

वीर सेवा मन्दिर
दिल्ली

★

कम संख्या ४४७२

काल नं० ०३०.८ श्री

संख्या

बुन्दारककल्पवादिबृन्दवन्दितचरणकमल-सर्वतन्त्रस्वतन्त्र-कलिकाल-
सर्वककल्प-जङ्गमयुगप्रधान- श्रीसोपमबृहत्तपागन्धीय-जैन-
इवेताम्बराचार्य-श्रीमद्भारक-श्री श्री १७०८ श्री
श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वर-विरचितः

अभिधानराजेन्द्रः ।

(काण्डः)

तस्यैकारादिशब्दसङ्ख्येने तृतीयो जागः ।

स च

श्री सर्वकप्ररूपितगणधरनिर्वर्तिनाथश्रीनोपलब्धमानाशेष-सूत्र-
तट्टि-जाप्य-निर्युक्ति-चूर्णदिनिहितसकलदार्शनिक-
सिद्धान्तेतिहास-शिष्ट-वेदान्त-न्याय-वैशेषिक-
मीमांसादिप्रदर्शितपदार्थयुक्तायुक्तस्वनिर्णायकः ।

उपाध्याय-श्री श्री १०० श्रीमन्मोहनविजयोपदेशलः-
मुनि-श्रीदीपविजय-श्रीयतीन्द्रविजयाचार्या संशोधितः
श्रीजैनश्वेताम्बरसमस्तसङ्केत महस्परिभ्रमतः प्राकाश्यं नीतश्च ।

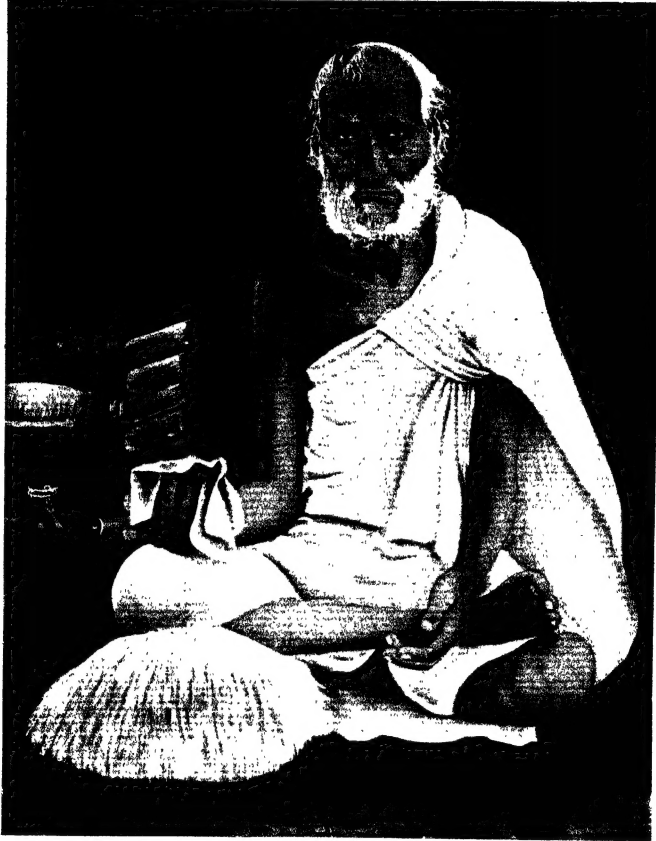
*** रत्नलामस्थ-श्रीजैनप्रभाकर यन्त्रालये मुद्रितः ***

{ श्रीवीर संवत् २४४१ }
{ श्रीराजेन्द्रसूरी संवत् ६ }

{ श्रीविक्रमाब्दः १९७१ }
{ शिलाब्दः १९१४ }

मुनिहितमृगिशक्रचक्रचडामणि-कलिकालमवज्ञकल्प-पद्मयोगिगज-

जगत्पूज्य-गुरुदेव-प्रभुश्रीमद्-विजयराजेन्द्रमूर्तिश्वरजी महाराज ।

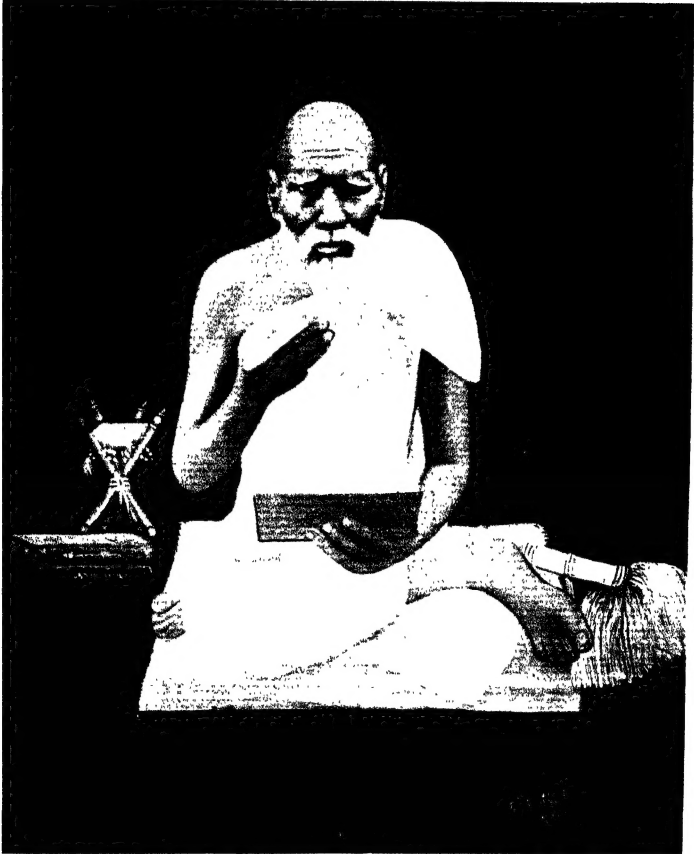

रूपश्रान्तविषयान्तरामने पञ्चाननग्रामणी-राजेन्द्राभिषेकोजामप्रणयनात्मन्दाप्रज्ञेनधुतः ।

महामोक्षकृतिप्रयोगकरणे निर्ये कृती नादशः, को न्यः शरिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ? ॥ १ ॥

जन्म	१८८०	भरतपुर	१८८०	पद्मासपद	१८८०	उदयपुर	१८८०	क्रियाश्रम	१८८०	जायग	१८८०
दीक्षा	१८८०	उदयपुर	१८८०	श्रीपूज्यपदवी	१८८०	आहोरा	१८८०	निर्वाण	१८८०	राजगद्	१८८०

श्रीमद्विजयगजेन्द्रश्रीश्वरपट्टप्रभाकर-चर्चाचक्रवर्त्ति-आगमरहस्यवेदी-श्रुतस्थविरमान्य-
श्रीसौधर्मवृहत्तपोगच्छीय-श्रीमद्विजयधनचन्द्रसूरिजी महाराज ।

विद्वत्कोरजनमोदकरं प्रमथं, शुभ्रव्रतं मुक्तविकैरवमद्विलामम् ।

हृत्स्वान्तनाशकण्ठे प्रमग्नप्रतापं, वन्दे कलानिधिममं धनचन्द्रसूरिम् ॥ १ ॥

जन्म म. १८९८ किम्बनगाड (मैसूरु) दीक्षोपसंवनम् म. १९२५ जावरा (मालवा) स्मृतिपद म. १९३५ जावरा (मालवा)
यतिदीक्षा म. १९३५ धानेरा (पालनपुर) उपाध्यायपद म. १९३५ स्वाचरोद् (मालवा) स्वर्गारोह म. १९३५ बागरा (मालवा)

आचार-प्रदर्शनम् ।

सुविहितसूरिकुसुमितिकायमान-सकलजैनमपारहृश्व-आवासप्रह्लावा-
री-अङ्गमधुगप्रधान-प्रातःस्मरणीय-परमयोगिराज-क्रियाशुद्धयुपकारक-श्री-
सौधर्मबृहन्नयोगच्छात्र-सितपटानार्य-जगत्पूज्य-गुरुदेव-जहारक श्री १००८
प्रभु श्रीमद्विजयराजेंद्रसुग्रीवराज मङ्गाराजने 'श्रीअजिधानराजेंद्र' प्राकृत
मागधी महाकोश का सङ्कलनकार्य मरुधरदेशीय श्रीमियाणा नगर में संवत्
१९६६ के आश्विनशुक्लद्वितीया के दिन शुभ लग्न में आरम्भ किया । इस
मङ्गल संकलनकार्य में समय समय पर कोशकर्ता के मुख्य पहल शिष्य-
श्रीमद्विजयराजेंद्रसुग्रीवराज मङ्गाराजने जी आपको बहुत सहायता दी । इस
प्रकार करीब साठे चौदह वर्ष के अविभ्रान्त परिश्रम के फलस्वरूप में यह
प्राकृत बृहत्सोप संवत् १९६० चैत्र-शुक्ल १३ बुधवार के दिन श्री सूर्यपुर
(सूरत-गुजरात) में बनकर परिपूर्ण (नैवार) हुआ ।

गवालियर रियासत के राजगढ़ (मालवा) में गुरुनिर्वाणोत्सव के दूर-
मिथान संवत् १९६३ पौष-शुक्ल १३ के दिन महानपस्वी-मुनि श्रीरूपवि-
जयजी, मुनिश्रीदोषविजयजी, मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी, आदि सुयोग्य
मुनि महागजाओं की अध्यक्षता में मासवदेशीय-छोटे बड़े ग्राम-नगरों के
प्रतिष्ठित-मदृष्टहस्तों की सामाजिक मिटिंग में सर्वानुमत से यह प्रस्ताव
पास हुआ कि-महुँम-गुरुदेव के निर्माण किये हुए 'अभिधानराजेंद्र' प्राकृत
मागधी महाकोश का जैन जैनेतर समानरूप से छात्र प्राप्त कर सकें, इस
लिये इसको अवश्य छपाना चाहिये, और इसके छपाने के लिये रतग्राम
(मालवा) में सेठ जसुजी नतुर्जजजीत्-मिश्रीमखजी मधुगालाखजी, रूप-
चंदजी रत्नचंदामजीत् जागीरथजी, बीमाजी जवरचंदजीत्-रघुचंदजी और
गोमाजी गंजीचंदजीत्-निहालचंदजी, आदि प्रतिष्ठित सदगृहस्थों की
देख-रेख में श्रीअजिधानराजेंद्र-कार्यालय और 'अजैनप्रजाकरप्रतिग्रेम
स्वतन्त्र खोखना चाहिये । कोष के संशोधन और कार्यालय के प्रबन्ध का

समस्त-जार महुम-गुरुदेव के सुयोग्य-शिष्य मुनिश्रीदीपविजयजी (श्रीम-
द्विजयचूषेन्द्रसूरिजी) और मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी को सौंपा जाय । बस,
प्रस्ताव पास होने के बाद सं० १९६४ श्रावणसुदि ५ के दिन उक्त कोश को
छपान के लिये रतलाम में उपर्युक्त कार्यालय और प्रस खासा गया और
उक्त दोनों पूज्य-मुनिराजों की देख-रेख से कोश क्रमशः उपना शुरू हुआ,
जो सं० १९७१ चैत्र-वदि ५ गुरुवार के दिन संपूर्ण उप जाने की सफलता
को प्राप्त हुआ ।

इस महान् कोश के मुद्रणकार्य में कुवादिमतमतंगजमदभञ्जनकेसरी-
कलिकास्तिसरान्तशिरोमणि-प्रातःस्मरणीय—आचार्य-श्रीमदधनचन्द्रसूरि-
जी महाराज, उपाध्याय-श्रीमन्मोहनविजयजी महाराज, सच्चारित्रो-
मुनिश्रीटीकमविजयजी महाराज, पूर्णगुरुदेवसेवादेवाक-मुनिश्रीहुकुमविज-
यजी महाराज, सत्क्रियावान्-महानपस्वी-मुनिश्रीरूपविजयजी महाराज,
साहित्यविशारद-विद्याचूषण-श्रीमद्विजयचूषेन्द्रसूरिजी महाराज, व्या-
ख्यानवाचस्पत्युपाध्याय-मुनिश्रीयतीन्द्रविजयजी महाराज, ज्ञानी ध्यानी
मौनी महातपस्वी-मुनिश्रीहिम्मतविजयजी, मुनिश्री-लक्ष्मीविजयजी,
मुनिश्री-गुलाबविजयजी, मुनिश्री-हर्षविजयजी, मुनिश्री-हंसविजयजी,
मुनिश्री-अमृतविजयजी, आदि मुनिवरोंने अपने अपने विहार के
दरमियान समय समय पर श्रीसंघ को उपदेश दे दे कर तन मन
और धन से पूर्ण सहायता पढ़ांचाई, और स्वयं भी अनेक ज्ञानि
पश्चिम उठाया है, अतएव उक्त मुनिवरों का कार्यालय आचारी है ।

जिन जिन ग्राम-नगरों के सौधर्मबृहत्तपोगच्छीय-श्रीसंघ ने इस
महान् बोधाङ्कन-कार्य में आर्थिक-सहायता प्रदान की है, उनकी शुभ-
सुवर्णाङ्गी नामावली इस प्रकार है—

श्रीसौधर्मबृहत्तपोगच्छीय श्रीसंघ-मात्रवा—

श्रीसंघ-रतलाम ।

श्रीसंघ-बाँगराद ।

श्रीसंघ-राजगढ़ ।

” जावरा ।

” बारोदा बड़ा ।

” भाववा ।

શ્રીસંઘ-વઢનગર ।	શ્રીસંઘ-સરમી ।	શ્રીસંઘ-ભકણવદા ।
” વાચરોદ ।	” મુંજામ્બી ।	” કૂકસી ।
” મન્દમોર ।	” સ્વરમોદ-ચઢી ।	” આલીરાજપુર ।
” સીતામઝ ।	” ચીરોલા-ચઢા ।	” રીંગનોદ ।
” નિમ્બાહેઢા ।	” મકરાવન ।	” રાણાપુર ।
” હન્દૌર ।	” ચરઢિયા ।	” પારાં ।
” ડઝઝૈન ।	” (ભાટ)પચલાના ।	” ઢાંઢા ।
” મહેન્દપુર ।	” પટલાવઢિયા ।	” ઘાગ ।
” નયાગામ ।	” પિપલોઢા ।	” ત્વવાસા ।
” નીમચ-મિટી ।	” ઢશાઢે ।	” રંભાપુર ।
” સંઝીત ।	” ચઢી-કઢોઢ ।	” ઝમલા ।
” નારાયણગઢ ।	” ધામણઢા ।	” ધોરી ।
” ચરઢાવઢા ।	” રાઝાંઢ ।	” નાનપુર ।

શ્રીસૌધર્મવૃહત્તપોગચ્છીયસંઘ-ગુજરાત—

શ્રીસંઘ-અહમઢાવાઢ ।	શ્રીસંઘ-થિરપુર (ધરાઢ) ।	શ્રીસંઘ-ઢીમા ।
” વીરમગામ ।	” વાવ ।	” ઢધવા ।
” સુરત ।	” ભોરોલ ।	” વાન્ધમ ।
” સાણઢ ।	” ધાનેગ ।	” વામણ ।
” વમ્બઢે ।	” ધોરાઝી ।	” ઝામનગર ।
” પાલનપુર ।	” ઢુવા ।	” સ્વંભાત ।

શ્રીસૌધર્મવૃહત્તપોગચ્છીય-સંઘ-મારવાઢ—

શ્રીસંઘ-ઝોધપુર ।	શ્રીસંઘ-બીનમાલ ।	શ્રીસંઘ-શિવગંઝ ।
” આઢ્ઢાગ ।	” માચોર ।	” કોરઢા ।
” ઝાલોર ।	” ઘાગરા ।	” ફતાપુરા ।
” બેસવાઢા ।	” ધાનપુર ।	” ઝોંગાપુરા ।
” રમણિયા ।	” આકોલી ।	” ભાન્ઢા ।
” માંકલેમર ।	” માધૃ ।	” પોમાવા ।
” ઢેવાવમ ।	” સિયાણા ।	” ચીઝાપુર ।
” વિશનગઢ ।	” કાણાઢર ।	” ઘાલી ।
” માંઢવલા ।	” ઢેલંઢર ।	” ત્વિમેલ ।

श्रीसंघ-गोल ।	श्रीसंघ-मंडवारिया ।	श्रीसंघ-सहिराव ।
” साहेला ।	” बलवूट ।	” खुडाला ।
” आलासण ।	” जावाल ।	” राणी ।
” रेवतड़ा ।	” सिरौही ।	” सिमाड़ा ।
” धाणसा ।	” सिरौड़ी ।	” कोशीलाव ।
” बाकरा ।	” हरजी ।	” पावा ।
” मोदरा ।	” गुडाबालोतरा ।	” एंदला का गुड़ा ।
” थलवाड़ा ।	” सूति ।	” बाँणोद ।
” भेंगलवा ।	” तख्तगढ़ ।	” डूडसी ।
” सुराणा ।	” सेंदरिया ।	” थाँवला ।
” दाधाल ।	” गोवाडा ।	” जोयला ।
” धनारी ।	” भावरी ।	” काचोली ।

हन्के सिवाय दूसरे भी कई गाँवों के संघों के तरफ से मदद मिली है, उन सभी का कार्यालय शुद्धान्तःकरण से पूर्ण आभारी है ।

श्रीअभिधानराजेन्द्रकार्यालय.

रतन्नाम (मालवा)

तृतीयभागप्रस्तावः । ❀

अहम् ।

इह हि दुरन्तदुःसाहचर्येण कृच्छ्रकर्माण्यमुनिर्नामैषां बो-
हिर्न्यायामकाऽऽदिकारकलापं शृण्व्यमाणां भविकानां
तद्बोधापर्यन्तं समुपदेशार एव नितरामागच्छ्यपर्वीमलङ्का-
र्यन्ति । परन्तु परवञ्जनावातुनीचस्य समधीनवाद्यप्रणयणं स्वा-
धेयसाधनार्थमभिसंधानेषु संधानयति दयालवर्त्तपञ्चवलवल-
वर्त्तयधनयानि पुलिन्दानुकारवति जगति विरलैर्विरलः प्र-
वृत्तः पराऽऽभीलपरवत्तपरासमसंज्ञानगमोदुग्गमानामभिसं-
साधयकानां परार्थप्रतिपादनसमर्पितजीवितानां निखिलज-
न्तुजीवननन्तुसन्तानसंधानार्थगच्छमादिनां पदार्थसाधनस्व-
वर्गादिनां तादृजजगज्जीवानुभूतानामिति कथञ्चरमुपकल्प-
यत् कदाप्रहर्षादहं प्रवर्त्तन्तं दुःखमारकं मया बन्तुनस्वा-
यमर्थं सरलमनीनार्मिनि गहनगहने विमर्शे निष्पतिपक्षपक्ष-
द्वयमाह—प्रतिपक्षद्वानहय—तत्तुल्यार्थसमयन—कथंनकुशला
इत्येव क्षिण्डममकारणोद्वापयन्नि—सांख्यवहारिकप्रत्य-
क्षपराकृष्टेषु विषयेऽनुमानाऽगमाभ्यामेव निर्णयितव्यमिति ।
यथा वाऽनुमितिरागमस्यैवैकर्था न तथाऽगमोऽपि ननुमान-
स्यति परस्परसंवलितत्वमेव तयोरपिवाग्यते । ततोऽयं यो-
ह्यागमो द्वादिशब्दोक्त्या (एकादशशब्दोक्त्या वा) योजननि-
र्वाहना व्याहारणं समवसरकसमयऽधेयं दर्शयता दक्षितो
भगवता तीर्थंरुता, सुततश्च सन्दर्भस्तदनुगतिकर्तृगणधरैः नद-
नुसंधाननामाधनस्वपरावारवसरलस्यमिच्छं पराभिसंधानविमु-
क्त्यन्त्यं परांपरकृतिगुह्यीनजीवमानां द्यारसत्त्वासांज्ञानगमो-
द्रूपानामन्तर्जीवश्चाभिहितपरीपहवहनसमर्थानां तन्मनु-
मीयते ॥ अथवा कार्यकारणभाषाविमर्शप्रस्तावं भगवद्भिषायेण
श्रीसुधर्मस्वामिना पञ्चमाङ्गप्रथमशतकप्रथमोद्देशकव्याथानुक-
थने विदधता भगवत्प्राधान्यार्थसाधकं प्रश्नोत्तररूपं सूत्रमुप-
न्यस्तम्—“स नूनं भंतं । चलमाणं चलित्, उर्दीरिजमाणं उ-
र्दीरित्, वेदिजमाणं वेदिप, पंढजमाणं पंढीणं, छिजमाणं छि-
क्ष, मिजमाणं मिष, दृजमाणं दृष्ट, मिजमाणं म्रष्ट, छि-
ज्जिरिजमाणं छिज्जिणं ॥ हंता । गोधमा । चलमाणं च-
लित् ॥ जाय गिज्जिरिजमाणं गिज्जिणं ॥” तदर्थमुत्स्फोरय-
तां टीकाकृतानामयवस्वर्गीणमभिमते नरसमर्थेव भागे १६७
पृष्ठे म्यन्तं प्रत्यपादि । तस्मात्भूतमत्राभिधीयते—“इह
चतुर्षु पुरुषार्थेषु मांसाऽऽख्यः पुरुषार्थो मुख्यः, सर्वोत्तिश-
यित्वात्, तस्य च मोक्षस्य साधनस्य, साधनार्थं च सम्य-
गदर्शनाऽर्थां साधनत्वेनाव्यभिचारिणानुभयनिधयस्य शा-
सनात् शास्त्रं सत्त्वमिच्छते । उभयनिधयसंख्येय—सम्यग्-
दर्शनाऽर्थां मांस्त्वैव साधनस्य साधनानि, नान्यस्यापरेषु ।
मांस्तु नपेयं साधनार्थं साध्या, नान्यथापिनि । स च मो-
क्षो विपक्षस्तथात् । तद्विपक्षश्च वधः । स च मुख्यः कर्मभिरा-
त्मनः संख्यः । तेषां तु कर्मणां प्रक्षयऽयमनुक्रम उक्तः—“चल-
माणं” इत्यादि । चलत् स्थितिस्तथादुदयमागच्छत् विपाका-
भिप्रेतमिवद्, यत् कर्ममिति प्रकरणमहम् । तत् चलमनुविन-

मिति व्यपदिश्यते । ‘उर्दीरिजमाणं चि’ उर्दीरण्या उर्दीरणा
प्रथमसमय एवार्दीयमाणं कर्म उर्दीरितं भवतीति । ‘वेदिज-
माणं चि’ वेदनं कर्मस्यो भागः; अतुभव इत्यर्थः । नस्य च वेद-
नाकालस्यासंख्येयसमयत्वात् आद्यसमये वदमानमेव वेदितं
भवति । ‘पंढजमाणं चि’ प्रदीपे तु जीवप्रदीपः । सह
संक्षिप्तस्य कर्मसंज्ञाः पतनम्, एतदपि असंख्येयसमयपरि-
माणमेव, तस्य तु प्रदीपकस्याऽऽदिसमये प्रदीपमाणं कर्म प्रदीपं
भवतीति । ‘छिजमाणं चि’ छेदनं तु कर्मस्यो र्दीयकालाभां
स्थित्यानां इवत्ताकरणम्, तच्चापवर्तनाभिधधानेन करणविशेष-
ण करोति, नदपि च छेदनमसंख्येयसमयमेव, तस्य तु
आदिसमये स्थितितः छिद्यमानं कर्म छिद्यमिति । ‘मिजमा-
णं चि’ भेदस्तु कर्मस्यः शुभस्याशुभस्य वा तीव्ररसस्य
अपवर्तनाकरणं मन्दताकरणम्, मन्दस्य चोद्भूतेनाकरणेन
तीव्रताकरणम्, सांपि चासंख्येयसमय एव । ततश्च तत्पाद्य-
समये रसतो भिद्यमानं कर्म भिद्यमिति । ‘दृजमाणं चि’ दाहस्तु
कर्मकालिकाकारणं ध्यानाग्निना तदुपापनयनम्, अत्र मत्त्वजनन
मित्यर्थः । नस्याप्यवस्तुमुद्भूतेधर्तित्वासांख्येयसमयस्याऽऽदिस-
मये दक्षमानं दर्शयामि । ‘मिजमाणं चि’ मरश्च हि आशुः पुष्टला-
नां क्षयः क्षिपमाणायुः कर्म सुतमिति व्यपदिश्यते । तस्य च ज-
न्मनः प्रथमसमयादिरस्याऽऽवीचिकमरणानुक्षणं मरस्यैव
भावाद्विषयमाणं सुतमिति । ‘छिज्जिरिजमाणं चि’ निर्जीयमा-
णः पुनर्भवान् क्षीयमाणो कर्म निर्जीयं क्षीणमिति व्यपदिश्यते
इति ॥ एष चेवाेषः ‘संवदत्त’ शब्दऽऽनः पृष्ठे ‘परिणमतः पुष्ट-
लाः परिणताः’, इति अर्थायर्द्धेन प्रतिपादिता भगवताऽनुमा-
नान् स्फुरीकृतः ॥ जिनपद्मगणितमाश्रमणोऽप्यमुसर्थेतिर्यमेव
समर्थेयाञ्चैकं, नदुपयानु यदि क्रियासमयेऽपि कार्यं भवति,
तर्हि नत् तत्र कस्मात्तदृश्यते?, इत्यत एवाति चेत्, ब्रह्मापि
कथं तत्र पश्यामि, इत्यादिनः, “यइसमयकज्जकोडी निरिय-
क्त्वा घडयाहिलासो सि । परसमयकज्जकाले, पूलमद । घड-
मिं लाएल्लि” ॥ ४२३ ॥ इत्यादि वाचद्वय भागे २०० पृष्ठेन भार-
भ्य २०१ पृष्ठपर्वने वित्तरना विवृणुम ।

तथा च परम्पराऽऽगमप्रतिविषयव्याख्यासासंमतिस्-
त्रकारणं सिद्धसेनदिवाकरेण, तदर्थमुत्स्फोरयता तस्योपधि-
धायिनीटीकाकारेण राजगच्छ्यायामयद्वस्त्रिणा च सत्का-
र्याऽसत्कार्यवादमुद्वाहयता सत्कार्यवादासत्कार्यवादमुप-
र्य—“जं सनवाएँ दोसा, सक्काल्हा वयंति सक्काणं” सेत्ता अ
सव्वाय, तेसि सत्त्वऽपि ते सक्काणं ॥ २० ॥ ॥ २० ॥ पुद्वीविसिद्धो,
पडां रिं जं तेषु छुज्जर अणुणो । जं पुण पडां रिं पुव्वं, अं आस
पुड्वी तस्मा अण्णो ॥ २१ ॥” इत्यादिवाग्या परंपासुपानार्थमा-
स्य, कपाश्चित्सर्वं कपाश्चिदस्यमिति सर्वसत्कार्यवादक-
र्याऽऽसमायस्यस्यामाधत्तमदर्शः । पतद्विषयवित्तरस्तु “क-
ज्जकारणभाषा” शब्दे १६२ पृष्ठेन समाख्यं समाहितमनुपादिशु-
नीयः ॥ तथा कर्मप्रकरणं प्रस्तावे २६३ पृष्ठे भगवद्वत्तमनुपादिशु-
नीयः ॥

राष्ट्रायैवैविध्याऽऽनुयायैः शुद्धस्य कर्मस्यैवविषयमुपदर्श्य
२४४ पृष्ठे साऽध्यायाऽभावायैवेन कर्मशिल्पयोर्भिदोद्भाविता।
तत्र हि २४५ पृष्ठे कर्मपदायै समर्थकमानानां स्तम्भप्रभावायां-
शामस्यनुयायसः-नास्तिकस्तावदाहमिष्टवान् । स प्रश्न-
व्यः-किम् आश्रयस्य परलोकिकेनाऽभावात्, अत्रत्यत्वात्,
विचाराकामत्वात्, साधकामावात् वाऽदृष्टामायां भवेत् ? ॥
न तावत् प्रथमात्, परलोकिको भावे साधकसत्त्वात् । तथा हि-
‘प्रमाता प्रत्यक्षाऽऽदिवसिञ्च आत्मा’ ॥४४॥ यत् विप्रतिपक्षा-
ध्यायांकास्तावच्छब्देषां शब्द-कायाऽऽकारपरिणामदृशायाम-
भिष्यक्तचैतन्यधर्मकाणि पूर्णव्यतिजोवायुसंज्ञकानि जात्यायैव
भूतानि तस्यम्, न तु तद्व्यतिरिक्तः कश्चिद् अमरानुसरक-
व्यसन्नात्मात्मा । यद्युपैव बुद्धस्फुटिः-“पृथिव्यापस्मन्जोवा-
युरिति तस्मान्, तत्समुदायं शरीरविषयैन्द्रियसंज्ञाः, तस्यैवेन
व्यम् ।” इति । प्रत्येकमदृश्यमात्रचैतन्यस्यापि च भूतानि
समुद्दितावस्थानि चैतन्यं व्यञ्जयिष्यन्ति, मद्भक्षिण्यत्, यथा हि-
‘काष्ठापिष्टाऽभ्यः प्रागदृश्यामामपि मद्भक्षिण्यमासादितसु-
राऽकारपरिणामा व्यञ्जयन्ति न ह्यदृश्यामपि चैतन्यमिति ॥ त-
द्वैतपरलोकमनिवृत्तिसत्त्वमाकायाऽऽकारपरिणामभूतैवेनैतन्य-
भिष्यक्तसिद्धिः सतः क्लृप्तभिष्यक्तसिद्धिः । न च ब्रह्मशायीः
प्राक् भूतेषु चैतन्यसत्तासाधकं ग्रन्थकाम्ति, तस्यैन्द्रियक-
स्यातीन्द्रियं तस्मिन्प्रपन्ननात्, अनैन्द्रियकस्य तस्य त्वयाऽ-
नर्हीकारात् । नाप्यनुमानम् । तत्त्वाप्यनर्हीकारादेव । अथ
स्वीकृत्य एव लोकपात्रानां लोकप्रत्ययं धूमाऽऽद्यनुमानम्,
लक्षणपूर्वाऽद्विप्रसन्नकस्यालौकिकस्यैव तस्य निस्कारादेव,
इति चेत्, न हि कायाऽऽकारेणुप अकायाऽऽकारभूतेषु भूतेषु
चैतन्यानुमानमप्यलौकिकं स्यात्, लौकिकस्यैव तस्यानु-
मीयमानत्वात्, स्वर्गीयत्वाऽद्विप्रसन्नकस्यापि वा नर्ही लौ-
किकं भवेत् । अथोक्तं प्राक्षापिष्टपदभूतिषु ग्रन्थकमप्रतीयमानाऽ
पि मद्भक्षिः समुदायदृश्यायै यथाऽभिष्यक्तस्यै, तथा कायाऽऽ
कारं चैतन्यमपीति चेत् । तत्सत्यम् । यतः कथं मद्भक्षि-
नोमि ? इत्युत्तरकथनं, अनिन्द्रिया वा कश्चित् ? । न प्राच्यः
पक्षः, काष्ठापिष्टाऽद्विप्रसन्नकस्यासमुदायदृश्यामपि
सत्त्वेन तदानीमापि मद्भक्षिभिष्यक्तिप्रसक्तः । अनिन्द्रियाया-
स्तु तस्यासत्त्वमीमांशवत् वा न तत् स्वीकारः सुन्दरः, प्रत्यक्षा-
लितिक्रमाश्रय तस्याधकस्य भवत् अऽभावात् । जैनेन्द्रियाणीं
स्वीकृत्य तावदियम्, समुदायदृश्यामभिष्यक्तिस्वीकारादि-
ति चेत् । न तस्य । तस्यासत्त्वमीं तस्यादृष्टत्वेन स्वीकारात्, अ-
निरपेक्षदृष्टकुलाऽऽद्विप्रसन्नकस्यां घटवत्तासि वस्तुनि ज्ञान-
जन्यतायै अभिष्यक्तसमुत्पत्ते, यदीयाऽऽदिवत् । न च काष्ठा-
पिष्टाऽद्विप्रसन्नकस्यै मद्भक्षि नथा, तस्याः साधकप्रमाणाभावाद् इ-
ति कथं तददृष्टान्तं चैतन्यव्यक्तिः संप्रपन्नः । अथ भूतव्यञ्ज-
न्यमुत्पत्तमामभिष्यक्तैवेनैतदपि प्रशस्यमाद्युपवस्येऽपि न-
व्यस्यत्वात्प्रसक्तः । भूतसमुत्पत्तमभावात् कायास्तदुपाद-
इति चेत्, ननु समस्ताद् व्यस्तत्वात् तस्मात् तदुपपत्तेः न ताव-
त् समस्तात्, अक्रुच्यादिवच्छब्देषां पञ्चानामसंज्ञात् । अन्यथा शि-
रश्चुडोऽप्यवश्यं प्रसक्तः नापि व्यस्तत्वात्, एकस्मिन्त्रयं कायऽनेक-
चैतन्यत्वात्प्रसक्तः । अथैकः शरीरावयवो न तत् एकमेव चैत-
न्यमुत्पत्ते । तद्वत्सुखममक्रपादान्त एव तादृशावयवस्वी-
कारात्त्वमन्ते तु “समुद्भयमभिर्दि कलेवरम्” इत्यभिधानात्

किञ्च-शरीरस्यायैकस्याद् भूतशरीरऽपि चैतन्यत्वापत्तिः स्यात्,
अथ वाताऽद्विप्रसन्नकस्यैव भूतशरीरस्य चैतन्यत्वात्पद-
त्वम् । नैतन्ननुक्तम् । यतो भूतस्य समीभवन्ति दोषास्ततो देह-
स्याऽऽवश्यताम् । नथा बोद्धव्यम्-“नेषां समस्तमारोघं, क्षयवृ-
द्धी विषये” इति । तत्राप्यनुक्तं चैतन्यत्वात् । अथ समीकृत्य
दोषाणां कुतो जायते?, उच्यते । अद्विप्रसन्नकस्यास्य वैयर्थ्य-
कारिणि निवृत्तिः अपि नाश्वर्यं तत्कृतस्य वैयर्थ्यस्य निवृत्तिः
यथा चक्षिण्युत्तापि न काष्ठं श्यामिकाकौटिह्याऽऽद्विप्र-
कारस्य । तद्वत्त्वत्पदम् । यतः किञ्चित् कश्चिदभिष्यक्त-
काराऽऽरम्भकं दृष्टम्, यथा काष्ठं बहिः श्यामिकाऽद्विप्र-
कारस्य निवर्त्यविकाराऽऽरम्भकं, यथा सुखं द्वयनायाः, न च
यदि दोषविकाराऽऽनित्यः स्यात् किञ्चित्साक्षात् चक्षुषे स्यात्,
ततो दौर्बल्याऽऽद्विप्रकारस्यैव मद्भक्षिऽपि अत्रत्यविकारा-
स्य निवृत्तिः प्रसज्येत । अथ चिकित्साप्रयोगाद् दौर्बल्याऽऽ
द्विप्रसन्नकस्यैव चैतन्यत्वात्पदं विकारत्वम्, असाध्यस्याप्यदृष्टमभ-
नयनव्यविकारात्वे चैतन्ययथा दृश्यान्तरं प्रमाणनिवृत्तिः । न त-
सत् । यत औपधाऽद्विप्रसन्नकस्यैव आद्यः स्यात् । वा किञ्चित् कर्माधि-
भ्यां विकारां भवति, दापि तु कथं विकारकारिणि नास्त्य-
साधयता । तथा हि-नेतव्यं श्यामिना कश्चिद् श्रियेन, कश्चिद्
न इति नर्ही दापि कथं विकारकारिणि घटनः तस्मात् कर्माधि-
पत्यमत्राच सुखम् । न चैतत् परलोकपादान्तमात्रम् । अने-
ति । तथा हि-यत्तस्यापदार्थदेहः सहकारिकाशम्, उपादानक-
रणं वा भवेत् । प्राचि विच्छेदं कलेवरस्य सहकारिभावं किमु-
पादानं चैतन्यस्य स्यात् ? तद्व्यतिरिक्तं तत्त्वान्तराभा-
वात् । न चानुपादाना कस्यांवाक्याध्यापनिरुपलब्धशरी-
रशब्दविपुद्गादीनामप्यनुपादानत्वं तस्यचतुष्टयान्तर्भावो भ-
वेत्, देहाध्यापनानामनुपपत्ते तु चैतन्यस्य निवृत्तिः प्रा-
स्मसिद्धिः । कायसहजानुपादानात् तथाविधचैतन्य-
पत्तयोत्पत्तिप्रसक्तः । नाप्युपादानकारणं कायचैतन्योत्पा-
यस्य, परस्परानुपपत्तिविकारस्यैव क्लृप्तादानोपादययो-
लक्षम्, यथा पटादुपायिनीतिमवश्यं तस्यनाम्, तस्यनुपा-
यिनीतिमवश्यं न पटस्य । तथा हि-नीलतन्तुपटलपरिघटि-
तमूर्तिः पटो नील एव भवति, शुद्धश्च पटो नीलशब्दाऽऽ
द्विना रज्यमानो नीलतन्तुसन्नाय एव भवतीति । तत्र न
तावत् ननादुपादानोत्पत्तिः, उपादानभावाभिमततनुभाज-
सत्त्वसत्ताऽऽद्विप्रसन्नकस्यैव विकारस्य वासीचतुष्टयकारणा-
मन्त्रं गतवितानां वा चैतन्यऽनुपलब्धता । यस्तु शुद्धसत्ता
ऽऽद्यमन्तरं कस्यापि मुच्छादऽद्विप्रसन्नकस्यैव विकारः, स कश्चि-
संश्लेषोपादानायाऽद्विप्रसन्नकस्यैव एव, न तु कायविकारकारणः
परकधिरसंश्लेषस्यापि अद्विप्रसन्नकस्यैव अद्विप्रसन्नकस्यैव । अस्तु
न च कायविकारकारणोपादौ, तथापि नोपादानकारणं कायः
तस्मात्तस्यापि विकारकृतया तस्य सहकारिकाशमवश्यं वा-
पपते, सुखं दृष्टवतायां दृष्टवत् । नापि चैतन्यस्योपादययो-
पत्तिः, उपादयभावाभिमतचैतन्यत्वात् हर्षविषादमुच्छादिनि-
द्राभीतिशोकादिकशास्त्रमभावाऽद्विप्रसन्नकस्यैव अद्विप्रसन्नक-
स्याद्विप्रसन्नकस्यैव तत्त्वोक्तस्यैव प्रसिद्धमुत्पत्ते । यद् बुद्धी, यदा-
त्मनः कार्यस्य बुद्धिस्तस्यापदानम्, यथा तत्तवः पटस्य
इत्यनुपादानलक्षणे न ततोक्तस्यैव प्रसिद्धमुत्पत्ते । योजनयाऽऽ
द्विप्रसन्नकस्यैव विकारकृतया तस्य सहकारिकाशमवश्यं वा-
पत्तिः । वा पुनर्वा बालकाऽद्विप्रसन्नकस्यैव अद्विप्रसन्नक-
स्यैव, सा शरीरस्य चैतन्यं प्रति सहकारि भावाद्, उ-

एकवृत्ताद्यङ्कुरवृत्तिवत्, उपादानभावं हि नियमेन चैतन्यस्य तद्वृत्ताद्विधायापि च स्वात्, न चैवम्, तथाऽनुभावाभावात् । पूर्वाऽऽकारपरित्यागाज्ज्ञेयत्वात् शरीराऽऽकारादात्मव्युपादानस्यैव नतोऽ्येतस्य प्रति भास्येव, उपादानभावाभिमत-शरीरमाह्वानाऽऽकारपरित्यागाभावात्ऽपि प्रादुर्भवाभावाप्रकार-प्रकर्षकचेतन्यधिकारोपलब्धमाशितं न चैतन्यं प्रत्युपादान-भावाऽपि वपुषः स्वरूपाद् । किञ्च-अथा काष्ठाऽऽद्यन्त-मतिहृदयज्जगज्ज्वलनाज्ज्वलनः, अन्धकास्तामर्गताद् वा तोषात् तां व्यक्तीभयद्वयुपगतं भवता, तथाऽव्यक्ताचै-तन्यात् कुतोऽपि पाश्चात्याद् व्यक्तेतन्यमभ्युपगम्यताम् । तथा चाऽऽत्मसिद्धिः । अथ इत्यमानकाष्ठितुकास्ताऽऽद्वैत-पाथिवाज्ज्वलनोद्काऽऽद्युपादोऽभ्युपगम्यते, नादृश्यमानात् कुतोऽपि, तर्हि कौतुहलं तत्त्वचतुष्टयवाद्, सर्वेषां भूत्यादी-नामुपादावोपादयभाषमसङ्गन जेनाभिमतपुद्गलकतरादप्रस-ङ्गाशितं न भूतद्वयभेदोपादाः सङ्गाः । ननु ज्ञानं भूताभ्य-व्यतिरेकादुपाध्यायि इत्येतं । तथाहि-भूतव्यवधानोपयोगानु-ष्ठुप पट्टी चेतना भवति, तद्विपर्यये विपर्ययः, ब्राह्मीचूनाऽऽद्यु-पादयोगसंस्कृतं च कुमारकशरीरे पट्टप्रज्ञता प्रजायते, वषोषु च त्वेदाऽऽदिता नातिवर्धोपलब्धं कलनं स्वपयवा एव चलन्ते । पुनराऽऽदिक्रमिकवा उपलभ्यन्ते, इति भूतचेतन्यपक्ष एव यु-क्तियुक्तो लभ्यते इति चेत् । नैतन्नाह । यत्तच्छब्दविशेषायाऽऽक्षयः शरीरं प्रसिद्धम्, तदनुप्रधानं तत्सङ्गशरीरविश्वानुभवे सति पट्टकल्याणवद् विषयप्रज्ञकल्पः पट्टमन्त्रं भवति । न च विषयप्रज्ञाद्वयव्यवस्थेत्यं नाम । एतेन ब्राह्मीचूनापयो-गोऽपि व्याख्यातः । आत्मनो योगाऽऽद्यन्तमेव शरीरस्य कदाचित् कथाऽहं भूतावयवानुपादानम्, अतः शुक्र-योगितवत् स्वपयवावत् किन्तुनुपादाव्यते । तथा च स्वेदजाऽऽदिभेदेन बहुभेदो भूतसर्गः प्रयत्नं विचित्रकर्मवि-पाकापेक्षयति यदिकञ्चिदेतत् । आत्मप्रतीतिः किं प्रमाणमिति चेत्, प्रत्यक्षमेव तावत् । तथाहि-सुखी दुःखी बाह्यमत्याघ-हं प्रत्यक्षेतातत्त्वमात्रमाध्यमपर्यवस्येव । न चार्थं आन्ति-जाना, विसंवादाववाहवन्वयत्वात् । नापि लैङ्गिकाऽऽदिः, लि-ङ्गाऽऽदिनसारकारणकलापविधातमत्त्वविशेषोपादात् । नतः स्पष्टप्रतिभासस्वरूपेन प्रत्यक्षलक्षणोऽभ्यन्तमुखाऽऽकारत-या परिस्फुरन्नामानुसृष्टोपायमिति । ननु सूक्ष्मात्मप्रवर्णन एवैव प्रत्ययः, स्थूलोऽहं कुर्यादहमित्यादिप्रवचनम् । त्वत्वेवो-प्यात्माऽऽत्मजनः, तस्य स्थूलताऽऽदिभ्योऽऽधारत्वाभावा-दिनि चेत्, तन्किमिदानीमुन्मुदरवृन्दं विधान इति मन्दिरमादी-पनीयम् ? न हि नीलः स्फटिक इत्यादिज्ञानवत्, अस्ति च वि-धेयापि प्रतिपत्तिः-स्थूलं कुर्यात् वा मम शरीरमिति । ननु मदीय-आत्मस्थेयापि प्रतिपत्तिरस्ति, न च मन्त्रवृत्ताव्यमात्मात्मात्-मन्त्राऽभ्युपगतं त्वया । यद्येवम्, प्रतिपत्त आत्मा तर्हि त्वयाऽप्ये-तदात्मस्थमाभिधेयः, मन्त्रवृत्त्यवधेयः तत्र विधाश्लाप्रतिपत्तं च विधाद्ः साधवाद्, लघ्वचनविरोधाच्चित्वात् । अथ मम श-रीरमित्यादिषु शरीरव्याप्तिरिक्कालात्मनं ममति ज्ञानस्याभ्युप-

गच्छतो ममाऽऽत्मत्वत्राप्यात्मव्यतिरिक्कालात्मनं प्रसज्यत इत्यनिष्टाऽऽपादानार्थेवाद्योऽप्यमिति चेत् । तच्चतुरस्रम् । अयमिति सत्त्वात्, न हि ममायमात्मैति प्रत्यये शरीराऽऽदिवत् ममप्रत्ययविषयवाच्यम् आत्मा प्रतिपत्तिः, किन्त्वहमित्यात्मानं प्रत्यक्षतः प्रतिपद्याऽऽत्मान्तरव्यवच्छेदेन परमतीत्यर्थं ममाऽऽ-त्मैति निर्दिशति, ममाऽऽत्मा अहमित्यादि । यदा पुनः शरीर-मात्मसङ्गं निर्दिष्टुमिच्छति, तदा ममाऽऽत्मैति अत्राभिधान-मेवेवम्, शरीरस्याप्योपाकारकत्वेनाऽऽत्मत्वतोपाकारात्, अ-त्यन्तापकारकं सृष्ट्यऽहमभाषमिति वत् । किञ्च-ममाऽऽत्मैति ममप्रत्ययविषयवाद् भेदनाऽऽत्मज्ञानं वाच्यमानत्वाद् आत्मं भवतु, शरीरभेदज्ञानं तु तस्माद् आत्मम्, न ह्येतत् केशाऽऽ-दिज्ञानस्य अन्तर्गत् सर्वत्र आत्मत्वं युक्तम्, आत्माऽऽत्मत्ववि-शेषाभावात्प्रसङ्गात् । ततः प्रत्यक्षादात्मा सिद्धिसौधम्यम-ध्यासाभासः । नन्वात्मनः किं कर्तुं, यत् प्रत्यक्षेण साक्षात्कि-यते । यन्नयम् । तुक्षाऽऽद्वैतपि किं कर्तुं, यत् मानसमत्यक्षत-मधिगम्यति यन्त्रेणान्यत्माऽऽद्वैतस्याहं प्रसिद्धमेव प्रतिपत्तमेव सु-क्षाऽऽद्वैतं, तर्हि तदाचार्यमात्मनोऽपि रूपवत्पञ्चतु मुभाय । "तुक्षाऽऽद्वैतं आत्मनं हि, स्वप्नम् नाऽनुभूयते । मनुष्योऽनुभवतात्तु, सिद्धं प्रमाणमात्मनः । १ । इदं सुखमिति ज्ञानं, इत्येतं न पटाऽऽद्वैतम् । अहं सुखीति तु ज्ञात-रात्मनोऽपि प्रकाशिका" ॥ २ ॥ अनुमानाऽऽप्यात्मा प्रसिद्धमेव । तथाहि-चैतन्यं तत्त्वादि-विलक्षणं आऽऽध्याऽऽधितम्, तत्र बाधकोपपत्तौ सत्यां का-र्यत्वान्यथापुनरुपपत्तिः न तावदर्थं इदुत्तिशेषासिद्धिः, कटपट्ट-पट्टाहनाऽऽद्वैतविचित्रपरिणामपरस्परयाः कार्यात्मत्वेन पटाऽऽद्वैतम्, तत्र कार्यत्वप्रसिद्धिः, । नापि विशेषणत्वसिद्धिः, न शरीरान्द्रियविषयव्यतिन्यधर्माणां, कृपाऽऽदिमत्त्वाद् भी-तिरत्वाद् वा पटवत्, इत्यनेन तत्त्व तस्य बाधनात् । नाऽ-न्यत्वं व्यभिचारी, विच्छेदो वा, तत्त्वादिप्रमाणऽऽध्याऽऽधि ताद् विषयत्वात् तत्त्वादिप्रतिपत्तिर्नो कृपाऽऽद्वैतः शरीरत्वसामान्या-द् वा सविशेषकार्यत्वदेहेतरत्वं व्यावृत्तत्वात् । इत्यनु-मानतोऽप्यात्मा प्रसिद्धम् । "उपायागलक्षणा जीवः" इत्यागमप्रदीपोऽप्यात्मानमुपधा-नयति । अनुमानाऽऽगमयोश्च प्रामाण्यं प्रथममात्रं 'अनुमाग-शब्दे, द्विः० मात्रं आगमं शब्दे च प्रसाधितमित्यात्मप्रसिद्धिः । बोधास्तु-हुक्किण्यपरस्परमात्रमेवाऽऽमानामात्मालिङ्गः, न पुनर्मौलिककान्तिकरिणरन्तरानुस्यूतेकत्ववत् तद्वर्चनमे-कम् । न लोकायतनुवृत्ताकेभ्योऽपि पापीयांसः, तद्वानोऽपि नेपां सरणप्रत्यभिज्ञाऽऽद्यघटनात् । तथाहि-पूर्ववृत्त्याऽनुभू-तऽप्ये नोत्पन्नवृत्तीनां स्मृतिः सद्यस्मिन्, ततोऽप्यन्वात्, स-न्तानान्तरवृत्तिवत् । न ह्यन्यदृष्टाऽप्योऽप्यन स्मर्येन, अन्य-थैकेन दृष्टाऽप्ये नर्थः स्मर्येन । स्मरणाभावे च कौनस्तुतो प्रत्यभिज्ञा प्रसूतिः ? न तथाः स्मरणावभाषयसम्भवत्वात्, पदार्थेयलक्षणप्रवृत्तप्राक्तनसंस्कारव्यति हि यमातुः स एवाभि-त्याकारण्यमुपपद्यते । अथ स्वादयं दृष्टो यद्यविशेषाऽऽन्य इहमन्यः स्मरतीत्युच्यते, किन्त्वन्यत्वेऽपि कार्यकारणत्वा-देव स्मृतिः, मिश्रसन्तानवृत्तीनां तु कार्यकारणभावं नास्ति, तेन सन्तानान्तराणां स्मृतिर्न भवति, न वैकल्यमानिकीना-मपि वृत्तीनां कार्यकारणत्वावो नास्ति, येन पूर्ववृत्तयानुभूतं य-त्तदुत्तरवृत्तीनां स्मृतिर्न स्यात् । तदप्यनवज्ञातम् । एव-मपि नानात्वस्य तद्वत्स्थात्वात् । अन्त्यत्वं हि स्मृत्यसंशय-साधनमुक्तम्, तच्च कार्यकारणत्वादाऽभिधानेऽपि नाऽ-

तु यत्नेवेन्मुक्तिपदप्राप्त्यर्थं बलं कर्मणः, तस्मान्ममूर्तेर्मिति हे। तथा सूर्ये कर्म, आत्माऽऽविमलश्च सन् परिणामिवात्, कीरमिव, कर्मकायेभ्यः शरीराऽऽदः परिणामित्यर्थेनात् कारणमपि परिणामि। इह यस्य कार्यं परिणामयुक्तमस्यते, तस्याऽऽत्मनोऽपि परिणामित्वं निश्चीयते, यथा दूधस्तत्काऽऽदिभावेन परिणामात् पयसोऽपि परिणामित्वं दृढमवति ५ ।

कश्चित् पाश्चात्यविचारिणश्च जैनाभिप्रायसिं प्रकटयति-
The other point of difference they lay stress on is that while Hindus think of Karma as formless (amurta), Jaina believe Karma to have shape, and to prove this they argue that Karma cannot be formless, because formless things can do us neither good nor harm. The sky, they say like space is shapeless and that do us neither evil nor good; but as Karma, according to its origin, does ill or hurt or benefit, it must have a form !

इत्थं कर्मणो मूर्तेरिति निरूप्य जीवकर्मणोरेवं संभवः प्रसाधये-तन् सूर्ये कर्मणि अवाङ्मिः पूर्वं निरूपितं, तस्य च सूर्यस्य कर्मणोऽमूर्तेरिति ज्ञेयं स हि कर्म संयोगालम्बणः, समवाय-लम्बणो वा संबन्धः । न सैवं प्रतिविधानमप्य-यथाऽमूर्तेरिति विद्यामया मूर्तिरिति कलशस्य संयोगालम्बणः संबन्धः स्वीकृत्यते, तथाऽत्रापि किं न जीवकर्मणोः । यथा वा कनिष्ठिका-नामिकाभ्यन्तरेण कलशऽऽदौलम्ब्य आकुञ्चनप्रसारणाऽऽदिक्रिया क्रिया सह समवायलम्बणः संबन्धः, तथाऽत्रापि जीवकर्मणोः किल स्यात् । अथवा-येथेवं बालो गृध्रजरीरं जीवोपनिबन्धने प्रत्यक्षं, लक्ष्यमानमिव, एवं अवाङ्मरं वज्रजा जीवेन सह संयुक्तं, कर्मणोऽशीरं प्रतिपद्यन् । अथैवं वदन्-धर्मोऽधर्मनिमित्तं जीवसंबन्धं बाह्यशरीरं प्रवर्तते, तर्हि तावपि धर्मोऽधर्मौ मूर्तौ वा भवेताम्, अमूर्तौ वा । यदि मूर्तौ, तर्हि तयोरेकमूर्तेनाऽऽत्मना सह कथं संबन्धः ? यदि तयोस्तेन सहाऽसौ कथमपि भवति, तर्हि कर्मणोऽपि तेन साधर्म्यं कस्माच्च स्यात् ? अथाऽमूर्तौ, धर्मोऽधर्मौ तर्हि बाह्यमूर्तेभ्यः शरीरेण सह तयोः संबन्धः कथं स्यात् ? सूर्योऽमूर्तोऽपि शरीरेण सह तयोः संबन्धः संख्याऽयोगात् । न चाऽसंबन्धवास्तव्यां बाह्यशरीरबाधामिवावस्युपपद्यते, अतिप्रसङ्गात् । अथाऽमूर्तयोरेव तयोर्बाह्यशरीरेण सूर्येन सहस्यते संबन्धः, तर्हि जीवकर्मणोऽन्तःसङ्कायः कः प्रभवः ?

जीवकर्मणोः संबन्धविषयेऽपि जैनाभिप्रायं वदन् कश्चित् पाश्चात्यविचारिणश्च-

As long as the Jiva or Atma is fettered by Karma, so long must it undergo re-birth and it must be remembered that Karma is acquired through good as well as through evil actions. If the Karma accumulated in the past life was evil, the soul is bound to the cycle of rebirth by iron fetters, if good, by golden chains; but in either case, it is bound, and until the Karma is worked out it must be reborn again and again.

Karma is intimately bound up with the soul; accordingly, when the Jiva leaves one body, the

weight of its Karma draws it irresistibly to another (Jati (state), and there it forms round itself another body. Only when the soul is freed from good and bad Karma alike can it attain the high-cast state and become a Siddha.

अनया रीत्या जीवकर्मणोः संबन्धं प्रकृत्य कर्मणोऽनादित्वं प्रमूयते-

अनादिः कर्मणः सन्तानः, देहकर्मणोः परस्परं हेतुहेतुमूला वात्, बीजाङ्कुरादिवत्, यथा बीजानाङ्कुरा जन्मते अङ्कुरादिव बीजं कर्मणः समुत्पद्यते, एवं देहेन कर्म जन्मते, कर्मणा तु देह इत्येवं पुनः पुनरायं परस्परमनादिकालोत्पत्तिहेतुमूलाः । इह यथान्यास्य हेतुहेतुमूलावपि, तयोरेकानादिः सन्तानः, यथा बीजाङ्कुरादिवत्पुनराऽऽसीत्, तथा देहकर्मणोऽपि । (विशेषविस्मरणं 'कर्म' शब्दस्मिन्नेव २५० पृष्ठे दृश्यते) ।

अमुना प्रकारेण जीवकर्मणोर्हेतुहेतुमूलावपि निरूप्य निरुप-त्ताविरत्यादिभिः स्वतन्त्रा एव जीवाः कर्म बध्नामि, एवं तस्योदये न पश्यता भवन्तीति निरूप्यते-
“उसो यः स्थान एव मोहमलिनो जन्माऽऽलयातोऽद्युभो, रागद्वेषऽथावगन्तनिमिहानि, दिव्यभीजस्ययथा ।
रोमैरङ्कुराणि विपकुलमिनः कर्मभूमि, साम्प्रतम्, सदांनो यदि सत्पण्य कालिनो तु निरधोगामिनि ॥१॥”
इत्यादि ।

ततो नारकाणां या येदमा भवति, ता बाधाप्रगोचराः । यद्यपि लेशान्धिकप्रतिपक्षप्रतिपक्षयोर्ये न बाधवन्ति, तथाऽपि कर्मविपाकाऽऽवेतनेन प्राणिनां रीराथं यथा स्वा-दित्येवमर्थः कोऽपि कश्चिद्विनिर्णीयते-

“धवललयेन जलोदाराः कर्मपादतन, इत्यदहने नानासंख्यः प्रतिस्मृताकारणम् ।
कार्तिवृद्धने नीचोऽऽपानविशुद्धिभेदतः, दहनवदन्ः कर्हयोरैः समन्तविभक्तं हम् ॥२॥” इत्यादि ।

तथा च-

“क्षिप्रमे कृपणाः कृताभ्यन्तरादानीं तेषां धाराऽऽत्मना, कर्मन्तो विपकुलैः परिभूताः संप्रसाधयाधृतः ।
पाठ्यन्तं ककचन द्वाकश्चिन्माकम्बनाहुदयाः, कुशीपुत्रं वपुपानदन्तनवा सुपातिस्थवात्मनोः ॥ १ ॥
वृष्यन्तं उल्लसत्तरीयं हुनपुत्रगुञ्जाभाषोपाविशो, वीसाहाग्रावन्तं वज्र-वनेन (हाककुन्निवतः) ।
दृष्ट्वेन विह्वलोऽहुवाहुवदन्तः कन्दनं जनिस्वनाः, पश्यन्तः कृपणा दिशो विहरणान्वागाय को नो भवेत् ॥२॥”
एवमिदानीं कर्मजानितो देहमां प्रकृत्य कर्मलक्षणविचारः प्रापते-

ननु सत्पण्यज्ञानस्य सत्याशेषेन वशीयस्याहं विवृते च निरुपवाहानं नम्यन्तान्नाद्यामाऽऽद्योऽपि न भवन्ति, कारणप्राप्य कार्यस्यानुयायात्, तथाऽऽद्यमात्रं च तत्कार्यप्रवृत्तिव्यावर्तने, तदभावे च धर्मोऽधर्मयोरनुयायितः, आरब्धकार्ययोश्चोपगो-यात् प्रकृत्य इति, सचित्तयोश्च तयोः प्रकृत्यस्तत्त्वज्ञानादिव ।

तदुक्तम्-

“यथैवांसि समिधोऽग्निः, भस्मसात् कुटंते क्षणात् ।
ज्ञानाग्निः सर्वकर्मणि, भस्मसात् कुटंते तथा ॥ १ ॥”

तथाप्यभोगादपि प्रथमं वचनमस्ति—

“ नाशुक्लं लीयन् कर्म, कलकौटिगनेनप । ” इति ।

तथा च पित्रायाऽप्युपभोगेनैव कथं प्राप्तावयम् ? ।

उपभोगादपि प्रथमं ऽनुभावाप्यवयमपि कुञ्चन-पूर्वकमा-
वृत्तप्रेमोपादेयं लीयन्, कर्मत्वाद् । “ यद् यत् कर्म तत्तदुप-
भोगादपि लीयन् ” यथा ऽऽप्यवृत्तरीरं कर्म, तथा चैतत्कर्म,
तस्मादुपभोगादपि लीयन् इति । न चाप्यभोगात् प्रत्येयं कर्मा-
न्तरस्यावश्यंभावात् संसागनुकूलैः, समाधिचलादुत्पन्नान्-
तरज्ञानस्यावगतकर्मसामर्थ्यादित्यनुगपद्वेष्टेष्टरीरज्ञानाऽ-
प्यभावाद्यवयवस्य कर्मात्तरतोऽप्यतिमिथ्यामिथ्याज्ञानजनितानु-
पभोगाधिकत्वस्य कर्मात्तरतोऽप्यनुपपत्तः । न च मिथ्या-
ज्ञानाभावेऽपि मिथ्यात्वस्यासंभवात् भागानुपपत्तिः तदुपभोगे
दिना कर्मणां प्रत्ययानुपपत्तिर्ज्ञानतोऽपि न श्यति यथा प्रवृत्तेः ।
अथाप्येवासादानुपपत्त्यवयवाभावात्, ज्ञानद्वयव्यवस्थेष्टरीर-
तोऽपि निहाङ्गाप्यभोगात् कर्मणां विनाशो व्यापाराद्वाप्राप्त-
उत्पन्न इति व्याख्येयं, न तु साक्षात् । न च तद्वत् वा-
च्यं तदवृत्तानां कर्मविनाशरूपत्वज्ञानात्, इत्येवां त्वभो-
गादिति, ज्ञानम कर्मोपमाश प्रत्यसोदाहरणाभावात् । न च
मिथ्याज्ञानजनितसंस्कारस्य सहकारिणाऽप्यभावाद् वि-
द्यमानाभावापि कर्माणि न उभयानुरागरीरावृत्तव्यवस्थे
अनुपपत्तः अत्रापि, अनुपपत्तिर्नाशकस्य कर्मलक्षणस्य कार्यव-
स्तुतेऽप्युपास्मितावयवस्य । अथानागतयोधर्मोपभोगात्-
गतप्रतिषेधं नञ्ज्ञानानां नित्यमैकितानुष्ठानं कथम् ? ,
प्रत्यवायपरिहायम् ।

तदुक्तम्—

“ नित्यमैकितानुष्ठानं, कुत्रापि नृपिण्यम् ।

ज्ञानं च विपरीतकृत्य-क्षेत्रात् न तु पात्रवत् ॥ १ ॥

अथासाक्षात्प्राप्तव्यवस्थाः, किदर्थं भवन्ति नरः ॥ ”

कथनं कार्यं, निषिद्धं च प्रवृत्तिर्नाशकः । तदुक्तम्—

“ नित्यमैकितानुष्ठानं, कुत्रापि, प्रत्यवायपरिहायम् ।

भाषार्थं न प्रयत्नेन, न च कार्यनिषेधायः ॥ २ ॥ इति ॥

इमे वरामिप्रायमुपवासं तन्निर्गन्तव्यं विधीयन्—

यत्तुक्तम्—आरब्धकार्ययोधर्मोऽधर्मयोधर्मोभावात् प्रत्ययः, सं-

चिन्तयाश्च नरज्ञानादित्यादि । न तु न सङ्गतम् । उपभोगात्

कर्मणः प्रथमं तदुपभोगमवश्यं ऽपरकर्मोपभोगमप्यभिनापवृ-

त्तानोपाध्यायऽप्योपास्यकस्य संभवात्, अतिकलकारण-

स्य प्रवृत्तरत्नमेतः सद्भावात् कथमात्यन्तिकः कर्मण्यः ? ।

मध्यकालस्य तु मिथ्याज्ञानात्कुत्रापि कर्मणो पात्राक्यानि-

वृत्तिलक्षणव्यापारोपहितस्य ऽऽर्थात्मिकमांनुपपत्तिसामर्थ्य-

वत् संचिन्तकर्मण्येऽपि सामर्थ्यं भवति यत्, यथाण-

रूपशेष्य भावशान्तरूपानुपपत्ती समर्थस्य पूर्ववृत्ततरूप-

स्य ऽऽपि पूर्वस्य ऽपि सामर्थ्यमुत्पन्नं, किन्तु-प्रागस्मिन्निर्वा-

जोऽपि ऽऽपि पूर्ववृत्तव्यवस्थे सत्यवस्थाने, न पुनर्कान्तनित्याऽ-

नित्याऽऽर्थात्मिकस्य, तस्य विपरितोपपत्तिर्नाशकत्वेन

मिथ्यात्वावपत्तः । मिथ्याज्ञानस्य च मुक्तिहेतुत्वं परंश-

पि नश्यन् वत् । अतो यत्तुक्तं “ यथोपादेयं ” इत्यादि त-

त्सर्वे अक्षरकपाचारिणोपहितलक्षणज्ञानात्मन्येष्टकर्मस्य-

सामर्थ्यमनुपपद्यते, तात्पर्यमेव साधयाम् । यथाप्यभो-

गाव्यवयवस्य ऽनुभावनमुपपत्तिः, तथैव यथाऽऽर्थात्मिकप्रतिप-

त्वं समर्थं सत्यवस्थानाऽऽपि, तदपि संचित्तत्वेऽपि कदाचित्

मुक्तिर्भवति । उपभोगात् प्रत्येयं स्तोकावयवस्य कर्मणः प्रवृ-

त्तरत्नमेवमवयवोपपत्तेर्न नरोत्तरेषां मुक्तिर्भवति । क-

र्मत्वादिति च हेतुः सन्तानव्यवस्थेऽऽप्यधनकरीषवृत्त्यात्

न प्रवृत्तसाधयवयवः । अस्मिन्तत्वाऽऽपि तथोपभोगस्य च स-

न्तानव्यवस्थेऽनुपपत्त्यानुसारं स्वयमेव वाच्यं, न पुनरुत्पत्तेऽ-

स्साभिर्विस्तरतयात् । यच्च “ समाधिचलादुत्पन्नतरव्यवस्थे-

इत्यादि । तदप्युक्तम् । अस्मिन्तत्वाऽऽप्यधनं ऽऽर्था-

त्तुपभोगसंभवात्, संभवोऽपि वाच्यं भाषी अस्मिन्तो भव-

त्विप्रयोगे च योनिनाऽपि प्रवृत्तरत्नमोऽधर्मसंभवो ऽतिमा-

निन इत्युक्त्यादि । यथाप्यधनप्रवर्तमानाऽनुपपत्त्याऽपि

व्यसंगतः, नृप्यापि नोद्यमः, भाविनां च प्रवृत्तमात्रस्यो-

पत्त्यावाचरन् योनिनाऽपि तस्यैव ।

न च मुक्त्याऽपि मुक्त्याऽपि तस्यैव प्रवर्तमानस्य सग-
त्ये, सत्यवस्थानात्तरव्यवस्थेऽपि तस्यैव ।

उपपत्त्याऽपि मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

मुक्त्याऽपि तस्यैव । अथवाऽपि तस्यैव ।

कर्मप्रकृतीवैभवातीत्युत्प्रेष्य सह संवेद्यस्य विभिनम्, कर्मलो व
न्ये प्रकृतिसन्धिविचारः, कर्मणः सर्वधातिदेशावतिप्रकृतिद्वार-
प्रतिपादनम्, कर्मण्यधुनार्थिधत्तं, कर्मणः पुनरुपापह्वयाऽऽत्य-
क्तविचारः, जगद्भैविष्ये कर्मणः एव हेतुत्वं, अन्तराऽऽसीनां नै-
वाधिकवैवाकरणयोः कर्मवार्थानिरूपणम्, कर्मशिवयोर्भेदः,
स्वभावव्यादिनिराकरणं, पुनरुपापयोः पुनरुपलक्षणम्, प्रकृतीनां
पञ्चोदयहेतवः, आत्माऽऽवरणीयदर्शनाऽऽवरणमाहनीयाऽऽसी-
प्रकृतीर्थावित्य स्थित्यादिकथनमित्याहोयान्तके विषयाः
'कम्म' शब्दे विस्तरस्तं विवेचिताः ।

आत्माऽऽवरणीयदर्शनाऽऽवरणीयवैभवीमोहनीयाऽऽपुष्क-
र्मनामकमंगारकमाऽन्तरायकर्मधात्यनातिकर्मकमन्धोद्यस-
पानिकाचित (सिधिल) कर्मविद्वानां व्याख्या स्वस्वस्थानेऽत्र
वाच्यम् च द्रष्टव्या ।

अत एव कर्मणः प्राधान्यमाहतीये दर्शनं इति मुद्रकण्ठमु-
द्घोषयन्ति प्राज्ञः सर्वे नीधिकाः, अर्वाञ्चाऽपि बाधायत्यवि-
पक्षितस्तथावैकीकुर्वन्ते ।

'कयण्ण' (एणु) शब्दे कृतवतायां विमलकुमारदशातः
कृतवर्तुष्टयः ।

'कला' शब्दे कुर्मणा माता द्वाप्तसतिः पुरुषकलाः सवि-
स्तरं स्वावर्णिताः ।

'कल्लाणम्' शब्दे वीरस्य तीर्थकरनामकर्मयोगात् पञ्च क-
ल्याणकानि निरूप्य च्छकल्याणकवादिसंगिराकरणम् ।
कल्याण-तु 'पंचदशसुत्तरे साहसु परिनिवृत्तु' इति वचना-
न्महावीरस्य च्छकल्याणकत्वं संप्रभवः । मयम् । एवमुच्य-
मानं 'उत्तमंशुं श्रद्धां कोसलियं पंच उत्तरासांढ अभिर-
वृत्तुं होतु' इति अञ्चुत्तरीप्रवृत्तिवचनात् तीक्ष्णभस्यापि
एव कल्याणकानि च्छकल्याणानि स्युः, न च तानि त्वयाऽपि
तथोच्यन्ते । तस्माद् वथा 'पंच उत्तरासांढ' इत्यत्र नक्षत्रसा-
म्याद् राज्याभिर्यो मध्ये गणितः, परं कल्याणकानि तु 'अ-
भिरवृत्तु' इत्यनेन सह पञ्चैव, तथाऽप्रापि 'पंचदशसुत्तरे' इत्यत्र
नक्षत्रसाम्याद् गभीरवहारां मध्ये गणितः, परं कल्याणकानि
तु साहसु परिनिवृत्तु इत्यनेन सह पञ्चैव । तथा-आचारार्ह-
टीकाप्रसूतिषु-एवहसुत्तरे' इत्यत्र पञ्च वस्तुस्थेयव्याख्या-
तानि, न तु कल्याणकानि । किञ्च-हरिभद्रसूत्रिकृतयात्राप-
ञ्चाशकस्य अग्रयदेवसूत्रिकृतयात्रा टीकायामपि-प्रापादशुक्र-
पष्ठ्यां गर्भनकमः १, वैजशुक्रयात्रायां जन्म २, मार्गाऽ-
सितपृष्ठ्यां जन्म ३, वैशाखशुद्धदशम्यां कथनम् ४, कार्ति-
कामाषाढायां मोक्षः ५ । एवं श्रीवीरगजिनस्य पञ्च कल्या-
णकानि उक्तानि । अथ यदि वदुः स्यात् नरा तस्यापि दिनमु-
क्तं स्यात् । अन्यच्च-नीवैमोत्रविषाकरूपस्य अतिनिन्द्यस्य,
आश्रयिरूपस्य गर्मागृहादस्यापि कल्याणकत्वं कथनमनुचितम्-
म् । अथ-“पंचदशसुत्तरे” इत्यत्र गर्मागृहस्य कथनमुक्तमिति चे-
त् ? । सत्यम् । अथ हि भगवत्पदं देवान्माकुलं अनीयैः, प्रस-
न्नवती च मिश्रलभ्यसंगतिः स्यात्, तत्रिवाराण्य-“पंचदशसु-
त्तरे” इति वचनमित्यलं प्रसन्नम् । ततः कल्याणकानि पञ्चैव ।

कथायाः कर्मबन्धहेतव इति 'कथाय' शब्दे सामान्येन कथाया-
लामविषयार्थं प्रदर्श्य ह्यपरीतमवश्यशरीरव्यतिरिक्तत्वेन कर्मद्र-
व्यकथायोनिकर्मद्रव्यकथायत्वेन कथायस्य द्विविधवर्णनम्, तत-
श्च नोक्तमिदमकथायनिर्धननपुनरुक्तसुभाषितकथायव्याचनं,

ततः प्रत्ययकथायाऽऽदेशकथाय-रसकथायभावकथायनिर-
पणम्, ततो भावकथायस्य मौखिककथनोदयार्थं प्रस्ताप-
ञ्चायाऽऽर्धमात्रावुपविषयं कथायपरिणामस्य च प्रदर्श्य
कोषमात्माऽऽसीनां द्रव्यभावभेदाद् द्वैविध्यमपेक्ष्यम्, त-
दन्तरममन्त्रावुपपन्नऽप्रत्याख्यानाऽऽवरण-प्रत्याख्यानाऽऽ-
वरणसंज्ञकनकायां कथायाऽऽसीनाम्—

“ अलरुधुमिपव्यय-रासिलसो चउम्भिवो कोहो ।
तिगिलसलवाकडुट्टिय-सकुरांथोममो माणो ॥ २६६० ॥
मायाऽवलाहगासु-सिमिदमिगवणसंमलसत्ता ।
लोढो हलिलज्जल-कइमकिमिरागमरिण्णो ॥ २६६१ ॥
वक्कवउमासचक्कर-आवज्जीवाणुगामिणो कमसं ।
द्वनरत्तियनारय-गइसाहल्लोदयवो नेवा ॥ २६६२ ॥ ”
इत्यादिना स्वकथनिरूपणम् ।

कथाया अन्वयेतव एव । यतः—

“ मूलं संसारस्स य, होति कसाया अणुत्तपत्तस्स ।
विश्रुतां ताणउपां, पुक्कयिमुक्कस्स मोक्कस्स ॥ १ ॥ ”
“ कोई माणं मायं, लाई च महभयाणि कसारि ।
ओ कंभइ सुज्ज्णा, पसां मोरंनिवप्पणिही ॥ ६५ ॥
अस्स वि य पुणनिहिद्या, होति कसाया तव चरत्तस्स ।
सां बालनवस्सो विच, मयहाणपरिस्समं कुइर ॥ ६६ ॥
सामण्णममुचरत्त-स्स कमाया अस्स उक्कडा होति ।
मकार्म उक्कुत्तुं, च निष्फलं तस्स सामण्णं ॥ ६७ ॥
अकसायं तु चरितं, कसायसिद्धिं न संजओ होर । ”
सर्वे एवैते कथायाः पापवर्जिता इति स्वहितमिच्छाङ्गनिर-
सनीयाः, अन्यथा गीति-विनय-मित्राण्यखिलवस्त्रानि च
यथाक्रमं कोषमात्रमायालोभैर्धिनयन्ति । तस्मादुदयनिरो-
धोदयप्राप्ताऽकलीकरणेन उपशममादेवपुत्राव्यसन्नोपैजन्तव्याः ।

कथायफलमुक्तं च—

“ दासत्तं देइ अणुं, अविवा मणं वणो विलप्पेनो ।
सव्वस्स दाहमग्गी, वैति कसाया भयमणं ॥ २६१० ॥ ”
तस्मादे—

“ अणुपोषं वणपोषं, अग्गीपोषं कसायपोषं च ।
न हु म विस्समियम्भं, पोषं पि हु नं वहु होर ॥ २६१० ॥ ”
अत एव कथायनिवारणाय सुमापणा कर्तव्या । यदाह—
“ आरयिच उयउक्काए, सीसे साहम्मिप कुलणं वा ।
ओ मे कइ कमाया, सखे निविहेणु सामेमि ॥ १ ॥
सव्वस्स समणुसंसे च भगवन्ना ओज्जलं कम्म करिय सीसे ।
सव्वं कमावइत्ता, कमाभि अइवे पि सव्वस्स ॥ २ ॥
सव्वस्स जीवरासि-स्स भावओ धम्मनिविहियवित्थो ।
सव्वं कमावइत्ता, कमाभि सव्वस्स अइवे पि ॥ ३ ॥ ”
“ एवविहपरिणामा, भावणं नय नवरिमाययिं ।
सामेमि सव्वसाह, उइ उइअ अइवा उइ ॥ ७२ ॥
आरयिचउयउक्काए, काऊणं सेसणणु कायव्वं ।
उण्णइवाहीकरणे, दोसा समं नहाऽकरुं ॥ ७३ ॥ ”
इत्यादि 'काउस्सण' शब्दे ७२५ पृष्ठे द्रष्टव्यम् । तथाऽन्येऽपि
कायोस्सणशब्दाः, निवयताऽनियतकायारसगी, कथा रीत्या
कायोस्सणं स्वायत्तमित्याहोय विषयाः कायोस्सणसंज्ञा-
नाऽस्मिन् शब्दे द्रष्टव्याः ।

कर्मबन्धादेव कायस्थितिर्भवतीति 'कायट्ठ' शब्दे जी-

शानो कार्यास्थितिः, नैर्यिकत्वाऽऽदिपययिजीवाभासमन्वयान-
सितसमम्, मनुष्याणां मनुष्यत्वाणां च, तिस्रः तिर्यकुत्वाणां
च कार्यास्थितिः, इन्द्रियकार्यान्धेयकार्यान्धेयस्यगृहाह-
नान्द्र्यनसंयमाऽऽहारभाषकाऽऽभाषकपरिचाऽऽपरिचद्वारा-
ण्यस्थित्यु जीवोभा कार्यास्थितिविमर्शोऽवधारय ।

जीवानो कर्मप्रसङ्गस्य सुममद्वयमाऽऽदिपुमिचतुर्भिषा-
ऽऽदिकालऽऽगमभाषे 'काल' शब्दे कालसिद्धिः, कालस-
त्वे, कालमेवाः, कालविषये दिगम्बरमताभिप्रायः, मतान्तर-
रक्षणम्, तथा सुवृत्ताऽऽदिमानाऽऽद्यप्याकलनोऽं सुधीभिः ।
कर्मप्रसङ्गादिषु 'कहकम्' शब्देऽभ्युपधानवन्नाभ्यां द्विधिं
कृतिकर्म, यथाऽहं बन्धनस्याऽऽकरणे ह्यर्पनकरणे, बन्धनऽऽदिपु
कुलक-कृष्णा-संभक-पालक-दृष्टान्तापन्यासेन "असंख्यं न
धेदिज्ञा, मयरेपिपरं गृहे । संखावे वस्तुधारे, राणावे देवया-
न्य वधरे" इत्यादिना पार्थक्यवसक्तुमीलनसंक्रयधान्ता-
ऽऽज्ञानो बन्धननिषेधः, यादृश्यस्य बन्धनं कर्तव्यं तत्रिकरणे, य-
सितपराऽऽद्यप्रमत्ताऽऽहारनीरसत्वाऽऽदिवृत्ताऽऽज्ञानो बन्धननि-
षेधः, प्रशान्ताऽऽसनस्थोपशान्तोऽपस्थिताऽऽज्ञानो बन्धनकरणं,
यस्मिन् वारात् कृतिकर्म यत्र कर्तव्यं तत्रिकरणं, हादृशाऽऽ-
वनाऽऽदिवन्धनसत्त्वकरुणये, बन्धनकरुणकारणाऽऽदिम-
कण्वमित्यादयो विमर्शनीया विषयाः ।

अथ कर्मक्रिययाभिन्नवस्तुत्वेऽपि कर्मणः क्रियाधीनत्वात् 'क्रि-
यिका' शब्दे क्रियायाः स्वकृपानकरणे र्थोपपत्तिरयमसंग्रहः
तथाहि-साधन्यनाभिधीयमाना कर्तृव्यापारकृपा भावनाऽ-
परवर्षाया क्रियेत्युच्यते ।

यदाह-

"व्यापारो भावना सैवो-पपादना सैव च क्रिया ।" इति ।

"यावत् सिद्धमसिद्धं वा, साधन्यनाऽभिधीयते ।

आभितक्रमकृत्वात्, सा क्रियेत्युच्यते पुनः ॥ १ ॥ "

"साधन्यव क्रिया तत्र, निष्पद्वैप्रिधीयते ।" इत्यादि ।

तत्र हि-वर्तमानध्वंसप्रतिन्यागि सिद्धपद्व्यपदेयत्वं, तद्विषयं
च वर्तमानं, भविष्यदप्यसिद्धपद्व्यपदेयत्वं न अपचत्, पश्य-
ति, पक्षतीत्यदौ स्वधराऽऽसत्त्वपदेयमेनाभिधीयमाना क्रियति ।
हाथ क्रियाशब्दस्य कर्तृव्यसुपस्थस्य र्थोमिक्तमप्यदाह-क्रिया ।
स्वधरानामाभिधीयताऽऽपचःअपचत्पत्तानां क्रमेणसंख्येणः क्रि-
यापदेन तत्समूहायोगिसिधीयतेअथ तु न क्रमेणो व्यापारो वि-
द्यते तत्र कटिद्वारद्वययित, र्थोवपयऽऽपचोपचयः च सर्वत्र फलस्य
सज्जनकरणापारगतयोर्धोवपयऽऽपचोपचयः र्थोवपयः । अत एव
फलमात्रभोषकस्यापि कश्चिद् धातुत्वसिद्धिः । अतस्तत्त्वच (च-
शब्द-पाक इत्यादी धातुना साधन्यमेवोपस्थाप्यायाः क्रियायाः
सिद्धिकायाक पक्षये विषेधवत्त्वम्, पक्षतीत्यदौ तु नैवमिति ।
तेन सर्वत्र धातोः साधन्यकरणापचोपचयस्यैकसिद्धिः क्रमिकाव-
ययानामेकदाऽऽसत्त्वेऽपि यत्किञ्चिद्व्यवसत्त्वकाऽऽसत्त्ववयवा-
वयविनामोपपादारात् वर्तमानत्वव्यवहाराः भूतभविष्यत्व-
व्यवहारस्तु सर्वेषामवयवनां भूतभविष्यत्वव्यवहारे, यत्किञ्चिद्
तत्क्रियापक्षिभूतत्वाऽऽपचोपचयः । अत एव भाष्ये-"क्रिया हि
नामेवमस्त्यन्ताऽपरिदृष्टा भूयोपरीभूतावयवा न शक्यते पि-
यदीभूता निदर्शयमिति" । अथ व्यापारस्तुद्वाराऽऽत्मिकता-
याः क्रियायाः दर्शनायांययोक्त्या तद्वयवनां तद्विषयवत्
व्यतिरिक्तमूलनं दर्शितम् । तस्याश्चापक्षिभूतुजिक्थितता ए-
कत्वव्यवहाराः । तनुकम्-"गुणभूतैरवयवैः, समूहः क्रमप्रत्य-

नाम् । बुद्ध्या प्रकल्पिताऽऽमृः, क्रियति व्यपदिश्यते ॥१॥ "

अथवा-अनकस्यापारव्यतिवृत्तिर्जातैरव क्रियति सिद्धातः
प्रशस्यतः । तस्याश्चा व्यकिद्वारे च साधन्यम्, पक्षतीत्यापु-
गतव्यवहारावृत्ति च पाचित्वाऽऽदिकं जातिः प्रकल्पव्यवहा-
रस्तु नञातैरक्यात् । यदाहः-"जातिमयं क्रियामाह-रेनक-
व्यकिवर्तिनीम् । प्रसाध्यां व्यकिकरणं, सा साधन्यसिधी-
यम् ॥ १ ॥ " इत्येव परकीयमानापन्यासेन । प्रकृतनुसंगमाः ।
जीवस्याऽऽजीवस्य वा वलनकृपा या क्रिया सा धन्यत्वाप-
व्यपदिश्यते । साधन्यप्रयोगाद् विक्षयता वा भवेत् । तत्राप्यु-
पयोगापूर्विका वाऽनुपयोगापूर्विका वाऽऽन्विमेवमात्राऽदिका वा
या, सा सर्वोपि द्रव्यक्रियेति । आधेयक्रिया त्वयम्-प्रयोग
क्रिया, उपर्युक्त्या, करणीयक्रिया, समुदायक्रिया, र्थोपधाक-
्रिया, सम्प्रत्ययक्रिया, मिथ्यात्वक्रिया वाति । तत्र प्रयोगाक्रिया-
प्रयोगाकायापक्षक्या विधा । तत्र स्फुटिःक्रमेणोपस्थितमन उ-
पयोगो भवति, एवं वाक्कावयोरीपि वक्ष्यम् । तत्र शब्दे नि-
प्याये वाक्कावयोर्वाप्युपयोगः । तद्युक्तम्-"निगह्य य
काहयते, शिरसि रश्मिं वाहयते जोगम् ।" इति गमना-
ऽऽदिका तु कायक्रियैव । उपायक्रिया तु-वृत्ताऽऽदिकं द्रव्यं
यतोपायन क्रियते । तद् यदा सृजनन-मर्दन-चक्राऽऽरो-
पण-वृद्ध-चक्र-संखलन-कुम्भकारव्यापारेषोचिद्विपरीयैवैत-
क्रियता, सा सर्वोऽपि । करणीयक्रिया तु-यत् येन प्रकरेण
करणीयं तत्तत्रैव क्रियते, मान्यया । तथाहि-वृद्धो वृ-
त्तिपद्व्याऽऽदिक्यैव क्रियते, न पाषाणसिद्धताऽऽदिक्येति ।
समुदायक्रिया तु-यत्कर्म प्रयोगवृद्धीनं समुदायावश्यं सत्
प्रकृतिस्थित्यनुभाषवेदेशकताया चया व्यवस्थान्यते, साऽभि-
धीयते । सा च मिथ्यादृष्टारव्यवस्थमसंपरायं यावत् भवे-
ति । र्थोपधाकिया तु-उपशान्तमोहाद्वारव्यवस्थानिक-
वर्तिनं यावद्वैति । सम्प्रत्ययक्रिया तु-सम्प्रत्ययवर्तनायाः क-
र्मप्रकृतिः सत्सत्तिसंख्या यया वृत्तानि, सामभिधीयते । मि-
थ्यावक्रिया तु-सुभाः प्रकृतीभिश्चतुस्तरमेकयाः तीर्थद्वाराऽह-
रकरोरतत्तद्व्यापकक्रियारहितेना यया वृत्तानि, साऽभिधीयते ।
क्रियायाः सत्त्वमिधे सामान्यतो निरुक्त्य जीवाजीवक्रिया-
स्त्वैव, कर्मव्यवस्थानिकवर्तित्वेन, प्राद्वैतिकपारितापनिका-
स्त्वैव, भूतातिपातिकाऽऽमत्याकानाक्रियास्त्वैव, आरम्भ-
कीपरिग्रहिकीस्त्वैव, प्रायाप्रत्ययामिध्यादर्शनप्रत्ययान्तेन, इ-
द्विकारद्विकारान्तेन, प्रातीत्यकासामन्तोपनिपातिकास्त्वैव
साहित्ययानेसतिध्यानेन, आहारापनिकावैधारापनिकास्त्वैव भ-
वाभोगप्रत्ययिकाऽनाकाङ्क्षप्रत्ययिकास्त्वैव, प्रत्यययिकादोष-
प्रत्यययिकास्त्वैव च तस्या द्वैविध्यं प्रत्ययं, मत्त्वकाभूताऽऽभा-
विमहाऽऽज्ञानत्वेन द्वैविध्यप्रतिपादनम् । एवं मिथ्याक्रिया-प्र-
योगक्रिया-समुदायक्रिया-र्थोपधाकिया-कायिका-अधिकर-
क्रिया-प्राद्वैतिकी-पारितापनिका-प्राशुतापनिकाया-द-
र्शनक्रिया-स्पर्शनक्रिया-सामन्तक्रिया-ऽनुपातक्रिया-ऽना-
भोगक्रिया-स्वस्तक्रिया-मिसर्गक्रिया-विशारुक्रिया-ऽह-
पनक्रिया-ऽनाकाङ्क्षक्रिया-ऽऽरम्भक्रिया-परिग्रहक्रिया-मा-
याक्रिया-रानक्रिया-द्वेषक्रिया-ऽप्रायश्चर्यानाक्रियास्त्वैरपि
क्रियायाः पञ्चविधतिविधनम् । ननु किं पूर्वं क्रिया पश्चात्
बदना, पूर्वं वेदना पश्चात् क्रियेति अग्रगता गौतमेन गणपरेण
पृष्ठो मगवान् धीरः पूर्वं क्रिया पश्चात् वेदनेत्युक्तव्याञ्जकारः ।
प्राग्प्रत्ययवाच्योपातिमिधं च अग्रगैरपि क्रियापक्षिभूतुजिक्थितता ए-
कत्वव्यवहाराः । तनुकम्-"गुणभूतैरवयवैः, समूहः क्रमप्रत्य-

मुख्यदर्शनानुपयोगता, ज्ञानं स्वकृपाऽभिमुखीयेन प्रवृत्तिकाया, एवं ज्ञानाकार्थ्या मोक्षः । तत्र ज्ञानम्-स्वपराभासजनकम्, क्रिया-स्वकृपमणक्या, तत्र चारित्र्यवीर्ययुगेक्यपरिचयिः क्रिया सा साधिका । अतस्माद्विसेसाराद्युद्धकायिक्यादिक्रियाभ्यापारनिष्पन्नः संसरति, स एव विद्युज समितिगुण्यद्विविधयैवैवयुद्धादिसाधिकाकरणेन निवर्तते, अतः संसारक्षयणाय क्रिया संवरणजैराऽऽत्मिका करणीया । युद्धाऽयुद्धात्वेन द्विष्यक्रिया द्विविधा । तत्र स्वकृतानुवाययोगप्रवृत्तिका युद्धा, कायिक्यादिव्यापारकृपा त्वयुद्धा । वीर्यप्रवृत्तिकृपा भावाङ्काऽपि युद्धाऽयुद्धात्वेन द्विविधा । समुद्योगसमनन्तनिमित्तवीर्यव्यापारकृपा युद्धा, पुद्गलानुवायवीर्यद्वारकाऽऽविक्रायव्यापारसंयुक्ता त्वयुद्धा । अतो ज्ञानतत्वेन तत्त्वसाधनार्थे सम्यक् क्रिया (युद्धा) करणीया । यतश्चरुणुगुणप्रवृत्तिकृपमणक्यपराभासकृपा क्रिया मोक्षसाधिका । उक्तं—
“क्रियाविरहितं हन्त !, ज्ञानमात्रमवश्यम् ।
गतिं विना पथोऽपि, नम्रिति पुरर्माप्सितम् ॥ १ ॥
क्रियैव फलदा पुंसि, न ज्ञानं फलदं मनः ।
यतः स्त्रीमध्यभागेऽपि, न ज्ञानान् सुखितो भवेत् ॥ २ ॥”
तस्मात्—

“ज्ञानी क्रियेघनः शम्भो, भाविताऽऽत्मा जितन्द्रियः ।

स्वदे लीलां भवाऽभीधे, परं तापयितुं क्षमः ॥ १ ॥”

“तिथंकरमसीय, सुसाहुजगज्जुगुवासाणाय य ।

उत्तरगुणसङ्गाय, एतय सया होर जरणवे ॥ २ ॥”

इत्थं क्रियां निरूप्याऽयुद्धक्रियाय एव कुशीला भवन्तीति कुशीलप्रकरणं, कुशीलभद्रं, कुशीलवृत्तम्, तेषां संसर्गे च दोष इत्येवमत्रायां विनयाः “कुशील” शब्दे ६०४ पृष्ठनः सप्तमस्य ६१४ पृष्ठपर्यन्तं विद्वाङ्मयधारणीयाः ।

नथा केवलप्रकृतिप्रकृयाऽऽवसात्र—“कवलमये सुखे, स-
वसमसाहारणे अश्वेतं च । पापं च नागमदो, नामसमानाहि-
मरुतोऽयं ॥ ८४ ॥” इत्यादिप्रवृत्तिलक्षणितकवलज्ञानोत्पत्तिभे-
दोक्तिं कवलज्ञाननिरूपणप्रस्तावः—
मस्याविज्ञाननिरूपणत्वात् कवलम्-अमहायं ज्ञानं केवलज्ञान-
मुच्यते, केवलज्ञानाऽऽविर्भावो हि मत्स्यात्मानं संभवामावात् ।
ननु यदि निजनिजज्ञाऽऽवरणकृपापशोभेऽपि प्रादुर्भवन्ति मति-
ज्ञानाऽऽविर्भावो, तर्हि समूलमुपशान्तिताऽऽत्मनोऽऽविर्भावोऽऽवर-
णानां सुतरां चारित्र्यपारणामयप्रवृत्तिरिति । तदुक्तम्—“आ-
चरन्तुर्साधवो, जाई विरिजं मसुवायति । आचरन्तुसव-
विगमे, कह तई न होनि जीवस ॥ १ ॥” “आचरन्तु-इह
जात्यस्य मरकसाऽऽदिमममेलोपदिश्यस्य वायवाद्यापि समू-
ललापयामः, नाहत् यथा यथा देशतो मलविलसस्तथा न-
था देशतोऽऽविष्यक्प्रजायते, सा च कचित्कदाचित्कर्पाङ्ग-
व भवति इत्यनेकप्रकारा, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलकालाव-
स्थितिलक्षणपदार्थपरिच्छेदकगौकपारमाधिक्यमकृपस्याप्या-
वयवमसपटलनिरोहितस्वरूपस्य यावज्जायापि निमित्तकमे-
मलापगमलावच्छेद यथा यथा देशतः कर्ममलाच्छेदस्तथा तथा
तथा देशतस्तस्य विभांतरूपक्रमेण, सा च कचित् कदाचित्
कर्पाङ्गद्वयनेकप्रकारा । उक्तं य—“मलविजमलुष्यजि-
र्यथाऽनेकप्रकारतः । कर्मविज्ञाऽऽविर्भावमिति—स्तथाऽ-
नेकप्रकारतः ॥ १ ॥” तथा यथा मरकसाऽऽदिमोरे-
शुभमलापगमसंभवे समस्मात्पददृशव्यक्तिव्यवच्छेदेन परि-

स्फुटरूपैकाऽभिष्यक्तप्रजायते, तद्व्याप्तनोऽपि ज्ञानदृष्टे-
न चारित्र्यमभावे निःशुद्धाऽऽवरणप्रहातानुशुद्धावस्थेन
च्छेदेनैककृपाऽतिपरिस्फुटा सर्ववस्तुपूर्वायसाक्षात्कारिणी
विद्युत्कृतसति । तदुक्तम्—“यथा जात्यस्य रमन्त्य, निःशुभ-
मलहानिनः । स्फुटककृपाऽभिष्यक्ति-विद्युत्सिद्धद्वयमनः ॥ १ ॥”
ततो मत्स्याविरिजोके केवलज्ञानम् । अत एवाङ्कम्—“साम-
प्रीविशेषनः समुद्रवृत्तसमस्ताऽऽवरणक्षयापेक्षं निमित्तद्व-
यपूर्वायसाक्षात्कारिरूपं केवलज्ञानम् ॥ २३ ॥” इति । यस्तु
नेनद्वंस्त मीमांसकः, मीमांसनीया तन्मयीषा । तयाहि-वा-
चकभावात्, साधकाभावात् वा सकल (केवल) प्रत्यक्षप्रति-
क्षेपः क्वाप्येत । आद्यपेक्षं प्रत्यक्षमवस्थे वा बाधकमभि-
रुद्धाः ? । प्रत्यक्षं अतारमाधिकं, साध्यवहारिकं वा ? । पार-
माधिक्यमपि विकलं, सकलं वा ? । विकलमपि अद्यधिलक्ष्यं,
मनःपूर्वायकं वा ? । केतुपक्षद्वयमापि केतमाय, द्वयस्याभ्य-
क्रमेण कापद्वयमनोवर्णनामचरत्वेन तद्व्याप्तनिश्चयाधीर-
त्यात् । सकलं चत्, अहो ! शुक्तिविकारवातुरी, यकेवलमेव
केवलप्रत्यक्षस्याऽऽव्याप्तावभाविषयवर्तिनि वार्त्तव्यप्राप्तये प्र-
त्ययनामिदानीं लक्षणध्याय, वाग्ययोऽपि च विधेयामुच-
सान् । वाग्यवहारिकमपि-अतिन्द्रियोद्यमयम्, इन्द्रियोद्य-
मा ? । न तावत् प्रथमम्, अथ्य प्रातिभाऽतिरिक्तस्य क्षामा-
विषयभूतसुखाऽऽदिमनगोचरवत्त्वात् । प्रातिभं तु नृबाधकं
नानुभूयत एव ऐन्द्रियं तु स्वकीयं, परकीयं वा ? । स्वकीय-
मपीदानीमत्र तद् बाधन, सर्वत्र सर्वदा वा ? । प्राति पक्षं गृहि-
यितुं भवान्, तथा तद्भाववर्णनामाभिरत्यभिष्टे । द्वितीयं
तु सर्वदेशकालानाकल्पयद् तद्भावमुद्गाहयितुं, इतरथा या-
आकलस्य चेदानीं नन्दान् भवान्, भवत्येव सकलकाल-
कलाकलापार्थवदेशोर्विशेषयतिनि येननस्य तादृशः प्रत्यक्षः ।
अनाकलस्य चत्, कथं सकलदेशकालाऽनाकलने सर्वत्र स-
र्वदा येनं तादृगं नास्तीति प्रतीतिरुक्तस्य ? । परकीयमपी-
दानीमत्र तद्भावं बाधन, सर्वत्र सर्वदा वन्यादिविकल्पजाल-
जजरीयुने न तद्बाधनधुरां धारयितुं धीरमां दधान । कथं
वा परस्परदृष्ट्याभिमतं भवानमभ्युत् ? । तादृगप्रत्यक्षप्रतिक्षे-
पदक्षं प्रत्यक्षं प्रायनिष्ठं मयिनि न कथमाहं, यद् काथने
प्रत्ययः, तर्हि तादृगालक्ष्यप्रतिक्षेपस्य प्रत्यक्षं नाऽऽस्त्येव, इत्यु-
क्तमित्तदहस्ता वयं श्याकुम्भे इति किं न तथाऽनुमनम् ? ।
अथ न यौचमाकीयः प्रमाणपूर्वीयः समुल्लासः, परकीय-
कथमिति वाच्यम् । न त्वदर्थे स्वप्रत्यक्षं स्वप्रत्यक्षं क-
थन्मानी, भवता न तु यथाऽनौ कथयति, तथा वयं वयं । अथ
तदुपदेशितेऽर्थे असाक्षान्द्वयः प्रमाणम् । नन्वेवं प्रत्यक्षम्,
अप्रत्यक्षं वा संवादकं स्यात् ?, इत्यादिप्रवृत्तौऽऽवर्तनेनानव-
स्थाविरुद्धमन्ती कथं कर्तव्या ? । किञ्च-संयुक्तमिन्द्रिया-
माचरन्तारिन्द्रियमध्यस्थं सकलप्रत्यक्षस्य विधौ, प्रातिभं वा
मूकमेव वराकम् । न च त्यग्यतेनानावः प्रत्यक्षं प्रथयत ।
तथावे हि किमिदानीमपहृतसर्वेभ्येन नवस्तिताऽभावप्रमाणं
न कर्तव्यम् ? । नञ् प्रत्यक्षं तद्भावविधानसंविधात्कादुरम् ।
अप्रत्यक्षमपि प्रत्यक्षावमात्रम्, अत्राप्रमाणरूपं वा प्रशि-
घन । आद्यं चत् नर्हि मिश्रानुश्रयायामनःसम्पत्कृपाऽऽभी-
कृताऽभीधराऽऽविगोचरमत्स्यात्काभावात् तेषामभावे भवेत्
द्वितीयं चत् भावस्वभावम्, अभावस्वभावं वा । नावस्थ-
यमप्यनुमानम्, शब्दम्, अर्थोपपत्तिः, उपमानं वा । अतु-

मानं चेत्, कस्तत्र धर्मी ?-सकलप्रत्यक्षं, पुरुषो वा कश्चित् । सकलप्रत्यक्षं चेत्, तत्रोपादीयमानः समस्तो हेतुराध्यासि-
सकलान्नामधेयः । अथस्तस्याऽप्यसिद्धः । पुरुषोऽपि सर्वत्र,
तद्वन्द्यो वा धर्मी वश्येत । सर्वत्रैवेत्, किं सर्वत्रैवेन निर्णी-
तः, पराश्रयगतो वा । निर्णीतश्चेत्, कथं तत्र तादृशप्रत्यक्ष-
प्रतिषेधः प्रकाशकारित्यः कुतुमुचितः ।, तस्मिन्निर्णयकप्रमाणेनैव
तत्त्वावधानात् । अथ सर्वत्रैवेन परैरभ्युपगमः पुमान् षड्विंशत-
ऽऽर्धधर्मी, तर्हि तत्र किं साध्यम्-नास्तिन्यत्, असर्वविश्वं
वा । न तावद् नास्तिन्यत्, तथापिपुरुषप्रमाणसत्तायामुपयो-
रविधादात्, तथा व्यवहारपारमार्थिकापारमार्थिक्य एव वि-
प्रतिपत्तयः । असर्वविश्वं चेत्, कस्तत्र हेतुः ?-उत्तराभिः, अनु-
पलब्धिर्वा । उपलब्धिश्चेत्-अविदजानुपलब्धिः, विदजोप-
लब्धिर्वा । अविदजोपलब्धिस्तद्वद् व्यभिचारिणी, नित्यत्व-
निषेधाभिधीयमानप्रमेयवत्तत् । विदजोपलब्धिस्तु-किं सा-
क्षात् विदजोपलब्धिः, विदजव्यतोपलब्धिः, विदजकार्योप-
लब्धिः, विदजकारणोपलब्धिः, विदजसहचराऽऽनुपलब्धिर्वा
स्यात् । ताया, सर्वत्रैवेन साक्षात् विदजस्य किञ्चिद्व्यवस्थ-
यत् प्रसाधकप्रमाणोभावात्, नान्प्रतिपत्तिरूपकचतुष्टयमपि सदा-
महात्वेन, प्रतिपद्यस्य हि सर्वविश्वस्य विदजः किञ्चिद्व्यवस्थ-
न्यत्, न च व्याप्य कतिपयार्थसाक्षात्कारित्वं, कार्यं कतिपयार्थ-
प्राप्त्यकम्, कारणमाधरलक्षणेपशमः, सहचराऽऽदि रागद्वेषा-
ऽऽदिक्म । न च विधादोपलब्धिः पुंस्ति तेषामन्यत्प्रमेयार्थं प्रसा-
धकं किञ्चित् प्रमाणं नवाति, यस्तत्तनुपलब्धिर्ना सिद्धिः स्यात् ।
वस्तुत्वकार्याविदजकार्योपलब्धिरस्यैव तावत्प्रसाधनं
साधितुमिति चेत् । ननु कीदृशं वस्तुत्वमत्र विवक्षाश्चेत्, यत्स-
र्वविश्वविदजस्य कार्यं स्यात्-प्रमाणविदजोपलब्धिवत्त्वं, त-
विदजोपलब्धिवत्त्वं, वस्तुत्वमार्थं वा । साक्षात्प्रमाणम्, असिद्धं
साधनम्, षड्विंशतऽऽर्धधर्मी भगवति तथाभूतार्थकस्यैवाभावात् ।
द्वितीयमिति तु, त्वं विदजकार्योपलब्धिः, किन्तु-कार्योपल-
ब्धिरेव तद्विधिसाधनी, धूमध्वजऽस्तिनिवधधनोपलब्धस्तुमा-
पलाब्धश्च, तथा च विदजः इत् । त्वतीयमेवं न्येकान्तः, वस्तु-
त्वमार्थं सर्वविश्वकार्यवस्थाऽर्गोभावात् । अनुपलब्धिरपि विद-
जानुपलब्धिः, अविदजानुपलब्धिर्वा । विदजानुपलब्धिस्त-
व्द विधिनिष्ठावैव साधीयतां ध्याति, अन्तकान्तमर्कं वस्तु,
एकान्तस्वरूपानुपलब्धेरित्यादिवत् । अविदजानुपलब्धिरपि
स्वभावानुपलब्धिः, व्यापकानुपलब्धिः, कार्यानुपलब्धिः,
कारणानुपलब्धिः, सहचराऽऽनुपलब्धिर्वाऽपिधीयते । स्व-
भावानुपलब्धिरपि सामान्येन, उपलब्धिलक्षणाप्रत्यविशिष्ट-
ता वा व्याप्यते । गौरवसा तावत्विधिराऽऽदिना व्यभि-
चारिणी । द्वितीया पुनरित्या, सर्वविश्वस्य स्वभावाव-
प्रकृष्टत्वात् । व्यापकानुपलब्धिप्रभूतयोऽपि विकल्पा अस्ती-
यात्, यतः सर्वविश्वस्य व्यापकं सकलापेसाक्षात्कारित्वं,
कार्यमनीन्द्रियवस्तुपदं, कारणमाजित्वाऽऽनुपलब्धिः, स-
हचराऽऽदि साधिकाचारिणाऽऽदिकम् न तत्र तत्तनुपल-
ब्धीनां सिद्धौ साधनं किञ्चित् अस्ति, इत्यसिद्धा एवाभूः ।
अथ सर्वत्रैवेत्यः कश्चिद्धर्मी, तर्हि तस्यासर्वविश्वं साध-
यत्प्रतिपत्तयः, तत्रानुमानं तद्व्यापकम् । नापि शास्त्रम्, य-
तस्तद्विषयं, गौरवं वा स्यात् । न तावद्विषयकम्,
अपौरुषेयवत्त्ववत्तु संभवाभावात् । पौरुषेयमपि क्वला-
ऽऽलोकाऽऽकलितपुरुषप्रणीतं, तद्विदपुरुषप्रणीतं वा । आद्यं

कथं बाधकं ? विरोधात् । द्वितीयं त्वसी पुरुषः क्वलाऽऽ-
लोकाविकलाः सकलाः पुरुषपर्यवः प्रकृतं, न वा । प्रत्य-
पत्तः, कथं तस्यान्यथः ? त्वस्य तदाकलितत्वात् । द्वितीय-
पि कथं तस्याम्, तस्यालोकाद्व्यवस्थं पांशुलयादिकपदिविद्यव-
स्थं प्रमाणत्वात्प्रभावात् । नाप्यथापस्तत्त्वार्थाधिकता, तद्व्याप-
मन्तरालानुपपद्यमानस्य प्रमाणवृत्तिरहितस्याप्यर्थस्य कस्याचि-
द्वत्त्वात् । नाप्युपमानम्, तस्य सादृश्यताप्रमाणवत्त्वात् । त-
त्र भावकप्रेमाद्यं तद्व्यापकत्वकम् । नाप्यभावकत्वम्, तस्य
सत्तापारमर्शप्रमाणवत्त्वकामवृत्तौ सत्यां भावात् । न चास्ती
समस्ति, विधादाऽऽप्यर्थः कस्याचित् प्रत्यक्षं प्रमेयत्वात्, पटव-
त्, इति तद्व्यापकत्वानुमानस्य प्रकृतः । तत्र बाधकभावात् स-
कलप्रत्यक्षानामन्यत्तार्थ साधकाभावात्, अनुमानस्यैव तस्या-
चकस्येदानीमेव निवृत्तत्वात् । इति सिद्धं कर्तव्यकलमिगन्तु
तत्त्वमूलमुक्ताकलायमानाऽऽकलितवस्तुत्ववस्तुवित्तारं क-
व-
लनामधेयं सर्वेद्वन् । इति दिक्मात्रमुपपक्षितम् ।

इत्थं क्वलाऽऽर्धधर्मी संपादितं प्रतिपाद्य प्रत्यक्षकलान्-
तिजकेषल्लान्त्येन, द्वयत्वेन कालमाधेयं न तद्विद्वत्पदार्थम् ।
अत एव समुपपन्नकलल्लान्तीधेका धर्मास्तिकायाऽऽदि-
क्वलाऽऽर्धधर्मी नैव भावाः नानां मर्षं प्रज्ञापनीयान्, (विषयाद्) भाव-
न्त । तत्तुल्यम् "उदा स नापुनरस्य, सन्धं ह्येति कथं गतो ततो
लोपमसां च, जिगो ज्ञातुं कवलीं । नानासिद्धं केवलकल्पं,
लोपं ज्ञातुं तद्वयं पासेति । कवलचित्तरिताली, तद्वयं त-
क-
वली इति ॥४० ॥" इत्यादि । वदनीयाऽऽनुमानोपाधिरुपा-
यस्यारि कर्माद्यं कवली वश्यते । भावाऽऽलोकावकवली-
नुमान-
ननकवली-महाविराजकवली-पद्वत्तकवली-आश्विनक-
वली-आलाचनकवली-पावित्तिकवली-अश्विनकवली-
मौनजनकवली-मुक्तकवली-नखकारकवली-निष्ठाऽऽलो-
चनकवली-निःशस्त्रकवली-शशयोजग्नकवली-सर्वगंध्या-
सनकवली-अष्टकवली-अष्टकवली-अष्टकवली-अष्टक-
वली-न-प-कवली-प्रागुपरित्यजनकवलीत्याद्याऽनेकं क-
वलीभेदाः ।

अथ कवल्याहारे दिग्दर्शितः सह विप्रतिपत्तिः-

अत्र नञ् । वृत्ति-कवलानां सर्वप्रकारैर्दोषापगमात् शुभाया-
श्च दोषत्वात् । दोषाभावे च कवलाऽऽहाराणुपपत्तः, कवलिनः
कलकल्पनया च कवलमोर्जात् तदाप्यपत्तयः, आहारेऽहारा-
विरहात् शुभत्वाऽऽहारेहेतुत्वात् अनन्यसुखसंगतः कवलिनः
कवलमुक्ती नत्कारमुक्तुद्वेनोपपत्तिरप्यर्थवत् । नानानन्यसुख-
विरोधात् वदनीयकमयो दृश्यज्जुसमत्वात् नादशनं तत्त-
कार्यस्य जुत्तवदोपपत्त्यं जनयितुमशक्यत्वात् वेदगतयोः सुख-
दुःखप्राप्तिरन्यथाधीनत्वात् अनिन्द्रियाणां भगवाननुपपत्तः
पुरीषाऽऽदिशुपलया परोपकारादानीम् भुक्त्यापुनःपत्तयश्च
गन्तव्यः कवलाऽऽहारे न कुर्वन्ति । अत्रोपपत्तयः-पातकमोर्जा-
वत्तानाऽऽदिता दोषाः प्रमेयतां, नदभावेऽपि वदनीयत्वमभा-
वता किं न स्यात् । न हि त्वं प्रकृतमिव तस्यमलोकं च शु-
रिपयासाऽऽदिनैव दोषानभ्युपगम्य, न निर्दोषं कवलिनः शु-
धाऽऽलोकावः स्यात् । अथाप्याधस्य (नतिशयवत्त्व) वि-
धानाद् यां शुभादोषस्तथा नन्यमपि प्रकृतो दोष-
स्यात्, सिद्धवत्त्वत्वात् । तस्मात् कवलज्ञानप्रतिपत्त-
कवेन पातकमोर्जोपपत्तयानामेव दोषवत्, न तु शुभा-
ऽऽदीनामिति युक्तमुपपत्तयः । तथा चाहम् "पान-
कमेषाद्या-उल्ला च कलकल्पता । नदभावेऽपि नो बाधा,
प्रमाणमाहिकमिति ॥ ६ ॥ आहारेऽहारा वाऽऽहारे-रुपा-

किमेताभिर्मुक्तिभिः । महाविषीय एव भाषाऽऽचार्यस्य तीर्थ-
 कुपुष्यव्यमुक्तम्, निषेधपत्रस्य चार्थिकत्वरूपमिति भाषा-
 निषेधमपि पुरस्कृतं क इवापराधः । तत्र इष्टकं पञ्चमाध्यये-
 "स अभयं । किं तित्थपरसंतियं । कथं नाहमभिजा । उपायु
 आपरियसंतियं । गोयमा । अजविहा आपरिया एवता । तं
 जहा-नामाऽऽपरिया, इववाऽऽपरिया, इववाऽऽपरिया, भाषा-
 ऽऽपरिया । तत्पथं जं तं भाषाऽऽपरिया, से तित्थसमा चेव
 वहुवा, तेषि संतियं आह नाहमभिजा । ते अभयं । कपरे यं
 ते भाषाऽऽपरिया अभयं । गोयमा । अज पवइए वि
 आगमविहीए एयं पय पय अणुसंवरंति, तं भाषाऽऽपरिया,
 जे व बाससपदिक्कए वि बुला से वायामितेये वि आगमओ
 बाहि करिति, ते थामहुववाहिं विआहएववा ।" इति । अत्र
 भूमः । परमशुद्धप्रादहकिमनयनयस्यैवायं विषयः, वन्मते
 एकस्यापि शुद्धस्य स्वागे मिथ्याहृष्टियमित्येते । तत्राहुः-
 "ओ जहवायं न कुवइ, मिक्काविही नमो जू को अमो ।" इति ।
 तन्मते निषेधापत्तराजपरऽपि येनमाऽऽदिनयवुत्तं नामाऽऽदि-
 निषेधाणां प्रामाण्याभ्युपगमात् क इव व्यामोहः । सर्वेनयसं-
 मतस्यैव शास्त्रार्थत्वात् । अन्वयाऽऽसत्यकवचापि नैक्यप्रादहा
 निषेधनयेनाप्रमत्तसंतिय एव सत्यकवत्साम्युक्तो, न प्रमत्ता-
 न्त इति अहिकाऽऽदीनां बहुनां प्रसिद्धिं सत्यकयं न स्वीक-
 र्णीयं स्याद् इवानामिष्ये । उक्तयोर्मतिपराहं त्विदं सूत्र-
 मात्तराङ्गं पञ्चमाध्ययेन तुनीयोहे-
 "ओ सत्यं ति पासहा, तं
 मोयं ति पासहा, जं मोयं ति पासहा, तं सत्यं ति पासहा ।"
 (१४४) इति । अथवा भाष्या निर्मुक्त्या भाषाऽऽचार्यनिषि-
 स्तास्याऽऽचार्यसंघातः, सा च सांप्रत्ये माधवोप्यत-
 येति भाषाऽऽचार्यनामस्वरूपात् । प्राकृत्येनातिप्रामाण्यं, अ-
 न्यथैकपक्षे विना प्रत्यभाषकप्रत्ययविभागात्, प्रशस्तनाम-
 स्थापनावत्, अग्रशस्तभाषयाङ्कारमर्षकाऽऽपेक्ष्यं तु तन्नाम-
 स्थापनावत्प्रशस्तमेविति मातृक्रमहानिषिध्यत्तु निजानीया-
 यः । प्रशस्तभाषसंघातानां सर्वेषां निषेधाणां तु प्राकृत्यमेवेति
 निर्मुक्तम् । अपि च-
 "ओ जिणसिद्धं भाषे, अजपिहं सहाइ
 सयमभ । सयमभ नऽहं ति य, स निधोमइ ति नाय-
 व्वा ।" इत्युत्तराध्ययनवचनाद् नामस्थापनाप्रत्यभाषक-
 मिश्रित्यं निषेधचतुष्टयस्यापि यथोचित्यमाऽऽप्राप्त्यन्वयि-
 कत्वम् । किं च-
 "नमो वंभीए लिवीए ।" (२) इति एवं यद् व्या-
 क्यप्रशस्तगदाबुध्यन्ते, तत्र आह्नी लिपिरुग्गविन्यासः, सा
 यद्वि धृतज्ञानस्याऽऽकारस्थापना, तदा तद्वचनस्य साकार-
 व्यापनायां भगवत्प्रतिभाषाः स्वयमेव साधुनां वन्द्यत्वम्, तुल्य-
 न्यायादिनि । अत्र यत् प्रकल्पितं बुध्यकः-
 "आह्नी लिपिगिति प्र-
 त्यकहृष्टप्रतिप्रसिद्धैर्भगवत्पदेन तदादिप्रमाणेना नाम्येव एव
 बोधो नस्येवायं नमस्कारः । तदाहमामिहविलिखितम् ।
 श्रुवभनमस्कारस्य 'नमोऽर्हं' इत्येत एव मिश्रं, प्र-
 तियहं श्रुवमाऽऽदिनमस्कारस्य स्वार्थविलिखितत्वात् । अन्वया
 सन्निधिशिनामाम्भ्यासप्रसङ्गात्, भुनंवननामस्कारानमन्-
 रश्रुवभनमस्कारोपन्यासात्तन्निष्पत्तिः । तदाहमामिहविलिखितं
 भाषया लिपः कः । सत्यकस्य नमस्कारप्रतिभक्तिं न किञ्चिदन्तु ।
 सर्वं वैतत् १२०६ पृष्ठे विलिखितुमिदं प्रथमम् । किञ्च-
 "सज्जोभं गहइरं, जिणपडिमाइंनणुणं पडिबुजं ।"
 भगवाणियरं व सत्तका-
 लिपयस्व निजुहं वजे ११ ।"
 इत्यादिना शोधयुयाऽपि प्राग्भावेनेनाद् बहुनां

सिद्ध एव । किञ्चोक्तं यथोविजयोपाध्यायेन-
 "प्रहसौ प्रति-
 मानतिनं विविता किं चारुधैमिदिता, तेषां सन्धुपुजोवनात्
 विकटनाभावावस्थानायायमा । सा कृत्याकरणादुत्तरयकरणाद्
 भगवत्तत्वं भवे-विश्वेता विलसन्ति सन्धुपुजोवनात् । बुधानां
 गिरः ।" इति । अत्र यदि केनामुपेतं-
 जहाचार्यविधाचार-
 णानां प्रतिमानतिनं अत्राहोक्तंमुलितपरिभाषेन, किं तु
 लब्धिप्राप्तलीलां दिष्टया प्राप्तानां तत्रापूर्वदृष्टीमदृष्टेननया,
 एतनास्वाचारसिक्तताया न काचित् कतिः, स्वार्थसिक्तताय-
 कस्यैव दोषत्वात् । नञ् विचारसहम् । एवं लोलाप्राप्तस्य
 विलस्येन साधुनां वन्दनसंभवे कथं मानुषोत्तरनन्दीश्चरमेव
 कृत्तकनद्वाराणाऽऽदिविषये न चारणानां नतिः, स्वार्थसिक्तता-
 दृष्टेनज्ञानमविलस्येन तत्सम्भवात्, कथं चेह अनाधिदेहाऽऽ-
 दी ततः प्रतिनिधुधानां प्रतिमानां सा नतिः । यववाऽऽह
 तुष्पकाः-
 "तहिं वेहरां वेह ।" इत्यस्यान्ययोः-
 यथा भगव-
 द्भक्तिः, तथैव नन्दीश्चरमेवकृत्तकाऽऽदि इहम्, ततः
 सत्यमिदं भगवद्ज्ञानमिस्तुतमोदं, वैतत्पदस्य ज्ञानार्थत्वम् ।
 नद्वि न विचारान्तरम् । इह कौः वैतत्पदस्यसंघात-
 ण्युत्तराणांस्यापि वैतत्पदार्थस्य ज्ञानार्थत्वं स्वीकार्यमाणं,
 अपूर्वदृष्टेन न विस्मयात्प्राकृत्यात् भगवद्ज्ञानस्य वधाद्यं
 "इह वेहरां वेह" इत्यस्यानुपगमात् । इह, एवावधेनात् ।
 किञ्च-
 "वेहरां" इत्यत्र "चित्ती" संज्ञायां प्राप्ता, कमेप्रत्ययः
 तथा चाद्वयमिमा एवाधेः । वैतत् इत्यस्य प्रतिभाषत्वं तु
 "चित्ती" संज्ञान् इत्यत्र संज्ञानमुत्पत्तेः काष्ठकाऽऽदिबु-
 प्रतिकृति दृष्टा-
 जहा एतां चरितंरूपदिमा ।" इति कृत्-
 रसत्सादिति । प्रकृते ज्ञानमयं वदन् प्रकृतिसत्ययाऽनामह
 एव । तथा कंठरव्यनमिह एव, वैतत्पदस्य विनयुवाऽऽ-
 द्वावेव कृत्तत्वात्, "चैतत् जिनोक्तस्तद्विषयं, वैतत् जिनस-
 भातकः ।" इति काष्ठकाः । एतन् विपरीतव्युत्पत्त्यभावेनप्र-
 त्यययोगायाऽपि निरस्तः । योगाद् कंठरवत्त्वत्वात्, अन्वया
 पङ्कजोपासाऽऽदिवाचप्रसङ्गात् । तथा च-
 "अत्रस्यापि न-
 स्याति वन्दने इति हि "इह वेहरां वेह" इत्यस्य वाच्य-
 सार्थः । स च वैतत्पदस्य ज्ञानार्थत्वं न घटतं, भगवद्ज्ञान-
 स्य नन्दीश्चराऽऽदिबुत्तत्वाभावात्, जगद्बुत्तित्वस्यभ्य-
 साधारण्येभाषिणोपकृत्यात्, तन् नन्दीश्चराऽऽदिः प्रतिभाषा
 चकृतायाः प्रामाण्यानिषेधं च प्राप्य भगवद्ब्रह्मविद्यां सून
 मिथ्याहोक्तप्रसङ्गात् । अपरञ्च-
 "हानस्यैकत्वाद् हानाये वै-
 त्पदशब्दस्यापीष्टद्वयवचनस्य कुत्राप्यनुपपत्त्यासनानात् निमज्जा-
 ऽपि तथा प्रतिभाषणस्याभावात् । अन्वया "केषलनाले
 इत्यत्र स्थिते "वेहरां" इति प्रयोगाऽऽपत्तिः । एवं पृष्ठ
 स्यामतिदेशेन शक्तुधर्माधिकारोऽपि प्रतिभाषाप्रतिपा-
 नाद् वाचनीयः । शक्तुधर्माधिकारस्तु १२१० पृष्ठे पर्यायनय-
 यः । एवञ्च स्यामतिना सुरां भगवतां सूर्याः पूजितवता
 उक्तार्थे आलापकस्तु "स्त्रियाभं" शब्दं वचनमात्रवर्णना
 द्यस्यः । तथा च यद्वच भावाजिनवन्दनं फलं नद्वयं जिनप्र-
 तिमामन्दनेऽपि इति सूर्याभेदवचनम् । न चैतत् सूर्याभ-
 सामानिकत्वस्य वचने न सत्यत्वं अभिव्यक्तं, त्याशक्तुनीयम्
 सत्यपदशब्दो देवानामप्युत्सवभाषित्वात्वेनान्वयः । "द्वयः श्रवा-
 भाव-
 त्थं तु द्रव्यश्रवा" बहुशुणे प्रवृत्तः । तद्वा तुजगुहो
 हि" इत्यादिभ्यं तु गोयमाऽऽह ॥१॥ "इत्यादिं वदन् मरान्
 शीघ्रचक्राणि १२१६ पृष्ठे विन्यस्तांति संज्ञां । इत्यं य-
 यंश्रममाऽप्येवं कृतवन् सूर्याभेदं भोक्तुः, यत् कृत्वा पर
 वृत्तमात्रं नोदितं वदन्नाहं चक्राणि । सत्यं सत्यं न नारद

मुनि मन्वाऽमतासंयते, मृदानामुपजायते कथमनं न भावि-
कति धमः ॥ १५ ॥ श्रीपद्यास्यकस्तु पोदशप्यपनस्यो
ज्ञातायाम्, स च १२३६ पृष्ठ जिह्वासुमिद्वयः । तथा च
प्रतिभायाः फलदशै, प्रतिभायाः प्रामाण्यनिरूपणे, विषय-
कारणविधिः, विषयप्रतिष्ठाविधिः, निवर्त्यते इत्यन्तराऽऽप-
तमविधानमेषमाद्यो बहवो विषया द्रष्टव्याः ।

पूर्वाङ्गप्रक्रमोदय 'बहवश्च' शब्दे विशिष्टवन्ना, स्तुतिविधि-
धारः, कैत्यवन्दनविधिः, जडव्यवन्दनविधिधारः, चतुर्विंशति-
स्तवः, कैत्यवन्दनवृत्ता, कैत्यवन्दनकारणविधिरित्याद्या य
विषया व्याख्याताः, न नत एवावधारयां नह प्रत्यन्त-
ते विस्तरमयादिनि ।

मातृनसमयं तु सस्वर्गानां स्मरणशुद्धेः प्राक्स्थित्वा सकृदपि
अवयवपदवीमुपगतानि वाक्यानि क्रियासमभिहारेण मनुज-
नामयिकवस्तुविषयमधिरोहन्ति स्म, अत एव तस्मिन् युगं क-
वलि-भुतकेशलि-चतुर्दशपूर्वधार-दशपूर्वधरभुतित्त्वमालङ्-
कृता महाभारतः संजाताः, तत्प्रभावादेव च जैमिन्धरमार्जन-
भगवत्पद्यादीनामिष्टासनकाले वरमां कौटिमाकटः । किं च-
तस्मिन् काले स्मरणशुद्धेः प्राग्य साम्राज्ये विराजमानं तादृ-
शानां महापुरुषाणां पुस्तकपञ्चादशव्यक्तैव मत्सीत्-कि-
न्तु अथवाति धीर निधोलपद्वीमधिकृते, प्रसर्गते च दुःप्रसार-
माह्वयकारे यनैः शौभेनपुण्याः धुनिमदननवलमुद्रिस्तुति-
परिष्ठाः समजनि । अत एव सप्तमं दुःप्रसारमाह्वयत-
मसमोहितमतीनां कालप्रभावानेऽनयते विषयमुक्तायां प-
ठनवादनपराङ्मुक्तायां धार्मिकचर्चाविमुक्तानां विविधयेदवा-
ऽभिपूतानां युशिलानां व्यसनितानाम् एव विस्तरशशीलानां
दुर्बलबह्वनशक्तीनां बोधित्यनियमकाऽऽदिकारणकलापस-
मस्येवापि समस्ताऽऽगमसंगणारण्यसमीक्षापरमपि महा-
नावायः समुपजायते, किं नुरवनाहनाऽऽदिविधाने । ततः
धीर्बुद्धिमानस्त्वानिर्वाणदशम्वरं श्रीष्ट ४४३ (६०) वर्षादारभ्य
४६७ (६०) वर्षमप्ये श्रीवत्सलीपुरे अमरवर्षदिगिगुल्लभाभ-
रणसंघापतिशालनायसरे बहवो जैमिन्धरः संप्रय स्म-
धर्मरागीभ्यज्जबलाहायमुपलभ्य निर्माप्यनिकशः स्वनाऽऽ-
दशपुस्तकानि तल्लग्नं पुस्तकमातङ्गागारानि व्यचुरिति स-
मर्थाचक्रः प्राचीनविहामवेवृमिर्निर्णीयने * ततस्तदुपरि वि-
स्तृतपदार्थसार्थस्तुतिमलमभावानां जनानां स्मरणकृते श्री-
भद्रप्राज्ञासामिप्रभृतयो भूयसो विद्वांसो निरुक्तिभाष्यकृति-
टीका ध्वरचयन । अयनं चैषम्-यम्बलजनाऽऽगमाधुन-
शीतिप्रतिमिताः पूर्वमासन्, किन्तु कदाचिद् अमरवर्षदिगि-
राज्याविवक्षाऽऽदिवशतः प्रमृता प्रस्था विलयपथमभजानि
अयानिकरदग्रन्थे प्रतीयमानं, तथाऽपि तनां मध्ये पञ्च-
कान्तिशिशुगमाः सापनमाप सत्यमांसाग्रयमुषा विवस्-
स्येव । इहन् ! तेषामपि स्वर्गयानाऽऽपुया न तमः स्वा-
ददपूरणे विधाय कोऽपि विज्ञातकुमुपीति विचारार्थं
"धार्मिजविराजन्मूर्ध्निऽमर" महापुत्राभाः कोशममुं सक-
लाऽऽगमसंग्रहाऽऽमर्कं द्यवचर्याधानं प्रथममांगोपाद्वानि
उद्वयप्रकरणं विस्तारतो विवृतामानं विगम्यनेऽस्माभिरिति-
निबद्धयन्ति-

रंशोधकाः

* 'वैश्वकिणिलसामसण' शब्दे चतुर्थभाग २६७ पृष्ठ
विबुधनमम् ।

विशेषसूचना-

गच्छमयांदापालकः सन्नुपानविधायिभिः सौम्यस्वभावेर-
स्माकं सतीत्यैमुनिधीर्पावजयनीन्द्रविजयाधिकेन्द्रप्र-
न्यस्योचनाया महानावासा विद्वान्, तथाऽपि मूलपुस्तका-
नामितिज्ञेयत्वात् बुद्धप्रस्थानामेकपुस्तकलाभात् तेषामपि
लक्षकप्रभातः प्रायाऽनिकशः स्थलेषु पञ्चविकलवादां सङ्-
भाःसंगेताश्च, निरुक्तिगानामानितिसंक्षलत्वात् टीकाप्रस्थाता-
मपि बहुभोच्छिन्नत्वात् पठनपाठनाऽऽध्यायन निशीयकृति-
पञ्चकल्पभाष्यनकृतिपुस्तकानामानितरदुर्बत्त्वात् कपाल-
प्रकपिनवाक्यानामनिगदन्त्वात् स्वपुत्रया संगतिसेगमनं
विशयाऽऽवश्यकभाष्यकाराऽपुत्रकानुसारिकुशलद्वयानेन
महाऽनिकटारित्वात् संकटातिसेकटे विषय यथानाध्वं
यने कृतऽपि यदि कश्चन स्मलसमुपगतेत तदा मिथ्यानु-
कृतदशनवृत्तं समापयामो वयमिति-

प्रार्थयन्ते-

उपाध्यायमोहनमुनयः

॥ अथ शुर्षष्टकानि ॥

धीमदगुरोभेगवत्स्वरणारविर्भ-
न्त्ये स्मराभ्यन्तिलसेत्सुतिः। अह्वारि ।
यद्व्यापनपूजनसो ननु मानवानां,
मुक्तिमंथत् कालतन्त्रतन्त्रमेष ॥ १ ॥
सीयेस्वरप्रतिम एव शुभमर्षीयः,
राजैन्द्रस्वरिणितुल्यविधानिभाषाः ।
आचार्यवैषयगुणीरवमाजनाऽस्ती,
साक्षापकारकारणप्रवक्षः सदाऽऽसीत् ॥ २ ॥
को वा कृती भगवत्स्वरिते पवित्रं,
कारणे बद्धस्मलमल्ललासभूतम् ।
नेष्टं मनो भवतु शुचिचित्तो भक्त्या,
तत्तत्त्वममोहनमुनिर्येतत् ॥ ३ ॥
संसारसागरमपारमण्येदुः,
मत्वा मत्तान्तगिरिमुकुटापमानम् ।
अयदकरं जगति जैनमनं विविन्ध्य,
दीक्षामन्यशुक्राकं जपेदु शुक्रमै ॥ ४ ॥
मिथ्याविश्वेशेनसमूहमं निरीक्ष्य,
सोपाध्यायममोहनं च विचार्यै नेजम् ।
आचार्यवैषयगुणीरवमाजनाऽस्ती,
राजैन्द्रस्वरिणि सर्वजगत्प्रसिद्धः ॥ ५ ॥
जैनाऽऽगमस्य न च संवरणे तथाऽस्ति,
कालप्रभाषन इनीव विविन्ध्य विधि ।
मैपुण्यजैमिन्धरनेमिधानमूतं,
राजैन्द्रकाशमनुले निरमापयद् यः ॥ ६ ॥
यः पुस्तकानि विविधानि विचार्य सुतां,
विस्मयान्तिष्ठपदनेकजनेनश्चरागाम् ।
सकृद्यस्य यत्र च कुम्भपद्मदुपय,
तमाप्यनाशयद् यं महनीयमूर्तिः ॥ ७ ॥
वाक्किमिजगत्प्रवक्ष्य सुताः भवेव,

साकोपकारकरयैकपरायणस्य ।

अथवा किमप्य इह तेन विद्योपनिषत्,
विष्णुस्य दोषविज्ञायाऽऽविषनी-कृत्ययाः ॥ ४ ॥

गुह्येष्टं पठति वा प्रवर्तन्तु मन्त्रवा,

अभिप्रेतैव मुनिना रक्षितं प्रत्ययः ।

अन्त्यान्वीक्यमनुक्तं ननु प्राक्प्रत्यये-

कैम्यन्तरे अर्थात् मुक्तिदायिकादी ॥ ६ ॥

इति श्रीमोहनविजयोपाध्यायनिर्मितं गुह्यहृदयम् ।

अहर्हृत्

अथजलमिषिपोतं ओहृदुपनिषत्सु,

प्रत्ययस्यमिष्य रानवैराऽऽविष्यन्त्यम् ।

जिह्वारवसरोज्यमपुनं गुह्यं मे

सुखमुपमेव बन्धे श्रीमन्नार्येणकुरिम् ॥ १ ॥

मन्त्रसि बन्धसि काये सर्वज्जिह्वे ह्याहु-

निष्किङ्गुणगर्हिण्याऽम्यन्त्योऽम्यन्त्यम् ।

निजहृदयविराजतीत्यहृदुपनिषत्सु,

विनरतु मम मन्त्रं श्रीमन्नार्येणकुरिम् ॥ २ ॥

सकलमुपसमङ्गं हारिमकीयमुपसम,

परकुमरितहरीं बन्धितुमिन्ध्यावकार ।

मिषामिकरवत्तु मन्त्रं श्रीमन्नार्येण,

अथसि तं लुचमेऽस्मिन् पुनराहर्हृदुपनिषत्सु ॥ ३ ॥

इह जगति कं आस्त्ये कर्मजः कर्मवेदा,

निजजिह्वमस्तुमेव वा कुरीत स्वात्तु समस्तैः ।

परममुनिजिह्वोक्तैः, ह्यावकारिषकां,

मम मुह्यत आसीत् सर्वलोमांश्चमृता ॥ ४ ॥

कुमरहस्तमोक्षं वा चावश्ये विजिह्व,

निजमस्तपदिपादौ साहचर्यास्तु सद्यः ।

आपं च प्रविष्यैवैहृदुपनिषत्सु,

जिह्वारवमुपसमं श्रीमन्नार्येणकुरिम् ॥ ५ ॥

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत,

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम् ।

निष्किलमाप निजजिह्वोक्तैः मुक्तकं कृत्या,

अद्वैतपदमस्य यो मन्त्राहर्हृदुपनिषत्सु ॥ ६ ॥

मन्त्रवति न कदाचिन्मन्त्रिणां मुक्तकं कृत्या,

मन्त्रकृतमस्तुमुक्तं कथं नो कथं ।

इति कुमरहस्तानां नमसां गम्यमानं,

मन्त्रमपि निजमुपसमं मुनिजिह्वेणकुरिम् ॥ ७ ॥

आमिन्मन्त्राणिना जेनधर्मप्रधानं,

परमकर्ममस्तुत्तमं ह्यविरच्य प्रपाठ्य ।

कलमसि च पुरा वा काशमसे हि काशं,

अथसि तं मम स्मृतिमन्त्रोक्तैः साहचर्या ॥ ८ ॥

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः,

मुनिजिह्वेणकुरिम् ॥ ९ ॥

प्रत्ययमुपसमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

इति सति कदाचिन्मन्त्रं तस्य सत्तावतीति ॥ १० ॥

इति मुनि श्रीमोहनविजयोपनिर्मितं गुह्यहृदयम् ।

अहर्हृत्

गुरोः पादपद्मस्यैव संवत्सरे,

निष्किलमापमन्त्रं मन्त्रेण मन्त्रा ॥ १ ॥

विष्णुस्यऽऽम्यन्त्रः श्रीमन्नार्येणकुरि-

मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण ॥ २ ॥

प्रत्ययमस्तुत्तमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत ॥ ३ ॥

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम्,

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः ॥ ४ ॥

विष्णुस्यऽऽम्यन्त्रः श्रीमन्नार्येणकुरि-

मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण ॥ ५ ॥

प्रत्ययमस्तुत्तमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत ॥ ६ ॥

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम्,

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः ॥ ७ ॥

विष्णुस्यऽऽम्यन्त्रः श्रीमन्नार्येणकुरि-

मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण ॥ ८ ॥

प्रत्ययमस्तुत्तमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत ॥ ९ ॥

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम्,

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः ॥ १० ॥

विष्णुस्यऽऽम्यन्त्रः श्रीमन्नार्येणकुरि-

मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण ॥ ११ ॥

प्रत्ययमस्तुत्तमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत ॥ १२ ॥

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम्,

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः ॥ १३ ॥

विष्णुस्यऽऽम्यन्त्रः श्रीमन्नार्येणकुरि-

मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण ॥ १४ ॥

प्रत्ययमस्तुत्तमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत ॥ १५ ॥

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम्,

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः ॥ १६ ॥

विष्णुस्यऽऽम्यन्त्रः श्रीमन्नार्येणकुरि-

मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण ॥ १७ ॥

प्रत्ययमस्तुत्तमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत ॥ १८ ॥

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम्,

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः ॥ १९ ॥

विष्णुस्यऽऽम्यन्त्रः श्रीमन्नार्येणकुरि-

मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण ॥ २० ॥

प्रत्ययमस्तुत्तमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत ॥ २१ ॥

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम्,

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः ॥ २२ ॥

विष्णुस्यऽऽम्यन्त्रः श्रीमन्नार्येणकुरि-

मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण मन्त्रेण ॥ २३ ॥

प्रत्ययमस्तुत्तमं च मन्त्रांश्च मन्त्रांश्च-

अनमस्त्रिभुवनं च कुप्यन्मन्त्रसुत ॥ २४ ॥

मन्त्रसि परिकल्प्य साहचर्यावश्यपूर्वम्,

मुह्यतस्मिन्मन्त्रे यः पठेद् मुक्तिमुक्तैः ॥ २५ ॥

॥ श्रीः ॥

दृष्टन्नान्तविपक्षदन्तिदमने पञ्चाननग्रामणी-
राजेन्द्राजिधकोशसंप्रणयनात् संदीप्तजैनश्रुतः ।
संघस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः,
कोऽन्यः सूरिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ॥

अभिधानराजेन्द्रः ।

वार्षि जिषाणं चरणं गुरुणं, काऊण चिस्मि सुयुप्यजावा ।

सारं गहीऊण सुयस एयं, वोच्चामि भागे तइयमि सव्वं ॥ १ ॥

ए

एक

(एकर)

ए-ए-पुं० एकारः स्वरवर्णभेदः "यदेतोः कण्ठतालव्यावित्युक्तेः कण्ठतालव्याः स्थानयोक्तव्याः । स च दीर्घः चिमात्रः प्लुतस्तु त्रिमात्रः उदात्तानुदात्तस्वरितभेदेऽनुनासिकाननुनासिकभेदाभ्यां च द्वादशावधः । बाच० । प्राकृतभाषासूत्रे एकारान्वृत्ता मागधभाषालक्षणाऽनुगोधान् इति । जी० ३ प्रति० । एकारास्तः शब्दः प्राकृतशैल्या प्रथमाद्विनीयान्तोऽपि द्रष्टव्यः । यथा " कयरे आगच्छुइ दिक्कळे " इय० १ अ० । " ने खं काले खं " तस्मिन् काले एकारस्य प्राकृतप्रमेवत्वादिनि । विपा० १ अ० ।

ए-अव्य० इण्विच । स्तुतौ, अस्तुयायाम्, अतुरुपायाम्, सम्प्रोचने, आह्वाने च । मेदिनिः । बाष्पायलक्षणे, " से जहासाम-ए " ए इति बाष्पायलक्षणे, अतु० । डा० । विष्णी, पुं० एका० " कामसम्प्रोचने स्यादेतत्परे ब्रह्मकले । ए शब्द-मादिना आम्नौ, गोचरे गोपना वयम् " इति । एकारः कथ्यते विष्णी, नगरीधारिधारयोः । इमे हरे विजयुले, गगने अण्डिहृदि । तेजस्यैकादशाख्यायां, संख्यायामपि दृश्यते । इति च । एका० । पापस्य परिचर्जने, आ० मं द्वि० ।

ऐ-पुं० एकारः स्वरवर्णभेदः "यदेतोः कण्ठतालव्यावित्युक्तेः कण्ठतालव्याः स्थानयोक्तव्याः स च दीर्घः द्विः त्र्यन्तात्, प्लुतस्तु त्रिमात्रः । द्विमात्रस्य उदात्तानुदात्तस्वरितभेदः प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकाभ्याञ्च षड्विधः एवं प्लुतस्यापीति द्वादशविधः तत्परत्वे कारपरत्वे च तत्त्वस्वरूपपरः । बाच० । एकारस्य प्राकृते सर्वत्र एकारः । तथा च । "येत एत्" । ॥ १८ । इति काशी । तस्मान्त्यैकारस्य एवं भवति । "सिलासेनंतेतुक्क । प्रा० । ऐ-अव्य० आ-इ-विस्-आह्वाने, स्मरणे, आम्नश्च । महेभ्यः, पुं० । तस्य सवर्गगतत्वात्पाचम् । बाच० । " येः स्वरगोपि च पुष्पिङ्गः शम्भुआपतिवायुषु । शारदायां खरे सूर्ये, मृगुयां मेरुति स्मृतः " । इति । एकारः शङ्करे इति-विष्-मागेविम्बुबाणयोः । तमालावसैदेशेषु, क्वचित्स्याच्छिखरे-गिरेः । इति च । एका० ।

एङ्ङम्-ऐतिह्य-न० इतिह्य पारम्पर्योपदेशः । अतिविष्टप्रक-क्तुकोपदेश इति यावत् । स्वार्थे ष्यञ् पारम्पर्योपदेशे, यथात्र षटे षञ् प्रतिषवसतीत्यादिपरम्परोपदेशमात्रम् नतु केनात्ये-तुपलम्ब्य कथितम् । अष्टप्रमाणवादिभिः पौराणिका इह प्रमाणान्तरमुत्तीक्ष्णः । " ऐतिह्यमनुनासिकं च, प्रत्यक्षमपि बाग-मम् । ये हि सम्प्रकीर्यन्ते, कुतस्तेषामनुकिता " । रामा० वा-क० । तदेतन्मते रामावतारिकार्या विरक्तम् यथा-ऐतिह्यं त्वमि-

विष्टप्रकृतप्रवाद् पारम्पर्यमिति होषुर्बुद्ध्याः । यथेह षटे षञ् प्रतिषवसतीति तत्प्रमाणमतिविष्टप्रकृतकत्वेन सम्प्राप्यकत्वात् । आत्मप्रवक्तृकत्वनिष्ठये त्वागम इति । रत्ना० १ परि० । एङ्-ए-जित-त्रि० कथ्यते, इथा० ३ डा० । जी० । " बापहि मंदाय २ एहयाखं " वार्तिमेत्यापमि मन्दं मन्दमेतिज्ञानं कथितानामिति । राज० ।

एई (या) एता-स्त्री० " अज्ञातेः पुंसः " । ० । १ । ३२ । इति लृप्ते एकाजितवाचिनः पुंलिङ्गात् स्त्रियां वर्तमानात् ऊर्ध्वं जघति कर्तृ-रचर्णायाम्, नापचर्णवाचित्वात्स्त्रियां ऊर्ध्वं नञ् । एर्षी । एईए ए-आए । एङ्गं प्रमाणं । प्रा० ।

एक (ग) (य)-एक-जि० इण् कन् " सेवादी वा " = । १ । एए । इति सेवादिष्वनादी यथादर्शनमवस्थानन्त्यस्य च वा द्वित्वं जघति । प्रा० । संख्याभेदः, कथ० । एकसंख्येयपेन द्व्ययादी, इथा० ४ डा० । एकचक्रप्रथमसंख्यान्विने च । प्रायशः संख्यावाचकस्य संख्यासंख्येयौभयपरत्वेऽपि एकदाशस्य चुरि-ताः एकत्वसंख्यान्वितपरत्वात् । तेन एको षट् इत्यादि, न तु षट्स्यैकः । कश्चिन्नु भावप्रधाननिर्देशपरत्वेन संख्यावाचकत्वमपि " एकयोर्द्विचमेकयचने " पा० । इह द्वित्वमकत्वं च द्व्येका-द्वयोरर्थः । अत्र द्विचनान्तन्यमेव तथाप्येते सिद्धम् । संख्येय-परत्वं द्व्येकामिति स्यात् । द्व्यार्थानां संख्यावित्तानां बहुत्वा-त्तेन एकाद्विचनशब्दोऽपि एतच्च द्विचार्थकः । तत्रार्थे तयोः परि-भाषितत्वात् । एकञ्च गणनां नोपैति तथा चातुर्योगद्वारे " एका गणनं न उवर्धे " एकस्तावन्नगणं संख्याज्ञापेति यत एक-सिन्धु पट्यादी षट् षटादि वस्तुवत् तिष्ठतीत्येवमेव प्रायः प्रतीतिरु-त्पद्यते नैकसंख्याविषयत्वेन । अथवाऽऽदानसम्पन्नाद्विषयवहा-काञ्च एकं वस्तु प्रायेण न कश्चिद्वगणयतीत्यतोऽसंख्यवहान्यम्बा-दृष्टत्वाद्वा नैको गणनसंख्यामन्वतर्गति तस्माद् द्विप्रभृतिष्वे गणन संख्येति । तथाप्य-संख्यासंख्येयौभयपरत्वमेकदाशस्य च द्व्यप्र-माणविशेषस्य विज्ञाननिष्पन्नप्रमाणस्य पञ्चतु मानादिभेदेषु, गणिमे द्व्यप्रमाणमपि कृत्वातुयोगद्वारे उक्तम् ॥

सेकितं गणियं गणियं जघं गणिजङ् तं जहा-एगो दससं सहस्सं दससहस्साई सयसहस्सं दसयसहस्साई कोनीचि

गायते संख्यायते वस्तुवनेनेति गणिममेकादि । अथवा गणये संख्यायते यत्तन्निमित्तं एकादि । तत्र कर्मसाधनपक्षमङ्गीकृत्याह । जघमित्यादि । गणयते यत्तन्निमित्तम् । कथं गणयते इत्याह । एगो इत्यादि । अतु० । एकाकिनि, इथा० ४ डा० अक्षितीये, बाच० । उक्त० । आच० । असदार्थे, नं० । इथा० । " एकस्वीकाकिनीऽस-हायस्तेति " इथा० ४ डा० । " अक्षरसकाक्षसमयसि एगे अर्थः-ए सख्यः जाव पहरये साधो मेहाभा गिगचर्डे " (एगेसि)

कृते अनादिष्टः श्रुतस्त्वयः आदिष्टो द्यवैकादिकाव्यय इति ।
अव्ययवनादिष्टोऽर्थावैकादिकाव्ययः आदिष्टस्तु तद्व्ययवनिष्ठो
कुमपुष्पिकादिरिति व्याचष्टे । नवैतद्विधायां तस्य द्वाकादिका-
निरागत एवादिष्टसिद्धेः । भाविकः एको नावः स चानादिष्टो
भव इति आदिष्टस्यैवादिष्टादिरिति सत्तैतन्नान्तरोका एका-
का भवति । इह च किल तस्माद्व्ययपर्यायव्ययवनिष्ठोऽयः सं-
व्रदेकैकं संव्रदीतान्तस्मात्तथाऽधिकारः । अन्ये तु व्याचक्षते
यतः किल श्रुतान्नान्तरोपशमिके जावे वतैते तस्मान्नावैक-
नाधिकार इति गाथायैः । इहा० १ अ० ।

अथ नियुक्तिविस्तरमाह ।

एकस्स उजनावे, कसो लिगं तेण एकस्से वि ।

छिस्सलेवं काऊणं, छिप्फवी होइ तिएहं तु ॥

इह त्रयाणां संख्या प्रथमतो वक्तव्या तत्रैकस्यानायेः कुतः सं-
भवति तेन कारणेन प्रथमत एकाव्ययं निमित्ते कृत्वा तत्तत्रयाणां
निकृष्टेष्वपि निष्पत्तिः कर्तव्या प्रयति । यथाप्रतिज्ञातमेव करोति ।
नाम उवया दविण, माउणपरसंगहेष चैव ।

एजव जावे य तथा, सत्तेण एकावा होति ॥

(अथैव पुर्वं व्याख्यातार्था) इहारांरजव्यस्यारांरव्यनिरिक्रमाह ।
द्वये तिविहं मादुक-पदमि उपपण्णभूयविगतादी ।

सालिचि वगमीति, वसयोत्तिवसंगहिक्कं तु ॥

इत्येव व्ययविषये एककः त्रिविधं तद्यथा सचिचनचिचं मिधं
वा । सचिचं पुनरपि द्विपक्षतुप्यद्वयपदभवात् त्रिधा । द्विपक्ष-
कामिकः पुनरभ्यस्तुप्यद्वयपक्षकमेवो हसति । अपक्षकमेवो वृद्धं इत्यादि
अचिचककमिकः परमाणुरेकमात्रणं मिधककं साहकार एकः
पुनरपि । मातुकापदे तु चित्ययमाने एककम् उपपन्नभूयविगतादि-
कानुपपन्नं वा विगनेह वा खुवेह वा इत्यस्य पदव्यस्तैकतमि-
त्यर्थः । आदिशब्दादकाराक्षरात्मिकाया आद्यक्षरात्मिकाया वा
मातुकाया एकतरं पदं संव्रदेकं बहुव्यत्येकवचनं विधेयं यथा
शाङ्गिरिति वा प्राग इति वा संघ इति वा ।

अथ पयोयैकादिकं वृत्तयति ।

दुविकरुपं पज्जाण, आदिहं देवदसो चि ।

आयादिहं एको-वियपसत्थमियरं व जावमि ॥

पर्यायैकं द्विविकरुपं द्विप्रकारं तद्यथा-आविष्टयनादिष्ट च ।
विशेषणसामान्यरूपं कैथयः । तन्नादिष्टं यद्वत्सो देवदत्त इ-
त्यादि । अनादिष्टमेकः कोऽपि मनुष्य इत्यादि । अथवा पर्यायै-
ककं वरणादिना भवन्ते एकः पर्यायः । भाविकं द्विधा । आ-
गमतो नो आगमनञ्च । आगमतो ज्ञाता रूपयुक्तः । नो आगमनः
प्रशस्तमनस्यप्रशस्तमिति द्विधा प्रशस्तमोपशमिकादीनामित
रो भावः अथ प्रशस्तमौपशमिको भावः । अत्राप्रशस्तभावैक-
नाधिकारो हस्तकर्मदीनामप्रशस्तभावोवाद्येव संभवात्
बु० ड० उ० श्रेष्ठे, अन्यार्थे, वाच० । “एवमेव वदति भोला” एके
कैचके । प्रश्न० २ हा० अल्पे, मुख्ये, सत्ये, वाच० । अथधार-
णं, नि० बू० । स्वयं, उपा० २ अ० । “एगपरसो गाडे”
अत्रैकशब्दोऽभिप्रायार्थावती । यथा द्वयोरेक्यावयोरैकं कुटुम्ब-
मिति । पं० सं० । एकशब्दस्य प्राकृते-एको-एकौ-एगो ।
प्रा० । एको । “इहमि जमिपप” वंदा० प० । जियां एकी
“अवयया एकीय मायंगी” नि० बू० १ उ० । सो एकी
देवतियं पविस्सहं । आ० म० ३० ।

एक (ग) (एकह) (गह) प्र-एकक-वि० एक-असहायेऽयं
वा कद् । असहाये, “तमो जहस्स एकमो” तत एककः

एकाकी सन् ध्यायेत् । एको भावतो ह्यव्यतञ्च । भावतो
रागद्वेषरहितः ह्यव्यतः पशुपदनकादिरहित इति । उक्त० ३
अ० । “एगमो वा” कारणावस्थायांमहाया वा पा० । “त
मो जुञ्जेज एगमो” ततो जुञ्जतीत एकको रागादिरहित इति ।
इहा० ५ अ० । एकस्त्वयोपेतामि द्वय्यादीनि स्वाधिकारकस्यो-
पादानादेककानि । एकस्त्वयोपेते ह्यम्यादी, अन्यार्थे, “संते ग-
या समया माहणा वा” इहा० ७ अ० । “एगहा ज्ञाय वयस्स
हमति” एकका एकतरा इति । इहा० ५ ज्ञा० । “अविणं गमगण
समाणे गरएणु अर्थगएण उवयजेज्जा अर्थगएण मो उवयजे-
ज्जा” एककः कश्चिद् सगमंजरादिगणंरूप उपपद्यते अस्ति अयं
पक्षो यदुत एककः कश्चिन्नोपपद्यते इति । सं० ।

एक (ग) अ-एकग-वि० एको गच्छतीत्येककः एकस्मिन् गन्तवि,
एकं वा कर्म साहित्यिकाग्राम्यान्तं गच्छतीत्येककः भोगगन्तवि,
“स्वकमुखे च एगमो” एक उक्तकः स एवैककः एको वा प्रति
मात्रतत्पत्त्यादे गच्छतीत्येककं एकं वा कर्मसाहित्यिकाग्राम्यान्तं
गच्छति तत्राप्यित्योभ्यानुष्ठानप्रवृत्तयोर्तात्येकका इति । उक्त० ३ अ० ।

एक (ग) इ (य) अ-एकिक-वि० एकक एव एक-
किकः एकशब्दायै, “एगहमाभो पाण्डवाताभो पकिरिया”
एकक एवैककिकः तस्मादेककिकात् । भा० । इहा० ।

एक (इ) (सिद्धं) (ग) (गया) अ-एकदा-अव्य०
“एकद्विकादः सितियं ह वा” उ० । २ । ६३ । इत्येकशब्दा-
त्परस्य द्वाप्रत्ययस्य (सि सिद्धं १ वा इत्यादेशा वा । पक्षे एगमा ।
प्रा० । एकस्मिन् कावे, वाच० । कदादेशाकादी च, “इत्यिधो एगता-
निमतेति” एकद्वे नि विधिकदेशाकालादौ दति, सु० ० सु० ७ अ० ।

एक (ग) ओ (सो) (एकदो)-एकतस्य-अव्य० एक
तत्सिद्धं-“तो दो तसो वा” ८ । २ । १० । इति सुवृत्त तसः
स्थानो दो इत्यादेशो वा । पक्षे एकमो एकस्मिन्निर्णय, वाच०
एकत्र-एकस्मिन्स्थाने, एगतामिदंति ह्यप्यतो होक्स्थाने मित-
ति भावस्तु परस्परविरोधपरिहारेण सम्प्रता प्रवर्ततेति ।
इहा० १० अ० । “एगमो भेदंग कद्” एकभावतं
सुबन्तं भागरकमिति । क०प० । एकतः एकद्वित्यं सुयु-
ज्येत्यर्थः । ज० २० हा० १ उ० । “दो साहमिया एगमो विह-
रति” द्वौ साधर्मिकावेकत्र एकस्मिन् स्थानं विहरति इति । व्य०
द्वि० ३ उ० । एकतयर्थः इति । ज० १३ हा० ३ उ० । विधिके
प्रदेशे, प्रत्यासत्ते, हृत्तरे च । “ते एगता निस्सो हति” एकत
एकान्ते विधिके प्रदेशे प्रत्यासत्ते हृत्तरेवेति । व्य० द्वि० १ उ० ।

एक (ग) ओगहा-एकतः।।-कौ० अथैभेदं “एगमाहं”
एकस्यां दिव्यब्रूयाकारेति । इहा० ७ ज्ञा० । तस्याः स्वकुरं यथा
यथा जीवः पुत्रतो वा नात्मा वामपार्श्वेस्तां प्रविष्टस्तस्यैव
गत्वा पुनस्तत्तमापार्श्वेदावुपपद्यते सा एकतः।।। एकस्यां द्विधा वा
आदिपार्श्वेऽनुकूलणार्थं स्वस्याकाशस्य शोकनादीभ्यः निरिक्तकूल-
स्य जावादि । इत्येव द्वित्रिचतुर्वेकोपेतापि क्षेत्रविशेषाधि-
तेति नेदेनोका । ज० २५ हा० ३ उ० ।

एक (ग) ओणंतेय-एकतोन्नतक-न० अनन्तकोदे, एक-
तोऽन्नतकमतीनात्ताऽन्नागताकं धेति । इहा० १० ज्ञा० ।

एक (ग) ओपदाण-एकतः।।।-कौ० एकतः।।। एकसि पताका
यत्र तदेकतःपताकम् । एकतः।।।कोपेते, स्थापना विन्यय “किं

एगमो एगमं गच्छद् । डुहमो एगमं गच्छद् । म० ३६० ५४७ ।
एक (ग) ओषंका-एकतोवक्रा-खी० भेजिमेदे, ला व एकत एक-
मो विधि बूरा वक्रा एकतो वक्रा यथा जीव पुत्रहाः ह्युगत्या
वक्रं कुर्वति भेयन्तरेण यान्तीति । प्र० ३५ हा० ३ व० ।
“एगमोवक्रा” एकस्यां विधि वक्रा स्थापना । स्या० ७७० ।

एक (ग) ओवत्त-एकतोवृत्त-पुं० श्रान्तिवर्जविधौषे,
जीवा० २ प्रति० ।

एक (ग) ओसमुवागय-एकतस्समुपागत-वि० स्थानान्तरेण
एकत्र स्थाने स्मागते, “एगयमो समुवागयान्” (एगओकि)
एकत्र समुपागतानाम् । म० ७७० १०३० ।

एक (ग) ओसहिय-एकतस्सहित-वि० एकत एकस्मिन् स्थाने
सहित एकतस्सहितः । एकस्मिन्स्थाने समुहिते, “एगमो सति-
या” म० ७७० १०३० । एकस्मिन्स्थाने सहितानां समुहिताना-
माभिति । म० १६० । एकतो भित्ति वा । प्र० ११ हा० १ व० ।

एक (ग) गिय-एकाङ्गिक-वि० एकेनाङ्गेन कृते, तथाच
संक्रममधिकृत्यात्मकम् “एककेतो दुविहो एगंगिओ अगो-
गिओ य” एकानेकपदकृतैस्तयोः” नि० खू० १ उ० । “ए-
गंगिओ दुगतिवर्धं न धवतीति” नि० खू० १६ उ० । अप-
रिशाट्टिनि संस्तरकमेदमधिकृत्य बौद्धम् “जो अपरिशाटी
सो दुविहो एगंगिओ अगंगिओ” अपगंगिओ य “एगंगिता उ दु-
विधा संघायाए तरो उ नायव्जो । दोभादी शियमान्, हेति
अगंगिमि उ तत्थ” “एगंगिओ दुविहो संघानिमो अस्संघा-
निमो य । दुगगितता व सकंविताउवा अगंगमिउ एने । नि० खू०

एक (गं) न-एकान्त-वि० एकः अन्तः निश्चयः शोभा वा । अत्यन्त,
सूत्र० १ ध्रु० १० म० “एगान्तहया” एकान्तेन सर्वोत्तमा रतौ
मये प्रसक्ता इति । आ० म० प्र० । एक ह्येवमन्तो निश्चयो
यत्रास्त्येकान्तः । एकस्मिन्, “एगान्तं गच्छद्” एक ह्येवमन्तो
निश्चयो यत्रास्तावकान्त एक ह्यर्थोऽतस्तमन्तं भूमिभागं गच्छ
तीति । म० ७ हा० १ उ० । अवश्यभावः, सूत्र० ५ वि०
अवश्यमित्यर्थः, सूत्र १ अ० ६ अ० । निश्चये, वि० १ । हा० ।
सर्वथायः, स्या० ५ हा० । प्र० । एक एवान्ता यत्र । निजने,
रहसि, वाच० । निर्व्यजनप्रदेशे, संथा० । विविक्तप्रदेशे,
व्य० प्र० १ व० । जनरहितप्रदेशे, सूत्र० १ ध्रु० ६ म० । जनाहो-
वर्जिते, म० ६ हा० ६ उ० । विजने, म० ३ हा० ३ उ० । “एगं-
ने व विविधे” आ० म० टि० । “आथा एगान्तं मन्तकमेका”
आत्मना एकान्तं विजितमन्तं मन्तमिगामकमेत गच्छेदिति ।
स्या० ३ हा० । एक एवाहमित्यन्तो निश्चय एकान्तः । एक एवाह
मित्येवमेकत्वभावनायात् । “सर्वथा विषयमुक्तस्स एगंतम-
ण्वपस्समं” एक एवाहं ह्यन्तो निश्चयः एकान्तस्तं निश्चयं
विचारयन् एकत्वभावनां प्रापयति इति । उ० १ ए अ० ।

एक (गं) तओ-एकान्ततस्-अर्थ० एकान्त-तस्मिन् । एकान्ते
इत्याप्यर्थः, वाच० । सर्वथायं वा । “बद्धं अवयवेन, नतोयरायं
विजिचितं” अर्थमयमुमेकान्ततस्तु सर्वथैव (रायं)पक्षि । सर्व-
वर्तनीमत्यास्तां सर्वदिगभिति” एवा० १० वि० । “अम्हा एगं-
तनो अविकुओ” यस्माद् यतो देतोरेकान्ततस्तु सर्वथैवावि-
क्यो युक्त इति ” एवा० १७ वि० ।

एक (गं) तकु-एकान्तकूट-वि० एकान्तेन कूटानि दुःखोत्पत्तिस्था-
नानि यस्मिन् एकान्तकूटोत्पत्त्यादिकस्यान्तानां पदं नकार्दी, “एगंन
कूटे नरए महंते, कूटेन वक्र वि समेहताओ” । एकान्तेन कू-
टानि दुःखोत्पत्तिस्थानानि यस्मिन् तथा तस्मिन्नेवंच नरके

महति विसृतिर्न पतित्वा प्राप्तिनस्तोन च कूटेन गलवयनवासादि-
ना पाषाणसमूहसङ्गणेन वा तत्र तस्मिन् विषये इता इति ।
सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० । कूटवत् कूटमेकान्तेन कूटमेकान्तकूटय ।
एकान्तेन गलवयनपाशादिबद्धम्, “एगंतकूटेन व से पलेह”
यथा कूटेन युगादिर्बन्धः परवशः सन्नेकान्तकूट-अभाए जयति एवं
जावकूटेन स्वेहमेवैकान्ततोऽस्ती संसारचक्रपातं पर्येति । सूत्र०
१ ध्रु० १३ अ० ।

एगंतवा (या) रिण्-एकान्तचारिन्-एकान्ते अमरहिते
प्रदेशे चरितुं शीघ्रमस्येत्येकान्तचारि । अनरहितप्रदेशे चारिषि,
“एगंतयारीसमणेपुरासी” “एगन्तचारित्सिह अम्ह धम्मे तच्च-
स्सितो वाभिसमेति पावं” अस्मादीये धर्मे अचूतस्येकान्तचा-
रिणः भारामोघानाधिक्येकाविहारोद्यमस्य तपस्विनो नाभि-
समेति न संमध्यमुपवाति । पापमदुष्टकमेति । सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० ।

एगंतपाण-एकान्तज्ञान-म० । नियमेवेदमनित्यमेवेदमित्येकप-
कृथापनकपे मिथ्याज्ञाने, अष्ट० ।

एगंतदं-एकान्तद्वार-एकान्तेन सर्वथैव परान् दूरकृतीति
एकान्तद्वारः । सर्वथैव परेषां दूरकः, म० ७ हा० २ व० ।

एगंतदिट्ठि-एकान्तदिट्ठि-वि० एकान्तेन गत्येन जीवादिषु पदार्थेषु
हृदियस्याः सा एकान्तदिट्ठिः । सूत्र० ६ कान्तेन निश्चयेन जीवादि-
तन्त्रेषु सम्यक्दर्शने यस्य स एकान्तदिट्ठिः । निष्पत्त्ये सम्यक्त्वं,
सूत्र० १ ध्रु० १३ अ० । एकान्तवादिनि वा । सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० ।
(तद्वक्तव्यता एगंतवाय हाये)

एगंतदिट्ठिय-एकान्तदिट्ठिक-पुं० एकान्तप्राज्ञमेवेवं मयेत्येवं नि-
श्चया हृदियस्य स तथा । एकान्तप्राज्ञमेवेवं मयेत्येवं निश्चयदिट्ठि-
के, हा० २ अ० । म० ॥

एगंतजुक्ख-एकान्तजुःख-वि० एकान्तेनावयवं सुखं जेशरदिनं
दुःखमेव यस्मिन् नरकादिके जने स तथा । एकान्तेन सुखं जेश-
रदिनदुःखोपेन नरकादिके भवे, सूत्र १ ध्रु० ६ अ० । “अगंतजुक्खं
जवमज्जगित्ता” सूत्र० १ ध्रु० ७ अ० । “एगंतजुक्खं अरिए व ओगं”
सूत्र १ ध्रु० ७ अ० । तथैकान्तेनामवतोऽन्तर्गृहीतं क्षान्ता अपगत-
प्रमोदा सदा दुःखमंतजुक्खतीति । सूत्र० १ ध्रु० ५ अ० ॥

एगंतदुम्मा-एकान्तदुःपमा-खी० बुरा समा वयो दुःपमा-
सुसमा वन्मम् । एकान्तं दमा २ त० । दुःपमदुःपमायाम् । सूत्र० १
ध्रु० ३ अ० । (नटकव्यता ओसपिणीशाश्च)

एगंतपार-एकान्तपार-वि० एकजनापिनाभ्या धारा य-
स्य एकधारोपिते बहुधारादौ, हा० १ अ० । एकान्ता उत्सर्गह-
नैकाविभागाध्या धारव धारा क्रिया यत्र । म० ७ हा० ३३ व० ।
अपवाद्परित्यागोत्सर्गक्रियामेवाभिते निर्मथप्रवक्तव्या, “कुणे
जप एगंतपारए” कूर ईधैकान्तपारं द्वितीयाधारकधारा अप-
वाद्क्रियाया अभावादिति । म० ७ हा० ३३ व० । एकान्ते
बलुनिर्नागं प्रहृतेत्यह्नकस्य धारव धारा परापनापप्रवृत्तिसङ्गो
यस्य स तथा एकमहर्तव्यप्रवृत्तं कोरादी, तथा च नरकारवर्णकम
चिह्नम् “खुरिज्जपंगंतपारए” यथा कूर एकधार पथमसौ मो-
वत्तकृणैकप्रवृत्तिरप्येति जावः । हा० ३ अ० ॥

एगंतपी-एकान्तपी-वि० एकान्ताजिनिषेधो, धृत्वा कृत्तयं
नचात्र सुधियायैकान्तपीयुज्यते, सुधियां पवित्रतानामेकान्तपी-
रेकान्ताभिधियो न युज्यते एकतयाजिनिषेधस्य मिथ्यात्वक-
थयान्” इति । प्रति० ।

एगंतपंथिय-एकान्तपंथिय-पुं० साथी, “एगंतपंथियं जंते ।

मष्टस्ते नेरदयाद्यं पकरेः "एकान्तपदितः साधुः (मष्टस्तेति) विशेषणं स्वकृपाणाधेयम् अमुन्यस्यैकान्तपदितवायोगा-
सद्व्योगश्च सर्वधिरतेरन्यस्यानायादिति । ज० १ श० ७ उ० ।
एगंतवाच-एकान्तवाच-पु० मिथ्यावृत्ते, अविरते च । "एगंतवा-
चं भेत । मष्टस्ते " ज० १ श० ८ उ० ।

एगंतमिच्छा-एकान्तमिच्छा-अन्य० एकान्ते मिथ्यायुते, "ए-
गंतमिच्छेअसाहु" एकान्तमैव तत्सयाद्यतो मिथ्यायुते मिथ्यात्वाप-
दतवृत्तीनां यतस्तत्त्वमभ्यस्त एवासाधु अस कृत्तत्वात् न ह्ययं सत्य-
रुपस्थितः पन्था येन विषयान्थाः प्रवर्तते इति । सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।
(अत्रेगंतादिशब्देषु द्वित्वकवन्ध्यापि क्पाणि भवन्ति तानि वि-
स्तरभ्यास प्रदर्शयेत् स्वयमुद्धानि)

एगंतमोक्ष-एकान्तमौन-न० संयमे, "एगंतमोक्षेण विद्यारेखा"
केनचित्पुष्टेऽपुष्टौ वैकान्तमौनं संयमेन करणयुतेन व्यापृषी-
यदिति । सूत्र० १ श्रु० १३ अ० ।

एगंतर-एकान्तर-न० एकान्तंरं व्यवधानम् । एकव्यवधाने,
वाच० । "अद्वैतासा परं-तरेण विदियारयं च आध्यामं" एकविन-
व्यवधानेन भोजनरूपे प्रतभेदे, पंचा १६ विव० । एकान्तरवर्तिनि
वि० एकान्तरासु जातानां धर्म विवादिमं विधिम् " वाच० ।
एकस्माद्व्यप एगान्तरम् । अनन्तरे एकस्मिन्, । तथाच "वाग्द-
व्यापाम् अर्धणविसर्गाधीकृत्य " एगान्तं च गिरादे, निसिरेद्
एगंतरं चेद् " एकान्तरमेव श्रुतिं निरुज्येकान्तरं चैव ।
अयमत्र ज्ञायायैः । प्रतिस्मयं प्रकृतिं मुच्यति कथं यथा प्रामा-
द्व्योः प्रामो प्रामान्तरं पुरुषाऽन्यः पुरुषनिरन्तरादपि सन् पुनः
प्राप्त्याम्यैकस्मात्साम्यादेक एवैकान्तराऽऽनन्तरसमय एवे-
त्यर्थः । विद० । एकवित्तव्यवधानेन जायमाने ज्वरजेदे, वाच० ।
एगंतरद्वयसत्-एकान्तरातिप्रसक्त-वि० एकान्तेन सवोत्पन्नारतौ
रमणे प्रसक्ता एकान्तरातिप्रसक्तासवोत्पन्ना रतौ प्रसक्ते, राज० ।
एगंतसूत्रा-एकान्तसूत्र-पु० एकान्तेन जन्तूनां हिंसके एकान्-
त्नेन सत्पुत्रानस्य ध्वंसके च, "आनन्दं प्राप्यंतसूत्राणां गंगा
ते पावसोगयं" एकान्तेन जन्तूनां लूषकाः हिंसकाः सत्पुत्रानस्य
वाध्वंसकारणे । ने एवं नृता गन्तारो यास्यन्ति पापं लोसं पाप-
कर्मकारिणां यो लोकं नरकादिभिररात्रमिति प्रभृतं कालं तस्मि-
न्वांसिनो जयन्तीति । सूत्र० १ श्रु० २ अ० ।

एगंतवदति-एकान्तावदाति-वि० शुद्धे, "संभृदुपगतवदातसुक्तं"
सूत्र० १ श्रु० ३ अ० ।

एगंतवाङ् (नृ)-एकान्तवादिन-पु० नित्याभित्यायेकपञ्चाज्युप-
गन्तवि, स्या० । सूत्र० ।

एगंतवपि-एकान्तवाद-पु० नित्याभित्यायेकपञ्चाज्युपगमे, स्या०
एकान्तवादस्य च मिथ्यात्वम् तदेवेति नियमेनैकान्तान्युपग-
मे सर्वे एवंते मिथ्यावादा उक्त्यायेन नियमेन मिथ्यात्वमिति
प्रधानतः कथंविद्वन्त्युपगमे सम्प्रत्यक्ष एवेति तस्युक्तं नवति यत् व-
त्पादवृत्तीनां-ध्यात्मिकत्वं वस्तुनः स्थिते तद्वस्तु तत्तद्वैक्या का-
यैर्मकार्यं च कारणमकारणं च कारणे कार्यं सव्योसव्यकारणं का-
र्यं क्विन्न विनाशवद्विनाशवत्तथैव प्रतीतेरन्यथा वा प्रतीतेरत
एकान्तकल्पस्य वस्तुनोऽप्राप्त्यात् । सम्प्र० । तथाच नित्याभित्या-
येकान्तवादे दोषसामान्यमितिप्रतिविमर्शनी कतिपयतच्छिरो-
वाच्यमप्रादं दोषैस्तत्पुरुषकाणामसंस्तुतेऽज्ञावकतयोद्भूते तथा
विधिरपुत्रजनिनोपपन्नमिव परित्रातुर्धरिद्रीपतेतिअजगत्पतेः
पुरतो नृधनमर्थं प्रत्ययवागिकारितामाधिक्येति ।

नैकान्तवादे सुखदुःखजोगा, न पुण्यपापे न च बन्धमाक्षौ ।

द्वनीतिवादपुण्यसनासिनेन, पैरिविषुम् जगद्व्यपेक्षम् । ॥३७॥

एकान्तवादे नित्याभित्याकान्तपञ्चाज्युपगमे न सुखदुःखभोगी भेदेते
न च पुण्यपापं भेदेते न च बन्धमोक्षौ भेदेते, पुनः पुनर्नव्यपयोगात्तस्या
घटमानतादोषोऽर्थः । तथाहोकात्तानित्ये आत्मनि तावत्सुखदुःखभोगी
नोपपद्येते नित्यस्य हि लक्षणप्राप्त्युत्पत्त्युपपत्तिरुक्तवत्तत्त्वम् । तथा
यदात्मा सुखमनुभूय स्वकारणकक्षापसामग्रीवशाद्दुःखमुपपद्यते
तदा तस्यामेवदोषः नित्यात्वात्पत्या स्थिरैककृतादिनित्यसङ्गः । एवं
दुःखमनुभूया सुखमुपपत्त्युत्पत्त्यापि वक्तव्यम् । अथावस्थानेनादयं
व्यवहारो न वावत्सासु निधमानास्ति तद्वतो भेदः सर्वस्यैव कुल-
जाजंवाच्यवस्थान्ति केचन तास्ततो व्यतिरिक्ता कव्यतिरिक्ता वा
व्यतिरेके तास्तस्येति संभन्धानामपिप्रसङ्गात् । अव्यतिरेके तु
तच्चवेवेति तद्वत्स्थितैव स्थिरैककृतादाहनि । कथंविचिदका-
न्तकल्पऽवस्थाभेदो ज्ञेय इति । किंच सुखदुःखभोगी पुण्यपाप-
निरुज्येतस्वितरेन आर्यक्रिया सा च कृतवन्तित्यस्य क्रोधाणाकमेव
वा नोपपद्यत इत्युक्तवत्तत्त्वम् । तत एवोक्तं न पुण्यपापे इति पूर्व-
वद्भावादिक्रियाजन्यं भूय कर्म पापं हिंसादिक्रियासाध्यमभू-
मं कर्म ते अपि न भेदेते प्रागुक्तमिति । तथा न बन्धमोक्षौ बन्धः
कर्मपुण्यैः सह प्रतिप्रदेशमात्मनो जयद्वयः इवापापं प्रपञ्च-
न्यायसंस्थेयः । मोक्षः कृष्णकर्मकृपाव्यवस्थानित्येन स्याताम्-
। बन्धो हि संयोगविशेषः स चाप्राप्तानां प्राप्तिरितिज्ञानः
प्राक्तानमाश्रिति अप्राप्तिरन्यावस्था उत्तरकाक्षमाश्रिति प्राप्तिर-
न्या तदन्योरन्यवस्थाभेदोभेदो दुस्तरः कथंभेदकल्पस्य सति
तस्याकास्मिको बन्धनसंयोगः बन्धनसंयोगाच्च प्राप्तिर्नायं सुखोऽ
सुखो वाऽनवत् । किंच तेन बन्धनेनासौ विकृतिमनुभवति न वा-
अनुभवति चेन्नमोदिवदन्तियः नानुभवति चोक्तवत्तत्त्वम् सता
प्रसता वा तेन गगनस्थेव न कोऽप्यस्य विधोश्च इति बन्धवैकल्या-
श्रित्यमुक्त एव स्यात्तच्च विशीर्षो जगति बन्धमोक्षव्यवस्था तथा
च पठन्ति " बर्षोत्पापान्यं किं श्रोक्ष्यमव्यवस्थितं तयोः कस्य-
चमोपमभ्येत्सऽनित्यः खल्वव्यवभेदऽसत्कथं " बन्धानुपपत्तौ मोक्ष-
स्याप्यनुपपत्तिर्बन्धविच्छेदव्यवस्थायामुक्तिशब्दस्येति । एवम्
नित्यैकान्तवादेऽपि सुखदुःखाऽनुपपत्तिरनित्यं हि अत्यन्तोच्छे-
दधर्मकत्वं तथाप्युते चास्मिन् पुण्यपादानक्रियाकारिणो निरन्त्यं
विनष्टवाक्यस्य नाम तत्कलमृतसुखानुभवः एवं पापोपादानक्रिया
कारिणोऽपि निरन्त्यवधिनारो कस्य दुःखसंवेदनमस्तु एवं चान्यः
क्रियाकारि अन्यच्च तत्कलमोक्त्यस्यसम्प्रसापद्यते । अथ "य-
स्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना । फलं तथैव संघते, क-
पोसरकना यथा" इति चचनावाससज्जसमिच्छापि वास्मादं हन्ता-
नवासनयोरवास्तवत्वेन प्रागेव निर्लोचिन्तत्वात् तथापुण्यपाप-
अपि न भेदेते तयोर्हि अर्थक्रियासुखदुःखोपभोगस्तदनुपपत्तिश्च
नन्तरमेवोक्तं तातोऽप्येकिकारिवासावाच्यपुण्यपापवत्तत्त्वम् ।
किंचानित्यः कृष्णमाश्रयाथी तस्मिन्क्षणे सत्यसिमाव्यवस्था-
स्य कुतः पुण्यपापोपादानक्रियाजनम् । द्वितीयतः कृष्णे चाव-
स्थात्वमेव न हन्तेते पुण्यपापोपादानक्रियाभावे च पुण्यपापे
कुनो निर्मुल्याशब्दस्य च कृतस्तत्त्वज्ञः स्वजोगः । आस्तं
वा कथंविद्वेततथापि पूर्वकलसदोशोत्तरकृष्णेन भवितव्य-
मुपादानानुपपत्त्यादुपादेयस्य ततः पूर्वकृष्णः क्षितादुत्तरकृष्णः
कर्म सुखित तत्पद्यते च दुःखितः स दुःखितः स्याद्वि-
सद्वशाभागतपत्तेः । एवं पुण्यपापादावपि तस्माच्छिद्वेदतद्वत् ।
एवं बन्धमोक्षोपपत्त्यसंज्ञयोः शोकेऽपि हि य एव बद्धः स एव मु-
च्यते निरन्त्यवशात्पुण्यपापे च एकाधिकरणत्वाभावात् संता-
नस्य वा बन्धनकृतपतस्तयोः संसाधनमात्रमपीति । परिगणामि

नि त्वाप्तिस्त्रीक्रियमाणे सर्वं निर्वाधमुपपद्यते । परिणामोऽवस्था
न्तरेभ्यो न च सर्वथा ह्यवस्थानं च सर्वथा विनाशः परिणामा-
च्छ्रद्धास्मिष्ट इति वचनात् पातञ्जलटीकाकारोऽप्याह । अद्यस्थि-
त्यश्च कल्पश्च पूर्वभूतनिवृत्तौ भवोत्तरोत्पत्तिः परिणाम इति ।
एवं सामान्यविशेषसदृशजित्वाप्यानिभ्राष्ट्रवैकान्तवादेष्वापि
सुखदुःखाद्यभावः स्वयमजियुक्तैरन्यथाः ॥ अद्योत्तराकैरन्या-
स्याः । एवमुपपद्यमानेषु सुखदुःखजोगादिव्यवहारपरैः परती-
यिकैरयं च परमायतः शत्रुनिः पराशब्दो हि शत्रुपक्षयोऽव्यस्ति
दुर्नीतिवाद्यव्यसनादिना भीत्येकदशाधिष्ठादोऽयः प्रतीतिवि-
षयमिति नीतिः । नीतयो मयाः दुष्टा नीतयो दुर्नीतयो दुर्नया-
स्तयो भवन् परेभ्यः प्रतिपादन् दुर्नीतवाद्यस्तत्र यद्व्यसनमत्याश-
कितौचित्यनिरपेक्षप्रवृत्तिरिति वाच्यं दुर्नीतवाद्यव्यसनम् ।
तदेव सद्योऽतिशरोच्चेदशाकियुक्तत्वाद्द्विर्वाचितः कृपाणो दु-
र्नीतवाद्यव्यसनासिना कारणद्वयेन दुर्नयप्ररूपणदेशाकल्लेन ए-
वचित्यनुभवसिद्धप्रकारमाह अपिप्राशस्त्य निष्प्रकम्पावतः, अ-
शेषमपि अग्राक्षिप्रमपि त्रैलोक्यं तात्क्यास्तद्व्यपदेश इति त्रै-
लोक्यगतजन्तुजातं विभृष्टं सम्यक्ज्ञानादिभावप्राधान्यपरोपयोगेन
व्यापारितम् । तत्तत्वावस्थेयाशयः । सम्यक्ज्ञानायथो हि ज्ञाप्यशानाः
प्राश्चित्तिकैर्गोच्यन्तेऽत एव सिद्धेष्वापि जाव्यपदेशोऽन्यथा हि
जीवधामतुः प्राणधारणार्थोऽर्थायते तेषां च दशविधप्राणधार-
णाज्ञावाद्जीवतत्त्वप्राप्तिः सा च विरुद्धा तस्मात्संसारिणां दश-
विधद्रव्यप्राणधारणा जीवाः सिद्धाश्च ज्ञानादिभावप्राणधारणा-
दिति सिद्धं दुर्नयवस्वरूपं चांसारकाश्च व्याख्यातमिति काव्यायः
स्था १३ स्तो० ॥ एकांतवाद्यस्य मिथ्यात्वम्, अहंशब्दे व-
र्णितम् ॥ अथुना सामान्यनैकान्तवादिमत्त्वप्राधान्यमाह—

सयं सयं पुरस्तात्, गरहता परं वयं ।

जेउ तत्थ विउस्संति, संसारं ते वि उस्सिया ॥ २३ ॥

स्वकं स्वकाममीयं च दर्शनमन्युपगन् प्रदांसन्तो वर्णयन्तः
समर्थयन्तो वा तथा गृहमाणा निन्दन्तः परकीयां वाचं तथा
हि सांख्याः स्ववस्थाविभांयन्तरोभावादिनः सर्वं वस्तु क्षणि-
कं निरव्यवनिरीधरं वेत्यादिवादिनो बौद्धादृष्टयार्थं तत्रैव नि-
त्यस्य क्रमयोगपराज्यामर्थक्रियात्वरहात् सांख्यान् एवमन्येऽपि
कृच्छया इति । तदेवं य एकांतवादिनः स्वप्राधारणे निष्प्र-
कम्पश्च तत्रैव तेष्वेवास्मीयामीयेषु वृत्तयेषु प्रदांसां कुर्वन्नाः
परवाचं च विगर्हमाणाः विक्षिप्यन्ते विद्वांसः स्थावरास्ति तेषु वा
विशेषयोगास्ति स्वशास्त्रविषये विशिष्टयुक्तियानं वर्धन्ति ते चैवं
वादिनः संसारचतुर्गतेतिदेव संसृतिरूपं विविधमेकप्रकारमु-
पगच्छन्ते श्रिताः संस्काररूपत्रयं च संसारं उचिता संसारान्तर्ध-
र्तिनः सर्वदा जवन्तीत्यर्थः । १३ ॥ सूत्रं १ ध्रु० १ अ० ।

एगंतसहि—एकान्तश्रद्धावत—त्रि० एकान्तेन अद्याद्या एकान्त
अद्याद्या । एकान्तेन अद्यादौ, “एगंतसहि च अमास्ते” मीनं ।
भ्रूमाक्रमेण एकान्तेन अद्याहुरित्यर्थः । सूत्रं १ ध्रु० १ अ० ।

एगंतसमाहि—एकान्तसमाधि—पुं० आत्यन्तिकं प्रावरणं ज्ञाना-
दिसमाधौ, “मंतामो एगंतसमाहिदमाहु” मन्वा अत्रार्थं एकान्तं
नात्यन्तेन च यो भावकरो ज्ञानादिसमाधिस्तमाहुः संसारोत्त-
रणाव तार्थ्यकरणधरादयः । द्रव्यसमाधयो हि स्वर्णादिसुखो-
त्पादाका अनेकान्तिका अनान्यनितिकाश्च जवन्तयो वाच्यव्यम-
समाधिरुपपादयन्ति । सूत्रं १ ध्रु० १ अ० ।

एगंतसरप्पा—एकान्तशरत्प—त्रि० सर्वाभितहितकारके, “एगं
तसरप्पा अरहंता सरणं” पं० सु० ।

एगंतसुसमा—एकान्तसुखमा—स्त्री० सुसुखमावर्षः सुसमाधि-
त्वात् एवम् २ त० । उत्पत्तिशीकालभेदे, नं० । (तद्वद्व्य-
ता ओसत्पिणी शब्दे)

एगंतसुह—एकान्तसुह—न० सर्वथा शर्मस्यि, अव्यभिचारि-
सुखे च । पंचा० ७ विष० ॥

एगंतसुहावह—एकान्तसुखावह—त्रि० सर्वथैव शर्मप्रापके, सि-
द्धिसुखावहे च “एगंतसुहावहा जयथा” एकान्तेन सर्वथैव
सुखावहा शर्मप्रापिका एकान्तसुखावहा एकान्तसुखं वा सि-
द्धिसुखं तदावहा यतनेति । भ्रूमाक्रमेण अव्यभिचारिसुखा-
वहे च । भाववरणप्रतिपत्तिमधिकृत्य “भाववरणस्त आ-
यति, एगंतसुहावहा श्रियमा” एकान्तसुहावहा भ्रूमाक्रमेण
ह्यव्यभिचारिसुखावहा नियमादवश्यतयेति पंचा० ७ विष०
एगंतसोक्क—एकान्तसौख्य—त० दुःखलेशैरकलक्षिते सौख्ये
“एगंतसोक्क समुय्द माक्क” एकान्तसौख्यं दुःखल-
शैरकलक्षितं मोक्षं सनुयैति मोक्षश्च दुःखलोकेष्वैव संसारस्य-
निवृत्त्यैव स्यादिति । उक्तं ३२ अ० ।

एगंतहरण—एकान्तहरण—न० एकान्ते विजने हरणं, एकान्त
हरणम् । विजनेकस्यविजयने, तं० ॥

एगंतहरणकोला—एकान्तहरणकोला—स्त्री० एकान्ते विजने
हरणं नेतव्यं पुरुषाणां विषयाधेयैकान्तहरणम् । यद्वा एका-
न्ते दूरप्राप्तमगरेदेशादौ स्वकुटुम्बादि जनरहिते हरणं तत्र
पुरुषाणां विषयाधेयं तावत्वा गमनाभिषेयः । तत्र कोला वनसूकर
मुलया यथा सूकरः किमपि सारकत्वादिकं भयं प्राप्य विजने
गत्वा भक्षयति तथा विषयाधेयैकान्ते पुरुषाणां नेत्यो योग्य-
तो भवन्ति । तं० ।

एगन्टिय—एकान्तज्ञि—त्रि० अनिशयेन हिते, “से केह गे-
गन्टिय धम्ममाहु” सूत्रं १ ध्रु० ६ अ० ।

एगंतिय—एकान्तिक—त्रि० एकान्तेन भवनीत्येकान्तिकः एका-
न्तभाविनि, दर्श० । प्राव० । अवश्यंभाविनि, विशे० ।

एगत्तवारिय—एकाक्षरि—त्रि० एकं च तदक्षरं च तंन निर्हु-
त्तमेकाक्षरिक्म् । एकाक्षरोपेते, तदात्मके विनामभेदे च ।
तद्यथा “से किं ते एगत्तवारिय” एगत्तवारिय ष्टीः श्रीः श्री
सेत्तं एगत्तवारिय यदस्ति वस्तुतत्त्ववैमेकाक्षरेण वा नाम्ना-
भिधीयते इति । अथु० ।

एगत्तव—एकस्कंध—त्रि० प्रत्येकमेव स्कन्धोपेते वृत्तादौ, ते
पाद्पाः प्रत्येकमेकस्कन्धाः प्राकृतेचास्य क्लीयमिति । “एग-
त्तवति” सूत्रपाठ इति । ज्ञो० ३ प्र० ।

एगत्तुर—एगत्तुर—पुं० प्रतिपदमेकः तुरः शफो येथाने एक-
तुराः प्रज्ञा० १ पद । एकः तुरश्चरणाशेषादिद्विषयेशो
येथान्ते एकतुराः । उक्तं ३६ अ० । चतुष्पदस्थलचरण-
क्षेत्रियतियेषोबौतिकभेदे, प्रज्ञा० १ पद । स्था० । ते वाभावाद्य
इति । अ० १५ शृ० ७ उ० तथाच “अउपयथलयरंविचिय-
तिरिक्कजेगियारं एगत्तुगणं” इति एकतुराणामित्य-
भ्यादादीनामिति सूत्रं २ ध्रु० ३ अ० ॥

एगत्तवज—एकस्तन—त्रि० एकस्तनभोपेते प्रासादादौ, “एक-
त्तमे पासायं करेहि । दश० १ अ० । अतीत्योहस्तनः सौधमेक-
स्तनं विजान्ति च । अ० ७ अ० ।

एगगंघ-एकगन्ध-त्रि० सुगन्धतरान्यतरगन्धोपेतैः, उच० १ अ० ।
 एगगम-एकगम-पुं० तुल्यामिसापे, " सेसा एकगमापति "
 एग० २ डा० ।

एगगुण-एकगुण-न० सिद्धेभिर्गणपरिकर्मैर्धुनभेदे, । सम० ।
 (तद्वत्कृत्या "सिद्धेस्तेष्विगणपरिकर्म" शब्दे) एकेनगुणनेन गु-
 णनेन तादृशेन यस्य स एकगुणः । एकेनगुणिते, त्रि० । पोमाज्ञानं व-
 भाणेत । एगगुणगुणकाज्ञाणं । एकेन गुणनन्तात्तमेन यस्य स
 एकगुणः । स काष्ठो यक्षो येषाम्ने एकगुणकाज्ञास्तरतम्येन
 कृष्णतकृष्णतमादीनां येभ्य आरय्य प्रथममुक्तयैवृत्तिर्भवति त-
 स्मिन् स्थाने १ डा० ।

एगगम-एकगम-त्रि० " एगमो काउस्सगमिन् " एकाम एक-
 चित्तः शेषव्यापारानावाधिति । अत्र० ५ अ० " एगमस्स य-
 संतस्स " एकमप्रमाद्वम्बनेन यस्यासत्वेकाग्रः । एकावद्वम्बने, ।
 अ० २० द्वि० । विरोपरहितज्ञाने च । वाच० ।

एकगुण-त्रि० एकगुणं यस्य । एकनावे, एकावसम्बने, वाच० ।
 एकगुण-त्रि० स्वायेऽगुणपरिचितं, एकतावचिते, वाच० ।
 एकगुण-न० एकप्रत्यय जायः थय् अनन्यासकचित्तत्वे, एक-
 मात्रावलम्बितत्वे, वाच० ।

एगगचित्त-एकगचित्त-त्रि० एकप्रमेकं विषयं चित्तं य-
 स्य सः । एकविषयकचित्ते, शेषणाश्रयणमधिष्ठय "एगमचित्त-
 च्छुत्तमात्रमाणं" एकाम् शेषणाश्रयणैकविषयं चित्तं येना-
 त् एकप्रचित्ताः । राज० एकवद्वम्बने, " नापमेगमचित्तो "
 दश० ८ अ० ४ डा० ।

एगगनाग-एकगनाग-पुं० अनाद्वम्बनयोगपरनामधेये योग-
 नेदे, एकप्रयोगस्यैवापरनामानाद्वम्बनयोग इति । अष्ट० ।
 (तद्वत्कृत्या जोग शब्द) ।

एगगया-एकगया-स्त्री० एकाम्रतन्त्र-एकाम्रत्वे, वाच० एक-
 स्मिन्नाद्वम्बनसदृशपरिणामनाम, " तुत्वायेकाप्रताज्ञातो
 द्वितौ च प्रत्ययादिह " इहाधिकृतदर्शने तुत्वायेककपावद्वम्ब-
 नत्वेन सदृशौ शान्तोदितान्वीतायः प्रविष्टवर्तमानाप्रःस्फुरित-
 ज्ञातृणां च प्रत्ययावेकाप्रता उच्यते । समाहितचित्ताभ्याम्बिनी ।
 तद्वत्क शान्तोदितौ हि तुल्यप्रत्यये चित्तस्यैकाप्रतापरिणामः ।
 राज० २४ अ० ॥

एगवकु-एकवकु-त्रि० एकं वकुलस्यैवेकवकुः स्थान०
 ३ डा० । काय, तथा च प्रज्ञाकारणेन अन्यैकवकुपाव-
 चिकृद्योक्तम् । एतच्च दोगद्वयं गमनतस्यागच्छते आतस्य च ।
 तत्र गजस्यस्य दृष्टिमागमप्रतिपक्षं ततो जायत्यन्तं करोति तदे-
 कावकुत्वं कापत्यं विधत्त इति । प्रअ० ५ डा० । एकवकुत्वेकं
 वकुलस्यभेदे च । स्थान० ३ डा० । तद्वत्कृत्या वकुल शब्दः) ।

एगवकुविनिष्ठ-एकवकुविनिष्ठ-त्रि० एकं वकुलविनिष्ठं
 येनाते एकवकुविनिष्ठताः । विनिष्ठतकवकुत्वे, प्रअ० १ डा० ।

एगव-एकव-त्रि० एकः सन् चरति चर-पदान्ताम्ब । सुष्ठु
 पति सत्तासः । एक एव चरतोत्येकचरः । एकाकिभि, आचा०
 ५ अ० १ डा० । एकाकीतुल्या चारिणि, मसहायचारिणि,
 वाच० " निजयमेगचरति पासेन " निर्गमं गतज्ञोक्तं नि-
 र्वेयत्वायैकचरमिति । सुत्र० १ सु० ४ अ० ।

एगचरिया-एकचर्या-स्त्री० चरणं चर्यते वा चर्या "चरण
 तिमस्रलयोः " गदमद्वचरयमञ्जुपराणं इत्यनेन कर्मणि भावे
 वा यत् । आचा० १ सु० ५ अ० १ डा० । एकस्य चर्या ६ त० ।

एकाकिविहारप्रतिभाम्युपगमे, आचा० ६ अ० २ डा० । अस्-
 हायगमने, वाच० । " चारो चरिया चर्यं एगदं " आचा०
 नि० । एकचर्यानिष्ठो यथा सा च प्रशस्तेतरभेदे न द्विधा ।
 सपि द्रव्यमाचवेदात् प्रत्येकं द्विधा । तत्र द्रव्यतो दृष्टव्यथा-
 पयिदकाद्विषयकपापतिस्मैकाकिने विहृतं भावतस्तु
 अग्रशस्ता न विद्यते । सा हि रागद्वेषविरहाद्वचति । न च
 तद्विहितस्याग्रशस्ता वेति । प्रशस्ता तु द्रव्यतः प्रतिभामाप्रति-
 अस्त्य गच्छतः निर्गतस्य स्थविरकल्पिकस्य कैकाकिनेः संघा-
 दिकार्यनिमित्ताभिर्गतस्य भावतस्तु पुनः रागद्वेषविरहा-
 द्वचति । तत्र द्रव्यतो भावतस्मैकचर्यातुपपन्नानानां तीर्थहतां
 प्रतिपन्नसंयमागम्ये तु चतुर्भङ्गपतितास्तत्राग्रशस्तद्रव्यैक-
 चर्याहरणम् । तद्यथा पूर्वदेशे धान्यपूरकाभिधाने सखिवेदे
 एकस्तापसःप्रथमयय स एव कुमारसदृशविग्रहः वष्टमकेन त-
 व्वामानिगमपथे तपस्तेन । द्वितीयोऽप्युत्तमामतिगिराहृष्टम-
 केन तपः कर्मणा तापनां विधत्ते । तस्मै च आमनिर्गमपथ-
 चरितेन शीतोष्णसहिष्णुवे गुणैरुत्कृष्टो लोकआहारादिभिः सप-
 येयोपतिष्ठते । स तथासंकिनं पुन्यमानो वाग्मिरामिन्दूयमान
 आहारादिनोपचर्यमाणो जनमूढे मतोऽपि गिरिपरिस्ततोऽपि
 दुष्करकारकस्ततोऽपि लोकस्तेन भूयो भूयः प्रोच्यमानस्तेन-
 काकिनें नापसमद्रिकुडरवासिनें पर्यपूजयत । दुष्करं च पर-
 शुणोत्कीर्तनमिति । कृत्वा तस्यापि सपर्यादिकं व्यवधात् । तदे-
 वमाभ्यां पुन्यावसायस्यैकचर्यां विदधे । अतोऽग्रशस्तेवम-
 नया दिशाऽप्येवग्रशस्तेकचर्याभिता द्रष्टव्या यथासंभवमा-
 योज्या इति । आचा० १ सु० ५ अ० १ डा० ।

सा च शिथिलकर्मणा भवति तथाह-

इहमेगसि एगचरिया होति तथि अराधयेदं कुलोहि-
 सुदेसगाए सव्नेसगाए सो मेहादी परिण्वए सुदिन अदु-
 वा दुर्दिम अदुवा तस्य भेरवा याणायाणे परिकिलेसति ।
 ते फासे पुढो अर्धरीरो अहियासिज्जासि ति वेमि ॥

(इहमेगसि इत्यादि) इहास्मिन् प्रवचने एकैवं शिथिलक-
 र्मणामेकचर्या भवेत्येकाकिविहारप्रतिभाम्युपगमो भवति ।
 तत्र च नानारूपा अभिप्रविशोपास्तपञ्चराशिषोषाश्च भव-
 न्तीत्यतस्तावत्प्राभृतिकामधिकृत्याह (नन्विथरा इत्यादि) नञ्
 तासंस्मकाकिविहारो इतरे सामान्यताभ्युप्यो विशिष्टतरा इत-
 रभ्यान्तप्राप्तेषु कुलेषु सिद्धेषुया दृशेयणादीवरहितेनानाहारा-
 दिना सर्वैवगतेने सर्वो आहारादुपगमोत्पादन्नभासेषणकृता
 तथा सुपरिविज्ञेनविजिहाना संयमे परितज्जित वकुलस्येकदे-
 शतामाह (से मेहादि इत्यादि) स मेधावी मर्यादाव्यवहितः
 संयमे परितज्जति । किञ्च (सुदिम इत्यादि) स आहारस्ते-
 नितरेषु कुलेषु सुसिद्धिर्वा स्यादाव्या दुर्गमो न तत्र रागद्वेषो
 विदध्यात् । किञ्च (अदुवा इत्यादि) अद्यथा तस्यैकाकिविहा-
 रित्वे पितृवन्मतिमाप्रतिपन्नस्य सतो भेरवा भयानका यातु-
 धानादिहताः कष्टाः प्रादुर्भवेयुः । यदिया मेरवा बीमस्ताः
 प्राणाः प्राणिनो दीप्तजिह्वाद्योऽपराजः प्राणिनः ज्ञेयायान्मुप-
 तापयन्ति त्वं तु पुनस्तः स्पृष्टस्तात् स्पर्शान् दुःखविशेषान्
 धीरोऽस्मिन् सन्नतिसहसेति । आचा० १ सु० ६ अ० २ डा० ।

यस्य विषयकपायनिमित्तमैकचर्या तस्य न मुनिवत्त्वं अन्वे
 प्रज्ज्यामप्यनुपेय्य केविह विषयपिपासतोस्तात् कटकाचाराना-
 चरन्तीति दृश्यतुमाह ॥

इहमेगसि एगचरिया भवति से बहुकोह बहुमाणे बहु
 याए बहुलोहो बुरए बहुएने बहुसे बहुसकंण आसव-

सको प्रल्लिख्यमाणे उदितवार्द पवदमाणे मा मे केइ य द-
क्खु अण्णाणपमयदोसेणं सत्तयं मूढे धम्मं पाणिजाणति
अट्टापया माणवककम्मकोविपा जे अणुवरया अभिज्जाए
परिमेखमाह्वारुवद्वयेव मणुपरिपट्टित्तिचि ।।

इदं मनुष्यलोके एकेशो न सर्वेषां वर्णं चर्यते वा चर्या एक-
स्य चर्या तत्र विषयकवायनिमित्तं यस्यैकचर्या स्यात्स भिन्नतः
स्यादित्याह (से बहुकोदहेस्यादि) स विषयगुणुरिन्दियानु-
द्वयवैकचर्याप्रतिपक्षलक्षिको गृहस्थो वा वैरः परिभूयमानो व-
हुकोषो यस्येति बहुकोधस्तया वन्दमानो ब्राम्हणमुदतः इति बहुमा-
नस्तया कुरु कृत्रादिभिः कदकतपसा च बहुमायि सर्वमेतदाहा-
रदिशोभाकारोतीत्यतो बहुभोजः । यत यममते बहुजः बहु-
पापो बहुपु चारम्भादिषु रतस्तथा लटवज्जोगायां बहुन्वयान्विष-
य इति बहुपदस्तथा बहुभिः प्रकारैः राज्ञो बहुशरस्तथा बहुवः
संकल्पः कर्तव्या अथवशाया यस्य बहुसंकल्प इत्येवमन्येनापि
चौरादीनामेकचर्या चाच्यते । यत यमूतः किमवकः स्यादित्याह
(आसव इत्यादि) आश्रया हिंसाव्यस्तेषु शकं सङ्ग आ-
श्रयशकं तद्विद्यते यस्यासावाश्रयशको हिंसाघनुसङ्गवानव-
क्षितं कर्म तेनावच्छन्नः कर्मावच्छेद इति यावत् । सखैवमूतोऽपि किं
कृषादित्याह (उदियदित्यादि) धर्मचरणायांशुलक उन्धितस्त-
द्वास्तं प्रवदतु तीर्थिकोऽप्येवमाह यथा अहमपि प्रमत्ततो धर्मे-
नार्थापद्यत इत्येवं प्रवदतु कर्मणाऽवच्छाद्यत इति स्यादित्यवाह
आभवेयु प्रवर्तमानः छात्रोऽभिक्रमयात् कथं प्रवर्तत इत्याह
(मामे इत्यादि) मामां केचनान्येऽन्ताशुवचकारणमित्यतः
प्रवृत्तकार्यं विद्वत्पात्रेवं ज्ञानदोषेण प्रमादोभेना वा विद्वत्त इति
किंवा (सययमित्यादि) सततमनवर्तते मूढे मोहनीयोह्याद-
धानाद्वा धर्मेषुनचारिष्यते नाजिज्ञाना न विषयचरतीत्यर्थः ।
यद्येवं ततः किमित्याह (अह्माइत्यादि) आमां विषयकवायैः
प्रजायन्त इति प्रजा जन्तोर्गोभेमानव मनुजस्यास्यैवोपदेशादित्याम्न-
वप्रवर्णनं कर्मयष्टप्रकारैः बीजस्तस्य नाजिज्ञाः कुसङ्गा न धर्मो-
नुष्ठान इति के पुनस्तै ये सततं धर्मं नाजिज्ञानेति कर्मवच-
कोविदाश्चेत्यत आह (जे अणुवरया इत्यादि) ये केचनानिर्दिष्ट-
रूपया अनुपलताः पापानुष्ठानेन्योऽनिलुता ज्ञानदोषेनचारिष्याणि
भोक्त्राणां इत्येवा विद्या ततो विपर्ययेण विद्या तथा परिर समन्ततः
भोक्त्राणुहन्ते धर्मं नाभिजानत इति संबन्धः । धर्ममजानानाश्च
किमाभ्युदित्याह (आश्वरुइत्यादि) ज्ञायायते संसारस्तमर-
हृदृष्टीयन्नन्यायेनानुपलविते तस्यैव नरकादिगतिषु ज्ञेया ज्ञेयो
भवन्तीति यावत् । आत्मा० अ० ७ अ० ७० । हिंसकस्य विषयात्
भमकस्यैकचरस्यामुनिज्ञाये दांयाद्गदमतः कारणमाह ।

गामाणुगामां दुइज्जमाणस्स दुज्जा तं पुत्तपिकेतं जवति ।

अवियत्तस्स भिक्खुणो वयसा वि एगे चोइया कुप्यति-
माण वा उल्लयमाणे य खरे महता मोहेण मुञ्जति संवाहा
भवने भुज्जो भुज्जो दुरतिक्रमा अजाएणो अण्णा सचो एयं
ते मा होउ एयंते कुशलस्स दंसणं ।।

प्रसते बुद्धादिगुणानिति ग्रामः ब्राम्हावन् पञ्चादपरो ग्रामो
ग्रामानुग्रामस्तं ब्रह्मानस्यानेकार्थेयाकात्तुनां विहरत एकाकिनः
साधोयस्माचक्षुरेयति (दुष्यति) दुष्टं यानं दुर्यातं गमनक्रिया-
या गर्हा गच्छन् एवागच्छन्प्रतिक्रान्तोपर्यगं मज्झावर्द्धनकस्यैव
हृनयतिमेदं दुष्टव्यवहारीज्ज्ञाच्छेदवन्त । तथा दुष्टे परगान्तमा-
क्रातं स्थानमेकाकिनो भवति स्फुटयन्त्येच्छां सताकोषा सुइसा-
धोरिवेति । यदिवा वन्तुः प्रोपितमर्तुका गृहापितसाधोरिव तस्य

महास्तव्यता अङ्कोनेऽपि ह्युपराकान्तमेवेति । एतच्च न सर्वस्यैव
दुर्यातं दुःखकराकान्तञ्च प्रवर्ततोत्यतो निगमिष्टि अय्यकस्यैव
भिक्खोरिति भिक्खुणशीलो भिक्खुस्तस्य किमुस्तस्यैव कस्यैव
चान्यत्रः श्रुतवचोभ्यां स्वातन्त्र्यश्रुताव्यङ्ग्यो वेनाचार्यकहरोऽर्धतो
नाभिगतो गच्छगतानां तद्विभेदानां तु नवमर्षवैतुनीवधस्यि-
ति । वयसा वा ध्यक आ वोदुशवर्षाद्वच्छगतानां तस्मिन्ता-
माव्य भ्रिशत इति । अत्र चतुर्भङ्गिका श्रुतवचोभ्यामय्यकस्यै-
कचर्या न कल्पते । संयमाभविषाधनात इत्याद्यो भङ्गः । तथा-
श्रुतेनाम्यको वयसा च व्यक्तस्तस्याप्येकचर्या न कल्पते । अङ्गी-
ताथेत्वादुभयविषाधनासङ्गाधिति द्वितीयः । तथा श्रुतेन-
व्यको वयसा चाप्यकस्तस्यापि न कल्पते बालतया भवेत्परिभ-
वास्पदत्वादिशेषतस्तै न कुलिङ्गादीनामिति तृतीयः । यस्मिन्मय-
व्यक्तः स सति कारणे प्रतिमामेकाकिविहारीत्वमनुष्ठयतिविहारे-
ता प्रतिपद्यतास्तस्यापि कारणमात्रे एकचर्या नाभ्युमता । यत-
स्तस्यां गुप्त्या भाष्येणादिविषया बहुवो दोषाः प्रादुःष्यन्ति ।
तथा ह्येकाकी पर्येदन् यद्वाचोपयं शोषयति ततश्चाप्युपयोगाह-
स्यस्यति तदुपपत्त्येकचर्यापयं शोषयेदित्यादिवा गेवाऽपि
समितयो वाप्युता । अन्यथाजीर्णैर्न वातादिभोमेण वा व्याप्या-
द्युन्नवसंयमाभविषाधना प्रवचनहीलना च । तत्र यदि कस्या-
पञ्चा गृहस्थाः प्रतिजागरणं कुर्युस्तर्ह्यज्ञानतया पदकार्योपमर्दे-
न कुबोणाः संयमाधामापादयेयुष्य न कश्चित्तत्र तथाभूत-
कर्तव्योद्यतः स्यात्ततः ग्रामविषाधना । तथातीसारादौ शूत्र-
पुरीषां बाल्यनयतिस्वात्मावचनहीलना । अपिच ग्रामादि-
व्यवस्थितः सन् धिगुज्जात्यादिना केऽलुङ्गिताद्यर्थेष्वेवंपाणि-
क्षितः सन् परस्परोपमर्देकारि दृष्टवाहृद्वपर्यटनं विषयसाम्यं
गच्छगतास्य न संभवति गुह्योपदेशसंभवात्पुनश्च “ अङ्को-
सहणम्यमाण-धम्ममसणेनाहसुलभाणां । अममहं चौरा-
जहुत्तराणं अभावमि ” इत्येवमपि नोपदेशेन गच्छान्तर्गतं
गुरुणाप्यस्यास्येव गच्छनिर्गन्तस्य तु पुनः शेषा एव केचला ह-
स्त्युक्तञ्च “ साहमिपरिहं समुज्जपरिहं । एगगोव य जो बिदरे ।
आयंकपउरपाप, छुकायवइमि आशइह । एगगियस्स दोसा,
हाथी हाणं तेवव पडिहीय । जिक्कावि सोहिमव्वय, तम्हा सवि
इअए गमणं ” इत्यादि गच्छान्तर्वर्तिनस्तु बहुवो गुणास्तस्मिन्
या परस्यापि बालवृद्धादेरुद्यतविहारान्मुपयामात् । यथा ह्युक्ते
समर्थस्तरक्षपरमपि काष्ठादिविलस्रं तारयन्ते गच्छेन्मुद्यतवि-
हार्यपरं सोऽन्तमुद्यतपि तदवमेकाकिनो दोषाद्व बहवगच्छा-
न्विहारीकञ्च गुणान्तरं कारणमात्रे व्यक्तेकारणवै नक्षयं वि-
धेया कुतः पुनरप्येवंनेति स्थितम् । ननु वसतिसंभवे
प्रतिषेधोऽप्युक्तो न चास्ति संभवः एकाकिविहारितायाः को
हि नाम वलिशः सहायनियहय समस्तापायास्पदमेकाकि-
विहारितामनुष्ठेयवार्तित्यन्तोच्यते न किंचिदपि कर्मपरिच-
तेरनाप्यमस्ति तथा हि स्वातन्त्र्यगदाग्नकल्पस्य समस्तव्य-
सनप्रवाहसेतुभूतस्याशेषकस्याणनिकेतनस्य शुभाचारपाप-
स्य गच्छस्यान्तर्वर्तिनः कश्चित् प्रमादस्त्वलिते बोधिता अपरि-
गण्य स्तदुपदेशपर्यतोत्तव्य सदस्यमविचार्य कवाधित्याक-
कदुकतामभवज्यां परमार्थे पृष्ठतः कृत्या कुलपुत्रतां याम्नात्रा-
दपि किञ्चकोपनिष्ठाः सुखैर्विषां गणिताणो गच्छाकिञ्चप-
न्ति । न च वैहिकापुष्पिकापायानाणुपक्षीयुक्तं च “ जह-
सायरमि मीणा, सङ्कोहं सायरस्य अङ्गहता । शिति नश्वं
सुइकामी, पिणामयता विण्णस्सति ।। एवं गच्छसमुद्धे, सारह-
वीचीहिचोचया संता । शिति तस्रो सुइकामी, मीणाव जहा-

विहृत्सन्ति ॥ "गच्छस्मि केह पुरिता, लवणी जह खरंत तखि-
न्ददा ॥ सारण्यवाणुओध्या, पासयस्यव व विहृति ॥ "जा-
दिवा जोयमप रऊज्यां, सलसाथा पयिडमयं मणायं ॥ तमयाह-
या तस्ममपच जयाह, केहाह भव्यसय्य हरेऊ ॥ "धमजज्जसुवा-
वयस्यः परतीर्यिक्कयां हादिमिथिबुयते गच्छासयाफिगते ॥ बाय्मा-
पेवापि ओयित्तः सांखियेय्योपियिगदाह (बसपावि प्यो हस्यादि)
कहे वयस्येय्यनुगुणान्नावसीदत्तः ॥ प्रासदस्सजिह्वा ॥ पायोदि-
ना धम्मैव वससास्योह्ये ॥ अणुपुष्पमयोः नमयत्त परमायो उकाओ-
सितः ॥ कुण्ठति पेते मानवा मनुजाः कोथवयगा नवमि ॥ अमुते
कयमहमेन इयत्तां तासुनां मये तिरेक्कत्तः किं मया हूममय-
नोपेय्यमयावहस्यः ॥ सन्धेय्य मयावेवज्जुतोपि कारावृत्तये जीवि-
तमिथादि हमां होहयेन कोथतमिक्काधादिदवृत्तयेः ॥ किञ्ज-
लमुचितावार उच्यतो म्पयो म्पका मीना इव गच्छसुवृत्तादि-
मये विनाशमुपयति ॥ य्दि वा बसपावि यथा क हमे वृज्जिता म-
कोपहयगावहस्यः प्राक्कावसर पयसासिमापयिह्या ॥ म्पकावा
यके कोथल्माः ॥ कुण्ठन्ति मानवाः ॥ अयिगुग्गात्त कोथनपि सुवृत्ताः
कुण्ठन्ति, कुजिताधाधिकरणादि कुवुत्तीर्यमयाद्योयो वा म्पयेव-
क बराणं ॥ गुपीदिपयमकाभायास्राह्मप्युतिः ॥ गुस्तागिण्ये वै-
वृत्तं पवहस्यः संजायते ॥ सधयान् ॥ "माधुनेन मित्तानां, सत्ता-
पेयिचारान् मतेः कायः ॥ यदि सत्यं कः कोपः, स्वावृत्तं किं
कोपेन" तथा "अपकारिणि कोपञ्जे-न्कोप कोपं न तं ॥ फम्मो-
रम्ममोक्काणं, पत्तम परियन्ति ॥" त्यादि किं पुनः कारणं ब-
सत्यमिदित्ता येहिक्कामुष्मिकाकारिणः ॥ म्पवरपाणकस्य को-
पस्यवकारां वृद्धीत्याह (बस्यवकारिण) उक्कतो मानोऽस्येव्यु-
त्तमान उक्कतं यत्तानां मय्य इति स चैवैवृत्तो नरो मनुष्यं क-
यां मोहं वरम्ममोहो मय्येय्योहोमोहोदयेन वा मुह्यति माहो-
कार्येविचारविवेकविकलो भवति ॥ स च मोहोमहितः केनवि-
च्छिन्नापय्यमिदंति मिय्पुद्धिना वा बाष्पा तिररेक्कतो
जायति मय्येय्यथानप्यतरस्त्रावेतोक्कतमानविरुद्धः ॥ कु-
पयति अमायेयमयं तिररेक्कतो ॥ धम्ये जाति पीरुषं विह्वानं
केयेचममिमानमहृद्दुहोतो बाय्माजापि गच्छाप्तिमेष्यति
तिरिगेच्यतो बाधिकरणादि विदम्बन्तयत्तानां विदम्बयति ॥
अयतोक्कतमयानः केनविहृत्तिरयेनाहो भवं महाकुपमयुतः
धाष्टिमिदं पटुः पटुः मिहवहा समस्तसारस्वेय्या सुभयः
सुखसेम्यो वेत्यादिना बसत्ता तयेन कोत्तास्यमान उक्कता-
नो गर्थमातो मरता चारिमोहेन मुह्यति संसारमोहेन मुह्यत
इति तस्य जोकतमानतया महामोहेन सुहोतो मोहाच्च धाम्मा-
णापि कुय्यतः कोपाच्च गच्छमिदोत्तव्यः ॥ मिय्यकस्य मिथोभो-
मानुभ्राममेकाकिनः पर्येतो यत्सपाहदाह (संवाहाहत्यादि)
तस्यापय्यमयस्य पर्येतः संवाधयन्तीति संवाधाः धीमा
उपसर्गजनिता नानापयत्तवृजितता वा नुयो भुयो बहस्यः स्सु-
नास्मिकाकारिणा म्प्येन निरपचविधिया वुरतिकमा वुरति वुरति
याः किंस्तस्य वुरतिकमा हत्याह (ब्रज्जापघो हत्यादि) तासां-
नापयत्तकारिणि तीरथापितानां बायान्मत्तिसद्देनोपायमजाना-
स्येव सत्यकस्यसहजमयस्य वा उपयतो वुरतिकमापया
पीडा भवति तत्तावत्तद्विहाङ्गोहोतः संवेधयामपि हङ्गये-
त्तावदुपमर्दमप्यनुसन्धेय, बाह्यवदकुञ्चितः ससम्यकतथा
प्रसङ्गैवतद्भावेत्यु ॥ यथा मरुत्सविषाकापयत्ता यताः पीडा-
परोऽत्र केवलं निमिषकृतः ॥ किञ्जलमुद्दममयोर्धं धृदमुज्जित-
स्येवं सुतपरास्यस्येन मरकाक्षिध्विद्विधमयिह्याया ॥ बायना
आगमपारिपुष्टिममतेन जनेविहृत्तयेवमयिह्याय भगवाञ्जिनेनमेव

(एवंतेमाहोचसि) यतदेकवर्षाप्रतिपक्वस्य बाधा दुरतिक्रमणीय-
त्वमज्ज्ञानस्य परपतञ्ज ते तच्च मनुष्येऽप्यर्थापत्तेः मा मनुषु
मागमाजुसारितया सदा गच्छान्तर्वर्ती नयेदित्यर्थः। शुद्धमै-
स्त्वस्याह। (एवंपरिचयः) यत्तदुपपन्नं तत्तु कुशलस्य शीघ्र-
क्रमानुशासिना दर्शनमभिप्राये यथा ध्वंसस्यैकचरस्य दोषाः
सततमाचार्यसमीपवर्तिनश्च गुणा इति। आचार्यशुद्धः प्रबुद्धः।
एवमचरिष्यपरि(री)ष्टह—एकवर्षापरि(री)ष्टह—तुं परीष्टमेव,
अयञ्च साधुना लोढम्वस्तथा च स्मरिष्यन्तर्ह प्रतिपाद्य अयं वैक-
कञ्च वसतस्तथापि पक्षीजलसंशयः अयं सत्यवत् अस्मात्पयो-
जनेकस्मै प्राप्य किन्तु वर्धयिष्यन्तः लोढम्व इति। तस्माह।

एग एव चरे लादे, अभिभूय परीसहे ।

गायमे वा नगरे वाणि, निगमे वा रायहाणि ॥

एक एव रागाद्यधिरहस्तमोदप्रतिनिबन्धविहारेण विहरेत्स्वा-
यधैक्यतो वैकल्याय(विधरा)तायां योक्तुं “यय वा समिन्ना निड
नं ह्ययं, गुणजय वा गुणमो स्मं वा । एकोऽपि लाघवः विषज-
यंतो । विद्वज्जगामेसु परमजगामो” (साहेपि) साधारणं प्रामु-
क्ष्येणयाहारेण साधुगुणैर्वात्मानं धाययतीति भाहः । ज्ञां-
सौत्रिण्या वा देशोपमेत्यत एवतो (एणाहोत्ताहोति) सत्र
सौत्रिण्यायाः प्रतिमासतिथ्यात् स चैको (रागाद्यधैक्यायति-
भूय निजित्य परीषद्यत च पुनश्चोदित्याह प्रामे चोक्तये न-
गरे वा करविहित्यसंविदेशः इति) पापपुट्ये निगमे वा भवि-
निवासे राज्ञांमास वा प्रसिद्धायामुग्रभय वा शब्दावुत्तमेमं-
वापुषकृष्णं वैतसनादज्ञां चामेनाति विस्मयः ।

पुनः प्रस्तुतमेषाह—

असमाखे सरे जिकखू, नो पकुज्जा परिग्गहं ।

असंसक्तो गिहत्येहिं, अष्टिकेओ परिव्वए ॥

न विधत्ते सन्मगोऽस्य गृह्यव्याख्यामूर्तितत्वेनाभ्यर्तिकेन वा
नियतविहासप्रतिपत्तौऽप्येवम् । यथा सन्मगः साईकरो वा
तथेत्यसमाधेयः । अथवा सन्मगो भ्रातृत्वात् सत्त्वात्सत्त्वात् यन्माते
तन्माप्यसङ्गित इति ह्यव्यसङ्गितो हि सव्यः स्वाभ्यस्यो-
द्विष्यत्यवस्थं तु न तथेत्येवमेषः स चरेत्प्रतिकृतिवहादित्वा
विहासैरङ्गुलितः कथमेतस्यादिव्याह वैव कुप्यात्परिग्रहं ब्रामादि-
तु मन्मथसुखालासकस्य च 'नामे कुले वा नमोरे च वृत्ते, अ-
मति जायं न कवि वि कुत्रा' इति इवमपि यथा स्वाचमय भ-
सन्स्योऽस्यमो गृहस्थेन विहरितमिकतोऽपि चमामुष्टो । अथ
चम्यास्यः परिग्रहेन सयेतो विहरेत् न नियतेवेसादौ गृहसं-
कल्पक बद्धास्यद्वत्ये नियतेवशादिविहासप्रतितायां वा स्यादपि अ-
मत्यनुविस्तद्भावे तु निरव्याप्तौवेयमिति जाव इति युषांयः
वदन्ति गम्याहासमनुसरत् 'असमाधौ चरेत्स्यादि' सूत्रवृत्तितु-
भास्यस्याहास ।

कोप्यङ्गरे वत्थव्वो, दत्तो सीसो य हिंमतो तस्स ।

उवहरा धाडपिंदं अंगुलिजलना य सा देवी ॥

कोङ्गारे कोङ्गारजासि मगरा मास्तव्य आचार्य इति शेषः दशः
शिष्याश्च विपश्चकस्तस्य उपहरति आचार्यस्य भक्तुः किञ्चलस्य नाग्य
इति वीति पायाश्चरन् । आचार्यस्य सुमुखस्य दयावान्मन्य-
न्यः । सचायं कोङ्गारेणैव गयेत्यथवा संगमचरो आय-
त्ता दुग्मिष्येते तेषि संख्या भिन्नजिह्वा तं मगरं नमामो का
ऊयं जयाचलसिपरीहणा विहरेति यागरेवेयीया य तेषि किर-
जयसेता तेषि सीसो दशो नाम आहिङ्गमो विरेणं कालेशं

एगचारियापरीसद्

उ दृष्टवाहको आगतो सो तेसि पडिस्सयं न पडिहुं नितया वासिति मिक्खा बेलए उम्माहिंयं दिइदाणं संकिस्सस्स कुञ्जो सद्धकुलार्हस्स दावित्तिथे तेहि मायं पमय्य सेडिक्कुले रेब-
बाए गहितो दारओ कुम्मासा पोबंवेस्स आचरिपहिं कणु-
याए गहितो दारओ वायमंतएपु मुळो तेहि तुडुंदि पडिहा-
मिया जहिच्छएयं सो भिसज्जितो एयाहि कुलाविपि आच-
रिया सुचिरं दिइऊय अंतयंयं गहाय आगया समुदिहा आ-
वस्सए आलोयणाए आलोपहिं अण्णि तुडुंदि सनं दिइतो
वि पातिपिंडो ते भुओ अण्णि अतिसुभ्रमं पेच्चइतित पड-
हुं देवयाए अट्टएसे वालं अंचकारो य विगुअवितो एसो हि-
लोहिपि आचरिपहिं अणितो अतिहिंति सो अण्ण अंचकारो
ति आचरिपहिं अंगुली बाइया सा एज्जसिया आउहुं आलो-
पति आचरिया वि से सुअजो कहेति तनञ्च बया महात्मजि-
रसीभिः संगमस्वाचरिअयोपरीसद्वासासितस्तथास्यैरव्यथा-
नित्यम् इति । उक्तं ३ ख० ।

एगचारि [न्] एकचारिन्-वि० एकः सन् खरति खर णि-
वि सुसुरेति स० असदशाचरे, एकचरे, वृत्तिसदहचरेदे, पुं०
वाच० । एक एव खरति सच्छीलस्यैकचारि प्रतिमाप्रतिपन्न
एकवृत्तिवारिणि जिनकल्पादि, “बहुजणे वा तद एगचारि”
सब प्रतिमाप्रतिपन्न एकवृत्तिवारि जिनकल्पादिवां स्यात्स च
बहुजण एकाकी वा । सूत्र० १ भु० १३ अ० ।

एगचार-एकचार पुं० चौरनेदे, एकचौर य एकाकिनः सन्तो
हरन्तीति । प्रश्न० ३ ख० ।

एगचन्-एकचै वि० एका असदशी अर्वा शरीरं वेणाने ए-
कायाः असदशाशरीरं, अचित्तीसपूयं, संयमातुजाने च । “एग
चा पुण पमय्येतारं” एकत्वायं अद्वितीयपुत्राः नयमातुजानं वा
एका असदशी अर्वा शरीरं वेणाने एकायां इति । उपा० ३ अ० ।

एगचउय-एकचउय-एकराउक, एगचउयं सतागरे मुंजिऊय
असुहंति प्रश्न० ३ ख० ।

एगजमि [न्] एकजटिन्-पुं० अष्टाशीतिषु महाभ्रेषु एकाशी-
तिमे महाभ्रे, सू० प्र० ३० । सं० प्र० । कल्प० । स्थानाह्वी-
कायां तु अशीतितमः ‘दो एगजनी’ स्था० २ उ० ।

एगजाय-एगजात-वि० एगादिसहायवैकल्यादेर्काज्जने, स्था०
ए० ॥ । समाविसाणं य एगजाय, अङ्ग आटपयपुविशेकः अतु-
प्पविशेकः स शेकमुट्टो जवनीयुत्तमे अङ्गविवाणमिवैकजा-
नो राजादिसहायवैकल्यादेर्काज्जने इत्यर्थः । प्रश्न० ५ ख० ।

एगट्ट-एकार्थ-पुं० एकः अर्थः प्रयोजनमभिधेयं पदार्थो वा ।
एकस्मिन्नयोजने, एकस्मिन्नभिधेये पदार्थे च । यथाः पदं प्र-
योगार्हाभिव्यक्तिपदार्थोपकारः । वाच० एकाभिधानार्थाप्रत्यय-
कार्यः । बहु० । आवा० १ भु० ३ अ० १ उ० । आ० ० प्र० । अभिचार्ये,
पंचा० ५ वि० । अनन्याभिधेये, पंचा० १३ वि० । एकार्थवा-
चकं शब्दे, स्था० १० उ० । “चारो चरिया चरणं दग्गं वंजं तदि
उक्कं” एकाभिधेयार्थाप्रत्येकार्थः किं तद्व्यञ्जक । व्यञ्जने-
आविष्कृतवत्सोऽनेनेति व्यञ्जकम् आवा० १ भु० ५ अ० १ उ० ।

एकार्थक एकशक्योपास्तार्थकः वाच० । “एवञ्जानं नियमो, च-
रित्तमय्यो यं होति एगट्ट” एकार्थं अभिधायो इति पंचा० ५ वि-
य० । “एवञ्जस्स य एसो नाम एगट्टिया” एकाभिधेयान्तेकार्थ-
कानीति आ० ० प्र० । “मायं आहारणं ति विट्ठोवमनिदिसणं च
एगट्टं” एकार्थमेकार्थकजातमिति । दृश० २ ख० । “तणुमाओ
पसुं देमयां एमादि होति एगट्ट” पंचा० १३ वि० । एकप्रयोज-
नमुक्ते, वि० वाच० ।

एकस्थ-वि० एकस्मिन् तिष्ठति स्था० । एकस्थिते, एकस्ते-
आश्रिते, “दो वि तुट्टा एगटा अवि से समयायासा” एकस्थी वा
एकस्तेआश्रितौ स्थितिकेनैकप्रेनेयेति प्रायः । प्र० १३ अ० ६ उ० ।
एकार्थ-न० एकार्थस्य प्रायः व्यर्थ एकार्थत्वा विविधैकार्थोप-
स्थाने एकार्थीयाने, एकप्रयोजने च । वाच० ।

एगट्टाय-एकस्थान-न० एकमवलम्बनाद्वितीयाधिकं स्था-
नमङ्गन्यासमेकरूपे स्थाने, तद्विषयं प्रत्याख्यानमन्येकस्थानमेकमेव
वा स्थानं यत्र तत्तथा । पंचा० ५ वि० । एकमद्वितीयं स्वानम-
ङ्गन्यासमेकरूपं यत्र तवेकस्थानम् । प्रत्याख्याननेदे, प्र० ३ अवि० ।
तथा चाइ “एकठायं पचक्काति अठविइयि आहारं अल्लणं
पायं आरमं सारमं अकस्थानाभोगेणं सदसागारो” याम्भेयं शुद्ध
अष्टउपायेणं परिहायणिवागारेणं महसरागारेणं सवसवसादि-
वसिवागारेणं कोसरति” आ० ६ अ० । “ससंगुहवस्स उ”
ससैकस्थानस्य तु एकस्थानं नाम प्रत्याख्यानं तत्र सत्ताकारा
भवन्ति इदेहं सुखं एगट्टाणमियादि एगट्टाणं जं अहा अलोवेगं
उयियं तेण तदाणिपण जेव समुदिसि प्रन्ने मगारा से सत्तं
आउट्टणपसराणां सुयि सेसं जहा एकासए” पंच० ५ अवि० ।
सत्ताकारा जयन्ति । एकमवलम्बनाद्वितीयाधिकं स्थानमङ्गन्यास-
मेकरूपं स्थानं तद्विषयं प्रत्याख्यानमन्येकस्थानमेक एव वा स्थानं
यत्र तत्तथा । तस्यैकस्थानस्य पुनस्तु शब्दः पुनः शब्दायो व्या-
ख्यात एव । ते च यथैककालमेकं लभरमाकुञ्चनप्रसारणमिदं
नास्ति एकस्थानकस्य पुनस्तु स्वरूपज्ञापयवाचनमङ्गन्यासिदिति ।
पंचा० ५ वि० । तथा च अथैकस्थानकं तत्र अमरकाराः अथ
सुत्रम् । “एकठायं पचक्काइ” इत्याद्येकासनवदाकुञ्चन-
प्रसारणाकारवर्जमेकमद्वितीयं स्थानमङ्गन्यासमेकरूपं यत्र तद-
कस्थानप्रत्याख्यानं यद्यथा नोजनकालेऽङ्गोपाङ्गं स्थापितं तसि-
स्त्वा स्थापित एव भाक्कम्पु मुक्कस्य पाण्णाशाशक्यपरिहार-
त्वाभाह्वनं न प्रतिपिद्यम् । आकुञ्चनप्रसारणाकारवर्जनं च
एकाशनतो जेदहापमायं अन्त्या एकाशनमेव स्थापिति ।
प्र० ३ अवि० ।

एगट्टाणउक्कयण-एकस्थानाध्ययन-न० एकलक्षणं स्थानं
संख्यानेदेः एकस्थानान्तरादिप्रत्ययार्थप्रतिपादनपरमध्ययन-
मन्येकस्थानमिति । एकस्थानकप्रत्ययं प्रथममध्ययनमिति च । तत्र
सामान्यमध्ययनं प्रथमाध्ययने आत्मादिवत्स्वेकान्वये प्रकृपित-
मिति स्था० २ उ० ।

एगट्टाणिय-एकस्थानिक-वि० सज्जे स्वभावस्ये, “मिनुच्छु
रसो सज्जो उमाह चउरागकविउक्कजान्तो एगट्टाणए” यथा
निम्बरस एव इहुरस एव सज्जः स्वभावस्य एकस्थानिकरस
उच्यते इति । कर्म० ॥

एगट्टिय-एकार्थक-पुं० एकमासावर्थाभिधेय एकार्थः । स
यस्यासि एकार्थिकः । एकार्थवाचकं पर्यायशब्द, स्था० १ उ०
आ० ० प्र० । तदात्मकं सामान्यापेक्षया शब्दविशेष-
रूपे विशेषनेदे, तथाच स्थानादे दशविधाविशेषयमिद्वयम् “एग-
ट्टिय य” (एगट्टियरहाति) एकमासावर्थाभिधेय एकार्थः
स यस्यासि स एकार्थिकः । एकार्थवाचक इत्यर्थः इति रूपप्र-
दर्शने च समुच्चयस्य स च शब्दसामान्यापेक्षया एकार्थिको नाम
शब्दविशेषो भवति यथा घट इति तथा अनेकार्थिको यथा गी-
यको “मिति वृत्ति वाचि जले ह्रदि दिवि वज्जतो एतौ च
गोशब्दः” इति इहेकार्थिकविशेषप्रदर्शनेनानेकार्थिकोऽपि पृथी-
तस्तद्विपरिन्तवाचकत्वासां गण्यते दृशस्थानकानुगोषादय च

कर्णचिद्वैकार्यके शब्दप्रामेयः यः कर्णचिद्वैः स विशेषः स्वा-
दिति प्रकम्भः (इवचि) पुरे यथा शम्भुरन्दर इत्यत्रकायं
शम्भुश्च शम्भुकाल एव शम्भुः पुरीरपकाय एव पुरन्दर एव
भूतनायदेशादिति । स्था० १० ३० । भाष्यकाराभिहितौ भा-
ष्यकारमिच्छन् "तस्तेगद्यवचनम्" तस्य भाष्यकारस्य एकार्या-
भिधायिनो भाष्याः ते वा किञ्चिद्विशेषोक्तकमेवार्थे विधिपत्नः
प्रवर्तन इत्येकार्यिकाः शम्भुरन्दरादिवत् एकार्याभिधायिनो च
कण्ठानुसोम्यादिवप्रतिपत्त्यसुसुन्दरम् । आद्या० १ ३० ।

एकार्याभिधाने को गुण इत्याह ।

बंधागुलोमया खलु, सुषम्भि य लापवं असंमोहो ।

सत्यगुणदीवणा वि य, एगट्टयुणा इवतेते ॥

एकार्यिकाभिधानं वाच्यर्येयानि गाथादिनिबन्धुमिन्धन्ते तेषां
बन्धे अनुसोमता जयति अनुसुक्तानिधानपराहरणानुसुक्तानिधा-
ने बन्धो भवतीत्यर्थः । अनुसुक्तम् च विधानेन बन्धे सूत्रस्वराच-
जयति । तथा विचक्षितार्येयसंमोहो निःसिद्धिप्रतीतिर्येषा
शक्त इति वा पुरन्दर इति वा इन्द्र इति वा इत्याहुके शम्भु-
भ्यार्यस्य तथा शास्ता तीर्थकारस्तस्य गुणान्तेपरादीपना प्रकाशना
भवति यथा अहो भगवान् एकेकस्यायस्य बहुनि पर्यायनामा-
नि जानातिस्व पते एकार्यिनामभिधाने गुणा जयति । वृ. १. ३० ।
(एकार्यिकाह च तत्तच्छब्दे उच्यते) ।

एकार्यिक-वि० फलं फलं प्रति एकमस्थि येनान्ते एकार्यिकः
शेषाद्विनि कल्पयः एकमस्थिकं फलमप्ये वीजं येनान्ते एक-
स्थिकाः । प्रत्येकवावर वनस्पतिकायिककुञ्जरे, प्रका० १ पदो
ज० । " एगट्टियं एगवीजं जडा अंमोर्गति " नि० खू० १ ३० ।
तथा वैकार्यिकप्रतिपादनार्थमाह ।

से किं तं एगट्टिया ! एगट्टिया अणोवगिहा पणुत्ता

तज्जा " निर्वव जैवुकोसं-साल अंकोल्लपीलुसल्लया ।

सल्लइ मोयइ माल्य, वउल पलासे करंजे य ॥ १ ॥ पुत्तं जीव-

अरिडे, विनेलए हरिउए य जल्लए । ठेवभरिया खीरि-

ण, बोधन्ने पायइ पिपाले ॥ पूयं य निवकरए, सएहा तह

सीसया य असणे य । पणुण्ण नागरुक्खे, सिरवखणी तह-

असंगं य " ये यावन्ने तहपगारा एतेसणं मूलाविअसं-

खिज्जनीयिया कंषावि खंषावि तयावि सालावि प-

बालावि पत्तापत्ते य जीविया पुप्फा अणेगजीवा फला एग-

ट्टिया सेत्तं एगट्टिया ॥

अथ के तं एकार्यिक अनेकविधाः प्रकृतास्तथाया । निचंवे इ-
त्यादि गाथात्रयम् नञ् निम्बान्नजम्बुकोशम्बाः प्रतीताः । शास्त्रः
स्वजः । (अंकोल्लसि) अंकोरः प्राकृतवासुने च उकारस्य का-
देशः अंकोल्लइ इति वचनात् । पीलुः प्रतीतः शैबुः स्तेध्मान्तकः,
शम्भुः गजगिया मोखिकोम्राशका देशविशेषप्रतीतिः । वकु-
लः केसरः पद्माशः किणुकः कर्णजो नलमाहः पुत्रजीवको देशवि-
शेषप्रतिबन्धः भरिणः पिण्डमन्तः विमलीकोष्ठः इरीतकः काहू-
वदेशप्रसिद्धः कणायवकुलः प्रकृतको यस्य निष्ठातकामिथाना-
नि कसानि लोकप्रसिद्धानि । सन्धेरिका क्लीरिपी । घातकी वि-
थालिपूतककल्लस्रकाशिशशाशमपुत्रावागाग्रीपर्यशोका होक-
प्रतीताः (जे वाचनेसहपगारा इति) येऽपि चान्ये तथाप्रकारा
एवमकारास्तथादेशविशेषमाविबन्धे सर्वेऽप्येकार्यिका यदेति-
व्याः पतेयामेकार्यिकानां मूलान्त्वस्वक्येयप्रकारादीजीवा-
त्मकानि एव । कण्ठा अपि स्कन्धा अपि त्वकोऽपि शाखा अपि

मंषाशा अपि म्रत्येकमसंख्येयम्रत्येकशरीरजीविकाः । तत्र मूलानि
यानि कण्ठस्याप्यस्ताम्रमेरुतः प्रसरन्ति तेषामुपरि कण्ठास्ते च
शोकप्रतीताः स्कन्धाः स्तृणाः त्वचाः उदयः शाखाः शाखाः प्र-
बालाः पद्मवाङ्माः ४ (पत्तापत्तेय जीवचरि) पत्ताभि म्रत्येक-
जीवकानि एकैकं पत्रमेकैकेन जीवेनाधिष्ठितानि । इति भावः । पुष्पा-
त्यनेकजीवानि प्रायःप्रतिपुष्पं प्रतिपत्रं जीवज्जाकफसाम्येकस्थि-
कानि उपसंहारमाह (सेत्तं एगट्टिया) सुखमम् । प्रका० १ पद ।
अह भंते अत्थिया तंनुपेवोर्कोवट्टअवाडगमाठिगिगि-
व-

ल्लआमसगकणसदासिममंमोड्डअकरवरुणोअण्णादिरुक्ख-
पिप्पसिसत्तरपिसरकुकाडंवरियकुल्लुभरियदेवदाकतिसगलह-
अजोहसरीसतवएण्णदधिवसुल्लोक्खवन्दणज्जुणपीवकुल्लं ।
गळ्ळंवाणं । एएसि एं जे जीवा मूलाद्या एवमिति तेषां
भंते । एवं एत्वावि मूलादीया दस ठेसगा तावन्नगसरिसा
ण्येय्मा जाव वीर्यं । ज० २२ पद ३ ३० ।

एगट्टियदोस-एकार्यिकदोष- पुं० शब्दान्तरपक्षेयकार्यिक-
शब्द इत्येवंकपे दोषसामान्यापेक्षया दोषविशेषे, स च स्थाना-
ङ्गे यथा " दोसे एगट्टिय इय " अथवा दोषशब्द इहापि
संबध्यते । तत्तद्व्याप्य न्यायो ग्रहणे शब्दान्तरपक्षेयकार्यिकः
शब्दो नाम यो दोष इति । अयमपि च दोषसामान्यापेक्षया
विशेष इति । स्था० १० ३० ।

एगट्टियप एकार्यिकपद- न० सिद्धेरिणिकपरिकर्मिकपु-
तायशेषे, स० । (तद्वन्नव्यता सिद्धेरिणिकपरिकर्मिय शब्दे)
एगट्टियागुजोण एकार्यिकानुयोग- पुं० एकव्यासावर्धभावि-

धेयो जीवादिः स येनामरितं न एकार्यिकाः शब्दास्तन्नुवां-
गस्वरूपमस्त्वर्थः । एकार्यिकस्य कथनकं द्रव्यानुवां-
गभेदे, एकार्यिकानुयोगो यथा जीवद्रव्यं प्रतिप्राणिभूतः सत्य
इति एकार्यिकानां वाऽनुयोगो यथा जीवनाम्याधारणालोच्यः
प्राणानुचर्यासादीनाम्येस्तित्वाभ्यापि सर्वदा भवन्नाद् भूतः
सदा सत्वास्तत्त्व इत्यादि । स्था० १० ३० ।

एगणाम [न] एकनामन्- न० नामपक्रमभेदे,

से किं तं एगणामे ३ नामाणि जाणि काणि अद्वन्वाणं
गुणाणं पजजवणं च तेति आगमनिहुत्तेनातिवक्खे आभि-
ण्ठासं तेषे एगनामं ।

इह येन केनचिन्नासा एकेनापि सत्ता विचिन्तनपदार्था अभि-
धानं शक्यते तदेकनामोच्यते इति । अन्० । एकं नामयति
क्षपयतीत्येकनामः । एकस्य क्षपणं, नि०

जे एगणामे से बहुणामे जे बहुणामे से एगणामे इति
यो हि प्रवर्तमानशुभाप्यसायाविचिक्रकरपडकः एकमनता-
नुबन्धिनं कथं नामयति क्षपयति स बहुन् मानादीनाशयति
क्षपयत्यपत्त्याप्यानादीन् वा स्वभेदाक्षामयति मोहनीयं चकं यो
नामयति स शेषा अपि प्रकृतीनामयति यो वा बहुन् स्थिति-
विशेषाक्षामयति सोऽनन्तानुबन्धिनमेकं नामयति मोहनीयं
वातः अस्वैकोनसत्ततिममोहनीयकोटाकोटीनिः कृष्णमुप-
तामिहोनावरणीयद्रीवावरणीयवेदनीयान्तरायासामेकोनवि-
शद्विनामोमोषयोरकोनविशतिभिः शेषकोटाकोट्यापि देशो-
नया मोहनीयस्तत्प्राणो भवति मान्यदेव्यनोऽपदिहयते यो ब-
हु नाम स एव परमायत एकनाम इति क्षपकोऽभिधीयते उप-
शमको वा उपशमश्रेयश्रयैकबहुपदनामत्वेदोपशमता
वा वाच्येति । आद्या० १ भु० ३३ अ० ।

एगणासा—एकनासा—अ० पश्चिमकचकास्तध्यायां स्वनाम-
कथातायां पश्चिमविक्रमाव्यामं, आच० १ अ० ॥ ३० अ० ॥ ३० ॥
स्था० ॥ ३० ॥ आ० ॥ ३० ॥

एगणिकत्वमण—एकनिकत्वमण—त्रि० एकनिकत्वमणोपेते, त-
था काचद्वयके द्वारद्वयसं बन्धनकमिच्छन् "एगनिकत्वमणं
वेव" एकनिकत्वमणमावाहयकया निर्गच्छत इति—आच० ३ अ०
एकनिकत्वमणमवग्रहावावयिषकया निर्गच्छते त्रितीयवेदायां
आमहाच निर्गच्छति पाठ्यतिष्ठत एव स्यं समापयतीति। सम० १ स०
एगणितित्तमा—एकनिकथा—अ० एकानपरिग्रहे, "ले जगवं
महावीरं एगणितिवसेनं एकनितिलज्जाय इच्छन्त्यां वागवणां
वागविरथा" सम० ।

एगत्त [य] र—एकतर—त्रि० एक उत्तरद्वयोर्मध्ये जातिगु-
णक्रियादिभिर्निर्धार्यै एकस्मिन्, एकतरो ब्राह्मणःएकतरः शूद्रः
एकतरो नील एकतरः शूद्र इत्यादि। आच० ॥ "एतौ एकतरमधि"
एकतरमधि अन्यतरदर्शयति, विद्या० ७ अ० ॥ "यतरे बभूवते
अभिधाया" आचा० १ श्रु० ६ अ० ३० ॥ "अष्टद्विज्येभ्यः" अ-
न्ययुक्तं प्रत्यमेकतरं द्वयोरन्यतरमिति पंचा० १ उ वि० ॥

एगत्तसिंघ—एकतलिक—त्रि० एकतलोपेते, [तलिकसिंघ] उपा-
नहस्ताच्च एकतलिकास्तदजावे वाचकतुल्यल्लेखे अपि एष्टान्त
इति। प्रच० ३ अ० ॥

एगत्त(या)—एकता—अ० एकत्वभावः एक-तल-एकत्वे, वाच० ।

एगत्त(या)—एकतानता—अ० विसृष्टापरिदरेण सहस्रपरिणा-
मधारण्ये, "चित्तस्य धारणादेः प्रत्ययस्यैकतानता" आ० २ अ० ॥
अनेदपरिणति, अष्ट० ॥

एगत्त—एकत्व—न० एकत्व ज्ञावे त्व-एकत्वसंस्था धाम, सारथे, के-
छुत्वे, आच० ॥ अनेदे च। आ० ४ अ० ॥ आच० ॥ एकत्वपत्ते, स्था० ७
अ० ॥ एकत्वपत्ते च। आ० १० अ० ॥ एगत्त एकत्वमेकत्वचनं तदु-
द्योगो यथा सत्यम्युपनहान्वा[रणा] मोकृमां इत्यत्रैकत्वचनं
सत्यम्युपनहान्वा[रणा] समुदितानामेवैकमोकृमांस्त्वत्वापनार्थमस-
मुदितत्वे त्वमेकमागतेति प्रतिपादनार्थमिति । स्था० १० अ० ॥
"हो सा एगत्तमायथा" नि० ७ अ० २० अ० ॥

एगत्तगण—एकत्वगत—त्रि० एकत्वभावनाभाषितान्तःकरणे,
"विद्वज्ज्ञे एगत्तगण" आचा० १ श्रु० ९ अ० १ उ० ।

एगत्त नावना—एकत्वजावना—अ० जावनामेदे, तत्त्वकपं यथा
अणो देहातो अहं—नाणचं जस एवमुल्लं ।
सो किं तिसहारिकं, न कुण्ड देहस्य जगे वि ॥

अहं देहात्म्य इत्येवमेकत्वजावनया यस्य साधोः परिकर्मणां
कुर्वतेः शरत्[रा]त्मा नानात्म्यपक्षयोः स विद्यविषयुपसर्गबेदा-
या देहस्य जगदपि विनाशोऽपि न किञ्चिदपि [आहारिकमिति]
उदासं न करोति । गता एकत्वमायाना । इयं ३० १ उ० । अहं-
कत्वमायाना 'उपपद्यते अनुतिरेक एव, विपद्यते कैक एव
दुःखी । कर्माज्ययत्येक एव चित्र-भासेवते तत्त्वज्ञेयक एव ।
यज्ञीयेन धनं स्वयं बहुविधैः कौटिल्येष्टापायैते, तत्संभूय क-
लत्रमित्रतनयैर्ज्ञादिभिर्भुज्यते । तत्तत्कर्मवशाच्च नारकनर-
स्वकीयसितियम्वे-प्येकः सैव सुदुःसहायि सहते दुःखान्ध-
संख्याम्यहो ॥ २ ॥ जीवो यस्य कृते भ्रमस्तुतिर्यत्रै देव्यं समा-
हृत्यं, धर्माङ्कुर्यति अज्ञयत्यतिहितात्म्यावापकायमिति । द-
हः सोऽपि सहात्मना न पद्मन्येकः परस्मिन् भवे, गच्छत्यस्य
नतः कथं वदत मोः साहाय्यमाभाषयति ॥ ३ ॥ स्वायत्तकनिष्ठं

स्वजनं स्वदेह-मुच्यं ततः सर्वमेवेत्य सत्यम् ॥ सर्वस्य कस्या-
णमितिचेमेकं, धर्मं सहायं विदधीत धीमाह ॥ ४ ॥ प्रच० ९ उ०
अस्याः स्वकपमुदाहरणश्च यथा—

जह वि य पुच्यं मयचं, किञ्चं साहृहं दारमाई ॥
आपरियात्तमयचं, तथा वि संजायए पच्छा ॥
यद्यपि च पूर्वं शृष्टासकालमात्रे ममत्वं साधुभिर्दाराःक-
लत्रं तेषादिप्रहत्यामुपादिषु श्लिमेव तथाप्याचार्यदिभिर्यं
ममत्वं पश्चात्तज्ज्यापयापकात्ते संजायते । तच्च कथं परिही-
यितव्यम् । उच्यते ।

दिष्टिनिवायाभावे, अ परोपरकारिय सपरिपुच्छं ।

परिहासमिहो य कथा, पुच्यपविचा परिहृवेदं ॥

शुषादिषु ये पूर्वं दृष्टिनिवाताः सत्स्विभावलोकांमिति ये सैः
सहासापास्तान् तथा परस्पोपकारितां मिथो भक्षण-
हानमहयासुपकारां प्रतिपुच्छं सुभाष्यतिप्रतिपुच्छया सहितं
परिहासं हास्यं मिथः कथाच्च परस्परवाताः पूर्वमवृत्ताः स-
त्ता अपि परिहापयति । ततश्च ॥

तदुर्गकयमि पुच्यं, बाहिरपेम्मे सहायमाईसु ।

आहारे उवहिंमि य, देहे य न सज्जए पच्छा ॥

सहायः संपाटिकसाधुसहित्ये आदिशब्दादाचार्योदिवि-
षये च बाह्यमिति पूर्वं तनुकीकृते परिहापिते सति ततः
पश्चादाहारे उपधौ देहे च न सज्जति न ममत्वं करोति । ततः
किं भवतीत्याह ।

पुच्यं किञ्चमपयो, उत्तरकासं विवज्जाणो वि ।

सामाविषयहरं ना, लुज्जदं द्दुं न संगह ए ॥

पूर्वं किञ्चममत्वाः संजपि जीवा असकृत्तन्मयो वा सर्व-
जन्तूनां स्वजनभावेन शत्रुभावेन च संजाता अतः कोऽनर-
जनः को वा पर इति भावयथा नृदितमेममत्वाः सन्तुत्तरका-
सं जिनकल्पप्रतिपत्त्यन्तं व्यापादमानामपि सज्जति ॥ काञ्
स्वजनात् स्वजातिकान्तराच्च वा कैकिचःकथा देवादिभि-
ताञ्च दृष्ट्वा न कृत्वाति ध्यानाच्च कुरुति । अत्रदृष्टान्तमाह ।

पुष्पपुर पुष्पकेज, पुष्पवर्दे देविजुअलयं पसवे ।

पुलं च पुष्पचूलं, धूअं च सनामियं तस्स ।

सह बहिंयाण रागो, रायचं वेव पुष्पचूलस्स ।

घरज,मातुदगारं, मिलाइ निसि केवलं तेणं ।

पच्यज्जा य नरिदे, अणुपच्यपणं च ऐगेगेसे ।

वीमसा उवसगो, विदेहि सपुहिं च कैदयणा ।

पुष्पपुरं मयं तत्पुष्पकेजं राया पुष्पवर्दे देवी सा अनया
लुपचं पसुया पुष्पचूलं दारयो पुष्पचूलं दाहिया । ताणि दोणं
सह बहिंयाणि परोपरं अहं च आणुरत्त,णि । अन्धया पुष्पचूलो
राया पच्यज्जो अणुदगारं पुष्पचूलं च जगिणी पच्यज्जा । सो
य पुष्पचूलो अन्धया जिनकल्पं पस्विज्जिअकामो एगत्तजावणा
जप्याणं जावेद । इतो य एगेणं देवेण वीमसानामिचं पुष्प-
हाए अज्जाए कयं विवज्जि पसुया चरिसिचं पसुया । पुष्पकेजो
य अनगारो तं ओगासंयं सोलेह ताहे सा पुष्पकज्जा कज्जा
जेउजे सरणं मयाहिति दाहइ सोह भगवं बुच्छुअपेमवधो
'पयो' हं नयि अ को वि नाहमस्स कस्सइ' इच्छाह एगत्तजा-
वणं जाविता गभो सट्ठणं । यवं एगत्तजावणाए जप्याणं प्राब-
यस्वांति । गाथाकारोजना त्वेवं पुष्पपुरं पुष्पकेजं राजा पुष्प-
वती देवी पुगं प्रवृत्ते वर्तमाननिर्वैरास्तस्यावशिष्टकथा पुं च

एगत्तिनायणा

पुण्यवृक्षं इतितां च तस्य समाधिकां समागामिधानां तयोश्च स-
हचरितयोरनुगोचराज्यं चैव पुण्यवृक्षस्य पुण्यवृक्षायाश्च गृह-
या माघे शान्तम् । सा च तत्र प्रजायां सत् केवशं निशि रात्रौ मिश्र-
न्ति, प्रमत्तया च नरेन्द्रेण पुण्यवृक्षे तदनुगोचराज्यप्रदं चैव । पुण्य-
वृक्षायाः । ततो भिन्नकर्मसं प्रतिपितुरेकतयाभावात् प्राचयितुं लब्धो
विमोक्षपरीक्षां तथैव द्वेयनोपसर्गेण क्रियमाणे विष्टेः संसर्गाय पुण्य-
वृक्षां हृदया तत्पत्तं कर्तुमाश्रया ततः कल्पना आर्यैः शरयं शान-
न्ति । ज्योतिषसंश्रमाग्रह ।

एगस्तभावणाए, न कामभोगे गणे सरीरे वा ।

सज्जइ बेरगगओ, फांसेइ अणुत्तरं करणं ॥

एकत्वभावयन्ता ज्ञाव्यमाना यः कामभोगेषु शब्दादिषु गणे गणेषु
शरीरे वा न सञ्जति न सङ्गं करोति किन्तु वैराग्यमग्नः सन् स्फु-
टान्तरापश्यति अनुत्तरं कर्त्तव्यं प्रधानयोगसाधनं जिनकव्यपतिक-
र्मेति। गता एकत्वनायना एकत्वज्ञानयना चात्मानं भावयन् शुर्वा-
दिषु द्शीनस्त्रापादिषु परिहरति। ततो बादरमन्त्रे मूलत एव
विपश्येद् देहोपायान्शुद्ध्याध्यात्मनं निश्चयेन लोकयद् सर्वथा तेषु
निगमिष्यङ्गं भयति—ध० ४ अर्थि०। तथाकार०।

एगंतमेयं अजिपत्थएज्जा, एवं पमोक्खो न मुसंति पासं ।

एम ण्योक्त्वा अमुमे वरे वि, अकोहणे सञ्चरते तवस्मी॥१२॥

एकत्वमसहायत्वमभिप्रायैवेदेकत्वाप्यवसायी स्यात् । तथाहि जन्मजराभिरुपशोभाकाकुले संसारे स्मृततमेष्वा निवृत्त्यन्तर्जन्मसमसुप्तान्तं न कश्चिन्नृणां समर्थः सहयः श्यात् । न तु ब्रूवन्तं "एको मे सात्त्विको ऋष्या एणुर्देवसुसंजुषो ॥" तेषां न बाहिरा भाषा सर्वत्र संयोगलक्षणा " इत्यादिकामेकत्व-विप्रसक्तं भावयेद्वैषम्यैकत्वभावनया कर्षणेण मोक्षः प्रमोक्षो भवितुमशक्यतया न श्रुया अस्मीकमेतन्नृषातीत्येव पश्य । एवं वै-कत्वभावनानभिप्रायः प्रमोक्षो भवति अथवाक्यं सत्यं । न तथा वरोऽपि प्रधानोऽप्ययमेव भावसमाश्रित्यै यद्विद्या तपस्वी उपनिषद्भिरुक्तोऽक्रोधानः उपसत्तापार्थत्वादभावनो विप्रमो-नर्त्तितोः सन्त्यतस्त एव एष प्रमोक्षोऽमुष्वास्तस्यो वरः प्रमो-क्षश्च भवति इति । सु० १० श्रु० १ श्रु० १ श्रु० १

एगे चरे ठाणमासणे, समणे एगे समाहिण सिया ।

जिक्खु ठवट्टाणवीरिए, वड्ढुत्ते अज्जत्तसंभुमो ॥ १५ ॥

[पणवेर तस्यादि] एकोऽसहायो ज्येष्ठ एकवृत्तिहारी
भाज्यतो रागध्वजपदितश्चेत् । तथा स्थानं कायोत्तमपदिकमेक
एव कुर्यात् । तथा आसनेऽपि व्यवस्थितोऽपि रागध्वजपदित
एव तिष्ठेत् । एवं शयनेऽप्येकाक्येव समाहितो धर्मदिग्भ्याम-
नक्तः स्थाप्य भवेत् । परतुक्तं भवति । मन्त्रोत्तमपदस्थानमात्र-
मन्ययनकपस्तु रागध्वजपदितहात् समाहित एव स्यादिति । तथा
मन्त्रश्रवणीतो भिक्षुः । उपधानं तपस्तप्त वीर्यं वर्यस स उपधान-
वीर्यः । परस्परमिगृहीतसत्वीर्यं इत्यर्थः । तथा बाह्यसुः सुप-
र्यालोचितात्रिणाश्रीं अष्टाश्रमं मनस्तेन संहृतो भिक्षुर्भवे-
दिति ॥१२॥ सूत्र १० २ अ० २ उ० ।

एगन्तवियक—एकत्ववितर्क— वि० एकत्वेनाभेदेनोत्पादादिषु—
 र्थायापानामन्यतमैकपर्यायालम्बनयेत्यर्थः वितर्कः पूर्वगतः
 भुताभ्रयो व्यञ्जनरूपोऽर्थरूपो वा यस्य तदेकत्ववितर्कम् । शु-
 क्तलम्ब्याभेदे, स्था० ४ ग० । म० । आ० । [तद्वस्तुव्यता सुक-
 उभावा आधे]

एगशाणुओग-एकत्वानुयोग-पुं० एकत्वमेकवचनतदनुयोग
एकत्वानुयोगः । शुक्रवागनुयांगमदे, स च यथा सम्य-
दर्शनज्ञानधारिजाणि मोक्षमार्ग इत्येकवचनं सम्यग्दर्शना-

दीनां समुदितानामैवैकमोक्तमार्गत्वख्यापनार्थमसमुदितस्ये—
त्वमोक्तमार्गतेति प्रतिपादनार्थमिति । स्था० १० ना० ।

एगसिय-एकत्विक-त्रि० एकनरकाद्याभिते, एष एगइया सप्त
वंडगा जर्धन्ति ॥ (एगसियसि) एकत्विका एका नारकाद्या-
भिता इति । भ० १२ श० ४ उ० ।

एगसीकरण—एकत्वीकरण—म० अनेकावसम्बन्धस्यैकावसम्बन्धत्वकरणे, “मणसा एगसीकरणेण” अनेकावसम्बन्धानुकावसम्बन्धत्वस्य एकत्वकरणमेकावसम्बन्धत्वकरणमेकत्वीकरणे तेनेति म० २ श० ५ उ० ।

एगशीगय-एकत्वगत-त्रि० संघातमापन्ने, “ताहे से पयसा एग-
शीग्या जवन्ति” एकत्वगताः संघातमापन्ना जवन्तीति । न० ८
श० ए० उ० ।

एगत्तीभावकरणम्—एकस्वीभावकरणम्—अ० अनेकस्य सत एक-
तावकभावकरणम्, अ० ३ इ० १० ३० । एकाप्रतायायम्, “मनसा
एगत्तीभावकरणम्” अनेकस्य एकस्वीय जगनेमेकस्वी-
भावस्थस्य यत्कस्य तस्या तेन एगत्तीभावकरणेन आत्म-
न इति ग्रन्थे मनस एकाप्रतयस्यः । औप० । तथा च
जगत्तया च योगप्रतिस्तीक्रानतायाः प्रत्येकस्य विधुत्योक्तम् ।
“मनसं पगत्तीभावकरणम्” विनिर्दिष्टाप्रत्येन एकता तदुप-
स्थ भावस्य करणकृताजावकरणम् । आत्मना वा सहैक-
ता निरादम्भवत्ये तदुपो द्वैतस्थस्य करणं यस्तथा । वाक्प्र-
तिस्तीक्रानताया अपि तृतीयं प्रत्येकस्य विधुत्योक्तम् “इदं वा
पगत्तीभावकरणम्” । दावा वा विनिर्दिष्टाप्रत्येन एकता रूपप्रा-
करणमिति । अ० २ । इ० ३० ।

“इय एगत्थ होंगं मिक्षितंदि” नि० सू० १ उ० ।

परमर्दिन-एकद्वीएन-पुं० एकः केवञः शिखायोपवीता-
विद्युन्यो वा दण्डोऽस्यासति इत् । "यदा ह्युदात्तवर्तसंतं परं
समागतमथ । तदैकदण्डं संयुज्ज, संपवीतां शिखां त्यजत्" इ-
म्युक्तवचनं (वाच०) परतीति परंजात्रकमेव. सत्यासी
तावच्चनुविधिः कुटीयकवदकद्वंसपरमर्दसंज्ञेयान् । तत्र कुटी-
यकवदकद्वयोस्मिन्नपराधनाय । इत्यस्यैकदण्डपराधनाय । परम-
र्दस्य न दण्डपराधनासि तमेव । वाच० । एकदण्डकाः पञ्च-
विधित्यतयत्परंजात्रामुक्तिकर्यानिदित्यन्ताः । अण० । अ० । अ० ।
परमर्दसेदि-एकदन्तर्भाषा-वि० एकदन्तस्य धेयिः पक्षित्वेन्य
स्येति । औप० । एकदण्डान्तपक्षौ, जी० । अ० । अ० । "ए-
गवंतसेदि विधौ अग्रेयगते" एकद्वय इत्यस्य धेयिः पक्षि-
त्येव स तथा स इव परंपरायुक्तज्ञानावन्त्यवस्थिमानायाव
अनेकं वन्ता यस्य स तथा । औप० । एको वन्तो यस्याः सा
एकवन्ता सा अनेयिषां ते तथा त इव वन्ताभाय वि घमसादे-
कदन्तेव दन्तैर्गणितस्याविदित जातः । अनेकदन्तो ऽपि साहस्य
इति जातः । प्रअ० । अ० । अ० । अ० ।

पगदा [या]—एकदा—अथ—कदाचिदित्यर्थ, “पगदा
समित्यस्त्व” एकदा कदाचित् शुभसमितस्य शुभयुक्तस्येति
आद्या १ शुभ ४ अ ४ उ ० । “इत्यो एकता निमंतति”
सूत्र १ शुभ ४ अ ० “सज्जोहि तस्व पुञ्जितु पगदरा वि पगदा”
आद्या १ शुभ ९ अ ० श ० ।

एगदिष्टि—एकदष्टि—स्त्री० एका अनिष्ठा अनन्यविषयत्वात्
दष्टिः । अनन्यविषयदर्शने, बहु० तथादष्टियुक्ते, त्रि० वाच्य० ।
“अणिमिस्रणयणेगदिष्टिः” एकदष्टिक एकपक्षगतदष्टिरिति

पंचा० १८ वि०० । काण० च वि०० । काणपथ्यम् बहुशुचैकगत-
कथयन्मथर्षं बहुविष्टिचयश्चालमिति जेहः । काके, पुं० । वाच० ।
एगडुक्क—एकडु०—वि० एकः पुं० । अ० । “एगं डुक्कञ्जीवाणं
एकमेवातिममवग्रहणसंभं दुःखं यस्य स एकडुक्क इति ।
स्या० १२ उ० ।

एगपएसता—एकप्रदेशता—खी० एकप्रदेशस्वभावे, “एकप्रदे-
शता बेहाकहदकथानिवासता एकप्रदेशस्माय एकप्रदेशता ।
मा बेहेकथपरिगतिः । अस्माकाकारकथस्य सन्निवेशस्य
निवासता आजन्तव्यं ज्ञानमयम् । निष्कर्षस्त्वयम् अज्ञातताया
आकुर्णोत्तं सन्निवेशः परिगमनमवग्रहणः तस्य आजन्तमाया-
राधेयत्वमेकप्रदेशताच्यते । छय० १२ अथाप० ।

एगपएसोगाद—एकप्रदेशावगाद—वि० एकस्मिन् प्रदेशे उवगाद-
मेकप्रदेशावगादश्च । कर्म० । एकप्रदेशावस्थिते, “एगपएसो-
गादे परमेहो लहद कम्मगस्यरं” प्रकृतो वेत्ताः प्रदेशः एक-
आसौ प्रदेशश्च एकप्रदेशः तस्मिन्नवगादं व्यवस्थितमेकप्रदेशा-
वगादं परमाणुसूक्ष्मादि उच्यते । प्रा० म० ३० । स्या० ।

एगपक्क—एकपक्क—पुं० एकः पक्को यस्य । अन्वहाये, कर्म० ।
एकत्रपक्के, वाच० । एकः पक्कोऽप्येति एकपक्काभिने, एकानिके
च । “इमं दुपक्कं इममेगपक्कं” इदमस्मद्व्युपगमं दर्शनेमेकः
पक्कोऽप्येति एकपक्कमप्रतिपक्षतयैकानिकमविरुद्धाद्योनिधायित-
या निष्पत्तिर्नाथं पूर्वोपराधिकमन्यर्थः । तथेदमेकः पक्कोऽप्ये-
त्येकपक्कम् । इदं जन्मनि नस्य वेत्तात्वात् तच्चेदमविक्रोपचि-
नं पदिकोपचिनमीत्यापेक्षं स्वप्रतिद्वयव्यतिरिक्तानिधायार्थक-
त्वादायः । स्या० १२ उ० १२ अ० ।

एगपत्तय—एकपत्तय—वि० एकं पत्तं यत्त तदेकपत्तकम् । अथवै-
कं च तत्पत्तं वैकपत्तं तदेकपत्तकम् । एकपत्तेयेने, एकपत्ते, न० ।
“उपत्ते नं भंने ! एगपत्तय हि एगज्जावं” एकपत्तकं जेह किंदा-
लावस्थाया उपरि उच्यते । म० ११ श० १ उ० ।

एगपरिरय—एकपरिरय—वि० एकपर्याये, “एगपरिरयंति
वा एगपज्जायंति वा एगनाममेदं नि वा एगदा ते च जहा क-
स्सति द्यस्स एगेव पाप्म भवति यो पितियंति” वाच० १२ अ० ।

एगपिदिथ—एकपिदिहत्त—वि० एककाः सन्तः पिदिहता
एकपिदिहताः । एकवर्गेण पिदिहते, “एगडुगपिदिथायंति”
एकं द्विपिदिहतामपि पञ्चाप्येककाः सन्तः पिदिहता एक-
पिदिहताः । अथवा द्विकेन वर्गेऽप्येव एक एकका एकभूतवर्गः ।
अथवा एको द्विवर्गोऽप्यस्मिन्नेत्येवैकपिदिहता एकद्विक-
पिदिहतास्तेषामेकद्विकपिदिहतानामपीति । “एगडुगपिदिथा वि-
डु” एककाः पिदिहता एकपिदिहता द्विपिदिहता द्विकेन वर्ग-
त्रयेण पिदिहता अपिवाप्यदा, द्विकपिदिहताभ्यनुकपिदिहता-
भ्योति । व्य० ३० १ उ० ।

एगपुट्ट—एकपुट्ट—वि० एकनैवे, नि० कृ० ३ उ० ।

एगाय—एकान्मन्—पुं० एकस्मिन्नात्मनि, । एक आत्मा स्वकं
स्वभावे वा एस्याः । एकस्वक्ये, एकस्वज्जावे, वि० स्त्रियां टाप्
वाच० । जेतनाचेतनं सर्वमेकामभियते इत्यात्महितवादे, नस्य
च सुखदाकृष्य प्रथमाप्ययमप्रथमोद्देशकः द्वितीयोऽधिकारः ।
तथोद्देशार्थोधिकारमधिकृत्य निरुक्तिहत् “यंमहमय एकाप्य-
यं जेतनाचेतनं सर्वमेकामभियते इत्यात्महितवादः प्रतिपाद्यत
इत्यधिकारो द्वितीय इति । स्या० १२ उ० १ अ० । (आत्माहि-
तवादस्य निरूपणनिराकरणे एगावादि शब्दे)

एगपपाद (न्)—एकत्मावादिन्—आत्माहितवादिनि, सृज०
१ सु० १ अ० ।

एगपवाय—एकत्मावाद्—पुं० आत्माहितवादिनि, सृज० १ सु० १ अ० ।

एगपमुह—एकममुल—पुं० एको मोहोऽप्येवमहत्कलकुरहि-
तत्वात्संयमो वा रागद्वेषरहितत्वात् तत्र प्रगते मुक्तं यस्य स तथा ।
मोहे, तदुपाये वा दत्तदृष्टे, “वारमेककचं सव्यए एकपमुहे”
आवा० १ सु० १ अ० ३ उ० ।

एगजत्त०—एकजत्त०—न० एकं भक्तं भोजनं यत्त । एकाशनकं,
“तह एगभत्तं च” एकमहत्तं च एकाशनकं चेति । पंचा० १२
वि० । एकस्मिन् भक्ताः । नितान्तभक्ते, वि० वाच० ।

एगभत्त०—एकजकार्य—पुं० एकयोग्ये भक्ते, “दुसुवकञ्जियमि
एगभत्तद्वे” यावद्दृशानां योग्यमुपस्कृते तावदेकमहत्तायां
प्राप्तः । एकयोग्यं तत्र भक्तं प्राप्तमिति भावः । व्य० १ उ० ।

एगजविष—एकजविक—पुं० य एकेन भवेन गतेनानन्तरमय
एषोतपरित्यजे तस्मिन् । सूत्रकृताङ्गं द्वययोर्दृष्टीकमधिकृत्य
“एगभट्टिय ए व दत्ताउ ए” । एकेन भवेन गतेनानन्तरमेव
एव योर्दृष्टीकवृत्त्यन्त्येन स एकमाधिक इति । सृज० ३ सु० १
अ० । उच्यार्थकमाधिकृत्यापि “एगमाधिवदत्ताउया” एकेन भवेन
यो जीवः स्वगोदेरात्मयादेकबुद्धाराधेनोत्पद्यते इति । सृज० १ सु०
६ स० एगमयिओ ओ अनंतेरं उच्यद्विज्ञा विधि ए मंथे भिक्खु
होहिस्ति” नि० कृ० १ उ० ।

एगभाव—एकजावि—पुं० एको जावः । अन्त्यविषये रागे,
एकस्यजावे, एकाभावे, अजिज्ञावे, अग्नेरे, नुत्यनावके, वि०
वाच० । एकस्वजावे, “तथा एग्गा एगभावे एगज्जेन
सिया” एको भावः सांसारिकसुखाविषयत्वात् स्वाभा-
धिकसुखकपो यस्यासाविकभावोऽत एव च एकभूत एकत्वं
प्राप्त इति—म० १४ श० ४ उ० ।

एगभूय—एकभूत—वि० एकत्वं प्राप्ते, ज० १४ श० १ उ० ।
एकस्मिन् भूने एकस्मैके च । वाच० । अनन्त्यताया व्यवस्थिते,
“एनेगे डुक्के जीवाणं एगज्जेन” एकभूतमनन्त्यताया व्यवस्थिते
प्राणिषु न सांत्वानामिव बाह्यमिति । स्या० १ उ० । एक इव
एकभूतः । एकतुल्ये, “एगे डुक्के जीवाणं” एगज्जेन इवामेवम
इत्यर्थे इति । स्या० १ उ० ।

एगमद्वय—एकमद्वय—न० निवेशविशेषे, “कारणमेगमद्वये”
कारणमविशद्विज्ञाकथमधिकृत्य कोऽपि साधुरेकाकाः जातः
कथमप्येकमद्वये गतः एकमद्वये नाम यस्य निवेशस्य सद्योऽ-
दिष्टु च नास्ति कोऽप्यन्यो प्रामो नगरं वा तस्मिन्नेकमद्वये गत
इति । स्या० ३ उ० ।

एगमण—एकमणस—वि० एकाप्रविष्टे, “जाणइ सुहमेगमणो”
एकमना एकाप्रविष्ट इति । वाच० १ अ० । “जं तं ज्यंति
एगमण” एकाप्रमनसस्तत इत्यर्थः” स्या० ।

एगमंग—एकमंग—एककः—एकैक—वि० सुवन्तदैकस्य बी-
प्सायै द्विवच “एकं बहु द्विहित्वं” वा इति द्विकत एकशब्दो बहु-
व्रीहित्वं तेन सुलोपपुण्यवै । वाच० । बीप्साप्योर्बोध्यै
स्वरं मो वा” ८ । ३ । इति सूत्रेण बीप्सायोर्पदान्तरस्य
स्थापेः स्थाने स्वरद्वौ बीप्सायै पदे पदे मो वा भवति । एकम-
कम् । प्रा० । अयैकपदार्थे, वाच० । “ता एपणं डुवे सुविवा
तीसाए सुडुचेहि एगमेगं अदमेगं करतः” इति चं० १ पाठ०

एग्लेकमसंज्ञुत्तं ज्ञत्तुं एगमेगस्स" एकैकं संयुक्तमेकः साधुः यत्नं सह संयुक्तो यस्मिन्नायं यत्नं तदेकैकमिति । औष० । "ए-
वमिक्किं अज्ञावणा भाणियवणा" स्था० २ अ० ।

एगमेकपक्क-एकैकपक्क-पुं० उभयगणे, "एकमेकपक्कलो-
नाम जो उभयगणे मवतीति" । अ० १५ ३० ।

एगरस्स-एकरस्स-वि० एक अस्तितीत्येतकादिरसात्म्यतमो रसो
ऽप्येत्येकरस्सः । तिकादिरसात्म्यतमरसेपेते, कृत्० १ अ० । ए-
कोऽनन्यविषयको रसः रागः अग्निप्रायः एकोऽग्निः स्वभावो
वा अस्य । एकरागे, एकात्रिगये, अग्निमसमावे च । एको रसो
यत्र । एकरागविषय, वाच० ।

एगराया-एकराजिकी-स्त्री० एका रात्रिः प्रमाणमस्या इत्ये-
कराजिकी । सर्वेरात्रिषां ज्ञादयां भिन्नप्रतिमायाय, । "पदि
मंठा एगरायां" पंचा० १० वि० । ज्ञादयां एकात्रामिति ।
ज्ञा० १ अ० । अस्याः स्वरूपं यथा । "एका रात्रियं जिक्कुप-
दिमं पदवणा" (एगरायेति) एका रात्रिः प्रमाणमस्या इ-
त्येकराजिकी ताम् । अस्यां चाष्टमभिकीं प्रामादिवहिरादिव-
नगाभाऽनिमित्तनयनः कृष्णपुच्छमिकरुद्धिर्जिनमुद्रास्थापिप-
पादः प्रज्ञात्मतज्जुज्जिनमृतीति विशिष्टदेहनादियुक्ता एष
केना प्रतिपद्यते । आह च "पदिमज्ज इयाओ सेयय-
धिज्जुओ मरासत्तां । पदिमाओ जयियवणा सम्मं गुरुणा अणु-
आओ" इत्यादि । औप० । ज्ञा० । सम० । तथावाचयकसूत्रम् ।

एमेव एगराज्ज, अष्टपञ्चनेण णाणवाहिरिओ ।
ईसपिन्नगराए, अणिमिसनयणेगदिच्छे ।

सा हट्टु दो वि पाए, वग्गारिअपाणिउपए ठाणं ।
वग्गारिअंविअजुओ, मंसदसासुं जाह जणियं । आ० ४ अ० ।
एगरानियं जिक्कुपदिमं पदिमयस्स अणगरस्स निचं
वेसद्वक्कणं जाव अद्वियासेति । कथ्यति से अष्टमेण ज्ञेयं
अपाणपणं बहिया गामस्स वा जाव रावहाणिए वा ईमं
परात्तरानेयं एव अट्टु मूलगणए दिछिए अणिमिसनयणे
अहापदिगमेहिं सत्थिदिग्घं गुसेहिं दो वि पाए सा-
हट्टुवग्गारिपणिस्स ठाणं ठाहए नवरं उक्कुडयस्स वाहं-
द साइयस्स या रंमत्तियस्स वा गणं गहए । तथ से दि-
वग्गामस्स निरिक्काए जणिआ जाव आधाधि मेव ठाणं गहए
ए परादयं यं जिक्कुपदिमं समं अणुपात्रेणस्स अणगर-
स्स इमे त उट्ठाणा अद्वियाए असुयाए अणमए अणिस्सेसा-
ए अणुगुणामियसाए अवेति । तंसाया उम्मयं वासतेआ बीह-
कासिं वा रोगातकं पाउण्णजा केयिअपिप्पसाओ वा अस्माओ
अंसज्ज एगरानियं यं जिक्कुपदिमं समं अणुपात्रेणस्स अ-
णगरास्स इमे तओ गण्णाहिताए जाव अणुगुणामियसाए जयति
तंजहा ओहिणाणे वा ससुपज्जेआ मणपज्जवणाणे वा सेस-
मुपज्जेआ केवलसाणे वा से ससुपयसुप्ये ससुपज्जेआ ।
एवं अणु पसा एगरातिहंदिवा जिक्कुपादेमा अहामुत्तं आधकयं
अहामयं अहातत्तवं सम्मं काएण फासिया पाठिना सोहिना
तीरिता किट्ठिना आराहिता आणए अणुपाठिवा वि जयति ।
आ० १५ ४ अ० ।

एगराए-एकराज- न० एका वाली रात्रियेत्येकराजम् ।
एकस्मं रात्री, एगरां वा दुतां वा बसमाना माज्जम्" ॥
स्था० ५ अ० । "गमे गामे य एगरां" ग्रामे ग्रामे कैकरात्रि
वाचयति । ग्रन्थ० ५ अ० । एका रात्रियेव तदेकराजम् । एकरा-
जापेते, वि० । "किमेगरां कदिसस" ॥ जिनकल्पापेत्तया एक-

रात्रियेव तदेकराजमुपास्यं वसेत् । जिनकल्पो हि एकराजमु-
माश्रयं कुजमज्जं वा मेवेतेति । सत्त० ३ अ० ॥

एगरापवामि (न)-एकरात्रवात्तिन० पुं० अहोरात्रमेव वस्तुं
शीघ्रे, एकरात्रं प्रामादी वस्तुतीति च । "जाए पररापवामी" ॥
ज्ञातः प्रतिमाप्रतिपन्नोऽयमित्येवं जनेमावसितः सन् एकरात्र-
वासी एकत्र प्रामादावहोरात्रमेव वस्तुं शीघ्रः । तथा एकं वा
एकरात्रं द्विकं वा रात्रिद्वयं प्रामादी वस्तुं शीघ्रमिति गम्यमिति ।
पंचा० १८ अ० ।

एगरुव०-एकरूप-वि० एकं समानं रूपमस्य । तुल्यरूपे, वाच०
एकविधाकारे, "यम् एगवसं एगद्वं विउत्थिए" एकद्वं
एकविधाकारं स्वशरीराद्वीति भ० ६ हा० ए० उ० । कर्म० ।
एकस्मिन् रूपे, वाच० ।

एगस्रजि (न) एकस्रजिन् न० एकस्रामवति, तथावाह
"अज्जुआ य अवसत्ता, एगालंमं पहाणाओ । तंएपन विवत्तां,
अविसेसे देह उ गुरुणं तु । अहवा वि एगद्वं, जंमंति जेत देह
उ गुरुणं" व्य० प्र० ३ उ० (व्याख्या आधरियवाये)

एगसंजिय-एकज्ञा (ज्ञि) भिक्-वि० एकस्य ज्ञानेन वरति,
"एगसंजिय" एकलान्निगन्तुं अथवा य एकं प्रधानं शिष्यमा-
त्मना ज्ञानेन शुद्धाति शोषास्वाचार्यस्य समर्पयति स एकज्ञान-
न वरतीत्येकज्ञानिकः । व्य० प्र० ३ उ० ।

एगहल-एक-वि० "हो नैवकाहा ॥ २ । ६४ । इति सूत्रेण
वा हलः । शेवादिस्वात् कस्य शिष्ये एकद्वयो । एते एको
एओ । प्र० । एकाकिनि, स्था० ७ अ० ।

एगस्रविहार-एकविहार-पुं० एकाकिनो विचरणे, स्था० ७
अ० । एकाकिविहारनिषेधस्तत्र दोषश्च । तत्र एकाकिविहारं
दोषा यथा ।

एगामियस्स दोसा, इत्थीसाणे त्हेव पडणीए ।
जिक्कविस्सेहिं महज्जय, तम्हा सविउज्जए पमणं ॥ ३१ ।
गीयत्था य विहारो, वीओ गीयत्थमीसओ जणिओ ।
एत्तो तइयविहारो, णाणुसओ जिएवेहिं ॥ ३२ ॥

(एगामियस्ससि) एकाकिनोऽसहायस्य विहरतः सतो दो-
षा वृणानि भवन्ति तद्यथा (इत्थीसाणेति) स्त्रीं कुर्वन् अयं
च समाहारद्वन्द्वस्ततश्च स्त्रीविषये भविष्ये च । तत्र स्त्रीविषये
"विह विइथा पउत्थय, इयामज्जहिं दट्टुगमावें । दारपिटुण
य गहणं, इयमणिच्छे य दोसाओ" तथा आ कौलेयकस्तदोष-
स्ततोऽनेकस्य परिजः तथा केति ससुक्कयायः प्रत्येको साधु-
प्रतिष्ठविषये स होकाकिमभिभवत् (जिक्कविस्सेहिं महज्जयति)
इह ससमी बहुयवनरंमोनाहिकाविद्युको विषये दोषा महाभूतेषु
तत्र युगपत् गृहत्रयस्य भिक्षाग्रये पाकसंयोगकरणे अष्टा-
कन्धास्सद्विस्तृत एव च प्राणतिपातविरमज्जविराजानिभि-
सप्रभं च निःसाहकता तज्जणे सुपावरो विप्रकीर्णद्वन्द्वेने-
जिघृक्षादिभाषावृत्त्यादात्म । स्त्रीसुक्कमिरीकणादी भैषुनं तत्र
कोदात्यरिग्रह इति । यस्मादेतऽसहायस्य दोषास्तस्मात् (सविह-
ज्जति) संहितायस्य सप्तमीपद्युधारेदोषाग्रमं भिक्षाद्यंमनं
यदि च भिक्षाटनमापि ससहायस्यैव युक्तं तथा सुतरां विहारः
ससहायस्यैव युज्यते । ससहायो हि सतीत्येतद् प्रायः परिहृतं
प्रबुधैर्वर्जितं गीतार्थेषुसंनिधत्वात् गीतार्थः च शब्दः ससु-
ब्धये निजकमज्ज । विहारो विचरणमेक इति गम्यते । द्वितीय-
आप्त्यो विहारो गीतार्थमभिप्रायं बहुभूतसमन्वितानामगीतार्थ-

नामपि साधनां यः स गीतार्थमिश्रको भगिनः । उक्तो ज्ञानैर्वि-
धेयतया इत आचार्यां चाचार्यां विद्वाराण्यमम्यस्मृतौयो बिदा-
रः । एकात्मिकागीतार्थसाधुको नानुज्ञातो नानुमतो विधेयतया
जिनवरेक्षितानाथैर्वैतः " सामयज्ञजोगायाः, बाह्मकागिदिसभि-
स्युभयो होह । इंसलुगाणय्यरिताए, पदज्ञनं पायय पको " इति
गाथाद्वयार्थः ।

विशेषविषययमेवास्य स्पष्टयज्ञाह ॥

ता गीयमि इमं स्वधु, तदसृष्टाजतरापविसयं तु ।

सुखं अवगतं त्वं, शिवोपहिं तं तत्पुर्णं । ३३ ॥

ता इति तस्मादेताभ्यामवयवनामि सामान्यसाधोरेकात्मिक-
स्य निषेधकानि सन्ति तस्माद्भूतिं गीतार्थसाधुविषये इदम् ।
" पयो वि पावारं विषज्जयतो " इत्येतत्सुमवगतस्यमिति
योगः । कबुरवधारणार्थः । स च योद्ध्यते । अथ गीतार्थविषयं
किमिदं साधुः सामान्यत एव ज्ञेयाह । तस्माद्गीतार्थसाधोरेव
अपरे ये गुणवन्तः साधकस्तेषां यो ज्ञानः प्रसिस्तत्र योऽन्तरायो
विशः स एव विषयो गोचरो यस्य तत्तथा । अतस्तदन्यातराय-
विषयमेव गीतार्थस्यापि साधनतरासाधोरेकात्मिकतयाज्ञातपरमि-
दमिति भावोऽन्यथा ससहायनैव युक्ता । यतोऽभिधीयते " का-
हमि संकिन्ति, कुक्कायद्यावरो विस्विमो । अहं जोगीण लजे
पण, गणपरेण संवत्स " पार्थस्यावयवसकृद्वारं प्रत्येकयथाप-
न्नाभिधानानां पञ्चानां साधुनामेकतरेण सह वसतीत्यर्थः । इति
शब्दः प्राम्थ्य । सुखं " नयाभिज्ञेतादि " मनकामवगमनस्यमयसं-
गिं तुषुषेः सङ्कतिमिस्तन्युक्त्यागमिकोपपत्त्योकरूपयेति गाथा-
र्थः । पंचाय ११ विधौ (कीदृशैकात्मिकाविहारः कथं च तथो-
क्ता भवतीत्युपसंयथा शब्दे) (एकात्मिकाविहारस्य परिष्कारादिभ्या-
भ्या व्यपहराकरणे सा बोधसंयथा शब्दे) एकात्मिकाविहारे कार-
णान्योचनियुक्तौ । नत्र प्रथममेकात्मिकाविहारिणः कतिविधा इत्याह
एवेव पुनर्नष्टिप, कारणनिकारणे दुविहज्जेदं ।

एक एकाकी द्विविधेदः पूर्वमोद्यनियुक्तौ भगिनः । तद्यथा
कारणे निष्कारणे च । सारप्रतमेनमेव विवरिणुः प्रथमतः कारक-
कप्रतिपादनार्थमाह ।

आसिवादी कारणिया, निकारणिया य वक् पुनार्दी ॥

ओहावितो दुविहा, लिंगेन विहारेण बाह्वाति ।

अशिवादिनिराविशयशून्यसमीचीयो वाञ्छिष्टादिप्रतिग्रहः । का-
रणीरेकाकिनः कारणिकाः । अकस्त्वार्था आदिशून्यप्रतिमा-
निष्कमणादिप्रतिग्रहस्तेषां वन्द्याय गच्छन्त एकाकिनो निष्कार-
णिका विज्ञेयानामनितुकाया विहारण पार्थस्याविहारेण विहर्तु-
कामा भवन्ति ज्ञातव्याः । वरुण्येते कारणिकाः १ निष्कारणिका
औपदेशिकाः ३ अनौपदेशिकाः ४ विज्ञेयार्थाः ५ विहारि-
णावधारिताः । ६ । प्रायेणते एकाकिनो विहरन्ति गच्छन्ति ।
सा उपदेशिका यद्यपि नियमतः ससहायस्त्वयापि येन गच्छन्-
क्षितवास्तेन एकाकिनो ज्ञपयन्ते इतरेऽपि पञ्च यद्यपि कृद्देन
द्वियज्ञस्ते तथापि गच्छान्तिर्गता एकाकिनः प्रोच्यन्ते । तत उक्त-
म् । वरुण्येते विहारिण एकाकिनः ॥ ३४० ॥ ३४० ॥
किञ्चित् पुनः ताभ्यांवाचादीनि वेष्टयास्येकाकी भवतीत्याह ।

असिबे ओमोदरिप, रायनपु सधुभि भुचिमिदं य ।

फिदियमिला आइससि, देवया चव आयरिप । ३५ ।

न शिष्यमशिक्षं देवतादिजमितो ज्वरपुपकचः । अथमौदिकं
पुनर्जितं राहो जयं कुर्वन्तं कोमः संभ्राम इत्यर्थः । उक्तमाथोऽ-
नानं किञ्चित् इति ब्रह्मे भागीह, स्नानो मन्त्रः अतिशेधोऽति-

शाययुक्तः देवताबावी प्रतीतो अयं तावद्द्वयार्थः । आचार्यस्य
प्रात्यकार एकैकं द्वारमङ्गीकृत्य प्रतिपादकः । " यथोदितं निर्दे-
शम् " इति न्यायमाभित्य यो विधिः यतरेखाविधिषते इहाशि-
ष्येकाकीत्यस्य हेतुव्यं यतैतं तस्मात्पक्षाकस्तेयथा तत्र अय-
त्येव । केन पुनः प्रकारेण तत्र जवतीनि वेदुम्यते ।

संवत्सरवारसए ए, होदिह आसिबंति ते तत्रो एिमोति ।

सुसत्थं कुन्वता, आइससिमाहिं नाऊणं ॥ ३६ ॥

संवत्सरानां द्वादशकं २ श्रौ च दश च द्वादश तेन अभिव्य-
त्यशिवमिति ज्ञात्वा तं इति तदैव तत इति तस्मात् द्वेधाव(नि-
मासि) निर्गन्तुमिति सूचयौकवीमर्थवीकवी च कुन्वन्ता निष्पाद-
यन्तोऽन्यदेशमभिव्यक्त्याशिवं विवदस्ताः संक्रामन्ति । कथं पुन-
इत्येत । अतिशय आसिबंति ने अतिशयान्यथा ज्ञानंदेवतः । अति-
शयाविक्रान्देतवस्तेः । अतिशयादिप्रतिपादनायाह ।

आइससिदेवया वा, निमित्तगहणं सयं व सीसां वा ।

परिहाणि जाव पत्तं, निगमण मिज्ञाण पदिसंघो ॥ ३७ ॥

अतिशयोऽन्यथाविस्तृतभावे कृपकगुणाकृष्टा देवता कथयति ।
अथवा "आयतिवारणं सुसत्थं दुशियण सयमेव निमित्तं, वेतन्वं
अथवा सीसां गहणधारणासंपन्नो निमिष्कारि" ओ सो गिण्हा-
विज्ञाह जया आयरिसो बुद्धो भवति तथा अविकारिस्तस्मात् सीस-
रस इति । जादे सो न होउजानादे अन्नां काहं पुत्तिउज्जाह तादे
वारसाहिं निर्मान्त्ये । अहं वारसाहिं नि शायं माह इकारसाहिं
जाव जाहे पकेण वि नायं होउजा तादे उम्मासाहिं सुयवाहं नि-
गच्छन्तु । अहं वा यो वेद नायं असिबं जायं तादे निगच्छन्तु ।
अकुरव्यात्वा । अतिशयमतिशयोः प्रत्यक्तं ज्ञानमवधिमतः पञ्चो-
पेयकलाभ्यं तेन ज्ञात्या देवता वा कथयति । प्रविष्यत्यशिव-
मिति निमित्तमनागतार्थपरिहादेतुमन्यस्तस्य ब्रह्मणं स्वयमेव
करोत्याचार्यः शिष्या वा योम्यो प्राप्तेन निमित्तं । परिहाणिजाय
पसति । द्वादशकं यदा न ज्ञानं यदा एकादशकमेत्येकैकदा-
न्या परिहाणिरिति यावत् प्राप्तमिति तावत् स्थिताः । कथंवि-
द्यावत् प्रामागमनमशिवं तत्र किमिति निर्गमनं निर्गमः कार्यः स-
र्वैरेवैतं कार्यं तादे अतिशयमाभिन्य एकात्मिकमिति चेत्साह ।
(गिह्वाणपदिसंघो) श्रान्तो मन्त्रस्तेव अशिवकथमिति देव-
तया हुनः पुर्वेयुता वा तेन प्रतिबन्धो न निर्गमः संघेपां तस्य
पूर्वेयिवकारिण्याः स्थतपः प्रतिपादनायाह ।

मंजयमिहि तदुज्जय, जिरिया तह तदुज्जयस ।

विषयेता चउवजण, उवस्सययतिपरंपराज्जं ॥ ३८ ॥

असिबे सद्मंवर्यं, सोहं सोणं च तह य विगई य ।

एपाइ वापुज्जा, चउवज्जययतिं नि जणियं ॥ ३९ ॥

संयताः साधकस्तेषां यद्विधा न गृहिणामिति प्रथमो भङ्गः ।
गृहिणां भङ्गिका न संयतानामिति द्वितीयाः । तयोभयजङ्गिकेति
तृतीयाः । तयोभयजङ्गिका नोति चतुर्थः । उज्जययन्ता अमङ्गिका
अशोभनस्येव । सा पुण चउवयगारो संजयजङ्गिणा उ जयवेता
सजयपन्ता उजयमङ्गिका कथं पुण संजयजङ्गिणा होउजा वा नि-
दियदिगता संजयपन्ता संजय वेव पदम् । [गिर्यहसि] जहा
पते महातवसी य ते वेव पदम् पेल्लयथा । एतेसु मिज्जपेसु
अवसेसा निजिजया वेव अवंति एतया जा होउ सा होउ सुखं-
तन्वं जाहेण निमग्ना केह पदवाचापण को वाचापो पसे नि-
ज्ञानां होउजा ताप वा तो हाविषाय कोह संजयो गदिभो ओ
पन्था वा न बहति तादे तस्य जयणाप अत्यथर्व । को जयणा
इमाणि चत्तानि परिहाणियन्तापि विगई दम्यविहा विगोहं लोणं

य सदासत्यं च आसि य कुलादि अस्मिन्नेन गदियाणि तेसु
आदारादिति य गिबराणि आदे सत्यमि कि गदियाणि होन्ना
तादे विटं दिह्दीय्य चरितंति तो मन्त्रिया गिबहेति दिह्दी य
मन्त्रमर [यद्वयज्जवति] अतुर्णी यज्जनापरिहारं अतुर्णी-
मदिह्दीय्यानां अतुर्णी यज्जनीयवेषस्य संवत्सरकिकारुदिग्रान्ता
इवादिषु मन्त्रेषु [किमुअवत्सयवति] आतन्त्रिभिः चिन्त्यने-
देन उपाधाय आश्रयः कर्त्तव्य इत्यर्थः । “ओ संतो होजा तस्स
हरे निवसस जसंति परंरथे विज्जंति चि परंपराभसंति ” य-
थायां परंपराजकमाहारः । तसेको पुष्पाति पिटीयसकावयति
तुभीयो उव्वहाय द्दरातीत्यर्थः । अयधूतमवहामम् । यथावधूता-
नामसिन्धोमाहूतस्यमिति विधिप्रदर्शनाया ।

उव्वराचणनिष्ठेषु, वंई ते आगजिग्रोम अज्जिहसं ।

अगद्विपकुसेषु जर्णं, गदिप दिदि परिदुत्तना ॥३५॥

उव्ववर्तनं यदस्येषु यचंते निष्ठेणं यदस्यो निष्ठेणः क्रियते । उप-
लक्षणं येतद् तस्य सकारो व्यातम्यम् । दिवा रात्रौ वा अथ क-
रुतेन सायुषा कर्त्तव्यमित्याह । (वंईतेणमियोगसि) अममि-
योगाः विजयतीति मयं गच्छति नीराधित्यर्थः । न अमियोगोअ-
मियोगः यो मीहः स तत्र न नियोकम्यः । कस्तर्हि करेतीत्याह
(अमीकयासि) अमीकस्य न भीकरमीकस्य कियते नियुज्यते ।
च शब्दो यस्यास्तदादिप्रत्ययप्रदर्शनाय । अयुहीतुषु अमियेन
अकं प्राज्ञं तदनाथे वदि ३ संघातपरिहारः । प्राज्ञं अतुर्वज्जे-
त्युक्तं तत्र जङ्गलाः अपि शुभ्रस्त इति । “ओ चित्तं उव्वयेति
वा परिचयेत् वा सो दारयसेत् अंतो धर्यं हाऊयं तादे उव्वयेत्
वा तवत्तरुणं इत्ये महिह्दीया पोवंती । ओ वंईह सो त-
मायापरिण य भागियमो । जहा अज्जो तुमं वसाहिस्सि ओ ध-
म्मस्स जिहो सादु सो अण्णया वेव जणति । अइं वसाति ।
प्रतिबन्धस्थाने सति कर्त्तव्यास्तदप्रदर्शनाया ।

पुव्वजिगहपुव्वु, विवेगमंजाइएसु गिक्कसणं ।

ने वि य पमिर्षपठिया, इयरेसु वझारयमाज्जुं ॥ ३८ ॥

पूर्वमित्यधिये काले येऽमिप्रहास्तपःप्रभृतयस्तेषां बुद्धिः कार्या
अतुर्णीप्रदः वट्टं करोति । मूढे तस्मिन् को विधिरित्याह ।
(विवेगसि) विवेकनं विवेकः विविरः वृथभावे परित्याग इति
यावत् । कस्यासाविस्ति लुपकरणस्य अन्त्ये तस्मिन् गमना-
वसरे च प्राप्ते कि कर्त्तव्यमित्याह । (संज्ञासुपुणिकमणि-
पि) अशेषसमाप्त्यसमाप्तादिकेषु विमुच्य गमस्ते ते तथाशिवे
कथं स्थिता इत्याह । (ते वि य पमिर्षपठिया) न तेषां ग-
मनावसरेऽपि बुद्धिः स्थितिर्यावत्तमावे कि कर्त्तव्यमित्याह (इयरेसु
सि) असां तोमिकेचित्यर्थः । तदभावे देवपुत्रिकेषु अतीव सुखभा-
व्येन तदभावे शान्तातेर वया प्रकः स्थित्यादितिः सो य मिसा-
गो अइ अस्ति अथा वसही तर्हि उधिकाइ असतीय ताइ वेव वस-
हाय एतापसे चित्तिमही किज्जह । योरे दुहा कज्जह जेय मिसा-
गो गिक्कमइसि पयिसह वा तेन अंतेण सादु गो गिगच्छनु
पदिधारगविउंता व यवेदि अयंति जाय सत्यो च हज्जति
ताय ओगवहि करंति ओ न योक्कारं करंतो सो योरिसं क-
रंति एव ववांसि अइ पठो सो सादु योमहिगो तादेव व-
चंति । अइ कालं करोति तादे अं तस्स व करयं तं सव्वं इडि-
अइ ते उड्डिया तादे वचंति अइ से व वेव वड्डको तादे अये-
सि संजोदयानं स कज्जपदिबंठियानं तस्से गिक्कपयति आदे
संजोदया च होरंता तादेव अयसंजोदयानं आदे ने न वि होजा

तादे न सत्यो समकुलीहाराणं तेसि वशाविमो वेदिज्जह नेमि
देवकुआमि पुज्जति सादु वि न सिज्जपुत्ताणं तेसि अइससाय-
गाणं उअणिकियपइ एवजा सिज्जयेवइ अइजारेणुसु वा एयं अ-
भिज्जह तादे वचंति । यदि पुनस्ती मुच्यते न आकोराति ततः
किं कर्त्तव्यमित्याह ।

कूपंते अइमपेज्जो, समत्थभित्तु अग्रिच्छु तविरं ।

अइ विदंवापेज्जो, तिरुपगो जाव जा दुव्वमा ॥ २५ ॥

कूज मण्यके शब्दे कूजवन्त्यकं शब्दं कुर्वन्ति किं कार्यमि-
त्याह । (अइमपेज्जो) समर्थः शक्नोत्यप्यर्थे तिरु त्वं यावत्त-
वं निर्गच्छाव इति मित्येषु वक्तव्य इदमुप प्रबन्धमपि गच्छामि
यदीच्छति किं निर्गते वास्ती च्छामिरेच्छता चेच्छति ततः
किमित्याह । अथ तद्विषयसमिच्छति तस्मिन्नेव सार्थोर्मनं त-
द्विषयं स्थित्वा विजं गच्छा न प्रहृष्ट्याः । तच्च किं सदा
निर्गन्तव्यमाहोस्मिद्वेयमातीत्याह (यदि विदंवाति) वृथ्वा-
तिनी नतो ह्रिया जेद्वसयापि न तावपि विद्या वयस्सो ह्रीं ई
एकेको यावत्तया (वासंति) नात्ययेति तद्वि मेयः । एवमपि-
वादेकाकी अयति वरि सो कुआमि तादे एक्को जज्जह चि ओ
समत्थो तुमं जाय तादे विदं माऊण विरपदियसे इज्जामि
तस्स मज्जायाते वि सेज्जयेव्वया मा मम कसं तुमं कंतु
आदे सो वि मज्जीया तादे सव्वे एगज्जो वज्जंति आदे तेमि
एगमो वज्जंतायं कोइ विक्कतो होज्जअ एत वंद्याति अथ
बहूना तथ पदइ विदंते कट्टसंघातो वड्डितो सो दुहा कना
पच्छा एक्केहो वाय्वं काज्जं न जज्जति । एयं ते वि च गदिपया
तादे दुहा कज्जं तिहा उव्व तिभि तिभि जया एगो पडिस्सव-
वाओ संघारतो िहइ । अइ सव्वि न सूयइ तादे दो दां
हुति अइ दो वि जया व पुणइ तादे एक्केक्को जणति तेसि
उपगमं व उव्वम्मइ एयं ता एक्कमुमो दिहं अस्मिन्ने वड्डक-
न पुणपरपेन एकत्वविशेषेण ज्जेज्ज गच्छास्तप एकम प्रदेहं
संहरियन्त इत्याह ।

संगारो राक्षिण, आसायणपुव्वपत्तपच्छा वा ।

सोम्ममुहिकासरसं, ज्ञातंरं एक दो वि सइ ॥ ३० ॥

संगारः संकेतः पुष्पनाचकाले कर्त्तव्यः । यथा अनुकमदेहो
सर्वैः संहरितव्यमित्युपायसं व प्रदेहं प्राप्तानां किं विधिरित्याह
(राक्षिणसि) वयधिकस्व गीतार्थस्य पूर्वाभासे वा लोचन-
तदभावे तथोपरि गीतार्थस्य दातव्यः । किमनुवः क्षेत्रमति-
कमनीयमित्याह । (सोम्ममुहिकासि) अश्विकारिणा वि-
शेषकानि सौम्यं मुनं वदया स । तथा कथमुपकृष्टकारिणा
सौम्यमुत्तमं अमलतरिचयं प्रत्युपग्राहकरत्वात् कृष्णमुत्त-
मिनीविषयकपेयि न मुञ्जति । रक्ताही तुतीयेऽपि न मुञ्जति य-
थासंख्यमन्तरजेव स्थायते । सौम्यमुत्तमं एक इति एकम-
न्तरे कृष्ण क्षित्तिव स्थायते उज्जेज्ज मुक्क्याय (दोरसि) ह्रीं
कृष्ण अतुर्वं स्थायन्ते रक्ताह्वं “ते संगारो विह्वल्लोमं भयानं
जहा अमुगय चं हाइं तय चि आदे मिसोनां अयति तादे त-
त्य ओ राक्षिणो पुव्वपत्तो वा पच्छापत्तो यातस्स आलोइज्जंति
सा पुव्व तिविहोओ धाइया सोम्ममुहिकासु मुहिकासु रक्ताही न आ
सा सोम्ममुहिकासो एक्कं सार्थं गममइ । कासमुहिया एगोधि स
ओ संतरिज्जह रक्ताही होसविसय अंतरेकय वचंते विवहाएअ
इ इति अस्तिचित्ति हारं सम्मत्तं ” अश्विनेन वयैकाकी अयति तथा
व्याख्यातम् । सोमपद “वमोयरित्यसि” यदुक्तं तद्वाच्यनायाह

एमेव श्रोयमि वि जेदो, ठ अन्नमे गोपिदिहने ।

राजजयंति चउच्छा, चरिपडिडुगो होइ गणनेओ ॥३१॥

(पमेवति) अमेव प्रकारेण प्रथमद्वारापि व्याख्येयम् । यथा अ-
गिबहारव्याख्यानं यो विधिराशिचरं सोऽप्यपि । चहायो
बहुसादृश्यप्रतिपादनायैव । अथमे दुर्गिमे अपिषाण्डः सादृश्य-
संग्रहेन लक्ष्यते । “संखच्छेदवारसएण होइ उबमेनि तो न
कणीति” इत्यादि । जेन्ने मेद एकैकता गुराण्ड एवकारार्थः कस्मि
न पुनरुक्तौ भवतीत्याह । अन्तमे जल्पप्रस्तावाहारसंबन्धः । य-
देको भवते ततो ह्यपि हा वा छद्म न किञ्चिज्जहाति एकैक
एव जनत इत्येवमाहारैकैकानि अत्र दृष्टान्ताह [गोपिदिहते-
ति] मोहद्वान्तः यथा संहृताणां गणां स्वल्पेन पुनोर्वकन ततिः वृ-
थापनूतानां न स्वाचयेहापीति [अमेव आरियापवर्ति] एमेव कामो
वारसहि संखच्छेदहि आरंभ जोदे परं व पुण्येति तादे गणनेर-
कनेति । गणस्यं गिण्णो न तहा परिहरउज्जति एष्य गोपिदि-
हते काक्यो ” अयं गोब्राह्मणं निविदि ओमेण वि एगगिमो
दिहो । सात्तं राजभयं दामप्रतिपादनायाह [राजजयेति] राजो
भवं राजजयं बभूवः एवमेत्येवस्यानुकर्णार्थः । “संखच्छेदा-
नजस्यति” कियत्तः पुनस्तस्य नेवा इत्याह अतुको संख्यायाः
प्रकारवचने वा अनु-प्रकारमित्यर्थः । कैः पुनस्ते इति आत्यारिद्धाः
अनन्तरमेवोच्यन्ते किं अतुकेपि जेदो नेवाह [चरिपडइत्यादि] ।
चरिमे पश्चिमे ह्ये जयति जायते गणमेदो गच्छपुण्यजाव एके-
कतेत्यर्थः । “रायडुछमवि तहेव वारसहि संखच्छेदहि होति ”
मेदवत्तुद्वयस्वकपदसंवायाह ।

विधिंसजउपिय पड्यो, विड्यो मा वेह जपपाणं तु ।

तदओ उबगरणहरो, जीवचरिचस वा जेओ ॥ ३२ ॥

सुदमं भवं जीवितमेदकच्छातुयो मेदकापि उबगरणहरो
नुयोमेदो राजा उपकरणहारी जीवितवचरिचसराजो गणमेदः कार्य
इति । “तं बडविहं निविडसउपिय पड्यो । धीओ मा वेहमस-
पाणं से छको उबगरणहारी जीवचरिचसस वा जेओ ” आह कथं
पुनः साधूनां त्वक्षयपराधानां राजजयं भवति “वस्य इस्ती व
पादो व जीडुछं व सुमनिमव । इतिवार्त्ता व गुमानि तस्य राजा
करोति किद ” सत्यमेतत्किं तर्हि ॥

अद्विपर अडिह दरिण, वुमाहणया तहा अणायारो ।

अवहराणदिकलणाप, अणालोए व कुपेजजा । ३३ ॥

ओतेउरण्येसी, बाइपिमिं व सो फरमेजजा ।

खुपिओ माहुउजणी, पडियिं ओ अज्रो दुनिवं ॥ ३४ ॥

अभिमुखनाकार्यं मारयति प्रियते चेय्यमिगमः । कुनश्चिका-
पात्राजकुनं प्रविश्यापरं व्यापादयन्तीति साधूनां किमाधानमि-
ति चेडुच्यते । अणया प्रवेगमलममानः कश्चित्साधुप्रेषेण
प्रविश्य तं कुपति तत्तत्र विहतात्वात् स राजा सानुपुण्यः कुप्यत्
कुप्येदिति बैतदमिया प्रितपयं योजनीया । अणयापादमिहाह-
मन्यमानमन्यमानो दर्शनं नेच्छति प्रत्यागारी व दृष्टा इति कुप्ये-
त् । म्युदुप्रादणला विशयः कुन्यायामुत्पाद्यन्ते केनचित्प्रत्यनी-
केन म्युदुप्रादितं यथैत तवामिदं प्यायतीति कुप्यत् शोकं प्रत्य-
नाचारं समुदेसादौ दृष्ट्वा कुप्येत् । अपहरणं कृत्वा तत्प्रतिबद्धो
होति इति कुप्येत् । आहाहणे वा श्लाघा कश्चिद्विपत्तिना कृता
ननक्ष कुप्येत् । अन्नपुंरं प्रवेगं कृत्वा केनचित्क्षुद्राणिना विकर्म
कृतं ततः प्रवेगं यावद् द्यादिना वा कनचित् मिश्रणा परितुन

इति ततो निमित्तात्स इति राजा प्रविश्याह “तं पुण रायडुछं
कहं होजा केणइ किमयेण भंतेउरे अवरुं होजा अहवा जया
वा वारवावादे” तस्स पंडियमापिस्स बुद्धिहस्स हुरप्यो । सुचं
पाएण अन्नमं वारी वायुविभागतो” एवं रायडुछं भविजा ।
किञ्चित् एव प्रसपाण्डितेहे उपकरणहारे एष्य गच्छेण वेव कउजं
ति । अथ जीवचरिचसज्जेओ तत्र वगगिमो होज्जा । कुमि-
ह्जारं व्याधिक्कासुराह [सुमियक्कासुखोपेयि] कुमित एकाकी
जयति होन अक्किक्कसंभासस्तथ [माहुउजोपेयि] अन्ना
अहरइस्य पतिता उज्जयिनी नगरी तत्र बहुसो माहवा प्राग-
त्य मायुवादीह हरति । अण्यदा व कूपे अहरइमाहा पतिता तत्र
केनचित्पुंरं माहा पतिताअन्वेन सहसा प्रतिपन्नं भवता पतिता
ततश्च संक्षोभस्तत्र किं भवतीत्याह [पहायणं ओ अज्रो सुयियं]
पहायणं नाशानं यः कश्चिद्यत्र व्यवस्थितत्वात् स तत्र एव नष्ट
इति [माहुउजोपेयि] वृतात्सत्त्वकं वचनं कुमिति वा एगगी
होजा अहा उज्जयणीए अहरइमाहा पतिता होजा होमो सव्यो पहा-
इतो माहा वा पदियिषि परिसं कुमिति एगगी होजा ओ अज्रो
होउज्जाओ सो तभो वासह ” अणुया यडुक्कं राजहोरे “वायाण-
मिं व पडिसेज्जाति ” तज्जाक्किक्कासुराह ।

तस्स पंडियमाणास्स, बुद्धिहस्स छुरपयो ।

सुचं पाएण अक्कमं-वारी वायुविभागमे ॥ ३५ ॥

आह चोदकः शोभनं स्थानं तज्जाक्का मनु कुमिततरेणात्तरन-
न्वात् कोऽयं प्रकार इत्यत्रोच्यते निवृत्तिप्रत्यक्षसाक्षादोऽयः यतोऽ
वैव गायथा अन्तेउरे इत्यादिकया राजमयधुमिहारे उचोः
ततस्तत्रानवसरत्वादिहैव वृत्ता व्याख्या । तस्येति तस्य राज्ञो
जन्ते उचोः इत्येव पंडितमात्राभिः परिहृतमात्रानं भवत्येव स
एवं भाष्यो हानवववुविद्वधत्वात् । बुद्धिः क्षातीति बुद्धिस्तस्य
बुद्धिस्तस्य छुरात्मनः मिथ्यादृष्ट्यावजन्त्याकाशसंभवान्तीकया-
न्स तथा तस्य किमिवाह मूर्धनमुत्तमाङ्गं पादेनाक्रम्य वार्दौ
बाह्वन्धिसंयमः साधुनां पुरिवागमोऽपीहं स्थानं प्राप्त इत्यह-
रार्थः । समुदायायेस्तु स राजा परिणतमन्यतया दर्शनं निन्दति
तद्वादी वा कश्चिन्न साधुवादिनेन समानं प्रविश्य व्यायेन परा-
जितस्तथापि न साधुकारं ददाति प्रभुत्वसाधयापि निन्दति
पुनश्चासौ साधुवादी विधादिबान्धनसमाभये शिरसि पादं
कृत्वा दर्शनीयतस्तज्जासौ परपरभयमसहमानः प्रकर्षेव श्रेवं
याचादिति श्लोकार्थः ।

चत्थमार्थारहाप्रतिपादनायाह ।

निम्बवगस सगासं, असइ एगाछिठ वि गच्छेजा ।

सुत्तय पुच्छो वा, गच्छे अहवावि पदियिआं ॥ ३६ ॥

निर्धोमयवाराधयतीति निर्धोमकः । आराधकस्तस्य सकासं
मूढमसनि द्वितीयाज्ञाये एकाक्यपि कासं कर्तुं कामो गच्छेदिति
सूत्रार्थः । प्रच्छको वा गच्छेदुत्तमाङ्गं स्थिता एकाक्यपि वा भू-
ह्यवच्छेदोऽयथापि प्रतिचरितुं प्रतिवचनकारणार्थः । “उत्तमं
वा सो साह उत्तमं पडियिज्जिकामो आयरिचसगासे य ग-
पि पिज्जाओ ताह अणय्य वणेज्जा तो संभादओ वणवओ असह
माहणेगो एगगिमो वणवेज्जा अहवा उत्तमदुपडिवचनो साह
सुतो तस्य वडु वुत्तय तदुपपत्ति य अहवपिण्ड कुमसि
व संकियापि नमस्तस्य व कियि ताह तथ एपिडुपुण्डिगमिं
वणेवेज्जा अहवा अत्तमपदियिरपहि गमइ ।

किमिदं चरन् व्यावस्थितपुराह ।

किमिदं च परिपूर्णं, वेदगर्हं वा पि मायं वा मिश्रिजा ।

सोऽप्यं च मिश्राणं, उत्सहकृते असह एवो । ३७ ।

किमिति तं पंचेयं वर्धयति तस्य कोऽप्यं यमोऽसिद्धो ब्रजेय
वर्धयेज्जा अहंवा येनो तस्स पंचमोऽप्यं गन्धु वा संसारो वा जे स-
मस्या ते उज्जएयं वर्धयति । को असमस्या सो परिपूर्णं अमा-
त्यं बभूव ततो जाय तान् ए मिश्रं ताव यमाणी होजा इदानीं
गाथायः । किमिति प्रहृष्टः किमुक्तं भवति प्रहृष्टपञ्चतामेव स-
र्वेषां पयिहृयद्दानीन् संजातमाह । अन्वेयेव पया मयातस्तत
एकाकी भवति (परिपूर्णं, वा) परिपूर्णं गिर्येः परिपूर्णं ते-
न वा एकाकी कश्चिदसिद्धिः अन्वयति को कश्चित्साधुयोनव नि-
लसितायदेकाकी भवति । ति । कर्क किमिति प्रहृष्टः । इदानीं ग्लानहा-
रमुच्यते (सोऽप्यं च मिश्राणं) मिश्राणं (निरूपेण पयानी)
होजा तस्स ओसहं वा ओसहं वा ओसहं वा आनियत्वं अस-
हसं वा कस्मत्स ताहे पयानी होज्ज वर्धयेज्जा अहंवा मिश्राणो सु-
तो ताहे सन्वेहि गंतव्यं अहं कृप्यो आयरिया यरा ताहे तेसि-
पासे अग्रिययन् ताहे संभारस्स असह एगणि वर्धयेज्जा इदा-
नीमकृष्णमनिका भुवाऽप्यं ग्लानिस्वादे एकाकी भवति यदि
वा स्वगच्छ एव भानः कश्चित्पदं यमियादं नामानयनार्थं प्रजये
काकी द्वितीयाभावे सति । कर्क ग्लानहार मयातिसुयहार्य ।

अइसंमिद्धं वासेहं, असह एगणि उग्रगच्छेज्जा ।

देवकसिगमोऽवयवा-पारण्यं खीरहरं च ॥
कोऽं मतिलयसंपन्नो सो आग्रजं जहा इहस्स सेहस्स स-
जिज्जया आगया ताहं सो जगह एवं सेहं अचयेह अइ अचयेह
ताहे यसा न कोऽं पञ्चमं ततो सो असह संभारस्स पयागि-
डियं व विज्जजति । इदानीमकृष्णः । अतिशयो वा कश्चि-
डियं पञ्चमं जितं द्वितीयं सति एकानिमगं प्रचरयेत् । उग्रम-
निशयहार्य । इदानीं देवताचार्य (देवकसिगमि) इह कश्चि-
ंगेसु जजयत्सु कंचणपुरं तथायथिया बहुस्सुया बहामा बहु-
मिस्सपरिचार ते अग्रया सिस्सत्सु सुत्तयं हाण्यं सजावृत्तिं
वर्धयति । तस्स य गच्छतस्स पंचे महदमहाभियो कम्पो तस्स य
हेजा देवया महिलाकपं विज्जयिता कहुणकलुणजि रोह्य सा
तेण विद्वा एवं विहयविहसे पि समो आयरिस्स संका जाया ।
अहो किलह मा एवं रोहयति ताहे उग्रसेल्लम पुच्छिया कि पु-
ण धम्मसीते कथं । सो जगह कि उग्र यो रोहयन् आयरि-
यमो अग्रह कि कर्हं वा सा जगह । अहमेवस्स कंचणपुरस्स
देवया एवं न बहरा सत्वं महाजलप्यकांज जससिज्जाहि सि
तेण क्वासिपि । एते य साधुणो पय्य सममयंति ते न अग्रय ग-
मिस्संति पि । अतो क्वामि आयरिपि अग्रियं कर्हं पुण एवं पि
जायिज्जति । सा जगह अग्रो मुत्तं अग्रमो पारण्यं कुटं अमि-
स्सहं तं से बहिरं मविस्संतिपि । अह एवं होजा तो पयिज्जह
तं न धेणुण सत्त्वसाधुणं पछेसु योयं योयं विज्जाह जय्य देसे
तं सज्जं अग्रि तस्य न अग्रपचादो पयिज्जस्सति सुविज्जह
ततो एवंति आयरिण्यं पयिज्जं । ताहे वितियविहसे तदेव
अहं तदा य संजातं ततो आयरिपि सन्वेहि अग्र्यं पचेवं तं
दिशं ततो अहासलीय पचायति जय्य तं पचन् जायं तस्य मि-
श्रिया एवं पयानी होजा । कर्क देवताचार्य । अग्रयार्थहार्य ॥

चरिमायं संदिद्धो, उगगहे उण मय्यं मंत्री ।

इह एकयत्समो, परिच्छया मय्यं समं ॥ ३८ ॥

चरिमा चतुर्थी वीरवी तस्सं संदिद्ध उण्यं यदुत त्वयाऽलुकर
गन्तव्यं सचामिप्रदिहः साधुः ततश्चासपिचमायं चोपाः कि
करोति सकलमुपकरणं पत्रकपदभायोऽहो हयति मायकं न
तेन गच्छता ब्राह्मणस्तस्मिन्मणिं ददाति मा द्दुभयः प्रत्यु-
पेक्षणीयं स्वायं यममायामिनादिकः संयमे सिद्धोति (इह
रंति) आमिप्रदिहकाजयेऽपि कालं चलायं न गम्यमप्येय-
ममापतिं ततः कृतोत्सर्गः कृतमवश्यकः किं करोतिस्त्वहं । यरी-
क्षायेमिति पयथाकः को वा पयि गमनायतं प्रवर्तते को वा न प्रय-
कंते इति स्वगणमात्रमयं ते न प्रतिक्रमणान्तरं तत्रैवात्सु-
इतेमानकालमासते कदाचिदाचार्याः कल्वपुष्पो सामाचार्यं प्र-
कपयेयुरूपैरपं तत्रस्वा तानामनयतेऽसौ मो भिक्षो सुखं मे
गमनकार्यमुपस्थितय ॥

गच्छेज्जा काणुसत्वे, अमुगगहो कारणाणि दीवित्ता ।

अमुगो एय्य समयो, अमुगगहोऽनयपिकिक्कम् ॥ ३९ ॥

कतमस्सापुत्तं गमनकालस्तत्र आचार्यायवासतस्यानन्तरं स-
त्वेऽपि साधव एवं भवति अहं गच्छाम्यहं गच्छामीति । अमुगहो
यं स्तोको तत आचार्या वैषाक्यकरणयोगादिसुखेऽहो (नि हा-
पयित्वा स्वयं प्रदश्ये इहं अर्थयमुको न कार्ये समयः क्षमः । त-
त्तत्र योऽसावाचार्येणो कोऽप्यं क्षम इति स जगयत्सु अहो मेऽयं ततः
को विधिस्ततः संजिगमिषुः साधुराचार्यस्य वैष्यसाधुवृत्तं
करोति । यदि पर्ययेण अमुगः । सोपाचार्य वैष्यसाधुर्वा न-
यन्वां करोति । अथासौ गन्तुममाः साधुर्वा रत्नाधिकस्तस्स
साधवस्तस्य वैष्यसाधुवृत्तं विदधति तदुपयुक्तिकर्मव्यवहारे
ततः सङ्गनस्साधुः किं करोति जिगमिषुः सन् ॥

पोतिनिकरणं अहंवा, करणं दोवं पुच्छो दोसा ।

सरणयुयसाधुसत्वी, अतोषादि अनन्तजायेण ॥ ४० ॥

यद्यसौ सुयोक्ते वास्यति ततः प्रादोषिकां तत्र वीरवी कथीर
ति । अथवा रात्रिषो वास्यति प्रयोजनवशात्तस्य वीरवीन-
कृत्विक् स्वपिति । यतवीरवीकरणमकरणं वेति । पुनरपि न तेन
गच्छताऽऽचार्यः पुच्छनीयः । प्रत्युपसि वास्वाम्यहमिति । अय
न पुच्छत्यतः (दोवं पुच्छा दोस्सि) द्वितीयावारमपुच्छतः दोषा
वन्त्यमाणाः के न तेन्याह (समरणणि) समरणमाचार्यस्वयं सं
जातमेवंविधमन्यथा व्यवस्थितं कार्यमन्यथा कदाचित् संदिष्टं
(सुलपि) क्षुतमाचार्येणैवा तत्ताचार्यो न विद्यते यस्मिन्
बासी प्रेष्यते तदा कार्यमन्यथा तल नास्ति (साधुपि) अग्रया
विकाते साधुः कस्मिन्निस्सत्त्वाभावात्तागतस्तेन कथितं यथा
स आचार्यस्तत्र नास्तीति (सचिपि) अथवा संज्ञी भावक
आयातः तेनाप्यात्त (अतोपि) अग्रयपरतः कस्स प्रतिभयस्य
केनविशुद्धिपिं यथाऽऽसकामयेवैविधाः साधकः असम्भवं
ततो गता सुता वा (बहिरपि) वाततः प्रतिभयस्य सुखम-
स्मै कयमानं केनचित् [अग्रजायेणिति] योऽसौ गन्ता सोऽग्रमा-
न उचितकमित्युक्तम यत्ताचार्योयं न संसादिकमन्यतां ततश्चासौ
प्रियते केनविद्याजेन यदि पुनरसौ गन्ता न प्रयोयस्यतः ॥

बोहणअप्रापिमुक्ते, शुक्लं दणपट्ठाणा । अप्रपिमुक्ते ॥

निष्पक्षानितन्याह, दणं चिह्नं व्यसं पुच्छे ॥ ४१ ॥

अचेतयमि सति तस्मिन् गन्तारि बोधयं गीतार्थः करोति ततः
साधुकरवायाचार्यस्य समीपं गत्वा न यथाचार्यो विदुस्त-
तोऽसौ शुक्लवर्णं करोति । अथाचार्य स्वपिति ततः अटना
चार्यपार्थोः शिरसायमात्रं कियते । अथासौ प्रतिमुक्ते एव

विस्तार्यै भाष्यकृदाह ।

संथरमास्तस्स विही, आचारदसासु वसितो पुर्व्वि ।

सो चेव य होइ विही, तस्स विज्ञासा इमा होति ॥

संस्तनम् नाम उच्यते यः मृजोक्तविधिना प्रतिमाप्रतिपात-
योग्यतामुपागमः सासिक्कादीनां च प्रतिमानां मध्ये यां प्रति-
मां प्रतिपन्नतां सम्यक्परिपात्राद्येन कृतस्तस्य संस्तनमेव विधिः
समाचारी । आचारप्रधाना दशा आचारदशास्तान्मुद्राशुक्तस्क-
न्धेष्विवत्यर्थः । सिन्धुप्रतिमाप्ययने पूर्वं वर्धितः स एव इहापि
अस्मिन्ध्वयिक्तसूत्रम्याख्याप्रस्तावे परिपूर्व्वो भवति हातव्यः
नस्य प्रस्तावायानत्वात् । तथाहि एककिविहारप्रतिमामुपसं-
पद्य विहरेदित्युक्तं ततः साक्षात्प्राप्ता एककिविहारप्रतिमेति
भवति । तद्विधिप्रकरणायसरः । केवलं सकलभिक्षुप्रतिमाप्यय-
नं प्रतिपाद्य इति तत्र एवावधारणीयः । इह पुनस्तस्यैकाकिवि-
हारप्रतिमाविशेषोभावात् कर्त्तव्यः । यथा ईदृशस्य एककिवि-
हारि प्रतिमाप्रतिपत्तिः कस्यते अनेन च प्रकारेण प्रतिपद्यते ।
ईदृशस्य एककिविहारिप्रतिमाया अयोग्य इति । सा इयं वक्ष्य-
माणा भवति । तामेवाभिधित्युच्यते ।

धरमउगिस्तीहुपवइय-मिक्वपरिकम्मकरण दो जोह्मा ।

करणेल्लगच्छस्वमुगु, गच्छापमा ततो नोती ॥

परिकर्मकरणेनो ह्येहानी तद्यथा गृहेऽवस्थितःशकुनिर्गृहश-
कुनिस्तथा सिद्धं वनेऽवस्थितम इति गम्यते तथा । पञ्चदशसि
कलति । प्रव्रजनं प्रव्रजितं प्रव्रज्या इत्यर्थः । शिक्षा प्रहणासेवन-
रूपं शिक्षाद्विकं एते द्वे द्वारे वक्तव्ये एतच्च शेषज्ञानासामर्थ्यप्र-
दादीनामुपलक्षणमतस्तस्यापि वक्तव्याति । ततः परिकर्मकरणं
वक्तव्यं तद्वन्नन्तरं परिकर्मितः परीक्षायां ह्येव योऽपि दृष्टान्त्येनो-
पन्यस्यन्तीति । ततः स्थिरीकरणनिमित्तं तस्योपसर्गावधारणाना-
यां सुत्राधिकरणव्यवस्थितिरुक्ताकरूपं कृतकद्विकक्षानं वक्तव्यम् ।
तत्र एवं कृतपरिकर्म्मो सन् गच्छापमात् सर्व्वेनकुपुष्पकोषोपमा-
रामकपात् गच्छाङ्घ्रिर्नोच्यति । एव गच्छापमासंज्ञेयार्थः ।
संप्रति सिंहदृष्टान्तं मानयति ॥

वासगमयं तु पोमति, चैवपूर्व्वेति सउत्थिया सावं ।

वारेइ य ठुठ्ठं, जाव समर्थं न जायं तु ॥

शकुनिका पक्षिणी आत्मीयं शावं (वासनगमति) प्राकृतत्वा-
दाद्याकारस्य शोपः आवासो नीरुमावास एवावधारिततन्त्रं तु-
रवकारार्थः आवासकगममेव शावं चक्षुष्यैरुपलक्ष्यगच्छेः पुण्या-
ति पुष्टीकरोति । यदि कथमप्यसंज्ञानपक्षांस्त्रि वासवापसेनावा-
साद्विजिगमिषुसुंयते ततस्तनुसुंयमानं वासवति प्रतिषेधय-
ति । सा चैवं तावकरोति यावन्समर्थो न जायते । गाथायां तु
नर्पुससिन्देशः प्राकृतत्वात् । समर्थं ज्ञातः सख प्रतिविध्यते ।
ततो निरुपद्रवं स्वेच्छया विहरति । भावितः शकुनिदृष्टान्तः ॥
संप्रति सिंहदृष्टान्तं मानयति ॥

एमेव वणे सीही, सा रक्खइ जावपोयं गइणे ।

खीरमिडपिसिषच्चिन्वय, सा खायइ अरिययाइ पि ॥

एवमेव शकुनिकागमनैव प्रकारेण वनेति विमिश्रिते इत्याह गह-
ने अतिशयेन गुपिते स्थिता सती सिंहो शावपोतकं शाव एवा-
निरुपुत्वात् पोतः पोतकः शावपोतकस्मै रक्त्विति । व्याख्या-
ज्यस्तथा क्षीरेण स्नानेन मुञ्चवर्धितपिशितेन च तावदानीयं
शावपोतकं पुण्याति यावत्स्थान्यपि क्षाति ॥

यारियममारिपहिं, ता तीरावेति आवपहिं तु ।

वणमहिहसिधवग्गण, पच्छलो जाव सो जातो ॥

वनमहिवादीनां शावकैर्मरिहरमरिहैर्वा तावन्सामान्ययाचं
तीरपते समर्थकरोति यावत्तेषां वनमहिहसिधवग्गणानां
स्वयमेव व्यापार्यते प्रत्यक्षः समर्थो जातो भवति । कृता सिंह-
दृष्टान्तज्ञावता ॥

सांप्रतमनयेरेव निर्दशनयोऽपमानार्थमिदमाह ॥

अकयपरिकम्ममसहं, दुविहा सिक्खा अकोविमवत्तं ।

पदिवक्खेण ठवमियो, सउत्थिगसीहादिठावेहिं ॥

न कृतानि परिकर्म्मोणि वक्ष्यमाणानि येन स तथा तद्वन्नप-
रिकर्माणमकृतपरिकर्म्मत्वादेवासहमेकाकिविहारप्रतिमां प्रतिप-
द्युमसमर्थम् । तथा श्रिविधायां शिक्षायां प्रहणासेवनकथायान-
कोविदमनिक्रमः । तथा श्रुतेन वयसा वा प्राप्तयोग्यतायां (पदि-
वक्खेणति) ये ये प्राक् शकुनिर्गृहसिद्धशाकानां संज्ञातपक्-
त्वाद्यं गुणा उक्तास्तेषां प्रतिपक्षेण प्रतिबुध्यन्तेसंज्ञातपक्त्वा-
दिना विविधाः शकुनिर्गृहसिद्धशाका प्रादिशृष्टाद्व्याप्रादिप-
रिग्रहस्यैकमितस्तथाहि यथा शकुनिपातोऽसंज्ञातपक्षो यथा-
वासाङ्घ्रिर्नैव स्वच्छन्दमपरिब्रज्यति ततः स काकद्विहादिच्यो
विनाशमाप्तिशक्तिः । सिंहपोतकोऽपि यदि क्षीराहारो गुहानो
विनिगम्य वने स्वेच्छया विरहते ततः सोऽपि वनमहिषया-
प्रादिभिरुपहत्यते । एवं स पुण्यकुनपरिब्रज्यो श्रिविधशिक्षाया-
मकोविदः श्रुतेन वयसाऽप्राप्तयोग्यताको यदि गच्छेदुक्ताकिवि-
हारप्रतिमाप्रतिपत्तये जिगमिषेति ततः स नियमाश्रमाविरो-
धनां संयोगविराजनां च प्रामोदोति । तदेवं "धरसउत्थिसीहपि"
व्याख्यानम् । संप्रति प्रव्रजितिक्षाद्विहाराणि वक्तव्यानि ।
तस्मिंस्त्राहिका चैवं गाथा ।

पवज्जा सिक्खावय-सत्थग्गहणं व अणियतो वासे ।

निणत्थियवीहारे, सामायारी उत्ति चेव ॥

अस्या व्याख्याने कल्पे सविस्तरमुक्तम् नु देशतोऽर्थमात्रम-
भिधीयते । प्रथमतस्तद्वत्प्रव्रज्या भवति । सा च त्रिविधा य-
म्यभ्रवणतोऽभिसमागततश्च तत्र या आचार्योपदिच्यो धर्मदेशः
नामाकर्तव्यं संसारविराज्य प्रतिपद्यते सा धर्म्यभ्रवणतः या पुन-
र्गानिस्सरणादिना सा अभिसमागततः प्रव्रजितस्य च शिक्षाप-
दै जयति । शिक्षा च त्रिधा प्रहणशिक्षा प्रासेवनाशिक्षा च ।
तत्र प्रहणशिक्षा सुत्रावगाहनात् आसेवनाशिक्षा सामचार्य-
ज्यसमं शिक्षापदनन्तरं चार्थप्रहणकरणतदनन्तरं कामिनयो
वासो नानादेशपरिभ्रमणं कसंयम्य शतमन्त्रेण नानादेशीयश-
ब्दाक्षौशज्ञेन नानादेशीयजापान्मकस्य सूत्रस्य परिरुद्धपूरणार्थ-
निर्णयकारित्वात्पुनरुच्यते । तदनन्तरं वाचनप्रदानादिना गच्छस्य
निष्पत्तिनिष्पादनं कसंयम्य । तदनन्तरं विहारोऽप्युपगतो विहा-
रो जितकल्पादिप्रतिपत्तिस्तक्षणः करणीयः । तस्य च विहारस्य
या सामाचारी सा वक्तव्या । तथा स्थितिर्जितकल्पादीनां क्षेत्रे
कादादिचारिषु चिन्तनीया । तत्र प्रव्रज्या, शिक्षा, पदमर्थप्रहण-मनि-
यतो वासः, निष्पात-विहारः, सामाचारी इति सप्त चाराणि प्र-
तिमाधामुपयोगीनि । तथापि प्रव्रज्या शिक्षापदमर्थप्रहणं चेति ।
त्रीणि चाराणि प्रतिमां प्रतिपद्युक्तमस्य नियमतो जयति शेषार्थां
जजना तथा चाह ॥

पवज्जासिक्खावय-मत्थग्गहणं च सेसप भयणा ।

सामाचारिषितेसे, नवरं बुचो उ पडिमाए ॥

प्रथमया प्रथमजं शिक्षापदमर्थप्रथममनियतो वासः शिक्षाद्विक्रमये
प्रथममर्थपरिज्ञानमित्येतत् अर्थप्रतिपत्तिकोर्निधयेन भवति शैथिल्ये
अनियतवाचित्तिविरूपसिद्धाज्ञाकारित्येकः भजता विकल्पना य आ-
चार्यवर्षादहस्तस्य नियमादिर्वं द्वारयत्यस्ति शेषस्य तु नास्ती-
त्यर्थः । विहारः पुनः प्रतिमाप्रतिपीतज्ञापुःस्येव सामाचार्यो
अपि जिनकल्पिकसामाचार्यो तौ विद्येयोऽस्ति नवरं सामाचार्यो-
विशेषः प्रतिमायां प्रतिमागतो दशाश्रितस्कन्धे भिक्षुप्रतिमामध्ये
योऽन्य उक्तः प्रतिपादित इति स न पुनरुच्यते । संप्रति परिकर्म
करणं चकम्प्यते । तत्र पर आह ननु तत्परिकर्म किं गच्छ एव
स्थितः करोति तत गच्छाद्विमर्त्यति । सुरिराह ।

गणधरगुणार्हं लुचा, जति अशो गणधरो नखे अग्रिय ।

निगमति गणतो इहरा, कुणति गणे चैव परिकर्म ॥

वदि नास गणे गच्छे अग्रेयोऽन्यगणधरः गणधरपदार्हं स्वर्थे ।
गणधरगुणयोरे विद्यते न च प्रयोगान्वाच्यं गतस्ततस्तं गणे
स्थापयित्वा गणादिनिर्गच्छति विनिर्गत्य च परिकर्म करोति ।
ननरथा तथाविधान्यगणधरमुक्तगणधरत्वाहोत्रावे गण एव
स्थितः सत्परिकर्म करोति अत्र पर आह ननु नेन पूर्व-
स्थितं शिक्षां शिक्षमाणोनास्मा भावित एव ततः किमिदानीं भा-
वनानिः परिकर्ममनयेत्यत आह ।

जइ विहु बुविहा सिकखा, आइझा होति गच्छवासाय्मि ।

तहसि एगविहारो, जा जोगा सीए भावैति ॥

अथपि द्विविधा शिक्षा आद्यसूत्रप्रकरणसामाचार्योपेयनज्ञाणा
भवति गच्छावासे तथापि गच्छावासे योग्यतातः एकाकिविहा-
रं यथोच्य शिक्षा तथोच्यसामाचार्यपदमासत्तया स आत्मानं
नयति तद्वनसामाचार्यन्यासश्च पञ्चमनिर्वाणनिर्भवति ।
ततस्तामिर्निर्वाणतः आत्मानं परिकर्मयति ।

तवण सणेण मुत्तेण, एगत्तेण वत्तेण य ।

तुसणा पंचहा बुचा, पकिमं पकिवज्जो ॥

प्रतिमां प्रतिपद्यमानस्य प्रतिपत्तुमास्य तुसना परिकर्मणा ।
पञ्चा पञ्चमकारा प्रोक्ता तद्यथा तपना नान्येन सुत्रेण एकत्वेन
बलेन च । तत्र तपोनायनाप्रतिपादनायमाह ।

चउजत्तेण उ जत्ते, छडेहिं अट्ठमेहिं दसमेहिं ।

बारसउदसमेहिं य, धंसो धीमं तुलेअप्पा ॥

प्रथमतश्चतुर्थेन वत्तेतः । किमुक्तं भवति । क्रियमाणे नियमेन श्री-
यारान् चतुर्थं करोति तत्र यदि त्रिरपि हते चतुर्थं क्राम्यति
ततस्तावद्वन्त्यस्य चतुर्थं यावच्चतुर्थं कुर्वन् प्रमापि न कृता-
म्यमुपयति । एवं चतुर्थेन यत्तिना त्रीनारान्ध्रं करोति तत्रा-
पि यत्ति बारचर्चं हते यत्ते कृतममुपयति ततश्चतुर्थं वत्ते पठेऽन्यथा-
यं तावत्करोति यावत्सत्यापि करणे स्थानिनोपपद्यते एवं
पट्टप्राप्त्यां प्रावयित्वा अष्टमेशीयति । तत्कन्तरं दशमैस्ततो
डादशैरुपसृज्यते ततोऽनेन प्रकारेण बोरसादिभिश्च धीरे
धृतिमान् आत्मानं नुवत्यति परिकर्मयति स च तावत्सृज्यति ।
वाचस्पत्यसाम्ना सोपसमोऽपि न बुधाद्यानिमुपगच्छति उक्तं च ।

जाव गच्छतो पोरिसि-भाई नेवो उ तं तिगुणं ।

कुणइ बुहा जि अइडा, रिगिन्दिसीहेण दिहुंनो ॥

एकं ताव तवं, करोति जइ तेण कीरमाणेण ।

हाणी न होइ जइया वि, होज उम्मास उवसमो ॥

तत्र यत्तुक्तं चतुर्थपिबु सुखदन्त्यासं करोति यावत् कञ्चात्य-
ति तत्र गिरिन्दीसिंहकृष्णतः । तथाहि यथा सिंहो गिरि-
न्दीतरङ्ग परतटे सिंहं करोति तथा अनुक्रमेण बुद्धाणुरपत्तिः । ततः
तत्र भया गन्तव्यमिति संबन्धः सीहीनेनादिकेयोगोपपत्त्येव । ततः
प्रभावोच्योत्तरति । यत्तु प्रमाणतस्तावत्तरणं करोति यावत्त-
माः सन् सकृन्नामपि गिरिन्दीं शीघ्रं तरति । एवं साधुरपि यदि
चतुर्थं यष्टमष्टमादि वा श्रीद वाराद इत्या कृतमं धाति ततश्च-
तुर्थोदिकं प्रत्येकं तावद्वन्त्यस्यति यावत् कञ्चात्यमिति । तथा
ध्यानैव सिंहदन्त्यासं जन्नामाह ।

जइ सीहो तइ साहू, गिरिन्दिसीहो तनोषणो साहू ।
वेयावचकिंसीतो, अजिजरीयो वा आवासो ॥

यथा सामान्येन शुद्धां वर्षमानः सिंहस्तथा गच्छे वर्षमानः
साधुर्यस्य च गिरिन्दीमुत्तरं अर्धमासकणं प्रवृत्तः सिंह-
स्तथा तपोवनः तपःकरणान्यासप्रवृत्तः साधुः । एवं चतुर्थप-
ष्टाष्टमादि तत्र कुर्वन् स आत्मैवावृत्त्यकरो जातव्यः । कस्मादि-
ति चेदुच्यते । यस्मान्न तपसा पूर्वसंस्थितं कर्ममूलं शोधय-
त्तात्मन एवोपकारं वर्त्तते । ततः स आत्मैवावृत्त्यकरः एवमा-
त्मनो वैवाक्ये अद्भुततः सन् (आवासोति) अग्रहयकरणीयं
योगेन न भिक्षुरेवा नयति । ततं तपोभावनाद्वारम् ।

अनुना सत्वभावनाद्वारमाह ।

पढमा उवस्सयमि, विट्ठापा वाहिं तइया चउकमि ।

मुत्तापरमि चउरथो, पंचमिया वट्ठ मः।णमि ॥

प्रथमा सत्वभावना उपाध्यं कथमिति चेत् उपाध्वस्तान्ति-
रिक्त्रिमया प्रतिविबुलमवतिष्ठते स च तथावतिष्ठमानो मू-
षिकमाजारादिवस्त्रोन्मर्शनादिभ्यं तावच्च जयति यावत्सत्परा-
नादिभावे रोमैर्द्विदमावकरमपि नयं नोपजायते । उक्तं “उ-
न्म-
स्स व अइयस्स व, सुसियमादीहि वा निसिचरोहिं । जइ न वि-
जायइ रोमु-मामो वि तइ चेव बारोऽवा ” इति या सत्वभावना
उपाध्यस्य बहिरुपपञ्चे तत्र हि प्रतिमां प्रतिपन्नस्य बह्वन-
माजारादिज्ञं संजयति । ततस्तद्व्याप्यं द्वितीया । नवसत्वभाव-
ना तृतीया सत्वभावना चतुर्थे तत्रातिप्रभूततरं त्रिविधं तस्का-
रित्तिकस्वाप्तादिभ्यो भयम् । चतुर्थी शून्यपृष्ठे । पञ्चमीका स्मरान-
ना । तत्र हि यथोत्तरं सविधेया सविधेयतरा त्रिविधा वार्ता उक्तं च
“सविसेसतरा वाहिं, नकरावरविकसावार्थीया । सुखवचमसा-
णेसु य, सविसेसतरा जये तिविहा ” यतानिः पञ्चमिरपि सत्वभा-
वनाभिस्त्रयवद्भावान् भावयति यावद्विधा रात्री वा देवैरपि
भीमकपैर्न जावयितुं शक्नते । उक्तं च “ देवोहिं नेसिया अवि-
दिया वा रातो वा भीमकपेहेतो तावत्तमावणा वहाति जरे नि-
ज्जुतो संगल ” । गता सत्वभावना ।

संप्रति सूत्रभावनामाह ।

उकविठोवकविपाई, मुपाई करइ सोयव्वाइ ।

भूचट्टपोरिमीतो, तिणं य कासे अहोउत्ते ॥

सोऽभिहृताप्रतिमाप्रतिपत्तिमिमं परिकर्मकारी साधुः स-
वोमयपि सूत्राणि उत्कथितोऽप्यकथितानि करोति । किमुक्तं भवति
उपरितनावारम्योन्मर्शनाद्योऽन्तरनिः शुद्धात्ता समारज्य कर्मणो-
पयुर्पर्वकग्राहते । एकात्मरित्ताया एकग्रहणेन सर्वं बुद्धाणां ग-
तावत्परावर्तयति वाक्यव्यस्तः । ततः उपरितनजाग्राज्यग-
मिक्तं मुञ्चन् सर्वमगुणितं तावत्परावर्तयन्तुपूर्यं गुणयति

बाध-सूत्रमित्यादि । ननु पूर्वमपि तस्य स्वाध्यायमिव सर्वमपि
भुतं भविष्यदपि परिचितमेव ततः कस्मादेवमित्याजीमन्वय-
ति उच्यते काष्ठपरिमाणवधोपनिषत्तः । तथा हि स तथा
सूत्रमाचारानामन्यपूर्वगतपुत्रीयसूत्रकर्मकारेण परावर्तयति ।
यथा उच्यते वासपरिमाणं यथोक्तव्यमवधारयति । तत उच्यते वास-
परिमाणवधारणात् उच्यते वाससिन्धवासपरिमाणवधारणं तस्मा-
न्निष्पन्नं लोकानुक्रम्य भुक्तान्देवीकथायां देवकथाः पौ-
र्वाचीर्निर्दिष्टाः सुपुण्यसमेतः रात्रीणां च विनरात्रीयां वाऽहो-
रात्र्यामेवं सुपुण्यं पौर्वाचीदिनाभि अहोरात्र्यां काले काष्ठ-
विषये जानाति । उक्तं च । “अहं वि से वयादीं, सन्नामिच प-
रिचियं सुयं तस्स । काष्ठपरिमाणहेतुं, तदावि सलु तज्जयं कुण-
ति । उस्सात्तीतां पाणु, ततो य योवोततो वि यमुहुत्तो । मुहुत्ते-
हि पोरिसीतो, जानंति नि न्नाय विवसा य” इति सूत्रभाषणा ।

संमतिमेकत्रायनामाह ।

अस्मो देहातो अद्दं, नाणं चं जस्स पवमुह्वरं ।
सो किं वि साहरिक्कं, न कुणइ देहस्स जगेवि ॥
अहं देहादन्य इत्येवमेकत्रभाषणाय पश्य साधोः परिकर्म-
णां कुलेनः शरीरादात्मा मानात्मसुपलब्धः स दिव्यादियु उप-
समेधेलायां देहस्य अङ्गेऽपि विनाशेऽपि किञ्चित्पि (आह-
रिक्कमिति) उच्चात् न करोति । गता एकत्वभाषणा ।

संमति बह्वनायनामाह ।

एमेव ये देहवर्गं, अजिस्समासेवणाए तं होइ ।
हावकमग्गे उवया, आमाकिंसारे ये जोग्गविए ॥
एमेवमेकत्रभाषणं प्रकारेण बलजावनयापि देहस्तथा भावयित-
व्ये यथा देहस्य कर्त्तव्येषु योगेषु बलं न हासितुमशक्यंति
ननु तपसा कियमाणेन निश्चयतो देहवत्त्वपुण्यगति ततः क-
थमुच्यते बह्वनावनया तथा देहो जावयिष्यतो यथा देहवत्त्वं
न हासितुमशक्यंति सत्यमेतत् किं तु देहवत्त्वं भूतिवत्त्वान्यर्थं
ततोऽपि जावयिष्यतां बह्वनावनया तथा येत यथा देहोपचयेऽपि
भूतिः समस्सादवन्ती समस्सादमतिरतां समुपजायते । यथा प्र-
ज्ञामपि परोपदेवसूयमतिस्वोपसर्गापि ब्रह्मणा योजयति । तथा
चेत् “कामं तु सरीरबलं, हायति तवभावणा पशुत्तस्स ।
देहाचपे वि सत्ती, जहं होति धिते तहा जयह । करिणो परो-
सहचरु, जइ उव्वेज्जहि सोवसग्गावि । दधुरपहकर वेणा, जय
जण्णी अयसत्थाणं ॥ धितिपणियसककण्ठो, जो होइ अणा-
इसो तमवहितो । बह्वनावनयाए धीरो, संपुण्यमणोहो
होइ” ततोऽपि च सर्वो अपि भावना भूतिवत्त्वपुण्यसत्ताः ।
विशेषतो भूतिवत्त्वभाषणा जावयितव्या । प्रबलदेवाद्युप-
सर्गोपनिषतेऽपि स्वकार्यं साधयति न कलु धूतेः किञ्चि-
दसाध्यमस्ति । आह च । “चित्तिवत्त्वपुण्यसत्तातो, इवन्ति-
सत्तावि भावणा तावा । तं तु न विज्झइ सत्तं, च धिमेतो
न साहेइ” । तत्त्वतपोवत्त्वपुण्यनामनीदृश्यसेवनया ज्ञाति ।
अतोपमा दृष्टान्तो लोको मल्लभ न केवलं लोको मल्लक
दृष्टान्तः किं स्वहृदयशारङ्ग किञ्चिदपि स्थाह । यो ज्ञापितः
परिकर्मिर्न इत्यर्थः । यथा च दृष्टान्तमात्रमिव भावना । लोको
ऽन्यात् कुर्वन्नायसप्रकर्षवशातो रज्जावपि भुक्तं करोति । मल्लो-
ऽपि करमात्रेण पूर्वं कुर्वन्नायसप्रकर्षेण कालेन क्लृप्तः पश्चाद-
न्येन प्रतिमल्लं जयति । अन्धकिशोरोऽपि हस्तयाद्विज्ञो अन्धं शृङ्गानो
कुञ्जं उत्तराणं प्रथमतः स्थाप्यमानोऽभ्यासप्रकर्षवशतो न मनाग-

पि तद्वत् करोति । तथा च सति संज्ञादे इत्यादिनिमित्तं प्रत्येक-
मपि न प्रज्ञमुपयाति । एषा दृष्टान्तभाषणा । दृष्टान्तिकयोऽना-
न्विष्यत्त एवमनीदृशालोचनया तपसा न ब्रह्माव्यति सत्त्वाव-
ज्ञतो देवादिज्ञो न विभेति । सूत्रतः सूत्रार्थस्मिन्तन्मात्रेण
काष्ठं विनरात्रिणां तावत्तु जानाति । एकत्वभाषणातो यथोक्त-
स्वको विस्सत्तं भवति । बलभाषणातोऽन्यत्तु वदन्मतः प्राणा-
न्त्येऽपि नास्मानं सुभति । तदेवं परिकर्मणोऽपि न्याय्यवत् ।
संमतिं हो जोहा” इत्येतत्तथाक्यातव्यम् । तत्र परिकर्मणि हेतु-
ज्ञाचयेण स परोक्षार्थः किमस्ती हुतसम्यक्परिकर्मा किं वा
नेति तत्र द्वयोपनिर्देशेन ते पथाह ।

पञ्जोयमेतीदं संक-कलसाहस्सिमल्लपारिच्छा ।

यदकाष्ठं जगदसुरयध, तालपिषाप करे मंमं ॥

अवर्तीपतिः प्रथोतः खरकणो नाम मन्वी । अन्यद्वा राज्ञः
पाशे साहसिकः साहसिकयोपी महः समागतः । तस्य खरक-
र्षनामात्येन महाकाष्ठमग्नाने ज्ञानेन सुराघटेन परीक्षा कृता ॥
तत्र तावमाहाः पिशाचस्तालपिशाचस्तस्य करे हस्तं मांसं
इत्थवान् । द्वितीयो मह आगतः सोऽपि तथैव परीक्षितः के-
वलं स तावपिशाचाङ्गयमामाह ॥ एष गाथा संक्षेपात्तः । जा-
यः कथानकाद्वचसेयस्तचेदम् । प्रवर्ती जणपव पञ्जोयसस्य
रथो मंती संककथो नाम अथवा सहस्संयि ओ लुहेइ सो आगतो
ओल्लमागिषि रायाण विषयेऽपि रथा जणियं ओल्लमागिह ततो सो
अणम मम यितो जा सहस्सजोहाए सा दाववन् । ततो संक-
कथो वित्तिह । परिकर्मणि ताव पयस्स सत्तं जइ सत्तमंतो ।
होइ ततो सत्तं सहस्सजोही ततो संककथेण जगल्लो सुरय-
धनो य दातुं प्रणिजो अज्ज काएहचउल्लीए रत्ति महाकाले
मसावि अक्खयवन् । ततो सो महाकालं गंतुं जगल्लं उडवेत्ता
पदत्तं मंत्तं जाइयं सुरं च पांउमाइत्तो नवर् तालपिस्तातो
आगंतुं हत्थं पसारति मम वि देहिस्सि । ततो सो सहस्सजो-
ही अमीतो पिसायस्स वि देइ । अणणो य जायति य रथा य
पत्तियपुत्तिसा पदियारणा पेमिया ते जहवितं पालिसा
रथो संककणस्स य कहेति । सत्तं सहस्सोही एसांत्त
वित्तिं दिशा अणो वि आगंतुं विषयेति ओल्लमागिषि । सोवि
तंहव परिक्खिउमाइत्तो । तालपिस्तातो आगतो । मीतो नट्टो
परिचारोहि रथो संककथस्स य जहावितं कथिंम् । न दिशा
सहस्सजोहवित्ती” । एवमाचार्योऽपि किञ्च हुतसम्यक्परि-
कर्मा किं वा नेति तपःप्रभृतिस्तं परीक्षते । कथमिति
वदत आह ॥

न कियामति दीहेण वि, तवेण न वि नासितो वि वहेति ।

छययेवि गिते वेलं, सहति पुटो अविहत्तं तु ॥

परपच्छस्संयुपहिं, निजिज्जई दिट्ठि एगमाईहि ॥

दिट्ठोमुहवेषि य, अन्मत्थयत्तं समूहति ।

आचार्यस्तपःकारापणादिना प्रकारेण तं सम्यक्परीक्षेत
तथा दीव्येनापि तपसा न क्लान्त्यति तदा स तपःपरिकर्मि-
तो ज्ञातव्यः । यदा तु न विनासितो माजोरप्रभृतिभ्यापदादि-
भिर्न विभेति तदा सत्त्वपरिकर्मितः यदा तु मेघच्छेने नजसि
वसतिमध्ये वा स्थितः कियत्तं दिवसस्य कियत्तं गतं रात्रेः
कियत्तं शेषमिति दिवसस्य रात्रौ वा वेलां पुष्टः सत्त्वितया सा-
धयति कथयति तदा ज्ञातव्यः स सूत्रभाषणापरिकर्मितः ।
तथा पूर्वैस्तनुना जायाम्भ्युत्पन्नद्वारादयस्तनु पूर्वैस्तनुषु ट-

न्दनार्थमुपागतेषु गायार्थां नृतीया ससम्पद्यै मारुतवाय । दृष्टि-
रागादिभिर्न स्निग्धश्चन्द्रादिभिः भाद्रिहाम्नाय मुक्तयिकादादि-
परिग्रहः न सत्यते न सङ्गुण्यपाति । तथा स एकत्वज्ञापनाप-
रिक्तिमत्तो वेदितव्यः । पन्देव व्याचष्टे । दृष्टिमुक्तयार्थां स्नि-
ग्धया दृष्ट्या अर्कवशोकेनेन स्फारीकृतकाम्पिमुखव्यकरणेन च
उपलक्षणमेतत् । संज्ञायाविना च तत्त्वाभावात्प्रवृत्तमेकाकिवजा-
नमाश्लं (समुहंति) परिज्ञावर्णनं सूरयः । बतभावनमाह ।
उजयतो किंस्तो किंशददो, ददो किंतोया विदोहि विददो य ।
वीचरमापसत्तया, धितिदहं समपिया जंगा ॥

बलकिन्तायां चतुर्जङ्गु तद्यथा उभयतो धृतिदेहाज्यां कुराः
किमुक्तं भवति । शरीरेण कुरो धृत्या च कुराः एष प्रथमो भङ्गः
(किस्तदोनि) शरीरेण कुरो धृत्या च दृष्टः एष द्वितीयः (द-
दो किंतो याविस्ति) शरीरेण कुरो धृत्या कुराः एष तृतीयः ।
ज्ञान्यामपि च शरीरेण धृत्या च दृष्टः एष चतुर्थः । अथ द्वितीय-
चतुर्थौ भङ्गौ धृतिदेहसमाश्रितौ धृतिदेहविषयो प्रशस्तावेकाकि-
विहारप्रतिमायां द्वितीयस्य दृष्टधृत्याध्यवत्वात् । चरमस्य दृष्ट-
धृतिदेहाध्यवत्वात् । यत्ने च एकाकिविहारप्रतिपक्षे कृतपरिक-
र्माणाः स्वयंभवात्मानं सुमितमनुवितं वा प्रायो जानन्ति । ज्ञान्वा
च प्रतिमाप्रतिपक्षे आचार्यान्विहपयन्ति तथा चाह ।

सुत्तस्थक्रूरियसारा, सुत्तेण कांठं तु सुद्धं नाऊणं ।

परिचिय परिकर्मेण य, सुद्धं तुलेऊणं अप्पाणं ॥

तो विस्सेवेति धीरा, आपपरि एगविहरणमतीओ ।

परिपगस्तु य सरीरे, कयकरणा निव्वसट्ठाणे ॥

सूत्रार्थोक्तमेव शरीरेण सागः शोभनः सूत्रार्थेऽरणसाराः
सुत्तेण सुत्तरपरिकर्मेणः कांठं दिवसरात्रिगतप्रवृत्तभ्रमणमावाप-
ति सुद्धं ज्ञान्वा परिचितेन स्वजन्यलेन परिकर्मेणा तपःप्रभृति-
परिकर्मेणा सुद्धं आत्मानं तुलीयन्वा धीरा महात्मन्वा एकवि-
हरणमतिक्रमा एकाकिविहारप्रतिमायाः पयोये सुदृश्यपर्याये
प्रवृत्त्यापर्याये च भूते पूर्वगते शरीरे च कृतकरणाः कृतान्या-
मास्ताम्ब्रकाकाः प्रवर्तमानभ्रकास्तत्तस्तुलनानन्तरमाचार्या-
दीन् विहपयन्ति । अथ यो नाचार्यः स आचार्यं विहपयति । यथा
जगत्पदं कृतपरिकर्माहमिच्छामि बुद्ध्याभिरनुज्ञात एकाकिवि-
हारप्रतिमां प्रतिपद्युमिति । यः पुनराचार्यस्य स्वगच्छाय कथ-
यति तथा परिकर्म्मिणोऽहमतः प्रतिपद्ये एकाकिविहारप्रतिमा-
मिति यदुक्तं । “परिपयागसुखसंरं दिति” तद्व्याख्यामार्थमाह ।

एगुणीसवीसा, कोटी आयावरवुदुसमं च ।

संपयणं पुणआदि-ल्लाण तिएहं तु अन्नयरं ॥

द्विचिधपर्यायो गृहिपर्यायो व्रतपर्यायकः । तत्र यो जन्मत
आरुच्य पर्यायः स गृहिपर्यायः स च जन्मन्तः एकांनिशरा-
णाणि कथमिति चेदुच्यते । इदं गर्भाष्टमप्रवृत्तजिनो विरा-
निवर्षपर्यायस्य च दृष्ट्याद उद्दिष्टः । एकेन वर्षेण योगः
समाप्तः । सप्तमीक्षेत्रेण जातान्येकोनिशमशुषीति । अत्रपर्यायः
प्रवृत्त्याप्रतिपक्षेराचर्य स च जन्मन्तो विरातिवर्षेण ताव-
त्प्रमाणपर्यायस्येव दृष्ट्यादोद्देशमाभावात् । उक्तयन्तो जन्मप-
र्यायो वा देशोना पूर्वकोटी । एतच्च पूर्वकोट्यायुके वेति-
नन्वं नास्त्य । उक्तं च । “एकमापदिबहस्तन व, गिहपरिया-
नो जहसगुणलीसा । जति परिशतो बीसा, दोणहवि उक्कास-
देव्वा” । क्षुतं जन्मन्तो नवमस्य पूर्वस्य नृजीयमेवाचारनामं

यस्तु याचस्त काष्ठज्ञानस्याजिधानात् । उक्तयन्तो याचद्वयं
पूर्वं बराबदस्यानुकार्यनूचनारोचनमिति कथ्यते । तथा बो-
क्य “मायारचयतर्ष, जहसगं होह नवमपुण्यस्त । तदिवं
काष्ठक्षणं, वस उक्कासाणि निष्ठाणि” । संदहनं पुनराविधानं
नयानां संदहनानामव्ययमद्यथा तेन पुष्टं प्रतिमां प्रतिपद्ये-
मिति तत्रा स विन्योदराचयनिमित्तमिति वक्तव्यः ॥

जइ विस्ति तीए उयेओ, आपपरे तुकरं खु वेरगं ।

आपुच्छेणुसज्जण-पदिबज्जणगच्छसमवार्यं ॥

यद्यप्यसि जयसि त्वं तथा परिकर्मेणया उपेतो युक्तः तथाऽप्या-
त्मपरेषु आत्मपरविषयेषु आत्मसमुत्थेषु परसमुत्थेषु उभयसमु-
त्थेषु केत्यर्थः । परीवहेण्यति गम्यते । तुकरं बहु वेगस्य राग-
निग्रहणमुपब्रक्षणमेतत् । ज्ञेयनिग्रहणं चानि हेतोर्भूय आग्रच्छन्ना
क्रियते किं त्वया कृता सम्यक्परिकर्मेणा किं वा नेति । यवमा-
प्रच्छन्नायां कृतायां यदि सम्यक्कृतपरिकर्म्मो हातो ज्ञातः तत्त-
न्मस्य विसर्जनमनुज्ञा तस्य क्रियते । अनुज्ञातञ्च गच्छसमवार्यं
कृत्वा प्रशस्तोऽपि ऊर्ध्वक्षेत्रकालान्वेषु प्रतिपादने प्रतिमायाः प्रति-
पत्तिं करोति । एष मायासंक्षेपाधः ।

संप्रतिमेवमेव विजरीणुः पूर्वोद्धं तावद्धाग्यानयति ॥

परिकर्म्मितो विवुच्छइ, किंयु य अपरिकर्म्ममदपरिकर्म्मा ।

आयपरोनयदोसंसु, होह दुक्कं खु वेरगं ॥

परिकर्म्मिनोऽपि सुद्धं कृतपरिकर्म्मवि उच्यते आपुच्छने
इति तात्पर्यार्थः । यथा त्वया कृता सत्यपरिकर्मेणा किं वा न
कृतेति किमुत अकृतपरिकर्म्मो मन्दपरिकर्म्मो वा ते सुनराग्र-
च्छन्नीया इति ज्ञातः । कर्म्मदेवमाग्रच्छन्ना क्रियते इति चेदन्
आह । यत्न आत्मपरोनयदोसंसु आत्मपरोनयसमुत्थेषु परीव-
हेषु समुत्थितेषु दुःखं कस्य जवति । वेगस्य रागापशमलक्षण-
मेतत् । द्वेषोपपत्तिः या तनो मा सप्त प्रतिपत्तौ कश्चिद्वाचान-
इत्याग्रच्छन्ना क्रियते । अथ के ते आत्मपरोनयाः समुत्थाः परीवहा
इति तात्पर्यमिदं प्रतिपत्तिः ।

पदमवीयाइसामं, रोगे पमायिणा य आयाए ।

सीउणहारीउ परे, नित्तहियादी उ उजए वि ॥

प्रथमः परीवहाः शुद्धं द्वितीयः पिपासा आदिशब्दास्तत्पर इत्या-
दिपरीवहापरिग्रहः । तथा लामपरीवहाः रोगपरीवहाः प्रहादिकाः
प्रहादयः परीवहा आदिशब्दाज्ञानादिपरिग्रहः । यत्न आत्मानं
आत्मसमुत्थाः परीवहाः । तथा शीतोष्णद्वयः शीतोष्णद्वय-
शकादिपरीवहाः परेपरिवययाः परसमुत्था इत्यर्थः । नैवेदिक-
वर्षाद्वयः पुनः परीवहा उभयक्षिप्तं जनयसमुत्थाः ।
संप्रति “करणजगच्छगति” व्याख्यानायमुपक्रमते ।

एएसु समुप्पमेसु, दुक्कं वेरमभावाया काउं ।

पुव्वं अनावितो खल्लु, स होइ एलगच्छोओ ॥

यः कस्य पूर्वमनावितो यथोक्तपरिकर्मेणया अपरिकर्म्मिनो
जवति । यथा श्रेष्ठ एतकाकृतस्य एतेषु आत्मपरोनयसमुत्थेषु
परीवहेषु दुःखं महत्कष्टं विराग्यजायते । उपलक्षणमेतत् उर्ध्वान-
ग्रहाभावनाञ्च कर्तुं न शक्यते एवं रागद्वेषनिग्रहभावात् कर्तुंमि-
ति श्रावः । यस्तु सम्यक्कृतपरिकर्म्मो ज्ञातः स करोत्ययमेव
वैराग्यजायतां यथा कृतकर्मणा चाह ।

परिकर्म्माण एखगो, सेह वल्लामोदिप तिहगंत् ।

पाभातिपउवस्सगो, कयम्मि पारेइ सो सेहो ॥

पारेहि तं पि भंते, देव व अञ्जलिं चवेदपान्णया ।

काउस्समा कंण-एलगमए एह निम्बिनी ॥

परिकर्मणायासुदाहरणं रूपकः । वलामोदिकायां भुतपयाय-
त्वेन परिकर्मणायामेव प्रतिपद्याहारणं शैलकः सोऽपि शैल-
कस्तथा सायक इव तिष्ठति कायोत्सर्गमायतिष्ठते । ततो दे-
वतया प्राजातिके उपसर्गे कृते स शैलकः पारयति पारयि-
त्वा च कृत्यं कृते । यथा श्रमः त्वमपि पारय जातं प्रमात-
मिति ततो देवतया अपेष्टाप्रदानेन तस्याह्वयोः पातनमकारि त-
दनन्तरं शैलकायुक्तमप्या देवताराधनार्थं कायोत्सर्गः कृतस्ते-
न देवतया अकम्पनमात्रेणैवमनूयतः स्वयोमारितस्य यद-
कस्य प्रवेद्याहोरोहोस्तत्र निर्वृत्तिर्निष्पत्तिः कृता । एव गाथाद्वय-
संज्ञेयः । आचार्यः कथानकादयस्त्वस्तवेदम् “ एवो जवगो
एगुप्तविहारपट्टिमाए परिकर्मं करेइ सो पदिमं डितो सुखत्था-
रिंति । अगो जवगो अप्युत्तो आचारियं विधेति । अरंति
परिकर्मं करेमि । आचारियं अणियं तुमं सुएणं अपगज्जो
न पाभेत्तासि चारिउज्जमातो अमुणिया तस्स जमज्जतो तदेव
पदिमं डितो । देवया चित्तेइ एस मायाभंगे वड्डिसि । अङ्क-
रने पनायं वंसेति । ततो सेहजवगो पारिया अणुति । तं
जवगं पारेहि । सेह जवगो देवयाए चवेडाए प्रादतो । दोसि
अच्छंणि पमियादसि तं वट्ठु इयरो तवपुच्छेपण्डा देवयाए आ-
कंपणनिमित्तं पणियं काउस्समेणे डितो ॥ ततो सा वेत्ता मा-
यता अणनि जवगं ! संदिहइ किं करेमि । जवगं जणियं
वड्डि तं सेहो वुक्कावितो । देहि से अञ्जलिं । तांही तीए देव-
याए अणयं अच्छंणि अप्यदंसी तुयापि जवगो जणइ कह-
यि करेहि । तांहे सज्जो अरियस्स एलगस्स सण्यएसाणि । से-
इ जवगस्स हाइया ॥ ” सांस्तमेसस्य निरुद्धोत्तमयाह ।

जायिमजायिपाणं, गुणा गुणस्साइ विंति तो थेरा ।

वितरंति भाविपाणं, दुव्वादिमु जेयपटिवत्त । ॥

आधितानां कृतपरिकर्मणानां गुणा यथा रूपकस्य अभावि-
तानामकृतपरिकर्मणामगुणा यथा शैलकः रूपकस्य इति
एवं भाविता गुणा गुणद्वयः स्थविराः प्राचायास्तत आपुच्छा-
न्तरं यान् भाविताइ सम्यग् जानन्ति तेषां अधितानां प्रतिमा-
प्रतिपाद्यं वितरन्ति समनुमानन्ति एतेन “ आधुज्जा विसज्ज-
णं ” इत्येतज्ज्ञाक्यातममुना परिचक्षणं इत्येतज्ज्ञाक्यानायाह ।
(दुव्वादिमु, जेयपटिवत्त) । ऊर्ध्वादिमु रूपकज्ञाकास्मावेव कुजे-
नु प्रशस्तं प्रतिमायाः प्रतिपत्तिर्भवति कथमित्याह ।
निरुपमगनिमित्तं, उन्नयनं वेदिताए आचारियं ।

आचारिसयं च काउं, निरेक्खो वण्णं जययं ॥

पूर्वं समस्तमपि स्वगच्छमागत्य यथाई क्रमयित्वा तत्रमन्-
तराचार्येण सकलस्वगच्छसमन्वितेन सकलसंघसमन्वितेन च
शैलिकवपसर्गनिमित्तमुपसर्गमायेन सकलमपि प्रतिमागुष्ठानं
निषेधस्थितेतिमित्तं कायोत्सर्गं करोति तद्यथा “ निरुप-
मगस्यवसिथाए सत्थए मेहाए ” इत्यादि । कायोत्सर्गानन्तरं च
सर्वाधिकारिणा प्रतिमां प्रतिपाद्य आचार्यान् वक्तुं वृत्तिता
च भावदयकीं कृत्वा स भावकमानोपकरणः सिद्धयुक्तातो निरये-
कं पूर्वापेक्षाविरहितो भगवाण् प्रजति आचार्याश्च सकलसं-
सन्निभताः पृष्ठतोऽनुमज्जति । ते च तावज्जन्ति बाधकान-
स्य वरस्त्व वा आघाटस्ततो निरीकृतायास्तावदास्ते यावत् ।
दृष्टिपथगतो भवति ततः सर्वं विनिर्गच्छते ।

संप्रति वदयमाणवक्यतासंख्यमाय द्वारगाथायाह ।

परिचयकालाप्तं तथा-स्वाम्यातवसंभवे य संयपणा ।

जचायंहिनिकसेवे, आचयो ज्ञानगमणे य ॥

परिचितभुतः सन् धावतं काष्ठं परिकर्मं यस्य करोति तस्य
तावत्कामो वसत्यः तथा स्वाम्यातवसंभवं वक्तव्यं तथा तयः संय-
मः संहननं तथा भक्तमेवपङ्कदादि उपविर्थावत्संख्याको जघन्य-
त इत्थं तत्र तावत्संख्याको बह्व्यः ॥ तथा निष्ठेए उपपन्न-
कतेष्वो वसतेरन्वय गच्छतेति वाच्यम् । तथा मनससि वाम्याधि-
समपचं भवति तदात्म्यम् । तथा सचिचाधिज्ञातो यथा
कसंभ्यस्तथा अशुनीयः । तथा गमनं विहारस्तपस्यां दीरघ्यां
कसंभ्यं तस्याः कथयितव्यम् । एव द्वारगाथासंज्ञेयः । सांप्रत-
मेनामेव व्याख्यासुतः प्रथमतः परिचितकालद्वारमाह ।

परिचितभुतो उ भगमसि-मादि जातं उ कुणति परिकर्मम् ।

एतो विष सो कासो, पुणुरेव गणं उवगाम्म ॥

परिचितमत्यन्तमभ्यस्तं स्वीकृतं भुतं येन स परिचितभुतः
सम्प्रागर्थिमासमाहि कृत्वा यत्परिकर्मं करोति । एव एता-
वत्प्रमाण एव साधोः प्रतिमाप्रतिपत्त्योर्जघन्यपदे उन्कषतः
काशः परिकर्मसाध्या एतावत्प्रमाणोक्तपरिकर्मणाकाशान-
न्तरं च वदय्यवधानप्रतिमां प्रतिपित्तुस्तथापि अदस्य मुञ्च-
स्य वर्षाकाशसंनिधिः समीपमुपाद्रमयापादमास इत्यर्थः । त-
स्मिन्वर्षाकाशयोगमुपनिष्ठं पृष्ठं तु पुनरेवागच्छति । स्वगणमिति
एवं तद्वदमुकलितमुकलितानामेवेत्येव सविशेषतः विवृणोति ।

जो जति मासे काहिति, पदिमं सो तत्तिए जग्गेषु ।

कुणति मुण्णि पदिमम्, उक्कोसं जातितो जाव ॥

यो मुनिर्यति (यावत्) मासाश्च प्रतिमां करिष्यति स तति (तावत्)
मासज्ज जघन्येन परिकर्मं करोति तद्यथा मासिकां प्रतिमां
प्रतिपित्तुस्तत्र मासं मैमासिकां हो मासो मैमासिकां नीह मासान्
एवं यावत्समासिकां लून मासान् एवं च अग्रेष्वर्थादराज्यं न
यत्मासिक्याः परिकर्मं जेष्ठमासे समाप्तिमुपधाति । एतान्नेव
जघन्यपदे उन्कषकाशः । ततः परं प्रतिमानां मासेः परिमाणासंभ-
वात् उन्कषतस्तमधिकृत्य पुनः परिकर्मणाकाशो यावत्ता कालेन
परिपुनर्भागमेतेन प्रकारेण आवितो भवति तावन्वेदितव्यः ।
तत्र जघन्यपदपरिकर्मणाकाशमधिकृत्य कासविधित्यप्रतिमां
तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिः कासाधिक्रान्तेरेप्रतिपत्तुराह ॥

तन्वरिमे कासिणी, पटिवसी अन्नाहिं उवरीमाणं ।

आइसुपसस्स उ, इच्छाए जावणा सेसे ॥

कासाधिक्रान्तानां प्रतिमानां तद्वर्षे एव यस्मिन्वर्षे परिकर्म-
समारब्धवान् तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिपरितनीनामन्यस्मि-
न्वर्षे । इत्यत्र आशयः । मासिक्याः आसिष्याक्याक्यासिष्यामागु-
प्तसिष्याक्या तस्मिन्नेव वर्षे प्रतिपत्तिः । कस्मादिति केप-
रिकर्मणाकाशस्य प्रतिमाकालस्य च आघाटमासपर्यन्ताद-
र्थाह जघन्यमानसात् । पाञ्चमासिकां पाचमासिकीनामासि-
कीनामन्यस्मिन्वर्षे परिकर्मं अन्यस्मिन्वर्षे प्रतिपत्तिर्मार्गशीर्ष-
मासादारभ्य परिकर्माकाशस्य प्रतिमाकाशस्य बाधादमासप-
र्यन्तादर्थाह जघन्यमानसादिति येन च या प्रतिमा पूर्वमासीशी-
तस्याचारीप्रतिमस्य प्रतिपत्तिर्भवति इति परिकर्मणा इत्यप्य एदा-
द्या जयति ततः करोति नो वेत्तेति किञ्चनं भवति । निरकाल-
कृततथापि यथावत्प्रमाणेन प्रजति ततो करोति परिकर्मणा-

मन्यथासिद्धेये येन वा प्रथमा पूर्वं नावीर्था तस्य तां प्रति नि-
यामाकावना परिक्रमेणा भवति ।

संप्रत्ययान्तराणामप्यस्य संयमद्वारा एवाह ।

आमंतकण गणं, सवासुदुहा उ संलमावेत्ता ।

उगगतवजावियणा, संजमपद्वय विविर् वा ॥

गणं गच्छं सह बाह्या धेतो सनायस्ते च ते वृद्धाश्च तैराकुल-
मान्मन्य समाहूय कृतयति । यथा यदि किञ्चित्प्रसन्नो भवति
न सुदु भवतां वृत्तिर्न तदर्थं निःशङ्को निष्कषाणं कृतयामीति ।
ये च पूर्वविक्रान्तामेवं लघ्विधेयतः कृतयति । एषमुक्ते ये स-
न्वयस्ते आनन्दाशुभ्रपातं कुर्वाणः भूमिगतशीघ्रस्ते कृतयति-
ते पुनः कृतपरीयवृद्धास्तान् पादेषु पतित्वा स कृतयति । उक्तं
च "अहं किञ्चिदपराजं, न सुदु जे बहियं मय पुजि । तं कामे-
मि अहं लु, निस्सल्लो निक्कसाभो व । आर्यं अंशुपायं, कुणमा-
णा ते वि भूमिगयसीता । तं कामेति अहरिदं, अहरिदं का-
मिया तण्" । एवं कृतयतस्तस्य के गुणा इति चेत् उच्यते । निः-
शङ्कया विनयप्रतिपत्तिर्मात्रस्य प्रकाशान्तरम् अष्टाहजारस्त्वेव जार
वारस्य अष्टाया एकाकिञ्चनप्रतिपत्त्यनुपगमः । कचिद्व्यप्रतिब-
त्ता । एते प्रतिमासु प्रतिपद्यमानासु कृतयनो गुणाः । उक्तं च "आमं-
तस्य गुणा अलु, निस्सल्लय विणपदीयणा मग्गे ; शाचविणं एगलं,
अपरिबेधो उ परिमासु" । गतमात्मन्वाह्वारम् । स एवं च काम-
विद्या भाषितात्मा तपोजानामाभितान्तः उभे तयः करोति । गतं
तपोह्वारम् । स च तथा प्रथमां प्रतिपद्यः संयमे प्रथमे कान्ता-
मन्यिककल्लये बर्त्तते । द्वितीये वा उदोपस्थाने । तत्र प्रथमे म-
ध्यमनीयकरीतीयेषु चिह्नैरीयकरीतीयेषु च द्वितीये भरतातिपु
प्रथमपश्चिमतीर्थकरीतीयेषु एतच्च प्रतिपद्यमात्मनधिकृत्योक्तं
नोदितव्यम् । पूर्वप्रतिपद्याः पुनः पञ्चानां संयमामान्मन्यमस्मिन्
संयमे भवेयुः उक्तं च "एवमे वा वीए वा, पडियज्जह संजममि
परिमातो । पुण्यपडिपरतो पुण, अजयरे संजमे हुज्ज" गतं संय-
मचारम् । अत्रुना अकहारमुपविहारं आह ।

एगल्लियमसिद्धकं, जसजहसिण नवविहो ठवढी ।

पाळणवजियजस उ, इयरस्स दसा वि जावाए ॥

अकमुपसङ्गामेतत् पानकं च अत्रेपकं कल्पते तथा प्रवृद्धोत-
मिहानिपकृष्टिज्ञाया उपरित्तमानां तिसृणां विज्ञानां अभ्यमा-
भ्यस्यप्रवृत्ते बाधस्तपोरतिप्रवृत्तं ततोऽभ्यस्यः सप्तसु विगडैयणा-
सु मयेव उपरित्तानां अतस्तुष्टागमप्रत्ययस्यः पिरिच्छायायाः अजि-
प्रहः । आद्यानां तिसृणां पिरिच्छायाणां प्रतिपद्यः एतच्च कृत्वाकारो-
पदेशात् विद्युत्तय तथावाहं कृत्वा "उपरिह्वारिं चर्वाडं पिं-
सणाहिं अजयरीय । अजिम्माहो सेसासु तिसु उम्माहो इति" ॥
गतं अकहारमुपविहारमाह । अजयनोपविर्त्तयविधः । पाच-
पाचवज्ज-आमस्यापाना-पाचकसरिका-पटञ्च-नयकाल-गोच्छ-
क-मुक्कसिका-रजोहरेणपण एव च नवविधो अजयत्त
उपविधेयः प्रावरणवर्जोक्तप्रावरणपरिहाराजिम्माहस्तस्य बहि-
तस्यः । इतरस्य कृतपावरापरिग्रहस्य दशादिको विधेयो यावत्
ह्यदशविधः । तैश्चैकसांभिककल्पपरिग्रहे दशाविधः सौभ्रिककल्प-
उपरिग्रहे एकादशविधः । कल्पत्रयस्यापि परिग्रहे द्वादशवि-
धः । गतमुपविहारम् ।

संप्रति निष्पेचारमाह ।

वसहीए निगमयं, हिंदंतो सम्भजंदायाय ।

नयनिबलवद जलासु, जय से मूरो वयनि अर्थ ॥

वसतोः सकाशादादि निर्माणं भवति ततो नवविधोपविहार-
येनैव जारमुपकरणमासीयं वसतौ न निक्षिपति । किंतु सर्व-
पादमादाय हिंदन्ते हिंदमानश्च यथैव अज्ञाद्विज्जते स्थलं
ग्रामे नगरे कामने बने वा तस्य सुखे प्रजत्यस्तं तथैव काया-
स्तरंगेन अन्यथा वाऽवच्छिन्ते न पुनः पदमाद्य मुक्तिपति । गतं
निक्षिपहारम् ।

अत्रुना आपचत्ताभगमनचारा एवाह ।

गणसावि आण्णयाया, सविषे वेव कुणति उवेदेसं ।

अचिच्चजोगमहत्तं, भसं पंधो य तस्याए ॥

मनसापि आस्तां वाचा कायेन वैष्यपिश्याद्यैः । यानि प्राय-
विषयानि आपद्यते तानि सर्वाण्यपि तस्यानुष्ठानानि शुक्ति-
विषयानि । गतं मापचकारम् । गामह्वारमाह । (सविष्येत्यादि) ।
लाजो ह्रिदिषः सविष्यस्य अविष्यस्य च तत्र सविष्यस्य प्रवृत्तं
कामस्य मनुष्यस्य अविष्यस्य भक्षणानां । यत्र यदा सविष्यस्य
भक्ष्य उपस्थितो ज्ञायते यथा नृमेष्य प्रवृत्तियति ननु स्वा-
स्यति तदा तस्मिन्सविष्य प्रवृत्तिसुखसंप्रदानतया संभावितं
उपदेशमेव करोति ननु तं प्रवृत्तयति । तस्य तामवस्थासुग-
तस्य प्रवृत्त्यात्मानाह्वारम् । एषकारो भिक्षकः स च यथा-
स्थानं योजिनः अविष्यस्य पुनरोप्यस्य अकस्य पानस्य वा प्रवृत्तं
करोति । गतं ह्यारचरम् । गामह्वारमाह । अयं भिक्षाचार्यः प-
न्याः पयि विहारकमकराण्य गमने नृतीत्यस्वां वीरुष्यां नाम्यदा ।
तदा कल्पत्वात् तथैव जिहोः प्रतिमाप्रतिपत्तिविधिरुक्तः ।

संप्रति गणावच्छेदाविषु समाह ।

एवेव गणावरिण, गणानिस्सवणम्मि नवरि नाएणं ।

दुब्बावहिस्स अहदा, निक्कसवणामुपज्जगाहणं तु ॥

एवेवैव अनेनैव भिक्षुगतेन प्रकारेण (गणांश्च) गणावच्छेदिनि
(आवरिणश्च) आचार्योपाचार्ये चकृत्य किमुक्तं भवति यथा भि-
क्षौ प्रतिमां प्रतिपनु प्रतिपद्ये च विधिरुक्ततया गणावच्छेदिन
आचार्योपाचार्ये च प्रतिपत्तव्यः । तथा च सूत्रकारोऽपि तस्यैव
प्रतिदेशत आह "एवं गणावच्छेदं एवं आचरितोपचारम्" एवं
भिक्षुगतेन सूत्रप्रकारेण गणावच्छेद एवेव आचार्येव उपा-
चार्येव च आचार्योपाचार्ये । तत्तथा "गणावच्छेदये च गणानां
अवक्रम्मा यगल्लविहारचकिं उवसेपजिआणं विहरिआ से इ-
यज्जा दांश्च पि तमेव दाणं उवसेपजिआणं विहरिस्स पुं" आ-
लोपज्जा पुणे पमिक्कमेजा । पुणे उवेस्स परिहारस्स वा उव-
टाएज्जा । तथा आचरितोपचार्ये च गणानां अस्स एगल्लविहार-
पडिमं उवसेपजिआणं विहरे इस्सपि ॥ आत्मकाव्यस्य सूत्र-
स्य तथैव । अथ किमविधेयेषु भिक्षावच प्रतिमाप्रतिपत्तिविधि-
रनुसरणो यद्वा वार्त्त कालविशेषस्तत आह (गणनिष्पेक्ष-
नस्यादि) नवरं नामान्यं भेदो गणनिक्षेपः । इयमत्र प्राधान्यं गणा-
वच्छेदो गणावच्छेदविधिरनुष्ठाप्य भिक्षां प्रतिपद्यते आचार्योपचार्य-
परं स्थापयित्वेति विधेयः । अथवा इदं भिक्षुगताविधेयेणावच्छेदा-
चार्योपाचार्यः । नानां गणावच्छेदो आचार्यो वा पूर्ववृद्धोतमुपर्यधि
निक्षिप्य अन्यसुपधि प्राचोपसुखाय प्रतिमां मान्यस्थे शक्तुम् ।
समाप्तप्रतिमासुखान्तं गच्छं प्रत्यागमने रात्राभिनिः क्रियमा-
नं स्नानं स्नानाचार्याणां पुरत आचूचनं करोति । यथा भगवत्त-
म्येककिञ्चिद्विहारप्रतिमां प्रतिपद्यति । ते आचार्या विधिदृक्-
तविदो ज्ञानिनि भूतं नानिन् वेति ॥ तस्याप्योक्तानामुदीक्या-

याः प्रतिषेधनं कृतवन्तः यथा त्वमवोच्यः कुतेन बहसा वाऽप्रा-
सन्नान्न न च परिकर्मणा तपोन्या त्वया कृतेति । स एव प्रति-
षिध्यमानोऽपि यदा न तिष्ठति तदा सुरैरेकस्यो यदि न स्यात्प-
त्तिर्हि विनङ्गयति यथा सा देवी का सा देवीति चेत् । अत
आह । (देवीसंगमतो नीतिः) देवी राज्ञा कार्यमाणाऽपि ततो
राज्ञः सत्काराद्विनिर्गच्छति संग्रामे प्रविशतीति प्रतिशाम-
तिपत्तिविधिः ।

इदानीं समाप्तिविधिमाह ।

तीरियज्जमायधियोग-दरिसर्पं ताडु साधे व प्याहे ।

देहियज्जंइय अस्सी, सावगसंघो व सकारं ॥

तीरितायां समासायां प्रतिमायामुभयान्वयेन ज्जमन्तीत्युत्तमाः
भिक्वावरास्तेषां नियोगो व्यापारो वन्न स वज्जमननियोगो
ग्रामस्तत्र दशेनात्मनाः प्रकटनं करोति । ततः साधुः संघतं संति-
नं वा सत्यमर्थं आवाकं (प्रत्याहोति) सन्वेदयति । ततो द-
हियज्जं राज्ञो नियेवं न सत्कारं करोति । तद्वज्जं यो भोक्तिस्त-
स्याप्यज्ञायेव भावकवर्गस्तस्याप्यज्ञाये संघः साधुसाध्वीवर्गः । इय-
मत्र प्रायश्चा । प्रतिमायां समासायां यस्मिन् ग्रामे प्रत्यासत्ते ब-
हवो भिक्वावराः साधवश्च समागच्छन्ति तत्रागम्यात्मानं द-
शयति । दशैवं यं साधुं भावकं वा पश्यति तस्य सन्वेदं
कथयति । यथा समापिता मया प्रतिमा ततोऽहमागत इति ।
तत्राचार्यो राज्ञो नियेदयति । यथा ममको महातपस्त्वं समा-
तपम्नां संस्तुतिमद्वता सत्कारेण गच्छे प्रवेचनाय इति । ततः
स राजा तस्य सत्कारः कारयितव्यस्तद्वताये भविष्यत्तत्रागम्य
नगरस्य वा नायकः तद्भाये स्मृच्छः भावकवर्गस्तद्भाये साधु-
साध्वीप्रभृतिः संघो यथाशक्ति सत्कारं करोति । सत्कारो
नाम तस्योपरि चन्द्रेयवधारणं नान्दीनृपसत्कारेण सुगन्धवास-
प्रवेणमित्यादि । एवंकेयस्य सत्कारः सत्कारेण गच्छं प्रवेशयेत् ।
सत्कारेण प्रवेशनार्थमग्रे गुणाः ।

उच्छावणा पवयणे, सत्काजणायं तद्दे व बहुभाषो ।

ओहावणा कुतित्ये, जीयं तद्द तित्यवह्नी य ॥

प्रवेशसत्कारेण प्रवचने प्रवचनस्य उच्छाजणं प्रायत्येन प्रका-
शनं ज्ञयति । तथा अन्येषां बहुना साधूनां वज्जजननं यथा वय-
मप्येवं कुम्भो महातीशासनस्य प्रमावणा भवति । यथा भावक-
भाविणाग्रामेयेषां व बहु मानुषप्राजते शासनस्योपरि यथा
बहो महातापि पारमेष्ठि शासने यन्नेश्वर महातपस्विन इति ।
तथा कुम्भायं आतापकवचनम् । कुम्भीयानामप्राज्ञाना इति ।
तत्र ईदृशी महासत्त्वानां तपस्विनामभावात् । तथा जितमेतकस्य
एव यथा समाप्तिप्रतिमादुष्णानः सत्कारणीय इति । तथा तीर्थभृदि-
श्च । एवं हि प्रवचनस्यातिशयसुदीर्घमाणा बहवः संसारान् विर-
ज्यन्ते विरिक्ताश्च परित्यक्तसङ्गः प्रत्यग्यां प्रतिपद्यन्ते ततो भव-
ति तीर्थप्रवृत्तिरिति । तदेवं परिकर्मणाभिधानं प्रतिमाप्रतिप-
त्तिः प्रवेशसत्कारश्च जणितः । सांप्रतमाधिकृतस्यं यत्र योगमह-
ति तद्विद्युत्तरिदमाह ।

एषण सुत्तं न गर्यं, सुचनिवातो इमो उ अज्जये ।

उच्छारियसतिरं पुण, पक्खियं पुनज्जणियं पि ॥

यदेतदन्तरं परिकर्मणादिकमुक्तं नैतेन सुत्तं गतं व्याख्यातं
आतापकवचनस्य प्रायश्चा । नैतेन श्रीपि सुत्तं पिप्यि व्याख्यातामि ।
सुभाषामन्यविषयत्वात् । तथा आह । “ सुत्तनिवातो इमो उ

अज्जये ” गुरुशब्दः पुनर्येव स च पुनरर्थे प्रकाशयन् देवत्वमपि
प्रकाशयति । ततोऽप्यभिहितः सुचनिवातो व्यक्तोऽप्यवकाशवि-
षयः । अज्जयेको नाम सुतेन वचसा वाऽप्राप्तोऽपरिकर्मितश्च पुन-
प्रवितं च समस्तं व्यक्तविषयवतोऽप्यविषयत्वं च प्राप्तुमि-
ति । नैतेन प्रायुक्तेन सुचन्यं गतमिति । अथाह । यदेतद्व्याख्या-
न्यातं न तेन यत्पि सुचन्यं गतं तर्हि तदेतत् कुत आगम्य ।
सुभाषावन्न ज्ञयति सुव्याख्याविषयत्वात् । अज्जयान्वयेऽस्ति न
वक्तव्यमसंबन्धत्वात् अत आह । (उच्छारिय सतिरिति) परि-
कर्मणाभिधानं यच्च पुनर्भावावस्थां शिक्तुमितिमागतमुक्तं यथा
“ वरसवणीसीह इत्यादि ” । तथा “ परिदयकाहामतेनेत्यादि ”
च प्राग्भाषितमपि प्रकृतिप्रकृतिरित्यत्र सद्यसावुगतमिति कृत्वा
किमुक्तं ज्ञयति । “ एगुहविहारपरिमं वचसंपरिभाषां विहरि-
त्य” इत्युक्तमेतच्च सुवकारेणैव व्यक्तं प्रत्यक्षं च समाप्तं ततो यद-
पि सकलसुभाषनिपातोऽप्यवकाशविषयस्यपि यदेतत्सुवकारेण त-
त् व्यक्तेऽपि समाप्तमिति । व्यक्तविषयं परिकर्मणादिकमुक्तमि-
त्यदोषः । यत्कुलमयमधिकृतसुत्रोपनिपातोऽप्यविषय इति ।
तत्राज्जये यथा प्रतिमाप्रतिपत्तिरसम्भूतवस्तुवोपपादयति ।

आगमणे सकारं, को यं दहूण जायसंवेगो ।

आपुच्छणपडिसेहण, देवी संगमतो नीति ॥

संगमे निवपमियं, देवी काउण जुज्जति रणम्मि ।

वितियवले नरवती, नाडं गहिया धरिसिया य ॥

संग्रामे देवी गुपयिमां राज्ञा आकारं कृत्वा युज्यते सा च त-
था रणे संग्रामे युज्यमाना द्वितीयवले प्रतिपक्षवले यो भरयति-
स्तेन कथमपि काला भरे महिषा युज्यतेति । सत्काहोपमं कृत्वा
गृहीता चरदाहैर्वर्षांपिता मरिता च योज्ञाऽऽराधयः प्रायः क-
थानकावृत्तस्यस्येवमर्थः । “ वरेण रथा पानस्य रथो नगरं वेदि-
यं । रायस्य मतेऽनरो नगरमन्तेरे अनामहिनी अमहः ” जुग-
मि वरिज्जंति मते रथा न गतिं ततो सा सज्जिता अंभावातेण
समं निर्गतु परचलेण समं जुज्जइ महिसिन्धि काडं गहिया च-
दालोर्हि धरिसाविता मरिया ।

दूरोत पडिमातो, गच्छविहारे वि सो न निम्माते ।

निर्गमंतु आसका, नियति तदुभो गुरु दूरे ॥

दूरे तावत्प्रतिमाः । किमुक्तं भवति । तद्विषयमिदं सुचनितं तस्य
प्रतिमाः प्रतिपद्यन्त्यास्तावत् दूरे विविधपुस्तकयोऽप्याग्रमास्तथा
तत्सामाचार्यपरिज्ञानस्य परिकर्मणायाश्चाभावात् गच्छविहारे
गच्छसामाचार्यमपि सोऽप्यहितसुचन्यविषयो निर्मातो न परि-
निष्ठापुगतः स आचार्येण वायते । स च वायमाणोऽपि यदा
स्वमाचार्यमिष्यति यदि कथमपि बुद्धिपरायसेनामसाध्यादिविषये
ततस्तस्य प्रायश्चित्तं साधुको नासः । इति दूराद्विनिर्गते तत आह
गच्छं दोसो गच्छात्, निर्गम्येत्तु दोसो उ सुधुमरं ।

सुसत्त्वसुसुहियमो, संनर इयेसि ये गार्प ॥

स्वमात्मीयं जन्मेऽग्निप्रायो यस्य स स्वच्छन्दः सन्न गच्छाद्विनि-
र्गते शुन्यपूरे उपलक्षणमेतत् । इमंज्ञाने वा हृत्कमले वा देव-
कृत्तमपि वा कायोत्सर्गः स्थितः स च सूत्रमर्थं वा न किम-
पि ज्ञानाति यस्मिन्त्यति । ततः सूत्रावस्थेद्वयं यस्मात् सन्न
एषां बन्धमाणात्माभावाद्यदीर्घां स्मरति । ततोऽह ।

आपरियवसजसया-उपयकदम्पमासिपे सधुयं ।

एगापिपसुसुधमरे, अत्यमिपे पत्थरे गुरुना ॥

आचार्यो मच्छाधिपतिस्तं वा यदि स्मरति । यदि वा वृषज-
यथा संघातिकं (कंदर्पादि) अथ विजितिकोपो मत्तपीयलोप-
श्च प्राकृतस्तदा । यैवो साधुभिः समं गच्छे वस्तु कथं चर्यते स च
स्वर्गविकल्पं कृतवान् । कन्द् (कंदार) वैकुण्ठस्तस्मिन् तदा प्राय-
श्चित्तं मासिकं लघुको तथा (एकाधिविधि) एकाकी सन्न शून्ययुद्धे
उपलब्धमनसत । इमंशानादी वा दिवसे विमति तदा चत्वारो
लघुमासाः यदि पुनस्तस्मिन् स्थे भवं शुद्धं प्रस्तराव पाषाण-
व (हृदयसि) तदा चतुर्थेकाः ।

पृथगे हृदय रथा, गमने गुरुहृदगदिवसतो हुंति ।

आवृत्तमुत्था वृष, देवभरणं तु बुद्धजामि ॥

यदि शस्त्रे आक्रमणविशेषादिविषयो विजयन् प्रस्तारवृक्षं
पुष्पादी वा शुद्धवस्तुसं (हृदयसि) प्रवेशयति । यदि वा स्ते-
नाविजयेय रात्री मच्छाभरणमिति तदा आरम्भिकं चत्वारो गु-
रुकाः । यदा पुनर्विशेषे एव मच्छाभरणमिति तदा अथाव-
स्तारप्रवेशयति गच्छं वा अथमश्वीकृतवस्तुमिति तदा च-
त्वारो लघुका मासाः । एते आरम्भसमुत्था दोषा उक्ताः । इदानीं
यद्देवता करोति तदेवताकरणं वक्ष्यामि । सामंत भोगानियसुख-
धरे इत्यादि युक्तं तस्मिन्गणावच्छिन्नाचार्ययेदेषु प्रत्येकं सवि-
शेषतरे आवयति ॥

पत्थरमयसंकल्पे, मगणदिष्टे य गहिरवेवे च य ।

पहियपरितावियमप, पच्छिन्नं होइ तिएहं पि ॥

मासा लहुतो गुरुतो, चरतो सहुगा य चरगुरुगा य ।

उम्मासा लहुगुरुगा, उम्भो मूलं तह दुगं च ॥

प्रस्तारणां महागण मन्संकल्पे मार्गेण तथा प्रदणमुत्था प्र-
स्तरं दृष्टे तथा गृहीते तथा क्लिप्ते वक्ष्येपरि पक्षिः प्रस्तरस्तस्यो-
परि पठिते मन्संपरितापिते अन्नागादं परितापिते तथा मृते च
त्रयाणामपि जिह्मगणावच्छेद्याचार्याणां प्रायश्चित्तं बह्वचरणं
यथाभिन्नं प्रवर्तते । तद्वाह (मासो इत्यादि) मासो लघुको
गुरुकाः चयमासाः लघवः चयमासा गुरुकाऽपेदो मूलं तथा
त्रिकमनवस्थाप्यपरित्यागमिति गाथाद्वयसंकल्पार्थः । आ-
चार्यस्त्वयम् । यदि जिह्ममयवशात्प्रस्तरविषयं मन्संकल्पं
करोति शुद्धिम् प्रस्तरमिति तदा तस्य प्रायश्चित्तं लघुमासाः ।
प्रस्तरस्य मार्गेण गुरुमासाः प्रस्तरं प्राप्नोऽयमिति बुद्ध्या अवशो-
किते चत्वारो लघुमासाः गृहीते प्रस्तरं चत्वारो गुरुकाः क्लिप्ते
मात्रादिवादिषापदादीनामुपरि प्रस्तरं चयमासा लघवः । वक्ष्यं-
पारं क्लिप्तस्तस्योपरि पठिते तस्मिन्संपरितापिते चयमासाः गुरुवः ॥
गाढं परितापिते चेद्दः मृते सुखम् । तदेवं निजोद्धेमुत्थानाद्वारम्भं
मृते निष्ठितम् । गणावच्छेदिनः प्रस्तरमन्संकल्पे प्रायश्चित्तं
गुरुको मासः प्रस्तरमार्गेण चत्वारो लघुमासाः प्रस्तरं प्राप्नु-
व्वा दृष्टे चत्वारो गुरुकाः । प्रस्तरं गृहीते चयमासा गुरुवः प्रस्तरं
क्लिप्तस्तस्योपरि पठिते चेद्दः । आत्यवगाहे परितापिते मूलं मृते अ-
ननुत्थाप्यं तदेवं गणावच्छेदिनो गुरुमासाद्वारम्भे अनवस्थाप्ये
निष्ठितम् । आचार्यस्य प्रस्तरमन्संकल्पे चत्वारो लघुमासाः
प्रस्तरमार्गेण चत्वारो गुरुकाः प्रस्तरं प्राप्नुव्वा दृष्टे चयमासा
लघवः प्रस्तरं गृहीते गुरुवः चयमासाः क्लिप्ते चेद्दः आत्यवगा-
परि पठिते प्रस्तरं मूलं गाढं परितापिते चार्येअवस्थाप्यं मृते
पारान्भितमिति । संप्रति युक्तं । “ देवयकरणं तु बुद्धजामि ”
इति तत् क्रम्य च विवृताहं गमायाह ।

बहुपुत्रपरिसमेधे, उदयगे जडु सप्य चरसहगुमा ।

अत्थावृक्षसोमगनियह कंदक, गिबहुगविष्टे व जाये य ॥

देवताया बहुपुत्रविकृतवन्तामन्तरं बोधिते तथा पुरुषमेधे पुरुष-
यहे तथा उदके उदकप्रवाहे अग्नी प्रदीपनकरूपे अङ्गे इहमिति
सर्वे च समागच्छन्ति पञ्चायामादौ चत्वारो लघुका मासाः ।
तथा देवताया यिद्विहितसंयतीकपायाः पुष्टतो लम्बायाः प्रती-
कणे यावत् कदकं पादुममगनयामीत्येवं भुवस्थाः (अन्ध-
जति) प्रनिश्चयेण तथा अवलोकने तथा दूरादास्तसाहा निव-
र्त्तने कदकग्रहे उपलब्धमनसत । कदकं कदकाव पादु-
हने पादोक्षणे च तथा दृष्टे सागारिके मृगपदीरूपे प्रतिले-
खे इति परित्यजे भावं वशाद्वात्प्रतिलेखाकरणं च यथायोगं प्रा-
यश्चित्तमिति हारगाथास्तत्केषां । सामंतमेनामेव गाथां विय-
रीतुः प्रथमतो बहुपुत्रद्वारं विष्णुवति ।

बहुपुत्रं त्थी आगम, दोसु व कच्छेसु यासि विज्जवणा ।

अभांभं परिचोयण, वष गणं मा उलेपंता ॥

बहुपुत्रा कौ देवतारूपा तस्या आरामयोर्होषोपलब्धयोऽपरि-
तया स्थाली निवेशिता सा पतिता आतमस्यैविष्यापन्नं ततः
परं प्रतिबोद्धता तदनन्तरं तथा उच्छं भ्रज गणं मच्छं मा प्रान्तदेव-
तात्वां क्षुडियप्यतीति एव गाथाङ्गार्यः । जावर्त्तस्ययम् “सम-
हिटी देवता इत्यीकं बहुपुत्रे चरयकं विरुध्येता पक्षिमा-
गयस्स सावुस्स समीयमहीत्ता । चेत्तुक्वाणि रोचमाणाणि
जन्तानि ज्ञत्तं देहेसि । सा जणहं विपत्तं रंथेसि जावत्तावन्मा रो-
यह । ताहे सा दोसि पादगे जमरे उविठं तेसि मज्जे अस्मि
पञ्चालिना तेसि उवरि पिददं पाणियस्स जटिन्ता मुक्कं । तं पिददं
तदयपम्येण विदं पठितं । सो अस्मी विज्जवणो तुभो विअग्निं
पञ्चालिण विदं पाणियज्जरीयं मुक्कं तदेव पठितं । अस्मी वि-
ज्जवितो । एवं तं तिथं पि वारं विअग्निं तातो पक्षिमागतो
साह भणति पत्तिपण विज्ञाणेण तुमं पत्तिपाणि चेत्तुक्वाणि
निष्काप्यसि एवं जणमागस्स पच्छत्तं चत्त लहुयं सा भणह तुमं
कदमेवणण सुपण अण्यायोगो पस्मिं सत्तिपणो सिम्वं जाहि
गच्छं मा ते पंतदेवता उलेहिस्सि” । गतं बहुपुत्रद्वारम् ।

इदानीं पुरुषद्वारमाह ।

ओवाइयं समिधं, महाग्नुं देमि सेज्ज मज्जाए ।

एत्थेव तानि रिक्खइ, दिष्टे वारं व सभणा वा ॥

स कदाचिद्व्यक्त आर्यात्समीपे कायोत्तमंज्ज सियस्तत्र ब-
ह्वो मनुष्या आर्याबन्धनायेमागान्ते च तस्य साधोः समी-
पदेशे स्थिता ब्रुवते । यथा खदीपावच्छिन्नकीया तस्मादिका-
याः समीपे यावन्ति यथा ययुक्तं प्रयोजनमस्माकं सेत्स्यति
ततो महापद्मं प्रयच्छामः इति तदिदानीं समुक्तं निष्कर्षमिष्यते ।
ततः सचः इदानीं महापद्मं दृष्टः महापद्ममात्रं पुरुषः । ततो
गवेयवन्तोऽथैव किञ्चिन्मनुष्यं गता गवेयवणा मनुष्याः दृष्टः
स प्रतिमापतिपक्षो दृष्टा च कथितं मूलपुरुषाय यथैव अमणो
दीयतामार्थ्ये इति पञ्चमुके यदि जयन् वारं करोति देशविषय-
मनेतत् न समं करोति नवयतीत्यर्थः । यदि वा अमणोऽहिम-
ति कृते तदा प्रायश्चित्तं चतुर्धेनु ।

उदगजणप पत्तापइ, पवइ रक्खं व बुक्कए सहसा ।

धमेव सेमएम्, पहियारक्खेसु मो कुणइ ॥

सो अयकप्रतिपक्षः कायोत्तमंज्ज स्थित उदकप्रवाहे नद्यादिगते

समागच्छति । बहुवचनमेव पञ्चायते यदि वा पञ्चायते तस्मिन् । अथवा सहसा बहुकरोति इति तदा नस्य प्राबल्यं चतुर्लक्षे परमेव अन्यैव प्रकारं चोपेक्ष्यमन्यादिसङ्गतिं तु यदि प्रतीकारं करोति चतुर्लक्षे । इदमत्र प्राबला । अन्तः प्रत्येति स्वं वा समागच्छति यदि पञ्चायते अन्यं वा प्रतीकारं करोति तदा प्राबल्यं प्रत्येकं चतुर्लक्षे इति तस्मिन् च पुरुषस्योद्वात्मिह सत्यस्यैकस्यापि देवतासंज्ञायापि संज्ञास्यते स्वाधिक्यानि च तत्र यदि देवताकृतानि यदि वा स्वाजयिकानि सर्वेष्वप्येतेषु प्रत्येकं चतुर्लक्षे । सौप्रतमायणभाषोवमेत्यादि व्याचिन्त्यासुराह ।

जेह अज्ज पण्डित्ताहि, अहं तुज्जेहिं समं वच्चायि ।

इति सकल्लुगमालोचो, मुञ्जिज्जइ से अथिरावो ॥

अथ वा देवता संयतीयेवं कृत्वा कायोत्सर्गं समाने विहारक्रमे प्रति प्रस्थितं तत्प्रत्येकं साधुं प्रतिषेधं कृत्वा । अथो ज्येष्ठाय । अहमपि पुण्यानिः समं ब्रह्मणि तत्प्रतीकस्य तावत् यावत्पादद्वयं कण्टकप्रपन्नयामि इति एवं तथा देवतया कृतसंयतीविषया सकल्लुगमात्राः स पदाकः शैल्यार्यावस्थिराजो मुखानि मोह-मुणपचजि मुञ्जं यदि प्रतीकणादि करोति तथा प्राबल्यं तदेवाह ॥

अथति अथसोए तिय-सदुगा पुण कंटओ उ मे लगति । गुत्ता नियसमाणे, नह कंटगमणो चव ।

तत्र यदि कण्टको मे लग्यते इति यथाः पुत्ता [अर्थः तानि] प्रतीकते तदा प्रायश्चित्तं लघुकाश्चत्वारो लघुमासाः । अथापि तत्संयतीवसोकोने तदपि चतुर्लक्षे । एतच्च [आसन्नतो ह-हुनो] इति च यथासाधारण्यवस्थितम् अथ ब्राह्मणः तस्मिन् द्वाश्विचरसमाने चत्वारो गुत्ता गुत्ताममाणा [कंटगमणो चवेति] यदि कण्टकप्रपन्नयामीति तत्पादद्वयं कण्टकं मुणयते तदपि प्रायश्चित्तं चतुर्लक्षे ॥

जेदो कंटकपाय-मगरो लुहहुज्जगुक्क वा ।

चलाय मुञ्जिवदं दिट्ठिम्म, उगुत्ता परिणतो जवति ॥

यदाह प्रतिषेधे इति तदा जेहः अकरणे प्रतिषेधायाः पदं लघवो लघुमासाः । अथ तस्याः संख्याः पादं गुह्याति कण्टकोकारणाय तदापि पदं लघु यदि पुनश्चरणं पादमुद्विहति कपादयति कण्टकोकारणाय तदा पदं गुह्य । पादं मुद्विहति सति यदि सागारिकं पश्यति तदा तस्मिन्नापि पदं पदं गुह्य सागारिकदर्शनाभ्यन्तरे यदि प्राबल्यं परिततो प्रवति यदाह प्रतिषेधे इति तदा जेहः करणे प्रतिषेधाकरणे भूतं एतत्प्रायश्चित्तविधानं जिहो-रुक्तं गणावच्छेदाध्यायेः पुनरिदमाह [सप्तद्विच] अत्र प-रणप्रत्ययान्तस्य शोपः प्राकृतत्वात्तोऽप्यम्य । गणावच्छेदिकः प्रायश्चित्तविधानं द्वितीयावच्छेदेषु कुमात्वं समागमनवस्थायं प्रायश्चित्तं यावद्वचसेयम् । आचार्यस्य प्रथमा चतुर्थककादा-र-व्यमहं पाराभितं प्रायश्चित्तं यावत् । एतेदेवाह ॥

लहुया य दोसु रोसु य, गुत्ता उम्मससहुगुक्क जेदो ।

जिकल्लुगणायारियाणं, मूझं अगवक्क पारंवी ॥

जिहृगणाचार्यानां जिहृगणावच्छेदाचार्यानां यथाक्रमं प्रायश्चित्तविधानं मूलमनवस्थायं पाराभितं च यावत्तथा जिहो-रुक्तं प्रायश्चित्तप्रसङ्गोक्तं च चत्वारो मासा लघवोः शोपनिवर्तने कण्टकमार्गेणे च चत्वारो गुत्ता [उम्मससहुगुक्क] अत्र दोसु इति प्रत्येकमपि लघुवचने तयोः कण्टकप्रपन्नं पादप्रपन्नं च यथासाह भवः द्वयोः पादोः शोपे सागारिकदर्शने च पदं गुह्य प्रतिषेधाप्रिये

जेहः प्रतिषेधाकरणे भूतं गणावच्छेदिनो यथाऽनवस्थायं पर्यन्ते प्रवति तथा वक्तव्यम् । तथैवं गणावच्छेदिनः प्रतीकणे चत्वारो लघुकाः अशोकोने चत्वारो गुत्ताः । निवर्तने चत्वारो गुत्ताः कण्टकमार्गेणे पदं लघु कण्टकप्रपन्नं पदं लघु संयती-पादप्रपन्नं पदं गुह्य पादोऽप्यते जेहः । सागारिकदर्शने जेहः । प्रतिषेधाप्रिये भूतम् । प्रतिषेधाकरणेऽनवस्थायम् । आचार्यस्य यथा पाराभितमते जवति तथा वक्तव्यं तथैवमाचार्यस्य प्रतीकणे चतुर्थकं निवर्तने कण्टकमार्गेणे च पदं लघु कण्टकप्रपन्नं पादप्रपन्नं च पदं गुह्य । पादोऽप्यते जेहः । सागारिकदर्शने भूतं प्रति सेवाप्रिये भूतम् । प्रतिषेधाकरणे पाराभितमिति । समिति वक्तुं "गुत्ता निवर्तमाय" इति तत्र विशेषमाह ।

आसत्तातो सदुगाओ, दूगनिचसस गुत्तरा दंदो ।

चोगवसंगमामुमं, नियद्वं सिंसति च्छुगुत्ताया ॥

संख्या आसत्ताप्रदेशाधिक्ये लघुकां द्वादशः चत्वारो लघुमासा द्वादश इत्यर्थः । द्वाश्विचरस्य गुत्तराचत्वारो गुत्तामासाः । एवमाचार्येण प्रकृतं चोद्वाकः प्रत्ययति । तत्र चोद्वाकाचार्यनिर्देशं संज्ञामाहिकं निर्देशं तं च प्रपन्नपतिहं निवृत्तं प्रत्यागतं सन्तं ये [किंसंतिनि] होहयन्ति तेषामनुज्ञाताचत्वारो गुत्ता मासा प्रायश्चित्तमित्युत्तरादसंकेपार्थः । इहानीमेनेदोचत्वारो दिवरीपुः प्रथमतोऽधिकवचनं पाठयति ॥

दिहं लोए आमो य, जंगविणिए य अथणियनियसो ।

अवराहे नाणसं, न रोयए केवणं नुक्ते ॥

प्रागुद्वाचार्यप्रकृत्यामन्तरं परः प्रकथयति । ननु संख्यायाः प्रत्यासंज्ञाप्रदेशाप्रतिनिवृत्तस्य गुत्तराण्येव द्वादशेन अथितव्यं द्वादश-तिनिवृत्तस्य लघुगुत्तराण्येन चित्तनुपपन्नं यतो लोकेऽपि द्वादशं तथा शेषस्य राहो नगरप्रयो राजा वेद्ययितुकामः समागच्छति तं च समागच्छन्तं बुद्ध्या नगरसमी भयान्नेषयति । तथा पुनं तत्र यत्वा पुच्छयन्ति । तथैको भटः परवलमतिप्रभूतमालोक्य द्वातेनमाय पथ जज्ञः प्रत्यागतोऽन्यो पुच्छा चिरकालं संज्ञातमग्रा भग्नः समागतः अपरः परवत्तेन सह पुच्छाऽसंज्ञातमग्न एव जज्ञः प्रतिनिवृत्तः । तथैवा भटानां मध्ये यः आलोकाङ्गी द्वातेनमात्रता भग्नः प्रतिनिवृत्तस्तस्य बहुतरोऽपराधः यः पुनः संज्ञातवृत्तो य-आभ्यति पतो हावपि जग्मी सन्ती प्रतिनिवृत्ताधियपराधिनं केवलमाशोकभङ्गप्रेक्षाऽप्यतपरागपथो द्वातेननिवृत्तत्वादेवं शोके द्वातेनमन्येदपराधो नानाव्यतिवृत्तप्रपन्नं तत एव द्वादश-वत्तेन वम्मयोक्तं संख्यायाः प्रत्यासंज्ञाप्रदेशाप्रतिनिवृत्तस्य भू-यावत् द्वादशो द्वातेननिवृत्तस्याप्यतपराह । ततः केन कारणेन पुच्छन्त्येव रोचते । स्मिराह ॥

अक्खपदेहु निरयं, बहुदुक्खमणए जे समाणोह ।

यमहं न रोयति, को ने दिसेतो भवे एत्थ ॥

यहहुहुःकानयेन परवत्तेन सह पुच्छयमानस्य प्रवृत्तं तुः कं मर-णपर्यवसानं अभिव्यतीति अयेन सुकृतदेहः सन् निवृत्तः प्रति-निवृत्तोऽपि कृतदेहनिवृत्तस्तस्मान्नय एतन्मात्रं न रोचते विषय-त्वात्तथा हि । न सत्यया अकृतचचारित्र्यः प्रतिनिवर्तते किं तु कृतचारित्र्यस्ततोऽप्यत्र स उपपत्त्यसनीयो योऽपि कृतस्तदा धर्मि-केन सहमानतामवलम्बते न चासौ तथेति पर आह । यदेव द्वादश-स्तस्य न प्राप्तते ततः कोऽपिस्मिन् विचारो तव विशेषो जवेत विशिष्टो द्वादशः स्यात् । स्मिराह ।

एतेष य दिट्ठो, पुररोहे जत्थ वारिये रक्का ।

भा खीह तस्य निंति, ब्रासमे य नापत्ता ॥

एष एष प्रबन्धपद्यस्तो दृष्टान्तः पुररोहे सति कथ्यते यत्र पुर-
रोधे राक्का वा वारितं यथा भा कोऽपि पुराजिष्यांसीदिति
तत्रैव निवारिते तत्र निर्गच्छति बुरादासत्ताञ्च प्रतिनिवृत्तं यथा
नामात्मपरायणवियं तथेहापि योजनीयम् । तथा परब्रह्म
मगरे रोधे छले राक्का पट्टेन घोषितं यथा यो नगराजिष्यांस्थति
स त्रया निमोह इति ततः कोऽपि निरत्य आसत्तात्वातिनिवृत्तौ
प्ररो बुराचय तथैतयोरासत्तात्वातिनिवृत्तस्याप्यतरो राक्का इत्येव
द्वारात्वातिनिवृत्तस्य बहुतरः एवं यो बुरात्संयत्याः प्रतिनिवृत्त-
स्य गरीयान् भावदोष इति चतुर्गुणकमासत्तात्वातिनिवृत्तस्य
स्वल्पीयान्मायदोष इति चतुर्गुणः । संप्रति "पुणो आलोएज्जा" इ-
त्यादि कृषं व्याख्यानयति ।

सेसम्म चरित्तसा-होयणया पुणो पत्तिकमणं ।

जेदे परिहारं वा, जं आबो तपं पावो ॥

अपि प्रतिभाप्रतिपक्षस्य चारित्रविरोधान्ऽऽसीत् तथापि न
चारित्र्यं सर्वथापगतं किं तु शेषोऽयतिदुर्लभं व्यवहारनयमतेन देवा-
पङ्केन सर्वमज्ञाभावात् । ततः शेषे चारित्र्यस्य सति पुनराहो-
चना पुनः प्रतिक्रमणं न पुनः शब्दो द्वितीयवारापेक्षः । तथा
होके वकारः कृतमिद्वैकवकारमिदानीं पुनः क्रियते इति । अत्र
तु प्रथमवार्तालोचनं प्रथमेष च प्रतिक्रमणं ततः कथं पुनः शब्दो-
पपत्तिः । उच्यते यत्रैव स्थाने सोऽप्युक्तं कृतञ्च तत्रैव स इत्य-
मन्वित्यत्र आहोचयामि प्रतिक्रमामि च तावद्द्वयमेतस्याहुत्पस्य
पञ्चाहुत्पसमङ्गं भूयः आलोचयिष्यामि प्रतिक्रमयिष्यामि च ।
एवं च क्लित्तयित्वा तथैव अकार्णीयं यतो वटनं पुनः शब्दो-
पादानमिति । यदि वा यदेव तदानीं हा उच्यते चारित्तमित्यादि
क्लित्तं तथेयालोचनं तदैव च प्रतिक्रमणं भवति । तदपेक्षया
पुनः शब्दोपपत्तिः । यदपि च जेदे परिहारं वा प्रायश्चित्तमापन्न-
स्तरकमापन्नमयामिति प्रतिपद्यते । संप्रति यद्वक्तुं "नियद्वल्लिंसंत
शुणघाया" इति तद्व्याख्यानयति ॥

एवं सुमपरिणामं, पुणो वि गच्छंति तं पटिनियत्तं ।

जे हीसइ खिसइ वा, पावइ शुणए चउम्मासे ॥

एवं पुनराहोचनाप्रतिपत्त्यादिक्रमारेण शुमपरिणामं शोभना-
ध्यस्तत्वात् पुनरपि गच्छे प्रतिनिवृत्तं सन्तं यो हीसयाति खि-
सयति वा तत्र यदि अस्तुया निवृत्तं तत् यथा समाप्तिं नीता-
अनेन प्रतिभा संस्तमागतो वर्यते ततः क्लियतामस्य पूजेति ।
यत्पुनः प्रकटनं निवृत्तं स्या खिसा यथा धिक् तव अष्टप्रतिह-
र्यस्यादि ह्य प्राप्तिं प्रायश्चित्तं शुभकान् अनुज्ञातान् जनु-
रो मासात् १० प्र० १ उ० ॥

पगद्धविहारसामायारी-एकाकिविहारसमाचारी-ली-आचार-
विनयपद-एकाकिविहारप्रतिमां स्वयं प्रतिपद्यते परं च प्राह-
वनीति एकाकिविहारसामायारीति । प्रब० ६५ अ० ॥

सांप्रतमेकाकिविहारसामायारीमाह ।

एगद्धविहारादी, पडिमापटिवज्जती य सयणं वा ।

पटिवज्जावे एवं, अप्पाण परं व विणएति ॥

एकैकविहार आदिधांसं ता एकैकविहाराद्य आदिशब्दात्म-
तिमानाविशेषानुष्ठानपरिग्रहः । एयंभूताः प्रतिभाः स्वयं प्रति-

पद्यन्ते अयं च प्रतिपाद्यन्ति । एवमाचारविनयमात्रात्तं परं च
विनयति व्य० छि० १० उ० ।

एगवगदा-एकवगदा-ली० एको वगदः परिहोयो पद्याः सा ।
एकवृत्तिपरिकोषाणां वसतो, "एगवगदाय भंतोवदिया सं-
वत्सवका" तथया साधुवसंतः एगवगदाय इति । एकवृत्ति
परिकोषाया अन्तर्बहिरेति । व्य० उ उ० ।

एगवगदा-एकवर्ण-वि० एको वर्णो रूपं यस्याः । अन्वयप्राप्तिमि-
तवर्णयुक्ते, एको वर्णः आतिवेदो यत्र । ब्राह्मणादिवर्णवि-
भागशून्ये कलिमुगावहोवस्थशोके, वयस्ये भवनं एकोः एकवर्णः
स्वरूपं वस्य । एकस्वरूपे, शुभसाधौ रूपे, एकस्मिन् शब्दे च ।
भेदवर्णं भेदजातो च ॥ वाच० १ वीजगणितोके सजातीये तुदय-
वर्णं कल्पनेदे च । वाच० १ एकः कृष्णादिवर्णान्यतोऽन्यो वर्णोऽस्ये-
त्येकवर्णः । उच० १ अ० । काशापेकवर्णः, अ० ५ अ० उ० ।

एगवसुसमीकरण-एकवर्णसमीकरण-न० एकवर्णं तुल्यकया
समीक्रियते क्रमेण करणे इत्युद् बीजगणितोके बीजचतुष्टयान्त-
रगतबीजयदे, धावस्पती अल्पकषाये गणितप्रकारो इतिः
प्रथमसमीकरणसमीकरणं बीजं द्वितीयमेकवर्णसमीकरणं बीजं
यत्रैकवर्णयोर्दोयोर्बिद्वां च वर्गादितयातां समीकरणं तन्मध्यमा-
हरणम् । यत्र नापतितस्य तत्राविततमिति बीजचतुष्टयं यन्मन्य-
चार्या भास्कराचार्याः । अयं दोहादृष्टम् । एकस्य कपत्रिंशती
यदम्बा अम्बा इत्यामस्य तु तुल्यमुदयः । अत्रं तथा कपत्रात्म-
तस्य तौ तुल्ययितौ च किमवश्यमुदयः । एतच्चतुष्टयकषाये व्या-
न्यातम् । अत्र तुल्यमुदयस्यापवादस्यैकविधस्यैव पृथग्व्यवस्थि-
तस्य समीकरणान् एकवर्णसमीकरणमित्युगतायां संज्ञा वाच्य-
एगवसुसमीकरण-न० एकोऽर्थ उच्यतेऽनेनोक्तयोः विषयमेक-
वर्णस्य एकमेकवचनम् । वचनमेवे, वहाद्वयं देवः इत्या० १
अ० । एकवचनं वृक्ष इति । आवा० १ भु० । बहुवचनेषु कुत्र-
विज्ञातावेकवचनम् "इह जयमयासे इता" अत्र बहुवचनप्रक-
मेरपि जात्येकैकवचनेन निर्देश इति । आवा० १ भु० १ अ० ।
होगस्स परियागं आणइ पासइ, (परियागं) जातावेकवचन-
मिति पर्यायान् विविचपरिणामान् इति इत्या० १० अ० ।

एगविद-एकविद्-सुं एकस्य ज्ञातरः, " एते एगविद बुके "
एकमेवज्ञानं परलोकागमिनं वेत्तीत्येकविद न मे कश्चिद्
दुःखपरिणामकारी सहायोऽस्तित्वमेकविदः । यदि वैकान्तेन
विदितसंसारस्वभावात्तया मीमी-कमेव ज्ञात्तं तथ्यं नान्यदित्यं
वं वेत्तीत्येकान्तविद् । अथवेको मोक्षः संयमो वा तं वेत्तीति ।
सुत्र० २ अ० ८ अ० ।

एगवद-एकविद्-मि० एका विधा प्रकारोऽस्य । एकप्रकारे,
अ० ३५ अ० १ उ० । "एकविदं केवढं मासु" एकविधं जेद्वि-
प्रमुक्तमिति । विश० ।

एगविहारान्-एकविहारिन्-सुं एकः सद् विद्वत्तित्येवं शीतः ।
वृ० १ उ० । एकाकिविहारिणं जिनकालिकादौ, वृ० ८ उ०
(एतद्वक्तव्यता एगद्धविहार शब्दे)

एगविदिविहाण-एकविधिविधान-वि० एकप्रकारेण व्यवस्थिते,
" लघ्वादीया समुदा संज्ञाणोऽन्ये एगविदिविहाणा " एकेन
विधिना प्रकारेण विधानं व्यवस्थानं येषां ते तथा सर्वेषां वृत्त-
त्वात् अ० ११ अ० ५ उ० ॥

एगवीसरङ्गण-एकविंशतिरतिगुण-सुं कामशास्त्रमासिके एक-

प्रवृत्तिं मासलसु । तपसा काशेन चतुर्गुणकम् । एवमेव चतुर्षु स्थानेषु चत्वारि मासगुणि तपःकाशविशेषाणि कर्तव्यानि । विषयस्याप्यस्तुषु स्थानेषु चत्वारि चतुर्षु तपःकाशविशेषाणि कर्तव्याः स्नानचतुष्टयेऽपि तथैव तपःकाशविशेषाणि चत्वारि चतुर्गुणि ॥

अथ द्रोणाग्रहः ।

विहृती वेगाग्निं, किएहृद दोसे ए इयिगा पावे ।

आमोमगतखोहिं, किं पुण पंथम्मि संका य ॥

किमेकाकिनी ह्रीं प्रतिभये तित्थली द्रोणाग्रहः प्राप्तेति येनैवं जिह्वातारिकमेवैकाकिन्याः प्रतिपिच्यते इति शिष्येण पृष्ठः सुरिराह । तत्रापि तित्थलीं प्राप्तेत्येव द्रोणाग्रहः परमागोपकाः स्नेहास्तरुणा वा तत्प्रास्तकृता एकाकिन्याः पथि यच्चन्त्या जुयांसो द्रोणाः । शङ्का च तत्र नयति । अथर्वप्रमथा कुशोद्वा येनेकाकिनी गच्छति । किंच ॥

एगागिणए दोसा, सागा तरुणे तहैव पणिखोए ।

जिक्खसिंसाहिं मडन्नर, तरुडा सविजिज्या गयणं ॥

एकाकिन्यं जिह्वातारिक्या एते द्रोणा जयन्ति श्वानः समागल्य द्वेयुक्तकर्म वा कश्चिदुपसंगमयत् । प्रत्यकीं वा इत्यात् । गृहव्यादावांतायां जिह्वातारिक्यमुपयुज्य गृहमाणायापेयाशुकिर्न भवति । कोट्टवटिलप्रयोगादिना च महाज्वरानि विहास्यन्ते । येन ह्ये दोषः ज्ञतः सखित्तीयया निर्मल्या भिक्षोर्वा गमनं कर्तव्यम् ॥

द्वितीयपदमाहः ।

आनिवादि मंससत्थे, इयं पुत्तिसे य पूजिते सिंगे ।

एस उ पंथजयणा, जानियवसद्धं य जिक्खा य ॥

अग्निवादिभिः कारणैः कदाचिदेकाकिन्यपि जनेह गमेवं यतना आगन्तरे गच्छन्ति । ह्रीं साधेन व्रजति तद्रूपेण पुरुषमिच्छेण ह्रीं साधेन तद्रूपी संवन्धिपुरुषसाधेन व्रजति । अथवा यत्तत्र परित्राजिकादिभिर्ज्ञं पूजितं तद्विधाय गच्छति एषा पथि गच्छती यतना ज्ञेयता । प्राप्ते च प्राप्ताया यानि साधुमापितानि कुलाणि तेषु वसति गृह्णाति भिक्षामपि नेष्येव कुलसु पर्यटति । वृ० ५ उ० ॥

एगाउउ—एकनवति—ह्रीं० एकाधिकका भवतिः शा० तं० एकाधिकनवतिसंख्यायाश्च, तत्संख्यान्विते च वाच० “ एकाग्रतदपरयेयावत्तत्कर्मपरिमात्रो पक्षस्तोत्रो” सम० ।

एगाउउपेहा—एकानुग्राह—ह्रीं० एकस्यैकाकिनोऽप्येवावस्थापुत्रेका भावना एकापुत्रेका “ एकोऽहं नार्हन् कश्चिद्—आहमस्यैककथयिष्ये । न तं पश्यामि यस्याहं, नास्तीं जायति यो मम ” इत्येवमात्मनः एकत्वज्ञानमायाम्, । दशा० ५ उ० ॥

एगाजरण एकाभरण—न० एकजातीये आजरणे, “ एगाभरणस्यप्राग्विनिर्वायं कोऽभियवतत्कर्मसहस्रं सहायेह ” एक एकाहस आभरणवसनसङ्कोणो गृहीतो नियोगपरिकरो येस्ते तथैव ज्ञ० ए० ३३ उ० ॥ “ एगामरणपिडाणा ” एकामरणानं एकजातीयहेमकपटनभरणानि पिडाणानि च वक्ष्यामि यस्याः सा तथेति । दशा० १० उ० ॥

एगाभोग—एगाभोग—पुं० अत्र कोपकरणादीनामेकत्र कथने, “ एगाभोगपथिगाहं कैर्यं यस्यापि य पुरतो ” एगाभोगो यगो ययोगो भवति एगाहपथेति जनिवं भवति होति तं च मसगोऽपकाराणां पगडुनि ” नि० चू० १ उ० । (एगाभोगेति)

एकत्राभोगः आभोग उपकरणं (एगासि) एकत्र करोति एकत्र भवतीत्यर्थे इति । भाष० ।

एगाभोग—एगाभोग—पुं० एकाग्रपथे, भोग० ।

एगाभोग—पुं० एकस्मिन् स्वर्गे, घ०३ अथि० । तथा च घर्मेसमग्रे अमुपेक्षणदोषमधिकृत्य “ एगाभोगा ” एकामसौं वक्ष्ये गृहीत्वा तादृकार्थेन करोति याचिजिगाभापुत्रेण प्रद्वं ज्ञानमेकार्थेनमित्यर्थः । अथवाऽनेकमहा आकर्षणे ग्रहणे काऽनेके आभोगाः स्वर्गां जयन्ति तद्वत्त्वमेकत्रा स्पृशीत्यर्थे इति । घ०३ अथि० ॥

एगायत—एगायत—वि० एकाकिनि, “ एगा य तावत्कर्मणं कर्तति ” एकाकिनोऽप्याप्यनुकर्मणं तस्यां गमनं भूयते कुर्वन्तीति एकस्मिन् हीये च “ एगायते एवमर्धमं तद्वत्कर्म ” एककिना घटितो दीये इति । सूत्र० १ सु० ५ अ० ।

एगायपण—एगायतन—न० कानादिभ्ये, अखिलीये आयतने, “ एगायतनपर्ययस्य दक्षिणमुक्तस्य अथि प्रमो वि रक्षस्सति ” आहनिविधौ समस्तपापारम्भेय आत्माऽऽप्यन्ते आनियम्यते तस्मिन् कुशज्ञानुष्ठाने वा यज्ञान्द किपन इत्यायमनं कानादिभ्यमेकमहिनीयमावतनमेकायतनं तत्र रतस्तस्य कानि न विद्यन्ते कोऽसौ भागो नरकनिर्गमेभ्यनुप्यगमनपदनिर्हितः । आका० १ सु० ५ अ० ५ उ० ।

एगारै—अयस्कार—वि० अयोधिकारं करोति ह—अय—उ० ५ स० सन्त्यम् । द्याविदिविचक्रिहायस्कारं उ० ११६ इति सूत्रेणः स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह पृथ्वति । ओहकारि, आ० ।

एगारस (ह) एकादशन्—वि० एकाधिका दश नि० आत्० “ संख्यागच्छे रः उ० ३१ १६ इति प्राक्तनसूत्रेण इत्य उ० । आ० । एकादशसंख्यान्विते, वाच० ” “ एकाग्रस उवासागर्ण ” एकादशं बोधासकानां प्रतिमा जयन्तीति । प्रस० ५ उ० ॥

एगारसंगसुत्थधारय—एकादशाङ्गसुत्थधारय—पुं० एकादशानामङ्गानां सूत्रार्थस्यधारयतीत्येकादशाङ्गसुत्थधारयकाः ५०० ए० ३० । एकादशानामङ्गानां सूत्रार्थयोधारेके, “ एकाग्रसंगसुत्थधारय सत्यसाङ्ग य ” एकाग्रसं च ताम्यङ्गानि च एकादशाङ्गानि एकादशाङ्गानां सूत्रार्थी एकादशाङ्गसुत्थार्थी तौ धारयति ये ते तानेकादशाङ्गसुत्थधारयकाराणि । भाष० ।

एगारसम—एकादशम—वि० एकाग्रस्य पूर्णे ङिद संख्यापूर्वकादपि कश्चिन्मुद्र । यत्संख्याया एकाग्रसं संख्यां पृथ्वेते तादृशसंख्यान्विते, वाच० । “ एकाग्रसमे एवमे ” दशा० १६ उ० (एकाग्रसमंति) एकाग्रस्य अयमभूतप्रतिभाति । उपा० १६ उ० ।

एगावसम—एकपंचाशत्—ह्रीं० एकाधिका पञ्चाशत् शा० तं० एकाधिकपञ्चाशत्संख्यायाश्च, तत्संख्यान्विते च वाच० । “ नवरहं संवधराणं एकावसम उदेसधकारो पञ्चाशत् ” सम० ५१ स० ।

एगावतारि—(न) एकावतारि—पुं० एकावतारवति जीः । तद्विषये पण्डितजगन्नाथपण्डितप्रसो ६० प्रश्ने यथा वनस्य विषु जीवा एकावतारिः स्यात्कोऽकार्त्स्न्यमा प्रतान्तीयदुःमप्येऽपि कश्चिद् भवति नवेत्यथोत्तरमकार्त्स्न्ये निषेधो शास्त्रास्तीति । हीर० ।

एगावली—एगावली—ह्रीं० एकाद्वितीयाऽऽवली नामा म निष्पत्ती । आभरणविशेषे, सम० । सा च नामान्निकमयी म

लेति । औप० एकावली विविचमणिकुला एकसरिकेति ।
हा० १ अ० । “ एकावलीकठलरयचष्टा ” एकावली आम-
रयविशेषः सा करदे श्रीवायुं लंगिता विलम्बिता सती वक्षसि
उरसि वसन्ते येषां ते तथेति । सम० । “ एगावलि पिण-
खेत्त ” प्रश्न० १ सं० ७ हा० ।

एगावलीपविनसि-एकावलीप्रविचकि-न०नाल्यभेदे, राज०।
एगावाइ- (न) एकादिन्-पुं० एक एगात्सादिर्बह्वेदे
वर्तनीत्येकावली दोषार्थं च प्राकृतत्वात् । अक्रियावादिभेदे,
उक्तं चैतन्मत्तानुसामिभिः “ एक एव हि भूतात्मा, भूते भूते
व्यन्त्यित्येतः । एकया बहुधा चैव, इत्यते जलचन्द्रवदिति ”

॥ १ ॥ अपरस्वात्मैवास्ति मान्यदिति प्रतिपन्नस्तुक्तं “ पुरुष
एवेवं सर्वं यदभूत् यच्च भाष्यमुताभूत्त्वस्वेषानां यद्वेत्नाति-
रोहति ” ॥ १ ॥ यदेजति यजेजनि यद्वरे यदन्तिके यदन्तरस्य
सर्वस्य यत्सर्वस्यास्य बाह्यत इति । तथा “ नित्यज्ञानविषयो-
ऽयं क्षितिजेजो जलादिकः । आत्मा तदात्मकश्चेति संगिरन्ते परं
पुनः ” इति ॥ १ ॥ शब्दाद्वैतवादे तु सर्वं शब्दात्मकमिदमित्येक-
प्रतिपन्नः । उक्तञ्च “ अनादिनिधनं ब्रह्म शब्दतयं यद्वक्षरम् ।
विषयैतेऽर्थाभावेन प्रक्रिया जगतां यत् ” इति ॥ १ ॥ अथवा
सामान्यवादी सर्वभेदैकं प्रतिपद्यते । सामान्यस्यैकवादित्ये-
कमेकैकवादे अक्रियावादिता चास्य सन्नतस्यापि तद्व्यस्य
नास्तीति प्रतिपादनात् । आत्माद्वैतपुरुषाद्वैतशब्दाद्वैतादीनां गु-
क्तिभिरव्ययमानात्मनस्ति त्वाभ्युपगमात् । स्था० च्छा० उपाध-
पकात्माद्वैतवाद्दुद्देशार्थाधिकारमात्रं यद्वैकवादिमुहा ।

जहा य पुद्वर्गं धूमे, एगे नाणाहि दीक्षि ।

एवं भो कसिखे लोए, विन्नु नाणाह दीसइ ॥ ए ॥

इष्टान्धवत्सैवार्थस्युपादानमेतः पूर्व इष्टान्तोपस्थासः । यथे-
त्युपश्रंखनं चशब्दोऽपि शब्दायै स च मित्रकर्म एक इत्यस्या-
नन्तरं कष्टयः । पृथिव्येव स्मृतः पृथिव्या वा स्तुषः पृथिवी-
संवातावयौ । स वैकोऽपि यथा नानाकपः सरित्समुद्रपर्वतन-
गरसंज्ञिवशायाधारतया विविधो इत्यते । निष्क्रान्तमुद्रकठिन-
रकपीतादिभेदेन वा इत्यते न च तस्य पृथिवीतत्त्वस्वीतायता
भेदेन भेदो भवत्येवमुक्तरीत्या भो इत्यादिपरामर्शप्रणं कृत्वाऽपि
लोकश्चेतनाचेतनकप एको विद्वान् वर्तते । इदम्ब्र इदम्ब्र ।
एक एव ह्यात्मा विद्वान् ज्ञानपिण्डः पृथिव्यायाकारतया नाना
इत्यते न च तस्यात्मन एतावताऽऽत्मतत्त्वभेदो भवति तथा-
चोक्तमेक एव हि भूतात्मन्यादि ।

अस्योत्तरदानायाह ।

एवमेगेति जर्णति, मंदा आरंभणिरिति भा ।

एगे किशा सयं पारं, तिन्वं दुवल् नित्यच्छइ ॥ १ प ॥

परमिन्त्यन्तरात्माद्वैतवाद्दोषोपशानम् । एकं केचन पुरुषाः
कारणमपिदना जहयन्ति प्रतिपाद्यन्ति किंचुताले इत्याह मंदा
जराः सम्यक्परिहानयिकताः । मन्त्यं चैषां युक्तिविकलताऽ
ज्ञेयपक्षसमाश्रयणात् । तथाहि-यथैव एवात्मा स्वाध्यायमहत्त्वं
ततो ये सत्त्वाः प्राणिनः कृषीभक्षारय एकं केचन आरम्भे प्राणयु-
पसर्गकारिणि व्यापारे निरिन्ध्या आत्मकाः संभदा अण्युपपन्ना-
स्तं च संरम्भसमाश्रये कृत्यापराधाय स्वयमात्मना पापमशुभप्रकृ-
तिरूपमसातोदयफलं तीक्ष्णं तद्व्यस्यस्यानं वा नराकारिकं
(नियन्त्रणीनि) आरंभ्याह्मदुष्यकमायं एकवचनमकारि । तत्त्वा-
वमर्थो निश्चयेन यच्छन्त्यवश्यतया गच्छन्ति प्राप्नुवन्ति त एवा-

रुत्तासत्ता नाम्ब इत्येतत्तथादिपि चाशुने कर्मणि कृते सर्वेषां
बुभानुष्टानिनामपि तीव्रप्रदः सामिसंबन्धः स्यादेकत्वादात्मन इति
न चैतदेवं इत्यते । तथाहि य एव कश्चिदसमस्वकारः स एव
शोके तद्व्यस्यता विद्वन्मनाः समनुबन्धुपलप्यते मान्य इति ।
तथा सर्वगत्यन्ते आत्मनो बन्धनोपापमायस्तथाप्रतिपाद्यप्रतिपा-
दकविशेषाभावाच्चाज्ञाप्रणयनाभावश्च स्यादिति । एतदर्थ-
संवादिन्यात्मकसंबन्धं नित्यैकत्वादात्मनाऽन्यथापयते । तद्यथा
पञ्चानां पृथिव्यादीनां भूतानामेकत्र कार्याकारपरिणतानां चैत-
न्यमुपलभ्यते । यदि पुनरेक एवात्मा व्यापी स्यात्तदा सदादिष्व-
पि चैतन्योपलब्धिः स्याच्च चैवं तस्माद्वैक आत्मा । चूनानां वाग्यो-
न्यगुणयं न स्यादेकस्मादात्मनोऽज्ञात्वात् । तथा पञ्चेन्द्रिय-
स्थानां पञ्चेन्द्रियाभितानां ज्ञानानां प्रवृत्ती सत्यामन्येन ज्ञाया
विदितमन्यो न जानातीत्येतदपि न स्याद्यथैक एवात्मा स्यादिति ।
सूत्र० १ सु० १ अ० (विस्तरः) पुनरुक्तरीत्याऽपि दर्शयिष्यते ॥

तथाच विशेषावश्यकं आत्मनो बहुभेदत्वमपिष्टय ॥

संसारिधरयावर-तसाइनेयं मुणे जीवं ॥

तथा संसारान्तरस्थावरचरत्वादिभेदं संसारिणेभ्योरे त सिद्धाः
आदिशब्दाच्च सूत्रमवाधरपयोतादिनेद्विधमिह इति । अत्र वे-
दन्तवादी ब्रह्म । ननु बहुभेदत्वमात्मनोऽसिद्धं तस्य सर्वैक-
त्वात् । तदुक्तम् । एक एव हि चूनात्मा, भूते भूते प्रतिष्ठितः । एक-
या बहुधा चैव, इत्यते जलचन्द्रवत् । “ यथा विद्युक्कामाकाशं,
निर्मलपद्मलतां जनः । संकीर्णमिव मासमि-निर्जानान्नमिमन्यते ।
“ तथेदमलं ब्रह्म, विविक्तमविषयात् । कलुषमविषयात्, भेद-
पं प्रकाशते । ऊर्कं सूक्ष्ममयः शास्त्रमभ्यासं प्राहुरव्ययम् । गन्दा-
स्ति यस्य पद्मानि, यस्तं वेद स वेदविन् । पुरुष एवेवं सर्वेष्वनु-
नं यत्तु च भाव्यम् उताभूत्त्वस्वेषानां यद्वेत्नानिरोहति यदेज-
ति यजेजनि यद्वरे यदन्तिके यदन्तरस्य सर्वस्य यासर्वस्यास्य
बाह्यत इत्यादि ” इत्यनेदेव पूर्वोक्तोत्तराज्ञासंसारार्थेन परिहृत्वाह ।
अइ पुरा सो एगो विषय, दुवल् लोपं व सव्वापेदेतु ।

गोयम ! तदेगलिमं, दिरेसु तहां न जीवो य ॥

परः प्राह यदि पुनर्द्वैतमन्यायेन स आत्मा सर्वेष्वपि नारक-
तिथ्यन्तरामरपिण्डेषु व्योमवदेक एव भवेन्न तु संसारोत्तगदि-
नेद्विमिश्रस्ति किं नाम दूषणं स्यादेवमुक्ते भगवानाह । गौतमः
तद्योम सर्वेष्वपि विप्रेषु मूर्तिविशेषेषु स्थितम् एकलिङ्ग-
सदृशमावादेककल्पमेवेति युक्तं तस्मात्तद्वैक जीवस्येवं विचार्य-
तेन प्रस्तुतां न तथा वैकलिङ्गः सर्वत्र इत्यते प्रतिपिणं तस्य
विलक्षणत्वानुक्षणजेदेवं च तद्व्यवेदनादिति न तस्यैकत्वमिति ॥

अत्र प्रश्नः गमाह ।

नाणा जीवा कुंभा-इन्द्रां व विलसवखाइभेयायो भा ।

मुहद्वक्सर्वधेमोक्ता-जावा य ज्यो तदेगते ॥

नामकया हृषि जीवाः परस्परं भेदमात्र इत्यर्थः । लक्षणवि-
नेद्विद्वान् इति हेतुः कृष्णद्वय इवेति दृष्टान्तः । यच्च न जिज्ञे तस्य
न लक्षणज्ञेयो यथा नमस इति । सुखदुःखव्यभिक्ताभावश्च
यस्मात्तदेकत्वं नसादृष्टा एव सर्वेऽपि जीवा इति ।

कथं पुनस्तत्प्रतिपिण्डरूपज्ञेयं इत्याह ॥

जेणोवमोलिगो, जीवो जिन्नो य मो पुमरीरं ।

लवम्भोकारिशा न्, गरिसांसेण तणेणो ।

येन ज्ञानदर्शनेनोपयोगलक्षणोऽस्ती जीवः स चोपयोगः प्रतिशरी-

रमुत्कर्षार्थकमेवाद्भनस्तमेव तेन जेदाद्भनस्तमेवा एवेति तवेव भावितं (नाणाजीया इत्यादि) पूर्वाकर्मिदानीं सुखदुःखत्यागचुत्तरार्कं जायतेत्याह ।

एगते सर्वगय-तमो य न सोऽन्नाद्भो नभस्तेव ।

कवा भोना भेता, नय संसारी जहागासं ॥

एकवच जीवानां सुखदुःखबन्धमाहादयो नोपपद्यन्ते सर्वग-तत्वात्तन्मस इव । यत्र तु सुखादयो न तत्सर्वगतं यथा देवदत्तं घटं । किंच न कदां न जीका न मयता न संसारी जीयः एक-त्वात् सर्वजीवानां, यद्येकं न तस्य कर्तृत्वादयो यथा नभस इति । अपि च ।

एगते नत्थि सुद्धी, बहुयस्वयापु ति देसनिहोव ।

बहुतरवच्छत्तणु य, न य मुको देसमुको व्व ॥

इदमव हृदयं नारकतिर्यगाद्योजन्ता जीवा नानाविधशरीरमानसा यथा वैदुःखिता एव तत्रनतनागवर्तिनस्तु सुखिनः । एवमनन्ता ब्रह्मास्तनस्तानां नित्यं तु तात्त्विके-न कोऽपि सुखी प्राप्नोति बहुतरपचागान्वितत्वाद्या स-याङ्गोद्यमनोऽङ्गुल्येकदेशेन नीरोनो यद्दक्षः एवं न कोऽपि मुको भवते बहुतरवद्व्याप्या सर्वाङ्गकीर्तिनोऽङ्गुल्येकदेशेन-रुक्मस्तनोदकेषु सुखाद्यनुपपत्तेर्नानात्वं जीवानामिति स्थितम् (विज्ञेयः) तथा च न-य-ययने अतमवदिमनुपकम्भ आत्मवदि-नो नाम पुरुषयदेवं सर्वमियादि प्रतिपञ्चान्तरमन्तरिकरणं च तत्रैव पुनर्य एवदमिति सर्वमिति प्रतिपञ्चान्तरैर्पि प्रहामोहोत्प-रगत्प्रमूर्धेऽनमानसा बहिरुक्तस्वप्नादि यदि नाम पुरुषमात्र-रूपमहेतव्यं तर्हि यद् तदुक्तञ्च्यते सुखितदुःखितत्वादि तत्सर्वं परमायानोऽस-प्राप्नोति तत्तत्क्षेत्रस्थिते यदेतदुच्यते प्रमाणोऽधि-गम्य संसारैर्गुणैर्गुणं तद्विमुखया प्रख्या तदुच्छेद्य प्रवृत्ति-त्वादि तदेतदाकाशकुसुमसौभाग्यनोपमानमवसेयम् । अहेत-कपे हि तत्त्वं कृते नरकादिमवप्रगणकः संसारो यैर्गुणयम-वगम्य तदुच्छेद्य प्रवृत्तिरुपपद्यते । यद्युच्यते पुरुषमात्रमे-वाहेतव्यं यस्तु संसारैर्गुणैर्गुणं जायतेदर्शनं च तत्सर्वव्याप्यं यामितिगतिपत्त्यापि विचित्रे निम्नोन्नतभेददर्शनामिव भ्रान्तमय-स्वयमिति तद्व्यवहार एतद्विषयवस्तुप्रमाणमाभास । तथाहि नाहेताच्युपगमं किंचिद्देहताहकं ततः प्रथमजुतं प्रमाणमस्ति हे-तावप्रशक्तः नच प्रमाणमन्तरेण निष्पत्तिपक्षा तत्त्वव्यवस्था नवति-प्रमाणसर्ववश्य सर्वेष्टार्थसिद्धिप्रसङ्गः । तथा चान्तरिपि प्रमाण-चतुर्नाहेताग्राह्याच्युपगतत्वा अथवा प्रमाणभूतमहेतमप्रमाण-मेव प्रवक्ष्येव्यतिरेकात्तत्सर्वरूपवत् । तथाच कुतस्तत्त्वव्यवस्था भिन्नायां च भ्रान्तावच्युपगम्यमानायां हेतं प्रसक्तमिवहेतहा-सिः अपिच यदीदं रन्ममेतदुक्तमात्रोक्तहादिभेददर्शनान्तात्समुच्य-ते तर्हि नियमासदधिकविस्तारमवगमनसदमभ्रान्तदर्शनमन्तरेण भ्रान्तरयोगात् न खलु येन पूर्वमाशीर्गवेण हृत्सर्वस्य रज्ज्वाभासो-विषयान्मिदप्रजायते तदुक्तम् "नाहवत्पूर्वसर्वस्य रज्ज्वां सर्पमतिः कश्चित् । ततः पूर्वोत्पत्तिरिवाग्राह्यिरिवात्तिपूर्विका" रत एव-मव्यवहानो जेदः । अथच पुराहेनरूपतत्त्वमवयवैर् पूर्व परस्मै निवेदनीयं नात्मने आत्मनो व्यामोहोभावात् विमोहश्चेदहेतम-तिप्रसिद्धे न जनेत् । अथोच्येत यत एव व्यामोहोऽत एव तनि-वृत्तयथात्मनोऽहेतमतिप्रसिद्धास्थेया तदुच्यमेवं सति भ्रान्तम-तिपस्याप्रानेनात्मनो व्यामोहे निबन्धेमानेऽवयवैर् पूर्वरूपत्यागोऽप-ररूपस्य व्यामोहोऽभूदनाङ्गुल्यस्मोत्पत्तिरितिहेतमतिज्ञाहानिः

परस्मै च प्रतिपादयद् नियमतः परमच्युपगच्छेत्परं वाऽच्यु-पगच्छन् तस्मै चाहेतकं तत्त्वं निवेदयद् पिता मे कुमारश्चाह-वत्यादि वदन्निब कथं नोमसतः स्वपराच्युपगमेनाचितवचसां बाधनादिति वार्तिकचिदतद् (नन्द०) तथाच सम्मतिं तर्कहेतुतम-ब्रह्म तात्त्विकत्वं निराहृतं तथाहि अपरस्तु कार्यकाणमात्रस्य कल्पनाशिलिखिरचितत्वात् तदुच्यम्यतिरिक्तमहेतमहेतव्यं तत्त्वमि-त्यच्युपपन्नमन्तरमतिपि मिथ्या, कार्यकारणोऽवयवत्वात्कारवि-षयवद्हेतमात्रस्य व्योमोपापलतुल्यत्वात् । तथाचहेतमतिपादक-प्रमाणस्य सङ्गाधे हेतापत्तिनां नहि तं प्रमाणानां अहेतासिद्धेः प्रमेयसिद्धेः प्रमाणनिबन्धनत्वात् । किंचहेतमिति प्रसज्यप्रति-षेधः पूर्वोक्तो वा प्रसज्यपक्षे प्रतिषेधमात्रपर्यवसानावाचारस्य नादेवसिद्धिः प्रधानोपसर्जनभावेनाज्ञातिभावकल्पनायां हेत-प्रसक्तिः द्वितीयपक्षेऽपि हेतमप्रसिद्धेः प्रमाणान्तरप्रतिषेधो हेत-तत्त्वज्ञेये वस्तुनि तत्त्वप्रतिषेधोऽहेतप्रसक्तिः । हेतावहेतव्यं व्यतिरे-के च हेतमप्रसक्तिर्य पररूपव्यावृत्तस्यकदाचान्यवृत्तात्मकः न तस्य द्विनिमित्तमात्ररूपव्यतिरेकेः एतद्वैतप्रसिद्धिर्नाचाहेतमपि विप-मानत्वात् हेताव्यावृत्तपक्षेऽपि विद्यमानत्वाच्च विद्यमानाज्ञा-वृत्तिप्रसक्तैरवस्था सङ्गप्राप्त्य विरोधप्रसक्तमेवेत् । प्रमाणवि-चतुष्टयसङ्गाधे च न हेताव्यावृत्तिस्तद्भावे गृह्यतयादादिति नहि तत्कल्पना ज्यायसी । नच नित्यत्वाद् हेतकल्पना भावानाम-नेकत्वेऽपि युक्तसंगता सर्वदा सर्वभाषानां नित्यत्वे प्राज्ञाभा-हकल्पनाज्ञप्रसक्तैस्तद्भावात्प्रमथनं प्राज्ञाप्रहकल्पनाया वि-कारिताव्यतिरेकेण योगात् सा च कथञ्चिदेक स्थानेककल्पानु-ज्ञादिनि कथं नानेकात्मसिद्धिः । इत्यतिसत्वाद् रुपादिमेताना-वप्रसङ्गश्च न च चतुरादिस्वच्छाद्यैव इयं रुपादिप्रतिपत्ति-जनकं स्वात्मना तत्सम्बन्धस्य तथैव प्रतीतिप्रसक्तेः । रुपात्-रस्य तद्व्यतिरेकस्य तथाभावात् । तत्र इत्यहेतमपि प्रमाणा-हेतव्यतिरेकाद्देहैतं प्रमाणस्य सत्त्वावश्यकत्वात् हेतमप्रसक्तै-हृदिविधिवारस्य बाधुपगमे कथमहेतं विकारस्य च विकारि-णोऽत्यन्तमभेदेन विकारीनि प्रतिपादितं जेदामेवेऽनेकात्मसिद्धि-व्यतिरेके हेतापत्तिरिति । (सम्म०) प्राज्ञाहेत-यतात्त्विकत्वं प्रपञ्च-स्य मिथ्यात्वं च निराकृतं तथाच प्राज्ञावद् बाधवृत्ता वृत्तिर्युक्तं यद्येव सकलापल्लारी पापीयानपापस्य आत्मप्राज्ञस्तत्त्विकस्य-सत्त्वान् । नवसरस्सत्तासरसाहमियाहहेताहताहताहताहताहताह-मुक्तपदार्थसाध्योऽयमहमिकियाप्रतीयमानः कथं न पारमार्थिक-स्यादिति वक्ष्ये तस्य मिथ्यात्वप्रसङ्गः । तथाहि प्रसङ्गो मिथ्या-प्रतीयमानत्वापदयेवं नदेवं यथा रुक्मिकाकसे कक्षीयं तथा वायं तस्मात्तथा तदेतदेतस्य न तर्ककार्यं लुचयति । तथाहि मिथ्या-त्वमत्र कीदृशमनाकृष्टिं तद्दमरदोऽ किमस्यात्तात्त्विकमुतात्त्विकस्या-म्याकारनया प्रतीतत्वमाहोद्विधिनियोक्यत्वमिति जेदवृत्ती जिने-वनेवर्थाव भौकते । प्रावि पङ्कज्ये तद्वनङ्गाकारः परीहाराः । तार्तीयकविकल्पे तु किमिदमनिर्वाच्यत्वं नाम किं निरुक्तिर-रुद एव निरुक्तिरितिप्रतिरुद्धो निःस्त्रागवत्त्वं वा । न मेधमः कल्पः कल्पमाहः सरङ्गोऽयं साक्षोयमिति निश्चितोत्तरजुनयात् । नापि द्वितीयः निरुद्धेहि निमित्तं ज्ञानं वा स्याद्विषयो वा न प्रथमस्य विरुद्धः सरङ्गसाक्षाद्विषयेनस्य प्रतिप्राण प्रतीतेर्नापि द्वितीयस्य यतो विषयः किंभावसकपो नास्यजायकरो वा । प्रथमकल्पनाया मस्तत्त्व्यावच्युपगमप्रसङ्गः । द्वितीयकल्पनायां तु सत्यव्यतिरेक-उज्ज्वलि न स्त इति चेत् ननु नानाभावाव्यावृत्त्यां शोकप्रतीति-

[illegible][illegible]

[illegible]

नयोः । (पर्यायास्तिकनयमनष्टित्वादेः दोषाः सम्मतितर्कं)
एगामण-एक, शान-न० एकं सङ्कटशानं भोजनमेकं चासनं पुता-
श्वालनतोयश्च तदृकाशनमेकासनं च । प्राकृते द्वयेरापि एगामण
मिति रूपम् । प्रत्याख्यानभेदे, अर्थकाशनप्रत्याख्यानं तत्राद्या-
वाकाराः स्तद्यथा ।

एगासणं पञ्चस्वादि चतुर्विहं पि आहारं असणं पाणं
स्वाधर्मं साधर्मं अदत्तशोभोभेणं सहसागारणं सागारिआ-
गारणं आउट्टणपमारणं गुरुअनुट्टाणेणं पारिद्धावणिआ-
गारणं महत्तरागारणं सव्यसमा द्विचत्तिआगारणं वासिरउ ॥

यस्य सहृदयान् भोजनमेकं चास्मिन् पुत्राश्चालनतो यत्र तव-
काशनमेकास्मिन् स प्रकृते द्वयेरपि पयासमिति कथं तत्रमया-
क्याति एकयाशनमप्यास्यन् करोतीत्यर्थः । अत्राद्यान्वयी स
ह्राषाकारी स पूर्ववत् "सागरियागारेणं" सह ह्रागारेख
वर्तते इति सागारः स एष सागारिको गृहस्थः स पयाकारः
प्रयास्य-नावावाद् सागारिकास्तसावतः स गृहस्थः स पयाकारः
इति साधूनां भोक्तुं स कल्पते प्रश्नचोक्तसाधनमभवत् । अत एवोक्तं
"सुखाद्यनयोः, विज्ञेयस्यो दुःखं दुःखं बोधिं । आहरे नी-
हारे, दुःखद्विपरिग्रहणे" ततश्च भुजानस्य यदा सागारिकः
समायाति स यदे चस्तस्मात् क्षणं प्रतीयते । अथ स्थिरतया
रक्षायाः यादव्यासात् स भवति ततः स्थानद्वयोपेक्षया यु-
जानस्यापि न भङ्गः गृहस्थस्य तु येन तदेव भोजनं न जीयति
तदादिः (आरंभणुपसारेणं) आरंभणुमाकुञ्चनं अङ्गादेः
संकोचनं प्रसारणं च तस्यैवाकुञ्चितस्य अङ्गकुरणमाङ्गान्ते
प्रसारणे चासहिष्णुताया क्रियमाते किंचिदासनं चलति तस्य प्रा-
पञ्च (गुरुप्रपञ्चमुद्राणं) गुराभ्युत्थानः रयाचलिते प्रा-
पञ्चकतयव्यभुत्थानं प्रतीयाचलितयजमं गृहस्थस्य ततोऽय-
प्रपञ्चमुत्थानं चाद्यश्यं कस्यव्यत्वात् । भुजानेनापि कतय्यमिति
न तत्र प्रयास्यानभङ्गः । (परिग्रहणयुगमाश्रयः) साधोष
यथा परिग्रहणं सर्वथा त्यजन् परिग्रहयजमस्य परिग्रहणितममं
तदेषाकारः परिग्रहणिकाकारस्ततोऽयत्र नहि । त्यज्यमानं
यद्व्याप्यं स मयादश्रियमासे चात्राभिक्रम्यत्वेन गुणसंभवाच्च तस्य
गुण्यवस्था पुनर्भुजानस्य तु न भङ्गः । "विहितागतिं विहिभुसं,
उद्विभञ्जं जे अवे अस्सणम" नं गुरुमाकुञ्चयन्, कप्यह काय-
मिच्छासंभवं भावकस्यु परादृक्कवाकुञ्चति (पोसितस्य)
आनेकासनमनेकाशनायाहारं च परिहरेति धर्मः २ अर्थः ।
आषः । आण्णुः । एकाशने पितृवत्तर्कसागहृष्टप्रभं होत्र-
प्रभे यथा प्रातःकृतिविधायां काशनस्य आद्रस्य निमिषे दिवि-
ह्राद्यप्रत्यक्षयानं शुश्रूषति न वेति अत्रोत्तरं शुश्रूषतीति-
बोधम् । १० ।

एगाह-एकाह-पुं एकमहः टन्-समा० एकशब्दासुरत्यागाहा-
 देशः । " रात्राहाहाः पुंसि " इति पुंस्त्वम् एकस्मिन् दिवसे,
 याच० । (सेज्जे पुण विहं जाणउज्जा एगाहेण वा दुक्काहेण वा)
 आवा० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

एगाह्व-एकाहृत्य-प्रि० एकैवाहृत्याऽऽनने प्रहारे यत्र । एक-
प्रहारोपेन, “एगाह्वं कृदाह्वं नासगसि करेमि” एकैवाह-
ृत्याऽऽनने प्रहारो यत्र नस्मीकरणेने कृदाह्वं तद्यथा नवयं
यमिति ज० १५ श० ३० । “एगाह्वं कृदाह्वं जीवियायो व-
रवेवह” एकान्ताह्वं हनने प्रहारो यत्र औचित्यपरोपणे नह-
कारह्वं तद्यथा नवयति । ३ श० ५ श० ३ । नर० ३ । नर० ३ ।

एगाहिय-एकाधिक-त्रि० एकनाधिक, १० सं० ।

एगाहिक-त्रि० एकनाहा प्रकटे, एकनाहा प्रकटा एकाहिका इति ज्यो० । रोगभेदे च "एकाहिका इति वा" जी० ३ प्रति० । एकाहिकउपरि एकाहानन्तर एकाहिन्यापका उपर इति वैद्यके प्रसिद्धम् । वाच० ।

एगाहिय-एकाधिगम-त्रि० एकदिनगमगमे, "एगाहियगमणे" एकाधिगमे एकदिनगमगमे अर्थवतीति, व्य० १ उ० ।

एगाहियारिय-ए (ऐ) काधिकारिक- त्रि० एक-धिकार जय पेकाधिकारिकः अयान्यादित्वादिफल । एकाधिकारभवे, प्रायश्चित्तभेदे च । तथाच प्रायश्चित्तमधिकृत्य "एगाहियारियण वि, नापञ्च केसिया य विज्जंति" एकाधिकारिकानि नाम एकस्मिन् दश्यातरपामादित्यधित्ते द्येयणादेचित्ते एव यानि दोषावसमुत्पत्तानि प्रयाश्चित्तानि तात्येकाधिकारिकाणि एकाधिकारजयात्येकाधिकारिकाणि अयान्यादित्वादिफलिति व्युत्पत्तः । तेनामयेकाधिकारिकाणां नानात्वं न पुनरेकाधिकारिकतया एकत्वमिति ॥ व्य० ४ उ० ।

एग्गिदिय-एक-दिन्य-पुं० एकमिन्द्रियं करणं स्पर्शानलक्षणमेकैन्द्रियजानिनामकमेव यास्यविरणक्योपशमाच्च येनाने एकैन्द्रियाः । पृथिवीकायिकादौ, अ० उ० ४०, प्रज्ञा० भाव० प्रज्ञा० सूत्र० । एकैन्द्रियाणां जीवत्वं यथा ।

चउरिदिआइ जीवा, इच्छंति प्यायसो सज्जे ।

एग्गिदिपुत्त उ बहू, विपणिवन्ना अज्जो मोहो ॥४५॥

तत्र चतुर्गिन्द्रियादौ द्वीन्द्रियावसानाद् जीवान् इच्छन्ति प्रायः सज्जेऽपि याद्विन् एकैन्द्रियेषु तु बहुधा विप्रतिपक्षा यतो माहदिरिति गाथायः ।

ततः किमन्याह ।

जीवत्वं तेसि तज्जो, जह जुज्जइ संपयं तथा बोच्छं ।

मिच्छं पि अओहेसं, संखेवेणं विससेणं ॥४६॥

जीवत्वं तेषामेकैन्द्रियाणां यत्नतया युज्यते घटने सांप्रतं तथा बहुषु सिद्धिर्वाप्यौघेन सामान्येन संक्षेपेण इति गाथायः ।

आह नणु तेसि दंसइ, दम्बिदिअमो ए एवमेपसि ।

तं कम्मपरिणइओ, न तहा चउरिदिआणं च ॥४७॥

आह ननु तेषां बधिरादीनां हृदये द्रव्येन्द्रियं निवृत्त्युपकरण-ज्ञानं नैवभवेतामेकैन्द्रियाणामात्रोत्तरमाह तद्व्यवस्थितं कर्मै-परिणतः कारणात् तथा निवृत्त्यर्थं चतुर्गिन्द्रियाणामिव ओष-न्द्रियमपि नास्त्यस्यथा च ते जीवा इति गाथायः ॥ ४७ ॥ (एकैन्द्रियाणां जीवत्वं कायशब्देऽपि) ते च पञ्चविधा यथा "पुदवी आउकाप, नेऊ जाव वणणइं खेवप । गिदियपंचविहा" पृथिवीअयकायस्तेजावपुत्र्यनस्त्वित्तिकेवमेकैन्द्रियाः पञ्चविधा एकमिन्द्रियं येषां ते एकैन्द्रियाः । पञ्चविधाः पञ्चप्रकारा इति भाव० ४ अ० । जी० । एकैन्द्रियजंदा यथा ।

कविहा एं भंते । एग्गिदिया पससा ? गोयमा । पंचविहा एग्गिदिया पससा तंजहा पुदविकाइया जाव वणस्सइकाइया पुदविकाइया एं भंते । कइविहा पससा ? गोयमा । दुविहा पससा तंजहा-सुहुमपुदविकाइया य बादरपुदविकाइया य सुहुमपुदविकाइया एं भंते । कइविहा पससा ? गोयमा । दुवि-

हा पससा तंजहा पज्जत्तसुहुमपुदवीकाइया य अपज्जत्त-सुहुमपुदवीकाइया य । बादरपुदवीकाइया एं भंते ? कइविहा पससा एवं चेव । एवं आउकाइया वि एवं चउकएणं जंदेणं जाणियव्वा । जाव वणस्सइकाइयाणं । अपज्जत्त-सुहुमपुदवीकाइया एं भंते । कइकम्मपगमीओ पससाओ गोयमा । अइ कम्मपगमीओ पससाओ तंजहा एाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं । पज्जत्तसुहुमपुदवीकाइया एं भंते । कइ कम्मपगमीओ पससाओ ? गोयमा । अउ कम्मपगमीओ पससाओ तंजहा एाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं । अपज्जत्तबादरपुदवीकाइयाणं भंते । कइ कम्मपगमीओ पससाओ गोयमा । एवं चेव । पज्जत्तबादरपुदवीकाइया एं भंते । कइ कम्मपगमीओ पससाओ एवं चेव । एवं एएणं कमेणं जाव बादरवणस्सइकाइयाणं अपज्जत्ताणं ति । अपज्जत्त-सुहुमपुदवीकाइयाणं कइ कम्मपगमीओ वंथंति ? गोयमा । सचविहवंथमा वि अइविहवंथमा वि सचवंथमाणा आठ-यवजाओ सचकम्मपगमीओ वंथंति, अइ वंथमाणा पडि-पुसाओ अइ कम्मपगमीओ वंथंति । पज्जत्तसुहुमपुदवीकाइयाणं जंते । कइ कम्मपगमीओ ? एवं चेव एवं सज्जे जाव । पज्जत्तबादरवणस्सइकाइया एं जंते । कइ कम्मपगमीओ वंथंति एवं चेव । अपज्जत्तसुहुमपुदवीकाइयाणं भंते । कइ कम्मपगमीओ वेदंति ? गोयमा । चउइसकम्मपगमीओ वेदंति तंजहा एाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं सोइदियवज्जं च-वित्थियवज्जं पाण्णियवज्जं जिक्किंदियवज्जं इत्थिवेदवज्जं पुरिसवेदवज्जं । एवं चउकएणं भेदेणं जाव पज्जत्तबादरवणस्सइकाइयाणं जंते । कइ कम्मपगमीओ वेदंति ? गोयमा । एवं चेव चउइसकम्मपगमीओ वेदंति । सर्वं भंते । जंते । चि ॥ कइविहाणं जंते । अणंतरोववसमा ए-ग्गिदिया पससा ? गोयमा । पंचविहा अणंतरोववसमा एग्गिदिया पससा तंजहा पुदविकाइया जाव वणस्सइकाइया । अणंतरोववसमा एं जंते । पुदविकाइया कइविहा पससा ? गोयमा । दुविहा पससा तंजहा सुहुमपुदवीकाइया य बादरपुदवीकाइया य एवरं दुपदेसए एं भेदेणं जाव वण-स्सइकाइया ।

सर्वपाठसिद्धं नवरम् (एवं दुपएणं जेएणंति) अनन्तरोपपन्नकानामेकैन्द्रियाणां पर्याप्तकापर्याप्तकनेवयोरआद्येन चतुर्भिर्धनेभ्यसात्मनवाविपदेन भेदेनप्युक्तम् । तथा ॥

अ अंतरोववसमसुहुमपुदवीकाइया एं भंते । कइ कम्मपगमीओ ? गोयमा । अइ कम्मपगमीओ पससा तंजहा एाणावरणिज्जं जाव अंतराइयं अणंतरोववसमाबादरपुदवीकाइया एं भंते । कइ कम्मपगमीओ पससाओ ? गोयमा । अइ कम्मपगमीओ पससाओ तंजहा एाणावरणिज्जं जाव अंत-

राइय एवं चेव एवं जाव अणंतरोववसगवादरवणस्स-
इयाणं ति अणंतरोववसगमुहुमपुडवीकाइयाणं जंते ! कइ
कम्मपगडीओ वंथंति ? गोयमा ! आउयवज्जाओ सत्तक-
म्मपगमीओ वंथंति एवं जाव अणंतरोववसगवादरवणस्स-
इकाइयसि । अणंतरोववसगमुहुमपुडवीकाइयाणं जंते !
कइ कम्मपगडीओ वेदंति ? गोयमा ! चउइस कम्मपगडी-
ओ वेदंति तेजहा एण्णवरणिज्जं तहेव पुरिसवेदवज्जं ।
एवं अणंतरोववसगवादरवणस्सइकाइयंति सेवं जंते ! जंते !
त्ति । कइविहा एं जंते ! परंपरोववसगा एगिदिया पणत्ता
गोयमा ! पंचविहा परंपरोववसगा एगिदिया पणत्ता
तंजहा पुडवीकाइया चउकनेदो जहा ओइयउहेमए ।
परंपरोववसगअपज्जत्तमुहुमपुडवीकाइयाणं जंते ! कइ क-
म्मपगमीओ पणत्ता एवं एण्णं अजिहावेणं जहा ओ-
हियउहेमए तहेव गिरवसेमं भाणियव्वं जाव चउइस वे-
दंति सेवं जंते ! भंते ! त्ति । अणंतरोववसगा जहा अणं-
तरोववसगा परंपरोववसगा जहा परंपरोववसगा अणंत-
गहारगा जहा अणंतरोववसगा परंपरोववसगा जहा परंपरो-
ववसगा अणंतरोववसगा जहा अणंतरोववसगा परं-
परपज्जत्ता जहा परंपरोववसगा चरिमा वि जहा परं-
परोववसगा तहेव एवं अचरिमा वि एवं एण्णं एकारस उ-
हेसगा पदमं एगिदियसयं ममत्तं सेवं भंते ! भंते ! त्ति जाव वि-
हइ । कइविहा एं जंते ! कइहलेस्सा एगिदिया पणत्ता ?
गोयमा ! पंचविहा कइहलेस्सा एगिदिया पणत्ता तंजहा
पुडवीकाइया जाव वणस्सइकाइया कइहलेस्सा एं भंते !
पुडवीकाइया कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! कइविहा पणत्ता !
तंजहा मुहुमपुडवीकाइया य बादरपुडवीकाइया य । कइह-
लेस्सा एं जंते ! मुहुमपुडवीकाइया कइविहा पणत्ता ? एवं
एण्णं अभिलावेणं चउकनेदो जंतेव ओइए उहेसए
जाव वणस्सइकाइयसि । कइविहा एं भंते ! अणंतरोववसगा
कइहलेस्सा एगिदिया पणत्ता ? गोयमा ! पंचविहा अणं-
तरोववसगा कइहलेस्सा एगिदिया एवं एण्णं अजिहा-
वेणं तहेव दुयदो जंते जाव वणस्सइकाइयसि । कइविहा
एं जंते ! परंपरोववसगा कइहलेस्सा एगिदिया पणत्ता ?
गोयमा ! पंचविहा परंपरोववसगा कइहलेस्सा एगिदिया
पणत्ता तं जहा पुडवीकाइया एवं एण्णं अजिहावेणं चउ-
कनेदो जाव वणस्सइकाइयसि एवं एण्णं अभिलावेणं
जंतेव ओइओ परंपरोववसगा उहेमओ तहेव जाव वे-
दंति । एवं एण्णं अजिहावेणं जंतेव ओइओ एगिदियसए
एकारस उहेसगा भणिया तहेव कइहलेस्सनेवि जाणि-
यमा जाव अचरिमचरिमकइहलेस्सा एगिदिया जहा क-

इहलेस्सेहिं भणियं एवं एगिहलेस्सेहिं वि सयं जाणियव्वं
सेवं जंते ! जंते ! त्ति एवं कइहलेस्सेहिं वि सयं जाणियव्वं
एवरं कइहलेस्सेहिं अजिहावेणं जाणियव्वो कइविहा एं
जंते ! जवमिदिया पणत्ता ? गोयमा ! पंचविहा जवमिदिया
एगिदिया पणत्ता तं जहा पुडवीकाइया जाव वणस्सइका-
इया भेदो चउकनेदो जाव वणस्सइकाइया वि (ज०)
कइविहा एं भंते ! कइहलेस्सा जवमिदिया एगिदिया प-
णत्ता ? गोयमा ! पंचविहा कइहलेस्सा जवमिदिया ए-
गिदिया पणत्ता तं जहा पुडवीकाइया जाव वणस्सइकाइया
कइहलेस्सा जवमिदिया । पुडवीकाइया एं जंते ! कइ-
विहा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता ! तंजहा मुहुम-
पुडवीकाइया य बादरपुडवीकाइया य कइहलेस्सजवमिदि-
यमुहुमपुडवीकाइया एं जंते ! कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! वु-
विहा पणत्ता तंजहा पज्जत्ता य अपज्जत्ता य एवं वा-
यरा वि । एवं एण्णं अभिलावेणं तहेव चउकनेदो भेदो
जाणियव्वं (ज०) कइविहा एं जंते ! अणंतरोववसगा
कइहलेस्सा जवमिदिया एगिदिया पणत्ता ? गोयमा ! पं-
चविहा अणंतरोववसगा जाव वणस्सइकाइया । अणंत-
रोववसगा कइहलेस्सा । जवमिदियपुडवीकाइया एं जंते !
कइविहा पणत्ता ? गोयमा ! दुविहा पणत्ता तंजहा मुहु-
मपुडवीकाइया य बादरपुडवीकाइया य एवं दुपदो जंते
जहा कइहलेस्सजवमिदिहिं सयं जाणियं एवं एगिहले-
स्सजवमिदिहिं वि सयं जाणियव्वं ममत्तमं एगिदियसयं
एवं कइहलेस्सजवमिदिहिं वि सयं अट्टमं एगिदियसयं
कइविहा एं भंते ! जवमिदिया एगिदिया पणत्ता ?
गोयमा ! पंचविहा अजवमिदिया पणत्ता तं जहा
पुडवीकाइया जाव वणस्सइकाइया एवं जंतेव जवमिदियसयं
भणियं एवं एगिहलेस्स अजवमिदियसयं एवरं एव उहे-
सगा चरिमअचरिमउहेसगवज्जं सेवं तहेव एवमं एगि-
दियसयं एवं कइहलेस्सअजवमिदियएगिदियसयं (व
दममं एगिदियसयं) एगिहलेस्सअजवमिदियएगिदिय-
हिं मएहिं एगदिसमं एगिदियसयं कइहलेस्सअजवमिदियसयं
वारसमं एगिदियसयं एवं चत्तारि अजवमिदिया सवारा एव
एव उहेसगा जवति । भ० ॥

कइहलेस्सअजवमिदियसयं प्रथमशतकं ।

कइविहा एं जंते ! एगिदिया पणत्ता गोयमा ! पंचवि-
हा एगिदिया पणत्ता तंजहा पुडवीकाइया जाव वणस्स-
इकाइया एवंभेते वि चउकनेदो भेदो जाणियव्वं जाव
वणस्सइकाइया [भ०] एगिदिया चउकनेदो पणत्ता
तं जहा अण्ठेगइया समाउया समाववसगा जाव अण्ठेग-
इया विसमाउया विसमाववसगा । कइविहा एं भंते !

अणेतरोववणगा एगिंदिया पणत्ता गोयमा । पंचविहा
अणेतरोववणगा एगिंदिया पणत्ता तं जहा-पुढविका-
इया दुपदो जेदो जहा एगिंदियससु जाव बादरवणस्स-
काइया ज० ॥

(डुपदो जेदो) अणेतरोववणैकियधिकारादनत-
रोपणत्तानां च पर्याप्तत्वात्तावत्पर्याप्तकानां सत्तां सूत्रमा बाद-
राध्वेत द्विपदो भेदः भ० ।

अणेतरोववणगा एगिंदिया दुविहा पणत्ता तं जहा
अत्येगइया ममाठया समोववणगा अत्येगइया समाठया
विसमोववणगा । कइविहा एं जंते । परंपरोववणगा ए-
गिंदिया पणत्ता गोयमा । पंचविहा परंपरोववणगा ए-
गिंदिया पणत्ता तं जहा-पुढविकाइया भेदो चउकओ जाव
वणत्सकाइयत्ति [ज०] एवं सेसा वि अट्ट उदेसमा जाव
अचरिमां ति [पदमयि०] एवरं अणंतरा अणंतरम-
रिसा परंपरा परंपररिसा चरिमाया अचरिमाया एवं चेव एवं
एतं एकारस उदेसगा [ज०] कइविहा एं जंते । कइलेस्सा
एगिंदिया पणत्ता गोयमा । पंचविहा कइलेस्सा एगि-
ंदिया पणत्ता जेदो चउकओ जहा कइलेस्सा एगिं-
दियमण जाव वणत्सकाइयत्ति । एवं एणं अभिलावेणं
जंते पदमं मेदिसयं तंवेव एकारस उदेसमा जाणियव्वा [वि-
नियमि० द०] एवं एणिलेस्सेहिं वि [ततियं मयं ३] काउ
लेस्सेहिं वि मयं एवं चेव [चउयं मयं ४] जवमिंदियएगिं
दिहिं मयं (पंचमं मयं ५) कइविहा एं जंते । कइलेस्सा जव
सिंदिया एगिंदिया एवं जदेव ओहिइय उदेसओ [उट्टं मयं ६]
कइविहा एं जंते ! अणेतरोववणगा कइलेस्सा भवसिंदिया
एगिंदिया पणत्ता । जदेव अणेतरोववणगा उदेसओ ओहि-
ओ तहेत । कइविहा एं भेत ! परंपरोववणगतवसिंदिया
एगिंदिया पणत्ता गोयमा । पंचविहा परंपरोववणगतवसिं-
दियस्स भवसिंदियएगिंदिया पणत्ता ओहिओ भेदो चउ-
कओ जाव वणत्सकाइयत्ति । एणिलेस्सेजवसिंदिय-
एगिंदियपु [सत्तमयं सम्मत्तं ७] एवं काउलेस्सजव-
मिंदियएगिंदियहिं वि मयं [अट्टमं मयं ८] जहा जव-
मिंदियहिं चचारि सयाणं जाणियाणि एवं अनवसिंदि-
हिं वि चचारि सयाणि आणियव्वाणि एवरं चरिमअ-
चारिमज्जा एणउदेसमा जाणियव्वा सेमं तं चेव एवं एयाइं
वासएगिंदियनेहीसयाइं भाणियव्वाइं भ० ३३ श० । उ०

एगिंदियपय-एकैकियरत्त-न० पृथिवींस्वे राजे ।

एगमेगस्स एं रन्तो वाउरंतवक्कवेस्सि सच एगिंदिय-
यणा पणत्ता तं जहा चकरयणे छत्तरणणे चम्मरयणे दं-
रयणे असिरयणे मणिरयणे काकणिरयणे ।

रत्तं निगद्येत तत् जातो जातो यदुत्तुमिति दचनाव क्क-

विजातिषु यानि वर्येण उत्तुष्टानि तानि चकरत्तादीनि मन्तव्या-
नि । तत्र चक्रादीनि स्रमैकियानि पृथिवीरूपाणि तेनाञ्च प्रमा-
णं "चक्रं उत्तं वंशो, तिसि वि एयाइं वामत्तुष्टाहं । चम्मं दुदुत्तदीहं,
वसीत्तं अंगुलाइं असी ॥ १ ॥ चउरंगुलो मणी पुण, तस्सं-
चेव होइ वित्थो । चउरंगुलपमाणा, सुखच्चरकागणी नेया" ॥
२ ॥ स्या ० उ० ॥

एगिंदियसंसारसमापन्न एगिंदियसंसारसमापन्न-पुं० । एकं
स्पन्देनत्रकणमिंदिय येयान्तं एकैकियः पृथिव्यस्तुजेतोयायु-
वनस्पतयस्ते च ते संसारसमापन्नजीवाश्च एकैकियसंसार-
समापन्नजीवाः संसारसमापन्नजीवविशेषे ।

ने च पञ्चविधास्तथा

से किं ते एगिंदियसंसारसमापन्नजीवा पणत्ता । एगिं-
दियसंसारसमापन्नजीवपणत्ता पंचविहा पणत्ता तं जहा पुढवी-
काइया आउकाइया तेउकाइया वाउकाइया वणत्सकाइया ।
अथ का सा एकैकियसंसारसमापन्नजीवप्रहाण ? १। सू-
राह एकैकियसंसारसमापन्नजीवप्रहाण पञ्चविधा प्रहता
एकैकियार्थं पञ्चविधैवात् ॥ प्रहा ० १ पद ।

एगुणचत्तात्ति-पदोनेवत्वारिशुत्-स्त्री० एकानोना चत्तारि-
शत् एकानचत्तारिशात्संख्यायाम्, तत्संख्यान्विते च । एवं एको-
नविंशत्यादयोऽपि एकानतस्तरंख्यासंख्येययोः स्त्री० । वाच० ।
"नमिस्स गं अरहओ एगुणचत्तादीसं अहोदियसया होप्पा" ।
सम० ३९ स० ।

एगुणउड-एकाननवति-स्त्री० एकाननवतिसंख्यायाम्, त-
त्संख्यान्विते च । वाच० । "एगुणउडहिं अक्कमासेहिं" सम०
८६ स० ।

एगुणतीस-एकानत्रिंशत्-स्त्री० एकानत्रिंशत्संख्यायाम्, तत्सं-
ख्यान्विते च । वाच० । "एगुणतीसहिं पावसुपसंगेणं पणत्ते" ॥
सम० २८ स० ।

एगुणपन्न-एकानपञ्चाशत्-स्त्री० एकानपञ्चाशत्संख्यायाम्,
तत्संख्यान्विते च । वाच० । "एगुणपन्नाइदिपाहिं" सम०
४९ स० । स्या ।

एगुणवीस-एकानविंशति-स्त्री० एकानविंशतिसंख्यायाम्,
तत्संख्यान्विते च । वाच० । "एगुणवीसणायउक्कयणा पणत्ता" ॥
सम० १९ स० । "एगुणवीसओ एव्वे" स्या ० ६ पा० ।

एगुणवीससमपव-एकानविंशतितमपव-न० फाल्गुनकृष्ण-
पक्षे, स्या ० ६ पा० । (तस्य पथेत्त्वमवसराम्ते चायमरावशान्ते)
एगुणसट्ठि-एकानषट्ठि-स्त्री० एकानषट्ठिसंख्यायाम्, तत्संख्या-
न्विते च । वाच० । "एगुणसट्ठिरादियाहिं" सम० ४८ स० ।

एगुणसत्तारि-एकानसप्तति-स्त्री० एकानसप्ततिसंख्यायाम्,
तत्संख्यान्विते च । वाच० । "एगुणसत्तारि दासा वासहरपयया
पणत्ता" सम० ६८ स० ।

एगुणासीह-एकानाशीति-स्त्री० एकानाशीतिसंख्यायाम्, तत्सं-
ख्यान्विते च । वाच० । "एगुणासीहं जोयणसदस्साहिं" सम० ।
७९ स० ।

एगोरुय-एकोरुक्-पुं० अष्टादशानामन्तर्हीपानाम्पथमेऽन्तरर्हीपं,
तत्संख्येयम् । इह एकोरुकादिनामानो द्वीपाः परन्तात्स्थिता

तद्वपदेहा इति न्यायान्मुपुष्य ऋषेःकोरकाव्य ऋषाः । यथा प-
श्चाद्वादेनाविवाहितः पुरुषः पश्चात्ता इति । जी० ३ प्रति० ।
एगोरुयदीव-एकोरकदीव-पुं० अष्टादशांस्तरहीपानीमाग्रये स्म-
नामक्यते अन्तरदीवे, जी० ३ प्रति० (तद्वक्यता विस्तरेण-
न्तरदीव शब्दे)

एगोरुयणीय-एकोरपनीत-न० एकेन समीपानीते, "एगस्स जुज्जमा-
णस्स, उवणीयं तु गेगहह । न गेह जुगमाणीयं, अविषयं तु मा
प्रवे" ॥ एकस्य जुज्जमानस्य उपनीते अगवाह गृह्णाति न शिका-
दीनां द्वयोस्त्रयाणां पञ्चानां वा उपनीतं न गृह्णाति कस्मादिति
चेद मा नृप्रीतिहेतोः ४५० १० च० ।

एज (य) एज-पुं० एजयतीत्येजः शब्दो, " एजुएजस्स दु-
गुणपाणि (दुगुणपाणि) जुगुप्ता प्रभवतीति प्रष्टुः समर्थः या-
स्यो वा कस्य वस्तुनः समर्थ इति एजु कम्पने एजयतीत्येजो वायुः
कम्पनशीलत्वात्सर्वजस्य जुगुप्ता मिद्धा तथा सेवणपरिहारो
निवृत्तिरिति यावत् तस्यां तत्रिये प्रष्टुर्भवति वायुकायसमा-
रम्भनिवृत्तौ सक्तो जवतीति यावत् । आकाश० १ शु० १ अ० ।

एज (यं) त-एजत्-त्रि० कम्पमाने, आ० ७ उ० ।

एज(पेणो)-एजन-न० एजु कम्पने, व्युद् कम्पने, सूत्र० २ शु० २ अ०
" निरेयं ज्जाणं" निष्कम्प्यं स्थानमिति आ० ४ अ० चलने
च । यदेजयति यजेजयति आ. म. झि. विधेः । तथा च द्रव्यकि-
याविरुक्त्यं सूत्रकृताङ्गे " द्रव्येकिरेययणा य" तत्र द्रव्यवि-
षये वा क्रिया एजना एजु कम्पने जीवस्याजीवस्य वा कम्प-
नरूपा चरनस्यजावा सा छल्यक्रियानि । सूत्र० २ शु० २ अ० ।

एज (य) एजा-एजना-छि० कम्पने, चलने च सूत्र० २ शु०
२ अ० । तस्या भेदा यथा ।

कड्विहा णं भंते । एयणा एणत्ता ? गोयमा । पंच-
विहा एयणा एणत्ता, तं जहा दव्वेयणा खेत्तेयणा कास्से-
यणा जवेयणा भावेयणा ॥

" योऽयं निषेधः स्वोऽयमैकस्मात्परप्रयोगादेजनादिकाणेषु म-
ध्ये परप्रयोगेणैवैकेन शैलेष्यमैजनादि जयति न कारणात्तरेणेति
आधः (इत्युपक्रम्याह) (दव्वेयणसि) द्रव्याणां नारकादि-
जीवसम्यक्त्वपुद्गलद्रव्याणां नारकादिजीवद्रव्याणां धैजना च-
लना दव्वेयजना (जवेयणसि) खेत्त नारकादिभेदे वर्तमाना-
नामेजना धैजना (कास्सेयणसि) कास्से नारकादिकास्ते वर्त-
मानानामैजना कास्सेजना (भवेयणसि) जवे नारकादिभवे वर्त-
मानानामैजना भवेजना (जावेयणसि) जावे ब्रौद्विकादिरूपवर्त-
मानानां नारकादीनां तज्जतपुद्गलद्रव्याणां धैजना भवेजना ॥

दव्वेयणाणां जंतं । कड्विहा एणत्ता ? गोयमा । चठवि-
हा एणत्ता तं जहा णेरइयदव्वेयणा तिरिक्खलणुस्सदेव-
दव्वेयणा से केण्हणं जंतं । एवं बुच्चइ णेरइयदव्वेयणा
गोयमा । जेणं णेरइया णेरइयदव्वे वेट्टिमु वा
दंति वा वट्टिस्संति वा तेषं तत्थ णेरइया णेरइयदव्वे व-
ट्टमाणा णेरइयदव्वेयणं एयंस्वा वा एयंति वा एयस्संति वा
से तेणट्ठेण जाध दव्वेयणा । से केण्हणं जंतं । एवं बुच्चइ
तिरिक्खलणुसि एवं चेव तिरिक्खलणुसि एयदव्वेयणं भा-
णियण्वं सेसं तं चेव । एवं जाव देवदव्वेयणा ॥

(णेरइयदव्वे वेट्टिमुसि) णेरइयकसङ्गणं यद्विजदव्वेयणा-
ययोः कथाविश्वज्जेहात् नारकायमेवेत्यर्थः ॥ तत्र (वेट्टिमुसि)
वृक्षवन्त (णेरइयदव्वेयणंति) णेरइयजीवसम्यक्त्वपुद्गलद्रव्याणां
णेरइयजीवद्रव्याणां धैजना णेरइयकसङ्गणना ताव ॥ (एयंमुसि)
कृतवन्तोऽनुवृत्तवन्तो वेत्यर्थः ॥

खेवेयणा णं जंतं । कड्विहा एणत्ता ? गोयमा । चठ-
विहा एणत्ता तं जहा णेरइयदव्वेयणा जाव देवदव्वेयणा ।
से केण्हणं जंतं । एवं बुच्चइ णेरइयदव्वेयणा ? एवं चेव ।
णेरइयदव्वेयणा भाणियव्वा एवं जावेदेवदव्वेयणा एवं
कास्सेयणा वि एवं जावेयणा वि । एवं जाव देवजावेयणा
वि । भ० १७ शु० ३७० ।

एगुरककमेण जीवानां सैजत्वनिर्जज्ञं यथा

जीवाणं भंतं । किं सेया गिरिया ? गोयमा । जीवा सेया वि
गिरिया वि । से केण्हणं भंतं । एवं बुच्चइ जीवा मेया वि
गिरिया वि ? गोयमा । जीवा दुविहा एणत्ता तं जहा संमा-
रसमावसग्गा य अमंसारसमावसग्गा य तथ णं जेतं अमं
सारसमावसग्गा तेषं मिच्छा । सिद्धाणं हुविहा एणत्ता
तं जहा अणंतरमिच्छा य परंपरमिच्छा य । तथ णं जेतं
परंपरमिच्छा तेषं गिरिया तथ णं जेतं अणंतरमिच्छा तेषं
सेया तेषं जेतं । किं देसेया सव्वेया ? गोयमा । णां देसेया
मव्वेया तथ णं जेतं संसारसमावसग्गा ते हुविहा एणत्ता
तं जहा भेस्सेसीपडिवसग्गा य अमेस्सेसीपडिवसग्गा य ।
तथ णं जेतं मेस्सेसीपडिवसग्गा तेषं गिरिया । तथ णं जेतं
अमेस्सेसीपडिवसग्गा ते णं भिया । तेषं भंते । किं देसेया
सव्वेया ? गोयमा । देसेया वि सव्वेया वि । से तेण्हणं
जव णेरइया वि ।

(जीवाणमित्यदि सेयानि) महेजन चरमेन मिज्जाः (निरे-
यसि) निरुचलनाः (अणंतरमिच्छासि) न विद्यन्तेऽनरे
व्यवधानं सिद्धत्वस्य येषां तेऽनतरास्ते च ते मिच्छाक्षेयनन्तर-
सिद्धा ये सिद्धत्वस्य प्रथमसमये चरन्ते न च धैजनाः सिद्धिग-
मनसमयस्य सिद्धत्वप्रतिभिसमयस्य अकृतावदिति । परंपरग-
मिच्छासि सिद्धत्वस्य ह्यष्टादिसमयवृत्तः (देमेयसि) देशजा
देशतश्चलाः (सव्वेयसि ।) सर्वजाः सर्वतश्चलाः (नांदेसे-
यासव्वेयसि ।) सिद्धानां सधोऽगमना सिद्धां गमनासर्वैर्जत्व-
मेव । " तथ णं जेतं सेस्सेसीपडिवसग्गा तेषं निरेयसि " । निरु-
चयोग्येन स्वजावचलत्वात्तेषाम् (देसेया वि सव्वेयाविति)
ईक्षिकागमोत्पत्तिस्थानं गच्छन्तां देशजाः प्राक्तनपारिरक्ष्य
देशस्य विषयक्या निश्चलन्त्या । गेण्डुकान्ता तु गच्छन्तः सर्वजाः
सर्वात्मना तेषां गमनप्रवृत्तावदिति (जीयः सदा एजंत न वा
तत्र किं वनेषु इति इरीया बहिषा शब्देऽस्माभिरुद्धिः)
णेरइयाणं जंतं । किं देसेया सव्वेया ? गोयमा । देसे-
या वि सव्वेया वि । से केण्हणं जाव सव्वेया वि ? गोयमा ।
णेरइया हुविहा एणत्ता तं जहा विग्गहगमसमावसग्गा
य अविग्गहगमसमावसग्गा य तथ णं जेतं विग्गहगम

समावच्छा तेषां सञ्चेया । तस्य एं जे ते अबिगद्गद्गसमा-
वच्छा ते एं देसेया से तेण्हेणं जाव सञ्चेया बि । एवं
जाव वेमाणिया ॥

[illegible]

परमाणुपुद्गलानां स्रजत्यनिरेजत्यादि यथा ।

परमाणुभोग्लेखं भन्ते ! किं सेण णिरेण ? गोयमा ! सिय
सेण सिय खिण्ण । एवं जाव अणंतपदेसिए । परमाणुभो-
ग्लेखणं जन्ते ! किं सेया णिरेया ? गोयमा ! सेया वि णि-
रेया वि एवं जाव अणंतपदेभिया ॥

(सपत्ति) जलः (निरेपत्ति) निश्चयः ।

अथ परमाण्वार्थान् सैजन्वादिना निरूपयन्नाह ॥

परमाणुपोग्गन्नां भंते ! किं देसेए सन्नेए गिरेए ? गोय-
मा ! यो देसेए सिय मन्नेए सिय गिरेए बुपदेसिएणं नं-
ने ! त्वंवे पुच्छा ! गोयमा ! सिय देसेए णिय सन्नेए सिय
गिरेए एवं जाव अणत्तपदेसिए । परमाणुपोग्गन्ना एं भंते !
किं देसेया मन्नेया शिरेया ? गोयमा ! पो देसेया सन्नेया वि-
शिरेया वि । बुपदेसिएणं भंते ! त्वंवा पुच्छा ! गोयमा ! देसे-
या वि सन्नेया वि शिरेया वि एवं जाव अणत्तपदेसिया ॥
ज० २५ इ० ४ ज० २५ ।

उज्जाण-एज्जाण-न० आगमने, (पञ्चणलि) सिंहस्य कूपसमीपा-
गमनमिति । व्य० ३३७० ।

ए (इ) ज्ञमाण-एज्यमान-त्रि० कर्म्यमाने, “मंदायं मंदायं एज्यमानाय” एज्यमाना विकर्म्यनयशादेव प्रकथित इतस्ततो मनाक् चक्षणेन प्रत्यग्भमानानीति” भा० म० द्वि० । एज्यमानानि कर्म्यमानानीति- जी० ३ प्रति० ।

एज्जमाणा-एज्जमान-त्रि० आगच्छति गच्छति च । “महावायं
 वा एज्जमाणं पासस्ति” महावातं वा (एज्जमाणमिति) भायान्तं
 गच्छन्तं वा पश्यतीति । राज० ।

शृणु-एषा-पुं० स्त्री० इ य तस्य नेत्यम् । कृष्णवर्णे मृगे, त्रिष्रां
क्षीप् । एषा हरिणा कमला मया कुरङ्गा य सारङ्गाः । को० ।
एषासु-एनस्-न० गच्छति प्रायश्चित्तं कृमापणेन वा त्राप्तिम्
अर्थे इह असुप्तं नृप० । अपराधे, ईश्वराज्ञाज्ञानरूपनिषिद्धा-
वरणापराधजन्यत्वात् पापे च । वाच० ।

एणग-एणक-पुं०स्वार्थे कन् कृष्णवर्णे मृगे, शब्दर० ।

ब्रह्मा (णे) उज्ज-पेण्य-अ० एणया इवम ढक् । कृष्णमृगल
 भाष्यै, “पेण्ययौरवाज्जिअजिनानि ” गोत्रिरतिबन्धजैवे, हेम० ।

"मृगमांसे पण्डितउदरस्य च" विपाठ ८ अ०।

षणि (णे) ज्ञाय-पेलेयक-पुं० भ्रमणस्य भगवतो महावी-

रस्य सकाशं प्रमजिते राजर्षिनेद्रे, तथाच स्थानाज्जे नगवतो
महावीरसकाशं प्रमज्जतामही राज्ञोभित्तल्ल पण्डितज्जपेय राय-
रिसिं' पेयेयको गोत्रतः स के कनकचर्यजनपदकाम्बान्नीनगरा-
राजम्मे देवतिनामः प्रमणालपसकस्य निज्जकः केतिमाहासि-
स्तथा सोऽयमासमज्जकल्याणगर्वाः स्वाभिं यद्विहां सुय्यकामो देवः
सोऽयमस्मिद्वल्लोकज्जगवतो महावीरस्य धम्मनायिमसततर-
नाट्यविपिक्ख चउपसंयमास यमं च प्रदेज्जराजचरितं जग-
वता मल्लयवत्सिहिं' ह्थाऽऽ गणं १ पण्डितज्जसस तरिग-
धं जपुण्डविसिहसि इति' जं १५ शं १० १ उज्जसस

ए.पी।-ए.ए.सी-सी० हरिश्चराम, प्रश्न० ४ डा० "एणीकुर्विद-
वचनद्वयं पुनर्वचनं" एणी इतिषी वचन इव कुर्विदस्मृण-
विशेषः यथेष्टसूत्रवृत्तकति इव व सूत्रे वर्तते आनुपूर्व्येण तदुक्तं
किं गत्यं अत्रि प्रत्यय वचनं तथा । अथ । तं । जी० ।
आसीत् व "एणीकुर्विदस्मृणवद्वयपुनर्वचनं" अन्यं त्याहः
वचनः आचर्यः कुर्विदस्मृणकुर्विदस्मृणानुसारेण विशेषः ताजि-
त्यक्तं शेषे तथेति । अथ ।

पर्या।पर्या।सिमम्य-पर्या।मिनिमित्त-जि० पर्णमिनिवर्ध-
निमित्तं वृक्षादौ, “पर्या।पर्या।सिमम्य” पर्या। हरिणी प्रेक्षा।
अ तद्विशेष एव तदर्थमिति तानि याज वृक्षाणि तानि पर्या।मि-
निनिमित्तान्युच्यन्ते भूयन्ते च निद्राये काश्चमुग्राणि केत्यादिजि-
वन्वैर्भेगवर्धवृक्षाणांति । प्रश्न० ४४० ।

एरिह (पनाह) इदानीम्—अश्व० “एरिह एताह इदानीम्ः”
 टासहिश्वा इति प्राकृत सृष्टेण्डानीम् एतावादेशी वा भवतः प्रा०
 अश्वनेत्यर्थे, “ एरिह पि आमायां ” इदानीमश्वना-
 पीति ” पंथा ए विव० ।

एत [य] एत-पुं० इण तन् । कर्तुर्यणें, । तद्धति त्रि० ।
आ-इण् । कर्त्तरि क्त । आगते, त्रि० । वाच० ।

एत[य]द्-एतद्-त्रिंशत्-अष्टावि-तुक् च। बुद्धिस्थं समीप-

वातोन्, "इदमर्थं साहचर्यं सन्निपाततु कदापि नश्ये। अहं-
सन्तु विप्रकृते तद्विपर्ययोः विज्ञानोऽयं ह्यन्युक्तः"। तस्मिन्परि-
स्थितिविपर्ययोपलक्षणमर्थमावाच्यते एतदो वृत्तः। क्रियाविशेषो-
पत्येऽस्य क्लीबता। अन्त्यवय्वन्तस्य ॥१११॥ इति प्राकृतसूत्रेणान्त्य
व्यञ्जनस्य वृद्धः पद्यभूषणः। पद्यभूषणः। "पद्यं तु ह्रस्वः" सौ
वैतनदत्तः ॥२१३॥ इति प्राकृतसूत्रेणेतदोऽकारावर्तस्य स्थानोः सेवो-
दः। पद्योऽपि। वैसेणमिणमो सिता ॥३१॥ इति प्राकृतसू-
त्रेण सिता नष्ट यस्य इणमो इणमो इत्यादेशो वा जयति।। "सव्यस्वसि
पस्य गइ"। सव्यः। पति पतिषाण पस्य मइ।। पस्य-
सहाभोऽभिग्रस्यसहरस्यस्य ससिं रंइणमो। पक्षे पक्षे एसा
एसो। तद्वद्धः। तः सोऽ क्लीबे ॥३१॥॥ इति प्राकृतसूत्रेण तका
रस्य सौ परेऽङ्गीभे सौ भवति। सौ पुरिसो स महिसा एसो
पिमो। एसा मुह्रा सावित्येय एए अथा ताए आओ महिहाभो
अङ्गीव इति क्रिय तं पक्षे भणं। दा पित्यौ। "किमेतन्तु
यस्यवृज्येणे रिणा" ॥३१॥३१॥ इति प्राकृत सूत्रेण दाप्यालं रिन्ति
इत्यादेशः। एधिणा एदेण पद्यम्विक्रयकथने ऊसि "वैतनदत्तोऽने-
सोऽपौवाहः" ॥३१॥३१॥ इति प्राकृतसूत्रेणेतदः परस्य ऊसेः स्थाने
सो ताह इत्येतावादेशो वा। स्थे न तस्य वृद्धः ॥३१॥॥ इति
प्राकृतसूत्रेण त्थे परे सो ताह इत्येतायोश्च परपर्येतदो वृद्ध एसो
एसाए पक्षे एक्षो एषाण पहाइन्तो एषा। ऊसि। ममि
"वेतनदत्तोऽने सस्यवृज्येण सैसिमि" ॥३१॥३१॥ इति सूत्रेण इल

आम ह्येतान्या सह यथासंख्यमेतत् स सिम् इत्यादेशो वा ।
से अहिम् । एतस्या हितमित्यर्थः । सि गुणाः सि शीघ्रं एतेषां
गुणाः शीघ्रं वेत्यर्थः । पठे अपरस एपसि एभाणं । कै "ए-
भस्ति" "आमा ऊः सिमः" ॥ ३१६१॥ इति प्राकृतसूत्रेणामो ऊः
निमित्तादेशः एपसि । एपदीतोम्मी वा णा३०५ इति प्राकृ-
तसूत्रेणैतद् एकारस्य ऊच्चादेशो मी परे अदीतो वा ज्ञत ।
अयस्मि इभस्मि एयस्मि । प्रा० स्त्रियां टाप् एपादि विज्ञाहि ।
आ० क० । "एतं तुभमधेरि" एतां तुलां यथोक्तप्रकृणामन्वे-
पयेत् गयेषयेत् ॥ आचा० १. बु० १ अ० ५ उ० । वाच० ।

एत (य) कम्म-एतकम्मिन्-न० एतद्व्यापारे । विपा० १ अ० ।
एतत्काम्य-त्रि० एतवेय काम्यं कम्मनीयं बन्ध स तथा । एतक
मनीये, "एतकम्ये एयप्राणे एयविज्जे एयसमायारे" विपा० १ अ० ।
एत [य] एगार-एतत्प्रकार-त्रि० एवमप्रकारे, "एयएगारं
भासं सायजं यो ज्ञसेज्जा" एवं प्रकारामसायजं भाषामिति
एमादिक्वां सत्त्वयां ज्ञायाथो जापते इति च वृत्तिः । आचा० ।
२ अ० ४ अ० २ उ० ।

एत [य] एपाण-एतत्प्रधान-त्रि० एतन्निष्ठे, विपा० १ अ० ।
एत [य] समापार-एतत्प्रमाचार-त्रि० एतज्जीवितकल्पे, वि-
पा० १ अ० ।

एता (या) रि [स] एता (या) रिम-एता (या) रिउ-
एताइश् एताइश् एत, इत्त-त्रि० एतदि दृगु०-किश्-टक्
सकू-आदानादेशः । दृशोः किप् टक्कस्य दृशोर्धाणे रिसोदेशः ।
प्रा० । एतनुदयशने, वाच० । एपारिस महादोले "एतावृशा-
नमनरोदितकपात् महादोषान् हावेति । दृश० ४ अ० २ टगन्त-
स्व स्त्रियां ङीप् । वाच० । "एतावसाए ण्छुप" एतावृषा
स्मोपतरयर्गिन्या ऋछेति ॥ उच्च० २२ अ० ।

एता (या) रूव-एतद्रूप-त्रि० अकृत्रिमोपपन्नमानस्वरूपे,—
"इमेया कवे उराला माणुस्सरिद्धि" इयं प्रत्यक्षा एतद्रूपा उप-
पन्नमानस्वरूपेय अकृत्रिमित्यर्थः । विपा० १० अ० । "एयाकवा
दिश्या देवदुक्" इयं प्रत्यक्षा एतदेव रूपं यस्या न काला-
न्तराद्यवि कालान्तरज्ञानं सा तथेति स्या० ४ डा० ।

एता (या) वृत्ति-एशी० एतावन्त इत्यर्थे, "एप्रावति सज्जावति
शोमसि" एतावन्तीत्यदि "एप्रावती सज्जावतीति" एतौ शब्दौ
माग वेदेदोभायासप्रसिद्धा एतावन्तः सर्वेऽप्यन्तयत्पर्यायाः ।
आचा० १. बु० १ अ० १ उ० ।

एतोवम-एतुवम-त्रि० एतस्मन्तराकोपमा यत्स्य स एतद्रूपमः
एतस्सदृशे, "एतोवमे समणे नायपुसे" सूत्र० १ अ० ६ अ० ।
एत्तहे-इत्तम्-अभ्य० इदम्-तस्मिन्-इत्यादेशः । "पञ्चावेवमेवे-
दानीं प्रत्युनेतसः पच्छह एम्बह जिक्कम्बहि पच्छुत्तिज्जातहे, ८ ।
४ । ४२० । इति प्राकृतसूत्रेणपञ्चोऽहम् एत्तहे इत्यादेशः । प्रा०
अस्मादित्यर्थे, वाच० ।

अत्र-अभ्य० "इदम् एतद् बल-अस्य केचहे" ण ४ । ३६ । इति
प्राकृतसूत्रेणप्रत्ययस्य केचहे इत्यादेशः । प्रा० । अस्मिन्नि-
त्यर्थे, एतस्मिन्नित्यर्थे, च वाच० ।

एतिअ-एतिअ-एहह इत्यर्थे-त्रि० इदमपिप्रमाणमस्य इदम्-यत्तुप ।
इदं किमअ मेलिअ मेलिइ देहाइ ण १ । १७ इति प्राकृतसूत्रे-

ण इदमपिप्रमाणमस्यातोऽवतो वा सिम् पसिम् एतिअ एहह
इत्यादेशा एतल्लुक् च । प्रा० । एतावदर्थे, स्त्रियां ङीप् । वाच० ।
एतिअ-एतिअ-एहह-एतावत्-त्रि० इदंकिमअमेतिअ मोसि-
केहहाः । णा३१. ५७ । इति प्राकृतसूत्रेणैतच्छब्दावपरस्यातोऽव-
तोऽवतो पसिम् पसिअ एहह इत्यादेशा एतल्लुक् च । यत्तदेत-
दोऽनोरिति अ एतल्लुक् च ण २ । ५६ इति प्राकृतसूत्रेणैतच्छ-
ब्दावपरस्य ङावेदितोः परिमाणार्थस्य इतिअ इत्यादेशः प्रा०
एतावपरिमाणे, स्त्रियां ङीप् वाच० ।

एतो-इत-अभ्य० अस्मादित्यर्थे, "एतो परिमाहो" इतल्लुक्-
अवणञ्जारादनन्तरमिति, प्रश्न० ५ हा० ।

एत्य-अत्र-अभ्य० इदम्-बल-एच्छप्पादौ ८ । १५७ इति प्राकृ-
तसूत्रेणैकारादेशः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थे, वाच० । "क एत्य-
क्ता उच्चोदया वा" कविद्वित्रास्मिन् यक्षपाटके इति । उच्च० ।
११ अ० । "एत्यं माणिनहे णामं वेइए होत्या" अत्रअस्मिन्निति
सूत्रं प्र० १ बाह० ।

एत्य-एतत्र-अभ्य० दिदेशकात्प्रयुक्तेरतकम्भात् प्रथमापचर्मा
ससम्बन्धे अत्र । त्वे च तस्य लुक् ८ । ३० । ३२ । इति प्राकृत सूत्रेणै-
तदो लुक् । प्रा० । प्रथमाद्यर्थयुक्तलक्षणाद्यर्थविधादौ, वाच० ।
एत्यु-अत्र-अभ्य० इदम् एतद् बल-एच्छप्पादौ ण ४ । ४ । ५

इति प्राकृतसूत्रेणपञ्चमेऽत्र इत्येतस्य अशब्दस्य नित् पशु इत्या-
देशः । प्रा० । अस्मिन्नित्यर्थे, एतस्मिन्नित्यर्थे च वाच० ।
एतुल्ल-इयान्-त्रि० एतपरिमाणे, वाच० । अनो ऋतुल्ल ८ । ४ । ३६

इति प्राकृतसूत्रेणपञ्चमेऽत्र यदेतद्बलः परस्यातोऽप्रत्ययस्य ऋतुल्ल
इत्यादेशः । प्रा० ।

एमेव-एमेव-अभ्य० शवसायजिंशायितमानावटप्राचारक-
देवकुक्षेयमेवमेव वः ण ४ । ३ । २७ । इति प्राकृतसूत्रेणान्तर्वत्स-
मानस्य वकारस्य लुक् । प्रा० । एयप्रकारेणैतत्त्वर्थे, वाच० ।

एम्ब-एम्ब-अभ्य० एवं परं समं ध्रुवं सा मनाक् पञ्च परसमा-
णुध्रुवं मणात् ण ४ । १८ । इति प्राकृतसूत्रेणैयम् अपञ्चोशे ए-
म्ब इत्यादेशः । प्रा० । एयम् प्रकारेणेत्यर्थे, वाच० ।

एम्बह-एमेव-अभ्य० पञ्चादेयमेवेदानीं प्रायुते तसः पच्छ
पम्बह जि एम्बहि वच्छुत्तिज्जातहे, ८ । ४ । २० इति प्राकृतसूत्रे-
णापञ्चोशे एयमेवमेव पम्बह इत्यादेशः । प्रा० । एयम्प्रकारे-
णैत्यर्थे, वाच० ॥

एम्बहि-इदानीम्-अभ्य० पञ्चादेयमेवेदानीं प्रायुते तसः पच्छ
इत्यादि प्राकृतसूत्रेणैदानीं प्रायुते इत्यादेशः । प्रा० ।
अधुनेत्यर्थे, वाच० ।

एरं-एराह-एतुं इयति धातुं मत्तं वाऽत्र इह अराहज निपात-
नात् गुणश्च । एराहोऽभिधाने वृत्ते, स्यात् ण हा० तुणजेदे, प्रश्न० १
पद । "एरंमेणंइ एरमेने वा हिमिङ्गिनेन वेति" बु० ३ उ० ।
तथा वावाचोऽहं कृत्स्नमारमधिकृत्य "एणे एरंमे वरं" इत्याहं
मये वरपदो मेमो वा प्रकरेभूत इति, आचा० १. बु० ४ अ० १ उ० ।
प्रहणनायामुक्तास्त्रिजिदमाधिकृत्य । "एरंमेवोयाण वा" प्रश्न० ११
पद । एराह इव वरपदः । कुतादिभिर्हेति, स्यात् ण हा० विप्य-
ल्यां ङी० टाप् मौ० ङीप् वा । वाच० ।

एरंडइय-एराहकित-त्रि० इदमकथितं, "एरंमे एसाणे एरंमेइ-
यसाणेहि इदमकथितं" इति । बु० १ उ० ।

उपाहसत्यतिस्तस्याः, सार्यं भुक्तः परोऽपि किम् ॥११॥

निश्चयात्सीऽपि भुक्त्वाह, यत्प्राप्त्यन्वहमन्वयतः ।

मंथयसि त्वं तथेत्युच्ये, न मंथयामीति सोऽवश्य ॥१२॥

देवताऽचित्यवच्छात्रा-मसाधुपुत्रहन्तः ।

निशीये स्वसुरेणा-ध्यागादाद्यैः क्षामनं ॥१३॥

आद्विषिषिः पत्न्योच्ये, किं मेतद्वालाजालकैः ।

देवता तं प्रहृत्या-दगोली च व्यापातयत् ॥१४॥

मा भूत्मापराः आह्रा, कायोत्सर्गोऽयं सा स्थिता ।

देवता स्माह तां आह्रा-प्युवाचैवं भयमयः ॥१५॥

साधानीयायै सधो, मारितैरस्य चतुष्वपि ।

परकास्यस्ततः कथतः, स आह्राः प्रत्ययादनुत् ॥१६॥

लोकः समेति तं कण्ट-मेरुकात् कुम्हहारात् ।

परकाङ्कं पुरमपि-तत्ताम्रा तदभूततः ॥१७॥

एलुग (य) एक-पुं० स्त्री-इह-लुङ्-इत्ये सः चतुष्पदस्य-

लघ्वरपञ्चेन्द्रियतिष्ठेद्योनिविशेषे, प्रहा० १ पद । एलकागु-

रिका इति । प्रथ० ४ द्वा० । एककक्षविशेष इति-प्रथ० ८४

द्वा० प्रहा० । एकका वरुणा इति । अं० १ वङ्गा० उपा० । स्या० ।

वक्षकप्य सा उवा वषति एतासाक्ष्यं गतुरा जषति । नि.

वृ० ३ उ० । वनच्छागे, पुत्रगुह्ये मेये, मेयमात्रे च द्वा० ५ अ० ।

एल । मूग-एलकमूक-पुं० मूकभेदे, यथैलक इवाव्यक्तं मूकतया

शब्दमात्रेण करोति स एलकमूक इति । ध० ३ अक्षि० ।

एलमूग-एल [ल] मक-प्र० भुतिरहित एको वधिरश्वासी

मूकः वाक्भुतिशक्तिरहितः, बाच० । एलमूक एलमूकः लृञ् ०

३ भु० २ अ० । अजाभावात्कारिणि मूकभेदे, द्वा० ५ अ० ।

लो पादो जहा पुण पुत्रुमर्ह एलमूकं च । बाच० ५ अ० ।

एलमूगो भासते एतगो जहा पुनमुनिति जहा पुन पुत्रुमर्ह ए-

लमूगो भासते अतरे अतरे आसीति । नि० वृ० ११ उ० । "ततो

विष्णुमुच्यमाने हुज्जो नुजो एलमूकत्वात् ।" तस्मादपिस्थानादा-

पुनः कृषातिप्रमुच्यमानाहच्युताः किल्बिषिकबहुशस्तकर्मशे-

षेणैलवन्मुका एलमूकास्तद्भावेनोपपन्ने किंविषिकस्थाना-

वसुतः सन्नन्तरमेव वा मातृवचमवाप्य यथैलमूकोऽव्यकवा-

क्व समुपपद्यत इति । लृञ् ० ३ भु० ३ अ० । एलमूकत्वकारणम

मृषायेन किंविषिकत्वप्राप्तिमिषाय यथा ।

तत्रो वि से चक्षार्यं, लम्भर्ह एलमूगं ।

नरगतिरिक्खनां वि च, बांही जत्थ सुदुद्धा ॥ ४८ ॥

ततोऽपि देवलोकादसी च्युता लप्यन्ते एलमूकनामजाभावा-

नुकारित्यं मातृवचं तथा नरकं तिर्यग्योनिं वा पारंपर्येण लप्यन्ते

बोधिर्नर सुदुर्गमः सकलसन्निभमना यच्च जिनप्रममं प्राप्तिदु-

राया इह च प्राप्तिव्यस्यमूकतामिति वाच्ये असकृन्नावप्राप्ति-

व्यापराय लप्यन्त इति भविष्यत्कालनिर्देश इति सूत्रार्थः ॥

द्वा० ४ अ० ॥

एला-एला-स्त्री० इह-अह-स्वनामक्याते वल्ल्यात्मके वन-

स्पति भेदे, प्रहा० १ पद ।

एलावच-एलापत्य-पुं० इलापतेरपत्यमैलापत्यः पत्युत्तरपद्य-

भारितां व्योणपवादे बाधे इति व्यपत्यः । नं० मयदवस्य भू-

ल्लोपत्य समसु गोत्रभेदेऽप्यन्तमे गोत्रे, बाच० ७ उ० । येर-

स्त्यं अउज्ज्वलमहस्तं गोयमगुस्तस्तं अंतवासी येरं अज्ज म-

हादिनः एलावचसगोत्रं कण्ट० । "एलावचसगोत्रं वंदासि म-

हादिपिं नुपरियं च " नं० (एलावचस्यादि) इह यः स्वा-

पत्यसंतानस्य स्वव्यपदे गकारणमाद्यः प्रकाशः पुरुषः तदपत्य-
सन्तानो गोत्रमिहापतेः अपत्यमैहापत्यः पत्युत्तरपद्यमात्रिया
तो व्योणपवादे बाधे इति व्यपत्यः । एलापत्येन सह गोत्रेण
यचैते यः स एलापत्यसगोत्रस्तं वक्षे महागमिकः । एकस्य प-
ञ्चदशसु राज्ञिषु स्वनामक्यातायां नृतीयस्यां रात्रौ, स्त्री०
चन्द्र० १४ पाठः ।

एलासाह-एलापाह-पुं० अचन्त्यां जिमोधानसमागततां धूर्ता-
नामधिपे स्वनामक्याते भूते, ग० ३ अक्षि० । "एलासाहेन भविष्यं
अहं मेकहायसि" नि० वृ० १ उ० ।

एलुग-एलुक-न० इत० उक् गन्धद्रव्यभेदे, मद्राद्वैलुका-
व्ये च सर्वेषु लवणेषु च, लघु० वाच० । देहलयाय, पुं० जी०
३ प्रति० । व्य० । "इसगमनये एलुगे" इसगमो रत्नविशेष-
स्तन्मय एलुको देहलोति । जी० ३ प्रति० । "गिहेलुगोसि वा
गिहेलुक् संवर इति" भावा० २ भु० ॥

साधुना विलुकात्परतो न प्रवेष्टव्यम् तथा बाह ।

णो से क्यति अंतो एलुपस दां वि पाप साहदुदलय-
माणीए पदिगमहिचए अहं पुण एवं जाणैज्जा एगं पयं
अतो किच्चा एगं पायं वाहि किच्चा एलुयविण्णे नत्ता
पयाए एमणाए एममाणे झेजेज्जा आहारेज्जा ॥

साम्रतमेलुगविषकंभणे दोसा इत्यस्य व्याख्यामाह ।

गच्छगयनिमगए वा, लहुगा गुणा य एलुगा परतो ।

आणादिणो य दोसा, दुविट्ठा य विराहणा एणभो ॥

एलुकात् परतः साधुरनिगच्छान् उपलक्षणमेतत् । यदि सा-
धुरेभुक् विषकजनयि भासके वा प्रवेशे एलुकस्य निष्ठिति तदा-
गतस्य प्रायश्चित्तं वस्तवोऽनुष्ठापः । गच्छनिर्गतस्य चात्वारो दु-
श्कताः । तथा आह्रादय आह्राभक्तादयो दोषाः । द्विविधा च
विराधना आत्मविराधना संयमविराधना च । इयं वक्ष्यमाणा
तामेवाह ।

संक्रगहणे इच्छा, दुविट्ठा इवावका ।

निहरणुकसएण विरेगो, ए अ विदित पाहुदए ॥

बंधव इवणे य, रिंसए असांयावणे च्वे ।

उव्वेयगकुक्कदिय, दीणो अ विदिमुवज्जणया ॥

एलुकात्परतो यदि गच्छति तदा सैन्ये मैथुनं वा शोकस्य श-
ङ्का स्यात्तदनन्तरं च अद्वयं तथा यस्या गृहमन्यन्तरं प्रविष्ट-
स्तस्या विषयेऽस्य साक्षोः किं तु येन इच्छा येनाभ्यन्तरं गत
इति लोकस्य शङ्का स्यात्तथा दुर्निविष्टा अभावुता वा मय्यं अ-
गारो स्याल्लज्जा स्यात् दोषाभ्यामे शङ्कायः तथा मये गृह-
स्वासी विरेयादिनिधानं करोति लज्जनं वा परस्परं विरेचनं
तत्र स्तेनोऽप्यमिति शङ्का स्यात्तथा अतिभूमिप्रवेशनं तीर्थक्षेत्र-
हृत्स्वभावितीर्षमननुकूलं ततोऽप्यदावन्दोषः तस्मात्समाह-
तिचुमिमेव प्रविष्ट इति गृहस्थः प्राज्ञतमधिकरणं कुर्वान्तथा
कथं निमगदितिः तान्नमपद्वाच्यं जीविनाल्लपरोपणं तथा
क्षिप्तना इहना यथैते वराका अलभमाना अतः प्रविशन्ति
(अस्त्रियावणाचेवणं) 'आसींयावसा' नाम निष्काशमासा-
दनं किमुक्तं नयति गते गृहीत्या बहिर्वेने निक्षिपति तथा स प्रती
धिक् इव प्रविष्टनासामगारीनामुद्वेजको भवति । तथा कु-
पित्तो नाम उपवारक इत्युच्यते तं शङ्कमाना गृहिणी वषध-

भाद। नि कुपुरेनैः कार्त्तिकेरावित्तिमस्यातिनुमिप्रवेशनस्य वर्जना
एष ह्यग्राधासामसार्धः ।

सोप्रतमेतदेव विवरौषुः प्रथमतः शङ्खाधारमाह ॥

पच्छित्ते अदिसा, संकेयनिस्संकेप य गहृणाद ।

नेडां व चउत्ते, संकेयगुरुका निस्संकेप मूदं ॥

एलुकात्परतः प्रवेशे स्तैःयविषये चउत्ते चतुर्थप्रवविषये वा
शङ्खा स्यात् तस्यां च शङ्खायां सत्यां निशङ्किते च जनस्य
जाते प्रायश्चित्तविषये चतुर्थे चतुर्थप्रवविषये वा आदेशो प्रका-
रैः । तावेष च दर्शयति । शङ्किते चत्वारो गुरुका निःशङ्किते मू-
दमिति । सथा प्रहणाद्व्यक्ष शङ्खायां दोषास्तत्तय कथयति ॥

गेषहण कट्टण ववहार, पच्छकुरुद्धाह तदय निव्विसण् ।

किं उ हृ उप्पस इच्छा, अस्समेतमग्गतो जाण् ॥

अहणं स्तेनः परदारको येन बुद्ध्या प्रविप्रहणं ततो राजकुलं
प्रति करणे तद्वदन्तरं राजकुलं व्यवहारणे ततः पञ्चाङ्गनकरणे
जाते चत्वारिमास्यैः एवं च स्मिन् महाप्रवसन्त्येवमुहः । तथा
निर्विषय आह्वायेतद्वदाराधायां तु अहणं इति कर्णणादीना-
मुपपन्नकणं गते महण्डरम् । इच्छाधारमाह किं तु इति वितर्के हृदि-
नि निश्चिते यस्या गृहमध्यन्तरमनिगतस्तस्या विषये अस्म्य सा-
धोरिच्छा येनायमन्यत्नं सहसा प्रविष्ट इति । अयुना दुर्निगिष्टा
अप्राप्त्यति पदत्रये व्याख्यानयति । मध्ये आगारो दुर्निविष्टा वा
जनेन अप्राप्तुना वा ततः सहसा साधोरन्यत्नप्रयत्ने साधिप
लक्षिता भवेत् शङ्का वा तस्याः समुद्रव्यसंभवाह ॥

किं मणे येत्तुकामा, एम ममं जेण तेत्तिण् दूरं ।

अन्नो वा मकेज्जा, गुरुका मूदं तु निस्संकेप ॥

आउत्थपग वा वि, उजयसमुत्था व होज्जा दोमाओ ।

उत्तखण्णिहण्णविर्मं, तत्थ किंच करेज्जाहि ॥

किं मन्थे एव संयतो मां प्रहीतुकामो येन एतद् दूरमागच्छति ।
अन्यो वा एषं शङ्कित तत्र शङ्कायां सत्यां तस्य प्रायश्चित्त चत्वारो
गुरुका निःशङ्किते तस्य वा जाते मूदं प्रायश्चित्तम आत्मागः
परस्मात् समयसमुत्था दोषा भवेयुः । संप्रति निहृदकक्षण-
न्यादि व्याख्यानयति । उत्तखण्णेत्यादि । तत्र गृहस्था गृहम-
ध्यं हिरण्योदकस्नानं वा कुर्यात् निधानं परस्परं विवेकं वा
विरचनं किञ्चित्कुर्यात्ततः किमस्याह ॥

दिट्ठे एएण् इमं, साहेज्जा मा उ एम अनेमि ।

तेणोत्ति व एमो उ, संका गहृणादि उज्जाण् ॥

दृष्टमेतन् साधुना इदं हिरण्यपि उच्छ्वस्यमानादिकं ततो मा
एव अन्यथां कथयन् यदि वा एष स्तेन इति शङ्कायां प्रहणादि-
प्रहणवधव्यादि कुर्यात् । सांप्रतमवर्तनीषेद्व्यवस्थानार्थमाह ॥

नित्यगरणिहृत्थहिं, विअगिउत्तिमपविस्सण् पदिमं ।

कांमे दूरपतिगतां, अस्समेतं वेधत्तमाटी ॥

तार्थकरणे गृहस्थेन दान्यमप्यतिभूमिप्रवेशमदत्तं तीर्थकर-
णत्वमातिमुक्तिं न गच्छेज्जा इत्यादिवचनात् गृहस्थेनास्मिन्कर-
णात् प्राप्नुतादिह्यारकलापमाह कस्माद्वत्तद्व्यवस्थामागत इति गृह-
स्थाऽस्नानं कलहं कुर्यादतिरोपाद्व्यवस्थादिकम् ।

संमति सिंसाहारामाह ।

विसेज्ज व जद एए, अस्समेतं वरागअंते पविस्सि ।

गलण् येत्तुण् वणमि, निच्छ भेज्जाहि वार्हत्तो ॥

सिंसेत्तु इतिमेव गृहस्था यथा एते वराका अन्नमाना मन्थं
प्रविशन्ति । आसियायां ह्यारमाह गहके गृहीत्या बहिर्वेन
निक्षिपेत् ।

उद्वेजकहारमाह ॥

ता उय आगारीतो, वरंझागव तासिया सउणी ।

उव्वेगं गच्छेज्जा, कुंरुडिता नाम उववरअं ॥

यथा वीरुज्ज आसिता शकुनिका उद्वेगं गच्छन्ति तथा ता अ-
प्यायाः सहसाम्नाः प्रविष्टम् साधुना शसिताः सत्य उद्वेगं गच्छे-
युः । कुण्डितहारमाह । कुण्डिततो नाम उपशारकस्तदाह्वया
वधवन्त्यादि कुर्यात् ।

अहवा जणेज्ज एते, गिहिवासमि वि अदिदकक्षाणा ।

दीणा अदिस्सदाणा, दोसा ते णाउ नो पविसे ॥

अथवा भूयान् गृहवासोऽप्येते अहवकल्पना दीना अदत्तदाना
आसीरुज्ज तन् मन्थं प्रविशन्ति । उपसंहारमाह । एतान् दीषान्
ह्रात्वा नो मन्थं प्रविशेत् । अथ लोकाः प्रादः । यदि एलुका-
व्यक्ते एते दोषा अन्तः अदिष्टे सविशोपास्तत एलुकविष्कम्भ-
स्वभफलं स्यात्तत आह ।

उत्तसरविस्संभवावि जाते, दोसा अतिगपमि सविमेसा ।

तह वि अफलं न सुत्तं, मुत्तनिवातां इमो जम्हा ॥

यद्यपि उच्छ्वस्यविष्कम्भं दोषा अग्निने मन्थप्रवेशे सविशोपा-
स्थाऽपि स्वभफलं न जयति । यस्मादयं सुत्रनिपातः सूत्रविष-
यस्यैव दर्शयति ।

उज्जाणपडासत्ये, मेणासंभट्टवयपवादी वा ।

वाहिनिगमणा जमं, उज्जह यजत्थ हि पट्ठिवग्गो ॥

श्रीध्यानिसर्वा निर्गता यत उपाते भुक्ते घटामेत्येव नाम मह-
त्तग तु महत्तगविहारिगार्वात्मनाः साध्यां बलिपुस्त्याः सेना
स्कन्धावारः संवातां नाम यत्र विषमादी भवेनालोकाः संभ-
लीभूतसिद्धिं प्रजित्वा गोकुलं प्रया पानीयशाला सभा
ग्रामजनसमवायस्थानमेतेषु स्थानेषु ये भुञ्जते जनास्तथा
बहिर्निगमने यथापाटवा यत्र वा पथिकबर्गो भुङ्क्ते एतेषु स्था-
नेषु प्रतिमाप्रतिपक्षां हिरण्ये न विधिना प्रहीतव्यम् ।

पामहितो एलुगम-त्तयव पासति न वेयरे दासा ।

निस्संभमणपवेसणे वि य, अण्णहिथादो जे एवे ॥

तत्र गत्वा निष्कमणप्रवेशो वर्जयित्वा ईषदकपात्रं तिष्ठति
यथा एलुकपात्रं पश्यति नोत्सं पत्तिवर्णवर्जयति ततो बध-
वन्धावयः प्रागुक्तदोषाः परिहृता भवन्ति । तथा निष्कमण
प्रवेशो च य अग्रतीत्यन्त्रां दोषास्तन्त्येव परिहृताः ।

उज्जाणपडासत्ये, अमतीपेमहिदो अं गंधीरे ।

निष्कमणपवेसे मो-त्त ए एलुगविवस्वज्जेनेमि ॥

श्रीध्यानिको घटादीनामसत्यमाव यः शालायाः प्रमुषे कोष्ठ-
को विशालो यत्र दूरस्थिते एलुक उत्क्षेपनिक्षेपे वा दृश्यते
मण्डपे वा यत्र परिवेषणं स्ववत्यां वा महानसे गर्भोदरं इति-
प्रकाशे तत्रापि निष्कमणप्रवेशो वर्जयित्वा यत्र उत्क्षेपनिक्षे-
पं दृश्यते एलुकविष्कम्भमात्रं क्षेत्र एकपात्रं स्थित्वा भिक्षा-
मन्त्रं एष एलुकमूत्रस्य विषयः । अथ १० १० ।

एलुगविवस्वज्ज-एलुकविष्कम्भ- पुं० उदुम्बरस्याऽऽकम-
ने. ८०१ ३० ।

एषणघाय-एषणघात- पुं० एषणाय घातः प्रेरणमेषणघातः
एषणाप्रेरणे, “दुविहा विहारसोदी, य एषणघातो य जायपरि-
हाणी” एषणाया घातः प्रेरणमेषणघातः स च स्यात्-तथाहि

प्रवत्युपविधानादिकमन्तरेण एवणातः तत एवणाभरणे यस्या-
यश्चित्तं तदापद्यत इति ध्य० १ इ० ।

एसगा-एषगा-खी० इष इष्यायाम् गिष्-भावे-युष्-अरेणाया-
य, पुत्रलोकावितकामनायाश्च या००। इन्वेयणायाम्, 'गो होय-
स्ते सर्वेवं' श्लोकस्य प्राणिगणस्यैवणाभरणेति आचा० ५५० १
अ० ३ उ० प्राप्ति, "मन्त्रेसर्पणं स्त्रियायति" मन्त्रयमातिभ्यायन्तीति
'विसएसर्पणं स्त्रियायति' विषयाणां शब्दादीनां प्राप्तिभ्यायन्तीति
च । सूत्र० १ सु० ११ अ० । प्राथेयायाम्, "एवं कामसर्पणं विन्तु-
कामानां शब्दादीनां विषयाणां या गवेयणा प्राथेया तस्यां कस्य-
व्यतायां विद्वाद् निपुण इति सूत्र० १ सु० २ अ० । "चायमेसंति
सं तद्वा" घातं चात्प्रशस्तया सम्मार्गविगन्धनया उन्मार्गगमनं
विषयन्वेवयन्ति दुःखमरण शतशः प्राथेयन्तीति सूत्र० १ सु०
११ अ० । "गिषायमेसंति" निषातमेवयन्ति चङ्गुशालादिषस-
नांघातायनादिरहिताः प्राथेयन्तीति । आचा० २ सु० ९ अ० २ उ०
आचानायाम्, "कहेसु घासमेसेज्जा" प्रत्यय इति प्राप्त आहार-
स्मार्थेन तत्तमेवयन्ति सुगन्धं याचयन्ति इति । सूत्र० १ सु० १ अ० ।
एवणमेषणा भ्रशानमैवणकाते, गङ्गादिभिः प्रकारैरेवणं, प्रव०
६७ अ० । उन्मादिदोषविप्रमुक्तं भक्तपालादिगवेषणे, स्या० ६
उ० । गृहिणा दीयमानपिरुद्रप्रद्वेणे, स्या० ३ उ० । एवण-
नवेषणा वस० १ अ० दृष्टादानीदे, च (चरन्तमेवणं) एव-
णायां चरन्तं परिरुद्रादारादिना यस्मान्मन्त्रिति । आचा० २ सु० ३

- (१) एषगायाः जेदाः ।
- (२) पिपहोयमंहारः एवणायाः अप्रकेपनिराकरणम् ।
- (३) एषगानिःकृपः ।
- (४) एषणाया विस्तरतो जेदनिर्गणम् ।
- (५) प्रद्वेयणादिनिःकृपः ।
- (६) एषणायाः शक्तिनादोषाणामपि बहुदन्तव्यम् ।
- (७) विस्तरणं प्राप्तिगणानिःकृपादिकम् ।
- (८) एवणासमितेन अनेवणाविपरिहारः ।
- (९) पुराऽऽयातन्वयमिच्छुकसंज्ञं विधिः ।
- (१०) प्राप्तिगणविधिः ।
- (११) शतसहस्रमन्त्रे एवणादिपविहारप्रकारः ।
- (१२) एषणादोषप्रायश्चित्तम् ।
- (१३) पिपहोयणापिरुद्रप्रद्वेयप्रकारः ।
- (१४) एवणायां कस्यव्यतानिकपद्यम् ।

(१) एवणायाः जेदाः—

सा च त्रिविधा गवेयणग्रहणासंयचनाज्ज्ञेदात् । स्या० ५ उ०
तथा च पिपहनिर्गुकरादिवियमधिकारसंग्रहगाथा ॥

पिरुगमउप्याय-णसणासंजोयणापमाणं च ।

ईगास्रधूमकारण-अरुविहा पिंभिज्जुत्ती ॥

एवणमेषणा सा वक्तव्या एवणाभिधा तद्यथा गवेयणेषणा प्रद-
वेषणा प्राप्तिगणा च । तत्र गवेयणे एवणा अभिलाषो गवेयणै-
षणा । एवं प्रद्वेयणाप्राप्तिगणे अपि भाव्यन्ती । तत्र गवेयणेषणा
उन्मात्पादनाशिर्यन्ति तद्गवेयणैव गृहीता । प्राप्तिगणा स्वत्यय-
हाराविषया ततः संयोजनादिप्रद्वेयणं सा प्रद्विष्यते तस्मादिह
पारिहोष्यादिपद्याशब्देन प्रद्वेयणा गृहीता उच्यते । प्रद्वेयण-
प्राप्तिगणे च प्रद्वेयणा गता दोषा वेदितव्यास्तथा विप्रकृपा-
पतोऽयं भावार्थः उन्मादनाशोपशान्तानामन्तरं प्रद्वेयणा गता
हान्याः शक्तिः तद्भक्तिराद्योऽभिधानायाः ।

(२) पिपहोयमंहारमेषणायाश्चापकेपं चिकीर्षुरितिमाह ॥

संसेवर्पिभियत्थो, एमो पिंढो मए समक्खाओ ।

कुडविद्यदपायदरत्तं, बोच्छामी एसमं पत्तो ॥ ७३ ॥

एवं पुनोक्तं प्रकारेण संक्षेपपिण्डितायं संक्षेपेण समानेन
सामान्यरूपनयेयार्थः पिपिद्धत एकत्र मेलितस्तापयेदाम्ब्रव्य-
स्थितोऽर्थोऽभिधेयं यवय स तथा रूपपिण्डो मया व्याख्यातः
इत ऊर्ध्वमेषणमेषणानिर्घायिकां गाथायन्तंति स्फुटविकटप्रकटा-
र्थी स्फुटो निर्मेतो न तापयोनवबोधेन कदमद्विपो विकटः सुहृ-
मर्मानिगम्यतया दुर्जेदः प्रकटस्नधाविषयिणिष्वचनरश्मयाविश-
यतः सुखप्रतिपाद्या याऽङ्कुरा एष्वव्याख्यातव्येति । स्याः स्वयमेव
परिस्फुरन्निव श्रव्यते सप्रकट इति भाषार्थः अर्थोऽभिधेयं य-
स्याः स तथा तां वद्वेत् तत्र तत्पञ्चदशपर्ययैर्व्याख्यातेति प्रथमतः
सुखावबोधः स्वमेवस्थाया एकार्थिकाम्यानिधिसुराह ॥

एनणमवेसणमम-णा य उग्गोवणा य बोधव्वा ॥

ए ए एसगाए, नामा एगट्टिया होति ॥

एवणा गवेयणा मार्गेणा उद्गोवणा । एतानि चशब्दाभ्ये-
षाप्रवृत्तानि च एवणाया एकार्थिकानि नामानि जघन्ति । तत्र
इतु इच्छायाश्च एवणं एवण इच्छा गवेयणमार्गेण गवेयणं गवे-
णा मार्गेण मार्गेणा उद्गोवणमुद्गोवणा पित्तम् ।

(३) एवणाया निःकृपो यथा ॥

नामं उवणा दविष, भावमि य एसगा भुण्णैपव्वा ।

दव्वमि हिरस्रादि, गवेसणांङ्गुत्ताभावे ॥ ६१२ ॥

नाम्नस्थापने सुगमं इच्छ्यविषयो यदा हिरण्यदिगवेयणां क-
रोति कश्चिद्भावे जायविषया त्रिविधा गवेयणेषणा अन्वयेण-
पणा प्रद्वेयणा पिरुद्रादीनामेषणा उन्मादनिषणा वेति सा च
गवेयणेषणा बोधः । तथाच दशवैकल्लि, भुक्खन्मान्नामस्थापने
अनादव्य इच्छेयणामाह ॥

दवेसणा उ तिपिहा, सचित्ताचित्तमंसदव्वाणं ।

दुपयचउपयअपया, नरगयकारिसावणदुआणं ॥ १ ॥

इच्छेयणा तु त्रिविधा भवति सचित्ताचित्तमिच्छेयणाणामेव-
णा इच्छेयणा । सचित्तानां द्विपचतुयथापदानां यथासंख्यम्
नरगजदुमाणांमिति कार्यापणप्रहयादचित्तइच्छेयणाङ्गुत्तादि-
पदादिभोचरमिच्छइच्छेयणा च प्रथमोक्तं भाषार्थः । जाविषणाभाह

भावमेषणा उ दुविहा, पसत्थअपसत्थगा य नायव्वा ।

नाशाण पसत्था, अपसत्था कोहमाईणं ॥ ३ ॥

अवैषणा तु पुनर्द्विविधा प्रशस्ता अप्रशस्ता इति । एतदे-
कारं हानादिनामेषणा प्रशस्ता अप्रशस्ता कोषादिनामेषणानि
गाथायः । प्रकृत्योजनमाह ।

आवस्तुपगारिता, एत्थं दवेसणाह आहिगारां ।

तिई पुण अत्थजुत्ती, वत्तव्वा पिंढेज्जुत्ती ॥ ४ ॥

प्राप्तव्यं ज्ञानादेकरकारित्याश्च प्रकमे प्रवैषयसायिकाः सत्याः
पुनर्द्वैषयणाया अर्थयुक्तित्वेनैकरकत्वाभावात्ता वत्तव्वा गिरा-
निरुक्तिरिति गाथायः दश० ५ अ० । तथा च विस्तरणेने-
हानिर्गुत्तसुराह ।

नाम उरणा दविर, जावमि य एसणा मुणेयवा ।

दवे भावे एके-क्या उ तिविहा मुणेयवा ॥ ७५ ॥

एषणा चतुर्विधा ज्ञातव्या । तद्यथा नामैषणा स्थापनैषणा तथा इत्येव द्रव्यविषया एषणा भावे भावविषया च । तत्र नामैषणा एषणा इति नाम । यथा जीवस्याजीवस्य वा एषणा इत्यादि र्धरहितस्य एषणा इति नाम क्रियते सा नामभावयतोरभेदोपचारात् । यद्वा नाम्ना एषणा नामैषणा इति व्युत्पत्तौ नामैषणेत्यभिधीयते । स्थापनैषणा एषणा इति साध्यादेः स्थापना इह एषणा साध्यादेरभिधा तत्तु यथा जीवस्याजीवस्येव एषणेत्यभिधीयते ततः स्थाप्यमानस्थापनैषणा स्थाप्यते इति स्थापना स्थापना वासी एषणा च स्थापनैषणा । इत्येषणा द्विधा आगमनो नो-आगमतश्च । तत्रागमन एषणाशब्दार्थस्य ज्ञाता तत्र चालुपयुक्तः “अनुपयोगो द्रव्यमिति” वचनात् । आगमन इति तद्यथा कृश-रारद्रव्येषणा अव्यशरीरद्रव्येषणा कृशरीरजन्मशरीरव्यतिरिक्तद्रव्येषणा च । यत्र एषणाशब्दार्थस्य यत् शरीरमपगतजी-वितं सुमिक्षाज्ञातव्यमिति तत्र ज्ञानभावनया कृशरीरद्रव्येषणा । यस्तु धातुको नैवाजीवेषणाशब्दार्थस्यव्युत्पत्तेः अथवा य-स्यानैव शरीरसमुद्भवेण परिवर्तमानेन जीवयते स भाविभाव-कारणस्याद्रव्यशरीरद्रव्येषणा । कृशरीरजन्मशरीरव्यतिरिक्ता तु इत्येषणा मविसादिद्रव्यविषया । ज्ञविषयाऽपि द्विधा आ-गमनो नोआगमतश्च । तत्र अगमत एषणाशब्दार्थस्य परि-ज्ञाता तत्र च उपयुक्तः “उपयोगो ज्ञानमिदं” इति वचनात् । नाभावात् । तत्रैवैव्यादिनेदाभिधा तत्र नामैषणा स्थापनैषणा इत्येषणा आगमतो नोआगमतश्च कृशरीरमव्यशरीररूपां भवि-ष्यतां त्यागमतः सुज्ञानवादान्वाद्ये शेषां इत्येषणा च व्याचि-रवास्तुदिमाह (द्रव्यत्वाद्) इत्येव द्रव्यविषया ज्ञावे च ज्ञाव-विषया एकेका विधा विप्रकारा ज्ञातव्या । तत्र द्रव्यविषया विधा सावितादिज्ञात । तद्यथा सचित्तद्रव्यविषया अचित्तद्रव्य-विषया मिश्रद्रव्यविषया च । भावविषयाऽपि विधा गवेषणा-दिनेदात् । तद्यथा गवेषणैषणा ग्रहणैषणा प्राप्तिषणा च । तत्र द-व्येषणाऽपि सचित्तद्रव्यविषया विधा तद्यथा क्षिपद्रविषया चतु-ष्पदविषया अषदविषया च । तत्र प्रथमो क्षिपद्रद्रव्यविषया-मेषणमाह ।

जम् एसद् एगोः सुयस्स अन्नो तमेसणं न्हं ।

मत्तं एसद् अन्नो, एसो अन्नो एगे यच्चुत्तं ॥ ७५ ॥

इह यद्यपि एषणादीनि कल्पारि नामानि प्राक् एकाधिकान्यु-क्तानि तथाऽपि तेषां कथंविद्वर्थेनोद्देश्यरिति । तथा ह्येषणा द-व्यागमनमभिधीयते तच्च गवेषणाहावपि विधितो । अत एव गवेष-णाद्वय एषणायाः पर्यया उक्ताः । गवेषणादीनां तु परस्परं नि-यतोऽव्यर्थेनेदोऽस्ति तथापि गवेषणमनुपगच्छमानस्य पदार्थस्य सर्वतः परिभावेन मार्गेण निपुणवृत्त्या अभ्यवर्णम् । उक्तोप-निवृत्तिरस्य पदार्थस्य जनप्रकाशो (चर्का) इति तत् पदेनो क्रमेण-उदाहरणान्वाह एकः कोऽप्यनिर्दिष्टमात्रा द्रव्यत्वात्तिकः संतत्यादि-निमित्तं सुतस्य जन्म उपनिमित्तमेतत् इच्छति इदमेवणाया उदाहर-णम् । अन्यः पुनः कोऽपि यद्द्रव्यत्वात्तिकः सुतं कल्पि नश्येतेत गवेष-णं गवेषणाया उदाहरणम् । अन्यः कोऽपि विपुलमिमादिकः पदेन पदानुसारेण वृत्तीवद्भुतिमित्युपपन्नप्रतिविद्यानुसारणेय-र्थः शुभमेवमेव व्यापने इदं मार्गाया उदाहरणम् । अन्यः पुन-स्तस्य शोभंशुत्वं मरणमेवने उक्तोपनि-मत्तजनप्रकाशो मृत्यु-

मजिधानुमतिमवर्णात्यथाः इदमुपपत्तया उदाहरणम् । तदेव-मुक्ता सचित्तक्षिपद्रव्यविषया एषणा । संप्रति सचित्तचतुष्प-दापद्रव्यविषयां मिश्रविषयामविसाविषयां च प्रतिपादयति ।

एवम् सेसणमु वि, चउपयापयअचित्तमसिमु ।

जो नत्तमु ज्ञप्पे ए-सणा तं तत्थ नोएणा ॥ ७६ ॥

एवमेव क्षिपद्रव्ये क्षिपद्रव्याः ध्यातिरिक्तव्यपि चतुष्पदाऽप-राचित्तमिमेभु गवादिर्वाजपूरकादिद्रव्यमादिकटककयुराद्यासर-णाविभूषितसुतादिकेषु च द्रव्येषु विषयेषु या गवेषणा इत्या ग-वेषणा मार्गाणादिकृपा मुच्यते घटते तां तत्र पूर्वोक्तमाधानुसार-ण योजयेत् । यथा कःऽपि दुष्टान्यवधारया मामिच्छति । को-पि पुनस्तामेव कल्पि नष्टो गवेषयते अन्यः पुनस्तामेव मां परा-स्मदिभिरपानिहयमाणो गवादिर्द्रव्यमनिविम्बानुसारेण भ्रमयते को-पि पुनः स्वशरीरमकटनाय जनप्रकाशो व्याजमपगतमासुं किर्कोप-ति एवमपद्रव्यदिष्टपि भावना कार्या । तत्रा इत्येषणा ।

मार्गेण प्राप्तिषणां विप्रकारामविसावितुसाह ।

जावेमसा उ तिविहा, गवेसगहेसणा उ वाधवा ।

यामेसणा उ कमतो, पन्नोर्वा वीवरमिहिं ॥

प्राची ज्ञानदिरूपरिणामविशेषः तद्विषय एषणा ज्ञविषणा यथा ज्ञानदेशनचारिप्रमेकदेशानः समूलघातं व्याधानं न भव-ति तथा विगडादेशेणमिति भावः । साऽपि विधा विप्रकारा क्रम-शः क्रमेण प्रकृता बीतरागैः केन क्रमेणयत आह गवेसगहेत्यादि पूर्व गवेषणैषणा ततो ग्रहणैषणा ततो प्राप्तिषणा ।

कस्मात्पुनरित्ये गवेषणादीनां क्रम इत्याह ।

अगविहस्स उ गहणं, न होह न य अगविहस्स परिभोगो ।

एसणतिगस्स एसो, नायथा आणुपुर्वोत्तो ॥

इह न गवेयितस्यापरिभाधितस्य विगडादेशेग्रहणं न्यायं नाय-पूहीतस्य परिभोगः ततः एषणादिकस्य एव पूर्वोक्त आनुपूर्वी-क्रमो ज्ञातव्यः । वि० (गवेषणानिषेधादि गवेसणा शब्दे)

(५) ग्रहणैषणादीनिषेधस्तत्र ग्रहणैषणाया माह ।

ग्रहणसणादीने, आऽपरममुद्धि ए वाच्छं ।

ग्रहणैषणादीनांस्वल्पपरममुत्थितात् तानहं वक्षे ॥ तत्र ये आत्मसमुत्थास्यान् विभागतो दर्शयति ।

दोक्षि य साहुसमुत्था,मंकिं तह भावन्नो अपपरिणये च ।

सेता अद्ध वि नियमाः मिहिणो य ममुद्धि ए जाणं ॥

हो दोषो साधुसमुत्थितः तद्यथा शक्तिं भावतोऽपरिणतं च । पतच्च ह्ययमपि ब्रह्ममाणस्वरूपं शेषनष्टावपि दोषान् दृष्टिः समुत्थितात् जानीह । संप्रति ग्रहणैषणाया निषेधः ॥

नाम उरणा दविर, जोने ग्रहणेमणा मुणेयवा ।

दवे वानरजुहं, भावमि य दसविहा रंति ॥

तद्यथा नामग्रहणैषणा स्थापनाग्रहणैषणा च । इत्यग्रहणै-षणा भावग्रहणैषणा च । सा तत्र नामस्थापने ग्रहणैषणाऽपि यावद्भव्यशरीररूपा नावय गवेषणावच्छेदया । कृशरीरजन्म-शरीरव्यतिरिक्ता तु इत्यग्रहणैषणमाह । द्रव्यं द्रव्यग्रहणैषणा-यामुदाहरणं वातानुपपन्नं । भावग्रहणैषणा द्विधा । तद्यथा आगमतो ज्ञाता तत्र चोपयुक्तो नोआगमतननु द्विधा तथा प्रशस्ना अग्रशस्ना च । तत्र प्रशस्ना नम्यगज्ञानादिविषया अग्रशस्ना शक्तिरद्विष्टादुपपन्नमात्रादिविषया । सा च द्वा-

विधा वक्ष्यमाणमेवैदंशप्रकाराः । पिं० । ओघनिमुत्तां तु ।

गृह्येसण्मि एषो, वोचं अपवस्वरमदृत्तं ॥ ए० ॥

सुगमा तत्र यदुक्तमत उद्धं ग्रहणैषणां वक्ष्यामि तत्प्रति-
पादनायह ।

नामं त्रवशा दविष्ट, जाने ग्रहणेसणा य बोधव्या ।

द्वे वानरजृहं, भावस्मि य ताम्रमर्दं ॥ एए ॥

याऽसौ ग्रहणैषणा सा चतुर्विधा नामग्रहणैषणा स्थापना-
ग्रहणैषणा पुन्यग्रहणैषणा भावग्रहणैषणा च ह्येता । नामग्रहणै-
षणा सुगमा । तत्र स्थापनाग्रहणैषणा द्विविधा सञ्ज्ञावस्थापना
ग्रहणैषणां कुर्वन् देशतः असञ्ज्ञावस्थापनाग्रहणैषणा अज्ञाविषु
तत्र ऊर्ध्वैषणा भावमनो नो आग्रमतश्च । आग्रमतो ग्रहणैषणाप-
दायिहा तत्र कान्नुपयुक्तः नो आग्रमतो ह्यशरीरजन्मशरीरोभयव्य-
तिरिक्ता तथा ह्यशरीर जन्मशरीरे ह्यभयशरीरजन्मतिरिक्ताग्रहणै-
षणयो वानरव्यूयं जावग्रहणैषणयो तु स्थानादीनि भवन्ति ।
एतद्युक्तं जयति जावग्रहणैषणां कुर्वन् स्थाने विद्योक्ते तिष्ठति दानु-
मन्तृतीति च परीकृते जावग्रहणैषणायाय । तत्र पुन्यग्रहणैषणा-
यामेवै स्वाध्यायकम् ॥ एषां यं तस्य वानरजृहं परिभर्य काले ण
य पत्तिस्मिन्पदपत्तं जायं उग्रकाले य तां जृहवर्षे भगव
अक्षं वर्णं गच्छामो तस्य तस्मि जृहवर्षे अन्नवर्णपरिक्लृप्तार्थं दुष्टि
व स तिस्रिव पञ्च व सप्त पयङ्गव षड्वहं वल्लंते ओग्रह तां गया
एषां वर्णसङ्घे पासति पञ्चफलपुष्पं तस्य यत्तस्य मज्जे भगो
महदहो तो तं दृङ्गं हटनुद्रा गया जृहवर्षणे साहति । तद्दे सो
जृहवर्षे सव्येति सप्त आग्रमो तां ते वयं जृहवर्षे कक्षं प-
ञ्चोदह तां ते वयं सुक्तं तेण जग्गिया क्खायह वणफलाह जाहि
ने तस्य धाया पणियं गया तां सो जृहवर्षे वृहस्त परिसरंतेह
पञ्चोदह जाय उयरे ताणि पदाणि दोस्तिं वसरंताणि न दी-
मन्ति तां सो जग्गह एस दहो सावमो ता मा पयथ्यनारे पा-
सन्ति जा उयरिय पाणिय पियह किं तु सांवेण । तस्य जेहिं सुयं वय-
ण नस्स तं पुष्पकज्ञाणं आनेगिणो जाया जेहिं ण सुयं तस्स
ते वक्खहिंतो तस्मि दहे जे पासो दैति ण वेष उसरन्ति ते अ-
जाजोगिणो जाया एवै वेष आयरिओ तानं साहुणं आहाकम्मूह-
सियाणि ससोसरणएहवणदिस्सु परिहरावह उवायणं फासुयं
गेगहावेह जहा मरिय त्रिज्जति आहाकम्मादया तथा करेह । त-
स्य पुन्यकथाणि कौरदधिषयमारणि तारिसाणि गिरहावेह
अकयअकारियमंकाणियाणि तस्य ये आयरियाणं मुण्णेति ते परि-
हारेति ते न आचरेय कम्मवत्तयं कोरहिंति जे ण
मुण्णेति ते न भण्ति । एण उदाहारया मसत्तविकटया किं कारणं
एव ण वेण्णं निविदिं ण सुयं पुणेते भंभणानं जाइयवमरिय-
अगणं अभागिनां जाया ॥ ओघ० ॥

इदानीममुमेवार्थं गाथाभिः प्रदर्शयन्नाह ।

पडिसन्धिपंहुपत्तं, वणमंते दृढ अरदिं पेसे ।

जृहवर्षे पडियरष, जृहण स संतयं गच्छे ॥

सगमेवाग्राए उ, जृहवर्षे तं वर्णं समेतेण ॥

विशरु तेसि पयारं, वारिऊण यत्तां दहं गच्छे ॥

उयरेते पि य दिद्धं, नीहारं नं न दीमि ।

नलेण पियह पाणिं, यं न एस निकारणो दहे ॥

विजाम उक्को नाम पवेतस्सत्तेकस्मिन् वनस्सवहं यानरमूयमजि-

रमते । अथ च तत्रैव पर्वते द्वितीयमपि वनस्सवहं सर्वमुपुष्प-
फलसमृद्धं समस्ति परं तन्मध्यभागवर्गिणि नृद्वे शिशुमारोऽय-
तिष्ठते स यस्मिन्पि मृगादिकं पानीयाय प्रविशति तत्सर्वमा-
कृष्य जन्तयति । अन्यथा च तदनन्तरं परिशदितपारुहप्रमथ-
गतपुष्पफलमवलोक्य यूयाधिपतिरन्यथैव वनस्सवहस्य निर्धा-
हसमर्थस्य गवेषणाय वानरयुगलं प्रेषितवान् । गवेषयिष्या च
तेन यूयाधिपतेर्निर्घोषितमस्ति नयं वनस्सवहम् । क प्रदेशे स-
र्वमुपुष्पफलपत्रसमृद्धमस्माकं निर्वाहोवेत्यर्थं ततो यूयाधिपतिः
सह यूथेन तत्र वतवान् परिजगपयितुं च प्रवृत्तः समस्ततस्तद्व-
नस्सवहं ततो दृष्टस्तन्मध्ये जम्बपरिपूर्णा नृद्वः परं तत्र प्रविशन्ति
स्थापदानां पदानि दृश्यन्ते न निर्गच्छन्ति । यूयमाहुय यूयाधि-
पतिरुवाच माऽत्र यूयं प्रविश्य पिबत फान्तीयं किंतु तत्रैवधना
एव नाग्नेन पिबत यतो नैव नृद्वो निष्कारणां निरुपलब्धस्तथाहि
मृगादीनामन्नं पदानि प्रविशन्ति दृश्यन्ते न निर्गच्छन्ति । एवं
चोक्तं यैस्तद्वहः कृतं ने वने सञ्चविहारस्तुक्तभागिनो जाता इतरे
विनष्टाः । उक्तं ऊर्ध्वग्रहणैषणा । संप्रति भावग्रहणैषणा वक्ष-
्या तथा चाधिकारोऽग्रहास्तथा पिण्डदोषाणां वक्तुं प्रकाश-
त्वात् सा च शाङ्किनादिभेदाद्विशकारा तत्तस्तानेव शाङ्कितादीन्
जेद्वान् दर्शयति ॥

संक्षिप्यमविसयपनिक्खितं, पिहियसंहरिय दायगुमिस्से ।

अपरिणयल्लिच्छड्डिय, एससादोसा दम हवति ॥

शाङ्किं संवापित्तायाकर्मोद्दिद्योयं, क्विज्जं सच्चित्तपुण्ययादिना
गुणितम् । निक्षिप्तं सच्चित्तस्मरणं व्यापितम् । पिहितं सच्चि-
त्तं स्थपितम् । संहृतमप्यत्र क्षिपम् । दायकदोषपुच्छा । उन्मिषा
पुष्पादिसन्निधम् । अपरिणतमप्रासुर्कृत्तम् । जितं गदितं व-
सो विवृणक्तिम् । एते दश एषणादोषाः जवन्ति (एतेषां वक्ष-
यता तत्तच्छब्दे)

तत्र शाङ्कितपदं व्यञ्जित्यामुद्रा ॥

संकाए चउज्जंमो, दोसु वि गहणे यं पुंजंय लणो ।

जं संक्षिप्यमान्नो, पणवीसा चरिमए मुच्छो ॥

शाङ्क्यां शाङ्किते चतुर्जंजी क्खारो मज्जाः सुत्रं च पुंस्सन्निहं-
श आरत्थाया । सा खेयं चतुर्भुजं प्रवहणं शाङ्कितो भोजने खेति
प्रथमोमज्जाः । ग्रहणे शाङ्कितं न भोजनं इति द्वितीयः । भोजने शाङ्कि-
तो न ग्रहणे इति तृतीयः । न ग्रहणं न भोजनं इति चतुर्थः ।
अत्र दोषानाह (दोसुवीत्यादि) उद्योरपि शाङ्कितस्य ग्रहण-
भोजनयोरपि यो वर्तते तेष्वग्रहणयः । प्रवृत्ते अथोपपत्त्या न भोजनं
तथा भोजने तामर्थ्याञ्च ग्रहणे स सर्वोऽपि शून्यो दोषेण संबन्धः ।
केन दोषेणव्याह (जं संक्षिप्यमित्यादि) बोद्धव्यमस्यदोषाणामर्थ-
णादोषणार्थानां पञ्चविंशतिदोषेण शाङ्कितं संन्यातित्वापन्नो वर्त-
ते तेन दोषेण संबन्धः । इदमुक्तं भवति यदायाकर्मत्वेन शाङ्कितं
तत्तु शुक्लो जुज्जामो वाऽऽध्याकर्मदोषेण संबन्धयति यदि पुनरीदंशि-
क्येन तत्तु बोधितकिनेत्यादि । चरमे चतुर्थेऽपि पुनर्वर्तमानः
मुच्छो न केनापि दोषेण संबन्धयते इत्यर्थः । इह ' पणवीसा '
इत्युक्तं ननस्तानेव पञ्चविंशतिदोषाणाह ।

उगमदोसा मोलम, आहाकम्माइ एसणा दोसा ।

नवमक्खियाइ एए, पणवीसा चरिमए मुच्छं ॥

आध्याकर्मोदयः पौरुष उग्रमदोषा नय च क्विज्जितादयः एव-
ल्लुण्णां एते मिश्रिता पञ्चविंशतिः चरमे नु भङ्गे न ग्रहणे न

एभया

जोअने इत्येवंकेपे वर्तमानो यतिः । यन इहाशुक्रमपि उपाख्य-
री भया निः शङ्किने शुद्धीते शुद्धं भवतीत्येवंप्रदर्शयति ॥

ऊत्तरयो सुयनाणो, उवत्तो उउत्तो अपत्तेण ।

आशयो पणवीसं, सुयनाणपणमो मुच्छो ॥

उपस्थः भुतज्ञानी श्रुतको मायारहितः प्रयत्नेन यथागमा-
द्रेण गयेयत्न पञ्चविंशतीषाणांमन्यतः दोषमापन्नोऽपि भुत-
ज्ञानप्रमाणतः अगमप्रामाण्यतः शुद्धः । एतमेवायं स्पष्टयति ॥

आहो मुओवत्तो, मय नाणीजः विगिहह अमुच्छं ।

तं केवलीं वि जुग्गह, अपमणमुयं जवे इयरहा ॥

"आहो" इत्यत्र प्रथमा तुनीयायेतत बोधेन सामान्येन भुतेपि ह-
मिषु कस्याधिकेपे आगमे उपपन्नः स तु तदनुसारेण कल्याणकल्या-
परिनायकं भुतज्ञानी यद्यपि कथमप्यशुद्धं शक्यति तथाऽपि ततः
केवलयपि केवलज्ञानपि शुद्धं इतरथा भुतज्ञानमप्रमाणं भवेत् ।
तथा हि उपस्थः भुतज्ञानयुक्तं शुद्धं गयेयतिमुत्तमं न प्रकारान्त-
रेण । ततो यदि केवलीं भुतज्ञानिना यथागमं गयेयति तमप्यशुद्ध-
मिति कृत्या न चुञ्जितं ततः भुतेनाम्नासः स्थासिति न कोऽपि
भूतं प्रमाणत्वेन प्रपद्येत भुतज्ञानस्य चाप्रामाण्ये सवेकियावि-
होपप्रक्रमः । भुतमन्त्रेण उपस्थानां क्रियाकारणस्य परिज्ञान-
संनवात् । ततः किमिच्छा ।

मुत्तम अप्पमाणे, चरणामावो तओ य मोक्खस ।

मोक्खस वि य अभावे, दिक्खपविचो निरत्ता उ ॥

सूक्ष्मप्रामाण्ये चरणस्य चारित्र्यमात्राः भुतमन्त्रेण यथा-
वसायचेनरविध्रितितेयपरिज्ञानासंज्ञगतः । चरणानां च मो-
क्षायां मोक्षानां च द्वौ जातिर्यिक्ता तस्या अनन्तरायात्वात् ।
संप्रति प्रवृत्ते शङ्किते भोजने च इत्यस्य प्रथममङ्गस्य संनवसाह ।

किं नुह खहा निक्खा, दिज्जह न य तरह पुच्छिउं हरिमं ।

इह संकाए पेणुं, न जुग्गह संकिओ चेव ॥

कोऽपि साधुः स्वभावतो लज्जान्तरं भवति । तत्र कतिपि भूते
भिन्नार्थं प्रविष्टः सद् प्रचुरां भिन्नो लभमानः स्वबेतसि ल-
ङ्कते किमत्र प्रचुरा भिन्ना दीयते । न च लज्जया प्रचुरं शक्नोति
नन एवं शक्या शृहीत्वा शङ्कित एव तद् नुहते इति प्रथम-
मङ्गे वर्तते ।

संप्रति प्रवृत्ते शङ्किते न भोजने इत्यस्य संनवसाह ।

द्विपण संकिणा गहि-या अणेण मोहिता सा य ।

एगयं पहेणगं वा, सोउं निस्संकिं जुजे ।

इह केनापि साधुना लज्जादिना प्रत्युपशृङ्खला प्रथमतः
शङ्कितेन इदमेव या शृहीति भिन्ना सा अन्यसंघाटकेन शो-
यिता यथा प्रकृतं प्रकरणं किमपि प्राधुर्यभोजनादिकं यदि
चा प्रहेणकं कुतश्चिरमस्य शुद्धायात्तमिति । ततो द्वितीयसं-
घाटकादेतत् सुखा यो निःशङ्कितो शुद्धे स द्वितीये मङ्गे वर्तते ।

तृतीयस्य मङ्गस्य संनवसाह ।

जरिसए विप लद्धा, लद्धा निक्खा मए अमुयेगेह ।

अवेहि वि तारिसिया, विपहंत नि सामणे तए ॥

इह कोऽपि साधुर्लब्धप्रचुरभिलाको चिकटयतो शूरोऽप्रतः
सत्यगालोचनाश्रयेण सति शङ्कते यादृश्येव मया भिन्ना प्र-
चुरा लब्धा तादृश्येपादैरपि संघाटकेऽत्र न मे तत्प्राधाक-
मोविदोषबुद्धे अभिव्यतीति भुञ्जानो यतिस्तृतीय मङ्गे वर्तते ।

अथ पर आह ।

महं संका दोसकरी, एवं मुद्धमि होहं अविसुद्धं ।

निस्संकापमियंति य, अणोसणिज्जमि निरोसं ॥

यदि शङ्का दोषकरी तत एवं सति इदमाद्यतं शुद्धमपि श-
ङ्किं सतः पशुशुद्धं भवति । शङ्कायां पशुशुद्धत्वात् । तथा अनेव-
णोयमपि निःशङ्कितमवेषितं शुद्धं प्राप्नोति शङ्कारहितत्वात्
न केवं युक्तं स्वभावतः शुद्धस्याशुद्धस्य वा शङ्काभावाभाव-
मात्रेण अन्यथा कर्तुमशक्यत्वात् । अत्राचार्य आह सत्य-
मेतत्तथा हि ।

अविसुद्धो परिणामो, एगये अवहिओ य पक्खमि ।

एसि पि कुणह ऐसि, अणोसिमिंस्सि वि मुच्छो उ ॥

अविशुद्धः परिणामः अथवसायः किंप्रयो विशुद्ध इत्याह । ए-
कतरस्मिन्नपि शुद्धमेवैवं भवति किं यदि वा अशुद्धमेवैवम-
तरस्मिन्नपि पक्षेऽपत्तः । एसि पिप्पि । एषणीयमशुद्धं विशु-
द्धस्तु परिणामो यथोक्तगमभिन्नता गच्छेयतः शुद्धमेवैवमि-
त्यप्यवसायः । अनेषणीयमपि स्वभावतोऽशुद्धमपि शुद्धं क-
रोति भुतज्ञानस्य प्रामाण्यात्समाक्ष कश्चित् प्राशुको दोषः ।
तदेवमुक्तं शङ्कितद्वारप्रभुणा प्रकृतद्वारमाह ।

दुविहं च मविसयं ससु, सविचं चेव होहं अविचं ।

सविचं पुण ति विहं, अविचं होहं दुविहं तु ॥

प्रकृतं द्विधा तद्यथा सचित्तमविचं च सचित्तप्रकृतं
चेत्यर्थः । तत्र यत्सचित्तं भवति किं यदि वा अशुद्धमेवैवमि-
तरस्मिन्नपि पक्षेऽपत्तः । एषणीयमशुद्धं विशुद्धस्तु परिणामो
यथोक्तगमभिन्नता गच्छेयतः शुद्धमेवैवमित्यप्यवसायः । अनेषणीयमपि स्वभावतोऽशुद्धमपि शुद्धं क-
रोति भुतज्ञानस्य प्रामाण्यात्समाक्ष कश्चित् प्राशुको दोषः ।
तदेवमुक्तं शङ्कितद्वारप्रभुणा प्रकृतद्वारमाह ।

पुहरो आउणस्सद, ति विहं सचित्तमविसयं होहं ॥

अविचं पुण दुविहं, गरहियमियं य जयणा उ ॥

सचित्तप्रकृतं त्रेधा तद्यथा पृथ्वीप्रकृतं अण्कायप्रकृतं
वनस्पतिकायप्रकृतं च । तत्रैव पदेकदेशे पदसमुदायोपचारात्
पृथिव्यदिप्रकृतं पृथिवीत्यायुक्तम् । सचित्तमविसयप्रकृतं पुन-
र्दिष्टा तद्यथा यदि न वसादिना ग्रन्थमितरपुत्रादिना ॥ अत्र च
कल्याणकल्याणविधौ जज्ञा विकल्पना सा चात्र वक्ष्यते । संप्रति
सचित्तपृथिवीकायप्रकृतं प्रपञ्चतोः प्रावयति ॥

मुक्खेण ससरक्खेण, मविसयमोहं पुदविकाएण ॥

सर्वं पि मविसयं, पत्तो आउमिं वोच्छामि ।

इह सचित्तपृथिवीकायो द्विधा तद्यथा शुष्कं प्राद्वज्ज । तत्र
शुष्केण सरजस्केनतीव्रशुष्कत्वात् त्रसकल्पेन यत् हेहमात्रं
हस्तो वा प्रकृतो यथाद्वेण पृथिवीकायेन सचित्तं प्रकृतं त-
त्सर्वं हस्तादिप्रकृतं सचित्तपृथिवीकायप्रकृतमवगतमप्यह ।
तत ऊर्ध्वमण्कायविषये प्रकृतं वक्ष्यते ॥

पुरपच्छुक्कम ससणि-दुदुदुल्ले चउर आउमेया उ ।

उक्कमरसावित्तं, परित्तणत्तं मविसयं ॥

अण्काय अण्कायप्रकृतो वत्तारो जेदाः तद्यथा पुरः कर्म पदधा-
त्कर्म सस्मिन्मुक्कादि च । तत्र भक्तादिदानात्पदं यत्साप्यर्थं
कर्म हस्तपादादेवैवप्रकृतान्नापि क्रियते तत्पुरः कर्म । यत्पुर-
त्रेकादेदीनात्यन्तात् क्रियते तत्पदधात्कर्म । सस्मिन्भीषद-
क्षमाणजडभरतिदत्तं हस्तादि उक्कादिस्तुपो लभ्यमानजडसं

सर्गः । संप्रति वनस्पतिकार्यमूर्धितं प्रपञ्चयति । उक्तमिति । उक्त-
हस्तानि प्रचुररसोपेतानि यानि परीक्षाणां प्रत्यक्षवन्नस्पतीनां
वृत्तकान्नामान्नानामनन्तकालिकाणां च पनसकान्नामां
सद्यःकृत्तानि मृगणक्षपमानि इति सामर्थ्योक्त्यते तैः सलि-
नं करपितं यत् इहनादि तन्महीरुदेषु अथ तृतीयार्थे सप्त-
मी महीरुदेष्टैर्मूर्धितमवस्थेयं परित्याग्नसमित्यत्र प्राकृतवाद्यदिन-
किञ्चनभ्यस्त्यय इति षष्ठीबहुवचनं व्याख्यातम् ॥

सेसेहि य काएहि, तिहि वि तेउसमाएखतसेहि ।

सच्चितं मीसे वा, न मक्खिअरिय उद्धवं ॥

हेयिस्तेजसमीरणहस्तप्रेक्षिमिरपि सच्चित्कूपमिभ्रकूपमाई-
तारूपे वा अर्कितं न भवति । सच्चित्तादितेजसकायादिसंसर्गोऽपि
लोकप्राज्ञितेशान्प्रवृत्त्यवस्थानात् प्राप्तिर्यस्तु तैर्मैस्मादिरूपेऽपुष्पि-
वीकायादीनां न च अर्कितत्वसंज्ञक इति न तस्य प्रतिषेधः । वात-
कायेन सच्चित्तेनापि न अर्कितत्वं घटते तथा होके प्रतीय-
मावात् । संप्रति सच्चित्पृथिवीकायादिनिर्मूर्धिते हस्तपात्रे
प्राप्तिर्य भङ्गान् कल्याकल्याविधिं च प्रतिपादयति ।

सच्चित्तमक्खितान्मि, इत्थपेचे य होइ चउभंगो ।

आरुतिप एहिसेहो, चरिमे भंगे आण्णा उ ॥

सच्चित्ः पृथिवीकायादिनिर्मूर्धिते हस्तपात्रे च चतुर्भेङ्गी कल्या-
रो जङ्गः त्वं च पुंसवनिर्देशा प्राप्तिर्यात् । ते च कालार भङ्गा
भ्रमा तद्यथा हस्तो मूर्धितो पात्रं च, हस्तो मूर्धितो न पात्रं,
पात्रं मूर्धितं न हस्तो, हस्तो न नापि पात्रं, तथाहिमे जङ्गलिके
प्रतिषेधो न कल्पते प्रदीपुमिति भावः । चरमे जङ्गे पुनरुज्जा-
तो यस्तीर्थकराण्यरेस्तत्र होयान्वाहान् । अच्चित्तमूर्धितमा-
भित्य कल्याकल्याविधिमाह ।

अच्चित्तमक्खितान्मि उ, सुवि नेगोसु होइ जयणा उ ।

अगरहेण उ गहणं, पन्सिहो गरहिण होइ ॥

अच्चित्तमूर्धितोऽपि हस्तपात्रे अभिहित्य प्राग्वत् कल्यारो भङ्गा-
स्तत्र च चतुर्ध्वनि जङ्गेषु विभजना दिकल्पना तामेवाह अगर्हि-
तेन लोकनिन्दितेन वृत्तादिना अर्किते प्रहणं, गर्हितेन तु यसारिना
मूर्धिते भवति प्रतिषेधः । तथापि चतुर्थो जङ्गः बुद्ध एवेति प्र-
हणम् । अगर्हितमूर्धितमप्यभिहित्य विशेषमाह ।

संसज्जिमिहि बज्जे, अगरहिणहोहि पि गोरसद्वेहं ।

महुपयत्तिहुगुलोहि य, मा मक्खिपिणिपायाओ ॥

संसज्जिमज्जायां तन्मप्यनपतितज्जीवमुक्तायां गोरसद्रव्याज्यां
दध्यादिशामकामान्यगर्हिताज्यामपि मूर्धिते मूर्धिताज्यां हस्त-
पात्राज्यां वा दीयमानं वज्यं परिहार्यं न प्रदीपव्यमित्यर्थः । तथा
मधुघृतैस्तैलज्वगुहैर्गर्हितैरपि मूर्धिते मूर्धिताज्यां वा हस्तपात्रा-
ज्यां दीयमानं वज्यं कृत इत्याह । (मा मक्खिपिणिपायाओ हि) मा
मज्जिकापिपलिकानामुपलक्षणमेतत् पतङ्गादीनां वातादीनां
सशतो लब्धानां शानो विनाशो मा दूदिति कल्याणकामानुष्ठान-
मञ्जिकवियकार्यप्रकृत्याकमवस्थेयं स्थिरकरालियकालसु यथा-
विधियतनया धृतायापि मुदादिमूर्धितमशक्तवर्ष्मापि च गृह-
न्ति । संप्रति गर्हितागर्हितविशेषमाह ।

मंसवमसोगियासव, लोए वा गरहिण विवत्ता उ ।

उजओ विगरहिणहोहि, मुत्तुबारोहि जिणं पि ॥

मांसवसासोगिनासवैरश्च त्वं विनिकटोप प्रापन्वान् लोकं

गर्हितैरपि वा शय्यः पूर्वोपेक्षया समुच्चये मूर्धिते वज्येत ।
तथा उज्यास्त्रिप्राप्य लोके लोकोत्तरं च गर्हिताज्यां मुनेष्वप्या-
राज्यां माऽस्तौ मूर्धिते स्पृष्टमपि वज्येत । उक्तं मूर्धितगद्यम् ।
अथ निश्चितगद्यमाह ।

सच्चित्तमीसेपु, उविहं काएसु होइ निक्खितं ।

एक्केकं ते तुविहं, आगतं परं परं चेव ॥

इह कल्पनीयं निश्चितं द्विविधा सच्चित्तेषु मिश्रेषु च । एकैकमपि
द्विधा । तद्यथा अनन्तरं परंपरं च । तत्रानन्तरमव्यवधानेन परंपरं
व्यवधानेन यथा सच्चित्तपृथिवीकायस्यापारं व्यापनिका तस्या
उपरि देयं वसिचति । इह परिहाराप्यपरिहारायविभागं विना सा-
मान्यतो निश्चितं सच्चित्ताच्चित्तमिभ्रकूपमैर्द्विविधा । तत्र च त्रय-
भ्यनृनेष्वप्यस्य यथा सच्चित्ते सच्चितं १ मिश्रे सच्चितं २ स-
च्चित्तं मिश्रं ३ मिश्रे मिश्रमित्येका चतुर्भेङ्गी । तथा सच्चितं सच्चि-
त्तम् १ अच्चित्ते सच्चितं २ सच्चित्ते अच्चित्तम् ३ अच्चित्ते अच्चि-
त्तम् इति ४ । द्वितीया चतुर्भेङ्गी । तथा मिश्रे मिश्रम् १ अच्चित्ते
मिश्रं २ मिश्रे अच्चित्तम् ३ अच्चित्ते अच्चित्तम् ४ इति तृतीया च-
तुर्भेङ्गी । संप्रत्यन्यैवानन्तरपरंपरविभागमाह ।

पुदवं आरुकाए, तेऊवाउत्तससइतनापं ॥

एक्केकुहाणतर-परंपराएम्मि ससविहो ॥

पृथिव्यातेज्जायुजनस्पतिकार्यानां सच्चित्तानां प्रत्येकं सच्चित्त-
पृथिव्यादिषु निक्षेपः संज्ञयति । तत्र पृथिवीकायस्य निक्षेपः पा-
दा । नद्यथा पृथिवीकायस्य पृथिवीकाये निक्षेप इत्येको जेदः ।
पृथिवीकायस्याकायस्य इति द्वितीयः । पृथिवीकायस्य तेजसकायस्य
इति तृतीयः । वातकायस्य इति चतुर्थः । वनस्पतिकार्यस्य इति पञ्चमः ।
असकायस्य इति षष्ठः । यमकायादीनामपि निक्षेपः प्रत्येकं
पादा भावनीयः सर्वसंख्यया वद्विश्रान्तङ्काः । एकैकोऽपि च जेदो
द्विधा तद्यथा अनन्तरपरंपरया च । अनन्तरपरंपरयाख्यातं च
प्रागेव कृतम् । केवलमनिकायेषु पृथिव्यादीनां निक्षेपः सत्यथा
यनञ् स्वयमेव वक्ष्यति । संप्रति पृथिवीकायस्य निक्षेपस्य यत्क-
चं पुर्वं बोद्धव्यं तन्मयकृतं साक्षाद्भ्यति ।

सच्चित्तपुदविकाए, सच्चित्ता चेव पुदविनिक्खना ।

आऊते उवणस्सइ-समीरणसपु एमेव ॥

सच्चित्ते पृथिवीकायस्य सच्चित्तपृथिवीकायो निश्चितः एवमेव पृथि-
वीकायस्य इव अतोऽजानस्पतिमदीयानस्तेषु सच्चित्तं यत् पृथिवी-
काया निश्चित इति पृथिवीकायनिक्षेपः बोद्धा यत् होयकायस्यपि
दोषसाह ।

एमेव सेसयाण वि, निक्खेवो होइ जाव काएसु ।

एक्केको सट्ठाणे, परट्ठाणे पंच पंचेव ॥

यवमेव पृथिवीकायस्येव शेषाणांस्त्वप्यादीनां निक्षेपो भ-
वति जीवनिकायेषु पृथिव्यादिषु तत्र एकैको भङ्गः स्वस्थाने
शेषाः पञ्च पञ्च परस्थाने । तथाहि पृथिवीकायस्य पृथिवीकायस्य
निक्षेपः स्वस्थाने आकायादिषु शेषेषु पञ्चसु परस्थानेषु ।
यममत्तकायादीनामपि भावनीयस्य । ततः स्वस्थाने एकैको भङ्गः
परस्थाने पञ्च पञ्च तदर्थं प्रथमचतुर्भेङ्गिकायाः सच्चित्ते सच्चि-
त्तमित्येवंप्रथमे प्रथमे भङ्गे वद्विश्रान्तमेव । संप्रति प्रथमचतुर्भे-
ङ्ग्या एव शेषे भङ्गत्रयं द्वितीयतृतीयचतुर्भेङ्गी सातिदेशतः
प्रतिपादयति ।

एमेव मीसेपु वि, मीसाणसचेनेगोसु निक्खेवो ।

मीसासं मीसेसु य, दोहं पि य हाह चितेसु ॥

एवमेव सच्चित्तेश्विष मिश्रेष्वपि मिश्रगृथिव्यापिनिक्षेपः पदभिराह भेदाऽवगतवन्तः । एतेन प्रथमचतुर्भेदो व्याख्यातः । एवमेव मिश्राणां पृथिव्यादीनां मिश्रेषु पृथिव्यादिविषु निक्षेपः पदभिराहः । अनेन प्रथमचतुर्भेदोपपन्नानां भेदो व्याख्यातः सर्वसंख्यया प्रथमचतुर्भेदेषु चतुश्चत्वारिंशद्भूतस्य एवमेव द्वयोरपि सच्चित्तमिश्रयोरचित्तेषु निक्षिप्त्वाण्युच्यते हे चतुर्भेदेषु प्रागुक्ते तथाऽपि प्रत्येकं चत्वारिंशद्भूतशतं भवति सर्वसंख्यया भङ्गानां शतानि चत्वारि द्वाविंशदधिकानि भवन्ति । उक्ता निक्षेपस्य भेदाः । संप्रत्यस्यैव निक्षेपस्य पूर्वोक्तचतुर्भेदो व्यवसिक्तकृत्य कल्याणकृत्यविधिमाह ।

अतश्च उ सच्चित्तमीसे, चतुर्जंगो तस्य चतसु वि जंगेसु ।

तंतुअंतरइयं, परिचार्णं तं च वणकाए ॥

यत्र निक्षेपे सच्चित्तमिश्रे आदिचतुर्भेदो भवति । प्रथमा चतुर्भेदो भवतीत्यर्थः । तत्र चतुर्विधं भङ्गेषु अपिशब्दात् द्वितीयचतुर्भेदोपपन्नयोरपि आद्येषु विषु विभङ्गेषु वर्तमानमन्तरं परं परा वा वनस्पतिविषये प्रत्येकमनन्तं वा तत्सर्वमप्राप्तं सामर्थ्यात् । द्वितीयचतुर्भेदेषु चतुर्भेदेषु चतुर्थभङ्गे वर्तमानं प्राप्तं तत्र दोषाभावात् । संप्रति सच्चित्तादिभिस्त्रिभिरपि मनान्तरैरेकमेव चतुर्भेदो कल्याणकृत्यविधिं प्रदर्शयति ।

अहं ए सच्चित्तमीसे, से एगओएमउ अचित्तो ।

एतयं चउकजंगो, तस्याइत्तिए कहा नत्थि ॥

अर्थात् प्रदानान्तरताद्योक्तो णमिति वाक्यालङ्कारे इह चतुर्भेदप्रतिपक्षपदोपस्थित्या (सं) तस्य जगत् । तत्र एकस्मिन् पक्षे सच्चित्तमिश्रे एककृत्यपक्षे अचित्तः । ततः प्रागुक्तमनन्तं चतुर्भेदो भवति तथा च सच्चित्तमिश्रे सच्चित्तमिश्रे सच्चित्तमिश्रे अचित्तस्य अचित्तं अचित्तमिति । अत्रापि प्रागपि एकैकस्मिन् भङ्गे पृथिव्यभेदावायुचरनस्पतिभेदात् । तत्र पदभिराह भेदाः सर्वसंख्यया चतुश्चत्वारिंशदधिकं शतं तत्रादिभिर्के आदिमे भङ्गत्रये कथा नास्तं प्रहणे पातो न विघटं सामर्थ्याच्चतुर्थो भङ्गः कल्पते । तदेवं “पुढर्वात्थादि” स्थानमाद्योः पूर्वोक्तं व्याख्यातं । संप्रति “एकेके छद्वाद्यंतरमि” त्ययस्य व्याख्यासु द्वितीयचतुर्भेदेषु सत्कस्य तुनीयस्य जङ्गस्य सामाम्यतोऽङ्गुक्षस्य विषयं विशेषं विजग्नि-पुलनन्तरपरंपरया वा मार्गणां करोति ।

जं पुण अचित्तदव्वं, निखिलपइ चेयेणो म् दवेसेसु ।

तह मग्गणा उ इगमो, अणोत्तरपरंपरं होइ ॥

यत्किमपि अचित्तं द्रव्यभेदनादि चेतनेषु च चित्तेषु मिश्रेषु वा निक्षिप्यते तत्रैवमन्तरं परंपरया वा मार्गणां परिजावनं जयति ।

आमाहिगादाणंत्तर-परपिउरगाहपुववीए ।

नवणीयाइ अणंतर-परंपरा ताव माइसु ॥

अवमाहिगादि पक्षात् मानकप्रवृत्ति पृथिव्यामनन्तरनिक्षिप्तं पृथिव्या एषोपरिस्थिते पिउरकादौ यत्किञ्चित्प्रवृत्त्यादिमादि तत्परंपरानिर्गम उक्तः । साम्यत्वात्प्रवृत्त्यादि “नवणीय” इत्यादि नवनीतादि भ्रूणस्थानीचूतचूतादिसच्चित्तादिरूपे उदके निक्षिप्तमनन्तरनिक्षिप्तं तदेव नवनीतादि वा अवगातिमादि वा जह-मभ्यरिधितेषु नायादिषु स्थितं परंपरनिक्षिप्तं । साम्यति तेजस्व्यायमधिकृत्यानन्तरं परंपरे व्याख्यानयन् “अगणिमि सत्तविदो” इत्यादिपदस्य व्याख्यानयति ॥

विज्जायमम्मुरिगा-लमेव अप्पत्तपत्तसमाज्जे ।

बोकेते सत्त बुगं, जंतोलिचं य जयणाए ॥

इह सप्तधा बहिस्तत्तथा विधायतो, मूर्धुरो, इन्द्रावरः, अम्रातः, प्रातः, समज्जासो व्युत्क्रान्तश्च । तत्र यः स्वपन्नः प्रथमं नोपप्रपन्नः । पञ्चाविधमनप्रक्षेपे वृत्तिमपि गच्छति स व्युत्क्रान्तः । एते सप्त जेदास्तेजस्कायस्य । तत्र एकैकस्मिन् भेदे द्विकं तथा च अनन्तरनिक्षिप्तं परंपरनिक्षिप्तं च । तत्र यत् विधायतादिरूपे वही मण्डकादि प्रक्षिप्यते तत् अनन्तरनिक्षिप्तस्य यत्पुनरनेकवस्थापिते पिउरादौ क्षिप्तं तत्परंपरनिक्षिप्तं तत्र सप्तानां भेदानां मध्ये यमेव तमेवाधिकृत्य यन्त्रेषु रसपाकस्थाने कटहादौ अचालिते मृत्सिकाखर-एटिते यननया परिसाटिपरिहारेण प्रहर्यभिन्नुरसस्य कल्पते । संप्रत्येनमेव वाधां व्याख्यानयन् प्रथमतो विधायतादीनां स्वरूपं गाथाद्वयेनाह ।

विज्जभातं ति न दीसह, अग्गी दीसेइ इण्णे वूढो ।

आपिगलअगणिकणा, मम्मुरनिज्जालेगाले ॥

अप्पत्ता उ चउत्थे, जाला पिउरं तु पंच्चे पत्ता ।

उड पुण कम्ममा, जालासमइन्धिया चरिमे ॥

सुगमं नवरं (अप्पत्ता उ चउत्थे जाला इति) चतुर्थं अम्रासा-ख्ये जेदे पिउरमात्रा ज्वाला द्रष्टव्याः । पञ्चमस्य प्राप्यक्षरगम-निका कार्या । संप्रति (जं तोलिते य जयणाए) इत्यवयवं व्या-ख्येयसुराह ॥

यं सो लिचकदाहे, परिवाडो नत्थि तं पिय विसाले ।

सो वि य अचिरवूढो, इच्चुरसो नाइउसिणो य ॥

इह यदीति सर्वभाष्यान्विते यत् यति कटाहः पिउरविशेषः पिउरः पाथ्येभु मृत्सिकया वा क्षिते जगति । दीपमाने चक्षुरसं य-दि परिसाटिगोपजायते तदपि च कटाहरूपं भाजने यदि विशाखे विशालमुष्णं जयति । सोऽपि चक्षुरासोऽचिरक्षित इति कृत्वा य-दि नात्युष्णो भवति तदा स दीपमान इक्षुरसः कल्पते । इह यदि दीपमानस्येक्षुरसस्य कथमपि विन्दुर्बहिः पतति तर्हि स लेप एव बध्नेत न तु छुद्मीमभ्यक्षिततेजस्कायामप्ये पतति । ततः पाथ्या-वक्षित इति कटाहस्य विशेषणमुक्तम् । तथा विशालमुष्णादङ्गु-ष्यमान उद्वस्वनः पिउरस्य कर्षं न लगति । ततो न पिउरस्य भङ्ग इति न तेजस्कायविराज्येति विशालप्रहणम् । अनत्युष्णप्रहणे तु कारणं स्वयमेव बध्यति । संप्रत्युक्तमधिकृत्य विशेषणमाह । उसिसोदगं पि धेएण, गुदरसपरिणामियं न अचुञ्जिये । जंतु अप्रपिट्ठकं, फड्डिय पदणं पि वा अग्गमं ॥

उष्णोदकमपि गुदरसपरिणामितमन्युष्णं शुद्धं । किमुक्तं भवति यत्न कटाहे गुदः पूर्वं क्षयितो जयति तस्मिन् किमुक्तं जहमीषत्तममपि कटाहसं सत्कस्य गुदरसमिश्रणात् सत्त्वं सच्चित्तो-जयति । तत्तत्परानन्तरमपि कल्पते । अत्रापि पाथ्यावक्षितकटाह-स्थितमपरिसाटिं मत्वेति विशेषणद्वयमुत्पासमपि द्रष्टव्यम् । तथा यत् अवघटितकर्षं न यस्मिन् दीपमाने पिउरस्य कर्षोवुद्वस्व-मेन प्रविशता निर्गच्छता वा घट्यते तदीयमानः कल्पते इत्याह । (फड्डियपदणं पि वा अग्गमं) उद्वस्वमेन प्रविशता निर्गच्छता वा पिउरस्य कर्षोवुद्वस्वमानयोर्होपस्योदकस्य वा पननेन मानिर्विराज्य-तेति कृत्वा एतेन बध्यमानः योऽसह भङ्गानामायां भङ्गो दर्शितः । संप्रति तानेव पोडशमङ्गान् दर्शयति ॥

अत्रं कसादापिहयं, यस्मिं इयं तु क्वचपिउराई ।
कथ्यइ संचारई, अणंतरो एंतरो उठे ॥

इह यदा स्यादादीनां संस्वेदनादीनां मध्ये अङ्कारं स्यापयित्वा
हिम्यादिना वासो दीयते तदा तेनाङ्कारेण केपाडिचत् संस्वेदना-
दीनां संस्पर्शोऽस्तीति ता अनन्तरपिहतिनाः ॥ भाविशब्द-
णकादिकं मुमुक्षुर्वाङ्मनस्तपस्वितमयनतत्पथः । अङ्कारभूते-
न शाराशिराणां स्पर्शानंतं पिउरादि परंपरपिहितम् । तथा तत्रैव
अङ्काररूपपितादौ (अदरासि) अतिरोहितमननरूपिहितं नायौ
द्रष्टव्यं 'यन्नास्तिस्त्व वायुरिति' बन्धात् समीरेण भूते न तु वस्तिना
उपलक्षणमेतत् वस्तिहतिप्रत्यूनाना पिहितं परंपरपिहितमवसे-
यम् । यथा घने वनस्पर्शिकायविषये फल्लारिना (अदरासि)
अतिरोहितेन पिहितमनन्तरपिहितम् ॥ क्वचपिउरादौ क्वचक-
स्यादादीनां स्थितेन फल्लारिना पिहितं (इयंरति) परंपरपि-
हितम् । तथा प्रसे त्रसकायविषये क्वचपेन संचारदिना वा कटिका-
पङ्कवादिना यन्पिहितं तत् अनन्तरपिहितम् । क्वचपसंचारा-
विर्गमपिउरादिना पिहितम् । इहानन्तरपिहितमकल्प्यं परंपर-
पिहितं तु प्रजमया प्राहम् । यदुक्तं " वरने भङ्गस्मि मयणाङ्ग " इति
तस्मात्प्रधानप्राहम् ।

गुरुगुण्या गुरु लहुणा य, लहुयं गुरुण दो वि लहुयाई ।

अचिंसेण वि पिहिए, चउजंगो दासु प्रागप्यं ॥

अचिंसेनापि अचिंसे देयवस्तुनि पिहिते चतुर्मेङ्गी बन्धारो
प्रकारस्यथा गुरु गुरुणा (पिहितमित्येको जङ्गः) । गुरु लघुनेति
द्वितीयः । असु गुरुणेत नृत्तीयः (दोवि लहुयाशक्ति) असु लघुना
पिहितमिति चतुर्थः । येषु च चतुर्षु जङ्गेषु अन्ये द्वयोः प्रथम-
नृत्तीयजङ्गपरप्राज्ञो गुरुकृत्यस्तोपाद्वन्तं कथमपि तस्य पाते पा-
दादिपङ्कजसंभवात् ततः पारितोष्यात् द्वितीयलघुनृत्तयोर्मेङ्गयोर्मा
ल्लमुच्यतेप्राप्ताभावात् । देयवस्तुभाषारस्य पिउरादेष्टुह्येऽपि ततः
कराटिकादीनां दानसंभवात् । अर्कं पिहितप्राहम् ।

अथ संहरतप्राहम् ।

सचिचे अचिचे, मीसगसंहरणे य चउभंगे ।

आइएपि पमिहेहो, चरिमे जंगमि भयणा उ ॥

इह येन भावकेण कृत्वा भक्तादिकं हातुमिच्छति दात्री तत्र य-
हातयं हिमयापि सचिचमिचं मिश्रं वाऽस्ति ततस्तद्व्ययत्र स्ती-
ह्येति हिमया तेनात्यत्र दृष्टानि तत्पञ्च कदाचित्सचिचेषु पुषि-
व्यादिषु मध्ये क्षिपति कदाचित्सचिचेषु कदाचित्सिद्धेषु कृपणा च
संहरणमुच्यते । ततः संहरणे सचिचाराधिकाव्यं चतुर्मेङ्गी । अत्र
जातायेकवचनं मिश्रचतुर्मेङ्गी । अत्र जातायेकवचनसिद्धमनुनेह्यो
प्रवर्तनीयः । तथाहि एका चतुर्मेङ्गी सचिचमिधपदाच्यां, द्वि-
तीया सचिचाचिचपदाच्यां, मिश्राचिचपदाच्यां नृत्तीयति । तत्र
सचिचे सचिचं संहृतं, मिश्रे सचिचं, सचिचे मिश्रं, मिश्रे मि-
श्रमिति प्रथमा चतुर्मेङ्गी । तथा सचिचे सचिचं संहृतमचिचे स-
चिचं सचिचे अचिचम् अचिचं सचिचं अचिचमिति द्वितीया । मिश्रे मिश्रं
संहृतम्, अचिचं मिश्रं, मिश्रे अचिचम्, अचिचे अचिचमिति तृतीया । अत्र
गाथापर्यन्तं तुदाव्यसामर्थ्यात्प्रथमचतुर्मेङ्गिकायाः
सर्वेष्वपि अङ्गेषु प्रतिषेधः । द्वितीयनृत्तीयचतुर्मेङ्गिकायोस्तु आ-
दिशेषादिमेषु सिधु सिधु चतुर्षु प्रतिषेधश्चरमे नजना ।
अधुना चतुर्मेङ्गी त्रयस्तोकावातरनङ्कचयने अतिदेवमाह ॥

जहू चेव उ निखिले, संजोगा चेव ह्तिं भंगा य ।

तहू चेव उ साहरोणे, नाएचमि एं तदयभंगे ॥

यथैव निक्षिप्ते निक्षिप्तद्वारे सचिचाचिचमिधपदानां संयोगाः
कृता यथैव च सचिचः पुषिबीकायाः सचिचपुषिबीकायस्यो-
परि निक्षिप्त इत्येव स्वस्थानपरस्थानापेक्षया चतुर्षु क्लृप्तमभङ्ग-
व्येकैकस्मिन् भङ्गे पदविशत् २ न जङ्गा उक्ताः सर्वसंख्यया चत्वारि
शतानि आश्रितशब्दाश्चानि जङ्गानां तथाभावि संहरतप्राज्ञे उ-
च्यताः । तथाहि प्रागिभाषापि चतुर्मेङ्गी त्रयमेकैकस्मिन् भङ्गे स-
चिचः पुषिबीकायाः मध्ये संहृत इत्यादिरूपतया स्वस्थानपर-
स्थाने अपि कृत्यं पदविशत् पदविशद्भेदाः सर्वसंख्यया जङ्गानां
चत्वारि शतानि आश्रितशब्दाश्चानि नवरं द्वितीयनृत्तीयचतुर्षु-
नङ्कयोः प्रत्येकं नृत्तये जङ्गे अनन्तरपरंपरमार्गणाविधौ नि-
क्षिप्तप्राज्ञादिविदं वक्ष्यमाणं नानात्वमवसेयम् । निक्षिप्तद्वारे अन्येन
प्रकारेणानन्तरमार्गणा कृता अन्यत्र संहृतद्वारे अन्यथा कार-
यते इति भावः तदेवाव्यथावत् दर्शयन् संहरणलक्षणमाह ।

मघेए जेण दाहिए, तथ अचिजं तु होज अनपाह ।

तुंनु यं तह ते मा, देइ अह होइ साहरणं ।

येन भावकेण वाच्यति दात्री तत्राद्ये किमप्यस्ति अशानादिकं
जनादि सचिचं पुषिबीकायादिकं वा ततस्तत् प्रदेयमत्र
स्थानान्तरं किंवा दद्याति (अदरासि) एतत्संहरणम् । तत ए-
तत्तुल्यजानुसारोणानन्तरपरंपरमार्गणं "नुसारणीया । तथाया
सचिचपुषिबीकायमयं यदा संहरति तदा अनन्तरसचिचपुषिबी-
कायं संहृतम् । यदा तु सचिचपुषिबीकायस्योपरिस्थिते पिउ-
रादौ संहरति तदा परंपरया सचिचपुषिबीकायं संहृतमेवम-
व्यादिष्वपि भावनीयम् । अनन्तरसंहृते न प्राज्ञ परंपरसंहृते
पुषिबीकायादियेषु घट्टनं प्राप्तामिति । संहृते पिनीयतुनीयचतुर्मे-
ङ्गीस्तत् नृत्तीयं जङ्गमाश्रित्य येषु वस्तुषु मा[प]त्राः सत्यतमदयं
वस्तु संहरति तात्तुल्यदर्शयति ।

चूयाएपु तं पुण, साहरणं दोइ मसु निकापसु ।

जे तं दुहा अचिचे, साहरणं तथ चउजंगो ।

तत् पुनर्मोत्रकस्थितस्यादेयस्य वस्तुनः संहरणं चूय्यादिकेषु
सचिचपुषिबीकायादियेषु वस्तुषु आचिचिकायेषु प्रयति जायते ।
तत्र आनन्तरिकेव कल्प्याकल्पयविधिरवधारणीया । तथा यत्सं-
हरणं द्विधाऽपि आधारापेक्षया च अचिचमिचसचिचे यत्सं-
हरणं इत्यर्थः । तत्र चतुर्मेङ्गी चत्वारो भङ्गस्तोनायाह ।

मुकले मुकलं पदम्, मुकले उल्लं तु विदप्यो भंगो ।

उल्लं मुकलं तदो, उल्लं उल्लं चउत्थो उ ।

शुष्के शुष्कं संहरति प्रथमो जङ्गः । शुष्कं आर्द्रमिति द्विती-
या । आर्द्रं शुष्कमिति तृतीया । आर्द्रं आर्द्रमिति चतुर्थः ।

एकेको चउजंगो, मुकलादिपु चउसु भंगेसु ।

थोवे थोवं थोवे, बहू च विवरीय दो अण्णे ।

शुष्कादियेषु शुष्कं शुष्कं संहृतमित्यादियेषु चतुर्षु भङ्गेषु मध्ये एक-
स्मिन् जङ्गे चतुर्मेङ्गी तथाया स्तोके शुष्कं स्तोके शुष्कं स्तोके
शुष्कं बहु शुष्कं (विवरीय दो अण्णे) एतद्विपरीतो द्वौ
अभ्यां जङ्गौ कृत्यौ । तथाया शुष्के बहुकं स्तोके शु-
ष्कम् । बहुकं शुष्कं बहु शुष्कमिति । एवं शुष्कं आर्द्रमित्यादि-
ष्वपि सिधु अङ्गेषु स्तोके स्तोकात्मित्यादिकया चतुर्मेङ्गी प्रत्येकं
भावनीया । सर्वसंख्यया योगाः भङ्गाः । यत्र कल्पयविधिमाह ।

जल्य उ घोवे घोर्व, शुक्ले उद्धं व होइ तं गिर्जं ।

जइ तं तु समुक्खितं, घोवाज्जरं दलइ अन्नो ।

यथ तु भङ्गे स्तोके तुषाब्दाद्बहुके च संहतं भवति तदपि शुक्ले शुक्लं कल्पते एष अथवा शुक्ले आर्द्रे वाराब्दादादेः शुक्लमाद्रौ आर्द्रं वा तदा तत्प्राधान्यं न शेषम् । कुत इत्याह (जइ इत्यादि) यथि तत् अर्थं वस्तु स्तोकाभारं बहुभाररहितमन्यत्र समुक्खिपयेत्तद्वादि तर्हि तदादेः कल्पनं नान्यथा बहु । किंच सन्धिग्रमाणं बहु भारं भवति । ततः शुक्ले शुक्लमित्यादिषु बहुभारपि प्रकृषु प्रत्येकं स्तोके स्तोकिमिति । प्रथमतो यो भङ्गो कल्पते न द्वितीयचतुर्थी तत्र दोषानाह ।

उक्खेवे निक्खेवे, महल्लानाणमि शुक्लवहमाहो ।

आवेयपं चोच्छेउ, उल्लापरहो य गुस्सपे ।

महति प्राज्ञेन प्रभूतादयवस्तुभारयुके गुरुमात्रकरूपे उक्खेपे उपायवस्तुभे (निक्खेपायं), निक्खिपमाणं वात्याः पीडा भवति । तथा ह्ययं न परपीडां गणयतीति निन्दा तथा तद् नाज्ञेन कदाचिदुपपन्नकादिष्वनं स्यात्ततस्तस्योपायाने कथमपि तस्य च विधिनारो दात्याः साधोर्वा दाहः स्यात् । तथा मुगस्स मिक्षादानायापादितिमिदं भ्रममित्येवं खेदवशातः कदाचिदप्रीतिरुपजायते ततस्तत्र उच्यस्य द्रव्यवशेदः । तथा महति भाज्ञेन ज्ञाने तन्मन्त्रे स्थिते प्रकाशो सत्यो विसर्पति चूड्यादिस्थितपृथिवीकायाद्रज्जुवित्तायाः । यत एवमेते दोषस्ततः स्तोके बहुबहुके बहुकमिति चै नङ्गे सर्वत्रान्येन न कल्पेते । एतद्वाह ।

घोवे घोर्व बडं, सुके उद्धं तु आइन्नं ।

बहुयं तु अणान्दं, कद्दोसो ति काऊणं ।

स्तोके स्तोकाश्च उपलक्षणमेतत् । बहुके वा स्तोके धम्मिक्खिंस्तदपि शुक्ले शुक्लं कल्पते एव ततः । शुक्ले आर्द्रं तुषाब्दाद् आर्द्रं शुक्लमाद्रौ आर्द्रं च तत् भवति । आर्ध्वो कल्पते इति भावः । यत्तु बहुके स्तोके बहुके वा सन्धिग्रयते तत्र अन्वार्थी कुत इत्याह । न बहुकुसंहारः कुतदोषोऽन्तरगाथायामुक्तदोष इति कृत्वा, उक्तं संहतद्वयम् । अथ दायकद्रावा गथापयइनाह ।

बाळे बुह्मं मत्ते, उम्मत्ते वविए य जरिए य ।

अंधेद्वप पगरिए, आरुडे पाउयाहिं च ।

हत्थेउन्नियलवत्ते, विवजए चेव हत्थपाएहिं ।

नेरासिगुव्विणी वा-लवचउज्जेति फलुलेंती ।।

भज्जंती य द्दशंती य, कड्ढंती चेव तह य पीसंती ।

पिज्जंती सेवेन्ती, कन्नंति य मइपाणी य ।

ऊकायवगमहत्था, समण्डा निक्खिविचु ते चेव ।।

नं वा वोगाहंती, संघहंती रज्जंती य ।।

संसत्तेण य दण्णेण, सिच्चहत्था य लिच्चमत्ता य ।

उव्वसंती साहा-रणं व द्विती य चोरियं ।।

पाटुमियं व उव्वंती, सपक्कवाया परं च उडिस्स ।

आनोगमणानोगे-ण दलंती वज्जिण्णाए ।।

बाह्यादौ या यज्जंतीया इति क्रियायोगः । नत्र बायो जन्मनो धर्पोष्ठास्यान्वर्तता ? बुद्धः सप्तनिघोषाणां भ्रान्तरपेक्षया पवित्रधर्माणां वा उपरितर्कता २ मत्तः पीमादिगारः ३ उन्मत्तो हतो प्रहृष्टहीतो वा ४ वेपमानः कम्पमानशरीरः ५ ज्वरितो

ज्वररोगपीडितः ६ अन्धश्चक्षुर्विकलः ७ प्रगल्भितो गल्लकुष्ठः ८ आरुडपादुकयोः काष्ठमयोपादोहः । १ । तथा हस्तान्द्रुना करविषयकाशुष्यन्ते १० निर्गन्धं च पादविषयगोहमयबन्धनेन बन्धः ११ इस्ताभ्यां १२ पादाभ्यां वर्जितस्थितत्वात् । १३ बैरा-तिकां नपुंसकः १४ । सुव्वीं आपन्नसत्त्वा १५ । बाहवस्सुव्वी-पजीविविशिशुका १६ । लुज्जाणा जोजनं कुव्वेती १६ फलुसंती दण्णादि भयन्ती । १७ । भज्जंतीं सुल्लयां कसिण्णकच्चिन्न-कादि स्फोटयन्ती । १८ दलन्ती घट्टेन गोधूमादि चूर्णयन्ती १९ कण्ठयन्ती उव्वसंते तण्डुलादिकं उण्टयन्ती । २० पिक्खंती शिश-या तिलामलकादिप्रमुञ्जन्ती २१ पिज्जयन्ती पिज्जेन कतादिकं विरलं कुव्वेती । २२ सव्वन्ती सुल्लयां शोडिम्यां शोडयन्ती २३ कलन्ती कर्त्तनं कुव्वेती । २४ । प्रमुञ्जन्ती हतकसाध्यां पीना-पुन्येन विरलं कुव्वेती २५ पट्कायव्यग्रहन्ता पट्काययुक्तहस्ता २६ यथा धमणस्य भिक्षामादाय तानेव पट्कायान् नृमी निक्खि-यद्वती २७ तानेव पट्कायान्नगादाहमाना पादाभ्यां चाउयन्ती । २८ । संघट्टयन्ती तानेव पट्कायान् शेषशरः । राधयवैवैव स्पृशन्ती । २९ । आरममाणा तानेव पट्कायान् विनाशयन्ती । ३० । संसत्तेन दण्णादिना उण्णेण शिशहस्ता करण्डतहस्ता । ३१ । तथा उन्मत्तं उण्णेण दण्णादिना संसत्तेन शिशमात्रा करण्ड-तमात्रा । ३२ । उव्वतंयन्ती । महत्तिउपादिकमुव्वतं तन्मध्याह्नदती ३३ साधारणं बह्वनां सत्त्वं द्वती ३४ तथा चोरितं द्वती ३५ अग्रक्रुरादिनिमित्तं मूलस्थाल्यामाहृत्य उव्वगनिकादौ मुञ्जन्ती । ३६ संप्रत्यपाया संभाव्यमानापाया दाम्नी ३७ तथा विषाजितसा-धुव्यतिरेकेण परमन्यं साध्यादिकमुद्दिश्य यवस्थापितं तद्वती ३८ तथा उन्मत्तेन साधुनामित्यर्थं न कल्पत इति परिकल्प्ये-पपस्या युक्तं द्वती ३९ अथवा अनानागेनायुक्तं द्वती ४० सर्व-संशया चत्तराशिराहोऽनाह कृत्वादिहृतिषु “संसत्तिमंदिहवज्ज अगादिहृदिहं वि गोरसदायिहं” । इत्यादिप्रत्ययेन संसत्तादिदो-षानामभिधानेऽपि यद्भूयोऽन्यत्र “संसत्तणं य उण्णेण सिच्चहत्था-य सिच्चमत्ताये” त्यादिभिधाने तद्गोपदायकदोषाणामेकत्रापदार्थ-नार्थमित्यदोषः । संप्रत्येतपामिव दायकानामपवादमपहृत्य वज्ज-नावर्जनविभागाभाह ।

ए/सि दायमाणं, गहणं केसिं वि होइ भयव्वं ।

केसिं वीअग्गहणं, तविवरए जवग्गहणं ।।

एतेषां बालादीनां दायकानां मध्ये केपाज्जमुल्लत आरप्य पञ्च-विंशतिसंख्यानां ग्रहणं प्रजनीयं कदाचिन्नायाविधं महत्तराजोन्न-मुद्दिश्य कल्पनं दोषकालं वर्तते । तथा केपाज्जपट्कायव्यग्रह-स्तादीनां पञ्चवृक्षानां हस्ताद्वग्रहणं निष्कायाः तद्विपरीतेषु बा-ह्यादिविपरीतेषु दातारिषुषोऽग्रहणं संमतिं बाह्यादीनां हस्तादिनां निष्काया ग्रहणं ये दोषाः संभवन्ति ते दर्शनीयास्तत्र ग्रहमतो बालमपिहृत्य दोषानाह ।।

केउट्टिगअण्णहि-ऊणं दिसे व नग्गहणपज्जं ।

संतिपमग्गणदिसे, उट्ठाहं पउसचारज्जमा ।।

काचित्पुत्रिनया आत्तिका धमणेचो भिक्षां दद्यादिति निजपु-त्रिकां (अप्यादिपणं ति) संदिश्य भक्तं गृहीत्या सेषं जगाम । गतायां तस्यां कोऽपि साधुः संघाटको निष्क्रामगतः तथा च बाधिकाया तस्मै तण्डुलोदनां विनामः सोऽपि च संघाटकमुच्य-साधुस्तां बाधिकां मुच्यतामगमयत्तामपहृत्यो भूयो ज्ञय उवाच पुनर्देहि पुनर्देहि ततस्तथा समस्तोऽप्योदनां दत्तस्तत एव

मुच्यते तद्व्याधिक्यमपि । अपराद्धे च समागतं जन्म । उपवि-
ष्टय भोजनय जगिता निजगुत्रिका । देहि पुत्रि ! मममोदनमि-
नि । साऽथोचत् दत्तः समस्तोऽप्येतेनः साधये । साऽथोचत्
शोभनं कृतवती । मुञ्चन् मे देहि सा ग्राह मुञ्च अपि साध-
ये सर्वं प्रदत्तः । एवं यद् यत् किमपि सा याचते तत्तत्सर्वं
साधये दत्तमिति । ततः पर्यन्ते काञ्चिकमात्रं वायस्यदपि बाहिका
जगति साधये दत्तमिति । ततः सार्धनित्यव्याहिका कृष्टा सती
पुत्रिकाभयमपवदति किमिति त्वया सर्वं साधये दत्तं सा हने
स साधुर्नृपो नृपो याचते ततो मया सर्वमर्पयि ततः सा साधो-
रपि कोपावेशमाविशन्ती सूर्याणामतिक्रमगतत् । अचकथय
सकथमपि साधुवृत्तान्तं यथा जवदीयो यः साधुरित्यभिप्रेत्य मनु-
विकारः साकाशात् याचित्वा याचित्वा सर्वमोदनादिकमानो-
तधागिति । एवं तस्यां महता शब्देन कथयन्त्यां शब्दश्रवणतः
प्रतिपक्षिकजनोऽप्योऽपि च परंपरया नृप्यामिहितो ज्ञातव्य
सर्वैरपि साधुवृत्तान्तस्ततो विदधति तेऽपि कोपावेशिनः
साधुनामवर्षवादम्, ननुममी साधुवैधिरिमितभारजटा इव
हृण्टका न साधुसदृशा इति ततः प्रबचनाधेयवावापनोदाय
स्वरित्तस्तस्याः सर्वजनस्य च समक्षं स साधुर्निभस्योपकरणं
च सकलमागृह्य सर्वजनैर्निष्काशितः । तत एव तस्मिन्निष्काशितो
आधिकायाः कोपः शममगमत् । ततोः सूर्योर्णा कृष्णमणमादायो-
क्तवती जगदम् । मा मञ्जिमिच्छमेव निष्काशयतां कृतस्वैकं ममा-
परधमिति । ततो नृपोऽपि यथावत्साधुः शिक्थित्वा प्रेषितः
मन्त्रं सुगमम् । नवरं (उद्गाहपञ्चोत्तरजना इति) श्लोकं उद्गा-
हन्त्यां होक्त्वा प्रष्टव्यं ज्ञानव्यापारजना इव बुण्टका अने न साधव
इत्यवर्णयत् । यत एव बाह्याङ्गिकाग्रहेण दोषास्ततो बालाग्र
प्राप्तमिति ।

संमति स्थवित्रायाश्चक्षोःपानाह ।

येरो गलतलासो. कंपणद्वयोः पक्षिज वा दंतो ॥

अपहुति य आशितं, एगरे वा उजयश्री वा ।

अन्यतस्याविरो हि प्रायो गल्लालो भवति । ततो देयमपि व-
स्तु ज्ञाया चरित्तं जयतीति तद्वदणे होके जुगुप्सा । तथा
कल्पमानहस्तो जयति । ततो हस्तकम्पेन चशब्दोऽयं वस्तु नृ-
भौ निपतति तथा च वज्रजीविकायाविराधना । स्वयं वा स्थ-
विरो ददत् निपेतु तथा च सति तस्य धीना नृप्याभितरुजी-
वनिकायाविराधना च । अपि च प्रायः स्थविरो गृहस्थाग्र-
न्तव्यममी भवति तत्तत्तत्र देयमानेन प्रवृत्त एव इति विवि-
च्य गृहे स्वाभिव्येन नियुक्तस्य चित्तं प्रद्वेष्टं स्यात् । स च
एकतरस्मिन् साधो गृहे वा यद्वा वजयोरपीति ।

मसोऽप्यसाधिव्ये दोषानाह ।

अवधामाभाशेभो, वमणं अमुं नि होमगरद्वी य ।

पंतावणं च मत्ते, वमणविविज्जा य ठममे ।

मत्तः कदाचित्समस्तया साधोराद्विज्ञानं विदधाति भाजनं वा
जिनसि । यद्वा कदाचित्प्रीतमासवं दवानो वमति वमंश्च साधु-
साधुप्रापं वा अरपटयति । ततो होके जुगुप्सा पितृ इमे साध-
वोऽनुचयो ये मत्ताद्वीप्यं जिक्तां पृच्छन्ति । तथा कोऽपि मसो
मदवशानिर्बलतया रे मुचरु ! किमत्रायत इति क्रुद्धं घातमिति
विदधति तत एव यतो मत्तेऽप्यादायो दोषास्तस्मान्न ततो
प्राह्यम् । येन त एवालिङ्गनादयो दोषा वमनवर्जा वनसोऽपि
तस्मात्ततोऽपि न प्राह्यम् ।

संमति वेपितज्वरितावाभित्य दोषानाह ।

वेवियपरिसारणया, पासे वस्तु भेज् भाणजेभो वा ।

एवेव य जरियम्वि वि, जरसंकमणं च उहाहो ।

वेपिताश्च दातुः सकाशाङ्गिकाग्रहेण देयवस्तुनः परिसातनं भ-
वति यद्वा पाशं साधुजगज्जाह्विः स वेपितो देयं वस्तु जिपेन्
यद्वा येन स्थान्यादिना भाजनेन कृत्वा जिक्तामानयति त-
स्य नृभौ निपाते भेदः स्फोटनं स्यात् एवमेव ज्वरितेऽपि दोषा
ज्ञावनायाः । किंच ज्वरिताह्वे उवरं संक्रमेण साधोर्भवेत् ।
तथा जने उद्गाहो यथा अहो अमी आहारसम्पदा यदित्यं
स्वरपीक्षितादपि जिक्तां गृह्णन्तीति ।

अन्धगल्लुगुष्टावाभित्य दोषानाह ।

उद्गाहकायपदणं, अंधं जेभो य पासकुहणं च ।

तदासी संकमणं, गलितभिसभिभदेहे य ॥

अन्धाङ्गिकाग्रहेण उद्गाहः । स वायमहो अमी औदिका य-
द्वन्धादपि जिक्तां दातुमशक्यवस्तुनः जिक्तां गृह्णन्तीति । तथा अ-
धोऽप्ययम् पादाग्रं नृप्याभितरुजीवनिकायाघातं विदधाति ।
तथा होष्टादौ स्थानिनः सन् नृभौ निपेतु । तथा च सति नि-
काशानापोपादितददृष्टदृष्टीतस्याप्यादिभाजनमङ्कः । तथा स
देयं वस्तु पाशं भाजेनचरित्तत्वात् प्रक्षेपद्वाराणां तस्माद्वन्धा-
दपि न प्राह्यम् । तथा त्वन्धापि किं विविधोऽह्वयः । गलितं
भृशं भिभदेहमकार्यत्वात् व्यत्यासेन पदयोजना सा चैवं भृशम-
तिशयेन गलितमर्पकं दधिरं च बहिर्वेहनमिच्छा स्फुटितो
देहो यस्य स तथा तस्मिन् तदोपसंकमणं कुटुम्बाधिसंका-
न्तिः स्यात् तस्मात्ततोऽपि न प्राह्यम् ।

संमति पाडुकाह्विचिन्तयदोषानाह ।

पाडयदुक्कडपहणं, बद्धे परियाव अमुइसिमा य ।

करडिमा मुइसिमा, तेवि य पायमि पडणं च ॥

पाडुकाह्वयः भिक्षादानाय प्रचलतः कदाचिद्बन्धितत्वात्
पतनं स्यात् । तथा बद्धे दातरि जिक्तां प्रयच्छति परित्यापो दुःखं
तस्य भवेत् । तथा (अमुइसि) तत्र पुरीषोत्सर्गादौ जलेन
तस्याशीचकरणासंभवात् । ततो जिक्ताग्रहेण होके जुगुप्सा य-
धामी अमुचयो यदेतस्माद्व्यवृत्तिव्युत्पादं भिक्षामादत्ते इति।
एवं जिक्करेऽपि जिक्तां प्रयच्छति होके जुगुप्सा तथा इस्ता-
नायेन शीचकरणासंभवात् । एतद्विषयज्ञानं तेन हस्ताजोव-
येन कृत्वा भाजनेन जिक्तां ददाति यदेव वस्तु तस्य पतनमपि
जयति । तथा च सति वज्रजीवनिकायाविराधना । एत एव दोषाः
यदि विचिन्तयामादपि दातरि द्रष्टव्याः केवलं पादाज्जावेन तस्य
जिक्तादानाय प्रचलतः प्रायो नियमतः पतनं पातो भवेत्तथा च
सति भूयसाभितकादिकसत्त्वाधनाह ।

संमति ननुसकमधिकृत्य दोषानाह ।

आयपरो भयदोसा, अभिक्त्वगृहणमि सोजलानुपुंसे ।

होकेकुमुमुं संका, परिसया नृपमेवे ति ॥

ननुसके जिक्तां प्रयच्छति आत्मपरोजयदोषः । तथाहि ननु-
सकाभिरूढं जिक्ताग्रहेण प्रतिपरित्यक्तो भवति अतीव परित्य-
क्ता तस्य ननुसकस्य साधोर्षो सोमो वेदोदयकः समुप-
जायते । ततो ननुसकस्य साधुजिक्ताग्रहेण ज्ञेयस्यापि शै-
शुनसेवया कर्मवन्तः । अमीहृणप्रदृष्टाद्विषयानां कदाचि-
जिक्ताग्रहेण दोषाज्ञावनाह । परित्यागमात् । तथा लोके जुगु-

प्सा यथैते ननुस्कादपि निरुद्धाजिज्ञासाद्भवे इति । साधूनामप्युपरि जनस्य शङ्का प्रवर्ति तस्मात्प्रथितेऽपि साधुषो नृत्तरी-
द्वया ननुस्काः कथमन्यथाऽनेन सह जिज्ञासप्रवृत्त्याजतोऽतिप-
रिचयं विदधते इति । संप्रति गुर्विणीषाक्षवत्से आश्रित्य दोषा-
नुपदर्शयति ॥

गुर्विणिगच्छे संघ-हृष्टा उ उद्वेतसेसमाणी ।

बा.सार्दे मसेदुग, मज्जारार्दे विराहिज्जा ।

गुर्विण्या जिज्ञादानार्थमुत्पिष्टव्या भिक्षां दत्त्वा स्थाने उपवि-
शन्त्याग्नेर्गते तस्य संघट्टने संवक्षने नयति । तस्मान्न ततो ब्राह्मण-
(बा.सार्दे मसेदुगति) अत्रापेत्वाऽन्यथासेन पदयोजना (बा-
समिति) पिबुं भूमौ मन्विष्यतीति वा निश्चित्य यदि भिक्षां द-
दाति तर्हि ते बाले भार्जारादयो विद्यालसारेभ्यादयो मांसेणु-
कादिमस्यकर्म दाराकविगुरुरिति वा कृत्वा विराधयेत् विनाश-
येत् । तथा आहारभक्षरपटितौ शुष्की इत्सी जयतस्ततो जिज्ञां
दत्त्वा पुनर्द्वया हस्तान्ज्यां शुलभाणस्य बाह्वस्य पीमा भवेत्
ततो बाह्वस्यसतोऽपि न ब्राह्मण ।

दुज्जानां मज्जन्तीं आश्रित्य दोषानाह ।

जुंजती आयमणे, उदगं वोदी य होगमरहा य ।

पुसुलंती संसत्ते, करम्मि लिच्छे भवे रमगा ।

दुज्जाना दात्री भिक्षादानार्थमाचमनं करोति ब्राह्मणेन च कि-
मयामे उदकं विराधयेत् । अथ न करायामनेन तर्हि शोकं वो-
दिति कृत्वा गदरीं स्थात् तथा (पुसुलंती) दद्यादि मज्जन्ती
यदि तद्व्यादि संसत्ते मज्जति तर्हि तेन संसत्तद्व्यादिना क्षिते
करे तस्य भिक्षां दत्त्वा स्थानेपि रसजीवानां वधो प्रवर्ति ततस्त-
स्या अपि हस्तान्न कल्पते ।

संप्रति पेष्णाविदोषानुपदर्शयति ।

दग्गीए संधट्ठा, पीसेण कंडदलभज्जे मट्ठणं ।

पिंनंतरेण्णाई, दिसे लिच्छे करे उदगं ।

पेष्णकपटनद्वयानि कुर्वतीनां हस्ताजिज्ञासप्रदं दृक्कवीज-
संघट्टनं स्यात् तथादि विषयौ यदा जिज्ञादानार्थमुत्पिष्टौ तदा
पिष्णप्राणतिज्ञादिस्तथाः काश्चिमकिंकाः सत्त्विता अपि ह-
स्तादौ लगिताः संनयन्ति ततो जिज्ञादानाय हस्तादिमस्फोटने
भिक्षां वा दत्त्वा भिक्षासंपर्केनस्तासां विराधना प्रवर्ति भिक्षां
व दत्त्वा जिज्ञावयवभक्षरपटितौ इत्सी जलेन प्रक्षालयेत् । ततः
पेष्णे दृक्कवीजसंघट्टना । एवं कपटनद्वयनोरपि यथायोगं
प्रावर्तनीयम् । तथा प्रजेने जिज्ञां दत्त्वा वंशालगणेन कान्तिहृ-
त्सोपमादीनां दहनं स्यात् । तथा पिप्पजनं कज्जनामादिशब्दाक-
तेनप्रमदने च कुर्वती जिज्ञां दत्त्वा जिज्ञावयवभक्षरपटितौ इत्सी
जलेन प्रक्षालयेत् ततस्तत्रानुपुदकं विनश्यतीति न ततो भिक्षा
कल्पते ।

संप्रति पदकायव्यग्रहस्ताद्विपम्बकस्वरूपं गाथाद्वयेनाह ।

लोणुदग्गमगणिवथी, फलाइ मच्चाइ सजीयहट्ठयम्मि ।

पाएणोगाहुण्णा, संधट्ठणसेसकाएणं ।

खणमाणं । आरभये, गज्जाणवोयइ सिंघए किंचि ।

उक्कायिसरगर्मा, डिंदइ उड्डे कुरुरुंते ॥

इह सा पदकायव्यग्रहस्ता उच्यते यस्या हस्ते सजीयं लक्षण-
मुकमभिर्वायुपुरितो वा भस्तिः फलादिकं बीजपुष्पादिकं मस्त्या
दयं वा विधत्ते ततः सा यद्येतयां सजीयलक्षणदीनामादानं

तदपि अग्रणभिक्षादानार्थं भूय्यादी निश्चितं तर्हि न कल्पते ।
तथा अचगादना नामाद्वयस्तेषां पदजीवनीकायानां पादे संघट्ट-
नं शेषकायेन हस्तादिना संमर्द्देन संघट्टनमारजमाणा कुश्या-
दिना भूय्यादि जननी । अनेन पृथिवीकायारम्भ उक्तः । यथा
मज्जन्तीं ज्ञानेन जलेन स्नान्ती अथवा धावन्ती शुष्केनोदकेन
वस्त्राणि प्रक्षालयन्ती यदि वा किञ्चिदुदकवस्त्यादिकं संवर्तन्ती एते
नाकायारम्भो दर्शितः । उपलक्षणमेतत् उच्यते यन्ती वा फल्का-
रेण वैभ्रानरे वस्त्यादिकं वा सत्त्वित्वातभूतमितस्ततः प्राणिप-
न्ती एतेनाश्विवास्तुसमारम्भ उक्तः । तथा शोकादेश्चेद्विशार-
णे कुर्वती । तत्र ह्वेदः पुष्पफलादेः अण्डने विशारणं तेषामेव अ-
ण्डनां शोषणायामोचनम् । आदिशब्दात्तत्तुलमुच्चीनां शो-
षणादिपरिग्रहः । तथा जिन्दन्तीं घट्टन् प्रसकायान् । मस्त्यादी-
न् कुरुरुरन्ते इति पोस्सूर्माणान् पीडयोज्झ हत्यर्थः ।
अनेन प्रसकायारम्भ उक्तः । इत्थं पदजीवनिकायमारजमाणा-
या हस्ता कल्पते ।

संप्रति पदकायव्यग्रहस्त इति पदस्य व्याख्येने मतात्तरमु-
पदर्शयति ।

उक्कायवगहट्ठया, केई कोलाइकन्नल्लयाई ।

सिक्कत्थगपुष्पाणि य, सिरम्मि दिन्नाइ वज्जति ।

केचिदाचार्याः पदकायव्यग्रहस्तेति वचनतः कोलादीनि पदरा-
दीनि अदिशब्दात्करीरादिपरिग्रहः । (कन्नडयाति) कणं
पिप्पकानि तथा सिक्काद्यकपुष्पाणि शिरान् दत्त्वा नि वज्जन्ति ।
हस्तप्रदं हि तस्य पदस्य विंशयो उच्यते ।

अन्ने जणति दसमु चि, एसण्णामेमु नत्थि तग्गहणं ।

तेण न वज्जं भन्नइ, तण्णुगहणं दायगहणो य ।

अन्ये त्वाचार्यदेशीया जणति । यथा दशस्वपि शङ्खिनादिषु प-
षणादिषु मध्यं तद्गृह्यं पदकायव्यग्रहस्तेनपुपादानमस्ति तेन
कारणेन शोकाद्विपुलद्वाराजिज्ञासप्रहं न वयं तदेतत्पापीयं
यन आह जणयते अत्रोत्तरं दीयते । यत्तु दायकप्रदं पदपादा-
वमध्ये पदकायव्यग्रहस्तेत्यस्य प्रदणं विधत्ते तत्कथमुच्यते न
तद्गृह्यमिति ।

संप्रति संसत्किमद्वायाविदोषानाह ।

संसज्जिमांदि देमे, संसज्जमद्वयलिच्छकमत्ता ।

संचाए यत्ताणउ, उक्किरपत्ते वि ते चेव ॥

संसत्किमति संसत्किमद्वययाति देशे अग्रहं संसत्किमता रुच्ये-
ण क्षिप्तः करो मां वा यस्याः सा तथापि दात्री भिक्षां द-
दती करचिज्ञान् सत्त्वाद् हन्ति । तस्मान्नाम चर्चयते तथा म-
दतः पित्रादेरपवर्तनं संचारः । सुचनात्सुप्रमिति संचारि-
मत्कीटादिमत्त्वव्याघातः इदमुक्तं भवति महत्पिठरं यदा तदा
वा नोपाश्रिते नापि यथा तथा सा संचार्यते महत्त्वदेव
किं तु प्रयोजनविशेषात्पत्नी सकृन् ततस्तदाश्रित्य प्रायः की-
टिकादयः सत्याः संभवन्ति । ततो यथा तत्पितरवदिकमुद्ध्यं
किञ्चिद्दाति तथा तदाश्रितजनमुद्ध्यताः । एते च दोषा उत्पा-
द्यमानेऽपि महति पित्रादौ । तथापि हि भूयो नितिल्यमाणे
हस्तसंस्पर्शतो वा संचारिमत्कीटिकादि सत्त्वव्याघातः अपि च
तथाभूतस्य मदन उपादने दातुः पीडाऽपि भवति । तस्माच्च
तदुपादनेऽपि भिक्षा कल्पते ।

संमति साधारणं चोरितं वा दत्त्वा दोषान्माह ॥

साधारणं बहुलं, तस्य च दोसा जडेव आश्रिते ।
चोरिय गृहपादे, भयं सुहृदाह वा दैते ॥

बहूनां साधारणं यदि ददाति तर्हि तत्र यथा प्राक् अनिष्टेषु दोषा उक्तस्तथैव कल्प्याः । तथा चौर्येण वृत्तकर्मकरैः स्तुपादी वा दत्ति प्रहणादयो प्रहणबन्धनात्मनादयो दोषा कल्प्यास्तस्मात्तोऽपि न कल्पते । संमति प्राज्ञातिस्थापनादिद्वारप्रयदोषान्माह ॥

पादुम उचिष्य दोसा, तिरिउद्धमे तिहा अवायाउ ।

धर्मियमाइठियं, परपरं संति यं वा वि ॥

प्राज्ञातिस्थापनादिनिमित्तं संस्थाप्य वा ददाति जिज्ञां तत्र दोषाः प्रवर्तनादयः । संस्थाप्येति द्वारम् । अयायुःशिविधा तद्यथा तिर्यक् ऊर्ध्वमथवा तत्र तिर्यग्भावादिष्य ऊर्ध्वमुत्तरं काष्ठादेरथाः उत्पन्नकृपादेः इत्थं च निविधानामप्यथापानामन्यतममपार्थ बुद्ध्या संज्ञायम् ततो जिज्ञां शुद्ध्यात् “परंकोहेतो” ॥ यत्कं तत्राह धार्मिकाधर्मपरसाधुकारपटिकप्रवृत्तिनिमित्तं यत्स्थापितं तत्परस्व परमाद्यतः संबन्धाति न तद् शुद्धीयात् । तद्वहणं अद्वैतादानदोषसंभावात् । यथा परस्तकं मुञ्चति परस्य भानादेःस्तकं यद्वाति तदपि स्वयमादातुं न कल्पते अद्वैतादानभावात् किन्तु यस्यैभानाय दायितं तस्मै मोक्षादालम्ब्य स चेष्ट शुद्धाति तर्हि त्रयोऽपि दायाः समानीय समन्वेणीयम् । यदि पुनरेवं दात्री वदति यदि भानादिना न शुद्धाति तर्हि स्वयं प्राहमिति तर्हि भानात्प्रहणे तस्य कल्पत इति ।

संप्रया नेगानाजोगादायकस्वयमाह ।

आणुकापापमणीयडं, याचेत कुण्डं जाणमाणो वि ।

एमणदोनं वि ङ्क, कुण्डं उ अमदो अयाणो ॥

सर्वेभ्यः महाउभाया यनयोऽस्रप्रान्तमशनमश्नति तस्मात्कारणं तयो शरीरपद्मभावा वृत्तपूरार्थानामिदमुक्त्या यदि वा म्रैतवामनेपणीयाप्रदणनियमज्ज्ञो अकल्प इति प्रत्यनीकार्थेनया ज्ञानादपि तान् आधाकर्मोदिकरणपणादोषां करोति द्वितीयः सुकरोऽप्यजमानोऽशरभावात् । तदेव व्याख्यानयति चत्वारिंशदपि बाह्यादिद्वाराण । संमति यत्कं “यपसि दायमाणं गहनं केसि वि होइ भयव्यभित्यादि” तद्व्याचिकयासुः प्रथमतो बाह्याभित्य भजनामाह ॥

भिक्षामाप्ति आचयन्न-ण । उ बाहोणे दिजमाणम्मि ।

संदिहे वा गहणं, अइहयविअणेण्णुणा ॥

मातुः परोके जिज्ञासां चोलेन दियमाने भविचारणा कल्पते इदं न येति विचारणया अपि प्रायः किन्तु प्रदणं भिक्षाया भवति । अतिबहुतु बोलेन दियमाने किमप्यत्र प्रभूतं ददाति नि विचारणे सति अत्रुता पार्थिवेतिमात्रादित्कमुक्तमात्रा प्रवर्तत तदा प्राहं नान्यथा । संमति स्थविरमसविषयां जज्ञनामाह ।

थेरपहु थरथरंते, थरिए अणेण ददसरंरि वा ।

अव्वचमत्तसहे, अव्विज्जसे वा असागरिए ।

स्थविर्यो यदि प्रभुमेवति (परचरंति स्मि) कर्मणामो यदि अन्येन विभुतो वर्तते स्वकूपेण वा दूढतरशरीरो भवति तर्हि ततः कल्पते । यथा अयत्तं मनाकुयो मत्तः सोऽपि च यदि आक्रोऽविज्जक्ष्णपरयशश्च भवति । तस्मादेवंविधान्मात्तं तत्र सागरिको न विद्यते तर्हि कल्पते नान्यथा । कर्मसाधिविचतुक्कविषयां जज्ञनामाह ।

ध्वजहगदिचाई-दग्गहो वेविए जरम्मि मिवे ।

अन्नपरियं तु सदी, देयं धण्णे वा धरियं ।

अन्नस्यो हस्तादिहेतो महपुद्गीतादिः स चेत् बुद्धिभेदकत्वप्रवृत्ति तदा तद्वस्तुत्वस्थाने नाम्बदा । वेपितोऽपि यदि ददहस्तो भवति न हस्तेन पुद्गीतं किमपि तस्य पतति तदा तस्मादपि कल्पते । ज्वरितादपि प्राहम् । ज्वरे सिधे सति । अन्नोऽपि यदि देयं वस्तु अन्येन पुत्रादिना धृतं ददाति स्वकूपेण आक्रोह्य यदि वा स एवाभ्योऽप्येन विभुतः सन् देयं ददाति तर्हि ततो प्राहं नान्यथा पूर्वोक्तदोषप्रसङ्गात् । त्वष्टोपादिपञ्चविषयां जज्ञनामाह ।

मंदज्ञपमुत्तिहुड्डी, असागरिए पाउया गए अयदं ।

कमहेहेसवियारे, इयारविन्दे अमागरिए ।

मण्डहानि बुद्ध्याकारहृदयविशेषाणि प्रवृत्तिर्नास्तिविचारणेऽपि चेतनाया असंभवाच्चक्षुषो यः कुष्ठो रोगविशेषः सोऽस्यास्तीति मण्डसप्रवृत्ति कुष्ठो स चेत्सागारिके सागारिकाभावो ददाति तर्हि ततः कल्पते न शेषकुष्ठिनः सागारिके वा पश्यति पादुकाकडोऽपि यदि जवत्यवस्थानास्थितत्वा कारणे सति कल्पते । तथा क्रमयोः पादयोर्विद्धो यदि सविचार ज्ञानचेतश्च पीडामन्तरेण गन्तुं शक्तस्ततो बद्धादपि तस्मात्कल्पते । इतरस्तु य इतश्चेतश्च गन्तुमशक्तः स चेत्पादपि सन् ददाति न च कोऽपि च तत्र सागारिको विद्यते तर्हि ततोऽपि कल्पते इतस्तत्कस्मिन् जिज्ञां दातुमपि न शक्नोति तत्र प्रतिषेध एव न भजना उपसङ्गणमेतत् । तत्र जिन्नकरोऽपि यदि सागारिकाभावे ददाति तर्हि न कल्पते जिज्ञादो यद्युपविष्टः सन् सागारिकासंयाते यद्यप्यति ततस्ततोऽपि कल्पते । मनुष्यकादित्सकविषयां भजनामाह ।

पिंभग अण्णिसंबो, वेलायण्णो विपरियत्तं ।

उक्किवत्तमाणाए, अक्किनिलगं उवर्तो ॥

नपुंसको यदि अप्रतिसेवी लिङ्गाध्यानासंबकस्तर्हि ततः कल्पते तथा आपन्नसत्त्वाऽपि यदि (वेलासि) सूचनात्संमति न्यायान् वेला मासप्राप्ता न भवति । नवममासगमो यदि भवतीत्यर्थः तर्हि स्थविरकल्पिकेः परिहार्यः । अर्थासन्नपराताया इत्यात्पथविरकल्पिकानामुपकल्पते इति द्रष्टव्यम् । तथा याऽपि बालवत्सा स्तन्यमात्रोपजीविशिष्टा सा स्थविरकल्पिकानां परिहार्या न ततः स्थविरकल्पिकानामपि कल्पते किमपीति भावः । यस्यास्तु बाल आहारेऽपि लगति तस्या हस्ताकल्पते । स हि प्रायः शरीरेण महान् भवति ततो न माज्ञां विविचाराध्याप्रसङ्गः । ये तु भगवन्तो जिनकल्पिकास्ते मूलनप्यापन्नसत्त्वां बालवत्सां च सर्वेषां परिहरन्ति । एवं भुञ्जानाभजैमानाद्वलन्तांश्चि भजना भावनायाः सा चैवं भुञ्जाना अनुच्छिष्टा सती यावद्वापिन न कवलं मुखे प्रसिपति तावत्तद्वस्तुत्वकल्पते । भजैमानाऽपि यत्सच्चिदं गोधूमविकिङ्कले क्षिप्तं तद्वृद्धोऽपि तमन्यथा नोऽद्यापि हस्तेन शुद्धाति अत्रान्तरे यदि साधुरायातो भवति सा चेवददाति तर्हि कल्पते । तथा दल्यन्ती सच्चिदमुद्रादिना दल्यमानेन सह घरदं सुकयती अत्रान्तरे च साधुरायातनो यद्युत्तिष्ठति अन्ततः वा ग्रंथं मुद्रादिकं दलयति तर्हि तद्वस्तुत्वकल्पते । कारुण्यन्याः कण्ठनायात्पादितं मुद्रां न च तस्मिन् मुद्राले किमपि काष्ठया बीजं लक्ष्मसि अत्रान्तरे च समायाः साधुस्ततो यदि साऽनपाये प्रवेशे मुद्राले स्थापयित्वा जिज्ञां ददाति तर्हि कल्पते पियन्यादिविषयां भजनामाह ॥

पीसंती निपिष्टे, फासं वा फुसुअणे असंसत्तं ।

कत्तण असंसत्तुअो, उिणे वा जा अयोक्खलिणी ॥

उव्वेएण असंस-सेण वि अड्ढिहए व पट्टेइ ।

पिजणपमइणुयु व, पञ्जाकम्मं जहा नत्थि ॥

पिचन्ती निपिष्टे पेपणपरिसमाप्ती प्राप्सुं वा पिचन्ती यदि ददाति तर्हि तस्या हस्ताकल्पते । तथा फुसुकरणे असंसत्तं दध्यादि मन्थन्याः कल्पते । तथा कर्तने वा अशंसकपूर्णशंसकचूणैश्चरिण्डितहस्तं कृतमिति । इह काचित् स्विन्नप्रस्थितिशयस्वेवताऽपनोदय शंसकचूर्णेन हस्तौ जङ्घां च चरुण्डयित्वा कृतमिति तत् उच्यते । अशंसकचूर्णमिति । अथवा चूर्णमपि शंसकचूर्णमपि अग्रहस्ताकृतन्ती वा (अयोक्खलिणी) अनुसाराशानां जलं हस्तौ प्रक्षालयतीति भावः । तस्या हस्ताकल्पते । तथा उच्चयेन कार्यासलोत्थे (असंससेण वा चित्ति) असंससेन-मायुहीतकापीसेन हस्तेनोपलक्षिता सती यदि उल्लिखति (अड्ढियसि) अथिकां कार्यासिकानित्यर्थः । न घट्टयति तदा तद्वस्तुताकल्पते । पिजणमईमयोरपि पञ्जाकर्म न भवति । तथा प्राप्नोति ।

सेसेसु य पट्टिवस्से, न संजवइ कायगहणमार्हसु ।

पट्टिवस्सस अभावे, नियमाउ जवे तद्गमहणं ॥

शेषेयु कायेयु (कायगहणमार्हसु) यद्वायव्यमहस्तादियु प्रतिपद्य तस्मात्पेक्षयाऽपवादकाया न विधाने न संभवति ततः प्रतिपद्यस्याभावां नियमात् जयति । तथा ग्रहणमिति । उक्तं दायकद्वारम् । अथोत्तिमश्रद्धामाह ।

मच्चित्ते अचिन्ते, पीमगउम्मीसगम्मि चउजंगो ॥

आइरिप पडिसेठो, चरिमे जंगमि वण्णा उ ॥

इह यथोत्तिभयते ते द्वे अपि वस्तुनी त्रिधा । तद्यथा सचित्ते अचित्ते मित्रे च । तत् उत्तिमश्रद्धे मित्रकनश्चतुर्भङ्गो भन्न जा-नायेकवचनं तत्तस्तिस्वभ्यतुर्भङ्गो जवर्णीति चेदित्ययम् तत्र प्रथमा सचित्तमिश्रपदान्यां द्वितीया सचित्ताचित्तपदान्यां तृतीया मिश्राचित्तपदान्यामिति । तत्र सचित्तमिश्रपदान्यामियं सचित्ते सचित्तम् । मित्रे सचित्तम् । सचित्ते मिश्रम् । मित्रे मिश्रमिति । द्वितीया त्रिव्यं । सचित्ते सचित्तम् । अचित्ते सचित्तम् । सचित्तं अचित्तम् । अचित्ते अचित्तमिति । तृतीया इयं मित्रे मिश्रम्, अचित्ते मिश्रं, मित्रे अचित्तम्, अचित्ते अचित्तम् । तत्र गद्यापयन्ते तु गद्गद्व्यानुक्तसमुच्चयादीनां दाय्याणां चतुर्भङ्गिकायां सकत्रायामपि प्रतिपद्यः विशेषचतुर्भङ्गोऽयं प्रत्येकमादिश्रद्धेक आदिमेव त्रिषु भङ्गेषु प्रतिपेक्ष्यमानं नु भङ्गं जना वक्ष्यमाणम् । अत्रैवातिदेशं कुर्वन्माह ।

जह चेव य संजोगा, कायाणां उट्ठओ य साहरणे ।

तह चेव य उम्मीसे, हाइ विसेइयो तत्थ ॥

यथा वैद्यः प्राक् संहरणद्वारे कायानां पृथिवीकायानां सचित्ताचित्तमिश्रभङ्गनिदानानां स्वस्थानपरस्थानानां संयोग-जङ्गः प्रद्विषता द्विविधाधिकतयाऽतस्तत्त्वव्यापमानास्तथैवो-त्तिमश्रद्धेऽपि उन्मिश्रद्वारेऽपि दशनीयास्तद्यथा । सचिन्नः पृथिवीकायाः सचित्तपृथिवीकायं उन्मिश्रं उन्मिश्रद्वारेऽपि दशनीयास्तद्यथा सचित्तः पृथिवीकायाः सचित्तपृथिवीकायं उन्मिश्रं इत्येवं स्वस्थानपरस्थानपेक्षया वद्विष्यन्त्येवमाः एकैकस्मिन् संयोगाः सचित्तमिश्रपदान्यां सचित्ताचित्तपदान्यां विधाचित्त-

पदान्यां च प्रत्येकं चतुर्भङ्गमिति ब्राह्मज्ञानिगुणिता ज्ञातानि च-त्वारि घातानि द्विविधाधिकानि न तु संहिते उन्मिश्रे च । सचित्ताचित्तमिश्रः सचित्ताचित्तमिश्रनिक्षेपान्नास्ति परस्परं विशेषः । इत आह तत्र तयोः संहितोन्मिश्रयोर्भावे परस्परमर्थ-विशेषे वक्ष्यमाणः । तमेवाह ।

दायव्वमदायव्वे च, दोइ दम्माइ देइ पीसाई ।

आयणकुसुपाईयं, साहरणतयभाई गोइ ॥

दातव्यं साधुदानयोग्यमितरददातव्यं तच्च सचित्तं मिश्रं तु-पादिवा ते द्वे अपि द्वये मिश्रयित्वा यद्दाति यदीदं कुवि-तेन दद्यादिना मिश्रयित्वा तत् उन्मिश्रं एवंविधमुन्मिश्रसङ्क-णमित्यर्थः । संहरणे तु यद्वाजनस्यमदेवं वस्तु तद्व्यव ह्यपि स्थगनिकादौ संहत्य ददाति । ततोऽयमनयोः परस्परं विशेषः द्वितीयतृतीयचतुर्भङ्गसत्त्वचतुर्भङ्गभजनामाह ।

तं पि य सुक्खे सुक्खे, भंगा चत्तारि जहे व साहरणे ।

अपपबहुए वि चउरो, तहेव आइअणान्ने ॥

यदि च तद्विचित्रं मिश्रयति तदपि तथापि शुष्कं शुष्कं मिश्रन-मित्येवं भङ्गास्त्वयोरो यथा संहरणे । तद्यथा शुष्कमुन्मिश्रं शुष्कं शुष्कं भाद्रमादं शुष्कमाद्रं आर्द्धमिति । तत् एकैकस्मिन् जहे संहरणे इव अल्पबहुत्वं अधिहृत्य चत्वारश्चत्वारो भङ्गाः । तद्यथा स्तोके शुष्के स्तोके शुष्कं, स्तोके शुष्कं बहुकं शुष्कमि-ति । एवं शुष्के आर्द्धमित्यादावपि जङ्गमिके प्रत्येकं चतुर्भङ्गो भावनीया सर्वसंख्या भङ्गाः धोरुश । तथा तथैव संहरणे इव आचीवीनाचीवीं कल्याणकल्यामुन्मिश्रे ज्ञातव्याः । तद्यथा शुष्कं शुष्कमित्यादीनां चतुर्णां जङ्गानां प्रत्येकं यो द्वौ भङ्गौ स्तोके स्तोकाभ्युन्मिश्रं बहुके स्तोकाभ्युन्मिश्रं तौ कल्याणं दातु-पीसादिदोषाज्जावात् स्तोके बहुके बहुके बहुकमित्येवंरूपी तु यो द्वौ भङ्गौ तावकल्यो तत्र दातुपीसादिदोषात्तल्लभात् शेषाउभावा यथासंभवं संहरण इव कृष्टयाः । उक्तमुन्मिश्रद्वारम् ।

इदानीमपरिणतद्वारमाह ॥

अपरिणयं पि य दुषिहं, दम्भे जावे य दुविहमिकेकं ।

दम्भमि होइ उकं, जावमिय य होइ मज्जिजगा ॥

अपरिणतमपि द्विविधं तद्यथा दुष्ये दुष्यत्वविषयं त्रये त्रा-वत्त्वविषयं दुष्यरूपमपरिणतं भावत्वमपरिणतं त्रैव्यर्थः । पुनर-त्येकैकं दातृशुहीनत्वेवञ्चात् । तद्यथा द्रव्यापरिणतं दातृ-सत्त्वं च एवं भावापरिणतमपि । तत्र द्रव्यापरिणतस्वरूपमाह ।

जीवत्तमि अविगए, अपरिणयं परिणयं गए जीवे ।

दिट्ठता दुप्पदहं, इय अपरिणयं परिणयं तं व ॥

जीवत्वे सचेतनत्वे अविगते अत्रेष्टपृथिवीकायादिकं द्रव्यमप-रिणतमुच्यते मते तु जीवे परिणतम् । अत्र दृष्टान्तं दुष्प्रवृत्तिनी । यथाहि दुष्प्रवृत्तापरिणतं द्विविधाभाषणं परिणतमुच्यते द्रव्य-भावे चाऽप्यस्त्ये अपरिणतमेवं पृथिवीकायादिकमपि स्वरूपेण सजीवं सजीवत्वापरिणतमपरिणतमुच्यते जीवेन च विप्रमुक्तं परिणतमिति । ते च यदा दातुः सत्तायां वर्तन्ते नदा दातृ-सत्त्वं यदा तु शरीरतुः सत्तायां तदा शरीरसत्त्वमिति ।

संप्रति दातृविषयं जावापरिणतमाह ।

दुग्गमाइमामं भं, जइ परिणमइ तद्वय एगस्स ।

द्विपि न ससाणं, इय अपरिणयं भावअो एयं ॥

यत्वं शिक्षादिसामान्ये ज्ञायाविक्षादिसाधारणे देयवस्तुनि
व्येकस्य कस्यचिद्द्वैतमित्येवं भावः परिणमति शेषाणांभूतत्वं
तन्नाशतोऽपरिणमनो तन्नाशपरिणयः देयतयाऽपरिणतमित्यर्थः ।
अथ साधारणानिष्ठस्य दानुभावापरिणतस्य कः परस्परं प्रति-
विशेषोः उच्यते साधारणानिष्ठं वायकपरोक्षत्वे दानुभावापरिण-
तं तु वायकसमस्तत्वे इति । संप्रति गृहीतविषयं प्राप्तापरि-
णतमाह ।

पणेन वा वि तेसि, मणम्मि परिणामियं न इयरेणं ।

तं पि हु होइ अगेज्जं, सन्निद्धगा समिसाद् य ॥

पर्यवेक्षणं केनचित् प्रत्येतत्वेन प्रास्तात्येन वा एषणीयमिति प्रत्येति परिणमितं तं प्रत्येयं द्वितीयेन स्वर्णं भावते। उपरिणतस्यैव कृत्वा साधुमात्रायां शङ्कितत्वात्क ह्रस्वादिभ्यस्तज्जवाच्य। संप्रति द्विषिविषयं वाचापरिणतं स्व विषयमाह (स्मिन्नेत्येवमिति) तत्र दागृषियस्यं प्रावापरिणतं प्रागृषियस्यं स्वागृषियस्यं च प्र-
हृषिविषयस्यं प्रावापरिणतं सागृषियस्यम्। उक्तप्रापरिणतह्रासम्।
संमतिं हिसमाहं यत्नतः प्रत्येति यत्र दृष्यादिदृश्यतेषो भगति
तत्पत्तं न प्राप्नुमः।

घनत्वमलेवकरं, लेवकोटे मा हुं पञ्चकम्माई ।

न य रसगेहि पसंगो, इदं वृत्ते चोयगो भणइ ॥

इह साधुना सर्वत्र प्रदीतव्यमशेषकृत्यं बह्वचनकादि सा ज्वर-
लेपकृति गृह्यमाणे पश्चात्कामादर्थे रथ्यादिलेखितस्तादृशप्रकाश-
नाविरूपा दार्ढ्याः आदिशुद्धात्कीटिकादिसंस्कारकादिमोक्षना-
दिविपरिग्रहः । अतो लेपकृत्यं प्रदीतव्यम् । अशेषपक्षेणे शुभाभा ।
इह सर्वेवालेपकृत्यो बहुणे रसमुद्रिप्रसङ्गो रसानुव्यवहारसाम्य-
तन्मङ्गलसंस्कारवत् साधुभिः सर्वदा न्यवहार्यम् । एवमुक्ते सति
बोद्धव्यं जगति ।

अहं पञ्च कम्पदोसा, हवन्ति मा चेन्न भुञ्जन् सययं ।

तन्नियमसंजमाणं, चायगद्वाणी स्वयंतस्त ।

यदि क्षेपकृद्गुणे पञ्चात्मकर्मदोषाः पञ्चात्मकर्मप्रभृतयो दोषा भव-

नि तस्मैकं गृह्णते तर्हि मा कदाचनपि साधुर्भूयिष्यत् । एवं हि
 दोषानां सर्वेषां मूलतः प्रदोषानां निषिक्तं भवति । सुदूरतरे हे
 चोक्तम् । सर्वत्रैतं क्रमापन्नम् । अशान्ततपोर्वक्त्रं कृपणं साधो-
 भोऽभ्यस्तकां तस्य तपिन्यभ्यस्तयमानां हानिर्भवति तस्मात्साध-
 ज्ञीनं कृपणं कार्यम् । पुनरपि परः श्रादयदि सर्वैकानां कृपणं कर्तुं
 मशक्तस्तर्हि परमासक्तकृपणं कृत्वा पात्रकर्मणोपपत्तां विवृणुयत् ।
 गुह्यकारं यथेवं कुर्वन् तपःसंपन्नोपायं कर्तुं शक्नोति तर्हि करोतु
 न कोऽपि तस्य निषेधः ततो नृयोऽपि चावैकं भूते । यथेवं हि
 परमासात्कृत्य उपोष्याचासलेन नृज्ज्वां न तेन तच्छक्नोति तत्र यदादि-
 हास्या तदापरिभाषयेत् । यावच्चान्येषमुपदृष्ट्याचासलेन प्रत्यम-
 कं करोति यिज्जं "मन्यसंस्तेनपि" सर्वदोषोपात्तं गृहीयात् । अथमेव
 गार्थया निर्दिष्टम् ।

निसृजन्ति भाणिकृणं, ब्रह्मासा हायए चउत्तं तु ।

आयंविहस्स गहाणं, असंथरे अप्पक्षेवं तु ।

सिंसं स्वदोषमिति जणित्वा भ्रमेपकृतानोकम्प्यं तीर्थकरगणधैर-
नुहातामिति गुरुवचनय भ्रम चावैक आह । यावज्जीवमेषनशुक्लं न
चेत् यावज्जीवमनोजने न शक्नोति तर्हि षण्मासानुपोष्य आश्विमे-
न शुक्लं न खेदेषमपि शक्नोति तत पक्वादिनाऽपि दान्या तावदात्मान-
न तांसेयत् यावच्चतुर्थमपोष्याश्चमस्य भ्रमं करोत त्वमप्य-

संस्तरेण अहास्यौ अल्पलेपं शृङ्गं पानमेव गाथाद्वयेन विवृणोति
आयंविन्न पारणए, ढम्मासनिरंतरं तु स्वविच्छयं ।

जइ न तरइ छम्मासे, एगदिणुसं तओ कुराइ ।

एवं एकेकदिणं, आयंविहपारणं ठवेऊण ।

दिक्से दिक्से गिएहउ, आयंबिल्लमेव निद्धेवं ।

यदि सर्वकाले कृपणं कर्तुमशक्तस्तर्हि वषमासाभिरन्तरं स-
पथित्वा पारणके आवाञ्छं करोतु । यदि वषमासापुषस्तु न
शक्नोति तत एकदिनो न तु करोतु । एवं वषमासावधिरेकैक-
दिनं परित्यज्यावाञ्छेन पारणकं तावत्करोतु यावच्चतुर्थमेवमप्य-
शक्तौ प्रतिदिनं निष्ठेपमावाञ्छमेव शृङ्गातु ।

जड़ से न जोगहारणी, संपद से बं होइ तो खमओ ।

स्वमणंतरेण आप्यं-विलं तु निययं तवं कुराड ।

यदि (से) तस्य साधोः संमतिं दात्री पृथ्यति वा कालेन
योगदानिः सम्प्रत्युपेक्षादिपक्षसंयमयोगेगच्छो न भवति तर्हि
भवानुज्ञापकः पक्षमासापुष्पको तत्र च हूपकमानामात्रैककवि-
नहान्या पूर्वोक्तस्वरूपान् नन्तरं यावत्तस्मात्सावधिकप्राप्तं क-
रातुं एवमवधारितौ निवर्तं तदैव आवाससूत्रं तपाः करातु केवलं
संमतिं प्रदातीति साधोः नास्ति तादृशौ शक्तिरिति न तथापद-
हो विधीयते । पुनरपि परा भाह ।

हिष्ठावणिकोसहगा, सोवीरगत्तरभोयणो मण्णया ।

जड इति विजयंति तद्वा, किं नाम जडं न जायेति ॥

अथोक्तं यमये महाप्रभूः कोशलकाः कोशलदेशोऽज्ञातः सवि-
 त् सौवीरकमात्रभोजिनस्तेऽपि च सेवासंसेहननास्ततो यदि
 तेऽप्याथं यापयन्ति यावज्जीवं तर्हि तथा सौवीरकमात्रभोज-
 नेन किञ्च यतयो मांकाग्रमकटिष्वकका यापयन्ति तैः सुतरा-
 मेव यापनीयं प्रभृत्युपसेनवात् । अत्र सूरिराह ॥

तिय सीयं समणेषां, तिय उएहं गिहीण तेषाणुआयं ।

तर्काईणं गहणं, कठरमाईसु नद्यब्बं ॥

शिकं वक्ष्यमाणं शीतं ध्रमणां तेन प्रनिविष्टस्त्वाम्नायुक्करोषे
तत्कारणमायत् आहारपाकासंभवेनाजोर्णोदयो बोधाः प्रादुःखीनं
तदेवं शिकमुक्तं, रुष्टिणां तेन सौवीरकमात्रभोजनेऽपि तेभामहा-
रपाकायुक्ता नाजोर्णोदयो बोधा जायन्ते तस्तेषां यथा मथ्यतामपि
न किमहोः साधूनां नृकृत्नां ह्योपास्तेन कारणेन तत्कामिदृशं
स्वाभुमानमुक्तामहम् । इह प्रायो धतिना विवृतिपरिमोगपरित्याग-
न स्वेदात्मन्यारोपी दायनीयं कदापि नैव ह शरीरस्यापादये संय-
मस्यदण्डवृत्तिमिषं वक्ष्यामोमामावृत्तिपरिमोगः तथा बोकों सुखे
“अनिकमते” निवर्त्य गमया य इति” निर्मिळुक्तिपरिमोगः
ह तत्कारणोपयोगीति तत्कामिदृशं कर्णवद्विषू चूतवटिकोन्मिष्वरी
मनादिविषू मह्यं प्राप्य विकल्पनीयम् । ३० नान्थाः प्रप्रयोजनोप-
पत्ती न शेषकामिनि तेन बहुलेपत्वाद् युक्त्याजिनकत्वात् ।
अथ किं तत्किमिच्छति तथा ?

आहार उबहि सेज्जा, तिभि वि उण्हा गिह्णीण सीए वि ।

तिन्नि उ जीरइ तेसिं, उहउ लसियेण आहारो ॥

माहारा उपधिः शाय्या त्रीत्यपि गृहिणां शीतोऽपि शीतोऽपि च
 ण्यानि भवन्ति ततो जीर्यते विग्रहमन्तरेणापि (बहवस्ति) सजय-
 तो बाह्यतोऽन्यन्तरतोऽप्येव तापेमाहारा जीर्यते । तत्रान्यन्तरो
 ज्ञानवशात् बाह्यः शाय्योपधिः ॥

एयार्ह वि य तन्नि वि, जर्ह्य सीयार्हं होंति गिह्वे वि ।
तेषुवहम्हद् अग्नी, तत्रो य दोस्तो अजीसद् ॥

एतान्येव आहारोपधिश्याकरूपानि त्रीणि यतीनां त्रीण्येऽपि त्रीण्यकारेणैव शीतानि प्रवर्तितं तत्राहारस्य शीतता भिक्षाचर्यायां प्रविष्टस्य बहुकण्ठेषु स्तोकास्तोकाजनेन वृद्धेऽस्माद्गमात् उपधेरकमेकारं वर्गसंघे यथाकासाद्वाच्यं प्रकाशनेन मलिनत्वात् । शश्यायास्तु प्रत्यासन्नशिक्षिकरणान्नयं तेन कारणेन त्रीण्यकारेणैव आहारदीनां शीतत्वसंज्ञकरूपेणोपहन्यते । अग्निजोऽपरो धाविः । तस्माच्चान्युपधातौ दोषाः (अजीयाश्चि) अजीर्णबुद्धतामाध्याव्यो जायन्ते । ततस्तत्कादिप्रवर्णं साधूनामनुवाते तत्कादिनापि हि जाठरोष्णिकदीप्तये तेषामपि तथा स्वभावत्वात् । संप्रत्यक्षेणापि द्रव्यापि प्रदर्शयति ।

आरण्यमदंगसमुप-कुम्भामरायमानकलवद्वा ।

तुयरी मसुरी मुग्गा-मासा य अत्रेवकदा सुक्ला ॥

आदानस्तस्माद्विषयं सगडका कृषिकर्ममाः प्रतीता एषः । शक्यो यथाः कोदकपाः । कुम्भाया उडडाः राजभाषाः सामान्यतः अवलाः श्वेतचवलिता वा । कला वृत्तचनकाः सामान्येन वा वनकाः । तुयरा आदकी । मसुरा द्विलविशेषाः । मुग्गा मायाश्च प्रतीताः । चकाराद्व्येऽप्येवविधान्यविशेषाः शुष्का अनाजं श्लेषकताः । संप्रत्यक्षेणापि द्रव्यापि प्रदर्शयति ॥

उम्भिजपेज्जकं, तकोल्लुण्णसूत्रकैजिकदियायं ।

ए ए उ अणलेवा, पच्छा कम्मं तद्वा जइयं ॥

उड्डेया वस्तुप्रभृतिशकामजिका पेया यवागूः कण्डः कोद्रवीदनः । तत् कदाचन्य उड्डेय येनैववनमाजीहन्त्योपयुज्यते । ल्यो रात्रमुद्राद्व्यादिः काजिकं सौवीरं कथितं तमिनादि । आदिशश्वत्प्रत्यक्षेवविधस्य परिप्रज्ञः । एतानि द्रव्यास्वल्पेनानि । एतेषु पञ्चाकर्म भाज्यं कदाचिज्जवति । कदाचिचेति भावः । संप्रति बहुलेपानि द्रव्याणि दर्शयति ॥

खीरद्विजदिकडर, तेक्ष्णयं फाणियं सर्पिणरसं ।

इवार्ह बहुलेवं-पच्छा कम्मं तर्हि नियमा ॥

खीरं दुग्धं क्षिप प्रतीतं खीरपेया कधुरं प्रागुक्तस्वरूपं तत्र घृतं च प्रतीतं फाणितं गुडपानकं सपिण्डरसस्य अर्ताचारसाधिकं कज्जूरपि इत्यादि द्रव्यजातं बहुलेवं कल्प्यम् । तत्र च पञ्चाकर्म नियमतः । अत एव यतयो रोगमीरवस्तानि न शुद्धिः । यदुक्तं “पच्छाकम्मं तर्हि नइयति” । संप्रति ताम्रव भजनामष्टः क्रिया दर्शयति ॥

संसंध्यरहः, मवां वि य द्वम्भावमेभियरं ।

एएसु अद्रभंगा, नियमा महणं तु एसु ॥

शानुः संक्षीर्ण हस्तः संसृष्टोऽसंसृष्ट वा भवति । येन च कृत्वा भिक्षां ददाति तदपि मां संसृष्टम-संसृष्टं वा द्रव्यमपि सावशेष-मितरुद्ध असावशेषम् । एतेषां च त्रयाणां पदानां संसृष्टहस्ता-मंसृष्टमात्रसावशेषकृपाणां समप्रतिपक्षानां परस्परं संयोगतोऽपि भङ्गा भवन्ति ते चासी । संसृष्टो हस्तः संसृष्टं मां सावशेषं द्रव्यम् । १ । संसृष्टो हस्तः संसृष्टं मां निरवशेषं कल्प्यम् । २ । संसृष्टो हस्तोऽसंसृष्टं मां सावशेषं द्रव्यम् । ३ । संसृष्टो हस्तोऽसंसृष्टं मां निरवशेषं द्रव्यम् । ४ । असंसृष्टो हस्तः संसृष्टं मां सावशेषं द्रव्यम् । ५ । असंसृष्टो हस्तः संसृष्टं मां निरवशेषं द्रव्यम् । ६ । असंसृष्टो हस्तः असंसृष्टं

मां सावशेषं द्रव्यम् ॥ ७ । असंसृष्टो हस्तोऽसंसृष्टं मां निरवशेषं द्रव्यम् ॥ ८ ॥ एतेषु चारुषु भङ्गेषु मध्ये नियमाभिक्षायेन औजस्तसु विषयेषु भङ्गेषु प्रथममृतीयपञ्चमसप्तमेषु बहु-संज्ञायां कर्तव्यम् न समेषु द्वितीयचतुर्थपञ्चमसप्तमेषु । इयं व्याज प्रावना । इह हस्तो मां वा हे वा स्वयोगेन संसृष्टे भवतोऽसंसृष्टे वा न तद्वत्तेन पञ्चाकर्म संभवति किं तर्हि कल्प्यशेषे तया हि यत्र कल्प्यं सावशेषं तत्रैते स्माध्यं करणितं कृषि न शक्यं प्रकाशयति यूयार्थं परिवेष-णसंभवात् । यत्र तु निरवशेषं कल्प्यं तत्र साधुदानानन्तरं नियमतस्तद्रव्याधारस्थाधी इस्तं मां प्रकालयति । ततो द्वितीयादिषु नङ्गेषु कल्प्ये निरवशेषे पञ्चाकर्मसंज्ञनयान् कल्पते प्रथमादिषु न पञ्चाकर्मसंज्ञनवस्तुतः कल्पते इति । वक्तं द्विस-हारम् । अथ गर्हितहारमाह ॥

सविचे अचित्ते-मीसग तद् इण्णे य चउभेणं ।

चउभेणं पण्डितेहो, गहणे आणहणे दोसा ॥

गर्हितमुक्कितं पर्यायः तच्च विधा तथया सचित्तमचित्ते मिश्रं च तदपि च । कदाचिच्छ्रिते सचित्ते सचित्तम-प्ये कदाचिच्छ्रिते कदाचिच्छ्रिते तत् एवं गर्हितं सचित्ताचित्त-मिश्रकल्पणमाधारभूतानाथेयानां च संयोगतत्त्वमुपेक्ष्य भवति । अत्र जगत्त्वकल्पने ततोऽप्यमर्थेस्तिस्रस्तु नङ्गा प्रव-न्ति । तथया सचित्तमिश्रपदान्यमेका सचित्ताचित्तपदान्यां द्वितीया मिश्राचित्तपदान्यां तृतीया । तत्र सचित्ते सचित्ते गर्हितं, मिश्रे सचित्तं, सचित्ते मिश्रं, सचित्ते मिश्रमित । प्रथमा । सचित्ते सचित्तं, अचित्ते सचित्तं, सचित्ते अचित्तं, अचित्ते अचित्तमित्ति द्वितीया । मिश्रे मिश्रं अचित्ते मिश्रं, मिश्रे अचित्तमित्ति तृतीया । सर्वे संख्यायां चार्ह-श प्रज्ञाः । सर्वेषु च नङ्गेषु सचित्तपृथिवीकायमेव गर्हित इत्यादिपतया स्वस्यानपरस्थानाद्यो बर्दिशस्तु बर्दिशस्तु वि-कल्पास्ततः बर्दिशस्तु ह्यार्हशमनुगितानि जानानि चान्यादि शतानि ह्यार्हशदधिकानि । एतेषु च सर्वेषु नङ्गेषु प्रतिषेधो न-कादिग्रहणं निवारणम् । यदि पुनर्हस्यं कुर्यात्तत आहाराय अ-ज्ञानवस्थामिध्याप्यविचारपक्षरूपदोषाः । इहायमग्रहणे मध्यस्या-पि ग्रहणमिति न्यायादौहसिकादिदोषदुष्टानामपि भक्तादीनां ग्रहणे आहारादो दोषा द्रष्टव्याः । संप्रति गर्हितग्रहणे दोषानाह ।

उमिणस्त उण्णे दैत्ते उवड्ढमेज्ज कापदाहां वा ।

सीयरकुम्भं काया, परिम महुं वि दुआहरणं ॥

उण्यस्य कल्पस्य उणुने समुज्जने वदमानो वा भिक्षां ह्येतं यूयमभितानां वा कायानां पृथिव्यादीनां दाहः स्यात् । शीतक-ल्पस्य जूमी पनमे भूम्याभितानाः कायाः पृथिव्यादयो विचार्यन्तेऽ-त्र पतिते मधुविन्दुदाहरणम् । वायवतपुरं नाम नारं तत्रामर-सेना नाम राजा तस्यामान्यो वारस्तकोऽप्यदा चात्यन्तमक्षयं मसंघान्तमेवणासमिति समितो धर्मधेयमात्रा संभवतो भिक्षाम-ट्ठं तस्य गृहं प्राविशत् । तज्ज्ञायो च तस्मै भिक्षादानाय प्रवृत्त-तत्परासमिध्याप्यसमृत्तस्वाधुमुपादितवती । अत्रान्तरे च क-थमपि तनः क्षणमिधो घृतविन्दुजुमी निपातितः । ततो जगवान् धर्मधेयो मुक्तिपदैकानिहिनमानसो ज्ञाथिदि वगज्जीरो मेकवि-निष्कर्मो वसुधेय सर्वसहःशब्द इव रागादिजिररुद्धोमहासुजट इव कर्मिषुविदारणनिष्कर्मको अगवदुपविष्टमिहाप्रवृत्तिवि-धिधानकृतोद्यमो निक्षेपं गर्हितदोषदुष्टा तस्माच्च मे कल्पते इति परिभाष्य ततो निवेष्टमाह । वासककेन चात्मानेन मत्तवारणसिध-

नामं उवाचा दक्षिणं, जाये पासेसखा मुण्येयम् ।

दन्त्रे मन्त्राहरणं, भावस्मि यं होह पंचविहा ॥

प्रासैषणा चतुर्को । तद्यथा नामप्रासैषणा स्थापनाप्रासैषणा इत्येव कल्पविषया प्रासैषणा भावे प्राचविषया प्रासैषणा । स्थापना प्रासैषणा कल्पप्रासैषणाऽपि बाधकल्पवारीरूपा प्रवृत्तैषणा आवर्तनीया । इशरीरव्यतिरिक्तार्थां तु प्रासैषणायां मत्स्यवदाहरणं दृष्टव्यम् । प्राचविषया पुनर्प्रासैषणा द्विधा । तद्यथा आगमतो नो आगमस्तत्र । तत्रागमतो ज्ञातस्तत्र चोपयुक्तः । नो आगमतो द्विधा प्रशस्ता अप्रशस्ता च । तत्र प्रशस्ता संयोजनविशेषरहिताप्रशस्ता संयोजनादिरूपा तामेव विद्मिहति । “भावस्मि य” इत्यादि भावे जावविषया पुनर्प्रासैषणा पञ्चविधा संयोजनादिभेदात्पञ्चप्रकाराः । तत्र कल्पप्रासैषणाऽहारस्य संयोजमाह ॥

चरियं च कल्पियं वा, ओहरणं दुविहयेव नायम् ।

अथस्व साहस्यता, ईषणमिव क्रोयणद्वय ॥

इह विवक्षितस्यार्थस्य साधनार्थं प्रतिपादनार्थं द्विविधमुदाहरणं कृतव्यम् । तद्यथा चरितं संकल्पितं च कथमिव विवक्षितस्यार्थस्य प्रसाधनार्थमुदाहरणं जवर्तित्वेन ब्रूह । कथमनन्विष क्रोहनाथोन्मिधनमिव क्रोहनस्येति जावस्तत्र प्रस्तुतस्यार्थस्य प्रसाधनार्थमिव कल्पितमुदाहरणम् । कोऽप्येको मत्स्यसंबन्धी मत्स्यप्रदणनिमित्ते चरितं गतवान् गत्वा च तेन तद्वत्स्थानाप्रज्ञाने मान्येसीममेतो गतः सरो इत्येव प्रविक्षिपे तत्र च सारसि परिणतबुद्धिको महादुर्को ज्ञानमत्स्यो यस्ते स गतगतमालंगन्धमाप्राय तद्गुरुणार्थं गतस्य समीपमुपागत्य यत्नतः पर्यन्ते सकलमपि मानं जावित्वा पुष्टेन च गतमाहृत्य दूरतोऽपचक्राम । मत्स्यबन्धी च गृहीतो गतेन मत्स्य इति विविच्य गतमाहृत्यवान् न पश्यति मत्स्यं पुनः मांसपेसीसहितं गतं प्रविक्षेप तथैव स मत्स्यो मानं जावित्वा पुनश्च गतमाहृत्य पलायितवान् । एवं चरित्वा वाराद् मत्स्यो मांसं जावितवान् न च गृहीतो मत्स्यबन्धिना ।

क्राद भसस्मि पहीण, भ्रायंतं मेचिज्यं भाग्यं मच्छो ।

किं भ्रायसि नं पते, मुण ताव जहा आदितिओसि ॥

अथ मानं प्रकीर्णं ध्यायन्तं मान्स्विकं मत्स्यो जगति यथा किं मत्स्येव ध्यायसि जितयसि शृणु तावत् यथा त्वमन्दीको निरुल्लेखो जवसि ॥

निवन्नामे मुहामुक्ते, तिस्रस्तुतां बलयापुष्टे ।

निमस्तुत्तां जालेण, सहजिञ्जोदणं दहे ॥

अदमेकदा त्रीन् वारान् वलाकाया मुक्तादुमुक्तस्य हि कदाचिद्दं वराकया गृहीतस्तत्तस्या मुले प्रवेष्टुमर्थं मूत्रं मुक्तिप्रस्ततो मया विनितं यद्यहमुद्वारेवास्याः मुले निपतियामि तर्हि पतितोऽहमस्मत्सुले इति न मे प्राणकीदां तस्मात्पिपित्तामीति एवं विचिन्त्य दक्षतया तथैव हतं परित्रष्टस्तस्या मुखात् । ततो दुर्याऽपि तयोर्वैमुक्तिस्तथैव च द्वितीयापि वारं मुखाप-
त्रिष्टः । कृतीयेवास्यां तु जज्ञे निपतितस्ततो दूरं पश्चात्पतितस्या किञ्चिद्विषीद् वारान् वरा गत्या मुले वराकामुले प्राद्विष्टुपे निप-
तितो दक्षतया शीघ्रं बल्यैव सह बिभर्गः । तथा त्रिस्तकृत्य एकविंशतिवारान् मान्स्विकेन प्रविक्षिते आज्ञे पतितोऽपि बाध-
काराणि स मत्स्यबन्धी संकोचयति जातं तावत् दैनैव यथा

प्रविष्टस्तैव ततो आज्ञाद्विभर्गः । “ आज्ञेमति ” कृतीया पञ्च-
म्येव दृष्टव्या । तथा सहजं एकवारं मान्स्विकेन च दक्षजलमन्त्र-
संबन्धे तस्मिन् न्येदे त्रिकोदके बहुभिर्मत्स्यैः सहार्द्रं गृहीतः ।
स च सर्वानपि ताव् मान्स्विकेन पिपतीकृत्य तीक्ष्णायः-
शाकया प्रोतयति । ततो ऽहं दक्षतया यथा स मान्स्विको न
पश्यति तथा स्वयमेव तामयःशाकां चदनेन क्षमिता स्थितः ।
स च मान्स्विकस्ताव् मत्स्यान् कर्दमक्षितान् प्रकाशयितुं सरसि
जगाम तेषु च प्रकाशयमानित्यन्तरमह्वाय फटित्येव जलमभ्य-
निमज्जवान् ॥

एयारिसं वम सचं, सतं घटियघट्टणं ।

इच्छसि गलेण येत्तु, अहो ते अद्विरीयया ॥

एतादृशो पूर्वोक्तस्वरूपं वम सचं शतं कुडिंसं घटितस्य धारा-
विकृतस्थोपायस्य घट्टनं बालकान्मिच्छति मां गतेन गृहीतु-
मित्यहं ते तव अद्विहीता निहंज्जतेति । तदेवमुक्तो कल्पप्रासै-
षणार्थां दृष्टव्यम् । संप्रति आवभासैषणायामुपनयः कियते । म-
त्स्यत्वानीयः साधुर्मांसत्वानीयं प्रकपानीयं मान्स्विकत्वानीयो
रगादिकोपगणः यथा न उक्षितो मत्स्य उपायशेतेन तथा साधु-
रपि प्रकादिकमन्त्रवद्वारात्मानमनुशास्त्रप्रधानेन रक्षयेत् ।

तामेवानुशास्ति प्रवक्ष्यति ॥

बायालीसिसणसं-कदम्मि गहणम्मि जीव नं कु छल्लिओ ।

इहिं जह न छल्लज्जमि, जुंजंतां रागोमेहिं ॥

इह एषणाप्रदणं एषणागता दोषा अविधीयन्ते ततोऽयमर्थः
द्विजत्वारिंशत्संबन्धे य एषणादोषा गवेयणाग्रहणैषणादोषास्तैः
संकेते विषमे प्रदणेन मत्स्यपानादृनामादाने हेज्जीव । त्वं मेव उ-
क्षितस्तत्र इदानीं संप्रति जुञ्जानो रागोपपाप्यां यथा न दृष्टयसे
तथा कर्त्तव्यम् ।

संप्रति तामेव प्राजप्रासैषणां प्रतिपादयति ।

धासेसणा उ भावे, होउ पसत्था तहेव अपमत्स्या ।

अपमत्स्या पंचविहा, तन्विबरीया वसत्था उ ॥

भावे भावविषया प्रासैषणा द्विविधा तद्यथा प्रशस्ता अप्रशस्ता
च । तत्र प्रशस्ता पञ्चविधा संयोजनाविशेषरहिताप्रशस्ता पिप-
नरूपा । तद्विपरीता संयोजनाविशेषरहिता प्रशस्ता पिप-
नरूपा (संयोज-
नरहितं वक्तव्यता संयोजना बान्धे) (ज्ञानेन कारणमाहारप्र-
माणं च आहारबान्धे) (अङ्गारधुमद्वेया अंगारधुमादिबान्धे)

तथा च—

गवेसणोए गहयो, परिभोगेसणा जहा ।

आहारोऽविमज्जाए, एए तिञ्चि विंसंहिए ॥ ११ ॥

गवेयणायामेषणा गवेयणैषणा गौरिव एषणा गवेयणा विष्टुका-
हारदर्शनविचारणा प्रथमा एषणा १ द्वितीया ग्रहणैषणा विष्टु-
काद्विष्टुस्य प्रदणं ग्रहणैषणा २ कृतीया परिभोगैषणा परि स-
मस्ताव मुच्यन्ते आहारादिकमस्मिन्निति परिज्ञेयो मत्स्यहो-
जोजनसमस्त्यतैषा विचारणा परिभोगैषणा एतास्मिन्नोऽपि ए-
षणा आहारापविशस्यास्तु विज्ञोऽप्येव केवलमाहारं दध्वा एता
एषणा न भवेयुः किं तु आहारे चपडो वक्ष्यप्रादौ शक्या उपा-
ध्यः संस्तारकाविस्तव स्वयंशेषणा विषेया इत्यर्थः ।

उगमप्रउपायणं पदमे, विष्टु सोहिज्ज एसणं ।

परिज्ञोमं चउर्यं च, विमोहिज्ज जयं जयी ॥ १२ ॥

(अयं इति) यानवाद् (अयं इति) यतिः साधुः (प्रथमे इति) प्रथमायां गणेषणायास्तुम्भोत्यान्वादेशाद् विशेष्येय विभे-
षेण विचारयेत् पुनः साधुद्वितीयायां प्रदणैषणायां शुद्धिवादि-
दोषाद् विचारयेत् पुनस्तृतीयायां परिमोषैषणायां चतुर्थे दो-
षचतुष्टये विशेष्येय १२ इति गाथायाः ॥ अथ प्रथमायां गणेष-
णैषणायां द्वित्रिंशद्दोषा जयन्ति तत्तथा प्रथमे दोषा उक्त-
दोषाः उक्तमन्त्रेण आधाकस्मैकादि दोषाश्च दोषाः तथा प्रथमे-
षणायामेव उपादानाद्विदोषाः जयन्ति । उपाद्यन्ते साधुना ये
ते उपादानाः साधोः सकाशाद्देव दोषाश्च उपाद्यन्ते । ते च
धात्रीप्रमुखाः एवं द्वित्रिंशद्दोषा द्वितीयायामेषणायां प्रदणैषणा-
यां शुद्धिवादि द्वा दोषाः । उजयन्ते द्वायकाद् शुद्धिकाच ज-
यन्ति उक्तं २४ अ० ॥ (गणेषणायां द्वित्रिंशद्दोषाः ततोऽन्तर्गता
आधाकस्मैकादयः दोषाश्च ते च उगमाशान्ते-कस्यान्वाया धात्री-
प्रमुखाः दोषाश्च ते च उपायणाशान्ते) अथ प्रदणैषणाया द्वा
दोषाः कथ्यन्ते । यदा दायकः शङ्कां कुर्वन् द्वाति साधुरपि
जानाति प्रसौ दायकः शङ्कां करोति एवं सति आहारं शुद्धाति
तदा प्रथमः शङ्कितो दोषः १ द्वितीयो द्विक्रितो दोषः स द्वित्रियः य-
द्वा सचित्तेन अगमिन्तः आहारः अचित्तेन अगमिदत्तआहारो भव-
ति तदा अचित्तदोषः उक्तः कथ्यन्ते २ यदा धृष्टिर्थां ज्ञेयं अचित्तव-
स्पनिमये वसज्जीवानां मये निक्षिप्तमाहारं द्वाति तदा नि-
क्षिप्तस्त्वृणीयो दोषः ३ यदा अचित्तमाहारमपि सचित्तेन आ-
प्यादितं स्यात्तदा पिहितदोषचतुष्टयः ४ पिहितदोषस्य चतुष्टयं
सचित्तमाहारं सचित्तेन पिहिततम, अचित्ते सचित्तेन पिहि-
ततम, सचित्तमचित्तेन पिहिततमचित्तेन सचित्तेन पिहिततमे चतुष्टये
ज्ज्ञाया अचित्त आहारः अचित्तेन पिहितः । अथ कोऽपि न दोषः ।
यदा बुद्धिज्ञानं स्थितमाहारं तत्तथाभाजनेन दातुमन्वाक्यत्वेन
तन्नाजनेन परत्रोत्साहं अथवा तस्माज्ज्ञानादपरस्मिन् भाजने
उत्साहं आहारं द्वाति स संहृतदोषः पञ्चमः ५ यदा अ-
समर्थः पात्रकः शिष्टः स्थविरः अथ उगमस्यो मस्यो ज्वरपीडितः
कम्पमानराशरीरं निगच्छजडो हृद्दे सितो गलितहस्तबिलुक्पात्रः
यतादयो वा दाना ददाति तदा दायकदोषः । पुनर्यदा कश्चि-
दायको दायिका वा अक्षि प्रज्वालयेत् अरहहृदं ग्रामयत्
अरहहृदं चानपेयं कुर्वन् मुसलेन कण्डयन् शिलायां लोष्ठके
वस्यन् चरण्यां कार्पासादिकं लोष्ठयत् दत्तं वा पिच्छयत्
सूर्पकेन धान्यमाच्छादयत् फलादिकं विदारयन् प्रमाजनेन
रजःप्रमाजयेत् इत्यादि । अन्ते कुर्वन् तथा भोजनं कुर्वन् स्त्री च
या सस्यूणीमंस्थिता भवति पुनर्यो च क्वा बालं प्रति सत्यं
पाययन्तु पुनन्ते बालं दत्तं मुक्त्वा आहारदानाय उत्तिष्ठति
पुनर्यः पदकायस्मर्द्धनं सङ्गृह्णन् वा कुर्वन् साधुं दह्वा हृदि-
कोपरिस्त्वमप्रपिण्डमुत्सारयति इत्यादयो बह्वो दायकदोषा
इति षष्ठो दायकदोषः ॥ ६ ॥ यदा अनामोर्गेन आचिचार्यैव
शुद्धाङ्गमाहारं समील्य द्वाति तदा सप्तम उन्मिषितदोषः
॥ ७ ॥ यदा द्वयेषु अपरिणतमाहारं भाषेन उभयोः पुरुषयो-
राहारं वर्तते तन्मये एकस्य साधवे दानं मनोऽस्ति एकस्य
च नास्ति तदाहृदमपरिणतदोषयुक्तं स्यात् अपरिणतदोष-
आहृतः ॥ ८ ॥ यदा दधिदुग्धलैरीत्यादिद्रव्यं येन द्वयेषु
द्वौकरो वा सितः स्यात्तदा पञ्चात्मकत्वेन सितपिण्डो नमो
दोषः स्यात् ॥ ९ ॥ यदा सितपाणि धृतदधिदुग्धादिविचूर्न
पातयत् आहारं द्वाति तदा छत्रितो दशमो दोषः स्यात् ॥ १० ॥
इति प्रदणैषणायां दायकमाहकयोरन्योऽर्थो दोषसम्भवाः ॥

अथ परिमोषैषणायां प्रासैषणायाः पञ्च दोषाः सम्भवन्ति
तत्तथा यदा क्षीरकण्डवृत्तादिद्रव्यं समील्य रसलौक्येन
पुष्टे तदा संयोजनादोषः प्रथमः ॥ १ ॥ यदा सितान्ते पुरुष-
स्याहार उक्तोऽस्ति तस्मादाहारप्रमाणात्साधुलोभेन अधिक-
माहारं करोति तदा अग्रमाणा द्वितीयो दोषः ॥ २ ॥ यदा सर-
साहारं कुर्वन् जनकन्तं दातारं वर्णयेति तदा इङ्गालदोषस्तृ-
तीयः ॥ ३ ॥ बिरसमाहारं कुर्वन् दूरिम् रूपं वा निवृत्ति
तदा चतुर्थो धूमदोषः ॥ ४ ॥ यदा तपःस्वाध्यायैषयादुप्यादि-
कारणवद्देव विना बलवीर्याद्यै सरसाहारं करोति तदा प-
ञ्चमोऽकारणदोषः ॥ ५ ॥ एते पञ्च दोषाः परिमोषैषणायाः
दोषाः । एवं सर्वे ॥ ४५ ॥ सप्तव्यतिरिक्तदोषा भवन्ति परिमोषै-
षणायां चतुर्थे दोषचतुष्टये सूत्रे उक्तं तच्च इङ्गालधूमयोः
मोहनीयकस्मोद्व्यादेव दायकस्य प्रसोसावतो निम्नाद्यतश्च
आनुमोवाव एकत्वमेव अङ्गीकृते तस्माच्चवारि एव दोषा वृ-
हीताः एवं ॥ ४६ ॥ वद्व्यात्वारिहोषा भवन्ति अथवा परिमो-
षैषणायां परिमोषसमये कासकस्यमेव पिण्डं (१) शय्या
(२) वस्त्रं (३) पात्रं (४) एतच्चतुर्थे विशेष्येय । अय-
मपि अर्थो विद्यते इत्यनेन “ उन्मात्प्रायाणं पदमे ” इति-
गाथायां ॥ १२ ॥ एषणासमितेन चानेवणा परिचर्जनीया
वृत्तः २४ अ० ।

तथा चोत्तरगुणाधिकृत्याह ॥

संयुक्ते मे मद्रापन्ने, चरे दत्तेसणं चरे ।

एसाणासमिपि शिबं, वजयते अणुसणं ॥ १३ ॥

आश्वयत्तराणां रोधेनेन्द्रियनिरोधेन च संयुक्तः स मिश्रमंहती
प्रहा यस्यासौ मद्रापन्नो विमुक्तबुद्धिरित्यर्थः । तन्नेन जीवाजी-
वाविषयाद्योनिहता भवति भवति । प्रोहोऽन्नेनः क्षुत्पिपासा-
द्विपरीदहेन कोन्यते । तद्वद्दशोयति । आहारोपशयिष्यादि-
के स्वस्थामिना तत्संदिष्टं वा दत्ते स्वस्थेणां चरत्येषणीं च वृ-
द्धान्त्यर्थः । एषणाया एषणायां वा गणेषणाप्रदणैषणाप्रास-
क्यायां विविधायामपि स्वयमितः समितः स साधुनित्यमेव-
णासमितः सजनेषणां परिचर्जयत् परित्र्यक्तस्यममनुपालयेत् ।
उपलक्षणाद्यैसाद्वयं देशाभिरपीथांसमित्यादिभिः समितो रु-
द्वय इति ॥ १३ ॥

अनेषणीयपरिहारमपिहत्याह ॥

नृपायं च समारम्भ, तमुहिस्ता य जं कर्तं ।

तरिसं तु ए गिएहेजा, अग्रप्राणं सुसंजए ॥ १४ ॥

अनुबन्ध भवन्ति प्रविशन्ति च प्राणिनस्तामि तूतानि प्राणिनः
समारम्भ संरुन्समारम्भरुन्समैकतापयित्वा तं साधुमुद्दिश्य
साधवे यत्कृते तदकल्पितमाहारोपकरणादिकं तादशमाधक-
मदोषकुडं सुसंयतः सुतपस्वी तदन्नं पानकं वा न हृत्तीत । तु-
हाद्वैष्येकार्पायैसाद्वयं चरदेवं तेन मार्गोऽनुपाक्षितो भव-
ति ॥ १४ ॥ सूत्रं १ बु० ११ अ० ।

तथाचोत्तराध्ययेन ।

परिवादिपि न चिहेजा, त्रिकसुदत्तेसणं चरे ।

पदिकवेष्ट एसिता, मियं कालेण भकसए ॥ १५ ॥

परिवादिपिदपिस्तस्यां न तिष्ठेत् न पक्विक्षुद्रमिकोपादानायै-
कवाचित्स्थितो जनेव तत्र दायकदोषोऽनवगमप्रसङ्गात् । यद्वा प-
ङ्कवां भोक्तुमुपायैषुत्यादिसंविधानं न तिष्ठेत्मीत्यवच्छेदस्यान-

हेअथैवमेव दोषान् शोचितवन्त इति । "नेव एसहीणुवमा जं पुरिस्सत्ते तरेपे योधिद्विजो सिद्धिमेव" इह प्रत्यक्षेणोपमानवस्तुना परोक्षमुपमेयं साक्षादुपहस्यमानमपि साध्यते शास्त्रे श्लोकेऽन्यथेतिः ततोऽत्रापि प्रत्यक्षमात्रेण साधितकाहीनसमवसरण-सकृत्प्रेषणाशोचनेन परोक्षमपि तीर्थैकराक्षत्राजिसमवसरण-साधुवर्गमेषणाशोचनेन साधितं किं "नेव एसहीणुवमसपि" अपि च श्रीमन्महावीरस्वामी श्रीसुधर्मस्वामी जन्मस्वामी चेति त्रयोपुत्रयुगादि शावदनगाराणां निवारणपद्दीगमनवचुलीये च पुरुषयुगे निर्हृते सति सिद्धमार्गः कृपकभेषिकेवहोत्पत्या-द्विषो व्यवजिह्वः न पुनर्होमदीनचारित्र्यरूपः शास्त्रपरिज्ञा-वितस्तस्येदानीमप्यनुवर्तमानत्वात्तच्च यति तेषां साधुनामुक्त-मादिदोषशोधनं नामाविष्यद् ततस्ते सिद्धमार्गमपि मासाद्वि-ष्यन् इतो निष्कीर्यते तेषपि जगत्तत् इत्येवमेवशास्त्रादि कृतव-न्त इति । वृ० १३० ।

(१२) विस्तरेण वक्ष्येवप्राधान्येव प्रायश्चित्तमाह ।

ससरक्खे ससाण्हिक्के, पण्णं भट्ठमा वुण्णुसंसत्तं ।

उचकुट्ठाण्णे गुम्फो, सेसे सन्नेसु मासद्वयं ॥

शङ्किते पञ्चविंशत्युपायां मध्ये वचकुट्ठिनं तथिष्यन्नमाप-द्यते । प्रायश्चित्तं शङ्किते सरजस्केन सविचर्मिष्विधौकायपर-जोषङ्कितेन हस्तेन मात्रकेण वा मिश्रां शृङ्गतः पञ्च रात्रिभि-वनि । सविचर्मिष्विधौकायस्येन हस्तेन मात्रकेण वा मिश्रामादानस्य पञ्च रात्रिदिवानि, अविचर्मिष्विधौकायस्येन विष्टाभूमयार्मासलशुभपलादुपभूयितानि शङ्कितेन शृङ्गमात्रेण अत्वारो गुरुकाः, शृङ्गद्वयतैलादिभिरपि क्रीटिकासंस्कारैर्भङ्गि-नमादानस्य अत्वारो लघवः । पुट्टकमपि पञ्चाङ्गमपि च अतुल्यसंयुक्तः । अन्ये मासलघु प्रतिपद्यन्ते । अतुल्यते अन्नमे-तत्तुल्यते वनस्पतिकायिके मासलघु कृष्णोऽन्यन्ते सविचर्मिष्विधौकायस्येन मासलघु "ससेसु सन्नेसु मासलघु" परीते प्रत्येके कुट्टिते वृक्षिते वा प्रत्येके मासलघु, मिश्रं परीते सर्वत्र मासलघु अन्ते मासलघु । तथा मृत्तिकासिंहहस्ते यावन्तः सेटिकाव्यां मृत्तिकाया मे-दास्तेषु सर्वेषु मासलघु । निश्चिते प्रायश्चित्तमाह ।

चणलहुमा चणगुम्फा, मासां हणुगुरुपण्णलहुगुम्फं ।

वुच्छंति परितण्णत्तं, मीसे दोए य अण्णत्तपरे य ॥

प्रत्येकं सविधान्तरप्रतिष्ठितमादानस्य अत्वारो लघुकाः प्रत्येकं सविधान्तरपरप्रतिष्ठितमपि अत्वारो लघवः । अन्नस्त-स-विधान्तरप्रतिष्ठितमादानस्य अत्वारो गुरुकाः । अन्नस्तसवि-धान्तरपरप्रतिष्ठितमपि शृङ्गतत्वारो गुरुकाः प्रत्येकमिभान-न्तरप्रतिष्ठितं परप्रतिष्ठितं वा शृङ्गतो मासलघु । अन्नन्तरं परप्रत्येका वा प्रतिष्ठितमादानस्य मासलघु । बांजेषु परितस्थ-मन्तरं वा प्रतिष्ठितं शृङ्गतः पञ्चरात्रिदिवानि लघुकानि । अन्-नेषु गुरुकानि । अन्ये तु ह्रस्वते प्रत्येकमेवमन्तरं परं वा प्रति-ष्ठितमादानस्य लघु रात्रिदिवसपञ्चकम् । अन्नते अन्नन्तरं परं वा प्रतिष्ठितं शृङ्गतो गुरुकमिति । तथा परं प्रत्येकं सविधानन्त-रप्रतिष्ठितं शृङ्गतत्वारो मासलघु । तथा प्र-त्येके मिश्रं अन्नन्तरप्रतिष्ठितमादानस्य लघुको मासः परं-परप्रतिष्ठितं शृङ्गतो लघु रात्रिदिवसपञ्चकम् । अन्नते मिश्रमन्तरं प्रतिष्ठिते मासलघु परंपरप्रतिष्ठिते गुरु रात्रिदिवसपञ्चकमिति । उक्तं च "पुढरी भाऊ तेऊ, परिते येव तह य वण्णकाये । अव-लघु अण्णत्तरमि, सविचर्मि परंपरे मासो । मासावर्तलघुको, अ-

धुपणगपरंपरे परितेसु । एए येव च गुम्फा, हौति अण्णत्ते पर-द्वारे" इति त्रसकाये अन्नन्तरप्रतिष्ठितं शृङ्गतत्वारो लघुको परं-परप्रतिष्ठितं शृङ्गतो मासलघु त्रसकाये "अतुल्यगुमा अन्नन्तर-परंपरदिप लघुको" इतिवचनात् एवं चर्माजीविकायेषु प्र-त्येकेऽन्ये मिश्रं च पृथिव्यादी बांजे च प्रत्येके अन्नते मिश्रं आनन्तरं परंपरं च प्रतिष्ठितमादानस्य प्रायश्चित्तमिति ।

अधुना पिट्ठितं संहरणं चाधिष्ठय प्रायश्चित्तमाह ।

एवेव य पिट्ठियामि, लहुमा दम्भमि येव अपरिणए ।

बासुम्भस्से पण्णं, अण्णत्तवोए य पण्णगुरु ॥

एवमेव अनेनैव प्रकारेण पिट्ठितेऽपि प्रायश्चित्तं वक्तव्यं कि-मुक्तं भवति यथा निश्चिते प्रायश्चित्तमुक्तमेवं येन कस्येण स-विचर्मिष्विधौकायस्येन मिश्रं वाऽनन्तरं परं वापि धीयते तत्रापि कस्यं नवरमात्रेण गुरुकेण पिट्ठिते शृङ्गतत्वारो लघुको संहर-णे येन मात्रकेण मिश्रां दातुकामस्तत्र यदि किञ्चिदाश्रितं बर्तेत तद्वन्धुं संहृत्य द्वाविं तच्च संहित्यमाणमात्रापि अपरिणत्तं त-स्मिन्नपरिणते कस्ये संहते शृङ्गतत्वारो लघुकाः । दायके प्र-मक्षिते कपुलके "द्व्यारो गुरुकाः । पिप्पलकतेनमसुद्धाजपद-रत्नमर्हन्मण्डुचेपु श्रौक्षं मासलघु । रोचेषु दायकदोषेषु अ-त्वारो लघुका । श्रमिषे सविचर्मिष्विधौकायस्येन चतुर्गु । मिश्रान-न्तरमिष्विधौकायस्येन चतुर्गु । प्रत्येकमिष्विधौकायस्येन मासलघु । विष्वक् अन्तिम प्रत्येकमिष्विधौकायस्येन लघु रात्रि दवपञ्च-कम् । अन्नस्तवीजोन्तिमं गुरु रात्रिदिवसपञ्चकम् । अपरिणत्ते द्रव्या-परिणते कायनिष्पन्नं ये कायाः प्रत्येकरूपा अन्न-तरूपा वा अप-रिणता तथिष्विधौकायस्येन तत्र पृथिव्यादिपरिणतेषु चतुर्गु लघु-का । अन्नस्तसविपरिणतेषु चतुर्गु । उक्तं च "द्व्यारपरिणते अवह-पुड्गवादी चणगुरु" इत्येव केषु लघुको मासः "प्राजापरिणते लघु-गो" इति वचनात् तस्मिन् मासेषु त्रिपु मङ्गेषु अत्वारो लघुकाः अ-रममङ्गेषु जनेषु मासेषु चतुर्गु । इति प्रायेण त्रिपु मङ्गेषु प्रत्येकं चतुर्गु लघुकाः अरममङ्गेषु मासेषु चतुर्गु ।

सजोगसर्गातो, अण्णत्तवीसे चणगुरु हौति ।

बासुम्भस्से मासो, सेसे लघुका य सन्नेसु ॥

संयोजना षड्विधा अन्तर्बहिः । तत्रान्तःसंयोजनार्था अत्वारो लघवः बहिः संयोजनार्था अत्वारो गुरुका अन्ये आन्तर्बहिषो सं-योजनार्था अत्वारो गुरुका इति प्रतिपत्ताः । प्रमाणतस्मिन्मादा-रयति अत्वारो लघवः (सर्गात्तरं) साङ्गरे मादार्थमात्रेण अत्वारो गुरुकाः, सधुमे अतुल्येषु निष्कारणे लघुतेषु सविधा-नन्तमिष्विधौकायस्येन चतुर्गु लघुकाः । एतच्च प्रागेव स्वल्पेन ज्ञेयमित्यहम् । तथा विष्वक्मिष्विधौकायस्येन प्रत्येकमिष्विधौकायस्येन लघुको मासोऽन-न्तमिष्विधौकायस्येन (सेसे हणुमा व सन्नेसु) रोचेषु सर्वेषां प्र-द्विषेणामेवेषु मासेषु मासेषु अत्वारो लघुकास्ते च तथैव योजिताः । वृ० १३० ।

(१३) पिट्ठेयणा च विग्रहप्रत्येकारस्ताश्च सप्त तथा आह ।

सच पिट्ठेयणाओ पण्णत्ताओ सच पाणेसणाओ पण्ण-त्ताओ ॥

पिण्डं सप्तममाषया मन्तं तस्यैवणा ग्रहणप्रकाराः पिण्डेयणा-स्ताश्चैताः "संसक्रमसंसठा, उक्तं तस्यैवेषिया येव ॥ उम्मा-दिया ॥ पण्णत्ताओ, ६ उक्तमप्यम्मा, य सचमिया" ॥ १ ॥ त-

आसंसृष्टा इस्तमात्रायां चिन्तनीया । "असंसृष्टे मष्टे करंदि-
यति पुत्रं भवत् " ॥ एवं शुद्धतः प्रथमा अस्ति गाथायां तु
सुखमुक्त्युक्त्यारण्योऽप्यथापाठः । संस्पृष्टा ताज्यामेव चिन्त्या
" संस्पृष्टे इत्येवं संस्पृष्टे मष्टे करंदि यति पुत्रं भवत् " ॥ एवं
शुद्धतो द्वितीया । उक्तता नाम स्थान्यादीं स्वयोगेन भोजनजा-
तमुक्तततः । "असंसृष्टे इत्येवं असंसृष्टे मष्टे संस्पृष्टे वा मष्टे सं
स्पृष्टे वा इत्येव " ॥ एवं शुद्धतस्तृतीया । अत्युत्तमा नाम अत्युत्त-
माऽऽभाववाचकः निर्वर्णं पुष्टुकादिशुद्धतस्तृतीया । अत्युत्तमा नाम
भोजनकाले शरावादिपुष्टतमेव भोजनजातं यन्मते शुद्धतः पञ्च
मी । प्रशुद्धीता नाम भोजनवलेयां वातुमभ्युद्यतेन करादिना
प्रशुद्धीते यज्ञोजनजातं प्रोक्तं वा स्वदस्तादिना तद्वृद्धत इति
षष्ठी । उज्जितधर्मा नाम यत्परिव्यागाद् भोजनजातमन्ये वा त्रि-
पदाद्यो नावकाङ्क्षति तद्वृद्धत इति वृद्धत इति वृद्धतं सप्तमी-
ति । पानकैषणा एता एव वरं चतुर्थी नानात्वं तत्र श्यायम-
सौवीर्यादिनिर्वर्णं विज्ञेयमिति स्था ७ ग्रा ० आश ० प्रव ०
नि ० चू ० । पंचा ० (तथा वा चारुद्वा पिपदाधिकार एव सप्त पि-
पदैषणा अग्रिष्ठत्य सुप्रमाह । तच्च पिपैषणाशब्दे कष्टम्यम्)

(१४) एषणायां कर्तव्यम् तथा चाह—

जिक्वृ द्युपचये कपदिष्टम्,

गामं च एगारं च अगुप्यपिस्सा ।

से एषसं जागमणसं च,

अग्रसं पाणसं अगुणगिद्धे ॥

एत एव मद्रथानपरितो जिज्ञाशालो निष्ठः तं विशिनष्टि ।
मृते च ज्ञानविज्ञेयानादि संस्काराणां यादृको तनुः शरीरं यस्य
स ज्ञातव्यः । यद्यि वा मोहं मृतं तज्ज्ञातो भोभानाऽपि पञ्चादिका
शेषया यस्य स जयति मुद्वः । प्रत्यस्तमं शेषेभ्यः । तथा इष्टोऽ-
वगतो यथावस्थितो यमेः सुपचमं चारित्राद्यो येन स तथा चैवं
युतः कविद्वयसरे भ्रामं नगरमग्न्या मग्नदिकमनुविषय मि-
क्षायेमसाधुसमभूतिसंजननोपपन्नः सन्नेषणागवेषप्रहणेषणा-
दिकां जानन् सम्यगवच्छन्ननेषणां चोक्तमद्वैतदिकां तत्परिहारं
विपारं च सम्यगवच्छन्ननेषणस्य पानस्य वा न तु युक्तोऽन्युप-
पन्नः सम्यगिहरेत् । तथा हि स्वविरकल्पिकां द्विज्यारिशाहो-
परदितां जिज्ञां शुद्धां युज्जितकल्पिकतां पृष्टतः पञ्चस्वनिग्रहो ऽयो-
म्रदस्ताभ्यामः 'संघमसंलघा उद्धर तद् हौति अन्यत्रेवाय । उ-
मादिया पमादिया उज्जितचम्या य सप्तमिया अथवा यो यस्ता-
निग्रहः स तस्यैषणा अपरा त्वनेषणेत्येवमेषणानेषणाजिह्वा-
क-
चिन्त्यविष्टः सप्ताहाराद्यमृद्विज्ञातः सम्यक् शुद्धां जिज्ञां शुद्धीया-
दिति । सूत्र ० १ ध्रु ० १३ अ ० ।

एतन्नामसमिप-एषणाऽऽसमित पुं० असमाधिस्थाननेदे, "एषणा-
ए असमिपया विनवत् " तथा " एषणासमिप असमिपया वि-
नवतिचि " एषणायां समितश्चापि संयुक्तोऽपि नानैषणां परिह-
रति प्रतिमैरितश्चास्ती साधुभिः सह कदाहृत्य अनेषणीयतां
परिहरन् जीवोपरोधे वृत्तं एवं चात्मपरयोरसमाधिकरणात्-
समाधिकस्थानमिदं विदिततममिति । द्वा ० १ अ ० । "अनेषणं
नपरिहरति विनिवोदितो साधुर्हि समं मद्रथ अपरिहरतो य
कायानुमुचरोधे वहुती वहुतो य अप्यायं चैव असमाहाय
जोषयतीति " भाय ० ४ अ ० ।

एतन्नामोपर-एषणागोचर-पुं० एषणा उक्तमादिरोषविशेषमुक्तम-

कपानादिगवेषणकृपा तत्प्रधानो यो गौरिष मध्यस्थतया त्रि-
क्षार्यं वरयं स एषणागोचरः । एषणाप्रधानायां गोचरवर्ध्या-
याव, दृष्ट ० १ अ ० "तितिण्य एषणागोचरस्तं पश्चिमं" ति-
तिणिक्तोऽङ्गमे सति वेदाद्यधिक्यनानिधायं स च वेदप्रधान-
त्वादेवेषणा उक्तमादिरोषविशेषमुक्तपानादिगवेषणप्रवृत्तसङ्गता त-
त्प्रधानो यो गोचरो गौरिष मध्यस्थतया त्रिक्षार्यं गोचरं स एष-
णागोचरस्तस्य परिमथुः । सखेदो हि अनेषणीयमपि शुद्धाती-
ति भावः । स्था ० १ अ ० ।

एषणादोष-एषणादोष-पुं० एषणमेवेषणाऽऽनादेर्महणकाले श-
ङ्कितानिभिः प्रकारैरन्येषणं तद्विषया दोषा एषणादोषाः । प्रव ०
१७ अ ० । एषणायः शङ्कितानि के दोषे, एषणा शुद्धिना दीय-
मानपिपदादेर्महणं तदोषाः शङ्कितानि दोषा इति । स्था ० ३ अ ०
(ते च एषणा शब्दे) ।

एषणाविरोहि-एषणाविशुद्धि-स्त्री० विशुद्धिमेवे, स्था ० १ अ ० ।

(तद्वक्तव्यता विरोहि शब्दे)

एषणासमि-एषणासमिति-स्त्री० एषणमेवो गवेषणं तं करोती-
ति शिक्-ततः स्त्रीलिङ्गे जावे शुटि एषणा । उक्त ० ३४ अ ० ।
एषणायामुक्तमादिदोषवर्जनतः समितिरिवेषणासमितिः पा ० ।
एषणमेवेषणा गवेषणप्रवृत्तमास्येषणमेवः शङ्कितानि दोषा वा त-
स्यां समितिरिवेषणा समितिः । समितिर्भेदः, उक्तं च एषणासमि-
तिनांम गोचरगतं मुनिना सम्यगुपयुक्तं नवकोटीपरिष्कृतं
महासमितिः । स्था ० ५ अ ० । आश ० । गवेषणप्रवृत्तमास्येषणा-
देवैरुचितस्वाध्यानादे रजोहरणमुक्तवत्सकारोपि शङ्कितानि दोषाः श-
व्यापीकृतकर्ममहरणाद्यौपरिष्कृतोपपन्नं विशुद्धस्य यद् ग्रहणम्
एषणासमितिर्निराह "उत्पादोक्त्येषणा-भ्रमाङ्कारप्रमावकारण-
तः । संयोगजाना पिपदं, शोषयतामेषणासमिति" इति । च २
अ ० । प्रव ० । "सुप्तानुसारेण रवहरणकथयादादेषणापा-
णुजिभो सहस्तेसणं एषणासमिति" "दिष्टमणसियगहणं
दिष्टमणसियगहणं स एषणसमिति एषणासमितिप
उवउसेण दिष्टमणसणिजं पञ्चा दिष्टं न सङ्गिभो गहणजो-
मो नियसेणं एवं सहसङ्गरो एषणासमितिप अभर्त्तति" ।
नि ० चू ० १ अ ० । एषणासमितिर्द्विज्यारिशाहोपवर्जनेन
भक्तादिग्रहणं प्रवृत्तिरिति । सम ० । एषणासमितोबुद्धा-
हरणं यथा "समुद्रेषुपुत्रं जम्भं आहरण एषणासमि-
तिप मगदनेदिगामि (गोचरमन्ये इति पाक्षिक सुवृत्तौ)
गोचरमधिज्ज्ञा चक्षुरो तस्स य धारिणिभजजागमो ताप
कर्मो वि पादो अधिज्ज्ञां मत्रो उन्मासगममधिज्ज्ञाणी
जाते माउलसंयुक्तकम्मकरवेलोपायुखयए मतिथि नुह इ-
त्य किं नो वेतामाउलो तं च मा सुणं लाससं नुं बुधा
ओ तिणं तेसिहेद्वरं शाहामि करेमि कम्मं पकम्मो उ पत्तो
य विवाहो सा नेच्छं विस्सो माउलोवेदं द्वितीयं दोहामि सा वि
य गहव नेच्छं ततिनं पिनेच्छं सा वि निविज्ज्ञादिवक्कणाय-
रिधानं सगासे निष्कन्तो जाओ उत्तुक्कमओ नेएदमि य । काजि-
मगमिमं तु बाहमिलानादीं येयावत् मए उ कायवत् तं कुण-
इ तिक्कसुहो सायजसो सक्कमुणकिस्सो असहहणे वेवस्स आग-
ओ कुप्पति हो समणकओ अतिसारमदियमगो अविधि-
ओ अतिमगो वितिओ वेदं निष्साओ पदिओ येयावत्तं तु स-
हेह जोओ सो उट्ठेनु अक्खियं सुयं च तं नंदिसेणेणं उट्ठो व-

वासपायराभाणीयं कथञ्चेषु कामेभ्यं तं सुयमेभं ररुदु विभो य
प्रणकेण कञ्जति पाणगन्धं च तदि जणुच्छिवे तेण कञ्जति ।
निम्मां दिरुह ततो कुण्डह कणेसणं विधेवा पच्छेह इति । एक-
बारं विसियं च हिंमिती न हज्जं ततिववारम्मि अणुक्कपाय चरतो
ततो गतो तस्सगासं तु अरफसुमिणेरौहं कञ्जोहं सो गिहा-
णो सको हेमंभग्ग । पुक्किपयुससितनामसेणे सावहु-
कासिणि । अहं नाव हंसुसुरिसिमाओ एवाह अवथाप तं अ-
रुसि प्रल्लोअहलो अमियमिध मयमाणे तं फसरिं तु सो
तु संजतो चसणगतो आमेती सुवति यत अरुसुमहसितं उठेह
वयामो सि तह कहमि जडा हु अचिरेण होहिह । निरुण तु-
वेवेचा न तरामि गंतुं जे आरुहतापुठ्ठि ए अरुहो तो पयारं
अ परमासुखदुग्गं धियुयतीपठ्ठि ए फरुसं च वेति गिरि सि मुंदि-
य वेगविषाओ कञ्जो सि । दुक्कवाओहं इय बहुविहमुक्कोसति
पदेतो सि अगयं तु न गणेह कुरुसिणि न पचं विहसुसुता र-
सं गंधं चंदणमिध मयंतो मिच्चासि दुक्कमं अणति । चित्तेह कि
करेमि किं दुसमादी हवेज साहुस्स इय बहुविहप्यभा-
रेण चित्तितो आदे ओजेव तादे अमिखुणंतो तओ आगतो य
इपरो व आओपर शुवहं अनेसि ति तो य अणुसट्ठो जइ
तेणं न विपेहिय एसणाए जइययं । अइवा सि इमं अणं
आररणं तिप्पि वा दीयं जइ केहं च संजया तप नुहं कि-
ल्लेनसुमहमकानं उत्तिन्वा येयासियपत्तगमं च ते एगं ममांति
पाणं ते ओगो य अणेसयंतोहं कुणति न गहिय न अ-
रुमियरं कात्रगयतिस्सामिन्वा य आवां ४ अं । आवाइय-
कण्णीं तं "एसणासमिणं नंदिमेणो अणुगारो मगयाअ-
णवर साइमाओ तथ्यो माहावा । तस्स पुसां नंदिसिणो
तस्स गनरथस्स पितो मनो माता उम्मासियस्स मातुपेताए
संचिह्ति । अइदा णंदिवचणं कणगारो सायुसं परिबुद्धो वि-
हरमाणं तं गाममागो उज्जाणे गितो । सायुसिक्कस्स गतो
नंदिसिणो अणति । के तुज्जे केरिसो वा मुत्तं चमं साधुहं अ-
णिनो आवरिया आणंति उज्जाणे तथ्यं गंतुं पुच्चाइ गतो पु-
च्चिन्ना पव्वइतो । उट्ठक्कमअओ जातो । अजिमाहं गेहइति ।
येयावचं मप कायवर्मा । सको गुणमहणं करेति । अदीणमण-
ओ येयावचं अणुमुट्ठितो । जो जं दवचं कच्चति साहुं नं तस्स सो
हेति । एगो देवो मिच्चादिटी असहइतो आगतो साधु कचं वि-
रुत्थिवा उप्पंडव पदिससयं आगतो नंदिसिणस्स उठस्स प-
रणगा पढमे कववे उक्किअं देयक्कमणां तं पत्तो अणति ।
चित्ति निराप पत्ति । अंतरेतो गितो आहं जमं कोह सहइति
येयावचं तुरितं चेष्ण पाणं जातु । नंदिमेणो अपारितो येव
पाणगस्स गामं अतिगतो जिक्खु तो हिंसो देवाणुमावेणं न
हज्जति । खिरस्स अरुं गहाय गतो साहुं न पेच्चति बाहरति ।
ओणं वायादिणा देवेण अतिसारुत्तो साहुं विरुत्थितो जणति
एयणं थिं मुंरुप खिरस्स आगतो येयावचं वि कवडहुट्ठि अणति ।
सिम्हाडुक्कमंति । पाणं चिरेण हज्जति । अणति किह ते
गामं नेमि । किं असेण पिठ्ठिण । अणति असेणं असे
काहुं पठ्ठितो अलुमकजमं सुयति रुग्गं च । अप्पणं
करेति अणति य मयरजलवत्ता पिज्जामि । पुणे तुपा-
हिदि । एयं बहुसो विक्खोमथेउ आहं य तरति आमेतुं
तादे सो तुठो संमसं पडिधयो नंदिसा पणितो । एस एस-
णासमिणो । अइवा इमं दिट्ठिपातियं पंच संजता महत्ताओ
अजाणाओ तएहा खुहा किल्लता निग्गता । येयाले गामं अ-

विगतो पाणं ममांति । अणेसयं ओगो करेति । न लज्जं का-
लगतो पंच वि यते एसणाए । आं ४ अं ४ अं ४ अं ।

एसणासमिय-एष्णापासमि-पुं एष्णायास उरपत्तमअहणमा-
सविषयायां सम्पगितः स्थितः समितः एष्णासमितः एष्-
णायां सम्यक् स्थिते, तिदोषाहारमाहिप्पि, उचं १ अं ४ अं ।
"एसणासमि ए णिञ्चं वज्जयंतं अणेसयं" एष्णायां गवेषय-
अण्वेषणपासकपायः विधिपायामि सम्पगितः समितः सा-
धुमित्येषणासमितः सन्नेषणां परिषजंयन् परित्यजन् संव-
ममनुपालयेदिति । सू० १ सुं ११ अं । तथा च ।

एसणासमिओ लज्जू, गामे अणियओ चरे ।

अप्पमओ पमोहं, पिंदवायं गवेसए ॥

एष्णासमितितिदोषाहारमाही प्राये नगरे वा अणितो नि-
त्यवासरहितः सन् चरेत् संयममात्रं प्रवर्तते । कीदृशः साधुर्ल-
ज्जुर्लज्जालुः लज्जासंयमस्तेन सहितः । पुनः कीदृशः अप्रमत्तः
प्रमादरहितः । पुनः साधुः (नमोहि इति) प्रमत्तस्यो गृहस्थस्यः
पिपडपातं भित्तां गवेषयेत् गच्छति प्राकृतत्वात्पञ्चमीस्थाने स्त-
तीया उचं ४ अं । तद्वात्मके समाधिभेदे च । इथा १० डां ।
एसणिज्ज-एष्णीय-त्रिं १ ए-एच वा कमेहि अनीयर आशा-
स्ये, गये च वाचं । एष्यते गवेष्यते उक्तादिदोषविकलतया
साधुर्मनरेकदेवसंयमं कल्पे । इथा ३ डां । "कासुयस्स
एसणिज्जस्स उठ्ठस्स सानुदायियस्स" यो सम्मं गवेसइहा
भवइ" । एष्यते गवेष्यते उक्तादिदोषविरततयेत्वेष्णीयाः क-
ल्पस्तस्येति । इथा ४ डां । "एसणिज्जमिति संकितमपिच-
यादिदोषविमुक्कमिति" पं ४ अं । "एसणिज्जं तु वसदोस-
विष्णुमुक्कं ति" पं ४ अं ।

एमगोपाया-एष्णोपपात-पुं एष्णया शक्तितादिनेदया योषा
तः स एष्णोपपातः । उपधातभेदे, इथा १० डां । एष्णोपपात
एष्णया तदोषैर्देशमिः शक्तिताविरुपपात इति इथा १५ डां ।
एसमाण-एष्पय-त्रिं १ अन्वेयति, "एसणाए एसमाणं परो ददे-
ज्जा" एतया अन्नतरोक्तया वक्ष्येष्णया वक्कमन्वेययन्त साधुं
परो वदेत् । आवां २ सुं ५ अं १ उं ।

एसित्तप-एप्पितुम्-अव्यं १ अन्वेयित्यर्थे, "संधारगमे सितप"
संस्तारकमन्वेष्पुमिति ० आवां २ सुं ५ अं १ उं ।

एसित्ता-एक्कित्ता-अव्यं १ अन्वेयित्यर्थे, "पिंढवायं एसित्ता"
पिंढरपातं जिक्कामेक्किताऽन्वेयिते । आवां २ सुं १ अं ३ डां ।
एप्पित्ता-अव्यं १ तिदोषाहारां शुहीवेत्यर्थे "पादकमण एसि-
त्ता" आहारं निर्दोषं शुहीवेति । अन्वेयित्यर्थे, उचं १ अं ।

एसिय-एप्पि-पुं पणितुं शीहसस्येत्येविकः मृगलुब्धक इत्य-
तापसादौ, पाक्वमित्यर्थे च । (एसिया वांसया हुरा) एयितुं
शीहसिम्येषिका मृगलुब्धका हस्तितपासाश्च मांसहेतोर्मृगाश्च इ-
स्तिनश्च एष्यन्ति तथा कन्दमूलफलानि च । तथा ये वाऽप्ये-
षाविरुक्ता नानाविधैरुपायैर्भक्ष्यमेष्ट्यन्त्यन्या वा विषयसाध-
नानि ते सव्येष्येषिका इत्युच्यन्ते । सू० १ सुं १ अं ४ अं । आत-
जेदे, [एसियकुक्काणि वा] एसियति गोष्ठा इति " आवां २
सुं १ अं ३ डां ।

एप्पित्-त्रिं १ एष्णीये, ययन्ति एष्णीयमुक्तादिदोषवहतामतिं
आवां २ सुं १ अं १ डां । (एसियस्स) एष्णीयस्य गवे-

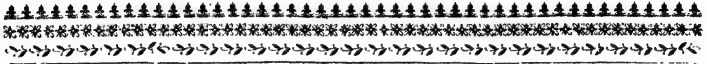
वणाविष्णुद्धा गवेधितस्येति प्र० ७ श० १ उ० । पथितं प्रासुक-
मित्यर्थे इति इय० छि० ४ उ० । पथितमन्येपितं त्रिङ्गाचम्योवि-
थिना प्राप्तमिति सूत्र० २ सु० १ अ० ॥

एतिया-पथित्वा-अव्य० अव्येप्यत्यर्थे, “सुविस्तुर्मासया” सु-
विस्तुर्मुत्पाद्नादोत्तरदिततयैषणादोत्तरपरिहरणवित्वाऽन्विष्ये-
ति । आचा० १ सु० ६ अ० ४ उ० ।

एहंत-एषयत्-अनुभवति, “दीप्तंति दुहमेहंता” दुःखद्वेष्टा-
सङ्गमेषयन्तोऽनेकार्थत्वात्पुनरुच्यते इति । दृश० ए अ० ।

एहिय-ऐहिक-त्रि० इह भयः काळाट्टस, इहलोकभये, पृथीत-
शरीरसम्बन्धितं ककुच-द्वन्नादिमुखाजुजवादौ च वाच० । ऐ-
हिकमेव चकं सांसारिकसुखहेतुत्वादिति । आ० म० प्र० ।

ऐ-आयि-अव्य० कण् ३ इ । अयौ चैत् ७ । १ । १६ ए । इति प्राकृत-
सुत्रेणायिश्च भेदेः स्वरस्य परेण सस्वरस्यभ्रान्तेन सह वा ये-
कारः । प्रा० । प्रभे, अनुनये, सम्बोधने, अनुरागे च । काच० ।
“ये वाहेमि” अहउम्मासिप वचमादैकारस्यापि प्राकृते प्रयोगः प्रा०

इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीमद्भट्टारक-जैनश्वेताम्बरार्यश्रीश्री १०१७ श्री
विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजिधानराजेन्द्रे
एकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम्-

श्लोकार

श्रो-श्रव-श्रप-उत्-अव्य-अवाहिप्रकरणोक्त्यापु, “अवापेति च
 ण १ ७१ अवापोयक्तसंयोगेन इति विलक्षणनिपाते च
 णिः स्वरश्च परेण सम्बन्धव्यञ्जनेन सह शब्दो वा भवति ।
 श्रोवरश्च अवाहिः । ओत्रासे अवाप्रासे । श्रप । अवाप ।
 अवसरश्च । श्रोत्वारिचिं । क्वचित्प्राप्तिः । उत्-दीर्घाणं त्रयमपि ।
 ओघाणि । त्रयमपि । क्वचित् भवति अवागं । अयदाहो उअ-
 वी प्रा० । अव-अघ-शब्दाप्ये, ओत्सिरामि । विश्वे०

ओ-अव्यञ्ज उ-विच् । संशोधने, आह्वाने, स्मरणे, अनुकल्पने,
 च भेदि । प्राक्छेत्पि ओ सुबन्धा पश्चात्तापः । ॥३॥ ओ इति सुबन्धा-
 पश्चात्तापः ओ प्रत्ययस्य सुबन्धायाम् “ओ ऋविजडातित्छेत्”
 पश्चात्तापः-ओ भयम् नाराइतिप्राग्” विकल्पे तु उतदोषेयं श्रो-
 कार्णैव सिद्धम् । “ओविरपसि न हृष्टले” प्रा० । ओ इति नि-
 यामः । प्राप्पूर्णे, पंचा०२ विच० । “सामाईमोत्ताप्ये तु यं सिद्धे”
 “पंचा० १ विच० । मुद्रमे परमुत्सृजण-भ्रवत्सकण्ठमोषापाह-
 र्मिषा” पंचा० १७ विच० ।

श्रो-पुं० रङ्गणे, शेषे, मन्त्रे, भुतावपि ब्रह्मणि, शीतांशौ, पङ्के,
हायादे, त्रिदिशेषे, पयोबादे, यवे, धेधे, नदे, यानौ, सरस्मिजे,
तांय, रुद्रस्वामिनि, मातरि, एका० ।

आओकव-दृङ्-प्रा० ङ्वा-पर-सक० । प्रकृणं "हशो निमज्जये-
 ञ्वा वयञ्जा वयज्ज वज्ज सवञ्ज देवन्वा अक्त्वा सक्त्वा यक्त्वा
 पुत्रोये पुलथ नित्राव आस पासाः" ॥ ४ । ८० । इति हशे-
 रोअक्त्वादेशः । आअक्त्वाह । पास्य पश्यति प्रा० ।

आश्चर्य-वि-अप्-धा० स्वा-उज्ज० व्यापेरोभङ्गः ८ । ४ । ४० ।
 इति व्याप्तेरोभङ्ग इत्यादेशो वा ज्ञवति । आश्चर्यः । वाच्यः ।
 प्राप्नोति प्रा० ।

ओअद-आ-निद-धा०रुधा० हस्तादिनाऽऽकषेण, । आका आ-
अंदाहासौ ८ । ४ । ५ । इति आका युक्तस्य निदेशांभवादेशः ।
ओअदह । आनिदह । आच्छिनत्ति । प्रा० ।

ओआस-अवकाश-पुं० अक्-कश्-घञ्-प्रवापांते ख ८। १।
 ७५। इति सस्वरव्यञ्जनैः सह ओत् प्रा०। आभये, पं० व०
 १ द्वा० ॥

श्रोत्रासविवर्जिअ-अवकाश-विवर्जित-त्रि० प्राचर्यरहिते, “व
सम्मि घरावासे, श्रोत्रासविवर्जिअो पि वासत्तो” पं० व० १ द्वा०
श्रोत्रास-अवर्तार्थे-त्रि० गन्तुमुपक्रान्ते, “विसमं प्रमाणो दृष्टो,
अपक्षे जग्गमि सोयइ” उक्त० ५ अ० ।

आञ्ज--आत्तु--पुं० स्त्री० अक्-तुन्-ऊर गुणः । विमाले, मार्जारे,
आ-वे-तन्-या संप्रसारणम् । तिरश्चीनसूत्रे, वाच० ।

आउय-आतिव-न०अतौ यदुचितं तदार्त्तवम् । ऋतूषिते, “अ-
गदकृत्पवर्धनणआउयमन्त्राणसेवणादिही” इ०१७अ० ।

ओजल-अवचूक्ष-न० इत्यादिः कदन्यस्ताधोमुखकृच्छके, "पसं-
वओजलमदुपरकयंधारं" शा० १६ अ० ।

श्रौ-३-पुं० अद्य० अक्ष अक्ष आक्ष तक्ष मू ख ङङ्गः। परमेष्ठिप-
 ञ्चके, “ॐ भूर्भुवःस्वः तत्सवितुर्वरेण्यं,” ओमिति परमेष्ठिपञ्चकमा-
 ह। कथमिति चेदुच्यते। अ इति अर्द्धत आद्याक्षरम्। अ इत्य-

शरीरा इत्यस्य सिद्धवाचकस्याप्राकृतम् । मा इत्याचार्यस्याप्रा-
कृतं । उक्त्युपायस्याप्राकृत्यक्रम, य इति मुनीत्याचार्यप्राकृत्य-
प्रथमभावं इति तत् (सन्निवधानं वा) इति । पूर्वैकतया पर-
समुदायव्यापाराद्वञ्जलिः । अत्रिमित्येन “आद्यदृक्का शरिरेना,
निष्ठा सिद्धायां शोद्धकस्तरी । उवज्ज्माय विदुक्कका, ही-
कका साहुणा जणिया । १॥ ” इति शायोकरदत्तयेन परम-
ष्टिपञ्चकस्य महानन्द्यायां ज्येष्ठमिति । परमतस्य यतः अत्र-
पादाः स्वं देवमंश्वरं प्रश्रिद्धातानाः प्रार्थनापुःसरमेवमंजदधाति ।
(औत्तुमुयैयति) अस्मिन्ति सर्वेधिधानामाद्यर्थाः सकलमागो-
पनिपद्वन्तं सर्वेधिधिधाननिष्पन्नकद्वयद्वयफलं सकलकल्प-
पद्वन्तमित्यस्य परिधानम् । आद्यपत्यस्य परममङ्गमयं नैतद्य-

तिरिक्तमन्यस्तममिति इति ॥ भोमिष्यकुरं ज्ञानसमाधिभू-
तत्वात्सत्त्वमिष्यशिष्यश्च भूधुवः स्वस्त्युपवनमन्यध्यापि तर्हि इति-
निर्दिजयेनसत्त्वसमाधिष्वे वस्तु शुद्धसमाधाययुक्तानिष्यध्याप-
मत्र आकारे शम्भुपयेधनावापते सर्वज्ञादिभिरविगानेनास्त-
सकलशुद्धनयनमकमप्राथमिगे भोजितयेनपुनरित्यतार्थित परिमा-
वनीयमेतत् ॥ गा० ॥ मध्य उच्च मध्य तेषां समाहारः । विष्णु-
मध्यम्ब्रह्मसत्त्वप्रयात्मके ईश्वरः । प्रज्ञाकाराश्च विज्ञेयः अकारो
विष्णुः प्रज्ञाकारः । मध्येश्वरो ममास्तु प्रमेयकारः तत्त्वतः । प० व० ४
श्रो० ३३ पञ्च० ३३ । आरम्भः । रच्योकारः । अनुमती, अप्राप्त्यती,
अस्वीकारे, मङ्गले, श्रुते, हेये, प्रमाणे च । वाच्य०

ओंकार-ओंकार-पुं-श्रोम-स्वरूपे कारप्रत्ययः । प्रणवे, स्तुषी-
त कृतं सर्वमित्युक्तञ्च ओंकारस्य सर्वकर्मरम्भादौ पाठ्यत्वात्-
भारम्भसाधनत्वेन आरम्भे, । सप्तानां समावयवानां प्रथमा-
वयवे च । बुद्धिशक्तिभेदे च स्त्री० । वाच० ।

ओक-ओक-पु० नक्ष-घ-चस्पकः । पक्षिणि, वृषले, आभये च ।
उच्च भावे घञ् क्तवम् । समवाये । वाच० ।

ओकम्-न०८४-मसुम् न्यङ्कादित्वात्कुत्थम् । गृहे, आश्रयमात्रे

ख । वनौकसः त्रिविवौकसः इत्यादि । वाच० । “कुलपत्यर्पिणे
वर्षास्नस्यौ स्वामी नृणौकसि । गावो बद्धिस्तृणानाप्या वर्षारम्भे-
क्षुधातुराः” आ० क० ।

ओङुंजिय-अवकुजित- न० ऊँ तिर्यग्बाहुमिति करणे, "वहु
पातरियं हुत्ति करणं ओ भवकुंजियं". नि० सू० १७ व०।

ओकसल-उवसल-न० उवकुं कं भाति । साक पृषा-नि०
 जवा मयूजसवणचतुगेणचतुपेचतुदुषाचतुधोरसुमुकरकुतुहो
 वृषसोतुखे ० १ । ७१ । इति आदेः स्वयस्य परेण सस्य-
 स्यय्यनं सह ओद्व । ओकसलं । उल्लङ्घं । तैत्तिरित्यादि-
 त्वे द्वितीयतुथेयोरपरिपूर्वं ० २ । ७० । इति द्वितीयास्यप-
 रि प्रथमः । तद्धुवादिषाप्ते गृहोपकां, प्रा० ।

ओगसण-अपकसन-न० षडसन, पृ० ६ व० ।
ओगहिय-अवगृहीत-न० येन केनचित्प्रकारेण दायकेनात्ते

मन्त्रादौ, ॥

तिविहे भोगहिए पक्षे तं जहा जं च ओगिएहृ जं
च माहर्हृ जं च आसर्मांसं पक्विवह ॥

अवशुदीतं नाम येन केनचित्प्रकारेण दायकोनासं भक्तादि
यदिति नक्तम् । वकाराः समुच्चयाः । अवशुद्धाति
आद्ये इस्तेन दायकस्तदवशुद्धीतमेतच्च वृद्धी पिरद्वैषेणेति पक्षं
च वृद्ध्याख्या परिषेयकः । पिरद्वैषः कूरु शूहीना यस्मै वातुका-
मः तज्जाजने केतुमुपस्थितस्तेन च प्रणितं मादेहि अत्रावसरे
प्राप्तेन साधुना धर्मेलाभितं ततः परिषेयको भणति प्रसारव साधो ।
पार्श्वं ततः साधुना प्रसारिते पात्रे क्षिप्तमोदनम् । इह च सं-
यतप्रयोजनशुद्धयेन इस्त एव परिषितो गान्धद्रवमादि कृत-
मिति अत्र-यमाहर्हं जातमिति । इह च व्यञ्जहारमाप्यन्तेकः ।
“तुज्जमानस्स सक्किणं, पक्विसिद्धं च तेण ण । अहन्नोवदमंतं
तु, ह्यस्यस्य परिचलमेति ” । तथा तच्च परिषेयकः स्थाना-
विविचतं संहरति नक्तमाजनाज्ञेनानाजनेषु क्षिपति तच्छाव-
शुद्धीतमिति प्रक्रमः स्तोकोऽयम् । “इह साधारमाणं (परिषेय-
नित्यम्) तु, वृद्धो जो न शयमो । द्देशजा चक्षितो तत्तो, कुडा
पसा वि पसंणत्ति ” तथा यच्च अक्तमास्यके पित्रादिभुक्ते क्षि-
पति तच्छावशुद्धीतमिति । एवं चात्र वृद्ध्याख्या कूरमयसाधननि-
मित्तं कश्चिदादि भाजने विशाहोऽनानदंश्च क्षिप्तं ततो भक्तिकेज्यो
दत्तं ततो नक्तेशं वज्रयः पित्रेकं प्रकाशमुक्ते क्षिपति दद्यात्
परिषेययतीति वा प्रकारमुक्ते जाजने तत्तुतीयमवशुद्धीतम् ।
स्तोकोऽयम् । “सुषसेसं तु जं नृभो, नृभूती पित्रोदये । संवृत्ती
च भनस्त, आसर्मांसं पपसयत्ति ॥ १ ॥, ननु आस्ये भुक्ते य-
त्प्रक्षिप्यतीति भुक्तेऽप्यं सति किं पित्रादिभुक्ते इति व्याख्यात
इत्युच्यते अस्य प्रक्षेपव्याख्यानमुक्तमिति ज्ञेयस्वाजावादिनि ।
आह च । “पक्वेष्वप ज्गुग्गा आपसां कुमुदहारेभुत्ति ” स्था०
३ पा० ॥

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

भोगाह-अवगाह-त्रि० अय-गाह-क्त । आक्षिप्ते, । स्था० १० पा० ।
अवस्थिते, स्था० १ पा० । व्यस्थिते, आ० प्र० प्र० व्याप्ते, आ०
१६ अ० । स्थिते, आवा० २ भु० । निम्नते, स्था० ४ पा० ।

अवगाहना औषाधिकः प्रत्ययः । प्रथ० १ पा० । औषाधिकारी
शरीरे, सम० ।

- (१) अवगाहनाया भेदाः ।
- (२) औषाधिकशरीरावगाहनामानम् ।
- (३) वृद्ध्यादीनामीदारिकावगाहनामानम् ।
- (४) श्लिष्टचतुरिग्नियाणामीदारिकावगाहना ।
- (५) तिर्यक्पक्षेन्द्रियादारिकाशरीरावगाहना ।
- (६) मनुष्यपक्षेन्द्रियादारिकाशरीरावगाहना ।
- (७) वैकियशरीरस्यावगाहनामानम् ।
- (८) वृद्ध्यादीनां वैकियशरीरावगाहना ।
- (९) पक्षेन्द्रियतिर्यक् वैकियशरीरावगाहनामानम् ।
- (१०) असुरकुमारदीनां वैकियशरीरावगाहना ।
- (११) आहारिकाशरीरस्यावगाहनामानम् ।
- (१२) तैजसशरीरस्यावगाहनामानम् ।
- (१३) तिगोदजीवस्यावगाहनामानम् ।
- (१४) एकच एक एव धर्मोस्तिकायादिप्रदेशावगाहः ।
- (१५) धर्मोस्तिकायादिप्रदेशावगाहस्य विन्ता ।

(१) अवगाहनायाः भेदास्तद्वशात्

वृद्ध्या भोगाहणा पक्षता तं जहा द्व्योगाहणा ले-
तोगाहणा कालोगाहणा भावोगाहणा ॥

अवगाहन्ते आसते यस्यामभ्ययन्ति वा यां जीवाः साऽवगा-
हना शरीरं द्रव्यतोऽवगाहना द्रव्यावगाहना । एवं सर्वत्र । तत्र
द्रव्यतोऽन्तर्द्रव्या क्षेत्रतोऽसंख्येयप्रदेशावगाहना । कालतोऽसं-
ख्येयसमयविधित्वा भावतोऽव्ययान्तशुण्णति । अवगा-
हना विभक्तितद्रव्यस्याधारभूता आकाशप्रदेशास्तत्र द्र-
व्याणामवगाहना द्रव्यावगाहना । क्षेत्रभाववगाहना क्षेत्रा-
वगाहना । कालस्यावगाहना समयक्षेत्रलक्षणा कालावगाहना ।
भाववर्ता द्रव्याणामवगाहना भावावगाहना भावभावाध्या-
दिति । आभयलुमात्रं वा अवगाहना । तत्र द्रव्यस्य पर्यायर-
वगाहना अयं द्रव्यावगाहना । एवं क्षेत्रस्य कालस्य भावानां
द्रव्येणैति अन्यथा कोपयुज्य व्याख्येयमिति स्था० ४ पा० ।

नवविधा जीवोवगाहना पक्षता तं जहा पुढविकाइय-
भोगाहणा आउकाइय जाव वणम्मइकाइयभोगाहणा
वेदियोगाहणा तेदियोगाहणा चउरदियोगाहणा एवं-
दियोगाहणा ॥ स्था० ७ पा० ।

(२) सामान्यत औषाधिकशरीरावगाहनामानम् ।

औरालियमरीस्स एं जंते ! के महालिया सरीरोगा-
हणा पक्षता ? गोपमा । जहणेणं अंशुलस्स अमंसेज्जइयानं
उकासेणं मातिरंणं जियणसहस्सं । एग्गिदियउरालिय-
स्स वि एवं चेव जहा ओहियस्स ॥

औषाधिकस्य उच्यतेऽवगाहना अङ्गुलासंख्येयभागा स
कोट्यधिकप्रथमसमये वृथिषीकायिकादीनां वाऽवसातव्या । उ-
क्तार्थः सातिरेकं योजनसहस्रमेवा लघुलघुसमुद्रगोरीर्यदिषु
पक्षमावापिषिक्तस्यावसातव्या । अत्रयैतावत् औषाधिकशरी-
रस्यासंभवात् । एवमेकेन्द्रियसुखेऽपि तथा वाह । “एग्गि-
उरालियस्स एवं चेव जहा ओहियस्स इति ” महा० २१ पद

(३) औदारिकपृथिव्यादीनामवगाहनामानम् ।

पुढविकाशपद्विदियभोराखियसरीरस्स णं भंते ! के महाक्षिया पुच्छा । गोयमा ! जह्मेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्झभागं एवं अपज्जत्तयाणं वि पज्जत्तयाणं वि । एवं सुदुभायं पज्जत्तापज्जत्तां वायराण पज्जत्ताप-
ज्जत्ताणं वि । एवं एसो एखवेओ जहा पुढविकाशयाणं तथा आउकाशयाणं वि । तेउकाशयाणं वि बाउकशयाणं वि । बाणस्सकाशयभोराखियमरीरस्स णं जंते ! के महाक्षिया सरीरोगाहणा पप्पत्ता ? गोयमा ! जह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्झभागं उक्कोसेणं सातिरेणं जोयसः हस्सं । अपज्जत्ताणं जह्मेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्झभागं । पज्जत्ताणं जह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्झभागं । उक्कोसेणं सातिरेणं जोयससहस्सं । बादराणं जह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्झभागं उक्कोसेणं जोयससहस्सं सातिरेणं । पज्जत्ताणं वि एवं चेव । अपज्जत्ताणं जह्मेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्झभागं । सुदुभायं पज्जत्तापज्जत्ताणं य तिएह वि जह्मेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्झभागं ।

पृथिव्यनेजोवायूनां सूक्ष्माणां बादराणां प्रत्येकं पर्याप्तानामपरा-
सानां औदारिकशरीरस्य जघन्यत उत्कर्षवन्नाथगाहना ऋद्धा-
संख्येयजागः । प्रत्येकं च नव सूत्राणि तेषामौघिकसूत्रमौघिकप-
थोत्सुत्रम् । तथा सूक्ष्मसूत्रं सूक्ष्मापर्याप्तकसूत्रं सूक्ष्मपर्याप्तकसू-
त्रमेव बादरेण्यं सूत्रविकसिति । एवं वनपर्याप्तकायिकानामपि च सूत्राणि । नवरमौघिकं वनरस्यसूत्रं औघिकवनरस्यपर्याप्तकसू-
त्रं बादरसूत्रं बादरपर्याप्तसूत्रं जघन्यतोऽङ्गुलसंख्येयभाग उत्कर्ष-
तः सातिरेणं योजनसहस्रं तथा पथनालापथिहृत्पथं वेदितव्यम् ।
शेषेषु तु जघन्यत उत्कर्षतो बाहुल्यसंख्येयजागः ॥

(४) द्वित्रिचतुर्विन्द्वयीदारिकाणामवगाहनामानम् ।

वे इंदियभोराखियसरीरस्स णं भंते ! के महाक्षिया सरीरो-
गाहणा पप्पत्ता ? गोयमा ! जह्मेणं अंगुलस्स असंखेज्झ-
भागं उक्कोसेणं बारसजोयसां । एवं सच्चत्त वि अपज्ज-
त्तयाणं अंगुलस्स असंखेज्झभागं जह्मेणं वि उक्कोसेणं वि
पज्जत्ताणं । जह्मे अंगुलस्स असंखेज्झभागं । एवं तेहं-
दियाणं तिथि गाठयां । चवरंदियाणं चचारिगाठयां ।

द्वित्रिचतुर्विन्द्वयीप्रत्येकं त्रीणि च सूत्राणि तद्यथा औघिकसू-
त्रं पर्याप्तसूत्रमपथोत्सुत्रं च । तमौघिकसूत्रं पर्याप्तसूत्रं च द्विन्द्विया
णामुत्कर्षतो द्वारवा योजनानि । त्रीन्द्वियाणां त्रीणि गम्युतानि ।
चतुर्विन्द्वियाणां चत्वारि गम्युतानि । अपथोत्सूत्रं तु जघन्यत
उत्कर्षतः बाहुल्यसंख्येयभागः ॥

(५) त्रिचतुर्विन्द्वयीदारिकशरीरावगाहनामानम् ॥

पथिदियतिरिक्तजोयियाणं उक्कोसेणं जोयससहस्सं । एवं
सम्मुच्छिमाणं । गज्जवर्कतियाणं वि ३ । एवं चेव
एवओ जेदो भाथियन्दो । एवं जलपरण वि जोयस-
हस्सं एवओ जेदो । यलपरण वि एवओ जेदो उक्कोसेणं

उगाठयां । पज्जत्ताणं वि एवं चेव ३ । सम्मुच्छिमाणं
पज्जत्ताणं य उक्कोसेणं गाठयपुहं ३ । गज्जवर्कतियाणं
उक्कोसेणं जगाठयां । पज्जत्ताणं य ओहियचउपपयपज्जत्तय-
गज्जवर्कतियपज्जत्तयाणं य उक्कोसेणं क गाठयां सम्मुच्छि-
माणं पज्जत्ताणं गाठयपुहं उक्कोसेणं एवं, उरपरिसप्पाण
वि । ओहियगज्जवर्कतियपज्जत्तयाणं जायससहस्सं ।
सम्मुच्छिमाणं जोयणपुहं तुयपरिसप्पाणं ओहियगज्ज-
वर्कतियाणं वि उक्कोसेणं गाठयपुहं, सम्मुच्छिमाणं य धा-
पुहं, लहराण ओहियगज्जवर्कतियाणं सम्मुच्छिमाणं य
तिह्व वि उक्कोसेणं धापुहं । इमाओ संगहणिगाहाओ
जोयससहस्सज्झगाठयां, ततो य जोयससहस्सं । गाठयपु-
हं तुयपरि-धापुहं पुहं च पक्खीधु । १ । जोयसस-
सगाठय-पुहं ३ । ततो य जोयसपुहं । होहं यधुपुहं,
सम्मुच्छिमे होति उक्कं ॥

तथा सामान्यतस्तिर्यक्पञ्चैन्द्वियानां जलचरानां सामान्यतः
स्थलचराणां चतुष्पदानामुरपरिसर्पणां तुजपरिसर्पणां क-
चरवञ्चैन्द्वियतिरिक्तं च प्रत्येकं नव सूत्राणि । तद्यथा त्रीणि
क्रियाणि । त्रीणि संसृष्टिर्मयिचयाणि । त्रीणि गम्युत्काश-
कविचयाणि । तत्रापयानेषु स्थानेषु सर्वेष्वपि जघन्यत उत्कर्ष-
तो बाहुल्यसंख्येयजागः । शेषेषु तु स्थानेषु जघन्यतोऽङ्गुलसं-
ख्येयजागः । उत्कर्षतः सामान्यतस्तिर्यक्पञ्चैन्द्वियेषु जलचरेषु
चोत्कर्षतो योजनसहस्रं सामान्यतः स्थलचरेषु चतुष्पदस्थ-
लचरेषु गम्युत्काशकान्तिकेषु वद् गम्युतानि संसृष्टिमेतु गम्युत-
पृथक्त्वम् । उरपरिसर्पेण्यौघिकेषु गम्युत्काशकान्तिकेषु च योजन-
सहस्रं संसृष्टिमेतु योजनपृथक्त्वं तुजपरिसर्पेण्यौघिकेषु गम्यु-
त्काशकान्तिकेषु च गम्युतपृथक्त्वम् । संसृष्टिमेतु धनुः स्थानेषु वञ्च-
रेण्यौघिकेषु गम्युत्काशकान्तिकेषु संसृष्टिमेतु च सर्वेषु स्थानेषु धनुः
पृथक्त्वम् । अन्ते संसृष्टिगाये (जोयससहस्समित्यादि) गम्यु-
त्कान्तानां जलचराणामुत्कर्षतः शरीरावगाहनामानं योजनसह-
स्रं चतुष्पदस्थलचराणां वद् गम्युतानि । उरपरिसर्पेण्यलचरा-
णां वद् गम्युतानि । उरपरिसर्पेण्यलचराणां योजनसहस्रं
तुजपरिसर्पेण्यलचराणां गम्युतपृथक्त्वं पक्षिणां धनुः पृथक्त्वम् ।
तथा संसृष्टिमानां जलचराणामुत्कर्षतः शरीरावगाहनायाः प्र-
माणं योजनसहस्रं चतुष्पदस्थलचराणां गम्युतपृथक्त्वं, पक्षिणां
धनुःपृथक्त्वम् । तथा संसृष्टिमानां जलचराणामुत्कर्षतः
शरीरावगाहनायाः प्रमाणं योजनसहस्रं चतुष्पदस्थलचराणां
गम्युतपृथक्त्वम्, पक्षिणां धनुःपृथक्त्वमुरपरिसर्पेण्यलचराणां
योजनपृथक्त्वं, तुजपरिसर्पेण्यलचराणां च धनुःपृथक्त्वमिति ।
उक्तं त्रिचतुर्विन्द्वयीदारिकशरीरावगाहनामानम् ।

(६) इदानीं मनुष्यपञ्चैन्द्वियदारिकशरीरावगाहनामानम् ।

माहस्सोराखियसरीरस्स णं जंते ! के महाक्षिया सरीरो-
गाहणा पप्पत्ता ? गोयमा ! जह्मेणं अंगुलस्स असंखे-
ज्झभागं उक्कोसेणं तिथि गाठयां । अपज्जत्ताणं जह्मे-
ण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्झभागं । सम्मु-
च्छिमाणं जह्मेण वि उक्कोसेण वि अंगुलस्स असंखेज्झ-

इभार्गं । गम्भवर्कतियाणं पञ्जात्ताय य जह्मेणं अंगुलस्स असंसेज्जइभागं । उक्कोसेणं तिण्णि गाभुयाई ॥

कारणम् । नवरं भाणि गम्भूतानि देवकुर्वाण्येकैवा तदेवमौदारिकशरीरस्य विधयः संस्थापानि प्रमाणाणि चोक्तानि ।

(७) संप्रति वैकियशरीरस्योपगृह्णामानमाह ।

वेउब्बियसरीरस्स णं भेंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जह्मेणं अंगुलस्स असंसेज्जइभागं उक्कोसेणं सातिरेणं जोयणसयसहस्सं । बाउक्काइयणंदि-यवेउब्बियसरीरस्स णं भेंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! जह्मेणं अंगुलस्स असंसेज्जइभागं उक्कोसेणं वि अंगुलस्स असंसेज्जइभागं । ऐरइयपं-चिंदियवेउब्बियसरीरस्स णं भेंते ! के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! छुविहा पणत्ता तं जहा जवधारणिज्जा या उच्चरेउब्बिया य । तत्थ णं जा सा जवधारणिज्जा सा जह्मेणं अंगुलस्स असंसेज्जइभागं उक्कोसेणं पंच धणुसयाई । तत्थ णं जा सा उत्तरवेउब्बिया सा जह्मेणं अंगुलस्स संसेज्जइभागं उक्कोसेणं धनुस्सहस्सं ।

(वेउब्बियसरीरस्स णमित्यादि) जन्मन्त्योऽङ्गुलसंस्थेयभागं नैरयिकादीनां भवधारणीयस्यापयोपाकस्थायी वातकायस्य वा उत्कर्षतः सातिरेकं योजनशतसहस्रं देवानामुत्तरवैकियस्य मनुष्याणां वा (एणंदिगवेउब्बियसरीरस्स णमित्यादि) अत्र एकैन्द्रियो वातकायोऽप्यस्य वैकियशब्दसंज्ञात् । तस्य जन्मन्त्यस्य हस्तेनो बाउक्काइयणमङ्गुलसंस्थेयभागमप्यमेनात्मभागे विभुक्कयायमेव तस्य शक्तिस्तत्वात् । सामान्यनैरयिकस्यैव जवधारणीया मयो धार्यते यथा सा प्रवधारणीया रुद्रद्रुतमिति वचनात्करणे अनीयप्रत्ययः । उत्कर्षतः पञ्च धनुःशतानि उत्तरवैकियधनुःसहस्रं सप्तमनरकयुष्टियेकैवा अन्यदेनावस्था भवधारणीयाया उत्तरवैकियाया वा शरीरावगाहनाया अप्राप्यमाणत्वात् ।

(८) संप्रति पृथिव्यादीनां वैकियशरीरावगाहनामानमाह ।

रयाणप्यज्ज पुदण्णिण रयाणं के माःलिया सरीरोगाहणा पणत्ता ? गोयमा ! छुविहा पणत्ता तं जहा जवधारणिज्जा य उत्तरवेउब्बि । य तत्थ णं जा भवधारणिज्जा सा जह्मेणं अंगुलस्स असंसेज्जइभागं उक्कोसेणं सत्तधणुं तिणि रयाणं ओ छव अंगुलः । तत्थ णं जा सा उत्तरवेउब्बिया सा जह्मेणं अंगुलस्स संसेज्जइभागं उक्कोसेणं पञ्चसधणुं अह्माइज्जाओ रयाणंओ । तत्थ णं जा सा उत्तरवेउब्बिया सा जह्मेणं अंगुलस्स संसेज्जइभागं उक्कोसेणं एकतीसं धणुं एका य रयाणं । बाउयपमाए पुच्छा, जवधारणिज्जा एकतीसधणुं एका य रयाणं । उत्तरवेउब्बिया उवट्ठिपणुं दोषि य रयाणंओ । पक्कप्पमाए पुच्छा, भवधारणिज्जा वावट्ठिपणुं दोषि य रयाणं-

ओ । उत्तरवेउब्बिया पणवीसं धणुसतं । धूमपजाए ज्ज-धारणिज्जा पणवीसं धणुसतं । उत्तरवेउब्बिया अह्मा-इज्जाई धणुसयाई । तमाए जवधारणिज्जा अह्माइज्जाई धणुसयाई । उत्तरवेउब्बिया पंचधणुसयाई । अहेसत्तमाए भवधारणिज्जा पंचधणुसयाई । उत्तरवेउब्बिया धणुसहस्सं । एयं उक्कोसेणं जह्मन्नेणं भवधारणिज्जा अंगुलस्स असंसेज्जइभागं । उत्तरवेउब्बिया अंगुलस्स संसेज्जइभागं ॥

अङ्गुलसंस्थेयभागप्रमाणता प्रथमोत्पत्तिकाले वेदितव्या । उत्कर्षतः सप्त धर्मुषि त्रयो हस्ताः पदं चाङ्गुलानि पर्याप्तवस्थयायामिहं चोत्कर्षतः शरीरावगाहनामानं त्रयोदशे प्रस्तटे षष्ठ्यं शेषेषु त्वर्ककृतनेषु प्रस्तटेषु स्तोके स्तोकात्तरम् । तत्रैव रत्नप्रज्ञायाः प्रथमं प्रस्तटे त्रयो हस्ता उत्कर्षतः शरीरप्रमाणम् द्वितीयं प्रस्तटे चतुरेकेभ्यो हस्तः साक्षाद्भाणि बाह्यङ्गुलानि । तृतीयं प्रस्तटे धनुरेकं त्रयो हस्ताः सप्तदशाङ्गुलानि । चतुर्थं द्वे धनुषो द्वौ हस्तौ साधेमेकमङ्गुलम् । पञ्चमे षोडशं धर्मुषि दशाङ्गुलानि । षष्ठे भाणि धर्मुषि द्वौ हस्तौ साधेन्यष्टादशाङ्गुलानि । सप्तमे चत्वारि धर्मुषि त्रयो हस्ताः साधेन्येकादशाङ्गुलानि । नवमे पञ्च धर्मुषि एको हस्तो विंशतिरङ्गुलानि । दशमे षट् धर्मुषि साधेन्ये चत्वार्यङ्गुलानि । एकादशे षट् धर्मुषि द्वौ हस्तौ त्रयोदशाङ्गुलानि । द्वादशे सप्त धर्मुषि साधेन्येकविंशतिरङ्गुलानि । त्रयोदशे सप्त धर्मुषि त्रयो हस्ताः षट् परिण्यङ्गुलानि । एष चाद्यं तात्पर्यार्थः । प्रथमे प्रस्तटे पञ्चशरीरावगाहनापरिमाणं त्रयो हस्ता इति तस्योपरि प्रस्तटेकेण साक्षात्तिं षट् पञ्चदशाङ्गुलानि प्रक्षिप्यन्ते ततो यथोक्तं प्रस्तटेषु शरीरावगाहनापरिमाणं ज्ञयति । उक्तं च । “रयणाय पदमपयरे, हत्यनिगदेहवस्सहस्रमपिब्रौ । उप्यमंगुलसङ्का, पुरे पयरे हवइ वुद्धि ।” (तत्थ णं जा सा उत्तरवेउब्बिया इत्यादि) जन्मन्त्योऽङ्गुलसंस्थेयभागं प्रथमप्रसंगेऽपि तस्या अङ्गुलसंस्थेयभागप्रमाणाया एव ज्ञातात् । न त्वसंस्थेयभागप्रमाणा । नाहं च । संप्रतिमूलटीकाकारो हरिजद्रुत्तिः-उत्तरवैकिया ता तधाविचप्रयत्नजावादायसमये अङ्गुलसंस्थेयभागमात्रे च उत्कर्षतः पञ्चदशधर्मुषि अर्धतृतीयहस्ता इहं च उत्तरवैकियशरीरावगाहनापरिमाणं त्रयोदशे प्रस्तटेऽवसानत्वं शेषेषु प्रस्तटेषु प्रागुक्तं भवधारणीयमात्रपेक्षाया विरुद्धं प्रत्येतत्परम् । शार्करप्रमायं जवधारणाया उत्कर्षतः पञ्चदशधर्मुषि अर्धतृतीयहस्ता इहं चोत्कर्षतः जवधारणीयावगाहना परिमाणमेकादशे प्रस्तटेऽवसानव्ययम् । शेषेषु प्रस्तटेष्विहं शार्करायाः प्रथमे प्रस्तटे सप्त धर्मुषि त्रयो हस्ताः षट् चाङ्गुलानि । द्वितीये प्रस्तटेऽष्टौ धर्मुषि द्वौ हस्तौ नव चाङ्गुलानि । तृतीये नव धर्मुषि एकादशहस्ता द्वादशाङ्गुलानि । चतुर्थे दश धर्मुषि पञ्चदशाङ्गुलानि । पञ्चमे दश धर्मुषि त्रयो हस्ताः अष्टादश अङ्गुलानि । षष्ठे एकादश धर्मुषि द्वौ हस्तावेकविंशतिरङ्गुलानि । सप्तमे द्वादश धर्मुषि द्वौ हस्तौ । अष्टमे त्रयोदश धर्मुषि एको हस्तद्विभिन्नाङ्गुलानि । नवमे चतुर्दश धर्मुषि षट् चाङ्गुलानि । दशमे चतुर्दश धर्मुषि त्रयो हस्ता नव चाङ्गुलानि । एकादशे न्यूनेकमेव परिमाणम् । अत्रापीहं तात्पर्यम् । प्रथमे प्रस्तटे त्वपरिमाणमुक्तं तस्योपरि प्रथमे

प्रस्तोते क्रमेण त्रयो हस्तास्त्रीणि चाङ्गुष्ठानि प्रक्षेप्तव्यानि । ततो यथोक्तं प्रस्तोते परिमाणं जयति । “सो जेव य बीयाय, पदमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । हस्तधितिं तिति अंगुष्ठ-पयरे पयरे य बुद्धीभो ॥ १ ॥ पक्षरसमे पयरे, पक्षरस पञ्चस्रि कृतिण रयणी-भ्यो । वायस्ययंगुष्ठार्धं, रंहदपरमाणं तु योयवे ॥ २ ॥” गाथाह-यस्यापीयमङ्गरगमनिका य एव प्रथमपृथिव्यास्त्रयादशो प्रस्तोते उत्कर्षत उल्लेखो ज्ञातः सप्त धनूनि त्रयो हस्ताः पद चाङ्गु-ष्ठानि स एव द्वितीयस्यां शर्करप्रजायां पृथिव्यां प्रथमे प्रस्तोते वरसेधो जयति ज्ञातव्यः । ततः प्रतरे प्रतरे वृद्धिरवलेया । त्रयो हस्ता-स्त्रीणि चाङ्गुष्ठानि । तथा च सत्येकादशे प्रस्तोते उत्कर्षतो जय-धारणीयशरीरपरिमाणमाप्नोति । पञ्चदश धनूनि द्वौ हस्तौ द्वा-दशाङ्गुष्ठानि । उत्तरवैकित्योत्कर्षपरिमाणमाह । एकविंशति-धनूनि द्वौ हस्तौ । इदं च एकादशे प्रस्तोते वेदितव्यम् । शेषेषु तु प्रस्तोतेषु स्वस्वधारणीयापेक्षया द्विगुणमवसेयम् । तथा तृ-तीयस्यां बालुकप्रमायां पृथिव्यामुत्कर्षतो अवधारणीया । एक-विंशति धनूनि एको हस्त एतच्च नवमप्रस्तोतमधिकृत्योक्त-मवसेयम् । शेषेषु प्रस्तोतेष्वेव । तत्र प्रथमप्रस्तोते अवधारणीया पञ्चदश धनूनि द्वौ हस्तौ द्वादशाङ्गुष्ठानि । द्वितीये प्रस्तोते सप्त धनूनि द्वौ हस्तौ साधोनि सप्तङ्गुष्ठानि । तृतीये एकोनविंशति-धनूनि द्वौ हस्तौ त्रिंशत्कुष्ठानि । चतुर्थे एकाविंशतिधनूनि एको हस्तः साधोनि द्वाविंशतिरङ्गुष्ठानि । पञ्चमे त्रयोविंशतिधनूनि एको हस्तोऽष्टादश चाङ्गुष्ठानि । षष्ठे पञ्चविंशति धनूनि प-दः सप्तः साधोनि त्रयोदशङ्गुष्ठानि । सप्तमे सप्तविंशतिधनूनि एको हस्तः साधोनि त्रयोदशङ्गुष्ठानि । अष्टमे एकोनविंशतिधनूनि एको हस्तः साधोनि त्रयोदशङ्गुष्ठानि । नवमे यथोक्तं परिमाणम् । अत्रापि चार्थं भावार्थः । प्रथमप्रस्तोतेषु धारिण्यनुक्तं तत्तत्तयोपरि प्र-स्तोते प्रस्तोतं सप्त हस्ताः साधोनि च एकोनविंशतिरङ्गुष्ठानि क्रमेण प्रक्षेप्तव्यानि । ततो यथोक्तं प्रस्तोतेषु परिमाणं भवति । उक्तं च । “सो जेव य तस्याय, पदमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । मत्तरयणींश्च अंगुष्ठं, उणगीसं सङ्गुष्ठं य ॥ १ ॥ पयरे पयरे य तहा, नवमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । धणुमाणि एगतीसं, एका-रयणी य नायवहा ॥ २ ॥” अस्यापि गाथाद्वयस्येयमङ्गरगमनिका य एव द्वितीयस्याः शर्करप्रजायाः एकादशप्रस्तोते अवधारणीयाया उत्कर्षत उल्लेखो उक्तः पञ्चदश धनूनि द्वौ हस्तौ द्वादश चाङ्गुष्ठानि स एव तृतीयस्या बालुकप्रमायाः पृथिव्याः प्रथमे प्रस्तोते उल्ले-खो जयति ततः प्रतरे प्रतरे वृद्धिरवलेया । रूप हस्ताः सा-धोनि वैकोनविंशतिरङ्गुष्ठानि । तथा च सति नवमे प्रस्तोते य-थोक्तं जयधारणीयावागदनामानं भवति । एकविंशतिधनूनि एको हस्त इति । उत्तरवैकित्योत्कर्षपरिमाणमाह । चापद्विधनूनि द्वौ हस्तः पनञ्च नवमप्रस्तोतमङ्गरगमनिका । शेषेषु तु प्रस्तोतेषु निजनिजमवधारणीयप्रमाणपेक्षया । शेषेषु तु प्रस्तोतेषु पञ्चप्रमायाः पृथिव्याः उत्कर्षतो जयधारणीया द्वापृष्टधनूनि द्वौ हस्तौ इदं च सप्तमे प्रस्तोते प्रत्येयं शेषेषु तु प्रस्तोतेष्वेव पञ्च-प्रमायां प्रथमे प्रस्तोते एकाविंशतिधनूनि एको हस्तः । द्वितीये पदत्रिंशत् धनूनि एको हस्तः विंशतिरङ्गुष्ठानि । तृतीये एकव्यारिंशत् धनूनि द्वौ हस्तौ चौराङ्गुष्ठानि । चतुर्थे पदचत्वारिंशत् धनूनि त्रयो हस्ता द्वादशाङ्गुष्ठानि । पञ्चमे द्विपञ्चाशत् धनूनि अष्टाङ्गुष्ठानि । षष्ठे सप्तपञ्चाशत् धनूनि एको हस्तः सत्वारिंशत्कुष्ठानि । सप्तमे यथोक्तं परिमाणमत्रापि चैव भावार्थः । प्रथम प्रस्तोते यत्परि-

माणमुक्तं तस्योपरि प्रस्तोते प्रस्तोते क्रमेण पञ्च धनूनि विंशति-रङ्गुष्ठानित्येवैकया वृद्धिरयमन्तव्या । ततः पृथमे प्रस्तोते सूत्रा-कपरिमाणं भवति । उक्तं च । “सो जेव चउत्थीय, पदमे पय-रम्मि होइ उस्सेहो । पंचचत्तुवीस अंगुष्ठं, पयरे पयरे य बुद्धी य ॥ १ ॥ जो सप्तमप पयरे, नेरयणां तु होइ उस्सेहो ॥ गाथाद्विधनूना-हं, रोक्षि य रयणी य बोधवहा ॥ २ ॥” अस्यापि गाथाद्वयस्याङ्गरग-मनिका प्राग्भावातीया । उत्तरवैकित्योत्कर्षपरिमाणं पञ्चविंश-तिधनुःशतं तच्च सप्तमे प्रस्तोते । शेषेषु तु प्रस्तोतेषु स्वस्वभव-धारणीयापेक्षया द्विगुणमिति । पञ्चप्रमायां धूमप्रजायां पृथिव्यां जयधारणीयोत्कर्षतः पञ्चविंशत्तुःशतं, तच्च पञ्चमं प्रस्तोत-मधिकृत्योक्तमवसेयम् । शेषेषु प्रस्तोतेष्वेव । प्रथमे प्रस्तोते चाप-द्विधनूनि द्वौ हस्तौ । द्वितीयेऽष्टसप्ततिधनूनि एका विंशतिः । तृतीये त्रिंशति धनूनि त्रयो हस्ताः । चतुर्थे नवोत्तरं धनुःशतं एको हस्त एका च विंशतिः । पञ्चमे सूत्रोक्तपरिमाणम् । अत्रापि चार्थं तात्पर्यार्थः । पञ्चममे प्रस्तोते परिमाणमुक्तं तदुपरि प्रस्तोते प्रस्तोते क्रमेण पञ्चदश धनूनि सार्धेऽष्टद्विधनूनि प्रक्षेप्तव्यानि । तथा च सति यथोक्तं पञ्चमे प्रस्तोते परिमाणं भ-वति । उक्तं च । “सो जेव य पंचमीय, पदमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । पक्षरसपण्ण दो हाय, सङ्गुपयरेषु बुद्धी य ॥ १ ॥ तह पंचमप पयरे, उस्सेहो धणुसत्तं तु पणवीसं ॥” अस्याः सार्ध-गाथायाः अङ्गरगमनिका प्राग्भावा कर्तव्या । उत्तरवैकित्योत्कर्षपरि-माणमर्धतृतीयानि धनुःशतानि । एतामे च प्रथमे प्रस्तोते वेदि-तव्यानि । शेषेषु प्रस्तोतेषु स्वस्वभवधारणीया द्विगुणमिति । च-ष्ठार्धतमः प्रजायां पृथिव्यामुत्कर्षतो अवधारणीया । अर्धतृतीया-नि धनुःशतानि । तानि च तृतीये प्रस्तोते प्रत्येतव्यानि । प्रथमे तु प्रस्तोते पञ्चविंशतिधनुःशतं, द्वितीये सार्धसप्तद्विधनूनि धनूनि चतुःशतं, तृतीये तु सूत्रोक्तमेव परिमाणं जयति । उक्तं च । “सो जेव य उट्टीय, पदमे पयरम्मि होइ उस्सेहो । गावद्विध-युखसङ्गा, पयरे पयरे य बुद्धी य ॥ १ ॥ उट्टीय तथपयरे, जो सप-पञ्चासया होति ॥” अस्याप्युत्तरार्धपूर्विकाया गाथाया अङ्गरगम-निका प्राग्भावा कर्तव्या । उत्तरवैकित्योत्कर्षपरिमाणं पञ्च धनु-शतानि तानि च तृतीये प्रस्तोते वेदितव्यानि । आरयोस्तु द्वयोः प्रस्तोतेः स्वस्वजयधारणीयापेक्षया द्विगुणमवसेयम् । अ-थ सप्तम्यां तु पृथिव्यां जयधारणीया उत्कर्षतः पञ्चधनुःशता-नि उत्तरवैकित्यधनुःसदृशं सर्वत्र अवधारणीया अद्यन्तोऽहं-द्व्यासं त्रयोपञ्चाशत्परिमाणमाह । उत्तरवैकित्योत्कर्षपरिमाणेति ।

(६) पञ्चैन्द्रियतिरङ्गं वैकित्यशरीरावगाहनामानम् ।

तिरिक्त्तजोषियपंचिदियेवउज्जियसरीरिस्स णं जंते । के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता । गोयमा । जहुभेणं अंगु-लस्स संसेज्जइज्जागं । उक्कोभेणं जोयणसतपुहणं ॥

तिरिक्त्तपञ्चेन्द्रियसं वैकित्यशरीरावगाहना उत्कर्षतो योजन-शतपृथक्च तत् ऊर्ध्वकरणशकेरभावात् । मनुष्याणां यथा-मनुस्सपंचिदियेवउज्जियसरीरिस्स णं जंते । के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता । गोयमा । जहुभेणं अंगुलस्स सं-सेज्जइज्जागं । उक्कोभेणं सातिरेकं जोयणसतपुहणं ॥

मनुष्याणां सातिरेकं योजनशतसदृशं, किण्वकुमारमधुतीनां तथा अवगाह । अद्यन्ता दृग्भेयपृथक्कुलसंस्थेयभागप्रमाणा । न स्वसंस्थेयभागप्रमाणा । तथा रूपयज्ज्ञातं भवति ।

(१०) असुरकुमारादीनां वैकियशरीरावगाहनामानय ।
 असुरकुमारं भवणवासिदेवपिंदियवेउज्ज्वय ररस्म
 णं भवे ! के महासिया सररीगाहणा पखत्ता ? गायमा !
 असुरकुमाराणं देवाणं डुविहा सररीगाहणा पखत्ता तं
 जहा जवधारणिज्जा य उत्तरवेउज्ज्वया य । तत्थ एं जा
 सा जवधारणिज्जा सा जह्मेणं अंगुलस्स असंस्वेज्ज-
 जाः उकोसेणं सत्त रयणीओ । तत्थ एं जा सा उत्तर-
 वेउज्ज्वया सा जह्मेणं अंगुलस्स संस्वेज्जजाणं उ-
 कोसेणं जोयणसवसहस्सं । एवं जाव वी यकुमारा । एवं
 ओहिदायण वाणयंतराणं । एवं जोइसियाणं वि सोहम्म-
 साणगेदेवाणं एवं चेव उत्तरवेउज्ज्वय जाव अचुओ कपो ।
 नवरं सणं कुमारयवधारणिज्जा जह्मेणं अंगुलस्स असं-
 स्वेज्जजाणं उकोसेणं उ रयणीओ । एवं माहिंदि विवंज-
 होयसंगेमु पंच रयणीओ महासुकुतहस्सारेमु चचारि रय-
 णीओ । आणयपाणयआरणअचुए ५ ति, अरयणीओ गे-
 विज्जकप्पातीतंमाणि य देवपिंदियवेउज्ज्वयसररस्म
 एं जंते ! के महासिया सररीगाहणा पखत्ता ? गायमा !
 गेविज्जगेदेवाणं ५ गता जवधारणिज्जा सररीगाहणा प-
 खत्ता सा जह्मेणं अंगुलस्स असंस्वेज्जजाणं उकोसे-
 णं उ रयणीओ । एवं ३ पुणरोववाइयदेवाणं वि नवरं
 १ का रयणं ॥

असुरकुमारादीनां स्तनिकुमारपर्यवसानानां व्यन्तराणां ज्यो-
 तिसकाणां सौधमैशानदेवानां प्रत्येकं जन्मना जवधारणीया वै-
 कियशरीरावगाहना अङ्कुशासंख्येयनागप्रमाणा । सा चोप-
 शिसमये द्रव्यम् । उक्तुष्टाः सप्त रत्नयः उक्तवैकिया जन्मना अ-
 ङ्कुशासंख्येयनागमात्रा उक्तुष्टा भोजनशतसहस्रम् (उक्तुष्टा ५ वि-
 या जाव अचुओ कपोवि) उत्तरवैकियासंजयत् । एतच्च प्रागे-
 शोक्तं सप्तव जन्मनोऽङ्कुशासंख्येयनागमात्रा उक्तवैतो योजयल-
 क्कम् । भवधारणीया तु विविधा ततस्तां पृथग्वाह (नवगमित्यादि)
 नवस्मयं जवधारणीयां प्रति विधेयः सनकुमारो कल्पे जन्मनोऽङ्कु-
 शासंख्येयमात्रा उक्तवैतः यद् रत्नयः (एवं माहिंदि वि इति)
 एवमुक्तेन प्रकारेण जन्मना उक्तुष्टा च भवधारणीया अनेन्दक-
 न्येऽपि वक्तव्या । एतच्च सप्तसागरोपमस्थितिकान् देवानधिकृ-
 त्योक्तमवसेयं ब्रूयित्वासागरोपमस्थितिविषयं येषां सनकुमारमाहे-
 न्दकपर्यायं सागरोपमस्थितिनी तेषामुक्तवैतो भवधारणीया परि-
 पूर्णसप्तहस्तप्रमाणा येषां त्राणि सागरोपमणि तेषां यद् हस्ता-
 म्भवारश्च हस्तस्यैकादशजागाः । येषां चत्वारि सागरोपमणि
 तेषां यद् हस्तास्त्रयो हस्तस्यैकादशजागाः । येषां पञ्चसागरो-
 पमणि तेषां यद् हस्ताः द्वौ च हस्तस्यैकादशजागाः । येषां यद्
 सागरोपमणि तेषां यद् हस्ता एकस्य हस्तस्यैकादशजागाः । ये-
 षां तु परिपूर्णानि सप्तसागरोपमणि स्थितिस्तेषां परिपूर्णो
 यद् हस्ता भवधारणीया । उक्तं च “ अष्टरिगिनिअसिं, सणं-
 कुमारं तदेव माहिंदि । रयणीओ तं सि, जागववकाहिंयं देहो । १ ।
 तयो अयरे अयरे, मागो एककओ पदइ जाव । सागरसत्तविर्णं,
 रयणीओ तं तणुपमाणं ॥ ३ ॥ ” इह जन्मना भवधारणीया सवै-

व्याङ्कुशासंख्येयमात्रप्रमाणा । सा च प्रतीतेति ताम्रवधार्थोक्त-
 दां प्रतिपादयति । (बंजोगोततेमु पंच रयणीओ इति) इह
 यद्यपि ब्रह्मलोकस्थोपरि ज्ञातको न समभेदया तथारपीह शरी-
 रप्रमाणक्षिप्तानामिदं िकं विवक्षयते द्विकपरमं एव हस्तस्य
 बुद्धिततया सन्ध्यामात्रत्वात् एवमुक्तत्वापि द्विकवृत्त्यादिपरि-
 ग्रहे कारणं वाच्यम् । तत्र ब्रह्मलोकज्ञातकयोदकवैतया जवधा-
 रणीयाः पञ्च रत्नयः येषां ज्ञातको चतुर्दशसागरोपस्थिति-
 कान् देवानधिकृत्य प्रतिपादितमवसेयं शेषसागरोपमस्थितिवि-
 षयं येषां ब्रह्मलोके सप्तसागरोपमणि स्थितिस्तेषां यद् रत्नयः
 परिपूर्णो जवधारणीया । येषामष्टौ सागरोपमणि तेषां पञ्च
 हस्ता यद् हस्तस्यैकादशजागाः । येषां नवसागरोपमणि तेषां
 पञ्च हस्ताः पञ्च हस्तस्यैकादशजागाः । येषां द्वादसा-
 गरोपमणि तेषां पञ्च हस्तास्त्रयैकादशजागाः हस्तस्य ।
 ज्ञातकोऽपि येषां द्वादसागरोपमणि स्थितिलोभामेतावती ज-
 वधारणीयौक्तवैतो येषामैकादशसागरोपमणि ज्ञातकस्थो-
 तिस्तेषां पञ्च हस्तास्त्रयो हस्तस्यैकादशजागाः । येषां द्वादश-
 सागरोपमणि तेषां पञ्च हस्ता द्वौ च हस्तस्यैकादशजागाः ।
 येषां त्रयोदशसागरोपमणि तेषां पञ्च हस्ता एकौ हस्त-
 स्यैकादशजागाः । येषां चतुर्दशसागरोपमणि स्थितिस्तेषां
 परिपूर्णो पञ्च हस्ता भवधारणीया (महासुकुलहस्सारेमु च-
 चारि रयणीओ वि) महासुकुलहस्सारेमाहेनदकपर्यायं रत्नयः उक्तवै-
 तो भवधारणीया । एतच्च सप्तहस्सारेमाहेनदशसागरोपम-
 स्थितिकान् देवानधिकृत्योक्तं द्रष्टव्यम् । शेषसागरोपम-
 स्थितिविषयं । येषां महासुकुले कल्पे चतुर्दशसागरोपमणि स्थिति-
 स्तेषामुक्तवैतो जवधारणीया परिपूर्णः पञ्च हस्ताः । येषां
 पञ्चदशसागरोपमणि तेषां चत्वारो हस्तास्त्रयश्च हस्तस्यैका-
 दशजागाः । येषां योद्दशसागरोपमणि तेषां चत्वारो हस्ता द्वौ
 च हस्तस्यैकादशजागाः । येषां सप्तदशसागरोपमणि तेषां च-
 त्वारो हस्ता एकौ हस्तस्यैकादशजागाः । सप्तहस्सारेऽपि येषां स-
 त्दशसागरोपमणि तेषामेतावती जवधारणीया । येषां पुनः सप्त-
 हस्सारे परिपूर्णान्यद्वादशसागरोपमणि स्थितिस्तेषां परिपूर्णो च-
 त्वारो हस्ता भवधारणीया (भाणयपाणयआरणअचुए ५ ति
 रयणीओ वि) ज्ञातप्रमाणतारण्यच्युतेषु तिष्ठो रत्नय उक्तुष्टा
 जवधारणीया । एतच्चचच्युते कल्पे दाविंशतिसागरोपमस्थिति-
 कान् देवानधिकृत्योक्तं द्रष्टव्यं शेषसागरोपमस्थितिविषयं । येषां
 मानतेऽपि कल्पपरिपूर्णानि किञ्चित्सप्तमधिकानि वाऽष्टादशसाग-
 रोपमणि स्थितिस्तेषां परिपूर्णो चत्वारो हस्ताः उक्तुष्टा भवधा-
 रणीया । येषां पुनरेकान्विशतिसागरोपमणि तेषां त्रयो हस्ता-
 स्त्रयश्च हस्तस्यैकादशजागाः । प्राणतेऽपि कल्पे येषामेकान-
 विशतिसागरोपमणि स्थितिस्तेषामेतावती च जवधारणीया ।
 येषां पुनः प्राणत कल्पे विशतिसागरोपमणि स्थितिस्तेषां त्रयो
 हस्ता द्वौ च हस्तस्यैकादशजागाः । येषामरणेऽपि कल्पे विशा-
 तिसागरोपमणि स्थितिस्तेषामेतावती जवधारणीया । येषां
 पुनरारणेऽपि कल्पे एकविंशतिसागरोपमणि स्थितिस्तेषां
 त्रयो हस्ता एकस्य हस्तस्यैकादशजागा भवधारणीया ।
 अच्युतेऽपि कल्पे येषामेकविंशतिसागरोपमणि स्थितिस्ते-
 षामेतावत्येव जवधारणीया येषां पुनरच्युते कल्पे द्वाविंशतिसा-
 गरोपमणि स्थितिस्तेषामुक्तवैतो भवधारणीया । परिपूर्णो चत्वारो
 हस्ताः “ गेविज्जकप्पातीतंमाणि ” ज्ञातवित्तम् । नवरं उकोसेणं दो

[illegible]

(११) आहारकशरीरस्य।वगादना मानं यथा ।

आहारगसरीरस्स एं भंते ! के महाभिया सरीरोगाहना
पसत्ता ! गोयमा ! जहसेणं देसूणा रयणी उक्कोमेणं पढि-
पुसा रयणी ॥

(जडभेष्यं वैष्णवा रयणीदिति) आहारकशरीरस्य अध्वस्तोऽ-
वगाहना देशांमा किञ्चिद्वृत्तारतिर्हस्तः तथाविधप्रयत्नमावप्रा-
रम्भसमयेऽपि तस्या एतादृश्या एषामाधात् । तदेवमुक्तान्याहा-
रकशरीरस्य विधिर्नस्थावगादनामानानि ॥

(१२) तैजसशरीरस्यावगाहनामानमाह ॥

जीवस्स णं भंते ! मारणंतियसमुग्घाएणं समोहयस्स
तेयासरंगस्स के महालिया सररीरेगाहना पप्पत्ता ? स-

[illegible]

जीवस्य नैरविकृत्यादिविधोषणाविधक्कायां सामान्यतः संसारि-
णो, फणिति वाक्पक्षस्य सङ्क्षारः । माणातिस्वसमुत्तमं बहुप्रमाण-
समयवदस्य सङ्क्षारः । (वे/महाशया इति) किं प्रवृत्तिः किं
प्रमाणमवस्था शरीरव्यापनाः । शरीरमोदरिकादिफणिव्यप्यत्र
तत आहः तेजसः शरीरस्य प्रज्ञाः ? भगवानाह । नीमः । शरी-
रप्रमाणमात्रा विप्रेक्ष्यमात्रादुत्पन्नः । विप्रेक्ष्यमात्रा बाहुव्यं च विप्रे-
क्ष्यमात्रास्य समहाराः पञ्चस्तेन विप्रेक्ष्यते बाहुव्यमेन चेत्यर्थः ।
ननः । पञ्चमन उदरादिविस्तारः बाहुव्यस्युः पृष्ठमुत्तता आश्रयो
द्वैत्यम् । तत्र आश्रामेन अचम्यतोऽङ्कुलस्य संख्येयमात्राः । अङ्कुला-
संख्येयभागमात्राणा । इयं च एकैकियस्यैकिक्रियेत्यस्यसमुपया-
ग्रहमस्य च दृष्ट्या । उत्कर्षतो लोकात्तालोकांताः । किमुक्तं नव-
ति । अणोभोक्तान्ताद्वरज्य यावद्वर्धोभोक्तानः ऊर्ध्वोभोक्तान्ताद्व-
रज्य यावद्वोभोक्तान्ताद्वरज्यमात्राणा इति । सयं च सूत्रमस्य बाह्व-
रज्ये एकैकियस्य वैरित्यतः न होष्यमागमनतया । एकैक्यादा
इह सूत्रा बाह्वरज्य वाथयोः समस्तोऽपि होषो वर्तमाने न होथा-
स्ततो यथा सूत्रमो यथाया या एकैक्यादाऽणोभोक्तो वर्तमानः
ऊर्ध्वोभोक्तान्ता सूत्रमतया बाह्वरज्य वाथयुक्तियमिच्छति ऊर्ध्वोभोक्ता-
चा य धर्मानाः सूत्रमो बाह्वरज्य आऽणोभोक्तान्ता सूत्रमतया बाह्व-
रज्यतया वोपरत्यते तदा तस्य माणात्मिकसमुत्तमतेन सम-
पत्त्यस्य चकोनस्यतया तेजवरजसरात्मन्यगता प्रवति । एतेन
पृथग्यतेजोवायुवर्णपतित्युपायवि भावितानि दृष्टयानि ।
तथा इह सूत्रमस्य बाह्वरज्योऽणोभोक्तो ऊर्ध्वोभोक्ता चा वर्तमाना
यदा सूत्रमुपपत्तिं फणिकाधिक्यदितया बाह्वरज्ययुक्ताधिक्यतया चा ऊर्ध्व-
ोभोक्तोऽणोभोक्ता चा समुपनत्यमिच्छति तदा प्रवति तस्य माणा-
त्मिकसमुत्तमेन समवदन्त्यक्तव्यतो होक्तास्तत् होक्तान्तां याव-
त्तस्यसशरीरव्यापना । यद्यक्तव्यफणिकादित्यपि जात्यम् । इङ्गि-
यसुत्रे आश्रामेन अचम्यतोऽङ्कुलासंख्येयभागप्रमाणं, यदा प्रापयतोऽं
द्विक्रियोऽङ्कुलासंख्येयजागप्रमाणौ द्वाद्रिकशरीरः स्वसमासचक्रप्रव-
दो एकैकियादित्योत्पन्नं च द्वाऽवस्थेय । तस्याद्य यस्मिन् द्वाऽरा-
वितिः सद्र माणात्मिकसमुत्तमानं करानि प्रमादयऽशरीरात् मा-
णात्मिकसमुत्तमाद्वाह्विर्जितित्येतत्सशरीरस्यायामात्मिकस्म-
यिताररज्यादना किन्त्येतं न तच्छरीरसहितस्य, अन्या जननप-
त्यादिविज्ञाप्यतोऽङ्कुलासंख्येयभागान्तां बहुयते तद्विरुप्येत । भव-
नद्विक्रियोऽङ्कुलासंख्येयभागप्रमाणं समाह्विह्वसमागमनत्वात् । ततो महाशरीरादपि
पृथग्यति यदा स्वप्रमाणमवस्थेयं होषे पक्षेङ्गिमादित्योत्पन्नं च द्वाऽवस्थ-
ासंख्येयजागप्रमाणा वैरित्यतः । उत्कर्षतेनित्योभोक्तान्तालोकांताः ।

किमुक्तं भवति । तिर्यंशोकावधोलोकान्त ऊर्ध्वश्लोकान्तौ वा या-
यता भवति तावत्प्रमाणं इत्यर्थः । कथमेतावत्प्रमाणेति चेदुच्यते
इह शीघ्रिणा एकैन्द्रियेभ्यःपुन्युपपद्यते । एकैन्द्रिकाश्च सकललो-
कस्यापि नस्ततो यदा तिर्यंशोकास्थितौ शीघ्रिणः ऊर्ध्वश्लोकान्ते
अधोलोकान्ते वा एकैन्द्रियतया समुपपद्यते तदा जयति तस्य
भारणान्तिकसमुद्रातसमग्रदृश्यस्य यद्येत प्रमाणं तैजसशरीराव-
गाहना । तिर्यंशोकाग्रहणं च प्रायस्तेषां तिर्यंशोकास्त्वस्थानमिति
कृतमन्यया अधोश्लोकैकदेशेऽप्यधोश्लोकात्मिकाग्रमावौ ऊर्ध्वश्लोकैक-
देशेऽपि पादकयनादौ शीघ्रिण्याः सम्भवन्ति इति तद्वैक्याऽ-
तिरिक्तापि तैजसशरीरावगाहना कल्प्या । एवं त्रिचतुरिन्द्रिय-
सुखे आपि जायन्तीये ॥

नेरइयस्स एं जंते । भारणंतियसमुग्याएणं समोहयस्स
तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता । गो-
यमा । सरीरप्पमाणमिच्छा विकलंनवाहण्णेणं आयामेणं
जहणेणं सातिरेयं जोयणं हस्सं उकोसेणं अहे जाव अ-
हे सत्तमा पुढवी तिरियं जाव सयंनुरमणे ससुहे उहं
जाव पंडगवणे पुक्खरयणीओ पंवेदियतिरिक्खजोणिय-
स्स एं जंते । भारणंतियसमुग्याएणं समोहयस्स तेयासरी-
रस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता । गोयमा ।
जहा वेदियसरीरस्स ॥

नैरधिकसुखे आयामेन जघन्यतो यस्तत्तिरेकं योजनसहस्रमु-
क्तं तदेवं परिजावनीयम् । इह वज्रयासुलादयश्चत्वारः पाताल-
कलशा लक्ष्योपजावगाहयोजनसहस्रपादव्यतिष्कृतिरिक्तास्तेषां
मध्यस्त्रिजगो वायुपरिपुर्णं उपरितनस्त्रिजगो उदकपरिपुर्णं म-
ध्यास्त्रिजगो वायुदकयोस्तसरापसरणधर्मस्तत्र यदा काश्चित्सी-
मन्तकादिषु नरकान्दकेषु वर्तमानो नैरधिकपातालकलशाग्रस्था-
सन्नधर्मी वा स्वायुःक्रियादुष्टयापातालकलशाग्रस्थं योजनसह-
स्रपादुर्ध्वं शिन्वा पातालकलशामर्थं द्वितीयं तृतीयं वा त्रिजा-
गे मध्यतनयोग्यद्यते तदा भवति स्नानिरिकयोजनसहस्रमाना नैर-
धिकस्य भारणान्तिकसमुद्रातसमग्रदृश्यस्य जघन्या तैजसशरी-
रावगाहना । उक्तपेक्षो यावत्तत्रःप्रत्ययमूर्तजिन्मन्त्रं वाच्यम् ।
नूरमणपर्यन्तमूर्ध्वं यावत्परमकवने पुष्करिण्यस्तावद् कल्प्या ।
किमुक्तं भवत्यर्थः समग्रपृथिव्या आरज्य तिर्यंशं यावत्स्वयंनूरम-
णपर्यन्तं ऊर्ध्वं यावत्परमकवने पुष्करिण्यस्तावत्प्रमाणं एताव-
ती न तदा लज्यते यदाऽथः समग्रपृथिवीनारकः स्वयंभूरज-
समुद्रपर्यन्तं मध्यतनयोग्यद्यते पराकवने पुष्करिणीषु खेति ति-
र्यंशपञ्चेन्द्रियस्यार्कपर्यन्तस्तिर्यंशोकात्तोऽत्रापि भावना शीघ्रि-
यवन्तत्वेत्या तिर्यंशपञ्चेन्द्रियेषूपपादसमवाहः ।

माणस्सस्स एं भंते । भारणंतियसमुग्याएणं समोहय-
स्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता । गो-
यमा । ममयत्तिताओ लोमणे । असुरकुमारस्स णं भं-
ते । भारणंतियसमुग्याएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के
महालिया सरीरोगाहणा पणत्ता । गोयमा । सरीरप्प-
माणमिच्छा विकलंनवाहण्णेणं आयामेणं जहणेणं अंगुलस्स
अमलंजज्जाणं उकोमेणं अहे जाव तच्चाए पुढवीहिदि-
हो चरिमेते तिरियं जाव सयंनुरमणसमुद्रस्स बाहिरिहो वे-

इत्येते उहं जाव इतीपभारा पुढवी । एवं जाव यणियकु-
मारो बाणमंतरजोऽसियसोहस्मीसाणया ए एवं चेव ।
सणंकुमारदेवस्स णं भंते । भारणंतियसमुग्याएणं समो-
हयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरीरोगाहणा पण-
त्ता । गोयमा । सरीरप्पमाणमिच्छा विकलंनवाहण्णेणं ।
आयामेणं जहणेणं अंगुलस्स असंखेज्जाणं । उकोसे-
णं अहे जाव महापातालाणं दोच्चे त्तिजागे तिरियं जाव
सयंभूरमणसमुहरे । उहं जाव अचुओ कप्पो । एवं जाव
सहस्सारदेवस्स । आणयदेवस्स एं जंते । भारणंतियस-
मुग्याएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरी-
रोगाहणा पणत्ता । गोयमा । सरीरप्पमाणमिच्छा वि-
कलंनवाहण्णेणं । आयामेणं जहणेणं अंगुलस्स अम-
लंजज्जाणं । उकोसेणं जाव अहो होहयगामा । तिरियं
जाव माणस्सस्स एं उहं जाव अचुओ कप्पो । एवं जाव
आणयदेवस्स अचुयदेवस्स वि एवं चेव नवरं उहं जाव
सगां विमाणं । मेविज्जगदेवस्स एं भंते । भारणंतिय-
समुग्याएणं समोहयस्स तेयासरीरस्स के महालिया सरी-
रोगाहणा पणत्ता । गोयमा । सरीरप्पमाणमिच्छा विक्लं-
भेणं बाहण्णेणं आयामेणं जहणेणं विज्जाहरसेदीओ
उकोसेणं जाव अहो होहयगामा । तिरियं जाव मणुस्स-
खेते । उहं जाव सगां विमाणं अणुत्तरावोहयस्स
वि एवं चेव ॥

मनुष्यस्योत्कर्षतः समग्रक्षेत्रात् ममग्रप्रधानं क्षेत्रं मनुष्यव्यं-
सकादिवान्मध्यमपक्षलोपी समासः । यस्मिन् अष्टेस्तृतीये शी-
घ्रप्रमाणे सूर्योदिक्रियायाश्चन्द्रः समयो नाम कालाद्व्यवस्थितस्तत्स-
मपक्षेत्रं मानुषक्षेत्रमिति भावः तस्मादाद्यवर्ष ऊर्ध्वं वा लो-
कान्तस्तावत्प्रमाणं मनुष्यस्याप्येकैन्द्रियेषूपपादसमवाहः । स-
मयलक्ष्मणस्य समग्रक्षेत्राद्व्यवस्थितं मनुष्यजन्मनः संहरणस्य
वा सम्भवेनातिरिक्तया जघनगाहनाया असंभवात् । असुरकु-
मारादिस्नानितकुमारपर्यवसाना भवनपतित्यन्तरयोतिष्कसी-
धर्मशान्तेवानां जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयानां कथमिति चेदु-
च्यते । एते श्लोकैन्द्रियेषूपपद्यन्ते ततो यदा ते स्वामरणेष्वद्वा-
दिषु कुप्यन्तादिषु वा ये मरणः पश्चरागाद्यः तेषु दृष्ट्वा सुखि-
तास्तद्व्यवसायिनस्तेष्वेव शरीररक्षेष्वाभरणविषु पृथिवी-
कायिकत्वेनोपपद्यते तदा भवति जघन्यतोऽङ्गुलासंख्येयभारण-
माणा तैजसशरीरावगाहना । अन्ये त्वन्यथाऽत्र भावनां
कुर्वन्ति सा च नातिरिक्तेति न लिखिता न च दृष्टिता । कु-
मार्गे न हि तिस्रस्तुः पुनस्तमनुष्यावतीति न्यायानुसरणम् ।
उक्तपेक्षो यावत्तत्रःप्रत्ययमूर्तजिन्मन्त्रं वाच्यम् । अथस्तनश्चरमान्त-
स्तिर्यंशं यावत्स्वयंभूरमणसमुद्रस्स बाह्यो वेदिकात्तः ऊर्ध्वं
यावदीपत्तामभारा पृथिवी तावद्दृष्ट्या कथमिति चेदुच्य-
ते । यथा भवनपश्चादिको देवस्तुतीपस्याः पृथिव्या अथ-
स्तनं चरमान्तं यावत्कृतस्त्रिजगोऽप्यजनवशात् गतो भवति तत्र
च गतः सङ्ग कथमपि स्वायुःस्वायुत्वा तिर्यंशपञ्चेन्द्रियेषूपपादसम-

समुद्रबाह्यवेदिकान्ते यदि वा ईश्वरान्ताराधितपृथिवीपर्यन्तं पृथिवीकायिकतयोत्पद्यते तदा भवत्युत्कर्षतो यथोक्तं, तथा तेजसशरीरावगाहना । सनकुमारदेवस्यापि जघन्यतोऽङ्गुला-संस्थेयभागप्रमाणा तेजसशरीरावगाहना । कथमिति चेदुच्यते इह सनकुमाराद्यै एकेन्द्रियेषु विकलेन्द्रियेषु वा नोत्पद्यन्ते तथा भवत्वाभावाच्च किन्तु तिर्यक्पञ्चेन्द्रियेषु मनुष्येषु वा ततो यदा मन्दरादिषु पुष्करदिपादिषु जलावगाहं कुर्वन्तः स्वजन्मा-ङ्गुलासंस्थैव प्रत्यासन्नैश्चो मस्यतयोत्पद्यन्ते तदाऽङ्गुलासंस्थेयज्ञा-गप्रमाणा द्रष्टव्या । अथवा पूर्वसम्बन्धिनीं मनुष्यस्य मनुष्येणो-पभुक्तानुपलब्धे गाढानुरागादिहास्यपरिष्वजते परिष्वज्य च तद्वाच्यप्रदेशे स्वावाच्यं प्रक्रिये कांश्च कृत्वा तस्या एव गर्भे पु-रुषबीजे समुत्पद्यन्ते तदा जघन्यते ततोऽधः पाताहकशशानां लङ्का-यांजनप्रमाणावगाहनां द्वितीयाभिधानां यावत् तिर्यक् यावत्स्वयं-द्रुमस्थपश्येत्तस्यैव यावच्च्युतकल्पसत्त्वावद्गतत्वा । कथमिति चेदुच्यते इह सनकुमारादिदेवानामप्येवैव निश्चया अच्युतकल्पं यावद्भ्रमे न प्रवर्तितं न च तत्र बाध्यादिषु मत्स्यादयः सन्ति तत इह तिर्यमनुष्येष्वुत्पत्त्यस्यम् । तत्र यदा सनकुमारदेवोऽप्येवैव निश्चया अच्युतकल्पं गतो भवति तत्र च गतः सन् स्वायुःकृ-यात्कांश्च कृत्वा तिर्यक् स्वयंभूरमपर्यन्ते यदि वाऽधःपाताह-कशशानां द्वितीये विभागे वायुदृक्पयोस्तरणापरस्तरणभाविनि मत्स्यादितयोत्पद्यते तदा प्रवर्तितं तस्य तिर्यगो वा यथोक्त-क्रमेण तेजसशरीरावगाहंति । एवं जाव तस्येश्वरदेवस्यैव । एवं सनकुमारदेवगतं प्रकरणे जघन्यत तत्कर्षतस्तेजसशरीरावगाहना तावच्छाया यावत्सहस्रारदेवजन्मवाऽपि च सदै-त्रापि च समाना आनतदेवस्यापि जघन्यतोऽङ्गुलासंस्थेयज्ञाग-प्रमाणा तेजसशरीरावगाहना नृपानामप्योऽपि दवा मनुष्येष्वो-त्पद्यन्ते । मनुष्याश्च मनुष्येणैव येति कथमङ्गुलासंस्थेयज्ञाग-प्रमाणा जघन्यते । इह पूर्वसम्बन्धिनीं मनुष्यस्यियमन्येन मनुष्ये-णोपभुक्तानामतद्वचः कथनाप्यवधिज्ञानेन उपलब्ध्यासनमुत्प-त्त्या विपरीतस्वभावत्वाच्च सत्यवर्तितवैशिष्ट्यात् कर्मगतेरवि-न्यात्वात् कामपुष्टेर्मन्त्रितत्वाच्च । तर्कं च । "सायानां चरितं बिम्बं, विचित्रा कर्मणां गतिः । मन्त्रित्वं च कामानां, वृष्टिः पर्यन्तवृष्टाया" इति । गाढानुरागादिहास्य कुतोऽपि गूढानां परिष्वज्य तद्वाच्यप्रदेशे स्वावाच्यं प्रक्रियेयां यै मुर्च्छितं स्वा-नुःक्रयात्कांश्च कृत्वा यदा तस्या एव गर्भे मनुष्यबीजं मनुष्य-त्वेनोत्पद्यते । मनुष्यबीजं च जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमुत्कर्षतो ह्यद्वै-तमुहूर्तो यावद्वातिगृह्णीत । तर्कं च । "मणुस्सर्धैरणं ज्ञेते । का-लाभ्रा केव चिरं होह ? गोयमा । जहन्नं अंगो । मुहुर्त्तं उकोसेनं बारस मुहुत्वा इति" । ततो ह्यद्वैतमुहूर्तान्तरं उपभुक्तां परि-ष्वज्य भूतस्य त्रैलोक्योपसिर्मुष्यत्वेन द्रष्टव्या । तत्कर्षतोऽधो-यावच्छोकीका प्रागस्तिर्यग् यावत्स्वयं जघन्यत तस्यैवैव यावच्च-युतः कल्पस्तावदभवत्वा । कथमिति चेदुच्यते । इह यदा-मतदेवः कस्याप्यन्यस्य निश्चया अच्युतकल्पं गतो प्रवर्तितं स च तत्र गतः सन् कांश्च कृत्वा यो लौकिकप्राप्तेषु यदि वा मनुष्य-क्लेत्रपर्यन्ते मनुष्यत्वेनोत्पद्यते तदा जघन्यते । एवं प्राणतारणा-च्युतकल्पदेवानामपि भावनीयं तथा चाह । "एवं जाव आर-णदेवस्य अच्युतदेवस्त एवं वेव नवरं उहुं जाव स्याई विमा-णाई" इति अच्युतदेवस्यापि जघन्यत तस्यैवैव तेजसशरी-रावगाहना । एवमेव एवं प्रमाणैव परं सूत्रपाठे । "उहुं जाव स्याई विमाणाई" इति वक्तव्यम् । न तु "उहुं जाव

अच्युतो कप्यो" इति । अच्युतदेवो हि यदा चिन्त्यते तदा क-धमूर्ध्वं यावच्च्युतकल्प इति घटते तस्य तस्य विद्यमानत्वात् केवलमच्युतदेवोऽपि कथाविषयैव स्थविमानपर्यन्तं यावच्च्यु-ति तत्र च गतः सन् काश्चमपि करोति तत उक्तम् "उहुं जाव स-याई विमाणाई" इति । ईश्वरकानुचरसुरा प्रगवच्च्युतदिक्पि तत्रस्था एव कुर्वन्ति तत इहागमनासंवाहकुलासंस्थेयभाग-प्रमाणता न जघन्यते । किन्तु यदा वैराज्यगतासु विद्याधरेभिर्निष्-त्पद्यन्ते तदा स्वस्थानादावर्त्तयाथो यावद्विद्याधरेभ्यस्तथाव-त्प्रमाणा जघन्या तेजसशरीरावगाहना । अतोऽपि मध्ये जघन्य-तराया असंजघाव । उक्तुहा यावद्दोऽशौकिका प्राग्रासतोऽप्यत्र उत्पादासंजघाव । तिर्यग् यावन्मनुष्यक्लेत्रपर्यन्तस्ततः परं तिर्य-ग्युत्पादाज्ञावाव । यद्यपि हि विद्याधरा विद्याधर्यैश्च मन्दोऽश्वं वाऽहन्ति अश्वोऽसंभोगमपि कुर्वन्ति तथापि मनुष्यक्लेत्रा-त्परतो गर्भे मनुष्येषु नोत्पद्यन्ते तस्मिन्त्यं यावन्मनुष्यक्लेत्रमि-त्युक्तम् । प्रकाशे पदः क्वाः । (सिद्धान्तमगहाहनासिद्धादेव-हयामि-उत्पलजीवानामवगाहनाऽश्वोका-पर्याप्तानां संहियजे-न्द्रियतिर्यगोऽपि तिर्यगैकवृत्तपस्थावगाहना उपवाप्यसाधे) (१३) अथ अन्तर्देशपरिमाणनिकषणपूर्वकं निर्गोदादी—

नामवगाहनामानमितिपुस्तुरादौ—

लोगस्त य जीवस्म य, हौति परमा असंस्तया तुला ।
अंगुलअसंस्तयागो, निर्गोपजीयोगलोगोगाहो ॥ १३ ॥
शोकजीधयाः प्रत्येकमसंस्थेयाः प्रदेशा भवन्ति ते च परस्पर-
रेण तुल्या एव । एषां च संकोचविशेषाद् । अङ्गुलासंस्थेयनागो
निगोदस्य तज्जीवस्य गोलकस्य वावगाह इति । निर्गोदादिसमा-
वगाहननामेव समर्थयथाह ।

जन्म जीभो तमेव, निर्गोपतो तन्मि चेव गोत्रो वि ।
निपज्जं जं खेचै, तो ते तुल्लावगाहण्या ॥ १४ ॥

यस्मिन् क्षेत्रे जीवोऽवगाहते तस्मिन्नेव निर्गोदो निर्गोद-
व्याप्त्या जीवस्यावस्थानात् । (तौक्षि) ततस्तदनन्तरं त-
स्मिन्नेव गोत्रोऽपि निपद्यते पिबक्षितनिर्गोदावगाहनातिरि-
कायाः शेषनिर्गोदावगाहनाया गोलकान्तरप्रवेशेन निर्गोदमा-
न्त्रावाद् गोलकावगाहनाया इति । यद्यस्मात्क्षेत्रे आकाशे ततस्त
जीवनिर्गोदावगोलकान्त्यावगाहनकाः समावगाहनका इति ।
अथ जीवावगाहनासमना सामर्थ्येन यदेक प्रदेशे जाव-
प्रदेशमानं भवति तन्निर्गोदवस्तुत्वापनार्थं प्रश्नं कारयन्नाह ।
उक्तोपपपपपसे, किमेगजं वपपपसरासिस्स ।
हाजोगनिर्गोपस्य व, गोल्मस्स व किं समोगाई ॥ १५ ॥

तत्र जीवभाक्षिर्वापरम् ।
जीवस्म ओगमेत्तस्स, सुहुमओगाहणावगाहस ।
एकेकस्मि पपसे, हौति परमा असंस्तया ॥ १६ ॥

ते च किल कल्पनया कोटिशतसंख्यस्य जीवप्रदेशशरोः
प्रदेशदशसहस्रे स्वकृपजीवावगाहनया भोगे ह्ये लक्षमाना
भवन्तीति । अथ निर्गोदभाक्षिर्वाह ।

लोगस्स हिण भागे, निर्गोपओगाहणाई जं लफं ।
उकोसपप तिर्यगं, एत्तियमेक्केजं वाओ ॥ १७ ॥

लोकस्य कल्पनया प्रदेशकोटिशतमानस्य ह्ये भोगे निर्गो-
दावगाहनया कल्पनात् प्रदेशदशसहस्रीमानया यत्क्षेत्रं तच्च

किल लक्षपरिमाणमुत्कृष्टपदेऽतिगतमवगाढमेतावदेकैकजी-
वानन्तजीवात्मकनिगोदसंस्थितः एकैकजीवस्तकल्पयोऽ-
नेन निगोदस्तकमुत्कृष्टपदे यद्भवगाढं तद्वर्धेतम् । अथ गोलक-
सक्तं यत्तत्रावगाढं वर्धयति ।

एवं दम्बछाओ, सन्वेसि एकगोलजीवाणं ।

उक्तासपयमङ्गना, तैति पयसा असंस्तगुणा ॥ १७ ॥

यथा निगोदजीवभ्योऽसंख्येयगुणास्तत्प्रदेशा उत्कृष्टपदेऽति-
गता एवं द्रव्यार्थात् कृत्वायतया न तु प्रदेशार्थतया । सन्वे-
सिति । सर्वेभ्यः । (एकगोलजीवाणिति) एकगोलगतजीव-
द्रव्येभ्यः सकाशात् उत्कृष्टपदमतिगता भवन्ति । प्रदेशा असं-
ख्यातगुणाः । इह किल अनन्तजीवोऽपि निगोदः कल्पनया
लक्षणीयः । गोलकभासंख्यातनिगोदोऽपि कल्पनया लक्षनि-
गोदस्ततश्च लक्षस्य लक्षणगुणे कोटिशतसंख्याकल्पनया
गोलक जीवा भवन्ति । तत्प्रदेशानां च लक्षं लक्षणमुत्कृष्टपदेऽ-
तिगतमतश्चैकगोलकजीवभ्यः सकाशादेक प्रदेशसंख्येय-
गुणा जीवप्रदेशा भवन्तीत्युक्तम् । अथ तत्र गुणकारणराशेः
परिमाणनिर्णयार्थमुच्यते ।

तं पुण केवङ्पर्यं, गुणियमसंखेजयं ज्वेज्जाहि ।

भयङ्ग दम्बछाप, जावङ्पा सव्वगोलाचि ॥ १८ ॥

तपुनरन्तरोक्तमुत्कृष्टपदातिगतजीवप्रदेशराशेः सम्बन्धि-
यता किं परिमाणेन संख्येयराशिना गुणितं सत् । (असंख-
याति) असंख्येयकमसंख्यानगुणनाद्वारा यातं भवेत्स्यादिति ।
अथयेत अबोसत्म् । कृत्वायतया न तु प्रदेशार्थतया यावन्तः
सर्वेगोलकाः सकलज्ञाकगोलकास्तावत् पवेति गम्यं, स चोत्कृ-
ष्टपदेनैकजीवप्रदेशातिमित्यर्थः । सकलगोलकानां तत्तुल्य-
त्वादिति ॥

किं कारणमागाहण-तुल्लजा नियनिगोयगोलाणं ।

गोला उक्तासप-क जियपपेसिहि ता तुल्ला ॥ १९ ॥

(किं कारणंति) कस्मात्कारणत्वात् यावन्तः सर्वेगोलान्तावन्
पञ्चोत्कृष्टपदगैकजीवप्रदेशा इति प्रश्नः । अत्रोत्तरमवगाहना
तुल्यत्वात् । केवाभिव्याह । जीवनिगोदगोशानामवगाहनतुल्यत्वं
चैवाप्रकृष्टासंख्येयमागमावाचगादित्वादिति । यस्मादेवं (ता-
त्ति) नस्माद्गोशः सकलज्ञाकसंख्येय उत्कृष्टपदे ये एकस्य जी-
वस्य प्रदेशान्ते तथा तैरुत्कृष्टपदेकजीवप्रदेशैस्तुल्या जयन्ति ।
एतस्यैव ज्ञावनार्थमुच्यते ।

गोलेहिं हि ए लोगे, आगच्छइ तं जमेगजीवस्स ।

उक्केमपयगयप-सरासितुल्लं जवइ जम्हा ॥ २० ॥

गोलेहिंज्ञावगाहनाप्रदेशोः कल्पनया द्वादशसंख्येयः हुतं वि-
भक्तं हुतविज्ञा इत्यर्थः । शोकं लोकप्रदेशराशौ कल्पनैकको-
टिशप्रमाणेन आगच्छति लक्ष्यते । यत्सर्वेगोलकसंख्यानं क-
ल्पनया लक्षमित्यर्थः । तदेकजीवस्य संबन्धिना पुर्योक्तप्रकारतः
कल्पनया लक्षप्रमाणैरुत्कृष्टपदगतप्रदेशराशिना तुल्यं भवति ।
यस्मात्समाकोशा उत्कृष्टपदेकजीवप्रदेशैस्तुल्या जयन्ति ॥ प्रकृ-
तमेवेति । एवं गोलकानामुत्कृष्टपदगैकजीवप्रदेशानां च तुल्य-
त्वं समर्थितम् । पुनस्तदेव प्रकारान्तरेण समर्थयति ॥

अववा लोमपपेम्, एक्केकं उक्थगोलापेक्के ।

एवं उक्तासप-कजियपपेसुमा पावति ॥ २१ ॥

अथवा शोकस्यैव प्रदेशे एकैकस्मिन् रूपाय निषेहि । विषय-
नसमत्वबुद्ध्युत्तरेगोलकमेकैकं तत्रैव एवमुक्तक्रमस्थापने उत्कृष्ट-
पदे ये एकजीवप्रदेशान्ते तथा तेषु तत्परिमाणव्याकाशप्रदेशो-
ध्यर्थः । माम्नि गोला इति गम्यं यावन्त उत्कृष्टपदे एकजी-
वप्रदेशास्तावन्तो गोलका अपि भवन्तीत्यर्थेयं । कल्पनया
किञ्च लक्षनामा उजयेऽपीति ज० ११ श० १० उ० । (टीकोका
अपि गाथाः सार्धकव्याख्युल्लाकैर्व्याख्याताः) प्रज्ञा० [परमाणु-
पुत्रज्ञानीनामसिधारादिषु पुत्राग्रहणे-केवलं] यस्मिन्व्याकाशप्र-
देशेष्ववगाढस्तत्रैव हुतावाचवगाहं स्थातुं शक्त इति केवञ्जिशाब्दे)
(१५) एकैकैक एव धर्मस्तिकायादिप्रदेशा अवगाढाः । यथा ।

जन्त्य एं जंते ! एगे धम्मत्थिकायपदेसे ओगाढे तत्थ
केवङ्पा धम्मत्थिकायपदेसा ओगाढा गत्थि एको वि, के-
वङ्पा अहम्मत्थिकायपदेसा ओगाढा एको, केवङ्पा आ-
गासत्थिकायपदेसा एको, केवङ्पा जीवत्थिकायपदेसा
अणंता । केवङ्पा पोम्मलत्थिकायपदेसा अणंता । केव-
ङ्पा अप्पा समया । सिय ओगाढा सिय योओगाढा ।
जइ ओगाढा अणंता । जत्थ एं जंते ! एगे अहम्मत्थि-
कायपदेसे ओगाढे तत्थ केवङ्पा धम्मत्थिकायपदेसा ओ-
गाढा ? एको । केवङ्पा अहम्मत्थि कायपदेसा ? एत्थि
एको वि । सेसं जहा धम्मत्थिकायस्स । जत्थ णं जंते ! एगे
आगासत्थिकायपदेसे ओगाढे तत्थ केवङ्पा धम्मत्थिका-
यपदेसा ओगाढा ? सिय ओगाढा निय णोओगाढा, जइ
ओगाढा एको, एवं अहम्मत्थिकायपदेसा वि । केवङ्पा
आगासत्थिकायं ? एत्थि एको वि । केवङ्पा जीवत्थिं ?
सिय ओगाढा सिय णो ओगाढा । जइ ओगाढा अणंता,
एवं जाव अप्पा समया । जत्थ एं जंते ! एगे जीवत्थिकाय-
पदेसे तत्थ केवङ्पा धम्मत्थिकायपदेसे एको, एवं अहम्म-
त्थिकायपदेसा वि एवं आगासत्थिकायपदेसा वि । केवङ्पा
जीवत्थिकायं ? अणंता सेसं जहा धम्मत्थिकायपदेसा । तत्थ
णं जंते ! पोम्मलत्थिकायपदेसे ओगाढे तत्थ केवङ्पा धम्म-
त्थिकायपदेसे ? एवं जहा जीवत्थिकायपदेसे तथेव णिरवमेमं
जत्थ एं जंते ! दो पोम्मलत्थिकायपदेसा ओगाढा तत्थ एं
केवङ्पा धम्मत्थिकायं ? सिय एको, सिय दोहिं, एवं अ-
हम्मत्थिकायस्स वि एवं आगासत्थिकायस्स वि सेसं जहा
धम्मत्थिकायस्स । जत्थ एं जंते ! तस्मिन् पोम्मलत्थि-
कायपपेसा ओगाढा तत्थ केवङ्पा धम्मत्थिकायपदेसा
ओगाढा ? सिय एको सिय दोहिं सिय तिहिं एवं अह-
म्मत्थिकायस्स वि । एवं आगासत्थिकायस्स वि । सेसं
जहेव दोहं । एवं एक्केको बहेय्वो एप्पो आदिद्धोहिं ति-
णिण अत्थिकाएहिं सेमहिं जहेव दोहं जाव दसएहिं सिय
एको, सिय दोहिं, सिय तिणिं, जाव सिय दस ।
संखेज्जाणं सिय एको सिय दोहिं, जाव सिय दस मिय
संखेज्जा । असंखेज्जाणं सिय एको जाव सिय संखेज्जा
सिय असंखेज्जा, जहा असंखेज्जा एवं अणंता वि ।

अवगाहनानाम-पुं अवगाहनारूपो नाम
गाहनानामके परिणामं, ज० १: ३० = ३०।

यवथे" । हा० । "सम्मं ततो आत्थये गयणं" । आ० अ० ८८० । ओद्वय-ओद्वयिक-पुं० उद्वयः कर्मणो विपाकः स एवोद्वयिकः । कियामात्रे प्रावनेदे, उद्वयेन निष्पन्न ओद्वयिको जावः । नारकत्वादिपरायविशेषे, ज० ७० १४ उ० । सु० ० । कर्मोद्वयापदितमन्याधनुनावलकणे प्रावनेदे, सु० १ सु० १३ अ० । अ० ० । आवा० । कर्म० । आ० अ० ८८० । उच० ।

से किं तं ओद्वय ओद्वय दुबिहे पक्षे ते तं जहा उद्वय उद्वयनिष्पन्ने अ अ० ॥

ओद्वयिको द्विविधः उद्वय उद्वयनिष्पन्नश्च । तत्रोद्वयोऽष्टानां कर्मप्रकृतीनामुद्वयः शान्तावस्थापरित्यागेनोदीरणावलिकामतिक्रम्य उद्वयावलिकायामासीत्युक्तेषु विपाक इत्यर्थः । अत्र कैचं व्युत्पत्तिः । उद्वय एव ओद्वयिकः । (स्था०) विनयादिराह-तिगणतयोद्वयशब्दस्य लभ्यपाठाभ्युपगमात् । विनयादिभ्य इति स्थायं इहलु प्रत्ययः । पं० सं० २ इ० । उद्वयनिष्पन्नस्य कर्मोद्वयजिनतो जीवस्य मानुषत्वादियपयस्त्वत्तत्र उद्वयेन निष्पन्नस्तत्र भव इत्यादिव्यक्तिः इत्येवं व्युत्पत्तिरिति । ला० ६ डा० । एतदेव सूत्रकृदाह ।

ने किं तं उद्वय उद्वय अद्वयं कर्मपयकीणं उद्वयं सेचं उद्वय । से किं तं उद्वयनिष्पन्ने उद्वयनिष्पन्ने दुबिहे पक्षे ते तं जहा जीवोद्वयनिष्पन्ने अ अजीवोद्वयनिष्पन्ने अ ॥

ओद्वयिको जावो द्विविधः अष्टानां कर्मप्रकृतीनामुद्वयस्तत्र निष्पन्नश्च । अयं जावः प्रकाशयते व्युत्पत्तिर्द्वयोद्वयैव दर्शितः । उद्वयनिष्पन्नः पुनरपि द्विविधो जीवे उद्वयनिष्पन्नः जीवोद्वयनिष्पन्नः । अजीवे उद्वयनिष्पन्नः अजीवोद्वयनिष्पन्नः ।

से किं तं जीवोद्वयनिष्पन्ने अणोपदिहे पक्षे ते तं जहा एणरूपं तिरिक्त्वजोणिं मयुस्से देवे पुत्रविकाइए जाव तमकाइए कोहकसार्हो कोहकसार्हो इर्यावेदए पुरिसवेदए एणुसमवेदए कएहदंसे जव दुक्कसेसे मिच्छादिहो अवि-रए असाणं । आहारए उठमत्थे सजोगी संसारत्थे असिक्के सेचं जीवोद्वयनिष्पन्ने ॥

जीवोद्वयनिष्पन्नस्योदाहरणानि । (नेरए इत्यादि) इदमुक्तं भवति । कर्मणामुद्वयेन सर्वेऽप्येते पर्याया जीवे निष्पन्नास्त-त्या नारकसिन्धुसंज्ञितस्य इत्यादि । अत्राह । ननु यद्येवमप-रेऽपि निष्ठापञ्चकवदनीयहास्यादयो बहवः कर्मोद्वयजना जीवे पर्यायाः सन्ति किमिति नारकत्वाद्वयं किञ्चित्तोऽप्युप-म्यस्ताः सत्यमुपलक्षणत्वात्प्रमाणमप्येति संभवितो द्रष्टव्यः । अपरस्त्वह । ननु कर्मोद्वयजिनानां नारकत्वादीनां भवत्वि-होपन्यासो लेश्यास्तु कस्याचित् कर्मण उद्वे भवन्तीत्येतत् प्रसिद्धं तन्किमितीह तदुपन्यासः । सत्यं किं तु योगपरिणामो लेश्याः । योगस्तु त्रिविधोऽपि कर्मोद्वयजन्य एव ततो लेश्या-नामपि तदुद्वयजन्यत्वं न विहृत्यते । अन्ये तु मन्यन्ते कर्मो-द्वयोद्वयस्य संसारस्त्व्यासकत्वात्तद्व्यावृत्तमपि भावनीय-मित्यलं विस्तरेण । तदर्थिना तु गृह्यहस्तिवृत्तिरनुसृत्येति सेचं जीवोद्वयनिष्पन्नेति निगमनम् ।

अथाजीवोद्वयनिष्पन्नं निरूपयितुमाह ।

से किं तं अजीवोद्वयनिष्पन्ने अ अणोपदिहे एणत्थे तं जहा उरालिअं वा सरिं उरालिअसरिंरप्योगपरिणा-

मिअं वा दन्वं वेठब्बिअं वा सरिं वेठिअसरिंरप्यो-गपरिणाभिअं वा दन्वं । एवं आहारं सरिं तेषां स-रिंरं कम्मणं सरिंरं च जाणिअन्वं । अणोगपरिणापि बधे गंधे रसे फासे सेचं अजीवोद्वयनिष्पन्ने सेचं उद्वय-निष्पन्ने सेचं उद्वय ।

विशिष्टाकारपरिणतं तिर्यक्मनुष्यदेहकृपमौलरिक्तं शरीरम् । (उरालिअसरिंरप्योमेगे इत्यादि) औदारिकशरीरप्रयोगपरिण-मितं छव्यमौदारिकशरीरस्य प्रयोगो व्यापारस्तेन परिणमितं स्वप्रयोगित्वाद् युहीतं तत्तथा । तच्च वर्णगन्धरसस्पर्शानां पानादिकं स्वत एवोपरिहाइशेषित्वं बाह्यः परस्मुक्त्यं एतद्विज्ञेयमप्यङ्गीये पुण्ड्रस्यद्वयकृपं औदारिकशरीरानामकर्मो-द्वयेन निष्पन्नत्वाद्जीवोद्वयनिष्पन्न ओद्वयिको जाव उच्यते । एवं वैकियशरीरादिष्वपि भावना कार्ये । नवरं वैकियशरीर-नामकर्मोद्वयजन्यत्वं यथास्वं वाच्यमिति औदारिकादिश-रीरप्रयोगेण यपरिणमति द्रव्यं तत् स्वत एव दर्शयितुमाह । (पमेगपरिणाभिं बध इत्यादि) पञ्चानामपि शरीराणां प्रयो-गेण व्यापारेण परिणमितं युहीतं वर्णोद्वयं शरीरे वर्णादिस्-पादकं छव्यमेव छव्यस्य संपन्नकृत्वात्त्व वर्णोदीनामपरिणमि-यच्छरीरे संभक्त्यानापानादि तत्स्वत एव दृश्यमिति । अत्राह । ननु यथा नारकत्वाद्वयः पर्याया जीवे नृयन्ति जीवोद्वयनिष्पन्न ओद्वयिके पञ्चमेते एवं शरीराद्यपि जीव एव जन्ममृतस्तान्य-पि न जीव पर्यायानि स्युः । तस्मिन्जीवोद्वयनिष्पन्ने धीयन्ते, अस्त्वेतन्किन्त्वौदारिकादिशरीरानामकर्मोद्वयस्य मुख्यतया श-रीरपुण्ड्रमेव विपाकरोहोनास्तन्निष्पन्न ओद्वयिको जावः शरीर-सङ्गणे जीव एव प्राधान्याद्दर्शित इत्यदोषः संचारीत्यादिनिगम-नत्रयम् । उक्तो द्विविधोऽजीवोद्वयिकः । अ० ० ।

एते औद्वयिकजावजेटा एकविंशतिरिति दर्शयन्माह ।

चउगइउककयाया, लिगातिग हेसठकमपनणां ।

मिच्छत्तपसिक्कत्तं, असंयमो तह चउत्थमि ॥

एते सर्वेऽपि गत्यादयो भावाभ्युदयो औद्वयिके जावे भवन्ति । तथा हि अन्तो नरकादिगतयां नरकगत्यादिनामकर्मोद्वयादेव जीवे प्रादुःपत्ति कथाया अपि कोषाद्वयस्त्वयाः कथायमोहनी-यकर्मोद्वयात् । त्रिक्रिकदीप खोद्येद्विरुक्ते स्मोद्वेदुदेनपुन-कवेवं मोहनीयकर्मोद्वयात् । लेश्यापदकं तु योगपरिणामो हे-स्या इत्याभवेन योगश्रितकर्मकर्मोद्वयात् । येषां तु मते कथा-यनिष्पन्नो लेश्यास्तद्विभ्रमयेण कथायमोहनीयकर्मोद्वयात् । येषां तु कर्मनिष्पन्नो लेश्यास्त्वन्मते संसारित्यासिद्धत्वदृष्ट-प्रकारकर्मोद्वयादिति । अज्ञानमोप विवेकस्त्वोद्वयकर्ममत्याज्ञाना-दिकं ज्ञानावरणमिच्छात्वमोहनीयोद्वयात् । यत् पुर्वमस्त्वैव म-त्वाहाहस्य क्वापोपशमिकत्वमुक्तं तदस्त्ववबोधमात्राप्रियया सर्वमपि हि बलवबोधमात्रं विपर्ययं चाज्ञानावरणीयकर्मकृपा-पशम एव जवति । यत्पुनस्त्वैव विपर्ययसलक्षणमज्ञानत्वं तत् ज्ञानावरणमिच्छात्वमोहनीय एव संपद्यते । इत्येकस्याव्याहारस्य क्वापोपशमिकत्वमौद्वयिकत्वं च न विक्रयत इत्येवमन्यत्रापि विरोधपरिहारः कर्तव्य इति । मिच्छात्वमपि मिच्छात्वमोहनीयो-द्वयात् असिद्धत्वं कर्मोद्वयोद्वयात् । असंयमोऽधिरतयं तद्व्य-प्रत्याख्यानावरणकथायोद्वयात् उचयायत इति । ननु निष्ठापञ्च कासात्तादिष्वेवनीयहास्यस्यरतिप्रभृत्यः प्रभुततरजाया अन्येऽपि

कर्मोद्ययन्त्याः सन्ति तत्किमिच्छेतावन्तं पदेति निर्दिष्टाः । सत्य-
शुपश्रुतकण्मात्रस्याद्वितीयां संज्ञयितोऽप्येऽपि कष्टव्याः । केवलं
शालेषु प्रायः पलायन्त एव निर्दिष्टाः इत्यनेन इत्याभ्यासेतावन्त
एव प्रदर्शिता इति अदोष इति । प्रव० २३१ उ० ८०० सू० ॥

भोद (य) ण-भोदन्-न० उद्-युञ्ज-नक्षोपो गुणश्च । क्लृ,
उपा० १ अ० । पंचा० । कोट्योदनादौ, । आचा० १ भु० ९ अ० ।
तण्डुलादिभक्ते, । वृ० १ उ० । शाखादिभक्ते, । पि० । "सूयो १
इणे २ अवगच्छे । ३ ।" इति व्यञ्जनभेदस्य तस्य । स्था० ३ उ० ।
(कृतिशानान्यायविज्ञानाख्ये उक्तानि) स्यात्तस्य भोदन्-प्रश-
स्यते न शीतः । सू० १ भु० ३ अ० ॥

भोद (य) णर्निर्दि-भोदन् विधि-पुं० । कोट्यादिधान्यनि-
ष्पाये भोदन्प्रकारे, । दर्श० (अस्य विधिः प्राण्डदशख्ये)

भोदरिय-भोदरिक्-त्रि० उदरे प्रवृत्तः ठक् । आशूने, उद-
रमात्रवर्णपेषके, विजिगीषा विवर्जिते, अमरः । विजिगीषा
विगानेच्छा निन्नेच्छा तस्याः स्वेदप्रचुरासकृताया त्याग
प्रवास्य प्रवृत्तिः । आचा० । जीविकायै प्रवर्जिते, "भोदरियाणाम्
जीवितारोहेतुं पयदया" लि० वृ० १ उ० । भोदरिक्कानां यथागता-
स्तत्र कृपादिकं प्रक्षिप्य समुद्दिशन्ति । समुद्दिशानन्तरं भूयो-
ऽप्यनरो गच्छन्ति । वृ० १ उ० ।

भोदर्य-त्रि० उदरे भयः यत् उदर्यः ततः स्थायं अण् । उ-
दरभयेऽन्तादौ, अभ्यन्तरप्रविष्टे च । आचा० ।

भोदहण-अवदहन-न० दम्भने, शा० १३ अ० ।

भोदासिख-भोदासीन्य-न० उदासीनस्य भावः प्यञ्च । शु-
भाशुभयोर्वेकषायाय, तादस्थ्ये, राहित्ये, रागनिवृत्तां च ।
भोदास्यमप्यञ्च आचा० ।

भोप्य-अपि-या० समपण्ये, "वाप्यौ" मा१६३ अपर्यतो
धानौ आदेरस्य भोत्वं वा भवति । भोप्ये । अप्ये । भो-
त्पिञ्चं । अप्यिञ्चं । प्रा० ।

भोवर्कपीठफल्य-अववर्कपीठफलक-पुं० यः पक्षस्याभ्य-
न्तरे पीठफलकादीनां बन्धानामि मुक्त्वा प्रमुपेषत्वं न करोति
यो वा नित्यावस्तुतस्तन्सारकः सोऽववर्कपीठफलकः । सव-
न्तोऽवस्तवे, "आववर्कपीठफलकं श्रीसमभेज्यं धियाणाहि" ।
व्य० १ उ० ।

भोवुज्जमाण-अवबुध्यमान-त्रि० विज्ञाने, "भोवुज्जमाणे इह
माणवेसु" । स्वर्गोपवर्गी तत्कारणानि चावबुध्यमानोऽनाधार-
कज्ञानसङ्गावात् इहति मर्त्यलोके मानवेषु विषयभूतेषु धर्मे-
माख्याति । आचा० ६ अ० १ उ० ।

भोमवण-अप्रभ्राजना-त्री० लोकप्रवादे, श्रीमावणाम् मा मे
भूकम्पसावधायितं विहङ्ग किमन्येवं बन्धनं प्रयच्छतीत्येव-
भूताऽप्रभ्राजना मम मा भूदित्यर्थः । प्रव० २ अ० ।

भोनास-अवभास-पुं० अष्टाशीतिमहाप्रमाणं पञ्चषष्टिभे प्रदे,
सु० प्र२० पाटु० कउ० । वृत्तहिते, इति चं० प्र० २० पाटु० ।
सप्तपष्टिभे वा महाप्रदे, । "दो भोनासा" । आ० २ अ० ।

भोभा (हा) सण-अवभास-न० । ईषद्योतने, ज० उ १०
उ ० । आविर्जने, प्राप्यमाणतायाम्, सू० १ भु० १२ अ० ॥
देहातः कथोतवस्तवतः प्रदीपवत् योतते, । देहातः फल्गुकावधि-
मा सर्वतोऽप्यन्तरावधिना हाने च । स्था० २ अ० ॥

अवभाषण-न० याचने, व्य० छि० ८ उ० ॥

भोभा (हा) सणजिकवा-अवभाषणभिक्षा-त्री० विशि-
ष्टद्वय्याचनं सम्यपरिभाषया । "भोभासर्पति जगद्" तद्व्यापना
भिक्षा । विशिष्टद्वय्याचनेन जिक्षणे, आचा० ४ अ० । धा० ।

भोना (हा) समाण-अवभासपत्-त्रि० । उद्भासयति, ।
"भोनासमाणे इवियस्स वित्तं, पाणिक्केस इदिया भासु पणो"
अवभासयन्नुद्भासयन् सम्यगनुतिष्ठद्द्वयस्य मुक्तिगमनयोग्य-
स्य तत्साधो रागद्वेषरहितस्य सर्वज्ञस्य व्यावृत्तमनुष्ठानं तत्स-
वनुष्ठानतोऽवभासयन् धर्मेकधिकः कथनतो ब्राह्मणस्येति ।
सू० १ भु० १४ अ० ।

अवभासमाणवीहि-अवनाममाणवीहि-त्री० । शोभमानत-
रक्ते, अ० ११ हा ६ उ० ।

अनासिजमाण-अवभाष्यमाण-त्रि० याच्यमाने, । "सज्जा-
परस्स जे पुपुप्पच्छरसंयुता ते परधरेसु भोभासिजमाण एवं क-
रेज्जा" । नि० वृ० ३ उ० ।

अवभासिय-अवभाषित-त्रि० याचिते, व्य० छि० ६ उ० ।
प्रायिते, । आ० । अवभाषणमवभाषितं प्राये कः ।
याचने, वृ० १ उ० ।

अनुत्तुमा-अवबुज्ज-त्रि० वक्ते, "रोसागयधमधामे तमादय-
णिदुस्सकफरुसकुसिराओ लुमणासायिपुत्तुमा" । हा० उ अ० ।

अम-अवम-त्रि० उने, स्था० ३ उ० । न्युने, । "आमं आमं हंजी-
या" । आ० अ० प्र० । इने, मिथ्यादर्शनाप्रवित्यादिके, । आ-
चा० १ भु० ३ अ० ३ उ० । वाते, शो० । ह्युनेरे, व्य० छि० उ
अ० । अनुत्तुमायि, । शो० । स्था० । "आमोति वरिसारणे" । अव-
मो नाम अपाणि वर्धनो यस्य प्रमत्त्यपर्योदेन त्रिणि सर्वाणि
नाद्यापि परिपूर्णाभीर्यथैः । व्य० प्र० ३ उ० । दुज्जिहे, न० । "अ-
विये भोमे" । ईषोत्तुमिक्कमित्यर्थः । नि० वृ० ३ उ० ॥ "आमे
विगममाणे भोमोदरियाय अस्स विसयं गंतव्वं" । नि०
वृ० १ उ० ॥

आमंय-अवमन्य-त्रि० । अवाङ्मुखकरणे, । वृ० १ उ० ॥

आमंघिय-अवमयित-त्रि० । अघोऽनुकूलिते, । आमंघियणय-
वयणकमला "अघोमुल्लिङ्गानि नयनवद्वनकाणि कमलानि
यथा सा तथा विपा० ३ अ० ।

आमकेहया-अमकोष्ठमा-त्री० । रिक्तोदरतायाय, स्था० ४ उ० ।
आमवेल्लय-अवमवेल्लक-पुं० अवमालि असराणि चेहानि ब-
ह्मणि यस्य स अवमवेल्लकः । महान्निवृत्तयेन और्णवेन त्याग्य-
प्रायवस्तुधारिणि, "आमवेल्लका य सुप्पिस्तायभूया गच्छकमला हि
किमिहं जिओसि, उत० १२ अ० ।

आमवेल्लय-अवमवेल्लिक-पुं० अवमं च चेहं चावमचेहं प्रमा-
णतः परिभाषनो मूल्यसम्बन्धस्य सावयवमवेल्लिकः । एक-
कल्पपरित्यागात् विकल्पधारिणि, "अनुवा संतुच्छरे अज्जवा
आमवेल्लये अज्जवा एगसाहं" आचा० १ अ० उ ३ उ० । असा-
रवल्लधारिणि । आचा० १ भु० ३ अ० १ उ० ।

आमवण-अवभाषय-पुं० । डिम्भापणम्, पंचा० १३ वि० ॥

आमज्जणपुरस्कार-अवमज्जनपुरस्कार-पुं० न्यूनजनपूजायाम्,
"श्रीमज्जणपुरस्कारे" इति पञ्चमं स्थानं प्रमुपेक्ष्य । प्र० ।
व्या० ३ अ० १ उ० ॥

ओमउजायय-अवउजा (था) यन्-पुं० श्रुतिवेदे, वस्य गोत्रे पुण्यनक्षत्रम्, जं०७ वक्र० । सू० प्र० । अं० प्र० ॥

ओमउत्त-अवउत्त-न० ऊनतात्प्रा, अ० १८ शब्० ३ उ० । ही-
नत्वे, व्य० प्र० १ उ० ॥

ओमदोस-अवउदोष-पुं० संखनीशब्दे ईर्ष्याविष्यमाणे सं-
खन्यां स्तोत्रं संकृतवर्णनामेवर्णपरिमोगात्मके दोषे, आच्चा०
२ अ० १ प्र० ३ उ० ॥

ओमरत्न-अवमरात्र-पुं० अवमा हीना रात्रिरवमरत्नः समास्थान्ते
टवि " रात्राहाराः पुंसि " इति पुंस्त्वर्थः । दिनहृये, " कुओमरत्ना
पण्यत्ता तं जहा तदय पन्वे सत्तमे पन्वे एकारसमे पन्वे पण्य-
रसमे पन्वे पण्यवीससमे पन्वे तेषांसमे पन्वे " स्थान्० ४ डा०
कर्ममासापेक्षया एकैकस्मिन् श्रुती हौकिकमेकैकं कर्तुमभि-
हृत्य व्यवहारत एकैकोऽवमरात्रः नवति । सफले तु कर्मसंव-
त्सरे वङ्गमरात्रास्तथा चाह ॥

ता सन्वे विणं पुंत्त चंद्रशुक्लं दुवे दुवे मासा विचउपक्षेणं ।
आदाणेणं गणियजमाणा सातिरेभाई एयूणसट्टि एगुससट्टि
राईदिवां राईदियमगेणं आहितेति वेदेज्जा । तत्थ खलु इमे क्क
ओमरत्ता पण्यत्ता तं जहा ततिप पन्वे सत्तमे पन्वे एकारसमे
पन्वे पन्नरसमे पन्वे एकूणवीसतिमे पन्वे तेषांसतिमे पन्वे ।
तत्त कर्मसंवत्सरे चत्तसंवत्सरमभिहृत्य व्यवहारतः चत्तिसमे वङ्ग-
मात्रः पट्ट अवमरात्रः प्रहसस्तत्तद्यथा ' तदय पण्येत्यादि ' सु-
गमम् । सू० प्र० १२ पाठ० ॥

पसा तिहिनिपत्ती, भाणिया मे वित्थरं य पट्टिऊणं ।
वोच्चाभि ओमरत्तं, उड्डिमितो सप्तसेण ॥

एषा अन्ननारादिनस्यकपा तिथिनिपत्तिमेधया विस्तरं प्रहाय प-
ट्टिया भाणिता प्रतिपादिता । संप्रति समासे संक्षेपेण उड्डिऊण
किञ्चिन्नात्रया प्रतिपादय्य अवमरात्रात् वङ्गवामि । ननु काः
सर्वेत्यादिप्रवादपतिततया प्रतिनियतस्यत्रा एव परावर्तते
न तस्य कापि हाणिनीपि किञ्चिदपि स्वकरोपवयः । ततः कथम-
वरात्रासंज्ञक इत्यत आह ॥

कालस्स नेव हाणी, न वि बुद्धी वा अवड्डिओ कासो ।
जायडि बुद्धवुद्धु, मासाणं एकमकाओ ।

कात्तस्य सूर्यादिक्रियाप्राकृतिकस्यापिप्रवादपतितप्रतिनियत-
स्वरूपतो न हाणिनीपि किञ्चिदपि स्वरूपोपवयः किं नु सदा तथा
जगत्स्थाभाव्याद्व्यवस्थित एव । तथा प्रतिनियतकृतया काः
केवलं यो जायते जायमाने प्रतीयते वृद्धपवृद्धी मानानां तेषक-
मेकसायक एवस्थान्यतरस्य सुषे द्वितीय प्राकृतत्वात् नवति हि
प्राकृतिकण्ययाहाययः स्वमदिविभक्तीनां यदाह पाणिनिः
स्वमाकृततल्लोके " व्यत्ययोऽप्यासामिति " एकसाव्यतरस्मान्
मासात् अत्र स्थाने यः कर्मधारय इत्यनेन पञ्चमी ततोऽयमर्थ
एकमपरं मासमधिकृत्यैकसाव्यतरस्य मासस्य वृद्धपवृद्धी
नवति । किमुक्तं भवति । कर्ममासास्युपमासकालचिन्तायां
दुःखिः स्वरूपापेक्षया तु प्रयोषि मासास्तदप्रतिनियतस्वरूप-
प्रायाः परावर्तने न तु कश्चित् कात्तस्य बुद्धिहासिजनवः ।
संप्रति ते एव बुद्धिहासिमेपेय कर्ममासे कर्ममासमेपेय मा-
सचिन्तायां कात्तस्य हाणि द्योतिता ।

चंद्रशु माणाणं, अया जे दिसणं चिमममि ।

ते ओमरत्तजागा, जवति मासस्स नायव्वा ।

इह कर्ममासपरिपूर्णविशुद्धद्वाराप्रथमाणव्यक्तमास एकोनविं-
शद्द्वाराभ्यो ह्यार्षिण्यं ह्यार्षिण्यमा अहोरात्रस्य । तत्तच्छब्दमा-
सपरिमाणस्य अतुमासस्य कर्ममासपरिमाणस्य केयर्थः । प-
रस्परं विम्लेयः क्रियते विम्लेये च कृते सति ये भंगा उद्धरिता
इत्येते विशुद्धह्यार्षिण्यकारुण्यते अवमरात्रस्य भागास्तद्व्यवम-
रात्रं परिपूर्णं नवति । मासद्वयपर्यन्ते तत्तत्तस्य सक्तस्य प्रागा
मासस्यावसाने कथ्यताः । किमुक्तं नवति एकस्मिन् कर्ममासे
परिपूर्णं सति त्रिमासद्वयमपर्यन्तेषु शतह्यार्षिण्यमा अमरा-
त्रस्य संचम्विनः प्राप्यन्ते इति । यदि मासपर्यन्ते पतावतोऽव-
मरात्रा भागाः प्राप्यन्ते ततः प्रतिविषयं कति प्राप्यन्ते इति । यदि
मासपर्यन्ते पतश्चिकण्यार्थमाह ।

वावाट्टिजागमेणं, दिवसे संजाड ओमरत्तस्स ।

वावट्टिजाडि दिवसेहि, ओमरत्तं ततो नवडि ।

एकस्मिन् एकस्मिन् एकैकस्मिन् दिवसे कर्ममाससंबन्धिनि
अवमरात्रस्य संबन्धी चावट्टित्वात् एकैकः संजायते । तूषे च
नपुंसकता प्राकृतत्वात् कथमेतत्तत्तस्य इति चेदुच्यते तैरानं
केयव्यात् । तन्महि यन् एकैकस्मिन् दिवसे एकैको ह्यार्षि-
भागो वरंरात्रस्य संबन्धी प्राप्यते ततो चापष्टया दिवसैरेकोऽव-
मरात्रो भवति । किमुक्तं नवति । दिवसे दिवसे अवमरात्र-
सत्कैकह्यार्षिण्यमागृह्या ह्यार्षिण्ये दिवसे त्रिषष्टिमा तिथिः
प्रवर्तते इति । तथैव च सति य एकपरितमोऽहोरात्रसत्कैक-
परितमा ह्यार्षिण्यमा च तिथिनिधनमुपगतेति ह्यार्षिण्यमा ति-
थिप्रोक्तं पतितेति व्यवहृत्यते । तथा आह ।

एकस्मि अहोरात्ते, दो वि तिहिनिहणमेजासु ।

सात्थ्य तिहो परिहायड, मुहेण हविज्ज सो चरिमे ॥

एकैकस्मिन्अहोरात्रे तिथिसत्तो ह्यार्षिण्यमा ह्यार्षिण्यनिमुपा-
च्छन् यस्मिन्नेकपरितमे अहोरात्रे डे इपि एकपरितमादपे ति-
थी निधनमायातः सा ह्यार्षिण्यमा तिथिरत्र एकपरितमे अहोरा-
त्रे परिहीयते । एवं च सति सृष्टये ह्यार्षिण्यमकृततया प्रति-
सृष्टयेन एकैकत्र भागेन परिहीयमायाता ह्यार्षिण्यमायास्तिथेः
त एकपरितमो दिवसश्चरमपर्यवसानसर्वात्मना निधनमुप-
गतेति प्रावः । संप्रति वर्षादिमश्रुध्यालेषु अतुमासप्रमाणेषु
प्रत्येकं कस्मिन् पक्षे अवमरात्रं भवतीत्येतद्विशुद्धयति ।

तद्वयस्मि ओमरत्तं, कायव्वं सत्तमस्मि पक्कस्मि ।

वासोहमिण्णकासे, चाउम्मासे विषीयेते ॥

इह कालस्त्रिया तद्यथा । वर्षाकालो हिमसंबन्धी शीतकाल
एतर्थाः । प्रीत्यकाशश्चरते च त्रयोऽपि अतुमासकप्रमाणाः । वर्षा-
कालस्य अतुमासप्रमाणस्य आधवादिस्तुतिरे पर्वणि प्रथमोऽव-
मरात्रः । तस्यैव वर्षाकालस्य संद्विधिनि सप्तमे पर्वणि द्वितीया-
ऽवमरात्रस्तदन्तराशीनकात्तस्य तृतीये पर्वणि सुलापेक्षया ए-
कादशे तृतीयाऽवमरात्रस्तस्यैव शीतकालस्य सप्तमे पर्वणि सु-
लापेक्षया चतुर्थेस्तदन्तराशीनकात्तस्य सप्तमे पर्वणि सुला-
पेक्षया त्रयोविंशतितमे षष्ठः । इह आपादाया लोके श्रुतयाः प्रसि-
द्धिमेयस्ततो हौकिकव्यवहारमपेक्षयापादावारस्य प्रतिविषय-
मेकैकह्यार्षिण्यमागृह्या वर्षाकाशदिगतेषु तृतीयादिपर्वेषु यथा-
का अवमरात्रो नृनया सा ह्यार्षिण्यमा तिथिः परिमासिस्तुपैनी-
ति शिष्यः प्रश्नं कायति ॥

पादिव य ओमरत्ने, कदाय विद्या सपथि होइ तिहँ ।

विद्याए तिहाए, ओमरत्ने चउत्थी उ ॥

सेनाउ चेव काहिइ, तिहीनु बहारागणियदिहासु ।

सुदुमेण परिह्वितिहँ, संजायइ कस्मि पव्वसि ॥

इह प्रतिपदमारज्य याधरपञ्चदशी तापयस्तिययस्तासां च मये प्रतिपद्यमराभीभूतायां सत्यं कस्मिन् एवंणि पक्के द्वितीया तिथिः समाप्यति प्रतिपदा सह एकस्मिन्द्वादशे समाप्तिमेव्यति तृतीयायां वा तिथाययमराभिसंप्रयायां कस्मिन् एवंणि चतुर्थी तृतीयाया सह निधनमुपस्थाप्यति ॥ एवं शेषास्ति तिथियुव्यवहारगणितदृष्टासु शोकप्रसिद्धव्यवहारगणितपरिजातितासु पञ्चमी-षष्ठीसप्तम्यमीदृशस्येकादशीद्वादशीत्रयोदशीचतुर्दशीरुपासु शिष्यः प्रश्नं करिष्यति यथा सुदुमेण प्रतिदिवसमेकैकं द्वाष्टि-तमरूपेण छेकून भागेन परिहीयमानायाः परिहीयमानायां तिथौ पुषस्या अयमराभीभूतायास्तिथेराग्न्येव परा तिथिः कस्मिन् एवंणि गते संजायते समासः । एतदुक्तं भवति । चतुर्थ्यां तिथा-वयमराभीभूतायां कस्मिन् एवंणि पञ्चमी पञ्चम्यां तिथा-वयमराभीभूतायां कस्मिन् एवंणि प्रतिपदा तिथिः समाप्तिः । एवं शिष्यस्य प्र-अयमराभिसंनिवचनमाचार्य आह ॥

कवारिणा उओ वा, विरुया पवा हवति कापव्या ।

एमेव हवइ लुमे, एकतंसाजुया पवा ॥

इह याः शिष्येण प्रश्नं कुर्वता तिथय छेदित्वा द्विविधास्तथा । ओजोक्रपा युष्मकस्याम् । ओजोविषयं सन् युष्मं तत्र च या ओजोक्रपास्ताः प्रथमतो क्वापिकाः कियन्ते ततो द्विगुणास्तथा च सति तस्यस्तस्यास्तिधेयुष्मपर्वणि निर्वचनरूपाणि समागतानि भवति । (एमेव हवइ लुमे इति) या अपि युष्मकपास्ति-धयस्तस्यापि एमेव च पुषोचिजैय प्रकारेण करणं प्रवर्तनीयं नव-रं द्विगुणीकरणान्तरमेकत्रिंशद्युक्ताः सत्यः पर्वणि निर्वचनरूपाणि भवति । इयमत्र प्राबन्धाऽयं प्रश्नः कस्मिन्पर्वणि प्रतिपद्य-मराभीभूतायां समुपयातीति तदा प्रतिपत् किमोदित्वा सा च प्रथमातिथिरिच्छेको भ्रियते सद्रुपाधिकः कियन्ते जाते ँ इवे ते अपि द्विगुणीकियेते जाताश्चत्वार आगमानि चत्वारि पर्वणि । ततोऽयमर्थो युगादिस्तनुषे पर्वणि प्रतिपद्यमराभीभूतायां चि-तोया समाप्तिमुपयातीति तेषु चैतस्या दि प्रतिपद्युदित्यायां च-त्वारि पर्वणि ब्रह्म्यानि एवं च पञ्चदशतिथ्यामन्तः ततः पञ्च-दश चतुर्भिर्गुण्यन्ते जाता भवति । प्रतिपदि द्वितीया समापयनी-ति द्वे रूपे तथाधिकं प्रकृति जाता द्वाष्टिः सा च द्वाष्टया स-ज्यमाना निरंशं प्रागं प्रवच्छति ब्रह्म एकक इत्यागतः प्रथमोऽव-मराभः स्यावसंवाधिकरणम् । यदातु कस्मिन् पर्वणि द्वितीया-यामयमराभीभूतायां तृतीया समाप्नोतीति प्रश्नरूपा द्वितीया किञ्च परंशोदिते द्विकां भ्रियते । सद्रुपाधिकः कियन्ते जातानि त्रीणि रूपाणि तानि त्रिगुणीकियन्ते जाताः षड् द्वितीया च ति-थिः समेति ९६ एकत्रिंशद्युताः कियन्ते जाताः सप्तत्रिंशत् आग-तानि तिथ्येकरूपाणि सप्तत्रिंशत्पर्वणि । किमुक्तं भवति युगा-वितः सप्तत्रिंशत्मे पर्वणि गते द्वितीयायामयमराभीभूतायां तृतीया समाप्नोतीति इदमपि करणं समीचीनम् । तथा हि । द्वितीयायामुदित्यायां सप्तत्रिंशत्पर्वणि समागतानि । ततः सप्त-त्रिंशत् पञ्चदशानिगुण्यन्ते जातानि पञ्चदशानि पञ्चपञ्चा-दधिकानि । द्वितीया नष्टा तृतीया जातेति त्रीणि रूपा-

णि तत्र प्रकियन्ते जातानि पञ्चदशान्यष्टापञ्चाहादधिकानि । एषोऽपि राशिद्वौष्टया सञ्चमानो निरंशं भागं प्रपच्छाति ब्र-ह्माद्य नवस्थागतो नवमोऽवमराभ इति समीचीनं करणम् । एवं सर्वोत्सवि तिथियु करणप्राबन्धकणसमीचीनव्यवहारना अय-मराभसंख्या च स्वयं भावनीया । पर्वनिर्द्देशमात्रं कियते तत्र तृतीयायां चतुर्थी समाप्तिरुपमे एवंणि पर्वणि चतुर्थी पञ्चमी ए-कचत्वारिंशत्मे पर्वणि पञ्चम्यां षष्ठी द्वादशे पर्वणि षष्ठ्यां सप्तमी पञ्चचत्वारिंशत्मे पर्वणि सप्तम्यामष्टमी षोडशे अष्टम्यां नवमी एकौनपञ्चाशत्मे नवम्यां द्वादशी विंशतितमे द्वाष्ट्यामैकादशी निपञ्चाशत्मे एकादश्यां द्वादशी चतुर्द-श्यां विंशतितमे चतुर्दश्यां सप्तपञ्चाशत्मे नवोदश्यां चतुर्द-शी अष्टाविंशतितमे चतुर्दश्यां पञ्चदश्यां एकचत्वारिंशत्मे पञ्च-दश्यां प्रतिपत् द्वाष्ट्याशत्मे इति एवमेता युगपुषां एवं युगो-त्तराधेयि रूपव्यापः । ज्योः १ पाशु ० १० ० ० ० ० ।

आमराइणियभाव-अवमराशिकभाव-पुंभवमः सयुः सचा-सौ राशिकश्च गुणरत्नव्यवहारी तस्य प्राबोऽवमराशिकप्राबः । न्यूनपर्वोयतायाह, पंचां १६ विव ० ।

आमराः शिष्याभाव-किरिया-अवमराशिकभावकिरिया-ली ० न

मवमराशिकभावो न्यूनपर्वोयता तस्य या किर्या करणं सा तथा

समुपयादने, पंचां १६ विव ० ।

ओमाण-अवमान-न ० अवमराशित्ये, लृङ् ० १ शुं १ अ ० ।

“ निष्कञ्चसि एते एते ओमानोभौए ” अवमाननीकः अ-

पमानान् जीकः अपमाननीकः । वत् ० २६ अ ० ।

अवमान-न ० अवमराशित्ये परिच्छिद्यते साताप्येति अवमान-

म । इहत्वरदशद्वौ, अवमरीयेन परिच्छिद्यते इस्तादिना यत्तदव-

मानम् । कातादौ, करणकर्मसाधनचयन्युत्पत्तिः ।

तत्र कर्मसाधनपक्षमविशेष्य तावदाह ।

से किं तं ओमाणे जसं ओमिणिज्ज्ञं तं जहा हत्येण वा दंनेन वा धनुक्से वा लुगेण वा नालिआए वा अ-क्सेण वा मुसलेण वा, दंढयणलुगनालिआ य, अक्कवं मु-मसं च उच्छं । दम नालिअं च रज्जुं, विआणओमाणस-खाए ॥ वत्पमि हत्यमंजं, विच्छे दंढं धणुं च पत्थमि । खायं च नासिआए, विआणओ माणसखाए । एएणं अ-वमाणप्यमाणं किं एओआणं ? एएणं अवमाणप्यमाणेण स्वायचिअकरकवियकरुपमिति परिकलेवसंमियाणं दव्वाणं अवमाणुमाणं निच्चसिलसणं भवइ सत्तं अवमाणे ॥

वद्वमरीये जातादि तद्वमरं केनावमीयते इत्यादि “ हत्येण वा दंनेन वा स्वायचि ” तत्र इहत्ते वद्वमाणस्यकपक्षतुतिशत-कुसमानोऽनैवैव इहत्तेन चतुर्भिर्हत्तेः निष्पन्ना अवमानविशेषा द्-एचतुयुगनालिकाकृत्युसंख्या पद संज्ञा भवते । अत एवाह “ द-एचं इहत्ते इहत्तं, चतुयुगं नाडिकां वा कृत्युसंज्ञं ” करणसाधनप-क्षमद्वौष्ट्यावमानसंख्या विज्ञानादीति संबन्धः । इहत्तादिकं प्रत्येकं कथंभूतमित्याह । चतुर्हत्ते दृशमार्गलिकानिर्दिष्टपक्षां रज्जुं च विज्ञानीहवमानसंख्येति याथाश्रीः । ननु यदि दव्वा-व्यः सर्वे चतुर्हत्तप्रमाणान्तरात्मकैव इहत्तादिक्यतोपादानेन चरितार्थात्कारिकमिति वक्ष्याम्युपादानम् । उच्यते मेवयानुसु

[illegible]

ता अणुउत्पत्तिणि २ मेव सूरियस्स ओया अस्सा उण्वज्जह अस्सा अमेह आदिवासि वणज्जा एगे एयमाहंसु ॥ २५ ॥ एताश्च प्रतिपत्तयाः सर्वा अपि मिथ्याकथाः अत एतासामपेदेन भगवान् स्वमतमुपदेशयति ।

वयं पुनश्च एवं वयामो ता तीसं मुहुषं सूरितस्स ओयातो अ-
वड्ढिताओ जवति तेण परं सूरियस्स ओता अणवड्ढिता
भवति उम्मासे सूरिये ओमं णिवुड्ढिति उम्मासे सूरिए ओयं
अजिबड्ढुति निक्खलममाणे सूरिए ओयं निवुड्ढेति पविसमाणे
सूरिए ओयं अभिवड्ढेति तत्थ एं को हेतू ति वदेज्जा ॥

(वयं पुन इत्यादि) वयं पुनरेवं वचयमाणप्रकारेण वदाम-
स्तमेव प्रकारमाह (ता तीसमित्यादि) ता इति पूर्ववत् ज-
म्बुद्वीपे प्रतिवर्षं परिपूर्णतया त्रिशतं त्रिशन्मुहुर्नाम यावत्सु-
र्यस्य ओजः प्रकाशोऽवस्थितं भवति । किमुक्तं भवति सूर्यसं-
वत्सरपर्यन्ते यदा सूर्यः सर्वाभ्यन्तरे मण्डले चारं चरति तदा
सूर्यस्य जम्बुद्वीपगतौजःपरिपूर्णमग्रां त्रिशन्मुहुर्नाम यावत्सु-
र्यस्य ओजः प्रकाशो उद्भवति (तेण परंति) ततः परं सर्वा-
भ्यन्तरात्ममण्डलात् परमित्यर्थः । सूर्यस्य ओजोऽभवस्थितं भ-
वति । कस्मादनवस्थितं भवति इति चेदत आह (उम्मासे
इत्यादि) यस्मात्कारणसर्वभ्यन्तरात्ममण्डलात् परतः प्रथ-
मान् सूर्यसंवत्सरस्तत्कात् एवमासान् यावत्सूर्यो जम्बुद्वीपग-
तोऽजः प्रकाशं प्रत्यहोरात्रमेकैकस्य त्रिशदधिकप्रादेशशत-
संख्यभागास्तत्कस्य भागस्य हापनेन निवेद्ययति हापयति ।
तदनन्तरं द्वितीयान् एवमासान् सूर्यसंवत्सरस्तत्कात् यावत्सूर्यः
प्रत्यहोरात्रमेकैकत्रिशदधिकप्रादेशशतसंख्यभागस्तत्कात्राग-
धेन ओजः प्रकाशमभिवर्धयति । एतद्वत्सर्वं व्याचष्टे ।
(निक्खलममाणे इत्यादि) सुगमं । तेनोच्यते सर्वाभ्यन्तरे म-
ण्डले परिपूर्णतया त्रिशन्मुहुर्नाम यावत् अवस्थितं सूर्यस्य
ओजः ततः परमनवस्थितमिति । एतद्वेव वैतथ्येन विभाव-
यितुः प्रश्नसुत्रमुपन्यस्यति (तत्थयादि) तत्र एवंविधार्थां
वस्तुव्यवस्थायां को हेतुः का उपपत्तिः इति वदेत् भगवानाह ।

ता अयणं जेवुदीधे दिवे जाव परिकखेवेणं ता जता एं
सूरिए सव्वज्जेतं मंडलं उवसंकापेभा चारं चरति । तता णं
उत्तमकट्ठा पचा अट्ठारसमुहुत्ता दिवसे जवति । जहंछिया दु-
वात्तसमुहुत्ता राती भवति से णिक्खलममाणे सूरिए नवसं-
वच्चरं अयमाणे पदमसि अट्ठारचंसि अम्भेतराणंतं
मंडलं जाव चारं चरति ता जता एं एगमगं ओचाए ए-
गेणं रातिदिणं दिवसखेचस्स णिवुड्ढेता एति खेपस्स
अजिबड्ढुत्ता चारं चरति अट्ठारसहिं तीसेहिं सपहिं मंडलं
जेत्ता तता एं अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे भवति दोहिं एगहिं
जागे जणे दुवालसमुहुत्ता राती भवति । दोहिं अहिया
से णिक्खलममाणे सूरिए दोबंसि अट्ठारचंसि अम्भेतरं तव
मंडलं जाव चारं चरति ता जया एं सूरिए अम्भेतरं तव मंडलं
जाव चारं चरति । तता एं दो जागे जयाए दोहिं रातिदिणं
दिवसखेचस्स णिवुड्ढेता रातिखेचस्स अजिबड्ढुत्ता चारं
चरति अट्ठारसहिं तीसेहिं सतेहिं मंडलं जेत्ता तता एं अट्ठा-

रसदिवसे चउहिं जणे दुवात्तसराती जवति । चउहिं अ-
हिता एवं खलु एणं उवाएणं णिक्खलममाणे सूरिते तता एं
तपतो तताणंतं मंडलातो मंडलं संकममाणे २ एगमगं जागं
ओयाए एगमगं मंडले एगमेगेणं रातिदिणं दिवसे खेचस्स
णिवुड्ढेमाणे ३ अजिबड्ढेमाणे २ सव्ववाहिर् मंडलं उवसं-
कमिन्ना चारं चरति ता जता एं सूरिए सव्वज्जेतरातो
मंडलातो सव्ववाहिर् मंडलं उवसंकमिन्ना चारं चरति
तता एं सव्वज्जेतरं मंडलं पण्णिहाए एतेणं ते संतिणं
रातिदिवसे तणं एगते सीतं ता एगस्यं जयाए दिवस-
खेचस्स णिवुड्ढेता रातिखेचस्स अजिबड्ढुत्ता चारं
चरति अट्ठारसहिं तीसेहिं मंडलं जेत्ता तता णं उत्तमकट्ठ-
पचे उक्कोसं अट्ठारसमुहुत्ता राती भवति जहंछिया दुवात्त-
समुहुत्ते दिवसे जवति एगणं पदमे उम्मासे एसणं जाव
पजजसाणो ४ पविसमाणे सूरिए दोबंसि उम्मासे अयमाणे
पदमसि अट्ठारचंसि वाहिरेणंतं मंडलं उवसंकमिन्ना चारं
चरति । ता जता एं सूरिए वाहिरेणंतं मंडलं जाव चारं
चरति तता णं एगं जागं ओचाए एगेणं रातिदिणं राति-
खेचस्स णिवुड्ढेता दिवसखेचस्स अजिबड्ढुत्ता चारं चरति ।
अट्ठारसहिं तीसेहिं सपहिं मंडलं जेत्ता तता एं अट्ठारस-
मुहुत्ता राती दोहिं जणा दुवालसमुहुत्ते दिवसे दोहिं अहि-
रे से पविसमाणे सूरिए दोबंसि अट्ठारचंसि वाहिर् तव मंड-
लं उवसंकमिन्ना चारं चरति । ता जता एं सूरिए वाहिर्
तव मंडलं जाव चारं चरति । तता एं दो जाए ओयाए दो-
हिं रातिदिणं रातिखेचस्स णिवुड्ढेता दिवसखेचस्स अ-
जिबड्ढुत्ता चारं चरति । अट्ठारसहिं तीसेहिं सपहिं मंडलं
जेत्ता तता एं अट्ठारसरातो चउज्जा दुवालसमुहुत्ते दिवसे
चउअहिए एवं खलु एणं उवाएणं पविसमाणे सूरिए-
तताणंतरातो तताणंतं मंडलाओ मंडलं संकममाणे ३
एगमगं भागं जयाए एगमगं मंडलं एगमेगेणं रातिदिणं
रातिखेचस्स णिवुड्ढेमाणे ३ दिवसखेचस्स अजिबड्ढेमाणे ३
सव्वज्जेतरं मंडलं उवसंकमिन्ना चारं चरति । ता जता एं
सूरिए सव्ववाहिरातो मंडलातो सव्वज्जेतरमंडलं उव-
संकमिन्ना चारं चरति तता एं सव्ववाहिर् मंडलं
पण्णिहाए एगेणं तीसेणं रातिदिवसखेणं एगते तीसभाग-
संतं । ओताए रातिखेचस्स णिवुड्ढेता दिवसे खेचस्स अ-
जिबड्ढुत्ता चारं चरति अट्ठारसहिं तीसेहिं मंडलं जेत्ता
तता एं उत्तमकट्ठपचे उक्कोसं अट्ठारसमुहुत्ते दिवसे जवति
जहंछिया दुवात्तसमुहुत्ता राती भवति एसणं दोच्चे उम्मा-
से एसणं जाव पजजसाणे एसणं आदिधे संवच्चरे एसणं
आदिधे संवच्चरस्स जाव पजजसाणे (उट्ठं पाहुणं मम्मत्तं) ता

के ते सूरि ए चरयति आहिनेति बदेज्जा तस्य सल्लु इमा ता
वीसं पहिवत्तीओपसत्ताओ तस्य सल्लु एगे एवमाहुं ता
मंदरेणं पव्वते सूरियं चरयति आहिनेति बदेज्जा एगे एव ० ?
एगे पुण ता मेरुणं पव्वते सूरितं चरयति । २ । आहिनेति
एवं एतेणं अजिलावेणं जाव बालिमापदिबर्ची जाव
ता पव्वतरायाणं पव्वते सूरितं चरयति । आहिनेति बदेज्जा
एगे एवमाहुं बयं पुण एवं वयाओ ता मंदरे वि य वुच्च-
ति मेरु वि य वुच्चति एवं जाव पव्वतराया य वुच्चति ।
ता जेणं पोमगला सूरियस्स जेसं कुंसति तेणं पोमगला
सूरियं चरति । असुद्धावि णं पुमगला सूरियं चरति ।
चरिमिञ्जे संतरगतावि णं पोमगला सूरियं चरयति । आहि-
नेति बदेज्जा ॥

(ता अयणमित्यादि) इहं जम्बूद्वीपकायं पूर्ववत् परिपूर्णं
पञ्चमीयं व्याख्यानीयं च (ता ऊषा क्षमितादि) तत्र यदा सूर्यः
सर्वांन्यन्तराग्रहलघुसप्तकेभ्यः चारं चरति तदा उत्तमकाष्ठा प्रा-
प्ता । इत्थर्वतोऽष्टादशमुहूर्तो दिवसो भवति । अथन्या च द्वादश-
मुहूर्ता रात्रिः । ततः सर्वांन्यन्तराग्रहलघुसप्तकेभ्यः निष्कामन्
सूर्यो नवं संवत्सराभाद्वाग्नौ नवस्य संवत्सरस्य प्रथमं होरात्रं
अन्यत्सरानन्तरं द्वितीयमग्रहलघुसप्तकेभ्यः चारं चरति (ता जया
णमित्यादि) तत्र यथा सूर्यः सर्वांन्यन्तराग्रहं द्वितीयमग्रह-
लघुसप्तकेभ्यः चारं चरति तदा पदेन रात्रिन्विधेयं सर्वांन्यन्तर-
मग्रहगतयेन प्रथमकृपावृत्त्यै शनैः शनैः कलाभान्वापेनानहोरात्रं
पर्यन्ते एकमागमोऽस्ति । प्रकाशस्य दिवसगत्यैवेत्येतस्य नि-
वेष्टेषु हापयित्वा तमेव सूर्यं जगं राजनिक्षेत्रस्थानिषर्षित्वा चारं
चरति । किमब्रज्जानं पुनर्भागे दिवसकक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्य
हापयित्वा राजनिक्षेत्रस्य वर्षयित्वा तत आह । मग्नस्य अ-
ष्टादशभिश्चिदाधिकाः स्थिताः किमुक्तं जयति । द्वितीयमग्नस्य
अष्टादशभिश्चिदाधिकाः मागशतैर्विजंय तत्सकमेकं जायमिति ।
कस्मात्पुनर्मेवमग्रहस्थाष्टादशशतानि चिदाधिकाणि जागानां परिक-
ल्पन्ते । उच्यते इहेकैकं मग्नसं क्षात्र्यां सूर्यायामेकनाहोरात्रं
भ्रमं परिभ्रम्यापुर्वेत् अहोरात्रञ्च चिदायुह्वनं प्रमाणः प्रतिमस्यै
वाहोरात्रगणेन परमार्थतो द्वौ अहोरात्रौ जयतः । उच्यते आह ।
रात्रयोः षष्टिमुहूर्ताः ततो मग्नसं प्रथमतः पृथ्वा जगमैर्विजंयते
निष्कामन्ते च सूर्यो प्रत्यहोरात्रं प्रत्येकं द्वौ द्वौ मुहूर्तैश्चिदाधिका-
गौ हापयति । प्रविशन्तो च अनिवर्धयेतः । यो च द्वौ मुहूर्तैश्चिदा-
धिकागौ ससृज्ज्वाति । एकसार्द्धं चिदाधिकागौ मागस्ततः पश्चिदि
भागः सार्द्धं चिदाशा गुणयन्तं जानात्यष्टादशशतानि चिदाधिका-
णि जागानाम् । एवं निष्कामन् सूर्यः प्रतिमग्नसं चिदाधिका-
ष्टादशशतसंख्यानां जागानां सकमेकं भागं दिवसकक्षेत्रगतस्य
प्रकाशस्य हापयन् राजनिक्षेत्रस्थानिषर्षित्वा जयति । अ-
वशीत्यधिकं च जागशतमष्टादशशतानां चिदाधिकाणां शमो
जागस्ततः सर्वांन्यन्तराग्रहलघुसप्तकेभ्यः सर्वनाममग्नसं जम्बूद्वीपच-
क्रवालस्य जागकुलस्थितं राजनिक्षेत्रस्थानिषर्षिते इति यत् प्रागभि-
हितं तदपि समीचीनं जातमिति । एवमन्यन्तरं प्रविशन् प्रतिम-
ग्रहलघुसप्तकशतमग्नानां चिदाधिकाणां सकमेकैकं जागमिति

वर्षेयम् तावद्भूतस्या यावत्सर्वांन्यन्तरे मग्नसं अश्वशीत्यधिकं
जागशतं दिवसकक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्याभिषर्षयति । राजनिक्षेत्र-
स्य च हापयति अश्वशीत्यधिकं च जागशतं जम्बूद्वीपचक्रवाल-
स्य दशमभागः । ततः सर्वनाममग्नसं तावत्सर्वांन्यन्तरे मग्नसं-
ले दिवसकक्षेत्रगतस्य प्रकाशस्यैकं दशमभागकालाजानोऽनिययते
राजनिक्षेत्रस्य कुलस्थितिं यत् प्रागवादि तद्विरोधे इति सूत्रं तु
“तथायं अद्भुतसमुद्भूतं दिवसं तद्विरोधं” सत्कलमपि प्राभूतप-
रिसमाप्तिं यावत् सुगमम् । नवरमेवमग्नोपसंहारो यत एवं सूर्य-
चारस्ततः प्रतिमस्यै सूर्यसंवासरपर्यन्ते सर्वांन्यन्तरे मग्नसं चि-
दानं चिदान्मुहूर्तावधायवचक्षितं परिपूर्णमोजःततः परमनवस्थि-
तम् । सर्वांन्यन्तरे च मग्नसं चिदानं मुहूर्तावधायवचक्षितं सत्कलमपि
स्थितमोज उच्यते व्यवहारतो निश्चयतः पुनस्तत्रापि कृपा-
वृत्त्यै शनैः शनैः हीयमानमवसेयम् । प्रथमकृपावृत्त्यै सूर्य-
स्य सर्वांन्यन्तरानन्तरं द्वितीयमग्रहलघुसप्तके चारचरणादि-
ति (यष्ट प्राभूतं समाप्तम्) तद्विषयकं पञ्च प्राभूतं संप्रति
सप्तममारभ्यते । तस्य चायमर्थोधिकारः कस्ते तव भतेन
भगवन् । सूर्यं चरयतीति तत एतद्विषयं प्रश्नसूत्रमाह । “ता के इ-
त्यादि” ता इति पूर्ववत् । कस्ते तव भतेन जगवन् । सूर्यं चर-
यति चरयन् चर ईप्तायां आप्तुमिच्छन् स्वप्रकाशराशेन स्वी-
कुर्यन् आस्थान इति बदेत् एवमुक्ते भगवानेतद्विषये याव-
त्यः परतीर्थिकानां प्रतिपत्तयः तावतीः कथयति (तथेत्यादि)
तत्र सूर्यः प्रतिवर्त्तन् विषये कल्पित्वा चिदातिप्रतिपत्तयः प्रकृताः ।
तद्यथा तत्र तेषां विज्ञेयं अपरतीर्थिकानां मये एकं प्रथमा एव-
माहुः । मन्दरपर्यन्तः सूर्यं चरयति मन्दरपर्यन्तो हि सूर्येण मग्न-
सं परिभ्रम्य सर्वतः प्रकाशयते ततः सूर्यः प्रकाशयन् चरयती-
त्युच्यते । अग्नोपसंहारः (एगे एवमाहुः) एके पुनरेवमाहुः ।
मेरुपर्यन्तः सूर्यं चरयन् आस्थान इति बदेत् अत्रायुपसंहारः
(एगे एवमाहुः) एवमित्यादि । एवमुक्तप्रकारेण क्षेत्र्याप्रति-
हतिविषयप्रतिपत्तयः तावसेतया यावच्चिदाशतानां प्रतिपत्तयः
सा भवन् (एवमग्रहाणमित्यादि) एवैतद्वारः पर्वतः सूर्यं चर-
यन् आस्थान इति बदेत् एके एवमाहुरिति किमुक्तं भवति
यथा प्राक् क्षेत्र्याप्रतिहतिविषयचिदातिप्रतिपत्तयः येन क्रमेणो-
क्ताः तेन क्रमेणान्वयि वाच्यः । सूत्रपाठोऽपि प्रथमप्रतिपत्तिपत्ति-
पाठानुसारेण स्वयमन्युपमानिरुक्तः परिजावनीये अग्रश्रीरश्च-
यासु न क्षिप्यते तदेवमुक्ताः परतीर्थिकप्रतिपत्तयः । संप्रति ज-
गवान् स्मृतमुपदेष्टव्यं (एवं पुण इत्यादि) एवं पुनरेवं बह्व-
भागप्रकारेण एवामस्तमेव प्रकाशमाह (ता मंदरे वि इत्यादि)
ता इति पूर्ववत् । योस्तो फलैः सूर्यं चरयन् आस्थानः स म-
न्दरोऽत्युच्यते यावत्पर्यन्तरोऽत्युच्यते । एतच्च प्रागेव प्राचितं
ततो चिदाधिकाविषयतया प्रवृत्ताः प्राक्तन्यः प्रतिपत्तयः सर्व-
मपि मिथ्यारूपा अवगतव्याः । अपि च न केवलं मंदरे च सूर्यं
चरयति किन्त्वेषमपि पुद्गलास्तथावाह (ता उ णमित्यादि) ता
इति पूर्ववत् ये णमिति धास्यासङ्कोचः । पुद्गला मेरुगता समेरुगत-
वा सूर्यस्य क्षेत्र्याः स्मृताः ततः पुद्गलाः स्वप्रकाशकालेन सूर्यं चर-
यन्ति । ईदृशितं हि सूर्येण प्रकाशयते । ततो क्षेत्र्याः पुद्गलैः सह
संख्यातपर्यन्तया तैः सूर्यं स्वीकृत्वैत्युच्यते । ये च प्रकाशय-
मानपुद्गलाः पुद्गला स्फुटान्तर्गता मेरुगता वा सूर्येण प्रकाशिता
अपि सूक्ष्मव्याकुलः स्फुरेद्युपगच्छति । तेषमपि प्राकृत्युक्त्या सूर्यं
चरयन्ति येषमि च कामक्षेत्र्यान्तर्गताः चरन्क्षेत्र्या विशेयसंघ-
र्षितः पुद्गलास्तेषमपि सूर्यं चरयन्ति तेषामपि सूर्येण प्रकाशय-
मा-

नवाद् । (इति सप्तमं प्रान्तं समाप्तम्) चं० प्र० ७ पा० १० ।
ओयाय-उपयात-वि० उपागते, "शेयवद्वेणं हवणसमुद् ओ-
याय " । ज्ञा० ए अ० ।

ओयारग-अवतारक-वि० प्रवर्धके, " मोक्षप्रदोयारगा " मो-
क्षप्रदावतारको सम्यक्तेनोदितु प्राणिनां प्रवर्धकत्वविर्यः ।
सम० ।

ओयावज्ञा-ओजयित्वा-अभ्य० ओजो बलं शरीरं विधादि-
सत्त्वं वा तत्कृत्वा प्रददधे दीयतेऽस्ता ओजयित्वैत्यभिधीयते ।
प्रत्ययानेदे, स्या० ४ ज० ॥

ओयाहार-ओनाहार-पु० भावाहारभेदे, सु० २ सु० ३ अ० ॥
(सरीरेणोयाहारे इति तल्लक्षणमाहारशब्दे-व्याख्यातम्) ।
ओरस-अश्रु-अ० ङ्वा०-य० अवतरणे, "अवतरेहोओरसो"
८ । ४ । ४४ । इति ओरसादेशः । ओरस इ ओअइ । अवतर-
ति । प्रा० ।

उपस-वि० उपगतो जातो रसः पुनस्तेहल्लक्षणे वा यस्य-
साधुपसः अपत्यस्तेहयुक्ते, स्या० १० ज० ॥

ओरस-वि० उरसि वा हृदये स्नेहाहसैते यः स ओरसः ।
स्या० १० डा० । स्वयमुत्पादिते पुत्रादौ, उच० १ अ० । सु० ॥
ओरस(उरस)बलसमागुण्य-ओरस-उरस्य/बलसमन्वागत-
वि० । उरसि जन्मुरस्यम् (ओरसं) तन्न तद्वत् च उरस्यबलं
तत्समन्वागतः समनुप्राप्तः उरस्यबलसमन्वागतः । अन्तरोत्सा-
हयैर्युक्ते । जी० ३ प्रति० ॥

ओराज्ञ-उदार । ओराज्ञ-वि० । प्रधाने " ओराज्ञकितिव-
तसदसि सोमा " । स्या० १० ज० अ० ॥ बहुज्ञमान्तरसंविने
कर्मणि, सु० २ सु० १० अ० ॥ आशंसादोषविहितयोद्विक्त-
युक्ते, स्पृष्टे ओद्रियादौ, स्या० ४ डा० " सेकि तं उराज्ञतासापणा
चउविहा पन्चता तं जहा वेद्विया तेद्विया चउरिविया पं-
चद्विया " । जी० १ प्रति० । "ओराज्ञं जगतां जोगं विवज्जा संपरि-
निय " (ओराज्ञमिति) स्पृष्टमुदात्तं जगत औदारिकजन्तुप्रामस्य
योगं व्यापारे चेष्टासवस्थाविशेषमित्यर्थः । सु० १ शु० १ अ० ।
" ओराज्ञमोगज्ञाणि जज्ञेजा " उदारा बादराणि पतेतुर्विभ्रसा-
परिणामसन्ते विचेतुरन्यते वा डाऽमत्य लगेयुर्नन्युकमहोप-
लवत् । स्या० ३ डा० मीधे, उपराद्विशेषणविशिष्टप-करणतः
पाश्चेत्यातामलसत्त्वानां नयानके, चं० प्र० १ पा० १० ।

ओरालिय-औदारिक-ज० । उदारं प्रधानं प्राधान्यं चास्य ती-
क्ष्णरगावधरशरीरापेक्षया ततोऽप्यस्यानुसरसुरशरीरस्यापि
अनल्पगुणवृद्धित्वात् । यद्वा उदारं सातिरेकयोजनसहस्रमानत्वा-
त् । शेषशरीरापेक्षया वृद्धप्रमाणं वृहत्ता चास्य वैक्रियं प्रति-
भवाधार्म्यं सहस्रशरीरापेक्षया द्रष्टव्या । अत्यधोसरवैक्रियं
योजनसहस्रमानमपि हृज्यते । उदारमवौदारिकं विनयादिन्य इ-
तीत्यर्थः प्रत्ययः (कर्म०) अथवा उगतो स्तब्धप्रदेशोपचित-
त्वात् वृद्धत्वाच्च नाएकवदिति अथवा मांसास्थिसन्ध्यायुक्तं बन्ध-
रीरं तत्समयपरिनाम्नया उराज्ञमिति प्राकृतत्वादीराज्ञियम् (स०)
औदारिकशरीरनामकर्मोदयादुदारपुल्लितिकृते केवलमेकै-
काणामस्यादिविरहिते वा शरीरजने, । स्या० २ डा० ।
आव० । कर्म० । इह प्रसिद्धसिद्धातसंज्ञादिविवरणप्रकरणप्रमा-
णप्रत्ययावत्सुधामश्वल्लयशःअसरवधलितसकलवस्तुधराव-
ल्लयम् द्वौहरीरजसुरिद्वैता न्युपासितस्थिते । "तत्थ ताव उ-

दारं उरालं, उरलं ओरालं वा तित्थयरगणधरसरीरापे पदुच्च
उदारं बुद्धं तत उदारतरमभ्रमथितिकाउं" उदारं नाम प्रधा-
नं उराज्ञं नाम विस्तरालं " विस्तरालं वा जं जणियं होइ कहे
सादरेगओयणसहस्समवडिउप्यमाणओरालियं अभ्रमिइहमिसं
नथि वेडिउयं इउलकलमियं कवडिउं पंथधुसुयापे अहस-
समाय इयं पुण अवडिउपमापं अइरेगओयणसहस्सं" वनस्प-
त्यादीनामिति उराज्ञं नाम स्वल्पप्रदेशोपचितत्वाच्च निरूपयत् ।
उराज्ञं नाम मांसास्थिसन्ध्याव्याघयबहुत्वात् श्रीपुन्या अयाहुः
तत्थोदारमुगल-सुरलं उरलमहवमहल्लगते । ओरालियंति प-
ठमं, पदुच्च तित्थेसरसरीरे । १। जसइ य तहोरालं, विस्तरवंतं
वण्यकति पण्ण। पयइ इ नथि अन्नं, इहइमिसं विस्तरालंति । २। उरलं
लवपयसो, चियं पि महल्लग अहा निमं । मंसदिहाउवधं, उरालं
समयपरिजासी । ३। सर्वत्र स्वार्थिक इकप्रत्ययः । उदारमेव उरा-
ज्ञमेव उरलमेव ओरालमेव औदारिकं पुनरादात्वात्विषय-
निष्पत्तिः । कर्म० । दशा० । अश्रु० । जी० । सु० । प्रज्ञा० ।
स्या० । प्रय० । आत्मा० । संस्थायौदारिकशरीरस्य जीवजाति-
भेदतोऽस्थान्यतश्च भेदानभिनिष्ठसुराह ।

उरालियसरीरेणं जंते ? कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा !
पंचविहे पण्णत्ते तं जहा एग्गिदियउरालियसरीरे जाव
पंचिदियउरालियसरीरे । एग्गिदियउरालियसरीरेणं जंते ।
कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पण्णत्ते तं जहा बुह-
विकाइय एग्गिदियउरालियसरीरे जाव वणस्सइकाइय ए-
ग्गिदियउरालियसरीरे पुढवुकाइय एग्गिदियउरालियसरीरेणं
भंते ! कइविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! उविहे पण्णत्ते तं जहा
सुहुमपुढविकाइय एग्गिदियउरालियसरीरे य बादरपुढवि-
काइय एग्गिदियउरालियसरीरे य सुहुमपुढविकाइय एग्गि-
दियउरालियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! दु-
विहे पण्णत्ते तं जहा पज्जत्तगसुहुपुढविकाइय एग्गिदियउ-
रालियसरीरे य अपज्जत्तगसुहुपुढविकाइय एग्गिदियउरा-
लियसरीरे य । बादरपुढविकाइया वि एवं चेव एवं जाव
वणस्सइकाइय एग्गिदियउरालियसरीरे येति । वेइदियउरा-
लियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! उविहे प-
ण्णत्ते तं जहा पज्जत्ता वेइदियउरालियसरीरे य । अप-
ज्जत्ता वेइदियउरालियसरीरे य । एवं तेइदियचउरिदिया
वि । पंचिदियउरालियसरीरेणं जंते ! कतिविहे पण्णत्ते ?
गोयमा ! उविहे पण्णत्ते तं जहा तिरिक्खजोगियपंचिदिय-
उरालियसरीरे य मणुस्सपंचिदियउरालियसरीरे य । तिरि-
क्खजोगियपंचिदियउरालियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ?
गोयमा ! तिविहे पण्णत्ते तं जहा । जलयरतिरिक्खजोगि-
यपंचिदियउरालियसरीरे य । जलयरतिरिक्खजोगियपंचिदियउ-
रालियसरीरे य । जलयरतिरिक्खजोगियपंचिदियउरा-
लियसरीरेणं भंते ! कतिविहे पण्णत्ते ? गोयमा ! उविहे पण्णत्ते ।
तं जहा सम्मुच्छिन्नजलयरपंचिदियतिरिक्खजोगियउरालि-

ओरोलियवेधेण-औदारिकदन्धन-न० यदुद्यादीवारिकपु-
द्गलानां पुर्वेष्टीतानां शुद्धामाणां च परस्परं तेजसादिशरीर-
पुद्गलैः सह कथंस्मिन् । कथंनन्दे, कर्म० ।

ओरोलियमीसकाययोग-औदारिकमिश्रकाययोग-पुं० औदा-
रिकं मिश्रं यत्र कामयेनेति गम्यते स औदारिकमिश्रः । उत्पत्ति-
हेतुः हि पुर्वेष्टीतानां समागतो जीवः प्रथमममये कामयेनेव
केवलमाहारयति ततः परमौदारिकस्यप्यारब्धादीवारिकेण
कामेनमिश्रेण यावच्छरीरस्य निष्पत्तिः यदाह सकलभुतात्मनो-
निधिपारदम्बाऽनुग्रहकाम्यया निर्मितानेकशालसंख्याः श्रीमद्-
बाहुस्वामी "ओपण कम्मपणं, आहारिकं अणंतं जीवा । नेण
परं मोहेण, ओवसरीरस्स पिण्णसी" केवलसमुदायावस्था-
यां तु द्वितीयपक्षसममयेण कामेनेन मिश्रौदारिकं प्रती-
तमेव । मिश्रौदारिकयोगः सममपष्टुष्टिनीयेष्विति वचनात् । औ-
दारिकमिश्रत्वात् कायश्च तेन योगः औदारिकमिश्रकाययोगः ।
काययोगनेदे, कर्म० ।

ओरोलियमीसरीरकायपयोग-औदारिकमिश्रशरीरकाय-
प्रयोग-पुं० औदारिकमुत्पत्तिकामेऽस्त्युल्लेखं सन्निधे कामये-
नेति औदारिकमिश्रं तदेवौदारिकमिश्रकं तद्वत्क्षणं शरीरमौ-
दारिकमिश्रकशरीरं तदेव कायस्यैव याः प्रयोग औदारिकमि-
श्रकशरीरस्य वा याः कायप्रयोगः स औदारिकमिश्रकशरीर-
कायप्रयोगः । कायप्रयोगनेदे, अर्थं पुनरीदारिकमिश्रकशरीरका-
यप्रयोगेऽप्येतत्कस्यैव वेदितव्यः । यत् आह । "ओपण कम्म-
पणं, आहारिकं अणंतं जीवा । नेण परं मोहेण, ओवसरीरस्स
पिण्णसी" । १ । 'पवं तावत्कामेनौदारिकशरीरस्य मिश्रतो-
रस्मिन्नभिव्य तस्य प्रधानत्वात् । यदा पुनरीदारिकशरीरो वै-
किञ्चलव्यसंपन्नो मनुष्यः पञ्चैन्द्रियतिसंयोगिकः पर्याप्तबाह-
र्ययुक्त्यायै वा वैकिञ्च करोति तदैवौदारिककाययोगं यश्च वर्त-
मानप्रदेशान्निर्वाक्य वैकिञ्चशरीरयोगस्यान् पुद्गलानुपादाय यावत्वे-
किञ्चशरीरपर्याप्तानपर्याप्तं गच्छति तावत्वेकिञ्चैवौदारिकशरी-
रस्य मिश्रता प्रास्मन्कत्वेन तस्य प्रधानत्वविवसाहारिकेणाद्यौ-
दारिकशरीरस्य मिश्रता वेदितव्येति । अ० ८ श० १ उ० ।

ओरोलियमीसरीरकायपयोगपरिणय-औदारिकमिश्रशरीर-
रकायप्रयोगपरिणतं त्रि० औदारिकमिश्रशरीरं कायप्रयोगेण
परिणतं यस्तत्था । कायप्रयोगपरिणतमेदे, । ज० ८ श० १ उ० ।
ओरोलियसंघागाम-औदारिकसंघातनाम-न० संघातना-
मनेदे, । यदुद्यादीवारिकपुद्गला ये यत्र योग्यतास्तुत्तरत्र सं-
घातयति । यथा शिरोयोग्यान् शिरसि पादयोग्यान् पादयोः शे-
षाङ्गयोग्यान् शेषाङ्गे तु तदैवौदारिकसंघातनाम । कर्म० ।

ओरोलियसरीर-औदारिकशरीर-न० उदारा स्फारतामात्र-
भावा वैकिञ्चादिशरीरपेक्षया स्पृक्षा इत्यर्थः । तैत्तिरीयैः पुन-
र्हैर्निष्पन्नमौदारिकशरीरम् । शरीरनेदे, कर्म० ।

ओरोलियसरीरपयोगाणाम-औदारिकशरीरप्रयोगानाम्-न०
औदारिकशरीरप्रयोगस्य संघादकं नामनेदे, ज० ८ श० ६ उ० ।

ओरोलियसरीरपयोगवर्ध-औदारिकशरीरप्रयोगवर्ध-पुं०
औदारिकशरीरप्रयोगस्य संघातरूपे शरीरवर्धनेदे, । ज० ८
श० ६ उ० ।

ओरोदमाण-अवरोहयत्-त्रि० उत्तारयति, ल्हा० ५ ग० ।

ओरोह-अवरोह-पुं० अन्तर्पुरं, वृ० १ उ० । प्रतोहीहोऽन्यन्त-
रुहारे, श० । औ० । संघाते, । "पदकरओरोहसंघाया" । इति
देशीनाममाहाबचनात् । औ० ३ प्रती० ।

ओरोहणदीव-अवरोहणदीप-पुं० शृङ्गसावजदीपे, अ० ११
श० ११ उ० । ज्ञा० ।

ओरोलिय-अवलम्बित-त्रि० दत्तावलम्बे, । "सा मणह
ओरोलियसि अम्हेहि" नि० वृ० १ उ० । रज्ज्वा बन्धवा गतादा-
ववतारिते, औ० । कृपदीप्रभृतियु वल्लुम्बिते, कुत्तिसमा-
रेण मारिते, दशा० ६ अ० । "जिह्वुपाक्रियं ओरोलियं" करे ।
लृ० १ ३ अ० ३ अ० ।

ओरोलग-अवरोहण-त्रि० प्रसमनोत्सृज्य, । विपा० १ वृ० ३ अ०
नि० । धाने, पुर्वेष्टं च । ज्ञा० १ अ० ।

ओरोलमसरीर-अवरोहणशरीर-त्रि० उपर्युक्तं स्थानं पुर्वेष्टं च
शरीरं यस्य स तथा । ज्ञा० १ अ० । त्रज्जदेहे, विपा० १ वृ० ३
अ० । ज्ञा० । नि० ।

ओरोलोपणा-अवलोकना-ली० नवपणायाव, ल्य० ६ उ० ।

ओसि (ली) आसि (प्री, श्री० आंदायां पङ्की ८ । १८३ । आसि-
पाथे पङ्क्यास्ति आरंभं भवति । ओसी । पङ्की । पङ्काविति
किं आसी सखी । प्रा० । वृ० ।

ओलोपमाण-अवलम्बित-त्रि० अग्ररूपं कुर्वति, आच्चा० २ वृ० ।

ओलोपमाण-अवलम्बित-त्रि० आस्वाद्यमाने, कल्प० ।

ओलोप-अवलम्बित-त्रि० आदेशे पिधानेन सह गोमयादिना
कृतालेपे, । वृ० ३ उ० । अ० । स्था० । आच्चा० ।

ओलोप-विरचय-त्रि० पयतः । विरेचने, । "विरचेरोहणो
लुपद्वपुःस्थाः ८ । ४ । २६ । विरेचयतेयेनस्य ओहुरकाव्यः
आदेशा जवति । ओहुरपदह । विरेचाह । विरेचयति । प्रा० ।

ओलोपमाण-अवलम्बित-त्रि० यतो गन्तव्येव पुनरागच्छ-
ति तस्मिन्, । "लोपमाण" प्रश्न० अ० ४ उ० ४ ॥

ओलोप-अवलम्बित-त्रि० अग्र-पद-भावः कः निपतते, औ० ।
अवतीर्णं, । औ० । कर्नेरि कः । अवतीर्णं, औ० ॥

ओलोप-त्रि० उपपत्तिनिवृत्ते उपपत्तिं, प्रश्न० अ० ४ उ० ४ ॥

ओलोपारियलेण-ओपकारिकलपन-न० प्रासादादिपीठकल्पे
आधत्ते, अ० १३ श० ६ उ० ॥

ओलोपहिय-ओपग्रहिक-त्रि० उपपद्यमाने, "नासि वणं
उवमाहिए अणुणा पुण्णो कोहमायमायासांभे" न० श० ३१ उ० ।
उप आत्मनः समीपे संयोगेऽवरोहणार्थं वस्तुनो प्रदणमुपग्रहः
स प्रयोजनमस्यैवोपग्रहिकः । उपाधिपदं, आपत्ते संयममाभा-
वं या मुखते न पुनर्नित्यमेव स ओपग्रहिक इत्यर्थः । प्रश्न० ६०
ज्ञा० "ओरोह जस्स गहणं जोगा पुण कारणा सओ होहि ।
जस्स उ दुणं पि नियमा, कारणसे उवमाहियो" यस्य तु
पीठकादेर्दयमपि ग्रहणं जोगक्षेत्येतिप्रमाणाकारणतो निमित्तेन
स्नेहादिना स पीठकादिपीठग्रहिकः कादाचित्कप्रयोजननिवृत्त-
इति ग्राह्यः । पं० व० । घ० (तस्यजघन्यमध्यमोक्त्यनुमु-
दि शब्दे) ॥

ओलोपाद्य-ओपपानिक-न० उपघातनिवृत्ते संतकले वा वचने

श्रीवद्वाङ्मय

यथा चौरस्त्विति "सुयं वा जह वा दिष्टं न लविजोवधाश्च" न० ८ अ० ॥

श्रीवद्वृणा-अपवर्तना-श्री० आगहरणे, विधे० ।

श्रीवद्दोमोपरिया-उपाधीवमौदरिका-श्री० इतिवतोत्त्वंपाक-
श एव च दादशानामधेसमीपवर्तिनादुपाधीवमौदरिका । इति-
वद्विनिरिति इतिवदकवलाहारकुरेऽयमौदरिकाभेदे, ततश्च सहा-
जैरापचारात् साधी च "दुवाहसकुकुकिर्भ्रंकरगपमाणमेते कवरे
आहारमाहारेमाणे श्रीवद्दोमोपरिया" उपाधीवमौदरिकेति
रूपम् । अ० ७ श० १ उ० ॥

श्रीवद्वि-अपवृत्ति-श्री० न्हासे, नि० चू० २० त० ।

श्रीवणिह्यि-श्रीपनिधि (निहिति) क-वि० उपनिधिः प्र-
स्थासं यद्यथा कर्षाचदानात् तेन चरतीति । तद्वह्नाये-
त्यर्थः इत्यौपनिधिकः । उपनिहितमेव वा यस्य प्रहर्षाधि-
वतयाऽस्त स प्रहर्षाद्विनिगणत्वेन मान्यार्थी ज प्रत्यये
श्रीपनिहित इति । स्था० ६ डा० । उपनिहितं यथाकर्षाचि-
त्प्रत्यासत्ताभूतं तेन चरति यः स श्रीपनिहितिकः । भिष्मा-
चरकभेदे, श्री० ।

श्रीवणिह्या-श्रीपनिधिकी-श्री० उपनिधिमिक्षिपो विरचनं
प्रयोजनमस्य इत्यौपनिधिकी (श्री०) प्रयोजनार्थं इत्यु- प्र-
त्ययः । सामयिकाधयनादिवस्त्रानां (आधुनिकी शब्दात्)
पूर्वावपुष्यादिविस्तारप्रयोजनायामधुनपुष्याम् (इत्यानुपूर्व्या-
द्विनामपनिधिकात्त्वम् आधुनपुष्याशब्दं दर्शितम्)

श्रीवतिर्था-अवपतिर्नि-श्री० विधाभेदे, यां हि जपतः स्त
एव पतत्वम् वा पातवति । सूत्र० २ श० २ अ० ।

श्रीवतिथि-अपवर्तित-वि० विभे, शा० १ अ० ।

श्रीवतिय-अपवर्त्य-अन्य० अपवर्तनेन अभिविज्ञेन माज-
नान्येन वा इत्येवाम्बिल्लक्षणं कुर्येऽयं, दश० ४ अ० ।

श्रीवत्साधिया-श्रीपस्यानिकी-श्री० चेटीभेदे, वा आस्था-
नगतान् समीपं वर्तते अ० ११ श० ११ उ० ।

श्रीवमिय-श्रीपमिक-न० उपमया निवृत्तमौपमिकम् । गणित-
तस्यावियये कालभेदे, उपमानमन्तरण यत्कालप्रमाणमन-
शयिना प्रहीतुं न शक्यते तदौपमिकमिति भावः । अनु० ।
अ० । स्था० १ ज० । "न किं तं श्रीवमिये २ दुविदे पक्षे ते जहा
पलिआवम आ सागरोपमे आ" अनु० । उपमया निर्दिष्टः
ठक । उपमया निर्दिष्ट, बाल० ।

श्रीपम्य-न० उपमायाम्, स्था० ८ डा० ।

श्रीवम्म-श्रीपम्य-न-उपमायते सदृशतया वस्तु शृङ्खलेऽन्ये-
त्युपमा संवापम्यम् अनु० । य० । प्रसिद्धाश्रयतास्यसाधन-
रूपे प्रमाणभेदे, यथा गौरियस्तथा । अत्र च सहासंक्षिप्तक-
प्रतिपत्तिरुपमायाः । मू० १०० श० १०० अ० । (अयं प्रमायवि-
धाय उच्यमानशब्दं कृतः)

तदुद्भवा इमे ।

से किं तं श्रीवम्म ? श्रीवम्मं दुविदे पण्यते तं जहा साहम्मो
वणीए आ वेहम्मोवणीए अ । मे किं तं साहम्मोवणीए ? सा-
हम्मोवणीए ति विदे पण्यते । तं जहा । किंचिसाहम्मोव-
णीए पायसाहम्मोवणीए सवसाहम्मोवणीए । से किं तं

किंचिसाहम्मोवणीए २ अणेगविदे जहा मंदरो तहा सरिसो
जहा सरिसो तहा मंदरो जहा समुदो तहा गोप्यं जहा गो-
प्यं तहा समुदो जहा आःको तहा सख्जो तहा सख्जो तहा
हा आःको जहा चंदो तहा कुमुदो जहा कुमुदो तहा चंदो ।
से किं तं पायसाहम्मोवणीए २ अणेगविदे जहा गो तहा गव-
आ जहा गवआ तहा गो से च पायसाहम्मोवणीए । से किं तं
सवसाहम्मोवणीए सवसाहम्मो ओवम्म नःत्य तहा वि तेणे
व तस्स तोवम्म कोरइ जहा अरिहंतेहि अरिहंतसरिसं
कयं चकवट्टिणा चकवट्टिसरिसं कयं बलदेवेण बलदेवस-
रिसं कयं बासुदेवेण बाहुदेवसरिसं कयं साहुणा साहुस-
रिसं कयं से च सवसाहम्मो से च साहम्मोवणीए ।

तच्च द्विविधं सामर्थ्येणोपानीतमुपययो यत्र तत्सामर्थ्येणोपनी-
तम् । वैधर्म्येणोपनीतमुपययो यत्र तत्सामर्थ्येणोपनीतम् । तत्र सा-
मर्थ्येणोपनीतं त्रिविधं किंचित्साधर्म्योद्भिदात् किंचित्साधर्म्यं
व मन्वरसर्वपादात् तत्र मन्वरसर्वपादाद्विद्वोरपि धूर्तत्वं
साहस्यम् । समुद्रगोप्ययोः साहस्यमात्रम् । आदित्यवयो-
तयोराकाशगमनोद्योतकत्वरूपम् । अन्तर्बुद्धयोः बुद्ध्यामिति
(से किं तं पायसाहम्मोवणीए) तुरककुट्टविषाणलाङ्गलाद्विद्वे-
रपि समानत्वाच्चैव सकम्बोले गौतुककणउत्तु गधय इति प्रायः
साधर्म्यता । सत्यंसाधर्म्यं तु क्लेशकालादिभिर्भेदात् न कस्यापि
केनचित्साधर्म्यं संभवति संभवत्येकताप्रसङ्गः । तर्हि उपमानस्य
तृतीयजैवोपमासाधर्म्यक एवेत्याशङ्क्याह । तथार्था तस्य विव-
क्षितस्याहंदाहंस्तेमवाहंदादिना ओप्यं जित्यते । तथा आहंता
अहंतासदृशं कृतं तत्किमापि सर्वोत्तमं तीर्थप्रवर्तमानं कयं स एव
कृतं यद्वहं च करोति नापरः कश्चित्ति भावः । एवं च स एवो-
पमायते । लोकेऽपि हि केनचिद्व्युत्तं कार्यं कृते बहवो ह-
श्यन्ते तत्किमपीदं जवाहः कृतं यत् अयम् एव कुर्वन्ति नान्यः
कश्चिदिति । एवं चकवर्तितवासुदेवादिष्वपि वाच्यम् ।

से किं तं वेहम्मोवणीए २ ति विदे पण्यते तं जहा । किंचि
वेहम्मो पायवेहम्मो सववेहम्मो से किं तं किंचि वेहम्मो २ ।
जहा सामर्थ्येण तहा बाहुल्लो जहा बाहुल्लो तहा
सामर्थ्येण से च किंचि वेहम्मो । से किं तं पायवेहम्मो २ जहा
वायसो न तहा पायसो जहा पायसो न तहा वायसो ।
ते च पायवेहम्मो । मे किं तं । सववेहम्मो सववेहम्मो आ-
वम्म नःत्य तहा वि तेणे व तस्स तोवम्म कोरइ जहा एणीए-
णी नसरिसं कयं दामेण दाससरिसं कयं काकेण काक-
सरिसं कयं माणेण साणसरिसं कयं पाण्येण पाणसरिसं कयं
से च सववेहम्मो से च वेहम्मोवणीए से च श्रीवम्म ।

यथेति यादृशः शबलाया योरपयं शाबलेयो न तादृशो
बहुलाया अपयं बाहुलेयो यथाचायं न तथा इतरः अत्र च
शेधर्मस्तुल्यत्वादिभिर्निमित्तजन्मादिमात्रतस्तु बलकायान्ति-
चिद्विषयं भावनीयम् (से किं तं पायवेहम्मो इत्यादि) अत्र
वायसपायसयोः सचेतनत्वाच्चेतनत्वविदिभिर्भुजिर्धर्मविंसंवाहत्
अभिधानगतवर्णद्वयेन साक्षादिमात्रतश्च साध्याभायो वैधर्म्यना
भावनीया । सर्ववैधर्म्यं तु न कस्यचित्केनापि संजयति सत्यम्-

मेवन्वादिभिः सर्वोपायानां समानत्वेऽसत्यमसङ्गात्तथाऽपि नृती-
येनेदोण्यासत्वेऽप्यस्यासाङ्गात् । तथापि तस्य तैत्तिरीयस्य कि-
यते यथा नीचत्वं नीचसदृशं कृतं पुनरासादीत्यादि । आह-नीच-
त्वं नीचसदृशं कृतमित्याहुः कृतत्वात् साधर्म्यमेवार्थं स्यात् वैषम्यं
सत्यं किंतु नीचांश्चिपि प्रायः तैत्तिरीयं पापमाचरति किं पुनरनीच-
तः सकलजगत्सिद्धकणमवसृज्य विवर्ज्या वैषम्यमिह भावनी-
यम् । परं सासाधुसाद्वर्तमान्यपि बाध्यम् । सेतं सत्त्वबहुम्
इत्यादि निगमप्रत्ययः । अतः ० । नि० ७० ॥

श्रीवर्मसङ्घ-श्रीपश्यसत्य-० उपमैपश्यं तेन सत्यमप्यस-
त्यम् । सत्यभेदः । यथा समुद्रवत्सहायं देवाऽयं सिंहः । स्या०
१० ७० । प्रश्न० । प्रका० ॥

श्रीवर्मसंज्ञा-श्रीपश्यसंज्ञा-श्री० संज्ञायां संज्ञा परिच्छेद-
वस्तुनिर्णय इत्यर्थः । औपम्येन उपमाप्रधाना संज्ञा श्रीपश्य-
संज्ञा । संज्ञाभेदः ज्ञ० ।

श्रीवर्मत उपपत्त-वि० ऊर्वावृधोभागेऽवतरति, “अचरति देवेदि
य देवादि य औपम्येनोह” उपपत्तः स्वर्गाद्व्यवमानच्छन्निः । कर्म० ।

श्रीवर्ममात्र-श्रीवर्मत-वि० व्योमाङ्गादवतरति, हा० १ अ० ॥

श्रीवर्माद्य-श्रीपयाचितक-पुं० उपयाचिते देवाराधने नव
श्रीपयाचितकः । पुष्पभेदः, स्या० १० ७० ॥

श्रीवर्माणा-श्रीवर्मदान-० श्रेष्ठकः, हा० १ अ० ॥

श्रीवर्मारिषिण्य-श्रीपचारिकविनय-पुं० उपचारो लोकज्य-
हारः पूजा वा प्रयोजनमभ्युपचारिकः स चासौ विनयः ।
भक्तिकः । पंचा० ६ वि० ० । प्रतिक्रियेत्येवमपारमर्शविनय-
भेदः, दश० ७ अ० ॥

श्रीवर्माद्य-श्रीपपातिक-पुं० उपपातः प्रादुर्भावो जन्मान्तरसं-
क्रान्तिः । उपपाते मय श्रीपपातिकः । संसारिणः । आचा० १
अ० १ अ० १ अ० ॥ उपपातज्ज्ञाता उपपातजाः । अथवा उप-
पाते जवा श्रीपपातिकः । देवनारकेषु, दश० ४ अ० । आचा० ।
विशे० । उपपातेन ज्ञेयं, स्या० ७ अ० । उपपातेन निर्वृते वा
पदार्थमात्रे, न० । उपपातज्जन्मनिमित्तं देवनारकाणां संश्लि-
षि तैत्तिरीयशरीरे, न० । पं० सं० १ अ० । आचारान्नसंश्लिषि
प्रथमे उपपाते, सुब० १ अ० १ अ० । श्री० । “ श्रीवर्धमानमानस्य
पुत्रोऽयमप्यवर्धमानः । श्रीपपातिकद्वारात्, इत्याद्या काचि-
द्विधीयते ” अथैवपपातिकमिति कः शास्त्रार्थः उच्यते । उप-
पत्तनुपपातो देवनारकजन्म सिद्धिगमने वातस्तमविहृत्य कृता-
मध्यमश्रीपपातिकमिदं चापार्थं वर्तते । आचारान्नस्य वि प्रथम-
मध्यमं शब्दपरिहारात् तस्यादोदेशके स्वमिश्रम् । “ एवमेगेसि
नोनायं जन्म इत्यपि वा मे आया उपवाद्य नित्यं वा मे आया
उपवाद्य के वा अहं आसि के वा इह च्छुपे पंचा इह जवि-
स्सामीत्यादि ” इह च सुत्रे यद्वैपपातिकव्याप्तयो निर्दिष्टं त-
दिह प्रपञ्चन इत्येतेऽङ्गस्य समीपभावेनेदमुपाङ्गम् । इति
श्रुत्युत्पत्तेः । श्री० ।

श्रीवर्मसमिप-श्रीपसर्गिक-पुं० उपसर्गाद्य प्रमथति स्तप्ता० ङ्क ।
उपसर्गसमर्थं रोगभेदः । वातविदंस्निपाते, वैचारिकसूत्रके ग्रहदौ-
स्त्यादौ च वाच० । उपसर्गेण निर्वृत्तस्य प्रपत्त्यादिके नाम
प्रदे, आ० म० ८० । विज्ञे० । परित्योपसर्गिकमुपसर्गमु
पतितत्वात् । अतः ० ॥

श्रीवर्मसमिप-श्रीपशमिक-पुं० उपशमो मस्मच्छाग्निरिवा-
नु-

केकावस्थाप्रदेशतोऽप्युद्वाजावः । द्विष्यस्याप्युद्बस्य विष्क-
म्भणम् (कर्म०) इति यावत् । इत्थं भूतभोपशमः सर्वोपशम
उच्यते । स च मोहनीयस्यैव कर्मणो न शोचस्य । “सम्भवस-
मो मोहस्तेष्व उ ” इति वचनात् तत्र त्वेवं शब्दव्युत्पत्तिक-
शम पवौपशमिकः स्वार्थे इकण्यप्रत्ययः । यद्वा उपशमनिर्बु-
त्त श्रीपशमिकः । कोपाप्युद्वाजावत्वरूपे जीवस्य परमसा-
त्त्वावस्थालक्षणपरिणामविशेषः । अयं च वर्णा भावानां प्रथमो
द्वितीयो वा । प्रश्न० २३१ ८० । पं० सं० । आ० म० ८० ।

श्रीपशमिकस्य द्वेय निर्दिष्टिकुराह ।

से किं तं उपसममिप २ दुविषे पाण्णे । तं जहा । उपममे
अ उपसममिपिष्ये अ । से किं तं उपसमे २ मोहणिज्ज्ञस्स
कम्मस्स उपसमेणं सेत्तं उपसमे । से किं तं उपसममिपिष्ये २
अण्णिगविहे पण्यसे तं जहा उपसंतकहे जाव उपसंत-
लोभे उपसंतपेजे उपसंतहे ते थंवेतदंसणमोहणिजे
उपसंतमोहणिजे उपसन्निआसम्मसत्तं पडि उपसमिआच-
रिन्नलक्खी । उपसंतकदाया ऊउमत्तववीतरागो सेत्तं उप-
समिपिष्यसे सेत्तं उअं भिपि ।

श्रीपशमिको ऽपि च उपशमस्तकिष्णकश्च उपशममिपिष्ये तु
(उपसंतकहे इत्यादि) इहापि उक्तकोवादिप्रत्ययपदेशात्तापि
याचनाविशेषः किन्तोऽपि इत्यर्थः । तत्र मोहनीयस्योपश-
मेन वर्धनमोहदोषं चारित्रमोहनीयं चोपशान्तं भवति । तदुप-
शान्तायां च स्वेच्छया देशाः संजयन्ति ते सर्वेऽप्यत्र देशा न
हेत्या इति भावनीयम् । (सेत्तमित्यादि) निगमनद्वयं निर्दिष्टो
द्विषोऽप्यौपशमिकः । अतः ० । द्विभेदोऽयम् । (सम्भवस्य
पदमज्ञापने) इह यथासत्त्वं वर्धनमोहनीयचरित्रमोहनी-
यकर्मोपशमभूतं सम्यक्त्वं चरणं च प्रथमे ऋषि भायि श्रीप-
शमिकसङ्गणे प्रवर्तते शेषः । इति निरूपितं श्री देवाकौपश-
मिकज्ञावस्य । कर्म० । प्रश्न० ।

श्रीवर्माभिसम्पत्त-श्रीपशमिकमम्यवत्त्व-० उपशम उद्दीर्ण-
स्य मिथ्यात्वस्य कृते सति अनुद्दीर्णस्य उपशमे विपाकप्रदेश-
वेदमरूपस्य द्विष्यस्यापि उद्बस्यस्य विष्कम्भणं तेन निवृत्तमौ-
पशमिकम् । कर्म० । मस्मच्छाग्निवत् मिथ्यात्वमोहनीयस्या-
नानुपपत्तिना च कोधमानमायाशो नानामनुद्वावस्था उप-
शमः प्रयोजनं प्रवर्तकमस्य श्रीपशमिकं तथा तत्सम्यक्त्वं च ।
सम्यक्त्वभेदे, तथानादिमिथ्यादृष्टेः करणत्रयपूर्वकमास्तुष्टिर्निर्दि-
ष्टवृत्तकस्यापि संक्षिप्योत्पत्त्यभिप्रेत्य अन्तर्धानमिदं ज्ञान-
मन्तरं जवतीत्युक्तमायम् । यद्वा उपशमभ्रंशकस्य जवति । य-
द्वाह । “ उपसमसद्विगस्य स उ, होह उपसमिभं तु समसं ।
जीवा अयति पुंज्ञो, अस्मि च अस्मिन्ना इह इ समसिचि ” । अथि-
प्रदेशं यावत्तु अज्ज्ञोऽपि सत्येयमसत्येयं वा काशं तिष्ठति
तत्र स्थितश्च अज्ज्ञोऽप्यनुते निश्चानि दशापूर्वाणि वायद्वभते ।
निर्दिष्टोनात् स्वर्गसुखार्थित्वादेव तत्राप्रधानं तत्संज्ञावत् ।
अत एव भिन्नदशापूर्वात् भूतं मिथ्याभूतमपि स्यादित्यभ्येदेन ।
ध० ३ अ० । एतत्सर्वं समसत्वा शब्दे सोपपत्तिकमुपपादधि-
व्याप्तिः)

श्रीवर्हिप-श्रीपशमिक-पुं० मात्स्विकेन प्रवृत्तचारिणि, हा० २
अ० । प्रश्न० ।

ओवाइय-ओपातिक-न० उपपत्तनमुपपातो देवनारकजन्म-
सिद्धिगमनं च । तद्विष्कृतमन्थयमीपातिकं प्राकृतात्वा-
ङ्गलौपः । आचारङ्गस्योपाङ्कः पा० ।

आवपातिक-पुं० अवपातः सेवा सा प्रयोजनमस्येति आव-
पातिकः । सेवके, सङ्कलणे पुष्पभेदे, स्था० १० टा० ।

ओवाई-अवपायी-स्त्री० पोताकीप्रतिपक्षभूतायां परित्राजक-
मन्थित्यां विद्यायाश्च, "ततो पोयानिमुयइ इयरो तासि ओ-
याई" आ० म० वि० ।

ओवाइण-अवपातन-न० विदारणे, हा० १६ अ० । स्था० ।

ओवाय-अवपात-पुं० गर्तदोह, दश० ४ अ० । आचा० । सङ्-
कलं सेवायाश्च, स्था० ३ टा० । हा० । गतेविशेषे, प्रश्न० ।
प्रपातस्थाने यत्र चलन् जनः समक्राशेऽपि पतति । जं० २ वल्० ।

ओवायपवल्जा-अवपातप्रवल्जा-स्त्री० अवपातः सङ्कलणं सेवा
ततो वा प्रवल्जा सावपातप्रवल्जा । प्रवल्ज्याभेदे, स्था० ४ टा० ।
ओवायवं-अवपातवत्-वि० धन्दनशाले, निरुद्धवर्तित्वे च ।
दश० ६ अ० ।

ओवारि-अववारि-न० दीर्घतराध्यकोट्यागारविशेषे, अनु० ।

ओवाहिय-ओपाधिक-वि० उपाधिकेव विनयादिवान्त्वा स्थायं
ठञ् । सान्ध्यसमयापकवर्षके उपाधौ, वाच० । उपाधेगगत-
मीपाधिकम् । समवायसंबन्धलक्षणोपाधिनाऽऽस्यति समवेत
हानादी, आगमनः स्वयं जडरूपत्वात्समवायसंबन्धोपादौकिते,
स्था० । उपाधिना निर्मुक्तः वा ठञ् । उपाधिकृते, स्त्रियां ङीप् ।
"रुद्धं संकेतवशमसं सङ्केति कौर्यते । नैमित्तिकी परि-
भाषिष्यैषाण्यधिक्यपि तद्विज्ञा" वाच० ।

ओविय-ओपित-वि० उज्जवास्ते, हा० १६ अ० । ऋजिते, ।
आ० म० । परिक्रिते, म० ६ स्था० ३३ उ० । औ० । रा० ।

ओवीलय-अपत्रीक-पुं० लज्जयाऽनीचारात् गोपायन्तमुप-
देशविशेषपरम्बीडयति विगतलज्जं कर्णेनाति अपत्रीकः
आलोचनाकारयमिर गोम्ये गुरौ, अयं हालां चकस्यान्त्यस्तु-
पकारको भवति । पंचा० १५ विव० ।

ओस-अवडयाय-पुं० जेतुं, "उदगं वा ओसं वा हिमं वा" दश०
४ अ० । विशेष० । आचा० । "अवडयाय रजत्यां यः जेतुः पतति ।
उदकस्त्वमनुवारं, अफ्कायभूदः पयः । आचा० २ भु० १ अ० ॥

ओमकड्ढता-अवडवज्य-अव० पृष्टना । गत्वर्थे, आ० म० प्र०
"ओसकड्ढता" विवादे अवडवज्य अपस्त्यावसरत्नामाय-
कात्तरणं कृत्वा यो विधीयते स तथोच्यते । विवादने, स्था०
८ टा० ॥

ओसकृत-अवडवक्त-वि० अपसरणं कुर्वति, ग० १ अधि० ॥

ओसकृण-अवडवकृण-न० स्वयोगप्रवृत्तिकात्रयधरेव अवाङ्-
रगमवच्छक्यम् । ४० ३ अधि० । स्वयोगप्रवृत्तिनियतकात्रयधरे-
वाङ्कः, पि० । विवाङ्कितविषयमादिकात्रयस्तत्संकरणं, अर्वा-
ङ्कणे, वृ० १ उ० । (अवडवकृणं प्रावृत्तिक्रोधे इति तत्स्थान
पवाश्व स्वकपमास्यास्यते) रूपपदार्थे, पंचा० १३ विव० ।
उत्पलपुनमुकानां प्रज्यसनायमुदीरणे, वृ० २ र० ।

ओसकिय-अवडवक्य-अव० अविद्वज्ज्ञानादुत्पन्नान्युत्साह-
त्यर्थे, दश० ४ अ० ॥

ओसचारण-अवडयाचारण-पुं० अवडयायमाहित्यं तदाभ-
यजीवात्परोधेन याति । चारणने, ग० २ अ० ।

ओसस-अवसस-पुं० सामाचारविषये अवसीदति प्रमाद्य-
ति यः सौऽवससः । प्रव० २ हा० । व्य० । सूत्र० । आच० ।
अवसस इव आन्त इवावससः । आसस्यहनुत्तानात् सस्यकरण-
त् (अ० ६ म० ७ उ०) अवसीदति स्म । क्रियावैधित्याभ्योक्त-
सामे आन्त इवावससः । ४० २ अधि० । विवक्षितानुष्ठानाभ्ये,
आवड्यकस्वाध्यायप्रत्युपेक्षणध्यानादीनामसम्यक्कारिणि, हा०
६ अ० । आवड्यकादिष्वनुष्ठाने, व्य० वि० ३ उ० ॥

तद्वदेति यथा-

दुविहो खलु ओससो, देमे सव्वं य होति नायव्वो ।

देसोससो तद्विहं, आवासोऽइमो हंइ ।

अवससो खलु जयति द्विविधो हातव्वः । तथ्था देसो देसतः
तत्र देसावसस आवड्यकादिष्वनुष्ठानां वक्तृमाणे जयति ।
तमेवाह ॥

आवागमगज्जाप, पडिसेहण्णान्निकसज्जत्ते ।

आगमणे निगमणे, उणे निसंयणुत्तयेह ॥

आवड्यकादिष्ववसीदन् देशतोऽवसस इत्यावातो गाथाङ्क-
योजनार्थः । ज्ञावार्थस्त्वयम् । आवड्यकमनियतकां करोति ।
यदि या हीनं हीनकायात्सर्गादिकरणात् । अतिरिक्तं वा अनुपे-
क्षासंभिककायोत्सर्गादिकरणात् । अथवा यद्वैधित्येकं आवड्य-
के कर्तव्यं तत्तु रात्रिके करोति । रात्रिके कर्तव्यं वैधित्येकं ।
तथा स्वाध्यायं स्वपौरोक्ष्यलक्षणं वा । अत्र दर्शितं "कुरु त्वमि-
ति" गुरुशोक्तं गुरुसम्पत्तीन् वृत्तिविद्वदिति जटित्या अभि-
येण करोति न करोति वा सर्वथा विपरीतं वा करोति ।
कात्रिकेवज्ञायांमुक्तार्थिकं वा कात्रेवज्ञायां प्रतिलक्षणमात्रिण
वस्त्रादीनामावर्तनादिनिरुणामनिरिक्तं वा विपरीतं वा दोषार्थं
संस्कारं करोति तथा प्यानं धर्मप्यानं गुरुस्थानं वा यथा
कालं न ध्यायति । तथा जिज्ञां न हिरुतं गुरुणा वा जिज्ञानियु-
क्तं गुरुसम्पत्तिं किंचिदिति जटित्या दिगदने । तथा प्रत-
विषयं प्रयाजं सम्यक् न करोति न अग्न्यहं सम्पुद्दिशति ।
काकशृगालादिजन्तुं वा करोति । अयं तु व्याचक्रुः (अ-
स्तर्चात्) अमकार्यप्रहणं सकलप्रत्याख्यानापसङ्गं ततोऽय-
मर्थः । प्रत्याख्यानं करोति गुरुणा वा ज्ञानतो गुरुमुखं किंचि-
दितिप्रमुक्त्या करोति आगमने नैषेधिकां न करोति निर्गमने
प्रावृत्तिर्था च स्थानं ऊर्ध्वस्थानं निधीयते उपवेशने त्वय-
तने शयने एतेषु क्रियमाणेषु न प्रत्युपेक्षणं करोति । नपि
प्रमाज्जनं करोति । अथः प्रत्युपेक्षणप्रमाज्जने दोषदुष्टे ॥

संप्रतमावड्यकचारे व्याख्यानयति ॥

आवड्यस्यं अग्रियं, करेह्णोहारित्तविबरीयं ।

गुरुवपणेण नियगे, वडाइ इणमा उ ओमसो ॥

आवड्यकमनियतमावियतकां यदि या हीनप्रथाऽतिरिक्तं
विपरीतं वा करोति गुरुवाच्यैस्तस्य वचनं गुरुवचनं तेन नि-
धोर्गो व्यापारस्तस्मिन् सति सम्मुखो वसति । किमुक्तं भ-
वति । गुरुणा भिक्षादिषु नियुक्तः सन् गुरुसंमुखं वृत्ति-
विदिति ज्ञापमाणा वसनेन गुरुवचनंवाप्रावृत्तिरिति । एकदेशतो-
ऽवसन्तः । अत्र प्राग्विस्तविधिः पाठस्थस्यैवावसुसरणः ।
यदुक्तं "गुरुसंमुखो वसने" इति तत्सविशेषं विवृणोति ॥

जहू उ वड्डो बरम्, भंजति सभिहू तु सो कि एमव ।
सुखवर्णं अक्ररंतो, वलाए कुणलीव उत्तोडु ॥

यथा बडबड बडोवर्धः प्रेरितः सङ्घः कुलीकृतया संयुजं व्या-
चर्यमानः समितो भवति । एवंमेव अनेनैव प्रकारेण सोऽ-
प्यवस्रो गुणवचनमुर्वरं संयुजो वसते न पुनः करोति ।
ततः कार्यं करोति वा उत्सवा वड्डाव्याऽत्र निषेधाये आ-
साया इत्यर्थः । किमुक्तं प्रवर्त । गुणसंयुजं किञ्चिद्विद्युत्सुका-
ऽर्थे करोति तस्यो देशतोऽवसन्नः । सर्वतोऽवसन्नामाह ॥
श्रोवद्वर्दीरफलगं, भोसलं संजयं वियाणाहि ।

ठावियगरुयभोई, एमेवेया पदिवत्तिओ ॥

यः पक्षस्याप्यन्तरे पीठफलाकादीनां वण्यमानि मुक्ता प्रत्यु-
पेक्षं क करोति यो वा निषेधितस्तत्संस्तारकः सोऽवबडपी-
उमलकः । तं संयतं सर्वतोऽवसत् तद्विज्ञानीहि । यथा वाः
स्थापितकजोडी । स्थापनादोपद्रुमाद् तिकजोडी रचितकं नाम
कोत्सयाप्रादि देयकुड्या धैर्यकथने स्थापितं तद् हड्डे हत्येवं
शोभो रचितकजोडी तमपि सर्वतोऽवसन्नं जानीहि । एव-
ममुना प्रकारेण यता अवसन्नविषये प्रतिपक्षयो वेदितव्याः ॥
अमुना प्रयतिव्यक्तविषयाह ॥

समापारी वितहू, भोसलो जं च पावए जत्थ ।

सम्भक्तो च अलंदो, नहर्दी एल्लो वेव ॥

सामाचार्यं हानादिसामाचार्यं " काले विषय " इत्यादिभूनां
यदि वा सुप्रमरुद्वयं प्रमद्व्यापितं समाचार्यं वितथा
कुर्वन् । यत्र स्थाने यथाप्रयत्नं प्राप्नोति तत्र तस्य स्वस्थान-
निषेधं प्रायश्चित्तमिति । मतमयसकमुक्ता । व्य० प्र० १ उ० ॥
" जे निष्कृ भोसलं वेद वंदंतं वा साउज्ज " । जे निष्कृ
भोसलं पंसंसं पंसंसं वा साउज्ज नि० व्य० १३ उ० ।
शिथिले, न० १ अथि० । शिथिलतां मते, व्य० ३ उ० । मड, ।
वृ० १ उ० २ अ० । आत्ते, । ज० १० हा० ४ उ० ॥
उत्सन्न-नि० प्रायुये, । प्र० १० हा० ५ अ० ५ अ० । भाव० ।

भोसलचरणकरण-अवसन्नचरणकरण-पुं० कडी । अवस-
ले शिथिलतां गते चरणकरणे अतश्चरणयोर्विषयविधायि-
तमित्यादिके ये यत्न सोऽवसन्नचरणकरणः । शिथिलचरणकर-
ण, व्य० प्र० ३ उ० ।

भोसलणदोस-अवसन्नदोव-पुं० हिंसादीनामन्यतरसिद्ध, अव-
सन्नं प्रवृत्तेः मायुर्व बाहुव्यं वास एव दोषः । प्रयत्ना " भोसलमि-
ति " बाहुव्येनापुनरत्येन दोषे हिंसादीनां वर्तुर्णमन्यतरावसन्न
दोषः । पक्षेभ्यस्तस्य प्रथमे लक्षणे, स्था० ४ उ० । ग० ।

भोसलणविहारि (वृ)-अवसन्नविहारिन्-पुं० आजन्मशि-
थिलाचारे, ज० १० हा० ४ उ० ।

भोसल-अवसन्न-नि० संबन्धे, हा० ३ अ० ।

श्रोसपिणी-अवसपिणी-कडी । अवसपेयति भावाक्रियेवं
शीलाऽवसपिणी । ज० ४ हा० १ उ० । अवसर्पति हीवमना-
रक्तया अवसर्पयति वाऽऽयुष्करीयादिभावात् हापयतीत्यव-
सपिणी । स्था० १ उ० । अवसर्पति क्रमेण हानिमुपपद्यते
श्रमा भावा अस्यामित्यवसपिणी । (सागरोपमवन्दे वक्ष्यमा-
नस्वरूपाणां सागरोपमार्जां) सुखकासासागरोपमार्जां परिष्णां-
दिमागरोपमार्जाकोटाकोटात्मके काष्ठमित्येव । अवसपिणीणां च

समस्ता अपि श्रुता भावाः क्रमेणान्तगुणतया हीयन्ते । अङ्ग-
ना प्राजाः क्रमेणान्तगुणतया परिवर्धन्ते । ज० १ पाठ० । म० ।
अनु० विरो० " सुसागरोपमकोटाकोटी कोटो श्रोसपिणी
ए " । स्था० १ उ० । अत्र वदरकाः " कुविदा श्रोसपिणी
पक्षे च तज्ज्ञा सुसमसुसमा आव दुस्समदुस्समा " स्था० ५ उ०

- (१) अवसर्पिता जेताः ।
- (२) सुप्रमादीनां प्रमाणम् ।
- (३) सुप्रमसुप्रमास्वरूपम् ।
- (४) भेदतावद्विकृज्जनम् ।
- (५) वन्देभ्योपमैर् तत्र कटपमुक्तस्वरूपवर्णनं च ।
- (६) तत्कालमाविषयमुच्यते स्वरूपम् ।
- (७) मनुष्यादीनां अवस्थितिः ।
- (८) द्वितीयादस्वरूपम् ।
- (९) सुतीक्ष्णस्वरूपं तत्र जगद्व्यवस्थावर्णनं च ।
- (१०) कतुर्थादस्वरूपनिरूपणम् ।
- (११) पञ्चमार्कस्वरूपम् ।
- (१२) षष्ठार्कस्वरूपनिरूपणम् ।
- (१३) सप्तममृत्स्वरूपम् ।

(१) अवसर्पिता जेताः ।

अवुर्दे जे जंते । देवे चारहे वासे कतिवेहे कोठे पखचे ?
मेयम । दुविहे कोठे पखचे तं जहा उत्सपिणीकाले
अ श्रोसपिणीकोठे अ । श्रोसपिणीकोठे भंते । क-
तिवेहे पखचे ? मेयया । उविहे पखचे तं जहा सुसम-
सपाकाले सुसमपाकाले सुसमदुस्समा कोठे दुस्समसुसमाकाठे
दुस्समाकोठे दुस्समदुस्समाकाले ॥

अवसर्पिणीकाः कतिविधः प्रथमः गौतम । पश्चिमः प्रथम-
स्तथा सुवृ शोतनाः कमाः कपोल यस्यां सा सुप्रमा " विदुः-
सुवेःसमसुतेरिति " एवं सुप्रमा चासी सुप्रमा च सुप्रमसुप्रमा
इयोः समानार्थयोः प्रकृष्टार्थेवाचकात्वात्पत्यसुप्रमा एकास्तु-
वस्वरूपोऽस्या एव प्रथमार्के इत्यर्थः । सा चासी काष्ठेति ।
द्वितीयः सुप्रमाकाः । तृतीयः सुप्रमदुःप्रमा दुष्टाः समा अ-
स्यामिति दुःप्रमा । सुप्रमा चासी दुःप्रमा च सुप्रमदुःप्रमा । सु-
प्रमातुभावहृत्साद्वयः प्रमातुजाचेत्यर्थः । कतुर्थो दुःप्रमसुप्रमा ।
दुःप्रमा चासी सुप्रमा च दुःप्रमसुप्रमा । दुःप्रमातुभावहृत्साद्वय-
सुप्रमातुजाचेत्यर्थः । पञ्चमो दुःप्रमा । षष्ठो दुःप्रमदुःप्रमाकाः ।
निरुक्तं तु सुप्रमसुप्रमावत् ॥

(२) सुप्रमादीनां प्रमाणमित्यर्थः ॥

एवं सागरोपमपाण्यं चचारि सागरोपमकोटाको-
टीको कोटो सुसमसुप्रमा । १ । तिष्ठि सागरोपमकोटा-
कोटीको कोटो सुसमा २ दो सागरोपमकोटाकोटीको
कोटो सुसमदुस्समा ३ एना सागरोपमकोटाकोटी कोटा-
लीसाए अस्समदुस्समिं ऊपिआकोटो दुस्समसुप्रमा ४
एकवीसे अस्समदुस्समिं कोटो दुस्समा ५ एकवीसे वास
सदुस्समिं कोटो दुस्समदुस्समा ६ पुणरपि श्रोसपिणीए
एकवीसे वासदुस्समिं । कोटो दुस्समदुस्समा । एवं प-
दिलोय येअन्नं जाव चचारि समरोपमकोटाकोटीको

कालो ह्युपमुगमा । दससागरोपमकोटाकोटीभ्रो कालो भ्रोसपिणी ॥

वत्स सागरोपमप्रमाणेनाभ्यामिकेनेत्यर्थः । वत्सः सागरोपमकोटाकोटीभ्रोः कालः सुपसमुपमा प्राप्यवितान्तव्या । सप्तमर्थः । वत्सः सागरोपमकोटीलक्षणः कालः प्रथमारक इत्युच्यते । (बायाहीसति) या च सागरोपमकोटा । तत्रकोटाद्विवारिकाद्वयसहस्रैर्बौगिका भवतः कालश्चतुर्गुणः सा जुषमासकैरेकविसतिसहस्रैश्च वर्षाणां पुरणीया । तेन पुणेकोटाकोट्येका भवति । अथसप्तपिणीकालश्च दशसागरकोटाकोटीपुरिका प्रवर्तित्यर्थः । एवं प्रतिशेमेति पद्मानुपूर्व्या हेतव्य । उक्तं भरतकालस्वरूपकम् ॥

(३) अथ काले भरतस्वरूपं पृच्छामहे । तत्रावसरिण्या वत्समाकेनैवापि सुपसमुपमायां प्रकः ॥

अबुहरेणं यंवे । दीने भरहे वसं इतीसे भ्रोसपिणीए सुसमसुमाए सभाए उत्तमकण्डपाए भरहस्त वासस्त केरिसए आयरभावपंचोपारे होत्वा । गोयमा ! बहुसमरणिजम्भिगणे होत्वा से जहाणामए आलिगपुक्खरेइ वा जाव याछामणिपंचवखेहिं । तणेहि य मणीहि य उवमोणिए । तं जहा किहोहेहिं जाव सुकिहोहिं एवं वषां गंभो फासो सहो अतणाय य मणीए य भाणिअव्वो जाव तत्य एं बहवे मणुस्सा मणुस्सीओ अ आसयंति सयंति चिट्ठंति शिभीअंति तुअट्ठंति हंसंति रभंति ललंति । तीसे एं सभाए जरहे वासे बहवे उदामा कुराला समुदासा कयमाला णट्टमाला दंतमाला संसमाला संसमाला संसमाला णामं दुमगणा पयसा । कुसविडुसविडुसकल्लमूसा मूलमंतो कंदमंतो जाव बीअमंतो पचेहि अ पुणेहि अ कनेहि अ अउच्छपकिच्छा सिरीए अईवोसोमेभाणा चिट्ठंति ॥

अम्हद्वीपे मयन्त । द्वीपे भरतक्षेत्रेऽप्यप्रवसरिण्यां संमतिं याचतेमिति शेषः । सुपसमुपमानाभ्यां समार्थां कालविभागलक्षणार्थां अरके इत्यर्थः । किललक्षणायामित्याह । उत्तमकाण्डं प्रकृष्टामयधर्यां प्राप्तायां “ क्वचित्सुसमकचपसाए इति ” पाठसंज्ञोक्तमानं सत्कालापेक्षयोक्तवान् । अर्थात् वर्षादीन् प्राप्ता उत्तमार्थमात्रा तस्यां भरतस्य वर्षस्य कोट्यैका आचारमात्रप्रत्यवतारः (होत्येति) अयमव । सर्वेभ्यःप्रमाण्यक्त्यतायै नवरभ्र मनुष्योपमोगाधिकारे शयनमुभयधायि संगच्छते निद्रासहितत्वमेवाह । अथ कश्चिद्येवमनुजिघृक्षुणा गुण्या पृष्टमपि शिष्यायोपदेश्यमिति प्रप्रकटितरहितं प्रथमारकाउभाषजनितभरतभूमितीभाष्यसूचकं सुखतुष्टयकनाह । (तीसेगमित्यादि) तस्यां समार्थां भरतवर्षे बहवे उदालाः कोदालाः समुदालाः कृतमालाः दन्तमालाः शृङ्गमालाः कण्ठमालाः श्वेतमाला नाम दुमगणा दुमजातिविशेषसमूहाः प्रकृष्टास्तीर्थकरणाचरैः हे अयण ! आनुपम्य ते च कथंभूता इत्याह । कुशाः दर्भाः विडुश्चा विष्वजाश्चरुणाश्चोषाश्चोषास्तेर्विशुद्धं रहितं वृक्षमूलं तवभोगाभ्यो येषां ते तथा । इह मूलं शाकानीनामपि आदिभो भागो लक्षणया प्रोच्यते यथा शाकामूलमित्यादि । तथा सकलवृक्षसकलप्रतिपक्षे वृक्षमहर्षं मूलमन्तः कन्मन्त इति पदद्वयं यावत्पदसंप्राप्तं च जगतीवर्गगततत्त्वव्य-

वक्ष्याम्येव । पौष्ट्यं पुण्यं कलेश्च अवच्छिन्नप्रतिच्छेदा इति प्राबन्त । अथो अतीवोपमोभमानास्तिष्ठन्ति वतन्ते इति भावः ।

(४) तत्र मेवतालाविषुक्तनिरूपणार्थाह ।

तीसेणं सभाए जरहे वासे तत्य तत्य बहवे भेरुवाकवणाइ हेरुवाकवणाइ सेरुवाकवणाइ सालवणाइ सरलवणाइ सचिवसवणाइ पूषकलिवणाइ खजूरिवणाइ पाक्षिपरिवणाइ कुसविडुसविडुसकल्लमूसाइ जाव चिट्ठंति । तीसेणं सभाए जरहे वासे तत्य तत्य बहवे सरिआगुम्माणे मालिआगुम्मा कोरंटयगुम्मा वंशुजीवगुम्मा बीअगुम्मा वाणगुम्मा कणहरगुम्मा कुजायगुम्मा सिंदुवारगुम्मा जोहिगुम्मा मोरगुम्मा जूहिआगुम्मा भङ्गिआगुम्मा वासंतिआगुम्मा वत्तुलगुम्मा बालगुम्मा आगामिगुम्मा वंशगुम्मा जाबंगिगुम्मा एणवणंआगुम्मा कुंदगुम्मा महाजातिगुम्मा रम्माभामेहिदुक्करं बज्रादसक्खवं कुसुमं कुसुमेति जेणं जरहे वासे बहुसमरणिजं जूभिभागं वा या विडुअमसालागुक्खुण्णो बयारकल्लिअं करंति । तीसेणं सभाए भरहे वासे तत्य तत्य तर्हि तर्हि बहुईओ पडमलायाओ जाव सामलवाओ णिबं कुमुमिआओ जाव लयावसाओ ॥

तस्यां समार्थां बहुहि सूत्रे पुस्तकनिर्देशः आकृतत्वात् मेरुतालादयो द्वैकविधेयाः ‘ क्वचित्पत्रवालवणा इति ’ पाठस्तत्र पत्रवालस्तत्त्वविशेषाः सालः सज्जः सरहो देवदारुः सप्तपर्णः प्रतीनः स्नेहः वनानि पुण्डलीकमुक्तकः कर्पूरीनापिकरे प्रतीन तासां वनानि शेषं प्राबन्त । (तीसेणमित्यादि) तस्यां समार्थां बहवः सेरिकागुल्माः नक्षमातिगुल्माः वन्धुजीवगुल्मा वत्तुप्याणि सण्याहं विकसन्ति मनीवगुल्माः बीजकगुल्माः वाणगुल्माः कुजगुल्माः सिन्दुवारगुल्माः जातिगुल्माः मुक्करगुल्माः दूषिकागुल्माः भङ्गिकागुल्माः वासन्तिगुल्माः वत्तुलगुल्माः सेवालगुल्माः अयस्कगुल्माः वष्पकगुल्माः जातिगुल्माः नक्षमातिगुल्माः कुन्धुगुल्मा महाजातिगुल्माः । गुल्मा नाम वृक्षस्कन्धवद्वारादपत्रपुष्पफलोपेताः । एषाश्च कोच्यं प्रतीताः । क्वचिद्वाक्चोपमोऽयमवतथा । रस्याः महामेघनिडुरव्यूताः । दशार्धेयं पञ्चवर्षं कुसुमं आगामेकवचनं कुसुमसूहं कुसुमघन्तं उपाह्वयन्तीति ज्ञातः “ ये फासंति ” प्राबन्त । भरते वर्षे इति पट्टीसप्तम्योरर्थे ग्रन्थेदेवान् जलरस्य वर्षस्य सप्तमणीयं भूमिभागं वर्तामण्णता वायुकम्पिता या अमरावाहनास्मिन्नुक्तो यः पुण्यपूजाः स पयोपचारः पूजा तेन कश्चित् शुक्लं कुर्वन्ति । (तीसेणमित्यादि) सर्वमेतत् प्राबन्त ॥

(५) अथाप्येव सप्तपिणीपण्यार्थाह ।

तीसेणं सभाए भरहे वासे तत्य तत्य तर्हि तर्हि बहुईओ बहुराईओ एणलताओ किएहाओ किएहायासाओ जाव मनाहुराओ रतमचउपयकोरगणिगारगकोहलमर्जीवी जोगवनेदीमुदकविलपिललसवकारं नववक्षायगकलहंनसारमअगेगउणगणमिहुणविअरिआओ सण्णहयमुदरसरण्णआओ मपिदिअणाणाविहउदवाबीपुक्खरिणं दी-

हिसामुद्रमुणिविचित्तत्रं नतरसाहुरोगिकसन्तोऽप्रपु-
फ्लसमिच्छिओ पिमिजानपासादिआओ तीसे ए समए
जरहं वषे तस्य तस्य तहिं तहिं पयंगा एष्यं दुमगणा प-
एणण । जहा से चंदपभा नाव लस्यपदिच्छा विहंति ।
एवं जाव अणिगणा एष्यं दुमगणा पएणण ।

तत्र तत्र प्रदेशे तस्य देशस्य तत्र तत्र प्रदेशे बहुषो वनराज्यः प्रक-
ताः इहानेकजातीयानां वृक्षाणां पशूनां वनराज्यः ततः पूर्वोक्तमन्-
त्रेणोऽस्य निवार्यतेति न पौरुषक्यं तावत् कृप्याः कृप्यावभासा
इत्यादिभिरेवेण ज्ञानं प्राप्यत् । यावन्मनोहरिण्यः । यावत्पद्म-
प्रहाराय "पीडो नासाओ हरिआओ हरिओ भासाओ सीआओ
को किएहाओ किएहज्याओ पीलाओ पीलज्याओ हरि-
आओ हरिअच्छायाओ सीआओ सीअच्छायाओ निआओ
विच्छज्याओ निआओ निच्छज्याओ घणकमिअच्छायाओ"
वाचमानरं " घणकमिअच्छायाओ महामहिक्कंनूपाओ
रम्माओ" इति एतत्सर्वं प्राक् पञ्चवर्यदिक्षावर्णनाधिकारे वि-
श्वंभरपि यत्नमलंभितं तदतिदेशदक्षिणानां सूत्रे साक्षाद-
र्गितानां च वनवर्णकविशेषणपदानां विनागणपनार्थमिति
सूत्रे कानिचिदेकदेशाग्रहेण कानिचित्तत्प्रहर्षेण कानिचि-
न्क्रमेण कानिचित्तुक्रमेण साक्षाद्विनिर्दिष्टा इति तेन मा
तृहाचित्तुणां व्याप्तिर्ह इति सम्यक् पाठ्यक्रमानुवृत्तौ पुनर्लं-
घयते । " एयमस्य उपत्यकारागमिगणकान्तगजजितं जीयमन्दि-
तुहकविश्वपिगलस्यगकारं उवचकयायकजं संसारस्यसंगस्य-
उपगणमिहगणमिअरिआओ सत्तुणइअमरुत्तरणादिआओ सं-
पिदिअमरिअमरमरुत्तरपरिअमिअमरुत्तरपयसुमासव-
ओअम हुगुममुत्तमंजितंदिगामाओ (आणविह रुजुसि) पा-
णाविह रुजुमुम्ममरुगसोहिआओ वाचपुष्पकरिअदिअसु-
(अनुअसुजिति) सत्तुणिवेने अरमज्जाअरव(ओविचत्तित्ति)वि-
चित्तुसुहकेउ आओ (अविममिन्) अग्नि तरपुष्पकसाओ बाहि-
रपत्तो बणाओ पसेहि अ प्पेहि अ उवचुअपरिच्छयाओ साहुत्तं
साहुत्तज्जाओ (गिरोगकात्) (गिरोगयाओ सव्वाओ अनुत्तज्जस-
मिआओ (पिमिअत्त) पिदिमनाहारिं सुगपिसुहसुरमिअं
हरं च महयागं अज्जुणि सुवंत्तीउ जाय पासादंआव ह ईति ।
व्याख्या प्राप्यत् नयरं (ततसात्) सुवतोन्मिन्नि वे वटप-
दाया जीवा इत्यादि । एवमेव हि स्वकाराः पदैकांशप्रहततः ।
" एवं जाव तदेव क्वाअवयवो सेसं जहा इयादि " पदाजि-
व्यङ्ग्यैरिति देशदेशितविषयज्ञानाय बाध्याः सूत्रे लाघवं दर्शयन्ति ।
यत् तत्कं निशीथमप्ये वांशरादेशे "कथय देसमादधं, कथय
जणंति निरयसेसादं । उल्लेखममुत्तारं, कारणवसओ निरुत्तारं"
अथात्र वृक्षाधिकारकल्पदुमस्यकपमाद (तीसणमित्यादि)
नम्यां समायामं अस्ते वषं तत्र देशे तस्मिन् तस्मिन् प्रदेशे
मयं मदनस्याहं कारणं मदिआरुपं येतु न मया नाम हुम-
गणाः प्रकताः । कीदृशान्ते इत्याह । यथा ते अल्पजान्दयो म-
छयिथयो बहुप्रकाराः । सूत्रे वैकल्यवर्णं प्राकृतत्वात् । यावच्छ-
प्रतिच्छासिष्टमिति एवं यावत्तन्ना नाम हुमगणाः प्रकता इति ।
अत्र सर्वे यावच्छज्यायां सूचितो मयाङ्गद्विदुमवर्णको जीया-
विमगोकातुसारणे भावनीयः । स वापि " जहा से चंदपभा-
मणिलिआमवरसीधुवरवाकितुजायपयसुफललोअणिआ ।
स सारवहुद्वसुसिजंनारकाससंविअसयामहुमंनगरिगुमहुद्व-

जातिपञ्चनहुमसताव् अज्जुसुदिआ सारकावितायणसुपक-
रेवा अरसवरसुपयसणं परसपरिससुसवहविरिअपरिणामाप्रज
विहं बहुप्यगारा तदेव ते मयंगा विदुमगणा अनेगवहुविविह-
वांसला परिणया पमज्जविह उववेया फलेहिं पुरणा वीसं
दंति कुत्तविदुक्कम्पसा । यावच्छप्रतिच्छासिरीदे अं-
व उवसेमिआण २ विहंतिस्ति" । अत्र व्याख्या । "इदं व संकेत-
वाच्यमपरिच्छिप्य व्याख्यास्यमानकल्पमममसुत्रेषु बोध्यं अ-
मच्छेव प्रभा आकारी यस्याः सा अल्पजान्ता । मणिशिक्षाकेव म-
णिशिक्षाकाधरा वत्त साधु च वरा चासी यावन्नी वरवराण ।
तथा सुजानानां सुपरिपाकागतानां पुष्पाणां फलानां चावस्य
गन्धद्रव्यस्य चो निर्योसा रस्तेन साराः । तथा बहुनां क-
व्याणामुपहुंदकारणां वृक्षयो मीलनानि तासां संज्ञाप्रामाण्यं येतु
ते तथा काष्ठे स्वस्तोचिते सन्निवसद्बहुभूतानां ज्वप्यानां संघान-
योजनमित्यर्थः तस्माज्जायते इति अत्रासम्भवा एवंविधाश्च
ते भावयाः । किमुक्तं भवति । "प्रविधायककल्पभेदात् अनेक
प्रकारो ह्यासवः । पञ्चासव्यद्विद्वानमग्निहोत्रे भवतीति ततः
पद्मपयस्यद्वयमीलनेन विशेषण सत्रासः । मधुमेरुकी मयविशे-
षी रिआ मग्निहा रत्नवयोना यः शास्त्रान्तरे जम्बुकलसपत्तिर-
ति प्रसिद्धः पुंशजातिः अस्मादतः क्षीरसरहो प्रसज्जा सुरावि-
शेषः । तस्मैऽग्रे सुराविशेषः । शमामुनीम याशतवारं शोधि-
तं प्रि स्वस्वद्वयं न जहाति । सागृह्यस्य प्रत्येकं योजनात्
क्षीरसारयिष्येण आसवविशेषः । सुपकः परिपाकागतो यः
क्षीरस इहोत्तस्तविष्यश्च वरसुरा एते सर्वेऽपि मयविशेषाः ।
पूर्वोक्ते लोकप्रसिद्धा इदानीमपि शास्त्रान्तरतो लोकतो या
यथास्वरूपं वेदिन्याः । कथंभूता एते मयविशेषा इत्याह ब-
धेयं न प्रस्तावदित्तायिमा एव गन्धेन रस्तेन स्पष्टेन च
युक्ताः सहिता बलहोतेषु बोधपरिणामा येषां तत्तथा वयवः
प्रकारा जातिभेदेन येषां ते बहुप्रकाराः तथैवेति पदभिन्नक्रमेण
योजनात् । तथा स्वकपेयैश्च न व्याख्यादेशेन मयविधिना मयप्र-
कारेणोपेतास्ते मयज्जा अपि हुमगणा इति भावः । अन्यथा
हृद्यन्मयोजना न सम्यग् भवति । इति किमिशिष्टेन मयविशेष-
नैयाह । अनेको व्यक्तभेदात् बहुप्रभूतं यथा स्वात्तथावि-
विधो जातिभेदात्तानाप्रकारो जातिभेदतो नानाविध इति
भावः । स च केनापि कल्पपालादिना निष्पादितोऽपि संभा-
ष्यते तत् आह विजसया स्वभावने तथाविधस्येष्टादिसाम-
प्रविशेषज्जनिते परिणतो न पुनरीश्वरदिना निष्पादित इति ।
तत्र पद्मपयस्य पद्मपयस्यद्वयमीलनेन कैमधारयः । सूत्रं च
स्त्वोत्तविदेशः शाकन्तयाह । ते च लघेन मयजोपेता न सत्ता-
दिवृत्ता इहाङ्कुरादियु कि तु फलादियु । तथा आह । फलेषु
पुष्पाः मयविधिमिति विगम्य । समग्र्यै तुतीया प्राकृतत्वात् ।
यत् विष्यन्ति सवन्ति सामर्थ्यासाधनात्तरतोदितान्यध-
सिपीन क्वचिद्विजसनीति तावत् । तत्र विकसन्तीति व्याख्ये-
यम् । किमुक्तं भवति । तेषां फलानि परिपाकागतमयविधिभिः
पूर्णाणि स्फुटित्वा रसान् मयविधीनुपसृज्यतीति भावः । शेषं तथैव
अथ श्लोकावच्छेदज्जातिस्वकपमाकृत्यनुमाह ।

तीसणं मयाप तस्य तस्य तहिं तहिं वदेवे जिगा एणं
दुमगणा पण्णत्ता । ता मयया सो जहा सेवारणयमकसस-
कमयककरिपायकांथिण उदं कवच्छिणिसुपुहद्वि वटपारीच-
सकंजिमारकरो कमरगपरपचीथाज्ञगणवचंजिअअवमद

दुग्धवारमविचितवद्गमणिवद्गमणिविषापीणया कंचगम-
णिरयणजविचिचा भायणविही यवहृत्पगारा तदेव ते भिंगा
वि दुग्धगणा । अग्रेणवहुविहवौससा परिणयाए भायणवि-
हीए उववेअफलेहिं पुष्ठा विच विमंतीति ॥

तस्यां समायां तेषामादि प्राप्स्यन् भूतं भरषं पूरयमित्यर्थः ।
तत्राङ्गानि कारयानि न हि भरयक्रियाभरणीयं भाजनं वा भव-
तीति तत्संपादकत्वात् । वृक्षा अपि भूनाङ्गाः । प्राकृतत्वाच्च
भिंगा उच्यन्ते । यथा सवारको मरुदेशप्रसिद्धनामा मङ्गल्यघटः
घटको लघुघटः कलशो महाघटः कटकः प्रतीतः ।
कर्करी स एव सविशेषः । पादकाम्बलिका पादकायन-
योग्या काञ्चनमयी पात्री उदहो यनोदकं मुच्यते वाड्या-
नी लम्बिका यद्यपि नामकाशे करककर्करीवाड्यानीनां न क-
श्चिद्विशेषस्तथापीह संस्थानादिकृतो विशेषो लोकतोऽप्येव
इति कुमतिष्ठकः । पुष्पपार्श्वविशेषः पारं स्नेहजालं चवकः सु-
रायावपात्रं भृङ्गारभ्रुकनकासुकः सारको मकिरापात्रं पात्रीस्थले
प्रसिद्धे दुग्धवारको जलघटः विचिचानि विविधविशेषानि वृ-
क्षकानि ज्ञानज्ञानोपयोग्यतुतादिपानाणि तान्येव मणिप्रधा-
नानि वृक्षकानि मणिवृक्षकानि शुक्तिश्चन्दनाद्यातारजुना जेषा 'वि-
हृत्करोडिगुलकचपलितायमवद्गमणाय' ०पीकाशोऽसतो विशि-
ष्टसंप्रदायाद्वाऽगम्याः काञ्चनमणिरत्नानां भूकयो विच्छिन्नय-
स्तानिः किञ्चा भाजनविषये भाजनप्रकारा बहुप्रकारा एकेक-
स्मिन् विधायास्तान्नामेकमेव नामाह । तथेति पूर्ववत् । ते भू-
ताङ्गा अपि दुग्धगणा "अग्रेणानि" पूर्ववत् । भाजनविशेषोपपत्ताः
फलैः पूर्णा इव विकसन्ति । अयमर्थस्यैतां भाजनविषयः फ-
लान्गेषं वारभ्यते । अथवा इवशाब्दस्य निजकर्मण योजना तत्र
फलैः पूर्णा भाजनविशिष्या वेषपत्न्या दृश्यन्ते इति ॥

अथ तृतीयकल्पवृक्षकल्पमाह ॥

तसिंसे समए तत्थ तत्थ तहिं वडवे तुडिअंगा
जामं दुग्धगणा पणत्ता । ममणाउमो जहा मे आलिगमुहं-
गणवणवपहृद्दगमकरिडिहिंमनं नाहोर्नरं गणयत्तरमुहि-
मुमुदंमस्तिअपरिलीववक्कपरिवाइ शिवंसेवेणुपोसविंविमह-
तिकच्छविचिजिआ तत्तातज्ञकंसेतालमुसंपपत्ता । आतोजवि-
हिंनिजणगंधवन्धवसमयकुसलोहिं फदिआ तिहाएकरणमुक्ता
तदेवे ते तुडिअंगा वि दुग्धगणा । अग्रेणवहुविहवासमा परि-
णयाए ततविततप्रणमुसिराए आतोजविहिंए उववेअ
फलेहिं पुष्ठा विच विमंतीति कुमविकुसं जाव चिट्ठीति ॥

यथा त आलिङ्गयो नाम यो वादकं सुदृज आङ्गिक्रव चाष्टे हृदि
धृत्वा तत्रोक्त इत्यर्थः मृष्टद्वौ मधुमर्द्वौः पणुणो ज्ञानपटहो ज-
घुपटहो वा पटहः स्पष्टः दर्दकः यस्व तत्रिभ्यर्कैरवस्थानं
मुषि सग्राह्यो यमोवनदो वाद्यविशेषः । कण्टी सुप्रसिद्धा । क्रिमाः
प्रथमप्रस्तावनामुक्ताः पणविशेषाः भग्ना दङ्का निःस्वयानि
इति संभ्रदायः होरन्मा महादङ्का महानिःस्वयानीत्यर्थः । कलि-
ना काचिद्वीणा खरमुखं काहडि मुकुन्दो मुरजविशेषो योऽ-
नित्रानं प्रायो वाद्यो दक्षिका अणुवाङ्मूपा तस्याः स्वर्णे म-
नाङ्क नदीणो भवति न तु शङ्खस्यैवतिगन्धः । पिरलीवक्क-
को मृणकयथाविशेषः । पारिकादिभिः सप्ततन्त्री विणा वंशः प्रती-
तः वेणुयैवविशेषः । सुशोभा बीणाविशेषः विष्णुबीनित-

न्त्री बीणा महती सप्ततन्त्रिका सा कच्छपी भारती बीणा । विष्णु-
सिन्धिका चर्ष्यमाणवादिविशेषः । इति आद्यविधिवृत्तौ एते क-
चञ्चूता इति । तद्वं हस्त्वपुटं नाडाः कांस्यतालाश्च प्रतीताः एतैः
सुसंप्रमुकाः सुपुटु अतिशयेन स्वस्ययथोक्तनीत्या प्रमुत्ताः सं-
वद्धाः यद्यपि हस्त्वपुटं न कश्चिन्मन्दिशेषः तथापि तदुचित्यत्वा-
द्भद्रप्रतिष्ठितः शङ्खस्यार्थो हृत्त्वये । एतादृशा आतोद्यविषयस्त्व-
प्रकाराः निपुणं यथा प्रवर्तिषि एवै गन्धर्वसमये नाट्यस्यैव कु-
शास्तेः स्फुटिता व्यापारत इति ज्ञावः । पुनः किविशिष्टा इ-
त्याह । विष्णु आदिमध्यावसानेषु स्थानेषु करणन क्रियया य-
थोक्त्याद्वनक्रियया वाका अवदाता न पुनरन्याव्यापारणरूपद्वी-
पदेशेनापि कलाङ्कितः तत्र मुद्रिताङ्गा अपि हुमगनास्तैश्च तथा
प्रकारेण नृत्यमादहो न । ततं धीणादिकं विततं पटहादिकं अनं
कांस्यतालादिकं सुपरि वंशादिकमेतद्वृषणा सामान्यतस्तद्विधेन
आतोद्यविधिनेपोत्ताः शेषं प्राप्स्यत् इति ।

अथ चतुर्थकल्पवृक्षकल्पमाह ॥

तसिंसे समए तत्थ तत्थ तहिं वडवे दीवसिहा ना-
मं दुग्धगणा पणत्ता । ममणाउमो जहा सेसं जाविमम-
ए नवनिहिवड्यो दीविआचकवालिबिंदपभूपवहिपलिसणा-
हे धणितज्जालिए तेमिरमहए कणमनिरगकुमुमिअपालिअत्त
मवणपणत्तसे कंचगमणिरयणविमसमहरितवणिजजुजल-
विचिदंमाहिं दीविआहिं सहसा पजालिउस्सपिअनि-
च्छेत्तद्विद्विपंतविमलतहगणसमपण्हाहिं वितिपरकरमूरप-
सरिउज्जां अ विज्जिआदिं जावुजलपहसिआभरामाहिं सो-
न्माणाहिं सोनमाणं तदेवे ते दीवमिहा वि दुग्धगणा अग्रे-
णवहुनिविहर्षिमा परिणयाए उज्जोआविहिंए उववेअ
फलेहिं पुष्ठा कुसाविकुसं जाव चिट्ठीति ॥

तस्यां समायां दीपशिखा इव दीपशिखास्तकार्यकारिवात् ।
अथवा ध्याघातकालान्वेन तत्राग्नेरभायावद् दीपशिखानामप्यसं-
भवात् । योजना प्राप्स्यन् । यथा तत्संध्याकृपा चिकट उपरि स्व-
मयवान्तिवने मन्दो रागस्तस्मय तच्चक्षरं नभनिधितपश्चक्षवति-
न इव इत्थं दीपा दीपिकास्तासां चकवातं सर्वतः परिमार्क-
कपं वृत्वं कविगत्याह । प्रजुता ज्यस्यः स्वर्ण शिववर्नीया दशा
यस्य तस्या । पर्योतः पर्युष्णः क्षरदंष्ट्रादिकपां यस्त तस्या ।
धनिअस्मिन्धर्ममुज्जावत्तमत एव तिमिरशर्दकम् । पुनः किं कि-
शिष्टमिन्त्याह । कनककिरः सुवर्णराशः कुसुमितं च तत्परिज-
तकवतं च पुणितसुरनदविशेषवने ततो हृन्धस्तम्प्रकाशः प्रभा
आकारो यस्य तस्या । एतावान् । समुद्रार्थविशेषणमुक्तमिदानीं
समुद्रार्थसमुद्रार्थनामः कथंविन्त मेह इति कथापयम् समुद्रार्थवि-
शेषणमेव विवक्षुः समुद्रार्थविशेषणत्याह । होक्कोऽपि वक्तरा
अयन्ति । यदि ज्ञान्याना महाकिंजरीकाकीर्णति (कंठन्यादि)
कानि होममानमिति संबन्धः । कथंजुमानः दीपिकाभिरत आह
काञ्चमणिरत्नमहाशिवमिमाः स्वाताधिकारानुक्रमसहितः । तत्र
हाहो मद्रोः स्यादाः । तपनीयं सुवर्णविशेषोपस्तंज्याह । दीताः
पिचित्रवर्णा दृक्का यासां तास्तथा ताभिः सहसा एककाह प्र-
ज्वालिताश्च ता उत्सर्पिताश्च चर्चुर्यस्पर्णेन । तथा क्षिप्रं यमोहो-
तेजो यासां तास्तथा दीप्यमानो रत्नजं भास्वन्त यिमोहो
धृक्कागमनेन द्रवणो अद्रसमृहस्वनेन ममा प्रजा यासां ता-

स्ताभिः । ततः पदद्वयपद्वयमीक्षणैर्न कर्मधारयः । तथा वि-
तिमिराः कदा यस्यासौ चित्तिमिरकरा निरन्धकारकरणः स
चासौ सूक्ष्म तस्येव यः प्रवृत्त उद्योतः प्रज्ञासमूहस्तेन (चिह्नि-
आदि (ति) देवादीयपदमेतत् । दीप्यमानाभिरित्यर्थः । अत्राह पद
यदुज्ज्वलं प्रदसितं हासस्तेनानिरामा रमणीयास्ताभिः अत एव
शोभनमस्य । तथैव तं दीपयिता अपि दुमगणा अनेकबहुवि-
विधविक्षस्ता परिणतेनोद्योतविधिनोपपत्ताः । यथा दीपयिता
रात्रौ गृहान्तरुद्योतते दिवा गृहादी तच्छेते दृमा इत्याशयः ।
एवं च बहुवचनस्योत्तिपिकावयवमुच्यते विधेयः कृतोऽपि जव-
तीति शेषे प्राग्व्यत् ॥

अथ पञ्चमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीसेणं समाप तत्थ बहवे जांसिअत्ता णामे दुमगणा
पण्णात्ता । समणाउसो जहा से अरुग्गयसरयसूरमंरु-
पंरंतउकासहस्तदिपंतविजुज्जासुअवहाणिक्कमसिअणि-
क्कंतथोअततततपिज्जाकिंसुआसोअजपाकुसुमावियसि अणु-
जमणि रयणकिरणजवाहं गुलरयणिगररूवादेगरूवा तदेव
तेजोऽमिअत्ता पि दुमगणा । अणेगबहुविविहर्वाससा परि-
ण्णाया यउज्जोअविहैए उववेया सुहंसेमा मंदलेसा मंदयव-
लेसा कूसा इव उणह्तिअ अमोअसमोगादाहिं लेसाहिं
आप पहाए तियणमं सव्वओ समंतओ द्दामेति उज्जो-
अंनि पजामंति कुसुमं जाव चिह्नीतीति ।

अत्र व्याख्या । तस्यां समाप्य तत्पत्त्यादि पूर्ववत् । ज्योतिषिका
नाम दुमगणाः प्रज्ञा इत्यन्वययोगजः । अन्वयस्थेयं ज्योति-
षि ज्योतिष्का देवास्त एव ज्योतिष्काः । अत्र मन्त्रावरणस्या-
यं इक्षप्रत्ययः । उणादौ व्युत्पन्नानि नामानि इत्यव्युत्पत्तिपद्धा-
अप्यपि सप्रत्ययान्तराप्रवाचिकाकारलोपाप्राप्तयः संप्रत्ययः ।
जीवाभिगमवृत्तौ ज्योतिषिका इति संस्काराद्वर्णनात् । तत्रापि
प्रधानाप्रधानयोः प्रधानस्यैव प्रदणं तेषाम्, ज्योतिषिकराधेन
सूर्यो गृह्यते तत्सदृशप्रकाशकारित्वेन वृक्षा अपि ज्योतिषिकाः ।
ज्योतिषिहिनैशयोरिति वचनः । ज्योतिःशब्दः सूर्यवाचको व-
ह्निवाचको वा शेषस्याधिकप्रत्ययादिकं तथैव । तं च किंविशिष्टा
इत्याह । तथा ते शक्तिरत्यादिना हुतयह इत्यनेन संबन्धः ।
अत्रिरोक्तं शरत्सूर्यमणलं यथा या पतडुल्लासदृशं प्रसिद्धं
यथा वा दीप्यमाना विलुप्तं यथा वा विजुज्जा अत्राह यस्य स
उज्ज्वलस्तथा निधुमेन धूमरहितो ज्योतिर्नो दोषो यो हुतयहो
दहनः सृष्टे वशोपन्यासप्रत्ययः प्राकृत्याह । ततः सर्वेषामे-
वं द्रष्टुः । यते च कार्यदृशा इत्याह । निध्नोततममममसंयोगेन
यदौतं शोधितं तसं च तपनीयं यं च किञ्चुकाशोकजपाकुसुमानां
विकसितानां पुञ्जा ये च मणिरत्नकिरणाः । यच्च जात्यधिकुल-
कनिकस्तद्वृत्त्योऽतिरेकेणातिशयेन यथायोग्यं वसतः प्रभया
च रूपं स्वरूपं येषां ते तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसासः ।
तथैव ते ज्योतिषिका अपि दुमगणा अनेकबहुविधविक्षस्ता परि-
णतेनोद्योतविधिनोपपत्ता विधिलिप्तीति संज्ञकः । ननु यदि सूर्यम-
णलत्वादिवत्तजप्रकाशकास्ताहिं तद्वत्ते दुर्मिरीत्यत्यतीत्यजङ्गम-
स्याविधिमोपेता, अपि जवन्तीति । सुखदंष्ट्रा सुखकारिणिलिहया-
स्तथामन्त्रहेदयःस्तथा मन्त्रतपस्य जनितप्रकाशस्य हेदया येषां ते
तथा सूर्येन शायतपस्य तेजोः यथा दुःसहं न तथा तेषामित्यर्थः ।

तथा कृत्वा नीच पथेतादिशुक्लाणीव स्थानस्थिताः स्थिरा इति
सम्यक्त्वबहिर्वर्त्तौ ज्योतिष्का इव तद्वज्रसत्यन्तीति प्राबः । तथा
अन्योऽन्यं परस्परं समवायादागमिल्लेयाभिः सहिता इति शेषः
किमुक्तं जयति । यत्र विधाकृतज्योतिषिकाव्यतरकल्लेया अवगादा
तत्रान्यस्य लेख्या अवगादा यत्रान्यतरकल्लेया अवगादा तत्र वि-
वक्षिततरकल्लेया अवगादा इति “साए पजणं इत्यादि पमाए सं-
तीत्यन्तं” सप्तं विजयद्धारतोरणसंभविश्रद्धकारणकवर्गेन व्याख्या-
समिति । कुशविकुशोत्थादि पूर्ववत् । यथां च बहुव्यापी दीपयिता-
वृक्षप्रकाशापेक्षया तीक्ष्ण-प्रकाशो भवतीति पूर्वज्यो विधेयः ।

अथ षष्ठकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीसेणं समाप तत्थ बहवे चित्तणा णामे दुमगणा
पण्णात्ता । मषणाठसो जहा से ऐच्छाएणे विचिचे र-
अमे वरकुमुदमामाजुज्जले जातेतत्तकुमुपुण्णोवचारक-
लिए विरद्विअविचित्तमद्वानिरिसमुदप्यगमे । गतिमवेदिम-
संधादंमणे मष्टेण केअतिपिणिभागरणएणं सव्वओ चेव
समयुक्कं एविरललेवंतं वेण्डइपंचवण्णोहिं कुमुदमामेहिं
सोभमाणे श्यामाले कयमाणे वेद दिपमाणे तदेव ते चि-
त्तणा ति दुमगणा अणेगबहुविविहर्वाससा परिणयाए मल्ल-
विहीए उववेके कुमविकुसं जाव चिह्नीतीति ।

तस्यां मन्त्राभिप्रायि प्राग्वत् नवरं “चित्तणा” इति विश्वस्योक्त-
प्रकारस्य विवक्षायाः प्राधान्यामात्यस्याङ्गं करणं मत्तत्पादकत्वात्
तु वृक्षं अपि विश्राज्ञाः । यथा तत्पद्मादौ विचित्रं नानाविधो-
पेतमत एव रम्यं रमयति दृष्ट्वा मनांसि इति बाह्यलोककते-
रिति प्रत्ययः किं विशिष्टमित्याह । वरकुमुदमाम्नां मालाः श्रेण-
यस्तमितरज्ज्वरं देदीप्यमानत्वात् । तथा भास्यात् । विकासित-
या मनोहरतया च देदीप्यमानो मुक्तो यः पुष्कोपचारलेन
कलितं तथा विरञ्जितानि तनु विस्तारे इत्यस्य स्तेनसत्तद्वत्
विरङ्गा इत्यनेन विरङ्गादेशो कृतं कर्मण्येव च विरञ्जितानि विर-
ञ्जीकृतानि विचित्राणि यानि माल्यानि प्रस्थितपुष्पमालास्तेषां
यः क्षीसमुद्रयः शोभाप्रकर्षस्तेन प्रवृद्धमतव परिपुष्टम् । तथा
प्रस्थितं यत्तु श्रेण प्रस्थितं वेष्टितं यतः पुष्पकुटुम्बैरुत्पलपु-
शिक्षगकृत्या मालाव्यापनं पुरितं यत्तु पुष्पिष्ठे पुष्पनिवेशेन पूर्वते
संधातिमं यत्पुष्पं पुष्पेण परस्परं नाग्नप्रवेशेन संयोज्यते ततः
समादागच्छते एवंविधेन माल्येन वैकलितिलिना परमरस्रेण क-
लावता विनागरचित्तेन चित्रकित्पुष्पकल्पेन यद्यत्र योग्यं प्रस्थि-
तादि तत्पुष्पेन संधतः सर्वतो विकु समनुबद्धम् । तथा प्रविशेत्
व्यमलेस्तत्र प्रविशन्त्येव मनागम्य संततत्वमात्रेण भवति ततो विप्र-
कृत्वप्रतिपादनायाह । विप्रकृतैर्वृक्षतन्त्राभिः पञ्चवर्षैः ततः क-
र्मधारयः कुमुदमामिः शोभमानं वनमाला वन्दनमाला वन्द-
नमालाकृत्वा अभ्रमार्गं यस्य तत्तथा । तथा ज्ञतं सन्मालां तथैव
विश्राज्ञा अपि नाम दुमगणाः । अनेकबहुविधिविधविक्षस्ता परि-
तेन माल्यविधिनोपपत्ताः “कुसविकुसवियुक्तमुत्थादि” प्राग्वत् ।

अथ सप्तमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीसेणं समाप तत्थ बहवे चित्तणा णामे दुमगणा
पण्णात्ता समणाउसो जहा से सुगंधवरकमलसालितंदुल्लि-
सिद्धिगिरवहयदुकरुके सारयधयगुल्लसंरुमंमष्टिए अइरसे
परमरणे होउत्ता उचमवणणंपपेत्ता । अट्ठा राणो चक्कवट्ठि-

स्त होज एण्डोर्दे म्यपुरिसेहिं सनिप चउकप्पमेअसिचे
इव उदये कसमसालिणिव्विणिए विपके सवप्पमिउविसय-
सगलसिचे । अणेगसाल्लगसंजुचे अइवा परिपुण्डन्नुव-
कस्से सुसकलए वसगंधरमफरिसलुचवलविरिअपरिणामे
इंदिअबलपुट्टिविवक्के सुविवासमहणे पट्टाणगुलका-
दिअल्लमचंड्हिपमेवणं। एव्वमेअगेसएहसमिअव्वे हवे-
अ परमइडगसंजुचे तहेव ते चिचरसा वि बुगमणा ।
अणेगवहूविविहविरस्सस परिणयाए भांअणविहं। ए उ-
ववेअ कुसविकुसं जाव चिट्ठेतीति ॥

तस्यां समाधामित्यादियोजना प्राग्वत् । नवरं चित्रो मधुरा-
दिभेदमिच्छन्नेकप्रकार आस्वादिगृह्णामाख्यकारं । वा
रसो येषां न तथा । यथा तत्पञ्चम्याद्यस्य संबधेति संबन्धः ।
किंविशिष्टमिह ये सुबन्धाः प्रवरमन्धोपेताः समासान्तविधे-
रनित्यत्वादेवै रूपस्य समासान्तस्थाभावा यथा सुरमिन्धेन
वारिणेति वराः प्रधाना दोषरहिताः क्षेत्रकालादिसामग्रीसंपा-
दितात्मलाभा इति भावः । कलमशालेः शालिविशेषस्य तरु-
ल्ला निरूपितकृपाः । यत्र विशिष्टं विशिष्टयादिसंबन्धिनिरु-
पहतमिति पाकादिभिरिनाशितं दुरधे तैरादं एकं परमक-
लमशालिमिः परमदुग्धेन च यथोचितमावेण केन निष्पादि-
तमित्यर्थः । तथा शारदं घृतं शुद्धशरदं शुधु वा शर्करा परय-
धं मेलितं यत्र तत्रथा कान्तस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् ।
सुखादिदर्शनात् । अत एवानिरसमुत्सवगणधवत् । यथा
वा राजभूषणवर्तिन आदौन इव भवेदित्यर्थः । निपुणैः सूपुरुषैः
सुष्पकैः संज्ञितो निष्पादितः चत्वारः कल्पा यत्र स चासी
सकल वतुष्कल्पसकलैः सितैः रत्नसौती शालामिहा हि ओ-
द्देनु सौकुमार्योत्पादनाय संकल्पयामासुरः कल्पान् विद्व-
धति । स च आदौनः किंविशिष्ट इत्याह । कलमशालिनिर्ब-
तितः कलमशालिमय इत्यर्थः । विपको विशिष्टपरिपाकमा-
नः सबाध्यानि बाधं मुञ्चति । मुद्वं किमलानि वतुष्कल्प-
संकलिता परिकर्मिन्तन्वात् विशदयति सर्वथा तुषादिमलाप-
गमात् । सकलानि पूर्णानि सिकानि यत्र स तथा । अनेकानि
शालनकानि पुष्पफलप्रभृतीनि प्रसिद्धानि तैः संयुक्तः अथवा
मोदक इव भवेदिति किं विशिष्ट इत्याह । परिपूर्णानि सम-
स्तानि द्रव्याणि पलाप्रभृतीनि उपरुक्तानि नियुक्तानि यत्र त-
स्य निष्ठान्तस्व परनिपातः सुखादिदर्शनात् । सुसंस्कृतो
यथोक्तमात्राभिपारितपादिना परमसंस्कारमुपनीतः वर्णन-
रसपर्यायः सामर्थ्यादितिशायिरस्तेयुक्ता बलवीर्यहेतवश्च परि-
शाला आयतिकास्तं यत्न स तथा । अतिशयाभिर्भूणादिभिः
बलवीर्यहेतुरिभामेक्षोपेता इति भावः । तत्र बलं शरीरं
वीर्यमन्तरत्वात् । तथा इन्द्रियाणां चक्षुरादीनां बलं स्वस्व-
विषयप्रदणुपादयं तस्य पुष्टिरतिशयी पोषस्तां धर्धयति ।
नम्यादिप्रदानम् । तथा क्षुतिपदासामर्थ्येन इति व्यक्तम् । तथा
प्रदानः कथितो निष्पन्नः शुद्धतादयं वा खण्डं तादृशी वा अ-
स्त्यस्योक्तिः खण्डशर्करा तादृशं वा घृतं तान्मृगपीतानि योजि-
तानि यस्मिन् तथा निष्ठान्तस्य परनिपातः सुखादिदर्शनात् ।
तथा मरुणा स्रग्मा मिश्रभागालिन्धनं समिता गोधूमचूरी तत्र
भेस्तन्मूलदलनिष्पन्न इति भावः । परम इहकमल्यन्तवज्रं
तदुपयोगिद्रव्यं तेन संयुक्तं पतद्वाहिकः संमदायगम्या । तथैव

ते चिचरसा अपि हुमगणा अनेकवहूविचिधिसरसापरिणतेन
भोजनविधिगोपेताः इत्यादि प्राग्वत् ।

अथाष्टमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीसैषं समाए तत्थ तत्थ वहेव मणिअंगा णामं हुमगणा
पधत्ता । समाणउसो अहा से हास्सुद्धारवेदणयमउत्कुन्-
लवामुण्णहेमजामणियाजकसगजाजगमुत्तविअककग-
खुड्डयएकावक्षिकंउसुचगमगरिअउरत्थगेविजसोणिसुत्तग-
व्वामणिकाणगतहगपुप्फगसिद्धथयकसुवाहिसिसिसरउ-
सहचकगवज्जमंगयतु रिअं हत्थमालगहरिसयकेपरवल्लयप-
ल्लेव अंगुलिजगवज्जवज्जदं। णारपाहिअकिंचिमहलकलावप-
यरगपरिहरेरमपाजालघंतिआसिंशिरिययांरज्जससुद्धि-
अवरणैउत्तचलणमाहिअगा कणगणिसममाहिअगा कंच-
णमपरियणजत्तिचिचा तहेव ते मणिअंगा वि हुमगणा
अणेगा जाव जूसाणविहं। ए उववेअगा जाव चिट्ठेतीति ।

तस्यां समाधामित्यदि प्राग्वत् । नवरं मणिमयानि आभरणपा-
न्याधारधेयोवचारमन्धोपेता तान्येव अङ्गानि अवयवा येषां ते
मणयङ्गा भूषणसंपादका इत्यर्थः । यथा ते दारोऽश्लक्ष्णशरकः
स्रष्टेहारा नवसरिकः । वेष्टनकः कर्णभरणविशेषः सुकुटकुल-
लेखके वासुधायं हेमज्वालं सन्धिजसुवर्णाशङ्कारविशेषः । एवं
अभिजातकनकजालके अपि परं कनकजालकस्य हेमज्वाले
भेदो कद्विगम्यः । मूत्रं कण्टककण्टकं सुवर्णसूत्रम् । उचितक-
टकानि योग्यवस्त्रयानि कुट्टकमेतुल्लेखिकविशेषः । एकावक्षी न्व
विचित्रमणिकरुणा एकसूत्रिका च कारमुत्रं प्रसिक्तं मकरिका-
मकराकार आभरणीविशेषः । उरस्यं हृदयाभरणविशेषः । प्रवेष्टे
श्रीवाजरणविशेषः । अत्र सामान्यो विषयज्ञा प्रवेष्टमिति ज-
वाणिममवृत्त्यनुसारेणोक्तम् । अन्वया हेमव्याकरणवाचकङ्कार-
वियङ्गायां प्रवेष्टकामिति स्यात् । एवमन्यथापि तत्तद्वृत्त्यनुसारं
हेतुं श्लोकास्यकं कटिसूत्रकं चूडामणिनामं सकलपुष्पजसारां
नरामरेन्दुमसिस्थायी । अमहसमयमुत्सवेपहन् एवममङ्गक-
सूनु आभरणविशेषः । कनकतिव्रकं लसताभरणं पुष्पकं पुष्पा-
कृतिनलसारादिकृतम् । सिकावैकं संप्रपञ्चमाख्यस्वर्णकणरत्नसुव-
र्णमणयं । कणुपालः कणुपारिजनविभाग नृपणविशेषः । शशि-
सुर्यचूडताः स्वर्णमयचन्द्रिकादिस्था आभरणीविशेषाः । अक्षकं
अक्षकारः शिरोनृपणविशेषः तल्लङ्ककं मुट्टिकानि च बाह्याभ-
रणानि अनयोर्विशेषस्तु आकारकृतः । इस्तमात्रकं हर्षकम्
केतूरमहृदम् । पुवेस्मात्तुःकृतिनितो विशेषः । वल्लं कण्डूम् । आह-
म्यं भुवनकम् । मण्डवीयकं मुद्रिकावल्लं कद्विगम्यम् । दीनारमा-
हिका सुर्यमालिका दीनाराणकृतिमाणिक्यमाहा । काव्वी मेख-
ला । कलापाः स्त्रीकण्ठाभरणविशेषाः विशेषक्षेपं कद्विगम्यः ।
प्रतरकं वृक्षप्रलस आभरणविशेषः । पारिदायं वल्लयविशेषः ।
पादेपु जालाकृतयो घण्टिका घघेरिकाः । किङ्किणः कुट्टचण्डि-
काः । रत्नोक्तजालं रत्नमयम् । जङ्घयोः प्रसन्नमानं संकलकं संभा-
व्यते । कुट्टिका वरणि नुरुराणि व्यक्तावि चरणमालिका संस्था-
विशेषकृतपादाभरणम् । लोके पागमां इति प्रसिद्धम् । कनकनि-
गदः निगदाकारः पादाभरणविशेषः सौवर्णः । (संताव्यते च
कमला इति प्रसिद्धाः) एतेषां मासिका श्रेणिः । अथ च व्या-
ख्यातव्यतिरिक्तं नृपणस्वरूपं शोक्तो गम्यम् । इत्यादिका नृप-

णविशेषो मयदनप्रकाराः बहुप्रकाराः अवात्वरभेदात् । ते च किं विविधा इत्याह काच्यनमपिरत्यन्तकिञ्चिन्ना इति व्यक-
म । तथैव तथा प्रकारेण दूषणविशिनोपेतास्ते मयवक्त्रा
इति तात्पर्यार्थः । शेषं प्राग्वत् ।

अथ नयमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ।

तीमे एं समाए तत्थ तत्थ बहवे गेहागारा धामं दुमगया
पाएणत्ता । समणाउसो जहा से पागाराहालयररियदार-
गोपुरपासायागासतलमंदलएगसालगविसालगविसासग -
चउसालगगन्नयरमेह्णयररलयर । हरचित्तमालयररजित-
चवट्ठेतत्तचउरंरंसादिआवचमंदिआ पंडुतरतलमुंमालाह-
निमंरं अवा एं धवन्नहरअक्कमाहविक्कमपसेसक्कसेस-
संतिअक्कगाराक्कसुविदिक्कोडगअणेयरसरणलएआवाणा
विंगमजालविदिअजजुहअपत्तगचंदसालिआ रुवविमपि-
कदिआ भवणविही बहविकप्पा पदेव ते गेहागारा विहु-
मगया अणेगबहुविविहवीससा परिणयाए सुहाएणसु-
होत्ताए । सुहाएकलमणपवेसाए दहरसोपाणपतिकसिआए
परिकमुहविहाराए यणोणुत्ताए जवणविहीए उववेया
जाव चिंदंतिवि ॥

तस्यां समायाभित्यादि प्राग्वत् । गेहाकारानाम् दुमगयाः प्र-
क्षणाः । यथा ते प्राकारो यमः अक्षुण्णः प्राकारो परिवर्त्यभय-
विशेषः चरिका नगरप्रकारात्मकालेष्टस्तमन्त्राणां मार्गार्थं व्यक्तं
गोपुरं पुष्करं प्रासादो नरकप्रभयः आकाशतलं कूटापाधि-
ककुटिमं मयनः क्षायार्थं पटादिभय आशयविशेषः । एक-
शास्त्रकक्षिणालकप्रशास्त्रकचतुःशास्त्रालकानि जयमानि । नर-
रं गम्युहं सर्वतो वतिं गृहान्तरमन्यतरगृहमित्यर्थः । अन्यथोत्त-
रत्र यद्युमानेनावरकेण पौनरुक्त्यं स्यात् मोहनगृहं सुरतगृहं
ब्रह्मरीचगिराधारस्तम्भानं गृहं बुधं वतुलाकारम् । त्यक्तं वि-
कोणं वतुरक्तं चतुष्कोणं नन्दावर्तः प्रासादविशेषस्तद्वत्स्थि-
तानि नन्दावर्ताकाराणि गृहाणि पश्चाद् द्वन्द्वः पाण्डुरतले गृहा-
मयतलं मृदमालहृदयं उपर्यन्ताच्चादितं शिखरादिजागरदि-
तं इत्यर्थः । अथवा णमिति प्राग्वत् पवत्तं गृहं सौधम् अर्द्धमा-
गप्रविभ्रमाणि गृहविशेषाः । शैलसंस्थितानि पर्वताकाराणि गृ-
हाणि अर्द्धशैलसंस्थितानि तथैव कूटाकारेण शिखराद्व्याघा-
नि सुविधिकोष्ठकानि सुसुधाएयपूर्वकरचितोपरितनजागविशे-
षाणि अनेकानि गृहाणि सामान्यतः शरणाणि युग्ममयानि लय-
नानि पर्वतनिष्ठानि गृहाणि । सामान्यतः शरणाणि आपणा
द्वयः । इत्यादिकाः अवनविषयो बास्तुप्रकारा बहुविकल्पा इ-
त्यवयवः । कथं नूता इत्याह । विट्कः कयातपाश्री जालकृदो गवा-
सिन्धुः । निपूहः द्वारोपरितनपाश्वेतिर्गतत्वात् अपवरकः प्र-
तीतः । अन्धशालिका शिरोपट्टम् । एवं कृपातिर्विजनीमिः क-
सितः । तथैव भवनविशिनोपेतास्ते गेहाकारा अपि दुमगया-
सिन्धुमतीति । संबन्धः किं विशिष्टेन विधिनेत्याह । सुखेनारोह-
णपूर्वगमनं सुखेनावतारोऽप्यस्तादृशचरणं यस्य स तथा । सु-
खेन निष्क्रमणं निरगमः प्रवेशादयं यत्र स तथा । कयमुक्तं स्व-
रूपमित्याह । हर्दरसोपाणपतिकसितेन अथ हेतौ वृत्तया ।
तथा प्रतिक्रिये एकान्ते सुखो (विहारोऽवस्थाकालमादिक्रपो यत्र
स तथा । मनोऽनुकूलमेति व्यक्तं शेषं प्राग्वत् ॥

अथ दशमकल्पवृक्षस्वरूपमाह ॥

तीसे एं समाए तत्थ तत्थ बहवे अणियाणा धामं दुमग-
या पणत्ता । समणाउसो जहा से अइसगलोमतगुलक-
बसगुलकौसेजकालमिगपट्ठंअमुअचीणअंसुअप्रदुआ -
भरणचित्तसिलवखणकक्षाणगमिगणीलकजलबहुवधर -
त्तपिअमुकिन्नसक्कपमिगलोमं हेमपरल्लग अवचरत्तसिधुउ-
सभदिसिखंगकसिगतसिणतंतुममयचित्तचित्तवत्तहिबहुण्य-
गारा वरपट्ठणगया वणणरागकलिआ तहंवे ते अणगणावि
दुमगया । अणेगबहुविविहवीससा परिणयाए कत्थविहीए
उववेया कुसविकुत्तं जाव चिंदंति ॥

आशययोजना पूर्ववत् । नामार्थस्तु विशिष्टवत्त्वदित्याह । न
विद्यते नन्दास्ताकालीनमजान येन्यस्ते अवनन्ताः । यत्तव प्रा-
क्तनेषु बहुषु अम्भुषुपमरुतिसूत्राद्येऽर्थेऽवायाना इति । इत्य-
ते स त्रिपिप्रमाणः संभाव्यते । प्रस्तुतमुग्रक्षापकविस्तारोपदर्श-
के जीवाभिगमे अग्राह्यापाठस्यावर्हीमान् । आजीनकं कर्ममयं
वर्त्तं । नैमं सामान्यतः कार्यात्मिकं । अतलीमयमित्यर्थः । तज्ज-
गरीरं सुलक्ष्णशैत्या इति अतुगृहदातीति तज्जं तज्जुकादिक-
म्बलः प्रतीतः । अणुप्रकम्बल इति पाठे तु तज्जुः सुदमार्णक-
म्बलः । दुकूलं गीहविषयविशिष्टकार्यात्मिकं अथवा । दुकूलो
वृक्षविशेषस्तत्र वृक्षं गृहीत्वोदकस्ते जलेन सह कुट्टियाया बु-
ल्लित्यस्य च वापते यस्यदुकूलं कौशिकं च सतिरतु नृपिणः ।
काशसुगण्डः काशसुगन्धः । अणुकाशीनांशुकानि नानादेशेषु
प्रसिद्धानि । दुकूलविशेषणरूपानि । पूर्वोक्तस्यैव वृक्षस्य या-
न्यन्तरहर्दरसिर्निष्पाद्यन्ते सुदमतराणि भवन्ति तानि जीना-
शुकानि वा पट्टानि पट्टवन्नपिष्पानि आभरणैश्चित्राणि विशिष्टा-
णि आजरणविशेषाणि । शरणाणि सुदमतराणि निष्पानि कस्या-
णानि परमलक्षणोपेतानि । नृक्षः कौटविशेषः स इव नीलम् ।
तथा कज्जलवर्णं बहुवर्णं विशिष्टवर्णं रक्तपीठसङ्कसंस्कृतं परि-
कर्मितं यन्मृगलोभदेम च तद्वामकं कनकरसचट्टारितरथादिपम-
योगात् ॥ रक्षकः कम्बलविशेषो जीनादि पश्चाद् द्वन्द्वः । एते च
कथं नूता इत्याह । मपरः पश्चिमदेशः उत्तर उत्तरदेशः सिन्धु-
देशविशेषः । (उत्तराजि)संमदायगम्यं । कविदण्डकक्षिणदेशवि-
शेषः । एतेषां संबन्धिनस्तत्र देशोत्पत्त्यावेन ये ते तथा । सति-
मन्तव्यः सुदमन्तव्यः तन्मया वा जकयो विविचस्यो विशिष्टरत्न-
मास्ताभिश्चिन्नाः इत्यादिका वक्तव्यार्थो बहुप्रकारा प्रभेदपूर्व-
पक्षनं तत्तत्त्वसिद्धपक्षनं तत्सादृश्या विनिर्गता विशिष्टवर्णविशि-
ष्टरंगैर्मिश्रितयादितिः कक्षितास्तथैव ते मन्मका अपि दुम-
गयाः । अनेकबहुविधविषयविस्तारा परिणतत्वेन वक्ष्यविधिनोपेता
इत्यादि । अत्र आधिकारे जीवाजिगमसुखादयो कसित ५ कि-
चिदधिकपदमपि इदमेतं । तज्जु वृत्तं व्याख्यातं स्वयं पर्याप्तो-
व्यमानमपि च नार्थप्रदमिति न लिखितम् ॥ तेन तत्प्रमदायाव-
द्यन्तव्यं तमन्तरेण सम्यक् पाठवृत्तेरपि कर्तुमशक्यत्वादिति
उक्तं सुप्रमसुप्रमाणं कल्पयुक्तस्वरूपम् ॥

(६) अथ तत्काशनामिनुजस्यरूपं पृच्छाह ॥

तीसे णं अंते । समाए जरहे वाते माणआणं केरिसए ।
आयारभावपदोयोरे एणणसे । गोमायां ते शं मणुआमुप-
इडिअकुम्भचारुचलणा जाव लक्खणवंगमणगुणोव्वेअ

मुजायसुविजससंगया पासादीन्ना जाव पदिरुवा ।

तस्यां समयां भवन्त । भरतवर्षं मनुजानां प्रकमाव्युत्थिनां
कोदराक आकारभाषप्रत्यवतारः प्रकृतः । भगवानाह गौतम !
ते मनुजाः सुप्रतिष्ठिताः सत्यतिष्ठानवन्तः संगतनिवेशा इत्य-
र्थः । कर्मवत् कच्छपवत् उन्नतत्वेन वायव्यधरणा येषां ते
तथा ननु आनवा मीलितो धर्षयो देवाधारणतः पुनरिति कथित-
मथानुजअभिनां युसिमां पादादरस्य वर्लनं कथं युक्तिम-
वित्युच्यते । वरेण्यपुण्यप्रकृतिकत्वेन ते देवत्वेन वामिमता
इति । न कदाचिदनुपपत्तिरिति । अथ यावच्छब्दसंग्रहा "मुद-
सिरया " इत्यन्तं जीवाभिगमादिप्रसिद्धं सूत्रं चैतत् ।

रतुप्यक्षपचमउअसुकुमासकोमलतहा । एगखगरमगरसाग-
रचर्ककहरं कलकलण किअचल्ला । अणुपुव्वसुसाहयं गुली-
आ । उथयतणुतं वंथिण्णकल्लासा संति अमुसिम्मिदगुण्णा
एणीकुर्वद्वचनं । एणुपव्वजंथा समुगानिमगगुदजाणु म-
यसमणमुजायससिभोक्क वरवारणमचतुल्ल विकमविमसा सि-
अगई पमुदअवरनुरगसीहवरवाडिअकदी । वरुतरमुजायगु-
ज्जदेसा आइखदुहत्वं निरुव्वेवा साहयसांनंदमुसल्लद-
प्पणा गिगरिअवरकण्णगउमरिसरवरइरवडिअप्रमज्जा जस-
विद्वगमुजापवीणकुच्छीं जसोअरा मुदकरणा गंगावचपपा-
ट्ठिणावचतरंगमंगुराविकिरातरुवाट्ठिअअकोसायतप --

उमगंजी रविअरुणजा । उज्जुअसमसहिअजचतणुकसिण-
सिण्णिकआदेज्जल्लदइसुमासमउअरमणिजमोमराई संखाय-
पामा संगयपासा सुंदरपासा मुजायपासा पिअमाईअपीणर-
इअपासा अकरुअकण्णगरअगणिम्मल्लमुजायणिरुव्वय-
देहधारी पसन्थवर्चिसल्लकलणधरा कण्णसिस्सायणुज्जलप-
सन्थसमतल्लउव्वअवक्का उअमसिजपीणरइअपीवरपउहु-
संदिअसुसिस्सिद्वघणथिरमुव्वकसंधिपुरवरफडिहवट्ठिअभुजा
जुजगीसरविजलभागआयाणफडिहउव्वददीदवाहू रत्त-
तल्लोव्वअमल्लमंसलमुजायपसत्थलकलणअछिइजालपा-
णी पीवरकोमलवरंगुलीआ आयांवतल्लिणसुरल्लिण्ण-
गल्ला चंदपाणिलेहा सूरपाणिलेहा संखपाणिलेहा चकपा-
णिलेहा दिसासांवत्थियपाणिलेहा चंदसूरसंखकादिमा
सावन्थिअपाणिलेहा अणगवरल्लखल्लुचल्लपसत्थसुरइय-
पाणिरद्वरमहिमवराहसीहमल्लसल्लणगवरपमिप्पुमावि-
पुल्लसंथा चउरंगुल्लसुपमाणकंउवरसरिमगीवा मंसलसंति-
अपसत्थसल्लविपुल्लहणुआ अवट्ठिअसुविजचत्तिचर्ममुज-
अविअसिस्सप्पवाडाविंफलससिजजापरोड्डा वेपुरयमसिअ-
गलविमल्लिण्णसंखगोखीरफेणकुंददयायपडिआ च-
वन्नदंतमेदी अखंडदंता अफुडिअदंता मुजायदंता अवि-
रददंता एगदंतमेदीव्वअणेगदंता हुअवइणिद्धंतधोअतत्त
तवणिज्जरचतल्लतामुलीआ गरुडायतल्लज्जुतुंगणासा अव-
दालिअप्रांरीकणयणा कोआसीयधल्लपचल्लअपीआपा

पिअचावइद्विअइअरसंतिअसंगयआययमुजायतणु --
किसिण्णिद्वज्जुमट्ठा अट्ठीएपमाणुचसवखा सुस्सवखा
पीएमंसकलपोलदेसजागा णिव्वणसमल्लमडवंचंदकसम-
णिहादा उदुवइरिद्वुसुसोमववणा घणणिविअसुवक्कल-
वसल्लुसुकुमागारणिजपिदिग्गाणि एण्ण क्खत्तागारुत्तमंग-
दुसिमा दासुमुपफपगासतवणिजसरिसिण्णिम्मल्लमुजाय-
केसंतकेसभूमां सामलीचोंदघणणिविअा खोदिअमिद्वि-
सयपसत्थसुहुमलकलणसुगंधसुंदरजुअमोअगभिणगीलक-
ज्जल्लपट्ठिअभमरणणिण्णिण्णिकुर्वणिचिअपयाहिणाव-
त्तमुक्कसिरिआ ॥

अथ व्याख्या । रक्तं लेहितमुपलपत्रवन्धुर्दं माद्वहगुणो-
पेतमर्कदातिर्यथः । तस्मात्सुकुमायपि संभवति । यथा
चुडसुष्टपायासप्रतिमा । तत आह । सुकुमारोऽन्योऽपि शरीरयकु-
सुमादिभ्योऽपि कोमलं सुकुमां तलं पादतलं येषां ते तथा
नगो गिरिः नगरमकलागरचकणि स्पष्टानि अङ्कधरवन्दः
अङ्कस्त्येव हास्यनं यज्ञोके सुगदिष्यपदेशं भवते । एवं क्यै-
रङ्कैरुक्तवस्त्राकारपरिणतभिः रेखाभिरङ्कितप्राचक्षणा येषां
ते तथा । पूर्वस्था अनुलघव इति गम्यते अत्रुपूर्वाः किमुक्तं ज-
वति । पूर्वस्था उचरोत्तरा नलं नखेन हीनाः "गहणदेहीनाह" इति
सामुद्रिकशास्त्रवचनात् । अथवा आनुपूर्व्येण परिपाठ्या-
वर्धमाना हीयमाना वा इति गम्यते । सुसंहता अविरेखा अङ्कल्पः
पादाभ्यावयवा येषां ते तथा । अत्रानुपूर्व्येति विशेषणात् पादाङ्क-
लप्रहणं तासामेष नलं नखेन हीनत्वात् । उज्जता मध्ये तुङ्गा-
स्तनवः प्रतलास्ताः रक्ताः स्निग्धाः स्निग्धकायितव्यत्वाः पा-
दगता इति सामर्थ्येऽन्यथ । तदण्णताधिकारात् येषां ते तथा ।
णक्कल्लेयव इति च सेवादित्यात् । संस्थितौ सत्यक् चकप्रममा
गतया स्थितौ सुनिष्ठौ सुयनौ सुस्विरावित्यर्थः । गृही गुप्ती मां-
सल्लत्वादनूपलब्धौ गृह्यते छुट्ठिको येषां ते तथा । एणी हरि-
णी तस्या इह जङ्गा प्राह्या । कुलविन्दन्पुणविशेषः । वनं च सुत्र
वहनकम् । एतानीव वृत्ते वस्तुते आनुपूर्व्येण क्रमेण उच्यं स्पष्टत
इति शेषः अङ्गे येषां ते तथा । भोपपातिकवृत्तौ तु अन्ये त्वाहुः ।
एण्यस्तापः कुलविन्दुर्दालिकाभिधाना रोगविशेषस्तस्य-
क्ते इत्यपि व्याख्यातमस्ति वृत्तेत्यादि । तथैव समुद्रकः समु-
द्रकाव्यजाजनविशेषः तस्य तपिधानस्य च संस्थितमित्येते गृहे
मांसल्लत्वादनूपलब्धे जाजुनी येषां ते तथा । क्वचित् "ममगणिम-
गगुदजाणु" इति पाउस्तस्यसुद्रकस्येव पक्षिविशेषस्येव मिस-
गतां गृहे स्वजावतां मांसल्लत्वादनूपलब्धे न तु शोफादिविकारतः
शेषं तथैव गजस्य इदित्तनः अस्वसः श्वपरादिरुः सुजाताः सुनि-
प्पन्नः तस्य संविनावुक येषां ते तथा । सुजातशम्भस्य विशेष-
णस्य परनिपातः प्राकृतत्वात् । मत्तो वरः प्रधानो भवजातीय-
त्वाद्धारणो हन्ती नस्य विक्रमवक्कमप्यं नट्टच्छिसितः पिस्सासः
संजातोऽस्या इति तारकादिवाचित्वप्रत्ययः । पिस्सास्यतीः गति-
र्गमनं येषां ते तथा अत्रापि अश्वशब्दस्य विशेष्यात् परनिपातः
प्राकृतत्वात् । प्रमुदितो रोगाजगनेनासिपुट्ठा यौवनमेत इति
गम्यते । एवंविधो यो वरतुरगः सिंहवरश्च नट्टर्तित्ता वृत्ता
कटी येषां ते तथा वरतुरगस्येव सुजातसुगुप्तत्वेन सु-
निप्पन्नो गुणदेशो येषां ते तथा । आकीणहय इव जात्याभ-
इव निरुपल्लेपो । जात्याभो हि सूत्राद्यनुपल्लिगाम्योऽवती-

ति सौहृदं सौमन्त्रं नाम ऊर्ध्वार्कमुद्राक्षरकृतिषु तच्च मध्ये तनु
जनयोः पार्श्वयोर्वृहसः । अथवा संहतं संक्षिप्तमर्थं सौमन्त्रं रामायणे
मुसलविशेष एव मुसलं सामान्यतः । दृष्यमर्थमेवावयवे स-
मुदायोपचारार्हणे गाढो घृष्यते । तथा निगमितं सारीकृतं व-
रकनकं तस्य रसकः अङ्गुदिमुष्टिः सहजं तेषामिवेत्यर्थः ।
नथा वररजस्यैव सौमन्त्रं मुद्राक्षरस्यैव क्षामो, वसितो वलयः
संज्ञाता अस्थिति वसितो वसिष्ठयोः तेषां मध्ये मध्यमागो येषां
ने तथा । उपस्थेयान्तराक्षरस्योर्ध्वं येषां ने तथा । मुञ्चति प-
वित्राणि निरुपलेपनीति भावः करणानि चक्षुरादीनां निष्का-
णि येषां ने तथा । अत्र च “ पदविभक्त्या ” इति पदं कश्चि-
द्वचनान्तरे प्रसिद्धमपि उक्तपदेन मा पुनरुक्ताज्ञासौ नृपादि-
नि न व्याख्यातम् । गङ्गाया आयेतः पयसां त्रयः स एव प्रदक्षि-
णावर्तो न तु वामावर्तः तरङ्ग इव तदङ्गास्तिस्रो वलयस्ताम्रिः
नङ्गा रुद्रा रविर्कपरेणैव निर्वैषां पितृमूर्तिर्कृतं सर-
वक्रांशायमानं विक्रीञ्जवदित्यर्थः । एवं तच्छ्रमसीरा विकटा
निशाखा नातिन्येषां ने तथा । विशेषणस्य परनिपातः प्राप्तम् ।
अस्माकं निर्देशादान्मपि समासात् । अङ्गुता अवक्रा समा
न कपि वस्तुना संहिता संततिरूपेण समर्थयते (अहहसि) सञ्चयणि-
मा अत आयेता लुक्कामा मुञ्चति अतिक्रमशः रमणीया रम्या रोम-
रतिर्न्येषां ने तथा । सत्यङ्क अथोऽपः क्रमेण नते पार्श्वे येषां
ने तथा । संगते देहप्रमाणोऽन्ते पार्श्वे येषां ने तथा । अत एव
सुन्दरायाम्भोः सुजातायाम्भो इति पदस्यैव व्युत्पत्तिः । तथा मिने प-
रिर्माने मात्रिके मात्रेपते । पार्श्वोपपन्नयोगान्तोऽवमात्रान्विने-
नचित्तप्रमाणे अन्यमात्रिके पीने उपचिते रतिदे पार्श्वे येषां ने
तथा । अत्रियमानं मांसं क्षामानुपलङ्घयमानं करणमुक्तं पृष्ठव-
शास्थिकं यस्य दृश्ये सोऽङ्गुतायुक्तः । अत्रालम्बेनात्राविवि-
वङ्गप्राप्य एवं निर्देशः । अनुद्राकथेत्यादिष्वन् । अथवा अकर-
णमुक्तमेवमिति व्याख्येयं कतकस्यैव रवको रचित्यस्य सः । निर्मे-
ष्टः स्वाभाविकगन्तुकमद्वयः । सुजाता वीजाधानादरच्य
जन्मद्वयपरहितः । निरुपद्रवोऽत्रादिदशाद्युपद्रवहरितः । एवं
विशेषो यो देहसन्धारयन्तीत्येवंशोऽस्मात्तथा कनकविस्तारस्य-
वुद्रङ्गप्रशस्तं समनस्यविषममुपनिषत् मांसं योऽस्थितिसूत्र्या-
धिपञ्चया पुष्टं दक्षिणाक्षरना यक्ष करं येषां ने तथा । अत्र-
स्तोऽस्मात्तद्विशेषः नेमाङ्गितं यक्षो येषां ने । युगसंनिगी वृत्तन्वे-
मायपत्तनं च यूपनृत्योपपत्ती मांसस्य रतिर्ध्या पदयतां सुजगी
पीवरप्रकोष्ठकावृक्षकालविकी तथा । संस्थिताः संस्थानवि-
शेषाः सुकिल्लप्राः सुघना विशोधाः प्रधनाः घना निषिन्वाः स्थिरा
नातिरुद्धाः । सुवपाः स्थायिनिः सुपु नम्राः संघयोऽस्थिसंघाना
नि ययास्ती तथा पुरवरपरिचयमहागणराज्यावस्रतीनां पुष्पां लु-
ङ्गी येषां ने तथा । ततः पदद्वयमीडनेन कर्मचारयः पुनर्बाहुमेवा-
यामतो विदिनपि । लुजगेमन्त्रं युजगरजस्तस्य विपुलां यो जाग-
रारं तथा आदीयते । द्वारस्थगानार्थं गृहान इत्यादानः स चा-
सौ परिघोऽमीला “ उच्छुद्धिः ” पदस्थानादवस्थितो निष्कासितो
द्वारद्वयभागे दक्ष इति । विशेषणस्यैव स्तथा कार्यवत्ता । ततः
पुष्पपदेन कर्मचारयः तद्वर्धनीं बाहू येषां ने तथा । न चात्रा-
मन्तराक्षरविशेषेन पौनरुक्त्यमाशङ्कनीयम् । अत्रा यामनादर्थ-

नीयप्रस्तुतविशेषणस्य विशेषदर्शनात् । रक्ततावराणाव-
धोभागे उपचितानुभूती औपचिकी बोधितौ अथपनिती या
कमेष्ट हीयमानोपचिकी शुद्धौ मांससौ सुजाताविति पदत्रयं
प्राप्तम् । प्रशस्यलक्षणी अङ्गुलप्रज्ञातौ अविज्ञातुलिसमु-
दायी पाणी हस्ती येषां ने तथा । “ पीवरकर्मलक्षरकुलीश्व-
” इति व्यक्त्वः । आताम्रा ईषद्रकाः तर्लानाः प्रतलाः शुचयः प-
वित्राः खरिवा मनोहाः स्निग्धा अरुक्षान्ता येषां ने तथा नव-
शब्दे द्विर्भावस्तु प्राप्तम् । चण्ड इव चण्डाकारा पाणिर्लक्षा
येषां ने तथा । एवमन्यान्पि त्रीणि पदानि “ विसासोवति-
श्रुति ” विक्रसावस्तिको दिक्प्रभुः विक्रप्रधानः स्वस्तिको
द्विष्णावर्तः स्वस्तिक इत्यन्वे स पाणी रक्षा येषां ने तथा ।
एतद्विधानन्तराक्षरविशेषणस्य तत् प्रशस्तता प्रकर्षप्रतिपाद-
नाय संशयक्षणेनाह । “ यन्वद्वरेति ” गतायाम् । ननु इत्यन्वेय-
लक्षणाणि तेषां शरीरस्थानांसाह । अत्रैवः प्रवृत्तेः प्रधानै-
ल्लक्षणैरुक्तमाः प्रशंसास्पदीभूताः शुचयः पवित्रा रक्षिताः स्व-
कर्मणा निष्पादिताः पाणिर्लक्षा येषां ने तथा । वरमाहिषः प्र-
धानसंरमैः । वराणो धनमुक्तः सिंहः केसरी शार्दूलो व्याघ्रः
वृषभा गौः नागवराः प्रजानमाः एषामिव परिपूर्णेः स्वप्रमा-
णेनाहीनो विपुलो विस्तीर्यः स्कन्धांशदेशो येषां ने तथा ।
चतुर्हस्तं स्वाङ्गपतिषा चतुर्हस्तमिति सुष्ठु शोभनं प्रमाणं
यस्याः सा तथा । अमुद्रसदृशा लक्षतया वसिष्ठययोगेन च
प्रधानशङ्खमध्या घ्रीना येषां ने तथा । विधेकविलासे तु
प्रतिनाया एकादशाङ्गुलप्रधानसंख्यायां चतुर्हस्तं चतुर्हस्तं इति
श्लोके प्राचायायङ्गुलमानमिति । मांसलं पुष्टं तथा संस्थितं
संस्थानं तेन प्रशस्तसंस्कृतिं कमलाकारतायाः । शार्दूलस्यैव
व्यामस्यैव विपुलं विस्तीर्यः केशको येषां ने अवस्थितव्यावर्दि-
पुण्णि सुविभक्तानि परस्परं शोभमानविभागानि । न तु पुन-
र्मैज्जातामीरस्यैव व्यादान्मात्रलक्षवदनविषयस्य कृच्छ्रेकश-
पुञ्जा इव पुञ्जीकृतानि त्रीणि अतिरम्यतयादुनाति । श्मश्रु-
कृच्छ्रेका येषां ने तथा । श्मश्रुगुणमाभावे वरदभावे प्रतिपत्तिः ।
हीयमानत्वं चेत्पुनरुक्तिकव्यावर्तकप्रतिपत्तिः । वर्धमानत्वं च सं-
स्कारकजनाभावाद्नभूतानि तानि स्थिरित्यवस्थितत्वम् । “ उ-
अविश्रान्ति ” परिकर्मिणं पच्छिलाकूपं प्रवालं आयतविद्रुममाम्र-
मित्यर्थः । न तु अणिकद्विरूपं तस्यैव वृषमानानुपपत्तेः । विम्वफ-
लं पकमोहलाफलं तयोः संनिभो रक्ततोषनमन्यतया क्षधरो
ष्टोऽधस्तनो दन्तच्छदो येषां ने तथा पाण्डुरं यच्छुशिशकलं
चन्द्रमण्डलस्यैव कर्मद्वयः चन्द्रमण्डलभागा इत्यर्थः । श्मश्रा-
नां मध्ये निर्मलस्य यः शङ्को गोशीर्षफेनस्य प्रतीतः । कुन्दं च कुन्द-
कुसुमन्दकरजस्य चाताहतजलकणः । मृणालिका च पश्चिनीमू-
लं तद्वद्वल्ला दन्तश्रेष्ठिर्दशनपङ्क्तिर्येषां ने तथा । अखण्डवन्ताः
परिपुष्टेर्दन्ताः अस्फुटितदन्ताः अजग्रेदन्ताः अत एव सुजा-
तदन्ताः जन्मदोषपरहितदन्ता अखिलदन्ता निरन्तरालदन्ता
एकाकारा दन्तश्रेष्ठिर्येषां ने तथा । त इव परस्परानुपसङ्गयमा-
नदन्तविभागतया अनेकं दाशिशदन्ता येषां ने तथा । एवं नाम
तद्विरजदन्ता यथा अनेकदन्ता अपि सन्तः एकाकारपङ्क्त्य इव
लक्ष्यन्त इति ज्ञायः । हुतयहेमाग्निना निर्जीतं निर्दग्धं सत् धीनं
शोधितमतं तसं सतापं तपनीयं सुवर्णविशेषस्तच्छुद्धतसं शोहि-
तरूपं नातु च कापुर्दं विज्ञा च रसता येषां ने तथा । गरुडस्यैव
पक्षिराजस्यैव यथा दीर्घो अर्जुनी सरक्षा तुङ्गा वज्रता न तु मु-
ह्यजातीयस्यैव विपिता नासा अक्षका येषां ने तथा । अथदा-

अथविश्रासकलिआ संदणवणविअरवारिणा ठुव्वअच्छरा
ओ जररवासमाणुमच्छाओ अच्चेरगपेठजिआओ पास-
ईआओ जाव पठिरुवाओ ते णं मणुआओ ओहस्सरा हंस-
स्सरा कौचस्सरा णंदिस्सरा णंदियोसा सीहस्सरा सीहयो-
सा सुस्सरा मुस्सरणिग्गोसा आयाठउज्जोअग्रमयां वज्जरि
सहारायसंययणा समचररसंसठाणसंतिआ व्विणिरातं
का अणुलोमवाउवेगा केकमहाणा केवोपपरिणामा सठ-
णिपोता पिढंतरोरुपरिणया उड्ढणुसहससमूसिआतेसिणं म-
णुआणं वेच्छप्पसपिठकरुअसया पससा । समणाउसो पउ-
मुणल्लगंभरिसणासीतिसुरभिवयला ते एं मणुअग्रपण्ड-
वसंतपण्डि एयकुओहमाणमासलोभा मिअमवसंपणा अड्ढो-
णा भवणा विणं । आ अपिच्छा अससिद्धिसंपादिपवंतर-
परिवसणा जहिअसिअकामाकामिणी तेसि णं भंते । मणुआणं
केइकालस्स आहारहे समुपज्जइ गोयमा । अड्ढमभल-
स्स आहारहे समुपज्जइ पुढवीपुणकसाहाराणं ते मणुआ
पससा समणाउसो सीते णं जंते । पुढवीए केरिसअ आसा-
ए पसुत्ते ? गोअमा । से जहा एामप गुहेइ वा खेइ वा
सकराइ वा मच्छंडिकाइ वा पणपढोअएइ वा भिसेइ वा
पुण्णुकराइ वा पउमुत्तराइ वा विजयाइ वा महाविजयाइ
वा आकासिआइ वा अदंसिआइ वा आगामकलोवमाइ
वा उमाइ वा अणोवमाइ वा भवेए असाए णो इण्णहे समडे
सा णं पुढवी इतो इच्छरिआ चेव जाव मणापत्तरिआ चेव
आसाएणं पससा ॥

नस्यां समयां मन्द । जरेते वषे मनुजीनां प्रस्तावाद् युष्मिनी-
नां कीदृशकारमाश्रयप्रयत्नारः प्रवृत्तः । गौतमेत्यादि प्राग्वत् ।
ना मनुज्यः सुजातानि यथोक्तप्रमाणोपेततया शोजनजन्मानि स-
र्वाण्यङ्गानि शिरःप्रवृत्तिनि यासां ता अत एव सुन्दर्यम् सुन्दर-
काराः । अत्र पदद्वयस्य कर्मधारयः तथा प्रधाना ये महिलायु-
गाः कौमुद्याः प्रियंवदत्वस्य मनुविद्यानुपेक्षकत्वप्रवृत्तयस्तैर्यु-
क्तः अनेनान्तराक्षविशेषग्रहणं सामान्यतो वर्णने क्लृप्तं पितृ तासां
तदनुगतां च आजीवनकालं ज्ञानावयव विशिष्य वर्णयति अति-
काली भतिरव्यावत एव विशिष्टप्रत्यप्रमाणी स्वसारीरानुसारि-
प्रमाणी न न्यूनाधिकमात्राविषयः । अथवा विसर्पतावपि सं-
चरन्तावपि मृदां मध्ये सुकुमारी कूर्मसंस्थितावुन्नतत्वेन क-
चपदस्थानी विशिष्टे मनाही चमनी पादौ यासां तासां तासां ।
अजवः सरसाः मृदवः कोमलाः पीवराः अदृश्यमानस्नसावि-
साधिकत्वैर्नोपाविताः सुसंहताः मिथ्या निर्विवाद स्वयैः । अङ्गु-
ल्यः पाताङ्गुल्यो यासां तास्तथा अन्युक्ता उन्नता रतिहाः सु-
लदा इत्याणमथवा मृगरमणाद्व्यथाप्यनुपङ्गुलोपपादिमताश्र-
यणाद्विज्ञात इव लाङ्कारसेन तस्मिन्नाः प्रतज्ञास्तासां इषडक्ताः
मृदवः पवित्राः स्निग्धाः विज्जणाः नला यासां तास्तथा “नलकं
स्य” द्वितीया प्राग्वत् रोररहितं निर्वोमकं वृषं वतुं हं हन्तं सं-
स्थितं मनोहसंस्थानं कर्मणोर्वै स्वार्थं स्वररररिति भावः । अ-
जव्यान्युक्तानि प्रशस्तानि वृत्तानि यत्र तत्तथा एतादृश-

मकोऽप्यमर्ष्यमतिमुभयत्वेन अङ्गाङ्गुलं यासां तास्तथा सुकु-
लरं मिते परिमाणोपेतं सुगुहे अनुपलब्धं ये जाडुमरगते तयोः
सुषके वृक्षानुपुक्तावप्यस्यस्यी सान्ध्या यासां तास्तथा
कदलीस्तमगदामिरेकेणातिशयेन संस्थितं संस्थानं यथोक्ते
निर्मणे विस्फोटकाधिकतरहिते सुकुमारे मृदुके अत्यर्थकोमले
मांसहे मांससंपूर्णं न तु काकमाहायुः कुम्भे अतिरमे परस्पर-
सङ्गे समं प्रमाणतस्तुल्ये सङ्घिके कृमे तुलायें सुनिष्पन्ने वृषे
वतुंभे पीवरे सोपवये निरन्तरे परस्परनिर्विशेषे ऊरु सविधनी
यासां तास्तथा वीतिविगतेति कोमुणाघकृत इति ज्ञावः । एवं-
विधोऽप्यपदे पृतफलकः विशेषणव्यत्ययः प्राकृतत्वात् । यद्वा
पृष्टसंस्थिता प्रधानसंस्थाना प्रशस्ता विस्तीर्णां पृथुला अतिवि-
पुला भोणिः कटेरप्रजाणो यासां तास्तथा । वचनायामप्रमाणस्य
सुखदीर्घत्वस्य हावधाङ्गुलप्रमाणस्य तस्माद् िगुणितं शिगुणं च-
तुर्विंशत्यङ्गुलं विद्यात् । विस्तीर्णं तस्मात् पृष्टं सुषकं स्रग्ं जगम-
वर्ं प्रधानकटिपूर्वजागं धारयतीत्येवं वीह्याः अत्रापि विशेष-
णस्य परनिपातः प्राग्वत् । वज्रवहिराजसं कामत्वेन तथा प्रा-
स्तवकणं सामुद्रिकप्रशास्त्रप्रयोगेण निरुद्धं विहृतोद्वररहितम्
अथवा निरुद्धप्रत्यसर्वभाभाषविषयकत्वात् । तिस्रो पक्षयो यत्र
तन्निबन्धकम् । तथा वज्रिणं संजातवर्णं न च कामत्वेन वृक्षमा-
हाङ्गं तनु इत्थं नन् अत्र तज्जगतीयवज्रनिमित्त्यर्थः । ईदृशं म-
ध्यं यासां तास्तथा इदानीं कप्रत्ययः । अङ्गुलानामप्रमाणां स-
मानां तुल्यानां न कपि इत्युपराणं संहितानां सन्ततानां न त्वपा-
न्तराक्षस्यविज्ञानां स्वनावजानां प्रधानानां वा तनुनां सुप्रमाणां
कृष्णानां काशानां न तु मर्कटवर्णानां क्षिणानां सतेजस्कानाम
आदेयानां दण्डितुनानां (समदृशि) वसितानां सुजातानां सु-
यिनकानां कान्तानां कमनीयानामत एव शोभमानानां वरिचरज-
नीयानामतिमनोहराणां रोम्यां राजिवरसिपोसां तास्तथा ।
“ गंगवत्तेति ” एवं प्राग्वत् । अनुद्वद्वाद्यनुल्लयणी प्रशस्ती पीवी
कुली यासां तास्तथा । सन्नतपाम्बोदिविशेषणानि प्राग्वत् ।
काञ्चनकशयोरिव प्रमाणं यथोक्ती । तथा समौ परस्परतुल्यौ
वैको हीन एकाधिक इति ज्ञावः । संहितौ संहतौ भगवोरत्त-
राक्षे मृणालसुषमपि न मधेवं समते इति ज्ञावः । सुजातौ जन्म-
दोषरहितौ स्पष्टचक्षुकामेलकी मनोहस्तममुखशेखरी यमदौ
समभेगिनी युगदौ युगलक्षणी वर्तितौ वृत्तौ अच्युतौ परस्पर-
जिमुखमुन्नतौ । पीनां पुष्टां रतिं पर्युत्सासिति पीवरीवतिदौ पीवरी
पुष्टौ पोषधरी यासां तास्तथा । सुजङ्घवदानुपुण्येन कमेणाप्योऽ-
प्योत्रागो हस्ययः । तनुकौ अत एव गोपुण्ड्रपदौ समौ परस्परं
तुल्यौ संहितौ मध्यकायापेक्षया विरदौ मनी मनी स्फुटपदेशा-
मत्वात् । आदेयावसिजुगलस्योपादेयी वलितौ मनोह्रक्षेत्राक-
तौ बाहू यासां तास्तथा । पीवति प्राग्वत् । क्षिण्यपागिरक्षा इति
व्यक्तम् । रविशशिरोलवकस्तस्तिक्ता एव सुविजनाः सुप्रकटाः
सुविचरिताः सुनिर्मिता पागिरक्षा यासां तास्तथा । पीना उपवि-
तावयवा उन्नता अन्युन्नताः कङ्गावकोविस्तरदेशा सुजमुल्लङ्घ्य
गुणप्रदेशा यासां तास्तथा । परिपूर्णं गलकपोषा यासां तास्तथा ।
“ वचरंशुग्रेति ” पूर्ववत् । मंसहेति च वक्तव्यं । द्वादिमपुष्पप्रकाशो
रक्त इत्यर्थः । पीवर उपवितः प्रदम्ब भ्रोगोपेक्षया ईशङ्ख्यमानः ।
कुञ्जित बाहुकुञ्चितो मनाए वलित इत्यर्थः । वरः प्रधानोऽधरो-
ऽवस्तमदशनच्छदो यासां तास्तथा । सुन्दरोष्टा इति काव्यं वरि-
प्रतीनं दक्षरज उदककणध्वजः प्रतीतः । कुण्डं कुण्डं यासमीनु-
कुचवन्स्पतिविशेषकलिका तद्वद्वदः । अन्ध्रः पक्षितमिश्र-

व्याकरणयादृशैश्चष्टोऽपि धवसराधो जीवाणिगमबुद्धौ दर्शनाभिरुजिहोऽस्ति । अष्टिष्ठा अविस्त्रा विस्त्रा निर्माणा दशना दन्ता यासां तास्तथा । रक्तोत्पलवर्द्धं वृद्धमुक्षारमतिकोमलं हाडु जिह्वा च यासां तास्तथा । करवीरकश्चिक्वावत् नासापुटद्वयस्य यथाक्रममागतया संस्तुतास्तथा वाऽकुटिला अवका अभ्युपगता वृद्धद्वयमभ्यतो विनिर्गता । अत एव अज्ज्वी अश्वका सती तुङ्गा उष्मा न तु गुवादिषुक्लवृक्षस्य सती तुक्ष्मेयर्थः । एवं विद्या नासा यासां तास्तथा । शरीरि अर्धं शरीरं नवं कमलं रविद्योत्थं कुसुमं चन्द्रोत्थं कुवलयं तदेव नीलमेघं यो ह्रस्वनिःकः पञ्चसमुद्रस्तासदृशो ब्रह्मणप्रशस्ते । अजिह्वा अग्नये प्रज्ज्वायतया निर्विकारचपल इत्यर्थः । काण्ते मयने यासां तास्तथा । एतेन तद्विषयशामजितसुगन्धमायतनं सहजचपलत्वं चाह । एतेनामङ्गे हि नयनसौभाग्यमेव परमगुङ्गारागमिति पुनस्तद्विज्ञेयमेव विहितम् । प्रथमे परममेव । न तु रोगविशेषाकरोममेकं कश्चित्त्वस्त्रे कर्णोत्तरयतिनी कश्चिकश्चिद्विज्ञेयमेव यासां तास्तथा (आशुमिमसि) अर्होपाविशेषेण भावत् । पीना मर्सास्तथा न कृपाकारा मुष्टाः शुष्का न तु श्यामव्याध्यामापवा गण्डवेला कारोहापाली यासां तास्तथा । चतुर्थे अस्त्रेषु कोणेषु दक्षिणोत्तरयोः प्रत्येकम्भूयोभागवेषेयुः प्रशस्तमहीनाभिकलक्षणत्वात् सममविषमं ह्लादं यासां तास्तथा । कौमुदी कार्तिकी वीर्णिमा तस्या रजनिक्तश्चन्द्रस्तद्विभक्तं प्रतिपुणमहीनं सौम्यमक्षरं न तु एककान्ताभाविकी मीयत्येव वदन् यासां तास्तथा । उन्नाशतोऽप्यमाङ्गा इति प्रतीतम् । अकपिताः इयामाः सुस्निघाः स्पृष्टा जावाद्यन्तुङ्गनिरेकतया निरर्गचिकणा सुगन्धा दीर्घा न तु कुण्डलिकाश्च निकुरमभूताः । नापि धम्मिह्ला विपरिणामपमाः । संयमकिञ्चानामावाधुः शिरांजा यासां तास्तथा । छुरं १ पञ्जः २ यूयः स्तनविशेषः ३ स्त्रुपः पटः ४ दाग्निनीति ह्रिगम्य ५ कम्पदहस्तुतापसपायनपात्रं ६ कलसः ७ वापी ८ स्वस्तिकः ९ पताका १० ध्वजः ११ मरुस्थः १२ कर्मनीयाः १३ रघवाः १४ मकरध्वजः कामदेवस्तःसंयुक्तं सुचनीये सुचकोपवाह्यकुणमिति । तच्च सर्वकामविधवायादिसुचकम् १५ अक्षम्यविभवात् पर्वती मुगावयवः १६ कश्चित्कृष्णानं शुक्र इति दृश्यते । स्याद्वज्र १७ अङ्गुशः १८ अष्टापरं पुनःकक्षं १९ सुप्रतिष्ठकं स्थापनकं २० मयुरः २१ श्रियोऽनिर्योः लक्ष्म्यनिष्पन्नः २२ मोरः २३ मेदिनी २४ उद्भिः २५ वरमयनं प्रधानशृङ्गं २६ गिरिः २७ वरादृशो वरदपः २८ लोहगजोऽङ्गो लोहाद्यान् गजः २९ अयसो गौः ३० सिंहः ३१ आमरः ३२ एतादृशानि प्रथमानि प्रशस्तानि सामुद्रिकानां स्त्रेषु प्रशंसास्पर्दीभूतानि हार्मिस्तद्विज्ञाने धरन्ति यास्तास्तथा हंसस्य सदृशं गतिर्येषां तास्तथा । कौकिल्याः शास्त्रमजरीसंस्कृतत्वेन पञ्चमस्वरो गारमयी या मधुरा गीरुलङ्घ्य सुष्ठु शोभनः स्वरः यासां तास्तथा । कान्ताः कर्मनीयाः पञ्चमे स्वर प्रत्यासन्नवर्तिनो लोकस्यानुभूताः समता न कस्यापि मनागपि टेन्ध्या इति भावः । बरिः दीपित्यसमुद्रवर्धमधिकारः । पक्षिते पागुतुः कचः व्यपतानि चक्षिपनिजानि शान्यस्तास्तथा । तथा विरुक्तम् व्यङ्ग्यं विकारावानवयवः । कुवेणो दुष्टशरीरवर्धः । व्याधिबीजोन्मेषोकाः तैमूकाः । पक्षादिशेषत्रयकर्मधारयः उन्नायनं च नाराणं स्वनर्तनां स्तोकां यथा स्यात्सामुद्रिकानां । किञ्चिन्मूलविगन्तुनोक्तं इत्यर्थः । न हि पदं युग्मिमसुव्यपन्य इव स्वभूतः समोक्त्यादधिकोक्त्या ज्ञेयः । किमुक्तं जयति तथा हि संप्रति प्रकृत्य अभ्यूनाभ्याद्यां शोकः उपहासायां

स्वात्त तथा । तेषां मनुष्याणामिति । तथा स्वप्नावत एव भृङ्गः । भृङ्गारक्यभाक्ः प्रधानां विषो यासां तास्तथा । भाषो निर्विकारमनस्कत्वेनादृष्टयुक्तमेव च तासां स्तिमन्तोऽप्यनाद्यौपाधिकभृङ्गागजावात् । संगतमुचितं गतं गमनं हंसीमनन्यत् । इमिंतं हसनं कपोलविक्रमसमसंदर्शि च भणितं जगनं गम्भीरकल्पकोदीपि च सैलनं सकाममङ्गमङ्गलपङ्कजपङ्कजदीपाविशालां नमश्चेत् । संज्ञापः पद्या सह सकामं स्वहृदयप्रत्यर्पणसमं परस्परसंज्ञापणं तत्र निधुनास्तथा युक्ताः संगता येऽपचारा लोकव्यवहारालेखे कुसलाः । ततः पदद्वयकर्मधारयः पक्षं विधेयविशेषाश्च स्वपतिं प्रतिकृष्ट्याः । न तु परपुरुषं प्रति तथाविधकालस्वभावात् प्रतनुकामतया परपुरुषं प्रति तासामभिज्ञायासंभवात् । एवं च युष्मिपुरुषाणामपि परस्त्रीं प्रति नामिज्ञाप इति प्रतिपत्तयम् । नयेवं सति प्रथमं जगवः सुनन्दापाणिप्रहणं कथमुचितं स्नेहेऽपि पुंसि सजगवः परसंबन्धित्वाविरोधात् । उच्येते मा ब्रूहि निषिद्धविकृष्टाचारवत्यः प्रगवतः अथवाभ्यमनपवादं कन्यावस्थायामेव तस्याः पाणिप्रहणकरणात् । यतः “पदमो अकाशमच्युः तर्हि तावफलेण दारभो पदभो । कथा य कुलगरेण, सिद्धं गृहिहा उभयपक्षः” । एवं तर्हि सदृजातयाः सुमङ्गलायाः पाणिप्रहणं कथं सत्यम् । नदार्मानलोकाचोर्णत्वेन तदानीं तस्या अविशक्यतादिति । पूर्वोक्तमेवार्थं संपोष्याद सुस्वर्यादिव्यक्तमेव । नयनं जगत्वं पूर्वकोटीजगताः ज्ञापयमाकारस्य स्पृहण्यिताविज्ञासः । क्षीणां चेष्टाविशेषः । आद च । “स्थानासननामानां, इत्यस्तासुमेककर्मणां चैव । व्यपद्यते विशेषः, यः क्रिष्टः स तु विज्ञासः स्यात्” । नन्दनमेवं मेरोद्वितीयत्वेन तस्य विचरन्मनोऽङ्गुलविन्दुमग्नः यत्र चारीत्य इव अस्तरसो देव्यः । जलतयैवं मानुषरुपा अस्तरसः आभ्यैमद्भुतमिति प्रेक्षणीयाः । आसादीया इत्यादि । सम्रति क्षीपुससाधारण्येन तत्कालभाविमनुष्यस्वरूपं विचक्षुरिदमाह । (तेषां मण्डूभा इत्यादि) । तं सुषममनाभावानि मनुष्या श्रोत्रः प्रवाहो स्वरः येषां ते तथा । इंसत्येव मधुरः स्वरः येषां ते तथा । कौञ्चस्यवाप्रयास्यनिर्गमोऽपि दीर्घदेशधारायां स्वरः येषां ते तथा । नन्दो ह्लादश्रित्यर्थसमुद्रयस्वरस्य इव शब्दोऽनः निरोधायी स्वरः येषां ते तथा । नन्दा इव घोषोऽनुदाहो येषां ते तथा । सिंहस्यैव बलिष्ठस्वरः येषां ते तथा । एवं सिंहघोषाः वक्तविशेषणानां विशेषणद्वारेणुमावहे । सुस्वरनिर्घोषाः श्रुत्या प्रमयोतोनिनात्युक्त्यवयवा यस्य तदेवविधमङ्ग शरीरं येषां ते तथा । मकारो ह्लादप्रतिष्ठा । वज्रस्वरनिर्घोषं नाम सर्वोत्कृष्टमाद्यं सहननं येषां ते तथा । समचतुरस्रं स्थानं सर्वोत्कृष्टा अक्षातविशेषात्मेन संस्थिताः उच्यन्ते त्वानिनातङ्कः निरोमा वृद्धुष्टोक्तासादित्वम्येपरिहतवपु इत्यर्थः । अधवा (अविति) अविमलः । अविमलमनोरभेदापचादाद्यवयवमनुबल्लोपाह्ला । यथा मरीचिन्वित्यत्र मलयगिरिराज्यवयवकुसुमोत्प्लावणं सुष्ठुमास्वरयुक्ता इत्यर्थः । पक्षाश्रिततङ्कद्वेन कर्मधारयः अनुभोमोऽनुक्तो वायुवेगः शरीरान्तर्वेगो दातव्यो येषां ते तथा । वायुगुल्मरहितोऽदमस्यप्रदेशः सति गुल्मं प्रतिकुलो वायुवेगो जयतीति ज्ञावः कङ्कः पक्षिविशेषस्तस्यैव प्रदणो गुदायां मोरोगवच्छेदनया येषां ते तथा । कपोतस्यैव पक्षिविशेषस्यैव परिणाम आहारपरिपाको येषां ते तथा । कपोतस्य हि जातराशिः पाषाणव्रजानपि जरयतीति लोकाकृत्योत्तयं नेवामपि अत्याहारप्रतण्डपेन जानु कदाचिदपि अजीर्णोऽप्याद्यः । शकुनेन पक्षेण

इव पुरीषोत्तमं निवेपयता पोसोऽपान्देवो येषां ते तथा । पुंस
कृत्स्नं पुरीषमुत्सृज्यन्मेनेति व्युत्पत्तेः तथा । पुत्रजान्तरे पुष्टो-
द्वयोरन्तरे तथा आर्थे इत्यर्थः । ऊरु च सक्थिनी च इति वृद्धः । ए-
तानि परिणतानि परिनिष्ठितानि भूतानि येषां ते तथा । कान्तस्य
परिणिताः सुखादिदशनादः । ततः पद्विषयकमधारयः । यद्योवि-
तपरिणामेन तानि संज्ञानातीत्यर्थः । बहुधनुः सहस्रोपिचिता अ-
जायि मकारोऽङ्गाङ्गीकृतः । उत्सवाङ्गुलसिगम्युत्प्रमाणाकाया
इत्यर्थः । यच्च युग्मिनीनां किञ्चिद्विगम्युत्प्रमाणाकचल्यमुक्तं
तद्व्यत्यथा न विवक्षितमिति ज्ञायः । अथ तेषां धनुषि पुष्टकर-
गन्तुकसंख्यामाह (तेसि नामित्यादि) तेषां मनुजानां हे वद-
द्वाश्वधिके पुष्टकरगन्तुकशते पाटाल्यरे पुष्टकरमकशते वा
प्रश्नं पुष्टकरगन्तुकाणि च पुष्टवंशवन्मुक्ताः अस्थिबन्धनाः पञ्च-
शिका इत्यर्थः । हे अमणेन्यादि प्राग्व्यः । पुनस्तानेव विशिन-
ष्टि (पञ्चमुपलब्ध्यादि) ते नामिति पूर्ववत् । मनुजाः पशं क-
मस्तमुपलब्धं च नीलोत्पलम् । अथवा पशं पशकाग्रिधानं गन्धजन्य-
म् उपलब्धं कुष्ठं तयोर्गन्धेन परिमलेन सन्धुः समो यो निःश्वास-
स्तेन सुगन्धि सुगन्धि वदन् येषां ते तथा । प्रकृष्या स्वजावेन न-
पज्ञानात् न तु कुराः । प्रकृष्या प्रतनयोऽतिमन्वीजुताः कोपमान-
मायाशोना येषां ते तथा । अनयव मृदु मनोर्हं परिणामसु-
खावहमिति ज्ञायः । यन्मार्दवं तेन संपञ्चा न तु कपटमार्दवो-
पेनाः । अस्तीना गुरुजनमाभिता मनुशासनेऽपि न गुरुषु हे-
मपाचने इत्याशयः । अथवा आसमन्तात् सर्वासु विद्यासु
ज्ञानां गुणान्तरवर्णनोद्धारण इत्यर्थः । प्रकृष्याः कल्याणमा-
गिनः । भद्रा वा प्रजहस्तिगमयः । विनीता बृहत्पुरुष-
विनयकरशोभाः । अथवा विनीता इव विविचेन्द्रिया इव
अपेक्षंका मणिकनकादिप्रतिबन्धनयुक्ताः । अत एव न वि-
धेते सन्निधिः पशुविषयाद्यैः संक्षेपे धारणं येषां ते तथा
वित्पान्तरेषु शास्त्रांतरेषु आसादायाकृतियु परिवसनमाका-
लमावासे येषां ते तथा । यथेस्तित्वा कामान् शब्दां काम-
यन्त्रे अर्थान् वृद्धन्ते इत्यर्थः । एवं शीला येषां ते तथा इति ।
अत्र जीवाजिगमादिषु सुमिष्येणानाधिकारं आहाराद्यप्रक्षोभरसू-
त्रं दृश्यते । अत्र च काश्चिदपेण भूटितं संज्ञायते अर्थेयोत्तरत्र
हिनीयवृत्तीयारकवर्णनकसूत्रे आहाराद्यसूत्रस्य साक्षात् दृश्य-
मानत्वादिति नैनाचस्थापनाद्व्याख्या जीवाभिगमादिन्यो शिष्यते
(नेसिणं भेते) मनुआणमित्यादि) तेषां नद्वत् । मनुजानां (क-
वकाशस्तेषां) सप्तम्यर्थं वृद्धा । किंयति काले गते नृप आरा-
धयै समुत्पद्यत इति । यद्यपि सरसादिरित्वेनैवायत्कालं तेषां
कुक्षेनेनैवायत्कालात् एवाजिगमाध्यात न निर्गन्ता यतः नथायत्न-
कार्थवशाधर्म्याद्येष्टमभजमिति । अष्टमभक्तं चोपवासत्रयस्य सं-
ज्ञा इति । अथेते यदाहारयान्ति तदाह (पुष्टोऽपुष्पेत्यादि) ।
पृथिवीं चूमिः फलानि च कल्पतकफलाहारा येषां ते तथा ।
पृथिवीवशास्ते मनुजाः प्रकृताः । हेअमणेन्यादि पूर्ववत् । आधान-
शोराहारयोर्मध्ये पृथिवीस्वकं पुष्टजनाह (तेसिणमित्यादि)
तस्याः पृथिव्याः कीदृशः आस्वादः प्रकृते वा युगलधर्मिणमन-
न्तरपूर्वमन्त्र आहारत्वेनोक्त्यप्याहाराय भगवानाह गौतम । तस्य
अर्थः इत्यादि" प्राग्व्यः । शुद्धं शुद्धरसकाय इति । इति वा
शब्दः प्राग्व्यः । अयं गुरुविकारः । शर्करा काशादिप्रजवा । म-
त्स्येण्डिका अष्टमशर्करा । पुष्टोऽसरायशोत्तरे शर्करादिवेच अन्ये
नु पपेदमोदकादयः आधविशेषा लोकोत्ताऽप्येवम् । एषां मनु-
रुद्धस्यविशेषाणां स्वाभिना निर्दिष्टं सन्धुः मनुजान्तरासा पृथि-

वो जनेव । कदाचिदिति विकल्पाकडमितिगीतम् आह । भवेदेत-
द्वयः पृथिव्या आस्वादः । स्वास्वाह गौतम । नायमर्थः समर्थः
सा पृथिवी इतो शुद्धशर्करादेरिष्टतरिका एव स्वार्थे कमययः
यावत् करणात् कान्ततरिका वेच भिततरिका चेवति परिग्रहः ।
मम आपसरिका एव आस्वादेन प्रकृता इति ॥

अथ पुष्पफलानामास्वादं पुष्टुमाह ।

तीसे एं भंते । पुष्पफलाणं केरिसए आसाए पणणे से ?

गोयमा । से जहा लामए रथो चउरंतचकवटिस्स कज्झाए
भोअप्राजाए सयसहस्रसिणपन्ने वणेषु बवेए आसापणिजे
विसापणिजे जेए एआस्वे थो इण्हे समडे तेसि एं पु-
ष्पफलाणं एतो इट्ठरा चेव जाव आसाए पणणे से ।

तेषां पुष्पफलानां कल्पद्रुमसंकीर्णानां कीदृशक आस्वादः प्र-
कृते यानि पूर्ववत् युग्मिनामाहारात्वेन व्याख्यातानीति ग-
म्यम् । भगवानाह गौतम । उच्यते नरः । आहः स च लोके राजा
कतिपयदेशाधीशोऽपि व्यावृत्त आह । चतुर्यं तेषु समुद्रत्रय-
हिमवतपरिच्छिन्नेषु चक्रेण वर्तितुं शीलमस्येति चतुरन्तचक-
वर्ती अतः समुद्रादीं वैश्वं नम दाधेनम् । अनेन वासुदेवतो
व्यवृत्तिः कृता तस्य कैलयाणमेकान्तसुखावर्धं भोजनविशेषः ।
शतसः क्षमिष्यन् लक्षययनिष्पन्नं वर्णनानिशाधिनेति गम्यते ।
अन्यथा सामान्यभोजनस्यापि वर्णनमवस्था संभवत्येवेति कि-
माधिक्यवर्णनमुपपेते युक्तं यावद्विनिशाधिना स्पर्शभोगेनैव या-
वत्कथेन रसेन चतिशाधिनापेनेनम् । आस्वादीन्यं सामान्येन
विस्वादीन्यं विशेषतस्तत्तलमधिकृत्य दीपनीयमग्निपुष्टिकरं
दीपयति जाडराशिमिति दीपनीयं बाहुल्यकार्कत्वं दीपनीय-
त्ययः । एवं दीपनीयमुत्साहवृद्धिहेतुत्वात् । मदनीयं मन्मथ-
जनकत्वात् । बुद्धीयं धानुपयकारित्वात् । स्वाधीनि इन्द्रि-
याणि मात्रं च प्रह्लादयतीति सर्वेन्द्रियग्राहप्रह्लादीन्यं कै-
शद्यहेतुत्वात् तेषामप्युक्तम् । गौतम आह भगवन् । भवेदेत-
द्व्यस्तेषां पुष्पफलानामास्वादः । भगवानाह गौतम । नाय-
मर्थः समर्थः तेषां पुष्पफलानामित्यत्र चकवटिभोजनविष्टर-
कादिरेवास्वादः । अत्र कल्याणभोजनसंप्रदायः । एवं चकव-
टिसंबन्धिनीनां पुष्टं कुक्षारिणीनामनातद्गानां गद्यां लक्षस्या-
कीर्णकमेव पीतगादीरस्य एपेते याद्येककस्याः गोः संवधि-
यत् स्त्रीं तस्यासकलमशालिपरमाश्रयभक्तं कंसंस्कारकद्रव्य-
सम्भिन्नं कल्याणं भोजनमिति प्रसिद्धं चकिणं स्त्रीरत्नं च विना
अन्यस्य भोगोक्तुर्नैव महदुन्मादकं वेति ।

अथेते उक्तस्वल्पमाहारमाहारं क वसन्तीति पुष्टुमाह ।

ते एं भंते । तमाहारमाहारेणा कडि वसडि उवेति । गोअमा !
रुक्कलेहालया एं ने मणुआ पसता समणउसो । तेसि एं
भंते । रुक्कलेणं केरिसए आयापराजपडोअरे पससे । गो-
अमा । कूडागारसंतिआ पेज्जा उचज्जयतोराणं धूयनोअरवे-
इभा चोप्फालअट्टासगपासायह । म्मअगवक्खवालागपाः आ
बलजीवरमंतिआ असे इत्थं बवेव वरभवणं विसिद्धमंठाण-
संतिआ उमणणा सुहसंअलच्छाया समणउसो । अत्थि
एं भंते । तीमे समाए जरहे वासि गेहइ वा गेहावणाइ वा
गोयमा । गो इण्हे समडे रुक्कलेगेहाइया एं ते मणुआ
पसता समणउसो ! ॥

ते भदत् । मनुजास्तमन्तरादितस्वकपमाहारमाहार्यं क-
वसती कश्चिन्नुपायये उपपाति दण्डपञ्चति । भगवानाह यौ-
तम । बुद्धकपाणि गृहाणि आख्या आध्या येषां ते तथा । एवं
विभास्ते मनुजाः प्रहताः हे भ्रमणेत्यादि पूर्ववत् । कथ्यते मेहा
काराः बुद्धाः किं स्वकपा इति पृच्छन्ति "तेसिं णं मते । कक्का-
युणि" त्यादिप्रभृत्यपहयोऽना सुलभा आकारभाक्प्रत्यक्षतारः
प्राग्वत् । भगवानाह गीतम । ते बुद्धाः कूटे शिखरं तदाकार-
संस्थिताः । प्रेक्षा इति पदैकदेशे समुदायोपचारात् । प्रेक्षागृहं
नाम्नगृहं ब्रह्मन्ते भूयमाणं पदं प्रत्येकमभिसंभव्यते इति संस्थि-
तराष्ट्रः सर्वत्र योज्यः । तेनोपेक्षागृहं संस्थिता इति व्याख्येयमे
क्षागृहाकारेण संस्थानवन्त इत्यर्थः । एवं बुद्धजतरेणस्तुपगो-
पुरादेविका कोल्पाकं ब्रह्मलोकं प्रसादद्वयं गवाक्षवाहप्रपोति-
काब्रह्मनीगृहसंस्थिताः तत्र ब्रह्मणाः प्रतीताः । गोपुरं पुरद्वारं
वेदिका उपवेशनायोस्या द्रुमिः । कोल्पाकं नाम मत्स्यधारणम् ।
ब्रह्मलोकः प्राग्वत् । प्रासादो देवतानां राज्ञां वा गृहम् । अण्-
यबहुता वा प्रासादाः ते बोभयेप्रपि पर्यन्तशिखराः । इयं शि-
खरपरितं वनवतां जलनं गवाक्षः स्वरः । आत्माप्रपोतिका नाम
जलस्त्रयोपरिप्रासादा वलनी । इदिराधारस्तप्राधानं गृहम् । अ-
भासमाशयः केचिद्बुद्धाः कूटसंस्थिताः तत्रैव प्रेक्षागृहसंस्थिताः
तत्रैव उन्नतसंस्थिताः । एवं सर्वत्र भाग्यम् । अन्ये अत्र सुपम-
सुधमायां जन्ते येषं बहवः । अत्रभवन् सामान्यतो विशिष्टगृहं त-
स्येव यद्विशिष्टं संस्थानं तेन संस्थिताः बुद्धा हीतत्वा आया येषां
ते तथा । यद्विधा दुष्मणाः प्रहताः हे भ्रमणेत्यादि पूर्ववत् प्राप्ते-
हाकारकस्यहमस्वकपगणके उन्नति पते परमपुण्यप्रकृतिका यु-
ग्मिन् एषु सौन्दर्यभञ्जेषु वसन्तीति आपनार्थं युक्तसङ्गणकरसू-
त्रात्म्यः सार्थक इति । अनु तथा गृहाणि न सन्त्यपि वा गृहाणि
आम्यवन्ति न तेषामुपजोगाय यत्नांत्वाशंकात्मः पृच्छति (आत्थि
जमित्यादि) अस्तीत्यस्य त्यादिसिद्धिकपाकावयवस्य वचनप्रत्य-
क्षसहाकरत्वेन सति व्याख्येयं सन्ति भदत् ! तस्यां समायां जगत-
स्यै मेहादि वा प्रतीतिभिः गृहेषु धातपयानि वा उपजोगार्थमा-
गमनानि उत्तरत्वं प्राग्वत् एतेन तदा मनुष्यादिप्रयोगजन्य-
गृहामावस्तन एव तेषामुपसंगार्थः तत्रापतनाभावबोकोः ॥

अत्थि णं भंते । सीसे समाए भरुइ वासे गामाइ वा जाव
समिंससाइ वा । णां इण्डे समंउ जहिञ्चियकागामिणो
भंते । मणुआ पणणात्ता अत्थि णं भंते । असई वा म-
सीइ वा किसी वा वणिएत्ति वा पणिएत्ति वा वाणिजेइ
वा । णां इण्डे मण्डे वगयअसिमिसिमिविअपणिअ-
वाणिजा णं ते मणुआ पणणात्ता समणाजो । अत्थि णं
भंते । हिरमोइ वा सुवमोइ वा कंतेइ वा व्सेइ वा मणि-
योत्तिअसंसल्लपभासकरचरणसावइजेइ वा इत्ता अत्थि
णो चेव णं तेसिं मणुआणं परिजोगपाए हवमागच्छइ ।
उक्कवइयमाणेण एव युग्मिन्नेषु प्रभांकरालापकावययोज-
ना प्राग्वत् नवरं प्रामायुक्ता बुताः कणा प्राप्ता वा यावत् क-
रणान्नगरादियदिप्रदः तत्र नगराणि अन्तर्गोपुरांशालीन न वि-
घने करो येषु तां नगराणि वा करदितांति नन्वादिनिपातना-
ह्वासिक्किः निगमाः । प्रत्यवर्णिण्यगोवासाः मांसुआकारनि-
कानि कचचिनचकिञ्चेत्तानि वा केदानीं बुद्धाकारवेत्तानि
जातः पवन्तुवानी वा जेदेतानि अस्तीत्यगमनान्तर्गामर-

हितानि प्रागपञ्चशत उपजीव्यनि वा मन्थानि पत्तनानि जल-
स्थलपथयुक्तानि रत्नयोनिरूतानि वा सिन्धुबेहावस्थपथ्येतांनि
कोणमुक्तानि आकराः हिरण्यकावय आभामास्तापसाभवाः ।
संवाधाः शैलशृङ्गायामिनां निवासः यत्र समागतप्रभुतजानि-
वेशा वा राजधान्यो यत्र नगरे पत्तने भग्यम् वा स्वयं राजा
वसति संनिवेशो यत्र सार्थकटकारावासा भवति । अ-
भोसरम् नाभयः समर्थः । अत्रार्थं विशेषणचारहेतुमाह ।
यथेप्सित इच्छामनतिक्रम्य काममर्थयं गामिनां गमनशीलारते
मनुजाः अत्रात्यर्थं कथनेन तेषां सर्वदा स्वातन्त्र्यमुत्तम । प्रागमन-
रादिव्यवस्थायां तु निवृत्ताभ्यवस्थेन तेषामिच्छानिरोधः स्यात् ।
जीवाभिगमं तु "जहिञ्चियकागामिनां" इत्यस्य इधानं "जेन-
च्छिअकामगामिणो" इति पाठस्तत्रायमर्थः । यद्यस्माच्छिच्छत-
कामे गामिनः न इच्छन्ति मिच्छाविपरीकृतं मेच्छितं नायं वञ्च कि-
न्तु नशब्द इत्यनादिशामावः यथा नैकेष्वस्य पर्याया इत्यत्र मेच्छि-
तमिच्छाया विषयोपकृतं कामं स्वच्छां गच्छतीत्येवंहीना नैच्छि-
तकामगामिनस्ते मनुजाः इति यद्यपि गृहस्थेणवायोपस्था प्रा-
माधनायः सूचितः तथाप्यनुपपत्तिविनयजन्यव्युत्पत्त्यर्थमेतस्त-
थोपन्यासः (अतिथणमित्यादि) अत्रास्तिः अज्ञां यमुपजीव्य स-
न सुखवृत्तौ भवति । अस्याः साहचर्यलक्षणाया कसिद्वा-
नात्र अस्त्युपलक्षिताः पुत्रवा शुद्धान्ते यद्यमप्रेतनिषोरोपेक्ष्यि य-
थायोग्यं हेतव्यः । यदुपजीवनं लेखककक्षा, कृषिः कर्षणं, वणिक्
परयाजीवः, पणितं कृषाणकः, वाणिज्यं सत्त्वाभूतमपेणप्रहा-
दिषु न्यूनाधिकपेणमित्यर्थः । अत्राह नाभयः समर्थः । यत्तस्य
व्यपगतानि अस्तिमिच्छाविचित्रकपणितवाणिज्यानि येन्यस्ते
तथा । मनुजाः प्रहताः । इति (अतिथणमित्यादि) हिरण्यं क-
प्यमखटितसुवर्णं वा सुवर्णं घटितं कांस्यं प्रतीतं, यत् वञ्चजा-
तिः । मणिश्चन्द्रकांतादिः । मौक्तिकं व्यक्तं, शङ्खो हृज्जिकादिः,
शिला गण्डेषणादिका, प्रवासां प्रतीतं, रक्तत्वाभिः पद्मरागा-
दीनि । स्वापतेयं रजनसुवर्णादिकृष्यम् । मनु यदि हिरण्यं कप्यं
तदा कप्यत्वान्नो तत्संज्ञः यदि वा घटितसुवर्णं तदा सुवर्णत्वान्नो
परं घटितं सुवर्णं, तथा ताम्रपुल्लसंज्ञं कांस्यं तथा तनुस-
न्तानसंज्ञं कृष्यं, तत्र कथं संभवेयुः । शिष्टिप्रयोगजन्यत्वा-
त्तेषां न च ताम्रप्रातीतोत्तराणि सारनिधानगतानि संज्ञवत्स-
ति काव्यं सादि स्वपथ्यस्तययोगव्यवस्थासंस्थेयं कांशं स्थितर-
संज्ञवात् । एतेकामेष्टाकुसुमेश्वरोरतदाक्षपकस्याकथनप्रस-
ङ्गात् । उच्यते संहरणप्रवृत्तौ डागमवृत्तिव्यवयोगात् । तानि
संज्ञवत्सति संज्ञाव्यस्ते । इदोत्तरं इत्यति वाक्यप्रश्ने कामा-
मन्त्रेण वा अस्ति हिरण्यवादिकमिति शेषः । नैव तेषां मनुजानां
परिज्येतया (इच्छामिति) कदाचिद्वागच्छति ।

अत्थि णं जंते । जरुइ रागा इइ वा सुवराया ईसरतन्न-
वराफेविअकोमुंविअज्जसेडिसेणावइसत्यवाहाइ वा णो
इण्डे समडे वगयइडिस्काराणं ते मणुआ ।

अस्ति राजा इति वा आकृत्यादिः । सुवराया राज्याहं इति
यावत् । ईश्वरं जोगिकादिः । अणिताव्यपेक्षिष्ययुक्तं वा तत्र-
वरः सन्तुष्टरपतिप्रदसत्तारवैपहालकूटशिरस्कक्षौरादिमुक्ता-
धिकारी "मांदविप" पुत्रोत्तमरत्नाधिः कैटुमिकः कतिपयकु-
टुम्बप्रभृः इत्यां यत् कल्पनिचयं तैरिभो हस्तयति सद्यते । इमे
हस्ती तत्पमानं कल्पयन्तीति नीतिकतादिभ्यः । भ्रेष्टं देवताप्या-
सिततौपण्यपहालकूटगिराः पुरा ज्येष्ठो वणिग्विशेषः । संनपाति-

येदायथा गुण्य अतुरङ्गसेना कृता प्रवति । सार्धबाहो यो गणि-
मादिकयाणकः सुदीन्या देशात्मरं गच्छन् सद्वारिणामावसहा-
भो प्रवति । अत्रोत्तरं नायमर्थः समर्थः । व्यपगता क्रद्धिर्विश्वै-
श्वं सत्काराश्च सेव्यतालक्षणो येन्यस्ते तथा ।

अत्रिय एं भंते ! भरहे वासे दासेइ वा पेसेइ वा सिस्रेइ
वा भयंगइ वा जाइछाएइ वा कंमारएइ वा एो इण्डे समडे
ववगय आभिओमाएति यमुआ पणचा । समणाउसो ! अत्रिय
एं भंते ! तीसे समाए जरहे वासे मायाइ वा पिपाइ वा
जायजगियिजजजुपुचपुआसुएहाइ वा इंता अत्रिय एो चेव
एं तिन्वो पेमबधणं समुपज्झइ ।

अस्तरणं कयः क्रीतः गृहदालीपुत्रो वा मेन्यः प्रेषणाहो ज्ञो
दुतगिः । मिष्य उपास्यायस्योपासकः शिक्षणीय इत्यर्थः ।
भुतकानि यत्कालसमयाय कृत्वा वेतनेन कमेकरणाय दूतः दुष्कासा-
हो निःश्रितो वा भागिनो द्वितीयाद्यंशमादी कमेकरः गणपुत्राद्य-
पनेता । अत्राह नायमर्थः । सः वा यस्तस्ते मनुजा व्यपगतमाजियो-
गिकं कर्मे वेन्यस्ते तथा । अभाजियोप्यशाब्दात् कर्मणि यस्म्ये
व्यपजनापञ्चमस्थायाः स्वकृपा वा इत्यनैककस्य यकारस्व लोप
इति (अत्रियमित्यादि) साता वा प्रवृत्ते । पिता यो बीजं नि-
विक्रवात् । प्राता यः सहजातः । जग्निनि सहजाता । जायां जाम्या ।
पुत्रो जन्मः, धृता दुहितः । स्तुया पुत्रवधुः । अत्र भगवानाह ।
हन्तेत्यादिनैव यः पुनरपे तेषां मनुजानां त्रीमुत्कर्तुं प्रेमकल्पं स-
मुपधातोः तथापिभक्तस्वभावात् प्रत्युपप्रेमकभावेन येमिन इति
मनु चतुर्थे कृत्यमनुप्येव स्तुपासंबन्धो यथा अपिभक्तस्तथा
प्रातुप्यनामिन्यादिसंबन्धः कथं न संबन्धी । उच्यते कुबेरश्चा
स्वकाजानवत् सोऽप्युपसङ्गत्वाद् प्राज्ञः । परं स्फुटव्यवहारत्वेनेमे
एव संबन्धाः ।

अत्रिय एं भंते ! भरहे वासे अरीइ वा घायएइ वा वट्टए-
इ वा पटिणीएइ वा प्वाभिचेइ वा एो इण्डे समडे ववग-
यवेराणसया एं ते मणुआ पणचा । समणाउसो ! ।

अत्रिः सामान्यतः शत्रुः वैरिको जातिनिषद्वैरोपेतः । घातको
योऽप्येन घातयति वधकः । स्वयं इत्या व्ययको वा अपेटादिना
तातकः । प्रत्यनीकः कार्योपघातकः । प्रत्यमित्रो यः पूर्वं मित्रं
भूत्वा पश्चादमित्रो जातः अमित्रसहायो वा । इहाभ्यां न नाय-
मिति यतो व्यपगतो वैरज्ज्मोऽनुगतः पश्चात्तापो येन्यस्ते त-
था । वैरं कृत्वा हि तदुत्पन्नप्रतिपाके पुमानुचरोति इति ।

अत्रिय एं भंते ! भरहे वासे मिचाइ वा वईसाइ वा एा-
यइ वा स्याटिइ वा सहाइ वा सुदीइ वा संगएइति वा
इंता अत्रिय एो चेव एं तेसि मणुआएणं तिन्वे रागबंधणे
समुपज्झइ ।

अत्र मित्रं स्नेहास्पदवयस्यः सामान्यतः गाढतरस्नेहास्पदं
हातकः स्नेहहृतीयः । यथा हातकः सेवासादिना हातसहजप-
रिखित इत्यर्थः । संघातिकः सहचारी । सखा सामान्यद्वन्द्वपानो-
द्गाढतरस्नेहास्पदवत् । सुखद्वयः मित्रमेव सकलकालमन्यभिचारी
हितोपदेशवाच्यं च । साङ्गतिकः संगतिसामर्थ्यदितः । इंत्यादि
पूर्ववत् । न कैश्च तेषां मनुजानां नीबं रागकथं कथनं समुपपद्यते ।

अत्रिय एं जंते ! जरहे वासे आवाहाइ वा बीवाहाइ वा ज-

णाइ वा सक्काइ वा थालीपागाइ वा मितपिंदनिवेदणाइ वा
णो इण्डे समडे ववगयआवाहवीवाहजुणसक्कथालीपाग-
मितपिंदनिवेदणा एं ते मनुआ पणचा समणाउसो ! ।

अत्र आह । आहुयन्ते स्वजनास्ताम्बुलदानाय यत्र स आवाहः
विवाहात्यर्थं ताभ्युत्सवान्ताम्बुलः विवाहः परिणयनं । यत्रः प्रति-
विश्वसं स्वस्नेहदेवतापूजा । आर्चं किमुक्रिया । स्थालीपाकः सं-
प्रदायगम्यः । मृतपितृदनिवेदानि मृतेष्वयः इमशाने तु तृतीय-
नवमादिषु दिनेषु पितरसमपणानि । अत्रोत्तरं नायमर्थः समर्थः ।
व्यपगताऽऽवाहविवाहयज्ञाक्रमाख्यालीपाकमृतपितृदनिवेदान्ते
मनुजाः प्रकृताः ।

अत्रिय एं जंते ! भरहे वासे इंदमहाइ वा खंदेणामजकख-
नूअवकतमागदहहादीकखलपणवधयभवेइमहाइ वा एो
इण्डे समडे ववगयपहिमा एं ते मणुआ पणचा ।

इन्द्रः प्रतीतः तस्य मंडः प्रतिनिधुत्पदिवसमाधी उत्सवः । प-
चमम्रेऽपि । स्कन्दः कार्तिकेयः । नागो जयनपतिविशेषः । यक्ष-
पूतीः स्वप्तरविशेषः । (अवऽपि) अवटः कृपः । तदगाः सरः । व-
दनदीशृङ्गधर्ता प्रतीतः । स्तूपः पीजविशेषः । सैव्यं वेष्टदेव-
तायतनम् । अत्राह । व्यपगतमहिममन्ते मनुजाः प्रकृताः ।

अत्रिय एं भंते ! जरहे वासे एणुपेच्छाइ वा जण्डज्झमण्ड-
मुट्टिअवेर्लनकगहपवगलासगपेच्छाइ वा एो इण्डे सम-
डे ववगयकोडहण्डा एं ते मणुआ पणचा समणाउसो ! ।

नडा नाटयितारः तेषां प्रेक्षणकं कौतुकदर्शनेषु कजनमेसकः ।
एवमम्रेऽपि । नृयन्ति स्म नृताः कतिरि कप्रत्ययः नृत्तविधा-
यिनः । जज्ञावत्प्राक्सेतकाः । मण्डा मुजयुजकारिणः । माहिका
मण्डा एव ये मुष्टिभिः प्रहरन्ति । बिन्दम्बका विदूषकाः मुखवि-
कारादिभिर्जनहास्योत्पादकाः । कथकाः सरसकाथाकथनेन भो-
तुरसोपलिकाः । प्रवका ये जम्पादिभिर्गतीतिहकमुत्सवन्तं
गतीदिलङ्घनकारिण इत्यर्थः । अथवा तरन्ति नद्यादिकं ये इति
सासका ये रासका इति तेषां प्रेक्षा उपलक्षणाद्व्याप्यकप्रे-
क्षाविप्रदः । अत्रोत्तरं नायमर्थः समर्थः । यतो व्यपगतकुनूहला-
स्ते मनुजाः प्रकृताः ॥

अत्रिय एं जंते ! भरहे वासे सगदाइ वा रहाइ वा जाणा-
इ वा जुग्गीगिणियागिंसिबिअसंदमाए ! आइ वा एो इण्डे स-
मडे पायचारविहारा एं ते मणुआ पणचा समणाउसो ।

अत्र शाकटादि प्रतीतानि । रथाः क्रीडारथादयः । यायस्ते गम्य-
न्ते धमिरिति इत्युपस्था यागानि उक्तवच्यमाणातिरिक्तानि गम्या-
दीनि । सुयं पुत्रवोक्तिसमाकाशायानं जम्पानमित्यर्थः (सिद्धिस्तं)
पुत्रव्ययौक्तिसा दोलिका (यिद्धिस्तं) वेसरदिहयनिर्मितो
यानविशेषः शिबिका प्रतीतः । स्वन्ममानिका पुत्रपायामप्रमाणा
शिबिकाविशेषः । अत्र प्रतिवचनं नायमित्यादि पादचारेण न तु
शाकटादिचारेण विहारो विवर्त्यं येषां ते तथा । मनुजा इति ॥

अत्रिय एं भंते ! भरहे वासे गावीइ वा मईसई वा अ-
याइ वा एलागाइ वा इंता अत्रिय एो चेव एं तेसि मणुआ-
एणं परिभोगतए इन्वमागच्छति ॥

अत्र गोमहिष्यजाः स्पष्टाः । परका उरजा आह । न च तेषां मनु-

व्याणां परिजोग्यता कदाचिदागच्छन्ति नैतासां दुष्प्राप्तिं तेषां सुपभोग्यमिति याचत ॥

अत्रिय एं भंते ! जरहे वासे आसाइ हृत्विज्जगोपगवय-
अवपलगपसयमिअवराइरुसरयभमरसेवरकुरंगोकाय-
माइआ इता । अत्रिय एो चैव एं तेसिं परिजोग्याए ह-
व्वमागच्छन्ति ॥

अत्राभ्याः हस्तिनः उग्रः प्रतीताः । गोणा मायः गवयो वनग-
वः । अजैरुको स्पष्टौ । प्रथया विलुरा आटव्यपशुविशेषाः । युग-
वराहो ह्यक्षौ । करयो मुगविशेषाः । शरजा अष्टापदाः । चमरा अ-
रएयगवा यासां पुच्छकेशाश्चामरतया भवन्ति । शम्भरा येषाम-
नेकशाले भेदः भवतः । कुरङ्गोकर्णौ मुगभेदौ । शृङ्गवर्णौ-
द्विविशेषाश्च सामर्थ्याख्याः । अशोस्तरं हृत्तेति कोमलाम्ब-
वे सन्ति न चैव तेषां प्रथमसमाभाविनां मनुष्याणां यथासंज-
भारेदृणादिकार्येषूपयुज्यन्ते ॥

अथ इवापत्यप्रसूतमहाह ॥

अत्रिय एं भंते ! जरहे वासे सीहाइ वा वग्याइ वा विग-
दीविगच्छतरच्चमिआलाइ वा वेगलसुगणकोकंतिअको-
लसुगणाइ वा इता अत्रिय एो चैव एं तेसिं मणुआणं
आवाहं वा पवाहं वा उव्विच्छेअं वा उप्पाएति पयदिजइ-
याणं ते सावयगणा पसत्ता । ममणाउसो ॥

अत्र सिंहः केसरिणः । व्याघ्रः प्रतीताः । वृकाः ईहासृगाः ।
ह्रीपिभक्षिकाः । क्रुद्धाः अञ्जनहृदाः । नरकृषो मुगादनाः । भृगा-
श्वा वृकाः । विहाडा माजोराः । भवनकाः भ्यातः । कोकान्तिका
शोमईका ये रावी कोको इत्येवं रवन्ति । कोङ्ककुका महासू-
कराः । अशोस्तरं सन्ति परं मैव तेषां मनुजानामावायो वा ईध्यायो
वा प्रयाजो वा विशेषेण कार्या उव्विच्छेदं वा चर्मकतेतमुत्पाद-
यन्ति । यतः प्रवृत्तिजङ्गकास्ते इवापप्रणाः प्रहृष्टाः ॥

अत्रिय एं भंते ! जरहे वासे सालीनि वा बीहिगंहुमजव-
जवा कलमयूरमुगमासतिलकुलतियिष्फावआसिभेदगअ-
यसिकुमुंजकाइवकं पुवरगराश्रमगणसरिमवमूलगवं । आइ वा
इता अत्रिय एो चैव एं तेसिं मणुआणं परिजोग्याए
हव्वमागच्छन्ति ॥

अथ शालयः कलमादिविशेषाः । बीहवः सामान्यतः गोधुमय-
व्यं प्रतीतौ । यवयवा यवविशेषाः । (कलसि) कलसिष्पटा-
स्था हुदचणका वा मरुता महावादिदेवकप्रसिद्धाः धान्यवि-
शेषाः । मुद्रमापतिताः । कुलत्वाश्च पन्नकमुत्पाद्यधिपटा जयन्ति-
निष्पन्ना महाः । (आसिभेदगति) वयवकाः । अतसिं धान्यं यस्य
नैलमनसोत्तममिति प्रतीतम् । कुमुंजसिं लङ्ककेणाः यत्पुर्वं लङ्का-
द्विगणः समुत्पाद्यते । कोङ्कवाः पतितगणः । कङ्कवः पीतगकुलाः ।
(वरगति) वरगो धान्यविशेषः । सपाइङ्कवादिषु प्रसिद्धः । रा-
हकः कङ्कविशेष एव स वायं वृहद्विहारः । कङ्कुरवपिहारकः ।
रणं त्वकप्रधानतीक्ष्णं धान्यविशेषः । सरुपाः प्रतीताः । मूत्रक-
वीजकादिकाः कलितान्द्रुसेयाः सन्त्येते परं न च ते उपभोग्यमाग-
च्छन्ति कल्पद्रुमपुष्पफलातादिरकांशेषामिति ॥

अत्रिय एं भंते ! जरहे वासे गचाइ वा दरी आंवाय
पवायविमपविजासाइ वा एो इण्डे समइ जरहे वां साने-

बहुसमरमणिने भूमिभागे पसत्ते । से जहाशामप अत्रिंस-
गपुस्वरैइ वा ॥

अत्र गतो महाक्षयकाः । दरी भूमिकादिहृता वृष्विजकाः । अ-
वपातः प्रपातलम्पनः । यत्र चतद् जनः सप्रकाशोऽपि पतति । प्र-
पातो यूयुः यत्र जनः कांक्षिकामर्मां कृत्वा प्रपतति । विषमं दुरा-
नेहावरोहस्थानम् । जलं क्षिप्तकर्ममिहितस्थानं यत्र अनोप-
कृतं एव पतति । नावमयैः समग्रं इत्यादि न सन्तः । त्यर्थः । नारते
वर्षे बहुसमरमणीयो भूमिभागो यतः प्रहसः । “से जहाशामप”
इत्यादि वर्णकं प्राप्स्युं ज्ञेयम् ॥

अत्रिय एं भंते ! जरहे वासे ठाण्ड वा कंटगतणकयवराइ
वा पत्तकवयराइ वा एो इण्डे समइ ववगयणानुकंटगभ-
एणकयवरपत्तकयवराणं सा समा पसत्ता ॥

अत्र स्थाणुकवर्षकां कण्टकः स्पष्टः । ठण्णायेव कचवरः पत्रा-
एयेव कचवरः । अत्राह नेत्यादि । यतो व्यपगतस्थाणुर्व्यावपत्र-
कचवरा सा सुपमसुपमामात्रां समारकाः प्रकृतः ॥

अत्रिय एं भंते ! जरहे वासे रंसाइ वा ममगाइ वा जु-
आइ वा शिकखाइ वा दिङ्कुणाइ वा पिउआइ वा एो इण्डे
समइ ववगयडंसमसगजुअङ्किलदंकिणपिसुअउवइववि-
हिआणं मा समा पसत्ता ॥

अत्र ईशमशकयूकालिताः स्पर्शाः । दिङ्कुणा मनुष्याः यदाहुः ।
अहिमरुत्यो देशयो “मङ्कुण दिङ्कुणइकुणा तहा इङ्कणविहा-
णीए इति” पिशुकाश्चञ्चटा अत्रावायः । व्यपगतईशमशकयू-
कालिता तथा दिङ्कुणाः पिशुकोपद्रवविहरिताः पश्चात्कर्मधा-
र्याः सा समा प्रसत्ता । अत्र सूत्रे व्यपगतस्यादिविशेषणस्य
कर्मधारयं विना व्याख्यानं करणे प्रस्तुतमुदाहरं “विरहित-
सि” एवं प्रमादपतितमिति ज्ञेयम् । तदर्थस्य नन्वतो व्यपगत-
पदेनैवोक्तत्वात् ।

अत्रिय एं भंते ! भरहे वासे आहाइ वा अयगणइ वा इता
अत्रिय एो चैव एं तेसिं मणुआणं आवाहं वा जाव पग-
इभइयाणं ते बालगणा पसत्ता ॥

अत्राह ये सामान्यतः सर्वोः अजगराः महाकायसर्पाः शेषं
पूर्ववत् । यतः प्रवृत्तिभद्रकास्ते व्यालगणाः सर्गसृजातीय-
गणाः प्रहृष्टा इति । अग्रे ग्रहयुजसुं जीवाविमगमादिविषास्त्रा-
इ दृष्टमपि पतत्सुवाइशेषु न दृष्टमिति ध्याः क्त्वा यमप्यल्लि ।

अत्रिय एं जंते ! भरहे वासे रिंवाइ वा कलहवेइः खरवरम-
हाउच्छाइ वा महाभंगनाइ वा महासत्तपडणइ वा महापु-
रिभपडणइ वा एो इण्डे समइ ववगयवेराणुवंधा एं ते
मणुआ पसत्ता ॥

अत्र दिवइमरीं पूर्ववत् कलहो यचनादिः । बोलो बह्वनामा-
तानामप्यकालस्थानिकलकलः क्षारः परस्परं मत्सरः । क्षे-
रं परस्परमसहमानतया हिंस्यहिंसकत्वाप्यवसायः । महाउच्छान्ति
व्यवस्थाहीनमहाराणाः महासंप्रामाद्विद्युद्वहचनोपेततया-
संश्लेषस्था महाराणाः । महाश्लाघिनि नागबाणदीनि तेषां नि-
पतनामिं हिंसाधुष्या क्षैरिषु भोजमानि । महारास्त्रवं चैननाम-
द्विचविचित्रशक्तित्वात् । तथा हि नागबाणा धनुष्यादिरपिवा
बाणाकारा मुक्ताश्च सन्तो जाज्वल्यमानाः सद्यश्चोक्तकाइश्च-

कपास्ततः परशरीरे संक्रान्ता नागमूर्तीभूय तन्नाममनुवन्ते । तामसबाणास्तु सकलरूपव्यापिमहान्धतमसरूपतया पथनबाणाश्च तथापि पथनस्वरूपतया बहिर्बाणाश्च तादृशवह्निप्रकारेण ते प्रतिधैरिवाहिनीयु विभोरागदका भवन्ति । एवमन्येऽपि स्वरूपयामातुसारेण स्वरूपजन्यकार्यमुपादयन्ति । उक्तं च "विभं भवेति कबाणास्ते, भवन्ति धनुराभिताः । उल्काकपाश्च गच्छन्तः, शरीरे नागमूर्तेयः । क्षणं बाणाः क्षणं दृग्धाः, क्षणं पाशत्वमायताः । अमरायकभेदास्ते, यथा विनितमूर्तेयः । महापुरुषाश्च प्रत्ययाद्यस्तेषां पतनानि कालधर्मनयनानि । तत एव महारुधिराणि कृत्रपत्याविसत्करुधिराणि तेषां निपतनानि प्रवाहकपतया वाहनानि । अत्रोत्तरं नेत्यादि । यतस्तथावगन्ता धैर्यस्यानुबन्धः सन्तानमावेन प्रवर्ती येभ्यस्ते तथा मनुजाः प्रहमाः ।

अत्रि एणं भंते ! भरेह वासे अन्भूआणि वा कुलुरोगा इ वा गामरोगा इ वा मंडहारागा इ वा पेट्ठीसवेअणा इ वा कथो-
द्धअच्छणहदंतवेअणा इ वा कासा इ वा सामा इ वा सोसा इ वा दाहा इ वा अरिसा इ वा अजिम्मा इ वा उद्धादरा इ वा पेट्ठरोगा इ वा जग्दरा इ वा एगाहि इ वा वेगाहि इ वा ते-
आहिआ इ वा चट्ठहिआ इ वा इंदगहा इ वा धणुगहा इ वा खंदगहा इ वा कुमारागहा इ वा जक्कगहा इ वा भूअ-
ग्गहा इ वा मन्थमूहा इ वा डिअयरोडकुस्किणोणिसूला इ वा गाममारी इ वा जाव मसिबंसमारी इ वा पाणिक्खया । जण-
वरया कुलक्खया वसणूप्रमणारिआ णो इण्हे समडे वनगरोगायंका एणं ते मणुआ पल्लता समणाउसा । ।

अत्र बुध्य जनयान्यादीनामुपलब्धनुवृत्ताः सत्त्वाः । उन्मुक्त-
हमप्रभुत्वा इत्येव इत्यर्थः । कुलुरोगा गामरोगा मण्डहारागा यथोत्तरं
बहुस्थानमायिनः । (पेट्ठी) देशान्तादुदरं कीर्षं मस्तकं तदि-
दना कर्णोष्ठाक्षिप्तवन्तवदनः कण्ठ्याः कासम्भासौ ज्वलौ । शो-
षः क्षयरोगः दाहः स्पष्टः । अर्शो गुदाकुलः । अजीर्णं व्यक्तं द-
कोदरं जलोदरं पाण्डुरोगमगन्दरी प्रतीतौ । एकादिको यो उरर
एकदिनान्तरित आयाति । एवं द्विदिनान्तरितो ह्लाहिकः । त्रिदि-
र्दिनैरन्तरितः व्याहिकः चतुर्दश दिनेनान्तरितश्चतुर्थाहिकः । इ-
न्द्रप्रहादयस्तु उन्मत्ततादिदेहेषो व्यन्तरादिदेवकृतोपद्रवाः धनुर्मे-
हः संद्रायाद्यगम्यः । मस्तकशुशुब्दीनि प्रतीतानि । आग्नेयकस्वकपे
मारिणपडोपाविशोधादिना बहुधा काष्ठधममायि । एवमप्रमृष्टि
यावत्करणाजगरमरिप्रभुतिप्रिष्टः प्रलिङ्ग्यो गवादिक्षयः ।
जनहयो मनुष्यक्षयः । कुलहयो वंशक्षयः । एते च कर्षभृता
इत्याह । व्यसनभृता जनानामापद्रुताः । अनायाः पापात्मकाः
अथ विभक्तिलोपमकागमौ प्राकृत्यान् । अत्राह नेत्यादि ।
व्यपगतो रोगक्षिरस्थायी कुष्ठद्विरातङ्ग आश्रुपाती श्रुलादिये-
ज्यस्ते तथा मनुजाः । प्रहमाः । हे भगवन् ! हे आधुमन् ! ।

(७) अथैषां सवर्धयति पृच्छति ।

तीसि एणं जंते ! समाए जरहे वासे मणुआणं केवइअं कालं
जिई पण्णत्ता । गोयमा ! जह्ण्णं देसुणाई तिखिपलिओव-
माई उक्कोसणं तिखिपलिओवमाई । ।

प्रापकं स्वमेतद् । नवरं भविष्यति त्रीणि पद्योपमानि स्थि-

तिर्युग्मिनीप्रतीत्यमेवमिदं दशम्यान् पद्योपमासंख्ययमाग-
क्यो हेयो यद्वक्तं जीवाभिमगे देवकुक्कुरकुक्कुरिपमधिकृत्य "दे-
वकुक्कुरचरकुक्कुरकम्मत्तमगमणुवित्तरपीणं भंते ! केवइअं काला
जिई पण्णत्ता । गोयमा ! देसुणाई तिखिपलिओवमाई पलिओवमस्स
असंखज्जइमगणं ऊण्णहं उक्कोसेणं तिखि पलिओवमाई । ।

अथावगाहनं पृच्छन्नाह ।

तीसि एणं जंते ! समाए भरेह वासि मणुआणं सरीरा केव-
इअ उच्चवेणं पण्णत्ता गोयमा ! देसुणाई तिखिपलिओवमाई
उक्कोसेणं तिखिपलिओवमाई तेणं जंते ! मणुआ किं संपण्णं ।
पण्णत्ता गोयमा ! वडोमभणारायसंययणी ।

सुगमं नवरं देशोनास्त्यः क्रोडा अधियुग्मिनीप्रत्ययः " उक्कोसे-
णं णराजघणकुसियाउ " इति वचनात् यद्यपि " उक्कोसहनु-
सियाउ " इति पूर्वस्मैतेषां वचनादवा इव अन्वये तथाऽपि ज-
स्योत्पद्यविषयार्थं पुनरुक्तादवास्तुत्वात् अत्र तेषां (तेषां विषयादि)
अत्र किं व तत् संहननं चेति कर्मजल्यः । पक्षादस्यैषे इति ।
प्रत्ययः गौतमेत्यादि वज्रप्रेतनायकसंहननमस्ते मनुजा इति ।

एतेसि एणं जंते ! मणुआणं तर्रा किं संजिआपण्णत्ता
गोयमा ! समज्जरस्ससंज्जरसंजिआ तेसि णं मणुआणं वि-
कृप्पण्णा पिड्ढरंडयसया पण्णत्ता समणाउसा । ।

सुगमं नवरं किं संस्थितं संस्थानं वेणो ते तथा यद्यपि पूर्व-
वर्णकसूत्रे विशेषणहारा एषां संहननद्विकमाख्यातं तथापि स-
र्वेषामपि तत्काव्यमिनामेकसंहननादिमात्राख्यापनायमेव
स्वस्थ प्रभोत्तरपदव्याप्तिर्निर्देशेन व गौतमकस्यापवाङ्मनीयम् ।
यत एवाप्रवर्तितं पृष्ठकपरकसूत्रं " एतेसि भंते ! मणुआणमि
तत्थ " केवइह पिड्ढरंडयसया पण्णत्ता गोयमा ! " इति
प्रश्नार्थाशोभ्यादायैव इति (तिसिपलिस्यादि) तेषां पृष्ठकारक-
शानि पुष्पकपाणि किमिति अत्र भगवन्नाह । हे वद पंचाश-
दधिकं स्पृष्टकरकस्तते प्रहृष्ट इत्यर्थः ॥

ते एणं भंते ! मणुआ कालमामे काळं किञ्च कहिं मच्चंति
कहिं उववजंति गोयमा ! उम्मासावमेसाउत्ता एणं उअल्लं
पसवंति एणुपपसयरइदिआई संरक्खंति संगोवेति कासि-
त्ता गीहत्ता जेजाहत्ता अकिलिआ अन्वहिआ अपरिआविआ
कालमासं कालं किञ्च देवलोएसु उववजंति देवलोए अ
परिग्गहा एणं ते मणुआ य देल्लोए अपरिग्गहा एणं ते
मणुआ पण्णत्ता ।

ते मनुजाः काश्य मरणस्य भासो यस्मिन् कालविशेषः अव-
श्यकालधर्मः तस्मिन् कालं कृत्वा मासस्योपलक्षणत्वात् कास-
द्विषत् इत्याद्यपि द्रष्टव्यं, क गच्छति कोत्यधत्ते इति प्रश्नद्वयेऽपि
"देवलोएसु उववजंति"त्येकमेवोत्तरं परमपूर्वकत्वाद्रूपत्वात्
त्याद्विधानं गमनं सामर्थ्यादवगतमेवोपायतज्ज्ञाया इति । अथ
वा गनिर्देशान्तरप्राप्तिरपि भवतीति क गच्छन्तीत्येतेदेव पर्याये-
णाचहे उच्यन्ते नापत्तिधर्मोपा ज्ञवन्ति । अत एवोत्तरसूत्रे "उव-
वजंति"त्येकोऽपि स्वार्थाह गौतमेति । परमासावशेषाद्युप-
रभवायुर्बन्धा इति गम्यं युगलकं प्रसुवत इति । एतेनैवमायु-
स्त्रिजागादौ परभवायुर्बन्धाजावमाह । तस्यैकोपमासात् रात्रि-
न्दिनान्यहोरात्राणि यावत् संरक्षति । उचितोपचारकपतः पा-
शयति संगोपायति अनाभोगेन हस्तवत्कृष्टेयः संरक्ष्य संगोप्य

काशिकाया कासं विधाय कुतं विधाय कुम्भयित्वा कुम्भाविधाय अ
क्रियः स्वशरीरतत्त्वैर्हृदावर्जिता अभाषिता परंपरानापातिरनुष्णा
अपरिधायिताः स्वतः परतया वा अनुपजातकायामनःपरितापाः पतन्ते
तस्यै सुक्ष्ममरणम् । काशस्यै कांलं क्वा वा दसोक्तं ईशानाय
तन् सुरलोकेवृषयन्ते । स्वसमानायुक्चसुरेष्वेव तदुत्पत्तिसंज्ञाव-
द् । अथ कालमास इति कथयेम तत्काशनायितुजानामकाश-
मरणजवाहम । अपर्याप्तकालतत्त्वैर्दुर्गताकालान्तरप्रवर्तनीं या-
नुष्कताया । अथाह कश्चिद । ननु सर्वथा वेदमात्रमवाधुः कस्मै-
पुत्रहपरिश्राटकास्यैव भरणकालत्वाद् । कथमकाशमरणस्य
परपत्ये । यन्नयायु वर्तमानस्ययो निरूप्यते इति वेदस्यै हिवा
हायुर्नुरेति तद्व्यामपयंतनीयमवर्तेनीयं च । तद्वन्नं बहुकाशेषु
तत्तयाऽप्यस्ययापयंतजानितमृष्यवचनवत्तयोर्गणेशस्यैवाश्रम-
मपवर्तनाकणवशादल्पयुः । काशेन रज्जुदहनन्यायेन क्रि-
धासो न्यायेन मुष्टिजलन्यायेन वा युगपठेयते । इतरन्तु गाढव-
न्मवत्तया म प्रवर्तनायोर्म क्मेणालिष्यते । तेन बहुयु वर्तमा-
नोर्कचित्तमनवर्तनीयम् । नमोऽनुजनाय तस्यु सायैव
कस्य कस्यचिदायुः परिषते तदा तस्य लोकेकाशमरणमिति
व्यपदिश्यते “पदमो अकाशमवच्छे” इत्यादिवत् । न चापवादः का-
शमरणस्यापि संभाव्य तदानीं तत्तिलेषु इति न ज्ञापयति । अ-
थ तत्तद्देशेष्वेव तदवर्तनं इत्याह । यतो देशसोकां दोषनपत्या-
याश्रयस्यस्य तथापिचकाशवचनात् । तद्योत्यायुर्भेदेन परि-
द्रष्टोऽङ्गकारो येनां ते तथा । देशलोकप्रामिन्न इत्यर्थः । एषा कै-
कानपञ्चाशदिवावर्तिपरिभासेन क्वचिद्वयमवस्थताः कीरि ॥ संस-
कानशया शिदिति दिवशान्, क्वचिद्वयमवस्थताः कीरि ॥
वैस्ततः कश्चिरोर् यानि स्वस्वद्विस्ततः । तस्योर्जिह्वं तत् ।
काशगणभूतस्वप्नश्रेयोभोगोक्तान्, सताहंनततो जवानि सुहृदादनेऽ
पि योग्यास्ततः” अथ व्याक्यां गङ्गायः समविद्यमानज्जयद्विषादि
कात् यावत् वसनाशयाः स्वतः स्याच्छुद्धं शिदिति तत्तद्विषयस-
के पृथिव्या र्द्विज्जित तत्तद्विषयसके कश्चिरोऽप्यवकाशो भवति
तत्तद्विषयस्यैव स्वर्वादिः परैः यानि । ततः पशुसत्तके कदा-
गणनूतो जवति । ततः समससके तादृशयजोगोक्तान् भवन्ति ।
केचिच्च सुहृदादनेऽपि सम्यक्त्वाद् गङ्गेऽपि योग्या भवन्तीति वक्तव्यः ।
इदं वास्तव्याकाशप्रामं सुषमसाज्जादी हेयम् ततः परं किंचिद्वि-
कल्पं संजातयेति । अथ प्रसावात्त कश्चिदह । अथ तदा-
श्लिप्तस्कारादप्यदुर्गुतयेन भूतप्रशरीराणां का वतिरित्युच्यते ।
प्राकारप्रभृतिपरिषत्तमनि तथा जानामसांभावात् नीरकाश-
मिबोताय प्रम्य समुद्धं कृपान्ति । यदुच्छं । श्रीदेमत्वार्यैकृतशूषमभ-
वेन “पुरा हि कुतुमिपुनान्, शरीराणि गङ्गायः ददाधकाः । नीरकाशमि-
योपाय, सपश्चिकिपुष्पमुक्ती ॥ १ ॥” किंचाथ त्रैके अमृतावित्यु-
पलक्षणं तेन यथायोगं गङ्गाप्रभृतिनदीष्वपि ते तानि निषत्त-
ति हेयम् । तेन चोक्तुर्नोऽपि अमृताप्युक्त्वमनारदरीस्तैकष्ट-
प्रमाणेन तानि चकं सुवहति इत्युच्यते प्रमाथीयेन । युधि-
शरीराणामनुभूतिक्षयस्य महारागकृत्येन बहुयु स्थानेषु प्रति-
पत्तिरादवशीयेत । यस्तै “काथदुर्दमि” त्यत्र स्वै जात्येष्वेक्या
एकवचनवर्तीयतेन क्वचिद्वयवचनं व्याक्यते तथा वसति-
पतिशरीरमानस्य यथासंभवमरणपेक्षया बहु बहुतरुद्वैतम-
धनुः पृथक्चरकस्यापि संभावनाः कावर्तितयुधिभरकस्तादृश-
रादपेक्षया बहुधनुःपृथक्चरपरिमाणशरीरैस्तेनैवं चिद्विपत्तिं तानि
कुहोदकानि न कायानुपलक्ष्यैः संभाव्यैः । इदं बहुतमम्यम् ।
एवं च सुखं एकनचमिर्दोशपि बहुवचनेन व्याख्यातम् । श्रीमन्-

यगिरिषादैरपि धीवृद्भस्त्रं हृणीष्वौ सा देवानामाहारेष्वासान्त-
काश्मनाधिकारे 'दसवासदस्साई, समयाई जाव सागरं कृणं ।
दिवसमुद्धतपुङ्खा, आहारस्स समासेणं' इत्यस्या माथाया अ-
र्थकथनावसरे कृतप्रस्तीति सर्वं सुस्थमिति ।

अथ तदा मनुजानामेकत्वमुत नानात्वमिति प्रश्नयन्नाह ।

तीसेणं भंते ! समाप भरहे वासे कः विहा मणुस्सा । आणु-
सज्जित्था गोयमा ! उव्विहा तं जहा पम्हगंधा ? मिअगंधा १
अममा ३ तेअत्तली ४ सहा ५ सण्णिवारी ६ ।

तस्यां समायां भगवद् । नरते वर्षे कतिविधा जमिनेने कति म-
कारा मनुष्या क्षुण्णचरन्तः तत्कालान्मनुष्यसुखतः । सन्वति-
भाषेन भवति स्मर्येणैः । प्रगवाहः । गीतम । कृषिवाप्य-
सहा । पशुगन्थाः १ मृगगन्थाः २ श्रमगन्थाः ३ तेजस्तन्निन-
सहा । ४ शस्त्राभ्यासः ५ द्यूतम् ६ ज्ञानिवापकाः शब्दाः संहाराश-
स्त्रेण कदाः । यथा पूर्वमेकाराज्यणि मनुष्यजातिस्मृतीरुकाकामन्ते
श्लोकप्रनयेन सधनानां अथक्रियैर्भवतेसु कृता । तथा-
ऽत्राप्येवं कृषिवाप स खन्यावत घ्यास्तीति । यद्यपि श्री भजय-
दैवमूर्तिर्वापः पञ्चाङ्गप्रवृत्ततसमोहैदृष्ये पञ्चसमगन्थाः मृग-
मदगन्थाः सन्महाकरहताः तेजस्व तत्र ह कृपे यथासमस्तीतेज-
स्तस्तीति । सन्महाकरः समयोः । शस्त्राभ्यासः पञ्चाङ्गवाप्य-
शस्तीति इत्यन्वर्थता व्याख्यातान्ति । सध्यापि यथाविप्लसंद्रया-
भावात् असध्यापनमप्यजग्राते । तैत्तरीयैर्वापि आतिप्रकाराणां कुडो-
र्वां श्रीवाजिनप्रवृत्तीं च सामान्यतः जातिवाकतया व्याख्या-
नं शीनाह न विधेयतेन व्यक्तिकुलेति प्रथमारकः ।

(८) अथ द्वितीयारण्यस्या ।

तीसे एं समए चउडिं सागरोवक्काफाकोनीं काले वी-
 ष्केते अण्वेहिं वधुपज्जवेहिं अण्वेहिं गंधपज्जवेहिं अण्वे-
 हिं रसपज्जवेहिं अण्वेहिं फासपज्जवेहिं अण्वेहिं संघपण-
 पज्जवेहिं अण्वेहिं संग्राणपज्जवेहिं अण्वेहिं उच्चपज्ज-
 वेहिं अण्वेहिं आयुपज्जवेहिं अण्वेहिं गुरुहपज्जवेहिं
 अण्वेहिं अगुरुहपज्जवेहिं अण्वेहिं उडाणकम्मव-
 स्सविं अरिसकारपज्जवेहिं अण्वेहिं गुणपरिहाणीए प-
 रिहायमाणं २ । एत्थं णं भुममसुसमायायं सया काले
 पडिवाज्जिमु समणाउसो ! ।

तस्यैव सुममसुभमानार्थ्या समर्थ्या धनमुपु सागरोपमकोटकोटि-
 तस्यु काले व्यक्तिताने सति सुत्रे च तृतीयाध्यायेः भाष्यतया ।
 अथवा वचनमुनिः सागरोपमकोटकोटिर्वाः काश्चमते गमिते च
 एतन्नेत्यादि शङ्खाध्याहारंण योजना कार्या । अत्र मते कर्णेण
 तृतीया हेतुः । अत्रान्तरे सुभमानानां समार्थाः क्रतियथायान्
 लगति स्मेति वाक्यान्तरसुपयोगेना सुभमावास्तां पर्यायमात्रं प्र-
 वृत्तम् । अन्तर्गुणपरिहायमात्रं च हानिसुगुणपरिहायं च सुत्रे च
 चिद्वचनमुनिसमर्थ इतिरिति हानिः योनःपुन्यहापमार्थम् ।
 अथ काश्चस्य नित्यकृत्यत्वेन हानिर्नपुण्यघटते । अत्रत्याङ्गोरात्रं
 सर्वथा मिश्रासुगुणकर्ममेव न स्यादित्यत्र आह । अन्तर्गुण-
 पर्यायैरित्यादिप्रमाणैः श्वेतपीठरत्नकीर्णकृष्णमेदादौ पञ्च । कापि-
 दासुगुण तत्संयोगाज्जातः । अथात्रैव रत्नमवर्णस्य पर्येषमुक्ति-
 कृता निमित्तमात्रमात्रा एकगुणाश्च तत्वाद्याः । सकलजीवराशे-
 रत्नतगुणाधिकारंरत्नस्यैव गुणा अनवरत्नस्यसकलमात्रास्तेषां

परिहारिण्यव्यक्तया प्रकाञ्चतया इत्यर्थः । हीयमानः २ सुष-
मा काञ्चविशेष इति बोध्यम् । एवमस्मैऽपि योजना कार्या ।
अथ तेषांयामनन्तत्वमनुसमयमनन्तगुणहासिक तथा इदर्थेति ।
“यौषं नु समाप चञ्चमकपचाप” इति प्रागुक्तंवाच्य । प्रथ-
मसमये कल्पदुष्प्रकाशदिगिनो यः श्रेतो बर्णः स ङ्कृतः तस्यै-
केवक्षिप्रज्ञाना विमानाना यदि निर्दिष्टाना प्रागाः क्रियन्ते तर्हि
अनन्ता अभवन् तेषां मण्यद्वन्द्वतजगात्स्य एको राशिः प्रथमरा-
क्षकितौयसमये नुभूतिः पर्व तृतीयारक्षितसमयेऽपि चाप्यम-
थाव्यस्यमथमकालसमये । एवैव पीतव्यसंस्पर्षीकवर्मसमये
यावत् हेयः । अन एतान्तगुणपरिहाणीत्यत्र अनन्तगुणानां
परिहाणिरिति वक्षीतात्पुरुष एव विधेयो न तु अनन्तगुणा चा-
नौ परिहाण्यश्वेति कर्मभारतः । गुणपक्षेऽप्य भागयोयोन्यनो-
ऽनुयोगद्वारवृत्तिज्ञाना एकगुणकालपर्यवशिचारे सुस्पष्टमास्या-
तः ब्रह्म । एवं सति श्रेतवर्णस्यासन्न एव सर्वयोऽङ्कुरस्त-
था स सति श्रेतवस्तुनोऽश्वेतवस्तुनोऽप्यसत् । एतच्च आनित्यदिषु
प्रत्य कृषिचक्रम् । चप्यते । प्रागमेतन्तकालमेवेत्याह ।
हीयमानानामानन्तकालमयं ततो मीढराशोः भागानन्तं बृह-
त्तरमवगतव्यसः । यदि नाम सिद्धस्यापि जयेयुः शोकं न तु ते-
षामनन्तकालतोऽपि निक्षेपता आगमेऽभिहितः (हि पुनः सर्वेऽङ्-
धेनोऽनन्तगुणानामनुकृष्टवर्णगतभागानां न च ते संस्थाता एव
सिद्धन्ते इमे तु प्रतिस्मरणमेष्टाना हीन्ये इति मद्बुधधर्मवैषम्य-
मिति वाच्यं यतस्तत्र यथा सिध्यतां भव्यतां संन्याकानां तथा
सिद्धः कालोऽनन्तः । एवमव्यवस्थापि यथा प्रतिस्मरणमनन्तानामे-
वौ हीयमानता । तथा हासिकालोऽवसर्पिणीः प्रमण एव ततः पर-
मुत्सर्पिणीप्रयमसमयादौ तान्येव क्रमेण वर्द्धन्ते इति सर्व-
सम्यगेव । पीतादिषु गन्धस्तस्पर्शेषु च यथासंभवमागमाशिरो-
धेन आननीयं, तथा अनन्तः संद्वन्द्वमयवैरिति संद्वन्द्वानि अस्थि-
नियचरानांविशेषकपार्श्वः । ब्रह्मश्रवमनाराच-श्रवणमनाराच-
नाराच-देनाराच-कक्षिका-सैवती-भेदाद् नृप । प्रस्तुते चार-
के आद्यमैव प्राह्यम् । श्रवमनाराचाद्नामनायात् । अन्यत्र
यथासंन्यं तानि प्राह्यानि तत्पर्यया अपि तेषैव हापयनीयाः ।
संदंनमैव शरीरे शब्दमुपजायते । तत्र सर्वोक्तं सुषमसुषु-
भासस्यततः ततः परमन्तोः पर्यवैः समये २ हीयते ।
इति । तथा संस्थानानि आकृतिकपानि । समचतुरक्षम्यप्रोक्ष-
दिकृष्णकामनदुपक्रमेतायोदा । तच्च तत्र प्रथमं प्रथमे समये
सर्वोक्तं ततः परं तथैव हीयते । इति तथोक्तं शरीरोत्पेक्ष-
तत्र प्रथमे समये त्रिगण्युत्तमप्रागमुक्तं ततः परं तत्तमगता-
तत्तमप्रागः पर्ययाः अनन्ताः समये २ हीयन्ते । ननु कथं इ श-
रीरदस्य स्वावगादश्चक्षेत्रादुपरितन्तोपरितननप्रदेशावगाहितं
तत्तत्पर्ययाच्च अक्षिप्रिप्रतप्रागवगातिताद्योऽसंस्थाता एवमभ-
वात्संस्थाता एतमक्षेपकालावत् । तर्हि कथमेतानन्तत्वं कथं अन-
न्तभागपरिहादित्वा हीन्येति इति चेन्नोक्तम् । प्रथमाकेः प्रथमसम-
यात्प्रमृज्जुक्तं शरीरोक्तत्वं जवति । ततो द्वितीयादिसमयात्प्रा-
नां यावतामेकननःप्रतप्रागवच्च च ङ्गणपर्यवसानं इतिस्मात्
पुनः ज्ञानात्ततः हीयमानं द्रष्टव्यम् । आश्रयदीनाभावधैवमिग्राव-
मव्यवस्थानिति । तेषांचपर्ययाभाम्यनन्तत्वं सिद्धं नमःअसत्वा-
गादस्य पुनःशोषव्यसस्यत्वात् । तथा आशुर्जीवं तदापि ।
अत्र प्रथमसमये निपत्येवमपमानमुक्तं तद्वन्नन्तरं तत्पर्यया
अपि अनन्ताः प्रतिसमये हीयन्ते । ननु पर्यया एकसमयात्ता हि-
प्रतीना यावत्संस्थातसमया अन्तका विधितिरिति स्थितिः स्या-

मत्तरतम्यकषा असंख्याता एव प्रायुःस्थितेरसंख्याते समयात्तन-
कत्वात् तर्हि कथं सत्यमनेरायुःपर्यवेतिरयुःकथं । उच्यते प्रति-
समयं हीयमानस्थितिसामान्यीभूतानि जन्मतानि प्रायुःकर्मवृ-
त्तयानि परिहीयन्ते । ततः कारणद्वौ कार्यद्वयव्यवस्थाकृतौ ता-
नानि च प्रवर्षयितकालस्याव्यायुःपर्यधा एव । प्रसूते अन्नता
इति । यथा अन्नसंभूतानुपुनर्यवेति युक्तव्यवस्थानि बादरस्क-
वृत्त्यानि । औदारिकवैकल्याहारकतेजस्रकृपाणि तत्पर्यवश्यं
च प्रकृते वैकल्याहारकवृत्तयोरपुनर्यवेतीदृशकारासाधित्यु-
त्कृष्टवर्णाद्व्यस्तमाद्यसमये बोध्याः ततः परं तथैव हीयन्ते तेन-
समाभित्य कपोतपरिणामकजातप्रिकृष्टस्नग्निदिसमये तदन-
न्तरं मन्दमन्दतदादिर्वीकृताश्च रूप इति । तथा अन्नसंभूतवृत्त-
यपर्यवेति । अग्रजगत्पुत्रव्यापि सुकृष्णव्यापि प्रसूते च पौत्राणि-
कानि मन्तव्यानि । अन्त्यका पौत्राणि कानां धर्मोत्साकिकानामपि
पर्यवेदानिप्रसक्तः । तानि च कामेनमनोप्रावर्षितव्यापि । तेषां
पर्यवेतिरेतस्तत्र कामेणस्य मातवर्जन्यधुर्मनोसुखरसौ-
प्रमायव्यापिदुःखस्य कठं स्थितिमनुभूया प्रवेदतामस्य मनोदुःखस्य
बहुप्रहणासंदिग्धप्रदं इति प्रहणकृपाणादिसमाया ज्ञानात्
म्यसोत्पन्नस्य गर्भमोरोपान्तरात्प्रेमप्रतिभाद्विधावितिद्वयता
च तत्रापि समयं लक्ष्यता । ततः परं क्रमेणमनोः पर्यधा हीयन्ते ।
अन्नसंभूतकीर्माणिपुनः तन्मत्तव्यापिपर्यवेत्यमनोः कर्मोत्पन्ना इति श-
नर्पेदं वा ब्रह्म शरीरं प्राणाः । जीवो बोधेतादः । पुत्र्यकारः वीर-
युधमिमानः पराक्रमश्च स एव साधितार्थमन्तव्योजनः । अथवा
पुत्र्यकारः पुत्रविरागो स च म्रिया श्री कियन्ते प्रकष्वतीति
तत्त्वानुकारित्वे विज्ञेय तद्दहनं च प्रामाण्यं शत्रुविनाशसं-
त एते प्राक्कलसमये उन्मुक्तस्मृतः । ततः प्रतिपाद्याः तथैव हीयन्ते ।
तथा “ संवयणं संतापं, चञ्चलं ज्ञानं च मग्नप्राणं । मग्नसं-
वयणं वदस्य, भोःसत्पिणी काशदोषेण ॥१॥ कोहमयवाशोमा
उत्समं बहुदूष च मग्नप्राणं । कृततुणकृमनां, तेनोद्यमागुणे स-
न्व वि ॥ २ ॥ विसला अञ्जनुत्रा च, विसलमाणि अजणवधोपमा ।
विसलमाः ए वान्मसु, हौतिय सारां अंसहिलिहो ॥ ओसहिव-
दुज्ज्वले ण य, कांशं परिदणय नराणां ॥३॥ इति तरुदुर्वाहा-
रिकं अवसर्पिणीकाशदोषेण हानिरुक्ता । सा बाहुद्वयेन दुःप्रमा-
माभित्य शोषारंमुक्तं तु यथासंजयं केयेति । ननु निजवृत्त्यापि-
काशस्य कथं दानिरिति प्रकृतान्संनवाशान्निवारणार्थं येषां-
विषयेषाणां दानिरुक्ता ते च पुत्रकर्मधोस्तानि अन्त्यका हीयमा-
ने विवाङ्मतेः काशः कथं हीयत इति महत्संगते तथा सति
ब्रूयात् यथोक्तानि पुनरपि अपि यथोदादिप्रसक्त इति चेन्न काश-
स्य कार्यवस्तुमये कारणस्याधिकारता कार्यगता धर्मोः कारण
सपर्यवेतं कारणत्वसंनवाधिकारि ।

अथ प्रस्तुतारकस्य रूपप्रभायाह ।

जंबुद्वीपे नं जने । दीवे इम्येस्मि ओसण्णिण्णं सुसमाप उच्च-
मकटपण्णं जरहस्स वातस्स केरितप आयागजावपनं
यारे होत्था गोयमा । बहुसमरमखिजे नृमिजानं हात्था ।
से न्हाणामप आलिणपुक्खरेह वा ते चव नं सुसमसुम-
माप पुब्बपणिणं एवर्नं खात्थं चउत्थुलहस्सत्तुसिआ
पे इमंस्सि पेड्ढकंइणमप न्हज्जणमस आहाइहे चउ-
सहिं राह्मिआनं सरक्खत्ति । ते पत्तिओवयानं आउसेसं तं वे

लैतिचा अप्पेगइया गिरयगामी अप्पेगइया तिरिअगामी
अप्पेगइया मणुस्सगामी अप्पेगइया देवगामी अप्पेगइया
सिज्जंति जाव सन्वदुक्खाणमंतं करेति ॥

व्याख्या प्राग्बद्धसुरपीया ।

अथ यथास्मिन् अयमवस्थाऽभूत्तदाह ।

तीसे णं समाए पच्चिमे तिआए पडिओवमडभागाव-
सेए एत्थ णं इमे पण्णरसकुडगरा समुप्पज्जिता । तं जहा
सुमं ? पडिस्सुइ ? सुसीमंकरे ? सुसीमंकरे ? सुसीमंकरे ?
विमलवाहणे ? चक्खुम ? उजसस्संमं ? अजिचंदे ? उ चंदाने
? ? पासेण ? ? सुमंकरे ? ? रेपाज्जि ? ? सुसंमं ? ? ५ वि ॥

(कुलकराणां सख्यास्थानं वर्णनं कुलगर शब्दे करित्वाभि)

(अप्पमभारित्रय उदाह शब्दे उक्तम्)

(१०) अप्प चतुर्थारकस्वरूपं निरूप्यते ।

तीसे णं समाए दोहिं सागरोवमकोदाकोदीहिं काले बी-
इकंते अण्तेहिं वषपज्जेहिं तदेव जाव अण्तेहिं उट्ठाए-
कम्मवज्जरीया जाव परिहीयमाणे २ एत्थ णं दुस्स-
ममुपाणामं समा कालो पविज्जिमु समणोउसो । ।
तस्यामननरन्त्यावर्तितायां समायां द्वाभ्यां सागरोपमकोदाको-
दीभ्यां ३ सागरोपमकोदाकोदी इत्येवं प्रकारेण काले व्यक्तिकाले
अनन्तवर्णपर्यवैस्तथैव त्रितोयारकप्रतिपात्तिकमवत् ज्ञेयम् । या-
वदन्तैरुपानलबीर्यपुरुषाकारपरामर्शजन्यगुणपरिहाया
हीयमानातिक्तान्तो दुष्पमसुखमानान्ता समा कालः क्षत्यपद्यत ।
हे अमण ! हे आयुष्मन् ! अथ पूर्वारकवज्जरतस्वरूपं प्रमुद्रमाह ।

अथ तत्र मनुष्यस्वरूपप्रस्ताव ।

तीसे णं भंते ! समाए जरहस्स वासस्स केरिसए आया-
रजावपढोयारे पण्णत्ते ? गोअमा ! बहुसमरमणिजे जूमि-
भागे भविस्सइ । से जहाणामए आलिगपुक्खरेइ वा जाव मणीहिं
उवसोजिजं तं जहा कत्तिमंहे ! वेव अकत्तिमंहे ! वेव तीसेणं
भंते ! समाए भरहे मणुआणं केरिसए आगारभावपढोयारे
पण्णत्ते ? गोअमा ! तेसिं मणुआणं ज्विहे संघयणे ज्विहे
संठाणे बहुरिं पण्णत्ते उहं उवत्तेणं जहंत्तेणं अंतो मुहुत्तं
उकासेणं पुव्वकोदि आउअं पालेंति पाडेंतिचा अप्पेगइया
गिरयगामी जाव देवगामी अप्पेगइया सिज्जंति जाव
सन्वदुक्खाणमंतं करेति । तीसेणं समाए तउवंसा समुप्प-
ज्जिता तं जहा अरहंतवसे चक्खवट्ठिवंसे दसारवंसे तीसेणं
समाए तेवीसं तित्थयरा एकारस चक्खवट्ठि जाव वलंदेवा एव
वासुदेवा समुप्पज्जिता ॥

इदं च स्वल्पमपि प्रायः पूर्वस्वसदृशं समकत्वात् सुगमम् ।
नवरं जघन्यमानसं हृदं तमायुस्तत्कालीनमनुष्ठा उरुहं पूर्वको-
टिमायुः पालयन्ति पालयित्वा च एषस्वपि गतिपत्तिचो
भवति । अथ पूर्वसंठातो विशेषमाह (तीसेणमित्यादि) तस्यां
समायां ये वंशा इव वंशाः प्रवाहा आधुनिका इत्येकार्याः ।
ननु सन्तानजघनः परस्परं परस्परं पितृपुत्रपौत्रपरंपरादिद्व्यवह-
राभावात् समुपद्यन्ते । तद्यथा अहंइशः चक्रवर्तिवंशः दशा-

होणां बलदेववासुदेवानां वंशः यच्च दशार्हशब्देन द्वयोः कथनं
तदुत्तरस्वभवात् । अन्यथा दशार्हशब्देन वासुदेवा एव
प्रतिपाद्या भवन्ति । “ अहं पंच दसाराणमिति ” ब्रूयन्तात् ।
यत्तु प्रतिवासुदेववंशो लोकस्तत्र प्रायोऽङ्गादुपायीत्युपाङ्गानां ति-
स्थानाङ्गं वंशत्रयस्यैव प्रकृपणात् । येन हेतुना तत्रैवं निर्देशस्त-
त्रार्थं बुद्धभावाः । प्रतिवासुदेवानां वासुदेववध्नयेन पुरुषोत्त-
मत्वाविचक्षणात् । एवमेवार्थे व्यनक्ति । तस्यां समायां यो-
विशतिस्तीर्थकराः एकादश चक्रवर्तिनः । अप्पमभरतयोस्व-
तीयारके भवन्तात् नच बलदेवाः नच वासुदेवाः ज्येष्ठमनुत्वात्
प्रथमं बलदेवप्रहणमुपलक्ष्यात्प्रतिवासुदेववंशोऽपि प्राज्ञाः स-
मुपपद्यन्तश्च गतश्चतुर्थारकः ।

(११) अप्प पञ्चमारकः ।

तीसे णं समाए एकाए सागरोवमकोदाकोदीए वाया-
लीसाए वासहस्सुदेहिं उट्ठिआए काले बीइकंते अ-
ण्तेहिं वषपज्जेहिं तदेव जाव परिहायाए परिहीयमा-
णे २ एत्थ णं दुस्समाणामं समा काले पडिबज्जिस्सइ
समणोउसो ॥

तस्यां न्यायामेकया सागरोपमकोदाकोदा द्वित्रितोयारक-
वंशहृद्वैकतयोल्लीभूया अवयव प्रत्येकमेकविंशतिसहस्रवर्णप्र-
माणयोः पञ्चमपट्टारकयोः पूरणात् काले व्यतिष्ठन्ते । अन्तर्बर्णो-
द्विपर्वैस्तथैव वायव्यपरिहाया परिहीयमाणः २ अप्प समये
दुष्पमानान्ता समा कालः प्रतिपत्स्यते । बहुलरेपेक्षया प्राविध्य-
त्काहप्रयोगः ।

अथाऽत्र जरतस्य स्वरूपं पुच्छमाह ॥

तीसे णं भंते ! समाए जरहस्स वासस्स केरिसए आगार-
जावपढोयारे भविस्सइ गोअमा ! बहुसमरमणिजे जूमि-
भागे भविस्सइ । से जहाणामए आलिगपुक्खरेइ वा
मुइगपुक्खरेइ वा जाव णाणावाणिपेचवणोहे ! कवि-
मेहिं वेव अकत्तिमेहिं वेव ।

(तीसेणमित्यादि) सर्वे प्रक्याख्यातार्थे नवरं भविष्यतीति प्रयोगः
पुच्छकापेक्षया अप्प जूमौ बहुसमरमणीयत्वादिकं चतुर्थारकत्वे
हीयमानं २ नितरं ज्ञातव्यम् । ननु स्थाप्यबहुते कषटकबहुते
विसमबहुते इत्यादिनाऽप्यस्तनसूत्रेण लोकप्रसिद्धेन च विरुध्य-
ते । नैवमतिचारितचतुर्भिरन्यैः यतोऽत्र बहुलशब्देन स्था-
प्यादिबाहुल्यं सूचितम् । न च यद्यारक इत्येकान्तिकत्वं तेन च
कविज्ज्ञातत्वाद्वा आरामाद्वा वैताव्यगिरिकुञ्जोद्वा वा बहुसमरमणी-
यत्वादिकमुपलभ्यत एवेति न विरोधः

अथ तत्र मनुजकूपं प्रमुद्रमाह ।

तीसे णं भंते ! समाए भरहे वासे मणुआणं केरिसए आ-
यारभावपढोयारे पण्णत्ते ? गोअमा ! तेसिं मणुआणं उ-
ज्विहे संघयणे ज्विहे संठाणे बहुरिंओ रयणंओ उहं उ-
वत्तेणं । जहंत्तेणं अंतो मुहुत्तं उकासेणं सादरं वास-
यं आउअं पाडेंति पाडेंतिचा अप्पेगइया गिरयगामी
जाव सन्वदुक्खाणमंतं करेति ॥

(तीसेणमित्यादि) पूर्व व्याख्यातार्थमेतत् । नवरं बाह्यरत्नयो
इत्ताः सप्तहस्तोच्छ्रयः सप्तो यद्यपि नामकोदो बहुमुद्रिकाः इ-

स्तो रक्षितकस्तयापि समपरिभाषया पूर्ण इति ते मनुजा जघ-
म्यतोऽन्तर्मुदृते उक्तयस्य सातिरेकं निरादधिकं वर्षशतमायुः पा-
क्षयति । अन्येका नैरधिकगतिगामिनाः यावत् सर्वज्ञः क्षामात्मनो
कुर्वन्ति । अथ क्षान्तिक्रिया बहुधार्मिकज्ञातपुरुषजातमपेक्ष्य तत्सर्वं
पञ्चसमये सिद्धमान्तायाम्बुस्वामिन इव न च संहरणं प्रतीत्येवं
आधनीयम् । तथा च सति प्रथमपञ्चकारकादावपि कृत्यं सुखपाठ
उपहृज्यत एवेति आह । अथ पाक्षयति अन्तं कुर्वन्तीत्यादौ प्रवि-
ष्यत्काष्ठप्रयोगं कथं वर्तमाननिर्देशः । उच्यते सर्वोपु अथसर्पि-
णीषु पञ्चमसमाह्नु इत्येव स्वरूपमिति नित्यमनुष्यवर्तमानल-
क्षणप्रयोगः । यथा हे सागरोपमे शत्रो राज्यं कुरुते इत्यादौ
तर्हि दुष्प्रमा समा काष्ठः प्रतिपत्स्यते इत्यादि प्रयोगः कथमिति
वेद्युच्यते । प्रहापकपुरुषपिकृत्यतत्त्वयोगस्यापि साधुत्वात् ।

पुनरपि तस्यां किं किं वृत्तमित्याह ॥

तीसे णं समाए पच्छिमे तिभाणं गणयन्मे पावंदधम्मे
रायधम्मे जायतेए अ धम्मचरणे अ बोद्धिजिस्सइ ।

तस्यां दुष्प्रमानात्म्याः समायाः पञ्चिमे निजगणे वर्षसहस्र-
सकप्रमाणे अतिक्रामति सति न तु अवशिष्टे तथा सति एक विंश-
तिसहस्रवर्षप्रमाणं जीवीरतीत्येव्यव्युक्तिः साकाशस्यापूर्तेः गणः
समुदाय्यो निजजातिरिति यावत् । तस्य धर्मः स्वस्ववर्धितो व्य-
वहारो विवाहादिकः । यावत्तदाः शाक्याव्यस्तेषां धर्मः प्रतीत एव ।
राजधर्मो निग्रहानुग्रहादिः । जाततेजा अक्षिसहितोऽतिस्निग्धे
क्षुपममुचमादौ, नातिक्रमे दुष्प्रमदुष्प्रमादौ चोत्पद्यत इति च-
कारादक्षिणेतुको व्यवहारो रचनादिरपि चरणधर्मश्चोत्तिगधर्मः ।
काष्ठप्रहापकव्यवहारश्च । अथ धर्मपदव्यत्ययः । प्राकृतत्वात् ।
विच्छेत्स्यति विच्छेदं प्राप्स्यति सम्प्रकृत्यधर्मस्तु केचनचित्संभव-
त्यपि विवक्षासिन्नां हि अतिक्षिप्रमेव कारिकाजायः अत एवाह । प्र-
ज्ञते "उससं धम्मसकज्जपणइ" इति उच्यते इति प्रायो प्रहणा-
त् । क्वचित् सम्प्रकृतं प्राप्यतेऽपीति प्रायः गणः पञ्चमोऽरकः ।

(१२) अथ पञ्चकारकः उक्तमन्यते ।

तीसे णं समाए एकवीसाए वाससहस्सेर्हि काले बीडकं-
ते अण्येनेहि वसपज्जेवेहि गंधरसफासपज्जेवेहि जाव परि-
ट्टीयमाणे २ एत्थ णं वसपदूसमाणां समा काले पक्कव-
जिस्सइ समणउमां । ॥

तस्यां समायामंविधानाया वर्षसहस्रेः प्रमिते काले व्यनिका-
न्ते अनन्तैर्घर्षैर्वैरेव गन्धरसस्पर्शैर्वैर्यवित्त्वं परिहर्षयमाणः
२ दुष्प्रमदुष्प्रमानात्मा समा कालः प्रतिपत्स्यते । हे अमण ! हे
आयुष्मद !

अथ तत्र प्रतररूपप्रश्नायाह ।

तीसे णं जंते । समाए उत्तमकट्टपत्ताए जरहस्स केरिसए
आयारभावपदोआरे भविससइ । गोअमा ! काठे जविस्सइ
दाहात्तए चंभात्तए कोलाहलभए समाणुभावेणं य खरफरु-
सभूलिमहला दुविसहइ वाठला भयंकरा य बाया सेवट्ठा य
वाहीने इह अभिक्खणं धूमाहिंति अ दिसा समता अस्स-
लारेणुकुसुतमपमल्लगिराऽत्रोआ समयक्खलयाए णं अहि-
अं चेदा सीअं मोच्छिहंति अहिअं मुरिआ तविसंमिति ।

तस्यां समायामुत्तमकाष्ठप्राम्नायामुत्तमावस्थागततायामित्यर्थः
परमकाष्ठप्राम्नायां वा भरतस्य कीदृशः कः आकारभावस्थाह-

तिष्ठक्षणपर्यायस्य प्रत्यवतारोऽवतरणम् आकारभावः प्रत्यव-
तारः प्रकृतः । प्रगणानाह । गौतमेत्यामन्य वक्ष्यमाणसिद्धिः
काष्ठो न विन्यति कीदृश इत्याह । दाहाभूतः दाहा इत्येतस्य श-
ब्दस्य दुःखार्तहेतुकेन करणं दाहोच्यते । तद्भूतः प्रायो यः
काष्ठः स दाहाभूतः । प्रम्मा इत्यस्य दुःकार्तगवादिभिः करणं
जम्भोच्यते । तद्भूतो यः स प्रम्माभूतः श्रावण्यनुकरणशब्दादिभ्यः ।
प्रम्मा वा भेरी सा वास्तः श्रावणात्तातो भर्जनं च यः काष्ठो जलक्षया-
सच्यन्त्यः स प्रम्माभूत इत्युच्यते । कोलाहल इहातिशयानुसम्-
हृष्यति । तं दूतः प्रायः कोलाहलभूतः समाजुभावेन काष्ठवि-
शेषसामर्थ्येन च चकारोऽत्र वाच्यान्तरवर्त्तमानाः । गमित्यलङ्कारे
अरपक्षया अन्यन्तकठोरा । धुल्या च भिक्षिना ये वातास्ते तथा ।
तुर्विषदा दुस्सहाः । व्याकुलाः असमञ्जसा इत्यर्थः । प्रयद्वरः
यः विशेषणसमुच्चयसूचकः । वास्तन्तीत्यनेन संबन्धः । अत्यन्त-
काष्ठं तुणकाष्ठानामपहाराका वातविशेषाभावे तेषां वास्तन्तीति
इहास्मिन् काले अजीह्वनं पुनः पुनर्धूममित्यन्येन च । धूममुल्लि-
खन्तीति दिशः किन्नुतासा इत्याह । समन्तात् सर्वतो रजसभा
रजोयुताः अत एव रेणुना रजसा कणुया भक्षिनास्तथा । तमः
पटलेनापचकारवृन्देन निराशोका निरसप्रकाशा निरसदृष्टि-
प्रसरा वा । ततः पट्टयकर्मधारयः । समया कृततया च कामरु-
क्षता येत्यर्थः अहिर्ते अधिकं चापत्यं चक्ष्वाः शीतं हिमं मोक्षय-
न्ति ब्रह्मयन्ति । तथैव सृष्टांस्तपन्ति तापं मोक्षयन्तीत्यर्थः काष्ठ-
रौक्ष्येण शरीररौक्ष्यं तस्माच्छाविकदोषोत्पत्तिगणपरजगति इति ॥

अथ पुनस्तत्स्वरूपं जगदाह स्वयमेवाह ।

अदुत्तरं च णं गोअमा ! अजिक्खणं अरममेहा विरसमेहा
खरमेहा खचमेहा अगिममेहा विज्जमेहा विसमेहा अज-
वण्णोदमा बाहिरोगेवेदोदीरखणपरिणामसलिला अय-
ण्णसाणिअमा चेदानीन्नयपट्टचित्तरक्षभाणिवातपठरावा-
सिद्धिचिजे णं जरहे वासे गामागारखणारखेदकव्वमद्वेदो-
ण्णुहपट्टणा समणयणायवयचउपपयग्वेणए सहपरं सहसंघं
गामारखण्यारणिरए तमे आ पाणे बहुपयारे रक्खगुञ्ज-
गुम्भलयपक्षिणपालिकुरमार्दए एतणएस्सइकाए ओमहं ।
ओ अ चिट्ठं मेहिचि पण्वयागिरिगुगल्लयलभट्टिमादीए । वे-
अहुगिरिक्खं विरावेहिंति सल्लविज्जविसमगङ्गाणिण्णु-
याणि अ गंगाभिधुज्जाइ ममलीरोहेति ।

अथापरं च हे गौतम ! अजीह्वनं पुनः पुनः अरसा अरमोदाह र-
सवर्जितजला ये भेषास्ते तथा । विरसा विरुद्धरसा ये भेषास्ते
तथा । एतद्वाचिन्युच्यते । कुरमेषाः सर्जितविकारसामानज-
पेतमेषाः । करीपसमानरसजहापेतमेषाः । (अट्टमेहसि) कचि-
द्वयते । तत्रामजजला मेषाः । अक्षिमेषाः अक्षियदाहकारिजला
इत्यर्थः । विद्युत्प्रधाना एव जलवर्जिता इत्यर्थः । विद्युज्जिपात-
वन्तो वा विद्युज्जिपातकायेकारिजलनिपातवन्तो वा भेषाः । विष-
मेषाः । जनमरणहेतुजलाः । अथ "असणि मेहा" इत्यपि पदं
क्वचित् हृदयते । तत्राथयते । कर्कादिनिपातवन्तः पर्वतादिवा-
रणसमर्थजलत्वेन वा यज्जमेषाः । अयापयन्ते न यापना प्रयोज-
कमुदकं येषां न तथा । असमाधानकारिजला इत्यर्थः । क्वचिदपि
(यणिजोद्गमा इति) तत्रायानव्यञ्जना इत्यर्थः । एतदेव व्यनक्ति ।
व्याधिर्गोवेदोन्नीरणापरिणामसलिलाः । व्याधयः विधराः ।

कुशादयो रोगाः । सद्योचातिशयादयः तदुत्थाया वेदनाया यो-
दीरक्षा क्प्रसक्तसमये उदयपरिणामं सैव परिणामः परिपाको य-
स्य सखिस्तस्य तत्तथा । तदेवैषिषं सखिस्तं येनां तं तथा । अत
पथामनोहृपानयिकाः । चक्षुःशान्तिनेन प्रहृतामानाद्योदितानां ती-
क्ष्णानां वेगवतीनां धारायां विपाताः । स प्रचुरो यत्र वर्षे स त-
था । तं वर्षे वर्षिष्यन्ति करिष्यन्तीत्यर्थः । प्रप्रायान्ते तु एते क्षीर-
मेघादयो वर्षशतैकैर्वर्षातिवर्षसदृशप्रमाणमुप्यमाकाङ्क्षाति-
क्रमं वर्षिष्यन्तीति । अतस्तेन वर्षेणानरूपं मेघादयः किं करि-
ष्यन्तीत्याह । जेषं जरहत्यादि । येन वर्षेणन करणभूतेन पूर्वो-
क्तविशेषणा मेघा विष्वंसाधिष्यन्तीति संबन्धः । भरतवर्षे प्राप्ता-
या आश्रमान्ताः प्राण्याख्यातार्थाः । तत्र गतं ज्ञानपदं मनुष्यलो-
कं तथा चतुष्पदा मनुष्यादयो गोशब्देन गोज्ञानीया यदका उ-
रश्चास्तदा तथा कचकारं वेताक्यवासिनो विद्याधरात् तथा प-
क्षिंसंघात् तथा आभ्यासपरयोर्थः प्रचारस्तत्र निरन्तासकात् ।
ब्रह्मसंघातान् द्वीपिण्यादीन् बहुप्रकाराद् । तथा बुक्कानां प्रादि-
न् गृह्यान् वृत्तादीन् प्रवृत्तीन् ग्लान् नवमाह्निकादीन् ज्ञाता अ-
शोकज्ञातयाः वह्नीः बाहुष्यादिकाः प्रयासेन पक्ष्याणां बहु भङ्ग-
रात् शल्यदिर्घाजमुक्षीत्यादीन् मृगचनस्यनिकायिकांश्च बादर-
नस्यनिकायिकांश्च मृगचनस्यनिकायिकानां स्वरुपातासंज्ञायाः ।
तथा औषधीश्च शाल्यादिकाश्चोऽन्युष्ये (पञ्चपस्यादि) य-
द्यपि पर्वतादयोऽप्येकाग्रतया उदात्तस्यापीह विशेषो ह्यवस्त-
था हि पर्वतानादुन्मयविस्तारणात् । पर्वताः क्षीमापर्वताः ।
उजयतिवैजारादयः । शुक्तिं शान्त्ययत्ने ज्ञाननिवाससूतत्वेनेति
गिरयः गोपाशगिरिचित्रकूटप्रभृतयः । कुङ्कुमं शिखारुन्दानि
चोरवृन्दानि वा सन्त्येव इत्यस्य यथैतस्य यः उद्वेगः शिरोचक्य-
मात्ररूपाः । मन् उन्नतिस्तत्रानि धृष्टुच्छ्रयरुपाणि (जट्टिपि)
ज्यायुः पोस्वादिवर्जिताः मृमयः । तत पर्वतोऽङ्गस्ते आदित्येनां
तं तथा तान् आदित्यश्चान् प्रासादशिखरादिपरिग्रहः । मकारो-
ऽक्षराक्षिकः चक्षार्थं मेघानां क्रियात्तरयौतकः विद्यावधिष्य-
न्तीति क्रियायोगः । अक्षार्थोऽपवादस्मृमाह बैताक्ष्यागिरिचर्जान्
पर्वतादीन्तित्यर्थः । शाहवतत्वेन तस्याऽधिष्यंसान् । उपलक्षणा-
द्वपकूटं शाहवतप्रायश्च शिखरुजयगिरिप्रभृतीश्च जज्ञेयित्वा तथा
स्तस्त्रिंशद्विज्ञानि जुनिर्जराः विषमगतोश्च दुःप्रश्नश्चापि कश्चि-
द्वर्गपदमपि दृश्यते । तत्र दुर्गाणि च ज्ञातव्यव्यपकारादिदुर्ग-
माणि निम्नानि च तान्युन्नतानि निम्नोन्नतानि उन्मयवाचनी-
त्यर्थः । पश्चाद् अङ्गः । तानि च कर्मजानि शाश्वतनदीत्याह
गङ्गासिन्धुवर्ज्यानि समोक्तकरिष्यन्तीति ।

(१३) अथ तत्र भरतयुगमिलरूपप्रश्नामाह ।

तीसं जंते ! समाए जरहस्स वासस्स भूमीए केरिमए
आगारजावपेकोआरे भविस्सइ । गोयमा ! भूमी जविस्सइ
इंगलभूमा मुमुभूमा अरिभूमा तेवुल्लभूमा तत्तस-
मजोइभूमा भूलिबहुसा रेणुबहुला पंकवहुला पणयवहुला
चलणिवहुला बहुए धरणिगंगाआरां सत्ताए दुभिकमाया
वि भविस्सइ ।

तस्यां भूतान् । समायां भरतस्य भूमिः कौशिक आकारभावप्र-
त्यक्षतारो भविष्यति । भगवानाह गौतम ! युमिर्भविष्यति ।
अङ्गारजना अवाहारदिवसार्हपरिपङ्कपा मुमुक्षुचतुर्विधभ्रम-
रूपा कारिकजृता जसमरूपा तत्तकैवेचकजृता बहुप्रतप्तक-

वेन्दुककृपा । तत्तसमज्योतिर्ज्ञाता तस्तेन भवे कप्रत्यवधिष्यामाह
तापेन समा तुभ्या ज्योतिषा बह्निना जृता जाता या सा तथा-
पव्यत्ययः । एवं समाससह प्राकृतत्वात् । धुसिबहुलित्यादौ धु-
क्षिः पोस्तुः रेणुः बाहुला पङ्कः कर्ममा । पणकः प्रतप्तः कर्ममा । चल-
नप्रमाणकर्मसहजनीत्युच्यते । अत एव बहुनां धरणिगोचराणां
सत्यानां दुःखेन जितो कसः कसमं यस्यां सा । दुर्मिकमा दुर-
तिकमणीत्येवार्थः । वाः समुख्ये प्रापिशब्देन दुर्मिपदार्थपरिग्रहः ।
अथ बहुनामित्यादितः प्रारज्य भविष्याक्यत्वेनोत्तरदुष्यतीति
भाव्यन्तीति एतेन पौनरुक्त्यम् ।

अथ तत्र मनुष्यलक्षणं पुञ्जति ॥

तीसं जंते ! समाए जरहं वासं मणुआणं केरिस्सए
आयाराजावपेकोआरे जविस्सइ । गोयमा ! मणुआ जविस्सति
उरूपा दुब्बसा दुग्गंथा बुरसा बुकासा आणह्ठा अकंता अ-
पिआ असुजा अमणुआ अमणोमा दीणस्सरा दीणस्सरा
अकंतेस्सरा अपिअस्सरा अमणुअस्सरा आण्णदिजवयणपचा-
याता एण्हइ । कूदकवमकंसाहवह्वेधेरनिरया मज्जाया-
निकमप्यह्ठाया अइअण्णिएण्णुज्जोया गुरुणिओगवियणरहि-
आ एण्हिअरूपा पइदण्हकसंमसुरोमा कासा खरफस्स-
मपावधेपट्टसिरा कविअपल्लिअकेसा बहुएण्णुमंणिण्णकवुहं-
सिणज्जमरूपा संकुमिअवल्लिअंगपरिण्हिअंगमंगा जरापरिण-
यव्वेधेरणएरा परिवरपपिमिअिअदंतेकेमसेद । उज्जदपयम-
मुहा विममणयणा वेकल्लामा वेकवसिअिअगयजीतणमुहा द-
वुकिहिज्जिअिअधुकिअिअफरुसत्तव । विअल्लेमंगा ककूवस-
राभिअुआ खरनिअण्णकवकंनूअविअयताण्णो दोह्मगतिविम-
ममंविंधेणणा उक्कुदिअरिअिअविअिअत्तुद्वस्सकुसंयणणकुप्पा-
णकुसंतिअा कुरुवा कुट्टाणामएकुसंज्जकुनोइणो असुअेण-
व्वाहिपिअिअअंगं खत्तेतविअज्जगं गिरुअह्ठासा सत्तपरिव-
ज्जिआ विअयचेदा नह्तेता अअजिअवणं मीउएहखरफरुसवा-
यविअज्जिअमणिअिअपंसुरओगुमिअंगमंगा बहुकोहमाणमाया-
सोना बहुमाहा असुअद्वक्खभागी ओससुअममससम्य-
सत्तपरिअह्ठा उक्कोसेणं रयण्णिप्पामायेसो सोहसवैत्तदाव-
परमाउमो । बहुपुअण्णुपरित्ताअणयवहुला गंगासिधूओ म-
हाण्णैओ वेअह्ठं च पव्वं नीमाए वावचरिणिओओ बी-
अंवीअमेअा विअ्वासिण्णो मणुआ भविस्सति ॥

(तीसेणमित्यादि) प्रखल्यं प्राण्यत् निर्वचनसूत्रे गौतम ! मनुजो
भवति कीदृशो हत्याह । दुरुपाः दुःखजाता । दुर्गन्धाः कुस्ति-
तवर्णाः । एवं दुर्गन्धाः दूरसाः रोहिण्यादिवत् कुस्तितरसोपेताः ।
दुःस्पर्शाः । कर्कशादिकृत्तिसत्स्पर्शाः । अनिष्टा अनिष्टाविषयाः ।
अनिष्टमपि किंस्तिममनीयं स्यादित्यत आह । अकान्ताः अकम-
नीयाः । अकाल्मसपि किंचित् कारणवशात्स्मीत्येव स्यादतोऽस्मिन्ना
अप्रतिहेतवः । अप्रियत्वं च तेषां कुत हत्याह । अशुभा अशो-
जनमावकृतत्वात् । अशुजनत्वं च विशेषत आह । न मनसा सततव-
नेन शुज्जतया ज्ञायन्ते इत्यमनोभाः । अमनोहृतया अनुजन्तमां
स्मृतिवशात् । दशाविशेषण किंस्तिमनोर्हं स्यादत आह । अम-
नोभाः न मनसा अग्रन्ते गम्यन्ते पुनः स्मृत्या इत्यमनोभाः । ए-

कार्यका वा एते शब्दा अनिष्टनाप्रकर्षवाचका इति सूत्र्यां अनिष्टादिविशेषोपेता अपि किञ्चिदुक्त्या इव सूत्रवत्तः स्फुरित्वा-
ह । हीनो यथान्त्येव स्वरे येषां ते तथा । हीनो बुद्धित्त्येव
स्वरे येषां ते तथा । अनिष्टादिशब्दा उक्तार्थो यवान् स्वरेण
योजनीयः । अनादेयचयनप्रत्याजाता अनादेयमद्युजगत्वाद्याध-
रा चयनं चयः प्रत्याजातं च जन्म येषां ते तथा । निष्ठेष्टा
व्यक्तम् । कृतं प्रातिजनकं रूपं कपटं परचञ्चलाय वेपान्तरकरणं
कहलः प्रतीतः । यद्ये इत्यादिप्रतिस्तरान्नं बन्धो रज्जुभिः संप्रमनं
धैरं प्रतीतिं तेषु निरताः अर्थोदात्तिक्रमे प्रधाना मुख्याः अकार्यनि-
स्योद्यताः पुरुषां प्रत्यादिकानां नियोग आहूत तत्र यो विनयक-
पमित्यादिरूपस्तेन रहिताः चः पूर्ववत् । विकलमसंपूर्णं काणं
चतुरङ्गुलिकादिस्वभावत्वात्पूर्वं येषां ते तथा । प्रकृष्टा गतां सूक-
राणांमिहाजम्पसंस्काराज्जातात् । पूर्णं गता नखाः केशाः इम-
भु रोमाणि च येषां ते तथा । कालाः कृतान्तसदृशाः कूरप्रहति-
त्वात् कृष्णा वा खरपरुषाः कर्शोतीजनीय कर्जराः इयाम-
वर्णा मीशोकुरेन निक्षिप्तोरिक्ता इव ततः कर्मधारयः
कचिद् भ्रान्तवर्णा इत्यर्थः एवं इत्यनेन तत्रानुज्ज्वलवर्णा इत्य-
र्थः स्फुटितशिरसः स्फुटितानीय स्फुटितानि दासि-
मवत् शिरसि मस्तकानि येषां तथा । कपिलाः के-
चन पलिताश्च शुक्लाश्च केचन केशाः येषां ते तथा । बहुस्नायु-
भिः प्रचुरस्नायुभिः संपिन्दं बद्धमत एव पुःलेन दर्शनीयं रूपं
येषां ते तथा । संकुटितं संकुचितं वल्यो निमित्तत्वविकारास्त-
एव तदनुकुटकारत्वात्परञ्च वीच्यः तेः परिवर्धितानि अङ्गा-
न्यवयवा यत्र तमेवं विधमङ्ग शरीरं येषां ते तथा । क इत्येवम् ।
जरा परिहता इव स्थविरकनरा जरा व्याधाः स्थविरतरा इव-
त्यर्थः । स्थविराश्चान्यथापि व्यपविष्टव्यत्ये इति जरापरिहतवश-
णम् । प्रविरता सास्तरालयेन परिश्रादिता च इमानां केशानां
केशांश्चित् पतितत्वेन दन्तमेलिगमेषां ते तथा उज्ज्वलं विकराभंघ-
टव्यम्बुं तुज्ज्वलमच्छट्वाद्योपेतं तथा कचित् तुज्ज्वलमधोमुद्रा
इति पाठस्तत्र उज्ज्वले स्पष्टे घटोमुखे कृकाटिकावद्ने येषां ते
तथा । विस्मये नयेन येषां ते तथा । वक्रा नासा येषां ते तथा । ततः
पद्मव्यकर्मधारयः । यच्चं पात्रान्तरेणस्यत्रं सलाञ्छनं यत्किमि-
र्विकृतं बीजसं मीयणं भयजनकं मुलं येषां ते तथा । द्रुकिष्टि-
भस्मिन्नामि कुक्षकुष्ठविशेषास्तत्रप्रधाना स्फुटिता पर्या च त्रिवि-
धारीत्यत्र येषां ते तथा । अत एव चित्रलाङ्काः कर्तुरावयवश-
रीराः कन्तुः पात्रा तथा कर्तुरेव कर्तुरेवनिर्मुता व्याता ये ते
तथा । अत एव कर्त्तुरीङ्गनखानां कठिनतीव्रनखानां कण्ठयुतिन
खड्गकरणेन विकृता कृतवप्रा तनुः शरीरं येषां ते तथा । टोडा-
कृतयो प्रशस्ताकाराः कचित् टोलग इति पाठस्तत्र टोडगतय उ-
च्छादिसमप्रचाराः तथा । विषमाणि दीर्घरुक्मयिने सन्धिकृपा-
नि नयनानि येषां ते विषमसन्धिकृपाः तथा उक्तुकानि
यथास्थानमनिविष्टानि अस्मिकानि किंकासाणि विप्रकानीय च
दृश्यमानास्ताराणानि येषां ते तथा । अत्र विशेषपदव्यत्ययः
प्राप्तः । अथवा उक्तुकुः स्थितास्तथा स्वभाववात् विप्रकाश्च
भोजनविशेषरहिता येषां ते तथा । दुर्बला बलहीना कुलं इहनाः
सेवार्तसंननाः कुप्रमाणहीनाः कुलं स्थिताः । दुःस्थानाः ततः
पर्णा टोडाकृत्यादिपदानां कर्मधारयः अत एव कुकृपाः कुमृत्यः
तथा । कुस्थानासनाः । कुशल्याः कुसिततययाः । कुमोजिना कु-
प्रोजिनास्तनः यतिः पक्षैः कर्मधारयः । अद्युचयः स्नानप्रवृत्तयो-
दिवर्जिताः । अश्रुनयो वा शास्त्रयजिनाः । अनेकव्याधिपरिप्रीति-

ताङ्गाः स्वस्त्यन्ती विह्वला च वार्द्धितर्हा गतिर्येषां ते तथा । नि-
रुसाद्वाः सत्यपरिवर्जिताः । विरुतं तज्जसाः । स्पष्टा-
नि अजीर्णं शीतोष्णक्षारपुरुषपातैः (विज्जडिभं) मिश्रितं व्यासमि-
त्यर्थः । अश्विनं पाण्डुकपेण रजसा न तु पीम्यरजसायुपितना-
न्युद्धुलितानि अङ्गान्यवयवा यस्य एतादृशमर्थं येषां ते तथा ।
बहुक्रोधमानमायासांसाः । बहुमोहाः न विघातं क्षुभसमुद्भूतवर्ध-
कर्म येषां ते तथा । अत एव दुःखभागिनः ततः कर्मधारयः । अ-
थवा दुःखानुबन्धिदुःखजागिनः ततः कर्मधारयः (वससंति) वा-
हुद्वयेन धर्मसंज्ञा धर्मधर्मा सत्यकर्म च ताज्यां परिच्छादाः । वा-
हुद्वयप्रद्वयेन यथा सत्यकृष्टद्वयवर्षा कदाचित्संभवति ।
तथावस्तनप्रत्ये व्याख्यातम् । उक्तवेषेण रत्नैर्हस्तस्य यक्षतुर्विश-
त्यङ्गुलक्षणां प्रमाणं तेन मात्रा परिमाणं येषां ते तथा । इह कदा-
चित् योदरा वर्षाणि कदाचिच्च विप्रतिवर्षाणि परममायु-
येषां ते तथा । श्रीश्रीरचविप्रो तु चान्द्रा ख्याणि येषां तेषां
विशानिः पुंसां परमायुरिति । बहूनां पुत्राणां नन्द्यानां यौवनाणां
यः परिधारस्तस्य प्रणयः स बहुलो येषां ते तथा । अपि ना-
त्यायुष्कल्पेऽपि बहुपत्यता तेषामुक्ता अत्येनापि कालेन यौवन-
सन्नाधादिति । ननु तदानीं युवाद्यभावेन कते वसतीत्याह ।
गङ्गासिन्धुमहानद्यो वैनाद्यं च पर्वतं निर्भां कृष्णा (वायव्यरिति)
ह्राससतिस्थानविशेषाभित्ता निर्गोहाः कुटुम्बाणि ह्रिससति-
संख्या वैभं वैताड्यावर्षाङ्गङ्गायास्तते ये नवनवविलसंमहा-
दृष्टादृष्ट एवं सिन्धवा अपि अष्टादृष्टा एव च वक्षिणाथै मरत-
मनुजा वसन्ति । वैताड्येन पर्वतो गङ्गातटद्वयप्रष्टादृष्ट एवं त-
न्नापि सिन्धुतटद्वये अष्टादृष्ट एतेषु चोत्तरार्धभरतवासिनां
मनुजा वसन्ति । बीजस्य बीजं अभिव्यतां जनसङ्ग्रहानां हेतु-
त्वात् । बीजस्यैव मात्रा परिमाणं येषां ते तथा । स्वपराः
स्वरूपत इत्यर्थः । विलयासिनो मनुजा अभिव्यन्तीति पुनः
सूत्रं निगमनवाक्यत्वेन न पुनरुक्तमवसरात्तद्व्ययम् ।

अथ तेषामाहारस्वरूपं पृच्छन्नाह ।

तेणं भेत ! मधुआ किमाहामाहारिस्मति ? गोअमा !
तेणं कालेणं तेणं सपणं गंमिभुओ म्हाएण्णो रहप-
हमित्तवित्थाराओ अकत्तसंअपपमाऽणंयं जलं केज्झिहंति
सेविअणं जले बहुमच्छकच्छज्जादएणं एो चेव एं आठ-
बहुले भविससइ ॥

ते भगवन् ! मनुजाः किमाहारमाहारिष्यन्ति । किं नोवयन्ते !
भगवानाह गौतम ! तस्मिन् काले एकान्तदुष्प्रमाणक्षणे त-
स्मिन् समये पट्टारकप्रान्त्यकं गङ्गासिन्धुमहानद्यो रथपथः
शकटचक्रव्ययप्रमितेन मार्गस्तेन मात्रा परिमाणं यस्य स ता-
दृशो विस्तरः प्रवाहव्यासो यद्योस्तं यथा । अस्मिं चक्रनाभि-
क्षेप्यकाष्ठे तत्र स्रोतो धुरः प्रवेशरन्ध्रं तद्वै प्रमाणं तेन मात्रा-
वगाहो नो यस्य स तथाविधं जलं वसतः इव प्रमाणेन धम्मरीं
जलं धरिष्यन्त इत्यर्थः । ननु कुक्षिहर्मनोरकव्यवस्थापराहि-
स्येन तत्रतपश्चहर्निशेतयोरनयोः प्रवाहस्य नैयत्येनोक्तकूपीकथं
संगच्छेते । उच्यते गङ्गाप्रपातकुण्डलितमोमदन्तरं क्रमेण
कालानुसारं जनितभरतभूमिगततापशशाद्वरजलशोषे समु-
द्रप्रवेशं तयोरुक्तमावशेषजलशोषाहित्यमिति । न काय्युपप-
त्तिरिति । तदपि च जलबहुमत्यकच्छपाकीर्णं न चैवम अ-
च्छलं बह्व्यायं सजानीयापराक्तायपि एवबहुलमित्यर्थः ।
ततस्ते मनुजाः स्रोतभनमुद्गनैस्त्रास्समयेन मुहूर्ते च यफार-

लोपोऽत्र प्राकृतत्वात् । अकारौ परस्परं समुच्चयार्थं विलेभ्यो निजोविध्यन्ति । शीघ्राया गत्या निर्गमिष्यन्ति । मुहूर्तोपरतोऽ-
तितापतिशीतयोरसहनीयत्वात् । विलेभ्यो निजोविध्य मल्य-
कच्छपानां स्थलानि । ततः भूमिः पिजन्तत्वात् शिकमैकत्वं
ब्राह्मिष्यन्ति प्रापयिष्यन्ति । ब्राह्मयित्वा च शीतातपसिः रात्रौ
शीतेन विद्या तपनेन तसैः रसशोषं प्रापितेराहारयोभ्यतो प्रापि-
तैरित्यर्थः । अतिसरसानां तज्जटाश्रिता परिपच्यमानत्वाद् म-
ल्यकच्छपैरेकविंशतिवर्षहस्त्राय यावच्चूत्सिमाज्जीविकां क-
ल्पयन्तो विद्वधाना विहरिष्यन्ति । व्याख्यातभ्येदम् ।

त एषं ते मणुआ मृगमणा ध्रुवचंभि अ मृत्युधनुचंभि
अ विलेहितो पिष्ठास्सन्ति विलेहितो पिष्ठा मच्छकच्छ-
भेयलां गहिर्हिंति गहिर्हिंतिता सीयातवेहिं इक्वीसं
वाससहस्त्रां विंशं कृपेमाणा विहरिस्सन्ति ॥

अथ तेषामस्तित्वत्वं पृच्छन्त्याह ।

ते नं भंते । मणुआ गिस्सीला पिन्वया पिग्मुणा पिग्मेरा
पिप्पक्कलाणापोसहोवामा उत्तमं मंसाहारा मच्छाहारा
लोहाहारा कुणवाहारा कालमासे कालं किंवा कहिं गच्छं-
ति कहिं उववज्जिहिंति गोयमा । उत्तमं खरगतिरिक्कल-
जोऽपिपु उववज्जिहिंति ॥

ते मनुजा नगवन् । निरुशंसा गताभारा निर्व्रता महाभानाण्डन-
विकाराः । निरुणा उत्तराण्यधिकताः । निर्येदाः । अविद्यमानकुला-
दिमर्यादाः । निष्पायावयानयौधोपवासा अस्त्यौक्यादिनि-
यमा अविद्यमानादभ्यासिदोषोपवासाभ्येत्यर्थः । 'उत्तमं' प्रायो मां-
साहाराः कथमित्याह । मत्स्याहारा यतः तथा कौकाहाराः मधु-
मोजिनः कूर्कं वा तुच्छावशिष्टं । तुच्छं आत्यधिकमाहारा येषां ते
तथा । इदं विशेषणं सुपक्रमेव । पूर्वविशेषणं प्रायो प्रदहन्त ।
केतुविहङ्गेशंभु अथ । 'मन्साहारा' इति दृश्यते । स लिपिप्रमाद
एव संज्ञाव्यते पञ्चमाङ्गे सप्तमद्यते षष्ठोद्देशे दृश्यमनुपमावर्णने
दृश्यमानत्वात् । अथवा यथासंप्रदायमेतत्पदं व्याख्येयम् । कुण-
प. शक्यतस्त्वोऽपि वसादिः । कुणपस्तदाहाराः काष्ठमासे इत्या-
दिकं प्राग्वत् । निर्वचनसूत्रमपि प्राग्वत् नवरत्नं "उत्तरणमिति"
प्रदहन्त । कश्चित् कुष्ठादहारान् देवलोकागम्येऽपि अक्रिष्टाभ्य-
वसायात् ।

अथ ये तदानीं क्रीणावशेषाभ्यनुपवास्तेषां
का गतिरिति पृच्छति ।

तीसेषं भंते । समाए सीहा वग्ग्या विगा दीविंसा अञ्जात-
तरस्सपरस्सारासजसियालाजिरालासुणगा कोसमुणगा
सासगा विद्धाना उत्तरणं मंसाहारा मच्छाहारा लोहाहारा
कुणवाहारा कालमासे कालं किंवा कहिं गच्छंति
कहिं उववज्जिति । गोयमा । उत्तमं खरगतिरिक्कलजोऽपिपु
उववज्जिहिंति तेषां भंते । इका कंका पिलगा मग्मुगा सिहं ।
उत्तमं मंसाहारा जाव कहिं गच्छिहिंति कहिं उववज्जिहिं-
ति गोयमा । उत्तमं खरगतिरिक्कलजोऽपिपु जाव उववज्जिहिंति
तस्मात् मगवन् । समायां वतुप्पदाः सिंहादयः प्रायश्चावयतायाः
श्रावदाः । प्रायो मांसाहारादिविशेषणविशिष्टाः क गमिष्यन्ति
क उत्पत्त्यन्ते । मगवानाह गौतम । प्रायः नरकतिथ्येयोनिकेप्-

त्यत्त्यन्ते प्रायो प्रदहन्त । कचिदमांसादिदेवयोनापि नवरं
चिद्गमा वरविशेषा इति ।

अथ तदानींतनपक्रितिं प्रश्नयति । "तेनमित्यादि" कत्वं नवरं
"तेयुमिति" । क्रीणावशिष्टा ये पक्षिणः इति तच्छब्दवत्त्वात्
प्राहम् । इहः काकविशेषाः कहः दीर्घापादाः । पिलका कडिग-
म्याः । महुका जलवायसाः । शिक्किना मयूरा इति गतः षष्ठारकः
तेन व्यावसर्पिण्यपि गता । जं २ वक्कं । सा त्रिविधा ।

तिविहा ओसपिणी पण्णया । तं जहा । ठकोसा यत्तिम-
मा जहा । एवं कृपियसमाओ भाणियव्वाओ जाव सु-
समसुसमा ।

काष्ठविशेषनिरूपणायाह "तिविहेत्यादि" । स्यापि वतुप्पदं
कण्ठानि नवरमवसर्पिणि । मध्ये अरके उत्कृष्टा वतुप्प मध्यमा
पश्चिमे जलया एवं सुप्रमसुक्कमादिषु प्रत्येकं त्रयं त्रयं कदवनी-
यम् । स्या० ३ ग० स्थानाङ्गपि "अंजुहो वि मरहे ए रवणपु वासे-
सु तीम्राए ओसपिणीय" । तथा सुखमा सुक्कमसुक्कमा "मणुआ
णं जाठ सरीरमाय" । स्थानाङ्गस्य टिप्पणि त्रिध्याने सुप्रं तस्य
परमार्थः अंसादिशब्दे गतमस्ति नञ् त्रिभित्ते तेन । स्यादेता०
तिविहा ओसीपुट्ठी पण्णया तंता पडुप्पंता अणायगा
स्या० ३ ग० ।

ओसपिणी ठस्सपिणी-अवसर्पियुत्सर्पिणी-सी० अवस-
र्पिणीयुक्ता उत्सर्पिणी अवसर्पियुत्सर्पिणी । विश्रित्तसारोपरम-
कांठाकांठीहक्के कालचकं, "विस् सारोपरमकांठाकोनीओ
काष्ठेमा ओसपिणी उत्सर्पिणी" । जं २ वक्कं ।

ओसपिणीकाष्ठ-अवसर्पिणीकाष्ठ-पुं० । अवसर्पिणी वाली
काष्ठम् अवसर्पिणीहक्के कालभेदे, जं २ वक्कं ।

ओसपिणीगिहिया-अवसर्पिणीगिहिका-सी० । अवसर्पि-
ण्येककल्प्यतायां विचारानुगतयायं गतिरुक्तयावत् ॥ सं० ॥

ओसर-अवसर-पुं० अवसरे, नि० अवसरो विभागः । पर्याय
इत्यनर्थान्तरम्, विशेषेण कृणे, ॥ सूत्र० १ श्रु० २ अ० ॥

ओषर-न० ऊषरे अथः अण्-प्राञ्छलपणे, राजनि० ॥ बा० ।

ओसरण-अवसरण-न० बहूनां साधुनामेकत्र मीसके, वृ० ६
उ० ॥ मेलापके, -सूत्र० १० वृ० १२ अ० ॥ देवसंस्कृतव्याख्या-
नचूडौ, पंचा० ६ विव० ॥

ओसरणकथ-अवसरणक्रम-पुं० समवसरणन्याये, पञ्चा०
८ विव० ॥

ओसरणाङ्-अवसरणादि-पुं० जिनसमवसरणप्रज्ञौ, आदि-
शब्दात्समवसरणसंबन्धिर्महेश्वरजन्माभरतोरणादित्प्रहः ॥
पञ्चा० १२ विव० ॥

ओसह-ओषण-न० ओषधेरिदम् । ओषधेरजातौ । पा० सूत्रे-
णाण् । ओषधिजाते असादौ, । वाच० । एकद्रव्यरूपे, हा० १३
अ० ॥ औ० प्रज्ञ० विपा० । केवलद्रव्यरूपे बहिःकरणमिनि, ।
गच्छ० १ अधि० च० २० एकद्रव्याभ्ये, । दशा० १० अ० । अग-
दे, वृ० ३ अ० । बहुद्रव्यसमुदाये, नि० चू० २ उ० । पलायन्-
शेकादौ, नि० चू० १ अ० हा० ॥ महतिरकघृतादौ, ज० उ०
हा० १० अ० । त्रिकटुकादौ, । हा० ८ अ० ॥ त्रिफलादौ, च ॥
औ० चिकित्साङ्गे, "बहुकपं बहुगुणं संपन्नं योग्यमौषधम्"
स्या० ४ ग० ॥ स्वायेऽण् । औषधौ च । वाच० ॥

ओसहभेसज्ज-ओपधभैपज्ज-उपा० ॥

ओस (हि) ही-ओष (धी) धि-खी० ओषः पाको धीयते० ओष-धा० किः जातिविषयत्वात् स्त्रीत्वे वा ङीष् ॥ ओषधी च । वाच० । फलपाकान्ते शास्त्रादौ, जीवा० १ प्रति० प्रत्येकशरीरबाधवनस्पतिकारिकभेदे । तज्जरा, यथा—

से किं तं ओसहीओ ? ओसहीओ अल्लेगविहाओ पाएण चाओ । तं जहा । सालीवीहीमोहू-मनवा कलमसूरतिलमुग्गा । मासणिष्कावकुलत्थ-अलिसंदसतीणएलिया । १ ।

अयसीकुसुंजकोद्व-कंगूरागववट्टकोदसा । सणसारिस्वमूलगवया-येवायसे तहप्पगारा । सेत्तं ओसहीओ । टीका नालि । प्रज्ञा० १ पद ॥ तं० उत्त० जं० आ० म० प्र० पंचा० म० सूत्र० । (इत्थोपधिप्रकृणन्तिपेषसूत्रं तदप्रदणशब्दे निषेधश्चरोगावरियाशब्दे) पुष्कलाख्यविजयक्षेत्रमुगले, पुरीमुगले, " दो पुष्पवज्रा " । तत्र " दो ओसहीओ " स्था० २ टा० ।

ओसाहिबल-ओषधिवल-न० गोधूमादिबीयै, तं० " तं चसि-वाहमाहि अणोसाहिबलं अ परिहट्थो " आण० ४ अ० ।

ओसहिर्वरिय-ओषधिवरिय-न० शाल्येच्छरगुसरोहणविषापा-हारमेधाकारणादिके ओषधीनां बीयै, सूत्र० १ भु० १ अ० ।

ओसहुव्वरियतिन्न-ओषधोरियतिन्न-न० तैलपक्वपयितरिकायाम्, ४० २ अधि० ॥

ओसा-अवश्याय-पुं० जेहे, बादराणाधिकभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । दशा० ।

ओसाण-अवमान-न० अन्ते, १ द्या० ४ टा० । गुणरत्तिके, ॥ ध० ३ अधि० । गुणरत्तिके स्थानि, " ओसाणमिच्छे मणुए समारिद्धि, अणोसिपणत्तकरित्तणच्चा । सूत्र० १ भु० ४ अ० ॥

अवश्याय-न० स्वनामण्यान्ते स्थाने । यत्र प्रसदत्तो ज्ञान्तः । " कपिदिगिरिन्मगं पाहणियपुं० च सा पण्यं ससकगं नंदिओ-साणं बीसं पासा य समकरं । उत्त० १ पृ० ३० ॥

ओसायण-अवसादनण-न० पुष्कलानां परिहारणे, विशेष० ॥

ओसारियणभर-अपसारित्तणभर-पुं० अपनीतदाहासङ्घाते, ॥ " ओसासिद्धिणजरे, जह परिहाह कमसो हु ओसे । " आण० ४ अ० ।

ओसारिय-अप (ब) सारिय-अपमारित्त-वि० अप सृ नि-च क-अवापेत्ते च उ ज० ७३ ॥ इति अवापयोरुपसर्गयो-रादेः स्वरस्य परेण सत्यस्वरज्जेन सह आनु प्रा० ॥

अपसारित्त-वि० अपनीते, आण० ४ अ० । अवलम्बिते, ॥ ज्ञा० १ अ० । ओ० । " ओसासियपक्कत्ते " अवसारिता अवशम्भिताः पक्कस्तनुप्राणविशेषा येपानं तान् ॥ विपा० २ अ० ॥ " ओ-सारियजमज्जुगलघटं " अवसारित्तमवलयधियन्तं जमज्जं समं यु-गलं द्विकं घण्टायोयं तत्तथा । ओ० । अ० ॥

ओसिअत्त-अवपीदत्त-वि० । पानीयादिष्वत्त ८ । १ । १० ॥

इति हकारस्य इत्यम् । आर्ययति, । प्रा० ३

ओसिच्चिअत्त-अपसिअयित्त-वि० उष्णउत्प्रेणापसककन्ति, । " उप्पिणोदगवियेण वा कार्यं ओसिच्चिआ भवति " ॥ सूत्र० २ भु० २ अ० ।

ओसिय-अवसित्त-वि० पर्यवसिते, उपाशान्ते, सूत्र० १ भु० १३ अ० । जिते, । विशेष० ॥

ओसुक्क-तिस्स-धा० तीक्ष्णीकरणे, चुरा-उत्त० सक० सेट । ति जेरोसुक्कः । उ । ४ । ४४ ॥ तिजेरोसुक्क इत्यादेशो वा । " ओसुक्कद, तेअय " प्रा० ।

ओसोवणी-अवस्वापिनी-खी० विद्याजेदे, सूत्र० २ भु० २ अ० । कल्प० ।

ओह-ओप-पुं० च-पुपा० घ० संसारसमुत्ते, सूत्र० १ भु० ६ अ० । सामान्यप्रकारे, ॥ ६० सूत्र० विसे० । व्य० सामान्ये, । आ० म० द्वि० । पंचा० ॥ ओधः समासः सामान्यमित्यन्तर्यान्तरम् । नि० चू० १९, ३० । ओधः संक्षेपः स्तोकाः, नि० चू० २ अ० ॥ सामान्य-शास्त्रानिधाने, आ० म० प्र० । प्रवाहे, । जं० १, यत्त० सङ्के, । को० ओधो द्विधा प्रत्ययाभेदेनात् । इत्येवमभेदपुरादि । जन्वीयो-उपप्रकारं कर्म संसारो वा तेन हि प्रात्ययन्तमपि कालमुत्तेते ॥ १॥ आचा० २ अ० ३ उ० हुननृत्यादौ, ॥ आध्यात्मिके तुष्टिजेदे । प-रंगयाम् । उपदेशे च । मदि० ॥ वाच० ॥

ओह-अवृत्त-आ० अवतरणे, । ज्वा० प० अक० । अचनेरेरं-हओरसं । ८ । ४ । ८५ अवतरंतेराद्देशः । ओहह । ओहरह । अवतरति । प्रा० ।

ओहंत्तलिया-देशी० चतुर्विधपञ्जीचयिदोप-जी० १ प्र-ति० । प्रज्ञा० उत्त० ।

ओहंत्तर-ओयन्तर-पुं० ओयं संसारसमुत्ते तिरित्ती शीम-स्य स तथा । सूत्र० १ भु० ६ अ० । ज्ञानदर्शनचारित्र्योद्दि-स्थत्येन । आवा २ अ० ३ उ० । संसारतण्णशालि, सूत्र० १ भु० १ अ० । " एस ओहंतेरे मुणी " श्र० । इति प्रातःकालात्-सेवनेन कर्मादिशरीरं धृत्वातो ज्ञातवो भवौधं तरति कांसां मु-निः स एव ज्वार्यं तरति यो मुनिः स बाह्यान्तर्यान्तरप्रहरहि-तः कश्च परिग्रहात्मनो भवति यो ज्ञातवः शब्दादिविषया-मित्युद्दिष्टः ततश्च यो मुक्तयेन वा विख्यातो मुनिः स एव भ-वीधं तरति तीर्णं एवेति वा इति । आचा० २ अ० ६ उ०

ओहट्टय-अपयट्टक-वि० पक्कत्ता प्रचर्चमानायाः क्षिणा हस्तप्र-हाविना निवर्तके, । " अणोहट्टियय " । ज्ञा० १६ अ० । वाचा निवारके, । ज्ञा० १८ अ० ।

अपहर्तुक्-वि० अकारण्यं प्रवर्तमानस्य हस्ते गृहीत्यापहारके व्यावर्तके, । ज्ञा० ८ अ० ।

ओहाणिज्जुत्ति-ओयनिस्सुक्क-खी० । ओधसामाचारिप्रतिपा-दके ग्रन्थविशेषे, । तत्र हि " जमो अरिहंताणं जमो सिकाणं जमो अवरियाणं जमो उवज्जयाणं जमो होए सव्वसाहृणं जमो पंच-णमुकागं " इति ममस्कारमुच्यते " तुविहायकमकालो, सामा-यारी अहा उ पंचव । सामायारी निविहा ओहं दसहा पयविजाय " इत्युपक्रम्य काज्जंनुपुदर्यते । तत्रौघसमाचारी तापद्विजिघीयं । अस्माश्च भदार्थत्वात् । कथंचित्कात्मान्तरत्यादाहोववाचोया मङ्गुशार्थं संबन्धादिप्रयप्रतिपादनार्थं च गाथाद्ययमाहुः " अरुदं नं बंधिचा, चौहसपुब्बी तंहे व वसपुब्बी । एकांरसेगसुत्त-त्यथाए-सज्जसाहृया " अहेत्तः यन्मिद्या चतुंदशपुर्विणः तथा । एवं दश-पुर्विणः एकादशाङ्गस्यार्थंथाकाद सज्जसाधुंक्ष पयानति पश-नि आसयाथासं द्वितीयगाथासुप्रपद्याच्यते ओधेन तु निधु-

किं वक्ष्ये । चरणकरणाजुयोगात् अल्पाङ्गारं महाधर्ममुपग्राह्यं सुविहितानामेतावन्ति पदानि ।

अधुना कृतमङ्गलः सन् संबन्धाभिधेयप्रयोजनत्रयप्रदर्शनार्थं द्वितीयं गाथासूत्रमाह ।

ओदण्डे निजुत्ती, वोच्छं चरणकरणाणाम्नामो ।

अप्यक्षरं महत्त्वं, अणुमाहृत्यं सुविदियाणं ॥

आद्यः संज्ञाः समास्तः सामान्यमित्येताऽप्यर्थः तेन ओद्येन निर्युक्तिं वक्ष्ये । इति योगः तद्नेन गाथास्वरूपेन संबन्धः प्रतिपादितः । क्रियानन्तर्यसङ्गणः तथा च व्यासक्रियायाः समासाक्रियानन्तरभूता वर्तते अतः क्रियानन्तर्यसङ्गणः संबन्धः एवं कार्यकारणसङ्गणोऽपि द्रष्टव्यः । कार्यमोक्षनिर्युक्त्यर्थपरिहानमनुष्ठानं च कारणं तु वचनरूपापञ्चाशोघनिर्युक्तिरेव एवं साध्यसाधनाद्योऽपि द्रष्टव्याः । इतिशब्दो विशेषणं किं विधानादि । ओद्येन वक्ष्ये तुशब्दात्किञ्चिद्विस्तारोऽपि "पुनरिति" निर्युक्तिं वक्ष्य इति निराधिक्ये योजनं युक्तिः सूत्रार्थयोयोगो नित्यव्यवस्थितं एवास्ते वाच्यवाचकतत्वेत्यर्थः अधिका योजना निर्युक्तिरूपेण नियमा निश्चिन्ता वा योजनति । ततश्च निर्युक्तिर्युक्तिरित्येवं वक्ष्ये एकस्य युक्तिशब्दस्य द्वौपु कृत्वा पञ्चगुणपास्तः । यथाऽप्युक्तं । कन्येति "वोच्छंमिति" वक्ष्येप्रतिपाद्ये इति । यदुक्तं भवति । कुतो वक्ष्यत इत्यत आह । चरणकरणाजुयोगात् वक्ष्यत इति चरणं वक्ष्यमाणतत्त्वं प्रतीतिं क्रियन् इति करणं पिपदन्तिशब्दादि चरणं च कारणं च चरणकरणं तयोरेतयोर्गोचरचरणकरणाजुयोगः अनुयोजनमनुयोगः इत्युक्तो योगोऽनुयोगः । अनुयुक्तो वा योगोऽनुयोगः । अथवा अणु सूत्रं महानर्थः । ततो महानर्थस्य अणुना सूत्रेण योगोऽनुयोगः तस्माच्चरणकरणाजुयोगात् निर्युक्तिं वक्ष्ये चरणकरणाभिधेयप्रयोजनं गम्यते । यथा सूत्रे घटं करोति मृदात्मकमेव तद्वद्वर्थापिति अधवा । चरणं च तत्करणं च तस्याजुयोगात् तस्माच्चरणकरणाजुयोगाभिधेयं वक्ष्य इति तद्नेनावयवनाभिधेयमुक्तम् । चरणकरणाभिधेयकिरभिधेयं किं स्वरूपां निर्युक्तिं वक्ष्य इत्यत आह । अल्पान्यङ्गराणि यस्याः सा अल्पाङ्गरा तामल्पाङ्गरामधवा क्रियाविशेषणमेतत्कथं वक्ष्ये इत्यत आह । अल्पाङ्गारं स्तोकाङ्गारं वक्ष्ये न प्रज्ञाङ्गारमित्यर्थः किमल्पाङ्गारमेव नैत्याह । महाधर्मं वक्ष्ये अथवा महानर्थो यस्याः सा महाधर्मो तां महाधर्मं वक्ष्ये तद्नेनाभिधेयविशेषणं प्रतिपादितं ज्ञातं अल्पाङ्गरामहार्थमित्येव ननुजुत्तिका प्रतिपादिता भवति । एकमल्पाङ्गारं प्रज्ञातार्थं ज्ञाति, तथाप्यतु प्रज्ञातुर् अल्पार्थं तथा प्रज्ञातार्थं प्रज्ञातार्थमल्पाङ्गरामधवा प्रतिपादिता भवति किं निमित्तं वक्ष्य इत्याह । अनुप्रमार्थमनुप्रमद उपकारोऽभिधीयते अर्थशब्दः प्रयोजनचयनं ततः उपकारः प्रयोजनं वक्ष्ये तद्नेन प्रयोजनं प्रतिपादितं द्रष्टव्यम् । कर्मा वक्ष्य इत्यत आह । सुविदितां शौनवं विदितमनुष्ठानं येषामिति सुविदिताः साधवस्तेषां सुविदितानामनुप्रमार्थमभिधेयनिर्युक्तिं वक्ष्य इति योगः ओ० ॥

अधुना भाष्यकुट्टिकेमन्त्रयं व्याख्यायति तत्र तत्त्वनेदपर्यायैर्यथैवेति पर्यायतो व्याख्यां कुञ्जभिरादीं गाथाव्यमहा ।

ओदं विदसमारे, संखेव चैव हतिं एगदा ।

धिजुजुज्जति अन्त्यात्, च वंका तेण णिजुजुत्ति ।

आद्यःपिपदो भवतीति योगः पिपदन्तिपिपदः संघातरूप इत्यर्थः । (समासति) समासन्तः समास्तः । अनु केपणं संखेकीभायन इत्यन्तं केपणमित्यर्थः । तथाच समासन्तं सवे पय विशेषा

युक्तान्ते । ओद्यः समास्तो जवर्ताति योगः । एवं भवतीति क्रिया सर्वत्र मीक्षनीया (संखेवेति) संकेपणं संखेपः संखेकीभायेन प्रेरणमित्यर्थः । चशब्दः उक्तसमुच्चये कदाचिदनुक्तसमुच्चये एव शब्दः प्रकारवाचकः । एवमेतेषामपि विपदादीनां ये पर्यायास्ते मीक्षनीया इति निर्युक्तिपदव्याख्यानार्थमाह (णिजुजुत्ति) इत्यादि निराधिक्ये योजनं युक्तिः आधिक्येन युक्ता निर्युक्ताः अर्थत इत्यर्थः । ओ० ।

अधुनाल्पाङ्गारं महाधर्ममिति यदुक्तं तद्व्याख्यानायाह ।

अप्यक्षरं महत्त्वं, महत्क्षरपत्तयं दोषु वि महत्त्वं ।

दोषु वि अप्यं च तथा, जणिअं सत्तयं चववियपं ।

अत्र चतुर्जुत्तिका अल्पाङ्गराणि यस्मिन् तद्व्याकरं स्तोकाङ्गरमित्यर्थः । (महत्त्वं) महानर्थो यस्मिन् महर्था प्रज्ञातार्थमित्यर्थः । नैमकं शास्त्रं अल्पाङ्गारं भवति महाधर्मं प्रथमो जङ्गः । अथवात्यक्तिकृतं जवर्ति (महत्क्षरपत्तयं) महाङ्गरं प्रज्ञातुर् जवर्ति । अल्पार्थं स्वभावाभिधेयं हृद्यं द्वितीयो जङ्गः । अथवात्यक्तिकृतं भवति (दोषु वि महत्त्वं) द्वयोरेपिति अङ्गारार्थयोः श्रुतत्वाङ्गारार्थमित्यर्थं परिगृह्यते । एतदुक्तं भवति । प्रज्ञातुर् प्रज्ञातुर् च तृतीयो जङ्गः तथाप्यत् कृतं भवति तदाह (दोषु वि अप्यं च तथा) द्वयोरेपि अल्पमङ्गारार्थयोः एतदुक्तं जवर्ति । अल्पाङ्गरमवर्था चेति तथेति तेन आगमोक्तेन प्रकाशेण जणितमुक्तं शास्त्रं चतुर्विकल्पं चतुर्विधमित्यर्थः । अधुना चतुर्णामपि भङ्गिक्तानां मुदाहरणवर्णनाभिधेयं गाथासूत्रमाह ।

सामावारीओद, णायज्जयणा य दिद्विआओ य ।

सोऽप्यकथासादी, अणुक्कमाकारगा चउरो ॥ १५ ॥

आद्यसामावारी प्रथममङ्गक उदाहरणं भवति । ततः प्रज्ञातुर्गत्वं मल्पायं चेति द्वितीयः कृतः ज्ञाताप्यनादियष्टाक्षं प्रथमभुतस्फण्डेषु कथानुपुष्यते । ततः प्रज्ञातुर्गत्वं मल्पायं चेति द्वितीयजङ्गं ज्ञाताप्यनानुदाहरणं चशब्दादित्यत्र यदस्यां कोटी व्यवस्थितं दृष्टिवाद्वा तृतीयमङ्गक उदाहरणमाख्यातोऽस्ति प्रज्ञातुर्गत्वं प्रज्ञातार्थं चशब्दात्वेकदेशोऽपि चतुर्जङ्गोऽङ्गारं प्रतिपादनार्थमाह (लोप्यकथासादिति) लोपिकं चतुर्जङ्गोऽङ्गारं किञ्च कथासादि आदिशब्दकिञ्चनद्रविद्रहः (अणुक्कमसि) अनुकमादित अनुक्रमेण परिपात्येव तृतीयार्थं पञ्चमी कारकाणि कुञ्जलीति कारकाप्युदाहरणानुपुष्यते चत्वारोति । यथासंखेवेति । अनुप्रमार्थं सुविदितामिति यदुक्तं तद्व्याख्यानायोदाहरणगाथा ।

बालाईणुक्कपा, संखंभिकरणमि होड अमारिणं ।

ओमे य बीयमत्तं, रसादीनं जणवयस्स ॥ १६ ॥

एवमित्युपन्यासाय यथेति गम्यते ततोऽयमर्थो भवति । यथा शङ्करिणामनुकम्पा भवति बालादीनामुपरिसंखिकरणे एवं शब्दविरैः साधुनामनुकम्पायर्थमुद्दिष्टा ओद्यनिर्युक्तिरिति संबन्धः अधुनाङ्गरगमनिका बालाः शिखोऽभिधीयन्ते ते आदिर्थां आदिशब्दात्मकमकारविपरिहृत्येतयो बालादीनामुपरिसंखिकम्पा द्वेयैत्यर्थः संखिकं करणं संखिकत्वं प्राणिनो यस्यां सा संखिकः अनेकसंखिक्यापि सिद्धेतिरित्यर्थः कृतिः करणं संखिक्याः करणं संखिकरणं तस्मिन् संखिककरणे यथानुकम्पा ज्ञाति केनामित्यर्थः । अमारिणां अगारं विष्यते येनान्ते अगारिणस्तेषाममारिणाम् । तथा दि य-

क्रोमन् प्रहरक्यादेशो भवति तस्मिन् । यदि बालादीनां प्रथमा-
स्तिका न दीयेत् ततोऽतिशुद्धाकांक्षादीनां केचनियुक्त-
गमनं प्रवर्तते । केचित्तु नः कर्मोदिकृतं न प्राप्नुवन्ति ततोऽनुक-
म्पार्थं प्रथमास्तिकापत्यतो गृहपतिं प्रयच्छति । अथैव द्वाभ्यां
दृष्टान्तरमाह । (ओमेष्ट्यादि) । अयम् कुत्रिक्तं तस्मिन्मये बीजा-
नि शास्त्रादीनि प्रत्येकं बीजानि च अर्कं च बीजजनकम् । एक
वज्रावः । राज्ञा नरपतिना दत्तं स्वीकृतं कस्य तदाह । जनपदस्य
कस्यपिक्काहो विषये मुनिर्गोप्रभूतवार्षिकं संजातं ततस्तेन कुत्रि-
क्तेण सर्वमेव धाम्यं कृत्यं नीतं शोकश्च विपद्यः । तस्मिन्मये
राज्ञा किं चिन्तितं सर्वमेव राज्यं मम जनपदायम् । यदि जन-
पदो प्रवर्तते ततः कोष्ठगारादीनां प्रजवः जनपदाभावे तु सचा-
भावः । ततस्तत्तरं कृणार्थं बीजनिमित्तं प्रकनिमित्तं च कोष्ठग-
रादिधान्यं दद्यामीति उपमनुष्यस्य द्वापितं जनपदस्य शोकस्य
प्रसन्नः संजातः पुनर्दिष्टुं चिन्तुं प्रेषितं राज्ञे इति । अयं दृष्टान्तः
अधुना दार्ष्टान्तिकप्रतिपादनायमाह ।

एवं थेरेहि इमा, अप्रामाण्याणं पथविभागं तु ।

साहण्युकपट्टा, उवदृष्टा ओहनिज्जुत्ति ॥ १६ ॥

एवमित्युपलपन्मर्थः यथा गृहपतिना बालादीनामनुकम्पार्थं
प्रकं दत्तं राज्ञा च बीजजनकमुपद्रायेमैव दत्तं एवं स्थविरः
मोक्षयितुं किः साधूनामनुपद्रायं निर्यूहेति । स्थविरा ननु बाल-
स्वामिनस्तेष्वस्मिन् मुक्त्यु च बहुवचनमिति बहुवचनेन निर्देशः
कृतः । (इमेति) इयं बहुवचनसङ्कल्पा प्रतिज्ञेनानिरुपका किम-
र्थं निर्यूहा ॥ तदाह । (अप्रामाण्याणान्येसादि) अप्रामुष्यतां
असासद्व्युत्पत्तं किमप्राप्तुवतामित्याह पथविभागं वर्षमानकाशा-
पेक्षया कल्पकत्वं चिरं कृतं चित्पन्नकाशापेक्षया तु दृष्टिवादव्यव-
स्थितं पथविभागसामाचारिभिर्युक्तं तु राज्ञेदृष्टया सामाचारि
च अप्रामुष्यतां केयामनुकम्पार्थं निर्यूहा तदाह । साधूनां शान-
त्रिकृपाः पौर्ववर्तिनिः किपायिः किपायिः कर्तुं साधवन्ती साधव-
स्तेषां साधूनां किमनुकम्पार्थम् । अनुकम्पा कृपावद् इत्येकोऽर्थः
तथा अर्थः प्रयोजनं उपदिष्टा कथिता ओचनियुक्तिः सामान्या-
र्थप्रतिपादिकास्तीत्यर्थः ॥

अथः केयमोचनियुक्तिः या स्थविरः प्रतिपादिता तां
प्रतिपादयन्माह ॥

पडिअहणं च पिमं, उवदहिपमाणं अणायतणवजं ।

पनिमवणमालोयण, जह य विसोढी मुविहियाणं १७
एवं सत्त्वये कृते सत्याह परा ननु पूर्वं अभिहितमर्हतां धन्वि-
न्योपानियुक्तिं बह्वे तत्किमर्थं बन्धनादिक्रियामकृत्यैवौचनियुक्तिं
प्रतिपादयतीत्यर्थोच्यते । अविहायेव परमार्थे भवतः तत्कारण-
घटे । इह हि बन्धनादिक्रिया प्रतिपादितैव असाधारणनामोद-
हनार्थ एव तथा हि असोकाद्यप्यहमहिदार्थादिरुपां पुजा-
नार्थयतः तद्वन्नेव स्तोत्रोऽतिदितः एवं गृहैरापुत्रैरादयो योज-
नीयाः । अतः प्रसङ्गेन प्रकृतं प्रस्तुतः (पमिहेहमंति) स्त्रिण अङ्क-
रविध्यासे प्रतिज्ञेयत्वं प्रतिज्ञेयतां वा बध्यमान इति । एतदुक्तं प्रवर्तते
आगमनानुसारं या निरुपणा केनादेः सा प्रतिज्ञेयतेति । असा-
द्व्युत्पत्तत्वं प्रतिज्ञेयनीयं बध्यम् । अथवा अनेकाकारं प्रतिज्ञे-
यतां च बध्यम् । उपधिनेदाह । (पिमंति) पिण्डनं पिण्डः ॥
संघानकपत्तं बध्य इति प्रत्येकं मीलनीयं विवाङ्मनोपनिमित्त-
कः (उवदिपमाणमिति) उवदशरीत्युपधिः उपसामान्येक सं-
यमं धारयति पोषयति स्वधर्मः । स च पात्रादिरुपः तस्य प्रमा-

यं तच्च गणनाप्रमाणं प्रमाणप्रमाणं च । (अणायतणवज्जति) नमा-
यतनमायतनं तद्वन्त्ये त्वाज्यमित्येतच्च वक्ष्ये । तन्मायतनं पण्ड-
पण्डकः संशकं यद्यतेत तद्विपरीतमायतनं (पविसेवचनित)
प्रतिसेवना एतदुक्तं प्रवर्तते संयमायुधमाह । प्रतीपसंयमा-
युधमायुधसेवना तां (ब्राह्मिण्युक्ति) ब्राह्मोचनमाहोचनानि
परे मर्यादया होचनं द्वाभ्यामर्थादेः । आलोचनेनपनिधीयते ।
किमाहोचनमेव नेत्याह (जह य इत्यादि) यथा येन प्रकारेण-
विशोधिः विशेषेण शोधिः विशोधिः एतदुक्तं प्रवर्तते । शिष्ये-
णाहोचिते अपराधे सति तद्योगं यमायुधिसप्रदानं सा विशो-
धिरभिधीयते । तां विशोधिं केषां संबन्धिनीं विशोधिं तदाह ।
सुविहितानाम् शोभनं विहितमनुष्ठानं येषां ते सुविहास्तेषां
संबन्धिनी यथा विशोधिस्तथा वक्ष्ये । अशब्दः समुच्चये किं
समुच्चिनाति कारणप्रतिसेवने अकारणप्रतिसेवने च । यथा शो-
धितस्तथा वक्ष्य इति । अत्राह येषां चरेण इयं क्रमोपपात्ये
किं प्रयोजनमित्यर्थोच्यते । यत्प्रतिज्ञेयनाहारास्य वयं सुमुपपात्ये
कृतस्तत्रैतत्प्रयोजनं सर्वविषयकया प्रतिज्ञेयनाहारास्यैव प्रति-
ज्ञेयनास्यारकास्यपिण्डस्य ग्रहणं प्रवर्तते । अतः पिण्डस्योपपात्ये
अशेषोचः विबुद्धयिपदो प्राज्ञः । इति तन्मन्तरमुपदिष्टारस्यो-
पपात्येः कियते किमर्थमितिचेत्त इ पिण्डः न पात्रकम्पादिसमस्त-
रेण ग्रहीतं शक्यते । अत उपधिप्रमाणं तद्वन्तरमभिधीयते ।
स च गृहीतं उपधिपिण्डश्च न वसतिमन्तरेणोपजोक्तं इत्यर्थः ।
अतो नायतनकर्तव्यमित्यस्य द्वारस्योपपात्येः कियते प्रतिज्ञेय-
नां कुर्वतः पिण्डग्रहणमुपधिप्रमाणम् अनायतनमायतनमन्तरं
गच्छतः कदाचित् कश्चित् कश्चित् अतिचारो भवतीत्यतोऽति-
चारद्वारं कियते स चातिचारोऽवश्यमाहोचनीयो जायवृक्षार्थ-
मतः आहोचनोत्तरकाहं प्रायश्चित्तं तद्योगं यतो दीयते । अ-
तो विबुद्धिद्वारस्योपपात्येः कृतः । इत्युक्तमितिचेत्त । ओं ।
(प्रतिज्ञेयनादिस्येज्जु तद्विधानम्) ग्रन्थमाम् ॥ ओं ।

एसा सामायारो, कथिया ये धोरुपरिसपक्का ।

संमसपपववृणार्ण, एिण्माणं महुरिसीणं ।

सुगमा ।

एवं सामायारी, जुंमता चखगरणमावुत्ता ।

साहू खवेति कम्म, अणैगजवमंविषयपत्तं १२३५

सुगमा ।

एसा अणुगहत्था, पुनविचयविबुद्धवज्जणा इणमो ।

एकारमहिं सपरि, तेतीमहिपिहिं संगहिया ।

११३३ सुगमा । ओं ।

ओहणिपण्ण-आधनिपण्ण-पुं- ओषःसामान्यमन्ययनादि-

कं । भुताभिधानं तेन निष्पन्न ओचिनिष्पन्नः निक्षेपनेहं,

सं किं तं ओषनिपण्णे २. चउम्विहे एणचेत्तं जहा अ-
उक्कयेण अक्कीये आए खवणा ।

ओचनिपण्णवर्धितः प्रहस्ततथा अध्ययनमङ्गलमात्रः
कृपणा यजानि अन्त्यार अपि सामायिकचतुर्विंशतिस्तथा-
विबुद्धि विशेषेणाणां सामान्यानि । यथा हि सामायिकमध्ययन-
मुच्यते यदि वा अक्षीयं निगद्यते इदमेव यः प्रतिपद्यते एत-
देव कृपणमिधीयते । एवं चतुर्विंशतिस्तथाविद्वन्भिधानी-
यम् । अणुं द्वारं ।

ओहबल-ओहबल-पुं- ओषेन प्रवाहेण बलं यस्य न तु क-

थयतो बलं हानिरुपजायते इति भावः । रा० । अथ्यवच्छिन्न-
बलत्वात् प्रबाहवलिः । स० । औ० । प्र० ।

ओहय-उपहृत-वि० विनाशित, झ० ।

ओहयकटप-अपहृतकाटक-पुं० । न०१६ देशोपद्रवकारिणश्चा-
रताः कण्टका इव कण्टकास्ते अपहृताः । अथकाशनासी-
न्नेव स्थगिता यस्मिन् तत् अपहृतकपटकम् । निरवकाशी-
कृतचारदे राज्ये, रा० । उपहृता राज्यापहारव कण्टका इ-
यादा यत्र राज्ये तत्तथा । आ० ६ डा० । कण्टकाः प्रतिस-
र्धिना गोत्रजाः अपहृता विनाशेन निहता यत्र तत्तथा । रा-
ज्यापहारव विनाशितस्वगोत्रजवैरिः राज्ये, डा० १ अ० ।
सू० औ० ।

ओहयमणसंकल्प-उपहतमनःसंकल्प-पुं० । उपहृतः कलुषीभूतो
मनःसंकल्पो यस्य । कलुषितपरामर्शे, कल्प० । विपा० ।

ओहयसत्तु-अपहृतशत्रु-न० प्रवलीका राजानः शत्रवस्ते
अपहृताः स्वाधिकाशमलमानीकृताः यत्र तत् अपहृतशत्रु ।
निरवकाशशत्रु राज्ये, रा० ।

उपहृतशत्रु-न० उपहृता विनाशेन निहताः शत्रवोऽगोत्रजाः
यत्र विनशोगोत्रजप्रतिस्पर्दिनि, आ० १ अ० । स्था० ।

ओहयहय-उपहृतहृत-वि० उपसामीप्येन मुद्रादिना हता
उपहृताः पुनरुपहृताः एव अङ्गादिना हता उपहृतहताः ।
पूर्वे मुद्रादिना यस्मात्तद्वादिना हते, “ओहयहय य तद्वि-
श्वस्ते कपशीहि कर्पणं” धृ० १ बु० ३ अ० ।

ओहुर-उपहृ-न० आभयविशेषे, “वधोहरपरिमंढलघाए”
प्रश्न० १ डा० ।

ओहुरिय-अपहृत्य-अ० तिरओनो भूत्येत्यर्थे, “अउउजिया ।
ओहुरिया आहृदृलपजा” आ० । “अगणितसिद्धिया
सिद्धाक्रिया ओहुरिय आहृदृलपजा” ओहुरियभ्रिकायो-
परि व्यवस्थितं पिठरकादिकमाहारमाजममपुत्र्य तत आहृत्य
गृहीत्वाऽऽहारे दद्यात् । आ० २ बु० १ अ० ७ डा० ।

ओहससा-ओयसंज्ञा-औ० मतिज्ञानाघावरणस्योपशमाच्छ-
ब्दाद्यर्थगोचरा सामान्यावबोधकियैव संज्ञायतेऽनेयेति ओय-
सज्ञा । दर्शनेपोयगुरुये सामान्यप्रवृत्तिरुपा संज्ञामेह,
स्था० १० डा० ।

ओहसत्ति-ओयशक्ति-औ० ओंओज्ञवा शक्तिरोयशक्तिः स-
र्वेषां द्रव्याणां निजनिगुणपर्याययोः शक्तिः । नञि, गुणपर्याययोः
शक्तिमात्रमोक्तत्वादिमा “गुणेति” सर्वेषां रुपाणां निजनिगु-
णपर्याययोः शक्तिमात्रमोयशक्तिः आदिमा प्रथमभेदरूपा कथ्यते
अत्र दृष्टान्तः ।

ज्ञायमाना दृष्टत्वेना-ज्यशक्तिरनुमानतः ।

किंच दुग्धादिभावेन, भोक्ता लोकासुखप्रदा ॥

यथा आन्यशक्तिर्दुतशक्तिः दृष्टत्वेन दृष्टमात्रेण अनुमानम-
मात्रतो ज्ञायमानापि लोकाणामप्रतः कथयितुं न शक्यते ।
यदि दृष्टपुत्रलेखे घृतशक्तिर्नोस्ति तदा दृष्टाहारेण भेदुर्दुर्ग-
कथं वक्षे । तदुद्धान्तर्भूता घृतशक्तिः कृत आयता इत्यमनुमी-
यमाना दृष्टमात्रेण घृतशक्तिः क्षमापि लोकाणां पुरतः प्रकाश-
यितुमशक्या । तस्मात् दृष्टमात्रेण या शक्तिः सा ओयशक्तिः
इत्येकदृष्टान्तः । किंचानुमीयमानमीयशक्तिराधा पुनर्येवहार-

देशं सम्पद्यते । तथाह दृष्टजन्तुगुहादिभावेन दुग्धद्रव्यादिमा-
त्रेण परिणमिता घृतशक्तिः प्रकाशयमाना लोकासुखप्रदा । लो-
कश्चिन्नगम्या नवेव । ततः सा शक्तिः द्वितीया समुचितशक्तिः
कथ्यते । अत्रापि विवेकः । अनन्तरकारणमभ्ये समुचितशक्तिः
परम्पराकारणमभ्ये ओयशक्तिरिति । ओयशक्त्यै तु दृष्टानि
भेदुरास्ति पुत्रा सती भेदुर्दुर्गं ददाति भेदुर्दुग्धेन इति ज्ञायते
दुग्धकारणकलापेन घृतं एवमेवेन घृतशक्तिः स्फुटीभवति ।
तथाप्यत्र दुग्धद्रव्यादिभूतमेवेति व्यवहारयोव्यव्यं लोकासुख-
प्रदेवेति । अथ च घृतशक्तिसमुचितशक्त्योरन्यकारणता
प्रयोजनमेवेति । नामान्तरद्वयमपि प्रपञ्चान्तरात्कथितमिति ज्ञे-
यम् । अथ आत्मद्रव्यमभ्ये एतच्छक्तिद्वयं विवर्तितः ।

प्राक् पुत्रलपरावर्ते, धर्मशक्तिर्यथौघाव ।

अन्यावर्ते तथा ख्याता, शक्तिः सद्भविवाङ्मनाम् ॥

यथाङ्गिनां प्राणिनां भ्रम्यानां प्राक्पुत्रलपरावर्ते प्रथमपुत्रलप-
रावर्ते जात्येकचक्षुमर्थान् अनन्तरं पुत्रलपरावर्तेषु सा कृतः
प्राप्त्यन्ते यतो “नासतो विरते गावः” इत्यादिचक्षुनाम् । तथा
पुनः अन्यार्थं चरमपुत्रलपरावर्ते धर्मशक्तिः समुचिता ख्याता ।
अत एव चरमपुत्रलपरावर्तकाशो धर्मदीपनकाशश्च कथ्यते । अत-
श्च “अक्षरपरिग्रहेषु, काशो भववास्तकाशो भणितो । चरमो
ह भ्रमद्रुग्धव, काशो तद्वचनभणितः ॥” एतद्विद्यायां पठित-
मिति । द्र० ।

ओहसामायारी-ओयसामायारी-औ० ओघः सामान्यं तद्वि-
षया सामायारी । सामान्यतः संक्षेपनिधानरूपौघमर्थिकप्रति-
पादितक्रियाकाशपे, कश्चित् वाक्यवाक्यकोरमेवदोषनिर्मुक्तौ च ।
इदं च सांप्रदायकासम्प्रजितानां तावत् भुतविज्ञानशक्तियुक्ताना-
मायुक्तत्वात्सविषये समपेक्ष्य ओघसामायारी नवमात्युर्वा-
सीयस्तुना आचार्यानिधानात्प्राप्य विशतितमात्रावृत्तात्प्रा-
प्त्योपाजुतमावृत्तात् (नद्रवाहुस्वामिना) निवृत्ता इयं च प्रथ-
मविषय एव दीयते प्रतिविषयक्रियोपयोगिनीत्वादिति (विवि-
क्षसामायारीनिषेधु) प्रथमोका, घ० ३ अधि० । प्रव० । औ० ।

ओहसिय-उपहृति-वि० उप-हृत्-क-ऊघेपे न० । १०३ । उप-
शब्दे आदे स्वरस्य परेण सस्वरव्यञ्जनेन सह ऊत् ओम्भा-
देशो वा भवत इति उप ओत्वम् । आतोपहासि, मा० ।

ओहसुय-ओयश्रुत-न० उत्सर्गभुते, न० ।

ओहसुयसमायारग-ओयश्रुतसमाचारक-पुं० ओघश्रुतं समाच-
रन्ति येते ओघश्रुतसमाचारकाः । उत्सर्गभुतसमाचारकेषु नागा-
र्हनादिषु, । न० ।

ओहस्तर-ओयस्वर-वि० ओघेन प्रवाहेन स्वरो धासां (येनां)
ता (ते) ओघस्तराः । प्रवाहस्वरे, जी० ३ प्रति० । तं० “ता-
ओघं घंटा ओहस्तराओ मेहस्तराओ” रा०

ओहादिय-अवघाटन-न० आच्छादके, अ० १ डा० ॥

ओहादिणि-अवघाटिनी-औ० प्राच्छादनेतुकम्पशोपरिस्वाव्य-
मानमहाप्रमाणकश्च स्थानीयेऽर्थे, “ओहादिणिहारमभ्ये मह-
तुल्लङ्घं तु पुच्छनी” । रा० इति । मूलटीकाकारः जी० ३ प्रति० ० ज० ।

ओहादिय-अवघाटित-वि० पिहिते, “ओहादियमादाराए” अ-
वघाटितं विभिमिलिकया पिहितं हारमप्रहारं धासां ता अव-
घाटिताप्रहाराः । दृ० १ उ० । “ओहारियमव्यञ्जं च होह धायण

खितं तु" "ओहादियंति" स्थितं विधाविना तिरस्कृतस्वभाव-
य । भाष० ६ अ० ।

ओहाण-अवधान-न० उपयोगे, । अ० ३ अ० आत्मनोऽयं-
साक्षात्करणव्यापारे, । आ० अ० अ० । चित्तं चेतना संहानमुप-
योगोऽवधानमिति पर्यायाः । भाष० ६ अ० ।

अवधान-न० विदारावधानमेव लिङ्गावधानेन वा द्विविधे
गणयक्रमणे । "अच्छब्देन ओहाणे, एकेकजनेन ओहाज वक्ष-
मन्" वि० अ० १९ उ० ।

ओहाण्येहि (य) अवधानोत्प्रेक्षित्-प्रि० । अवधान-
मपसरणं संयमसाध्यावधनेन प्रेक्षितं शीलं यस्य तथाविधः ।
उत्पन्नप्रितुकामे, २०१ चूडि० ।

ओहाम-तूल-वा० ज्वा० पर० सफ० सेद-इयत्तापरिच्छेदे,
तुलेरोहामः ८ । २५ । इति तुलेयैतत्स्व ओहाय इत्या-
देशो वा भवति । ओहाम् । तुल्यं नृजति । आ० अ० अ० ॥

ओहारिचिन्ता-अवधारयितु-प्रि० वाङ्मत्तस्याप्यर्थस्य विभाङ्गि-
तस्यैवमेवाप्यर्थस्यैवकारि, ॥

अवधारयितु-प्रि० परगुणानामवधारकारिणि, यथा अदासा-
दिकमपि परं जगति दासस्त्वं वीरस्त्वमित्यादि "अभिष्वङ्गं
ओहारयिष्या अवह" । असमाधिस्थानमेकादशदः । स० १० स०
वृत्ता० ॥

ओहारण-अवधारण-न० तत्सदाशक्तितान्यबोध्ययच्छेदप्रदिकले
निश्चये, भाष० ६ अ० विरो० (कथं शब्दोऽप्योदाहरणमिति) सर्वं
काव्यं साधारणमाममिति न० । आ० अ० अ० ।

ओहारणी-अवधारणी-अ० अवधार्यतेऽवधारयते अन्येत्यव-
धारणी । अ० २ अ० १ उ० अशोजन एवावमित्यादिक्रमयाम्
अ० ४ अ० अवधारणीजन्तुवायव, प्रज्ञा० १० पद० निश्चया
मिकायां वा जायायाम् "मुसं परिहरे भिषक् न य ओहारणी-
वय" उच्य० १ अ० "ओहारणि अप्यधिकारिणि वा भासं न प्रा-
सिञ्च सय स पुञो" इ० ८ अ० ३ उ० (इति तज्ज्ञापनविधेयः
ले कर्णं ज्ञेयः । मणामीति ओहारणी भासा इत्यादिनासाभावेऽ-
स्याः स्वरूपमाधेयिष्यते) ॥

ओहान-अ-अ-वा० आक्रमणे, ज्वा० उ० आक्रमेहोवाचो-
रच्छुंदाः ८ । ४५ । आक्रमेरेते त्रय आवेशा वा भवन्ति इति
आक्रमेरोहावादेशः । ओहाद्व अक्रम अक्राममिति । आ० ।

ओहाण्य-अवधान-न० अतपर्यायादवाङ्मयजननं, । व्य० १
उ० । उत्पन्नाजने, । व्य० ३ उ० । अवसरणे, २०१ चूडि० ।

निगमणमवक्रमणं, निस्सरणपञ्चायणं च एगदा ।

ओहाण्युत्पन्नपलोहाण-ओहावाणं च एगदा ॥

निगमनमवक्रमणं निस्सरणं पञ्चायमन्येकार्थाः । श्रोत० सु-
हृन् प्रश्रोतनमवधानमिति चैकार्थाः तत्र श्रोतनमिति सुविशो-
दने इत्यस्यैव प्रपूर्यस्य पर्यायशब्दैरप्यभिहितवाच्यार्थमतीतिक्र-
माय । तत्त्वमप्यपर्यायावस्थिति वचनमप्यस्ति । ततस्तदुप-
न्यास इति व्य० १ उ० । गणावधानेत्युत्पन्नस्तेष्वान्यच्छब्दं तत्र
प्राचक्षिप्तम् । व्य०, अ० ।

जिक्स्व य गणावक्रमम् अहाण्येपहो जेजेसा से अहच अ-
णभातो से य इच्छेजा दोषं पि तमेव गणं उवसंपज्जिता एं
विहउत्तरा तथ एं येराणं इमेयारूवे विपाए समुपज्जिचा

इमणं अजो जाणह किं परिसेविअपरिसेविं से य पुच्छियन्वे
किं परिसेविं अपरिपसेवि से य वपजा परिसेविपरिहारपसे
जे से पमाणं वयति से पमाणे वेतन्वे से किं एव माहु भंते !
सवपण्णववहास्स ।

जिक्स्व गणावक्रमम् अवधानमसंयमगमनं तदुपेक्षा
प्रज्ञेत् । स चानवधारित एव असंयमत एव सन् इच्छेत् इति
क्षिणीयमपि वारं तमेव गणमुपसंपद्य विहर्तुं तत्र स्वयविराणास्यं
वक्ष्यमाणस्तत्रोऽनन्तर एवोच्यमानरूपे विधावः समुपपद्यते ।
इदं जो वार्या ! जानीत किमयं प्रतिसेवी किंवा नेति तत्र स प्र-
व्यः । किं प्रतिसेवी किं वा नेति । तत्र स प्रव्यः । किं स प्रति-
सेवी अप्रतिसेवी वा कृतप्रतिसेवमाकः । तत्र यदि स स्वदेव-
प्रतिसेवी ततः परिहारं प्राप्तः प्राचक्षिणं प्राप्तः स्वादाय वदेत् ।
न प्रतिसेवी तर्हि नो परिहारं प्राप्तो भवति । यत्स प्रमाणं वदति
तस्मात्प्रमाणं ब्रवीत्यः सत्योक्तयो वा । अथ कस्मादिवमाहु-
भेदस्तु ! स्मरिह । सत्यप्रतिज्ञाप्यवहारस्तीर्थद्विर्देशना इति
कृता एया सूत्राकारमनिका संप्रति नियुक्तिमाव्यविस्तरः ।

सो पुण लिंगेण समं, ओहावर्धो च्छुल्लिंगमहव वि ।

किं पुण लिंगेण समं, ओहावर्धो भेदिं कज्जेहि ।

स पुनरवधानानपेक्षाः कोऽपि शिङ्गेन सममवधारयति । अवधार
कोऽपि मुक्त्वा शिङ्गं तत्र शिष्यः । किं केन कारणेन पुनर्शि-
ङ्गेन सममेव धारयति स्मरिह । एतैर्बैश्वमार्गः कार्यः कारणः "क-
ज्जति वा कारणं ति वा एगदमिति" वचनात् तान्येव कारणान्य-
विनिश्चुराह ।

अइ जीवेहिंति जजाइ, जद वारिं वणं भरइ जद बोच्छं ।

तो शिंगमोच्छसंका, पविट्ठे तथेव उवहम्मे ।

यदि भार्यादयो न जीविष्यन्ति जीवन्तं वक्ष्यमिति प्राचः । यदि-
वा तन्मे पितृपितामहाप्राजितं स्वहृजोप्राजितं वा धनं धरति वि-
धमानमवधितये यदि वा वदयति मुञ्चत इति वदयति विपुजानो-
गमिति तदाहिं निज्जं मोक्षयामि मान्यथा । एवं शङ्का प्रजतस्त-
स्य संघाटको दातव्यः किं कारणमिति चेत् उच्यते । कदाचि-
त्तेन संघाटकान्येन वाऽनुशिष्यमात्रेः प्रतिनिवेतनापीति हेनोः ।
तथा संघाटके प्रतिनिवृत्ते सति किमुत प्रवज्जामि । किंवा नेति
गङ्गाविषयो रावो व्युत्पिन्ने जनेव तमेव कारणमिति विस्तृदाह ।

गच्छं पि केइ पुरिसा, सीयंति विसयमोहियमयिया ।

ओहावताणगणा, उचिन्विदा तेसिमा सोहं ।

गच्छेद्वैविध्यतया विषयमोहितमनिका कदाचिद्विषयविर्या-
सितमतयो गणाव गच्छावधारयन्ति । तेषां तथा गणावधार-
वतां केनापि समनुशिष्यानामप्यथा न ह्युत्तरं धयं कुर्म इति । स्वय-
मेव परित्रान्य विनिवृत्तानामयं वक्ष्यमाणा वतुषो वतुःप्रकारा
शोधः प्राचक्षिणं जवति । साधेवाह ।

दण्डे लेखे कासे, भावे सोहं उ तत्तिवमा दण्डे ।

गणा जुवे अमवे, पुरोहिदिकुमारकुम्भुसे ।

कस्य कस्यतः श्रेष्ठतः कासतः भावतश्च । तत्र तासु वतसु
शोधितु मध्ये कस्य कस्यविषया इयं वक्ष्यमाणा अन्ये पुनरिदं
वदन्ति त्विषया कस्यवा शोधः । सत्त्वविषया अस्त्वविषया
च । तत्र सत्त्वविषया " उच्छावचत्तु गङ्गा " इत्यादिका पु-
र्वदाणिता । अस्त्वविषया उच्छावतादादिकोचमिष्यन्ता । यच्च

कविकं यच्च कल्पनीयमपि सूत्रेण प्रतिविष्टं तं तद्विषया ।
सर्वोपि शोधिः कृत्यत इति भाष्यकारः । संप्रति ज्ञातां कृत्य-
शोधिमाह “ राया इत्यादि ” राज्ञः प्रतीतः तस्मिन् युवराजे
अमात्ये पुरोहिते कुमारं कुलपुत्रं द्रव्यशोधिरिति वाक्यशेषः ।
कथमेतद्विषया द्रव्यशोधिरित आह ।

एषं रिच्छि तो, ददुं लोनाउ संनियचते ।

पणगादीया सोधी, बोधवा मासस्रुअंता ।

एतेषां राजादीनां ऋद्धिं दद्याद् बहो धर्मस्य फलं साक्षात्पश्य-
ते तस्माद्ब्रूमि करोमि । धर्ममिति होमाद्रोगामिष्यङ्गरूपात्
सन्निवर्तमाने वहीसस्रयोरर्थे प्रत्ययेवाह । सस्रयवर्तमानस्य
बोधवा शोधिः । पञ्चकादिमासस्रयुपयन्ता । तथा राजानं
स्वीतिमानसुपश्यन् बहो धर्मप्रभाषतः कथमेवः स्वीतिमान् ।
तस्मात्स्रयामि धर्ममिति प्रतिनिवर्तमानस्य पञ्चरात्रिन्द्वानि ।
अमात्यं दद्याद् पञ्चदश, पुरोहितं विंशतिः, कुमारं पञ्चविंशतिः ।
कुलपुत्रं मासस्रयुक्रमिति ।

चापती कुलपुत्रे, गुरुतरं राक्षणे उ भद्रुगतरं ।

चिञ्चत् किं कारणं, जणियं मुण चोयग इमं तु ।

चोययति परः किं कारणं केन कारणेन कुलपुत्रेऽप्यर्द्धिके ददे
निवर्तमानस्य गुरुतरं प्रायश्चित्तं जणिते, राज्ञो महर्द्धिकस्य
दशनेन प्रतिनिवर्तमानस्य स्रयुक्तमत्र सूरिराह । चोदकाय
येन कारणेनेत्यं प्रायश्चित्तं नानात्वं तत्कारणमर्द्धिं वदयमाणं
श्रुतवर्तयदाह ।

दीसइ धम्मसस फलं, पेवत्थं तत्थ उज्जयं कुण्णिमो ।

इहोसु पइवोसु वि, सज्जेते होइ नाणत्तं ।

दृश्यते क्लृप्तं धर्मस्य फलं साक्षात् तस्मात्प्रथमं धर्मं वयमुद्यमं कु-
र्मः । पयमुच्छि राजसंयन्त्रिप्रभृतिषु प्रचलत्स्वपि यथाक्रमं ही-
ममानरास्वपि सज्जते सङ्गमुपायति । यथा यथावलयतस्वपि
अच्छि सङ्गमुपपद्यते । तथा तथा सज्जते तीक्ष्णाभिमतं
तस्य भोगान्तरित्युक्तप्रकारेण जणति । प्रायश्चित्तनानात्वमिति ।
अपरे स्थिये ज्ञावशोधिरिति प्रतिपन्ना संप्रति क्षेत्रतः शो-
धिमभिधिसुराह ।

खंचे निवपहनगर-हारे उज्जाणा सीमाहिकेत्ते ।

पणगातीईआ लुहुअं, एणमु य सन्निचत्ते

क्षेत्रं क्षेत्रविषयां एतेष्वयः सन्निवर्तमाने दृश्यत आह (निवपहे-
त्यादि) अत्रापि सप्तमी पञ्चम्यर्थः । ततोऽयमर्थः । नृपयाधनगर-
हाराजधानाजुघानात्परतः सीमावर्त्ता तथा सीमाः सीमातिक्रमतः
किं प्रमाणं शोधित आह । पञ्चकादिका यावत्स्रयुक्तां मासः ।
इयमत्र ज्ञायमा । राजपथापञ्चरात्रिन्द्वानि नगराप्रान्निवर्त-
मानस्य दश, उद्यानापञ्चदश उद्यानात्परतः सीमावर्त्ता निवर्त-
मानस्य विंशतिरहोरात्राः सीमां निजमासः सीमानतिक्रम्य
मासस्रयुः ।

संप्रति काक्षतः शोधिमाह ॥

पहंदिश निवचत्ते, लुहुअं दसहिं सपदं जवे ।

काले संयोगे पुण्ण, एषो दव्वे य खेत्ते य ॥

यदि प्रथमे दिवसे निवर्तते तत्तस्मिन् प्रथमे दिवसे निव-
र्तमाने स्रयुक्तं मासस्रयुः प्रायश्चित्तम् । एवं यावत् दशभिर्वर्षैः
स्वपदं दशमं प्रायश्चित्तम् जयति । तथा द्वितीये दिवसे निव-

र्तमानस्य मासस्रु तृतीये दिवसे चतुर्मासस्रुः । एतुपे चतुर्मा-
सस्रुः । पञ्चमे वदस्रुः षष्ठे वदस्रुः । सप्तमे जेण्ण अष्टमे सुत्तम् ।
नवमे अन्नवच्छायात् । दशमे पाराञ्चित्तमिति । एषा काले काक्ष-
विषया शोधिः भावतो वक्ष्यमाणा । संप्रत्यत ऊर्ध्वं ऊर्ध्वं क्षेत्रे
काले च यः संयोगस्तस्मिन् वक्ष्ये प्रतिज्ञातमेव निर्यादयति ।

दव्वस्त य खेत्तसस य, संजोगे होइ मा पुण विसोही ।

रायाणं रायपहे, ददुं जासीमात्तिक्कंता ॥

पणगादीआ मातो, लुवरायं निवपहाइ ददुणं ।

दसराइदियमाई, मासस्रु होइ अंतंमि ॥

ऊर्ध्वस्य क्षेत्रस्य च संयोगे संबन्धे पुनरियं वक्ष्यमाणा भवति
विशोचिस्तामाह । (रायाणमित्यादि) येषां हि राजादिकं
द्रव्यं नृपपथादिकं क्षेत्रमधिकृत्योच्यते इतीयं ऊर्ध्वसंयोग-
जा विशोधिः । तत्र यदि राजानं राजपथे दद्याद् निवृत्तः । नतस्त-
स्य पञ्चकं पञ्चरात्रिन्द्वं प्रायश्चित्तमेवं क्षेत्रं राजपथमाहं कृत्वा
राक्षि च ऊर्ध्वे पञ्चकादिप्रायश्चित्तं भूमेण तावद्द्रव्यं यावत्क्षेत्र-
तः सीमातिक्रान्ते शोधिः प्रायश्चित्तं वाक्यमासस्तत्तथा नगरहारे
राजानं दद्याद् निवर्तमानस्य दशरात्रिन्द्वानि उद्यानाप्रान्निवर्तमान-
स्य पञ्चदश उद्यानस्य सीमावर्त्ता, तु विंशतिकं सीमां निव-
र्तमानस्य मासस्रुः । युवराजं ऊर्ध्वं नृपपथादि क्षेत्रमेतद् दद्याद्
निवर्तमानस्य दशरात्रिन्द्वानि नगरहारे पञ्चदश उद्याने वि-
ंशतिक्रान्ते सीमावर्त्तापञ्चदश पञ्चविंशतिः सीमां मासस्रु
सीमातिक्रमेण मासस्रुः ॥

सचिवे पण्दवादि, लघुगतं वीसमादि उ पुरोहे ।

अंतंमि चउगुलं, कुमारनिज्जादिआ क्षेत्रो ॥

सचिवे राजपथादिषु क्रमेण पञ्चदशादि चतुर्मासस्रुः ।
तत्तथा राजपथे सचिवं दद्याद् निवर्तमानस्य पञ्चदश रात्रिन्द्वानि
नगरहारे विंशतिक्रान्ते सीमावर्त्तापञ्चदश मासस्रुः । सीमां
मासस्रुः । सीमातिक्रमे चतुर्मासस्रुः । तथा पुरोपसि विशात्यादि
प्रायश्चित्तमन्त्रे चतुर्मासस्रुः । तत्तथा राजपथे पुरोपसं दद्याद् नि-
वर्तमानस्य विंशतिरहोरात्रं नगरहारे पञ्चविंशतिक्रान्ते मास-
स्रुः । उद्यानसीमावर्त्तापञ्चदश मासस्रुः । सीमां चतुर्मासस्रुः ।
कुमारे निजमासादि यावत् वदस्रुः । तत्तथा राजपथे कुमारं द-
द्याद् निवर्तमानस्य निजो मासः । पञ्चविंशतिरात्रो, रात्रावित्य-
र्थः । नगरहारे मासस्रुः । उद्यानं मासस्रुः उद्यानसीमावर्त्ता-
पञ्चदश चतुर्मासस्रुः । सीमां चतुर्मासस्रुः । सीमातिक्रमेण म-
स्रुः ॥

कुलपुत्रे मासादी, जगुरगं होइ अंतियेष्टाणे ।

एषो य दव्वकाले, संयोगमिं तु वोच्छामि ॥

कुलपुत्रे मासादिमासस्रुप्रायश्चित्तं क्रमेण तावद्द्रव्यं या-
वदन्तिमस्थाने वदस्रुः भवति । तत्तथा राजपथे कुलपुत्रं दद्याद्
निवर्तमानस्य मासस्रुः । नगरहारे मासस्रुः । उद्याने चतुर्मास-
स्रुः । उद्यानसीमावर्त्तापञ्चदश चतुर्मास- । सीमां पयमासस्रुः । सीमा-
तिक्रमेण मासस्रुः । तदेव ऊर्ध्वक्षेत्रसंयोग उक्तम् । इत ऊर्ध्वं
ऊर्ध्वं काले च संयोगमिमं वक्ष्यमाणं वक्ष्यामि यथा प्रतिज्ञा-
तमेव निर्यादयति ॥

रायाणं तदिवसं, ददुणं नियचे होइ मासस्रुं ।

दमाई दिवसेहिं स-पयं लुवराणां तवो वोच्छं ॥

राजानं दद्याद् तस्मिन् दिवसे यदि प्रतिनिवर्तते । तेन तु अन्न-

आमन्तरं लक्ष्मणेव तदा तस्य मासलक्ष्म प्रायश्चित्तम् । एवं क्रमेण तादृशकर्म यावद्वागनिर्दिष्टैः स्वपदं दशमं प्रायश्चित्तं भवति । तद्यथा द्वितीये दिवसे राजानं दृष्ट्वा निषत्तमानस्य मासगुरु । तृतीये दिवसे चतुर्गुरु । पञ्चमे वरमासलक्ष्म । षष्ठे वरमासगुरु । सप्तमे केदः । अष्टमे मूलं । नवमे अनवस्थाप्यम् । दशमे पाराश्रितम् । सांमतमत ऊर्ध्वं पुनराजदिमधिकृत्य वक्ष्यामि । प्रतिहासमेव करोति ॥

मासगुरु चउलक्ष्म, चउगुरु द्रुगुरु द्रुगुरुकमादी ।

नवहिं अहहि सप्तहि, छहि पंचहि चैव चरमपर्यं ॥

युवराजामात्यपुरोहितकुमारकुलपुत्रेषु यथाक्रमं प्रथमदिवसे मासगुरु चतुर्गुरुकं चतुर्गुरुकं बदलषु षट्गुरुकादि कृत्वा यथाक्रमं नवनिर्दिष्टानि सप्तभिः पञ्चभिः पञ्चभिः दिवसेभ्यस्तं पाराश्रितं वक्ष्याम्य । तद्यथा प्रथमे दिवसे युवराजं दृष्ट्वा निवर्तमानस्य मासगुरु । द्वितीये दिवसे चतुर्मासलक्ष्म । तृतीये दिवसे चतुर्मासगुरु । चतुर्थे दिवसे वरमासलक्ष्म । पञ्चमे दिवसे वरमासगुरु । षष्ठे केदः । सप्तमे मूलमष्टमे अनवस्थाप्यं नवमे पाराश्रितम् । तथा अमात्यं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्तमानस्य चतुर्मासलक्ष्म । द्वितीये दिवसे चतुर्मासगुरु । तृतीये वरमासलक्ष्म । चतुर्थे वरमासगुरु । पञ्चमे केदः । षष्ठे मूलं । सप्तमे अनवस्थाप्यम् । अष्टमे पाराश्रितमिति । तथा पुरोहितं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्तमानस्य चतुर्मासगुरु । द्वितीये वरमासलक्ष्म । तृतीये वरमासगुरु । चतुर्थे केदः । पञ्चमे मूलं । षष्ठे अनवस्थाप्यं । सप्तमे पाराश्रितम् । यथा कुमारं दृष्ट्वा प्रथमे दिवसे निवर्तमानस्य वरमासलक्ष्म । द्वितीये दिवसे वरमासगुरु । तृतीये केदः । चतुर्थे मूलम् । पञ्चमे अनवस्थाप्यम् । षष्ठे पाराश्रितम् । तथा कुलपुत्रं प्रथमे दिवसे दृष्ट्वा निषत्तमानस्य वरमासगुरु । द्वितीये केदः । तृतीये मूलम् । चतुर्थे अनवस्थाप्यम् । पञ्चमे पाराश्रितमिति । उपसंहारमाह ।

दप्ते खेते काले, भणिया सांही ष भावदणमषा ।

दंष्ट्रियजृणगसंके-ते भोष्ट्या विवस्नुजंणे दोसु ॥

इत्येवमुक्तेन प्रकारेण प्रत्येकं संयोगतश्च इत्ये केने काजे च प्रणिता भोगिर्दानीं ज्ञात इत्ययमन्ये च्यजेनेकादशव्यतिरिक्ता ज्ञापयन्ते इति बाध्यशेषः । प्रतिहासमेव कुर्वन् द्वारसंग्रहमाह । द्दिरुते राजा भूणके देशीपदमनन् बासकेषु पुत्रादित्यर्थः । स्मृते इति बाध्यशेषः । तथा संक्रमे परपुत्रं गते विषये मृते कश्चने इति गम्यते । तथा (दोसुसि) तृतीयायां सप्तमी । यथा "तिसु सेसु अल्लेकिया पुढ्या" इत्यत्र ततोऽप्यमर्थः । द्वान्यां पुरुषाज्यां स्त्रीज्यां वा बह्वयमाणलक्ष्माज्यां भोजन मायतः शोभिर्भवति । तत्र यथादेशं निर्देश इति प्रथमतो द्दिरुतदिष्टारचयमाह ।

दंष्ट्रिय सो उ नियते, पुचादिमए व चउलहू हुंति ।

संकेतमयाए वा, भोएते चउगुरु हुंति ॥

यत्र संप्रस्थिताः तत्र ते मनुष्याः कस्मिंश्चिदपराये राजाद्विषिताः । यदि वा तेषां पुत्रादिकं किमपि मृतं अथवा च्यमपीदं जातं ततो द्दिरुतवान् यदि वा पुत्रादिकं मृता नयथा उभयमपि मृत्वा निवर्तते । ततो निवृत्तिनिवृत्तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो ब्रह्ममासा जयन्ति । तथा भोजिका नाम भार्या सात्यपुत्रं संक्रान्ता । अथवा मृता भुक्ता ततोऽन्यपुत्रसंक्रान्तायां मृतायां वा भोजिकायां निवर्तमानस्य चत्वारो गुरुका गुरुमासा भवन्ति । संप्रति (जंजणे दोसुसि) व्याख्यानयति ॥

अह पुण भुंजेज्जाही, होहि उ वगोहि तवो समयं तु । इत्योहिं पुरिसेहिं, तवोहिं आरोवणा इण्णो ॥

अथ पुनस्तत्र वक्तुः सन् ब्राह्म्यां वगोभ्यामेतदेव व्यक्तमाचष्टे । स्त्रीभ्यां पुरुषाभ्यां वा समकं सार्धं तु शब्दो बालपुत्रमात्रं समस्तविशेषवृत्तकः । भुञ्जीत तत्र इयमनन्तरमुच्यमाना आरोपणा प्रायश्चित्तं । तमेवाह ।

लहुगा य दोसु दोसु य, गुरुगा ब्रम्मासगुरु लहूवेदो ।

निकसवणं विय मूलं, जे सेवइ तं समावज्जे ॥

सेव्यते स्त्रीनपुंसकादिकं तन्निष्पन्नमपि प्रायश्चित्तं तस्य भवति एष माथासंक्षेपायैः । सांमतमेतानेव विवरीषुः प्रथमतो " लहुगा य दोसु य गुरुगा " इति व्याख्यानयति ।

पुरिसे य नालवक्के, आणुव्वतो पासएण चउलहुगा ।

एयासुं विय यीसुं, अनालवक्के य चउगुरुगा ।

अत्रापि सर्वत्र सप्तमीतृतीयायां पुरुषेण नालवक्केन तुराभ्यो विशेषणार्थः । स चैतद्विनिर्दिष्टः । मिथ्यादृष्टिना अथवाऽणुव्वतोपासकेन नालवक्केन यताभ्यां ब्राह्म्यां पुरुषाभ्यां अशब्दस्यानुक्तसमुच्चयार्थत्वात् । द्दशैर्नमात्रभावकेषु च सार्धं भुञ्जानस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुका व्याख्यातम् " लघुकायदोसु तिसुरुगा " इति व्याख्यानयति । " एयासुं विय यीसुमिति " । यताभ्यामेव स्त्रीभ्यां किमुक्तं भवति । नालवक्कमिथ्यादृष्टिभ्यां नालवक्कापुत्रतोपासकेण वा सार्धं भुञ्जानस्य चतुर्गुरुका ' अनालवक्के य चउगुरुगा ' इति । अनालवक्कमिथ्यादृष्टिपुरुषेण अनालवक्कापुत्रतोपासकेन वा समं भुञ्जानस्य चतुर्गुरुका इति व्याख्यायनार्थमाह ।

अनालवक्केसणित्थि, दिट्ठचउपुरिसे द्रुगुरुगा ।

दिट्ठिणि एन अदिडे, मेण्णभोजीए द्रुगुरुगा य ॥

अनालवक्का द्दशैर्नमात्रभाषिका यश्च पूर्वं दृष्टः सन् तदानीमाभाषितः पुरुषस्तेन च समं भुञ्जानस्य बदलषुकाः । तथा (विट्ठि) पदैकदेशे पदसमुदायोपचारान् । पूर्व वा दृष्टा भाषिता तथा अदृष्टाभाषिता तेन पुरुषेण तथा (मेण्णुसि) मेण्णुवक्का मेण्णुजीवया वक्ष्यया इत्यर्थः । तथा भोजिकया आर्यया एतैः चतुर्भिः सह भुञ्जानस्य वरमासगुरुकाः ।

संप्रति केद इति व्याख्यायनार्थमाह ।

अदिट्ठभट्ठासुं वीसुं, सेमोए संजतीं केदो ।

अमणुसु संजतीए, मूलं पांजावसंवेधो ॥

पूर्वमदृष्टाभिस्रवदानीमाभाषिताभिः स्त्रीभिः सह तथा सांभोगिकं संयथाऽपि च समं भुञ्जानस्य केदः । तथा अस्साभोगिकसंयथा सह भोजने । तथा स्त्रीस्पर्शसंबन्धे च मूलं प्रायश्चित्तम् ।

सांमतमैत्रेय व्याख्यानान्तरमाह ।

अहुवा वि पुण्णसंयुय-पुरिसेहिं सिक्कचउलहू हुंति ।

पुरिसें पुहट्ठ्याए, पुरिसेयदोसुं वि गुरुगा ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदेशेनैव पूर्वसंस्तुतपुरुषैः सह पूर्वसंस्तुतस्त्रिया च समं भुञ्जानस्य चत्वारो लघुका लघुमासा भवन्ति । एतेन (लहुगा य दोसुसि) व्याख्यातम् । तथा पुरुषेतराभ्यां पुरुषस्त्रीभ्यां ब्राह्म्यामपि च भुञ्जानस्य गुरुकाभ्यध्वारो गुरुमासाः । अनेन " दोसु य गुरुगा " इति व्याख्यातम् ।

पञ्चा संयुयइत्थी-ए ळ्ळुह मेहुणीए चउगुला ।
सयणुसियेरसंजति, केदो मूलं जहा कमसो ॥
पञ्चास्तेस्तुत्या सह भुज्जानस्य वद लवयः । मैथुनक्या भै-
नजीवकन्या पयसाङ्गनया इत्यर्थः । प्रनोक्तसंयत्या सह भुज्जा-
नस्य ळ्ळः । अमोहक्या संयत्या सह मूलस्य । पुनः प्रका-
रान्तरमाह ॥

अहवा पुर संयुए त-रपुरिसत्थी सो य सो य बादीसु ।
समणुसियेरसंज, अओकंतीए मूलं तु ।
अस्य व्याख्यानं कदाप्ययनचूर्णितः कर्तव्यम् । संप्रति यदुक्तं
प्राक् “संयसं सेयते दुविहं ति” तद्व्याख्यानार्थमाह ।
धीविमग्नकिञ्चिद् वा, मेहुणकर्म व चयणमचयं ।
भूतुगम्यकोभिदुगं, परिचणतकापमादीं ।

स्त्रीविग्रहो नाम स्त्रीशरीरं स्त्रीयो नृपुंसकम् । पतत्रिकं यत्सेवते ।
अथवा (मेहुणसि) मैथुनं (कम्मसि) हस्तकर्म । अथवा
स्त्रीवत्समचित्तं या यस्मत्तिलेवते ; यदि वा सुवृणविषयं यदि-
वा उन्नमकोटि विबुद्धिकोटि अथवा (परीतमिति) प्रत्येकशरी-
रम् (अनेतसि) अन्ननकायमेवमादि द्विविधं कृष्टव्यम् । आ-
दिगाम्नासिध्मोभिर्को भानुपिकं वा भैथुनमित्यादिकं द्विपरिग्रहः ।

एप्पि तु पयाणं, जं सेवइ पावइ तमाकयणं ।
अयं तु जमावज्ज, पावइ ते तस्य सहियं तु ।

एतेषामन्नतरोदितानां स्त्रीविग्रहप्रद्विषादीनां पदानां मध्ये यत्सेव-
ते तामारोपणं तक्षिप्यत्रं प्रायश्चित्तं प्राप्नोति । अन्यथा यदा-
प्येतं संयमविश्रान्तप्रत्ययं प्रायश्चित्तं तदपि तत्र प्राप्नोति ।
ततो य परिनिनयते, सुहमं परिनिज्ज्वलितं आयरिया ।

भारियं मद्दानमार्गं, गलफसद्विद्वतो चरणम्मि ॥

तनस्तस्माद् अवाधानाप्रतिनिवृत्तात् । यथा सूत्रमेते जानन्ति
सूत्रोऽस्माकमुपरि तथैव सन्नेहा वन्ते-ते । इत्येवमतिकोमले-
नोपायिनाचार्याः परिनिर्वापयन्ति । सुखापयन्ति । येन ते सर्वे-
मात्रोचयन्ति तेनान्तरमेवं वदेयुः । यथा चरित्रमस्माकं सर्वं
गदितमस्मज्जं प्रतानि दत्तम् । एवमुक्तं सुरिभिः चरणं चरणवि-
षये भरितं महातरागमतिचरणदेव कर्म्मभिक्षिभ्यस्ते पालीभे-
दात् तदुदुक्कं तद्रूपणदेव पतिनं फलेन तत्पदेसापूर्णाभिर-
ज्जोदकं गण्यतः करणीयः । इह “सुहमं परिनिज्ज्वलितं” त्युक्तम् ।
तत्र सूत्रं परिनिर्वापणं द्विविधं । तद्यथा । जौकिकं लोकोत्तर-
कं च । तत्र लौकिकं यथा रोहिणिकवैरस्यानयकुमारण कृतम् ।
तथैवं “रुधिरादं नगरं तस्य रोहिणेया चोरो बाहिं दुग्धं चितो स-
गले नगरं सुसह । न कोहं ते येणुं सकह । अत्रया वहुमाणसामी
समोसद्वो तित्थगरयणं सोउं चोरिणं न कहामिणि कस्यं उ-
एह तस्सेवं बोझमाणसस । कंटकोपायसमो सं जाव पणेण हत्ये-
ण रुद्धरं । ताव तित्थगरा उं गहाहं पणुव । अस्मिहा य भ-
ल्लुवामा, अण्णिसनयणा य नीरजसरीरा । चउरंउण्णेण जूमं, न
जिचंति सुरा जिणो कहए” सुउ देवास्सतुर्किंकायनाविनोऽपि अ-
ज्ञानमाव्यदामान्नसन्धा न विचंत्त निम्पो येणं ते । तथा अनि-
मेयं नयमे येणं ते अनियेयनयमाः । तथा नीरजा निमंलं शरीरं
येणं ते नीरजाः शरीराः । चतुरङ्गुलेन चउर्जिरङ्गुलैः जूमं न
स्युयामीति । जितः सर्वज्ञः कथयति । अनेन सर्ववीर्यकुलामवि-
दाविच्यन्ततामविदधति । एवं “सो उ कंठयं उद्धरिया पुणं कस्ये

उवेउं गतो अत्रया सो रोहिणेयो रायगिहमितगतो रप्ति चो-
रोत्ति गहितो न य तज्जइ रोहिणेयो उवाहु अणो चोरो ततो पि-
ट्ठिउमाहचो भयइ य अक्खादि सव्वं तुमं रोहिणानो न वत्ति ।
अहं रोहिणेयो तोसिया तो मुयामो । एवं सो नीतिसत्थपिड्ढाहिं
अणुरसहिं कारणेहिं एकेकांरं पुच्चिज्जो । सो न कोहइ कदाकं
रोहिणेयो चोरोत्ति । ताहे अणुरसमा सुहमा कारणा करिउ माड
सामञ्जं पाहचो मसो निज्जेयणो जातो ताहे देवलोमानवचनसरि-
सं जवणं काउं, तस्य महरिहे सयणिज्जे तिवज्जा जिने ततो पणि-
बोहिवेलाए निव्वतिज्जमाने ताहिं जणइ । तुमं देवलोए उचव-
यो देवलोएय एसो अणुमावां ओ पुच्चिज्जो पुव्वमव्वं समं
अक्खाति सो चोरिट्ठितो देवतो अत्थप्पि ओ न अक्खाइ सो त-
क्खणं पारुति तो मा अण्णे अण्णाहा काहिंसि सव्वं अक्खाहि ।
ततो रोहिणेयो पुण तित्थयत्तणं सज्जरत्ता चित्ति । अद्वुत्तिव-
या तित्थगरा सामिणा जणिइ । । अस्मिन्नाय इत्यादि । इमं स-
व्वं वि तहं होइह । तो कयमं धरं वि जणइ नाहं रोहिणेतो ततो
मुक्को रोहिणिप- निमित्तं । यहे पास्स वि सामिणो धयणस्स
करिस्सं माहप्पं । अहं जीविस्सुहृद्वानोमी जातो अहं पुण निमं-
लं पावयणं सुभोमि । तो अहं लोए य सुहिभो जवामिति वि-
तिकण पव्वइओ” । उक्तं सूत्रं लौकिकं परिनिर्वापणं तथाचाह ॥

सुहमाइ कारणा खल्लु, लोए एमादि उचरे इणमो ।
मिच्छद्विद्वोहिं कया, किंतु हुं मे तस्य उवत्तमो ॥

सूत्रां क्वतु कारणवतना एवमारिका एवं प्रजुति आदिशास्त्रा-
नृत्तान्वयंविषो दण्यतः सुवक्तुः । उचरे लोकोत्तरं इयं वदयमा-
णस्वरूपा कारणातामेवाह । मिथ्यादृष्टिभिः किंतु कृतं मे भव-
तस्तत्र गतस्योपसर्गः किमुक्तं भवति । न तव वत्स ! विरूपाच-
रणे किमपि चित्तं केचन यदि मिथ्यादृष्टिभिः भगवत्कारणे कि-
मपि कारितः स्यात् । तत्र किं प्रतिसेविनं किं वा न प्रतिसेवित-
मिति एवमुक्तं सति यत्करोति तद्वाह ॥

अवि संभरति मिण्णेहो, पोरारो अहो अहो निप्पिवासाह ।
इहं गारवमारुवितो, कहेइ सव्वं जहा वचं ॥

अपीति संज्ञावने संभावयामीत्येतन् पुराणायामवस्था—
यां जवः शीरणः क्लेशः प्रायतोऽद्यापि निष्पवासया मदी-
या वैश्यावृत्त्यादिपियासाव्यतिरेकेणापि धरति विधत्ते इति ।
एवं गौरवमारोपितः सन् किमेतेषां कुमो जीवितमपि प्रदीयमेते-
षामवति । भगवाऽतो यथावत्तं समस्तमपि कथयति । एतदेव
स्पष्टतरमाचष्ट ॥

एवं जणितो संतो, उन्नुउचो सो कहेइ सव्वं तु ।
जे जेणं समणुज्जं, जं बा मे तहिं कयं तेहिं ॥

एवं पूर्वप्रदक्षितेन प्रकारेण भणितः सन् (उन्नुउचोति) देशी-
पदमेतत् । गव्यं वनेतं कतोऽयमर्थः । अहमेव गुरुणां मान्यो नाम-
य इति गौरवमारोपितः । सर्वमेव मुखधारणे यदनेन स्वयं समनु-
जुतं यद्वा (से) नस्य तेमिथ्यादृष्टिजः कृतं तत्समस्तमेव कथ-
यति । तत्र यदि सोऽंगीतार्थो भवति तत इहं ब्रूते ॥

एहणादीणि कयाइ, देह वए मज्जं वएतु अग्रीतो ।
पुव्वं न उवसामो, किलिइमारो अहं आसि ॥

मया ज्ञानादीनि ज्ञानाङ्गणारादीनि तथा पुर्वमुपसर्गादुपसर्ग-
व्यनारूपेष्वहं संक्षिप्यपरिणामोऽन्यमुपसर्गादुपसर्गकालमेव
पुनर्विबुद्धपरिणामो जात इति । तत एतेन कारणेन मलं ददन ।

युयं व्रतानि समारोपयत इति ज्ञावः । इति अगीतोऽगीतायो
ह्येत । एवं तेनोक्तं यदाचार्येण वक्तव्यं तदाह ॥

वसकरणं पमाणं, न होइ नइ मज्जनं नदंकारो ।

अणुमणनं कियं सेवी, अणुमणनं असेवी उ ॥

वसः न वेधकरणं न च मज्जनं नालङ्कारः प्रमाणं यथाक्रममप्र-
तिसेवना वा किंतु (सोऽव्ययणंति) यदि क्त्वादिधियं अनु-
मननं कृतं तेन सेवी प्रतिसेवनाकारो ज्ञयति । अननुमतेन तु
असेवी प्रतिसेवी । अन्वयः ॥

जो सो विसुक्कभावो, उप्पमो तेण ते चरित्तप्पा ।

धरितो निमज्जमाणा, जलेण नावा कुविदेण ॥

योऽस्मी विप्लवज्जापस्तत उपसंगप्रारब्धसमये समुपपन्नस्तेन तव
चरित्रत्वा धारितः । यथा कुविदेन कालिकेन निमज्जन्ती गीर्णति ।

जह वा महातलागं, भरितजिज्जंतमुपरिपाद्वीये ।

तज्जाएण निरुद्धं, तक्खणपरिनेण तालेण ॥

यद्यति दृष्टानुपन्यासे वा इति दृष्टान्तानुसंसृष्टये महातडागं
ज्रितमिति वर्षे पानीयेन परिपूर्णं भूतमिति भरणदेव चोपर्य-
ये कस्मिन् प्रदेशे निद्यमानपत्नीकं (तज्जातेणैपि) प्राकृतत्वात् ।

तुनीया पञ्चम्यर्थं ततोऽयमव्यस्तत्पादार्थो जातस्तज्जातः । तस्मात्ता-
दात्तालवृक्षाद्यस्मिन् कृणे उदकगतत्वेन पादोभित्तुमात्प्यस्त-
तकृणे तस्मिन्नेव प्रदेशे पतितेनेति । तादृकफलेनेति गम्यते । उदकं

गलत् तत्र निरुद्धं तद्वद्वानुपमोपनिषत् ।

एवं चरुतलागं, जादकियउपसंगर्वाविचेगेहि ।

भजंत तुमे धरियं, धिद्वल्लवेरम्माक्षेण ॥

एवं महातडागदृष्टान्तगतप्रकारेण चरणमेव तदग्रे जातयः ।
स्वजान्तरः कृता ये उपपन्नस्त एव धीविशेषाः कष्टोपश्रयगत-
जातिरुक्तोपरसंगर्वाविचेर्गैर्निद्यमानं त्वया धृतिवचनं च वैराग्यं च
धृतिवचनैराग्यं तद्वच्च तादृशोऽप्येव समुदायोपचारः । तादृकफ-
लेन धृतवत्तद्वैराग्यतालेन धारितं केवलमवधाननः प्रायश्चित्तभा-
क्त जानं तीर्थकराङ्गाङ्गाक्षदेवाः ।

परिमिहियगमणम्मि, आवधो जेण तेण संसुद्धो ।

संघामगातिहुवुद्धो, उवहिम्महणं ततो विवादो ॥

प्रतिपिच्छं ललु जगत्वाता तीर्थङ्गेनापानानुप्रोक्तं किमग्नं न-
स्मिन् प्रतिगमनं कृते । तथा कारणेन स्वीवादिता आपकं प्रायश्चित्त-
चरणानं तेन संसुद्धः कर्मसंबन्धेन नतस्माद्विशोऽपमाय नस्मै दी-
यते प्रायश्चित्तम् । अथ योऽस्मी द्वितीयः । संघाटकप्रतिगमनेन कि-
यच्चिरं स प्रतीक्षणीयस्तन आह (संघामगत्वादि) संघाटक
आह । त्रिदिवसान्, यावत्प्रतीक्षते इह इयदग्रहणं मध्यतो ज-
यितुमर्हति ततः उपविश्रद्धं कर्तव्यं तदीय उपपत्त्योक्ति्या उ-
पग्रहणीयः । ततो (विवादांशः) यत्र सोऽवधावितस्ततः प्राति-
निवृत्तस्य सहाय्येति विवादां बद्धयमानस्वरूपः कृत्यते । तदा
सप्रमाणयितव्यमिति ।

संप्रत्येनंदोसत्तारं व्याचिन्त्यासुराह

एगाहतिहं पंचाह इच्छित्तो निवत्तिओ सहायाणं ।

सग्धा उ अणुच्छंते, जगति उवहिं पि तो देहि ॥

जघन्य एकाह एकस्मिन् त्रिवसे मध्यतः उग्रहं भूकपतः प-
ञ्चाहं प्रतीक्षते यदि स निवर्तितुं चेच्छति ततः "सहायणमिति"
तं भवति । कियच्चरमस्माभिरयस्थानेभ्येहि ब्रजाम पवमुके

यदि सोऽजिघत्से नाहं ब्रजामि । नतस्मिन्प्रसत्यागमच्छति ।
यदि नागच्छति तर्हि उपधिमपितावहोइ मा उपधेरन्युपहतो-
ऽयदिति ।

न वि देमिचि य भणिए, गएसु जइ सो ससंकितो सुवति ।

उवहम्मइ नीसंके, न हम्मए अपाभिज्जंते ॥

यदि उपाध्यायं कृते स भूते । नापि नैव ददाम्युपधिमह-
मिति । तत एवं ज्ञेयते संघाटको गच्छति । संघाटगतगतो
व्याख्यातमधुना (बुद्धो उवहिमाहणः) इति तद्व्याख्यानयति 'गए-
सु' इत्यादि । गतेषु तेषु सहार्येषु यदि स शङ्कितः शङ्कनं कश्चि-
नं सह शङ्कितं यस्य येन वा सः । तथा का पुनः शङ्कोप्यते । किं
प्रजाभि किं या नेति । एवंप्रशङ्कोपेते स्वर्षति रात्रौ तदा स उप-
धिरुपहस्यते । अथ निःशङ्कः सः स्वर्षति यथा नियमात्सयोगा-
त् प्रजातिव्यभिचारे । तदा नोपहस्यते । अथ निःशङ्क उचिष्या य-
दि या यस्मिन् दिने सहायागतान्तर्दिक्कसमेवागुपित्या यदि (नि-
श्वस्य प्रजिकारिष्वप्रनिवध्यमानं क्षागच्छति । न चान्तरा रात्रौ दिव-
से वा स्वर्षति तदा तस्मिन्प्रतिबध्यमानोपहस्यते । अथ स्व-
र्षति तदुपहस्यते ।

संवैगसमावधो, अणुवहयं धेत्तुं एति तं चेव ।

अह होज्जाहि उवहोतो, सो वि य जइ होज्ज गीयन्थो ।

तो अण्वं उप्पाए, तं चावहिं विगंविओ होइ ।

अप्पभिवज्जंते उ, सुचिराण वि न हु उवहम्मं ॥

संवैगो मोक्षाभिज्ञापनं ममापन्नस्त्वमेव गुरुप्रदत्तमुपधिरुप-
पहतं गृहीत्वा एति समागच्छति । अथ नयेक्यमन्युपहतः सोऽपि
च साधुर्यदि स्यात् गीतार्थस्मनस्तनुपहतमपुधि (विगंविओसि)
परिस्थाप्यायमुपधिरुपपाप्य एतत्समागच्छति । अथ स्यात्सर्वगीतार्थस्म-
हिं तेनोपर्यवश्यतेनोपादमीयोऽगीतायेतत्वेनायनेनोपादये योग्यता-
भावात् । किंतु तेनैवोपधिता गम्यत्वम् । ममानतस्य चान्यमुपधि-
माचार्योः समर्थयान् । आनन्त्रं च साधुरिः परिस्थापयान् । संप्रति
(अप्यभिवज्जंते) इत्यादि अग्रतिष्यमानो । कर्मकर्तव्यं प्रयोगः ।
कश्चिदपि प्रतिबध्यमानो भवेति । पुनः सुचिराणि काहेन नृ निश्चि-
नं नोपहस्यते उपधिं कचन्नापि प्रतिबध्यमाकारणतः सततोपावात् ।
संप्रति विवाह इति व्याख्यामयति ।

गंतुं तेहिं कटियं, म यावि अगंतुं तारिसं कइए ।

तो तं होइ पमाणं, विसरिसकइए विवादां ओ ॥

यौ सहयायितस्य प्रेयिनौ ताभ्यां गत्वा गुरुस्मार्पितस्य प्रतिसेव-
नमप्रतिसेवनं वा कथितं स चापि कृतापवाचनं साधुरागत्य ता-
दृशं कथयति । नतस्तद्वचनं प्रमाणमुभयेषामप्यविशंसादात् । अथ
विसृष्टं कथयति । ततो विवादः सहायां कृतः । एष प्राति-
सेवीण तत्र सत्यप्रतिज्ञां लब्धुं व्यवहार इति । स एव प्रमाणो-
क्यते न सहायाः तद्वत् । प्रतिसेवनमाभिप्रेत्य विवादां दर्शितः
संप्रति मज्जादिकमधिष्ठयता ॥

अह्वा वेति अगीया, मज्जणमादीहिं एस गिहिरुतो ।

तं तु न होइ पमाणं, मां चव तर्हि पमाणं तु ॥

अथवेति प्रकारान्तरोपदेशेन अगीताथो भवते मज्जनादिभि-
र्मज्जनाङ्गरागधुर्याचिवासादिभिरप्यगृहीतानां जानः स पुनरेव-
माह । नाहं स्नानादिकं कृतवात् । यदि वा बहादहं स्वर्जनं
स्नानादिकं कारितं न पुनस्तं स्नानादिष्वनुरागवात् जान
इति तत्रैव भूमे विवादे याते सहाया भवन्ते तत्र भवति प्रमाणं

किं तु स एव तत्र प्रमाणमिति । एतदेव प्रतिकटयिषुराह ॥
परितेति य पडितेति, एवं पेरान् होइ उ विबादो ।
तस्य वि होइ पमाणं, स एव पडितस्येता न खनु ॥
स्वविरा अवेकते एव प्रतिसेवी स ग्राह । नाहं प्रतिसेवी एवं
स्वविरः सह गायार्थं यद्वा नृत्तार्थं विचारो जयति । तथापि प्र-
तिसेवनाविषयेऽपि भवति । स एव प्रमाणं न पुनः कस्य सहा-
यैरुच्यमाना प्रतिसेवना तेषां पुनरुत्तात्थार्थानां पुरतः सुरय एत-
दभिदधति ।

मज्झणमेषपरिवार-पादि जह नेच्छतां अ दोसा य ।

अणुलोमा लवमगा, एमेव इमं पिपासाश्रो ॥

यथा अनिच्छनोऽननिक्षयणोऽणुलोमा अनुकुलाः उपसर्गाः
के न इत्याह । मज्जनं स्नानं गन्धः पटवासंस्कारः परिवार-
णस्त्रिया बह्नाकारेणोपभोग आदिशब्ददेवैर्विचार्योपस-
र्गपरिचरः । एते यथा । अदोषास्तन्निवृत्त्यानुमननाज्ञाया-
त् । एवमिदमप्यधिकृत्यभावितसामुचित्यं मज्जनादिपाश्य-
मस्तद्व्यनुरागानावतां निर्दोषमिति भावः । एतदेव ज्ञाययति ॥

जहू चेव य पडिलोमा, अपडुस्संतस्स होति दोसाय ।

एमेव य अणुलोमा, होति असायज्झण अफला ॥

यथेति दृष्टान्तोपपत्त्यर्थः । च शब्दे दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः साम्या-
वधारणार्थः । यथा चैवं प्रतिज्ञोमाः प्रतिज्ञुलाः उपसर्गाः प्रद्वेषतः
प्रद्वेषमागच्छन्तो जयन्त्यदोषाय एवमेव अन्येऽपि अतिकूलोपसर्ग-
गतेन प्रकाशेन अनुज्ञोमा अवि स्वज्जनैः क्रियमाणं मज्जनाद्य
उपसर्गां " असादृशमाणे " अवनुमनने भवत्यपेक्षा । अन्यथा ॥

सोहीणज्जोगानां, अवि महती निजरा उ एयस्स ।

सुदुमो वि कम्मबंधो, न होइ उ निवपभावस्स ॥

अपीति गुणान्तरसमुच्चये स्वजानक्रियमाणमज्जनाङ्गरागाद्य-
मादृशतादेव स्वाधीनज्ञानागत्यां स्वाधीनज्ञानागत्यागच्छैत-
स्य महती निजरा पुराणकर्मनिर्जरेण प्रबुद्धप्रवृत्तयश्चानाशयसं-
भवात् । नवाप्यभिनवकर्मसंग्रहं यत आह । ननु निबृत्तपरि-
णामस्य सतः सूत्रमांसिपि कर्मसंबन्धो जयति । कर्मोपबन्धहेतो-
र्दुष्टाध्यवस्नायस्याभावात् । ३०० प्र २ उ ० ॥ (आचार्यं कपाध्या-
यो वाऽप्यभाव्य एवदेतस्माचार्यपदेऽप्यपवितव्य इति आपरि-
शदशब्दे उक्तम्) । (गणादपकस्येच्छेदस्यं गुणमुपसंपद्य विहर्तुमिति
उपसंपन्नशब्दे) । (अवधायितुकममिनाशदशस्यानानि प्रत्युपेक-
णानामिति अङ्गारसदृशशब्दे) ।

जया ओहाविआ होइ, इन्दो वा पडिओ इमं ।

सव्वधम्मपरिअण्डो, स पच्छा परितप्पई ॥२॥

यथा अवधायितोऽग्रस्तो भवति । संयमसुखविचूतकसम्पन्नित इ-
त्यर्थः । इन्दो वेति देवराज इव पतितः इमां गतः स्वविजयप्रसेन
भूमौ पतित इति भावः । इमा जूमिः सर्वधर्मपरिद्वष्टः सर्वधर्मज्यः
क्षान्त्यादियः आसेधितेज्योऽपि यावत् प्रतिष्ठमनुग्राहनात्
क्षौकिकेज्योऽपि वा गौरवादिभ्यः परिद्वष्टः सधैतः च्युतः स प-
तितो नृत्वा पश्चात्समात् सोहावसाने परितप्यते । किमिदमर्थं
जयानुष्ठितमित्यनुप्रासं करोतीति सूत्रार्थः ॥

जया अ वंदिमां होइ, पच्छा होइ अवंदिमो ।

देवया व नुअहाणा, स पच्छा परितप्पई ॥ ३ ॥

यथा वन्द्यो जयति । अग्रमण्यार्थस्यो नरेन्द्राणां पश्चात्तरति । उ-
त्क्रिप्यतः सज्जवन्धः तथा च देवता इव काचित्पद्मवत् स्था-

मच्युता सती । स पश्चात्परितप्यत इत्येतत्पूर्ववदिति सूत्रार्थः तथा ।

जया य पुडुमो होइ, पच्छा होइ अणुडुमो ।

राया व राजपक्कन्तो, स पच्छा परितप्पई ॥ ४ ॥

यथा च पुडुमो जयति वक्त्रभकादिभिः आमणयसामर्थ्याङ्का-
नां पश्चात्तत्पुण्यजितः सन्नपुण्यो लोकानामेव । तदा राजेव रा-
ज्यप्रसन्नः महतो भोगादिप्रभुत्वात् स पश्चात्परितप्यत इति पूर्वव-
देवेति सूत्रार्थः ॥ तथा ॥

जया य माणिमां होइ, पच्छा होइ अमाणिमो ।

तिट्ठिण्व कव्वे छुदो, स पच्छा परितप्पई ॥ ५ ॥

यथा च माणो जवत्यनुष्ठानाङ्काकारणानि माननीयः शी-
लप्रभावेन पश्चात्तद्व्यवसायस्वतन्त्रपरित्यागेन तदा भेद्यैव कवेदं
महाभुक्तसंनिवेशः क्लिप्तः सन्न पश्चात्परितप्यत एतत् समानं
पूर्ववदेति सूत्रार्थः ॥

जया य थेरओ होइ, समड्कं तुअण्णो ।

मण्डोण्व गल्लिं गीलिता, स पच्छा परितप्पई ॥ ६ ॥

जया य कुकुर्वस्स, कुत्तर्पादिं विअम्भई ।

हत्थीव वैथेण वक्को, स पच्छा परितप्पई ॥ ७ ॥

यथा च स्वविरा भवति स त्यक्तसंयमो वयःपरिणामेन एत-
द्विषप्रप्रतिपादनायाह । समनिष्ठास्त्वयैवनेन एकान्तस्वविर इति
ज्ञायः । तदा विषाककुटुक्त्याङ्गानां मत्स्य इव गल्लं बन्धिं गि-
स्तितामिह तायाविषकर्मसोहाकण्टकविश्रुः सन्न पश्चात्प-
रितप्यत एतदपि समानं पूर्ववदेति सूत्रार्थः । एतदेव स्पष्टयति ॥

पुत्तदारपरिकेसो, मोहसंतापसंतओ ।

पंकोससो जहा नागां, स पच्छा परितप्पई ॥ ८ ॥

पुत्तदारपरिकीर्णो विपयसेवनात् पुत्रकलत्रादिभिः सर्वतो वि-
क्षिप्तः मोहसंस्तान्ततोऽहोनीयमोहनीयकर्मसाधेन व्याप्तः ।
पद्मपल्लो यथा नागः कर्दमावमनो धनगज इव स पश्चात्प-
रितप्यते । हाहा किं मयैवमसज्जसमनुष्ठितमिति सूत्रार्थः । क-
श्चित्सत्त्वतन्तर एव च परितप्यत इत्याह ।

अज्ज यादं गणी हुंनो, जाविअपा बहुस्सुआं ।

जइ इ रयंतो परिआए, साममे जिणदेसए ॥ ९ ॥

अथ तावद्दमयास्मिन्दिषसे । अहमित्यात्मनिर्देशे गणी स्या
माचार्यो भगवत्पुत्रः । अहिततामा प्रवृत्त्येवमाश्रयानाभिः बहुकुल
उभयलोकहितवृत्तानुगतो यद्वि किं स्यादित्याह । यद्यहमर-
मिष्यं पर्यायं प्रवृत्त्याकेषो सोऽन्येकमेव इत्याह । आमतये क्षमणानां
संबन्धिनः सोऽपि शाक्यादिभेदमिष इत्याह । जिनदेशेन
निर्भेदसंबन्धिनोति सूत्रार्थः । अवधानोत्प्रेक्षितः स्थिराक-
रणार्थमाह ।

देवलोकसमानो अ, परिआओ महोसिणं ।

रयाणं अरयाणं च, महानरयसारिसो ॥ १० ॥

देवलोकसमानस्तु देवलोकसदृश एव पर्यायः प्रवृत्त्याकृतः ।
महर्षीणां सुसाधूनां रत्नानां सत्त्वानां पर्यायः पद्मेति गम्यते ।
एतदुक्तं भवति । यथा देवलोकः देवाः प्रेक्षास्तथापुनः अ-
र्क्षमनसस्तिष्ठन्त्येषां सुसाधवोऽपि ततोऽधिकं भावतः प्रत्यु-
पेक्षणादि क्रियायां स्यात्पुनः उपादेयविशेषत्वात् । प्रत्युपेक्षादि-
रिति । देवलोकसमान एव पर्यायो महर्षीणां रत्नाभिमिति । अर-
तानां च भावतः सामाचार्योमसत्त्वानां च शब्दाद्विषयमित्या-

पिणां च भगवन्निरुद्धिद्विभक्तानां बुद्धस्तत्त्वानां महानरकस-
द्वयो वीरवदुपस्तकारणत्वान्नानसदु-क्षातिरेकास्तथा विद्व-
म्बानां चित्त्वायः । एतदुपसंहारेणोपनिगमयन्माह ।

अमरोवमं जाणिअ सुखसमुत्तमं,

रयाण परिआइं तहा रयाणं ।

निरओवमं जाणिअ दुक्खसमुत्तमं,

रमिज्ज तम्हा परिआइं पंदिअ ॥ ११ ॥

अमरोपममुक्त्यायादेवसद्वरं हात्वा विहाय सौख्यमुत्तमं
प्रथमसौख्यं केषामित्याह । रतानां पर्यायं सकानां सम्यक्
प्रत्युपेक्षादिकियाद्यं धामण्यं । तथा अरतानां पर्याय एव
किमित्याह । नरकोपमं नरकतुल्यं हात्वा दुःखमुत्तमं प्रधानमु-
क्त्यायाद्यस्मादेवं रतारतविषाकस्तस्मात् रमेत शक्तिं कुर्यात्
केत्याह । पर्याय उक्तस्वरूपे परितः । शास्त्रार्थज्ञ इति सूत्रार्थः
पर्यायच्युतस्यैहिकं दोषमाह ।

धम्मा उहं मिअिववेअं,

जासग्गिज्जाअमिवपेतेअं ।

हीदंति एं दुव्विहिअं कुसीला,

दाहद्धिअं घोरविअं व नागं ॥ १२ ॥

धर्मात् अमरधर्मेतः अर्थं च्युतं श्रियेपेतं तपोलक्ष्या अपगतं
यद्वाग्निमग्निप्रोधाधानलं विध्यानमिव यागावसाने अल्पनेज-
स्वमल्पशब्दोऽभावे तेजः शून्यं अस्मकल्पमित्यर्थः । हीलयन्ति
कदर्थयन्ति पतितस्त्वमिति पक्कपसखादिना एनमुचि-
कान्तं दुर्विहितमुचिक्कमणोत्तव दुष्टाद्युत्थानं कुशीलास्तत्त-
त्त्वाविना लोकाः स एव विशेष्यते "दाहद्धियन्ति" प्राकृतशैल्या
उद्धतत्पदमुक्तातत्त्वं घोरविषमि व द्रविषमिव नागं सर्पं य-
द्वाग्निस्पर्शपमानं लोकानीत्या प्रधानभावाद्ब्रह्मधानभावाद्याप-
नाधमिति सूत्रार्थः । एवमस्य अष्टशैलस्यैवत पेहिकं दोषम-
भिधाय पेहिकासुम्भिकमाह ।

इहेव धम्मा अपसो अकित्ती,

दुष्पाभधिअं च पि दुज्जणंयि ।

लुअस्सधम्मा उ अहम्ममेविणो,

संभिव्वित्त्वस्म य हिद्वआ गई ॥ १३ ॥

इहेवेह लोकः एवाधर्मः इत्ययमधर्मः फलेन दृश्यति । यदुता-
यशः अपराकमहत्त्वं न्यूनत्वं तथा अक्रान्तिरदानपुण्यफलप्रवा-
दरूपा । तथा दुर्नामधर्मं च पुराणः पतितः इति कुत्तिसतनाम-
धर्मं च भवति । केत्याह । पृथग्जने सामान्यलोकेऽप्यास्तां वि-
शिष्टलोकं कस्येत्याह । च्युतस्य धर्मोऽप्रवृत्तजनस्येति भावः ।
तथा अधर्मसंविनः कलत्रादिनिमित्तं पदकार्पापमईकारिणः
तथा संभिव्वित्त्वस्य चास्त्राकनीयस्वादिदृष्टचारित्रस्य च क्लिष्ट-
कर्मग्रन्थात् अथस्ताद्विनिरकेषूपपात इति सूत्रार्थः । अस्त्वैव
विशेषप्रत्युपायमाह ।

धुंजितु भोगाई पसज्ज चेअसा,

तहाविहं कट्ठ अंसजमं वहुं ।

गई च गच्छे अणहिज्जिअं उहं,

वांहीअ मे नो सुलभा पुणो पुणो ॥ १४ ॥

स उभयजितो लुक्त्वा जोगात्तद्व्यादीन् प्रमथ चेतसा धमेनिर-

पेकृतया प्रकटेन चित्तन तथाविधमहोचितमधर्मफलं कृत्वास्मि
धर्मोत्तमं कृत्वाचार्यरूपं बहुमसंतोपात् प्रभूतं स धर्मोत्तमो
भूतः सन् गतिं च गच्छत्यनभिध्याताम् अभिध्याता इहा नानिधा-
मित्यर्थः । काचित्सुखाद्येवंच्युता भवत्यत आह । दुःखां प्रहृत्यया-
सुन्दरां दुःखजननीं ताविध्यास्य जिनधर्मप्राप्तिश्चास्योपात्तान्-
स्य न सुलभा पुनः पुनः प्रवृत्त्यपि जन्मसु दुर्लभैव प्रथमचक्रविषा-
कत्वादिति सूत्रार्थः । यस्मादेवं तस्मादुपपन्नदुःखाऽप्येतत्पुत्रित्यस्य
नोत्पन्नमेतदित्याह ।

इमस्स ता नरेअस्स जंतुणो,

दुहोवाणंअस्स किअमवचित्थो ।

पल्लिओवमं गिज्जाइ सागरोवमं,

किमेग पुण मज्ज इमं मणोउहं ॥ १५ ॥

अस्य तापदित्यात्मन एव निर्देशः नारकस्य जन्तोर्नरकमनु-
प्राप्तस्येत्यर्थः । दुःखोपनीतस्य सामीप्येन प्राप्तदुःखस्य क्लेश-
बुधेः एकात्म्यं क्लेशवेष्टितस्य सतो नरक एव पदयोपमं क्लीयेन
सागरोपमं च । यथा कर्मप्रत्ययं किमिह पुनर्ममेदं संयमार्ग-
निष्पन्नं मनोवृत्तं तथाविधं क्लेशदोषरहितमतत्त क्लीयेन प्येतत्
चित्तनेन मोक्षप्राप्तिरित्यादिता सूत्रार्थः । विशेषणेतदित्याह ।

न मे चिरं दुक्खमिणं जीविस्सइ,

असाभया जोगापिवासजंतुणां ।

न चे सरंरिणं इमणविस्सई,

अवस्सई जीविअपज्जेवेण म ॥ १६ ॥

न मम चिरं प्रवृत्तकालं दुःखमिदं संयमार्गलक्षणं भविष्य-
ति किमित्यन आह । अशाश्वती प्राप्या यौवनकालावस्थायिनी
मोगपिपासा विषयतृष्णा जनेताः प्राणिनः अशाश्वतोत्य एव का-
रणान्तरमाह । न चउत्तरीरेणानेनापायास्यति न यदि शरीरे-
णानेन करणजनेन युक्तस्यापि मृतोऽप्यथास्यति । तथापि किमाहु-
क्त्यं यतोऽप्यथास्यति जीवितपर्येषण जीवितस्यापगमेन मरण-
नन्त्येव निश्चितः स्यादिति सूत्रार्थः । अस्त्वैव फलमाह ॥

जस्सेवमप्पा उ इविज्ज निच्छिआ,

चइज देहं न हु धम्मानामाणं ।

तं तारिअ नो पइसेति इंदिआ,

उर्विनि वाअा व सुदंनिणं गिरिं ॥ १७ ॥

यस्येति साधोः एवमुक्तेन प्रकारेण आत्मा नुशब्दस्यैवकारा-
र्यत्वात् । आत्मैव जेवाअिअतो दहः । स तथैवइहं क्वचिद्विज्ज उप-
स्थिते न तु धर्मासासने न पुनर्धर्माहासमिति तं तादृशं धर्मं निश्चि-
तं न प्रचक्षयन्ति । संयमस्यानाद्य कस्ययन्तीन्द्रियाणि क्षुब्धरा-
दीनि निर्दर्शनमाह । उत्पन्नतादा इव संपन्नपचना इव सुदृशे-
नं गिरिं मेकं पतञ्जुतं भवति । यथा मेरुं वाता न चाहव्यति ।
तथा तमर्पापिन्द्रियाणीति सूत्रार्थः । उपसंहारमाह ।

इवेव संपास्मिअ बुद्धिमे नरो,

आपं उवायं विविदे विअाअिआ ।

काएण वाया अद्द माएमेणं,

तिगुत्तिगुणो जिणकयलमहिद्विज्जा मिचित्थे ॥ १८ ॥

इत्येवमध्ययनोक्तं दुःप्रज्जोपिपश्वि संभ्रह्यादित आरज्य य-

यथावद् दृष्ट्वा बुद्धिमात्रम् । सम्यक् बुद्ध्युपेतः । आसमुपायं विविधं विधाय आद्यः सम्प्रत्यङ्गानां देः उपायस्तत्साधनप्रकारः काष्ठविनयादिः विविधोऽनेकप्रकारस्तैः ज्ञात्वा किमिहाह । कायेन वाचा अथ मनसा भित्तिरपि करणैर्यथाप्रवृत्तैः त्रिगुणसिद्धैः सन् जिनवचन-महदुपदेशमशितिष्ठेत् । यथाशक्ति तत्तुल्यकक्रियापालनपरो भूयात् । आनय सिद्धौ तत्कृतं मुक्तिरिच्छेत् । अर्वाभौति पूर्ववदेवेति सूत्रार्थः । दश० १ चूचि० ॥

ओहाविय-अवधानित-वि० । अपवृत्ते, । संयमसुखविभूतेश्च-प्रप्राजिते, । दश० १ चूचि० ॥

अपप्राजित-वि० । म्लानिमापादिते, "ओहावितो न कुञ्जर, पुणो वि सो तारिस् अतीयारं" द्य० ८० = ४० ।

ओहावेत्-अवधावत्-वि० । प्रज्यादेरपसपेति, ओ० । "ओहावेता दुविहा, द्विगे विहारे य होति नायया" अवधाविनो द्वि-विधाः । सिङ्गेन विहारेण च । सिङ्गेनोपमजितुक्रमा विहारेण पाथ्येष्वावहारोऽप्राजितक्रमा जवति हातव्याः॥५० ८४० ॥

ओहि-अवधि-पुं० अव-धा० किः ॥ अथो विस्तारजावेन धा-वतीत्यवधिः । उक्त० १८ अ० । अपिष्वेव छव्येषु परिच्छेदकतया प्रवृत्तरूपायां मर्यादायावत्, कर्म० ॥ स्या० १० । अशिविधौ, च । अवधिश्च द्विधा । अशिविधिर्योदा । प्रव० ३५ द्वा०

- (१) अवधिशब्दस्य व्युत्पत्तिरङ्गणं च ।
- (२) अवधिनेदाः संस्थातीताः भवन्ति ।
- (३) चतुर्विधविधौ निक्षेपो द्वारसंप्रदक्ष्य तत्र जगन्प्राप्तिनेदाः ।
- (४) नामादिसप्तगिधौ निक्षेपः ।
- (५) जगत्प्रत्ययिकादितो द्वैविध्यम् ।
- (६) अवधेगनुगमिकादि षट् भेदाः ॥
- (७) अवधिप्रकृपे द्वाङ्कः ।
- (८) अवधिज्ञेयप्रमाणं पनकजौवस्थावगाह्या अग्निजौवप्रमाणं च ।

- (९) अवधिविषयस्य छव्यस्य मानम् ।
- (१०) क्षेत्रकालयोर्विषयत्वमानम् ।
- (११) अवप्रत्ययो देवनारकागाम ।
- (१२) पृथ्वीसुरादिविषयविस्तनम् ।
- (१३) अवधेः संस्थानम् ।

(१४) ज्ञानदर्शनविजङ्गलक्षणद्वारद्वयम् ।

(१५) देशतः सर्वतश्चावधिरूपणम्

[१६] क्षेत्रगत्यादिद्वाराणि ।

(१७) अवधेः संक्षेपप्रकृपा प्रस्तावना च ।

[१८] व्युत्पत्तिरङ्गणम् ।

अवशाब्दोऽत्र शाब्दायैः अव अथो विस्तृतं वस्तु धीयते परि-च्छिद्यतेऽनेनैत्यवधिः यद्वा अवधिमर्यादा अपिष्वेव छव्येषु परि-च्छेदकतया प्रवृत्तरूपा तदुपलक्षितं ज्ञानमयवधिः यद्वा अवधा-मन्त्रमगोऽर्थः साक्षात्करणयापारोऽवधिः । आ०म०प्र०॥ प्रव० "छव्याणि भूतितन्त्र्येव, विषयो यस्य सर्वतः । नैयत्यपदिष्टं ज्ञानं, तस्यादवधिरङ्गणम्" त्युक्तलक्षणे भूतितन्त्र्यविषये । प्रत्यङ्गज्ञाने, गच्छ० २ अर्थ० । दश० । पा० । स्रु० ॥

अथ अवधिव्युत्पादनार्थमाह ।

तेनावही य एतस्मि, वावहाणं तत्रोवही सो य ।

मज्जाया जंतीए, दन्वाइ परोपं मुण्ड ।

(तत्रोवहिदि) ततःकरणादवधिरित्युच्यते । यतः किमिहाह ।

(तेनावहीपति) अवशाब्दस्याव्ययत्वेनामकथित्वावधोऽथो वि-स्तृतं धीयते परिच्छिद्यते रूपि वस्तु तेन ज्ञानेनेत्यवधिः । अथवा अव मर्यादया एतत्तत्रोव पश्यन् एतावन्ति छव्यायेतावन्तं कालं पश्यतीत्यादिपरस्परनिषमितिज्ञेयादिरङ्गणया धीयते प-रिच्छिद्यते रूपि वस्तु तेनेत्यवधिः (तस्मिन्वधि) अथवा अव-शाब्दस्यार्थद्वयम् । तथैवावधीयते जीवेन तस्मिन् बहिःस्वय-वधिः अकारस्थं दर्शनाद् (अवहाणं)ति वाशाब्दोऽनुवर्तते ततश्च अथवा अवधानमवधिः साक्षाद्दर्परिच्छेदनमित्यर्थः । अथवा-ऽवधीयते तस्माज्जीवेन साक्षाद्विस्वव्यवधिरित्युपलक्षणव्या-ख्यानास्वयमेव छव्यस्य (सो य मज्जायसि) स चोक्तव्यकपोऽ-वधिमर्यादयार्थपरिच्छेदेन प्रवर्तमानत्वाद्युपचारतो मर्यादा एत-देवाह (जंतीएत्यादि) ऐच्छिकाऽव्यवधिशाब्दः प्राकृतत्वात् स्वी-त्ये निर्दिष्टततश्च यद्यस्मात्कारणान्तेनान्तरोत्तेनावधिना जीवो-च्छ्यादि (मुणसि) ज्ञानाति । कथंयूतेऽस्मिह्याह । परस्पर-नियमितमिति शेषः । वक्ष्यति च । "अंगुष्ठावधिसंयो, आवल्लिया अंगुष्ठमुपसृज्य हृत्पमि । मुद्गुत्तंते दिवसंते, गाउयमि बोधव्या" इत्यादि तस्माद्गत्या परस्परोर्भन्तश्चलक्षणया मर्यादा यतो जीव-स्तेनावधिना छव्यादिकं मुणति । ततोऽवधिरित्युपचारान्मर्यादेति भादः । अवधिक्षासीं ज्ञानं चेत्यवधिज्ञानमिति प्रकमज्ञानेन ज्ञान-शाब्देन मन्मास इति विशेषः । आ० ७०० पं० ६० । अवधिज्ञानाव-रणविशयविशेषसमुद्भवं जगत्प्रमाणं रूपि छव्ये गावचमवधि-ज्ञानमिति । अवधिज्ञानावरणस्य विश्वविशेषः ज्ञानोपशमभेद-स्तस्मात्समुद्भवः । यतः सूरनारकजन्मलक्षणो गुणः सम्यग्दर्श-नादित्तो प्रत्ययो हेतु रस्य तत्तथा । तत्र जगत्प्रत्ययं सूरनारका-णां गुणप्रत्ययं पुनर्नरितरस्य रूपि छव्यादि पृथ्वी आपः पावकः पवनान्धकारव्याप्राप्रभृतीनि तदालम्बनमवधिक्षानम् । रत्ना० ।

(२) तत्रावधिभेदाः संस्थातीता जवन्तीति वक्ष्यति ॥

संस्थाप्याथो खलु, ओहिष्ठाणस्य सत्त्वपपर्योओ ।

काइ जन्वपवइया, खड्वावसमिपाठ काओ वि ॥

संस्थानं संस्था तामनीता अतिमन्ताः संस्थातीताः असंख्येया इत्यर्थः । प्रकृतयोऽशाः नेदाः सर्वाश्वा ताः प्रकृतयश्च सर्वप्र-कृतयः तदहं पूर्वोक्तशब्दादर्थस्यावधिक्षानस्य क्षेत्रकालो विष-यभूतावाधियै सर्वो अव्यसंख्येयाः प्रकृतयो भेदा भवन्ति । तथा हावधेजेधन्यतोऽङ्गुष्ठसंख्येयभागान्तरस्य प्रदेशेक्षया बुद्ध्या उक्तुष्टो लोकसि पाठप्रमाणाव्यसंख्येयसङ्ख्यानं क्षेत्रविषय इति वक्ष्यते । काशोऽपि जघन्वत आबल्लिकासंख्येयभागान्तरस्य सम-योत्तरया बुद्ध्या उक्तुष्टोऽसंख्येयोत्तरसिर्पिण्डलक्षणो विषय इत्य-भिप्रास्यते । एवं च विषयनेदाश्चिद्विधिनोऽपि भेद इति न्या-यात् । क्षेत्रकाललक्षणविषयस्यासंख्येयभेदत्वाद्बोधेऽव्यसंख्येया जेदा प्रवन्ति । खलुशब्दश्चेह विशेषणार्थः । किंविशिष्टमिष्टाति चेदुच्यते । क्षेत्रकालाववाङ्गीकृत्यावधेरसंख्येयाः प्रकृतयो जव-न्ति । छव्यभावौ त्यागित्यावन्ता अपि ताः प्राप्यते तच्छा । "न-याभासा बुद्ध्यामन्तरा एव सज्ज पचयथो" इत्यादि वचनासौज-स्यज्ज्ञात्वाद्-छव्यापातनतावति-अनन्तप्रदेशिकाद्, छव्यादाव्य-विचित्रबुद्ध्या सर्वसुतेद्रव्याण्युत्कृष्टविषयपरिमाणमयधेर्वह्य-ते । प्रतिवस्तुगतासंख्येयपर्यायस्य च भावतो विषयमानम-भिप्रास्यते । अतः सर्वमपि पुद्गलास्तिकायमवधिप्राक्षांश्च तत्प-र्यायानाभित्यानन्तोऽवधिविषयः सिद्धो जयति । हेयभेदाच्च ज्ञा-नजद् इति । छव्यावावृत्तलक्षणविषयापेक्षया अवधेरन्ता अपि प्र-

कृतयो जयन्ति । तर्हि (संस्काराद्यभोऽविवर्ति) विकल्पे इति केनैवम् । अनन्तस्यापि संस्कारातीतत्वात् व्यभिचारात्तः संस्कारातीतशब्देनास्त्यक्ता अनन्ताश्च प्रकृतयो युक्त इत्येवोच्यते । एतासु च प्रकृतिषु भये काश्चनानन्तमा जयप्रत्ययाः जयो नारकादिभ्यः स पक्षिणा गगनापननद्विधिरित्येतन्नैः प्रत्ययः कारयन् यासां ता जयप्रत्ययाः । ताश्च नारकाभारणभयं काश्चन पुनरुप्यन्ताः कृत्योपशमनं निर्वृत्ताः कृत्योपशमनाः । तपश्चान्तियुगपरिणामाविर्भूतकृत्योपशमनप्रत्यया इत्यर्थः । एताश्च तिर्यक्प्रमुखापामिति आह । कृत्योपशमनिकाभवेऽवधिज्ञानं पठ्यते । नारकादिभयश्चौद्वयिकः स कथं तत्प्रकृतीनां प्रत्ययः स्वावित्यर्थोऽप्येतः नुन्यतस्तथा अपि कृत्योपशमनिकपचना एव केवलं सोऽपि कृत्योपशमनस्तस्मिन्नाकारमभये सत्यवश्यं भवतीति कृत्वा भवप्रत्ययास्ता उक्ता इति । अथ सामान्यरूपतयोर्द्विहानां संस्कारातीतानामवधिप्रकृतीनां वाचः क्रमवर्तिवत् । आयुषश्चावप्यत्वाद्यथावज्ज्ञेयं प्रतिपादनसामर्थ्यात्सम्बन्धोऽप्यवस्थाह ॥

कतो मे वशेऽं, सत्तौ ओहिस्स संपपयमीओ ।

वठदसविहिनखेवं, इहीपत्ते य बोच्छामी ।

कृतो मम वर्णपितुं शक्तिरवधेः सर्वप्रकृतीरायुषः परिमितत्वाद्वाचः क्रमवर्तिवत् । तथापि विनयेपणात्तुष्ट्राधेः चतुर्दशविधश्चासौ निक्षेपश्च चतुर्दशविधनिक्षेपस्तमवध्यादिकं चतुर्दशविधनिक्षेपं वक्ष्यामि । आरमणीयव्यादिका ऋषिः प्राप्ता यस्ते प्रातर्ध्वस्तान् च वक्ष्यामि । इह गाथाभङ्गभयाद्भक्त्योऽप्यथा निष्ठान्तस्य बहुमीहो पूर्वनिपात एव भवतीति । निर्वृत्तिगाथाद्वयार्थः । अत्र प्रथमगाथापूर्वोक्तव्याख्यायै नान्यम् ।

तस्स जमुक्कोसयस्से-चकालसमयपपसपरिमाणं ।

तण्णेषपरिच्छिन्नं, तं चिये से पपभिरिमाणं ।

संत्वाइ यमण्ठं, च तेण तमण्ठतपयडिपरिमाणं ।

पेच्छं पोणलकार्यं, जमणंत्तं पपसपज्जायं ।

तस्यावधेरसंख्येयाः प्रकृतयः कुत इत्याह । यतः (तं विधे से पपभिरिमाणंति) (से) तस्यावधेरसंख्येयं प्रकृतीनां जेदपरिमाणं यत्किमित्याह । यत्तुक्ते जेदप्रदेशपरिमाणं यथातुक्ते काष्ठसमयपरिमाणमित्येवं यथासंभवं संबन्धः । जेदस्यैव प्रदेशानां मुख्यमानत्वात्प्राधान्यं ज्ञेयत्वाच्च समयनिर्देशादनन्तरप्रदेशनिर्देशः । आह । ननुक्ते जेदप्रदेशकालसमयपरिमाणमनन्तमपि प्रवर्ति । मेधाह । नज्जेयपरिच्छिन्नं ज्ञापप्रधानात्तं यं निर्देशस्तत्तत्तत्तस्यावधेर्येनं तज्जायस्तज्जेयत्वं तेन परिच्छिन्नं नैयत्वं व्यवस्थापितं तच्च वक्ष्यमाणप्रकारेणाहुतासंख्येयमागाद्वारज्य यावदसंख्येयलोकाकाशप्रदेशास्तथावात्रैका असंख्येयमागाद्वारज्य यावदसंख्येयलोकासंख्येयपरिमाणमतः क्षेत्रकाज्ञकृता ज्ञेयापेक्षयाऽवधेरसंख्येयाः प्रकृतय इति । अथ जलुगाम्बेन विशेषणार्थेन सूचितास्तस्यानन्ताः प्रकृतीर्दर्शयति (संस्कारादिव) संस्कारातीतं न केवलमसंख्येयमुच्यते । किं तर्हि अनन्तं च तस्मापि संस्कारातीतत्वाच्चविचारात्तेन तदवधिज्ञानमनन्तप्रकृतिपरिमाणमपि भवति । यद्यस्मात्प्रसिद्धे पश्यति । समस्तमपि पुत्रलास्तिकायं कथं भूतमित्याह । अनन्तदेशमनन्तपर्यायं च सत्यनन्तकल्पपर्यायैव ज्ञेयकृत्यापेक्षयाऽवधेरनन्ताः प्रकृतय इति ।

अथ प्रथमनिर्गुणगाथासंसारं व्याचिख्यासुगह ।

जवपवइया नारय-धुराण पक्खीए वा नमोगमणं ।

गुणपरिणामनिमित्ता, सेसाणसओवसमियाओ ॥

गतायैव नवरं (पक्खीएवचि) वाराण्ड इवायं नमोगमन-मित्येव संबध्यते । अथाक्षेपपरिहारक्याह ।

ओहीस्सओवसमिण, भावे जणिओ भवो तहोदइए ।

तो किह जवपवइओ, वोत्तं जुत्तावही दोहं ॥

सो वि ह्व सओवसमिमिओ, किंतुं स एव ओवसममाओ ।

तस्मिन्सओहीस्सवस्सं, जसइ जवपवओ तो सो ॥

व्याख्यातार्यै एव नवरं (दोहसि) सुरनारकाणां सोऽपि सुरनारकावधेः (लओवसममिओसि) कृत्योपशमनदेव च तस्मिन् सुरनारकभवे सत्यवश्यं भवत्येतोऽसौ सुरनारकावधिमैवप्रत्ययो भव्यते । ननु कस्यैव कृत्योपशमनादयः किं भवति निमित्ता भवन्तीत्याह ।

उद्वत्सयखओवसमो-वसमा वि य जं च कम्मओ जणिथा ।

दव्वं तित्तं कालं, भवं च जावै च संपपा ॥

यतः स्रक्चन्दनाहिविधादिव्यादीनि प्राप्य प्राणिनां सुख-दुःखोदयादयस्तीर्थेकरगणधरैरागमै भविताः । प्रत्यक्षतो दृश्यन्ते च । अतः सुरनारकाणां तद्भवमपेक्षयाविधेः कृत्योपशमनिकाऽप्यवश्यं भवतीति । अथ द्वितीयनिर्गुणमाध्यान्या-स्यानभाष्यम् ।

इयमव्वपयिमाणं, किह कमवसवसुवत्तिणीवाया ।

वोच्छिच्च सव्वं मव्वा-उ पाऽस्सिस्सज्जकाक्षेण ॥

गतायैवेति गाथा सप्तकार्यः आह ।

(३) चतुर्दशविधोः निक्षेपो द्वारसंग्रहश्च तत्र जवप्यादिभेदाः ।

अथ चतुर्दशविधं निक्षेपं दर्शयामि ।

ओहिस्सचपरिमाणे, सठाणे आणुगामिण ।

अव्वडिण चले तिव्व-भेदपपभिः वाउप्पयाइ य ॥

एानदंसणविचिन्नं, देसे खिस्से गई इय ।

इह्विपत्ताणुओगे य, एमया पडवत्तिओ ॥

इहावप्यादीनि गतिपर्यन्तानि चतुर्दश द्वाराणि । अद्विस्तु चशब्दसमुचितत्वात् पञ्चदशचतुर्दश विधिनिक्षेपस्योपरिष्टात्पञ्चाक्षरपते । तत्रावधिनामस्यापानादिभेदभिन्नो वक्तव्यः ॥१॥ तथा अथैवराशिभक्तिविपरिणाम इत्यवधिजघन्यमध्यमोक्तद्विभेदभिन्नं क्षेत्रपरिमाणं वक्तव्यम् ॥२॥ तथाऽवधेः संस्थानं वाच्यम् ॥ ३ ॥ तथाऽनुगमनशील आनुगामिकाऽवधिः समप्रतिपक्षो वाच्यः ॥४॥ तथा द्रव्यादिषु कियन्तं कालमप्रतिपतितः सन्तुपयोगतो लक्षितश्चास्ते इत्येवमवस्थितोऽवधिर्बलव्यः ॥५॥ तथा वधमानतया हीयमानतया चञ्चलोऽनवस्थितोऽवधिर्बलव्यः ॥६॥ तथा तीक्ष्णो मन्दो मध्यमश्चावस्थितोऽवधिर्बलव्यः ॥७॥ तथा तीक्ष्णो विद्युदः मन्दोऽविद्युदः पतरन्मध्यमप्रकृतिः । तथा द्रव्याद्यपेक्षया एककाले प्रतिपातोत्पादौ अवधेर्बलव्यौ ॥८॥ तथा ज्ञानदर्शनविमग्ना वाच्यः ॥९॥ किमत्र ज्ञानं किं वा दर्शनं को वा विमग्नुः परस्परतत्त्वमीयामन्यवबुद्धं चिन्तनीयम् ॥१०॥ ततश्च ज्ञानदर्शनविमग्नीद्वौ रात्रयम् ॥११॥ तथा (देसेसि) कस्यादेशविषयः सर्वविषयोऽवधिर्बलव्यः ॥१२॥ गतिरिति चेत्तत्र इतिराण्ड आद्यैस्तत्तत्त्व "सहर्दियकाय" इत्यादि द्वारकलापोऽवधिर्बलव्यः ॥१३॥ तथा प्रायस्सर्वानुयोगश्च व्याख्यानरूपः

कार्यः ॥१४॥ एवमनेन प्रकारेणैता अनन्तरकोपाः प्रतिपत्तया ।
प्रतिपादनानि परिष्कृत्य इत्यर्थः । कथं पुनरुत्थावं निक्षेप-
श्चतुर्दशविध इत्याह भाष्यकारः ।

गडपञ्जाता चोदस, रिद्धि व समुच्चिपति पंचदसी ।

ओहीपयं पि व भोजु, सेयरमागुणामिं काठं ॥

केई चोदसभेयं, जणंति ओहिंति न पयिजमहा ।

पयदीण य निक्खेवो, जं भण्णिओ चउदस विहोसि ॥

अवस्था याः गतिपर्यन्ताश्चतुर्दश निक्षेपाः श्रुतिस्तु चतुर्दश-
विधनिक्षेपमप्येव न भवति । किं तर्हि ? इद्विपक्षेयबोद्धव्यामी
त्यत्र वसमुचितत्वात् । पृथग्भूता पञ्चदशी । अथवा (ओहीके-
सपरिमाणं) इत्यत्राद्यमर्थविषयं भूत्वा अनुगमनशीलमनु-
गायकं सेतरे समप्रतिपदं कृत्वा अनुगामिकमनुगामुकसहितम-
र्थतो गणयित्वेत्यर्थः । केचनान्यायाश्चतुर्दशविधनिक्षेपं पृ-
रयति । किमिति । ते एव व्याख्यानयत्नीत्याह (ओहीत्यादि) ।
अवधिर्यस्मात् प्रकृतिः कित्त्वधेरेवैव प्रकृतयो विचारयितुं
प्रकृताः कुत इत्याह । यतः प्रकृतीनामेव चतुर्दशविधो
निक्षेप उक्तः । अविरुद्धं चैतदपि व्याख्यानमत्र च एतेऽवधि-
शब्दः सर्वत्र विशेषणतयैव योजनायोऽवधेः क्षेत्रपरिमाणम-
वधेः संस्थानमित्यादीनीति गाथाद्वयार्थः । विशेषः ॥

प्रकारान्तरतो द्वारसंग्रहः ।

जेदविसयमंठाणे, अङ्गितरवारिहरे य देसोही ।

ओदिससयलपवुद्धी, पडिवायं चेव पडिवादी ॥

अवधिरवधिज्ञानस्य प्रागुक्तकथितशब्दार्थस्य प्रथमं जेतो व-
क्तव्यस्ततो विषयस्तदनन्तरं संस्थानमवधिना द्योतितस्य क्षेत्र-
स्यस्य यस्तत्रादिक्रम आकारविशेषः सोऽवधिनिबन्धन इत्यवधेः
संस्थानत्वेन व्यपदिश्यते । तथा द्वितीयोऽवधिरुक्तव्यस्तथा ।
आव्यन्तरो बाह्यश्च । तत्र योऽवधिः सर्वोऽपि दिव्दु स्वघांत्यक्षेत्रं
प्रकाशयति । अवधिमता च सद् सातत्येन ततः स्वघांत्यं क्षेत्रं
संबद्धं संऽप्यन्तराधिरितद्विपरिणतो बाह्यावधिः । स च द्विधा तद्य-
था । अस्तर्गतो मध्यगतश्च । प्रज्ञां ३३ पदं । यदा अवधिना द्यो-
तितं क्षेत्रमवधिमता संबद्धं भवति । तदा सोऽप्यन्तरावधिमंतः ।
सर्वेदिगुपलक्ष्यक्षेत्रमध्यवर्तितात् । एष चेह न प्राज्ञोऽप्यन्तरा-
वध्यावध्यान्तरान्नावात् । यदा तु तदुद्योतितं क्षेत्रमप्यन्तराद्वे व्य-
पदिश्यात् तदा अवधिमता संबद्धं न भवति । तदा बाह्यावधिरप्येव चेह
प्राज्ञः । प्रस्तुतत्वात् तथा (देसोही) इति । देशावधिर्लक्ष्य उ-
पलक्षणमप्येव । प्रतिपक्षतत्त्वावधिश्च । अयं किंस्वरूपो देशा-
वधिः । किंस्वरूपो वा सर्वावधिरिति । उच्यते इहावधिक्षिप्रिबो
न भवति । तद्यथा सर्वजघन्यो ग्रन्थः सर्वोऽप्येव । तत्र यः सर्व-
जघन्यः स उच्यतेऽनन्तानि तैजसभाष्यानांतरास्तवर्तीनि ऊ-
च्यार्णि क्षेत्रतोऽङ्गुलसंख्येयजगं क्षेत्रं काष्ठतोऽप्रीतमगमनं चाव-
लिकायाः संख्येयं भागम् । इहावधिक्षेत्रं काष्ठं च स्वकपतः
साक्षात् आनाति । तयोरेतत्त्वाद्बोधेन कपिधियत्वात् । “कपि-
ध्वरधिरिति” वचनात् । इह क्षेत्रकाष्ठदर्शनमुपचारातो वेदित-
व्यम् । किमुक्तं प्रवर्त्यतावति क्षेत्रे कालं च यानि ऊच्यन्ति तानि
जानातीति । प्रावतोऽनन्ताद् पर्यायाद् जानाति । प्रतिद्वयं जघ-
न्यपदेऽपि चतुर्णां रूपरसगन्धस्पर्शकषणां पर्यायानुबन्धमात्रम् ।
“क्षो पञ्चये दुग्गुणि एवज्जहज्ज पिण्डप तेउचशाश्वा चरतो”
इति वचनात् । ऊच्यार्णां चानन्तत्वात् । अत ऊच्ये तु प्रदेशबुद्ध्या

समयबुद्ध्या च प्रवर्द्धमानोऽवधिर्मध्यमो वेदितव्यः । स च तावत्
यावत् सर्वोऽप्यन्तरावधिर्न प्रवर्तते सर्वोऽप्यन्तरावधिर्न भवत्यतः
सर्वाणि कपिद्वयानि जानाति क्षेत्रतो क्षेत्रतो कोहाक्षोकात्राणि स-
पदानि । काष्ठतोऽप्रीतानागनाम्बसंख्येया उस्तर्पितव्यसर्पिणी-
प्रावतोऽनन्ताद् पर्यायाद् । प्रतिद्वयं संख्येयानामसंख्येयानां
व पर्यायानामवगमात् । “परं वचं वेचं, संभमणुं वा पत्तये त-
स्स । उक्कोसमसंखेज्जे, संखेज्जे वेचं एक्कोह” इति वचनात् ।
तत्र सर्वजघन्यो ग्रन्थमत्र देशावधिः सर्वोऽप्यन्तस्तु परमावधिः
सर्वावधिः तयावधेः कृत्तुवुक्ती वक्तव्ये । किमुक्तं भवति । हीयम-
नकः प्रवर्द्धमानकाष्ठायवित्तव्य इति प्रज्ञां ३३ पदं ।

(४) पुनर्नामावधिसवधि निक्षेपः ।

अथ प्रथमस्याख्यानिमतायाद्वारव्यावधिसासया प्राह ।

नामं उवणा दविष, स्वेत्त कासे जवे य जाये य ।

एसो खलु ओहिस्स, निक्खेवो होइ सत्तविहो ।

नामस्यापनाद्वयक्षेत्रकान्तःख्यभावे देहादेव कव्यव्यवधिनिक्षेपः ।
सवधिवो भवतीति । निरुत्किगाथासंक्षेपायः । अथ विस्तरार्थं
विनिगुधोऽप्यकारः प्राह ।

ओहिंति जस्त नामं, जह मज्जावावहिंति होगम्मि ।

उवणाविहिंनिक्खेवो, होइ जह कवाइ विवामो ॥

एवम् औवादिपदार्थव्यावर्तितं नाम क्रियते । अस्ती नाम्ना
नाममन्त्रेणावधिर्नामावधिरुच्यते । यथा श्लोकः मर्यादावधिरभि-
धीयते । स्थापनाया स्थापनामन्त्रेणावधिः स्थापनावधिर्न भवति ।
कांश्चमित्याह । निक्षेपा विन्यासोऽवधेरव वस्तुवन्तरे इति गम्यते ।
क वन्त्याह । यथाऽङ्गुही विन्यासो निक्षेपोऽवधिरङ्गुहिविन्यास
इति । प्रकारान्तरं नामस्यापनावधौ प्राह ॥

अहवा नामं तस्से-व जम जिह्वाणं सपज्जओ पत्तये ।

उवणागारविमेमो, तद्वं खित्तसामीणं ॥

अथवा (नामंति) नामावधिरुच्यते । यत्किमित्याह । तस्यैव
प्रकृतस्यावधिज्ञानस्य यद्वाधिरिति वर्णावलीमात्रकमभिधा-
नं संक्षेपेति । नामिवाधिनोमावधिरिति कृत्वा तस्यावधिरित्यभिधा-
नं तस्यावधिज्ञानस्य वक्षनरूपः स्वपर्याय इति मन्तव्यम् । स्थापना-
वधिरुक्ताकारविशेषो ज्ञायते । केपामित्याह । तस्यावधिज्ञानस्य
ऊच्यं विषयज्ञतं चतुष्पदविशेषं तु जरादिस्वामिवाधारभूत-
साध्यादिरेतेषामाकारविशेषः स्थापनावधिः । विविधविषयावा-
दिसंबन्धित्वेनैतेषामाकारोऽवधिः । स्थाप्यत इति भावः । पूर्वं
मयोऽङ्गुलस्यावधिज्ञानासंबन्धेऽपि नामस्यावधिरिति प्रकृतं । अत्र त-
न्निधानरूप्याद्याकारयोरवधिज्ञानसंबन्धयोस्तं अनिहिते इति
विशेष इति । अथ ऊच्यवधिरुच्यते । स च द्विविध आगमतो
नो आगमतश्च । तत्रागमतोऽवधिपदार्थरूपस्तत्र आपनुपुक्तोऽनुप-
योगो ऊच्यमिति वचनाद् ऊच्यवधिः । नो आगमतो ह्यारी-
रद्रूप्यावधिश्च ह्यारीरव्यवहारीरुच्यतिरिक्तं तु ऊच्यवधिं प्रा-
प्यकारः स्वयमेवाह ।

द्व्योही ठण्णज्ज, जत्थ तओ जं च पासए तेणं ।

जंयोवगारि दवं, देहाइ तदुग्गवे होइ ।

तद्व्यं ऊच्यवधिरुच्यते (उपज्ज जत्थ तओयंति) यत्र वि-
बुद्धा अवज्ञशिलादौ कायोत्सर्गादिस्थितस्य साध्यादस्तकोऽ-
सौ अवधिरुच्यते । यद्वा चतुष्पदादिकं रूपि ऊच्यं तेनावधिना
साध्यादिः पश्यति तत् ऊच्यवधिरुच्यते । यद्वा तस्यावधेरुच्ये

उत्पत्तौ सहकारित्वेनोपकारकं देहादिभ्यस्तत्त्वैर्द्रव्यावधि-
रभिधीयते । इदमुक्तं नवति । इहाधारतृतासिद्धादिभ्यस्तत्त्वैर्द्रव्यावधि-
मानस्यावधेः सहकारिकाणां निवर्त्यति । कारणं च । नूतस्य ज्ञा-
विनो वा, भावस्य हि कारणं च यदुक्तं । न इत्थं तत्त्वैः, सचे-
तमन्वितेनैव दितमिति । यच्चानन्दद्रव्यमुच्यते । अतोऽप्यान्यपि तप-
संयमादीन्यवधुगच्छिकाणां निवर्त्यत्वानवसंयमानांति ।

अथ क्षेत्रकालावधि प्राह ।

खेते जत्पुष्पजङ्ग, कङ्कजिण्ण पेच्छण्ण व दब्बाहं ।
एवं यजत्थ य कामे, तज पेच्छण्ण विचकाले सो ॥

यत्र नगरोद्यानादिकेभ्यो स्थितस्यावधिरुपपद्यते । स क्षेत्रोऽधिकरण-
भूतेऽवधिः क्षेत्रावधिरुच्यते । क्षेत्रस्याधारत्वेन प्राधान्यविषय-
या क्षेत्रेण व्यपदेष्टा इति प्रावः । यत्र वा क्षेत्रोऽवधिः कथ्यते प्र-
ज्ञापकेन स्वरूपतः प्रकथ्यते । यत्र वा क्षेत्रे व्यवस्थितानि द्रव्यानि
अवधिज्ञाने प्रकृते । तत्प्राधान्यविषयक्या तेन व्यपदेशात् क्षेत्र-
भावधिरभिधीयते । एवं यत्र प्रथमपौष्टक्या कालोऽवधिरुप-
पद्यते । यत्र वा प्रज्ञापकेन प्रकथ्यते यत्कालं विविष्टानि वा द्रव्या-
ण्यवधिज्ञाने पश्यति । तत्प्राधान्यविषयक्या तेन व्यपदेशात् सा-
क्षावधिरुच्यते । ननु किमिति क्षेत्रकालावधिरुच्यतानि द्रव्यानि
पश्यत्यसामुच्यते । किं क्षेत्रकालावधेः साक्षाद्वेद न पश्यतीत्याश-
ङ्क्याह । ननु पश्यति क्षेत्रकालावधौ तयोरेवमृतवाद्वातधेः सू-
तैर्विषयत्वात्तैर्नाकं नु कालं पश्यते । द्रव्यपरीत्यात्वात्सत्येति ।

अथ जन्मभाववाधौ निरूपयितुमाह ।

जम्मि जवे उप्पजङ्ग, बहुद्द पेच्छण्ण च जं भवोही सो ।
एमेव व भावोही, बहुद्द य तओ सखओवसमे ॥

यस्मिन्कारकादिजने अवधिरुच्यमुपपद्यते । यत्र वा भवे उत्पन्नोऽ-
सावधिरुच्यते । नारकादिभ्यः पद्याय वा स्वकीयं परकीयं वा
अतीतानागतं वा एकादिकसंस्थानतमं तत् तं जन्म पश्यति ।
स भवावधिः । जन्मे आधारभूते विषयभूते वा अवधिरिति कृत्वा
पद्यमेव ज्ञावावधिरिति वक्तव्यः । यस्मिन् स्वर्गोपशमिके ज्ञावेऽ-
वधिरुपपद्यते । यत्र वा ज्ञावोपशमिक एव ज्ञावे उत्पन्नोऽस्ती
वर्तते । यं वा औदयिकादिज्ञापकस्यान्त्यतरभावान् पश्यति स
ज्ञावावधिरित्यर्थः । ज्ञावे अवधिर्ज्ञावावधिरिति कृत्वा स त्ववधिः ।
क ज्ञावे वर्तते इति । कथ्यतामिष्याह । वर्तते च तत्काऽसा-
वधिः ज्ञावोपशमिके भाव इति । तदेवं प्रथमव्याख्याने द्वारतया
समायातस्यावधेर्नानादिनिर्देशोऽप्युक्त्या चिन्ता विषयस्थाने नु वि-
शेषणतया समायातस्यावधेर्नानादिनिर्देश इति । विशेषः ॥ ०८० ॥

(५) भवप्रत्ययिकादितां छेदितव्यम् ।

से किं तं ओहिणाणपच्चकवं ओहिणाणपच्चकवं दुविहं
एणणत्वं । तं जहा भवपच्चक्षयं च खओवसमियं च । से
किं तं भवपच्चक्षयं भवपच्चक्षयं दुएहं तं जहा । देवाण य
नेरुयाण य । से किं तं खओवसमियं १ ए एहं तं जहा
मणुसाण य पंचिदियातिरिक्खजोणियाण य को हे सखओ-
वसमियं क्खओवसमियं तथा वरणिजाणं कम्माणं उड्डिमा-
णं खएणं अणुड्डिमाणं लवसमेणं ओहिनाणं मणुप्पज-
ङ्ग । अहहा गुणपनिवन्नस अणुणारस्स ओहिनाणं स-
मुप्पजङ्ग ॥

अथ किं तदवधिज्ञानप्रत्यक्षम् । अवधिज्ञानप्रत्यक्षं द्विविधं प्रकृतम् ।

तथा । भवप्रत्ययं च ज्ञावोपशमिकं च । तत्र भवति कर्मवश-
वर्तिनः प्राणिनोऽस्तिस्थितिः अथो नाकारिजन्म पुनान्मति । अवि-
कर्तणे च प्रत्ययः । अथ एव प्रत्ययः कारणं यस्य तज्जवप्रत्ययं
प्रत्ययशब्दश्चेद् कारणपर्यायः वर्तते च प्रत्ययशब्दः कारणमेव
यत उक्तं । “प्रत्ययः शपथज्ञान-हेतुविश्वानिच्छये” च शब्दः स्व-
तदेव नारकादिभिरनेन्द्रियसूचकः । तौ च द्वौ जेदावधन्तरमेव
वक्ष्यति । यथा कृत्यव्योपशमश्च ज्ञावोपशमौ ताव्यां निवृत्तं सायो-
पशमिकम् । वशब्दः स्वगतानेकमेव सूचकः । तत्र यद्येषां भव-
ति । तत्तथाप्युपशमयति । (दोहमित्यादि) द्वयोर्जीवसमूहयो-
र्जवप्रत्ययं तद्यथा देवानां नारकाणां च तत्र द्वौ व्यतिष्ठति निरुपम-
श्रीरामनुजवन्तीति देवाः । तथा मन्वानां कायन्ति शम्भुयन्ति यो-
न्यन्ताया अनतिक्रमेणाकारयन्ति अमूर्त स्वस्थाने इति नरकाः । तेषु
मया नारकाः । तेषां वशब्दं उभयत्रापि स्वगतानेकमेव सूचकम् ।
ते च संस्थानोचिततायामेव दशोचित्यन्ते । अत्राह परः । कृत्यवधि-
ज्ञानं ज्ञावोपशमिके ज्ञावे वर्तते । नारकादिप्रत्ययव्यतिष्ठे तत्कथं
देवादीनामवधिज्ञानं भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यते । नैव दोषः ।
यतस्तदपि परमार्थतः ज्ञावोपशमिकमेव केवलं सः ज्ञावोपशमो
देवनारकजन्मव्यवहार्यमात्रः । पक्षिणां गणगणमग्न्यवधिरिति ततो
भवप्रत्ययमिति व्यपदिश्यते नैव दोषः । यतस्तदपि उक्तं च ।
चूर्णी ननु “ ओही खओवसमियं भावे नग्राहोमेवे स उग्रह
ज्ञावे तत्रो कर्हं भवे पञ्चओ भवद् उच्यते इति ख खओवस-
मिथो चेव किनु सं । खओवससो नारगदेवमेव स खओवसं भवह
को इह दिष्टो पक्ष्णिणं छागालगमणं च तत्रो भवपञ्चह ”
(बामगहसि) यथा द्वयोः ज्ञावोपशमिकम् तथा मनुष्याणां
च पञ्चवैदित्याणां तिर्यग्योनिजाणां चात्रापि वशब्दोऽप्येकं स्व-
गतानेकमेव सूचकौ पञ्चवैदित्याणां मनुष्याणां चावधिज्ञानं ना-
वश्यमात्राय । ततः समानेऽपि ज्ञावोपशमिकत्वे भवप्रत्ययादिह
भियते । परमार्थतः पुनः सकलमव्यवधिज्ञानं ज्ञावोपशमिकं सं-
प्रति ज्ञावोपशमस्वरूपं प्रतिपादयति । (का हेतु खओवस-
मियं) का हेतुः किं निमित्तं यद्वशादवधिज्ञानं ज्ञावोपशमि-
कमित्युच्यते । अत्र निर्वैयर्थ्यमभिधानात्काम आह (खओवस-
मियमित्यादि) ज्ञावोपशमिकं येन कारणेन तद्वारण्येयाना-
मवधिज्ञानावरणीयानां कर्मणामुद्गीर्णानां कृत्येणानुद्गीर्णानामुद्-
यावशिकाप्रसादानुपशमं विपाकाद्व्यविकल्पात्तत्त्वज्ञानं
विज्ञानमुपपद्यते । तेन कारणेन ज्ञावोपशमिकमित्युच्यते । ज्ञावोप-
शमश्च देशघातिरसस्पष्टकानामुद्यते सति नवति । न सर्वघाति-
रसस्पष्टकानामुद्यते । न ० । तत्रावधिज्ञानावरणकर्मप्रकृतीनां तथा-
विशेषविशुद्धाध्यवसायभावतः सर्वघातिषु रसस्पष्टकेषु देशघा-
तिरूपतया परिणमिनेषु देशघातिरसस्पष्टकेष्वपि घातस्मिन्नेषु
अल्परसोऽन्येषु उद्वावशिकाप्रसादस्यावश्यं सति अनुद्गीर्णस्य
चोपशमं विपाकाद्व्यविकल्पात्तत्त्वज्ञानं ज्ञावोपशमिकमित्युच्यते ।
प्राहुः सति उक्तं च । “ निहिण्णु सव्वथाहं, रसेसु पेच्छण्ण देशघा-
हेणं । जीवस्स गुणा जायंति ओहिमणवक्खमुमाया । १ । अत्र
निहितेऽपि देशघातिरसस्पष्टकतया व्यवस्थितेषु देशेषु सुग-
मम् । सर्वघातिनि च रसस्पष्टकान्यवधिज्ञानावरणीयस्य देशघा-
तिरसस्पष्टकतया परिणमयति । कदाचिद्विशिष्टगुणप्रतिपत्ति-
मन्तरेण कदाचिद्विषयविशिष्टगुणप्रतिपत्तिरपि विविष्टगुणप्रतिपत्ति-
मन्तरेण कथमिति चेदुच्यते । इह यथा विषयकारकस्य घ-
नपटशाब्दादित्यस्य कदाचिद्विशिष्टा परिणामे घनपटस्यपुष्पा-
नां निस्तेहो भूय परिकृतयः समुपजातेन रन्ध्रेण तिमिरनिकरो-

पल्लहारेदेतयो आनवः स्वावपातदेशास्यर्धं कल्पयुपोतयन्ति । सधामकृतिमासुरस्वामिनो मिथ्यातुष्टिदेनूचययोपजनिताअधिहानावरणपटहतिरस्तस्वकपस्य संसारे परित्रासः कषाकि-
देवमेव तथाविधमुभाध्यवसायमनुचितोऽवधिहानावरणसंबन्धि-
नां सर्वघातिरस्तस्पर्धकानां देशघातिरस्तस्पर्धकतया आतानामु-
द्घावधिकाप्रतस्पर्धास्य परिहृत्यतोऽनुपेयार्थिकाप्रतस्पर्धोपरा-
मतः समुज्जतेन ज्ञाप्यशमकपेय रन्ध्रेण विनिर्गताअधिहाना-
लोकः प्रसाधयति । स्वकार्यं कदाचित्पुनर्निमित्तगुणप्रतिपत्तितः स-
र्वघातीनि रस्तस्पर्धकानि देशघातीनि भवन्ति । तथा ब्राह्म-
द्वेव्याधि । अथघेति प्रकारान्तरोपपद्येनेन प्रकारान्तरता च गु-
णप्रतिपत्तिरन्तरेणत्येव्यं कृत्वा । गुणाः सुलोत्तररूपाः ताव-
प्रतिपत्तौ गुणप्रतिपत्तः । अथवा गुणैः प्रतिपत्तः पात्रमिति कृत्वा
गुणैराभितो गुणप्रतिपत्तः अनेन पात्रतायां तस्यां स्वयमेव गुणा
भवन्तीति । प्रतिपादयति उक्तञ्च । 'मोदयतिरतितामेति, न चाग्नो-
मिने पुर्यते । आगमा तु पात्रतां मेव, पात्रमायान्ति संपदः । १ ।
अगारं शुद्धं न विद्यते अगारं वस्यसाधनगारः । परित्यक्त-
कल्पजावग्रह इत्यर्थः । तस्य प्रस्तोषध्वयसायेनु वर्तमानस्य
सर्वघातिरस्तस्पर्धकेषु देशघातिरस्तस्पर्धकतया ज्ञातेषु पुर्याक-
क्रमेण ज्ञाप्यशमजावतोऽवधिहानमुपजायते । मनःपर्यायहाना-
वरणपर्यन्तं तु विशिष्टसंयमाप्रमादादिप्रतिपत्तावेव सर्वघाती-
नि रस्तस्पर्धकानि देशघातीनि भवन्ति । तथा स्वस्याव्यासश्च
तथा स्वजात्यं बन्धकाश्च तथा रूपानामेव तेषां बन्धनात् ततो
मनःपर्यायहानां विशिष्टगुणप्रतिपत्त्येव्यं देवितत्त्वम् । मतिभुतावर-
णाचक्षुर्देशनावरणान्तरायप्रकृतीनां पुनः सर्वघातीनि रस्तस्पर्ध-
कानि । येन तेन यावत्प्रसाधनाध्यवसायानुक्तं देशघातीनि स्पर्-
धकानि भवन्ति । तेषां तथा स्वजात्यात् ततो मतिहानावरणा-
दीनां सर्वे देशघातिनामेव रस्तस्पर्धकानामुच्यः । सदैव च
ज्ञाप्यशमः । उक्तञ्च । पञ्चसंप्रहसुदृष्टीकायाम् मतिभुतावरणाच-
क्षुर्देशनावरणान्तरायप्रकृतीनां च सदैव देशघातिरस्तस्पर्धका-
नामेवोच्यः । ततस्तासां सदैवैवाधिकज्ञाप्यशमिकी जावा-
विति कृतं प्रसङ्गः । म० । स्यात् । प्रज्ञा० । म० ॥

(६) आनुगामिकादि बद्धभेदाः ।

तं समासम् उच्यते पक्षः । तं जहा आणुगामि १
अणुगामि २ वदुमाण्यं ३ ह्यीयमाणं ४ पटिवार्यं ५
अणुपटिवार्यं ६ ।

एतेषां वक्ता भेदानामर्थाः । सभेवाः अनुगामिकादिशब्देभ्यः का-
वच्यन्ते च नवरमिह ।

आणुगामिभ्यो य ओद्दि, नेर्याणं तदेव देवाणं ।

आणुगामि अणुगामि, भीतो य मणुस्तेतिच्छे ॥

अनुगममशील आनुगामुको यः समुत्पन्नोऽप्यभिः स स्वामिनं
देशान्तरमभिप्रजन्तमनुगच्छति । लोचनवदसौ आनुगामुक
इत्यर्थः । ईदृश एवावधिमेवति केचामित्याह । नारकाणां तथा-
दानीं चेति । तथा आनुगामुक उक्तस्वरूपः अनानुगामुकस्त्व-
वस्थितमृच्छलानि यन्तिप्रमदीपबहिर्परीतः बस्य तृप्पस्याव-
धेर्देशो भजति । स्वाभिना सहाप्यत्र देशस्तु प्रदेशान्तरचलित-
पुरुषव्योपहृतेकलोचनवदन्त्यत्र न भजति । असौ मिश्र उच्यते ।
एव भिचिषोऽप्यवधिमेवत्युपतिष्येणु च भवतीति । नियुक्तिगा-
थायः । अथ भाष्यम् ।

आणुगामिओणुगच्छन्तं लोपयं जहा पुरिमं इत्यो य ना-

शुगच्छद् त्रियपङ्क्तौ न्व गच्छन्तं । अथयसहावो भीतो
देशो अस्ताशुआह नो अशो कासइ गयस कत्यइ एवं
उवहम्मइ जहति ॥

गतायं एव उक्तमानुगामुकह्यम् ।

अथावस्थितह्यारमुच्यते । अवस्थितं आचधेराधारभूतक्षेत्रत
उपयोगतो लक्षितञ्च चिन्तनीयम् । तत्र क्षेत्रत उपयोगतश्चाह ।

विषास अवहणं, तेचीसं सागराउ कोलेणं ।

द्वेवे भिषमुहुवो, पजवदंमे य सपह ॥

अवधेराधारपर्यायेण क्षेत्रस्यावस्थानं त्रयस्त्रिंशदेव सागरो-
पमानि कालेन कालमाश्रित्य भवन्ति । इदमुक्तं भवति । अनु-
सरसुरा यत्र क्षेत्रे अन्तसमये अवगतास्तत्रैवावस्थायमवधि-
युतेऽतस्तत्संबन्धिनोऽवधेरैव क्षेत्रे त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमस-
क्षेत्रकालमवस्थानं सं- । उपयोगस्वरूपेऽसुरनारकुपु-
लादिके द्वेवे कल्पे विषमुपयोगमाश्रित्य तत्रान्यत्र वा क्षेत्रे
भिषमुहुतेमेवावस्थानं न परतः सामर्थ्याभावादिति । तत्रैव
द्रव्ये ये पर्येषाः पर्यायधर्मास्तत्रैवे पर्यायात्पर्यायान्तरं च
सञ्चरतोऽवधेस्तदुपयोगे सत्ताष्टौ वा समयानवस्थानं न परतः ।
कल्पे तु व्याचलते । पर्यायात् द्विधा गुणाः पर्यायाश्च तत्र स-
हर्तृतां गुणाः शुद्धादयः कर्मवर्तिनस्तु पर्याया नवपुराणाव-
यस्तत्र गुणेष्वपि समयानवस्थायुपयोगमाश्रित्य पर्यायेषु सत-
समयानीति स्थूलं हि द्रव्यं तेन तत्रान्यमुहुते तदुपयोगादिति
गुणास्ततः । सूक्ष्मास्तैवेत्यपि समया न गुणेष्वपि पर्यायाः
सूक्ष्मा इति । तेषु सतसमयान् यावदिति भावः । अथ ल-
घ्वितोऽवधवस्थानमाह ।

अद्धार अवहणं, ज्वाहडि सागराउ कोलेणं ।

उकोसगं तु एयं, एकोसमयो नहृकेयं ॥

इहाद्धारभेनैवाधिहानावरणसुक्ष्मालामरुपा या लक्षि-
रभिमेता सा च तत्रान्यत्र वा क्षेत्रे तेष्वन्येषु वा कस्याविषु
युक्तस्य वा भवति । अथितस्यावधिहानावरणसुक्ष्मालामरु-
पाया लक्षणेर्निन्तरमवस्थानं वक्ष्यमाणमाध्ययुक्ता पदधिः
सागरोपमानि कालेन कालमाश्रित्य भवन्ति । तदुच्यते विशे-
वधार्थेवाचमवधसंबन्धिता कालेनैताम्यधिकानि कृत्वा ।
इदं वाचापद्रव्यादिवृत्तयोगस्य लक्षणेभ्यान्तमुहुतीदिकमवस्था-
नमुक्तं कृत्वा । जलन्यतरस्वेक एव सतयो मन्त्यः । तत्र
नरतरिक्तं समयादूर्ध्वमवधिः प्रतिपातादनुपयोगाद्वाऽसौ वि-
हृतो देवनारकाणां तु येषां भवत्येव चरमसमये सम्यक्कला-
भाजिमङ्गलामवधिरूपतया परिणमति । ततः परं च कृतानां
तदवधिहानं च प्रत्यवते तेषामेव प्रकृत्यः । इति नियुक्तिगा-
थायः । ७१७ । अत्र भाष्यम् ।

आहारे उवभोगे, झकीए वा हविज बत्थाण ।

आहारो से सिचे, तेचीसा सागरा तय ॥

विजयाइसुवपाए, जत्यो माढो जवकलओ जाव ।

सिचे व तिहइ तडि, दवेणु देहसपयेणु ॥

आधारेपयोगलक्षिणविययमधेरवस्थानं भवेत्तत्राधारः (से)
तस्यावधेः क्षेत्रं मतयं (तथ्यति) तत्राधारपूते क्षेत्रे त्रयस्त्रिं-
शत्सागरोपमावधवधेरवस्थानमिति शेषः । कः पुनः क्षेत्रे एता-
वन्तं कालमवधिरवस्थित इत्याह । विजयादिपञ्चत रचिमनेपपा

तान्नवकृतं यावत्तत्र कापि (अथेति) शयनीयाकान्तक्रेत्रे द्योऽव-
गाढोऽप्यतिष्ठते (तर्हि) । तत्र क्रेत्रे अस्यावधिः प्रत्यक्षशस्त्रा-
गरोपमापयवस्थानं कष्टव्यम् । क्रेत्रस्यापलङ्कतयाद्वयेषु च देह-
शयनीयेष्ववधेरंतरात्वं काष्ठमवस्थानमवस्थयामिति । अथाप-
योगतो कष्टगुणपर्यायेष्ववधेरवस्थानमाह ।

दन्वे भिन्नमुहुक्तं, तत्थ पत्थ दृष्टिज्जेत्तम्म ।

उवओगो न उपरओ, साम्प्यात्तावतो तस्स ॥

दन्वे तत्थेव गुणा, संचरओ सत्तवड्ढासमया ।

अस्से पुण अड्ढगुणा, जणंति तप्पज्जेव सत्त ॥

गतार्थैः । नवरं तत्र विचक्षितं क्रेत्रे अन्यत्र या गतस्यावधिम-
तो कृत्यविषयेऽस्तमुहुक्तं मेघोपयोगं जवति (दन्वेत्यादि) तत्रै-
व विचक्षिते दन्वे (गुणसि) गुणेष्वपरापरं तु सञ्चरतः समाष्टौ
वा समया नायधेरुपयोगो भवति । अन्ये त्याहुर्गुणेष्वेष्टौ पर्यायेषु
सत्त सञ्चरन्ति । किमित्येवमित्याह ।

जह् जह सुद्धं वत्तुं, तह् तह् थोवोवओमया होइ ।

दव्वगुणपज्जेत्तुं, तह् पत्तेयं पि नायत्तं ॥

गतार्थैः । अथ इत्येतोऽवस्थानमाह ।

नत्थ एत्थ य त्तिवै, दन्वे गुणपज्जेवोवओगे य ।

चिड्डं लक्खी सा पुण, नात्तावरणक्खलओवसमो ॥

सा सागरोवमहि, उवहि होइ सादेरगाइ ।

विजयाइ सु दो वारे, गप्पस्स नरजम्मणा ममयं ।

गतार्थैः । अथापलङ्क्यविषये जघन्यमवस्थानमाह ।

सव्वजहाणो समओ, दव्वंइ सु होइ सव्वजीवाणं ।

अत्र नरतिरङ्गो समयादर्थमर्थः प्रतिपातादनुपयोगात् ।
उजयोपलङ्क्यो समयमवस्थानं परोऽवगच्छत्येव । अतः सुरनार-
कविषयेऽतएव च गताधर्माह ।

स पुण सुरनारगाणं, हविज्ज किं त्विचकालेयु ॥

स पुनः सुरनारकाणां कृत्यादिष्ववधिष्वनुपयोगार्थेऽन्वयनः
कथं समयावस्थानं कतिष्ठतां सुरनारकाणामित्याह (अचकाले-
सुसि) तयोरेव निजक्रेत्रकालयोः तिष्ठतामिदमुक्तं भवति । अ-
न्यत्र नरतिरङ्गसंस्थानाधारदत्ते क्रेत्रे स्थायुष्करूपे च काले
गतानाममीशमपि भवति । कृत्यादिष्ववधेः समयावस्थानं क्रे-
त्रम् । ते तत्र गताः सुरनारका न भवन्त्येव । किंतु नरतिरङ्ग-
पदेत्येत उक्तम् । तस्मिन्नेव स्वाधारजुने क्रेत्रे स्थायुष्करूपे च
काले तिष्ठति । तत्र हि तिष्ठतां सुरनारकाणामवधेः प्रति-
पातनायात्समयमात्रावस्थानासंभव एवेति भावः । अत्रमूरिरहा
चरममयमिस्मि स्मम्, पविज्जं तस्म जं चिय विज्जं ।
तं होइ ओहिनाणं, गप्पस्स वीरियं तं पक्क ॥
व्याख्यातार्थैरेव गाथानवकार्यैः १७२५ । उक्तमवस्थितद्वारम् ।
अथ चउत्तरमन्त्रित्तुसुराह ।

बुद्धी वा हाणी वा, चउत्तवा होइ खेत्तकालाणं ।

दन्वेमु होइ दुव्विहा, उव्वह पुण पज्जेव होइ ॥

चलद्वारमिदमुच्यते । चउत्तरार्थाधर्मेत्यादिविषयमङ्गीकृत्य व-
धेमानां ह्यमानको या जवति । बुद्धिहानी च पक्षे सामान्ये-
भागे प्रोक्तः । तथा । अनन्तजगद्बुद्धिः १ असंख्यतभागबुद्धिः
२ संख्यातभागबुद्धिः ३ असंख्यातगुणबुद्धिः ४ संख्यातगुणबुद्धिः

५ अनन्तगुणबुद्धिः ६ अनन्तजगद्बुद्धिः १ असंख्यातभागबुद्धिः २
संख्यातभागबुद्धिः ३ संख्यातगुणबुद्धिः ४ असंख्यातगुणबुद्धिः ५
अनन्तगुणबुद्धिः ६ पतयोश्च पक्षिगुणबुद्धिः ७ अन्त्यावधि-
वधजुतं क्रेत्रकालयोराद्यन्तपदद्वयवर्जिता वस्तुविधा बुद्धिर्हानिर्वा-
नयति । अनन्तभागबुद्धिरनन्तगुणबुद्धिर्वा तथा अनन्तभागबुद्धि-
रनन्तगुणबुद्धिर्वा क्रेत्रकालयोर्न भंभवति । अवधिष्वपे विषय-
जुतक्रेत्रस्यान्तपाज्यात् कालस्यावधौष्वपिपय जूतस्यानन्तत्वा-
प्रतिपादनात्तद्विमज्ज हृदयं यावत्क्रेत्रं प्रथमावधिहानिना हृद-
ततः प्रति समयमसंख्यातभागबुद्धिः कश्चित्पश्यति कोऽपि संख्या-
तभागबुद्धिमन्यस्तु संख्यातगुणबुद्धिः । अपरस्तु असंख्यातगु-
णबुद्धिः क्रेत्रं पश्यति । एवं हीयमानमपि वाच्यम् । एवं क्रेत्रे बु-
द्धिर्वा हानिर्वा वस्तुधां जवति । इत्थं कालोऽपि वस्तुधां बुद्धिहान्यो-
क्तातुर्विधं भावनीयम् । दन्वेषु पुनरपिपयजुतेषु विविधा बुद्धिर्हा-
निर्वा जवति । इदमुक्तं भवति । अवधिहानिना यावन्ति कृत्याणि
उपलब्धानि प्रथमं ततः परं तयोऽनन्तभागविधानि कश्चित्प-
श्यति । अपरस्तु नेभ्योऽनन्तगुणान्येव तानि पश्यति । न त्वसं-
ख्यातभागविषयादिना बुद्धिर्वा यस्तुस्वाभाव्यादपस्ततः परं
पूर्वोपलब्धेभ्योऽनन्तभागहीनानि कृत्याणि पश्यत्यन्यस्त्वनन्त-
गुणहीनाभ्यं तानि तज्यः पश्यति । न त्वसंख्यातभागहीनत्वा-
दिना हीनानि पश्यति । तथा स्वाभाव्यादिनि पर्यायेषु पुनः
पूर्वांका पक्षिगुणबुद्धिर्हानिर्वा भवन्ति । निर्युक्तिग्राह्यास्तत्रै-
पार्थः । ७२७ ।

अथ विस्तर्गायं ज्ञाप्येणाह ।

बुद्धी वा हाणी वा, एतांसंखित्तमंखजगाणं ।

मंखित्तजानंखित्तजानं—यंतगुणा वेति उक्तेभ्यः ॥

अनन्तभासंख्येयश्च संख्येयश्च न तथा । त च ते भागाश्च तेपार्थं
बुद्धिर्हानिर्त्वेयं विविधे प्रत्येकं बुद्धिहानी जवताऽपरमप्यन्यः
प्रत्येकं त्रिविधमपि (संखित्तजानं) गुणशब्दः प्रत्येकमि-
संख्येयः । नतश्च संख्यातगुणा असंख्यातगुणा अनन्तगुणाद्वे-
त्येवं त्रिविधं प्रत्येकं बुद्धिर्हानिर्त्वेयं बुद्धिहान्योः प्रत्येकं पुन-
र्दृष्टं पक्षिगुणं भावनीयमिति । तद्वं बुद्धिहान्योः प्रत्येकं प-
क्षिगुणं सामान्येनोपदृश्येदानीं क्रेत्रकालयोर्बुद्धिहान्योक्तातुर्वि-
धस्य भावार्थं दर्शयन्नाह ।

पदसमयमंखित्तजगं, भागहियं कोइ संखभागहियं ।

अओ संखेज्जगुणं, खित्तमंखित्तजगुणममो ॥

पेच्छइ विवक्काणं, हायं न तंहेपकादं पि ।

नार्णत्तुद्विहाणं, पेच्छइ जं दो वि जाणं तं ॥

गतार्थैः । नवरं क्रेत्रकालयोर्नान्ते बुद्धिहानी कुत इत्याह (पे-
च्छ इत्यादि) यद्यस्मात् हावपि क्रेत्रकालो वान्त्यो अवधिहानी
पश्यति । पूर्वोक्त्युक्तं । अथ कृत्यविषये प्रत्येकं त्रिविध-
बुद्धिहानी पर्यायविषयां तु बुद्धिर्हानिं च प्रत्येकं पक्षिगुणमाह (प-
क्षिगुणं संहियं, इति अनन्तमोऽंशो जगोऽनन्तशस्तेनाधिकं
कृत्यं कश्चित्पश्यतीति । एतेषां च प्रत्येकक्रेत्रकालजगानां परस्पर-
संयोगं चिन्त्यमाने एकस्य बुद्ध्यावधारस्य बुद्धिर्नैवैकस्य हानौ
अन्यकस्य बुद्धिः । एकस्य हानौवापरस्य हानिर्नैवैकस्य बुद्धौ
अपरस्यहानिर्भवति । अपरं चैकस्य कृत्यवद्विजंगेन बुद्धौ हानौ
वा जायमानायामपरस्यापि जङ्गले बुद्धिहानी प्रादौ न तु गुण-
कारेण गुणकारेणाप्येकस्य बुद्धिहान्योः प्रवनेमानयोपरस्यापि
प्रायस्तेनैव न प्रचक्षते इति दर्शयन्नाह ।

वुद्धी ए चिय बुद्धी, हाणी हाणी ए न उ विवज्जसो ।

जागे नागो गणणा, गुणो वच्चाइ संयोगे ॥

इह बुद्धिज्ञानी समाश्रित्य दुष्यक्त्रेकाक्षमाभावानां परस्परं संयोगे चिन्त्यमाने एकस्य दुष्यदेर्बुद्ध्यादेव तदपरस्य बुद्धिर्जायते । एकस्य ज्ञानादेव च तद्व्यस्य ज्ञानिः प्रवर्तते । न च (विवज्जसो-ति) न तुल्यस्य विपर्ययां विपर्ययो मन्तव्यः । एकस्य दुष्यदेर्ज्ञानी अपरस्य बुद्धिः । तथैकस्य दुष्यदेर्बुद्धी अन्यस्य ज्ञानिरित्येवं सङ्गो विपर्ययः । कदाचिदपि न भवतीत्यर्थः । अथवा गायान्तेमिदमन्यथा व्याख्यायते । एवकारस्य भिन्नक्रमेण योजनाच्छाया । एकस्य दुष्यदेर्बुद्धी तदपरस्य बुद्धिरेव न तु ज्ञानिसङ्गो विपर्ययां भवति । “ काष्ठे चण्डहनुविद्धि ” वचनादेकस्मिन् वधे-मानेऽपरस्वस्थानं न स्यादपि “ काष्ठो नश्यत्यो क्षिप्तबुद्धी-पति ” वचनात्तथा एकस्य ज्ञानिरिव न तु बुद्धिसङ्गो विपर्ययाः अवस्थानं न तु स्यादपि (जागे जायेति) एकस्य केसदेर-संस्थानतामदिकं जागे बर्कमाने तदपरस्य जागे एव भवते । अवस्थानं वा भवति । न तु गुणकारेण बुद्धिः । तथा गुणकारेणैकस्य बुद्धी जायमानायामपरस्यापि तेनैवासी जवत्यवस्थानं वा जायते । न तु जागेन बुद्धिः । प्रायेण श्वेतव रुद्रयं केसवर्माणेन वृद्धायपि दुष्यदेर्गुणकारेण बुद्धिसंभवादिति । अथ परः प्रेरयति ।

कहू लितासंखज्जागा-इ संजये ऽनजो न दवेति ।

किट्ट वा दब्बायेंते, पज्जवंसिखज्जागाइ ॥

ननु कथं केसस्यासंख्येयभागादिवृद्धौ सत्यां तद्विषयद्वयाणा-मन्यसंख्येयजगतादिवृद्धेर्न संख्येयः । कथं वा दुष्यान्तस्य दुष्य-स्यान्तनभागावृद्धौ जायमानायां पर्यायाणामसंख्येयजगतादि-बुद्धिर्द्वयान्नगुणवृद्धौ वा पर्यायाणामसंख्येयतगुणादिवृद्धिः प्रतिपाद्यते । इदमुक्तं नवति । केसप्राधानि हि दुष्याणि दुष्या-धाराश्च पर्यायाः नतोऽयद्वयधारादस्य बुद्धिर्ज्ञानिं तादृश्ये-याधेयस्यापि मुक्ता तदकथमिह विचिष्यं केसस्य अनुविधे बुद्धि-ज्ञानी दुष्यस्य विविधे पर्यायाणां तु पठिष्ये इति । अत्र सुविराह ।

खेत्ताणुवत्तियो पो-गम्ला गुणा पोगम्लाणुवत्ती य ।

साम्भवा विभेया, न उ ओद्दिनाणुविमयमि ॥

केसानुवर्तिनः पुञ्जलः परमाणुस्त्वद्वयः गुणास्तत्पर्यायाः पुञ्जलानुवर्तिनः इत्येवेने सामान्यः सामान्येन विभेयाः । कस्य किञ्च इत्थं नैतद्विममत्तम् । अवज्रिमतप्रतिषेधं त्वाह । न त्वव-धिज्ञानविषयसंख्येयमतेऽपि अजिमेताः । इदमत्र द्द्वयम् । असंख्येय-तत्त्वसामान्येन को वै न मन्यते । यदुत सामान्यतः समस्तलोका-काशस्यासंख्येयतमादिकं जागे समस्तपुञ्जलास्तिकास्याप्यसं-ख्येयतमादिकं एव जागः स्वरूपेण वर्तते समस्तपुञ्जलास्तिका-स्याप्यन्यतमादिकं भागे समस्ततत्पर्यायराशेरन्यतमतमादि-प्रागो वर्तते । अतः केसस्यासंख्येयविभागवृद्धिर्ज्ञान्योरापि तद-नुवृत्त्या तथैव बुद्धिज्ञानी स्याताम् । दुष्यस्यान्ततमादिवृद्धि-द्वान्यस्तत्पर्यायाणामपि तदनुवृत्त्या तथैव बुद्धिज्ञानी ज्ञेयताम् । परं किं तत्रावधिज्ञानविषयतमस्य केसदेर्बुद्धिज्ञानी चिन्तायितु-मभिमेत । ननु सामान्येन स्वरूपस्य एव च विशेषिते ये बुद्धि-ज्ञानी ते अवधिज्ञानावरणक्यापराधमाधीनत्वात्त्रिविधे अतो यथोक्तप्रकारेणैवैतं अत्र युक्तं नान्यथेति । एतन्नयोक्तमेवार्थं प्रपञ्चयन्नाह ।

दब्बाई संखिया, उ णंतगुणो पज्जवास्तदब्बाओ ।

निययाहारा हाणा, तेसिं बुद्धो य हाणी य ।

न उ निययाहारवमा, ओद्दिनिबंधो जज्जो परिषो से ।

चिचो तह ख हाविय, आणगज्जो य पाएण ॥

इह स्वरूपेण तावत्समस्तपुञ्जलास्तिकायसङ्गणानि दुष्याधारभू-तात्स्यकेसत्रान्तगुणा नियतन्ते इति त्रिकुल्यस्येनात्रापि योज्यते । एकैकाकाशप्रदेशेऽन्तस्य परमाणुद्वयप्रादिवद्व्यस्वभावगहना-त्ययेयापर्यायाः पुनः स्वाश्रयश्रुतात् दुष्यावन्ततगुणाः एकैकस्य परमाणुदेरजन्तपर्यायत्वादित्येवंभूतं केसप्रादीनां स्वरूपं त्वेत इति । स्वरूपकथनमात्रं तावत्कृतं प्रकृतोपयोग्याह (निययाहा-रेत्यादि) दुष्यस्य निजकाधारः केन पर्यायाणां तु निजकाधारो दुष्यापि तदधीना च तेषां द्रव्यपर्यायाणां सामान्येन बुद्धिर्ज्ञानि-ह च जवति । केसस्य अनुविध्यायां बुद्धी ज्ञानी वा दुष्यस्यापि तथैव ते प्राप्नुयतः । दुष्यस्य विविधधारायां बुद्धी ज्ञानी वा पर्याया-णामपि तथैव ते युज्यते । इत्येवं यथा परः प्रतिपादयति तथा वयमपि स्वरूपनिर्धत्तिसामान्यचिन्तायां मन्यामहे नाऽत्र वि-षाद इति भावः । परं किन्तु (न उ निययेत्यादि) न तु निजकाधार-वशाद्बुद्धिनिबन्धोऽवधिषिषयो वर्तते हीयते वा यतः परीतः प्रतिनियतोऽसी यथोक्तद्वयेण क्वापेयशमनियमितोऽसी चित्र-क्वापेयशमानीत्यादिभ्योऽनेकरोपी यथा युक्त्या वर्तते त्वेवायं प्रवर्तते । तामुल्लङ्घनान्यथापि वा वर्तते इति नैविकान्तः आह-प्राह्लादच प्रायेणान्यमित्याहैवात्र प्रमाणं किं स्वैच्छाप्रपञ्चमुक्त-कैवमुक्तोपन्यासेन प्रायो प्रहणाद्यपान्नयं युक्तिरपि बाध्यति गायानवकार्यः । गतं चसद्भावाद ।

अथ तीम्रमन्दहारमतिशिसुराह ।

फट्टा य अमंखेजा, संखजेज्या वि एगजीवसम ।

एगप्फुवओगे, नियमा सवन्त्थ उवउत्तो ॥

फट्टा य आणुगामी, अणुगामामी य मीसया चेव ।

पदिवाइपदिवाइ, मीसा य मणुस्सतेरिच्छे ॥

अपवरकाधिज्ञातकात्तरस्यप्रदीपप्रजानिर्गमस्थानानि आवधि-ज्ञानावरणे कुर्यापशमजगत्याम्यवधिज्ञाननिर्गमस्थानानि ह फट्टका-न्युच्यन्ते । तानि वैकजीवस्य संख्येयान्यसंख्येयान्यपि च भवन्ति । तत्र वैकफट्टकोपयोगो जन्तुनियमास्तत्रैव सवैरपि फट्टकैरुप-न्युक्तो भवत्येकोपयोगश्चास्तीत्येकैकोपयोगे इति यथोक्त-न्युक्तवदिति । एतानि च फट्टकानि त्रिधा जवन्ति । तद्यथा अ-नुगमशीलानुगामानुमिकानि यत्र देशे तिष्ठतोऽवधिमतो जीवस्यो-त्पन्नानि ततोऽन्यत्रापि प्रजतस्तस्यानुपाधिनात्यर्थः । एतद्विपर-तानि त्वानुगामानुमिकानि आनुगामिकानुगामानुमिकान्यस्यरुपाणि तु मिश्राणि कानिचिदेकान्तानुगामानुमिकानि कानिचिद्विषयेः । एतानि प्रत्येकं च पुनश्चिन्ता जवन्ति । तद्यथा प्रतिपत्तनशीलानि प्रतिपातानि कियन्त्यस्य काष्ठं लिख्या ततो ध्वंसनस्यभावाती-त्यर्थः । तद्विपरीतानि त्वप्रतिपातानि आभरन्त्यान्तमार्वातीत्यर्थः । प्रतिपात्यप्रतिपात्यनुग्रहरुपाणि तु मिश्राणि कानिचिद्विषयानि कानिचिद्विषयेः । एतानि च मनुष्यतिर्यग्भुं याऽवधिस्तस्मिन्नेव जवन्ति । न देवभारकव्यावधिति । आह । ननु तीम्रमन्दहारं प्रस्तनं फट्टकावधिस्वरूपं प्रतिपादयतः प्रक्रमविशेष इत्यत्रोच्यते । मायो-ऽनुगामिकाप्रतिपातानि फट्टकानि तीम्रविशुद्धियुक्तान्यतीम्राणि जगयन्ते । अननुगामिप्रतिपातानि त्वविशुद्धत्वाभ्यामन्युच्यन्ते ।

मिथ्यासि तु मन्थमावीत्यतस्तीक्ष्णमन्त्रद्वारमिदमित्यदोषः । अपर-
स्त्वाह । अनुगामुक्तप्रतिपातिपदुक्तानां काः परस्परं विशेषः ।
अननुगामुक्तप्रतिपातिपदुक्तानां चाप्युक्तं को भेद इत्यत्रानिधी-
यते अमतिपातिपदुक्तानुगाम्येष प्रवति अनुगामुक्तं त्वमतिपा-
ति प्रति पाति च प्रवर्तति विशेषः । तथा प्रतिपाति पतत्येष पति-
मपि च देशान्तरे गतस्य कदाचिन्नाय । न चेत्थमननुगामिक-
मिति सिद्धुकिमायाद्वयसंक्षेपायः । ३३७ ।

विस्तरार्थं तु प्राप्यकार एवाह ।

जाह्नतरत्यदीप-पद्मोदयो फडुगावहो होइ ।

तिष्ठो विमलो मंदो, मन्नीमो मीसरूयो य ॥

अपवरकजाह्नकातरस्वमदीपमसोपमः फडुकायभिर्भवति । तत्र
च विद्युद्दह्योपशमजल्पफडुकप्रजबोऽवधिर्विमलः स च तीक्ष्ण
उच्यते । अविद्युद्दह्योपशमप्रवर्तितश्च मन्नीमसः स च मन्दोऽ-
भिधीयते । मन्थमन्त्रोपशमाभिष्टतफडुकसमुत्पत्तु मिश्रकप-
स्तीक्ष्णमन्त्रस्वरूप इत्यर्थः । अत एव तीक्ष्णमन्त्रद्वारमिदमुच्यते ।

“ एगफडुगवगओगे ” इत्युत्तरार्थं व्याख्येयसुराह ॥

उवओगे एगेण, वि दितो सो फडुगहिं सज्वेहिं ।

उवउज्जइ जुगवंचिय, जह्द समयं दोहिं नपणेहिं ॥

गतार्थो । अथ प्रथममुत्थाय परिहरन्नाह ॥

किह्द नोबओदहूया, भससं न विसंमओ स सामसो ।

तगह्द विसेसविमुहो, खंधाबारंवओगोव ॥

नवेवं सत्यचधिततः कथं नोपयोगवहुता अनेकैः फडुकैरुप-
पद्यमानत्वाद्भोक्तृभेदोत्तरमेकस्मिन्समये औपत्यैक एवोपयोगो
प्रवति । तत्त्वाभावात्प्राप्त्यन्यमव्योपयोगस्तत्परकफडुकैरुपयुज्य-
मानस्यापि न तस्योपयोगवहुता अथवा प्रपद्यते । अत्रोत्तरम् ।
अनेकवस्तुविषयोपयोगो हेतुस्तस्याद्यथा । एते हस्तिनो दक्षिण-
तरस्वमी बाजिनो बामतस्तु रथाः पुरतः पश्चात् इत्यादि ।
न चेद्दामिकवस्तुविषयोपयोगोऽस्ति किं तर्हि सामान्योपयोग एव
प्राज्ञवस्तुगतविषयेष्वन्यत्प्राप्त्यन्यनचयेन स्फुटावरोपयोगवदर्थं
चैक एवोपयोग इति न तद्वदुतेति ॥

फडुगाआणुगामीत्यादि विवृण्वन्नाह ।

अणुगामिनिषयमुद्धा, ई सेयराई य मीसयाई व ।

एकैकसो विमिचार्ह, फडुयाई विचिचार्ह ॥

इदं तावत्फडुकानि मिथा भवति । तद्यथा अनुगामीनि १ नि-
यतान्यप्रतिपातीनीत्यर्थः २ फडुकानि तीक्ष्णानीत्यर्थः ३ (सेयराह-
पति) स्तराणि चैतानि भवन्ति । तद्यथा अनुगामिभ्य इतरा-
स्यननुगामीनि ४ अमतिपातिच इतराणि प्रतिपातीनि ५ ती-
क्ष्ण इतराणि मन्त्रानि ६ (मीसयाईवति) मिथ्याणि चैतानि ।
अनुगाम्यादिति भवति । तद्यथा । अनुगाम्यननुगामीनि ७ प्र-
तिपात्यप्रतिपातीनि । तीक्ष्णमन्त्रीति ८ (एकैकसोत्रिणा इति)
एतानि चानुगाम्यादीन्येकैको विजिजानि भवन्ति । तद्यथा ।
अनुगामीनि । प्रतिपात्यप्रतिपातिमिश्रभेदातिश्वा एवमनुगामी-
न्यपि मिथा । अनुगाम्यननुगामीन्येष्वं पुनरन्यनुगाम्यादीनि ।
फडुकानि तीक्ष्णमन्थमन्त्रभेदात्मन्येकं मिथा वक्तव्यानि । तद्यथा
अनुगामीनि तीक्ष्णमन्त्रमयमनि । एवमननुगामीन्यपि एवमनु-
गाम्यननुगामीनीति (विचिचार्ह इति) एतानि च ज्ञान्यमन्थमा-

विभेदाद्विचिचार्हि नामा प्रकाशयि । अवस्थितानुगामिकयोर्भेदः
अत्र प्रेरकः प्राह ॥

निययाणुगामियाणं, को येओ को व तन्विक्कसाणं ।

नियओ अणुजाइ नियमा, नियओ नियओ व्व अणुगामी ॥

चयइविषयपिद्वार्ह, अणुगामामी नुओ पुणो होइ ।

नरतिरिगहणं पारवं-अणेषु विसोईसंखिलेता ॥

नियतानुगामिनोरप्रतिपात्यनुगामिनोः फडुकयोरित्यर्थः । को
नेओ न काश्चित्ति पराभिप्रायको वाऽनुगाम्यप्रतिपात्यविवर्क-

योरनुगामिप्रतिपातिनोर्भेदः । अत्रोत्तरम् । यो नियतोऽप्रतिपाती
स चह्दहीपिकच नियमादित्यत्र गच्छन्तमनुयात्यनुगच्छत्येव यो व-
च्यनुगामी स नियतो वा स्याद्विनियतो वा अमतिहतसोमनबद-
प्रतिपाती वा स्यादुपहतसोमनबदप्रतिपाती वा स्यादित्यर्थः ।
प्रतिपकृजेन्नाह (चयइविषयेत्यादि) एवमेव एव प्रतिपात्येव
प्रतिपाती द्युतोऽपि च देशान्तरे जायत इत्यत्र संवच्यते । अना-
नुगामुकस्तु नैवं स्वकोप यतोऽसौ यत्र देशे तिष्ठतः समुत्पन्न-
स्तत्रैव तिष्ठतश्चयवते न वा द्युतोऽपि च देशान्तरे पुनरुत्पन्नु-
त्तिप्रदेशे समायातस्य अवतीति प्रतिपात्यनुगामुकयोर्भेदः
(नरेत्यादि) इह तीक्ष्णमन्त्रद्वारमिदं तीक्ष्णमन्त्रा च फडुकान्यं
विद्युत्सिंहेनापशमाज्जायते । विद्युत्सिंहेनापशमा तथाविधाः ।
प्रायस्तिर्यङ्मनुष्येऽप्येतिह फडुगाआणुगामीत्यादि गाथा पर्यन्तं
(मणुस्तिरिच्छेत्ति) नरतिर्यङ्महं कृतमिति ।

अथ प्रथोत्तमुत्थाय परिहरन्नाह ।

गहणमणुगामिमार्ह-य किंयतिव्यमद्विंताप ।

पायमणुगामिनिपता, तिप्पा मंदा य जइयरे ॥

ननु चास्त्यतीक्ष्णमन्त्रवर्तितीक्ष्णमन्त्राणां प्रस्तुतायां कि-
मननुगामिकादिफडुकस्तद्विह कृतमस्त्येव फडुकप्रकरणेति
प्राहः । प्रतिविधानमाह (पायमित्यादि) अनुगामीन्यप्रतिपा-
तीनि च फडुकानि यस्मात् प्रायस्तीक्ष्णाणि भवन्ति । इतराणि
त्वनुगामीनि प्रतिपातीनि च प्रायो मन्त्रानि मिथ्यासि नृजयस्व-
ज्जावान्यतः फडुकप्रकरणाविति तीक्ष्णमन्त्रात्ता गम्यत एवेति
अथ अतन्तरमुपदर्थं तस्याव्यधिकृतामाह ।

अथे पकिचाउप्पा, य दारपआणुगामियाईहिं ।

नरतिरिपमगहणेणं, अहवा दोमुं पि न विरुक्कं ॥

अन्ये त्वाचार्याः । “ फडुयअसंकेजा ” इत्यादिगाथया तीक्ष्ण-
मन्त्रद्वारमभिप्राय अनन्तरमेव बहयमाणे प्रतिपातोत्पादद्वार

मेव । “ फडुयाआणुगामीत्यादि ” गाथोक्तानुगामुक्तादीनिवा-
नीमाचकृते केन कारणेन त एवमाचकृते इत्याह (नरतिरि-
पमगहणेति) इदमुक्तं प्रवति । प्रतिपातोत्पादयोस्त्येवमनुप्या-
वर्चरेव घटनास्येत्यतिथयमेव प्रतिपातोत्पादद्वारमतो नरतिर्य-
ङ्मणवेतेऽप्यनुगामिकादयो जेदाः । प्रतिपातोत्पादद्वारान्तजो-
विन एवेत्याचार्याभिप्रायः । अथवा ह्योवेति तीक्ष्णमन्त्रप्रतिपातो-
त्पादद्वारयोरिदमनुगामुक्तादिजद्वयमनर्थयोः न किञ्चित्तरुम् ।
तीक्ष्णमन्त्रस्वरूपे प्रतिपातोत्पादवति चावधौ अनुगामुक्तादिजैवा-
नौ घटनादिति गमाहकार्यः ॥ ३३७ ॥ गतं तीक्ष्णमन्त्रद्वारम् ।

अथ प्रतिपातोत्पादद्वारमाह ।

बाहिरखेवं भजो, दब्बे खेचे य कालभावे य ।

उप्पापदिवाओ विय, तदुपयं चेयसपणं ॥

अवधिमतो बहिः बाह्योऽवधिस्तस्य तामः प्रातिरूपविस्तस्मिन्-
ब बाह्यावधिनामे आन्यो भजनीयाः कोऽसावित्यह । उत्पादः
प्रतिपातस्तद्वृत्तमयं चैकस्मयेन क विषये उत्पत्त्याय स्याह ।
कल्पकोनकासेष्विति निर्मुक्तायास्तत्केपार्थः ॥

अथ भाष्यम् ॥

बाहिरजो एगदिसो, फडाद्दी बाहवा असंबधो ।

दव्वाइसु भयभिज्जा, तत्तुपायादस्यो समयं ॥

इह बाह्यावधिचर्यते । क इत्याह । योऽवधिमत् एकस्यां विधिं
भवति । अथवा अनेकास्वपि दिष्टु यः कफुकावधेरन्योन्यविधि-
नः सान्तरो भवति । सोऽपि बाह्यावधिस्तथा । अथवा स-
ंबधः परिमृदुशकारोऽप्यवधेयोऽवधिमतो जीवस्याङ्गुसमाना-
दिषा क्षेत्रव्यवधानेन सर्वतोऽसंबधः सोऽपि बाह्यावधिस्तथा ।
तावत् प्राप्यकाराविरन्तनटीकाकृतानामभिप्रायः । आद्यव्यक्त-
वृत्तिकास्तथाह “ बाहिरजो नाम ज्ञेयं सौविद्यस्त भोदिनामं
समुपपत्तौ तस्मिन्नाग्रे से ओदिनामं न किंचि पासह ते तुष्ण ह्वा-
पं जाहे अंतरियं होहं हं । अंगुणेन वा अंगुलपुटुनेन वा
विहत्थीए वा विहत्थीपुटुनेन वा एवं जाय संखेजोहं वा अ-
संखेजोहं वा जायणेहं ताहे पासह एस बाहिरजो भवह ” ॥
अनेन प्राप्योक्तस्तुतीयपक्ष एव लिखितः । आद्यपक्षजं तु कि-
मुपपन्नकल्याणस्यानापचूर्णीं द्रष्टव्यमाहोर्भिव्यक्तिक्रिष्कारा-
मिति केवमिहो विवृतीति । तत्र वैधिविषे बाह्यावधौ एकस्मिन्
समये कल्पकोनकासमयेषु विषये उत्पादाद्यो नजनीया इति
कयं नजनीया इत्याह ॥

उत्पाओ पमिबाओ, उजयं वा होज एगसमयेयं ।

कहसुजयमेगसमये, विजागओ तं न सव्वस ॥

इह कदाचिदेकस्मिन् समये उत्पादो नजति । पूर्वैः स्वपद्रव्यादि-
विषयो बाह्यावधेरुत्पन्नः सन् वर्धत इत्यर्थः । अधिकान् कल्पको-
नकालभाषायां पश्यतीति ज्ञायः । कदाचित्त्वेकस्मिन् समये हीयते-
ऽसीं पूर्ववृत्तेनो द्रव्यादिभ्यो हीनास्तावद्व्यतीत्यर्थः । कदाचिन्-
त्पादप्रतिपातसङ्कणमुनयमपि एकस्मिन् समये नजघटो बाह्या-
वधेरदशावधिरयं तत्तच्च यदैवेकतो दिक्त्वे बाह्यावधौ तिरश्चीनं
सङ्कोचसङ्कणः प्रतिपातस्तदैवाग्रतो वृद्धिरूप उत्पादो नजति ।
यदा बाधप्रतः सङ्कोचस्तदैव तिरश्चीनविस्तरः । एवं सातपनेक-
दिक्त्वेऽपि बाह्यावधौ यदैवेकस्यां दिशि अधिकस्योत्पादस्तदैवा-
न्यस्यां प्रतिपातः । एवं वज्रयाकारे सर्वतो दिक्त्वेऽपि बाह्यावधौ
यत्रैव समय एकस्मिन् देशे वलयस्य विस्तृताधिक्यसङ्कण व-
त्पादस्तैव समये अन्यस्यां दिशि वज्रस्य सङ्कोचसङ्कणः प्रति-
पात इत्यादिप्रकारेणोत्पादाद्योऽत्रैकस्मिन् समये भजनीयाः ।
अत्र एतः प्राह (कहमुनयमित्यादि) कथमुत्पादप्रतिपातविरु-
द्धमेवयसङ्कणमुनयमेकस्यैकस्मिन् समये युक्तं न घटते एव
एतदिति प्राभिप्रायः । अत्रोक्तमाह (विजागओ तं न सव्व-
स्ससि) इदमुक्तं भवति । यदि हि सर्वस्याप्यवधेरुत्पत्तेरुत्पाद-
प्रतिपातात्तद्व्युत्पन्नमेवातां तर्हि स्याद्विषयोः । एतच्च नास्ति
विजागतो देशस्तद्व्युत्पन्नमात्रकथमित्याह ॥

दावानलोच्च कत्थं, लगगइ विज्जाइ समयमेततो ।

तह फाई ओदिदोसो, संजायइ नासए विदोसो । ७५० ।

यथा हि दानावधौ यदैवेकतः व्युत्पन्नस्तस्माद्वी लगति हीय-
ते । तदैवाप्यतो दृग्बहुकल्पनादिके देशे विद्यमति निर्वाति ।

तथा अस्यातिबाह्यावधेः सर्वेहात्वाकोऽपि देशे जायते वृत्तिमा-
साद्यति । अन्यस्तु कोऽपि देशः तस्मिन्नेव समये नश्यति ही-
यत इति । नेहोत्पादप्रतिपातौ युगपदेकसमये । इति शाखाप्रार्थः ।
अथैतावन्तोत्पादप्रतिपातौ अन्यन्तरावधौ निरूपयितुमाह ॥

अस्मिन्तरलक्ष्मी, तदुत्तयं नतिथ एगसमयेयं ।

उत्पापदिबाओ वि य, एगयरो एगसमयेयं ॥

यस्य नैरन्तर्यं संबन्धो भाविनोऽवधेस्तद्वान् जीवोऽवधन्तरे
वर्तते । असीं अन्यन्तरावधिरूपः तद्वत्त्वो तस्यातो पुनस्तदु-
भयं प्रतिपातोत्पादस्य युगपदेकसमये नास्ति । अयं हि अन्य-
न्तरावधिः प्रदीपप्रभापटलवत्त्ववधिमता जीवेन सह सर्वतो
नैरन्तर्यं संबन्धो लघुदो देशरहित एकस्वरूपः । अत एवायं
संबन्धावधिदेशावधिरूपेण । तथा शोकं क्षुणीं । “ तस्य
अस्मिन्तरलक्षि नाम ज्ञेयं सौविद्यस्त भोदिनामं समुपपत्तौ ततो
ठाणाओ आरम्भ सो केदिनाणी निरंतरसंबधं संखेजं वा
असंखेजं वा किचओ ओदिह जायइ पासह एस अस्मिन्-
तरलक्षि ” । अस्मिन्नेवविधे एकस्मिन्नेवदेशेऽन्यन्तरावधौ ए-
कस्मिन् समये उत्पादोत्पातयोरेकतर एव भवति । न तु युग-
पदेद्योभयं सङ्कोचस्यसङ्कोचस्यैकद विरुद्धभययोगाच्च । तथा
हि निराकरणं सर्वतः प्रवृत्ते प्रदीपप्रभापटले एकस्मिन् समये
सङ्कोचविस्तरयोरेकतर एव भवति । न त्वेकस्यां दिशि संको-
चोऽन्यस्यां तु विस्तर इत्येवं युगपदेकसमये सङ्कोचविस्तरौ
भवतः एवमभापीति भावः । एतदेवाह (उत्पापदिबाओ वि ये-
त्यादि) इति निर्मुक्तिगार्थार्थः ॥

अथ भाष्यम् ।

अस्मिन्तरलक्ष्मी सा, ज्ञेय एव वप्यभवस्ववचो ।

संबधोदिनामं, अस्मिन्तरओवहीनाणी ।

गतायैव । नवरं संबधमिति । अथविधानं जीवे संबधं
सर्वतो भवति । अथविधानी त्ववधिज्ञानस्याभ्यन्तरतो भव-
तीति । अथात्रोत्पादप्रतिपातविषयाह ।

उत्पाओ विगमो वा, दौवस्स व तस्स नोभयं समयं ।

न भवणनासो समयं, वत्तुस्स जयगधमेणं ॥

अभिहितार्थैव । नवरं यद्यसाद्रस्तुनो द्रव्यस्य एकेन धर्मेण
स्वभावेन समकं युगपदेव भवननाशो उत्पादव्ययी कदाच-
नपि भवतः । न ह्युत्पत्तिद्रव्यं येनैव श्रुतव्यधर्मेण श्रुतं प्रा-
ज्ञं भवति । तैवेव विनश्यतीति युज्यते । विरुद्धाद्यमाह-
रेण त्वेकस्यैककालमपि युज्यते । उत्पादव्ययी यथा तदेवाङ्गु-
लिद्रव्यं यस्मिन्नेव समये श्रुततयोत्पद्यते । तस्मिन्नेव समये व-
कतया विनश्यति । द्रव्यतया त्ववस्थित्येवमास्त इति तदेवाह ।

उत्पायव्यधोवुत्तया, समयं धम्मतरणं न विरुद्धा ।

जह रिउवकंउसिता, सुनरजंविचणाई वा ॥

उत्पज्जइ रिउयाए, नासइ वक्कणए तस्समयं ।

न उ चेव तस्मि रिउया, नासो वक्कजजवणं व ॥

गतायैव । नवरं तत्प्रत्ययः प्रत्येकधम्मतरणं । तथा श्रु-
तता वकता अङ्गुलिता चेत्येतत्तत्रमपि युगपदमोर्नन्तरं
न विरुद्धं यदि वा यथा कोऽपि मृतः साधुयैस्मिन्नेव समये देवत्वे-
नोत्पद्यते । तस्मिन्नेव समये नश्यते विनश्यति । जीवत्वेन पुनर-
वतिष्ठते । एवमिहापि युगपदमोर्नन्तरंयोत्पादाद्यो न विरुध्यते ।
न त्वेकैव धर्मेण युगपदमोर्नन्तरंयोत्पादो न विरुध्यते ।
न पुनरेतत् युज्यते किमित्याह (रिउयेयादि) यस्मिन्नेव स-

मये अक्षुण्या श्रद्धता आयते । तस्मिन्नेव समये तस्या श्रद्धताया
नारो भाविष्यकस्य भवन् केति । एवं हि श्रद्धता श्रद्धत्व-
धर्मेणोपपद्यते । तैवेव च धर्मेण तस्मिन्नेवोत्पत्तिसमये सा विन-
श्चतीत्यभ्युपगते भवति । दूतचिह्नं चैतत्कथमित्याह ।

होदधच्छाभिनासो, जुजइ होजो य तस्म समएणं ।
जइ तस्मि चैव नासो, निव्वविण्णइ कुओ भवणं ॥

सञ्जुप्पायाजो, तदभावे य विगमो भवे कस्स ।

उप्पायवयानावे, कावडिइं सव्वइहा मुणं ॥

सव्वं आत्मनो लाभः सत्ता येन तल्लभ्यात्मनां प्राप्तस-
त्ताकं तस्यैवेत्यभूतस्य वस्तुनो नारो युज्यते । न ह्यनासादिन-
सत्ताकस्य शरविषाणस्य विनाश इति वक्तुं युज्यते । आत्म-
लाभश्च तस्य वस्तुनः समयेन भवति । यदि च यस्मिन्नेव स-
मये श्रद्धत्वधर्मेण श्रद्धता समुत्पद्यते । तस्मिन्नेव समये तैवेव
धर्मेण सा विनश्यतीत्यभ्युपगम्यते । तर्हि एवं सर्वदेवोत्पत्त्य-
भाषानित्यविमोदं कदाचिद्व्यव्यवसायात्मनां वस्तुनि कुतो ज्ञ-
नं सत्तात्वं न कुतश्चिदित्यर्थः । ततः किमित्याह । “सञ्जुप्पाये-
त्यादि” । तत इत्थं सर्वदेव विनाशाप्राप्तत्वाश्रित्यमेव वस्तुनामु-
त्पादाभावः प्रसज्यति । तथा च सति कस्य विगमो विनाशो
युज्यते । इतरथा न कस्य विनाश इति भावः । उत्पादव्यया-
नावे च (कावडिस्सिं) कावस्थितस्तथा हि । यदुत्पाद-
व्ययगुणं तस्यावस्थितिरपि नास्ति यथा शरविषाणस्य त-
त्कालं च वस्तुकल्पकेनैवतः समागतः कुतस्तथावस्थिति-
रिति । एवं च सति सर्वथा गुणं जगत्प्रयमिदं प्राप्नोति ।
तथा ह्युत्पादव्ययमोपरहितं वस्तु नास्त्येव सत्त्वरयोगात् ।
शरविषाणवदिति श्रुततन्निर्मुक्तिगाथासंबन्धं आप्यकारः स्वत
एव कुर्वन्नाह ।

दव्वाइणं तिहणं, पुवं भणिओ प्रोप्परनिवंधो ।

इह दव्वस्स गुणेणं, भणइ दव्वसिओ जं सो ॥

अथैव पूर्वं “संवेज्जमाणो दव्वे जगो होगपन्निवस्स बोधज्जो” ।
इत्यादिना उच्यते । कालज्ञानत्रयस्य परस्परविबन्धोऽर्जितः ।
इह तूत्पादप्रतिपातद्वारेणैव प्रसज्यते । उच्येत्येव गुणेन सहस्य-
मुच्यते । न तु क्षेत्रकालयोरेतौ उच्यस्थितोऽसौ । न तु क्षेत्रकाल-
व्यति इति गद्यात्मकार्थः । तदेवाह । ७५७ ।

दव्वा उ अंससंजे, संसेजोया वि पज्जेवे लुहइ ।

दो पज्जेवे णुगुणिए, लहइ एगाउ दव्वाउ ॥

इह परमाणवाद्विद्रव्यमकं पश्यन्प्रचिक्षातौ तत्पर्यायानेकगुण-
कालकादीन्नुल्लेख्यते । संख्यानं विमर्शमतः संख्येयान् लभते प्रा-
प्नोति पश्यतीति तात्पर्यम् । जघन्यतस्तु द्वौ पर्यायौ द्विगुणितौ
एकस्मात् उच्यन्त लज्जते । सामान्यतः लघुमन्थरसम्पत्तौ ल-
घुषाक्षरतुः पर्यायान् जघन्यत एकस्मिन् उच्ये परयति । न त्वेकगु-
णकालकादीन् बहुनित्यर्थः । एक उच्यतानुल्लेख्यते । उच्यन्त पर्या-
याश्च परयति । किं त्वसंख्येयानेव अनन्तेषु अनन्तस्तान्यह-
स्येवेति निर्मुक्तिगाथायः । अथ आप्यम् ।

एगं दव्वं पिच्छं, खंभं मणुं वा सपज्जेवे तस्स ।

उक्कोसमसंखिजे, पेच्छकोइं मंखेजे ॥

दो पज्जेवे णुगुणिए, सव्वजहणेण पेच्छये ते य ।

बसइया चउरो, नारं ते पिच्छइ कया ॥

गताया एव । अक्षतमुत्पादप्रतिपातहारम् विभोः । स्याः ॥

(७) अवधिप्रकरणे दण्डकः ।

खेरइयाणं भंते ! ओही किं आणुगामिए अणानुगामिए
पवहुमाणए हियमाणए पडिमाणए अपपडिमाणए अवडिणिए
अणवडिणिए । गोयमा ! अणुगामिए नो अणानुगामिए नो
बहुमाणए नो पडिमाणए अपपडिमाणए अवडिणिए नो अणव-
डिणिए । एवं जान यणियकुमारणं पंडिदियतिरिक्खजो-
णियाणं पुच्छा । गोयमा ! अणुगामिए वि जान अणवडि-
णिए वि । एवं मणुसाणं वि बाणमंतरजोऽसियवेमाणियाणं
जहा खेरइयाणं ।

आनुगामिकादिचिन्तायां नैरधिकजनवनपतिव्यलरज्योतिष्कवै-
मानिका अनुगामिका प्रतिपात्यवस्थिताऽवधयो न त्वानुगामि-
का वर्धमाना इति मानप्रतिपात्यनवस्थितावधयस्तथा न त्वानुगामि-
का तिर्यक्पञ्चैत्रियाणां त्वधधावधिरिति । प्रज्ञाः ३३ पद ।

(८) अवधिकेत्रप्रमाणं पनकजीवस्थापगहना अभिज्ञीव-
प्रमाणं च ।

अधवाऽवधिकेत्रप्रमाणमभिधित्तुजान्यकार एव प्रस्तावनामाह ।

ओहिस्स संत्तमाणं, जहणमुकोसमजिक्कमं तस्य ।

पाएण तदादीए, जं तेण जहणमो बोच्छं ।

अवधेर्यदिपयज्जतं क्षेत्रं तस्य मानं प्रमाणं जघन्यमुक्तं मध्यमं
च भवति । नत्र प्रायो यत्तस्मादौ प्रथमतस्तज्जघन्यं क्षेत्रं
जयति । जघन्यक्षेत्रविषयावधिः प्रयोगादौ समुपपद्यते । तेन का-
रणेन जघन्येव क्षेत्रप्रमाणमादौ बहुधे इति गाथापदार्थः । य-
थाप्रतिज्ञातमेवाह ।

जावइया तीममया-हारगस्स मुमुहस्स पणगजीवस्स ।

ओगाहणा जहणा, ओहीखेवं जहणं तु ॥

यावती यावत्प्रमाणा जीव समयानाहारत्यतीति जिवमयाहार-
कस्तस्य सूक्ष्मनामकर्मोदयानसूक्ष्मस्तस्य पनकआसौ जीवश्च
पनकजीवो वनस्पतिविशेषस्तद्वगाहने यस्यां प्राणिनः
सावगाहना तनुनित्यर्थः । जघन्या सर्वस्त्वोका अधधेः क्षेत्रमव-
धिकेत्रं जघन्यं सर्वस्त्वोका तुशब्धोऽवधारणे तस्य चैवं प्रयोगः
अवधेर्विषयज्जतं क्षेत्रं जघन्यमेतावदेवेति निर्मुक्तिगाथासंक्षेपायः ।
अथ सांप्रदायिकायस्याख्यापरं आप्यम् ।

जो जोगयाहास्सो, मच्छं निपए मरीदेइमि ।

उववज्जंतो पदमे, समए संखिबइ आयायं ॥

पतरमसंखिजेगुल-मागतणं मच्छदेहुविन्धिम् ।

वीए तए धूइं, संखि वि उहोइ तो एणओ ॥

उववायाओ तएए, समए जं देहुमाणमेयस्स ।

तस्येदव्वजायए-भोहिविक्खवं जहणं ते ॥

यो मरस्यो योजनसहस्रो योजनसहस्राध्यायः स्वदेइस्यैव बाह-
देशोऽनुपचरमानः प्रथमे समये आयायं संज्ञिपति । तं च संज्ञिपन्
प्रवरं करोतीतिशेषः । कथं ज्ञतमित्याह (असंखेजंगुलजगाम-
खुनि) बाहुल्यमाहुषासंख्येयनागसूक्ष्ममित्यर्थः । पुनरपि तत्कथं-
ज्ञतमित्याह । मरस्यदेइविस्तीर्णशरीरान्तःसंबन्धत्वात्पुष्पाधित्य-
क्तवाचान्त्यवदेइस्य विस्तरस्तावत्संज्ञिपतेश्चमरस्यस्यापि त्य-
र्थः । एवं आयामतो धिक्कजतश्च मरस्यशरीरपृष्ठवत्तुल्योऽहुषा-

संख्येयजाग्राहुत्येवमप्यप्रतरो प्रवर्तित्येव प्रथमसमयव्यापारः। ननु च प्रथमे समये आर्यामं संक्षिपन्तीत्येतदेवोक्तं यथोक्तप्रकरणे तु कुतो सञ्चय इति चेदुच्यते । अतन्तरं चिन्तियसमये तत्संक्षेपस्य भगवात्सत्यं च कारणपूर्वकत्वादिति "वीथि संक्षिपति उचि" इत्यादि संख्येयस्य ततो द्वितीयसमये तत् प्रत्यक्षमुपयत्तः संक्षिप्याहुस्तत्संख्येयभागवाहुषं मत्स्वशरीरपुण्यव्यापारं सुखं करोतीत्यस्याहारः । अत्राप्यनन्तरतृतीयसमये सुखसंक्षेपाभिधानात् तस्य च तत्कारणापूर्वकत्वात् सुखीकरणमभ्याहित्यते । (तदर्थं) ततस्तृतीयसमये तामपि सुखं संक्षिप्याहुस्तत्संख्येयभागमात्रवाहनात् भूत्वा निर्माणमस्यजवाहुषीरपुण्यव्यापारं सुखाविग्रहगत्या मत्स्वशरीरस्यैवकेदो पनक्तः सूक्ष्मबन्धस्यति जीवविशेषो जयति । अस्मानुपुष्टादसमयात् तृतीयसमये यद्दीप्तमन्तस्तस्य पनक्तस्य तत्किमित्याह (ओहिरिषिं जहन्तं तमिति) तज्जन्ममवशेषविषयनृत्तं केचन किं स्वरूपं तत् केचम् । इत्यपिमात्रं तस्यावशेषेयानि प्राज्ञाणि यानि इत्यादि तेषां मात्रजनाधारनृत्तमते तज्ज्ञेयद्रव्याधारत्वेवै केचमवशेषविषय उच्यते । ननु साक्षात्सम्यग्मूर्तेस्वादयधेस्तु मूर्त्ताविषयत्वादिति एतन्नायावदव्याख्यातार्येसंवादि चोक्तं वृद्धैः " योजनसहस्रमानो, मत्स्यो सुखा स्वकायदेशो यः उपपद्यते इह सूक्ष्मः, पनक्तवेनेह स प्राज्ञः॥१॥ संहृत्य चायसमये, स ह्यायामं करोति च प्रतरम् । संख्यातीतास्मादुन्न-विभगवाहुष्यमानं तु ॥२॥ स्वननुपुष्टत्वमात्रं, दीप्तत्वेनापि जीवसामर्थ्यात् । तमपि द्वितीये समये, संहृत्य करोत्यसौ सुखम् । ३॥ संख्यातीतास्मादुन्न-विभगविक्रमनमाननिर्दिष्टम् । निजतनुपुष्टयधैर्यं, तृतीयसमये तु संहृत्य । ४॥ उपपद्यते च पनक्तः, स्वदेहदेशे स नृत्तमपरिणामः ॥ समयवशेण तस्या-वगाहना यावती भवति । ५ ॥ तावज्जन्ममवशेष-रालम्बनवस्तुनाजं केचन । इदमित्येवमुनिगण-सुसंप्रदायास्तस्य संख्यम् । ६ ॥ अत्र परः पृच्छति ।

किं मन्त्रोत्तमहृष्टो, किं तिसमयभोदकीस वा सुहृषो । गह्विभो कीस व पणभो, किं व जह्वावगाहणभो ॥ किमिति मत्स्योऽतिमहान् शुद्धते । किं वा त्रिसमयहारकः तृतीयसमये निजशरीरदेशोऽप्यतिमात्रो शुद्धते । किं वा सुहृषः किमिति वा पनक्तो जघन्यावगाहनको वा गृहीत इति ।

अभोत्तरमाह ।

मन्त्रो महन्नकादं, संखिचो जो य तीहिं समपहिं । सो किर पयताविसेमे-ण मृहृषो व गाहणं कुणई ॥ सहरयरासजयरो, सुहृषो पणभो महं बंदहा य । सुहृषविसेमविशिष्टो, सहरयरो सन्देहेतु ॥

यो हि योजनसहस्रमानो महाकार्यो मत्स्यसंख्येयसमयैरात्मानं संक्षिपति । स किञ्च प्रयत्नविशेषादतिसूक्ष्ममवगाहनं कुर्वन् नात्यः अनेन किमिति । मत्स्यो महान् शुद्धते । तृतीयसमये संक्षिप्तक्षेत्रेयतस्योत्तरमदायि । कूरे च गत्वाऽन्यत्र यद्युपपद्यते विप्रकणं च गच्छति तदा जीवप्रदेशः किंचिद्विस्तरं यावतीत्यवगाहना स्थूलतरा स्यादित्यविग्रहगत्या स्वशरीरदेश एवोत्पादित इत्येतत्स्वयमेव उच्यतेमिति । "कोसवासुहृषो" इत्यादेरुत्तरमाह "सखयत" इत्यादि । स्रुज्जनादपि स्रुज्जनादस्तावज्जन्मति कः पनक्तः कथंयुतः सूक्ष्मः जघन्यदेहश्च जघन्यावगाहनरक्षेयार्थः । वस्तुतोऽर्थेताप्यर्थाह (सुहृष इत्यादि) " जो जौणयसाह-स्तो " इत्याद्युक्तप्रकरणे सुहृषविशेषणविशिष्टो शुद्धमाणपन-

कजीवः सूक्ष्मतरः सूक्ष्मतरमहं सर्वदेहेज्यो जयति इति । अथ किं त्रिसमयाहारक इत्येतोत्तरमाह ।

पदमविर्षे अतिसहो, जमदशूलो वउत्थयार्थो सु ।

तद्वयसमयमि जोगो, गह्विभो तो तिसमयाहारो ॥

यस्मात्प्रथमचिन्तिययोः समयोत्तरतिसुहृषो भवति । अतुर्थो-द्विषु च अतिसुहृषः संपद्यते । तृतीयसमये तु योग्योऽतिप्रस-मयाहारकत्वमिति । अत्र केचनित्यतनुज्ञावशमाह ॥

वेई दो भससमया, तदो पणगतपणोवयामि ॥

अह तिसमयभो आहा-रभो य सुहृषो य पणभो य ॥

उच्यते चेव तभो, जह्वो न तिसमयपण ।

तो किर तदेहसमा, एमोहिरिषिं जहन्तं तु ॥

त्रिसमयाहारकत्वविषये केचनाचार्यो व्याचक्षते । यद्यत औ तावत्कथस्य मत्स्यसंख्येयित्री आरुसमयी शुद्धते । आयामसंहा-प्रतरकरणसङ्कापः प्रथमः सुखं तु श्रम करोति स द्वितीयः ।

तृतीयसमयस्तु न संक्षिप्य पनक्तत्वेनोत्पादो भवति । ततश्च त्रयः समया यस्यासौ त्रिसमयाः अविग्रहेणोत्तराहारकश्च । एवं च सति प्रपुष्टातिसूक्ष्मश्च पनक्तश्चायं सिद्धो जयति ।

तथा च स " तिसमयाहारकस्तु सुहृषस्त पणगजीवस्तसि " नियुक्तिकारणवचनमात्राधितं जयति । किंचेह यथा सुहृषः सूक्ष्म-तराऽस्ती भवति । तथा कर्तव्यम् पनक्तस्मिन् व्याख्याने स वि-शेषं सिद्धताति दशोपति (उच्यते " खेत्यादि) उत्पादसमय एव यथास्मात्कोऽस्ती पनक्तजीवो जघन्य इति । जघन्याव-गाहना भवति । न योग्य समयेषु द्वितीयादिव्याप्यमद्वयाज-घन्यावगाहनाभक्तियुक्तं प्रोक्तास्ततोऽतिसूक्ष्ममवशेषेस्तस्यान-न्तरावकाशकस्य देहस्तेहस्तस्तमानमेवमेव किंवावकाशविषय-नृत्तं जघन्यं केचन भवतीति । अत्र मायव्यायामन्तरेणापि पूर्व-टीकाकारातिशितं प्रतिविधानमुच्यते । तस्मै च न युक्तमिदं केच-विद्याख्याने त्रिसमयाहारकत्वस्य पनक्तविशेषणत्वेनोक्तव्याम-त्यसमयत्रयस्य च पनक्तसमयव्यापारोऽपीत्यर्थं जघन्याव-गाहनाभासकृणो गुण उन्नायते । सोऽपि न युक्तो यस्माद्विहाति-सूक्ष्मेणातिमहता वा किंचित्प्रयोजनं किं तर्हि योग्यो न यो-ग्यश्च स एव तज्जुतिर्दिष्टो यः प्रथमं जघन्यावगाहनस्मिन्नेव भवे समयत्रयमाहार शुद्धातीत्यलं विस्तरणेति शाशानवकाशः । तदेवमवशिष्ययनृत्तस्य जघन्यकेचस्य परिमाणमुक्तमेवेत्यु-च्यते तदाह ।

सन्ववहुद्रमाणि जीवा, निरंतरं जत्तिं जरिजंजु ।

खेवं सन्वदिमागं, परमोही खेचनिहो ॥

सर्वेभ्यो विवक्षितकावस्थयाविज्योऽनलजीवेन्य एव बहवः सर्वेबहवः । न तु भूतभाविज्यो नापि च शेषजीवेन्यः कुनोऽसं-जवाधेति । अत्रत्यश्च त जीवाश्च अग्निजीवाः सर्वेबहवश्च तं अग्नि-जीवाश्च सर्वेबहुभिर्जीवा निरन्तरं सततं वैरन्त्ययेत्येवम् । याव-द्विषति यत्रमात्रं केचनमात्राश्च बह्व्यावगतिशिष्टवृत्तवचना र-चिताः सन्तो भूतवन्तो व्यासवन्तः काश्चनृत्तनिर्देशाश्चाजितस्वा-मिकाश्च एव बह्व्यावगुक्तया प्रायः सर्वेबहवोऽनलजीवा भव-न्त्यस्यामवसर्पणमिष्यस्यार्थस्य स्थापनाः । इहं चानन्तरा-कविशेषणं केचमेकदिशमपि अवश्यता आह (सन्वदिमागंति) सर्वेविशो यत्र तत्सर्वदिशाम् अनेन बह्व्यावगुक्त्यानेन सर्व-तः सुचीप्रणमप्रमितं तदाह । परमश्चासावचिश्च परमावधिः

श्रीहि

क्षेत्रमन्तरव्यावर्णितं प्रभूतान्नस्रज्जीवमभिमिश्रं कृत्स्नं निर्दिष्टः ।
प्रतिपादितो महामुनिभिः । तत्तत्त्वार्थः पर्यायेभ्योऽप्युक्तः प्रसूतः ।
विषयमित्युक्तं प्रयति । इति निर्मुक्तिगद्यान्तरार्थः । सावा-
ये तु सांप्रदायिकायै प्रतिपादयन्त्यस्यैव ज्ञान्यकार एवाह ॥

अव्यापारं सत्त्वा-सु कम्मज्जीवुं जं तदारब्धम् ॥

सम्बन्धवद्वा भावस्सा, हाँति अजिनयिणिदुक्कालमि ॥

अव्यापारोऽन्तर्जालोच्यते महद्वाप्याध्याघाताभावे सर्वान्तु
समस्तमरतैरावतविदेहलक्षणान्तु पञ्चदशानु कर्मभूमिषु सर्व-
वद्वाहो बादरानिजीवा नवति । इति प्रकमाश्रुज्यते । किमविशेषे-
ण सर्वदेव एतास्वेते भवन्ति मत्स्याह । अजिनजिमेककाक्षे अजि-
तजिनैकस्थो पञ्चकणत्वाद्वसर्पिण्या द्वितीयतीर्थद्वरकाक्षे इ-
त्यर्थः । किमिति तत्रैते बहवो प्रमतीत्याह । (अजित्यादि)
यथास्वाधरज्ज्जालोच्यो बादरानिजीवानां संयुक्तपञ्चालाभाया
रम्भपदाः सर्वबहवः सर्वेभ्योऽप्यन्तीतानागतोभ्यो बहवः प्रसूरा
गर्जजम्भुज्याः स्वजावादेवेति आह । किमेतरेव बादरानिजीवैः
सर्वबहुभिर्जीवपरिमाणं पूर्यते । आहोभ्यस्तुहमानिभिः सह
यदि तैः सह तथा ते अविशिष्टा अपि गृह्यन्ते । आहोभ्यस्तुह-
मि विनिष्ठा इत्याह ॥

उक्तोभया य सुदुहा, जया तथा सम्बन्धगुणगणी ।

परिमाणं संज्ञवद्वा, तं द्वा पुराणं कुण्ड ॥

बहुलाक्ष सुहमाभिर्जीवाः स्वभाषत एव कथयिष्ये वद्वा संज्ञ-
वन्ति । तदैवेतैर्बादरानिजीवैः सह सर्वबहुभिर्जीवानां परिमा-
णं भवति । इदमत्र इदमत्र । अन्तान्तान्तान्तस्ववसर्पिणीषु मध्ये
स एव कश्चिद्वि तीर्थेकरकाक्षो गृह्यते । यत्र सुहमाभिर्जीवा उ-
क्तप्रादित्यः प्राप्यते । ततश्च तैर्बादरैः सुहमाभिर्जीवैरुक्तपदि-
र्भिर्मिलितैः सर्वबहुभिर्जीवानां परिमाणं प्रयति । तच्च संभवमाभ-
माश्रित्य बुद्ध्या बोद्धा पञ्चप्रकाररचनया व्यवस्थाप्यते । ततश्च
बहुतरक्षेत्रपूरणं करोति तत्र पञ्चानादेशाः । षष्ठः बुदादेश
इति पतदेवाह ।

एकेकागसप-ते जीवरयाण सावगाहे य ।

चउरं संघणपपरं, संहोद्धो सुयाएसो ॥

तैः सर्वैरप्यभिर्जीवैः समचतुरस्रो घनो िदेवः स्याप्यते । क-
थमित्युक्तः । एकेकागसपदेवो एकेकाभिर्जीवरचनया स्वावगाहे क-
वेदासंख्येयाकाशप्रदेशलक्षण एकेकाभिर्जीवरचनयेति । अत्र-
स्थापना ।

पतेपां नवानामभिर्जीवानां प्रत्येकमे-
केकाकाशप्रदेशेरीव्यवस्थापितानामग्र-
स्थापुपरिष्ठाप्यादिपि न-

व २ जीवा इत्यमेव स्याप्यते । एव कल्पनया
सप्तविंशत्या सप्तत्रयनस्यसंख्येयैरभिर्जीवैरेकेका-
काशप्रदेशस्यवस्थापितैरेषो मन्तव्यः । द्वितीयोऽपि घन इत्यमे-
व कल्पयः । केवसमिहासंख्येयाकाशप्रदेशेरीव्यवस्थाप्यते ।
एवमेककाशप्रदेशे एकेकाजीवस्थापनया असंख्येयप्र-
देशात्मकस्वावगाहस्थापनया च प्रतरोऽपि द्वित्रिद्वः सृष्टिरपि द्वि-
भेदा तत्र घनप्रतरपकृष्टतुम्भेदः । पञ्चममैकेकाकाशप्रदेशस्थापि-
तैरेकेकाजीवसंयुक्तसृष्टिकोऽपि न प्राप्नोति दोषद्वयानुपपन्नः । तथा
हि पञ्चविधयाप्यनया स्थापनया स्थापिता अभिर्जीवाः पद्व-
पि निद्वयविधानान्नोऽस्तकल्पनया प्राप्यमाणाः लोकोक्तं के-
न सृष्टान्तीत्येको दोषः । एकेकाकाशप्रदेशे एकेकाजीवस्थापना-
यामात्राविरोधश्च द्वितीयदोषः । असंख्येयाकाशप्रदेशानन्त-

रेणागमे जीवावगाहनिषेधाद्वास्तकल्पनया प्रदेशावगाहोऽप्यस्त्व-
ति केष्वैव कल्पनापि सति संभवेद्विरोधित्वेनैव कर्तव्यः । किं वि-
रोधेनैवावगाहः (उक्तोऽनुपापसोऽह) असंख्येयाकाशप्रदेशा-
लक्षणस्वावगाहे पञ्चममैकेकाजीवस्थापनेन यः सृष्टिबलक्षणः षष्ठः
पक्षोऽयं श्रुते आदिष्टवाङ्मनाः शेषास्तु पञ्चानादेशाः सम्भवोप-
देशमात्रेणोक्तत्वापरिहार्थः इयं हि यथोक्तसृष्टिरैकेकाजीवस्था-
संख्येयाकाशप्रदेशावगाहे व्यवस्थापितत्वाद्बहुतरं क्षेत्रं सृष्ट्या-
तीत्येको गुणः प्रचगाहविरोधाभावास्तु द्वितीयः । ततश्चाप्यभिर्जी-
वसृष्टिरवधिर्भाविनः पद्वप्यपि दिव्यसत्कल्पनया अभिमता सती
अहोके लोकाप्रमाणान्यसंख्येयाकाशानामि । अत एव ता-
क्षेत्रमवयोर्विषय इत्युक्तं प्रवतीत्यादि स्वयमेव वक्ष्यतीति । अ-
त्र कश्चिद्वह ।

पणपपरसिधिरापि,

ननु तुल्यं चिय विगपणा कीस ।

उद्धा कीरज नक्ष्र,

पुरिसपरिकलेवद्वा मेओ ॥

नव्येकेकाकाशप्रदेशावगाहजीवघनप्रतरभेदयत्नात्काशाशप्रदे-
शानां संख्याकथं गणितं तुल्यमेव तथाऽसंख्येयाकाशप्रदेशाव-
गाहजीवघनप्रतरभेदयत्नात्काशाशप्रदेशानामपि गणितं स्थाने
परस्परं तुल्यमेव । तथा हि । यावत् पूर्वैकेकाकाशप्रदेशावगाह-
हितां जीवानां घनाकाशप्रदेशावगाहकामिति प्रतरोऽपि तेषां ता-
वत् एव नाकाशानि सृष्टिरपि तेषां तावत् एव तावत् सृष्टाति ।
संयुक्तप्रसारितनेत्रपट्टाकान्ताकाशप्रदेशादित्येवमसंख्येयाका-
शाशप्रदेशावगाहजीवघनप्रतरभेदयत्नात्काशाशप्रदेशानामपि स्व-
स्थाने गणिततुल्यता भावनीयेत्युक्तोऽवगाहमेवद्वयभिन्नं घन ए-
वास्तु । प्रतरो वा सृष्टिर्बेति । बोद्धा तु विकल्पना पदभेदानां
कल्पनं किमिति । किमते न युक्त्येयमित्यभिप्रायः । अत्र सृष्टि-
राह । नयत्ये उचरं किमिहाह । (पुरिसपरिकलेवद्वा मेओऽसि)
अस्त्यस्याः सर्वाङ्गकल्पनयाः प्रेदः कथमित्याह । पुरुषपक्तिविष-
इत्युक्तं भवति नैह घना घनात्काशाशप्रदेशानां संख्यासमव्यवि-
धत्वे चिन्त्ये । इति किं तर्हि घनादीनां मध्यायः कश्चिद्वचनाविशे-
षोऽप्यविधानानिः सर्वासु दिक्षु भ्रम्यमाणो बहुतरं क्षेत्रं सृष्टानि स
पदेव प्राहः । एवं च सत्यस्यसीमा भवेत्तथा ह्येकैकप्रदेशाव-
गाहजीवघनो भ्रम्यमाणो यावत्क्षेत्रं सृष्टाति । तस्मात्सत्यप्रदे-
शावगाहजीवघनोऽसंख्येयगुणं सृष्टाति । ततोऽप्येकेकप्रदेशावगा-
हजीवप्रतरोऽसंख्येयगुणं, तस्मादप्यसंख्येयप्रदेशावगाहजन्यप्र-
तरोऽसंख्येयगुणं, ततोऽप्येकैकप्रदेशावगाहं जीवसृष्टिरसंख्येय-
गुणं, तस्मादप्यसंख्येयाकाशाशप्रदेशावगाहं जीवसृष्टिरवधि
भाविनः सर्वासु दिक्षु भ्रम्यमाणो असंख्येयगुणं क्षेत्रं सृष्टाति ।
तच्चालोके लोकाप्रमाणान्यसंख्येयाकाशानामि । अत एव ता-
वद्वयधिकद्वैकैवविषय इत्युक्तं भवति यत् प्राप्यकारः प्राह ।

निययावगाहान्तागि-जीवसरंरावल्ल । समं तेषां ।

भाभिज्ज ओहिष्ठा-शि देहपज्जतओ साह ॥

अग्रंणुण अत्तांगं, लोगागासप्पमाणमिहाह ।

उगं व असंखेजा-ई इमो दि सेचयुकोसं ॥

निजका आत्मीया एकेकस्यासंख्येयप्रदेशात्मिकाऽवगाहना
येषां तानि-तथा तानि च तानि अभिर्जीवशरीराणि च तेषाम-
वती पक्षिः । सृष्टिरवधिर्भाविनो देहपथेनान्तमन्तान्तसर्वासु

दिक्षु बुद्ध्या आन्यति । स चास्त्रोक्तोक्तप्रमाणमात्राण्यसंख्यान्या
काशखण्डनीति गम्यते । अतीत्य गत्वा स्थूङ्गाश्च इति विष्टायु-
परमते । इदमवधेयकृच्छ्रेणावश्य इति । आह । ननु रूपिद्रव्याण्ये
वाधधिः पश्यतीति । गीयते क्षेत्रं त्वमूर्तत्वाकथं तद्विषय इत्याह ।

सामर्थ्यमसंमर्षं, जे दृष्टव्यं हविज पिच्छेज्ज ।
न य तं तस्य चिज्जसो—सो रुविनिषेवने भण्णिओ ॥
यवधेयतावत्क्षेत्रं विषय उच्यते । तदेतत्तस्य सामर्थ्यमात्रमेव
कीर्त्यते । कोऽप्ये इत्याह । यद्येतावत्क्षेत्रे द्रष्टव्यं किमपि प्रवेष्टुं
पश्येदवधिज्ञानी न च तत् दृष्टव्यं तत्रालोकं समस्ति । यतोऽयमव-
धिस्तीक्ष्णकरणधरैः रूपिद्रव्यनिबन्धनो प्रणितः । तच्च रूपिद्रव्य-
मत्रोक्तं नास्त्येवेति आह । यद्येवं शोकप्रमाणोऽवधिर्ज्ञेया यस्य
पुरतो विष्टादिबरातो । शोकाद्बहिर्लप्यसी बध्नेते । तस्य तद् बध्नेः
किं फलं । शोकाद्बहिर्लप्यस्याज्जावत् क्षेत्राण्युक्त्याह ।
बर्कतो उण वोहि, लोपस्ये चय पामइ दव्वं ।

सुदुपरं सुदुपरं, परमोद्दी जाव परमाणुं ॥
शोकालुनः बहिर्विमुक्तयराद्बध्नेमानोऽवधितोक्तस्येववाधिक-
तरं च पश्यति । कथं नूनं सूक्ष्मं सूक्ष्मतरे सूक्ष्मतमं च । याव-
त्परमावधिः सखिसूक्ष्मं परमाणुमपि पश्यतीति तदृच्छेतास्त्विक-
पक्षमिति । अत्रोक्तं तु शोकप्रमाणसंख्येयत्वं । अपरं तु द्रव्यदर्श-
नसामर्थ्यमेव तस्येति । अन्यकवैक्यां प्रक्षेपमाद्या सांप्रयोगेति
च व्याख्यातेति । तदेवं जघन्यमुक्तं वाऽभिहितमवधेर्विषयभू-
तं क्षेत्रमेतस्माच्चान्यास्तस्यै विषयमयमिति भाग्योक्तं गम्यत
एव । कथं यद्यव विषयमयं क्षेत्रीतिषेव काङ्क्षमानं भवति ।
यावति च काङ्क्षे यद्विषयमयं क्षेत्रं भवतीति तद्विधिभन्तुः
प्रस्तावनामाह ।

जणियं जहम्ममुक्का—मयं च खेवं विमज्जमे सेसं ।
एयस्स कालमाणं, वोच्छं जं जम्मि खेचम्मि ॥
गतायैव । नवरूपमूलकृत्यावदिह यावति काङ्क्षे यद्विषयमयं
क्षेत्रं भवतीत्यभिप्रास्यत इति दृष्टव्यमिति गद्यानवकायः ।
यथा प्रतिज्ञातमेवाह ।

अंगुलमावलिपायां, जागमसंखिज दामु सखेज्जा ।
अंगुलमावलिपयो, आवाक्षिया अंगुलपुद्गुचं ॥
हृत्स्थमि मुहुर्चते, दिवसं तो गाठयम्मि वोधव्नो ।
जोयणदिवसपुद्गुचं, पक्खसं तो पक्खीसाओ ॥
जरहम्मि अक्कमासो, जंबुद्वीवम्मि साड्ढिओ मासो ।
वासं च मणुयलोए, वासपुद्गुचं च रुयगम्मि ॥

अङ्गुलं क्षेत्रधिकारात् प्रमाणङ्गुलं गृह्यते । अवध्यधिकारा-
दुच्छ्रायाङ्गुलमिति च कैचिदिति । असंख्येयसमयसंघाता-
त्मकः कालविशेष आचलिका । अङ्गुलं आचलिका चाङ्गुलाध-
लिके तयोः ङ्गुलाचलिकयोर्भागमसंख्येयम पश्यत्वाधिज्ञानी
पततुक्तं भवति । क्षेत्रमङ्गुलासंख्येयभागमात्रं पश्यत् कालत
आचलिका असंख्येयमेव भागं पश्यत्यतीतमनागतं चेति क्षेत्र-
कालदर्शनं चोपचारेणोच्यते । अन्यथा हि क्षेत्रव्यवस्थितानि
दर्शनयोग्यानि द्रव्याणि तत्पर्यायाश्च विषयितकालान्तर्धर्तिनः
पश्यत्यवधिर्न तु क्षेत्रकालौ मूर्तद्रव्यालम्बनवाचस्येति ।
प्रयमुचरत्रापि सर्वत्र द्रव्यम् । शिवा चेह गाथावयेणाध्या-

हारा दृश्यते (दोस्तु संखेज्जसि) द्वयोरङ्गुलाचलिकयोः संख्येयौ
भावी पश्यति । अङ्गुलसंख्येयभागमात्रं पश्यत्वाचलिकायाः
संख्येयमेव भागं पश्यतीत्यर्थः । (अंगुलमावलिपयोति) अ-
ङ्गुलं पश्यत् क्षेत्रतः कालतः आचलिकात्त्वमिदमावलिं
पश्यतीत्यर्थः । (आचलिया अंगुलपुद्गुचंति) कालतः आच-
लिकां वीक्ष्यमाणः क्षेत्रतोऽङ्गुलपुद्गुचकं पश्यति । पुद्गुचकं च
समयपरिभाषया क्षिप्रभूत्या नवभ्यः सर्वत्र द्रष्टव्यमिति (हृत्स्थं-
मि मुहुर्चंतासि) क्षेत्रतो हस्तप्रमाणक्षेत्रविषयोऽवधिः कालतो
मुहूर्तान्तमिदं मुहूर्तं पश्यतीत्यर्थः (दिवसं तो इत्यादि) काल-
तो दिवसान्तमिदं विषयं वीक्ष्यमाणः क्षेत्रतो गम्यतुवि-
षयो बोद्धव्यः (जोयणदिवसपुद्गुचंति) योजनक्षेत्रविषयोऽ-
वधिः कालतो विषयपुद्गुचककं पश्यति (पक्खं तो इत्यादि)
कालतः पञ्चाशन्मिदं पक्षं पश्यत् क्षेत्रतः पञ्चविंशतियोजनानि
पश्यति (जरहम्मि इत्यादि) अतस्क्षेत्रविषयेऽवधौ कालतोऽ-
ङ्गमासस्तद्विषयत्वेन बोद्धव्यः । जंबुद्वीपविषये तु साधिको
मासः अर्धतृतीयोपसमुद्रलङ्घने प्रतुष्यलोकं तु वर्षे संव-
त्सरः रुचकात्म्यवाह्यादौपविषयेऽवधौ वर्षपुद्गुचकं तद्विषयत्वेना-
वगन्तव्यम् । वर्षसहस्रकल्पितम् । इति निरुक्तिमाध्यायार्थः ।
अथ भाष्यम् ।

खेचमसंखेज्जंगुल—जागं पासचमेव कालेण ।
आवलिपि जागं नूयमणाणं च जाणाइ ॥
तत्थेव य जे दव्वा, तेमि चिय जेहवन्निपज्जाया ।
इय खेचं कालम्मि य, जोएज्जा दव्वपज्जाए ॥
संखेज्जंगुलभाए, आवलियाए वि मुण्णइ तइ जागं ।
अंगुलमिह पेच्छं तो, आवलियं तो मुण्णइ कांझं ।
आवलियं म्णुणमाणो, संपुषं खेचमंगुलपुद्गुचं ।
एवं खेचं कांझे, कांझे खेचं च जोएज्जा ॥

गतायोप । नवर “प्रमाणयं” जेत्यनागतम् । आह । नवमूर्तौ
क्षेत्रकालौ कथमवधिः पश्यति । मूर्तौ लम्बनत्वात्तस्येत्याह ।
(तत्थेव ये इत्यादि) इदमत्र हृदयम् । अङ्गुलासंख्येयभागानि
क्षेत्रं पश्यतीति कोऽयं स्तत्रैवेतावति क्षेत्रप्रस्तुतावधिर्दर्शनयो-
न्यानि पुद्गलद्रव्याणि तावन्वासी पश्यति । आचलिकासंख्येय-
भागानि कालं पश्यतीत्यत्रापि च कोऽयं स्तत्रैवेतावन् पुद्गलद्र-
व्याणां ये प्रस्तुतावधेर्दर्शनयोग्याः पर्यायास्ताम् भूतेऽनागते
वेतावति कालेऽसी वीक्ष्यते । इत्येवं सर्वत्र क्षेत्रे काले वा-
धेर्विषयत्वेनोक्तम् । यथासंख्यं क्षेत्रगतानि योग्यरूपिद्रव्याणि
कालगतोस्तयोस्तत्पर्यायाणां योजयेत् । क्षेत्रकालौ तु मन्वाः
कोऽनीत्यादिन्यायेनोपचरत एवोच्यते । इति आन्यागथा-
चतुष्टयार्थः ।

संखेज्जमि उ काले, दीवसमुद्दी वि होंति संखेज्जा ।
कालम्मि असंखेज्जा, दीवसमुद्दी नुजंयव्वा ॥
संख्यायत इति संख्येयः स च संवत्सरमासादिकोऽपि
भवत्यतस्तु शब्दो विशेषणार्थः कृतः । किं विशिनष्टि । संख्ये-
योऽत्र वर्षसहस्रापरतो गृह्यते । अत एव पूर्वगाथायां “वास-
सहस्रं च रुयगमिति” पाठान्तरं तस्मिन् वर्षसहस्रापरतो व-
र्तिनि संख्येयं काङ्क्षेयविषयमात्रे सति क्षेत्रतस्तस्यैवावधि-

विषयतया शीपसमुद्रास्तेऽपि भवन्ति संख्येयाः । अपिशब्दा-
महालेकोऽपि तदेकदेशोऽस्ति तथा कास्ते संख्येये पत्न्योपमा-
दिलक्षणेष्वभिधिविषये सति तस्मै वा संख्येयकालपरिच्छेदक-
स्यावधिः तैस्ततः परिच्छेदकतया शीपसमुद्राश्च भक्त्या
विकल्पयितव्याः । कदाचिदसंख्येयाः यद्विह कस्यचिन्मनुष्य-
स्यासंख्येयशीपसमुद्रविषयोऽस्ति विचारयते । कदाचित् महातः
संख्येयाः कदाचित्स्मिन्महालेकः कदाचिन्नु तदेकदेशोऽपि स्वयं-
भूरमणिरस्मोऽवधिर्ह्येव । स्वयंभूरमणाधिषयमनुष्यभावा-
धिर्यो योजनापेक्षया तु सर्वपक्षेभु असंख्येयमेव क्षेत्रं द्रष्टव्य-
मिति निर्मुक्तिमाधारेः । अथ भाष्यम् ।

कास्ते असंख्येय दी-वमागरास्तुष्ट्या असंख्येजा ।

जयणिजा य महद्भा, खेचं पुण तं असंख्येजा ॥

गतार्थम् । एवं तावत्परिस्फुर्यमानमङ्गुलि क्षेत्रवृद्धौ कास्ते-
वृद्धिर्नाना कालवृद्धौ तु क्षेत्रवृद्धिर्नव्येवेति प्रतिपादितम् । सां-
प्रतं छन्द्येक्षकास्तेनापेक्षया यद्वृद्धौ यस्तु वृद्धिर्भवति । य-
स्य वा न प्रवत्यमुमर्थे प्रतिपादयन्नाह ॥

काले चउरहवृद्धौ, कास्ते जडपुण्यखेचतुद्धौ ।

तुद्धौ ए दण्डपञ्जव-जडवत्त्वा खेचकास्तेजा ॥

कास्ते अवधिगोचरे वर्धमाने सतीति गम्यते (चउरहवृद्धौ)सि
नियमात्क्षेत्रादीनां चतुर्णामपि वृद्धिर्भवति । कास्तेस्तुष्टमस्तुष्टम-
स्तुष्टमन्मत्वात् क्षेत्रद्वयपर्यायात्प्राप्तम् । नद्यादि कालस्य सम-
येऽपि वर्धमाने क्षेत्रस्य प्रभूतप्रदेशा वर्धन्ते । तद्वृद्धौ चावरयं-
प्राप्तिरिति छन्द्युक्तिः प्रत्याकाशप्रदेशं देशद्वयपर्यायार्थोऽङ्गुलि-
च पर्यायवृद्धिर्नव्येवेति प्रतिद्वयं पर्यायाद्बुद्ध्यादिति । यद्यपि
कास्ते वर्धमाने शेषस्य क्षेत्रादियस्य वृद्धिर्नव्येवेति चेन्नैव चतु-
मुचितं कथं चतुर्णामप्युक्तम् । सत्यं किन्तु सामान्यवचनमेतत्
तथादि । यद्यप्येवमुक्ताने सर्वमपि कुटुम्बं वृद्धे वरुणादि । अन्यथा
क्षेत्रादि देवदत्ताद्येभ्यमपि कुटुम्बं वृद्धे इति वक्तव्यम् स्यादित्यदे-
वः (कास्ते भक्ष्यन्तो क्षेत्रवृद्धौ) क्षेत्रस्यावधिगोचरस्य ।
बुद्ध्यावधिक्ये सति कास्ते भक्त्या विकल्पनीयो वर्धन्ते वा न
वा प्रभूते क्षेत्रवृद्धिगते वर्धन्ते कास्ते न स्वस्य इति ज्ञावः । अ-
न्यथा हि यदि क्षेत्रस्य प्रदेशादिवृद्धौ कास्तेस्य नियमेन समया-
दिवृद्धिः स्यात्तदा कुटुम्बादधिक्येऽपि वर्धन्ते क्षेत्रकालस्यासंख्येया
वृत्तस्यपि यथसर्पिण्या बुद्धेरवस्था वा वर्धयति (अंगुलसेटीमते,
उत्पत्तिणीको असंख्येजासि) ततश्च आध्यात्मिकया " अंगुलपुष्ट-
तिम् " इत्यादि सर्वं विरच्यते । तस्मात् क्षेत्रवृद्धौ कालवृद्धिर्नैज-
नीयेव । द्रव्यपर्यायास्तु तद्वृद्धौ नियमाद्वर्धन्ते एवेति स्वयं-
मेव दृश्यमिति (बुद्धौ ए दण्डपञ्जवेत्यादि) द्रव्यपर्यायोवृद्धौ
स्तथा क्षेत्रकास्ते भक्त्या विकल्पनीयो वर्धन्ते वा न वा । तथा-
ह्यवस्थितयोऽपि क्षेत्रकास्तेष्वस्तथा गुणान्यवसायतः लयोपश-
मवृद्धौ छन्द्यं वर्धते एव तद्वृद्धौ च पर्यायवृद्धिरवश्यं प्राप्ति-
रप्यत्र प्रतिद्वयं पर्यायान्तरा जघन्यतोऽपि वैकल्यस्याद्वयवधेः
पर्यायचतुष्टयभावादिति । पर्यायवृद्धौ च छन्द्यवृद्धिर्नाना ज-
ज्ञसि वा न वेति स्वयमेव द्रष्टव्यम् । अवस्थितेऽपि हि छन्द्ये त-
थाविधकृत्योपशमवृद्धौ पर्याया वर्धन्ते इति निर्मुक्तिमाधारेः ।

अथ भाष्यम् ।

काले पवङ्गमाणे, सख्ये दन्वाद्रा पवङ्गति ।

खेचं कास्ते जडयो, वर्धति च दण्डपञ्जनाया ॥

जयणा ए खेचकास्ते, परिवर्धन्तेऽपि दण्डपञ्जावेत्तु ।

द्वन्द्वे वङ्ग भवो, जावे द्वन्द्वं तु जयणिज्जा ॥

के अपि व्याख्यातायै । अत्रोत्तरगाथासंख्येयार्थं विनियम्येन
प्रसं कारयति ।

असंख्येयसिन्धुपाणं, जहणयाईखलितकाणां ।

समयपण्यसमाणं, किं तुष्टं होज हीणहियं ॥

अन्योन्यानिर्द्वयोर्ज्ञेयार्थेऽपि द्वयोः क्षेत्रकास्तेः समयप्रदेश-
मानं किं तुष्टं भवेत्कालमधिकं वेति । इदमुक्तं भवति । " अंगु-
लमाध्यात्मिकपर्यायतामसंख्येयज्ञायादि " ना ग्रन्थेन परस्परसंख्येय-
नावधिषयतया प्रोक्तयोर्ज्ञेययोर्मध्यमयोर्लक्षणयोश्च क्षेत्रका-
स्तेः संबन्धिनां प्रदेशानां च समयानां संख्यामाध्यात्मिक यन्मानं
तत्परस्परं किं तुष्टमधिकं हीनं वा भवेदिति प्रश्नः । अत्रोच्यते
सर्वत्र प्रतियोऽपि नः कदाचित्कालसंख्येयज्ञायादेः काशादसंख्ये-
यगुणमेव क्षेत्रं यतः प्राह ।

सुदुभो य होज कालो, ततो सुदुमयर् इव खेचं ।

अंगुलमेटीमिचं, उत्पत्तिणीको असंख्येज्जा ॥

सूक्ष्मस्तावत्कास्ते जयति यस्मात्क्षेत्रपञ्चमत्राजेदे प्रतिपञ्चजेदम-
संख्येयाः समया जगन्तीत्यागमं प्रतिपाद्यते । न चातिसूक्ष्मत्वेन
ते पृथग्विभवन्ते । तथापि ततः काशास्तुष्टमत्रं भवति । क्षेत्रं य-
स्मादङ्गुलक्षेपिमात्रे क्षेत्रं प्रतिप्रदेशं समयगणनया प्रतिप्रदेश-
परिमाणमवसर्पिण्यासंख्येयास्तौ धृक्प्रकृताः । इदमुक्तं भवति
अङ्गुलक्षेपिमात्रे क्षेत्रे यः प्रदेशास्तः स प्रतिप्रदेशं प्रदेशापादा-
रेणापन्त्ययमाणाऽसंख्येयावसर्पिणीभिरपद्रव्यते । इति निर्मुक्ति-
माधारेः ।

अथ भाष्यम् ।

खेचं बहुयर्मगुल-सेटीमिचं पण्यसपरिमाणं ।

जयसंख्येज्जास्यपि, समयसमं थोवओ कालो ॥

गतार्थम् आह । ननु काशात् क्षेत्रं सूक्ष्ममिव गणनम् । क्षेत्रात्
छन्द्यज्जावौ क्षेत्रं नृताविति । कथ्यतामिवाशाङ्गप काशात् क्षेत्र-
द्वयज्जावानां यथास्तरं सूक्ष्ममोपदेशमायमाह ।

कालो खिचं द्वन्द्वं, भवो य जडुत्तरं सुदुमयेया ।

थोवा असंख्येजाणता, संखाज्जमोदि विसयम्मि ॥

कालादयो यथोत्तरं सूक्ष्ममेदाः समनुमीयन्ते । कुतो यतः स-
र्वेवाध्यात्मिकव्यवस्थितयोर्ज्ञेयार्थेऽपि द्वयोः क्षेत्रकास्तेः समयप्रदेश-
मानं किं तुष्टं भवेत्कालमधिकं वेति । इदमुक्तं भवति । " अंगु-
लमाध्यात्मिकपर्यायतामसंख्येयज्ञायादि " ना ग्रन्थेन परस्परसंख्येय-
नावधिषयतया प्रोक्तयोर्ज्ञेययोर्मध्यमयोर्लक्षणयोश्च क्षेत्रका-
स्तेः संबन्धिनां प्रदेशानां च समयानां संख्यामाध्यात्मिक यन्मानं
तत्परस्परं किं तुष्टमधिकं हीनं वा भवेदिति प्रश्नः । अत्रोच्यते
सर्वत्र प्रतियोऽपि नः कदाचित्कालसंख्येयज्ञायादेः काशादसंख्ये-
यगुणमेव क्षेत्रं यतः प्राह ।

सूक्ष्मसंख्येज्जागुणं, काशाओ खेचयोऽपि विसयम्मि ।

अवरोपरसंख्येयं, समयपण्यस्यपमाणेणं ॥

खेचपण्यमर्दितो, द्वन्द्वमनंतगुणियं पण्यसं ।

द्वन्द्वहिने भवो, संख्येजाणं संख्येज्जाओ वा ॥

गाथाद्वयमपि गतार्थमात्रं यस्मात्क्षेत्रपञ्चमत्राजेदे प्रतिपञ्चजेदम-
संख्येयाः समया जगन्तीत्यागमं प्रतिपाद्यते । न चातिसूक्ष्मत्वेन
ते पृथग्विभवन्ते । तथापि ततः काशास्तुष्टमत्रं भवति । क्षेत्रं य-
स्मादङ्गुलक्षेपिमात्रे क्षेत्रं प्रतिप्रदेशं समयगणनया प्रतिप्रदेश-
परिमाणमवसर्पिण्यासंख्येयास्तौ धृक्प्रकृताः । इदमुक्तं भवति
अङ्गुलक्षेपिमात्रे क्षेत्रे यः प्रदेशास्तः स प्रतिप्रदेशं प्रदेशापादा-
रेणापन्त्ययमाणाऽसंख्येयावसर्पिणीभिरपद्रव्यते । इति निर्मुक्ति-
माधारेः ।

जगिथं खेचपमाणं, तम्हाणमियं भणामि द्वन्द्वमत्रो ।

तं केरिसमारंभे, परिणित्यथो वि मज्जेच ॥

भाषितं जघन्याविज्ञेयं त्रिविधमत्रधिकेष्टप्रमाणम् । विशे० ।

(१५) अवधिनिषयस्य रुच्यस्य मानम् ।

संप्रति तस्य जघन्यादिभेदस्य केन्द्रस्य यदङ्कुशासंख्येष्वेवमागादिकं
मानं तेन मितं परिधिञ्च जघ्न्यमत ऊर्ध्वं भणामि । दृष्ट्वापस्थाना-
पेक्षमेव केन्द्रस्य जगनात् । अन्यथा हि मृतेष्विषये भवयौ प्रका-
न्ते किमर्द्धं केन्द्रभणनेनेति ज्ञावः । तच्च दृष्ट्यारम्भे प्रस्तावने की-
दृशप्रबंधेष्विषयो भवति । परिनिष्ठानिध्वसाने विमलेष्व वा की-
दृशमित्येवं भणामि । इति गाथापञ्चकार्यः । स्वप्रतिपातमेवाह ।

तेयाभासाद्व्याण-मंतरा एत्य सभइ पठवओ ।

[illegible]

अथ भाष्यम् ।

पट्टवओ नामावहि, नाणस्सारंजओ तयाईओ ।

उज्जया जोमां पेच्छइ, तेयाजासंतरे दब्बं ॥

गुरुद्वयतेयासचं, जासासस्यमगुरुं च पागैज्जा ।

आरंजे जं दिष्टं, ददृणं पडइ तं चेव ॥

शापाद्वयमपि गतार्थम् । त्वरं नामेति शिव्यामन्त्रणे तैजसद्रव्या
सर्वं गुरुलघुनाशकव्यासत्वं त्वगुरुलघुपश्येदिति । तैजसनाशाद्र-
यामात्मन्तरं तयोर्मयं हृदयं पश्यतीत्युक्तम् । अतो विनयेः पृच्छति ।

तेयाभासाजोग्गं, किमजोग्गं वा तयंतराले जं ।

अत्रोक्तं त्रिधा तत्त्वज्ञानं—गुणकर्मण्यं तत्त्वं सज्जं ॥

यस्यैकस्यशरीरत्वायाया योग्यमुचितं रूपप्रयोगे वा तदन्तराजं ययुक्तं तर्हि कतमस्यकृपणं कियप्रदेशं वेति । कथ्यतामसोच्यते । हन्त ! परमाणुप्रकृपणप्रकृपादि स्क्वोपपन्नयौ नारकादिशरीरवर्गणाप्रकृपणमेवेति तत्साध्यं प्रकृपायितुं हास्यं नान्यथा हन्त्यर्थः । विदोः । (यमाणाकथं शरीरवर्गणादि प्रकृपणा)

प्रकृतं स्मरयन्नाह ।

अणियं तेयाजासा, विमज्जद्व्यावगाहपरिमाणं ।

श्रोत्रिणाणांभो, परिनिष्ठाणं च तं जेसु ।

आद्यैर्वाप्योमौ, पालेन चैव । तस्मात्तत्राद्योर्विषये
 तत्रैवं मणिव प्रथापितौ किमिच्छा । तस्मैत्राज्योर्विषये
 अन्तर्गतं यानि नद्याण्युज्याणि तेषामन्वयादपरिमाणुमुपसं-
 गन्त्यादन्तत्परमाणुमित्यतस्त्वन्यान्वाक्येणैकं तत्स्वर्कं वाक्यं
 येषु चतुर्विधं किमिच्छा । येष्वन्यथास्मिन्वाक्येणैकं तत्स्वर्कं वाक्यं
 त्रयः परिमितौ च इति पार्थ तस्मैत्राज्यप्रसिद्धं येषु इदमुक्तं
 भवति । "तेषामासादव्यान्मन्तरा तस्य लभ्यते महिष्यो
 ह-स्तुपकीर्य पूर्वं विजयेन पूर्वं तस्मैत्राज्यापन्नं यथोक्तं कल्पं
 तत्कन्यास्यवर्कं किमिच्छेत्तत्रासादादौ चित् । अन्त्यं विष्णुमन्त्रस्य गु-
 णैर्वाप्यैकवर्गताः प्रथमतां प्रथमं तस्मैत्राज्यमिति । इह च गुण-

लाघवगुरुक्षुण्डे च कल्प्यमवधेः प्रथमं पश्यतीति पूर्वमुक्तम् । तत्र
गुरुक्षुण्डव्यापारम्भस्य लाघवेर्यस्यस्वरूपं भवति । तद्विधेयम् ।

गुरुलघुदम्बारब्धो, गुरुलघुदम्बाः पिच्छिभ्यः पञ्चा ।

इयराइं कोइ पेच्छइ, विमुद्धमाणो कमेणेव ॥

अगुरुस्तप्तुसमारब्धो, उहं बहुः कमेण सो नाहो ।

बहुतो चिय कोइ, पिच्छइ इयराइ सयएहं

गुरुत्वाद्वाप्यारब्धोऽवधिस्तैजसप्रत्यासन्नकथ्यारब्ध इत्यर्थः ।

किमियच्छेष्टेते । वर्धमानोऽस्तुतात्त्व्यं गुरुक्षत्राचारिकादि-
 कृत्यानि । इह । कश्चिपुत्रादिभिरात्मनोभ्यामुत्तुष्टुनि प्रा-
 कृत्यकृत्यानि पश्यति । वस्तु न विद्युत्तिमासावप्यति । स तेभ्यं
 गुरुषुपुत्रेभ्यु किन्तु न कदा स्थित्वा । तस्मिन्तपति । वस्तुगु-
 रक्षत्राद्यव्यवसायमरुषो । त्रिभिर्माषाद्यन्तर्य हत्यर्थः । स त्र्य-
 मेव क्रमेण वर्धते तावन्तापुपरिषतीभ्यामुरुक्षत्रा आयादि-
 व्याप्तिं पश्यति । कश्चित्पुत्रविद्युत्तुभ्यां वर्धमान यवः(सयशमि-
 ति) पुनर्पदितरावप्यति गुरुक्षत्राद्युत्तु(रिक्तानि) पश्यति । विभोः
 (गुरुक्षत्राद्युत्तु) पुनश्चापिदिकृत्याना कृता)

(६०) क्षेत्रकालयोर्विषयस्वमानमाह

ननु पूर्वं कर्मव्यवहृतिः प्रत्येकं लोकपदोपपन्नमात्रा। संसृ-
ष्टा विषयबन्धोक्तः। अत्र तु कर्ममात्रादिरहतिः किमिति स्तो-
त्रं केचनकाश्च विषयबन्धोक्तः। अत्रोच्यते। पूर्वं कर्मव्यवहृति-
कर्मवर्गमात्रागतिनिर्जनं शरीरतयाप्यनुपपन्नानि। अत्र तु तद-
पतया बह्वनि गृहीतानि अत्यन्तस्य बह्वनि बादरानि भव-
न्ति। अत्यन्ततन्मुन्योऽत्यन्तमुत्तु तथादर्शनादतोऽत्र कर्म-
वशरीरहृतिः स्तोत्रं केचनकाश्च विषयबन्धोक्तानि।
अत्र प्राप्यते।

एयाइं जओओ कम्म य, दब्बेहिंतोत्ति थूलतरयाइं ।

तैयाइयाइं तम्हा, थोवयरा खिस्तकालत्य ॥

[illegible]

एगपमोगाढं, परपोहं । लहइ कम्मगसरीरं ।

लहइ य अगुरुलहइ, तेयसरीरे नवपुहुत्त ॥

पास्तिसाधुना कर्मयोगोपायवादां स्थितवन्मकमदशावादां परमागु-
ह्यपुत्राचमनता। गुह्यकामनसं सर्वेपि त्रयप्रमाणसाम्यावधिषु
परमावधिकृत्यपुत्रविरुध्यते। लज्जते पश्यते। तथा काम्य-
शरीरं च लज्जते। भौतिककर्मशाखादिविरुध्यते। सामान्यौक्तिकं कर्म-
परमागुह्यपुत्राकान्तं ह्यन्यं गम्यते। वास्तवा कर्मदशावादां
कर्मशाखशरीरानुगुणवत्त्वं कस्तस्याप्युच्यते। नैव काम्यशाखरी-
रावास्तंसेष्वन्यदं कर्मशाखाशरीरानैवैकैककर्मशाखाविरुध्यते।
अगुह्यकमपि त्रयं सर्वमपि परमावधिकृत्य पश्यति। बसन्त्यागु-
ह्यपुत्रं च सर्वं पश्यति। जात्यर्थं कौत्सकर्ममन्यथा कर्मदशावा-
दादिति काम्यशाखावरावयुगमस्मिन् गुह्यकृति च सर्वेष्वपि
पश्यति। पश्यतीत्युच्यते। पश्यतीत्युच्यते। तथा तैजसशरीरविषये
पुत्रौ कालौ न भव्युपपन्नं पीरुद्वेज्यतामगम्यन्मम। एतदुक्तं

नप्रति । यस्तेजसशरीरं पश्यति स काशतो जवं पृथक्त्वं च ब्राह्मणमारभ्यनञ्चयः सर्वत्र दृश्यम् । इह च य एष दि प्राक् तेजसं पश्यतः पश्योपमसंख्येयमागकपोऽसंख्येयः काशोऽभिहितः । स एवाग्नेन प्रवपुषक्त्वेन विशेष्यते । इदमपि च नवपृथक्त्वं तेनासंख्येयकाशेन विशेष्यते । प्रवपुषक्त्वमप्येष एव पश्योपमासंख्येयजागः काशो नाधिकः पतन्मध्य एव च नवपृथक्त्वं न बहिस्तादिति । आह । नन्येकप्रदेशावगाढस्य परमावादादेरित्युक्तत्वात्तदुपसंख्येयं बाह्याणां कार्मेणशरीरादीनामुपसंख्येयं गम्यत एवेति व्यर्थस्तेषां पृथगुपस्यास्तोऽप्यावा एकप्रदेशावगाढमित्यपि न वक्तव्यम् । रूपगतं ज्ञानं सर्वमित्यस्य वक्ष्यमाणत्वादुच्यते । यः सूक्ष्मं परमावादादि पश्यति तेन बाह्यं कार्मेणशरीराद्यवस्थमेव दृश्यं यो वा बाह्यं पश्यति तेन सूक्ष्ममवस्थं ज्ञातव्यमित्यर्थं न कोऽपि नियमो यस्मात् "सैवामासा दृष्ट्याणमतेरेत्यादि" । वक्ष्यादुपस्यावगुरुल्लघुत्वं पश्यत्त्ववधिर्न गुरुल्लघुत्वमन्यते । अन्यत्रातिरूप्यमपि यथादिकं च मनः पर्यायज्ञानी मनोऽप्यावापि सूक्ष्माणि पश्यति चित्तनीयं यथादिरूप्यमपि न पश्यति । एवं विज्ञानविषयैवैकव्यसंज्ञेयं सति संज्ञाव्यवच्छेदाधेयमेकप्रदेशावगाढग्रहणे सत्यपि विशेष्यविशेषणोपादानमवधारयैवेति । अथ च एकप्रदेशावगाढग्रहणेन परमावादादिदृश्यं गृहीतम् । शेषं तु कार्मेणवर्माणपर्यन्तं कार्मेणशरीरग्रहणेनोपरिप्राक्तं कर्मवर्णोपरितनदृश्यं तु सर्वमन्यगुरुल्लघुग्रहणेन संगृहीतम् । च शब्दचिन्तागुरुल्लघुग्रहणे । ननु यदपदभूतभूतपरिचितं गृहीतमित्येवं समस्तपुरुषास्तिकावधिषयत्वं परमावधेराविश्रुतं प्रवति । एवं च सति रूपगतं ज्ञानं सर्वमित्येतद्वक्ष्यमाणमस्यैव नियमायैव दृश्यमेवेत्येतदेव हि रूपगतं मान्यदित्यत्र प्रपञ्चेनेति निर्युक्तिगाथायैः । अथ नाप्यथ ।

एगपएसोगाढं, पेच्छं पेच्छं कम्म यत्तुं पि ।
अगुरुल्लघु दन्वाणि य, वसइओ गुरुल्लहं पि ॥
ते य सरिं पारं, पावइं सो जवपुहुचपेमजवे ॥
योगेदं बहुतरण, समरिज न उ ए सइं सव्वे ॥
गतायं एव । नवरम (एगमेवेति) एकस्मिन् विवक्षितजने समुपपन्नोऽवधौ अतीतमनागतं च एधनमवपुषक्त्वं पश्यति (जे-मेगुमित्यादि) यदि पुनस्तस्याप्यातीतमवपुषक्त्वस्य मध्ये अनेकेषु भवेच्छविज्ञानमुपसंख्यातत्वं तेषां पूर्वावधिना दृष्टान् भवपुषक्त्वावधिकानां च बहुतराजनीतानागतजन्माश्च स्मरेत् । स्मृतिज्ञानेन जानीयात् । न तु पृथक्त्वावधौर्तिन इव तादृ सर्वान् साक्षादवधिकानेन पश्यति । भवपुषक्त्वमात्रमेव साक्षात्पश्यतीति भावः ॥

अत्र प्रेरकः प्राह ॥

एगपएसोगाढे, जणिणं किं कम्म यं पुणो जणिणं ।
एगपएसोगाढे, दिट्ठे का कम्मए चिंता ॥
अगुरुल्लघुगहणं पि य, एगपएसोवागहओ सिद्धं ।
सन्वयासिद्धिमओ, रुवगयं जणिइं सव्वं पि ॥
गतायं च । नवरमेकप्रदेशावगाढे अणुति किमिति । कार्मेणशरीरं पुनरप्यवधिषयत्वेन जगितम् । कुतः कारणात्पुनरेव अणनीयमित्याह (एगपएसोगाढे दिट्ठे इत्यादि) दोषमनिगूढाद्येमेवेति । अत्र गुरुराह ॥

एगोगाढे जणिण, विसेसओ सेसए जह्दरंभे ।
सएहयरं पिच्छंतो, वृसयरं न मुणइं यदाइं ॥
जह्द वा मणो विओ न-त्यिदंसेण सेसए ति पूले वि ।
एगोगाढे गरिण, तह सेसे संसेसओ होजा ॥
उपसंहरहाइ ॥

इय नाणविसयवइ चि-त्त संज्ञेयं संसयावणो यत्थ ।
जणिण वेगोगाढे, केइ विसेसे पयस्संति ॥
केवित्ताम्रेणशरीरागुरुल्लघुत्वादीन् विशेषान् प्रदर्शयन्ति प्रह-
बाहुस्वामिन इति । प्रकारान्तरेण समाधानमाह ॥
एगोगाढगहणं, एगुगादओ कम्मियं ति जा सव्वं ।
तदुवरं अगुरुल्लहं, च सइओ गुरुल्लहं पि ॥
एवं वा सव्वाइं, गहिपाइं तेसि डवनिपमत्थं ।
सव्वरूपमयंति य, एवं चिय नावरमउत्थि ॥
नियममेव दर्शयति (एवंविध इत्यादि) एतदेव परमावादादि-
कं रूपगतं मातः परं किमपि रूपगतमस्तीति गाथावचकायैः ।
तदेवं परमावधेरूपगतो विषय उक्तः । अथ क्षेत्रकालौ तद्वि-
षयचूनी प्राह ।

परमोहि य संखेजा, होगमिचि समा असंखेजा ।

रुवगयं लहइं सव्वं, खेत्तावमियं अगणिजिवा ।

परमभासावधिविधं परमावधिः । क्षेत्रतोऽसंख्येयानि लोकमा-
त्राणि बाधनीति गम्यते । सन्नत इति सत्त्वः । काशतस्तु समा
उत्सर्गिययवसर्गिणीरसंख्येया एव सन्नते । द्रव्यतस्तु रूपग-
तं मूर्तद्रव्यजातं सर्वं परमावादिनेदजिनिं पुनस्तिकावधित्य-
र्थः । सन्नते पश्यति । भावतत्त्वसंख्येयान्तरपर्यायानिति । यदु-
क्तमसंख्येयानि लोकमात्राणि बाधनीति परमावधिः परवतीति त-
दसंख्येयकं नूनमधिकं च संज्ञवेदतो नियतमानाधेयमाह । उपमा-
नमुमितनावे निग्राप्रत्ययः क्षेत्रत्वापमितं क्षेत्रोपमितं प्रागभि-
हिता एवाभिजिवाः । इदमुक्तं प्रवति । उक्तदृष्टावधिपर्यायत्वेन क्षेत्र-
ज्ञतो यदसंख्येया लोकाः प्राकारान्ते प्रागजिहितस्वावगाहनान्य-
वस्थापितोक्तुपसंख्येयसुखमावगात्रिजिवसुच्या परमावधिमतो
जीवस्य संवेतो ब्रह्ममाणया यत्रमाणां क्षेत्रं व्याप्यते तत्रमाणाः
समवेत्तया इति । आह । ननु रूपगतं ज्ञानं सर्वमित्येतद्वन्तर-
गाथावामर्थेनोऽभिहितमेवेति किमर्थं पुनराजिहितमशेष्य-
ते । विस्मरणशीलस्य प्रेयसिप्रसन्न अग्रतिविहितत्वाद्वाथा । अत्र
रूपगतमित्येतद्वन्तरुक्तोक्तकाशरूपविशेषणतया व्याख्यायते ।
तथाहा । लोकमात्रासंख्येयव्यवहारसंख्यातत्वात्सर्गिययवसर्गिणी-
लक्षणं प्रस्तुतक्षेत्रकाशसंख्यं रूपगतं कथिद्रव्यानुगतमेव सन्नते । न-
तु केवलं क्षेत्रकाशयोरमूर्तत्वावधेस्तु रूपिदृश्यविवयत्वादिति
निर्युक्तिगाथायैः ।

अथ नाप्यथ ।

विचमसंखेजाइं, लोवसमाइं समा उ काइं च ।

दव्वं तु सव्वरूपं, पासइं तेसिं वज्जाण ॥

क्षेत्रमवधिः पश्यति किंचित्त्वाद्वा । असंख्येयानि लोकसमानि
लोकानुत्थानि बाधनीति गम्यते । काशं चासौ पश्यति । किय-
तमित्याह । समा उत्सार्गीति । असंख्येयानि हि त्रिभ्रमव्यवधा-
त्राणि संख्यन्ते । द्रव्यं तु सर्वरूपं पश्यति । ज्ञानं तु तेषामेव
रूपिदृष्ट्याणां पर्यायान् वक्ष्यमाणसंख्येयान् जानाति ।

अथ प्रेरकः ग्राह ।

स्वेचोवभाणमुत्तं, जमगणिजैवेहि किं पुणो भणियं ।
तं चिय संताडयायं, जामपिचाह निरिहं ॥

ग्राह । मनु यदासिजिबैः केओपमानक्रेओपमितं तकिण्ठिकिहता
“सत्यवदुत्तगणिजीबा निरंतरं जसियं प्ररिज्जंतु” इत्यादिगा-
थायां प्रागेवोक्तं प्रतिपादितं किमर्थं पुनरप्यत्र “स्वेचोवभिजं अ-
मणिजीबा” इत्यनेन गाथावयवेन भणितम् । अत्रोत्तरग्राह ।
(तं चियेत्यादि) तदेव प्रागुक्तमसिजिबैः केओपमानं केओप-
मितमिह परमो हि “असंखेजा” इत्यादिवचनादलोके लोक-
मात्राणि संख्यातीत्यानि अष्टमाणि जवन्तीति नियतमानतया नि-
र्दिष्टम् । न पुनरपूर्वतयेति भावः । इह “रुगयस्रहृद सज्जमि” त्ये-
तद्ग्राह्यहता “इयं तु सत्यरुचं पासह” इति वचनादवचेद-
व्यतो विषयप्रतिपादनपरं व्याख्यायाम् । अथ “पापपसोगाह-
मि” न्यादिनैव उच्यतेऽप्यविषयस्योक्तत्वात् केत्रकाशयेरेव
विशेषवत्त्वकृत्तव्यं प्रकारान्तरेण व्याख्यायाम् ।

अद्वाह दण्वं जणिअं, इह रुगयं ति सेतकास्रहृदं ।

रुवाणायं पेच्छह, न य तं चिय तं जओ अमुत्तं ॥

अथवा “पापपसोगाहं परमोहं सहृदं कमगसरीर” मि-
त्यादिवैवावधिचिचयजृतं उच्यते भणितमतो रूपगतं लभते । सर्व-
मित्यतश्चपेद्रूपगतो विषयान्निष्पन्नकृतया च व्याख्यायते । तर्हि
कथमिदं नीयत इत्याह (इहेत्यादि) इह यदसंख्येयलोकास्व-
रुपासंख्यातोत्सर्गव्यवसर्पणीप्रकृत्यं केत्रकाशयमवधिचि-
चयनेनोक्तं तत्तत्तत्तत्तमिति रूपगतं लभते । सर्वं कोऽर्थ इत्याह ।
रूपानुगतं तत्स्वरूपविषयार्थांश्चोदानां रूपविषयसंबन्धमेव प्रकृते ।
न पुनस्तदेव केत्रकाशयं केवशं पठयति । यतस्तदमूर्तमनविष-
यभावोपरिचरितं । अथ विनैवाग्रप्रदेशं प्रासङ्गिकं किञ्चिदतिथि-
स्तुर्वैयमाणं च संबन्धयितुमाह ॥

परमोहिआणविओ, केवलमिओ मुहुत्तमितेण ।

मणुयक्खओवसमिओ, भणिओ तिरियाण वोच्छामि ॥

परमावधिज्ञानेन वेचीति परमावधिज्ञानवित्तुस्य परमावधि-
ज्ञानविदुः । परमावधी समुत्पद्ये सति किञ्चातमुत्तैनाश्रयमेव
केवलज्ञानमुत्पद्यते । केयग्रहज्ञानस्यैव ह्युत्पद्यद्वांमात्मादयतः
प्रथमप्रज्ञास्फोटकत्वं परमावधिज्ञानमतस्तद्वनंतरमवयवं अव-
स्थेव केवलज्ञानमास्फोटोदयमिति । तदेवं जनितो मनुष्यसंबन्धी
ज्ञापयामिकोऽवधिदिहृदोति तिरिआमनुवध्यामीति गाथावचु-
ष्टयार्थः । यथाप्रतिज्ञातमेवाह ।

आहारंतपल्लो, उओभिणं तिरिक्खजोणंमु ।

गाउय जहसोमोही, नरएसु य जेयणुकोसो ॥

आहारकृतैजसयोऽपलक्षणत्वाद्यान्यौदारिककैवक्रियाहारकतै-
जसप्रत्ययाणि यानि च तदन्तरालेषु तदव्योथानि इव्याणि तेषां
लामः परिच्छेदः उत्कृष्टतस्तिर्यग्येनानि मस्यादिषु भवन्ति ।
एतद्व्यानुसारं चैत्रकालमात्राः स्वयमभ्यूह्य इति । तदेवं
यदुक्तम् । “कादं अवपण्णइया अओवसमियाउकाओ वि” तत्र
ज्ञापयोपशमिकप्रकृतयोऽभिहितः । विरे ० ।

(११) अवप्रत्ययादेवनारकाणाम् ।

अथ भवप्रत्ययाः प्रतिपाद्यास्ताश्च सुरनारकाणां भवन्ति । त-
त्राप्यवकम्प्यतामर्थं नारकाणामाह (गाउयत्वादि) नर-
केषु पुनर्नारकाणामुक्तशब्दविधिः । केत्रतो योजनं पश्यति

जघन्यतस्तु गम्यते तत्र योजनप्रमाणां रत्नप्रमाणां गम्यतमा-
नस्तु सप्तमपृथिव्यां द्रष्टव्यमिति नियुक्तिगार्थः ।

अथ भाष्यम् ।

ओरासिय वेठव्विय, आहारागतेयगाहं तिरिणसु ।

उकोसेणं पिच्छह, जायं च तदंतराहोसु ॥

भणिओ सओवसमिओ, भवपण्डओ सचरियपुढवीए ।

गाउयमुकोसेणं, पढमाए जेयणं होह ॥

गतायं एव । नवरं मणितः क्षाप्योपशमिकोऽवधिः अथ भव-
प्रत्ययो भवयते (स चरियपुढवीएति) सचरमायां सप्तमपृ-
थिव्यामुत्कृष्टतो गम्यते प्रथमायां योजनं भवतीति । विरे ० ।
गेरइया णं भंते । केवतियं खितं ओहिणा जायति पा-
संति ? गोयमा । जहसेणं अओवगाउयं उकोसेणं चचारि
गाउया तं ओहिणा जायति पासंति ।

‘नेरइयाणमित्यादि’ सुगमं वयं जघन्येनाहं गम्यतमिति ।
सप्तमपृथिव्या जघन्यपदमपेक्ष्य उत्कर्षतश्चात्वारि गम्यतानि
रत्नप्रमाणां गम्यतपदमाश्रित्य ।

(१२) अमुना प्रतिपृथिवीविक्रयं वित्तयन्नाह ।

रयणपभाजपुढविगेरइया णं भंते । केवइयं खितं ओ-
हिणा जायति पासंति ? गोयमा । जहसेणं अओवगाउयं गाउ-
या उकोसेणं चचारिगाउया । ओहिणा जायति पासंति ।
सकरपणा पुढवी गेरइया जहसेणं । तिज्जिगाउया उकोसेणं
अओवगाउयं ओहिणा जायति पासंति । बालुयपपनापुढविगेर-
इया जहसेणं अओवगाउयं गाउया उकोसेणं तिज्जिगाउया
ओहिणा जायति पासंति । पेषपपना पुढविगेरइया जहसे
दोहिण गाउया उकोसेणं अओवगाउयं गाउया ओहिणा
जायति पासंति । धूमपपनापुढविगेरइया पुच्छा, गोयमा । ज-
हसेणं दिवहं गाउयं उकोसेणं दो गाउया ओहिणा जायति
पासंति । तमापुढवि पुच्छा, गोयमा । जहसेणं गाउयं उको-
सेणं दिवहं गाउयं ओहिणा जायति पासंति । अहं सत्तमाए
पुच्छा, गोयमा । जहसेणं अओवगाउयं उकोसेणं गाउयं
ओहिणा जायति पासंति ॥ प्रभा ० ३५ पदं । विरे ० ।

तदेवं सामान्येन नारकजातिमधिकृत्याभिहितमुत्कृष्टमवधि-
सप्तप्रमाणम् । अथ तदेव रत्नप्रमाणादिपृथिवीविभागिनाह ।

चचारिगाउअयां, अओवगाउयं तिगाउयं चेव ।

अओवगाउयं दोषिय, दिवहमेणं च नरएसु ॥

इह रत्नप्रमाणां नरकाभासेषु नारकाणां चत्वारि गम्यतान्यु-
त्कृष्टमवधिसप्तप्रमाणं भवति । शर्कराप्रमाणां स्वर्गं चतुर्थस्य
येषु तान्येवैवचतुर्थेति गम्यतानि, बालुकाप्रमाणां गम्यतत्रयं,
पद्मप्रमाणां द्वितीयस्य येषु तान्येवैवचतुर्थेति गम्यतानि, धू-
मप्रमाणां द्वे गम्यते, तमायां द्वितीयस्यार्थं यत्र तदवधिं गम्यते, स-
प्तमपृथिव्यां पुनरेतत्कृत्वा नारकाणामेकगम्यतमुत्कृष्टमवधिसप्त-
प्रमाणं भवतीति नियुक्तिगार्थः । सप्तस्वपि पृथिवीषु प्रत्येकमु-
त्कृष्टमवधिसप्तप्रमाणाद्वैद्यगम्यते अप्रयत्नितं जघन्यमवधिज्ञेय-
प्रमाणं भवति । तच्च नियुक्तिहता मोक्षमतो भाष्यकारः ग्राह ।

अशुद्धाईयाई, जहस्यय अक्काउय ताह ।

जे गाठयं तिमिणयं, तपई उकोसयजहएणं ॥

अशुद्धाईयाई साधोने मोणे गम्युतामि रक्कमजायं जघन्यमव-
धिकेप्रमाणं शकैरप्रमायां नीणि गम्युतामि । बालुकाप्रमाया-
तइत्युत्तीथानि, पङ्कमजायां के । धूमप्रजायां साई, तमायां गम्युतं,
सप्तमपुथियान्मार्गगम्युतं, जघन्यमवधिकेप्रमाणय । उक्तं च ।
अत्र च पुर्वेय (रथणप्यजेत्यादि) आह । यथेयमधेयमयुतं जघन्य-
मवधिकेने तर्हि "याउयजहएणमोही नरपसुय" इत्येतद् व्याहृत्य-
त इत्याह (जे गाठबन्धित्यादि) यत् गम्युतं जघन्यमुक्तं तदुक्तं ज-
घ्ये यजघन्यं तस्यति तदाधिन्योक्तमित्यहोच । इत्युक्तं भवति ।
सप्तस्वपि पुथिवीषु यद्रम्युतचतुष्टयादिकमुक्तमवधिकेने तन्म-
ध्ये सप्तमपुथिवीमारकाणां गम्युतलक्ष्मणमधिकेने स्वरूपानमु-
क्तमपि शेषपुथिव्युक्तपक्षेया सर्वस्तोक्तत्वाजघन्यमुक्तमिति ।
गाथार्थः । विशेषः ।

असुरादिविषयकेप्रज्ञानय ।

असुरकुमाराणां जंते । ओहिणा केवतियं खेचं जाणं-
ति पासंति । गोयमा । जहएणेणं पणवीसं जोयणाई उ-
कोसेणं असंखेजे दीवसमुदे ओहिणा जाणंति पासंति ।
नागकुमाराणां जहएणेणं पणवीसं जोयणाई उकोसेणं असं-
खेजे दीवसमुदे ओहिणा जाणंति पासंति । एवं जाव
थणियकुमारा पंचिदियतिरिक्खजेणियाणं जंते । केवति-
यं खेचं ओहिणा जाणंति पासंति । गोयमा । जहणं अंगु-
लस्य असंखेजभागे उकोमेणं असंखेजे दीवसमुदे म-
णुस्सा अं भंते । ओहिणा केवतियं खेचं जाणंति पासं-
ति । गोयमा । जहएणं अंगुलस्य असंखेजज्जागं उ-
कोसेणं असंखेज्जाई अलोए लोयप्पमाएमेचाई खंमई
ओहिणा जाणंति पासंति । वाणमंतरा जहा नागकुमारा ।
जाइसियाणं जंते । केवतियं ओहिणा जाणंति पासंति ।
जहएणेणं संखेजे दीवसमुदे उकोसय वि असंखेजे दी-
वसमुदे सौहमंदवा अं भंते । केवतियं खेचं ओहिणा जाणं-
ति पासंति । गोयमा । जहएणं अंगुलस्य असंखेजभा-
गं उकोसेणं अहे जाव इमीसे रथणप्यजाए पुदवीए हे-
डिडिणे चरिमंते तिरिये जाव असंखेजे दीवसमुदे उहं जाव
सयाई विमाणाई ओहिणा जाणंति पासंति । एवं ई-
साणदेवा वि सणंकुमारदेवा वि एवं चेव नवरं अहे जा-
व होबाए सकरप्पमाए पुदवीए हिडिडिणे चरिमंते । एवं
माहिंदगदेवा वि । बंजलोगलंतगदेवा तथाए पुदवीए हि-
डिडिणे चरिमंते । महासुक्कतस्सरदेवा चउत्थीए पंकप-
जाए पुदवीए हिडिडिणे चरिमंते । आणयपाणयआरणअ-
रुचुयदेवा अहे जाव । पंचमाए धूमपजाए पुदवीए हेडिडिणे
चरिमंते । हेडिमज्जिमगेजेज्जागदेवा अहे जाव उट्टीए तमाए
पुदवीए हेडिडिणे चरिमंते । उवरिमगेज्जदेवाणं भंते ।
केवतियं खेचं ओहिणा जाणंति पासंति । गोयमा । जह-

एणं अंगुलस्य असंखेजज्जागं उकोसेणं । अहे सत्तमाए
पुदवीए हेडिडिणे चरिमंते । तिरिये जाव असंखेजदीवसमुदे
उहं जाव सयाई विमाणाई ओहिणा जाणंति पासंति ।
असुरतोसवाइयेवाणं भंते । केवतियं खेचं ओहिणा जा-
णंति पासंति । गोयमा । संभिन्नलोगनाणि ओहिणा जा-
णंति पासंति ॥

प्रथमपनिष्यन्तराणां जघन्यपदे यानि पञ्चविंशतियोजनानि ता-
नि वेयां सर्वजघन्यं दशवर्षसहस्रं प्रमाणमायुस्तेषां चहृष्यानि न
शोषाणामाह वज्राप्यकृतं "पणवसिजोयणाई द्रव्यस्यसहस्रिस्त्रय
ठिई जेसिमिति" मप्रप्यथित्वायामुक्तपदे यान्यहोके होकप्रमाण-
मात्राणि कथयति तानि परमावाधिमपेक्ष्य चहृष्यानि । तस्यैवैताव-
धित्वयसंज्ञवादः । पतस्यप्रथमात्रमुपपद्यते । यथेतावति केने
चहृष्यं नवति तर्हि पश्यति यावदिह स्कन्धानेव पश्यति । यदा
पुनरहोकेऽपि प्रसरमवधिरधिराहते । यथा यथाऽभिपुकिमासादय-
ति। तथा तथा होके सुदमाद् सुदमतदाद् स्कन्धान् पश्यति । यावद-
न्ते परमावधिः । उक्तं च । "सामयमेवमुत्तमं, इहृष्यं अहं इत्यत्र पे-
चज्ज । मेहं सं सं तथह, ठिज्जउ सो कथिमिदंघणो जमिओ । व-
हृते पुण ओहि, होगस्यं केव पासई इयं । सुमुहयरं सुमुहयरं, प-
रमोही जाव परमाहुं " इत्यमृतपरमावधिकेतिताव नयमाद्-
तमुदूतैरेव केशलोकाजहमीमालिङ्गति । यत उक्तं " परमोही-
नाणविओ, केवलमंतो मुहुसमेत्तण " इति वैमानिकानां यत्
जघन्यपदे उहुहासंख्येयभागप्रमाणं केवमुक्तं तत्र पर आह । कथं-
कुहासंख्येयभागमात्रकेवपरिमितोऽवधिः सर्वजघन्यो नवति ।
सर्वजघन्यव्याधित्वयंक्रममुत्पत्त्येव न शोपेयु यत आह । ज्ञा-
प्यकृतं स्वकृतटीकायाह । उत्कृष्टो मनुष्येभ्येव नाप्येव मनुष्यति-
र्यग्योनिष्वेव जघन्यो नाप्येव शोषाणं मध्यम पवेति । तत्क-
मिह सर्वजघन्य उक्तः उच्यते । सौमार्दिदेवानां पारमाधिकोऽ-
प्युपपातकालेऽवधिः संभवति । स च कदाचित्सर्वजघन्योऽपि
उपपातानन्तरं तु तद्रवजस्ततो न कश्चिदोषः आह । दुःखमन्ध-
कारनिमग्नजिप्रवचनप्रदीपो जिनमरुगणि कुमाभयणः । " वमा-
नियथाकमंगुल-जागमसंखं जहृष्यो होह । उववाए परिभविओ,
तन्नवजो होह नं पच्छा । उहं आव सख्याई, विमाणा इति " क-
ध्ये यावत्स्वकीयानि विमानानि स्वकीयविमानस्तूप्रज्जादिकं
यावदित्यर्थः (सं भिन्नलोगनाणि) परिपूर्णवस्तुदंशरज्ज्या-
न्तिको लोकावधिमिति भावः । ब्रह्मो ३३ पद ।

पुनर्विशेषतस्तदेव दशयथाह ।

सक्केसाणा पदयं, दोवै व सणंकुमारमाहिंदा ।

तथं च बंनलंतग-सुक्कतस्सरयचउत्थि ।

आणयपाणयकप्प, देवा पासंति पंचमि पुदवि ।

तं वेव आरणरुच्य, ओहिनाणेया पासंति ॥

छट्ठिमहेट्टिममज्झिम-गेविज्जा सचमिं च उवरिह्मा ।

संनिखल्लोगनाणि, पासंति असुत्तरा देवा ॥

तत्र शक्येयानस्य शक्यसौमि सौधमेशानकल्पदेवैरुत्तपक्ष-
कितालेह सौधमेशानकल्पनिवासिनाः सामानिकाद्यो देवा
अपि युज्यन्ते । ते ह्यवधिना प्रथमां रत्नप्रज्ञानिधानां पुथिवीं प-
श्यन्तीति क्विपा द्वितीयायायां च वक्ष्यति । तथा द्वितीयां च
पुथिवीमप्रतः संभवते । सनत्कुमारमहेन्द्रावपि नृतीयवस्तुर्ध-

कल्पदेवाधिपतिः । अत्रापि च तत्पञ्चक्रितास्तकल्पनिवासिनः सामानिकादयो देवाः परिगृह्यन्ते । ते हि चिन्तायां पृथिवीमकल्पिना पश्यन्ति । तथा मृतीयां च पृथिवीं ब्रह्मलोकान्तात्कल्पदेव-
त्रापञ्चक्रितास्तकल्पनिवासिनो देवाः सामानिकादयः पश्यन्ति । तथा भुक्तसहस्रारसुरैर्गोशैः शितास्तकल्पनिवासिनोऽन्येऽपि सामानिकादयो देवाश्चतुर्थी पृथिवीं पश्यन्ति । तथा आनतमाणतयोः संवन्धिभ्यो देवाः पश्यन्ति । पञ्चमीं पृथिवीं तानेवारणाक्युत-
देवलोकादयोः संवन्धिभ्यो देवा विशुद्धतरां बहुपर्यायां चावधि-
ज्ञानेन पश्यन्ति । स्वकल्पधनमवेदं न तु व्ययच्छेदकमत्र अ-
वधिज्ञानस्यैव विचारयितुं प्रस्तुतत्वाद् व्ययच्छेदाभावादिति । लोकपुरुषप्रीत्यास्पाने भवति विमानानि प्रैषेयकाणि तत्राव-
स्थमध्यमप्रेषेयका विमानवासिनो देवा अद्यस्त्यमध्यप्रेषेयका
उच्यन्ते । ते तमःप्रभाभिधानां पृथिवीं पश्यन्ति । तथा सप्त-
मीं च पृथिवीमुपरितनप्रेषेयका देवाः पश्यन्ति । ततः संभिन्नां
चतस्रश्चपि दिक्षु स्वज्ञानेन व्यासां कन्याचोत्कलसंस्थानां लो-
कान्तादीमवधिना पश्यन्ति । अनुचरविमानवासिनो देवाः एष
क्षेत्रतो नारकाणां देवानां च भवप्रत्ययावधिषेयकः उक्तः । एत-
दनुसारतो ब्रह्मादयोऽप्यवसेया इति । तदेवमथो वैमानिकाव-
धिक्षेत्रप्रमाणं प्रतिपाद्य तिर्यगृथं च तत्प्रतिपाद्यब्रह्म ।

एतस्मिंसंखिज्ञा, तिरियं दीवा य सागरा वैच ।

बहुबहुपरमुवरिमगा, लङ्कुं च सकल्पपञ्च ।।

एतेषां शकादीनामसंख्येयाः तिर्यग्दीपाश्च जम्बूदीपादयः स-
मुद्राश्च लवणसागरादयः क्षेत्रतोऽवधिपरिच्छेदयानाऽवसेया
इति वाक्यशेषः । तदेवं द्वीपसमुद्रासंख्येयं शब्द बहुतरकं
पश्यति । उपरिमा एषोपरिमकाः उपर्युपरिवर्तिद्वलोकनिवा-
सिनो देवा इत्यर्थः । तथा ऊर्ध्वं स्वकल्पस्त्वद्भेदं वायव्यं क्षेत्रं
ते पश्यन्ति न परतः आदिशब्दात् प्रजादिपरिमह इति तदेवं
वैमानिकानामवधिक्षेत्रमनममिमांशुदानीं सामान्यतस्तद्भेदं
देवानां प्रतिपाद्यब्रह्म ।

संखिज्ञा जोगया खलु, देवाणं अफुसागरे ऊण ।

तेण परमसंखिज्ञा, जहस्ययं पम्पवीं न तु ॥

देवानामर्धसागरोपरमे न्यून आयुषि सति संख्येयानि योज-
नानि अवधिपरिच्छेदक्षेत्रमवसेयं ततः परं संपूर्णधिसागरो-
परमदिके आयुषि सति पुनस्तंख्येयानि योजनान्यवधिक्षेत्रम-
वगन्तव्यम् । उक्तमुत्कृष्टमवधिक्षेत्रमथ जहस्यमाह (जहसमि-
त्यादि) दशवर्षसहस्रवर्षादीनां भवनपरिगणनार्थां जहस्य-
मवधिक्षेत्रं पञ्चविंशतियोजनं ज्योतिष्कवैमानिकानां तु जहस्यं
आम्यकार एव वक्ष्यतीति निर्मुक्तिमाध्यायपञ्चकायः ।

अथाऽनन्तरमाध्यायपञ्चकायः ।

वेमाणियवज्जायं, सामभ्रमिणं तहा वि उ विसेसो ।

लहमदे तिरियमि य, सहाणवसेण विमओ ॥

इदं च “संख्येयजोगयाखल्वित्यादि” कमवधिक्षेत्रप्रमाणं वै-
मानिकजगदानां भवनपर्यायिदेवानां सामान्यमवधिषेण दृष्ट-
व्यम् । तथापि तूर्ध्वमवधिः तिर्यक्च तेषां देवानां कयाचिदिशा
हीमाधिकावधिक्षेत्रलक्षणो यो विशेषः स इदं च “ तप्यागारे
पल्लगयदहोत्यादि ” वक्ष्यमाणवधिक्षेत्रसंस्थानवशेन वि-
शेष इति । अत्र यदुक्तम् “ जहस्यं पम्पवीसं तु ” तद्विदुषव-
न्मुक्तम् । अथुना ज्योतिष्कवैमानिकानां जहस्यमवधिक्षेत्रममि-
थिसुराह ।

पणवसजोगयाई, दसवरिसहस्रिया डिई जेसि ।

दुविहो वि जोइसाणं, संखेजो डिउविसेसेणं ॥

वेमाणियाणमंगुल-त्रागमसवं जहस्यओ होइ ।

खवाए परजविओ, तन्नवजो होइ सो पम्पवा ॥

पञ्चविंशतियोजनानि यज्जहस्यमवधिक्षेत्रमुक्तं तथेषां दे-
वानां दशवर्षसहस्रप्रमाणा स्थितिः तेषामेव विशेष्यम् । ते च
भवनपरितिव्यन्तरविशेषा एव ज्योतिष्काणां पुनर्जहस्य उक्तदृष्ट
विधिषोऽप्यवधिः स्थितिविशेषेण क्षेत्रतः संख्येयान्येव योज-
नानि विशेष्यानि इदमुक्तं भवति । ज्योतिष्काणां जहस्यतोऽपि
पक्षोपमाष्टमागस्थितिरिति तु दशवर्षसहस्राणि । उक्तदृष्टस्तु
वर्षलक्षाधिकं पक्षोपममतो बह्मायुष्कवेन महर्दिकत्वात् उक्तदृष्टं
तज्जहस्योऽप्यवधिक्षेत्रेषां संख्येयं जहस्येव योजनानि अभिव्यन्ति ।
केवलं जहस्यक्षेत्रादुक्तदृष्टं ब्रह्मप्रमाणं दृष्टव्यम् । “ संखेयजो-
यणा खलु देवानामित्यादि ” वैमाणीयानुत्कृष्टमवधिक्षेत्रमुक्तं के-
वलं जहस्यमवगमप्रस्तावात् पुनरपि तदुक्तमित्युक्तम् । वैमा-
निकानां तु जहस्योऽवधिः क्षेत्रतोऽनुत्कृष्टासंख्येयमानो भवति ।
अयं चोः पादसमय एव परमावधिको विशेष्यः । ततः पश्चादाव-
ज्ञाविक इति माध्यायार्थाः ॥३०१॥ अथायमेवावधिषेयानुत्कृ-
ष्टादिनेवमिहो भवति । तादुपवर्षयथाह ।

उकोसो माणएम्, माणस्तेतेरिञ्जपय य जहसो ।

उकोसलोगमिचो, पडिवाहो परअपकिनाइ ॥

इह कथ्यतः क्षेत्रतः काहंतो ज्ञातव्योत्कृष्टोऽप्यभिर्मुन्येष्वेव न
देवादिषु । तथा अनुप्रायस्त्रिंशद्वक्ष्येव जहस्यो न तु सुरनार-
केषु तत्र चोत्कृष्टोऽवधिर्विधिषो सागरेनाऽसागरगतश्च तत्र योऽ-
सौ समस्तलोकमावर्त्तयति उक्तदृष्टः मात्रशब्दोऽलोकव्यवच्छेदार्थः स
प्रतिपतनशीलः प्रतिपत्ती अमतिपत्ती । च भवति । ततः परं दे-
वानां शोकस्यैकोऽप्याकाशप्रदेशो दृष्टः सोऽप्रतिपात्येव भवति । क्षेत्र-
परिमाणद्वारेऽपि प्रस्तुते प्रस्तवन् विनेयावुपह्रायं प्रतिपाद्यम-
तिपातिसंक्रामिष्यामिष्यदोः । इति निर्मुक्तिमाध्यायः ॥३०२॥
उक्तं क्षेत्रपरिमाणद्वारम् । विदो ॥

(३३) अथ संस्थानद्वारमजिथिसुराह ॥

थिवुगागारनह्जो, वडो उकोसमायओ किंजि ।

अजहस्यमाणोकोम य, खंचओ अणेगसंठाणो ॥

स्तिबुको किञ्चिदुच्यते । तदाकारो जहस्यवधिर्जनिष्यति । एतदेवाह
(वडोकिं) सवेतो वृत्त इत्यर्थः । “ जावइया तिसमयाहारन-
स्थेयादिना ” प्रतिपादितस्य पनकायगहनक्षेत्रस्य एतदाकार-
त्वादिति । उक्तदृष्टव्यस्तु परमावधिः किञ्चिद्व्यतः किमपि प्रदी-
यौ न तु सर्वथा वृत्त इत्यर्थः अग्निजीवसूत्रेवधिमन्त्ररीरस्यायाद-
मस्तकान्तं ग्रन्थमाणाया एतदाकारमावादेति । अजहस्योत्कृष्टो
न जहस्यो नाप्युत्कृष्टो मध्यम इत्यर्थः अयं पुनः क्षेत्रतः अनेकानि
संस्थानानि यस्येत्यनेकसंस्थानां भवतीति निर्मुक्तिमाध्यायः ॥३०३॥
अथ आभ्यम् ॥

पणओ थिवुगागारो, तेण जहस्यवडो थयागारो ।

इयारो सेदिपरिचसं, व ओउससहाखुवनीए ॥ ३०४ ॥

इतर उक्तदृष्टः अवधिमन्त्रदेहातुबुध्याग्निजोयधेणिपरिक्षेपादि-
विधायन इति शेषः । शेषं सुगमम् । ॥३०४॥ विदो ॥

अथ मध्यमावधेर्दनेकसंस्थानत्वमुक्तं तद्विशेषतो दशयथाह ॥

नेरइयाणं यंते । श्रीहि किं संतिरे पक्षते ? गोयमा ! तपगारसंतिरे पक्षते । असुरकुमारणं पुच्छा । गोयमा ! पक्षगसंतिरे । एवं जाव धयियकुमारणं पंचिदियतिरस्त-लोयियाणं पुच्छा । गोयमा ! नाणासंताणसंतिरे पक्षते ? एवं मणुस्सायं वि बाणयंतराणं पुच्छा । गोयमा ! परह-संताणसंतिरे पक्षते ? जोइसियाणं पुच्छा । गोयमा ! भङ्गारिसंताणसंतिरे पक्षते ? सोहम्मगदेवाणं पुच्छा । गोयमा ! उच्चमुङ्गारसंतिरे पक्षते ? एवं अच्चुयदेवाणं मेवेज्जयदेवाणं पुच्छा । गोयमा ! पुफ्फगेरिसंतिरे पक्षते ? अणुत्तरोववायाणं पुच्छा । गोयमा ! जवनालिया संतिरे श्रीहि । पक्षते ॥ प्रज्ञा ० ३३ पद ॥

तपगारे पक्षग-परहगङ्गाभङ्गारिमुङ्गपुफ्फजेव ।

तिरियमणुपुस श्रीहि, नाणाविहसंतिओ जणियो ॥

तत्र उडुपकस्तस्येधाकारो यस्यासौ तत्राकारोऽधिर्नारकाणां मन्त्र्यः । तत्रात्र किंलायतज्यसो भवति । पक्षको धान्याधारतूतोऽनैव प्रतीतः स बोधायतः । उपरि च किंचित्संक्षिप्तस्तदाका-रोऽधधिर्भवतपतीनां पट्टक आतोषविशेषः प्रतीत एव स च ना-त्यायतोऽथ उपरि च समः तदाकारोऽधधिर्नारकाणां उभयतो सिस्तीषिष्योभवत्सुखो मये संकीर्णो दक्षालक्ष आतोषविशेषो भङ्गरो तदाकारोऽधधिर्नारिकाणां मृदङ्गोऽत्यातोषमेव स बो-धायतोऽधोविस्तीर्णो उपरि च तनुकस्तदाकारोऽनैवः सौध-मर्माद्युत्पातककपनिवासिदेवानां पुपेत्य सृजनाव सृजमिति कृत्वा सत्सिंहापुष्पभूता चङ्गेरी पुष्पचङ्गेरी परिरुहते । तदा-कारोऽधधिर्नारकायिमानवासिदेवानां (जवसि) यवो यवनालका-स च कन्याचोलाकाऽभवन्तयः । अयं च मरुतगङ्गादिप्रसि-द्धाभरणरूपेण कन्यापद्विधानेन सह संविता जवति । येन परि-क्षां न संसिति कन्यानां मस्तककुपक्षेपणायं प्रक्षिप्यते । अयं चोदः सरकच्चुक इति व्यपदिश्यते । एतदाकारोऽधधिरनुत्तर-सुराणां भवति । तिर्यग्मनुष्ये पुनरधधिर्नारकाविषसंस्थानो भ-वति । यथा हि स्वयंभूरमणमन्त्याः सर्वैरप्याकारैः समये जणि-तास्तथा तिर्यग्मनुष्येव्यधिरपि किं स्वयंभूरमणमन्त्यानां वक्ष्याकारता निपिन्दा । तिर्यग्मनुष्याणां पुनरधधिस्तदाकारो-ऽपि भवतीति निर्नुक्तिमाधार्थः । गुण ० ।

अथ माय्य ।

नेरइयभणवणाय-जोइसकिपालयाण मोहिस्स ।

मेविज्जणुत्तराण य, होत्ता गिइयो जहां संखं ॥

एतास्तथादिसमाना आह्वय्यो नारकायवर्षेयासंख्यं कृष्टयाः । तत्र यथासंख्यमेवेति । अथ तत्रादिसंख्यं व्याधिर्यासुराह ।

तणेण समागारो, तपगारो सचाययत्तसो ।

उत्ताय उपपण्णो, उवर्गि च सर्किवि संसिचो ।

नचायओ समो वि य, परहो हिडो वरिपई एसो ।

चम्पावणरुविच्छिण्ण-वक्षयरूवा य उठ्ठारिया ॥

उद्धायओ मुङ्गो, हेडाहं देहोवर्गि तणुओ ।

पुफ्फसिहावलइया, वंगरी पुफ्फयंगरी ॥

जवनालउचिर्भाणओ, उज्जोसरकुओ कुमारीए ।

अह सब्बकालनियओ, कादाइओ विसेसाणं ॥

गतार्थो एव । नवरं (अह सब्बकालेत्यादि) अथ नारकमवन-पत्थादीनां तिर्यग्मनुष्याणां वाचयित्वायेन विशेष उच्यते । कः पु-नरसाविन्याहसर्वकालनियतोऽधधिसंस्थानमाभियामीषां नार-कमवनपत्थादिदेवानां शेषाणां तिर्यग्मनुष्याणां कदाचित्कोऽपि जवति इदमुक्तं प्रवृत्ति । तत्राद्याकारसमानतया नारकमवनप-त्थादीनामवयवः संस्थानमुक्तं तदङ्गीकृत्य तेषामवयवः सर्वेकांशं नियतोऽवस्थित एव प्रवृत्ति । न त्वन्याकारतया परिणमति । तिर्यग्मनुष्याणां तु येनाकारेण प्रथममुपपन्नोऽवधिः केषांचित्-संस्थाकारेण सर्वेकांशं जवति । केषांचित्त्वन्याकारेण परिणमती-ति । अथ बहुकुम् “ तिरियमणुपुस श्रीहित्यादि ” तत्राद्या-व्यासुराह ।

नाणागारो तिरिय-मणुपुस मन्थासयंभूरमणे ज्व ।

तत्य वल्लयं निसिद्धं, तस्सिह पुण तं पि होजाहि ॥

तत्र स्वयंभूरमणे तस्य मन्त्याकारविषये वल्लयं निषिक्तम् । अह पुनस्त्वयैकमनुष्ये तु तस्याधधिरित्येवमन्यावृत्त्या योज्यते । त-दपि वल्लयमाकारमाश्रित्य जवेच्छेयं सुगममिति । तदेवं संस्थाने शोकेऽपि कथाऽपि दिशा बहुवचसिः कथाऽपि तु स्तोका इति न ज्ञायते । अत एतद्भवनपत्थादीनां दर्शयन्नाह ।

भवणवर्द्धतराणं, उडिं बहुगो अ होय सेसाणं ।

नारगजोइसियाणं, तिरियं ओरालिओ चित्तो ॥

नारकज्योतिष्काणां मधितिर्यग्गङ्गाह्रस्वयंमनुष्याणां तु संबन्धो अवधिरौद्रीकावधिरुच्यते । अयं पुनश्चो माताप्रकाराः केषां-चिद्वर्षं बहुवचसि त्वयो परेषां तिर्यक्षेपांश्चिस्त्वप इति भावः । शेषं सुगममिति गाथायः । शवधसितं संस्थानाहारम् ।

(१४) अथ ज्ञानलक्षणं दर्शयन्विभङ्गज्ञानाद-

यं गुणपदं निश्चिस्तुराह-

सागारमणगारा, श्रीहि विभेगा जडभया तुल्ला ।

उवरिमणे विज्जेसु अ, परेण श्रीहि । असंखेज्जा ॥

इहावधिविचारे प्रस्तुते एतच्चिन्त्यते । यद्युत किमिह ज्ञानं किं वा दर्शने को वा विभङ्गः किं वा परस्परतत्त्वस्योऽधिकं चे-ति । तत्र यो वक्तुनो विशेषरूपग्राहकः स साकारः स च ज्ञान-मिश्रं सम्यग्दृष्टिर्मध्यादृष्टेस्तु स एव विभङ्गज्ञानम् । यस्तु सा-मान्यरूपग्राहकोऽयमनाकाराप्रगणान्त च दर्शनम् । तदिह गाथा-यं साकारग्रहणनावधानानं शृङ्गीतमनाकारग्रहणेन तु अव-धित्दर्शने विनङ्गग्रहणे न तु विभङ्गज्ञानम् । अत एव ज्ञान-नविभङ्गलक्षणं ग्राहययमिदं भवति । तत्र चाधधिज्ञानदर्शने त-था विनङ्गज्ञानं तस्य च संख्येयत्वेनोपचित्तमेतत्तावदधिदर्शने तं च पृथक्स्वरूपेण परस्परपक्ष्याऽपरस्थाने वावधिविभङ्गयोर्ज्ञान-दर्शने अवनर्तितदेवेत्य आरज्यं यावदुपरितन्निषेधकविषयानि तावज्ज्ञानव्याज्यामरज्यं यावदुपरिनिषेधकविमानोचिततावधि-कं विनङ्गलक्षणं प्राप्तिस्तावन्तोच्चादिलक्षणं विषयमाश्रित्य तुल्यं जवति । इदमुक्तं भवति जवनपतिदेवेत्य आरज्यं यावदुपरितन्नि-षेधकविमानवासिनां देवास्तावथ अन्त्यतुल्यस्थितयो देवास्त-संयन्धिनी जघन्ये अयधियिजङ्गकानन्दोने केन्द्रादिविषयकपं वि-षयमाश्रित्य परस्परतत्त्वतुल्यं भवतः । मध्यमत्त्वस्थितयोनां च मध्यमे ते तथैव तुल्ये भवतः । उच्छेदतुल्यस्थितयोनां तु उच्छेद-ते तथैव तुल्ये जवतः । परेण (श्रीहि असंखेज्जा) निषेधकवि-

मनेन्यस्तु परतोऽनुचरविमानेष्वधिज्ञानावधिर्ज्ञानरूपोऽवधि
रेव जयति । न तु विजिज्ञानमिष्याददरेव तज्ज्ञावाऽनुचरसुरेषु
च मिष्याददरेमावाव स बाऽनुचरसुरावधिः केवलः कालतत्ता-
संख्येयोऽसंख्यातविषयो जयति कल्पजाविस्वनताविषय इति ।
इह च तिर्यग्मनुष्याणां तुल्यस्थितानामपि ज्ञेयोपमासीतमन्-
तादिकारणवैविध्यात् केवलकालविषयेऽप्यवधि विजिज्ञानमर्श-
नयोर्धिष्यता । न पुनस्तुल्यतेवेतीह देवेभ्यश्च तयोर्वि प्रतिपादि-
तेति विज्ञावनीयमिति निर्मुक्तिमाधायः ।

अथ भाष्यम् ।

सविसेसं सागारं, तं नाथं निम्बसेसमणगारं ।

तं दंसंखं ति तादं, ओहि विजंगा ए तुष्टादं ॥

आरञ्ज जट्टाओ, उवरिपगेविजगावसाणाणं ।

परओहिनाणंचिय, न विभंगमसत्त्ववं तं च ॥

गातायी एव । गतं ज्ञानदंशं विजिज्ञावाचयम् । विद्यो ॥

अथ देशज्ञाराभिधानायाह ।

(१५) देशतः सर्वतश्चाप्यधिः ।

गेरइयाणं भंते ! किं देनोही ! सव्वांही ? गोयमा ! देसंही
नो सव्वांही । एवं जाव थणियकुमाराणं । पंचिदियति-
रिक्खनोणिपायं पुच्छा । गोयमा ! देसोही नो सव्वांही ।
मणुस्सायं पुच्छा । गोयमा ! देसोही ! ति सव्वांही
वि वाणमंतरजोऽसियवेमाणिपायं । जहा गेरइयाणं ।
देशाधिवासबांधविचिन्तायां मनुष्यवर्जः सर्वेऽपि देशावधयो
मनुष्यास्तु देशावधयोऽपि भवति । सर्वोवधयोऽपि परमाव-
धेरपि तेषां संभवान् प्रज्ञा ३३ पद ।

गेरइयदेवतित्यं-करा य ओहिस्स बाहिरा हुंति ।

पासंति सव्वओ खलु, सेसा देमेण पासंति ॥

नारका देवास्तीर्थकाराश्चाधिविज्ञानस्याबाह्या भवन्ति । अ-
वधुपलक्ष्यस्य क्षेत्रस्यान्तर्गतैः । अन्त्यन्तरवर्तिन एव भव-
न्तीत्यर्थः । अत एव बाह्यावधय एवैते प्रतिपाद्यन्ते । अवधि-
प्रकाशितक्षेत्रस्य प्रधीना इव निजनिजप्रभापटलस्य नैते बहि-
र्भवन्तीत्यर्थः । तथाऽवधिना पश्यन्त्यवलोकयन्ति । कलुशज-
स्यावधारणार्थत्वात्सर्वत एव सर्वोत्वेव दिष्टुं विहिषु च न तु
देशतः । इत्यर्थः शेषास्तिर्यग्मनुष्या देशेनेत्येकदेशेन पश्यन्ति ।
तज्ज्ञावाक्यावधारणार्थधिरुद्धतः प्रसूतेः शेषा एव देशतः प-
श्यन्ति । न तु शेषा देशत एवेति प्रष्टव्यं शेषास्तिर्यग्मनुष्या
सर्वतो देशतश्च पश्यन्तीति भावः । अथवा पूर्वार्थमन्यथा
व्याख्यायते । नारकदेशेवतीर्थकारा अवधेराबाह्या भवन्ति । इति
कोऽप्योऽवधिज्ञानवन्त एवामी भवन्ति । अवधिज्ञानं नियमे-
नैवं भवन्तीत्यर्थः । तत्र किममी तेनासर्वतः पश्यन्ति देशतो
वेति संशयः सत्याह । “पासंतीत्या” पुनराहम् । अस्य व्याख्या
तथैवेति निर्मुक्तिमाधायः । अथ प्रथमं व्याख्यानं तावद्भा-
ष्यकारोऽप्याह ।

ओहिष्णाणिकित्त-र्जिनवरगा होंति नारया ईया ।

सव्वदिसो बहिविसओ, तेसं दीवण्णोवम्मो ॥

उक्तायैव । बालनामप्रत्यवस्थाने प्राह ।

अर्जितरत्ति भणिए, भणइ य पासंति सव्वओ खलु ।

उयइ जमसत्तादिसो, अतो वि तिओ न सव्वओ ॥

नन्वधचेरबाह्या भवन्त्यवधुपलक्ष्यक्षेत्रस्याभ्यन्तरे नारका-
द्यो वर्तन्त इति प्रथमपक्षे व्याख्यातम् । एवं बोद्धेः सति प-
श्यति सर्वतः इति । किमर्थं भयवते । ये ह्यवधिप्रकाशितक्षे-
त्रस्य मध्ये वर्तन्ते ते सर्वतः पश्यन्त्येवेति गतायत्वावतिरे-
ष्यते । एवेतिमिति पराभिप्रायः । अथ सुहिराह । (इषीत्यादि)
सन्तता निस्तराणाः सर्वा दिग्दिक्कालाद्या दिशः प्रकाश-
विषयभूता यस्यावधेरस्ती सन्ततदिक्कोऽवधिरभावाधिरि-
त्यर्थः । न विद्यते सन्ततदिक्कोऽवधिर्यस्यास्ती असन्ततदिक्कोऽव-
धिमन् बाह्यावधियुक्तः साम्बाहिरित्यर्थः । इयं यकाव (इ य
इति) न पश्यति कथं सर्वतः किमभूतः सज्जित्याह । अवधिघो-
रितक्षेत्रस्यान्तर्मेधेऽपि क्षितस्तस्मात्कर्तव्यं (पासंति सव्वओ
कत्विति) इदमुक्तं भवति । “कटोही वा असंखओ” इत्यनेन
प्रत्येव या माक्ष प्रतिपादितो द्विविधो बाह्यावधिः कट्टाकावधिः
असंखलवसावधारणक्षेत्रस्यान्तःस्थितोऽपि न सर्वतः पश्यन्त्यन्त-
राहारीनातः तज्ज्ञावक्षेद्यायै कर्तव्यम् । पश्यन्ति सर्वत इति
आह । नन्वयमनुसन्ततदिक्कावधेरबाह्यावधिरिव न भवति । बाह्या
वधिर्येनैव प्राक् प्रतिपादितत्वात् न तु किमन्तज्ज्ञावक्षेदपरेण
“पासंतीत्या” पुनराकनेत्यसमयपरिभाषितमबाह्यावधित्वमत्र
नास्ति । लोककट्टं त्ववधिप्रकाशितक्षेत्रमन्यधिरित्वमात्रमवापि
विद्येत । इत्यन्तज्ज्ञावक्षेद्यायै “पासंतीत्या” दि क्षितमित्यलं वि-
स्तरणेति । अथ द्वितीयव्याख्यानं तत्र जेयं आह ।

निययावहिणो ओहिमं-तरत्ति वा संसयावणोपयर्थं ।

तो सव्वओ निहाणं, होइ किमन्तंरगाणं ॥

वा इत्यध्यायः । स च व्याख्यानान्तरत्वकः । तत्र नारकाव-
धोऽवधेरबाह्यावधयन्तरा भवन्तीति कोऽर्थ इत्याह । नियतावधयो-
नियमेनाभ्यावधयधिर्येवेति । तर्हि “पासंतीत्यादि” किमपि-
न्याह (संसयावणोपयर्थं) किमेतं देशतः पश्यन्त्याहोधि-
त्सर्वत इत्येवभूतसंसाधपनोदायं पश्यन्ति सर्वतः कत्विति
वाक्यशेषः । यद्येवं ततः संशयापनोदायं सर्वतोऽभिधावेमे-
वास्तु किमन्तंरप्रदयेनेति । अत्रोचरमाह ।

अर्भितरत्ति तेषं, निययावहिणोवसेसया भइया ।

अवपच्छयाइयसा, सिद्धे कालस्स नियमोयं ॥

यदि सर्वतो ग्रहयेन नारकादीनां देशादेशेन निराकृत्य संश-
यो निरस्त इति भवेत् । तेन तर्हि ओमेरकः अन्त्यन्तरा ब्रह्माह्य इ-
त्यनेन नियतावधयो नियमेनाऽवधिर्यतो नारकक्षेत्रतीर्थकाराः
अवशेषास्तु तिर्यग्मनुष्या व्रजनीया अवधियुक्तास्तद्विहिता वा
भवन्तीति प्रतिपादितं कट्टपदम् । सर्वप्रदयेन हि सर्वदेशार्श-
नविषय एव संदेहो निवर्त्यते । नियतावधिर्यं पुनस्मीमां न स-
ज्यते । अतस्तत्प्रतिपादनायमेवधचेरबाह्या अवधित्येतच्चनमि-
ति प्राचः । तथैतत्प्राज्ञवप्रत्ययो नारकदेशानामित्यादिवचना-
स्या । “तिहि नाणेहि सम्मत्तिथयरा जाय होंति गिहवासे”
इत्यादिवचनाच्च सिद्धमेव । नारकदेशतीर्थकाराणां नियमावधि-
त्वं तत्किमेनेत्येवाहुषाह अवधययादिवचना सिद्धमी-
मां नियतावधिर्यं “ओहिस्स बाहिरा होति” काहस्य नियमोऽयं
विधीयते इदमुक्तं भवति अवधययादिवचनास्तिस्रस्तुति नियमेन
नारकादीनामावधिमर्थं परं न हायेते किमावश्यकममीमां-
मवधेनेति आहोभिक्तियन्तमपि कां नृणाऽस्ती मतिपतवोति
ततश्च “ओहिस्स बाहिरा होतीत्य” नेन काहनियमः क्रियते सर्व-

वा सर्वकालमभीषामवधिर्वचसि । मन्त्रन्तरात्तेऽपि प्रतिपत्ततीति ।
आह । यथेवं तीर्थकृतौ सर्वकालावस्थापितव्यमवधिर्वचस्यते के-
चल्लोत्पत्तौ तदभावाच्च तेषां केचल्लोत्पत्तावपि वस्तुतस्तत्परिच्छे-
दस्याप्यनवस्थासुतरां केचल्लोत्पत्तौ संपूर्णानन्तरतत्पर्यात्मकव-
स्तुपरिच्छिन्नाः । अत्राप्यत्रास्तस्य वा विहिततत्त्वदोष इत्यहं
विस्तरेणेति " सेसा देसेण पासंती " इति व्याख्येयसुराह ।

सेसविष्य देसेणं, न च देसेणेव सेसया किं तु ।

देसेण सम्बन्धविषय, पिच्छंति नरातिरिक्ता य ॥

गताथैवित गद्याप्यवकार्यः । गतं देशचारम् । विज्ञे० । तं० ।

अथ केचल्लारम् ।

(१९) केचल्लगत्यादिद्वाराणि तत्र केचल्लमभिहितसुराह ।

संसेज्जमसंसेज्जो, पुरिसमबाह्वाए सेचओ ओहि ।

संबन्धमसंबन्धो, लोगमस्रोगे य संबन्धो ॥

(केचल्लोहि) इह केचल्लोऽभिधेयमिति जीवे प्रदीपे प्रमापटझमि-
ष संबन्धो ज्ञानो ज्ञवति । जीवाद्यद्यद्येवज्ञेयत्वात् निरन्तरं कल्प्यं
वस्तुप्रकाशयतीत्यर्थः । कश्चित्पुनरतिप्रकृतमो व्याकुलान्तरा-
वर्तिप्रदेशमुल्लङ्घ्य दूरस्थितमित्यादि प्रतिपक्षितदीपप्रमेय जी-
वेऽसंबन्धो भवति कया हेतुभूतयाऽसंबन्ध इत्याह । मकारस्या-
द्वाङ्मिकात्वात्पुरुषाबाधयेति । पूर्णः शुक्लः कालमिति पुरुषः ।
पुरि शरीरे शयमाद्वा पुरुषं जीवः । अत्राचमन्वाधा अन्तरा-
भित्तयेः पुरुषाद्वाधापुरुषाबाधा तथा हेतुभूतयाऽसंबन्ध इति हे-
त्वर्थं तृतीया स च संबन्धोऽसंबन्धश्चाधेयः केचल्लः कियत् भव-
तीत्याह । संबन्धेयोऽसंबन्धयश्च । योजनसंबन्धः कया संबन्धयान्यसंबन्ध-
यानि वा योजनानि प्रत्येकं भवन्तीत्यर्थः । केचल्लः सदेवत्याह । पुरु-
षाबाधयेत्येवं सदायं तृतीया । पुरुषाबाधाप्रवृत्तमात्रे योज्यते । न
केचल्लमवधेः संबन्धयान्यसंबन्धयानि वा योजनानि वा भवन्ति । किं
तर्हि पुरुषान्तराद्वाधा बाधा साध्यातावधाना प्रवर्तनीत्यर्थः । इदं
खान्तरमसंबन्धं प्रयावधौ भवति न तु संबन्धे तत्र संबन्धत्वेनेव तद-
संभवादिति वा संबन्धे अवधौ अन्तरं वस्तुमङ्गिका संबन्धयमन्त-
रं संबन्धयोऽवधिः १ संबन्धयमन्तरमसंबन्धयोऽवधिः २ असंबन्धयमन्त-
रं संबन्धयोऽवधिः ३ असंबन्धयमन्तरमसंबन्धयोऽवधिरित्येवं च-
त्वारोऽपि भङ्गकाः संज्ञवन्ति । ४ । संबन्धत्वयधौ विकल्पाभावः ।
तत्पुन्यावहेतोरन्तराद्वाङ्मिका द्वितीयपदस्य तत्राज्ञावाधिति ।
अयं चावधिर्लोकैः भ्रमोकेऽपि न संबन्धो ज्ञवतीत्याह । (लोगम-
स्रोगे य संबन्धो) इह लोकसम्बन्धः लोकान्तो शुद्धते आत्रापि
च जङ्गलचतुष्टयम् । तत्र यो लोकप्रमाणवधिः स पुरुषं संबन्धो
ज्वति लोकान्ते च । १ । यस्तु लोकदेशावर्ती अत्रत्यताऽवधिः स
पुरुषं संबन्धो न लोकान्ते । २ । लोकान्ते संबन्धो न पुरुष इति श्रु-
त्योऽयं जङ्गः । यो हि लोकान्ते संबन्धः स पुरुषं नियमासंबन्ध
एव भवति न त्वऽसंबन्ध इत्येतदङ्गकासंभवः । ३ । न लोकान्ते
नापि पुरुषेऽसंबन्धो बाह्यावधिः यस्तत्त्वोक्तः संबन्धः स पुरुषं सं-
बन्ध एव प्रवर्तति । ४ । तत्र भङ्गकाज्ञाव इति निर्मुक्तिग्राह्या-
र्थः । अथ भाष्यम् ।

ओहि पुरिते कोइ, संबन्धो जह पभावदीबन्धि ।

दूरंधारदीवय-दरिसणमिष कोहि विच्छिद्यो ॥

संसिज्जमसंसिज्जं, द्वाद्वाओ सेचमंतरं काठं ।

संसिज्जासंसिज्जं, पेञ्चेज्ज तदंतरमबाह्वा ।

संबन्धमसंबन्धो, नरलोयं तेमु होइ चउमंगो ।

संबन्धो उ अलोए, नियया पुरिते वि संबन्धो ।

तिष्ठोऽपि गताथीः । नवरं दूरान्धकारमित्यादिप्रतिपक्षितदीपस्य
दर्शने तदिव विच्छिन्नं (तदंतरमबाह्वि) तयोर्देहावधिप्रका-
शकथोरन्तरं तदन्तरं तद्बाधोच्यत इति । अत्रासितं केचल्लार-
म् । विज्ञे० । प्रज्ञे० ।

गेरइयाणं भंते । ओहिस्स किं अंतो बाहिं ? गोयमा ।

अंतो ना बाहिं । एवं जाव वणिक्कुमाराणं । पंचिदियरि-

रिक्खयोणियाणं पुञ्जा । गोयमा । नो अंतो बाहिं । माणु-

स्साणं पुञ्जा, गोयमा । अंतो वि बाहि वि । वाखमंतरजो-

इसियवेमाथियाणं जहा गेरइयाणं ।

तथा नैरविक्रमवपतिव्यन्तरजोतिषकैर्भूमानिकाः । तथा मयस्या-
भास्याद्वधेर्मध्यवर्तिनो न पुनर्बहिः किमुक्तं जवति । सर्वतः प्र-
काशयित्वासाक्षावधयो जवन्ति । न तु स्पर्शकावधयो विच्छिन्ना-
वधयो वा तिवं रूपशब्देन्द्रियास्त्वधेरेतन्म विद्यन्ते । किंतु बहिरभा-
व्येव भावार्थः । तिर्यक्पक्षेन्द्रियास्तथाज्ञवत्त्वात्प्राप्त्याह । स्पर्श-
कावधयो विच्छिन्ना अत्रान्तरात्ते सर्वतः प्रकाशयवधयो वा भवन्ति
स्पर्शकावधियोग इति ज्ञायः । प्रज्ञा० ३३ पद० ।

गतित्वां विमणिपुराह ।

गनेनरइयाया, हेट्टा जह वणिणया तदेहा वि ।

इद्धि एसं य वणि-उज्जति तो संसियाओ वि ॥

गतितैरकस्याप्यनिका आदिशब्दाद्वधोपोन्द्रियाद्विहारकज्ञापः
प्राक् प्रतिपक्षितवत्पुरुषोऽत्र परिगृह्यते । तल्लभ नारकादिगत्यादि-
द्वाराणि यथाधस्तात्पूर्वं मतिज्ञानप्रकृपाप्रस्ताव्ये " गह इदिय-
काय जोय वेण कसायहेसासम्मस्रमाणे " त्यादिना तथा " संत-
पयकवणया द्वावमाणं " केत्यादिना च प्रतिपत्तिर्जायते । तथेह-
यवधिप्रकृपाणां वक्तव्यम् । यस्तु विज्ञेयस्तं आध्याकाः स्वय-
मेव बहवति । एषा चावधिलक्षणा क्रद्धिः सिद्धान्ते वार्थेन
इत्यतोऽनेन संबन्धेन दोषा अयमर्थोऽवध्यादिका श्रूयकाऽत्र व-
र्ण्यन्त इति निर्मुक्तिग्राह्यार्थः ।

अथ गत्यादिविद्वद्भारयु विन्ययमातस्यावधिकानस्य मतिज्ञाना-
यो विज्ञेयस्तं असंभारः प्राह ।

जे पबिउज्जंति मइ, ते वहिनाणं पि सपदिथा अस्से ।

वेयकसायाईया, माणवज्जनवाणियाणो वेव ॥

सम्मासुरेनइया-णाहारा जे य हांति पउज्जा ।

तेच्छिय पुज्जवत्तमा, विपज्जासएणीया मोच्छं ॥

वे मतिज्ञानस्य प्रतिपत्तारः प्रागुक्ता इहावधिकानस्यापि प्र-
तिपत्तारस्ते एव रूपद्वयाः केवलमवधिका अन्येऽपि केचित्ते
अवगन्तव्यास्तथाद्या (वेयकसायाईयकि) वेदातीनाः कथायातीता
आवेद्का अकथायिगुभेयर्थः । तथा मनःपर्योयज्ञानिभेयन्ते
मतिज्ञानस्य पूर्वप्रतिपत्ता पयोकाः । इह स्वधचेरमि प्रतिपत्तारो
जवन्ति । यतः श्रेष्ठिचये वर्तमानानां वेदकानामकथायाणां च केचां-
चिद्वधिकानमुपपद्यते । येषां वातुपप्रायधिकानानां मतिभुतबारि-
अवतां प्रथममेव मनःपर्योयज्ञानमुपपद्यते । ते मनःपर्योयज्ञानि-
ऽपि केचित्प्रायवधिकानस्य प्रतिपत्तारो भवन्ति । अपरश्चा-
नाहारा अथयोक्तत्वा मतिपूर्वप्रतिपत्ता पयोकाः । न तु प्रतिपत्त-
मानकाः । इह तु येऽप्रतिपत्तिरसम्यक्त्वास्तियेभ्यस्तुल्येभ्यो देव-
नारका आद्यन्ते । तत्रविज्ञानस्य प्रतिपत्तमानकस्यपि श्राव्यन्ते ।

आत्मना कथं द्रव्यसाक्षात्कारकारणं ज्ञानमिदं, स्यात्तु ७७ ।

उत्त० । न० (ओहि शब्दे सर्वमुक्तम्) " यो केवलसाये पु-
विहे पभते तं जहा ओहिनाये केव मयपञ्जवशाये केव "
स्था० २ डा० ।

ओहिणायजिण-अवधिज्ञानजिन-पुं० अवधिज्ञानेन जिनोऽ-
वधिज्ञानजिनः । जिनपदे विद्युदावधिप्रदर्शकः । विद्युत् ५-
धिकाते, स्व० १ डा० । स्था० ।

ओहिणायावरण-अवधिज्ञानावरण-न० अवधिज्ञानस्य प्रा-
कृत्यमित्यपेक्षया आवरणमवधिज्ञानावरणम् । ज्ञानावरणकर्म-
वस्तुश्रुत्यायामुत्तरमृत्तः । कर्म० । उत्त० ।

ओहिर्दंसण-अवधिदर्शनम्-न० अवधिरेव दर्शने कपिसामान्य-
ग्रहणमवधिदर्शनम् । पं० सं० १ डा० । अवधिना कपिमर्त्या-
द्या दर्शने सामान्याग्रहणमवधिदर्शने कर्म० । अवधिदर्शना-
वरणीयस्य क्रयोपमाभ्यान् जायमाने सामान्यग्रहणस्वभावे
दर्शनभेदे, स्था० ७ डा० ।

(अवधिदर्शनकोजः)

पंचहिं ठाणेहिं ओहिर्दंसणे समुपज्जिठकाये वि तपद-
मयाए खजाएज्जा । तं जहा अप्पन्यं वा पुदविं पासिचा
तपदमयाए खजाएज्जा । कुंयुं कुंयुरासिच्यं वा पुदविं पासिचा
तपदमयाए खजाएज्जा । महं महालयं वा महोरगसरिं
पासिचा तपदमयाए खजाएज्जा । देवं वा महिहिं जाव
महेसक्कं पासिचा तपदमयाए खजाएज्जा । पुरेसु वा पु-
राणां महं महालयां महाणिहाणां पहीणसेठयां
पहीणगेचगरां उच्छिस्सामियां उच्छिस्सेठयां उ-
च्छिस्सगेचगरां जाइ इमां गामागारनगरलेनकवडमनं-
वदोयुहपट्ठाणसमं बाहुसंनिवेसेसु सिधाम्मतिगचउक्क-
वकरनउम्मुरमहाणपदेषु उपरसिक्कणेषु मसाणसुखा-
गारगिरिकंदरसंतिमलोवड्डाणजवणिहेसु संनिक्खितां
चिंहेति तां वा पासिचा तपदमयाए खजाएज्जा इधिप-
हिं पंचहिं ठाणेहिं ओहिर्दंसणे समुपज्जिठकाये तप-
दमयाए खजाएज्जा ॥

अथकप्रवचनविनि दर्शनमशोकनमर्थानामुत्पत्तुकामं अवि-
तुकामं तद्व्ययमतायावधिर्दर्शनोत्पादप्रथमसमये (खजाएज्ज-
सि) एकज्जीयात क्षुत्त्येव स्खलतीत्यर्थः । अवधिदर्शने वा स-
मुत्पत्तुकामे सति अवधिभामिति गम्यते । क्षुत्त्येवपुत्रां स्तो-
कप्रसां पृथिवीं दृष्ट्वा वासाभ्यो विकल्पायाः अनेकसत्यव्याकुला-
चुरिति सम्भावना वा न कस्मादल्पसत्यचूदर्शनात् । आः किमेत-
देवमित्येवं क्षुत्त्येववाक्छिन्नमोहनीयत्वादिति ज्ञातः । अथवा नूत-
नाशब्दस्य प्रकृत्येवत्वादल्पपूतामल्यं पूर्व्वे हि तस्य बह्वी पृथिवीति
सम्भावनासोदिति । तस्याप्यल्पप्रचुरत्वात्कुप्यं कुप्युरासिभूतां कु-
प्युराशित्यप्राप्तं पृथिवीं दृष्ट्वाभ्यन्तरे विस्मयमवाप्स्यमिति २ तथा
(महंमहाजघंति) महान्ति महमहोरगसरिं महाहितं वा-
द्यहीपवर्तितोऽजलसद्वप्राभाणं दृष्ट्वा विस्मयाद्वाद्या ३ तथा-
देवं महर्हिं महायुक्तिं मदानुजगं महाबलं महासौख्यं दृष्ट्वा
विस्मयादिति । ४ । (पुरेसेवेसि) मगराशेकदेशानुगानि प्राकारा-
वृत्तानि पुराणानि प्रसिद्धं तेषु पुराणानि शिरस्तानि (उराहा-
इति) क्वचित्पुणस्तत्र प्रनोहराणीत्यर्थः । (महंमहाजघाइति)

विस्तीर्णत्वेन महाभिधानानीति महासुखरत्नाविमलेन प्रदीपाः
स्वामिनो येषां तानि । तथा प्रदीपाः संस्कारः संस्कारस्त्वेषोप-
पुनरिपनमपेक्षकाः पुत्रादयो येषां तानि । तथा अथवा प्रदीपाः
सैतव्यस्वप्नजिह्वानुताः पालयस्तन्मार्गं वाप्रतिबिम्बित्तन्मया प्र-
तिजागरकामावेन च येषां तानि प्रदीणसेनुकानि । किं बहुना
निधायकानां यानि गोत्रागाराणि कुलपूजाणि तान्यपि प्रदी-
पानि येनामयथा तेमावेव गोत्राणि नामान्याकाराभाकृतवस्तु
प्रदीपा येषां तानि प्रदीणगोत्रागाराणि प्रदीणगोत्राकाराणि वा
पयमुच्छिन्नस्वामिकादीन्यपि । नवरमिदं प्रदीपाः किञ्चित्सत्ता-
वन्त उच्छिन्ना निर्मलसत्ताका यानीमानि अनन्तरोक्तविशेषयानी-
ति । स्था० ५ डा० । (प्राग्मादिशब्दव्याख्या स्वस्वशब्दे)

ओहिर्दंसणायवरण-अवधिदर्शनावरण-न० कषवद् कस्यं सा-
मान्यप्रकारं मर्त्यावासरहितं इत्यत इति । अवधिदर्शने त-
दावृत्तोतीति अवधिदर्शनावरणम् । उत्त० ३३ अ० । अवधिना कपि-
मर्त्याद्यावधिरेव वा करणनिरपेक्षं बोधकयो दर्शने सामा-
न्याग्रहणमवधिदर्शनम् तस्यावरणमवधिदर्शनावरणम् । इ-
दं नावरणकर्मभेदे, स्था० ७ डा० । स० ।

ओहिमरण-अवधिमरण-न० अवधिर्मर्त्याद्या तत्तत्ताऽवधिना
मरणमवधिमरणम् । मरणभेदे, यानि हि नारकादिप्रवर्तनबन्ध-
नतया आयुःकर्मदक्षिकान्वयन्ययं ज्ञियते । मृतो वा यदि पुनस्तान्ये-
वानुदयं मरिष्यते । तदा तदवधिमरणमुच्यते । तद्व्यापक्या पु-
नस्तदग्रहणाद्यपि यावज्जीवस्य मृतत्वात् संभवति च गृहीतो-
क्तितानां कर्मैरहितकानां पुनर्ग्रहणं परित्यागवैकिञ्चादिति ॥
तद्वद्वा यथा ।

ओहिमरणेणं भंते । कइहिंवे पणसें गोयमा । पंचविहे
पणसे तं जहा दब्बोहिमरणे सेवोहिमरणे जाव ज्वावोहि-
मरणे । दब्बोहिमरणेणं जंते । कइहिंवे पणसें गोयमा !
चठब्बिहे पणसे तं जहा ऐरएद दब्बोहिमरणे जाव देव-
दब्बोहिमरणे । से केणहेणं भंते । एवं बुद्ध ऐरइयदब्बोहि-
मरणे गोयमा । जं एण ऐरइया ऐरइयदब्बे वट्ठाया
जाइ दब्बाइ संपयं मरंति जं णं ऐरइया तां दब्बाइ अ-
णायए कान्ते पुणे वि हरिस्संति । से तेणहेणं गोयमा ।
जाव दब्बाहिमरणे एवं तिरिक्खनोणियमणुस्सदेवदब्बाहि-
मरणे वि । एवं एणएणं गमएणं सेवोहिमरणे वि । कालो-
हिमरणे वि ज्वावोहिमरणे वि बावोहिमरणे वि ।

नैरयिकदृष्ट्याणि सांप्रतं ज्ञियन्ते त्यजन्ति तानि दृष्ट्याण्यना-
तकानं पुनस्तं नारका इति गम्यथ । मरिष्यन्ते त्यज्यन्तीति य-
त्तत्रैविकदृष्ट्यावधिमरणमुच्यत इति शेषः " से तेणमि "
त्यादिनिगमनम् ज० १३ वा० ७ डा० " एवमेव ओहिमरणं, जावि-
मत्तो नाणि केव मरु पुणे " । १ । एवंमेव यथा वीचिमरणं द-
ब्बल्लोत्रकाक्षमयज्ञानेदतः पण्यविदं तेष्ववधिमरणमपीत्यर्थः
तत्स्वरूपमाह । यानि भूतः संप्रतीतिः शेषस्तानि कैव (मरु पु-
णसि) तिरुष्यत्यनेन मरिष्यति । पुनः किमुकं मयति । अवधि-
योऽहं तत्तत्तानि नारकादीनि भवन्ति । बन्धनतयायुःकर्मदक्षि-
कान्वयन्ययं ज्ञियते पुनरपि ताव्येवानुदयं मरिष्यति । तदा द-
ब्बावधिमरणं तद्व्यापक्या पुनस्तद्वप्राणावपि यावज्जीवस्य
मृतत्वात् संभवति हि गृहीतोक्तितानामापि कर्मैरहितकानां ना-

पुनर्मरणपरिणामवैचित्र्यादिति । एवं क्षेत्रकालादिष्वपि प्राप्-
ना कार्या । प्र० १५७ हा० । स० ० ।
ओहोरि-नि-का-पा० अदा० प्रबन्धायने, ईषत्स्वाये, निचा-
लेरोहीयेनै ७ । ४ । १३ । इति निपुणस्य कालेरोहीरादेशः ।
ओहीरह, निहास, निहाति, प्रा० ।
ओहीरमाष-निचाण-वि० प्रबन्धायमाने, प्र० ११ हा० ११
उ० । वारंवारजीपक्षिकां गच्छति, हा० १ अ० ।
ओहु।रिय-अवधीरित-वि० परिचुले, प्रा० २ अ० १ उ० ।
ओहुण-अवधूनन-न० अपूर्वकरणेन निजप्रत्ये भेदापादने, प्रा-
व्य० १५ अ० १ उ० ।

ओहुय-अवधूत-वि० उद्युक्ते, हा० १ उ० ।
ओहोवहि-ओघोपाधि-पुं० ओघः संक्षेपः स्तोकः सिद्धकारकः
अवश्यं प्राज्ञः उपधिः । उपधिर्ज्ञे, नि० वृ० ३ उ० । ओ-
घोपधिरित्यमेव यो युज्यते युज्यते पुनः कारणेन स उच्यते ।
तदुक्तम् “ ओहेण अस्व गवर्णं, जोगो पुन कारणा स ओहो-
वही ” ख० ३ अणि० ओघेन सामान्येन जोगे अनोगे वा यस्य
पान्नाद्वैद्वेदयमादां ओगः पुनः कारणभिमितेनैव भिन्नादभादि-
ना स ओघोपधिरितिधीयते । पं० व० । (उचहिषायेऽस्य गणना
प्रमाणं च दक्षितम्) [औकारः प्राकृते न भवतीति तदाद्यः
छाध्वा ओपदर्शिताः]

—X:®:—

इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञ-
श्रीमद्भारक-जेनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १०००
श्रीविजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अत्रिधानराजे-
न्द्रे ओकारादिशब्दशङ्कलनं समाप्तम्

ककार

क-क-पुं० कै-शब्दे, कक-दीप्ति, वा क+प्रज्ञाणि, विष्णोः, कामदेवे, अमौ, वायो, धमे, सूर्ये, आत्मनि, वृक्षे, प्रजापती, राजानि, कामधन्या, मयूरे, मेदिनी० । विहगे, शब्दं किं० । विषे, देहे, काले, घने, मेघे, शब्दे, अनेकार्यकोशः । प्रकाशे च पका० । शिरसि, न० जले, सुखे च न० मेदिनी । केशे, पुं०-परणि ॥ को प्रज्ञा-त्मप्रकाशार्ककोटीबायुयमाभिषु । ११ । कं मीलितुक्ततोयेषु कः शब्दः सर्वशक्तिः । सर्वनामगुणोक्तो यस्तस्व रूपं त्रिलिङ्गक १ कः स्वात्पितामहे श्रेष्ठे, मातुले शम्भवे नले । सितवर्णे मयूरे च, हरावात्मनि वारिधौ । २ । वसावाहतिशब्दे च प्रकाशे पुंसि कथ्यते । पका० । “कसि कर्म मे पावं” क इत्यर्थे वर्णः कृतं मया पाप-मित्येवमन्युपगमे वर्णते । अ० म० द्वि० । किमादेशः क-कारेण, यथा को रक्षा यां न रक्षति । नि० चू० १ उ० । कअ-कृत-वि० क-क-निष्पदिते, “आहार कअं । अह-वा च कअकजो” प्रा० ।

क (य) अग्रमाह-कअग्रह-पुं० कगजतद्वययां प्रायेण बुद्धिः । १ । उ० । इति अयुक्त अवर्णं यमुतिः इति कगजजेत्यादिना लुकि सति शेषोऽवर्णोऽवर्णोत्परोऽनुपयस्तस्य-कारकुतिर्मयति । कयमाहो, कचग्रहः । रत्यर्थे स्त्रियाः केशाकर्षणे, प्रा० ।

कअर-कतर-वि० किम् कतरन् द्वयोर्मध्ये निर्धारणार्थं प्रश्न-विषये एकस्मिन् वदाय, प्रा० । वाच० ॥

कइ-कति-वि० बहुव० । किं परिमाणेषां-किम् उति । किम्-प्राणे, सु० प्र० ९ पाठु० । कियत्संक्येषु, विधेः । संख्यापरिमाणविशेषविषयप्रकृतिष्वेषु पदार्थेषु, वाच० ।

चत्वारि कइ पञ्चता तं जहा दविपकइ भाउयकइ पज-वकइ संगहकइ ॥

कदीति प्रश्नार्थपरिच्छेदवत् संख्यावचनो बहुवचनास्तन्त्रग्रन्थाणि च तानि कति च इत्यकति कति छयाणीत्यर्थः । छ-न्वतिषयो वा कतिशब्दो छत्यर्थः । एवं मातृकापदादिव्यपि नवरं संग्रहाः शालियवगोधूमा इत्यादि स्था० ३ उ० २ उ० ।

कपि-पुं० बानरे, न० ३ शो ६ उ० ॥

कति-पुं० कथते नवं नवं नणति मङ्गलैवैद्य्यादि सहितैः पाकातिरकसनीयरसरहस्यास्वाद्येभुजितसहृद्यदयदानैर्भिः शेषमावाधिशारदाहृद्यैर्गणपचप्रत्येवर्णानां करोतीति कविः । राघ-पद्यप्रबन्धरचके, अष्टमः प्रवचनप्रभावक पद्यः । च० १ मयि० । कपि-कतिर्दति, बहु० ॥

कइअव-कैतव-न० कितवस्य भावः कर्म वा अण् । अइद-स्यादौ च ॥ १५११ । इत्येनः अइ इत्यादेशः । कइअव, कैतव, प्रा० । नेपथ्यमार्गगृहपरास्तादी, कपटे, दम्भे, तं० ।

कतिपय-वि० कति-अवयव-पुङ्गव । आहवौ कतिपये ॥ १५१॥ इति वस्थाने वः । कतिशब्दायै, प्रा० ।

कइ (य) अग्रपञ्चसि-कैतवमहा (झा) ति- स्त्री० कैत-वानि कपटानि नेपथ्यमार्गमार्गगृहपरास्तादीनि (पञ्चसिणि) प्रज्ञाप्यन्ते वाभिस्ताः कैतवग्रहस्यः । यद्वा कैतवानां दम्भानां प्रकृष्टाः हस्तयोः हानानि कमलश्रेष्ठिसुतापिनीव यानु ताः कैतवग्रहस्यः । यद्वा कैतवेषु प्रज्ञाया बुद्धेरसिरादानं यानु ताः । स्त्रीषु “ कइवपञ्चसीच, ताणं अजायसीलाय ” तं० ।

कइ (य) अग्रपेमागिरिती-कैतवप्रेमागिरिती-स्त्री० कुशि-प्यकुलबालकपाति कामागधिकागधिकावत् कैतवप्रेमभ्यां गिरितट्यामिष पाति कायां स्त्रियाम्, “ कइवपेमागिरित-स्त्रीयो ” तं० ।

कइ (य) अविद्या-कैतविकी-स्त्री० कैतवेन निवृत्ता ठक । कपटेनात्मन्यन्यमनस्यम्यदृष्टाचीत्यादिलक्षणेन निवृत्तायां स्त्रियाय, ध्व० ४ उ० ।

कइउअ-युके, देशी० ।

कइअं कसई-निकरे, देशी० ।

कइअंकोर-निकरे, देशी० ।

कइअअ-कशिपज- पुं० कपिर्वज्रेऽस्य तैलादिव्यात् द्वित्वे द्वितीयतुल्योऽपरिपूर्वः ॥ २१॥ इति चतुर्थेऽप्यपरिद्वितीयः । कइअओ, कइअओ, अइने, प्रा० ।

कइम-कतपि-पुं० किम्-अतः । मध्यमकतमे द्वितीयस्य ॥ २१॥ इति द्वितीयस्यात् इत्यच् । कतमः प्रा० । बहुनां मन्वे जात्यादिभिर्निर्धारणार्थं प्रमथिष्ये यंकोरिन् पदा-यै, वाच० ॥

कइरव-कैरव-न० के अले रीति-कअन्-अलुक् समासः । केरवो हंसस्य प्रियश्च अण्-वैरादौ ॥ १५२॥ इति ऐत हरा-वेशः । कइरवं 'कैरवं' प्रा० । कुमुदे, शुक्रोत्पले, अमरः । शर्षा, पुं० । कैतवे, न० मेदि० ।

कइलास-कैला(म)शु-पुं० के जले लासे लसनं दीप्तिरस्य अलुक् समासः । कैलासः स्फाटिकस्तम्बश्च शुद्धः अण् । कैलासीं समुहः अण् । कैलं तेनास्त्येनऽत्र आन्-आधारे-चन्-वैरादौ वा । १ । ५२ । इति ऐत स्त्वं वा प्रा० । जम्बूद्वीपे द्वीपे मन्दरस्य पर्वतस्य लवणसमुद्रे, इति लापरस्यां कैलासस्यालुचं स्तम्भरनागरा-जस्यावासपर्वते, जी० ३ प्रति० । प्रकृतिनिमित्तं कैलातो । कैलाशप्रमाणि उत्पलादीनि । कैलाशनामा च तत्र देवः पद्मोपमसिंहधत्तः परिक्रमति । ततः कैलाशः (तस्य) दक्षि-णापरया कैलाशा राजधानी (जी०) (अजुवेयं पराशरे तद्वर्णकः) तथैष्येऽजुवेयं पराशराजः, (जी०) मन्दरवर्द्धीपस्य पूर्वाधारेणितौ महांदिके पदोपमसिंहधत्तं देवं च जी० ३ प्रति० । शिवकुबेरयोः स्थाने, पर्वतजं च वाच० । मेरी च नि० ५०१ ३ उ० । कइलासभवनं-कैलाशभवन-न० क० स० । कैलाहापरे आ-अये, पि० । कैलासापर्वतो मेरुः “तथ आणि देवभवणाणि” मन्-रत्नद्वालस्येयुः “कैलासभवनापरे भागता तुषकामेहि” नि० ५०१ ३ उ० । महांतप्रथं प्रायस्ताल्य एव कैलाशाशब्दो दृश्यते । कइलासा-कैलासा- स्त्री० कैलासनाम्नाऽजुवेयं मन्दरनागराज-स्य कैलासाख्यस्यावासचतुर्थायां राजधान्याय, जी० ३ प्रति० ।

कडमाह-कतिपय-वि० कति अयत्न-पुक्-च-माहवी कतिपये ८ । ५० । इति कतिपये यस्य माह इत्यादेशः । कतिशब्दायै, परिमिते च प्रा० ।

कड्वि- (का) या कैतविका-खी० कडाविकायाम्, झा० १ अ० ।
कडस-क्रीडा-वि० कस्यच दशोन्मस्य-किम्-दशा-कज्- । अ-
पक्षे-अतादृशः । ८ । ४ । ३ । इति दोषेरचयवस्य स्ति अहस
इत्यादेशः । दिव्याहिलोपः । किम्कारे, प्रा० ।

कडसविप-कतिसञ्चित-वि० कतीत्यनेन, संख्यावाचिनो प्रमा-
द्यः संख्यावस्तोऽनिधीयन्ते । अयञ्चाव्ययप्रसवेतिहसंख्यावा-
चकतया कडाप्रतीह संख्यामाने कष्टम् । तत्र नारकाः कति सं-
ख्याताः एकैकसमये ये उपपन्नाः सन्तः सञ्चिताः कस्युत्पत्तिता-
भर्ग्यद्वयः राशीकृतास्ते कतिसञ्चिताः । स्या० ३ अ० । एक-
समये संख्यातांपादेन पिपिनेतेषु वैर्यिकादिभिर्मानकपक्षेतेषु,
ज० ३० श० १० उ० । (उचवायशादे वक्तव्यतोका)

कडसित्य-कपिहसित-न० अमङ्ग, सदसा विपुति, आकाशे,
वानरमुखसदृशस्य विकृतमुखस्य हसने, अनङ्गे या विपुत्सदसा
तत्कपिहसितमन्ये त्वाहुः कपिहसितं नाम यदाकाशे वानर-
मुखसदृशस्य विकृतमुखस्य हसनम् । ज० ३ श० ६ उ० ।

कड-कुतस्-अप्य० कुतसः कड कर्दति कु ८ । ३ । १६ । इति
कुतः शब्दस्य कड आदेशः । "महुकतो गुच्छिअतो, कड कु-
पना ब्रह्मि" तस्मादित्यर्थः, प्रा० ।

कड-पुं० । सयूपे यहे, "सयूपो यव यव हि कतु-
चयते । यपरहिन्सु दानक्रियायुको यव इति । विशे० । आ.
म० प्र० । "वरं कृपशताह वापी, वरं वापीशताह कुतः । वरं क-
तुशताह पुत्रः, सत्यं पुत्रशताह वरम्" स्या० ४ अ० ३ उ० । सं-
कल्पे, अङ्गणा मानसे पुत्रः, स्युपिन्ने, वैषवद्वेजने, इन्दियेषु
विष्णी, रुचराक्षिषे, प्रज्ञायाम्, स्तन्यादिकर्मणि च वाच० ।

कडरव-कौरव-पुं० खी० कुरोरपत्यादि-उसा० अश् तदृशस्य रा-
जा अ० । तेषु अयो या अण् । अउः पौरादौ च । ७ । १ । ६२ ।
इति पौरादित्वात् औनः अउरदेशः प्रा० । कुल्यर्थे, तदहनृषे,
कुलसम्बन्धिनि, तदृशानवे च वि० स्त्रियां ङीप् वाच० ।

कडल-करवि, देशी० ।

कडमल-कौशल-न० कुशस्त्रस्य भावः युया० अण् पौरादौ चेति
भौतः अउरदेशः । इक्ष्णायाम्, प्रा० ।

कडह-ककुद-पुं० न० कस्य देहस्य मुखस्य वा कुं रुमि इदिति
दा-क । ककुदे हः ८ । १ । २४ । इति ककुदे इदम् हः । कडह
दा । वृषनस्य स्कन्धास्रजोक्तदेहावयवे, अणु० । मित्ये, दे-
शी० । नृपविह्वे उत्रादौ, पर्वताप्रभागे च । वाच० ।

कडह-ककुन्-खी० कं प्रकाशं, स्कृज्जाति स्कृन् क्तिपृ शृणो-
रादित्वात्स्विकः । ककुमो हः ७ । १ । २१ । ककुशस्य स्या-
न्ययवज्जनस्य ङो नवनि । कडहा, प्रा० । दिशि, शोभायाम्, च-
म्पकमालायाम्, शास्त्रे, रागिणीभेदे, प्राणे च । वाच० ।

कडो-कुतस्-अप्य० किम्-सत् । संस्कृते किमः कुः । कल-
तलोश्च ७ । ३ । ७१ । इति किमः कः । कस्मादित्य-
र्थे, प्रा० ।

कंक-कङ्क-पुं० काकि-अ० । पक्षिविशेषे, प्रम० अण० द्वा० १ अ० ।
सुप्र० । स्या० । अणु० । "जहा ढंकाय कंकाय कुलामगुका-

सिहा । मन्वेसणं क्रियायंति" इत्याद्याः पक्षिविशेषाः अजा-
अया आभिषज्जीविनो मत्स्यमयसि मयि भ्यायन्ति । सुप्र० १ सु०
११ अ० । शोमपक्षिविशेषे, खी० १ प्रति० । प्रम० ।

कंकगहणी-कङ्कगहणी-खी० पुं० कङ्कः पक्षिविशेषस्तस्येव
ग्रहणी गुदाशयो यस्य स तथा । मोरोगवर्धके, औ० । कङ्कग्रह-
णी भ्रमणो नगवाह्य महावीरः उत्तरकुलोविमनुष्याः सुप्रमसुप्रमा-
सुप्रमयोभैरवकेभजा मनुष्याश्च कङ्कग्रहण्यः (गण्यः) प्रम० १
अण० ८ अ० ४ अ० । जी० ।

कंकन-कङ्कट-पुं० कं देहं कटति क-कट-मुम्-अ । ककि सौल्ये
भट्ट-वा । वाच० कवचे, रा० । जं० । जी० । झा० । मी० । प्रा०
म० प्र० । "सहकनयसेसगा इति" सह कङ्कटैः कवचैर्वर्तल-
कैश्च शेरकैः शिरसाणैश्च ये ते तथा म० ७ अ० ३३ उ० । झा० ।
कंकडुग-काङ्कडुक-पुं० वुरथेयभाषे, तत्तद् वृथ्यवहारिणि च ।
"मा किते कंकडुकं कुणिमं पङ्कडुवरं च वृथाहं" इति तस्य दी-
ष्टम् "कंकडुगो विवमासो जेकि न रुवेइ अस्त ववहारो"
यस्य व्यवहारः काङ्कडुकं इय माघ इव न सिक्किमुपयाति
स काङ्कडुकव्यवहारयोगात् काङ्कडुकः व्य० ३ उ० ।

कंकण-कङ्कण-न० कं झुजं कणति कम् कण-अ० । रुक्मवरक-
रुपे, ज० ११ श० १० उ० । कटनूपणे, नृपयामाये, शेरकै च । कमित्य-
व्ययं अलापकं नस्य कणः जलकणे, पुं० । वाच० ।

कंक (य) त-कङ्कत-पुं० ककि-अवत् । केशसंमयनायै कयु-
पकरणे, सुप्र० १ अ० । नागव्याहृके, तलगतौ, अवत् । पुषे०
अल्पविषे, सुप्र० १ सप्रे, पुं० खी० । आतिवाह स्त्रियाम् ङीप्
केशप्रसाचन्याम्, गौरा० ङीप् । वाच० ।

कंकीतिगाय-कङ्कीतिगाय-पुं० माधराजवंश्यानां पुरविदरिचमरा-
आदीनां काङ्कीनीयामाभिजनप्राप्ते, सी० । कल्य० ।

कंकीतिज-काङ्कीतीय-वि० माधराजवंशज नृपती, माधराजस्य
कङ्कीतिप्राप्तमास्तपत्वाद् वंशजाः पुरविदरिचमराजपिकुण्डिम-
मराजमोमराजरुक्मवगणपतिवैद्यपुत्री च रुक्ममहोदवी पञ्चवि-
शद्वर्षकृतपञ्चस्तपिः श्रीप्रतापसदृ पते च काङ्कीतीया इति
प्रसिद्धाः सी० । कल्य० ।

कंकलीह-कङ्कलीह-न० कङ्कायसि, "कर्तिकां कङ्कलोहस्य, गोपि-
तां चादरे तथा" प्रा० क० । उवाची नृपः कङ्कायः कर्तिका-
कण्टकतेजन विनाशितः स्या० ६ अ० ।

कंकलिल-कङ्कलिल-पुं० कङ्क-वा० पलिल-पुषो० । असोकवृ-
क्षे, प्रम० ३ अ० ८ अ० । ल० प्र० । रत्नाशोके, दृशो० ।

कङ्कनार-दन्वोदये, देशी० ।

कंकोद-कंकोट-पुं० ककं-ओट-वकावावतः ७ । १ । २६ इति
प्रथमस्वरस्यारुत्वारगमः । नागनेदे, प्रा० ।

कंकोदम-कङ्कोदम-पुं० कङ्कः पक्षिविशेषस्तस्याहारोपमा यव
स मयमयद्रुहापरा कङ्कोदमः । तिर्यगाहारनेदे, अयमर्थो यथा-
हि कङ्कस्य नृजैरोऽपि स्वरुपेणाहारः सुखमङ्कः सुखपरिणाम-
श्च प्रवति एवं यस्तिरङ्गां सुखमङ्कः सुपरिणामश्च स कङ्कोदम
इति स्या० ४ अ० ४ उ० ।

कङ्कस-दन्वोदये, देशी० ।

कंसज्जाण-काङ्काध्यान-न० अन्याव्यवर्शनप्रदः काङ्क तद्व-
ध्यानम्, "कविता इत्थं वि इह चं वि" इति वदतो मरीचिरिच
परवैश्वर्यमङ्गाने, आणु० ।

यन् कर्म पुत्रलोपादानमात्रमुपययन्तु चित्तस्याधाधकांश्च मुक्ता-
धा वेदनार्थं निषेकः स चेन्न प्रथमादित्यो बहुतरं कर्मप्रदक्षि-
कं निषिञ्चति । ततो द्वितीयायां विशेषहीनत्वेयं कायप्रदक्षिणायां
विशेषहीनं निषिञ्चति । उक्तं च “मोक्षप्रत्ययमाहं, पद्ममहिर्दे-
हं बहुतरं दम्भं । सेवं विसेसहीनं, आलोक्यं तं सि ख्याति” १॥
सद्विषयमनुवर्तितस्य कारणविशेषादुपययनमेतन् वेदनमनुजन्त-
वर्जितं जीवप्रदेशेभ्यः कर्मप्रदेशानां शास्त्रमिति । इह च सू-
त्रसङ्ग्रहाद्या जयति सा च “कदेचित्पत्यादि, आश्रितायां च न-
वरं (आश्रित्यपि) कृतचित्तापचित्तकृत्वे (चउनेयपि) सा-
म्प्रान्त्याकाशमयनिर्वायमात्मानं (तिथमयति) सामान्यक्रिया-
विरहात् (पञ्चमसि) उदाहरितवेदितनिर्जीयां मोहपुच्छा इति
शेषः (तिथिति) त्रयविधिया इत्यर्थः मन्वाद्ये सुत्रत्रये कृत-
चित्तोपाधित्युक्तानुचारेण कस्मात्सोद्विगतेवेदितनिर्जीयानांति
उच्यते । कृतं चित्तमुपचितं कर्म चित्तमप्यवतिष्ठत इति करवा-
दीनां निवासक्रियामाश्रितिरिच्छाव्यवस्थानलक्षणं कृतत्वादा-
श्रित्य कृतादीन्युक्तानुवर्तिनादीनां तु न विरागवधानमस्तीति
विरागवधाना क्रियामात्रेणैव तान्यभिहितानांति जीवाः काङ्क्ष-
मोहनीयं कर्म वेदयित्वात्युक्तम् ।

अथ तद्वेदनकारणप्रतिपादनाय प्रस्तावयन्नाह ॥

वेदनं न वा एतं जन्ते ! कंलामोहणिज्जं कर्म वेदेंति ?
इता वेदेंति । कह एतं जन्ते ! जीवा कंलामोहणिज्जं कर्म
वेदेंति ? गोयमा ! तेहिं तेहिं कारणेहिं संक्रिया कंसिया
वितिगिच्छिया भेदमावधमया कलुससमावधमया एवं
खलु जीवा कंलामोहणिज्जं कर्म वेदेंति ।

(जीवा न जन्ते ! इत्यादि) व्यस्यत्परं ननु जीवाः काङ्क्षामोह-
नीयं कर्म वेदयन्तीति प्राप्तिर्निति किं पुनः उच्यते वेद-
नोपायप्रतिपादनाय । उक्तञ्च “वृत्तजनियं वि पञ्चा, जं
अग्रह तत्थ कारणं अग्रहि । पमिसेहं य अग्रुया, देउचित्तसे-
वञ्जं नो चि” १ ॥ (तेहिं तेहिं ति) तेसैर्देहानात्तरभवणकुली-
यिकसंसर्गोद्भिद्विच्छासिद्धिर्विचित्रं वेद वीप्सायां कारणैः
सङ्गादिहेतुभिः किमन्याह । शङ्कित जिनोकपदार्थान् प्रति स-
र्वेता देवता का संज्ञातसंज्ञाया काङ्क्षिता देशतः सर्वतो वा स-
ञ्जातात्पान्यव्यवर्शनप्रहाः (वित्तिगिच्छिया) विचिकित्सताः
सञ्जातकलाविषयशङ्काः । भेदसमापका इति किमिदं जिनदा-
सनमाहोद्विषद्विमित्येवं जिनदासनवयकं प्रतिमतेह्यजीवायं
मता अनवस्थसायकारं वा मतिजङ्गमताः अथवा एत एव शङ्कि-
तादिविशेषणा इत एव सर्वदेहजीवाभ्यङ्गताः कलुषसमापका नै-
तदेवमित्येवं प्रतिविषयोऽस्ति मताः । एवमित्येवं कारणेण
(अव्युत्ति) वाक्यासङ्कोरे निष्ये अवधारणे वा एतच्च जीवानां
काङ्क्षामोहनीयवेदनमित्येवोपायसंयं जिनप्रवेदितत्वात्तस्य च
सत्यत्वादिति । अ० ॥ ३० ॥ (तदेव सत्यमिति खं सख-
द्यान्वे अग्रिपिच्छ द्यान्वे उक्तम्) तद्वन्थी यथा ।

जीवा एतं जन्ते ! कंलामोहणिज्जं कर्म वेदेंति इता गो-
यमा ! वंरंति कह्यं जन्ते ! जीवा कंलामोहणिज्जं कर्म
वेदेंति इता गोयमा ! एमादुपयं जोगनिमिषं च से एतं जन्ते !
एमादे किं पवहे ? गोयमा ! जोगप्यवहे से एतं जन्ते ! जाप
किं पवहे गोयमा ! वीरियप्यवहे । मे एतं जन्ते ! वीरिय

किं पवहे गोयमा ! सरीरप्यवहे । से एतं जन्ते ! सरीरे किं
पवहे ? गोयमा ! जीवप्यवहे एवं सद् अत्यि उडाणैः वा
कम्पे वा बलेइ वीरिए वा पुरिसकारपरकमेव वा ॥

“जीवा न जन्ते ! केनेत्या” दि (पमायपययति) प्रमादप्रत्यया-
न्मसतासङ्गणान्नेतोः प्रमादश्च मद्यादि । अथवा प्रमादप्रद-
गेन मिथ्यात्वविरक्तियायलक्षणानुवर्तुहेतुयं इति मते । इ-
त्येव च प्रमादेऽतर्भावेऽस्य यथाह “पमाशो य मुणि देहि, भ-
णिमो अङ्गुनेयमं । अणानं संसंभो वेध, मिच्छाणापं तदेव य
॥ १ ॥ रामो दोसो मइमंसेलं, धम्मस्मि य ण्णायारो ॥ जोगानं
उप्यपीहामं, अट्ठहा वजियप्यमोसि” तथा योगमितिच
मेमा-मनःप्रवृत्तिव्यापारास्ते निमिषं हेतुयं तत्तथा बन्ध-
नीति क्रियाविशेषणं च्छेदनेन च योगाभ्युपगम्यते कर्मव-
न्हेतुकः च ससुक्तः अथ प्रमादमिदं हेतुपक्षनायवधेनाया-
ह “संखुमि” त्यादि (पमाय किं पवहेति) प्रमादोऽसौ कस्मात्प्र-
वहति प्रवर्तते इति । किं प्रवहः औनेतेन किमभवः (मोक्षपव-
हेति) योगो मनःप्रवृत्तिव्यापारास्तत् प्रवहव्यञ्ज प्रमादस्य म-
द्याद्यासंवनस्य मिथ्यावादिप्रत्यय च मनःप्रवृत्तिव्यापारास्त-
द्वावे भावात् (वीरियप्यवहेति) वीर्यब्राम वीर्योन्तरायकर्मक-
यक्योपशमसमुत्थो जीवपरिणामविशेषः । (सरीरप्यवहेति)
वीर्य द्विधा सकरणमकरणञ्च । तत्तात्पर्यस्य केचलिनः कृत्वा-
योहेत्यद्वययोः केवलं ज्ञानं दृश्यं योग्युज्जानस्य योऽस्तावप-
रित्यन्तोऽप्रतिघो जीवपरिणामविशेषस्तद्वकरणं तदिह नाधि-
कियते यस्तु मनोवाक्यकरणसाधनः सत्वेत्यजीवकर्तृको
जीवप्रदेशपारस्यन्तात्मको व्यापारोऽसौ सकरणं वीर्यं तच्च
शरीरप्रवहं शरीरं विना तद्व्यावर्तितं (जीवप्यवहेति) इह
यद्यपि शरीरस्य कर्माणि कारणं न केवल एव जीवस्तथापि
कर्मणो जीवकृतत्वेन जीवमाध्यात्मजीववर्षहं शरीरमित्युक्तम्
अथ प्रसङ्गतो गोशालकमते निषेधपक्षेह (एवं सइति) ए-
वमूलन्यायेन जीवस्य काङ्क्षामोहनीयकर्मवन्धकत्वे सति
अस्ति विघाते न तु नास्ति यथा गोशालकमते नास्ति जीवा-
नामुत्थानादि पुरुषार्थासाधकत्वाविधित एव पुरुषार्थसिद्धेः ।
यदाह “प्राप्तये नित्यितलाभस्येव योऽर्थः सोऽवश्यं भवति
दृष्टं शुभोऽशुभो वा । अतानां महति कृतेऽपि हि प्रयत्ने, ना-
भावं भवति न भाविनोऽस्ति नाशः” इति ॥१॥ एवं हि अग्र-
मानिकाया नित्यैरभ्युपगमः कृतो भवति । अप्युक्तसिद्धपुरुष-
कारापलापकः स्यादिति । (उदाणं ववति) उत्थानमिति वेति
वाक्ये प्राकृतत्वात्संस्थितोपाध्यामेवविचिह्नस्तत्र उत्थानमूर्त्ति-
अवनं इति रुपप्रदर्शने वाशब्दो विकल्पे समुच्चये वा (कम्पे
इवति) कम्पे उत्क्षेपभाषणेष्वपि (बले इवति) बलं शरीर-
प्राणः । (वीरिय इवति) वीर्ये जीयोत्साहः (पुरिसकार-
कमे इवति) पुरुषकारश्च वीरुवामिमानः पराक्रमश्च स एव
साधिताभिमतप्रयोजनः पुरुषकारपराक्रमः । अथवा पुरुष-
कारः पुरुषक्रिया सा च प्रायः स्त्रीक्रियाऽतः पराकषवती भवति ।
तत्त्वमावबन्धदिति विशेषेण तद्वर्णनं पराक्रमस्तु शत्रुनिष्का-
रुमिति । काङ्क्षामोहनीयस्य वेदनं कथञ्च स हेतुक उक्तः ।

अथ तस्येवोदीरणामन्यच्च तन्त्रमेव दृश्यमाह ।

से खल्लं जन्ते ! अण्णया चेव द्दरीइ अण्णया चेव गर-
हइ अण्णया चेव सेवरइ ? इता गोयमा ! अण्णया चेव

तं चेव उच्चारेयव्वं जं तं जंते । अप्पणा चेव उद्रीरेइ अप्पणा चेव गरहइ अप्पणा चेव संबरइ तं किं उदिषं उद्रीरेइ ? अप्पुदिषं उद्रीरेइ २ अणुदिषं उद्रीरेणा जवियं कम्मं उद्रीरेइ ३ उदयाणंतरं पच्छा कळं कम्मं उद्रीरेइ ४ गोयमा ! नो उदिषं उद्रीरेइ ? नो अणुदिषं उद्रीरेइ २ अप्पुदिषं उद्रीरेणा जवियं कम्मं उद्रीरेइ ३ नो उदयाणंतरपच्छा कळं कम्मं उद्रीरेइ ४ जं तं जंते । अप्पुदिषं उद्रीरेणा भवियं कम्मं उद्रीरेइ तं किं उट्ठाणं कम्मं बलेण वीरिएणं पुरिसकारपरकमेणं अणुदिषं उद्रीरेणा जवियं कम्मं उद्रीरेइ उट्ठाहु तं अप्पुट्ठाणं अकम्मं अवलेणं अवीरिएणं अपुरिसकारपरकमेणं अप्पुदिषं उद्रीरेणा भवियं कम्मं उद्रीरेइ गोयमा ! तं उट्ठाणेण वि कम्मं वि बलेण वि वीरिएण वि पुरिसकारपरकमेण वि अणुदिषं उद्रीरेणा भवियं कम्मं उद्रीरेइ गो तं अप्पुट्ठाणं अकम्मं अवलेणं अवीरिएणं अपुरिसकारपरकमेणं अणुदिषं उद्रीरेणा जवियं कम्मं उद्रीरेइ एवं सइ अनिय उट्ठाणेइ वा कम्मइ वा वझेइ वा वीरिएइ वा पुरिसकारपरकमेइ वा !!

“न एणमि”त्यादि (अपणा चेवाति) आत्मनैव स्वयमेव जीवो-
ज्जन कम्मणां कथादिषु मुख्यवृत्त्यात्मन एवाधिकार उक्तो ना-
परस्व, आह च “अगुप्पया वि ण कम्मइ, वेधो परस्सुपयया
जिणमोसि” उद्रीरयति करणविशेषणकृत्य भव्यत्वात्सर्वे-
भपणा उदयावजिकायां प्रवेशयति तथा (गरहइति) आत्म-
नैव गतेति निवृत्तित्यतीतकालकृते कर्मस्वरूपतस्तत्कारणग-
हणद्वारेण वा जातयिगोचरेपसम्भूतं तथा (सेवरइति) संवृ-
णाति न करोति वर्तमानकालिकं कर्मस्वरूपतस्तद्वृत्तिसंयन्-
द्वारेण वर्त गहादी वा यद्यपि मुद्यादीनामपि सहकारित्वमस्ति
तथापि न तेषां प्राधान्यं जीवधीयस्त्वेव तत्र कारणत्वाद्गुह्योदी-
भाच्च धीर्बुद्धात्मनात्र एव हेतुयादिति । अथोद्रीरेणामेवाश्र-
त्यादि । “जं तं भंते” इत्यादि व्यक्त्वत्वरम् । अथोद्रीरयतीत्यादि
पदसंयोगेऽपि कस्यात् “तं किं उदिषं उद्रीरेइ” इत्यादि नाद्य-
पदसंयोगनिर्देशः कृतः उच्यते उदीर्घादिकं कर्मविशेषणवचनं
उद्रीरेणाभेदाश्रित्य विशेषणस्य सङ्गत्यादितरायस्तु तदनावा-
च्यं तर्होदेशाच्च गतेति संवृणतीत्येतत्पदार्थं कस्यादुपात्त-
मुक्तमिति हेतुमान्वास्त्येति । उच्यते कम्मं उद्रीरेणायां
गर्हासंवरयौ प्राय उपायावित्यभिधानांमेवमुक्तत्रापि वाच्य-
मिति प्रश्नोद्देशोत्तरञ्च व्याख्यानादौऽऽह्यः । तत्र (नो उदिषं
उद्रीरेइति) उदीर्घस्यादेव उदीर्घस्यानुद्रीरेण उद्रीरेणाविराम-
प्रसङ्गात् (नो अणुदिषं उद्रीरेइति) इहानुदीर्घं विभेण भ-
वियवचुराणमभिव्यज्यदुद्रीरेणञ्च तत्रोद्रीरयति तद्विषयाद्रीरे-
णायाः संभ्रमनागतकाले वा भावान् (अणुदिषं उद्रीरेणाभ-
वियं कम्मं उद्रीरेइति) अनुदीर्घं स्वरूपेण किं न्यन्तरसमये
एव यदुद्रीरेणाभिव्यं तदुद्रीरयति विविधायाम्नाग्राह्यात्
तत्र भवियतीति भवा स्वैव भविका उद्रीरेणा भविकाऽऽस्येति
प्राकृत्यानुद्रीरेणा भविकमन्या भविकाद्रीरेणमिति स्यादु-

द्रीरेणायां वा अन्यं योष्यमुद्रीरेणामन्यमिति । नो उदयाणंतरं
पच्छा कळसि) उदयेनानन्तरसमये पच्छाकृतमतीततां मीतं
यत्तस्या तदपि मोद्रीरयति । तस्यातीतत्वाद्गीतस्य वास्-
त्वाद्गततत्त्वानुद्रीरेणीयत्वादिति । इहा च यद्युद्रीरेणान्का-
लस्वभावादीनांकारणत्वमिति । तथापि प्राधान्येन पुत्रवधीये-
स्यैव कारणत्वमुपदर्शयन्नाह (जं तमित्यादि) व्यक्त्वत्वरम् ।
उद्यानादिनोद्रीरयतीत्युक्तम् । तत्र च यदापचं तदाह (एवं
स इति) एवमुद्यानादिसाधये उद्रीरे सतीत्यर्थः शेषं तथैव
कंखामोहनीयस्योद्रीरेणोका ।

अथ तस्यैवोपशमनमाह ।

से एणं भंते ! अप्पणा चेव उवसामेइ अप्पणा चेव
गरहइ अप्पणा चेव संबरइ ? इंता गोयमा ! एत्थ वि
तहं व जाणियव्वं नवरं अप्पुदिषं उवसामेइ सेमा पढसे-
इयिच्चा तिप्पि । जं तं भंते ! अप्पुदिषं उवसामेइ तं किं
उट्ठाणं जाव पुरिसकारपरकमेइ वा मे एणं भंते ! अप्पणा
चेव वेदेइ अप्पणा चेव गरहइ ? इंता गोयमा ! एत्थ वि
सव्वे वि परिवाडो णवरं उदिषं वेदेइ नो अप्पुदिषं वेदेइ ।
एवं जाव पुरिसकारपरकमेइ वा मे एणं जंते ! अप्पणा चेव
णिज्जेरइ अप्पणा चेव गरहइ इंता गोयमा ! एत्थ वि सव्वे वि
परिवाडो णवरं उदयाणंतरं पच्छा कळं कम्मं निज्जेरइ
एवं जाव परकमेइ वा !!

“से एणमित्यादि” उपशमनं मोहनीयस्यैव यदाह “माह-
स्सैवोयसमो, सओयसमो च उरहणार्हं । उद्यक्त्वयपरि-
णामा, अट्ठइ वि होति कम्माणं” ॥१॥ उपशमञ्च उदीर्घस्य
ज्ञायोऽनुदीर्घस्य विपाकतः प्रवेशतश्चानुभयनं सर्वथैव वि-
कम्भिनाद्यत्वमित्यर्थः । अथवचानादिमित्याह उद्रीरेणामि-
कस्य सम्यक्त्वस्य लाभे उपशमभ्रंशितस्य वेति (अणु-
दिषं उवसामे इति) उदीर्घस्य स्वत्वस्य वेदनादुपशमनाभाव
इति उदीर्घे सङ्गेष्य इति वेदनस्य तत्र (उदिषं वेदइति)
अनुदीर्घस्य वेदनाभावात् । अथानुदीर्घमपि वेदयति । तर्हि उ-
दीर्घानुदीर्घयोः को विशेषः स्यादिति चेदितं सन्निर्येत इति
निज्जेरासूचं तत्र (उदयाणंतरं पच्छा कळसि) उदयेनानन्-
तरसमये यत्पच्छाकृतमतीतताङ्गमिति तस्यैव तज्जिज्जेरयति प्रदे-
शस्थः शालयति नात्यन्तनुभूतरसत्त्वादिनि उदीर्घोपशमव-
दननिज्जंणसूत्रोक्त्यासंग्रहणात् “तदणं उद्रीरेति, उवसा-
मेति य पुणं वि वीयणं । वेदंति निज्जेरंति य, पढसउत्थेहि
सव्वे वि” ॥१॥ अथ काङ्क्षामोहनीयवेदनादिकं निज्जेरानुसृ-
प्रपञ्चं तारकादिवचुर्थिनिर्दिष्टादिकं विशेष्यमाह ।

नेरइयाणं जंते । कंखामोहणिउजं कम्मं वेदंति इंता वे-
दंति । जहा ओहिया जंवा तदा नेरइया जाव धणियकुमा-
रा । पुढविकाइयाणं जंते । कंखामोहणिउजं कम्मं वेदंति ।
कह एं जंते ! पुढविकाइया कंखामोहणिउजं कम्मं वेदंति ?
गोयमा ! तेमि एं जीवा एं गो एवं तकाइ वा सप्पाइ वा प-
प्पाइ वा मुणइ वा बड्डि वा अम्भेणं कंखामोहणिउजं कम्मं
वेदेमा वेदंति । पुण त से खण्णं जंते ! तमेव सव्वं नीसंके

जं जिणं पवेइयं सेसं तं वेव जाव पुरिसकारपरकमेइ वा ॥
एवं जाव चउरिंदियःणं पंचिंदियंतिरिक्खजोखिया जाव
वेयाणिया अहा भोइयि जावा ।

“नैरुयणमि”त्यादि इह च “अहा भोइया जीवा” इत्यादिना ।
“हंता येवति कइ थं जंतं नैरुयणं कंखामोहणीयस्य कम्मं येवति
गोयमा ! तेहिं नेहिं कारणेहिं” इत्यादि सुप्रसिद्धं । निज्जराजुत्तानं स्त-
नित्तिकुमारप्रकरणात्तेषु प्रकरणेषु सुविधं तेषु च यत्र यत्र जीव-
पदं प्रागधीतं तत्र तत्र नारकादिपदमप्येवमिति । पञ्चेन्द्रिया-
णामेव शक्तिरित्यादयः काङ्क्षामोहनीयवेदनप्रकारा घटन्ते नै-
केन्द्रियादिनाम तस्तेषां विशेषण तद्वदनप्रकारवर्धनायाह ॥ “पु-
ह्विकयाइयाणमि” त्यादि इत्यक्षवरम् (एवं तक्षाइयसि) एवं
वक्ष्यमाणोक्तेन तर्को विमर्शः स्त्रीशक्तिरिति प्राकृतत्वात्
(स्याइयसि) संक्षार्यप्रसङ्गं ज्ञानम् (पञ्चाइयसि) प्रज्ञा
अशेषविशेषविषयं ज्ञानमेव (माणइयसि) मनःस्थूयादिशे-
षमिति वक्ष्यम् (वइइयसि) वाग्वचनम् (सेसं तं वेवसि)
शेष तदेव यदाधिकप्रकरणेष्वधीतं नष्टं “हंता गोयमा ! तमेव
सत्त्वं नांसं जं जिणंहिं पवेइयं से णुणं भंते ! एवंमणं धारमा-
णं” इत्यादि तावद्वाक्यं यावत् “से णुणं भंते ! धणणां चय निज्ज-
इह अणया चय गरिइह” इत्यादिः सुप्रसिद्धः (पुरिसकारपरकमे-
इयसि) पदं (एवं जाव चउरिंदियसि) पृथ्वीकायप्रकरणवक्ष्या-
र्यादिप्रकरणानि चतुरिन्द्रियप्रकरणान्ताप्येवमिति तिर्यक्प-
ञ्चेन्द्रियप्रकरणादिनि नु वैमनिकप्रकरणान्तामि । औघिकजीव-
प्रकरणवत्सद्विषयानुभवाभ्यानीत्यत एवाह “पंचिंदियपत्तादि” नवतु
नाम शेषजीवानां काङ्क्षामोहनीयवेदनं निग्रहानां पुनस्तत्र स-
मन्वितं, जिनागमयत्तानुद्विज्जस्यमिति प्रश्नबाह ।

अरिय एं जंतं ! मणया निग्गंथा कंखामोहणिज्जं क-
म्मं वेदंति । हंता अरिय । कठणं जंतं ! सपणा निग्गं-
था कंखामोहणिज्जं कम्मं वेदंति । गोयमा ! तेहिं तेहिं
कारणेहिं नाणंतरेहिं देसणंतरेहिं चरित्तंतरेहिं लिगंतरे-
हिं पवयणंतरेहिं पावयणंतरेहिं कणंतरेहिं मग्गंतरेहिं
मयंतरेहिं भंगंतरेहिं णयंतरेहिं णियमंतरेहिं पपाणंतरेहिं
संकिया केखिया वितिमिच्छिया भेदसमावणणा क-
ल्लुसमपावळा एवं खल्लु सपणा निग्गंथा कंखामोहणिज्जं
कम्मं वेदंति से णुणं भंते ! तमेव सत्त्वं नांसं जं जिणंहिं
पवेइयं हंता गोयमा ! तमेव सत्त्वं नांसं एवं जाव पु-
रिसकारपरकमेइ वा, सेवं भंते ! जंतोचि । पढमसए त-
इमो चइसअओ समचो ।

“अरियणमि”त्यादि काक्षाधेयमस्ति विधेयं पक्षो यदुत
अमया प्रतिनः अपिशब्दः अमणानां काङ्क्षामोहनीयस्यावेदन-
समतावधारणे च शास्त्रप्रायेऽपि भवन्तीत्याह । निर्माण्याः स-
बाह्यान्तरप्रत्याभिगताः साधव इत्यर्थः (नाणंतरेहिं) एक-
स्मात्काङ्क्षान्ध्यानि ज्ञानानि ज्ञानान्तराणि तैर्ज्ञानविधिज्ञानविशेषे-
षु वा शक्ता इत्यादिभिः सम्बन्ध एवं सर्वत्र तेषु कैश्च शब्दादयः
स्थुपेदि नाम परमार्थावधारणकस्मरूपिन्द्रियावसानविषयप्राह-
स्येन संक्षयातीनरूपाण्यवधिज्ञानानि सन्ति तत्किमपरेण मनः-
पर्यायज्ञानेन तद्विषयभूतानां मनोवृत्त्याणामवधिमेव दृष्ट्वातुल्य-

ते च गमे मनःपर्यायज्ञानमिति, किमत्र तत्त्वमिति ज्ञानतः शब्दा-
भिह समाधिः । यद्यपि मनोविषयमप्यवधिज्ञानमस्ति, तथापि न
मनःपर्यायज्ञानमवधारणतममिति निश्चयभावत्वात्तथापि हि म-
नःपर्यायज्ञानं मनोमात्ररूप्यप्रातकमेवादर्शनोपपन्नं च अवधि-
ज्ञानन्तु किञ्चिन्मनोवृत्त्यवधारितिरूप्यप्राहकं किञ्चिन्मन्यभा-
हकं दर्शनोपपन्नं न तु केवलमनोवृत्त्यप्राहकमिवाविबुधक-
व्यमतोऽवधिज्ञानातिरिक्तमन्यति । मनःपर्यायज्ञानमिति तथा दर्-
शने सामान्यबोधस्तत्र च यदि नामेन्द्रियातिनिष्ठमिति सा-
मान्यापेक्षितो बोधो दर्शने तथा किमेकवर्धुर्दर्शनमन्यस्वच-
क्षुर्दर्शनमेन्द्रियानिन्द्रियमेवाज्ज्ञेयस्तदा चक्षुष इव भोवाद्भा-
मः । दर्शनमात्रात् वमिन्द्रियनोऽन्विष्यज्ञानं दर्शनाति स्थुपे नै-
पेक्षेति । अत्र समाधिः सामान्यविशेषात्मकत्वाद्वास्तुतः कश्चिच्छे-
षस्तत्तद्विज्ञानः कश्चिन् सामान्यतस्तत्र चक्षुर्दर्शनमिति विशेषतो-
ऽवबुद्धिर्दर्शनमिति च सामान्यतो यच्च प्रकारात्तत्प्रेषादि नि-
र्देशस्य सम्भवे चक्षुर्दर्शनमवबुद्धिर्दर्शनमेत्युक्तं तदिन्द्रिया-
णामप्राप्तकारित्वप्राप्तकारित्वविभागान्नमनस्वरूपप्राप्तकारित्वेऽपि
प्राप्तकारिन्द्रियवर्गस्य तदनुसरणीयस्य बहुत्वाच्चक्षुर्दर्शनस्याव-
बुद्धिर्दर्शनप्राप्ते प्रहणमिति । अथवा दर्शने सम्प्रत्यक्षं तत्र च
शब्दा “मिच्छन्तं यमुदिने, तं जीणं अणुपुदिने च उर्यसंतमिच्छं”
इत्येवं तत्क्षणम् । ज्ञाप्योऽरशमिकमौपशमिकमन्येवं तत्क्षणमेव ।
यदाह— “जीणमिच्छं उर्यमिच्छं, अणुपुदिने तं यं सेसमिच्छन्तं”
इत्येवं तत्क्षणम् । उच्यते तस्मिन् तदहं जीवो ॥ १ ॥ ततोऽनयो-
नं विशेष उक्तत्वात्प्राति । यामपि च क्षायापराधोऽवबुद्धिर्दर्शनस्य
कृतोऽनुद्विग्नस्य च विषयानुभावावधेयत्वात् तपशमभेदशानुज-
तस्त्वयोर्योऽन्येव तपशमेतु मदेदशानुभवापि नास्तीति । वक्त-
व्यं संतकम्, वधोऽवसमिच्छन्तु नाणुजानं सो । वधसंतकसा-
धो पुण, वधेइ ण संतकम्मं पि ॥ १ ॥ तथा चारित्रं खरणं
तत्र च यदि सामायिकं सर्वथाप्यवधारितत्क्षणं जेदोपस्थापनी-
यमपि तत्क्षणमेव महाप्रतानामवधारितरूपत्वात्तत्कोऽनयो-
ज्ज्ञेय उक्तत्वात्प्राति । अत्र समाधिः क्रतुजडवक्तृजनानां प्रथ-
मचरमजिनसत्त्वानामाश्वासनाय जेदोपस्थापनीयमुक्तं प्रतारो-
पणे हि मनाच्च सामायिकावधारणं प्रतारणरूपात् चारित्रिणो
वयश्चारित्र्यस्य प्रतारणत्वादिति बुद्धिः स्यात्सामायिकमात्रे तु
तदुक्त्यै भग्नं नञ्चारित्रं चारित्र्यस्य सामायिकमात्रत्वादित्येव-
माश्वासनेन स्यादिति । आह च “रिडवक्कज्जापुरिसं, य रा-
णसामाए पवत्तहणं । मणयमल्लु च जअओ, सामए वुंति बुव-
याइ” ॥ १ ॥ तथा सिद्धं साधुवेत्तस्तत्र च यदि मध्यमजिनैश्च
लज्जवत्सकृत् सिद्धं साधुनामुपदिष्टं तदा किमिति प्रथमचरम-
जिनाभ्यां प्रथमाणवत्तत्त्वसंनिरूपे तदेवोक्तं सर्वज्ञानातिविशिष्ट-
वचनत्वादिति ? अत्रापि क्रतुजडवक्तृजनमुद्रप्रकाशपाना-
तिश्रित्य प्रगवतां तस्योपदेशस्तथैव तेषामुपकारसम्भवादिति
समाधिः । तथा प्रथचरमजिनसत्त्वतः च यदि मध्यमजिनप्रथच-
रानां चतुर्थमध्यमनिपादकानि कथं प्रथमेतजिनप्रथचरे पञ्च-
याममजिननिपादकं सर्वज्ञानातिविशेषरूपवत्त्वाद्वापि समाधि-
ज्ञानुपयोगोऽपि तत्त्वतः पञ्चयाम एवास्ति सतुष्टयतस्य परिर-
हेऽस्तुष्टयत्वाद्योपादि हि नाम परिपुष्टीता सुष्ठुतं इति न्यायवदिति ।
तथा प्रथचरमजिनी वेत्ति वा प्राथचरः काष्ठापेक्षया बह्वा-
गमः पुरुषस्तत्र एकः प्राथचरनिक एवं कुपते, अग्र्यस्त्वेवमिति
विश्लेष्य तत्त्वमिति । समाधिमेव, चारित्र्यमेव हनीयक्षारोपशम-
विशेषण वत्सारापवादादिभावितत्वेन च प्राथचरनिकानां विधि-

ना प्रवृत्तिरिति नास्ती सर्वथाऽपि प्रमाणमायामविक्रमप्रवृत्तेरव-
प्रमाणात्वादिति । तथा कथ्यो जिनकल्पिकाविसमाचारस्तत्र
यदि नाम जिनकल्पिकानां नास्तीति कथं महाकथः कल्पः कर्म-
कृत्याय तदा स्वयंकल्पिकानां वक्ष्यामादिपरिजोगकथो वधा-
वाकिकस्यात्मको कश्चनप्रायः कथं कर्मसुखायति ? इह च स-
माधिः द्वावपि कर्मकथयेत् प्रवृत्त्याजेन्द्र जिनोक्तत्वाककह-
योक्त विविधकर्मैक्यं प्रति अकारणात्वादिति । तथा मार्गः पुन-
पुनश्चकमागता सामाचारी तत्र केवाञ्छिद्विस्मयन्वन्दानेकविष-
कायोत्सर्गकरणादेकावयवकसामाचारी तदर्थेयां तु न तथे-
ति किमत्र संत्वमिति ? समाधिश्च गीताथोराष्टप्रवृत्तिताम्नी
सर्वापि न विरुद्धा आचरितसङ्गणोपेतत्वादाचरितसङ्गणं चेद्वत्
“आख्येण समाधेः, जं कथय केन प्रसावजं । न निवारियमथे-
रि, बहुमसुमयमेवमार्यरिति” ॥ १ ॥ तथा मत्तं समाज एवा-
गमे प्राचार्याणामभिप्रायस्तत्र च सिकसेनविवाकरो ब्रह्मते ।
केचित्तिनो युगपज्जानं दृष्टेनचाप्यथा तदाचरन्वक्तृयस्य निरर्थ-
कता स्याजिननरुपयिक्ताभ्यन्तस्तु जिहसमये ज्ञानदृष्टेने जी-
वस्वकृत्यापथा तदाचरन्वक्तृयोपशमे समानेपि कर्मणैव यत्ति-
भुतोपयोगी न वैकतरापयोगे इतरक्त्योपशमाभावावस्तक्त्योप-
शमस्योक्तुदतः पदपाहिसागरोपमप्रमाणात्वादतः किं तत्त्वमिति ?
इह च समाधिः पदेवमतभागमानुवाति तदेव सत्यमिति । मन्त्रस्य
मित्युत्पन्नस्वेकणीयमाद्यप्यपशमे समानेपि कर्मणैव शक्यते तदैव
प्राज्ञवीर्यमाचार्योणां सम्प्रदायादिरोपायं प्रतिभेदो जिनानाम्नु
मतमेकमेवाविक्रमश्च रणादिपरिहितत्वात् । आह च “अष्टाव-
कल्पस्य कल्पनाह-परयथा जं जिनाजुगम्यात् । शिवराजोपशमोहा,
वर्णप्रहायाश्चो तेनं” ॥ १ ॥ तथा प्रज्ञाद्वयसंयोगमञ्ज-
कास्तत्र च ब्रह्मते मायिका हिंसा न भावत इत्यादिचतुर्जैत्र्यु-
क्तान् चैव तत्र प्रथमोऽपि भज्जे युज्यते । यतः किञ्च ज्यते हिं-
सा हिंसासिध्या गच्छतः पिपिकित्वादिप्राप्त्यनं न चेयं हिंसा
तल्लक्षणयोगा तथा हि— “जो व पमरो पुरिसो तस्स व जोगं
पट्ठ च जे सत्ता । वायजंजी नियमा, तेसिं सो हिंसको होरुपि”
॥ १ ॥ उक्त चेयमतः शास्त्रा न चेयं युक्त एतद्वाद्योक्तहिंसासङ्ग-
कल्पस्य कल्पनाहिंसाभयत्वात् । कल्पहिंसायास्तु मरणमावत-
या कदावादि । तथापि । कल्याणस्तिकाद्वयस्तत्र यदि ना-
म कल्याणस्तिकमतेन निषं वस्तु पर्यापारितकमतेन कथं तदेवा-
नित्यं विरुद्धादिति शास्त्रा इत्यस्यायुक्ता कल्याणकथैव तस्य
नित्यत्वात् पर्यापारित्या चानित्यत्वात् इत्येते चापेक्षैक-
त्रैकदा विरुद्धाणामपि धर्माणां समाधेरां यथा जनकापेक्षया च
एव पुनः स एव पुत्रापेक्षया पितेति । तथा नियमोऽभिमतस्तत्र
यदि नाम सर्वविरतिसामाधिकं तदा किमन्वेन वैरूप्यादिनियमेन
सामाधिक्येनैव सर्ववृत्त्यावतिरुक्तमासादिति शास्त्रा इत्यस्यायुक्त-
यतः सत्यपि सामाधिक्यं युक्तः वैरूप्यादिनियमो प्रमाणाद्विद्व-
त्वादिति आह च “सामाहप हिंसावज्ज-वायकचे क गुणक-
रं एयं । अपमयावुज्जिजगत्त-सेण आणाओ विधेयंति” ॥ १ ॥
तथा प्रमाणं प्रत्यक्षादि तत्रागमप्रमाणसाधितो ज्ञेयपरिजो-
नश्रितिराभिः सञ्चरति बह्विप्रत्यक्षज्ञ तस्य सुखो निर्गन्धतो
प्रादकमिति किमत्र सत्यमिति सन्नेहः । अत्र समाधिते हि सम्य-
क् प्रत्यक्षमिदं दूरतरदेशतो विप्रमादिति ॥ प्रथमहाते सुतीयो-
रेशकः ॥ जं १ हा ३ उ ० ।

कंसिय-काङ्क्षित- जिं देशसर्वकहापुके, दशां ३ ज ० ।
मतात्तरमपि साधिति बुद्धी, स्वां ५ ज ० । मतात्तरस्याऽपि

साङ्ख्येय मन्तरि, स्वां ३ हा ० ५ उ ० । “कंसिय कथायसगो-
से पिंगलपथं शिन्नायेयं वसली सावयणं इयमकनेवं पुष्टिप
समानं संक्षिप कंसिय” इति होतरं साङ्ख्य भवः कथमहोतरं
हृदये इत्युत्तरद्वानाकाङ्क्षायां कथितः । मं २ हा ० १ उ ० ।
भक्त्याग परसमयपात्रादभतपरिज्ञानाद्ब्रह्मसुखं न संयुक्तमिति
हाथे, “कंसियस्त कंसं हिंसा भवति” दोषानिर्वातमाश्रितः ।
दशां ५ मं ० ।

कंगु-कङ्कु-सी० कं मुलमङ्गति मृगया-कुशकान्वा० वाच० । व-
हृष्टिरसि चाप्यविधेये, जं ३ वक्त० । नि० वृत् ० । स्वां ० ।
आवा० । स० । हृक्कङ्गो, दशां ६ मं ० । श्यामाकादी, सूच० ।
२ कु० २ मं ० । पीततरङ्गते च । जं ३ वक्त० ।

कंगुलया-कंगुलता-सी० बह्मोदे, प्रज्ञां १ पद० ।

कंगुलिया-कङ्कुलिका-सी० हनुवृक्षमिति करणसङ्गणे जिन-
मन्मोक्तदृष्टातनामेदं, जं २ अथि० । प्रच० ।

कंचन-काञ्चन-न० काचि दीप्ती भावे ह्युद० । दीप्ती, काचि-
दीप्ती ह्यु स्वयं, ममरः पणकेचोर, मेदि० नागकेशरपुष्पे, धने,
राजनि० । चम्पके, नागकेशरपुष्पे, ठनुचन्द्रे, चन्द्रे, स्वनाम-
क्याते वृक्षे च पुं० मेदि० । स्वायं कन् काञ्चनवृक्षे, काञ्चन-
मिव काचित् किञ्च-दरितात्रे, न० रजनि० । शास्त्रिनेदं, सुखं
काञ्चनस्य धिकारः अथ काञ्चनविकारे, शिं० काचि बन्धने प्राञ्च
न्यु कथने, न० काञ्चिदित्यव्ययार्थं, प्रत्य० वाच० ।

कंचणउ (पु) १-काञ्चनपुर-न० कलिङ्गकथ्येयदेशस्य प्राधा-
ननगरे, प्रच० २७५ हा० । प्रज्ञां “कंचणपुरं कलिङ्गा” सूच०
१ कु० ५ मं ० १ उ० । “कलिङ्गविसय कंचणपुरं नाम नगरं”
दशोऽजसुरो कञ्जानपुरं, तथाऽपुनो नृपा मृतः । आ० क० प्राय०
कंचणकुंभिया-काञ्चनकुंभिका-सी० सुवर्णकुंभिकायाम्, प्रा-
य० ५ मं ० ।

कंचणकू-काञ्चनकूट-न० वस्तुमिश्राऽभिधानाधोक्षकनिवा-
सिदिकुमारीनिवासभूते सौमनसस्य वक्षस्कारपर्वस्य षष्ठं कू-
टे, स्वां ७ हा ० ।

अम्बुद्वीप मन्वरस्य पर्वतस्य प्राच्यां दिशि, रुचकपर्वतस्य
तृतीये कूटे, यत्र आनन्दाभिधाना दिकुमारी महेश्वरिका परिव-
सति अम्बुमन्दरस्य पर्वतस्य दक्षिणस्यां दिशि रुचकपर्वतस्य
द्वितीये कूटे, यत्र सुप्रतिष्ठाऽस्या दिकुमारी परिवसति स्वां ० ।

उ ज० । सनत्कुमारदेवशोकेस्य विमानमेदं च । स० ।

कंचणकोमी-काञ्चनकोशी-सी० कञ्चनमर्यां प्रतिमायाम्
काचकोसीपरिवृद्धेत तपां ३ मं ० ।

कंचणग-काञ्चनक-पुं० काञ्चनपर्वतयास्तस्यमदक्षिणदेवु,
जी, ३ प्रति० ।

कंचणगपञ्चय-काञ्चनकपर्वत-पुं० काञ्चनकभिधानमिगिरि,
मं १५ हा० उ उ० । तेषु हि ह्यपहादीनि काञ्चनप्रभाषि का-
ञ्चननामानाश्च देवास्तत्र परिवसन्ति तत्काञ्चनमजोत्पहादियो-
गात् काञ्चनकान्निधेयस्वामिकात्वाच्च तं काञ्चनका इति ते
कोसकुरुषु मीशवर्षादिपद्मानां पूर्वस्थां पश्चिमायाञ्च द्वा दशो-
नित उत्तरकुरुषु कम्पतारोणे आवेदितपद प्रतिवर्णनम् । ३ प्रति०
तेषां संख्या अङ्करोषेण द्वौ द्वौ द्वौ कंचणगपञ्चयस्या पञ्चसां जं ज० ।
उत्तरकुरुषु शीतानदीसम्प्रनिधनां पञ्चानां मीशवर्षादिपद्मानां

कमम्यवस्थितानां प्रत्येकं पुर्यापरतदर्थोद्देशं दृष्ट्वा काञ्चनका-
नियमा निरयः सन्ति ते च श्रुते प्रचलन्त्येवं देवकण्डवपि क्षीतो-
दा यथाः सम्प्रग्न्यां निचयद्वादीनां पञ्चानां इष्टानामिति, त-
देवं हे श्रुते एवं पातकीयाएरुपूर्वांकोदित्वप्यस्तत्स्थितिः ॥ अ०
१४ श० ८ उ० ।

कंचणगोरसरीर-काञ्चनगौरसरीर- त्रि० काञ्चनवद् गौरं
शरीरं यव्य । सुवर्णविविधं, दर्श० ।

कंचणाल्थल-काञ्चनरथल-न० भरतवर्षे चोदविषये स्वनाम-
कयते नगरे, “ इदं भारते वासे कंचणथलं नाम नगरं तथ
सुवर्णनद्वयो नाम सत्ययाहो ” दर्श० ।

कंचणवल्लालग-काञ्चनवल्लालक-न० चतुरश्रोतिरीधमप्ये
तीथेजेने, यत्तु प्रमुनिचिन्तामा श्रीअमृतनिधिः । ती० । कटप० ।

कंचणमट्टवृष- काञ्चनमट्टवृष-त्रि० काञ्चनस्येव मृषः रश्मिणः
कुत्रो वा वर्णो यव्य स तथा । स्वर्णस्य मेवादी, “सेपव्य (मेह)
सहमहप्यगले, विरायती कंचनमट्टवृषे ” सूत्र० १५० ६ अ० ।

कंचणमणिरथल-कंचणमणिरथल-त्रि० काञ्चनं च मणयश्च रत्नाणि च काञ्चनमणितत्त्वानि तेषां तन्मयो
वा रस्युपिकागिभिरं यव्य तत्तथा । स्वर्णादिमयश्चिह्नरस्युक्तः । रा० ज्ञी० ।

कंचणमणिसमूह-काञ्चनमणिसमूह- पुं० सुवर्णरत्नप्रकरे,
कटप० ॥

कंचणमाला-काञ्चनमाला-त्री० लघुरप्रयोजनजनः सुताया
वासवदत्ताया धार्याम्, यथा कुण्डिन उपाध्यायस्य काणाया
वासवदत्ताया दृष्टिसंयोगो दृष्टः । आर्य० ४ अ० । आ० ।
का० । आ० ५० ।

कंचणरुद-काञ्चनरुचि-पुं० सौराष्ट्रसिंहकन्यायां रत्नसंभ-
वायां मन्मथी तादृशमासत्तायैवाहस्य काञ्चनशिलासामान्यो-
पामुत्पत्ते पुत्रे, दर्श० (वधव शब्दे देवकण्डवकृष्णप्रस्तावे त-
त्कथा) महाविजयवैताकाशसत्तिलकनगरं सुवर्णसारभेष्टिनः
काञ्चननिष्ठयायां नार्यायामुत्पत्ते पुत्रे च । दर्श० ।

कंचणसिंहा-काञ्चनशिला- त्री० तादृशसंयुक्तमास्यायां
काञ्चनरुचिमातरि, दर्श० ।

कंचणिया-काञ्चनिका-त्री० रुद्राक्रमयमाक्षिकायाम्, औ० ज०

कंचि (ची)-काञ्चि (ञी)- त्री० काचि वक्ष्ये कर्मणि
इह-कट्याजरणविशेषे, औ० प्रम० । रत्नानायाम् कटिबन्धन-
समेदे, काचि क्षीती कर्मणि इह-कचिबन्धनप्रतिष्ठायां पुर्यायम्,
धृ० ३३० । मुद्राग्रमुखे निक्षिप्यमाणं लोहवक्ष्ये, दे० ना०

कंचुअ-कंचुअ-पुं० काचि प्रीतिकर्षणार्थं उडक-उडणनान्यज-
ने । आ० इतिस्थाने व्यञ्जने परेऽनुस्वारः । प्रा० । वर्गेऽन्यो वा
न० । १० । इति अनुस्वारस्य वा अः । “कंचुअ कंचुअ” प्रा० ।
वापरादेशोऽभातिष्ठोह, उच ए अ० । विषयप्रतीकोकं, वि-
शी० । वारवाचं, अ० ए अ० ३ उ० । चोडके, स्तनाच्छादके
वक्ष्ये, वाच० । स च निरुद्धीनिषेधा धार्यां यावार्थं तत्वेतदह
“गदेति अणुकुण्ड उरोहे कंचुअो हसिजित्तो” देव्यमाश्रित्य

ब्रह्महस्तेनार्चयामीह इत्यप्रमाणः पुरुषेण तु हस्तमानः असीकितः
उजयतः कलावकः कंचुअः क्रियते स योगोऽहौ । सुवर्णं किं
नूती अनुकुम्भितौ रश्मौ गाढपरिचाने हि विविचकविमानो जय-
ताम् वृ० ३ उ० । अ० । नि० ५० । वक्ष्यमाणे, वर्णकण्टहीनाङ्ग-

स्थितवक्ष्ये, पुत्रादेर्जन्मोत्पत्ते श्रुतादिभिः स्वामिनोऽङ्गात् वक्षा-
त्कारेण दृष्टीते वक्ष्ये, हेमच० । औपविधेदे, त्री० गौरा० औष-
मेदि० । क्षीरीयाङ्गके, रत्नामा० ।

कंचुअपरिविस्त्रिया-कंचुअपरिविस्त्रिया-त्री० कंचुअको
वारवाचः परिविस्त्रो विक्रितो विस्त्राफितो इवातीतकस्वर्यो-
द्भूतशरीरतया यथा सा तथा । हर्षवशात्तुदितवन्धनवारवाचा-
याम्, अ० ६ श० ३३ उ० ।

कंचुअ (ण)-कंचुअकिन्-पुं० कंचुअ-अस्यर्थे इतिः प्रत्ययः पु-
रनरो ब्रह्मो, विप्रो गुणगणान्वितः । सर्वकाव्यायैकुलसः कंचुअ-
कीत्यजिघीयते । इत्युक्तवक्ष्ये अनुचरे, वाच० । अन्तःपुरप्रयो-
जननिबद्धे प्रतीहारं च । अ० ९ श० ३३ उ० । आ० । आ मा-
रन्त्ये सामेनः । ४ । ६३ । इति शौरसैन्यामिनो नकारस्या-
मन्त्ये लो धरे आकारो वा अवति प्रां कंचुअम् । मो कंचुअकि
प्रा० । विषये, विशे० । जाते, यवे, धनके च । तुवकपकंचुअका-
वृत्तत्वात्तयोस्तथात्वम् आतकचक्षे राजनि० वाच० ।

कंचुअ-कंचुअकीय-पुं० प्रतीहारे, अ० ११ श० ११ उ० । आ०
अ० ८ उ० ।

कंचि-काञ्चि-प्रारनामे, “वेशाभासाय आरनासं भवति”
नि० ५० १ उ० । अ० । वृ० ।

कंचिपत्त-काञ्चिपत्त-न० काञ्चिकेन वापिते अरणिकादि-
शाके, वृ० १ उ० ।

कंटल-काटकिल-पुं० कटक अस्यर्थे इहश्च वंशनेदे, कट-
काङ्गुले, सूत्र० १ पु० ५ अ० । कटकवति, प्रम० १ अ० १ उ० ।

कंटल-काटकिन्-त्रि० कटके अस्यर्थे इहश्च कटकवति,
प्रम० अ० १ उ० । कटकिभि वदरीवक्ष्यप्रभृतौ, व्य० १ उ० ।
अस्य, वाच० । त्रिषोः क्षीय-वदरिषुके, पुं० । शय्यमाला० ।
मदनवृत्ते, रत्नामा० । गोकुरे, वंशे, वदवृत्ते च राजनि० । क-
एककुम्भोचं च त्रि० । वाच० ।

कंटय-कटक-पुं० न० कटि- एषु । कुःलोत्पादके, उच० १
अ० । कुक्षिकलाङ्गुले, व्य० ६ उ० । वद्व्यादिप्रिये (अ० १ वक्ष०)

शब्दे, विषा० ८ अ० । वक्ष्यग्रहादौ, व्य० ४ उ० । कटकाक्ष
कृत्यते वक्ष्यकण्टकाद्यो भावतश्च वरकाक्षिकुत्तयः । उ-
च० ४ अ० । कटकाक्षे सत्वे लव प्रतिभूलाः शरीरान्णादयो ध-
र्मस्थानविग्रहेतवः यो ३ विव० । प्रित्यपिदिभि मोचने श-
नौ, “अकटयं कोशयकटयं” हा० १ अ० । छुद्रावरी, स्या० ।
रामाञ्च, अमरः । मत्स्यापदिभि, लम्पान्पुमकर्मणि, केन्नु-
क्तं च कएटम्” वाच० ॥

कंटयवैदिया-कएटकोन्द्रिका-त्री० कएटकाक्षायाम्, आ-
चा० २ पु० १ अ० ५ उ० । सूत्र० ।

कंटयाडरकर-कएटकाशुकर-न० कएटकादीनां शरीर-
देः पृथक्करणे ।

निर्गम्यस्य य आह पादं सिकलाणं वा कटं वा दरे वा
सकारे वा परियावज्जेजा तं च निर्गमे नो संवाइजा नो
हरिचप वा विसोहचप वा तं निर्गमं नीहरमाणी वा
विमोहेमाणी वा नाहकम् निर्गम्यस्य य अञ्जन्मि पाणे
वा वीए वा एए वा परियावज्जेजा तं च निर्गमं नाम वा-

इज्जा नीहरित्प वा विसोहित्प वा तं निर्गन्धी नीहर-
माणो वा विसोहेमाणो वा नाङ्कमइ निर्गन्धीए आह पादं
सिक्खाणं वा कंठए वा हीरए वा सकारे वा तं च नि-
ग्गन्धी सो संवाइज्जा नीहरित्प वा विसोहित्प वा तं नि-
ग्गन्धे नीहरमाणे वा विसोहेमाणे वा नाङ्कमइ निर्गन्धीए
अतिथम्मि पाणं वा धीए वा रए वा जावति निर्गन्धे नीह-
रमाणे वा विसोहेमाणे वा नाङ्कमइ ।

अस्य सूत्रचतुष्टयस्य संबन्धमाह ।

पायं गता अकप्पा, इयाणि वा कप्पिता इमे सुत्ता ।

आरोपणा गुरु चि य, तेण उ अश्लेषसमणुष्ठा ।

आर्यः प्रायेण कट्टिपकनि नो कल्पन्ते इति निबन्धप्रतिपादका-
नि सूत्राणि वहाधयेने गतानि इत्यादिना उक्तेर्मिमानि कट्टि-
पकसूत्राणि भ्रम्यन्ते । वा विजापायां सूत्रपाणुक्ताचार्यतः प्रतिषेधः
क्रियते । एवं वैकट्टिपकान्यनुक्तासूत्राणीत्यर्थः । अथ किमर्थमत्र
सूत्र एवानुक्ता ह्येत्याह । “ आरोपणा ” इत्यादि यदि कारणे
निर्ग्रन्थस्य निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थ्या वा निर्ग्रन्थः कण्टकादिकं नीहरति
तदा चतुष्टय एवमारोपणा गुरुका प्रवर्तते । तेन कारणेनान्योऽर्थ-
परस्परं समनुक्ता सूत्रेषु कृताः । आह । यदि सूत्रेणानुक्तानं ततः
किमर्थमन्यतः प्रतिनिश्चितं इत्यत आह ।

जह चैव य पक्किहे, होति अणुस्मा तु सव्वमुत्तमु ।

तह चैव अणुष्ठाए, पडिमेहो अयत्तो पुव्वं ॥

यथैव कण्ठनः सूत्रपदैः प्रतिषेधे कृते सर्वमन्वेष्यर्थतोऽनुज्ञा
भवति तथैव येषु सूत्रेषु साक्षादनुज्ञानमनुक्ता कृता तेषु पूर्वमेत-
तः प्रतिषेधस्ततोऽनुज्ञा क्रियते । अथवा प्रकारान्तरेण संबन्ध-
स्त्वमेवाह ।

नट्ठाणं वा वृत्तं, निर्गन्धी वा जता नृणं तं ज्ञा ।

सो जं तुण्णति दुहहो, तदा उवट्ठणं मा वज्जं ॥

अथवा तत्स्थानं तस्य प्राणान्तिपातादिकर्तुः स्थानं प्राय-
श्चित्तं सम्यक् प्रतिपूरयतोऽभ्याख्यान्दातुमर्हतीत्युक्तम् । अ-
त्रापि निर्ग्रन्थः कण्टकादिकं यदा उर्द्धं तु न तरेण शङ्कयान्
तदा यदि निर्ग्रन्थो तस्य कण्टकादिविनीहरणं न करोति तदा
सि निर्ग्रन्थो तु खासः पडितो यदाभचिराधर्नां करोति तत्स्थानं
तन्निष्पन्नं प्रायश्चित्तं सा निर्ग्रन्थो आपद्यते । अत इदं सूत्रमार-
भ्यते अनेन संबन्धेनायातस्यास्य ध्यास्या । निर्ग्रन्थस्याधः
पादे पादतलं स्थानयुक्तं कण्टका वा हीरगे वा शङ्के वा पर्या-
पेद्वत्प्रविशेत् । तच्च कण्टकादिकं निर्ग्रन्थो न शङ्कयुक्तास्मिन्नु-
क्तं प्रायश्चित्तं वा निर्ग्रन्थमपनोति ततो निर्ग्रन्थो नीहन्ती
वा विशेषधयेन्ती वा नातिक्रामति आक्रामिति गम्यते तैः इति
प्रथमसूत्रम् । द्वितीयसूत्रे निर्ग्रन्थस्यास्ति लोचनं प्राणा वा मश-
कादयः सूत्रमा बीजानि वा सूत्राणि शामाकादीनि रजो वा
सञ्चित्तमचित्तं वा पृथिवीरजः पर्यापेत्तं प्रविशेत् । तच्च प्रा-
यादिकं निर्ग्रन्थो न शङ्कयुगान नीहन्तीतित्यादि प्राग्वत् तृती-
यचतुर्थसूत्रे निर्ग्रन्धीविषये एवमेव व्याख्यातव्ये इति सूत्र-
चतुष्टयार्थः ।

अथ निर्मुक्तिवस्तरः ।

पाए अचिद्धं विसग्गो, समणाणं संजएहि कायव्वं ।

समणीणं समणीहिं, वोवुञ्जे होति चउगुग्गा ॥१॥

पादे अविष्ट वा विलम्बे कण्टककण्टकादौ भ्रमणानां संयते-
नीहरणं कसैवस्य भ्रमणीनां पुनः भ्रमणीभिः कार्यम् । अथ
व्यत्यासेन कुर्वन्ति तदा चतुष्टयः । एते चापर्यवशाः ।

आसन्नो विव य कुट्टिसि, अश्लेषो कंठसो खितं जाओ ।

दिद्धं पि हरति दिद्धिं, किं पुण अदिद्धमित्तरस्स ॥

संयतः संयत्ताः पार्श्वोत् कण्टकक्रामकंयद् कृतवनेन यथाभा-
वेन अपावृत्त उपविसेत् ततः सा तं यथावस्थितं पश्यन्ती
कण्टकस्थानादन्धत्राण्यत्र शल्योद्धरणानिना कुट्टयेत् क्षत्या-
दित्यर्थः । ततः सापुर्ण्येव अन्यत एव त्वं कुट्टयानि कण्टक-
आण्यत्र प्रसमन्ति एवमङ्गितं संजातम् । सा प्राह इतरस्य पुन-
रस्य संबन्धि सागारिकं वृद्धमपि पुनर्भोगिन्याः श्लिया अन-
करो बिलोकितमपि वृद्धि हरति किं पुनरवृद्धमभुक्तभोगिन्या-
स्तस्याः सुतारं वृद्धि हरनीत्यर्थः । एवं भिन्नकथायां प्रतिगम-
नादयो दोषाः । यदा तु निर्ग्रन्थो निर्ग्रन्थ्याः कण्टकमुत्तरति
तदाऽयं दोषः ।

कंठककण्ण उच्छर, घणिनं अवलंभ मे गतिचत्तिम् ।

सुत्तं ववत्थिसोसे, पिद्धेहि णं शणो फुरति ॥

काचिदार्थिका कृतवनेनैव भूयात् कण्टककुङ्कः पादे कण्टकं
चकृपि च कण्टकमुत्तरणंमित्यर्थः । मामवग्रभय मम भ्रमि-
वशेन त्रुभिर्भ्रमति शृङ्गं चावस्थितं शृङ्गे मम समयाति तेन स्तनः
स्फुरति । अतो घने प्रेरय एवं भिन्नकथायां सप्तआरविनिनाशः ।

एए चव य दोमा, कहिया वा वेदआदिमुत्तमु ।

अइपाज्ज नेजुसीउएह-पाएणं लोनिगंराराहा ॥

एत एवान्तरांको दोषाः स्त्रीवद्विषया आदिस्त्रेषु सूत्रकृता-
ङ्गनिमित्तस्त्रीप्रतिष्ठापयनादिषु सविस्तरं कथिताः । अत्र साक्षात्पात्र-
कहातोऽप्यत्रातिनोपपन्नकृतितोत्रोक्तिरौघायाः कथाः । तथ-
या “रोहा नाम परिव्याधयो मे एवाए वासगो दिट्ठो सो ताए
असिद्धो सो तीए चित्तं विज्झाणं से परिक्रामासि सो य तथा
ज्वत्तुवगवट्ठो तीए फल्लणि य णंओ नेण भल्लह किं उएहा-
णि देमि उयाह सीधज्झाणि सि । ताए जणह उएहाणि ततो
तेण धूहीए उवर्हि पाडिआणि जणिआ आहिस्सि ताए दुमिओ
वृत्ति अवणंत्तं सज्जाणि पट्ठा सा भणह कइ भणसि उएहाणि
तेण भल्लह ज उएहायं होइत्तं फुमिओ सीयसीकज्झा सा वु-
का । पट्ठा भणह माइहाणणं कट्ठा मे हम्मो चित्ते से उ-
ग्गिमागज्झो तीए सणिणं सइसियं । सो वि उसिणीओ कंठकं
पडोएसा भणह न दीसइ कंठको सि तीए तस्स पण्हो विण्णो
एमे तेसि दाइयव्वं कंठयउउरयणं तीए खलीकसिओ । एते साट्ठो
पि एवंविहा दोसा उण्णज्झाणि । किं च ।

मिच्छसे उट्ठाहो, विराहणा भावकाससंबंधो ।

पणिमण्णादी दोसा, तुचमनुत्ते य नेयव्वा ॥

मिथ्यात्वं नाम निर्ग्रन्थ्याः कण्टकमुत्तरन्तं वट्ठा लोको भूयात् य-
था वादिनस्तथा कारिणोऽस्मी न अर्थान् उट्ठाहो वा जेवह रुहो
यद्वचनं पादे सुधीता तन्मनस्यार्थेनयोः साङ्गत्वं अभियत्या ।
विराधना वा संयमस्य जयति कथमित्याह स्फुरात्तं शरीर-
स्पर्शेणामयोरपि भावसंबन्धो न भवति । अतो चुकभोगिनोरनुक्त-
जोगिनां यतोः प्रतिगमनादयो दोषा ज्ञातव्याः ।

अथ मिथ्यात्ववर्णं जावयति ।

दिद्धे संकाभोऽय-धादिगएत्तंयिगामविहिया य ।

कंठयापह

कंठयापह—कण्टकपथ—पुं० कण्टकानां बौद्धचरकसांख्यादीनां पन्थाः कण्टकपथाः । आकारः प्राकृतिकः अथवा कण्टकैः कुनी-
यिकैराकीर्णो भ्यासः कुतस्ततः पन्थाः कण्टकपथः । उक्तं १०
अ० । कण्टकाश्च दृश्यन्ते यत्कण्टकादयो प्रावतस्तु चरका
दिकुमुतयस्तेराकुलः पन्थाः कण्टकपन्था आकारो लाक-
णिकः । उक्तं १० अ० । कण्टकाकीर्णं पथं, अथ १० अ० । “अ-
धिसोहियकंठयापहं, वसिष्ठोसि पहं महास्यं” उक्तं १० अ० ।
कंठिया—कण्टिका—स्त्री० कण्टकसांख्यायाम् ५०१ उ० “तं वयं
कंठियाए लग्नं तादे संथितं” आ० चू० १ अ० ।

कंठ—कण्ट—पुं० कण ३० उच्यते नेत्यम् । कठि—अच्—गते, वाच०
बोधपुत्रोनाम, “संकरकुसंपरिदरियकते” अथ च कण्टकपात्रे
कण्टकाम् इति कण्टे परिधुयेत्युच्यते उक्तं १० अ० । ह्य० ।
मद्रवृक्षे, समीपे, होमकुएणाद्याभूमिभित्तस्थाने, कण्टप्लवो,
ध्वनिमात्रे च हेमचं० वाच० । गन्धमात्रे च हेमचं० ॥

कंठकूप—कण्टकूप—पुं० कण्टे कूप इव । कण्टक्ये गतोकारे प्रदे-
शे, तत्र संवमात् क्षुण्णुजोर्ध्वे भवति घण्टिकाभ्योतःप्रावना-
नृत्तिसिद्धेस्तदुक्तं कण्टकूपे कृतिरपासानिवृत्तिः” चा० २६हा० ।
कंठगयपाएसेस—कण्टगतमग्नशेष—पुं० कण्टे गतः कण्टगत-
कः कण्टगतभ्रासो प्राणशेषश्च कण्टगतप्राणशेषः । मरणान्तक-
ष्टे, ग० ३ अथि० ।

कंठमणिमुत्त—कण्टमणिमुत्त—न० कण्टमल्लरत्नमयद्वारे, कल्प० ।
कंठमुरय—कण्टमुरज—पुं० आनरणविशेषे, ह्य० १ अ० । दशा०
कंठमुह्री—कण्टमुखी—स्त्री० कण्टासन्नतरावस्थाने मुरजाकारे
आमरण्ये, अ० १ श० ३३ उ० । औ० ।

कंठविमुद—कण्टविमुक्त—न० यदि स्वरः कण्टे वर्तितो भ-
वति अस्फुटितश्च ततः सम्भवति गेयस्य कण्टकरणविशुद्धे
गाने, रा० ।

कंठमुत्त—कण्टमुत्त—न० “यं कुर्वते वहासि बह्वभस्य, स्तना-
भिघातं निविधोपघातात् । परिधामातोः शनकर्विद्विधास्त-
त्कण्टसूत्रं प्रवदन्ति तज्जाः” इत्युक्तलक्षणे सुरतकण्ठे, वाच०
गलावलयम्बसंकलनकविशेषे च । औ० १ अ० ।

कंठाकंठि—कण्टाकण्टि—अन्व० कण्टे कण्टे गृहीष्वेत्यर्थं, “कं-
ठाकण्टियवयासेति” यद्यपि व्याकरणे युद्धविषये एवंविधोऽन्य-
यीमात्रे दृश्यते । तथापि योगविभागादिभिरनेनस्य साधुशब्दता
दृश्यते । आ० २ अ० ।

कंठिया—कण्टिका—स्त्री० कण्टो भूयतयाऽस्त्यस्याः उद्ग गला-
भरणभेदे, हेमचं० । पृष्ठकायां च जी० ३ प्रति० ।

कंठुगय—(गण्टोयक) कण्टोद्वित—पुं० न० कण्टभ्यासाधुप्र-
कश्चाकटः कण्टोप्रकः कण्टस्य चोप्राप्तं यत्कण्टोप्रकम् ।
कण्टाद् वा यदुन्नतमुन्नतिः स्वरोन्नतलक्षणा क्रिया तत् गान्धा-
रस्वरस्य स्थाने यस्याम् गान्धारस्वरयो विशेषमासाद्ययति ।
“कंठुगयण गंधारं” भा० ७ डा० ।

कंठगुण—कण्टगुण—त्रि० कण्टे गुण इव कण्टेगुणश्च । क-
ण्टवृक्षसदृशे, मस्र० अथ० चा० ३ अ० ।

कंठी—कण्टी—न० कण्टभ्योष्ठश्च कण्टोष्ठम् प्रापयङ्गवात्स-
माहारः कण्टोष्ठसमुदाये, अत्रु० ॥

बंठोष्ठे वपमृक्ष—कण्टीष्ठविप्रमुक्त—न० कण्टीष्ठेन विप्रमुक्तं क-

ण्टीष्ठविप्रमुक्तम्, व्यत्ये, बालमूकभाषितवद् पदव्यक्तं न भव-
तीत्यर्थः । अत्रु० ।

कंठ—कण्ट—पुं० न० कनी दीप्ती, इ, तस्य नेत्यम् किञ्च दीर्घः ।
दृष्टे, बाणे, पर्वणि, कुतस्ते, वर्गे, अवसरे, जले, अमरः ।
वृक्षस्कन्धे, स्तम्भे, निर्जने, धरणि । नाडीवृद्धे वृक्षभेदे,
मेदि० । न्नावायाम्, हेमचं० । वाच० । प्रभा० । स० । विष-
यकण्टे, आच० ४ अ० । नाले, ह्य० २ अ० । प्रभा० । समूदे,
“सिरिदामकंठं” ह्य० ८ अ० । दृष्टक्यात्र पोडशहस्तमितो
वंशः वंशादिदृष्टश्च संधिषिद्धिर्लक्षकश्चादिस्थि, न० कण्ट-
स्यावयवो विकारो वा वित्त्वा० अण् । काण्टावयवत्वे, तत्रि-
कारे च । त्रि० । अहोद्वृत्ते, पुं० शब्दवि० । वाच० । एकादश-
देवलोकास्थे विमानभेदे च न० स० ।

कंठत—कण्टयत्—त्रि० उद्गलते तण्डुलादिकं क्षुण्टयति “कं-
ठंती” पि० । औ० । च० ।

कंठतिपा—कण्टयन्तिका—स्त्री० कण्टयन्ती—कन्—अनुकपा-
याम्, तण्डुलादीन् उद्गलन्ती लोदयन्त्याम्, ह्य० ७ अ० ।

कंठक [ग]—कण्टक—न० कण्टक-स्वार्थे-क कण्टे कर्मार्थे ।
अथ किमिदं कण्टकमिति प्रश्ने भूभेदे कण्टकमिष कण्टक-
मुपमानार्थः । यथा लोके ताराः कण्टकाभाशः कण्टकमित्यभि-
धीयन्ते । तथा कर्मतरोरपि कण्टकं कण्टकमिति सिद्धम् । आ०
चू० १ अ० । आ० म० हि० । इक्षुपोतलिकादिदृष्टक, आचा० २ बु० ।
पल्लवपमाऽसंख्येयभागलक्षणे, (सं० सं०) समयपरिमाय-
याऽङ्गलमात्रेणोपसंख्येयभागगतभेदे राशिः संख्याप्राणं सं-
ख्यमभेदी, वृ० ३ उ० (सेदि शब्दे उदाहरणम्) स्वनामक्याने
सविशेषे, यत्र आलम्बिकातः कृतसप्तमवर्षारात्रः अभीरः
प्रस्थितः । आ० चू० १ अ० ।

कंठच्छारिष—कण्टाच्छारिक—पुं० स्वनामक्याने प्राप्ते, प्रामा-
थिपती च । “कण्टच्छारिडसहितो सयंचरस्स बलवत्” ।
काण्टाच्छारिको नाम प्रामो प्रामाथिपतिर्था ५७ उ० ।

कंठरीय—कण्टरीक—पुं० मूलदेवसाहाय्येन वने गच्छतः कस्य-
चिन्पुरुषस्य स्त्रीहारके, ने० (उपासिया शब्दे कथा) साकेत-
नगरवास्तव्यस्य पुण्डरीकचूपस्याऽनुजे, आ० क० । आच० ।
आ० चू० (स च यशोमन्त्रास्त्वस्वभावात्प्राप्त्याऽप्यजेन मारि-
ति इत्यलोभं शब्दे उदाहरणम्) पुष्कलास्तोत्रविज्ञेय पुण्डरी-
किणीनगरीभरस्स पुण्डरीकागण्य पञ्चावनीकुक्षिसम्पूने पुत्रे,
पुण्डरीकस्याऽनुजे च उक्तं १० अ० । आ० चू० ।

तत्कथा वैचयम् ।

जति जं जेत ! समणेण भगवया महावीरेण अट्टारम-
मस्स णायज्जपणस्स अयमहे पणुत्ते एशुव्वीसतिमस्स के-
अहे पणुत्ते एवं खलु जंजूसमणेणं भगवया महावीरेणं
तेणं कालेणं तेणं समणं एहेव जंजुदीवे दीवे पुच्चवि-
देहे सीताए महानरेए उचारिहे कुले नीसंभत्तस्स दाहि-
णेणं उचारिस्स सीतामुह्वणत्तस्स पच्चिक्खेणं गए स-
ल्लगस्स वक्खकारपण्णत्तस्स पुरचिक्खेणं एत्थणं पुत्त-
झावती नामं विजये पणत्ते तत्थ णं पुंदरीगिणीयाम् रा-
यहाणी पञ्चवा नजोयणवित्थिन्ना दुवालसजोयणाया-

जेणेव असोमवणीया तेणेव उवागच्छति उवागच्छतिचा कंदरीयं अणुगारं असोमवणीयवस्स अहे पुढवीसिलाप-
द्वयंसि ओहययल्लसंकेयं जावजिज्यायमायं पासह यासइवा जेणेव पुंदरीए राया तेणेव उवागच्छति उवागच्छइचा
पोंदरीयं एवं बयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! तव पिय-
भाए कंदरीए अणुगारे असोमवणीयाए असोमवणीया-
यवस्स अहे पुढवीसिलावए अहेहयमणसंकेयं जावजिज्या-
याव भित्तए एं से पोंदरीए अमथाए एतमहं सोळा
थिसम्म तहेव संभेते समाणे उट्टाए उट्टेति अंतैउरपरिवा-
हसंपरिउदे जेणेव असोमवणीयाए जाव कंदरीयं ति-
खलुओ एवं बयासी थसंसि एं तुमे देवाणुप्पिया ! जाव
पव्वइए अहं नं अमथे अणुप्पेइ जाव नो पव्वइए तं व-
जांसि एं तुमं देवाणुप्पिया ! जाव वीवियफले तते एं कंद-
रीए पुंदरीए एं एवं बुधे समाणे तुसिणीए संचिद्धति दौ-
वं पिय तवं पिय जाव चिद्धति । तए नं पोंदरीए कंदरीए एवं
बयासी अहो यंते ! भोगेहि हंता अत्थि अहो । तए एं से
पोंदरीए कोहुंविपयपुरिसं सहावेति सहावेतिचा एवं बया-
सी खिणायेव जो देवाणुप्पिया ! कंदरीयस्स महत्थं जाव
रायाजिसंयं उवहवेह जाव रायाजिसंयं अजिसिंचंति तए
नं पुंदरीए समयेव पंगमुद्धियं कोयं करेति करेतिचा स-
यमेव चाउज्जायं धम्मं पविज्जति पविज्जतिचा कंद-
रीयस्स संतिपं आचारजं गिएहति गिएहतिचा इमं ए-
याकुवं अजिग्गहं अभिगियहंति कप्पति मे थेरे वंदिता नमं-
सिचा थेराणं अंतिए चाउज्जायं धम्मं उवसेपज्जिताणं
विहरइ । ततो पच्छा आहारं आहारित्तए कहु इमं ए-
ताकुवं अभिगहं अजिगिएहत्ताणं पोंदरीगिणीओ प-
दिनिकस्सपति पदिनिकस्सपतिचा पुब्बाणुपुब्बं चरमाणे गा-
भापुग्गमं दूतिज्जमाणे जेणेव थेरा भगवंता तेणेव पट्टारेच्छ
गमणाए तए एं तस्स कंदरीयस्स रज्जो तं पणीयं पाणभोयणं
आहारियं समाणस्स अतिजागरणं य अतिजोयणप्पसंगेण
य से आहारं एं समं परियुते तंत एं तस्स सकंदरीयस्स
रज्जो तंसि आहारंसि अपरिखममाणंसि पुव्वरत्तावरत्त-
कासमयंसि सरीरगंसि वेयणा पाउम्भूता उज्जला विउला
पगाढा जाव हुक्कीया सा पित्तज्जरपरिगयसरीरा दाहवकंति
एया वि विहरति । तते एं से कंदरीए राया रज्जे य रहे य
अंतैउरे य जाव अण्णोववन्ने अट्टउहट्टवसट्टे अकामे अव-
सव्वसे कालमासे कालं किच्चा अहे सत्तमाए पुढवीए उक्को-
सकालाद्धियं नरयंसि नेरइयत्ताए उवववे एवामेव समणाउसो
जाव पव्वइए समाणे पुणरवि माणुस्सए कामजोगे आसादि-
ति जाव अणुपरियदिस्संति । जहा व से कंदरीए राया तते

एं से पुंदरीए अणुगारे जेणेव थेरा भगवंतो जेणेव उवाग-
च्छति उवागच्छइचा थेरे भगवंते वंदंति नमंसंति थेराणं
अंतिए दोषं पिय चाउज्जायं धम्मं पविज्जइ उट्टसयणपा-
रत्तमंसि पदमाए पोरिसीए सज्झावं करेति करेतिचा ।
जाव अट्टमणसीयं लुक्खं पाणं जोयणं पदिग्गहंति पदि-
ग्गहंतिचा अट्टापज्जतमं तिकहु पडिनियत्तए जेणेव थेरा भ-
गवंतो जेणेव उवागच्छति उवागच्छंतिचा जत्तपाणं पदि-
दंसेइ पदिदंसेइचा थेरेहिं भगवंतेहिं अज्जणुप्पान्ते समाणे
अज्जुत्थीए ङ विल्लिभिव पव्वगज्जएणं अप्पाणेणं फासुए
सण्णिज्जं अत्ताणं ङ सरीरकोड्ढगंसि पक्खिवंति । तते एं तस्स
पोंदरीयस्स असणं ङ कालाड्ढकंति अरसं विरसं सीयं सु-
क्खं पाणभोयणं आहारियस्स समाणस्स पुव्वरत्तावरत्त-
कासमयंसि धम्मजागरीयं जागरणमाणस्स से आहारे
एो समं परिणमति तते एं तस्स पुंदरीयस्स अणुगारस्स स-
रीरगंसि वेयणा पाउम्भूता उज्जला जाव हुक्कीया । सा-
पित्तज्जरपरिगयसरीरादाहवकंतीए विहरति । तते एं से पोंद-
रीए अथामे अवसे अवीरिए अणुरिसकारपरकमे करयज्ज
जाव एवं बयासी नमुत्थुणं अरहंताणं जाव संपत्ताणं जाव
नमोत्थुणं थेराणं भगवंताणं मम धम्मापरियाणं धम्मोव-
एसियाणं पुब्बिं पिय नं मए थेराणं अंतिए सव्वे पाण्डा-
वाए पव्वक्खाए जाव मिच्छादंसणसले पव्वक्खाए जाव
आलोइयपडिक्कंति कालमासे कासं किच्चा सव्वट्टसिद्धे उ-
ववने । ततो अणुत्तरं उव्वट्टिचा महाविंदहे वासे सिज्जति
जाव हुक्खाणमंते करेति । एवामेव समणाउसो ! जाव
पव्वइए समाणमाणुस्सएहिं कामजोगेहिं नो सज्जति नो
रज्जति जाव नो विप्पकियात्तमावज्जति । स एं इह भवे वेव
बहुणं समयेणं ङ अचचखिणे पृथिज्जिं वंदंणिजे सका-
राणिजे समाणणिजे कट्ठाएमंगदं देवपं वेदयं पज्जुवास-
णिज्जे तिकहु परलोए वि य एं नो अगच्छंति । बहुणि
कंदणाणि य तज्जणाणि य तात्तणाणि य जाव चउरंत-
संमारकंतां जाव विववतिस्सति जहा व से पुंदरीए अणुगारे ।
एवं खलु जंबुसमयेणं भगवया महावीरेणं आदिगरेणं
तित्थगरेणं जाव मिक्कि नामपेज्जहाणं संपत्ताणं एण्णवी-
सात्तिस्स नायज्जयणस्स अयमहे पक्खे । एवं खलु
जंबुसमयेणं जगवया महावीरेणं जाव सिट्ठिगति नामपेज्जं स-
ंपत्ताणं उट्टसत्त अंगस्स पदमस्स सुयक्खंथस्स अयमहे पक्खे
थि वेमि । इति कंदरीकपुंदरीकाध्दयनं एण्णवीसतिमं समत्तं ।

इं सर्वं सुगमं नवरत्तं । उपनयविशेषोऽयं “ बालसहस्सं
पि अहं, काकणं संजमं सुविउत्तं पि । अते किंछिहुप्पानो, व विउ-
ज्जहं कंदरीओ व ॥१॥ ” तथा “ अण्येण वि कालेणं, केह अहं
महिस्सवीहसामभा । साइति निययकज्जं, पुंदरीयमहाइसि-

व्य अहो ॥ २ ॥ इत्येकामविंशतितमं हाते विवरणतः समासमिति । इ० १ । सु० १६ अ० इ० ॥ सु० ० । आ० प्र० इ० । आ० सु० ० । तं० । स्या० ० ।

कंसबा-कण्डबा-खी० करटिकास्थे वाद्यविशेषे, अष्टशतं करम-
यागमश्रुतं कण्डबादकानाम् । रा० ।

कंडिय-काणित- वि० बलातिबन्धिका उडिते, आ० म० चि० ।
बलवत्या रामया उडिते, तं० ।

कंडियापन-काहमकानन- न० वैशाख्या मगध्या बहिस्ताक्षित्ये,
अ० १५ हा० १ उ० ॥

कंडिह-काण्डह-पुं० भारगोत्रान्तगतकाण्डह्यगोत्रप्रवर्तके
अर्था, तत्रोत्रजेपुं च । स्या० ७ उ० ॥

कंडिह्यापन-काण्डह्यापन- पुं० स्वनामख्याते श्रुषी, तत्रोत्रे
शतानिमज्जम् " सतनित्या गणकसे कंडिह्यापनसंगोसे पच-
लं " चं० प्र० १० पाहु० ॥

कंडु-काण्ड-धा० कण्डादि० गात्रविधयेने उर्ध्वहनमकण्डयवान्-
ले ॥ १ । २१ एक तुल्यं जयतीत्युच्यम् । कंडुअ० । प्रा०
कण्डयति (तं) काष्ठदिना गात्रस्य कण्डयपनोदं विधत्ते
प्राचा० १ । ५० ए ३ उ० ॥

काण्ड-खी० कर्म शृगावादि० छः । गात्रविधयेने तत्कारके
रागे, वाच० । पाकसंस्थाने च । जी० ३ प्रति० । " कंडुसु य
पयणपसु य पयंति " सूत्र० १ । ५० ५ छ० ।

कंडुग-काण्ड-वि० पुं० मिश्राश्विकतति, " राया चित्ते कतो
कुडुस्य जलकंतरयणसेपत्नी " आ० म० छि० । " वृष्टः कान्द-
विको राधा, कुतस्ते तदिदं वद " । आ० क० ।

कंडु (दु) गमद्-कण्ड [न्दु] क्राति-खी० जीवगतितेने,
कण्डुकस्येव गतिः कण्डुकगतिः किमुक्तं भवति यथा कण्डुकः
स्वप्रदेशं पिरित्त ऊर्ध्वं गच्छति तथा जीवाऽपि कश्चित्परम-
भायुष उच्ये परलोकं गच्छन्नुदये परलोकं स्वप्रदेशानकव संपी-
ज्य गच्छति पंच० ॥

कंडू-काण्डू- खी० कण्डूय-कण्डू-अलोपयसोपौ सम्प्रदा० किर
वाच० । कण्डूतौ, हा० ५ अ० । अउर्वा, सु० १ । ५० ३ अ०
१ उ० । हा० । स्या० ० ।

कंडू-काण्डूति- खी० कण्डूशब्दः कण्डादिपु पठ्यते ततः
किन् । वा० ४ वि० । अलोपयसोपौ कण्डूयते, वाच० । औश-
धात्कारकयोः, कण्डूतिप्रभृतः । आ० क० ॥

कंडूय-काण्डूयित- न० नक्षेत्रि० खेने, सु० १ । ५० ३ अ० ३ उ० ।
कंडूय-काण्डूय-वि० कण्डूयत इति कण्डूयकः गात्रविधये-
के, स्या० ५ उ० १ उ० ।

कण्डूय-काण्डूय- न० कण्डूयविशेषप्रवृत्तौ, पंचा० ४ वि० ।
करणे व्युद्भूत कण्डूयमसाधने, क्षियां ऊर्ध्वं वाच० ।

कंडू-काण्डू-पुं० कण्डू-अस्यर्थे लच । कण्डूकारके श्रुते,
राजनि० । कण्डूयके, वि० वाच० । " स्वयं विवादप्रहिते वित्त-
रक्षापापित्यकण्डूलमुषे जेतस्मिन् " वित्तरक्षापापित्येन
कण्डूलविष कण्डूलं मुषं जपते यस्य स तथा तस्मिन् कण्डूः
अर्जः कण्डूरस्याऽस्तीति कण्डूलं विष्मादित्वात्मवर्थायां स-
प्रत्ययाः यथा किंशान्तरूपकमिदं कण्डूलं किंशान्तरूपकमिदं
रयन् पुरुषे व्याकुलतां कलवति एषं तन्मुक्षम विवर्तमापाडि-

त्येनासंबन्धप्रज्ञापापप्रक्षमाकस्य कण्डूलमित्युच्यते, स्या० ।
कण्डूविषाण्ड-काण्डविषाण्ड-वि० कण्डूकृतकर्तारभावि विवृत्त-
शरीरे, अर्थात्कर्मशरीरतया वा कविद् योगसम्भवे सनकुमार-
वर्धनशब्दे, " युंदा कण्डविषण्डा, उज्जहा असमादिता " सूत्र०
१ । ५० ३ अ० १ उ० ॥

कंत-कान्त-वि० कर्म शीघ्रौ कच वा-क्तः । क्षीने, " कंतपियदं-
सणा " कान्तं शीघ्रं प्रियं जनानां प्रमोदोत्पादकं क्षीनं रूपं
येषां ते तथा स० । कल्प० । कमनीयं, " सत्सिंसांकारकंतापि-
यदं सणं " शाश्वतीभ्याकारं कान्तश्च कमनीयमन एव प्रियं द्र-
व्यं दर्शनं रूपं यस्य स तथा तस्य प्र० ११ हा० ११ उ० ।
प्रज्ञा० । कल्प० । स्या० । कान्ते, खी० । क्षुभघ्नापेनत्वाद् वि-
शिष्टवर्णादियुक्ते, जी० १ प्रति० । स्या० । शोभमानं, दश० १
अ० । मन्नाकारिणि, वा० ए वि० । " बल्लभे हियपयः कंतं " ।
कल्प० । शी० । पुनरिजिषणीयं, दश० १० अ० । अजिषितं,
हा० १ अ० । क्षिप्रं, प्राचा० ५ अ० । धृतकरकीपदेच, पुं० सु०
प्र० १ ए पाहु० । पत्न्यौ, चन्द्रे, वसन्ते, हिज्जद्वे, कुडुम, न०
" नाय्यौ, प्रिङ्गुवृक्षे च । खी० मदि० । भवेत् कान्तयुगसद-
वैयमौनसालगां, इत्युक्तञ्च १२ उन्देभेदे, खी० कामदेव-
भेदे, पुं० वाच० ।

कंत-कान्त-वि० कमनीयते, यथा कृष्णवस्तुवर्णके जी-
मृताद्युपमाऽभिधीयते । " एते कंततरावेषे अशुभतरावेषेच " ।
अस्तिस्मिन्मनोहारिकीर्तिमोपचिततया जीमृतादेः कमनीयत-
रकाः जी० ३ प्रति० ॥

कंतप-कण्डर्प-पुं० स्त्रिवैशेषिके, तृतीयवर्षेयोरारुचि-
तीयौ ८ । ४ । २४ । इति तृतीयस्य प्रथमः । कामे, प्रा० ।

कंत-कान्त-वि० कमनीयस्वरूपे, विधा० १२ धु० १ अ० ।

कंतावसयमिउयुक्तमालुकुम्भसंस्थिविमिश्रचरा- खी० कान्ता कमनीयौ
विशदौ विमैतौ सुदृ अकठिनौ सुकुमारभावकेशौ कुम्भसंस्थितौ
कुम्भवृद्धौ विशदौ विशिष्टरूपगतौ चरणी यासंताः ।
सर्वेक्षणसंपन्नचरणानु युगलखी, जी० ३ प्रति० ॥

कंतस्वर-कान्तस्वर-वि० कान्तः स्वरौ यस्य स कान्तस्वरः ।
कमनीयस्वरौ, प्रज्ञा० ३ पद ।

कंता-कान्ता-खी० कामिन्यासु, हा० २१ हा । कमनीयशब्दां
वाचि, ज० २३ क० । अ० । अर्थां योगदृष्टीनां पद्यमाम् । कान्ता तु
ताराभा तत्त्वबोधस्ताराभासमानोऽतः स्थित एव प्रकृत्या निर-
तिचारमभानुष्ठानश्रुत्वापयोगानुसारिविशिष्टाऽप्रमादसविचविनि-
योगप्रधानाभीरोदाराशयमिति । हा० २० हा० । अस्याः फलम् ।

धारणाप्रीतयेऽन्येषां, कान्तायां नित्यदर्शनम् ।
नान्यस्तु स्थिरजावेन, मीमांसावहितोदया ॥ ८ ॥

(धारणेति) कान्तायामुक्तस्या नित्यदर्शनम् तथा धारणा वक्ष्य-
माणलक्षणाऽन्येषां प्रीतये भवति । तथा स्थिरभावेन, नान्यमु-
दित्यत्र हृष्येता तत्प्रतिभासाज्जायाव दितोदया सम्प्रदांमफ-
ला मीमांसा च सच्चिचारामिका भवति ।

देशबन्धो हि चित्तस्य, धारणा तत्र सुस्थितः ।
प्रियो भवति ज्ञानां, धर्मकाग्रमास्तथा ॥ ए ॥

कंतिपुरी-कान्तिपुरी-श्री० काञ्चीपुर्याम्, वाच० । अन्य-
स्यां स्थनामस्यातायां पुन्याम्, “कंतिपुरीर्देवभवं” (पार्वत्या-
यः प्रतिमाकपः) “पुराणं गमिस्सह तत्राञ्जलहिमि” ती० ।
कंतिर्दे-कान्तिपत्त-श्री० कोशस्थपुरस्थान्नाभिधानप्रेष्ठिनो
तुहितरि, आ० म० वि० । आ० चू० । (मायाशब्दे उदाह-
रणम्) अप्सरोभेदे, चन्द्रे, कामदेवभेदे च पुं० कान्तियुक्ते
त्रि० वाच० ।

कंतिविजय-कान्तिविजय-पुं० श्रीमन्मानविजयवाचकेन वि-
वृतस्य धर्मसङ्ग्रहस्य प्रथमादर्शलेखके स्वनामक्याते गणिनि,
“ज्ञानाराधनमतिना, ज्ञानादिगुणान्वितेन वृत्तिरियम् । प्रथमा-
वर्गो लिखिता, गणिना कान्त्यादिविजयेन ” ख० ४ अ० ।
कंय-कन्दय-पुं० ज्ञात्याम् अन्धविशेषे, उच० २३ अ० । स्वा० ।

कंधारिषाण-कंधारिकावन-न० स्वनामक्यातेऽवन्तीपु-
र्यन्तर्गते वने, यत्र सुकुमारोऽनशनेन मृतः महाकालमन्दिरं
च यत्र आ० क० । (अग्निस्यवैवाहाणशब्दे तद्रूपनमुक्तम्)
कंधेर-कंधेर-पुं० वृत्तभेदे, “मोदलमोदककलिकुमारिक-
थेरवरकुडा य ” ल० प्र० ।

कंद-कन्द-पुं० न० कन्दति कन्दति कन्दते कदि-अञ्ज-णि
च-अच् वा० । विले, रा० । जी० । मूलानामुपरि वृक्षावयववि-
शेषे, श्री० । ज्ञा० । रा० । सूर्यादिलक्षणे, द० ४ अ० । स्वा०
औ० । ज्ञा० । स्कन्धाधोभागकपे, प्रश्न० सं० ज्ञा० ५ अ० । भूम-
धर्मयो वृक्षावयवे, प्रश्न० ४ ज्ञा० । (कन्दाश्च सूरणकन्दाश्च ज्ञा-
तिशब्दे तच्च अर्थात्काश्यशब्दे दृष्टिनाः अनन्तजीववमपि तथै-
वाकम्) सूरणे, गृहजने, भेषे, पुं-भेदि० ।

कंदणया-कन्दनता-श्री० महता शब्देन विवरणकपे आन्त-
रधानस्य प्रथमे लक्षणे, ग० १ अ० । स्वा० । औ० ।

कन्दप-कन्दर्प-पुं० कं सुखं तस्मै तत्र वा दृप्यति कम्-दृप-
अञ्ज कुलितो द्रपोऽस्माद् वा । कामभेदे, अमरः । कन्दर्पः काम-
स्तैर्बुधैर्निर्दिष्टो धातुप्रयोगोऽपि कन्दर्पे उच्यते । रागोऽकाव्यहा-
समित्रे मोहोऽदीपके नर्मणि, आ० । व्य० । अयं नातिचारः प्रमा-
दाचरितलक्षणोऽभयदाकमेवप्रतस्य सहसाकारादिना उपा०
१ अ० । इह खेयं सामाचारी आवकेण न तादृशं वक्तव्यं येन
स्वस्य परस्य वामोहोऽंको भवति अद्वाहसांसापि न कल्पते
कर्तुं यदि नाम हसितव्यं तर्हि तदेवेति य० १ अ० । आवा० ।
आ० चू० । पञ्जा० । प्रव० । पं० व० । अष्टदृष्टः सहसने, ग०
३ अ० । आनु० । “कन्दपकलहकसिकाहादालयति” श्री०

कन्दर्पः कामप्रधानः । कन्दर्पः कामोऽदीपनवचनचेषा ” जी०
३ प्रति । कन्दर्पः कामस्तप्रधानः । निरन्तरं नमोदितनिरततया
विष्टप्राये देवविशेषे, प्रश्न० ७३ ज्ञा० । पु० । प्रश्न० । कन्दर्पकथा-
कण्ठगीते, आनु० । स्वा० । कामसम्पन्निधिं कथाय, कन्दर्प-
वति, अि० ह्र० १ उ० ।

कन्दर्पकहाकहण-कन्दर्पकथाकथन-न० कामकथाग्रहे, पं० व० ।

कन्दर्पदेव-कन्दर्पदेव-पुं० कन्दर्पोऽद्वाहसासहस्रं कन्दर्पकण-
दीप्ताः कन्दर्पाः कन्दर्पोश्च ते देवाश्च कन्दर्पदेवाः । कान्दर्पिकदे-
वेषु, तत्स्वरूपं तु “कहकहस्स हसणं” इत्यादिगाययाञ्च व-
क्ष्यते । तं० ।

कन्दर्पभाषणा-कान्दर्पनाम्ना-श्री० कन्दर्पः कामस्तप्रधाना नि-
रन्तरं नमोदितनिरततया विष्टप्राया देवविशेषाः कन्दर्पास्तोऽप्यभि-

कान्दर्पि सा चासी भाषना च पुनर्भाषाः संक्रियमावनाभेदे, प्रश्न०
७३ ज्ञा० । सा च० ॥

कंदपे १ कुक्कुटपे २,

कुअसीले ३ आविहासणकरे य ४ ॥

विम्वहितां ५ अपरं,

कंदपभाषणं कुण्ड ॥

कन्दर्पे कौकुचपुङ्गुः शीलत्वे हास्यकरश्चे परबिस्मयजननेऽपि
च विषये प्रवति कन्दर्पः कन्दर्पविषया भावना कान्दर्पिकी-
त्यर्थः । अनेकविधा पञ्चप्रकाराः । ततः उच्यते स्वरेण हसनं तथा
परस्परं परिहासस्तथा गुणोद्दिनाऽपि सह निम्बुरवकाकस्याद्यः
स्वेच्छाज्ञापोस्तथा कामकथाकथनं तथा एवं केचं च कुयति वि-
धानदारेण कामोपदेशस्तथा कामविषया प्रशंसा च कन्दर्पशान्द-
नोच्यते यदुक्तं “कहकहहस्स हसणं, कन्दर्पो अणिगुया य
संलावा । कन्दर्पकहाकहणं, कन्दर्पयपसंसा य ” तथा कुक्कु-
चो भयमचेष्टा तस्य भावः । कौकुचं तद् देहा कायकौकुचं वा-
काकथं च । तत्र कायकौचं यत्स्वयमहसंभव स्मयनादिनि-
र्देहावयवैर्वासरैकैस्तथा चेष्टा करोति यथा परो हसतीति
यदुक्तं “स्मयनयनयपददशन-उपार्थं कचचरणकञ्जभावेहि ।
न तं करेह जह ह-स्सप परो अणणा अहस्सं वा ” कौकुचं
तु यत्परिहासप्रधानिस्तैस्तैरेवमजाहैर्विषयजीवविस्तरैर्मुखाभा-
षादितया च परं हासयतीति । यदुक्तं च “बाया कुह्वमो
पुण, तं जंघ जेण हस्सप अमो । नाणाविद जीवरय, कुक्कुह
मुहस्तरप वेव ” तथा दुष्टे दाहं स्वनाथो यस्य स दुःशीलस्व-
ज्ञायो दुःशीलत्वं तत्र यत्संज्ञायावैवाशब्दार्थोऽर्थोऽर्थो दुतं दुतं
भायते यच्च शतकाले द्रव्ये धुरप्रधानवर्षावर्षे इव दूतं दूतं ग-
च्छति यच्च सर्वनामसंज्ञितं कार्यं दूतं दूतं करोति । यच्च स-
न्नायस्थितोऽपि तीर्थाद्रकवशादप्येव स्फुटतीव पतद् दुःशीलत्वं
यदुक्तं “भासह दूय दुष्टं ग-ऊय य द्रिज व्य गो व्य सो स-
रप । सव्वहयदूयकारी, कुह्वं द्विभो वि द्वियेणं ” तथा भासह-
इव परेणां विम्राणि विरूपेवन्नापाविषयाणि निरन्तरमन्वेषयद्
विषयस्नाहशैरेव वैषयचर्चनं यद् अल्पनात्मनश्च हासं जनय-
ति तत्र हास्यकरश्च । यदुक्तं “वेषयणेहि हासं, जणयतो
अण्णो परोसि च । अहहासणोपि अम्रह, घयणो व्य जेले निय-
वणो” “घयणाति ” जणरः तथा अञ्जजासमभूतिनिःकुण्डलीः
प्रहेलिका कुण्डेत्कादिनिष्ठ तथाविधप्राम्यलोकप्रसिद्धैर्यत्स्व-
यमविस्मयमानो वाहिसप्राम्यस्य जनस्य मनोविष्टममुषायायति
तत्परविस्मयजननं यदुक्तम् “सुरजाज्ञमादर्यहि तु, विम्वं कु-
ण्ड तज्जिहवणस्स । तेषु न विम्वदह सयं, अहहकुहं उपार्थं
च ” अत्र “आहट्ठि” प्रहेलिका कुण्डेरुक् अणामकप्रयाः प्र-
सिद्ध एव प्रश्न० ७३ ज्ञा० । पु० । दृशा० । पं० व० ।

कंदर्पिय-कान्दर्पिक-न० कन्दर्पेस्तद्विषयः प्रयोजनमस्य उक्त ।

कन्दर्पेषु किंसाधने वैद्यकांके वाजीकरणेऽदिके विधानभेदे, वाच०
कन्दर्पः परिहासः स येयामस्ति तेन वा ये चरति ते कन्दर्पि-
काः कान्दर्पिकाः वा । व्यवहानक्षरणयन्त्रेयव कन्दर्पे कौकुच्या-
दिकारकेषु, अ० १ शब्द० २० । तथा हि (कहकहहस्स हसणं,
इत्यादि वतवोऽपि कन्दर्पनाचणाशब्दं दृष्टिनाः) कामकन्दर्प-
प्रधानकैलकिगिषु नानाविधाहास्यकारिषु, श्री० । हास्यकारिषु
अपदप्रायेषु देवविशेषेषु च प्रश्न० ७३ ज्ञा० । अथ० १ अ० ।

कंदपिया-कन्दर्पिकी-खी० कन्दर्पः कामस्तत्रधानाः षड्रयाया
देवविशेषाः कन्दर्पा उच्यन्ते तेषामिव कान्दर्पिकी । असंक्रियना-
यमार्जने, वृ० १ उ० । (कन्दर्पभाषणा शब्दे व्याख्यातम्)

कंदप्युषस-कन्दर्पोपदेश-पुं० विधानद्वारेणैव कुर्वति, हास्या-
विप्रवर्तने, पं० व० ।

कंदभोग्य-कन्दर्वाभोजन-न० लुप्यत इति भोजनं कन्दः स्त-
र्याद्विस्तृत्य भोजनं तदेव वा भोजनीमिति । कन्दाहारे, तच्च पा-
ञ्चयामिकानां प्रतिषिद्धम् स्था० ९, उ० ।

कंदमृत-कन्दवत्-त्रि० कन्दः मृत्तानामुपरि वृक्षावयवविशेषः
सोऽस्यास्ति मनुष्यवयवेष्वेव रुचिम् प्रशंसायां वा । कन्दप्रचुरे,
प्रशस्तकण्ठे च खी० । इ० ।

कंदभाण-कन्दत्-त्रि० शोकात्म्यद्वार्यानि मुञ्चति, इ० १९ अ० ।

कंदमूल-कन्दमूल-न० कन्दस्य मूलमस्य । मूलके, राजनि० इत-
रेतरद्वन्द्वः । कन्दं सूते च "उद्गिरिपथ्ययणा सद्यथयणा तसि
कंदमूलकम्" वृ० १ उ० ।

कंदर-कन्दर-न० कम् उल्लेखे दीर्यते ट-कर्मणि-अप० आर्द्ध-
के, छन्द्रे च राजनि० रञ्जे, इ० २ अ० । रुमिविचरे, ज० ए० १
३३ उ० । कुहरे, "विसमगिरिकंदरकाशेसाविष्टा" विष्णु० १४
३ अ० । संस्तुतायां गिरिगुहायाम्, आचा० १२ अ० २, क० २ उ० ।
इ० । दृथ्याय, खी० खी० प्र० । कन्दरसन्निभकृपदेशार्द्रा, त्रि० कं
गजशिरा दीर्यतेऽनेन करणे अप० अङ्गोष्ठे, मेदि० ।

कंदरकम्पायतण-कन्दरकम्पायतन-न० यच्च कन्दरपरिकर्म कि-
यते तादृशे स्थाने, आचा० १२ अ० २ अ० २ उ० ।

कंदरगिह-कन्दरगृह-न० गिरिगुहायां, गिरिकन्दरे च । स्था०
५ उ० । अ० ।

कंदरविल-कन्दरविल-न० गुहाद्वारेण रञ्जे, "हिगुहययाउ
कंदरविलवंतस्स" उपा० १ अ० ।

कंदरी-कन्दरी-खी० गुहायु, इ० १ अ० ।

कंदल-कन्दल-त्रि० कदि-अश्वच-कलापे, उपगमे, कल-
ध्वने च मेदि० । अपवाते, शब्द० । वायुदे, कपात्रे च धर-
विः । भोजे, पुं० ज्ञाप० । प्रत्यप्रसतायाम्, इ० ६ अ० । प्रारेहे च-
न० "सज्जुजनीकडुपकडुदलसिद्धिचकलियपु" । इ० १ अ० ।

कंदलग-कन्दलक-पुं० एकवचनरूपद्वयवचनपञ्चेनियतिर्य-
भ्योनिकजीवविशेषः, प्र० १० १ पद ।

कंदलसिलिध-कन्दलसिलिध-पुं० कन्दलप्रधाने वृक्षविशे-
षे, इ० १९ अ० ।

कंदली-कन्दली-खी० कन्वल-गौरा० ऊर्ध्व-मृगनेदे, गुल्मभेदे
च मेदि० । कन्दनेदे, वस० ३६ अ० । गुच्छनेदे, प्र० १० १ पद ।
हरितनेदे, आचा० १२ अ० ५ उ० । वलवभेदे, प्र० १० १ पद । ज०

कंदलीमध्य-कन्दलीमस्तक-न० कन्दलीमध्यवर्तिनं गर्भं,
आचा० १२ अ० ५ उ० । कन्दल्या मस्तकसदृशवयवे, य-
क्षित्वाऽन्तर्तमेव ध्वंसमुपयाति आचा० २ अ० ५ उ० ॥

कंदलीसीस-कन्दलीशीर्षक-न० कन्दलीस्तवके, आचा० २
अ० १ अ० २ उ० ।

कंदार-कन्दार-पुं० कन्दमानाहाकं वानप्रस्थनेदे, जी० ।
नि० १ अ० २ उ० ।

कंदिय-कन्दित-न० कदि-जाले-क- । आङ्गने, मेदि० । योषायां
चीत्कारशब्दकथने, शब्द० । ध्वनिविशेषकरणे, प्र० १ अ० ५ उ० ।
१ अ० अव-आकन्दौ च प्र० १ अ० २ उ० । अ० । अन्तरकायानामुपरि
अन्तरजातिविशेषे, पुं० प्र० १ अ० ५ उ० । अ० ५ उ० । प्र० १ ।

कंदियसङ्-कन्दितशब्द-पुं० प्रोपितनन्दकाणां विरहिणीर्वा म-
नूयियोगः-आङ्गने, (वस० १९ अ०) आकन्दके शब्दे, "कं-
दियसङ् वा सुप्रमाणस्त यंत्रकस्स तं कंहं " वस० २ अ० ५
कंदिसिय-कान्दिशुक-त्रि० कं दिशं यामिर्थाय तदाहति मा

शब्दादिभ्यः उपसंख्यानत् उक्तं धृषो० मयू० आकृतिगमनत्वात् स-
मासः । कदि-चैक्ये जावे-इ । कदिः चैक्यस्य । शोकस्-
त्वेन करणार्थत्वाद्भूषणार्थकता जावे-वच्च कदिश्च शोकः अ-
भूषणश्च विद्यते अस्य वा अण् । जयतते पक्षार्थेन, अमरः ।
कान्दिशोकः शतामीकः कान्दिभ्याः परता० गमत् " अ० क० ।
कंदु-कन्दु-पुं० खी० स्कन्द-ठ-संज्ञापक्षः । मातृकादिपवन-
भाजने, वि० ३ अ० । सेनाञ्च प्र० १ अ० १ इ० । तप-
लादेर्भोजनप्राप्तमात्रे च । वृ० १० १ अ० ५ अ० ।

कंदुकुञ्जी-कन्दुकुञ्जी-खी० होहमयपाननजगज्जिह्वे, वस०
१७ अ० ।

कंदुग-कन्दुग-पुं० कं सुखं दादति-दा-डु-संज्ञायाम् कन् । क-
न्दु-यायादिकुमरकीडनकथने कन् वा । वत्सादिनिर्मितं गोश-
कारं कीडासाधने मेव इति प्रसिद्धेऽर्थे, वाच० (कडुग-
न्यादिशब्दाः कंदुगादिप्रकरणे उक्ताः) साधारणवचनस्पतिवि-
शेषः, पुं० प्र० १ पद ।

कंदुड-उत्पन्न-न० गोणादयः = १ । २ । उ० । इति उत्पन्नस्थाने
निपातः । प्र० । कर्मलं, क० ।

कंदुमोक्षिय-कंदुपक-त्रि० जलोपसेकं विना कन्दुपाके, पक्वं
तण्डुलादिवृक्षतया घट्टणकुशार्द्रौ, खी० । अ० ।

कप-कप्प-पुं० कपि-चक्षने-पञ्च-यात्रादिचक्षने, वेपथौ, कप्प-
क्षने स च यात्रादिवा प्रेरणात् स्थावरस्य भूमादेर्भवेति देहादे-
स्तु मनसो विकारनेदे वातादिघातुना च चान्द्रान् भयनि वा-
च० । उक्तं च "प्रकामं वेपथे यस्तु कप्पमावस्तु गच्छति" । कक्षा-
पञ्चजं तं विद्याभुक्तसन्निविधमन्त्रम् आचा० १२ अ० ५ उ० ।
कप्प-त्रि० कपि-णिच्-कर्मणि-यत्-कृत्वाप्यं, वाच्यं, आतु० ।

कपण-कप्पन-न० चक्षने, मेदि० । निच्-त्युट्-कप्पयतिरिति, त्रि०
शिशिरे अतौ, पुं० अश्वभेदे, सान्निपातिकज्वरनेदे च वाच० । भा-

वेत्युट्-शीतजलाच्चेदनादिना शीतकाले गान्धात्कप्पजनेन, स०
कपमाण-कपमान-त्रि० चक्षनस्यजावे, कटप० । वस० ।

कपिपु-कप्पिपु-पुं० कपि-इष्टरुच्येन, वृक्षभेदे, स च क-
श्चनेदः शब्दे कपिपुष्टौ कपिपुष्टौ वाच० । द्वारवस्था-
मन्वकवृक्षेणार्धगयतुपत्तये षष्ठे पुत्रे, अर्थं च नैमिजिना-
न्तिके गृहीतप्रमज्यः शकुञ्जये सिद्ध इति अन्तगद्गद्शा-
ङ्कस्य प्रथमवर्गे षष्ठ्यध्वने स्मृतित्वे तत्र गीतमकुमारचरित-
वज्रायनीयम् अन्त० १ वगे ।

कामिदय-न० पञ्चाशत्याय्यैश्चैवराजधान्याम्, प्र० १० १ पद ।
इ० । प्र० । उत्त० । आ० । अ० । सु० । कामिदय-
दयः । कामिदयपुं० अतानां तीर्थकृमद्वाराजानां सङ्गदेहो-

ल्लुखः स वैद्यः, गंगामूलचिन्नसिद्धि-विमलजिणाययणमण्डरासि-
रिस्तः । केषमि समासेन, कंपिलपुरस्तः कथ्यम् । अन्त्य द-
देव जंहुदिषा दीक्षे दक्षिणाजहारहसंके पुष्पविस्त्राय पंचाक्षा नाम-
जणवशो । तस्य गंगा नाम महान्तरंगभेगभियगङ्गासिद्धमा-
णपायारजितियं कंपिलनाम नयनं ३ तस्य तेरससो तित्ययो
विमलनामा इक्ष्वागुत्तरपदे व कथयमनरिन्दनो सामा देवी
कुम्भसिन्धुमुखा हलोमो वराहलक्ष्मण जन्मकथनयणो यजो ३
तस्य तस्सेव जगवशो चयणजम्मणरक्षाभित्तप्रदिकन्नाकेवल-
नाणलक्षणाई जायाई इन्नाषि तस्य पपसे पंचकङ्काणयं नाम
नयनं रुदं ४ अथ तस्सेव भगवशो सुअरल्लजणत्थणं पडुब्ब
केयहिं महिमा कया । तस्य व सुभगवत्तिं पसिद्धिमुवगतं तस्य
नयनं दससो चक्यव्ही हरिसेणो नाम संजाओ । ५ तथा दुवाह-
ससो सव्यज्जो बंधवत्तनामा तथेव समुत्पन्नोदेतदा बीरजि-
नविज्वाणओ दीहिं सपहिं वीणाए समहिंहिं वरिसाणं मि-
हिंसाए नयीए लच्छिहरे केइ पन्नामिगीरीं आयरियाणं को-
मिन्ना नाम सीसो तस्य आसमिन्ना नामं सीसो अणुत्पवाय-
पुवे नेउत्थियत्तुम्भिं छिन्नच्येयणे व वत्तव्याए आत्तावगं
पढंतां पिप्पकिन्नां चउत्थो निहयो जाओ । समुच्चेइहिंदि प-
रंतिं यं कंपिलपुरमागं तस्य खंरक्खा नाम समणोवा-
सगा तं अकुपपात्ता तेहिं भयणं उववत्तीहि व पडिवाहोओ ७
इत्य संजयो नाम गया होत्था सो अयारदीपगओ कंसउजा-
णमिपिह एव पांसो तस्य गहनजिं अणुगारं पालिसा सं-
विमो नव्यदत्ता सुगई पसो ८ इत्थेय नयेर गागळीकुमारो पि-
ट्टी चंपादिसासमहासामाणं भाणिज्जो पिउरजसवरेण पुसो
आत्तो सो अ नेहि माउलोई इने व राओ आइविसा पिट्टी चंपा-
रओ अहिस्सा । तेसि व गोअमसामिपासे दिक्खा गहिंया
कालकसेण गागळी वि अम्मापिउसहिंओ गोयमसामिपासे जि-
णदिक्खं पडिनाओ सिट्ठो अ इत्थेय नयेर दिव्यमउरयणवि-
विअमुत्तणपत्तकेण नामपिज्जेण दुम्भुहां नाम नवरई कामु-
महमं ईदकउअलीकविचुसिं महजजणजणियहिंउसका-
रं वट्टं हिणंतरे तं वेव भूमिं पडिंय पापहिं विलुपमाणं अण-
दसमां ८ दण इहिअणिहिसमुपदिक्किय पत्तयमुज्जां जाओ ।
१० । इत्थेव पुरे हो वडमहासई इत्यनरिन्दमहापुत्रा पंचाई व-
रवाणं सयं चरमकासी ११ इत्थेव पुरे थम्मरई नरिंदो अंगुलिअग-
रं वट्टकलेमियनरिंदिवमनसदासुअवणेणं पिसुणं कवि-
एण कासीसरेण वि गहिओ वेसमणेण थम्मणभावेण सबलवा-
हणं परवत्तं गमणगामेणं कासीए मेउं नित्यागिंओ तस्सेव स-
म्मानभायणं जाओ १२ इच्छाई अणमसंवहाणगरयणनहीणं एव
नयनं महातित्थं इत्थ तित्थजत्ताकरणं प्रविअओ आजिणसायणं
पत्तनायणं कुणंता अज्जिनि इह सोअप्रलोअसमुदाई तित्थयर-
नाममुचं “वापस्त्रियकुक्कमारउणा, कंपिलपुरस्तः पथरतित्थस्तः ।
कप्पपढंतअसदाइ य, जणई जिणप्पहो मूरी । ११ ।” इति का-
म्पिलपुरकथः ती० । मलयजपत्तनः १३० १३ अ० ।

कंपिलपुर-काम्पिल्यनगर- न० पाञ्चालप्रधाननगरे, “कंपिले
नयेर राया वडिअबलवाहने नामेण संजओ नाममिअं उ वणि-
माए ” उच० १८ अ० ।

कंपिलपट्टण-काम्पिल्यपत्तन- न० काम्पिल्यपुरे, “समुच्चेइ
वडइ सोअथ, यथी काम्पिल्यपत्तनम् ” आ० क० ।

कंपिलपुर-काम्पिल्यपुर- न० पाञ्चालप्रधाननगरे,

“पंचालेषु जणवयसु कंपिलपुरे नयनं तस्य दुम्भुहां राया ”
उच० ए अ० । राजपुहापरमको नगरे व । यत्र खण्डरक्ता-
जिन्नामैः श्रावकैः सामुच्चेदिकनिहयाः संबोधिताः । विदो० ।
आ० म० छि० ।

कंवल-कम्बल- पुं० कम्ब-कलव-कुं कुत्सितं शिरोऽम्बु वा ४-
वति बल संवरं, मन्त्र-वा सर्पभेदं, क्रीडा वा । जले, उल्लङ्घनं
व मेदि० । मृगनेदे, पुं०छी०जटा० । साक्षात्ताम्, विपा० १ अ० ।
श्रीणिके, आचा० १ अ० ६ अ० २ उ० । कटपे, । वृ० १ उ० ।
वर्षाकल्पार्थे, द० ६ अ० । कर्णामये जीनादी, ज० १३२० एउ० ।
वासांविशारे, प्रअ० २ १०५ अ० । आविके, पात्रनियोगे, आचा०
१ अ० २ अ० । तथा केयलांशिकाशरीरनपके संयुक्तेज्जिवा-
नामन्यासिरस्ति न वेति । अत्र केवलिशरीरस्यपेकं वक्ष्यायिष्या पद-
पद्यो बहवः सपद्यन्ते इत्यङ्गाणि त्रेदश्वये स्फुरन्ति भेदराणीति
इ० । (वन्यशब्दे तद्गुणम्) स्तनाभस्याते गावृषे, सत्वाभजा-
नेन मूत्रा मागकुमारोपपन्नः । अल्फा चैवम् ॥

महुराए जिणदासो, आनंशिविवाहाणउववासो ।

मंटीरमित्तवत्तं, जसे नागाहिआगमणं ।

व्याख्या कथंनकाज्येया सा वेधय ।

इहास्ति अम्बुहीनान्त-भेदतत्त्वमण्डलम् ।

नगरी मथुरा नाम, यथा कामिनकामयुक् ॥ १ ॥

जिनदासो वल्लुकः पत्तम, आवकः परमावहतः ।

अर्थक्रमः सदा यस्य, मानसे राजहंसिनि ॥ २ ॥

जिनदासी प्रिया तस्य, प्रियङ्गराजदरोना ।

धर्मं रक्षः स कोऽन्यस्या, न यो योगभृतामपि ॥ ३ ॥

कामान्तरदिशोपाचै-कान्तरमन्त्राचार्यौ ।

कुमारत्वेऽन्यभूतौ तौ, गुरुणासुपदेशतः ॥ ४ ॥

देवयोगात्तयोरेवा-अन्यापानिहस्ततः ।

ब्रह्मभङ्गभयाजितौ, तौ नित्यं मन्त्राचार्यौ ॥ ५ ॥

तौ त्यक्कारमसंरज्जो, प्रत्याख्यातचतुष्टयौ ।

कलान्तराजितद्वयौ, धर्मकर्मकर्मभेदौ ॥ ६ ॥

धार्म्यं प्रतिदिनान्ते, कर्महस्तप्रगुणकृतैः ।

गोरसेगोकुलायतैः, प्रत्यहं कृतभोजनौ ॥ ७ ॥

विस्मयं कृतदेवावोः, गुरुव्याख्यारसाजितौ ।

सायं प्रातः प्रतिक्रांति-कारिणौ प्रविशास्तम् ॥ ८ ॥

(कलापकम्)

तदानीं जिनदास्याश्च, गोकुलिन्याश्च चेतसः ।

उपप्रायां भेलोऽम्बु-रुद्रायमुन्नयोरिव ॥ ९ ॥

निमन्त्रितौ गोकुलिकै-विवाहापक्रमेऽथ तौ ।

ऊचतुः कपि नायावो, धर्मो वायत नै यतः ॥ १० ॥

वक्षामरणकुण्डादि-विवाहायोपकारि यत् ।

तथा कपूरकन्द्यी-कुङ्कुमायं च शुभनाम् ॥ ११ ॥

ते तदपित्तमाद्या, विवाहं व्यपहृतम् ।

मन्त्रं वैवाहिकं तयोः, जह्म शोमानिशापिनी ॥ १२ ॥

विवाहातिक्रमेऽथ, नयोनियाय्यमायन्त ।

हर्षात्कैवल्यं शाल्यादि-भोजनौ द्वौ च गोकुलौ ॥ १३ ॥

आर्द्रं सर्वमन्ययद्, गोवृषी मेच्छतः पुनः ।

अनिच्छन्तोरपि तयो-वपञ्चा नौ तत्र ते ययुः ॥ १४ ॥

द्यूनी आढोऽथ मांथे च-सहोको वाहयिष्यति ।

प्रास्तुकेभ्यारिपानीये-स्तदासातामिहायम् ॥ १५ ॥

कंबल

अथ कर्मकरं चक्रे, स तयोः प्रतिचारकम् ।
यथैतौ सुखमेधेते, पुत्रकाविषयच्छकौ ॥ १९ ॥
विधत्तं पुस्तकम्यास्यां, स अकार्यं च पर्युत ।
तत्र शुभा भद्रकौ जातौ, गावौ तावपि संहितौ ॥ २७ ॥
न आदौ यद्दिनेऽजाति, नास्ति तस्मात् तावपि ।
ततस्तौ प्रति भाषोऽप्यु-चया साधर्मिकाविमौ ॥ १८ ॥
कम्बलः शयनश्रोति, कृतोत्पन्ननामकौ ।
संजाताज्यधिकस्नेहस्तयोः सारं व्यवहारम् ॥ १६ ॥
अनन्यसदृशी रूपाद्या, घासा तेजोमयाविष ।
हरोक्ष इव मूर्खी द्वे, अनायुच्छयैव गोवृषौ ॥ २० ॥
भयदीरमशयात्रायं, बाहकासिद्धुहली ।
वयस्यो जिनवासस्य, तौ निनाय परेद्यधि ॥ २१ ॥
बाहकलीं ततस्ताम्यां, कृत्वा अयमयाविष ।
तद्देवानीय तत्रैव, विमुच्य प्रजति स्म सः ॥ २२ ॥
वैश्याद्यागतः श्रेष्ठि, भान्तौ तौ वीक्ष्य दुःखितौ ।
धूलाधूसरसबाह्वी, तोत्रतोदोत्थयोचितौ ॥ २३ ॥
हात्वा तयोर्मिषकृतं, दुष्कृतं तच्च तादृशम् ।
शासयित्वा तदङ्गानि, चारिचारिमदौक्यम् ॥ २४ ॥
तौ न चारिमचारिष्ट-मवातां वरिष वा न च ।
तिर्यग्यैधमथाकार्यां-वर्शयत्तावुचयः सः ॥ २५ ॥
भद्र ! भद्रौ मृदु पत्नी, वृष्टितावतिबेदनात् ।
देहि पर्यन्तपायेय-मेतयोः ससितं पयः ॥ २६ ॥
तं विमृज्य तदाऽजाज्य, दौक्यमास तपुः ।
पयनुत्तौ न तदपि, हात्वा पर्यन्तमात्मनः ॥ २७ ॥
कृषावनशनेच्छौ तौ, वृष्टित्वा अश्वान् ददौ ।
पर्यन्ताराधनां श्रेष्ठि, कारयामास चाङ्गिलाम् ॥ २८ ॥
कृतान्यकृत्यै कृत्यै, ममस्कारधनौ रतौ ।
तौ विषोदपयघेतां, देवौ नागकुमारकौ ॥ २९ ॥
आ० क० । (ताम्यां मौल्यं श्रीवीरमुपसर्गयन् सुदाहः पर-
जित इति वीरयुधे)

कंबलरयण-कम्बलरत्न-० कम्बलकम्बले, "उपदे करेह सीयं,
सीए उष्ट्रस्य पुण करेह । कंबलरयणालीनं, एस सहाबो गु-
णयवो" सूत्र० १ सू० १३ अ० ।

कंबलसाराय-कम्बलशाटक-पुं० कम्बलरूपे शाटके ।

कंबलमारुणेणं जेतै । आर्वादिपरिवेदिष समाणे जाच-
तिर्य उवासंतरं फुसिचाणं चिह्नइ विरुद्धे वि य णं समाणे
तावड्यं चेव उवासंतरं फुसिचाणं चिह्नति हंता गायमा ।
कंबलसारणं आर्वादिपरिवेदिष समाणे यावति य चेव
चिह्नति ॥

कम्बलशाटकः कम्बलरूपः शाटकः कम्बलशाटक इति व्यु-
त्पत्तेः । आर्वादिष्टः परिवेदिष्टो गाढतरं सम्येक्षितः पश्वभूतः
सन् यावत् अवकाशान्तरं यावत् आकाशप्रदेशानित्यर्थः । स्पृ-
ष्ट्वा अवगाहा तिष्ठति (विरल्लप्यतीति) विरल्लितोऽपि विरली-
कृतोऽपि तावदेवाकाशान्तरं तावदेवाकाशप्रदेशान् स्पृष्ट्वा ति-
ष्ठति जगवानाह । "हंता गायमा" इत्यादि हन्तेति प्रत्यक्षधारण-
मेवमेवेति गौतम । यत् "कम्बलसारण्यमि"त्यादि तदेवमेवेति-
ऽन संक्षेपायः यावत् एवाकाशप्रदेशान् सम्येक्षितः सन् कम्ब-
लशाटकोऽवगाहायतिष्ठते तावत् एवाकाशप्रदेशान् जितनीह-

तोऽव्यवगाहायतिष्ठते कंबलं घनप्रतमात्रकृतो विशेषः । प्रवेश-
संख्या तुज्यत्रापि तुल्या । उक्तस्यायमर्थोऽन्यत्रापि नेत्रपटमधि-
कृत्य "अहं बलु मह्यमाणां, नेत्रपटो कोटिनां मह्यमस्मि । त-
स्मि वि तांश्च शब्देषु कुसह पश्ये इति" प्रज्ञा० १५ पद ।

कंबु-कम्बु-पुं० न० कम्बु इत्युक्तं कम्बु गतौ । मुगयवा-उन्-वा
वाच० । शब्दे, च० ३ अथि० । स्या० । "अज्ञोयणरदुयाए कम्बु-
गं मेष्ठेउं ताव अणेण जग्गं" आ० प्र० ङि० ॥

कंबुवर-कम्बुवर-पुं० प्रधानशब्दे, "कंबुवरसरिसगीवा" कम्बु-
वरणे प्रधानशब्देन सदृशी उन्नतवद्विग्रथयोगाज्यां समाना श्री-
वा कण्ठो येषां ते तथा तं० । जी० ।

कंबोय-कम्बोज-पुं० इतिभेदे, शङ्खनेदे, मेदि० । पम्बनदं समार-
ज्य म्बेज्जाइक्षिणपूर्वतः कम्बोजदेश इत्युक्ते देशे च वाच० ।
"सबसि अहा से कंबोयाणं आइसे कंधए सिया" यथा कम्बो-
जानां कम्बोजदेशोऽज्ञानानामध्यानां मध्ये उक्त० ११ अ० ।

कंस-कंस-पुं० न० कंस-स. कांस्ये, स्वर्णरजतादिनिमित्ते पान-
पात्रे, आढक इति प्रसिद्धे परिमाणं च अस्त्री० वाच० । करोटि-
कादौ पात्रे, दश० ६ अ० । कृष्णमातुसे मयुराराजे, प्रज्ञ० १ अथ.
द्रा. ४ अ० । (तत्कथा सर्वो बसुदेवहिगङ्गाः समवसेया) अष्टा-
शीतिमहाप्रदहानां द्वाविंशे त्रयोविंशे च महाप्रदे, स्या० २ ज०
३ उ० । "दो कंसाहति" सूत्रास्तीं द्वाविंशे मय्यते स्या०
२ ज० ३ उ० । कल्प० । सूत्र० ।

कांस-पुं० कंस-संभासादिष्वनुस्वारे ङ १ उ० । इति आतोऽन्यं
प्रा० भांसेवापि । ङ १ । ३९ । इति अनुस्वारस्य वा ह्रस्व । सु-
क्ति अत्र न प्रा० । कंसाधिष्ठितोऽजहंशाजिजन नरादौ, वाच० ।
कांस्य-कंसाय पानपात्राय हितं कांसीयं तस्य विकाराः । यत्र उ-
द्योयः वाचः । त्रपुकाग्रसंयोगजे, प्रज्ञ. अथ. द्रा. ४ अ० । स्थलकको-
लकादिरूपे धातुभेदे, ग. १ अथि. । कम्बमानविशेषे च उपा. ङ अ. ।
कंसगाज-कंसनाज-पुं० अष्टाशीतिमहाप्रदहानां त्रयोविंशे प्रदे,
सू. प्र० २० पादु० । अं० प्र० । कल्प० । अस्य कंसवर्ण इत्यपरं
नाम कल्प० ।

कंसताल-कांस्यताल-न० कंसाजिपात्रे आतोऽन्यभेद, जी० ३
मति० । "मदुसयं कंसाजिपात्रं" रा० । आचा० । आ० सू० ।

कंसपत्नी (पाई)-कांस्यपात्री-स्त्री० कांस्यनाजनिशेषे, स्या०
एज० । "कंसपाई व सुकनोए" कंस्वपात्रीष मुक्तं तोयमिव तोयं
स्नेहं येन स तथा । यथा कांस्यपात्रं तोयेन न क्षिप्यते तथा
जगवान् स्नेहेन न क्षिप्यते इत्यर्थः । कल्प० ।

कंसपाय-कंसपात्र-न० तिलकादिकांस्यभाजनं, "कंससु कंस-
पायसु, कुम्भोपसु वा पुणे । लज्जतो असणपाणाहं, आयरो परि-
रस्सह" दश० ६ अ० आचा० ।

कंसभायण-कांस्यभाजन-न० कांस्यपात्राद्यम्, "सुविमलवरकं-
सभायणं चेव सुकनोए" प्रज्ञ० २ सं० द्रा० ५ अ० ।

कंसवक्ष-कंसवर्ण-पुं० अष्टाशीतिमहाप्रदहानां त्रयोविंशे महाप्रदे,
"दो कंसवक्ष" कंसनाम इत्यपरं तस्य नाम अं० प्र० २० पादु० ।

कंसवस्था-कंसवर्ण-पुं० अष्टाशीतिमहाप्रदहानां त्रयोविंशे
प्रदे "दो कंसवक्षामा" स्या० २ ज० ३ उ० । अं० प्र० । सू. प्र० ।

कंसाला-कंसताला-स्त्री० द्वादशानां नृत्यनिर्घोषाणां सप्तमे,
निर्घोष, जी० । न० ।

कंसातिया-कंसातयालिका-कंसातये, जी० ३ प्रति० ।

कंसिया-कंसिका-स्त्री० ताजे, हा० १७ अ० जी० । आ० म० प्र० ।
कंसिकातागव्यमध्यस्तिकास्ये वादित्रे, आचा० ३, छु० ।

ककाररकारगकारधकाररकारपविधसि-ककाररकारगकार-
रयकाररकारप्रविभुक्ति-न० ककाररकारगकारधकाररकारपविधसि-
नयके पञ्चदशे माव्यविधे, रा० ।

ककुध-ककुद-न० गोपादयः । २ । २ । ७४ । इति निपातनात् द-
धितस्य धतितः घुवाङ्गे, प्रा० ।

ककुद-ककुद-न० गोपादित्वाद्दस्य धः । तस्य इः । चिह्ने, "राय-
ककुदा" राज्ञो नृपतीनां ककुदानि विश्वानि स्या० ४ अ० १८० ।
प्रधानं च । हा० १७ अ० । जी० ।

कक-कक-पुं० कक-क-तस्य नेत्यम् घृतनैलादिपाकसंस्कारवि-
शेषे विमोक्तवृत्ते, विष्णुयाम्, चिह्ने, पापं च भेदि० । तुरुकनाम-
गन्धकस्य राजनि० । घृततलादिपाके देवे गोपाधिरूपेभ्यः, घा-
व० । चन्दनकटकादी, प्रसूयादिषु गोमेषु क्षारपातने आत्मनः श-
रीरस्य देशतः सर्वतो वा होत्रादिभिस्त्वहंसेन, प्रव० ३ हा० ।
होत्रादिभिरुपसमुदायेन शरीराहृतनके, मूत्र० १, ७० ९ अ० ।
"ककं उव्वहण्ये" छव्यसंयोगेन वा ककं कथितं ति० च० १७० ।
पापे वञ्चनेकायाय सतमे गोमोहनीये कर्मणि, स० । ककं
हिंसादिकेषु पापे तन्निमित्तो यो वञ्चनाभिप्रायः स ककमेवो-
च्यते भ० १३ हा० ४ व० ।

ककगुरु-ककगुरुक-न० भाषायाय, प्रव० १ अ० ७ हा० २ अ० ।

ककगुरुकारक-ककगुरुकारक- पुं० भाषाकारके चौरभेदे,
प्रअ० सं २ हा० २ अ० ।

ककड-ककट-पुं० कक-प्रत्यं चिभेदके, प्रव० ४ हा० । पंचा० ।
क्षुद्रामसकयकृष्णलके, वृक्षभेदे, जलजन्तुभेदे, कुञ्जरे, पकि-
भेदे, अश्वानुवृत्ते च भेदि० ॥

ककडग-ककटक-न० ककट-इव कायति कै-क-क-प्रत्यं, कक-
टो वृक्ष इव कायति कै क इक्षभेदे, शब्दचिन्ता० । स्वायं कं कु-
हरी अमरः । इदयस्ये वायुविशेषे च । "आसस्स जं धावमा-
णस्स दिवयस्स जगयस्स अंतरा एथं जं ककडए नामं वाय-
समुत्थिण जणं आसस्स धावमाणस्स खुक्खु सि करंइ" भ०
१० हा० ३ उ० ।

ककडजल-ककटजल-न० ६ त० चिन्तकमध्यवर्तिजने, प्रव०
४ हा० । ककटाव्यकवधिवेगमभिभेदके च । पञ्चा० ५ वि० ७० ।

ककडजला-ककटजलादि-न० ककटकानि विभटकानि तम्-
धध्यानि जडं तदादिष्वेय नमस्कटजलादिकम् । ककटाव्यकव-
धिवेगमभिभेदकादिपानके, पञ्चा० ५ वि० ७० । आदिशब्दात्-
जुष्ट्राज्ञाविधिपणिकापानककुरवादिपरिचरेः परतत्सर्वे पानक-
म् प्रव० ४ हा० ।

ककडिया-ककटिका-स्त्री० चिभटिकायाम्, "पंखुचरिककडियाइ
पंच तह खाइमं पंचा० १० वि० । पि० ।

ककडि-ककटि-न० ककट-डि० । शास्त्रशौ, भेदि० । सपे, श-
ब्दरत्न० । देवदाशीस्तायाय, घोषिकावृत्ते, राजनि० । उक्त० ।

ककर-कर्कर-पुं० ककर-हासे, दण्डे, भेदि० । चूर्णसाधने कुट्ट-
पायाणकषये ककरे, ददे, कठिने, त्रि० भेदि० । मुने, शब्दचि० ।
"ककरेहि विप्रध" आ० म० हि० ।

ककरण्या-कर्करण्या- स्त्री० शायोपध्यादिषोऽश्वचनगजै-
रुचये, स्या० ३ हा० ३ व० (एषा च साधुनामहिता)

ककराद्य-कर्कराद्यित-न० विषमा धर्मवतीत्यादिवाक्याद्योवा-
रणे, भाव० ४ अ० । "अदो विसमा सीतला धम्मिहा दुग्गं
धादि ककरादितं" कुत्तिसं रसितं कुत्तिसं कककरसरसितं श-
क्यइतम् । आ० च० ४ अ० ।

ककस-कर्कश-पुं० कश्मिर्यवृत्ते, अमरः । इक्षुवृत्ते, कक्ते च हेम० ।
साइसिके कठोरे च त्रि० अमरः । अरुद्राङ्गनया कठिने,
" निरुहयस्सरसजोव्यणकस्तत्तुणवयजायमुवगायो " क-
र्कशोऽरुद्राङ्गनया यस्तुणः श्री० प्रअ० । " विपुला ककसा-
पमाडा चंडा दुडा तिब्बा दुरादियासति " एकाग्र्यः । धिया०
१, ७० १ अ० । परं, प्रव० ३ हा० । कर्कशाव्यमिव कर्कशः ।
अनिष्ट, म० ७५० ३३ व० । उपा० नम्रताया अजावाक्षिपुते, उपा०
३ अ० । कर्कशा-उ० । कर्कशेव कर्कशः । कर्कशास्पशं पादितयां
चपट्यां वा वेदनायाम्, स्याः १४ हा० । किमुक्तं प्रयति यथा
कर्कशापाणसंघर्षः शरीरस्य क्षण्णानि मोदयति एवमात्मप्रदे-
शात् मोदयन्ती वा वेदनेनापजायते सा कर्कशा रा० । चर्षिता-
रायां वञ्चि । आचा० ३, २५० ४ अ० १ उ० । वृक्षिकाशीवृत्ते,
राजनि० ॥

ककसवित्रः कुहाडावकण्डक-कर्कशविकटस्फुटादोपकरण-
दत्त-पुं० कर्कशो निष्ठुरो नम्रताया अजावाविकटा विस्तीर्णो यः
स्फुटादोपः कणाग्रमरं तत्करणे दृक्कः । पञ्चविकाशानिपुणे
सर्वे, उपा० २ अ० ॥

ककसवेयणिज-कर्कशवेदनीय-न० कर्कशरीरद्वयैवेयन्ते या-
नि तानि कर्कशवेदनीयानि । स्कन्दिशाब्दाव्यसाध्नाभिधेति ।
असातवेदनीयेषु कर्कशेषु ॥

अत्यि एं भेते । जीवाणं ककसवेयणिजा कम्मा कज्जं-
ति । इति अत्यि । कहणं जंते । जीवाणं ककसवेयणिजा
कम्मा कज्जंति गोयमा । पाणाद्वाएणं जाव भिच्छादं पण-
सल्लेणं । एवं खलु गोयमा । जीवाणं ककसवेयणिजा कम्मा
कज्जंति । अत्यि एं जंते । नेइयाणं ककसवेयणिजा
कम्मा कज्जंति गोयमा । एवं जाव वेयाणियाणं । भ०
७ श० ६ उ० ॥

ककसुरि-ककसुरि- पुं० उकेहागच्छाये देवसुरसुरिष्ये
सिखरेश्वरी, हेमचन्द्राचार्यकुमारपाशराज्यायमयमन्युनातः
वैद्यवासिनापुत्र पराजिते भार्याजितेवैद्यवन्दनविधिष्वप्रच-
माणिकाख्याय प्रत्याश्च व्यरीचते जै० ७० ।

ककसेण-कर्कसेन- पुं० जम्बूद्वीपे ढीपे प्रवर्ते वर्षेऽतीतायामुत्स-
विषयामुपपन्नं प्रचमे कुलकं, स्या० १ हा० ॥

ककि-ककि-पुं० कककाप्स्यास्तीति । वनमुखापरपर्याये श्री-
रीरविराचके पाटनिपुत्रेभ्यरे, तत्परिचं यथा-दुष्टमायाः ।
" जो न्व परणवीसाए सपसु चउइसाहिपसु वरिसेसु वरकं-
तेसु चउइसदोभ्रासे विकमवरिसे पाठिपुसे नथरे विससु-
द्वीपे अरुत्ते विट्ठिकरणे मयरलमे वडमाणे जलससमन्तरे
मगाविणभिराहासस गिह्ने जसदेवीए वण्ये चंडाककुल्ले ककि-
रायस्स जम्मा इविस्सइ एगे पवमाहंतु । वीराओ इण्णबीस-

सर्पादि वरिस्ताण भद्रापीताए पंचमासेदि होदी चंद्रासकुशमि
कक्षि गियो । तस्स तिथि नामाणि भविस्संति तं जहा वरं कक्षी
वउम्भुहो ॥ तस्स जम्मे मधुराए राममहुमदभयकचवि-
शुद्धं विष्णुमां तं पमिस्सइ कुमिक्खइ मरण्यादि वज्रणा पी-
डिहिओइ अट्टारस्समे वरिस्से कचियसुकापस्से कक्षिणे रज्जानि-
सेओ भविस्सइ । जउमुआ च नाउ नंदरायस्स सुयवर्धं धोअं पं-
चगाइस्से गिदिहस्सइ । दम्भयनाणस्स य पविस्सस्सइ । उट्टे
पाहिस्सइ सिद्धे य निग्गदिहस्सइ पुट्ठी साहित्था
उत्तीसइमे वरिस्से तिथिंरंरंदिहइ भविस्सइ । सधओ
अणिता खण्णिखिता मिहाण्णिणि मिदिहस्सइ । तस्स मंदारे नयन-
वइसुवयकोमिकोदीओ चउहस्सइस्सा गयानं सत्तासीरं स-
कक्षाणं आसाणं पंचकोदीओ पाइकाथं हिबुत्तुरककापुराणं
तस्सेव पगच्छुअं इविणयं रायममं आणितस्स पदानमइ
सतणदेयी नाम गावी पयडी होणक गोयवररियागए साहुणो
सिधेदिं छदिस्सइ । तेदिं पाविषयपाविषयस्स कहिए इत्थं पुरं
आत्ताइस्समो धराणियं होहिंति तेदिं आरिस्संस्ति । तओ के
वि साहुणो अन्त्ये विहरिस्संति के वि वत्तहीपदिअंधारणा
वाहिंति तगहणत्थं पयदीनविस्सं सत्तरसाहुबुकीए सव्वचं
निहाणाणि । तओ गंगाए पुरं सममं पि पत्तादिजिउदी राया स-
ओ अ सत्तरदिस्सिधियं महाअथं आरुहिअ गदिस्संति राया तय-
व नयं नगरं गिधेस्सिस्सइ सधे वि सत्तररुणं वदिजिउहिंति
साहुणं सगासाओ मिक्खन्त्थं स ग्रन्तो काउस्समाहुअ-
सासणदेयपाए विचारिज्जोहा पंचासं वरिसाइं सुजिक्खं दम्भ-
ण कयाण्हो जो हज्जिदिइ एवं निक्कंथं निक्कंथं रज्जिमव हुं-
जिआ उस्सीस्से वरिस्से पुणो सव्वयसरें दंशिता सव्वसोअं
निष्पन्नं काउं निष्पन्नउट्ठं साहूहिंता मग्गेहिइ तं अदिंते कारा-
गारे खिचिस्सइ । तओ पाविष्यकारियपमुहाओ सासणदेवि-
माणं काउं काउस्समग्गेवादितीए विवेदिओ जाव न पण-
णिदिइ तओ आसणकपेण नाउं माहणकओ सको आगाभिस्स-
इ । जया उस्संति वि धयणं न पविचिउदिइ तथा सकेण चवेदा-
इओ अरिउं नरए गमिस्सइ । तओ तस्स पुत्तं धम्मदत्तं नाम
रज्जे उविज्जिस्सइ संचस्स सुग्गयं आरिस्सयसद्दाअं सकां गंधदा
ती० । अग्गेइं वित्तयम् । विविधतीर्थकूपे कलिकसमयो य इत्थं
प्रतिपादितः दुष्प्रमायाः प्रारब्धवर्षादेर्कोमलविशतिपरास्ते चतु-
र्दशाधिक (१६१५) चतुस्त्रयारिंशदधिकचतुर्दशराते च विप्र-
मत्सर्वस्वरं प्रतिपदाचार्यसमये पाटलिपुत्रं नगरे कलिकसंविष्य-
ति तदनन्तरमेकोनविंशतिवर्षसहस्राणि त्रिजयधौ वस्यंति स
शङ्खमात्रं । सम्यति विक्रमसंयसस्स एवमर्षादिशताश्रावते-
मान्मेव चतुर्दशशत्या अतीतत्वेन तत्र जातस्य कलिकनूपतः
कापीतिहासप्रवणान् सिकतातिरिषाण् । सिकान्ते हि कलिक-
नूपतिसमये आहामङ्गः प्रायश्चित्तव्युत्तिष्ठन्न प्रतिपादिता न
वेदानीमाहा भन्ता प्रायश्चित्तं वा व्युत्तिष्ठन्मिति न जातः क-
लिकः किन्तु प्रविष्यति । तथा च महाजिगीये ।

से जयवं केवइयं कालं जाव एस आणा पवेइया ?
गोयमा ! जाव एं महायसे महासत्ते महाणुभागे सिरि-
पम्मे अणगारे । से भयवं ! केव एं कालेणं से सिरिप्य-
जे अणगारे भवेजा गोयमा ! होही दुरंतपतलकलणे
अद्वंवे रोहं वंउ उगपयंहदंने निमिरे निक्किवे । नि-

गये निंसिसे करयपावर्षी अणारिए मिच्चादिहो ।
कक्षी नाम राया ससेणं पावे पाहुइयं नमाभिकामे
सिरिसमणमंथं कयत्तेजा जाव एं कयत्ते ताव एं गो-
यमा । जे केइ तव्य सीलदे महाणुजागे अचलियस-
ते तवोवहाणअणगारे तेतिं व पाकेहेरियं कुजा सोह-
म्मे कुलिसपाणिए रावणगामी मुरवतिं एवं च गोयमा !
देविंवंदिए दिछपचएणं सिरिसमणसंवे णिहुज्जा ॥
कुणए पासंरुधम्मे जाव एं गोयमा ! एणं अविइज्जो अ-
हिंसाकस्सणं खंतादिदमविहधम्मे एणं अरहा देवाए-
देवे एणं गिणलये एणं बंदे एए दक्खे सकारे सम्माणे
महाजसे महामचे महाणुजागे दइसीलव्वयानियमधारए
तवोवहाणे साहू । तव्य एं चंदमिक् सोमलेसे वूरिए इव
तवतेपरासी पुट्ठी इव परिसहोवसगममहं मेरुमंदरधरे इव
निष्पकंए विए अहिंसाकस्सणखंतादिदसविहे धम्मे । से
एं मुसमणुगएपरिउदे निरब्जगयसयवकाहुईजोगुजे
इव गहरिवत्तपरिवरिए गहवईवंदेअ अदिययं विराए-
ज्जा । गोयमा ! से एं सिरिप्ये अणगारे जोगां एवति-
अं कालं जाव एस आणा पवेइया [महा०] से ज-
यवं केवइयं कालं जाव इमस्स विहीणं पायच्छित्तमुचस्सा-
णुट्ठाणं वहिही ? गोयमा ! जाव एं कक्षी नाम रायणे
निहिणं गच्छिय एक्कं गिणाययणमंथियं च सुहं सिरिप्ये
अणगारे जयवं उट्ठं पुच्छा गोयमा ! उट्ठं न केइ पुरिमे
पुषजागे होही । जन्म एं इणओ सुयवर्धं उवईसमजा
महा० उ आ० ॥

तव्यं पुनर्बहुकृतगम्यम् । पौराणिकानाम् कलिकस्य एक-
तः स स्वयुष्मात्कथंमनुप्राप्ते कलौ सुरप्राथितो विष्णुः सम्भले
प्राप्ते विष्णुयशसो विप्रस्व एवै सुमत्यां संभविष्यति सत्पाव-
र्माचारान् वृणुइत्वा पुनः कृतयुगं स्थापयिष्यति । सर्वान्
वेदधर्मान् प्रवर्तयिष्यति इति विभिन्नप्रापित्कामोदिक उक्तः ।
वाच० ।

कक्षिण-कलिक-पुं० कल्लोअस्यास्ति कलिकशब्दार्थे, बुद्धः
कल्लो च ते दशगवाच० । “कक्षिणे रज्जानिसेओ भविस्सइ” ती० ।
कक्षिपुत्त-कलिकपुत्त-पुं० धर्मस्स कलिकपुत्तयजे, ती० ॥

कक्षिय-कलिक-न० मांससुखपरिजानिये मांसं, मांसं कलिक-
कमित्यपदिश्य संज्ञान्तरसमाधयणादिर्धोयं मत्स्यं सूच० १ शु०
११ अ० ॥

कक्षेय-कक्षेय-पुं० मयिबिधेयं, “आगासकसकजकक्षेय-
णंदणीअअयससुसुमप्यासे” रा० । रत्नविशेषे, अ० । “सो-
अमाणकक्षेयणंदणीअमययससारगहसुसमंयणं” अ० ३ वज्र०
वक्रा० (ल) -कक्षेय-पुं० वज्रीनामवन्मस्यतिभेदे, प्रज्ञा० १
पद । फलेव कक्षोत्तानि फलविशेषाः प्रज्ञा० सं ३ श्रा० ४ अ० ।
तत्र सुरजि नयति । आवा० १ शु० १ अ० ५ ल० ॥
कक्षोदय-कक्षोदक-पुं० स्नानसमयात्सुवेत्तभरनाग्राजे, तदा-

वासपथे च । ककोटकानिधानोऽनुयेक्ष्मन्धरागराजबासचतुः
पथतो लघनसमुद्ये ऐशान्या दिश्यस्ति तन्निवासी भाग्यराजः
ककोटकः अ० ३ श० ६ उ० १० । जी० । (विलसत उत्तरकुण्ड-
ध्ये तद्वत्तया शेषे आवेदितम्)

कक्कलन्त-कलान्तर- न० कक्षाया अन्तरं कक्षान्तरम् । हू० १० ।
स्नगान्तरं, कक्षायाऽन्तरितं च । यथा स्नग्मनान्तरितं स्नग्मा-
न्तरम् । नि० चू० १६ उ० ॥

कक्कलगा-कक्षिका-खी० कक्षायां जया । कक्षागतकेशतायाम्,
“कक्कलगाकलियं” कक्षायां जयाः कालिकास्तत्तकेशतास्त-
मिः कलितम् । तं० ।

कक्कल-कक्कल-खि० स्वस्थताकारणे ह्यदादिगते स्पर्शविशेषे,
अनु० । ह्य० । “एये कक्कले” कक्कलः कठिनोऽमनसकृष्णः
स्पर्शा १ श० १ उ० । कक्कलस्पर्शपरितो पाषाणादिवत् प्रहो० १
पद् । कक्कलस्पर्शं, प्रहो० २ पद् । बह्वन्त्यानिहुरे, “उकक-
कुडकुडिहज्जुलकक्कलियदकमोवकरणधच्छे” ह्रा० ए अ० ।
कक्कलद्रव्य इवादिष्टे, प्रहो० सं० २ श्रा० ४ अ० कठिने, “कक्कल-
पासा” कक्कलः कठिनो वज्रकण्टकान्यधिकतरः स्पर्शो ये-
षां ते तथा । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । अतिपरुषे, विशेष० । ह्रा० ।
तीक्ष्णमोदये वर्तमाने, “कक्कलडो तिष्यकम्मावप बह्मणो”
नि० चू० ए उ० ।

कक्कलपनिगहरयदर-कक्षामितिदरजोहरण-न० कक्षा-
क्षितप्रतिग्रहकरजोहरणचये, “अनिमुत्ते कुमारसमणे अमया
कयारे महावृद्धिकाव्यस्ति निययनार्णस्ति कक्कलपनिगहरयदर-
मायाय बाह्या संयष्टि विहागय” इत्युक्तेः कक्षायां प्रतिग्रहकं
जोहरणं चादित्ये गोचरकथयि कथयिष्यमिति । ज० १ श० ४ उ० ।
कक्कलरोम-कक्षारोम-न० शैर्लुञ्ज केसः, “पकुडणइकसक-
कलरोमाश्चो ति” खो० । “कक्कलरोमाइ कपेज वा संठेवज
वा” आवा० २ श्रु० १३ अ० ।

कक्कल-कक्षा-खी० कक्ष-सा उरोवन्धने “उप्योक्षिककक्षा”
वि० १ श्रु० १ अ० । हृदयरज्ज्वाम्, ह्रा० १६ अ० । खी० । पी-
णुषयकक्कलवत्थवत्थियपयसा” जं० यक्ष० १ । सूत्रमूले, “क-
क्कलपिक्कुम्” कक्षेय दौर्लभमेव निष्कृत् कोटर्त जीणवृक्षवृक्ष-
वधत्र तत्तद्वह्निनिकुटम् १० । उत्तरीययत्ते, कान्ठ्यायाम्, हस्ति-
कन्धेन, मध्यवन्धने च । विश्व० । मध्ये, संशयकोटौ गृह्यता-
याच्च । घाच० ।

कक्कलापुट-कक्षापुट-पुं० सारसंग्रहप्रत्ये. हे० ० ।

कक्क-कक्क-खि० आमे, आमागोरससंयुक्ते कक्कज्जुषाधितकसं-
मिश्रितम् । घ० २ अधि० ।

कक्क-कृत्यमान-खि० पीडयमाने, सूत्र० १ श्रु० ३ अ० । उ० ।

कक्कापयण-कात्यायन-पुं० कतस्याऽपयणं कात्यायः गगोद्वैयमिति
यश्च प्रत्ययः । तस्यापयणं कात्यायनः । नं० । कौशिकगोत्रविशेष-
वृत्ते पुरुषे, तदपयणस्तानेषु च “जे कोसिया ते सचविडा प-
षत्ता सं जहा ते कोसिया ते कक्कायणा” ह्य० ३ उ० ।

कक्कापयणसगोत्र-कात्यायनसगोत्र-खि० कात्यायनगोत्रीयैः
स्वभावगोत्रि, “सूत्रे नक्कल्ले कक्कायणसगोत्रे पणत्ते” सू० प्र०
१० पाहु० । जं० । “सावथीय णयरीय ण्णमाक्षिस्स अंतवासी
खद्वे नार्म कक्कायणसगोत्रे परिज्जायप परिजसइ” अ०
१ श० १ उ० ।

कक्कूर-कक्कूर-न० तितकल्यविशेषे, घ० २ अधि० ।

कक्क-कक्क-पुं० कक्ष-हिंसादी-य । ज० ३ श्रा० ४ । १३ ।
इति संयुक्तस्य लुः । प्रा० । शरीराऽवयवविशेषे, वनगहने च
अ० ३ श० ६ उ० । ह्रा० ॥

कक्क-पुं० केन-अज्ञेन-नृणांति दीप्तौ ज्ञाद्यंत वा नृ-ज-वा-अ-
वाच० । नदीजलपरिवेष्टिते वृक्षादिमत्तये, ज० १ श० २ उ० ।
सूत्र० । नयासन्नानिमप्रदेशे, मूलवत्वाद्युद्वादिवाटिकायाम्, भावा०
१ अ० ३ अ० । तटे, नौकाश्च अ पुं० परिधानाञ्चले, खी० हेम० ।
वाग्राह्यां कीरिकायां च खी० मेदि० । तुषवृक्षे, हेम० । मुखसं-
पुटे, आकाशाच्छादने, कूर्मकपर्परे च निद० । जगद्वपभवेयन सह
प्रयोजिते कमिपितरि, स च महाकच्छेन नृणां सहितः भग-
वति प्रतिमास्थिते आदारमहजमानस्तापसपथप्रवर्तकोऽनृत्य
यस्तुना नमिः शैवाख्यागरेन्द्रीक्षिणविषाचरन्नेषो राजा जातः कथ्य०
आ० म० प्र० । आ० क० । आ० चू० । (उसजशब्दे उक्तमेतत्)
सिन्धुसागरसङ्गमसमीपे देशानन्दे, “कच्छनुजः भरतः जाव सि-
न्धुसागरे” ति सत्यं पवरकच्छं च उच्चैरेकण पतिषिभसौ । ब-
हुसमरमणिज्जुमिगारे तस्स कच्छस्य मुहणिस्सवे” जं० ३
वह्ण० । महाविदेहे वर्षे विजयक्रेत्रभेदे, तच्छकम्पता चैवम् ।

कक्षिणं भंते । अनुदीये दीव महाविदेहे वास कच्छे णामं
विजय पणत्ते ? गोअभा । सीआए महाणए उत्तरेणं णी-
लवंतस्स बासहरपवयस्स दक्सिणेणं चित्तहूदस्स वक्का-
रपवयस्स पक्कच्छेणं सान्वेतस्स वक्कारपवयस्स पुर-
च्छिमेणं एत्थं जंहुदीवे दीप महाविदेहे वासे कच्छे णामं
विजय पणत्ते उत्तरादिहाणया पण्णपटीणविच्छेप-
लिअंकसंताणसंतिण गंगामिधूदि महाणर्द्धि वेय्ठेणं पव-
एणं उभागपविजत्ते सोलसगोअसहस्रान्दी पंच य वा णउए
जंअणमए दोधि अ एणुवपीमंनोए जोअणस्स आ-
यामेणं दो जोअणसहस्रान्दी दोधि अ तेरमुत्तरे जोअण-
सए किं चि विसेसुणं विक्कवेणं ति ।

(कहिणं जने । खि० क जदन्त । जम्बूद्वीपे महाविदेहे वर्षे कच्छो
नाम विजयः प्रह्लासः सौतम । शीतामहानद्या उत्तरस्यां नीलवतो
वैधरपर्वतस्य दक्षिणस्यां विजयकूटस्य सहस्रवृक्षकारपर्वतस्य
पश्चिमार्वा माल्यवतो गजदन्ताकारवृक्षकारपर्वतस्य पूर्वस्या-
म् । अत्रान्तरे महाविदेहं वर्षं कच्छो नाम चक्रवर्तिविजयत-
पुत्रिनागरायां विजयः प्रह्लासः स्वार्तमाना विजयतपश्चक्रवर्तिना-
मिति विजयः अनादिप्रवादनिपतितं सहा तेनेद्वयस्यमानव-
शेन न तु साक्षात्पुत्रिनिमित्तोपपन्नमिति । उत्तरदक्षिणाज्या-
मायतः पूर्वोपरविस्तीर्णः पट्टकूटस्थानसंस्थितः आगतचतुरज-
त्वात् । गङ्गासिन्धुज्यां महानदीज्यां वैताग्नेयं च पर्येतन पदसा-
गप्रविजक्तः पट्टक्षमद्वय इत्यर्थः । एयमप्येऽपि विजया नाम्नाः ।
परं शीताया उद्दीच्याः कच्छादयः शीतोदायाः याम्याः पश्चादयो ग-
ङ्गासिन्धुज्यां वोढा कृताः । शीताया याम्याज्यादयः शीतोदाया उ-
द्दीच्या वम्रादयो रत्नाकरचक्रीज्यामिति उत्तरदक्षिणाज्यमेति वि-
वृणोति चोक्तशायजनसहस्राणि पञ्चजयजनशतानि द्विनवत्य-
कानि द्वौ वैकोनविंशतिनामौ योजनस्यायामन । अत्रोपरपट्टं यथा
विदेहविस्तारात् योजन (३३६८४) कला (४) कपाह शीतायाः
शीतोदाया वा विक्रमो योजन (५००) रूपः शोधयंत शेषस्याहं

लक्ष्यते यथोक्तं मानमिति । यद्यपि शीतोदाया वा समुद्रपथेनैव एव पञ्चाशतयोजनप्रमाणे विष्कम्भोऽभ्यन्तरं तु हीनो हीनवरस्त्वनापि कच्छाद्विजयसमीपे उभयकुलवर्तिनो रमणप्रदेशाधिकृत्य पञ्चयोजनशतप्रमाणे विष्कम्भः प्राप्यते इति । प्राचीनप्रतीचीनैति विद्युर्नाति द्वियोजनसदृशं चेन्न योजनशते त्रयोदशोत्तरे किञ्चिदन्ते । अत्राप्युपपत्तिर्यथा इह महाविदेहेषु देवकुलमेतदशतयोजनवत्कृत्स्नकारपर्वतान्तरनदीवन-मुल्लव्यतिरेकेणान्यत्र सर्वत्र विज्ञायाः । ते च पर्वतपरिविस्तृतास्तुल्यविस्तारास्त्वैकस्मिन् दक्षिणभागे उत्तरभागे वाऽष्टौ वत्सृकारमित्यत्र एकैकस्य पृथग्व्यं पञ्चयोजनशतानि सर्वैक-स्कारपृथग्व्यमीलने अत्यारि योजनसहस्राणि अन्तरनद्यश्च पद-एकैकस्याध्यान्तरनद्या विष्कम्भः पञ्चविंशतियोजनशतं ततः सर्वान्तरनदीपृथग्व्यमीलने जातानि सप्त शतानि पञ्चाशदधिकानि (५४०) द्वे च वनमुल्ल एकैकस्य वनमुल्लपृथग्व्यमेकानि-वाद्यन्तानि द्वाविंशदधिकानि (२७२२) उभयपृथग्व्यमीलने जातानि अत्रापञ्चाशदधिकानि वत्सृकाराधिकानि (५४-५४) मेरुपृथग्व्यं दशसहस्राणि (१००००) पृथपरमदशशत-वनयोरायामभ्युत्थत्वारिंशत्सहस्राणि (४४०००) सर्वमीलने जातानि अतुःपत्तिस्सहस्राणि पञ्च शतानि अतुनैवत्यधिकानि (६४५४५) पतञ्जमृद्धीपर्वतस्तारा शोधिते च सति जाते श्रेयं पञ्चविंशत्सहस्राणि अत्यारि शतानि पटुसरणि (३५-४०६) एकैकस्मिन् दक्षिणे उत्तरे वा प्रागे विजयपोरान्तिर्भागे हने लब्धानि द्वाविंशतितशानि किञ्चिदत्रयोदशदधिकानि (२२२३) त्रयोदशस्य योजनस्य पोरशचतुर्दशानागतक-त्वात् । एतावान्नैवैकैकस्य विजयस्य विष्कम्भः । अयं च भर-तस्यैतावन्त्येन चिन्तयन् इति तत्र तद्विषयपुराणम् ।

कच्छस्य एव विजयस्य बहुपञ्चभेदसभाए एत्य एव वेङ्ग-ह्येणाम् पञ्चए पञ्चते जे एव कच्छं विजयं हुहा विजयभागे भयभागे चिह्नं तं जहा दाहिणहृकच्छं च उत्तरहृकच्छं च । (कच्छस्य णमित्यादि) कच्छस्य विजयस्य बहुमध्यदेशभागे वेतादणपर्वतः प्रहस्तः यः कच्छं विजयं द्विधा विजयस्तिष्ठति तद्यथा दक्षिणार्ककच्छं उत्तरार्ककच्छं च । वा शब्दो जययान्तु-ल्यकृत्ताद्योतायौ । दक्षिणार्ककच्छं स्थानतः पृच्छन्नाह ।

कहिणं जंबुद्वीपे दीपे महाविदेहे वामे दाहिणहृकच्छे एण-मं विजए पञ्चतं गोयमा ! वेयहस्त पञ्चयस्य दाहिणेणं सीआए महाणैए उत्तरेणं विचकूहस्त वक्सारपञ्चयस्य पञ्चिमेणं मालवंतस्य वक्सारपञ्चयस्य पुरिच्छमेणं एत्य णं जंबुद्वीपे दीपे महाविदेहे वासे दाहिणहृकच्छे एणमं वि-जए पञ्चते उत्तरदाहिणायप पार्श्वपट्टीणविरिथमे अह-जोअणसदृसाई दोसि अ एगसचरे जोअणसएकं च ए-गूणवीसहस्रमं जोअणस्य आयामेणं दो जोअणमहसाई दोसि अ तेरसुत्तरे जोअणसए किञ्चि विसेमूणे विक्खं-भेणं पत्तिअकसंतिणं ॥

कहि णमित्यादि) क मदन ! जम्बुद्वीपे द्वीपे महाविदेहे नाक्षि णं दक्षिणार्ककच्छो नाम विजयः प्रहस्तः गौतम ! धनाख्यस्य पर्वतस्य दक्षिणस्यां शीताया महानद्याः उत्तरस्यां विचकूटस्य वत्सृकारपर्वतस्य पश्चिमायां माल्यवतो वत्सस्य ।

रपर्वतस्य पूर्वस्याह । अत्रान्तरे जम्बुद्वीपे यावदक्षिणार्क-कच्छो नाम विजयः प्रहस्तः । उत्तरेत्यादिविशेषणद्वयं प्राग्बो-ध्यम् । अष्टौ योजनसहस्राणि द्वे च एकसस्तुत्तरे योजनशते एकै चैकान्विशतभागं योजनस्यायामेन पतद्द्वैत्यसिधोदश-सहस्रपञ्चाशतयोजनवतियोजनकलाद्वयकृत्स्नविजयमाना-त पञ्चाशद्योजनप्रमाणेवैतावन्त्यासेऽर्चकते भवति । श्रेयं प्राग्बोध्यम् ।

अयं च कर्मभूमिकोऽकर्मभूमिको वेति निर्णेतुमाह ।

दाहिणहृकच्छस्य एणं जंते । विजयस्य केरिसए आया-रजावपमोअरे पञ्चते गोयमा ! बहुसमरमाणेज्जे ढुमिजा-गे पञ्चते तं जहा जाव कचिमेहिं चैव अकचिमेहिं चैव । दा-हिणहृकच्छे एणं जंते । विजए मणुआणं केरिसए आया-रभावपडोअरे पञ्चते गोयमा ! तेमि एणं मणुआणं ढ-व्विहे संययणे जाव सव्वदुक्खाणमंतं करेति ॥

(दाहिणहृक इत्यादि) दक्षिणार्कभरतप्रकरणे इत्येवं निर्विशेषं व्याख्येयम् । अत्र मनुजस्वरूपं पृच्छति " दाहिण " इत्यादि कण्ठ्यम् । अथास्य सीमाकारिणं वेनाख्याति नाम्ना प्रतीतिं निर्दिश्यातः पृच्छति ॥

कहि णं जंते । जंबुद्वीपे दीपे महाविदेहे वामे विक्कच्छे विजए वेअह्ये एणमं पञ्चए पञ्चते गोयमा ! दाहिणहृकच्छविजय-स्य उत्तरेणं उत्तरहृकच्छस्य दाहिणेणं विचकूटस्य पञ्चि-मेणं मालवंतस्य पुरिच्छमेणं एत्य एणं कच्छे विजए वेअह्ये एणमं पञ्चए पञ्चते पार्श्वपट्टीणायप उर्दाहदाहिणविरिथमे हुहा वक्सारपञ्चए पट्टे पुरिच्छमणुआणे कोमीए जाव दोहिं वि पुट्टे भरद्वेअह्यसिसमि । खवरं दो वाहाओ जीवा धाणु-पट्टं च ण क कायव्वं विजयावक्खंभसरिमे आयामेणं विक्खं-भो उच्चते उव्वेहो तह चैव विजाहरसदीआ तहव खवरं पाणपञ्चवणं विजाहरगणहुरा वासा पञ्चचा आभिअगसे-दोओ उच्चतिआओ सदीओ सीआए ईमाणस्य ससाओ स-कस्स कुमासिधे ? कच्छे २ खंडे ३ माणीध वेअह्ये ५ पु-स ई तिमिसमुहा ७ कच्छे ८ वेसमेण ९ वेहे हौति कुहाई ।

' कहिणमित्यादि ' स्पष्टं नवरं द्विधा वत्सृकारपर्वतं माल्यव-चिचकूटदक्षिणार्ककच्छे रूपः इत्येव समर्थयति । पृथगा कोट्या शालकस्या " तुरिच्छिमिणं वक्सारपञ्चयं पञ्चिच्छिमिणाय कोडी-ए पञ्चिच्छिमिणं वक्सारपञ्चयमिति " बोधं तेन पौरुष्यं वत्स-स्कारं विचकूटनामानं पाश्चात्यया कोट्या पाश्चात्यं वत्सृकारं माल्यवन्तमन एव चान्यां कोटिजन्यं स्तुपुः भरतवताख्यसह-स्राकः रजतमयत्वात् रुक्कसंस्थानसंस्थितत्वाच्च । नवरं द्वे जी-वा धनुःपट्टं च न कतव्यमयकैत्रयतिव्यात् इत्यभगान्ध न भरतवताख्यसदृश इत्याह । विजयस्य कच्छादयो विष्कम्भः कि-ञ्चिदत्रयोदशदधिकानि विजयान्तराण्योजनरूपत्वेन सदृश आया-मेन । कोट्यैः विजयस्य यो विष्कम्भविभागः सोऽस्यायामविभाग इति विष्कम्भः पञ्चाविंशतयोजनः । उच्यते पञ्चाविंशतियोजन-रूपमुच्ये पञ्चाविंशतिप्रोपासकस्त्वयैव भरतवैताख्यवैवन्त्य-यः । उच्यतेस्य प्रथमं दशयोजनानि विद्याधरभयैौ नदीय नवरमिति विशेषः पञ्चपञ्चाशत विद्याधरनगरायासाः प्रहस्तः

पक्षकस्यां भेगी दक्षिणभेगी उत्तरभेगी प्ररतिवेताम्बे तु दक्षि-
णतः पञ्चाशद्वत्तरस्तु षड्विंशत्पर्यन्ति मेवः आभियोग्यभेगी
तथैवेति गम्यं कोऽर्थः विद्याधरेभ्यज्जिनायसूक्तं दशायोजनाति-
क्रमे दक्षिणोत्तरभेदेन ह्ये भवतः । अथाधिकारात् सर्ववेताम्बा-
नियोग्यभेगिनिशेषमाह । उत्तरद्विकृष्ट आभियोग्यभेग्यः
शीताया महाज्या ईशानस्य द्वितीयकल्पेनकस्य हेयाः शीता
दक्षिणस्याः शकस्याद्यकल्पेनस्य । किमुक्तं प्रवर्ति शीताया
उत्तरदिशि ये विजयवेताम्बास्तस्यैव आभियोग्यभेग्यो
दक्षिणया वा उत्तरया वा ताः सर्वाः सौधमेकस्येति बहुष्वचनं
आत्र विजयवर्ति सर्ववेताम्बाभेग्यपेक्षया प्रपृथग् । अथ कूटानि
वक्तव्यानीति तद्देशमाह 'कूटा इति' व्यक्तम् । अथ तत्प्रामाण्याह ।
सिक्क इत्यादि पूर्वस्यां प्रथमं सिकायतनकूटं ततः पश्चिमदिश-
मयज्ञम्येमान्यष्टावपि कूटानि वाचयानि तद्यथा द्वितीयं दक्षि-
णकच्छार्ककूटं तृतीयं अष्टप्रपातगुहाकूटं चतुर्थं माण्डीति प-
द्वैकदेशे पदसमुदायोग्यकारात् माणिभक्तकुटे हेयं व्यक्तं परं वि-
जयवेताम्बे तु सर्वेष्वपि द्वितीयाष्टमकूटं स्वस्ववर्तमानोत्तरा-
विजयसमनामके यथा द्वितीयं दक्षिणकच्छार्ककूटमष्टममुत्तरक-
च्छार्ककूटम् इतराणि भरतवेताम्बकूटसमनामकानीति ॥

अथोत्तराकच्छं प्रश्नयति ॥

कहि णं जंते । जंव्दीवे दीवे महाविदेहे वामे उत्तरकच्छ-
च्छे णामं विजए पक्खसे गोयमा । वेअहसम पव्वयस्स उ-
त्तरणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणेणं मालवंत-
स्स वक्खारपव्वयस्स पुरच्छिमेणं चित्तकूटस्स वक्खारप-
व्वयस्स पक्खच्छिमेणं एत्थ णं जंव्दीवे जाव सिज्जंति
तद्देव गेअव्वं ।

“कहिणमि”त्यादि व्यक्तं तथैव दक्षिणार्ककच्छच्छेयं यावत्
सिच्छन्मिति । अथैतद्वर्तमानं सिन्धुकुटं वक्तव्यमित्याह ॥

कहि णं भंते । जंव्दीवे दीवे महाविदेहे वामं उत्तरकच्छ-
च्छे विजए सिन्धुकुंटे णामं कुंटे पक्खसे । गोअमा ! मानवं-
तस्स वक्खारपव्वयस्स पुरच्छिमेणं उभयकुंटेस्स पक्खि-
मेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिणं एतत्तं
एत्थ जंबुद्वीवे दीवे महाविदेहे वामे उत्तरकच्छविजए
सिन्धुकुंटे णामं कुंटे पक्खसे सद्धिं जोअणाणि आयामवि-
क्खंजेणं जाव भवणं अष्टो रायहाणि क णेअव्वा । ज-
रहसिन्धुकुंटेमरितं सर्वं णेअव्वं जाव तस्स ए । सिन्धुकुं-
टस्स दाहिणिणं तारणं सिन्धुं महाणं पण्डा समाणी
उत्तरकच्छविजए एज्जेमाणी एज्जेमाणी सत्ताहिं मालि-
सहस्सेहिं आक्रेमाणी आक्रेमाणी अहे तिमिसगुहाए
वेअप्रपव्वयं दासयित्ता दाहिणकच्छविजयं एज्जेमाणी
एज्जेमाणी वोहसएहिं मालिमाहस्सेहिं सममा दाहिणेणं
सीमहाणं समपेहिं सिन्धुमहाणं पव्वं अमूलं अ जरह-
सिन्धुसरिता य माणेणं जाव दोहिं वणमंनेहिं संपरिकिस्सत्ता ।
कहि णं जंते । उत्तरकच्छविजए उत्तरजकुंटे णामं प-
व्वए पक्खसे गोअमा ! सिन्धुकूटस्स पुरच्छिमेणं गंगाकुटस्स
पक्खच्छिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिणं नि-

भंते णं उत्तरकच्छविजए उत्तरजकुंटे णामं पव्वए पक्खसे अ-
ह जोअणाहिं उहं उक्खसेणं तं वेव पमाणं जाव रायहाणी
से खवर्ति उत्तरणं जाणिअव्वा । कहि णं भंते । उत्तरकच्छ-
च्छे विजये गंगाकुंटे णामं कुंटे पक्खसे । गोयमा ! विज-
कूटस्स वक्खारपव्वयस्स पक्खच्छिमेणं उत्तरकूटस्स पव्व-
यस्स पुरच्छिमेणं णीलवंतस्स वासहरपव्वयस्स दाहिणिणं
एतत्तं एत्थ णं उत्तरकच्छच्छे गंगाकुंटे णामं पक्खं सद्धिं
जोअणाहिं आयामविवक्खंजेणं तद्देव जहा सिन्धु जाव व-
णसंनेण य संपरिकिस्सत्ता ॥

“कहिणमित्यादि” व्यक्तं परं नितम्बः कटकः आधवार्यमतिविरा-
माह । “मरहसिन्धुकुटसरितं सर्वं जेअव्वं इत्यादि” सर्वं गता-
धेयम् । गङ्गायमेन व्याख्यातव्यम् । तत्रैव अत्रभक्तवक्तव्यमाह ।
“कहि णमित्यादि” प्रत्ययः । अथ गङ्गाकुटप्रत्ययवर्णनमाह ।
“कहि णमित्यादि” सिन्धुकुटप्रमाणं निर्विशेषः सर्वोऽपि वा-
क्यः परं ततो गङ्गावदीकान्तरप्रपातगुहाया अथो वेताम्बं वेता-
म्बदक्षिणे भोगे शीता समुपसर्ज्यतीति । ननु भरतनदीमुख्य-
त्वेन गङ्गासमुपपद्यते सिन्धुसमुपपद्यते इह तु सिन्धुसमुपपद्यते इति
कथं व्यत्ययः उच्यते । इह मात्रवक्त्रकस्कारतो विजयप्रकरणयाः
प्रक्रान्तत्वेन तदासम्भवान्तिस्सिन्धुकुटव्यस्य प्रथमं सिन्धुप्रकरणं
ततो गङ्गाया इति ।

नामनिमित्तमाह ।

से कण्ठेणं जंते । एवं बुब्ब कच्छे विजए । गो-
अमा ! कच्छे विजए वेअहसम पव्वयस्स दाहिणेणं
सीआए महाणंए उत्तरणं गंगाए महाणंए पक्खिमेणं
सिन्धुए महाणंए पुरच्छिमेणं दाहिणकच्छविजयस्स व-
हुमज्जदेसभाए एत्थ णं खेमा णामं रायहाणीए पक्ख-
विरांआ रायहाणी सरिता भाणिअव्वा । तत्थ णं खे-
माए रायहाणीए कच्छे णामं राया सप्पज्जंइ महया हि-
मवंतं जाव सर्वं भरहो उअवण भाणिअव्वं निकलमण-
वज्जं से सर्वं भाणिअव्वं जाव खंजए माएस्सए सुहे क-
च्छणामपेजे अकच्छे इत्थ देवे जाव पलिअमोहिं परि-
वसइ स एण्णेणं गोयमा ! एवं बुब्ब कच्छे विजए
जाव एत्थे ।

केनायं न प्रवृत्तः । एवमुच्यते कच्छे विजयः कच्छविजयः गीतम् ।
कच्छं विजयं वेताम्बे दक्षिणस्यां शीताया महाज्या उत्तरस्यां
गङ्गायाः महाज्याः पश्चिमार्थां सिन्धोर्महाज्याः पूर्वस्यां द-
क्षिणार्कं कच्छविजयस्य बहुमध्यदेशाग्रे मध्यक्षणे । अ-
त्रान्तरे केमा नाम्नी राजधानी विनीताराजधानीसरहो
जगित्त्या । विनीतावर्त्यकः सर्वोऽप्यत्र वाच्य इत्यर्थः ।
तत्र केमायां राजधान्यां कच्छो नाम राजा वक्रवर्ती समुपपद्यते
कोऽर्थः यस्तत्र पञ्चपरजोक्तं समुपपद्यते स तत्र शोकः कच्छ
इति व्यञ्जयिते । अत्र वर्तमाननिर्देशेन सर्वदाऽपि यथासंज्ञं
वक्रवर्त्युपतिः सूचिता न तु जरत इव वक्रवर्त्युपपत्तौ काह-
नियम इति । महया हिमवंतत्यादिकः सदा प्रभो वाच्यः या-
वत् सर्वं भरतस्य क्षेत्रस्य ‘उअवणमिति’ साधनं शेषः निक-

मणं प्रमज्ज्याप्रतिपाक्षस्तद्वर्ज्यं भणितव्यं जरतश्चाकिणा सर्वविर-
तिरुद्दिता । कच्छवाकिणस्तु तद्वर्ज्यं नित्यम् इति । कियत्पत्यं-
न्तमित्याह । यावत्सङ्के माधुपकाणि सुखानि । अथवा कच्छना-
मधेयमात्रं कच्छे विजयं दत्तः पत्न्यापमर्षितकथः परिवर्तयति तेना-
र्थेन गौतम । यवमुपपत्ते कच्छराजस्वामिकत्वं कच्छदेवाधिष्ठित-
त्वात् कच्छविजयः इति यावत्कथं इत्यन्तमन्योऽन्याश्चयविराणा-
र्थकं सुखं प्राग्बदेव योजनीयमिति गतः प्रथमो विजयः । जं०
४ वक्क० । स्थानं । “ हो कच्छा ” इक्षिणात्तत्तायति प्रतिजाति
स्था० २ उ० १ उ० । कच्छविजये समुत्पद्यमाने राजनि, तदधि-
ष्टातरि देवे च जं० ४ वक्क० ।

कच्छकृत्-कच्छकृत्-न० मात्यवद् वक्कस्कारपदस्ये चतुर्थे कृते,
स्था० १५ उ० । कच्छविजयविभाजकवैतात्पर्यवर्तय कृत्तये,
तत्र इक्षिणकच्छकृते द्वितीयमुत्तरकच्छकृत्तममय, स्था० १५ उ० ।
जं० । विक्कटस्य वक्कस्कारपदस्य कृत्तये कृते, जं० ४ वक्क० ।
कच्छकोह-कच्छकोथ-पुं यन्महानामं कुथित्ये शठने, जं०
३ श० ६ उ० ।

कच्छगावर्दे-कच्छगावती-स्त्री० कच्छा एव कच्छकाः मातुकाः
कच्छाण्यः सम्यस्यामतिशायिनः इति अनजरेति ख्ये शरा-
हीनामाकृतितगण्यत्वेन स्मितिः । महाविदेहे वषे चतुर्थविजयभेदे.

कहिंणं जंते ! महाविदेहे वासे कच्छगावतीनामं विजए
पसुत्ते ! गोयमा । एतन्नेतस्स दाहिणेणं सीआए महा-
एण्डए उत्तरणं दाहिणावतीए महाएण्डए पश्चिमेणं बग्गकूट
स्स पुरच्छिमेणं एत्थं एहं महाविदेहवासं कच्छगावतीनामं
विजए पसुत्ते उत्तरदाहिणाण्यए षाण्डपनीणविच्छिमे
सेसं जहा कच्छस्स विजयस्स जाव कच्छगावर्दे अइत्थदेव ।

(दीक्षा सुगमत्वाच्च व्याख्याता) जं० ४ वक्क० । स्थानं । “ हो
कच्छगावर्दे ” इक्षिणात्तरजेनेन क्तिवम् । स्था० २ उ० ३ उ० । कच्छ-
गावतीविजयविधिपत्नी राजनि, तदधिष्टायकं देवे च । जं० ४ वक्क० ।

कच्छज-कच्छज-पुं० स्त्री० कच्छमात्मनो मुखसंपुटे पाति स
हि किच्छिद्धं दग्धा शरीरस्य मुखसंपुटे प्रवेशयति संपुटे हि क-
च्छराजः प्रसिद्धः । प्राणिबाध्यकच्छपुट इति कच्छेन कटाईनेन
हतराज्ञाणि पाति वा अथवा कच्छेन मुखसंपुटेन पिबतीति क-
च्छपुः । कमाकाशं ह्लादयति कच्छः कच्छः कच्छः अयमपी-
तरा नदकच्छः एतदीयमुद्रकं तेन ह्लादयति इति निरुक्तोक्तः
कच्छं पाति कच्छेन पाति वा कच्छेन पिबतीति वा पा-उ-
वाच० । पकारस्य मकारः प्राकृतत्वात् । प्रज्ञा० १ पद० । कुमे,
जलचरणेन्द्रियनिर्गम्योक्तभेदे, उक्त० ३६ अ० । प्रज्ञा० ।
कच्छपा द्विविधा आर्यिकच्छपमांसकच्छपमदान् । प्रज्ञा० १
अध० ३ उ० १ अ० । प्रज्ञा० ।

से किं तं कच्छमा ? दुविहा पसुत्ता तं जहा अत्यिक-
च्छमा य मांसकच्छमा य सेसं कच्छमा । प्रज्ञा० १ पद०
नवरमस्थिकच्छमा मांसकच्छमा इति येऽस्मिन्नुक्तः क-
च्छपास्तेऽस्थिकच्छपाः ये मांसवहुलास्ते मांसकच्छपाः
सः० वि० । जीव० । सूत्र० । राही, राहुद्वयस्य अग्रं
कच्छप इति नाम, अ० १२ श० ६ उ० । जं० । कुबेरनिधिभेदे,
मलबन्धभेदे च । पुं० । मेदि० ।

कच्छभरिगिय-कच्छभरिगित्त-न० सप्तमे वन्दनदोषे, तत्त्व-

कपं वेत्थम् “ ठितु व विहरिगणं तं तं कच्छभरिगियं नाम ”
स्थितस्योद्देश्यत्वेन “ न तिरीसं नयराय ” इत्यादि सूत्रमुच्चा-
यन् उपविष्टस्य वाऽऽसीनस्य अहो कायं काय ” इत्यादि सूत्रं
भूतः कच्छपस्यैव उत्तराजीवविशेषस्य रिक्तस्य मप्रताऽभिमु-
खं यमिच्छिबलनं तद्यत्र करोति शिष्यस्तद्विदिकं कच्छपविरिगित्तं
नामिति । जं० ३ उ० । आवा० । प्रज्ञा० । आ० ५ उ० ।

कच्छजो (बी)-कच्छप-स्त्री० कच्छमः जातिस्वात् की-
र्त्तः । कच्छपश्रियां चक्षुरेनाभेदे च वाच० । वायविशेषे, प्रज्ञा०
सं० २ उ० १ अ० । “ अदुस्यं कच्छमीणं ” राय० । नारदवीणाव्याम,
“ इत्थकच्छमीए ” प्रति० । पुस्तकभेदे च । पुं० । “ कच्छ-
कच्छविभ्रंते तल्लभो अज्जे पिहलो मुणेष्वभो ” जं० ३ उ० ।
४० । जीत० । नि० ५ उ० । य० । आवा० । कच्छपुपुस्तकं उ-
भयोः पार्श्वयोस्तन्त्येतन्नामं तनुकः सुप्रमं प्रथमगो पृथुलो
कच्छपुपुस्तकं प्रथमः । स्था० ७ उ० २ उ० ।

कच्छरी-कत्सरी-स्त्री० कच्छविशेषे, प्रज्ञा० १ पद० ।

कच्छा-कच्छा-स्त्री० ह्योऽप्याही ८ । २ । १७ । इति संयुक्तस्य
वृत्तः । प्रा० । शरीरावयवविशेषे, अ० ३ श० ६ उ० । अन्तः-
पुरभागे, समुद्रे, स्था० ७ उ० । इन्द्राणां कक्षाः ।

चमरस्स एं अमुरिदस्स अमुरकुमारस्यो दुमस्स पायचा-
णियाहिदस्स सच कच्छाओ पसुत्ताओ तं जहा पदमा
कच्छा जाव सचमा कच्छा । चमरस्स एं अमुरिदस्स अमुर-
कुमारस्यो दुमस्स पायचाणियाहिदस्स पदमाए कच्छाए
चठसाद्धिदेवसहस्सा पसुत्ता जावदया पदमा कच्छा त-
न्विगुणा तथा कच्छा एवं जावदया उट्ठा कच्छा तन्विगुणा
सचमा कच्छा एवं वलितस्स वि नवरं महदुप्पे सद्धिदेवसा-
हस्तिओ सेसं तं च । वरणस्स एवं चेव नवरमट्ठावीसं
देवसहस्सा सेसं तं चेव जहा धरणस्स एवं जाव महापो-
सस्स नवरं पायचाणियाहिदस्स अन्ने ते पुब्बजणिया ।
सकस्स एं देविदस्स देवरस्यो हरिणगेमिस्स सच कच्छा-
ओ पसुत्ताओ तं जहा पदमा कच्छा एवं जहा चमरस्स
तथा जाव अच्युयस्स नाएणं पायचाणियाहिदस्स एं ते पु-
ब्बजणिया । देवपरिमाणमिं सकस्स चरासीहदेवसह-
स्सा । ईसाणस्स असीहदेवसहस्सा ईसाणस्स एसाणस्स अ-
गुणंतन्वा । “ चरासीह असीह, वाचरिसचरी य सद्धी य ।
पन्ना चत्तालीसा, तीसा बीसा दससहस्सा । ? ॥ जाव
अच्युयस्स लहुरपकमस्स दसदेवसहस्सा जावदया उट्ठा
कच्छा तन्विगुणा सचमा कच्छा ।

(कच्छति) । ससुहो यथा चरन्त्य तथा सर्वेषां जयनपती-
न्त्या महायोगतानां केवलं पञ्चात्मनीकाधिपतयो ये देवास्ते
च पुर्वमनन्तरस्ये जगताः (नाशचंति) शाकादीनामानन्तप्राणते-
न्त्यानामनाकातरिनामं “ हरिणगेमिस्स ” पादात्मनीकाधिपतिरी-
शादीनां मारणाच्युतेन्त्यानामनाकातरिनामं लहुरपकम इति ।
देवेत्यादि । देवा प्रथमकच्छसंवाच्योन्नेनया गाधयाऽवगन्तव्याः
(अक्षरासीगाहा) चतुरशीत्यादि पदानि सौधमंदिषु कने-
षु योजनीयानि नवरं विद्योतपदमात्राव्यतयोऽजनीयं तयोर्हि

प्राणताभिधानस्येन्द्रस्यैकत्वात् “दसेति” पदं त्वारणान्युत्तरार्थो-
क्तानीयमन्युताभिधानस्येन्द्रस्यैकत्वादिति । स्था० ७ ग० ।

कच्छावई-कच्छकावती-स्त्री-कच्छकावतीविजये, "महाकच्छ-
पुरश्चिमेण कच्छावई पश्चिमेण" अ० ४ वक्ता ।

कच्छावईकुर-कच्छावर्त। कूट-म० महाविदेहे महाकूटस्य कृतु-
र्थे कूटे, । ज० ४ वक्त्र० ।

कन्धु (क्खु) कच्छु (क्खु) स्त्री- कथ- हिंसायां कथकथ्ये-
ति णटोऽ ङङ्ग्रथ प्रथो-वा इत्स्वः । " सुत्रमाः बाह्याः पिरक-
स्तापवयः पाम्युकाः कथकथ्यः सदाहाः । सैव स्तोत्रेस्ती-
म्वदहिरेपता, वयसा पाथयोः कच्छुकथा स्विबोय" इत्युक्तमङ्ग-
निराजे, कथोऽ ङीऽ ङ्योऽ ङीयकाम्पुनिकारेणः फलविशेषे,
प्रथोऽ सं०२ द्वा० ५ ङो० । नि०७० ।

कचनुत्सराभिजुय-कचूत्सराभिजुत-मि० कचूः पामा
तया कसरैश्च कसरैरभिजुता व्याप्ताः ये ते तथा । पामारो-
गातेषु, जं० ५ वक्र० । भ० ।

कच्छुडिय-कक्षापुटिक-नि० कक्षाप्रदेशे पुटा यस्य स कक्षापु-
टिकः । गृहीतो जयामोटेक, वृ० २ व० ।

कच्चुल [३]—कच्चूर-त्रिं कच्चूरस्त्यस्य कच्चा इत्वञ्च ।
वाच० । कण्डूतिमति, प्रश्न० सं० २ ब्रा० ५ अ० । त्रिं ।
कच्चूरोगयुने पुरुषे, पुं० स्त्री० । पामरे च त्रिंमेदि० वाच० । गु-
ह्यविशेषे, प्रश्ना० १ पद० । जं० ।

कञ्जुल्लणारय-कञ्जुरनारद-पुं० स्वनामख्याते तापसे, का०
५ अ० । प्रति० ॥

कञ्ज-कार्य-त्रि० ह० कर्मणि ण्यत् । अय्यर्था जः ८ । २ ।
२४ । इति संयुक्तस्य जः । प्रा० । ततो द्विषम । असंयोगस्यै-

वति नियमाद्-कगभजतदपयषां प्रायेः लुगिति न लुक् प्रा० ।
 कृत्ये, नि० । 'क कजं भक्षति जंतुं कारी तीरेण' यत्कृत्वाप्रति-
 पत्यते । प्रयोजनं, प्रा० चू० १ अ० वि० कारणे, व्य० २ उ० ।
 कार्यं नाम प्रयोजनं ततोऽधिकृतप्रवृत्तेः प्रयोजकत्वात्कारणम् ।
 परतन्त्रान्त वक्तुम् "कारणं ति वा कजं ति वा पणं" व्य० २

३० । तिष्ठापे, यद्धं वेष्टते तत्कार्येष्व कर्म० । अग्निवाहिके, “अग्निवाहये कर्जं भवति” नि० ७० । इ० कुलवाहसमवधि कृत्ये, ४४० १ उ० । व्यापारे, प्रव० १ द्वा० । कर्मणि, सूत्र० २ सू० ४ अ० । ईदं वन्दनकारणे तु शिवाय शिवाय । वन्दनकार्यं कर्म० । तत्र वन्दनकार्यं शिवा अस्त्युत्थानं कृतिकर्म । कार्यकार्यं कुलवाहदिभवाहमेकविधम् । कार्यमवधारयतेत्य-
रुपं यद् कार्यं तत्कार्यकार्यमिति सूत्ररूपे । ७० ३ उ० ।

कज्जन्तर-कार्यान्तर-न० अन्यत् कार्य्यम् । प्रागादिष्टकार्य्या-
दपरकार्य्ये, “कज्जन्तरेण कज्जं तेणं कालन्तरे च कज्जन्ति” प-
ञ्चा० १२ विध० ।

कजकज-कार्यकार्य-त्रि० क० स० कुलकार्यादिभेदादनेक-
विधेऽवश्यकर्तव्यरूपे कार्ये, वृ० ३ उ० ।

कञ्जकर-कार्यकर-पुं० आदिषुकार्थनिर्वाहके लक्षणोऽष्टादश-
सु श्रेयिष्वन्त्यतमे, सं० प्र० १३ वक्षः॥ प्रयोजननिष्पादके, त्रि०
“ न वा मेहे पश्चित् कृष्यक्षयणं कञ्जकरं । जह पुण्य दमणं क्ष-
यणं, वा पुण्यकयं होति ” आ० म० प्र० ॥

कृजकारण-कार्यकरण-न० प्रयोजनविधाने, प्रश्न० १ द्वा० ३ अ०
कृजकारणभाव-कार्यकरणभाव-पुं० कार्य्य च कारणं च

तयोर्भाषाः । हेतुहेतुमद्भाषे, यथा घटवत्क्षयोरत्र घटस्य वृ-
त्तेः प्रति कार्यत्वं द्रष्टव्यं घटेः प्रति कारणत्वम् । अत्रापा-
नस्योत्पत्त्यावाप्त्युत्पत्त्यौ वादस्य कार्यत्वं वादप्रतिशेषिषया मतस्य
ग्रहमाह । तत्र असत्तः सञ्जायते इति बीजाः । प्रागुत्पत्तेः स-
त्कारणव्यापारानुत्पत्तेः इति नैयतिकवादः । प्रागुत्पत्तेः पूर्व-
प्रति कारणव्यापारवदभिव्यक्त्ये इति साङ्ख्यवादः । तत्र सतो
विवर्तते इति वेदान्तिनः । परिणामा इति साङ्ख्यः । कथञ्चित् सत्
कथञ्चिदसदुत्पत्तेः इति आर्हता इति भाषा० ।

[illegible]

यत् साधनानामेकान्तिकता वाच्या सत्यं च वैधर्म्यसाधनं
तन्नायकमित्यवश्यमुपगम्य केनातिरिक्त्यतिर्याचनवस्थाप्रसङ्गे
ङ्गित्वार इति । स्थितिकर्तृत्वात्पि संगत्यसंज्ञावदसंज्ञयी भवतो
न स्वज्ञायातिशयोक्त्यारभिव्यक्तिर्नापि तद्विषया ज्ञानोपपत्ति-
स्वरूपा अभिव्यक्त्युक्तिसंगता तद्विषयज्ञानस्य सधर्माभिप्रायेण
नित्यत्वात् । न वा हि तद्विषयस्त्वापि संवित्तिः सत्कार्यवादि-
मतेन नित्यैव किमुपाद्यं तस्याः स्वाद्य रूपैकैव अन्वयेनेव सं-
विदासंगेप्रसङ्गादका बुद्धिरिति कृत्यता । सैव च निश्चयस्तत्र
कोऽपरस्तदुपलभ्यतेतिरिक्त्यक्तयो यः सार्धतः संपाद्यते ।
न च तद्विषयस्वाभावादिष्य संवित्तिः किं तु मनःस्वभावेति
वक्तव्यम् । बुद्धिरुपलब्धिपरिचयसायां मनःसंवित्तिरित्यादी-
नामनर्थान्तरत्वेन प्रदर्शयितव्यमाणाया । तद्विषयोपलभ्याव-
रणकृत्यज्ञानाऽप्यतिरिक्त्यक्तं घटां प्राञ्जितं चितीयस्यापलभ्य-
स्यासंभवनोपलभ्यावरणव्यत्याजनायात् । न ह्यस्तत्त्वावरणं
युक्तिसंगतं तस्य वस्तुसंज्ञिष्यतायात् । न वा तत्तत्साधारणस्य
कुनश्चिद्व्यक्त्यो युक्तः सत्येऽपि तदावारणस्य नित्यत्वाच्च कृत्यः सं-
भवतीति । भावज्ञकण्डेपि कृत्यस्तस्यायुक्तोऽपिरित्यक्तपुण्यकृत्यस्य
तिरेयावाधानुपपत्तेः तद्विषयोपलभ्यस्यासत्येऽपि नित्यत्वाच्चावर-
णसंतव इति कुनस्तत्त्वाजातिर्यक्तिः । न चाघावरणकृत्यः के-
नविज्ञातुं शक्यस्तस्य निःस्वभावत्वात्ततोऽतिरिक्त्यक्तस्य तद्विषय-
नान्वास्तकार्यवाद्युक्तं साधनोपायसंवैयर्थ्ये । एवं बन्धमा-
जाभावप्रसङ्गश्च तत्पक्षः । तथा हि प्रधानपुरुषयोः कैवल्योपलभ्य
सङ्गणनवज्ञानप्राप्त्योरेव सत्यपर्वो कापिरेवमुपगम्यते तत्र
तत्पक्षज्ञानं सचवाऽवहितमेवेति सर्वेदेहिनेऽप्युक्तः स्युः
अन एव न बन्धोऽपि तत्पक्षे संगतो मिथ्याज्ञानवशाद्विज्ञप्य इत्य-
न तस्य च सर्वदा व्यभिचयितव्यतासंशयोऽसिद्धिः । निर्विके च सत्का-
र्यवादाऽसत्कार्यं कारण इति सिद्धमेव सत्सतोः परस्परपरि-
हारस्थितत्वेन प्रकारान्तरासंज्ञात्वात्पि परापरव्यस्तपक्षद्वय-
णस्य कृषणाजनासत्प्रतिपादनप्रकारो ज्ञेयतः प्रवर्धते ।
तत्र वस्तुवदुक्तं परेणासत्कृतं नैव शक्यते निःस्वभावत्वादिति
तदसिद्धं वस्तुस्वभावस्यैव विधीयमानत्वाभ्युपगमात्तस्य च
नैकव्यसिद्धिः । अथ प्रागुक्तोक्तिः स्वभावेमेव तत्र तस्यैव नि-
स्वभावत्वात्वात्वात् । न च तत्तत्स्वभावं एव निःस्वभावो
युक्तः वस्तुस्वभावप्रतिषेधकत्वात्प्राज्ञाः स्वभाववत्स्य । न च
किंमार्गं वस्तुत्पत्तेः प्रागस्ति येन तद्वै निःस्वभावं सिद्धे-
त् । न च वस्तुविद्वत्तत्पक्षमेव धर्मिणं नीरूपं पक्षीकृत्य नैक-
व्यसिद्धिः हेतुः पक्षीकृत्य इति वक्तव्यं सिद्धसाध्यताप्रसङ्गात्
यतो न वस्तुविद्वत्तः केनविज्ञायातिरिक्त्यक्तं तदाऽभ्युपगम्यतः । अने-
कान्तिकत्वाय हेतुविषये बाधकप्रमाणप्रदर्शनात्कारणशक्तिप्र-
तिनियमाद्वि किंचिद्वासात्कियतं यस्यापादको हेतुविधेयः ।
यस्य तु शशशङ्खनिर्वाणस्यापादकस्तत्र कियत इति अनेकान्त
एव यतो न सर्वे सर्वस्य कारणमिदं । न च यद्यसत्तत्त-
कियत एवेति व्याप्तिरभ्युपगम्यते किं तर्हि यद्विधीयत उत्प-
त्तेः प्राक्त तदवसेवेत्यभ्युपगमः । अथ तुल्येऽपि असत्कारित्वे
हेतुना किमिति सर्वैः सर्वस्यासतो हेतुर्न भवतीत्यभिधीयते
असत्वेत्तु भवत्येवमित्यस्य बोधस्य समानायात् । तथा हि तु

स्ये सत्कारित्वे किमिति सर्वस्य सतो हेतुर्न भवतीत्यसत्कार्य-
वादिनोऽप्येवमभिधानं शक्यमेव न च तन्मते किंचित्स्थिति ये-
न तत्र कियते न च कारणशक्तिनियमात्सर्वपि नभोऽनुवहाणि-
न कियत इत्युक्त्यभिधानीयमित्येव तदुक्तं " भैरुगुणस्या-
विशेषेऽपि, न सर्वे सर्वकारकम् । यद्वत्तद्वदसत्येऽपि, न सर्वं
सर्वकारकम् " । अभ्युपगमावधिने च यद्वत्तद्वदिति साधयुक्तं
न पुनस्तद्वत्ति । तथा हि सत्यपि कार्यकारणयोर्मैदं कस्यचि-
त्किंचित्कारणं भवति स्वहेतुपरम्परायात्तत्वाच्चाभूतस्वभाव-
प्रतिनियमस्याभेदे च तयोरेकस्यैकैकैकस्मिन्नेव काले हेतुत्वम-
हेतुत्वं वाऽन्योन्यविरुद्धं कथं संभवत् विरुद्धधर्माभ्यासमिबन्ध-
नत्वात्तद्वत्तुमेव । तदुक्तं " भेदे हि कार्या किंचिद्-वस्तुचम-
तया भवेत् । अमेदे तु विरुध्येत, तस्यैकस्य कियतिक्ये " ॥ १ ॥
अथास्तकार्यवादिनः कारणानां प्रतिनियताः शक्तयो न घटन्ते
कार्यात्मकानामवधीमाननिष्पत्तेः न ह्यवधिमतः सद्भावःसंभ-
वति प्रयोगाभावे च सद्भावकार्याविशेषात् न ते साधयुक्तयो
यथा शशशङ्खद्वयः सद्भावकार्याविशेषात् शालिजीवाद्यो
भावा इति व्यापकानुपलब्धः । सत्कार्यवादे तु कार्यावधिस्तद्भा-
वायुक्तः कारणप्रतिनियमः । उक्तं च, " अवधीमाननिष्पत्ते-
नियताने न शक्तयः । सत्ये च नियमस्तासां, युक्तः साधयुक्तयो
न वि ति " । असत्वेत्तु हेतोरनैकान्तिकत्वात् । तथा ह्यवधीना-
मनिष्पत्तेः क्षीरस्य दूधप्रापदाने शक्तिरिति व्यपदेशः केवलं
मा नृधपुनरनप्यारोपितं सर्वाधीनप्रतिपक्षं वस्तुस्वरूपं यदन-
न्तरं पूर्वमेष्टमात्रे वस्तुत्वं प्रादुर्भवति तस्य प्रतिषेधो एव । न
च शब्दविकल्पानां वन्न व्यावृत्तिस्तत्र वस्तुस्वभावोऽपि निवर्त-
ने यतो व्यापकस्वभावः कारणं वा व्यावर्तमानं स्वभावेत्येव
कार्यं वाऽऽद्याय निवर्तते इति युक्तं बोधोदात्तयोः प्रतिषेधात्
न च पयसो दधिवातिरित्यादिव्यपदेशो विकल्पो वा प्रावा-
नां व्यापकस्वभावः कारणं वा येनासौ निवर्तमानः स्वभावः
स्वभावं निवर्तेत्येतत् तद्वतिरिक्तेणापि नावसद्भावत्वात् यतो व्यपदे-
शा विकल्पाभा निर्देशकस्वभावे वस्तुनि यथायासमनैकप्रकारतः
प्रवर्तमाना उपलभ्या एकस्यैव शब्देनोपलब्ध्यातिरिक्तेण
मिश्रस्य समययथासिद्धादिविषयपदेशाद्विकल्पनात्वात्तत्तादा-
त्म्ये वस्तुनिष्ठत्वप्रसक्तिकल्पपदेशविकल्पवत् शब्दविकल्पानां
वस्तुतत्पक्षे कल्पप्रसङ्गः । न शकं चित्रशक्तप्रतिप्रसङ्गात्ततः श-
क्तिप्रतिनियमार्तिकचिद्वैवासात्विधीयत न सर्वमित्यनैकान्तिकोऽपि
नैकव्यसिद्धिः हेतुः उपादानप्रदानादित्यादिहेतुमुक्तपुष्टयथात् एवा-
नैकान्तिकत्वम् । तथा हि यदि कार्यसत्त्वकृतेमेव नियतोपादा-
नप्रदं कर्त्तव्यं प्रवेत्तं तदैव स्याच्छास्त्रात् । कारणाशक्तिप्र-
तिनियमकृतमपि प्रतिनियतोपादानप्रदं घटते एव सर्वस्मात्स-
र्वस्य संज्ञायापि कारणशक्तिप्रतिनियमादेव च न भवति सर्व-
स्य सर्वाधिकारिजाविवक्षयासिद्धिः । यद्यपि कार्यातिशयमि-
त्याद्युक्तं तदप्यभिधानापरिज्ञानादेव यतो भास्वातिरिक्त्यत्वं उच्य-
ते इति निगद्यते विकारापक्षो तस्य स्मयावहानिप्रसक्तियुक्त-
त किं तु वस्तुत्वे सन्नुपपद्यत इति प्राक्त प्रतिपादितम् ।
तच्च वस्तु प्रागुपादादसम्पुलब्धिविज्ञकणं प्राप्तस्यानुपलब्धोर्नि-
वृत्तस्यानिप्रसङ्गतः कार्यत्वानुपपत्तेरभ्युपगम्यते । यस्य च
कारणस्य साक्षिधानमात्रेण च तत्तथाज्ञतमवेति तेन तत्कि-
यत इति व्यपदिश्यते न व्यापारसत्येवशास्त्रिकचिन्तेनवि-
हिते सर्वधर्माभावाव्यापारत्वात् । नाप्यसत्किंचिद्वन्ति य-
न्नाम कियते । असत्त्वस्य वस्तुत्वभावाप्रतिषेधकज्ञकणात्वात् ।

स्थायां सत्ये प्रागवस्थायोगादसत्येऽपि शशशृङ्गस्येव तदनुपपत्तेः प्रधास्यात्पक्षिदशनायागमाद्यो न शशशृङ्गस्येति तन्तरत्वाप्रत्ययप्रसक्तः । तथा हि बाधस्य प्रागभावश्च न तावदुत्पत्तिसिद्धिः बाधश्च गत्युत्पत्तिसिद्धिर्न तावत्प्रागभाववित्पत्तिसिद्धिर्न व्यक्तमितरेतराश्रयत्वात् । अथ कारणस्य कार्यस्य तावत्प्रागभावः प्रागेव सिद्धः अस्त्येन तु अकारणस्यापि कार्यस्य तावत्प्रागभावः तत्संबन्धात् घटस्य तत्कार्यताप्रसक्तः । तथा हि यस्य प्रागभाववित् तस्य कार्यता तच्च कार्यस्य पक्षान्तरं कारणानिमतादस्यत् । अपि च तत् प्रागभावस्वभावं प्राप्तं तत्संबन्धेन च घटादेः शशशृङ्गादिव्यवच्छेदेन कार्यता अत्युपगमेति सूत्रपिण्डकार्यताऽपि घटस्येवं भवेत् । न च तदव्यवस्थितिके-स्तस्यैव तत्र प्रतिभासनात् । न च कारणस्वरूपमेव प्रागभावो निर्विशेषस्य स्वकप्रमाणस्य कार्येऽपि सञ्जावात् । तस्यापि प्रागभावकृपताप्रसक्तः तथा प्रतीत्यभावात् न तदुपपत्तिस्तत्र प्रतीतिमात्रावन्पक्षात् वस्तुस्वरूपावस्तुव्यवस्थायोगात् । ततो गुणिकादिरूपतया वस्तु युज्यते । अत्युपगमिना न पुनस्तत्त्वविरिककारणादिरूपतायास्तस्यास्तत्राप्रतिभासनात् । प्रतिभासनेऽपि विशिष्टकार्यापेक्षया कारणत्वस्य प्रतिपत्तौ कार्यप्रतिभासन्तरं तस्याप्रतीतिस्तत्तदानीं कार्यस्याप्रतिभासनात् प्रत्यक्षस्यासङ्ग्राहकत्वेन चाल्पना प्रासक्तः । तदा तत्कार्यस्य सत्त्वप्रशक्तिः स्यादिति । कथमसति कारणस्यापारः प्रतीयत तत्रासतः कार्यस्य युक्तम् । नाप्यसत्कार्यं कार्यं तदानीमसति कारणे तस्य तस्य तत्कृतकार्योक्त्यासङ्गमात्रावस्थानिः कारणस्वभावमात्रव्यवस्थितत्वेन च व्यापारयोगात् । अथ तदन्तरे कार्यस्य भावात् प्रागभाववित्त्वभावेन कारणस्य व्यापारः अस्त्येन तत् सन्ततभावस्तद्वृत्तानन्तरं विधातृकार्यस्य सञ्जावात् सर्वेषां तत् सर्वकालमावित्सर्यभावात् तत्कारणताप्रसक्तः । अथ सर्वभावावस्थामपिऽपि तदभावे इति न तस्य तत् कार्यता न कृत्तिकेन भवेत्तु विषयविज्ञानाभावे एव सर्वत्र विधादाध्यातृकार्यस्य सञ्जावात्तदपेक्षयाऽपि तस्य कार्यता भवेत् । न च कृत्तिकस्य कार्यस्य तदभावेऽपि पुनर्भवसंभवस्तस्य तदेव भावादस्यत्वाद् कदाचिद्व्यवस्थाभावे च विशिष्टभावस्य उभानुविधानात् तत्कार्यताव्यवस्था सर्वथा च तदभावांशुवधानं तस्य कारणकृपतापेक्षमात्रा-लभापितया तत्कार्यताव्यतिक्रमात् । कथंचित्तत्त्वमो-नुविधानं भ्रमेकान्तावादापरस्परकारणं कार्यमित्यनुपपगमपक्षात् । अथ सन्तानापेक्षः कार्यकारणभाव इत्ययमदोषो न सन्तानस्य पूर्वपरलक्षणविरिकेणाभावात् । भावे वा तस्यैव कार्यकारणकृपत्वाधिक्या-साधनपक्षात् सर्वं स्यात् कृत्तानामधिक्रियासामर्थ्यविकलतया प्रवेत् । अथ तत्संबन्धिनः सन्तानस्य कार्यकारणत्वे तेषामपि कार्यकारणभावो न भिन्नयोः कार्यकारणजाबाधपरस्य संकल्पस्याभावास्तन्तानस्य च सर्वजनकृत्त्वानन्तराप्रतिपत्तिरस्य सन्तानान्ताप्रसक्तिः स्यात् । किं च तस्यापि नित्यत्वे कृत्तका-दस्यैव सत्कार्यवादप्रसक्तिः कृत्तिकत्वे नाप्यप्राप्तिस्तेस्तस्य तत्कार्यताऽप्रसिद्धविरिकश्च कार्यतानिश्चयनं कृत्तिकपक्षे न संभवतीति प्रतिपादितमेव न चात्राप्यपरसन्तानप्रकल्पनया कार्यकारणजायप्रकल्पनं युक्तमवस्थाप्रसक्तः । तथा हि सन्तानस्यापि कार्यतानुपगमे कृत्तिकत्वान्न कार्यरूपताऽन सन्तान-

नान्तरमन्त्रापि कार्यतानिश्चयनमनुपगमनस्य तत्रापि च कृत्तिकत्वस्य कार्यताप्रसिद्धेस्तान्निभ्यमपरं सन्तानान्तरमनुपगमनो-यमित्यनवस्था परिकृष्टे । किंच कृत्तिकभावादानुपगमभाविभो यद्धि जिन्मकार्योद्भावेतोः सत्यमभिमतं तदा तत्कार्यस्याप्यु-कार्योद्भावात् सत्यवित्पत्तिरित्यनवस्थाप्रशङ्गेन क्वचित् सत्त्वव्यवस्था स्यादिति कुतस्तद्व्यवच्छेदनासत्कार्यमिति व्यपदेशः । अथ हानकृत्तकार्यसञ्जावादेतोः सत्यव्यवस्थाः सति । ननु हानस्यापि कथं हेतुसत्ताव्यवस्थापकत्वं हेतुकार्यत्ववित्पत्तिरिति चेत् ननु किं तेनैव ज्ञानेन हेतुकार्यता स्यात्तमः प्रतीयेत उन ज्ञानान्तर-रेण । न तावत्तमेव तस्य प्रागसत्ताव्यवस्थापकत्वं प्रकृतौ वा तत्कार्यतावगतिः । अथ हानकार्यत्वेऽपि हानस्य हेतुकार्यता नन्वेवमविशेषाज्हेतुस्यापि हानकार्यतावगतिः स्यादिति तद्व्यवस्थापकं प्रसज्येत । न च समानाकार्योस्तत्तमकुम्भयोः कार्यकारणतोपलब्धेति प्रकृतेऽपि स न स्पष्टश्च केवलस्यापि कु-म्भस्य दृष्टेकर्यता हानस्यापि केवलस्य दृष्टेकर्यतावाधा-स्तस्य ततोऽन्यत्वव्यभिचार इति चेत् । ननु कुम्भोऽपि कुतोऽन्यः स न प्रवेत् प्रत्यभिज्ञानान्ता-य इति चेत् एतज्ज्ञानेऽपि सामान्य-नित्यताव्यवस्थेन भवेदिति कुतोऽस्तकार्यवादः । न च प्रत्यभिज्ञानं न प्रवतः प्रमाणं पूर्वोपरकृत्तकार्यस्यैकतयाऽप्रतीतिः । न हि पूर्वोपरकृत्तव्याच्यामपरपूर्वकृत्तः प्रहः । नाप्येकप्रत्ययेन पूर्वोपर-कृत्तस्य क्रमेण प्रह एकस्याक्रमस्य क्रमव्यवस्थादकतयाऽप्रवृ-त्तेः न च स्मरणस्य द्वयोर्गुणितः संनवति न चास्य प्रमाणता न च पूर्वोपरस्य क्रमेण प्रह एकस्याक्रमस्य क्रमव्यवस्थादकतया प्रवृत्तेः न च स्मरणस्य द्वयोः प्रत्ययोः परस्परपरिहारेण वृत्तौ तत् तद्व्यवधानं स्मरणमेकत्वस्य वदकं युक्तमवधेति तद्व्यादित्वा अस्म-रूपकृताप्रशङ्गे । न चास्मादप्येकत्वमर्थेति प्रत्यक्षादप्रमाणव्यवधानार्थवदकतास्यैव कैवलयप्रवृत्तेः च प्रमाणनिरपेक्षताव्यवस्था-त्वमाहकः स्वापमदभ्युदयव्यवस्थापि तस्य तद्वाहकत्वोपपत्तेः । न चैतस्याप्येकत्वं कुतश्चित्समानात् प्रसिद्धं तद्वाहकत्वेन तस्या-प्रतीतिः । न च कैवल्यात्मा अन्यथा वस्तु नित्यमस्ति कृत्तिकाः सर्वसंस्कारा इति वचनात् तत्र तेनैवात्मनः प्रमेयकार्यतावगतिः नाप्यनेन तस्यापि स्वप्रमेयकार्योवगती प्रागवृत्तितयाऽस्तामर्थ्या-त् । तत्र हानकृत्तमपि कार्यं हेतोः सत्तां व्यवस्थापयितुं सम-र्थं कृत्तिकेकान्तावेव अथकृत्य यथोक्तन्यायेन पीषायेव प्रमवृ-त्तत एव भागुमानस्येति पीषायेव प्रमवृत्तस्य तदुपपत्तिरिति । प्रत्यक्षापि तदपेक्षेयं परकोक्षादविचार्यविकल्पनमात्रमेव सर्वज्ञानस्यानुपगमात् तत्रास्तकार्योपादः प्रमाणसङ्गतः । तत्कार्योद्भा-स्तु प्रागेव निरस्तत्वादयुक्त एव । तथाहि नित्यस्य कार्यकारि-त्वं तत्र स्वास्तत्वायुक्तं नित्यस्य पीषायेव प्रमवृत्तस्य तदुपपत्तिः । कार्यकारणसामर्थ्यप्रसिद्धः । न हि नित्यसर्वदेसाकाशव्यापिनः क्वचित्का-र्यव्यापारविरहितः सामर्थ्यमवान्तां शक्यम् । अथ सर्वदेसाव्या-पिनस्तस्य तत्र सामर्थ्ये प्रविष्टयति तदुपपत्तिः सर्वदेसा व्यापितः सत्य तस्य तत्रा प्रतीयेयवर्धयति सर्वदेसा व्यापितः सत्य तस्य एवा-नुपगमनीया स्यात् । अनुपगमनस्यैव एवेति वचनेन कति-पयदेसाकाशव्यापिरूपप्रतिपक्षेरेवानुपपत्तेः निरवैककृत्तकृपता-प्राधानं समायात । न च तदेव कार्यजनकता प्राक् प्रतिक्रि-त्वात् कैवल्यानित्यव्यापकवर्षके प्रमाणमवृत्तचित्तिरित्यसङ्ग-प्रति-पादितम् । न चासति कार्ये निर्वैयव्यभावात् कारणव्यापारसंनवात् सर्वत्र तत्र तेषां व्यापारोद्भावं न दृष्ट्वा भूत्वा ज्ञात्वा वा हेतुना कार्ये व्यापारस्तथा उदत्तत्वेन तदसंनवात् । न चाह-

अध्वमा जनेभ्यश्चद्विहेतुकमङ्गोत्पत्तिकं चतुर्हावि संजवतीति प्राक् प्रतीपादितेन चास्तः कार्यस्य विधानं न प्राक्क-
मन्व्यपत्तादिवृत्तेः प्रवृत्तेः । अन्वया कार्यं कार्योत्पत्तिपादितो
बाधमा भवेत् । किं न यदि स्तस्य कार्यं कारणव्यापार-
स्तदोत्पत्तिः अपि घटादिकार्यं कारणव्यापारादन्वतरं तदुत्पत्तिप्र-
सक्तित्वाविशिष्टात् । अथानिष्पत्त्यन्वयोत्पत्तेः पुनरुत्पत्तिरुत्पत्ति-
सिद्धिकारणत्वात् सत्यस्य प्रथमकारणव्यापारादेष निवृत्तत्वात्
नन्वाविष्कृत्यति पदेषु अन्वयस्याप्युत्पत्तेः सत्यस्याऽप्युत्प-
त्तिरुत्पत्तेः । अथाविद्यमाना तदा असदुत्पत्तिप्रसक्तित्वं चावि-
ष्कृत्यकारणसत्यतां कार्यं इव कारणव्यापारोऽप्युत्पत्तयः पुनः
स्त्वसिद्धान्तकार्यप्रसक्त्यात् । अथ तथाः कारणात् कार्योत्पत्ति-
सत्त्वान्वाध्यासतो हेतुव्योषाद्यत् तदाऽप्युत्पत्तेः वा शङ्काशङ्कित-
रेषि पदार्थोत्पत्तिप्रसक्तिरित्यन्ताजगद्यथाभावयोरसत्येनाधिके-
षात् । न च प्रागभावी प्रावीदिति हेतुर्नित्यताप्रावीति वक्त-
व्यं न तथा यदा न हेतुरन्यथा हेतुर्निति प्रसक्तस्तत्त्वेन प्रसक्तम् ।
असत् हेतुः सन्नादेतदिति ततः सन्नेव हेतुस्तस्य कार्यं व्या-
पारात् । नास्तस्य तद्व्योषादेतद्व्यस्यद्वयं सतः सतोऽपि कार-
स्य प्राक्ननुत्पापरित्यागात् न कार्यं प्रति हेतुना प्राक्ननुत्पादयथाव-
त् । अथ तथा व्यापारयोर्व्योषादेहेतुनाऽसदेनशङ्कायोर कार्यं प्रति
तत्त्वे हेतुर्न सत्योऽपि व्यापारः कुतस्तत्पत्तिरिति वषेयुनामसंभवा-
द् व्यापारवत्त्वार्थत्वात् । ननु तस्यापि व्यापारोऽयं परत्वापारात्
तदा व्यापारपरत्वात्त्वयधितयात् कारणस्य न कदाचिदङ्गो-
त्पत्तेः प्रवृत्तिः स्यात् । ननुस्तस्याप्युत्पत्तिपरत्वात्परत्वेयसमं यावत्
कस्यचित्त्वयवध्यासतः कारणत्वात् तत्त्वोत्पत्तिश्च स्यात् ।
अथ कारणस्यकमेव व्यापारस्तत्कारणं क्व कार्यं नन मानसथा-
नान्यसतः कारणात्कार्योत्पत्तिः । नन्वेवं कारणसमानकारणे कार्यं
स्यात् तथा च सत्येतराङ्गोत्पत्तिरुत्पत्तिः कुतः कार्यकारणमा-
त्रः । अथ कार्यमात्रकाले कारणास्य न सद्भावकत्वात् विवरणव-
ष्टाद्विषयत्वात्कारण्येतिर्भावोऽपि कुतः कार्यसत्त्वकाः कार्योत्पत्तिके
तदन्तरमाविनः सत्ता चेत्तर्हि कार्योत्पत्तिः । कार्योन्नतिर्कार्य-
कारणयोः समकारणता च स्यात् । तथा कुतः कार्यकारणमा-
त्रो न च सतः कारणतः कार्योत्पत्तिरित्युत्पत्तयुगमावधिः । का-
योत्पत्तिके कारणस्य सत्त्वं वैकृत्यस्य सिद्धिर्भावोऽनन्तरस्य
न तस्य सद्भावे तदापि न कार्यवत्त्वाविकलकारणतया
प्राप्त्यत् तदा तद्वत्त्वे वा पूर्वमपि तद्वत्त्वं स्याद्विषयकारणत्वात् ।
तद्वत्त्वात्तद्वैकाल्यसत्त्वोत्पत्तिर्बाधोऽस्त्युत्पादयो वा युक्तोऽनेक-
होषदुष्टत्वात् । अथैकान्तेन सदसतोऽन्यत्प्राप्त्यजनकत्वात् कार्य-
कारणभावात्तयात् । सर्वस्यस्यैव तदुत्पत्तिप्रवृत्तेः सर्वमिति चे-
त्स्यादिति कार्यञ्च सदसतोऽन्यत्प्राप्त्यजनकत्वात् न वैकृत्यस्य सद्-
सद्वत्त्वं विरक्तं प्रत्येवित्त्वान्नितिः प्रवृत्तस्य सदसत्त्वस्यै-
कत्वाविभाषाप्रवृत्तः कार्यप्रसक्तेः चाप्यङ्गं प्रतिपत्तेन वस्तु-
नि विरोधाप्रत्ययैकव्रतपटे इमे विवक्ष्यतायाश्चिष्टपटे च वि-
वैकृत्यस्य च विरोधः स्यात् तथा च बुद्ध्याद्यनेककारणं पृथि-
व्या इयमिति वैशेषिकस्य इतिविधानं ज्ञेयम् । अथ ननुवचनानां
बुद्ध्याद्यनेककारणानामव्यवस्थित्यसत्त्वेनकमेव रूपं तत्त्ववचनानां
मात्रव्यवस्थितेननिकप्रकारकप्रतिषेधोऽप्यविवेचयते । अथ प्रत्ये-
कमप्यवयवो बुद्ध्यादियमेकैकः रूपं तर्हि तद्व्यवस्थित्यव्यवस्थित-
पटे नीयत् तद्व्यवस्थित्यवयवो भावा इति प्रतिपत्तिः स्यात् न पुनः
अप्रकारः पट इत्यवयवावयवविरोधस्येत्यात् अवयवानामनेकमप्य-

[illegible]

प्रतिप्रत्यनवधेति । अपि च यदि कृतमपि कियते तदाऽप्येति
दोषाः । क इत्याह ।

किरियाश्वेकसं वि य-पुण्यनूयं च दीसए होंतं ।

दीसए दीहो य जहा, किरियाकासो यडाइयं

यदि कृतमपि कियत इत्यनुगम्यते तर्हि घटादिकार्ये उ-
त्पादे क्रियाश्वकृत्प्रमाणादिकार्या वैकल्पं निरर्थकता प्रामोति ।
कार्यस्य प्रागेव सत्त्वाद् । किं चाप्युक्तविरोधः सत्कार्यवादे यतः
पूर्वं सृष्टिपदार्थवत्त्वयामभूतमविद्यमानं पञ्चायु कुम्भकारादिध्या-
पारे घटादिकार्यं जवज्जायमानं दृश्यतेऽतः कथमुच्यते सत्पुण्य-
घटे इति यस्मिन्नेव समये प्रारब्धते तस्मिन्नेव निष्पद्यतेऽतो
निष्पन्नमेव तद् कियते । क्रियाकालनिष्ठाकाशयोरनेवादिति चे-
नैवम् । कुन इत्याह (दीसरेत्यादि) दीहोऽसंवेद्यसामयिको
घटादिभानुत्पत्त्यानां क्रियाकालो जन्मासौक्यते यस्मात्ततो
न यस्मिन्नेव समये घटादि प्रारब्धते तस्मिन्नेव समये निष्पद्य-
ते मृदानवगतपिष्टद्विषाद्यन्तरोपपत्तिरादिप्रतिषेधानादिवि-
रकालैव सत्पुण्यतिरिति । ननुतु दीर्घक्रियाकालः कार्यं चार-
म्भसमयेऽप्युपलभ्यत इत्याह ।

नारभे चिथ दीसइ, न सिवादक्काए दीसइ तदंते ।

यइ न समणाइ कात्ते, नाथं लुचं तदंतस्मि ॥५७॥

यदि क्रियाप्रथमसमय एव कार्यं निष्पद्येत तदा तत्तत्रैवोपल-
भ्यते । न चारम्भसमय एव तदुद्भवते । नापि शिवकाश्यायां
शिवकाश्यासकोग्रकुसुमादिकां कं तर्हि दृश्यत इत्याह । उ-
द्भवते घटादिकार्यं तस्य दीर्घक्रियाकालस्यातः परिसमाप्ति-
स्तदन्तस्तस्मिन्निति । तस्माद् क्रियाकालपर्यन्त एव तस्य सत्त्वं
युज्यते न तु पूर्वेमुपलभ्यमानत्वात् । यस्मादिकल्पितो न गुरु-
सन्निधाने सिद्धान्तमप्राप्तयेत इत्यादि क्रियाकाले ज्ञानमाभि-
निर्वाहयितुं युक्तं किं तु तस्य अध्यादिक्रियाकालस्यास्तदन्त-
स्तस्मिन्नेव तदुक्तं तत्रैवोपलभ्यमानत्वादिति प्रस्तुतोपयोगः ।
तदेवं न क्रियाकाले कार्यमस्यतुपलभ्यमानत्वात्किं तु तन्निष्ठा-
काश एव तदस्ति तत्रैवोपलभ्यमानत्वात्ततो न प्रतिपाद्यमानं प्र-
तिपत्तं कार्यं क्रियाकाश एव तस्य प्रतिपाद्यमानत्वादिष्ठाकाश
एव च प्रतिपन्नत्वात् । क्रियाकालनिष्ठाकाशयोश्चास्तं भेदाश्च-
स्माभिध्यादिरिक्तानि च सत्यत्वज्ञाने प्रतिपद्यते न सत्यत्वधि-
ज्ञानं इति व्यवहारमयः ।

अत्र निश्चयनयः प्रतिविधानमाह ।

निच्छइओ नाजायं, जाय अभावत्तओ स्वपुणं च ।

अइ व अजायं जायइ, जायउ तो खरिसाएणं पि ॥५८॥

निश्चये जवो नैक्यिको नयः प्राह । यथा जातं न जायते कृत-
घटवदिति नवता अस्तकार्यवादिनाऽभिधीयते तथा वयमपि
सत्कार्यवादिनो ह्यः । नाजातं जायते अत्रेकारणोपः । नाप्रविद्य-
मानमुत्पद्यत इति प्रतिज्ञा अभावत्वाद्विद्यमानत्वादिति हेतुः क-
पुण्यवदिति दृष्टान्तः । अयमपि विषयेयं बाधामाह । अथाजातमपि
जायते जायतां ततः खरविषामपि अभावविशेषादिति । अपि च
निबकिरियाइ दोसा, नणु तुष्ठा अस्सइ कटतरगा वा ।

पुण्यमभ्यं च न ते, दीसइ किं खरिसाएणं पि ॥५९॥

ननु नित्यकरणाद्यः सत्कार्यवादे ये कोऽपि प्रदास्यते अस-
ति कार्यं असत्कार्यवादेऽपीत्यर्थः । तुदयाः समानास्तथा ज्ञा-
पि शक्यते वक्तुं यद्यसत्कियते तर्हि कियतां नित्यमेव अ-

सत्त्वाद्यविशेषान् वैधर्म्यकस्यापि कार्यनिष्पत्तिरुच्यते खरविषा-
णकल्पे वा सति कार्यं समुत्पद्ये कियार्थकस्यापि सत्त्वादि किं तुदया
एवासति कार्यंस्मी दोषा मत्स्याह । कटतरा वा पुण्यदिहायो वा ।
सतो हि कार्यस्य केनापि पदार्थविशेषण करणं संभवत्यपि
लोकेऽपि सत्तामाकाशादीनां पर्यायविशेषायाणांप्रकृया कारण-
स्य कटत्वात्तथा च तत्र वस्तुतः समुत्पद्यते “ आकाशं कुं
पुष्टं कुं वादी कुर्वित्यादि ” खरविषाणकल्पे त्यसति कार्यं न के-
नापि प्रकारेण करणं संभवति । ततः कटतरास्तत्राऽस्मी दोषा
इति नाशः । यद्युक्तं “पुण्यमनूयं च दीसए होंतमिति” तत्राह ।
(पुण्यमित्यादि) इत्युक्तेः पूर्वं वा यद्यनूतं सर्वथाऽपिद्यमानं कार्य-
मुत्पद्यत इतीष्यते तर्हि ते तव मतेन किं खरविषाणमपि पूर्वं
मनूतं पञ्चाङ्गुत्पद्यमानं न दृश्यते प्रागस्तयाविशेषादिति यदुक्तम्
“ दीसए दीहो य जहा किरियाकासो इति ” तत्राह ।

पुंसमउपपुष्ठाणं, परोप्परविलत्तसएण सुबद्धणं ।

दीहो किरियाकालो, जइ दीसइ किं च कुंजस्स ॥

समये समये प्रत्युत्पन्नानां परस्परविलक्षणानां सुबद्धनामसं-
ख्येयानां मूलाननसंहरणपिटकारासत्रपृष्ठाारोपणावतारणाम्भो-
सेचनपरिमर्दनपिण्डविधानमृगमचकारोपणाश्वकस्यासको-
शकुसुमादिकार्योपामिति शेषः । यदि दीहोऽद्याध्यायं क्रिया-
काशो दृश्यते तर्हि किमत्र हन्त ! कुम्भस्य घटस्याद्यातम् । इदमु-
क्तं भवति प्रतिसमये निम्ना एव क्रियाः भिन्नाऽप्येव च सृष्टि-
पदशिवकाशीति कार्यापि घटतु खरमैकक्रियाङ्गणमात्रनाम्येव ।
ततश्च प्रतिसमयेनिम्नानामनेककार्याणां यद्दीर्घः क्रियाकाशो
भवति तर्हि खरमैकक्रियाङ्गणमात्रज्ञाविनि घटे दीर्घक्रियाया-
लक्षणं परस्वाङ्गत्वमिव सूचयतीति । यदुक्तं “नारंभे चिथ दीस-
इत्यादि” तत्राह ।

अस्सारंभे अश्वं, कइ दीसइ जइ यमो पडारंजे ।

सिवकाइओ न यटओ, किइ दीसइ सो तदद्दाए ॥

इह “नारंभे चिथ दीसइ” इत्यत्र जवतोऽयमभिप्रायो यद्यतमु-
क्तवतीवरकुम्भकारादिसामग्र्याः प्रथमेऽपि प्रवृत्तिसमये ।
घटः किं नोपलभ्यतेऽनुपलभ्यमानाद्यमसंस्तत्र पञ्चाङ्गुत्पद्यते । ए-
तच्चायुक्तमेव यतो न प्रथमे प्राग्वहसमये घटः प्रारब्धः च सृष्टि-
पदस्तत्कल्पितपरोपणादीन्वेवाध्यानि अस्सारंभे आन्ध-
कार्यं दृश्यते न दृश्यत पक्षेत्यर्थः । यथा पटारम्भे घटः । यद्युक्तं
“न सिवादक्काए” तत्राह “सिवकाइओ इत्यादि” सिवकादि-
काले घटो न दृश्यत इत्युक्तं तदेतद्युक्तमेव यतः शिवकाद्यो
घटो न जन्मन्वतो यत एव शिवकादिकाशोऽस्ती अतः तद्वत्त्वं
तत्काले कथमसौ घटो दृश्यतामव्यवर्तनकालेऽन्यस्य दर्शना-
नुपपत्तिरिति । यदुक्तं “दीसइ तदंतस्मि” इति तत्राह ।

अतिचिथ आरओ, जइ दीसइ तस्मि चैव को दोसो ।

अकयं व संपइ गए, किइ किरइ किइ व एसस्मि ॥

अन्त्य एव क्रियाङ्गणे आरब्धो यदि घटस्तस्मिन्नेव दृश्यते तर्हि
को दोषो न कश्चिदित्यर्थः अतः किमुच्यते । यतोऽप्यसमये पदो-
पलभ्यते नात्र ततोऽयं पूर्वमसंवेद्य कियत इति स हि पूर्वं प्र-
थमादिक्रियाङ्गणेऽपि नारब्धो न च दृश्यते । अन्त्ये तु क्रियाङ्गणे
आरब्धो दृश्यते तस्मिन् क्रियासमये क्रियमणः कृत एव स-
मस्य निरलत्वात् यथा कृतं तत्तद्वत्ततः तदेव कियते नास्तु
यच्च सत्पुण्यमभ्यत एवेति स्मितम् । अयं यस्मिन्समये क्रियमाणं

तस्मिन्नेष कृतं नेष्यते तत्राह (अकथं वेत्यादि) अकृतं वा संप्रति समये क्रियमाणसमये यदीष्यते तर्हि तत्कालेऽतीते समये कथं क्रियतां तस्य विग्रहोपेक्षास्तत्कारणं वा इत्येतत् तस्मिन्नेष्यतत्प्राप्तिमिति समये क्रियतां तस्याप्यनुपपत्त्येव असत्त्वादेव । अथ व्यवहारवादी ब्रूयात्क्रियासमयः सर्वोऽपि क्रियमाणकालः तत्र च क्रियमाणं वस्तु नास्त्येव उपरतायां तु क्रियायां योऽनन्तरसमयः स कृत-कालस्तस्यैव कार्यनिष्पत्त्यर्थः कृतमेष कृतमुच्यते न क्रियमाणमिति । सात्त्वैतिकं त्विदं प्रत्येऽसि किं जवनः क्रियया कार्यं क्रियतेऽक्रियया वा । यदि क्रियया तर्हि कथमियमन्यत्र कार्यं त्वन्येति न हि अद्विरे जेद्वनक्रिया पक्षयोः तु तत्कार्यं नूतन्येव इत्युच्यमानं शोभां विभक्तिं । किं च क्रियाकाले कार्यं न जयति पश्चात् भवतीत्यनेनैतदापद्यते यदुत क्रियैव इतका सर्वोपपत्त्युद्देशेना कार्यस्यापिस्त्वोपिग्रहेतुत्वाप्यवज्ञेया प्रवर्तते तावद्भारकं कार्यं नात्यर्थं अतः पुनस्तत्कालेऽपि क्रियापरमेऽपि तत्त्वव्यभिचारेण विपर्यस्ततैव प्रेक्षावत् एतान् प्रक्रमन्त्य इति क्रियैव कार्यं करोति केवलं तन्निमित्तं तत्क्रियद्यत इति चेत्तर्हि हन्त । कस्तस्यास्य विरोधो येन तत् कुर्वन्त्या प्रप्यस्यास्तत्कालमतिवाहं पृथग्विषयं अतः पुनस्तत्कालेऽपि क्रियापरमेऽपि जायमानं कार्यम् । तदनारम्भेऽपि कस्याच भवति क्रियानारम्भस्तदुपरम-योरप्येतोऽभिज्ञत्वाद्वा । अथाक्रियेति द्वितीयः पक्षस्तर्हि हिमवेनैकसमुदादिष्व घटादयोऽप्यकृतका एव प्राप्तस्तद्वैतपाम-पि कारणं तु क्रियामन्वयैव प्रवृत्तेः । तपःस्वाध्यायादिक्रिया-विधानं च मोक्षादीन् प्रति साध्यादीनामनर्थकमेव स्यात् क्रिया-मन्वयैव सर्वकायोपपत्तः अतः तूर्णमावमानस्य निष्परिस्पन्द-नानि निराकुलानि तिष्ठन्तु श्रीपथि जुगनानि क्रियारम्भविरोधेना-र्थ्यहिकामुष्मिकसमस्तमनोहितसिद्धिः । न चैवं तस्मात्तत्रैव कार्यस्य कर्ता तत्काल एव च तद्वर्तते न पुनस्तदुपरमेऽतः क्रियमाणमेव कृतमिति स्थितम् । वि० ॥ ब्रा० ० ० ० । निश्चितं च । यथा विप्रबुधोपक्रममाह । तथा दि ।

से शुर्थं भेन । चक्षुषा चक्षुषे ? उदीरिजमाणे उ-दीरिणं २ वेदिजमाणे वेदिणं ३ पदेजमाणे पदीणं ४ जिजमाणे जिषे ५ जिजमाणे जिषे ६ दजमाणे दक्षे ७ मिजमाणे मने ८ गिजिजिजमाणे गिजिषे ९ इता गोयमा । चक्षुषा च । लक्ष जाव गिजिजिजमाणे गिजिषे ॥ अथ केनाभिप्रेत्येण प्रगवता सुप्रमत्तमात्मिना पञ्चमः प्रथमश्चा-तकस्थमोद्देशकस्याप्यानुकथनं कुर्वन्तैवमर्थवाचकं सुप्रपुण्यस्तं नान्यानीति ? अत्रोच्यते हि चतुर्थे पुरुषार्थे तु नान्योक्त्यः पुरुषा-नो पुन्यः सर्वोत्तिशायित्वात् तस्य च मोक्षस्य साध्यस्य सा-धनानां च सम्यग्दर्शनादीनां साधनत्वात्पञ्चमिचारिणासुभयनि-यमस्य शास्त्राव्याप्तं सद्भिरीर्यते । उभयानियमस्यैव सम्यग्-दर्शनादिनि मोक्षस्यैव साध्यस्य साधनानि नान्यसाध्यैश्च मो-क्षश्च तेषामेव साधनानां साधयो नान्येषामिति । स च मोक्षो विपक्वज्ञातस्त्रिपक्वश्च रूपः स च मुख्यः कर्मभिरात्मनः स-म्बन्धस्तेषां तु कर्मणां प्रकृषेऽप्यनुक्रमक उक्तः "चक्षुषा इत्या-दि" तत्र (चक्षुषाणि) । चक्षुः स्थितिकृत्तुव्यमागन्तव्य-विपाकाभिमुखान् इत्यतः प्रकरणगम्यश्च तच्चलितमुदिन-मिति व्यपदिश्यते । चक्षुषाकां ह्यनुद्यावज्जिज्ञा तस्य च का-ल्याणस्यैवसमयत्वादिमत्तम्यत्वात्प्राप्तं कर्मपुरुषाणामप्य-

नन्ताः स्मन्मा भवन्तप्रदेशास्ततश्च ते क्रमेण प्रतिसमयमेव च-लन्ति तत्र योऽसायाद्यचलनसमयस्तस्मिन्महत्तवे तच्चलितमु-च्यते कथं पुनस्तत्कर्मणां सद्तीति भवतीत्यकारण्यते यथा पद-उत्पद्यमानकाले प्रथमतस्तुप्रवेशे उत्पद्यमान एवोत्पन्नं न-वतीति उत्पद्यमानत्वं च तस्य प्रथमतस्तुप्रवेशकालादुत्पन्न-पद-उत्पद्यत इत्येवं व्यपदेशाद्दीनामसिद्धयोपपत्त्यं तदुभया प्र-साध्यते । तथा हि उत्पत्तिक्रियाकाल एव प्रथमतस्तुप्रवेशो-ऽसाङ्गुपन्नां यति पुनर्नोत्पन्नोऽत्रविषयवत्ता तस्याः क्रियाया वैधर्म्यमभिव्यञ्जिष्णुकहत्वात्तुत्पादोत्पादनार्थो हि क्रिया प्रव-न्ति यथा च प्रथमे क्रियाकाले नासाङ्गुपन्मस्तदोत्पत्त्यपि क-लेष्वनुत्पन्न एवासी प्राप्तेति । का ह्युत्तरकृणक्रियाणामात्मनि कषविशेषो येन प्रथमसमये गोत्यनस्तुत्तराभिस्तुत्पाद्यते । अतः सर्वदेवानुत्पत्तिप्रसङ्गः इहा चोत्पत्तिप्रत्यनन्तरप्रवेशे पदस्य द्योनात् । अतः प्रथमानुत्पत्त्येवकाल गत किञ्चिदुत्पत्त्यं पदस्य द्योनात्पत्त्यं न तदुत्पत्तिक्रियोत्पाद्यते । यदि पुनर्याद्येत तदा तत्प्रदेशोत्पादन एव क्रियाणां कालाग्राह्य इत्युच्यते यदि हि तद्वैशोत्पाद्यनिरपेक्षा भव्याः क्रिया भवन्ति तदोत्तरांशानुक्रमणं नुच्येत नान्यथा तदेवं यथा पद उत्पद्यमान एवोत्पत्त्यनन्तरप्रवेश-संस्थेयसमयपरिमाणत्वाद्ध्यावज्जिज्ञाया आदिप्रसमयानुवृत्ति-वद्भव कर्मं चक्षुषिणम् । कथं यतो यति हि तत्कर्मं चलनानिमु-खीधुतमुद्यावज्जिज्ञाया आदिसमय एव न चक्षितं स्यात्तदा तस्याद्यस्य चलनसमयस्य वैधर्म्यं स्यात्तच्चक्षितत्वात् यथा च तस्मिन् समये न चक्षितं तथा तिस्रोपदिसमयेष्वपि न चक्षेत का हि तेषामात्मनि कषविशेषो येन प्रथमसमये न चक्षितमुत्पन्नं चक्षतीति । अतः सर्वदेवानुत्पत्त्यप्रसङ्गः । अस्ति नान्ये समये चक्षनं स्थितिपरिमितत्वेन कर्माभावात्पुनपमावत् अत्र भावजिज्ञायाका-दिसमय एव किञ्चिच्चक्षितं कथं तस्मिन्चक्षितं ततोत्तरं तु सम-येषु चलति यदि तु तेष्वपि नदेवार्थं चलनमन्येवत्ता तस्मिन्नेव-चक्षने सर्वेषामनुत्पत्त्यावज्जिज्ञायाचक्षनसमयानां कृषः स्यात् । यदि हि तत्समयचक्षननिरपेक्षाव्यस्यसमयचक्षनानि भवन्ति तदोत्तर-चक्षनानुक्रमणं युज्येत नान्यथा तदेवं चक्षदपि तत्कर्मं चक्षि-तम्भवतीति ॥ १ ॥ तथा (उदीरिजमाणे उदीरिषि) उदी-रणा नाम प्रनुषम्राप्तं चिरेणात्मिना कालेन यद्वेदितव्यं कर्म-दक्षिणं तस्य विशिष्टाद्यवसायकत्वेन कारणेनाह्वयोदये प्रक्षेप-यं सा वासङ्गवेयसमयवर्तिनी तथा च पुनरुदीरण्या उदीरणा-प्रथमसमय एवोदीर्यमाणं कर्म पूर्वाकपदस्यात्तेनोदीरितमन-वतीति ॥ २ ॥ तथा (वेदजमाणे वेदयिषि) वेदं कर्मणेनो-गोऽनुनय इत्येतत्तच्च वेदं स्थितिकृत्तुव्यमागन्तव्य कर्मण उदीरणाकरणेन बोध्यमुपनीतस्य भवति नव्य च वेदनाका-लस्यासङ्गवेयसमयव्यादाद्यसमये वेदनामन्ये वेदितम्भवतीति । ॥ ३ ॥ तथा । (पदेजमाणे पदीणि) पदीं तु जीवप्रदेशैः सह संतिष्ठस्य कर्मस्थानेनः पतनमेतद्व्यसंस्थेयसमयपरिमा-णमेव तस्य तु पदीणस्यादिसमये प्रदीयमाणं कर्मं प्रदीं स्या-दिति ॥ ४ ॥ तथा (जिजमाणे जिषिणि) जेद्वं तु कर्मणे दीर्घकालानां क्षितीनां हस्तनकारणं तथाप्यनन्तानिपानेन क-रणविशेषेण करोति । तदपि च जेद्वनसंस्थेयसमयस्य तस्य स्वादिसमये स्थितितन्निष्ठमनं कर्मं चिज्यामिति ॥ ५ ॥ तथा । (मिजमाणे मिषिणि) नेवस्तु कर्मणः शुद्धस्याशुद्धस्य वा तीव्रसस्याप्यसत्ताकरणेन मद्भूताकरणं मद्भूतस्य बोधनैना-करणेन तीव्रताकरणं सोऽपि चासंस्थेयसमय एव नतश्च तदा-

[illegible]

एषं न भेदेः नव पदा किं एगदा शाखाधोसा शाखावञ्ज-
या उदाहृ शाखान्धा नापाधोसा नाखावञ्जना । मोचय ।
पञ्चमाधे कलिर उदरिजिमाधे उदरिरे नञ्जमाधे नञ-
ए पञ्जमाधे पञ्जिने एषयं वषारि एषा एगदा शाखा-
धोसा शाखावञ्जया उपषपवञ्जस्स जिज्जमाधे जिज्जे जि-
ज्जमाधे जिज्जे दञ्जमाधे दञ्जे मिज्जमाधे मए णिज्जिज्ज-
माधे णिज्जिजे एषयं पञ्च पदा स्थायडा भाखाधोसा ना-
खावञ्जया विगपवञ्जस्स ।

“एषणं जेतं” इत्यादि व्यक्तं नवरत्नम् । (पद्मसूत्रम्) । एकाद्यान्व-
नन्वविषयाणि एकप्रयोजनानि वा । (नाणायोऽसि) इह घोषा
उदात्तासुदः । (नाणा वंजयेत्ति) इह व्यञ्जनायकाराणि । (वडा-
हुसि) वडाहो निपातो हित्वाप्यः । (नाणछिदि) जिन्नाभिधेयानि
इह वा जनुभेजो परेदु वडा । तत्र वा निनिछिदि कार्यान्वयकाराणि
सिनि यथा कुरां कुरामित्यादीनि ॥१॥ तथाऽप्यणि एकाद्यानि

[illegible]

जीवाद्युपगच्छन्त्यत इत्युच्यते । तच्च मरणं सामान्येनोक्तमपि विशिष्टेनानुपगन्तव्यं यतः संसारवर्चानि मरणान्यनेकशोऽनुवृत्तानि दुःखरूपाणि चेति किं तैरप्येवैरिदं पुनः पुनः प्रवृत्तं मरणमन्त्यं सर्वकर्मस्यैव सद्धारितमप्यगतेषु पुनर्नमिति । विवक्षितमिति । तथा निजार्थ्यमाणं निजार्थ्यमित्येतदप्यर्थं सर्वकर्मस्यैव विषयं यतः सर्वकर्मनिर्जरेण न कदापि व्यप्यनुवृत्तपूर्वं जीवेनेति अतोऽनेन सर्वकर्मज्ञातकपनिर्जरेणार्थेन पुनरेवेदयो निगम्यन्वादिष्यार्थं पदं भवति । अथेतानि पदानि विशदयतो नामार्थान्वयि सन्ति सामान्यतः कस्य पक्षस्यातिशयकतया प्रवृत्तानीत्यस्यामाशङ्क्यामाह (विगपयत्कस्त्वसि) विगतं विगमो वस्तुतोऽवस्थान्तरापेक्षया यिनाशः स पक्षः पक्षो वस्तुधर्मस्तस्य वा पक्षः परिग्रहो विगतपक्षस्य वाचकानीति शेषः । विगतं त्विदं शेषकर्मज्ञातार्थोऽस्मिन्नो जीवेन तस्याप्राप्तपूर्वं यतोऽनन्तरप्राप्तयेत्याह पक्षोऽप्यस्य पुनरागमस्येति एतानि चैवं विगमार्थानि भवन्ति । छिद्यमानपदे हि स्थितिरप्यस्य न विगम उक्तो, निधामनपदे त्वनुभावनेदो विगमो, दद्यामानपदे त्वकर्मज्ञानवने विगमो, स्त्रियमाणपदे पुनरागमकर्मभाषो विगमो निजार्थ्यमाणपदे त्वशेषकर्मभाषो विगम, उक्तस्तदेवमेतानि विगतपक्षस्य प्रतिपादकानीत्युच्यते । एवञ्च यत्पञ्चमाशङ्क्यविशेषोपन्यासे प्रेरितं यदुत कर्माभिप्रायेणैवं वस्तुमुपस्थापितं तत्पक्षप्रज्ञातोपपत्तयैककर्मविगमज्ञानकपयुक्ताभिप्रायव्याख्यानं निर्णीतमिति, एतत्सर्वसंवादिषिक्तसंवाचायां उपपन्नं “ उपपज्जमाणकामं, उपपन्नं विगतं वि गच्छते । दयितं पक्षयत्तो, तिकाश्रयित्तं विसंस्तं ॥ १ ॥ उत्पद्यमानकालमित्यनेन आद्यसमयादारब्धतत्पक्षस्यैव यावदुपपद्यमानत्वस्यैव ह्येतानानवधिष्यत्कालविषयं द्वयमुक्तमुपस्थापित्यनेन तु अतीतकालविषयमेवं विगतं विगच्छदित्यनेनापीति तत्तत्प्रत्ययमानादि प्रज्ञापयन् स भगवान् द्वयं विशेषयति । कथं किञ्चिदप्यस्य यथा भवतीति संवादयाथाः । अत्र तु कर्मति पदस्य सूत्रेऽननिधानाशङ्कनादिपदानि सामान्येन व्याख्याति न कर्मापेक्षेत्येव तथा हि (अत्रमाणं चक्षिष्यति) इह चलनमस्थिरगवयार्थानं वस्तुन उरगाद् (येऽज्जमाणं वेदयति) ध्येऽव्यमानं कम्पमानं ध्येजितं कम्पितमेव कम्पन इति वचनात् ध्येऽजनमपि तद्वपेक्षयापत्तात् एव (उद्दीरिजमाणं उद्दीरयति) इहोद्दीरणं स्थिरस्य सतः प्रवृत्तं तदपि चलनमेव (एहेजमाणं पर्वणति) पर्वण्यमाणं प्रवृत्तयन् पर्वणतित्यर्थः । पर्वण्ये प्रवृत्ते परिपतितमिति । इहापि पर्वणं चक्षितव्यं चलनार्थानि चैकापेक्षं सर्वार्थं गत्यर्थेयात् (उपपज्जयत्कस्त्वसि) चलनत्वादिना पर्यायेणोपपन्नवस्तुपक्षस्यातिशयकाम्यतानीति तथा छेदनेद्वयकपनिर्जरेणान्यकर्मार्थ्यपि व्याख्येयानि तन्नाशकानं च प्रतीतमेव निजार्थता पुनरेवमेवं कुजारादिना हतादिविषयच्छेदस्तामरादिना शरीरावयवयो भेदाऽस्मिन्ना दार्वादिद्विषयो दाहो, मरणानु प्राणत्यागो, निर्जरा त्वतिपुराणी भवनमिति । (विगपयत्कस्त्वसि) निजार्थान्वयि सामान्यतो विनाशानिधायकाम्यतानीत्यर्थः । न च वचनं किमेतन्ननादिनिर्हिन्नुपनिर्नेतव्यरूपवादेवामिति अनन्तरकपस्यास्तित्वात् तदासिद्धिश्च निश्चयनयनेन वस्तुस्वरूपस्य प्रज्ञापितुमारभ्यावाप्त्या हि एवधारणव्यभिचितमेव वास्तवमिति मन्यते निश्चयनयस्तु चरुदपि चक्षितम् । अत्र बहुवचन्यं तच्च विशेषावश्यकमिदं वाजिधायकजमालिचरितान्नावसेयमिति ॥ अ० १ शो १ उ० ॥

जमालिचरितं च वेदनामित्येतो जमालिः संस्तारकस्तस्त्रणायाकायं तैराद्वैतः कथनेः संस्तुते प्राकुर्यत ।

तेज्जसंधारणं किं कमे कज्जइ तए णं समणो गिग्गंथा तं जमालि अणगारं एवं वयासी । एो खलु देवाण्णि एणं सेजा संधारणं कदे कज्जइ तए णं तस्स जमालिस्स अणगारस्स अपमेयाकवे अन्नत्थिए जाव समुपज्जित्था जं एणं समणे जगवं मद्दावीरे एवमाइस्सइ जाव एवं परुत्तेइ एवं खलु चलमाणे चलिए उद्दीरिज्जमाणे उद्दीरिए जाव गिज्जारिज्जमाणे गिज्जिस्स तं एणं मिच्छा इमं च एणं एवमत्तमेव दीसइ सेजा संधारणं कउजमाणे अकदे तंथा-रिज्जमाणे असंयथिए जम्हा णं सेज्जसंधारणं कउजमाणे अकदे संयथिए जम्हा असंयथिए तम्हा चलमाणे वि अ-चलिए जाव गिज्जारिज्जमाणे वि अण्णाण्णिस्स एवं संपेहेइ संपेहेइचा समणे । णमंथे सदावेइ सदावेइचा एवं बयासी । जं एणं देवाण्णिप्पया ! समणे जगवं मद्दावीरे एवमाइस्सइ जाव परुत्तेइ एवं खलु चलमाणे चलिए तं वेव सवं जाव गिज्जारिज्जमाणे अणिज्जिस्स तए णं तस्स जमालिस्स अ-णगारस्स एवमाइस्समागस्स जाव परुत्तेमागस्स अत्येग-इया समणो गिग्गंथा एयमइं सहइति पचियंति रोयंति अत्येगइया समणो गिग्गंथा एयमइं को सहइति एो प-चियंति एो रोयंति ॥

गाढतरं (किं कमे कज्जइ) किं निष्पन्नं तत निष्पद्यते अनेनातीतकालनिर्देशेन वर्तमानकालनिर्देशेन च कृतक्रियमाणार्थोऽर्थः उक्तः । अत्रोपपद्येवमेव तदेवं संस्तारककृतसाधुभिर्गपि क्रियमाणस्यादृष्टतत्वात् तत्तत्तत्तत्तत् सर्वकर्मपचनसंस्तारककृतसाधुवचनयोर्विशिष्टादृष्टतत्वात् क्रियमाणं कृतं यच्चयुगपत्येते तन्न सङ्गच्छते यतो येन क्रियमाणं कृतमित्यनुपगतं तेन विद्यमानस्य करुणिया प्रतिपन्ना तथा च बहवो द्वायास्तथा हि यत्कृतं तत्क्रियमाणं न जवति विद्यमानत्वाच्चिन्तनघटवत् । अथ कृतमपि क्रियते ततः क्रियतां नित्यं कृतत्वात्प्रथमसमय इवेति न च क्रियासमाप्तिर्नैवति सर्वदा न कृतत्वात्प्रथमसमय इवेति । तथा यदि क्रियमाणं कृतं स्यात्तदा क्रियावैकल्यं स्यादकृतविषय एव तस्याः सफलत्वात् यथा पूर्वमसत्तदेव असदृष्टयते इत्यप्यङ्गविरोधश्च । तथा घटादिकार्यनिष्पत्तौ दीर्घः क्रियाकालो दृश्यते यतो नारम्भकाल एव घटादिकार्यं दृश्यते नापि क्वासादिकाश्च किं तर्हि तत्क्रियावचनेन यत्कृतं ततो न क्रियाकाले युक्तं कार्य किं तु क्रियावसान एवेति (अ० ए शो ३३ उ०) “ अत्येगइया समणो गिग्गंथा एयमइं नो सहइति ॥ ” ये च न अदृष्टादि तेषां मनसिद्वा न कृतमभूतमविद्यमानमित्यर्थः क्रियते अभावात्कृत्तुपपन्नं यदि पुनरकृतमप्यसदृष्टमित्यर्थः क्रियते तदा करुणियाणामपि क्रियतामसत्त्वाविशेषात् । अपि च ये कृतकणपक्षे नित्यक्रियादयो द्वाया भवितास्तेऽस्तत्करणापक्षेऽपि तुल्या वसन्ते । तथा हि नात्यन्तमसत्क्रियतेऽस्तत्त्वावात् करुणियाणुभिः । अथ दान्त्यानासदपि क्रियते नन्वा नित्यं नारम्भकप्रसङ्गो न चात्यन्तासतः करुणः क्रियासमाप्तिर्नैवति तथात्यन्तासतः क-

विशेषः । (कारणशब्दे प्रत्ययकारणप्रस्तावे कार्यकारणयोरभेदे
हेतौ दो दृशयिष्यते) कार्यस्य कारणानुक्रमस्यसार्वात्रिकम् ।
न च निमित्तः कारणानुक्रमं कार्यं वैसादृश्यस्यापि दृश्यात् ।
तथा हि शृङ्गाच्छरे जायते तस्मादेव सर्वपातुक्षितानु पुष्पाणी-
ति । तथा गोक्षेत्रयोर्दूषो ततो न नियमः । आ० प्र० प्र० । वि-
शेषः । सूत्र० (करणीये सुखसाध्यमपि कार्यं विनोपायेन न सि-
ध्यतीति गण्यसारणाशब्दे)
कञ्जपञ्चायण-कार्यप्रयोजन-न० अवयवकरणियमप्रयोजने,
प्रश्न० अथ० १ द्वा० १ अ० ।

कञ्जभास-कार्यभासा (रा) स-पुं० यदर्थं चेष्टते तत्कार्यं तस्या-
प्याशः अन्वयशानमन्त्राशः अशृङ्ग व्याप्तावित्यस्य अग्निपूर्वस्य
अभ्यन्तरस्य प्रयोयः कार्योन्मत्ताः कार्यस्यासन्नतायाश्च, कार्यस्य
विकीर्तनत्वे, कर्म० "कञ्जनासाणोत्पत्त्येवसिद्धिर्मात्रमप्यपेक्षं"
(चरित्यशब्दे व्याख्या) अस्तु क्षेत्रस्यस्य तु इत्यन्यतः स च
पुनः पुनरुत्पत्तिरने, ।

कञ्जभाण-क्रियभाण-वि० विधीयमाने, पंचा० १९ विव० "कर्म
च कर्ममाणं च, आगमिस्त्वं च पावयं" सूत्र० १ भू० ८ अ० । वि-
शेषः । (कर्ममाणं कर्मसि सिद्धान्तः कञ्जकारणभावशब्दे दक्षितः)

कज्या-कार्यता-खी० तद्रूपकामिष्यको, न० ।

कजल-कजल-न० कुम्भितं जलमस्मात् कोः कच् । दीपशिखा-
पनिर्तं कृणुष्ये, जं० १ वक्० । रा० । मर्याद, ज्ञा० १ अ० ।
कजलार्त्ता-कजलार्त्ता-खी० कजलमृदे, औ० १ द्वा० ।

कजलपत्रा-कजलमज्रा-खी० जम्बाः सुदृश्यानाः दक्षिण-
पूर्वस्थां पञ्चाशद्विंशत्यन्यथा उच्यते मन्त्राण्युक्तिरयाम्,
वि० ३ प्रति० । जं० ।

कजलवर्माण-प्लान्यमान-वि० उपयुक्तेऽप्यवमाने "कज-
लवर्माणं पहाय" आचा० १ भू० ३ अ० ।

कजवय-कार्यपद-पुं० अवनहेतोर्मातापितृपुत्र्याभियमाणे कज-
वयतिनामबोधे बालके, भ्रु० ।

कजवसग्रा-कार्यवशतस्य-प्रत्य० कार्याङ्गीकरणत इत्यर्थे, न
सत्यस्यैसिद्धये इति फसितायै, वा० १ विव० ।

कजसम-कार्यसम-न० स्वनामके आत्युचरेऽनुमानदोषे, स-
म्भ० । कार्यसं नाम आत्युत्तरमिति प्रतिपादिष्यम् । यथोक्तं
'कार्यत्वान्यत्वेनान्यं यस्याप्यासिद्धिर्दोशनम्' । तत्कार्यसममिति
कार्यत्वस्यान्यस्यानित्यत्वसाधकत्वेनोपपत्त्येऽनुपगतं धर्मि-
त्रेदेन विकल्पनवृद्धिस्तत्कारणत्वं क्रियादेः कार्यत्वमात्रेण सा-
ध्यऽतीते धर्मिन्नेन कार्यत्वादेर्विकल्पनात् आसादयतः सामा-
न्येन कार्यत्वानित्यत्वयोर्धियर्थे बाधप्रमाणबलाद् व्याप्तिरसिद्धौ
कार्यत्वस्यान्यसाध्यासीत् । धर्मिपुत्रपक्ष्यमानमनित्यत्वं साध्य-
तांति कार्यत्वमाश्रय्य तत्र हेतुत्वोपपत्त्यां स धर्मविकल्पनं य-
स्य चिन्तये तत्त्वयुक्तमानोपदेष्टव्येन कार्यसं आत्युत्तरतामा-
सादयति । सम्भ० ॥

कजसेख-कार्यसेन-पुं० जम्बुद्वीपे भरतक्रोडेऽतीत्यामुत्सवि-
पयां जाते पञ्चमे कुशकरे, स० ।

कजसेड-कार्यसेड-पुं० प्रयोजननिमित्ते, विकीर्षितकार्यं प्र-
ति आनुकूल्यकरणे, स्था० ४ ग० । स्तितायान्त"कजसेड"
पञ्चम्यतो वा "कजसेड" लोकोपरवाचिनयमेदे, नत्र कार्यदे-

लोकोपवाचिनिमित्तं भकादिदानमिति गम्यम् ग० १ अ० ।
अ० । अयमर्थः कार्यसुत्रप्रापणादिकं हेतुं कृत्वा भुक्तं प्रापितो-
ऽभ्यनेनैव हेतोरित्यर्थो विरोधेण विनये तस्य बर्हितत्वं तदनु-
ष्ठानं च कर्तव्यमिति स्था० ७ डा० ।

कजिय-कार्यि-वि० कार्यार्थाभि, व्य० ३ अ० ।

कजोवग-कार्योपग-वि० अष्टाष्टितमाष्टाष्टाणां पञ्चदशे महा-
भदे, 'दो कजोवगा' स्था० २ ग० । अं० प्र० । अं० । सू० प्र० । कल्प० ।
कजुभ्र-कजुचुक-न० वगेभ्यो वा ङा १ । ३० । इत्यनुस्वारस्य
अ० । चोलेके, प्रा० ।

कज्जका-कज्जका-खी० कन्या-कज्ज मागन्यां न्यायज्ञांभ्यः ।
ङा ४ । ए २ । इति द्विकोऽभ्यः । कन्याशाखायै, प्रा० ।

कट्टर-कट्टर-न० कट-अर्थोदौ ध्वर-व्यञ्जने, दक्षिणरे, रज्जमा०
वजस्तु ससरस्यात्र तत्कट्टरमुच्यते वैद्यकोक्तं तन्मेदे, कट्टका-
वाय, मावप्र० वाच० । अपरे, 'विषकट्टरे वा' कट्टरं अं० भ्रु० ।

कट्ट-कृत्वा-प्रत्य० प्रापित्वात् कृत्वाप्रत्ययस्य हुः प्रा० । विधाये-
त्यर्थे, स्था० ८ ग० । इति कट्ट इति कृत्वा दशा० ३ अ० ।
अ० । प्राथ० । भ्रु० । विषा० । कल्प० । कट्टोरगमाभेदे,
"तनो पासेदि कट्टोरगा कट्टोरगा मकुया सिप्पाभा य उविज-
ति" नि० भू० १ उ०

कट्ट-कट्ट-न० कस-क- । कट्टगहनयोः कवः इतीति निषेधः ।

एस्यानुपेक्षासंदेहे ङा २ । ३४ । इति एव ङा । प्रा० । द्विती-
यतुल्ययोपरि पूर्वः ङा २ । ४० । इति द्वितीययोपरि पूर्वः ।
प्रा० । हु०के, ज्ञा० ४ अ० । क्रेशहेतुके, वि० ७ अ० । पीनायाम्,
व्यथायाम्, पीनायुके, गदने, पीनाकारके, कट्टस्यायं बहुपायेन
शाम्ये रिपुरोगादौ, । कट्टसाधने, पापे च । वाच० ।

काष्ठ-न० काशत्यनेन काश-कषादं नैदं शस्ये वा । समिधादि-
तुणकाष्ठे, वच० १ अ० । स्था० । शमीवृक्षस्येभ्यः, "कुलं
च जुवं तयकट्टमणि" उच्य० १२ अ० । दक्षिणि, पि० । शास्त्रा-
दिस्तम्भे, नि० भू० ५ अ० । "ससारमतिवृष्णं यत्, सुधिमथे
समेष्यति । तत्काष्ठं काष्ठमित्याहुः, कविदादिसमुद्भवम् । इत्यु-
क्तसङ्केपे दारुमेदे च वाच० । राजपुरुषास्तस्यै स्वनामस्थितिं धे-
ष्ठिनि, तत्कथा धर्मसंस्मरणार्थसेवा आ० म० शि० । आ० भू० ।

कट्टकर्म-काष्ठकर्म-न० कियत इति कर्म काष्ठं कर्म काष्ठ-
कर्म-काष्ठमित्युद्धितं रूपके, यत्र स्थापनाकार्यः क्रियते । भ्रु० ।

ग० । नि० भू० । प्रतिस्तरमद्वयद्वारी, आवा० १ भू० १ अ०-
५ अ० । रथदौ, आचा० १ भू० १ अ० । कर्म करणम् काष्ठ-
स्य कर्म । दारुमयपुत्रिकादिनिर्माणे, ज्ञा० १३ अ० ।

कट्टकर्म-काष्ठकर्मयुत-न० काष्ठकर्मरुदे, यत्र काष्ठपरिकर्म
क्रियते । आचा० २ भू० ३ अ० ।

कट्टकरण-काष्ठकरण-न० इयामाकस्य युद्धपतेः क्षेत्रे, " ततो
सामि जं भियगामं गतो तस्स बहिया वि याव तस्स वेधस्यस्स
अदूरसामेते जुवातिप नदीप तीरे उत्तरदिक्षु क्लेशे सामागस्य
गाहावहस्स कट्टकरणं नाम क्षेत्रं" आ० म० क्लि० । प्रा० भू० ।

कट्टकार-कट्टकार-पुं० कट्टं करोति कृत्र-उप० स० । स-
सारं, भिका० । पीनाकारके, वि० वाच० ।

काष्ठकार-पुं० काष्ठशिल्पोपजीविनि, भ्रु० । प्रज्ञा० ।

कट्टकोसंब-काष्ठकोसम्भ-पुं० शास्त्रिकाशानामवतमप्रमाणं

वा कोलम्ब उच्यते । काष्ठस्य कोलम्ब इव काष्ठकोलम्बः । परि-
दृश्यमानावनतदृष्ट्यास्थिकत्वात् । काष्ठमयकोलम्बसदृशे उच्य-
ते । "कठकोलम्बे व सै (चन्धानगरस्य) उच्यते " अणु० ॥

कठखाद्य-काष्ठखाद्य-पुं० काष्ठ खाद्येति काष्ठखाद्यः । काष्ठ-
खाद्ये घुणे, स्या० ४ डा० ।

कठखाद्यसमाख्यभिक्षाग-काष्ठखाद्यसमानभिक्षाक-पुं० विधि-
कृतिहाहारतया काष्ठखाद्यकघुषसमाने भिक्षा, स्या० २४ डा० ।
कठघुषण-काष्ठघुषण-न० पश्चित्तम कलाभेद, कटप० ।

कठदक्ष-काष्ठदक्ष-न० तुषरीत्ये, "कठदक्षं सिधेद्विषयं जं"
ल० प्र० ।

कठपाठया-काष्ठपाठुका-स्त्री० काष्ठनिर्मितपाठुकायाव, "क-
ठ्या उपाति वा उरमात्रवाहयति वा । अणु० ।

कठपीठय-काष्ठपीठक-न० काष्ठमयपीठके, निष्प० १२ उ० ।

कठपुत्राशिया-काष्ठपुत्राशिका-स्त्री० काष्ठकर्मणि, यत्र स्थापना-
वश्यकं स्यात्ते । अणु० ॥

कठपेजा-काष्ठपेया-स्त्री० मुष्णादियूषे, घृततक्षिततद्वत्कुसुंधयायां
व । उपा० १ अ० ।

कठन्य-काष्ठन्य-वि० अत्यन्तनिक्षेपतया काष्ठोपमे, उच० १२ अ० ।
कठमुद्रा-काष्ठमुद्रा-स्त्री० काष्ठस्थेयाकारे काष्ठमयमुलबन्धने,

"कठमुद्राय मुद्रं बंध्य बंधस्त" यथा काष्ठं काष्ठमयः पुत्र-
कोन जायते एवं सोमपि मीनवस्त्रमी जातः बद्धा मुष्कर-प्रा-
ज्याद्यं काष्ठजवत्प्रमययाभ्यां हिउकप्रोषितद्वरकान्वितं मु-
लबन्धनं काष्ठमुद्रा तया मुलं बन्धति, नि० ॥

कठमूल-काष्ठमूल-न० वणकवत्तलकादिदिक्षे, वृ० १ उ० ।

कठमूलरस-काष्ठमूलरस-न० द्विद्वरसेन परिणामिते पानके,
य० ३ अघि० । काष्ठमूलं वणकवत्तलकादि दिक्षं तदीयरसेन

यपरिणामितं तत्काष्ठमूलरसं आम पानकम् इत्युक्तेः वृ० १ उ० ।
कठसगनिया-काष्ठशकटिका-स्त्री० काष्ठभूतायां शकटिका-
याम्, म० २ श० १ उ० ।

कठसमस्तिया-काष्ठसमाश्रित-वि० काष्ठाधिशिते, "संसे वया
कटुसमस्तिया य" सूत्र० १ मु० ७ अ० ।

कठशिला-काष्ठशिला-स्त्री० काष्ठं चासौ शिलेवायतिविस्ता-
राभ्यां शिला सा वेति काष्ठशिला । स्या० ३ डा० । काष्ठफल-

करूपे संस्कारकभेद, पंचा० १८ विब० । आवा० ।
कठसेजा-काष्ठशर्या- स्त्री० काष्ठं स्थूलमायतमय तद्रपा

शय्या तत्र वा शय्या शयनम् । पाक्ष्याभिकसापुण्यांनुज्ञाते
काष्ठशिलाशयने, स्या० ३ डा० ४ उ० ।

कठहार-काष्ठहार-पुं० श्रीद्विजजीवविशेषे, जी० १ प्रलि० ।
उच० । प्रहा० ।

कठ्ठा-काष्ठा-स्त्री० दिशि, स्या० २ डा० अष्टादशनिमेषात्मके
काले, तं० । प्रकथं, सू० प्र० १ पाठु० । सीमायाव, दाहुरहि-

त्रायां व । वाच० ।
कठ्ठा-काष्ठादि-वि० दाकपाथगमभूती, पंचा० ७ विब० ।

आदिशर्यात्कण्टकशकटदिप्रज्ञः । पंचा० १८ विब० ।

कठिय-काष्ठित-वि० काष्ठादिभिः संस्कृते कुष्णाद्यां, "कठिय
वा उक्विय वा छुषे वा लिखे वा वद्धे वा मटे वा सम्मटे वा

संपधमिते वा तद्वृत्त्यारे उच्यते" आवा० २ मु० २ अ० ।
कठोवम-काष्ठोपम-वि० विषमकाष्ठतुल्ये, प्रति० ।

कम-कट-पुं० कट-कतंरि-अच । हस्तिगण्डे, मद्यवर्षणा सया-
त्वम् । गण्डमाने, स्वेद्यवर्षणासयात्वम् वाच० । "कडतडाई"

गण्डनटानि, हा० १ अ० । नलास्ये तुणै, अमरः । आबरण-
कारकं, नि० । अतिशुष्ये, उत्कटे, शरे, समये, आचारे, मेदि० ।

उशीगवितुलमाने, धरणिः । शबे, मेते, शबरये, श्रापविभेदं,
श्मशानि, हेमचं० । तट्टकाष्ठ, शब्द० । क्रियाकारकमात्रे, वि०

हेमचं० । घृतकीडासाधनद्रव्ये च । वाच० । कटादिभिराता-
नवितानमाधेन निष्पाद्यमाने आशयविशेषे, कट इव कट इत्यु-

पवारातन्त्यदिमये आसनभेदे च ।
चत्तारि कटा पयसा तंहा धुंतकडे विदलकडे चम्मकने

कंवडकडे ॥
(सुटकडेति) तुणविशेषनिष्पन्नः (विदलकडेति) वंशश-

कलकृतः (चम्मकडेति) बद्धव्यूतमञ्जुकादिः (कंवडकडेति)
कम्बलमेवति । स्या० ४ डा० । आ० म० प्र० । सात्तरवंशमये,

वृ० २ उ० । वंशकटादीं, वृ० १ उ० । पर्वतैकदेशे, हा० १ अ० ।
वृ० । संस्कारके च । आवा० १ मु० २ अ० १ उ० ।

कृत-वि० कृ. क. परिकर्मिते, कटप० । अनुष्ठिते "कडं च
कडमाणं च, आगमिस्सं च पावणं" सूत्र० १ मु० ८ अ० ।

विहिते, उच० १ अ० अन्त० । निर्धेति, आश० ४ अ० उपा-
क्षिते, उच० ३ अ० । पूर्वपरिणामायेष्टया परिणामान्तरेण कृते,

अ० १२ श० ४ उ० । निष्पादिते, सूत्र० १ मु० ३ अ० ३ उ० ।
इदानीं कृतपदनिष्पत्त्यै निर्मुक्तिकाध्यामाह ।

करणं च कारभो य, कर्म च तिरुं पि कृकनिकेलेवी ।
दव्वे सिक्के कासे, भावण उ कारओ जीवो ॥३॥

(कर्मणं कर्मादि) इह हतमित्यनेन कर्मोपात्तं न चाकर्तृकं
कर्म भवनीत्यर्थोक्तर्तुशक्येण धाव्यर्थस्य च करणस्यासार्थं

त्रयाणामपि प्रत्येकं नामादिः बोद्धा निष्पन्नः । सूत्र० १ मु० १
अ० १ उ० । (अत्र करणनिष्पत्त्यर्थेन कृतनिष्पत्तेरपि सुबाधो

नविष्यतीति बुद्ध्या कृतनिष्पत्तेर्न प्रार्थं क्रियमाणं कृतमिति
भगवत्कृतैकमात्रिनाऽऽश्रयानं तदुत्तरं च कज्जकारणमाश्रयं

दशितमथ च ज्जालिशय्येपि किञ्चिदशय्यते) क्रियानि-
ष्पाद्यं, "से देसे णं देसे कमे देसे णं मये कमे" म० १ अ०-

३ उ० । तैः विवर्जितपुरुषैः कर्माभ्यां आयुर्कृते कुत्र, कटप० ।
साधूनात्रायेदिरय कृते निष्पादिते आधामकर्मणि, सूत्र० १ अ० १

अ० । "कमेतु धासमेज्जा, विड दत्ते स णं वरे" सुहरथः
परिग्रहारमभ्यारणार्थायैव निष्पादित्वा आध्यात्म्यसत्ते कृता

उच्यन्ते तेषु कृतेषु परकृतेषु परनिष्ठिगेषु इत्यर्थः । सूत्र० १
मु० १ अ० ४ उ० । "उच्यन्ते तु कडं होइ" उपस्कृते तु प्र-

वादिबुद्ध्यावादि कर्मविवक्षायां कः प्रत्ययः सतोऽयमर्थः । उप-
स्कृतुमारब्धमिति ज्ञायः कृते भवति इत्यादिप्रापकमशब्दं

कृतशब्दाद्यैः विस्तरन उक्तस्तेषु परानुपूर्व्यात् (पठ०) कृतयुगे वनु-
ष्के, सूत्र० १ मु० २ अ० । फले च न० साधिते, पक्के, पर्यायां च

वि० चतुर्लङ्गुणिके, पाशकभेदे, दासभेदे च पुं०-जाये, क-क्रि-
याधायाम् न० कृतपूर्वाकम् वाच० ।
कंडर्गर-कमद्वर-न० कर्म भक्षणीयं शश्यादि गिरिति अच्यन्ते

निवेशयति गृ-अच्-नि०मुम् वृत्ते, मुद्रादेः फलशून्यतामिकाकाष्ठे,
अमरः । वाच० । स्था० ।

कर्मव-कटम्ब-पुं० कट-धातूनामनेकार्थत्वाद् वादने, अम्बच् वा-
दिने, वाच० । स च ह्यदशतुर्यनिर्घोषाणां चतुर्थः । आ० म०
प्र० । औ० ।

कदम्ब-शाकनाडिकायाम्, कांणे, प्रान्तभागे च घातः ।

कमन्त्र-कटाक्ष-पुं० कर्तृपरमकृति व्य भोति अच् अपाङ्ग-
 धौ, अमरः वाच० । "सकदम्बविधिओ" सकटाक्षाः सापा-
 ङ्गा इत्युभयावलोकितानि ज्ञा० ए अ० । अर्धवीक्षणे खन्० ।
 कदग-कटक-पुं० न० कदाचिकाजरणे, प्रज्ञा० २ पङ् । रा० ।

[illegible]

कडगघर-कटकगृह-न० वंशदत्तनिर्मापितकटात्मके गृहे, व्य०।
४३०।

कङ्कमर्द-कटुकमयी-स्त्री-कठो वंशकटादिस्तलिप्यया कटुक-
मयी-वंशकटकादिमये चित्तिमिदिकाजने, नि० सू० १ उ० ।
कङ्कमर्दण-कटुकमर्दन-न० सैव्यं किमिमेन वा प्राकृत्य मर्द-
ने, ततो हि प्राणवधो भवतीत्युपचारात् प्राणवधे च । प्रश्न०
अथ० १ द्वा० १ अ० ।

कदग्निदध्य-कटाग्निदग्धक-त्रि० कटान्तर्वैष्टयित्वाऽग्निना द-
ह्यमाने, दशा० ६ अ० ।

कटश्चेज्ज-कटश्चेद्य-न० कटश्चत्कमाच्छेद्यं यस्तु यत्र विज्ञानं त-
स्यथा । एकोनसप्ततितमे कस्मानन्दे, इदं च न्यूनपटोद्वेष्टामादौ भाज-

नाक्रयादा आप्यागान ज०१ वक्र०१॥ "कनकपण प्रासज्य
करगच्छेदो नाम ज० पगा व पासा व समुहिसद" पं० व०१ छ०॥

कैजुग-कृतयुग-नमो भद्राधिपत्याय कसमन्वरालकपारामत का-
लभेद, लोके कृतयुगादीनि एवमुच्यन्ते "द्वित्रिंशच्चसहस्राणि,
कलौ सकृच्चतुष्टयम् । वर्षाणां द्वापरादौ स्यादेतद् द्वित्रिचतुर्ग-
णम्" स्था० ४ भा० ३ व० ।

कङ्कलुम्भ-कृतयुग्म-पुं० न०कृतं सिद्धं पूर्णं ततः परस्य राशिसं-
 ज्ञानपरस्याभावेन न ज्ञोजःप्रसूतिवत्पूर्णं यत् युग्मं समराशि-
 विशोः तत्कृतयुग्मम् । अ० १८ हा ३० । युग्मराशिविशोः
 यो हि राशिभ्यस्तुष्कपात्रियमाणाभ्युःपर्यवसितो नवति स
 कृतयुग्म इति स्थानं ३० ३ ३० । क० प्र० । कृतयुग्माति-
 प्रदेशास्तु दिक्षु स्त्री० आचा० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । यथासां
 दिशां प्रत्येकं च प्रदेशास्ते चतुष्कोषपात्रियमाणाभ्युःप्रावशेषा
 ध्वन्यन्ति कृत्वा तत्प्रदेशात्मिकाश्च दिश आगमसंज्ञया कङ्कलु-
 म्भाश्च शब्देन कृतयुग्मविशोःषोऽनैरसिकादीनामुपपात उच्य-
 त्वापशब्देनाप्युच्यते)

क. रुजुम्यक. रुजुम्य-कृतयुग्मकृतयुग्म-पुं० न० कृतयुग्मश्चासौ

कृतयुग्मम्ब महायुग्मराशिभेदे, यो राशिश्चतुष्कापहारेणाप-
द्वि्यमाणश्चतुःपर्यवसितो ज्वरप्यपहारसमया अपि चतुष्काप-
हारेण चतुःपर्यवसिता एषास्त्री राशिः कृतयुग्मकृतयुग्म द्व्या-
जिधीयते । अपद्वि्यमाणद्व्यापेक्षया तत्समयापेक्षया चेति । (दे-
खा कृतयुग्मत्वात् भ० ३३ हा० १ उ० ।

केन जुमकसि द्वाय-कृतयुगकलयोज-पुं क० स० महायुग-
राशिभेदे, यो राशिः प्रतिसमं चतुर्केणापदिह्यमाण एकप-
र्यवसानं जघति तत्समयाध्वनुःपर्यवसिता एवासत्तावपदिह्यमा-
णपेक्षया कलिः । अपहारसमयापेक्षया तु कृतयुगं ध्वेति कु-
तयुगकलयोजः । यथा जघन्तः सत्सदा तत्र हि चतुष्का-
हारेणैकोऽवशिष्यन्तं तत्समयाध्वनुःधारं ध्वेति ज० ३३ श० १४० ।

[illegible]

कदुत्युम्भदावरुग्भम्-कृतयुग्मद्वापरयुग्मम्-पुं० क० सं० । महा-
युग्मगणितभेदे, यो हि शक्तिः प्रतिसमयं अनुष्णकापराणां पाण्डित्य-
माणां द्विष्यत्येवमनो भवति तत्समयाभ्यानु-पर्यवसिता पक्षेति ।
अतो अणुवैद्यमानापेक्षया द्वापयुग्मः । अपराधमापेक्षया तु
कृतयुग्मं द्योति कृतयुग्मद्वापरयुग्मम् । यथा जघम्यतोऽप्राद्वत्
तत्र हि अनुष्णकापराणं द्वापयुष्येत्येत तत्समयाभ्यात्परा द्योति ।
नमो देवेभ्यो नमः ।

करजुम्मपणसोगाढ-कृतयुग्मप्रदेशावगाढ-त्रि० विंशतिप्रदेशा-
वगाढे, विंशतेभ्यनुष्कापहारे चतुः पर्वथसितत्वात् । “परिमंरले
णं भंने ! सडाणे किं करजुम्मपणसोगाढे” ज० २५. श० ३ उ० ।

कन[य] जांग-कृतयोग-पु० कृतसाधुव्यापारे, प० व० १ द्वा०
 “तत्रे य कयजांगो” तपसि कृतयोगो नाम कर्कशतपोजिरनेकभा
 भाषितात्मा व्य० १ उ० ।

कज्जोगि (कृ)-कृतयागिनृ-नि० सुखोपदेशेन मोक्षविधो-
 धीकृतो न्यस्तो योगो मनोहास्त्याव्यापारभक्षः स कृतयागः स
 येषामद्वि तै कृतयागिनः । आगमसत्त्वमोक्षोपविकयागमके
 पु० ३४० ३ ३०० । चतुर्धावित्तयत्तै कृतयागेन । कज्जोगी नाम
 कृतयागद्विषयै कृतयागेन" नि० वृ० १ ३० । गीतार्थं, कृतयागी
 गीतार्थः स कर्तव्य योगीति च ज्ञप्यते । वृ० १ ३० । कृतकि-
 य, "जोगी किरिया सा कथा जेण सो कज्जोगी सधत्ति" नि० ।
 वृ० १ ३० । अतः कृतयागी नाम यो गृहवासे कर्तव्यं कृतया-
 गं वृ० १ ३० ।

कटादिभिः कुम्भकरणे, ग० १ अधि० ।

करणा—कटना—स्त्री० तट्टिकारूपे गृहाचयवे, "अगारेज्जियाइ
करज्जियाइ करणाज्जियाइ" भ० उ श० ६ उ० ।

उदत्तम्—कटतट—न० कटकैकदेशे, जा०१॥अ०। गरुडतट, जा०१॥अ०
 उपर्यागा—कटपंतना—स्त्री० स्वनामख्यातायां व्यन्तर्व्याम्, य-

या शास्त्रिणीस्त्वह्नुशास्त्रकप्रामे शास्त्रयने प्रतिमास्थितस्य श्रीषी-
रजिनस्य विप्रं कृतम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

कडमुट

कडमुट-कृतमुट-पुं० कर्णं कृतं तेन मूढः । किङ्कर्तव्यतायाङ्कु-
ले, आवा० १ भू० ३ अ० ।

कडप-कटक-न० कलाचिकारभणे, आ० म० प्र० बह्वेव, आ०
३ आ० ५ अ० । अग्निके, पर्वततटे, पर्वतदेशे, आ० ३ अ० ।

कडयंतरीय-कटकान्तरित-वि० कटालवर्तिमच्छन्नरक्षिते,
“अग्नौ कडयंतरीको अग्नौ पडयंतरे ठविको” तं० ।

कडयणिवेस-कटकनिवेश-पुं० स्कन्धाधारे, रथा० १ टा० ।

कडपपल्लव-कटकपल्लव-न० पर्वततटस्थस्थितजलाशय-
विशेषे, आ० १ अ० ।

कडपमड-कटकमर्द-पुं० सैन्यसंमर्दं, तेन कटकमर्देन मार-
णार्थं चाहताः अल्पकवादनिहृत्वा विशेषः । रथा० ॥

कडवा (य)-कृतवादिन्-पुं० केनचित् ईश्वरेण धमना-
दिना वा कृतोऽयं लोक इत्येवमनुपगमग्रहिते वादिनि, सूत्र०
१ भू० १ अ० १ उ० । तेषां मतोपदेशनायाह ।

इणमर्षं तु अक्षाणं, इहमेगसि आदियं ।

देवउचे अयं लोए, बंधउचे ति आवरे० ॥ ५ ॥

ईसरेण कने झोए, पढाणाइ तहारे ।

जीवाजीवसमाउचे, सुहुदुस्तसमभिण्ण ॥ ६ ॥

इहमिति वक्ष्यमाणं तुभ्यः पूर्वस्यो विशेषणार्थः । अक्षानमि-
ति मोहविजृम्भणमिहास्मिन् लोके एकेषां न सर्वेषामाख्यात-
मित्यभिप्रायः । किं पुनस्तदाख्यातमिति तदाह । देवमेतो दे-
वोऽतः कर्षकेणव बीजधरणं वृद्धा निष्पादितोऽयं लोक इत्यर्थः ।
देवैको गुप्तो रक्षितो देवगुप्तो देवगुप्तो देव्यादिकमज्ञानमिति ।
तथा ब्रह्मणा उक्तो ब्रह्मज्ञोऽयं लोक इत्यर्थः । परे पदं व्यच-
क्षिपताः । तथा हि तेषामयमनुपगमः । ब्रह्मा जगत्प्रितामहः
स वैक एव जगद्वासीषेन च प्रजापतयः सुहृत्सैव क्रमेण-
तत्सकलं जगदिति । तथेश्वरेण कृतोऽयं लोकः । एवमेक ई-
श्वरकारका अभिवृद्धिं प्रति प्रमाणयन्ति वा सर्वमिदं विमत्य-
धिकरणमाद्योपपन्नं न तु भुवनकरणादिकं धर्मित्वेनोपादीयते ।
बुद्धिमत्कारणपूर्वकमिति साध्यो धर्मः संस्थानविशेषवत्त्वा-
दिति हेतुः । यथा घटादिरिति दृष्टान्तोऽयं यद्यत्संस्थानवि-
शेषवत्समृद्धिमत्कारणपूर्वकं दृष्टम् । यथा देवकुलप्राप्तिं सं-
स्थानविशेषवत् सकराकरवर्धयाराधनशरीरकरणादिकं वि-
धात्वं गौरवापन्नमिति । तस्माद्बुद्धिमत्कारणपूर्वकं यच्च समस्त-
स्यास्य जगतः कर्ता सत्कारण्यपुत्रां न भवतीत्यसावीश्वर
इति । तथा सर्वमिदं तनुभुवनकरणादिकं धर्मित्वेनोपादीयते ।
बुद्धिमत्कारणपूर्वकमिति । साध्यो धर्मः कार्यत्वाद् घटादिषु
तथास्थित्वा प्रकृतवत्त्वाद्यदिव्यमिति । तथाऽपरे प्रतिपन्ना यथा
प्रधानादिकृतो लोकः सत्कारण्यपुत्रां साध्यावयथा प्रकृतः ।
सा च पुरुषार्थं प्रवर्तते । आदिप्रहणाच्च प्रकृतेर्महान् ततोऽहंकार-
स्तस्माच्च गणः गौरीशकस्तस्मादपि गौरीशकात्पञ्चज्यः पञ्च म-
हद्गौरीनात्यादिकया प्रक्रियया सृष्टिमयतीति । यदि वा आदि-
प्रधानात्स्वजायादिकं गृह्यते । ततश्चायमर्थः । सत्कारणेन कृतो
लोकः कण्टकादिनिर्हययवत् । तथाऽन्ये नियतिकृतो लोको मयू-
राङ्गमृषादित्यादिनिः कारणैः कृतोऽयं लोको जीवाजीवसमायु-
क्तो जीवरूपयोगक्षुण्णस्तथा अज्जैवैर्धर्मोपाकाशपुत्रादिभैः
समन्वितः समुद्रधराधरादिक इति । पुनरपि लोकं विशेषयन्ति-

माह । सुखमानन्दं च दुःखमस्तातोदयकपमिति तात्पर्यां सम-
न्वितो युक्त इति ।

॥ किञ्च ॥

सयंजुणा कडे झोए, इति वुचं महोसिणा ।

मारेण संधुया माया, तेण झोए अलासए ॥ ७ ॥

(संधुया इत्यादि) । सर्वमवगतीति सर्वसृष्टिपुरुषार्थो वा स
वैक एवादावचक्षुषैकाफी रमते द्वितीयमिष्टवांस्तद्विज्ञानतर-
मेव द्वितीया हासिः समुपभा तदनन्तरमेव जगत्सृष्टिरुद्दि-
त्येवं महर्षिणोक्तमिदमित्यप्येव वादिनो लोकस्य कर्तारमनुपग-
तवन्तोऽपि च तेन स्वयंप्रभा लोकं संपाद्यानिभारजयाधमास्वो
मारयतीति मारोऽभ्यधापि । तेन मारेण संस्तुता कृता प्रसा-
क्षिता माया तथा च मायया लोको भ्रियते न च परमापेक्षो जी-
वस्योपयोगहृत्कणस्य व्यापस्तिरस्त्यतो मायया । यथाऽयं भूत-
स्तथा चायं लोकोऽशाश्वतोऽनित्योऽविनाशीति गम्यते ॥ ७ ॥
(अग्रदहृत्वादिमतं स्वप्नान् उच्यते)

अधुना एतेषां देवोपादिजगद्वादिनामुत्तरदानायाह ।

सर्पिर्ह परिप्राणैर्ह, लोयं वृया कनेतिया ।

तत् तेण हि नाणंति, ए विणासो कयाइव ॥ ८ ॥

स्वकैः स्वकीयैः पर्यायिर्गमनार्थमुक्तिं विशेषैर्यं लोकः कृत
इत्येवमनुबुद्धाजिह्वनवन्तः । देवतो ब्रह्मण ईश्वरकृतः प्रधाना-
दिनिष्पादितः स्वयंजुणा व्यापयति तस्मिन्नादितमाया नियते ।
तथाऽहंकारज्ञायां लोक इत्यपि स्वकीयाभिमुखपरिचितः प्रतिपा-
यन्ति । यथाऽस्मदुक्तमेव सत्यं नात्यदिनि । ते केवंचादिनो वादि-
नः सर्वेऽपि तत्त्वं परमायं यथाऽवस्थितलोकस्त्वयानं नाभिज्ञा-
नन्ति न सम्यक् विवेचयन्ति । यथाऽयं लोको ज्ञ्या-
येतया न विनाशीति निर्दुल्लः कदाचन न क्षायमदिति आ-
रभ्य केनचित् क्रियते अपि त्वयं लोकोऽहंकारवति जयिष्य-
ति । तथा हि यथावदुक्तं यथा देवानोऽयं लोक इति तत्-
सङ्गनं यतो देवान्त्व लोकस्य न किञ्चिदप्यविषं प्रमाणमस्ति न
चाप्रमाणकमुच्यमानं विद्वज्जनमनांसि प्रीणयति ॥ ईश्वराद्या-
क्षपदं स्वस्थाने विलसतः कृतम यदपि चोक्तं प्रधानादि-
कृतोऽयं लोक इति तदप्यसङ्गतं यतस्तत्प्रधानं किं सृष्टममृतं
या घटसृष्टं न ततो मकराकरवर्धयाराधनो घटते । न ह्यो-
काशात्किञ्चिदुपगममानमवस्थतं मृतोत्पन्नोपा-
दिति । अयं मृतं तत्कृतः समुपगमं न तावत्स्थतो लोकस्यापि
तथापिस्तिप्रसङ्गात् नात्यन्ततोऽनवस्थापयतीति । अन्यथाऽनु-
त्पन्नमेव प्रधानाद्यनिर्वाधानेनास्ते नह्यल्लोकोऽपि किं नेष्यते ।
अपि च । सत्कारण्यपुत्रां साध्यावयथा प्रधानमित्युच्यते न
चाविकृताप्रधानाभ्यहृद्दरुपाकारित्यत भवतिः । न च विकृ-
तं प्रधानव्यपदेशमाहंकर्तृतात्यतो न प्रधानमहृद्दरुपा-
दिति । अपि चात्रेतानायाः प्रकृतेः कथं पुरुषार्थं प्रति प्रवृत्तिर्ये-
नात्यनो भोगोपपत्त्या सृष्टिः स्यादिति । प्रकृतेरयं स्वभाव इति
केदं तर्हि स्वभाव एव बहीयाद् यस्तानमपि प्रहृतिं नियमय-
ति तत एव च लोकोऽप्यस्तु किमदृष्टप्रधानादिकल्पनयेति । अ-
थापिप्रहणात्स्वजायादिक कारणं कैश्चिदित्यत इति चेद-
स्तु । न हि स्वभावोऽप्यनुपगम्यमानो नः कृतिमातमेति । तथा
हि स्थमाचः स्वकीयोपासः सा च पदार्थानामित्यत एवेति ।
तथा यदुक्तं नियतिकृतोऽयं लोक इति तत्रापि नियमनं निय-
तित्याभयनं नियतिरित्युच्यते सा चालोक्यमाना न स्व-

भावावस्थितिर्निरूप्यते । यथाऽन्यथायि स्वयम्भूतोपायवितोः शोक इति तदप्यसुन्दरमेव । यतः स्वयंभूरिति किमुक्तं प्रवर्तते । किं यदाऽसौ भवति तदा स्वतन्त्रोऽर्थनिरूपेणैव प्रवर्तते । अथादि-भयनात्स्वयम्भूरिति व्यपदिश्यते । तद्यदि स्वतन्त्रजनानुपगमस्तत्तद्व्यपदिश्यते भयनं किं मानुषपतेते किं स्वयंभूता । अथा-नादिरस्ततस्तस्यानादित्वे नित्यत्वं नित्यस्य वैकल्पिकत्वान्तरा-ऽनुपपत्तिस्तथा वीतरागनास्तस्य संसारवैकल्यानुपपत्तिः । अथ सत्तागोऽसौ ततोऽस्मदाद्यप्यतिरेकात्सुतरां विभक्त्याकर्ता मूर्तामूर्तादिकल्पाच्च प्राग्ब्रह्मायोज्या इति । यद्यपि आनामिहिततः । तेन मारः समुत्पादितः स च शोकं व्यापादयति तदप्यकर्तृत्व-स्याभिहितत्वात्प्रमात्रमिति ।

इदानीमितेषां देशोऽभिधादिनामहानत्वं प्रसाध्य तत्कथं दिद-श्याह ।

अमण्डलसमुत्पायं, दुःखसमेव विजाणिया ॥

समुत्पायमनागता, कथं नापति संवरं ॥ १० ॥

मनोऽनुकूलं मनोऽंशो भयमनुष्ठानं न मनोऽहमनोऽहमसदनुष्ठानं तस्मादनुष्ठानः प्रादुर्जायते यस्य दुःखस्य तदमनोऽहमसदनुष्ठानम् । एवकारोऽप्रवारेण । स वैवं संभवनीयः । अमनोऽहमसदनुष्ठानमेव दुःखमित्येवं विज्ञानीयाद्ब्रह्मचर्याहः । एतदुक्तं प्रवर्तते । स्वकृताऽसदनुष्ठानादेव दुःखस्याद्वा न प्रवर्तते नान्यस्मादित्येवं व्यवस्थितेऽपि सत्यनन्तरकथादिनोऽस्मदनुष्ठानमोक्षवस्था दुःख-स्य समुत्पादमजानामाः सन्तोऽप्रयत ईश्वरादेऽदुःखस्याप्याव-मिच्छन्ति । तच्चैवमिच्छन्तः कथं केन प्रकारेण दुःखस्य संवरं दुःखप्रतिघातेनैव हास्यति । निदानोच्चेदेन हि निदानिन उच्चेदेन प्रवर्तते । ते च निदानमेव न जानन्ति तत्त्वमजानामाः कथं दुःखोच्चेदाय यतिष्यन्ते यत्नवन्तोऽपि च नैव दुःखोच्चे-दनमयाऽन्यन्यपि न संसार एव जन्मजन्ममरणेऽप्यवियोगाद्येन-दुःखमाताघाताद्भूयो भूयोऽऽरहृष्टहृष्टान्यायनान्तरमपि कांश्च संस्थास्यन्ते ॥ १० ॥

साम्प्रतं प्रकारान्तरेण कृतवादिमतमन्योन्यस्यत्याह ।

सुखे अपावप आया, इहमेगेमिमादिह्यं ।

पुणो किङ्गापंदसेणं, सो तस्य अवरज्जइ ॥ ११ ॥

इहास्मिन् कृतवादिप्रस्तावे वैराशिका गोशासकमतानुसारिणो येषामेवमिहातिस्तुतिषु पुन्यगतवैराशिकसुपरिपाठ्या व्यवस्थि-तानि ते एवं वदन्ति । यथाऽयमात्मा सुखं मनुष्यजव एव शु-काकारो ज्ञत्वा अगतागतामसकलहो मोक्षेऽप्रापको प्रवर्तते । अप्रगताशेषकर्मो नवतीत्यर्थः । इदमेकां गोशासकमतानुसा-रिणामाख्यातम् । पुनरसावात्माऽशुक्लत्वाऽकर्मकत्वावशिष्टाव-स्थो ज्ञत्वा कीदृया प्रवेष्टेन वा स तव मोक्षस्य एवाऽपराधयति रजसाऽऽसिद्धयते । इदमुक्तं भवति । तस्य हि स्वशासनपूजा-रजसप्रचयानुशासनपराधमं चोपसृत्य कीदृयायते प्रमोहः संजा-यते स्वशासनन्यकारदर्शनाच्च द्वेपस्ततोऽसौ कीदृशेपान्यामनु-गतातत्तात्मा शरीरनिर्मयपटवद्वपुःशून्यमानो रजसा मस्तिनीक्रियते महीमसम्बद्ध कर्मगौरवाद्भूयः संसारोऽवतरति । अस्यां चावस्था-यां सकर्मकत्वात्तुतीयावस्थावस्थां प्रवर्तते ॥

इह सुंदरे मुण्डी जाप, पक्का होइ अपावप ।

वियदंडु नहुनुजो, नीरयं सरयं तदा ॥ १२ ॥

(इहेत्यादि) इहास्मिन् मनुष्यमये प्रातः सन् प्रचयान्तर-मु-

पेक्ष संवृतात्मा यमनियमरतो जातः सन् पक्कावपावो भवति । अप्रगताशेषकर्मकलहो भवतीति भावः । ततः स्वशासनं प्रभाव्य मुक्त्यवस्थो भवति । पुनरपि स्वशासनपूजादर्शना-भिकारोपलब्धेच्च रागद्वेषोपात्कलुषितान्तरात्मा विकटागु-वृक्चकीरज्जः संज्ञातोऽतरेणुनिवर्धयत्पूक्तं सत्सर्वकं म-लिनं भूयो यथा भवति । तथाऽयमप्यात्माऽनन्तकालेन संसा-रोद्देशात्कलुषाकारावस्थो भूयाः ततो मोक्षोती सत्यमकर्मो-वस्था भवति । पुनः शासनपूजानिकारदर्शनाद्वागद्वेषोपात्स-कर्मो भवतोऽत्येवं वैराशिकानां राशिप्रयासो भवत्यात्मैवा-ख्यातः । उक्तं च “ दग्धेधनः पुनरपैति भवं प्रमथ्य, निर्वाण-मप्यनवधारितमीक्षतिष्ठः । मुक्तः स्वयं कृतमवस्था पराधेशुर-स्वच्छासनाप्रतिहतेष्विह मोक्षराज्यमिति ॥ १२ ॥

अनुनैतदुच्यतिनुमाह ।

एताणुचीति मेधावी, बंभवेरेण ते वसे ।

पुणो पावाडया सत्त्वे, अकसायारो सयं सयं ॥ १३ ॥

एतां पूर्वोक्तां वादिनोऽनुविन्य मेधावी प्रभावाद् भयोदा-व्यवस्थितो वा एतच्चधारयेत् । यथा नैते राशिप्रयासवादिनो देवोत्साहिलोकपादिनश्च ब्रह्मचर्यं तदुपलक्षिते वा संयमानु-ष्ठाने वसेयुरपतिष्ठेरिति । तथा हि तेषामयमभ्युपगमो यथा स्वदर्शनपूजानिकारदर्शनाकर्मैक्यो भवत्येवं चावश्यं तद्दर्श-नस्य पूजायास्तिरस्कारेण चोभयेन वा भाव्यं तत्संभवाच्च कर्मोपचयस्तदुपचयाच्च शुद्धभावाः शुद्धभावाः मोक्षाभावः । न च मुक्तामयशेषकर्मकलहानां कृतकृत्यानामपराधोपया-वस्थितवस्तुतत्त्वानां समस्तुतिनिवृत्तामपगतात्माऽऽत्मैयप-रिहणाणां रागद्वेषानुपपन्नस्तकावाचकः कृतः पुनः कर्मबन्ध-स्तत्साच्च संसारावतरणमित्यर्थः । अस्तस्ते यद्यपि कथञ्चिद् ब्रह्मब्रह्मचर्यं व्यवस्थितास्तथाऽपि सत्यक् ज्ञानाभावाच्च स-म्यगनुष्ठानभाज इति स्थितम् । अपि च सर्वेऽप्येते प्राचादुःखाः स्वकं स्वकमार्त्तयं दर्शने स्वदर्शानुगतागदाध्यातारः शोभ-नत्वेन प्रख्यापयितार इति । न च तत्र विदितवेष्टेनास्था विधेयति ॥ १३ ॥

पुनरन्यथा कृतवादिमतमुपदर्शयितुमाह ।

सप सप लव्हाणो, सिद्धिमेव न अक्का ।

अहो इहेव वसवची, सबकामसमप्पिप ॥ १४ ॥

(सप सप इत्यादि) ते कृतवादिनः शैबैकद्विरमभूतवः स्वकीये स्वकीये कपतिष्ठन्तेसिद्धिमुपस्थानं स्वीयमुष्ठानं दीक्षा शुच-चरणशुद्ध्यादिका तस्मिन्नेव सिद्धिमुपसांसिक्तकर्मप्रचर-हितस्वभावमभिहितवन्तो नाप्यथा नाप्येन प्रकारेण सिद्धिश्चा-प्यत इति । तथा हि वीचा दीक्षात एव मोक्ष इत्येवं व्यवस्थिताः एकद्विरकाः पञ्चविंशतितत्त्वपरिहानाभ्युक्तिरित्यभिहितवन्तस्त-थाप्येऽपि वैद्विगताका ध्यानाध्ययनसमाधिमागोनुष्ठानातिस्फि-कवन्त इत्येवमन्येऽपि यथा स्वदर्शानामोक्षमार्गं प्रतिपादयन्ती-ति । अशेषद्वेषोपरमसङ्काथाः सिद्धिप्रतिपत्तस्तात्मागपि याव-द्वापि सिद्धिप्राप्तिं नवतीति तावदिहैव जन्मवस्मदीयदर्श-नाकलुषानुष्ठानानुष्ठानपुण्येऽप्येवसद्भावो नवतीति दर्शयति । आ-त्मबन्धं धृतिं दीक्षितमस्येति आत्मवशवतीं बशोऽपि इत्युक्तं भव-ति तद्वत्सौ सांसारिकः स्वभावैराविन्यते । सर्वे कामा अनिहा-या अरिताः संपन्न यस्त स सर्वकामसमर्पितो यन् याव् कामान् कामयते ते तस्य सर्वे सिध्यन्तीति यावत् । तथा हि सिद्धे-

रारादृष्टुणैर्भूयैस्त्रिभिर्भवति । तद्यथा । अग्निमा अग्निमा गरिमा
प्राक्काय्यमीशित्वं वक्षिष्ये प्रतिघातिव्यं यत्र कामावसायित्वमि-
ति ॥२४॥ तदेवमिहैवास्मदुक्तानुष्ठानयोः स्वरूपेभ्यश्चकृणा सिद्धि-
र्भवेत्सुब्र वाऽशेषकृत्योत्तरमवकृणा जवतीति दशैयितुमाइ ॥

सिद्धा य ते अरोगा य, इह भेगेसिमाह्रियं ।

सिद्धिमेव पुरा काव्, सासप गहिआ नरा ॥ १५ ॥

(सिद्धा य ते इत्यादि) ये ह्यस्मदुक्तमुद्यमानं सत्यगनुष्ठान्ति
तेऽस्मिन् जन्मव्यष्टुणैर्भवैरुपां सिद्धिमासाद्य पुनर्विनिष्ठसमा-
धियोगेन शरीरत्यागं कृत्वा सिद्धाश्चाशेषकृत्यद्वारा अरोगा ज-
वन्ति । अरोगप्रदं चोपवक्तुं यन्नेकशरीरमानसस्वरूपेन स्फु-
र्गति शरीरमानसोरजावादिष्वभिहासिस्त्रैलोक्ये सिद्धिचिह्नार वा
एकेषां दीवादीनामिवाम्यातं भाषितम् । तच्च दीवाद्यः सिद्धि-
मेव पुरस्कृत्य युक्तिमेवाङ्गीकृत्य स्वकीये आशये स्वदेशानुयुग-
न्ति प्रथिताः संबन्धा अच्युपपन्नास्तदुक्तान् युक्तीः प्रतिपादय-
न्ति । नरा इव नराः प्राकृत्युपाः शास्त्रावबोधविक्रमाः स्वाभि-
प्रेतार्यसाधनाय युक्तीः प्रतिपादयन्त्येव तेऽपि परिकृतमन्याः प-
रमार्थमज्ञानानाः स्वप्रदप्रसाधिका युक्तिमुद्योषयन्तीति । तथा
चोक्तम् । "आपद्भी घत निनीयति युक्तिं, तच्च यत्र मतिरस्य निधि-
ष्टा । पक्षपातरहितस्य युक्ति-यत्र तत्र मतिरेति निवेद्यम् ॥ १५ ॥
छाप्रतमेतेषामनर्थप्रदानेपुःसरं ब्रूषयाधिसयाइ ।

असंबुदा अग्नादीयं, जमिहिंति पुणो पुणो ॥

कण्फकाहमुवज्जेति, गणा आसुरकिन्विसिया चिवेमि ॥ १६ ॥

(असंबुदा इत्यादि) ते हि पाष्कपिरुका मोक्षासिन्धुः सत्य-
न्रिथाः अवि असंबुता इन्धियनोऽन्धियैरसंयता इहायस्माकं ला
अ इन्धियनोऽन्धियैरसंयता इहायस्माकं ला अ इन्धियनोऽन्धियैरसंयता
सर्वविषयेषामेतेषामावुष्य मुष्यन्त्येव । तदेवं मु-
ष्यजन प्रतारयन्तीनादिदिसंसारकाः तारं अग्निव्यन्ति पर्येतिव्यन्ति
स्वदुःखरितोपासकर्मपाशाः पाशावशापिताः पौनःपुन्येन नार-
काद्यातानास्थानपूषयन्ति । तथा हि भद्रियैरित्यतिरिक्तोप-
ग्रहप्रच्युतिरुक्णा सिद्धिरवाप्यते । याव्यणिमाद्यष्टगुणलक्ष्मि-
हिकी सिद्धिरभिधीयते सापि मुष्यजनप्रतारणाय दम्भकल्पेवति ।
यापि य तेषां बाह्वतयोऽनुष्ठानादिना स्वर्गवातिः साव्येव प्रा-
यो भवन्तीति दर्शयति । कल्पकालं प्रभूतकाहमुपपद्यते संभव-
न्ति । असुरा असुरस्यानारपक्षा नागकुमारादयस्तथापि न प्रधा-
नाः किं तर्हि किञ्चिदपि अथमाः मेर्यन्तुता अवर्षयोऽप्यनोयाः
स्वव्यायुःसामर्थ्ययुतेताश्च भवन्तीति सुवर् १ शुभ १ अ ५ ४ ० ।
कससंसागां-कटशालाका-ओ ० कटमयशालाकायम्, "कटसु
बकमानस, तेण बूटा कटसलागा " आ ० शु १ अ ० । आ ० म ०
हि ० वंशशालाकायम्, विपा ० १ शु ० ६ अ ० ।

कदम्-कटह-पुं वृक्षविशेष, "कटहुवागादीह" वृ १ उ ० ।

कडाइ-कुतादि-पुं हस्तप्रतिनि, "परिसिखित कडाइ हाइ समत्यो
पराष्टस्य कडाइ नामहृतयोगी तिकुलो कडां जोगो अशास
पणगहाणी तो गेहति" नि ० शु १ उ ० परिकर्मितपु, कल्प ० ।
कडाह-कडाह-पुं कटमाहन्ति कट-आ हृ क-पित्तविशेष,
पि ० । होदमयनाजन्मविशेष, उपा ० ३ अ ० । जायमानशुक्रामह-
विशेष, मेदि ० नरकभेद, हारा ० कपेर, शब्द ० सुय, स्मृपे,
कच्चे य इति केचिद् वाच ० । पदपांशुलिकात्मके देहावयव,
" नृप्युत्तिप कडाइ " पृष्ठिषोऽशेषपदसंस्थित्यः पदपांशुलि-
का निर्गल्य पार्वेष्टयमावृत्य इदमवस्थानयो वक्त्रः पञ्जरवध-

स्ताब्जिखिलकुकेस्तूप्रिष्टात्परस्परसमिलितास्तिष्ठन्त्यवस्थ-
कटाइ इत्युच्यते अशा ० १ पद ।

कटि (डी)—कटि (टी)—क्री ० कट-इ-वा ऊप । शरीर-
स्य मध्यजागे, कटिचय कटिः वृक्षादेर्मध्यजागे च । "यनकडित-
इच्छायं" अं ० वक्त्र ० रा ० "अग्निज्वालाभरदं परिमन्त्रियकरी-
णं" बी ० भोगौ, तं ० । क्री ० कटिः पित्तप्याम, क्री ० मेदि ० वाच ० ।
कटिअ-कटित-नि ० कटः संज्ञातोऽप्यति कटिप्रः । कटान्त-
रेणोपर्यावृते, अं ० १ वक्त्र ० । काष्ठादिभिः कुम्पादौ संस्केते,
आचा ० २ शु ० २ अ ० १ उ ० ।

कटिअकड-कटितकट-पुं क ० स ० कटान्तरेणोपर्यावृते कटे,
" घणकमिअकडच्छायं " अं ० १ वक्त्र ० ।

कटितम्-कटित-न ० कटिस्तदमिव कटितम् । मध्यजागे,
रा ० । अं ० ।

कटितजयाय-कटितयातन-न ० भोगिभाषणीकते, तं ० ।

कटिबेषण-कटिबन्धन-न ० कटिप्रदेशे यक्षादिना बन्धनरूपे ब-
न्धने, "सामाहृष्टपुवमिच्छा-मि छाओ काठस्समाग्निव्याहं । हु-
चं भवियपबंभिव, युक्कुप्परपरिअपरिहेणमो" । इति वृहत्तम्,
तिकमण्डेभगनेथाभाप्रित्य केचन मतिनः प्रकथयति । यत् श्री-
मन्तः कटिद्वारकवन्धनं कुर्वन्ति तत्कुव शास्त्रे प्राक्कमस्तीति प्र-
भे भावय्यकवृत्तिधर्मरत्नप्रकरणवृत्त्यादौ श्रीआर्यरित्तिरिभिः
स्वपितुः कटिद्वारको बन्धित इति शोकमस्ति तेन तदावकरण-
या सांग्रतमपि बध्यत इति वृक्षादः हयेनम् ३ उ ० २ ३ ६ प्र ० ।
कटिपट्ट-कटिपट्ट-पुं धौतिकवस्त्रे, " आ धरह अंते वेदि-
हिति मयं न मुयइ कटिपट्टयं " आ ० म ० हि ० । " कटिपट्टय
य जिह्वी । " कटिपट्टकं स परिचाय जिह्वी । शिशा तस्य क-
कल्या वृ ० ४ उ ० ।

कटिपत्त-कटिपत्त-न ० कटी एव पत्रं प्रतलत्वेनावयववयरूप-
तया य सर्गाविवृक्कद्वय । कटिपत्रम् । कुशकटीजागे, "अक्षरस
कटिपट्टस इमेयाकं वक्षा " अशु ० ३ धर्ग ० ।

कटिबेषण-कटिबन्धन-न ० चोलपट्टके, "से कण्डक कटिबन्धनं
धारिरुप" कटिबन्धनं चोलपट्टकम् कर्तुं मत्स य विस्तेरन चतु-
रङ्गुलाधिकां दीर्घ्येण कटीप्रमाण इति आचा ० १ शु ० ५ अ ० ७ उ ० ।

कटिजिह्व-कटिज-न ० शरीरैकदेशजातिनि कुष्ठदेस ।

कटिह्व-कटिह्व-पुं कट् वा रहः । कारभेज्ज, ततः स्वाधे कज्

तथैव अक्षरः । वाच ० महाहासने, इय ० २ रा ० । उपकरणभेदे,
नानाविधोपकरणं ताम्रकलशकटिह्वदिजातिनः दश ० ६ अ ० ।

विशे ० । उग्रमोपादनाकपे, इत्यतिरिक्ते, वृ ० ४ उ ० ।

कटिह्वदेस-कटिह्वदेस-पुं महाहासप्रदेश, इय ० २ उ ० ।

कटिमुच-कटिमुच-न ० कट्याभरणे, " कटिमुचसुकायसं १ "

कटिमुच कट्याभरणेन सुष्टु कृता शोभा यस्य स तथा । अं ० ३
वक्त्र ० । तं ० । हा ० । औ ० । कटिवाय्ये कार्पासस्थिते चातुमये
वा स्थे, वाच ० ॥

कडु-कडु-न ० पुं कटति सदाचारमावृणोति रसनामावृणोति
वधेति आचरन्ति नासादिनो जह्व कट-वज्ज । अकार्यं, अम-
रः । दूषणं, विह्व ० । वाच ० । शशामयादिप्रशमने मरिचवनाग-
राधाग्निं रसविशेषे, यद्वादि " कडुगंशमयं शोफं, हन्ति यु-
क्तयोपसविनः । दीपनाः पाचका रन्त्यो, वृद्धयोऽतिपाकः पशवः ॥

क्षी० देवानन्दसुरिभिरेष्ये मयुखनृगुरी, अयं च विक्रमसंवत्सरा-
वृद्धादरागत्यिकनकतितमे वर्षे विद्यमान आसीत् । औ० ६० ।

कणगकुक्षिय-कनककुक्षित-न० कनकसंवाते वस्त्रे, “कणगेण
जस्तं कुक्षिताभां दिक्षाशो से कणगकुक्षिबं” नि० ५० ७ उ० ॥

कृष्णविष्णुपा-कनकविष्णुपा-०० दशम महाप्रदे, “दो कणक-
विष्णुपागा” स्था० २ ग्रा० ।

कणगकुसिय-कनककुसिय-न० स्वर्णसंयुक्ते वस्त्रे, आचा० २ भु०
५ अ० १ उ० ।

कणगकुसिया-कणककुसिया-क्षी० कयो शेषासन्मात्रकं
पानाये कणकं तस्य कुसिया कुसारम् । पानीयकुसारे, “कणग-
कुसियमितं पितृनिबद्धं सो से कप्यद्” कल्प० ।

कणगमय-कनकमय-नि० कनकस्य विकारो मयद्, स्वर्णवि-
कारे, वाच० । लोचने, स्था० ५ ग्रा० ।

कणगमंजरी-कनकमंजरी-क्षी० स्वनामक्यातायां चित्रका-
रसुतायाय, या सुस्या कनकमाला केचरी जाता उच० ६ अ० ।

कणगमाला-कनकमाला-क्षी० वैताञ्जपवैते, तोरणजिघे पुरे वृ-
द्धासेः केचरस्य पुत्राय, उच० ६ अ० । तदुक्तं नमः (६) शब्दे
सिद्धस्य राज्ञो महिषी स्वसंकापं कथयन्ती कनकमंजरी-
नाम्न्याश्चित्रकारसुतायाः कनकमासाजन्मचरिते प्रणिष्यति ।
मेघपुरनगरराजस्य मकरचक्रस्य देव्या च । दश० १ । (तच्चरि-
तं शीघ्रपूजादृष्टान्तं)

कणगमूल-कनकमूल-न० विद्यमसूत्रे, उच० २ अ० ॥ .

कणगरट्ट-कनकरथ-०० स्वनामक्याते तैतहिरुमगरेभ्यरे,
आ० म० द्वि० । आ० ५० । आ० ॥ (तैतहिरुत शब्दे कथा) वि-
जयपुराधीभ्यरे, स्था० १० ग्रा० । (यस्य वैद्यो धन्वन्तरिनाम ज-
न्मान्तर उड्डयनरत्न आसीदियुवुस्वरत्न शब्दे उक्तम्) यं
महापद्मस्थीयं करो मुकुरित्वा प्रमाजिष्यति तस्मिन् राजनि च
स्था० ७ ग्रा० ।

कणगरुप-कनकरुचक-त्र० काञ्चनकास्तौ, मञ्ज० १ अ० ।
आ० ४ अ० ॥

कणगलया-कनकलता-क्षी० । चरमसासुरेन्द्रस्य सोमलोका-
पाञ्चस्य द्वितीयाग्रमदिव्याम्, स्था० ४ ग्रा० ॥

कणगसंताणय-कनकसन्तानक-०० एकादशो महाप्रदे, “दो
कणगसंताणया” च० २०२० पाठु० । स्था० कल्प० । सु० ५० ।

कणगसमाणाय-कनकसमाननामन्-०० कनकेन सह एक-
देशेन समानं नाम येषां ते कनकसमाननामानः । कण १ क-
णक २ कणकस्य ३ कणवितानक ४ कणसन्तानका ५ कथम-
प्रदादेष्टु, सु० २० पाठु० । जं० चं० ३० ।

कणगसचरि-कनकसहस्रि-क्षी० लोकिकभुवभेदे, अतु० ।

कणगद्विद्वि-कनकद्विद्वि-क्षी० । मयुपायां जातायां सिरराज-
महिव्याम् “ इत्थं संखराव कतावै अ पंचमज्जमे देवसीहक-
णयधुद्विनामाणां समणो वासया रज्जसिरे जुजित्वा ” ती० ।

कणगा-कण (न) का-क्षी० चतुष्टयिज्यविशेषे, जी० १
प्रति० । त्रीमस्य राक्षस्येन्द्रस्य तृतीयाग्रमदिव्याम्, म० १० उ०
५ उ० । स्था० ॥

कणगाव (लि) क्षी०-कनकाव (लि) ली-क्षी० कनकमय-
गणिकनिष्पन्ने जूषणविशेषे, प्रच० २७१ ग्रा० । कल्पनया तदा-

कारे तपसि च । तत्पर्युक्ते च कनकमयमणिकमयानुषणविशेष-
कल्पनया तदाकारं यत्तपस्तत्कनकावलीत्युच्यते । तत्स्थापना यै-
वं चतुर्थे वृत्तमर्धे चोत्तरार्धेनास्थाप्य नेत्रमयोऽष्टावधमानि च-
त्वारि चत्वारि पङ्क्तिद्वयेनाऽवस्थापनीयानि जनयतो रेक्षं चतु-
ष्केण नवकोष्ठकान्विधाय मध्यमे शून्यं विधाय शेषपङ्क्त्यु तानि
स्थापनीयानि । तत्तत्स्थायोऽथवृत्तार्थानि चतुर्दशसमपर्य-
न्तानि ततः कनकावलिमध्यभागस्थापनया चतुर्दशसमपर्य-
न्तानि चोत्तरार्धेन द्वे त्रीणि चत्वारि पञ्च षट् पञ्च चत्वारि त्रीणि
द्वे चेत्येव स्थाप्यानि । अथवाऽष्टाभिः पञ्चभिश्च रेखाभिः पञ्च-
विंशत्कोष्ठकान्विधाय मध्ये शून्यं कृत्वा शेषेषु तानि स्थापनी-
यानीति । तत उपर्युपरि चतुर्दशसमपर्यन्तानि चतुर्दशसमपर्य-
न्तानि पूर्ववदष्टावधमानि । ततोऽष्टमे पङ्क्ते चतुर्थे चोत्तरार्धेन
चक्रमणिकोपवासादिकर्षणीति । अथ चैकस्यां परिपाठ्यां वि-
कृतिभिः पारणकं द्वितीयास्यां निर्विकृतिकेन तृतीयायामनेपथ्ये
चतुर्थ्या च । आहमिति । अथ चैकस्यां परिपाठ्यामेकसंवत्सरो
मासाः पञ्च दिनानि च द्वादश परिपाटी चतुष्टये तु संवत्स-
राः पञ्च मासा नव विनानि चाष्टावधेति । औ० ॥

इच्छामि धं अज्जो तुज्जेहिं अज्जणुस्सया सभाणी क-
णगावलिं तवोक्कमं उवसेपंज्जायां चो वद्धरं । ते एवं
जहा रणणवलीं तथा कणगावलीं वि नवरं तिसु द्वाणेषु
अज्जमातिकरे जहा रणणवलीं एव द्वाती ए एकाए परिवान् ए
एगे संवच्छरे पंच मासा वारस य अद्दोराचा चवहं पंच
वरिसा नव मासा अद्दोरसदिवसा सेसं तद्देव नव वासा
परिपातो याचणिचा जाव सिच्छा ॥

रणणवलीं कमेणं, कोरु कणगावलीं तवो नवरं ।

कज्जा दुग्गतिगपप, दाहमपुप्फेसु पपगे य ।

परिवादिच० के वरि-स पंचगदण्डगुणमासतिमं ।

पदमपुत्तुत्तो कज्जो, पारणयविहं । तवपण्णे ॥ २ ॥

कनकमयमणिकनिष्पन्नो भूषणविशेषः कनकावली तदाकारस्था-
पनया यत्तपस्तत्कनकावलीत्युच्यते । एतच्च कनकावलीतपो रक्षाव-
हीतपःक्रमेणैव क्रियते । नवरं केवलं द्वादिमपुष्पयोः पदकं चिक-
पदे त्रिकाणां स्थापना उपवाससहस्रसुव-
काः द्विकाः कसंख्याः । शेषे पुनः सर्वम-
पि तथेति । अस्मिन् तपसि कनकावली-
यास्तपोदिनानि द्वादशद्वादिमपुष्पयोः द्वी-
विंशत्संख्यायुक्तं द्वे शते द्विसप्तसुचरे
पदके पदपङ्क्तिः सर्वसंख्यायां त्रीणि श-
तानि चतुर्दशसंख्यायुक्तानि चाष्टावधं त्रिंश पारणकद्विसंख्यास्तम्-
त्रेणावस्थारि दिनसंख्यां द्वादशसंख्यायुक्तां सर्वपिपदे तु वर्षमेकं
त्रयो मासाः द्वाविंशतिदिवसाः अत्रापि पूर्ववच्चतुर्दशसंख्यायु-
क्तानि पञ्च मासी द्वौ दिनानि चाष्टावधसंख्यायुक्तानि । अन्तर्द्विद्विद्वि
तु कनकावल्या पदके द्वादिमसंख्या च द्विकस्थाने त्रिका उक्ताः ।
रत्नावल्या च द्विका इति । तथा प्रथमतपसि लघुसिद्धिनिष्का-
दि ते यः सर्वैरस आहारादिकः पारणकविधिकः स एव तप-प-
ञ्चकऽपि सप्तपदसिद्धिनिष्कादितमुक्तावलीरत्नावलीरक्षणे कर्त-
व्यः । एतच्च यै यथापथं भवितमेवेति प्रच० २७१ ग्रा० । आ०
आचा० जी० । स्वनामक्याते द्वीपे समुद्रे च । तत्र भूपे कन-

१	२	३	४	५
६	७	८	९	१०
११	१२	१३	१४	१५
१६	१७	१८	१९	२०

कावलिनजनककावलिसिमाजदौ देवी समुद्रे कनकावलिसिबरकन-
कावलिसिमाजदौ देवी जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिषविजनि-कनकावलिसिमाजि- न० माहाविधि-
नेदे, रा० ॥

कणगावलिसिभद-कनकावलिसिजद-पुं० कनकावलिसिदोपदेवे, जी०
३ प्रति० ।

कणगावलिमहाजद-कनकावलिसिमाभद-पुं० कनकावलिसि-
मुददेवे, जी० ३ प्रति० ।

कणगावलिमहावर-कनकावलिसिमावर-पुं० कनकावलिसिबर-
समुददेवे, जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिबर-कनकावलिसिबर-पुं० स्वनामस्थाने द्वीपे, समुद्रे
च तत्र द्वीपे कनकावलिसिबरजनककावलिसिबरमहाजदौ देवी
समुद्रे कनकावलिसिबरकनकावलिसिमाजदौ देवी जी० ३ प्रति० ।

कणगावलिबरजद-कनकावलिसिबरभद-पुं० स्वनामस्थाने, क-
नकावलिसिबरद्वीपाधिपती, जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिबरमहाजद-कनकावलिसिबरमहाजद-पुं० कनका-
वलिसिबरद्वीपाधिपती देवे, जी० ३ प्रति० ।

कणगावलिबरनाम-कनकावलिसिबरनाम-पुं० स्वनामस्थाने
द्वीपे, समुद्रे च । तत्र द्वीपे कनकावलिसिबरनामजनककाव-
लिबरनामसमहाजदौ देवे । समुद्रे कनकावलिसिबरनामसवर-
कनकावलिसिबरनामसमहाजदौ देवी जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिबरनामसद-कनकावलिसिबरनामसभद-पुं० क-
नकावलिसिबरनामसद्वीपे देवे, जी० ३ प्रति० ।

कणगावलिसिरोनामसमहाजद-कनकावलिसिबरनामसमहाजद-
पुं० कनकावलिसिबरनामसद्वीपे देवे, जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिबरनामसमहावर-कनकावलिसिबरनामसमहावर-
पुं० कनकावलिसिबरनामससमुददेवे, जी० ३ प्रति० ॥

कणगावलिबरनामसवर-कनकावलिसिबरनामसवर-पुं० कन-
कावलिसिबरनामससमुददेवे, जी० ३ प्रति० ॥

कणगुप्तम-कनकोत्तम-पुं० पौरकृत्यचतुर्गुणिकारिकृताधीश्वरे, द्वी०
कणगुप्तम-कनकोत्तम-पुं० कणिकाजिः कृतायां पृष-
तिकाम्याम, आचा० १ श्रु० १ श्रु० ॥

कणजवत्त-कणभत्त-पुं० कणार्थी वैशेषिकसूत्रकारे, भाव०
६ श्रु० । कणजगुप्तम, आचा० १ श्रु० १ श्रु० ॥

कणविवाणस-कणवितानक-पुं० वंशम महाभते, सु० प्र० २० पाठ० ।

कणवीर-करवीर-पुं० करं वीरयति शु० वीर-विकान्ती अण ।
करवीरे कः ७ । १ । १६३ । इति रस्यणः प्रा० वृकभेदे, रा० प्रज्ञा०

कणाद (य) - कणाद-पुं० कणमत्त-कण-अद-वैशेषिकसू-
त्रकारे काश्यपयोगे ऋषिभेदे, वाच० । सूत्र० । मिथ्यादाष्टिः क-
णादवत् कणादिनापि हि सकलमन्यात्मीयं शास्त्रं शान्यामापि
छत्यास्तिकपर्यायास्तिकनाययां समर्थितं तथापि तन्मन्यास्थ-
विययप्रधानतया परस्परसमवेक्याः सामान्यविशेषांतरस्युपग-
मात् । उक्तञ्च “अं सामग्र्यसिंसे, परास्परं वस्तुना य सां मि-
श्रे । मंगलं अच्युतमंता, मिच्छादिष्टी कणादौ च । दौर्द्धं विनय-
दिं नीयं, सत्यमनुगेण तद हि मिच्छात्तं । अं सत्यस्यपहणं, त-
णेण श्रेष्ठं अनिरविच्छेदं ॥ ” अथ यदि नाम सामान्याविशेषादि-

कं परस्परमेकान्तविभिन्नं (मिच्छात्तं) आ० प्र० ३० । (आसां
सम्प्रतिगण्यमानार्थः वेसेलिसिमास्थं तन्मतस्वीकृत्यनपुनः सरं दू-
षणेन स्पष्टीकृत्यति)

कणासि-कणासिन्-पुं० कणासिन्वौ, नं० ।

कणि (सि) आर-कर्णिकार-पुं० कर्णिकारे वा ७ । २ । १६३ ।

इति रलोपे द्वित्वविकल्पः । वृकविशेषे, प्रा० ॥

कणिक (य) - कणिक-पुं० कणां विधत्तेऽस्य अस्म्यर्थे उक्त ।

गोचुमचूर्णे, राजवि० । अतिस्फुटो अग्निमयवृक्षे च स्त्री०
मेदि० । स्वाये उक्त अल्पाय, कर्णैव स्वाये कन् कणिका । जीर-
के, मेदि० । अल्पाय, तण्डुलनेदे, रायमुदुः । वाच० । गोचु-
मचूर्णे च । कटुघटितेऽपि तत्र पृषोदरादित्वात्साधुत्वम् । यथा
किञ्चिदंशुकः कर्णिकायुग्मपूतकदम्बायुग्मादिवृक्षकच्चाः स्या० ७४३ ।

कणिकमच्छ-कणिकमत्स्य-पुं० मांस्यभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

कणिट्ट-कनिट्ट-त्रि० अतिशयेन युवा अल्पो वा इष्टुः । कना-
देशः । अतिरुग्णे, अत्यल्पे, अनुजं, पुं० स्त्री० युवसाङ्गुली, अ-
ल्पाङ्गुली, स्त्री० मेदि० । कनिट्टश्च भार्यायां अल्पवयस्क्यायां
स्त्रियां, स्त्री० तत्र युवांगलक्षणं ऊर्ध्वं वयं, वाक्चलक्षणं च वा-
चिन्वा अजादिषादात् टाप् अत्यल्पपरिमिते, त्रि० वाच० । य-
स्यांयु लघौ, य० २ अथि० । जघन्ये च त्रि० कर्म० ।

कणिट्टभर-कनिट्टतर-त्रि० आनिशयिककनिष्ठे, प्रा० ।

कणिट्टग-कनिट्टक-त्रि० कनिष्ठ-स्वार्थे कन् । कनिष्ठशब्दायं,
वाच० । “जघकणिट्टग” डेयकनिष्ठकाः वृद्धा लघवश्च
उक्त० २२ अ० ।

कणिय-कणित-न० कश्चात्तस्वरे, भावे कः । पीडितानं
शब्दे, कर्तरि कः तत्कर्त्तरि, त्रि० । वाच० । कण-भावे-कः ।
ध्वनौ, आच० ४ अ० ।

कणिया-कणिका-स्त्री० । शान्यादेः कणे, आचा० २ श्रु० १
अ० ८ उ० । कणित स्त्री० वीणावशेष जी० ३ प्रति० ।

कर्णागिगा-कर्नीनिका-स्त्री० कन्-कनि वा इनन् संज्ञायां
कन् आप इत्यर्थ । अतिनारायां, कनिष्ठाङ्गुली च मेदि० कपूरे,
“अंगारो कर्णागिगा कज्जले च श्यणम्” क० ।

कर्णायस-कर्नीयस-त्रि० अयमनयोरिति युवा अल्पो वा इय-
सुन् कनादेशः । द्वयोर्मध्ये अत्यन्ते, युवतरे, वा वाच० । क-
निष्ठे, लघौ, “जहत्तुं ममं सहोदरकर्णायसं भाउए अविस्सह”
अन्तः । आ० प्र० ३० ।

कर्णय-कर्णक-न० पुं० त्वगाद्यवयवे “सुकणयं” आचा० २
श्रु० १ श्रु० ७ उ० ।

कर्ण-कर्णिकार-पुं० बेतः कर्णिकारे ८ । १ । १६३ कर्णिकारे । इतः
सर्वस्वरज्जनेन सह एह वा भवति “कणरो कणिकारो”
वृकभेदे, प्रा० । संस्कृते कणुर इति कर्णिकारदृष्टे वेश्यायां,
हस्तिन्यां च स्त्री० उल्लादिकोपः । वाच० ।

कर्णरु-कर्णु-स्त्री० कं मस्तके रेखुरस्याः कर्णरु वाराणस्या-
रणोप्यवयवः ८ । २ । १६ । इति रणोप्यवयवः कर्णरु स्त्रीलङ्कनि-
देशात्पुंसि न भवति । एसा कर्णरु हस्तिन्याम्, प्रा० ।

कर्णउभ-कर्णउक-पुं० कति अच- प्राज्ञे उकणतो व्यञ्जने-
८ । १ । १५ । इति रण्यनियन्तुशब्दः । तस्य वगोऽन्ये वा ७ ।

१ । ३०। इति उपरत्याचर्यः पञ्चमो जः । गन्धे, एवमत्र अट्ट-
स्वायत्करणदर्शिताः कायादिशब्दा उदाहरण्योः प्रा० ।

कण्ठरिषा—कण्ठरिका—स्त्री० कन्वर- गौरा० जीव स्वायें कः ।
प्रकृते "कन्वरिकाजिन्विपारिषः एउ ॥ ३ । ३। इति संयुक्त-
स्य एतः । कण्ठरिका गुहायाम् ।

कस्य—कस्ये—पुं० कस्येन भाग्येनमेतन् कर्ण-करणे अन्व-कीर्यन्ते
शब्दा वायुनाऽनूक्त-न्य बाधोवशम् हानसाधने इन्दिये, वाच० ।
उक्त० । अथच, उपा० २ प्र० । "कस्यजहस्युपकचरं चैव विगयधी-
मचउदंसिणजा" तदाचारं गोलके अस्य उपाङ्गत्वस्योतिः । "उव-
गा भगुनिकसनासा य आवा० २ प्र० । "निम्मुल्लुण्णकषाठणालि-
या" प्रअ० १ । डा० सुवर्णाहीचुके, मदि० त्रिकोणादित्वेन छज-
कोटिसंयोजकरी एवाभेदे, वाच० । प्रथमकोटिभागे, चं० प्र० ३
पाठु० कुट्टिरे-कर्णोऽस्ति यस्य प्राशस्येन चश० अन्व-स्यकर्णे,
अरित्रं च त्रि० वाच० । कृत्वायसुदससमेय जाते अङ्गदेशराज-
धानी चूतचप्रेभ्यरे, पुं० स च दौर्घ्यस्वयम्भरे आहतः । "तथं-
उमं नृपेणयति तथं नं तुमं कर्णं अंगरायं" हा० १६ प्र० ॥ १०।

कस्य उज्ज—कान्यकुब्ज—पुं० देशभेदे, स च देशो गङ्गायमुपार्थमप्ये
अन्तर्बेधतन्गतः तद्देशप्रधाने नगरभेदे, "पुण्वं किर सिरिकन्व-
ज्जणये० जपसा नाम मदि०सिपसा० णेमामो दुरथा" तौ० ।

वसकुहुर—कर्णकुहुर—पुं० श्रोत्राभेदे, प्रति० ।

कस्यगद—कृण्गनि—स्त्री० मेरुसंभविकर्णं दवरिकायाम् । अथ केयं
कस्यगदिरुच्यते । आमेरोरकस्मिन् प्रदेशे उपति च तस्य सम-
र्थेणव्यवस्थिते मेरोरेव प्रदेशे या दवरिका प्रदीप्यते सा कस्य-
गतिः । अयं० १० पाठु० ।

कस्यगा—कन्यका—स्त्री० प्रज्ञाता कन्या अज्ञातार्थे कन् क्षिपका-
दिनादौ नेमम् "दशमे कन्यका प्रोक्ता । इति स्मृयुक्तार्थां द-
शमवर्षायां स्त्रियाम्, तस्या दशमवर्षायां द्वाकं राजोक्ततयाऽज्ञा-
त-वास्तव्यायाम् कन्या स्वायें कन्ः कन्याशब्दायें, वाच० । "इया-
णि गिदाए द्वांश्च कस्यगानं विनिया" अयं० ४ प्र० ।

कस्यजयमिहदेव—कस्यजयसिंहदेव—पुं० गुजैरप्रशिक्षासासके बो-
धकवंशोय राजभेदे, स च विक्रमादित्यापञ्चाद "अष्टाबुद्धी-
नृत्तानमल्लच्छराजान् प्राप्यातः तौ० ।

कस्यदेव—कर्णदेव—पुं० विक्रमसंवत्सरस्य त्रयोदशशताब्द्या-
न्त्यरादै जाते आशावस्त्याः पुत्रे सौराष्ट्रदेशजे राजभेदे, यो हि
हम्सोयुरवारजेन सोमनाभायं नाशितः । तौ० ।

कस्यार (हा) र—कर्णवार—पुं० कर्णमरित्रं धारयति धृ-अण-उप-
स-नाविके, निर्यामके, हा० ८ अ० । आष० । हा० "मङ्क-
धाराणं" आ० म० ८।

कस्यारुण—कर्णमारुण—पुं० अन्तरदीपभेदे, तद्भासिनि मनुष्ये
च अन्तरदीपशब्दे वर्णके उक्तः प्रज्ञा० १ पद० प्र० ॥ १०।

कस्यार (लि) कर्णपलि (झी) स्त्री० ॥ २६ कर्णपात्रके
कर्णोऽभेदे, (कायंरमाता तद्वयवश्च मांसंरपोऽभेदे वाच० ।
कर्णोपरितननाम नृपणविशेषे, स्त्री० ।

कस्यपिड—कर्णपिड—न० कर्णाभरणविशेषे, प्रज्ञा० २ पद० ॥ १०। कुं-
रजमदन्त्यलकषणीउपारी । कर्णी एव पीडे भासने कुम्भ-
भाषावास्तव्यकर्णपीडे, मृष्टे धृष्टे गुरुतले च कपोलतटे, कर्णपीडे
च यकाऽप्यां ते मृष्टगुरुतलकर्णपीडे ते च ते कुम्भके चेति वि-
शेषणोत्तरपदः प्राकृतन्यात्मके आरयः अङ्गदे च केयूरे बाह्यम-

नरकविशेषावित्यर्थः । कुम्भकमृष्टगुरुतलकर्णपीडे च धारयति
यः स तथा । प्रयवा अङ्गदे च कुम्भके च मृष्टगुरुतले कर्ण-
पीडे च कर्णाभरणविशेषवृत्ते धारयति यः स तथा । स्या०
६ डा० १०।

कस्यपुर—कर्णपुर—पुं० कर्णं पुरयति कर्ण-पुर-अण-कर्णाभरण-
विशेषे, हा० ८ अ० । गीशोत्पले, शिरीषवृक्षे, अशोकवृक्षे च पतेर्यां
पुण्यैः स्त्रीकर्णस्य नृपा जयतीति तेषां तथात्वम् वाच० ।

कस्यपुरा—कर्णपुरा—पुं० कर्णं पुरयति- कर्ण-पुर-गुञ्ज । कद्-
म्बवृक्षे, वाच० । स्वायें कन् पुण्याय कर्णाभरणविशेषे, हा० ८ अ० ।

कस्यमण्णिबुद्धकर—कर्णमनोनिर्भूतिकर—त्रि० ६० प्रतिभोक्त-
र्णममलो सुखोत्पादके, जं० १ वक्त० जी० ।

कर्णमज्ञा—कर्णमज्ञा—कर्णगुदादी, नि० बू० ३ उ० । स्तेप्पणितं० ।

कस्यवृष्या—कर्णवृन्दना—स्त्री० कर्णयोः पीडाकृपे रोगभेदे, विषा० १
अ० । उपा० । जी० । हा० ।

कस्यवृष्याग—कर्णवृन्दनक—न० कस्येधोस्तव, "कस्येवहणं संय-
च्छरप्रेतहणं सृलोवणयणं रा० । भ० ।

कस्यसु—कन्यसु—त्रि० कन् अप्यादि-निपातात् कन्यः कन्यत्वेन
कन्यत्वेन सौवते अवस्थितये सो-वअर्थे क-कनिष्ठो सारसुन्दरी
"रामस्य कन्यसो ज्ञाता" रामा० क्षिप्यां, यथावाचित्याद् जीव ।
अथमे, नि० वाच० । "कस्यसि कस्यसमिधमजडा" सुप्रत्वा-
त्कनिष्ठपुत्रजन्मयमिति यावन् । उक्त० ७ प्र० । (सुप्रत्वादिपुत्रकया
उक्त० ८। काङ्क्षमते संस्तुतः कन्यस्य शास्त्रे नास्तीति ज्ञाति ।)

कस्यसकुली—कर्णशकुली—स्त्री० कर्णस्य शकुलीव । कर्णेगो-
ले तन्मध्यकायो च वाच० । कर्णीयत्वात्, "उक्षुहक-
ससकुली" उज्जमुषे कर्णशकुल्यौ कर्णायती ययोस्ती
तथा हा० ८ अ० ।

कस्यनर—कर्णशर—पुं० कर्णगामिनि शरे, द० ६ अ० ।

कस्यमुह—कर्णमुख—पुं० कर्णमुखदायके, रा० । स्त्री० ।

कस्यमोक्च—कर्णमोक्षय—त्रि० कर्णसौख्येहर्तौ, द० ४ अ० ।

कस्यसोयवदिया—कर्णसोतःप्रतिज्ञा—स्त्री० अवयवप्रतिज्ञायाम्,
आकर्णनार्थम् इत्यर्थः । नि० बू० १६ उ० आषा० ।

कस्यसोहण—कस्यसोधन—न० कर्णयोर्मेलनः सारस्यसाधने उप-
करणभेदे, "कस्यसोहणपुण्यकस्यामलेखं संविषणं तु दु-
क्षेज्ज जस्त कया ख सुखेज्ज व सो तु मिरहेज्जा" पं० भा० ।
आषा० । "जेमिक्ख कस्यसोहणसस्त उत्तरकरणं सयमेव करर
करतं वासा रज्ज्व" नि० बू० ४ उ० ।

कस्य—कन्या—स्त्री० कन्य-अप्या० नि० कन्यायाः कर्मान्वेति
निर्देशाद् अयसि प्रथमे इति न जीव वाच० । अपरिणीतायां
स्त्रियाम्, उपा० १ अ० । कुमार्याम्, पञ्चा० १ विष० । मेधा-
वितः वष्टु राशौ, घृतकुमार्याम्, मदि० । स्थूलेलायाम्, वा-
राहाकन्दे, कर्कट्यां च राजनि० । "मौ चेदकन्या" इत्युक्त-
ल्लेखे चतुरक्षरपादके छन्दोभेदे च । वाच० ।

कस्यगोत्रमालिय—कस्यगोत्रमालिक—न० कन्या कुमारी
गौत्र बहुला भूमिश्च भूरिति द्वन्द्वनाम्न विषयेऽलीकमन्तं
कन्यागोत्रमूलकमलीकशब्दे द्वस्त्वयुक्तिः प्राकृतांगीली-
कशब्दः । स्थूलकस्यपादाद्विरमयाक्ष्यतयाशुभ्रमतीचारे,
पञ्चा० १ विष० ।

कक्षाचोत्रय-कन्याचोलक-न० जघनालके, न० ।

कक्षाद-कक्षाद-उं-“रामनाथं समारम्भ्य, श्रीरङ्गात् किलेश्वरि !
कर्णादेव इत्युक्तो, राज्यसाम्राज्यवाक्यः । अकिसङ्ग उक्तं
वेशमेदे, वाच० । कक्ष० ।

कक्षाणयणीय-कन्यानयनीय-न० चोलदेशप्रधाने नगरे, तत्र
श्रीवीरप्रतिमा चिरपूजिताऽऽस्तीत्युक्तं ।

पणमिय अभियगुणगणं, सुरगिरिर्वीरं जिणं महावीरं ।

कक्षाणयपुरद्विप, तत्पट्टिमकप्प किमपि वाञ्छं ॥ १ ॥

चोलदेशावयसो कक्षाणयनगरे विक्रमपुरवत्पञ्चपट्ट जिण-
वश्वरीसुष्ठुपिओ साह माणदेवकाराविया बारहसयति-
चसि विक्रमवरिते आसादसुन्दरसमी गुरुदिवसे सिरिजि-
णवधूरिहिं अम्ह नि य पुन्वापरिपहिं पट्टदिया धम्माण
सोससमुत्पायजार्द रसोचलयादिया तवीसपञ्चपरिमाण नह-
सुचिन्नगणे वि संतव्व सत्तं कुणिति सिरिमहावीरपद्मिमा सु-
मिणाया से ण्डनकवासाभिहाणपुटविधाउ विसेसेणं
सन्निहिया पाकिहेरा सावयजणाणं सेयेणं चिरं पूरया जाव
बारहसयअन्नासे विक्रमाश्चसंवच्छरे बाहुवीणकुलपरेव
सिपुहविरायणरिंदे सुरक्षासहवर्द्धने तं निहणंतीए र-
जजगदाणेय परमसावणए (सिद्धिरामदेवेण सावयं संघस्स
मेरो पिडिओ जहा तुरकसंजायं सिरिमहावीरपद्मिमा प-
च्छा धारेयव्वा तत्रो सावपहिं दाहिमकुलमंरुणं कयं वा-
समंभविना मंकिए कयं वासच्छलिए विजलवाओलुया-
उजरे उभिया जाव तत्तद्विद्या जाव नेस इकारमे विक्रमवरि-
से संजाए अद्दारुणे दुच्चिक्खे अणिव्वट्ठंती जाजओ-
नाम सुत्तहरो जीवियानिमित्तं सुजिक्खदेवं पइ सकुंठो च-
क्षिओ कक्षाणयणीया उ पटमपयाणयं थोवं कायज्जंत कलि-
ऊण कयं वासत्तलेववत्तं रयणं पुच्छो अक्खरचे देवयाए
तस्स सुमिणं दिवं जहा इत्थं तुमं जत्थ पुचोसि तस्स हट्ठे
भगवओ महावीरस्स पट्टमापत्तिए सुहृत्तिए चिद्धं तु-
मए वि देसंतरं न गंतव्वं भविसस्सइ इत्थं ते निव्वाहोत्ति ।
तेण समं पभिकुच्छेणं ते ठाणं पुत्ताईहिं खणावयं जाव दिट्ठा
सा पद्मिमा तत्रो हट्टुट्टेण नयरं गंतुण सावयसंघस्स
निवेदयं । सावपहिं महम्मवपुरस्सरं परमेमरो पाविसि उण
ठाविओ चेदयहरे पूजजइ तिकालं । अणेगवाविओ चेद-
यहरे पूजजइ । तिकालं अणेगवारं तुरकउवववासुको त-
स्स य सुत्तहारस्स सावपहिं विचामिन्वाहो कारिओ पट्टि-
माए परिगरो गवेसिओ विचोहं न लब्धो कत्थं वि घलप-
रित्तरे चिद्धं । तत्थ य पत्तस्विसंवच्छराई क्षिणिअमभाविजइ
अन्नाया एट्टावणेणं स जाओ भयवओ मरिंदे नभेकपस्संतोदि
टो लुहिजजणाणो वि बुत्त न विमिज्जइ तस्स नायं सदेहिं ज
हा कोविओ वरुवो अवस्सयं इत्थं होहं जाव पत्ताए जञ्जुय

रायपुत्ताणं धाहीसमागया जयरं सव्वओ (वच्छत्य एवं पाय-
रुपभावो सामी भावपूओ जाव तेरसयपंचासीए संवच्छरो
तस्मिं वारिसे आणएणं विपवंसजाएणं धोरपरिखाभेणं
सावया साहुणो य वेदीए काउ विवंधिया सिरिपासनाह-
विवं सेलमयममं सा पुण सिरिमहावीरपद्मिमा अस्संदिया
चेव सगभमारोविया विट्ठिपुरमाणे उण गन्नका वा दडि-
य मुरत्ताणो किरिआणओ संतो जं आइसितं करिस्सामोचि
ठिया पम्बरमपासे तुरकवटीए जो वसमागओ कालकमेण
देवगिरिनयराओ जोगिणिपुरं सिरिमहम्मदसुरत्ताणो अ-
न्नाया विहिणा जाणवयं विहरित्ता संपत्ता विट्ठिसाहापुरे
स्वरयरगच्छांकारसिरिणिणसिंहसुरिपट्टदिया सिरिजिण-
पट्टसुरिणो कमेण महारायसभाए पंधियगच्छाए पच्छु-
याए को नाम विसद्विचरो पंधियउत्तरायणए पुटो जोइ-
सियधाराधरेण तेहिं गुणत्थइपारट्ठा तत्रो महाराएणं
तं चेव पंधिय सव्वहुमाणाविया पोसमुक्कविषाए संजाए
सुरिया चडिओ तेण दि महारायाहिराओ अन्नासभे
उववेसिओ कुसलावत्तं पुच्छिय आवासओ अट्ठंण-
चक्काओ आसिन्वाओ विरि अइच्छीए जाव एगंते गोटी कया
तत्थेव रत्ति वसित्ताए पुणो आहुया संतुट्टेण महारिंदेण
गोमहस्सदविणजावं पहाणमुज्जाणवत्थसयं कंवत्तसयं
अगुरुचंदणकपूरायंयदव्वाइ व दाउमाडनाणि तत्रो
गुरुहिं साहुणं एयं न कपट्ठं संवोहिऊण महारायं
पादेमिच्छे सत्तं वयं पुणां रायाहिरायस्स मा अपत्तियं
होदित्ति । किंचि कंवत्तवत्था गुरुमाइहिं अंगीकयं रायाजि-
ओगेणं तत्रो नाणदेसंतरागयं पट्टिहं इह वायगुट्ठिं
कारविता मयंगवट्ठिज्जुयलं आणाविं एगम्मि गुरुओ
अन्नास्मि य सिरिजणदेवावरिए आरोविता वजंतात्तुं
अट्टसुस्सरतारिणयगणं भेरंतुं पुरिज्जमाणेसु जमलंभेसु
धुपंतेसु धुयंगमपइकंसाओयेट्ठासहेसु पट्टंतु जट्टपट्टेसु वा
उववत्तमेया चउच्चिहं संवमंजता य सुरिणो पोसहसालं
पट्टविषया सावपहिं पेसमहम्मवो विओ दिखाइ महादाणाइं
पुणो पातसाहिणा समपियमयलभेयंवरदंणउवववर-
क्खणक्खयं पुरसाणं पंसाया चडाहिं गुरुहिं तस्स पादेच्छं-
दिया जाया सासुत्तुचई । अन्नाया मणिहिं सुरिहिं सिरि-
सजुंजयगिरिनारफलवक्कोपमुहत्तित्थाणं रक्खणत्थं पुरमाणं
दिवं तत्तत्तत्तं चेव सव्वजोमेणं पेसियंते तित्थेसु मोइया
गुरुवयाणंतरे अणेगे वेदिणो रायाहिरायेण रविसोमवा-
रदिने गुणो वा चाराउत्तं वरिमेते जट्टहरे पेडिओ मुरत्ताणो
कदमखरंदिता पाया गुरुणं वृद्धाविया माहाराएण
वत्तकपापूरयासाओ पवरमिवयसंखेण तत्रो आसी-
वाए दिस्स वभाणा कब्बे य वक्खणीए अइव चमकरी-

यच्चो जात्रो महारात्रो महाशरिंदो अवसरं नाऊण
मगसिरसुक्कसककहणत्थं पुवं स जगवओ महावी-
रस्स पदिमादिओ य ताओ मुक्कमारोहोओ काऊण एगञ्ज-
चवमुहाहिववयणा आण विया गुगलका वादकोसाओ मओ
सुवमाण मल्लिकाणं संघे काऊण सयलसजासमक्कं अ-
प्ये अमे आणाविय दहूणं च समप्पिया गुरूणं । तओ
महूसवपजावणपुवं मुक्कसासणहिया पवेसिया सयलसंघेणं
मल्लिकताजनसरारं ऐया धाया गुरूहिं वासक्खेवो
कओ पुज्जइ महाप्याइ तओ महारायस्स आपसेणं सि-
रिजिणदेवसुरिओ अप्पन्नरसेट्ठि । मंदवे ठावित्ता पडिया
कमेण गुरूणो महरउमंमसे दिखा रायाहिराएण सावय-
संघपडियाणं गुरूणं च सइकारिरदुतरपगुल्लपिणी सुक्कसा-
सणारं सामगं । अंतरासणणरे सुपजावणं ता पए संघेणं
समाहिज्जमाणा अयुव्वतित्थाइ नमंता सुरिओ कमेण पचा
देवभिरिनगरं संघेणं पवेसमहसवो कओ संघप्या य जाव
जाया पयडाणपुरे य जीवंतसामि धुणिसुव्वयपदिमा संघ-
वइजगसीहसाहणसद्धदेवपमुहमंयमसणहिं जचा कया प-
च्छा टिळ्णीए विजयकट्टए जिणदेवसुरीहिं वि दिट्ठो महारा-
अं दिखो भुरचाणसराइसि तंति णांमं ठावियं तत्थ चचा-
रि मयाइ सावयकुंडां निवासत्थं आइत्त्याणि तत्थ कारा-
विय पोसइमाला कलिकालचक्रवट्ठिणा वेओवड्ढाविओ
तत्थ सो चैव देसे मिरिमहावीरो तिकालं महारिदुप्या पया-
रेहिं भगवंतं परतित्थिवास मेयंवरमत्ता य सावया दहूणं
महम्मदसाहिकयं मासणअयं एवं पंचमकासं कल्लि ति ज-
णा १? विवं पदिहयविवं, रिरिजिणयस्स धुयकिले-
स्सम । आदवसरं पियणं-मणनयणां जयइ निव्वं ॥ कल्या-
णयपुरसंतिथ-देवमहावीरपडिमकप्यो य । सिहिओ धुणी-
सरेणं, जिणसिंहमुण्ढिदसीसेणं ॥ १ ॥

अकल्याणयमहावीरंति नामा कल्पः । परिशेववृत्तं तु ।

अह विजातिलयधुणी, आपसा संघतिलयसूरीणं ।
परिसेसत्तावं जपइ, कंनायवीरकप्पस्स ॥ १ ॥

तहाहि जहारिआ सिरिपहसुरिओ सिरिदलचा वादन-
परे साहुओ सालसह जाव अचलकारिअचेइआणं तुरके-
हिं कीरमाणं मंगं फुरनाणदंसणपुवं निवारिआ सिरिजिण-
सामणपजावणातिसं कुणंता पाकिञ्जाणं सिक्कंतावयणं-
दिता तवरसाणं अंगारंयपविड्डागमत्तवारं कारिता वियेयाणं
अवरगच्छीयमुणीणं पियमाणवागरणकव्वनामपालंका-
राइं सत्थाइ जणंता उम्भडवायजमवायाणं वादविदाणं
अणप्यदप्पमवहरंता जाव से संवच्छरतिगमइकमंति । इओ
अ सिरिजागिणपुरे सिरिमहम्मदसाहिसगाहिराउ कहिं

वि अवसरे पत्तुआए पडिअगुडीए सत्थविआरसंसयमाव-
ओ सुपरेइ गुरूणं गुणे जणइ अ । जइ ते जहरया संपयं
महासुहालंकरणं हुंता तो मक्कमणोगयसमत्थसंसमस-
यसल्लुक्करणे हेलाए समंता नूणं विहृप्पइ तम्बुक्किपराजि-
ओ उ चैव जूमिमुज्जिमसुवणं गयणदेसमल्लिणी इत्थं
गुरूणं पुरइकिज्जमाणगुणविआणवाइअरे अवसरपू तत्तालं
देठलतावादादागओ ता जलमल्लिको जूमिअल्लमिल्लिअमा-
लवटो विअवेइ । महाराय ! संति ते तत्थ महप्पाणो परं
तअयरनीरमसहमाणा किसिअंगा गाढं बहंति तओ संज-
रिअगुगुणपक्कभारेण जूमिनाहपासो चैव सीदो आइहो
जो माझिक्क ! सियं मंनूण सुवीरस्साने सिहावेसु फुरमा-
णं फासेसु । तत्थ जहा तारिससामणो चैव भट्टाराय पु-
ण इच्छंति । तओ तेषं पडेव कए पेसिअं फुरमाणं क-
मेण एवं सिरिदउमतावाददीवाणे भणिअं च सविणं नयर-
वायगेण सिरिक्कुतुल्लखातेण भट्टारायाणं सिरिपालसिंहफुर-
माणगमाणं चुड्डीपुरं पइथाणं वाइट्ठाणं तओ दिणदस-
गम्भंते सचविठ्ठाणं जिहसिअवरसीए रायजोगे संयस
त्थिअपरिसाए अण्णगम्ममाणा पत्थिआ मइया विअयरंणं
गुरूणो करेण ठाणे ठाणे महूसवसाइ पाउज्जावयंता वि
समदूसमादयं दलंता सयलंतरालजणवयजणनयणकोऊह-
हमुप्यायंता पम्मडाणाइं उक्कंता दूरओ उक्कंता पि संतुळा
समागच्छंतआयसिअवगेहिं बंदिज्जमाणा पचा रायजू-
मिअंयणं सिरिअड्ढावपुरदुमंतउत्ततारिसए जावणाए
गुरिसा सहिए हुमिल्लकुअं विअ्यदवचं मुणिठ्ठाणं ताणं
चैव गुरूणं सीमुचमेहिं रायसजामंयणेहिं गुरूगुणालंकि-
अदेहेहिं सिरिजिणदेवसुरीहिं विअक्केण भुवदणा सम्मुहं
पविड्डाविएण सचहुमाणं फुरमाणेण मल्लिकप्पवण्णिसय-
लसत्थिअवत्थुणो विसेसओ जिणसामयं पजावयंता उइं
यासं अक्खिअ पत्थिज्जा अड्ढावपुरओ पुणो वि पखरीना-
हेण सिरिसिरोहमक्कानयरे संमुह पेसिअ मसिणसिणक्क-
देवदूसव्यायवत्थदसणेण अलंकरिआ जाव हम्मरीबीररा-
यहाणीपरितरे देसे सुसंपत्ता । इओ विरोवत्थिअभंति-
राएण आभिड्डहमाणएहिं दंसणनिमिअओ विअमयकुइं
एहाएहिं बंयनमप्याणं मक्कमायेहिं आयरिअजइसंघसा-
वयविदेहिं परिअरिआ भवविय सिअव्वीआए जाया राय-
सभामंडला गुणपहालुतक्खणं आणंदभरनिज्जरेहिं नयरे-
हिं थेहिं अजुत्तापमिअवगंतेण सिरिमहम्मदसाहिसगा-
हेण पुअिया कोमलगिराए कुससपठात्तिं वुंविओ असे-
सिणेइं गुरूणं कारावि भरिगराएण धरिओ अहिअए अ-
वतादरपरेण गुरूहिं पि तक्कासकविअअहिनवासंविअण-
दानेन चमकारिअं नरेसरमायंसं पतिआयमहामदतारं वि-

सालसालं पोसह्याजं इन्द्राय महीनादेष्टु गुरुणं सह गम-
 णाय पद्मानुरित्साणं बुधरायाणो सिरिदीनारपमुद्गा म-
 हामहिका य पणमंति सयसाहस्ता विरुक्छिन्ना सावयलो-
 या विरिञ्चिन्ना य वीरदंसेणज्ञाससा नयरलोन्ना संगया य को-
 ठलेणं पगङ्गाणवयजणा तयो वि दिविदेहिं जोगावमि-
 हिं धुवंता भूवात्तपमाइअभूरिजेरीवेणुवीणामहलमुङ्ग-
 गडुपडुइजमलमेलपुगझाई विउझवाइअरवाणं दिअंतरासं
 विणिम्पावित्ताविष्यवग्गेहिं वैअज्जाणीहिं युधिजेता गंध-
 व्वेहिं सुहवाहिअग्गइज्जामाणंगला पत्ता तकासं सिरिसुर
 ताणसराइपोसहसालंकया य बच्चा नयणमहसवा संयपुरि-
 सेहं चेइओ अजदवयमि अपइआ दिणे सयलनयकारि-
 अमहसवसारं सिरिपज्जोसवणाकपो पत्ता य ठाणे ठाणे
 आगमण्यभावाणो होहारं जिआ मयसदसंसेया मोइआ अ-
 रेणे रायवंदिबद्धा रायदिअसयसाहस्तसावया इअर-
 होगा य कण्णाए उम्मेइआ कारादिनो दीना दाविआ य
 अपइष्टाणं पड्डा कया य काराविआ य अणेणअणेगरा-
 यवंदीबद्धा रायदिअजमयमहस्सामो जिणधम्मपभावणा
 एवं णिबं रायसजागमणपण्डितअवाइअवेदविजयपुत्तं प-
 भावणाए पयड्डमाणए कमेणं वासारचउमासीये बइक्क-
 ताए अज्जया फग्गुणमासे दउलता वादाउ आगच्छंतीए
 मगवमं जहानामधिजाए निजजणणीए संसुइं पट्टिण
 चउतरंगमहसत्तट्टेण सुरभाणेण अम्मत्थाणपुरस्सरं चा-
 जिआ गुरुणो अप्पणा समं वनयणठाणे सिद्धिआ जणणी
 महाराणए दिबं सव्वेसिं महाराणं परिधाविआ सव्वे प-
 हाणकवाइवत्ताई कमेण पचो महसवमं रायहाणिम-
 म्माणिआ गुरुणो कथं कप्प्याईहिं तअओ चित्सिअदुवाला-
 सीए रायजेगे महारायाणमापुच्छिअ पातसाहिदत्तसाव्वाण
 ठायाए कया नंदे। तत्थ दिक्खिया पंच भीसा मालारोवण-
 समर्तारोवणाई णिअम्मकित्ताई कयाणि निव्विअं
 चित्तं थिरं देवन्दनेन वंजदत्तेन आसाइमुदुदसमीए अपइ-
 णियाणि अण्हियवकारियाणि तेरसज्जिवाणि महावि-
 त्थेण तत्थ विवकारावणं बहूअं वित्तं विसंओ साहुम-
 हारायतण अजयदेवेण चि। तहा अजया नरिंदेण दूरओ
 निव्वं समागमेण गुरुणं कट्टेति वित्तिज्जण पट्टिआ समयेव
 निअपासायमासे सोईतजवणराई अभिणवसराई आइडा
 य वसिउं। तत्थ सावयनया भट्टारससरा इति कयं ससयं न-
 रिंदेण णामं कारिओ। तत्थेव वीरविहारो पोमहसाला य
 पातसाहिणा तअओ तेरससयनवासिअवरिसे आसाइकिह
 सत्तमीए सुमहत्ते महीविइसमाइउनीयनइवाइअसंपदा य पय-
 डिजमाणअमा गमइसससारं सयं नरिंदेण दाविज्जामाणम-
 हादाणं गइज्जामाणंगलं पड्डा पोमहसालं भट्टारया सं-

तोसिआ पीइदाणेण विउसा उअरिआ दाणेणं वीणा छ
 होइलोन्ना चाञ्छिआ। पुणजया मगसिरमासे पुव्वदिसजय-
 जत्तापत्थिएण अप्पणा सह नरिंदेण करिआ ठाणे ठाणे
 बंदामो अण्णाणा जिणधम्मपत्तावेण उअरिअं सिरिम-
 दुरातिव्वं संतोसिआ दाणाईहिं दिअवराइणो निबं या-
 वाम्णे संयावारे कट्टेति मग्गमाणेण महीनादेष्टु खेजे जहा
 मलिकेण सक्कि आगारा नगराओ परिपेसिआ रायहाणि
 पइ सच्चपइआ गुरुणो महिठण सिरिहत्थिणाउरजुत्ता फु-
 रमाणं समागया तिअच्छाए मुणिबइणो तअओ मेलिज्जण च-
 उव्विहं संयं काऊण य पुत्तवाहिमसहस्सि साहुवोहित्यस्स
 संयवइत्तित्थं पट्टिआ आउहत्ते सायारिआइपरिवाए-
 सिरिहत्थिणाउररजंतगुरुणो निहिट्ठाणं निहिट्ठाणे संयवइ-
 बाहित्येणमहसवा संपत्ता। तित्तसत्तुमिं कयं च वच्चावयं
 उविआणि तित्थगुरुहं अहिणवकारियपइहिं आणि मि-
 रिमंतिरुअरजिणविवाणि अविआ पट्टिमा य चेइअट्टा-
 णेसु कया य संयवइअइमहसवा संयवइणा संयेण य पूइआ
 वत्तजोअणतंवात्ताईहिं वणीमगसत्था आगयमित्तेहिं ज-
 ताओ समागए महाराए पवट्टेति ऊसवा चेइवसहीमु सं-
 माणंइ गुरुणो उत्तरोत्तरमागवःखेण मिरिमव्वमोमो व-
 ज्जति। पइदिनं सूरिमव्वज्जमाणं पभावणा सरोजसपमइ
 विहरंति निरुव्वमं सव्वदेभेसु सअंबरा य दिअंबरा य रा-
 याहिरापडिअकुरमाणहत्था खरतरगच्छांकारगुरुपमा-
 याओ सगसिअपरिजुए विदिसिचकेकयाई गुरुहं कुरमा-
 णगहंणेण अकुताजयाई सिरिसत्तंजयगिरिनारफलवक्कि-
 प्पमुहवित्थणंइ उज्जोइआइव्वाइकिचेहिं सिरिपात्तयमह-
 ण्णवाइसिक्सेनदिवायरहंरजइसुरिहचंदमूरिपमुद्गा पु-
 व्वपुरिआ किं बहणा सुरी चकवटीं गुणेहिं आवाजि-
 अस्स नरिंदस्स पयडाए व पयट्टेति सयधम्मकज्जा भावइ
 ज्जति पइपचूंसं चेइअवसहं। सु जमलसंखा किज्जति धम्म-
 एहिं वीरविहारो वत्तंगहिरिसुहलवयंगानुभावात्तापत्थिण-
 यसारमहापुआओ वासिंति सिरिमहावीरपूरओ भाविअ-
 लोअउग्गाहिज्जाणकप्पारागुरुपरिमल्लुरो दिसिचक्कं संच-
 रंति हिंउअरज्जे इव इसमसुसयाए इव आगजरज्ज वि
 इसमार जिणसासणपभावणाए रायणभिद्दाए सुणिणो
 किं च उट्टेति गुरुणं पायपडे किंकरा इव पंचदसिणो
 सपरिवारा पडिच्छंति पडिच्छगा इव गुरुवयणं तेवंति अ
 निरंतरं जाव सादइत्तिआ गुरुणं दंसणसुगइपरलोअव-
 ज्जित्थोणो परितित्थोणो निव्वअज्जत्थोणो अ गच्छति निबं
 रायसभाए गुरुणो मोआवंति वित्तवग्गं ठप्पायेत जिण-
 चाणमारजुच्चिउत्तवयणेहिं निरंतरं रायमणे कोऊहं
 महअवरियायुवरिआ पट्टेति पय पय पभावणं गंगेदय-

सचञ्चिता धवलिं तिष्ठि अ नसचदिपादि दिअंत्तरालाई उज्जिवंति । वयणामपहं जीवलोगं सदेमणियो परदेस-
णियो अ वहांति सिरिचिअं गुरुणं आणं समगवावारसु
वक्खाणिचि अणवससाहारणभंगीए सपरिमक्कं तं जुगण्ण-
हाणा एआरिसा पजावणा एगरिसा पयमं चव परिभा-
विज्जमाणा निष्पं पि वट्टमाणा कितियपिआ अण्णमईहिं
कठेडं सक्का केवडं जीवंतु कण्ठकोरुआ पजावयंतु
सिरिजिणसामणं सुचिरं इमे सुरिबरा जिणप्पइसूरीहिं
णं गुणलेसवुईए पजावणं गंति परिसो ते परिकट्टिउज्ज
कक्षाणपवोरकणप्स ॥ इति कन्यानवनीयधीमहावीरकल्पः ॥

कप्पाइभट्टिवागर-कर्णाभट्टिवाकर-पुं० वणिणापयमसिद्धे
विउड्डरे, ती० (स च वणिणापयादागच्छद धौवुद्धवाविसूत्रि-
मोज्जतां ग्रन् प्राहितंवेति कुटुंबसरशब्दे वक्ष्यते)

कप्पापित्त-कन्यापितृत्व-न० कन्याजनकत्व, 'जातेति चिन्ता
महतीति शोकः, कस्मै प्रदेयेन महत् विकल्पः । दत्ता सुखं
स्थास्यति वा न वेति, कन्यापितृत्वं खलु नाम कष्टम्' अ० २० ॥

कप्पाद्विज-कन्यालीक-न० कन्या अपरिणीता स्त्री तदर्थम-
लीकं कन्यालीकम्, उपा० १ अ० । कुसारीविषये असत्ये, प्रअ०
१ अथ० ३० ३ अ० । यथा हेपादिभिरविषयक्यां विषयक्यां
विषयक्यामविषयक्यां वा सुशीलां वा दुशीलां दुशीलां वा
सुशीलांमत्यादि यदन्तं भवति ध० ३ अथि० । आच० । तच्च
रूपलक्षक्युपादाधिरमस्यातिचारिणु, लोकसिगर्हितत्वादुपाचं
तेन सर्वत्र मनुष्यजातिव्ययमलीकमुपलक्षितम् उपा० १ अ० ।

कप्पावली-कर्णावली-स्त्री० कर्णः कुट्टावस्थेयगामावली संह-
नियंतां तासत्या । कुट्टादिकर्णसङ्गते, अणु० ३ वगे० ।

कप्पिया-कर्णिका-स्त्री० कर्ण-गुणु भत इत्यर्थः । कर्णाभरणजे-
दे, कटिगुणुप्रवर्तित्यङ्गुलाकारे पवार्ये, क्रमुकादिबृत्तपरम्परा-
याम्, (उटा) करमभयाङ्गुली, मेदि० । लेख-याम्, हारा० । अ-
भिमन्थवृत्ते, राजनि० । वाच० । दीजकाशे, ज० ११ श० २
उ० । उन्नतसम्विश्रित्यङ्गुलिन्याम्, प्रहा० २ पद । मध्यम-
परुलिकायाम् न० । शास्त्रादिबीजस्य सुखमूत्रे लोके यातुषमुख-
मित्युच्यते । स्था० उ पा० । कोणविभागा, स्था० उ पा० ३० ।
'अट्ट कप्पिये' कर्णिकाः कौपाः अनु० ।

कप्पियार-कर्णिकार-पुं० कर्णिनेवेन कराति रु-अण्-उप-स०
(गणिपारी) वृज्जेदे, आराव्यवृज्जेदे च । शोचनरूपमखमेव-
त्वात् तथैवेनधात्वम् वाच० । आच० प्रहा० । स्था० । गोशालस्य
म्, शिपिरस्य दिक्चरमेव, अ० १४ श० १० उ० । कर्णिकारस्य
पुष्प, न० ३० ३ अ० ।

कप्पाइ-कर्णिरथ-पुं० कर्णः सामाधेनास्त्यस्य कर्णा स्कन्धः
तस्य इः शोभा यस्य न समास्तान्तः कर् । स चासौ रथो रथकृपं
वाहनं कर्म० । स्कन्धवाहो यानं, (पाशकी) इत्यादौ, । शब्द-
चि० । अया श्रुत्यदिर्दिशता यथा कर्णसाध्यकिया उपचारात्
कर्णः । कर्णः स्थास्यति इति कर्णं चासौ रथश्च शब्दमात्रे-
ण रथो न वस्तुतो रथः । यद्वा सामीप्यात् कर्णशब्देन स्कन्धो
वक्ष्यते सोऽस्यासि वाहनत्वेन इति कर्णं चासौ रथश्च उज-

यश्च अन्येषामपीति दीर्घ इति । "कर्णीरथस्यां रघुवीरपत्नीदे" ।
रघु० वाच० । "विहिमन्सचामरवाहवीरयिया कणीरथपथाया
वि होया ।" कर्णीरथः प्रवहणविशेषस्तेन प्रयातं गमनं यस्याः
सा तथा । कर्णीरथो हि श्रुक्तिमतां, केराचिवेव भवतीति । अ-
ऽपि तस्यास्तीत्यतिशयप्रतिपादनाद्यऽपि शब्दः ॥ २ अ० ।
कण्ह-कृष्ण-पुं० कृष्ण-नक्ष । सूत्रम् अ ण्ण जहण्णकण्हः ॥ ३१ ।
७५ । इति संयुक्तस्य कणारकात्वात् । प्रा० । वर्णनेदे,
कृष्णो वर्ण इति सामान्यं तस्य च भ्रमराङ्गारकोकिलजङ्गला-
विषु प्रकरोमकर्मविशेषात् । नेदाः । कृष्णः कृष्णतरः कृष्णतम
इत्यादि आवा० १ शब्द० १ अ० २ उ० । कृष्णवर्णो ज्ञेयम् ॥ ३०
२ अ० । काशवर्णं, न० । कृष्णवति, "किंवा इतीकारश्चर्षं वा-
हृन्वेन उपलक्ष्यते इति तत्रैव वर्णकं वक्ष्यामि जी० ३ प्रि० ।
अवसापिण्यां वसुदेवादिष्वक्यां तते नमधामनुदेव, स० । आच० ।
प्रय० । (अस्य आजन्मकथा वसुदेवादिप्रत्ययं प्रतिपादिता तत
एवाऽवधार्य पञ्चाङ्ग्यां तत्पुनःकरणेत्वा । किञ्चिद्विषयप्रय-
त्नं कृत्वा सन्त्यज्येवादितस्तनः स्थापितम् । यथा कस्मिन् समये
कस्य जिनस्यान्तरे जात इत्यन्तरशब्दे-अथरकाङ्गमर्नामिति
अच्छेद दोषाद् । शब्दयोः पितृनामायुर्गत्यादि वासुदेवशब्दे निम-
ज्जिनत् सः बलपराङ्गणादि निम शब्दे-सोमप्रसिद्ध्यादि मेरीप्रा-
प्तिकया मेरी शब्दे) अग्रप्रसिद्ध्याग्रप्रसिद्धिशब्दे नवमिह ।

तेषां कोट्येणं तेषां समयेणं वारावती णाम गयरी होचि
दुव. लनजोयणायामा नवजोयणाविस्थिआ वेसवणमतिगण-
म्याया चाचीकरपागारा णाणामिणपंचवखकविसीमरा मं-
हिता मुरमा अन्नकापुरीतकासा पमुदितपर्काद्विया पक्कवले
देवडोयमया पामादीया ४ तीसे णं वारवतीए गयरी-
ए बड्हिया उभरपुरच्छिमे दिसीभाए एत्थणं रेवए णामं
पक्वते होत्या । वसुओ तत्थ णं रेवए पक्वते णंदणवणे
णामं उज्जाणे होत्या । वसुओ मुरपिण्ण णामं अक्खाय-
णे होत्या । पोरायणे सेणं एणेण वणमकेण असोणवरपा-
यने तत्थ णं वारवतीए गयरीए कळे णामं वामुदेवे राया
परिवसइ महया रायवसुओ से णं त थ सेमुहविजयपायो-
क्खाणं दमएहदसाराणं बड्ढेवपामोक्खाणं पंचसहमहावी-
राणं पज्जणपापोक्खाणं अट्टहाणं कुमारकोरुणं संवमो-
क्खाणं सट्टीए दुट्ठेसाहस्सीणं महामोणं पामोक्खाणं छु-
ण्णसाए बलवयसाहस्सीं वीरसेणपापोक्खाणं एगवीसाए
वीरसाहमेणं उम्मासेनपापोक्खाणं सोलमएहारायसाहमीं
रुपिणीपापोक्खाणं सोलमएहं देवीसाहस्सीं अण्णंगसे-
णं पामोक्खाणं अणेगाणं गणितसाहस्सीं अणेमिं च व-
ह्णं राईवर जाव मत्थवाहणे वारवतीए गयरीए अक्कभ-
रहस्स य समेनसम् आहवेवचं जाव विहरति ॥

(गयसुकुमार शब्देऽपि ब्रूयत) आर्यकृष्णाचार्यः येन कोटिक-
मनप्रवर्तकः शिवस्मृतिर्दिशितः आ० क० । दिगम्बरमतोत्पत्तिमूलं
सहस्रमस्तस्य युक्तः किं नामेत्यत्र कृष्णाचार्य इति आशयक-
वृत्तौ तदधिकार उक्तमस्ति ही० । "पुच्छं सिचवुइ पि य, को-
सि य कुज्जेत कण्हं य" कल्प० । अर्थकभाषायाः कृष्णाया

आत्मजे, नि० (तस्य वक्ष्यता निरवाचसिकायाश्चतुर्थेऽप्यने सु-
चिता प्रथमाभ्ययनोक्तकालवक्ष्यतावशेया) परब्रह्मणि, वेदव्या-
से, ब्रह्मे, मय्यमायायकं च । कृष्णवर्णत्वात् कोक्तिरे, विम्बः । का-
कः, मेदि० । कर्मदं कवुके, शास्त्र० । नीले वर्णे, तद्वति नि० अम-
रः । काहामगणि, राजनि० । अमुमकमेवि, न० । दौघ्याय,
नीलवर्णे, लिप्यस्याय, प्राक्याय, स्त्री० मेदि० । नीलपुनर्नवा-
याम्, कृष्णजीरके, नीलाजने, हौदे, मरिचे च पुं० जटाधरः ।
कल्पात्मके अकमाले, कृष्णसारस्ये, पुं० स्त्री० वाच० ।
“ कपदेनं बाह्यदेवे इत्यथर्व उक्तं उक्तवत्तनं इत्येव वाससयाइ
सम्पादयं पालयिता मन्वाय बाह्यवप्याय पुढी । नेरइसत्ताय
उववचे ” इथा० १० ग० ।

काहकन्द-कृष्णकन्द-पुं० क-स-साधारणचाररवत्यतिभेदे,
आवा० २ अ० । कन्धिविद्ये, उक्त० १ अ० । जी० । प्रहा० ।
कृष्णः कन्दाश्च नीलोत्पले, न० त्रिका० । वाच० ।

काहकुमियार-कृष्णकौणिकार-पुं० कृष्णवर्णं कौणिकारं, जी०
३ प्रति० ३ उ० ।

काहकुमार-कृष्णकुमार-पुं० अंगिकान्वायाया कृष्णया आत्मजे,
नि० (तक्षकव्यता निरवाचसिकायाश्चतुर्थेऽप्यने सुचिता तत्रैव
प्रथमाभ्ययनोक्तकालकृष्णकुमारवशेया)

काहगोमि (य) -कृष्णगोमिन्-पुं० कृष्णशृगाले, “ कपह-
गोमी जहा विता, कंटकं वा विचिन्तये ” । कृष्णगोमी कृष्णशृ-
गाले यथा स कृष्णादिमी रेखाभिन्निता विविचवर्णा भवति ।
इय० ६ उ० ॥

काहणाम् (न) -कृष्णनाम्-न० वर्णनामकर्मजदे, यदुदयाज-
न्मुरारोरे कृष्णं भवति राजपट्टादिवस्त्रकर्मणि कृष्णनाम, कर्म० ।
काहपक्विलय-कृष्णपाक्विक-पुं० कृष्णरक्षास्वयास्तीति कृष्णपा-
क्विकः । मृ० २ अ० २ अ० । कूरकर्मणि, आ० । अधिकतर-
संसारत्राणि, ठकं च “ जेसि वडा पुगड-परिपट्टो सेसओ
व संसारो । ते सुकपक्विया बाहु, मरिप पुण कपहपक्वीओ ”
॥ १ ॥ प्रहा० ३ पद० १० सं० । यो० वि० । इथा० (सुकप-
वार्थे ढणक ठकः)

काहपरिन्वायन-कृष्णपरिन्वाजक-पुं० परिन्वाजकभेदे, नारा-
यणभक्तिके च । स्त्री० ।

काहबन्धुजीव-कृष्णबन्धुजीव-पुं० कृष्णवर्णकुसुमे बन्धुजीव-
हृत्ते, जी० २ प्रति० ३ उ० ।

काहजूम-कृष्णजूम-पुं० कृष्णा भूमिर्ष्व अच-समा० कालवर्ण-
सुचिकायुक्ते देशे, हेम० । सकलसुखायमहलधारणसमर्थे कृ-
ष्णभूमिदेशतुल्ये विनये, आ० म० प्र० (अस्य स्वकर्पं सिस्सरथे
“ कुडे वि दोसमहे, न कएहमोमा व उवट्टय उवय ” इतिग-
यथा घनदृष्टान्ते स्पष्टमविष्यति)

काहुराड-कृष्णराजि-स्त्री० कृष्णवर्णपुल्लरेखायाम्, अ० ६
श० ५ उ० । कालकपुल्लपङ्क्तौ, इथा० ७ उ० ।
कृष्णराजयश्च कति केत्याह ।

कइ णं भंते ! काहुराईओ पम्पत्ताओ ! गोयमा ! अह
काहुराईओ पम्पत्ताओ ! कइ णं भंते ! एया अह काह-
राईओ पम्पत्ताओ ! गोयमा ! उप्पि सणकुमारमाहिंदाणं
कप्पाणं हिंदि बंजलोए कप्परिडे विमाणे पत्थदे । एत्थ णं

अकखादगसमचउरंसंगाणसंजियाओ अह राईओ पम्प-
त्ताओ तं जहा पुरच्छिमेणं दो पम्पच्छिमेणं दो दाहिणेणं
दो ठचरेणं दो पुरच्छिमजंनतरा कएहुराई दाहिणं बाहिरं
कएहुराई पुट्ठा दाहिणमंतरा कएहुराई पम्पच्छिमबाहिरं
कएहुराई पुट्ठा पम्पच्छिमजंनतरा कएहुराई उपरवाहिरं
कएहुराई पुट्ठा उपरजंनतरा कएहुराई पुरच्छिमबाहिरं
कएहुराई पुट्ठा दो पुरच्छिमपम्पच्छिमाओ बाहिराओ
कएहुराईओ छु संसाओ दो उतरदाहिणबाहिराओ कए-
राईओ तंसाओ दो पुरच्छिमपम्पच्छिमाओ अजंनतराओ
कएहुराईओ चउरंसाओ दो उतरदाहिणाओ अजंनतराओ
कएहुराईओ चउरंसाओ “ पुम्पवा ४ संसा, तंसा पुण
दाहिणुत्तरावज्झा । अवसेसा चउरंसा, सन्ना वि य
कएहुराईओ ” अ० ६ श० ५ उ० ।

(उप्पिमियादि) सुगमं नवरत्नं (उप्पिरि) उपरि (हिंउंति) अ-
वस्ताकृष्णलोकस्य रिद्धाक्यो यो धिमानप्रस्तुतस्तस्यांति भाषः ।
आकाटकवत्समं तुल्यं सर्वानु दिक्षु चतुरस्रं चतुष्कांशं यस्मि-
न् स्थानं संस्कारस्तेन संस्थिता आकाटकसमचतुरस्रसंस्थान-
संस्थिताः कृष्णराजयः कालपुल्लपङ्क्तयस्तुपुल्लवर्णशेषा
अपि तथोच्यन्ते इति । यथा च तां व्यवस्थितास्तथा दृश्यन्ते
(पुरच्छिमेणंति) पुरस्तात्पुर्वस्यां दिशिस्थेः । हे कृष्णराजी
पम्पम्पत्तावपि हे दे तत्र प्राक्कीयका अभ्यन्तरा कृष्णराजी
सा दाक्षिणायां बाह्यान्तां स्पृष्टा स्पृष्टतृतीयां यत्रं सर्वं
वद-
बाह्यास्तथा पौरस्त्वपाम्नायं हे बाह्य कृष्णराजी वक्ष्ये अ-
काटिके उतरादाक्षिणात्ये हे बाह्य कृष्णराज्यके सर्वोद्धत-
कोऽपीत्यर्थोऽप्यन्तराश्चतुरस्राः इथा० ८ उ० ।

कएहुराईओ णं भंते ! केइयं आयामेणं केइयं विक्क-
मेणं केइयं परिकलेवेणं पम्पत्ताओ ! गोयमा ! असंवे-
ज्जाइं जोयणसहस्साइं आयामेणं संवेज्जाइं जोयणसहस्सा-
इं विक्कमेणं अमंवेज्जाइं जायणसहस्साइं परिकलेवेणं प-
म्पत्ताओ । कएहुराईओ णं भंते ! केमहालियाओ पम्पत्ता-
ओ ! गोयमा ! अयणं जंबूदंवे जाव अट्टमाणं बंईवपज्जा
अत्थे गए कएहुराई बंईवपज्जा अत्थे गए कएहुराई णो
बंईवपज्जा महालियाओ गोयमा । कएहुराईओ पम्प-
त्ताओ । अत्थि णं भंते ! कएहुराईओ गेहाइ वा गेहवणाइ
वा खो इण्डे समडे । अत्थि णं भंते ! कएहुराई गामाइ
वा जाव सप्पिसेसाइ वा खो इण्डे समडे । अत्थि णं भंते !
कएहुराईओ उराला वलाहया संभेइ । इंता अत्थि । तं भंते !
किं देवो ! गोयमा ! देवो फरेइ नो ? अमुरो नो नाओ
अत्थि णं भंते ! कएहुराईओ बादरे पणियमदे २ जहा
उराला तहा अत्थि णं भंते ! कएहुराईओ बायरे आटकाए
बायरे अगाणिकाए बायरे वण्णफाकाए ! णो इण्डे समडे
खण्णविगगगसमावण्णणं । अत्थि णं भंते ! बंदिमस्स-
मि ! णो इण्डे समडे । अत्थि णं कएहुराईओ चंदाजाइ वा ?

खो इण्डे समडे । कहराई नं भंते । केरिसियाओ बखेणं पखचाओ ? गोयमा । कासाओ जाव लिप्पायेव बीईपेज्जा । कहराई एं भंते । कइ नामपेज्जा पखचा ? गोयमा । अइ नामपेज्जा पखचा तं जहा कहराई वा मेहराई वा मेयाइ वा मायई वा बायफलियाइ वा बाय-पक्षिकोनाइ वा देवकलियाइ वा देवफलिकोनाइ वा । (नो अछुररसि) अछुरनागकुमारणां तत्र गमनासम्भवात् । (कहराईसि) पूर्ववत् (मेयरजीति वा) काहमेघरेकागु-ल्यत्वाद् मेवेति वा । तमिखता वा चट्टनरकपुष्पीतुल्यत्वात् (मा-चयईसि वा) तमिखयैव सप्तमनरकपुष्पिणीतुल्यत्वात् (बायफ-लियाइ वा चि) वातोश्च वात्या तच्छा तमिखत्वात्परिचक्ष-ल्लक्ष्यत्वात् सा वातपरिचः (बायपरिक्लोनेइ वा चि) वातो जापि वात्या तच्छा तमिखत्वात्परिचक्षोमहेतुत्वात्सा वातपरिक्लो-न इति (देवकलियाइ वा चि) देवानां परिच द्वागंगेभ्य उल्लेख-त्वादेयपरिच इति (देवपक्षिकोनेइ वा चि) देवानां परिको-भेदतुल्यादिति ।

कहराईओ एं भंते । किं पुढविपरिणामाओ अठजी-वपोगलपरिणामाओ ? गोयमा । पुढविपरिणामाओ वि-नो आउपरिणामाओ जीवपरिणामाओ बि पोगलपरि-णामाओ वि । कहराईसु एं जंते । सब्बे पाणाभ्या जी-वा सत्ता लववखपुब्बा ? हुंता । गोयमा । असई अइदुवा अणोतरत्तखुचो नो वेव एं बायरआठकाइयचाए बादरअ-गणिकाइयचाए वा बादरअणप्फकाइयचाए वा एपासि एं अइएई कहराईएं अइसु ठवासेत्तेसु अइ लोंगंतियविमा-णा पखचा तं जहा अब्बी अब्बिमाओ बइरोयए । पभेकरे चं-दजे सुराजे सुकाजे सुपइहाजे मजे रिहाभे ज० ६३० ५ ३० । एतासामधुनां कृष्णराजीमानमष्टव्वकाशान्तरेषु राजीज्जम-व्वसक्खेण्वथे लोकात्तिकविमानानि भवन्ति एतानि थिये पक्-कप्यामुक्क्यते अज्यन्तरपूर्वाया अनेअभिर्विमानं तत्र सारस्वता देवाः पुवेयोः कृष्णराज्योर्मध्ये अभिर्मांहीविमाने आदित्या देवा अज्यन्तरक्षिणाया अने वैरोचने विमाने बाह्वक्षिणयोर्मध्ये ब्र-ह्महृद वरुणा अज्यन्तरपश्चिमाया अने चन्द्राजे गदतोया अप-रयोर्मध्ये सुराजे तुषित्ता अज्यन्तररोचरा अनेऽङ्कामे अन्वाबाधा उत्तरयोर्मध्ये सुमतिष्ठाने आग्नेयाः बहुदम्यनागे रिच्छांते विमाने रिच्छा देवा इति । स्था० ८ ज० ।

एरसि एं अइसु लोंगंतियविमाणेसु अइविहा लोंगंतिया देवा पखचा तं जहा सारस्सयाभाइ वाएही वरुणा य गद-तोया य तुसिया अन्वाबाहा अगिष्ठा वेव बोधन्वा । स्था० ८ ज० ॥

ईशानस्याग्रमदिव्याङ्कः । जी० ४ प्रति० । ती० (जवान्तरचरि-त्रमभासद्विर्भाशे उक्तम्)

कहराईसि-कृष्णर्षि-पुं० राजावती नगरीजाते स्वनामव्याते-तपस्विजने, ' एसा संखावई नाम नयरी महातवसिस्स सुग-दियनामधिउज्जस्स कहराईसिणा जम्मवूमि सि ' तीर्थ० ॥

कहराईसि-कृष्णार्षित्सक- न० ईशानसत्कस्वनामव्याते वि-भासभेदे, हा० ३० अ० ॥

कहराईसि-कृष्णर्षि-पुं० नित्य० कर्म० स० कृष्णवर्णे संप्रजाति-भेदे, जी० ३ प्रति० २ ड० । स्त्रियां जातिभेदेऽपि संयोगोपपत्त्यात् टाए । ओषधिभेदे, वाच० । राही च । यतः कृष्णसर्प इति त-स्य गौरवं नामपेयम् सू० प्र० ३० गाडू० ।

कहराईसि-कृष्णर्षि-स्त्री० रोहीरनगरे इत्स्य सार्यबाइस्य प्राण्यां, देवश्चाया मातरि, शिवा० १ सु० ५ अ० ॥

कहराई-कृष्णा- स्त्री० औपचाय, प्रति० । ईशानस्य देवेभ्यस्त्व-देवराजस्य ग्रथमाग्रमदिव्याङ्कः, जी० । ती० । म० (भ्राम्तरव-कव्यता अग्रमदिविर्भाशे उक्ता) भेगिकजायायां कृष्णकुमारमात-रि, नि० । विजयपुरनगरे बाणवत्तनः य राज्ञः पट्टायाय, वि० ३ सु० ४ अ० । बाजीरविषये बह-लां नचाय, ' बाजीवि-षये बरहाए वेण्य थ नदीइ अंतरा तावसा परिवसति ' वच-क्याहीए । हा० म० हि० । हा० चू० । नि० चू० । हा० क० । कहराई-कश्चित्-प्रत्य० कश्चिद्, दशा० १५ अ० । कसाविल्ये, ' बुद्धपुत्रादिना गड्डी न निक्षिप्तिज्जइ कण्डुइ ' वच० ३ अ० ।

कहराईरसि-कश्चिद्वाहस्यिक- जि० कश्चित्कार्ये अरुणम-वेरादिके रहस्यं येनां ते कश्चिद्वाहस्यिकाः । तथाकिंचेषु आर-प्यकेषु पाषाणिकेषु, सूत्र० १ सु० १ ड० । दशा० ॥

कसता-कर्तन- न० कृत-मांथ ल्युट-उदेने, मा० चू० ५ अ० ।

सूत्र० । विदारणे, उन्मोदने, सूत्र० १ सु० ५ अ० । त० । कर्तेरि ल्युट-विधिलीकरणे, करणे ल्युट-कर्त्तव्यत्वात्, जि० स्त्रियां क्री० । कर्तनी, कृत्-कर्त्तरि-ल्युट-अर्द्धकर्त्तरि, जि० वाच० ।

कर्त्तर्यती-कर्त्तर्यन्ती- स्त्री० कर्त्तर्यो बह्वादिबिन्त्यस्य, ' क-स्यन्त्वा निधिवन्तिस्ती इस्ती ' भाष० ४ अ० ।

कर्त्तरिमुं-कर्त्तरिमुल्ल- पुं० कर्त्तर्यो मुरनेने, मुषिरुते च जि० ' अन्नमासिप कर्त्तरिमुं ' यदि कर्त्तर्यो कारयति तदा पके पके गुते कर्णीयं तत्र प्रापञ्चितं निचरीयोक्तम् । कल्प० ।

कर्त्तरि-कर्त्तरि- स्त्री० कृत-घञ् । कर्त्त राति इति ति य-क-गौरा० क्रीष्-तैस्याधुनोती । २ । ३० । इति संस्य हर्तादित्वा-ङ्कः । हा० । कुरापयाम्, पत्रवस्त्रादिभेदनसाधने अक्षभेदे,

(कतरनी) ' कुरमव्यगतअन्तो,स्रष्टा वा कुरमययम् । कर्तेरनी-मयोगोऽयम् ' इति ज्योतिषोक्ते योगभेदे, कृत ऋरि कर्त्तरित्त्व-प्यञ् स्त्री० स्त्रियां, कर्त्त कर्तेरिकाव्यञ्च स्त्री० वाच० । भाष० ।

कसवार-कर्त्तवार- जि० कचवरप्राये असरे, ध० २ अधि० ।

कसवीरिय-कर्त्तवीरिय-पुं० कृतवीर्यस्यापत्यम् अण्-कृतवीर्यिन्-पात्ये, परब्रह्मस्य मातृव्यस्यः पुत्रे, हा० क० । हा० म० हि० ।

आ० चू० । (स च यमइभ्रमूनाः सताहरन् परब्रह्ममेण मरि-तः इति कौह शब्दे उदाहरिष्यते) अस्यैव पुत्रो नाम्ना सुभूतोऽ-हमभक्तवर्मा जातः । स० । हा० चू० । भाष० ।

कर्त्तव्य-कर्त्तव्य- जि० कृ-आवहक्ये, तन्य० कर्तुं योग्ये, ' मासे-रहजिरहा च, पुंषेण वयसाऽऽयुवा । तत्कर्त्तव्यं मनुष्येण, यस्यान्ते सुखमेतत् ' । हा० चू० १ अ० ॥

कसा-क (ती) वृ-जि० कृ-सु० कर्मणां कारके, कर्तुंशब्दस्य कृ-दन्तात्कारणस्य च प्राकृतेऽभावात् नामावस्थाकं विभक्तिरि-तं दशैयितुमशक्यं सत्यामेव विभक्तौ प्राकृतसङ्गपरिचक्ष एव

भाषादिशब्देष्वपि क्षेत्रम् । कथं प्रदर्शकहाण्यस्य दौर्भाग्यसम्प-
न्तत्वं संरक्षणायाम्यथापि कश्चिद्विहितं यत् ॥ ३० ॥ इत्यतः
कर्त्ता यः स्वतन्त्रं स्वाधीनकरणं स कर्त्ता यथा घटस्य कर्त्ता कु-
म्भकारः । अष्टौ "कारिस्तस्य कृपान्तरम्" कारि ओरं व सय-
स्वस्य कर्मस्य" कर्त्तारं निवेष्टकं कर्मणः । कायं ॥ ४ ॥ ३० । दृष्टौ
कृति-कृति-ली० कृत्यते-कृत-कर्मणि-सिद्ध । चर्मणि, नि०
॥ १ उ० । शी० । वृ० ।

कसिय-कृत्रिय-न० कृ-विभः कस्मैर् एव । विद्वत्त्वणे, मेदि० । का-
वचने, तुल्कनामगद्यत्रये च राजनि० । सिद्धकं. पुं० मेदि० ।
कियया निष्पद्यमाने, नि० वाच० । "कस्यमेदि केच कस्यमेदि
केच" अ० ३ वक्र० ।

कसिय-कार्तिक-पुं० कृत्तिका नक्षत्रेण युक्ता चौमसा-कृत्तिका-
ग्र-शीर्ष-कार्तिकी साधस्मिन् मासे अण-पक्षे-उक्त । मासजेने,
वसासाधौष्येमास्यौ कृत्तिका नक्षत्रसंघः सम्भवति वाच० ।
आ० ३० ३० । उक्त० । व्या० । स० । स्वभावमन्यते भेदनि,
तत्कथानकं चैवम् ।

तेषां कालेन तेषां समर्थं विसाहा नाम श्वरी होत्वा वस-
भो सामी समोसदेजा पञ्जुवासङ् तेषां कालेन तेषां समर्थं
सकं देविदे देवराया वज्रपाणी पुरंदरे एवं जहा सोमसमसए
विश्ववदेसए तदेव दिव्येण जाणविमाणेण आग्रभ्यो श्वरं
एत्यं आजिभ्यो वि अत्यं ज्यव वसीसदिविर् नदिविर् उ-
बदेसङ् उबदेसङ्ता जाव परिगए जंतेति । भगवं गायं
समर्थं भगवं महावीरं जाव एवं वयासी जहा तहपसए
ईसाणस तदेव कूदागारसाला दिहंतो तदेव पुवजवपु-
च्छा जाव अभिममणगाया गायपादि सपथं जगवं महा-
वीरं भगवं गोप्यं एवं वयासी एवं खलु गेयमा । तेषां का-
लेन तेषां समर्थं इहेव जंबुद्वीवे दीवे भरदे वासे इत्यिणा-
वरे जायं श्वरे होत्वा वसभो, सहस्रवणे उजजाणे वषओ
तत्य एवं इत्यिणावरे श्वरे कथियणामं सेडी परिवसङ् अहं
जाव अपरित्तए ऐगम पदमा सपिण ऐगमपट्सहस्रं बहुपु
कजेसु य कारणेसु कुट्टेसु य एवं जहा रायणं सए उज्जे
चित्तं जाव वक्कलूर ऐगमपट्सहस्रस सीयसस य कुट्टेवसस
य अहवेव जाव कारेमाणे पालेभाणे सपणे वासाए अजिगय-
जीवाजीवे जाव श्वरह ॥ ३० ॥ १८ श० २ उ० ॥

(निरूपयोगिनी टीकेति न शुद्धी) अत्र कृत्तान्तरम् । तथाहि
पृथिवीपृथुलनगरे प्रजापातो नाम राजा कार्तिकनामा अष्टौ तेन
अष्टप्रतिमानां शतं कृतं ततः शतकतुरित्ति कथाति । एकदा च
भैरवपरिभाषको मासोपवासी तत्रागतः एकं कार्तिकं विना
सर्वोऽपि भांकरसूक्तो जातः तच्च ज्ञात्वा कार्तिकोपरि भैरवो
कथः । एकदा च राधा निमन्त्रितोऽवदत् । यदि कार्तिकः परिव-
ष्यति तदा तच्च शुद्धं पारणं करोमि राधा तथेति प्रत्येष क-
र्त्तिकार्थकम् । यत्वं मन्दे भैरवः प्रोजय ततः कार्तिकोक्तं
राजन ! भवदाहया नोजयिष्यामि ततः भेषिमा नोजयमानो भैर-
वो घृष्टोऽसीति अकृत्वा मासिको स्फुटोऽपि खकार ।
अंटी दृष्टौ यदि मया पुनं दीहा शुद्धीता उजाविष्य तदाऽयं

पराविष्यदिति विविन्याष्ट/विकलहेजेण वधिषुत्रैः सह
चारिणं शुद्धीता द्वादशालीमधीय द्वादशकवेषयोः सीचमं-
सुत् । भैरवोऽपि निजधर्मस्तद्वह्नं देरावतोऽनवत् । ततः
कार्तिकोऽप्यमिति ज्ञात्वा पञ्चायमानं पुत्रा शकः शोषव्याकृतः द-
क्षमापनार्थं कपयत् कृतवाक् शक्तोऽपि तथा एव कपयत्पुत्र्यं
वकार । ततश्चावधिया ज्ञातस्वकपः शकस्तं तस्मिन्वाह तर्हि-
तस्य स्वाजाविकं रूपं वके इति कथय आ० ३० । जाव० । ती० ।

तेषां कालेन तेषां समर्थं मुणिसुव्वए अरहा आदिगरे
जहा सोलसमसए तदेव समोसदे जाव परिसा पञ्जुवासङ्
तए णं से कसिए सेडी इमी से कहाए सद्धे सभाणे इहत्तु-
ड एवं जहा एकारसमसए सुदंसणे तदेव निगाओ जाव
पञ्जुवासङ् तरेणं मुणिसुव्वए अरहा कसियस्स सेडिस्स
धम्मकहा जाव परिसा पणिगया तएणं से कसिए सेडी
मुणिसुव्वयस्स जाव णिसम्म इहत्तु उट्ठाए उट्ठे उट्ठ-
इत्ता मुणिसुव्वय जाव एवं वयासी-एवमेव जंते ! जाव
से जहेयं तुज्जे वदह नं जवरं देवाणुपिया । नेगमड-
सहस्रं आपुच्छामि जेदुपुत्तं कुट्टेव ठावेमि तए णं अरं देवाणु-
पियायं अंतियं पव्यामि अहासुहं जाव मा पणिमंयं करेह
तए णं से कसिए सेडी जाव पणिगिकलमड पडिणिकलमडता
जेणेव हट्टिणापुणे खयरे जेणेव सए मिहे जेणेव उवाग-
च्छ उवागच्छेवा ऐगमपट्सहस्रं सपणेइ सदावंचा एवं
वयासी एवं खलु देवाणुपिया । मए मुणिसुव्वयस्स अर-
हओ अंतियं धम्मं णिससंते सेवियधम्मं इच्छिण पडिच्छिण
अजिरुए तएणं अहं देवाणुपिया ! संसारजयउज्जिगे
जाव पव्यामि तं तुज्जे देवाणुपिया ! किं करेह
किं वसह किं जे हियइच्छिण किं जे सामये तएणं ऐगमड-
सहस्रं तं कसियं सेडि एवं वयासी अइ णं देवाणुपिया !
संसारजयउज्जिगा भोया जाव पव्यादिसि अहं देवा-
णुपिया ! किं अये आसंवे वा आहारे वा पडिबंवे वा
अहं जे णं देवाणुपिया संमारजमुज्जिगा भीया ज-
म्ममराणां देवाणुपिएहिं सकिं मुणिसुव्वयस्स अरह-
ओ अंतियं धुमे जविचा आगाराओ जाव पव्यामो ।
तए णं से कसिए सेडी ऐगमडसहस्रं एवं वयासी । जइ
णं देवाणुपिया ! संसारजमुज्जिगा भीया जम्ममराणा-
यं मए सकिं मुणिसुव्वय जाव पव्याह । तं गच्छह णं
तुज्जे देवाणुपिया ! सपसु सपसु गेहेसु विपुलं अमनं
जाव उवक्कलवावेह मिषणा जाव जेदुपुत्तं कुट्टेव ठावेह
ठावेइत्ता तं मिषणा जाव जेदुपुत्तं आपुच्छेह आपुच्छेइत्ता
पूरिससहस्रं बाहिशीओ सीयाओ उरुह उरुहइत्ता मिष
जाव परिजणेणं जेदुपुचेहि य समखुगम्याणवग्गा सवि-
डिए जाव रणेणं अकालपरिहीणं वेव ममं अंतियं पाउग्गवह
तएणं ते नेगमडसहस्रं पि कसियस्स सेडिस्स एयमहिं वि-

एषणं पदिसुणंति पदिसुणेतित्ता जेणव साईं साईं गिहाई तेणेव उवागच्छंति उवागच्छत्ता विपुलं असणं जाव उव-
स्सवरवेति उवस्सवरवेतिता भिचणाइ जाव तस्सेव भि-
चणाइ जाव पुरओ जेडुपुत्ते इहुवे ठावेति ठावेतिता तैभि-
चणाइ जाव जेडुपुत्ते य आपुच्छंति आपुच्छंतिता पुरि-
ससहस्सवहिण्णिआ सीयाओ डुरुहंति डुरुहंतिता भि-
चणातिथियगपरिजणेणं जेडुपुत्तहिं य समलुगम्ममाणय-
ग्गा सार्व्वी जाव रवेण अकासपरिहीणं वेव कसियस्स
सेडियस्स अंतियं पाडम्भवति तए थं से कसिए सेडी
विपुलं असणं पाणं सारमं सारमं जहा गंगदत्तो जाव भि-
चणाइ जाव परिजणेणं जेडुपुत्तं योगमट्टसहस्सेण य समलुग
म्ममाणयग्गे सम्बिधीए जाव रवेणं हविणापुरं णयरं म-
ज्जं मज्जेणं जहा गंगदत्तो जाव आलितेणं भंते । लो-
ए पलितेणं भंते । लोए आलितपलितेणं भंते । लोए
जाव आलुगामियचाए जविस्सइ । इच्छामि थं भंते । जे-
गमट्टसहस्सेणं सार्व्वि सयमेव पच्चाविंयं मुनाविंयं जाव भा-
इस्सयं । तए थं सुणिसुव्वए अरहा कसियं सेडिं जेगमट्ट-
सहस्सेणं सार्व्वि सयमेव पच्चावेइ जाव भम्ममातिकस्संति ए
वं देवाणुपिया गंतव्वं एवं विडियव्वं जाव संजमियव्वं ।
तए थं से कसिए सेडी योगमट्टसहस्सेण सार्व्वि मुणिसुव्व-
यस्स अरहओ इमं एयाव्वं भम्मय उवदेवं सम्मं संपट्ठि-
ज्जइ । तणाणए तहा गच्छइ जाव संजय । तए थं से कसि-
ए सेडी योगमट्टसहस्सेण सार्व्वि अणगारे जाव इरियासमिए
जाव गुत्तवंभयारी तए थं से कसिए अणगारे गुणिसुव्व-
यस्स अरहओ तहारूवाणं थेराणं अंतियं सामाइयमाइ-
याइ चउत्तसुव्वाइ अहिज्जइ अहिज्जत्ता बट्ठं चउत्तव-
ट्ठमं जाव अण्णाणं जावेमाणे बहुपकिपुसाइं उवाज्जसवा-
साईं सामराणपरियाणं पाउणइ पाउणइत्ता मासियाणं संसहे
णाए अचाणं जोमेइ जोसेइत्ता सट्ठिज्जाइं अणसणाइं
वेइइ वेइइत्ता आलोइयपकिंते जाव किंत्ता सोहम्मं कपे
सोहम्मवडेसए विमाणे उवयायसजाए देवसर्पाणज्जंति
जाव सके देविंदत्ताए उववसे । तए थं सके देविंदे देव-
राया अहुणाववसे भसं जहा गंगदत्तस्स जाव अंतं का-
हिंत्ति णवरं उइ दोसागरोववाइ पण्णत्ता सेवं जते । अंतित्ति ।
ज० १७ ज्ञ० २ उ० ॥

वधुनीयकस्य पूर्वमेव जीवे, स० । शरवणसंनिवेशे आते त-
पस्विदने, स वानरा न हन्या शरीरे व्यवसंतति वनराशमन्वे उ-
क्तं संध्या० ॥ कृत्तिकासु जातः कार्तिकः कृत्तिकाजन्मोत्पत्ते
पुत्रादौ, अनु० । कृत्तिकानामयं योग्यत्वेन अन् अस्त्री । निषि-
कृतेजोजाते स्कन्धे देव, कार्तिकेयोऽप्यत्र वान० ।

कसिया-कसिका-ओ०कस्य्याम्, शुक्रोत्पथिमियुके, स एषो-

पथिममहीत् । कसिकां कहमो हस्य, गोपितां चारुदे तदा॥का०
स्था० ए उ० । कृत्तिका स्त्री० कृत-ति-उप्रत्यात्-कृत-ति कन-
किष्ण । अजिजिद्विषु द्वासमे नक्षत्रे वाच० । कृत्तिकाकृत्तिका-
श्रिर्वेवता “कसियाए अगिद्विषयाए” ज्यो०१६वा०स्था० । जं०
“कसियाइ वासचनकृत्तिका पुव्वदिया” पं० सं० । “कसिया
गकृत्तिका उचारे” पं०सं० । स्था० “दो कसियाओ स्था०२ उ० ।
“कसियागकृत्तिका सयवाहिराओ मंगसाउए दसमे मंगदे चारे
वरइ” स्था० १० उ० । कार्तिकी-स्त्री० कृत्तिकायां जवा कार्ति-
की । कार्तिकमासमाधिन्वा पूर्णिमायाम्-वं० प्र० १० पाहु० ।
पूर्णिमाशब्दे वक्तव्यता । कृत्तिका कृत्तिकापञ्चमिने यः कार्ति-
की मासः सोऽप्युपचारात् कार्तिकी तस्यां जवा कार्तिकी कृ-
त्तिकामकृत्तिकासमाध्यामानकार्तिकमासजाविन्याममावास्यायाम्
वं० प्र० १० पाहु० । सु० प्र० ४ भाष० ।

कसियासिचिच्छरमं वर-कृतकाशनेश्वरसंवत्सर- पुं० शमै-
अरसंवत्सरमेव, यस्मिन् संवत्सरे कृतिकाकृत्तिका शनैश्चो योग-
मुपादत्ते, जं० ७ वक्र० ।

कसियविय-कुत्रिम-विश्वभावरादेते, “कसियवियाहिं उर्याह
प्यराणाहिं” सूत्र० १ सु० ४ अ० ।

कसो-कुतस-अव्य०तो दो तसो वा उ । १ । १६० । इति तसः
प्रत्ययस्य स्थाने ता प्रा० । किमः कसलसोश्च उ । ३ । २७१ ।
इति किमः कः कसो कदा कस्मादित्यर्थे, कसो तं वक्ष्येयदी
वि प्रा० । आ० अ० डि० ।

कस्य-कस्य-न० यत्र कसिकसि गीयेते तस्मिन् गोथेभेदे, जी०
३ प्रति० ३ उ० । ३० । रा० कथायां सायणकस्य कृतात्पथयन-
वत् । काथ्यभेदे, स्था० ४ उ० । अनन्तवनस्पतिभेदे, आचा० १
अ० ४ उ० । प्रहा० ।

कुत्र-अव्य० किम्-समस्याकस्य तस्य स्थ-किमः कसल-
सोश्च उ । ३ । ७१ । इति किमः कः । काथ, प्रा० (क) कस्मि-
न्त्यर्थे व्य० १ उ० “कहिं वीहिं कश्चाणं, कस्य गंतुं
सिज्जइ” औ० ।

कस्यइ-कसित्-अव्य० कसित् । गोणादयः उ । १ । ७४ । इति
निपत्तात् काथर, प्रा० । कुत्रविद्ये, “अनर्थकाथर”
अनु० । पंचा० ।

कस्येत-कस्यमान-वि० कथ-कर्मणि यक् । गमादिनां क्रियम
उ । ४ । ४८ । इति थस्य श्रित्वं तत्संश्रितो गंत यधुक् । वाचा
प्रवच्यमानं, प्रा० ।

कसूरी-कसूरी-स्त्री०कसति गन्धोऽस्याः दूरतः कस-कसरायादु-
च सुगन्धे सुगन्धासिजाते शब्दोऽप्यभेदे, स्था० क० । कसूरिका
तत्रैव वाच० । कस्य० । संधा ।

कहम-कर्म-पुं०कर्म-अम जम्बाले, स्था० ३ उ० । १०६, स्था० ७ उ० ।

यत्र प्रविष्टः पाद्विनाऽऽकण्डुं शक्यते कोट्यं वा शक्यते स्था०
४ उ० । “अथ हट्टानि सुज्जिष्यामि यपगलियकहिरकथयुमि-
कहमयसिक्खिअपह” प्रश्न० १ अच० ४ अ० । कारणे-अम-पापं,
औपादिकः तस्य कृत्तिकाशब्दे हेतुत्वात् तथात्वम् । मांसं, न०
शब्दवि० । तस्सेव हि उवाचशब्दो जायते इति तस्य तथान्वय
वाच० । तसः अहयादि-चतुरर्थ्यां कः कर्मपङ्क्तसंश्रितदे शार्वा, वि०
कर्मो जातोऽस्य तारका-इत्थं कर्मभितः । जातकर्ममे, वि०
अज्ञो मदर्थ-अच् । कर्मयुक्ते, वि० कर्मिश्च पुं० तसुक्ते,

त्रि० मुक्तद्वे, पुं० द्वे० । तस्य कर्मसमप्रजातत्वात्तात्पर्यात् ।
पुनोद० कर्मस्यैव तत्रार्थे वाच० ।

कर्मपञ्चम-कर्मपञ्चम-जी० कर्मसत्तादये, “अहवा जं छु-
कलुषो कर्मवचसाह पक्षितयश्च कति सखो सो आहोरो भ्रया
वा” बुनुक्या आतां कर्ममोपमया गृहादिकोष्ठे प्रकिंपति कर्म-
मोपमानामपि कर्ममोपमानां कुर्वाणं कुकि निरन्तरं स स-
ञ्ज्याहारः वृ० ६ उ० ।

कर्मम-कर्मम-त्रि० कर्म कयति प्रकाशते के क-शास्त्रिभेदे,
वाच० । जम्बूद्वीपस्य बाह्याद् वेदिकान्ताद् आभ्येत्त्यां विविदिशि
द्वाचत्वारिंशत्याजनातिक्रमे विपुलजविपुलज्जस्यनुषेधपर्या-
यासपर्वतस्याधिपती देवे, स्था० ४ उ० । जी० । लवणसमुद्रे,
आभ्येत्त्यां विपुलजपर्वतस्तत्र कर्मसो नाम मागराजः ज० ६
उ० ३ शो ।

कर्मप्रति-कर्मप्रति-त्रि० ३१० पठेन शिष्टे खरष्टिते, वृ० १३०

कर्म-कर्म-अर्थ० घः शौरसेन्याय ४ । ६६ । यस्व घः शौर-
सेन्याय । केन प्रकारेणेत्यर्थे, प्रा० ।

कर्मिन्-कर्मयित्वा-अर्थ० देशाकर्षां कर्मस्तुलः ८ । ४ । ११ ।

इति त्वा प्रत्ययस्य स्थाने तुन इत्यादेशः उक्त्येत्यर्थे, प्रा० ।

कर्म-कर्म-मु० कर्म-जिन् अर्थ० समर्थे, यथा वर्णोपमानाद्वर्ण-

परिभाषने कल्पः समर्थः इत्यर्थः । वृ० १३० । २ । यत्कल्पं केवलः परि-
पूर्णः स चासी कल्पश्च स्वकार्ये करण समर्थः इति केवलकल्पः क-
ल्प एव वा कल्पः तं हो. १३५. वर्णान्याय, यथाऽप्ययमिदं मेनेन
कल्पितं वर्णितमित्यर्थः वृ. २. कल्पनायाम्, स्था. ५ उ० । वेदेन, यथा
केनाह कर्तव्यं कल्पयति क्षिप्तसौत्यः वृ० । नि० वृ० । आचा० ।
कर्णक्षिप्तयायाम्, यथा कल्पिता मयाऽस्या जीविका कृता इत्य-
र्थः । वृ० २ उ० । आचारे, स्था० ३ उ० । औपम्ये, यथा सौम्येन ते-
जसा च यथाक्रममिन्दुस्यैव कल्पाः साधयः वृ० १ उ० । केवलकल्पे
केवलमोपम इह कल्पशब्द औपम्ये गृह्यते इति भा. म० प्र० । “उन्मते
य कथा” कल्पाः सदृशाः प्रश्न० २ सं० ५० २ अ० । अधिवासे,
यथा सौम्ये कल्पयासी शक्रः सुखं च उक्तं च “सामर्थ्यं वर्ण-
नायां च, वेदेन करणं तथा । औपम्ये चाधिवासे, च कल्पशब्दं
विद्वेषुषः” वृ० । पं० प्रा० । भा० म० जि० । स्था० । कल्पाध्य-
यननामके द्रव्यविशेषे, जी० १ प्रति० । इह सर्वव्यवर्त्येषु

गृहाने सर्वत्रापि घटमानत्वात्तथा हि सामर्थ्ये तावदेतावदेतक-
ल्पाध्ययनमधीयातां चारमक्षिप्तस्य साधोः समर्थः प्रायश्चित्तेन
विशोधिमापयामिन् वर्णितेऽपि यावन्तः प्रायश्चित्तप्रकारास्ताम्
वर्णयतीत्यध्ययनम् । अथवा मृदगुणोक्त कल्पयति वर्णयतीति
कल्पः । उक्तं च । “कल्पमि कल्पया मृदु, मृदुगुणा चैव उच-
रगुणा य । यवहारे यवहरिया, पायश्चित्ता प्रथेय वे” वेदेनेपि
नितः शोभिमतिकास्तस्य पञ्चकृतिर्वेदेनेन पूर्वायं ऋगिति
करणेपि यद्वत् प्रायश्चित्तं तत्र तथा प्रयत्नं करोति कल्पाध्यय-
नवत्ता यथा तत्पारं नयति । अथवा कल्पयति जनयत्याचार्य-
कर्मिण कल्पसाधयि कराल्याचार्यक कल्पाध्ययनवत्ता सत्य-
गिति औपम्येपि कल्पाध्ययनवदेतात् भवति पूर्वधरणां कल्प-
सदृश इति कल्पस्तथाहि कल्पाध्ययनेऽधीते नवति पूर्वधरस-
दृशः प्रायश्चित्ताविधावाच्यः । अधिवासोऽपि कल्पाध्ययनवत्ता
कल्पे मासकल्पे वर्षाकल्पे वा कारणकल्पेपि निनकल्पे वाधिवस-
ताति कल्पः वृ० १ उ० । (कल्पयवहाराध्ययनयोर्महो यवहाराद्ये)

मस्य चैवमुपोद्घातः ।

प्रकटीकृतनिःशेषस्य पदे तुत्यविरकस्यजिनकल्पम्
नम्रा शेषनरामर-कल्पितफलकल्पतरुकल्पम् ॥ १ ॥

नत्वा श्रीवीरजिने, गुरुव्यक्तलजिने बोधविपुलजिने ।

कल्पाध्ययने विबुधेभि, सेवतो गुरुनिधेयेन ॥ २ ॥

मायं क चातिगम्भीरं, क चाह अमरकल्पः ।

तद्वज्र जानते पुत्र्या, ये मांमेवं निपुज्यते ॥ ३ ॥

अद्वैतगुणरत्नजिने, कल्पे साहायकं महातेजाः ।

दीप इव तमसि कुण्ठे, जयति यतीशः स चूर्णिकृतः ॥ ४ ॥

इह शिष्याणां मङ्गलमुदिपरिग्रहाय शास्त्रस्यादे मध्येऽवसांने

चावदयं मङ्गलमभिधातव्यम् । यत आदिमङ्गलपरिगृहीतानि शा-

स्त्राणि पारगामिनि जयन्ति । मध्यमङ्गलपरिगृहीतानि शिष्य-
क्षिप्रांरपिपतिनि स्थिरपरिचितान्युपजायन्ते । पर्यन्तमङ्गलसमस-

ङ्गतानि शिष्यप्रशिक्ष्यपरिग्रहगमनतः स्वीतीभवन्ति । उक्तं च ।

तं मंगलमादीप, मन्त्रे पञ्चतय ए सत्यवसः ।

पदमं सत्यथा वि-श्व पारगमनं निदिष्टं ॥

नस्ते व य जिज्ञास्यं, मज्जिमयं अंतिमं वि सत्सवः ।

अन्वाञ्चिति निमित्तं, सिस्सपसिस्सादिवंसवसः ॥

तत्रादिमङ्गलं पापप्रतिषेधमादिष्टं सूत्रम् ॥

“नो कप्यति निर्माणां वा निर्माणां वा आमे तालपदेन

अभिषे परिमार्शित्य” इति मध्यमङ्गलम् । “कप्यति निर्माणां

वा निर्माणां वा पुरकिञ्चनेन जाय अंगमगाहातो इत्यप” प्य-

मादिपदेवसानमङ्गलम् “अविहा कप्यति पक्ष्वा” इत्यादि ।

तच्च मङ्गलं वतुर्दि । वद्वयमानस्यकल्पः । तत्र यथा आगमनं जा-

वमङ्गलं तद् द्विष्ये सूत्रमणिं सूत्रस्यैव कल्पितमङ्गलमिति

च प्राप्यजगतिमित्यर्थः । सूत्रस्यैव कल्पितमङ्गलमिति च संप्रत्येक-

मन्थनेन जानत्वा । मथ कः सूत्रमकार्यत् । कं वा नियुक्तिं

को वा आप्यमिति उच्यते । इह एतेषु यत्नमं प्रत्याख्याननामकं

पूर्वं तस्य स्मृतीयमाकारार्थं वस्तु तस्मिन् विंशतितमे प्रावृते

सूत्रगुणेषु उच्यते । य परार्धेषु दशविधमाशेषनादिकं प्राप-

श्चित्तमुपवर्तितं कारकमणं च दुष्पमानुयायतो धृतिपल्लवै-

बुद्ध्यायुः प्रवृत्तियुः परिहृयमाणेषु पूर्वाणि दुरवगाहाणि जाता-

नि ततो मा स्मार्थस्यव्यवच्छेद इति साधनमनुग्रहाय वतुर्दे-

वापूर्वधरेण भगवता अन्धबाहुस्वामिना कल्पसूत्रं व्यवहा-

रसूत्रं वाकारि । उभयोरपि च सूत्रस्यैव कल्पितं इमे ।

अपि च कल्पस्यैव वाकारः सन्निवृत्तिके अल्पप्रचयनया महा-

वर्णनेन दुष्पमानुयायता । हयमानमेवायुः शक्तिगुणानामिदानीं

तनजन्तुनामल्पशक्तिनां दुर्गन्धं दुरवगाहं जाते ततः सुख-

प्रहणधारणाय आप्यकारो मायं कृतवाह । तच्च सूत्रस्य

शक्तिनियुक्तानुगततामिति सूत्रस्यैव शक्तिनियुक्तिर्मायं कैको प्र-

त्यो जानः । यश्चास्त्वानुगततामिति बोधोऽपिमागद्वैयताया विराजते ।

यथा नमसि मधुच्छन्नमन्त्राः उक्तं च “मधुच्छन्नो यथा मन्त्रो,

न राजति नमस्तस्य । उपोद्घातं विना शास्त्रं न राजति तथाविधम्”

तत्र सूत्रमिति तम् । “नो कप्यति निर्माणां वा निर्माणां वा

आमि तालपदेन” इत्यादि सूत्रस्यैव कल्पितमङ्गलमिति ।

किं ते बहाणे व सुता कतावी, वसुंधरेयं जह वीरभोज्जा ।।
वह्निःकृणं यद्वह्ने तस्मीनवत्ता निःसत्या पय वदन्ति यतः स

एषुकस्य बुद्धिः किं करोति सत्त्वेनैव कार्यसिद्धेः किं वा त्वया करादिदियं कथा नैव भुना यथा बहुसुन्दरं वीरजोग्या तदुक्तम् ।
“ नये कुञ्जकमायता, शास्त्रेण विविक्ता न वा । कङ्केना-
कस्य लुञ्जीत, वीरजोग्या बहुसुन्दरा ” अथ शीर्षकमाह ।

अस्मत्संयं तं अमुपाण भगं, गता विधाणे दुरतिकम्पमि ।
इमं नुपे वाहति वापसीद्धे, अस्मे वि जं काहिंसि एकधार्तं ॥

असंयसं निस्सन्देहं त्वमज्ञानं मूर्खानां मार्गमाशेषघातकपं गता ॥ क सनीत्याह । विधाने दुरतिकमे सति विधानं नाम यथेन यदा प्राप्तव्यं तदु दुरतिकम्पं मान्यया कर्तुं शक्यते । उक्तं च “ बु-
द्धिपुत्रघाते तादृक्, व्यवसायाच्च तादृशाः । सदायास्तादृशा क्रिया, यादृशी प्रवृत्तिरप्यता ” अत एव तदवश्यमाश्रितया ना-
स्मन्मनो बुनाति परं यामशोक्षे । प्रतिकूलं यवमाश्रितं । आश्रित्ये-
व वाधते यदज्ञानादाम्बुतिरिक्तानस्मादज्ञानकथातं करिष्यासि
आत्मना सह सारयसांति प्रावः ।

सा भेदुद्धी अहं तीसकस्स, सचन्द्रपंद्या वयणं अकारं ।
पुरस्सरा होतुं मुहुत्तमेवं, अपपचक्खु सगगेण खुम्भा ॥

सा पुच्छिका मन्त्रबुद्धिः सहृदयविकला । अथानन्तरं शीर्षकस्य
वचनमनुवाच स्वच्छन्दमतिप्रवृत्ता मन्त्रा गमनकिवायामज्ञसा वा-
हामैरिक्ताया पुरस्सरा ज्ञाना गन्तुं प्रवृत्ताः । ततः किमनुविन्याह ।
अपपचक्खु सौवर्गमरहिता सा पुरो गच्छन्ती मुहुत्तमात्रेण शकटेन
खुम्भा कात्मना विपत्तिमुपगता एव दृष्टान्तः । अथमर्थोपपन्नः ।
ये मासज्जेते सपु देसगाभा, अतिपिपयं ते सुवसं तु कुञ्जं ।
रुक्खण्डिडेहिं सुताविमो, अस्मं पि तो संपद होउ उंदो ॥

ये अगतायाः शिष्यास्ते आचार्यान् जपन्ति अन्त ! ये खलु
अप्यदेशं आर्यक्रेतुं देशा भगवातयेव प्रामाण्यं तत्प्रतिबद्धास्तेषु
अभवत् । मतिप्रियमनी । बहिर्द्वारे रात्रौ परं यथेयमेव देशेषु कक्षाभाम्ब-
लानि शिष्टमनया चेतस्तनः । अत्रिजगमकपया सुप्रतिशयेन तापिता
द्व्यांशदेहाः संजाताः अतोऽस्माकमप्राप्तस्वप्नति उन्दो भवतु
स्वच्छन्देन यत्र यत्र रात्रौ तत्र विहरिष्यामः इति । गुरवो ब्रुवते ।
देशोद्वं । तेणगमावगेहिं, पदुडमचेहिं य तत्प तत्प ।

जातरिर्वेभं धुअंनदोस, तदा विजाणस्सह मे विसेसं ॥
नो जज्जा । यूयं प्रात्यन्तदेशं विहरतो यदा देहस्तेनैः शरीरद-
ैरुपचितेनैरुपकरणहैः श्वपदैः सिंहज्याद्रादिभिः प्रशिष्टास्तेस्ते-
श्च तत्र नृपापहताः सन्तः संयमासंविचारमात्राणां परिश्रुतामा-
प्यथ ततो विज्ञास्यथ म मदीयं विशेषं यदा दानशोभनं हन-
मरमासिः यदेवं गुकणां वचनमनयगणनयं स्वच्छन्दसा विहारः कृत-
इति । यस्तु गणयतो न जानाति जानानो वा शिष्याणां मार्गं नो-
पदिशति स नेपासनुसूया सम्मार्गमतिक्रम्यानावदेशे विहरत्
तैरव शिष्यैः सह विनाशविशालि यथा सर्पशार्पिकं पुच्छिका-
सहितं विनष्टमिति । अथ वैद्यपुत्रप्रधानमाह ।
वेज्जस्स एगस्म अहेसि पुत्तो, पतम्म तांते अणणीयविज्जो ।
गंतुं विदेसं अहं तो सिङ्गां, वेत्तुमंगं मगदेसमेति ॥

एकस्य वैद्यस्य पुत्र आसीत् । स च तानि पित्रिणं सुते सति
अनर्थाविधौ इति कृत्वा राक्षः सकाशादपुत्तं न लज्जे । ततो वैद्य-
कशास्त्रपठनार्थं विदेशं गत्वा तत्र कस्यापि वैद्यस्य पार्श्वे एकं
श्लोकं लिखति स्म । “ एवाहं यमं दद्या-द्व्याहं विरचयम् ।
वातिकेष्ट्यपि रोगेषु, पथ्यमाहुविशोपणम् ॥ ” ततस्तेन क्षिति-

तं हुं ज्ञातं वैद्यहस्यम् । अतः किमप्यमत्र तिष्ठामीति । अथानन्तर-
मस्मिं श्लोके गृहीत्या स्वकामात्म्यं देशमुपैति ।

अहागता सो उभयपक्षिं देसे, झच्छं तं चैव पुराणविंशि ।
रखो नियोगेण सुते विगिच्छं, कुञ्जं तु तेष्वेव समं विण्हं ॥

अथानन्तरं स वैद्यपुत्रः स्वकं देशे समागतः सन् राक्षः स-
मीपे तामेव चतुर्णाणां बुद्धिं लब्ध्वा अन्त्येष्टा राक्षानि नियोगेन सु-
तस्य राक्षः पुत्रस्य पूर्वोक्तश्लोकप्रमाणेन चिकित्सां कर्तुमारब्ध-
वात् । ततोऽस्मी राजपुत्रस्तद्देशं यथा अग्रयोगकियया विनष्टः राक्षः
आपरे वैद्याः पृष्टाः किमेतेन सम्यक्प्रयोगेण क्रिया कृता उनाप-
प्रयोगेणेति ततोऽस्मी तेन राक्षः शरीरेण दृग्भेन दृष्टिमतः पक्ष-
माचरति राजपुत्रेण समं विनष्ट इत्युक्त एव दृष्टान्तः । अथ गा-
धोपनयः । यथाऽस्मी वैद्यपुत्र एकमधिकं मरणमनुप्राप्तः एवं य
आचार्य इदं कल्पाप्ययमेव न ऊर्गति एकदेशं वा जानद् गणं
परिवर्तयति स गजनीरसंसारयागरं परिब्रजमन्त्रेण कानि जितितव्य-
मसौव्यानि प्राप्नोति । (हृ ० १ ४) प्रथमोद्देशकस्यान्ते काव्यम् ।

कल्पे माणिक्यकोशे जिनयनिमुपतेः सुरिजिस्तभिर्युक्त-
स्तस्यैवाव्यक्तानिर्गन्धपथानिपुणैर्भित्त्यमानाधिकारे ।
पेटा उद्देशकाः स्युः बहिर्द्व गहनमत्रा मुद्रिता अर्थरेखः,
पूर्णां सुशोभनप्रसङ्गेन विषये कुञ्जिकेपाऽस्तु दीक्षा ॥

चित्तीयोद्देशकस्यान्ते काव्यम् ॥
द्वैतीयोद्देशकोऽयं अथापि, स्थलीकः सन्तुङ्गां प्रस्तादात् ॥
सुतो नागरोधिः नुनिस्सन्मिन्द्र-प्रावश्चन्द्रज्योत्स्नया बुद्धिमतः किम् ॥

कृतोद्देशकः समाप्त काव्यम् ॥
चूर्णीवचोभिः फलकैः सुयोगितैः-गुरुप्रतिष्ठानयुतैः ससुत्रकैः ।
नृतीयोद्देशकवारिधि सतां, तपी तपीतुं विधुतिः कृता मया ॥

चतुर्थोद्देशकस्यान्ते काव्यम् ।
श्रीचूर्णिकावदनास्त्रचोभार-
निष्पन्दापरकपीबरोपशहश्रीः ।

उद्देशकं मम मनिज्जमरी तुदीये,
दीकामिणेण मुखरत्तवमिदं विंतेन ॥

पञ्चमोद्देशकस्यान्ते काव्यम् ॥
श्रीमच्छूर्णिवर्चासि ततश्च इह क्र्यासन्धा सद्गुरो-
राम्भार्येन हकस्तुरीबुधज्जो योस्तुतुङ्गा वा नुतुरी ।

इत्येतद्विततान सायकतमेः श्रीपञ्चमोद्देशकः,
आरुपाहोहृष्टीयसीमहमिमादिउच्छ्दीकापटीम् ॥

संप्रति प्रस्तुतशालाकविधिपरीत्यकारिणमपायाद् द्यौ-
यश्चाह ।

पञ्चाद्री जाव तिता, उस्सगववतियं कोरमाणो ।
अववते उस्समं, आसायणदीहभसरी ॥

प्रलम्बसूत्रादाज्यं यावदितं बद्धिचकपस्थितिसुत्रं तावद्य
तत्सर्गापवाद्बिधिः सूत्रतोऽप्येनोक्तस्तत्रोक्तसंगं प्राप्ते आप-
वाविकीं किमां कुर्याणोऽहंतामाशातनायां वतैते अहंमङ्गस्य

धमेस्य शातनायां वतैते आशातनायां धमेमाना दीधेसंसारी
भयति यस्मान् प्रलम्बसूत्रादाज्यं बद्धिचकपस्थितिसुत्रं याव-
दुत्सर्गे प्राप्ते उत्सर्गेः कर्तव्यः अपवादं प्राप्ते अपवादविधिपय-
नया कर्तव्यः । एवं कृत्वां गुणमाह ।

अन्विह कप्पस्म गित्तिं, नाउं जो सद्दे करणहुतो ।
पवयणविहीसुराविल-तो इह परभनवित्थरफफडो ॥

बद्धिचकपस्य सामायाकादिकपस्य प्रस्तुतशालाकविधेः सम्ब-
न्धः ।

या शिष्यविशेषाधिकृतताचेतःप्रकारिणी ।
तस्याः श्रीविजयेन्द्रसिखुगुणिकर्मणायाणु-
भवेः स्वाधि वास्तवस्तपस्वकृती विदुः स बाबां प्रति ॥ १७ ॥
सत्याणिपहुजरजःपरिमृतशीर्षा,
शिष्याभ्यां वृत्ति संमति गच्छजरम् ।
श्रीवज्रसंन इति सद्गुरुदामिऽपूज्य,
श्रीपञ्चकसुगुरुस्तु ततो जितोयः ॥ १८ ॥
तार्त्ताथीकस्तेषां, विनेयपरमागुरनग्राशेषेऽस्मिन् ।
श्रीक्रेमकीर्तिसुरि-विनिर्मम विवृतिकल्पमिति ॥ १९ ॥
श्रीविश्वकर्मतः कामति, नयनाग्रिगुणेषुपरिमिते (१३३३) वर्षे ।
ज्येष्ठभ्येतद्वार्यां, समर्पितेषां च चक्रार्क ॥ २० ॥
प्रथमाद्वयं शिक्षिता, नयनप्रभृतिप्रतिभिरपि ।
शुक्रमये शुक्रमकि-नरद्वहनादान्प्रतिशिराभिः ॥ २१ ॥
इदं च सुभाद्वयंयु, यतो भूयस्यां वाचना विज्ञापयते ।
विषमाश्रमाभ्यानाया, प्रायः स्वध्यानाभ्यामिह ॥ २२ ॥
ततः पुनः वा भाष्ये वा, यन्मतिमोहाम्भ्याऽभ्यासा किमपि,
क्षिप्रं वा विवृतं वा, तन्मिथ्यापुण्ड्रकृतं भूयात् ॥ २३ ॥ १७०६३० ।
द्वयवहारं, अमुद्राने, सुभं १ ७० ३ ७० ३ ७० । कल्पत इति
कल्पः न्याये, विधौ, आचारे, वरणकरणव्यापारे, आवां००५०० ।
सततासेवनीये समानाचारं, जी० १ प्रति० । कल्पो मतिमयांवा
विधिः सामान्यारित्यर्थः । ०५०० । हा० ३० ३० ०० । स्वा०
विदो० जी० स्थितिर्मर्यादा व्यवस्थेति हि पर्यायाः । नं० १००
५० । ०५०० । १०० ७०० । स च स्थितास्थितनेदाद् अनेकधा भिन्नः ।
०५०० । अनन्तरप्रायश्चित्तमुक्तं तच्च स्थितादिकल्पयुताः साध-
यो ददति यद्वन्ति चेति स्थितादिकल्पवचकं विभोग्नुपेक्ष-
यतिधानायाह ।

पञ्चमः महावीरं, ठियादिकर्पं समाप्तो बोद्धं ।
पुरिमैरमरिज्जमणिज-विज्ञाग ए तो वयणनीतीए ॥ ११ ॥
नव्याऽजिवचन मदावीरं वर्तमानजिनं स्थितादिकल्पमवस्थि-
तानवस्थितसमाचारं समासतः संक्षेपेण वक्ष्येऽजिषास्ये (पुरिमे-
रि) पुनः प्रथम इतरोऽन्तिमः मध्यमाः शेषा द्वाविंशतिस्ते च
ते जिनाश्च तैर्यो विभागः स्थितादिविभजनं स तथा ततः पुन-
रन्त्यमजिनविज्ञागतः इदं च मध्यमग्रहणस्योपलक्षणत्वाद्दिदं-
लिनसंमदां इदयो यतो वक्ष्यति "एषं शु विद्वहजिणकपीति" व-
चननीत्या कल्पादिस्तत्र न्यायेनति गाधार्यः । तत्र स्थितकल्पप्र-
तिपादनायाह ।

दसहा द्वाहं ष कपो, एसो पुरिमैराण त्रियकपो ।
सययासेवणभावा-डियकपो णिष्वज्जाया ॥ २ ॥
दशाया द्वाजिनिः प्रभरंरुयतः सामान्येन स चाचेलकया-
दिष्वेद्वयमायः । तुल्यः पुनर्येः जिणकमम कल्पो व्यवस्था
एव तु एष पुनः सामान्यकल्पः पूरितरणमादिमान्तिमजिनसा-
धुनां स्थितकल्पोऽवस्थितकल्प उच्यते कृतः सततासेवनाया-
भिरन्तरावधारणसङ्गाभाविनि । तस्यत एतद्विषयार्थेनमेव ध्या-
यत ब्राह्म । स्थितकल्पो नित्यमार्थादिति गाधार्यः ।
अथ किमर्थं नित्यमासेव्यत इत्याह ।

ततिओसहकपो यं, जम्हा एगंततो उ अविक्को ।
सययं पि कज्जमाणी, आणाओ चेव एतेरिं ॥ ३ ॥
मृतीयौषधकल्पो वक्ष्यमाणीषधतुलोऽप्रमेय स्थितकल्पो यस्मा-

द्यतो हेतोरेकान्ततस्तु सर्वयौषादिको युक्तः शुद्धकल्पात् सत-
तमपि सदाऽभ्यासां कदाचित् क्रियमाणो विधीयमानः । अथ म-
ध्यमाणापि तथा प्रविश्यात् । त्याहः । त्याहः । पञ्चागमार्थेऽपि, नये-
र्वां जिन्साधुनाय ब्राह्मवीजं च मृदुजडत्वादिं वक्ष्यमाह । मिति
गाधार्यः । मृतीयौषधप्रतिपादनायाह ।

वाहिजवणेइ जाव, कुण्डइ अभावे तयं तु पढमं ति ।

वितियजवणेति न कुणति, तदर्थं तु रसायणं हाति ॥ ४ ॥

किञ्च कस्याचिरपतेः पुत्रोऽप्यन्तवज्रमो वृष्य स च तस्य स-
ततारोम्यसंपादनाय आयुर्वेदविशारद्विविधवैद्यानादयोवाच ।
ओ ! निषम्बरा ! मम तनयस्य यथा क्कां न जवन्ति तथा यतच-
मेतं च तद्वचस्तथैव प्रतिपन्नवस्तस्तत्र ते यद्योपदेशमौषधा-
नि संस्कृत्य राजानमुपतस्थुः । राजा च तान्प्रत्येकमीषधगुणान्
पश्यन् तेषां तां कमेणाच्युस्तथ च व्याधिं कज्जमनयस्य
पहरति प्रयुज्यमानं नाथे ध्या न्निनिगम्यते । तथा करोति विषये
आयुषे पुनर्योधेरसद्भावे तत्क व्याधि तुः पुनर्यो
योनिन यय प्रथममममिदमीषधमिति शब्दः समालो । तथा
हि क्षित् । वमीषधमपनयति हरति व्याधिं सत्यमसन्तं तु न करो-
ति न विषये । तथा मृतीयं तु मृतीयं पुनरीषधं व्याधिं समं
इत्या अवसन्तं चाकृत्वा रसायनं भवति । यथस्तम्भविद्युनाकरं
स्यादिति गाधार्यः । एवं इष्टान्मजिनाया द्वाष्टान्तकानि-
धानायाह ।

एवं एसो कप्पो, दोमानावे वि क्कज्जमाणो उ ।

सुंदरजावा तु लुद्धु, चारिचरसायणं णेओ ॥ ५ ॥

एवमिति मृतीयौषधवद्दोऽनन्तरोकः कल्पः स्थितकल्पो
शेषाणावस्थपराधास्तवऽप्यास्तां शेषसङ्गावे क्रियमाणो विधी-
यमानः सन्न तु पाद पुरणे सुन्दरजावात् कलु कोमन्तादेव
चारित्रस्य वरणशरीरस्य रसायनमिव पुष्टिकणाचारिणसा-
वनं हेयोऽप्येव इति गाधार्यः । दशाया यतः कल्प इत्युक्तमथ-
तद्वयोनयेदमाह ।

आचेलकुऐसिय, सिज्जापररायापिकिकिक्कमे ।

वर्षजडपदिकमणे, पारं पज्जोसवणकप्पो ॥ ६ ॥

अविद्यामानं चेन्न वर्षं यस्यासावचेन्नकस्तज्जाव आचेलकयम् ।
उद्देशेन साधुसंकलेन निर्दुष्करीहसिकमाधार्म्यं श्रद्धया वस-
त्वा तरति संसारसागरमिति शारदावरः स च राजा च नृपश्च-
क्रत्व्याद्विस्तयोः पितृदः समुदात्तमिति शारदातराजपिताः कृ-
तिकर्म वन्दनकमेतेषां च समाहारः द्रव्यास्तसमयेकवचनम् ।
तत्तच्छाचेलकयादिषु यथास्तं विधिनिर्वाहार्थं स्थितास्थिताः
साधवो भवन्तीत्यतोऽयमाधकल्पः । एतेष्वेव च प्रथमचरमजि-
नसाधवः स्थिता एवेति स्थितकल्पस्तेषां तथा व्रतानि महाव-
तानि ज्येष्ठो राजाधिकः मतिकमगमवाश्यककरणं सत्येयक-
चनं प्राग्भूद (मासमिति) प्राङ्मनवाद्नुस्वारः परि सर्वथा व-
सनमेकनिवासा निकुञ्जविधेः पर्युपपद्यतेद्वयलक्षणः कल्प
आचारः मासपर्युषणकल्पस्तत्र च स्थितास्थित इत्यादि इति
गाथासमासाधोः । वक्तः स्थितकल्पः ।

अथास्थितकल्पाभिधानायाह ।

सुअअडिओ उ कप्पो, एता यजिज्जमणिजाण विओओ ।

णो सययंसेवणिज्जो, अणिश्चमरासुवो ति ॥ ७ ॥

पदम् दशविषयमाणरूपेण पदेन अस्मिन्तस्तु अनवस्थितः पुनः

कप्पसमाचारः (एतेति) एतेज्य एव दशज्यः एतेज्यो म-
ध्यानाय मध्यमज्ञानानां तत्साधुमनसिष्येः विज्ञेयो ज्ञातव्यः ।
कुतोऽप्यित्येतोऽयमित्यादि । नो नैव सततं सेवनीयः सदा विधेयो
दशस्थानकापेक्षया पतयति कुत इत्यादि । अतिव्ययोदास्व-
पोऽभियतस्थवस्थास्वभाव इति कृत्वा ते हि दशानां
स्थानानां मध्याय कानिचिद् स्थानानि कथाविशेष पाठयन्तीति
आय इति साधारणः । यदस्वभावस्थितः कप्पः । पंचाश १५ विभो
(इति आट्टियकप्प शब्दे सकम्) वृ० । जीत० । कप्प० (अचेल-
क्यादिकल्पया अचेलगवादिशब्दे तु कृत्वा) वृ० पं० मानाभा० म०
छि० । परः ग्राह । ननु सर्वेषां सर्वज्ञानं सदा एव हितोपदेश-
स्ततः कथं पञ्चयामिकानां चतुर्धामिकानां च विसदृशकल्पया-
कल्पयिष्यिः । तत्रोच्यते कास्तानुजानेन विनियोगामपरापरं तथा
तथा स्वजावपरिणामे विमलकेवलचक्रुषा विशेष्य तीर्थह-
स्त्रित्थं कल्पयाकल्पयिष्यिवैविध्यमकारि । तथा चाह । पूर्व-
साधुकाः आनुजनाः पश्चिमसाधवो वक्रजना मध्यमा श्रुतग्रा-
हः एतेषां च विविधानामपि साधूनां नटप्रेक्षादृष्टान्तमाह ।
तेन प्रकृष्या कतव्या द्विविधानामेव साधूनां संज्ञातककुलमा-
गतानां गृहिण उन्मत्तादिशोनाम् कुतुस्तमापि मिथा विद्वानं
कतव्यम् । तत्र नटप्रेक्षणकदृष्टान्तं तावदाह ।

नटपेच्छं दर्शय, अयस्समाशोयणा ण मे कप्पे ।

कायादीसो पेच्छति, ण ते वि पुरिमाणेतो सज्जे ॥

कथितव्यमतीत्येकसाधुभिर्ज्ञातं पर्यटनं नटस्य प्रेक्षां प्रेक्षणकं
इहा किमन्यमपि काप्रमथशोभय समागतः स च आनुज्येना-
वशमाचार्याणामाशोचयति । यथा नटो कृत्यं नया विशोक्तिः
काचार्यैकं सा नटावशोकाया साधूनां कृत्यं न कल्पये । ततो
यथा दिशन्ति नरावबलसमर्थेभ्यस्त्विनाय भूषांऽपि निज्जामटम्
कायाकाविक्रमसौ प्रेक्षते कायाको नाम वेपथुपरचनेकारी नट-
विशुः एतेषां कादिशालाचरैर्कीप्रतिपत्तिपरिग्रहः ततस्त्वैवाशोचिते गु-
रवो व्रजन्ति । ननु पुंषे वारिण आसीः । स ग्राह । नट एव
कपटं वारिणैः च कायाकः । एष तु मया कायाको दृष्टः । एवं या-
वन्मात्रं परिस्फुटनं यच्च सा धार्यते तावन्मात्रमेवेन व्रजयति न
पुनः सामर्थ्याकम्परस्य तादृशस्य प्रतिषेधं प्रतिपद्यन्त यदा तु
भगवत्येव तदेति तेऽपि कायाकाश्चो न कल्पन्ते कपुंनवा सर्वा-
न्पि परिहरन्ति । अतः पूर्वेषां साधूनां सर्वेऽपि नटाश्चो न क-
ल्पन्ते द्रुममिति प्रथममेवोपदृश्यम् ।

एवेव उग्गमादी, एकेकानिवारिपुत्तरे गिएहे ।

सज्जे वि ण कर्णति, वारितो जाव जियं वज्जे ॥

एवमेव नटप्रेक्षणपेक्षैव प्रकारेण पूर्वनीयंकरसाधुपुंयंयंकेकु-
स्मादिदोषं निवार्यते ततोऽयमेवाध्यात्मार्थिकं द्वापं निवारि-
न-कल्पये व्रजयन्ति । इतरस्तु पृथिकर्तकौतकतादीन् गृहीते इत्यर्थः ।
यदा तु सर्वेऽप्युद्गमदोषा न कल्पन्ते इति वारितो भवति ।
तदा सर्वानपि वायज्जीवं व्रजयति । अथ संज्ञातकं गमनपदं
व्याचष्टे ॥

सत्तायगा वि उज्ज-चण्णए कम्म केत तुज्जमेयं ति ।

मम उद्दिह ण कप्पइ, कीतं अयस्स वा एगो ॥

प्रथमनीयंकरनीयं यदा साधुः संज्ञातकं कुञ्जं गच्छति तदा ते
संज्ञातकाः किञ्चिदाध्यात्मार्थिकं कृत्वा साधुणा कथार्यो युष्मा-
जिरिहं कृतमिति पृष्टाः सन्त आनुजनेन कथयन्ति । युष्मदर्थ-
मेतदिति । ततः साधुभेगति ममेदिहं जकं न कल्पते । एवमुक्तः

स गृही कीतकृतमन्यद्वा शोषजातं कृत्वा दद्यात् तद्विष्टमेवायुना
प्रतिषिक्तं न कीर्ताविक्रमिति बुद्ध्या अथवा अन्यस्य साधोरेयो-
याधार्कम् कुर्वीत प्रमोदिष्टं न कल्पते इति भवता तेनात्मन
एवाधार्कम् प्रतिषिक्तं नान्यथाविक्रमिति बुद्ध्या ।

सज्जज्जए णिमिद्धा, मा उण जणति उग्गमाएस्सि ।

इति कथिते पुरिमाणे, सज्जे सज्जेसि ख करेति ॥

यदा तु तेषां गृहिणामप्रमथिधीयते सर्वेऽप्युद्गमा दोषाः सर्वेषां
यतीनां निषिक्ता न कल्पन्ते मा उद्गमाकमिति तेषां दोषा इति
कृत्वा तत एव कथिते भणिते गृहिणः सर्वेषामपि साधूनां स-
र्वानप्युद्गमदोषाश्च कुर्वन्ति । अथ पूर्वेषां तीर्थे ये आरुदय
महमदोषकारिणस्तेऽपि श्रुतजना इति । अथ श्रुतजनद्वयः
कथानमाह ।

उज्जुत्तणं से आलो-यणाए जट्ठणं से जं जूजो ।

तज्जातीए न याणुति, गिहो वि अयस्स अर्थे वा ॥

श्रुतव्यं (से) तस्य प्रथमतः परंकरसाधोरेवं प्रमथ्यं यदकान्ते-
ऽप्यहन् कृत्वा गुणकामवश्यमाशोचयति । यत्पुनर्नैवसंज्ञाती-
यान् शोषान् व्रजयति तेन तस्य कृत्यं कृच्छ्रव्यम् । गृहिणोऽपि
यदकस्य निवारितं तद्व्यस्य निमित्तं कुर्वन्ति । अर्थे वा कीर्त-
नार्थिकं द्वापं कुर्वन्ति । एतेषां उद्गमव्यम् । यच्च पृष्टाः सन्तः प-
रिस्फुटं सज्जयं कथयन्ति एतेषां श्रुतव्यम् । अथ मध्यमानां श्रु-
तज्जातानां भावयति ।

उज्जुत्तणं से अलो-यणाए पुणो उ सेमवज्जणया ।

सेऽयाया वि दोएण, करेत्त अणेण आमेसि ॥

रहस्यपि यत्प्रतिसेवितं तद्व्यस्यमाशोचिष्यामीत्याशोचनया
मध्यमनीयंकरसाधुमाशुतव्यं प्रमथ्यं यत्पुनः शोषाणां तज्जाती-
यानामर्थानां स्वयमन्युष्ये न व्रजानं कुर्वन्ति ततः प्रेक्षा तेषां प्र-
तिपद्यन्त्या । ते हि नटकायलोकां कर्तुं कल्पन्ते इत्युक्ताः आह-
तया स्वचनेनसि परिणय भावयति । यथैतच्छास्त्रोक्तं शास्-
त्रेणलिकचन्तमिति कृत्वा परिहित्येन तथा कायाकननकयादिदृश-
नमपि रागद्वेषलिकचन्तयना परिहर्तव्यमेवेति विनिवृत्त्येतोऽप्येवं कु-
र्वन्ति संज्ञातका अपि तेषामिदुग्गमदोषकं मय न कल्पन इ-
त्युक्त्वा चिन्तयन्ति । यथैतस्यायं द्वापं कल्पनीयस्तथा अन्येऽपि
तज्जातीयाः सर्वेऽप्यकल्पनीया यथा केतव्ये ते कल्पनीयास्तथा
सर्वेषां प्रथमसाधूनां न कल्पन्ते एवं विनिवृत्त्यानुज्जमदोषाश्च
कुर्वन्ति । अन्येषां च साधूनां हि तेन कुर्वन्ति ।

अथ वक्रजद्वयस्यायत्नमाह ।

वंका उण साहंति, पुद्धा उ भणति एहहंकादी ।

पाहुणम मच्छज्जमग्गिहंथो वि उ वाउल्लोते व ॥

पश्चिमतीर्थंकरसाधवो यत्कथं च किमप्यहल्यं प्रतिसेव्यापि न
कथयन्ति नाशोचयन्ति । यतनया च जानन्तोऽजानन्तो वा भू-
यस्नैवापराधपदे प्रवर्तन्ते नटावलोकनं कुर्वीताश्च इहास्त-
तो गुरुभिः पृष्टाः किमयतीं वेलां स्थितास्ततो भणन्ति । उ-
प्येनातितापिता वृक्षादिवृक्षायाथा विभ्रामं गृहीतवन्तः कण्ट-
को वा लज्ज आसीत् । स च तत्र स्थितैरवनीतः । आदिश-
द्वाद्व्यद्व्येयैविषयुत्तरं कुर्वन्ति इति । गृहिणोऽप्यध्यात्मार्थमादी-
कृते पृष्टा भणन्ति साधून्का आमानान्दर्थमिदमुपस्कृतम-
स्माकं वा ईदृशे शाल्येद्वानादीं भन्दे अथ अस्मा समज्जति । उ-
त्सवो वा अस्मासुकोऽस्माकम् । एवं गृहिणोऽपि वक्रजद्वय-

या साधून् व्याकुलयन्ति व्यामोहयन्ति सन्नाहं नास्मान्नीत्यर्थः । एतेन कारणेन चतुर्धामिकपञ्चधामिकानामाधार्कमग्रह-
णे विशेषः कृत इति प्रकम्भः । वृ० ४ उ० ।

अथ कथमेते एतत्स्वभावा इत्याह ।

कालस्सहावा उच्चिष, एए एवंविहा उ पाएण ।

होति उ उओ मियोहिं, एएसि एमा कया मेरा ॥ ४४ ॥

कालस्वभावादेव कालसामर्थ्यादेव एते साधव एवविधा-
स्तु एवंप्रकाराः पुनः श्रुजुजडयादिधर्मका इत्यर्थः । प्रायेण
बाहुल्येन न तु सर्वे तद्विधा एव अवन्ति स्युः (अउओसि)
यस्मादेवमत एव जिनैरितरेतेष्वश्रुजुजडादिसाधूनामियमु-
क्तस्थिता स्थितकल्परूपा कृता चित्तिता (कयाहमसि) पा-
ठान्तरम् (मेरसि) भव्यंदिशि गाथार्थः । अथ श्रुजुप्रज्ञानामस्तु
चरणं श्रुजुप्रज्ञत्वादेः श्रुजुजडादीनां तु न युक्तमित्यत आह ॥

एवं विहाण वि इह, चरणं दिहं तिलोणणाहेहिं ।

जागाण पियो ज्ञानो, अम्हा एएसि मुक्को उ ॥ ४५ ॥

अतिपरो उ होइ इयो,

सहकारिवमेण थ उ ए तं हणइ ।

जज्ञणा जायइ उएहं,

वज्जं ण उ चयइ तत्तं पि ॥ ४६ ॥

एवं विधानामपि श्रुजुजडयादियुक्तानामन्यास्तास्तुप्रज्ञान-
मिह प्रकमे चरणं चारिषं हटमवलोकनं चित्तोत्तमार्थो ज्ञेयः
किं सर्वेषामित्याह । योयानामुचितानां प्रवृत्त्यायां कृत एतदेव-
मित्याह । स्थिरः स्थायी भावोऽप्यवसायो यस्मात्कारणत्वादे-
र्याश्रयादीनां शुद्धस्तु प्रयुक्त एवेति । अस्थिरस्तु असं-
स्थायाः पुनः कादाचित्क इत्यर्थः । भवति स्यादितरोऽश्रुजः अथ
कथमसौ स्यादित्याह । सहकारिवशेन तथाविधसामग्रीसाम-
र्थ्येन न तु स्वत एव । तर्हि शुद्धभावस्वभावचरणोपहतिर्भ-
विष्यतीत्याह । न पुनस्तच्चरणं हन्ति विनाशयति । अत्र दृष्टा-
न्तमाह । ज्ञानानाग्रहे जायते स्वातुष्यं तत्तं वज्जं कुलियं न तु
न पुनस्तज्जति मुच्यति तत्तमपि स्वभावमपि वज्जत्वमपीत्य-
र्थः । अपिः समुच्चये इति गाथाद्वयार्थः ॥

इय चरणम्मि विगणं, होइ अण्णजोगजभावो खज्ञणो ।

ण उ तिक्खंसेकिण्णो, अवेति चारित्तभावो वि ॥ ४७ ॥

इति दृष्टान्तोक्त्यायेन चरणं चरित्रं स्थितानामभिधानां प्रवृत्ति-
स्यादानामोगसाधतः विरमणसंज्ञायाश्च रसज्ञानातिक्रमभा-
रित्राद्य न तु नैव तीक्ष्णसंज्ञेयाऽनुकूलप्रवृत्तिसाधयैति नश्य-
ति अत्रिभमावोऽपि चरणपरिणामः पुनस्तीक्ष्णसंज्ञेयाज्ञायादे-
वेति गाथार्थः । नन्वेवश्रुजडानां युक्तचरणानपगमो वज्जडानां
तु कथमसावित्याह

चरिमाण वि तद् ऐयं, संजलणकसायंभयं वेव ।

माइट्ठाणं पार्यं, असं पं पि हु कान्दोसेण ॥ ४८ ॥

चरणानामप्यस्तितानामपि न केष्वभमानामेव नथति यथा-
धामानामोगजन्यस्वस्वभावा चरणस्यापिधिका तथा तद्वहेनं ज्ञात-
व्यं चरणायार्थं मातृस्थानमिति योयः । किं सर्वे नेत्याह । सं-
जलणकरायसंगतमेव अल्पतरुकायाङ्गमेव न त्वनन्तातुबन्धा-
द्विगतं किं नितिर्याह (माइट्ठाणं) आभरः शिष्योऽजिघीयन्त ता-
सां स्थानमाश्रयोमातृस्थानं माया शिष्यो हि प्रायो मायाश्रिता

भवन्ति । शीतमपि प्रायोऽमायानिवन्धनमथवा मातृस्थानेन मा-
योच्यते । ततश्च तस्याः स्थानं विशेषो मातृस्थानं भाविनां वा
स्थानमिति मायिस्थानं मायैव प्रायो बाहुल्येन केवाश्रित्य सं-
जल्यवेति प्रायोऽग्रहणम् । असकृदप्यनेकशोऽप्यास्तामिकमातृ-
क्याहंकारे कालदोषेण तुष्टमानुजोवेनेति गाथार्थः ।

व्यतिरेकमाह ।

इहरा ठण समण्णं, अमुक्कनावा उ हंदि विसंयं ।

क्षिगम्मि वि भावेणं, सुखविरोहा जओ जणियं ॥ ४९ ॥

इतरथा त्वन्या पुनः कथायात्तरसङ्गतमातृस्थानसंज्ञे इत्य-
र्थः न अभगत्वं न साधुत्वं कृत इत्याह । अशुद्धभावात् अग्रहस्ता-
व्यवसायात् अनन्तातुबन्धादिसंगतमातृस्थानक्याह इहोत्पम-
र्शने विज्ञेयं क्षातव्यं क्षिप्पेऽपि कथ्यक्षिप्पे रजोहरणादी सत्यास्तां
तद्वर्णां यदि कथ्यक्षिप्पमस्मिन्, यं न अभगत्वंमित्यत आह ।
भावेन परिणामायेक्ष्यः एतदेव कृत इत्याह । सुखविरोधानां
आगमोक्त्यावेतिरुक्तत्वात् । सुखविरोध एव कृत इत्याह ।
यतो यत्तमपि युक्तमागम इति गाथार्थः ।

युक्तं तदेवाह ।

सव्ये वि य अइयारा, संजलण्णं तु उदयओ हंति ।

मुलच्छेजं पुण होइ, बारसएहं कसायाणं ॥ ५० ॥

सर्वेऽपि च समस्ता अपि न तु केचिदेवातिचारः सर्वविरत्यति-
क्रमाः संजलणानां तु संजलणमात्रकथायाणामेवोद्यतो विषा-
केन नयति स्युः । मृतेनापमप्रायक्षितेन श्रितेतोपनीयेत य-
दपराधजातं तन्मृच्छेदं तत्पुनर्नयति स्यात् । द्वाधशानामनन्ता-
तुबन्धादीनां कायार्थानां कोषादिभाषानामुदयसः इत्यतः सं-
जलनसंगतमेव मातृस्थानं चरणभावकारकं न स्थानज्ञायेऽपि
च चरणसाधवत्त्वार्थवत् स्मृतिरिति गाथार्थः । दुष्प्रकारां केचि-
चारित्रमेव न गम्यन्ते अतिचारबाहुल्यस्तत्र नयतो व्यवहार-
त्रात्ये साक्षेपः । समाधिरीहोः । “केसिचि अप्यसो, वसण-
नाणेद्विद्वप तिर्यं । वोच्छिञ्चं च चरित्तं, वयमाणे जारिया
चउरो ” अतुमुक्कः प्रायश्चित्तविशेषः वस्तुस्थानविशेषः तथा
“न विण तिर्यनियंयहिं, न तिर्याय नियंयथा । उक्काय संजमो
जाय, ताव अणुसज्जणा वोरहं ” अत्यवच्छेदो वक्तव्योऽप्यसो-
धिकच्छेदोपस्थापनीयोऽयेत्यर्थः । “जो जणद नतिथ भम्मां, न य
सामह्यं न वेव च वयारं ” अतो समणसंयवज्जो, कायव्वां सम-
णसंवेण ” तथा पूर्वसाध्यपक्षका हीनतरकिपापविणामत्वेऽपि दु-
ष्टमासाधनां साधुत्वमेव । यदाह “सत्यपरिखल्लुकाय, अहि-
गमो पिउउत्तज्जणाय । रुक्खवेव सदे गोवं, जो हे सो वीयपु-
कल्लणी ” अयमर्थः पूर्वं शस्त्रपरिहाष्यनमुत्थापनाहेतुरास-
द्वधुना पट्टायाधिमगः । पट्टार्जवनिर्कायिका एवं पिण्डप्रदण-
दुराचरो दशकालिकं च । तयोत्तराध्ययनान्याचारस्थोप-
हर्ता नु दशकालिकस्येति पूर्व बुद्धिः कल्पयुक्ता श्रुत्या कृता-
दयोऽपि ते तथा शोचिः पापप्राप्तिकी प्रागधुना च पञ्चकल्या-
णकदाशकल्याणकादिनिमित्तं च सा न भवतीति गाथार्थः ।

एवं चरणसाधूनां चरणं व्यवस्थापितमित्यज्ञायाणयाह ।

एवं च संकिलडा, माइट्ठाणम्मि पिण्णं तत्तिन्ना ।

आजो विजयजगह्णो, मृदाणं सदाहणो णया ॥ ५१ ॥

एवं चोक्तितया संजलणव्यतिरेककथायाद्येन अभगत्त्वमि-
त्येवज्ञापयता संक्षिप्यः संक्षिप्यद्विचिताः कथायास्ततोऽद्याह

मातृस्थाने मायायां नित्यं तद्धिप्सा सदैव तत्पराः परजनपरायणत्वात् । आजीवनमाजीविका निषोदस्तद्भावनाया यद्भयं भीतिसिद्धाजीविकाजन्यं तेन प्रसताः अभिभूता ये तथा गृहस्थैर्विहातविगुणत्वाच्चत्वादिपरिहितता वा कथं निर्वैज्याम इत्यभिप्रायवन्त इत्यर्थः । मूढाः परलोकसाधनविमुख्येनेह लोकप्रतिषेधत्वाच्चो नैव साधनो हेत्या हातव्या इति गाथार्थः ।

उक्तविषयप्रमाह ।

संविग्ना गुरुविण्णया, पाणी दंतिदिष्या नियकसाया ॥

जव्विरिदे उज्जुत्ता, जट्टारिहं साधुणो होंति ॥५३॥

संविग्नाः संसारज्वरघ्नः भूत एव गुरुषु संसारोत्तरणोपायो पदेष्वेकेषु विनताः प्रणताः गुरुविनताः । भूत एव हाजिनः सुखसमगुरुविनीतगुणहानाः भूत एव च दान्तेन्द्रिया जिताह्वानिता कपाया निगृहीतकोपाधिजावाः अवविरहे संसारवियोगे विधेये लघुक्ता उज्जुता हानक्रियाकृतत्वात्तदुद्यमस्य यथाहं यथायोग्यं देशकालाद्यपेक्षया ऋजुजडव्यक्तजडगुरुप्रकृत्यानुकूलं वा । न तु वक्रजडत्वे सति ऋजुप्रकृत्याविता इतरं चेति स्वभावः साधनो यतयो नवन्ति द्युरिति गाथार्थः । स्थितास्थितकल्पप्रकरणं विचरन्तः समासमिति ।

अथैतत्सर्वं निगमचारेणैहं पर्ययुक्ततामाह ।

एवं कण्पविनागो, तदभ्रोमइशाण कपो गुणेष्वनो ।

जावत्थुत्त एत्थ उ, सक्कत्थ वि कारुणं एयं ॥ ४१ ॥

एवमुक्तान्त्वा कल्पविनाग आचेलकपायि स्थितास्थितकल्पतया विनतानं कृत इत्याह । तृतीयोपाधकान्त उक्तोपाधिवेशोदाहरणेन (गुणेष्वनोऽपि) हातव्यः । किंचिद इत्याह । भावार्थयुक्तः पदेऽप्ययुक्तो न यावृच्छिकः अतः तु इह पुनः कल्पविनागे सर्वत्रापि दशस्वपि पदेषु न तु कश्चिदेव कारण विभागहेतुरेतद्व्ययमागमिति गाथार्थः ॥

तदेवाह ।

पुरिमाणं दुब्बिमोज्जो, चरिमाणं दुरगुपालो कपो ॥

मज्जिमगाण जिणायं, सुविसेज्जो सुहगुपालो य ॥ ४२ ॥

पूर्वेषामाद्यजिनसाधूनां दुर्बिमोऽप्यो दुःखेन दुःखिप्रकप्रप्रापणायः ऋजुजडत्वेन तेषां बहुमिक्षोपदेशः समस्तदेहाद्यध्वानसंनवेनाभिचारपरिहारसंनयात् चरमाणान्तिमजिनसाधूनां दुरगुपालो दुःखानुपाधनीयः स एव दुर्गुपालकः तेषां वक्रजडत्वेन तेन ध्याजेन देहाद्यध्वानसंनयात् कल्प आचेलकपादिसमाचारः । मध्यमकानां जिनानां च व्यक्तं सुविशेष्यः सुखविशेषणीयः तेषामुज्ज्वलनं यथोपदिष्टानुपाधनात् सुखेनानुपालयन इति सुखानुपाधस्त्वेनां प्राकृत्यनोपदेशमात्रादप्यशेषदेयाद्योऽप्युद्भवेन तत्परिहारसमर्थत्वः समुच्चय इति गाथार्थः ।

अथ दुर्बिमोऽप्युत्तरेणैव हेतुमाह ।

उज्जुजमा लुगु, उम्मादिणाय उ होंति विसेया ॥

वक्कमदा ठण चरिमा, उज्जुपमा मज्जिमा भणिपा ॥ ४३ ॥

ऋजुजडोऽशागस्तं च ते जनाश्च विशिष्टादुर्वैकल्प्येनोक्तमात्रमादिष्य ऋजुजमाः पूर्वं आद्यतोऽप्येताश्चः अलुवांक्याह्वानार्थः नदादिहानात् ननैकप्रभृद्युदाहरणात् पंचा १९ वि० (उदाहरणं व्याख्यातम्) इ० ॥ अयं च दशकारोऽपि कल्पो दोषाभावेऽपि क्रियमाणस्तृतीयोपाधवन् हितकारको भवति । तथाहि केनविज्ञपनिना इत्युच्यते अनागतचित्त्वादेव त्रयो वैद्या

आकारितास्तत्र प्रथमो वैद्यः प्राह । मदीयमौषधं विधमानं ध्यायि हन्ति रोगान्नामे च न गुणं न दोषं च करोति । राजा प्राह । अस्मिन् वृत्ततुल्येनानेन औषधेन किम् । द्वितीयः प्राह । मदीयमौषधं रोगसङ्गादे रोगं हन्ति रोगाभावे दोषं प्रकटयति । राज्ञोक्तं सुप्तसर्पोत्थापनतुल्येन अनेनापि औषधेन पर्याप्तम् । तृतीयः प्राह । मदीयमौषधं सङ्गादे रोगं हन्ति तदभावे च शरीरे सौन्दर्यं कीदृशं करोति । राज्ञोक्तं इदमौषधं समीचीनं तदयमपि कल्पे दोषसङ्गादे दोषं निहन्ति । दोषाभावे च धर्मं पुष्पाति । कल्प० । पं० व० ।

अथैतत्सिम्भं दशविधे कल्पे यः प्रमादति तस्य

दोषमभिहितसुराह ।

एवं त्रियम्भ मेरं, अट्टिकपये य जो पमादेति ।

सो कट्टि पासत्ये, ठाणम्मि तमं विज्जेज्ज ॥

यवमनन्तरात्तन्मौषध्या वा स्थितकल्पे अस्थितकल्पे च मर्यादा सा सामाचार्य भणिता तां मर्यादां यः प्रमादयति प्रमादेन परिहापयति स पाठ्ये पाठ्यस्थसकं स्थाने वर्तेते । ततस्तत्कं वर्जयेत् तेन सह दानप्रदणादिकं संनोगं न कुर्व्यादिति प्रायः । कृत इत्याह ।

पासत्यसंकिह्मिहं, ठाणं जिणेहि वुचं थेरैहि य ।

तारिस् तु गवेस्सतो, से विहारे न सुज्जति ॥

पाठ्यस्थं पाठ्यस्थसकं स्थानमपराधं पदं संक्षिप्तमनुक्तं जिनैस्तीर्थकारैः स्थविरेष्व गौतमादिभिः शोकं ततस्तादृशं स्थानं गणेष्वयम् स यथोक्तसामाचार्यपरिहापयिता विहारे न सुज्जति । नासौ संविज्ञविहारीति भावः ।

पासत्यसंकिह्मिहं, ठाणं जिणेहि वुचं थेरैहि य ।

तारिस् तु विवज्जन्तो, से विहारे विमुक्कति ॥

पाठ्यस्थं स्थानं संक्षिप्तं जिनैः स्थविरेष्व शोकं ततस्तादृशं स्थानं विवज्जयन् स यथोक्तसामाचार्यो कर्त्ता विहारे विशुद्धयति । शुद्धो भवति यतश्चैवमतः ।

जो कण्पतिं एयं, सद्धमाणे करोति सट्ठाणे ।

तारिस् तु गवेस्सजा, जनां गुणायं ए परिहाणी ॥

य यनामनन्तरात्तं कल्पस्थितिं अध्यायः स्वस्थाने करोति स्वस्थानं नाम स्थितकल्पे अनुवर्तमाने स्थितकल्पसामाचार्यस्थितकल्पे पुनरस्थितकल्पसामाचार्य करोति तादृशं संविज्ञविहारिणं साधुं गणेष्वयम् । तेन सदैकत्र संयोगं कर्त्तव्यं यतो यस्मात् गुणानां मूलगुणोत्तरगुणानां परिहाणिनं भवति । इदमेव व्यक्तिकर्तुमाह ।

डिक्कपम्मि दसविधे, उवसे कपे य दुविद्धमसपरं ।

उत्तरगुणकण्पम्भ य, जारिमकण्पो ससंजोजे ॥

स्थितकल्पे आचलितक्यादौ दशविधे कल्पपानकाले विवक्ष्यमाणे द्विविधाभ्यन्तरसिम्भ उत्तरगुणकल्पवयः सट्कलपस्तुल्यसामाचार्यकः स संयोग्यः संमोक्तुमुचिनः । वृ० ६ उ० (पथ्युषणकल्पप्रतिपादकं कल्पसूत्रनामकं दशाशुभस्कण्पस्याष्टमऽध्यायेन) विशेषः । कल्प० । कल्पने समर्थो भवन्ति संघमाध्वनि प्रवर्तमाना श्रननापि कल्पः । व्यवहाराध्ययने, व्य० १ उ० ।

पञ्चकल्पेऽधिकारालम्ब कल्पहारः ।

कमेणं दु इदाणि किं पुण, उक्कमकरणं बहुतव्वंति नाऊणं ।

किं पुण कप्यञ्जयणे, बभिस्रज्ज भवती सुणसु ॥
 ता बज्जे अजिबिदिता, उ अचञ्छा तसिये ते उ सयासेणं ।
 कप्ये य कपिणं चेव, कप्यणिज्जे ति आवरे ॥
 फासुए एसणिज्जे य, संजंमं चेति तावरे ॥
 बालए बाणए चेव, चम्पपट्टे ति आवरे ॥
 पम्पडू किमिए चेव, बासुए मे सते चि य ।
 उवसंपया चरित्तस्स, चरित्ते कइविहेइ य ॥
 णियंता कइ पणत्ता, कइ समोत्तरणाति य ।
 ववहारे कस्स पन्नके, कइ पन्निसेवणा वि य ॥
 देसभंगे कइ वुत्ते, सन्नजंगे ति यावरे ।
 पच्छिच्चे कं तिबिहे, वुत्ते उट्ठाण ति यावरे ॥
 पंचट्टाणे चउट्ठाणे, तिट्ठाणेति ति यावरे । पं० भा० पत्र० ५
 उव्विह कप्पसिण्णो, णिवत्तेवो उव्विहो मुण्येयव्वो ।
 णामं उव्वणा दविप, त्विच्चे काले य जावेया । पं० भा० ।
 एमो तु जावकप्पो, अहवा णाणादितो पुणो तिबिहो ।
 देसणपदमं जसति, णाणचरित्ता तदावत्ता । पं० जा. १० पत्र.
 इयरो मज्जसंययणा, सुत्तस्सत्थो तु होति परमत्थः ।
 संसारसज्जायो वा, नानातो मुणितपरमत्था ॥
 दोहगदहततिपादी, पढिमाइहि गहणजत्तपायास्स ।
 दोहि तु उव्विमाहि, गिण्णेतं कत्तपाताई ॥
 दव्वा दजिग्गहा पुच्छा, रयणावलिमादिगा य बोधव्वा ।
 एते सुविदितजावा उ, वेंति जिणकप्पियविहारे । पं० भा० ।
 एत्तो उ थेरकप्पं, समासओ मे निसामेहि ।
 तिबिहम्मि संजमम्मि उ, बोधव्वो होति थेरकप्पो तु ॥
 सामाइयवेदपरिहा-रिए य तिबिहम्मि एयम्मि ।
 तियअट्ठिए व कप्पे, सामाइयसंजमो मुण्येयव्वो ॥
 वेदपरिहारिया पुण, णियमाओ हवेंति उतितकप्पे ।
 एतेसु थेरकप्पो, जह जिणकप्पीण अगगो रोसु ॥
 गहणं च जिग्गहाणं, पंचहिं दोहि च ए तह इच्चं ।
 बासे वुत्ते सेह, अगगतत्थे णाणदत्तणप्पेहि ॥
 उव्वज्जसंययणम्मि य, गच्छे य इहेसणा भणित्ता ।
 जह संजवंतु सेमा, वेत्तादिविजासियन्वदारा तु ॥
 उवरिं तु मासकप्पे, वित्थरितो विजासते तेस्सि ।
 दारं इति एस थेरकप्पो पं० जा० पत्र० १५ । पं० चू० ॥
 एय लिङ्गकत्तः । उव्वधिकत्तमाहा ।
 सत्ताविह कप्प एसो, समासतो बहिहओ सविभवेणं ।
 एत्तो दसविहकप्पं, समासओ मे निसामेहि ।
 कप्पयकप्पविकप्पे, संकप्पुवकप्प तह य अणुकप्पे ।
 उव्वकप्पे य अकप्पे, दुक्कपे तहा सुक्कपे य । पं० भा० ॥
 वुत्ता दसविहकप्पो, अहणा बीसतिविहं तु बोच्छामि ।
 तसत्त तु दाराणमो, समहिता बीहि गाहाहं ॥

कप्येसु णामकप्पो, उव्वणाकप्पो य दविचकप्पो य ।
 खेचे काले कप्पो, दंसणकप्पो य मुत्तकप्पो य ॥
 अजाईण न चरित्त-म्मि य कप्पो उव्वही तहव संजंमे ।
 आलोचणउवसंपदं, तहव उहेसणुएहाओ ।
 अक्काणम्मि व कप्पो, अणुवासो तह य होति उतितकप्पो ।
 अट्ठितकप्पो य तहा, जिण्येयुव्वालाणकप्पो । पं० भा०
 दव्वे भावे तदुअय-करणे बेरमणमेव साहारे ।
 णिच्चे अमंतरमयं, तेयउत्त अट्ठिते चेव ।
 उणजिण्येयपरज्जुसण-मेव मुत्ते चरित्तमज्जयणे ॥
 उहेसवायणपट्टि-च्छणा य परिउव्वणुपेहा य ।
 जो तममाते चियइ-मच्छि-संज्ञाणमेव वयणे य ।
 उववायनिर्माहे य, ववइओ खेत्तकाले य ।
 उव्वही संभंगलिग-कप्पपडिसेवणा य अणुवासो ।
 अणुपासणा अणुएहा, उव्वणा कप्पे य बोधव्वे । पं० भा०
 (समास-उव्वो-उसमासकप्पो विहारो विहारमाहे) कत्ते,
 “ अकप्पं परिवाणामि कप्पं उव्वसंपज्जामि ” भावः ४ ध० ।
 च० । स्थविरकदशादीनां व्ययस्यायाम्, पा० । आ० चू० । सं-
 धा० । पं० च० । वं० । कद्व० (कद्वस्य वद प्रस्ताराः प्रस्तार-
 शब्दे) कल्याण्यवोक्ततायुसमाचारः ।

(सुत्रम्) कप्पस्स पडिमंयू पय्छा तं जहा कुकइ संजमस्स
 पडिमंयू मोहरिए सववयणस्स पडिमंयू चस्सुलोए इरि
 यावहियस्स पडिमंयू तित्तणए एसणागोयरस्स पडिमंयू
 इच्छाओन्नए सुत्तिमग्गस्स पडिमंयू निज्जा नियाएकरणे
 पोक्खमग्गस्स पडिमंयू सवत्थ भगवता अनियाणया पत्तथा

अथ निर्मुक्तविस्तरः

पडिमंये गिक्खेवो, एा.मधिकरणम्मि कारगकम्मे य ।
 दव्वपडिमंयो एमेव य, भावम्मि चउसु वि ठाणेसु ॥
 जीवानुकरणे साधकतमेअधिकरणे आधारे कारकः कर्त्ता
 तस्मिन् तथा कर्मणि च व्याप्ये कथ्यते परिमन्थो प्रवति । तथा
 हि करणे येन मन्थालादिना इत्यादिकं मथ्यते अधिकरणे यस्यां
 पृथिवीकायित्पिण्णयायां मथ्यन्तो मथ्यन्ते । कर्त्तरि सः पुरुषः कौं वा
 दधि विभोऽवति । कर्मणि तन्मथ्यमानं यन्नवमीनादिकं अथ-
 ति एव अनुविधो कथ्यपरिमन्थः । एमेवमेव (भावति) जाववि-
 षवः परिमन्थः सत्तुर्वैप करणादिषु स्थानेषु भवति । तद्यथा
 करणे येन कौत्कुच्यादिव्यापारेण हथितुत्थाः संयमा मथ्यन्ते अधि-
 करणे यस्मिन्निधिते मथ्यन्ते । कर्त्तरि साधुः कौत्कुच्यादिजावप-
 रिणतस्ते संयमं मथ्नाति, कर्मणि यन्मथ्यमानं संयमादिकम-
 संयमादितया परिणमते एव अनुविधोऽपि परिमन्थो जीवादन-
 न्यत्वाज्जीव एव मन्तव्यः । अथ करणे कथ्यमात्रपरिमन्थं ज्ञा-
 त्वकारोऽपि जावयति ।

दव्वम्मि मंथिते खलु, नेण मंथिज्जए जहा दहिए ।
 दधितुल्लो खलु कप्पो, मंथिउ ति कोक्कआदीहिं ॥
 कथ्यपरिमन्थो मन्थिको मन्थान इत्यर्थः । तन् मथ्यमाने यथा
 दधितुल्यः खलु कल्पः साधुसमाचारः कौत्कुच्यादिभिः प्रकर्त्त-

मंध्येते विनाश्यत इत्यर्थः । तदेवं व्याख्यातं परिमन्थयद्म ।
 वृ० ६ उ० । यद् कल्पस्य प्रतिमन्थयः प्रज्ञासत्तथा कौकु-
 चिकः संमन्थ्य प्रतिमन्थुः १ मौखरिकः सत्यवचनस्य प्रति-
 मन्थुः २ चक्रुर्गोत्र ईर्ष्यायधिकस्य प्रतिमन्थुः ३ तिल्लिकः
 एषणागोचरस्य प्रतिमन्थुः ४ इच्छातोषो मोक्षमार्गस्य प्रति-
 मन्थुः ५ निदानं तिल्लिकमार्गस्य प्रतिमन्थुः ६ " कुकुक्ष्य "
 प्रभृतिद्यान्नां व्याख्यान्वधान्तर ।

सांप्रतमेतेष्वेव द्वितीयपदमाह !

विद्यपदं गेलुषे, अक्षयां चैव तद् वा श्रोमस्य ।

योत्तुण चरियपदं, णायव्वं जं जहिं कमति ॥

द्वितीयपदं ग्लानत्ये अश्वनि तथा अयमेव न भवति तच्च चरम-
 पदं निदानकरणरूपं मुक्ताया ज्ञातस्य तत्र द्वितीयपदं न प्रयती-
 त्यर्थः । शेषेषु तु कौकुचिकादिषु यद्यत्र क्रमेते तत्तत्रावतरणी-
 यमेतरेव नावयति ।

कदिनेयपदमेते, मुदपागरिसाभगंदलं वा वि ।

मुदकीलग्नसकारा, न तरति वक्षासणो इति ॥

कदिनेय्वा कस्यापि दुःसहा अवनत्वे वा पुत्रव्याधिनामको
 रोगो भवेत् । एवं मुदयो पाको प्रशंसित भगन्दरं मुदकीलको
 भवेत् । शर्करा कृच्छ्रमुद्रको रोगः स च कस्यापि प्रवेष्टतो न
 शाक्तोति वक्षासलो जनिवुं द्यातुं एवंविधे ग्लानत्ये अमीक्ष्य-
 रिस्पर्शनादिकं स्थानकौकुचिकस्यमापि कुर्यात् ।

उच्चयेति गिज्ञाणं, ओसहकजे व पत्यरे वुजति ।

वेवति य खिचचित्तो, विचियपदं होति दोमं तु ॥

ग्लानमुद्रतेयति एकस्मात्प्रभवेन द्वितीयमन्त्रं पार्थं कराति
 औषधकार्ये वा औषधदानहेतोस्तमेव ग्लानमन्त्रं संक्रम्य प्र-
 वस्यन्वैव स्थापयति । यस्तु क्लिप्तचित्तः स परवशतया प्रस्तरा-
 द्वापाणान्द्र क्षिपति वेपते च असाध्यत्वं संवित्तुमुक्तवारिमादि-
 कं प्रकराति पतत् द्वितीयपदं यथाकर्म ह्यारोपि शरीरजायाकौ-
 कुचिकयोर्भवेति ।

मौखरिकस्य अपवादमाह ।

तुरियगितायाहरणे, मुहरितं कुज वा हुपस्वे वा ।

ओसहविजं मंतं, मेलिजा सिग्यामि ति ॥

त्वरितं ग्लानविसर्गमप्यारहरणे कर्तव्ये द्विपदे संयत-
 के संयतीपदे च मौखरिकत्वं कुर्यात् । कथमित्याह । एष शी-
 प्रगामी अत औषधमानेन विद्यां मन्त्रं वा प्रयोक्तुं (मेलिज्जति)
 प्रयत्नां व्यापयतामित्यर्थः ।

अवाउरकजे वा, तुरिये व न वावि इरियमुवओगो ।

वेजस्स वा वि कहणं, भणति विसमूझओमाओ ॥

अत्यातुरस्य वा ग्लानस्य कार्ये त्वरितं गच्छेत् न चापि त्रैवेद्या-
 यामुपयोगं द्यात् । वैद्यस्य वा कथनं धर्मकथां कुर्वन् गच्छेत्
 येन स प्रवृत्तः सम्पदं ग्लानस्य चिकित्सां कराति । त्रये वा
 मन्त्रादिकं परित्यजेयद् गच्छति विषं वा केनापि साधुना त्रिजितं
 तस्य मन्त्रेणापमार्जनं कुर्वन् विषवैद्या वानययुहीतानां परिवर्त-
 यन् शूलं वा कस्यापि साधोरुज्ज्वयति तत्रा प्रमाज्जयेयद् गच्छति ।
 तिल्लिणिया व तद्वद्वा, अलुदनमाणे विद्वन्तिताणिता ।

वेजे गिलाणगादि तु, अहामवंची य अतिरितो ॥

तस्य ग्लानस्य उपलक्षणत्वाद् आचार्यदेव्याचार्यो निम्निजि-

तापि स्निग्धमधुरा आहारादिसंयोजनशृङ्गा कर्तव्या । अल-
 द्यमाने वा ग्लानामायांश्च औषधार्था कल्पतिल्लिणिकता हा कथं
 न हृष्यते ग्लानयोम्यमेवेत्येवंप्रकाशं कारी । इच्छातोषे पुनरि-
 र्द्वितीयपदं वैद्यस्य दानार्थं ग्लानार्थं वाऽऽहार उपविध्याति-
 रितोऽपि प्रहीतव्यः । आदिशब्दाद्यान्वापिपरिग्रहः । गन्धवि-
 न्तके वा गच्छोपग्रहं हेतोरतिरिक्तमुपधि धारयेत् । एवं तावन्नि-
 दाने पदं उक्तमित्या शेषेषु सर्वेष्वपि ग्लानत्वमङ्गीकृत्य द्वितीय-
 पदमुक्तम् ।

संप्रति तदेवाश्वनि इत्येवयति ।

अवेकसंतो वज्रनया, कहेति वा सत्थियातिअश्वनिं ।

विजं आइमुतं वा, खेदभवा वा अण्णानोगा ॥

अश्वनि स्तेनानां सिंहादीनां वा अचार्थमेकज्ञान इत्येतेष्व
 विमोक्तमानांऽपि वज्रत्वं यदि वा अश्वनि गच्छन् सार्थिकाना-
 मायितकानां वा सार्थचिन्तकानां धर्मे कथयति येन ते आमुत्ताः
 सन्तो भकपानामुपग्रहं कुर्युः । अथवा विद्या काचिद्विनिवद-
 हीता सा मा विस्मरिष्यन्तीति कृत्वा तां परिवर्जयत्प्रेक्षमा-
 नो वा गच्छेत् आदिभूतं पञ्चमङ्गलं तत्रा वीरादिभवे परावर्त्त-
 यन् वज्रेत् जरो नाम भ्रमस्तेनानुरीभूतो भयाहा संक्रान्त ईर्या-
 यामुपयुक्तो न भवेदिति (अणामोमगि) विस्मृत्यवशात् स-
 हसा वा नेर्यायामुपयोगं कुर्यात् ।

संजोयणापलं वा, तिगाण कप्पादिगो य अतिरेगो ।

ओमादिप वि विहुरो, जाइजा जं जहे कमति ॥

अश्वनि गच्छन् दारादीनां संयोजनमपि कुर्यात् प्रलम्बादीनां
 विकरणकराण्य पिप्पलकादिकमतिरिक्तमुपधि यद्वायाहा धा-
 रयेत्वा अथवा परलिङ्गेन तानि प्रहीतव्यानि ततः परलिङ्ग-
 मपि चारयेत् । कस्या आर्णिकाद्व्यस्त्यादिकं आदिशब्दाद्या-
 नादिकञ्च वृद्धेन उर्ध्वपरितरितोऽपि प्रहीतव्यः । तदेवमश्वनि
 द्वितीयपदे मावितव्यं । एवमयमेव दुर्मिक्तं तत्रादिशब्दादिवादि-
 कारेषु वा विद्युरे आन्वत्तिकायामपि पञ्चविधं परिमन्थुम-
 ङ्गीकृत्य यद्यत्र द्वितीयपदं क्रमेन तत्तत्र योजयेत् । एवं निदानपदं
 मुक्ताया पञ्चस्यपि कौकुचिकादिषु परिमन्थुषु द्वितीयपदमुक्तम्
 वृ० ६ उ० (निदानव्याख्याऽन्यत्र) कल्पप्रतिसंखन्यायाम्,
 जीतः । पुष्टाशब्देन, यतनादिविषये, पञ्च० १५ विष० । अग्र-
 मादे, "अप्यन्यायाकृत्यो भवति लवणैर्गामुष्यकरणे" (किर्याह-
 षोऽप्रमादः ति० वृ० १ उ० । तथाविधसमाचारप्रतिपादके
 (नि०) यद्वादिविधिषास्ते वेदाङ्के, कल्प० । अनु० । ज्ञा० । मा० ।
 प्रा० म० हि० । द्वाद्दश्यां गौणानुज्ञायाम्, नं० निधायाम्, व्य० ४
 उ० । संख्यामजैरे, कल्पजैरेः ककचेव कावस्य तद्विषयं सं-
 ख्यानं कल्प एव परिपाठ्या ककचव्यवहार इति प्रसिद्धमिति
 स्था० १० उ० । प्रावरकस्यै प्रच्छादके, वृ० ३ उ० । जितक-
 ल्पिकानां वयः कल्पाः ।

अथ गच्छुष्यासिनां कल्पप्रमाणमाह ।

कप्पा आग्रपपाया, अहोइजाव विर्यदा हत्त्या ।

एवं मज्झिमपाणं, उक्कोसं होति चत्तारि ॥

कल्पा आग्रमप्रमाणाः सार्कहस्तद्वयप्रमाणायाम् अर्कतृतीया-
 ष्ट हस्ता विन्मृताः पुष्टा विधेयाः पतन्मध्यमं मानं प्रमाणं भ-
 वति उक्तपैतो ईर्येन अत्यारो हस्ताः । पतद्वादेशाद्यं मन्त्रव्यवह ।

प्रथम कारणमाह ।

संक्रुचियतद्वात्राप्यपमानमुपायान् सीयसंकासो ।

उद्धमो वेष्टनपथे, वेष्टनियपाणा इ रस्ता य ॥

यः भ्रमणो ब्रह्म स संक्रुचितपाः सन्तु शक्नोति तस्य तथा स्वयमेव शीतस्पर्शो न भवति । अतस्तस्यात्मप्रमाणः कल्पोऽनुज्ञातः यस्तु कथिरो वयसा ब्रह्म स क्षीणप्रत्यक्ष शक्नोति संक्रुचितपायः शयितुमस्तस्यानुग्रहायै ईश्वरे आत्मप्रमाणावर्तं वस्तुमानि विस्तरतोऽप्येकतृतीयहस्तप्रमाणाद्व्याप्यैकानि वस्तुमानि विधीयन्ते एव विधीयमाने गुणमुपश्रुयति (उद्धमोपेष्टनपथि) शिरःपादात्तद्वक्त्रज्वरं पार्श्वयोरेकद्वयस्य प्रत्यक्षमाक्रमणं तेन स्पष्टिरस्य शीतं न भवति । अनुचितो प्राविशेति इत्यर्थः तस्यापि स्वजन्मविधावनभिज्ञस्य कल्पप्रमाणमेव ज्ञातव्यम् । अपि च एवं प्राणिनां रक्षा कृता भवति न मण्डूकच्युत्या कीटिकाद्यः प्राणिनः प्रविशन्तीति ज्ञायः । आदिवाक्यार्थे ज्ञातव्याद्यर्थोऽपि न प्रविशन्ति तेनात्मनपि रक्षा कृता भवति । ब्र० ३ उ० । ४० ।

पञ्चवस्तुवृत्तौ तु तत्प्रयोजनं केत्यम् ।

तत्तद्वृत्तान्तलेखा, शिवावरा मुक्तभ्रमपरणष्टा ।

द्विद्वं कप्पमहर्ण, मिश्राणमरणद्वया चेव ॥

तुल्यप्रमाणानुसन्धानार्थाय तथापि संहर्तानां धर्मबुद्धयर्थाय कल्पमहर्णः शिरोः प्रकृतं स्थानमुत्तमपञ्चाद्वयं चेति च० ३ अथि० । पं० व० । नि० ब्र० । ४० ।

अथ परमप्रमाणाहोत्तरमाह ।

कं मंजमोवयारं, करे वच्छा इ मं गुणसु ।

सीयताणं ताणं, जज्ञततणयाण सचाणं ॥

तद् निति चाउक्कालं, सज्जायन्ताणसाहणमिती ।

महिमहिद्यावामोसो, रया इ रस्तानिमिचं ॥

मयमं वरुज्जण्णत्वं, मिश्राणपावोगारिमाजिमयं ।

मुहपोत्तिया इ चेवं, पञ्चवज्जिजं जहा जोगमं ॥

संसत्तसच्चगोरस-पाणयपाणीयपाणवस्त्वत्वं ।

परिगज्जणपाणयायण, पञ्चा कम्माइयाणं च ॥

परिहारत्वं पचं, मिश्राणवालाउबुमहर्णत्वं च ।

हाणमयधम्मसाहण-समया चेवं परोपरमो ॥ ३ ॥

कं नाम संयमोपकारं करोति यस्माद्विक्रान्तिं यदि तत्र भतिः तादं कथने । अथ सौत्रिकीर्णिककल्पेस्तावच्छीतास्थानां साधुनां नागमार्गचयानपहरणं क्रियते । तथा ज्ञानमनुपूर्वाधीनमगतामां सत्त्वानां ज्ञानं रक्षणं क्रियत इतीहापि इत्यर्थः । इदमुक्तं भवति यदि कदापि न भवेयुस्तदा शीतास्थानां साधुनां स्मिन्नुपाधीनजन्यजनं दुर्गुस्तत्करणं साधुस्यमाधी तत्तत्तत्सत्त्वोपघातः । कल्पेस्तु प्राकृतेरपि न प्रत्ययेव । अस्मिन्नुपादिज्जन्ममन्त्रेणापि शास्त्रातिविरुद्धिरिति । तथा " कालवच्छा वज्रो-सयण इहमेतित्यं तु बोधव्यमित्यादि " वचनात्सप्तस्तपत्रिजगरणं कुर्वेतिः सात्त्विकारवाः काशा प्रहीतव्याः तच्च हिमकप्रवर्षणि शीते पतति चतुष्काशं शुद्धताम्रणीयः कथाः प्रवृत्ताः सन्तो निर्विघ्नं स्वाध्याय ध्यानं कुर्वन्ति शीतार्थेपहरणादिति । तथा (महीचि) महापातोद्विस्त सच्चिता पृथिवी तस्याः पतन्त्या रक्षाभिमिचं

प्रावृत्ताः कल्पाः संजायन्ते महिकाधूमिका (वास्तवि) यथां वृष्टिः (वसति) अवहयायः प्रतीतः रजोऽपि सच्चिन्मावधाना-भ्रमस्यः पतति प्रतीतेव आदिशब्दात्मनोपतेः अभूतोनां परिग्रहः । एतेषां महापातादिगतानां रक्षाभिमिचं कल्पाः प्रायस्त इति । तथास्तु तस्य संवरणं संवरः आच्छादनं वृष्टिर्न वृष्टिर्नयनं तदर्थं च केतो जलप्रच्छादनपटिकादि वस्त्रमजिमनं स्थानप्रमाणोपाकारं च तदभिमनं परममुक्त्यामनं शुक्लवस्त्रिका-रजोहरणादिचोपकरणं समयास्तुसारतः संयमोपाकारित्वेन योज्यं जगनीयम् ॥ वि० (पत्र ५५८) ॥ इन्द्रसात्मिककथ-मिश्राविषयवहारूपे आचारे, प्रज्ञा० १ पत्र । प्रव० । तत्तुके दे-वलोके, ज० ५ उ० ४ उ० । स्थानं । सौधमोद्वे, स्थानं ३ डा० । (ते च सौधमोद्वे इत्ये वैमानिकदेवानां स्थानप्रकरणे ज्ञान-शब्दे वक्ष्यते, ते चादृश सौधमः १ ईशानः २ सप्तकुमारः ३ महिन्द्रः ४ ब्रह्मलोकः ५ शास्त्रकः ६ महाभुक्तः ७ सहकारः ८ आननः ९ प्राणतः १० आरणः ११ अच्युतः १२ । प्रज्ञा० १ पत्र (एतेषां मानादि सर्वज्ञानाद्ये) एतद्भुतः ।

दस कथा ईदं हिंदिया पञ्चत्ता तं जहा सोहम्मे जाव स-हसारे पांरं अच्युत् । एस्सु एं दसकप्पेस्स दस ईदा पञ्चत्ता तं जहा सक्कं ईसाणे जाव अच्युत् । एस्सि एं द-सवर्धं ईदाणं दम परियाणिया विमाणा पञ्चत्ता तं जहा पालप पुप्फण जाव विमज्जरे सक्कमो भरे ।

(दस्त्यादि) सौधमोदीनामिच्छादिष्ठितमतेतिव्यक्त्याणां निवासदानतारणयोस्तु तद्वचनित्यं तन्निवासाज्ञायात् स्वा-मितया तु तावत्पृथिव्यात्तयेन मन्त्रस्य यावत्कणात् " ईसाणे २ सणकुमारं ३ महिन्द्रं ४ ब्रह्मलोकं ५ संतो ६ सक्कितं " इत्यस्मिनि । यत एतेवै रम्याधिकृता अत एतेषु रम्या इन्द्रा भवन्तीति वक्ष्यितुमाह । (एस्सु इत्यादि) शकः सौधमेन्द्रः सेवा देवलोका-समानमानः शेषं सुगममिति । इन्द्राधिकारादिषु तद्विमानायाह । (एते इत्यादि) परिमाणं देशान्तरगमनं तत्प्रयोजनं येषां तानि परिमाणिकानि गमनप्रयोजनानीत्यर्थः यानं शिथिकादि तदा-काराणि विमानानि देवाभ्या यानविमानानि न तु शास्वतानि नगराकाराणीत्यर्थः । पुस्तकान्तरे यामराश्वो न इहयते पात्रक इत्यादीनि आकाशानां क्रमेणावगतव्यानि यावत्करणात् " सोमण-से ३ सिरिवच्छे उन्नेदियावसे ५ कामकमे ६ पीशगमे ७ अणोरंमे ८ इति " इत्यस्मिनि । आगिनियोगिकेते देवा विमानाभवन्तीति । (स्था०) एवंविधविमानयाधिनमेन्द्राः प्रतिमादिका-स्तपसो भवन्तीति ।

दोसु कप्पेसु कप्पस्थियामो पणत्तामो तं जहा सोहम्मे चेव ईसाणे चेव । दोसु कप्पेसु देवा तं जहेस्सा पञ्चत्ता तं जहा सोहम्मे चेव ईसाणे चेव । दोसु कप्पेसु देवा कायप-रियारगा पञ्चत्ता तं जहा सोहम्मे चेव ईसाणे चेव । दोसु कप्पेसु देवा फासपरियारगा पञ्चत्ता तं जहा सणकुमारं चेव माहिंदे चेव । दोसु कप्पेसु देवा रूपपरियारगा प-ञ्चत्ता तं जहा बंधनां चेव संतप चेव । दोसु कप्पेसु देवा सहपरियारगा पञ्चत्ता तं जहा महासुके चेव स-हसारे चेव ॥

कण्वयोर्देवहोक्तयोः स्त्रियः कण्वस्त्रियो देव्यः परतो न सति शेषं कण्वमिति नवरं (तेजलेसासि) तेजोव्या लेखायाः ये-
षान्ते तेजोलेखास्ते च सौधर्मशानयोरेव न परतः तयोश्च तेजो-
लेखाया एव नेतरे आह च “ किण्वा नीडा काळ, तेजलेसा च
मयणवंतरिया । जोइससोइममीसाणे, तेजलेसा मुण्येव्यसि ” १।
(कायपरिचारकाणि) परिचरन्ति सेवन्ते स्त्रियमिति परिचारकाः
कायतः परिचारकाः कायपरिचारका एवमुत्तराणि नवरं स्प-
ष्टादिपरिचारकाः स्वशास्त्रेवोपाशान्तेवेदोपताया प्रवर्त्तन्त्यभि-
प्रायः । आनतादिषु चतुर्षु कण्वेषु मनःपरिचारका देवा प्रव-
र्त्तन्ति वक्तव्यम् । स्था० २ गा० ।

अस्थि णं भंते ! सोह्मसीसाणे णं कणाणं अहेहेहाइ वा
गेह्वणाइ वा ! नो इण्डे समडे । अस्थि णं भंते ! उर-
लाबलाहया ! हंति अस्थि । देवोपकरेइ अमुरो वि प-
करेइ नो नाओ एवं यणियसरे वि । अस्थि णं भंते ! बा-
दरे पुदिक्काए बादरे अगणिकाए ! णो इण्डे समडे णस-
त्त्वमगगइसमावसाएणं । अस्थि णं चंदिम जाव ता-
राकवा ! गोयमा ! णो इण्डे समडे । अस्थि णं जंते !
गामाइ व जाव सन्निवेसाइ वा ! गोयमा ! नो इण्डे स-
मडे । अस्थि णं जंते । चंदाजाइ वा ! गोयमा ! णो
इण्डे समडे एवं सणकुमारमाहिंदेसु णवरं देवो एगो प-
करेइ । एवं बंमलोण वि एवं बंमलोणस्स ठवरि सव्वहिं
देवो पकरेइ पुच्छियव्वो य बायरे आठकाए बायरे अग-
णिकाए बायरे वणस्सइकाए अर्धं तं वेव गाहा “ तमु-
कायकण्वपणए, अगणीपुद्वी य अगणिकुद्वीसु । आठ-
तेवणस्सइ, कण्ववरम्मि कण्डहरासु ” ॥ १ ॥

देवोपकरेइ इत्यादि ” इह च बादरपृथिवीतेजसोर्निषेधः
सुगम एव स्वस्थानलवासाऽप्यायुवमनस्पतीनामनिषेधोऽपि
सुगम एव तयोर्वृत्तिप्रतिष्ठितत्वेनाऽप्यनस्पतिस्मभावज्ञा-
योश्च सर्वत्र भावादिति (एवं सणकुमारमाहिंदेसुचि) इहा-
तिदेशतो बाह्वाऽप्यनस्पतीनां सम्भवोऽनुमीयते स च तम-
स्कायसजावतोऽवसेव इति । एवं “ बंमलोणस्स ठवरि सव्व-
हिंति ” अच्युतं यावदित्यर्थः परतो देवस्यापि गमो नास्तीति
तदुक्तत्वात्कादौर्भावः । (पुच्छियव्वो य सि) बाह्वोऽप्या-
नुऽपिनाको वनस्पतिश्च प्रत्ययः । अत्र “ तं वेवसि ” वच-
नानिषेधश्च यतोऽग्नेन विशेषोकाद्व्यत्यसर्वं पूर्वाह्नेमेव वाच्य-
मिति सुविशेषः । तथा प्रैवेयकादीयन्नामारातेषु पूर्वोक्तं सर्वं
हेहादिमथिक्तत्वाच्चान्यामनुक्तमपि निषेधतो ज्येष्ठमिति ।
अ० ६ शु० ८ उ० । भोजनाय पानायैति धावेन, गा० १ अस्थि० ।
(पात्रप्रकरणार्थां तं विकाशयिष्यामि) कल्पते समर्थो भवति
वृत्तियर्थे विरुद्धलक्षणया समर्थो भवति वा अत्र
कृप सामर्थ्ये विरुद्धलक्षणया असामर्थ्ये वा आधारेण वृत्त-
न्ययति स्फुटि विनाशं वा अत्र कृप विषय आधारे अत्र । अ-
क्षणां रक्षित्वे जगतां चेष्टाराहित्यसंपादके प्रत्यये, तस्य वि-
नरूपे जगतां चेष्टासंपादके च कालभेदे, बाव० । युक्ते, क-
ल्पन्ते युज्यन्ते युक्तमेतत्तथा स्था० २ डा० ।
कल्प्य-त्रि० कृप-विषय-यत्-कल्पनीये, अत्र० अध० १ डा० ।

एषणीये, स्था० ३ डा० । प्राष्टो, पंचा० १२ विष० । रक्षनीये,
आराण्ये, अनुष्ठेये, विधेये, बाव० । सारणीकृपादौ च “ सा-
रणीकृपादिको विकल्पा अत्रापि ” नि० सू० १ उ० ।

कण्वप्र-कण्वप्र-त्रि० कल्पयति रचयति आरोपयति वा ह्य-
स्त्रि-युद्ध-रचको, आरोपको च कर्षुरे, नापिते, पुं० तस्य के-
शशेसरचकत्वात् तच्छेदकत्वात् तथात्वम् । कल्प-स्वाये क्व
कल्प शब्दाच्चैव वाच० । कपिलाविप्रसुते, शकटाससुतपुत्रे,
तदृचं केत्यम् ।

इतश्च कपिलो विप्रो, वसति स पुराद्वहिः ।
आगताः साधवः साय-मन्येष्टस्तद्वृष्टे स्थिताः ॥ २० ॥
जानन्त्येते न वा किंचिद्वित्यासीद् द्विजः स तान् ।
आचार्यैः कथितं तच्च, भावकोऽभूत्सदैव सः ॥ २१ ॥
अथान्यदा गृहे तस्य, स्थिताः केऽपि सुसाधवः ।
आतमात्रः सुतस्तस्य, रवतांशोषकृतिः ॥ २२ ॥
पात्रकानि सुसाधूनां, धृतः कल्पयतामथ ।
नष्टा सा व्यन्तरी तस्य, कल्प इत्यभिधाऽभवत् ॥ २३ ॥
सर्वविद्यः स जहैऽद्य, पितरौ सुयुगापतुः ।
नैच्छद्दानं च संतोषी, दत्ते विद्यास्तदर्थिनाम् ॥ २४ ॥
तत्रास्त्येको द्विजः कल्प-गमनागमनाश्रितः ।
कन्याजलोदरिण्यस्तित, तस्य तस्या वरोऽस्ति न ॥ २५ ॥
स दध्मो कल्पकस्येता-मुपायेन द्वागम्यन्नम् ।
कृत्वा कृपं सुदृष्टारे, तन्मये तामधादन्नम् ॥ २६ ॥
इद्व्य कल्पकमायात्त-मन्युर्बन्धनेन पूकृतम् ।
कपिला भोः पपाताशो, व उरकति तस्य सा ॥ २७ ॥
तच्छ्रुत्वा कृपया कल्पो, धावित्वा तं समाकृषत् ।
सोऽद्य तेन द्विजेनाक्तः, सत्यस्थो भवति स्म ॥ २८ ॥
जनापवादभीतेन, प्रपन्ना कल्पकेन सा ।
पश्चादौषधयोगेन, कृता रतिरिवापरा ॥ २९ ॥
विद्वान् कल्पयुतो राजा, सोऽथाहुऽन्यधीयत ।
मन्त्री भवेति सोऽवादीव, सुखः पापं करोत्यदः ॥ ३० ॥
नाहं परिग्रहं कुर्वे, भोजनच्छादने विना ।
दध्मो राजा विना मन्तुं, नास्ती प्रहमुपेक्ष्यति ॥ ३१ ॥
तद्वस्त्ररजको राजा, प्राक्कम्बधुनाऽप्येयत् ।
वस्त्राणि सार्पयिष्यान्त-मिथथा प्ररितोऽप्यदा ॥ ३२ ॥
रक्षनायार्पयामास, वस्त्राणीन्ध्रमहोदय ।
तद्दिने मार्गितस्नानि, हवोऽर्पयिष्यामि सोऽद्यत् ॥ ३३ ॥
एवं वर्णयेय यात, तृतीयेऽद्ये पुनः पुनः ।
मार्गितोऽन्यर्पयिष्ये, दष्टः कल्पोऽयवत्ततः ॥ ३४ ॥
नाहं कल्पोऽस्मि चेत्तानि, रक्षायाम्युज्ज्वा नते ।
अन्येषुः क्षुरिकापाणि-गताऽद्य रजकमियात् ॥ ३५ ॥
ऊर्ध्वेऽधुका-वर्षयास्य, साऽप्येवज्जकोदरम् ।
पादयित्वा तम्पुत्रा-रक्षयिष्यामि कल्पकः ॥ ३६ ॥
तद्वायोच्चै नृपादेशा-आवाहोयोऽस्य कस्तनः ।
कल्पकोऽचित्तयदाहो, यन्मयाऽऽता न मन्त्रिता ॥ ३७ ॥
तद्वाहः कैतवर्धनं, मान्मज्जिष्यं पुरा यद्दि ।
नात्राविष्यत्तदन्तम्, ततो गच्छाम्यहं ह्यस्य ॥ ३८ ॥
मा यासं तद्भेदेराच-स्तद्यधी दाम्मुपात्मिके ।
राजोऽन्यथायं तं स्माह, तन्मयुक्तं विचिन्तितम् ॥ ३९ ॥
सोऽयवद्वयदादेशं, कुर्वे मन्त्री कृतस्ततः ।

तं दृष्ट्वेपमृषं नष्टा, राजका रावकाणिः ॥ ४० ॥
 राज्ये स्वयम्भरः कल्प-आतो जाताऽथ संवत्ति ।
 तेनाथ पुष्वीवाहे, मातृभिक्षया च नृपजा ॥ ४१ ॥
 वत्सानरणशादि, मृगुभीक्षित्येऽस्मिन्नथ ।
 शानापुरासतदासी-मुखाद् हात्वा पुरातनः ॥ ४२ ॥
 मन्त्राभ्यङ्गं हृजो देव, हात्वा त्वां कल्पकः सुततः ।
 राज्येऽग्निवैष्णुकामोऽस्ति, सामग्रीं तादृगीह्वयते ॥ ४३ ॥
 पुष्याः प्रेषिता राक्षा, सामग्रीं तेऽप्यभीक्षयम् ।
 कल्पकः सक्तुद्रुमोऽथ, केपितो नृपुजाऽकटे ॥ ४४ ॥
 वज्रते कीदृशीकूर-सेदिकासम्पत्तेः पटय ।
 कल्पोऽवक्ष स्यात् किमियता, यः कुलोदरपङ्कजः ॥ ४५ ॥
 वैरनिर्यातेन वाऽनं, हृजोऽसोऽस्मिन् सुधीः ।
 तैरुक्तं नो न शक्तिस्त-पऽप्युक्ताया दिवं ययुः ॥ ४६ ॥
 कल्पकं संवत्तं हात्वा, प्रतिपुमिगुप्रासतिः ।
 आययुः पादग्रीपुषं, प्रहीतुं जाह्नवीतटे ॥ ४७ ॥
 दन्वी नन्दः स मन्वी ये-स्त्वाद् द्विषो नाथयुस्ततः ।
 राजोव कोऽपि किं कृपे, मत्तं युष्मांस्त तत्पदः ॥ ४८ ॥
 कल्पपुङ्गवाति राजोव, तदासाऽपि महासतिः ।
 ततो मञ्जिकया कृष्टः, कृष्टाः पित्रश्च कल्पकः ॥ ४९ ॥
 कृतस्मानादिसंस्कारः, प्राकारेऽपि कल्पकः ।
 भीतास्ते कल्पकास्त्वे, मुनेश्वरादिषु केतवः ॥ ५० ॥
 कल्पो हुतेन तान्त्र्य, मिश्रितैः सवितोऽन्तरे ।
 निष्पृष्टार्थे विशिष्टैः, कल्प्ये सन्निधिमहम् ॥ ५१ ॥
 नाथमाकृष्ट तद्भायु-सिद्धान्तः कल्पकोऽप्यभात् ।
 करलेखकज्ञापय, जिज्ञास्योपर्येषयताम् ॥ ५२ ॥
 तिष्ठतिरन्त्यस्तानृषः, कल्पको हस्तसंज्ञया ।
 अथ कर्कः च जिज्ञस्य, दक्षिकुरदस्य किं प्रवेत्त ॥ ५३ ॥
 एवमादौ शैत्यनुक्त्वा, ताव व्यामोहो निवृत्तवान् ।
 विशिष्टास्ते बिलहान्तु, जम्बू स्वस्वगुणान्तिके ॥ ५४ ॥
 अज्ञातकल्पामिमांश्या, भाव्यस्ते प्रलपयसी ।
 तत्प्रपञ्चेन नष्टास्ते, नन्दः प्रोक्तोऽथ मन्त्रिणा ॥ ५५ ॥
 हस्त्यहवाद्यादिजननेषां, पुष्टिं कृत्वा प्रपश्यताम् ।
 पुनर्मन्त्री कृतः कल्पः, कल्पेष्टेरी यिनाशितः ॥ ५६ ॥
 सहादृष्टवस्तन्तया, मन्त्रिता कल्पसन्ततैः ।
 आ० क० ११६ पत्र० । आ० ५० । आ० ५० ।

कप्यकराण-कप्यकराण-ज० भोजनोच्छिष्टपत्राणां भाषणे, वृ०
 ५ उ० (तद्वक्तव्यता तेषां च)

कप्यकाल-कप्यकाल-पुं० प्रसूतकाले, " कप्यकाण्डमुपज्जति "
 सूत्र० १ वृ० १ अ० ।

कप्यकृ-कप्यकृ-पुं० समयपरिभाषया वादके, ज्य० ७ उ० । दि-
 म्भरूपे, न० ज्य० ७ उ० । वृ० ।

कप्यटिप्प-कल्पस्थिति-क० कल्पशास्त्रोक्तसाधुसमाचारे, अ-
 वस्थाने, कल्पस्य मर्यादायाम्, वृ० ६ उ० ।

तिविहा कप्यटिप्प पञ्चता तं जहा सामाज्यकप्यटिप्प द्वेदो-
 वद्वावयियकप्यटिप्प निवृत्तिसमायकप्यटिप्प । अहवा ति-
 विहा कप्यटिप्प पञ्चता तं जहा निवृत्तकप्यटिप्प निवृ-
 कप्यटिप्प येरकप्यटिप्प स्या० १ उ० ।

सङ्क्षेपे च ।

(सूत्रम्) कप्यटिप्प पञ्चता तं जहा सामाज्यसंभवकप्य-
 टिप्प द्वेदोवद्वावयियपुंसं जमकप्यटिप्प निवृत्तिसमायकप्यटिप्प ।
 निवृत्तकप्यटिप्प निवृत्तकप्यटिप्प येरकप्यटिप्प नि वंमि ।
 कप्यटिप्प पञ्चता कल्पे कल्पशास्त्रोक्तसाधुसमाचारे स्थि-
 तिरवस्थानं कल्पस्थितिः । कल्पस्य वा स्थितिर्येवौदा कल्प-
 स्थितिः प्रकृता तीर्थकरणधरेः प्रकृतिता तत्पद्येन्युपन्यासायैः
 सामाधिकसंहतकल्पस्थितिसमो रागादिबोधहितस्तस्या यो
 ज्ञानो ज्ञानादौनां प्रातिस्थिर्यः । सम्य एव सामाधिकं सर्व-
 सावद्यविरहितं तत्प्रधानाः संयताः साधवः तेषां स्थितिः सा-
 मायिकसंयतकल्पस्थितिः । १ तथा पूर्वपर्यायधेयेनोपलब्धानीय-
 मारोपणीयं यत्तच्छेदोपलब्धानीयं व्यक्तितो महाव्रतारोपणमि-
 स्थयैः । तत्प्रधाना ये संयताः । तेषां कल्पस्थितिः द्वेदोवत्प्रधानी-
 यसंयतकल्पस्थितिः २ निर्विश्रामाभाः परिहार्यविद्वत्कल्पे वद-
 मानास्तेषां कल्पस्थितिर्मिर्विश्रामानकल्पस्थितिः ३ निर्विष्टकायि-
 का नाम येः परिहृष्टाऽपि भूयिक्तं तेषां व्युद्धं निर्विष्टमावेषितो वि-
 र्वाङ्मनस्त्रिरात्रपङ्कजः कायो यैस्ते निर्विष्टकायिका इति व्युत्पत्ते-
 स्तेषां कल्पस्थितिः ४ जिना गच्छतिर्नताः साधुविशेषास्तेषां
 कल्पस्थितिः जिनकल्पस्थितिः । ५ स्थविरा आचार्यादयो ग-
 ष्यप्रतिनकास्तेषां कल्पस्थितिः स्थविरकल्पस्थितिः । इतिर-
 ध्वयनपरिसमाप्तिं प्रवीमि । तीर्थकरणधरोपदेशो सङ्क्षेपमपि
 प्रस्तुतशास्त्रोक्तकल्प्याकल्प्यादिषु प्रमाणं न पुनः स्वमनीषिक-
 येति सूत्रसंज्ञेयः ।

समाति विस्तार्य विमजिपुमोप्यकारः कल्पस्थितिपदे परव्या-
 त्रिप्रामासङ्गां परिहरन्माह ।

आहारा इह उाणं, जो चिद्धाति साहिद्विचि ते वुद्धि ।

ववहारपनुषेव, उियरेव तु शिष्टाण उाणं ॥

कल्पस्थितिरिति सूत्रे यत्पदं तत्र कल्प आचार इति कृत्वा
 स्थानं यस्तु तत्र कल्पे तिष्ठति स स्थितेयन्यत्वात् स्थितिः ।
 ततश्चैवं पृथग्भावाभिधेयत्वेन स्थितिस्थानयोः परस्परमन्यत्व-
 मापन्नमिति ते तत्र बुद्धिः स्यात्तुदेव व्यवहारं व्यवहारनयं प्रती-
 त्वैवं स्थितिस्थानयोरन्यत्वम् निश्चयतस्तु निश्चयाभिप्रायेण यै-
 व स्थितिस्तदेव स्थानं मुद्याध्यायेव स्थानं सैव स्थितिः । कथं
 पुनरित्यत आह ।

ठाणस्स होति गमणं, पडिपक्खो तद् गती उिर्ह पणुं ।

एतावता सकिरिए, जेवेज उाणं च गमणं च ॥

सक्रियस्य जीवादिष्वस्य एतावदेव क्रियाद्वयं भवति स्थानं
 वा गमनं वा । तत्र स्थानस्य गमनं प्रतिपक्षो भवति तत्परिज-
 तस्य स्थानाप्रतिवाहः । ततः किमिवाह ।

ठाणस्स होति गमणं, पडिपक्खो तद् गती उिर्ह पणुं ।

ए य गमणं तु गतिमतो, होति पुणो एवमितरं पि ॥

स्थानस्य गमनं प्रतिपक्षो प्रवर्तित न स्थितिः । स्थितिरपि ग-
 तिरप्रतिपक्षो न स्थानमेवं स्थितिस्थानयोरैकत्वम् तथा न च नै-
 व गमनं गतिमतो कल्प्यानुपपन्नं व्यतिरिक्तं भवति । एवमितर-
 दापि स्थानं स्थितमतो कल्प्याद्व्यतिरिक्तं भवत्यम् ।
 इदमेव व्यतिरिक्तकारणेन कथयति ।

जइ गमणं तु गतिमतो, होज पुणो तेण सोण गच्छेज्जा ।

जह गणपातो असाहा, गच्छति वसुधरा कसिणा ॥
यदि गमनं गतिमतः पुराणैः पृथग्भवेत् ततोऽसौ गतिमान्
गच्छेत् । दद्यान्तमाह । यथा गमनादन्वा पुण्यन्ता हस्ता सं-
पूर्णा वसुधरा ग गच्छति हस्तामरणे हेतुप्रभृतिरस्तवययो
गच्छेत्पीति कृपणार्थमेव स्थानेऽपि प्राबन्धी यत एवमतः
स्मितमेतत्

ठागष्टिपद्याणं, गतिगमणां च अत्यतो गति ।
वैजगयाणं पुष्प, जहेव वयणस्त वायो य ॥
स्थानादित्योर्गतिगमयोश्चाप्येतौ नास्ति नानात्वमेकार्थत्वा-
द्यज्जनानात्वं पुनरस्ति । यथैव वचनस्य वाच्य एवपरमर्था-
यो नास्ति भेदः । क्वातः पुनरस्ताः । अथवा नात्र स्थितिरा-
शब्दोऽवस्थानार्थो किं तु प्रयादा वाचकस्तथा वाह ।

अहवा जो एत कप्यो, पलंबादी बहुधा समकसातो ।
छडाणा तस्त डिई, द्विचि मेरिचि एगडा ॥
अथवा यः एव प्रस्तुतशब्दे प्रत्यभ्यादिं बहुधा अनेकविधः
कल्पः समाख्यातस्तस्य च स्वरान्ना पदप्रकारा स्थितिः । स्थि-
तिरिति मयंदेहि वैकालीं वादी । न्योऽपि विनियानुप्रहार्य
स्थितेरैवाधिक्याह ।

पनिडा गावणा ठाणं, ववत्या मंतिनि द्विती ।
अवडाणं अवत्या य, एगडा चिट्टणा च ॥
प्रतिष्ठा स्थापना स्थानं व्यवस्था संस्थितिः स्थितिः अवस्थानं
वाप्यस्था चेन्नान्येकाधिकानि पदानि । तथाहि "चिट्टण" सूई-
स्थानमादिशब्दाश्चिपदनं व्यवस्थानं तानि त्रीण्यपि स्थितिविशेष-
रूपणि मन्वयानि । सा च कल्पस्थितिः षोडा तत्पथा ॥
सामाहयएच्छेदो, णिविसमाणे तहेव निव्विट्टो ।
जिगाकपे थेरेमु य, उव्विट्टकपपिनी होचि ॥

सामाधिक्यसंयतकल्पस्थितिर्द्विदशपरस्परान्वयसंयतकल्पस्थि-
तिर्विभिन्नप्रधानकल्पस्थितिस्तथैव विविदिष्टकल्पस्थितिः जिनक-
ल्पस्थितिः स्थविरकल्पस्थितिश्चेति पट्ठिषा कल्पस्थितिः ।
बु० ६ उ० पत्र० ६१ । स्थान० । पूर्वाधिमसाधूनां पञ्चमहावनरु-
पायां मध्यमसाधूनां महाविदेहसाधूनां च चतुर्थ्यां मलकृपायां
कल्पावस्थितौ, बु० ४ उ० । (कथं शब्दे चैतद्भावितम्)

कप्यट्टिय-कल्पस्थित-पुं० कलेण दशविधे अर्थेऽवस्थादीं स्थिताः
कल्पस्थिताः । पञ्चयामभमप्रतिपक्षे, बु० ४ उ० । पूर्वाधिम-
साधुपु, (यत्कल्पस्थितानामर्थोय कृतमकल्पस्थितानां चार्थाय
कृतं तत्कल्पस्थितानां कल्पने इत्यकल्पस्थि शब्दे उक्तम्) आचा-
र्यपदानुशासके, "आचरिणाण पदानुशासको कल्पोऽनो भ-
सति " नि० चू० १० उ० । स्थविरजानसमानकल्पादित्यव-
स्थितं आशोचान्दानयोऽयं, तदनुसंधि इति अतिचारविषया सुनु-
भवेव न स्यात् धा० २ अधि० पंचा० ।

कपट्टिया-कल्पस्थिता-स्त्री० तरुणस्त्रिया, बु० १ उ० । वा-
शिकायां च व्य० ४ उ० ।

कपट्टी-कल्पस्था-स्त्री० कुलवध्याम्, व्य० ३ उ० । (नहुषान्नो
वेदोपशमो स चउदेव शब्दे जातिवः) बालिकायाम्, उदितरि
च । व्य० ६ उ० ।

कपट्ट-कर्पट-पुं० न० क-कर्मणि-विच्-क-पट-कर्म-लत्तके,
जोर्णयस्त्रयगडे, मलिनवस्त्रे, करस्थः पटः शक० । घर्मादि-

मार्जनार्थं हस्तन्यस्ते वस्त्रखण्डे, कपायरत्ने वस्त्रे च । बाध० ।
वस्त्रमात्रे, व० २ अधि० । प्रव० ।

कर्पट-पुं० कर्पट एव स्वाधेऽण कर्पटः स इवाकारोऽस्यस्य
अच् वा जोर्णयस्त्रयगडे, तादृशवस्तुको कार्थ्याधिनि, त्रि० ।
बाध० । तदाकारयुक्ते जतुनि, हेमच० । बाध० ।

कपट्टिय-कर्पटिक-त्रि० कर्पट-अस्यर्थे उक् । कर्पटवस्तुको
भिष्कुदौ, शब्दरत्न० । बाध० आच० । कर्पटेश्वरानुक्ति का-
र्पटिकः भिक्षाचरे, पुं० बु० १ उ० । "भंडोवहि लगभरवह, उद्-
रि कपट्टियसमर्थो " नि० चू० १६ उ० । "बमद्वस्तस्य पना
कपट्टिओ ओलप्यह" आ० म० छि० । नि० चू०

कपण-कल्पन-न० कृ-भावे ल्युट् छेदने, पाटने, सूच० १ बु०
५ अ० । आच० । कृ-सामर्थ्ये-शिव-भावे ल्युट् । रचना-
याम्, विधाने, आरोपे च । बाध० ।

कपणा-कटपना-स्त्री० कृ-शिव-भावे युच् रचनायाम्, वि-
धाने, आरोहणाय गजसज्जीकरणे, हेमच० । बाध० । समभेद-
प्रकृत्यायाम्, नि० चू० १ उ० । विकल्पे, कृत्यभेदे, "छेयाप-
रिओवप, समहकल्पया विकल्पेहि" श्री० । व्यतिरेकव्याप्तिहा-
नापीतिभ्युत्पन्नभेदे, इति नैयायिकाः अर्थापत्तिरपे प्रमाणान्तरे,
इति मीमांसका वेदान्तिनश्चाहुः ॥

कपणामेच-कल्पनमात्र-न० एवं कल्पय केवला वितता-
र्थप्रतिभासरूपा न पुनस्तत्र प्रतिभासमानोऽप्येवमेव कपायं
केवलयां कल्पनायाम्, ध० १ अधि० ।

कपणजि-कपणीय-व० उच्चारितोपवाजितं, आव० १ उ० ।

जं जं जोगमशीणं, आहारादी तहेव सेहाए ।
एवं तु कपणजिं, अपरिगहणा अकप्यम् ॥
हारे य पलंबादी, सलोमनजाणदि होचि उव्वहीए ।
सेज्जाए दगसाला, अकल्पनहा य जे अजे ॥
केरिसय कपणजिं, फासुयं फासुयं तु केरिमं ।

जीवं जदं ज दृक्, तं पि यं एस एज्जंतु पं० भा० ॥

कपणजेति द्विविह जीवमजावं कपणजिमकपणजिं
तत्थ सज्जीवं कपणजिमकपण्यं च तत्थ सज्जीवमकपण्यं
आहारसंपुरिषु वीसं इत्थंयु हस तपुसंगसु तद्विवर्गीयं क-
पण्यं तत्थ अजीवं आहारोदरिहमा जव वंतसोपगयं उमा-
मुपायका सखासुदे कपण्यं अपरिगहणं न तद्विपरोतमक-
ल्पिकम् पंच० चू० ।

कपण्णी-कल्पनी-स्त्री० कल्पने विद्यते यया सा कल्पनी । श-
स्त्रविशेषे, भावा० १ धु० १ अ० । कलिकाविशेषे, प्रश्न० अथ० १-
अ० "तुरांदि तिलवपारंदि, तुरियादि कपण्णीह य । कपिओ
फाणिया जिओ, उक्को य अणुगमा" उक्त० १ ए अ० ।

कपतक-कल्पत-पुं० ललापं । अनादीं शेषांशोर्द्विवध १३ ।

एह । इति पकारस्य चित्त्वम् प्रा० । देवतकन्दे, स्मृतिनिबन्धन-
ज्जे, वारीरकनायदीनां भातिनीव्याख्यातकपे ग्रन्थे च वाच० ।
कपत्थि-कटपत्थि-स्त्री० कल्पयदेवशोकयोः स्त्रियः । देवीषु,
स्था० ३ उ० । (कल्पस्त्रीणां वक्तव्यता कल्प शब्दे)

कपट्टम-कल्पयुम-पुं० देवतदेवदे, संकल्पविषयफलदायुत्वा-
त्तस्य कल्पद्रुमत्वम् बाध० । मयुरायां तीर्थजिने, "मयुरायां
कल्पद्रुमः" ती० ।

कल्पपक्षि-(ए) कल्पमक्षिपन्-पुं० कल्पप्रहणेन दशाधुन-
स्कन्धकल्पवह्वारा गृहीताः प्रकल्पप्रहणेन निशायकल्पः क-
ल्पश्च प्रकल्पश्च कल्पप्रकल्पश्च तद्व्याप्त्यन्तानि कल्पप्रकल्पिनः ।
दशाकल्पवह्वारादिसुभायधरेषु, “कल्पपक्ष्यां तं सुप्र भालो-
या खातं ते हातं वृत्ता” इयः २० १ ३० ।

कल्पापव-कल्पपाद-पुं० कल्पवृत्ते, पा० १५ विष० ।

कल्पपाल-कल्पपाल-पुं० कल्पं सुराधिपानकल्पं संकल्पं म-
द्याभिज्ञां वा तत्पायिनां पात्रयति । पात्र-अ १ । शाण्डके सु-
राजाय, हेमन्तं । वाच० । अ० ।

कल्पपाद्वृत्-कल्पमृत्ता-न० कल्पजित्पुर्व्वयानगते ग्रन्थाव-
शये, कल्पप्रभृततः पुर्व्वकृतः श्रोमकथातमा आश्रयेण ततः पात्र-
श्रिमात्पायस्वनतः परम् । इनाऽप्यन्वयः सङ्गपान् प्रपातः काभि-
नप्रः । श्रोत्राङ्गयकल्पोऽयं, आजिनप्रमस्त्रिजिः । ती० १ कल्प० ।
कल्पपद्व-कल्पमृत्पाद-पुं० अरन्तराज्याङ्गहारश्रोत्राङ्गजप्रसूति-
विरचितं तीर्थकल्पे, । ती० ४६ कल्प० ।

कल्प-कर्पर-पुं० कृप-अरन्-इत्याजयः । कपाले, वृ० ४ उ० ।
“तमि णत्ते कल्पंर जिकल हिंइइ” आ० म० छि० । कल्पकं-
नं संवृणोति विभे० । आच० । नि० ७० । शीर्षाङ्गस्थान, अ-
मरः । अक्षभेदे, कटाद्यं च मेदि० उरुचरे वृद्धे, अष्टे च । वाच० ।

कल्पकल्प-कल्पवृत्-पुं० मध्याह्न्यातिरिक्तसामान्यकल्पितफ-
लव्याप्त्येन कल्पना कल्पस्तत्राध्याना वृत्तः । मत्ताङ्गादिसमवि-
धकल्पवृत्ताणां समकल्पवृत्तजाता, स्था० उ० ३० । कल्प-
वृत्तमात्रे, ते च द्वा । “मसंगया य १ मिग” २ तुकिर्या ३ वीन ४
जा ५ विरग्या ६ विररसा ७ मणिय्या ८ एणामारा ९ अ-
नियया य १०” प्रव० १७१ छ० (एतेषां व्याख्या मत्ताङ्गादि-
हान्तेषु ओसार्पणीशब्दे संपुर्णे वर्णके उक्ता) इत्यवृद्धे च
स्थः ३ उ० ।

कल्पवर्म-कल्पवृत्-पुं० कांश्चिदनुकल्पस्य न्यामास्तस्यावय-
व, “सहाभून्नन्वत्समन्ता, मन्त्रिता कल्पसन्ततः । अथाऽभून्नवमं
नन्दे, मन्त्रिराद कल्पवृत्तजः” । आ० क० ।

कल्पवर्धिसय-कल्पावर्तसक-पुं० सौधमंशानकल्पप्रधाने वि-
माने, तत्रोपपन्ने देवे च नि० (तद्वत्कल्प्यता कल्पावर्तिसयाशब्दे)
“ सोहम्मंशानकल्पस्तु आण कल्पप्रधानाणि विमानाणि ता-
नि कल्पवर्तिसयाणि” पा० ।

कल्पवर्तिसया-कल्पावर्तसिका-स्त्री० कल्पावर्तसकदेवप्रतिब-
धप्रत्यपकृती, नि० । म० । “ पा० । सोहम्मंशानकल्पस्तु आण
कल्पप्रधानाणि विमानाणि ताणि कल्पवर्तिसयाणि । ते सुया
देवीश्रो जातेण तत्रोविसेलेख उवयस्माओ इदिं च पत्तायो एवं
जासु सविचरं वसिज्जइ तस्रो कल्पावर्तसिकाः प्रोचयन्त
इति । कल्पावर्तसिका नाम कल्पावर्तसकदेवप्रतिबधप्रत्यप-
कृतिः सा च निरवाधिका पुनस्कल्पप्रतद्वितीया वर्गः अनु-
सरोपपातिकदशाङ्गस्य उपाङ्गश्च, जं । रा० ।

अति यं भेते ! समष्टौ भगवत्या जाव संपत्तेर् लवंगाणं
पद्मस्य वगस्य निरवाधिलयाणं अयमद्वे पक्षे दावस्य
यं भेत ! वगस्य कल्पवर्तिसयां समष्टौ जाव काति अ-

उक्थयणा पयसा ! एवं खसु जंबुसमष्टौ जगवत्या जाव
संपत्तेर् कल्पवर्तिसयां दस अज्जयणा पयसा तं जहा पउमे
१ म्हापउमे २ जहे ३ सुजहे ४ पठमजहे ५ पठमसेणे ६
पठमगुम्मे ७ नलिणगुम्मे ८ आनंदे ९ नंदणे १० नि० ।

कल्पव (वृ) वहार-कल्पवह्वार-पुं० कल्पश्च व्यवहाराश्च
कल्पवह्वारौ । कल्पवह्वारोऽप्ययनयोः ।

कल्पवह्वारार्ण, वक्त्राणाविद्धे पक्वस्त्रामि-वृ० १ उ० ।

आधारदसाकल्पा, ववहारो नवमपुण्यणीसंदो ।

चारित्ररक्तण्डा, सुयकस्तुवरि व चित्तां ॥

अंगदमा अह्लाविद्धे, उवासागांण तेण तु विसेसो ।

आधारदसा उ इमो, जेणेत्ये वणिइयायारो ॥

दसकल्पवह्वारा, एगमुत्तमसंपकेइ इच्छंति ।

केइ च दस एकं, कल्पवह्वारवोसं तु ॥

रपणगरभोगीयं, एवमं पुणं तु तस्स नीसंदो ।

परिणीलपग्गिसावो, एते दस कल्पवह्वारा ॥

किं कारणं निज्जडा, चारित्रमारिस रक्खण्डाप ।

खसियस्स तेहिं सोही, कोरति तो होति निरुपहत्तं ॥

स्यकह्वरि उचित्ता, जम्हा तु एवं दासपरियायो ।

स्यकभमहज्जति तु, तो जग्गो हांति सो तेसि ॥

अणुक्का वाच्छेदो, कुम्भा जेरी तिणिच्छपरिच्छा ।

कणे परिमा य तद्दा, दिदंता आदिसुत्तमि ॥

उस्सणिणी सवणाणं, हाणि पाठण आउगवलाणं ।

होहिं तु वग्गभकरा, पुव्वगतम्म पहीणम्मि ॥

खेचस्स य कालस्य य, परिहाणं गहखधारणां च ।

बलविरिणं मेधयण, सद्धा उच्छाहतो च ॥

किं खेचं कासो वा, संकुयती जेण तेण परिहाणी ॥

भएइ न संकुयती, परिहाणी तेसि तु गुणेहिं ।

जणियव्वं दसमाए, गामा होहिंति तमसाणं ॥

सामाएय खेचगुण-हाणी काले वि ऊ हाति ।

मा हाणी समए णं, ता परिहायेते उवइमदीया ॥

दव्वादी पज्जाया, अहोरचं तत्तियं च ॥

दसम अणुजावेणं, साहु जग्गा कुट्टभा खेत्ता ।

काले वि य दुक्कक्का, अग्गिक्कखणं होति कमरायं ॥

दसम अणुजावेण य, परिहाणी होति ओसहवड्ढाणं ।

तेणं मणुअणं पि तु, आउग्गमेहादिपरिहाणी ।

(दारं) सययणं पि य दिहय, ततो यहार्यं । धितिवल्लस जसो

विरियं सारीरबलं, तं पि य परिहानिसचं च ।

हायंति य सद्धाओ, गहरो परियट्ठणे य मणुयाणं ।

उच्छाहो उज्जोगं, अणालमचं च एगडा ।

इय णाउं परिहाणी, अणुग्गहट्टाप एस साहुणं ।

णिज्जहए कपाय, दिट्ठं तेहिं इमंदि तु ।

पगरणे चेडुयुक्कं पा, दह्वि दह्वि होयगारीणं ।
जहं ठ मे वीयभत्तं, एहहदिहं जहसुवपस्स ।
एवं अप्पत्त विय, पुब्बगतं केह मा हु मरिहिंति ।
नो उ इरिज्ज ततो, हेडाओ तारियं तेहिं (दारे) ।
मा य हु वोच्चिजिह्ति, चरणुयुओमां चित्तेण णिज्जुहं ।
वोच्चिहं बहुयम्मी, चरणाज्जावो भविजाहिं ॥
कहं पुण तेष गेहं तु, दिहहं तत्थियो पा तु दित्तो ।
जहं कोइ दुयारो होसु, मुरजिकुसुमो उ कप्पदुयां ॥
पुरिसा केह असत्ता, तं आरोहणकुसुमगहण्डा ।
तेमिं अकुक्कण्डा, कोइ समत्तो समारुक्क ॥
येणुं कुसुमासुदहग-य हेवुणं गेणियं दसे तेसिं ।
तह चोइसपुब्बतरं, आरुदो जहवाहु तु ।
अपुक्कपडा गुमिहं, सुयगुहस्सुपरि च वेवीरा ।
(दारं) तं पुण तो वपसेय, वेव गहितं ए सच्छाए ॥
अहिहं गहिए दोसो, असहगा होंति नाणमार्हणं ।
केवजेरी णीतं, वक्खातं पुब्बसामए ॥
अहवा तिगिज्जओ तु, जाण हियं वा बि ओसहं देजा ।
तेहिं तु ए वा कळं, सिक्खी विवरीयए जवति ॥
पं० जा० ॥

आचारवत्ता अहं तेज भगवता आचारपकप्पा दसाकप्पा-
व्यवहाराय नवमपुब्बनीसंवत्ता निज्जुहा तेनासी पुजार्हः ।
आचारपकप्पनि विधिः । यस्माच्च दसविधो आचारः ज्ञानद-
र्शनचारित्र्यपौषधीयाचारक प्रकल्पन्ते व्याप्यते प्रज्ञाप्यते इत्यर्थः
इत्यतः आचारप्रकल्पः दशाकारव्यवहारानां नवोंक्तं निरुक्तं चा-
रित्र इति । आचारप्रकल्पणं गाहा पञ्चप्रकारं चारियं सा-
मायिकाधम् । अथाव्याप्तपर्यवसानं तस्य रक्षणार्थं रुचि-
रज्जाः परिपन्नमार्थमित्यर्थः सूत्रहृताङ्गस्योपरि व्यवस्थापितः ।
किमर्थं सूत्रहृताङ्गस्योपरि व्यवस्थापितः आदौ च न व्यव-
स्थापितमुच्यते । सुत्रोपदेशादिति यस्माच्चहारस्वरूपं मृतीयोद्-
शकेऽप्युक्तम् । निवर्णपर्यायस्य कल्प्यते आचारप्रकल्प इति । तथा
व्यवहारस्यैव दशमोद्देशके सूत्रमस्ति निवर्णपर्यायस्य कल्प्यते
सूत्रहृताङ्गमुद्देशतदर्थं सूत्रहृताङ्गस्योपरि कृत इति । किं कार-
णं तेन प्रगवता भगवता पुज्याओ माणिओ उच्यते । उस्साणि-
णिसमाणा गाहा उम्मा उस्साणिणीहोसेण परिप्रायति साहूहि
आउयं वत्तं चुट्टीओ य एतन्निमित्तं उवगाहकरा प्रविष्यति पु-
व्वगए परिहीणं । किं च केवस्स य काहस्स य गाहा । के-
स्स ताव उस्साणिणि वेव पडुब्ब परिहाणी गहणधारणं च
तहा वत्तवीरियं वत्तं शाररिं वीरियं वीर्यं व्यवसायो वा तहा
संघवणसत्ता मेधाउयं च केवलोसेण य । परिहायति गाहा ।
अलुक्कं पा वोच्चैए उक्कं च । सिक्खेण ज्ञाप्पमणयुक्कं निः पात्ताइ-
णलुक्कं पा संजाकिरणम्मि गाहा वोच्चैयम्मि पडुब्बाओ मेयपी-
यत्तं रत्ता दिवहं जणवयस्स । कुसुमां इति तथैवियमनाणरुक्कं
गाहा मेरीचंदणकथा ते इच्छति पाण्णिगिणा गाहा तेज प्रग-
वता अलुक्कपिपण मा वोच्चिजिस्संतोति कर्तं उरोहमिष पा-
वं आरुह अप्पना माह्तिताणि कुसुमाणि अयेसिं च दत्ताणि
तवां उवात्तसविहो णियमा इदियिं, नंदियियमसिं प्रहो निरोध

इत्यर्थः । इच्छियनियमो मोहविषयविलस्यपचारनिरोहो वा सो इ-
दियपसेषु वा अर्थेषु रागदोसनिमिहो आण फासिदियं नो इ-
दियं अकुलसममनिरोहो वा कुलसममओ इरनं वा मणसो वा
पगसीमावकरणं कोइस्स उदयनिरोहो वा उदयपसस्स वा
विकलीकरणं आण होमस्स तपसा नियमेन ज्ञानेन च संप्रयुक्-
तः । किं च सम्यग्दोशनचारित्तपेणियमः संघमस्सं सम-
आवेय तत्पुण्यः समासः । ज्ञानदोशनपचारिआत्मक एव वहुः
केवत्तममिहानी केवत्त अमिहमिमां वीतुण्येव भूवाविप-
रिपणितस्य केवत्तममि असत्तप्रत्यये केवत्तममि भवति । केवत्तं
कृत्स्नं प्रतिपुणं समग्रं साधारणमन्ताविषय असत्तप्रत्ययेप्रदेशमती-
तानागतवर्तमानजायायमासकमिति पर्यायाः । समने केवत्तं ज्ञानं
आचममाणचुत्तं जीवाद्यः पदार्थाः प्रमेयममिहानी इत्यर्थः ।
ततस्तेन प्रगवता प्रज्जाहुना पुर्व्वरक्षाकरभूतसमुद्रात्मयजेनाहतः
कृतमित्यर्थः न तु स्वेच्छया तेनासी भुवत्तो आचपीयपदिविहो
आचपीत्यर्थं स्थानाजंवायेति आचिः यस्मादसी भगवता माज्जेव
सत्यमोहनानचारिआत्मके निव्याणमां व्यवदिशतः इयोद्धि-
भिन्न समितिभियुक्कः इत्युक्तः आचिः “ले पुण अण्णो इच्छाए
सुत्तं अर्थं वा करेइ तस्स सुत्ते च इत्तु अर्थे च इत्तु आ-
णाइय विराहणादिहंतो वंदणेजेरी य वासुदेवस्स असिबव्य-
समणे सा कृता कथा पच्छा जहवा न प्यसेमि एव सत्तद्वि-
गणियसुत्तं मोक्षस्स असावकं भवति । वितिया पत्तया उ-
प्यसी वने या होहव बि नेटीन कप्पववहारो पुण पुरिसं व-
रिक्खिज्जण दिज्जति जहा आसुप पुरिसा परिसा । परिप्रायस्स-
वकुलगा गाहा एव सुस्सिस्सविहंति” तत्र वैश्वघनजिह्णुडवा-
हनीमशकमाज्जादयः अनहोः इत्येवमज्जुकादयो वोय्याः ।
तस्मिन्कल्पे किं वर्येते वरणीनं वर्यं गमनीयं दपोनीयमि-
त्यर्थः । उच्यते कल्पे य कपिय वेव गाहा कल्पो नाम नी-
तिर्मयोवा व्यवस्था आचारणमित्यनयोत्तरम् पं० जु० ॥

कप्पविमोखववत्तिया-कप्पविमानोपपत्तिका-खी० कल्पेयु दे-
वलोकासु न तु ज्योतिश्चारे विमानानि देवावासावशिष्याः । आ-
धवा कल्पाश्च सौधमादयो विमानानि च तदुपरि वर्तितैरेवका-
हीनि कल्पविमानि तेषु उपपन्निरुपगतो जन्म यस्याः सकाशात्
सा कल्पविमानोपपत्तिका । केवत्ताराधमोद्देशः, ज्ञानाधाराधना-
याश्च, यथा च भुक्तकवत्तयादीनां भवतीति स्या० ३ उ० (व्या-
ख्या आराहणा शब्देऽस्येति)

कप्पसुत्त-कल्पसूत्र-न० दशाधुतस्कन्धातर्गतेऽष्टमेऽध्यायने, प-
रम्परया केने, चतुर्मासीस्थितसाधवः भयोनिमित्तमानन्वुरो
समासमङ्गं वाचनादुत्सङ्गसमङ्गं पञ्चमिद्विषयैः भवति ।
श्रीकल्पसूत्रं वाचयति कल्प० । अत्र हीरविजयसुरी प्रति प-
रिदत्तविष्णुअविगणिहृतप्रसंगे यथा नवकृष्णः कल्पसूत्रं वाचयते
केचिदधिकरूपे वाच्यते तद्वत्कारणि कल्पनीतिं प्रमे उचरं नव-
कृष्णैः श्रीकल्पसूत्रं वाच्यते परंपराः अन्तर्गतं अर्थः नवकृष्ण-
विधानाकरसङ्गाथाश्च अधिकव्याख्यानेस्तद्वाचनं न तु तथाविधसु-
विहितगुणपरंपरातुसारि अङ्गानुसारि च नाथसीयते इति ।
तथा यदा चतुर्दश्यां कल्पो वाच्यते तदा वष्टतपः कविधेयमि-
ति प्रमे उच्यते । यदा चतुर्दश्यां कल्पो वाच्यते इत्याद्यत्र वष्ट-
तपोधिष्यते दिनमेयत्वं मास्तीति यथाकथं तद्विधीयतामिति को
ऽत्राहः ही० । तद्वं समुपस्थिते पुरुषेणापार्थेनि भङ्गलनिमित्तं

एष्वभिरेव दिवैः कल्पसूत्रं वाचनायं नञ् यथा देवेषु इन्द्रः नारायणं चन्द्रः, न्यायप्रयोगेषु रामः, सुकृषेण कामः, रूपवतीषु रम्मा, वादित्रेषु भस्मा, राज्ञेषु देवायणः, साहसिकेषु रावणः, बुद्धिमत्तुषु अजयः, तीक्ष्णेषु शत्रुजयः, गुणेषु विनयः, धानुष्येषु धनञ्जयः मन्त्रेषु समस्कारस्तकषु सहकारस्तथा सर्वेशाखे शिरोमणि-भावं विभर्ति । यतः 'नाहेतः परमो देवो, न मुक्तः परसंपदम् । न श्रीशत्रुजयास्त्याय, श्रीकल्याण परं भुनक्तु' ॥ १ ॥ तथायं कल्पः साक्षात्कल्पद्रुम एव । तस्य च अनानुपूर्व्या उक्तव्यात् । श्रीवीरचरित्रं बीजम्, श्रीप्राग्बन्धचरित्रमङ्कुरः, श्रीनेमिचरित्रं स्कन्धः, श्रीशृङ्गचरित्रं शाखासमुद्गः, स्थावरावली पुष्पाणि, नामाचारी ज्ञानं, सौरभ्यं फलं श्रीलघुप्रतिः । किं च वाचनामाहारयदाना-न्सवाक्षरभूतेरपि । विधिनाऽऽरभितः कल्पः, शिवदेवऽन्तर्ग-वाक्यम् ॥ १ ॥ परमाविष्ठा जिह्वास्वात्ममिम्, प्रभावणा पृथप-रायणा जे । तिस्रस्यार्यं निरुण्ति कल्पं, अवश्यं गोष्ठम् । ते रतयि ॥ २ ॥ एवं च कल्पमहिमामाकलयं तपःपूजामभाव-नादिधर्मकार्येषु कष्टघनव्ययसाध्येषु आलस्यं न विधेयं सकलसामग्रीसहितस्यैव तस्य बाह्नुतत्फलप्रापकत्वात् । यथा बीजमपि वृष्टिप्राप्तमभूतिसामग्रीसङ्गाधे एव फलनिष्पत्तौ समर्थं नान्यथा एवमयं कल्पोऽपि नास्त्येव । देवगुणपूजाप्रभावनासा-धर्मिकमक्तिप्रमुखसामग्रीसङ्गाधे एव यथोक्तफलहेतुः । अन्यथा 'इहो वि नमुकरो, जिह्वास्वात्ममहस्यं यदुत्पामस ॥ सं-स्मरसागराश्चा, तारेह नरे च नारि च' ॥ इति भुक्त्वा किञ्चित्प्राप्तसाधनं कल्पप्रवर्गेषुऽपि नास्त्येव कल्पः ॥ कल्पसूत्रं केन वृत्तम् । अथ पुरुषविश्वेस्ते बचनविश्वास इति श्रीकल्पसूत्रस्य प्रमाणना वक्तव्या । स च चतुर्दशपूर्वविद्युप्रधान-श्रीभद्रबाहुमन्त्री दशभूतस्कन्धस्य अष्टमाध्ययनतया प्रत्या-ख्यानप्रदादिभिधानात् नक्षत्रपूर्वात् उद्भूतः कल्पसूत्रं रचित-वान् । (कल्पः) तस्मादेतन्महापुरुषप्रणीतवान् सामान्यं गर्भगर्भाय च । यतः 'सत्यवर्जं जे हुङ्ग, वालुआ सस्वेदाहीण-जं उदयं । ततोऽप्येनदुष्टिर्गो, अर्थाश्च सस्य सुखस्त' ॥ १ ॥ 'मुखे जिह्वासहस्रं स्यात्, हृदये केवलं यदि । तथापि कल्प-माहात्म्यं, वर्त्तुं शक्यं न मानवैः' ॥ २ ॥ अथ तस्य श्रीकल्पस्य वाचने ध्वंशं च अधिकारिणो मुखकृत्या साधुसाध्यस्तत्रापि कालतो राश्रीं विहितकालप्रहणदिधिष्वीनां साधुनां वाच-नं ध्वंशं च साध्वीनां निशीथसूत्रार्थोक्तविधिना द्विवाऽपि तथा श्रीवीरनिर्वाणादश्रीत्यधिकनवशतं (६००) वर्षातिक्रमे मतान्तरं च त्रिनवतियुनवशतं (९१३) वर्षातिक्रमे ध्रुवसंप्रपश्य पञ्चभरणस्य समाधिप्राप्त्याधुनामन्दपुरे—सप्तसमस्तं समहोत्सवं श्रीकल्पसूत्रं वाचयितुमारभ्यम् । ततः प्रभृति चतुर्विधोऽपि सङ्घः श्रवणोऽधिकारिवाचने तु विहितयो गातुष्ठानः साधुरेव । अथ अस्मिन् वारिकपर्षणि कल्पश्रवण-वत् । इमावपि पञ्च कथा विप्रदं कार्याणि तद्यथा चैत्य-परिपाटं १. समस्तसाधुवन्दनं २. सांस्वरिकप्रतिक्रमणं ३. वि-प्रः साधर्मिकसमापणम् ४. अयमं तपश्च ५. एवमपि कल्पश्रवण-वह्निस्तदायकत्वमवश्यं कर्तव्यं जिनानुज्ञातयं च इयम् । तत्र अष्टमं तपः उपवासनप्रथमं महाफक्ताकारं रत्नत्रय-वद्वान्यं हास्यत्रयान्मूलं जन्मव्यापवनं कायवाङ्मानसदोषशो-बकं निम्बत्रयाद्यपद्रमापकं निम्बत्रयसपदाभिज्ञापुक्कैरवश्यं क-र्तव्यं नागकेतुवत् । तथा हि चापकात्मा नगरी तत्र विजय-सैनो नाम राजा श्रीकान्ताख्यश्च व्यवहारी । तस्य श्रीसखीमा-

या तथा च बहुप्रार्थित एकः पुत्रः प्रसूतः । स च बाहक आस-क्षं पृथुणापर्वणि कुटुम्बकृतामष्टमवर्तात्माकपुत्रं जतस्सुतिः स्तन्यापोऽपि अष्टमं कृतवान् ततस्तं स्तनयानमकुर्वाणं पृथुवि-मन्त्रात्कुटुम्बमिव स्वात्माभाष्य मातापितरौ अनेकाय उपार्प-ब्यकतुः । कमाक्ष मुञ्जी मातं बालं मृतं हात्वा स्वजना यूयो निक्षिपन्ति स्म । ततश्च विजयसेनो राजा तं पुत्रं तदुत्थेन त-ल्पितरं च मृतं विहाय तद्वनप्रहणाय भुनटाग्रभयाभास । इत-श्च अष्टमतपःप्रजावात्प्रकम्पितासना धरणेनः सकलं तत्सक-पं विहाय नृमिस्यं बाहकममृतचक्रेत्या आश्वास्य विप्रकपं कृ-त्वा धने युद्धनस्ताम्रिवायामास । तत् श्रुत्वा राजाऽपि तत्राग-स्यावाच । भो नृदेव । परम्परगतमिदमस्माकमपुत्रधनप्रहणं कथं निवारयसि । चरणाऽवाहीन् । राजन् । जीवन्त्यस्य पुत्रः ॥ कथं कुत्रास्तीति राजाभिरिगुरुते भूमिस्यं जीवन्तं बाहकं सा-क्षात्कृत्य निधानमिव दर्शयामास । ततः सर्वैरपि सविनयैः स्वा-मिन् । कस्यं कोऽगमिन् पृष्टं स्वाऽवदत् । अहं धरणकोऽन्य-राजः कृताष्टमतपऽप्य मङ्गायनः साहाय्यार्थमागतोऽस्मि । राजादिनिरुक्तः स्वामिन् । जानमानेन अनेन अष्टमतपः कथं कृ-तम् । परगेन्द्र उवाच राजन् । अयं हि पुत्रेनव कश्चिद्विजिपुत्रो बार्हपऽपि मृतमात्रक आसात् । स च अपरमात्रा आयन्त्योऽन्य-माना मित्राय स्वं दुःखं कथयामास सोऽपि त्वया पुत्रं ज-न्मानं तपो न कृतं तेनैवं पराजयं व्रजसे । इत्युपदिष्टा-न् । ततोऽसौ यथाशक्ति तपोनिष्ठ आगामिन्यां पुरुषाणा-मवश्यमष्टमं करिष्यामीति मनसि निश्चित्य गृणकुटीरं सुत्वा-प । तदा च लब्धावसरया विमाना आसन्नप्रवृत्तपक्षादग्नि-कस्तत्र निक्षिप्तसेनं च कुटीरकं ज्वलितं सोऽपि स्मृतः । अ-ष्टमध्यानाच्च अयं श्रीकान्तमहेश्वरमनो जातस्ततोऽनेन पुत्रं जन्वाचिन्तितमष्टमतपः । स्वांसेन कृतं तदसौ मङ्गायनो बहुकुम्भी अस्मिन् प्रये मुक्तिगार्मी यस्याहनीयो जन्वतामपि महान् उपका-राय प्रविष्यतीति उक्त्वा नागराजः स्वहारे तत्करोते निक्षिप्य स्वस्थानं जगाम । ततः स्वजनेः श्रीकान्तस्य भुनक्तारं विहाय तस्य नागकेतुरिति नाम दत्तम् । क्रमाच्च सा बालादपि जितेन्द्रि-यः परमश्रावको बभूव । एकदा च विजयसेनराजेन कश्चिद् ब-चौरोऽपि चौरकञ्चनं हनौ व्यनतो जातः स समप्रनगरविधा-ताय शिलां रचितवत् । राजानं पादमहारेण रुधिरं घमन्तं सिंहा-सनाद्रुमौ पातयामासतदा च नागकेतुः कथमिमं सङ्क्रमासादवि-ध्वंसं जीवन् पश्यामीति बह्ना प्रासादशिल्पेन बाल्य शिलां पा-णिना दधे ततः स व्यनतराऽपि तस्यः शक्तिसमहमानः शिलां संहृत्य नागकेतुं गतवान् तद्वचनेन त्रपासक्यं निरपक्यं कृत-वान् । अन्यदा च स नागकेतुजितेन्द्रः कृत्यं कुर्वन् पुण्यमध्यस्थि-तस्येण द्रष्टोऽपि तथैवाव्ययो भाग्यकादः केचनज्ञानमासादि-तवान् । ततः भास्वदेवताग्नितनुनिषेधकं विहरति स्म । एवं नागकेतुः कथा श्रव्यरपि अष्टमतपसि यतनिष्ठः । इति श्रीनागकेतुकथा । अथ श्रीकल्पसूत्रे त्रीणि वाक्यानि यथा पुरिष्चरिमाणं कथ्या, मेगसं बह्ममाणित्यधिम् ।

इह परिकहिषा जिण-गणहराद्वेषरावलोचरितं ॥ २ ॥

(पुरिष्चरिमाणं) ये श्रीश्रमभरीगजिनयः (कर्णजि) । अथ कटपः आचारः सद्गुणियेषु ना वा परमवश्यं पर्येषणा कर्तव्या । उपरिक्लृणत्वात् कल्पसूत्रं वाचनायं च (मेगमिति) एकः अथमाचारः अपरं च मङ्गलं मङ्गलकारणं जवनि । वरुडमा-ननीपे कस्मा रेषमिथाह । यस्मादिह परिकहिषति (जिणनि)

किञ्च । श्रीहीरसुरिसुगुरोः प्रवरी विनेयौ,
जातौ शुभौ सुरसुरोरेव पुण्यदत्तौ ।
श्रीसोमसोमविजयाभिधवाचकेन्द्रः,
सन्कीर्त्तिकीर्त्तिविजयाभिधवाचकश्च ॥ ८ ॥
सौभाग्यं यस्य भाग्यं कलयितुमलं कः क्षमः सङ्गमस्य,
सो विजयं यत्नैर्न जगति जनमनः कस्य विनीतेन स्म ।
चकाराणं सुखं सुखानि विबुधमखीरं हस्तसिद्धिर्दोषा,
विनारात्नेन भेदं शिथिलयति सदा यस्य पादप्रसादः ॥ ९ ॥
आवाहयान्त्रि यः प्रसिद्धमहिमा वैरञ्जिकप्रामाणीः,
पृष्टः शाब्दिकपङ्क्तिषु प्रतिभेदेज्योः न यस्तार्किकैः ॥
सिद्धान्तोद्दिग्धमन्दरः कलिकलाकौशल्यकान्त्युद्भूतः ।
शाब्दस्वैरुपोपकाररसिकः, संवेगवारानिधिः ॥ १० ॥
विचाररत्नाकरनामधेयः, प्रभोत्तराद्युद्गुह्यशास्त्रवेधः ।
अनेकशास्त्रार्थवशेषश्च, यः सर्वदेवायद्वयमस्तः ॥ ११ ॥
तस्य स्फुरदुत्कृष्टीर्त्तः चकचक्रकीर्त्तिविजयपुण्यस्य ।
विनयविजयो विनयः, सुबोधिकां स्वरचयकल्पे ॥ १२ ॥
(चतुर्थिः कलापकम्) समशोधयस्तथैव,
परिष्ठतसंविन्नसद्भावतत्त्वाः ।
अविमलद्वैवाचकः चरो मुकामणिसमानाः ॥ १३ ॥
त्रिपणानिजितत्रिपणः, सर्वत्र प्रभूतकीर्त्तिकर्तुराः ।
आभाविजयवाचकः कोटीशः शास्त्रवसुकिष्वाः ॥ १४ ॥
(युगम्) रसशशिरसनिधिवर्धे, ज्येष्ठे मासे सनुज्यते पङ्के ।
शुरुषु यन्तोऽयं, सफलो जहो जितोयायाम् ॥ १५ ॥
श्रीरामविजयपरिष्ठतः शिष्यश्रीविजयविबुधसुखानाम् ।
अन्यधनादिव इतुः विहङ्गाऽस्त्यः कुनो विवृतेः ॥ १६ ॥
यावत्काशी मुगाक्षी धरणिधरजरीश्रीनैः पूर्णैर्गर्ज,
वज्रचक्रौघदने निषण्णिरिमहाकुङ्कुमामत्र विभम् ।
जम्बुद्वीपमिधानं हिमगिरिरजतं भङ्गस्थानमेत-
त्तस्य तावन्सुबोधा विबुधपरिविता नन्दताकल्पवृक्षः ॥ कल्पः

कल्पसुय-कल्पश्रुत-न० कल्पनं कल्पः स्थविरादिकल्पः तत्त्व-
निपादकं ध्रुवं कल्पध्रुवम् । उत्कालिकध्रुवमेव, तनुमिदमेव तद्य-
था “सुल्लकल्पसुयं महाकल्पसुयं” । एकमल्पप्रथममप्यर्थं च हि-
तीयं महाप्रथ्यं महार्थं च न० ।
कल्पाकल्प-क (लप्या) कल्पा (लप्ये) ल्य-न० कल्पो विचि-
रवार इत्यर्थः । अकल्पश्चाविधिः । अथवा कल्पो जिनकल्पस्व-
निरकल्पादिकल्पस्तु चरकादिद्विज्ञाः । अथवा कल्पं ब्राह्मक-
ल्पमित्यतः । ततः समाहारद्वन्द्वत्वात्कल्पाकल्पं कल्प्याकल्पं क-
ल्पनीयादकल्पनीयधर्मं, “असंभ्रमकपाणं तु, कल्पाकल्पमि संकि-
यं” कल्प्याकल्पयोः कल्पनीयाकल्पनीयधर्मविषय इत्यर्थः दृश०
५ अ० । कल्पाकल्पप्रतिपादकमध्ययनं कल्पाकल्पम् । उत्कालिक-
ध्रुवविशेषः, न० । पुण्यफलार्थं लपनामिच्छुर्गौ नि वा यनीनां कसेल्ल-
कादिबद्धिर्दत्तं कल्पते न वेति प्रश्नः । अत्रोत्तरं पुण्यफलपदानि
चूर्णीन च कथञ्चानि बिहन्ते न कल्पन्ते इति गच्छप्रवृत्तिः २
अर्थेन० २ उल्ला० २ प्र० ।

कल्पाकल्पविहिंसु-कल्पाकल्पविहिङ्गा-त्रि० कल्पो नीतिर्मर्यादा
विधिः सामानाधिकरण्याः कल्पस्याकल्पस्य च विधिः । कल्पनीया-
ऽकल्पनीयहायकं “अथैवा भगवतो कल्पाकल्पविहिङ्” पं० चू० ।
कल्पाग-कल्पाक-पुं० स्वतन्त्रोऽर्थतत्त्वात् प्राप्ते भिन्नौ, ल्य० ५ उ० ।

विधिः, “कल्पाय ज्ञेया परिपश्यसिरयामो” कल्पाकेन शिरो-
अवधनकल्पनेन नौ० ।

कल्पातीत-कल्पातीत-पुं० कल्पमतीताः अतिक्रान्ताः कल्पाती-
ताः । अथस्तनाधस्तनद्वैवेयकादिनिवासिषु, अहिमन्त्रेषु धर्मा-
निकर्षेषु, यज्ञा० १ पदं । ज० । जिनकल्पस्य चिरकल्पापान्या-
न्यत्र, ज० २५ श० ६ उ० ।

कल्पावत-कल्पयत्-त्रि० देवयति “वज्राचारं कल्पावेज्ज वा
संगवेज्ज वा कल्पावतं” वा । नि० चू० ११ उ० ।

कल्पास-कार्पास-पुं० न० । कृ-उद्भूतं आम् । कार्पासिकवल्क-
लैमुत्पन्नयोर्नौ वृक्षजैरे, अमरः वाच० । कार्पासफलावयवयत् क-
ल्पनीये रोमादौ, “उच्छास्मानि उच्छसिपद्मा आराणगदुराभ-
स्येति तस्स रोमा कल्पाज्जिजा कप्पासो ग्रहावा सप्पाय व कप्पा-
सां पौणावणी तस्स फलं तस्स पम्मा कल्पाज्जिजा कप्पासो
प्रस्यति” नि० चू० ३ उ० ।

कार्पास-त्रि० कार्पासा अवयवः विल्ला० अण् कार्पासीविकारे
सूत्रादौ, वाच० ।

कल्पासत्थे-कार्पासत्थि-पुं० श्रीनिज्यजीवभेदे, जी० १ प्रति० ।

कल्पासिय-कार्पासिक-त्रि० कार्पासेन निवृत्तः उक् कार्पाससूत्र-
निष्पत्ते पट्टादौ, वाच० । कार्पाससूत्रं च न० । अनु० ।

कल्पासी-कार्पासी-स्त्री० कपास-गौरा० कीट-कार्पासकृते,
वाच० । गुच्छावृत्ताकीशङ्खकीर्पास्याद्यः इति तस्या गुच्छ-
भेदत्वम् । आवा० १ भु० १ न० ३ उ० ।

कपिय-क-दिपत-त्रि० कृ-गिञ्-क-व्यवधिधेतु, सूत्र० १ भु० ३
अ० । आवा० । बुद्ध्या व्यवस्थापिते, विपा० १ भु० १ अ० । य-
थास्थानं विन्यसे, जं० ३ वृक्० । कल्प० । “कल्पियद्वाह-
रितसरयं” कल्पितो विन्यसो हारोऽष्टादशसर्पिकोऽष्टहारो न-
वसर्पिकस्त्रिसर्पिकं प्रतीतमेव यस्य स तथा तं० ज्ञा० । एविते,
औ० । स्वर्गिककल्पनाशिरपनिमित्तं, दृश० १ अ० । सजिते,
“देवमहविकल्पियं” देवमत्या स्वर्गिचातुर्येण विविधमनेकप्रका-
रेण कल्पितं सजितम् जं० ३ वृक्० । आराहणार्थं सजितं गजे,
वाच० । त्रिभे, “जैतो पीलणपुरतकपिया” प्रश्न० अघ० १ अ० ॥
काटिपक्-पुं० योग्ये, ल्य० ८ उ० ॥

दुविशो य कपिअओ खलु, द्वे भावे य एण्यन्वो ।
आगम एओ आगमओ, दव्वम्मि य कपिअओ जवे दुविहो ।
आगमतो आणुवउत्तो, एओ आगमतो इमो होइ ।
जाणुगसरिजविण, तव्वतिरित्ते य होति नायव्वो ॥
जाणगमयगसरिं, जविअओ पुण सिक्खिहो जो तु ।
वतिरित्तो एणविधा, तं अजिउट्ठो य बोधव्वो ।
जावो वि होसि दुविहो, आगमे एओ आगमे चव ॥
आगमअओ उवउत्तो, एओ आगमो य पिंदमार्हो ।
गहणम्मि कपिअओ खलु, पव्वावेत्तुं च सेहाणं ॥
जं जं जोगमत्तीणं, आहारादं तवेव सेहाणं ॥ पं० भा० ।
“कपिअओ जाणुगसरिजविणसरीरवेइरित्तो उवात्तसविहो
वसेयव्वो” पं० चू० ॥

सप्रति कल्पिकद्वारा मह ।

सुप्ते अत्ये तनुजय-उच्चद्विचारलेखने ये ।

सिञ्जा वत्ये यार, ओमाहणविहारकूपे य ॥

वर्षिको द्वादशविधस्तत्तथा सुत्रे १ अर्थे २ तदुजयस्मिन् सु-
प्रार्थोजयलक्षण ३ उपस्थापनायां ४ विचारे ५ पात्रेणैषे ६ पि-
ण्डेषु ७ तथा इत्याद्यां ८ वस्त्रे ए पात्रे ९ अथप्रणये ११ विहार-
कूपे च १२ एष प्रतिहारयावाससाधये (सूत्रकल्पिकादीनां
व्याख्याऽन्यत्र सुतकल्पियाह शब्दे) नवरसिंह । जहा "सुते अर्थे
तदुजय-उवहीवियारलक्षणे ये य । सञ्जा वत्ये यार-ओमाहणवि-
हारकूपे य । एष ओहनिष्पन्नैकिकेष्वे पुण्यं बभिया इह तु । उदी-
रणमस्तत्तत् सुतकल्पिओ आवाससमाह जाव सूयकनो जहा व-
वहारस्स इस्सुहस्स अरुणाववाय गरुहायवाय जाव सुसाणु-
गामी परियागं नाऊणं परिणामं च तथा तथा विज्जह सुत्तं अ-
त्थं वि आवाससमाह जाव सूयकनो इत्तमाहपरिणामाण दि-
उजह अत्थो उजयकल्पिओ सुत्तत्त तदुभजोत्तमा उवडावरणक-
प्यो अपत्तं अकवसा गाहा जह आवाससमाह जाव उज्जीव-
णीया तत्सुत्ते । अपि ए उवहुविषे वरगुक् दोहिं वि गुरु तवे-
ण काषेण तवगुरु अतो अठमदसमडुवालसमकागुरु विणह-
कासे इह सुत्ते पहिए अर्थे कहिए उवडावेह वरगुरु कासहं
कासहं सीतकासे वात्सालु वा अह पहिएसुत्ते य अपरिथियो
तामनसहइह पुदविमार्हेण वरगुरु तथहं तववउगुरु तयल-
हं च जजह अणुध्याहये पुरुष गुरुय अणुध्याहये नाम गेहे च-
उर्थे आर्यिणे च कए पाणए पुरिमस्स निम्बिहण एगासणाह
करे तेण गुरुय भवह । अह पहियसुयअग्निगयपरिचिऊण उव-
हाह कि परिहरह न परिहरह उवओहाहिवरसमुक् दोहिं पि ल-
हुतवकाक्षेण अणुध्याहये पुण एव वारसविहं विकल्पिय जहा
वहियाए भणियं ॥

अथ कल्पिकहारमुपसंहरन्नाह ।

एणं दुरालसविहं, जिणोवसई जहोवपसेणं ।
ओ जाणिऊण कप्यं, सइहणपरपणयं कुणइ ॥
सो भवियसुलभवोई, परिचत्तंसारीओ पणकुम्भो ।
अचिरेण उ काक्षेणं, गच्छइं सिकिं थुपकिलेमां ॥
एनमनन्तरादिनां द्वादशविधं सुत्रार्थादिभिर्द्वादशप्रकारं कल्पं
साधुः समाचारे जिनापदिहं सर्वैकैकामित्यनेन स्वमनीषिका-
भ्युदासमाह । यथोपदेशत उपदेशेयपरिणतं हात्वा अवबुध्य
अदानं य एष कल्पः प्रकृतितः स निरुद्धममेव नाप्त्या
जिनोपदिष्टादिति । लक्षणमाचरणं च यथाऽवसरं द्वादश-
विधस्यापि कल्पस्यानुपालनं यः करोति स सिद्धिं गच्छतीति
तदङ्कः । अत्राभूत इत्याह । अभ्यसिद्धिगमनयोग्या न खलु
अभ्यस्यैवैव विधकल्पविषयाणि सत्यम्भानप्रधानाचरणानि
समुपजायन्ते । अस्याऽपि कदाचिदुल्लंघनबोधिकः स्यादित्याह ।
सुलभा सुप्रणा बोधिरुद्धममसिधयस्यासौ सुलभबोधिकः ।
असावधि दीर्घसंसारीत्याह । परीतः परिमितः संसारे य-
स्यासौ परीतसामारिकः । अथपि सुकर्मो संवेदिताह ।
प्रकर्षणं ननु प्रकृतितस्मिन्प्रदेशानुमावर्त्तनीयः कर्म यस्यासौ
ननुकर्मः । एवं विधोऽसावधिरस्यैव लक्षणं जगन्पतस्तेनैव
अवप्रदणैर्नोक्तैः संसारप्रवर्तकैः सिद्धिं मोक्षं गच्छति ।
धुनङ्कशः सन् क्रियन्ते वाप्यन्ते शारीरमानसैः दुःखैः संसा-
रिणः सन्त्वा परमिरिति हेतुः कर्माणि । धुना अपर्णताः हेतुः ये
नामी धुनङ्कशः क्षीणकर्मणि भावः । तदेवं व्याख्यातं कल्पि-
कहारम् वृ० । (१११ पत्र) १ उ० ।

कपियउदाहरण-कल्पितोदाहरण-न० काल्पनिकोदाहरणं,
यथा अयोव्यशिव्यविवेये मुक्किलघनदृष्टान्त उपासः स च
काल्पनिको मुक्किलघनयोः वक्ष्यमाणप्रकारोऽहङ्कारादिनां सं-
भवति तथैवचेतनत्वात् केवलं शिव्यमतिवितानाय तौ क-
ल्पयित्वा दृष्टान्तोपासौ । न० ।

कल्पिमा-कल्पिकी (का)-स्त्री० सकारणे ज्ञानदर्शनादीन्य-
धिहृत्य संयमादियोगेष्वस्तस्मिन्सु प्रतिसेवने, नि० वृ० १
उ० । (अस्या भूतगुणोत्तरगुणविवृतये परिसंवेचनाशब्दं स्प-
ष्टीभविष्यति ।)

कल्पिका- व० व० । सौधर्मादिकल्पगतवक्तव्यतामोचरासु
प्रथमद्विषय, पा० । ताश्च निरयावलिकाधुनस्कन्धगतः प्रथ-
मो वर्गः । अन्तर्दृष्टाङ्गस्थोपाङ्गम् जं० १ वृ० । निरयावलि-
कति चास्या नामान्तरम् ।

पदमस्य णं भंते ! बगस्य उर्वगाणं निरयावलिपार्णं स-
प्रमाणं जगवया जाव संपलेण कइ अज्जमया पन्नता ?
एवं खलु जंमपणेण उर्वगाणं पदमस्य वग्गस्म निरयाव-
लिपार्णं दस अज्जयणा पन्नता तं जहा काले ? सुकाले २
महाकाले ३ काले ४ सुकाले ५ तदा महाकाले ६ वीरकाले
७ बोधये रामकाले ८ तदेव य पिउसणकाले ९ ए नवमे
दसमे महामेणकाले १० ॥

प्रथमवर्गो दशाध्ययनात्मकः प्रकृतः । अध्ययनदशकमेवाह । काले
सुकाले इत्यादीनां मानुषमनस्सिद्धयर्थानां पुत्रार्थां नामानि
यथा काल्या अयमिति कालः कुमारः एवं सुकाल्याः कृष्ण्याः
महाकृष्ण्याः वीरकृष्ण्याः रामकृष्ण्याः महामेनकृष्ण्याः अ-
यमित्येवं धुनकाहं इह काल्या अपत्यमित्याद्यर्थः प्रत्ययेना-
त्प्राप्त काल्यदिशब्देष्वपत्यार्थे यत् प्राप्त्याकाशस्तु काशादिना-
म्ना सिद्धेरेव वाक्यः । काशः १ तदनु सुकालः २ महाकाशः ३
कृष्णः ४ सुकृष्णः ५ महाकृष्णः ६ वीरकृष्णः ७ रामकृष्णः ८
पितृमेनकृष्णः ९ महामेनकृष्णः १० दशम इत्येवं दशाध्ययना
निरयावलिनामात्मकः प्रथमवर्गः, इति । न० ।

कल्पिकाकल्पिय-क (दपा) दप्पाक (दप) दप्प-न० क-
ल्पाकल्पमतिपादकं तत्कालिकभूतविशेषः, पा० । न० ।

कल्पुत्त-कल्पिका-न० कल्पावस्थस्य उद्देश्यस्य संवादकवचनं,
" कल्पुत्तमेवमार्ह अविप्रतिमासु विनिर्गोत्राणं " जी० १ प्रति० ।
कल्पूर-कल्पूर-पुं० स्वनामकथातं स्नेहवृत्तजं, येन त्रयोदशशते-
षु अष्टवत्सार्गिशधिकेषु विक्रमवर्षेषु गतेषु हिन्दुदेशे उपलब्धः
कृतः ती० १७ क० ।

कल्पूर-कल्पूर-पुं० न० कल्पूर-लत्याभावः । घनसारे, वृ० २
अधि० । गन्धजल्यविशेषः, ज्ञा० १७ अ० । आचा० ।

कल्पूपूया-कल्पूपूजा-स्त्री० कल्पूपूजातिथ्यकरणे, "पूजोक्तेपणतः
पङ्का-पवासस्य जनेतकदम् । कल्पूपूजाया चात्र, मासकृत्पणजं
फलम् " ती० १ क० । (चेद्व शब्द पूया वाद्ये चेदाहरणादि
वह्यामि ।)

कप्येक्षण-कल्पयित्वा-अव्य० विशेषधेयन्ते, " कप्येक्षणे पा-
एयक्किस्स " पं० व० ।

कप्पेमाण-कप्पयत्-वि० कुर्वणे, झी० । झ० । सु० । “ अह
म्मेण चेष विंति कप्पेमाणे ” वृत्ति जीविकां कल्पयमानः कुर्वा-
यस्तच्छील इत्यर्थः विपा० १ झ० ३ झ० । दशा० ।

कप्पोचिय-कल्पोचित-पुं० संहतनभुतादिसंपदुपेतत्वेन प्रति-
माकल्पप्रतियोग्यं, पंचा० १ एष विष्णु ॥

कप्पोवग-कटपोवग-पुं० कल्प प्राचारः स चेहेन्द्रसामानिकल्प-
यस्त्रिशादिव्यवहाररूपस्तमुपगताः । सौधर्मशानादिदेवलोका-
निवासिषु वैमानिकदेवेषु, कल्पोत्पन्ना दृश्यन्ति ।

से किं तं वेमाणिया वेमाणिया दुविहा पप्पत्ता तं जहा
कप्पोवग्मा कप्पाइया य से किं तं कप्पोवग्मा कप्पाव-
ग्मा वारसविहा पप्पत्ता तं जहा सोंहम्मा ईसाणा सण-
कुमारा भाहिंदा वंनलोया लंतया महासुका सहस्सारा
आणया पाणया आरणया अन्नुया ते सपासओ दुवि-
हा पप्पत्ता तं जहा पज्जत्ता य अप्पज्जत्ता य से तं
कप्पोवग्मा ॥

(सोंहम्मा ईसाणा इत्यादि) सौधर्मदेवलोकादिवासिनः सौधर्माः
ईशानदेवलोकावासिनः ईशानाः एवं सर्वत्रापि भावनीयम् । तत्र
तान्स्थायित्वापदेशां यथा पञ्चाङ्गदृश्यावासिनः पञ्चाङ्गा इति प्र-
ज्ञा० १ पद (७७ पञ्च०) ॥

कप्पोवपप्पग-कल्पोपपन्नक-पुं० कल्पेषु सौधर्मोद्दिषु उपपन्नाः
कल्पोपपन्नाः चं० पुं० १६ पाठो० । सौधर्मादिदेवलोकात्पुत्रेषु वै-
मानिकदेवेषु, जं० ७ वज्र० । स्था० ।

कप्पल-कट्फल-पुं० कटति आधुन्योत्पन्नस्य कट् किय-कट् फ-
लस्य कट्फल इत्यर्थः कट् पामूयै लुक् ॥ २ । ७७ इति
उत्तुकु प्रा० । कटुरस्तथा अग्र्यस्तथावरककलक कायकल इति
व्याति श्रीपर्णवृक्षे, अमरः ।

कफ-कफ-पुं० केन जलेन फलति फल-रु । शरीरस्थे धातुभेदे,
धाच० । “ कफो गुणार्थैः स्निग्धः प्रमथेद्दी शिरपरिपिञ्जलः ” । त-
स्य कार्यञ्च “ भ्रूतवशीतन्मयगुरुत्वकण्डू-स्नेहोपदेहस्तिमित-
त्वयोपाः । उत्तेज्यते पावनिवक्रियञ्च, कफस्य कर्मणि चक्षति
तज्ज्ञाः ” । १ । स्था० ४ ग० ॥

कव्वेथ-कव्वन्थ-पुं० “ मनुष्याणां सहजेषु, इतेषु हतमूर्खेषु । त-
दावशाककव्वन्था-देकोऽमूर्खो कियन्ते ” इत्युक्तकरणे शि-
रोरहिते कियान्तिहे देहे, अर्था० । अमरः । तद्वदस्य शिरःश-
य्येऽपि बायोः सम्यगुनिस्तरणान्नान्नं धातुना संबन्धसत्त्वा-
त् कियान्नंनव इति बोध्यम् प्रज्ञा० अथ० ३ अ० । मेघे, जले,
राक्षसभेदे, धाच० ।

कज्ज-कज्ज-न० कपाले, घटादिकर्परे, अणु० अन्त० । “ कज-
ज्जसंगणसंविप ” उपा० २ अ० ॥

कम्-कम्-पुं० कम् जावकरणादौ यथायथं चम् मान्तव्यादवृ-
जिः । पादविशेषे पादे, हेमचं० । धाच० । पिं० अहैकमाग्नेज-
प्रज्वलितो श्रीतीर्थकराणां कमाभरणः । कृष्या० ४ अथ्या० ।
गौर्वापर्ये, झ० २६ झ० । वरिपात्वाय अनुकम्, नि० चू० १ उ०
झा० म० प्र० । वृ० वत्त० । आच० विशेष० । “ पुन्याणुपुत्रि न
कमो ” इह कमस्तावन्न द्विविधः पूर्वोत्तुपूर्वी वा पश्चात्तुपूर्वी वा
अनातुपूर्वी किञ्च कर्म एव न भवति असमञ्जसत्वात्, विशेष०
प्रत्ययार्थाय, स्था० ४ ग० । नियमे क वृ० १ उ० ।

कम्-पुं० भाव० ८ । २ । ६ । इति किञ्चित्तत्त्व इत्थं काचित्क-
त्वाच्च प्रा० । “ सोऽनायासः अमो वेह-प्रवृत्तः श्वाससंगतः कम्ः
स इति विशेष इन्द्रियार्थप्रबाधकः ” इत्युक्तकण्ठे अमनेवे वाच्यं
कर्मकटु-कमाएहम्-पुं० न० मयदने मयदः कस्य जलस्थ २२
जाति-हा-कु-अहर्चोदि० । कट्टे, अमरः । वाच० कुण्डिका-
याम्, प्रथम० अथ० ४ अ० । नि० । तापसपानीयायाम्, जं० २
वज्रः । प्लवृक्के, वाच० ।

कम्करण-कम्करण-न० शरीरानित्यस्तुरकालं बाह्यव्यवस्थावि-
रादिकमेणासनेष्वरऽवस्थाविशेषः, सुच० १ झु० १ अ० ।

कम्जोग-कम्जोग-पुं० परिपाटीव्यापारः, “ इमेण कमजोगेण, भ-
त्तपाणं गवसय ” इति० ५ अ० । योगकर्म, पुं० अस्मिन् योगे
एतावत्याचमन्त्राणि इयन्ति निर्विघ्निकानि श्रव्यं वा वंशद्वयः
क्रियन्ते तथा विहृतयः काः कुञ्जयोगे कल्पन्ते न सत्यं प्रम, ५
१ उ० ।

कम्ह-कम्ह-पुं० कम्ह-अन्तः । जे डः ८ । १ । एए । इति उ-
त्थ डः प्रा० । कूयं, स्थियां आतिव्यात् कूयं । वंशे, पुं० शब्द० ।
शब्दकीवृत्ते, पुं० धरा० । धाच० । पार्श्वप्रवृत्तिर्जातं तर्पस्व-
नि, तत्तुचं केथय्य अन्येषुगवाङ्मयः स्वामी एकस्यां दिशि ग-
तः पुण्यादिपुत्रोपकरणसहितानागारं अन्तः मार्गोर्दिशि च पते
क गन्तव्योति कश्चित्प्रवृत्तिः स आह प्रते । कुञ्चित् अस्ति
देशास्त्वयो वृद्धिः सुममातापितृको ब्राह्मणपुत्रः कृष्या लो-
कजीविनः कमजोगमासीत् । स च एकदा राज्ञामराज्यं वीक्ष्य अहो !
पतत् प्रागजन्मतपसः फलमिति विचिन्त्य पञ्चाङ्ग्यादिमहाक-
ष्टानुष्ठायी तपस्वी जातः सोऽयं पुनो बहिरागतोऽस्ति तं पूजि-
तुं लोका गन्तव्योति निगम्य प्रवृत्तौ सति परिवारस्तं प्रदूयैत् ।
तत्र काष्ठान्तर्दष्टमानं महासर्पं ज्ञानेन विहाय कर्णारससमु-
द्धो भगवान्नाह । अहो मूढ ! तपस्वन् ! किं ह्ययं विना हृथा
कष्टं करोति । यतः “ कृपानदीमहातीरे, जलं धर्मास्तृणाकुराः ।
तस्यां शोषमुपेतायां, कियन्न्मन्ति ते विरम् ” । इत्याकथ्ये कृषः
कमठोऽप्येवम् । राजपुत्रा हि गज्याश्चादिक्रीदां कर्तुं जानन्ति
धर्मं तु यथे तपोधना एव जानामस्ततः स्थामिनामि कुण्ठाया
ज्वलत्काष्ठमाकृत्य कुण्डोरण द्विधा कृत्वा च तापस्याकुप्तः सपौं
निष्काशितः । स च जगवन्निपुत्तपुरुषमुत्तमान्स्वकाराद् प्रत्या-
कथानं च निराशय तत्क्षणं विपदा धरणन्दो जातः । अहो हान्मी
इति जनेः स्तूयमानः स्वामी स्वयहं ययौ । कमठोऽपि तपस्त-
त्त्वा मेघकुमारं मेघवर्षी जातः १४४ कटप० । ती० । जहे,
न० “ जहो तु हासि कमठं खण्डो त जो मलो तं कमठं प्रमति ”
नि० चू० ३ उ० । साधुजनप्रसिद्धं पात्रभेदं, “ तुज्जामो कमठ-
गादिषु ” कमदगं नाम करोटगामारं छद्मेण कज्जकारं कमठकं
नाम शुष्कलेपेन सवाहायन्तर्हितकारं स्यकट्टोरकारं साधु-
भाएहम् नि० चू० १ उ० ।

कम्दग-कम्दग-न० चोत्पलपट्टकस्थाने आर्यिकाणां धार्य्यं च-
तुर्दश औचिकापयौ, “ चउहसं कमदगं होति ” वृ० ३ उ० ।
“ कमदगं कट्टगमसं कसमायत्तसंगायत्तित्यं चोत्पलपट्टकस्थे
चोहसमं भवति ” नि० चू० २ उ० । तत्राष्टकमयमेकैकं संय-
तीनां निजोदप्रमाणेन विविच्य वृ० ३ उ० ।

कम्दगयाणं उदर-पप्पायाणं संजहणं विषेयं ।

सइ गहणं पुण तस्स, सइमगदोसा इमा तेसि ॥ ३४ ॥

कमठगमानं स्वकपसंस्थि उद्ग्रहमाणतो निजोद्ग्रहमाणेन संयतीनां विवेचे सदा ग्रहणे पुनस्तस्य कमठकस्य लङ्घुलक-
दोषादित्यस्यवापराधाभासां संयतीनां लग्नग्रहणी अग्र्याया
कुशलपरिणामाभावादिता वाधार्थः । पं० ४० ।
कमठीचूय-कमठीनूत- त्रि० स्थले कमठ इव मन्दगतौ,
व्य० २ उ० ।

कम (न) ण-क्रमण-न० क्रमु पावबिलेपे भावे लुद्ग गतौ,
प्रतिक्रमणं प्रति निवृत्तिक्रमे, प्रवर्तने, आ० व्य० ४ अ० प्रव० ।
आचा० । (पङ्क्तिमण्य शब्दं तथा व्याख्या)
कमणिज्ज-क्रमण० य-त्रि० क्रमणार्थे, औ० ।

कमणिय-क्रमणिका-ली० उपानिह, वृ० ३ उ० । (कमणि-
कयोरपि उवाचइ शब्दे धारण्युलक्ष्य)
कमणिस-क्रमण० मत-त्रि० सोपानत्के, " गच्छिज्ज भूमिगतोऽ
कमणिलो " भूमिगतान् गच्छं करोति अहो अहं सोपानत्को
ब्रजामि वृ० ३ उ० ।

कमजिमु-क्रमजिमु-न० त्रयोदशे सूत्रदोषे, यत्र क्रमो नारा-
च्यते यथा स्वर्गेनरस्त्वन्वाणचक्षुःश्रोत्राणामर्थः स्वर्गोत्तर-
स्यकपराब्द इति वक्तव्यं स्वर्गोत्तराब्दगन्धरसा इति कृत्वा
इत्यादि विशेष० । आ० म० द्वि० । अनु० । यथा वा " धरणीध-
रणीन्द्रपद्मसागराव-गम्भीरनयनमुक्कलसंस्थंयुग्यैजयति "
वृ० १ उ० ।

कमपरण-क्रमपरण-न० पूर्वस्वरूपाकाशप्रदेशादिभ्योऽप्यवधा-
नतः प्राणपरिचारेण, क्रम० ।

कमल-कमल-पुं० कष-इपादि कलच् कमलशब्दः संस्कृतव-
देव प्राकृते प्रा० । शोलः पेशाच्यमा ८ । ४ । ७ इति लस्थाने
हकारविधानात् पेशाच्यमाप्यदिशान्तरं न० प्रा० । हरिखि-
शेपे, " कुल्लापलकमलकमलुस्मीलियं " कुल्लं यिकसितं तच्च
तनुपल्लं च कुल्लापलं कमलां हरिखिशेषः कुल्लापलं च कम-
लश्च कुल्लापलकमलौ तयोः कोमलमकटोरं दलानां नयनयो-
ऽन्वोन्मीलितमुन्मीलनं यत्र प्रमानं तत्तथा " अनु० । कदप० ।
ज्ञा० । विपा० । औ० । दशा० । सूर्यबोधं, ज्ञा० ६ अ० । पञ्च, न०
कदप० । कमलं पद्ममरविन्दं पद्मं सर्वजमिति पर्यायाः
विशेष० । चतुरशीतिकमलाङ्गशतसहस्रं, न० ज्यो० २ पाहु० ।
कालस्य पिशाचैर्द्विष्याप्रमहिष्याः कमलायाः श्वानतरपूर्वमनु-
ष्यमेषे पतिरि, पुं० ज्ञा० २ श्रु० । धूर्ताख्यानकल्पितपातनपुर-
श्चरवज्रसिंहस्य राज्ञः कमलाभाष्यपत्रं पुत्रं, दश० । क्रान्ति-
भयजे, सलिले, ताम्रं, हेम० । सारसपक्षिणं, स्त्रियां ऊँ ।
पाटलवर्णं, तद्वति, त्रि० वाच० । कमलायाः कालाप्रमाहिष्याः
सिंहासनं, न० ज्ञा० २ मु० ।

कमशेग-कमशङ्क-न० चतुरशीतिमहापद्मशतसहस्रं, ज्यो०
२ पाहु० ।

कमलकलाव-कमलकलाप-पुं० कमलसमूहं, कल्प० ।

कमलकलावपरिरामाण-कमलकलापरिराममान-त्रि०-
कमलसमूहेन सर्वेनः पोतमानं, कदप० ।

कमनिलया-कमनिलका-ली० रथनेनस्य रत्नावलीकुकि-
सम्भवायां कुशाम, दश० (तस्याः स्वयंभगादि मदनवृहद शब्दे)
कमनपम-कमनमन-पुं० स्वनामक्यते आचाये, कमनप्र-

भावायेण तीर्थकुशामकर्मभक्तं सत्केन दोषेण विकलं कृतमिति
प्रश्ने । अकस्मात् स्त्रीसंघर्षे जाते सिद्धिभिः प्रभे कृते चतुर्थम-
तस्य प्रशस्तत्विनिरूपणत्रकणप्रमाने तद्विकलीकृतमिति प्रसि-
द्धिः इत्येन० ३ चक्षु० १६४ प्र० ।

कमलपना-कमलपना-ली० काशस्य पिशाचैर्द्विष्याप्रमहि-
ष्याम, स्या० ४ ज्ञा० ज्ञा० (तस्या भवान्तर मगमहिस्ती शब्दे
उक्तम्) ।

कमलवर्णिपय-कमलान्वतंमक-न० काशाप्रमहिष्याः कमलान्व-
ध्याः कमलायां राजधान्याम स्वनामक्यते प्रवर्तने, ज्ञा० २ श्रु० ।

कमलमिरी-कमलमिरी-ली० काशाप्रमहिष्याः कमलाया मातरि
ज्ञा० २ श्रु० ।

कमलमहि-कमलमहि-पुं० कमलनामके अष्टिनि, तं० (यस्य
सुता पक्षिनी-पञ्चमिणी शब्दे कथा) तस्यान्यस्य वा श्वश्रु-
व्यवहारे यथासंभवेन कथा च० २ ।

कमलपना-ली० काशस्य पिशाचैर्द्विष्याप्रमहिष्याम, स्या०
४ ज्ञा० । म० । (भवान्तरमगमहिस्ती शब्दे उक्तम्) धूर्ताख्यान-
कल्पितपातनपुराजयसुसिंहस्य भार्यायाम्, दश० । हृदय्याम,
को० । वरनायाम्, जम्भीरभेदे, जन्मानेदे च तद्वृत्तणस्य वृत्तरजा-
वस्यां द्विधेकम् यथा " द्विगुणनगणसहितः, सगण इह हि वि-
हितः । कर्णपतिमतिविमला, क्षितिपः प्रवति कमला । वसुनिः प्र-
मिता सगणाविहिता, पुनरेकमितं निर्विहतां गुरुकते । यदि सन्
कवयो विमलस्यन्तयो-ऽभिधया कमलमिति तदा कल्पयन्ते " वाच० ।

कमलागर-कमलाकर-पुं० कमलागारकर उत्पत्तिस्थानम् । पद्म-
हृदादौ, कल्प० । जज्ञाशयविशेषे, अनु० । पद्मानां समूहे दे वाच० ।
कमलागरवं (सं) दशोदय-कमलाकरल (प) एकबोधक- पुं०
कमलाकरा " इदं दृश्यं स्तेषु यानि स्वर्गानि नमिनीस्वर्गानि कम-
लवर्णानि तेषां बोधको यः स कमलाकरवत्कर्मबोधकः कमलवर्ण-
विकाशके मृत्युः, " कमलागरसंकेतबोधक इत्युच्यते " न०
१ श० १ उ० । कदप० । दशा० । ज्ञा० ।

कमलापीड (मेला)-कमलापीड (मेला)-पुं० जरतचक्रवर्तिसना-
पतिसत्के शम्बरजे, जं० ३ चक्र० । (तस्य वर्णको भरह शब्दं
आपातकिरातविजयविधिकारं वक्ष्यते) ।

कमलामेला-कमलामेला-ली० वर्णद्वयवृत्तिपञ्चमजज्ञागरव-
न्दनार्थायाम्, विशेष० । आ० म० प्र० । आ० क० । आच० (त-
स्या वज्रादः अनुश्रेण शब्दं उदाहृतः) ।

कमलामण-कमलामन-पुं० कमलमासने यस्य । चतुरानने प्र-
हाणि, वाच० । " पुर्वि किं नारदरिषिणा कमलासखो दु-
हो ती० १२ क० ।

कमलजल-कमलजल-त्रि० कमलपरिमरिते, " सरं वा क-
मलजलं " व्य० ४ उ० ।

कमलोज्ज्वलापवर्षोदया-कमलपञ्चविष्टिमानवन्धोदया-ली०
क्रमेण पूर्वक्रमः पञ्चादृश्य इत्येवं रूपेण व्यक्थिष्यमानौ बन्धा-
दवौ यासां ताः कमलपञ्चविष्टिमानवन्धोदयाः । क्रमेणकृतभेदे,
पं० सं० । (ताश्च वदन्तीतयः क्रमः शब्दे वक्ष्यन्ते) ।

कमसो-क्रमशस्-अ० कारकायुक्तः क्रमात् वीर्यप्रायां शस्
क्रमं क्रमं क्रमेण क्रमेणलाहिकेऽप्ये, वाच० । पं० सं० ।
कमेलगाग-कमेलगागम-पुं० वच्छ्रमन्नेन, राजां निष्काशयतः

कमेलकागमन्यायः । यथा कश्चित् केशाद्वान् निष्काशयति तत्र कथञ्चिच्चगुराव्यां निष्काशितायामपि वृष्ट्वा आपतितः अस्य विषयो यथा जिनाचैनमभक्ष्यानास्य महाविहीधप्रामाण्यस्याऽन्युपगमनार्थकारं तत्स्विकारान्तमभक्ष्यसत्त्वस्तत्र जिनप्रतिमाचनस्य तस्मानुज्ञानात्, प्रति० ॥

कम्म-कृप-पु-कपि चक्षणे घञ् मकारस्यानुस्वारः तस्य । घञे-उन्वा० वा ८ । १ । ३० इति मः । प्रा० । शास्त्रविचक्षणे, वेपथी, वाच० ।

कम्मज्ज (म्ही)र-कर्मरी-पुं० कलश० ईरन्-मुद् च आत्कर्मरीरं ७ । १ । १०० । इति आत्वम् । कर्मरीरं स्त्री वा ८ । २ । ६० इति कर्मरी-रशब्दे संयुक्तस्य स्त्री वा प्रथमि कम्मरारो कम्मरारो । देशभेदे, प्रा० । ततो प्रवादी कलश० अण् कर्मरारो तद्देशभवे, वि० क-र्मरारोऽनित्तजोऽस्य तत्कालशाला० अण् पित्रादिकमेण तद्देशवा-सिनि, वि० स्त्रियामुनयत्र ऊपि तस्य राजन्यापि तथा बहुषु तु तस्य सुक् कर्मरारो स्त्रियां प्रगादित्वाण् सुक् वाच० ॥

कम्म-कु-धा० कुरेण केशकल्पने, कुर कम्मः ७ । ४ । ७२ । कुरविषयस्य कृतो कम्म इत्यादेशो वा अयति 'कम्मइ' कुरं क-रानि इत्यर्थः प्रा० ॥

कर्मन्-न० कियते निर्वर्तते यत्कर्म घटप्रभृतिकृष्णे कार्ये, विद्वा० । भाय मनिन् क्रियायाम्, स्या० ४ डा० उ० । अवा० विद्वा० । योनां न्यायारः कर्म क्रियत्यनयोन्तरं विद्वा० । सूत्र० । अमणादिक्रियायाम्, स्या० १ डा० । उ० । प्रवा० । उ० । दशा० । अवा० । प्रभ० । संयमानुष्ठानकृपायां क्रियायाम्, सूत्र० १ प्रभ० १ अ० । अनुष्ठाने, आवा० १ प्रभ० १ अ० । १ डा० । सूत्र० । सावध-नुष्ठाने, सूत्र० १ प्रभ० २ अ० ।

(१) कर्मणस्त्रिविधं तेषां स्वरूपनिरूपणम् ।
(२) कर्मशिल्पोभेदः ।
(३) नैयायिकवैयाकरणयोः कर्मप्रवर्धननिरूपणम् ।
(४) नामादितः कर्मनिरूपकस्या तत्प्रसङ्गात्तं शब्दादित आधाकर्मस्वरूपनिरूपणम् ।

(५) कर्मस्वरूपनिरूपणम् ।
(६) पुण्यपापात्मकस्य कर्मणः सिद्धिः ।
(७) अकर्मवर्तिनो नास्तिकस्य मतनिराकरणम् ।
(८) कर्मणो मूलैवं तत्राद्यपरिहारी च ।
(९) जगद्विधेयं पुनरपि कर्मसिद्धिनिरूपणम् ।
(१०) जीवकर्मणोः संबन्धः ।
(११) कर्मणोरनादित्वम् ।

(१२) जगद्विधेयं कर्मण्य एव हेतुत्वं नेश्वरादीनाम् ।
(१३) स्वभाववादिनिराकरणम् ।
(१४) कर्मणः पुण्यपापयोरनात्मकत्वविचारः ।
(१५) पुण्यपापयोः पृथग्व्यवहारः ।
(१६) कर्मणश्चतुर्विधत्वम् ।

(१७) कर्मणि बह्वस्तृष्ट्यादिगोष्ठमाहिलनिष्ठवमननिरूपणम् ।
(१८) कर्मविषयशास्त्रात्तरयमतं निरूप्य पुनरपि पूर्वोक्तचतुर्विधप्रथमव्य प्रतिपादितम् ।

(१९) मूलप्रकृत्युत्तरप्रकृत्यादिन द्वैविध्यं निरूप्य नामादितः आद्यविधयम् ।

(२०) कर्मणः प्रधाऽप्रवृत्तधर्मनिरूपणम् ।

(२१) प्रधाप्रवृत्तधर्मिनीनां भङ्गकास्तयोऽसत्तानिरूपणं च ।

(२२) कर्मणः सर्वधातिदेशघातिप्रकृतिहानिरूपणम् ।

(२३) तत्रविषयादिप्रकृतिप्रतिपादनम् ।

(२४) प्रकृतीनां पञ्चोदयतत्त्वः ।

(२५) ज्ञानवरणद्वयीनावरणमोहनीयादीः प्रकृतीर्यस्तिरतो द्वै-
षव्य स्थित्यादिरूपणम् ।

(२६) सम्यक्त्ववेदनं यमिध्यात्ववेदनं यत्कथादिवेदनं । यादीनां
आपादकं पुच्छां निरूप्य नामादिपृच्छाकथाप्रतिपाद-
नम् ।

(२७) तीर्थकराहारकक्षिकयोः मतान्तरेण स्थितिनिरूपणम् ।

(२८) ज्ञानावरणयादिकर्मणोऽध्ययस्थितिष्वधः कस्मिन्
स्वामिनि ह्यन्येने इत्यादिविस्तनम् ।

(२९) अविरतसम्यक्त्ववेदनां स्थितिविस्तननिरूपणम् ।

(३०) ज्ञानावरणविषय कर्मणः अवधिमागपरिच्छेदनिरूपणम् ।

(३१) मूलप्रकृतीनां बन्धं प्रतीक्ष्य सत्कारं प्रकृतिस्थानानि प्रव-
न्तीति निरूपणम् ।

(३२) कर्मणो बन्धं कर्मप्रकृतिष्वधिविचारः ।

(३३) किं कर्म वेदयेत काः कर्मप्रकृतीर्योऽन्तातीति उदयेन सह
सम्बन्धस्य विस्तनम् ।

(३४) उत्तरप्रकृतिषु श्रेयसादिविस्तनम् ।

(३५) क्रियावर्धनः कर्मविचिताः प्रवृत्ता इति प्रदर्श्य तन्मत-
वृत्तयश्च निरूपितम् ।

(३६) सोपकर्मनिरूपककर्मस्यैकविधे उदाहरणम् ।

(३७) कर्मकृत्यविचारं प्रतिपाद्य सम्यग्ज्ञानकर्मकृत्यनि-
वेष्टनम् ।

(१) कर्मणस्त्रिविधं तत्स्वरूपनिरूपणम् ।

विषयात्मऽनुबन्धैस्तु, विधा शुक्तं यथोत्तरम् ।

प्रधानं कर्म तत्रार्थं, मुक्त्यर्थपतनाद्यपि ॥ २१ ॥

विषयेण गोचरात्मना स्वकृपणानुबन्धेन तत्परानुबन्धितकृ-
णेन शुक्तं विधा त्रिविधं कर्मोत्पन्नं यथोत्तरं प्रधानं यद्यत उ-
त्तरं तत्तद्वैकृत्या प्रधानमित्यर्थः । तत्राद्यं विषयशुक्तं कर्म मु-
क्त्यर्थं मोक्षो ममतो ज्ञयादितीच्छया अनितं पतनाद्यपि भृगु-
पाताद्यपि आदिना शस्त्रपाटनघृष्टपृष्ठापणादिषु पातोपायः परि-
गृह्यते । किं पुनः शेषं स्वादिसकृदपि शिष्टार्थः ।

स्वरूपतोऽपि साध्व-मादेशाशयोलेशतः ।

श्रममेतत् द्वितीयं तु, शोकदृष्ट्या यमादिकम् ॥ २२ ॥

स्वरूपत आत्मना साध्वमपि पापबहुलमपि आदेशाद्यस्ये-
पादयमुक्तिमावस्य देशतः सुदृग्ममात्रलक्षणान्धं शोभनमे-
तत् । यदाह वेदतदनुपादयेयदेशाभावाच्चुनं मतं द्वितीयं तु स्वर-
ूपशुक्तं तु शोकदृष्ट्या स्थूलव्यवहारिणां शोकस्य मतेन यमा-
दिकं यमनियमादिरूपं यथा जीवादिस्तत्त्वमजानानां पूर्णानां
प्रथमगुणस्थानवर्तिनाम् ।

तृतीयं शास्त्रदृष्ट्याद-स्त्वमेवेवेदान्तगुम् ।

दोषहानिस्तनोऽज्ञाना, नाद्या जन्मोचितं परे ॥ २३ ॥

शास्त्रदृष्ट्या कथायादिविकारनिराधकपथा तत्त्वसंवेदान्तानं
जीवादिस्तत्त्वसम्यक्परिज्ञानागतमदोऽयमाद्येध तृतीयमनुब-
न्धशुक्तं कम आद्याविषयशुक्तानुष्ठानात्तमोऽज्ञानाऽऽमघातादिनिब-
न्धनाज्ञानावबुध्यते दोषहानिर्मोक्षमभावाच्चुनं मतं अर्थात् ।
यत आह "आद्यश्च दोषविनाश-स्तमोऽभावाद्दोषयोगतः" इति परे पुन-
राचार्योऽप्रवृत्तः । अचितं दोषविनाशानुद्गृह्यादिकुलादिशु-

जनुकं जन्म ततो भवति । एकान्तनिरवधे भोके स्वरूपतोऽशी-
षसाधयस्य कर्मणस्तस्याहेतुत्वेऽपि मुक्तीच्छायाः कथंचित्सा-
क्येण तत्तेनुत्वात् तद्भारतया प्रकृतोपयोगादिति शम्भीशामा-
शयः । तस्याह "नृयोयजन्मसन्धानमप्येकं प्रवक्तव्यं । मुक्तावि-
कृतिरपि यत् स्थाप्या, तमः कृत्यकरी मता" । तस्याः समन्तम-
रुत्वा-दभिधानमस्ति यद् " इति ।

मुक्तीच्छापि सतां श्लाघ्या, न मुक्तिस्तरं त्वदः ।

द्वितीयास्ताऽनुवृत्तिश्च, सा स्याद्दूरचूर्णवत् ॥१४॥

उक्ताशयमेवाह "मुक्तीच्छापि" द्वितीयास्तत्त्वकपशुलानुष्ठानात्
सा तु वृत्तिश्चोत्तराभ्यनुवृत्तिमती च सा होषहानिः स्याहर्-
चूर्णवन्मग्नकृत्कोदयत् । निरनुवृत्तिदोषविगमे हि गुरुलाघ-
वचित्ताहदप्रवृत्त्यादिकं हेतुस्तदुभयावाचकाश्च सातुल्य एव
होषहानि इति ज्ञावः । तदुक्तम् "द्वितीयादोषविगमो, नन्वेका-
न्तानुवन्धवान् । गुरुलाघवचित्तादि, न यत्तत्र नियोगतः" ।

पुराजन्मद्विषयं त-सिद्धिविक्रमदः स्मृतम् ।

तृतीयास्ताऽनुवन्धया सा, गुरुलाघवचित्तया ॥१५॥

तस्मात्सातुवृत्तिदोषविगमाद्दोष द्वितीयमनुष्ठानं निर्विषयं
विषयकरीदितं पुराजन्मप्रत्ययं कुत्सितराजाधिपुतिनगरमाकार-
मुल्यं तत्र लुपताकोपद्वयैवात्राज्ञानदोषोपादयस्य दुर्नि-
वारत्वादिति भावः । तृतीयादनुवन्धकपशुलानुष्ठानात्सा होषहानिः
सानुवन्धया उक्तोत्तरदोषोपादयमावहादपि एव होषानुवृत्तिमती ।
तदुक्तं "तृतीयादोषविगमः, सामुन्धो नियोगतः" । गुरुला-
घवचित्तेत्यनुपलक्षणमेवाहदप्रवृत्त्यादिः ।

युद्धाथनृपिकाकल्प-मतस्तद् कैश्चिदुच्यते ।

तद्वद्वत्तद्वदेन, मतमस्माकमप्यदः ॥१६॥

अतः सामुन्धदोषहानिस्तस्याधुनानुवन्धोर्न कैश्चिद्यो-
न्तरीयेरुद्धस्याधुनिका हदपीठवन्धया तत्कल्पं तत्तुल्यमुद्-
ग्रकलहवनेनोत्तरकलहवाचिनेन तस्याह पतनुकमस्माकमपि मत-
यः । यथा हि युद्धाथनृपिकाप्रारम्भदाब्दी नोपरितनयुद्धं नङ्गफलं
संपद्यति किं तु तदनुवन्धप्रधानमेवं तत्तत्संबन्धानुगमनमुत्तानमु-
त्तरात्तरदोषविगमावहमेव जयति न तु कदाचनान्यवन्धयाकप-
सिति ह्य ० १३ ह्य ० । "कर्मोद्ग्रहकल्पं, योगिनस्त्विधमतिरे-
यम्" शुनफलदं कर्मयोगादिवृत्त्यं, अधुनफलदं ब्रह्मत्यादि, कृ-
ष्णमुद्रयं संकीर्णं, शुक्लकल्पं तत्र शुक्लं हानपःस्वाध्यायादि-
भनां पुरुषाणां, ह्यनं नारकिणां, शुक्लकल्पं, मनुष्याणां, योगिनां तु
विश्वकर्मणि । ह्य ० १६ ह्य ० । जीवन्मुक्ती, ह्य ० १ अ ० । जी-
वन्मुक्तेर आरम्भे, पंचा ० १ विष ० । "कस्मापि तणहारमादीनां"
आ ० १ अ ० । महारम्भाहर्दसंपत्ते, ह्य ० १ ज ० । अ-
नाचार्यकं कृत्यादी, ह्य ० ५ टा ० । पि ० । कपय ० । आ ० १ अ ० ।

(२) अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पमथवा कार्वाकिकं
शिल्पं कार्वाकिकं वा कर्म शिल्पे तु नियम्यापारः अ ० १ श
ह्य ० ५ टा ० । सर्वकारिकं कर्म तं ० । तत्र कर्म सिद्धादिव्या-
चिख्यासया कर्मोद्विस्वरूपं प्रथमतः प्रतिपाद्यति ।

कम्म जमयापरिओ-वदेसं सियमनहाजिहिये ।

किमिवापिजाईयं, पयलोहाइजेयं वा ॥

हृद यत् अनाचार्यायेष्टाजं सातिशयमन्यस्यसाधारणं कर्म त-
त्कर्महं परिशुद्धेन । यत् पुनः कम्म सातिशयमाचार्यायेष्टाजं अ-
न्यनिबद्धं वा तत् शिल्पमथ । तत्र कृपिवाणिज्यादि आदिश-

यत् प्रारब्धाहनाविपरिग्रहः । कम्म घटकारलोहकारादिभेदं
प्रावयधानोऽयं निर्देशो घटकारस्वलोहकारत्वादिभेदं कम्म पुनः ।
च शब्दः पुनः शास्त्राद्यः शिल्पमिति । आ ० १ अ ० । अनाचार्यकं कर्म
साचार्यकं शिल्पमथि वा कार्वाकिकं कर्मनियमन्यस्वमानं
शिल्पमिति कर्मशिल्पयोर्भेदः प्रथमं जगता ऋषभस्यामिना
सर्वाणि कृत्यादीनि कर्माणि हेतुतामि आ ० २ अ ० ।

(३) व्यायमतलिङ्गे पदायनेने, तच्च पञ्चविधम् ।

" एता कम्मं तथं च पंचविहं उक्त्तचणमपञ्चवणपसारणा-
कुञ्चणमगमं" कर्म पञ्चविधं तद्यथा उक्तेषुपमवक्तेषुपमाकुञ्चनं
प्रसारणं गमनमिति । आ ० २ अ ० । आ ० १ अ ० । विहो ० ।
क्रियते कर्म निबन्धनं इति कर्म । क्रियायाम्, यथा कुर्मं प्रति
कर्तुं व्यापारः । विहो ० । कर्तुं । स्तिततमं कर्म इति परिभाषितं
कारकभेदे विहो ० । यथा कुर्मकारः कर्तुं । स्तिततमया क्रि-
माणः कुर्मः कर्म ० । अष्ट ० १ अ ० । "कर्मनिबन्धो षट् एव
क्रियमाणक्रियया व्याप्यमान इति" आ ० १ अ ० । हस्तक-
मेणि, सुत्र ० १ अ ० ए ० ।

(४) नामादितः कर्मनिक्षेपादि ।

नामं त्वणाकम्मं, दन्वकम्मं च जावकम्मं च ।

दन्वस्मि तिरुदमिता, अधिकारो भावकम्मेणं ॥

नामकं स्थापनाकर्म दन्वकर्म भावकर्म चेति सत्तुर्वा कर्मणे
निक्षेपः । अत्र नामस्थानं कृते दन्वकर्मशरीरजन्मशरीरव्याति-
रिक्तं तु नृणं वा दक्षिणानां कर्षणं वा उपजगत्तमिदं तेषु कुर्म-
कारयकारादिगमनमपि दन्वकर्म मन्तव्यम् । यद्वा व्यातिरिक्तं द-
न्वकर्म द्विधा कर्मदन्वं नोकर्मदन्वं वा कर्मदन्वं ज्ञानावरणा-
दि कर्मपर्यायमापन्नः कर्मवर्गणापुत्रज्ञा । यद्वा ज्ञानावरणादि-
कर्मवर्गः न तावदुद्भवमागच्छति तर्कमदन्वत् नोकर्मदन्वमा-
कुञ्चनप्रसारणोत्प्रेक्षावक्तेषुपमगमनेनादाप्यञ्चया । प्रावतो द्वि-
धा । अगमनतो नोआगमनश्च आगमनः कर्मपदार्थज्ञानं उप-
युक्तं नोआगमनतोऽर्थावेषं ज्ञानावरणादिकर्मणासुदयः वृ ० ४
अ ० । ६३४ पत्र ० । नि ० १ अ ० । आचार्यकमित्युक्ते ।

नापहवणाकम्मं, दन्वकम्मं पओगकम्मं च ।

समुयाणइरियावहियं, आहाकम्मं तवाकम्मं ॥ १७ ॥

विदकम्मजावकम्मं, दसविहकम्मं समासञ्चो होइ ।

अह्विद्वेण उ कम्मेण, इत्थं होइ अह्विआरो ॥ १८ ॥

नामकर्म कर्मधेयुत्थमजिधानमात्रं स्थापनाकम्मं पुस्तकप-
त्रादी कर्मवर्णनानां सद्भाषासद्भावकृता स्थापना । दन्वकर्म-
व्यातिरिक्तं द्विधा दन्वकर्म नोदन्वकर्म च । तत्र तत्र दन्वकर्म-
कर्मवर्णनान्तःपातिनः पुत्रज्ञाः कर्मयोग्या कर्मयमाना बद्धाश्च नृ-
धोदीरणा इति । नोदन्वकर्म कृषिबलादिकम्म । अथ कर्म-
वर्णनान्तःपातिनः पुत्रज्ञाः दन्वकर्मस्यवाचिकाः पुनस्ता वर्गेणा
इति संकीर्तने (आचा ०) (प्रयोगकर्मसमुद्धानकर्मवर्णनां स्व-
स्वस्थाने दृष्ट्या) तत्र प्रयोगकर्मणकरूपतया यदीनानां कर्म-
वर्णनानां सम्मग्नं मुक्षेत्तत्प्रकृतिस्थित्यनुप्रावप्रदेशश्चभेदनाम-
र्यादया देशसर्वोपधातिक्रिया तथा सृष्टनिषेधकमिवावितावस्था-
या च स्वीकरणं समुदायः तत्रैव कम्म समुद्धानकर्म तत्र मुक्षप्रकृति-
बन्धो ज्ञानावरणायादिहस्तप्रकृतिवन्धस्तद्व्यतिरेक उत्तरप्रकृतिवन्धो
ज्ञानावरणायां पञ्चया प्रतिभुनावरणमनःपर्यायकेशलावरणजेदा-
त् आचा ० १ अ ० १ अ ० । (१) इयापिथकम्मं इरियावहिय

शब्दे) अमुना आधाकर्मं यदाभाव निमित्तत्वेनाभित्वं पूर्वी-
कर्मप्रकारमपि कर्मं बध्यते । तद्वाऽऽधाकर्मति । तच्च शब्दस्य-
शोरस्वपञ्चादिकर्मिति तथा हि । शब्दादिवामुणविवक्षा-
भिव्यक्त्याद् सुखमित्युक्तोद्देशोपहतचेताः परमार्थसुखमयेष्वपि
सुखाध्यागोपं विदधानि तदुक्तम् । “दुःखान्तिकेषु विषयेषु सु-
खाभिसामः, सौख्यात्मकेषु नियमाविषु तुःखशुचिः । उक्तौषेव-
र्णेष्वपि कुर्यान्वयः, साक्यमन्ति विपरिप्रतिलोपयोगात् ” ए-
तदुक्तं भवति । कर्मनिमित्तजुता मनोहेतराद्युक्त्य एवाधाक-
र्मैत्युच्यन्ते इति । तपःकर्मं तस्यैवाध्यागप्रकारस्य कर्मणो बद्ध-
स्तृप्तिप्रसन्निकाचितावस्थस्यैवापि निजैराहेतुजुतं शास्त्रान्यतर-
भेदेन ब्रह्मप्रकारैः तपःकर्मोच्यते । कृतिकर्मं तस्यैव कर्म-
णोपपन्नकारकमर्हत्सिद्धाचार्योपाध्यायविषये अवनामादिक्रममि-
ति ज्ञातः कर्मं पुनरुत्पाद्यतुल्यं यद्योदयेनोद्दिष्टाकारणकरणं चांश-
योः पुनराः प्रवृत्तिविषयकं तस्यैव पुनराजिषेयतुलायं बद्धो-
त्पाद्यकर्मशब्देनोच्यते इति । तद्वत्प्रमादनिमित्तं यत् प्रव्याधा-
कर्मोक्तमिदं तु समुदायकर्मोपात्तेनाधिव्ययकर्मणाधिकार इति ॥
गाथासकलेन दर्शयति । “अद्यविद्वेन उ कर्मणेन, एव्य होरेऽ-
हिरंतेरिति” गाथार्थः कल्पमिति गाथाव्ययपरमार्थः । कर्मनिष्के-
प उक्तः । आत्मा १, ध्रुव २, अणु १, उ ० ।

(५) अथ कर्मशब्दं श्रुत्याव्यवाह ।

कीरऽ निपण देउडि, जेण नो भंत । असइ कर्मजि ॥
क्रियते विप्रियते अजन्मचूर्णपूणेसमुद्रकविस्तरपुद्गलमिचि-
ते होके क्षीरान्तरन्यायेन वक्ष्यतेः पिण्डवत् कर्मवर्गेणा ज्य-
मात्यसंबन्धेन कालेन तत्तत्सम्भवाकारणतमर्हं भणयते । इति
संबन्धः । केन क्रियते इत्याह । जीवेन अनुना तत्र जीवति इ-
न्द्रियपञ्चकर्मनायाकायबन्धनयान्त्राः यतिः आसत्युत्प्रेषणार्थं दूर-
प्राणान् यथायोगं धारयतीति जीवः । कर्मं श्रुतं इति चेत्
उच्यते । यो मिथ्यावादिः कुरुष्वित्युक्तं यथा सातादिदिव्यनीयादि-
कर्मणामनिनिर्वैतकस्तः फलस्य च विशिष्टसत्तावरूपभोक्ता नर-
कादिजन्तवः च यथा कर्मोपापाकाङ्क्षं संसर्गो सत्यश्रु शनज्ञाना-
रिषं संपन्नरत्नयान्त्रासप्रकर्षवशाच्च निःशेषकर्मशापगमतः प-
रिनिर्वाता स जीवः सदाः प्राणी आत्मैस्त्रिदिव्यायाः । उक्तं च
“यः कर्त्ता कर्मजनाम्, भोक्ता कर्मफलस्य च । संसर्गो परिनिर्वाता,
स ह्यात्मानन्यत्रकृणु” इति । कैः कृता जीवेन क्रियते इत्याह । हेतु-
मिच्छायाविरनिकषाययोगकृणुष्वित्युक्तं निःसामान्यरूपैः । “प-
मिच्छाविरतवृत्तपञ्चसंयुक्तव्यायं चरारण्य । अस्मासायनयाया-
प, कावरणदुर्गं जीवा अणवः ” इत्यादिनिर्दिष्टोपपत्तिरिदं व-
क्ष्यमाणैः । तत्प्रयत्नतात्पर्यायः । क्रियते जीवेन हेतुमयैव कारणेन
ततः कर्म भण्यते इति । कर्म ० उक्त ० पुण्यापापात्मकं कर्मणि, स ०

[६] अथ कर्मसिद्धिर्दर्शयति ।

कथमेतत्सिद्धिरिति चेत् । हदामत्वेनाविशिष्टानामात्मनं यदिदं
देवात्मननुजतिर्येगविरूपं हमापिः रूढमनीयम्वमहर्दि-
रिद्धादिरूपं वा वैचित्तं तन्न नैर्हेतुकमर्थम् वा प्रापसदा ज्ञावा-
ज्वाबदोपपत्तः । “नित्यं सत्त्वमसत्त्वं वा, हेतोरन्यपेक्षणात्”
सहेतुकत्वाभ्युपगमे च यदायस्य हेतुस्त्वदेवास्माकं कर्मति मत-
मिति तत्सिद्धिः । यदायाम् श्रीविष्णुवैद्यकीया जीवस्थाना-
धिकारेऽमुमेवार्थम् । “वमाऽनुकृष्टकृष्णमेनीयतुजिज्ञयोः सत्पुनराप-
योः, श्रीमद्वर्गयोर्ब्रह्मवत्त्वतोऽपि तोगोपागतयोः । सौम्यायानु-
भगाव्यसंगममुपैस्तुल्येऽपि नृत्वेतरश्च । यत्कर्म निबन्धनं तदपि

नो जीवं विना युक्तिमत् । ” इत्यत्रायुक्तम् । “आत्मत्वेनावशि-
ष्टस्य, वैचित्तं तस्य यदशात् । नरादिकं तच्छिष्य-भट्टकर्मसं-
क्षिप्तम्” पौराणिका अपि कर्मसिद्धिं प्रतिपाद्यन्ते तथा च ते प्राहुः ।
“यथा यथापुर्वकृतस्य कर्मणः, फलं निधानं रथमिवापि ह्यति । ईया
तथा तत्प्रतिपादयोपात्ता, प्रदीपदस्तेष्व मतिः प्रवर्तते । ” यत्त-
नुराहन् कर्म, न स्मरन्तीदं मानवाः । तदिवं पादमवश्येष्ट ! दिव-
मित्यभिधीयते । मुदितस्य अपि मित्राणि, सुकृताश्चैव शत्रवः ।
न हीमे तत्करिष्यन्ति, यत्र पूर्वकृतं यथा । बीडा अधादुः “इत
एकं न वा कल्पे, शक्त्या मे पुरयो इतः । तेन कर्मविपाकेन,
पादे पिबोऽस्मि निक्षिपः । तदपि च कर्मपुद्गलस्वरूपं प्रतिप-
त्यं नास्तेमसृष्टं हि कर्मणः सकाशादात्मनामनुभवेऽप्या-
तासंजवात् आकाशादिभ्यः यदाह (कर्म ०) ” नृव्यप्रताप्य-
मसाहसार्ता, केचिन्नृपते निजकपयसिद्धिम् । परं न मां मित्रं नि-
गद्यतां मे, कर्मोस्ति हि यथा यदि कोऽपि हेतुः ॥१॥ ब्रह्मिषो-
दः कृतवर्ग्यस्य प्रजाजातिप्रभयश्च यथाः । केन क्रियन्ते भवेने-
प्रियमर्गो-क्षिरस्तनं कर्म निरस्य विभ्राः ॥ २ ॥ विषय मासाश्रव
गर्ममध्ये, बहुप्रकारैः कलशादिभायैः । उठन्त्य निष्काशयते स-
विद्याः, को गमतेः कर्मं विहाय पूर्वम्” यो ॥ ० ।

[७] अकर्मवादमतिनिराकरणम् ।

पौञ्जिकादृष्टान्ति नास्तिकादिमतमयसितम् । तथा हि ना-
स्तिकस्तावत्प्राच्यमहाप्रत्यक्षं स प्रत्यक्षः किमाश्रयः परहोकिमोमहा-
दाप्रत्यक्षत्वादिचारुक्रमवात्तायाकायाशाह्यहृष्टाणां भवे-
त् । न तावत्प्रत्यक्षः पक्षः परहोकिनः प्राक्प्रसाधितत्वात् । नाप्य-
प्रत्यक्षत्वाद्यतस्तत्प्राच्यप्रत्यक्षं सर्वं प्रमातृणां वा प्रथमपक्षे त्व-
त्प्रतामहादृष्टमव्यायं जवेत्किमर्त्तातत्वेन तस्य तथाप्रत्यक्षत्वात्
तद्वत्तत्र जनेनाप्यव्यायं भवेदित्येदं नवीना वाच्येद्विधा । क्षिती-
यकण्योऽप्यक्षीयाद् सर्वप्रमातृप्रत्यक्षमदृष्टमिदं कनिष्ठातं जय-
तीति धादिना प्रत्येनृपशक्तेः प्रतिवादिना तु तत्फलकमन्तःशक्तः
केवलं कर्त्ताकृत एव विचारारुक्रममन्वयकर्म कर्त्ताशक्तैः सत्त्वक-
माणस्य तस्य घटनात् । ननु कथं घटने तथा हि तदनिमित्तं
सनिमित्तं वा जवेत् । न तावदनिमित्तं सदा सत्त्वासत्त्वयोः
प्रसङ्गात् । “नित्यं सत्यमसत्त्वं वा, हेतोः सत्त्वानपेक्षणात्” यदि
पुनः सनिमित्तं तदपि निमित्तमदृष्टान्तरमेव रागद्वेषादिकषाय-
काद्युप्यं हिंसादिक्रिया वा प्रथमे पक्षेऽनवस्था व्यवस्था । क्षि-
तीये तु न कदापि कस्यापि कर्मोभायो भवेत् । तत्केतो रागद्वे-
षकषायकाद्युप्यस्य सर्वसंसारिणां ज्ञावात् । नृतीयपक्षोऽप्यस्य
पवाद् पापपुण्यदेतुस्यसम्भवे हिंसादंयुज्जदिक्रिययोर्नि-
वारदंशनात् । कृपणपुण्यपरंपराप्राणप्रहारकारिणां कपटघटना-
पट्टीयासं पितृमातृमित्रपुत्रादिहोदिनामपि कर्मोचित्यपेक्षणा-
रुणामरन्वैतातपत्रपायिषधोद्देशनात् । जिनपतिपदपक्षेऽपुजा-
परायणानां निश्चिन्नागनिपरंपरापरकरुणाकृपापराणांमपि कर्म-
निबन्धकोपद्वद्दरिद्रपमुक्तकान्तत्वावशोकाविति । अत्र क्लमः
पक्षत्रयमन्वैतकक्षीक्रियत एव प्राच्यराष्ट्रान्तरचराणां हि प्राणी
रागद्वेषादिना प्राणव्यपरोपणाधिकुर्याणः कर्मणा बाध्यते । न च
प्रथमपक्षेऽनवस्थादित्यस्य मूलकृष्यकरवाजावत् । बीडा कुरादि-
सन्तानवत् सन्तानस्यानादित्तेनेष्टत्वात् । क्षितीयेऽपि यदि
कस्यापि कर्मोभावे न जनेषां भुत् सखे तावदृष्टं सुखियादे
तद्वत्तावोऽपि प्रसाधयिष्यते । नृतीये तु या हिंसावतोऽपि
सत्त्वकर्मैः सुखिनावतोऽपि हारिणातिः सा क्रमेण प्राणुपासस्य
पापुज्जन्मिनः पुण्यस्य दुष्टयानुबन्धिनः पापस्य च फलम् ।

अनुमानान्तरमपि कर्मसाधनायाह ।

बालसरीरं देहं-तरपुष्पं इन्दियाश्मत्ता उ ।

जह वाज्ञदेहपुष्पां, जुवदेहो पुष्पमिह कम्मं ॥

शरीरादतरपुंरुकायां बालशरीरमिन्द्रियादिमत्वात् युवशरीरव्यतिथि आदिपुंरुकायुक्तुः/स्वात्मप्राणापाननिरोधेपुंरुकाजीवनादिमत्वाद्यायांरूप हेतवो प्राहः। न च जन्मान्तरात्/तशरीरपुंरुकेनमेव शिष्यते युक्तुः स्वप्नान्तराद्विगतव्यत्ययेन तत्पुंरुकेत्यात्मतत्पुंरुकेः नवाशरीरायां नियतमन्त्रेदशस्वप्नापानपुंरुकेः शरीरप्राप्तो युज्यते नियामकारणभाभात्। नापि स्वभायो नियामकत्वेन निरस्करियमाणत्वात् यथैव बालशरीरस्य पुंरुशरीरादतरं तत्कर्मणि मन्तर्यं कार्मणं शरीरमित्यर्थः “जोषण-कम्मपर्यं, आहारेदं अमृतं त्जेरं” इत्यादि वचनादिति। अनु-मानादतरपुंरुकं तत्तत्तत्पुंरुकं प्राह।

किरियाफन्नजावा उ, दाण.ईणं फलं किसीएन्व ।

तं चिय द्वाणाङ्गुलं, मण्यमायाइ जइ बुद्धी ॥

किरियासामसा उ, जं फलमस्सावि तं परं कम्पं ।

तस्स परिणामरूपं, मुहुदुक्कलपनं जञ्जो भुञ्जो ॥
(हावणं पत्तलि) इह दानादिक्रियाणां फलमवित्त (कि-
रियाफलमवित्त) सेवेतनराधकियाणां फलजनात्तल्लसन्ना-
वसेनादिभारयोः यथा कृषियधियाः । इह वा सेवेतनराधकिया
तस्याः फलं षट्थं यथा कृष्यादिक्रियायाः वतनारण्यान् दानादि-
क्रियास्तस्याफलवयसः यच्च तासां फलं तत्कर्म । या तु निव-
त्ता क्रिया सा सेवेतनराधकाऽपि न ज्ञवति यथा परमाहवादि-
क्रियाः । सेवेतनराधकाश्च दानादिक्रियास्तस्याफलवयसः । ह्यादि-
तद्वर्गात्तासां षट्थं हेतुवेतनारण्यानामां प कासांचित्तत्वादिभिः
यानि तत्त्वश्चदेनापमुक्तं फलत्वाविशेषणैव तद्दग्गमात् ।
यच्च कश्चिच्छिष्यत्वंमपि ह्यवते तद्वत्तन्मग्गानामावेतनसामग्री-
र्यैव दग्गमु षट्थं मनःसुखादितामग्रीवकलतया दानादिक्रिया
आपि निष्पत्ता हस्यत पवयरोपणः । यदि चात्र पर्यवेचनूता बु-
द्धिः स्यात्कथंनूता हस्यादि (तच्चियेव्यादि) तदेव दानादिक्रिया-
णां फलं यदस्याहवाभापि प्रत्यक्षं मनःसादादिदं । दम्भुक्कं जय-
ति कुष्यादिभारिया हट्ठयायाऽद्यावत्तिका हट्ठाः तदेव दानादि-
क्रियाणांमपि षट्थंमनःसादादिभारि फलं अभिव्यति । किमु-
दकर्मसङ्कल्पसाधनेत नत इदंविषयकाभानादिक्रियेयं । इतः तयो-
र्यवधं शूनः “किरियासामग्गयाद हस्यादि” अस्यापि मनः प्रसादस्य
यत्फलं तन्मम कर्म समस्ततः । ननु मग्गसादादस्यापि क-
थं फलमनियतं हस्यादि (किरियासामग्गाद णि) इह कर्म
जयति मनःप्रसादादि (किरियासामग्गमनःप्रसादद्वयपि फलं
अवितत्यमेव यच्च तस्य फलं तत्कर्म) वेति न कश्चिद्विनिवारः । यतः
फलं कस्मात्किमनियतं वा । सुखदुःखफलं (जमोप्पि) सुखदुःख-
फलं फलं सुखदुःखफलं यतो यतो यस्मादु यस्याकर्मणः सखा-
शास्त्रायते । कथं नृपः पुनरपि कथंनृपे यत्सुखदुःखफलमित्याह ।
तस्यैव कर्मणस्तत्फलकत्वेन सत्यपरिणामे परिणस्तद्वयपि ।
यत्तदुक्तं जयति यतः कर्मणः कथासाध्यमित्येकं तत्परिणतिरुप-
सुखदुःखफलं प्राणिनां समुपजयते तन्मम कर्मणः सादादिक्रियाया
फलं फलमभिमततः । आह नयनन्तराकाथायां दानादिक्रियाफलं
कर्ममितं वदता दानादिक्रियायं कर्मणः कारणमुक्तम् । अत्र तु म-
नःप्रसादक्रिया तत्कारणमुच्यत इति कथं न पुनोपरविरोधो इति ।
सत्यं किं तम प्रसादादि क्रियायनयनं कर्मणः कारणं कथं

वत्सं तस्या भपि मनः प्रसादादिक्रियाया दानादिक्रियैष कारण-
मतः कारणकारणे कारणोपचाराद्दोष इति ।

अत्र पुनरपि प्रेर्यमाशङ्क्य परिहारमाह ।

होज्ज माणो वित्तीए, दाणाइ किए व जइ फलं बुद्ध॥

तं न निमित्तत्ता उ, पिमोव्व घमस्स विसेअं ॥

अत्र परस्य यद्येवभूता बुद्धिः स्यात्कथंजना इत्याह। ननु मनो-
दुर्गममनःप्रसत्यादिद्विक्रियाया इदृश्या दानादिक्रियायै फलं नत्वऽ-
हं कर्मणि जायः। अयमभिप्रायः दानादिक्रियातोः मनःप्रसा-
दाद्य जायते तेभ्यश्च प्रवृत्तमानो इदमादिप्रणिमानः पुनरपि
दानादिक्रियां करोति पयं पुनः पुनरपि दानक्रियाप्रवृत्तः सैव म-
नःप्रसादादौःफलमनु तच्च कर्मणि जायः। इदंफलमात्रेणैव व-
रित्याद्यैवात्मिकमदृष्टफलकर्मण्येति हृदयम्। तदेतच्च कुतो नि-
मित्तत्वात्मनःप्रसादादिक्रियां प्रति दानादिक्रियाया निमित्तत्वा-
रणत्वादित्यर्थः। यथा सुविषयौ घटस्य निमित्तं तत्तस्यैव फलं
बहुमुच्यते दूरधिकत्वत्वादिभिः पुनरपि दृष्टान्तिदृष्टतद्व्याप्यादि-
क्रियाप्रवृत्तेनैव सर्वोत्सामपि निजानां इदृष्टफलमात्रकप्रतामेव नि-
यन्ताह श्रेयः।

एवं पि दिद्वफलाया, किरिया न कम्मफला पसत्ता ता ।

सा तं मेत्तफले क्षिय, जह मंसफन्नो पसुविण।सो ॥

नन्वेवमपि युष्मदुपयस्तत्कृत्यादिक्रियानिर्दशनेनार्थीति सर्वो
 दानार्थिकाऽपि क्रिया एवफलस्य प्रयत्नाः न कर्मस्यैव इदमुक्तं
 भवति । यथा कृत्या क्रिया एवमिष्टवैषाद्यसत्प्रयोजना नवति
 तथा दानार्थिकया अथ भ्रातृवार्थिकं किंचिदुष्टवैषेयवैषाद्यसत्-
 प्रयोजना नवति तथाफलमस्तु किमएवफलकल्पनेन । किं बहु-
 न सत्क्रिया सर्वोऽसत्तन्मात्रफलस्य एवमात्रफलस्य न हि यद्यु-
 एफला यथा एवमासत्तन्मात्रफला यद्युविनाशक्रिया न तु यद्युवि-
 नाशक्रियामएवधर्मस्य फलं कोऽप्यारभते । किंतु मांससंक्राण-
 यमतत्तन्मात्रफलस्य सा तावत्तत्वावसितप्रयोजनत्वावच्छेदं दानार्थि-
 क्रियाया अथ एवमात्रमेव भ्रातृवार्थिकं किंचित्सत् नान्यदिति ।
 अत्रयथावत्समर्थनार्थं कारणाण्युपमाह ।

पायं च जीवल्लोगो, बद्धः दिष्टफलासु वि किरियासु ।

आदिष्ठफला संपुष्ठा, बह्वनासंखजागे पि ॥

लोकोऽपि च प्रायेण एवमात्रकालास्थेव रूपिवाणिज्यादिक्रिया-
सु प्रवर्तते ऋष्टएफलासु पुनर्दानादिक्रियासु तदस्थंयभागोऽ-
पि न वर्तते कतिपयमात्र एव लोकतन्नासु प्रवर्तते न बहुसिन्ध-
यः । ततश्च हिंसादीनाममुभयक्रियाणामष्टएफलाभावाच्चुजक्रि-
याणामपि दानादिक्रियाष्टएफलाभावां भविष्यति इति पराजिप्रा-
यः । इति भगवान्नाह ।

सोम्य ! जश्नो चिय जीवा, ए य दिह फलाम् पवहन्ति ।

अ-द्विफलासु य तम्हा, दिद्वफलाभो ति पदिवज्जा ॥

हे सौर्य ! यत एव जीवा न हृदयक्रास्त्वज्जक्रियासु प्रवर्त्तन्ते
महदक्रास्त्व पुनर्दात्राक्रियासु ज्जक्रियासु स्वल्पा एव प्रवर्त्तन्ते
तेनैतत्समादिव कारणाया क्रप्ति हृदिहिसादिका हृदयक्रिया-
याः अहृदयक्रा क्रप्ति प्रवर्त्तन्त्यास्युपायः । इदमुक्तं भवान् ।
यद्यपि हृदिहिसादिक्रियत्वात् क्रियासु हृदयक्रास्त्रायेमेव ताः समा-
भन्ते नाधर्म्यं यथापि न अस्मत्सत्त्वकृष्ण पापकृष्णसहस्रद्वि-
त्य एव भवन्मन्वावर्त्तज्जीवाण्युपायप्रवर्त्तन्ते हि हृदिहिसादिक्रि-
याभिनिष्पन्नानि विपनमयस्य पापकृष्ण फलं भद्रं भवन्मन्वा-
वर्त्तज्जीवाण्युपायप्रवर्त्तन्ते । इदमुक्तं भवान् ।

सारं परित्रमन्नाऽनन्ता इह तिष्ठन्ति दानादिक्रियायुष्मातार-
स्तु स्वधयाः अष्टदं धर्मकपं फलमासाद्य क्रमेण मुच्यन्त इति । न-
नु दानादिक्रियायुष्मादुभयैरष्ट धर्मैरङ्गकं फलमाशंसितं तत्त-
थां नवनु यैस्तु कृषिर्हि सादिक्रियाकर्तृभिरदृष्टमधर्मकपं फलं
माशंसितं तत्तथां कथं जयतीति वैभवयुक्तं न ह्यविकलं कारणं
स्वकार्यं जनयन् कस्याप्याशंसाभयेकते क्रियविकलकारणतया
स्वकार्यं जनयत्येव । अन्तराहमस्ये हि कोऽप्यविश्वीः कश्चिद्भ-
वेदे पतितं अज्ञादिसामग्रीसद्भावेऽविकलकारणतां प्राप्तं च आ-
शंसाभावेऽपि स्वकार्यं जनयत्येव । अधिकलकारणभूताश्च कृषि-
र्हि साद्योऽधर्मजननेऽतस्तत्कर्मगतशंसा तथा कोऽप्युच्यते न च
दानादिक्रियायामपि विधेयिनः फलाशंसां प्रकुर्वते तथाप्यविक-
लकारणतया विशिष्टतरमेव ता धर्मकपं जनयन्ति तस्माच्छ्रुत्या
अब्रुवाभावात् सर्वस्या अपि क्रियाया अष्टदं बुधाबुधं फलम-
स्येवेति प्रतिपन्नमर्थः । अनन्तसंसारिजीवसत्तान्थायानुपप-
त्तरेति स्थितम् ।

एतदेव प्रतिपादयितुमाह ।

इयरहा अदिट्टरहि-या सव्वे मुञ्जेज्ज अयत्तेण ।

अदिट्टारंभो वेव, किंसेसव्वहुओ नवेज्जाहि ॥

इतरथा यत्रि कृषिर्हि साद्युष्मक्रियाणामदृष्टं फलं नानुपगम्य-
ते तदा तत्कर्त्तारो दृष्टफलमावाप्सन्मरणानन्तरमेव सर्वेऽप्यव-
लम्बेन मुच्येरं संसारकारणाभावात्सुकिं गच्छेत्तुस्तत्र प्रायः
शून्य एव संसारः स्यादित्यर्थः । यस्मादष्टारमोऽष्टफलानां दाना-
दिक्रियाणां समारम्भः स एव क्लेशबहुलः संसारं प्रति प्रम-
णकारणतया दुःस्तः स्यात् । यथाहि ते दानादिक्रियायुष्मातार-
स्मदृष्टफलमादृष्टफलानुपगम्ये बिद्ध्युस्ततो जन्मान्तरं तद्विपाक-
मनुजन्तस्ते जेरिताः पुनरपि दानादिक्रियास्वेव प्रवर्तन्तस्ततो
भूयस्तत्फलसंचयात्तद्विपाकानुपगम्येऽपि पुनरपि दानादिक्रियारम्भ-
इत्येवमनन्तसत्तमयः संसारस्तथां न वेव नैतत्स्थादिधमयस्तु
काश्च किलास्माकं बाधा अभोच्यते । इयमत्र गरीयसी भवनां बाधा
यत्कृषिर्हि साद्युष्मक्रियायुष्मादुष्मदृष्टं संचयाभावे सत्येतां मुक्ति-
गमने एकाऽपि तत्क्रियायुष्माता संसारं ह्यपि गोपन्नयेत अब्रुव-
स्तत्तद्विपाकानुपगम्ये चकाऽपि कश्चिदपि न दृश्येत दानादि-
युष्मक्रियायुष्मातारः कुलतत्फलविपाकानुपगमिता एव च केवहाः
सर्वेषां प्रसन्नयेत् । न चेवं दृश्यते तस्मात्किमप्याह ।

जमसिद्धभोगाजो, बहुतरगा जे च नेह मइपुव्वं ।

अदिट्टाणिट्ठलं, कोहि वि किरियं ममारभं ॥

तेण पविचज्जकिरिया, अदिट्टंभोनियफला सव्वा ।

दिट्टाणंगतफला, सा वि अदिट्टाणुभावे य ॥

यस्माद्विद्विभोगाजो बहुतरगा जयसं अद्युष्मकर्मविपाकज-
निताः दुःखज्जा एव प्राणिनः प्रकुरा इहोपलभ्यन्ते बुधकर्म-
विपाकनिवन्धनसुखाभिवितारस्तु स्वधया एवेति प्रायः । तेन
तस्मात्कारणात्सीस्य ! प्रतिपद्यस्व बुधा अब्रुवा वा सर्वोऽपि
क्रिया अष्टदं शुभाबुधं कर्मकपमेकान्तिकं फलं यस्याः साऽष्टै-
कान्तिकफलेषुत्तरगाथायां संभवः । इदमुक्तं येन दुःखिनांऽत्र
बद्धः प्राणिनो दृश्यते सुखिनस्तु स्वधयास्तेन ह्येतं कृषिपा-
णिज्यर्हि सादिक्रियानिवधना शुभकर्मरूपा दृष्टफलविपाका दुः-
खिनामनन्तेषां तु दानादिक्रियार्हे तु कृत्युष्मकर्मकपादृष्टफलविपा-
क इति व्यवस्थाः कस्मात् न भवतीति चेदुच्यते । अब्रुवक्रियादिज-

णामेव बद्धाश्चक्रक्रियायुष्मातृणामेव च स्वधपत्वादिति तत्राह ।
नन्वभुजक्रियारम्भकारणमपि यद्युदृष्टफलं नवति तत्किमिति
दानादिक्रियारम्भक इव तदारम्भकोऽपि कश्चित्त्वादांसां कु-
र्वाणो न दृश्यत इत्याह (जे च नेहत्यादि) यस्मादेवाष्टम-
निष्टमबुधं फलं यस्याः सा अब्रुवामिष्टफला तामिष्टयुतां
क्रियां प्रतिपूर्वमाशोसाद्युष्मक्रियापूर्विकां कोऽपि समारम्भत इत्यतो
न कोऽपि तद्वाशंसां कुर्वाणो दृश्यते तस्मात्सर्वोऽपि क्रिया दृष्टै-
कान्तिकफलेति प्रतिपद्यस्वेति पुनरपि कथं नृता इत्याह ।
(दिट्टाणंगतफला) दृष्टं भाग्यदाविण्णामादिकमनैकान्तिक-
मनवश्यंजावि फलं यस्याः कृषिप्राणिज्यदिक्रियायाः सा दृष्टा-
नैकान्तिकफला सर्वोऽपि क्रिया । इदमुक्तं भवति । सर्वस्या अपि
क्रियाया अब्रुवदृष्टं तावदेकान्तमेव नवति यन्नु दृष्टफलं तद-
नैकान्तिकमेव कस्याश्चित्त्वादांसां कस्याश्चित्त्वेत्यर्थः । एतच्च दृष्ट-
फलस्यनैकान्तिकत्वमदृष्टानुपगमयेति प्रतिपद्यस्वेति । नहि
समानसाधनारम्भतुल्यक्रियाणां द्वयोर्बहुना वा एकस्य दृष्टफ-
लविधातोऽन्यस्य तु नैथ्यतददृष्टेनुमन्तरणोपपद्यत इति प्रायः ।
एतच्चैव प्रामुक्तमेवेति । अथवा किमिह प्रयासेन प्रागेव साधि-
तमेव कम्मं कया युक्तयेत्याह "अदवा फला उ कम्मं, कजजत्त-
णभो पसाहिं पुव्वं । परमाणयो घटस्स व, किरियाण फलं त-
यं भिज्ज" अथवा "जो तुल्लसादणणं, फले भिसंसां न सो विणा
हेवं । कज्जत्तणओ गोयम, ! घनो एव हेक यं कुं कम्म" मित्य-
स्यां गाथायां प्रागस्मातिः कम्मं प्रसाधितमेव स्त इत्याह । फ-
लात्तुल्यसाधनानां वा फले विशेषस्त्वस्मादित्यर्थः । ततोऽपि
फलविशेषात्कम्मं (किरियाणतयं फलं भिज्जत्त) तदेव च क-
म्मं सर्वोऽपि क्रियाणामदृष्टं फलमिष्येयमिहापि साध्यते ।
कथं नृते तास्य क्रियायां निजं कम्मणः कार्यादा क्रियाणां
च कारणत्वात्कार्यकारणयोश्च परस्परं जेदादिति भावः विशेषो
भा० प्र० टि० ।

(U) कर्मणां मूर्तेः तत्र तावदाङ्गोपरिहरौ प्राह ।

आह नणु मुचपेव, मुत्तं चिय कज्जमुत्तिपत्ताओ ।

इह जह मुत्तत्तणओ, यरुम्म परमाणाओ मुना ॥

आह मेरका ननु यदि कार्याणां हान्तरादीनां दर्शनात्कारण-
ज्ज्ञे कम्मं साध्यते तर्हि कार्याणां मूर्तेत्याकर्मापि मूर्तं प्राप्नोति ।
आचार्य उच्यते "मुत्तं चियत्तादि" यदस्माजिः यत्नेन साध-
यितव्यं तद्वन्तापि परसिद्धान्तानिहेश्वरमुक्तितात्प्राऽप्याऽऽवा-
दनाजिप्रयेण साधितमेव । तथा हि यद्यपि य्मां मुत्तपेव कम्मं
तत्कार्यस्य शरीरादेर्देहेत्यादिदं यद्यकार्यं सृष्टं तस्य तस्य कार-
णमपि मूर्तं यथा घटस्य परमाणवः । यदमूर्तं कार्यं न तस्य
कारणं मूर्तं यथा ज्ञानस्याभावेति समवायिकारणं वेहादि-
क्रियेत न निमित्तकारणज्ज्ञा क्वासांकादय इति प्राह । ननु सुख-
दुःखादयोऽपि कर्मणः कार्यमनस्तेपारुभूत्याद कम्मणो मूर्त-
त्वमपि प्राप्नोति न हि मूर्त्ताद्युत्पत्तयेषो युज्यते न वा एकस्य-
मूर्त्तयमसृष्टत्वं युके विरुद्धत्वाद्वाच्यते । नन्वत एवात्र सामवा-
यिकारणे समधिक्रियेत न निमित्तकारणं तुल्यद्वितीयं साधवा-
मेवाहानैव समवायिकारणं कर्म पुनस्तेषामप्रपानादिविषादि-
वच निमित्तकारणमेवेत्यर्थोऽपि इति ।

कम्मणो मूर्त्तयसाधनाय हेत्वन्तरात्प्राह ।

तह तुहसींविचं।ओ, संचेपे वेयाणुअवशाओ य ।

वज्जवत्तादाणाओ, परिणामओ य दिक्षेथे ॥

आहारं वान्लाहिनं, यमो च नेहाइकयवाहाणो ।
सीरमियोदाहरणा, ई कम्मकविचयमयाणं ॥

इदं अथमयायोगं यस्तद्देतुमुत्पद्यस्य द्वितीयगाथायां यथासं-
ख्यं कथ्यतां दृष्टान्ता कथ्यन्तास्तत्र मूर्च्छं कम्मं तत्संबन्धे सुखादि-
विशेषिह यत्संबन्धे सुखादि संबन्धते तन्मूर्च्छं इयं यथा अशुभाया-
हारः । यथा मूर्च्छं न तत्संबन्धिसुखादि संबन्धस्ति यथा काशादि-
संबन्धि तस्मात्संबन्धिसुखादि संबन्धना मूर्च्छं कम्मंति ॥ १ ॥
यथा यत्संबन्धे वेदनाद्वया भवति तन्मूर्च्छं वृष्टं यथाऽनन्नाऽग्नि-
मेवति य कम्मसंबन्धे वेदनाद्वयस्तस्मात्तन्मूर्च्छंति ॥ २ ॥ त-
था मूर्च्छं कम्मं आत्मनो ज्ञानादीनां च तद्वत्समांशं व्यतिरिक्त-
त्वे सति बाह्येन स्वकृत्स्ननाङ्गनादिना बह्वस्योपपन्नस्याधीनमा-
नस्याथा स्वेदायादिदिवसो घट इह वस्य मात्स्यिज्ञानादे-
वतो बाह्येन वस्तुना बहमाधीयते तन्मूर्च्छं इह यथा स्वेदादिना
आधीयमानवसो घटः । आधीयते च बाह्यैर्मित्याद्यादिहेतुचुले-
वस्तुतिः कम्मण उपपन्नकर्मणं बहं तस्मात्तन्मूर्च्छंति ॥ ३ ॥ तथा
मूर्च्छं कम्मं आत्मादिव्यतिरिक्तत्वे मतिपरिणामत्वात्कीरमिवेति
॥ ४ ॥ यथा मूर्च्छाणि हेतुदाहरणानि कम्मणो कृत्स्नव्यमनादीनि ।
अथ परिणामित्वासिद्धिमात्राद्युत्तरमाह ।

अहं मयमसिद्धो अयं, परिणाममो चि सो वि कज्जाओ ।
सिद्धो परिणामो से, दद्विपरिणामादिव पयस्त ॥

अथ परिणामित्वावित्यसिद्धोऽयं हेतुरिति भवं ज्ञवतः । एत-
द्व्ययुक्तं यतः सोऽपि परिणामः सिद्धः (कज्जाओसि) कम्मं कार्य-
स्य शरीरादेः परिणामित्वशङ्कादित्यर्थः । इह वदस्य कार्यं परिण-
ाम्युपपन्नत्वे तस्यात्मनोऽपि परिणामित्वं निश्चीयते यथा हजस्त-
कादिभौवनं परिणामात्पश्यतोऽपि परिणामित्वं विज्ञायत पथेति ।
[६] जगद्धिञ्चिदात्त कम्मसिद्धिः तत्र यत्पूर्वं सुखदुःखादिवै-
चित्र्यशङ्कास्तदनुचतं कम्मं साधितं तत्र पुनरप्यनित्यत्वादिह ।

अज्जाविवागायं, जह वेचिणं विणा वि कम्मोण ।

तह जह संसारंणं, ह्वेजे को नाम तो दोसो ॥

आह ननु यथाऽप्रादिविकाराणामन्तरेणापि कम्मं वैचित्र्यं
दृश्यते तथा तैवैव प्रकारेण संसारिजीवस्कन्धानामपि सुखदुःखा-
दिभावेन वैचित्र्यं यदि कम्मं विनापि स्यात्ततः को नामदोषो
भवेच्च कोऽपीत्यर्थः ।

अगवाणाह ।

कम्ममिव च को भेओ, जह वज्झकल्लं वित्तया सिद्धा ।

तह कम्म योगमल्लाणं वि, विचिचया जीवसहियाणं ॥

यद्यल्लविकाराणां गन्धर्वगणैरुत्पन्नचुरादीनां शुद्धेवाकुलमा-
कारतत्कण्यनीलरकादिभिर्भावेन वैचित्र्यमिष्यते सौम्य । वा श-
म्भूत्यापि शुद्धार्थत्वाच्चरि कर्मण्यपि को भेदः को विरोधो येन
तत्र वैचित्र्यं नाभ्युपगम्यते । न च हन्त । यथा सकललोकप्र-
त्यक्षारणमभीमां गन्धर्वपुराणप्रदयद्वादीनां बाह्यस्काणानां वि-
चित्रता भवतोऽपि सिद्धा तथा तैवैव प्रकारेणान्तराणामपि
कम्मस्काणानां पुद्गलमयत्वे समानेऽपि जीवसहितत्वस्य विरो-
धवतो वैचित्र्यकारणस्य सङ्गादेषोऽपि सुखदुःखादिजनकप-
त्ता विचित्रता किमिति नेष्यते यदि ह्यप्रादयो वा बाह्यपुद्गला
नाकारपत्तया परिणमिते तर्हि जीवैः परिगृहीता सुतरां तथा
परिणमस्यन्तीति भावः ।

एतदेव भावयति ।

वज्झाणवित्तया जह, पडिवज्जा कम्मणो विसेसेण ।

जीवाणुपसिद्धं मया, जत्तणी वि चित्तनत्थाणं ॥

यदि हि जीवापरिगृहीतानामपि बाह्यानामाप्रादिवपुद्गलानां आ-
नाकारपरिणितिका चित्रता त्वया प्रतिपत्ता तर्हि जीवानुम-
तानां कम्मपुद्गलानां विशेषतः यथास्माकं भवतव्यं सा सम्मता
अभिप्यति । भक्तयो विद्विक्तयस्तासांमिष चित्रन्यस्तासाम-
भिप्रायश्चित्रकरादिशिविजीवपरिगृहीतानां लेप्यकाहकर्मो-
नुगतपुद्गलानां या परिणामचित्रता विभवा परिणतेऽप्यनु-
रादिपुद्गलपरिणामविभवा सकाराद्विशिष्टैवेति प्रत्यक्ष एव
दृश्यते । अतो जीवपरिगृहीतायेन कम्मपुद्गलानामपि सुख-
दुःखादिवैचित्र्यजनकता विशिष्टतया परिणामचित्रता कर्ण
न स्यादिति ।

अथ परः प्राह ।

तो जह तण्णमं चिय, ह्वेजे का कम्मकप्पणा नाम ।

कम्मं पि तण्णुविण्ण, सण्हुरग्गम्भेतरा नरं ॥

एवं मय्यते परो यद्यप्रादिविकाराणामिष कम्मपुद्गलानां
विचित्रपरिणतितरभ्युपगम्यते । ततो बाह्यं सकलजनप्रत्यक्षं त-
नुमात्रमेवैवं सुकृपकुलसुखदुःखादिभावेन यथाप्रादिविकार-
वद्विचित्रकपत्तया परिणमतीत्येतदेवास्तु का नाम पुनस्तद्विचि-
त्र्यहेतुभूतस्यान्तराङ्गकण्यस्य कम्मणः परिकल्पना स्वभा-
वादेव सर्वस्यापि पुद्गलपरिणामवैचित्र्यस्य सिद्धत्वादिति
अगवाणाह (कम्मं पीत्यादि) अयमभिप्रायः यद्यप्रादिविकार-
ाणामिष ततोऽपिचित्र्यभ्युपगम्यते तर्हि ननु कम्मोऽपि तनु-
रेव कम्मणुशरीरमेवेत्यर्थः । केवलं नृपणतया अतीन्द्रियत्वा-
दभ्यन्तरा च जीवेन सहसितसिद्धिपत्तयस्तत्र यथाऽप्रादिवि-
कारबाह्यस्थूलतो नो वैचित्र्यभ्युपगम्यते तथा कम्मं ततोरेव
तत्किंवाभ्युपगम्यते इति भावः । अयेर्यमाशङ्क्य परिहारात्माह ।

को तप विणा दोसो, वृत्ताए सव्वहा विप्पमुक्कस्त ।

देहमहाणाजावो, तमो व संसारवोऽञ्चिणी ॥

प्रेरकः प्राह ननु बाह्याः स्थूलबाह्यैश्चिदं प्रायश्चर्यादेवा-
प्रादिविकारवद्व्युपगम्यमानः अन्तरङ्गायास्तु कम्मकथायाः कु-
हमतनोर्बैचित्र्यं कथमिच्छास्यतस्याः प्रादयाप्रत्यक्षत्वात् । अ-
थ तदनुपगम्ये दोषः कोऽप्यापत्तति ततोऽप्यापत्तेरेव तद्विचि-
त्रताऽप्युपगम्यता तर्हि निषेधतां कस्तथा विना दोषोऽभ्युपग-
म्यते । आचार्यैः प्राह । मरणकाले स्थूलया दृश्यमानतन्मा सर्वथा
विप्रमुक्तस्य ज्ञातोरभयान्तरगतस्थूलतनुमहानिष्कम्पनत्वात् सु-
हसकर्मतनुमन्तरेणामेतनदेहप्रदयाभावशक्त्यो दोषः समापद्य-
ते न हि निष्कारणमेव शरीरात्तन्महं यदुज्यते ततश्च नेहास्त-
रमहाणुपपत्तेर्मरणानन्तरं सर्वस्याप्यशरीरावाद्यज्ञैवेव संसा-
रव्यवच्छिन्निः स्यात्ततोऽपि च किं स्यादित्याह ।

सत्वे वि मोक्सव्वर्च, निक्कारणमो च सव्वसंसारो ।

जवमुक्काणं च पुणो, संसारणममो अखासासो ॥

ततः संसारव्यवच्छेदानन्तरं सर्वस्यापि जीवरातोर्भावापीश-
वेत् । अथाशरीराणामपि संसारपर्यटनं तर्हि निष्कारण एव स-
र्वस्यापि संसारः स्याद्भवमुक्तानां च संवेदनमित्यं पुनरकस्मा-
निष्कारण एव संसारकारणः स्यात्तथैव च तनुसंसारं ततश्च
मोक्षेऽप्यनाम्नास इति ॥

जीवकर्मणोः सम्बन्धस्तत्र पुनः प्रकाशितेन प्रवेष्टाह ।

मुत्तस्साधुसमया, जीवेण कंठं हवेज्ज संभवो ।

सोमं धरुस्स व नमसा, जह्वा दब्बस्स किरियाए ॥

ननु मूर्च्छं कर्मति प्राए भवतिः समर्थितं तस्य च मूर्च्छस्य च कर्मणोऽभूतं जीवेन सह कथं संयोगसङ्गः समवायसङ्गः स्यादिति : कर्मसिद्धावस्थेनैव प्रत्येकं पदयामाह । प्रगवाणाह सौम्य । यथा मूर्च्छस्य घटस्यामूर्च्छेन नमसा संयोगसङ्गः सं-
बन्धस्तथा अत्रापि जीवकर्मणोः । यथा वा मृष्यस्याङ्गुल्यादेः कियथा आङ्गुल्यादिकया सह समवायसङ्गः संबन्धस्तथात्रापि जीवकर्मणोरप्यमिति ।

(१०) प्रकटनन्तरेण जीवकर्मणोः संबन्धसिद्धिमाह ।

अहवा पक्कत्वं चिय, जीवोवनिवेषणं जह् सरिं ।

चिद्ध कपयंपरं, जवंतरे जीवसंतुषं ॥

अथवा यथेदं बाधं शरीरं जीवोपनिबन्धनं जीवेन सह संबन्धः प्रत्यक्षोपपन्नमनेव तिष्ठति सर्वत्र चेष्टते । एवं भवान्तरं गच्छता जीवेन सह संयुक्तं कर्मणशरीरं प्रतिपद्यते । अथ मृषे धर्माधर्मनिमित्तं जीवसंबन्धं बाह्यशरीरं प्रवर्त्तते तर्हि पुच्छामो भक्तं तावपि धर्माधर्मौ मूर्च्छौ वा भवेताममूर्च्छौ वा । यपि मूर्च्छौ तर्हि तयोरप्यमूर्च्छेनात्मना सह कथं संबन्धः । अथ तयोस्तेन सहसा कथमपि जगति तर्हि कर्मणोऽपि मेन सादृश्यं कस्मात् स्यात् । अथामूर्च्छौ धर्माधर्मौ तर्हि बाह्यमूर्च्छस्य बाह्यशरीरं तयोः संबन्धः कथं स्यान्मूर्च्छयोर्मदभिमित्रेण संबन्धयोगात् न वा संबन्धस्य बाह्यशरीरवैचर्यानिमित्तमनुत्पद्यते प्रतिप्रसङ्गात् । अथामूर्च्छयोरपि तयोर्बाह्यशरीरेण मूर्च्छेन सहैष्यते संबन्धस्तर्हि जीवकर्मणोस्तत्सङ्गः कः प्रष्टव्य इति ।

अथ परावक्षेपरिहारी प्राह ।

मुनेषामुत्तिमो, उवपायाणमाहा कं होजा ।

जह विष्णाणाईणं, महरायाणो सहराईहिं ॥

ननु मूर्च्छमता कर्मणां मूर्च्छमता जीवस्य कथमाह्वारितापाधनुप्रहोपघातौ स्यातां ननु मूर्च्छस्य मज्जसो मूर्च्छैर्मन्त्रजन्मजननाह्वारिभित्ती युज्यते इति भावः । प्रबोक्तमाह "जह विष्णाणाईणमित्यादि" यथा अमूर्च्छानामपि विहानविधिविषां धृतिस्मृत्यादिजीवधर्माणां मूर्च्छरपि भवित्रापाने हृत्पुत्रविपरिप्लिकाजिमेक्षितैरुपघातः कियते उपघातकाराधृत्युत्पन्नमज्जमिभिरनुग्रह इत्येवमिहापीति । एतच्च जीवस्यामूर्च्छस्य ननुपपन्नोपपन्नोक्तम् । यदि वा अमूर्च्छोऽपि सर्वेषांऽतो न भवतीति हर्षयन्माह ।

अहवा नेगंतोयं, संसारी सज्जहा अमुषोचि ।

जमणाइकम्मसंतह-परिणाभावचक्रो सो ॥

अथवा नात्यमेकान्तो यज्ज संसारी जीवः सर्वेषांऽमूर्च्छ इति । कुतो यथस्माद्विनादिकर्मसंस्तुतिपरिणामात्पन्नं बहुयः पिरुत्त-
न्यायेन्यायादिकर्मसंस्तुतिपरिणामात्पन्नं प्राप्ते कथं यस्य स तथा । ततश्च मूर्च्छकर्मणः कथं चिन्तयन्त्यामूर्च्छोऽपि कथं वि-
जीव इति मूर्च्छेन कर्मणा भवत एव तस्यानुप्रहोपघातौ न भव-
सन्तु मूर्च्छस्याप्येतन्मत्वा सौ न भवत एवेति ।

कर्मणोऽन्नादित्वं तत्र कथं पुनः कर्मणोऽन्नादिसंस्तुति इत्याह ।

सेताणोणं ह, परोपरं हेउहेउजावाओ ।

देहस्स य कम्मस्स य, गोपमं बीरं कुराणं च ॥

अत्रादिः कर्मणः संस्तुतः इति प्रतिज्ञा देहकर्मणोः परस्परं हेतुसङ्गादिति हेतुः बीजाङ्कुरयोरित्येव दृष्टान्तः । यथा बीजाङ्कुरे जन्त्यते अङ्कुरादिव कमेण बीजाङ्कुराज्यते एवं देहेन कर्म जन्त्यते कर्मणा तु देह इत्येवं पुनः पुनरपि परस्परसङ्गादिकालीनहेतुहेतुमज्जावादित्यर्थः । इह कयोरप्योचं हेतुहेतुमज्जावस्तयोरन्नादिसंस्तुतिः कथा बीजाङ्कुरवित्तुमुपादीनां तथा च देहकर्मणोः ।

११ ततोऽन्नादिकर्मसंस्तुतः इति वेदोक्तद्वारेणापि कर्मसाधयन्माह ।

कम्मे वा सइ गोपमं । जमगिहोणाइस्समकामस्स ।

वेयविहिंयं विहीणए, दाणाइफलं च सोपमि ॥

कर्मणि वा सति गौतम ! अग्निहोषादिना स्वमीयमस्य वे-
दविहितं यत्किमपि स्वर्गादिकलं तद्विद्वन्त्ये स्वर्गादेः शुभक-
र्महेतुत्वात्तस्य च भवतोऽनन्त्युपगमाद्युक्ते च यद्वागादिकिया-
णां फलं स्वर्गादिकं प्रसिद्धं तदपि विद्वन्त्ये तदनुक्तं वेदे "किदि-
याफलजाता उ दाणां इ फलं किंसी पब्बेस्सा" दिना प्रतिय-
हितत्वादिति । विसे० (३० ६ पत्र०) आ० म० ।

अत्र प्रसङ्गात्

वत्थस्स एं जेतं । पोमल्लोवचए किं सादीए सपज्ज-
सिए सादीए अपज्जवसिए अणादिए सज्जवसिए अणादी-
ए अपज्जवसिए ? गोयमा । वत्थस्स अं पोमल्लोवचए सा-
दीए सपज्जवसिए नो सादीए अपज्जवसिए नो अखादी-
ए सपज्जवसिए नो अणादीए अपज्जवसिए । जहा एं
जेतं ! वत्थस्स पोमल्लोवचए सादीए सपज्जवसिए नो सा-
दीए अपज्जवसिए नो अणादीए सपज्जवसिए नो अणादी-
ए अपज्जवसिए तथा एं जीवाणं कम्मोवचए पुच्छा गोय-
मा । अत्येगप्पाणं जीवाणं कम्मोवचए सादीए सपज्ज-
वसिए अत्येगप्पाणं अखादीए सपज्जवसिए अत्येगप्पाणं
अणादीए अपज्जवसिए नो चेव एं जीवाणं कम्मोवचए
सादीए अपज्जवसिए से केणहेण ? गोयमा । इरिवाविह-
यवेषयस्स कम्मोवचए सादीए सपज्जवसिए भवसिक्कियस्स
कम्मोवचए अणादीए सपज्जवसिए अज्जवसिद्धियस्स
कम्मोवचए अणादीए अपज्जवसिए से तेणहेण ॥

साविचारे "इरिवाविहयवषेस्सेत्यादि" ईयापथो गमनमार्ग-
स्तरं जवमर्यापथिकं केवलयोगप्रत्ययं कर्ममर्थः । तद्वत्कस्यो-
पशान्तमोहस्य क्षीणमोहस्य सयोगिकेवक्ष्येत्तस्यः । देयाप-
थिककर्मणो हि अत्र पूर्वस्य कथनात्सर्वद्वयं अयोगावस्था-
यां भोगप्रतिपाते वा अवबन्धात्सर्वव्यवसितवत् ज० ६ भा० ३६० ।
(१२) नेववरादयो जगज्जिमे हेतवः कर्मानन्त्युपगमे च यदी-
भरादयो जगज्जिमेव कर्त्तार इत्यन्ते तद्वत्पुनरिति दर्शयन्माह ॥

कम्ममणिच्छंतो वा, मुक्कं चिय जीक्कीसराई वा ।

कामसि देहाईयं, जं कचारं न सो जुवो ॥

कर्म बाधनिकजन्यमित्तं । गौतम ! यं कर्मरहितत्वाच्च-
मेव जीवमात्मानमीभराव्यक्तकालानियतियच्छादिकं वा देहा-
दीनां कर्त्तारं मय्यसं तथाप्युच्यते । नासौ शुचजीवभरादिक-
र्त्ता युज्यत इति कुत इत्याह ॥

उवरणभावा उ, निच्चेह्मायुत्ताय उ वा वि ।

ईसरदेहाराधे, वि तुल्लया वा भवत्था वा ॥

मायमीश्वरजीवादिरकर्मो शरीरादिकार्याप्यारभते उपकरण-
प्राभावात्पुण्यकर्मणि तन्मुक्ताशब्द न च कर्मन् विना शरीराप्रा-
प्तिमीवादीनामन्यपुण्यकर्म चठते । गर्भाण्यवस्थास्वप्नोपरा-
सूननबाह्वक्षयोपितादिप्रवृत्त्यवस्थायाम्कर्मणोऽनुपपन्नः । अथ का-
ऽन्यथाप्रयोगः कियेते “निष्केत्थ्यादि” नाकर्मोशरीराधारभते नि-
ष्केत्थ्यादाकाशचक्षयाऽसूक्ष्माद्यादिशब्दाद् शरीरान्वाभिन्विज्य-
त्वात्सर्वगतत्वाद् वाऽऽकाशश्चैव । तथा एकवक्त्रेककर्ममाग्राव्यवि-
त्त्यादि । अत्रोच्यते शरीरखामीश्वरः सर्वोपर्ययि देहादिकार्याणां
रभते नन्वीश्वरदेहारम्भेऽपि तर्हि तुल्यता पर्यनुयोगस्य । तथाह-
कर्मन् नारभते मिश्रशरीरमीश्वरः निरुपकरणत्वाद्वाह्वरादिरहि-
तस्तु कालवदिति । अप्रधान्यः कोऽप्यनिरस्तकर्मशरीरारम्भश्च प्रवर्तते ।
ततः सोऽपि शरीरान्नारभते वा । यद्यशरीरान्तरि नारभते
निरुपकरणत्वादित्यादि संव यकस्यान । अथ शरीराद्येवमर्हन्ति तच्छ-
रीरारम्भेऽपि तुल्यता सोऽप्युक्तकर्मन् मिश्रशरीरं नारभते निरु-
पकरणत्वादित्यादि । अथ तच्छरीरारम्भः शरीरयोस्तर्हि तच्छ-
रीरारम्भेऽपि तुल्यता नारभतेऽतस्तथाप्यव्यक्तस्याप्यव्यक्तस्यैव
अन्यथा अनिर्णयं स सर्वमेतत्समाम्निभवेत् देहादीनां कर्त्ता । कि-
न्तु कर्मन् संहितयो जीव एव निष्पञ्चजनकेभ्यो देहादिभ्यो-
ऽन्यत्पुण्यकर्मण्येव स्व्याह । तस्मात्पुण्यकर्मण्येव पुनरनीश्वरस्तद्वृत्तः ।
नवानादिपुण्यकर्मण्येव देहादिकारणेऽपि पुन्यते तस्याप्रागविकल्प-
कत्वादिवाद्यद्य बहु वक्तव्यं गहनमगमस्तद्वृत्तं मोक्षत इत्य-
नैवेद्य विधानेन विपुलप्राज्ञायाऽपि प्रत्युक्ता प्रवृत्त्या इति ॥

[१५] स्वभाववृत्तं विवक्षुः शक्यन्ते प्रतिविद्यानुमाह ।

अहं व तद्वाचं जमासि, विद्याणयसो । इयेव वृत्ताह उ ।

नहं बहुदोसं गोयम, ! ता णं वपमाणापयमत्थो ॥

अथ “विज्ञानघन पवैतन्मो भूतेज्य” इत्यादि वेदवचनमव-
शास्त्रजावं देहादीनां कर्त्तारं मन्यसे । यतः केचिदाहुः “सर्व-
हेतुनिराशंसं, भवानां जन्म वधयेते । स्वनामवादिमिस्ते हि, माहुः
स्वमपि कारणम्” अथैकपटकादीनां, वैकिञ्च कः करोति हि ।
मयूरचन्द्रिकादिर्वा, विजः केन विनिर्मितः । कादाचित्कं यद्वा-
स्त, निःशेषं तद्देहलूकम् । यथा कएत्तैहत्थादि, तथा धैते सु-
काद्यः” स्वेतघद्यात्वं मन्यसे गौतम । तथाऽनुपुण्यम्यमानं ब-
हुरोमेव तथा ज्ञो यो देहादीनां कर्त्ता स्वनामोऽनुपुण्यमव्यते
स किं यत्प्रविशे यो वा अकारणता वा वस्तुधर्मो वेति अर्थी गति-
स्त्वम् न तावद्वस्तु (विशेषस्तद्वाहकप्रमाणान्वावाप्रमाणकस्याप्य-
नुपगमे कर्मोपि नाप्युपगम्यते तस्यापि त्वद्विप्रायेणाप्रमाण-
कत्वात् किं च वस्तुविशेषः स स्वभावा भूत्वा वा स्वाद्यभूत्वा
वा यदि सृष्टस्तर्हि स्वजाय इति नामान्तराण्ये कर्मोक्तं स्वाद्यभू-
त्वास्तर्हि नासी कस्यापि कर्त्ता कस्यापि निरुपकरणत्वाच्च
ध्येयमवदिति । नच सृष्टस्य शरीरादिकार्यस्याल्लं कारणमनुरूप-
माकाशचक्षुः । अथाकारणतास्त्वज्ञाव इत्येते तत्राप्यभिप्राह ।
मन्येवं सत्यकारणं शरीराद्युपपद्यत इत्यवश्यं स्वाद्यता च स-
ति कारणजायस्य स्वनामवाद्युपपद्येवाद्येदेहाद्यादिप्रसङ्गः ।
अपि वेद्यमहेतुकमाकस्मिकं शरीराद्युपपद्यत इत्यनुपगतं भवे-
देताकायकथं यतो यदेहेतुकमाकस्मिकं न तदादिमत्यतिनिय-
तकारणं यथा अष्टादिप्रतिकारः आदिमत्यतिनियतकारं च श-
रीरादि तस्मात्ताकस्मिकं किन्तु कर्महेतुकमेव प्रतिनियतकार-

त्वादेव व्योपकरणसहितकर्त्तृनिर्वैयर्थ्येन शरीरादिकं घटादिवदि-
ति गम्यत एव । नच गर्भोपचयत्वात् कर्मणोऽप्यनुपकरणं च-
ठत इत्युक्तमेव । अथ वस्तुना धर्मः स्वजायोऽनुपगम्यते । तथाऽ-
प्यसौ यथावत्धर्मो विज्ञानादिवत्तर्हि न शरीराकारणमस्य भू-
त्वाकाशचक्षुःप्राप्यनिर्दिश्यते । अथ सृष्टं वस्तुधर्मोऽसौ तर्हि
सिद्धत्वावनाकर्मणोऽपि पुनः सास्तिकापराधोपविशोऽप्येतान्मा-
निरनुपगतात्वादिति । अपि च “पुरुष एवेदमर्थं सर्वमिदं यत्” य-
दवाक्यप्रथमाज्ञातः कर्मोऽस्तिवत्संशयः । पर्यायं हि वेदपदानाम-
पर्यस्तैव वेतसि विपरिवर्तते पुरुष आत्मा एवकारोऽवधारणे
स च पुरुषातिरिक्तस्य कर्मप्रवृत्तः । श्वरादेः सत्ताव्यवच्छेदार्थः ।
इदं सर्वं प्रत्यक्षं वर्तमानं वेतनावेतनस्वरूपं मयि ति वाक्या-
न्नाहारे वदन्तमतीतं यच्च ज्ञायं प्रविप्यन्मुक्तिर्साधार्य स एव-
स्थः । “सत्ताव्यवच्छेदार्थं इति” उत शब्दोऽप्यर्थं अपिप्रवृत्त्य-
समुच्चये अमृतत्वस्य आमरणस्यभावस्य मोक्षस्यैवान् प्रवृत्त-
स्थः । “यद्वेत्तातिगोहति” यदश्वस्य तुलस्य दर्शनाच्चात्मना
हारेणारोहयतिशयेन वृत्तिरुपैत । यदेजातं ब्रह्मति पम्बादि य-
जेजति न ब्रह्मति परेनादि यद्वरे प्रसीदति यद्व अन्तिकं वराध्याय-
धारणे वृत्तिके समीपे तदपि पुरुष एवेत्यर्थः । यदन्तमप्येऽप्य-
वेतनावेतनस्य सर्वस्य यदेव सर्वस्याप्यस्य बाह्यताः तत्सर्वं पुरु-
ष एवेत्यतस्तर्ह्यतिरिक्तस्य कर्मणः कृतं सत्ता पुःअन्यथा इति ते
मोक्षः । तस्मात्विज्ञानघन पवैतन्मो भूतेज्य इत्यादीनि वेदांनि वेदानि
कर्मोनामप्रतिपादकानि मन्यसे त्वम् । अत्राप्येवकारस्य कर्मो-
दिसत्ताव्यवच्छेदपरत्वात्तदेवमेतदं “पुरुष एवेदमित्यादीनां
विज्ञानवचनादीनां च वेदपदानां नायमर्थो यो जयतमेतसि वदन्ते
तेषां पदानामर्थं ज्ञायतेः पुरुष एवेवं सर्वमिदमित्यादिमिस्तावत्पुरुष-
स्तुतिपरानि आत्मादिमद्व्यागहेतोर्द्वैतज्ञाप्यप्रतिपादकानि च
वर्त्तन्ते । न तु कर्मसत्ताव्यवच्छेदकानि वेदवाक्यानि हि कानि-
विशिष्टावापराणि कान्यप्यर्थवाद्वाप्रमाणान्यपराणि न अनुवाद-
पराणि “तथानिर्देशोऽनुयायत्वोक्तकाम” इत्यादीनि विशिष्टादपरा-
णि । विशेषः (अर्थवाचनंनमन्यम्) “तस्मात्पुरुष एवेवं सर्वमि-
दमित्यादीनि” वेदपदानि स्तुत्यर्थवाद्वाप्रमाणानि उच्यन्ति । विज्ञान-
घन पवैतन्मो इत्यपराप्यमर्थः विज्ञानघनाप्यः पुरुष एसावं भू-
तेज्योऽथोन्तरं वदन्ते स च कर्त्ता कार्यं च शरीरादिकमिति
प्राक् साधितमेव । ततश्च कर्त्तृकार्याभ्यामन्योन्यकरणमनुमीय-
ते । तथाहि यत्र कर्त्तृकार्यसंस्तप्रवृत्त्यवश्यंभावि कर्त्तृ यथाऽ-
स्काराद्यः पिप्लवस्तज्ञावे सद्यः यच्चानामनः शरीरादिकार्या-
निवृत्तौ करणजायमापद्यते तत्कर्त्तृमिति प्रतिपद्यच्च । अपि च सा-
कादेव कर्मसत्ताप्रतिपादकानि स्यन्त एव वेदवाक्यानि तदथा ।
“पुरुषः पुरुषेण कर्मणा पापः पापेन कर्मणोऽप्यदि” तस्मादाग-
मादिपि सिद्धं प्रतिपद्यच्च कर्ममिति । विशेषः (कर्त्ता) (सत्ता) (अग-
मः)

[१६] तस्य पुरुषप्रापद्व्यायकार्यविचारः ॥

ममपि पुष्पं पायं, साहाराणमहं व दो विनिचादं ।

होञ्ज न ता कम्मं चिय, सजावन्नो भवपवेषं यं ॥

इह कर्माविचारिकानामर्थं प्रसादः । पुण्यमर्थैकमस्ति न पाप-
य । अन्ये त्वाहुः पापमर्थैकमस्ति न पुण्यम् । अपरे तु वदन्ति ।
उभयमप्यन्वोऽप्यानुविच्छेदकमेव कर्मणि कल्पे सतिमभ्रमुत्पन्ना-
कायकलसेन साधारणं पुण्यपापाकर्मणोऽं वदित्यति । अत्रे-
तु प्रतिपादयन्ति स्वतन्त्रमुन्यं विविक्तसुखदुःखकारणं (होञ्ज-
न्ति) भवेदिति । अन्ये पुनराहुर्ममस्तः कर्ममय नास्ति स्वभाव

सिद्धः सर्वोऽप्ययं जगत्प्रपन्नः । अतस्त्वमप्येतानेव विकल्पात्म-
स्थस्य । एतेषां च विकल्पानां परस्परविकल्पात्सर्वथायदोहामा-
स्त्रोऽस्ति त्वमिति । ननु येषां पुण्यमेवकमस्ति न पापं तन्मे कथं
कस्यापि दुःखोपापपरित्याह ।

पुण्यकरिसे मुजया, तरतमयोगावरिसओ हाण्डी ।

तस्सेव लए मोक्खो, फग्गहारोवभाणाओ ॥

पुण्यार्ताति पुण्यं तत्परोत्कर्षं देवतां तेरातश्च ब्रह्मै ह्यमता
नवति सुखस्यापि कमसो वृद्धिर्भवति । तावचावजुत्कृष्टं स्वर्ग-
सुखमित्यर्थः । तस्यैव पुण्यस्य तरतमयोगापकर्षतो हानिः
सुखस्य दुःखं नवति । इदमुक्तं नवति । यथा यथा पुण्यमपबोधये
तथा तथा जीवानां क्रमेण दुःखमुत्पद्यते यावत्सर्वमकर्षमासं न-
रकदुःखं तस्यैव च पुण्यस्य सर्वथा कृपो मोक्ष इति एतच्च सर्वं
पर्याहारोपमानाज्ञावनीयम् । तथाहि यथा पण्याहारस्य क्रमेण
ब्रह्मै सुखवृद्धिर्या च पण्याहारस्य क्रमेण परिहारे सरोजता
अभवत्येवं पुण्योपाचये दुःखोत्पत्तिः सर्वथा पण्याहारस्य परि-
हारे च मरणवस्तुपचयस्य मोक्ष इति । केवलपापाभ्युपगमे सु-
खसंभवः कथमित्याह ।

पावकरिसेह भया, तरतमजोगावरिसओ मुजया ।

तस्से व लए मोक्खो, अपत्यजुजोवभाणाओ ॥

इहापण्याहारोपमानाज्ञेपरीत्येन आभवा कार्या । तथा हि यथा
क्रमेणापत्यब्रह्मै रोगवृद्धिस्तथा पापवत्यामानं मलिनवतीति
पापं तस्य ब्रह्मै दुःखवृद्धिरुपाऽधमेता मन्तव्या क्रमेण दुःखं
ब्रह्मै दुःखं नारकदुःखम् । यथा वा पण्यागताक्रमेण
रोगवृद्धिस्तथा क्रमेण पापस्यापकर्षात्सुखस्य वृद्धिर्यावजुत्कृष्टं
सुरलोच्यम् । यथा च पण्याहारस्यासर्वथा परित्यागात्परमा-
नन्द्यमुपजायते एवं सर्वपापक्षये मोक्ष इति ।

[१५] अथ साधारणं पुण्यपापाभ्यमेवकमेव संकीर्णं
वर्तित्वं तृतीयविकल्पं भावयन्त्याह ।

साधारणवप्पादिव, अहं साधारणमहेगमत्ताए ।

उक्कारिसावगरिसो, तस्सेव य पुण्यपावक्खा ॥

“अहं साधारणमिति” अथ साधारणं संकीर्णपुण्यपापा-
भ्यवस्तु इत्यर्थः । कथंभूतं पुनरिदमभगन्तव्यमित्याह (सा-
धारणवप्पादिवत्ति) यथा साधारणं तुल्यं इतितात्त्विकान्ति-
कीर्णानामन्तरस्मीलितं वर्धकं कथंयत् आदिशब्दात् यथा मेवकम-
शिनान्तिहादि वा तथैवमपि पुण्यपापाभ्यसंकीर्णमेकं वक्षि-
त्यर्थः । ननु यथेकं वक्षिष्ये तर्हि पुण्यं पापं चेति परस्परवि-
रोधे वस्तुविषयमाख्याद्वयं कथं समते इत्याह “अहेगमत्ताए
इत्यादि” अथ तस्यैवैकस्य संकीर्णपुण्यपापाभ्यवस्तुन एकया
पुण्यपापाभ्या एकेन पुण्यशेनेत्यर्थः । उक्तवैतो ब्रह्मै सत्यां पु-
ण्याभ्या प्रवर्तते एकया तु पापमात्रया एकेन पापशेनेत्यर्थः ।
उत्कर्षतो ब्रह्मै सत्यां पापाभ्या प्रवर्तते अपकर्षेऽपि पुण्या-
भ्य पापाभ्या प्रवर्तते पापाभ्यास्त्वत्प्रकर्षे पापया प्रवर्तते इति
चतुर्थे पक्षमेव च विकल्पवृद्धिरुक्त्याह ।

एवं विप दो निष्साहेहोज्जा वा सभावओ वेव ।

अवसंजुहं जसद्ध, न सभावओ होज्ज जो जिमओ ॥

होज्ज सहावो वरुहं, निकारणया च वत्थुधम्मो वा ।

जः वत्थुं नत्थि तओ, अणुलल्लओ उ लपुणं च ॥

एवमेव केषांचित्तेन द्वे अपि निम्ने स्वतन्त्रे स्यातां पुण्य-

पापे तत्कार्यभूतयोः सुखदुःखयोर्योगपरोनानुभवाभावाद्-
तोऽनेनैव मिश्रकार्यद्वारेण तत्कारणभूतयोः पुण्यपापयोर्नि-
श्चिताऽनुमीयते इति (होज्जेत्येवादि) अथवा स्वभावत एव
विनापि पुण्यपापाभ्यां अवसंयुतिर्मेववैचित्र्यस्य संभवः कैचि-
द्विध्यते तद्वै र्गिताः पञ्चापि पुण्यपापविषया विकल्पाः ।
एतेष्वभिमतमितिः संग्रहो न कर्तव्यः एकस्यैव वस्तुविष-
यकल्पस्यावस्थाच्छेषाणां वानादेयत्वात्त एव प्रत्यासत्तित्या-
यमङ्गीकृत्य पञ्चमविकल्पं तावद् वृथयितुमाह (अवर्हत्यादि)
अथयतोऽत्रोचरं न स्वभावतो भवदिति त्रयो विकल्पास्तत्र
यदि वस्तुकोऽयमितं प्रथमो विकल्पस्तर्हि तत्कोऽसौ स्व-
भावो नास्ति अनुपलम्भात्त्वपुण्यवदिति । अत्रायमुपलम्भ-
मानोऽप्यस्यसाधित्याहृथाह ।

अर्धतपणुवल्लो, वि अहं तव अत्थि नत्थि किं कम्म ।

हेतु च तदत्थि तेजो, नणु कम्मस्स वामए एव ॥

कम्मस्स वा निदाणं, होज्ज सभावोति होज्ज को दोसो ।

एहणियगाराउ, न य सो कत्ता घटस्सेव ॥

सुतो अमुतो च तओ, जह सुतो तो भिदाणओ भिओ ।

कम्मसि सहाओति य, जह वा सुतो न कत्ता तो ॥

देहाणं तोमपि व-ज्जुजा कजाहं उ य मुत्तियया ।

अहं सो निक्कारणया, तो लरसिगाणओ होतु ॥

अहं वत्थुणो सयम्मो, परिणामो तो सक्कमजीवाणं ।

पुण्येपराभिहाणो, कारणकजाणुपेओ सो ।

किरियाणं कारणाओ, देहाणं च कज्जजावओ ॥

कम्मं महतिहियंति, एहिवज्जसत्तामपि नृयज्जं ।

तं चिय देहाणं, किरियाणं पि या मुजामुजत्ताओ ॥

पत्तिवज्जपुसुपावं, मजावओ निज्जजार्हं ॥

एतच्च गद्याः प्रायोऽभिभूतिगन्धर्ववादे व्याख्याना एव सु-
गमाच्च नवरं (कारणकजाणुपेओ सोति) स च अहं कम्मणेनोः
पुण्यपापानिधानं परिणामः कारणेन कार्येण वातुमीयते कार-
णानुमानात्कार्यानुमानाच्च गम्यते इत्याह । एतदेवानुमानद्वयमाह
“किरियाणं कारणाओ इत्यादि” इनादिक्रियाणां हि सादिक्रियाणां
च कारणत्वात्कारणकत्वादस्ति तत्पक्षे नूतनकार्यैक्यपुण्य-
पापात्मकं जीवकर्मपरिणामः यथा कृपादिक्रियाणां शालिय-
वगोष्ठाविकल्प उक्तं च “समासु तुल्यं विसमासु तुल्यं, सती-
त्यसमास्यसतीषु समासः । फलं क्रियास्त्वित्यथ यश्चिन्ति, तेरेहिनां
सोऽस्ति तु कीर्षि धम्मः ” एतत्कारणानुमानस्य (देहादेषाभि-
त्यादि) देहादीनां कारणमस्ति कार्यकत्वात्तयो यथा घटस्य-
भृष्टजडवर्णावपादिसामग्रीकलितकुलाः । नच वक्तव्यं बृष्ट
एव मातापित्रादिकृतेषां हेतुः दृष्टे तु साम्येऽपि सुखेतरादिजा-
नेन देहादीनां वैचित्र्यद्वेष्टनात्तस्य चावृष्टकर्मोत्पत्तेरनुभवेनाभा-
वात्त एव पुण्यपापभेदेन कर्मणे वैचित्र्यं शुभदेहादीनां पुण्य-
कार्यत्वादिरेषां तु पापकत्वात्तुक्तं च “इह वृष्टदेहसंज्ञाव,
कार्यविशेषाकुलावयन्त्रमिव । हेत्वन्तरमुनेयं, तत्कर्म एतादृशं
कर्मः ” एतत्कार्यानुमानं तथा भवदिति त्वमिति च कृत्वाऽस्ति-
तुचित्वमपि कम्मं प्रतिपद्यस्व । सर्वेष्ववयवप्रमाणायादित्यर्थः ।
तदपि पुण्यपापविज्ञानं ।

इतरद्वि पुण्यपापयोः साक्षात् प्रमाणमाह ।

सुखदुःखलक्षणमणु-रूपं कज्जस्त भावो वस्त् ।

परमाणुवो वरुस्तं च, कारणमिह पुण्यपापादं ॥

अस्त्यवशं सुखदुःखानुपपत्तये कारणं कायेत्याद्ययोर्बोद्धे
कार्यं तस्यानुकुर्यं कारणं भवत्येव यथा वदस्य परमाणवस्तस्य
तयोपरिहानुकर्यं कारणं सुखस्य पुण्यं दुःखस्य पापमिति ।

मेरकाः प्राह ।

सुहृदुक्तलक्षणं जह, कर्मं कज्जस्त तदणुरूपं च ।

पचमरूपं तं पि ह, अहं रूपं नाणुरूपं तु ॥

ननु यदि सुखदुःखयोः पुण्यपापात्मकं कर्म कारणं तस्य यदि
कार्यस्य सुखदुःखरूपस्यानुकुर्यं स्वरूपमिष्यते तर्हि सुखदुःख-
योरात्मपरिचयात्मनोऽपराधपरि पुण्यपापात्मकं कर्म तदनु-
कुर्यताऽप्येव प्रमेति । अथ कपयसाहं नानुकर्यं तन्मूर्च्छत्वेन वि-
लक्षणत्वादिति ।

अत्रोत्तरमाह ।

न हि सम्बन्धाणुरूपं, निर्जं वा कारणं अहं मयं ते ।

किं कज्जकारणरूपं-महत्वा वत्पुत्तर्णं तस्य ॥

न हि सर्वथा कार्यानुकर्यं कारणमिष्यते येन सुखदुःखवत्कर्म-
णोऽप्यवश्यं प्रयेत । नात्यक्तात्वेन सर्वेष्वर्थैः कारणं कार्योद्भि-
ज्येष्टव्यम् (अहं मयंतिष्ठति) अथ ते तथैतन्मतेकालेन सर्वैरपि
धर्मैः कारणानुकर्यमेव निर्जं वा न्वनुकुर्यमेवेति तर्हि
सर्वथाऽनुकुर्यते एकस्य कारणत्वे अपरस्यापि कारणत्वादिकस्य
च कार्यत्वेऽप्यस्यापि कार्यत्वात्किं तयोः कार्यकारणत्वं न किञ्चित्
द्वयोरपि वस्तुत्वं सर्वथा न्देहानिमग्नसङ्गतिरित्यस्यैकान्तेना-
नुकुर्यता अननुकुर्यता वा कार्यकारणयोः किं तर्हि ।

सर्वं तुल्यानुसृष्टं, जहं तो कज्जानुकर्यया केयं ।

जं सोमं । सपञ्चाभो, कज्जं परपञ्चाभो सेतो ॥

न केवलं कार्यकारणं एव तुल्यानुकर्यरूपे किं तु सकलमपि
निष्ठवन्तान्तर्गतं वस्तु परस्परं तुल्यानुकर्यरूपमेव न पुनः किञ्चि-
त्कस्यापि एकान्तेन तुल्यमनुसृष्टं वा । सम्पाद्यकावाः परः प्राह
(अहंमयाभि) यथेवं ततः केवं कार्यानुकर्यता कारणस्य विशेषतो-
ऽन्विष्यते येनोच्यते "सुहृदुपकार्यं कारणमणुरूपवत्साधिवि" यदि
हि किञ्चिदेकान्तेनानुकर्यं स्यात्तर्हीत्यं कर्तुं युज्यते यदा त्वेका-
न्तेन न किञ्चिदनुकर्यं नाथ्यननुकर्यं किं तु सर्वं तुल्यानुकर्य-
रूपमेव तदा किमेतन् विशेषण । अत्रोच्यते (अभिमादि) सौ-
म्य । तुल्यानुकर्यत्वं सर्वगतं अपि यत्तस्मात्कारणस्य कार्यं स्वप-
र्यायस्तस्मात्कारणं कार्यस्येहानुकर्यरूपमुच्यते शेषस्तथाकार्यः
सर्वोऽपि पदार्थः कारणस्य परपर्याय इति तं प्रति विवक्षितं
कारणमसमानरूपमभिधीयते । आह ननु कथं प्रस्तुते सुखदुः-
खे कारणस्य स्वपर्याय उच्यते । जीवपुण्यसंयोगः सुखस्य कार-
णं तस्य च सुखं पर्याय एव दुःखस्यापि जीवपापसंयोगः कार-
णमतस्तस्यापि दुःखं पर्याय एव । यथा च सुखं दुःखं कस्यापि
शिवमित्यादि व्यपदेशाद्भ्रंशंते तथा तत्कारणमूर्तं पुण्यक-
र्मद्वयमपि यथाच दुःखमभ्रममकल्याणमशिवमित्यादि-
र्भूतं प्रमेति तथा तत्कारणमूर्तं पापद्वयमपीति । विशेषतोऽहं
पुण्यपापं सुखदुःखयोरनुकुर्यकारणत्वेनोच्यते इति ।

अथ परः प्रये किञ्चिद्विस्तद्वक्तव्यमहोतः पृच्छति ।

किं नहं मुत्तममुत्त-स्त कारणं तहं सुहृदार्थं कर्म ।

दिहं सुहृदकारण-यथाहं जहेहं तहं कर्म ॥

किं यथा मूर्च्छं नीतिविक्रममूर्च्छस्य स्वप्रतिप्राप्तिकामस्य कार-
णं हेतुस्तथा सुखदुःखयोः पुण्यपापात्मकं कर्मोपि मूर्च्छोऽहं स-
त्कारणं यथा प्रत्यक्ष एव दृष्टमप्राप्तिकामादिप्राप्त्यात्मकव्यवहार-
नादिभिरुपरिहानुकर्यं सुखदुःखयोः मूर्च्छं सत्कारणं तत्र-
त्कर्मोपि तथोचितं प्राचार्थः । ततः किमिति चेदुच्यते ।

देहं तथेव विषय किं क-म्मणो न जं तुल्यसाधुणां पि ।

फलयेदमो सो वस्त्, सकारणं कारणं कर्म ॥

ननु तथैव दृष्टमप्राप्तिकं वस्तु तस्य सुखदुःखे कारणमस्तु किम-
दृष्टेन तेन कर्मणा परिकल्पितेन प्रतिप्रसङ्गात्तदेतत् यद्यस्मा-
त्तुल्यान्यप्राप्तीनि साधनानि येषां ते तुल्यसाधनाः पुरुषास्तेषा-
मपि फले सुखदुःखकृत्ये कार्यमेहः कश्चेदेव । महाद् दम्यते ।
तुल्येऽप्यप्राप्तिके फले कस्यान्याद्देहाऽन्यस्य तु योगाद्युपनिर्वा-
ह्यत इत्यर्थः । यद्येवं तुल्याप्राप्तिसाधनानामपि फलमेव नोऽ-
वश्यमेव सकारणो निष्कारणत्वे नित्यं सत्वास्तत्प्रसङ्गाच्च
सत्कारणं तदवश्यं कर्म भवेत् न तत्कल्पनानर्थक्यमिति ।

मूर्च्छं च तत्कर्मं कृतं इत्याह ।

यतो धियं तं मुचं, मुत्तवलाहाणमो कुंजो ।

देहाहं कज्जमुत्ता-इभावं जिएण पुणो भसइ ॥

यत् एव तुल्यसाधनानां कर्मनिष्पन्नफलमेवोऽत एवोच्यते
मूर्च्छं कर्म मूर्च्छस्य देहादेवैतात्पर्यकारित्यानुसन्धयथा निमित्त-
मात्रमाधित्वेन यतो देहादीनां बलमागच्छे एवं कर्मोच्यते मूर्च्छमि-
त्यर्थः । अथवा मूर्च्छं कर्म मूर्च्छेन अहंमत्त्वनाशित्वा तस्योपचय-
कृतस्य वस्तुसाधीयमानत्वात्कर्ममवधया मूर्च्छत्वेन तैलादिना व-
स्तुसाधीयमानत्वात्कर्मो मूर्च्छः एवं अहंमत्त्वनाशित्वा उपचयमा-
नत्वात्कर्मोपि मूर्च्छमिति प्राचःयदि वा मूर्च्छं कर्म देहादेवैतात्का-
र्यस्य मूर्च्छत्वापरमाणुचयथा यतोऽस्तत्कार्यस्य देहानात्परमा-
णवो मूर्च्छाः एवं देहादेवैतात्कार्यस्य मूर्च्छस्य दर्शनाद् कर्मोपि
मूर्च्छमित्यर्थः । एवं जगितेन पुनर्जगति परः किमितिवा ।

तो किं देहादार्थं, मुत्तचणमो तथं इहं मुचं ।

अहं सुहृदुत्साहं, कारणभावादरूपं ति ॥

ततः किं देहादीनां कर्मकारणानां मूर्च्छानां देहानात्कर्म मूर्च्छं
मन्वाहोऽहं सुखदुःखयोः साधनानादीनां जीवपरिणामप्रतानां त-
त्कार्योपायमूर्च्छानां देहानात्कारणप्रतानांमूर्च्छमन्वते कर्मत्वेन
मूर्च्छत्वापुनर्जायमान्यथापि तत्कार्यदर्शनात्किं मूर्च्छं वा कर्म
प्रवर्तितं निवेद्यतामिति । एवं मेरकेत्योक्तं सत्याह ।

न सुहृदार्थं देहं, कम्मं वि य किं तु ताण जीवो वि ।

देहं सवयायकारण-वियरं कम्मं ति को दोमो ॥

सुखादीनां कर्मैव केवलं कारणं न भवति किं तु जीवोऽपि
तेषां समवायिकारणं भवति कर्म पुनरेतदसमवायिकारणं
प्रवर्ततीति को दोषः । इदमुक्तं प्रवर्ति सुखादेरमूर्च्छत्वेन समवा-
यिकारणस्य जीवस्यामूर्च्छत्वमस्यैव असमवायिकारणस्य तु क-
र्मणः सुखाद्यमूर्च्छत्वेन मूर्च्छत्वं न प्रवर्ततीति न दोष इति ।
तथैव सुखमूर्च्छसंहरणकेवलपुण्यसङ्गं प्रथमविकल्पं दृष्ट-
यितुमाह ।

इयं रुचिरे सुहृदुत्सव-कारणो य कम्मणो सिट्ठो ।

पुसावगरितंमेवेण, दुत्तवहुत्तलक्षणमणुचं ॥

इत्थं च पञ्चविकनयोपन्यस्तस्वभाववादिनिरासेन पुण्यपापा-
त्मकस्य कर्मणः सुखदुःखकारणत्वे कल्पिते च सिद्धे पुण्या-
पकर्षमात्रेण यत् दुःखवहुलत्वं प्रथमविकल्पोपन्यासे श्रोक्तं त-
दनुकमिति कुतोऽयुक्तमित्याह ।

कम्मप्यग्निरसखिण्यं, तद्वत्सं पग्निरसाणुचूर्णम् ।

सौक्ष्म्यग्निरसचूर्णं, जह पुण्यपग्निरसपञ्चवा ॥

तत् पुण्यवहुलत्वं पुण्यापकर्षजनितं न जवति किंतु स्वानु-
पकर्षमपकर्षजनितं प्रकर्षांशुभूतिरवाप्रकर्षांशुजवकफवादिनि हे-
तुः यथा सौक्ष्म्यप्रकर्षांशुभूतिः स्वानुकपकर्षमपञ्चवा इति वृष्टान्तः ।
उपपत्त्यन्तर्माह ।

तह वज्जसाहण्यग्न-रिंमज्जावादिवहुल्यया न तवं ।

विबरीयवज्जसाहण्य-बलप्यग्निरिं भवेत्तेज्ज ॥

तथेयुपपत्त्यन्तरार्थः इह देहिनां दुःखवहुलं केवलपुण्याप-
कर्षमात्रजनितं न भवति कुल इत्थं हेतुमाह । बाह्यानि वाय-
मिष्टाहारादीनि सामान्यानि तेषां यस्तदनुकपः प्रकथस्तथाह-
भावाकारणजनकादिति । विपर्यये बाधकमाह । इदंन्यादि तदनु-
कमन्वया यदि पुण्यापकर्षमात्रजन्यं जवेत्तदा पुण्यसंपादेष्या-
हारापचयमात्रादेव जवेत्तु पापोदयसंपाद्यमिष्टाहारादिकप-
विपरीतबाधे साधनानां यद्गलं सामर्थ्यं यत्स्व अनुकपो यः प्रक-
थस्तमपेक्षेत । इदमत्र इदं यदि पुण्यापकर्षमात्रजन्यं दुःखं भ-
वेत्तदा पुण्योदयसंपादेष्याहारादिसाधनापकर्षमात्रादेव जवेन्न
कथंनरिति इष्टविपर्ययादिष्टाहारादिसाधनसामर्थ्यादेव तज्ज्ञा-
नादिति । अथि च ॥

देहो नोपचयकम्भो, पुण्यकारिसे व मुचिसत्ताओ ।

होञ्ज मुज्झहीसुतरओ, कहुममुमपरो महओ च ॥

यो दुःखितइत्थवादिदेहः केवलपुण्यापचयमात्रकृतो न जवति
सौक्ष्मिकपापया पुण्यापकर्षस्तज्जयोऽनुसरसुखकरवत्त्वादिदेहः
यत्तु पुण्यापचयमात्रजन्यः स सुचिमानपि न जवति यथा न
कोऽपि यदि च पुण्यापचयमात्रेण देहो ज्येत्त तदा हीनतरः
ह्यम एव च स्वात्कथं महांमुज्जतरत्वं भवेत्तदो महांपुण्यो-
पचयजन्तत्वाद्बुभुक्ष्य वा ह्यमकर्मनिर्भर्तित्वापुण्येन पुनरणी-
यसापि मुज्जेदो ज्येत्त । ननु दुःखितः अणीयसापि हि सुवर्ण-
सत्त्वेन अजीयानपि सौवर्ण्यं एव घटो भवति न तु मांसिकस्ता-
ज्जादेवेति । अथ केवलपुण्यापकर्षं संकीर्ण्य पुण्यापपक्कं च वचि-
तुमाह ।

एवं विप विबरीयं, जोएज्जा सन्नपापकस्से वि ।

न य साहाराणुक्कं, कम्मं तक्कापानावा ॥

सर्वे पापमेवास्ति न तु पुण्यं पापापचयमात्रजन्यत्वात्सुखस्वे-
त्येतस्मिन्नापि पक्षे एवमेव केवलपुण्यापचयैकदृष्ट्याणाद्विपरीतमह
सर्वं योजयच्छया पापापकर्षमात्रजनितं सुखं न भवति पाप-
त्वात्प्राप्तोऽपि दुःखजनकत्वाच्च अणीयानपि विषयः स्वा-
स्म्यहेतुर्भवति तस्मात्पुण्यापचयितमेवाव्यपमपि सुखमित्यादि स्व-
बुद्ध्याऽप्युक्तं वाच्यमिति पुण्यं सुखदुःखयोः कारणभूते स्तत्त्वे
तु पुण्यापचय इत्येव । अत एव साधारण्येऽपि संकीर्ण्य पुण्यापचये नेह्ये
कुत इत्याह । नयेत्यादि न च साधारण्यकं संकीर्ण्यस्वमाह पु-
ण्यापचयकमेकं कम्ममिति तस्यैवंतुत्स्य कम्मणः कारणाना-
द्यत्र प्रयतो मास्ति संकीर्णोऽप्यपकर्षं कम्मं अस्तेज्जाध्यमानैवविध-
कारणत्वादिपुण्यवति हेतोरितिकर्त्ता परिहरन्माह ।

कम्मं जोगनिमित्तं, सुचो सुभो वा भवेमसमपम्मि ।

होञ्ज न ठ उभयणुक्को, कम्मं पि तओ तपणुक्कं ॥

मिष्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगा बन्धहेतव इति पक्षे त-
योमिष्यात्वात्सर्वत्र कर्मबन्धहेतुत्वस्य योगाविभागाभावात् योगा-
मात्रेव बन्धहेतुत्वमिति कम्मयोगनिमित्तमुच्यते । स च मनोवा-
क्कायारमको योग एकस्मिन्समये शुभोऽशुभो वा भवेत्तु पुण्य-
यक्रपोऽत्र कारणानुक्रमत्वात्कार्यस्य कम्मपि तदनुकपं शुभं
पुण्यरूपं बध्यते । ननु संकीर्णस्वभावमुभयकपमेकमिदं
बध्यत इति मेरकः प्राह ॥

नणु मणवइकायजोगो, सुजासुभा षणसमपम्मि दीसंत ।

द्वभम्मि मीसज्जावो, जवेज्ज न ठ जावकराणम्मि ॥

ननु मनोवाक्काययोगाः शुभाशुभाश्च मित्रा इत्यर्थः एकस्मिन्
समये इत्यतः तत्कथमुच्यते । शुभोऽशुभो वा (पक्षसमयमि-
ति) तथा हि किञ्चिद्विधिना दानादिविधितरुं किन्तवतः
शुभोऽशुभो मनोयोगस्तथा किमप्यविधिबद्धं दानादिविधमनुप-
दिशतः शुभाशुभो भाव्योगस्तथा किमप्यविधिबद्धं विनपूजा-
न्नादिकायैवैष्टं कुर्वतः शुभाशुभकाययोग इति तदेतत् अ-
नुक्तं कुल इत्याह "द्वभम्मितीत्यादि" इदमुक्तं भवति इह वि-
धौ योगो कस्यतो भावतश्च तत्र मनोवाक्काययोगप्रवर्तका-
नि द्वयपि मनोवाक्कायपरिस्पन्दतत्त्वको योगश्च द्वययोगः
यस्चेतनुभयरूपयोगहेतुरप्यवसायः स भावयोगस्तत्र शुभा-
शुभरूपतां यद्योक्तस्मादेशनाकार्यवद्भावां प्रवर्तको विधि-
ऽपि द्वययोगे व्यवहारमयविवक्षादौर्ध्वमानाश्च भवेदपि शुभा-
शुभमौलसङ्गो मित्रभावः न तु मनोवाक्काययोगनिमित्तमाध्य-
वसायकपे भावकरत्वे भावात्मके योगेऽयमभिप्रायः द्वययोगो
व्यवहारवद्दोर्ध्वनेन शुभाशुभरूपोऽपीष्यते निष्कलेन न तु भू-
योऽपि शुभोऽशुभो वा केवलः समरति यद्योक्तस्मादेशना-
दिप्रवर्तकद्वययोगानामपि शुभाशुभमित्ररूपतां तन्मतेनाभा-
वात्मनोवाक्काययोगनिमित्तमाध्यवसायकपे भावकरुभाभययोगे
शुभाशुभरूपो मित्रभावो नास्ति निश्चयवद्दोर्ध्वमन्वेषागमिष्या-
विवक्षितत्वाच्च हि शुभान्यशुभानि वाच्यवसायक्यमानि मुक्त्वा
शुभाशुभाध्यवसायस्थानकपस्तृतीयो राशिरागमे क्वचिदपीष्य-
ते येनाध्यवसायकपे भावयोगे शुभाशुभत्वं स्यादिति भावस्त-
स्माज्जावयोग एकस्मिन्समये शुभोऽशुभो वा भवति न तु मि-
त्रस्ततः कम्मपि तत्तत्समये पुण्यं पुण्यरूपं पापकं वा बध्यते
न तु मित्ररूपमिति स्थितं तदेव सभयवद्माह ॥

ऊक्खं मुमपमुनं वा, त ठ मीसं जं च ऊजायोवरमे वि ।

मेसा सुभासुजा वा, शुभमशुभं वा तओ कम्मं ॥

अप्येन यस्मादगमे एकदा धर्म्मशुक्लपानात्मकं शुभमर्त-
रीक्रामकमशुभं वा निर्दिष्टं न तु शुभाशुभरूपं यस्माच्च ध्वानो-
परमेऽपि लेख्या तेजसिभूतिका शुभा कापोत्तमिषुका वा शु-
भा एकदा शोका न तु शुभाशुभरूपा भ्यान्लेख्यात्मका स्वभा-
वयोगस्ततस्तेऽप्येकदा शुभा अशुभा वा भवन्ति न तु मित्रा-
स्ततो भावयोगनिमित्तं कम्मोप्येकदा पुण्यात्मकं शुभं बध्यते
पापात्मकमशुभं वा बध्यते न तु मित्रमपि । अथि च ।

पुव्वगहियं च कम्मं, परिणामवसेन मीसयं नेज्जा ।

इपेरयरभावं वा, सम्माभियाइ न उग्गाणे ॥

इत्येव वा यतद्यापि सम्माथये यत्पूर्वं शुद्धानं पूर्वं बद्धं मि-

कर्म

सो यं उवाचो यं, नरतिदिबाद्यथा तद् नामे ।
 देवदुर्गं मण्डपदुर्गं, पण्डितद्वारं च तत्पुण्यम् ॥
 अंगोद्वेगाणस्त्रिं, पदमन्त्रं च यथैव सिद्ध्यति ॥
 मुनिवपुर्वादिं मुच्यते, अगुरुलक्षं तद् यं परप्रायं ॥
 ऊनास्तं आयायं, उज्जोयतिद्वाग्रे विष्णुस्तथा ।
 तस्यार्थपरपञ्चयं, पञ्चैवयि सत् सुप्रायं ॥
 सुस्तर आपञ्च जसं, निषेधं सित्ययमेव एवाद्य ।
 बायालं पयं ह, पणति जिषेहिं जयिषा ह ॥

शेषस्तथा या द्वाशीतिप्रकृतयस्तत्सर्वमनुजत्वात्पापं विहेयं सम्भ-
कत्वं कथमनुजं कथं तत्पापमिति चेदुच्यतेऽथिकमेव हि सम्भ-
कत्वं ब्रुजं तथैव विचार्यते किं नु शोभितमिष्यपुत्रकणं तथा
शत्रुकणं तदेतत्तदाब्रुजयेव ब्रह्मजन्मवाप्यं सम्भ्रम्यतेऽपि ता-
थैव न नाचारकत्वात्पुत्रपापमभेदेऽस्य कस्यमुच्यते परमार्थ-
स्तु मिश्रत्वात्तथैव तदित्येवं प्रसङ्गेन । इदं च पुण्यपापज्ञानमनुज-
मपि विविधपापविधापाकं च प्रत्यक्षं यथा बर्त्तं विद्यात् पापक-
रिणोऽप्येते किंचिदनुमत्त्यरं नीरवं वा कृत्वा यदेतौ नैवावि-
पाकं वेद्यत इत्यर्थः । तदेवं पुण्यं पापं च ज्ञेयं व्यवस्था-
प्य निरुह्यः संकीर्णपुण्यपापपक्षः । इत्यथयमुक्तः सर्वस्यापि
समिधश्रुत्वात् । कार्यकार्यप्रसंगात् चैतद्विस्तृता द्वाधादीनां केवलं न
सुखातिष्यदर्शान्नारकादीनां केवलञ्चः । अत्र पुनरिति न्यायः ।
च सर्वथा संश्लिष्टैककृतस्य हेतोरनुमत्त्यभेदेऽपि कार्यस्य
प्रमाणतोऽप्येवब्रुव्यं विहाय स्वयङ्कोतो भेदो युज्यते । न हि
मेककारणप्रत्ययं कार्यमन्तमप्येकोक्तं घटने तस्मान्मुक्त-
विशयस्यान्यविशिमन्मयं पुःकातिहायस्येति । न च सर्वथैव
कस्य संकीर्णपुण्यपापपक्षकृतस्य हेतोः सुखातिशयनिबन्ध-
पुण्यपापशुद्धिः कातिशयस्य कारणपापार्थादन्वा सुखातिशय-
प्रभाव कस्यपि न्यायः पुण्यपापार्थायोर्निर्भ्रमप्रसंगात्स्याति-
यत् वृत्तादपि न वर्त्तते तत्ततो मिश्रं यथा देवसत्पृच्छादन्वा
जैमिनी यद्वाह्यो न वर्त्तते पुण्यपापशुद्धौ पापार्थसत्त्वतोऽतो नि-
कोऽसाधितं तस्मात् सर्वथैककृतता पुण्यपापार्थायोर्भेदो कर्मस-
मान्यरूपतया यद्यसौ तथोरिष्यते तदा सिद्धस्याप्यत्र सातयशः-
कीर्णैः पुण्यस्य, ब्रह्माशान्नाकीर्णोद्वेस्तु पापस्य, ब्रह्माभि-
रपि कर्मत्वेनैकतया प्रष्टुमुच्यतेऽस्मात्सातयशपापतया विवि-
ध पुण्यपापं स्त इति । ततः सुखदुःखविशेषानिबन्धनयोः पुण्य-
पापयोर्थाकर्मत्वा साधितत्वात् कस्यचः सन्तः पापः किं वा स-
त्वे पुण्यपापयोर्भेदो कर्मत्वा साधितत्वाभिज्ञातः श्लोकप्रसि-
दस्य च दानोद्वेष्टकृत्यं स्वाधितं द्वाधादपि ।

असह बहि पुत्रपात्रे, जमगिहोत्ताइ सगगकास्स ।

तदसंबन्धं सध्वं, दाणाइफलं च लोयम्भि ॥

पुण्यपापयोरस्त्ये यदेतद्विहसिद्धान्वाधनुष्ठानं स्मर्त्तुकामस्य
पक्षे दानादिस्वादिकसं पुण्यपापात्मकं होके प्रसिद्धं तत्तत्सर्वसंघ-
र्त्तुं स्यात्स्वर्गस्यापि पुण्यफलत्वात्पुण्यपापयोश्च भवद्विजिप्ताये-
न्नास्तत्वात्तस्माद्विज्युपगन्तव्ये पक्षे पुण्यपापे तदर्थं वेदपद्वचन-
प्रामाण्यादुक्तिश्च निम्नस्तस्य सशय इति। ततः किं कृतवामसा-
नित्यादौ।

उन्नम्भि संसयम्भि, जिणेण जरमरणविप्पमुक्केण ।

सो समयं पञ्चमो, तिहिं उदहखंनियसएहिं ॥

गतार्था इति अनुवृत्तत्वारिण्यार्थः विशेषः ।

(१६) कर्मणश्चतुर्विधत्वं ।

पुण्यपापयोः पृथक्त्वव्यापकं सूत्रे ।

एगे पुषे एगे पावे (स्वा० ? ठा०) वडव्हिहे कम्मे
पसले तं जहा सुजे णामं एगे सुजेसुभेणाममेगे असुजे अ-
सुभेणाममेगे । वडव्हिहे कम्मे पसले तं जहा सुजेणाम-
मेगे सुभविवागे सुजेणाममेगे असुजविवागे असुजेणाम-
मेगे सजविवागे असुभेणाममेगे असुजविवागे ।

[illegible]

(१७) अथ कर्मणोऽवकस्पृष्टवादिगोष्ठामादित्तिहवमतम् ॥

किं कंचुडव्व कम्मं, पइप्पएसमइ जीवपज्जंते ।

पञ्चदेसं सव्वगयं. तदंतरालाणवत्थाओ ॥

अथ जीववर्जितो ना-पावसापन्नं भवंतगायमि ।

अहं जायते वासुदेवाय ॥

तदङ्गुलमज्जात्रा उ=बहुमङ्गुलमज्जात्रा मुखस्य ॥
 एवं तन्मज्जात्रास्यो जिह्वास्यो हि तन्मज्जात्रास्यो

एव स्रज्वविमाकृत्वा, निष्कारणा वि स्रज्वससारा

जवमुक्काणं च पुणो, संसरणमउअणासासो ॥

ननु "पुदो जहा अयको कञ्जुणमित्थादि" गाथायां कञ्जु-
कमित्थ स्पृष्टव्ये जीवि कम्मं न तु कम्मजित्थि वृत्तन्ते । अत्रानु-
तत्तिवार्यते किं कञ्जुकुलस्य जीवो जीवस्य प्रतिवेशं वृत्तं भवति ।
प्राहोमिच्छाजित्थपर्यन्ते त्वपर्यन्त एव वृत्तं स्पृष्टमित्यत
इति द्वयी गतिः तत्र यदि प्रतिवेशं वृत्तत्वात्स्पृष्टमिदं तर्हि
जीवो सर्वगतं कम्मं प्राप्नोति । ननोत्तरं कृतः संघर्षात्मित्याह ।
तद्वत्तत्त्वमित्यादि नस्य जीवस्यान्यथा न मर्थं तद्वत्तराजं तस्यान-
वस्थानस्यस्य कम्मव्याप्त्यानवस्थानव्याप्यादिव कञ्जुकात्प्रतिस्थोः । न
हि प्रति प्रवेशं वृत्तो कम्मजित्थि जीवस्य कोऽपि मध्यप्रवेश उच्य-
ति येन कम्मलक्षणासर्वगतत्वं स्यात्तस्मादाकाशेनैव कम्मव्या-
प्तिर्यस्य प्रतिप्रवेशं व्याप्त्यास्यस्य जीवो संघर्षगतं सिद्धमेव
एवं न सति साध्यविक्रयत्वाकञ्जुकुलस्योत्पादोऽपि संघर्षक एव प्राप्नो-
ति साध्यस्य यथोक्तप्रवेशनस्य कञ्जुके भावादिति द्वितीयं
विकल्पमधिकृत्याह "अहेयसि" अथ जीवस्य बहिस्तत्त्वक-
र्यते वृत्तत्वात्कञ्जुकवृत्तं कम्मजित्थे तर्हि अवाह्यत्वात्तदं सं-
कामतोऽन्तराजं तत्रानुवृत्तं तदनुवृत्तिर्न प्राप्नोति त्वपर्यन्तम-

कर्म

कस्म

सत्येन तदनुमानमात्राद्वाह्यान्मवधितिं मुख्यकमेध बाह्याना-
मपि प्रतीतयति प्रवचनतनुदुषिः कर्मणो नवान्तराले को बोध
इत्याह (पथमित्यादि) एवं कर्मणोऽनुसूची सत्यां सर्वेषामपि
जीवानां विमोक्षः संसारामात्रः प्रामोदिति संसारकराण्युक्त-
कर्मणोऽभावाद्य निष्कारणोऽपि संसार इत्यन्ते तर्हि ये
मनतःप्राज्ञवर्धयिषि कष्टानुष्ठानानि कुर्वन्ते तेषामपि सर्वेषां
संसार एव स्याद निष्कारणत्वाद्येवोपाधिष्कारणं न जायमानं
अवमुक्तानामपि सिद्धान्तानि पुनरपि संसरन् संसारः
स्यादिति मुक्तावयवमात्रास्य इति । किंच तत्पर्यन्तवर्तिनि
कर्मण्येवमाणे अपरोऽपि बोधः क इत्याह

देहंतो जा वियणा, कम्पाभावाम्मि किंनिमिता सा ।
 निकारमा वि जइ तो, सिच्छो वि न वेयणारहितो ।
 जइ बज्जनिमिता सा, तदजावे सा न होज्जतो अंतो ।
 दिट्ठा य सा सुबहुसो, बाहिं निज्वेयएस्सा वि ।
 जइ वा वि भिन्नदेसं, पि वेयणं कुणइ कम्म एवंतो ॥
 कहमन्नसरीरगयं, न वेयणं कुणइ अन्नस्स ॥

यदि कम्बुकषट्हरिरेव वर्त्तते कर्म तदा देहस्थान्तरेष्वेवा
प्राप्त्यनुभवादिवेदना सा किंनिमित्तोत्ति ब्रह्मस्य साध्यं तत्कारण-
भूतस्य कर्मणोऽभावात्प्राप्त्य निष्कारणत्वात्पि देहान्तर्वेदनाभ्युप-
गम्यते तत्तत्तर्हि । तिस्रोऽपि न वेदनारहितः स्यात्तत्कारणत्वात्
विषयश्रापिति । अथ बाह्यचेदननिमित्त साऽन्तर्वेदनाभ्युपग-
म्यते बहिचेदना लिङ्गानुवृत्तादिजन्या प्रातुर्भवतीति भ्रम्येऽपि
वेदना जनयत्येवेति यदि त्वामिप्रायस्तर्हि त्वत्प्राप्ते लिंगश्रा-
पान्तिवर्त्तमानत्वाभिरिते सात्यतद्वदना न भ्रम्ये जायेत ब्रह्मवे-
दमिति चेत्तद्युक्तं यतो हृदयात्सुखदुःखादितिप्रथमाऽन्तर्वेदना
कल्पयेत्साह । “ बाहिमिस्यादिति ” बहिर्निवेदनस्यापि बहिर्लिंगश्रा-
पि श्रापान्तर्वेदनाश्रापित्वादिश्रापित्यर्थः । यदि ह्ययं नियमः स्याद्यु-
क्तं तन्निष्कृष्टादातिवेदनासङ्गाद्यप्यान्तर्वेदना प्रातुर्वृत्ती-
ति तदा स्यादपि त्वदभिमते न चैवं यतोऽनुभूयते इत्यते ।
बहिर्वेदनाभावेऽपि यथोक्तान्तर्वेदना तत्कारणभूतेन भ्रम्ये क-
र्मसापि भाव्यमिति सिद्धोऽभ्युपगम इति । अथैव भ्रम्यते बहि-
रन्तर्वेदकपर्यन्तवर्त्यपि कर्मोऽप्येवमुपि दृष्टान्तर्वेदनाजनयति न
नन्मर्थे कर्मोक्तिरिति तद्युक्तं यदि चेत्तर्हि बाहिर्लिंगश्रापि-
नमपि कर्म्मत्वविमलमप्यलक्षणे देशान्तरे वेदनां कर्त्तव्यमप्युप-
गम्यते एवं तर्हि कथं केन हेतुना क्रान्त्यनिराग्यते कर्मोऽन्यथा-
ब्रह्मदायवेदनां न भवति । ननु कृत्यनुनायमयमपि देशान्तर्वा-
त्प्राप्त्येवापि न अपि । अत्र प्राप्तिप्रमाणसङ्ग एवित्वेदमाह ।

अहं भवे संचरइ मई, न बहिं तो कंचुगो ब्व निच्चत्थं ।
कंचुगवं पि वेयणा, सब्बम्मि बिहं।सई देहो ॥

अथ भवतो मतिः एकस्य देवदत्तशरीरस्य बहिरन्तश्च सख-
दति तत्कर्म न्यस्तस्य बहिरन्तश्च वेदनां जनयति न शरीरादेव
स्वाधारशरीरे बहिरन्तश्च संहरणादप्यशरीरे त्वसंहरणादिति ।
अथोच्यते (न बहिरन्त्यादि) तत्पक्षे हि सर्वस्य कस्यचूक-
उज्जीवस्य बहिरेव कर्म नित्यं तिष्ठतीति नित्यस्थमिति यद्-
भवतो मते नन्य प्राप्तिरिति कु कदापि न्यस्तः कतिचित्पिनः ।
कर्मणः सखधरानुपगमात् किं नु कदापि नित्यं बहिरिव तिष्ठति नि-
त्यं सखधरानुपगमात् पय तदिति ज्ञायाः । किंच कर्मणः सखध-

रणे बहिरन्तश्च कर्मणैव वेदना स्यान्म वैतर्ह्स्ति तत्तुकाद्याभिधा-
ते बहिरन्तश्च गुणपदेव वेदनादर्शनं तस्मान्म कर्मणः संस्वरण-
मुपपद्यत इति । कर्मणः सम्बन्धे दूषणान्तरमप्याह ॥

न ज्वन्तरमन्नेह य, सरीरसंचारु गदनित्तो ध्व ।

चलियं निज्जारियं चिय, भणियमकम्मं च जं समए ॥

किंच यदि संस्मरिष्णु कर्मोपपुण्यगम्यते तर्हि मृतस्य तद्वचनास्त-
रमस्यति नृणांमेव तस्यानुगमनं न प्राप्नोतीत्यर्थः। शरीरं सञ्चर-
णादिति हेतुः। अतिशयसंस्मरणाद्व्यस्तः। इह यच्छरीरं शक्तिरस्यते सं-
स्मरति न तद्वचनास्तस्मैति यद्येच्छास्यत्वाभावात्। तथा च क-
र्म तस्मान् भवत्यस्तस्येतीति। आह नृणांमपि “समाश्रान-
वन्ति एषि” वचनात्कर्मणश्चलनमुक्तम्। विधेः०। (कार्यकार-
णभावाः कर्मकारणभाववद्वाहे इति)। अतः च संस्मरणादनु-
पप्यते तर्हि कर्मिति तद्विदं निविच्यते तद्व्यक्तमभिप्रायापरिहृतादि-
त्याह। “वक्षिष्यमिष्यामि” नेरव्यं जाव वेमाणिपि जीवावो
वक्षिष्य कर्मं निजखरह “इष्यामि वचनात्”। निजिखमप्यं निजि-
वक्षिष्य” वचनाच्च यथंस्मरतिस्मर्ये आगमे वक्षितं कर्मं निजि-
प्रेमकुं तद्वक्तव्यं अस्मिन् तत्र मध्ये अतमपि न वेदनां जनयितु-
मस्यकर्मणः नयः परमापीयदेवित् तस्मात्तमर्थोभावात्तस्यादि-
त्यमनेकवद्वत्पुरुषावपि कर्मणः संस्मरणापरित्यक्तो मध्ये व्य-
वस्थितं प्रवृत्तवतीति व्युत्पत्तिम्।

मध्यं कर्मावस्थानसाधनार्थमेव प्रमाण्यन्नाह ।

अंते वि अत्थि कम्मं, वियणासम्भावात्त तयद् ध्व ।

मिच्छताईपचय-सञ्ज्ञावाउ य सञ्चत्थ ॥

अन्तर्मध्ये प्रयस्यति कर्मसि प्रसिक्ता वेदनासद्भावादिति हेतुः त्वची-
येति हेतुः। इह यत्र वेदनासद्भावात्तत्त्वान्न कर्मस्य यथा त्वकप-
येति चेत् चेत् आन्तर्येदना ततः कर्मणाऽपि तत्र प्रयितव्यमेवेति। किं
व (मित्रतात्पर्येति) मन्त्रयेः कर्मस्य कथ्यते चेत् जीवस्य यथा
बहिःप्रदेशेषु तथा मध्यप्रदेशेष्वपि यथा मध्यप्रदेशेषु तथा
बहिःप्रदेशेष्वपि सर्वत्र सन्ति तेषामन्वयसाधार्मिकेष्वप्येवाह्य-
वसायस्य च समस्तजीवागतत्वं चिन्तयति। तस्मान्मित्रतात्पर्यादौ
कर्मकथ्यकारणानां जीवे सर्वत्र सद्भावात्कार्यतूतं
सर्वत्रैव तस्मात् न पुनर्यदिहैव तस्माद्ब्रह्मयुजः। पापं क्लान्तिरा-
दित्यायाज्जीवेन साहायिमागमेव स्थितं कर्मसि प्रसिपथसि। म-
न्ययिनाम इति आहुः। ननु यदि जीवकर्मणोऽपि विजागस्त-
दि तद्व्योगमाभावात्तत्काजा न युक्त्यमेव दृष्यामित्रतात्पर्याद्वाह।

अविभागत्रियस्स वि से, विमोयणं कंचनोवलाणं च ।

नाणं किरियाहि कीरइ, मिच्छताईहि वायाणं ॥

(से) तस्य कर्मणे जीवेन सहविभागोन् दिव्यतस्यापि का-
प्रणनेपक्षपातेरिव विमोचनं विद्योगे हानक्रियाच्चाप्यक्रियते। तथा
तस्यैव कर्मणा म्रियतात्यस्त्रादानं इहज्जीवेन सह संयोगे
विधीयत इत्यर्थः। इदमेव हृदयम्। प्रहङ्गित्त्याविभागेनाव-
स्थानं द्विधा विधत्ते आकाशेन सह कर्मणा च। तत्राकाशेन
सह यद्विभागावस्थानं तच्च विषुज्यत एव सर्वैर्ब्रह्मवस्थानात्।
यनु कर्मणः सहविभागावस्थानं तदप्यजग्रथानं न विषुज्यते ज-
ग्रथानां तु कर्मसंयोगस्तथाधिष्ठानतः सामग्री सन्नद्धे विषु-
ज्यते बहुपाठसंयोगसामग्रीसर्वं काश्चनेपक्षसंयोगमिति।
तथाविधज्ञानादिसामप्रजग्रथं तु भव्यानामपि कर्मयोगः कदापि

न निवर्तते “ नो वेधं न प्रवसिञ्चिर विरहिय सोए प्रविस्स-
इत्ति” वचनापार्थि अन्वाः कथं ते व्यपविश्यन्ते इति चेदुच्यते ।
योध्यतामनेन न च योध्यः सर्वोऽपि विवक्षितपर्यायेन युज्यते
प्रतिमादिपर्यायेत्यानामपि तथाविधद्वारपाणादीनां तथावि-
धसामप्रपञ्चये केवाविच्छद्वयोपारिद्वन्द्वं विलस्ये । प्रागेव गज-
धरवादे अस्यार्थस्य विस्तरेणोक्तत्वाद् । कमे जीवाव विदुज्यते
अप्योन्माविमोगेनावस्थितत्वादिद्व्यैकान्तिकमुपायते इत्यमा-
नविधेयैः कीदृशीरकाङ्क्षमेषाद्विमर्शनिवारत् । ननु प्रस्तुतो
जीवकर्मविभागः केनोपायेन विधटित इति चेन्नन्वभित्तमेव
ज्ञानक्रियोपायतः इति सिध्दादिभिर्हि जीवकर्मसंबन्धः क्रियते
सिध्दात्तादिविषयकतत्वाच्च सम्यक्ज्ञानाद्ययोऽस्तैस्तद्विधेयैर्यु-
क्तियुक्त एव अक्षरमोज्ज्वादिविषयकतत्वेनैव ज्ञानादिभिस्तद्विधेयता-
जीवसंबन्धोपपत्तिः । अथादेवादिषु देवादिबुद्ध्याऽजिगमनमव-
भाजिहस्तादिभिरव क्रियाभिर्जीवस्य कर्मणा संबन्ध इत्येते न
नु दयादानवरीक्षापन्नसन्निधितुयथादिक्रियाभिस्तद्विधेय इ-
त्याहुताह्वयः ॥

कह वा हाणे करिया—साफुद्धं नेह तन्विधायमि ।

किं पुरिसगारसज्जम्, तस्से वा सज्जमेगंते ॥

अमुजो तिव्वर्द्धेओ, जह परिणामो तदज्जणे भियमो ।

तद्ध तन्विहो त्विच सुभो, किं नेहो तन्विओगे वि ॥

बाराओ मुनेरज्जुचये । कथं वा हन्त । कर्मणः आद्येन
प्रद्वेष क्रियाणां साफल्यमिह त्यजेत्येते न नु दयादाना-
दिक्रियाणां तद्विधेयतां साफल्यमिति प्रयेते किमत्र राज्ञामाज्ञा
प्रभवति न नु युक्तिः । किं चेदत्रापि प्रकृत्योऽस्ति किं पापसा-
मन्वयतुपुष्पकारसाध्यं “ एगंता” इहापि सम्बध्यते एकं
कर्मणः आद्यानमिष्यते एकं नु यत्तस्य निजैर्रणं तत्तस्यैव संप-
भादिसंज्ञानविहितपुरुषकारस्यासाध्यामिष्यते इत्येतदपि व्यक-
मेवेभ्यश्चरते प्रवतः । स्वेच्छाप्रवृत्तयोरुपसंहरणाद् । (तांति)
तस्माद्यथा येन प्रकारेण तीमन्दमध्यममेदंभिर्कोऽङ्गुलपरिणा-
मस्तद्वर्जने तस्य कर्मणोऽङ्गैरनुपादानं प्रद्वेषं तत्र हेतुर्नयतोऽ-
भिमतस्तथा तेनैव प्रकारेण तद्विषय एव तीमादिभेदमिच्छामुप-
रिणामोऽङ्गुलमधिपक्षत्वाद् । कर्माङ्गैरनुविषयकतुते तद्विधेयमपि हे-
तुः किं चेदो ननु युक्तियुक्त्यादेष्टव्य एवेति प्रायः । तस्माज्जी-
वेन सहाविनागस्थितत्वापि कर्मणः सिद्धो वियोग इति । वि-
द्ये । आ० म० श्रि० ।

कर्मविषये शास्त्रान्तरीयमततः ।

अविद्याज्ञेश्चर्मार्दि, यतश्च जवकारणम् ।

ततः प्रधानमैवैतद्, सङ्गाभेदमुपागतम् ॥

“ अविद्येति ” अविद्या वेदान्तिनां, क्लेशाः सांख्यानां, कर्म
जैनानाम्, आदिशब्दाः शास्त्राणां सौगतानां, पासाः शैवानां, यतो
यस्मात्प्रकारतो वक्तव्यमन्तरास्तुतार्थः । अन्वकारणं संसारहेतुस्त-
स्तस्तस्मादविद्यादीनां अन्वकारणत्वाजैतः प्रधानमैवैतद्वैतस्मद्वि-
पगतं प्रवकारणं सत्सङ्गानन्दं नाम ज्ञानात्म्यमुपागतम् । ज्ञा०
१६ ज्ञा० । यो० वि० । “ कर्मेति सि वा कलुसांति वा वञ्जंति
वा वेरंति वा पंकोति वा क्रमेण सि पगच्छा इति” श्य० १७० ।
अथ कतिनेरं क्रमेण साक्षादुपाह ।

पथिन्द्रिस्सपपसा, तं चउहा मो पगस्स दिच्छंते ।

तत्कर्म पूर्वपञ्चावर्गितशब्दायै कतुर्थो कतुःप्रकारं कतुमैदं
प्रवर्तते इति शेषः । कथमित्याह (पथिन्द्रिस्सपपसात्) इह
गम्यन्त्यपः कर्माचारै इति पञ्चमी यथा प्रासादात्मकते इति । तत-
श्च प्रकृतिस्थितिरसप्रदेशमाश्रित्य प्रकृतिबन्धस्थितिवन्धरस-
बन्धप्रदेशबन्धव्येत्यर्थः । तत्र स्थित्यनुभागाभ्येक्षान्वधानां वाः
समुदायः स प्रकृतिबन्धः । अन्वयवसायविशेषपट्टीतस्य कर्मद-
क्षिकस्य यत् स्थितिकान्तिव्ययमं स स्थितिबन्धः । कर्मपुद्गला-
नामेव ज्ञानोऽमुजो वा चात्यचारी वा यो रसः सोऽनुभागावस्थो
रसबन्ध इत्यर्थः । कर्मपुद्गलानामेव यद्वहणं स्थितिरस्तनिरपे-
क्षक्षिकसंस्कारप्राधान्येनैव करोति प्रदेशबन्धः । उक्तं च । “ तिद-
व्वहस्स तिद्वि, पपसवेधं पपसमहणं अं । ताण रसो अणुप्रागेव, त-
स्समुदं यो एगव्वंओ” अन्वयाप्युक्तम् । “ प्रकृतिः समुदायः स्या-
स्थितिकालावधारणम् । अनुजागो रसः प्राक्तः, प्रदेशं तुलसं-
व्यः” इह च प्रकृतिस्थितिरसप्रदेशानां स्ववर्णं भावकस्य कणि-
कादिमयसङ्कुस्य दद्यात्ताद् दद्यात्तेन भाववर्णीयम् । दद्यात्ताद्वियत्र
तुर्नीचायै पञ्चमी । यदाह पाणिनिः स्वभाकृतसङ्केपे व्यत्ययोऽन्वा-
सामिति । यथा वाताविनाशिद्व्यमिष्यन्तां भोदकः प्रकृत्या वा-
तमुपशमयति । पितापशमकप्रव्यतिवृत्तः पित्रं कफपदहारिक-
व्यसमुद्भूतं कफप्रित्येवंस्वभावा प्रकृतिः स्थितित्तु तस्यैव क-
स्थविहिनमेकम्, अपरस्य तु दिनचयम्, एवं यावत्कस्थविहिन-
सादिकमपि काष्ठं प्रवर्तत ततः परं विनाशादिति । रसः पुनः
किमप्यनुपादिकपस्तस्यैव कस्थविदेकाणोऽपरस्य द्विगुणो-
ऽप्यस्य त्रिगुण इत्यादिकः । प्रदेशाश्च कणिगाद्विरुपास्तस्यैव
कस्थविदेकप्रवृत्तिप्रमाणः अन्यस्य तु प्रवृत्तिद्वयप्रमाणः याव-
त्परस्य सेतकादिप्रमाणाः एवं कर्मणोऽपि कस्थचन ज्ञानादि-
ग्राहमस्वजावा प्रकृतिः अपरस्य दर्शनानुरूपया अन्यस्य आ-
ह्लादादिप्रमद्विज्ञा कस्थविहिनसङ्गोऽनादिविद्योतजननस्वजा-
वेत्यादि । स्थितित्वं तस्यैव कस्थविहिनसङ्गोऽनादिविद्योतजननस्वजा-
टीरुपा अपरस्य तु सप्ततिसागरोपमकोटाकोटिद्विज्ञोत्तयादि ।
रसस्वतुजनागम्यव्यवस्थैवैकस्थानद्विस्थानविस्थानादिकथः
प्रदेशा अन्यपददुतरवदुतमादिकथा इति । कर्म ।

दुविहे कम्मे पाणत्ते तं जहा पदेसकम्मे वेव अणुभा-
वकम्मे वेव । (स्या० २ टा०) चउन्विदे कम्मे पाणत्ते
तं जहा पगईकम्मे त्रिक्कम्मे अणुभावकम्मे पदेसकम्मे ।
स्या० ५ टा० ।

(१९) दूधप्रकृत्युत्तरप्रकृत्यादिना द्वैविध्यं निरुध्य

माभाविताऽष्टविधत्वमाह ।

मूलपणइ उत्तर—पणइ अट्टपंचसपभेयं ति ।

मूलमकृतयः सामान्यकथा अष्टावष्टसंख्या यत्र लम्बुलप्रकृत्यष्टम्
वत्तऽप्रकृतानां दूधप्रकृतिविशेषकथनामपपपञ्चकृतं निष्ठा
वस्य तदुत्तपणइयपणइशब्दोऽन्वयमेवमिति । कर्म० । आभा० ।
खण० । उत्त० । नं । अण० पा० प्रक० । आण० अस्त० । पं० सं० ।

अथ कर्मप्रकृतय उच्यन्ते

अहकम्माइ वोक्कामि, आणुपुण्डिं जहकम् ।

जेहिं बडो अयं जीवो, संसारं परिवर्चई । ? ।

हेजः वृत्ताभिर् । अहं यथाकममानुपूर्व्यां अनुकमेण तानि अह

कर्माणि वक्ष्यामि । क्रियन्ते मिथ्यात्वाच्चरितकषाययोगैर्हनुमिः ।
 जीवेन इति कर्माणि भद्रसंख्यानि । यद्यप्यानुपूर्वी विधिषा वर्तते
 तथापि यथाक्रमे पूर्वानुपूर्व्यां प्राकृतत्वाद् मुत्तीयास्थाने प्रथमा ।
 तानि कानि कर्माणि वैरहजिः कर्मबन्धो निष्पन्नतोऽयं जीवः
 संसारे बन्धुर्धनप्रपन्ने परिवर्तते विधिबान्धु कर्षयात्म् ।

नाण्णावरणं चैव, दंसणावरणं तथा ।

वेयण्णिज्जं तथा मोहं, आलुक्कम्पं तद्देव य ॥

नामकम्पं च गोयं च, अंतरायं तद्देव य ।

एवमेयाइ कम्माइं, अट्टे व ल समासञ्चो ॥

युष्मत् । एवमुक्त्वा प्रकारेण एतानि अष्टौ कर्माणि समासतः
सङ्कल्पेनो हेतुमिति इति शेषः । एतानि कानि तत्र प्रथमं हानावरण-
कर्म चेत्तु पादपूर्वम् । तथा द्वितीयं दर्शनावरणं दर्शनं
सम्पत्कृत्यभाष्योक्तोक्तिं दर्शनावरणं प्रतीकारपूर्वम् सम्पत्कृत्य-
न दर्शयति । २ । तथा वेदवर्धय वेद्यने सातासाते ज्ञानेनेति वे-
दवर्धये प्रत्ययसिद्ध्यावरणपूर्वम् तृतीयं कर्म । तथा पुनर्महोद-
यस्यैव सङ्कलितं जीवोभेदेति मंहो मयवत्तु चतुर्थं मोक्षार्थं
मोहाद्य योग्यं मोक्षदीर्घं कर्म हेतव्यम् । तथैव च आपातिं स्वकी-
यावसरे स्थापयः शक्तिर्मिस्त्वितिमुच्यते अत्रि जीवो निर्गन्तुं न
शक्यते इति यस्मिन् सति निगङ्गह इव तिष्ठन्तीत्यादि पदः स्वत्राजः
पञ्चममायुक्तः । २ । तथा नामयति नामम् तृतीयं गणितु नवीनाम्
पर्यायाद्य प्रापयति जीवं सति इति नाम । विश्वकारयत्तु नामक-
र्म वल्लं हेतव्यम् । गोत्रवर्गे आहूयते सुगुण दीर्घेण वा श्रवते जी-
वंऽनेनेति गोत्रं स्वकारकत्वं घटकस्वशाश्वतायकुलमाहृतिभारह-
कृत्वाति इदं गोत्रकर्म समेतम् । तथाऽन्येभ्यं हेतुमाहृष्टक-
रुचिजाते आयातंऽन्यतरायां यथा राजा कस्मैह्दितुमुपदिशति
तत्र भारहृणागरिकोऽन्यतरां विजृम्भकृत्वाति तद्वगन्तव्यं कर्म अ-
न्यं प्रजति । अत्र चाध्यानां कर्माणांमार्गी हानावरणं दर्शनावरणं च
प्रतिपादितम् । तत्र आत्मनः स्वभावात् हानादर्शनोपपन्नं एवास्ति
अतस्तत्प्रावरणमादावृत्तम् । यथार्थं कर्तव्यं जीवस्य स्वभाव-
आविर्भवे अतस्तत्प्रावरणस्य हानादर्शनोपपन्नं समाप्ततन्त्रोपि अ-
न्तर्गङ्गव्यने शिष्योपात्तं प्राप्तापयोग्ये एव सर्वत्रस्वीनां प्राप्तिः स्यात्
तस्मात्तु हानस्य हानावप्यादौ तद्वारणकृतं तन्त्रु सामान्य-
हानांपयोगत्वाद्दर्शनावरणमुक्तम् । एवं शेषकपयस्मिन् विभो-
दस्तु इत्यमेव ह्युचः । ३ । (उल० ३३ अ०) । नित्यतः हानावर-
णापुण्यास्ये हि कश्चित् प्रशान्तमुत्त यथाकपयस्मिन् दर्श-
नादितुं । अस्तीति ह्युक्तिः अतियति चतुष्टये । इदं हानं प्रवृत्तं
च जीवस्य स्वतस्त्यचतुर् तद्वारणं जीवतस्वीध्यायोगात् वेतनास-
कृणां हि जीवस्तनः स कर्णं हानादर्शनाव्रावे भवेत्तु हानादर्श-
नोपपत्ति च मन्थं प्रधानं हानं तद्वहादये सफलशास्त्राद्विधायका-
रसत्तत्तिप्रवृत्तेः । अपि च सर्वं अपि त्रयस्योपपत्तिः स्यात् साका-
रोपयुक्तय जायन्ते न दर्शनापयोगोपयुक्तय । "सन्मनो ल-
ब्धौ, सागारोद्योगोपायवत्तस्तस्य नो रुग्णागारोद्योगोपा-
वत्तस्तस्य" बचनप्रधानावप्यात् । अन्यथ यस्मिन् समये सङ्ग-
कर्म्मविनिर्मुक्तो जीवः संजायते तस्मिन् समये हानावपयोगोपयु-
क्त एव न दर्शनापयोगोपयुक्तं दर्शनापयोगस्य तिष्ठतिप्रवृत्तये
ऽभावात् । ततो हानं प्रधानं तद्वारणकृतं हानावरणं कर्म ततस्तन-
प्रथमकृतं तदनन्तरं च दर्शनावरणं हानावपयोगात्तु द्युत्पत्त्येव
समयेपयोगोपयुक्तम् । एतं च हानादर्शनावरणं स्वभावात्कर्म्म-
दीर्घन्ती तद्वारयोगमवृत्तं सुमुद्राः कल्पवर्त्नीयकर्मोपिपाकादीप

निमित्तं प्रवतः । तथा हि ज्ञानावरणमुपबन्धोक्त्यैवात्र विधा-
क्तोऽमुष्यवधः स्वयमुद्धमतरवस्तुविचारसमयेमात्मानं जागृतः
विधत्ते चुरीतोः ज्ञानावरणकर्मकप्रपञ्चमादावेत्येव ॥ ५ ॥ अ-
नुद्धमतराणि वस्तूनि निजग्रहया विन्यतो बहुजानायाधिन-
मात्मानं पश्यद् मुक्तं वेद्यते । तथातिनिविद्वद्दोशावरणवि-
धाक्योपये आत्मव्यापिरनुभवति : कुलसंदोहं बह्वर्गावर्ताकता-
नन्दंशोभावरणक्योपासमाप्रतिष्ठतापरिकरिणश्च स्पष्टवक्तापुत्रपते
वराधुवस्तुल्य निरुद्धं स्वमग्रावधोक्तानां वेद्यपते प्रत्यन्यमान्य-
संदोहश्च । तद्वत्तद्व्यर्थप्रतिपत्त्यर्थं ह्यशान्तरणानन्तरं वेदनीय-
प्रव्रणं वेदनीयं च तुल्यदुःखं जनयतीत्यधीयानमीष्टवियसं-
बन्धे चावश्यं संसारिणां प्राग्रह्यै तां च मोहनीयवद्वेत्तुं नृपा तत
पतयद्व्यर्थप्रतिपत्त्यर्थं मोहनीयानन्तरं मोहनीयप्रव्रणं मोहनीयमुद्वा-
ह्यं जन्तवो बह्वर्जनाः परिरुद्धप्रवृत्तिर्मात्राभासः सत्का नरकापायु-
ष्कमारब्धयति । ततो मोहनीयानन्तरमायुर्व्रणं नरकायापुष्का-
व्ये चावश्यं नरजात्यापीनि नामाद्युधयमायति । तत आयु-
रनन्तरं नागप्रवणं नागकर्मव्ये च नियमादुक्तानिजायन्तरगो-
चकर्मैवावर्त्येव न विनियम्यते नरकप्रहयात्मनः मोक्षप्रवणं
गोत्राव्ये चाव्येः कुत्रोत्पन्नस्य प्रायो दासज्ञाभान्नरायादिकृपा-
पशमो प्रवति राज्यप्रवृत्तीनां प्राचुर्येण दासज्ञाभाविदोशानां जी-
व्येः कुत्रोत्पन्नस्य तु दासज्ञान्नरायाद्युध्यां जीवजानां तथा
द्वीशमात्रं । तत पतयद्व्यर्थप्रतिपत्त्यर्थं गोशान्तरमन्तरावधप्रव-
यति । कर्मो ॥

नैरायिकाणां कर्मप्रवृत्तयः ।

नेरइयाणं जंत ! कति कम्मपगढीओ ? पससाओ ।

गोयमा ! एवं चेन्न । एवं जान वेमाणियाणं प्रह्ला०

२३ पद० ।

इत्थं कर्मणां मूलप्रकृतीरुक्त्योत्तरप्रकृतीराह ।

नाणाकरणं पंचविहं, सुयं आजिणिबोहियं ।

ओहिनाणं च तदयं, मणनाणं च केवलं ॥ ४ ॥

ज्ञानावरणं कम पञ्चविधं कथितं भूतज्ञानावरणम् । तथा
 प्राग्भिनिष्ठाधिकं मतिज्ञानं तदावरणं द्वितीयम् । तृतीयमध-
 विज्ञानावरणम् । तथा मग्नज्ञानं मनःपर्यायज्ञानावरणं चतु-
 र्थम् । तथा पञ्चमं केवलज्ञानावरणम् ।

अथ दर्शनावरणस्य द्वितीयकर्मणां भेदानाह ।

निद्रा तद्वत् पयस्ना, निद्रानिद्रा य पयलपयला य ।

तसो व थाणगिष्ठी, उ पंचमा हांड नायन्त्रा ॥ ५ ॥

निद्रा सुखजागरणरूपः। नयैव प्रबला द्वितीया स्थितस्यो-
पविष्यत्युप समायाति । तृतीया निद्रानिद्रा दुःखप्रतिबोधा-
वशुप्री प्रबलाप्रयाति । बलमप्युपस्थाया वा प्राप्यति सा प्रबला-
वशुप्री । ततः पञ्चमी स्थानयुक्तीत्यभिः षेया स्याता पुष्टा
युक्तीत्येते यस्यां सा स्थानयुक्तिः । अथवा स्थाना सहता
उपविषता ऊर्ध्वरिचंसा सा स्थानार्द्रः यस्या उदयं हि वासुदे-
वाद्भेजतः प्रबलरागद्वेषवशं जगन्मुपवति । अत एव विनवि-
नित्यतैरास्यति। एवं पञ्चमी अवति । ५ ।

चकलुपचकलुओहिस्स, दरिसणे केवळे आवरणे ।

एवं त नवविगणं, नायव्यं हरिसणावरणं ॥६॥

एवं तु अमुना प्रकारेण नवविधं नवविधं दर्शनाद्यगं कर्म
ज्ञातव्यम् दर्शनं सम्यक्त्वमावृणोतीति दर्शनाद्यगम् । पञ्च

[illegible]

वेयणीयं पि दुविहं, सायमसायं च आह्वयं ।

सायस्स य बहुभेया, एमेवासायस्स वि ॥ ७ ॥

वेदनाय कर्म अपि द्विविधं वेदिनु योग्यं वेदनाय कर्म द्विज-
द्विमास्थानं कार्यात्मकं सातं च पुनरसातम् । तत्र साद्यते शा-
रीरं मानसं च सुखमनेनैव सातं सातावेदनाय ततोऽप्यहसा-
तमसातावेदनं यस्मिन्त्यर्थः । तु पुनः सातस्यापि सातावेदना-
वस्थापि बहवोऽप्युपादयो भेदा भवन्ति । यमसातस्यापि क्र-
सातावेदनाद्यस्तुक्रियापि बहवः अस्तिःशोकसातनापादयो भेदा भव-
न्ति इति शेषः ॥ ७ ॥

मोहणिज्जं पि दुविहं, दंसणे चरणे तद्वा ।

दंसणे त्रिविहं बुद्धं, चरणे दुविहं जवे ॥ ८ ॥

सम्पत्तं चेव मिच्छत्तं, स मामिच्छुत्तमेव य ।

एयांओ तिभि पयमीओ, मोहणीजस्स दंमणे ॥ए॥

चरित्तमोहणं कम्पं, हृविहं तु विपाहियं ।

कसायमोहणिज्जं च, नो कसाय तद्देव य ॥ १० ॥

सोलनविद्वजेषां, कम्मं तु य कसायजं ।

सत्तविहनवविहं, वा कर्म नो कनायजं ॥ १० ॥

तिसृषां गायनामर्थः । मोहयति जीवं वर्णयति मयवत् पर-
चां करोति । मोहस्तद्वद् मोहनीयं कर्म अपि शिव्यं भवति
दर्शनं तथा चरणे दर्शनं दर्शनीयम् मोहनीयं तथा चरणे ज-
णपियं मोहनीयम् । तत्र दर्शनं तत्पर्यवर्त्तिकं चरणे शिवितरु-
पम् । चरणे दर्शनं यन्मोहनीयं तन्निविष्टं ततोऽप्येककृतं चर-
णे नास्ति यन्मोहनीयं तत्र शिवियं प्रयेव ॥ ८ ॥ हृदयेन हायते
जीवादयः पदार्थाः अनेनेति दर्शनम् । त्वं मोहयति शूद्रोऽपि
तस्मिन् दर्शने मोहनीयं निविष्टं सम्पत्कथम् । मिथ्यात्वं २ सम्पत्-
मिथ्यात्वं ३ मिथ्यामिथ्या । एव पादपुरुषं तत्पर्यवर्त्तिकमोहनीयं मि-
थ्यात्वमोहनीयं मिथ्यामोहनीयम् । तत्र सम्पत्कथं मिथ्यात्व-
कथं पुत्रशः शत्रुपुत्रशः भव्यत्वश्रुता प्रयति तदा सम्प-
कथं कथयेत् । तत्पर्यवर्त्तिकं दर्शनं कथयेत् दर्शनसम्पत्कथो-
न्माप्तामप्यत्र श्रुतम् । यदा सम्पत्कथं मिथ्यात्वप्रहन्तिं प्रजति
सम्पत्कथश्च श्रीजीवारा लगति तदा मिथ्यात्वं भवति ।

यथा दर्शनमकृततु मोहो नवति अथवा औपचार्मिकादिकं मोह-
तत्त्वपि सम्यक्त्वमोहनीयमुच्यते। अथ मिथ्यात्वमोहनामस्य-
काम्यतया। सम्यक्त्ववादीषां मिथ्यात्वात् अमुकदलितकल्पसं वन-
स्त्वमे वान्तरूपचितये तत्त्वार्थकल्पयते तस्मिन्मायां तत्तु मुहान्
इति मिथ्यात्वमोहनीयम्। यत्तु सम्यग्मिथ्यात्वमोहनीयं नतु
शुद्धाद्वैतकल्पसं यस्माद्विज्ञपमानं परि रागाऽपि न अवति
शेषोऽपि न अवति ज्ञानमुद्रांस्त्रिभुक्तिं पदं याया नारिकेरीप-
वासिपुत्रोऽन्योपरि राव्यपि न अवति द्वेष्यपि न अवति ता-
दृक स्वभावं मिथ्यमोहनीयं तृतीयमुच्यते। एतारितसत् प्र-
कृतयो दर्शने सम्यक्त्वमे अथ दर्शनात् सम्यक्त्वस्य च मोह-
नीयकर्मणो वेदा इति शेषः। सम्यक्त्वस्य अज्ञानं सम्यक्त्व-
मोहनीयं मिथ्यात्वस्य अज्ञानं मिथ्यात्वमोहनीयं मिश्रस्य मोहो
मिश्रमोहनीयवान् हि सम्यक्त्वमिथ्यात्वमिश्रकः औपचर्यं यस्मां
उच्यते। ॥ दर्शनमोहनीयं त्रिविधमुच्यते। अथ चारित्रमोह-
नीयं प्रज्ञावाह (चारित्र्योः) मायायुगप्रबलाः। अथात्म्यः
तार्थिकेऽचारित्रमोहनीयं कर्म द्विविधं व्याख्यातं चारित्रे चारित्रप्र-
मिश्रं मोहायति मुद्रं कर्गति इति चारित्रमोहमयः। तत्र हि
चारित्रमोहं यत्र चारित्रफलं ज्ञानरूपं तत्राद्विपत्ते तद्
द्वैत्यमवाहक। कायामोहनीयं त्रयमे कायाः क्रोधादयस्त्व-
त्कार्स्त्वमोहायतीति कायामोहनीयम्। १। तथा नोकपायैर्न-
वार्होत्थायैरपदेभ्योऽत्रिकल्पैर्मोहायतीति नोकपायमोहनीयम्
१०। तत्र कथममे कायजं मोहनीयं कर्म तत्पञ्चशब्देषु भवति।
कायाया हि क्रोधाभमानायालोभाः प्रत्येकमनङ्गत्वाद्वाः प्रत्या-
स्थानात्प्राप्त्यानसंयत्नलक्षैरुपश्रितैर्भेदः पौडशमेयः भव-
ति। अथ नोकपायजं मर्मांशेषु मिश्रविषये नवविधं
अवति द्वाप्य १ रव्य २ रति ३ अय ४ शोकः ५ जुगुप्सा ६ वैषम्य-
याणां च सामान्यावगुणयना एक्यमेव गत्यते हास्वादि-
पुनं वैषम्यमेव सत्तविधम्। यदा हि त्रयो वेदाः पुष्कोपुल-
ककायाः गमयन्ते तदा नवविधं नोकपायजं मोहनीयं भ-
वतीत्यर्थः। ११।

अभ्यासुष्कर्मप्रवृत्तीराह ।

नेरइयतिरिक्त्वा उ, मणुस्मा उ तेष य ।

देवा उ चउत्थं तु, आउकम्पं चउव्विहं ॥१३॥

आयुष्कर्म चतुर्विधं भवति यथा नैरयिकतिर्यगायुः निरये भवा नैरयिकाः नैरयिकाश्च तिर्यश्चश्च नैरयिकतिर्यग्भस्तेषामायुर्नैरयिकतिर्यगायुः आयुश्शब्दस्य प्रत्येकं संबन्धः । तथैव तृतीयं मनुष्यायुश्च पुनश्चतुर्थं देवायुः । एवं चतुर्विधमायुर्भवति । १२ ।

अथ नामकर्मप्रकृतीराह ।

नामकर्म्यं तु दुर्विहं, सुहं असुहं च आहियं ।

सुहस्त बहुभेया, एमेव असुहस्त वि ॥

[illegible]

येकं संबन्धात् । अत्राणि बन्धोदयसन्ति यासां ताः प्रबन्धबन्ध-
बन्धस्य । (धारहति) सर्वेषांतिन्यो देशाणातिव्यवस्थेत्यर्थः । (पु-
ष्पाणि) पुण्यप्रकृतयः । (परियसन्ति) परिवृताः परावर्तमानाः ।
(सेयरासि) सेतराः समप्रतिपक्षविपक्षयुक्ता इत्युक्तार्थः । नाय-
योऽयं प्रबन्धबन्धः १ अन्धबन्धबन्धः २ भ्रुवोदयाः ३ अन्धोदयाः
४ प्रवससाकाः ५ आध्वससाकाः ६ सर्वदेशाणातिव्यः ७
अघातिव्यः ८ पुण्यप्रकृतयः ९ पापप्रकृतयः १० परावर्तमानाः
११ अपरावर्तमानाश्चेति १२ । हादरा हाराणि बह्वे (कर्म)
(भवत्परीतः इह कम्मराध्वे अनुपयुक्तत्वात्पण्यैव न्यास्या
यते) (अचरिद्विद्विद्यागति) अतुर्का क्रेत्रजनपुत्रव्यवसायाः
प्रकृतीवैक्ये । तथा । (बंधयिद्विद्वि) विद्यानां विद्या जेदाः
कथस्य विद्या बन्धविद्याः प्रकृतिबन्धस्थितिबन्धसम्बन्धप्रदेश-
बन्धज्ञानांस्तान् वद्वे । एष च प्रकृत्यादिस्यमायवत्तुर्वि-
धोपक्रमेणा उपादानकारो एव बन्धत इति बन्धवत्तुर्विधिः सि-
द्धो भवति । तथा नमस्कर्मणिप्रायेण बन्धज्ञानं इहापि योज्यते
ततो बन्धः स्वाभिधेन बन्धे । कः कस्याः प्रकृतेः स्थितेर्बो कः
कस्यामस्य लीमन्दादिकपस्य कश्च कस्य प्रदेशाप्रस्य जघन्य-
त्वादिप्रकृत्यास्य बन्धक इत्यादि स्वाभिधेन वद्वे । चराध्वातुप-
शमभेदिकपकभेदप्रादिकं वद्वे । कर्म० । पं० सं० । अयं ययो-
हेतं निर्देशा इति न्यायाच्छतधर्मतां प्रबन्धविधिनोः प्रकृतीभ्यांवि-
ध्यास्तुराह ।

बन्धउतयेकम्मा-मुल्लदुनिम्मणोवधायजयकुट्टा ।

मिच्छत्कृत्तायावर-णा विम्वधुवर्षणि समवात्ता ॥ ३ ॥

आल्लत्तासिद्धिबन्धनव्यत्ययेन प्रबन्धबन्धिन्यः प्रकृतयः (सगव-
क्षणि) सप्तस्वचारिदासंख्या भवन्ति । तथा हि वर्णेनोपलक्षि-
तं अतुर्कं वर्णचतुर्कं वर्णगण्यस्वरस्पर्शलक्षणं ततो वर्णचतुर्कं
च तेजसं च काम्ये चागुरुदृग् बोध्यादि द्विद्वे वर्णचतुर्कतज
सकर्मणागुरुदृग्निर्माणोपघातमयकुत्साः । कुत्सा जुगुप्सा त-
था मिच्छान्तं कषायाश्च आवरणानि च मिच्छान्तकषायावरणानि
तत्र वर्णचतुर्कतजसकर्मणागुरुदृग्निर्माणोपघातानि सन्त्येता नय
नामप्रकृतयः । जयं कुत्सा मिच्छात्यं कषायाः बोधरा इत्येताः
एकान्विधातिमोदीनयप्रकृतयः । आवरणानि ज्ञानावरणपञ्च-
दशोपावरणनवकस्युपाणि अतुर्दश । विज्जन्तरायं दानज्ञान-
भोगोपाजोषीयान्तरादितापञ्चविधमित्येवं सप्तबन्धादिशब्दे-
ना प्रबन्धबन्धिन्यो निजदेतुसन्नायेऽवश्यबन्धसन्नायादिति । उक्ता
प्रबन्धबन्धिन्यः प्रकृतयः ।

सांप्रतमप्रबन्धबन्धिन्योः प्रकृतीरितिचित्तुराह ।

तण्णवंगागिंसंयथण-नाइयस्सगइपुविजिणुस्सत्तां ।

उज्जोयायवपरयात-तसव्हीसा गोयवेयसिण्णं ॥ ३ ॥

हासाऽज्जुलदुगवे-य आउतेवुचरिअधुवव्वा ।

भंगा अणाइसाई-अणंतंतुत्तरा चउरो ॥ ४ ॥

तत्रः शरीराणि औदारिकवैकियाहारकलक्षणानि तत्तज्ज-
सकर्मण्येवप्रबन्धित्वेनाभिहितत्वात् । उपाणिना औदारिकाङ्गो-
पाङ्गवैकियाङ्गोपाङ्गहारकाङ्गोपाङ्गकषाणि श्रीपयाहृतयः सं-
स्थानानि समचतुरस्रान्धोपरिपरसहादिकृष्णवामनहुङ्गा-
ख्याः यद । संहननानि अदिधनिययात्मकानि वज्रभूषणभारवा-

भूषणभारवाचनारार्चनारार्चकौशिकासंवातसङ्गाणानि यद ।
यावद् एकैकपयवीन्द्रियशीन्द्रियचतुर्तिन्द्रियपञ्चेन्द्रियरूपाः
पञ्च गतयो देवमनुष्यतिथेयकारकलक्षणवत्तद्वत् । अनातिर्वि-
हायार्गावः प्रसास्ताप्रसासनंदाद्विधा (पुर्विधा) एवैकदेशे प-
दसमुदायोपकारादातुपयो देवानुपूर्वीमनुजानुपूर्वीतिवन्मनु-
पूर्वीमरकानुपूर्वीकपाश्चत्तः । जिनमा तौर्यकनाम आस-
न.म उच्छ्वासनामैतथः उद्योतनाम आतपनाम पराघातनाम
(तसवीसिधि) ब्रह्मेनोपलक्षिता विशातिस्सविशतिस्ससदशाक
स्थायरदशकमित्यर्थः । गोमय उषेगौर्नवीदिगौर्भवेदेन हि-
धा । वेदनीयं सातवेदनीयमसातवेदनीयमिति विधा । हास्यादि-
युगलक्षिकं हास्यरायतिशोकाजिह्वय वेदाः क्षीयुषुसकपु-
क्षयः । आरुषि देवायुर्मनुजायुस्तिथेयायुर्मरकामुस्तिथि
इत्येताभितस्तस्मिन्प्रकृतयोऽप्रबन्धबन्धिन्यो भवन्तीति शेषः । एता-
सां निजदेतुसन्नायेऽवश्यवदबन्धनाप्रायादप्रबन्धबन्धित्वम् । तथा
हि आतपं पुनरेकैकपयगोयगप्रकृतितत्त्वचरितमेव पराघा-
तौच्छ्वासान्धोः पर्याप्तमात्रं सह बन्धो नापयोतान्नाऽतोऽप्र-
बन्धं नान्यदा उद्योतं तु तिथेयातिप्रायोपव्यवधेनैव सह बन्ध-
त आहारकक्षिकजिननाक्षी अपि यथाकर्म संयमसम्यक्त्वप्रत्य-
येनैव बध्यते नान्यथेयप्रवृत्तिव्यत्यम् । शेषशरीरोपाङ्गविधादीनां
पदपट्टिप्रकृतीनां सविपक्षत्वाभिजदेतुसन्नायेऽपि नावश्यं बन्ध
इत्यप्रबन्धबन्धिनं सुप्रतीतमेव । उक्ता । अप्रबन्धबन्धिन्यः प्रकृतयः ।
कर्म० । पं० सं० ।

(२१) सांप्रतं प्रबन्धबन्धिन्यप्रबन्धबन्धिनानीं प्रकृतान् प्रत्यहा-
वर्षाणं च वक्ष्यमा(प्रबोधोदयप्रकृतीनां च भङ्गकाल्पन्यमाश्रित्य
च चित्तयसाह (भंगा अणाइसाई इत्यादि) प्रज्ञा भङ्गादिच-
त्तारा जवन्ति कथंमत्याह । अनादिसादयोऽनन्तसान्तोत्तराः ।
इदमुक्तं भवति । अनादिसादयोऽनादी येनां तं अनादिसा-
दयः प्राकृतत्वादिरिदाश्च इव होमः अनन्तसान्तसादयः उत्तरे
उत्तरपदे येनां तेऽनन्तसः स्यात्तस्ते लुब्धेति लुब्धे पदसाध्वस्य
लोपः । यद्वा वा भङ्गा अनदिसादयोऽनन्तसान्तोत्तराः स-
न्तश्चत्तारो भवन्ति । तद्यथा अनघननतः १ अनादिसान्तः २
साघननतः ३ सादिसान्तश्चेति ४ उक्ता प्रज्ञाः ।

अथ यत्रोदये बन्धे वा ये भङ्गकाल्पन्यं तदनाह ।

पदमवियऽधुवउदसुदु, धुववैधिसु तद्वयजजंजगतं ।

मिच्छामि तिणि भंगा, दुहावि अधुवा तुरिष जंगा ॥ ३ ॥

प्रथमक्षित्तिपाननाघननौ । अनादिसान्तलक्षणी प्रबोदयास्तु
प्रकृतिषु भङ्गकौ भवतः । तथा हि न विद्यते आदिर्यस्य अनादि-
कालात् सत्तामभावेन सततं प्रकृतेः साऽनादिरनादिरासाया-
नन्तश्च कदाचिदप्यनुदयाभावादानघननतः । अयं च भङ्गकौ
निर्माणस्थिरास्थिरागुरुदृग्गुणानुभूतैजसकर्मण्येवचतुर्कहा-
नपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनचतुर्कलक्षणानां वद्विवातिप्रकृती-
नां प्रबोदयानामवयवानाभित्य वेदितव्यः । यतो भव्यानां प्रबो-
दयप्रकृत्यनुदयो न कदाचिद्विजिष्यतीति । तथा अनादिरावैवो
सान्तश्चानादिसान्तः । तत्र हानपञ्चकान्तरायपञ्चकदर्शनचतु-
र्कलक्षणानां चतुर्दशप्रकृतीनामाभिजातास्तामजानानामादिः स-
ह यदा क्षीमोर्गोह्वरमसमये उद्यो व्यवच्छिद्यते तदा भयमना-
दिसान्तभङ्गकः । निर्माणस्थिरास्थिरागुरुदृग्गुणानुभूतैजसका-
र्मण्येवचतुर्कलक्षणानां हादशानामपि नामप्रबोदयप्रकृतीनां

अभिधानराजेन्द्रः ।

संश्लेषे ध्रुवोदयप्रकृतिद्वारानिरूपणायाह !

(निमिषाति) प्राकृत्याभिर्माणं स्थिरास्थिरम् (अगुरुति)

इदानीमभ्योदयाः प्रकृतीराह ।

इतरशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् स्थिरेतरगुमेतरप्रकृतित्वात्

विना हिंसाभक्षिण्यं गुणमगुणं विना हाया एकांनससत्तित्तरेण्य-
अवब्रवन्नित्यः प्रकृतनयनया हि तेनैककामिण्येति हारीरत्रिक-
महापाठकत्रयं संस्थानयन्, संहननयेत् जानिपचकं गतिवृत्तयेत्
विहायपरातिद्विक्कामपुणीचकम् । जिनम व कञ्जुसताम सथां
तमातपं पराधातं त्रसबादरपयात्कप्रत्येकसुनसुखस्वरान्दय-
शक्तिंतिस्थापयत्सुष्मापयोकसभाधरण कुम्भेगुःस्वरानादियाय-
शक्तिःतिष्ठसुमैथैगुं मौकैषां सातासतावर्चनीयं हास्परती
प्ररतितोका मौक्पुनयुक्तकपं वेत्तप्रमायुत्पन्नकमिति । तथा
मिषयात् विना मोहब्रवन्नित्यंयुःऽहादृशं तद्यथा पोरुश
कपायाः प्रयं जुगुप्सा निरापचवस्तुपवातनाम त्रिभं सम्य-
कवमिति पञ्चनयतिप्रपञ्चनाया व्यवहित्त्याप्युद्यत्य पु-
नरुद्यसत्कावयति । यद्येवं मिथ्यात्वस्याप्युद्भात्यतैव यु-
ज्यतै सम्यकप्रपत्तौ व्यवहित्तुज्ज्यापि तदुद्भात्य मिथ्या-
त्वगमने पुनः सत्कावादित्यत्रोच्यते आसां च प्रकृतीनां येषु
गुणस्थानेषु गुणमनयतोऽप्युद्यत्यव्यवच्छेदो न विद्यते
अथवा व्यक्तैरकपराकृष्टयोः तेष्व गुणस्थानेषु कदाचित्दमौ
मयता कदाचित्कचित् तदा यथाप्रवोदया यथाभिप्राया मिथ्याह-

हेगरज्य क्रीणमोहं यावदुदयो व्यबच्छिद्यो वतेते । अथ च न सततमसौ । प्रवर्तीनि मिथ्यात्वस्य तु मेदं कृष्णं यतस्तस्य यन्न प्रमदगुणस्थानकं नाद्यायुदयव्यवच्छेदस्तत्र सततोदय एव न कादाचित्क इति भ्रूयोदयैव तस्येति । उक्तमभ्रूयोदयप्रकृतिपाठः । कर्म० ।

संप्रति भ्रूवसत्ताकाभ्रवसत्ताकप्रकृतिद्वारद्वयं निरूपयन्नाह ॥

तसवन्नवीससग-तेयकम्मधुवर्धितेससेवपिणं ।

आग्निगित्तियेयणिं, उज्जुयत्तसगउल्लासवत्त ॥८॥

खगइतिरियुज्जनीयं, ध्रुवसत्तासम्पमांसमगुणयुगं ।

विउभ्विक्कारणिजाउ, हारसगुप्पा अभुवसत्ता ॥ ९ ॥

इह विशतिशब्दस्य प्रत्येकं योगाश्चलविशतिश्च तत्र असनोप-
स्रक्षिता विशतिस्सविशतिस्तथा हि ब्रह्मवादर्पयाप्तकप्रत्ये-
कस्थिरशुजसुमगसुस्वरवादेयशःकौत्तिनामेनि ब्रह्मदशकम् । स्वा-
परसुद्रमापयाप्तकसाधारणादिधराजुगजुगमेतत्तुःस्वगनादेया-
यशःकौत्तिनामेनि स्वापरदशकमुनयमीलन असविशतिरियमु-
च्यते । वर्णविशतिरियं कृष्णनीललोहितहरितसिनवर्णभेदात्यञ्च
वर्णाः । सुरजसुरजगन्धर्मेदेहं ह्रीं गम्भीरं तिलकटुकपायाम्लमधुर
भेदापञ्च रसाः । गुल्लघुमुद्रुसुरशीतोष्णस्निग्धकृष्णशरीरेन्द्रा-
दृष्टीः रसोः । सार्यसाग्नेन वर्णविशतिरियुच्यते । वर्णोपापस्रक्षिता
विशतिरिति कृत्वा (सगतेयकम्मत्ता) तैजस्यकार्मणसत्तकं (कर्म०)
(ध्रुवधितेससत्ता) वर्णवतुष्कृतित्तकाभ्रमेणस्योक्तस्याधेया प-
क्ववापरिहात भ्रूवन्विध्यः । तथा हि अमुक्तधुनितोपापघातज-
यसुगुप्पाभिध्यात्वकपायवर्धशकहानावावरणपञ्चदशानावरण -

नयकान्तरायपञ्चकमिति । वेदविकं स्त्रीपुण्यसकलक्षणम् ।
[आग्निगित्तियेयणिं] “ तपुष्पवागिगन्धर्मेयनाडागमद्विगदहत्यादि”
संज्ञा गम्यान्तमप्रातिविकं गृह्णाते । तन् आकृतयः संस्थानानि
पट जानयः पञ्चत्येवमाकृतिक्रान्तिक्रान्तेन सदृश
भेदा गृह्यते येदनीयं सातासागनेन्द्रादिभिः । द्वयोर्गुणयोः समा-
हारो द्विगुलं हास्यगन्तरितशोककर्म [सगउल्लासि] औदा-
रिकसत्तकम्, औदारिकशरीरं ३ दारिकोक्तापञ्चो ३ दारि-
कसंघातानं ३ दारिकवन्धनो ४ दारिकतैजसवन्धनो ५ दारि-
ककार्मणवन्धनो ६ दारिकतैजसकार्मणवन्धनकर्म ७ (सा-
सवत्तसि] उक्तममचतुष्कमुक्तुत्सोऽन्तान्तपराघातात्पथ
[सगइतिरियुज्जनीयं] द्विकशरीरं प्रोक्तं । सगइतिरियुज्जनीयं
प्रशस्तिविहायेत्यप्रशस्तिविहायगतिकृष्णं तिर्य-
ग्भान्तिकं तिर्यग्भान्तियेगानुपूर्विकं [नीयति] नैवेनोभवि-
येतांशिगानुत्तरगतसंख्याः प्रकृतयो भ्रूवसत्ताका अभिविद्यन्ते ।
भ्रूवसत्ताकस्य चार्त्ता सम्यक्त्वज्ञाद्वैक्यं सर्वज्ञीयेषु सदैव
संज्ञावात् । अद्यानन्तानुबन्धिना कयायाणामुज्जवन्नसंनया-
दभ्रवसत्ताकैव युज्यते अतः कथं भ्रूवसत्ताकप्रकृतीनां
विशदधिकशनसख्या संगच्छते मैवं वाच्यो यतोऽपान-
सम्यक्त्वगुणरुग्णानामेव जीवानामेव हिंस्रयोगो न सर्वजी-
वानामभ्रूवसत्ताका वा न यतोऽसत्तगुणजीवापैक्येव चिन्त्यते अ-
तोऽन्तानुबन्धिना भ्रूवसत्ताकैव । यदि चोत्तरगुणमाप्ये-
कया अभ्रवसत्ताकना कर्त्तृकियते तथा सर्वांसामपि प्रकृतीनां
सम्यक्त्वानुबन्धिनामयः यतः सर्वा अपि प्रकृतयो यथास्थान-
मुत्तरगुणैः सन्त्युत्तमसाम्यक्त्वज्जसमुत्तमसाम्यक्त्वैः । तथा (सम्यक्)
सम्यक्त्वमिधं मनुजिह्वं मनुजगतिमनुजानुपूर्विकम् । (वि उ-

विक्कारसि) वैकियकादृशकं वैयगति १ देवानुपूर्वी २ नरकगति ३
नरकानुपूर्वी ४ वैकियशरीर ५ वैकियाज्ञापञ्च ६ वैकियसं-
घातन ७ वैकियवैकियवन्धन ८ वैकियतैजसवन्धन ९ वैकियका-
र्मणवन्धन १० वैकियतैजसकार्मणवन्धन ११ जिननामानुद्वहत्त-
कम् (हारसगसि) प्राकृतत्वाद्वाकारसाराः आहारकसत्तकम् ।
आहारकशरीरं २ हारकाज्ञोपाह्वारहारकसंघात ३ हारकवन्धना ४
हारकतैजसवन्धना ५ हारकार्मणवन्धना ६ हारकतैजसका-
र्मणवन्धनाक्यम् ७ उक्तमोक्तमिथ्याता अश्रविशतिसंख्याः प्रकृत-
यो भ्रूवसत्ताका कथ्यन्ते । अयमिह भावार्थः सम्यक्त्वं मिश्रं वा
असम्यक्त्वं प्रवृत्तमव्यानां च सत्तायां नास्ति केनाविद्वेदीति ।
तथा मनुष्यद्विकं वैकियकादृशकमित्येतात्कथोदाश प्रत्ययस्तेजो-
वायुकायिकजीवमध्यगतस्याद्वैतनाप्रयोगेण सत्तायां न हृज्यन्ते
तत इतरस्य तु भवति । तथा वैकियकादृशकमसंघातसम्यक्त्व-
स्य संख्याभावाद्दिद्वैततत्त्वस्य स्यावर्जनायं गतस्य स्थिति-
रूपेण वा सत्तायां न हृज्यते तद्व्यवस्थे संभवत्यपि । तथा स-
म्यक्त्वहेतौ सत्यपि जिननाम कस्यचिद्व्यवस्थे कस्यचिन्वेति ।
तथा देयनारकायुषी स्वाधारणां तिर्यगायुक्तं त्वहमिच्छाणां
देवानां मनुजानुप्यक्तं पुनस्तेजोवायुसमपृथिवीमारकाणां सवे-
त्य तद्व्याजानावासाचार्यां न हृज्यते अन्त्येपां तु संभवत्यपि । त-
था संयमे सत्यपि आहारकसत्तकं कस्यचिद्व्यवस्थे सत्तायां
स्यासद्वान्न कस्यचिन्वेति । तथा हिनामसम्यक्त्वसम्यक्त्व सं-
ख्याजानायाद्वैततत्त्वस्य स्वावर्जनायं गतस्य स्थितिरूपेण वा
सत्तायां न हृज्यते तेजोवायुकायिकजीवमध्यगतस्याद्वैतनाप्रयोगे-
ण वा सत्तायां न हृज्यते इतरस्य तु भवति । स्वासाभ्रूवसत्ताक-
ता । उक्तं भ्रूवसत्ताकाभ्रवसत्ताकप्रकृतिद्वारद्वयम् । कर्म० ।

संप्रतिगुणस्थां कृत्वा सांख्यिकद्वितीयं भ्रूवाभ्रवसत्तां गद्याच-
येण निरूपयन्नाह ।

पदमतिगुणेषु मिच्छं, नियमा कृजयाह्वद्वये जज्ञं ।

सामाधे खतु सम्मं, मंतं पिच्छाह् दमगे वा । १ ।

प्रथमा भावात्म्यवित्तसंख्या गुण गुणस्थानकानि प्रथमविगु-
णास्तेषु प्रथमविगुणेषु मिथ्यात्वं मिथ्यावन्नकृणा प्रकृतिनिय-
माभिश्चन्येन संहितयमानं सत्तायां प्राप्यत इत्यर्थः । अयमा-
ष्टके अश्रितसम्यक्त्वद्वैतश्रितप्रमत्तसंनयतामसत्तसंनयतापूर्वक-
राणां निष्ठाद्वैतसम्यक्त्वसंनयतापरात्तमोहं हृज्जुणेषु अष्टगुणस्था-
नेषु प्राप्यं विकलनीयं कदाचिद् मिथ्यात्वं सत्तायामस्ति
कदाचिन्नास्ति । तथा हि अश्रितसम्यक्त्वद्वैतश्रितना कृतिना नास्ति
उपशमिते त्वस्ति सास्वादाने जनु नियमन (सम्मति) स-
म्यक्त्वं सम्यक्त्वोन्मोहोयन्नकृणा प्रकृतिः संहितयमानं सर्वदेव
हृज्यत इत्यर्थः । यत औपशमितसम्यक्त्वादायां जघन्यतः
सम्यक्त्वोपशमितानुपकृतनः पद्याविकारादिप्रायां सास्वादानो
हृज्यते । तत्र न नियमादश्रितश्रितसत्तकैर्वासाविति भावः ।
मिथ्यात्वाद्वैतश्रिते मिथ्याद्वैतश्रितेषु सास्वादानवर्जितोपश-
ान्तमोहपयसम्यक्त्वस्थानकेषु द्वाशसंवेष्टु वा विकल्पेन मजन-
या सम्यक्त्वं सत्तायां स्याद्वृज्यते स्यान्न वेति । तथा हि मि-
थ्याद्वैत जीवानादिर्वैतश्रितसत्तकमध्यद्वैतसम्यक्त्वोपश-
ान्तमोहपयसम्यक्त्वस्थानकेषु अश्रितश्रितो चोपशान्तमोहोह-
कौ-
णसकस्य सम्यक्त्वोन्मोहोहनीयं सत्तायां न प्राप्यते अन्यथ सर्व-
त्र हृज्यत इति ।

सासणमीसिमु पुनं, मीसं मिच्छाइनवसु भयणाए ।

आइवुगे अण नियमा, भइया मीसानवममि । ११ ।

साखादनं च मिशं च साखादनमिशं तयोः साखादनमिभ-
योः । बहुलं च प्राकृतवशाद् यथाऽहं प्रभुभीहमचक्रसूरि-
पादाः शिवकल्प्य बहुवचनं यथा “इत्या पाया” इत्यादी । साखा-
दनगुणस्थाने सम्प्रमिष्यादष्टिगुणस्थाने कल्प्यः । भ्रमवदर्थ-
भावेन मिशं सम्प्रमिष्यादृशानमोहनीयं सदिति पृथोक्तमाया-
तो ऋकर्मणिन्यायादिहापि संबध्यते । इवमत्र हृदयम् । साखा-
द्वगे नियमादष्टादशतिसत्कर्मैव भवति मिश्रसत्प्राद्विशतिस-
त्कर्मो विसेयोजितसम्प्रत्ययः सप्तविंशतिसत्कर्मो वृद्धजितानन्ता-
नुबन्धितुषष्टिगुणस्थाने शतिसत्कर्मो वा तत् एतेषु सत्ता-
स्थानेषु मिशं सत्ताऽवश्यं ज्ञप्यते वृद्धिगतिसत्कर्मो तु
मिश्रं न संभवत्येव मिश्रजस्य सत्प्राद्वान्तो व्यतिरेकेण
मिश्रगुणस्थानकप्राप्तोरिति मिष्यात्वादि नवसु साखादन-
सम्प्रमिष्यात्वरहितेषु मिष्यादष्टाशुपशान्तमोहपथवसान-
नवगुणस्थानकल्पित्यर्थः । भजनया विकल्पेन मिश्रं स्था-
प्यसाध्यामसिं स्थापयति । किमुक्तं भवति यो मिष्यादष्टिः वृद्धि-
गतिसत्कर्मो ये वाऽविरतिसम्प्रत्ययश्चाद्य उपशान्तमोहान्ताः
क्वाधिकसम्प्रत्ययस्तेषु मिश्रं सत्ताया नावाप्यते अन्यत्र प्राप्यत
इति । तथा आध्यात्मिकं प्रथमगुणस्थानकपुण्ड्रे मिष्यादष्टिसा-
खादनगुणस्थानकद्वय इत्यर्थः (अणत्ति) अमन्तानुबन्धिनः प्र-
थमकपायाः क्रोधमानमायाहोनामया विनया अचक्षयभावेन स-
त्तायामवाप्यन्ते । यतो मिष्यादष्टिसाखादानसम्प्रत्ययं नियमान-
नुबन्धिनो ब्रह्मनि क्षतिमाह । तथा ज्ञापया ज्ञप्त्या विक-
ल्पनाया मिश्रादिनवकं सम्प्रमिष्यादष्टिप्रभृशुपशान्तमोहपथ-
वसाननवगुणस्थानकल्पनान्तानुबन्धिनः सत्तामभिरय प्रकल्प्या
इत्यर्थः । इवमत्र भावना । विसेयोजितानन्तानुबन्धिनश्चतुर्वि-
ंशतिसत्कर्मः सम्प्रमिष्यादष्टिः कोऽन्तस्तत्कर्मैकविंशतिसत्कर्म-
णोऽमन्तानुबन्धितवहिततुर्विंशतिसत्कर्मणो वृद्धविरतसम्प्रत्य-
यप्रादेरनन्तानुबन्धिनः सत्तायां न सन्ति तद्विरतस्य तु सन्ती-
ति । एतच्च शेषकर्मप्रत्याभिप्रायेणोक्तम् । कर्मप्रकृत्यभिप्रायेण
पुनः श्रीशिवशर्मसूरिपादा एवमाहुः ।

बीजानपसु मीसं, नियमाणनवगमि मय्यथं ।

संज्ञापया ङ नियमा, ङुसु पंचतु हुंति नइयत्वा ॥

पूर्वांकीं सुगमं चोत्तरार्द्धस्यैवमङ्करमनिका । संयोजय्यात्म-
नोऽनन्तकालमिति “इत्यादिन्यः कर्तरे” त्यनन्तं प्रत्यये सं-
योजया । अमन्तानुबन्धिकपायाः कोऽनुपार्यं नियमा न ह्यया-
मिष्यादष्टिसाखादनयोः स्वसामाभिरय भवन्ति यत् एतावस्या-
ममन्तानुबन्धिनो ब्रह्मनि इति पञ्चसु पुनर्गुणस्थानकेषु सम्प्रमि-
ष्यादष्टिप्रभृतिष्वप्रमत्तसंयतपथेषु सत्तां प्रतीत्य भक्त्याः ।
यदि वृद्धजितान्तेन न सन्ति इतरथा तु सन्तीत्यर्थः । तदु-
परितनेषु पुनरपूर्वकर्णादिषु सर्वेष्वेव तत्सत्ता नास्ति यत्तत्त्व-
निर्माणेन विसेयोजितान्तानुबन्धिकपाय एवोपशमभेगमपि
प्रतिपद्यत इति ।

आहारसत्तं वा, सव्वगुणे वितिगुणे विणा तित्थं ।

नोनयसंते मिच्छे, अंतमुहुत्तं जेव तित्थे । १२ ।

आहारकसत्तमाहारकरीराहारकज्ञेयाहाराहारकसंज्ञान-
माहारकवन्धनाहारकतैजसकवन्धनाहारककर्मणवन्धनाह

हारकतैजसकर्मणवन्धनसङ्क्षणं ७ वा विकल्पेन भजनया सव-
गुणेषु सर्वगुणस्थानकेषु मिष्यादष्टिप्रभृतिष्वेकैवपथवसाने-
षु । एते वैकल्पकं प्राकृतत्वात्तत्रैव सवैगुणस्थानकेषु विक-
ल्पनया सत्तां प्रतीत्याहारकसत्तं प्राप्यते । इदमत्र हृदयम् ।
योऽप्रमत्तसंयतविशेषः सव्यप्रत्ययाहारकसत्तकथं समारो-
ति, यच्च कविचन्द्रविगुणस्थानकसत्तयथाऽपुपरितनगुणस्थानके-
ज्योऽवस्तनगुणस्थानकेषु प्रतिपतित स आहारकसत्तं न ब्रह्म-
त्येव तद्वन्धं विनोपरितनगुणस्थानकेष्वभावादेति तद्व्यस्तनेषु
सत्तायां नावाप्यते इति तथा (विति गुणेविणा तित्थंति) को-
लिकनवकस्यायेन सवैगुणेषु कल्पनापि संबधनीयं सर्वगुणस्था-
नकेषु द्वितीयतृतीयगुणस्थानके विना साखादनमिश्रगुणस्था-
नकरहितेषु ह्यवधारित्यर्थः । वा विमाधया भजनया तीर्थ-
करनाम सत्तायां प्राप्यत इति । कश्चित् बद्धतीर्थकरनामकमो-
ऽव्यविशुक्तिवशाद् मिष्यात्तमपि मिष्यति तदा साखादानमि-
श्ररहितेषु ह्यहर्गुणस्थानकेषु तीर्थकरनामकमं सत्तायामवा-
प्यते तीर्थकरनामसत्तायां हि मिश्रसाखादनभावेन न प्रतिपद्यते
स्वजायावेवंति तत्रैवनाह । यत्तुं वृद्धकर्मसत्तमाभ्यं “ तित्थय-
रेण शिर्षाणं, सीयासस्यं न संतप होइ । सासणगमि
व गुणे, संगमीसे य परीरिणं ” । यः पुनर्विशुक्तसम्प्रत्ययऽपि
सन्ति तत्र बन्धः तत्सर्वगुणस्थानकेषु सत्तायां न सन्नते यतो
ऽनयोः संयमसम्प्रत्ययसङ्क्षणस्वप्रत्ययसङ्क्षेपे ऽपि बन्धमाया
प्रापयं सत्तासंभवः । यत्तुं कर्मप्रकृत्यमन्तप्रदपथाय (आहा-
रगतित्थयरा यज्जति) आहारकसत्तकीर्थकरनामसत्तायां प्रति-
भापयति भावः । एवमाहारकसत्तके तीर्थकरनामनि च प्रत्येकं
सत्तारूपणवशित्प्रमाणे मिष्यादष्टिप्रिप जन्तुर्वैभवनीति । निश्चि-
तमुपयसत्तायामसी भवति न वेति विनेयाह्यायामाह (मोभ-
यं संते मिच्छेति) नो वैभोमयस्याहारकसत्तकीर्थकरनामस-
ङ्क्षणकित्य सत्तयां सङ्गोव सन्ति (मिच्छेति) मिष्यादष्टिनिषेव
कोऽर्थः उभयसत्तायां मिष्यायं न गच्छतीति प्रायः । तर्हि केव-
लतीर्थकरनामसत्तायां कियत्तं काष्ठं मिष्यादष्टिनिषेवतीत्याह ।
(अंतमुहुत्तं जेव तित्थेति) अन्तमुहुत्तमन्तमुहुत्तमात्रकाष्ठं ज्ञेय-
जायेत (मिच्छेति) इत्यस्यापि संबधामिष्यादष्टिनिषेवतीति
ह सतीत्याह (तित्थेति) तीर्थकरनामकमणि सत्तायां वतैमाने
इति गम्यते । इदमुक्तं जयति यो नरकं बन्धायुक्तो वेदकसम्प्रत्य-
यिष्यतीर्थकरनामकमो संस्तवोपिस्तुपवश्यं सम्प्रत्ययं परि-
त्यजति सत्तासि समन्तरमन्तमुहुत्तार्द्धमवश्यं सम्प्रत्ययं प्र-
तिपद्यते सत्तायामुक्तप्रमाणः काष्ठं ज्ञप्यत इति वक्तुं समप्रतिपत्तं
भूवसत्ताकप्रकृतिद्वारम् । कर्म० ।

(२२) मधुना समप्रतिपत्तं सर्वदेशावातिप्रकृतिद्वारं प्रतिपादयन्नाह ।

केवलसुषुषावरणा, एण निहा वारसाइमकसाया ।

मिच्छति सव्वगार्इ, चठणाणतिदेसणावरणा ॥ १३ ॥

संज्ञलणनोक्तसाया, किपे इय देसयाइ य अघार्इ ।

पचय तणुहाऊ, तमवीसा गोयडगवसा ॥ १४ ॥

केवलसुषुषं केवलज्ञानकेवलज्ञानरूपं तस्यावरणे आच्छादके
कर्मणो केवलसुषुषावरणे केवलज्ञानावरणं केवलज्ञानावरणं
कल्प्यः । पचय मिच्छा । मिच्छा १ मिच्छानिद्रा २ प्रचक्षा ३ प्रचक्ष्ण
स्थानातीरुत्ताः ४ ह्यार्इती संस्था आदिमकपायाः संज्ञसमाप-
क्या प्रथमकपायाः क्रोधमानमायाहोनामैकैकशोऽमन्तानुब-
न्ध १ प्रत्याख्यानावरण २ प्रत्याख्यानावरणसङ्क्षणमात्रपथं ह्य-

दशाचार्यं मिथ्यावर्मित्यनेन प्रदर्शितप्रकारेण सर्वत्रापि स्वाचार्यं
गुणं घातयन्तीत्येवञ्चाश्रमः सर्वघातिनां विंशतिसंख्या मन्थनी-
त्युक्तार्थो भाषायः पुनरप्यत्र इह केवलज्ञानावरणस्य स्वाचार्य-
केवलज्ञानवृत्तौ गुणः स च यद्यपि सर्वोत्थमाऽऽवृत्ते तथापि
सर्वजीवानां केवलज्ञानस्यानन्तभागोऽनावृत्त एवावृत्तिरते तदा-
वरणे तस्य सामर्थ्यानावाहः यथाहः श्रीद्वैतार्चिकाचक्रवर्ताः ।
“सर्वजीवानां पि य एषं अक्षरस्त्वस्य क्षणतश्चापि निवृत्त्यादिभ्यो
विद्वद्भिरपि” कथं तर्हि सर्वघातित्वमिति चेदभिधीयते । यथा अ-
न्तिष्ठद्भुजज्ञपदनेन नातितरामुच्यते बहुतराया आबुतत्वात्स-
र्वापि सूर्याचक्रमसोः प्रभा तेनावृत्तेति वचनवरत्ना प्रवर्तते । अ-
थ बाधाय काचित्प्रभा प्रसीति । “सुदु पि मेहस्मुदप, होद पहा
चंदसुराह मिति” वचनादनुज्ञासक्तित्वाच्च तथाऽपि प्रवृत्तके-
वज्ञानावरणावृत्तस्यापि केवलज्ञानस्यानन्तभागोऽनावृत्त एवा-
स्ते । यदि पुनस्तदप्याह पुनस्तदा जीवोऽजीवत्वमेव प्राप्नुयात् ।
यजुक्कम् नम्यप्यनेन “अह पुन सो वि आचरिज तो नं जीवो
अजीवत्तुं पाविज” सोऽपि काचित्प्रोक्तप्रवृत्तनामं ज-
ज्ञावरणावृत्तित्वकरप्रसर इव कटकृत्यादिभिर्मित्तुनायधिमना-
पर्यायज्ञानावरणावृत्तयेति तथा काचित्प्रोक्तप्रवृत्तनामपि ज्ञान-
मात्राऽवृत्तिरूपे । अन्त्याऽजीवत्वप्रसक्तमितिज्ञानादिविषययन्तां-
श्चाचार्यं यथा ज्ञानीते स केवलज्ञानावरणोद्घोषो न अयं किं
तर्हि मतिज्ञानावरणाद्युदय एवेति । केवलज्ञानावरणस्य सज-
नवस्तुस्तेनसात्मात्यावृत्तयेः अचार्यत्वे सर्वे द्वेतीति सर्वघात्य-
न्धिधीयते तदनन्तार्थं निर्वर्त्यैव ज्ञानमप्यज्ञानावरणोत्तमिति सोऽ-
पि वानावृत्तेऽनन्तप्रवृत्तयश्च सूर्यचन्द्रसूर्यादौज्ञानावरणेति विवक्षितं यो-
षो जलवरणान्तादप्यार्यस्येव यच्चन्द्रसूर्यादौविषययानयो-
ष पश्यति स केवलज्ञानावरणोद्घोषो न ज्ञानी किं तर्हि चन्द्रो-
द्घोषावरणाद्युदय एवेति । यथेवं तर्हि केवलज्ञानावरणकेवलज्ञान-
ावरणरूपे सत्यपि मतिज्ञानावरणोद्घोषोऽनन्तप्रवृत्तयामप्यज्ञाना-
मवरोधो न प्राप्नोति निप्रज्ञानविषयवादिनि केतुं तदुक्तम् ।
उच्यते केवलज्ञानोक्तप्रभा शेषावबोधप्रज्ञानावबोधः प्रामाण्ये
ज्ञानो प्रामाण्येनानावृत्तिरिति । निद्रापञ्चकमपि सर्ववस्तु-
वबोधमवृत्तानांति सर्वघाति । वस्तुनः स्वाभावस्थापामपि कि-
ञ्चित् किञ्चेति तत्र धाराधरनिर्देशं वाच्यम् । तथाऽनन्तानुब-
न्धिनाऽप्रत्याख्यानावरणः प्रत्याख्यानावरणश्च प्रत्येकं कल्प-
नोत्पत्त्येव सम्यक्त्वं देशवर्तिताचारित्र्यं सर्वविधताचारित्र्यं
सर्वमेव जन्तीति सर्वघातिनां द्वादशापि कथायाः । यः पुनस्तेषां
प्रबोधोद्घेऽप्ययोग्याहारादिविषयमणपत्रपत्रे तत्र वरिवाहह-
ष्टानो वाच्यः । तथा मिथ्यात्वे तु जिनप्रणीतत्वव्रतज्ञानस्वरूपं
सम्यक्त्वं सर्वमपि हन्तीति सर्वघाति । यस्तु यत् प्रबोधोद्घेऽपि
मनुष्यपश्यादिवस्तुप्रधानं तदपि ज्ञानधर्मोद्धारणादवस्यमिति
ज्ञाविद्याः सर्वघातिन्यः । संप्रति देशघातिन्यो भाष्येन च नाना-
णातिवस्थावरणसि] आवरणशब्दस्य प्रत्येकं संवधान्माति-
ज्ञानावरणभुजज्ञानावरणाधिज्ञानावरणमनःपर्यायज्ञानावरणाल-
क्षणं दोषावरणविकं चन्द्रसूर्यादौज्ञानावरणावृत्तदोषावरणाव-
धिदोषावरणरूपमिति । संवचनाश्रयत्वाः क्रोधानमाया-
शोभाः । नोकपाया हास्यपर्यन्तिनां कल्पयजुगुप्साभिवदपुवद-
पुंसकवदस्ववृत्ता नवपञ्चविधमन्तरां दानलाभमोगोपयोग-
वायोन्तरायलक्षणमित्यनुना दर्शितप्रकारेण देशघातिन्यः पञ्च-
विंशतिसंख्याः सवन्तीत्युक्तार्थः । भाषावैरुच्यं मतिज्ञानाव-
रणविवक्तुं केवलज्ञानावरणावृत्तं ज्ञानोद्घे हन्तीति देशघा-

तीदमुच्यते । मत्यादिज्ञानवृत्तपुष्टयविषयभूतानर्थान् यथाव-
बुध्यते स हि मत्यावरणाद्युदय एव तद्विषयभूतास्त्वन्त-
गुणाश्च यत्र ज्ञानीते स केवलज्ञानावरणस्योद्घोष इति । चक्षु-
रक्षेत्रवर्धितदोषावरणाप्यपि केवलज्ञानावरणावृत्तयुक्तकेवल-
ज्ञानमैकदेशमावृत्तवन्तीति देशघातीति । तथा हि चक्षुरक्षेत्र-
वर्धितदोषविषयभूतानर्थान् एव तदुदयाश्च पश्यति तद्वि-
षयभूतास्त्वन्तगुणाश्च केवलज्ञानावरणोद्घोषादेव न सारि-
रते । तथा संवचना नव नोकपायाश्च लब्धस्य चात्रिभ्य-
देशमेव प्रन्तीति देशघातिनस्तेषां मूलोत्तरगुणानामन्तीन्वारज-
नकत्वात् । यद्वदि श्रीमद्गाराध्यायः । “सर्वे वि य अह-
भरा, संजलणां तु उदयओ हुंति । मूलविजं पुण होह, चार-
सराहं कसायाह” मिति दानान्तरायादीनि पञ्चान्तराया-
ध्यापि देशघातीत्येव तथा हि दानान्तरायाध्यापिनां ताव-
द् ग्रहणधारणयोग्यायेव द्रव्याणि विषयस्तानि च समस्तपु-
द्गलास्तिकास्त्यास्तनप्रामकं देश एव यन्ते । अतो यदुदया-
स्यापि पुद्गलस्तिकास्त्यादेशवर्तीनि द्रव्याणि यदाहं लब्धं भोक्-
मुपभोगं च न शक्नोति तानि दानलाभमोगोपभोगान्तरा-
याणि तावददेशातीत्येव । यत्तु सर्वलोकावर्तमानं द्रव्याणि न
वृत्तिं न लभ्यते न शुद्धे नाप्युपशुद्धं न तद्दानावरणाद्युदयात् ।
किं तु तेषामेव बह्वधारणाविषयवेदनाशक्यानुष्ठानवादिनि
मन्तव्यम् । धीयान्तरायमपि देशघात्येव सर्वे धीर्यं न घातय-
न्तीति कृत्वा तथा हि सूक्ष्माद्योऽस्य धीयान्तरायकर्मणोऽप्यु-
दयं वसैमानस्याहारापरिणामकमैदृशिकग्रहणायामन्तरा-
मनादिविषय एतावान् धीयान्तरायकर्मणोपशमो विद्यते न-
स्तु प्रामाण्यविषयतत्त्वं निर्गोदजीवमर्हत् कृत्वा यावन्तीमो-
हस्तोऽधीयमैकं चक्षुःक्षेत्रं शुद्धतमं च तारतम्याऽवर्तयति ।
केवलिनस्य लक्ष्यमेषां संपूर्णं सर्वं धीयं अयनीति देशघाती-
दम् । यदि पुनः सर्वघाति स्यात्तदा यथेव मिथ्याऽस्य कया-
यद्वादशकस्य च उदये तदा धीयं सत्यसत्यगुणं देशसंबन्ध-
गुणं च जघन्यमपि न लभ्यते तथैव तदुद्घेऽपि तदा धीयं
जघन्यमपि धीर्यगुणं न लभेत न केवलमेव तस्माद्विषयि देश-
घातीति स्थितिर्मत्युक्ताः सर्वदेशघातिन्यः । संप्रति तस्मिन्निप-
क्षुता अघातिनीत्यां चिन्मासुराह (अघात्रिहयादि) अघा-
तिन्य एताः पञ्चसप्ततिसंख्याः प्रकृतयोऽभिधीयन्ते तद्यथा
(पक्षेयति) प्रत्येकं प्रकृतयः पराध्यातुसातपयोऽतागुह-
लपुनीर्थेकरनिर्माणोपघातरूपा अष्टौ (तदुद्घेति) तस्या श-
ब्देनापलक्षितप्रत्येकं “तदुद्घेनाभिर्हस्ययज्ञाग्राह्यग्रापु-
विश्वित” लक्षणं तत्पद्येकं तत्र तनव श्रीद्वारिकवैश्रियाहारक-
तैजसकर्मणुलक्षणाः पञ्च । उपाक्षानि पञ्च । आह्रितयः सं-
स्थानानि पदं । संहननानि पदं । जातयः पञ्च । गतयश्चतस्रः ।
खराती द्वे । पृथ्वीतुपृथ्वीचतस्रः । एष तत्पद्येकं प्रकृतयः पञ्चविं-
शत् । आर्यापि चतस्रः । असविशतिस्त्वसदशकस्यावरदशक-
मीलनात् (गौर्युदात्त) गोत्रशब्देनोपलक्षितं द्विकं (गौर्य-
वेयनीयमिति) गाथाशेन प्रतिपादितं गोत्रभुजैर्गोत्रं नीर्वागात्र-
मिति । सातासानेवद्विदनीये द्विधा । तद्वर्गं गोत्रविक्रमशब्देन
प्रकृतितुष्टयमभिधीयते (वक्षति) वर्यगन्धरसस्पर्शाख्या-
श्चतस्रः प्रकृतयः शुक्लान्ते इत्यन्ताः प्रकृतयोऽघातिन्यो न केचन
ज्ञानादिगुणं घातयन्तीति कृत्वा केवलं सर्वदेशघातिनीभिः सह
वेद्यमाना एता अघातिन्योऽपि सर्वघातिरसविषाकं दर्शयन्ति ।
देशघातिनीभिः सह पुनर्वेद्यमाना देशघातिरसं यथा स्वयम-

चौरादौरेः सह वचनमात्रेण इवावभासते । यद्वापि "जाण
न विसम्भो धाह-सणम्मि ताणं पि सत्त्वधावरसो । जाय
धाहसगासेण, चोराया वेह चोराणमिवि" उक्तं समप्रतिपक्षसर्व-
देशघातिहाराय । कर्म० । पं० सं० ।

संप्रति पुण्यपापप्रकृतीर्विचरीयुराह ।

सुरनरतिगुण्यसायं, तसदसतुण्वंगदरचउररंतं ।

परयासत्तिरिआउं, वज्जउपण्णियिउसुखसई ॥१५॥

त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं योगात् सुत्रिकं सुरगतिसुराणुपूर्वसु-
राणुलक्षणं नरत्रिकं नरगतिनराणुपूर्वनिराणुलक्षणं (उच्छत्ति)
उच्छातं सातं त्रसदशकं त्रसत्तदपर्याप्तप्रत्येकस्थिरशुभशु-
भगसुखरादेयशःकीर्तिलक्षणं तनवः श्रौतारिकवैक्रियाहा-
रकनैत्रसत्तामैश्वर्याः पञ्च उपाङ्गानि श्रौतारिकाङ्गापङ्गवैक्रि-
याङ्गापङ्गाङ्गाहारकाङ्गापङ्गलक्षणानि त्रिणि (चरसि) वज्ज-
भवनाराचसंहननं चतुष्पञ्च समचतुरस्रं (पराधसत्तति) परा
घानसमकं पराघातोऽप्यासाऽऽप्येधोतागुरुलघुपृथीयकरनाम-
निर्माणरूपम् । तिर्यंगाणुः वर्णचतुरस्रं वर्णगोभरसस्यशोभकं
पञ्चविध्रयज्जानिः शुभगतिः प्रशस्तिविहायगतिरिति ।

वायाणुपुण्यपगई, अपमपसंगणसमपयणा ।

तिरिगुणअसायनोआ-वयापगविगलनरयतिगं ॥१६॥

धावरदसवन्न चउ-कयाय पणयासमहियवार्मई ।

पावपयत्ति च दोमु वि, वज्जउपण्णियि सुहा अनुहा ॥१७॥

सुत्रिकप्रभृतयः शुभमखगतिपर्येता एता द्विविधाः शिखंस्वयाः

पुण्याः शुभाः प्रकृतयः पुण्यप्रकृतयः उच्यन्ते । उक्ताः पुण्यप्र-
कृतयः कर्म० । (पापप्रकृतित्विचारः पापपगई शब्दे) पराव-
नेमाप्रकृतयस्मन्प्रज्ञाने च समाधेयं पराधर्तमात्रापरधर्तमान-
प्रकृतिहाराद्वयम् । तदर्थं समर्थितं "धुववन्धोदयसंप्रधाताय
" पुण्यप्रतिपक्षसंयत इति " मूलहाराधोपपन्नं हाराह्लाद-
शकं संप्रति यदुक्तम् । " चउहविवागा पुच्छमिति " ।
तद्विनिर्माणः ।

(२३) प्रथमं क्षेत्रविपाकाः प्रकृतीराह ।

(क्षेत्रविवागाणुपुष्पीउत्ति) क्षेत्रमाकाशं तत्रैव विपाक
उद्यो यान्तां ताः क्षेत्रविपाकाः आणुपूर्वस्व ता नारकतिर्यङ्-
नगराणुपूर्वलिखणा यन्तस्तासां तत्स्थानामपि विप्रहृतावे-
षोद्यो भवन्तीति । उक्तं च । वृद्धमन्त्रविपाके । "हरपाउयस्स
उरए, नरए वक्केण गच्छमाणस्स । नरयाणुपुण्विणए, तदि उ-
द्वोओ अज्झि नत्थिपत्ति, एवं तित्थिणुदेव, तसु विवक्केण ग-
च्छमाणस्स । तेसिणएणुविवाणं, तदि उद्वोओ अज्झि नत्थि " ।
॥२॥ ननु विप्रहृत्यभावेऽप्याणुपूर्वणामुद्यः संक्रमणकरणेन
विद्यते । अथ कथं क्षेत्रविपाकिन्यस्ता न गतिवज्जीवविपा-
किन्य इत्यत्रोच्यते । विद्यमानेऽपि संक्रमे यथा तासां क्षेत्रप्रा-
धान्येन स्वकीया विपाकोद्यो न तथान्यासात्मनः क्षेत्रविपा-
किन्य एवेति उक्ताः क्षेत्रविपाकाः प्रकृतयः । कर्म० । पं० सं० ।

साम्रंत जीवविपाका भवविपाकाः प्रकृतीराह ।

पणधाइदुगोयजिणयाम, तसियरतिगसुगदुभयचउसामं ।

जाइतिगजियविवागा, आउ चउरो भवविवागा ॥२॥

अनघातिन्यः प्रकृतयः सत्त्वधर्मिहात् तद्यथा हानापरणं पञ्च-
धा, दशानवर्षं नवधा, मोहनीयमधर्माधिपतिधा, अन्तरावर्षं प-
ञ्चधेति । (दुगोयति) " दुगोयवेणिय " मिति वचनात् गोत्रजिकं

गोत्रबन्धीयरूपं तत्र गोत्रभुक्कैर्गोत्रनीकैर्गोत्रजैर्दाहृ उधा । वदनी-
यं सातासातमेवेन द्विजैर्मिति दुगोयधादेन प्रकृतचतुष्यं शु-
द्धाते (जिननामतसियरतिगति) त्रिकशब्दस्य प्रत्येकं संस्थात्
त्रसत्रिकं त्रसत्तदपर्याप्तसत्त्वकपम् । इतरत्रिकं स्थावरादि-
स्थावसूत्रमापगतकलक्षणम् (सुभगदुग्गनचउत्ति) चतुःशब्द-
स्य प्रत्येकं संस्थात् सुभगचतुष्यं सुभगसुखरादेयशःकीर्ति-
रूपं दुग्गमचतुष्यं दुग्गमदुःस्वनादाययादाशकीर्तिलक्षणम्
(सासंति) उच्छासं (जाइतिगति) जातिशब्दोपलक्षितं त्रिकं
जाइगइखगई इति " गाथाययोक्तं जातित्रिकं तत्र जातय ए-
कैन्द्रियवृद्धिन्द्रियश्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियपञ्चैन्द्रियाख्याः पञ्च । गत-
यः सुरनरतिगणनरकरूपाः तत्तत्तः । अगतिः प्रशस्ताप्रशस्तवि-
हायगतिभेदेन द्विधा । इत्येव जातित्रिकाधेन पकाद्वा प्रकृत-
यो गृह्यन्ते । इत्येता अष्टासप्ततिप्रकृतयः । जीव एव विपाक-
स्वशाब्दिकशैललक्षणे विद्यते यान्तां ताः जीवविपाका इत्यन्य-
स्तथाहि पञ्चविधकानावरणोद्यो जीव एवाहानी हान्यन् पुनः
शरीरपुच्छलादिषु तत्कृतः कश्चित्प्रधानांशुग्रहो वाऽस्तीति । एवं
नवविधदर्शनावरणायः जीव एवादर्शनं । नवति सातासातोद्वा
जीव एव दुःखं । दुःखा वा संपद्यते अष्टाविंशतिविधमोहनीयोद्वा-
जीव एवादर्शनी अन्तरित्री वा जायते । पञ्चविधानरायोद्वाजीव
एव न दानादि कर्तुं पारयति । तैर्गोत्रनीकैर्गोत्रगतिचतुष्यं
जातिपञ्चकविदारभ्यः त्रिकजिनप्रसत्तदपर्याप्तसत्त्वधायरसु-
दमापयान्त्कसुगणवत्तुर्गमेगवत्तुर्कान्द्रासनान्दवाज्जीव ए-
व तं न जायमानमवति न शरीरपुच्छा इति । अन्तेनाः सत्त्वं अपि
जीवविपाकिन्यः पुच्छविपाकिन्य इति । अपि क्षेत्रविपाका उक्ता
यावत् भवविपाकाः पुच्छविपाकाश्च उच्यन्ते ता अपि परमा-
धेता जीवस्यैव पारम्पर्येणाणुग्रहमुपघातं च कुर्वन्ति केचन सं-
सृज्यता क्षेत्रजपुच्छेषु तद्विपाकिन्य विभक्तिनत्वात्क्षेत्रविपाका उ-
च्यन्ते इति । आणुपि अन्वारा नारकाणुकाङ्क्षा निरूप्यं च प्रकृ-
तवशात् प्राकृते हि द्विक्रमतन्त्रमेव यद्वादि प्रवादिस्पर्धस्वी-
र्णयैः श्रीदेवमच्छसुरिपादैः स्वप्राकृतवृक्षेण द्विक्रमतन्त्रमिति
भवति कर्मवशाद्वर्तनः प्राणिनोऽस्मिन्निति भवो नारकादिप-
र्यायः स च पूर्वोक्तपक्षे विप्रहरानेप्यारभ्य वेदितव्यो यदाह
जगदान् श्रीसुधर्मस्वामी भगवत्याम् " नेरइय नेरइयसु उवय-
ज्जइति " तस्मिन् भवे नारकतिर्यङ्गमरकरूप एव विपाक उ-
द्यो विद्यते येषां तानि जवविपाकानि तथा हि यथासंज्ञं
पूर्वभववक्तव्यागमिति जवे विपद्यन्त इति भावः । ननु
यथायुषां देवादिजनेष्ववश्यं विपाका भवत्येवं गर्तानामप्यस्तना
अपि भवविपाकिन्यः प्राप्नुवन्ति । अत्रोच्यते आयुष्येप्यस्य भव-
स्य योग्यं निश्चलं तत्तस्मिन्नैव जवे वेद्यते इत्यायुषां जवविपा-
किन्यं गतयन्तु विभिन्नभवयोग्या निष्का अत्येकस्मिन्नपि भवे
सर्वाः संक्रमण संपद्यन्ते तथा हि मोक्षमार्गिनोऽज्ञेया गतयो म-
नुष्यजने कथं यान्ति, अतो जवं प्रति गर्तानी नैकस्यावाश्च ज-
वविपाकिन्यः किं तु जीवविपाकिन्यः एवेत्युक्ता जीवविपाका
जावविपाकाश्च प्रकृतयः ।

इदानीं पुच्छविपाकिनोः प्रकृतीः प्रचिकटयिपुराह ।
नामधुवेदयचउत्तणु-वयायसाहाराण्यजोयतिगं ।

पुणलविवागिभंघो, पयइद्विदरसपयसत्ति ॥२१॥

नाम्नो नामकर्मणं वर्णचतुष्कमिति (चउत्तसि) तथा
प्रवोद्या निवोद्यनाम प्रवर्णयथा ह्लादह प्रकृत्यसत्त्वधा निमो-
हियरास्थिरागुरुलघुपृथीयभूतैर्जसकामणवर्णचतुष्कमिति [च-

उत्तराष्ट्रि] तनुशब्देनोपहसितं चतुष्कं " तानुधेवागिदंशंय-
य " इति गाथावयवेन प्रतिपादितं तनुचतुष्कं तय तैजसकामि-
नयोधेवोदयमप्ये पण्डितव्यादिह तनयः श्रीदारिकैर्येवाहारक-
सङ्गणायितः परिगृह्यन्ते उपाङ्गानि शोधि, भाङ्गान् यत्ताना-
नि वद, संहनानि वद, तदेवं तनुचतुष्कमेवेन यथा अष्टादश
प्रकृतयो गृह्यन्ते । उपधायां साधारणमितरत्र तत्रतिपक्कनूतं प्र-
त्येकं [ओपरिगतंति] "उज्जोयाययपरवापति" वचनाद्युच्योता-
तपरप्रजातलङ्घनमित्येताः वद्विंशतमकृतयः [पुगलविधाव-
सि] पुत्रेष्टो शरीरतया परिणेतयो परमाष्टौ विपाक उद्यो-
यासां ताः पुत्रसविपाकिन्यः शरीरपुत्रत्वेन्यासीयां शक्ति ईश-
यन्तीत्यादि । यथा हि निर्माणस्थिरास्थिराधुमयाचारीरतया व-
रिणतानां पुत्रलानामकृत्ययः क्वादिपरिचयमनं इत्याख्यासीति स्थिर-
त्वे विहारीनामपरित्यक्तं परिजन्तानां वृत्तत्वे पादानामव्य-
त्यम्यादि तन्व्याचारीरतया पुत्रला एव परिणमन्ते अङ्गपा-
ङ्गद्वयाकार शिरोमीशायवयवविनाशो जायते भाङ्गविनाशोदयाये-
न्येवयाकारविशेषाः संप्रत्येकं संहननोदयायेतामेव वज्रकवचभञ्जा-
दन्वादिदया विविधा परिणयितव्येति । उपधायां साधारणमप्ये-
धोतातयाप्राप्तामपि सर्वेषां शरीरपुत्रत्वेनैव स्वविपाकवद ई-
नास्तुप्रजातमेवासां पुत्रसविपाकिनमिति । उक्तानुवृत्तिविपाका-
काः प्रकृतयः । कस्मं० पं० सं० इह पुत्रसविपाकिनामीर्द्वि-
कनावयसुक्तं तत्तत्प्रसक्तंन शेषप्रकृतीनामपि यथासंभवं आ-
द्यामभिधेयः ।

मोहसेव उवसमो, खाओवसमो चउएह घईणं ।

स्वयपरिणामियउदया, अट्टएह वि होंति कम्माणं ।।

अग्रानां कर्मणां मध्ये मोहस्यैव मोहोत्पत्तिस्यैवोपशमो विपाक-
इदमेकपक्षतया स्थितिचरस्योपपद्यन्तु विष्णुस्मर्त्तुर्नाम्येकाग्रपुत्रः प्र-
मेहेह संयोगपशमो विवक्षितो न देशोपशममस्तस्य संयोगमपि क-
र्मणां संयोगात् । तथा उपर्यावृत्तिप्राप्त्यवस्थायांश्च ज्ञेयानु-
द्यावन्मित्राप्रविष्टस्योपशममेव विपाकोद्विगमस्योपशमकृतेन निर्मु-
क्तः क्षात्रोपशमिकः । एव च उत्तुर्णामेव धातुकर्मणां क्षात्रावरण-
दर्शनावरणमोहोऽनीयतयावरणकषाणां भवति न शेषकर्मणां च-
त्तुर्णामपि च केवलक्षानावरणस्यैवक्षदशनावरणपरिहृतानां तयो-
र्विपाकोद्विगमविष्णुस्मर्त्तुर्नामनः कृत्योपशमसंज्ञकत्वात् । कृत्यपारिजा-
मिकौद्विगुणकाच अग्रलामपि कर्मणां जवति । तस्यैव कृत्य काच प्रा-
त्यन्तिकोद्वेगः एव मोहनीयस्य सूक्ष्मसंयोगाद्यगुणक्षयक्षय-
क्षरमसंयोगे शेषाणां तु उपश्रानां धातुकर्मणां क्षीणकषाचगुण-
स्थानस्य अथातिरमेक्षणामयोगिकेवतिनः । तथा परिणमनं परि-
नामः परिणम एव पारिणामिकः जीवमयैकोऽहं संवत्सरा-
मित्रीज्ञानावर्तिमिति भावः । यथा तत्तदुत्पत्त्येवक्रमाद्व्याप्यसाध्याप-
क्या तथा तथा संक्रमद्विगुणपतया यत्परिणमनं सं पारिणामि-
को ज्ञायः उद्वेगानुप्राप्ति एव संयोगात्पि संसारजीवानामपि
चालनायपि कर्मणां तदुत्पत्त्येवक्रमात् । एष बाह्य तात्पर्याः मोहोऽनी-
यस्य ह्याधिकक्षावृत्तयामिक्शोपशमिकौद्विगुणपारिणामिकक्षद्व्या-
प्यसाध्यापि भावाः संयोगात् । क्षात्रावरणकर्मणावरणान्तरपारिजा-
मोपशमिकवर्जिनः शेषाद्व्यवस्थाः नाममोचयेदनीयायुषां ह्याधिक्यौ-
द्विगुणपारिणामिकलक्षणास्थव इति ।

संप्रति यस्मिन् भावे यं गुणाः प्राप्नुयन्ति तत्र तानुपदर्शयन्नाह ।

मम्मत्ताइउवममे, खाओवममे गुणा चरित्ताई ।

खइण केवअमाई, तव्ववएसो उ ओदइण ॥

[illegible]

संप्रति पारिणामिकभायगतविशेषप्रतिपादनार्थमाह ।

नाणंतरायदंसण-वेयणियाणं तु भंगया दोषि

साक्षमपञ्चवसाणो, वि होइ सेसाण परिणायो ॥

ह्यावरणात्तरयदर्शनावरणेनैवाभासप्राप्तापेक्षया सामान्यतः परिणामिके नावे चिन्मयमाने हो भङ्गी नश्यते । तद्यथा अनादितत्त्वमनोऽनादिपर्यवसानमक्ष । तत्र ज्योतिषिकृत्यादिस्वर्पयवसानवत्ता हि औचित्यमनोऽपराधिः संतप्त इत्यादिरेवभावाद्भासिदुक्तिगमनसमये च व्यत्ययेदास्तत्पर्यवसानम् । अग्रध्यानचिन्तनान्तरपर्यवसानः तत्रानादित्वजनाभाव आभासः । अतपर्यवसानत्वं कदाचिदपि व्यत्ययेदाज्ञावाद्ये शेषकर्मणा मोहनीयायुक्तान्मोहानां परिणामः सादिपर्यवसानोऽपि नयति । आस्तामनाद्यपर्यवसानोऽनादिपर्यवसानकैः स्वर्पयवसानार्थः । हि गद्यापुष्पांश्चैव नृशब्दो मिस्रकर्मव्याकुलराक्षे संसात्यत्यत्र योज्यते स च विश्रवायसंमुखकृत्यादुभौ विविधैः सूचयति । मोहनीयायुक्तान्मोहानां काङ्क्षेदोपपन्नप्रकृतिपरिचयत्वात् सादिपर्यवसानसकृच्छ्रत्योयैः कृत्वा प्राप्यते । काङ्क्षेदोपपन्नपरिचयः प्रवृत्तौ च हो भङ्गी तया ह्यौपशान्तिकसम्पत्त्वावाप्ती सत्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्वयोः संज्ञकः । पञ्चैन्द्रियव्यवसायो वैशिकपर्यवसानस्य सम्पत्त्वप्राप्ती तीर्थद्वारमनाः संपन्नानासाग्रहकङ्क्षित्वेति सादिपर्यवसानतया अनन्यानुपनिबन्धमपि किंवा भोग्यांश्चान्तरात्मजुष्टितानामपि भूयांसिपन्नचसंनयादायुःप्रकृतीनां च पर्यायेण प्रजगत् स स्फुटैव सादिपर्यवसानतः । अत्रात्राक्यानामोपाधीनां कङ्क्षारोदादिनीवैतान्मोहकृत्वाः पुनरुत्पन्नप्रकृतिपरिचयः । प्रधानाभाससादिपर्यवसानतः अग्रध्यानान्तरपर्यवसान इति चावेव भङ्गी । यथापि

सुखप्रकृतिविषया प्रत्येकं चिन्ता तदाप्येतावेव ह्यै भङ्गा-
विति । आह क्वायोपशमिको जायः कर्मणामुद्ये सति
प्रवत्यनुद्ये वा ? न तावदुद्ये विरोधात् । तदादिक्वायोपश-
मिको भाव उदयावसिक्ताप्रविष्टस्योदास्य कृते सत्यनुदितस्य
क्षोपशमविषाकाद्य विष्कम्भलङ्घने प्राप्नुमति नाम्नाया ततो
यद्युद्यः कथं क्वायोपशमः क्वायोपशमस्यैक्यमुद्य इति । अथा-
नुद्यः ततः प्रकृत्या सति किं तेन क्वायोपशमिकमभवेन उद्य-
यानायादेव चिन्तितफलसिद्धिः । तथा हि प्रतिज्ञानादीनि ज्ञा-
नावरणयुद्ध्यामावादेव सत्यन्ति किं क्वायोपशमिकजावर्षिक-
ल्पनेन । उच्यते उद्ये क्वायोपशमिको भावो न च तत्र विरोधो य-
त आह । “ उद्यं जि य आयिको आउवसलो अणगमे उअं ”
जइ भवइ तिसइ एसो, पदेसउद्यमि मोहस्स ” इह ज्ञानावर-
णीयादीनि कर्माण्यासवक्त्रात् धृषाद्यानि तत्सत्त्वामुद्य एव
क्वायोपशमो घटते भानुद्ये उद्यजात्रो तेषामेवासंभवात् तत उ-
द्य एव विरक्तः क्वायोपशमिको जायः । यदपि विरोधाभावेन
कृतं यद्युद्यः कथं क्वायोपशम इत्यादि तत्प्रत्युक्तं देशघातिस्य-
र्ककानामुद्ये अपि कतिपयेदेशघातिस्यर्कपापक्या यथाकृणो-
पशमाविरोधात् स च क्वायोपशमो नैकजडस्तत्र इत्येकैवकावादि-
सामग्रीतो वैचित्र्यसंज्ञायादनेकप्रकारः । उद्य एव वा विरक्त एव
क्वायोपशमिको भावो यदि जवति तर्हि न सर्वप्रकृतीनां किं तु ब-
याणामेव कर्मणा ज्ञानावरणप्रदोषावरणान्तरायाणां मोहनीयस्य
तर्हि का वातंति चेदत आह । मोहस्य मोहनीयस्य प्रवेशोद्ये
क्वायोपशमिको जायः विरक्तो न विषाकाद्ये यतोऽर्जानुब-
न्धाप्रिकृत्यः सर्वघातित्यः सर्वघातिनीनां च रसस्पर्शकानि
सर्वोपयपि सर्वघातीत्येव न देशघातीनि सर्वघातीनि च रसस्प-
र्शकानि स्वघात्यं शुणं सर्वोत्सनां जन्ति न देशस्तर्पणं विषाका-
द्येन क्वायोपशमसंज्ञः किं तु प्रदेशोद्ये । ननु प्रदेशोद्येऽपि कथं
क्वायोपशमिकजावसंज्ञः ? सर्वघातिस्यर्ककप्रदेशानां स-
र्वस्वघातिस्यगुणधानस्यभावश्चास्त्वयुक्तः स वस्तुतयापरिज्ञा-
नान् ते हि सर्वघातिस्यस्यर्ककप्रदेशास्तथाविभाष्यवसाययि-
शेषेना मनाम्यन्तानुभावीकृत्यविरलाविरुद्धता वेद्यमानदेशघा-
तिस्यस्यर्ककत्वतः प्रवेशिता न यथावस्थितमाममाहात्म्यं
प्रकटयितुं समर्थास्ततो न ते क्वायोपशमदन्तार इति न विर-
ध्यते प्रदेशोद्ये क्वायोपशमिको भावः “ अणगेभेदांति ”
इत्येतेनिशब्दस्याधिकार्याधिकार्यंमसूचनात् मिथ्यात्वाद्यदि
चादृशकथायरीहतानां शेषमोहनीयप्रकृतीनां प्रदेशोद्ये विषा-
काद्ये वा क्वायोपशमोऽविरक्त इति प्रष्टव्यः । तासां देशघात-
त्वात् तत्राभ्यर्थं विशेषस्ताः शेषा मोहनीयप्रकृतयो भ्रंशोद्यास्त-
तो विषाकाद्यानाञ्च क्वायोपशमिके भावे विभ्रममगमप्रदेशो-
द्यसंज्ञजडपि न ता अनागपि देशघातिन्यां जवन्ति विषाको-
द्ये तु प्रवर्तमाने क्वायोपशमिकजावे मनाम्नास्मिन्मात्रकारित्वा-
द्देशघातित्यो जवन्ति ॥ २६ ॥

इह प्रकृतीनामौदधिको भावो द्विधा जवति तद्यथा शुद्धः
क्वायोपशमिकानुविकृष्य । तत एतद्व्यक्तीकरणाय प्रथमतः
स्पर्शकप्रकरणमाह ।

चउतिट्ठाणरामाई, सव्वापाईणि होंति फड्ढाई ।

दुट्ठाणि यापि मीसाणि, देसपाईणि सेसाणि ॥२७॥

रसस्पर्शकानि कर्मप्रकृतिप्रसंगधिकारे बन्धनकरणेऽनुभाग-
व्यावसरे स्वकृताऽभिधायन्ते तानि अनुक्तं तद्यथा एकस्थान-

कानि चिस्थानकानि मिस्थानकानि अतुःस्थानकानि च । अथ
किमिदं रसस्यैकस्थानकत्वमिस्थानकत्वादि उच्यते । इह शु-
प्रप्रकृतीनां रसकुरलखण्डादिरसोपमाऽनुप्रप्रकृतीनां तु मि-
थोपातकथादिरसोपमाः बहुवचि च “ वसायइमिथुवमो, अस्स-
प्राण सुभाण कीरकंडुवमो ” । कीरादिसत्येव स्थानाविवेक-
स्थानक उच्यते इत्येतु कर्षयोरावर्तने कृतं सति योऽवशिष्यते
एकः कुर्यः स चिस्थानकः त्रयाणां कर्षणामावर्तने कृते सति
एकः कुर्योऽवशिष्टः मिस्थानकश्चतुर्थी कर्षणामावर्तने कृते
सत्युचरितो य एकः कर्षः स अतुःस्थानकः । एकस्थानकोऽपि
च रसो जलजवपिष्ठुल्लकप्रसृत्यव्यञ्जिकरक्तकुम्भजोपादिप्र-
केषान्मन्दमन्दतरादिभेदस्य प्रतिपद्यते । एवं चिस्थानकाद्घो-
ऽपि । तथा कर्मणामपि अतुःस्थानकाद्यो रसा प्राचनीयाः
प्रत्येकमनन्तरमेदिमिभाष्य कर्मणां वैकस्थानकरसादिस्थान-
काद्यो रसा यथास्मरमनन्तरगुणाः बहुवचि च । “अनंतगुणया
कमे निवर्त्तं” तत्र सर्वघातिनीनां देशघातिनीनां च प्रकृतीनां
यानि अतुःस्थानकरसाणि चिस्थानकरसाणि वा स्प-
र्शकानि तानि सर्वघातिनीनां सर्वघातीत्येव देशघातिनीनां तु
मिध्वाणि कानिचिद् सर्वघातीनि कानिचिद्देशघातीनि । शेषा-
नि त्वेकस्थानकरसाणि स्पर्शकानि सर्वावयपि देशघातीत्ये-
व तानि च देशघातिनीनां संज्ञवन्ति न सर्वघातिनीनां कृता
स्पर्शकप्रकृताः ॥२७॥

संप्रति यथैदृशिको भावः शुद्धो जवति यथा च क्वायोप-
शमानुविद्यस्तथोपदेश्यति ।

निहएसु सव्वापाई, रसेसु फड्ढेसु देसपाईणं ।

जीवस्स गुणा जायंति-त ओट्टिणवचस्सुमाई य ॥२८॥

अथविज्ञानावरणप्रकृतीनां देशघातिनां कर्मणां संवर्धनं सर्व-
घातिस्यर्ककस्य तु तथापिपिष्ठुल्लकप्रसृत्यव्यञ्जिकशेषवहेन नि-
न्दितेषु देशघातिकृतयथा परिणमितेषु देशघातिस्यर्ककेक्यापि
यानिस्निग्धेष्वरसकृतेषु तेषां प्रत्ये कतिपयरसस्पर्शकगत-
स्योद्यावसिकाप्रविष्टस्योदास्य कृते शेषस्य क्षोपशमे विषाको-
द्यविष्कम्भकस्य सति जीवस्यावप्रिमनःपर्यायज्ञानचक्षुर्दोषा-
न्यां गुणाः क्वायोपशमिका जायन्ते प्राप्नुमन्ति । किमुक्तं जव-
ति । यदा अवधिज्ञानावरणीयादीनां देशघातिनां कर्मणां सर्व-
घातीनि रसस्पर्शकानि विषाकोद्यमागतानि वन्तेते तदा तद्वि-
षय औदिक्य एक एव भावः केवलो जवति । यदा तु देशघा-
तिस्यस्यर्शकानामुद्येयस्तदा तदुद्यादौदिक्यो भावः कतिपया-
नां च देशघातिस्यस्यर्शकानां संवन्धिन उद्यावसिकाप्रविष्ट-
स्यास्य कृते शेषस्य चातुदितस्यावशमे क्वायोपशमिक इति
क्वायोपशमानुविद्य औदिक्यजावः । प्रतिभुतावरणचक्षुर्दर्शनाव-
रणप्रकृतीनां तु सर्वैव देशघातिनामेव रसस्पर्शकानामुद्यो न
सर्वघातिनां तेन सर्वेदपि तासामौदिक्यक्वायोपशमिको जायै
स्निग्धो प्राप्येते न केवल औदिक्यः । इह प्राक् प्रकृतीनां रसच-
तुरादित्वात् न उक्तस्तत्प्रसङ्गेन संप्रति यासां प्रकृतीनां याव-
न्ति बन्धमविद्यस्य रसस्पर्शकानि भवन्ति तासां तावन्ति नि-
र्विदिकुराह ।

आवरणमसव्वमग्गं, पुंसजल्लएतरायपगढी भो ।

चउठाणपरिणयाओ, उतिचउठाणरसा उसेसा ठ ॥

आवरणं ज्ञानावरणं दर्शनावरणं च । तत्कथंजुतमित्याह अस-
र्वेन सर्वं ज्ञानं दर्शनं वा हन्तीति सत्येन सर्वघातिनां च प्र-

कमात् केवलज्ञानावरणं केवलज्ञानावरणं च । न विद्यते सर्वेषां यत्र तत् प्रसवेन केवलज्ञानावरणकेवलज्ञानावरणहितमित्यर्थः । एतदुक्तं प्रवर्ति केवलज्ञानावरणं च आतिविशेषाणि मतिभूताविशेषाः पर्यायज्ञानावरणलक्षणानि-
 क्त्वादि ज्ञानावरणानि केवलज्ञानावरणवर्जानि, शेषाणि चतुर्बलवर्जविशेषज्ञानावरणकानि । त्रीणि दृग्ज्ञानावरणानि । तथा (पुंसं ज्ञप्तयेतस्यसि) पुरुषेष्वेव चत्वारः संन्यसन-
 कोषाद्याः पञ्चविधमन्तरायां दान्तान्तरायादि सर्वसंन्यया सन्त-
 द्वा प्रकृतयश्चतुःस्थानपरिणता एकद्वित्रिचतुःस्थानकरसपरि-
 णताः प्राप्यन्ते । नन्वमभिरुह्यासामेकस्थानको द्विस्थानकः त्रि-
 स्थानकः चतुःस्थानको वा रसः प्राप्यते इति प्रावः । तत्र याच-
 ष्यादापि धेयि प्रतिपक्षन्ते अन्ववस्तावदासां सप्तदशानामपि प्र-
 कृतीनां यथाप्यवसायसंज्ञं द्विस्थानकं चतुःस्थानकं वा रसं
 भजन्ति । अथि तु प्रतिपक्षा अभिरुह्यादादन्ववस्थाप्राप्त्याः सं-
 क्येयेषु नागो तु सत्तु ततः प्रनृत्येतासां प्रकृतीनां गुणस्वातन्त्र्यं वि-
 द्यमानकसाययोगः एकस्थानकं रसं भजन्ति तत एव क्व-
 अभिरुह्य चतुःस्थानपरिणता प्राप्यन्ते शेषास्तु सप्तदशमति-
 रिकाः शुभा अशुभा वा (दुःखिष्ठद्विगुणयि) कथमभिरुह्य
 द्विस्थानकसाक्षिस्थानकरसाश्चतुःस्थानकरसाश्च न तु क-
 दाचान्येकस्थानकरसाः । कथमेतद्वचसेयमिति चेत् इह
 द्वा प्रकृतयः । तद्यथा शुभा अशुभाश्च तत्र शुभप्रकृतीनामेक-
 स्थानकरसकथसंभवाग्रहणित्वात्संपर्यायाद्याः संक्येयेन्यो
 प्रागेत्यः परतो भाव्योत्तयोपपत्त्यवसायधनानां संभवाद-
 त्तोऽप्युक्तकथाः सप्तदश प्रकृतीन्धैरिचय शेषा अशुभप्रकृतयो
 कथमेव नाभान्ति तद्वद्वेदनुत्पन्नवैश्याः । येऽपि केवलज्ञानावर-
 णकेवलज्ञानावरणके कथमायास्तयोपि सर्वेधातित्वात् द्वि-
 स्थानक एव रसो कथमागम्यते द्विस्थानकः सर्वेधातिनीनां
 जघन्यपदेऽपि द्विस्थानकरसकथसंज्ञात्वात् । वास्तु शुभाः प्रकृ-
 तयस्यासामन्वयान्तिविद्युकी वृत्तमानहचतुःस्थानकमेव रसं भज्नाति
 न त्रिस्थानकं द्विस्थानकं वा भवन्प्रन्तरविद्युकी तु यत्तमानस्त्रि-
 स्थानकं वा भज्नाति द्विस्थानकं वा । यदाऽन्यन्तविद्युकीसंज्ञेया-
 द्यां वृत्ते तदा तस्य गुणप्रकृतयो कथमेव नायान्ति कुतस्त-
 द्वास्तथायचिन्ता । या अपि च नरकगतिप्राप्त्यर्थं भजन्तोऽति-
 क्रियस्यापि वैक्रियतेऽत्राधिकः प्रकृतयो कथमायान्ति तासामपि
 तथा स्वाभाव्यात् द्विस्थानकस्यैव रसस्य कथो वैकस्थानकस्य
 वक्ष्यामि स्वयमेव वक्ष्याति परमिदं प्रस्तावाऽनुक्तं तत इह शेष-
 प्रकृतीनामेकस्थानकरसकथसंज्ञात्वात् समिचीनमुक्तं । द्वि-
 स्थानतुःस्थानपरिणताः शेषाः प्रकृतयः इति । तदेवमुक्तानि
 विनागम्याः प्रकृतीनां रसस्थानानि ॥ २८ ॥

संप्रति यावि रसस्थानानि येन्यः कथायेन्यः

उपजायन्ते तानि तथोपदेशयति ।

उपलब्धीनामुप-जसरेहासिससंपर्याप्तु ।

चउगणार्हं अमुनाण, सेसयाणं तु वत्तासो ॥ २९ ॥

अमुनामामशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानादिकः चतुःस्थानकः त्रि-
 स्थानकः एकस्थानकश्च रसो कथमायानि य-
 थाकममुपलब्धुमिवाहुकाजसरेहासिससंपर्याप्तु कथायेषु ।
 इयमत्र प्रावना । उक्तं पाषाणस्तद्वेहासरेहासस्यनुत्पन्नसंज्ञेः
 संपर्याप्तः सर्वोसामशुभप्रकृतीनां चतुःस्थानकरसकथः कियते
 दिनकरतपसोपिततभागमूरेहासरेहासः प्रत्याक्यानसंज्ञेःस्थानकः-

रसकथः सिकताकणसंज्ञितगतेरेहासरेहासः प्रत्याक्यानवरणसं-
 ज्ञेहिस्थानकरसकथो जलगतेरेहासरेहासः संन्यसनसंज्ञेःरेहासा-
 नकरसकथः संभवति । चतुर्पथादे तुगाम्दस्याधिकार्येवमुक्ताना-
 नुत्पन्नकथमेव सप्तदशसंस्थानाप्रवसेयो न सर्वोऽमुनामशुभाना-
 (सेसयाणं तु वत्तासो इति) शेषाणां शुभप्रकृतीनां व्याप्यसो
 विपर्यासो बोध्यः स चैवमुपसरेहासरेहासः संपर्याप्तस्थानक
 रसकथो दिनकरतपसूरेहासरेहासस्थानकरसकथः सिकता-
 मूरेहासरेहासरेहासस्थानकरसकथः ॥ २९ ॥

संप्रति रसस्वरूपमेव गुणशुभप्रकृतीनामुपमाद्वारेण प्रकपयति ।
 पोसायइनिबुवमो, अमुनाणं मुनाणं खीरसंदुबमो ।
 एमद्विगुणो ठ रसो, अणंतगुणिया कमेनिपरे ॥ ३० ॥

अमुनामामशुभप्रकृतीनामेकस्थानको रसो शेषातकीनिन्धो-
 पमो पोषातकीनिन्धोऽतीवविषयाकदुक् इति भावः । शुभा-
 नां शुभप्रकृतीनामेकस्थानकरसगुण्यः प्राथमिको द्विस्थानकरसः
 शुभप्रकृतीनां द्विस्थानकरसकथो न भवति एतच्च प्रागेव भावि-
 तमते यद्यप्येकस्थानको रस इत्युच्यते प्राथमिको रसोऽन्यो-
 तथापि शुभप्रकृतीनामेकस्थानकरसगुण्यः प्राथमिको द्विस्था-
 कस्थानकरसाश्चोक्तो वैदित्यः स क्षीरकणोपमः क्षीरकण-
 सोपमः परममनःप्रादुर्देतुरिति । यावत् तस्माच्च एक-
 स्थानकात् रसादितरे द्विस्थानकादयो रसाः कमेन अनन्त-
 णिता अवगन्तव्याः । तद्यथा एकस्थानकाद् द्विस्थानकोऽनन्त-
 णस्तस्मापि त्रिस्थानकोऽनन्तगुणः ततोऽपि चतुःस्थानकोऽनन्त-
 गुणः । इयमत्र प्रावना इहैकस्थानकोऽपि रसो भवन्तरादिबेदा-
 दन्तमेवत्यं प्रतिपद्यते एवं प्रत्यक्षं द्विस्थानकादयोपि । त-
 तथापि सप्रकथमुदितं तत्राशुभप्रकृतीनां यः सर्वजघन्य एकस्थान-
 को रसः स त्रिस्थानातकीरसोपमः यश्च शुभप्रकृतीनां स-
 र्वजघन्यो द्विस्थानकरसः स क्षीरकण-प्रादुर्देतुरिति शेषाणि
 त्वशुभप्रकृतीनामेकस्थानकरसोपेयानि शुभप्रकृतीनां तु द्विस्था-
 नकरसोपेयानि स्वर्षेकानि यथोत्तरमन्तगुणान्यवसेयानि ततोऽ-
 प्यशुभप्रकृतीनां द्विस्थानकरसस्थानकचतुःस्थानकानि शुभप्र-
 कृतीनां त्रिस्थानकचतुःस्थानकानि रसस्पर्षेकानि क्रमेणानन्त-
 गुणानि मावनीयानि तदेवमुक्तं सकथमपि प्रस्तकातुप्रसक्तः । ३० ।
 संप्रति द्वारगाथावशाभ्यन्तुर्विन्तं यत् प्रकृतीनां प्रवृत्तयस्तथा-
 कथं तदभिरुह्येतुम् ॥

उक्तं विधं मम्मं, मीसं वेउनिअवकाऊणि ।

माणुदुगमाहारुग्गं, अट्टास अणुवसता ठ ॥ ३१ ॥

उक्तेर्गोत्रं तीर्थेकनाम सम्यक्त्वं सम्यग्मिथ्यात्वं देवगतिदे-
 वानुपूर्वीनरकगतिनरकादनुपूर्वीवैकियदारावैकियगोत्राण्डन-
 र्णवैकियपदकं नरकायुःप्रभृतीनि चत्वार्योयुषि मनुष्य-
 कं मनुष्यगतिमनुष्यायुःपूर्वीनरकगतिमनुष्यायुःपूर्वीनरकादनुपूर्वी-
 राकादनुपूर्वीनरकादनुपूर्वीनरकादनुपूर्वीनरकादनुपूर्वीनरकादनुपूर्वी-
 कदाचिद्वदन्ति कदाचिन्न भवन्ति इत्येवमनियता सत्ता यार्सांता
 अणुवसताकाः । तथा हि उक्तेर्गोत्रं वैकियपदकमित्येताः सप्त
 प्रकृतयोऽप्राप्तप्रस्ताववस्थायां न जवन्ति वसत्ये तु प्राप्ते भव-
 न्ति । यदा प्रस्ताववस्थायां गच्छा अपि स्वावरजायं गतेनाव-
 स्थाविशं प्राप्नोह्यन्ते ततोऽणुवसताकाः । तथा सम्यक्त्वं
 सम्यग्मिथ्यात्वं च यावदाद्यापि तथा भवत्येव परिप्राकमायानि
 तान्त्र भवति तथा भवत्येव परिप्राकसंज्ञेयं च जवति प्राप्ते वास्त-
 मिथ्यात्वं गतेन नृत्योऽप्युह्यते अनन्यतां च तत्संज्ञेयं न

जवति ततस्तद्व्यभवसत्ताकं तीर्थकरनामसम्पत्त्यर्थं तथाविध-
विशुद्धिप्राप्तयेऽप्येतत् जवति । आहारक्रिमपि तथाकृते संयमे
सति बन्धमायाति न तद्वन्धः । अपि च बन्धमपि तदा विरतिप्रत्यय-
तो ज्ञेयऽप्युद्भूतं मनुष्यक्रिमपि तेजोर्जवं बाधुभवं वा गतेनाद्भु-
तं ततस्तीर्थेऽन्तर्मादीन्यव्यवसत्ताकानि । देवजन्मे मारकायुवो-
रकर्मणो देवायुरात्मविदेवानां तिर्यगायुस्तेजोबाधुजन्मे सत्तमपु-
थियीनारकर्मणो वा मनुष्याणामपि सत्तायामिति चत्वार्यव्यवस्था-
प्रभवसत्ताकानि वेदास्तु विशादुस्तरशतसंख्याकाः प्रकृतयोऽप्र-
वसत्ताकाः । आह अन्तानुबन्धिनामपि कथायाणामुद्भवात्सं-
जवाद्भवसत्ताकैव युज्यते कथमुक्ता भवसत्ताकानां तद्व्ययुक्त-
मभिप्रायापरिज्ञानात् । इह यानि कर्माणि प्रतिनियतांभावा-
ख्यामधिकृत्य बन्धमायान्ति न सर्वकालं यानि च विशिष्टगु-
णावाप्तिसमन्तरं तथाविधजनप्रत्ययाधिकारणवशातः उद्भूतयो-
भ्यानि जवन्ति तावत्प्रभवसत्ताकान्यजिमेतानि विशिष्टगुणप्रतिप-
त्तिः सत्ताक्यात् विशिष्टगुणप्रतिपत्त्या सर्वेषामपि कर्मणां स-
त्ताच्छेदसंभवात् । अन्तानुबन्धिनामज्ञानासत्तमस्य कथादिगु-
णानां सर्वज्ञानात्म्यविशेषेण सकलकासां बिन्दुते उद्भूतमा च
तेषां विशिष्टस्य कथादिगुणप्रतिपत्तिरिति चिन्तयेत् उद्भूतमा च
भवादिप्रत्यया नतो न ते अप्रभवसत्ताकाः । इहोक्तैर्गोत्रादीनि क-
र्माणि विशिष्टावस्थाप्रतिज्ञानं बन्धसंभवात्साध्याविशिशिष्टगुण-
प्रतिपत्तिमन्तरं बोद्धव्ययोगाद्भवसत्ताकानि भवन्ति नाम्य-
था ॥ ३१ ॥

तत एतत्प्रसङ्गः श्रेयाराहोभावे वा उद्भूतलयेन्याः
प्रकृत्यवस्थासां परिमयासमाह ।

पदभक्तसायसमेया, एवाभो आउतित्यवजाओ ।

सत्तरमुत्तलगाओ, तिंगमु न्हाआणुपुव्वीओ ॥ ३२ ॥

एता एवानन्तराकाः अष्टादश प्रकृतयः आउतित्यवजाओ तीर्थ-
नामजयोः प्रथमकथायसमेया अन्तानुबन्धिनामुत्पत्त्यमहिताः स-
तदृश उद्भूतलयेन्या वदितव्याः । यास्तु वेदाः वेदत्रिशतप्रकृत्य
उद्भूतलयेन्यास्ताः वेदारादे एव नाम्यव नतो नेह प्रतिपादिताः
किं त्वमे प्रवेशसंक्रमाधिकारे वक्ष्यन्ते । तथा यत्तु क्वापि द्वे-
जिकं मनुष्यत्रिकमिष्येयं त्रिकमुपादीयते तत्र न तद्विस्तदात्तु-
र्वा तदायुरिति त्रिकमवगन्तव्यम् । तदेवमुक्ताः सप्रतिपत्ताः
भवसत्ताकाः प्रकृतयः ।

संप्रति द्वारगायोपयस्तानां प्रवचन्यादिप्रदानार्थं स्पष्टयि-
तुकाम आह ।

नियदेउसंजवे वि ह, भाणिजो जाण होइ पयहीण ।

बंधो ता अमुवाओ, धुवा अभयनिजबंधा उ ॥ ३३ ॥

यासां प्रकृतीनां निजबन्धहेतुसंभवेऽपि बन्धो भजनीयो विकल्पा-
नीयो भवति यथा कदाचिद्भवति कदाचिन्न ताः अत्रयाः अत्रयव-
न्धिन्व्यस्ताश्चेमास्तथाया मरकटिकमाहारक्रिमं गतिचतुष्टयं जाति-
पञ्चकं विहायोगातिश्रिकमाउपुर्व्वीष्टयं संस्थानपदं, संहनप-
दं, त्रसादिविशितरुक्कालसाम त्तीर्थकरनामातपनाम उचो-
तनाम पराघातनाम सात्तासातवेदनीये आउतित्यवजाओ शिबिं
गोत्रं हास्तरतिशोका वेदत्रयमिति एता हि त्रिसमसिसंख्याकाः
प्रकृतयो निजबन्धहेतुसंभवेऽपि नावश्यं बन्धमायाति तथा
पि पराघातोच्चासनाम्नोरभिरन्यादिनिजबन्धहेतुसंभवेऽपि यदा
पर्योक्तनाम भव्यते तदा बन्धमायातो नाय पर्योक्तनाम ।
बन्धकाले आतपनामाप्येकेन्द्रियप्रायोप्यप्रकृतिरूपे बन्धमाग-

च्छति न शेषकालम् । तीर्थकरस्थाहारक्रिमस्य च यथा-
क्रमं सम्पत्त्यर्थं संयमे च सामान्यतो निजबन्धहेतौ विच-
रानेऽपि कदाचिदेव बन्धः शेषाणामपि मरकटिकादीनां सप-
ष्टिप्रकृतीनां स्वबन्धहेतुसंभवेऽप्यवश्यं बन्धानावः सुप्रतीतेः । एव
तदेताः सर्वा अप्यप्रवचन्यन्तः याः पुनर्निजबन्धहेतुसंज्ञाव स-
त्यनजनीयबन्धा अयं प्रमाविबन्धाः । प्रवचन्यन्तो मतिहाना-
वरणीयादवस्थाश्च प्रागेव प्रतिपादिताः ॥ ३३ ॥

(२४) संप्रति प्रयोदयानां प्रकृतीनामर्थमाविबन्ध्यासुः

प्रथमत उच्यते हेतुमुपदशयति ।

दव्वं खेवं कासो, भवो य भावो य हेवयो पंच ।

हेउमपासेनुओदो, जायइ सव्वाण पणइओ ॥ ३४ ॥

इह सर्वासां प्रकृतीनां साम्यतः पञ्च उच्यते तदवस्थाया उ-
च्यं क्षेत्रं कालो नवक्षत्रावहव । तत्र उच्यं कर्मपुद्गलरूपं यदि
वा बाह्यं किमपि तदाविशुद्धमुद्रमाउत्तरीयमिति संयथा भूयमाणं
तुर्गमितनाथापुद्गलरूपं क्वाचोदयस्य क्षेत्रमाकाशं काशः स-
मयादिकुरो भवो मनुष्यादिकः प्रावो जीवस्य परिणामाविशयः ।
एते च त्रैकैश उच्यते तवः किं तु समुदितान्मथा वा हेतुस-
मासेन सनुदायं कलस्वरूपाणां उच्यते तानां हेतुमा समासेन
सनुदायेन जायते चत्वारोऽप्रकृतीनामुदयः केवलं क्वापि उच्यदि-
सामग्री कस्याचिरप्रकृत्यवद्व्यहेतुगिरे न हेतुव्यवधिवाः । उक्ता
उच्यते तवः ॥ ३४ ॥

संप्रति प्रवचमुद्रमधिकृत्य चिन्तयन्नाह ।

अण्वोच्छिओ उदओ, जाण पाणइ ता धुवोदइया ।

वोच्छिओ वि ह संभवइ, जाण अणुवेदयो ताओ ॥ ३५ ॥

यानां प्रकृतीनां सौंदर्यकालस्वरूपेऽवस्थाया अण्वोच्छिओऽ-
नुसमन्त उच्यस्ता प्रयोदया मतिहानावरणादयः । यासां पुनः
प्रकृतीनां व्यवच्छिन्नाऽपि विनाशमुपगतोऽपि तु निमित्तं त-
थाविशुद्ध्यादिसामग्रीविशेषरूपं हेतुं संप्राप्य भूयोऽप्युदय उच्य-
जायते ता अणुवेदयोः सातवेदनीयादयः ॥ ३५ ॥

साम्यते सर्वघात्यसर्वघातिभूनाशुभलक्षणमाह ।

अमुजमुभत्तणपाइ-चायाइ रसेजयओ गुणिजाहि ।

सविसेयायाणजेए-ए वा वि पाइत्तणं जेयं ॥ ३६ ॥

अगुजन्तं शुभत्वं च यानि सर्वदेशभेदनिर्भर प्रकृतीनां र-
सजन्तो मन्वीयाः । तथा हि या विपाकशक्तिरुपकटुरासाः प्रकृत-
यस्ता अगुभाः यास्तु जीवप्रसाहेतुरसोपातास्ताः गुभाः । तथा
याः सर्वथा सर्वघातिरसस्पर्दकारिचिताः ताः सर्वघातिन्यो या-
स्तु देशघातिरसस्पर्दकारिचितास्तदा देशघातिन्यः । प्रकारान्तरेण
सर्वघातिव्यं च प्रतिपाद्यति सविषयो ज्ञानादिरुक्कणो गुणस्त-
स्य यथातन् तस्य यो भेदो देशकात्स्न्यविषयस्तेन वाशब्दः
पक्षान्तरयोतेन अपि समुच्ये घातिव्यं सर्वघातिव्यं देशघाति-
व्यं च क्षेत्रं सर्वदेशविषयघातिन्यः सर्वघातिन्यः स्वाविषयैक-
देशघातिन्यो देशघातिन्यः एतच्च प्रागेव भाषितमिति न ज्ञेयो जा-
न्यते ॥ ३६ ॥ इह रसेनैव प्रकृतीनां सर्वघातिव्यं देशघातिव्यं
च क्षेत्रमन्त रसेमेव सर्वदेशघातिव्येन प्रकृतयति ।

जो पाएइ सविषयं, सयसं सो होइ सव्वयाइ रसो ।

निच्छिओ निच्छो तणु, फसिहन्नुहदरअइविमलो ॥ ३७ ॥

यः स्वविषये ज्ञानादिकं सकलमपि घातयति स्वकार्यसाधनं
प्रत्यसमर्थं करोति स रसः सर्वघाती जवति स च ताम्रजाज-

वत् विदिग्धो घृतमिधातिशयेन क्षिप्यः काष्ठाक्षचतुक्कस्तदुग्रो-
द्योपचितः स्फटिकाग्रहारवक्ष्यतीत्यभिर्मन्त्रः । इह रसः केषलो
न भवति ततो रसस्फटिकसंघात एवंप्रको कृष्टव्यः ॥ ३७ ॥

देशाघातिरसस्वरूपमाह ।

देसविधासृष्ट्याओ, इयं कर्कषवस्तुसंकासो ।

विविहवदुमिदजरीओ, अप्रसिनेहो अप्रिमलो य ॥ ३८ ॥

इतरो देशघाती देशघातित्वास्वविषयैकदेशघातित्वाद्भवति ए-
ष विविधवदुमिदस्तदथा कश्चिद्विशदलनिर्मोपितकट इषा-
तिस्फुराक्षिरातसंकुलः कश्चित्कम्पल इष प्रथमविपरिहातसं-
कुलः कोऽपि पुनस्तथाविधमनुगवासांस्ववृत्तीबलसूक्ष्मविपरिहस्त-
तः (कटक्षयवस्तुसंकास) इति कटो संघातलनिर्मोपितः, कम्पल
रूपायामः अनुक्तं वक्ष्यं तत्संकाशस्तथा स्वरूपतोऽप्यस्नेहः स्तो-
कस्नेहो विनागस्तनुदायकप्राप्यमलक्ष नैर्मल्यरहितमेति या-
थायः ॥ ३८ ॥

अथातिरसस्वरूपमाह ।

जाणं न विसओ पाइ-चोअम ताणं पि सव्वथाइरसो ।

जायइ घाइसमासेण-सोअया वेव चोराणं ॥ ३९ ॥

यासां प्रकृतीनां घातित्वे घातित्वमधिकृत्य न कोऽपि विषयः
न किमपि याः प्रकृतयो ज्ञानादिकं गुणं घातयन्तीत्यर्थः । तासा-
मपि घातित्वाकारेण सर्वघातिप्रकृतिसंपर्कनो जायते सर्वघाती
रसः । अत्रैव निदर्शनमाह । यथा स्वयमवचोराणां सतां चौर-
संपर्कतश्चैतन्ता ॥ ३९ ॥ संप्रति यदुक्तमप्राग् देशघातिकं तत्संज-
जननोक्तयाथायां विज्ञापयथाह ।

घाइलओवसमेणं, सम्मचरिताइ जाइ जीवस्स ।

ताणं हणति देसं, संजलणा नोकसाया य ॥ ४० ॥

मिथ्यान्तानुबन्धादीनां लुपतापेक्षया ये जाते जीवस्य सम्प-
त्त्यवधारिते तयोर्दशमेकदेशविषाकादयं प्राप्ताः सन्तः संजलनाः
क्रोधादयो नोक्ताया हास्यादयो धनति भाविन्यभावमुपादय-
न्तीति प्रावः । ततः संजलना नोक्तायाश्च देशघातिनः । एते
ज्ञानदशनद्वन्द्वौ द्वितीयदेशघातित्वात्मानिष्ठानावरणीयादयो-
ऽपि प्रकृतयो देशविघातिन्यो जायन्तीयाः ॥ ४० ॥

संप्रति परावर्तमानप्रकृतीनां वक्ष्यमाह ।

विनिवारिय जा गच्छइ, वंणं उदयं च अप्रपगइए ।

सा हु परियवमाणं, अविचारितं अप्रयत्ता ॥ ४१ ॥

या प्रकृतिरन्यस्याः प्रकृतेरन्यस्यवयं वा निवार्य स्वयं वचनमु-
दयं वा गच्छति सा हु निश्चितं परावर्तमानाश्च सर्वसंस्वरया एक-
नवनसिद्धयः निष्पादय्यं सतासातावेदनीयो बोरस कपायाः
वेदत्रयं हास्यपरयागतिशोका आयुक्तदुष्टं गतिचतुष्टयं जातिप-
ञ्चकमैवद्विराक्षिकं धैर्ययद्विराक्षिकमाहारक्षिकं च संहन्तानि वद-
स्थानानि चतस्र आनुपुष्यं विहायोगतिद्विराक्षिकमागपनाम उ-
द्योतनाम त्रसादिर्विशतिः उर्ध्वगंगं नीचैर्गंगं च । कथमेताः प-
रावर्तमाना इति चेदुच्यते इह यदापि बोरस कपायाः पञ्च नि-
क्षाक्ष भूवर्धन्यन्तः युगपदपि कथमायास्ति न परस्परसंज-
तोयप्रकृतित्वनिरापरस्सरं तथापि यदौघ्यमन्यते तदा स-
जातीयप्रकृत्युदयं विनिवार्यैव नान्यथः तत एता एकविंशतिर-
पि प्रकृतयाः उदयमधिकृत्य परावर्तमानाः स्थिरगुणस्थिरगुण-
प्रकृतयो युगपदप्युदयमनुवृत्ते परं स्थिरगुणे अस्थिरगुणमभ-
वस्थिरगुणे स्थिरगुणमभयं निरुप्य तमपदैवताः परावर्तमानाः

शेषास्तु गम्यादयो वचनमुदयं वा सजातीयप्रकृतित्वन्योदयनि-
रोधतः प्रपद्यन्ते ततस्ता उभयथापि परावर्तमानाः ॥ ४१ ॥

संप्रति विषाकतत्त्वमुपैति तदुक्तं तद्व्याख्यायनमाह ।

दुविहा विवागओ पुण, हेउविवागा उ रसविवागा उ ।

एकहा वि य चउहा, जओ चसदो विगप्पेणं ॥ ४२ ॥

विषाकतो विषाकमाश्रित्य प्रकृतयो द्विविधा द्विप्रकारा
भवन्ति । तद्यथा हेतुविषाका रसविषाकाश्च । तत्र हेतु-
तो हेतुमधिकृत्य विषाको निर्विषयमानो यासां ता-
हेतुविषाकाः । रसतो रससुरीकृत्य विषाको निर्विषयमानो या-
सां ता रसविषाकाः । रसविषाका अपि पुनइकतुर्को वनुः प्रका-
रास्तत्र पुत्रक्षविषाकाः क्षेत्रविषाका भवविषाका जीवविषाकाश्च । ताम्ब-
प्रागेवाकाः । तथा चतुर्द्विविधैकस्थानकरसभेदाश्चतुर्विधा रस-
विषाकास्तद्यथा वनुःस्थानकरसाक्षिस्थानकरसा द्विस्थानक-
रसा एकस्थानकरसाश्च । एकस्थानकादिनैर्मिथ्याह रसः
प्रागेवाकः । ननु विषाकतो द्विधा प्रकृतयो भवन्तीति द्वारगा-
थायां नोपास्यं तत्कथमिदानीं विधियते तदयुक्तमनुपास्यत्वात् वि-
देः तथा चाह यत्तद्विशदार्थं विकल्पेन यथाप्रो यस्माद् द्वारगा-
थायां प्रकृतयश्चेत्यत्र चशब्दो विकल्पेन विकल्पलक्षणेनाप्येन
बोध्यस्ततोऽप्यर्थो विषाकतत्त्वमुक्तं ज्ञेयत्वमन्यथा वा । तथा-
न्यथात्वं हेतुरसभेदाद् द्विविधरूपं कृष्टमिति । ४२ ।

संप्रति हेतुविषाकत्वमेव ज्ञापयन्माह ।

जा जं समेव हेउं, विवागउदयं उवेति पणंओ ।

ता तन्विवागमन्ना, ससाभिहाणां सुगमाइं ॥ ४३ ॥

याः प्रकृतयाः संस्थाननामादिकाः च पुत्रक्षविषाका हेतुं कारणं
समेव संप्राप्य विषाकाद्यमुपायानि तास्तद्विषाकमङ्गा यथा
संस्थाननामादिकाः प्रकृतयाः औदारिकदीर्घ पुत्रक्षद्विषाका
विषाकाद्यमाश्रित्यन्ते ततस्ताः पुत्रक्षविषाकाः आनुपुष्यैव
तथापि क्षेत्रं प्राप्य विषाकादयं गच्छन्तीति क्षेत्रविषाका इ-
त्यपि शेषाभिधानानि तु भुवस्तत्कामोपेक्षकमोद्वलनादीनि सुग-
मानि ततो न विशेषतो विभाव्यन्ते एवमुक्ते स्मि पुत्रक्षविषा-
कत्वमधिकृत्य यत्परस्य वक्तव्यं तदनूय प्रकथयति ।

अइइइइं उदओ, किं न भवे पोगमाणां मेषप ।

अपुण्डहि वि किं नो, एवं कोहाइयाणं पि ॥ ४४ ॥

ननु यदि याः प्रकृतयाः पुत्रक्षद्विषाका संप्राप्य विषाकाद्यमाश्रित्य-
यन्ति ताः पुत्रक्षविषाकास्तर्हि रसत्योरप्युदयः किं न पुत्र-
क्षद्विषाका भवति तयोरापि पुत्रक्षानेव संप्राप्यादयो भवन्ति
इति भावः । तथा हि काटकादिसंस्पर्शद्वारेण विषाकादयः पु-
ष्पादि संस्पर्शोऽपि रतः । ततस्तत्र अपि पुत्रक्षविषाकित्यो युक्ते-
न जीवविषाकित्यापि एवं परेषु काका प्रसेने कृते सत्याचा-
योऽपि काका प्रत्युक्तत्वात् (अपुण्डहि वि किं नो) अत्र सप्तम्यर्थे
तृतीया अस्त्वप्यपि पुत्रक्षत्वपि किं तयो रसत्योरपि विषाकादयो
न भवन्ति भवन्त्येवेति भावस्तथा हि काटकादिसंस्पर्शव्यति-
रेकेऽपि श्रियाप्रियदन्तस्मरणादिना इत्यनेन रसत्योरपि विषाका-
द्यस्तत्र नो न पुत्रक्षविषाकित्यो किं तु जीवविषाकित्यो एवं परोप-
न्यस्तपूर्वैकपुण्यत्वेन क्रोधादीनामपि जीवविषाकित्वं ज्ञा-
तनीयम् । संप्रति जवविषाकित्वमधिकृत्य परा भूतं नन्यायुषां प्रा-
हारश्चतव एव विषाकादयो भवन्ति नान्यत्र तथा गतीनामपि

न कालु मतयेऽपि स्वस्वमवस्थतिरेकेणात्यम्यत्र विषाकोद्यम-
धिभयन्तीति सुप्रतीतमेतत् विममयचनतत्त्ववेदिनां ततो ग-
तयोऽप्यायुर्वैजयिपाकाः किं नाग्नीष्यन्ते ॥ ४४ ॥

एवं परेषोके सति सूरिः परीकमप्यत्र प्रतिवेद्यति ।

आउज्य भवविवागा, गर्द न आरस्स परजवे जम्हा ।

तो सज्जहा वि उदम्भो, गद्देष पुण संकमेण हिय ॥ ४५ ॥

आयुर्वैजयो भवविपाका न प्रवर्तते यस्मादायुषः परजवे
सर्वथाऽपि संकमेणायुर्वयो न भवति ततः भव्या स्वजय-
व्यभिचारानावादायुषि जयविपाकाणि व्यपदिश्यन्ते । गतीनां
पुनः परजवेऽपि संकमेणायां द्योतितं ततः स्वमवस्थमिचाराण
ता प्रवविपाकिन्यः ।

संप्रति केचविपाकित्वमधिष्ठय परप्रश्नमपाकनुमाह ।

आणुपुव्वीण उदम्भो, किं संकमेण नरिय संवे वि ।

जह लेचहेज्जो ताण, न तद्वा अत्राण सविवागो ॥ ४६ ॥

ननु यदि गतीनां स्वस्वमवस्थतिरेकेणात्यम्यत्र भवान्तरे संक-
मेणायां द्योततीति कृत्वा स्वप्रत्ययमिचाराण ता भवविपाकिन्यः
उच्यन्ते किं तु जीवविपाकित्वस्तद्वानुपूर्वीणां स्वयोक्त्रव्यतिरे-
केणात्यम्यत्र किमुदयः संकमेण नास्ति न विद्यते येन ता नियमनः
केचविपाकिन्या द्यवद्विष्यन्ते अन्यत्राप्यस्ति संकमेणायां द्योतितः
स्वकेचव्यभिचाराण ताः केचविपाकिन्यो वक्तुमुचिताः किं तु
जीवविपाकिन्य एवेति परस्वयमिमायः । अत्राणरमाह (संवे-
वियादि) सत्यपि स्वयं योक्त्रव्यतिरेकेणात्यम्यत्र संकमोदये यथा
तामां केचहेतुकः स्वविपाकः स्वविपाकाद्यमादुमीवस्तथा ना-
न्यासां प्रकृतीनामित्यसत्पारम्यकेचवैजयिपाकाद्यनुव्यापनार्थं केच-
विपाकिन्य उच्यन्ते ।

जीवविपाकित्वमधिष्ठय परप्रश्नमपनुव्रमाह ।

संपप जियकात्ते, उदयं काठं न जंति पण्ढेओ ।

एवमिणोदुदंठं, आसिब विसेसया नरिय ॥ ४७ ॥

ननु कास्ताः प्रकृतयो वा जीव कात्तं चाश्रित्य नोदयमधि-
गच्छन्ति सर्वा अपि जीवकालावधिष्ठय गच्छन्तीति भावः
जीवकालयोस्तरयोद्यासंभवात् ततः सर्वा अपि जीववि-
पाका एवेति प्रष्टुमिमायः । अत्राचार्य आह (एवमिणमि-
त्यादि) आचलः सामान्येन हेतु हेतुजन्मावधिष्ठय एवमेतत्
यथा त्वयोक्तं तथैव विशेषितं त्वसाधारणं तु हेतुमाश्रित्य
यतश्च भवति जीवः कालो वा सर्वोसामपि प्रकृतीनामुद्यं
प्रति साधारण्यस्ततस्तदपेक्षया चेत् प्रकृतीनां चिन्ता कियते
तसि सर्वा अपि जीवविपाका एव कालविपाका एव वा ना-
स्त्यत्र संदेहः । परं कासांचित् प्रकृतीनां केचादिकस्यसाधा-
रणमुद्यं प्रति हेतुरस्ति ततस्तदपेक्षया केचविपाकत्वादिव्य-
पदेश इत्यदोषः ।

संप्रति रसमधिष्ठय परं पूर्वपक्षयति ।

केवलदुग्गस्स सुहुपो, हासाइसु कर्हं न कुणइ अणुव्वो ।

सुजमार्हं मिच्छो, किंसिद्धओ एगगणिरसं ॥ ४८ ॥

ननु यथा श्रेयसरोहे अतिवृत्तिबाधत्वरूपराद्धायाः संख्येयु
भागेषु गतेषु सत्सु परतोऽतिविशुद्धिसंभवमातिहानावर-
णीयादीनामशुभप्रकृतीनामेकस्थानकं रसं ब्रूमाति तन्ना सप-
कभेयसरोहे सूक्ष्मसंपरायश्चरमश्चिचरमाविषु समयेषु वर्तमा-
नोऽप्रीवाविशुद्धत्वात्केवलद्विकस्य केवलहानावावरणकेवलदश-

मावरणरूपस्य किं नैकस्थानकं रसं निर्वर्तयति केवलद्विकं
हाशुभमतिविशुद्धकत्वं बन्धेषु कृपकभेयसाधकैः सूक्ष्मसंपरा-
यस्ततो मतिहानावावरणीयोदयेन संभवति केवलद्विकस्यै-
कस्थानकरसबन्धः सा किं नोक्त इति प्रष्टुमिमायः । तथा
हास्याविषु वड्डीससम्योरये प्रत्यभेहात् हास्यादीनां हास्यरपि-
मयसुत्सानामशुभमात्रं अपूर्वोऽपुर्वकरो हास्याविषयकानां
ग्रन्थे तस्यातिविशुद्धिप्रकर्षप्राप्तत्वात् शुभादीनां च शुभप्रकृ-
तीनां मिथ्यादृष्टिरतिसंक्षिप्तः संक्षेपप्रकर्षसंभवश्च शुभप्रकृतीना-
मेकस्थानकोऽपि रसबन्धः संभाव्यते इति कथमेकस्थानकं
रसं न ब्रूमाति येन पूर्वोक्ता एव सप्तदश प्रकृतयश्चतुस्त्रिंश-
कस्थानकरसा उच्यन्ते न शेषाः प्रकृतयः ॥ ४८ ॥

अत्र खुरिराह ।

जलरेहसमकसाए, वि एगगण्णि न केवलसुग्गस्स ।

जं आणुएषं पि हु भणियं, आवरणं मज्जयाई से ॥ ४९ ॥

जलरेहसमसेऽपि जलरेहानुग्गेऽपि कपाये संख्यसमलक्षणं
उद्यममागते न केवलद्विकस्य केवलहानावावरणकेवलद्विगंधा-
वरणरूपस्यैकस्थानिको रसो भवति कुत इत्याह यत् यस्मात्
(से) तस्य केवलद्विकस्य तनुकमपि सर्वजघन्यमपि आव-
रणं रसलक्षणं हु निश्चितं सर्वथाति भगितं तीर्थकरगणधर्यः
सर्वजघन्योऽपि रसस्तस्य सर्वधाती भगित इति आचार्यः ।
सर्वधाती च रसो जघन्यपदेशेऽपि द्विस्थानक एव भवति नै-
कस्थानकस्ततो न केवलस्यैकस्थानकरसबन्धसंभवः ॥ ४९ ॥

संप्रति हास्यादिप्रकृतीनां विच्छेदोपरमाह ।

सेसाणुज्जाण वि न जं, खगियराणं न तारिसा सुच्छं ।

न मुज्जाणं पि हु जम्हा, ताणं बंधो विमुदभंते ॥ ५० ॥

शेषाणुभानामपि आयुक्तमतिहानावरणीयादिसत्तद्विमर्कित-
व्यतिरिक्तानामशुभप्रकृतीनां नैकस्थानकरससंभवो यद् यस्मा-
त् कारणात् कृपकत्वेनार्थं कृपकस्यासर्वकणस्थितयोऽयमप्रम-
मससंयतयोनि तादृशी शुद्धियेत एकस्थानकरसबन्धो यदा त्व-
कस्थानकरसबन्धोऽप्यत्र परमप्रकर्षप्राप्ता विगुक्तिरनिवृत्तिबाध-
संपराकायाः संख्येयन्यो जग्रेज्यः परतो जायते तदा बन्धने
च ता आयान्तीति नासन्नैकस्थानको रसः । तथा शुभानामपि
मिथ्यादृष्टिसंक्षिप्तो हु निश्चितं नैकस्थानकं रसं ब्रूमाति य-
स्मात्तासां शुभप्रकृतीनामतिसंक्षिप्ते मिथ्यादृष्टौ बन्धो न प्रवति
किं तु भनाकु विशुष्यमाने संक्षेपोत्कर्षे च शुभानामतिहाना-
मेकस्थानकरसबन्धसंभवो न तद्वज्ज तदस्तासामपि जघन्यप-
देशेऽपि द्विस्थानक एव रसो नैकस्थानकः । यस्वति संक्षिप्तोऽपि
मिथ्यादृष्टौ नरकगतिप्रायोऽप्यत्र वैकियेत जसादिकाः शुभानाः प्रकृत-
यो बन्धमायानि तासांमपि तथा स्वाभावात् जघन्यताऽपि द्वि-
स्थानक एव रसो बन्धमधिगच्छति नैकस्थानकः ॥ ५० ॥

अत परः प्रश्नयति ।

उकोसविडं अज्जव-साणेहि एगगणिओ होति ।

सुभाणं ते न जं उडि, असंखगुणिया उ अणुभागा ॥ ५१ ॥

ननु सर्वोसामपि शुभानामशुभानां वा प्रकृतीनामुक्तं स्थि-
तिरुक्तं संक्षेपो वर्तमानस्य प्रवति मान्यथा । उक्तं च । “स-
ख्यविशेषमुक्तं सगो उकोससंक्षिप्तं” ततो यथाध्यायवसायैः शु-
भप्रकृतीनामुक्तं स्थितिर्भवति तरेवाप्ययसायैरेकस्थानकोऽपि
रसो अभिप्यति ततः कथमुच्यते न शुभानामपि प्रकृतीनामेक-

स्थानकरसबन्धः । अत्रोत्तरमाह "संवेत्वाहि" यवेत्तुक्तं तत्र
 बसन्तु स्थितिरसंवेत्तुयुक्ता यवानुमानाः तुरेयकारायाः ।
 कोऽत्र भाव इति चेदुच्यते । इह प्रथमस्तिथितारवृत्त समग्रमय-
 नुवृत्त्या सत्यं कालमेव परिभाष्यमानाः अस्त्येवयाः क्षितिर्वितोया
 एकैकस्यां च स्थितानुसंवेत्तयेयं ये रसस्यैर्का रसस्यैर्कसंघात-
 विशेषाः तत बह्वृक्षस्थितौ बह्व्यमानायां प्रतिस्थितिविशेषमसं-
 वेत्तयेयं ये रसस्यैर्कसंघातविशेषास्ते तावन्तो द्विस्थानकरस-
 स्थिते चरन्ते एकैकस्थानकरस्थेति न ह्यमप्रकृतौ नामुक्तद्विस्थि-
 तबन्धोऽप्येकस्थानकरसबन्धः ॥ ५५ ॥

संप्रति सत्कर्मोधिकृत्य परप्रश्नमपाकर्तुमाह ।

दुविहमिह संतकम्भं, ध्रुवाधुवं मृश्यं च सदेष्टुं ।

ध्रुवसंतं चिय पदमा, जत्रो न नियमा त्रि संजोगा ॥५५॥

[illegible]

इदं वक्ष्यमाणप्रकृतिस्वरूपप्रतिपादकमन्यकर्तृकं चारणाथाह-
यमस्ति तच्च भन्वमतीनां सुखावशान्धेतरतस्तदपि क्षिप्यते ।

अणुदयउदओभयबं-धिणी न नभवंधउदयवोच्छेया ।

संतरञ्जभयनिरंतर-बंधा (उ) दयसंकम्पकोसा ॥५३॥

अणुदयसंकमजेद्वा, उदए णुदए य बंध उकोसा ।

उदयाणुदयवईओ. तितिवउदहउ सन्वाओ ॥५४॥

इह प्रकृतवर्त्तिष्या तद्यथा स्वानुद्ययबन्धिन्यः स्वोद्ययबन्धिन्यः
 उन्नयबन्धिन्यश्च । तत्र स्वस्यानुद्यये षष्ठ्य बन्धो विद्यते यासां
 ताः स्वानुद्ययबन्धिन्यः । स्वस्योद्यये षष्ठ्य बन्धो विद्यते यासां ताः
 स्वोद्ययबन्धिन्यः । तथा उन्नयस्मिन् तद्वयानुद्यये षष्ठा बन्धोऽस्ति
 यासां ता उन्नयबन्धिन्यः । पुनरुन्नयस्या श्रिंश प्रकृतवस्तद्यथा
 समस्यैव वक्ष्येद्यमानबन्धोदयाः क्रमस्यैव लिख्यमानबन्धोदयाः

उत्क्रमस्यषष्ठिप्रमाणबन्धोद्घास्यह । तत्र समक्रमेककांश्च द्व्यव-
च्छिद्यमानो बन्धोद्घोयां यासां ताः समक्रमस्यषष्ठिप्रमाणबन्धोद्घाः ।
ताश्च “अम” इत्यनेन पदेन षुहीताः । तथा क्रमेण पूर्व कः
पदवाङ्मय इत्येवंरूपेण द्व्यवच्छिद्यमानो बन्धोद्घोयां यासां ताः
क्रमस्यषष्ठिप्रमाणबन्धोद्घाः । ताश्च “बंब” इत्यनेनांशेन परि-
षुहीताः । तथा कर्त्तव्येण पूर्वमुद्घः पदवाङ्मयः इत्येवंरूपेण
द्व्यवच्छिद्यमानो बन्धोद्घोयां ताः उत्क्रमस्यषष्ठिप्रमाणबन्धो-
द्घाः । ताश्च “अङ्” इत्यनेनाभ्यवनेन संशुहीताः । पुनस्तस्याप्या
विधा प्रकृतयस्तथा “संतर उभयनिर्तरबंघावति” सात्तर-
बंघाः उभयपक्षा इति सात्तरनिर्तरवत्तथाः निरुत्तरबंघाः ।
पतासां च हङ्गाय स्वयंप्रवाचार्योऽयं बभूवति । मात्थिवीये
पुनस्तस्याप्या कर्तुं प्रकृतयस्तथा आह । “उदयसंक्रमोकोसा इ-
त्यादि” उदयसंक्रमोत्कृष्टा । “अनुदयसंक्रमकोसा इति” अनुदयसं-
क्रमोत्कृष्टा । “उदयप्राणय उदय उकोकोसा इति” उदयबन्धोत्कृष्टा
अनुदयबन्धोत्कृष्टाह । तथा उपरस्याप्या द्विधा प्रकृतयस्तथा
उदयवत्योऽनुदयबत्यश्च “तिति इत्यादि” यताः सर्वा अपि
प्रकृतयो यथाकामं निश्चितकर्तुं ज्ञान्ति ताश्च तथैव पूर्वमुद्घिः ।
संप्रत्यताः सर्वा अपि क्रमेण वक्तव्यस्तत्र प्रथमतः स्वानुद्घो-
द्घान्यवधिचिन्ताः प्रवर्तयतिदिक्षुराह ।

देवनिरयवेण्वि-यत्तकमाहारजुयलतित्याणं ।

बंधा अणुदयकाले, ध्रुवादयाणं तु उदयम् ॥ ५५ ॥

देवानुरक्तानां देवगतिदेवानुरक्तानां नरकगतिनरकानुरक्तानां वैकल्पिक-
शरीरवैकल्याङ्गानां कृष्णं वैकल्पिकदुष्साधारकक्षिप्रसाधारक-
शरीरमाधारकाङ्गानां कृष्णं तथैकलक्षणमिमांसासमेकादशसङ्गतानि
देवाः स्वस्वनाम्नाश्च पञ्च तथा दिव्येतिविकल्पे देवगती-
वर्तमानेभ्योऽर्थो नरकविकल्पे नरकगती वैकल्पिक-
स्योभयम् । न च देवा नाम्ना वा एताः प्रकृताः-
जन्ति तथा भवन्त्याभ्यात् । तीक्ष्णरनामिका केवलज्ञानप्रा-
प्त्याद्युपमागच्छन्ति न च तदानीं तस्य कल्पः अयुक्तोऽपि-
स्थानक एव तस्य बन्धमव्यवच्छेदात् । आहारकररज्ज्वापुतस्य
लक्ष्मणपुत्रीवनेन प्रमादजायतस्तदुत्तरकाशवर्षी नु तथाविधवि-
श्लक्ष्णनामः सर्वस्येवमावस्थानवर्तित्याहारकक्षिकवन्धमा-
नो तत एताः मन्त्राणि स्थापुन्युपस्थिताः भ्रूवोऽप्यनन्तं पुन-
र्ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणवस्तुपञ्चास्त्राद्यपञ्चकमिथ्यात्मनि-
र्माणैर्जसकर्मोपसिद्धादिहरवर्णादिषु तेषामागुरुषु सुषुमागुमभ-
ङ्गानां सत्ताविशिष्टकौतुह्यमुपय दध सति कथं उज्जयते
भ्रूवोऽवयथा तासां सर्वदेवोद्भिद्युत अतो भ्रूवोऽयाः स्त्रोदव-
लब्धिन्याः शोवासन् निष्पन्नप्रकृज्जातिपञ्चकमिमांसावस्तुनन्त-
वद्वक्त्रावयोरुक्तान्कनवर्णाद्यपराधातपघातातपोतोत्साङ्ग-
ससतासातेवैश्वनीयोष्मनीवैश्वीमनुन्युपश्रितितिर्यङ्मिकीदाक-
लिकप्रगल्भाप्रगल्भादिहोरागतिसङ्गद्वयपर्यायप्रत्येकाधरसु-
हमाप्यस्तपसाचारसुखसुखसाधैर्यथाः कीर्तिः स्वैरङ्गमेना-
नादेयायशःकीर्तिषा इत्यर्थातिरिक्त्याः स्त्रोदायानुदवर्तित्य-
न्यः । तथा हेताः प्रकृतप्राप्तिश्च मनुष्याणां वा यथायोगमनु-
व्ये सद्ये वा बन्धमप्राप्तिस्तथा स्त्रोदायानुदवर्तित्य ह-
स्यते ॥ ५५ ॥

संप्रति समकथ्ययत्किञ्चिदामानन्वोदयादिप्रकृतीरजिधित्तुराह
 गयचरित्तो जघुववं—धिमोहसासरदभरदमाणयपुष्पीणं ।
 सुहृमतिगमायवत्तं, सपुसिस्वेयाण वंशुदया ॥ ५६ ॥

बोद्धिज्जन्ति समं चित्तं, कमसो सेसाणं उद्धमेणं तु ।

अष्टाहमजससुरतिग-वेडम्बाहारजुयलाणं ॥ ५७ ॥

मोक्षोपनीतवर्त्मनो शान्तः संजगमको यस्य सः गतचरमलोभः
स चासीद्भवविभक्त्यात्मको मोक्षश्च गतचरमलोभप्रवृत्तिभि-
र्योः मोक्षनीयसत्ताः संजगमकोनदीनाः पञ्चदशकथायामि-
ध्याद्यमिध्यागुत्पादकयाः आद्याश्च प्रवृत्तिव्यस्य इत्यर्थः तासां
तथा हास्यवरपरितमनुज्ञानुपूर्णाणां तथा नृत्तामापयोत्तसा-
धारणवसुधुसमिकापयानाम्नाः सुखवृद्धयेः पुत्रवर्धयेदसिद्दि-
तयोः सर्वव्यस्यश्च बहिर्गतमित्यहन्तीनां सममेव समकालं च
बन्धोद्वयी व्ययचिच्छेते तथा हि सुप्रमिकायातपमिध्यात्वाः
मिध्याप्यात्वाचनतानुत्पन्निनां सासायेव मनुष्यानुपूर्वी हि
साधयित्वायानामभिरते प्रम्यात्वावरणकथायाणां हेतविरते
हास्यरित्ययमनुत्पादकानामनुपूर्वकरणे संजगमकोवृद्धेवरात्रिजि-
त्सिवाद्दरसंपरायं बन्धोद्वयी समकमेव व्ययच्छेदमाप्नुतः
तत एताः समकल्पव्यवच्छिद्यमानवन्धोद्वयाः शेषाणां नृकल्प-
माशुष्यतिरिक्तानां वृद्धीतिप्रकृत्यतीनां क्रमेण बन्धोद्वयी व्यय-
चिच्छेते ततस्तः पूर्वं बन्धस्य व्ययच्छेदः एषामनुत्पादकस्य
तथा हि ज्ञानावरणव्यवच्छिन्नारपरव्यवच्छिन्नोक्तवरात्रयनुत्पा-
दनां सुतुल्यसंपरायचरमसमये बन्धव्ययच्छेदः उदयव्ययच्छेदः
सौम्यकल्पवरात्रमसमये निराश्रयवृत्तयोः बन्धव्ययच्छेदोद्वयी वा-
च्यप्रथममंगे उदयव्ययच्छेदः सौम्यकथायद्विवरमसमये
तथा ज्ञातवरात्रनीयस्य प्रमत्ते सावावेदनीयस्य सयोगिध-
रमस्य तथा ज्ञातवरेद्वीयवरात्रमसमये बन्धव्ययच्छेदः उद-
यव्ययच्छेदः पुनरवरोचति सयोगिकबलिचरमसमये अयोगिक
कबलिचरमसमये वा । तथा चरमसंस्थानस्य मिथ्याहृष्टौ सा-
धर्म्यमपेक्षानयनचतुष्टयप्रशस्तविहायंगतयोः एकानाम्नां सावि-
दं सौम्यरितिकठिकप्रमत्तमपेक्षनयनोपरितस्तस्यमृष्टौ अस्मिन्ना-
द्युभयोः प्रमत्ते तेजसकर्मणसमचतुष्टयसंस्थानपार्श्वविद्वोः वा-
ष्कवितुलकलचतुष्टयमये कस्मिन्द्युभसुखसंनिर्माणानामनुपूर्-
वकारणवद्भागे बन्धव्ययच्छेदः । पुनरासां चरमसमये तथा
मामृष्टाविद्वोः कस्मिन्नां सयोगिकबलिचरमसमये प्रकृति-
मनुष्यत्रिकस्य बन्धव्ययच्छेदोद्विरितस्तस्यमृष्टौ पञ्चैत्रियजाति-
भक्तवाचरण्यात्सुभगायतयतीत्येहानाम्नामनुपूर्वकारणवृत्तयोः य-
शःकाल्युत्पेक्षायाः सुप्रसमसंपरायचरमसमये उदयव्ययच्छेदः ।
पुनरासां ज्ञातानामपि प्रकृत्यानामयोगिककबलिचरमसमये तथा
स्वावरिकविभक्त्युत्तिरिज्यजातीनां नरककिस्यान्तिमसंजन-
स्य ननुसकवेदस्य मिथ्याहृष्टौ बन्धव्ययच्छेदः उदयव्ययच्छेदः
पुनरवरोचं सासावेदं अत्रितस्तस्यहृष्टाप्रमत्तसंस्थते अग्नि-
जिवाद्दरसंपरायं तथा तिर्यगानुपूर्वीदुर्भगनादेयानां तिर्यगेति-
तिर्यगानुपूर्वोत्तमविभागाणां स्थानां देविकव्यस्य चतुर्पञ्चमसं-
हनयोर्प्राचीत्यवृत्तीयसंस्थानायांश्च बन्धव्ययच्छेदः सासावेदं
स्यमृष्टौ उदयव्ययच्छेदः पुनर्यानासंयमविरते देशविरते
प्रमत्तसंस्थतेऽप्रमत्तसंस्थते उपशान्तमोहे तथा अत्रितयोः कयोर्वेदो-
दयव्ययच्छेदः प्रमत्तसंस्थते उदयव्ययच्छेदोद्विरिते संजगमलो-
भस्य बन्धस्य व्ययच्छेदोद्विरितस्यमृष्टौ बन्धव्ययच्छेदः उदयव्यय-
च्छेदः सुप्रसंयतप्राप्तिमसमये तत एताः वनहीतिरपि प्रकृतयः
कामव्यवच्छिद्यमानवन्धोद्वयाः । तथा अष्टानाममृष्टाः कीर्तितवृत्ति-
विरिथिककादरकप्रेषणयानामुक्तमेव प्रमुदुयस्य व्ययच्छेदः
एषामनुत्पादकप्रकरणे अयमविरते बन्धोद्वयी । तथा हि यथाः की-

ति प्रमसे देवायुषोऽप्रमसे देवशक्तिरौषधिशक्तिर्योरपूर्वकरणे ब-
न्धव्यवच्छेदे स्रज्यव्यवच्छेदेऽस्तु पद्यामप्यविरतस्तन्मन्त्रौ आ-
हारशक्तिस्य पुनरपूर्वकरणे बन्धव्यवच्छेदे स्रज्यव्यवच्छेदेऽ-
प्रमसंन्यते ततः पता अष्टावधि उत्तमबन्धव्यवच्छिद्यमाऽव-
ज्जोष्याः ।

सांप्रतं सान्तरादिप्रकृतीः प्ररूपयति ।

धुवमंशिणी । उ तित्यगर-नाम आउयचउकवावन्ना ।

एया निरंतराओ, सगवीसुजसंतरा सेसा ॥ ५८ ॥

ज्ञानावरणपञ्चकान्तरावयवपञ्चकश्चैवेति वयनवयवकावयवोऽवयव-
मित्राव्यान्त्रजयुक्तस्तु। युक्तयुक्तमित्रोच्यते। अत्रकार्त्तव्यपातवर्णादि-
कतुष्टयवकाः सप्तकान्तरादिषु भ्रुवकाभिनयः तर्थाद्वैतनाम भा-
ग्युक्तयुष्टयमिति द्विपञ्चाशास्तंख्याः प्रकृतयो निरन्तरा बह्व्यमाज-
शास्त्राणि वेदितव्याः । तथा बह्व्यमाजाः सप्तविंशतिप्रकृतयः
(उभे) इति उभयाः सान्तरानिरन्तरा इत्यर्थः। सेवासु एककथा-
विशालकृतयः सान्तराः। सान्तराः।

अधुना पूर्वोद्दिष्टाः सप्तविंशतिप्रकृतीरुपदर्शयति ।

चउरंसउसजपरघाय-उसासपुंसगलसायसुभखगई ।

वेजव्विउरलसुगरनर-तिरिगोयसुसरतसत्तिचउ ॥ ६९ ॥

समभारतसंस्थानं वर्षाजनादायकसहनं पराधातनाम उ-
च्चासनाम पुरुषदेदः पश्येद्विपजातिः सातदेवनायं शुभविश-
यापतिः वैकिथार्थिकमोदादिकिदं सुराधिकं मनुष्यिकं तिर्य-
क्षिकं गोत्राधिकं (सुसपतिवचसि) यथाक्रममन संस्थानं संयोज-
ययाजना सुस्युराधिकं सुस्यं सुमनातायेवयं प्रसक्तनुकं न-
सबाहृरपयत्तमत्येककृपमित्येताः सप्तविंशतिप्रहृतयः सा-
ननिरनरतयाः

सांप्रतं सान्तरादिव्यपदेशनिबन्धनामाह ।

समयाज् अंतमुद्गच्छ-उक्कोसो जाण संतरा ताअणो ।

बंधे द्वियस्मि उभया-निरंतरा तस्मि उ जटुन्ने ॥ ६० ॥

यासां प्रकृतौनां अन्यतः समग्रभाष्यवत् कर्त्तव्यतः समयादा-
रूपं यावत्तन्मूर्तमुत्तमं न परतस्तीति। सान्तराजिनात्। बन्धमधिकृत्या-
न्तमूर्तमस्यैव तस्य अन्तरं इति व्युत्पत्तिश्चावश्यमेव प्रकृत्युक्तं
कृतंते वास्ताः सान्तरा इति व्युत्पत्तिश्चावश्यमेव प्रकृत्युक्तं
सत्तावेदनीयत्वात्। वेदनपुंल्लक्षके हि हस्तस्य परतिशयोक्त्यनङ्गिका
दाहकमिकादिरहितसंस्थानस्यैव कादाचित् तदसंवेदनपदकजाति-
वत्तुप्रतिपादकोऽतोऽप्राप्तस्यैव ह्ययोगातिरिक्त्यनुगमनात्। कीर्त्येऽथा-
वत्तुप्रतिपादकः। एता इति अन्यतः समग्रभाष्यं बन्धमेत-
त्कर्त्तव्यतः श्रान्तमूर्तमुत्तमं परतस्तु निजबन्धेनतुल्योपायं तथा (सं-
भाष्यतत्त्वोपायमर्थस्य साधनपरिचयसंज्ञेन नियमान् प्रतिपञ्चकृत्तमिति
स्मरति ततः सान्तरा ब्रह्मविद्यानां। तथा यासां प्रकृतौनां अन्यतः
जायमानं बन्धमुत्कर्त्तव्यतः समयादाहरूपं नैरन्तरेणान्तमूर्तमुत्तम-
पूर्यति अन्तरेणैव कांश्च यावत् ता उभयतः सान्तरान्तिरन्तरा इत्य-
र्थः। बन्धमधिकृत्यान्तमूर्तमुत्तमं सान्तराह निरन्तराहचेति
तुह्या तावच्च प्रागुक्ताः समनन्तराणां। सतिशयिनि प्रकृत्युक्त-
त्वा इति अन्यतः समग्रभाष्यं बन्धमेत ततः सान्तरा अन्तरपक्षो
ऽनुचरसुखादिभिरन्तरेणैवमर्थपूर्यति कांश्च ततोऽन्तमूर्तमुत्तमं स्यैव
अन्तरेणान्तरावतिरन्तरा। (तस्मि क जडहे इति) अन्यथेति
अन्तरेणानपि याः प्रकृतयोऽन्तमूर्तमुत्तमं यावत् नैरन्तरेण बन्धमेत ता
तिरन्तरा। निगंतं बन्धमधिकृत्यान्तमूर्तमुत्तमं अन्तरं व्यबधानं

व्यवच्छेदो यकाज्यः ता निरन्तरा इति व्युत्पत्तेः तावच्च प्रागुक्ता प्रवचनविन्यासयः ता हि उच्यन्तेनाप्यन्तेमुदृतं वाच्यवचनं नैरन्तर्येण बन्धते इति । तदेवमुक्ता निरन्तराविप्रकृतयः ॥ ६० ॥

संप्रत्युद्ययबन्धोक्त्यादिप्रकृतीर्विचक्षुः ।

प्रथमतोऽभिधानकारणमाह ।

उद्यय न अणुद्यय वा, वेधाभ्यो अक्षसंक्रमाभ्यो वा ।

उत्तिसंत जाण भवे, उक्तोसं ता तदस्त्वाभ्यो ॥ ६१ ॥

यासां प्रकृतीनामुद्यये वा अनुद्यये वा बन्धादन्वयप्रकृतिव्यक्ति-संक्रमतो वा स्थितिसत्कर्मोक्तं प्रवति तास्तदाख्यास्तदनु-रूपसंज्ञका वेदितव्यास्तद्यथा । यासां प्रकृतीनां विपाकाद्ये सति वन्धावच्छेदं स्थितिसत्कर्मोक्त्याप्यते ता उद्ययबन्धोक्त्यासंज्ञाः यासां तु विपाकाद्यानां बन्धावच्छेदस्थितिसत्कर्मोक्त्यासंज्ञाः अनुद्ययबन्धोक्त्या यासां पुनर्विपाकाद्ये प्रवर्तमाने सति संक्रम-त उक्तं सत्स्थितिकर्म ज्ञायते न बन्धतस्ता उद्ययसत्कर्मो-क्त्याभिधानाः । यासां पुनरुद्यये संक्रमतः उक्तस्थितिसाम-स्ता अनुद्ययसंक्रमावच्छेदक्याः ॥ ६१ ॥

तन्नानुपूर्य्येयस्तीति ख्यापनाय प्रथमत उद्यय—

संक्रमावच्छेदक्याः प्रकृतीः कथयामि ।

माणुण्डसायं सम्मं, धिरहासाइळ वेयसुत्तरज्जाइ ।

रिमहचउरस्सिगी, म्मुळउदयसंक्रमाकोसा ॥ ६२ ॥

मनुष्यजिः सातवेदनीयं सत्यकवं हिंसादिषु स्थिरभु-सुखगुणस्वरदाययः कीर्तिलक्षणं हास्यदिषु हास्यरसिषु भयगुणस्वालक्षणं वेदभिर्कं पुनपुंसकजीवेदकं गुणविहायोगति-वर्जरमनाराचादिनि संहनमानि समचउरकादिनि पञ्च सं-स्थानानि वैभेगोभित्येतोऽस्मिन्नामुद्यय उद्ययसंक्रमावच्छेदः आ-सां हि प्रकृतीनामुद्ययमासां वा विषयवृत्ता नरकगत्यसातवे-दनीयमिध्यातावयः प्रकृत्यस्तासासुक्ता स्थिति बन्धा भूय आ-साभेगोद्ययमासां बन्धमानासु वेत्तासु अनन्तरवचनरकमायादि-विषये प्रकृतिव्यक्ति संक्रमयति गुणप्रकृतीनां स्थितिः स्व-बन्धेन स्तोक्तैव भवति अणुमानासुक्ता ततः संक्रमतः आसा-सुक्ता स्थितिरिवाप्यते इत्येता उद्ययसंक्रमावच्छेदक्याः ॥ ६२ ॥

सोप्रसमनुद्ययसंक्रमावच्छेदः प्रतिपादयति ।

मणुयाणुपुष्पीमीसग, आहारगदेवजुगलविगलाणि ।

सुमुपाइ तिगे ति अ—णुद्ययसंक्रमणउक्तोसा ॥ ६३ ॥

मनुष्याणुपुष्पीं सम्प्रमित्यावभाहारकगुणलगाडाकाकोपाङ्ग-लक्षणं देवगुणं देवगणसिधेयानुपूर्वीकं विकलात्रिकं विकल-म्बिकजातिविक्रम इति विषयमिन्द्रियबन्धुप्रतिष्ठित्यातिप्रसङ्गं सुहृ-मन्त्रिकं सुहृमापयसंसाधारणलक्षणं तीर्थहरनाम एतास्त्रयोदश प्रमन्याः अनुद्ययसंक्रमावच्छेदः यत एतासासुक्ता स्थितिः स्व-बन्धतो नाभाप्यते किं तु संक्रमतः संक्रमतोऽप्युक्त्या स्थिति-स्त्वादप्यते यदा एतद्विषयप्रकृतीरनुकृत्यस्थितौ बन्ध्या तद्वन्त-रन्तेनासु बन्धमानासु तद्विक्रि संक्रमयति एतद्विषयप्रकृतीनां च उक्तस्थितिव्यक्त्यः प्रायो मिध्यावृष्ट्यापानुद्ययो न च तदा-जीमासासुवयोऽस्तीत्यनुद्ययसंक्रमोक्त्याः ॥ ६३ ॥

संप्रत्यनुद्ययबन्धोक्त्याद्ययबन्धोक्त्याप्रकृतीराह ।

नारयतिरिउरसमुत्तं, ठेवडिगिदियावरायावं ।

निहा अणुद्ययजेडा, वउउक्तोसा पराणाण ॥ ६४ ॥

नरकतिर्यथादिकीदृशिक्रिक्रिक्रि संघातं संहननैकियजातिस्थाव-

रनामातपनामानि पञ्च निद्रा इत्येता पञ्चदश प्रकृतयोऽनुद्यय-बन्धोक्त्याः शेषाः पुनरमायुष कायुरक्षनुद्ययपरिताः पञ्चेक-ियजातिवैकियव्यक्तिगुणसंस्थानपरघातोऽन्नासोपोतविहायोग-तयोऽप्युक्त्युक्तजसकामेणनिर्माणोपाधतयणादिवन्धुक्त्याप्यदि-रादिषु ब्रह्मादिवन्धुक्त्यमसातवेदनीयं नीचैर्गोत्रं शोका कषाया मिथ्यात्वं हानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकं दूरेनावरणचतुष्टयमि-त्येताः षड्भिः प्रकृतय उद्ययबन्धोक्त्याः एतासामुद्ययमासां स्व-बन्धनतः उक्त्या स्थितिरिवाप्यते एता उद्ययबन्धोक्त्याभिधानाः आयुषां तु न परस्परसंक्रमो नापि बन्धमानासुदैक्षिकं पूर्ववत्-स्यायुष उपचयाय प्रवति तत एकेनापि प्रकारेण स्थितमनुप्या-नुप्योक्त्या स्थितिर्नाभाप्यते इति ते अनुद्ययबन्धोक्त्यादिसं-ज्ञावृत्त्ययातीते । देवनारकापुष्पी तु यद्यपि परमार्थतोऽनुद्ययब-न्धोक्त्या तथापि प्रयोजनाभावात् पुनस्तु रिमिः संज्ञावृत्त्ययाती-ते विवक्षिते इति तथोपाय प्रतिषेधः ।

संप्रत्युद्ययबन्धुव्यवस्थोः प्रकृत्योक्त्येकगमाह ।

चरिमसमयमि दित्यय, जासिं अक्षत्य संक्रमे ताभ्यो ।

अणुद्ययवयइरा उ, उदयवई होंति पराईओ ॥ ६५ ॥

यासां प्रकृतीनां दक्षिणं चरमसमयेऽन्यसमये अन्यत्रान्यासु प्रकृतिषु स्तिबुक्तसंक्रमेण संक्रमयेत् संक्रम्य वान्यप्रकृति-व्यपदेशेनानुभवेत् न श्योदयेन ता अनुद्ययवत्योऽनुद्ययवतीसंज्ञाः इतरास्तु प्रकृतयः उद्ययवत्यो प्रवर्तते यासां दक्षिणं चरमसमये स्वविषयिकेन वेद्यते ।

संमति ता एवोद्ययवतीरभिधानुकाम आह ।

नागोतरायाअजुगं—दंसाणउ उदयवईअणुपुष्पिन्ती ।

चरिमुद्ययउच्चवेयग—उदयवई चरिमलोजां य ॥ ६६ ॥

हानावरणपञ्चकमन्तरायपञ्चकमायुक्त्युद्ययं दूरेनचतुष्टयं सा-तासातवेदनीये स्त्रीनुपुंसकवेदी चरमाद्यं नामनवकषा—स्ताश्चेमा मनुष्यानिः पञ्चेकियजातिस्वसनाम आहरनाम पयो-सकनाम गुणनाम सुखरनाम आद्वेयनाम तीर्थहरनाम तथा उच्चैर्गोत्रं वेदकसम्यकत्वं चरमशोचः संज्वलनशोचः इत्येता-श्चतुर्गिराव प्रकृतयः उद्ययवत्यस्तथा हि हानावरणपञ्चक-मन्तरायपञ्चकदर्शनावरणकतुष्टयकषाणां अनुदैर्घ्याप्रकृतीनां क्षीण-कषायान्त्यसमये चरमादयानां च नामनवकलक्षणां साना-सातवेदनीययोर्लक्ष्योत्पत्त्येव सर्वसंख्यया द्वादशप्रकृतीनामयो-गिकनिबन्धनसमये संज्वलनशोचस्य सुखसंस्मरणान्त्यसमये वेदकसम्यकवश्यं सङ्कषणपर्यवसानसमये स्त्रीनुपुंसकवेदयोः कृपकषेपयानिबुद्धिवादेरसंपराकायाः संख्येयेषु आयुष्यतिक्ता-न्तेषु गज्जदप्रातस्तमये आयुषां च स्वस्वमयचक्रसमसमये स्वेदे-नमसि तत एता उद्ययवत्योऽनिबोध्यन्ते । यद्यपि चरमासातवे-दनीययाः स्त्रीनुपुंसकवेदयोऽप्यनुद्ययवताः नमसि संजवति तथा-ऽपि प्रथानमेव गुणसमयसम्य संपुनरया व्यपदेशं प्रपञ्चनीति उद्ययवत्यः पुनरेवैकपरदिष्टाः शेषास्तु चतुर्दशोत्तरशतसंख्या अनुद्ययवत्यः तासां दक्षिकस्य चरमसमये अन्यत्र संक्रमतः स्वविषयिकवेदनाभावात् तथाहि चरमाद्यसंज्ञा नामनवकनरक-तिर्यग्यैकैकद्विविचतुरिन्द्रियजातिस्थावरसुहृत्साधारणातयो-द्योतवजोः शेषा नात्र एकसमितिप्रकृतयो नीचैर्गोत्रं वेद्येता द्विसमितिप्रकृतयोः सजातीयासु परप्रकृतीपूर्वयमागतासु चरम-समये स्तिबुक्तसंक्रमेण प्रक्रिय परप्रकृतीव्यपदेशेनानुजवत्ययो-गिकेवर्त्तौ एवं दिप्रपञ्चेन क्षीणकषायाः तथा मिथ्यात्वं सत्यम्-

मिथ्यात्वं तदपि सम्भवत्येव प्रक्षिप्य सतकक्षयकाष्ठेऽनुजयति न-
नत्वाऽनुभवमिमां कृपणसम्पत्तेरुत्तमिदं वयमात्मनो वाचिमासीह-
मीयमपि तुल्यं गुणसंकमेन संकल्प्य उद्भावयामागतमुत्पन्नवर्तस्य
प्रकृतिषु त्स्तिवृत्तवर्तस्य संकल्पयति स्वाधर्षवृत्तसमाधारमा-
तपो योऽतिक्षिप्रवितुषिप्यिज्जातिरवक्रक्षितिर्यथैवक्रियका नाम-
वयोदश प्रकृत्योदेष्यमाभावां यथाः कीर्तिगुणसंकमेन संकल्प्य
वस्तुमुत्पन्नाक्षिप्रगतं तद्विदं नाम उद्भवमागतमुत् प्रकृतिषु
स्तिवृत्तवर्तस्य संकल्प्य तत्सर्वप्रदेशोत्पन्नवर्तस्य स्थानादिर्वि-
कल्पयति ह्येनावरणमुत्पद्यते प्रथमतो गुणसंकमेन संकल्पयति
तत उद्भावयामागतं त्स्तिवृत्तसंकमेन संकल्पयति यद्यनर्थो क-
थायान्द हस्यादिष्वुत्पन्नवर्तं संव्यवहारोपायिर्विकृतमुत्पन्नोत्तर-
वर्तस्य प्रकृतिषु अग्रे प्रक्षिपयति तत यतः सर्वो अपि वितुषोऽनुज-
यतसंकथाः प्रकृत्योऽनुजयत्यस्य । इति श्रीब्रह्मवर्गिरीबिरीजना-
थो जयसम्पन्नदीपिकायां वक्त्रक्यामिधानं मूर्तिनं श्रारं समाप्तम् ।
(अथशब्देऽनुभुतागप्रकरणे आत्मां वयः प्रकृपयित्वेत्येत-
कमेनां संक्षेपः)

(२५) अथ ज्ञानावरणं होषैः सह चिन्त्यते ।

जस्स णं जंते ! नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं
जस्स दंसणावरणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ? गोयमा !
जस्स नाणावरणिज्जं तस्स दंसणावरणिज्जं नियमं अत्थि ।
जस्स दंसणावरणिज्जं तस्स वि नाणावरणिज्जं नियमं
अत्थि । १ । जस्स णं जंते ! नाणावरणिज्जं तस्स
वेयणिज्जं जस्स वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ? गोयमा !
जस्स नाणावरणिज्जं तस्स वेयणिज्जं नियमं अत्थि ।
जस्स पुण वेयणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं, सिय अत्थि
सिय नत्थि २ । जस्स पुण जंते ! नाणावरणिज्जं तस्स
भोदुणिज्जं जस्स भोदुणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं ? गोयमा !
जस्स नाणावरणिज्जं तस्स भोदुणिज्जं सिय अत्थि सिय
नत्थि जस्स पुण भोदुणिज्जं तस्स नाणावरणिज्जं नियमं
अत्थि ३ । जस्स णं जंते ! नाणावरणिज्जं तस्स आउयं
एवं जहा वेयणिजेज्जु सयं जणियं तथा आउएज्जु वि सयं
भाणियएव्वं एवं नामेव वि एवं गोएज्जु वि सयं अंतराइए-
वं जहा दंसणावरणिज्जेण सयं तवेव नियमं एतेण्णं

अकेषाग्रिन् केवलग्रिन् च प्रतीत्याकेवलज्ञानो हि वेद्वर्गी हागावर-
णीयं चास्ति केवलज्ञानस्तु वेदन्धयामस्तु न तु हागावरणीयमि-
ति । (अस्त नागावरणीयस्तं जसत् मोहद्विजं सित्य ग्रथि सित्य
नसित्य) अकूपकं कूपकं च प्रतीत्य अकूपकस्य हागावरणी-
यं मोहर्णीयं चास्ति कूपकस्य तु मोहद्वये वायव्येवस्तकानं गोत्व-
द्यते तावकानावरणीयमस्त न तु मोहर्णीयमिति । एवं च यथा
हागावरणीयं वेद्वर्णीयेन सममर्णीयं तथा चायुषा नाशं गोत्रेण च
सद्वाध्ययुक्तकामयेन सममर्थाः सन्नेषेणैव भाव्यात् । अन्तर्वा-
येन च समं हागावरणीयं तथा वाच्यं यथा ह्रीनावरणीयं
निर्भजैतन्नित्यः यत्तदेवाह । “एवं अहः वेद्यजिज्ञेय सममित्यादि”
(नित्यमा परोक्षं ज्ञायिष्यन्मजि) कोट्यः । अस्त नागावर-
णिजसत् प्रजापिता ऋतंदातृयं जसत् इन्द्रादयं जसत् विद्यमा

माणावरणिज्ज" भित्तेष्वमनयोः परस्परं नियमो वाच्य इत्यर्थः ।
अथ दृशमावरणं शेषैः चक्षुभिः सह चिन्तयन्नाह ।

जस्स जं चंते ! दैत्तणारणिजं तस्स बेयणिजं जस्स
बेयणिजं तस्स दैत्तणारणिजं ! जहा नाणारणिजं उ-
बारिमेहि सचाहिं कम्मोहिं समं भणियं तथा दैत्तणारणि-
जं पि उबारिमेहिं छाहिं कम्मोहिं समं जणियब्बं जाव अं-
तराइएणं । जस्स जं चंते ! बेयणिजं तस्स मोहणिजं ज-
स्स मोहणिजं तस्स बेयणिजं ! गोयमा ! जस्स बेयणिजं
तस्स मोहणिजं सिय अत्थि सिय नत्थि जस्स पुण मो-
हणिजं तस्स बेयणिजं नियमं अत्थि । जस्स जं
चंते ! बेयणिजं तस्स आठायं एवं एयाणि परोपरं नि-
यमं जहा आठएण समं एवं नामेया वि गोएण वि समं
भाणियब्बं । जस्स जं चंते ! वेदएणिजं तस्स अंतराएयं पु-
च्छा गोयमा ! जस्स बेयणिजं तस्स अंतराएयं सिय अ-
त्थि सिय नत्थि । जस्स पुण अंतराएयं तस्स बेयणिजं
नियमं अत्थि ।

(अस्तेत्यादि) अथयच्च नामो हानावरणीयमसम पथेति
 “अस्स पं जहे वेय्यणिणं” मित्यादिना तु वेदनीयं दोषैः प-
 ञ्चभिः स्रष्टु विनयेत्ये तच्च “अस्स वेय्यणिणं तस्स मोहहिणं
 सिप कम्महि सिप्य नत्थिप (तु) भङ्गीणमोहं ह्रीणमोहं वा प्र-
 त्तीय भङ्गीमोहोहस्य हि वेदनीयं मोहनीयं कास्ति ह्रीणमो-
 हस्य तु वेदनीयमस्ति न तु मोहनीयमस्ति (पदमेवायि परो-
 यत्तं निरयमिति) कोऽयः यस्य वेदनीयं तस्य मित्याद्या तु वेदनी-
 युत्तस्य निष्पन्नो वेदनीयत्वोपेत्येतो वाक्ये इत्यर्थः। एवं नाम-
 गोत्रान्यामपि बाध्यम्। यत्तंवाह “जहा आउण्येत्त्यादि”
 अन्तरात्थे तु प्रजाना यतो वेदनीयमन्तरात् वाक्योक्तिनात्तमे
 केवशित्तं तु वेदनीयमस्ति न त्वन्तरात्थमेतदेव इष्टमित्येकम्
 “अस्स वेय्यणिणं तस्स अन्तरात्थं सिप्य अत्थि सिप्य नत्थिप।

अथ मोहनीयमन्यैहसत्तुर्भिः सह चिन्त्यते ।

जस्स णं भंते ! मोहणिज्जं तस्स आउयं जस्स आउयं
तस्स मोहणिज्जं गोयया ! जस्स मोहणिज्जं तस्स आउयं
नियमं अत्थि । जस्स पुण आउयं तस्स मोहणिज्जं सिय
अत्थि सिय नत्थि एवं नामं गोयं अंतरादयं च भाणिय-
ब्बं । जस्स पुण भंते ! आउयं तस्स नाम पुच्छा गोयया !
दो वि परोप्यरं नियमं एवं गोचेण वि समं भाणियब्बं
जस्स णं भंते ! आउयं तस्स अंतरादयं पुच्छा गोयया !
जस्स आउयं तस्स अंतरादयं सिय अत्थि सिय नत्थि ।
जस्स पुण अंतरादयं तस्स आउयं नियमं अत्थि । जस्स
खं भंते ! नामं तस्स गोयं जस्स गोयं तस्स नामं गोयया !
जस्स नामं तस्स नियमा गोयं जस्स गोअं तस्स नियमा
नामं । जस्स णं भंते ! नामं तस्स अंतरादयं पुच्छा गो-
यया ! जस्स नामं तस्स अंतरादयं सिय अत्थि सिय न-
त्थि जस्स पुण अंतरादयं तस्स नामं नियमं अत्थि । जस्स

नं भंते । गोवं तस्स अंतराइयं पुच्छा गोयमा ! जस्स गोयं तस्स अंतराइयं सिध्दं अत्थि सिध्दं नत्थि जस्स पुण्ण अंतराइयं तस्स गोयं नियमं अत्थि ॥ ७ ॥

यस्य मोहनीयं तस्यापुन्यमादयेवतिन इव यस्य पुनरापु-
स्तस्य मोहनीयं अज्जनया यतोऽग्नीफमोहस्यापुमोहनीयं चास्ति
क्षीणमोहस्य त्वापुरेवेति (एवं नामं गोयं अंतराएयं च आनि-
यन्तीति) अज्जनयो यस्य मोहनीयं तस्य नाम गोभमस्तत्तायं च
नियमादस्ति यस्य पुनर्नामाविश्वं तस्य मोहनीयं स्वात्स्व-
क्षीणमोहस्येव स्वाकास्ति क्षीणमोहस्येवेति । अथापुन्योक्ति-
भिः सह चिन्त्यते (जस्स नं भंते । आउयमित्थादि हो भि यरो-
परं नियमसि) कोऽर्थः । “ जस्स अज्जनं तस्स नियमा नामं
जस्स नाम तस्स नियमा आउयं ” इत्यर्थः । एवं गोत्रेणापि (ज-
स्स आउयं तस्स अंतराइयं सिध्दं अत्थि सिध्दं नत्थि सि) य-
स्यापुस्तस्यान्तरायं स्वात्स्वस्येवक्षिप्तं स्वाकास्ति केचक्षि-
वदिति “ जस्स नं भंते । नाम ” इत्यादिना नाम अन्येन द्वेन
सह चिन्त्यते । तत्र यस्य नाम तस्य नियमाज्ञेयं यस्य गोवं
तस्य नियमाध्यम् । तथा यस्य नाम तस्यान्तरायं स्वात्स्वस्येव-
क्षिप्तस्याकास्ति केचक्षिवदिति । एवं गोभास्तरायोपरि अज्जा
मादनीयेति अ० ८ श० १० ८० । इत्युक्तं प्रकृतिकर्म ।

अथ स्थितिकर्म तत्र कर्मणा स्थितिकर्मेवेति ।

नाणादराण्णज्जस्स नं भंते ! कम्मस्स केउत्थि कळं उरिं
पाण्णया । गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुं उक्कोसेणं तीसं
सागरोवमकोदकोदीओ तिप्पि य वाससहस्साइं अवाहा
अवाद्दिणि ता कम्मउरिं कम्मणिसेगो ।

हानावरणीयस्य अतिक्रमकथिमापर्यायकेवहावरकमेदतः
पञ्चप्रकारस्य कर्मणो अदत ! कियत्तां कालं बाधद स्थितिः
प्रकृता पञ्चभुक् प्रगल्भाह । गौतम ! जयन्तेनानुसृष्टं तत्र सर्व-
कषु सुखसंपरायस्य कृपकस्य स्वगुणस्यानकचरमसमये वत-
मानस्य केदित्तम्यम् । अकर्णतस्मिन्सागरोपमकोटीकोट्यः सा
च मिथ्यादृष्टेःकण्ठे संज्ञेया वतमानस्यावसातम्या तदेवं नियता
प्रागुक्तस्य प्रवक्तव्योत्तरास्ति । इदमपुष्ट्याकरणं श्रीभि बर्ष-
सहस्राणि अवाधा अवाधोना कर्मस्थितिः कर्मदक्षिकनिषेक
इति । किमर्थमिति चेदुच्यते स्थितिद्विविधमदर्शनायं तथा हि
द्विविधा स्थितिः कर्मकपतावस्थानसङ्गणना अनुयोग्या च । तत्र
कर्मकपतावस्थानसङ्गणना स्थितिपिण्डेयदुसुद्धं विधास्तसा-
गरोपमकोटीकोटय इति । अनुप्रबोधयोग्या च त्वेसदस्ययोग्या यत
आह च श्रीभि बर्षसहस्राणावावा इत्युक्तं प्रवति हानावरणीयं
कर्मककल्पस्थितिं कथं सत् कल्पसमयादारभ्य श्रीणि बर्षसहस्रा-
णि यावत् किंचिदपि स्वादयते जीवस्य आधामुपस्यति तावत्का
समये दक्षिकनिषेकस्याजावत् । तत ऊर्ध्वं हि दक्षिकनिषेकः तथा
चाह अवाधोना अवाधाकाशपरिहीना अनुभवयोग्या कर्मस्थितिः
किमुक्तं भवति कर्मनिषेकः । स कैवं प्रथमस्थितौ प्रयुतो द्विती-
यस्थितौ विशेषहीन एवं विशेषहीनो विशेषहीनश्च तावत्कल्पयो
यावत् स्थितिचरमसमयः । एतावता च यदुक्तमवाधोनावाक्ये
क्षित्ये पुर्वकर्मप्रकृते प्राप्नोते वन्धविधानं स्थितिबन्धाधिकारे
क्षित्यायैतुगोप्यारापि तद्यथा स्थितिबन्ध-वधानमवपेयना अवा-
धाकचरमकप्रपणा उक्तद्विषेकप्रकप्रपणा अत्यवहुत्यप्रकप्रपणा चेति
तयोक्तद्विधायाकचरमकप्रपणा उक्तद्विषेकप्रकप्रपणा च इति-

ता भवति । आवाधाकाशपरिकल्पनीयत्वाय यस्य यावत्स्य सा-
गरोपमकोटीकोट्यस्तस्य आवति वर्धतामत्यावाधा । यस्य पुनः
सागरोपमकोटीकोट्योऽप्ये स्थितिस्तस्यापुर्वेक्षित्यानुसृष्टेना-
नुपस्यु जयन्तेनोऽन्तर्मुह्यन्तमवाधा अकर्णतः पुर्वकोटीविभागः । तत
पञ्चमवाधाकाशं परिभाष्यवाधाविषयमिति स्वयं अभ्यनीयमिति ।

तत्र निष्ठापञ्चकविषयं सूत्रमाह ।

निर्धार्यचयस्स नं भंते ! कम्मस्स केउयं सागरोवमस्स तिप्पि सत्त भागा
पडिओवमस्स असेलेउज्जागेणं ऊण्णता उक्कोसेणं तीसं
सागरोवमकोदकोदीओ तिप्पि वाससहस्साइं अवाहा
अवाद्दिणि ता कम्मउरिं कम्मणिसेगो ।

अथ जल्प्यतः त्रयः सागरोपमस्य सप्त भागाः पद्योपमासंख्ये-
यमागोयाः । काऽत्र भावनेति चेदुच्यते पञ्चानां हानावरणप्रकृ-
तीनां वतनुनां वृत्त्यावरणप्रकृतीनां वतनुद्विरोमादीनां संत्यजन-
होनस्य पञ्चानामन्तरायप्रकृतीनां च अज्जनया स्थितिरन्तर्मुह्यं
सातवेदनीयस्य सकपायिकस्य द्वादशा मुहूर्ताः । इतरस्य तु द्वौ
प्रथमस्त्रये कण्ठो द्वितीयसमये वेदं नुदीयसमये त्वकर्मो अवन-
मिति यदाः कीर्त्युक्षैर्गोत्रयोरेष्टी मुहूर्ताः । पुष्टयस्याष्टौ संवत्सराणि
संजगहनकोषपट्ट इति भास्ती संजगहनमानस्यैको भासाः संजव-
न्मवाधाया अर्कभासाः शेषाणां तु प्रकृतीनां या या स्वकीया
स्थितस्तस्याय उक्तद्वयाः सप्तसागरोपमकोटीकाटीप्रमाणाया
मिथ्यात्वस्थित्या मांश इते वदन्त्यते तत्पल्यापमासंख्येयमा-
गदीनां जयन्स्थितिपरिमाणम् । तत्र निष्ठापञ्चकस्योक्तद्वया विध-
तिस्मिन्सागरोपमकोटीकोट्यस्तासां मिथ्यात्वस्थित्या सप्तति-
सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणाया आगे द्वियमोश द्वावं शून्यैव
पातयेदिति दक्षनात् सङ्ग्राहकान्न ये सागरोपमस्य सप्त प्रागाः
ते पल्यापमासंख्येयमागदीनाः कियन्ते ततो भवति यथोक्तं जय-
न्यस्थितिपरिमाणमिति ॥

द्वितीयचतुष्कस्य ।

दंमणचलकस्स नं भंते ! पुच्छ गोयमा ! जहन्नेणं
अंतोमुहुं उक्कोसेणं तीसं सागरोवमकोदकोदीओ तिप्पि
य वाससहस्साइं अवाहा ॥

वेदनीयस्य ।

सातवेदिज्जस्स श्रियावद्विषयबंधं पटुच्च अजहमप-
एक्कोसेणं दो समया संपराइयबंधं पटुच्च जहणेणं वार-
स्य मुहुत्ता उक्कोसेणं पवरस सागरोवमकोदकोदी पन्नर-
स य वाससहस्साइं अवाहा । असातावेदिज्जस्स जहन्नेणं
सागरोवमस्स तिप्पि सत्त जामा पडिओवमस्स असेले-
उज्जागेण ऊण्णता उक्कोसेण तीसं सागरोवमकोदकोदी
तिप्पि वाससहस्साइं अवाहा । सम्मत्वेदिज्जस्स पुच्छा
गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुं उक्कोसेणं आवत्तिसाग-
रोवमाइं सापिरेगाइं ।

(सायावेदिज्जस्स इति) “ श्रियावद्विषयं पटुच्च अज-
हमपएक्कोसेणं दो समया संपराइयबंधं पटुच्च जहणेणं वारस
मुहुत्ता ” इति आगेव भावितम् । असातवेदनीयस्य जयन्मवाधः
सप्त भागाः पल्यापमासंख्येयमागोया निष्ठापञ्चकवद् भावनीया

स्तस्याप्युत्कर्षतः स्थितिः त्रिंशत्सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात्
(२६) सम्यक्त्ववेदनीयस्य ।

सम्यक्चेदङ्गिजस्त पुच्छा गोयमा । जहभेणं अंतोमु-
हुत्वं उक्कोसेणं ङवत्तिसागरोवमाई सातिरेमाई ॥

सम्यक्त्ववेदनीयस्य अजम्बतः स्थितिपरिमाणमन्तर्मुहुत्कर्षतः पद्मपुष्पासागरोपमाणि सातिरेकाणि तत्रैवमभिहित्य वेदितव्यं न बन्धनमाश्रित्य सम्यक्त्वसम्यग्मिथ्यात्ववैयर्थ्याभावात् मिथ्यात्वपुद्गला एव हि जीवेन सम्यक्त्वानुगुणविद्योपिब्रूत-
क्षिप्रा क्षिप्यते तद्यथा सर्वविद्युक्ता अत्रैविद्युक्ता अविद्युक्ताश्च तत्र ये सर्वविद्युक्तास्ते सम्यक्त्ववेदनीयव्यपदेशं ङजन्ते येऽर्क-
विद्युक्तास्ते सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयव्यपदेशमाविद्युक्ता मिथ्यात्व-
वेदनीयव्यपदेशमनो न तयोर्बन्धसंभवः । यदा तु तेषां सम्य-
क्त्वसम्यग्मिथ्यात्वपुद्गलाणां स्वकृत्यः क्षितिभिन्न्यते तदाऽत-
र्मुहुत्वां सप्ततिसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणा वेदितव्या । सा
ब तावता यथा भवति तथा कम्मपकुसिटीकायाः संकमणकरणे
भणितमिति ततोऽवधारय ।

मिथ्यात्वस्य ।

मिच्छक्वेदङ्गिजस्त जहन्नेणं सागरोवर्षं पलिओवमस्त
असंखेज्जणं जागेणं ऊणणं उक्कोसेणं सचरिक्कोडाकोडीओ
सचवाससहस्साई अवाहा कणिता ङ सम्पामिच्छक्वेदङ्गि-
जस्त जहन्नेणं अंतोमुहुत्वं उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्वं ॥

मिथ्यात्ववेदनीयस्य अजम्बा क्षितिरेशं सागरोपमं पल्लोपमा-
संख्येयजागोममुत्कर्षतः तत्पुल्लोपस्थितेः सप्ततिसागरोपमको-
टीकोटीप्रमाणत्वात् सम्यग्मिथ्यात्ववेदनीयस्य अजम्बत उक्क-
र्षतो वा अर्कमुहुत्वं वेदनापेक्षया पुद्गलाणां स्ववक्ष्याममुत्कर्षतः प्रा-
गेवांकम् ।

कषायस्य ।

कषायवारसगस्त जहन्नेणं सागरोवमस्त चत्तारि सच-
जागा पलिओवमस्त असंखेज्जणं भागूण्ठा उक्कोसेणं चत्ता-
लीसं सागरोवमकोडाकोडीओ चत्तालीसं वाससयाई
अवाहा जाव निसेगो ॥

कषायद्वन्द्वकस्यानन्तानुबन्धितुष्ट्याप्रत्याख्यानचतुष्टयप्र-
त्याख्यानावरणचतुष्टयकपस्य प्रत्येकं अजम्बा स्थितिरवत्कारः
सागरोपमस्तसमागाः । पल्लोपमासंख्येयभागोना उक्कर्वतस्तेषां
स्थितेः अन्वार्थित्वासागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् ।

कोहसंजल्लणे पुच्छा गोयमा । जहभेणं दो मासा उक्को-
सेणं चत्तालीसं सागरोवमकोडाकोडीओ चत्तालीसं वा-
ससयाई जाव निसेगो । माणसंजल्लणे पुच्छा गोयमा ।
जहभेणं मासं उक्कोसेणं जहा कोहस्त । मायासंजल्लणए
पुच्छा गोयमा । जहभेणं अक्कमासं उक्कोसेणं जहा को-
हस्त । होजसंजल्लणेणं पुच्छा गोयमा । जहभेणं अंतो-
मुहुत्वं उक्कोसेणं जहा कोहस्त ॥

संख्यसनागां च अजम्बा स्थितिर्मासद्वयादिप्रमाणा कपकस्य
स्ववक्ष्यचरमसमयेऽवसातव्या ।

इत्थंविदस्त पुच्छा गोयमा । जहभेणं सागरोवमस्त
दिबससचभागं पलिओवमस्त असंखेज्जणं जागेणं ऊणणं

उक्कोसेणं पुन्नरस्त सागरोवमकोडाकोडीओ पुन्नरवास-
सयाई अवाहा । पुरिसवेदस्त एणं पुच्छा गोयमा । जहभेणं
अहसंखेज्जणं उक्कोसेणं दससागरोवमकोडाकोडीओ द-
स व वाससयाई अवाहा जाव निसेगो । नुत्तुसगवेदस्त एणं
पुच्छा गोयमा । जहभेणं सागरोवमस्त दोभि सचभागा
पलिओवमस्त असंखेज्जणं जागेणं ऊणं उक्कोसेणं बीसं
सागरोवमकोडाकोडीओ बीस व वाससयाई अवाहा ॥

क्षीवेदस्य अजम्बा स्थितिर्द्वैसागरोपमस्य सप्त भागाः
पल्लोपमासंख्येयभागोनाः कषामिति चेदुच्यते तैरधिककर-
णवशात् तथा हि यवि द्वागानां सागरोपमकोटीकोटीनामेकः
सागरोपमः सप्त भागाः लभ्यन्ते ततः पञ्चदशभिः सागरोप-
मकोटीकोटीभिः किं लभ्यते दशत्रयव्यापना । १० । १ । १५ ।
अत्रान्येन दशिना पञ्चदशलक्षेण मध्ये दशिरेकलक्षेण
गुणयते जाताः पञ्चदशैव एकस्त्रय गुणने तत्रैव भवतीति व-
चनात् तेषामात्रेन दशिना द्वाकलक्षेण भागहरये लब्धाः
साक्षाः सप्त भागाः इति ।

हासररीणं पुच्छा गोयमा । जहभेणं सागरोवमस्त एकं
सचभागं पलिओवमस्त असंखेज्जणं जागेणं ऊणं उक्को-
सेणं दससागरोवमकोडाकोडीओ दस व वाससयाई अवाहा
अरतिभयसोणं पुच्छा गोयमा । जहभं सागरोव-
मस्त दोभि सचभागा पलिओवमस्त असंखेज्जणं जागेणं
ऊणता उक्कोसेणं बीससागरोवमकोडाकोडीओ बीसववा-
ससयाई अवाहा ॥

(हासरदमयसोयदुग्धं अहन्नुकोसिठिं भाविष्यन्वा इति)
हास्यरतिभयसोयदुग्धानां अजम्बाकृदा च स्थितिरवत्कषया
सा च सुप्रसिद्धत्वाकोला कपं वकन्मिति चेदुच्यते । “ हास-
ररीणं पुच्छा गोयमा । जहभेणं एगो सागरोवमस्त सप्तभागो
पलिओवमस्त असंखेज्जणं जागेणं ऊणं उक्कोसेणं दससागरो-
वमकोडाकोडीओ दसवाससयाई अवाहा जाव निसेगो इति ”
वेद्यमिति ।

आनुषः ।

नेरयाउपस्य एणं पुच्छा गोयमा । जहन्नेणं दसवाससह-
स्साई अंतोमुहुत्वं मन्महिद्याई उक्कोसेणं तिचिंसीं सागरोव-
माई पुव्वकोटितिनागममहिद्याई । तिरियाउपस्य
पुच्छा गोयमा । जहन्नेणं अंतोमुहुत्वं उक्कोसेणं तिचिं
पलिओवमाई पुव्वकोटितिनागममहिद्याई एवं मणुस्सा-
उपस्य वि देवाउपस्य जहा नेरयाउपस्य ठिगिति ।

तिरेणायुपि मनुस्सायुपि च जीणि पयोपमानि पुव्वकोटिनि-
भागान्यधिकानि यदुक्तं तत्पुव्वकोट्यानुपस्यमन्महिद्यानुबन्धि-
कानिचित्पुव्व वेदितव्यम् । अन्यत्रैतावत्याः स्थितेः पुव्वकोटिनि-
जागकषया अवाधायाहकासंख्यमानत्वात् प्रहाणं २३ पदं । प्रव ० ।

नामकर्मणः पुच्छा ।

निरयगतिनामणं जेतं । कम्मस्स पुच्छा गोयमा ।
जहभेणं सागरोवमस्तहस्त दो सचभागा पलिओवमस्त

असंखेज्झभागेणं ऊणता उक्कोसेणं बीसं सागरोवमकोदा-
कोदीओ बीसयवाससयाई अवाहा तिरियगतिनामाए जहा
नपुंसकवेस्स । मणुयगतिनामाए पुच्छा गोयमा । जहणेणं
सागरोवमस्स दिवहुं सत्तज्जाणं पलिओवमस्स असंखेज्झभा-
गऊणं उक्कोसेणं पव्वरससागरोवमकोदाकोदीओ पव-
रसवाससयाई अवाहा देवगतिनामाए पुच्छा गोयमा ।
जहणेणं सागरोवमसहससएणं सत्तभागपलिओवमस्स
असंखेज्झभागेणं ऊणं उक्कोसेणं जहा पुरिसवेदस्स ।

“तिरियगतिनामाए जहा नपुंसकवेयस्स” इति जघन्यतो द्वौ साग-
रोपमस्य सप्तभागी पत्योपमासं क्येषजग्रागहीनां उक्कथेतो विंशति
सागरोपमकोटीकाठ्य इत्यर्थः । मनुयगतिनामा । “जहणेणं साग-
रोवमस्स दिवहुसत्तज्जाणं पलिओवमस्स असंखेज्झभागेणं ऊणं
इति” अत्र जगत्ता क्वीविद्वचझावनीया “दिवहुसत्तभागमा” स्वावी तु
मनुसकनिर्देशः प्राकृतवाद् नरकगतिनाको जघन्यतः सागरोपम-
सहस्रस्य द्वौ सप्तजगो किमुक्तं भवति सागरोपमस्य द्वौ सप्त-
जगो सहस्रगुणि नै वंति तदुक्तस्थिते विंशति सागरोपमकोटी-
कोटीप्रमाणात्वाद तद्वचस्य च सर्वजघन्यस्यासंक्षिप्येन्द्रिय-
स्य ज्ञावात् । असंक्षिप्येन्द्रियकर्मवचस्य च जघन्यस्य च अ-
वयवौ वैकियकक्षित्तायां देवगतिनाम्नो जघन्यतः सागरोपम-
सहस्रैकः सप्तभागः एकसागरोपमस्य सप्तभागसहस्रगुणित
इति भावः । तस्य इत्तच्छि स्थितिविंशसागरोपमकोटीको-
टयः ततः प्रागुक्तकारणवशादेव सागरोपमस्य सप्तजगो तस्य
बन्धाऽपि बाध्य जघन्यतोऽसंक्षिप्येन्द्रियस्येति सहस्रगुणितः ।
देवगतिनामसु “उक्कोसेणं जहा पुरिसस्स वेयस्स इति”
“दससागरोपमकोदाकोदीओ दसवाससयाई अवाहा अवा-
हणिया कम्मठिरे कम्मनिसो इति” वचनमिति यावः ।

जातिनाम्नः । गोयमा ।

एग्गिदियजातिनामाए पुच्छा गोयमा । जहणेणं साग-
रोवमस्स दो सि मत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्झभागेणं
ऊणता उक्कोसेणं बीसं सागरोवमकोदाकोदीओ बीसय-
वामसयाई अवाहा । वेद्दियजातिनामाए पुच्छा गोय-
मा । जहणेणं सागरोवमस्स नवपणतीसझागा पलिओ-
वमस्स असंखेज्झभागेणं ऊणता उक्कोसेणं अट्टारससाग-
रोवमकोदाकोदीओ अट्टारसवाससयाई अवाहा । तेद्दि-
यजातिनामाएणं जहणेणं एवं चेव उक्कोसेणं अट्टारससा-
गरोवमकोदाकोदीओ अट्टारसवाससयाई अवाहा । च-
उरिदिदियजातिनामाए पुच्छा गोयमा । जहणेणं सागरो-
वमस्स नवपणतीसतिजागा पलिओवमस्स असंखेज्झभा-
गेणं ऊणता उक्कोसेणं अट्टारससागरोवमकोदाकोदीओ
अट्टारसवाससयाई अवाहा । पंविदियजातिनामाए पुच्छा
गोयमा । जहणेणं सागरोवमस्स दोसि सत्तजागा पलि-
ओवमस्स असंखेज्झभागेणं ऊणता उक्कोसेणं बीसं सा-
गरोवमकोदाकोदीओ बीसयवाससयाई अवाहा । ओरादि-
यमीरा वि एवं चेव ॥

द्वौन्द्रियजातिनामसु “जहणेणं सागरोवमस्स नवपणबीस-
झागा पलिओवमस्स असंखेज्झभागेणं ऊणता इति” द्वौ-
न्द्रियजातिनाम्नो हपुक्तश्च स्थितिरप्यादससागरोपमकोटीकोटयः
“अट्टारससु दुमविगठतिगे” इति वचनात् । ततोऽप्यादशाणां
सागरोपमकोटीकोटीनां सिध्दात्त्वस्योक्तस्य स्थित्या ससति-
सागरोपमकोटीकोटीप्रमाणाया भागो विधत्ते प्राग्वहं न पृथे
ततः शून्यं शून्यं पात्यते जाता उपरि मप्यादशापक्षतात्
स्थित्योक्तस्यैवापवर्तनाल्लभ्य नवपणविंशजगामस्ते पत्योपमास-
क्येषजगोनाः क्रियन्ते आगतं सूत्राक्तं परिमाणमिति । एवं त्रिच-
तुरिन्द्रियनामसु च वि ज्ञावनीये ।

वेद्दवियसरीरनामाएणं भंते पुच्छा । जहणेणं सा-
गरोवमसहस्र दो सत्तजागा पलिओवमस्स असंखेज्झभा-
गेणं ऊणता उक्कोसेणं बीसं सागरोवमकोदाकोदीओ
बीसयवाससयसयाई अवाहा । आहारगसरीरनामाए
जहणेणं अंतो सागरोवमकोदाकोदीए उक्कोसेणं अंतो-
सागरोवमकोदाकोदीए तेआकम्मगसरीरनामाए । जह-
णेणं दोसि सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्झभागेणं
ऊणता उक्कोसेणं बीसं सागरोवमकोदाकोदीओ बीसय-
वासमयाई अवाहा । सरीरबंधाणनामाए वि पंचएहु वि
एवं चेव सरीरसंघातनामाए वि पंचएहु वि जहा सरी-
रनामाए कम्मस्स तिथिंति ॥

वैकियनामसु “जहणेणं सागरोवमसहस्र दो सत्तभागा
पलिओवमस्स असंखेज्झभागेणं ऊणता इति” इह वैकियश-
रीरनाम्ना उक्त्या विंशति सागरोपमकोटीकोटयः स्थितस्ततः
प्रागुक्तकरणधरेण जघन्यस्थितिक्षित्तायां तस्या द्वौ सागरो-
पमस्य सप्तभागी लभ्येते परं वैकियधर्मोक्तेश्च । विकलेन्द्रि-
याश्च न वचन्ति किंत्वसंक्षिप्येन्द्रियास्ततो जघन्यतोऽपि
बन्धं कुर्वाण एकेन्द्रियवचनोक्त्या सहस्रगुणं कुर्वन्ति “पण-
वीसा पञ्चासा सयं सहस्सं च गुणकारो” इति वचनात् । ततो
यौ द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागी प्रागुक्तकरणशाल्मथी तौ
सहस्रेण शुभयत्ये ततः सूत्राक्तं परिमाणं भवति सागरोपमस्य द्वौ
सहस्रौ सप्तभागानां सागरोपमसहस्रस्य द्वौ सप्तभागविति
द्वौकोटयः । आहारकशरीरनाम्नो जघन्यतोऽप्यन्तःसागरो-
पमकोटाकोटी उक्कथेतोऽप्यन्तःसागरोपमकोटाकोटी नव-
रं जघन्याल्लक्षं संख्येयगुणं द्रष्टव्यम् । अन्येत्वाहारकचतुष्कस्य
जघन्यतोऽप्यनुद्वैतमिच्छन्ति तद्वचनम् “पुंथेय ऋचवासा, ऋ
शुद्धा जलुक्क गोधाणं । साए वारस आहार-वमापवरनाण
किचूणं” । १ । (अत्र किचूणमिति) अननुद्वैतमित्यर्थः ।
तच्च तत्त्वं कैवल्यो विद्वति । यथा च शरीरव्यवकस्य जघन्य-
त उक्कथितस्य स्थितिपरिमाणमुक्तं तैवैव कमेण शरीरव्यव-
कस्य शरीरसंघातव्यवकस्य वचनं तथाचाह । “सरी-
रबंधाणनामाए वि पंचएहु वि इति” ।

बहोसमनारापसंघयणनामाए जहा रतिनामाए । उतभ-
नारायसंघयणनामाए जहणेणं सागरोपमस्य उपएण-
तीसझागा पलिओवमस्स असंखेज्झभागेणं ऊणता
उक्कोसेणं वारससागरोवमकोदाकोदीओ वारस वाससयाई

अबाहा । नारायसंघयणनामाए जहणेणं सागरोवमस्स सत्तण्णसिद्धजागा पलिओवमस्स असंखेज्जजामेणं ऊणता उक्कोसेणं चोदससागरोपमकोढाकोढो चोदस-
वाससायाई अबाहा । अरुनारायसंघयणनामस्स जहणेणं सागरोवमस्स अरुणयणीसद्भागा पलिओवमस्स असंखे-
ज्जजामेणं ऊणता उक्कोसेणं सोलससागरोवमकोढाकोढो सोलसवाससायाई अबाहा । कालियासंघयणेणं पुच्छा ? गोयमा । जहणेणं सागरोवमस्स नवपण्णसिद्ध-
भागा पलिओवमस्स असंखेज्जजामेणं ऊणता उक्कोसेणं अद्वारससागरोवमकोढाकोढो अद्वारसवाससायाई अबा-
हा । वेवहसंघयणनामस्स जहणेणं सागरोवमस्स दोष सत्तभागा पलिओवमस्स असंखेज्जजामेणं ऊणता उक्कोसेणं वीसं सागरोवमकोढाकोढो वीसवाससायाई अबाहा । एवं जहा संघयणनामाए (७) जणिया एवं व संठाण एते भाणियव्वा ।

(वरुणसज्जनारायसंघयणनामाए जहा रचनामाए इति) वज्ज-
पेनाराचसंहननान्मो यथा प्राक्क रत्तिनाम्नो मान्नीयस्योक्तं तथा वक्तव्यम् । “वरुणसज्जनारायसंघयणनामाए जेतः कम्मस्स केवइयं कासं ठिई पण्णसा गौनम् । जहणेणं एकं सत्तभागापलि-
ओवमस्स अरुणयणीसद्भागाणं ऊणं उक्कोसेणं वससागरोवमको-
ढाकोढो इति” अयमनाराचसुवम् । “सागरोवमस्स छुण्णसत्तभा-
गा पलिओवमस्स असंखेज्जजामेणं ऊणता इति” अयम-
नाराचसंहननस्य श्रुत्वा स्थितिरित्येव सागरोपमकोढाकोढः । तासां मिथ्यावस्थित्या सत्तसितागरोपमकोढाकोढीप्रमाणया भागो द्वियते तत्र भागद्वारासंभवाद् शून्यं शून्येन पातयित्वा छेपद्वाराशरीरद्वेनापवर्तनादुत्थाः सागरोपमस्य वद् प-
ञ्चत्रिंशद्भागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः कियन्ते एवं ना-
राचसंहननान्मो जघन्यस्थितिकितायां सत्तपञ्चत्रिंशद्भागाः पट्योपमासंख्येयभागहीना उक्तुहा स्थितिरित्युद्देशसागरो-
पमकोढाकोढीप्रमाणत्वात् । अर्द्धनाराचसंहननान्मोऽष्टौ प-
ञ्चत्रिंशद्भागाः पट्योपमासंख्येयभागानां उक्तुहा स्थितिः षोड-
शसागरोपमकोढाकोढीप्रमाणत्वात् । कीलिकासंहननान्मो वद् पञ्चत्रिंशद्भागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः उक्तुहस्थिते-
रवृद्धशसागरोपमकोढाकोढीप्रमाणत्वात् परिभाषनीयाः । से-
वार्त्तसंहननस्य तु सुगमम् । यथा संहननपट्टस्य स्थितिपरि-
माणमुक्तं तैवेव क्रमेण संस्थानपट्टस्यापि वक्तव्यं तथा चाह ।
“एवं जहा संघयणनामा छ जणिया एवं संठाणा छ मा-
णियव्वा ” उक्तत्वायमर्थोऽप्यत्रापि “संघयणे संठाणे, पट-
मे वत्त उवमिस्स दुग्गुद्धो इति ”

वर्णनामपुच्छा ।

सुक्खिबन्धनामाए पुच्छा ? गोयमा । जहणेणं सागरोवमस्स एणं सत्तभागं पलिओवमस्स असंखेज्जजामेणं ऊणता उक्को-
सेणं वससागरोवमकोढाकोढो वसवाससायाई अबाहा । हासिद्वबन्धनामाए पुच्छा ? गोयमा । जहणेणं सागरोवमस्स पंच अट्ठावीसज्जजागा पलिओवमस्स अरुणयणीसद्भागां

ऊणता उक्कोसेणं अद्वैतरससागरोवमकोढाकोढो अ-
रुणयणीसत्तवाससायाई अबाहा । सोदियवन्धनामाए पुच्छा ?
गोयमा । जहणेणं सागरोवमस्स ७ अट्ठावीसज्जजागा प-
लिओवमस्स असंखेज्जजामेणं ऊणता उक्कोसेणं पन्ने-
रससागरोवमकोढाकोढो पन्नरसवत्तवाससायाई अबाहा ।
नीलवन्धनामाए पुच्छा ? गोयमा । जहणेणं सागरोवम-
स्स सत्त अट्ठावीसज्जजागा पलिओवमस्स असंखेज्जजामेणं
ऊणता उक्कोसेणं अरुणयणीसत्तवाससागरोवमकोढाकोढो अ-
रुणयणीसत्तवाससायाई अबाहा । कालवन्धनामाए जहा वेवह-
संघयणस्स ॥

हारिद्वबन्धनामपुच्छे “अरुणयणीसत्तवाससागरोवमस्स पंच अट्ठावीस-
जागा पलिओवमस्स असंखेज्जजामेणं ऊणता” इति हारिद्व-
बन्धनामा इति साको दावहा सागरोपमकोढाकोढः तथा चोक्त-
मप्यत्रापि । “सुक्खिद्वबन्धनामपुच्छे वत्त उ तहा सुगमउग्गुक्कसा-
णं । अट्ठापञ्चपुच्छा अविद्वहणं इत्युच्चाणं ” तासां मिथ्याव-
स्थित्या सत्तसितागरोपमकोढाकोढीप्रमाणो जागो द्वियते तत्र
शून्येन पातना तेनोपरिततो राशिः सोढा इति सामस्येन वतुभो-
गकरायां वतुभोभूयते उता पञ्चवाश्व अपस्तनोऽपि सत्तसि-
द्धजगहउत्तरातिः वतुभोभूयते जाते जे हाते असीत्यधिकं
तनो ज्योयोपि शून्येन पातनादुत्थाः पञ्च अट्ठाविंशतिभागाः
ते पट्योपमासंख्येयभागहीनाः कियन्ते । आगतं सुभोक्तं परि-
माणम् । अनेतेव गणितक्रमेण द्वोद्विंशवर्णनाम्नो जघन्यस्थितिः
वद् अट्ठाविंशतिभागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः उक्तपत्त-
स्थितेः पञ्चवत्तसागरोपमकोढाकोढीप्रमाणत्वात् । नीलव-
र्णनामः सत्ताष्टविंशतिभागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः
उक्तपत्तस्थितेः स्थितेः साकपत्तदशसागरोपमकोढाकोढी-
प्रमाणत्वात् परिभाषनीयाः “ कालवन्धनामाए जहा वेवहसं-
घयणस्सत्ति ” सेवात्संहननस्येव जघन्यतो द्वौ सागरोपमस्य
सत्तगौ पट्योपमासंख्येयभागहीनौ उक्तवत्तो विंशतिसागरो-
पमकोढाकोढः कृष्णवर्णनाम्नोऽपि वक्तव्य इति भावः ।

सुग्धिगंधनामाए जहा सुक्खिबन्धनामपस्स सुग्धिगंधनामाए
जहा केवहसंघयणस्स ॥

सुरजिगन्धनामः सुक्खवर्णनामः इव “सुक्खिद्वबन्धनामपुच्छे
वत्त उ” इति वचनात् सुरजिगन्धनाम्नो यच्च सेवात्संहनन-
स्य तत्त्वान्नतरेयोक्तमिति न पुनरुच्यते ।

रमाणं महुवर्दाणं जह्म, वन्नाणं जणियं तहेन परिव-
दाए जाणायुपन्ने फावा जे अपसरथा तेसिं जहा वेवहस्स,
जे पसत्ता तेसिं जहा सुक्खिबन्धनामपस्स, अरुणयणीसद्भागा-
माए जहा केवहस्स एवं उवपातनामाए वि एवं चव ॥

रसानां मधुगन्दीनां परिपाठ्या क्रमेण तथा वक्तव्यं यथा
वर्णनामुक्तं तत्त्वेनं अपुररत्तनाम्नो जघन्यस्थितिरैकः सागरो-
पमस्य सत्तभागाः पट्योपमासंख्येयभागहीना उक्तपत्तदशसाग-
रोपमकोढाकोढः दशवर्षशतान्यावाधा अवाधाकाशहीना कमेद-
धिकनिषेकः अन्तररत्तनाम्नो जघन्यतः पञ्च सागरोपमस्यावि-
शतिभागाः पट्योपमासंख्येयभागहीनाः उक्तपत्तदशसाग-
रोपमकोढाकोढः तं च दशवर्षशतान्यावाधा कटुकस-

माग्गे जञ्जन्त्यः सागरोपमस्य सप्तधाविंशतिजागाः पद्मोप-
मासंख्येयजागहीनाः उत्कर्षतः सार्क्ताः सप्तदशसागरोपमको-
टीकोटयोः सार्द्धसप्तदशतान्वाबाधा । तित्तरसनाम्ने जञ्जन्तः
सागरोपमस्य द्वौ सप्तभागी पद्मोपमासंख्येयभागहीनौ उत्कर्-
षतो विंशतिपञ्चतान्वाबाधा अभाधाकाइहीना कर्मेत्तिकनि-
षेकः इति । स्वर्गो द्विविधास्तथा प्रशस्ता अप्रशस्ताश्च ।
प्रशस्ता मुमुक्षुस्तिष्ठोप्यङ्कपा अप्रशस्ताः कर्कशमुदकवी-
नकपाः । प्रशस्तानां जञ्जन्तः क्षितिरिकः सागरोपमस्य सप्त-
भागः पद्मोपमासंख्येयभागहीन उत्कर्षतो दशसागरोपमको-
टीकोटयोः दशपञ्चतान्वाबाधा अभाधाकाइहीना कर्मेत्थितिः
कर्मेत्तिकनिषेकः । अप्रशस्तानां जञ्जन्तो द्वौ सागरोपमस्य
सप्तभागी पद्मोपमासंख्येयभागहीनौ उत्कर्षतो विंशतिस्त्रयो-
पमकोटीकोटयोः विंशतिपञ्चतान्वाबाधाकालोत्तम कर्मेत्थितिः
कर्मेत्तिकनिषेकः । तथाचह “फासा जे अप्पसत्था तेसिं
जहा सेवहुस्स जे पसत्था तेसिं जहा सुक्किहुवज्जनामस्सेति” ॥

निरयाणुपूर्वीनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरो-
वमस्त दो सत्तजागा, पलिओवमस्त असंखेजभागण-
या उक्कोसेणं बीसं सागरोवमकोटाकोटीओ बीसयवास-
याई अबाहा । तिरियाणुपूर्वीए पुच्छा ? गोयम ! जह-
न्नेणं सागरोवमस्त दो सत्तजागा पलिओवमस्त असंखे-
जभागणं ऊणता उक्कोसेणं बीसं सागरोवमकोटाकोटीओ
बीसयवासनयाई अबाहा । मणुयाणुपूर्वीए पुच्छा ? गो-
यमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्त दिव्वं सत्तजागं पलिओ-
वमस्त अरंखेजभागणं ऊणं उक्कोसेणं पन्नरससागरो-
वमकोटाकोटीओ पन्नरय वाससयाई अबाहा । देवाणुपु-
र्वीए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्नेणं सागरोवमस्तद्वसपणं सत्त-
जागं पलिओवमस्त असंखेजभागणं ऊणं उक्कोसेणं
दससागरोवमकोटाकोटीओ दस य वासनयाई अबाहा ॥
नरकानुपूर्वीनाम्ने जञ्जन्तः सागरोपमसद्वस्य द्वौ सत्त-
जागी द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागी सद्वसणुणितारिणि जावः ।
आवना नरकान्तवज्जवणितया अनुत्थानुपूर्वीनामसूत्रे “ ज-
ह्वेण सागरोवमस्त दिव्वं सत्तजागं पलिओवमस्त असंखे-
जभागणं ऊणगति” । पञ्चकण्ठस्सिणि पञ्चदशसागरोपमको-
टीकोटिप्रमाणत्वात् । उक्तवाच्यमपि “तीसं कोटाकोटी अ-
साधआयण अतगयणं । सिध्देसपरौ इथी मणवुसवायु-
पक्करस” देवानुपूर्वीनाम्नेऽपि जञ्जन्त एकसागरोपमस्य स-
प्तभाग सद्वसणुणितः पद्मोपमासंख्येयजागहीनाः उत्कर्षतो
द्वि तस्सिथिर्दशसागरोपमकोटीकोटीप्रमाणत्वात् । तथाचोक्तम्
“बुहासरई उणे, सुमज्जरस्सिवाइज्जवेद्वणे । दस सेसाणं बी-
ना, एवदवयाहावामसया” बन्धन्यास्य जञ्जन्तोऽसंक्रिये-
न्क्रियेय इति ॥

उत्ससनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहा तिरियाणुपूर्वीए
आयवनामाए वि एवं चेव उज्जयेनमाए वि । पसत्थवि-
हायोगतिनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्ने सागरोऽवमस्त
एणं सत्तभागं उक्कोः णं दससागरोवमकोटाकोटीओ दस य
वाससयाई अबाहा । अपसत्थविहायोगतिनामस्त पुच्छा !

गोयमा ! जहन्ने सागरोवमस्त दोहि सत्तजागा पलिओ-
वमस्त असंखेजभागणं ऊणता उक्कोसेणं बीसं सागरोवम-
कोटाकोटीओ बीस य वाससयाई अबाहा । तसनामाए वा-
सः नमाए य एवं चेव । मुहुमनामाए पुच्छा ? गोयमा !
जहन्नेणं सागरोवमस्त नवपण्ठमिदजागा पलिओऽवमस्त
असंखेजजागेणं ऊणता उक्कोसेणं अट्टारससागरोवमको-
टाकोटीओ अट्टारसवाससयाई अबाहा । बादरनामाए
जहा अप्सत्थविहायोगतिनामस्त । एवं पज्जचनामाए
वि । अपज्जचनामाए जहा मुहुमनामस्त पचेगसरीरना-
माए वि दो सत्तजागा साहारणसरीरनामाए जहा मुहुम-
स्त । थिरनामाए एणं सत्तजागं अथिरनामाए दो सुज-
नामाए एणो अमुजनामाए दो सुजगनामाए एणो बु-
ज्जगनामाए दो सुस्तरनामाए एणो दुस्तरनामाए दो आ-
देज्जनामाए एणो अनोदेज्जनामाए दो जसोकिचीनामाए
जहन्नेणं अट्ट मुहुता उक्कोसेणं दससागरोवमकोटाको-
टीओ दसवाससयाई अबाहा । अजसोअकिचीनामाए जहा
अप्पसत्थविहायोगतिनामस्त एवं निम्माणनामाए वि ।
तिरयगरनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहन्ने अंतासागरोवम-
कोटाकोटीए उक्कोसेणं वि अंतासागरोवमकोटाकोटीए एवं
जत्थ एणो सत्तजागो तत्थ उक्कोसेणं दस सागरोवमकोटा-
कोटीओ दस वामनयाई अबाहा । जत्थ दो सत्तजागा
त य बीसं उक्कोसेणं सागरोवमकोटाकोटीओ बीस य वास-
सयाई अबाहा ॥

तथा सूत्रमा नाम सूत्रे जञ्जन्तो नवसागरोपमस्य पञ्चत्रिंशद्वा-
गाः पद्मोपमासंख्येयभागहीना द्विःक्षिपजातिनाम्न इव जावनी-
याः । सूत्रमाग्गे इत्थं उक्तेनः स्थितेरष्टादशसागरोपमकोटीको-
टीप्रमाणत्वात् । “अट्टारस सुहुमकिणत्तगि” इति वचनात्
दवमपर्याप्तसाधारणनाम्नेरपि भावनीयम् । बादरपर्याप्तमत्ये-
कानामां तु जञ्जन्तो द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागी पद्मोपमासं-
ख्येयजागहीनौ उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोटयस्तथा
“वायरनामाए जहा अप्सत्थविहायोगतिनामाए एवं पज्जच-
नामाए वि इसादि” स्थिराणुमज्जसुस्वरनादेयकपाणां पञ्चानां ना-
म्नां जञ्जन्तः स्थितिरिकः सागरोपमस्य सप्त भागाः पद्मोपमा-
संख्येयजागोमा । यथाक्लिंशानामस्तु जञ्जन्तोऽष्टौ मुहुर्वाः
“अट्टमुहुता जसुवगाय” (मिति वचनात्) उक्तम् । पुनः वचना-
मपि दशसागरोपमकोटीकोटयः “थिराइज्जवेद्वणे” इति वच-
नात् । अस्थिराणुमज्जसुस्वरनादेयकपाणां क्लिंशानामां तु
जञ्जन्तो द्वौ सागरोपमस्य सप्तभागी पद्मोपमासंख्येयभाग-
हीनौ उत्कर्षतो विंशतिसागरोपमकोटीकोटयः एवं विमोक्ष-
नाम्नेऽपि वक्तव्यं तीर्थेकरनाम्ने जञ्जन्तोऽन्यन्तः सागरोपमको-
टीकोटी उत्कर्षतोऽप्यन्तः सागरोपमकोटीकोटी । ननु यदि
जञ्जन्तोऽपि तीर्थेकरनाम्नेऽन्तः सागरोपमकोटीकोटीकोटीनाम
स्थितिरिणं तावत्याः स्थितेरन्येज्जवज्जसमस्तं तेषु प्रयितु-
मशक्यत्वात् कियत् कांश्च तीर्थेकरनामस्तस्मात् अपि तिर्येज-
न्ते । स बागेम विरिचस्तथा बोक्कम् । “तिरिच्छु मज्जि

नित्यथर-भाससंतंतिक्षेपियसयम् । कृदथतिरिङ्गं न होह । अथ
सागरोवमकोऽकोनीय" इति ततः कथमेतदिति वक्ष्यते ततः इह व-
क्षिकाशितं । तीयेकरनामकर्म न तस्यैवगतातीत्यसाधोमिषिकं यन्मु-
नकद्वर्षनापवर्षेनासाध्वं तद्भवति तिष्ठन्माती न विरोधमास्त-
न्यति तथाचोक्तम् "अभिद निकाशयतिः न्तिरियजन् न निसेद्वि-
संतं । इयमिष वतिथि दास्ता, वृष्यद्वेसावृष्टा सेत्" ॥११॥ इति ।

लघागोयस्स पुच्छा । गोयमा । जह्णेणं अद्द मुहुत्ता
उक्कोषेणं दसमागरोवमकोदाकोदोद्दो दसवाससयां अ-
वाहा । नीयागोयस्स पुच्छा । गोयमा । जहा अप्पसत्थवि-
हायोगतिनामस्स । अंतराएणं पुच्छा । गोयमा । जह्णेणं
अंयोमुहुत्तं उक्कोषेणं तीसं सगरोवमकोदाकोदोद्दो विन्नि
य वावसहस्सां अवाहा अथाहाणिया ॥

गोत्रान्तराद्यसुत्राणि सुप्रतीतिमि नवरश्मि । अन्तराह्वयस्स जं
पुष्पमिति । पञ्चप्रकारस्यापि वाक्यशेषः । निर्वचनमपि प-
ञ्चप्रकारस्यापि रूप्यं तदेषमुक्तं जघन्यत उत्कृष्टतश्च सामान्यतः ।
सर्वासां प्रकृतीनां स्थितिपरिमाणम् ।

साम्प्रतमेकेन्द्रियानधिकृत्य तासां तदभित्सुराह ।

एगिदिवाणं जंते । जीवा नावावरणिज्जस्स कम्पस्स किं
 बंधं ? गोपया । जट्टेनेणं मागरोवमस्स तिणि सत्तभा-
 ने पत्तिभ्रावपस्स असंसेज्जागेणं ऊणए लकोवेणं ते चे
 पकिणुसे बंधंत । एवं निहारवगस्स ति दत्तणवउकस्स ति
 “एगिदिवाणं जंते । जीवाणं नावावरणिज्जस्स किं बंधंत”
 इत्यादि । अथेवं भावया यत्थ कसिंथा या वा उच्छट्ठ स्थितिः प्राग-
 निजिना । तस्यावच्छेदः स्थित्यावच्छेदः सतिनामागरोपमागदी-
 कोटीप्रमाणया जागे हुंते यद्बुद्धेस्ते तत्परोपमासंख्येयमागदी-
 ना जघण्या परिणतः । सेव पयोपमासंख्येयमागदीना कट्टेति
 तत्तद्वत् । परिभाष्य लोकजगत्तयेकेन्द्रियसंभं भूवं स्वयं परिजायन्ती
 यः तथापि विषयजगत्तमागदीना किंचिद्विज्जन्ते । ज्ञानाध्याप-
 यज्जकरीं नावरणवक्कासात्तवन्दीयान् रायपञ्चकानां जघयत्
 येकेन्द्रियाणि । कियतिपञ्चख्यः सागरोपमस्य सत्त प्राणाः पयो-
 पमासंख्येय मागदीना उच्छट्ठतस्स एव परिपूर्णाख्यः सामरो-
 पमस्य सत्त आगाः ।

एगिदियाणं भंते ! जीवा सायवेयजिज्जस्म कम्मस्स किं
 बंधंति ! गोयमा ! जहन्नं सागरोवमस्स दिवहं सचभागं
 पत्तिआवमस्स असंखेज्जानाणं ऊणमं उकोसेणं तं चेव पटि-
 पुणं बंधंति ! असायावेदजिज्जस्म जहा नाणावरणिज्जस्स
 एगिदियाणं भंते ! जीवा सम्पचेयजिज्जस्म कम्मस्स किं
 बंधंति ! गोयमा ! खत्थि किंचि बंधंति । एगिदियाणं जंते !
 जीवा मिच्छच्चवेयजिज्जस्म कम्मस्स किं बंधंति ! गोयमा !
 जहन्नेणं सागरोवमं पत्तिआवमस्स असंखेज्जानाणेणं ऊणं
 उकोसेणं तं चेव पटिपुणं बंधंति । एगिदियाणं जंते ! जीवा
 मिच्छच्चवेयजिज्जस्म कम्मस्स किं बंधंति ! गोयमा ! नत्थि
 किंचि बंधंति ॥

सातावेदनीयस्त्रीवेदमनुष्यानुपूर्वी जघम्यतः सार्द्धसागरोपमस्य सप्तनागः पक्ष्योपमासंख्येयभागहीन इत्युक्तं तः स एव सार्द्ध-

सप्तभागः परिपूर्णः मिथ्यात्वस्य अन्वयत एकं सारारोपं प-
क्षोपमालंकेय्यज्जागहीनमुक्कथं तस्तेषु परिपूर्णः । सम्यक्त्ववेद-
नस्य सप्तमिमिथ्यात्ववेदनोपस्य न नहि किञ्चिदपि च्यवन्ति
न किञ्चिदपि वेदान्ततयाऽऽत्मप्रदेशैः सह कल्प्यमर्णात भावः ।
एकेकिञ्चात् सम्यक्त्ववेदनस्य सप्तमिमिथ्यात्ववेदनस्य वास-
मन्मथाद् वस्तु साक्षाद् कथ्यः सप्तमिमिथ्यात्ववर्णो न घटत एवेति
प्रागेवार्थमिदं तथ ।

एभिर्दिधानं कृत्याचारमस्तस्मिन् किं बंधंति ? गोपया !
जहन्नेषं सागरोदमस्तं चचारि सचभागो पलिओवमस्तं
अस्सेज्जइमाणेणं ऊणए उक्कोसेयं तं चव पकिपुणं बंधंति
एवं कोहंजत्तणए वि जाव कोहंजत्तणए वि । इत्थं-
वेदस्स जहा सात्तेदिग्गजस्स एभिर्दिधा पुरिसवेदस्स
जहन्नें सागरोदमस्तं एव सचभागं पलिओवमस्तं अस्स-
स्सेज्जइमाणेणं ऊणए उक्कोसेयं तं चव पकिपुणं बंधंति ।
एभिर्दिधा नुपुसगवेदस्स जहन्नें सागरोदमस्तं दो सच-
भागो पलिओवमस्तं अस्सेज्जइमाणेणं ऊणए उक्कोसेयं
तं चव पकिपुणं बंधंति । हासरि जा पुरिसवेदस्स अ-
रतिजयपोगुदुग्गहा जहा नुपुसगवेदस्स ।

[illegible]

नेरइषाउय देवाउय निरयगतिनाम बेडव्विक्सररिनाम
आहारिक्सररिनाम नेरइषाणुपुब्बिनाम देवाणुपुब्बिनाम
तिट्थगस्सनाम पत्तानि पदानि बंधंति । तिरिक्खजोणियाठ-
यस्स जइहन्नं अंतोमुहुत्तं उक्कोभेणं पुब्बकोरं । सचहिं वा-
ससइहस्सेहिं वासमइहस्सतिजोगेण आधिरियं बंधंति एवं
मणुस्साउयस्स वि । तिरिषण्णनायाए जइह नपुंसयवयस्स

मणुपमातिनामाए अहा सातावेदणिज्जस्स । एमिंदियाज-
तिनामाए पंचिंदियाजतिनामाए जहा नपुसगवेदस्स । बे-
इंदिय तेइंदियाजतिनामाए जहन्नें सागरोवमस्स नवपण-
तीसइज्जागे पलिओवमस्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणए उ-
कौसेणं ते चेव पदिपुन्ने बंधंति । चउरिंदियानामाए वि
जहन्नें सागरोवमस्स नवपणतीसइभागे पलिओवमस्स अ-
संखेज्जइज्जागेणं ऊणए उकौसेणं ते चेव पदिपुन्ने बंधंति
एवं जत्थ जहन्नगं दो सत्तजामा तिन्नि वा चचारि वा
सत्त जामा अट्टावीसइभागा जबंधंति तत्थ एवं जहन्नेणं
ते चेव पलिओवमस्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणया भाणियन्वा
उकौसेणं ते चेव पदिपुन्ना बंधंति । जत्थ जहन्नेणं एगो
वा दिक्को वा सत्तजामा तत्थ जह्णंते तं चेव पलिओ-
वमस्स असंखेज्जइज्जागं ऊणयं जाणियन्वं उकौसेणं तं
चेव पदिपुन्नं बंधंति । असोकिचिउभायोयाणं जहन्नें सा-
गरोवमस्स एगं सत्तजामा पलिओवमस्स असंखेज्जइज्जागं
ऊणयं उकौसेणं ते चेव पदिपुन्नं बंधंति । अंतराइयस्स
एवं जंत । पुच्छा ? गोयमा । जहा नाणावरणिज्जं जाव
उकौसेणं ते चेव पदिपुन्नं बंधंति ॥

आयुक्षित्तायामपि एकंक्षित्ता देवायुर्नैर्यिकायुर्वा न बन्धन्ति
तथा जयस्त्वाजायाम् । किंतु तिरिग्यायुर्मनुष्यायुवा तदपि च ब-
न्धन्ते । जन्ममृत्योऽन्तर्मुहूर्तं बन्धन्ति । उपर्युक्तः एवेकांशियमाणं जा-
यिकं केवलमनुकृत्यं बन्धन्ते इत्येकेन्द्रिया ह्याधिकारित्वसदस्य-
प्रमाणायुषः स्वायुषश्च विभागान्नसोपरजनादुभयन्तः परियुष्मा-
न्ने भूति सत्तवर्षसदस्याणि वर्षसदस्यविभागोत्तराएयधिकानि
सन्त्यन्ते । तत्स्तिरंगायुर्मनुष्यायुक्षित्तायां सत्त्वं परिमाण-
मिति ।

सम्प्रति द्वीपजानयिकृत्य तमजिचिखुराह ।

बेइंदियाणं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं
बंधंति ? गोयमा । जहन्नें सागरोवमपणवीमाए तिन्नि
सत्तजामा पलिओवमस्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणया उकौ-
सेणं ते चेव पदिपुन्ने बंधंति । एवं निदापंचगस्स वि एवं
जहा एमिंदियाणं जणियं तथा बेइंदियाणं वि जाणियन्वं
नवरं सागरोवमपणवीसाए सह जाणियन्वा । पलिओव-
मस्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणया सेतं तं चेव । जत्थ एमि-
ंदिया न बंधंति तत्थ एते वि न बंधंति बेइंदियाणं भंते !
जीवा मिच्छत्तवेदणिज्जस्स किं बंधंति ? गोयमा । जह-
न्नें सागरोवमपणवीसं पलिओवमस्स अयंवेज्जइज्जागेणं
ऊणयं उकौसेणं तं चेव पदिपुन्नं बंधंति । तिरिक्खजाणि-
याउमस्स जहन्नें अंतोमुहुत्तं उकौसेणं पुव्वकोदिं च उट्टिं
वासिहिं आहियं बंधंति । एवं मणुस्साउयस्स वि सेसं जहा
एमिंदियाणं जाव अंतराइयस्स ॥

अत्रेयं परिजाया वरय वरय कमेणो या या स्थितिकुरुत्ता प्रा-
णमिदित्ता तस्मा मिथ्यामवस्थित्या सत्तविसागरोवमपणवीसोकीटीकीटीय-

भाजया ज्ञाने हृते यद्गन्तये तत्पञ्चविधाया गुणयते गुणितं च
सद्य वाच्यमिति तावत्पञ्चोपमासंख्येयजागदीनं इति चिन्तायां
बन्धकानां जन्ममृत्योः परिमाणं तदेव परिपूर्णमुकृत्यस्थिति-
परिमाणं तद्वया ज्ञानावरणपञ्चकदंशनाथरक्षणयकासातवेद-
नीयान्तरावपणवकानां त्रयः सागरोवमस्य सत्तजामाः पञ्चवि-
धाया गुणिता वस्तुमुत्था पञ्चविधेः सागरोवमपणां त्रयः सत्त-
जामाः पञ्चोपमासंख्येयजागदीना जन्ममृत्योः परिमाणं
त एव परिपूर्णं वक्तव्यमित्यादि ।

तेइंदियाणं जंते ! नाणावरणिज्जस्स किं बंधंति ? गोयमा ।
जहन्नें सागरोवमपणनासाए तिन्नि सत्तजामा पलिओवम-
स्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणया उकौसेणं ते चेव पदिपुन्ने बं-
धंति एवं जस्स जइ जामा ते तस्स सागरोवमपणनासाए स-
ह भाणियन्वा । तेइंदियाणं जंते ! मिच्छत्तवेदणिज्जस्स क-
म्मस्स किं बंधंति ? गोयमा । जह्णं सागरोवमपणनासं पदि-
ओवमस्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणयं उकौसेणं ते चेव पदि-
पुन्नं बंधंति । तिरिक्खजोणियाउयस्स जह्णं अंतोमुहुत्तं
उकौसेणं पुव्वकोदिसाउसेहिं राइंदियातिजामाणं य आहियं
बंधंति । एवं मणुस्साउयस्स वि सेसं जहा बेइंदियाणं
जाव अंतराइयस्स ॥

इति चिन्तायामपि एकंक्षित्तायां तदेव जागत्तयं पञ्चविधाया—
गुणयते ।

चउरिंदियाणं भंते ! जीवा नाणावरणिज्जस्स किं बंधंति
गोयमा । जह्णं सागरोवमसयस्स तिणिए सत्तजामा पलि-
ओवमस्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणए उकौसेणं ते चेव प-
दिपुणे बंधंति । एवं जस्स जइ भागो ते तस्स सागरोवम-
स्स तेण सह भाणियन्वा । तिरिक्खजोणियाउयस्स कम्म-
स्स जह्णं अंतोमुहुत्तं उकौसेणं पुव्वकोदिं दोट्टिं मासेहिं अ-
हियं । एवं मणुस्साउयस्स वि सेसं जहा बेइंदियाणं नवरं
मिच्छत्तवेदणिज्जस्स एं जहन्नें सागरोवमसयं पलिओव-
मस्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणयं उकौसेणं ते चेव पदिपुन्ने
बंधंति सेसं जहा बेइंदियाणं जाव अंतराइयस्स । असन्नी-
णं भंते ! जीवा पंचिंदिया नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स किं
बंधंति ? गोयमा । जहन्नें सागरोवमसहस्सं तिन्नि य सत्त-
जामा पलिओवमस्स असंखेज्जइज्जागेणं ऊणए उकौसेणं ते
चेव पदिपुणे एवं सो चेव गोमा जहा बेइंदियाणं नवरं सा-
गरोवमसहस्सं समं जाणियन्वा जस्स जइ भागति । मि-
च्छत्तवेयिज्जस्स जहन्नें सागरोवमसहस्सं पदिपुन्नं । ने-
रइयाउयस्स जह्णं दसवाससहस्साइं अंतोमुहुत्तमज्जहि-
याइं उकौसेणं पलिओवमस्स असंखेज्जइज्जागं पुव्वकोदि-
तिभागमज्जहियं बंधंति । एवं तिरिक्खजोणियाउयस्स वि
नवरं जह्णं अंतोमुहुत्तं एवं मणुस्साउयस्स वि । देवाउ-
यस्स जहा नेरइयाउयस्स । अमन्नीणं जंते ! जीवा पंचि-

दिद्या विरयगतिनामाए कम्मस्स किं बंधंति ? गोयमा ! जहणं सागरोवमसहस्सं दो सत्तभागे पत्तिओवमस्स अ-संखेज्जभागे उक्कोसिणं ते चैव पटिपुणं । एवं तिरियगतिए वि मणुपगतिए वि एवं चैव नवरं जहणं सागरोवमसह-स्सदिबहु सत्तभागं पत्तिओवमस्स अमंखेज्जभागे ऊण-उक्कोसिणं ते चैव पटिपुणं बंधंति । एवं देवगतिनामाए वि नवरं जहणं सागरोवमसहस्सं एगं सत्तजागं पत्तिओ-वमस्स अमंखेज्जभागे उक्कोसिणं ते चैव पटिपुणं । वेउविय सरीरनामाए पुच्छा ? गोयमा ! जहणं सागरोवमसह-स्सं दो सत्तजागं पत्तिओवमस्स असंखेज्जभागे ऊ-णं उक्कोसिणं दो पटिपुणं सम्मत्तसम्माधिउत्त-आहारसरीरनामाए नित्यवपनामाए य न किंचि बं-धंति अवमेसं जहा वेदिदियाणं नवरं जस्स जत्तिया भा-गा तस्स ते सागरोवमसहस्सं सइ जाणियव्वा सव्वेसिं आणुपुब्बीए जाव अंतराहयस्स ॥

चतुर्विधवन्धविचिन्यां सइखेण आह च कम्मप्रकृतिंसंजह-णिकरिः "पणवीसा पण्णासा, मयं सहस्सं च शुणकागं । क-ममसं विगल अमन्नाशांमणि " । तदेतदनुवागेण सूचं स्वयं भिगमनं ये सुगमय्यात् नवरं "सागरोवमसहस्सं साए तिजि म्म-भागा पत्तिओवमस्स अमंखेज्जभागे ऊणगा इति " अयेयं ग.जितजावता पञ्चविंशतिसागरोपमाणां सप्तजिज्ञो ग.विद्यमाणं यदु-पयेन तत् विगुणोक्तं पदयोपमासं कथयजाहीनः कियेन । एवं मयंआपि यथायोगं गणितभावना कलंय्या ॥

सन्नीणं भंते ! जीवा पंचदिद्या नाणावरणिजजस्स क-म्मस्स किं बंधंति । गोयमा ! जहणं अंतोसुहृत्तं उक्कोसिणं तः सागरोवमकोडाकोडीओ तिन्नि य वासमहस्साइ अवाहा । सन्नीणं भंते ! पंचदिद्या निदापंचगस्स किं बंधंति ? गोयमा ! जहणं अंतो सागरोवमकोडाकोडीए उक्कोसिणं तीमं सागरोवमकोडाकोडीओ तिजि य वास-सहस्साइ अवाहा । दंसणचउक्कस्स जहा नाणावरणि-जजस्स सातोवेदिजजस्स जहा ओहियाई जणिया तहेव जाणियव्वा । इरियावद्वियबंधंयं पद्व संपराहयबंधंयं च । असातवेदिजजस्स जहा निदापंचगस्स सम्मत्तवेदिजज-स्स सम्भामिच्छववेदिजजस्स य जा ओहिया ठिई ज-णिया तं बंधंति । मिच्छववेदिजजस्स जहणं अंतोसा-गरोवमकोडाकोडीए उक्कोसिणं सचहिं सागरोवमकोडाको-डीओ सत्त य वासमहस्साइ अवाहा । कसाववारमगस्स जहणं एवं चैव उक्कोसं चत्तालीसं सागरोवमकोडाकोडी-ओ चत्तालीस य वाससयाई अवाहा । कोट्टमाणमायासो-भंसंजलणाए य दो मामा मासो अरुमासो अंतोसुहृत्तो एयं जहणं उक्कोमं पुण जहा कमायवासमस्स चउएह वि आरुयाणं जा ओहिया ठिई जणिया तं बंधंति । आ-

हारमसरीरस्स तिथमगरनामाए य जहणं अंतोसागरोव-मकोडाकोडीओ उक्कोसिणं वि अंतोसागरोवमकोडाकोडीए बंधंति पुरिसवेदस्स जहणं अहसंबवच्छराई उक्कोसिणं दस-सागरोवमकोडाकोडीओ दमवाससयाई अवाहा । जसोकि-तिनामाए उक्कागोयस्स एवं चैव नवरं जहणं अहसुहुत्ता, अंतराहयस्स जहा नाणावरणिजजस्स सेसएसु सव्वेसु उाए-सु संघयणेषु संताणेषु वन्नेसु मंघेषु य जहणं अंतोसागरो-वमकोडाकोडीओ उक्कोसिणं जा जस्स ओहिया ठिई जणिया तं बंधंति नवरं इमं नाणत्तं अवाहा अवाहा ऊणितानं न बुद्धंति एवं आणुपुब्बीए सव्वेसिं जाव अंतराहयस्स ताव भाणियव्वं । संक्षिपव्वेदिजवन्धवन्धं ज्ञानावरणोयादिकर्मणां जघन्यतः स्थितिवन्धोऽन्तमुहुत्तादिपरिमाणं उक्कः स कस्मिन् द्वाभिमि-न सचयेत इति जिज्ञासुः पुच्छति ।

(२७) अमुना तीर्थकारादिरादिक्रियोः प्राग्निरुपितामपि जघन्यां स्थितिं पुनर्मतामन्तराह ।
" केसुरास्सम " इत्यादि के.व्याचार्याः सुराया देवायुष्के-ण दशधरसइ अग्रप्रमाणं सत्तं तुयं सुरायासत्तं देवायुस्तुय-स्थितिकं जघन्यतः बध्यते किं तदिद्याह (जिगति) तीर्थकरना-मकर्म भवते तथा च तैरुपधापि " सुरातारयाणं दसवाससह-स्सउहसन्निधाय " (लल्लु) जघन्या (स्थितिः सन्निधयोस्तीर्थ-करनामयुक्तयोऽस्ति) तथा (आहारंति) आहारकादिरादो-रादिराकाहोपाहसकृणमन्तमुहृत्तं जघन्यतः बध्यते किंचिदं न मु-हुत्तं स्थितिकं जघन्येन बध्यते इति भवते तथा च तैकम " आह-रकावसावरेणाणं किं वृत्ति " किंचिदं मुहृत्तं जघन्या स्थिति-रिति तिथेय्मनुष्याणामजघन्या स्थितिः ।

(२८) इह संक्षिपव्वेदिजवन्धं ज्ञानावरणोयादिकर्मणां जघन्यः स्थितिवन्धोऽन्तमुहुत्तादिपरिमाणं उक्कः स कस्मिन् द्वाभिमि-न सचयेत इति जिज्ञासुः पुच्छति ।

नाणावरणिजजस्स एं जंते ! कम्मस्स जहणे तितिवंधं के ? गोयमा ! अक्षयरे सुहुमसंपराए उवमामए वा खवगए वा एसणं गोयमा ! नाणावरणिजजस्स कम्मस्स जहण-द्धितिवंधं तवइरित्ते जहणे एवं एतेणं अजिज्ञाणं मो-ह्हाउयवज्जाणं सेसकम्माणं भाणियव्वं मोहणिजजस्स एं जंते ! कम्मस्स जहणं तितिवंधं के ? गोयमा ! अन्नधरे वायसंपराए उवमामए वा खवगए वा एसणं गोयमा ! मोह-णिजजस्स कम्मस्स जहणं तितिवंधं तवइरित्ते अजहणे ॥

" नाणावरणिजजस्स " इत्यादि सुगमं नवरं मयं यत्तदुहससम्पराय इति यत्तकमय्यं व्याख्यातं कृपक उपशमको वा सुहससम्प-राय इह ज्ञानावरणस्य बन्धः कृपक उपशमको वा जघ-न्यतोऽन्तमुहुत्तप्रमाणेन तस्मै मुहृत्तवासिधोयात् उपशमको वा सुहसको वा इत्युक्तमन्यथापि कृपकपिक्का उपशमकस्य

कम्मो हिमुणो वेदित्तव्यो यत्त आह कम्मकृतिसंमदणकारः
“ खवुण्णसामगपन्नियय-भाणो दुयुणो तद्धि तद्धि बंधो ” ।
इति ततो वेदनीयस्य साम्प्रदायिकबन्धविन्यायां उच्यते, वेधति-
बन्धकप्रकल्प्य आह मुहूर्त्ता उपशमकस्य चतुर्विंशतिर्नामगोत्र-
योर्बन्धन्यः क्वाकस्याष्टौ मुहूर्त्ता उपशमकस्य चोदया परमुप-
शमकस्यापि जन्मयोः कर्मः शेषवन्धकप्रेक्षया सर्वोच्यते इति
तत्सुबन्धेन “ अन्नयरे सुहृत्तमं पराए उपसमं वा बन्धनं वा ”
इति बलवत्तं तथा च वक्ष्यति “ एरणं अग्निश्रावणं मोहाज-
वज्जाणं ससकम्माणं भाणियब्धेति ” उपसंहारस्ये “ तन्व-
हरिते अज्झके ” इति तदुच्यतिरित्यः क्वाकपराशमकसुखसंपरा-
स्यतिरित्ये जगन्मयो जन्मवन्धननिबन्धकः ।

आउयस्स एं जेतं । कम्मस्स जहन्नद्धितिवंधण के । गो-
यमा । जे ण जीवे असलेप्पाचापविद्धे सव्वनिरुक्क से
आउए सेसे सव्वणहंत । ए आउयबंधाए तीसे ण आउ-
बंधाए चरिमकलसमयं । सव्वजहन्नियं अपजजाप-
उज्जचियं निज्जसेः एसणं । गोयमा । आउयकम्मस्स जह-
न्नद्धितिवंधण तव्वहरिते अज्झकस्से । उक्कासद्धितियाउणं
भेतं । नाणावरणिज्जं कम्मं किं नरइयो बंधत तिरिक्खजो-
णिओ बंधति तिरिक्खजोणाणी बंधति मणुस्सो बंधति
मणुस्सी बंधति देवो बंधति देवी बंधति । गोयमा । नर-
इयो वि बंधति जाव देवी वि बंधति । करिसएणं भेतं ।
गेरइए उक्कोकालाद्धियं नाणावरणिज्जस्स कम्मं बंधति
गोयमा । मन्नी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जाहिं पज्जसे
सागारे जागरे सुचोवउत्ते मिच्छादिट्ठी कण्हसेसे उक्कोम-
संकिद्धिपरिणामे ईसमज्झमपरिणामे च एरिसएणं
गोयमा । गेरइए उक्कोसकाद्धितियं नाणावरणिज्जं कम्मं
बंधति । करिसएणं जेतं । तिरिक्खजोणिए उक्कोमकाद्धि-
दितियाणं नाणावरणिज्जं कम्मं बंधत । गोयमा । कम्म-
नूमि ए वा कम्मनूमिगपलिभागी वा सन्नीपंचिदिए सव्वा-
हिं पज्जतोहिं पज्जतए भेसं तं चेव जहा गेरइयस । एवं
तिरिक्खजोणिणी वि मणुणं वि मण्णी वि । देवो देवो
जहा गेरइए एवं आउयवज्जाणं सत्तए कम्मणं उक्को-
सकाद्धिदियाणं भेतं । आउयकम्मं किं गेरइयो बंधति ।
गोयमा । नो गेरइयो बंधति तिरिक्खजोणिओ बंधति ।
मणुस्सो वि बंधति मणुस्सी वि बंधति नो देवो बंधति नो
देवी बंधति । करिसएणं भेतं । तिरिक्खजोणिए उक्कोसका-
द्धियं आउयं कम्मं बंधति गोयमा । कम्मनूमि ए वा क-
म्मनूमिगपलिभागी वा सन्नी पंचिदिए सव्वाहिं पज्जातोहिं
पज्जतए सागारे जागरे सुचोवउत्ते मिच्छादिट्ठी कण्हसेसे
उक्कोसकलपरिणामे एरिसएणं गोयमा । तिरिक्खजो-
णिए उक्कोसकाद्धितियं आउयं कम्मं बंधति । करिसएणं
जेतं । मण्णे उक्कोसकाद्धितियं आउयकम्मं बंधति । गो-
यमा । कम्मनूमि ए वा कम्मनूमिगपलिभागी वा जाव सु-

चोवउत्तो सम्मदिट्ठी वा मिच्छादिट्ठी वा कण्हसेसे वा सु-
कलसे वा नाणी वा अन्नाणी वा उक्कोसए रिकिद्धि-
रिणामे वा उक्कोसकलपरिणामे वा एरिसएणं गोयमा । म-
ण्णे उक्कोसकाद्धियं आउयं कम्मं बंधति । करिसियाणं
भेतं । मणुस्सीओ उक्कोसकाद्धितियं आउयं कम्मं बंध-
ति । गोयमा । कम्मनूमि ए वा कम्मनूमिगपलिभागी वा
जाव सुचोवउत्ता सम्मदिट्ठी सुकलेमा तत्पाओग्गविमुज्ज-
माणपरिणामा एरिमियाणं गोयमा । मणुस्सी आउयं
कम्मं बंधति । अंतराइयं जहा नाणावरणिज्जं । इति पन्न-
वणाए भगवए कम्मोति पदं तेवीसइयं सम्मत्तं ॥

आयुबंधकस्य “ जे जीवे असंक्षिप्पका विट्ठे ” इत्यादि इह
क्षिप्वा जीवाः सोपकमायुषं निराकामायुषश्च तत्र देवा नैर-
यिका असंख्येयवर्गयुक्तयस्मिन्नुच्यः संख्येयवर्गयुक्तोऽप्युत्तम-
युक्ताश्चकलस्योदयश्चक्रमगतीरिणश्च निरुपकमायुष एव शेषा-
स्तु सोपकमा अपि निरुपकमा अपि उक्तं च “ देवा नैरइथा
वा, असंख्यवासाउया च तिरिमण्णवा । उल्लभुरिक्का य तहा,
चरमसरीरा य निरुवकमा ॥ सेसा संसारथा, जइया संवड-
मा च इयरे वा । सोवकमानिरुवकम-भेओ ज्ञाणओ समासेणं ”
॥ १ ॥ तत्र देवा नैरयिका असंख्येयवर्गयुक्तयस्मिन्नुच्यः च-
एमासावरोधायुषः परत्रिविक्रायुषश्च ये पनास्तिवममुच्य-
संख्येयवर्गयुक्तयश्च निरुपकमायुषसंख्येयमिमात्र विद्यागायध-
युषः परमवयुषं जन्ति ये तु सोपकमायुषस्यस्य तन्निजगा-
यधोपक्षिमागायधोपायुषो वायुधर्मकृष्णाकाप्रक्षिप्वा इति । ननु
आह “ जेण जीवे ” इत्यादि यो णमिति वाक्यान्तं कर जीवा-
उत्संक्षिप्वाकाप्रविष्टः विद्यागायधिन प्रकारेण या संकेतुं तत्रा-
स्ते साप्यसंक्षिप्वा सा चासीत् अत्र च असंक्षिप्वाका तां प्रविष्टः
असंक्षिप्वाकाप्रविष्टः ततश्च आह (ने) इत्यादिसंक्षिप्वाकाप्रवि-
ष्टस्य जीवस्यायुः सर्वे निरुद्धमुपकर्महेतुभिरजिनसंकिंक्षित आ-
युषेण निवेच्येनमात्र एव कालस्मर्यान्त न परतो जीयकाश्च
इति ज्ञायः । एवं तद्वै रूपं तत्रमाह “ सेससव्वमहंतिए आउ-
यबंधाए ” इह सर्वमहंत । आयुबंधाया अष्ट कर्मप्रमाणा नस्याः
शेष एककर्मप्रमाणस्तावन्मात्रं सर्वे निरुद्धं नस्यावर्तते इति
ज्ञायः ततोऽसंक्षिप्वाकाप्रविष्टः स कर्मजुनसस्या आयुबंधा-
कायाश्चरमकालसमये चरमकालावस्य एककर्मप्रमाण इह
चरमसमयकालप्रमाणेन परमजिनस्यः समयः परिगृह्यते, किंतु य-
थोक्तकालः कालः तेन हीनेन कालेनमुपकर्मस्यासंज्ञयान् यत्त
उक्तं प्राक् व्युत्क्रान्तपदं “ जीवाणं जेतं । उिक्कामनिहितस्य
कण्हिं आगरिसिंहिं पकरेइ । गोयमा । जहन्नेण उक्कोसंणं अ-
रुद्धिं आगरिसिंहिं ” इति एकैकं वा कर्मणायात्तयैवेत्यति सर्वज-
न्यं यत्त आह (सव्वजहन्नियमिति) सर्वजन्मयोः सर्वे तेषां
स्थितिमिति गम्यते निवेद्येति बधनीतीति ज्ञायः किं विद्यागा-
यध्याह पर्यासापगतिकां शरीररिज्यययसिनिवर्तनोच्छा-
सपयौत्तस्य निवेत्तनमयथा कम्ममनुदयस्ये तत्सर्वजन्मयामपि
स्थितिनिवेत्तनमयथा न ततो हीनतराभिति सत्त उच्यते । यु-
क्तिवशात्तथाहि इह सर्वे एव देविनः परजनायुषेवैवाः प्रियमे-
नान्यथा परमवयुषश्च बन्ध औदारिक्येकियाहारके वा योगे
वसंतमानस्य न कामेण औदारिकादिभिश्च वा तथाचाह मूखी-
काकारः “ जणोरासियाणं तिण्हं सरीयणं कायजोणे वट्-

अनुत्थितजातिजनकं सूक्ष्ममिहं सूक्ष्मापयोसत्ताचारणपथं
आयुषिकं देवायुषं नारकनिर्यम्मुत्थायुलक्षणम् । द्विकशाब्-
द्व्यापि प्रत्येकं संख्यात् तद्विहं सुर्यादिसुरातुपूर्वस्वरूपं वै-
क्रियद्विकं वैक्रियशरीरं वैक्रियाज्ञोपाङ्गलक्षणं नरकद्विकं नरक-
गतिनरकानुपूर्वीं रक्षणमित्येताः सा पञ्चदशमप्रकृतीनामुत्कृष्टां स्थि-
तिं नरकनिर्यम्मुत्थाय एव मिथ्यादृष्टया बजन्ति न देवनार-
काज्ञानासां मध्ये निर्यम्मुत्थायुल्लेखं मुक्त्वा देवात्म्यांश्च
प्रकृतीन्वैक्रियमित्येव न बजन्ति तिर्यङ्मनुष्यायुषोरपि दे-
वगुणादिप्रायोग्यं उत्कृष्टस्त्रिपत्योपमलक्षणः स्थितिबन्धः प्रकृत-
स्त्वत्र च देवनारका भवप्रत्ययादेव नोत्पद्यते इत्येतद्वचनोऽप्य-
मार्थानं संनयति तस्मादेते तिर्यङ्मनुष्यायुषी उत्कृष्टस्थितिकं
पुण्यकोट्यायुषस्तैरेवैक्रियमनुष्या मिथ्यादृष्टयस्मादागमा विमुक्ताः
स्वायुस्त्रिजागाद्यसमये वर्तमाना बजन्ति सम्यग्दृष्टिगतिविमु-
क्तमिथ्यादृष्ट्या देवायुषेभ्यः स्वादिति मिथ्यादृष्टित्वात्प्रायोग्य-
विमुक्तपञ्चदशविंशत्येव नारकायुषः पुनरेत एव तत्रायाग्यसं-
क्षिप्तता वाच्याः अत्यन्तदृष्ट्यायतनमिहोत्कृष्टं वायुष्य-
रूपं सर्वथा निषेधादिनि नरकद्विकवैक्रियद्विकयोस्त्वेक एव स-
धैसंक्षिप्तताः पूर्वोत्कृष्टस्थितिरनैकधा वाच्याः । विकलजातिनि-
र्यम्मुत्थितदेवास्त्वप्रायोग्यसंक्षिप्तता दृष्टव्याः अतिमंक्षिप्तं हि
प्रस्तुतप्रकृतिबन्धमुल्लङ्घ्य नरकप्रायोग्यमेव निवर्त्ययुगुञ्जा-
स्तु विमुक्तितारनस्यापञ्चेन्द्रियतिष्यप्रायोग्यं वा प्रमुष्यप्रायो-
ग्यं वा देवप्रायोग्यं वा कथ्येयुरिति तत्रायोग्यसंक्षेपशरणम् ।
देवद्विकस्यापि तत्रायोग्यसंक्षिप्तता दृष्टव्याः । अतिसंक्षिप्त-
तानामयोकसिम्मुत्थादिप्रायोग्यबन्धप्रसङ्गाद्विमुक्ती पुनरुत्कृष्ट-
बन्धाज्ञादिति भावितः पञ्चदशादिप्रकृतयः । तथा एकैन्द्रिय-
जातिस्वाधरमात्रमात्रपनामलक्षणस्य प्रकृतित्रिकस्य भा ईशानात्
ईशानदेवशक्तमिमित्येष सुरा देवाः । कोयः ज्ञानयोग्यं व्यन-
रा उद्योतकाः सौधमेशानदेवाः (उद्योसंति) उत्कृष्टां स्थितिं
बजन्ति तथाहि ईशानादुपरितन्देवा नारकाश्च एकैन्द्रियेषु ना-
त्पद्यन्ते इत्येकैन्द्रियप्रायोग्यान्तेना न बजन्त्येवेति तन्निषेधः ।
निर्यम्मुत्थास्वेनायानि संक्षेपे वर्तमाना एतद्वन्धमनिर्यम्
नरकप्रायोग्यमेव बधन्तीति तेषामपि निषेधः । ईशानास्तु
देवाः सर्वसंक्षिप्तता अप्येकैन्द्रियप्रायोग्यमेव बजन्त्यतस्त एव
स्थावरीकैन्द्रियात्पञ्चलक्षणप्रकृतित्रयस्य विधितिसागरोपमकोटी-
कोटीरङ्गानामुत्कृष्टस्थितिं बजन्त्यति ।

तिरिउरलङ्गुजोयं, उवडुसुरनिरपसेसचउगड्या ।

आहारजिणमपुचो, निरहिमजलणपुरिसल्लु ॥ ४४ ॥

द्विकशाब्दप्रत्येकं संख्यात् तिर्येद्विकं निर्यम्गतिविगानुपु-
थाकपमौदारिकद्विकमौदारिकशरीरौदारिकाज्ञोपाङ्गलक्षणमुद्य-
तनाम सेवासंसेहननाम प्रत्येतासां यथा प्रकृतीनामुत्कृष्टस्थितिं
सुरनारका बजन्तिस्वयं वैक्रियमित्येव प्राकृतत्वात् मनुष्यति-
योः ते हि तद्व्याहर्तसंक्षेपे वर्तमाना एतासां पञ्चप्रकृतीनामुत्कृष्टतां
ऽप्युपाङ्गकोटीकोटिलक्षणमेव अथवा स्थितिमुपचयन्ति
अथाऽधिकसंक्षेपे वर्तमाना गृह्यन्ते तदि प्रस्तुतप्रकृतिबन्ध-
प्रतिक्रिय नरकप्रायोग्यमुपलभ्येयुः । देवनारकास्तु स्यादुत्कृष्ट-
संक्षेपेना अपि तिर्यग्निरायोग्यमेव बजन्ति न नरकगतिप्रा-
योग्यं तत्र तेषामुत्पन्नभावात्स्मादेवमात्रका एव संक्षिप्तताः ।
प्रस्तुतप्रकृतिपदस्य विधितिसागरोपमकोटीकोटीरङ्गानामुत्कृष्ट-
स्थितिं रचयति अत्र सामान्योक्त्यापि सेवासंसेहननौदारिका-

ज्ञोपाङ्गलक्षणप्रकृतित्रयस्यात्कृष्टस्थितिबन्धका देवा ईशानावुप-
रितनसन्कुमाराश्च एव दृष्टव्याः । ईशानानां देवास्ते हि
तत्रायोग्यसंक्षेपे वर्तमानाः प्रकृतप्रकृतित्रयस्यात्कृष्टतां ऽप्य-
प्याङ्गकोटीकोटीलक्षणं स्यमासिं स्थितिं रचयति । अथ
सर्वोत्कृष्टसंक्षेपेना गृह्यन्ते तन्नैकैन्द्रियप्रायोग्यमेव निवर्त्येयुर्न-
वैकैन्द्रियप्रायोग्यमेव एते प्रकृतिः कथमे तेषां संदनवोपाङ्गाज्ञा-
वात् । "सुररेइया एगिदिया अ सज्जे असंघयणा" इति वच-
नात् । सनकुमारादिदेवाः पुनः सर्वसंक्षिप्तता अपि पञ्चेन्द्रिय-
तिष्यप्रायोग्यमेव बजन्ति नैकैन्द्रियप्रायोग्यं तेषामेकैन्द्रिय-
त्पत्यभावात् तस्मात्प्रस्तुतप्रकृतित्रिकस्य विधितिसागरोपमकोटी-
कोटीरङ्गानामुत्कृष्टस्थितिं सर्वसंक्षिप्तताः सनकुमाराश्च एव
बजन्ति बाधनवा देवा इति । तदेवं जिननाम आहारकद्विकदेवा
युर्विक्रियत्रिकमूर्धनिकायुत्कृष्टकद्विकदेवद्विका वैक्रियद्विकनरक-
द्विकैकैन्द्रियजातिस्वाधरमात्रमात्रपनामतिष्येद्विकोटीरङ्गकोटिका-
द्यातनाम सेवासंसेहननलक्षणमात्राविशालतां नामुत्कृष्ट-
स्थितिबन्धस्यामिन उक्ताः । शेषप्रकृतीनां तु का यातेत्या-
शङ्काह (संसचउगड्यति) अभिताद्याविशालिप्रकृतित्रयः
शेषाणां द्वित्वनिस्स्यप्रकृतीनां मिथ्यादृष्टयस्तुगैतिका अभ्यु-
त्कृष्टां स्थितिं बजन्ति तत्रैतासु मध्ये वधेन्युत्पत्तिसंक्षारमणा-
शुक्लपुमिर्माणोपघातमयद्रुत्यामिथ्यात्वकथायथादेशकज्ञा --
नावरणपञ्चकदर्शनावरणनवकास्तयापञ्चकलक्षणानां सप्त
कन्वारिगुणो भूयबन्धिप्रकृतीनां पुण्यव्यापिनिस्त्ववर्णां
तथा अष्टबन्धिजिर्नानामपि मध्ये असातारनिशोकनपुस्तकेद-
पञ्चेन्द्रियजातिहृदयसंस्थानपराघातोद्गासरागुनविशयोगनि-
प्रसबादपर्याप्तप्रत्येकमस्थिरागुनजःस्वरूपभेदानादेशायाः --
कतिनां चिर्गोमप्रकृतीनां च विशतोः प्रकृतीनां स्यादसंक्षेप-
शेनोत्कृष्टां स्थितिं चतुरैतिका अपि मिथ्यादृष्टया बजन्ति
शेषाणां त्र्यवधवर्धिर्नानां सातहास्वरतिसं पुष्टमनुष्य --
द्विकसेवार्थजैर्देवनपञ्चकद्विपरिवर्जसंस्थानपञ्चकप्रशस्त --
विशयोगतिस्त्रिपुष्टमनुष्यस्वरतदेवयशाः न्युच्चैर्गोत्रज-
णानां पञ्चविशालिप्रकृतीनां तद्वन्धे तु तत्रायोग्यसंक्षिप्तता-
अनुगतिका अपि मिथ्यादृष्टयः उत्कृष्टां स्थितिं बजन्तीति उक्ता
उत्कृष्टस्थितिबन्धस्यामिन । अथा ज्ञयस्थितिबन्धस्यामिन आह
" आहारजिणमपुचो " इत्यादि आहारकद्विकं जिनाम
(जदुति) वधुस्थितिकं जण्यस्थितिकं करोतीति शेषः । क
इत्याह (अनुविदति) पदैकदेशे पदसमुदायोग्यपरादपूर्वोऽपु-
षाकरणलक्षणस्तद्वन्धस्य चामस्थितिबन्धे वर्तमानः स्थितिमा-
भिर्यत्पथः तद्वन्धकेवस्थेयवितिगुणत्वात् । तिर्यङ्मनुष्य-
वायुर्जैकमेणां च जयस्थितिर्युक्तिप्रत्ययत्वान् । तथा
(अनियहिंसजलणपुरिसल्लुति) संजलनानां कोपमानमाया-
लोत्तलक्षणानां चतुर्णां पुरुषस्य पुरुषदेव्य च (जदुति)
लघुस्थितिं जण्यस्थितिबन्धम् (अनियहिंसति) अनिवृत्ति-
बादरूपकस्तद्वन्धस्य यथा स्वचरमस्थितिबन्धे वर्तमानः
सायति तद्वन्धकेवस्थेयवितिगुणत्वादिति ।

कपिउत्तचारणाला, पज्जेमुहो विउजि उ असणी ।

सन्नी वि आउवराण, विमोदिं उ सेमाण ॥ ४५ ॥

सातं सातवेदनीधं (जसुसि) यशःकीर्तिनाम (उचंति)
उच्चगोमथ (आगसुति) ज्ञानावरणपञ्चकदर्शनावरणचतुर्धं
विज्जमन्तरायपञ्चकं (सुदुमसि) सुवनसेवारायपञ्चकधरम् --

स्थितिबन्धे वर्तमानो लघुस्थितिकं करोति तद्वन्धकस्यैवा-
तिविशुद्धत्वात् (विजिण्णं जससिनिधि) वैकियदुग्धरकक्रिकं
वैकियदेवद्विकलक्षणम् असंज्ञो तिर्यक्पञ्चोन्धियाः सर्वयोतिभिः
पथोती लघुस्थितिकं करोति विमुक्तं भवति वैकियदुग्धं हि
मामप्रकृतयोः नाम्नाश्च द्वौ सप्तमार्गौ पत्योपमसंख्येयभागौ
पक्वेन्धियाणां जघन्या स्थितिः प्रतिपादिता सा च सहस्रगुणि-
ता सागरोपमसप्तमार्गसहस्रप्रथमा वैकियदुग्धस्य जघन्या
स्थितिर्जयति । वैकियदुग्धस्य जघन्यस्थितिबन्धका असंज्ञिप-
ञ्चोन्धिया एव भेदेन्द्रियाद्यस्त्ये वासंक्षिपञ्चोन्धिया जघन्या
स्थितिमेतावतीमेव बजन्ति न न्यूनामपि यदुक्तम् ।

“ वेजवियवृक्षे सहस्र-नारिदं ज असंनिगां तेसि ।

पक्षिया संखंलुणं, तिहं भवाहृणिय निसेगो ” ॥

अस्याङ्गरामनिका “ वायुकोलेतिरेण, मिच्छन्कोसियाह ”
इत्यनेन करणेन यत्पक्ष्यं तस्मिन्मृगान्ते सहस्रगुणितं ततः पत्यो-
पमासंख्येयार्थेन भागेन म्यूनं संक्षिपयन्नेवगतं देवानुपूर्वोत्त-
रकामितनकातुपूर्वी वैकियशरीरेवेकियाद्रोपाङ्गलक्षणं जघन्य-
स्थितेः परिमाणमवसेयम् । कुल इत्याह यद्यस्मात्कारणात् तेषां
वैकियदुग्धलक्षणानां कर्मेणामसंक्षिपञ्चोन्धिया एव जघन्यस्थि-
तिबन्धकारकं च जघन्या स्थितिमेतावतीमेव बजन्ति न न्यूनान्त-
र्मुद्गमेववा अवाद्या हीना च कर्मस्थितिः कर्मदक्षिकनिषेक इति ।
किञ्च पताः वदप्रकृतयोः यथासंज्ञं न नरकदेवलोकाप्रयागया बन्धन्त
न च देवनारकामक्षिमप्यैकैन्धियविकसेर्जयन्तरेषु देवलो-
कषु नाप्युच्छन्त्येति नेवामेतद्वन्धकासंज्ञः । तिर्यग्मनुष्यास्तु
संज्ञितः स्वनायादेव प्रकृतमवृत्तिवृष्ट्यस्य स्थितिं अभ्यन्मातुक्त्वा
या कुर्वन्तीति तेषां होपङ्किताः (संनोविप्रानां) संज्ञो अपि
शब्दोऽसंज्ञो छुद्यन्त ततः संज्ञो असंज्ञो वा बन्धुबन्धुप्रकार-
मपि जघन्यस्थितिकं करोति तत्र देवनामाद्युषोः पञ्चोन्धिय-
तिर्यग्मनुष्या मनुष्यतिर्येगाद्युषोः पुनरेकैन्धियाद्युषो जघन्यस्थि-
तिकर्तारो ह्युच्यन्ते । उक्ताः पञ्चविंशप्रकृतीनां जघन्यस्थिति-
बन्धव्याख्याः । शेषाणामाह (वायरपज्जेगिंदिआं ससायंति)
शेषाणां भणितोऽङ्गरानां निष्ठापञ्चका सातवेदनीयान्तातुब-
न्धिवचनूपाक्राम्याक्यानावरणवतुक्प्रयाक्यानावरणवतुक्मपुं-
सकदेवर्त्तविद्वासाद्यिह दूभिध्यावमनुष्यगतितिर्येग्यातिजाति-
पञ्चकौद्विकशरीरौद्विकारोपाङ्गीजसकामेणसंहननपद्व-
संख्यापञ्चद्वयेचतुक्प्रकृतानुपूर्वोत्तियोगपूर्वोत्तियोगाप्रश-
स्नविहायोगनिपराघातोऽङ्गसातयोतोतामुक्तमनुनिर्माणपधा-
नसन्तनपक्कस्थावदशकानि वैशोऽङ्गलक्षणानां पञ्चशरीरैः प्रकृतीनां
बादः पर्याप्तस्तद्वन्धकेषु सर्वेष्टिगो एकैन्धियाः पत्योपमासं-
ख्येयनागसप्तमार्गोपमासप्तमार्गादिकां जघन्या स्थितिं क-
रोति । अन्ये षष्ठेन्धियास्तथाविधिबद्धमावाहृतुषरां स्थि-
तिमुपकल्पयन्ति विकलेन्धियपञ्चोन्धियेषु शुचिरिधिकाऽपि
क्षन्पते केवलं तेऽपि स्वभावादेव प्रकृतीनां महती स्थितिमुप-
रचयन्तीति शेषपरिहारेण यथोक्तैकैन्धियस्यैव प्रदग्मिनि
प्रतिपादितं जघन्यस्थितिबन्धमाश्रित्यस्वामित्यम् (कर्म०) ।

(बन्धवाभ्ये स्थितिबन्धप्रस्तावे गुणस्थानकेत्वेव स्थिता)

(भ्रुमागकर्म तच्चाऽनुमागसाब्देऽतिशयोक्तेः) प्रहो० ।

अथप्रवेशकर्म तत्र यादृशं कर्मस्कन्धदालकं जीवो

शुद्धतिं तदाह ।

अंतिमचक्रासदुर्गंधं-पंचवन्नसकम्मलं पदलं ।

सम्बजियणंतुगारस-माणुक्तमप्येत्यपएसं ॥ ७८ ॥

जीवः कर्मस्कन्धदलं शुद्धातिस्तुत्तरगाद्यायां संबन्धः । तत्र (अं-
तिमासि) अन्ते जना अभिन्माः पञ्चाग्राज्यायाविम इन्धेप्र-
त्ययोः अस्याः पथ्येस्तवर्तिनः अन्तिमस्य च “ फासागुक्तमिच्छ-
वरसीतगहसिनिहृक्कण्डु ” इति कर्मविषयकस्य प्रतिपादित-
क्रममाहस्य हेतुं क्त्वावराबन्तुः संबन्धः स्पर्शाः हीतोऽण्णस्मिन्ध-
कज्ञलक्षणा यस्य कर्मस्कन्धद्वयस्य कर्मस्कन्धद्वयस्येत्यर्थः तद-
न्तिरचतुःस्पर्शोऽभयमन्नाशयः अर्माणां वहुणां स्पर्शानां म-
ध्यात्कोऽपि परमाणुः कर्माप्यविरुद्धं संयुक्तस्य विधत्तं तथा
हि स्मिन्धोऽण्णस्योचिततियोगतः कश्चित्परमाणुस्तत्र जयति
कश्चन कज्ञशीतस्पर्शद्वययुक्तः परमाणुः कश्चित्च स्मिन्धशीतस्पर्-
शद्वयोऽतः कश्चित्तु कज्ञोऽण्णस्योद्भवस्यसंमन्वित इत्यतः स्कन्ध-
द्वयमन्यन्यान्तगुणपरमाणुगुणिसंज्ञं सिद्धान्तमागवासिपरमाणु-
कलितमविकलस्पर्शद्वयोऽतः परमाणुपदिततया चतुःस्पर्शसं-
युक्तं संयुक्तम् एवं शुक्लपुष्पपुष्पकतिनस्पर्शयन्तश्च ये परमाण-
वस्तै कर्मस्कन्धद्वयेन भवन्तीत्येतच्च प्रसक्तिकर्मप्रकाश्यादि-
प्रायेणोक्तं वृत्तचक्राकटीकायां तु शुक्लपुष्पलक्षणस्पर्शद्वयं ना-
वृत्तस्थितं प्रचयवपरी च स्मिन्धोऽणी स्मिन्धशीतो वा कज्ञो-
ऽणो कज्ञशीतो वा द्वौ बाधविकर्तृः भवत इति चतुःस्पर्शोक्तिकम् ।
तथा द्वौसुतुर्भित्तलणी गच्छी यस्य तत् द्विगन्धपञ्चशरायन्त-
स्येत्येकं संबन्धारपञ्चैति पञ्चसंख्या वर्णाः कृष्णनीलशोऽदितहारि-
ककुलसङ्ख्या यस्य तत्पञ्चवर्णम् पञ्च रसास्मिन्धकतुक्कर्मा-
याम्लमधुरस्वकाया यस्य तत्पञ्चरसम् । कर्मणवर्णगणपधानाः
स्कन्धाः कर्मस्कन्धाश्च एव यथा यस्य कर्माहं दलनापञ्चशरायन्त-
तु दलक्षितलाविशारेण इति वचनादहं दलिकं कर्मस्कन्धदलं
ततोऽस्मिन्धचतुःस्पर्शो च तत् द्विगन्धं च अन्तिमचतुःस्पर्शोऽङ्गि-
गन्धम् अन्तिमचतुःस्पर्शोऽङ्गिगन्धं च तत्पञ्चवर्णं च अन्तिमचतुः-
स्पर्शोऽङ्गिगन्धपञ्चवर्णम् अन्तिमचतुःस्पर्शोऽङ्गिगन्धपञ्चवर्णं च पञ्च-
रसं च अन्तिमचतुःस्पर्शोऽङ्गिगन्धपञ्चवर्णपञ्चरसम् अन्तिमचतुः-
स्पर्शोऽङ्गिगन्धपञ्चवर्णपञ्चरसं च तत् कर्मस्कन्धदलं च अन्तिम-
चतुःस्पर्शोऽङ्गिगन्धपञ्चवर्णपञ्चरसकर्मस्कन्धदलम् इह कर्म-
स्कन्धप्रहयेन एतत्सुखयति ये कर्मस्कन्धास्त एव चतुःस्पर्श-
वन्तो जीवेन शुद्धते औदारिकवेकियाहारकशरीरयोऽयाम्बु
स्कन्धा अष्टस्पर्शा एव शुद्धते इति तेजसाद्याद्यं ये प्रहणमायो-
भ्यास्तोऽपि सर्वे चतुःस्पर्शवन् एव जीवेन शुद्धते इति प्रशस्त-
प्रशस्तव्यम् । वर्णगन्धरसाः पुनरौदारिकादीनां सर्वेषामपि स्कन्धा-
नां यथोक्तप्रमाणा एव जयन्ति । उक्तं च “ पंचरसपंचवर्णमि-
ति, परिणाया अष्टफासदो गंधा । जीवाहारग जोगा, चक्रासवि-
सेसिया उचरि ” आहारकस्कन्धेभ्य उपरितनारतेजसाद्याः
स्कन्धा प्रहणप्रायोभ्याः सर्वे चतुःस्पर्शा भवन्तीत्यर्थः । तथा
सर्वजीवेभ्योऽनन्तो गुणो येषां तं सर्वजीवानन्तगुणः । रस्य
ते विषाकानुभवेनान्तास्वाद्य इति रसोऽनुमागस्तस्याणवोऽ-
शाः रसाण्यः सर्वजीवानन्तगुणाश्च ते रसाण्ववश्च सर्वजीवा-
नन्तगुणाः रसाण्ववस्तैर्युक्तं समन्वितं इहमह इहयम इह सर्व-
जघन्यरसस्यापि दुल्लस्य रसः केवलप्रहया लिघ्यमानः स-
र्वजीवानन्तगुणाश्च भागात्प्रचयच्छति ते च ज्ञाता अन्तिम-
दन्तया परजागाजाविशारा अंशा रसाण्य इत्युच्यन्ते
रसाण्वोऽसर्वभागा रसपरिच्छेदाभावापरमाणव इति पर्या-
याः ते च रसाण्यः प्रतिस्कन्धं सर्वकर्मपरमाणुपु सर्वजीव-

वान्तगुणा विद्यन्ते तैश्चैवं विधे रसाणुनियुक्तं परिगतं कम्म-
स्कन्धलिकं जीवो गृह्णातीति एतदुक्तं भवति निम्बेधुर-
साद्यविश्रयैस्तपुस्तपुस्तप्येकं यथारसाविशेषं तत्तत्पुं पक्का-
जनयति नया अनुभागवन्धाध्यवसायैः सर्वस्वकल्पेभ्योऽनन्त-
नन्तगुणकर्मप्रदेशनिष्पन्नेषु प्रतिपरमाणुसर्वजीवभ्योऽनन्त-
गुणान् रसविभागपलिच्छेदात् जीवो जनयतीति । तथा
(अणन्तप एसन्ति) अनन्ता अभव्यनन्तगुणाः सिद्धेभ्योऽनन्त-
गुणहीनाः प्रदेशाः पुञ्जता यत्र तदनन्तप्रदेशम् । इवमुक्तं भ-
वति । अभव्यभ्याऽनन्तगुणैः सिद्धेभ्योऽनन्तगुणहीनैः परमा-
णुभिर्निष्पन्नमेकैकं कम्मस्कन्धं गृह्णाति तानापि स्कन्धान् प्रति-
समयमभवेभ्योऽनन्तगुणान् सिद्धानामनन्तभागवर्तिन एव
गृह्णातीति ॥

एगपपसोगाई, नियसव्वपएसओ गहंड जिओ ।

थोवो आउतदंसो, नामोयो एसमो अहिओ ॥ ७९ ॥

एकस्मिन् प्रदेशप्रगाढमेकप्रदेशावगाढमेकप्रदेशावगाढं यथा-
काशप्रदेशेषु जीवोऽवगाढस्तेष्वेव थकम्मैपुल्लद्रव्यं तत्रागदि-
स्तेहगुणयोगाद्यमानि जगति यदाह वाचकमुच्यते : “ स्नेहा-
भ्यक्तशरीरस्य, रेणुना विरूप्यते यथा । रागहवातुरकस्य, कर्मभ-
व्यस्तवाप्रभुम् ” नन्वनन्तरपरप्रदेशावगाढं भिन्नप्रदेशस्यस्य
कम्मैपुल्लद्रव्यस्य प्राज्ञात्परिणामाभावात् यथाहि वेदिनः
स्वप्रदेशस्थितान् योमपुञ्जानात्समाधेन परिलभयति इत्येवं
जीवापि स्वस्वप्रदेशेष्वेव कल्पमात्रेण नवननन्तरपरप्रदेश-
स्यस्य एतच्च द्रव्यं शुद्धमात्रं जीवेन नैकेन प्रदेशेन न ज्ञादि-
मित्रो प्रवेशैः किन्तु स्वैरपरमाणुप्रदेशस्थितैर्नजलवे-
प्रदेशैः आद्यादेराकृतमित्यात्मत्वात्प्रत्ययः । निजसर्वप्रदेशैः
कम्मस्कन्धलिकं गृह्णातीत्यर्थः । जीवप्रदेशानां सर्वेषामपि गृ-
ह्णालावयवानामिष परस्परं संभव्यविशेषवभावात् । तथाहि ए-
कस्य जीवस्य समस्तलोकाकाशप्रदेशराशिप्रमाणः प्रदेशा
वर्तन्ते मिथ्यादिबन्धकारणोद्ध्ये क सति एकस्मिन् जीवप्रदेशे
स्वस्वभावगाढग्रहणप्राप्त्यर्थद्रव्यग्रहणाय व्याप्रियमाणं सर्वथा
स्मप्रदेशा अनन्तरपरम्परतया तद्रव्यग्रहणाय व्याप्रियन्ते यथा
हस्ताग्रह कस्मिंश्चिदाशं कटादिकं शुद्धमाणं मृगिकथकूपैर-
शाब्दोऽपि तद्रूपग्रहणाय अनन्तरपरम्परतया व्याप्रियन्ते इति ।
कम्म ० ५ क ० ॥

नाणावरणिज्जस्स एं जंते । कम्मस्स केवइया अबि-
भागपलिच्छेदा पणणत्ता । गोयमा ! अणंता अबिजाग-
पलिच्छेदा पणणत्ता ॥

(अबिभागपलिच्छेदेति) परिच्छिद्यन्त इति परिच्छेदा अं-
शास्ते क विभागा अपि भवन्त्यन्ता विशेष्यन्ते अबिजागाद्य-
ते परिच्छेदाभ्येयविभागपरिच्छेदा निरंशा अंशा इत्यर्थस्ते
च हानावरणीयस्य कम्मयोगोऽनन्तः कथं हानावरणीयं याव-
नो हानस्याविभागभेदानावुच्येति तावन्त एव तस्याविभाग-
परिच्छेदा दलिकापेक्षया वाऽनन्ततरपरमाणुकपाः ॥

नेरइयाणं भंते ! नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइया
अविभागपलिच्छेदा पणणत्ता । गोयमा ! अणंता अ-
विभागपलिच्छेदा पणणत्ता एवं सव्वजीवाणं जाव
वेयाणियाणं पुञ्जा । गोयमा ! अणंता अबिजागपलि-

च्छेदा पणणत्ता एवं सव्वजीवाणं एवं जहा नाणा-
वरणिज्जस्स अबिभागपलिच्छेदा भणिया तहा अइएह
वि कम्मपगहीणं भाणियन्वा जाव वेमाणियाणं
अंतराइयस्स ।

“ अबिभागपलिच्छेदेदिति ” तत्परमाणुभिः ।

एगमेगस्स एं भंते । जीवस्स एगमेगे जीवप्पएसो नाणा-
वरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अबिजागपलिच्छेदेहिं
आवेदियपरिवेदिए । गोयमा ! सिय आवेदियपरिवेदिए
सियनो आवेदियपरिवेदिए । जइ आवेदियपरिवेदिए नियमा
अणंतेहिं एगमेगस्स एं भंते । नेरइयस्स एगमेगे जीवप्पएसो
नाणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं अबिभागपलिच्छे-
देहिं आवेदियपरिवेदिए । गोयमा ! नियमं अणंतेहिं जहा
नेरइयस्स एवं जाव वेमाणियस्स नवरं मणस्स जहा
जीवस्स एगमेगस्स एं जंते । जीवस्स एगमेगे जीव-
प्पएसो दरिसणावरणिज्जस्स कम्मस्स केवइएहिं एवं जहेव
नाणावरणिज्जस्स तहेव दंङ्गो जाणियन्वो जाव वेमाणि-
यस्स एवं जाव अंतराइयस्स भाणियन्वं । नवरं वेयाणि-
ज्जस्स आउयस्स नामस्स गोयस्स । एएसिं चउएह
वि कम्माणं मणस्सस्स जहा नेरइयस्स तहा जाणि-

यव्वं सेतं तं चेव ।

तत्परमाणुभिः (आवेदियपरिवेदियति) आवेदितपरिवे-
दितोऽन्यन्तं वेदित इत्यर्थः आवेष्ट्य परिवेदित इति वा (सिख-
नो आवेदियपरिवेदियति) केवलिनं प्रतीत्य तस्य क्षीणहाना-
नावरणत्वेन तत्प्रदेशस्य हानावरणीयाविभागपरिच्छेदेराव-
हनपरिवेष्टनाजावादिनि (मणस्सस्स जहा जीवस्सत्ति) “ सिय
आवेदित्यत्यादि ” वाक्यमित्यर्थो मनुष्यापेक्षया आवेष्टितपरिवे-
दितत्वस्य तदितरस्य च सम्भवात् । एवं दृग्नावरणीयमोह-
नीयान्नराज्येभ्यो वाक्यं वेदनीयायुक्तानामाग्रेषु पुनर्जीवपद-
एव भजना वाच्या सिञ्चापेक्षया मनुष्यपदे तु नामो तत्र वेद-
नीयादीनां भावादित्येतदेवाह नवरं “ वेयाणिज्जस्सत्यादि ”
म ० ८ श ० १० व ० । उक्तं (बन्धा इत्येव प्रदशकधाधि-
कारेऽन्यत्)

प्रथमतः करणाष्टकमभिधित्तुराह ।

बंधण १ संकमणु २ व्व-ट्टया य ३ अववट्टणा ४ ल-
दीरणया ५ उवसामणा ६ निहत्ती ७ निकायणा ८ च-
निकरणादि २

इह करणशब्देन सह पर्यन्ते सामानाधिकरण्याभिधानात्
प्रत्येकं करणशब्दोऽभिसम्बन्धीयः नष्टधातुधनकरणं संक्रम-
करणमित्यादि । क ० प्र ० प्रदेशाप्रमुक्त्वा कर्मेणां क्षेत्रं वदन्ति

सव्वजीवाणं कम्मं तु, संगहइदिसागं ।

सन्नेसु वि पएससु, सव्वं सव्वेण वट्ठं ॥ १८ ॥

कम्मं हानावरणीयादिकं सर्वजीवानां एकैन्द्रियादीनां संग्रहे
संग्रहकियायां बोध्यं तु वद्विशागतं स्यात् यथा दिशां समा-
हारः वद्विंशं तत्र गतं वद्विंशस्थितमित्यर्थः । तत्र वक्तव्यः

पुण्यां दिशः ऊर्ध्वां चो दिग्द्वयं चेदमेवं विग्रहद्वयम् बहदि-
शानं कमे द्वीन्द्रयादिर्वाच्यम् एव अधिष्ठाय संप्रहृदिषां
योगं स्यादिति नियमः एकस्मिन्प्राणानु त्वागमेत्यादि विहृद-
कमे प्रहृदकियायां योगमपि उक्तमस्ति । अपरत्रागमे च त-
दाह " एगदिद्या गुं भनं । तेयानं कम्मपुणत्ताणं गमणं करे-
मणे किंतिदिस्सि करेइ योगमा । सियतिदिस्सि सिय चउ-
दिस्सि सिय पंचदिस्सि करेइ वेइदिस्सि भंते । पुच्छा गोयमा ।
वेदिद्या जाव पेवेदिद्या नियमा कुदिस्सि करेइ " कथं संप्रह-
कियायां योगं केन सह कियत्ता स्यादित्याह सत्तरेप्यात्मप्र-
देशेः सत्त्वज्ञानावरणादि सर्वेषु प्रकृतिस्थित्यादिना प्रकारेण
वज्रकमन्योऽयं सम्बन्धतया क्षीरोदकवत् आत्मप्रदेशैः निष्ठं
तदेव वज्रकं कमे संप्रहं योगं ज्वति नव्वन्यत् । आत्मा हि
सर्वप्रकृतिप्रायोग्यपुणत्तान् सामान्येन आदाय तां पुणत्तान्
अवयवसायाविशेषाणं पुण्य कानावरणादिरूपत्वेन परिगुह्य-
यति । यत्र हि आकाशे जीवोऽवबाहस्तत्र ये आकाशप्रदेशा
आत्मन्याश्रितास्तेषु ये कमेपुणत्तादिरागादिस्नेहयोगत आ-
त्मनि लयाति ते एव कमेपुणत्ता जीवानां संप्रहयोग्यान् नुस्ते-
आत्मनारागदाः कमेपुणत्ता जीवानां संप्रहयादां मिषदेशस्था-
ना प्रहृदयोग्यामावात् " संवसु एपसेसु " इति प्राकृतत्वात्
तृतीया बहुवचनस्थाने सत्तमिबहुवचनं मिषप्रदेशस्थाः क-
मेपुणत्ताः कथं प्रहृदयोग्या ज्वन्ति अत्र हृदयान्तो यथाभ्रि-
स्वप्रदेशस्थान् प्रायोग्यपुणत्तान् आत्मसात् करोति एतं जी-
वाऽपि स्वप्रदेशस्थान् कमेपुणत्तान् आत्मसात् करोति कि-
ञ्चित्प्रहृदिकस्थितमपि कमे आत्मा शुद्धाति परममत्वात् विव-
क्षितम् उक्तं २३ अ० कमेणामुदय उदयमदं (एवं उदरेणा
शब्दं उदरेणा बन्धो बन्ध शब्दं) एवं बन्धनादिकराष्ट्रकं
यावद् व्यतिष्ठेत्कम् ।

अथ बन्धोदयसत्तास्थानानां संवेधः ॥

मिच्छपपादं महत्त्वं, बन्धोदयसंतपयनिष्ठाणाणि ।

वुच्छ सुणु संसेवं, नीमदं दिट्ठिवादस्स ॥ १ ॥

प्रकृतीनां स्थानानि द्विधादिप्रकृतिसमुदाया इत्यर्थः स्थान-
शब्दोऽत्र समुदायवाची बन्धोदयसत्तासु प्रकृतिस्थानानि-
बन्धोदयसत्ताप्रकृतिस्थानानि तेषां संवेधं बध्ने च व च-
वच-माणांशुषु श्रुतिष्विति क्रियापदं च श्रोतॄणां कथंचिदनाभोगव-
शतः प्रमादसंभवेऽप्याचार्येण नोद्वेजितव्यं किञ्च सुमपुर-
वचोभिः शिखानिबन्धैः श्रोतॄणां मनोसि प्रसाद्य यथाईमा-
नामार्थो निवेदनीय इति श्रवणार्थं तदुक्तम् "अगुवसत्तापेसेहा
पायं पावति जोगायं परमे । एयणं पियगुकरिस्सं, उन्वेइ सोह-
अगुवसत्ता गणेणं । एयय य पमायकलिया, पुवभासेण कस्सस्स
न हांति । जो ते वणइ सत्तम्, गुत्तस्स तस्स सफलंति । को
नामसारहीणं, स हांज जो भइ वाइणो दमणे । उंउं वि य जो
पावस्स, दमस्स तं सारहिं विंति " संतोषस्यैव विशेषणार्थमाह ।
महार्थो महान् प्रभूतोऽर्थोऽभिधेयो यस्य स महार्थः ननु संतो-
षावित्तराज्यसंमहस्ततः स महार्थ एव भवतीति किमर्थमिति
विशेषणं तद्वक्तुं संतोषस्य अन्यथाऽपि संज्ञावात् तथाह्याख्या-
नात्तापकसंगस्यसंप्रहृदयः संक्षेपकपा इत्यन्ते न च महार्थस्त्वं
शास्त्रपदस्यैवास्तीत्यस्मात् । नतस्तत्कल्पनमभुं संक्षेपं नास्तीति
द्विनेयजन इत्यमहार्थेवाच्छब्दपुनोदायं महार्थेति विशेष-
णम् पुनरप्यभुं विशेषयति निःस्पन्दहृदिवाद्यस्य हृदिवाद्यमहा-
र्थैवस्य विदुभूतं निःस्पन्दकदं हृदिवाद्यो हि परिकर्म तत्र

प्रथमानुयोगपूर्वगतयुक्तिकारूपस्वप्नस्थानः तत्र पुषुं मध्ये
द्वितीयं अत्रायणीयमिधानं चतुर्दशवस्तुसमाविष्टे पूर्व यत्प-
ञ्चमं वस्तु विशतिप्रातृतपरिमाणं तस्य वतुयं यत् कम्मप्रक-
तिनामकं चतुर्विंशत्युयोगाद्वारमयं प्रातृतं तस्मादिमे द्व्यो-
ग्वाद्यः सुप्रकृता लोकोत्तरो वक्तव्यो ततोऽयं बन्धोदयसत्ताप्रकृति-
स्थानानां संतोषो हृदिवाद्यस्य निस्पन्दरूपः अनेन स प्रकार-
णस्य सर्वविष्मूलना क्वापिति प्रत्यक्षा हृदिवाद्यो हि अग-
वता परमाहृत्यमाहिम्ना विराजमानेनवीरवर्द्धमानस्यामिना
साक्षात्पर्यमाहिम्नितः सुप्रतस्तु सुषमंस्वाभिना तर्जिष्यन्-
रूपं चेदं प्रकारगमनः सर्वविष्मूलमिति । ननु बन्धोदयसत्ता-
प्रकृतिस्थानानां संतोषोऽपि चातव्यः किं प्रत्यक्षामाहोर्बित् संवे-
धरूप उच्यते संवेधरूपस्तथा आमुमेव संवेधरूपं संतोष वि-
वक्षुः शिष्यान् प्रश्नं कारयति ॥

कदंबंधो वेअट्, कदम्ब वा संतपयनिष्ठाणाणि ।

सुत्तपरपगिस्सुं, कं व्वगप्यः उ बोक्खो ॥ २ ॥

कतिशब्दः परिमाणं पुच्छायां कति कम्मप्रकृतीर्बध्नेन प्रकृ-
ति कम्मप्रकृतीर्बध्नेन कति वा तथा बध्नात् बध्दयमानस्य कति-
तिस्रकम्मस्थानानि प्रकृतिसत्तास्थानानि एवं शिष्यैः प्रश्नं कृते
सत्याचार्योऽस्मिन् विषये भेदः ज्ञातमानकप्रकारं वचोभाषेण
यथावत्प्रतिपाद्यितुमशक्यं ज्ञानतः सामान्यैव प्रत्युत्तरमा-
ह मूलं प्रकृतिषु ज्ञानावरणादिरूपासु उत्तरप्रकृतिषु च मति-
ज्ञानावरणादिवृत्तज्ञानावरणादिरूपासु उभयोऽपि च बध्यमाणा-
स्वरूपासु प्रत्येकं बन्धोदयसत्तासंबन्धमधिकृत्य चिन्त्यमाना-
सु वचोभाषः संभवति ते वास्तिनं प्रकरणं यथासावत् वैविक्येन
न प्रतिपाद्यमानाः सम्यग्बोद्धव्याः । तत्र मूलप्रकृतयोऽष्टौ त-
द्यथा ज्ञानावरणं दर्शनावरणं वेदनीयं मोहनीयम् । आया-
नाम गौत्रमन्तरायां च (कर्म०) ।

तत्र मूलप्रकृतीनामुक्तस्वरूपाणां बन्धमतीत्यं चत्वारि प्रकृ-
तिस्थानानि । तद्यथा अष्टौ सप्त पद एकञ्च । तत्र सर्वप्रकृ-
तिसमुदायोऽष्टौ एतासां च बन्धा जघन्यतात्कषैपानास्तमुदं सं-
प्रमाणः आरूप्य हि बध्यमाने अष्टानां प्रकृतीनां बन्धः प्राप्यते
आरूप्यक बन्धोऽस्तमुदं संवेधं कालं भवति न ततोऽप्यधिकम् ।
तथा त पष्ठाष्टाचार्युर्वेजोः सप्त एतासां च बन्धो जघन्येनास्तो-
मुदं यावत् उत्कर्षेण च त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानि वषामास्ते-
नानि अस्तमुदं तोयपूर्वकोटिभिर्माणाव्यधिकानि । तथा ता
पष्ठाष्टाचार्युर्वाहनीयवज्जोः पदं । एतासां च बन्धो जघन्येनै-
कं समयं तथाहि एतासांमुक्तपाणां यथा प्रकृतिरूपाणां यथा
प्रकृतीनां बन्धः सूक्ष्मसंपरयाय सर्वोपशमभेदयोः कश्चिदेकं समयं
भूत्वा द्वितीयसमये प्रवक्ष्येण विवे गतः सर्वविपरीता भव-
ति अविरतत्वे चावश्यं सप्त प्रकृतीनां बन्ध इति यथा बन्धो ज-
घन्येकं समयं यावत् उत्कर्षेण त्वत्तमुदं सुप्तसंपरयायगुण-
स्थानकस्यानस्तमुदं संप्रमाणत्वात् तथा सप्तानां प्रकृतीनां बन्ध-
व्यवच्छेद एकस्या वेदनीयकपायाः प्रकृतेर्बन्धः स च जघन्येनै-
कं समयमेकसमयमावोपशमभेदयामुपशान्तं मोहगुणस्था-
ने प्रागुक्तप्रकारेण जावनीयः उत्कर्षेण पुनर्देशोर्न पूर्वकोटि-
यावत् । सवोत्कर्षेणः कस्या वेदितव्य इति चेत् उच्यते यो
गमंवासे मासमनकमुपित्वा उन्मत्तं शीघ्रमेव योनिनिष्क्रमण-
जन्मना जानो वयोपकाकोपरि संयमं प्रतिपन्नः प्रतिपत्यनन्तरं
च रूपकभेदेणमाच्छात्पादिनकेवज्ञानदर्शनस्तस्य सयोगिके-

अहवा सत्तविहवंधगा य अहविहवंधप य एगविहवंधप-
य जंगा अह । एवं एते सत्तावीसं भंगा एवं जहा नाणाव-
रणिज्जं तहा दरिसणावरणिज्जं अंतरादयं पि जीवे णं भं-
ते वेपणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कइ कम्मपगदीओ बंधे ।
गोयमा । सत्तविहवंधप वा अहविहवंधप वा छम्बिहवंधप
वा एगविहवंधप वा अवंधए वा एवं माणस्से वि अवसेसा
नारपादिहा सत्तविहवंधगा अहविहवंधगा एवं जाववेमाणिया
मनुष्येषु तु सत्तविहवंधगा अहविहवंधपदिहवंधपकेकवि-
धबन्धकानां कादाचित्कतया एकत्वादिना भाज्यतया च छन्ध-
मानत्वात् तन्नामीषामत्रापि सत्तविधबन्धका हत्येको प्रज्जः ततो-
ऽप्यविधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनान्यां द्वौ द्वौ बहि-
धबन्धकप्रक्षेपे इति सप्त ततोऽप्यविधबन्धकपदबहि-
धबन्धकपदप्रक्षेपे चत्वारोऽप्यविधबन्धकपदप्रक्षेपे चत्वारः एकान्विशतिः
ततोऽप्यविधबन्धकपदबहि-धबन्धकपदप्रक्षेपे युगपदप्रक्षेप-
ऽप्याविहतिः सप्तविंशतिः ।

जीवा णं भंते । वेदणिज्जकम्मं वेदेमाणे कइ कम्मपगदी-
ओ बंधंते । गोयमा । सन्ने वि ताव होज्ज सत्तविहवंधगा
य अहविहवंधगा य एगविहवंधगा य अहवा सत्तविह-
वंधगा य अहविहवंधगा य एगविहवंधगा य छम्बिहवंध-
धए य अहवा सत्तविहवंधगा य अहविहवंधगा य एगवि-
हवंधगा य अहविहवंधगा य अवंधएण विसमं दो जंगा ने-
यन्ना । अहवा सत्तविहवंधगा य अहविहवंधगा य एगवि-
हवंधगा य अहविहवंधप य अवंधए य चउजंगा एवं एते नव
भंगा एमिदियाणं अज्जगयं नारगादीणं वियजंगा जाव
वेमाणियाणं नवरं मणुस्साणं पुज्जा, सन्ने वि ताव होज्जा
सत्तविहवंधगा य एगविहवंधगा य अहवा सत्तविहवंधगाय
एगविहवंधगा य अहविहवंधप य अहविहवंधप य अवं-
धए य । एवं एते सत्तावीसं जंगा जाणियन्ना जहा कि
रियासु पाणाइवायविरयस्स । एवं जहा वेदणिज्जं तहा
आउयं नामं गोयं च भाणियन्ने मोहणिज्जं वेदेमाणे जहा
बंधे नाणावरणिज्जं तहा जाणियन्ने ।

वेदनीयस्यैकविधबन्धकसंयतिगिकवत्तयि तस्यापि वेदनी-
योत्थबन्धसम्भवाद् अन्धकोऽभोगिकेवही तस्ययोगाभाव-
तो वेदनीयं वेदयमानस्यापि तद्व्यासम्भवाद् वेदनीयस्यैक-
वचनबहुवचनक्षित्तायां जीवपदे नव भङ्गाः तत्र सत्तविध-
बन्धकाहविधबन्धकेकविधबन्धकानां सदैव बहुत्वेन छज्यमानत्वा-
त् । बहुवचनात्मके इतरपदद्वयाज्वाले एकस्ततः बहि-
धबन्धक-
पदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनान्यां द्वौ एवंमेव श्लोकेकविधबन्धक-
पदप्रक्षेपे चत्वारः सप्तपदप्रक्षेपे इति सप्तपदप्रक्षेपे सत्तविहतिः त-
त्र हि सत्तविधबन्धका एकेन बहुत्वेन सदाऽवस्थिता इतरेषु त्र-
योऽप्यविधबन्धका अर्थव्याख्या कादाचित्का एकत्वादिना च
नाज्यास्ततस्तेषामत्रापि सत्तविधबन्धका अर्थव्याख्याकविधबन्धका अ-
र्थात्मिकाः ततोऽप्यविधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनान्यां
द्वौ द्वौ बहि-
धबन्धकपदप्रक्षेपे श्लोकेकविधबन्धकप्रक्षेपे इति बद् ।
तथा त्रयाणां पदानां त्रयो द्विकसंयोगा एकैकस्मिन् द्विकसंयोगे

एकवचनबहुवचनान्यां चत्वार इति द्विकसंयोगे चादश द्विकसं-
योगेऽप्याविहतिः सर्वसंख्या सत्तविधविहतिः एवमायुगमात्र-
संख्यायपि भावनीयाणि । मोहवेदनीयं कम्मं वेदयमानो जीवः
सत्तविधबन्धकोऽप्यविधबन्धकः बहि-धबन्धको वा बहुवचनसम्प-
रायावस्थायामपि मोहनीयवेदनसम्भवात् एवं मनुष्यपदेऽपि
कथं नारकादिषु तु पशून् सत्तविधबन्धकोऽप्यविधबन्धको वे-
त्येवं वक्तव्यं सुहृन्सम्परायान्नाभावतः बहि-धबन्धकत्वास-
म्भवात् । बहुवचनक्षित्तायां जीवपदे प्रज्जविकं तत्र सुहृन्सम्प-
रायाः कादाचित्का इतरे य एवे सदैव बहुत्वेन छज्यन्ते इति
बहि-धबन्धकपदानां सत्तविधबन्धका अप्यविधबन्धका अ-
र्थात्मिका भङ्गस्ततः बहि-धबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनान-
न्यां द्वावेति प्रज्जाविहति नैरपिकादिषु स्तमितकुमारपथेषामेव
सत्तविधबन्धकाः सदा बहुत्वेन अवस्थिताः । अप्यविधबन्धकास्तु
कादाचित्का एकत्वादिना च भाज्या इति प्रज्जाविहतिः अर्था-
त्मिका भङ्गः । ततोऽप्यविधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनान-
न्यां द्वावेति पृथिव्यादिषु पञ्चव्ययपदप्रक्षेपे सत्तविधबन्धका
अर्थात्ति वमयेषामपि तेषु सदा बहुत्वेन छज्यमानत्वात् । द्वि-
विचतुरिन्द्रियतयैकपञ्चेन्द्रियेषु ध्यातरज्योतिष्कवैमानिकेषु च
नैरपिकवत् भङ्गविकं मनुष्येषु नव भङ्गाः । तत्र सत्तविधबन्धका
हत्येको भङ्गः ततोऽप्यविधबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनान्यां
द्वौ द्वौ बहि-
धबन्धकपदप्रक्षेपे एकवचनबहुवचनान्यां चत्वारः
उजयपदप्रक्षेपे इति तथावाह । “ मोहणिज्जं वेदमाणे जहा बंधं
नाणावरणिज्जं तहा भाणियन्नेमिति ” इति श्रीमहायनगिरिविचि-
त्तायां पदविहतिरतमं वेदबन्धाख्यं पदं ० समाप्तम् प्रमाणं २६५० ।
सम्प्रति किं कम्मं वेदयमानः कम्मप्रतीतिवेदयते इत्युद-
र्योदयेन सह संबंधं चिन्तयति ।

जीवेणं जंते । नाणावरणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कति कम्म
पगदीओ वेदे ? गोयमा । सत्तविहवंधप वा अहविहवंध-
प वा एवं माणस्से वि अवसेसा एगणेण वि पुहणेण
वि नियमा अह कम्मपगदीओ वेदे जावं वेमाणिया ।

तत्र सत्तविधबन्धक उपशान्तमोहकणिमोहो वा तथेमोहनीयो-
दयासंनवात् शरास्तु सुहृन्सम्परायाविरहाविधबन्धक एवं म-
नुष्यपदेपि बाल्ये, नैरपिकादयस्तु निद्रामादृष्टिविधेवकाः ।

जीवाणं भंते । नाणावरणिज्जं कम्मं वेदेमाणे कइ कम्म-
पगदीओ वेदेति ? गोयमा । सन्ने वि ताव होज्ज अह-
विहवेदगा अहवा अहविहवेदगा य सत्तविहवेदए य अ-
हवा अहविहवेदगा य सत्तविहवेदगा य । एवं मणुस्सा
वि । दरिसणावरणिज्जं अंतरादयं च एवं वेव भाणिय-
न्ने । वेदणिज्जं आहणयानमोपायं वेदेमाणे कइ कम्मपग-
दीओ वेदे ? गोयमा । जहा बंधगा वेदगस्स वेपणिज्जं
तहा जाणियन्नापि जीवेणं जंते । मोहणिज्जं कम्मं वेदे-
माणे कइ कम्मपगदीओ वेदे ? गोयमा । नियमा अह-
कम्मपगदीओ वेदे । एवं गोरस्स जाव वेमाणे । एवं
पुहणेण वि ।

बहुवचनक्षित्तायां जीवपदे मनुष्यपदे च भंगविकं तत्र सर्व-
ऽपि तावद्वेषुः अहविधबन्धका हत्येको प्रज्जः ततः सत्तविधब-

अकस्यैकस्य भावे द्वितीयो बहुर्ना जावे कृतीयाः शेषेषु तु वैर-
यिकादिषु पदेषु अष्टमकर्मविधिवेदका इति । सप्तविधवेदकत्व-
स्य तत्रासम्भवात् एवं दशानावरणीयान्तरावसुत्रेणैव अकस्ये
वेदनीयसुत्रे जीवपदे अनुपपद्ये च अष्टमकर्मविधिवेदको वा स-
प्तविधवेदको वा चतुर्विधवेदको वेति चक्यम् शेषेषु तु वैरयि-
कादिषु अष्टविधवेदक इत्येतत्पुनरास्तमोद्विधवस्थासम्भ-
वात् तत्रैव वेदनीयसुत्रे बहुवचनचित्तायां जीवपदे अनुपपद्ये
च अष्टमकर्मविधिवेदकाभावेऽतः सप्तविधवेदकपदशेषे एकवच-
नबहुवचनान्यां द्वौ जग्रायिति शेषेषु तु वैरयिकादिषु स्थानेष्वन-
ङ्कमप्यष्टविधवेदका इति । एवमासुनांमोहमुत्पापयि जावनी-
या मोहनीयं कर्म वेदवसाने निष्पत्त्याष्टविधवेदक इति जी-
वादिषु पञ्चविंशती एतेष्वेकवचनचित्तायां बहुवचनचित्ता-
यां च सर्वमाप्यनङ्ककारः । अष्टी कर्मप्रकृतौदयत्वे वेदयन्ते वा
प्रज्ञा ० ३७ पदं ० ज ० ।

सम्प्रति उद्यमप्रश्रित्य प्रकृतिस्थानप्रकरणः क्रियते उद्यमप्रतिनीधि
प्रकृतिस्थानानि तद्यथा अष्टी सप्त चतस्रः । तत्र सर्वप्रकृति समुदा-
योऽष्टी तासां च उद्योऽभयानाधिकृत्य अनाद्यपर्यवसितोभयान-
धिकृत्यानादिसपर्यवसानः उपशान्तमोहगुणस्थानकान् प्रतिपत्तिता
नधिकृत्य पुनः सादिसपर्यवसानः स च अच्येनान्तमुद्भूतप्रमाणः
उपशमभेजिनाः प्रतिपत्तितास्य पुनरप्यन्तमुद्भूतं कस्यापि उपश-
मभेजिप्रतिपत्तेः उत्कर्षेण तु देशोनापार्श्वोद्भूतपरावर्त्तः तथा ता
एवाष्टौ मोहनीयवर्जः सत तासामुद्यो अच्येनैकं समर्थं तथा
हि सतानामुत्पत्तयः प्रकृतीनामुद्यो उपशान्तमोहे क्षीण-
मोहे वा प्राप्यते तत्र कश्चिदुपशान्तमोहगुणस्थानकः एकं समर्थं
स्थित्या द्वितीये समये जनकत्वेन विवं गच्छत्कविरतो भवति
अविरतत्वे चावश्यमनुयां प्रकृतीनामुद्यो सतः सतानामुद्यो
अच्येनैकं समर्थं यावत्प्राप्यते उत्कर्षेण तु अनर्तुहृते उपशा-
न्तमोहगुणस्थानकस्य क्षीणमोहगुणस्थानकस्य वा सतोदयहेतो-
रान्तर्यं हुत्तिकत्वा सथा घातिकर्मवर्जंभनसः प्रकृतयः
तासामुद्यो अच्येनान्तमुद्भूतक उत्कर्षेण देशोनपुर्वको-
टिप्रमाणः तद्वेन कृता उद्यमधिकृत्य स्थानप्रकरणः ।
संप्रति कस्याः प्रकृतेरुद्ये कति प्रकृतिस्थानान्युद्यम-
श्रित्य प्राप्यन्ते इति निरूप्यते । तत्र मोहनीयस्योदये अष्टा-
नामुद्यः मोहनीयवर्जानां त्रयाणां घातिकर्मणामुद्ये अ-
ष्टानां वा तत्राष्टानां सूत्रमसंपरायणुगस्थानकं यावत् सताना-
मुपशान्तमोहक्षीणमोहे वा वेदनीयान्तांमोहप्राप्तामुद्ये अष्टानां
सतानां चतसृणां वा उद्यः । तत्राष्टानां सूत्रमसंपरायं यावत्
सतानामुपशान्तमोहे क्षीणमोहे वा चतसृणांमोहसामिव वेदनी-
यादीनां सयोगिकेनस्थयोगिकेनवर्जितं च । सम्प्रति सत्ताम-
धिकृत्य प्रकृतिस्थानप्रकरणः क्रियते सत्ताम्याति प्रीति प्रकृति-
स्थानानि तद्यथा अष्टी सप्त चतस्रः । तत्र सर्वप्रकृति समुदा-
योऽष्टी तासां चाष्टानां सत्ता अभयानाधिकृत्य अनादियपर्यवसाना
प्रयानाधिकृत्यानादिसपर्यवसाना तथा मोहनीयं क्षीणे सतानां
क्षणा । सा च अच्येनान्तमुद्भूतसंप्रमाणः सा हि क्षीण-
मोहे क्षीणमोहगुणस्थानकः आन्तमुद्भूतप्रमाणमिति घातिकर्मच-
तुष्टयक्ये च चतसृणां सत्ता सा च अच्येनान्तमुद्भूतप्रमाणः
तर्क्ये पुनर्देशोनपुर्वकोटिमाणा कृता सत्तामधिकृत्य प्रकृति-
स्थानप्रकरणः । संप्रति कस्याः प्रकृतेः सत्ता कति प्रकृतिस्थाना-
नि सत्तामधिकृत्य प्राप्यन्ते इतिनिरूप्यते मोहनीयसत्ताष्टानाम-

पि सत्ता क्षानावरणक्षानावरणान्तरायाणां सत्ताया मथा-
नां सतानां वा तत्राष्टानामुपशान्तमोहगुणस्थानकं यावत्मोह-
नीयं क्षीणे सतानां सा च क्षीणमोहगुणस्थानकः वेदनीयाद्विभि-
नोक्षानां सत्तायामाष्टानां सतानां चतसृणां वा सत्ता तत्राष्टानां
सतानां च प्राप्ता प्रतीयं चतसृणां सत्ता वेदनीयादीनामिव
सा च सयोगिकेनस्थिगुणस्थानकं च प्रपद्यते । कर्म ० ।

सम्प्रति बन्धोदयसत्ताप्रकृतिस्थानानां परस्परं

बन्धप्रकरणार्थमाह ॥

अष्टविह सत्तं बन्धं गेसु उठे प उद्यमसंता ।

एगविहे तिविकप्पा, एगविगप्पा अ अर्धमि । ३ ।

अष्टविधबन्धकसप्तविधबन्धकद्विधबन्धकेषु अष्टेकमुदये सत्तायां
चाष्टी कम्मोपि प्राप्यते कथमिति चेत्तुच्यते इह अष्टविधब-
न्धका अभ्रमतान्ताः सप्तविधबन्धका अनादिविवाहरसंपरायण-
पर्यवसानाः बन्धिष्वकथाया सूत्रमसंपरायाः । एते च सर्वेऽपि
सरागाः सरागाश्च च मोहनीयोदयाद्युपजायते उदये च सत्यच-
र्यं सत्ता ततो मोहनीयोदयसत्तासंभवात् सप्तविधाष्टविधब-
न्धिष्वकथकेष्वचर्यमुदये सत्तायां वा अष्टौ प्राप्यन्ते एतेन च
बन्धो जज्ञा इक्षिताः । तद्यथा अष्टविधो बन्धोऽष्टविध उद-
योऽष्टविधा सत्ता एव विकल्पः आसुर्बन्धकाले एव च स्थित्या
दष्टादीनामभ्रमतानांमसंस्थेयं न शेषानामासुर्बन्धस्थानांमवासा
सप्तविधो बन्धोऽष्टविध उदयोऽष्टविध सत्ता एवविकल्प
आसुर्बन्धभावे एव च स्थित्यादष्टादीनामविनिर्मुक्तिवाररसंपरायणा-
मसंस्थेयः । तथा बन्धिष्वः बन्धोऽष्टविध उदयोऽष्ट विधा सत्ता
एव विकल्पः सूत्रमसंपराया (एगविहे तिविगप्पोति) एकवि-
धे एकप्रकारकस्य एकस्मिन् केवलित्वेनैव नीये बन्धमान इत्यर्थः ।
विकल्प इति समाहारविशिष्टोभयार्थानामुत्पत्तिर्निरुद्धः त्रयो विक-
ल्पा भवन्तीत्यर्थः । तद्यथा एकविधो बन्धः सप्तविध उदयः अ-
ष्टविधा सत्ता एव विकल्प उपशान्तमोहगुणस्थानकः प्राप्यते त-
त्र मोहनीयस्योदये न विद्यते सत्ता पुनरस्ति तथा एकविधो
बन्धः सप्तविधा सत्ता एव विकल्पः क्षीणमोहे गुणस्थानकः प्रा-
प्यते तत्र मोहनीयस्य निःशेषतोऽपगमात् तथा एकविधो बन्ध-
श्चतुर्विध उद्यमश्चतुर्विधा सत्ता एव पुनर्विकल्पः सयोगिकेन-
स्थिगुणस्थानकः प्राप्यते तत्र मोहनीयस्य निः शेषतोऽपगमात् ।
तथा एकविधो बन्धश्चतुर्विध उद्यमश्चतुर्विध सत्ता एव पुनर्वि-
कल्पः सयोगिकेनस्थिगुणस्थानकः प्राप्यते तत्र घातिकर्मवर्ज-
यथोपगमात् चतसृणां आघातिप्रकृतीनामुद्ये सत्तायां प्रा-
प्यमाणत्वात् (परमिगप्पो कर्त्तव्यमिस्सि) अत्र बन्धानांमव-
यथोपगमात् तथा चतसृणां आघातिप्रकृतीनामुद्ये सत्ता एव घायोगि-
केनस्थिगुणस्थानकः प्राप्यते । तत्र हि योगमाथात् बन्धो न भ-
वति उद्यसत्ते आघातिकर्मणां जवतः तद्वेन सूत्रप्रकृतीरधिकृत्य
बन्धोदयसत्ताप्रकृतिस्थानानां परस्परं संवेधे सप्तविकल्पा उक्तः
कर्म ० पंखे ।

जीवस्थानेषु विवृण्वनाह ।

सत्तंउद्यं अठुदयसत्तेरसमुनीवउण्णसु ।

एगमि पंचरीमंगा ह्वाति केवविण्णां ॥ ४ ॥

इह जीवस्थानानि चतुर्दश तद्यथा अपयांससूत्रैकैकद्विधः प-
यांससूत्रैकैकद्विधः अपयांसवादेरैकैकद्विधः पर्यायावादेरैकैकद्विधः
अपयांसद्विधः पर्यायाद्विधः अत्यंतसंज्ञिकद्विधः पर्यायसंज्ञिक-
द्विधः अपयांसचतुर्विधः पर्यायचतुर्विधः अपयांससंज्ञिक-

एह गुणस्थानकानि चतुर्दश तानि च वदन्ति तिकवृत्तौ सवि-
हान्तमिहानिर्वाहानि तेह भूयार्थजनकानि । तत्र अष्टगुणस्थान-
केषु सन्धिमिथ्यासंयोगकानिपुनरिवावस्तुसम्भारयोः
शान्तमोहप्रमाणोहसंयोगिकेवल्लिङ्गेषु प्रत्येकं बन्धोऽयं
संयोगिकानेकपिकत्योः भवति तद्यथा सन्धिमिथ्यासंयु-
क्तकरणानिबुल्लिङ्गबावरेषु सप्तविधो बन्धः अष्टविध उदयः अ-
ष्टविध सता । अयेत्येव अष्टविधोऽपि बन्धः कस्यापि भवति ।
उच्यते स्वभावात् एव पतेयमावुत्कथंयोथाध्ययसायस्थानगूय-
सात् सुसम्भारयोः वृद्धिषु बन्धः अष्टविध उदयः अष्टविधा
सता सुसम्भारयोः हि बाधकयाजाबादायुयोर्द्वौ हि च न
जन्मति तन्नाम वृद्धिषु एव बन्धो भवति । उपशान्तकपायस्य
अष्टविधो बन्धः सप्तविध उदयः अष्टविधा सता । यत् उ-
पशान्तमोहप्रमाणोदयाद्याभावात् न ज्ञानावरणानि जन्मति किन्तु
अज्ञानोदयेषु केवलं तत्सन्ततकृतिषु एव बन्धो भवति मोहसो-
यस्य बोधशान्तवेगोदयाद्याभावादुदयः सप्तविधः क्षीणमोहस्य
एकविधो बन्धः सप्तविध उदयः सप्तविधा सता । अथ मोहस्य
च क्षीणस्यात् उदये सत्तायां न च प्राप्यते तत्तः सप्तविध सता
संयोगिकेवल्लिनि एकविधो बन्धः अष्टविध उदयः अष्टुवि-
धा सता केवलं हि अतृणाप्रमाणं यातिप्रकृत्यां क्रयेण भव-
ति तत्तत्सत् भवति एव योऽवदुष्यन्तुर्विषयं च सता । अथांगिके-
वल्लिणो बन्धो न भवति योऽप्योत्रावात् तत्तत्तत्तत् उदयः अष्टवृत्तु-
विधा सता । तथा वदसु गुणसंक्षिप्तेषु गुणस्थानकेषु मिथ्यावृष्टि-
सासादागणिरसम्भृत्यवृष्टिवाधिरिजसताप्रसक्तोऽपि प्रत्येकं
बन्धोऽवदसत्कर्मेणां द्वौ द्वौ विकल्पौ ज्ञप्ततः तद्यथा अष्टविधो
बन्धः अष्टविध उदयः अष्टविधा सता एषविकल्पे आद्यैश्च

देशनावरणात्ये द्वितीयकर्माणि बन्धस्य सत्सायाश्च परस्परं
तुल्यानि तुल्यसंस्काराणि ब्रूणि प्रवर्तितस्थानानि भवन्ति तद्यथा
नव वदुः कलशः तत्र पंचाशतं वदुः निज्जा पंचाशदीनामव्यक्तः । तत्र
नव प्रकृत्यात्मकं बन्धनस्थानं मिथ्यावृत्ती सासादने वा । त-
न्नामकान्तापेक्षानामपश्यंयसं कदाचित्प्राप्य व्यवच्छेदाभावा-
त् । भव्यानादिप्रत्ययानादिसंप्रत्ययसं काङ्क्षानामपश्यंयसं संप्र-
प्राव । सम्यक्त्वाप्रतिपक्षं मिथ्यात्ये गतानां सादिसंप्रत्ययसा-
नं नच जघन्यतोऽन्तर्मुक्तकालं यावत्तु कवेतो देशनापर्यायैतु-
द्वलपरावर्त्तं पदमध्ययामकं बन्धस्थानं सम्यग्मिथ्यावृत्तगुण-
स्थलकामात्रात्तु प्रकरणस्य ग्रन्थसं प्रागं यावत् नच जघन्यतोऽ-
न्तर्मुक्तं कालमुक्तवेतो द्वे पदपृष्ठीसागारोपमानां सम्यक्त्व-
स्थापनात्येव सम्यग्मिथ्यात्वात्प्राग्वर्तितवेतावनं मिथ्यात्वात्सं-
भवात् तत्र ऊक्तं तु कविचतुः कृपकषेणि प्रतिपक्षतं सिस्रध्यात्वम्
कश्चिदुन्निमित्थात्येव प्रतिपेक्षं सति ब्रह्मशं नयविषो यग्यः
वतुःकृत्यात्मकं तु बन्धस्याभमप्येकरावृत्तिभागीभावादा-
रं सुखमसंपरायं यावत् जघन्येवैकं सममुक्तवेतोऽन्त-
र्ग्रेहस्यैकं समं यावत् प्राप्यतोऽति वेतं नच बन्धनं

उपशमयेषामपूर्वकारणस्य द्वितीयमाश्रयप्रथमसमये चतुर्विधं बन्धमारब्धान्नस्तस्मये कश्चिकालं करोति कांश्च कृत्वा दिवं वाः सन् अग्रितो भवति अग्रितेत्येव वा शङ्को कण्ठ इत्येकसामाधिक्यं चतुर्विधस्यान्वयः स्थितिः । तथा नवकालावस्थं संस्तान्स्थानं दर्शनावरणस्य कालमधिकृत्य विद्वां ज्ञानात् पर्यवसितमनादित्पर्यवसितं च । तत्रानाद्यपर्यवसितप्रमथ्यानां कालविद्वत्पर्यवच्छेदात् अनानिदपर्यवसितं तु न भवति । नवप्रकृत्यात्मकसत्तास्थानव्यवच्छेदो हि रूपकपराध्यानां भवति नच त्वपर्यवशीतोः प्रातिपातो भवतीति यत्तच्च सत्तास्थानमुपशमश्रेणिमध्यान्तपराशान्तोऽहोगुणस्थानं यावद्व्याप्यते रूपकमधिकृत्य पुनर्नानिदपराशान्तसंपरगुणस्थानकस्य प्रथमं भागं तथा वदन्कृत्यात्मकं सत्तास्थानं जन्मन्येनोक्त्येण द्वितीयमुद्गुणस्थानं तस्मान्निदपर्यवसितसंपरगुणस्थानकस्य स्थितिः उपशमादरन्त्य हीमनोऽहोगुणस्थानकस्य त्रिचक्रमस्यां यावद्व्यवसेयं चतुःप्रकृत्यात्मकं त्येकसामाधिक्यं ज्ञानकपावचरमसमयः प्रातिपादिति । उद्वयस्थानं पुनर्द्वं भवतः तथेषां चतस्रः पञ्च च तत्र चतस्रश्चक्षुर्दर्शनावपानां चक्षुर्दर्शनावपानव्यवच्छेदोऽवस्थानव्यवच्छेदोऽनावापानां । पञ्चाशं च समुद्राग्रे भुवोव्या इति एकप्रवृत्तिस्थानम् । एतासु च जतस्सु मयं निद्राद्वाज्ञानं पञ्चानां प्रकृत्यानां अथावस्थानमस्यां प्रकृतौ प्रविश्यामः पञ्च नहि निद्राद्वाज्ञे यद्विद्यादिकं युगपद्वद्व्यापयति किञ्चैकस्यान्वयं कालं पकैवाऽप्यसामिकं कालं, निद्राद्वयस्य भुवोव्या न भवन्ति का-
हास्तिस्पर्शकृत्यात् अत इदं पञ्चप्रकृत्यात्मकमुद्वयस्थानं कदा-
चिद्व्यन्यतं तद्वयमुक्तानि दर्शनावपानस्य बन्धोद्वयसत्तामधिकृत्य
स्थानानि । संप्रति संवेद्यमनित्थिस्तुष्टादौ

वीयावरणे नववं-धगेसु चउपंचउदयनवसंता ।

छत्रवन्धे चैवं, चतुर्वन्धुदण्डं बलंसा य ॥ ६ ॥

जवरयबंधे चउपण, नवंसचउरुदयव्व चउसंता ।

वेयणियाज्यगोष, विभज्ज मोहं परं वोच्छं ॥ १० ॥

द्वितीयावरणं दर्शनावरणं तस्मिन् द्वितीयावरणे नवग्रहकेषु स
 त्त्वंदर्शनावरणोत्तरप्रकृतिग्राहकेषु मिर्याधृष्टिसादानुयेन (च
 रणेचवर्धयसि) वयमथनवग्रहः नवविधो वा तत्तु चतुर्विधमथ-
 दर्शनावरणसामुद्दर्शनावरणकेवलदर्शनावरणकः स एव हि
 तत्त्वचक्रस्य चतुर्विधप्रकृतिप्ररूपतास्यविधिः । सत्तामधिष्ठान-
 तः प्रतिस्थानं नयनं प्रकृत्यात्मकं तत्त्वं नवविधबन्धकेषु द्वौ वि-
 कल्पौ दर्शितौ तथ्या नवविधो बन्धस्तुविंशत्तया सत्ता एव विकल्पो-
 ननुद्विधावप्येव निम्नोदये च नवविधो बन्धः पञ्चविध उदयो च
 पञ्चवा सत्ता (उच्चउदये ज्वेन वि) यमबन्धं चतुर्वन्धे च एवं पुनर्वा-
 त्त्वाकरं उदयसत्तात्त्वानामि वेदितव्यानि इदमुक्तं प्रजातये च प-
 ण्चमसत्ताः सम्यग्मिथ्यादृष्टावित्तसम्यक्पुर्विदर्शिरित्युच्यते ।
 त्वमसत्ताः कियत्कामपुर्वकपञ्च तेषां सत्तुविंशः पञ्चविधो वा
 उच्यः नवविधा सत्ता एतेन च द्वौ विकल्पो दर्शितौ तथ्या पञ्चवि-
 दस्तुतुविंश उदयो नवविधा सत्ता सप्तधा वद्विषो बन्धः पञ्च-
 विध उदयो नवविधा सत्ता । एतौ च द्वौ विकल्पो रूपकं मुक्त्यात्म-
 कसत्ताविधौ प्राप्यते रूपकं त्येक एव विकल्पस्तथ्या च द्विषो बन्ध-
 प्रतुविंश उच्यो नवविधा सत्ता रूपकस्य हि अत्यन्तविष्णुत्वेन
 नेजादौ नवविधोः संप्रजातं तदुक्तं सत्तमप्रत्ये “निर्वाहुगुप्त-
 उदयो, क्षीणागजये व परिजयः” तथा “उदयिधबन्धकेषु कि-
 त्त्वंदर्शनावरणपुर्वकं रूपं भविष्यत्विवादस्तद्वमममरगणे कोपाम-

अंशे प्रतीत्य वतुर्विधः पञ्चविधो वा उदयः नवविधा सत्ता
 कृपकश्चैव निष्कृत्य पुनरुदयश्चतुर्विध एव कारणात्मन प्रगोषो-
 ष्यति तत्कर्मकस्यापि प्रत्येकः सह विकल्पेन हस्त्युपेक्षते यावच्चक्रः
 कृपकश्चेत्यामायि स्थानादिक्रिंक्षिकं न ज्ञीयते तावत्सत्ता पञ्चवि-
 धैव सा नवक्रिंक्षिके तु ज्ञीणे पश्चिमा तथाचार्द (चञ्चर्चुर्दृष्ट्यु-
 ष्ठा सा यति) इह अंश इति सकर्मोऽग्निवर्तते यदाह धातुपृच्छतः।
 अंश इति "संन कर्म प्रजह" इत्येव विधे वतुर्विध उदयः श्रुति-
 कृतिवादादस्त्वहमसंसारयगुणस्थानकाक्षायाः संस्थेयेज्यो प्रागेज्य-
 परतः स्वसामिदिक्रिंक्षिके ज्ञीणे पश्चिमा सत्ता एव विकल्पेन सत्ताप्यु-
 त्तये यावत्समसंसारकाद्याहचरमसमयः परतस्तत् न प्राप्यते बध्ना-
 भावात् तदेवं वतुर्विधबन्धस्य त्रयो विकल्पास्तथा वतुर्विधो
 बन्धश्चतुर्विध उदयो नवविधा सत्ता एव उपपन्नभेदां वा यावत्
 स्थानादिक्रिंक्षिकं न ज्ञीयते वतुर्विधो बन्धः पञ्चविध उदयः नववि-
 धा सत्ता। एव-उदयवतुर्विधो कृपकश्चेत्यामायि तु पञ्चविधोदय-
 स्याज्जावत् तथा वतुर्विधे बध्नचवतुर्विध उदयः पश्चिमा सत्ता
 एव विकल्पः कृपकश्चेत्यामायि स्थानादिक्रिंक्षिकानन्तरमसमयः "उ-
 दययवंचे" इत्योक्तिं वरते यस्यचिन्ने नन्व वतुर्विधः पञ्च-
 विधो वा उदयः नवविधा सत्ता एतौ वा द्वौ विकल्पोऽप्युपपन्नौ
 भोगुणस्थानके प्राप्यते परतश्चमसमयं हि निदाप्रबन्धयोर्द्वयः
 संस्थानि स्थानादिक्रिंक्षिकं न ज्ञायमुपगच्छति तत्तच्चतुर्विधः
 पञ्चविधो वा उदयो नवति नवविधा वा सत्ता प्राप्यते तथा च
 नृनैव उदयः पश्चिमा सत्ता एव विकल्पः कृपकश्चेत्यामायि हि-
 चरमसमयं यावद्व्याप्यते। तथा वतुर्विध उदयश्चतुर्विध सत्ता
 एव विकल्पः कृपकश्चेत्यामायि चरमसमये निदाप्रबन्धयोर्द्विचर-
 मसमये एव कृतिन्यावत्। तदेवं दशानवकारेण सर्वसंस्थया एका-
 दश विकल्पाः। यदि पुनः कृपकश्चेत्यामायि स्थानादिक्रिंक्षिक-
 योर्द्वय इत्यने नर्हि वतुर्विधो बन्धः पञ्चविध उदयः पश्चिमा
 सत्ता बध्नाभावे पञ्चविध उदयः पश्चिमा सत्ता स्येतीदौ विक-
 ल्पो द्विचक्रौ प्राप्यते इति त्रयोदश ज्ञातव्यः। वेदनीयस्य संवत्-
 शब्दस्य वेदनीयगोत्राण्येव संवेधयिष्योक्त्यापदश्रीयामार्हाह (वेद्य-
 गिन्यायगोत्राण्येवमिदञ्चिन्नास्ति) वेदनीये प्रायुषि गोत्रे च यथागमं
 बन्धाद्विधानानि संवेधयामाश्रित्य विभजेत् विकल्पेन तत्र
 वेदनीयस्य बान्येनैकं बन्धस्थानं तथा सातमस्थानं षाऽन्यो-
 परत्यधिकल्प्यतां सत्तास्थाने इति तथापि द्वे एकं च। तत्र या-
 वेदकमन्वतरत् न ज्ञीयते तावत् अयि सती अन्यतमस्मिन्न-
 ज्ञीणे एकमिति। सम्यक्तं संवेध उच्यते असातस्य बन्धः क-
 सातस्योदयः सातासता सती। अन्यथा असातस्य बन्धः सता-
 स्योदयः सातासता सती। एतौ द्वौ विकल्पो मिथ्याविशिष्टु-
 स्थानात्ताद् भ्रूतिं प्रमत्तगुणस्थानकं यावत् प्राप्यते न परतः
 परतोऽसातस्य बन्धनाश्वत्तत् तथा सातस्य बन्धः असातस्यो-
 दयः सातासता सती एतौ द्वौ विकल्पो मिथ्याविशिष्टगुणस्थान-
 कादारण्य सयोगिकेवशिष्टगुणस्थानकं यावत्संज्ञवतः ततः परतो
 बन्धनाश्वत्तत् असातोदयः सातासता सती। अथवा सातस्यो-
 दयः सातासता सती एतौ द्वौ विकल्पावयोगिकेवशिष्टि-
 चरमसमयं यावत् प्राप्यते चरमसमये तु असातस्योदयः असा-
 तस्य सत्ता यस्य चिन्नचरमसमये सातं ज्ञीणे यस्य त्वसातं हि-
 चरमसमये ज्ञीणे तदयानं विकल्पः सातस्योदयः सातस्य सत्ता
 एतौ च द्वौ विकल्पे प्रायुषेयसामान्याधिक्री सर्वसंस्थया च वेदनीय-
 स्यादौ श्रूयते। तथा प्रायुषि सामान्येनैकं बन्धस्थानं वतुर्विधमन्यत-

मत परस्परविरुद्धत्वेन युगपद् द्वित्रायुषां बन्धानावात् उद्यत्स्थान-
मन्येषो तदपि क्षणानिमित्तमत युगपद् द्वित्रायुषासुदयाज्जावात्
हे सत्तास्थाने तद्यथा हे एकं च । तत्रैकं क्षणानिमित्तमतं याव
व्यत्यारम्भवायुर्न बध्यते परम्बायुषि च बद्धे यावद्व्यत्यार परम्-
बेगोत्पद्यते तावद् हे सती । संप्रति संवेध उच्यते तत्रायुषस्तित्वा
उपस्थास्यद्यथा परजवायुर्बन्धकासात् पुषावस्था परम्बा-
युर्बन्धकासावस्था परम्बायुर्बन्धोत्तरकासावस्था च । तत्र नैर-
विकल्प परजवायुर्बन्धकासात् पूर्वनरकायुष उद्ययो नरकायुषः
सत्ता एव विकल्प आयेतु क्षणेषु गुणस्थानकेषु शेषगुणस्थान-
कस्य नरकसंज्ञावात् परम्बायुर्बन्धकासात् तिर्यगायुषो बन्धो
नारकायुष उद्ययो नारकतिर्यगायुषी सती एव विकल्पो मिथ्या
हृष्टः सासादनस्य वा ह्येतेवाद्ययोर्गुणस्थानकयोस्तिर्यगायुषो
बन्धसंभवात् । अथवा मनुष्यायुषो बन्धो नारकायुष उद्ययो
नारकमनुष्यायुषी सती एव विकल्पो मिथ्याहृष्टः सासादनस्या-
विरतसम्यग्दर्शेर्बो बन्धोत्तरकासां नारकायुष उद्ययो नारकतिर्य-
गायुषी सती एव विकल्प आयेतु क्षणेषु गुणस्थानकेषु तिर्य-
गायुर्बन्धानन्तरं कस्यापि सम्यक्त्वे सम्यग्मिथ्यात्वे वा गमन-
संभवात् । अथवा नारकायुष उद्ययो मनुष्यायुष नारकायुषी सती
इह नारका देवायुर्नारकायुष मयप्रत्ययादेव न बलन्ति तत्रो-
त्पत्त्यनावात् । यच्चकम "देवा नारका वा देवसु नारकेषु वि न
उचिष्यञ्जतिस्ति" ततो नारकाणां परजवायुर्बन्धकासां बन्धोत्तर-
कासां च देवायुर्नारकायुषी विकल्पाज्जावात् सर्वसंख्याया प-
ञ्चैव विकल्पा जन्वन्ति एवं देवानामपि पञ्चविकल्पा ज्ञानीया
नरकं नारकायुस्थाने देवायुस्ति बलत्वं तद्यथा देवायुष उद्ययः
देवायुषः सत्ता इत्यादि । तथा तिर्यगायुष उद्ययस्तिर्यगायुषः
सत्ता एव विकल्प आयेतु पञ्चसु गुणस्थानकेषु शेषगुणस्था-
नकस्य तिर्यक्त्वसंज्ञावात् । एव विकल्पः परजवायुर्बन्धकासात्
पूर्वं बन्धकासां तु नारकायुषां बन्धस्तिर्यगायुष उद्ययः नारक-
तिर्यगायुषी सती एव विकल्पो मिथ्याहृष्टः नारकायुषो
बन्धानावात् । अथवा तिर्यगायुषो बन्धस्तिर्यगायुष उद्ययः तिर्य-
गायुषी सती एव विकल्पो मिथ्याहृष्टः सासादनस्य वा नान्यस्य
सम्यग्दर्शेर्दशविरतस्य निरब्धोऽविरतस्य च देवायुष एव बन्धसं-
ज्ञावात् । अथवा देवायुषो बन्धस्तिर्यगायुष उद्ययः दैवतिर्यगायुषी
सती एव विकल्पो मिथ्याहृष्टः सासादनस्याविरतसम्यग्दर्शेर्दश-
विरतस्य वा न सम्यग्मिथ्याहृष्टः सस्यायुर्बन्धासंभवात् एते चत्वारः
च विकल्पाः परजवायुर्बन्धकासां । बन्धे तु व्यवच्छिन्ने तिर्यगायुष
उद्ययो नारकतिर्यगायुषी सती एव विकल्प आयेतु पञ्चसु गुण-
स्थानकेषु नरकायुर्बन्धानन्तरं सम्यक्त्वादायपि गमनसंज्ञावात् अथवा
तिर्यगायुष उद्ययो तिर्यक्त्वतिर्यगायुषी सती अथवा तिर्यगायुष
उद्ययो दैवतिर्यगायुषी सती एतेऽपि त्रयो विकल्पा आयेतु पञ्चसु
गुणस्थानकेषु सर्वसंख्याया निरब्धो नव विकल्पाः चनसुषुषि
गतिषु तिरस्त्रासुप्यादसंज्ञावात् तथा मनुष्यायुष उद्ययो मनुष्या-
युषः सत्ता एव विकल्पोऽयोगिके बलितं यावत् । तथा नारकायुषो
बन्धो मनुष्यायुष उद्ययः नारकमनुष्यायुषी सती एव विकल्पो मि-
थ्याहृष्टः सासादनस्य वा मनुष्यायुषो बन्धो मनुष्यायुष उद्ययो
मनुष्यमनुष्यायुषी सती एव विकल्पो मिथ्याहृष्टः सासादनस्य
वा । मनुष्यायुषो बन्धो मनुष्यायुष उद्ययो मनुष्यमनुष्यायुषी सती
एव विकल्पो मिथ्याहृष्टः सासादनस्य वा देवायुषो बन्धो म-
नुष्यायुष उद्ययो देवमनुष्यायुषी सती एव विकल्पो प्रमत्तगुण-
स्थानकं यावत् एते चत्वारो विकल्पाः परजवायुर्बन्धकासां बन्धे

तु व्यवच्छिन्ने मनुष्यायुष उद्ययो नरकमनुष्यायुषी सती एव
विकल्पोऽप्रमत्तगुणस्थानकं यावत् मनुष्यायुष उद्ययो मनुष्यम-
नुष्यायुषी सती एव विकल्पः प्राम्त्व मनुष्यायुष उद्ययो देवमनु-
ष्यायुषी सती एव विकल्पः उपशान्तमोहगुणस्थानकं यावत्
देवायुषि बद्धेऽप्युपशान्तमोहसंभवात् सर्वसंख्याया मनुष्या-
णां नव भक्ताः तदेवमाद्युषो सर्वसंख्याया अष्टाविंशतिभिः ।
तथा गोत्रे सामान्येनैकं बन्धस्थानं तद्यथा उच्चैर्गोत्रं नीचैर्गोत्रं
वा परस्परविरुद्धत्वेन युगपद्बन्धानावात् उद्ययस्थानमन्येषो त-
दपि ह्ययोरन्यतरत्वं परस्परविरुद्धत्वेन युगपद् ह्ययोर्दयाज्जा-
वात् हे सत्तास्थाने तद्यथा हे एकं च । तत्र उच्चैर्गोत्रनिर्गमिणे
समुचिते हे तेजस्कृत्याकावस्थायासुच्चैर्गोत्रे उच्चैर्गोत्रे एकम् ।
अथवा नीचैर्गोत्रे क्रयोगिके बलित्विचरमसमये क्रीब एकम् स-
म्प्रति संवेध उच्यते नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योद्ययः नी-
चैर्गोत्रस्य सत्त एव विकल्पस्तैजस्कृत्याकावस्थायासुच्चैर्गोत्रे
तद्व्यावृत्तये वा शेषजीवेष्वेकस्मिन्चतुस्तिर्यक्त्वपञ्चैर्गोत्रेषु
कियत्कासां नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योद्ययः उच्चनीचैर्गो-
त्रस्य वन्धः उच्चैर्गोत्रस्योद्ययः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एतौ च
द्वौ विकल्पा मिथ्याहृष्टौ सासादनस्य वा न सम्यग्मिथ्याहृष्ट-
दृष्टादियु तेषां नीचैर्गोत्रबन्धानावात् । तथा उच्चैर्गोत्रस्य
बन्धो नीचैर्गोत्रे सती एव विकल्पो मिथ्याहृष्टगुणस्थानकादा-
रस्य दशविरतिगुणस्थानकं यावत् प्राप्यते न परतः परतोः
नीचैर्गोत्रस्योद्ययाज्जावात् तथा उच्चैर्गोत्रस्य बन्ध उच्चैर्गोत्र-
स्योद्ययः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एव विकल्पो मिथ्याहृष्टगोत्रस्य-
सुखमसंभवायुणस्थानकं यावत् न परतः परतोः बन्धानावात् ब-
न्धानावे उच्चैर्गोत्रस्योद्ययः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एव विकल्प उप-
शान्तमोहगुणस्थानकादादृष्ट्यायोगिके बलित्विचरमसमये यावद्-
वलेयः । उच्चैर्गोत्रस्योद्ययः उच्चैर्गोत्रे सत्त एव विकल्पोऽयोगिके-
बलित्विचरमसमये तद्व्यतिरेकं गोत्रस्य सर्वसंख्याया सत्त जगः (प-
रं मोहं वाचं) अतः परं मोहं वृद्धये मोहनीयस्य बन्धादि-
स्थानानि वृद्धये इत्यर्थः " गोत्रमिमं सत्त जगं, आद्यं व भंगा
हवंति वेभ्रजिण । पण नञ् पण भंगा, भाउचञ्चलं किमसं
उ ॥११॥ " इयं गाथा मूलपुस्तकेषु पञ्चम्यमानापि टीकापुस्तके
नास्तीति नास्तीति स्फुट्याहूतः प्रकाशितः, नापि शक्यता ।
तत्र प्रथमं बन्धस्थानप्रकृत्यायामाह ॥

वावीसपक्खीसा, सत्तरमा तेरसेव नव पंच ।

चउतिगदुगं च एकं, वेधट्ठाणाणि मोहस्स ॥ १२ ॥

माहस्य दश बन्धस्थानानि तद्यथा द्वाविंशतिः एकविंशतिःस
सद्वाद वयोदश नव पंच चत्वारः तिस्रः हे एका च तत्र सम्यग्मिथ्या
हे बन्धे न भवतो न च त्रयाणां वेदानां युगपद्बन्धः किंत्वैकका-
लमेकस्त्वैव हायपरतिगुणभारदिशोकपुण्ये अपि न युगपद्बन्ध-
मायात् । किन्त्वैकमेव युगपत् ततो मोहनीयस्योत्कर्षतः प्रचतुप्रकृ-
तिबन्धो द्वाविंशतिः सा च मिथ्याहृष्टगुणस्थानकः प्राप्यते ततः
सासादनसम्यग्दर्शगुणस्थानके मिथ्यात्वस्य बन्धाभावात् ।
एकविंशतिः यद्यप्यत्र तनुसकदेवस्यापि बन्धो न जवति तथापि
तत्स्थाने स्त्रीवेदः पुत्रवेदो वा प्रक्षिप्यते तस्यैकविंशतिरिव बन्धः ।
ततो मिथ्याविरतसम्यग्दर्शगुणस्थानकयोरनन्तानुबन्धिनार्याप
बन्धानावात् सत्तदः । ततोऽपि दैवविरतिगुणस्थानके प्रत्या-
ख्यानकथायानां बन्धाभावात् यो देशविरतस्ततोऽपि प्रमत्तगु-
मत्तापुत्रकरणेषु प्रत्याख्यानावरणानां बन्धानावात् तत्र यद्यन्य-

रतिशोकरूपं युगलं प्रमत्तगुणस्थानकं एव व्यवच्छिन्नं तथापि तत्स्थाने हास्यतियुगलं प्रक्षिप्यते इत्यमस्तापूर्वकरणयोर्नवक-
बन्धो न विरुध्यते ततो हास्यरतिनयजुगुप्साऽपूर्वकारणवरप्रम-
स्ये बन्धकानांश्रियं व्यवच्छिद्यते इति अनिवृत्तिबाधरसंपरायगु-
णस्थानकं प्रथमभागे पञ्चानां बन्धः द्वितीयभागे पुरुषवेदस्य
बन्धाभावात् चतुर्थानां बन्धः तृतीयभागे संयत्नजनकस्य बन्धा-
भावात् तिसृणां चतुर्थभागे संयत्नजनमानस्य बन्धाभावात्
द्वयोः पञ्चमभागे संयत्नजनमायाया अपि बन्धाभावात् एकस्याः
संयत्नजनत्रैभ्यः प्रकृतेर्देवः ततः परं बाधरसंपरायां दयानावात्
तस्या अपि न बन्धः तदेवमुक्तानि मोहनीयस्य बन्धस्थानानि ।

संप्रत्युदयस्थानान्यभिहितपुराह ।

एकं व दो व चउप, एचो एकादिया दमुकोसा ।

ओहेण मोहाणिजे, उदयडाणाणि नव हुंति ॥ १३ ॥

अधेन सामान्येन मोहनीयं उदयस्थानानि नव प्रवन्ति तद्यथा
एकं द्वे चत्वारि अतश्चतुर्कादूर्ध्वं त्वेकारिका उदयविकल्पात्ता-
वद्वगन्तव्या यावद्वक्तव्यं तद् दशदशक (१ । २ । ४ । ४ । ६ ।
७ । ८ । ७ । १०) मुदयस्थानं भवतीत्यर्थः । कम्म ० ॥

एतानि चानिवृत्तिबाधरसंपरायगुणस्थानकादारभ्य पञ्चाशुपु-
र्यां किञ्चिद्भाष्यते तत्र चतुर्णां संयत्नलानामन्यतमस्यां द्ये एक-
मुदयस्थानं तदेव वेदत्रयान्यतमस्य वेदोदयप्रक्षेपे छिन्नं तत्रापि
हास्यरतिकरयुगलप्रक्षेपे चतुर्णकं तत्रैव त्रयप्रक्षेपात्पञ्चकं जुगु-
प्साप्रक्षेपात्तद्वै तत्रैव चतुर्णां त्रयाः कथावाचनकथायाणामन्यत-
मस्य प्रक्षेपे सप्तकं तत्रैव वा त्रयाः कथावाचनकथायाणामन्यत-
मस्य प्रक्षेपे अष्टकं तत्रैव चतुर्णामन्यतनुबन्धिकायाणामन्यत-
मस्य प्रक्षेपे नवकं तत्र मिथ्यात्वप्रक्षेपे दशकम् । एतच्च सामा-
न्येनोक्तं विशेषतस्त्वेष मुक्तदेव सप्रपञ्चं कथयिष्यतीति तत्रैव
भाष्यार्थः । तदेवमुक्तान्युदयस्थानानि । कम्म ० पं सं ०

संप्रति बन्धस्थाने संवेधस्थाने च प्रतिपिपादयिषुराह ।

आहुगसत्तगद्धवउ-तिगदुगएणाहिवा जवे बीसा ।

तेरसवारिकारस, उचो एवाह एहुणा ॥ १४ ॥

संतस पगडाणा-ई ताणि मोहसुस होंति पवसर ।

बंयोदयमते पुण, जंगविगप्पा बहु जाण ॥ १५ ॥

विशतिरष्टकसप्तपद्वत्तलिच्छेकोपाधिका । तथा त्रयोदशका-
दशिकादशकाद् सप्तास्थानात् एकोनानि एकैकोनानि पञ्चादीनि
सप्तायाः प्रकृतिस्थानानि मोहनीयस्थानागतान्यनि तानि च
सर्वसंख्यया पञ्चदश भवन्ति । इदमत्र तात्पर्यम् । मोहनीयं
पञ्चदश सप्तप्रकृतिस्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंश-
तिः षड्विंशतिश्चतुर्विंशतिः त्रयोविंशतिर्द्विविंशतिः त्रयोदश द्वाद-
श एकादश पञ्च चतस्रः तिस्रः द्वे एका च । तत्र सर्वप्रवृत्तिस-
मुदायोऽष्टाविंशतिः । तत्र सम्यक्त्वे उद्भूतिरे सप्तविंशतिस्त-
तोऽपि सम्यग्मिथ्यात्वे उद्भूतिरे षड्विंशतिः अनादिमिथ्याहर्षियां
षड्विंशतिः अष्टाविंशतिः सत्कर्मणोऽनन्तानुबन्धितपुरुषकृते चतु-
र्विंशतिः ततोऽपि मिथ्यात्वे कृतिरे त्रयोविंशतिः ततोऽपि सम्य-
ग्मिथ्यात्वे कृतिरे द्विविंशतिः । तत्र सम्यक्त्वे कृतिरे एकविंश-
तिः ततोऽष्टकप्रत्याख्यातप्रत्याख्यातावरणसंक्षेपे कथायेव कृ-
तिणव त्रयोदश ततो नपुंसकवेदे कृतिरे द्वादश ततः स्त्रीवेदे कृ-
तिरे एकादश ततः वदसु नोकायेवपुङ्गवी येन पञ्च ततोऽपि पुरुषवेदे
कृतिण चतस्रः ततश्च संयत्नजनकस्य कृतिरे तिस्रस्ततोऽपि संय-

त्नजनने कृतिरे द्वे सतोऽपि संयत्नजनमायायां कृतितायामका
प्रकृतिर्नवतीति । तदेवमुक्तानि सत्तास्थानानि । एतेषु पुनर्बन्धो-
दयसत्तास्थानेषु प्रत्येकं संवेधेन बहवो प्रज्ञा भवन्ति तांश्च
प्रज्ञां यथावत्प्रतिपाद्यमानान् सम्यग्जानीहि ॥

तत्र प्रथमतो बन्धस्थानेषु ननुजनितायर्थाह ॥

उब्बावीसे चउए-अ बीसे सतरस तेरे दो दो ।

नव बंधो उ दांणि उ, एकैकमओ परं भंगा ॥ १६ ॥

आविंशती आविंशतिबन्धे वरुचिकरणा प्रवन्ति । तत्र चार्थि-
शतिरियं मिथ्यात्वं योगश्च कथायास्त्रयानां वेदानामन्यतमो वेदः
हास्यरतियुगलारतिशोकयुगलबोध्यतरत् युगलं त्रयं जुगुप्सा
च । अत्र भङ्गाः वद । तथाहि हास्यरतियुगले अरतिशोकयुगले
च प्रत्येकं आविंशतिः प्राप्यते इति तैः अ श्री प्रज्ञी निष्पत्तिवेदे
प्रत्येकं विकल्पेन प्राप्यते इति द्वौ निश्चिन्तनीौ जाताः एव तै च
आविंशतिमिथ्यात्वेन विना एकविंशतिर्नैव रमत्र द्वयोः रन्यतरो वेद
इति वक्तव्यम् । ये च एकविंशतिरन्यथाः सासाधनसम्यग्प्रवृत्तयो
न स्त्रीवेदे वा वज्जन्ति पुरुषवेदे वा, न नपुंसकवेदे नपुंसकवेद-
बन्धस्य मिथ्यात्वेनैव निबन्धनत्वात् सासाधनानां च मिथ्या-
त्वादप्राप्तात् । अत्र च भङ्गाश्चत्वारः तथा चाह (चउवीसए-
गासि) एकविंशती एकविंशतिबन्धे चत्वारो भङ्गाः तत्र हास्य-
रतियुगलप्रतिशोकयुगलान्यत्र ग्रागिव द्वौ प्रज्ञौ तौ च प्रत्येकं
स्त्रीवेदे पुरुषवेदे च प्राप्यते इति द्वौ द्वौ ग्रागिनी जाता-
श्चत्वारः सैव किञ्चिद्विशतिरनन्तानुबन्धितपुरुषकथायां सप्तदश
नवरमत्र धंशेषु मध्ये पुरुषवेदे एवेका वक्तव्यो न स्त्रीवेदे वज्जन्ति
सद्वृत्त्याऽनन्तानुबन्धितपुरुषविनिश्चितात् सम्यग्मिथ्यात्वादप्रादी-
नां चानन्तानुबन्धितपुरुषायां प्राद । अत्र च हास्यरतियुगलायां
ग्रागिव द्वौ प्रज्ञौ ता एव सप्तदश प्रत्येकयोऽष्टास्थानाकथयचतु-
र्यरहितान्त्वयोदाश्च अत्रापि ग्रागिव द्वौ प्रज्ञौ तथाचाह (सच-
रसरतेरे दो दो) सप्तदशबन्धे त्रयोदशबन्धकं द्वौ प्रज्ञौ तौ च
प्रमत्ते ह्यापि चउवै । अग्रमात्पूर्वकरणयोस्त्वेक एव प्रकृत-
शरतिशोककपस्य युगलस्य बन्धासंभवात् तथा ता एव नव
हास्यरतियुगलनयजुगुप्साबन्धव्यवच्छेदे पञ्च अष्टक एव प्रज्ञः
एवं चतुस्त्रिककबन्धेष्वपि प्रत्येकमेकैक एव प्रज्ञा बाध्यः ।
तथाचाह (एकैकमओ परं भंगा) अतो नवक-
बन्धात्परं पञ्चाद्विपु प्रज्ञाः प्रत्येकमेकैकः एव कसंख्या
वेदितव्या अकारस्वसाङ्गिकः अग्रमीयां च चार्थिस्ता-
द्विबन्धस्थानानां काष्ठप्रमाणमिदं आविंशतिबन्धस्य काष्ठो
ऽनन्तानुबन्धितपुरुषपर्येषितः जग्येनचिह्नयानादिसपर्येषितः
तः सम्यक्त्वपरिच्छादायिहस्य जग्येनान्तमुद्भूतप्रमाणा अक-
र्षतो देशोनापादेपुत्ररपरायणः एकविंशतिबन्धस्य काष्ठो अघ-
न्येन समयमात्र अकर्षतः वदावलिताः सप्तदश । बन्धस्य
काष्ठो जग्येनान्तमुद्भूत अकर्षतः किञ्चित्सम्यक्मिथ्यानि त्रयोविंश-
तागरोपरमाणि । तथाहि त्रयोविंशतागरोपरमाणि अनुसरसु-
रस्य प्राप्यते अनुसरसुभवाच्च व्युत्पन्ना यावदप्रापि देशविरतिस-
र्वविरति च न प्रतिपद्यते तावत्सप्तदश बन्धे घेति किञ्चित्सा-
धिका नि त्रयोविंशतागरोपरमाणि ह्ययोदश बन्धस्य नव बन्धश्च
च काष्ठः प्रत्येकं जग्येनान्तमुद्भूतमुक्तवस्तु देशोना पूर्वकोटी
यत्तत्त्वादाश्च बन्धा देशविरतो नवकबन्धस्तु सर्वविरतिश्चोक्त-
र्षतोऽपि देशानपूर्वकोटीप्रमाणा पञ्चाद्विपु पुनर्बन्धस्थानेषु का-
स्तः प्रत्येकं जग्येनान्तमुद्भूतसम्यक्त्वपर्येण चान्तमुद्भूतस्य । एकसप्त-

यता कथमिति चेत् उच्यते उपशमभेदायां पञ्चविधं बन्धमारम्य द्वितीयं समये कालं कृत्वा देवलोकां याति देवलोकां च गतः स-
च्चरितो भवति अचरितस्तथैव सप्तदश बन्ध इत्येकसमयता एवं
चतुर्विधबन्धादिस्थिपि ज्ञानेनियम् । तद्वत् कृता कालनिकपणा ।

सम्प्रत्येतोषामेव बन्धस्थानानां मध्ये कस्मिन् कियन्ति
प्राणानामुद्यमस्थानानि भवन्तीत्येतद्विषयते ।

दस वार्षीसे नवइग-बीसे सप्ताइ उद्यककम्मसा ।

आईनव सत्तरसे, तेरं पंचाइ अइडे व ॥१॥

चत्तारि आइतवर्ब-भोगु उक्रोससत्त उदयसा ।

पंचविहर्बभगे पुण, उदभो दीयहं मुण्येयवो ॥ १८ ॥

द्विविंशतिबन्धे सप्तादीनि दशपर्यन्तानि क्त्यायुद्यमस्थानानि
प्रवन्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र मिथ्यात्वप्रत्याख्या-
नावरणसंज्ञलक्षणकोषादीनामन्यतमे त्रयः कोषादिका यत्र एक-
स्मिन् कोषे वेदमाने सर्वेऽपि कोषा कथन्ते समजातीयत्वात् । एवं
मायालोभानामुद्यमः परस्परं विरोधादित्यन्यतमे त्रयो
युक्तान्ते । तथा त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः हास्परतिपुगला-
रतिशोकगुल्योरन्यतरत्त युगलमेतासां सप्तप्रकृतीनां द्विविंश-
तिबन्धके मिथ्यादृष्ट्युद्यमः श्रवः । अथ अङ्गचतुर्विंशतिः तद्यथा
हास्परतिपुगले अरतिशोकगुगले च प्रत्येकमेकैकां भङ्गः प्राप्य-
ते इति श्रो जङ्गी तौ प्रत्येकं मिथ्यपि वेदेषु प्राप्यते इति श्रो
भिनिर्गुणितौ जाताः वदन्ते च प्रत्येकं त्रिष्वपि कोषादिषु चतु-
र्विंशत्येके मिथ्यादृष्ट्युद्यमः श्रवः । अथ अङ्गचतुर्विंशतिः तस्मिन्नेव
सत्तेकं त्रये वा जुगुप्सायां वा अनन्तानुबन्धिनि वा प्रक्षिप्तं
अद्यानामुद्यमः । अथ त्रयादी प्रत्येकमेकैकां चतुर्विंशतिः प्राप्यते
इति तिष्ठन्ननुविंशतयोऽत्र द्रष्टव्याः । ननु मिथ्यादृष्ट्युद्यम-
नन्तानुबन्धनामुद्यमः संज्ञवर्तिनो तत्कथमिदं मिथ्यादृष्टिः सतोदय-
प्रदोदये वा कस्मिन्निदन्तानुबन्धनदृष्टिः प्रोक्तः । उच्यते
इदं सम्यग्दृष्टिना सत्ता केनचित् प्रथमतोऽनन्तानुबन्धिनो विस्-
योऽजिनाः पतायतैव च सविज्ञानो न ज्ञानाविज्ञायाश्च उच्य-
ते । तथाचिञ्जलामप्रथमावात् नतः कालान्तरे मिथ्यात्वं गतः
सन् मिथ्यात्वप्रत्ययतो मूयोऽनन्तानुबन्धिनो भवति ततो
बन्धावशिका यावच्चाद्याप्यतिक्रामति तावत्तथाप्युद्यमो न जवति
बन्धावशिकायां त्वतिक्रान्तायां प्रवर्तिनि । ननु कथं बन्धावलि-
कृतिकमेऽप्युद्यमः संज्ञवर्तिनो यतोऽप्याकाशकूपे सत्युद्यमः अभा-
षाकाशक्षान्तानुबन्धिनां उपशमनात्तद्वृत्तदुःखेषु तु चत्वारि
सर्वसहस्रकालीनि भेद द्वापः यतो बन्धसमयदारभ्य तेषां ताव-
त्स्थाना प्रवति सत्तायां च सत्यां बन्ध प्रथममेव पतद्ब्रह्मा
पतद्ब्रह्मतायां च शेषसमानजातीयप्रकृतद्विकं संक्रान्तिः संक्रा-
मद्विचिके पतद्ब्रह्मप्रकृतिपनया परिणमतः ततः संक्रमावलि-
कृतिकामतीनायामुद्यमस्ततो बन्धावशिकायामतीनायामुद्यमोऽभि-
र्धायमानः न विद्यमानः । तथा तस्मिन्नेव सत्तेकं त्रयजुगुप्सयो-
रथवा भयानन्तानुबन्धिनाः यद्वा जुगुप्सानन्तानुबन्धिनाः प्रक्षि-
प्तयोनेनानामुद्यमः अत्रात्यैकैकस्मिन् विकल्पे प्राणुकमेण जङ्ग-
कानां चतुर्विंशतिः प्राप्यते इति तिष्ठन्ननुविंशतयो द्रष्टव्याः ।
तथा तस्मिन्नेव सत्तेकं त्रयजुगुप्सानन्तानुबन्धिषु प्रक्षिप्तेषु
दशानां च उद्यमः अत्रैकैव जङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया
द्विविंशतिबन्धे अष्टौ चतुर्विंशतयः (नवपक्कनीसणि) एक-
विंशतौ एकविंशतिबन्धसप्तादीनि नव पर्यन्तानि त्रीणि उद्य-
मस्थानानि प्रवर्ति तद्यथा सप्त अष्टौ नव तत्त सप्त अनन्तानुब-

न्धप्रत्याख्यानावरणसंज्ञलक्षणकोषादीनामन्यतमे च चत्वारः को-
षादिकास्तथाणां वेदानामन्यतमो वेदः हास्युद्यमगौरव्यतरत्त
युगलमेतासां सप्तप्रकृतीनामुद्यम एकविंशतिबन्धः श्रवः । अथ
प्राणुकमेण जङ्गकानां चतुर्विंशतिः । तथा तस्मिन्नेव सत्तेकं
त्रये वा जुगुप्सायां वा क्षिप्तयामद्यानामुद्यमः । अथ च चतुर्वि-
शती जङ्गकानां भयजुगुप्सायां युगपत्त प्रक्षिप्तयोनेनानामुद्यमः ।
अथ चैका जङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया एकविंशतिबन्धे
चतस्रश्चतुर्विंशतयः अथ च एकविंशतिबन्धः सप्ताद्विने प्राप्यते ।
सासाद्विन्न द्विधा भेजिगतोऽभेजिगतश्च । तत्राभेजिगतं सा-
साद्विन्नमाभित्यामूनि सप्तादीनि उद्यमस्थानान्यवगन्तव्यानि ।
यस्तु भेजिगतस्तत्प्रादेशद्वयौ केचिदाहुः । अनन्तानुबन्धिसत्कर्मस-
हितोऽप्युपशमभेजि प्रतिपद्यते तेषां प्रतेनानन्तानुबन्धिनामप्यु-
पशमता प्रवति पतच्छ्रुते सुत्रेऽपि संवादि तद्वक्तुं द्रष्टुं “ अद्य-
सत्तुसप्तपुंसपर्या ” इत्यादि भेजिगतश्च प्रतिपद्यते । अस्मिन्सासाद-
वन्मात्रं चोपगतं यथाकालं त्रीण्युद्यमस्थानानि भवन्ति । अपरं
पुनराहुः । अनन्तानुबन्धिनाः कृपायित्वेवोपशमभेजि प्रतिपद्यते न तत्र
कर्म तेषां प्रतेन भेजिगतः प्रतिपद्यते सासाद्विन्नं न प्रवति तस्या-
नन्तानुबन्धनप्रवत्त । अनन्तानुबन्धनदृष्ट्यसहितश्च सासा-
द्विने इष्यते “ अनन्तानुबन्धनपरहितस्तथ, सासाधनानां न संज्ञ-
यति ” इति वचनात् । अद्योच्यते यदा मिथ्यात्वं प्रत्यभिमुखं न
व्याप्यापि मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तदाऽनन्तानुबन्धनदृष्ट्यसहितोऽपि
सासाद्विन्नलोपां मते न प्रत्यप्यन्तिनि किमत्रायुक्तं तदप्युक्तमेव
सन्ति तस्य वेदादीनि नवपर्यन्तानि क्त्यायुद्यमस्थानानि त्रयेयः
न च भवन्ति सूत्रे प्रतिषेधात् । तैरन्यनन्यपुगमाच्च । तस्माद-
नन्तानुबन्धनदृष्ट्यसहितः सासाद्विन्नं न प्रवर्तितव्यमर्थं प्रत्येयम् ।
(आईनवसत्तरसे) सप्तदशके बन्धनानां वेदादीनि नवपर्य-
न्तानि क्त्यायुद्यमस्थानानि प्रवर्ति तद्यथा वद सप्त अष्टौ
नव सप्तदश बन्धादिषु त्रये सम्यग्मिथ्यादृष्टयोऽपरतसम्य-
ग्दृष्टयश्च । तत्र सम्यग्मिथ्यादृष्टिनां त्रयपुद्यमस्थानानि तद्यथा
सप्त अष्टौ नव । तत्रानन्तानुबन्धिवज्जोऽन्यतमे कोषाद्विने
त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः हास्युद्यमगौरव्यतरत्त युगलं स-
म्यग्मिथ्यात्वं चेति सप्तानां प्रकृतीनामुद्यमः सम्यग्मिथ्यादृष्टिपु
श्रवः । अथ प्राणुकमेण जङ्गकानां चतुर्विंशतिः अस्मिन्नेव
सत्तेकं त्रये वा जुगुप्सायां वा क्षिप्तयामद्यानामुद्यमः । अथ
च चतुर्विंशती जङ्गकानाम् । भयजुगुप्सायास्तु युगपत्प्रक्षिप्तयो-
नेनानामुद्यमः अथ चैका चतुर्विंशतिजङ्गकानां सर्वसंख्यया
सम्यग्मिथ्यादृष्टिनां चतस्रश्चतुर्विंशतयः अभिरनसम्यग्दृष्टिनां
सप्तदश जङ्गकानां क्त्यायुद्यमस्थानानि तद्यथा वद सप्त
अष्टौ नव तत्रोपशकसम्यग्दृष्टिनां कार्यकसम्यग्दृष्टिनां च अचि-
रतसम्यग्दृष्टिनामनन्तानुबन्धिवधवाकाशोऽन्यतमे कोषाद्विने
त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः हास्युद्यमगौरव्यतरत्त युगलं स-
म्यग्मिथ्यात्वं श्रवः अथ प्रागिव जङ्गकानामेका चतुर्विंशतिः क-
स्मिन्नेव पद्वे मये वा जुगुप्सायां वा वृत्तकसम्यक्त्वे वा प्रक्षिप्तं
सप्तानामुद्यमः । अथ अद्यादिषु प्रत्येकमेकैकां चतुर्विंशतिः प्रा-
प्यते इति तिष्ठन्ननुविंशतयः । भयजुगुप्सावेदकसम्यक्त्वेपु युग
पत्यक्षिप्तेषु नवानामुद्यमः । अथ चैका जङ्गकानां चतुर्विंशतिः अचि-
रतसम्यग्दृष्टिनां सर्वोऽनन्तानुविंशतयोऽष्टौ सर्वसंख्यया सप्तदश-
न्ये हास्या चतुर्विंशतयः (तेरेपंचाइअद्वेसणि) यथादृष्टके ब-
न्धस्थाने पञ्चादीन्यद्यप्यन्यतमे क्त्यायुद्यमस्थानानि भवन्ति
तद्यथा पञ्च पद्वे सप्त अष्टौ । तत्र प्रत्याख्यानावरणसंज्ञलक्षणो-

भाषाभाम्यन्ततो हे कोषाधिकी प्रयाणां वेदाभाम्यन्ततो वेदो
 द्वयोर्गुणयोरन्यत्तत्तु युक्तमभिव्येतासां पञ्चानां प्रकृतीनामुप-
 योक्तव्येदसम्बन्धः । अथ प्रागुक्तमेव जङ्गलानामेका वतु-
 विशिष्टता । जयसुगुप्तावेदकसम्बन्धत्वाभावेनसिद्धं कृतेषु प्रा-
 नुषासः अथ जगताविषयां विवक्षयाः दैर्घ्यकसम्बन्धविकल्पे प्रकृता-
 नां वतुविशिष्टादिति तिस्रस्तद्विधतया । तदा तस्मिन्नेव पद-
 केषु जयसुगुप्तावेदका जयवैकसम्बन्धकयोर्ध्वं च सुगुप्तावेद-
 कसम्बन्धकयोः प्रकृतिषां सप्तानामुपस्थाः अथापि तिस्रस्तद्वि-
 शिष्टता प्रकृतानां जयसुगुप्तावेदकसम्बन्धकेषु युक्तगणपद प्रकृ-
 तेषु प्राधान्यमुपस्थाः अथ यैका वतुविशिष्टातिप्रकृतानां सर्वसं-
 बन्धया प्रयोक्तव्यमेषु एतौ वतुविशिष्टाः “वचसार्त्तादयि” । नव-
 बन्धकेषु प्रस्थापितवतुविशिष्टासप्तगत्याभिः अथार्त्त उद्वेगव-
 र्जनागस्त्यानाभिः उद्वेगस्त्यानांत्येव । तद्यथा वतस्तः पदम-
 ब्द सप्त तस्य संयमनकोषाभ्यामभ्यन्ततम पदः कोषाद्याः अभा-
 नां वेदाभां प्रकृतीनां योगः द्वयोर्गुणयोरन्यत्तत्तु युक्तमभिव्येता-
 सां पञ्चानां प्रकृतीनामुपस्थाः काचित्सम्बन्धहेतुः भूषणशक्ति-
 सम्बन्धहेतुः वा प्रस्थापितुं प्रभवः अथ यैका प्रकृतानां वतुवि-
 शिष्टता । प्रसिद्धेव वतुके जये वा सुगुप्तायां वा वेदकसम्ब-
 न्धे वा प्रकृतिषु पञ्चानामुपस्थाः । अथ जङ्गलानां तिस्रस्तद्विशिष्ट-
 तयस्था तस्मिन्नेव वतुके जयसुगुप्तावेदका अभ्यवेदकसम्ब-
 न्धकयोः प्रकृतिषां पञ्चानामुपस्थाः अथापि तिस्रस्तद्विशिष्टतो यो जङ्-
 गलानां जयसुगुप्तावेदकसम्बन्धकेषु तु युगपत् प्रकृतिषु सप्ताना-
 मुपस्थाः । अथ प्रकृतानामेका वतुविशिष्टाः सर्वसम्बन्धया नवबन्धकेषु
 ऽपि वतुविशिष्टतयाः (पंचविहेत्यादि) पदविषयबन्धकेषु युक्तगो-
 दयस्थाः प्रकृतिगतयत्ताकमुद्वेगवर्जनाभिति प्रायः । तत्र वतुणीं संय-
 मनाभावात्तद्विषयः कोषादिः अथानां वेदाभाम्यन्ततो वेदः । अथ
 जिनिर्जयेव्यनुमिं संयमनलेशादशः अङ्कः ॥

एतो चतुर्धाई, एकेकुदया हवन्ति सञ्जे वि ।

बंधां चरिमे वि तहा, उदयाजावे वि ना होज्ज ॥१॥

[illegible][illegible]

संप्रति वशादिषु एव पूर्वोक्तस्थानेषु पावन्तो भङ्गा
प्रवन्ति तत्रान्तो निर्दिष्टकुराह ।

एकगजकेकाहस-दससचवडकएकगज येव ।

ए ए बहुव्रीहसगया, वारदुंगकम्वि एकार ॥ २० ॥

इह द्वाविंशत्युपस्थापानाभ्यधिकृत्य यथासंख्यं संस्थापयद्यो-
जना कर्तव्या सा चेन्न द्वयोर्वाप्येका बहुविधासंयोगाद्ये बहु स-
पथं कृतिमित्यर्थः तिष्ठः एकविंशतिबन्धे मिश्रविरतिसम्ब-
न्धादित्येवं च प्रत्येकं निवः । एकविंशतिबन्धे मिश्रसत्त्वद्रावण्ये
च प्रत्येकं द्वे द्वे अथोद्देशाभ्ये वैका । तथा सत्त्वोद्ये वृक्षः तत्र
द्राविण्यतिबन्धे एकविंशतिबन्धे मिश्रसत्त्वद्रावण्ये च प्रत्येकमेकैका
विरतिसत्त्वद्रावण्येतिबन्धे अथोद्देशाभ्ये च प्रत्येकं तिष्ठः
नवकबन्धेभ्योका । तथा बहुद्ये सप्त तत्र आविरतिसम्बन्ध-
सत्त्वद्रावण्ये एका अथोद्देशाभ्ये नवकबन्धे च प्रत्येकं तिष्ठः । तथा
पञ्चकबन्धे अष्टकः तत्र यथोद्देशाभ्ये एका नवकबन्धे तिष्ठः
अष्टकबन्धे एका अनुविंशतिः (एव कर्तव्यसंयोगः) यत्तं
अनन्तरस्ता एकादिकाः संस्थाविशेषाः अनुविंशतिगताः अनु-
विंशत्यभिधायकाः यथा अनन्तरकाऽनुविंशतितयोः हातव्याः स्व-
योः । यथाश्च सर्वसंख्यकाः अष्टाविंशतिः तथा (वाङ्मतेः)
त्रिकोद्ये अनुविंशतिरेका भङ्गकानाम् यत्तत्र अतन्तरणोक्त-
स्याप्यस्मत्ते चार्थैव ननुः बोधितव्याः (इहमिह इहामरि) य-
काद्ये यकाद्यः ननुः तस्मै वैचं अनुविंशं अष्टाविंशतिः मिश्रबन्धे यथो-
द्देशाभ्ये द्वौ एकविंशतिः एकाः अष्टाव्याः वैक सति ।

सम्प्रत्येतेषामेष भक्तानां विशिष्टतरसंख्यानिरूपणार्थमाह ।

नवपंचाण्डस्य, उदयविगप्येहि मोहिया जीवा ।

अउगुत्तरि एगुत्तरि, पयविंदनएहि विजेया ॥५१॥

इह दशादिषु शिकार्यव्यवसायानु उद्यमव्ययान्दूषव्ययानन्त-
क्रान्तेनकच्यवस्यारिहानुविशतोयुः सन्ध्यास्तत एकच्यवस्यारिहानु-
विशतस्यार्यारुथनं गुणितानां चत्यसौ जातानि नव्यानिश-
यिकानि नवशरानि तसौ कोटये भवन्तः । एकादशरुशु मरितेषु नवश-
रानि एकनवत्यधिकानि नवत्यः । एतावन्तःइहव्ययान्दूष-
कस्यैवधायोः सन्तं संस्तानिो जाँवा भोजनवादिता विहि-
ताः । सम्रति पदस्ययानिकवणथिमाह (अरुणुसरियंथ)
इह पशुशरिणि आम सिध्ताच्यमय्यार्याच्यानुकीध्मत्ताय्यान्दूष-
नोच इत्येवमारीदि । ततो ह्युद्वानां दशानुद्वयव्ययान्दूषादुप-
शरानां चार्यार्यारु राजदशविषु मय्ये पात्रानुगुणमाह । एकादश-

इदं परनिपातः तेषां प्रतीतेरसत्यधिकेकौनससितसिंहेयमौ-
हिताः संसारिणो जीवा विभेयाः । एतावत्संख्याभिः कम्मप्रकृ-
तित्रियेयायोगो मोहिताः संसारिणो जीवा ज्ञातव्या इत्यर्थः ।
अत्र कम्मकसत्यधिकेकौनससितसिंहेयमौहितां शान्तिं ज-
वन्तीत्युच्यते इह दशोदये दश पदानि दश प्रकृत्य उदयमा-
गता इत्यर्थः । एवं नवोदयादध्यापि नवादीनि पदानि भावनी-
यानि । ततो दशोदयो एको दशभिर्गुण्यते नवोदयाश्च न नवनि-
रदोदयाश्चादश अष्टभिः सप्तोदया एकादश सप्तभिः
षट् उदयाः सप्त षड्भिः पञ्चोदयाश्चत्वारः पञ्चभिः चतुस्त्रय
एकश्चतुर्भिः द्विकोदय एको द्वाभ्यां गुणयित्वा वेत सप्तैकैकत्र
मीत्यन्ते ततो जाते इह शते नवत्यधिके एतेषु च प्रत्येकैकैका
चतुर्विंशतिर्जङ्गमानां प्राप्यते इति सूत्रश्चतुर्विंशतिस्तथा गुणयन्ते गु-
णितेषु च सत्सु एकोदयजङ्गपदान्येकादश प्रकृष्यन्ते ततो यथा-
कसंस्थानेष्वेव पदानां इत्यादि भवति । इयं च उदयस्थानसं-
ख्या च ये मतान्तरेण चतुर्विंशत्संक्रमणकाश्च द्विकोदय द्वादश
अष्टा उक्तस्थानविभक्त्यु वेदितव्या यदा पुनरन्ते मायिक्रियन्ते
तदा इत्युदयस्थानपदसंख्या ।

नवतेस।यसएहि, उदयविगपेहि मोहिता जीवा ।

अउणुत्तरि सीयाला, पयविदपएहि विभेया ॥ २२ ॥

उदयविकल्पैरुपहासीत्यधिकनवशानसंख्येस्तथा दशोदयादिकप-
ञ्चोदयादिकानां पदानां शतेः सप्तचतुर्विंशतिकेकौनससितसिं-
हेयैर्येयायोगे सर्वेऽपि संसारिणो जीवा मोहिता मोहमापादिता
विभेयाः । तत्रोदयस्थानेषु पुष्पाकप्रकाशेण परिसंख्यायामनेषु
ये मतान्तरेण काश्चानुविधेयव्यवस्थाने द्विकोदय द्वादश जङ्गस्तेऽ
परावर्तन्ते ततो नव शान्तिं चतुर्विंशतिं कृत्वा उदयविधानां
जवन्ति पदेषु च परिसंख्यायामनेषु मतान्तरैकद्वादशजङ्गता-
नि चतुर्विंशतिपदान्यपनोयन्ते ततो यथाका पदानां संख्या प्र-
वर्तते । इह दशोदय उदयान्तजङ्गश्च जवन्त्य एकसामयिका
उत्कर्षेण आन्तर्मौहिनिकाः । तथाहि चतुर्विंशि दशोदयपर्यन्तेष्व-
वश्यमन्यतमो वेदोऽन्यतरं युगलं वद्यत वेदयुगलयोश्च मध्ये
अन्यतरद्वयं सुहृत्तौदारज्य परावर्तते । तद्वक्तुं पञ्चसप्तहृत्-
सूतीकार्यां वेदेन युगलेन वा अपययं मुहूर्त्तान्तरं परावर्ति-
न्ययमिति । तत उत्कर्षेण चतुष्कोदादयः सर्वेऽप्यान्तर्मौहिनिका
द्विकोदयैकोदयाश्च आन्तर्मौहिनिकाः सुप्रतीता एव । तथा
यथा विवक्षिते उदये जङ्ग वा एकं समयं वर्तिन्वा द्वितीये सम-
ब गुणयन्ते ततो गच्छति तथा सप्तचतुर्विंशतिपदानां प्रकृत्यैव
पतां वा निम्नमुदयान्तरं भङ्गान्तरं वा यातीति सर्वेऽप्युदया
भङ्गश्च अचन्यत एकसामयिकास्तत्वेन कल्पस्थानानामुच्य-
स्यातेः सह परस्परं संबन्ध उक्तः । सत्तास्थानस्य व्यस्थानेन
सह संबन्धः ।

सम्प्रति सत्तास्थानैः सह तमनिधिसुराह ॥

निधेय य वावंसि, इगवीसि अडवसि सत्तरसि ।

अडव तेरनवयं-धगेयु पंचेव उणाई ॥ २३ ॥

पंचविह चउविहेसु, उडकभेसेसु जाण पंचेव ।

पचयं पचेयं, चत्तारि उ चंपेव च्छेए ॥ २४ ॥

द्विविंशती द्विविंशतिर्यत्र त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविं-
शतिः समविंशतिः चतुर्विंशतिः । तथाहि द्विविंशतिर्यत्रो मिथ्या-
द्वैकस्थानेषु व्यस्थानानि तद्यथा सप्ताष्टौ नव दश । तत्र सप्तो-
दय अष्टाविंशतिरं सत्तास्थानं यतः सप्तोदयोऽनन्तानुबन्धु-

दयामात्रे भवति अनन्तानुबन्धुद्वयेन पूर्वं सम्यग्दृष्टिः सत्ता
अनन्तानुबन्धुः उद्धृता ततः कालान्तरेण परिणामवशात्
मिथ्यात्वं गतेन त्रयोऽपि मिथ्यात्वप्रत्ययनेन अनन्तानुबन्धोर्न
बहुभारज्येन स एव मिथ्यादृष्टिर्निराकारसिद्धिर्ना यवदन्ताद्यु-
बन्धुद्वयरहितः प्राप्यते नात्र स चोष्टाविंशतिसत्त्वैकैवैव्या-
विंशतिर्यत्रैकं सप्तोदय सत्तास्थानमष्टोदये त्रयोऽपि सत्तास्थान-
नानि । यतोऽष्टोदयो द्विधा अनन्तानुबन्धुद्वयरहितोऽनन्तानुब-
न्धुद्वयसहितश्च । तत्र योऽनन्तानुबन्धुद्वयरहितोऽष्टोदयस्तत्र प्रा-
गुक्त्युक्त्याऽष्टाविंशतिरेव सत्तास्थानम् । अनन्तानुबन्धुद्वयसहिते
तु त्रयोऽपि सत्तास्थानानि तत्र यथावधार्यापि सम्यक्त्वमुल्लेख-
नि तावदष्टाविंशतिसत्त्वश्च उद्धृते सप्तविंशतिः मिथ्योदयानि
चतुर्विंशतिः अत्रादिमिथ्यादृष्ट्यां चतुर्विंशतिः । एवं नवोदयेऽप्य-
नन्तानुबन्धुद्वयरहितोऽष्टाविंशतिरेव अनन्तानुबन्धुद्वयसहित
तु त्रयोऽपि सत्तास्थानानि दशोदयसत्त्वानुबन्धुद्वयसहित
एव प्रयति तत्तत्रापी त्रीणि सत्तास्थानानि भावनीयानि
(इगवीसि अडवसि) एकविंशती एकविंशतिर्यत्र अष्टाविं-
शतिरं सत्तास्थानम् । एकविंशतिर्यत्रो द्वि सत्तास्थानसम्य-
ग्दृष्टेर्नयति सत्तास्थानं च जीवस्योपशान्तिसम्भवात् प्रत्य-
यमानस्त्वोपजायते सम्यक्त्वमुल्लेख च मिथ्यात्वं निश्चिच्छेदं तद्यथा
सम्यक्त्वं मिथं मिथ्यात्वं च । ततो दर्शनमिव स्यापि सत्त्वमयथा
प्राप्यमाणत्वात् एकविंशतिर्यत्र त्रिष्वप्युदयस्थानेष्वष्टाविंशति-
रं सत्तास्थानं भवति । (सत्तरसि अडवसि) सप्तद्वयश्च षट्
सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः चतुर्विंशतिः
स्वयंविंशतिर्द्विविंशतिर्यत्रैकविंशतिश्च । सप्तद्वयश्चोदयानां
जयति तद्यथा सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यां निमित्तसम्यग्दृष्ट्यां च । तत्र
सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यां त्रीण्युदयस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव
अचरितसम्यग्दृष्ट्यां चत्वारि तद्यथा षट् सप्त अष्टौ नव । तत्र
षट् उदयोऽचरितानामौपशान्तिसम्यग्दृष्ट्यां त्र्याधिकसम्यग्दृष्ट्यां
वा प्राप्यते । तत्रैकविंशतिसम्यग्दृष्ट्यां द्वे सत्तास्थाने तद्यथा
अष्टाविंशतिर्यत्रैकविंशतिश्च । तत्राष्टाविंशतिः प्रथमसम्यक्त्वा-
न्पादकाश्च उपशान्त्यर्थं तु प्रतिपद्यते उपशान्तादुबन्धिनं शान्ता-
विशान्तिकक्षितानन्तानुबन्धिनं चतुर्विंशतिः त्र्यादिकसम्यग्दृष्ट्यां
नैवैकविंशतिरेव । त्र्यादिकसम्यक्त्वं इह सप्तकृत्यं जयति
सप्तकृत्यं च जन्तुरेकविंशतिसत्त्वमिति सर्वसंख्यया षट् उदये
त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिर्यत्रैकविंशति-
र्यत्रोऽप्युदयेमिथ्यादृष्ट्यां त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अष्टा-
विंशतिः सप्तविंशतिर्यत्रैकविंशतिः तत्र योऽष्टाविंशतिः सत्त्वो
सत्त्व इत्यर्थः मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्याष्टाविंशतिः येन पुनर्मिथ्यादृ-
ष्ट्या सत्ता प्रथमं सम्यक्त्वमुल्लेखितं सम्यग्मिथ्यात्वं च नात्रा-
प्युल्लेखितमारज्यते अत्रान्तरे परिणामवशात् मिथ्यात्वादिनिबुध्य
सम्यग्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्य सप्तविंशतिः यः पुनः सम्यग्दृ-
ष्टिः सत्त्वमन्तानुबन्धोर्न विमंशोऽयं पश्चात्परिणामवशात् सम्य-
ग्मिथ्यात्वं प्रतिपद्यते तस्य चतुर्विंशतिः सा चतुर्विंशतिर्यत्रोऽपि
प्राप्यते । यतश्चतुर्विंशतिः अपि सम्यग्दृष्ट्याऽनन्तानुबन्धो
विमंशोऽयमिति तद्वक्तुं कम्मप्रवृत्त्या " चरमग्या पऊसा, तिजि
यिसंजोयणा विसंजोयति । कण्णोहिं तिहिं सहियाणंतेरकरणं
उडसमो " इति अत्र (तिजिजिणि) अचरिता देवाचरिताः
सर्वचरिता वा यथायोगमिति इतन्तानुबन्धि दिवंशोऽयं-
नानन्तरं च कैवल्यपरिणामवशात् सम्यग्मिथ्यात्वमपि प्रतिप-
द्यते ततश्चतुर्विंशतिर्यत्रोऽपि सम्यग्मिथ्यादृष्ट्यां चतुर्विंशतिः

संभवति श्रवितेऽसम्बद्धोऽनौ तु सन्नाद्यं पञ्च सत्तास्थानानि
तत्पञ्च श्रवितेऽशतित्ववृत्तिशतित्वयोर्विशतिः श्रावितशतित्वकृति-
शतित्वं च तत्पञ्चाविशतिरैशपर्यामिकसम्बन्धवृत्तीनां वैकल्यस्य श्र-
वितेऽशतित्ववृत्तिशतित्वपर्यायानां नवरमन्तानाद्यन्विष्यैषां ज्ञाना-
मन्तरं त्रयोविंशतिर्घातिशतित्वस्य वैकल्यसम्बन्धमन्येव तदाधि-
करिबन्धनमुपेयं पर्यायकस्योपरि वसमानां वैकल्यसम्बन्धमुप-
पन्नः कृत्वा तद्वृत्तयनस्तस्यानन्तानुबन्धिषु मिश्रणत्वं च कृपिते सति
त्रयोविंशतिः मिश्रे कृपिते श्रावितशतित्वः । स च घञिविश-
तिस्त्वन्तर्मां सम्बन्धं कृपयन् तन्मात्रमात्रं वसमानः कश्चि-
त्युपेयश्चायुक्तः कालमपरि कृत्यते काश्चं च कृत्या चनसृणां ग-
र्भानामन्यतन्मस्यां गताद्युपपन्ने । तुक्तम् । " पृथक्वा उ
मणुस्त्वे, गितियु क्व चउसु वि गसुः " ततो द्वाविंशतिभ्य-
तन्मन्व्य वि नित्यु प्राप्यते । एकविंशतिरनु श्रावितसम्बन्धश्रीना-
मेव यः सतकृतेषु श्रावितसम्बन्धद्वयः सतके कृपेण च स-
त्तायामेकविंशतिरन्यमप्युपेयं मिश्रहृदिनामधिरनसम्बन्धदृष्टि-
ज्ञावोक्तकृपाद्यन्युत्तानिर्दिक्तानि सत्तास्थानानि भावनीयानि
एवं नवोदयेति । नवरं नवोदयोऽधिरतानां वैकल्यसम्बन्धश्रीना-
मेव संभवतीति कृत्या नन कस्यापि सत्तास्थानानि वाच्यानि ।
तदध्या अष्टाविंशतिभ्योऽशतित्वकृपाद्यैशतिश्राविशतिश्राविशतिः । एता-
नि च प्रागिदाश्वगन्तव्यानि (तेनरवबधेभसु पंचेव गणणि—
ति) त्रयोदशानपंचकेषु नवरबधेषु च प्रत्येकं पञ्च पञ्च सत्ता-
स्थानानि तदध्या त्रयोविंशतिभ्योऽशतित्वकृपाद्यैशतिश्राविशति-
रन्वेषयति । तत्र त्रयोदशानपंचका देशाविरासत्वं च चित्वा
नित्येऽन्वां मनुष्याः । तत्र ये नित्येऽन्वेऽन्वां अतर्ह्यनुदय-
स्यानुदये एव सत्तास्थाने तदध्या अष्टाविंशतिभ्योऽशतित्व-
श्रीनां च । तत्रोदयविशतिरैशपर्यामिकसम्बन्धवृत्तीनां वैकल्यसम्बन्ध-
वृत्तीनां तत्पञ्चाविशतिरैशपर्यामिकसम्बन्धवृत्तीनां प्रथमसम्बन्धकृपाकाश-
रन्वेषादि तदानीमन्तरकरणकालां वसमानः कश्चित् देशवि-
गतमपि प्रतिपन्नं कश्चिन्मनुष्यः पुनः सर्वविगतमपि । त-
दुक्तं शनकहृदयैः " उपसमसमदिदि अंतरकरे शिषो
काले देवसिरेषे भैरे परमापमसमभावं गच्छन् सासाय
पुष्पां पुष्पं न किमपि लब्धव्यं " वैकल्यसम्बन्धानां त्वष्टा-
विंशतिः सुप्रमाता अनुविंशतिः पुनरन्तानुबन्धिषु विसंयो-
जितेषु वैकल्यसम्बन्धवृत्तीनां वैदित्तया । शेषाणि तु सर्वांगपरि
त्रयोविंशतिरैशानि सत्तास्थानानि तिरिच्छां न संभवति तानि
दि श्रावितसम्बन्धकृपाद्युदयतः प्राप्यन्ते न च तिर्यश्चः श्रावि-
कसम्बन्धकृपमुत्पादयन्ति किंतु मनुष्या एव । अयं मनुष्याः कृ-
पाधिकसम्बन्धकृपमुत्पाद्य यदा तिर्यक्पूज्यन्ते तदा तिरिच्छाऽप्येक-
विंशतिरैशानि प्राप्यते एव तत्कथमुत्पन्ने शेषाणि त्रयोविंशत्यादिनि
सम्बन्धोपरि न संभवन्तीति तदुक्तं यतः श्रावितसम्बन्धवृत्तिं
यंयुक्तु न संख्येयवर्गोयुक्तुषु मध्ये समुपपद्यते किं त्वसंख्येयवर्गोयुक्तु-
षु मध्ये समुपपद्यते । नच तत्र देशविरतिः तद्वर्जाया न तत्र
अयोदशबन्धनश्च अथ त्रयोदशबन्ध सत्तास्थानानि चित्तयमा-
नि विवर्तन्ते तत्र एकविंशतिरपि त्रयोदशबन्धं तिर्यक्तु न प्राप्यते
तदुक्तं श्रुणौ " एगवीसा निरिक्खेसु संजया संजपसु न संभवई कहां
नमइ संजेजयासाउपसु निरिक्खेसु बाइगसमदिदि उववजइ
अमरकज्जासाउपसु उववज्जेज्जा तस्म देवसिरेषे नियात्ति " ए-
व मनुष्या देशविरतास्तेषां पञ्चकृपेर्विधिं सत्तास्थानानि
तदध्या एकविंशतिभ्योऽशतित्वकृपाद्यैशतिश्राविशतिः । पदार्थे समोद-
यः

अ प्रत्येकं पञ्चांगं सत्सास्थानानि । अहर्कोदये त्वेकांशतिशयानि
 शेषाणि चत्वारि तांश्च चावित्तस्यद्वयमुत्तमभाषानुसारं
 भावनीयानि । एवं बन्धकायामपि प्रमत्ताध्यायानां प्रत्येकं
 अनुविधिं वीक्ष्य शिपि सत्सास्थानानि तद्यथा ऋषिर्वाशितश्च
 तुषिरातिरेकविशानिश्च । पञ्चकोदये षड्कोदये अ प्रत्येकं पञ्च पञ्च
 सत्सास्थानानि सप्तोदये त्वेकांशतिशयानि शेषाणि चत्वारि सत्सा
 स्थानानि चाव्ययानि । (पंचविधसंस्थितेषु ऋकणि) पञ्च-
 विधे अनुविधिं च बन्धे प्रत्येकं वत् सत्सास्थानानि । तत्र पञ्च-
 विधं बन्धं ब्रह्मन् तद्यथा अष्टाविंशतिभ्यश्चिद्विशानिरेकविशति-
 श्चोदश चोदश एकादश च । तत्राष्टाविंशतिभ्यश्चोदशतिसो-
 पसामिकसम्यक्पुरुषायां प्रमेयार्थकविशतिः क्षात्रियसम्यक्पु-
 रुषां प्रमेयार्थां कृपकथ्रेण्यां पुनरष्टौ कषाया यावच्च ज्ञीयन्ते तदा
 ऐकांशतिशयानिष्ठसु कषयिषु क्षीणेषु पुनर्लभ्याद्यः । ततो नपुंसकवदे-
 कीर्णो ह्यदश ततः श्रुतिर्ध्वं क्षीणेन एकादश पञ्चाङ्गविधिः न सत्सास्था-
 नानि पञ्चविधेषु न ब्राह्मणेन यथाः पञ्चविधेषुः पुरुषवदेः ब-
 ध्यमाने भवति यावच्च पुरुषवदेव्य बन्धस्तथावद्दे नो कषायाया
 सन्त्य एवेति । अनुविधेषु पुनर्ब्रह्मन् वत् सत्सास्थानानि तद्यथा
 अष्टाविंशतिभ्यश्चोदशविंशतिश्चोदश पञ्च चत्वारः । तत्रा-
 ष्टाविंशतिभ्यश्चोदशविंशतिश्चोदशः कषायांशोयामिकाः शाब्द-
 कृपकथ्रेण्यां प्राप्यमन् । इह कश्चिदपुंसकवदेन कृपकथ्रेणीं
 श्रितं पञ्च ७ च लब्ध्वेन नपुंसकवदेन युगावत् कृपयति । क्षीर्बन्-
 दपुंसकवदेकृपसमाकलयन् पुरुषवदेव्यं बन्धो व्यवच्छिन्ने तद-
 दानन्तरं च पुरुषवदेव्यं कृपवद्वन्द्वेन तत्पुनरुत्तरेन पुरुषव-
 देदास्यादिद्वयं युगावत् कृपयति यावच्च न ज्ञीयते तदाऽनुनयप्र-
 विप्नुविपञ्चवदेव्यद्वयदिहर्न्येकोदये वसन्त्यावस्य एकादशकं
 सत्सास्थानमवाप्यते । पुरुषवदेदास्यादिद्वयं ततो युगावत् ज्ञी-
 यमाणायामिकाः प्रकृत्यन्ते । एवं च न क्षीर्बन्धं नपुंसकव-
 देन च कृपकथ्रेणिं प्रतिपन्नस्य पञ्चमकृपायामकं सत्सास्थानमवा-
 प्यते । यः पुरुषवदेन कृपकथ्रेणिं प्रतिपद्यते तस्य वत् नो कषायाया
 कृपसमाकलेऽप्युपगच्छत्यं पञ्चवद्वन्द्वेन ज्ञानं तत्तत्सत्यं
 अनुविधिपञ्चकाले एकादशकपं चत्सवस्थानं न प्राप्यते किन्तु
 पञ्चमकृपायामकं पञ्चमवस्थादाया कृतावशिष्टाकिं यावत् सत्यं
 वेदितव्यः ततः पुरुषवदे कीर्णं अनक्षरान् अथ्यत्तमुद्वृत्तकालं
 यावत् सत्यं उद्यतव्ययानि । (संसृत्तं जाण एवैव कषयं सूर्यसतिं)
 शेषपु विधिपद्विधिविकषियेषु बन्धेषु प्रत्येकं पञ्च पञ्च सत्सा-
 स्थानानि । तत्र विविधं बन्धं ब्रह्मन् अष्टाविंशतिभ्यश्चोदश-
 विंशतिश्चोदशः चत्वारः । तत्राङ्गविधिं शिष्यपुरुषाभ्यश्रेणी-
 मधिष्ठानं वेदितव्यानि शेषे तु कृपकथ्रेण्यां तं त्वैवं संसृज्य-
 स्मनकोदये प्रथमस्थितनावालिंकाशोवायं बन्धोदायादणया यु-
 गानुद्वाहपञ्चदशमयानि व्यवच्छिन्नासु च तासु बन्धवर्त्तिनिषा-
 जातः संसृजनकोधस्य च तदानीं प्रथमस्थितनावालिंकाशो-
 वायं समसृज्यस्मनकोधवर्त्तिनिषा च द्विजिकं मुक्त्वा अन्यसर्वं
 कीर्णं तदपि च समयद्वयोनावालिंकाशिकमात्रेण कालेन ज्ञयमु-
 पयास्यति यावच्च न याति तावच्चतुरः श्रुतवशिष्टविधिवन्त्ये-
 सत्यः क्षीणं तु तस्मिन् त्वेतिः ताश्चान्धस्तुर्वेदकालं यावद्वद्वन्द्वेन
 द्विधिविधेषु पुनर्ब्रह्मन् पञ्च सत्सास्थानानि तद्यथा अष्टाविंश-
 तिभ्यश्चोदशविंशतिश्चोदशः निश्चः द्वे च । तत्राप्यानि क्षीणिं प्रा-
 तिगिष्य शेषे तु कृपकथ्रेण्यां तं त्वैवं संसृज्यस्मनकोध वत्कोदार्थो-
 णया युगावत् व्यवच्छिद्यन्ते तानि व्यवच्छिन्नानासु बन्धो द्विधि-
 चत्वारः संसृजनकोधमवस्य च तदानीं प्रथमस्थितनावालिंकाशो-
 वायं समसृज्यस्मनकोधवर्त्तिनिषा च द्विजिकं मुक्त्वा अन्यसर्वं

[illegible]

सर्वविरतानां देवगतिप्राप्त्यर्थं ब्रजनामधसेयश्च । अत्र स्थिरा-
स्मिन् शुभाशुभग्रहः कार्यस्यैव कार्यविपदौ ह्य भङ्गाः एवैवाष्टाविं-
शतसंख्यां करसहिता एकोनविंशत्यष्टावति क्षणापि त्र पन्थादौ
भङ्गाः सन्त्येव न देवगतिप्राप्त्यर्थं देवगतिविस्तृतस्य च द्वाप्येव
ब्रजन्ति । त्रिशप पुनरियं देवगतियैव शतानुपूर्वां पञ्चैविश्रयजाति-
रिधियाङ्गोपाङ्गमाहाहर्कमाहाहर्कान्तापान् तैजसकर्मण्ये सम-
चतुरङ्कसंस्थानं वर्षाविंशतुष्टयमगुलशुष्य पराधातुमुपधात-
मुच्यतेनाम प्रश्रवणश्रवणो गतिस्त्वनाम वादनाम पर्याप्तं
कनामापर्याप्तकनाम प्रत्येकं स्मिन् शुभनाम शुभगनाम सुखर-
नाम कर्मादेयनाम शशःकीर्तिनाम विष्णोनाममेति । एतास्तं
त्रिशपकर्मण्ये समुपधातुं एकं बन्धस्थानम् । एतच्च देवगति-
प्राप्त्यर्थं ब्रजतोऽत्र प्रत्यक्षसंयतस्यापूर्वकस्यैव वा पठेन्नियमः ।
अत्र सप्तोपपत्ति शुभान्येव कर्माणि बन्धमायातीति कृत्वा
एक एव भङ्गः । एवैव त्रिशरीशरसहस्रसहिता एकत्रिंशद्विंशति ।
अत्रान्येक एव च भङ्गः द्वात्रिंशत्या देवगतिप्राप्त्यर्थमन्य-
स्यानेषु भङ्गाः अष्टादश । ननुक्रमेण 'अष्ट एकैकमंगला अष्टा-
दश देवजानुषु' तथा नरकगतिप्राप्त्यर्थं ब्रजत एव च बन्ध-
स्थानमष्टाविंशति । सा चेवं नरकगतिनिर्भरकानुपूर्वां पञ्चो-
न्विश्या जातिः धियाङ्गोपाङ्ग तैजसकर्मण्ये पञ्चस्थानं बन्धो-
चितचतुष्टयमगुलशुष्य उपधातुं पराधातुमुच्यतेनाम प्रश्रवणश्र-
वणश्रवणमगुलशुष्यनाम वादनाम पर्याप्तकनाम प्रत्येकनाम
विहायमगुलशुष्यनाम कर्माणां ब्रजनाम प्रत्येकनाम अष्टाविंशति
विहायमगुलशुष्यनाम दुःखलक्षणमयमशःकीर्तिनिर्माणमिति
एतासां अष्टाविंशतिप्रकृत्यानामेकं बन्धस्थानमेव सिध्यावष्टे-
रवसेयम् । अत्र बीजपद्याश्रुतान्येव कर्माणीत्येक एव भङ्गः एकं तु
बन्धस्थानं अष्टःकीर्तिलक्षणं तथा देवगतिप्राप्त्यर्थं पञ्च-
विंशते अष्टकीर्तिलक्षणां त्रयाणां त्रयाणां त्रयाणां त्रयाणां

संप्रति कस्मिन् बन्धस्थाने कति भङ्गाः सर्वसंख्यया
प्राप्यन्ते इति चिन्तायां तन्निरूपणार्थमाह।

चउपण वीसा सौलस, नव बाणउड्यसयाइं अरुयात्ता ।

एयालुत्तरगाया-लसया एकिकबंधविद्दी ॥१७॥

विश्यादिवि बुधस्थानेयु यथासंख्यं चतुराङ्गिकस्या बन्ध-
विधयो बन्धप्रकारा बन्धमङ्गलं वेदितव्याः । तत्र ये विशातिबन्ध-
स्थानेयु मङ्गलस्त्वारस्तं चैकत्रियप्रायाभ्यमेव बज्जतोऽबधेयाः । अन्यत्र
त्रयोऽङ्गविशतिबन्धस्थानेयु मङ्गलप्रमाणेनाथात् । पञ्चविशि-
तिबन्धस्थाने पञ्चविशतिमङ्गलाः अथैकत्रियप्रायाभ्यां पञ्च-
विशतिं बज्जतो विशातिः । अथोपासकस्यैवचतुराङ्गिप्रतिपक्षेष्व-
भवेन्द्रियमनुष्यप्रायाभ्यं बज्जतोमैकैक इति सर्वसंख्यया विशातिः ।
वर्षाद्विंशतिमङ्गलाभ्यां यथासंख्यं चतुराङ्गिकस्या बन्धविधयो
बन्धप्रकारा बन्धमङ्गलं वेदितव्याः । तत्र त्रयोविशतिबन्धस्थाने मङ्ग-
लाभ्यास्ततः चैकत्रियप्रायाभ्यमेव बज्जतोऽबधेयाः । तत्र मङ्गलाः
पात्रस्ततः चैकत्रियप्रायाभ्यमेव बज्जतोऽबधेयाः । अन्यत्र वर्तमाना
बन्धस्याभ्यस्याप्रायमानात्वात् । अथाविशतिबन्धस्थाने मङ्गलं नव
। तत्र देवतातिप्रायोभ्यामष्टाविशतिं बज्जतोऽष्टौ । नरकजातिप्रायोभ्यां
तु बज्जत एक इति षड्कोनत्रिंशद्विंशत्येभ्यः मङ्गलाः अष्टचत्वारिंश-
दङ्गिकाणि द्विजगत्प्रायान् । तत्र त्रिपञ्चषष्टिप्रायोभ्यामैकोन-
विंशतं बज्जतोऽष्टाविंशतिं बद्धचत्वारिंशदङ्गिकाणि मनुष्यगति-
प्रायोभ्यामसि बज्जतोऽष्टाविंशतिं बद्धचत्वारिंशदङ्गिकाणि । किञ्च-
नवोऽष्टिप्रायोभ्यां देवगतिप्रायोभ्यां सतीथं चतस्रसिदतिं बज्जतो
प्रत्येकमङ्गलाविति । तत्र त्रिपञ्चषष्टिप्रायोभ्यां मङ्गलं बद्धचत्वारिंश-

शब्दकृतानि । तत्र त्रियेकपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां विंशतं बभूवोऽष्टाधिकानि वदन्त्यादिशब्दकृतानि द्विचतुस्त्रिंशत्प्रायोग्यां मनुष्यगतप्रायोग्यामाहारकसहितं विंशतं बभूव एक इति । तथा एकविंशत्यवस्थाने एका एकविंशते वैकं सर्वसंख्यायां सर्वव्यवस्थानेषु भङ्गात्मनोऽसहस्राणि नव शतानि पञ्चत्वारिंशदधिकानि । तदेवमुक्तानि समग्रं नवव्यवस्थानानि ।

संस्तुत्यवस्थानप्रतिपादनार्थमाह ।

बीसिगवीसा चठवी-सगा य एगादिया य इ णीसा ।

उदयद्वाणाणि भवे, नव अइ य हुंति नामस्स ॥ ३८ ॥

उदयव्यवस्थानानि द्वादश तद्यथा विंशतिरेकविंशतिश्चतुर्विंशत्याश्च एकविंशति एकविंशतः तावद्भक्त्या वाच्येकविंशत् तद्यथा चतुर्विंशतिः पञ्चविंशति षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् एकविंशत् तथा नव नवी च यतानि वैकेन्द्रियाद्यपेक्षया नानाप्रकाराणीति ताव्यभिरूप समप्रपञ्चमुपदर्शयते । तत्र एकैन्द्रियाणामुदयव्यवस्थानानि पञ्च तद्यथा एकविंशतिश्चतुर्विंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिः तत्र तैजसकामेने अगुरुष्वक्षुधिरास्थिरे गुणाद्यने वरुणम्बरस्तस्पर्शा निर्माणमित्येता द्वादश प्रकृतय इदमभिरूप्य भुवाः । यतस्तिथ्येनातिस्तिर्येगानुपूर्व्यां स्थावरत्वमेकेन्द्रियजातिर्वातसूक्ष्मयोरेकतरमप्योतस्योयोरेकतरं तुभंगमनावेयं यशःकीर्त्येयशःकीर्त्योरेकतरमप्यप्रकृतित्वादिता एकविंशतिः । अत्र भङ्गाः पञ्च बादरसूक्ष्माज्यां प्रत्येकं पर्याप्तपर्याप्ताभ्यामयशःकीर्त्या सह चत्वारः बादरपर्याप्तयशःकीर्तिभिः सह एक इति सूक्ष्मापर्याप्ताज्यां सह यशःकीर्त्येयशो न प्रवर्तते इत्यादि तद्विंशति विकल्पा न प्राप्यन्ते एव वैकविंशतिरेकेन्द्रियव्यवस्थापान्तरात्मनो बर्त्तमानस्य वेदितव्या ततः शरीरस्वस्थौदारिकाशरीरं ह्रुणसंस्थानमुपस्थातं प्रत्येकमिति चतस्रः प्रकृतयः प्रकृत्यन्ते तिर्येगानुपूर्व्यां चापनीयते ततश्चतुर्विंशतिर्भवति अत्र च भङ्गा दश तद्यथा बादरपर्याप्तस्य प्रत्येकसाधारणयशःकीर्त्येयशःकीर्तिपदैश्चत्वारः अर्पयोत्ताबादरस्य प्रत्येकसाधारणभ्यामयशः—कीर्त्या सह द्वौ सुषमस्य पर्याप्तापर्याप्तप्रत्येकसाधारण्यैशः—कीर्त्या सह चत्वार इति दश । बादरवायुकायिकस्य वैकियं कुर्वत औदारिकस्थाने वैकियं वक्तव्यं ततश्च तस्यापि चतुर्विंशतिरुदये प्राप्यते केवलमिह बादरपर्याप्त्येका यशःकीर्तिपदैरेक एव भङ्गः । तैजसकायिकवायुकायिकयोः साधारणयशःकीर्त्येयो न भवतीति तद्विंशति विकल्पा न प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यायां चतुर्विंशतेरुदये एकादश भङ्गास्ततः शरीरपर्याप्तस्य पर्याप्तस्य पराधाते क्षिते पञ्चविंशतिः । अत्र भङ्गाः वद तद्यथा बादरस्य प्रत्येकसाधारणयशःकीर्त्येयशःकीर्तिपदैश्चत्वारः सुषमस्य प्रत्येकसाधारणभ्यामयशःकीर्त्या सह द्वौ । तथा बादरवायुकायिकस्य वैकियं कुर्वतः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासं अनुदिते पराधाते क्षिते पञ्चविंशतिर्भवति अत्र च प्राग्देक एव भङ्गः सर्वसंख्यायां पञ्चविंशतौ सप्त भङ्गाः प्राणपानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासं क्षिते षड्विंशतिः अत्रापि भङ्गाः प्रागिव वद । अथवा शरीरपर्याप्तपर्याप्तस्य उच्छ्वासं अनुदिते आनयोद्योतयोरन्यतरस्मिन्नुदिते षड्विंशतिर्भवति अत्रापि भङ्गाः वद । तद्यथा बादरस्योद्योतन सतिस्तस्य प्रत्येकसाधारणयशःकीर्त्येयशःकीर्तिपदैश्चत्वारः आतपसहितस्य च प्रत्येकस्य यशःकीर्त्येयशःकीर्तिपदैश्चत्वारः बादरवायुकायिकस्य वै-

कियं कुर्वतः प्राणपानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासं क्षिते प्राणपानपञ्चविंशतिः षड्विंशतिर्भवति तत्रापि प्राग्देक एव भङ्गः तैजसकायिकवायुकायिकयोरातपोद्योतयशःकीर्त्यामनुदयमावात त्रिंशत् विकल्पा न प्राप्यन्ते सर्वसंख्यायां षड्विंशतौ त्रयोदश भङ्गाः । तथा प्राणपानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससंहितायां षड्विंशतौ आतपोद्योतयोरन्यतरस्मिन् प्रक्षिते सति सप्तविंशतिर्भवति अत्र भङ्गाः वद । ये प्रागातपोद्योतान्यतरसंहितायां षड्विंशतौ प्रतिपादिताः सर्वसंख्यायां वैकेन्द्रियाणां भङ्गा द्विचत्वारिंशत् उक्तं च “यगिदिव उदपसु, पंच य एकार सप्त तेरस य । कुक्कं कम्मो भंगो, वायाला होति सव्वे कि” इन्द्रियाणामुदयव्यवस्थानानि वद तद्यथा एकविंशतिः षड्विंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् एकविंशत् । तत्र तिर्येगातिस्तिर्येगानुपूर्व्यां द्विन्द्रियजातिस्त्रयसनाम बादरनाम पर्याप्तापर्याप्तयोरेकतरं तुभंगमनावेयं यशःकीर्त्येयशःकीर्त्योरेकतरमप्येतत्ता नव प्रकृतयो द्वादशसंख्यानिभूयोद्योतभिः सह एकविंशतिः । एषा आपान्तरात्मनो बर्त्तमानस्य द्विन्द्रियव्यवस्थायन्ते अत्र भङ्गात्मनः तद्यथा अर्पयोत्तकनामोदये बर्त्तमानस्य यशःकीर्त्या सह एकः । पर्याप्तनामोदये बर्त्तमानस्य यशःकीर्त्येयशःकीर्त्योर्न्यां द्विविंशति ततस्तस्यैव च शरीरस्य औदारिकमौदारिकाभ्यां ह्रुणसंस्थानं सेवार्त्तसंननमुपधातं प्रत्येकमिति वद प्रकृतयः प्रकृत्यन्ते तिर्येगानुपूर्व्यां चापनीयते जाता षड्विंशतिः । अत्रापि प्रकृत्यवस्थे च प्रागिव प्रष्टव्याः । ततः शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य अग्रहास्तविहायोग्योत्तिपराधायोः प्रकृत्योरष्टाविंशतिः । अत्र यशःकीर्त्येयशः—कीर्त्या न्यां द्वौ नञ्चौ अर्पयोत्तकनामस्तविहायोग्योर्भूयोद्योतभावत् ततः प्राणपानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासं उच्छ्वासे एकां पञ्चविंशत् अत्रापि तावैव द्वौ भङ्गाः । अथवा शरीरपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वासं अनुदिते उद्योतनाभि नुदिते एकोनविंशत् अत्रापि प्रागिव द्वौ नञ्चौ सर्वेभ्योकोनविंशत् चत्वारो नञ्चाः ततो प्राणपर्याप्त्या पर्याप्तस्य उच्छ्वाससंहितायामेकोनविंशति सुस्वरदुस्वरयोरेकतरस्मिन् प्रक्षिते त्रिंशत् भवति । अत्र सुस्वरदुस्वरयशःकीर्तिपदैश्चत्वारो भङ्गाः । अथवा प्राणपानपर्याप्त्या पर्याप्तस्य स्वरे अनुदिते उद्योतनाभि नुदिते त्रिंशद्भवति अत्र यशःकीर्त्येयशःकीर्तिपदैश्चत्वारो भङ्गाः । सर्वे विंशति वद भङ्गाः पकोनविंशति सुस्वरदुस्वरयोरंकरस्मिन् उद्योते च क्षित्ये एकाविंशत् सुस्वरदुस्वरयशःकीर्त्येयशःकीर्तिपदैश्चत्वारो नञ्चाः एवं सर्वसंख्यायां द्विविंशतिर्भवति । एवं श्रीन्द्रियाणां चतुर्विन्द्रियाणां च प्रत्येकं वद उदयव्यवस्थाने प्राचनीयानि नवरं द्विन्द्रियजातिस्थाने द्विन्द्रियाणां त्रिन्द्रियाणां श्रीन्द्रियजातिश्चतुर्विन्द्रियाणां चतुर्विन्द्रियजातिप्रतिपातव्या प्रत्येकं प्रङ्गा द्विविंशतिरिति सर्वसंख्यायां विकलेन्द्रियाणां नङ्गाः षड्विः । तदुक्तं “ तितगिदुगुगचउज्जव, विगसाण उसहि होइ तिहं पि ” प्राह्वानियेकपञ्चेन्द्रियाणामुदयव्यवस्थानानि वद तद्यथा एकविंशतिः षड्विंशतिः अष्टाविंशतिः एकोनविंशतिश्चतुर्विंशतिः । तत्र तिर्येगातिस्तिर्येगानुपूर्व्यां पञ्चेन्द्रियजातिस्त्रयसनाम बादरनाम पर्याप्तापर्याप्तयोरेकतरं तुभंगदुर्भयोरेकतरमाद्यानहेययोरेकतरं यशःकीर्त्येयशःकीर्त्योरेकतरमित्येता नव प्रकृतयो द्वादशसंख्यानिभूयोद्योतभिः सह एकविंशतिः । एषा आपान्तरात्मनो बर्त्तमानस्य तिर्येकपञ्चेन्द्रियस्य वेदितव्या । अत्र नङ्गा नव । पर्याप्तकनामोदये बर्त्तमानस्य सुषमजं

भाज्यामादेयानादेयाज्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां चाष्टौ भङ्गाः । अपर्थासक्तानोदये वर्षेमानस्य दुर्भंगानादेयायशःकीर्त्तिजिरेकः । अर्धे पुनराष्टः सुभगादेयगुणलुपेनानादेययुगलाज्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां च चत्वारो भङ्गाः अपर्थासक्तानोदये त्वेक इति सर्वसंख्यया पञ्च । पञ्चमुत्तराध्यायि प्रमाणेन प्रमाणेन पञ्चपञ्चस्य स्थित्या परिग्राहनीयम् । ततः शरीरस्थस्य आनुपूर्वीमपनीयं प्रौढारकमौदारिकाङ्गोपाङ्गं यथा संस्थानानामेकमतसंस्थानं यथा संहननानामेकमतसंहननमुपधातं प्रत्येकमिति बद्धं प्रतिप्यते ततो जाता वक्षिणः । अत्र भङ्गानां द्वे अत एकोनवत्पञ्चिकं तत्र पर्याप्तस्य वक्षिः संहननैः सुभगा-दुर्भंगानामादेयानादेयाज्यां यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां च द्वे अत प्रमाणमाष्टाशीत्यधिकं अपर्थासक्तदुष्टकसंस्थानसंवाते दुर्भंगानादेयायशःकीर्त्तिपदेरेक इति । अस्यामेव वक्षिणशतौ शरीर-पर्याप्तया पर्याप्तस्य पराधाते प्रशस्तप्रशस्तविहायोग्योरन्यतरविहायोग्यता च प्रतिज्ञायामाष्टाशितः । तत्र ये प्राक् पर्याप्तानां द्वे शतं भङ्गानामाष्टाशीत्यधिकं उक्ते तेषां विहायोग्यतिष्ठिकेन शुणितं अवयन्त्ये । तथाच सत्यत्र भङ्गानां पञ्च शतानि वद-समत्यधिकानि भवन्ति ततः प्राणापानपर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चास-संज्ञे कृते एकोनविंशति अत्रापि भङ्गाः प्राग्वय पञ्च शतानि वद-समत्यधिकानि । अथवा शरीरपर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चासंज्ञा-द्वितं उद्योतनाञ्चि त्वित्ते एकोनविंशद्भवति अत्रापि भङ्गाः पञ्च शतानि वदसमत्यधिकानि सर्वसंख्यया भङ्गानामेकोनविंशत् द्वि-पञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि । ततो भाषापर्याप्तया पर्याप्तस्य सुस्वरङ्गः स्वरयोरन्यतरस्मिन् प्रकृतिरे विंशद्भवति । अत्र ये प्रागुच्चासं पञ्च शतानि वदसमत्यधिकानि उक्ताणि तान्येव स्वद्विकेन गुण्यन्ते ततो जातानि द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि । अथवा प्राणापानपर्याप्तया पर्याप्तस्य स्वरं अनुदिते उद्योतनाञ्चि त्वित्ते विंशद्भवति अत्रापि भङ्गानां प्राग्वय पञ्च शतानि वदसमत्यधिकानि सर्वसंख्यया विंशति भङ्गानां सप्तदश शतानि अष्टाविंशत्यधिकानि । ततः स्वरसहितानां विंशति उद्योतनाञ्चि प्रकृतिरे एकाविंशद्भवति । अत्र ये प्राक् स्वरसहितानां विंशति भङ्गा द्विपञ्चाशदधिकैकादशसंख्या उक्तास्ते पञ्चाशदत्रापि चतुष्टयाः । सर्वसंख्यया प्राकृतितिर्यक्पञ्चन्द्रियाणामुद्भयभङ्गा-व्यस्यपञ्चाशदशतानि वक्ष्यिकानि । इदानीं वैकियतिरस्मानु-द्भयस्थानानि पञ्च तद्यथा पञ्चवक्षिणः सप्तविंशतिराष्टाविंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् । तत्र वैकियाङ्गोपाङ्गं समचतुरस्रमुपधातं प्रत्येकमिति पञ्च प्रकृतयः प्रागुक्तयां तिर्यक्पञ्चन्द्रिययोग्या-यामेकविंशतौ प्रक्षिप्यन्ते तिर्यगानुपूर्वीं चापनीयते ततः पञ्च-विंशतिर्भवति । अत्र सुभगादुर्भंगानामादेयानादेयाज्यां यशः-कीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां चाष्टौ भङ्गाः । ततः शरीरपर्याप्तया पर्याप्तस्य पराधाते प्रशस्तविहायोग्यता च प्रतिज्ञायां सप्तविंशतिः अत्रापि प्राग्विवाष्टौ भङ्गाः । ततः प्राणापानपर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चासनाञ्चि प्रकृतिरे अष्टाविंशतिर्भवति । अत्रापि प्राग्विवाष्टौ भङ्गाः । अथवा शरीरपर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चासं अनुदिते उद्योतनाञ्चि त्वित्ते अष्टाविंशतिर्भवति तत्राप्यष्टौ भङ्गाः । सर्व-संख्यया अष्टाविंशतौ भङ्गाः चोदशः । ततो भाषापर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चाससहितानां सप्तविंशतौ सुस्वरे कृतिरे एकोनविंशत् । अत्रापि प्राग्विवाष्टौ भङ्गाः । अथवा प्राणापानपर्याप्तया पर्याप्तस्य स्वरं अनुदिते उद्योतनाञ्चि त्वित्ते एकोनविंशत् अ-त्रापि प्राग्विवाष्टौ भङ्गाः । सर्वसंख्यया एकोनविंशति वोदशः ।

ततः सुस्वरसहितानामेकोनविंशति उद्योते कृतिरे विंशत् अ-त्रापि प्राग्विवाष्टौ भङ्गाः । सर्वसंख्यया वक्षिणं कुर्वता वदप-ञ्चाशत् भङ्गाः । सप्तयां तिर्यक्पञ्चन्द्रियाणां सर्वसंख्यया एको-नपञ्चाशदशतानि द्विपञ्चदशिकानि भङ्गानामवस्थानानि । सामान्येन अनुष्णाशामुद्भयस्थानानि पञ्च तद्यथा एकाविंशतिः वक्षिणः अष्टाविंशतिः एकोनविंशत् त्रिंशत् । एतानि सर्वाण्यपि यथा प्राक् तिर्यक्पञ्चन्द्रियाणामुद्भयस्थाना-नापि वक्तव्यानि नवर्षं तिर्यगातिर्यगानुपूर्वींस्थाने मनुष्य-गतमनुष्णानुपूर्वीं वेदितव्ये । एकोनविंशत् उद्योतरहिता वक्तव्या वैकियाहारकसंयतानां सुक्त्वा शेषमनुष्णाणामुद्योता-द्यामावातः ततः एकोनविंशति भङ्गानां पञ्च शतानि वदस-मत्यधिकानि । त्रिंशत्येकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकान्यव-गतव्यानि । सर्वसंख्यया प्राकृतमनुष्णाणां वक्षिणविंशतानि द्विपञ्चदशिकानि भङ्गानां भवन्ति । वैकियमनुष्णाणामुद्भयस्था-नानि पञ्च तद्यथा पञ्चविंशतिः अष्टाविंशतिः अष्टाविंशतिः ए-कोनविंशत् त्रिंशत् । तत्र मनुष्यगतिः पञ्चन्द्रियजातिर्वै-कियाङ्गोपाङ्गं भेदचतुरस्रमुपधातं वसनाम बादरनाम पर्या-प्तकर्म सुभगदुर्भंगयोरकनरन् आद्यानादेययोरकनरं यशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिरेकतरं त्रयोरश प्रकृतयोः आदयसंख्या-भिर्भुवोद्यानिः सह पञ्चविंशतिः । अत्र सुभगदुर्भंगमादेया-नादेययशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिपदेरेकः भङ्गाः देशवित्तानां संय-तानां च वक्षिणं कुर्वता सर्वप्रशस्त एव एषो वेदितव्यः ततः शरीरपर्याप्तया पर्याप्तस्य पराधाते प्रशस्तविहायोग्यता च प्रतिज्ञायां सप्तविंशतिः अत्रापि त्रिंशत् भङ्गाः । ततः प्राणा-पानपर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चासं कृतिरे अष्टाविंशतिः । अत्रापि प्राग्विवाष्टौ भङ्गाः । ततः प्राणापानपर्याप्तया पर्याप्तस्य अथवा संयतानामुत्तरवक्षिणं कुर्वता शरीरपर्याप्तया पर्याप्तमनुष्णासं-अनुदिते उद्योतनाञ्चि त्वित्तेऽष्टाविंशतिः । अत्रैक एव भङ्गः । संयतानां दुर्भंगानादेयायशःकीर्त्ययशःकीर्त्तिज्यां चाष्टौ भङ्गाः । सर्वसंख्यया अष्टाविंशतौ भङ्गा नवः । ततो भाषापर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चास-सहितानामाष्टाविंशतौ सुस्वरे कृतिरे एकोनविंशद्भवति । अ-त्रापि प्राग्विवाष्टौ भङ्गाः । अथवा संयतानां स्वरं अनुदिते उ-द्योतनाञ्चि त्वित्ते एकोनविंशद्भवति । अत्रापि प्राग्विवाष्टौ एव भङ्गाः सर्वसंख्यया एकोनविंशति भङ्गा नवः । सुस्वरसहिता-यामेकोनविंशति संयतानामि प्रकृतिरे विंशद्भवति अत्रापि प्राग्विवाष्टौ एव भङ्गाः सर्वसंख्यया वैकियमनुष्णाणां भङ्गाः प-ञ्चविंशत् । आहारकसंयतानामुद्भयस्थानानि पञ्च तद्यथा पञ्च-विंशतिः सप्तविंशतिः अष्टाविंशतिः एकोनविंशत् त्रिंशत् । तत्र आहारकमहारकाङ्गोपाङ्गं समचतुरस्रसंस्थानमुपधातं प्रत्येकमिति पञ्च प्रकृतयः । प्रागुक्तयां मनुष्यगतिप्रयो-क्तव्यायामेकविंशतौ प्रक्षिप्यन्ते मनुष्णानुपूर्वीं चापनीयते ततो पञ्च-विंशतिर्भवति । केवलमिह एतानि सर्वाण्यपि प्र-शस्तान्येव भवन्ति । आहारकसंयतानां दुर्भंगानादेयायशःकी-र्युद्भयामावातः । अत एव एवात्र भङ्गाः । ततः शरीरपर्याप्तया पर्याप्तस्य पराधाते प्रशस्तविहायोग्यता च प्रतिज्ञायां सप्तविंशतिः अत्राप्येक एव भङ्गः । ततः प्राणापानपर्याप्तया पर्याप्तस्यो-च्चासं कृतिरे अष्टाविंशतिर्भवति अत्राप्येक एव भङ्गः । अथवा शरीरपर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चासं अनुदिते उद्योतनाञ्चि त्वित्ते अष्टाविंशतिर्भवति अत्राप्येक एव भङ्गः । ततो भाषापर्याप्तया पर्याप्तस्य उच्चाससहितानामाष्टाविंशतौ सुस्वरे कृतिरे विंश-द्भवति अत्राप्येक एव भङ्गः । अथवा प्राणापानपर्या-प्तया पर्याप्तस्य स्वरं अनुदिते उद्योतनाञ्चि त्वित्ते एकोन-

[illegible]

सम्प्रति सत्साधनप्रकरणार्थमाह ।

तिदुनर्द्धगुणनचइ, अरसीबलसीअसीइगुणमीइ ।

अद्व य ढप्पञ्जरि, नव अद्व य नामसंताणि ॥३१॥

नाम्नो नामकर्मणो ब्राह्म सप्तास्थानानि तद्यथा त्रिनवनिर्दि-
नवतिरेकाननवतिरेकशक्तिः षडशक्तिः अशक्तिरेकानाशक्तिरे-
कसमतिः षट्समतिः पञ्चसमतिः नव अष्टाद्विति । तत्र सर्वप्रकृति-
समुदायस्त्रिनवतिरेकाननवतिरेकाननवतिरेक एव तीर्थचक्ररहिता
दिनवतिस्त्रिनवतिरेकाद्भारकशरीराद्भारकाङ्गोद्भाद्भारकसंघा-
ताद्भारकभयनकपुण्ड्रमुद्रा रक्षिता एकादशतिरेकान् । सद्य-
र्थाचर्यकररहित अष्टाद्वितिः ततो नवरक्तगतिरेकान्पुण्योद्धारका-

देवगतिदेवानुपूर्वीरुद्रहस्तयोः परमशक्तिः अथवा अशक्तिः । तत्कर्मण्यो नरकगतिप्राप्तयोः वृक्षतो नरकगतिनरकानुपूर्वीरै-
कियपारीरैकियवाहोपात्रैकियसंश्रयैकियव्यनयनवै परम्पू-
तिः अथवा अशक्तिः तत्कर्मणो देवगतिप्राप्तयोः वृक्षतो देवा-
तिदेवानुपूर्वीरैकियवृष्टावृक्षवै परम्पूतिस्ततो नरकगतिनर-
कानुपूर्वीरैकियवृष्टावृक्षवै अथवा देवगतिदेवानुपूर्वीरैक-
ियवृष्टावृक्षवै नरकशक्तिः । ततो नरकगतिनरकानुपूर्वीरु-
द्रहस्तयोः वृक्षस्ततिः । एतान्येव वृक्षकाणोऽसत्साध्यमानवै । वृक्षकायां
पुनश्चरन्ति जिनवतेरैकगतिभेरकगतिभिरकगतिभिः तिर्यग्गतिसिन्धुगन्ध-
र्वजिगत्यातिस्निग्धवज्जालातिस्त्रियजालातिस्त्रियजालातिः । स्वा-
धारातपोद्योतसुदमसाधारणरूपे त्रयांश्चाके ज्ञीणे अश्रीतिर्भवेति ।
अश्रवतोः ज्ञीणे एकाग्राश्रीतिः । एकाग्रपदवतोः ज्ञीणे परमशक्तिः ।
महाशक्तिः ज्ञीणे परमवस्तिर्भुत्पण्यातिः । परमव्यक्तिः ज्ञीणे अस्मना-
मबाह्वरपर्याससुभगादेययन्त्राकीर्तितीर्थकराणीति । तत्रकं सत्सा-
ध्याने सत्साध्यानि देवजिनस्तीर्थकराव्यसन्नपदवस्तुमानव
प्राप्तये तदेव तीर्थकरकयस्तिनभारमसमवे तीर्थकरनामवतिदम-
पुष्कमिति । तदेवचकयस्तिनसत्साध्यानि ।

सम्प्रति संशोधप्रतिपादनार्थमुपक्रमते ।

अद्वयवारसवारस, बंधोद्वयसंतपयानिठाणाणि ।

अदेणाएसंण य, जत्थ जह्वासंभवं विभजे ॥ ३५ ॥

[illegible]

नवपंचोदयसंता, तेवीमे पण्चवीसठव्वीसे ।

अहं च नुरद्वीमे, नवमत्तिगुणतीसतीसम्भि ॥ ३३ ॥

एगेगमेगतीमे, एगे एगुदयअडसंतम्मि।

छवरयबंधो दस दस, वेयगसंतम्पि ठाणाणि ॥ १४ ॥

[illegible]

सततिष्ठ एवं वेदितव्यमिदं विनाशमुद्यमेऽपि कृद्वा । एकविंश-
मुद्यमे इमे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा अशीतिः पदसततिष्ठ एवं
नसविंशमुद्यमेऽपि । एकोनश्रितीति चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा
अशीतिः पदसततिरेकोनाशीतिः पञ्चसततिष्ठ बत एकोन-
विंशतीत्येकस्वानीयैकस्य च प्रवर्ति । तत्रापि द्वे तीर्थेकरज-
विहृत्य वेदितव्ये अन्तिमे द्वे अतीर्थेकरजविहृत्य । विंशमुद्यमेऽपि
सत्तास्थानानि तद्यथा निमज्जतिद्विंशतिरेकोनश्रितीतिः अशीति-
तिः अशीतिः एकोनाशीतिः पदसततिः पञ्चसततिष्ठ । तत्राप्या-
नि चत्वारिपशास्तकपायस्य कृपकस्य च त्रयोदशकं न क्षीयते क-
न्यानि चत्वारि क्षीणप्रयोदशकस्य केवलिनो वा आहारकसत्त्व-
मेषस्तीर्थेकरस्याशीतिस्तस्यैवातीर्थेकरस्यैकोनाशीतिः आहारक
अनुद्वयराहितस्य तीर्थेकरस्य क्षीणकपायस्य सयोगिकेवलिनो वा
पदसततिः तस्यैवातीर्थेकरस्य पञ्चसततिः । एकविंशमुद्यमे दे-
मसत्तास्थाने तद्यथा अशीतिः पदसततिस्तीर्थेकरकेवलिनो वेदि-
तव्ये अतीर्थेकरकेवलिन एकाविंशमुद्यमेऽप्येवाज्ञायात् । नवोद-
मे त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा अशीतिः पदसततिर्नैव च तत्रापि
द्वे पापवृद्धिचरमसमये तावदयोगिकेवलिनस्तीर्थेकरस्य वेदि-
तव्ये चरमसमये तु नव । अष्टोदमे त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा
एकोनाशीतिः पञ्चसततिरष्टौ च । तत्रापि द्वे अयोगिकेवलिनो-
ऽतीर्थेकरस्य द्विचरमसमये तावत् वेदितव्ये चरमसमयेत्युप-
बिधिति । एवं बन्धकस्य दशाव्युदयस्थानानि प्रवर्ति तदेवमुक्ता
उत्तरप्रकृतौनां कथाद्वयसत्तास्थानभेदाः संवेधस्थ । संवेधस्था-
मित्यं गुणस्थानानि बाधितव्यं स्वाभी निद्वयं ।

तथा कम्मपेयैषां जीवस्थानानि ।

तिविगुणपगङ्गाशे-द्विं जीवगुणसिद्धिषु ठाणेषु ।

जंगा पठेजियच्चा, जत्थ जहा संजयो जवह् ॥ ३५ ॥
त्रयो विकल्पा बन्धोद्वयसात्त्विकसंस्कार्यानि स्थानानि विप्र-
कृतिस्थानानि त्रिविकल्पप्रकृतिस्थानानि तैर्लोक्संज्ञितेषु गुण-
संज्ञितेषु च स्थानेषु जीवस्थानेषु गुणस्थानेषु त्रयोदशैः ।
भङ्गाः पूर्वोक्तानुसारेण वक्ष्यमाणानुसारेण च प्रयोक्तव्याः ।
कथमित्याह (जत्थ जहा संभवो भवच) यत्र येषु जीवस्थानेषु
गुणस्थानेषु च यथा संजयो प्रवर्ति यथा घटना प्रवर्ति तत्र तया
प्रयोक्तव्याः यो यत्र यथा जङ्ग घटते स तत्र तया कर्तव्य इत्यर्थः ।

तत्र प्रथमजीवस्थानान्यधिकृत्य प्रतिपादयति ।

तेरससु जीवसंसे-वपसु नां(त्तापयति विगप्पो ।

एकस्मि तद्विगुणपगं, करणं एह एत्थ अविगप्पो ॥ ३६ ॥

संक्षिप्यते संख्यहान्ते जीवा धर्म्मिरिति संज्ञया अपर्याप्तिकेचि-
त्त्वाद्योऽवतारजानिर्भवाः । जीवानां संज्ञयाः जीवसंज्ञयाः
जीवस्थानानीत्यर्थः । पर्याप्तसंक्षिप्येन्द्रियवर्जेषु शेषेषु त्रयोदशसु
जीवस्थानेषु ज्ञानावरणान्तरायांशोद्वेगोद्वेगकलाभ्या विकल्पा-
स्तद्यथा पञ्चविधो बन्धः पञ्चविध उदयः पञ्चविधा सत्ता ज्ञाना-
वरणान्तरायांशुषु बन्धोदयसत्ताकलाभः (निविगप्पो इति)
त्रिगुणमाहारस्येऽप्यावस्थासुखनिर्द्वयः (एवमस्मि तद्विगुणपगं)
एकस्मिन् पर्याप्तसंक्षिप्येन्द्रियवर्जेषु जीवस्थाने त्रयो विकल्पा
प्रवर्ति द्वौ वा विकल्पो । तत्र त्रयो विकल्पा इमे पञ्चविधो
बन्धः पञ्चविध उदयः पञ्चविधा सत्ता । एते च सुखमसंपरा-
यगुणस्थानकं यावत् प्राप्येते ततः परं बन्धच्छेद उपशान्तमोहे
क्षीणमोहे च द्वौ विकल्पो तद्यथा पञ्चविध उदयः पञ्चविधा
सत्ता अत्रान्यो भङ्गे न संभवति उदयमसत्तायां गुणपदं बन्ध-

कृद्वाह (करणं एह एत्थ अविगप्पो) इह केवलिनो मनोवि-
ज्ञानमधिकृत्य संज्ञिनो न प्रवर्ति उदयमनःसंख्यातु पल्लवेऽपि
संज्ञिनोऽप्यवन्दिदयते उक्तं च पूर्वौ "मणकरणे केवलिणां विषयि
तेन संज्ञिनो बुधति मणोविज्ञानं पञ्च तेन संज्ञिनो इवमि-
ति " ततः करणं उदयमनो रूपं प्रतीत्य यः संज्ञी सयोगिकेवली
वा भवत्यस्तस्मिन् । अत्र ज्ञानावरणेऽन्तराधे च अधिकल्पाना-
प्रायः । आशुभं तदुच्छेदं सति केवलिस्थानाभावे ।

सम्प्रति द्वांशानवरणं जीवस्थानेषु चित्तवर्ति

तेरे नव चउपगणं, नव सत्तगम्मि जंगमिक्कारा ।

वेगुणजिअआउगोए, विजज्ज गोहं परं पुण्णे ॥ ३७ ॥

पर्याप्तसंक्षिप्येन्द्रियवर्जेषु शेषेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु न-
वविधो बन्धश्चतुर्विधः पञ्चविधो वा उदयो नवविधा सत्तयेते द्वौ
विकल्पो (एवमस्मि मणमिक्कारा) एकस्मिन् पर्याप्तसंक्षि-
प्येन्द्रियवर्जेषु एकस्मिन् प्रकृते च तथा प्राक् सामान्यं
संवेधविन्तायामुक्तस्यैवात्रान्यप्युपानतिरिका बन्धव्याः (वे-
गुणजिअआउगोए विमज्जति) वेदनीये आरुप्य गोहं च यानि ब-
न्धादिप्रकृतिस्थानानि तानि यथाकर्म जीवस्थानेषु विप्रज्जेत् चिक-
रयेत् । तत्रं वेदनीयगोलायौर्विकल्पनिरूपथायमन्तर्भाष्यगोधा
पञ्चसत्तगमिक्कारि, अट्ट उक्कं च वेधविपयंगं ।
सत्तयत्तंगं च गोए, पत्तयं जीवउगणेषु ॥ ३७ ॥

पर्याप्तं संज्ञिनं वेदनीयस्याष्टौ प्रकृत्यस्तद्यथा असानस्य बन्धः
असातस्योदयः सातासाते सती, अथवा असातस्य बन्धः सात-
स्योदयः सातासाते सती एतौ द्वौ विकल्पो मिथ्याहृष्टिगुणस्था-
नकात् प्रभृति गुणस्थानकं यावत् न परतः परतोऽस्मात्तस्य बन्धा-
ज्जायात् । तथा मानस्य बन्धः असातस्योदयः सातासाते सती
अथवा सातस्य बन्धः सातस्योदयः सातासाते सती । एतौ
द्वौ विकल्पो मिथ्याहृष्टिगुणस्थानकादारभ्य सयोगिकेवलिगु-
णस्थानकं यावत् प्राप्येते ततः परतो बन्धाज्जाये असातस्योदयः
सातासाते सती अथवा सातस्योदयः सातासाते सती एतौ द्वौ
विकल्पो अयोगिकेवलिनि द्विचरमसमये यावत् प्राप्येते चरम-
समये तु असातस्योदयः असातस्य सत्ता यस्य द्विचरमसमये सां
क्षीणं यस्य त्वसातं द्विचरमसमये क्षीणं तस्य सातस्योदयः सात-
स्य सत्तति सर्वसंस्थया अष्टौ भङ्गाः । इह सयोगिकेवली अयो-
गिकेवली च उदयमनोजिः संख्यातसंज्ञी व्यवन्दिदयते ततः संज्ञिनं
पर्याप्तं वेदनीयस्याष्टौ प्रकृताः उदयमाना न चिद्वृत्तान्ते इतरेषु
पर्याप्तसंक्षिप्यतिरिक्तेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु प्रत्येकं प्रत्येकं च-
त्वारो भङ्गा भवन्ति तद्यथा असातस्य बन्धः असातस्योदयः साता-
साते सती अथवा सातस्य बन्धः सातस्योदयः सातासाते सती
असातस्य बन्धः सातस्योदयः सातासाते सती सातस्य बन्धः अ
सातस्योदयः सातासाते सती "सत्तय चित्तं च गोए" अथवा नीकेगोत्रस्य
संज्ञिनं पर्याप्तं सत्त भङ्गाः तद्यथा नीकेगोत्रस्य बन्धो नी-
केगोत्रोदयः नीकेगोत्रं सत्त एव विकल्पस्तेऽन्तायासु भवाद्बुद्ध-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंहियेनोत्पद्य कियत्तानं प्राप्येते उच्चैर्गोत्रस्य
बन्धः नीकेगोत्रस्योदयः उच्चनीकेगोत्रं सती अथवा नीकेगोत्रस्य
बन्धः उच्चैर्गोत्रस्योदयः उच्चनीकेगोत्रं सती एतौ च विकल्पो पर्याप्तं
संज्ञिनं मिथ्याहृष्टी सातासाते वा प्राप्येते न सत्यमिथ्याहृष्ट्यादौ
तस्य नीकेगोत्रबन्धाभावात् । तथा उच्चैर्गोत्रस्य बन्धः नीकेगोत्र-
स्योदयः उच्चनीकेगोत्रं सती एव विकल्पस्तेऽन्तायासु भवाद्बुद्ध-
तिर्यक्पञ्चेन्द्रियसंहियेनोत्पद्य कियत्तानं प्राप्येते उच्चैर्गोत्रस्य
कादारभ्य ह्येविरतगुणस्थानकं वा यावत् प्राप्येते न परतः परतो

नीचैर्गोत्रस्योद्वाभावात् । तथा उच्चैर्गोत्रस्य बन्धः उच्चैर्गोत्रस्यो-
द्भवः उच्चनीचैर्गोत्रे सती एव च विकल्पः सुदृमस्तपरायगुण-
स्थानं कायवसेयः परतो बन्धाज्जावात् । उच्चैर्गोत्रस्योद्भवः
उच्चनीचैर्गोत्रे सती । एव विकल्पः उपशालमोहगुणस्थानका-
दारण्य सयोगिकेवल्लिखित्वस्यसमर्थं यावद्व्याप्यते । उच्चैर्गोत्र-
स्योद्भवः उच्चैर्गोत्रे सत् एव विकल्पः सयोगिकेवल्लिखित्वस्यसमर्थं
इत्येतेषु पुनः पर्याप्तसंक्षिप्त्यातिरेकेषु त्रयोदशसु जीवस्थानेषु प्र-
त्येकं त्रयस्त्रयो भङ्गास्त्वद्यथा नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्यो-
द्भवः नीचैर्गोत्रे सत् । अयं च विकल्पस्तज्जोवायुषु उच्चैर्गोत्रोच्-
न्नानन्तरं सर्वकालं तेजोवायुजगत्पदस्य समुत्पन्नस्य वा पृथि-
व्यादिद्विज्जिवादिषु कियत्कालं प्राप्यते नाप्येव । तथा नीचैर्गो-
त्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योद्भवः उच्चनीचैर्गोत्रे सती तथा उच्चनीचै-
र्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्योद्भवः उच्चनीचैर्गोत्रे सती शेषा विकल्पा
न संभवन्ति तिर्यगुच्चैर्गोत्रस्योद्वाभावात् ।

संप्रत्यायुषो जङ्गा निरूप्यन्ते तन्निरूपणार्थं चेत्यमन्तार्थप्रयोगाया
पञ्जसा पञ्चसप्त-सप्तमया पञ्चस्र भगणसेसेसु ।
अष्टाबीसं हसगं, नवगं पणगं च द्वावत्ससं ॥ ३१ ॥

समनाः संह्री तत्र पर्याप्तं संक्षिप्त्यायुषो भङ्गाः अष्टाविंशतिः । अय-
योसं संक्षिप्तं जङ्गानां द्वाशकं पर्याप्तं भ्रमन्ति असंक्षिप्तं पञ्चोन्म्र्य
भङ्गानां नवकं शेषेष्वकाशसु जीवस्थानेषु पुनर्भङ्गाणां प्रत्येकं
पञ्चकामिति । तत्र संक्षिप्तं पर्याप्तं इमे अष्टाविंशतिर्जङ्गाः ।
नैतद्विकल्पं नरकायुष उद्भवो नरकायुः ऽनृतं एव परजवायु-
बन्धकासायुषं परजवायुबन्धकासं तिर्यगायुषं बन्धः नरकायुष
उद्भवः नरकतिर्यगायुषी सती । अथवा मनुष्यायुषो बन्धः नरका-
युष उद्भवः नरकमनुष्यायुषी सती । अथवा नरकायुष उद्भवः नर-
कमनुष्यायुषी सती । इह नारका देवयानुरक्तयुषो ज्ञप्तप्रत्यया-
देव न बध्नाति तत्रोत्पन्नजावात् । ततो नारकायां परजवायुबन्ध-
कासं बन्धोत्तरकासं च देवायुनरकायुषौ विकल्पाज्जावात् सर्व-
संख्यया पञ्च विकल्पाः । एवं देवानामपि पञ्च विकल्पा भाव-
नीया नवरं नारकायुःस्थाने देवायुरिति वक्तव्यं तद्यथा देवा-
युष उद्भवः देवायुषः सत्ता इत्यादि । तथा तिर्यगायुष उद्भवः
तिर्यगायुषः सत्ता अयं विकल्पः परजवायुबन्धकासायुषं परज-
वायुबन्धकासं तु नरकायुषो बन्धस्त्येगायुष उद्भवः नरकतिर्य-
गायुषी सती । अथवा तिर्यगायुषो बन्धस्त्येगायुष उद्भवः तिर्यङ्-
तिर्यगायुषी सती । अथवा मनुष्यायुषो बन्धः तिर्यगायुष उद्भवः
मनुष्यतिर्यगायुषी सती । अथवा देवायुषो बन्धः तिर्यगायुष उद्भवः
देवतिर्यगायुषी सती । परजवायुबन्धोत्तरकासं तिर्यगायुष उद्भवः
नरकतिर्यगायुषी सती । अथवा तिर्यगायुष उद्भवस्त्येगायुष-
युषी सती । अथवा तिर्यगायुष उद्भवो मनुष्यतिर्यगायुषी सती अ-
थवा तिर्यगायुष उद्भवः देवतिर्यगायुषी सती । सर्वसंख्यया संक्षि-
पथातिरिक्त्वा न विकल्पाः । एवं मनुष्यायामपि नव जङ्गा जाय-
नीयाः केवलं तिर्यगायुःस्थाने मनुष्यतिर्यज्जातव्यति । त-
द्यथा मनुष्यायुष उद्भवो मनुष्यायुषः सत्ता इत्यादि । तदेवं सर्व-
संख्यया संक्षिप्तं पर्याप्तं अष्टाविंशतिर्जङ्गा अपर्याप्तं संक्षिप्तं आ-
युषो दशा जङ्गास्ते च इमे तिर्यगायुष उद्भवः तिर्यगायुषः सत्ता अयं
विकल्पः परमयायुबन्धकासायुषं परमयायुबन्धकासं तिर्यगायुषो
बन्धस्त्येगायुष उद्भवः तिर्यक्तिर्यगायुषः सत्ता । अथवा मनु-
ष्यायुषो बन्धस्त्येगायुष उद्भवो मनुष्यतिर्यगायुषी सती परज-
वायुबन्धोत्तरकासं तिर्यगायुष उद्भवः तिर्यगायुषी सती । अथवा
तिर्यगायुष उद्भवो मनुष्यतिर्यगायुषी सती । एवं तिर्यगोऽपर्याप्त-

प्राप्तसंहिम्नः पञ्च भङ्गाः एवं मनुष्यस्यापि पञ्च वक्तव्याः । सर्वसंख-
या दशा शेषा न जवन्ति । अपर्याप्तो हि संक्षिप्तं तिर्येम्नन्त्यो वा
न देवानरकौ नचापि स देवायुनरकायुषौ भज्नाति ततो ऽस्मिन्
यथोक्ता भङ्गाः । तथा ये प्राक् संक्षिप्तस्त्वनं नव भङ्गा उकास्ते
एवासंक्षिप्यपर्याप्तोऽपि नव भङ्गा वक्तव्याः ततोऽसंक्षिप्तं पर्याप्त-
स्त्येगं न भवति न मनुष्यादः ततोऽत्र तदाश्रिता भङ्गा न
प्राप्यन्ते । तथा ये पर्याप्तसंक्षिप्तित्त्वां पञ्च जङ्गाः प्रागुक्तास्त-
एव भङ्गाः शेषेष्वेकादशासु जीवस्थानेषु वक्तव्याः सर्वेषामपि
तिर्यक्त्वात् देवादिपृष्ठादाभावात् ।

(मोहं परं वाचंति) अतः परं मोहनीयं जीवस्थानेषु वक्ष्ये ।

अष्टसु पंचसु एगे, एगद्वयं दस य मोहवंधणम् ।

तिग चउ नव उदयगण, तिगतिगपन्नरस मंतमिम् ॥४०॥

अष्टसु पञ्चसु एकस्मिन् पञ्चकममेकं हि दश च मोहनीयमप्रकृति-
बन्धगतानि स्थानानि जवन्ति तथाऽष्टसु पर्याप्तापर्याप्तसुदृमापर्याप्ताया
द्वद्वोन्म्र्यत्रिंशच्चतुरिंशच्चतुर्दशसंख्यसंहिपञ्चेन्द्रियकेषु एकं
बन्धस्थानं द्विगंधिकायम् । द्विचिदातिर्येयं मिथ्यात्वं भोदश
कथायाः त्रयाणां यद्वाक्यमन्यतमो वेदः हास्वरतियुगल्लारतिशोक-
युगल्लयोरन्यतरम् युगलं नव तुमुष्ठा चेति । अत्र त्रिभिर्वेदैर्द्विगंधा-
युगल्लान्यां वदुः भङ्गाः जवन्ति पर्याप्तबार्दचिचतुरिंशच्चिदासं-
क्षिपञ्चेन्द्रियकेषु पञ्चसु जीवस्थानेषु इमे चे हे बन्धस्थाने
तद्यथा द्विचिदातिर्यकथितम् । तत्र द्विचिदातिर्यः प्रागपि
सत्तेजो वक्तव्या सैव च द्विचिदातिर्यमिथ्यात्वहीना एकचिदातिर्यः
सा च केचोचित् करणापर्याप्तावक्तव्यां सासादान्नभावे सति ज्ञ-
न्यते न सर्वेषां शेषकाले वा । अत्र चत्वारो भङ्गाः यत इह न-
पुंसकवेदो न बन्धमयानि मिथ्यात्वोपयानावात् नपुंसकवेद-
स्य च मिथ्यात्वोद्घातिबन्धनत्वात् ततो द्विचिदां वेदाज्यां युग-
ल्लान्यां चत्वार एव भङ्गाः एकस्मिन् पर्याप्तसंक्षिपे जीवस्थाने
द्विचिदास्त्वादिनि दश बन्धस्थानानि तानि च प्राग्वत्सप्तमेदार्जिन वक्त-
व्यानि "तिग चउ नव उदयगण" इति श्रयोक्तरेष्वष्टसु जीवस्थ-
ानेषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि उदयस्थानानि तद्यथा अष्टौ नव दश च ।
यत्तु सप्तकमुद्घस्थानमनन्तानुबन्धुदयद्वितं तत्र प्राप्यते तेषा-
मवश्यमनन्तानुबन्धुदयसंहितत्वात् वेदश्च तेषामुदयप्राप्तो नपुं-
सकवेद एव, न स्त्रीवेदपुंसकवेदौ । ततोऽष्टादंशे मिथ्यात्वं कोषा
इति नाम्बन्धतमाक्षत्वारः कोषादिका नपुंसकवेदाऽन्यतरम् युगल-
मित्येकैवैषाभुर्निः कोषादिहिद्विगंधां च युगल्लान्यां भङ्गा अष्टौ-
पञ्च त्रये वा जुगुप्तायां वा प्राप्तायां नवोदयः । अथैकै-
स्मिन् विकल्पे भङ्गाः अष्टौ अष्टौ प्राप्यन्ते इति सर्वसंख्यया नवोद-
ये जङ्गाः भोदश । जुगुप्तायांस्तु युगपद प्राक्तितयोद्देशोदयः अथज-
ङ्गा अष्टौ । सर्वसंख्यया अष्टसु जीवस्थानेषु प्रत्येकं द्विचिदाजङ्गाः ।
तथा उक्तरेषु पञ्चसु जीवस्थानेषु प्रत्येकं चत्वारि त्रयोदश उदय-
स्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र सासादान्काले एक-
चिदातिर्यके सत्तावन्धकत्वाणि त्रीणि उदयस्थानानि वेदश्च ते-
षामुदयप्राप्तो नपुंसकवेदस्ततोऽन्यतमे चत्वारः कोषादिका नपुं-
सकवेदाऽन्यतरम् युगल्लानि । सप्तोदय परःविधा(सर्वे) अथः अत्र
प्रागिवाष्टौ भङ्गाः । ततो त्रये जुगुप्तायां वा प्रक्षितामामष्टोदयः
अष्टाष्टोदयः भङ्गाः सर्वसंख्यया सासादान्नभावे जङ्गाः द्विचिदाश्च
सासादान्नभावावे द्विचिदातिर्यके दुतः त्रीण्युदयस्थानानि त-
द्यथा अष्टौ नव दश च । एतानि प्रागपि प्राचरनीयानि कृष्णिकार-
स्वसंक्षिप्यपि त्रयस्यप्रातिकं त्रीन् वेदान् यथायामुदयप्राप्तानि-

[illegible][illegible]

क्षिपञ्चेन्द्रियाश्च वैक्रियस्मिन्निष्ठात्वात् वैक्रियं नारजन्ते तत-
स्तदाभिता उद्यविकल्पा न प्राप्यन्ते । सत्तास्थानानि पञ्च
तद्यथा द्विनवतिः अष्टाशीतिः बहुरातिः अशीतिः अष्टसप्ततिश्च
तत्रैकविंशत्युद्यवसत्ता अष्टौ भङ्गाः बहुविंशत्युद्यवसत्ता अष्टाष्टा-
शीत्यधिकशतद्वयसंख्याः पञ्च सत्तास्थानाकाः शेषाः सर्वेऽपि
अतुःस्थानकाः । युक्तिरत्र प्रागुक्ता इच्छया (अष्टद्वयसंघंति)
संक्षिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तस्य सर्वाणि बन्धस्थानानि तानि चाष्टौ
विंशतिचतुर्विंशतिनवाष्टराहितानि सर्वोपन्युद्यवस्थानानि ता-
न्यन्यथा विंशतिनवाष्टोद्या हि केवलानि भवन्ति चतुर्विंशत्यु-
द्यवसंक्षेपेन्द्रियाणामत एते वर्ज्यन्ते । अत्र केवलौ संक्षित्वेन न विव-
क्षित इति कृत्वा तद्व्यवस्थितेषु नवाष्टराहितानि सर्वोपन्युद्यव-
स्थानानि तानि च दश भ्राम्येकविंशत्युद्यवभङ्गा अष्टौ बह्विंश-
त्युद्यवभङ्गा अष्टाशीत्यधिकशतद्वयसंख्याः पञ्च सत्तास्थानकाः
शेषाश्चतुःसत्तास्थानकाः । समप्रति संवेद्यक्षिप्यते । सूत्रैके-
न्द्रियाणामपर्याप्तानां त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युद्यवे पञ्च
सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिराशीतिः बहुरातिः अशीतिः
अष्टसप्ततिश्च । एवं चतुर्विंशत्युद्यवेऽपि सर्वसंख्यया दश एवं प-
ञ्चविंशति बह्विंशत्येकोनविंशद्वन्धकानामपि द्वे द्वे बन्धस्थाने अवि-
कृत्य प्रत्येकं दश दश सत्तास्थानानि अवगन्तव्यानि सर्वसंख्यया
पञ्चाशत् । एवमन्येषामपि वक्ष्यामपर्याप्तानां त्रयोऽपि नवरमा-
न्तीषु आत्मैषे उद्यवस्थाने प्रागुक्तवत्प्रत्येकं चतुर्वे सत्तास्थान-
विंशतिबन्धकानामेकविंशत्युद्यवे चतुर्विंशत्युद्यवस्थानेषु प्रत्येकं
पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि सर्वसंख्यया विंशतिः एवं पञ्चविंश-
तिः बह्विंशत्येकोनविंशद्वन्धकानामपि बहुरातिः सूत्रमपर्या-
प्तानां सर्वसंख्यया सत्तास्थानानां शतं बाह्वैकेन्द्रियपर्याप्तानां
त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशतिचतुर्विंशतिबह्विंशत्युद्यवेषु पञ्च
पञ्च सत्तास्थानानि सप्तविंशत्युद्यवे चत्वारि सर्वसंख्यया
चतुर्विंशतिः एवं पञ्चविंशतिः बह्विंशत्येकोनविंशद्वन्ध-
कानामपि प्रत्येकं चतुर्विंशतिचतुर्विंशतिः सत्तास्थानानि सर्व-
संख्यया पर्याप्तबाह्वैकेन्द्रियाणां विंशतिशतं सत्तास्थानानाम् ।
द्विन्द्रियपर्याप्तकानां त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युद्यवे च
पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि अष्टाविंशत्येकोनविंशद्विंशद्विंशद्वेषु
प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि सर्वसंख्यया बह्विंशतिः । एवं पञ्चविं-
शतिर्बह्विंशत्येकोनविंशद्वन्धकानां प्रत्येकं बह्विंशतिः बह्विं-
शतिः सत्तास्थानानि सर्वसंख्यया विंशद्वन्धकाः । एवं त्रयाणां
चतुर्विंशत्युद्यवस्थानेषु पर्याप्तानां वक्तव्यम् । असंक्षिपञ्चेन्द्रियाणा-
मपि पर्याप्तानां त्रयोविंशतिबन्धकानामेकविंशत्युद्यवे च प्रत्येकं
पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि अष्टाविंशत्येकोनविंशद्विंशद्विंशद्वेषु
प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि सर्वसंख्यया बह्विंशतिः । पञ्चविं-
शतिर्बह्विंशत्येकोनविंशद्वन्धकानामपि वक्तव्यम् । अष्टाविंश-
तिबन्धकानां पुनस्तथा द्वे एवोद्वयस्थाने तद्यथा विंशद्वैकविंश-
च न प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिराशीतिः
अष्टौ भङ्गाः । अष्टाविंशतिर्द्वे देवगतिप्राप्तयोऽपि तत्तत्स्थानं
बन्धमानामभयवर्धे वैक्रियचतुष्टयादि बन्धते इत्यशीत्यष्टसप्तती
न प्राप्यन्ते सर्वसंख्यया पर्याप्तसंक्षिपञ्चेन्द्रियाणां बह्विंशद्विंशति-
सत्तास्थानानां शतं पर्याप्तसंक्षिपञ्चेन्द्रियाणां त्रयोविंशतिब-
न्धकानां प्राग्वत् बह्विंशतिः सत्तास्थानानि ब्रह्म्यानि । एवं पञ्च-
विंशतिबन्धकानामपि नवरं देवानां पञ्चविंशतिबन्धकानां पञ्च-
विंशत्युद्यवे सप्तविंशत्युद्यवे च द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विन-
वतिराशीतिश्च एते एव द्वे पञ्चविंशतिर्बह्विंशतिसप्तविंशत्युद्य-

विंशत्येकोनविंशद्वेषु प्रत्येकं चतुर्वे त्रिंशद्वेषु चत्वारि
तद्यथा द्विनवतिरेकोननवतिराशीतिः बहुरातिश्च । एतेषां
च भावना प्रागेवाष्टाविंशतिबन्धे संवेद्यक्षिप्यतायां विस्तारोप कृते
न न युज्यः क्षिप्यन्ते विरोधानामाद्या प्रमथगौरवजयकाः । एकविंश-
द्वये त्रीणि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिराशीतिः बहुराति-
श्च । सर्वसंख्यया अष्टाविंशतिबन्धकानामेकोनविंशतिः सत्ता-
स्थानानि एकोनविंशद्वन्धकानां सत्तास्थानानि पञ्चविंशति-
बन्धकानामिव भावनीयानि तानि च त्रिंशत् नवरसमं विरोधो
प्राप्यते अविशतसम्यक्प्रदेवगतिप्राप्तयोऽप्येकोनविंशतं भङ्गतः
एकविंशतिर्बह्विंशत्युद्यवविंशत्येकोनविंशद्वेषु प्रत्येकं द्वे
द्वे सत्तास्थाने भवन्ति । तद्यथा द्विनवतिरेकोननवतिश्च ।
पञ्चविंशत्युद्यवे सप्तविंशत्युद्यवे च वैक्रियसंयतसंयतान-
धिष्ठत्युत्तरे एव द्वे द्वे सत्तास्थाने । अष्टाष्टाऽऽहारकसंयतानधि-
ष्ठत्युत्तरे पञ्चविंशत्युद्यवे च निवर्ततः त्रैगुणिकः तीर्थैकसत्तास्थानं
मिथ्यादृष्टिमिथ्यादृष्ट्येकोननवतिः । सर्वाणि चतुर्विंशत् सर्वसंख्य-
योऽपि सत्तास्थानानि सत्तास्थानानि चतुर्विंशत्युद्यवे त्रिंशद्व-
कानामपि सत्तास्थानानि पञ्चविंशतिबन्धकानामिव भावनी-
यानि तानि च त्रिंशत्, केवलं देवानां मनुजगतिप्राप्तयोऽपि ती-
र्थैकसद्विंशतं त्रिंशतं भङ्गतमैकविंशतिपञ्चविंशतिसप्तविंश-
त्युद्यवविंशत्येकोनविंशद्वेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा द्विन-
वतिरेकोननवतिश्च एतानि च द्वादश ततः सर्वसंख्यया त्रिंश-
द्वन्धकानां द्विविंशत्युद्यवविंशत्येकोनविंशद्वेषु प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थानानि
सत्तास्थानानि तद्यथा द्विनवतिर्द्विनवतिरेकोननवतिः अष्टाष्टा-
तिः बहुरातिः एकोनशीतिः बहुरातिः पञ्चसप्ततिश्च तत्रा-
द्यानि चत्वारिपुंसाभयवर्धकानामपि कृपकवर्धकानां याचकाद्यापि
त्रयोदश नामानि कथितं तेषु तु त्रीणि उपरितनानि चत्वारि
सत्तास्थानानि ब्रह्मन्ते बन्धमाना संक्षिपञ्चेन्द्रियाणामपि स-
त्तास्थानानि तानि च भ्रान्तरोक्तान्येव कृष्टव्यानि केवलमाद्या-
नि चत्वारि कृष्णमेतदुद्यवस्थाने तद्वे सर्वसंख्यया संक्षिपञ्चे-
न्द्रियाणां द्वे सत्तास्थानानामाधिके । यदि पुनर्द्विभ्यमनोऽपि सं-
ख्याश्च केवलानिऽपि संक्षिप्तानि विवक्ष्यन्ते तदानीं केवलसत्ता-
नि बह्विंशतिसत्तास्थानान्यपि प्रवर्तन्ति तद्यथा केवलानि दश उ-
द्यवस्थानानि तद्यथा विंशतिः एकविंशतिः बह्विंशतिः सप्तविंश-
तिः अष्टविंशतिः एकोनविंशत् त्रिंशत् एकविंशत् नव अष्टौ च ।
तत्र त्रिंशत्युद्यवे द्वे सत्तास्थाने तद्यथा एकोनशीतिः पञ्चसप्त-
तिश्च । एत एव बह्विंशत्युद्यवाष्टाविंशत्युद्यवोरपि प्रत्येकं कृष्टव्यं
एकविंशत्युद्यवेऽपि त्रिंशत् द्वे सत्तास्थाने अशीतिः बहुरातिश्च त-
द्यथा सप्तविंशत्युद्यवेऽपि एकोनविंशद्वेषु चत्वारि सत्तास्था-
नानि । तद्यथा अशीतिः बहुरातिः एकोनशीतिः पञ्चसप्तति-
श्च । एकोनविंशद्वेषु हि तीर्थैकं अनीयकं च प्राप्यते तत्र
तीर्थैकसम्यक्प्रत्येकं द्वे द्वे सत्तास्थाने अतीर्थैकसम्यक्प्रत्येकं पुनर-
न्तिमे त्रिंशद्वेषु चत्वारि पुंसांनि एव एकविंशद्वेषु द्वे अशी-
तिः बहुरातिश्च । नवाद्यं त्रीणि तद्यथा एकोनशीतिः बहुरातिः
नव च । तत्राद्ये द्वे तीर्थैकस्यायोगिकेवलानि द्विचरमसमं बा-
धय चरमसमं त्वद्विचरि सर्वसमुद्यवस्थानं संक्षिप्तं चतुर्विंश-
द्वेषु द्वे शते सत्तास्थानानां तद्वेव जीवस्थानान्यधिष्ठत्युत्तरे स्वाभि-
त्युत्तरे ।

संप्रति गुणस्थानान्यधिष्ठत्युत्तरे ।

नाणैतरायतिवद्भय-वि दसमु दो ह्येति दोसु राणेणु ।
मिच्छासाणे वीध, नव चउपण नव य संतसा ॥ ४६ ॥

मिथ्यादृष्टिप्रभृतिषु सूक्ष्मसंपरायपर्यन्तेषु दशसु गुणस्थानेषु ज्ञानावरणमन्तरायं च (बन्धिममपि बन्धोद्वयसत्तापेक्षया त्रिमकारमपि भवति मिथ्यादृष्ट्यादिषु दशसु गुणस्थानकेषु ज्ञानावरणस्यान्तरायस्य च पञ्चविधो बन्धः पञ्चविध उद्वयः पञ्चविध उद्वयः सत्यर्थः । उच्यते: पुनर्गुणस्थानकोपशान्तमोहकी-
चमोहकपर्योर्हं उद्वयस्य स्तः न बन्धः बन्धस्य सूक्ष्मसंपराये ऽप्यवच्छिन्नात्वात् । एतच्छब्दं नवविधं बन्धानां उपशान्तमोहे क्षीणमोहे वा ज्ञानावरणायान्तराययोः प्रत्येकं पञ्चविध उद्वयः पञ्चविधा सत्ता प्रवर्तति परत उद्वयसत्तोरव्यभावाः (मिच्छासोपे वीर्यात्) द्वितीये द्वितीयस्य दर्शनावरणस्य मिथ्यादृष्टौ सासादने च नवविधो बन्धः चतुर्विधः पञ्चविधो वा उद्वयः नवविधा सत्ता इति द्वौ विकल्पो द्वयोर्गुणस्थानयोः स्थायिद्वित्रिकस्य नियमसो बन्धात् (नव य संतस र्ति) नव च सत्ताशः सत्ताभेदाः सप्तकृतय इत्यर्थः । एतेन च द्वौ विकल्पो दृष्टौ तद्यथा नवविधो बन्धः चतुर्विध उद्वयः नवविध सत्ता अथ शत्रुविधो बन्धः पञ्चविध उद्वयो नवविधा सत्ता ।
मिस्सादनिपट्टोद्भो, उच्यते चरण नव य संतकर्मसा ।

चउवंधातिगे चउ पण, नवंनदुसु जुयलद्धसंता । ॥४४॥

मिथ्यादिषु मिश्रप्रभृतिषु गुणस्थानकेषु प्रमत्तगुणस्थानकपर्यन्तेषु निवृत्तौ च अपूर्वकरणे च अपूर्वकरणकाद्याः प्रथमसंक्षेपतमजगो चेत्यर्थः परतो मिद्वात्रिकबन्धव्यवच्छेदेन पट्टिच-
बन्धासंवाद् तत एतेषु पट्टिषो बन्धः चतुर्विधः पञ्चविधो वा उद्वयः नवविधा सत्ता इति द्वौ विकल्पो चउवंधातिगे चउ-
पयानवमंति । इहापूर्वकरणकाद्याः प्रथमे संक्षेपतमे भागे गतं सति निद्वाप्रत्ययवर्धयवच्छेदो भवति ततः अत ऊर्ध्वमपूर्वकरणेऽपि चतुर्विध एव बन्धः । तत्तत्स्विके अपूर्वकरणाभिप्रायानुसारमुत्तमसंपरायकं चतुर्विधो बन्धश्चतुर्विध उद्वयः पञ्चविधो वा उद्वयः (नवंसंति) नवविधा सत्तति प्रत्येकं द्वौ द्वौ विकल्पो (अस इति) सत्ताऽभिधीयते । एतच्छब्दमुप-
शान्तमोहनिर्मिथ्यस्य कृपकभ्रमयो गुणस्थानकत्रयेऽपि पञ्चविध-
स्योद्वयस्य सूक्ष्मसंपराये च नवविधायाः सत्तायाः अप्राप्य-
माणत्वात् (उल्लुल्लसंस्संति) इह कृपकभ्रमयामनिवृत्ति-
बादरसंपरायाः सत्येत्यतमेषु जगेषु एकस्मिद् भागे संक्षेपतमे अवतिष्ठतमे स्थानाद्वित्रिकस्य सत्ताव्यवच्छेदो प्र-
वर्तति ततस्तदनन्तरमनिवृत्तिवादेऽपि पट्टिधा एव सत्ता प्रवर्तति तत काह (दुसुत्तौ) द्वयोरनिवृत्तिवादेऽप्युत्तमसंपराययोः सुगममिति बन्धादयामुच्यते चतुर्विधं बाहुवर्त्ये ततश्च-
तुर्विधो बन्धः चतुर्विध उद्वयः (ससंस्ति) पट्टिधा सत्ता । अथ पञ्चविध उद्वयो न प्राप्यते कृपकाप्राप्त्यन्तविशुद्धीकरणे निद्वा-
त्रिकस्योद्वयान्तावाह उक्तं च कर्मप्रकृतियुक्तानुबुद्धीकरणे
“द्विपक्षपीय अर्धतंरं समये सज्जो विनिर्वापयन्नमुदीरणे ज-
वह नवरं क्षीणकसायस्त्वगे सुप्तं तेषु उद्योगो गतिरिति काहं”

उवसंते चउ पण नव, त्वेति चउरुद्वयद्धचउ संता ।

वेयण्णिअअउगोप, विजज्जा माहं परं वोच्छं । ॥४५॥

उपशान्तमोहे बन्धो न प्रवर्तत तस्य सूक्ष्मसंपराये एव व्यव-
च्छिन्नात्मा ततः कथञ्चनतुर्विधः पञ्चविधो वा उद्वयो नवविधा सत्ता उपशान्तकोपशान्तमोहा ह्यन्तर्विशुद्धा न भवति तत-
स्तेषु निद्वात्रिकस्याप्युद्वयः संभवति । क्षीणे क्षीणमोहे चतुर्वि-
धा सत्ता (वेयणिअअउगोप विजज्जाति) वेदनीयायुगोत्राणां

बन्धोद्वयसत्तास्थानानि यथागमं गुणस्थानकेषु विभज्यत् विक-
ल्पयेत् । तत वेदनीयगोत्रयोर्होत्रिकेक्षणवियोगमन्तमोषगाथा ।
चउरुसु दोषं सत्तसु, एगेचउ गुणिसु बंधणियजंगा ।
गोप एण चउ दोत्तिउ, एगच्छु दोषं एकस्मि । ॥४६॥

मिथ्यादृष्ट्यादिषु प्रमत्तसंयतपर्यन्तेषु बहसु गुणस्थानेषु प्र-
त्येकं च वेदनीयस्य प्रथमाहव्याख्या भङ्गस्ते चमे असातस्य
बन्धः असास्योद्वयः सातासाते सती, असातस्य बन्धः सात-
स्योद्वयः सातासाते सती, सातस्य बन्धः असातस्य उद्वयः सा-
तासाते सती, सातस्य बन्धः सातस्य उद्वयः सातासाते सती
तथा अममत्तस्येतादिषु सयोगिकेवशिष्येतेषु सत्सु गुणस्था-
नकेषु द्वौ भङ्गौ तौ चानन्तरौकावेष मृतीयचतुर्थौ ज्ञानव्यौ एते
हि सान्नेय बज्जति नासातश्च तथा एकस्मिद् अयोगिकेवशिषि
वत्तारो भङ्गः तौ चेमे असातस्योद्वयः सातासाते सती अथवा
सातस्याद्वयः सातासाते सती, एतौ द्वौ विकल्पावयोगिकेवशिषि
चिचरमसमयं यावत्प्राप्यते च “समये तु सातस्योद्वयः असात-
स्य मत्ता यस्य द्विचरमसमये सानं क्षीण, यस्य त्वसाते चिचरम-
समये क्षीणं तस्यप्ये विकल्पः सातस्योद्वयः सातस्य सत्ता (गोप-
इत्यादि) गोत्रगोत्रस्य पञ्च भङ्गाः मिथ्यादृष्टौ ते चेमे नीचैर्गोत्रस्य
बन्धः नीचैर्गोत्रस्योद्वयः नीचैर्गोत्रस्य एव विकल्पस्तेजस्वायि-
कवायुकायिकेषु ह्यन्त्ये तद्भवाः उद्धृतेषु बाधोपजीवेषु कियत्काहं
नीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्याद्वयः उच्चनीचैर्गोत्रं सती अथवा
नीचैर्गोत्रस्य बन्धः उच्चनीचैर्गोत्रस्याद्वयः उच्चनीचैर्गोत्रं सती अथवा
उच्चनीचैर्गोत्रस्य बन्धः नीचैर्गोत्रस्याद्वयः उच्चनीचैर्गोत्रं सती उच्चनी-
चस्य बन्धः उच्चनीचैर्गोत्रस्याद्वयः उच्चनीचैर्गोत्रं सती । सासादनेन प्र-
थमजगोः प्रथमो हि भङ्गस्तेजोवायुकायिकेषु ह्यन्त्ये तद्भवादुद्वय-
तेषु वा कियत्काहं न च तेजोवायुषु सासादनेनाभां ह्यन्त्ये नापि
तद्भवादुद्धृतेषु तत्काहम् । अतोऽत्र प्रथमजगप्रतिपद्यः । तथा त्रिषु
मिथ्याचित्तेश्चिरितेषु चतुर्थेपञ्चमकपी द्वौ जगौ प्रवतः न शोवाः
मिथ्याद्वो हि नीचैर्गोत्रं न बज्जति अन्ये त्याज्यते देशाविरतस्य
पञ्चम एवैको भङ्गः “सामकेणं ष य आरेप उच्चनीचोयस्य उद्व-
यो होर” इति वचनात् (एगच्छुति) प्रमत्तसंयतप्रभृतिषु अ-
हसु गुणस्थानेषु प्रत्येकमेकौ जगः तत्र प्रमत्ताप्रमत्तापूर्वकर-
णनिवृत्तिबादरसूक्ष्मसंपरायेषु केवलः पञ्चमो भङ्गः तेणामुच्चैर्गो-
त्रस्य च बन्धोद्वयसंजवात् । उपशान्तमोहे क्षीणमोहे सयोगिके-
वशिषि च बन्धानां च प्रत्येकमयं विकल्पः उच्चैर्गोत्रस्योद्वयः
उच्चैर्गोत्रं सती (दोषि एकस्मिदि) एकस्मिद् अयोगिकेवशिषि
द्वौ जगौ उच्चैर्गोत्रस्योद्वयः उच्चनीचैर्गोत्रं सती एव विकल्पश्चर-
मे चिचरमसमये त्वेव विकल्पः उच्चैर्गोत्रस्याद्वयः उच्चैर्गोत्रं सत् ।
नीचैर्गोत्रं हि चिचरमसमये एव क्षीणमिति चरमसमये न तप्रा-
प्यते । संस्थापुज्जा निरूप्यते तत्रिकरूपायं वेयमन्तमोषगाथा ।
अच्छाहिंगवीसा, साहसवीसं च वासच्छाहिंगु ।

दो अरुसु तीसु एक, मिच्छासु बाधगे जंगा । ॥४७॥

मिथ्यादृष्ट्यादिषु गुणस्थानकेष्वयोगिकेवशिषिगुणस्थानकेष्वेत्येषु
क्रमेणैते अद्याधिकविशत्याद्वयः आरुषि जङ्गाः । तत्र मिथ्यादृष्टि-
गुणस्थानकेष्वेतादिका विशातिराज्यो जङ्गाः मिथ्यादृष्ट्यो हि
चतुर्गतिका अपि संभवति तत्रैरायिकानिष्कृत्य पञ्च तिरश्चोऽ
निरूप्य नव मनुष्यानिष्कृत्य नव देवानिष्कृत्य पञ्च एते
च प्रागेव सप्तपञ्च जाविता इति न ते ज्ञयो भाव्यन्ते । सा-
सादनेन्य वदयिका विशातिः यत्तस्मिंश्चो मनुष्या वा सा-
सादनेनावे वर्तमाना नारकायुर्जनिनि ततः प्रत्येकं तिरश्चो

मनुष्याणां च परजन्मापुर्बन्धकाले एकैको भङ्गो न प्राप्नोति इति वदितुमिति । सम्प्रमिष्यादृष्टेः पोरुस सत्त्वमिष्यादृष्ट-
बो हि आनुर्बन्धमारज्ज्ने ततः आनुर्बन्धकाले नारकाणां यौ द्वौ
जङ्गो ये च तिरस्कां कन्वारो ये च मनुष्याणामपि चत्वारः यौ
च देवानां हा तानेनाह पाद्म वञ्चयित्वा शेषाः पोरुस जन्वन्ति
अविरतसम्बन्धेऽतिशयिभिर्भङ्गाः कल्पमिति कथ्यन्ते तिर्यग्य-
न्ध्याणां प्रत्येकमापुर्बन्धकाले ये अरक्तियेष्मनुष्यगतिविषया-
जयस्त्रयो जङ्गाः पञ्च ईश्वर्ययिकानां प्रत्येकमापुर्बन्धकाले ति-
र्यग्यतिविषय एकैको भङ्गः तानविरतसम्बन्धद्वयो न ब्रह्मन्ति
ततः शेषा विश्वसिध भवन्ति । ईश्वरितेन्द्रोदरा जङ्गा वतो
ईश्वरितस्तिर्यग्यन्ध्याणामेव जन्वन्ति ते च तिर्यग्यन्ध्या ई-
श्वरिता आनुर्बन्धतो देवानुरेव ब्रह्मन्ति न शेषमापुस्ततस्तिर-
जङ्गाः प्राप्यन्ते सर्वसंख्यका चत्वारः ३ दोस्तुति । इवोः प्रमत्ता-
प्रमत्तयोः प्रत्येकं बद्धं जङ्गाः प्रमत्ताप्रमत्तसंयता हि मनुष्या एव
जन्वन्ति ततः आनुर्बन्धकालात् पूर्वैर्यतः आनुर्बन्धकालेऽप्येकः ।
प्रमत्ताप्रमत्ता हि ईश्वानुरेके ब्रह्मन्ति न शेषमापुर्बन्धोत्तरकालं
च प्राप्नुया ईश्वरितस्तुक्तानुरेण चत्वार इति (दो च-
च्छ्रुति) चतुष्टु अपूर्वकरणेऽनेदुत्तरादनुसङ्गसत्परायोपशान्त-
द्वारेण गुणस्थानकैरुपशमभेगिभिर्निरूप्य प्रत्येकं द्वौ द्वौ भङ्गौ
तद्यथा मनुष्यापुष इदं यौ मनुष्यापुष कल्पः अरविः पञ्चः परम-
पुर्बन्धकालात्पूर्वमपथा मनुष्यापुष उद्यो मनुष्येर्द्विपुषी
सती एव विकल्पः परजन्मापुर्बन्धोत्तरकालम् । एते आ-
यु- मे ब्रह्मन्ति अतिविस्तृतत्वात् पूर्ववत्पापुष उपशमभेगि प्र-
तिपद्यन्ते ईश्वपुषेव नाम्नापुष तदुक्तं कर्मप्रमाणं " तिसु
अहंशसु बहेसु जेण सेहि न आदरह " तत उपशमभ-
गिभिर्निरूप्य एतेसु द्वौ द्वौवे जङ्गौ पूर्ववत्पापुस्तानु न रूपकभे-
गि प्रतिपद्यन्ते तत उपशमभेगिभिर्निरूप्यतुक्तं रूपकभेग्यां
त्येतेषामेकैको भङ्गस्तदध्या मनुष्यापुष उद्यो मनुष्यापुषः स-
शेति (तिसुहंति) तिसु क्षीणमाहसयोगिकेवद्योगिकेवलिक-
वेपु प्रत्येकमेकैको भङ्गस्तदध्या मनुष्यापुष उद्यो मनुष्यापुषः स-
का शेषा न संभवन्ति तदेवमापुषां गुणस्थानकेषु जङ्गा निरूपिताः ।

संप्रति मोहनीयं प्रयाह (मोहं परं बुद्धं)

अतः परं मोहनीयं वक्ष्ये ।

गुणगणनेसु अद्भुत, एकैकं मोहबंधगणं तु ।
पंचानियट्टिआण, बंधोक्करो परं तसो ४८ ॥

मोहनीयसत्त्वकमन्वधानेषु मध्ये एकैकं कन्वस्थानं मिष्याद-
ृष्टादिषु गुणस्थानकेषु भवति तद्यथा मिष्यादृष्टादिविरतिः सा-
साद्वन्धैक्यादिविरतिः सम्प्रमिष्यादृष्टादिविरतसम्बन्धेऽत्र प्रत्येकं
सप्तदश देशविरतस्य बोधोदरा प्रमत्ता प्रमत्तापुर्वकरणानां प्रत्येकं
नव नव । एतानि च इतिवृत्त्यादीनि नवपर्यन्तानि नव कन्व-
स्थानानि प्रागेव सम्प्रपञ्चं प्रतिपादयितुं न युज्यते प्राप्यन्ते विरो-
धाज्ञात्वात् केवलमप्रमत्तापुर्वकरणयोर्निष्ठ एकैक एव चकल्याः
छरतिगोचरोर्बन्धस्य प्रसङ्गगुणस्थानमेव दय मध्यपञ्चेदाह ।
आह प्रमत्तापुर्वक्या नवकन्वस्थाने द्वौ जङ्गौ दक्षिणौ (पंचा-
नियट्टिगणे) अनित्यविधाद्वरत्परागुणस्थानमेकं पञ्चकन्वस्था-

मानि तद्यथा पञ्च वतसः तिष्ठः द्वे यथा च प्रकृतिरिति । ततो-
ऽनित्यविस्थानात् परं बुद्धमत्तपरायादौ कपोपरयो बन्ध्यानाः ।

संप्रत्युदयस्थानप्रकरणायमाह ।

सचाइ हस उ मिच्छं, सासायणुपीसए ननुकोतो ।

इदि नवउअ विरिइ, देसे पंचाइ अदेव ॥ ४९ ॥

विरए सज्जोवसमिप, चउरारि सत्त छच्च पुण्णमि ।

अनियट्टिआणरे पुख, एको न हुने व उदयंस ॥ ५० ॥

एगं सुहुममरागो, वेए इअ वेयगा भवे सेसा ।

यंगाएणं च पमाणं, पुट्टुइहेण नायज्वं ५१ ॥

मिष्यादृष्टेः सत्पाद्रीनि दृगपर्यन्तानि चत्वार्युदयस्थानानि
जन्वन्ति तद्यथा सत्त अष्टौ नव दश । तत्र मिष्यावमप्रमत्तापु-
र्वावरणप्रत्याव्यानावरणसंज्ञजनकोधार्दीनामन्यतमे कपोः
क्रोधादिकाः चत्वार्यो वेदानामन्यतमो वेदः हास्पतिरित्युगहार-
तिसोऽयुगसुगहयोरन्यतरसुगहमित्येतासां सप्तप्रकृत्यानामुद्यो
भुवः । अत्र चतुर्भिः कल्पयित्तिभिर्निर्दिष्टान्यां युगहाभ्यां मङ्गा-
नित्यविशतिस्तस्मिन्नेव सतके भवे वा जुगुप्सायां वा भ्रमन्तापुष-
मिष्ये च प्रकृतिं मष्टानामुद्योः अत्र भयादौ प्रत्येकमेकैका
चतुर्विंशतिः प्राप्यन्ते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव
सतके भयजुगुप्सयोरध्या मयानन्तापुषमिष्येनोर्ध्वा जुगुप्साया-
न्तापुषमिष्येनोः प्रकृतियोगैश्चानामुद्योः अत्रायेकैस्मिन् पिक-
द्वे मङ्गानां चतुर्विंशतिः प्राप्यन्ते इति तिस्रश्चतुर्विंशतयः ।
तथा तस्मिन्नेव सतके भयजुगुप्सायान्तापुषमिष्ये युगपत्प्रति-
त्येदुद्देशानामुद्योः अत्रैका जङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया
मिष्यादृष्टावद्यो चतुर्विंशतयः । सासाद्वे मिष्ये च सासाद्विनि
नबोक्कयणि नवपर्यन्तानि अक्षिणि त्रिणि उदयस्थानानि तद्यथा
सत्त अष्टौ नव अत्र सासाद्वे अनन्तापुषमिष्येप्रमत्तापुषमिष्ये-
क्यानावरणसंज्ञजनकोधार्दीनामन्यतमे चत्वारः क्रोधादिकाः
चत्वार्यो वेदानामन्यतमो वेदः इत्योर्ध्वगहयोरन्यतरदु
युगहं मिष्येति सप्तानां प्रकृत्यानामुद्यो भुवः अत्रैका चतुर्विं-
शतिः । ततो नये वा जुगुप्सायां वा प्रकृत्यायामुद्योः ।
तत्र द्वे चतुर्विंशती जङ्गकानां भयजुगुप्सयोस्तु प्रकृतियोगै-
र्बोध्यः अत्रैका जङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया सासाद्वे न
वनकश्चतुर्विंशतयः मिष्ये अनन्तापुषमिष्येचत्वार्योऽन्यतमे
क्रोधाद्यः चत्वार्यो वेदानामन्यतमो वेदः इत्योर्ध्वगहयोरन्यतरदु
युगहं मिष्येति सप्तानां प्रकृत्यानामुद्यो भुवः अत्रैका चतुर्विं-
शतिमेकैकानां सर्वसंख्यया मिष्येऽपि चतस्रश्चतुर्विंशतयः
(उरि नव उ अविरपत्ति) अविरतसम्बन्धद्वौ बहार्हानि नवप-
र्यन्तानि चत्वारि उदयस्थानानि भवन्ति तद्यथा बद्ध सत्त अष्टौ
नव । तत्रानन्तापुषमिष्येचत्वार्योऽन्यतमे क्रोधादिकाः चत्वार्यो
वेदानामन्यतमो वेदः इत्योर्ध्वगहयोरन्यतरदु युगहमिति चत्वार्यो प्र-
कृत्यानामुद्योऽविरतस्योपशमिकसम्बन्धेः क्रायिकसम्बन्धेर्बो-
धुवः अत्रैका चतुर्विंशतिमेकैकानां ततो नये वा जुगुप्सायां
वा वेदकसम्बन्धे वा प्रकृतिं सप्तानामुद्योऽत्र तिस्रश्चतु-
र्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव बद्धे भयजुगुप्सयोर्भयवेदकसम्-
बन्धयोर्दुग्गुप्सावेव कसम्बन्धयोर्वा युगपत्प्रकृत्योरुपशमानामुद्योः
अत्रापि तिस्रश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव बद्धे भयजुगुप्सयो-
र्भयवेदकसम्बन्धे च युगपत्प्रकृतिं नवानामुद्योः अत्रैका चतुर्विं-
शतिमेकैकानां सर्वसंख्यया अविरतसम्बन्धद्वौ चतुर्विंशतयः ।
(इते पंचाइअउय) इते देशगणिते पञ्चाद्विणि अष्टपञ्चतानि च-

त्वारि उद्यस्यानामि तद्यथा पञ्च वद् सप्त ऋष्टे तत्र प्रत्याख्या-
नावरणसंज्ञकोपायीनामन्यतमौ द्वौ कोपादिकौ त्रयाणां वेदा-
नामन्यतमो वेदः द्वयोर्गुणयोरन्यतरगुणमिति पञ्चानां प्रकृ-
त्तीनामुद्ययो देशविरतस्य क्वायिकसम्यक्पदेरपराधिकसम्यक्पदे-
यो जयति । अथैका भङ्गकानां चतुर्विंशतिस्ततो जये वा जुगु-
प्सया वा वेदकसम्यक्पदे वा प्रक्षिते पञ्चामुद्ययः अत्र तिलः
चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव पञ्चके भयजुगुप्सयोर्वेदा जुगु-
प्सायेदकसम्यक्पदेयोरथवा भययेदकसम्यक्पदेयोर्युगपद्विंश-
योः सप्तानामुद्ययः अत्रापि तिलश्चतुर्विंशतयः । तथा तस्मिन्नेव
पञ्चके भयजुगुप्सयोर्वेदकसम्यक्पदे च युगपद्विंशतिश्चतुर्विंशतानामु-
द्ययः अथैका चतुर्विंशतिमङ्गकानां सर्वसंख्यया देशविरतस्तो
चतुर्विंशतयः । तथा विरते ह्यायोपराधिके प्रमते चेत्स्थः विरतो
हि श्रेयेश्वरस्तादृशप्रमाणः ह्यायोपराधिको विरत इति ध्यवन्दितस्त-
तस्तत्र प्रमिते अभ्रमते च प्रत्येकं चतुर्दासि सप्तपेयानि च-
त्वारि उद्यस्यानामि जयन्ति तद्यथा चतस्रः पञ्च वद् सप्त ।
तत्र क्वायिकसम्यक्पदेरपराधिकसम्यक्पदेर्योः प्रमत्तस्याप्रमत्त-
स्य च प्रत्येकं संख्यजनकोपादीनामन्यतमः एकः कोपादिः त्र-
याणां वेदानामन्यतमो वेदः द्वयोर्गुणयोरन्यतरद् युगलमिति
चतस्रणां प्रकृतीनामुद्ययः । अथैका चतुर्विंशतिमङ्गकानां ततो
जये वा जुगुप्सया वा वेदकसम्यक्पदे वा प्रक्षिते पञ्च-
ानामुद्ययः अत्र तिलः चतुर्विंशतयो जङ्गकानाम् । तथा तस्मिन्नेव
पञ्चके भयजुगुप्सयोर्जुगुप्सायेदकसम्यक्पदेयोर्युगपद्विंश-
तयः अत्र तिलः चतुर्विंशतयो जङ्गकानाम् । अथैका चतुर्विंशतिमङ्गकानां
सर्वसंख्यया प्रमत्तस्याप्रमत्तस्य च प्रत्येककदाचद् चतुर्विंश-
तयः (कुच पुण्ड्रिमि) अप्रुवकरणे चतुर्दासि पदार्थस्तानि
त्राणि उद्यस्यानामि तद्यथा चतस्रः पञ्च वद् तत्र संख्यजन-
कोपादीनामन्यतमः एकः कोपादिः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः
द्वयोर्गुणयोरन्यतरगुणमित्येतासां चतस्रणां प्रकृतीनामु-
द्ययोऽप्रुवकरणे कुचः अथैका चतुर्विंशतिमङ्गकानां ततो जये
वा जुगुप्सया वा पञ्चानामुद्ययः अत्र हे चतुर्विंशती भङ्गका-
नाम् । भयजुगुप्सयोर्गुगपत् प्रमितयोः पञ्चामुद्ययः अथैका
भङ्गकानां चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया अप्रुवकरणे चतस्रश्चतुर्विं-
शतयः अत्रिंशतिरादे पुनरेका द्वौ वा उद्यादौ उद्यमदौ
उद्यस्याने इत्यर्थः अत्र चतुर्णां संख्यजनानामन्यतमः एकः
कोपादिः त्रयाणां वेदानामन्यतमो वेदः इति द्विकोद्ययः । अत्र
त्रिभिर्वैश्वानुर्भिः संख्यजनैर्द्वादश भेदाः । ततो वेदोद्यय-
वच्छेदे एकाद्ययः स च चतुर्विंशतये त्रिविधवच्छेदे द्विवि-
धवच्छेदे एकविधवच्छेदे च प्राप्यते । तत्र यथापि प्राक्चतुर्विंशतये
चत्वारः त्रिविधवच्छेदः त्रयः द्विविधवच्छेदो द्वैकविधवच्छेदः
इति दश भङ्गाः प्रतिपादितस्तथाप्यत्र सामान्येन चतुर्विंश-
तये पञ्चोपेक्षया चत्वार एव भङ्गा विषयवन्ते (एवं सुदुमसरगे
वेद्य इति) स्वसंपरपराये बन्धभावे एकं किञ्चित्तसंख्यजन-
तोमं वेद्यते अत्रैक एव भङ्गः एवमेकोद्ययभङ्गः सर्वसंख्यया
पञ्च । तथा शेषा उपरितना उपशान्त्येतादयः सर्वेऽप्यवे-
दिक्यः “ भंगाद्यं च पमाणं ” मित्यादि तत्र मिथ्यादृष्ट्या-
दिषु युगलसंख्येभ्य उद्यस्यानभङ्गानां प्रमाणं पूर्वोद्दिष्टेन पुनो-
क्तेन प्राक् सामान्योक्तोद्देशीयाद्यस्यानचित्ताधिकाशोचोऽन-
प्रकारेण ज्ञातव्यम् ।

संप्रति मिथ्यादृष्ट्यादीन्यधिकृत्य दशादिष्वेकपर्यवसानेषु
भङ्गसंख्यानिरूपणार्थमाह ।

एकमङ्गकिंसारि-कारस एकारसे व नव तिभि ।

एष चवडीसार्था, बारनुगं पंच एकमि ॥१५॥

इह दशादीनि चतुर्न्तानि उद्यस्यानामधिकृत्य यथासं-
ख्यमेकादिसंख्यापदयोजना कर्तव्या सा सैवं दशाद्ये एका
चतुर्विंशतिः नवोद्ये वद् । तत्र मिथ्यादृष्टौ तिलः सासादने
मिश्रे अविरते च प्रत्येकमेकैका । अष्टोद्ये एकादश । तत्र मि-
थ्यादृष्टौ अविरते च प्रत्येकं त्रिद्विः तिलः । सासादने मिश्रे च
प्रत्येकं द्वे द्वे । देशविरतौ वैका । सप्तोद्ये वैकादश । तत्र मिथ्या-
दृष्टौ सासादने मिश्रे प्रमते अभ्रमते च प्रत्येकमेकैका । अवि-
रतौ देशविरते च प्रत्येकं तिलः । षड्वद्ये । एकादश ।
तथाविरतसम्यक्पदे अप्रुवकरणे च प्रत्येकमेकैका देशविरते
प्रमते प्रत्येकं तिलः अभ्रमते च प्रत्येकं तिलः तिलः पञ्चको-
द्ये नव । तत्र देशविरते भूका प्रमते अभ्रमते च प्रत्येकं
तिलः तिलः अप्रुवकरणे हे चतुर्वद्ये तिलः । प्रमते अभ्रमते
अप्रुवकरणे च प्रत्येकमेकैका । एते च अनन्तरोक्ता एकादिकाः
संख्याविशेषाश्चतुर्विंशतिगताश्चतुर्विंशतिसंख्याधिका एता
अनन्तरोक्तचतुर्विंशतयो ज्ञातव्या इत्यर्थः । एताश्च संधेसं-
ख्यया द्विपञ्चाशद्वि द्विकोदये भङ्गा द्वादश एकाद्ये पञ्च ।
एते च प्रागेव भाषिताः ।

संप्रत्येतेषामेव भङ्गानां विंशतिरसंख्यानिरूपणार्थमाह ।

बारस परासद्विसया, उद्यविगणेपि मोहिया जीवा ।

चुससीई सनुचरि, पयविन्नसपदि विसेया ॥१६॥

इह दशादिषु चतुःपर्यवसानेषु उद्यस्यानेषु भङ्गकानां द्वि-
पञ्चाशच्चतुर्विंशतयो लक्ष्यस्ततो द्विपञ्चाशद् चतुर्विंशत्या
गुणयते गुणितया वा सत्यां द्विकोद्यमभङ्गा द्वादश
एकाद्यमभङ्गाः पञ्च प्रतियन्ते ततो द्वादश शतानि
पञ्चषष्ट्यधिकानि भवन्ति एतेकद्वयविकसैर्बन्धयोगं सर्व-
संसारिणो जीवा मोहिता मोहमापादित्वा विहेयाः । संप्रति
पदसंख्यानिरूपणार्थमाह (चुससीईसनुचरिणि) इह पदानि
नाम मिथ्यात्वं प्रत्याख्यानकोषः अप्रत्याख्यानावरणकोषः इत्ये-
वमादीनि ततो बुद्धानां दशाद्युद्यस्यानरूपानां पदानि पदबु-
द्धानि भाषित्वा राजराजद्विपञ्चाशद् मध्ये पाठाभ्युपगमाद् द्वि-
पञ्चाशत्वं पदनिपातः । तेषां सप्तसत्यविकचतुर्लोकादित्यसं-
ख्यमोहिताः संसारिणो जीवा विहेयाः । एताश्चसंख्याग्निः
कर्मप्रकृतिभिः यथायोगं मोहिता जीवा ज्ञातव्या इत्यर्थः ।
अथ कथं सप्तसत्यधिकानि चतुर्दशीतिशतानि पदानां भवन्ति
उच्यते इह दशाद्ये दश पदानि दश प्रकृत्याः उद्यसमागता
इत्यर्थः । एवं नवोद्ययादिव्यपि नवादीनि भावनीयानि ततो
दशाद्ये वा वानिर्गुण्येता जाता दश नवोद्ययः वानिर्गुण्येता जाता-
इत्यतःपञ्चाशद् अष्टोद्ये एकादशनिर्जिता अष्टाशीतिः सप्तो-
द्ये एकादशनिर्जिता सप्तसतिः षड्वद्ये एकादशनिर्जिता
षड्विंशतिः पञ्चकोद्य नवनिर्जिताः पञ्चचत्वारिंशद् चतुर्वद्ये पञ्च-
त्रिंशत्निर्जिता जाता द्वादश एते सर्वेऽप्येकत्र मील्यन्ते आगानि
द्विपञ्चाशदधिकानि बीणि शानि । पदानि चतुर्विंशतिगुणि-
तानि अष्टचत्वारिंशदधिकचतुर्दशतयुताष्टसदृशानि प्राप्यन्ते
इति चतुर्विंशत्या गुणयन्ते ततो द्विकोद्यमपदानि द्वादशगुणता-
नि चतुर्विंशतिः एकोद्यमपदानि पञ्च प्रतियन्ते ततस्तत्र दश-

क्रियेतु मिग्गदधिकानि यथोक्तसंख्यान्वये पदानां शतानि ।
संमति मिग्गदहट्ठादिषु प्रत्येकमुद्यमभङ्गविकल्पार्थे भाष्य-
कृतमार्गयोगमाह ।

अहुवचउचउचउर-हुवा य चउरो य होति चउवीसा ।

मिग्गद ऋपुब्बन्ता, वास्स एणं यं अनियद्दी ॥ ४४ ॥

मिग्गदहट्ठाद्योऽपूर्वविकल्पान्ता अष्टादिविंशतयो भवन्ति
किमुक्तं नवति मिग्गदहट्ठादिविंशतपूर्वविकल्पपर्यवसानेषु गुण-
स्थानकेषु चतुर्विंशतयो यथासंख्यमष्टादिसंख्या भवन्ति । तत्र
मिग्गदहट्ठाद्यो सासादान्ने चतस्रः मिश्रे च चतस्रः (चउरउगत्ति)
अविरतादिषु अग्रमत्तपर्यवसानेषु चतुर्विंशतगुणस्थानकेषु प्रत्येक-
मष्टौ ऋपूर्वकरणे चतस्रः एताश्च प्रागेव भाविताः । अनिवृत्तौ
अनिवृत्तिबाधारे द्विकोदये द्वादश भङ्गा एकोदये पञ्च
अष्टाद्विंशतिवृत्तिबाधारे एकोदये चत्वारः एकः सूक्ष्मसंपराये इति
विशेषं द्योतयति

संप्रत्येतयमेवोद्यमज्ज्ञानामुद्यमपदानां च योगोपयोगादि-
मिर्गणार्थमुपदेशमाह ।

जोगोवओगलेसा, इएहिं गुणिया हवंति कायव्वा ।

जे जत्थ गुणद्वारे, हवंति ते तत्थ गुणकारा ॥ ५५ ॥

मिग्गदहट्ठादिषु गुणस्थानकेषु ये योगोपयोगादयस्तेऽवयवभङ्गा
गुणितानि कस्येत्या इत्यर्थः । कतिपयैश्च गुणयितव्या इत्यत आह
ये योगादयो यस्मिन् गुणस्थानके यावन्तो नवन्ति तावन्तस्तेस्मिन्
गुणस्थानके गुणकारास्तेस्तावन्तिस्मिन् गुणस्थानके उद्यमज्ज्ञा
गुणयितव्या इत्यर्थः । तत्र प्रथमतो योगेऽनुगुणज्ञावन्ना कियते इह
मिग्गदहट्ठादिषु सूक्ष्मसंपरायपर्यवसानेषु सर्वसंख्ययोद्यम-
भङ्गाः पञ्चदशधिकाणि द्वादश शतानि तत्र चतुर्विंशतमुद्यममो-
योगचतुर्विंशदौदारिककाययोगाः सर्वेष्वपि मिग्गदहट्ठादिषु
गुणस्थानकेषु संज्ञकानि ति तेनैवजिगुष्यन्ते ततो जातानि एका-
दश सदृशानि त्रीणि शतानि पञ्चाशीन्धिकाणि । तथा मिग्गदा-
हट्ठेऽवयवकाययोगं ज्ञात्रापि चतुर्विंशतयः प्राप्यन्ते वैकियमिश्रे
औदारिकमिश्रे कामेणकाययोगे च प्रत्येकं चतस्रः चतस्रः एता-
श्च या अनन्तानुबन्धयुद्यमसंहितास्ता एव द्रष्टव्याः । वास्व-
नन्तानुबन्धयुद्यमसंहितास्ता अत्र न प्राप्यन्ते किं कारणमिति चे-
दुच्यते । इह येन पूर्वं वैदकसम्पदार्ष्ट्या सता अनन्तानुबन्धि-
नो विसंयोजिता विसंयोग्य च परिणामपरावृत्त्या सम्पत्कवाग्रच्यु-
त्य मिग्गदाहट्ठं गतेन भूयोऽप्यनन्तानुबन्धिना बन्धमारभ्यन्ते त-
त्स्थं मिग्गदहट्ठेऽवयवधिकांशमात्रं यावदन्तानुबन्धयुद्यमो न प्रा-
प्यन्त न होयत्य अनन्तानुबन्धिवत्त्व विसंयोग्य भूयोऽपि मिग्गदाह-
ट्ठं प्रतिपद्यन्ते अजन्त्यतोऽप्यन्तसुदृष्टव्यविशेषाद्युक्ता एव अनन्तानु-
बन्धयुद्यमसंहितस्य मिग्गदहट्ठः कात्स्न्यकरणप्रतिपेक्षात् । तथोक्तं
“ कुणह उज्जसो काळमिति ” नतस्तिस्मिन्नेव मये वक्ष्यमाणो नि-
ध्याव्यप्रत्येकं दृष्टोऽप्यनन्तानुबन्धिवत्त्व विसंयोग्य भूयोऽपि मिग्गदाह-
ट्ठं प्रवेद्यन्ते ततोऽप्यान्तगलगतौ वर्षमानस्य भवन्त्यरे वा प्रथम-
मुपपन्नस्य मिग्गदहट्ठः सतोऽन्तानुबन्धयुद्यमसंहिता उद्यमविक-
ल्पा न प्राप्यन्ते । अथ च कामेणकाययोगेऽप्यन्तगलगतौ औदा-
रिकमिश्रकाययोगे वैकियमिश्रकाययोगे च भवन्त्यरे उपग्रहमान-
स्य ततः कामेणकाययोगादौ प्रत्येकं चतस्रः चतस्रश्चतुर्विंशतयो
ऽन्तानुबन्धयुद्यमसंहिता न प्राप्यन्ते वैकियमिश्रकाययोगो भवा-
न्तरं प्रथमतः एवोपग्रहमानस्य भवतीति वञ्चकं तद्वाङ्मनसाभि-
त्योक्तमन्यथा तिर्यग्मन्त्राणांमपि मिग्गणामपि मिग्गदहट्ठादौ वै-

कियकरिणां वैकियमिश्रमभाव्यते एव परं चूर्णकृता तन्नात्र
विचक्रितमित्यस्मान्निरपि न विचक्रितम् । एवमुत्तरत्रापि
चूर्णकारसागानुसरणं परिगणनार्थम् । तथा सासादान्नस्य
कामेणकाययोगे वैकियकाययोगे औदारिकमिश्रकाययोगे च
प्रत्येकं चतस्रश्चतस्रश्चतस्रश्चतस्रः सम्प्रतिपद्याहट्ठेऽवयव-
काययोगे चतस्रः अविरतसम्पदहट्ठेऽवयवकाययोगे अष्टौ
वैशविरतस्य वैकिये वैकियमिश्रकाययोगे च प्रत्येकमष्टा-
वष्टौ । अग्रमत्तसंयतमत्तासंयतस्यापि वैकिये वैकियमिश्रे च
प्रत्येकमष्टावष्टौ, अग्रमत्तसंयतस्य वैकियकाययोगे अष्टौ
सर्वसंख्यया चतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतयः । चतुर्विंशतिश्चतुर्विं-
शतया गुणितानि जातानि पोरुशाधिकानि विंशतिशतानि-
तानि च पुर्वरागौ प्रक्रियन्ते । तथा सासादान्नस्य वैकियमिश्रे
वसमानस्य ये चत्वारोऽप्युद्यमस्थानविकल्पास्तथा सप्त-
व एकविकः अष्टाद्वो द्विविधं नवोदयः एकविकः द्वान्ननुसं-
कवेदो न लज्ज्यते । वैकियकाययोगे चतुर्विंशतगुणस्थानकेषु मये
सासादान्नस्थोपादाभावात् ये च अविरतसम्पदहट्ठेऽवयवमिश्रे
कामेणकाययोगे च प्रत्येकमष्टावष्टौ उद्यमस्थानविकल्पाः एव
स्त्रीवेदो न लज्ज्यते वैकिययोगेषु स्त्रीवेदेषु मये अविरतसम्प-
दहट्ठेऽवयवकाययोगे एतच्च प्रायोवृत्तमाश्रित्योक्तमन्यथा कदा-
चित् स्त्रीवेदेष्वपि मये तदुपायो भवेदिति । उक्तं च चूर्णौ ”
कथा सि दृष्टा तिर्यग्मनेषु वि वेदये मीसगदस्य ति ” अग्रमत्तसंय-
नस्य “ आहारकाययोगे आहारकमिश्रकाययोगे च अग्रमत्तसंय-
नस्याहारकाययोगे च प्रत्येकमष्टावष्टौ उद्यमस्थानविकल्पाः एव
स्त्रीवेदरहिता वेदितव्याः आहारकं हि चतुर्विंशतिगुणं नवति
“ आहारं चादपुस गुणियं च ” इति वचनात् न च स्त्रीणां चतु-
र्विंशतपूर्वस्याधिगमः संभवति सूत्रे प्रातिपद्यत तदुक्तम् ।

तुज्जा गारवदुज्जा, चलिदिग्गा द्युत्था य पिइए च ।

अग्रमत्तसंयतस्य, चूर्णवाभाश्च मोधार्थेण ॥

चतुर्विंशदौ नाम हट्ठाद्वय एते सर्वेऽप्युद्यमस्थानविकल्पाः सर्व-
संख्यया चतुर्विंशतिशतानि । एतेषु चांशकपरिणम इदौ द्वावेव वेदौ
लज्ज्यौ ततः प्रत्येकं पोरुश पोरुशमात्रः तद्वचनमुद्यमवर्धारिणाम्
पोरुशमिगुणयते जातानि सप्त शतानि चतुर्विंशति तानि पु-
र्वरादौ प्रक्रियन्ते तथा अविरतसम्पदहट्ठेऽवयवमिश्रकाययो-
गे ये अष्टावष्टवस्थानविकल्पास्तं पुर्वेदसंहिता एव प्राप्यन्ते न
स्त्रीवेदेषु पुर्वविकल्पासंहितास्तेऽप्यनुगुण्ये स्त्रीवेदेषु मये अ-
विरतसम्पदहट्ठेऽवयवकाययोगे एतच्च प्रायोवृत्तमाश्रित्योक्तं ततः स-
द्विस्वाम्यादिजने व्यभिचारः । एतेषु चैकं पुर्ववेदेन प्रत्ये-
कमष्टावष्टौ एव भङ्गा लज्ज्यन्ते ततोऽप्यनुगुण्ये जातानि चतुर्विंश-
ति सा च पुर्वरागौ प्रक्रियन्ते तत आगतानि चतुर्विंशतसदृशानि
शतं चैकानसप्तत्यधिकम् । (१४१६५) एतावन्तो मिग्गदाह-
ट्ठादिषु सूक्ष्मसंपरायपर्यवसानेषु गुणस्थानकेषु उद्यमभङ्गा ये
गुणितानि प्राप्यन्ते तदुक्तम् “ चउद्वस य सदस्सत्ता, सयं च
गुणहउरं उद्यमार्ण ” संमति पदबुद्ध्यानि योगगुणितानि ज्ञा-
व्यन्ते तच्च न्याद्वयपदप्रकरणार्थमवमत्तज्ञाप्यमाथा ॥

अच्छी बत्तीलं, बत्तीलं सट्टिमेव वाचका ।

चोयालिहोत्तु वीसा, मिग्गामासु सामभे ॥ ५६ ॥

मिग्गदहट्ठादिविंशतपूर्वविकल्पपर्यवसानेषु यथासंख्यमष्टाहट्ठा-
दिसंख्यानि उद्यमपदानि भवन्ति तथा हि मिग्गदाहट्ठा चत्वार्युद्य-
मस्थानानि तद्यथा सप्त अष्टौ नव दश । तत्र दशोदय एकां दश-
मिगुष्यते जाता दश नवोदयश्चो नवतिः जाता सप्तविंशतिः

[illegible][illegible]

एवं सर्वे मिलिता द्वे राते विश्वव्यधिके पते चतुर्विंशतिगता इति चतुर्विंशत्या गुरुयन्ते आत्मानि अशरीरव्यधिकानि द्विपञ्चाशद्व्य-
तानि । ततो द्विकोदया द्वादश एकादयाः पञ्च मिलिताः सत्सद्वा
ते पूर्वराशौ प्रकृत्यन्ते ततो आत्मानि सप्तसप्तव्यधिकानि द्विपञ्चा-
शद्व्यतानि पतावन्ति द्वेष्यागुणिता उदयमङ्गलाः । संप्रति द्वेष्यागु-
णितानि पदवृन्दानि आरभ्यन्ते । सन्नादयस्थानपदानि चतुर्विंशति
गतानि मिथ्यादृष्टौ अष्टपण्डितः सासादने द्वारित्रशतं सप्तार्ध-
भ्यादष्टावपि चार्धिशतं अविरतसम्यग्दृष्टौ षष्टिः सर्वसंख्यया
द्विनवत्यधिकं शतम् एतच्च षड्विंशत्यनिर्गुणयते ततो आत्मानि
द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि । तथा देशाविरतौ द्विपञ्चा-
शत् प्रमत्तं चतुष्कत्वारिंशत् प्रमत्तं ५५ चतुश्चत्वारिंशत् सर्वं
मिलितम् । चत्वारिंशदधिकं शतम् एतच्च त्रिंशद्विंशत्यानिर्गुणयन्ते
आत्मानि विशाख्यधिकानि चत्वारि शतानि । अपूर्वकरणे विंशतिः
या एकया द्वेष्यया गुणिता सैव विंशतिर्नैवति ततः सर्वसंख्यया
आत्मानि द्विनवत्यधिकानि पञ्चदश शतानि एतानि चतुर्विंशति-
गतानि चतुर्विंशत्या गुरुयन्ते आत्मानि अष्टाविंशत्सहस्राणि
द्वे शते अष्टाधिकं । ततो द्विकोदयैकादयपदान्येकोनविंशत् प्रकृ-
त्यन्ते ततो आत्मानि अष्टाविंशत्सहस्राणि द्वे शते सप्तविंशदधिकं ए-
तावन्ति द्वेष्यागुणितानि पदवृन्दानि उक्तं च 'निगदीणा तेवञ्जा,
सयाउ उदयानां होंति लेसान् । अज्जतीस सहस्सएअं, एषाण
सय दो व सगततीसा' तदेवमुक्तानि सप्तपञ्चमुदयस्थानानि ।

साम्प्रतं सत्तास्थानान्यभिधीयन्ते ।

तिन्नेगे एंगंगं, तिगदीसे पंचचउत्तु तिगुत्ते ।

एकारं बायरम्मि उ, भुद्धे चउ तिजि उवसंते ॥४९॥
एकस्मिन् द्विपञ्चाशद्व्ये त्रीणि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंश-
तिः सप्तविंशतिः षड्विंशतिः । अत्र भावना प्रागेवोक्ता । तथा
एकस्मिन् सासादने एकं सत्तास्थानं तथाया अष्टाविंशतिः तिन्ने
त्रीणि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः चतुर्विं-
शतिः । तथा चतुर्विंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिरप्रमत्ताप्रमत्त-
पञ्च प्रत्येकं पञ्च पञ्च सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतु-
र्विंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिरैकविंशतिः । निष्पद्यते ५५-करणे
च त्रीणि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरैक-
विंशतिश्च । तत्राद्ये द्वे उपशमभ्रंशयामकविंशतिः क्षायिकसम्यग्द-
ष्टरूपशमभ्रंशयामं कृपकभ्रंशयामं वा (एकारं बायरम्मि सि) बादरे
५५-विंशतिश्चादरे एकादश सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतु-
र्विंशतिरैकविंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिरैकविंशतिः क्षायिकसम्य-
ग्दष्टरूपशमभ्रंशयामं अथवा कृपकभ्रंशयामं वा यावत्कथायाएकं न
क्रीयते कथायाएकं तु त्रीणि त्रयोदश नपुंसकवेदं त्रीणि द्वादश
ततः स्त्रीवेदं त्रीणि एकादश ततः पदसु नोकपायेषु त्रीणि पञ्च
ततः तुल्यवेदं त्रीणि चतस्रः संयजननोकाये त्रीणि तिस्रः स-
ञ्जलनमामं त्रीणि द्वे ततः संयजननमायायां त्रीणायानेकं
(सुत्तुद्वे चउत्ति) सुत्तुसंपरयाये चत्वारि सत्तास्थानानि त-
थाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरैकविंशतिश्च । तत्राद्यानि
त्रीणि उपशमभ्रंशयामिका प्रकृतिः कृपकभ्रंशयामुपशमंते उप-
शान्तमोहं त्रीणि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विं-
शतिरैकविंशतिः प्राग्वज्जयाना । संप्रति संवेध उच्यते । त-
त्र मिथ्यादृष्टौ द्वारित्रशतैर्यथस्थानं चत्वारि उदयस्थानानि त-
थाया सप्त श्रेष्ठे नव दश । तत्र सप्तोदयं अष्टाविंशतिरसम्यक् स-

सात्त्विकम् । अष्टादिषु तद्व्यस्थानेषु प्रत्येकं त्रीणि सत्तास्थानानि
तथाया अष्टाविंशतिः सप्तविंशतिः षड्विंशतिः । सर्वसंख्य-
या दश । सासादने एकविंशतिर्यथस्थानं त्रीण्युदयस्थानानि
तथाया सप्त श्रेष्ठे नव । एतेषु प्रत्येकमेकं सत्तास्थानं तथाया अ-
ष्टाविंशतिः सर्वसंख्यया त्रीणि सत्तास्थानानि । सम्यग्भ्रंश्याद-
ष्टौ बन्धस्थानं सप्तदश त्रीण्युदयस्थानानि तथाया सप्त श्रेष्ठे
नव एतेषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिः
सप्तविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । सर्वसंख्यया नव । अष्टाविंशतिरसम्यग्द-
ष्टौ बन्धस्थानं सप्तदश चत्वारि उदयस्थानानि तथाया पद सप्त श्रेष्ठे
नव तत्र षडुदये त्रीणि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विं-
शतिः एकविंशतिश्च । सप्तोदयं पञ्च सत्तास्थानानि तथाया अष्टा-
विंशतिश्चतुर्विंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिरैकविंशतिश्च । एतावत्पञ्च
पञ्च श्रेष्ठे नवोदये चत्वारि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशति-
रसम्यग्दृष्टिद्विशतिश्चतुर्विंशतिः सर्वसंख्यया सप्तदश देशवित्ते त्रयोद-
शच बन्धस्थानं चत्वारि उदयस्थानानि तथाया पञ्च पद सप्त श्रेष्ठे
तत्र पञ्चोदये त्रीणि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विं-
शतिरैकविंशतिः पदुदये पञ्च सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंश-
तिश्चतुर्विंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिरैकविंशतिश्च । तावत्पञ्च
सप्तोदयं । अष्टोदये त्रैकविंशतिर्यथस्थानं चत्वारि सत्तास्थानानि
तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिश्चतुर्विंशतिश्च प्रमत्त
नव बन्धस्थानानि चत्वारि उदयस्थानानि तथाया चत्वारि पञ्च पद
सप्त । तत्राद्ये त्रीणि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंश-
तिरैकविंशतिश्च । पञ्चोदये पञ्च सत्तास्थानानि तथाया अ-
ष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिरैकविंशतिश्च । एवं
षडुदये ५५ सप्तोदये एकविंशतिर्यथस्थानं चत्वारि सत्तास्थानानि
तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिश्चतुर्विंशतिश्च सर्व-
संख्यया सप्तदश । एवमप्रमत्तपञ्च पञ्चोदये सत्तास्थानसंवेधोऽ-
न्यूनानि (तिरिक्तं) वक्तव्यः । अपूर्वकरणे बन्धस्थानानि नव, त्रीणि उ-
दयस्थानानि तथाया चत्वारि पञ्च पद एतेषु प्रत्येकं त्रीणि त्रीणि
सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरैकविंशतिः स-
र्वसंख्यया नव । अनिवृत्तिशब्दरे पञ्च बन्धस्थानानि तथाया
पञ्च चत्वारि त्रीणि द्वे एकं च । तत्र पञ्चके बन्धस्थाने द्विको-
दये पद सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरैकविं-
शतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिश्चतुर्विंशतिश्च । चतुषके बन्धस्थाने एकादयं पद
सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरैकविंशतिः एक-
दश पञ्च चत्वारि त्रैके बन्धस्थाने एकादये पञ्च सत्तास्थानानि
तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरैकविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । त्रिके
बन्धस्थाने एकादये पञ्च सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्च-
तुर्विंशतिरैकविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । द्वे एकस्मिन् षण्ये एकादये पञ्च स-
त्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरसम्यग्दृष्टिद्विशतिश्चतुर्विं-
शतिरैकविंशतिश्च । सत्तास्थानानि चत्वारि सप्त सप्त
संपरयाये एकादये चत्वारि सत्तास्थानानि तथाया अष्टाविंशतिश्च-
तुर्विंशतिरैकविंशतिश्चतुर्विंशतिश्च । उपशान्तमोहबन्धोदयो नवतः स-
त्तास्थानानि पुनस्तु त्रीणि तथाया अष्टाविंशतिश्चतुर्विंशतिरैकविंशतिश्च
सर्वथापि च यथास्थानं प्रापना यथा प्राग्वह्यस्तासंवेधचत्वार्या
कृता तथा अत्रापि कर्तव्या तदेवं चिन्तितं गुणस्थानेषु मोहनीयं

सम्प्रति नाम धिक्कमविधुराह ।

उभयवृत्तकीर्यसत्त, दुगं दुगं तिगुद्वे ति अष्ट चउ ।

दुग उच्चउ दुग एण चउ, दुग चउ चउ पणपण चउ ॥५०॥

पञ्चतुष्टु अष्टसप्ततिष्वर्जानि शेषाणि प्रत्येकं चत्वारि चत्वारि सप्तास्थानानि । सर्वसंख्यया सर्वोपपत्त्युद्भवस्थानान्यधिकृत्य त्रयोविंशतिष्वकस्य चत्वारिंशत्सप्तास्थानानि । एवं पञ्चविंशतिष्व-
 ण्निशतिष्वकानामपि वक्तव्यं केवलमिदं देवोऽप्यस्तीत्येषु सर्व-
 पञ्चदशयथाज्ञेयुः वर्तमानः पर्याप्तैकेन्द्रियप्रायोग्यां पञ्चविंशतिं
 वद्विंशतिं च ब्रजतातीत्यवसेयं नवरं पञ्चविंशतिष्वेकं वावरपर्याप्तप्र-
 त्येकस्थिरास्थिरशुभाशुभसङ्गमनादययथाः कीर्ययथाः कीर्ति-
 पदैर्यथाः भङ्गा अवसया न शेषाः सूक्ष्माकारणपर्याप्त्यु मध्ये
 देवस्योत्पादनावात् । सप्तास्थानावना पञ्चविंशतिष्वेकं वद्विं-
 शतिष्वेकं च प्राग्विषयं कर्तव्या सर्वसंख्यया चत्वारिंशत् सप्ता-
 स्थानानि । अष्टाविंशतिष्वकस्य मिथ्याहृष्टेर्द्वयस्थाने
 तद्यथा विंशत् पञ्चविंशत् । तत्र विंशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्या-
 नधिकृत्य एकविंशत् तिर्यक्पञ्चेन्द्रिययानत्र अष्टाविंशतिष्वकस्य
 चत्वारि सप्तास्थानानि तद्यथा द्विवचनतिरेकानवचन-
 तिः वरुणीति । तत्र विंशदुदये चत्वार्यपि तत्राप्येकानवचन-
 यो नामवेदकस्यमष्टिद्वन्द्वोऽथैकानमापरवचनेन मिथ्याऽथं
 गतो नरकानिमुखां नरकगतिप्रायोग्यामष्टाविंशतिं ब्रजति
 तर्माधिकृत्य यदितव्या शेषाणि पुनर्वर्जानि सप्तास्थानान्यविशेष-
 ण नियमनुष्यागामेकविंशदुदयं एकानवचनविज्जानि त्रीणि स-
 प्तास्थानानि । एकानवचनतिरेकं विचरन्नामसदितं न च तथैव-
 करनाम तिर्यक्तु संभवति सर्वसंख्यया अष्टाविंशतिष्वेकं सप्त स-
 प्तास्थानानि द्व्यगतिप्रायोग्यवर्जं शेषमेकानविंशतं विकलेन्द्रि-
 यतिष्वेकपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां मनुष्यगतिप्रायोग्यां च ब्रजतो मि-
 थ्याहृष्टः सामान्येन नवापि प्राकृताणि वद्वयस्थानानि । यद् स-
 प्तास्थानानि तद्यथा द्विवचनतिरेकानवचनतिरेकानिः वरुणीतिरे-
 कीतिरेकसप्ततिः । तैकेविंशदुदये सर्वोपर्याप्तानि प्राप्यते
 तत्राप्येकानवचनतिरेकानिष्वकानामानं मिथ्याऽथं गतं नैरयिकमधि-
 कृत्यावसेया । द्विवचनः अष्टाविंशतिष्वेकं देवनैरयिकमनुष्यविकलेन्द्रि-
 यतिष्वेकपञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य वरुणीतिरेकीतिष्वेक विकलेन्द्रियति-
 ष्वेकपञ्चेन्द्रियमनुष्यैकेन्द्रियानाधिकृत्य वेदितव्या । अष्टसप्ततिरेक-
 ण्डियविकलेन्द्रियतिष्वेकपञ्चेन्द्रियानाधिकृत्य, चतुर्विंशदुदये ए-
 कानवचनविज्जानि शेषाणि पञ्च सप्तास्थानानि तानि वैकेन्द्रि-
 यानाधिकृत्य वेदितव्यानि अन्यत्र चतुर्विंशदुदयस्याजावात् ।
 पञ्चविंशत्युदयेऽपि यद् सप्तास्थानानि तानि यथैकविंशत्यु-
 दये भावनाति तथैव भावनीयानि । वद्विंशत्युदये एकानवचनवि-
 ज्जानि शेषाणि पञ्च सप्तास्थानानि तानि प्राग्विषयं भावनीयानि एको-
 नवचनतिरेकं न सप्तयं यतो मिथ्याहृष्टः सप्त एकानवचनतिरेकैकप-
 र्यमानस्य नैरयिकस्य प्राप्यतं न शेषस्य । नच नैरयिकस्य वद्विंश-
 त्युदयाः संभवति । सप्तविंशत्युदये अष्टसप्ततिर्ब्रजानि शेषाणि पञ्च
 सप्तास्थानानि । तैकेकानवचनतिरेकं प्रागुक्तस्वरूपं नैरयिकमधिकृत्य
 द्विवचनतिरेकानिष्वेकं देवनेरयिकमनुष्यविकलेन्द्रियतिष्वेकपञ्चे-
 न्द्रियानाधिकृत्य वरुणीतिरेकीतिष्वेक विकलेन्द्रियतिष्वेकपञ्चेन्द्रि-
 यतिष्वेकपञ्चेन्द्रियमनुष्यानाधिकृत्य अष्टसप्ततिर्ब्रजानि संभवति ततः स-
 प्तविंशत्युदये तज्जोषावृज्जानामेकेन्द्रियानामागतपोषोत्पत्त्यनरस-
 हितार्था नारकादीनां वा भवति । तच्च वेदनाष्टसप्ततिरेकानामवृज्यं
 मनुष्यद्विकषण्यसंज्ञयात् । एतान्येव पञ्च सप्तास्थानान्यष्टाविंश-
 त्युदयेऽपि तैकेकानवचनविद्विज्जानवतिरेकानिः प्राग्विषयं प्राग्वि-
 षयनीयाः वरुणीतिरेकीतिष्वेक विकलेन्द्रियतिष्वेकपञ्चेन्द्रियमनु-
 स्थानाधिकृत्य वेदितव्या । पञ्चमेकानविंशदुदयेयानान्येव पञ्च-
 सप्तास्थानानि भावनीयानि । विंशदुदये चत्वारि नद्यथा दिन-

वतिरेकानिः वरुणीतिरेकानिः विकलेन्द्रियतिष्वेकप-
 ष्वेन्द्रियमनुष्यानाधिकृत्य वेदितव्यानि एकोनवचनतिरेकानि प्राप्य-
 तं यतः सा मिथ्याहृष्टः सप्ता ब्रजतातीत्यवसेयानां मिथ्याऽथं ग-
 तस्य नैरयिकस्य प्राप्यतं । नच नैरयिकस्य विंशदुदयोऽस्ति । एक-
 विंशदुदयेऽप्येतान्येव चत्वारि तानि च विकलेन्द्रियतिष्वेकपञ्चे-
 न्द्रियानाधिकृत्य हृष्टयानि । सर्वसंख्यया मिथ्याहृष्टेरेकोन-
 विंशतं ब्रजतः पञ्चचत्वारिंशत् सप्तास्थानानि । या तु देव-
 गतिप्रायोग्या एकोनविंशत् सा मिथ्याहृष्टेर्ब्रजमायाति का-
 रणं प्रागेवोक्तम् । मनुष्यदेवगतिप्रायोग्यां शेषां विंशतं वि-
 कलेन्द्रियतिष्वेकपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां ब्रजतः सामान्येन प्रागुक्तानि
 नयोदयस्थानानि एकोनवचनविज्जानि पञ्च सप्तास्थानानि । एको-
 नवचनतिरेकं न संभवति सत्कर्मणस्तिरेकानिप्रयोग्यामष्टाविंश-
 संभवात् तानि च पञ्च सप्तास्थानानि एकविंशतिचतुर्विंशतिप-
 ष्वविंशतिष्वेकविंशत्युदये प्राग्विषयं प्राग्विषयानि । सप्तविंशत्यु-
 दयेकोनविंशतविंशतविंशत्युदये पञ्चसुदयस्थानेषु अष्टसप्त-
 तिविज्जानि प्रत्येकं शेषाणि चत्वारि चत्वारि सप्तास्थानानि भाव-
 नीयानि अष्टसप्ततिप्रतिषेधकारणं प्रागुक्तमनुसर्णायम् । सर्व-
 संख्यया मिथ्याहृष्टविंशतं ब्रजतः चत्वारिंशत् सप्तास्थानानि
 मनुष्यगतिदेवगतिप्रायोग्यां विंशत् मिथ्याहृष्टेर्ब्रजमायाति मनु-
 जगतिप्रायोग्यां विंशत् नार्थकारणमसदितं, देवगतिप्रायोग्यां
 त्वाहारकद्विकतीतिरेकानामसदितं न सः सा कथं मिथ्याहृष्टेर्ब-
 र्जमायाति । तदेवमुक्तं मिथ्याहृष्टेर्ब्रजोदयस सप्तास्थानसंख्येः ।
 संप्रति सासादनस्य वयोदयस सप्तास्थानान्युदयानं (तत्तत्सप्तद-
 शणि) त्रीणि पञ्चस्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिः एकोनविंश-
 तविंशत् । नवविंशतिविंशतिष्वेकं देवगतिप्रायोग्यां नरकगतिप्रायो-
 ग्या च । नच नरकगतिप्रायोग्यां सामादनस्य न वयधमायाति दे-
 वगतिप्रायोग्यायावच्च वयधमायातिर्यक्पञ्चेन्द्रियमनुष्यावचा तस्यैव
 चाष्टाविंशती पञ्चमानायावधी भङ्गाः । तथा सासादना एके-
 न्द्रियविकलेन्द्रियतिष्वेकपञ्चेन्द्रिया मनुष्या देवा नैरयिकाश्च
 तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्यां मनुष्यगतिप्रायोग्यां वा एकोनविंशतं
 ब्रजन्ति च शेषाः । अथ च भङ्गाः चतुर्विंशतानि । तथार्था
 सासादना यद्विषयपञ्चेन्द्रियप्रायोग्यामष्टाविंशतप्रायोग्याम-
 कोनविंशतं ब्रजन्ति तद्यथा न ते हृदयसंस्थानं सवाचं च संदनेन
 ब्रजन्ति मिथ्यान्वेष्ट्याभावात् ततश्च तिर्यक्पञ्चेन्द्रियप्रायोग्या-
 मिकानविंशतं ब्रजतः पञ्चभिः संख्याः पञ्चभिः संदनेनः प्रशस्त-
 प्रशस्तविद्विद्यागतिभ्यां स्थिरास्थिराः शुभाशुभाभ्यां सुजग-
 दुर्गमभ्यां सुखदुःखाः स्वराभ्यां आदेयानादयाम्यां यथाः कीर्ययथाः
 कीर्तिर्जायं च प्रज्ञा ह्यविश्वच्छतानि । एवं मनुष्यगतिप्रायोग्या-
 मापि ब्रजतां ह्यविश्वच्छतानि । ततः सर्वसंख्यया चतुर्विंशत-
 तिः ततः सासादना एकैन्द्रिया विकलेन्द्रियाः तिर्यक्पञ्चेन्द्रिया
 देवा नैरयिका वा यद्विंशतं ब्रजन्ति तद्विंशतिरेकं तिर्यक्पञ्चेन्द्रिय-
 प्रायोग्यामवसेयातसहितं न शेषाश्च, तां ब्रजतां च प्राग्विषयं भ-
 ङ्गानां ह्यविश्वच्छतानि । सर्वपञ्चस्थानभङ्गसंख्या अष्टाधिकानि
 पञ्चवतिशतानि ।

उक्तमङ्गसंख्यानिरूपणार्थमियमन्तर्नाम्यथाया ।

अथ सप्ता चतसृती, वत्सी सप्ता ५ सासणे जेवा ।

अष्टावीसार्हे, स्वर्णचट्टाई अष्टावर्ह । ६१ ।

सासादननयोदयस्थानानि सप्त तद्यथा एकविंशतिचतुर्विं-
 शतिः पञ्चविंशतिः वद्विंशतिरेकानविंशत विंशतैकविंशत् ।

तत्र एकविंशत्युदय एकैक्यविकल्पोक्तित्यतिर्यक्पञ्चैक्यमनु-
प्यादानाधिकृत्य वेदितव्यः नरकस्तु सासादनो गोत्रपत्ये इति कृत्वा
सत्रिय एव एकविंशत्युदयो न शुद्धत तत्रैकैक्यपादोक्तविंशत्यु-
दयो बाह्यरपसात्केन सह यथाः कील्येशः कीर्तिपत्तौ यौ द्वौ प्रज्ञौ ता-
वेयं संनयतः न शेषाः सूत्रमेष्वपरांतकेषु च मध्ये सासादनस्यो-
त्पादाभावात् । अत एव विकल्पोक्तित्वाणां तिर्यक्पञ्चैक्यपादां म-
नुष्याणां च प्रायेकमपर्यांतकेन सह य एकैको भङ्गः स इह न सं-
भवति किंतु केषा एव । ते च विकल्पोक्तित्वाणां द्वौ द्वौ इति वद-
तिर्यक्पञ्चैक्यपादामष्टौ मनुष्याणामष्टौ देवानामष्टौ सर्वसंख्य-
या एकविंशत्युदये द्वाविंशद्वैक्यमनुप्यादानादुदये एकैक्येभ्यो मध्ये
उपपन्नमात्रस्य अत्रापि बाह्यरपसात्केन सह यथाः कील्येशः की-
र्तिपत्तौ यौ द्वौ प्रज्ञौ तावेयं संनयतः न शेषाः सूत्रमेषु साधारणेषु
नेत्रोपायेषु च मध्ये सासादनस्योत्पादासंनयत् । पञ्चैक्यविंशत्युदयो
देवेभ्यो मध्ये उत्पन्नस्त्वयवयं प्राप्यते न शेषस्य । तत्र चाष्टौ भङ्गाः
ते च विधारादिशत्रुभावाद्भवशः कील्येशः कीर्तिपदैवसंनयः ।
(ज्ञापारं) कायां सुतगुणनैवाद्यानां दयशः कील्येशः कीर्तिपदै-
वस्य भङ्गः प्रतिपादितः । पञ्चिसासुदयो विकल्पोक्तित्वेति-
र्यक्पञ्चैक्यमनुष्येषु मध्ये उत्पन्नमात्रस्य अत्राप्यपर्यांतकेन सह
य एकैको भङ्गः स न संभवति अपर्यांतकमप्ये सासादनस्यो-
त्पादानावात् शयास्तु संनयति ते च विकल्पोक्तित्वाणां प्रत्येकं
द्वौ द्वौ इति वद-
तिर्यक्पञ्चैक्यपादां च शक्ते अष्टादीत्यधिके,
मनुष्याणामपि द्वे द्वे अष्टादीत्यधिके सर्वसंख्यया पञ्चिसासुदये
पञ्च शतानां द्वाविंशत्यधिकानि सर्वसंख्यया अष्टादीत्यधिके,
न संनयतस्मां हि उत्पत्त्यन्तरमस्तमुदये सति भवतः सासादन-
मात्रस्योत्पत्त्यन्तरमुत्कर्षतः किंचिदुत्पन्नमात्रसिक्ताकां कालं
तन पतौ सासादनस्य प्राप्यते । एकान्विशदुदयो देवैरैरयिकाणां
सम्प्रदानानां पर्याप्तानां प्रथमसम्यक्त्वात् प्रत्ययमानानां
प्राप्यते । तत्र देवैरैरयिकाणां विशदुदये प्रज्ञाः अष्टौ तिर्यक्पञ्चै-
क्यपादां सर्वसंख्यया नय । विशदुदयस्तिर्यक्मनुष्याणां पर्याप्तानां
प्रथमसम्यक्त्वात् प्रत्ययमानानां देवानां वा उत्पत्त्यधिके सर्व-
मानानां सामादनानाम् । तत्र तिरश्चो मनुष्याणां च विशदुदय-
प्रत्येकं द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि । देवस्थाप्ये सर्व-
संख्यया त्रयोविंशतिशतानि द्वाविंशत्यधिकानि । एकविंशत्युदय-
स्तिर्यक्पञ्चैक्यपादां पर्याप्तानां प्रथमसम्यक्त्वात् प्रत्ययमाना-
नाम् । अत्र प्रज्ञाः एकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि ॥

इगच्छितगारवर्त्त-संख्यस्य इगर्गनसिंहागारवर्त्तस्य ॥

सत्तन्निमित्तं गुत्तित्तं, चउद्विहारवउसदुत्तिं चिद्वद्व्या ॥६२॥

(इयं गथा खलितपुस्तकव्यनुपलक्ष्यमानापि सुकितपुस्तकेषु-
पश्यन्ते इति व्यत्ययेनापि संप्रयोगापि अस्तपुस्तके नास्तीति न
व्याख्याने बुद्धितेति न संज्ञावयवमः किन्तु मध्यकारैरेव न शुद्धी-
तेति निश्चिनुमः । तत्त्वं केवलज्ञानं विद्वत्सि)

उक्तकृत्वा एव प्रज्ञासंख्यया निरूपणाधर्मः । तजान्तर्ज्ञाण्यगथा
बर्त्तस्य दोषि अत्र य, बार्त्तस्यया य पंच नय उद्व्या ।
बार्त्तियातेवीसं, बार्त्तज्ज्ञाकारस्य सखा य ॥ ६३ ॥

सुगमा सर्वभङ्गसंख्यया सननसम्यक्त्वानि अस्वार्तिगच्छतानि
सासादनस्य द्वे सन्नास्थाने तद्यथा द्विनयतिरप्याशीतिष्ठः । तत्र
द्विनयतिर्ये आहारकस्तुष्टयं बद्धा उपपन्नभेगितः प्रतिपत्त-
सासादनानामनुपगच्छति तस्य सत्यते न शेषस्य अष्टादीत्य-
तुर्गतिकानामपि सासादनानाम् । संप्रति संवेध उच्यते तत्रा-
प्याधिगतां बजतः सासादनस्य द्वे उदयस्थाने तद्यथा वि-

श्वैकविंशत् । अष्टाविंशतिर्हि सासादनस्य बन्धयोऽप्या प्रवृत्ति
देवगततिविषया च । न च करणापर्याप्तसासादनो देवगततियोऽर्थ-
बजति ततः शेषा उदया न संनयति । अत्र मनुष्याणां पञ्च
विंशत्युदये च अयि सासादधाने तद्यथा द्विनयतिरप्याशीतिष्ठः
तिर्यक्पञ्चैक्यपादां सासादनानि पञ्चपञ्चाशीतिरेव यतो द्वि-
नयतिरपशमभेगितिः प्रतिपत्तौ सत्यत नच तिरश्चापु-
शमभेगित्यसंनयः । एकविंशत्युदयेऽप्यपञ्चाशीतिरेव यत एकविंश-
त्युदयस्तिर्यक्पञ्चैक्यपादां न च तिरश्चां द्विनयतिः संभवति प्रा-
शुकपुकेः । एकान्विशदं तिर्यक्पञ्चैक्यमनुष्यप्रायोऽर्थं बजत-
तः सासादनस्य सप्तत्युदयस्थानानि । तत्र एकैक्यविकल्पो-
क्तित्वेतिर्यक्पञ्चैक्यमनुष्यदेवैरैरयिकाणां सासादनानां स्वीयस्वी-
योदयस्थानेषु वर्त्तमानानामेव सत्सास्थानानामष्टाशीतिः नवरं
मनुष्यस्य विंशत्युदये बर्त्तमानस्योपपन्नभेगितिः प्रतिपत्तः सा-
सादनस्य चिद्वद्व्या । यत् किंचिदुत्पन्नस्यैव यत्कस्य सर्वाण्यु-
दयस्थानान्याधिकृत्य सामान्यं नयसंख्यया सासादनस्योत्पा-
दासत्सास्थानानि । संप्रति सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्बोध्यसत्सास्थाना-
न्यभिधीयते (दुर्गातिगति) तत्र च बन्धध्यानं तद्यथा अष्टाविंश-
तिरेकोनविंशत् । ततः तिर्यग्मनुष्याणां सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां देव-
गतिप्राप्तयेमेव बन्धमायाति तत्संसेषामष्टाविंशतिः तत्र प्रज्ञाः
अष्टौ । एकान्विशदं मनुष्यगतिप्राप्तयेमेव बजतौ देवैरैरयिका-
णामष्टावप्यष्टौ भङ्गाः ते च तत्रयत्रापि सिधगसिधगप्राप्तयेमेव
क्षुभा एव सम्यग्मिथ्यादृष्टीनां बन्धमायाति ततः शेषा प्रज्ञाः
न प्राप्यन्ते । सर्वसंख्यया पञ्चम भङ्गाः वीर्युदयस्थानानि
तद्यथा एकान्विशदं विंशत् एकविंशत् । तत्रैकान्विशदं
देवानाधिकृत्याष्टौ भङ्गा त्रैरयिकाधिकृत्याः सधसंख्यया
नय । त्रिशति तिर्यक्पञ्चैक्यपादानाधिकृत्य पर्याप्तपरां प्रती-
त्यनि द्विपञ्चाशदधिकानि एकादश शतानि मनुष्यानाधिकृत्य
एकादश शतानि द्विपञ्चाशदधिकानि । सर्वसंख्यया त्रयोविंशति-
शतानि चतुरधिकानि । एकविंशत्युदयस्तिर्यक्पञ्चैक्यपादानाधि-
कृत्य तत्र भङ्गाः द्विपञ्चाशदधिकान्येकादश शतानि सर्वोदयस्थान-
नङ्गसंख्या चतुर्विंशदशतानि पञ्चपञ्चाशदधिकानि । संप्रति सं-
वेध उच्यते सम्यग्मिथ्यादृष्टेर्बोध्यविंशतिर्यक्पञ्चस्य द्वे उदयस्था-
ने तद्यथा विंशत् एकविंशत् । एकैकस्मिन्मनुष्यस्थाने द्वे द्वे स-
त्सास्थाने तद्यथा द्विनयतिरप्याशीतिष्ठः । एकान्विशदं द्विपञ्चकस्य
एकमुदयस्थानमेकोनविंशत् अत्रापि द्वे सत्सास्थाने तत्र देवैरै-
कस्मिन् उदयस्थाने द्वे द्वे सत्सास्थाने इति सर्वसंख्यया वद ।
संप्रत्यविरतसम्यग्दृष्टेर्बोध्यसत्सास्थानान्यभिधीयते (सिधगच्छति)
त्रीणि बन्धस्थानानि तद्यथा अष्टाविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् ।
तत्र तिर्यग्मनुष्याणामविरतसम्यग्दृष्टीनां देवगतिप्राप्तयेमेव
बजतमष्टाविंशतिः तत्राप्यष्टौ भङ्गाः अविरतसम्यग्दृष्टौ द्वे
तिर्यग्मनुष्या न शेषगतिप्राप्तयेमेव बजति तेन नरकगतिप्राप्तयेमेव
अष्टाविंशतिरेव इत्यते मनुष्याणां देवगतिप्राप्तयेमेव तीर्थावरस-
दिनां बजतमेकोनविंशत् । अत्राप्यष्टौ प्रज्ञाः । देवैरैरयिकाणां
मनुष्यगतिप्राप्तयेमेव बजतमेकोनविंशत् अत्रापि न पञ्चाष्टौ भङ्गाः
तेषामेव मनुष्यगतिप्राप्तयेमेव तीर्थवरसदिनां बजतानां विंशत् अ-
त्रापि त पञ्चाष्टौ प्रज्ञाः (सर्वसंख्यया द्वाविंशतः) एवमष्टाविंशत्युदय-
स्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः चतुर्विंशतिः सप्तविंशतिः
अष्टविंशतिरेकोनविंशत् विंशत् एकविंशत् । तत्रैकविंशत्युदयो

नैरयिकतियेकपञ्चेनियमनुष्येद्वानधिकृत्य वेदितव्यः । ज्ञायाधिक-
सम्पत्त्यः पूर्ववत्कालोक्तस्य एतेषु सर्वेष्वपि तस्य संभवात् । अविरतसम्पत्तिश्चाप्यस्तेषु नोत्पद्यते ततोऽप्यस्तीत्येवमर्थः ।
अविरतः सर्वेष्वपि वेदितव्यः । ते च पञ्चविंशतिः तत्र तिये-
कपञ्चेनियमानधिकृत्याष्टौ मनुष्यानिधिकृत्याष्टौ देवान्यधिकृत्या-
ष्टौ नैरयिकानधिकृत्येकः । परमविंशतिसप्तविंशतयुधौ देवान्
नैरयिकान् वैकियतियेकमनुष्यान्धिकृत्याकसंबन्धौ । तत्र नैरयि-
कज्ञायाधिकवेदकसम्पत्तिराष्टौ देवविंशतिरसम्पत्तिरष्टौ । इत्तं च
चूर्णौ "पञ्चषीस सप्तषीसोत्था य वेत्तेरदप वेदविषयस्मि ति-
रियमप्य पठुष्व नेरवगोकारमयेयगस्मादिष्टौ देवा तिविहस-
म्मादिष्टौ वि तिमंगा" अर्धशतयुधस्तिष्यमनुष्यानां ज्ञायाधिकवे-
दकसम्पत्तिरष्टौ नैरयिकसम्पत्तिरष्टौ तियेकमनुष्येषु मध्ये
नोत्पद्यते इति त्रिविधसम्पत्तिरष्टौ नानि तिमोके वेदकसम्पत्तिरष्टौ नान्
च तिराज्ज्ञाविंशतिसप्तमर्णौ वेदितव्यः । अष्टाविंशत्येकोनविं-
शतयुधौ नैरयिकतियेकमनुष्येद्वानां त्रिशतयुधस्तिष्यपञ्चेनिय-
मनुष्येद्वानामेकत्रिशतयुधस्तिष्येकसम्पत्तिरष्टौ । अथ अष्टः ।
आत्मीया आत्मीयाः सर्वेऽपि हृष्टयाः । अन्वारि सत्ता-
स्थानानि तद्यथा जिनवर्तिदिनवतिरेकोननवतिरष्टाशीति ।
तत्र योऽप्रमत्तसंयतोऽपुर्वकरणो वा तीर्थकराहारकसहिता-
मन्वस्यते कस्या पञ्चाद्विरतसम्पत्तिरष्टौ जातस्तमधि-
कृत्य जिनवतिः यस्याहारकं कृत्वा परिणामपरावर्त्तनेन मि-
थ्यात्वमुत्पन्न्य वतलुण्णं गतानाम्पत्तमस्य गताभ्युपस्तस्य
तत्र तत्र गतौ भूयोऽपि सम्पत्तयः प्रतिपन्नस्य जिनवर्तिदेवमनु-
ष्येषु मध्ये मिथ्यात्वमप्रतिपन्नस्य मितिपन्नस्य प्राप्यते एकोन-
नवतिः देवनैरयिकमनुष्याणामविरतसम्पत्तिरष्टौ नान् । ते हि त्र-
योऽपि तीर्थकरानामसप्तमर्णोऽप्युत्पद्यते इति तिरिक् न शुद्धोतः
अष्टाशीतिस्तुगीतकानामविरतसम्पत्तिरष्टौ । अन्वस्यते सर्वेषु
वर्त्तते । तत्राविरतसम्पत्तिरष्टौ विंशतिरष्टौ कस्य अष्टापयु-
धस्थानानि तानि तियेकमनुष्यानिधिकृत्य तत्रापि पञ्चविंशति-
सप्तविंशतयुधौ । वैकियतियेकमनुष्यानिधिकृत्य एकैस्मिन् उ-
द्यस्थाने इहे सत्तास्थाने तद्यथा जिनवतिरष्टाशीति । एको-
नविंशत् द्विधा देगतिप्राप्त्यो मनुष्यजिनवतिप्राप्त्यो च । तत्र दे-
वगतिप्राप्त्यो तीर्थकरानामसहिता तां च मनुष्या एव ब्रह्मनि
न तियेकः एतेषां च उद्यस्थानानि सप्त तद्यथा एकविं-
शतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिः अष्टाविंशतिः
कोनविंशतिः त्रिशतं । मनुष्याणामेकविंशत् नवति एकैस्मिन्नुद्यस्थाने
इहे सत्तास्थाने तद्यथा जिनवतिरेकोननवति । मनुष्यजिनवतिप्राप्त्यो
मनुष्यस्थानानि पञ्च तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंश-
तिः अष्टाविंशतिः कोनविंशतिश्चेद्वानां पञ्च तावदेतान्येव न त्रिशत् सा
च उद्योतवेदकानामवगन्तव्यो एकैस्मिन् इहे उद्यस्थाने तद्यथा
जिनवतिरष्टाशीति । मनुष्यजिनवतिप्राप्त्यो त्रिशतमविरतसम्प-
त्तिरष्टौ देवा नैरयिके च भवन्ति तत्र देवानामुद्यस्थानानि षट्
तान्येव एकविंशतिः पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिः अष्टाविंशतिः
कोनविंशतिः त्रिशत् तेषु उद्यस्थानेषु प्रत्येकं इहे सत्तास्थाने
जिनवतिरेकोननवतिस्तत्र नैरयिकाणामुद्यस्थानानि पञ्च तेषु प्रत्ये-
कं सत्तास्थानमेकोननवतिः तीर्थकराहारकसप्तमर्णो नरकेषु-
प्यादजायात् । तदर्थं सामान्येन एकविंशत्यादिषु त्रिशत्यर्थेतेषु
उद्यस्थानेषु सत्तास्थानानि प्रत्येकं अन्वारि अन्वारि तद्यथा जिन-
वतिः जिनवतिरेकोननवतिरष्टाशीति । एकत्रिशतयुधं इहे नव-

तिरष्टाशीति । सर्वसंख्यया अतुष्टपञ्चाशत् । सम्रति देशविरत-
स्य कथाविश्वानामनुष्यते (दुग्गकट चउत्तं) देशविरतस्य
इहे कल्पस्थाने तद्यथा अष्टाविंशतिरेकोनविंशत् तत्राष्टाविंशतिये-
कतियेद्वेषोऽपि त्रिशत् वा देशविरतस्य देवगतिप्राप्त्यो । तत्राष्टौ
भक्ताः सेवतीर्थकरसहिता एकोनविंशत् सा च मनुष्यस्यैव । न
निराज्ज्ञातीर्थकरसत्तमन्वस्यतायात् अन्वाष्टौ न अष्टः षट् उद्य-
स्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिः एकोनविं-
शत् त्रिशत् एकत्रिशत् तत्राष्टा वि अन्वारि अन्वारि वैकियतियेक-
मनुष्याणामत्र एकैको भक्तः सर्वपदानां प्रशस्तत्वात् त्रिशत्स्वजा-
वस्थानामपि तियेकमनुष्याणामत्र भक्तानां अतुष्टत्वादिशब्दतः ।
तच्च षड्भिः संख्याते षड्भिः संहनैः सुस्वरजःस्वरजायां प्रशस्ता प्रश-
स्तविद्वाद्योगतिन्यथा च जायते दुग्गेगानाद्याथाशक्तः कोनानुष्येषु
शुणप्रत्ययार्थेव न नवतीति तत्राष्टा वि कल्पेन न प्राप्यन्ते ति-
येकमनुष्याणां प्रत्येकमेकैको अष्टः (सर्वसंख्यया नवाशीत्यधि-
कं शतयुधम्) एकत्रिशत् तिराज्ज्ञा अन्वापि त एव भक्ताः
(सर्वसंख्यया त्रिविंशतिरष्टौ च अतुष्टत्वात्) अत्र अन्वारि
सत्तास्थानानि तद्यथा जिनवर्तिदिनवतिरेकोननवतिरष्टाशी-
तिस्तत्र योऽप्रमत्तोऽपुर्वकरणो वा तीर्थकराहारकं कस्या
परिणामन्दासेन देशविरतो जातस्तस्य जिनवतिः । शेषाणां
भावना अविरतसम्पत्तिरष्टौ कस्यैव । सम्रति सर्वेषु उ-
द्यते तत्र मनुष्यस्य देशविरतस्याष्टाविंशतिरष्टौ कस्य पञ्च उ-
द्यस्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिर-
कोनविंशत् त्रिशत् । एतेषु च प्रत्येकं हे सत्तास्थाने तद्य-
था जिनवतिरष्टाशीति । एवं तिराज्ज्ञाऽपि नवर्त तस्य एकत्रि-
शतयुधोऽपि वक्तव्यः । तत्रापि ज्ञेते एव इहे सत्तास्थाने एकोनविं-
शत्येषु मनुष्यस्येव देशविरतस्य तस्योद्यस्थानान्यनसरोक्त्ये-
व पञ्च तेषु प्रत्येकं इहे सत्तास्थाने तद्यथा जिनवतिरेकोनन-
वतिस्तत्रा तदेषु देशविरतस्य पञ्चविंशत्यादिषु त्रिशत्यर्थेतेषु
अन्वारि अन्वारि सत्तास्थानानि एकत्रिशतयुधे इहे सत्ता-
स्थाने सर्वसंख्यया द्विविंशतिः ॥ सम्रति प्रमत्तसंयतस्य ब-
न्धादिस्थानान्युद्यमने (दुग्गपणचञ्चि) प्रमत्तसंयतस्य हे ब-
न्धस्थाने तद्यथा अष्टाविंशतिरेकोनविंशत् । एते देशविरतस्ये-
व भावनीये । पञ्च उद्यस्थानानि तद्यथा पञ्चविंशतिः सप्त-
विंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् त्रिशत् (जाघाटीकायां तत्राष्टा-
नि अन्वारि आहारकसंयतस्य वैकियसंयतस्य वेदितव्यानि
इत्यमुपपन्न्यते अवशिष्टः कस्येत्यनुक्तमतो निस्सारमिमं
प्रसीणीमः) एतानि सद्योत्पद्यताहारकसंयतस्य वैकियसंयतस्य
वा वेदितव्यानि । त्रिशत् स्वजावस्थसंयतस्यापि तत्र वैकिय-
संयतानामाहारकसंयतानां च पृथक् पञ्चविंशतिसप्तविंशतयु-
धे प्रत्येकमेकैको (द्वौ द्वौ इति भाषापुरस्कते) भक्तः अष्टाविंशतौ
एकोनविंशति द्वौ द्वौ त्रिशतिः एकैकः सर्वसंख्यया अतुष्टः ।
त्रिशतयुधः स्वजावस्थस्थापि प्राप्यते ततश्चतुष्टत्वादिशब्दतः
तच्च देशविरतस्य भावनीयं सर्वसंख्यया अष्टपञ्चाशदधिकं
शतम् अन्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा जिनवतिर्जिनवतिरेकोन-
नवतिरष्टाशीति । सम्रति सर्वेषु उद्यते अष्टाविंशतिरष्टौ कस्य
पञ्च उद्यस्थानेषु प्रत्येकं इहे सत्तास्थाने तद्यथा जिनवति-
रष्टाशीति । तत्राहारकसंयतस्य दिनवतिरेव आहारकसप्त-
मर्णो आहारकहारीरमुत्पद्यतीति ततस्तस्य दिनवतिरेव वैकिय-
संयतस्य पुनर्द्वे अपि तीर्थकरानामसप्तमर्णोऽष्टाविंशतिः अन्वा-
जिनवतिरेकोननवतिः तत्राहारकसंयतस्य जिनवतिरेव तस्यैको-

[illegible][illegible]

सांप्रतं गत्यादिषु मार्गणास्थानकेषु विचिन्तितेषु प्रथमतो
गतिषु तावच्चिन्तयन्नाह ।

दो अक्षरचतुर्कं, पण नव इकारचतुर्कं उदया ।

नेरइयाइसु संता, ति पंच एकारस चउकं ॥६४॥

नैरयिकसितमनुष्यदेयानां यथाकर्म वेद भट्टी त्वारिबन्ध-
नानां । तत्र नैरयिकाणामिमे वे तद्यथा यकोनैराश्वभिरा ।
तत्रकोनभिराश्व मनुष्यगतिसिधेयप्रमाण्योष्य बह्वित्येव । विश्वसि
तिथ्येकवर्षप्रमाण्योष्य उपायसिधेयानां मनुष्यगतिसिधेयानां तु
तीर्थंकरसहिता प्रजापत्य मारुकाः सर्वेऽपि ऋष्याः । तिरका
बह्वन्वयानां तद्यथा ज्ञपयविरातिः पञ्चविंशतिः बह्विशति-
रह्यविशतिरकोनभिराश्व जिन्याय तेषां प्रविशति सप्रभेदानि ब-
ह्वस्यानि केसरमेकोनभिराश्व पितृनाथ्य तीर्थंकराहारकसहिता
स वक्तव्य तिरकां तीर्थंकराहारकबन्धोऽसंजयता । मनुष्या-
णामष्टौ बन्धव्यानां तद्यथा वर्गविंशतिः पञ्चविंशतिः बह-
विंशतिराष्टविंशतिरकोनभिराश्व तिरकां मनुष्याणां अतुर्गतिप्रका-
योन्येक-वर्षसंज्ञा । द्वैषद्व त्वारिबन्धव्यानां तद्यथा पञ्च-

[illegible]

विशतं भजतः पञ्चत्विप उद्वयस्थानेषु प्रत्येकैकैकं सत्सास्थान-
मेकोनवतिः सर्वेष्वपस्थानेष्वपस्थानेष्वपेक्षया सत्सास्थानानि
अन्वार्थिरासुः । सम्रति पञ्चत्वां संयेध ङ्ग्यते । अथोपशितानि
ब्रह्मकस्य तिरपश्च एकविंशत्यादिनि सतुस्त्वयस्थानानि तानि
चान्मन्त्रमेवोक्तानि । तत्रापेषु चतुर्थैकविंशतिचतुर्दशितपञ्च-
विंशतिष्विंशतिसप्तसु प्रत्येकं पञ्च सत्सास्थानानि तद्यथा द्विष-
तिरपश्चानिः बह्विंशतिरतिरपश्चानिः । इहाऽऽसतिरतिस्त्रोवा-
युत् तद्वशात्तु वृत्तान्वाधिष्ठत्य बहिमन्याः शेषेषु तु सत्सविंशत्यादि-
षु पञ्चसु स्थानेषु अष्टाविंशत्यादिषु सत्सुद्वयस्थानेषु अष्ट-
सप्तसप्तत्रयानि अन्वार्थिर सत्सास्थानानि सत्सविंशत्याद्युपेधे हि
नियमतो मनुज्यानिद्विषसप्तपञ्चसप्तसत्तनं ङ्ग्यते । एवं पञ्च-
विंशत्येकोनविंशतिरष्टादशपञ्चानामपि ब्रह्मन् नवरमेकोनविंश-
तं मनुज्यानिद्विषाद्योऽपि भजतः सत्सव्युद्वयस्थानेष्वष्टसप्तसप्त-
त्रयानि अन्वार्थिर अन्वार्थिर सत्सास्थानानि अष्टाविंशतिब्रह्मकस्य
अष्टादशव्यवस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः बह्विंश-
तिः सप्तविंशतिरष्टाविंशतिरेकोनविंशत् किंशत् एकविंशत् । तत्र
एकविंशतिर्बह्विंशत्यष्टाविंशत्येकोनविंशत्यष्टाविंशत् पञ्च उद्व-
याः स्याद्विषसम्यग्दृष्टानां वेदकस्यम्यग्दृष्टानां वा द्विषाति-
सत्सम्यग्दृष्टानां पुंस्वर्वाध्यायमवगतमन्याः । एकैकविंशते द्वे द्वे
सत्सास्थाने तद्यथा द्विनवतिरष्टाविंशतिः । पञ्चविंशतिसप्तविं-
शत्युद्वयः वैकव्यतिरम्यां वेदितव्यः तत्रापि ते एव द्वे द्वे सत्सा-
स्थाने त्रिंशदेकविंशत्युद्वयौ सर्वेष्वपि सत्सिपत्तानां सम्यग्दृष्टानां
वाऽवसेदौ । एकैकविंशते त्रीणि पञ्चविंशतिसत्सास्थानानि तद्यथा
द्विनवतिरष्टाविंशतिः बह्विंशतिः । बह्विंशतिर्मिथ्यादृष्टामवग-
तन्त्या सम्यग्दृष्टानां च न संभवति तेषामवश्यं वेदोऽष्टादि-
ब्रह्मसंभवत्वात् तत्रैवं सर्वेष्वपस्थानेष्वपस्थानेष्वपेक्षया सत्सा-
स्थानानां द्वे शतं अष्टादशपञ्चानि । तथाहि त्रयोविंशति-
विंशतिनिष्विंशत्येकोनविंशतिरष्टाविंशत्येकेषु प्रत्येकं अन्वार्थि-
रपञ्चविंशतिरपष्टाविंशतिरपेक्षे चाष्टादश । सम्रति मनुज्याणां
संयेधऽङ्ग्यते तत्र मनुजस्य यथोविंशतिरपञ्चकस्य उद्वयाः सप्त
तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः बह्विंशतिः सप्तविंशतिरपष्टा-
विंशतिरेकोनविंशत् त्रिंशत् शेषाः केन्युद्वया इति न संभवन्नि
यथोविंशतिरपञ्चकस्य पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युद्वयौ च वैकव्यका-
ग्निषौ वेदितव्यौ एकैकैकसिपत्तानां अन्वार्थिर सत्सास्थानानि तद्यथा
द्विनवतिरपष्टाविंशतिः बह्विंशतिरतिरपश्चानि पञ्चविंशतिरुत्पद्ये
त्युद्वे च द्वे द्वे सत्सास्थाने तद्यथा द्विनवतिरपष्टाविंशतिश्च शेषाणि
तु सत्सास्थानानि नैर्धकस्य एकपेक्षेर्कानिशेषगतिप्रायोभ्या-
नीति न संभवति सर्वेष्वपस्थानेषु चतुर्विंशतिः एवं पञ्चविंशति-
बह्विंशतिब्रह्मकानामपि ब्रह्मन् मनुजगतिप्रायोभ्यां यथोविंश-
तं त्रिंशतं च बध्ना नम्येवमेव । अष्टाविंशतिरपञ्चकानां सप्ते-
द्वयासत्तया एकविंशतिः पञ्चविंशतिः बह्विंशतिः सप्तविंशतिर-
ष्टाविंशतिरपष्टाविंशत् एकविंशत् तत्र एकविंशतिर्बह्विंशत्युद्वयौ
अविततसम्यग्द्वेः करण्यपेक्षस्य पञ्चविंशतिसप्तविंशत्युद्वयौ
वैकव्याहारकसंयत्तस्य अष्टाविंशत्येकोनविंशतोऽपि अविततसम्य-
ग्दृष्टानां वैकव्यकारिणामाहारकसंयत्तानां अविशद सम्यग्दृष्टानां
मिथ्यादृष्टानां वा एकैकस्मिन् द्वे द्वे सत्सास्थाने तद्यथा द्विनवति-
रपष्टाविंशतिः अष्टादशस्य द्विनवतिरेव त्रिंशदुद्वयं अन्वार्थि-
र सत्सास्थानानि तद्यथा द्विनवतिरेकोननवतिरपष्टाविंशतिः बह-
वाऽष्टाविंशतिः । तत्रैकोनवतिः नवकगतिप्रायोभ्यामपष्टाविंशतिं भज-
तो मिथ्यादृष्टमवसेया सत्संयक्या अष्टाविंशतिरपेक्षे वेदोऽष्ट
सत्सास्थानानि देवगतिप्रायोभ्यामकोनविंशत् नैर्धकस्य त्रिंशत्

[illegible]

संग्रहतीन्द्रियमाभित्याजिधीयते ।

इगविगर्द्धोदयसगले, पण पंच य अट्ट बंधगणाणं ।

पण्डुकंकारुदया, पण पण बारस य संताणि ॥ ६५ ॥

एकेन्द्रियविकल्पेन्द्रियपञ्चेन्द्रियाणां यथाक्रमं बन्धस्थानानि पञ्च पञ्च भूषी। नैवेष्टेन्द्रियाणां पञ्च बन्धस्थानानि तद्यथा त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिः अष्टविंशतिः। तत्र देवगति-प्रयोगमार्गकोनत्रिंशत् त्रिंशत् त्रिंशत् शेषानि सर्वाण्यपि सप्तविंश-प्रयोगम्यानि बन्धस्थानानि समग्रं ज्ञानि बह्व्यानि। चिकेहेन्द्रि-याणां त्रयोविंशत्योत्पत्तये पञ्च पञ्च बन्धस्थानानि। पञ्चेन्द्रियाणां (त्रयोविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिरष्टविंशतिरैकोनत्रिंशत् त्रिंशत् षड्विंशत् देवदेव) सत्तयैव पञ्च बन्धस्थानानि सप्तविंशत्प्रो-म्यानि समग्रं ज्ञानि हृष्ययानि। संसृत्यप्येकस्थानान्युत्पत्तये (पण-सुक्तेकावयसि) एकेन्द्रियविकल्पेन्द्रियपञ्चेन्द्रियाणां यथाक्रमं पञ्च पदेकादश उच्यस्थानानि। तस्यैकेन्द्रियाणामुत्पत्तये पञ्च पञ्चविंशतिः तद्यथा एकविंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिः यतानि सप्तमेवमि प्रागिव बह्व्यानि। चिकेहेन्द्रियाणां दद उच्यस्थानानि तद्यथा एकविंशतिः षड्विंशतिरष्टविंशतिरैकोनत्रिंशत् त्रिंशत् षड्विंशत्। यतान्यपि यथाऽष्टमसङ्क्रान्ति सवैव बह्व्यानि। पञ्चेन्द्रियाणामुत्पत्तये दशोदयस्थानानि तद्यथा विंशतिरेकोनत्रिंशतिः पञ्चविंशतिः षड्विंशतिः सप्तविंशतिरष्टविंशतिरेकोनत्रिंशत् त्रिंशत् षड्विंशत्। एकेन्द्रियविकल्पेन्द्रियसत्कोदयस्थानानि वर्जयित्वा शेषानि सर्वाण्यपि पञ्चेन्द्रियाणां समग्रं ज्ञानि बह्व्यानि।

[illegible]

नि चत्वारि । पञ्चविंशतिसत्तविंशत्युदयोः पुनरिमांश्चत्वारि सत्तास्थानानि तद्यथा द्विचत्तिसत्तवतिरिक्तमनवतिरष्टासीतिष्ठ । सत्ताङ्कुस्यानि । सर्वसत्त्वया पुनरेकान्विश-
३१ २५ २६ २७ ३८ २९ ३० ३१ इत्येव चतुस्त्वाचारिण्य
७ ४ ७ ४ ६ ६ ६ ७
सत्तास्थानानि त्रिंशद्व्यसत्तवति ताभ्यामष्टाद्व्यस्थानानि ता-
भ्येव प्रत्येकं सत्तास्थानानि केवलमिदंकिंशत्युदये आद्यानि
द्विचत्तवत्यष्टासीतिवद्वीतीयसत्तवसत्तवतिरप्यानि पञ्च सत्ता-
स्थानानि तिर्यन्ततिप्रायेत्यामेव विंशतं बन्धतो वेदितव्यानि
न मनुष्यगतिप्रायेत्यां तस्यास्तीत्यकरमासहितत्वात् । द्वेव-
गतिप्रायेत्यां नु त्रिंशदाहारकक्षिकसहिता सा एकविंशत्युदये न
संभवति त्रिचत्तवत्येकानवत्येव । मनुष्यगतिप्रायेत्यां त्रिंशतं बन्धतो
हेत्वस्य वेदितव्यं पट्टिंशत्युदये च नाम्नेष पञ्च सत्तास्थानानि ।
पट्टिंशत्तवति हि तिरिक्तां मनुष्याणां वा तेषामेवस्थानां न च
तदानीं द्वेवगतिप्रायेत्याया मनुष्यगतिप्रायेत्यायासहिता ब-
न्धोऽस्तीति त्रिचत्तवत्येकानवत्येव । न प्रायेत्येव तेषां तथैव सत्ताङ्कु-
स्थापना २१ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१
७ ४ (७) ४ ६ ६ ६ ७

सर्वसत्त्वया त्रिंशद्व्ये द्विचत्तवतिरसत्तास्थानानि एकत्रिंशद्व्य-
सत्त्वस्य एकविंशत्तवत्यस्य च उदयसत्तास्थानसंवेधस्तद्यथा
प्राग्मनुष्यसत्तवत्येव वक्तव्यः । तद्वैमिन्द्रियाण्यधिकृत्य सं-
वेध उक्तः ।

उपकम्मपगङ्गाणां, मुहु बंधुदयसंतकम्माणं ।

गङ्गायएहिं अद्भुत, चउपगारंण नेवाणि ॥ ६६ ॥

इत्युक्तेन प्रकारेण बन्धोदयसत्तानां संबन्धीनि कर्मप्रकृतिस्था-
नानि मुहु प्रत्यन्तमुपगारं कृत्वा गत्यादिभिः (प्रकरितस्थानि)
गङ्गादिषु य कार, जोष एव कस्यापणां य ।

मंनपदंसणुसमा, भवमग्गे सविआहारे ॥ ६७ ॥

इत्येवंकृष्वस्तुदेशमिमांशस्थानिद्वस्तु अनुपयोगारेषु ।

मंतपयपस्वणया, दम्बपमाणं च स्वतकुसणा य ।

कालंतरे च भावे, अप्पावहुयं च दराई ॥ ६८ ॥

इत्येवंकृष्वेव ज्ञातव्यानि तत्र सत्पदप्रकणया संवेधो गुण-
स्थानकेषु सामान्येनोक्ता विरोधस्तु गतीन्द्रियाणि चास्त्विय प-
तदनुसारेण काययोगादिभिर्मांगैरास्थानेषु वक्तव्यप्रमाणार्थ-
मष्टाद्व्ययोगाद्वाराणि कर्मप्रकृतिप्राज्ञानादीन् प्रत्याह सत्यक्
परिज्ञाप्य वक्तव्यानि तत्र कर्मप्रकृतिप्राज्ञानादयो प्रत्याह न सं-
प्रति वर्तन्ते इति चेत्ततोऽपि दर्शयितुं न शक्यन्ते । वस्वैर्वृत्ति-
नर्तप स्तुने सत्यगगतस्तमभियोगमास्थाय पूर्वोपरी परिसाध्य
दर्शयितुं शक्यन्ते तन्नाश्वयं दर्शयितव्यानि प्रज्ञेमेवो हि स-
नान्यथापि शीघ्रीमतरस्योपशमभावेनास्तीत्यह विज्ञायमानां
सर्वप्रमाणो लभ्यते । अविद्याव्यदपि यदिकचिदपि श्रूयमाणपतितं
नसेनापनीय तस्मिन् स्थानेऽप्यन् समीचीनमुपेक्ष्यं सन्तो
हि परोपकारकर्माकरासिका भवन्तीति कथं पुनरेतत्त्वयुगो-
द्वारेषु बन्धोदयसत्तास्थानानि ज्ञातव्यानीत्याह चतुःप्रकरणे
प्रकृतिस्थित्यनुभागप्रदेशकरणे प्रकृतिगतानि बन्धोदयसत्ता-
स्थानानि प्राय उक्तानि एतदनुसारेण स्थित्यनुभागप्रदेशगतादी-
न्यपि भावनीयानि । इह बन्धोदयसत्तास्थानसंवेधे विन्यमाने
वद्व्यप्रवृत्तनादीरणापि धृष्टीता कृष्टया । उदये सत्युदीरणाया
अपि भावात् (एतद्विशेषतो वर्णनं सप्तनिकामात्मकप्रकर्मप्र-

त्यप्रकरणतोऽवश्यः) कर्म०६क० । इह बन्धोदयसत्तकर्मणां संवे-
धकृतिः सोऽपि सामान्येन ततो बन्धोदयसत्तकर्मसु विशेष-
जिज्ञासायामतिदेशमाह ।

दुरहिगमनिपुणपरम-त्यस्वरवभुमं गदिच्चियायाओ ।

अस्या अणुमरियत्वा, बंधोदयसंतकम्माणं ॥ ६९ ॥

दुःखेन महता कष्टेन प्रमाणवर्थादिकेषादिविभगिगमो निपुणः
सूक्ष्मबुद्धिगम्यः परमाथो यथावस्थिताथो रजिरः सूक्ष्ममन-
राधः । तत्र यदुपक्रान्तं मनःप्रहादकरं बहुभक्तं बहुविषयदो
द्विषादस्त्वमाद्व्योदयसत्तकर्मणां विषयेऽपि विशेषरूपा अनु-
सर्षव्या ज्ञातव्याः । इह तु संज्ञितरचितसत्त्वानुग्रहप्रवृत्तनया
प्रवृत्तीरवग्रहोदयसत्त कर्म० ६क० । पं००० । " दुविधिं संवेध
मंहावी, किरियमक्कायमणेहिंसं " (द्वे विधे प्रकाशवश्यति
किं तत्कर्म तत्वेयोप्रात्यं सांप्रदायिकं च साक्षात् ११, सु० ९, अ० ।
(विशेषतो व्याख्या उच्यमाणसु यद्वै) "संपराहवणियचङ्कति"
द्विचिधं कर्म इत्येवं सांप्रदायिकं च सु० ११, सु० ।
चतुर्विधं कर्मचयं न गच्छति सिद्धसमये इति तदभिहितसुराह ।

अद्वावरं पुरस्सायं, किरियावाइदरिमणं ।

कम्मचिंतापराहणं, संसारस्स पवहुणं ॥

अधेत्यान्तर्गते अज्ञानाद्यप्रसक्तान्तरिमिदमन्यत्त पुनः पूर्णमा-
न्यातं कथितं किं पुनस्मदित्याह । क्रियावादिदर्शनम् । क्रियेव
चैत्यकर्मादिका प्रयानं भोक्ताक्रमित्येवंवर्तितुं शीलं येषां न
क्रियावादिनस्तेषां दर्शनमागमः क्रियावादिदर्शनम् । किं-
तास्ते क्रियावादिन इत्याह । कर्मणि ज्ञानावरणादिके विन्ना
पर्यालोचनं कर्मचिन्ता तस्याः प्रपञ्चा अवगताः कर्मचिन्ताप्र-
पञ्चाः । यत्तस्मिन् अविज्ञानाद्युपचितं चतुर्विधं कर्मचयं वेदन्त्यनः
कर्मचिन्ताप्रपञ्चतेषां चेद् दर्शनं तु अन्तर्कर्मचिन्तात्वात्ततोदयपरंप-
राया विषयं न प्रवर्तते । कृत्स्नसंसारवर्धनमिति वातः । ते शोचं
प्रतिपद्यमानाः संसारस्य कुक्षिमेव कुक्षिन्तो मोक्षं कुर्वन्ति ।

(३५) यथा ते कर्मचिन्तातो नरास्तथा दर्शयितुमाह ।

जाणं काएण एाहई, अमुहो जे च हिंमति ।

पुटो संवेद परं, आविपचं सु सारवणं ॥ ७० ॥

यो हि जानन्नवगच्छन्न प्राणिनो हिमस्ति कायेन आमाकुट्टी
कुट्ट च्चेदने । आमाकुट्टनमाकुट्टः स विद्यते यस्यासाधाकुट्टी नाकु-
ट्टनमाकुट्टी । इत्युक्तं न प्रवर्तते । यो हि कायेदेर्निमित्तकः केचन
मनोव्यापाराश्च प्राणिनो व्यापारवति न च कायेन प्रायश्चर्यवार्ता
जेदमभेदनादिके व्यापारे वसन्ते न तस्याऽवधायः । तस्य कर्मोप-
यो न भवतीत्यर्थः । तथाऽवधोऽज्ञानाः कायव्यापारसामेण यं
च हिमस्ति प्राणिनं तत्रापि मोहव्यापाराभावात् कर्मोपचय इति
श्रवणं च शोकायेन यदुक्तं निरुक्तिरुक्ता यथा " चतुर्विधं कर्म
मोपचयते भिन्नसमये इति " तत्र परिज्ञोपचितमविशेषचित्ता-
व्यं भेदचयं साक्षादुपार्तं शेषं त्वीयोपधस्त्वान्तिकभेदव्यं
चशब्दभोमासत्त । तत्रवर्जनीयो गमनं तत्संबन्धः पन्था ईषोपध-
स्तव्यस्य च कर्मोपचयः । एतदुक्तं भवति । अपि गच्छन्तो
यथाकायश्चिद्वनभिसंवेधेयप्राणिन्यथापानं भवति कर्ममन्त्रा यो न
प्रवर्तते । तथा स्वचान्तिकमिति । स्वण एव शोकोक्त्या स्व-
चान्तः स जिघत्ते यद्वय तत्स्वचान्तिकं तदपि न कर्म बन्धाव
यथा स्वन्ते सुवि क्रियायां गृहप्राप्तास्तथा कर्मोपधमिति कथं
तर्हि तेषां कर्मोपचयो न प्रवर्ततीत्युच्यते । यद्यसौ ह्यन्तराः प्राणी

अवति ह्यमुञ्ज यदि प्राणित्वेवहानमुत्पद्यते तथैवं ह्यन्विष्येवं
य यदि बुद्धिः प्रादुःस्यादेतेषु च सन्तु यदि काश्चेदाव प्रवर्तते
नस्यामिपि यदासौ प्राणौ व्यापद्यते ततो हिंसा । तत्तच्च कर्मो-
पचये अवतीत्येवाप्तव्यतराभावेऽपि न हिंसा न च कर्मवचः ।
अन च पञ्चानां पदानां ह्यभिप्रायः कृत्वा प्रवर्तित । तत्र प्रथममङ्गे
हित्वाऽपरेणैकविंशत्यवहितसकः तथा चोक्तं । “प्राणी प्राणि-
ज्ञाने, प्रातकचित्तं च तत्रात्ता चेष्टा । प्राणैश्च विमयेगः, पञ्चजि-
नपद्यते हिंसा” किमेकान्तैव परिकोपवितादिना कर्मोपचयो
न भवत्येव काविरुध्यकित्तमिति दर्शयितुं श्लोकपञ्चादमाह ।
(पुट्टोपि) मेव केवलमनाप्यापारकपरिकोपचित्तन केवल-
कायक्रियेण्येदेन चाऽविहोपचित्तेनैवापचयेन स्वनालिकेन च
वर्तुर्दिनैरपि कर्मणा स्पृष्ट ईयस्तुतः संस्तकर्मोऽस्ती स्पृष्टमा-
नेषथ परमनुजगति न तस्याधिका विषयोऽस्ति कुत्राप्यतित-
मिकनानुचितरूपशौनन्त्येव परिशदतीत्यर्थः । अत एव तस्य
न्यायाभावाऽभिधीयते न पुनरन्यत्तामाव इति । एवं च कृत्वा
नद्वय कर्मपरिरुद्धं तु चकारणं अयमेव स्पष्टविषयानु-
नयात्वात् । तदेवमप्यक्तं सदावचने गहोण वतते तत्परिकोपवि-
तात्किमेति ॥ २५ ॥

ननु च यदानन्तरेण चर्तुर्दिनं कर्म नोपचयं वाति कथं
तर्हि कर्मोपचयो अवतीत्येतत्तच्छङ्कावाह ।

मंति मे तउ आयाण, जेहि कीरु पावर्ग ।

अज्ञिकम्मा य पेना य, मण्णा अमुज्जाणि या २६ ॥

(सन्ति मे इत्यादि) सन्ति विद्यन्ते अस्मि त्रीणि आदीयते
स्वीक्रियते अस्मिन्निः कर्मत्वादानानि । एतदेव दूशेयति । वैरा-
दितिः क्रियते विधीयते निष्पाद्यते पापकं कलमं तानि खासुमि
तद्यथा अज्ञिकरूपस्वाजिमुत्पन्नं वर्यं प्राणिनं काम्मा तद्वान्ना-
भिमुक्तं चित्तं विधाय यत्र स्वत एव प्राणिनं व्यापादयति त-
देकं कर्मादानम् । नद्याऽपरं च प्राणिघाताय प्रेर्यं समाविश्य
यस्याग्निध्यापानं नद्वं त्रिनेयं कर्मादानमिति । तथाऽपरं व्या-
पादयते मनसाऽनुजानीत इत्येतत्तृतीयं कर्मादानम् । परिकोप-
चिन्नादस्यायं जदः तत्र केवलं मनसा चिन्तनामिह स्वपरेण व्या-
पाद्यमाने प्राणिन्यनुमोदममिति ॥ २६ ॥ तदेवं यत्र स्वयंकृतकारि-
नानुमतयः प्राणिघाते क्रियमाणं विधाते क्लिष्टाध्यवसायस्य
प्राणातिपातञ्च तत्रैव कर्मोपचयो नान्यत्रेति दर्शयितुमाह ।

एते उ तउ आयाणा, जेहि कीरु पावर्ग ।

एवं जावबिसोहीए, निष्पाणमभिगच्छ ॥ २७ ॥

(एतउ इत्यादि) तुरवचयेन यनान्येव पुनोक्तानि त्रीणि व्य-
स्तानि कर्मत्वादानि वा आदानानि येषु ह्यध्यवसायव्यपेक्षैः पापकं
कर्मोपचियत इति । एवं च किं यत्र कृतकारिनानुमतयः प्रा-
णित्यपराधेन प्रति न विद्यन्ते तथाभावशुद्धा अत्रकलिष्टशुद्धा
प्रवर्तमानस्य सत्त्वयः प्राणातिपाते केवलं मनसा कायेन वा
अमोहसिधिरहितमनोज्ञम वा विद्युज्जुर्ध्वकं कर्मोपचयस्मद्व-
पाञ्च निर्वर्णं सर्वद्वन्द्वोपरिमाणमभिगच्छत्यभिमुक्तं प्राप्नो-
तीति । भावशुद्धा प्रवर्तमानस्य कर्मबन्धो न प्रवर्तीत्यर्थो
रहान्तमाह ।

पुणं पि या समारज्ज, आहारोज्ज असंज ।

जुंनमाणो य मेहावी, कम्मणा नो विस्सिप्प ॥ २८ ॥

पुनरप्ययं पिता जनकः समारज्य व्यापाद्याहारार्थं कल्याण-
चयाविषयाभासादि तदुत्तरार्थमरकच्छिदोऽसंयतो दृष्टस्व-

स्तत्पिपित्तं शुभ्रान्तोऽपि चशुब्दस्याशुब्दार्थत्वादिति । तथा मे-
धाव्यपि संयतोऽपीत्यर्थः तदेवं शुद्धो निष्ठुर्वा शुद्धाश्वः पि-
शिताश्वापि कर्मणा पागेन नोपलिप्यते नाश्लिष्यत इति यथा
वायुः पुनं व्यापादयतस्तथाप्यरकच्छिदमनसः कर्मबन्धः, न
अवति तथाऽप्यस्याप्यरकच्छिदास्तःकरणस्य प्राणित्वे च सत्त्वयि
न कर्मबन्धो नवतीति ।

सांमतमेतद्व्याख्याह ।

मणसा ये पउस्संति, चित्तं तेसि ए विवज्ज ।

आणवज्जमतदं तेसि, एते संयुदचारिणो ॥ २९ ॥

ये हि कुतश्चिन्मिस्मात्मनसाऽतःकरणेन प्रदुष्यन्ति मङ्गप-
मुपयान्ति तेषां वधपरिणतानां शुद्धं चित्तं न विद्यते तदेवं पपे-
रमिहितं यथा केवलमनःप्रभेदेऽप्यन्यथा कर्मोपचयाभावे हीन-
तत्त्वेषामतत्त्वमहसाव्यापित्वं यतो न ते संवृत्तकारिणो
मनसोऽशुकादयः । तथाहि कर्मोपचये कर्तव्ये मन एव प्रधानं
कारणं यतस्तीरपि मनोरहितकैवल्यकाव्यथापरा कर्मोपचयाभा-
वोऽजिहितः ततश्च यथास्मृष्टं सति भवत्यस्मिन् तु न प्रवर्तते
तत्त्वस्य प्रधानं कारणमिति । ननु तस्यापि कायबद्धरहितस्याऽ
कारणव्यमुक्तं सत्यमुक्तम् । अमुक्तं तत्कं यतो भवतीत्येव ज्ञाय-
शुद्धा निर्वोपमभिगच्छतीति अन्ता मनस एवेकस्य प्राधान्य-
मन्यथापि तथाऽन्यदप्यभिहितम् “चित्तमेव हि संसारं रागा-
दिक्लेशावहितम् । तदेव तैविमित्तं भवत्यसि हितं कथ्यते” तथा
अप्येवमिहितम् “मतिविजयमनस्त्वे यत्समस्तेऽपि पुनरा, परि-
णमासि शुभांशेः कलमपारीश्वर्यमेव । निरयमगरकस्त्वप्रस्थिताः
कष्टमेव, शुभाचित्तशुभ्रदकस्या सुखेऽसंवेदितोऽप्ये” १ तदेवं स-
वद्व्युत्पन्नमेव क्लिष्टपदव्यापारः कर्मबन्धायेत्युक्तं नवति । न-
दर्थोपचयेऽपि यद्यनुपयुक्तो घाततत्वाद् ततोऽनुपयुक्तं क्लि-
ष्टचित्तं तन्नि कर्मबन्धो भवत्येव । अथोपयुक्तो वाति ततोऽप्रमत्त-
त्वाद्वन्धक एव तथा चोक्तम् “वज्जालिं पि याद, इतिवासि-
यस्स संकमट्टाप । वावज्जेज्ज कुत्तिणी, मरेज्ज तं जोगमासज्ज ॥ १ ॥
न य तस्स तत्तिमिणो, वेणो सुहमा वि देमिणो समयं । वण-
वज्जो जपयोगो, न सखजायेण सो जइदा” ॥ २ ॥ अस्मान्ति केऽप्य-
शुद्धचित्तसद्भावादीपदार्थो भवत्येव स च प्रवर्तोऽप्यनुपगत
व्याप्यकं तत्त्वाद्यधिमत्तमेनेति तदेवं मनसोऽपि क्लिष्टैकस्यैव
व्यापारबन्धसद्भावाद् वज्जकं भवता प्राणां प्राणान्नान्यत्वादि
तत्त्वस्यैव प्रवर्तते इति । यदप्युक्तं पुनं पिता सामारज्येयादि त-
द्व्यनाशोऽतिमात्रिधानं यतो मारयातीत्येवं यावच्च चित्तपरिण-
मोऽभूत्तावच्च क्लिष्टापादयति एतद्वृत्तचित्तपरिणतत्वात् कथम-
संक्लृष्टना चित्तसंक्लेशे वावयमंभावी कर्मबन्ध इत्युपयोरपि
संवादेऽस्ति । यदपि च तैः क्लिष्टचित्तमेव यथा परत्वाभादिन-
विशितमङ्गणे परत्वात्कृताद्वारदाभावावयव दोष इति तत्र वि-
शिनज्जुर्ध्वमुमतिरप्रतिहतऽस्माच्च कर्मबन्ध इति । तथा चा-
न्यैरप्यभिहितम् । “अनुमन्ता विशलिना, संहंतो कयविकया ।
संस्कर्तो चोपशोका च, चातकक्षाघातकाः” यच्च हनकारिना-
नुमतिकम्पादावयवं तीरजिहितं तज्जैनेकमततत्त्वावदानमेव ते-
रकारोति । तदेवं कर्मवृत्तद्वं नोपचयं यातीत्येवं तदभिधातः
कर्मचित्ततातो नष्टा इति सुप्रतिष्ठमिदमिति ॥ २९ ॥

अनुनैनेवं किंवावदितमन्येपरंपरां दर्शयितुमाह ॥

इच्छेयाहि य दिदीहि, सातामारवणिस्सिया ।

सरखं ति कम्मणा, सेवंती पावर्ग सख ॥ ३० ॥

इत्येताभिः पूर्वोक्ताभिस्तुर्विधं कर्म नोपपन्नं बातीति दृष्टि-
भिरुपपन्नमेवेति बादिनः सातागौरवमभिधातः सुकण्ठीकताया-
मासत्तु शनिकचनकारिणां यथाशब्दमोजिनश्च संसारोद्धर-
णसमर्थं शरणमिदमस्त्वदीयं दर्शनमित्येवं मन्थयामा विपरीता-
नुष्ठानतया सेवन्ते कुर्वन्ति पापमवच्छेदं प्रतिनोऽपि सन्तो जना
इव जनाः प्राकृतपुरुषसदृशा इत्यर्थः ॥ ३० ॥

अस्यचार्यस्योपदर्शकः दृष्टान्तमाह ।

जहा अससाविणिं णावं, जाइअंथो बुरुहिया ।

इच्छई पारमाणंहुं, अंतरा य विसीर्यई ॥ ३१ ॥

(जहा अससाविणिमित्यादि) आ समन्तात्प्रवर्तति तच्छ्रीला
अज्ञावाविणिं सच्चिद्रेत्यर्थः । तां तथानुतां नावं यथा जात्यन्धः
समाह्वय पारं तटमागन्तुं प्राप्नुमिच्छत्यसौ तस्यान्ध आविणि-
त्वेनोदकप्लुतत्वादन्तराले जलमध्य एव विधीदति वारिणि
निमज्जति । तत्रैव च पञ्चवसुपयातीति ॥ ३१ ॥

संज्ञते तद्वाद्यौलिकयोजनायमाह ।

एवं तु समणा एगे, मिच्छादिद्धिं आणारिया ।

संसारपारकंस्वी ते, संसारं आणपरियई ति चि वेमि ३२ ॥

यथाऽन्धः सच्चिदं नावं समाकटः पारमग्नय नावं तथा
अमणा एकं शाक्याद्यो मिच्छा विपरीता दृष्टिर्वा तां मिच्छा-
द्वयः । तथा विप्रिताज्ञानानुमेतरानां स्वदेशीयानुरागेण संसा-
रपारकाङ्क्षो मोक्षानिश्चायुक्ता अपि सन्तस्ते चतुर्विधकर्मच-
यामभ्युपगमयानिपुणत्वाच्चासनस्य संसारात्तेव चतुर्गतिसंसा-
रणकर्ममुपपद्यन्ति । त्रयो ब्रूयन्तत्रैव जन्मजन्ममरणद्वी गत्यादि-
कृतेष्वभ्युपगमन्तोऽन्तर्ममपि कालमासते न विवक्षितमोक्षसुखमा-
प्नुवन्तीति प्रवर्त्तमाना इति पूर्ववदिति ॥ ३२ ॥ सूत्र० १३७० ॥ ३०२८० ॥

(३६) सोपक्रमनिरुपकमादिना कर्मद्वैविध्यमाह ।

कर्ममेतः सोपक्रमनिरुपकमाद्यवस्थश्च यदलज्जननाय सहोप-
क्रमेण कार्यकारणानिमित्त्येव वसन्ते यथोपागमवेगे प्रसारितमर्क
बलं शीघ्रमेव बुध्यति निरुपकर्म न विपरीतं यथा तदेवार्क वासः
पिरदीकृतमनुच्ये देशे चिरेण शोषमेतीति ज्ञा० २६ ज्ञा० ॥

अस्योद्धारणम्य ॥ ननु तथैकदा यत्र विहरन्ति तत्र देशे
पञ्चविशतियोजनानि आदेशान्तरेण ब्राह्मणानां मध्ये तीर्थ-
कारितशायन वैराद्योऽनर्था जयन्ति यदाह " पञ्चुप्पञ्चा
योगा, पसमंति इत्थेरमारीओ । अहवुद्धिं अणायुद्धं न दोह
हुमिक्कमरमरं वेति " तत्कथं श्रीमन्महावीरे भगवति पुरिम-
ताले नागरे व्यबस्थितं पशामग्नसेनस्य पूर्ववर्णितो व्यतिकरः
संपन्न इत्यत्रोच्यते सर्वमिदमर्थानर्थजायं प्राणिनां स्वहृत्क-
र्मणः सकलानुपजायते । कर्म च द्विधा सोपक्रमं निरुपक्रमं
च तत्र यानि वैरादीनि सोपक्रमसंपाधानि तान्येव जिनाति-
शयादुपशाम्यन्ति सदीपतास्तप्यन्मात्रिचवत् । यानि तु
निरुपक्रमकर्मसंपाधानि तान्यवश्यं विपाकतो वेद्यानि नोप-
क्रमकारणाण्यविधायां असाप्यव्यविधवत् । अत एव सर्वमति-
शयवत्समन्वितानां जिनानामप्यनुपशान्तवैरभाया गोसा-
लाकाद्यै उपसर्गाय विहितवन्तीति विपा० ३२ ज्ञा० ॥

॥ ज्ञं भंते । समणेणं जगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं पंच-
मस्तं छायाज्जयणस्तं अयमंटे पञ्चसे ब्रह्मस्तं एणं भंते । णाय-
ज्जयणस्तं समणेणं भगवया महावीरेणं जाव संपत्तेणं के अहे-
पञ्चसे एवं खलु जंब तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे

छामं छयरे होत्वा । तत्थणं रायगिहे छयरे सेणिए छामं
राया होत्वा । तत्थणं रायगिहस्तं बहिया उत्तरपुरिच्छिमे दि-
सीभाए एत्थणं गुणसेल्लिए णामं चेइए हंत्थातेण कालेणं
तेणं समएणं समणे जगवं महावीरे पुब्बाणुपुत्तिं वरमाणे
जाव जेयेव रायगिहे णयरे जेयेव गुणसेलाए चेइए तेणेव स-
मोसहे अट्ठापरिकरुवं उगहं उगिएह्वा संजमेणं तवसा अ-
प्पाणं भावेमाणे विहरइ परिसा गिगया सेणिओ विणिग्गओ
धम्मो कहिओ परिसा गिगया । तेणं कालेणं तेणं समएणं
समणस्तं जगवओ महावीरस्तं जेहे अंतेवासी ईदृच्छं छामं
अछगारे अदूरसामंते जाव गुक्कञ्जाणोवगए विहरति ।
तए णं से ईदृच्छं जायसहे एवं वयासी । कइ णं जंते !
जीवा गुरुयत्तं वा लहुयत्तं वा हव्वमागच्छति गोयमा । से
जहानापए केइ पुरिसे एगमई मुक्कं तुंभं निच्छई निरुवइयं
दम्मेहि य कुमेहि य वेदेइ वेदेइत्ता मट्ठियालेवेणं छिपति उ-
यहे दलयति दलयइत्ता मुक्कं समाणं दोंभं पिडियकुसेदि
य वेदेइ वेदेइत्ता मट्ठियालेवेणं छिपइ छिपइत्ता उएहं मुक्कं
समाणं तंभं पि दम्मेहि य कुमेहि य वेदेइ मट्ठिया लेवेणं
छिपइ । एवं खलु एएणं उवाएणं अंतरा वेदेमाणे अंतरा
लिपेमाणे अंतरा मुक्कंभाणे जाव अट्ठई मट्ठियालेवेहि
आलिपति अत्याइसिअ तारंगंसिय अपासमपौरसयंसि उ-
दगंसि पक्खिस्वेज्जा स एणं गोयमा । से तुंभे तेसि अट्ठइहं
मट्ठियालेवेणं गुरुयत्ताए चारियत्ताए गुरुयचारियत्ताए उ-
प्पि सल्लिस्सेमेत्तिता ओहं धरणिपत्तेसे पट्ठाजं जवति । एवा-
मेव गोयमा । जीवावे पाणाइवाएणं जाव मिच्छादंसणस-
ल्लेणं आणुपुब्बेणं अट्ठकम्मपगमीओ सज्जजिणिच्चा तासि
गुरुयत्ताए चारियत्ताए गुरुयचारियत्ताए कालमासे कालं
किंवा धरणिपत्तमपतिवत्तिच्चा अट्ठेणगतलपट्ठाणो जवति
एवं खलु गोयमा । जीवो गुरुयत्तं हव्वमागच्छति । अट्ठणं
गोयमा । से तुंभे तेसि पट्ठिमग्गंसि मट्ठियालेवंसि ति-
चंसि कुहियंसि परिसकियंसि इंसि धरणिपत्ताओ उप्पइ-
चाणं चिट्ठति । तयाणंतरे च णं दोंभं पि मट्ठियालेवे जाव
उप्पइत्ताणं चिट्ठइ । एवं खलु एएणं उवाएणं तेसु अट्ठसु
मट्ठियालेवेसु तिस्सेसु जाव विक्कुक्कंथे अट्ठेधरणिपत्तमव-
इत्ता उप्पि सल्लिस्सेपट्ठाणो भवइ । एवामेव गोयमा ।
जीवा पाणातिवायपेरमणेणं जाव मिच्छादंसणसल्लवैरम-
णेणं आणुपुब्बेणं अट्ठकम्मपगमीओ स्वेत्ता गगखलम-
प्पइत्ता उप्पि लोयमपट्ठाणो जवति एवं खलु गोयमा ।
जीवा लहुयत्तं हव्वमागच्छति एवं खलु जंबसमणेणं भग-
वया महावीरेणं जाव संपत्तेणं उट्ठस्तं णायज्जयणस्तं
अयमंटे पञ्चसे चि वेमि ॥

सर्वे सुगमं नवरं निरुपहतं वातादिनिर्देहमभूतैः कुक्षि-
लभूतैर्जोषा इभैः कुशमेव हस्त्यैः (अत्याहसितसि) अस्नाद्ये आ-
गच्छे इत्यर्थः पुरुषः परिमत्स्यमयेति पौरुषिकं तन्निषेधाच्च पौरु-
षिकं भूषणार्थं संबन्धश्च गुरुकतया गुरुकतैव कृतः भारिकतया
सुखप्रजनितभारवत्त्वेनेति भावः । गुरुकभारिकतयेति तु धर्मोच्-
यत्तव्यमप्यजजनकारणतयातिपादनायाम् । (उत्थि) उपरि 'अह-
वहसा' अनिपत्वातिक्रम्य (तिस्सित्ति) स्तिमिते आर्कतां गते
ततः कुपिते कांधमुपगतं ततः परित्स्थिते पलित इति । इह गाथे
"अह मिज्जे पालिच्च, गुरुयं तुंभं अहो वयइ पयं । आसवकय-
कम्मगुरु, जीवा वधोति अइहरगइ ॥१॥ तं जेय तियमुक्क, अज्ञा-
रिं गइ आइ लहुनायं । अइ तइ कम्मविमुक्का, सोयभापयिआ
होति" ॥ १० ६ ४० ।

आइ गुरुलघुकमगुरुलघुयं वा उच्यते भवति नवैकान्तगुरुकं
नवैकान्तलघुकमित्यायाम् । अभिधीयते ततः कर्मणां गुरुतया जी-
वा आधो यदङ्गुतिं लघुतया तूष्णिमिति कथं न विरुध्यते उच्यते
इह हि यदङ्गुतिं गुरुलघुकमगुरुलघुयं वा उच्यमुक्तं तन्निश्चयतः
'विदेवा एवञ्च सव्यस्य परित्स्थित्वा' गुरुकं लघुकं मिथे गुरु-
लघुकमिथं गुरुलघुकमित्यर्थः । एवं व्यवहारतत्त्वमुक्तं उच्यते ।
ननु गुरुतया मध्ये ये प्रथमः (उत्ती) यथे ते संबन्धाय निश्चयन-
यमादाधितेषु सुखेभ्य प्रतिविद्धा । तथाहि स निश्चयनयोः प्रवी-
ति नास्त्येकान्तेन गुरुत्वज्ञानं किमपि वस्तु पराभिप्रायेण शु-
रुत्वेनाभ्युपगतस्यापि लघुत्वादेः परप्रयोगेऽर्थात् (विशममदर्शनात्-
तः) । एतेकान्तेन लघुत्वमात्रमपि नास्ति इति आधेरपि व्याप्ता-
देः कर्तारानादिना आधेयगमनिर्देशनात् । तस्माद्विधे वस्तुनः
परिभाषा यत्किमप्यत्र जगति बाधं वस्तु न सर्वं गुरु लघुदा-
यं तु सर्वमप्यगुरुलघुकमिति । इदमेव व्यपक्षिकुर्वन्नाह ।

जा तेयं सररं, गुरुलघुद्वयाणि कायजोगा य ।

मणसा अगुरुलघु, अरु विद्वन्ना य सन्ने वि ।

औदारिकशरीरादारुच्य तेजसशरीरं यावत् यानि उच्यन्ती
यश्च तेवामेव संबन्धकारकायोगाः शरीरव्यापार एतस्यैव गुरु-
लघुकमिति निर्देश्य । यानि तु मनोभाषाप्रायेऽप्युपलक्षण-
त्यादान्यनकर्मणा प्राथेय्याणि तद्व्यापारलवर्तनीयं च उच्यन्ती
यानि च सर्वोपपत्तिः कर्माधर्माकाशजीवास्तिकयाहङ्काराभ्यक-
पिद्वय्याणि तदेतत्सर्वमगुरुलघुकम् ।

अहवा बापरबोदी, कलेवरा गुरुलह भवे सन्ने ।

सुहृदापंतपेसा, अगुरुलह जाव परमाणू ॥

अधर्षति प्रकारान्तर्घातेन बाधरा बोद्धि शरीरं येयाने बाध-
रबाल्ययो बाधरनामकर्मोदधर्षतिना जीवा इत्यर्थः तेषां स-
म्बन्धीनि यानि कलेवराणि यानि वा परावपि बाधरपरिण-
तानि तत्ताम्योपरादाणि प्राक्कापणधर्षेण प्रमृतीनि वा वस्तु-
नि तानि सर्वाण्यपि गुरुलघुमुच्यन्ते यानि तु सुहृन्नामकर्मो-
दधर्षतिनां जन्तूनां शरीराणि यानि च सुहृन्मात्रेणमापरिणतानि
अनन्तप्रदेशिकादीनि परमाणुपुङ्गवं यावत् उच्यन्ती तानि
सर्वाण्यगुरुलघुनि ।

अथ व्यवहारनयनमाह ।

ववहारनयं पण उ, गुरुया लहुया य मीसाया चेव ।

लहुगपदं निगारय, एवं जीवाण कम्मई ॥

व्यवहारनयं प्राप्यात्मीकृत्य विविधानि द्रव्याणि भवन्ति त-

द्यथा गुरुकाणि लघुकाणि मिश्रकाणि च गुरुलघुनीत्यर्थः ।
तत्र यानि तिर्यग्भूतं वा प्रतिसाम्यपि स्वभावाद्वाधो निप-
तन्ति तानि गुरुकाणि यथा लेखप्रभृतीनि । यानि तूष्णैस्ते-
स्वभावादि तानि लघुकाणि यथा प्रवीणकादीनि । यानि तु
बाधोपतिस्वभावादि न वा ऊर्ध्वगतिस्वभावादि किं तर्हि ति-
र्यग्मात्रधर्मकाणि तानि गुरुलघुनि यथा मादन्तो वायुस्त-
भृतीनि एवं जीवानां कर्मोपपत्ति विविधा भवन्ति गुरुणि ल-
घुनि गुरुलघुनि वा । तत्र धैर्यमी जीवा आधेयमिति दीपयन्ते
तानि गुरुकाणि वैस्तु न एवेर्ध्वगतिं प्राप्यन्ते तानि लघुकाणि
यैः पुनस्तिर्यग्यानेकेषु वा मनुष्येषु वा गतिं कारयन्ते तानि
गुरुलघुकानीति तदेवं व्यवहारनयमिप्रायेण समर्थितः क-
र्मणां गुरुत्वलघुत्वगुरुलघुत्वपरिणामः । कथं परः ग्राह ।
ननु जीवास्तावत् स्वभवा एव ज्ञानावस्थादिकं कर्मोपपि-
न्यन्ति ततोऽनिरपि तेषां व्यवहारतया किं न प्रवर्तते यदेवं
कर्मोदधर्षताद्वैकधर्षतिर्यग्वा जीवन्ति । उच्यन्ते ।

ऽम्म जे णं वि सवसा, तम्मदुपम्मि ठ परवमा होति ।

उरुसं दुल्लह सवसो, विगल्लं स परवमा तत्ता ॥

जीवाः स्ववशाः स्वतन्त्रा एव निष्पत्त्याविरत्यादिभिः कर्म
विन्यन्ति ब्रह्मन्तीत्यर्थः परं तस्य कर्मण उच्ये ते जीवाः पर-
वशा भवन्ति । अथ कश्चित्पुरुषो वृक्षमारोहन् स्ववशः स्वा-
भिप्रायानुकूल्येनारोहति स च कुतश्चिदुत्थमादात्तमो विग-
लन् परवशः स्वकाममन्तरेणैव विगलति । आह यदेवं ततः
किं संसारिणो जीवाः सर्वेयव कर्मपरवशा एव । उच्यते ना-
यमेकान्तो यत आह ।

कम्मवसा खलु जीवा, वसाई कर्हि वि कम्मई ।

कत्तइ धणिआ बल्लवं, धारणमो कत्तइ बलवं ॥

कर्मवशाः खलु प्रायेण धर्मो संसारिणो जीवाः परं कुञ्चि-
त्प्रबलभूतिबलादिसद्भावे कर्मोपपत्ति जीववशानि । अनुमेयार्थं
दृष्टान्तेन इदयति यथा कुञ्चिद्वज्रवदपदी पनिको व्यवहा-
रको बलवान् कुञ्चिद्वज्रः प्रत्यनप्राप्तवौ धारणिकाः शूलधा-
रकोऽपि बलवान् । इयमत्र भावना । यत्र जनपदमप्यवर्षी
अविद्यमानविषयो वा धारणिकस्तदा पनिको बलीयान् ।
अथ धारणिकाः प्रत्यनप्राप्तं वा परवशां वा गत्वा क्षितः नथा
तस्य तदाविधं किमपि द्रव्यमस्ति ततो धारणिको बलवान्
भवति । एव दृष्टान्तः । अथार्थोपनयमाह ।

धणिवसरितं तु कम्मं, धारणिगममा उ कम्मिया होति ।

संतासंतपण्णा जह, धारणिगधिबलं तणू ॥

एवंविधधनिकसदृशं कर्म धारणिकसमानाः कर्मिणः सकर्मका
जीवा जवन्ति सुखदुःखोपमोमादि शून्यधारकत्वात्सेषामिति
भावः । यथा च सन्तो विद्यमानविभवा असन्तोऽपिद्यमानवि-
ज्जवा धारणिका जवन्ति तत्र च विद्यमानविज्जवे धारणिकं ध-
निकस्य यदि कार्यं भवति तदा राजकुलधर्मेन न धारणिकं धु-
त्या स्वसत्यं उच्यं बलादपि गृह्णाति स च धारणिकस्तरिद-
उच्यं दूते सन्ति अनुजीवजति । अथ सोऽपिद्यमानविभवस्त-
तो धनिकेन स्ववशीक्रियते स्ववशीकृतवच्च नपरातन्त्येण वन-
मानो दुःसहं दासत्वादि महादुःखोपनिपातमनुस्रवति । एव-
मभाषि धुतिस्तेन (तच्छुति .) शरीरं च बलं कदापिद्यमानार्थं
कदाप्यभवमवयव । इदमुक्तं जवन्ति यस्य जीवस्य वज्रकुलसमानं

विशिष्टं मनःप्रविवक्षितं च अजस्रपञ्चमाराद्यसंज्ञमनलक्षणं च शारीरं बलं भवति स धनिकसदृशं कर्म कृपयित्वा सुखेनैवाभूत् प्रवर्तते । यद्यपि तु धृतिवशं शारीरबलं वा न भवति स तेन कर्मणा बलीक्रियते यथा कृतश्च तत्परतन्त्रतया वर्तमानो विविचरणादीनामनुष्ठानः कृपाणिवाप्यभ्यनुभवति । आह धृतिरसंज्ञमनलक्षणं तेन यत्कर्म कृपयति तत्किमुदीचीयुदीची वा कृपयतीत्युच्यते ।

महणासङ्गां कालं, जहं षण्णिओ एवमेव कम्मं तु ।

उदियाउदिबसवणा, होअ सिया आउवज्जे तु ॥

धनिको द्विधा सहिष्णुस्तहिष्णुश्च । यः सहिष्णुः स विवर्जितं कालं प्रतीकृते इतरस्तु न प्रतीकृते एवमेव कर्माणि किञ्चित्कालस्यैवास्ती किञ्चित्पुनस्तस्मात्स्तेनापि स्वविपाकं दर्शयतीत्येवमुदीचीस्यानुदीचीत्येव वा कर्मणः कृपया धृतिरसंज्ञमनलक्षणेनैव भवेत् (सियत्) स्यात्काश्चित्कस्याप्यसं जयति न सर्वस्य । यस्तु संहननविविधानः स चरममुदीची कर्म देशानः क्षययेत् न सर्वतः (आउवज्जे तु सि) आतुः कर्मवज्जानां शेषकर्मणामनुदीचीनामापि कृपणं भवति नाप्युः पुनरुदीचीत्येव कृपयमिति ज्ञातः । तदेवं धनिकधारणिकदृष्टान्तेन जीवकर्मणोऽवभोरापि मुख्यमेव यथायथा बलीयस्त्वं दृष्टव्यम् । उक्तं च “अन्नागो अन्नद्वेषे जतरुणयः सर्वेनाशश्च हृण्ये, मीक्षिगोत्राश्चतारहचरमजिनमेतमिह्मिनायेऽवलस्यम् । निर्वाणं नारदोऽपि प्रशमपरिततः स्वाक्षित्वातीक्षुतेऽपि, इत्ये कर्मांतरवीर्ये स्फुटमिह जयति स्फुरेथा तुल्यद्वेषे” इति सत्पण्डितं भाषाधिकारज्ञः ॥ ७० ॥ सह कल्लेवर रे वदं चित्तय, स्ववशता हि पुनस्तव दुल्लेजा । बहुतरं च सहिष्यति कर्म हे, परमयो न च तत्तु गुणोऽस्ति ते आत्मा ० १, सु० २ अ० १ उ० ।

कर्माणि एषं घणविक्रान्तं, गहिआरं बहरसाराई ।
लायद्विगं पि पुरिसं, पंथमो उप्पहं तिस्रो आत्मा ० ६ अ० ३ उ० ॥
उतो वाः स्वत एव मोहसहितो जम्मालघालोऽद्युतो ।
रागद्वेषकायसन्ततिमहाविधिप्रबोधिजस्यथा ।
रगिरकुर्वतो विपरकुसमितः कम्ममूढः सार्वतः ।
मोहाना यदि सख्येण फलितो तुः कैरपोगामिभिः ।
पुनरपि सहनीयो दुःकपाकलघातं ।
न लल्लु नयति नाशः कम्मणां संचितानाम् ।
इति सह गणयित्वा यद्यदा याति सम्यक् ,
सदिति वदं विवेकोऽप्यत्र भूयः कुतस्तवः । आत्मा ० १, सु० २ अ० ।
लुज्जागुआमि कर्माणि, स्वयं कुर्वति हेजिनः ।
स्वयमेवोपपुज्यते, दुः कामि जं ह्युआमि च. उत्त० १ अ० ।
यदिह क्रियते कर्म, तत्परजोपजुत्यते ।
मूलसिकेपु वुक्केपु. कम्मं शाखासु जायते सु० २ सु० १ अ० ।
इत्ये बीजे यथाऽप्यन्तं, प्रादुर्भवति नाहुतः ।
कर्मबीजे तथा दन्धे, न रोदिहि ज्जाकुरः स्वा० ॥

क्लेशाः पापानि कर्माणि, बहुभयानि नो मते ।

योगदेव ह्यस्तेषां, न भोगादनवसिद्यते ॥ ११ ॥

ततो निरुपमं स्थानं-मनस्तमुपनिष्ठते ।

जवमपञ्चरहितं, परामनन्दमेवसुम् ॥ १२ ॥

क्लेशा इति नोऽस्माकं मते पापान्युग्रमधिपाकानि बहुभेदाणि विविधानि कर्माणि इत्यावरणयानि क्लेशा उच्यन्तेऽतः कर्मज्ञ एव क्लेशहानिरिति ज्ञातः । तच्च “नाष्टकं हीयते कर्म, कलपकोटिमुत्तरिषि । अत्रहयमेव नोक्तम्, कृतं कर्म शुभाशुभं”

मिति वचनाज्ञोगादेव कर्मणां कृपे तस्याप्युपयुधार्थव्यवस्थितारितमेवेत्यत आह योगादेव हानाक्रियासमुच्चयसङ्कलान् क्षयस्तेषां नानाभयाजितानां प्रवृत्तानां न जोगादवस्थितेर्मोगजनितकर्मान्तरस्यापि भोगानाश्चाद्वानवस्थानात् । ननु स्वतन्त्रानिष्यङ्गोपपत्त्येव न कर्मान्तरजनकत्वं प्रवृत्तानामपि च तेषां कृपो योगाज्ञादधीनं कायवृद्धलाडुत्पत्त्यत इति चेन्न प्रायः विवक्षादिनापि कर्मानाशोपपत्तेः कर्मणां जोगेतरनाशस्यस्यापि व्यवस्थिता योगेनापि तत्कारणसंभवे कायवृद्धादि ह.कल्पेन प्रमाणाभावात् । कर्मणां हानयोगमादयतया “हानामिः सर्वकर्मणि अस्मसात् कुरुतेऽमुंमिति” जवदशमनापि सिक्तात्वात् । नरादिशरीरसत्ये शुकरादिशरीरानुपपत्तेः कायवृद्धानुपपत्तेर्मोत्तरप्रवेदादिकल्पेन गौरवाच्च । ये स्वाहुः पातज्जलाः “अन्नेः स्फुल्लिहानामिव कायवृद्धमात्रायां कस्मादेव विस्तत्राज्जला-ज्जानाचित्तं नां परिजामोऽस्मितामात्राविति” तदुक्तं “निर्माणाविशान्त्वितानाभावात् प्रवृत्तिभेदे प्रयोगाद्विस्तारकर्मणः कर्माणि” तेषामप्यनस्तकाः प्रवृत्तानां कर्मणां नानाशरीरोपजोगानादवस्थकल्पनमोह एव तत्पदद्वयानं युगपद्विस्तारजोपपत्तेरिति निरुपक्रमकर्मण एव जोगैकानादवस्थकर्मण्युगी-यमिति सर्वमवधारतम् ३१ (तत इति) सुगमम् ३३। आ० २६ आ० (३३) कर्मसाधविचारः ।

तस्य सम्पत्कानस्य सत्यायेत्येन बलीयसिक्किवुत्ते च मिथ्या-ज्ञाने नम्यल्लसत्कारणाद्यो न भवति कारणाभावे कार्यस्यानुत्पादाकागच्छानां च तत्कार्यं प्रवृत्तियर्थवर्तते तदभावे च धर्माधर्मयोर्नुत्पत्तिरारम्भकार्ययोश्चोपजोगाप्रवृत्तिरिति संक्षिप्तोक्तं तयोः प्रत्यस्तस्वहानां च ननुक्तं “यद्येत्थमसमिकोऽग्निः-अस्मसात्कुरुते ज्जालत् । हानानिस्सर्गकम्मणि, अस्मसात्कुरुते तथा” अधोपजोगादपि प्रवृत्ते “ना तुक्तं हीयते कर्म कलपकोटिशरीरपि” त्यागमोऽस्ति तथा च विरुद्धार्थत्वाद्भयोरैकत्रयं कथं प्राप्ताप्यनुपपत्तेर्भावात् प्रवृत्तेऽनुमानात्पत्त्यस्यैव कुर्वन्ति । पूर्वकर्मण्युपजोगादेव हीयन्ते कर्माणाद्युपपत्त्ये तत्तदुपजोगादेव हीयते यथाऽऽरम्भशरीरं कर्म तथा चैतत्कर्म तस्मादुपजोगादेव हीयत इति । न चोपजोगात्प्रवृत्ते कर्मान्तरस्यावश्यं भावान्तेसारानुत्पत्तेः । समाप्तकादुपपत्तत्त्वज्ञानस्यावगतकर्मसामर्थ्यादित्युपपदशेषशरीरं हारावा-त्तशेषजोगस्य कर्मान्तरात्पत्तिनिमित्तसिद्ध्याज्ञानजनितानुस-त्त्वानाविकलस्य कर्मानुपपत्तिस्तदुपभोगं विना कर्मणां प्रवृत्त्यानुपपत्तेर्भावेऽपि तद्वर्तितया प्रवृत्तेर्भावदशादुत्पत्तेर्वि-वक्षाचाचरते ज्ञानमयेवमशेषशरीरोत्पत्तिद्वारेणोपजोगात्कर्मणां विनाशस्यापाराधनिर्वोपपत्त्यत इति व्याकथयत् । ननु साक्षान्चैतद्व्याकथं तत्त्वज्ञानानां कर्मविनाशस्तत्त्वज्ञानादितरे-षां तदुपजोगादिति ज्ञानेन कर्मविनाशे प्रसिद्धोपाहरणाप्रा-प्तं न च मिथ्याज्ञानजनितसंस्कारस्य सहकारिणोऽभावाद्भिद्यमानावपि कर्माणि न जन्मान्तरशरीराद्यारम्भस्य इत्यनुपप-मः भेदोऽनुत्पादितकार्यस्य कर्मलक्षणस्य कार्यवस्तुनः प्र-वृत्त्यानित्यप्रसक्तः । अथागागतयोर्बीजोपपत्त्युपपत्तिप्रतिषे-दतत्त्वज्ञानिनो नित्यनैमित्तिकानुष्ठानं कथं प्रत्यवायपरिहारार्थं तत्तु-क्तं “नित्यनैमित्तिकैरेव, कुम्भायो दुरितक्षयः । ज्ञानं च विमर्श-कुम्भे-अप्यगतेन तु पाक्येत ॥ अग्न्यासात्पक्षाक्षिप्तः, कैवल्य-क्षयते नरः” । कैवल्यं कथं प्रवृत्तिप्रतिषेधकं च प्रवृत्तिप्रतिषेध-कं “नित्यनैमित्तिके कुम्भा-स्त्यस्यस्यज्जहासवा । भोगेक्षयं न

कम्म (कता) कारि-कर्मकर्तु-पुं० कर्म्य कर्ता (कत्ताशब्दे विवृतिः) व्याकरणोक्तं कर्मणः कर्म्यविधिवर्त्या प्राप्तकर्तृत्वमात्रं कर्मणि, क्रियमाणं तु याकम् स्वयमेव प्रसिध्यति । सुकर्मैः स्वैरुणैः कर्ता कर्मकर्त्ता तद्विदुः । यथा देवदत्त आत्मानं पचतीति कर्तुं देवदत्तस्याविद्यया पचते मोदनाः स्वयमेव अत्र कर्मवत् कर्मणा तुल्यक्रियाः । इत्यतिदेशात् यथात्मनेपदान्त्यः वाच० । “ कइ दिस्सि पोणाशा विजोति ” पुत्रलाभोयमेतं कर्मकर्त्तारं प्रवेशः स्वयं अयमनामच्छान्त्यर्थः प्रज्ञा० ३१ पृष्ठ ।

कम्मकिन्विस्-कर्मकिन्विष-वि० कर्मणा तत्तत्प्रत्ययानुसारेण क्लृप्तं क्लिप्त्वाः अथमाः कर्मकिन्विषाः । कर्मभिर्मोक्षनेषु, क्लिप्त्वाकर्मम् । क्लिप्त्वावि क्लृप्तया निष्कृष्टाः यशुनाडुषन्वादि क्लोपि येषां ते क्लिप्त्वाकर्मोपाः । प्राकृत्यात् प्रपञ्चपरिपाताः । अग्न्यकर्मसु, लुप्त० ३ अ० । एवमाहवर्जोऽपि, पाणिनो कम्मकिन्विषा । न निविडोति संसारं, सव्यहेतुव क्षतिया ” उक्त० ३ अ० । (अउरंगशब्दे व्याख्या)

कम्मकत्वेय-कर्मस्कन्ध-पुं० कामेणयरीणाप्रधानेषु स्कन्धेषु, कर्म० ५ क० ॥

कम्मकत्वेयपद-कर्मस्कन्धदत्त-न० कामेणयरीणाप्रधानाः स्कन्धाः कर्मस्कन्धास्त पद्य यथा स्वकालं वृत्तान्तिशङ्कमपमानादुलं विपत्ता विशरणे इति वचनात् वृत्तद्विषयं कर्मस्कन्धत्वम् । कर्मद्विषयं, कर्म० ५ क० (यादृशं कर्मस्कन्धद्विषयं जीवां युक्त्वा नैवतन्मन्मशब्दे उक्तम्) ॥

कम्मकत्वेय-कर्मस्य-पुं० ज्ञानावरणायाद्यष्टावयवे, पा० । आत्मा० ।

कम्मकत्वेयकर्ण-कर्मक्षयकर्ण-स्त्री० कर्मक्षयः क्रियतेऽनेनेति कर्मक्षयकर्णं करणेऽनन् । कर्मक्षयसाधिकायाम्, अ० २ उ० ।

कम्मकत्वेयसिद्ध-कर्मक्षयसिद्ध-पुं० “ सो कम्मकत्वेयसिद्धो, जो सव्वल्लज्जकम्मसो ” स कर्मक्षयसिद्धो यः सर्वलज्जकर्मोशः । नवं निवर्तयोः जीवाः कर्मोशः कर्मभेदा यत्नस्तथा इत्युक्तलक्षणं जीणकर्मोपेक्षं जावसिद्धे, अ० २ उ० । अ० ५ क० । अ० ५० । (सिद्धशब्दे तस्य विवृतिर्निवृत्तिरिति)

कम्मगद-कर्मगति-स्त्री० क्रियते इति कर्म ज्ञानावरणादिधारिमाषिकं क्रियाया । कर्मं च तत्प्रतिष्ठापनं कर्मगतिः । गमनं गच्छति वाऽनेनेति गतिः । ज्ञानावरणादिको गतिवैतौ, गमनक्रियायां च “ विहंगमं च गमनं, कम्मगदो समासश्चां विवहा । तदुदयमेवयजीवा, विहंगमा वप्य विहंगमं ” इ० १ अ० । [विहंगमशब्दे व्याख्या]

कम्मगुत्ता-कर्मगुत्ता-स्त्री० कर्मणां गुत्ता । कर्ममहत्त्वानाम्, अ० १ उ० ३२ उ० ।

कम्मगुरुसंनारियता-कर्मगुरुसम्भारियता-स्त्री० गुरोः सम्भारिकत्वे ज्ञाते गुरुसम्भारिकता गुरुता सम्भारिकता चेत्यर्थः । कर्मणां गुरुसम्भारिकता कर्मगुरुसम्भारिकता । कर्मणां प्रतिप्रकाशवस्थायाम्, अ० १ उ० ३३ उ० ।

कम्मगणंथ-कर्मग्रन्थ-पुं० कर्मप्रतिपादकं कर्मविधाकारिग्रन्थपदं, तत्र प्रथमः कर्मविधाकः श्रीमद्देवेन्द्रसूरिचितस्तुतस्यैव टीकायां सम्मल्लुतः । ग्रन्थमात्रं द्वाश्यात्पुनराध्यायव्यतिरेकमेतद्वहन्म । (१०८) द्वितीयः कर्मस्वयन्तेनैव देवेन्द्रसूरिचितचित्तद्विषयप्रमाणं च (१३०) द्रष्टव्यादिकं दिशम् ।

सूत्रियः कर्मस्वतो वाच्यस्यास्मिन् देवेन्द्रसूरिचिते तद्व्यवधानममकोनपट्टाधिकं (४५९) अतुःशतम् । अतुःषडशतिशतस्य देवेन्द्रसूरिणा कुनं व्याख्यायं च तन्मानमष्टाविंशतिशतम् [२००] पञ्चषः शतकः शिवशर्मसूरिणा कुनः पूर्वमष्टावर्णीयपूर्वाद्युक्त्युक्तौ देवेन्द्रसूरिणा विरचितश्रीकितम्ब प्रथमानं अन्वार्तिशतुत्तरविंशताधिकं अतुःसहस्रम् (४३४०) पट्टः सप्ततिकाष्टवः अष्टमहस्ररुतो मलयगिरिपिरविनटीकासमन्वितस्तन्मानं नवार्शित्युत्तरपट्टाताधिकं त्रिसहस्रम् [३६०९] सर्वप्रथमानम् शतुद्देशसहस्रम् । कर्मः । अत्र श्रीहोरीविजयसूरिप्रतिपत्तिरिक्तीजगमालिगणिकृतप्रश्नः पट्टकर्मप्रपञ्चकर्त्ता अष्टमहस्ररा साध्वीति सत्यं नवति । उत्तरम् पट्टकर्मप्रपञ्चकर्त्ता अष्टमहस्ररा साध्वीति प्रवादो मिथ्येति प्रतिभाति यतस्तद्विटीकायामाचार्येणोक्तमस्ति । तथैव तद्व्युत्तौ अष्टमहस्ररुतमकरणं व्याख्यायते इत्युक्तम् । ही० ।

कम्मप्रण-कर्मप्रण-पुं० कर्म्य जीवस्वभावधारणाद् धनःकर्मधनः आद्य० ४ अ० । ज्ञानावरणादिकर्मभेदे, अ० ६ अ० । उक्तं “ स्थितः शीतांशुवर्जोऽयः, प्रकृत्या भावशुद्धया । चित्प्रकावच विज्ञानं, तदावरणमष्टवदिति ” आद्य० ४ अ० । कर्म्यबुले, त्रि० नि० ५० ६ उ० ।

कम्मचित्ता-कर्मचित्ता-स्त्री० ज्ञानावरणादिकं कर्मणि पर्यलोत्पन्ने, सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

कम्मचित्तापण-कर्मचित्ताप्रण-स्त्री० कर्मणि ज्ञानावरणादिकं चित्ता पर्यलोत्पन्ने तस्याः प्रणष्टा अप्रगताः कर्मचित्ताप्रणष्टाः । कर्मनिवृत्तायत्येषु, “ कम्मचित्तापणद्वारा, संसारमन्त पदवृत्तं ” सूत्र० १ श्रु० १ अ० २ उ० ।

कम्मजग-कर्मजनन-न० कर्मबन्धकारणे, नि० ५० २ उ० ।

कम्मजोग-कर्मयोग-पुं० क्रियाऽऽवरणयोगादयः, तत्र विश्रितिकानुसारं लक्षणादिकं निरूप्यते तत्र स्थानरूपं कायोल्लेखार्थं । ज्ञानागमोक्तक्रियाकारणे, कवरणस्यासमुद्राकपमुक्तं च विश्रितिकायाम् “ क्षाणावचच्छासं वल्लग्नो नमि पंचहापसो । दुर्गमिच्छकम्मजोगो, तथा तिथं शास्त्रजोगो ” अष्ट० । कर्म० । कर्मयोगः कौशलम् फलसाधनस्यापि कर्मजोऽफलसाधनत्वापन्नरूपे कौशलभेदे, पुं० कर्मजीयताहेतौ, अ० १४ अ० ।

कम्मजोणि-कर्मयोनि-स्त्री० साह्ययमतप्रसिद्धेपदार्थे, वृत्तिभ्रष्टासुखविषयविकसितभेदात् पञ्च कर्मयोनयः स्याः ।

कम्मट्टग-कर्मट्टक-न० ज्ञानावरणदर्शनावरणशेदीयमेतद्गीयायुत्तमोभागान्तरायाद्वये कर्मशामयज्ञं स्याकं गये, क० २० ।

कम्मट्टाण-कर्मस्थान-न० अयस्कारवर्जं किङ्क्यादिकं कर्मकारस्थानं, आद्या० १ श्रु० ६ अ० २ उ० ।

कम्महिद्ध-कर्मस्थिति-स्त्री० कर्मोपादानकाले, अ० ६ श्रु० ३ उ० । (यथा इति कम्म शब्दे) कर्मत्वापदानमात्रकपायामवस्थानरूपायां च अवस्थितौ, सम० । कर्मणः कर्मपुत्रभेदः सकृदाश्रयस्थितिर्येषां त् कर्मस्थितयः । कर्महेतुस्थितिकेषु नैरधिकदिग्गमिकास्तेषु, अ० १४ श्रु० ६ उ० ।

कम्मणिदाण-कर्मनिदान-पुं० कर्म निदानं तद्विषयनिमित्तं कर्मव्यवनिमित्तं वा येषां ते कर्मनिदानाः । तथादिषेयु मार-

कादिवैमानिकपर्यन्तेषु, अ० १४ श० ६ उ० ।

कम्माणिव्वत्ति-कर्मनिष्ठेति-श्री० कर्मणो ज्ञानावरणवित्तया निष्पत्तौ,

इद्विहा णं भंते ! कम्माणिव्वत्ती पणत्ता ? गोयमा !
अउविहा कम्माणिव्वत्ती पणत्ता तंजहा णाणावरणिज-
कम्माणिव्वत्ती जाव अंतराइयकम्माणिव्वत्ती । शेरइयाणं
भंते ! इद्विहा कम्माणिव्वत्ती पणत्ता तंजहा णाणावर-
णिजकम्माणिव्वत्ती जाव अंतराइयकम्माणिव्वत्ती य एवं
जाव वेमाणियाणं ज० १९ श० ८ उ० ।

कम्मणिसेग-कर्मनिषेक-पुं० कर्मदत्तकस्यानुभवनायै रचना-
विशेषे, अ० ६ श० ३ उ० । (यथा कम्म शब्दे दर्शितम्)
कम्मण-कर्मण-न० कर्मणो विकारः कर्मणो विकारेऽणप्रत्ययः
यद्वा कर्मैव कर्मणो प्रभाविभ्योऽणप्रत्ययः । कर्मजशरीरे, कर्म०
(कम्मजशब्दे विवृतिः)

कम्मत्त-कर्मत्त-त्रि० इतः पूर्वाचरितेः कर्मभिर्नुचिते, कर्मभिः
कृष्यादिभिरातीः । कृष्यादिकर्मकर्तुमसमर्थं, " कम्मत्ता तु-
म्मगा जेव, इत्थारं सुखदो जण्णा " एतेः पूर्वाचरितेः कर्मभि-
राताः पूर्वसकृतकर्मणः फलमनुभवन्ति । यद्वा कर्मभिः कृ-
ष्यादिभिरातोस्तत्कर्तुमसमर्थो उद्दिष्टः सन्तो यतयः संयुक्ता
इति सूत्र० १९ श० ३ अ० १ उ० ।

कम्मरयय-कर्मस्तव-पुं० देवद्वन्द्वस्त्विद्विचिते सनामक्याते क-
र्मप्रत्यये, तदधिकाराः । बन्धोद्योदीरणसत्यपदं, निष्पेक-
मर्थत्वेन नित्यम् । यः सिद्धिसाप्त्यन्तमलंकार, श्रिये स च
ऋजिनवीरनाथः १ " नत्वा गुरुपदकमलं, गुरुपदेशाद्यथा-
श्रुतं किञ्चित् । कर्मस्तवस्य विद्युति, विदधे स्वपरोपकाराय २
तत्रादिवैव भङ्गलार्थमर्मीधेवनास्तुनिमाह ।

नह गुणियो वीरजिणं, जइ गुणगमिषु सयइकम्माइ ।

बंधुद्योदीरणया, सत्तापत्ताणि खवियाणि ॥ १ ॥

तथा तेन प्रकारेण स्तुतोऽसत्तापत्तयस्तद्वत्सकलकर्मनिष्ठ-
लक्षणलक्षणगुणोत्कीर्तनेन सत्यनगोचरीकुर्मैः कं वीरजि-
नइ (कर्म०) यथा येन प्रकारेण " अभिनवकम्मणहणं,
बंधो ओहेण सत्तवीससयं । तित्थयराहाइदुग-वडं मिच्छुम्मि
सत्तससय " मित्यादि वच्यमाणेषु गुणेषांषु परमपदमासा-
दशिक्षारोहणसोपानकल्पेषु व्याख्यात्मगानलक्षणेपु मित्या-
दृष्टपादिषु सकलानि समस्तानि महत्तानावरणप्रभृत्सुत्तर-
प्रकृतिकदम्बकसहितानि कर्मोपे ज्ञानावरणोपादिवृत्तप्रकृति-
रूपाण्यष्टौ कर्मणि च स्वोपकर्मविषाके विस्तरेण व्याख्याता-
निकर्तृत्वानि 'बन्धुद्योदीरणया सत्तापत्ताणि' कर्म० । (वि-
शेषत उपयोगानायाव सत्तवो व्याख्यायने) पर्यन्ते । इति श्रीदे-
वद्वन्द्वस्त्विद्विचित्यायै स्वोपकर्मस्तववटीकायां सत्ताधिकारः
समाप्तस्तस्मादौ च समापिता लघुकर्मस्तवटीका ॥
सत्ताधिकारमेतं, विवृण्वता यन्माजितं सुहृदय ॥

निःशेषकर्मसत्ता-रहितस्तोनास्तु लोकोऽयम् ॥ १ ॥

विष्णोरिव यस्य विभोः, पदत्रयी व्यामशे जगत्सिद्धिदः ।

कर्ममजपटलमुक्तः, स श्रीवीरो जिने जयतु ॥ २ ॥

कुन्दोज्ज्वलकिर्तिजरी, सुरभीकृतसकलाविष्टपाभोगः ।

शतमखगुनयिनतपदः, श्रीगीतमगणधरः पातु ॥ ३ ॥

तद्वत् सुखमां स्वामी, जम्भप्रनवाद्यो मुनिवदित्ताः ।

मुतजलविधिपारीणा, तयांसः श्रेयसे सन्तु ॥ ४ ॥

कमात्मास्तपाचार्यै-स्त्वभिष्यसिद्धिनायकाः ।

समचूचन कुले बान्धे, श्रीजगत्कम्बुसूरयः ॥ ५ ॥

जगज्जितविशेषानां, तेषां शुचचारिणाम् ।

विनेयाः समजायन्त, श्रीमद्वैवस्वसूरयः ॥ ६ ॥

स्वान्ययोरुपकाराय, श्रीमद्वैवस्वसूरयः ।

कर्मस्तवस्य टीकयं, सुखयोषा विनिर्मम ॥ ७ ॥

विशुधचरधर्मकीर्ति-श्रीविद्यानिष्ठसूरिसुखसुखः ।

स्वपरस्तमयैककुशले-स्तवैव संशोधितां चयम् ॥ ८ ॥

यद्विदितमवमतिना-सिद्धास्तविद्वद्भिराह कमापि शास्त्रे ।

विद्वज्जितस्तवैव, प्रसादाभावात् तच्छ्रुतम् ॥ ९ ॥

कर्मस्तवस्य प्रसिद्धं, विवृण्वता यन्माजितं सुहृदय ॥

सर्वेऽपि कर्मवन्धोस्तेन मुक्तस्तु जगताऽपि १० कम्म० १ क० ।

कम्मद्वन्द्व-कर्मद्वन्द्व-न० कर्मवन्धोऽप्ये, आचार० १ श्रु० ८

अ० १ उ० ॥

कर्मद्वन्द्व-कर्मद्वन्द्व-पुं० कर्मैव द्वौवः कर्मणि द्वौवः कर्मदेतुद्वौ-

वो वा । कुष्ट पापजनके हिंसादौ कर्मणि, कर्मजन्य पापादौ,

सकलकर्मद्वौ भिन्नाहः।मज्जन्मसनाद्वे द्वौव, वेया० पाच० ।

गुणप्रतिबन्धकर्मविषाके च । पंचा० १४ विव० ।

कम्मद्वय-कर्मद्वय-पुं० द्वयवयोर्मात्रेति कर्मणि, " ततो यः स्वत-

एव मोहसल्लि जन्मललाशोऽशुभो, रागद्वेषकथासत्ताति-

महान् निर्विघ्नोऽजस्यया । रोगैरकुर्वितो विपकुस्मितः कर्म-

द्वयः संपन्नं, सदाशो यदि सत्यंयय कलितो दुःखरघोषागमि-

मिः ॥ १ ॥ आचार० १ श्रु० ३ अ० ४ उ० ।

कम्मधारय-कर्मधारय-पुं० तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधा-

रयः इति लक्षिते समासभेदे,

से किं तं कम्मधारय ? कम्मधारय धवडो वसडो धवल-

वसडो किण्हो मियो किण्हमियो सेतो पमो सेतपडो रत्तो

पमो रत्तपमो मेत्तं कम्मधारय ॥

धवडवसडो वृषजन्म धवडवृषय इत्यादि श्रुत० ॥ तथा समा-

साधिकारे कर्मधारयसमासप्रयोजनं न प्राप्तानि यतस्तस्य

तत्पुरुषसमासाद्युपसृक्तगुणाभाव इति प्रबो जर्गतां वासी गौड

जर्गवो इत्यत्र कर्मधारयसमासत्वात् पुंवकर्मधारये इत्यनेन

पुंवङ्गावस्तत्पुरुषाच्च गोस्तरपुरुषादित्यद समासतः दिव्याव-

दो प्रत्ययः इत्येकत्र समासद्वयप्रयोगजनसद्भावस्तथा विशेषणं

विशेष्येणैकार्थं कर्मधारयभेदेति पुंवङ्गसूत्रसम्भावाच्च न का-

व्यापरादुक्ति १३८ ध्वन० ३ वहा० ।

कम्मपइद्वि-कर्मपद्वि-पुं०-त्रि० कर्माश्रिते, " जीवा कम्मपइ-

द्विवा " कर्मवशवर्तित्वात् स्था० ७ उ० ।

कम्मपग (य) दि-कर्मप्रकृति-श्री० कर्मणो मूलजने,

कइ णं भंते ! कम्मपगदीओ पणत्ताओ ? गोयमा ! अइ क-

म्मपगदीओ पणत्ताओ तंजहा णाणावरणिजं जाव अं-

तराइव जाव वेमाणियाणं ॥ अ० १६ श० ३ उ० ।

(कम्मशब्देऽत्र वक्तव्यं सर्वमाविदितम् । नवरसः)

जीवा णमइकम्मपगदीओ विण्णंय वा विण्णंति वा वि-

णिस्संति वा तज्जहा णाणावरणिजं दारंसणावरणिजं वे-

यजिज्जं मोहसिज्जं आउयं नामं गोयं अंतराहयं ॥

“जीवा क्षमिण्यादि” प्रागिव व्याख्येयं तत्र चयनं व्याख्या-
नान्तरैणाकलनमुपचयनं परिपोषणं बन्धनं निर्माणमनुदीरणं
करणमाकुष्य दक्षिकस्योदये दानं वेदनमनुजव उदय इत्यर्थः ।
निजैरा प्रदेयेभ्य शटनमिति ॥ २५० ८ टा० । कर्मेन्द्रप्रतिब-
जबकव्यताकं प्रयत्तिरो उत्तराव्ययैः उत्त० ४ क० । बन्धना-
दिकराणहकप्रतिपादकं कस्मान्नक्याते अन्ये, तथादी ।

प्रथम्य कर्मद्रव्यकमेति, नमस्तुराधोराशिरिष्टेनेमि ॥

कर्मप्रकृत्याः क्विन्ता पदानां, सुखावबोधाय कमेति टीकायाम् ॥१॥

अयं गुणहृत्सिद्धतः समग्रो, यदस्मदादिबेदनीह किंचित् ।

उपाधिसंप्रकेवशाद्विशेषो, लोकऽपि इष्टः स्फटिकोपलस्य ॥२॥

इह शिष्टा क्विद्विष्टे वस्तुनि प्रत्यक्षमालाः सन्त इष्टदेवता-

नमस्कारपुस्तकसमेष प्रवर्तन्ते न चायमावायो न शिष्ट इति

सिद्धसम्बन्धविराजनाय तथा भेषांसि बहुविधानि भवन्ति उ-

क्तम् ॥ “ कयांसि बहुविधानि भवन्ति महतामपि । अथेयसि

प्रवृत्तानां कापि यन्ति विनायका ” इति । इदं च प्रकरणं स-

म्यहानेननुवात् भयोभूतमता मा भूद्व विज्ञा इति विज्ञावि-

नायकोपशान्तये षेष्टदेवतानमस्कारं तथा न प्रेक्षापूर्वकारिणः

क्वचिपि प्रयोजनादिविहितं प्रवर्तन्ते मह प्रेक्षायां प्रवृत्त्यर्थं

प्रयोजनादिकं च प्रतिपिपादयितुरादाविद्भाद क० प्र० ।

संप्रति प्रकरणप्रधाननिबन्धनां विविधफलसंप्राप्तिमाह ।

करणोदयसंतविओ, तज्जिरकरणसंजमुज्जोया ।

कम्मडुगुदयनिडा-जणियमसिहं सुहमुवैत्त ॥ ४७३ ॥

करणा(नायक)स्वकारणा(मुदय)ससंयौह सम्पक्वपरिहायुक-

स्त,जिज्ञैराकरणं (संजमुज्जोयसि) तासां करणोदयसत्तानां या

निजैरा तस्याः करणं(निर्वर्तनं)तदर्थं संयमं प्रति उद्योग उद्यमो

येषां ते तज्जिराकरणसंयमोद्योगाः ते इत्थंभूताः (सन्तमित्याह)

कर्माहंकोदयसत्तानिजुजितं कर्माहंकोदयसत्तानां कर्मेणा(मुदय-

निष्ठया उदयप्रदं बन्धस्याप्युपलक्षणं ततोऽप्यमर्थः बन्धोदय-

सत्ताज्ञेयं जनिनमुत्पादितं यत् (मणिष्ठिनि) मनस इष्टम-

यथा (आनिर्दुति) न विद्यते निष्ठा पर्यवसानं यस्य तत् अ-

निष्ठम् । आनिष्ठमपर्यवसानं सुखमुत्पन्नयथापि मोक्षसुखं तत्

(उपयानि) प्राप्नुयन्ति तस्माद्वश्यमिह प्रकारेण प्रेक्षायज्जि-

र्निर्त्तरणस्यासः करणीयः कृत्वा च यथाशक्तिसंयमाधयि

प्रवर्तितयं प्रवृत्तेन च सत्ता संक्षिप्तप्राप्यवसायकपुण्यपरि-

हारे अत्र आरब्धय इति । संख्याचार्य आत्मन औक्त्ये परिह-

रन् अन्येषां बहुभुतानां प्रकरणाद्येपरिभाषनाविषये प्राधानी

कुर्वन् प्रेक्षावर्ता प्रकरणादिविषये उपादेयमुक्तिपरिग्रहाय प्रकर-

णस्य परंपरया सर्वविमूलनां व्यापयति ।

इय कम्मपण्णमीओ, जहासुहं नीयप्पमहणाजि ।

सोहिय-एणाजोणकयं, कहं तु वरदिट्ठिनायन् ॥४७४॥

अल्पममिनाऽपि अल्पबुद्धिनाऽपि सत्ता इत्यवमुक्तेन प्रकारे-

ण युक्तरूपकमप्युपासनां कुर्वता युक्तादभूत्त यथा मया ज्ञेनं

तथा कर्मप्रकृतेः कर्मप्रकृतिनामकाप्राभुतात् इष्टिवादे हि अनुदहा-

पूर्वाणि तत्र च द्वितीयमात्राणोपायनिधानमनेकवस्तुसमन्वि-

तं पूर्वं पञ्चमं वस्तुविशतिप्रभृतिपरिमाणं तत्र कर्मप्रकृत्याक्यं

क्षतयं प्राप्तं वस्तुविशत्युद्योगाद्वारमयं तस्मात् इह प्रकरणं नी-

तम माहूपमित्यर्थः । अस्मिन् प्रकरणे यत् किमपि स्थूलितं तद्व-

रणसामर्थ्यात् नो अनाजोगादिः संनयति तत् आभोगः संनयति

आभोगज्जितं यत् किमपि स्थूलितं तत् शोधयित्वा अपन-

यन्तु ये घरा उक्तलितदुद्धातिशयसंपका इष्टिवादेवा इह उक्त-

ज्ञावदस्य ममोपरि महत्तममुद्राहृदिकार्या तत्रान्यद्व पक्ष-

गमानुसारि प्रक्षिप्य कथयन्तु यद्यद्वयं पदं समीचीनं नेह-

मिति । न पुनर्येकाकारोऽप्रसादस्तेः कस्यचनः इत्यत्र सावता ।

अत्र “ कम्मपयसिगाह ” इत्यादिना प्रथेन प्रकरणस्य सर्वप-

न्मूलता व्यापिता द्रष्टव्या । इष्टिवादे हि जगता साक्षादर्थ-

तोऽभिहितः स्वर्गेण वस्तुतस्तु सुषमं स्वामिना इष्टिवादात्तर्गतं च

कर्मप्रकृतिप्राभृतं तस्माच्च प्रकरणमुद्धृतमिति परमपरया रुचे-

र्वित्सुलम् । इह शास्त्रस्यादौ अन्ये अथसाने च मङ्गलमवश्यम्-

भिधातव्यम् आदिमङ्गलाभिधाने हि शास्त्राविवेचने परिसमा-

प्तिमियायै श्रम्यममङ्गलाभिधानतश्च प्रदिष्टादिपरंपरागमेन

स्यैवमाधत्ते । पर्यन्तमङ्गलाभिधानप्रभात्यतः पुनः शिष्यप्रशि-

ष्टादिभिरवधार्यमाणं तेषां चेत्तस्य सुप्रतिष्ठितं भवति । तत्रात्रि-

मङ्गलम् “ सिक्कं सिद्धायस्स ससुयं ” मिश्यापुक्कम् । श्रम्यमङ्गलं

तु “ अकरसुइष्टाह अष्टुयोगधरे पत्थियथामाति ” ॥

संप्रति पुनरवसानमङ्गलमाह ।

जम्मवरमासाणायव-फारिसपविकसियविमङ्गमङ्करणा ।

विमल्लेति कम्ममङ्ग्रे, मो ये मरणं महावीरो ॥

यस्य भगवतो महावीरस्य वरमनुसरं यत् शास्त्रे तद्वचन-

संस्पर्शात् प्रकटं विकसिता उद्भूतं मता विमला अपगतामि-

थ्याज्ञानस्वकपमला मतिंकरणा मंत्रिये किरणस्ते कर्ममलिनः

कर्मनो महीमाम्नां क्षुद्रमनो विमलतयति विमलीकुर्वन्ति स्म

भगवान् महावीरा यदेमानस्वामी मे मम संसारमयज्जीतस्य

शरणं पतिग्राहेतुर्नान्य इति ।

कर्मप्रपञ्चं जगनो ऽनुकथ-फलेशावदं वृक्षरूपापरीतः ।

क्षाय तस्योपदिष्टे रत्न-प्रयं स्व आचारिजनयर्चमानः ॥

निरस्तकुलमध्वानं, सत्पदार्थप्रकाशकम् ।

निर्योदयं नमस्कृतं, जैनसिद्धान्तभाषकम्

पूर्वोत्पन्नकर्म-प्रकृतिप्राप्तसमुद्भूता येन ।

प्रकृतिरियमधिमान-भुक्तवद्वगम्यज्जायाः

ततः क्व चैषा विषमार्थयुक्ता,

क्व चात्पराभाष्यैकतमोऽहम् ।

तथापि सत्यगुरुसंप्रदायात्,

किंचिन्मृदुतायां विबुधा मयेषा ॥ ४ ॥

कर्मप्रकृतिनिधानं, बहुयै येन मारुतां येभ्यम् ।

क्वैक परोपकृतये, बीजुणिकृते नमस्तस्मै ॥ ५ ॥

एतानिगम्यन्ती, कर्मप्रकृतिं विबुधवता कुशलम् ।

यदापि मलयगिरिणा, सिद्धिं तेनानुतां लोकः ॥ ६ ॥

अदन्तो महजं मे स्युः, निष्ठाह्व मम मङ्गलम् ।

मङ्गलं साधकः सत्य-ज्ञेनो धर्मोऽस्तु मङ्गलम् ॥ ७ ॥

इतिमोमलयगिरिविचरिता कर्मप्रकृतिटीका समाप्ता क० प्र० ।

आप्रायणीयाभिधानद्वितीयपूर्वस्य पञ्चमवस्तुसत्तकचतुर्थं प्रा-

कृतं, क० प्र० ।

कम्मपयसिगह-कर्मप्रकृतिप्रसंग-पुं० कर्मप्रकृतिजगत्तस्य प्र-

त्यस्य बन्धाधिपलक्षणस्यार्थोपकारस्य संग्रहो यत्र स तथा

पञ्चसंग्रहग्रन्थस्य पञ्चमाधिकारे, पं० सं० । संप्रति कर्मप्रकृति-

संग्रहोऽर्थभातव्यः कर्मप्रकृतिवच्च शास्त्रान्तर्गद्भवति च ततो

न माहशैरल्पमेधोभिः स्वमतिप्रभावनः संप्रहर्तुं शक्यते किन्तु कर्मप्रवृत्तिप्राप्तुताभिप्रायास्तथापरागमिष्यद्विधुषणपरोपदेशपारंगम्येनस्ततोऽवश्यमिह नैव नमस्करणेया इति । पं० सं० । ते भ्यो नमस्कृते प्रकृतप्रत्येन सह वक्ष्यमाणग्रन्थस्य संबंधं च प्रतिपादयितुमिहमाह ।

नमिच्छे सुयद्वाराय, वोचं करणाणि वेषणाणि ।

संकमकरणं बहुसां, अष्टादिसिंघे उदयमेतं जे ॥

नत्वा सुतधरेभ्यः सकलसुतमहार्णवपारगामिभ्यः उक्तं शयनादिभिर्बहुलमिति सुत्रेण संप्रदानसंज्ञायां चतुर्थी यथा पत्ये दोने प्रणम्य शस्त्रेषु गतायेत्यादौ चतुर्थी प्रसङ्गे च "उद्विगमसीय जज्ञद चउरियति" प्राक्तनसङ्गा यष्टी सुतधरेभ्यो नत्वा किमिच्छाह करणाणि वीर्यविशेषरूपाणि वन्धनादीनि वन्धनसंक्रमणोद्धर्तनाद्यवनेनादीरूपोपशममानिचक्षानकाचनारूपाणि पं० सं० ६६ पत्र ।

कम्पपट्टवणासय-कर्मप्रस्थापनाशत-न० कर्मप्रस्थापनार्थप्रतिपादनपरं जगवत्या यकोनमिश्रचमे शते, अ० १९ हा० ।

(अत्रत्या वक्तव्यता बंध शब्दे)

कम्पपरिष्ठा-कर्मपरिष्ठा-अ० कर्मणोऽनेकप्रकारतापरिष्ठाते, "दु-क्खस्स कुतश्च परिहसुमुदाहरति" इति "कम्प परिष्ठास्य सर्वस्य" कर्म बंधोद्घाटयसत्कमेनाविधानतः परिहास्य सर्वस्य सर्वैः प्रकारैः कुतश्चः प्रत्याख्यानपरिहासमुदाहरति । यदि वा मूलोत्तरप्रकृतिप्रकारैः सर्वैः परिहास्येति मूलप्रकारा अथे उत्तरप्रकृतिप्रकारा अपपञ्चाशदुत्तरं शतम् । अथवा प्रकृतिस्मिन्पुनरागम्येश्वरकार्योद्घोदयप्रकारैरेवसत्कमेनाकारणैश्च कर्म परिहास्येति आवा० १ शु० ३ अ० ४ अ० । "कम्पमभिव्याधो पछरसवि-धायो पछासाश्रो तंजहापंच भरदेषु पंच परवसुपंच महाविदेहेषु" ज० ३ प्रति० ।

कम्पपरिसारणा-कर्मपरिशटना-अ० ६ त० ज्ञानावरणादीनां कर्मणां जीवप्रदेशेभ्यः पृथक्करणे, सूत्र० १ शु० १ अ० ।

कम्पपादव-कर्मपादप-पु० पादपत्येनोपपत्तिने वृक्षे, यथा सर्वपादपानां लूमां प्रतिष्ठितानि मूलानि पत्रं कर्मपादपानां संसारे कपायरूपाणि मूलानि प्रतिष्ठितानि । आवा० १ शु० २ अ० १ उ० ।

कम्पपुरिस-कर्मपुरुष-पु० कर्मानुष्ठानं तत्प्रधानः पुरुषः कर्मपुरुषः । कर्मकारादिके, सूत्र० १ शु० ४ अ० १ उ० । कर्माणि महारम्भसंपाद्यानि नरकायुष्मादीनि तद्वर्जनपरः पुरुषः कर्मपुरुषः । उत्तमपुरुषजैरे, "कम्पपुरिसा वःसुदवा" कर्मपुरुषशब्दनिर्णयः वासुदेवाद्यः स्थाः ३ गा० ।

कम्पपवाय-कर्मपवाद-न० कर्म ज्ञानावरणाद्यादिकमष्टकारं तत्प्रकरणे प्रकृतिस्थित्यनुगतागमप्रदेशादिभिर्मैदैः समपञ्चं वदतीति कर्मप्रवादश्च न० । ज्ञानावरणादिकमष्टविधं कर्म प्रकृतिस्थित्यनुगतागमप्रदेशादिभिर्मैदैर्यथोक्तोत्तरमैदैर्यथैव चरयेते तत्कर्मप्रवादश्च ॥ अष्टमे पूर्वे, तत्पदपरिमाणमेका कोटी अशीतिश्च सहस्रानि स० २०० पत्र । न० । २० । स्था० १० । कम्पमप्यावयुष्यवसं वीसं वषट् पञ्चाशत्" स० । विशेषः ।

कम्पमप्यविज्ञ-कर्मप्रवचनीय-पु० कर्म कियं प्रोक्तवाद् इति कर्मप्रवचनीयः । कर्त्तरि लुते खानीयर । कर्मप्रवचनीया इत्यभिहित्य पाणिन्युक्ते अन्वादिषु शब्धेषु, तेहि संप्रति कियं न कथयन्ति शेषि द्योतयन्ति किन्तु नियान्निरूपितसम्बन्धविशेषं

द्योतयन्तीति तेषां तथाग्रहः । यथोक्तं हरिणा "कियाया द्योतको नायं, सम्बन्धस्य न वाचकः । नापि कियपदाश्लेषी, सम्बन्धस्य तु भेदकः" इति "अधिपरी अनर्थकाकियादेवतद्व्यापकत्वाभावेऽपि योग्यतया तथात्वम् वाच० ।

कम्पपसंग-कर्मसङ्ग-पु० कर्मेष्वभ्यासे, आ० म० ३ उ० ।

कम्पपसंगसत्-कर्मसङ्गसत्-अ० कर्म कृत्याद्यनकप्रकारं तस्य प्रसङ्गोऽनुष्ठानं तत्र प्रसक्तस्तथिष्ठः । कृत्यादिकर्मनिरते, आवा० १ शु० १ अ० ६ उ० ।

कर्मपञ्च-कर्मवञ्च-पु० कियत इति कर्म ज्ञानावरणाद्यादिसङ्गं तस्य बन्धः । कर्मणो विशिष्टरचनयाऽप्रमति स्थापने, कर्मणा वाऽऽत्मनो बन्धः आत्मनः स्वस्वरूपानिरस्तरणलक्षणं कर्मणा बन्धे, आवा० ६ अ० । आ० म० । ज्ञानावरणाद्यापुण्ये, जीवानु० । (अस्मिन्ज्ञानपुण्यस्य चतुर्विधकर्मणो बन्धविन्ता कम्मशब्दे कृता प्रकृतिबन्धादिप्रकृता बंधभावाः) नवरभिह विवेकहर्षणविकृतप्रभस्य हीरविजयसुरिकृतसुखरश्म यथा कस्यचित्ज्ञानतोऽतिनिविष्टस्य संसारवृद्धिहेतुः कर्मबन्धो द्ययानुत्तानमिनिविष्टस्य तन्मार्गानुयायिनो वाऽज्ञानत इति प्रभे उत्तरमाह अत्र व्यववहारेण ज्ञानतः कर्मबन्धो भूयानित्यवस्येति । तथा कश्चिदज्ञानं हिंसादिना कर्म विनोति कश्चित् ज्ञानं इत्यनयोः कस्य कर्मबन्धोऽस्तीति प्रभे उत्तरमाह अत्र उत्तरापरि कस्यादिविधानात्प्रत्ये वदत्ये कर्मबन्धस्य दाह्यं कर्मवदे तु मन्त्रं जयति । ही० ।

कम्पनुदय-कर्मनुदय-पु० ज्ञानावरणादीनां कर्मणामनुदयः, "कर्मानुदयो भावोपसंगे इति" सूत्र० १ शु० ३ अ० १ उ० ।

कम्पनारिपता-कर्मनारिकता-अ० आरंभित येषां तानि नारिकति तज्जावो भारिकता कर्मणो भारिकता कर्मभारिकता । कर्मणो भारे, अ० ६ अ० ३ उ० ।

कम्पजुम-कर्मभूमक-पु० कर्म कृतिषाणित्यादि मोक्षानुष्ठानं वा कर्मप्रधाना भूमिर्येषां ते कर्मभूमा आर्यत्वात्समासात्तोऽप्रत्ययः । कर्मजुमा एव कर्मभूमकाः । कर्मभूमिषु मनुष्येषु, प्रभा० १ पद । जी० । आ० म० ३ उ० ।

सम्प्रति कर्मभूमिकप्रकृतिप्रतिपादनाधेमाह ।

से किं ते कम्पजुमा ? कम्पभूमा पछराविहा पछचा तंजहा पंचविं जरदेहि पंचविं एरवधिं पंचविं महाविदेहेहिं । ते समासओ दुविहा पछचा तंजहा आयरिया य मिसववु य ॥

(सकिंतमियादि) अथ के ते कर्मभूमिकाः सुरिराह । कर्मभूमिकाः पञ्चदशविधाः प्रज्ञास्तत्त्व पञ्चदशविधकं ज्ञेयमज्ञातं तथात्वा । " पंचविं जरतेहिं" इत्यादि पञ्चनिर्मरतेः पञ्चनिर्वातैः पञ्चनिर्मरहाविदेहेभिर्चमानाः पञ्चदशविधा अवन्ति । ते च पञ्चदशविधाः समासतो द्विधा प्रज्ञास्तत्त्वया आर्या स्लेच्छाः । तत्राराल हेयधर्मज्ञाः याताः प्राप्ता उपादेयधर्मित्यायाः पृषोदराद्य इति कृपतिष्ठासिः । स्लेच्छा अत्यक्वाभासमाचारास्लेच्छ अव्यकायां वाचि इति वचनात् प्रापग्रहणं कोपग्रहणं तेन शिष्टासम्मतसकलव्यवहारा स्लेच्छा इति प्रतिपन्नव्यम् । प्रभा० १ पद ।

कम्मजुमि-कर्मजुमि- श्री० कृषिवाण्युत्पत्तयः संयमाहुनादि-
कर्मप्रधाना भूमयः कर्मजुमयः । भरतपञ्चकैरवतपञ्चकमहावि-
देवपञ्चककङ्कणास्तु जूमिषु, नं० । अ० । प्र० । पञ्चदशकर्म-
भूमयो यत्र तीर्थकरादय इत्यष्टान्ते प्र० १ हा० । स्या० ।
ताः पञ्चदशैवम् ॥

जंबूद्वीपे द्वीपे तथो कम्मजूमिथो पञ्चसाओ तंजहा जरहे
एरवण महाविदेहे एवं धायइसंने दीव पुरच्छिमफ्दे जाव
पुक्खरवरदीववहुपच्छिमफ्दे ।

एकं भरतकेव जम्बूद्वीपे द्वे धातकीक्षणे द्वे च पुक्खरवरद्वी-
पाकं एवं भरतानि पञ्च पर्व महाविदेहा ऐरवतानि च प्रत्येकं
पञ्च पञ्चैति प्र० ६३ हा० ॥

कडविहे णं भंते ! कम्मजूमिओ पञ्चसाओ ? गोयमा !
परणरसकम्मजूमिओ पञ्चसाओ तंजहा पंच भरहाइं पंच
एरवयाइं पंच महाविदेहाइं ज० १० १० ८ ८० ।

कम्मजूमिग-कर्मजूमिग-पुं० कर्मजूमिजाते, प्र० १० २३ पदः ।

कम्मजूमिगपक्षिभाणि (ण)-कर्मभूमिप्रतिभाणि-पुं० कर्म-
भूमिगाः कर्मभूमिजातास्तेषां प्रतिभागाः सादृश्यं तदस्यास्ती-
ति कर्मजूमिगप्रतिभागाः । कर्मजूमिगसदृशे, कोऽसर्वाति चेष्ट-
कथते या कर्मजूमिजा तिर्यक्स्त्री गतिर्णी सती केनाप्यपह-
स्याकर्मजूमि लुका तस्यां जातः कर्मजूमिगमदृशः । अन्ये तु
व्याचक्षते कर्मजूमिग एव यदा कनाप्यकर्मजूमि नीता भवति
तदा स कर्मजूमिगप्रतिभागा इव पश्यन्ते इति प्र० १० २३ पदः ॥

कम्मजूमिग-कर्मजूमिग-पुं० स्त्री० कृष्यादिकर्मप्रधाना जूमिः
कर्मजूमिः । जरादिषा पञ्चदशया तत्र जाताः कर्मजूमिजाः ।
कर्मजूमिजातेषु मनुष्येषु, तेनैव स्त्रीषु, स्त्री० स्या० ३ ज० । जी० ।

कम्ममल-कर्ममल-पुं० ग्यायुत्पन्नं मलोपमिने कर्मणि, “ तथ्यं
ज्वरकम्ममलं हरेज्जा ” लु० ७ प्र० १ उ० । विशे० ॥

कम्ममल्ल-कम्ममल्ल-पुं० कर्माण्येव मल्लः सुजटः कर्ममल्लः । अ-
ष्टावत्वारिण्युत्तरमहानिकुपे कर्मणि, “ हंनुण कम्ममल्लं सिक्कि-
पकाणा तु मे लका ” स्या० ।

कम्मपास-कर्मपास-पुं० आशुशमसे, तत्र दि त्रिशङ्खान्द्रिवा-
नि तथादि कर्मसंस्मरणस्त्रीणि शतानि षष्ठ्यधिकानि तेषां द्वाद-
शजिह्वेते भवति यथोक्तं कर्मपासपासमाणम् । ज्यो० १ पाहु० ।

कम्मपास्य-कर्मपास्य-पुं० प्रतिमापने, तत्स्वरूपं चेत्यथा जूमि
गुञ्जा एकः कर्ममाषकः अथवा सततः काकाय एकः कर्म-
माषकः । यद्विवा त्रयो निष्पायका एकः कर्ममाषकः । अत्र ने-
नादिन गुञ्जापञ्चकाकाकीचतुष्कनिष्पायत्रिकाणामेकमान-
स्यात् प्रतिमानशब्दे सूत्रेण सटीकेन दशोपिष्माणत्वात् । अत्रु० ।
स्या० । आशु० ॥

कम्मय-कर्मक-न० कर्म-स्याथैक-का-कर्मणशरीरनामकर्मोद्भवि-
नैवैवं आशयकर्मणो प्रोदभूमौ आधारयुते संसाध्यमित्ता गत्य-
न्तरसंकमणे साधकतमे काम्मणवर्गणस्वरूपे शरीरनेद्रे, स्या०
३ ज० २ ८० ॥

कर्मज-न० कर्मणो जातं कर्मजम् । कर्मणशरीरे, जी० १
प्रति० । किमुक्तं यद्यति कर्मपरमाणुव पचामपदेष्टैः सङ्घे क्षा-
रनीवरद्वयोऽभ्यानुगतः सन्तः शरीररूपनंवा परिणमन्ते ते

कर्मजं शरीरमिति । अत एवैतद्व्यर्थं काम्मणमित्युक्तम् । कर्मणो
विकारः काम्मणमिति तथा चोक्तम् ।

कम्मविगारो कम्मण-मनुविचितकम्मनिष्पन्नं ।

सन्वेति सरीरायं, कारणनृते मुण्येवम् ॥ १ ॥

अत्र (सन्वेतिमिति) सर्वेषामादौर्कादां शरीराणां कार-
णनृते वीजनृते काम्मणशरीरे न बद्धाभूतसमुच्चये भवप्रप-
ञ्चगोदबीजमूले कर्मणि वपुषि शेषशरीरमाजुजोषः । इदं च
काम्मजं शरीरं जन्तोर्गत्यन्तरमकान्तौ साधकतमे कारणे तथाहि ।
कर्मजैव वपुषा तैजससहितेन परिकरितो जन्तुर्मरणदेशमप-
हायोपशिदेशमभिसर्पति । ननु यदि तैजसमहितकाम्मणवपुः-
परिकरितो गत्यन्तरे संकामनि तर्हि स गच्छन् आगच्छन् वा
कस्याद्यदिपथमवतरति ? उच्यते कर्मपुत्रानां चातिसूत्रम-
तया चतुराद्विनिष्ठायां बलत्वात् तथाच परनायिकैः प्रहाकर-
गुतेत्युक्तम् “ अन्तरा भवेद्दोऽपि, सूत्रमवस्थापलभ्यते ।
निष्कामत् प्रविगन्वाऽपि, नाज्जोऽभी हणद्वपिती ” प्र० २१
पदः । ज० ॥ कर्म० । अत्रु० । आशु० ।
कार्मक-न० कर्मपरमाणुकु भवं कामकम् । काम्मणशरीरे, क-
र्म० ३ क० ।

कम्मगसरंणिं जंते ! कडविहे एणत्ते ? गोयमा ! पंच-
विदे पणत्ते तंजहा एमिदियमरीरे जाव पंचिदियसरीरे
एवं जेव तेयगसरंरस्स भेदो संठागओगाहणा जणि-
या तहेव निरवेसेसं भाणियव्वं जाव अणुत्तरावदायत्ति
प्र० १० २१ पदः ।

कम्मयओ-कर्मकतस्-अव्य० इह कप्रययः स्वाधिकः कर्म-
भित्तेरययं, पंचा० १ विव० ।

कम्मय (ण) काययोग-कार्मक (ए) काययोग-पुं० काम्मणमेव
कायस्तेन योगः काम्मणकाययोगः । काययोगनेदे, कर्म० १ क० ।
कम्मयग-कर्मजक-न० कर्मणो जातं कम्मजं कर्मात्मकमित्यर्थः ।
तदेव कर्मजकं जातौ वा स्वायैक क इति प्राकृतलक्षणत्वं कप्र-
ययः । काम्मणशरीरे, पंच० सं० ।

कम्मय- (ए) एण-कार्मक (ए) नाम्न-न० कार्मक-
(ण) निबन्धने नाम कार्मक (ए) नाम । शरीरनामनेदे, ब-
द्धत्वात् काम्मणमाशेषान् पुत्रलानादाय काम्मणशरीररूपनया
परिणमयनि परिणमयव च औबप्रदेशैः सहान्योन्यानुगमकपतया
संबन्धयतीति । कर्म० १ क० ।

कम्मय (ए) वर्गणा-कार्मक (ए) वर्गणा-श्री० कर्मणा नामकर्मोत्तर-
प्रवृत्त्या निवृत्तं काम्मणम् । ज्ञानाद्यधिवर्गकर्मस्वप्रायेऽयुक्लानां
गृहीतानां तत्तद्भूयण परिणामजनकमित्यर्थः नत्र वर्गणा । ज्ञानाव-
रणाद्यधिवर्गकर्मपरिणामहेतुके इति, कर्म० २ क० । [वमणा-
शब्दे स्वरूपं वक्ष्यते]

कम्मया-कर्मा-श्री० अनाचार्यकं कर्म साचार्यकं शिल्पम् ।
अथवा कार्याधिकं शिल्पं साधिकाधिकं कर्म । कर्मणो जाताः
कर्मजाः । कृषिवाणिज्यादिकर्माण्यासमये बुद्धिनेदे, नं० ३३
पत्रः । हा० । अथ कर्मजाया बुद्धेर्लक्षणमाह ।

अवभागदिदसारा, कम्मपतंगपरिपोलणविसाला ।

साहुकारफलवत्, कम्मसमुत्था इव बुद्धि ॥ ६ ॥

(उचभोगेत्यादि) उपयोजनमुपयोगो विवक्षितकर्मणि मन-
सोऽजिनिवेशः सारस्वत्येव विवक्षितकर्मणः परमार्थः उप-
योगेन ह्येव सारां यथा सा उपयोगवृद्धसारा । अजिनिवेशोप-
लब्धकर्मपरमार्थो ह्यर्थः । तथा कर्मणि प्रसङ्गेऽप्यासः
परिचालनं विचारः ताभ्यां विशयासा विस्तरमुपगता कर्मप्र-
सङ्गपरिचोद्योक्तविशया । तथा साधु कृतं सुष्ठु कृतमिति विद्वज्ज-
प्रशंसा साधुकारस्तेन युक्तं फलं साधुकारकं तद्वति साधु-
कारपुरःसरं वेतनादिलाजकत्वं तस्याः फलमित्यर्थः । सा तथा-
कम्मसमुत्था भवति बुद्धिः ।

अस्या विनेयजानुप्रहाय उदाहरणैः स्वरूपं दर्शयति ॥

हरिष्य करिसप, कोलिय कोवे य मुषियपवप ।

नुवायनहइ पुर-ए य पदविषयकरे य ॥ १० ॥

“ हरिष्य ” इत्यादी वृद्धयर्थे सप्तमी । ततोऽयमर्थो (हरिष्यति)
हरिष्यकस्य कर्मज्ञा बुद्धिः । एवं सर्वत्रापि योजना कार्या ।
हरिष्यको हि स्वयिज्ञानप्रकर्षप्रप्तोऽभिषकारोऽपि हस्तस्पर्शवि-
रोधक रूपकं यथावस्थितं परीक्षते (करिसगेभि) अगोदाहर-
णम् । कोऽपि तस्यो राशौ चाणजो वृद्धे पद्माकारं खानं खान-
वान् । ततः प्रातरलङ्कितः तस्मिन्नेव पृष्ठे समागत्य जनेभ्यः
प्रशंसामाकलयति तत्रैकः कर्षकोऽर्जवत् किं नाम शिखिनस्य
कुम्भरत्वं यद्येव सर्वत्राप्यस्ते कर्म स तत्कर्षं प्राप्तं करोति
मात्रं विस्मयः । ततः स तस्कर एतद्व्याप्यमपेक्षैवान्नरसंयु-
क्तमसमाकर्ष्य ज्ञवान् कोपिन । ततः पृष्ठवान् कर्मपु पुरुषं
कोऽयं कस्य वासक इति ज्ञात्वा तन्मध्यं बुद्धिकामाकृत्य गतः ।
तेनैव तस्य पार्श्वे यं मार्गस्यासौ सप्रति । तेनोक्तं किमिति
सोऽवादीत तस्यया तदानीं मम खाने न प्रशंसितमिति कृत्वा,
सोऽर्जवत्समप्रसन्नो यो यस्मिन् कर्मणि सर्वत्राप्यासपरः स
तद्विषये प्रसन्नवान् भवति । नन्वाहमेव दृष्टान्तः । तथा ह्यमुं
मुखाय हस्तगतान् यदि जगामि तर्हि सर्वानप्यधोमुखात् पातयामि
यथा ऊर्ध्वमुखात् अथवा पार्श्वस्थितान् इति । ततः सोऽधिकतरं
विस्मितचेतोः प्राह । पानय सर्वानप्यधोमुखां इति विस्तारितो
भूमी पदः पानिताः सर्वेऽप्यधोमुखाः मुखाः । ज्ञानं महान्निस्स्रयः
चोरस्य प्रशंसितं ज्ञो ज्ञयस्व कोशलमहो विज्ञानमिति वदति
चौरः । यदि माधोमुखाः पानिताः अभविष्यन् ततो नियमात्
त्वामहममारयिष्यमिति कर्षकस्य चोरस्य च कर्मज्ञा बुद्धिः ।
(कोलियसि) कौलिकस्तनुवायः स मुष्टा तन्नुवाय
जानाति एतावद्भिः कण्डकैः पदो भनियति (डेपसि)
वर्षा बद्धकिर्जानाति एतावद्भ्य मास्यतीति (मुत्तिसि) म-
णिकरायै मैतिकमाकाशे प्रस्रिय सुकरवालं तथा धारयति
यथा पानतो मैतिकस्य रत्ने स प्रविशतीति (यवासि) घृ-
तविक्रयी स्वविज्ञानप्रकर्षप्रप्तो यदि रोचते तर्हि शकटमपि
भिनोऽवस्तात् कुण्डिकानालंऽपि घृणं प्रतिपति (पवयसि)
मवकः स आकाशस्थितानि करचरणानि करोति (तुणयसि)
सीरवकर्मकरो स च स्वविज्ञानप्रकर्षमाप्तस्या सीवति यथा
प्रायो न केनापि लक्ष्यते (वड्डसि) वड्डीकः स च स्वविज्ञान-
प्रकर्षप्रप्तोऽस्मिन्नाऽपि देवकुलराशीनां प्रमाणं जानति
(पूरयसि) आगुपिकः स चास्मिन्नाऽप्यपूराणां वलस्य रत्नं
जानाति (वदसि) वटकारः स्वविज्ञानप्रकर्षप्रप्तः प्रथमतः
प्रमाणमुक्तां सुदं युद्धाति (चित्तकारेण) चित्तकरः स च
रूपकभूतिकाममिवाऽपि रूपकप्रमाणं जानाति तावन्मात्रं

या वर्षकुञ्चिकाया युद्धाति यावन्मात्रे प्रयोजनमिति । उक्ता
कर्मज्ञा बुद्धिः । नं० ३६ एव । आ० १० । आ० २० हि० ।

कम्मरय-कर्मरजसु-न० कर्म ज्ञानावरणावष्टकारं तदेव आ-
वस्य गुरुजनेन भासित्यापावनाद्रजो भवत्येते नं० । आत्मर-
ज्जनाद्रजउपमिते कर्मणि, दश० ६ कम् ॥

कम्मरिउ-कर्मरिउ-पुं० रिपुत्वोपमिते कर्मणि, “ कम्मरिउज-
यस्य सामात्यं लभ्यति ” आ० ५० १ कम् ॥

कम्मलायव-कर्मलायव-न० भावतो लाघवे, आचा० १ सु०
६ कम् ३ उ० ।

कम्मलस्सा-कर्मलेश्या-कर्मणः सकाराद्या लेख्या जीवपरि-
णतिः सा कर्मलेश्या । नं० १४ गु० ३ उ० । कर्मणो योन्त्या
लेख्या कृष्णादि कर्मलेश्या (शिखे नेश्ये) इति व्याप्ता
कृष्णादिलेख्यायाम्, नं० १२ इ० १० १० । भावलेख्यायाम्,
नं० १४ श० १ उ० ।

कम्मवे-उप-नुज-था० ज्ञात्वं उपादि-उपमेगे, “ बोपेन
कम्मवः दा१११ उपेन युद्धस्य भुजेः कम्मव इत्यादेशो वा भ-
वति । कम्मवद उपहुज्जं संपमुद्धं उपमेगे करोति प्रा० ।
कम्मवणविजानु-कम्मवनिवावसु-पुं० कम्मवन्स्य ज्ञानाव-
रणादिसमुत्पादकस्य विभावसुरिवागिरिव तदाहकत्वेन ।
कर्मलपणहेनी केवलप्रकृते धर्मे, सू० २० १ पाठु० ।

कम्मवाइ (ण)-कर्मवादिन-पुं० कर्म ज्ञानावरणायादि तद्
वदिनुं शीलमस्य । कर्मणो जगद्विषयवादिनि, यतो हि प्रा-
णिनां मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकपाययोगैः पूर्वं गत्यादियो-
ग्यानि कर्मोपायादित्ते पञ्चासु तासु विकल्पासु येषां निषु
उत्पद्यन्ते कर्म च प्रकृतिस्थित्यनुभावाग्रदेशात्मकमस्येवमिति ।
अनेन च कालयदृक्कल्पितनियतीश्वरात्मवादिनो निरस्ता द्रष्टव्याः
आचा० १ सु० १ कम् ३ उ० ।

अस्य मतम् । जन्मान्तरोपासमिषानिष्टफलदं कर्म सर्वजग-
द्वैविध्यकारणमिति कर्मवादिनस्तथा आहुः “ यथा यथा
पूर्वकृतस्य कर्मणः, फलं निधानस्यमिषावनिष्ठते । तथा
तथा तत्पनिपादनायता, प्रदीपहस्तेव मतिः प्रथर्तते ” तथा
च “ सकर्मणा युक्त एव, सर्वो ह्युत्पद्यते नरः । स तथा
कृष्यते तेन, यथाऽयं स्वर्गमिच्छति ” तथाहि समानमी-
हमानानां समानदेशकालकुलाकारादिमत्तमप्रमायमातिना
निमित्तोऽप्यनियमितस्य देशादिना प्रतिनियमायोगात् । न च
परिदृश्यमानकारणप्रभवत्वं तस्य समाततयोपलम्भात्सर्वकल्प-
नकार्यभेदस्तस्योऽनुकूलप्रशङ्गेहेतुकत्वं च तस्य कार्यस्या-
पि तद्वृत्तप्राप्तोः । भेदाभेद्व्यतिरिक्तस्य तस्यासत्त्वात्, ततो
यजिमिषे पते तद्वृत्तकारणव्यतिरिक्तमवष्टकारणं कर्मेति । अस-
त्त्वेतत् कुलासावेष्टादिकारणत्वेनाप्यक्षतः प्रतीयमानस्य परि-
हारण परावष्टकारणप्रकल्पनया तत्परिहारण परावष्टकारणक-
ल्पनया अनवस्थाप्रसङ्गतः क्षवित्ति कारणप्रतिनिधमातृपक्षः ।
न च स्वतन्त्रं कर्मवैविध्यं कारणमुपपद्यते तस्य कर्मधीनत्वात् ।
नक्षैकस्वभावात् ततो जगद्वैविध्यमुपपत्तिमत्कारणवैविध्यम-
न्तरेण कार्यवैविध्ययोगात् । वैविध्ये वा तदेककार्यताप्रत्युत्प-
त्तेकस्यभावात्वे च कर्मणो नाममात्रविषयभवे विद्यतेपक्षः ।
पुनश्चास्तस्यजावदपि जगद्वैविध्यकारणत्वेनार्थतोऽभ्युपग-

मात् नच तेन चेतनवताऽनभिधितमन्तनवत्वाद्वास्याविचत् घतेते
अथ तदधिष्ठायाः पुरुषो ऽप्युपगम्यते न तर्हि कर्मकात्तवा-
द् पुरुषस्य तदधिष्ठायाकत्वेन जगद्वैचित्र्यकारणत्वोपपत्तेः नच
केवलं किञ्चिदस्तु नित्यामित्यं चाकार्यकृतं संज्ञातित्यसक-
त्यविपासितं तत्र कर्मकात्तवाद्ोऽपि युक्तिसंगतः सम्म०
नवो० १८४ पत्र. ॥ सूत्र० ॥

कम्मवाङ्-कर्मव्यापार-पुं० अज्ञानादिजनकज्ञानावरणादि-
लक्षणसामर्थ्ये, पञ्चा० ३ विव० ।

कम्मवाङ्किरिया-कर्मव्यापिक्रिया-स्त्री० कर्मरोगकिरिस्ता-
याम्, " इय कम्मवाङ्किरियं बज्जं भावको पवस्सस्स " पंचा-
१६ विव० ।

कम्मविउस्सग-कर्मव्युत्पन्न-पुं० अज्ञानावरणादिजनकघहेतूनां
ज्ञानप्रत्ययान्तरादीनां त्यागे, अ० ३५ शु. ७ उ० ।

तज्जेता यथा ।

से किं तं कम्मविउस्सगो ? कम्मविउस्सगो अष्टविहे-
पधत्ते संज्ञा पाणावरणिज्जकम्मविउस्सगो दूरिसणाव-
रणिज्जकम्मविउस्सगो वेअरणीअकम्मविउस्सगो मोहणी-
यकम्मविउस्सगो आउअकम्मविउस्सगो नामकम्मविउ-
स्सगो गोअकम्मविउस्सगो अंतरायकम्मविउस्सगो संचं
कम्मविउस्सगो ।

कम्मविउ-कर्मविगति-स्त्री० भगुमानां कर्मणां स्थितिमाभि-
त्य विगमे, अ० ९ हा० ३३ उ० ।

कम्मविवाङ्-कर्मविपाक-पुं० ६ तु पुण्यपापात्मकस्य कर्मणः
फलं, अ० १४ हा० । " सत्थो पुण्यकथाणं, कम्मालं पावप फल-
विबाणं । अवगहेनु गुणेषु य, जिमित्तमिं परो होह " सूत्र० १
शु० १२ हा० (किरियावाउशब्दे व्याख्यास्यामि)
पुनरपि तत्परिचयस्वरूपपनाय प्राणिनां संसारनिर्वेदवैराग्यो-
त्पत्त्यर्थमभिहितकाम आह ।

तं सुणेह जहा तहा संति पाणा अंधा तमसि विधाइया
तामेव सयं असयं अतिउच्च उच्चावए फासे पडिसेवेदंति
बुद्धेहि एअं पवेदितं । संति पाणा वासगा रसगा उदए
उदयचरा अगासगामिणो पाणापाणे क्लेशंति पासलोए
महज्जयं बहुउत्तला हु जंतवो सत्ताकामिहें माणवा अब-
लेणवहं गच्छंति सरंरिणं भंगुरेणं अट्टे से बहुउत्तसे इति
बाले पकुव्वंति एते रोगे नहु एत्ता अउरा परितावएणां
पास अहं तवे तेहिं एयं पासपुणी महकभयं णातिताजेज्ज
कंचण आयाणलो नुमुससो ।

(तत्त्वव्यादि) तं कर्मविपाकं यथावस्थितं तथैवमानेद्यतः
शुभं दुष्टं तथा नारकादिभ्यः नारकलक्षणाभ्यस्तत्र
नारकगती चत्वारो योनिलकाः पञ्चविंशतिकुलकोटिलकात्म्यविश-
िष्टास्मान्परमास्युत्कृष्टा स्थितिवेदनाश्च परमाधार्मिकपरस्पररो-
दाहितस्वाभाविकदुःखानां नारकाणां या जवन्ति ता बाबा-
मगोचराः । यद्यपि श्रेष्ठतत्त्विकयथोपरिजेष्यविषयं न वागचत-
रति तथापि कर्मविपाकावेदनेन प्राणिनां धैर्यं यथा स्यादि-
त्येवमर्थः हठोक्तेरेव किञ्चिदभिधीयते ।

"अवलणयनं नेमोद्धारः करकमपाउत्तय ।
इदयद्वद्वनं नासाक्खेदप्रतिज्ञादणकम् ॥
कटिधिरुद्धनं तीव्रसुपाताविशुलाविमद्वनम् ।
दहनवद्वनं कट्टेयोरैः समनविमल्लणम् ॥
तीक्ष्णैरसिद्धिदितैः, कुत्तैर्विपरीतैः परस्वयैः ॥
परशुविश्रुम्भुद्धर-तामरवासी लुण्ठाम्भिनः ॥
संजिसनासुशिरसा-किञ्चलुजाकिञ्चलकण्ठानासीद्धाः ।
निजहृदयोद्गाम्ना, निजालीपुटाः सुदुःखार्ताः ॥
निपतन्त्य उत्पतन्तो, विवेष्टमाना महीनक्षेदीनाः ।
नेकुल्लं ज्ञानानं, नैरायिकाः कर्मपदलक्षणाः ॥
लुण्ठयन्ते कृपणाः कृतांतपरशोस्त्रीक्ष्णेषु धारासिना,
कम्पन्तो विषचक्रिभिः परिवृताः संमृकण्यवृत्तिः ।
पाठ्यन्ते क्रकवेन दाहवदसिपिच्छसदाहृदयाः,
कुम्भोषु प्रपुणान्दग्धननवो मृषास्तुवातर्मगतः ।
भृत्यन्ते जलदम्बरीषु द्रुमभुषवालाभिराराविणो,
दीप्ताङ्गारनिमेषु वज्रभयनश्चक्रारकभूतिधराः ।
रुद्धन्ते विह्वलाः क्वाहृवदनाः क्रुद्धन्त आर्तस्वनाः,
पदयन्तः कृपणा दिशो विशरणास्त्राण्य कां ना मवेदन्ति"
नथा तिर्यग्गती पृथिव्याकायजन्तूनां सप्त योनिलका आदरा कु-
लकोटिलकाः स्वकायपरकायश्लाघिणी शीतोष्णादिकाः वेदनाः ।
तथाऽकायस्यापि सप्त योनिलकाः सप्त च कुलकोटिलका वेदना
अपि नानाकथा एव । तथा नेजस्कायस्य सप्त योनिलकात्म्यः
कुलकोटिलकाः पूर्वचवेदनादिकम् । बायोरीप सप्त योनिलकाः
सप्त च कुलकोटिलका वेदना अपि शीतोष्णादिका नाना-
कथा एव प्रत्येकजनस्यतेऽहं योनिलकाः साधारणवस्त्ररूपेभ्यनु-
द्देश उभयपक्षस्याप्यपेक्षिताः कुलकोटिलकास्तत्र च गतोऽस्तु-
माननन्तमपि कालं वेदननेदनेमोहनजिज्जितानि नानाकथा वेदना
अनुभवन्तः । विक्लेशेन्द्रियाणामपि द्वौ द्वौ योनिलकौ कुलको-
टयस्तु द्वेन्द्रियाणां सप्त, श्रीन्द्रियाणामष्टौ, चतुरिन्द्रियाणां नव
दुःखं तु क्षुत्पिपासाशीतोष्णादिज्जितमेकैकाऽप्यङ्गमेव । नेषा-
मिति पञ्चेन्द्रियनिरास्त्रामपि चत्वारो योनिलकाः कुलकोटिल-
कास्तु जलचराणामष्टैश्चत्वारो, पक्षिणां आदरा, चतुष्पदानां
दश, उरःपरिसर्पाणां दश, ह्रजपरिसर्पाणां नव, वेदनाश्च नाना-
कथा यास्तिरश्वां संभवन्ति ताः प्रत्यक्षा एवेति । उक्तं च "कुट्टि-
दिमायुष्णभयादितानां, पराभिषेगम्यसनातुराणाम् । अहो
निराश्रमजिह्वाभितानां, सुखानुभूयं किं वासंसेतं " इत्यादि
मनुष्यमनाद्यपि चतुर्दश योनिलका आदरा कुलकोटिलका वेद-
नास्त्वेवमुक्ता इति ।

दुःखं क्रीकृत्त्रिमये प्रथममिह जघे गर्भवासे नराणां ,
वालन्वे चापि दुःखं मल्लुक्षिततनुकूपयःपानमिश्रम् ,
तादृष्ये चापि दुःखं भवति विरहञ्च वृद्धजातोऽप्यसारः,
संसारे रे मनुष्या ! वदत यदि सुखं स्वल्पमेवस्ति किञ्चित् । १।
बाल्याभ्यर्पणं च रोगैर्-हंशोर्जिनप्यश्च याथाविह मृत्युः ।
शोकविशोपायोगैर्-दुर्गतद्वैस्त्वनेकविधैः ॥

शुभृद्भिर्मोक्षानिलशीतदाहा-प्रियादियोगैः मिथियप्रयोगैः ।
दीर्घाग्निसौख्यानां निजाप्यद्वैत्य-वैकल्प्योत्तामिन्निरस्तन्यः । २।
इत्यादि देवमानवापि चत्वारो योनिलकाः पद्विंशतिः कुल-
कोटिलकास्तैर्नामपञ्चविधपदसत्परिचयवशमयथावस्थितेषु
ननसां दुःखाऽनुभूय एव सुखमासाभिमानस्तु केवलमिच्छु-
च ' देवेषु चरन्वयविभोगदुःखितेषु, कोपेप्यामदमदानिपाहि-

तेषु । आर्या नस्तदिह विचार्य संगिरन्तु, यसौख्यं किमपि नि-
वेदनीयमस्ती ” इत्यादि तदेवं चतुर्गतिपतिताः संसारिणो ना-
मारुपं कम्मविपाकप्रसङ्गान्निवृत्तेर्देव गृह्येयमित्याह ।
(संतिपाठा इत्यादि) सति विद्यते प्राणाः प्राणिनो वा चकृ-
रिन्द्रियविकला ज्ञात्वा अपि सत्सद्भिदेकविकलास्तमस्यन्ध-
कारे नरकमादादी भावाधकारऽपि च मिथ्यात्वाविरतिप्रमाद-
कषायादिके कम्मविपाकापादिते व्यवस्थिताः । किञ्च व्याख्या-
तामेव इत्यादि तामिवावस्थां कुण्डाद्यापादितार्थैकविधापर्याप्त-
कादिकां वा मरुदनुदय कर्मोदये तामेवासकृद्वेकशोऽसित-
यत्त्वावस्थांस्तोयमन्दान् स्पर्शान् दुःखविशेषान् प्रतिसंवेद्य-
न्यनुजन्त्येतत् तथैकस्मिन्निवर्तितमित्याह “ बुद्धेहि इत्यादि ”
बुद्धेस्तीक्ष्णस्मिन्तद्वनरोकप्रकर्षेणादौ वाऽऽवेदितमेतच्च बह्व-
भाषं प्रवेदितमित्याह “संनित्यादि” सति विद्यते प्राणाः प्राणिनो
वासका वातु शब्दकुसारां वासन्तीति वासकाः । भाषा-
विशेषान्नां हिन्द्रियावस्थां वा स्मृत्यनुपपन्नतीति रसगाः कु-
लिककषायादिरसवेदिनः सङ्गिन इत्यर्थः इत्येवं ज्ञतः कम्मवि-
पाकः संसारिणा संवेद्य इति संवधस्तथा “ बध्ये इत्यादि ”
उदके उदककषा एवैकविधा जन्तवः पर्याप्तकाप्येतक-
भेदेन व्यवस्थिताः । तथोदकं चरन्तीत्युदकचराः पुनर-
कच्छन्दनकोट्युगकचसमस्यकच्छपादयः । तथा स्थलजा
अपि केचन जलाभिन्ना महीरागादयः पल्लवश्च केचन तरु-
हयो द्रष्टव्याः । अपरे त्वाकाशप्राणिनः पल्लव इत्येवं
सर्वेऽपि प्राणाः प्राणिनो परान् प्राणिन आराराधयं मत्सर-
दिना वा क्रैशयन्त्युत्पादयन्ति । यद्येवं ततः किमित्यत आह
“ पास इत्यादि ” परयावधारय लोके चतुर्दिशरज्ज्वात्मके
कम्मविपाकान्मकारान्महद्भयं नानागतिदुःखकलशविपाका-
त्मकमिति किमिति कम्मविपाकान्मकं महद्भयमित्याह “ बह-
इत्यादि ” बह्वि दुःखानि कम्मविपाकापादितानि येषां जन्तूनां
ते तथा दुर्घसादेवं तस्मात्तत्ताप्रमादयता भाग्यं किमित्येवं श्रेयो
भूय उपरिश्यत इत्यत आह । “सत्ता इत्यादि” यस्मादना-
दिभवाभ्यासेनागणितोत्तरपरिणामाः सक्ता युद्धाः कामेष्वि-
च्छामदमरूपेषु मानवाः पुरुषा इत्यतो न पुनरुक्तोपायुपपन्नः ।
कामासक्ताश्च यदवाप्नुवन्ति तदाह “ अपलेश इत्यादि ” ब-
लपरितेन निस्सारेण तुषमुष्टिकल्पेनौदारिकेण शरीरेण प्रम-
दुरेण स्वत एव भङ्गशीलेन तत्सुखाधानतया कर्मोपवि-
त्यानेकशो बधं गच्छन्ति । कः पुरसी विपाकप्रदुर्केषु का-
मेभ्यो यो र्नि विदध्यादित्याह “ अहे इत्यादि ” मोहोदयादा-
नोऽगणितकार्योकार्यविकेतोऽसुमान् । बह्वुत्सवं प्राप्तव्यभवे-
नेति बहुदुःख इत्येवं कामातुषपन्नं प्राणिनां क्लेशं याति वालो
रागद्वेषाकलितः प्रकर्षेण करोति प्रकरोति तत्रातिविकम्मवि-
पाकाशानेकशो बधं गच्छति । यदि वा रोगेषु सन्तु इत्यत-
प्रवर्णयं बालोऽहः प्रकरोति तदाह “ एय इत्यादि ” एतात्
गण्डकुष्ठराज्यमदादीन् रोगान् बह्वुत्पन्नमिति ज्ञात्वा तज्जो-
गवेदनाया आतुराः सन्तश्चिकित्सायै प्राणिनः परितोप्ये-
युर्नार्चकादिपिसितासिनः किल ज्ञयव्याभ्युपगमः इत्यादि-
त्यादिवाक्याकथैर्नारजीविताराया गरीयस्त्वपि प्रायुषमर्दं
प्रवर्तेरैतद्वधधारयेयुर्यथा स्वकृताबन्धकर्मविपाकोदयादे-
तत्तदप्रशमाभोपशमः प्रायुषमर्दचिकित्सा च किल्बिषातु-
पन्नं एवेत्येतेदेवाह “ शालं इत्यादि ” पर्येतद्विमलविवेकाव-
लोकनेन यथा बालं न समर्थोकिंसाविधौ कर्मोदयोप-

शमं विधातुम् । यद्येवं ततः किं कर्षयामिति दर्शयति । अन्नं
पर्याप्तं तच्च सत्सद्भिदेकविकला एवैकः पापोपादानमूर्तश्चिकित्सा-
विधिभिरिति । किञ्च “ एवं इत्यादि ” एतत्प्रायुषमर्दोप-
पर्यावधारय हेतुन । जगत्त्रयस्वभाववेत्तिनः । महदुद्वेगहे-
तुत्वाद्भयश्च यद्येवम् । ततः किं कुर्यादिति दर्शयति माति-
पातयेच्च इत्यादिकेचन प्राणिने यत एकस्मिन्नापि प्राणिनि
इत्यमामेऽष्टप्रकारमपि कर्म बध्यते तस्मात्सर्वसंसार-
मनायेत्यतो महाजयमिति । यदि वा “ एय एते बहु रात्रे ”
इत्यादिको ग्रन्थः कामानधिष्ठत्य हेतुः । एतात् रोगकाम-
कामान् बहून् ज्ञात्वा आसेवनाप्रकृत्येत्यतुराः कामेऽग्राह्या
अपरान् प्राणिनः परितोप्येत्युपादिना प्रक्रमेणेति आचा०
१ सु० ६ ब्र० १ इ० । अष्ट० । ज्ञात्वापर्याप्तिकर्मणां तत्ता-
वरणदुःखदायकत्वज्ञाने विवाके, दर्श० “ पयश्चिद्विषय-
सा-गुमाशयि० सुखसुखहि० । जीणागुमाशयि०, क-
म्मविवागं विधिचित्ता ” भा० ५४ ७४ (ऊर्ण हाव्यं व्याख्या)
कर्मणां ज्ञानावरणादीनां निषादोऽनुभवः कर्मविपाकः । कर्म-
विपाकप्रतिपादकं प्रथमं कर्मज्ञानं, “विनेशवद्भानवरप्रतपिरन-
न्तलक्षप्रविचिं समन्तात् । योऽंशोऽयंकर्मविपाकपङ्कं देवो मुदे
बोऽस्तु स पङ्कमानः ॥१॥ ज्ञानादिगुणगुणानां, धर्मगुणानां प्रणय-
पदकत्वम् । कर्मविपाके विवृति, स्मृतिर्वाचविबुध्य विदेध । २।
तत्ताद्विवाभीष्टदेवतास्तुत्यादिप्रतिपादिकाभिर्मो माथामाह ।
मिरिबीरजिणं बंदिअ, कम्मविवागं समासओ वुच्छं ।
कौरु जिण्णहेउर्हि, जेणं तो जन्नए कम्मं ॥ १ ॥

धिया सकलजिह्वजनजनमन्त्रमकारकारि मोहोदि परमा-
हेत्यमहामहिमविस्तारि “ अशोकवृक्षः १ सुरपुष्पवृद्धि, २ र्दि-
व्यो पवनि ३ आभार ४ मासं च ५ भागफलं ६ कुड्मजि ७
रातपत्रं ८ सन्नातिहायोणि जितम्भराणामिति ” इष्टाष्टप्रातिहा-
यशोनाया चतुर्दिशरतिशयविद्युत्वा वा समन्वितः बीरः श्री-
बीरः स चादौ रागद्वेषमोहप्रभृतिवैरिवारपराजयाजिनश्च
श्रीबीरजिनसं श्रीवीरजिनं श्रीवैर्मानस्वामिनं कथित्वा
विशुद्धमानसप्रणिधानसमन्वितेन धार्येणैव स्तुत्या वाद्ययोगेन
च प्रणय्य धुञ् स्तुत्यभिवादनयोरिति वचनात् एतेन मङ्गला-
धर्मजीष्टदेवतायाः स्तुतिरुक्ता कथाप्रत्ययस्य चास्तरकियासा-
पेक्षावापुस्तरकियामाह कर्मविपाकं यद्वये । तत्र कर्मणां ज्ञाना-
वरणादीनां निषादोऽनुभवः कर्मविपाकस्तं कर्मोपादकं बध्य
ऽजिघास्ये । अनेनाभिधेयमाह । कथमित्याह समासतः संज्ञेये-
व विस्तरेण दुष्प्रमातृभावापवीयमानमेधापुनैलादिगुणानामिदं-
गुणीनजमानं विस्तराभिधाने सति उपकारासंभवात्तदुपकारा-
च एव शास्त्रारम्भप्रयासः । एतेन संक्षिप्तचित्तस्वभावानाश्रिय
प्रयोजनमाच्छेद । संबन्धस्त्वधोपनिगम्यः स बोधोपपेयलक्षणः
साध्यसाधनलक्षणे शुक्रपर्वकमङ्गणे वा स्वयमन्यूह इति
कम्म० १ क० ।

कम्मविवागदसा—कर्मविपाकदशा—स्त्री० बहव० कर्मणोऽसुज-
स्य विपाकः कलं कर्मविपाकस्तमतिपादिका दशा अथयनाम-
कत्वाद्दशाः कर्मविपाकदशाः । (विपाकमुवाचयस्यैकादशसङ्ख्या
प्रथममुत्स्कन्धे, द्वितीयमुत्स्कन्धोऽप्यस्य दशाभ्ययनात्मकः
कर्मविपाकप्रतिपादकश्च । नचासाविहाभिमतः स्थानाङ्गस्त्या
विद्वत्त्वात् । इति । पा० । इयं विवृतिः ।
कम्मविवागदसाणं दस अज्जयया पप्पसा तंजहा ।

मियापुसे य गुत्तासे, अंमे सगदे इयावरे ॥

माहणे नंदिसेणे य, सुरिए य उट्टवरे ॥१॥

सहसुरादे आमलप, कुमारो लेच्छदितिय ॥

(मित्तेत्यादि) श्लोकः सार्धः श्रुता श्रुताप्रामाद्विधाननगर-
राजस्य विजयनाम्नो भायो वत्स्याः पुत्रो श्रुतापुत्रस्तत्र किल
नगरे महावीरो गौतमेन समवसरणागतं जात्यन्धं नरप्रबन्धो-
क्त्य वृष्टो भद्रत्यागोऽप्रीहास्ति जात्यन्धो जगधस्तं श्रुतापुत्रं
जात्यन्धमनाकृतिमुपदिदेश । गौतमस्तु कुट्टहलेन तदर्थमार्यं
तद्वृहं जगाम श्रुतादीन् च बन्धित्वा गमनकारणं प्रपञ्च । गौ-
तमस्तु त्वत्पुत्रदर्थमार्यमिस्तुवाच । ततः सा नृमिगृहस्थं तदु-
द्धाटनस्तं गौतमस्य दर्शितवती । गौतमस्तु तस्मिन्पूना-
क्षयं वृष्ट्वाऽऽगत्य च भगवन्तं प्रपञ्च । कोऽयं जन्मान्तरेऽभवत्
जगवानुवाच अयं हि विजयवर्धमानकाभिधाने षेदे मकायी-
त्यभिधानो हज्जोपचारदिभिर्लोकपतापकारी राष्ट्रकूटो बभूव ।
ततः पौड्रगतोऽगामिस्तु श्रुतः नरकं गतस्तः पापकर्मवि-
पाकेन श्रुतापुत्रो लोहकारोऽस्यकिल्बिषो दुर्गन्धो जातः । ततो
श्रुता नरकं गत इत्यादि तद्वक्तव्यता प्रतिपादकप्रथममप्ययं
श्रुतापुत्रमुक्तमिति । (गोत्रासेति) गात्रासितवानिति गो-
त्रासोऽयं हि हस्तिनागपुरे भीमाभिधानकूटप्राह्महत्यापलाजि-
धानाया भार्यायाः पुत्रोऽभूत् । प्रसवकाले ज्ञानेन महापापस-
त्वेनाऽऽज्यात् गात्रासिना यौवनं चायं गोमोलास्यनकथा प्र-
कृतवाच । ततो नारको जातस्ततो वाणिज्यप्रामगरे विजय-
नार्याहमन्त्राभार्ययोर्गोभक्तकाभिधानः पुत्रो जातः । स च
काश्चज्जगणिकार्ये राजा तिस्रो मांसच्छेदनेन तस्यादेनन च
चतुर्ष्वे विदम्य व्यापारितो नरकं जगामि गोत्रासवक्तव्य-
तामिदं द्वितीयमप्ययं गोत्रासमुच्यते ॥ ३२३ ॥ (अंजेसि)
पुरिमताशनगरवास्तव्यस्य कुट्टाद्यनेकविधापदभार्यस्यव-
हारिणो वाणिज्यकस्य निष्काभिधानस्य पापविपाकप्रतिपाद-
कमगदमिति । स च निष्का नरकद्वारस्ततः वृष्टोऽऽगम्यलेन-
नामा पल्लिपतिजातः । स च पुरिमतालनगरवास्तव्येन निरन्तरं
दशलूपनातिकोपितेन विव्वास्यानीय प्रत्येकं नगरचत्वरेषु
तत्प्रमः पितृव्यपितृव्यभूमिर्न च स्वजनवर्गे विनाश्य ति-
लशो मांसच्छेदनविपर्ययोर्गोभक्तकाभिधाना कर्दप्यपित्वा निपा-
तिन इति विपाककृते वा जन्मलेन ३नीदमप्ययनमुच्यते ३ (स-
गवियारवरेति) शुकदमिति चापरमात्ययं तत्र शास्त्राज्यां न-
गर्यां सुनद्राक्षससार्थबाहज्जगानिधानतर्जयार्योः पुत्रः शकटः ।
स च श्रुतेयजिधानामास्य सुदृशोनाभिधानपिकाभ्यतिकरे
सगणिको मांसच्छेदादिनाभ्यस्तं कर्दप्यपित्वा विनाशितः । स
च जन्मान्तरे जगदपुरे नगरे अस्मिकाभिधानज्जगणिको मांसप्रि-
ष माक्षीदित्येतदर्थप्रतिषक्तं चतुर्थमिति ॥ ४ ॥ (माहणेसि)
कौशल्यां वृक्षपतिदत्तनामा आह्वणः स चास्त्रःपुरज्यतिकरे उ-
दायनेन राजा तथैव कर्दप्यपित्वा मारितो जन्मान्तरे चासा-
वासीमहेषधरदत्तनामा पुरोहितः । स च जिनशशो राज्ञः शुभ्र-
जरायुं आह्वणानिर्जोमं चकार तत्र प्रतर्दिनमेकैकं चातुर्थवर्ष-
वारकमष्ट्यापिपु द्वौ द्वौ चतुर्मास्यं चतुरध्वरः पथमास्याम-
ष्टावधौ संवत्सरे पौरुश पौरुश परचक्रागोमष्टयुतमकद्वयतं पर-
चक्रं च जीयते तदर्थं श्रुत्याऽसी नरकं जगामेयं आह्वणवक्तव्य-
तामिदं च पञ्चममिति ५ (नंदिसेण्यासि) अष्टरायो श्रीदामरज-

सुतो दन्दिषेणो युवराजो विपाकभूते च नग्दिवर्धनः सत्यं स
च राजद्रोहध्यातिकरे राजा नगरचात्तरे तस्य होहस्य प्रवेण
स्नानं तद्विषसिहासमोपवेशनं सारतैरुत्तमकद्वयै राज्याजिप-
कञ्ज कारयित्वा कष्टमारण परासुतानां नरकमगत् । स
च जन्मान्तरे सिंहपुरनगरराजस्य सिंहव्याधिप्रानस्य द्युयोध-
ननामा शुश्रिपालो बभूव । कनेकविषयतानाजिनेन कर्दप्यपित्वा
श्रुतो नरकं गतवानित्येवमर्थं पष्ठमिति ॥ ६ ॥ (सोर्यासि) सीरि-
कद्वयो नाम्ना मत्स्यबन्धुपुत्रः स च मत्स्यवासिभ्यो गहविषमन-
मत्स्यकष्टको मकाकष्टमनुजय श्रुत्वा नरकं गतः । स च जन्मा-
न्तरे नमिपुरनगरराजस्य मित्राभिधानस्य श्रीको नाम प्रधान-
सिकोऽभूत् जीवधानरतिमांसप्रियञ्च श्रुत्वा चासी नरकं गत-
वानिति सप्तमम् ॥ ७ ॥ इदं चाध्वयं विपाकभूतेऽष्टममर्थेनम् ।
(उट्टवरेसि) पाटलीकापदे नगरे सागरदत्तसाथेबाह्यस्त उदम्ब-
रक्षो नाम्नाऽभूत् । स च धोमशशो रोगैरकदाऽमिन्नो मरुत-
कष्टमनुजय मृतः । स च जन्मान्तरे विजयपुरराजस्य कनकध-
नामा धवन्तरिनामा वैध चासीत् । मांसप्रियो मांसप्रेषदेष्टा
चेति कृत्वा नरकं गतवानित्यष्टमम् ॥ ८ ॥ (सहसुरादेसि) सह-
साऽकस्माद्वाहः प्रकृष्टो वाहः सहस्रोवाहः सहस्राणां वा लो-
कस्थोवाहः सहस्रोवाहः (आमलपसि) रभुनेऽभूतिरित्यामरकः
सामस्येन मारितवमर्थप्रतिषक्तं नवमम् । तत्र किल सुप्रतिष्ठे
नगरे सिंहसेनो राजा इयामाभिधानदेवामनुरक्तश्चक्रवाद्य-
कोनामि पञ्चदातामि देवीनां तां मिमार्थिदृष्टिं ज्ञात्वा क्षुपितः
सन् तन्मातृणामेकोनपञ्चशतान्तुपनिमस्य महत्यगारं आयाप्तं
दत्त्वा भकादितिः सम्युप विप्रधाने सदर्बीकानि मर्षयामा-
णि सर्वतो हारबन्धनपूर्वकमनिप्रदानेन दण्डयान्ततोऽसी रा-
जा श्रुत्वा वपुषां च गत्वा गौहतेके नगरे दत्तसाथेबाहवश्च द्रु-
हिता देवदत्ताभिधानाऽभवत् । सा च पुण्यमिन्द्रा राज्ञा परि-
णीता स च मातुरेकपिरतया तद्व्यापि कृषं प्रसादान्तया च
भोगविभक्तकारिणी तन्मातुर्ज्वल्लोहद्वान्धारयानप्रहपात्सह-
सा दाहनवयो ध्याप्य राजा चासी विविचिद्विद्वानाभिद्वि-
म्य विनाशितेति विपाकभूते देवदत्ताभिधानं नवममिति । ९ ॥
तथा (कुमारसि) कुमाराः राज्ञाऽथवा कुमारः प्रथम-
वयस्थास्तादृ (लेच्छदितिय) किल्बिष वाणिज्याभिर्य दश-
ममप्ययमिति शब्दश्च परिसमाप्तौ निष्पन्नमिति । अथमथ
भाषायां द्युत इन्द्रपुत्रे नगरे पृथिवीनामगणिकाभूत्सा
च बहुत्र राजकुमारवर्णिकुत्तारीन् सम्पृच्छातिमिदंशोहृत्वा-
दारान् भोगान् लुक्तवती पष्ठपाञ्च गत्वा धर्ममाननगरे धनद्व-
सार्थेबाह्वदिता अश्रुत्वात्यभिधाना जातेति सा च विजयराज-
परिणीता याऽतिशुभेन कृष्णं जीवित्वा नरकं गतेति । अत एव
विपाकभूते प्रकट इति दशममप्ययनमुच्यते इति स्था० १ ॥ १० ॥

कम्मविवेग-कर्मविवेक-पुं० कर्मनिर्जरायाच, आच० ६ श्र० ।

कम्मविस-कर्मविष-न० कर्म च विषमत्तमो विकारहेतुत्वात्
कर्मविषम् । विषत्वेपमिते कर्मणि, पंचा० ६ धिच० ।

कम्मविमुद्ध-कर्मविमुद्ध-पुं० कियत इति कर्म ज्ञातारण्यवि-
लक्षणं तेन विशुद्धो वियुक्तः कर्मविमुद्धः कर्मकलहरहितः, “क-
म्मविमुद्धाण सत्त्वांसिद्धाण्” दशा० १ श्र० ।

कम्मविमुद्धि-कर्मविमुद्धि-स्त्री० प्रदेष्टापेक्षाऽभूताभिर् कर्म-
जां विगतौ, अ० १ श्र० ३२ श्र० ।

कम्माविशोधि-कर्मविशोधि-खी० रसमाधित्य कर्मणां विभेदः,
प्र० १ श० ३३ उ० ।

कम्माविहृण्ण-कर्मविधुनन-न० कर्मणां विधुनने, आचा० १ श्रु०
६ अ० १ उ० । प्र० [धृताप्ययमस्य द्वितीयोद्देशके उक्तम्]
कम्मवर्धय-कर्मवर्ध-ज-न० वीजत्वात्प्रकृते कर्मणि, "अवतननं-वृ-
पिहितं, पुरातनं कर्मवीजमविनाशि । तृष्णाजलाभिषिक्तं, सु-
ञ्जति जम्माकुलं जन्तोः " "मृगे बोजे यथाऽस्थनं, प्रादुर्भवति
नाङ्कुरः । कर्मधीजे तथा मृगे, न रोहति मवाङ्कुरः " आ० म०
हि० । सूत्र० ।

कम्मवैयय-कर्मवेदक-पुं० कर्मणां वेदमरूपके प्रज्ञापनायाः पञ्च-
विंशतितमं पदे, प्रज्ञा० ३५ पदः ।

कम्मस-कम्मस-न० कम्मं छुज्जादुप-स्यति सो-क-वत्त्वं रस्य
लः । " सर्वत्र लवणमचक्रे " ॥ २ । ७६ इति लुक्-द्विवचन
प्र० । पापे, की० । मन्त्रिने, त्रि० जटाधरः । " जन्मयुक्ते यदि
स्वातां, चारी नैमनवानैश्चरी । स मासः कम्मयो नाम, मनो-
दुःखप्रदायकः " दीपकोक्तिं मासजेदे, वाच० ।

कम्मसंगरकेलि-कर्मसंगरकेलि-पुं० कर्मकैवकरसंग्रामे, "कृत्वा-
मोहादस्त्वैकमय-मानचर्मं विभर्ति यः । कर्मोत्तस्य कचा मङ्कः
कर्मसङ्करकेलिषु " अष्ट० ३३ पत्रः ।

कम्मसंयन्तर-कर्मसंयन्तर-पुं० कर्म लौकिको व्यवहारस्तत्प्र-
धानः संयत्सरः कर्मसंयन्तरः । ऋतुसंयत्सरे, पक्षिसंयति
शतानि पक्ष्यधिकानि परिपूर्णान्वहोरात्राणां भवन्ति । लोको
हि प्रायः सर्वोऽप्यननैव संयत्सरेण व्यवहरति तथा चैतन्त्रं
मायमधिकृत्याभ्यन्तरोक्तम् "कम्मो विरसयाप, मासो ववहारका-
रगो लाप । संसा उ संसयाप, ववहरं दुक्करा पित्तुं " सू०
प्र० १० पाठु० । ज्ञा० ।

कम्मममज्जुसय-कर्मसमर्जनशत-न० कर्मसमर्जनलक्षणार्थ-
प्रतिपादके जगत्याः अष्टाविंशे शतके, ज० २८ श० । (अत्र-
मायवक्तव्यता संघ शब्दे)

कम्ममभारंभ-कर्ममभारम्भ-पुं० ६ त० ज्ञानावरणाद्यप्रका-
रस्य कर्मणः उपादानहेतौ उपाज्जोत्तोपाये, आचा० १ श्रु० १ अ० १
उ० । पञ्चशतमांसमल्लसुरापाननिर्लाङ्घनादिके सावधानु-
ष्ठाने, सूत्र० २ श्रु० १ अ० ।

कम्मसह-कर्मसह-वि० कर्मविपाकसहिष्णौ, सूत्र० १ श्रु० २
अ० १ उ० ।

कम्मसाक्षा-कर्मसाक्षा-खी० कुम्भकारघटपात्रं, यत्र कुम्भकारो
घटादिभाजनानि करोतीति श्रु० २ उ० ।

कम्मसिद्ध-कर्मसिद्ध-पुं० ७ त० कर्मशब्दोक्ते "कम्मं जमणा-
यरिणं" इत्युक्तक्षणं कर्मणि निर्वाणं गते, आ० म० हि० ।

सम्प्रति कर्मसिद्धं सोदाहरणमभिहितसुराह ।

जो सबकम्मकुसलो, जो वा जत्थ सुपरिनिद्धिमो होइ ।
सज्जगिरिसिद्धिगो विष, स कम्मसिद्धो वि विञ्चेओ ॥

यः अभिन्न सर्वकर्मकुशलो यो वा यत्र कर्मणि सुपरिनि-
ष्ठितो भवत्येव कस्मिन्चपि कर्मणि सज्जगिरिसिद्धक इव स क-
म्मसिद्ध इति विधेयः । कर्मसिद्धो ज्ञातव्य इत्यर्थः । एष माया-
कारणः । आचार्यः कथानकाद्वचनयः । तन्वेदं " कौकजे एगम्म
ज्जगोसज्जसं जंमं आरुहति विसस्यति यत्तानं वि विसमं मुक्-

भारवादि ति काकूण रखा समाणुत्त एएसि मय वि पंधो दाय-
व्यो न उण एएसि कस्स वि । इतो य एगो सिधघतो पुराणो
सो पडिभज्जतो चित्ते तेहिं जामि अहिं कम्मण एस जीओ उअइ
सुहं विदप सो तेसि मिलितो । सो गंतुकामो रयणिपअव-
साणे जेणह कुदुक्कयमिओहियदुक्को । सिद्धो मणह सिद्धिं
देहिं मम अह सिद्धं सिद्धया गया । सज्ज यं " अत्र कुदुक्कः
कुदुक्कः सज्जकं सज्जयवत्तं " सो य तेसि महसुरतो सबबधुं भारं
बइह । अज्जा साहु तेण मग्गेण आगज्जेति तेण तेसि साहुण-
मग्गो चिज्जो । वेक्खा राउअ गया रायानं धव्वेति । अअं राया
वि मग्गं देह आरेण दुक्खाविज्जतानं एस पुण समणस्स
रितस्स मग्गं देह । राणा पणियं अरे च्छु । ते कहं मम आणा
हुंणिया । तेण भणियं देव । तुमे मुक्कमारवाहि ति काकूण मे य
माणसं रखा आमेति पडिसुणेतणे मणियं अह एवतो सो
मुक्करवाहा कहं अं सो अवससेमो अचरससीसंगसइस्स-
निच्चरं यारं देहिं जाम एअं आदं न पारिओ पयंतेरा धम्म-
का तेण कहिया ते भइगाया बुज्जति नाम नारा ने विय बुज्ज-
तिं वात्तमेतेहिं सीसमरा बोद्धव । आवउजीवं अर्यासाओ राया
पडिवुद्धो सो य संबंता एणारि पवज्जाय अणुचितो एसो
कम्मसिद्धो " ॥ आ० म० हि० । आ० चू० ॥

कम्महय-कर्महत-वि० कर्मभजे, व्य० २ उ० ॥

कम्मार्जाव-कर्मार्जाव-पुं० कर्म कृत्वाधनाचार्यकं वा स्वाधिनो-
पदस्ये ततो जन्मदिग्भादके आजीवनार्थकयणादोपवृत्ते, आ० उ० ।
कम्मार्णुबंधच्छेदय-कर्मार्णुबंधच्छेदक-वि० कर्मसत्ताव्यवच्छे-
दके, पंचा० १५ विष० ।

कम्मार्दान-कर्मार्दान-न० कर्मणि ज्ञानावरणादीनि आदीयन्ते
येनानि कर्मार्दानानि । अथवा कर्मणि च तात्पादानानि
च कर्महेतव इति विग्रहः अ० उ० श० ५ उ० । कर्मोपादा-
नहेतुः, उ० १ अ० । अ० । " जे ममे समणोपासना जवंति
तेसि ना कप्पति इमाइ एणएस कम्मार्दानाहिं सयं करेतय
वा० इंगालकम्मे " इत्यादि । म० उ० श० ६ उ० । कर्मार्दानात्प-
ण्यसावधजीवनोपायानावेऽपि तेषामुक्तज्ञानावरणादीयादिक-
महेतुत्वादादानानि कर्मार्दानानि ज्ञातव्यानि । आच० ६ अ० ।
(उपमोगः परिभोगवय शब्दे विवृतः) कर्मणां ज्ञानावरणा-
दीनामादानम् । बन्धस्थानहेतौ, अतः ७ वगे० उ० तथा मगवत्यां
आदानां पञ्चदशकर्मार्दानानिवधे प्रागे तत्सर्वम् कल्पते नवेनि
प्रवेऽलोत्तरं आकाशां पञ्चदशकर्मार्दानानिवध आधुनिको हेतो
ऽपचावपदे नु परिहाराशक्तौ शकटासादीनामिष तानि कल्पन्ते-
ऽपीति १०४ म्येन १ उद्धा० ।

कम्मायक-कर्मोतङ्क-पुं० क्लिष्टकर्मणि, पं० सू० ।

कम्माययण-कर्मोयतन-न० कर्मणां ज्ञानावरणादीनामायतनम् ।
बन्धस्थानहेतौ, अतः ७ वगे० ॥

कम्मा (रिब) वरिय-कर्मार्थ-पुं० दीक्षिकसौधिकार्थे कर्म-
ण्यर्थः, प्रज्ञा० १ पदः । (आर्यरिय शब्दे क्षिप्तोऽस्य भेदः)

कम्मार-कर्मकार-पुं० उगणपुत्रापापनेतरि, जं० २ वक्त्वा० ।
शोहादिकर्मकार, जी० ३ प्रति० २ उ० ।

कम्मीर-पुं० कर्मं च्छजति च्छ-अच्-चंशभेदे, कर्मरञ्जवृत्ते च
राजनि० । कर्मप्राप्तिर, त्रि० स्वाधे कन् तत्रैव वाच० । अयस्कारे

“कम्मार इषादायालोप संदासलोहान्” विभे० । लोहकारे, नि० ७० १ उ० । (सिद्धिः कम्मासरीरकायपयोगशब्दे)

कम्मारगम्य-कर्मोदगम्य-पुं० हातकदाद्यालसमीपे स्वनाम-
वशात् ग्रामे, यत्र भगवान् वीरः हातकदाद्यात् प्रसितः आ० ७० १
अ० । आ० म० हि ।

कम्मारदारय-कम्मारदारक-पुं० लोहकारदारके, जी० ३ प्रति० ।
कम्मारभिक्षुय-कर्मकारभिक्षु-पुं० देवद्रोणीयाहकमिभुवि-
शेषे, वृ० ३३० ।

कम्मासरीरकायपयोग-कर्मिणशरीरकायपयोग-पुं० काय-
प्रयोगनेदे, कर्मिणशरीरकायप्रयोगे विप्रदे, समुद्रागतस्य च
केवलिनस्तुतिवचनुर्यपञ्चमसमवयु भवति उक्तं च “कर्मण-
शरीरयोगी वस्तुयं पञ्चमं नृतीयं च” अ० ८ श० १ उ० ।

(अत्र मूलपुस्तके कम्मासरीरकायपयोगेत्युक्तमित्ति) हापि तथै-
वंके वस्तुस्तु कम्म (ण) वसरीरेति यकारप्रकरणे पयोग्युयते
यच्चा आर्षत्वाद्यकारलोपः दीर्घे कम्मासरीरेति । अथवा कग-
जजत्यादिना यकारलोपे उभयोरकारयोर्दीर्घे कम्मासरीरेति ।

कम्मि (ण) कम्मिन्-नि० कम्मस्त्वस्य ब्रह्मादिवत्वादिन् व्यापा-
रयुके, स्त्रीयां ङीप् वाच० । सावधानुष्ठानवशित्, कर्मवतिपापि-
नि, वृ० १ श० १० सपाये, वृ० १ श० ७ अ० ।

कम्मिदिय-कम्मिन्दिय-न० कर्मणां वचनादीनां निमित्तमिन्द्रि-
यम् । वचनादिकर्मकरेषु बागादिषु, वाक्प्राणिपादपाय-पस्या-
नि कम्मिदियारयुक् । वचनादिविहरणोत्तरागन्ताश्च प-
ञ्चानाम् “वाच० [प्रायमिन्द्रियवित्तिकाकरणमिदिय शब्दे उक्तम्]
कम्मिया-कर्मिता-स्त्री० कर्म विद्यते यस्यासौ कर्मा तन्नाम-
स्तसा । कर्मवशे, ज० १ श० १ उ० ।

कर्मिका-अण्ये स्वाहुः कर्मण्यं विकारः कर्मिका । ब्रह्मीणे कर्म-
शेषे, “कम्मियाय संगियाय देवा देवलोहेषु उवचउत्ति” अ-
ज्ञीकोन कर्मशेषेण देवत्वावातिरित्ययं । अ० १ श० १ उ० ।

कम्मूम्मीसग-कर्मोन्मिश्रक-न० कर्मण्येन शरीरेणोन्मिश्रके
व्यामे । अवश्यसंयुक्ते, ।

वत्तारि सरीरगकम्मूम्मीसगा पक्का तंजहा ओरादिए
वेवविणए आहारए तेयए ॥

(कम्ममीसगसि) कर्मण्येन शरीरेणोन्मिश्रकाणि न के-
वलाणि यथौदारिकाणि भूति कैकियादिनिर्मिमाकासवपि
अवन्ति नैवं कामेनेनेति शरीराणि कामेनोन्मिश्रकाणीत्युक्तम् ।
स्था० ४ ग० ३ उ० ।

कम्मुरलुग-कर्मौदारिकद्विके-न० कामेने औदारिकद्विके,
औदारिककलणे च । पं० सं० ।

कम्मोदिय-कर्मोदिय-पुं० कर्मणामुदयः । कर्मणामुदितवत्, अ० १
श० ३३ उ० ।

कम्मोदियपवयउफाण-कर्मोदयप्रत्ययघ्यान-न० कर्मणामुदयः
प्रत्ययो हेतुयुदय घ्यानस्य तत्कर्मोदयप्रत्ययघ्यानम् । कर्मोदय-
प्रत्ययेन वा घ्यान् कर्मोदयप्रत्ययघ्यानम् । प्रथमं शुभपरिणाम-
वनोऽपि पञ्चाङ्गुलिककर्मोदयसोऽङ्गुभपरिणामत्वे, पथा पर्य-
न्तकाले इत्यस्य आनु० ६ प० ।

कम्मोपा (वा) रिणिणिमुक्-कर्मोपाधिनिर्मुक्-नि० कर्म-
शामीपाधिकाणामयद्रव्याणां कुतश्चिद सङ्गानामुपाधिः साद-

र्थात् तेषां विभिर्मुक्ते रहितः कर्मोपाधिनिर्मुक् । सिञ्ज,
वृ० २१ पत्र । (पयोपाधिकयस्य पञ्चमनेद्वस्वके विवृतिः)

कम्मोवग-कर्मोपग-पुं० कर्म ज्ञानावरणादियुक्तकणमुपगच्छति
वन्धनद्वारेणोपयातीति कर्मोपागः ज० १४ श० ६ उ० । आमु-
कर्मवत्, कर्मोदीकित, वृ० १ श० ५ अ० । “तच्चकम्मा
कम्मोवगा कम्मणिपाणेनं तत्पुञ्जकमा रुक्कणोपिपसु रुक्कत्ताय
विउत्ति” (वृ०) तथाविधेन वनस्पतिकायसम्भवेन क-
म्भणा प्रयेमाणास्तेष्वेव वनस्पतिषु उप साम्राप्येन तस्यामेव च
पुथिन्यां गच्छन्तीति कर्मोपाग ज्ञयस्ये (वृ०) ते हि कर्मव-
शगा वनस्पतिकाद्यादागत्य तेष्वेव पुनरपि वनस्पतिषु उप-
पन्त्ये न चाभ्युत्थेता अस्म्यत्र ज्ञविष्यतीति । उक्तं च “कसुम-
पुराते वीजे, मयुरायां नाकुवः समुज्जवति । यत्रैव तस्य बीजं,
तत्रैवेत्यद्यते कस्यचः” वृ० २ श० ३ अ० ।

कम्मोपसंवि-कर्मोपशान्ति-स्त्री० अथेवमन्त्रात्मात्मकसंसार-
तत्तोजन्तुत्वाच्च कर्मणांमुपशमं, आवा० १ श० २ अ० ।

कम्मोवहि-कर्मोपधि-पुं० उपधायिते पाण्यते जीवोन्मेषुपधिः
कर्म पयोगिधः कर्मोपधिः । उपधिनेदे, स्था० ३ ग० १ उ० ।
(व्याख्या उवहिराद्ये) ।

कम्मल्लय-कर्मल्लज-त्रि० पापोत्पन्ने, अष्ट० ६ अ० ।

कम्हा-कम्हात्-किय-कस्-कसिहं ० । ३ । ६६ । इति कसिहं ।
कस्यादेशः । कृत इत्यर्थे, प्रा० ।

कम्हार-कर्मोद-पुं० “आल कर्मोदे” ॥ १००॥ कर्मोदशब्दे
इकारस्य आह भवति प्रा० । “कर्मोदेस्मो वा दाशेदोऽङ्कित
संयुक्तस्य स्मो वा । कन्नारो कम्हारो प्रा० । नभसे अथमदेव-
पुत्रे, तद्विहितदेशभेदे च. कल्प० ।

कय-कच-पुं० कच-अण्य० कचे, त० । वृहस्पतिपुत्रे, शुष्कवशे,
मेघे, शब्दवा० । हस्तिनाम्, स्त्री० भेद्वी० भावे च० अण्ये,
शोभायां च । वाच० ।

कृत-वि० कृ-कर्मणि-कः । अतोऽल ० । १ । ३६ । इति अतो-
ऽन्त्यश्च अ० । विहिते, “कयकउयमगलपिच्छता” विपा० १
गु० २ अ० । अण्य० । आवा० । निर्मिते, अन्त्यस्ते, वाच० ४
अ० । निष्पादिते, स्था० । “अणुभायसुयकयवरयेइया”
रा० । आनु० । “कयादाशब्दे” कुतोऽन्यश्चत आहारे यका-
जिस्तास्तया । औ० । अजिते, आनु० । उत्पन्ने, प्रा० म० हि० ।
अर्थे, प्रयोजने, “आयकय” अर्थकृते अयोधम् दाश० १ अ० ।
वृ० मनुष्ठिते, स० । आचरिते, वृ० १ श० १३ अ० ।

कय-पुं० क्री याचि० अच-कण्ये कयः । लामार्थमत्यमृत्येन
बदल्यस्तुप्रदह्ये, आनु० । (कीयकयशब्दे कयेव वक्ष्यामि-
सुपभोगे निधेयस्यते) ।

कयंजलि-कुताञ्जलि-पुं० कुतोऽञ्जलिरिव पत्रसङ्कोचो येन ।
लज्जालुपुत्रे, समुद्रोत्पन्नहस्ते, नि० चरणि. वाच० । “कय-
जली सयंयुक्तं सरणमुपगतं” प्रा० अ० ३० । “कयंजलिहना”
कुताञ्जलिपुत्राः प्रा० म० ३० ।

कयंगसा-कृतङ्गसा-स्त्री० आचस्त्रीनगरीसत्रीपरिस्त्रियां, नग-
र्याम्, “तीक्ष्णं कयंगसाय नयरीय अचुरसामंते सायत्थी
वामं नवरी हाथा” ज० २ श० १ उ० । आ० म० हि० ।

कयंत-कृतान्त-पुं० कृतः अन्तो विपश्यन्नासो निष्करो विषय-

रिच्छेदी वा येन । सिद्धास्ते, वाच० । "नियमादिव्यक्तानुसृष्ट-
ते इति जयतां ह्यन्तः" अने० । कृतं निष्पादितं बहुविधं कार्य-
भूतं नवनीति व्युत्पत्त्या कृत्वा, यमे, तत्पुत्रप्रदेशे, "कथं तस्स
सांभ्रष्टे तिस्रस्तोसो अहिं वा" वृ० १ उ० । पापे, प्राग्जन्त-
ये देवे भ्रमरः । शनौ, शक्तिरत्नकृपायां चित्तवस्थयां च वाच० ।

कथं-कथं-पुं० ससृष्टं, कथं० । वृत्तविशेषे, रा० । प्रह्ला० ।

"घणपतश्चण्डाया बहुलकुलश्च आम्बुकथं" प्रा० । शशुज्ये पथं-
ते च. ती० १ कथ्य० ।

कथकज-कृतकार्य-वि० विहितसमस्तवस्तवितिप्रमाणमादिष्ट्या-
पारे, नि० वृ० २० उ० ।

कथकरा-कृतकरा-वि० प्रत्यस्तकिये, पं० व० ४ द्रा० । प्रक-
रणागुरोधात् धनुर्वेदकृत्याप्ये सहस्रयांभिनि, वृ० १ उ० ।
रक्षां विहितवीरगुह्यनि, "कथं करणं तद्वत्कथं" प्रश्न. आश.
३ द्रा० ब्रह्माष्टमादिभिर्विधिततपोविधानैः परिकर्मितशरीरे,

कथकरणा इयरे वा, साविकसो खलु तद्वं निरवेकसो ।

निरवेकसो जिष्णवादी, साविकसो आयरियमादी ॥

कथकरणा नाम ब्रह्माष्टमादिभिर्विधिततपोविधानैः परिकर्मित-
शरीरा इतरे अकृतकरणाः ब्रह्माष्टमादिभिस्तपोविशेषैरपरि-
र्मितशरीराः । तत्र ये कृतकरणास्ते द्विविधास्तद्यथा सांप्रज्ञाः
कालु तथैव निरपेक्षाः । सह अपेक्षा शक्यस्येति गम्यते येषां ते
सांप्रज्ञा गम्यवासिनः । निगताः अपेक्षा येन्यस्ते निरपेक्षास्ते
त्रिविधा जिनादयः तद्यथा जिनकल्पिकाः शुकपरिहारिका य-
थात्मकनियमाश्च एते नियमाकृतकरणा अकृतकारणानाम-
न्यतमस्यापि कथं च प्रतिपत्त्येवयोगः । सांपेक्षा अपि त्रिविधा
आचार्याव्यस्तद्यथा आचार्या उपपाध्याय निज्ज्वलाः एते प्रत्ये-
कं द्विधात्वात् तद्वं भवति तद्यथा आचार्या कृतकरणा अकृतकर-
णाश्च । उपपाध्याय अपि कृतकरणा अकृतकरणाश्च । शिष्यावधि-
कृतकरणा अकृतकरणाश्च । तत्र कृतकरणां चिन्त्यमानत्वाद्वा-
स्त्यां गायथामिते कृतकरणा प्राणाः ।

अथ किंस्वरूपाः कृतकरणा इति कृतकरणास्वरूपमाह ।

उद्गृह्णामिहं, कथकरणा ते उभे य परिवाय ।

अहिगयकथकरणं, जां मायतगारिहा केई ॥

कृतकरणा नाम ये ब्रह्माष्टमादिभिस्तपोविशेषैरुपपाध्याय आम्-
बुपर्यायादीन्पापार्था वैश्वधीः । परिकर्मितशरीरास्ते ज्ञातव्यास्त-
त्रिभङ्गाणा इतरे सामर्थ्यादकृतकरणाः । अथैव मतान्तरमाह "अहि-
गयत्यादि" केविदाचार्या ये अहिगतास्ते नियमात् कृतकरणा
इत्यादिगतानां कृतकरणत्वमिच्छति कस्मादिति ज्ञेयं तद्माह ।
"जोगानयनगारिहा इति" निमित्तकारणहेतुषु सर्वसां वि-
भक्त्यां प्राये दर्शयामि वृत्तवैयकारणप्रभावात् देवावत्र प्रथ-
मा ततोऽन्यथैः यतस्तैर्महाकथ्यपुत्रादीनामायतका योगा उद्-
गृह्णास्तत्त आयतकयोगाद्वा अजवञ्जिते नियमतोऽधिगताः क-
तकरणा इति तदेवं कृता पुत्रवैयमार्गणा वृ० १ उ० । अ-
न्यत्र आबन्धितं पच्छिन्नं शब्दे" नि० वृ० । "गीयथा कथकरणा,
पौडा परिणामिया य मंसीरा" कृतकरणा अनेकवारमात्रां चामयां
सहायभवन्ता वृ० ४ उ० ।

कथकराजि-कृतकरणीय-वि० कार्याणि कृतवति, कृत-
करणा नाम गीतार्थतया परिणामकतया वाच्यत्वादिपि अन्यैः स-
हानकसदृशानि कार्याणि कृतवन्तः । यद्यपि च कथारचितं वि-

लीयः सहायो न कृतवान् तथापि योग्यतया स कृतकरणीय
इव कथ्यः । वृ० ४ उ० ।

कथकिञ्च-कृतकृत्य-वि० निष्ठितार्थे, यो० २ विच० ।

कथकारिय-कृतकृत्य-वि० कृता योगेना गृहकरणमादिक्रिया येन
स कृतक्रियः । सुकृतगृहकरणे, वृ० १ पु० १ अ० । आचार्या
कृता स्वप्नस्या क्रिया संयमागुह्यनरूपा येन स कृतक्रियः ।
संयते, वृ० १ पु० २ अ० ३ उ० ।

कथकोठयमंगलपायचित्र-कृतकौतुकमङ्गलपायचित्र-वि०
कृतं कौतुकं मञ्चपुष्ट्यादि मङ्गलं दृश्यकृतकृत्यादि एते च प्राय-
श्चित्तदुःस्वप्नादिप्रतिघातजैनावश्यकत्वात्वापेक्ष स तथा । कौ-
तुकमङ्गलरूपमात्रः कृत्यं कृतवति, उपा० ३ अ० । "कथकलि-
कम्मा कथकोठयमंगलपायचित्रा सुकृत्या म० २ गु० ५ उ० ।
कथ्य० । तं० । विप्रा० ।

कथग-कथक-पुं० कथं जतन्व तस्यो हासो यस्मात्, वृत्तमेवे,
गजनि० । तस्य कथं-अण् । तस्य वृत्तं तत्कले, मणु० । "अन्त-
सादि कथकस्तपकं कथकं स्मृतम्" भावप्र० वाच० । कथको-
ठकस्तपकं कथकम् भाव० ३ अ० ।

कृतक-वि० कृतं करणं भावः क० । तत आगतः क० । कृतमेव
स्वार्थे कः कृतवति स्वकं कृत क० वा हृत्प्रभं, करणाज्ञाते, वि-
द्वत्प्रभं, न० भ्रमरः । वाच० । एतावत्कांस्ते त्वद्वा स इत्यनुपगमिने
हासमेवे, पुं० "तं पञ्चविक्रिणश्च ततो कथगा जगति" आ० म०
प्र० । अथयमणं वा बलनं वा कथगजं वा नि० वृ० ४ अ०
सुवर्णं, इ० १ अ० ।

कथगृह-कथग्रह-पुं० मैथुनप्रथमसरस्मे, रमसवभास्युल्लसुच-
नारयं युवायः पञ्चाङ्गुलिनिः केओषु ग्रहेण, आ० म० प्र० । जी-
वा० । "कथगृहगदियकरयल पञ्चद विमुक्तेयं" इह मैथुन-
सारस्मे यधुवतेः केओषु ग्रहणं स कथग्रहस्तेन गृहीतम् । तथा
करतलात् विमुक्तं सत् प्रहणं करतलप्रहणविमुक्तम् प्राकृतत्वा-
त्पद्व्यत्ययः रा० ३६ प० । कथानां प्रहो यत्र । केओषपेणेन
घर्षेण, वाच० ।

कथग-कृतग्र-वि० कृतं इति ह-टक् । कृतोपकारस्यापकार-
के, वाच० । कृतं वस्त्रानरण्यप्रादि प्रदत्तं ज्ञाति सर्वथा नाश-
यतीत्येवंशीलाः कृतज्ञाः । औपु०, तं० ।

कथज-कथ्य-पुं० यो नृत्यान्तरादिभ्यामनर्थं सञ्जिहोति न तु क-
चिद् व्ययति तस्मिन्, व० १ अ० ।

कथञ् (नृ)-कृतज्ञ-वि० स्वल्पमपि उपकारमैहिकं पार-
त्रिकं च परकृतं जानाति न निहृते इति कृतज्ञः प्र० २४ द्रा० ।
परोपकारविस्मारेके एकोनविंशभावकगुणविशिष्टे भावके, य०
२० । द्यो० । कृतज्ञो हि सर्वेभ्यामनर्थं किं समसाद्यतीति
अकृतजनस्य गुणवत्त्वः । प्र० २४ द्रा० ।

सांप्रतमेकोनविंशस्य कृतज्ञतागुणस्यावसरस्तत्र परेण कृतमु-
पकारमविस्मृत्वा जानातीति कृतज्ञः । प्रतीक्ष यथ ततस्तं पञ्च-
द्वारेण व्याचष्टे ।

बहु मज्जं धम्मगुहं,
परमुययारि वि तत्तबुद्धी ।

तत्तां गुणो णु बुद्धी,

गुणारिदो तेभिह कथन् ॥ ३६ ॥

बहु मन्थते सगौरवं पश्यति धर्मशुद्धं धर्मदातारमाचार्यादिकं परमोत्करी ममायमुक्तोऽहं यमेनाकारणयत्सलेनातिघोरसंसार-
रूपकुहरे निपतन्त्रित्येवंकारणया तत्त्वबुद्ध्या परमार्थसार-
मत्ता स हि भावत्येवं परमागमवाक्यम् । "तिरहं बुष्पादियारं
समणउत्तो तंजहा अम्मापिऊणं १ अट्टिस्स २ धम्मायरियस्स
व ३ तत्थ सयंपाओ वि यणं केह पुरिसे अम्मापियरं सयपा-
गसहस्सगेहि तिहोहि अज्जमंगिप्ता सुरहिणा गंधोदयणं उ-
व्वट्ठिता तेहि उद्वेगहि मज्जाविप्ता सव्वाहंकारविभूतियं
करिप्ता मणुषं धालीपागसुक्कं अट्टारसवज्जणाउलं ज्ञोयणं भोधा-
विप्ता जाव जीवं पिठिषमिस्सायप परिवहिप्ता तेषां वि तस्स
अम्मापिउत्तस्स दुप्पदियारं हवह । अहं णं से तं अम्मापियरं
देनत्तिपन्नस्स धम्म आघवहत्ता पक्खवहत्ता पक्खिप्ता उविप्ता
भवह । तेषामेव अम्मापिउत्तस्स सुपदियारं भवह १ समणउत्तो!
केहं मव्वे हरिहं समुक्कसिप्ता तप णं से हरिदे समुक्किदे स-
माणे पक्खा पुरं व णं विपुलमस्समन्नागए पावि विहरिप्ता तप
णं से मरह्वए अज्जाया कयाहं हरिहं दूए समणे तस्स इहिस्सिस्स
अंतियं हव्वमागिच्छिप्ता । तप णं से हरिदे तस्स अट्टिस्स स-
व्वस्समवि दहहत्ता तेषां वि तस्स दुप्पदियारं हवह । अहं णं
से तं अट्टि केवलपक्खं धम्म आघवहत्ता पक्खवहत्ता पक्-
खिप्ता उव्वहत्ता भवति । तप णं से तस्स अट्टिस्स सुपदियारं
जहह । केह तहाकवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतियं
पगमवि अंतियं धम्मियं सुवयणं सुखा निसम्म कालमासे कासं
किप्ता अज्जयेरु सु देवलोपसु देवपाय उव्ववत् । तप णं
से देवे तं धम्मायरियं दुग्गिक्खत्ताओ वा देसाओ सुजिक्खं देसं
साहरिज्जा कंताराओ वा निक्षारं द्वाहकात्तिपणं वा रोमाय-
केण अजिभूयं विमोहज्जा । तेण वि तस्स धम्मायरियस्स दु-
प्पदियारं हवह । अहं णं से तं धम्मायरियं केवलपक्खं धम्म
आघवहत्ता पक्खवहत्ता पक्खिप्ता उविप्ता भवह । तप णं तस्स
धम्मायरियस्स सुपदियारं हवह । वाक्कमुत्थेनाप्युक्कम्
" दुष्पणिकारी माता-पितरौ स्वामी शुद्धं लोकं अस्मिन् । तत्र
शुद्धदिहामुत्र च, सुदुष्करतरः प्रतीकारः " इति । तनस्तस्मा-
त्सहताजावज्जितशुद्धमनात्त गुणानां ज्ञान्यादीनां ज्ञाना-
दीनां वा बुद्धिर्नवतीति वार्यते । गुणाहो गुणप्रतिपत्तियव-
स्तेन कारणेनहं धर्मोपकारदिवारं कृतहं उक्ताकार्यो धवल-
राजतनुज्जिमलकुमारवत् । तस्मिन् तं पुरिदस ।
पुरमाथि वरुमाणं, सुवदमाणं सिरीहिं पउराहिं ।
बहुवहमहसुक्कण्ण, कारणं वरुमाणं व ॥१॥
रमस्सवसनमिगियनिवह, नसदसेविज्जामाणकमकमलो ।
रज्जनधरणधवसो, धवसो नामेण तत्थ निवो । २ ।
सययं सुहासिणो सुम-णसंगया किं तु अस्सयकुलीणा ।
देवी इव देवीकमल-सुंदरी नाम तस्सत्थि । ३ ।
नीस्सकडाकुसलो, सव्वसरलो विमुक्ककलिलमलो ।
तायं तणओ विमलं, कयन्नुया इंसवरकमलो । ४ ।
किर सामदेयसिद्धिस्स, नंदणो बहुलियाहं कुलमवणं ।
आओ य यामदेवु ति, तस्स मिच्छं महामवणं । ५ ।
कट्ठा वि कांलणकए, अन्नवं कांलियव्व नेहेण ।
कीलानंदणनामे, उज्जाण दो वि ते पत्ता । ६ ।
तत्थ नरमिहुणपयप-निमुत्तमं वासुपायायं दट्ठं ।
तणुसक्खणनिउणमहं, मिच्छं पक्कं अंपप विमलो । ७ ।
जाण इमा पयपंनी, चळकुसकमलकलसकयसोहा ।

दीसह केयरसामाहि, तेहिं वरमिन्नविषयं । ८ ।
तयसु धणकोपणेण, पुरको गंतुं लयागिहस्संते ।
आसलं तं मिदुणं, नियतिं ते परमसुंदरं । ९ ।
इतो य जुवे पुरिसा, कटिपकरवाओमिस्सणकरमा ।
इण इय इणत्ति भणिए, द्यागहस्सुपरि संपत्ता । १० ।
पणेण ताणं बुवं, रं रे निम्भुज्जा होसु तं पुरिसो ।
सुमरेसु इच्छेवं, कुणल सुदिहं व जियलोयं । ११ ।
तं सुणिय पुरियगुरुकां-वपसरमिस्समिस्संतअहरदलो ।
वड्ढिगियमज्जिमनरो, विणिग्गाओ लमवमाकरो । १२ ।
तो मुक्कहवहंअसि, अरुक्कसंमंतकेयरीविहं ।
जायं तेसिं मयणं, गणमिस्स अट्टारुणं जुज्जं । १३ ।
ओ पुण बीओ पुरिसो, हयागिहं सो पविट्टमहिस्सह ।
ततो मिहुणनरिन्धी, जयकंपता विणिक्खंता । १४ ।
दट्ठं च अणह विमलं, पुरिसुत्तमं ! रक्ख रक्ख मं जीयं ।
सो आह दो सुजहं, बीसत्था नत्थि तुज्जं मयं । १५ ।
इतो तमाहणयं, पत्तो सो केयरो गयणममो ।
विमलशुणुत्तुवणवदं-वयाहं अहं धम्मिओ सहसा । १६ ।
सो वि य नुज्जंतनरो, विजिओ मिहुणनरेण य पत्ताणो ।
तणुटोए सम्मां, जियकासो मिहुणसां सो वि । १७ ।
अंजियनरेण दिट्ठो, संज्ञाया तयणुत्तस्स गमणिज्जा ।
तं नावं देवीय, उरुत्ति वरणिओ सो च । १८ ।
लग्गो य तेसिं पिट्ठे, सिविणि पत्ता अदंसणपहम्मि ।
अहं वाला कयहं इहा, मं मुत्तं नाहं ! कत्थं गत्तो । १९ ।
इयंनरम्मि जयसत्ति, परिगओ आगत्तो मिहुणपुरिसो ।
जाया य इहुनुटो, सा वाला अमयसिप्ता ज्व ॥ २० ॥
सो नमिय जणह विमलं, तं विय कट्टं तुमयं मह मिच्छं ।
जं पत्ता मज्जं पिया, हीरं नी रक्खिया धीरं ॥ २१ ॥
विमत्तो वि मणहं अलं, कयसु सिरियणसंभेण इहं ।
किं तु इमं वुत्तेत्तं, कहसु पत्ता किं इय मणहं ॥ २२ ॥
अरिपहं वेयवुगिरि-वसंतिप रयणसंजए नयरे ।
राया मणिरहनामो, कणयसिहा भारिया तस्स ॥ २३ ॥
ताणं च अरिप पुत्तो, विणयपरो रयणसेहरो नाम ।
धूया व दुग्गि पवरा, रयणसिहा मणिसिहा य तहा ॥२४ ॥
रयणसिहा ससिणेंहं, परिणीया मेहनयाअयरेणं ।
तेसिं च अहं वुत्तेत्ता, नामेणं रयणसुत्ति ॥ २५ ॥
अभियणपहस्यरेणं, परिणीया मणिसिहा व तेसिं ।
संज्ञाया दुग्गि सुया, अक्खो ववसो य पवलत्ता । २६ ।
तह रयणसेहरस्स वि, रक्कंता नामियाहं दहयाय ।
जाया पत्ता किर चूय-संजरी बल्लहा धूया । २७ ।
सव्वेहि वि वाळवे, सह पंमुक्कीअिए अग्गेहि ।
गहिया उ नियकुसल्लम-समागयाओ य विप्ताओ । २८ ।
चंदणमिहाणनिधमिच्छ-सिक्कपुत्तस्स संगमवसेय ।
आओ मह माउलओ, अक्खंतं अणधम्मरओ । २९ ।
तेणं महासपणं, जणयो जणयो य मज्जं अहयं च ।
कहिकणं जिणधम्मं, तिहिधम्मपुत्तएया विहिया । ३० ।
निहिटो हं अहं च-दण्णेण पासिणु लक्खणं किं पि ।
विज्जा वक्की होही, पत्तो बहु दारोओ अहरा । ३१ ।
तो विमलो मिसेणं, वुत्तो संवयहं सुम्भं तं वयणं ।
सो अणह न मे वयणं, किं तु इमं आगमुत्ति ॥३२ ॥

पुनः मणह रयणचक्रो, तुष्टेण मासेल्ले मम दिश ।
 तेषां चयमजरी परि-गिया मय सा इमा जह ॥३३॥
 तस्यो य अन्वसन्धवसा, कुशिया न य मं चयेति परिहृषिञ् ।
 चूच्यन्निहम्याण-पञ्चमया विमर्शति दिशे ॥ ३४ ॥
 तस्योयजाणयण्यं, कुञ्चयणो नियचरो पञ्चतो मे ।
 सो अश्विणे सदसा, मायुं मम ह्य कदित्या ॥ ३५ ॥
 जह देव दोस सिद्धा, काङ्क्षं विज्ञा तद्विषय इय मते ।
 जुञ्जिअहिह सदेगो, बीयो पुण तुह पिय हरिदो ॥ ३६ ॥
 को बंधवेहि सरिस्, जुञ्जिअस्सह चित्तिरुण पयमहं ।
 अविसेसि निगहन्मा, स्य निहो जुमिहस्यगेदो ॥ ३७ ॥
 ते दो वि मय जियिया, न य इणिया जायकसि काठण ।
 इत्थो य पर तुमह वि, पायं सव्यं पि पचचक्खं ॥ ३८ ॥
 माथारे नेण इमं, मह जायं धारियं तप भव्या ।
 सयला वि धरा धरिया, जस्सुवधारे मई एवं ॥ ३९ ॥
 उक्तं च 'दो पुरिसे धारिधरा, अहवा दोहिं पि धारिया धरणी ।
 सययारे जस्स मई, उचयारे जे न संकुसह ॥ ४० ॥
 तो दिज्जअ भायसो, तुज्ज पियं किं करेह एस जणो ।
 अह इतं कतिचयसिय-धरवधन्ना जंपय विमलो ॥ ४१ ॥
 भो रयणचक्र च्छा-मणी तु मासि कतु होयमि ।
 सव्यं पि तप विट्ठियं, पयनं तेज निवरहस्सं ॥ ४२ ॥
 यतः । यच्चसहस्रेण सतां न सुन्दरं,
 हरित्यकोट्यापि न या निरीकृतम् ।
 इवाप्यते सज्जनसोऽकचेतसा,
 न कोटिहैरेव पि भायमंशितम् ॥ ४३ ॥
 तो सयणयं जणियं, अयरेणं कुमर ! मज्ज पासकण ।
 गिगहसु इमं सुरयणं, चित्तामणिरयणम्याङ्ग ४४ ॥
 जपेह चयसंगदो, दिणं तु मय य गहिमियिणं ।
 अरयह तुहेव पास, मुचचअ अइसनेमं जह ॥ ४५ ॥
 अइ अइनिरोडभावं, नाविमत्तस्स विमलजायस्स ।
 तथेवह अन्वते तं, रयणं बयह रयणचुडं ॥ ४६ ॥
 पुट्टो य वामद्वो, अवापिठनामभायं सव्यं ।
 कुमरस्स संतियं कह-ह सदरिसो अयवरस्स ॥ ४७ ॥
 तं सुणिय विमलचरियं, अचक्रियकरसिंघित्तण अयरो ।
 पकिन्नवगरामि अइ वं, जिणबिबं हंसिय इमस्स ॥ ४८ ॥
 तो जणिय अयरेणं, कुमरवर ! मयि काणणे हय ।
 मम मायामहकारिय-माहजणियस्स वेहहं ॥ ४९ ॥
 तं मम काव पसाय, कुमरवरो वृद्ध अरिहय हयिह ।
 एवंति मयिय सव्यं, जिणमवणाज्जुहमह चरिया ॥ ५० ॥
 थंमसयसंनिहिदं, बहुविहदुससंगयं च उज्जाणं ।
 नहु (ह) सुत्तारिअदरीदिह वं, मणोहरं वररमाणां ॥ ५१ ॥
 अइउअरहिं कंचण-पयद्वेहेह वं हंतुरे व सया ।
 सवरे विराययावो, वामीयवमल्लकसणे ॥ ५२ ॥
 कथय पञ्चवियं पिय, रोमं न पवं व अमियं व कहि ।
 संयमियं व कथय वि, कथय वि सिंघं व किरणेणो ॥ ५३ ॥
 जणजाणं विचारिय-हरिअंणवासगेहिं कयसोहं ।
 सुसिञ्चित्तं विभावा, हकसिलाचचमिम्मयियं ॥ ५४ ॥
 बहुसासमंजियाहिं, विसिञ्चित्ताहिं सोहमायाहिं ।
 अरअअरहिं सययं, अहिदियं मेळविरं व ॥ ५५ ॥
 पयंविहजियमयणं, पसा दिद्धा व तिसहनाहस्स ।
 पदिमा अपदिमदया, नमिया हिदेहिं तेहि तसो ॥ ५६ ॥

तं अहसयमसीयं, बिबं उठकुरियकुरियगिरिसिंघं ।
 अणमिसनयणचुपयहिं, पिच्छेणं धवसनिचतवणो ॥ ५७ ॥
 एरिसकचं सिंघं, पयं पि मय कहिं वि विट्ठे ति ।
 चित्ततो मुक्कणाय, पडिभो धरणीयसे सदसा ॥ ५८ ॥
 अह पवणपयासिंघं, पक्षागयवेयणो पुणो कुमरो ।
 अहआयरेण पुटो, अयरेणं किं तुय येति ॥ ५९ ॥
 तो रयणचक्रचरणे, जयहरणे पणमिं धवलपुत्तो ।
 हरिसनरनिम्वरंमो, एवं सुणं समहत्तो ॥ ६० ॥
 तुं माया तुं व पिया, तुं माया तुं सुहं तुमं वेणो ।
 तुं परमणा जीमं, पि मज्ज तुं वेव अयवर ॥ ६१ ॥
 जेण इमं सुरनरसु-कणकारणं पुरियमिभिररयिबिं ।
 बिबं सुगादेवस्स, हंसियं मह तप सःमि ॥ ६२ ॥
 ययं संसतेणं, तुमय मह हंसिये सुगहमणो ।
 चिच्छं च बुद्ध, राजालं, विष्णिमियं परमसोत्तमं ॥ ६३ ॥
 अयरो वि मणह महं, परमंय दय्य किं वि न हु जाणे ।
 विमलो वि आह सययं, सजायं जाहसरेणं मे ॥ ६४ ॥
 पुण्यजेतु वि बहुसो, जिणबिबं वयिय मय नात्र ।
 संयमनासुदंसण-चरणं परिपालयं सुद्धं ॥ ६५ ॥
 मिसीपमोयकण्ठा-मन्त्रायुगुहिं प्राविभो वप्पण ।
 इच्छाअ मय सारियं, जाहंसरणेण सव्यं पि ॥ ६६ ॥
 तं मज्ज कयं तुमय, जं परमगुक्कणति तो जह ! ।
 इय जंपेतो कुमरो, पामंओ अवदिद्वचणेषु ॥ ६७ ॥
 अलमित्थ संनमियं, निहृनु उट्ठावियं च निवणयणं ।
 स. हंसियं ति वंजितु, सद्वियणं जंपय अयरो ॥ ६८ ॥
 भो भो नरिदमंण. । संपणं मह समीहियं सव्यं ।
 अं एवं तुह जणी, जिणनाहे निव्वला जाया ॥ ६९ ॥
 ठाण य पय हरिसो, पयद्वकुरिसो कुमर ! तुह अज्जा ।
 मुमं दुहाविमुसि, नत्तय रमंति सयुगिरसा ॥ ७० ॥
 वल्लव " अज्ञानायाश्चदुःखचयनितापावृत्तिविपिनान्ते,
 कामे सक्ति इधति विमवाभोगतुङ्गाजेन या ।
 विचन्विचत्तं प्रवति हि महामाक्षसोऽप्येकतानं,
 नात्यस्कन्धे विटपिनि कस्यंशभिसि गजेन्द्रः ॥ ७१ ॥
 किंच नियजायसरितं, कलमिह मिच्छंति पाणिणो पापं ।
 सुणभ्रो कववेण हरी, तु वसह करिफुज्जलणण ॥ ७२ ॥
 सत्तासकरो नचवह, बहिद्वं पय्य सुसोको अहियं ।
 सुंजह करी अववा-ह भोयणं निवहाद्वं पि ॥ ७३ ॥
 पुठिय तुमं सुरयणं, पसे मज्जय जायमहोयो ।
 न हु अक्खिअं मय तुह, हरिसवियारो मणमं पि ॥ ७४ ॥
 अहवा तं पुण आभो, हरिसज्जविभज्जमाणमोमो ।
 जिणपययणस्स साजो, पुरिसुत्तमं सद्दु सद्दु अस्सि ॥ ७५ ॥
 परमित्थ जयेणं, गुरुसमारोवणीयं कुमर !
 जं बुद्धो सि सयं विय, निमित्तमितं जणो एसो ॥ ७६ ॥
 भोयनियंवेधं, सहसंवेद्धा जिणेषा अइ वि ।
 बोहिज्जति तदा वि, तेसि न हु हंति ते मयणो ॥ ७७ ॥
 तदं वेव जये वि जणो, जाणिज्जतं तुं गुरुहं निवतणमं ।
 संवुक्काण जिणणं, इक वि न हुंति ते देवा ॥ ७८ ॥
 तं पुण मज्जं सिट्ठिरिस्-इमाहपडिमाअरं सययणं ।
 सज्जमलंमणं, फुनं गुरु होसि अं जणियं ॥ ७९ ॥
 अज्जमलंमणं, नाविभो संजयण गिदिहा वा ।
 सो वेव तस्स जायह, धम्मगुक्क धम्मदण्णाओ ॥ ८० ॥

अविषं च सुपुरिसाह, काउं विनयासं सुहृगुक्मि ।
साहमियासिस्स वि, जणियं किर बंधारंयं ॥ ८१ ॥
अयरो जेअर नेयं, बुणुं अरिहं नरवरंगहो ।
अ गुणपयारिस्सको, तं भिय सण्णसि होसि शुक् ॥ ८२ ॥
जणं कुमारो गुणगण-अरिवाण कयं तु बाणसु नराणं ।
एयं विय इह हिये, अ गुणो एयणं निष् ॥ ८३ ॥
स महप्पा सो धणो, स कयसू सो कुमुभयो धीरो ।
सो लुणयणंयिओ, सो तयसो पंथिओ सो उ ॥ ८४ ॥
दासत्तं पत्तत्तं-स्ययमाव च किरकरं च ।
अणययं कुण्वंता, जो सुपुणं न लजेह ॥ ८५ ॥
तिब्बियमणयणनणु, सुकयत्ता गुणगुण सुगुण ।
जे निकसितणसेपुण-विणयकरुणुज्जुया सययं ॥ ८६ ॥
समसदायगणं, दुययिअरं जवेसु बहयसु ।
सव्वगुणमेशियादि वि, उवयारसहस्सकोमीदि ॥ ८७ ॥
जो सुपुरिस, बुद्धो अ, तुण्ड पसायण गिपिहं दिक्कं ।
किं तु मह तायपमुहा, बदेव इह बंधवा संति ॥ ८८ ॥
आ ससि पम्भोओ, जायह तो अं भवामि कयकिणो ।
ता उवयस सुगुं मे, अह दिट्ठो भणइ अयसिदो ॥ ८९ ॥
अयि सुहनामसरी, जलनरअरियेबुवाहसमघोसो ।
जह पउ कह वि सो इह, तो पम्भोदिउज तुह बंधू ॥ ९० ॥
कुमरेण तथो जणियं, सो दिट्ठो कय्ये ते महाभाग ।
सो आह इहुज्जणं, जिणउवणासन्नभयो ॥ ९१ ॥
अं अह अचमीय, सपरियज्जागयण मे इय ।
पविसत्तं जियमं-दिरमि दिट्ठं सुगुणियं ॥ ९२ ॥
सत्तय व मज्जे एगो, साहु मसिममियलाकलियदेहो ।
पिंगलरिसिबुद्धरभरो, सेलु व्व जलनदयज्जणो ॥ ९३ ॥
आलु व्व लहुयकणो, बुद्धविगलु व्व पिंगनयणज्जो ।
ववग व्व खिदिनसत्तो, भिय व्व अहंदिहकंउतो ॥ ९४ ॥
अवोयोरो व चूओ-यरो य उव्वंगज्जणगववयो ।
धम्मं वागरमाणो, दिट्ठो महुमहुरसदेणं ॥ ९५ ॥
तं असरिसगुणज्जु, बहू मे जितियं इमं दिवय ।
जह एयस्स भगवओ, गुणाणुक्कं न कयं ति ॥ ९६ ॥
तो पविसिय जिणमवणं, जिणपमिं बहविय पूरुक्कं च ।
अणिमणियं साहु-ण बंधणयं विणिकणतो ॥ ९७ ॥
ता सो च वरमुणी, उवविट्ठो विमज्जकययकमसम्मि ।
रःमुक्क व्व अणगो, ससहर इव रोहिणीरहिओ ॥ ९८ ॥
जासु सुवज्जवन्तो, तणुण्णह पत्तलदियतमपसरो ।
अशिशकज्जकसो, सुसिदिट्ठपत्तलवसवज्जो ॥ ९९ ॥
नीसुपज्जद्वसयणं, अइउनयसरसमासियावयो ।
कयविद्विक्कंतो, नयपलुवअरुणअइकुट्ठो ॥ १०० ॥
केसरिकेसरउयरो, विमालयज्जयलज्जायवकणयसिओ ।
सुरकिंनपरियरिओ, विट्ठो विट्ठो सुहदेक ॥ १०१ ॥
तो चितियं मय कह, यस्स कणणं अणेरिसो जाओ ।
अहवा बंधगुरुणा, कहिया से विविदलकोओ ॥ १०२ ॥
तथादि ।

आमाओदि १ विणोसदि १ केओसदि १ जल्लओसदी वेष ४
सव्वोसहिपमंभिये, १ ओहिउरिओओओउउमइसकी १०, १०३ ।
धारण १० आसीविम ११ के-
वडी व १२ मणनाणिओ व १३ पुणवध १४ ।
अरंत्त १५ अकवही, १६ बंधदेव १७ वासुदेवो व १८ ॥ १०४ ॥

अरिभहसुपिआसव, १९ कोउयबुद्धी २० पयाणुसारो व २१ ।
तह बोधयुद्धि २२ श्रेयय, २३ आहार २४ स्यायलेसा य २५ ॥ १०५ ॥
बेठवो देहलकी, २६ अक्कीममहाणसी २७ पुलाया व २८
परिणामतवयसंणं, पमाइ हुंति लखीओ ॥ १०६ ॥
संकरिसणमाओसो, मुत्तुपुरिसाण विणुसो काबि ।
अवे विरिंति विट्ठो, भासंति पयसायण ॥ १०७ ॥
एय अवेयि बह, जेसि सव्वे वि सुरहिणा वयवा ।
रोगोवसमसमथा, ते हुंति तथोसहिप्पसा ॥ १०८ ॥
ओ सुणइ सज्जओ मुण-इ सव्वयसिय व सव्वमोएदि ।
सुणइ बह एय सह, मिक्कं संमिस्सोओ सो ॥ १०९ ॥
रिउसामसं समच-आरिहो रिउमइ मणोनायं ।
पापं विससयविमुद्धं, धममिंत्तं चितियं सुणइ ॥ ११० ॥
विउडं यरपुसियेसण-नायं तमाहिणं नं विउत्ता, चितियमगुणरउ धमं, पसंगओ पउजवसपदि ॥ १११ ॥
अइसयवरुणसमथा, जंघाविउज्जाइ चारणमुणीओ ।
अंधादि आइ पढमो, विसंकाउं रयिकरे वि ॥ ११२ ॥
एगुप्पायण गओ, कययरमिं तो पम्भियतो ।
बीएण नंदिसरमइ, इहं तययण गुणो उद्धं ॥ ११३ ॥
पढमेण पढमवणं, बीउप्पायण वणं एह ।
तइउप्पायण तथो, इहं अंधाचारणो एह ॥ ११४ ॥
पढमेण माणससर, नगंलु नंदीसरं तु बीएणं ।
एह तथो तइएणं, कयवेइययंदणो इयं ॥ ११५ ॥
पढमेण नंदणवणं, बीउप्पायण पढमवणमि ।
एह इहं तइएणं, जो विउत्ताचारणो होइ ॥ ११६ ॥
आमाओदा तमाय-महाविसा सीधिसा जवे बुविहा ।
ते वम्मज्जायेण, अणमहा चउविदविणया ॥ ११७ ॥
अरिभहसुपिआसो, वमाणवयणा तथा सवा हुंति ।
कुट्टयवसुनिगल-सुतरया कुट्टुकी व ॥ ११८ ॥
ओ सुतपयण बहू, सुयमखुआरइ पयाणुसारो सो ।
ओ अयपयणयं, अणुसरव स बीयवको उ ॥ ११९ ॥
समओ जइअमेतर-मुक्कोसंणं तु जाय उम्माना ।
आहारसरियाणं, उक्कोसंणं भव सहस्सा ॥ १२० ॥
असारि व वारा उ, चउदसयुक्की करइ आहारं ।
संसारमि वसेतो, एगमंवे दुणियाराओ ॥ १२१ ॥
तिथयरिदिसिं-सयण (१) मओवगइयहेअं वा (२)
संसयवुच्छेययं, (३) गमणं (४) जिणपायसूलमि ॥ १२१ ॥
रसमओ १ भवगयवेयं,

२ परिहार ३ पुला व ४ मयमत्तं च ५ ।

अउदसपुण्डि ६ आहार-रगं च ७ न क्वाव संहरइ ॥ १२२ ॥
वेअवियलखीय, अणु व्व सुडमा कयेण जायति ।
कंचागिगीरं व्व गुरुणो, लहुदेहा अइदलं व ॥ १२३ ॥
पढमो पढकोओ, पणुणि वडा उ अइसहस्साइं ।
चितियमिंत्तं कयं, कण्णि मणियण किं बहुला ॥ १२४ ॥
अंतमुद्धं नय, सुहुंति असारि तिरियमणुपसु ।
देवेसु अइमासो, उक्कोसविउव्वया काओ ॥ १२५ ॥
अक्काणमहाणसिया, भिक्कं जेणायिं पुणो तेण ।
परिजुत्तं चिय अज्जर, बहूपदि वि न उण अओहि ॥ १२६ ॥
नयसिद्धियपुरिसाह, यया उ इभंति मणियल्लकीओ ।
मयमिद्धियमोहणा वि, अजि स जायति तं बुद्धं ॥ १२७ ॥
अरिहंत्तं अकिरकसव, बह उ सभिओ यएआरणपुण्ण ॥ १२८ ॥

गणदरपुत्रायाः आहा-रयं च १० न तु भवियमहितायं ॥१३६॥
अभविष्यपुरिसाणं पुण, इत्युक्त्वित्वा कयसिचं च ।
उत्तुममन्विउत्तमः, तेरस पया उ न हु कुंति ॥१३७॥
अभविष्यमहितायं पि हु, दया न हु कुंति भविष्यलक्ष्मीको ।
महलीरासवलक्ष्मी, वि नेव सेसा उ अभविका ॥१३८॥
ता नृणं वेउमिवय-लक्षिपमायेण निमित्तं पतुणा ।
पुर्वि वक्रयकयं, इमस्स साहायियं तु इमं ॥१३९॥
तो विम्विपणं गुणयो, मुणिये च मय जिण्डिया सव्वे ।
दिवां य तेहि कयसिय-सुहृत्ताजो धम्मत्ताजो मे ॥१४०॥
गुणिणा य सुदारसवरि-सुहृत्ता देवणा कयं तसि ।
पुणं य मुणी पयो, किं नामा एस्स मुनिनाहो ॥१४१॥
भविष्यं च तेण मुणिणा, अग्गं गुक् पस्स ज्ञवणविककाओ ।
सुहृत्तामा लक्ष्मिनी, विहरर भविष्यविहारिण ॥१४२॥
तं मुणिय अहं हिजो, भविउं गुरुणा गमो सत्ताणमि ।
परउत्तरादिगुक्, गुक् वि अन्नप विहरिया ॥१४३॥
नेण भणमि अहं तो, बुद्धरी जइ य एह एह कइ वि ।
तो तुज्ज बंधवणं, सुहण धम्मं पि बोहिज्ज ॥१४४॥
जं मह परिवारस्स य, धम्मो विज्जाय मे वि तइया वि ।
विहिंयं विवज्जिवरं, तेणं परिटियकयमणेण ॥१४५॥
विमत्तो भणेइ सुपुरिस, अम्मत्थिय इत्थं सो समणसीहं ।
तुम इच्छिय आणओ, पयं नि पवज्जय कयरो ॥१४६॥
नो अस्सुपुत्रवणो, कुमरं आरुपिण्डं रयणचूरो ।
संपत्तां सट्ठाणं, सुमत्तां निमलपुणमिवहं ॥१४७॥
कुमरो वि जिणं थुणं, निगमं नृणं जिण्डवभवणाओ ।
पमोह मिस्स । एयं, रयणं इत्येवमोपदेसं ॥१४८॥
गुरुप कहिं वि कजे, उवज्जिजिहं इमं महारयणं ।
गेहं नीयं एमेव, जाइ ही पुण अणायरओ ॥१४९॥
जं आणवेइ कुमराचि, भणियं तथेय गुभिलदेसमि ।
सो गोवहं रयणं, अह पत्ता हो वि सारिहेसु ॥१५०॥
सहूलवसओ पविसिय, बुद्धी चिंतइ सामदेवसुओ ।
बंधुत्वं विमलकुमरं, हेरेमि गंतुं तयं रयणं ॥१५१॥
अगणियकुमरुवपारे, अणियतइया वि नेव सो पावो ।
जत्थ निहितं विट्ठर, रयणं पत्तो तमुदेसं ॥१५२॥
तत्तां उक्कखिउं तं, तत्थ बलं तत्थ वेउउं कविउं ।
अन्नत्थ निहियरयणं, गिहपत्तो चिंतइ निसाप ॥१५३॥
न हु साहू मय विधियं, जं रयणं माणियं तयं गेहे ।
गिहविहारि को वि अओ, केण वि मिट्ठं पुवं होही ॥१५४॥
इच्छाइ बागजालं, परिचिंततस्स तस्स पावस्स ।
धारिणयस्स गयस्स व, न मणायवि आगया निहा ॥१५५॥
उट्ठितु सो पभाय, तुरियं तुरियं गमो तहिं राणे ।
जागिरीहस्सइ रयणं, तां कुमरो तमिहे पत्तो ॥१५६॥
उज्जाणगयं सुणिउं, जं वामदेवं लहुं कुमरो वि ।
पत्तो तहिं वि दिट्ठो, आणकज्जं तो य इयेण ॥१५७॥
तो आहसंमंतेणं, तेणं विस्सटिययथाणायणं ।
भीएण सुचहियएण, गिहिउं उवलकज्जउं ॥१५८॥
लिवियं कविचहीय, पुट्ठो विमलेण कीस संमंतो ।
ईससि वयसु तुह विरह-भावओ सो वि पच्चाह ॥१५९॥
तं संउविउ कुमरो, पत्तो लियामदेवे समं तेणं ।
मज्झमि गमो विमलो, ठिओ य बालो बहिं तहिं वेसे ॥१६०॥
नाच्चा कुमरेण अह-ति संकिरो मीयमाणसो धणियं ।

मट्ठो नट्ठविणो, तओ पयसा उ सिट्ठसुओ ॥१६१॥
इचववपयहिं तिहिं वा-सरेहिं अट्ठवीसजोयये गंतुं ।
आ जोइइ अणिगंठि, ता पिच्छइ उवलसकलं सो ॥१६२॥
हा हा हओ हओ मिह, नि मुक्कओ निवडिओ धरणिपिट्ठं ।
पच्चागयचेयओ, विविहपलाये करेसी य ॥१६३॥
तस्युज्जु वि गंतुणं, गेहेमि नं रयणभविष्यवितेउं ।
बलियो सवेसमिमुहं, मुट्ठं मुट्ठं मणसि भूरतो ॥१६४॥
इओ य नभियदेवं, जिणमवणाओ विणिग्गहो कुमरो ।
मित्तमवासिणु तओ, गवेसप काणणहिंसु ॥१६५॥
सम्भरथ वि अनियंतो, वउरिस्सि पेसय निप पुरिसे ।
सो पत्तो पेरहिं, उवणीओ कुमरधांसमि ॥१६६॥
अट्ठासणे मिषेसिय, पुट्ठो कुमरेवं कइज्ज मे मित्त ।
जं अणुत्तुं तुमप, सुहउक्कं सो वि इय आह ॥१६७॥
तइया जिणं अणुत्तं, वेहणिहं तो गमो मनुं कुमरो ।
जिणमवणदारदेसे, अहं यं पुण जाव चिट्ठाभि ॥१६८॥
ताव सहस ति पत्ता, पया कयरी य कट्ठियकिवाला ।
सरीरसाय तीप, गयसे उप्पाडिओ य अहं ॥१६९॥
नीओ य दूरदेसे, इओ अच्चा वि आगया कयरी ।
सा मह कवचियुद्धा, उहालेउं समादत्ता ॥१७०॥
ताणं तुउमंतीणं, पडिओ हं महीयसे तओ नट्ठो ।
पत्तो य तुह नरेहिं, निवमंणं तं च मिलिओ सि ॥१७१॥
नेण निदंसियससिये-हवयणउपयाहरंजिओ कुमरो ।
पमणइ वरं जायं, जं दिट्ठीप तुमं दिट्ठो ॥१७२॥
इत्थंनरमि बाओ, अकत्तो इव महामहिचरेण ।
दल्लिओ विच वज्जणं, पडिओ वेययसमुग्घाय ॥१७३॥ तथाहि-
उप्पत्ता सिरविषया, एणंति अगाइ पचलियदसणा ।
संजायमुयरसलं, भगंतापायणं महसा ॥१७४॥
तो आक्को विमलो, गुरुओ हा हा रओ ससुक्कलियो ।
पत्तो धवलनरिंदो, किं किं ति जणो बहू मिलिओ ॥१७५॥
आहयावरविज्जा, तेहिं पउत्ता उ विविहकिरियाओ ।
न य आओ को वि गुणो, सरियं विमलेण अह रयणं ॥१७६॥
तं सव्वयोहरणं, ति तत्थ गंतुण पिच्छण जाओ ।
तमदुट्ठं च विसओ, मित्तसमीवं पुणो पत्तो ॥१७७॥
अह पया बुद्धिपी, विर्यंमिया मोहिवं नियं अणं ।
उम्भक्खियं युवयुजं, केसा विहुमुल्लिङ्गया ॥१७८॥
मुक्का सिक्कारप्या, आरविणरालं पयासियं कवं ।
भीओ जणो य पुक्कइ, हेमयवइ कइसु का वि तुमं ॥१७९॥
सा आह अहं वणुवे-वयं मिह एसो मय कओ एवं ।
जं इमिणा पावेणं, सरलो वि पवंचिओ विमलो ॥१८०॥
इयरत्थमावज्जणं, तं रयणं विणिहिंयं पयासियं कवं ।
ता चूरिस्सं सज्जण-जणवामं वामदेवं ति ॥१८१॥
तो विमलेणं देवि, अम्मत्थिय मोहओ निषयमिओ ।
सो थिज्झिक्कारहओ, जाओ वडुओ तणाओ वि ॥१८२॥
तइ वि हु विमलकुमरो, गंभीरिमविजियमंतिमससुओ ।
पुवं पि व तं पिच्छइ, न हु वंसाइ कायइ विहारं ॥१८३॥
अवधिणमि सत्तिओ, कुमरो पत्तो जिण्डवभवणमि ।
पूहंतुं रिचसहनाइ, एवं थुणियं समादितो ॥१८४॥
सिरिरिसहनाइ । तुह वयं-नहकवीओ जयंतु तिजयस्स ।
जंतो उवज्जमज्जिउ, भावं साधारिणीपस्स ॥१८५॥

तुह कमकमलं विमलं, बहुं हृदाय देवपदविषलं ।
 यथा कलमलसुता, रायमराजुं च धारति ॥१७४॥
 असारिसमपुद्गदयो-लिनीलियाणं शियाय जह माह ।।
 न शिय शो सरयं, सीयसायं च विद्यमाहो ॥१८०॥
 तिष्ठपुण्यपुण्यमयं पिय, सर्मं तुह पचयये परिपयसि ।
 अजरायममयं अह, लहति लह्य लह्यकममायो ॥१८२॥
 देव बरमायवंदय, दुहायि तुह वंशयेण देवीयं ।
 मोरेण बीचराय च, कयेण कयमेह मालिचं ॥१८२॥
 तुह समरयेण सामिय, किलिद्रकम्मो वि सिक्कय जीवो ।
 किं न तु जायह कयणं, लोहं पि रस्सस फरिसिक्कं ॥१८३॥
 पडुं तुह ग्रुणग्रुणयेणं, चित्तुवज्जिप्ताय भवियससाणं ।
 यणनीरेण च जंजु-फलाह विणलं ति पावार्हं ॥१८४॥
 वंशयपयये नयये, भालं भालं हयेह तुह नयये ।
 ता पक्कवीमारवं, बहुं महुति जहं स विवरेह ॥१८५॥
 इय संयुमो सि हेविह-विदंययिज्जग्राजिज्जचंद ! ।
 मह देह्नु निपकंपं, भवे मये निययय प्राप्तिं ॥१८६॥
 एवं जा चवलनरिद-नंदयो धुणियपदमाज्जुचंदं ।
 चंदुं च विमलहेलो-पंचं कुणह पणियायं ॥१८७॥
 ता लव्वेह पचो, बहुलवरपरिगमो रयणचूदो ।
 तं सुणिय विमलविहिंयं, थयं पडिहो जणह पवं ॥१८८॥
 मो सारु सारु सुपुसि, निविप्पमो ते भावोपही यस ।
 जस्सेरिसो विणिपे, जचो विक्कुटं कककं ॥१८९॥
 तसो नमिनुं देवं, पक्कवं वंदयाइयं कां ।
 भणिपोहियक्कादि, हिंदा ते रोचि उययिद्धा ॥१९०॥
 अह पुष्पिपतयुक्तुसलं, कयारिदो मज्जह मो महाभाग ! ।
 जं मह काइविंशो, जाभो हेहं सुणसु तय्य ॥१९१॥
 सया मुह सयासा, पचो सपुदिम पणमिया पियरो ।
 प्रभिमंदिषो य तोहि, हरिसंयुपयुजयणेहिं ॥१९२॥
 अज्जे तेमि दिणो, मह सयणययस सरियजिणयुरुणो ।
 निहायया मिलाय य, दव्वको भावमो न उण ॥१९३॥
 मो सुवणेसरमचय, उडुसु एवं सुणेतमो वययं ।
 चुको निपमि पुरको, रोहिणियमुहा उ विज्जामो ॥१९४॥
 तुह धीरजमभिरमाय-रंजिया पुनपेयिया अन्हे ।
 सिखाव चि मणिसा, मह अंगे अणुपविठा उ ॥१९५॥
 मो सयलकेयवंदि, विदियो मे कयह वज्जिप्रभिमसेधो ।
 बोलीया के वि दिणा, मयज्जं संवठवत्सल ॥१९६॥
 सुमसिय तुह आपसं, परिमसिक्को चुरिमंसेसु अहं ।
 दिहो पयाय मय, बुहसुदी जुरिसि-लुक्को ॥१९७॥
 क्कहिंशो तुह बुत्तंते, सयको पि तु सस समणसीहत्सल ।
 मुग्गणलुमाहं, अररा ह सो पडु पडि ॥१९८॥
 इय कारणा उ अह यं, कालविलेणण कुमर ! हह पचो ।
 इय जा कहेह कयरो, ता पचो तय्य मो भवर्ष ॥१९९॥
 अज्जानपालपडि, तुरियं वडाविमो चवलराधो ।
 विमंअकयराहसिंभो, पचो गुणवरचनमणयं ॥२००॥
 निपयाहंजोकरेड. सपरिपयो पणमिज्जु मुक्काय ।
 भासं तरपुलहंमो, वचविटो वज्जिपदेसमि ॥२०१॥
 अय राजा गुणो कपं, लुपमानाहंराजकाम ।
 साक्काभिरिहय निम्योजं, म्याजहार सविस्सय ॥२०२॥
 मयगभीहने कये, रायभारोचितेपि हि ।
 कुतो वैरायतनः पूय-अणुदे दुक्कं प्रतम ॥२०३॥

अवबुध्य तत्तत्वेण, प्रतिबोधं विशेषतः ।
 वाक्यप्रतिमतिवीच-मुवाचति यतिप्रवरः ॥ २०४ ॥
 राजन् ! राजकारकार-जैनमन्दिरस्तुभ्यम् ।
 प्रभूतवृक्षं वृक्षान्तं, पुरमन्ति घरातलम् ॥ २०५ ॥
 राजा ह्यभविषाकस्य-स्तत्र शत्रुधनानलः ।
 लवा नमोगा देवीव, उद्येवीनिजसाधुता ॥ २०६ ॥
 कमाचयोः समुद्रतः, सन्नतगुणमन्दिरम् ।
 केतकीयत्रपावित्र-चरित्रस्तनयो बुधः ॥ २०७ ॥
 ह्यनाभिप्रायपूपस्य, पुत्रिकां धिषणाभिधाम् ।
 शुद्धं स्वयंवरायात-मुपायस्त स यौचने ॥ २०८ ॥
 तथाऽऽनुभविषाकोऽस्ति, ज्ञाता तस्यैव रूपतेः ।
 भायो परिणानिस्तस्य, तथा मन्त्राह्वयः सुतः ॥ २०९ ॥
 भग्नोऽप्यहदलोहादीं, बुधमन्दौ महाधुता ।
 एकदा विजकसेन, परिकीर्तिमोयतुः ॥ २१० ॥
 तस्यानो दृष्टे ताज्यां, विशासो प्राप्तपर्वतः ।
 रोलम्बनीकेशालि-वनराजिजिवाजितः ॥ २११ ॥
 अघस्ताङ्गालोक्षस्य, वरायवरकदाय ।
 दृष्टाश्रतःस्फुरदास्ता, नासिकानामिका गुहा ॥ २१२ ॥
 लुह्राभयिणा प्राणा-भिधन शिष्टाना समस्त ।
 शिष्टया तुजंगतानान्या, मन्दौ मेमौ मुदाऽकरात् ॥ २१३ ॥
 दष्टौ बुधस्तु ह्युदासा, सतामन्यक्षिया सह ।
 प्राणाप्यपि न युक्तः स्या-भिन्नतायास्तु का कथा ॥ २१४ ॥
 तन्मे तुजंगता ह्येषा, हेया प्राणस्त्वसौ भूयम् ।
 स्वकेशादिगुहमन्य-चास्तव्योऽर्हति पालनम् ॥ २१५ ॥
 एवं ध्यात्वा बुधः कृत्वा, प्राणेषु सह मैत्रिकाम् ।
 कञाज्यामपि मन्दस्तु, स्वस्वसत्ता समीपतुः ॥ २१६ ॥
 मो भुजंगता शंयाव, सुगन्धाप्राणस्यपदः ।
 अमन्दमन्धर्षिर्मन्दे, प्राप दुःखं पदे पदे ॥ २१७ ॥
 इतश्च यौवनाकटो, विचारो बुधदारकः ।
 कथंविचिरगार्हो-दैशदशनकाम्यया ॥ २१८ ॥
 बहिरङ्गास्त्राङ्गेयु, भूरिदेशेयु रुद्रिदाः ।
 सभूरिकीर्तुकां ज्ञान्या, तदागाजिमन्दिरे ॥ २१९ ॥
 अथ तस्मिन् समायते, मुद्रितौ धिषणाबुधौ ।
 संतुष्टं राजकं सर्वं, श्रुश्रामान्तिरं पुरम् ॥ २२० ॥
 ह्येष महाविमर्दनं, ततश्चागमनोत्सवे ।
 साक्षापि मैत्रिका तेन, प्राणेषु बुधमन्योः ॥ २२१ ॥
 ततः पितरमेकाने, विचारः प्राविचापिति ।
 तात प्राणेषु ते मैत्रो, न ज्ञया शृणु कारणम् ॥ २२२ ॥
 तदहं तानमन्त्रां च-मापुडज्य निरगो मुहात् ।
 देशान् दिष्टदूरस्त्राम्यं, नात ! देशेषु भूरिषु ॥ २२३ ॥
 अन्वया मयवकाशये, संज्ञातोऽहं महापूरे ।
 तत्र राज्यपथेऽपहव-मेकां प्रवत्सुन्दरीम् ॥ २२४ ॥
 तां हृन्ना तात जातोऽहं, प्रमोदपुलकक्षितः ।
 बिभ्रमादीनवेह दृष्टे, छावितानेऽपि सज्जनं ॥ २२५ ॥
 सोऽपि मां वीह्य संज्ञके, किले च लुक्कसगारे ।
 सिके याऽमृतसेकेन, प्रास्तारयेच हर्षेणाह ॥ २२६ ॥
 ततः कृतप्रणामोऽहं, मोको द्वासाशिषा तथा ।
 कलवं वत्स ! मयाऽप्युक्तं, धिषणाबुधमन्दम् ॥ २२७ ॥
 अष्टाऽऽपितरौ मात-र्देशाकालिका मत्तः ।
 अथौ सा मां वारिजय, शोके हर्षाभ्युपेहक ॥ २२८ ॥

धन्याऽस्मि कृतकृत्याऽस्मि, यद् दृष्टस्य मयाऽनघ ! ।
 त्वं न जानासि मां वत्स ! हृत्पुङ्खोऽस्मि यत्तदा ॥ २३६ ॥
 अहं हि बुधराजस्य, सर्वकार्येषु संमता ।
 पित्रायाय वयस्याऽस्मि, नाम्ना माणोनुसारिता ॥ २३७ ॥
 अतो मे भागिन्येवस्ये, सुखं कृतवानस्मि ।
 बह्वैश्वर्योमाकाङ्क्षी, नगरं प्र समागमः ॥ २३८ ॥
 येनैवं नगरं दृष्टे, मृदिद्वाम्भसंयुतम् ।
 तेन वत्सेकिते सर्वे, लुचने सचराचरम् ॥ २३९ ॥
 मयोऽनघ ! वद्येवं, तमे संदर्शयाधुना ।
 पुरमेतत्तथाभ्या, मम सर्वमशीदृशम् ॥ २४० ॥
 ग्रथेकत्र मया दृष्टे, पुरं तत्र महागिरिः ।
 तच्छिखरेऽभीव रम्य, निविष्टमपरं पुरम् ॥ २४१ ॥
 तथोक्तमन्य ! किं नाम, पुरमेतत्तथास्वरम् ।
 किनामायं गिरिः किंच, शिखरे दृश्यते पुरम् ॥ २४२ ॥
 अस्या जगद् वत्सेनं, पुरं सात्त्विकमानसम् ।
 विषेकोऽयं गिरिऽग्र-प्रमत्तत्वमित्यद् ॥ २४३ ॥
 इदं तु भुवनस्यातः, वत्स ! जैनं महापुरम् ।
 तत्र विज्ञातसारस्य, कथं प्रव्ययतां गतम् ॥ २४४ ॥
 यावत्सा कथयत्येवं, तात ! मणं कुटाक्षपम् ।
 तावज्जातोऽपरस्त्र, वृत्तान्तः श्रुतां स तु ॥ २४५ ॥
 गाढं प्रहारनिर्मितो, नीयमानः सुविज्वलः ।
 पुरुषैर्वेष्टितो यैश्चि, मयैको राजद्वारकः ॥ २४६ ॥
 मयोक्तं द्वारकः कोऽयं, किं वा गाढप्रहारितः ।
 कुत्र वा नीयते लम्बः, के वान्नी परिघाकाः ॥ २४७ ॥
 अम्बिका स्थाते देवस्य, विविदेऽत्र प्रहागिरौ ।
 राजा चारित्रधर्माभ्यां, यतिधर्मां च तत्पुत्रः ॥ २४८ ॥
 तस्यायं संयमो नाम, पुरुषः प्रौढपौरवः ।
 यत्काचं च कचिद् दृष्टे, महामोहादिशत्रुभिः ॥ २४९ ॥
 बहुशब्दाय शत्रूणां, प्रहर्षजैर्जीरुतः ।
 अयं निस्सारितो वत्स, रघुभूमेः पदातिभिः ॥ २५० ॥
 प्रक्षिप्य डोलिकायां च, नीयतेऽसौ समन्विरे ।
 अयं चात्र पुरे जैने, सर्वे तिष्ठन्ति बाणधराः ॥ २५१ ॥
 ततोऽहं कौतुकाक्षित-स्तात ! माता समं क्षणात् ।
 तेषामनुसमाकटो, विषेकगिरिमस्तके ॥ २५२ ॥
 अथ तत्र पुरे जैने, राजमण्डलमध्यगः ।
 दृष्ट्वित्तसमाधानं, मरणेपे स महादुःख ॥ २५३ ॥
 सत्यशीलतपस्याग-प्रक्षाक्षिचनतादृशः ।
 अन्त्येऽपि मण्डलापीडा, अम्बया दृष्टिता मम ॥ २५४ ॥
 इतश्च तेनैरेस्तुष्ये, समानीतः स संयमः ।
 दृष्टितोऽस्य नरेन्द्रस्य, वृत्तान्तश्च निवेदितः ॥ २५५ ॥
 तजेतुकस्ततस्ततः, मोहचारित्रभूभुजोः ।
 तदा महाहयो जने, शिम्बस्यापि भयंकरः ॥ २५६ ॥
 क्षणाचारित्रभूपातः, सबलो बलशालिना ।
 जिन्ये मोहनरेन्द्रेण, गङ्गा स्वत्नानमाश्रयत् ॥ २५७ ॥
 ततः परिश्रुतं राज्यं, महामोहमहीपतेः ।
 चारित्रधर्मेराजस्य, निरुद्धो व्यस्तरे स्थितः ॥ २५८ ॥
 माणोनुसारिताऽपारीदृ, दृष्टं वत्स ! कुतुहलम् ।
 स्पष्टं दृष्टं मयाऽपुन-सन्धिकायाऽसादृतम् ॥ २५९ ॥
 केवलं कलहस्याय, स्तुलमन्य ! परिकुटुम् ।
 अहं विश्रुतमिच्छामि, प्रोचेश्वा गच्छ पुत्रक ! ॥ २६० ॥

रागकेशरिराजस्य, मन्त्री मोत्साहसाहसः ।
 त्रैलोक्यमपि विषया-मिलाप इति विद्युतः ॥ २६१ ॥
 अनेन मन्त्रिणा पूर्वं, शिम्बसाधनदेतये ।
 मानुषाणि प्रयुक्तानि, पञ्चात्मीयाणि सर्वतः ॥ २६२ ॥
 स्पर्शं रसना प्राप्य, दृढं भोजनमिति नामतः ।
 अगजव्यग्रवीणाणि, विरघाद्वितवत्तानि च ॥ २६३ ॥
 कापि ताम्बिमभूतानि, संतोषेण पुरा किल ।
 चारित्रधर्मेराजस्य, मन्त्रपालेन लीलाया ॥ २६४ ॥
 तन्निमित्तः समस्तोऽयं, जातोऽभीयं परस्परम् ।
 कलहो वत्स ! सादोप-मन्तरङ्गमहीभुजाम् ॥ २६५ ॥
 मयाऽवाक्येय पूर्वं मे, देवदर्शनकोतुकम् ।
 साम्प्रतं तातपादानां, समीपे गन्तुमुत्तुक् ॥ २६६ ॥
 भाषोक्तं गम्यतां वत्स ! शिष्य-जनवेष्टितम् ।
 अहमन्यामर्ध-वासि, तत्रैव नव स्त्रीभिः ॥ २६७ ॥
 ततोऽहमागमं क्षिप्तं, शिम्बिन्धेयं प्रयोजनम् ।
 ततस्ततामुना भैत्री, ब्राह्मेण न तयोचिता ॥ २६८ ॥
 यावत्तद्विषयस्येवं, विचारो निजलोचिनि ।
 मार्गानुसारिना ताव-रागादुपवृत्तभूषतेः ॥ २६९ ॥
 समर्थितं तया सर्वं, विचारकचितं वषः ।
 त्वज्जिनि प्राणमित्येवं, बुधस्यापि, इति स्थितम् ॥ २७० ॥
 इतोऽहं कृतानुयोक्तं, प्राणलाञ्छनलाञ्छनः ।
 मन्त्रः सुगन्धिगन्धानां, सदाश्वेकणतपरः ॥ २७१ ॥
 तत्रैव नगरे आश्रयम्, लीलावत्या निजस्वसुः ।
 देवराजस्य भार्याया, ययौ मेहे करावपः ॥ २७२ ॥
 सत्यलोचनप्राप्तम्, तस्मिन्नेव कृते तया ।
 आचोऽन्त्येकराज्यः, संयोगो मर्यादायुक्तः ॥ २७३ ॥
 तां गन्धपुटिकां हारे, मुक्त्वा लीलावतीयुहे ।
 प्रविशेत् स च प्राप्ता, मन्त्रः सा तत्र वीक्षिता ॥ २७४ ॥
 ततोऽभुजगता शोषा-कण्टारविद्या पुटिमलौ ।
 ताव् मन्वान् सहसाऽजिज्ञ-प्राणेश्च मुमुक्षुः ॥ २७५ ॥
 तं मन्त्रं ब्राह्मरोपेण, विषये वीक्ष्य कुञ्चुकीः ।
 विरक्तः प्राग्जन्म-घोषाभावेतिष्ठितः पुनः ॥ २७६ ॥
 स कमण समस्ताङ्गो-पाङ्गपूर्वविशारदः ।
 अनेकलक्षविधवायि-संप्राप्तसुरवेनयः ॥ २७७ ॥
 विहरन्त्र-प्रासा, स परोऽहं नरेन्द्र ! ।
 मन्त्रोऽपि पुनः, तमे मन्त्रस्य चरितम् ॥ २७८ ॥
 तच्छ्रुत्वा विस्मयस्मेर-लोचनो धवसो नृपः ।
 विमलाया जनाः सर्वे, कृतार्जज्जय ऊर्ध्वरे ॥ २७९ ॥
 अहो जगत्ततोऽयं-महो मधुरिमा गिराम् ।
 अहो परांपराकृत-महो बोधनयागुरौ ॥ २८० ॥
 अहो सदा स्वयं बोध-वन्दुरैकपुत्रीगता ।
 यदा जगत्तोऽमुष्य, चरितं सर्वमन्यहो ॥ २८१ ॥
 अहं स्वयमेवं राया, संयोगगो पयं पर कुमरं ।
 तु वत्स ! गिरिह रजः, वयं तु दिक्कं गतिस्सामो ॥ २८२ ॥
 जगद् कुमरो किं ताव, नृह अहं इह अविदुभो नलभो ।
 रज्जपवाणुमिसंघं, जेणमिमं निवर्त्तितं भवभवम् ॥ २८३ ॥
 तं सुणिम मये तुष्टं, धवसो विमलस्स इदमेवं भुं ।
 कमरं कयलिद्वन्द्वं, निरञ्जपरमि संजयम् ॥ २८४ ॥
 विमलकुमारं समं, कृतवत्तद्वर्त्तितमिदं भुजो ।
 रिसिनुद्वन्द्विनयाने, गिरिह दिक्कं भवत्तारो ॥ २८५ ॥

श्रयंतरमि नटो, मुष्टी बंधिषु वामदेवो सो ।
 मा हु कुमार दिक्खं, बलाधिरो गहहस्ससि ॥ २७७ ॥
 कुमारमुणिषा वि किमिणं, ति पुच्छिउं जणं समणस्सो ।
 विमलज्जिम्मल्लवारर-सिगिषा किं पुच्छुपे णेन ॥ २७८ ॥
 कयरो जणविमलज्जणो, इमस्स करिण वहीरणे कुणसु ।
 कयरो वि आह एव, जे पुज्जा आणुयंति सि ॥ २८१ ॥
 अह कयकिं अणं, मणतो रयणसुखस्यदिदो ।
 नमिउं गुरुयकमलं, संपसो निययनयरमि ॥ २८२ ॥
 चिन्द कुमारमाह, कयगुत्तरमेहरो कया वि मणे ।
 परउयवारपत्ते, अहो अहो रयणसुखस्स ॥ २८३ ॥
 पदमज्जिनाहस्सं-पवरवरसाप्रेजेण पदमं पि ।
 जयभीमकुवकुहरो, निवउतो रक्खिणो तदया ॥ २८४ ॥
 सिउंहुमुणिण्णदंसण-संनकणमुक्खिणित्तु अहय ।
 अह यं तह एस जणो, सिजिपुरांसुमो विहिस्सो ॥ २८५ ॥
 इय चिंतो निष्, कमण निट्ठविषयअदुक्कसमसो ।
 विमजो तह अल्लसंनयो-अहविमपयं समणुपसो ॥ २८६ ॥
 नरया स वामदेवो, दिक्खलागणमया नटो नटो ।
 कंचणपुरमि पसो, जिओ गिहे सरलमिच्छिस्स ॥ २८७ ॥
 सिट्ठो सो य अणुसो, तं सययय वि गणेउ एवं च ।
 अंनकुणं पि द्दस, अइसरलो तस्स कुमिलस्स ॥ २८८ ॥
 कडायि सो निस्साप, अंनकणमुक्खिणित्तु अहय ।
 हट्ठाउ उअह कुल्लं, वहेगिओ वंडयासीदि ॥ २८९ ॥
 ना उमाओ दिगयंद, मुटो मुटुति ननु कुविणं ।
 मिस्सिओ पधुयसो, सरल्लो आओ विमलज्जणो ॥ २९० ॥
 आ कुणसु सिदि । खं, लडो चोत्तं वि अणिय पसीदि ।
 बंधिषु वामदेवो, नाओ नरनाहवाग्मि ॥ २९१ ॥
 कुविणस नेण वज्जो, आणसो मरहमिच्छिणा तसो ।
 दाऊण पधुयधणं, कहकहमयि मोडओ एसो ॥ २९२ ॥
 नो निदिउउं लोप, कयणसुआमणो इमो पावो ।
 जेण नियज्जणयतुहो, बीलसिओ बंधिओ सरज्जो ॥ २९३ ॥
 अक्खिणं निगिहो, मिणं कणावि सिक्खिउज्जण ।
 न य ज्जिक्खिओ य एसो, नो कयिओ नरवटं यादो ॥ २९४ ॥
 णयं तु वामदेवस्स, कम्ममियं जणिउं तयं पावो ।
 ओअधायइ सो वि द, मणिउं पसो नमतमाय ॥ २९५ ॥
 तसो अणनकाओ, अमियजय कहयि ज्जिवनरज्जम ।
 होउं कयणुपयरो, सिवं वसो वामदेवो वि ॥ २९६ ॥
 “ इयं वं च कुनहतागुणसुखं सतपणनिज्वापिकं ।
 दृग्धापायजगमरास्पदकरीं प्रार्थ्यो बुधनामां प ।
 पायं पायमपायसुकननवाः स्फुरीजयवसंभवा,
 पां तस्या अवतांसिनां विमलवर्षि-शेपमुणिक्रिजिताः ॥ २९७ ॥
 उक्तः कुनह इत्येकान्विशिनमो गुणः ५०० ॥
 गुणविदितोपकारो, स्वार्थं कः कुनकृतकस्त्वैव पंचा ॥ २९८ ॥
 कयगुण्यो-कुनकृता-स्त्रीं कुनस्य इना हाने परोपकृतस्य अनि-
 द्वे . (५०) कुनकृतासु दाक्षिण्यं, सदाचारः प्रकर्मितः ”
 ५०। एवं हि तस्य महाद कृतउताओ अर्वात अत एव कुनोप-
 कारं शिरमि जगमिषि कयगुण्योः कदापि न विस्मरन्ति सा-
 दृक्कम । प्रथमवयसि च तं तयमशं स्मरन्तः, शिरसि
 भित्तनमाग नागिका नराणाम् । उरुकममनकपं दृग्धुगाजीवि-
 नान्, नहि कुनमुपकारं सत्त्वो विस्मरन् ॥ इति । ५० ।
 अ. ५० । परीकरः रज्जिना, ह्वा । कुनहता विषय आहवायो-

कनस्यपकारता चेति मुख्यविषयः । यो हि मुनिकृतमुपकार-
 मात्मविषयं विवेकमपन्नतया जानाति यथाऽस्मास्वतुभट्ट-
 प्रवृत्तैः स्वकीयकलानिरपेक्षतया शान्तिदिव महाद प्रयासः
 शास्त्राध्ययनपरिहानविषयः प्रवृत्तं कांश्च वाच्यं कृत इति सहाक-
 उच्यते । अथवाऽप्यमन्युपकारं नृणां सन्त्यते । अथवाऽकृता-
 तयाओ कप्रसिद्धाविभागन कृतस्य मतिपाटवाद् विशेषं वि-
 पयं स्वकपं परिच्छिन्नासि न पुनःकृततया कृतमपि साक्षात्
 प्रयाश्रिकया वा न वा न वेति ततस्तद्गतायः कृतकृता तेषु सु-
 क्तु कृतकृत्यासिहिनं विस्त कृतकृताविस्तम, पां १३ विदुः । “एवं
 गुरुद्वयमाणां, कया गुया सगलगच्छगुणगुणु” शुक्रममुज्जिता
 कुनहता चार्गायिता अवति प्रधानध्यायं पुरयस्व गुणी आधिऽपि
 गायेत । तथाहि “ स कलाकलापकुशलः, स पविदतः सकल-
 शास्त्रवेदः । सिद्धाकुणमगिष्टः । कृतकृता स समाधयते ”
 लोकांतरेऽपि एकादशानुसुमपयं पठित एवेति । ५० २० ।
 कृत्य-कुनार्थ-५० कृतार्थः प्रयोजनं येन । कृतस्ययोजनं,
 जं ० १ श्वा ० उ ० । ह्वा ० । आ ० म ० प्र ० । कृतकृत्यं, आचार्यो-
 पाध्यायप्रवक्तृकथयविरमणुषावचने कलकृतापदपक्षकयायन-
 या शिष्याणां निष्पादनेन निष्ठितार्थे, “कृतार्थानां निरपेक्ष-यति-
 धर्मोऽनिसुन्दरः ” ५० ४ अधि ० ।
 कृतार्थ-विं ० कृतं शिहितमर्थं येन । शिहितार्थो, वाच ० ।
 कृत्य-पुं ० कुस्मिनांशः “ कोः कृततः तत्करोतीति जिह् ० ।
 कदर्थयति कुस्मितमर्थं करोतीत्यर्थः । ततः कः कदर्थितः कु-
 स्मिनांशकृतं, वाच ० । “ गोसांशो वि कथयिष्यपुस्मिनां वि-
 वसतो पुच्छ ” आ ० म ० जि ० । लुट् कदर्थनम्, कुस्मिनांशं,
 कर्ण-युच-कदर्थना तत्रैव स्त्री ० । वाच ० । घट्टना कदर्थना
 आचा ० १ कु ० अ ० १ उ ० ।
 कयदाण-कुनदान-कृतं दानमेतन् तदर्थयोजनमिति प्रत्युपका-
 रार्थं यदानं तत्कृतदानमित्युच्यते । दानमेदं, उक्तं च “ शतशः
 कृतापकारा, दानं च सहस्रशो भवान्न । अदमपि ददामि कि-
 ज्जिन, प्रत्युपकाराय नदानमिति ” १ स्था ० १० ज ० ।
 कयदिदृष्टम-कृतदृष्टम-त्रि ० कृत आचारतो दृष्टो व्यथमि-
 तोऽवगतवध धर्मो येन स तथा । ज्ञानधुतधर्मः, “ भिक्षुमुयथे
 कयदिदृष्टम, गामं च लुण्ठं च अणुण्यावस्सा ” लुण् ०
 १ धु ० १३ अधि ० ।
 कयपि-कुनपि-५० कृतोपकिर्मिता तत्त्वोपदेशोपलैस्त्वज्ज-
 स्वाभ्यामपकरणैश्च संस्तुता धीबुद्धिर्धैर्यं ते कृतार्थः । विपश्चिद-
 पुरु पुच्छपु, “न्यवेमान्स्वातस्वयि कृतसपायः कृतार्थः ” न्या ० ।
 कयपंजलि-कृतप्राज्जलि-त्रि ० प्रणयर्थं कृतप्राज्जलियान्, क-
 यपंजलिभिमुहो, न जानसु जानपासुडं ” आच ० १ अधि ० ।
 कयप दक-कृतपनिक्तु-स्त्रीं विनयाप्रसादिताः सुरवाः स्तुनं
 दास्मन्त्वोत्थमिप्रायेणाज्ञानदानादियनरूपे लोकोपकारविषयमे-
 दं, पंचा ० १६ विध ० । स्त्री ० । “ कयपिकई तदयं ” कृते भक्ता-
 दिनोपचारं प्रसादः मुख्यः प्रतिकृति प्रत्युपकारं स्तुतिविधानं
 मे कर्ण्यन्ति नो नामिकेव निजैरेति जताविदाने यत्नः कार्यः ।
 अतप्रापणदिके निमित्तं कृत्या भूने प्राप्नोऽऽत्मनेनेति हता-
 नित्यर्थः विक्षेपेण विषय वार्ताव्यय यः ३ अधि ० ।
 “ कज्जे पमिकिती खेव ” कृते कार्यं यः क्रियते धन्यः स
 प्राज्ञविशेषत्वाद् प्रतिकृतिके च विनये, ५० १ उ ० । (आक्षे-

परिहारी विणयवाधे वक्ष्यामि) उपकृतं सति प्रत्युपकारे च
“कथपडिकं एषं न गुणी दीर्घोऽजं” इति प्रकृतत्वे इति एक-
नैकस्यापकृतं गुणा वाच्योक्तिः स तस्यास्तोत्रेपि गुणार्थं प्र-
त्युपकारार्थमुक्तांत्यतीत्यर्थः स्यात् ४ डा ४ डा ४ डा ।

कथपडिकइया-कृतप्रतिकृतिता-सी० कृते भङ्गादिप्रोपचारे
प्रसन्ना मुखः प्रतिकृतं प्रत्युपकारं सूत्रादिदानतः करिष्यामीति
महादिदानं प्रति यतितव्यमित्यर्थं कथं लोकोपचारविनये,
स्यात् ७ डा ।

कथपडिकयय-कृतप्रतिकृतक-त्रि० कृते उपकृते प्रतिकृतं प्रत्यु-
पकारः नयस्यास्तीति स कृतप्रतिकृतकः । कृतप्रत्युपकृतेरि,
स्यात् ४ डा ४ डा ४ डा ।

कथपडिकिरिया-कृतप्रतिकृतिता-सी० अस्यापितोऽहमनेनेति
बुद्ध्या नकादिदानं, तात् १ अधि० ।

कथपययणप्पणाम-कृतप्रवचनप्रणाम-त्रि० कृते विदितः प्रव-
चनवाधे दृशयिष्यमाणार्थस्य प्रवचनस्य प्रणामो येन स कृत-
प्रवचनप्रणामः । नमस्कृतप्रवचने, “कथपययणप्पणामो धो-
रुं वरणगुणसंगहं सयलं” विधेः । “कथपययणप्पणामो बुद्धं
पच्छिन्नदानसंख्यं” ज्ञात० । इत्युभयत्र कथपययणप्पणस्या उ-
भयोरपि विशेषावश्यकर्तव्योक्त्योऽप्येव ज्ञेयमभङ्गाणि-
कमाश्रमणः स्वदीर्घां सूचितवात् ।

कथपुम-कृतपुण्य-त्रि० जगन्मनोपाससुकृते, ज्ञात् १ प्र० । उ-
पाजितपुमकर्मणि, पंचा० ६ धि० । जि० । पायसदानं देव-
लोकं गत्वा च्युते राजग्रहे नगरे धनवहस्य भंष्टिनः पुने, (साम-
इयवाधे दानेन तद्गामेऽस्य वक्ष्यता वक्ष्यते)

कथपुव्व-कृतपुव्व-त्रि० पुव्वकृते, सूत्र० १ कु० १५ अ० ।

कथपडिकम्म-कृतपडिकम्म-त्रि० कृते निष्पादितं स्वानामन्तरं
बलिर्कर्म स्वयदेव वक्ष्यामीति पूजा येन स कृतपडिकम्म । तं
२५ प० । अ० । देवतामां विहितबलिधिधाने, विधेः ।

कथपडिकम्मवत्-कृतपडिकम्मवत्-न० कृतं भूमिकर्म क्षणलेप-
नादि कर्मोन्नेषु शान्तप्रदेशेषु येषां तानि कृतभूमिकर्मान्ताणि ।
क्षणात्वेपादिना संरु० नमन्नेषु, “बलयाणि पडिसादिमभुंज-
त्ता य कथपडिकम्मता” वृत् २ उ० ।

कथपंगला-कृतमङ्गला-सी० स्वनामव्यातपुण्यां, “कथमंगला-
पुरी, धनसिद्धिमुदा य शालविहवर्सा । जयसुदरीति शोसे,
भक्तियुगा भव्यरा पंच” संधा० ।

कथमाल-कृतमाल-पुं० कृता मालाऽस्य आरब्धे, कर्णिकारे
च । अमरः । वाच० । धके, अ० । मालां कृतवति, त्रि० वाच० ।

कथमालय-कृतमालय-पुं० कृतं वयं, दीधेवताभ्यस्तकतमिह-
गृहाधीश्वरं देवे, स्यात् २ डा ३ डा । येन कथवर्तितस्तत्र ग-
च्छन्तः सक्रियन्ते इतरे राजानो नाहयन्ते यथा जरातकक्रियो
जयवाधाम् आ० सू० । “गणं सै चकारयणं पचिन्म-
दिति निमित्तमुदाभिमुखे पवाया वि हात्या जाव तीगं गृहा ते
अद्रुत्तास्मान् संवाचारकर्णं तदेव अहमभसंसि परिणम-
मार्णसि कथमाद्य देवे कथियासणे उवागते जाव पतिश्याह
धरयणस्य विजगाद्यहं सं जंतांकारं करुणायि य जाव आभ-
रणाणि य” आ० सू० । अ० । कोणिको राजा कथिमाणि रजानि
कृत्वा भरतक्षेत्रस्तावन् प्रवृत्तः कृतमालयणेन गृहाहोत्रं व्या-
पादितः स्यात् ४ डा ३ डा । आ० । देवे च “—

पुरास्त्रिमेण सीयाप महाहोत्रं उचरोत्तं अद्रुत् वीहवेयद्वा अद्रुत्-
मिस्सगृहाहो अद्रुत् कथमालगा देवा” स्यात् २ डा ४ डा २ डा ।

कथमोहत्वेपकृत-कृतमोहाहत्वेपकृत-त्रि० कृतं मोहस्य अ-
हस्य वैफल्यं निष्फलत्वं येन । मोहकृपाहस्य विदारणेन
निष्फलतायादिकं, “कृतमोहाहत्वेपकृतं, हानचर्मं विभर्ति
यः । क भीलस्य क वा भङ्गः, कर्मसङ्गरकेषु” अह० १५ अ० ।

कथर-कथर-त्रि० किय-उत्तर-द्वयोर्मध्ये आत्मादिभिर्निर्धार-
णार्थं प्रप्रविषये, वाच० । किम्भूते, “कथरे भग्ने अकक्षाप
माहणं मयया” सूत्र० १ कु० ११, अ० । “कथरे जे ते
सोपरिया मच्छुवधा” प्रश्न० आ० १ डा ० ।

कथर-पुं० कं जलं दद्याति इ-अथ-श्वेतवदिते, तस्य सेव-
नात् मुचक्षितस्य स्नेहसा संहतकषजलस्य दारणात् वाच०
कथरिपुक्षा-कथरिपुक्षा-सी० कचस्य रिपुः फलमस्य श-
रीवृक्षे, रामान वाच० ।

कथर-कथर-पुं० वृषा० कलस० रम्भावृक्षे, मेदि० । वाच० ।
कथलीकते, न० । वृ० १ उ० । हिमिकपाया, शास्त्रलिखिते च
सी० मेदि० । अजादेराकृतिगणत्वात् टाप् वाच० ।

कथरकषण-कृतलक्षण-त्रि० कृतानि सार्थकानि लक्षणाणि
देहिच्छाणि येन स कृतलक्षणः । अ० ४ शृ० ३३ उ० । कृतक-
लवच्छरीरलक्षणे, ज्ञात् १ अ० । अ० । जि० ।

कथलिपग-कथलिपुटक-न० कथलीमयपुटे, जी० ३ प्रति०
२ उ० । ज्ञात् ० ।

कथसिसमागम-कथलीममागम-पुं० स्वनामव्याते प्रामभेदे
यत्र भङ्गादिप्रत्यय गोशालस्य दधिसम्मिश्रं भोजनमभुत्
आ० म० जि० । आ० वृ० ।

कथली-कथली-सी० काच जलाय दल्पते तत्त्वगादी जलाय-
हुत्वात् गौरा० की० रम्भावृक्षे, अमरः । वाच० । बलयाणि
केतकीकटस्यादीनि ज्ञात्वा १ अ० १ अ० २ उ० । ज्ञात् ० ।
वैजयन्त्याय, कथस्याकारवक्ष्यकत्वात्वाचवाच्य । इतिपता-
कायम्, हारा० । सुगभेदे च वाच० ।

कथलीखंज-कथलीस्तम्भ-पुं० कथलीवृक्षे, “कथलीखंभा-
तिरेगसंक्षिपिष्वणसुकुमालमयकोमलभविमलसमसंह-
न सुजायवहृषीवरनिरन्तरोः” कथलीस्तम्भान्भामतिरेके-
ष्यातिशायितया संस्थितं संस्थानं यथोक्ती कथलीस्तम्भ्यातिरे-
कसंस्थितौ निमग्नौ विस्फोटिकादिकृतकृतरेहितां सुकुमारव-
कथली सूद्र अकठिमा कोमली इतिपुत्रजौ भातिविमली स-
वेया स्वानाविकागन्तुकमलसेशेगमप्यकृतिौ समसंहतौ स-
मप्रमाणौ सन्तौ संहतौ समसंहतौ सुजातौ जम्बोदरहिती
वृक्षौ वृत्तौ । निरन्तरावृषाव्यवयवता अपान्तरालवर्जितौ
ऊरु वासां तास्तथोक्तः जी० ३ प्रति० ।

कथयय-कृतयय-पुं० वधोदशतीर्थकरस्य पितरि, स० । आ० ।
कथययकम्म-कृतययकम्म-पुं० कृतमनुष्ठितं वतादीनां कर्म त-
च्छाश्रुतं हानवाच्याप्रतिपक्षणं येन प्रतिपक्षदर्शनेन स कृतम-
तकर्म । प्रतिपक्षाश्रुतादी, द्वितीयाश्चक्रप्रतितां प्रतिपक्षे ।

तज्जेवा यण-

जुष्वा । कथययकम्भो चउहा, भावस्थो तस्मिं होइ । १३॥
तत्र तेषु वदसु त्रिंशेभ्यः कृतमतकर्मो वतुर्वा, वतुर्नदो म-
धनीति संभवः । तानिच भेदावह । आकर्णनं भयनम् १ हान-
मयवोचः २ ग्रहणं प्रतिपत्तिः ३ प्रतिसिधेयं सत्यक पातनम् ४
ततो ह्यहस्तेषु मतामिति प्रकमाकम्भते उच्यते उचमवाच भा-
वार्थः एवं तस्य वतुर्विषयस्याप्यवभासकं भणित्यमात्रेण जय-
नीति १३ ध० २१५०, ४० । (आकलनादिशब्देषु तद्व्याख्या)
कथवर-कथवर-पुं० अथकरे, हा० ७ अ० । स्वरूपतुष्ट्या-
दिपञ्चकपे (रा० आभा०) गुहमते, आच० १ अ० । "बहुसुखि-
रुच्यसंकरो कथवरो प्रयति" नि० ५० ७ उ० ।
कथवरशिस्सय-कथवरनिभित-पुं० यत्र तुष्ट्यासमुदाय-
स्तुतिभितः कुमिकीटतत्कार्यो जीवभेदे, आभा० १ कु० १
अ० ४ उ० ।

कथवरोक्तिजा-कथवरोक्तिजा-ली० अथकरोचिकायाय,
हा० ७ अ० । एवमायाय, वाच० ।

कथयिकथ-कथयिकथ-पुं० मूल्येन वस्तुनो ग्रहणग्राहणयोः, ग० ।

जल्य य मुष्णिगो कथयि-कथयौ कुर्वन्ति संजयभट्टा ।

तं गच्छं गुणसायर । विसं वदं परिहरिजा ॥

यत्र गणे मुनयो कथ्यस्तावः कथं मूल्येन वस्तुनामोपधमिष्ठा-
दिग्रहणं विक्रयं च मूल्यमान्येयां वस्तुप्राप्तिकार्योणां कुर्वन्ति
वशाद्वदन्त्येः कारयन्ति अनुमोदयन्ति वाकिमुता मुनयः संयम-
त्रिभाः दुरीकृताचारिण्युगाः गुणसायरेति गौतमसम्प्रदाये तं गच्छं
विश्वामित्रा जालाहसिमे वरुनः परिहरन्तु सम्प्रति । अथ विवस्था-
पना देवताम्ये यतो विषादेकारण्ये भवति संयमजुष्टगुणा-
स्वमन्तानि जन्ममरणानि जयन्तीति गाथाशब्दः ग० २ अथि० ।

कथयिकथ (पैठा) उजाण-कथयिकथध्यान-न० कथयं क-
थो ज्ञानार्थमप्युच्यते बहुमुख्यवस्तुग्रहणं विक्रयणं विक्रयः
बहुमुख्यतामप्युच्यतेस्तुग्रहणम् । क्रयश्च विक्रयश्च कथयिकथौ
नयोर्ध्यानश्च लोहकथ्येन स्वर्णकुशाप्रतिहोमनःइत्येव ध्यान-
भेदे, आनु० ।

कथयिकथमिहिवरय-कथयिकथमिधुपुरत-त्रि० कथ-
विक्रयसिधियः उपरतो विरतः उच्यमाणेनमिधुक्रयविक्र-
यपर्युषितस्थापनेन्यो निवृत्ते, दशा० १ अ० ।

कथयिविहंग-कृतविभङ्ग-त्रि० कृता विदित्ता वृत्ताविरं (विहंग-
न) विभागा यस्य । अथवाः कृते, प्रश्न० आश्र० ३ हा० ।

कथयिव-कृतविजय-त्रि० कृतसंपन्नसंपदं, हा० १ अ० ।

कथयोरिय-कृतरीर्य-पुं० काश्चोर्योर्द्विजपतिर्य, यां हि स्वभा-
र्योर्व्यतिकरे यमदन्तिना विभाशितः सूत्र० १ नु० ८ अ० ।
वाच्योर्जिते, नि० वाच० ।

कथयोरियायार-कृतवोर्यायार-त्रि० विहितस्वशाक्त्यापारे,
पंचा० ४ वि० ।

कथवेयदिय-कृतवित्तिक-न० रचितवेयदिके, हा० १ अ० । जी० ।

कथयय-कृतवत-पुं० ली० उपस्थापित, " वसेल्लमावकयय-

निदिनताग नारिकर नरु-
नाम्न, तदि कृतमुपकारं साधनो विस्मरन् " इति, विष्णुवि-
अ० १ । परोपकार इतिज्ञाने, हा० । कृतज्ञता चित्ते आश्रययोग-

कथा-कदा-अव्य० कस्मिन् काले, "कथा नं भवं ग्रन्थं वा बहु,
वा" स्वा० ३ हा० ४ उ० ।

कथा-कदाचित्-अव्य० कदाचिन्मात्रे, सूत्र० १, पु० १ अ० ३ उ० ।
" नदसि कथाहि ति " कदाचिदिति वितर्कायः । अहमेवं मध्ये
यद्यन नष्टस्त्वमेसीति अ० १५ श० १ उ० । कदाचिन्मात्रे-
उच्यते वाच० ।

कथाकथ-कृताकृत-त्रि० कृताभासावकृतश्च कृताकृतः मूल्यसं-
काश्य इति समासः । नैगमनयमतेन कृते शेषाणामकृते, आ०
म० द्वि० किञ्चित्कृते किञ्चिदकृतं च । कृते कार्यं च अकृतं कार-
णं च समा० ८० । कार्यकारणयोः, केन नञ्विशिशिरेनाऽनञ् "
पा० । कृते अकृते च । भाव-क-करणाकारणयोः, न० द्वि० वाच० ।
कथागम-कृतागम-त्रि० कृतपरिज्ञाने, व्य० १ उ० । कृत आगमो
येन आगमकर्तारं, वाच० ।

कथाभरण-कथानरण-न० केशाभरणे, श्री० ।

कर-कु-पा० नना० उभ०स्तक० अनिदं । श्रव्येनैव्यारः दाहा३३
इत्यन्तस्य अरादेवः करह-करोति, प्रा० ।

कर-पुं० वर्षोपले, रस्मी, कौट्येते विधिष्यन्ते रु-करणे-अप-
पाणो, हस्तशुग्ने च । तयोर्ज्ञेताविलेपसाधनत्वात्साध्यात्म्यं क-
मेति अ-करणे, मेदि० । वाच० । ज० । "मुत्तारंगं पाणोवर-
करः" हा० १६ अ० । श्री० । गवादीनां प्रतिषेधे राज-
देवे कृष्ये हा० १ अ० । कटप० । राजदेयमागे, प्रश्न० २
हा० । पि० । हेत्वादी-कर्मोपपदे-क-कर्तार, अहं तत्कर्मकारके,
त्रि० यथा भवेत्करः इत्यादि वाच० ।

अस्य निष्पत्तिः ।

नामकरो उवणकरो, दम्बरको लेखकालभावकरो ।

एमा खलु निक्सेवो, करणस्स उ ल्खिन्वो होइ ॥

नामकरो स्थापनाकरो "लेखकालनायकरो" इति करदशब्दः
प्रत्येकमभिसंभवत्येते केशकरः कालकरो नायकरो । एष खलु
करणं करलस्य निष्पत्तिः बहुषुचो जयति । तत्र नामस्थापने खु-
ल्यत्वादनारह्य उच्यतेरममिधुपुराह ।

गोमहिमुद्रपुम्पुं, जगलीं पि य करा शुण्येव्वा ।

ततो य तणपज्ञाले, हुसकहिंमारकरये ॥

सोत्तंवरंजाय, बलिबन्धकरे पदे य वस्मै य ।

बोद्धुमारयजणिए, अद्धारसमाकुरूपत्तो ॥

गोमहिषपुष्पपुंता जगलीनामपि च करा जातव्याः । तत्र गो-
करयाचनं यथा पतावतीषु गोषु विक्रीणास्येका गोर्दन्त्येति ।
यदि वा गोशिकयस्वरूपं रुपकयाचनं गोकरोः । एवं मदिष-
करोः । २ उच्युक्तः ३ पुष्पुक्तः ४ जगलीं वरदा तत्कारः जगली-
करोः ५ ततस्त्वगुणियः करस्त्वुक्तः ६ पञ्चालकरोः ७ तथा बु-
सकरोः ८ काष्ठकरोः ९ अक्षकरोः १० स्त्रीनां हाङ्गुण्यकृतिता-
मिधिय करो जागो धान्याचनं सीताकरोः ११ उम्बरो देहजी
तद्विषयः करो रुपकयाचनम् उम्बरकरो १२ एवं अक्षकरोः १३
बलीषर्करः १४ अक्षकरोः १५ कमेकरोः १६ बुद्धो मांजनं त-
देव करो बुद्धकरोः स वायं येषु पञ्च कुलादिनिधिष्यन् इ-
त्येक एव १७ अक्षकरो करस्येत्यसिः स्वकल्पनाशित्यनिर्मि-
ता पुष्पोकसत्तद्वशकरत्यतिरिक्तः स्वेष्टया कल्पितोऽप्यावः करोः
प्रातःविक्रय-वृत्तिः प्रसिद्धः । इतो प्रत्यक्षकरोः ।

संप्रति केचकरादीभिधित्सुराह ।

सेचस्मि नस्मि सेचो, कासे जो नस्मि होए कासस्मि ।

कुविहो य होइ जावे, पसत्या तह अप्रसत्यो य ॥

यो यस्मिन् केच शुक्लादिकुरो विविधः करः स केचे केचवि-
षयः करः । तथा यो यस्मिन् कासे अवाति मुदितादानादिकपः
करः स कासे कासकरः । द्विविधश्च प्रवति माय आवकरः ।
द्वैविषयमेव द्वयैवति प्रशस्तस्नया प्रशस्तस्थः । तत्र प्रशस्तप-
र्यागते प्रशस्तस्नया इति आदावप्रशस्तमेवभिधित्सुराह ।

कलहकरो दमरकरो, असमाहिकरो अनिवृत्तकरो य ।

एतो उ अप्रसत्यो, एवमार्ह मुण्येवमो ॥

आह उक्तप्रयोजनस्नयावातुदेशोऽप्ययमेवादावप्रशस्तः क-
स्माद्योऽप्यस्तः उच्यते इह समुत्पद्यः प्रशस्तपवजाव आसत्त-
नायोपयो नेतर इति वथापयार्थमार्थो प्रशस्त उक्त इत्यर्थः । तत्र
कलहो वा विचिक्रं गन्तं तत्करणश्लोः प्रशस्तकोषाचीद्वयिक-
भावमयः कलहकरः । कायवाञ्छानांभिधिविधं तादृशं दमरं
तत्करणश्लोः दमरकरः । तथा समाधानं समाधिः स्वास्थं
न समाधिरसमाधिरस्वास्थ्यविबलना सा सा कायाविवेशा-
नकरणश्लोः समाधिकरः । निवृत्तिः सुखमनिवृत्तिः पीडा तत्क-
रणश्लोः समाधिकरः एव तुष्टमस्यावधारणायेत्यादिष्व एव
जात्येवधानं तुष्टमस्यैवत्या एवमादिव्येक्येवपेक्षयाऽप्यः प्रश-
स्तो भावकरो ज्ञातव्यः । सम्प्रति प्रशस्तं भावकरमभिधित्सुराह ।

अथकरो य हिकरो, गुणकरो किंचिकरो जसकरो य ।

अथकरो निवृत्तकरो, कुलकरतत्तत्करतकरो ॥

इह अर्थो नाम विद्यापूर्वधनार्जनं शुभमर्थं इति स प्रशस्तवि-
विचिक्रमेकज्ञोपशमादिभ्योतत्करणश्लोः अर्थकरः । अथ हि-
तादिष्वपि भावनायं नवरं इति परिणामपथं यत्किञ्चित्कुशा-
नुचिपि, कीर्तिदीनपुत्रयफला, गुणा ज्ञानादयः, यशः पराक्रम-
कृते पराक्रमसमूहः साधुवाद इति प्रायः । अजयादयः प्रका-
र्याः । नवरमन्तक इत्यन्ततः कर्मणां तत्करणश्लोः स संसा-
रस्य परिशुद्धते । उक्तो भावकरो आ० म० शि० । आ० ॥ वाच० ॥
करंज-करंज-पुं कं शिरः जलं वा रज्जयति म० न कमात्रे,
प्रज्ञा० १ पदः । " करंजो नकमात्रश्च, करंजश्चिरविवेकः । वृत्त-
पूर्णकरंजोऽप्यः, प्रकीर्त्यः पुत्रिकोऽपि च ॥ स कोकः पुत्रिकरजः,
सोपयवकश्च स स्तूतः । करंजः कटुककलीकृष्णो, वीर्ययुक्तो यानि-
गोचरः ॥ कुक्षोवायतगुल्लमारी-मण्डलमिकाफपदः ॥ उदकीर्य-
पर्याये तु स्त्रीव्यभिचि गौरा० उ० तैत्तिलशुभांश्च " कर्मजंजं
मृत्सिंघं, वातहृत् स्थिरदीक्षितुः । नेत्रामयधतारो-कुलकपदू-
विशुद्धिकाः । नारायेव तीक्ष्णमुष्णं च, जेवनाकर्ममोहता । राजनि
वाच० । आत्मा० । स्वार्थं करंजकोऽप्यं म० वाच० ॥

करंदग-करंदक-पुं करंद-स्वायं कद । वंशके, तं । व-

क्काजरादिस्थाने, समुक्ते, स्वा० ७ ज० ७ डा० जि० ७ ॥ (स्वाध-
कदेशवापुहपतिराजकरंदकमयाख्या आचार्यशम्भे कृता) ।

करंद-करंद-पुं दधियुक्तद्विपण्ये द्विविधये विद्वत्तिगते,
म० ४ डा० । च० ॥

करकंडु-करकंडु-पुं स्वनामक्याते प्रत्येकबुद्धे, " करकंडुक-
जिनेसु" श्रीचातुपुरयजिपतिकदयाणकपञ्चकास्तेष्वयं प्रथम-

स्तत्करिन्मेव विनष्टपापायां वर्यायां नगर्यां वृधियाहमनामा
बुधोऽनुत्तमं तस्य चेतकमहाराजपुत्री पद्मावती मिया जाता साऽ
न्यदा गर्भिणी बभूव गर्भोऽनुभावश्च स नस्या ईश्वर ईश्वरमुत्पन्नं
अहं पुत्रपुत्रा भर्मा पुतातपत्रा गजाप्रभागादहाः आगम्य सं-
वराभि ब्रजया इहं दौहद्वं भूपतेः पुत्रं वल्लभशका सा कृताह ।
बभूव । राहोऽप्यदा तस्याः कृताहकार्यं पुष्टम् । अतिनिबं-
धेन सा स्वदौहद्वं कथयामास राजा अत्यन्तं तुष्टस्तं पट्टह-
स्तिस्वच्छं समारोप्य स्वयं तस्मिन्नि स्तुतं पुनयात् तादृश एव
राजा गजाकडो राहो पञ्चान्नगरे स्थितो बने यया । तस्मिन्समये
तत्र जलशारम्यां बभूव तत्र सत्सुकीप्रमुखाविधिवुष्टपुण्या-
न्येजलसितमृच्छेष्व विद्वद्भिर्मुतः स करी मदीन्यतः स्ववा-
नभूमि स्मरद्वं अर्वायं प्राणि अवायत् । अश्ववारिः वृत्तार्तिभ-
आसी न स्पृष्टः नेम गलेन गर्भोऽनित्यता कर्त्तुं कामहारीग-
वा रीण्या सार्धं स राजा महाशर्यां नीनः । समविषाभातदु-
रासनालोकमामावृ पश्यन् भूपतिर्दृष्टैकमायात्वं इहा भार्या
प्रतीदमवदत् हेजडे । पुरःस्थस्यास्य वटस्य शाकामेकाप्रयत्न-
मेधास्यमहमत्येको शाकामाभिविष्यामि गजस्तु एवमथ यातु
एवमुक्त्या राजा वटशालायां ब्रजः राहो तु जयव्यप्रा वटाव-
लम्बं कर्तुमुक्त्या हसिताऽप्रनोः नीता । राजा तु वटावुत्प-
शनेः श्वेभिर्हितसैन्यः पत्नीविगदुत्पन्नकमरपार्यां प्रविष्टः ।
राहो जडेन तेन हस्तिना महनीमदर्थी नीता वृत्तकुलः स हर्षः ।
चतुर्विंशतु पार्यायं पश्यन् एकं सरो इद्धा तत्पादायमवतीर्थं वायव्य-
पतिनि तावत्सा राहो गृहायलम्बेन तत्करणातु सतारं वल्लभस्तु
धीप्रातापितः सरोऽन्ताविशेष्ट । राहो कान्तारं इद्धा दृष्टमन्ता
सती मर्त्यस्य एवं क्षिप्तयामास । क च नमगर्भं क च सा धीः क
तस्मिन् क सा सुखादप्य वक्तुर्मर्णा विपाकात् सर्वं मे मृतम् ।
अथभाद्र बने विविधस्वापदेशैरेवेममयावधारणाया मे ज्ञातु-
विष्यति तदा मम दुर्गतिरेवेति मत्वाऽप्रमत्ता सती आराधनां
व्यधात् । सुकृताभि अनुमोघ सर्वजैवेषु तामां कृत्वा वान-
शनं साकारं एवेदं नमस्कारं आयाचनी तत उग्राया सा ए-
कया विशा गच्छन्तो पुरस्मादेकं तापसं ददर्श । तापसेत्य-
मेवं पृष्टा वन्तः । त्वं कस्य पुत्री कस्य मिया आहृत्यैव त्वं मया
भूरिमाया ज्ञाना इयं का तावत्स्या कथय वयम् अग्रयाः
शमिमः स्मः । सा राहो तापसं निर्विकारं निर्मलकरं ज्ञात्वा
स्ववृत्तान्तं शकलं जगी । एनस्याः राह्याः पितुर्भेटकरजस्य
मित्रेण तेन तापसेन उक्तं वन्ते । त्वया मातः परं चिन्ता
कायो अग्रमयः सर्वविपदाभास्यते सर्ववैवर्त्तनामनित्यता
चिन्तनीया एवं प्रतिबोध्य सा राहो तेन तावत्तानम स्यामं
मीता । तस्याः प्राणशया कलैः कारिता । अथ स्वदेशीक्षि तां
गीत्वा स तापस एवं जगाद हेपुत्रि । अतः परं हस्तदृष्टा
सवाधा घरा वर्तने सा मुनिभिर्नोक्तकृपा ततोऽहं पञ्चा-
लामि अयं मार्गो दन्तपुत्रस्य वर्तते तत्र दन्तवक्त्रनामा राजा
वर्तते इतः सुसार्थेन त्वं पुरे गच्छ । एवं निगद्य स तापसः
स्वाधर्मजगाम राहो तु पुरातनः साव्युपाधये जगाम साध्या
पृष्टे तथा सकलोऽपि वृत्तान्तः कथितः । साध्वी तस्या एवमुप-
देशं ददौ अस्मिन् बने दुःकागारे संसारे सुखाभास एव स-
र्वेषां सर्वोऽपि भवनिस्तारो भवजिह्वस्तथाप्य एव साध्वी वक्त्रा
धैर्यायं गता स तदैव दीक्षां जग्राह स्वततविज्जिभिया सती
सन्तप्तपि भरी न जगी । कालान्तरे तस्या उदरवृद्धी साध्या
पृष्टे किमेतत्तथेति तयोः मम पूर्वावस्थाममयो गमो बधे-

ते मया तु प्रतविष्णुमयाभोजकः । ततो महेश्वरा साध्वी तां
 आध्वीमुग्रहभयेन एकान्ते संस्थापयामास । काले सा पुत्रं
 प्रसूय दत्ताकम्बलेन संघर्षे पितृनाममुद्राङ्गितम् कृत्वा इमशाने
 द्रुगनुभोज्य इमशानप्रतिर्जनगमस्ते बालकं तथाविधमा-
 लोकेयं गृहीत्वा च अग्नयथायाः स्वपण्याः समपेयत् । सा
 भभयी गुप्तचर्यया तं व्यतिकरं बाल्या महेश्वराया क्रमे एव-
 माचक्ष्यी भूत एव बालो जानस्तनो मया त्यक्तस्ततः स बालो
 लोकोत्तरकान्तिर्जनगमार्थांश्च दत्तापकशिनमा वधुधे । सा
 साध्वी सननं बहिर्मेजन्ती पुत्रसेहेन मातङ्गया सह कोमलाश्रयैः
 सङ्गतिं चमेः स बालकः प्रतिविरिमकबालकेस्सह कीडन् महाने-
 जसा भूरां राजते आगर्भवहृशाकाघशनदोषेषु तस्य बालकस्य
 कणकूलतादोषांजनयत् स्वयं राजवेषं कुषोणं स बाहः पर-
 बाहैः सामन्तीकृतैर्देहकरकटुमुपाकारयति । ततो लोकैः
 करकादुर्गतिं नाम दत्तम् । सा साध्वी तद्वदभिशोकेनायं
 मातङ्गगदके निरन्तरं याति निज्जालब्धं मोदकादि तस्मै ददा-
 ति अग्रणत्वेऽप्यपत्यज्ञा प्रीतिस्त्वया कुस्तेति बाहकोऽपि त-
 स्यां दृष्ट्यां बहु विनयं करोति प्रीतिञ्च दधानि । स बाहकः प-
 रस्वयः पितुरादेशात् इमशानं कृति । अन्यदा तस्मिन् इमशाने
 रक्ताणि सति कोऽपि साधुभेषुसाधुं प्रति तच्छमशानस्य
 सुसङ्गणं वधो दृष्टितवान् । उक्तवाक्यं मूलतश्चतुर्गुणैर्लभ्यं वंश-
 मादाय यः स्वस्मिन्पि स्थापयति सोऽवश्यं राज्यं प्राप्नोति । इदं
 साधुवचस्तेन बालकेन तत्रस्वधैकेन द्विजेन च श्रुतं द्विजस्तु न व-
 शमायन्तु कश्चन भिन्ना यावद् शुक्राणि तावत्करकटुना तत्प-
 राद स वंशो गृहीतः स्वकरं गृहीत्वा कसहं कुर्वतो द्विलक्ष
 करकटुना उक्तम् । मरितुमशानस्यनायं वंशं नाहमन्यस्मै
 दत्तस्य स ब्राह्मणः करकटुं बालभोति द्वाविप विवदन्तो नगर-
 धिकारिपुत्रे गनी नगराधिकारिर्नर्भानममहो बालः तथायं
 वंशः किं करिष्यति स प्राह ममायं राज्यं दास्यति तदाधिका-
 रिणः स्मिन्ना एवमुच्येदा तव राज्यं भवति तदा त्वयाऽस्य
 ब्राह्मणस्य एको भ्रामो देयः शिशुस्तद्वत्तुङ्कः कृत्य स्वगृहम-
 गन्तु । स विप्रोऽप्यविभ्रेः संसृप तं बालं हस्तमुपाकमत तं द्वि-
 जापकमं ज्ञात्वा करकटुपिना जनद्वयः स्वकलवपुष्यचस्तं
 देवं विहाय अनेशत् । सकुटम्बः स जनकमः कितितलं काम-
 म कञ्जमुपुर् जगाम । तत्र अपुत्रं गुपे मृते स विधेरधियासित-
 स्तुरगः करकटुं दृष्ट्वा हेवारवं कृतवान् तं सलक्षणं दृष्ट्वा
 नगरलोका जयजयाराधयन्तुः । अथादिनार्थ्यपि वाद्यानि स्वयं
 निनदुः स्वयं उग्रं शिरसि स्थितम् । ततोऽप्राथम्येण नवीनानि
 वस्त्राणि परिधाय स करकटुस्त्वमस्वमारोहः यावत्पराग-
 लोकैः परमप्रमोदेन पुरातनः प्रयेयते तावद्द्विप्रस्तं स्लेच्छो-
 ऽयमिति कुर्यात् न भवेत्ते नदा मूकः स शिशुस्तं वंशद्वयं र-
 मसिच कर्त जगाम । अविप्रार्थ्यैर्देवैर्गोमि इति घृष्टम् इमे ग-
 जानमवगणयिष्यति तस्य मूर्ध्नि अस्त्री दृष्टः पतिष्यति इत्यु-
 क्त्वा सुतारन्ध्रिगिरसि पुण्यवृद्धिं चकः । भिन्नाः सन्तो विप्र-
 सनस्य स्तुतिं कृत्वा चारंवारमाशीर्वाद्यमुष्मन्ति करकटु-
 रवमुष्मन्तं अहो ब्राह्मण ! येन भस्त्रिभ्राएराहा गर्हितस्तन-
 स्तेऽप्यथमं वाटपायनवास्तव्याभ्राएराहाः संस्काराब्राह्मणाः
 कायाः संस्कारादेव ब्राह्मणं जायते न तु जात्या कश्चिद् ब्राह्मणो
 भवतीति भवश्रामवचनान् । अथा तं ब्राह्मणः प्रकामं
 प्रीनास्ततो वाटपायनवास्तव्याभ्रामाला ब्राह्मणीकृताः ।
 अत्युत्सवेन कञ्जमुपे प्रवेधितः स करकटुर्ममालेन्दुप-

पट्टेऽभिषिक्तः कमन्महाप्रतापोऽभूत् अन्यदा स वंशप्रति-
 बादी विप्रस्तं भूपं निरास्य ग्रामाभिलाषकः सन् करकटुनु-
 पपरेदि प्राप्तः करकटुनोपलस्य तस्य विप्रस्याङ्कं तव यविष्टं
 तत्कथय ब्राह्मणेनोक्तं मद्रुहं चमयायं वसैते तेन तद्विषयभ्रा-
 ममेकमहर्माह । अथ करकटुनुपतिभ्रम्यापुराणस्य दधिवाह-
 ननूपतेः अस्मै द्विजाय त्वद्विषयभ्राममेकं देहीति आर्वा प्रा-
 दिहोत्तु, आवाहारिणं करकटुनुपस्य दूतं विस्मितचित्तः कु-
 ङ्क्ष चम्यापतिर्दधिवाहनः प्राह । अरे स स्लेच्छुबालो
 मृगनुत्यः करकटुः सिंहनुत्येन मया सह विरुध्यते परवस्व-
 भिलाषभवस्य पातकस्य तव स्वामिनः शुक्तिं मत्स्वद्वृत्तीष्वक्षानं
 दास्यति एवमुक्त्वा दधिवाहनेन तिरस्कृतः स दूतस्तत्र
 गत्वा करकटुनुपाय यथार्थमवदत् । करकटुनुपोऽपि प्रकामं
 क्रुद्धः स्वस्वैवपवित्रुतभ्रम्यापुरासमीपे समायातः । दधिवाह-
 नोऽपि पुरीं दुर्गं सङ्गीकृत्य स्वयं बहिर्निस्ससार उभयोः सैन्ये
 सङ्गीभूते यागोयुं लम्बे तावत्साध्वी तत्रागत्य करकटु-
 नूपतिं प्रति एवमूचे अहो करकटुनूपः । त्वया अनुपतिं
 पित्रा सह युद्धं किमार्ग्यं करकटुनूपः प्राह हेमहासति ।
 कथमेव दधिवाहोऽस्माकं पिता साध्वी स्वस्वरूपमखिल-
 मूचे । आर्या मातरं दधिवाहनञ्च पितरं मत्वा करकटुनूपो
 जहर्ष तथापि करकटुनूपोऽभिमानीत् स्वपितरं दधिवाहने
 नन्तु नोत्सहते नदा साध्वयपि दधिवाहनसमीपे गता दधि-
 वाहनभूलैरुपलसिता दधिवाहननूपाय रात्री साध्वीका
 समागतेति वदार्पणिका दत्ता । अथ दधिवाहननूपोऽपि तां
 साध्वीं ननाम गर्भवृत्तानं प्रपञ्च साध्वी क्वचो सोऽयं तस्य
 येन सह त्वया युद्धमारब्धम् । अथ दधिवाहननूपः प्रीतात्मा
 पादचापि करकटुनूपं प्रति गत्वा वन्दत् । उतिष्ठेयुक्त्वा तमु-
 त्थाप्य आलिङ्ग्य च शिरसि अजिग्रत्त हर्षोभूजलसहितैस्ती-
 र्णैः पुनोऽयं राज्यव्रतेऽपि दधिवाहनेनाभिषिक्तः दधिवा-
 हनः कर्मविनाशाय स्वयं दीक्षां गृहीतवान् । करकटुनूपो
 राज्यद्वयं पालयामास चम्यायामेव स्ववासमकरोत् । तस्य
 गोकुलानि इष्टानि आसन् संस्मानकृतिवर्षेविशिष्टानि गोकु-
 लाणि काटिस्तथापि तेन मेलितानि स तानि निरन्तरं पश्यन्
 प्रकामं प्रमोदे लभते । अन्येयुः रुष्टिकलमान एको गोवत्स-
 स्तेन गोकुलमप्येष्टः अयं कण्ठपर्यन्तमुग्रधर्मानः प्रत्यहं रो-
 वणीय इति गोपालान् स आदिदृष्टवान् अन्यदा स मारुः पुष्ट-
 तनुर्बलशाली घनघर्वचक्रधरेन अन्यदृष्टवान् ब्राह्मणं भूपतिना
 दृष्टः तथापि भूपतेस्तस्मिन् भूपे प्रीतिरेव बभूव । साम्राज्य-
 कार्यकरख्यमो भूपतिः कतिचिद्वर्षाणि यावत्गोकुले नायानः
 अन्यदा तद्वर्गेभोगपत्रः स जूपतिस्तत्र समायातः स बृषः
 क इति गोपालान् जूपतिः प्रपञ्च गोपालैर्जैराजोपलितदश-
 नो हीनबलो वसैत्येतिददेहः कृमाङ्कः स दर्शितः तं तथाविधं
 दृष्ट्वा जवदार्थं विषमो भिन्नास्यत् करकटुं राजा एवं किन्त-
 यति यथाऽस्तीं भुवनः पुनोवर्ष्यो मनोहरां परित्यज्य इमां वृ-
 ङ्गावस्थां प्रातः तथा सबोऽपि संसारो क्षरानेन नवामव-
 स्थामभ्येति मोक्षे वैष एकावस्था मोक्षस्तु जिनधर्मदेव प्रा-
 प्यते अतो जिनधर्ममेव सत्पराध्यायीनि परं वैराग्यं प्राप्तः ।
 करकटुं राजा स्वयमेव प्राग्भवसंस्कारोद्व्यात् प्रसिद्धः ।
 सद्यः शासनेत्यर्थेतिह्मपुत्रवत्तुल्यपत्यस्य प्रज्यायं प्राप
 उक्तं च " इवेतं सुजानं सुविनयशुक्तं, गोष्ठ्याये वीज्यं वृषे ज-

रासम् । श्रुतिं च बुद्धिश्च समाह्वय बोधान्, कश्चिद्भूतजयिष्याप धर्मम्" १ इति करकादुत्तरिचम २७० ए अ० नि० आद्य० ।
नी० आ० चू० । आ० क० । करकण्डु इति श्रौचान्नोऽप्ययम् ।
करकचिय-क्रकचिन-त्र० करपत्रविदारिते काष्ठाहौ, अणु० ।
करकटि-करकटि-स्त्री० कठिनायाम्, "जंघाभो करकटीभौ" ।
कठिने निर्मासे इत्यर्थः उपा० २ अ० । हस्तयोर्वेदे कटीदेशे,
" बज्जकरकनीचुययिषये" करयोर्हस्तयोर्वेदे कटीदेशस्युपुं
युग्मम् । विपा० ३ अ० ।

करकप-क्रकच-न० करपत्र, प्रअ० आध० १ इति जी० सूत्र० ।
करकरमुंठ-करकरमुंठ-पुं० नृपविशेषः, " एरंडे कुर्वन्दि क-
रकरमुंठे तह विनंतू य" प्रहा० १ पद ।

करकरिग-करकरि-पुं० पञ्चाशोत्तिनमे महाप्रदे, " दो
करकरिगा" स्था० २ उा० ३ उ० । करः करिकश्चेति द्वौ
प्रदौ तत्र करस्यशोनिमः करिकश्चनुरातिनम इति "अंगा-
हय विद्यालय इति" पाठे अङ्गानुसारात् ज्ञायते परं (स्था० २ उा०
३ उ०) सुत्रानुसारकरकरिक इति एवमातिनमस्य विशिष्टा
मंशा रूपं प्रतीयते च्च० २० पाठु० । कण्व० ।

करकुडिया-करकुटिका-स्त्री० निःसजीवरिकायाम्, " बज्जकर-
कुडियुयं नियय" बहस्य यत्करकुटिकायुयं निःसजीवरिका-
ह्यं तन्निरवित्तो यः स तथा विपा० २ अ० ।

करग-करक-पुं० न० किराति विप्रियति कराति वा जयमत्र क-
कुं वा-कुआदिंसङ्गायां बुद्धिः कमरगलौ, वाच० । बाधेडिका-
याम्, अणु० ३ अ० । जज्ञायार, अदिरामात्रे, लुण० १ शू०
४ अ० २ अ० । वनोपमे, जी० १ प्रति० उ० १ । कठिनोदके,
दश० ३ अ० । आवा० । कपीपुनस्वस्तु, ध० ३ अथि० ।
पकिभेदे, पुं० स्त्री० । करज्जभेदे, राममा० स्वायं कन् रा-
जकरे, इस्ते च. पलायवृत्ते, हाग० । कोविदारवृत्ते, व-
कुलवृत्ते, कपिरे, नारिकेलस्थनि च राजाने० । वाच० ।

करगाम्बा-करकम्बा-स्त्री. बाधेडिकाभीषायाम्, अणु० ३ अ० ।
करगहमह-कम्पहमह-पुं० पाणिप्रहणमदोऽस्वये, अष्ट. २ उअष्ट.
करच्छय-कराक्षिप्त-त्रि० कराक्षेपे, प्रअ० आअ० ३ इति ।

करज्ज-जज्ज-आ० अज्जेवैमयमुसुसुरसूरसूरविरपविरज्जकरजं
नोरज्जाः पा० १६ इति मज्जेः करज्जादेशः 'करज्ज'जनकि प्रा० ।
करद-करट-पुं० किराति मद्रस-ह-अट्ट मज्जगमे, काके, पुं०
स्त्री० अनरः श्रियां डीप कुट्टमवृत्ते, पुं० मिज्जजीविनि, त्रि०
श्रियां कट्टा कुट्टके, कुकज्जेचमतके वादिनि, वाद्यभेदे च पुं०
भेदि० । स्वायं कन् काके, पुं० स्त्री० शब्दर० । श्रियां डीप स्तेयसा-
म्भ्रमवर्षके, वाच० । रक्तापदपदके, प्रा० चू० १ अ० नि० चू० ।
करदी-करटी-स्त्री० वाद्यभेदे, " अट्टसयं करदीणि अट्टसयं
करदीवायमायं" जं० २ वल० ।

करदुपनुच-करमुकजुक्-न० मृतकमोजने मांसादौ, पि० ।
करण-करण-न० कृ प्रावादी लुपुद । कियायाम्,

करणपदस्य शब्दार्थं भेद्विधाह ।

करणं किरिया जावे, संजवन्नो वेहं छविदं तं च ।

नामं ठवणा दविण्, लेखे काले य जावे य ॥

करणं कियते माये वा प्राधमात्रमिह बाधयम् (संभवन्नो वे-
ह्वि) अथवा संभवतो यथासंभवमिह शब्दार्थो बह्व्यस्त-

यथा कियते तदिति करणं कियते चास्मिन्निति वा करणमि-
त्यदि तत्त्व करणं नामादिभेदाशुद्धिमिति ।

अथ नामस्थापनाकरणमाह ।

नामं नामस्म व नाम-ओ वा करति नामकरणंति ।

उपधाकरणं नासो, करणामारो व जो जस्स ॥

(नामं ति) नामैव करणमिति सामानाधिकरणं दृष्टव्यम् ।
अथवा नाम्नः करणं नामकरणं नामतो वा करणं नामकरणं
" करणंति" इत्ययं करणशब्दः प्रत्येकं योजनीयः स च योजित
एव [नामकरणंति] द्वारापरामर्शः (उच्यते) स्थापनाकरणमु-
च्यते इत्यर्थः । किं तदित्याह । करणस्य करणशब्दस्य न्यासः
करणस्यास्य । अथवा यो यस्य करणस्य आधारेणकारः का-
-प्रां विन्यस्यः स स्थापनाकरणमिति । अथ द्रव्यकरणमजि-
धितुर्कथ्यकरणशब्दस्य व्युत्पादनार्थमाह ।

तं तेण तस्स तस्मि व, संभवन्नो वे किरिया मया करणं ।

द्रव्यस्म व द्रव्येण व, द्रव्यस्मि य द्रव्यकरणंति ॥

कियते तदिति करणमिति करणशब्दः कर्मसाधनः कियते-
नेमिति करणसाधनः, तस्य द्रव्यस्य कृतिः करणमिति प्रावसा-
धनः, कियते तस्मिन्नधिकरणसाधनः तत्र कर्मवृत्त्याधिकर-
णपक्षेण द्रव्यं च तत्करणं च द्रव्यकरणमिति कर्मधारय एव
समासः इत्येतत्त्वयमेव दृष्टव्यम् । (संभवन्नो वे किरिया मया
करणमिति) अथवा संज्ञानामो यथासंभवमपरं बह्वीत-
-त्पुरुषादिकं समासमपेक्ष्य क्रियेह प्रानं करणं स्वकारकादि-
न्यायत्वाद्वास्तव्येति तमेव पठितुमुपादिकं समासं दृशे-
यति । द्रव्यस्य करणं द्रव्यकरणं द्रव्येण वा करणं द्रव्यकरणं
द्रव्ये करणं द्रव्यकरणमिति शब्दश्च च द्रव्यकारणस्याप्यतो नो-
आगमसंज्ञत्वादिबिचारः सुकर एव तावद्यथाहं ह्यशरीरमव्य-
-शरीरव्यतिरिक्तं द्रव्यकरणं व्यापयति तच्च द्रव्यकरणं द्विधा
संज्ञकरणं नोसंज्ञकरणं च । तत्र संज्ञाकरणमाह ।

द्रव्यकरणं तु मखा-करणं पेलुपरगायं बहुधा ।

सखा नामं ति मदे, तं नो नामं जमजिह्वानं ॥

जं वा सदत्यविगले, कीरइ दव्वं तु दविणपरिणामं ।

पेलुकरणाइदित्ते, तदत्यसुणं न वा सरो ॥

जइ न तदत्यविहीणं, तो किं दव्वकरणं पठणेण ।

दव्वं कीरइ सखा, करणति य करणकई उ ॥

द्रव्यकरणं तु यथावत्संज्ञाकरणं तत्पेलुकरणादिकं बहुधा व-
हमेदं तत्र सादृश्ये कृतसंबन्धिनी या पुणिकेति प्रसिद्धा नैव
महाराष्ट्रकावचये पेलुचित्युच्यते तस्याः कारणं निवर्तकं यथावि-
मयी शलाका पेलुकरणम् । आदिशब्दात् " कुट्टकरणं पाह्लुका-
दि" तथा वाच्यकरणं बाह्यामप्रधीयानामां चैकैकं तथा का-
-पदकरणमुपकरणविशेषकं कारककरणं परिच्यते । एवम-
यद्यपि सांके प्रसिक्तं संज्ञाविशिष्टं करणं संज्ञाकरणं वेदितव्य-
म् । ननु संज्ञा नामैवाच्यते ततश्च संज्ञाकरणानामकरणवांशि-
-षो न प्राप्नोतीति परस्य मतिभेदेवदंतो नैव युक्तं यस्मात्कर-
णमित्युक्तव्यात्मकमभिधानमात्रमेव नाम न तु द्रव्यम् । अथवा
यद्यप्यधिकले बस्तुनि संकेतमात्रतः करणमिति नाम कियते
तन्नामकरणरूपेण वदं द्रव्यं गमने तत्परिणामस्त्वस्यमात्रम-
भिधीयते हि यस्मात् तत्पेलुकरणादिकव्यं तदर्थस्युक्तं करणं

शब्दार्थविकलं पूर्णिकादि करणपरिणामादितत्वाभावि शब्दः करणानिष्ठत्वमात्रकः इति नामकरणसंज्ञाकरणयोजैव इति । अहं ननु यदि तदर्थविहीनं करणवाक्यादर्थरहितं संज्ञाकरणं न भवति ततस्तादृ किं कस्माद्व्यकरणयुक्तमितिकमिति कथ्यचित्तारे इयं पृथगे ननु मासकरणमेवेत्यजिप्रथाः उच्यते यतस्तेन पेलुकरणदिना संज्ञाकरणेन कथं पुष्टिकादिकं क्रियते निर्वस्यते अतो कथ्यस्य करणं द्रव्यकरणमिति द्युत्पत्त्येमांश्चित्य द्रव्यकरणमिदमुच्यते । संज्ञाकरणं निर्वहं करणकृदितो भवयते करणसंज्ञातो लोकेऽस्य भवत्वावित्यर्थः ।

अथ मासंज्ञाकरणमाह ।

नोसञ्चारणं पुण, दृव्यस्माद्व्यकरणस्यपि ।

तकिरिया जावाभो, पञ्चगमो बीससाभ्यो य ॥

साइयमभाण्यं वा, अज्जिबद्धवाण बीसता करणं ।

धम्मभायमनयाणं, अणाइसंघायणाकरणं ॥

मासंज्ञाकरणं कथ्यस्य प्रयोगतो विज्ञसातक्य भवति कथंभूतमित्याह । अहद्व्यकरणसंज्ञमव्यकटा अग्रस्तका करणमिति संज्ञा यत्तद्व्यकरणसंज्ञमिति अथ एव करणसंज्ञायास्तत्तामावाभो-संज्ञाकरणमुच्यते अहद्व्यकरणसंज्ञं करणमदमित्यर्थः । यदि करणसंज्ञा तत्र नास्ति तर्हि करणमपि कथमुच्यते इत्याह (तकिरिया भावाभो) मा चासौ करणलक्षणा क्रिया न तत्क्रिया तस्याः सञ्चारणादिति । इदमुक्तं भवति । संपादि शरीराद्व्यकरण-मुद्रादि करणसंज्ञा भावि तत्रापि प्रयोगविज्ञसातनितकरण-क्रिया विद्यते अतस्तद्व्यकरणप्रयोगं करणत्वं न विरुध्यत इति । तथा जीवद्व्यकारणं विज्ञसाकरणं साधनादि च भवति तत्र धर्माधर्मोस्तिकायमभसां संघातमाकरणं प्रदेशानां परस्परं संहृत्यवधानकरणकथमादि कथं विवेचयामि ।

अत्र परःप्राह ।

ननु करणमभाण्यं च, विरुद्धमपि भवणं न दोसोति ।

अथोच्यसमाहाणं, जपिह करणं तं निवचनी ॥

ननु कतिनिर्वृत्तयेस्तुनः कण्ठमुच्यते तच्च साद्येव भवति घटकटशकटादिकरणवत् तत्तत्र करणमनादि केत्युच्यमानं विरुद्धमेव माता मे धर्मव्यावृत्तचनयविति । नयत एवमोत्तरं नायं होषो यस्माद्धर्मास्तिकायादियः प्रदेशानामप्योन्यं परस्परं यास्तद्व्यगानां समाधानमनादिकात्मासंहृत्यावधानं धातुना-मभेदाध्यापनस्य करणमभिमतं न पुनरप्युचित्वासाधः धर्मा-स्तिकायादिप्रदेशाराधेयं तस्यानादित्वं न किंचिद्विरुध्यते अनादिकादीनात्वाद्येति ।

अथवा धर्मोपपन्नमभसां सादिकमपि

करणं प्रवर्तति वर्ण्यप्राह ।

अहव परपचयाउ, संजोगादि करणं नभोईणं ।

साइयमुवयाराउ, पञ्जाणा देसभो वा वि ॥

अथवा उपपादाकणःप्रभृतीनां करणं सादिकं विज्ञेयम् उप-पादादिपि कुन इत्याह । परमव्यावृत्तादिवेकस्त्व्याभित्येयर्थः । कथंभूतं करणं संयोगादि आदिशब्दाद्विज्ञागादिपरिग्रहः । इदमुक्तं भवति । आकाशादीनां यदादिसंयोगाद्व्यःसाद्वः सपर्य-वसानाच्च ततो यत्सेषां घटादितिः सः संयोगादिकरणं तत्सा-दिकं जनायत । अथवा पर्यायकतया सर्वं वस्तु जैनानां समिद सपर्यवसितमेव भवति कुतः पर्याया देशतः पर्यायाना-

भित्य नमःप्रभृतीनामपि करणं सादिकं बोद्धव्यमिति । तदेव-मप्युपासमजीवद्व्यकारणं साधमादि च विज्ञसाकरणमुच्यते ।

अथ कथ्यजीवद्व्यकारणमित्याह ।

चक्रवृत्तसमचक्रवृत्तं, पि य साई य रुविर्वीससाकरणं ।

अग्न्याण्यभिर्धनं, बहुडा संघायनेयकार्यं ॥

इहोद्व्यधनुःपरमाणुप्रभृतीनां कथ्यजीवद्व्यकारणं विज्ञसाकर-णं चक्रवृत्त्यै हवयते इति चाणुवमज्ञादीनां चक्रुणां चरातीत्य-चाणुवं परमाणुकादीनां एतद्व्यविधिमपि संघातमेव कृतं बहुधा बहुभवं सादिकं प्रवर्तति । अज्ञादीनां तु क्विपुटफलाः संहृत्यन्ते क्विपुटघटने तत्तन्नेषां नानाकथा भवन्ति एवं चाणुकादिकसंघ-र्षपि वाच्यं परिणामास्तु स्कन्धाद्व्यधनुस्तमेव करणं भेदाद्गु-रिति वचनादिति करणं वेह कृतिः स्वजावत एव निवृत्तिरुच्यते न पुनः क्रियत इति करणमिति । विशेषः ।

संप्रति चाणुवनेदमेव विशेषेण प्रतिपादयति ।

संपायेनपतदुसप-करणं ईदा उ ह्माइ पचकवं ।

दुअअण्णयाईणं पुण, लुअभरथाईणं पचकवं ॥

संघातः संहननं त्रेदो विघटनं तत्तद्व्यधनं संघातजेदो परामुच्ये-ते । तच्च तत् उच्यते च तद्व्यधनं संघातजेदुतद्व्यधनं : करणं क्रि-यते इति करणं कर्मसाधनः करणशब्दः संघातभेदतद्व्यधन-रणम् । इत्थायुपादिसूक्ष्ममनएवसायमः प्रत्यक्षं चाणुवि-त्यर्थः । तथाहि । अज्ञादीनां क्विपुटक्विपुटफलाः संहृत्यन्ते एव क्विपुटक्विपुट निश्चिन्त एव क्विपुटक्विपुटसंघटनेन मिश्रते केचि-संघातभेदतद्व्यधनकरणम् । चाणुकादीनामादिशब्दात्तथावि-धानस्याणुकास्तानां युतेः करणमिति वयते उच्यसाधनादिसाद्वि-शब्दः स्वगतानेकभेदप्रतिपादानार्थः । अग्रपञ्चमचाणुवमित्यर्थः । उक्तं विज्ञसाकरणम् । आ० म० द्वि० ।

अथ प्रयोगकरणमाह ।

होइ उ एगो जीव-व्वावारां तेणं जं विणिममाणं ।

सज्जीवमजीवं वा, पञ्चगकरणं तयं बहुडा ॥

सज्जीवं मूलुत्तर-करणं मूलकरणमभाण्यं ।

पंचाहं देहाणं, उत्तरमाई मूलस्सेसं ॥

प्रयोजनं प्रयोगो भवति क इत्याह । जीवव्यापारस्तेन यद्विनि-म्माणं निम्माणं तत्प्रयोगकरणं भवयते तच्च सज्जीवमजीवं च बहुधा भवति । सद् विद्यमानो जीवो यत्र तत्सज्जीवं प्रयो-गकरणं पञ्जानामीश्वरिकादिशरीराणां दृष्टव्यम् इदं च मूल-करणोत्तरकरणभेदाद् द्विविधम् । अत एवाह (सज्जीवं मूलुत्तर-करणं) सज्जीवं प्रयोगकरणं द्विभेदं तद्यथा मूलकरणमुत्तर-करणं च तत्र (मूलकरणजमाईयेति) पञ्जानामपि शरीरा-णां यदायं पुटलसंघातकरणं तत्मूलकरणं वेदितव्यम् (उत्तर-माहिनयस्सेसायि) उत्तरकरणत्वाद्विज्ञाकस्यैव आधानमे-वोपादिकवेकियाहारकशरीराणां भवति ननु तेजसकामर्णयो-रित्यर्थः । नन्वस्याद्यशरीरत्रयस्य शिरवःप्रभृतीनां क्विपुटफला-दिनां क्विपुटफलादीनां बोधाद्विज्ञाति भवन्ति तत्रापि कियदिह सू-तकरणं कियकोत्तरकरणमिति विधानं न कथ्यतामित्याह मूलकरणं शिरोऊक, पिडांशोरोदोरोनिम्माणं ।

उत्तरमयस्सेसाणं, करणं केसाइकम्मं च ॥

इहोपादिकादिशरीरत्रये यद्विपुटउत्तरपुटिपुटद्वयोदोदोद्व्यधन-

आद्यानामद्यानाङ्कानां निर्माणं निष्पादनं तन्मुखकरणम् आच-
शेषाद्यं तु करणचक्राणां ह्युत्पत्तीनामुत्पादकानां वैशिष्ट्येण तदु-
त्पत्तरूपं तथैवार्थिकवैशिष्ट्यशरीरयोः केशावच्छेदनादिसंस्कार-
रूपं यत्केशादिकर्म तदपि तयोक्तसारकरणीमिति ।

अपरमप्रीतिवारिकवैशिष्ट्यशरीरयोक्तसारकरणं वक्ष्येवशाह ।

संघातपणमणिविद्, दोहर्ष पदमस्त भेसपर्वणि ॥

वशादित्यं करणं, परिच्छेदं तदपि नित्यम् ॥

विनष्टकर्णाद्यवयवसंघातादिकृपमौद्धारिके केशाद्युपरजनकं
तु संस्थापनं वैशिष्ट्ये इत्येवं द्वयोराशरीरयोः संस्थापनं सं-
स्कारणमनेकविधं भवति । प्रथमस्य पुनरीवारिकशरीरस्या-
न्योऽपि विशेषः क इत्याह भेसपर्वणि लक्षणाकौशलविमर्ष-
र्णादीनां विशेषापादनं तत्तत्संस्कारकरणम् । नृतीये त्याहारक-
शरीरं केशान्वाहताद्विपरिकर्म मात्स्येयं स्वरूपेण विशिष्टत्वा-
त्ययोजनाभावाच्चेति । विशेषः ० उक्तः ० आभङ्गितः ० वृत्तः ०

अथवा प्रकारान्तराणि विविधं आभयप्रयोगकरणं
विक्षेपं कथामित्याह ।

संघायणपटिसारण-मुमयं करणमहं सरिणां ।

आदायं मुयणसमयं, तदंतराहं च दासो सिं ॥

अथवैवारिकशरीराणां संघातनं परिशादनं संघातपरिशाटो-
जयसङ्कायमुमयं चेत्त्येवं विविधं करणं विक्षेपम् । तत्र पूर्वभ-
विकमौद्धारिकादिशरीरं पारित्यज्य अग्रतनमभे पुनरपि तदु-
क्तानां यत्तुक्तानां संघातनं ग्रहणं सं संघातः । यस्तु नदीयोद्धारि-
कादिशरीरं पारित्यज्यतश्चरसमये सर्वथा तत्तुक्तानां परि-
क्षायां सत्त्वत्तु कजाविशरणायत्यवसादार्त्तव्यति धातोः पुक्तानां
परिशाटनमवसादनं परिशाटः सङ्कातनपरिशाटसमययोऽप्याप-
नरालसमयेषु सर्वेष्वपि संघातपरिशाटोभयं द्रष्टव्यं सर्वत्र
पूर्वपृष्टीतपुक्तानां मोचनान्मोचनं च ग्रहणमिति । तत्राशरीर-
त्रयस्य संघातपरिशाटोभयलक्षणं विविधमपि करणं भवति ।
नैजसकार्मण्योस्तु संघातो न अथवेव पारित्यक्योस्तथाः पु-
नर्ग्रहणादिति । अथ संघातादीनां काष्ठप्रमाणमभिधत्तुराह
(निति) एतेषां संघातपरिशाटोभयानां कालोऽभिधीयते कि-
यानित्याह (आदायंमुयणसमयं) आदानमौद्धारिकादिश-
रीरपुक्तानां प्रथमं ग्रहणं संघातनं संघात इत्यर्थः । अथमेक-
मेव समयं जघति ततः परं संघातपरिशाटोभयप्रवृत्तेः मोचनं
पुक्तानां परिशाटनं परिशाटः सोऽप्येकमेव समयं जघति । तद-
न्तराहं संघातपरिशाटोभयलक्षणमिह पृष्ठते तस्य कालो व-
क्ष्यत इति शेषः । अथास्तसंघातादीनामन्तरालकाष्ठान् वक्ष्यत
इति इदमिति ।

तत्रैवारिकशरीरस्य संघातपरिशाटोभयकाष्ठमाह ।

तुङ्गाजजगमहर्षं, तिसमयद्विं जहृञ्जुजयस्त ।

पञ्चतियं समरुणं, उक्तीसोराहकासो यं ॥

अथ संघातपरिशाटोभयस्य अजयकाष्ठे प्रतिपाद्ये

विग्रहेणोपादनीये ते यथाह ।

दो विगहम् समपा, समथो संघायणाय ते हूं ।

तुङ्गाजभगमहर्षं, सवजहृञ्जुई कासो ॥

इह यत्पञ्चाशद्विधावक्षिणाशतद्वयमायुषो अजयस्थितिकृपं
तुङ्गाजभगमहर्षमुच्यते । तथा च बुद्धोक्तम् "दो य सयाज्जप्रा,
प्रावक्षिष्यामि तु तुङ्गाजभगमं । श्रियदागदोसमोदेहि, निजप-

देहि विणिदिहि" । इदं च तुङ्गाजभगमहर्षं द्वयं विग्रहसमपा-
दयामेकं च संघातसमयं न्यूने संघातपरिशाटः तत्तत्तत्सो-
भयस्य अजयस्थितिमानं अजयतोऽपि संघातपरिशाटोभयमे-
तावन्तं काष्ठं सघतीत्यर्थः । अथाह कश्चिदनुत् "विदिहो-
दिसि पदमे य, वीय पविसेह लोगमज्जमि । तरहं र्णिप पावह,
नकिर्वाह जायह चडत्तं" इतिवचनयदा अचस्वसनाख्या
बहिर्विश्राष्टलोकं वसनाख्या बहिर्वेव निगोदादिजघत्तुर्भिः
समयेकपणने तदा विग्रहगतावपात्तरालगतौ आधात्म्यः सम-
याद्यनुर्थस्तु संघातसमय इत्येवं अनुमिरपि समयेन्यूने तुङ्गाज-
भगमहर्षं संघातपरिशाटोभयस्य अजयकालः प्राप्यते तत्कि-
मिदोहि विमिरेव समयेन्यूने तुङ्गाजभगमहर्षं अजयतस्तत्कालं
उक्तः । सत्यं किंत्वायां वतुःसमययाः विग्रहगती य आयाः स-
मयः स इह परमभवप्रथमसमये न विमर्शितः अपि पूर्वभवव-
मसमय यथ पूर्वमवशरीरस्य तत्र मुख्यमानत्वात्सुष्ठुमानं वा-
मुक्तमिति व्यवहारसमयप्रत्ययप्राप्तिरिति । अथवा वसतीवसं-
व्यत्येवेष्टापात्तरालमतिविचित्रितास्वसतीवाभ्योक्तुतोऽपि तु-
लीयसमये वतुःसिद्ध्यां प्रत्युत्पत्तीत्यर्थः इति तावद्वयमवग-
त्तामः तत्त्वं तु बहुमुता विदन्तीति । इह वैतानि तुङ्गाजभगम-
हर्षानि एकस्मिन्तुङ्गासंनिभ्यस्तत्तिरेकाणि सप्तदश मन्त्र-
व्यानि यत उक्तम् "तुङ्गाजभगमहर्षा सत्तरह हर्षति प्राहुपा-
जम्" इति ।

अथ पञ्चतियमित्यापुक्तुष्टसंघातपरिशाटोभयकाष्ठभाषनामाह ।

उक्तीसो समरुणो, जो सो संघायणसमयद्विं ॥

किदं न दुसमयविद्विंणो, परिसादसमय वणीयम् ॥

इह यो देवकुविद्विषुपत्र मौद्धारिकशरीरस्य प्रथमसमये सं-
घाते कृता त्रिणि च पद्योपमानि उक्तुष्टमायुः परिपादय श्रि-
यते तस्य संघातसमयमूनाति त्रिणि पद्योपमानि उक्तुष्ट-
घातपरिशाटोभयकालः प्राप्यते । अथाह ननु कथमेकमेव स-
मयेन न्यूनेऽयमभिधीयते यावत् यथा शरीरग्रहणप्रथमसमये
सर्वतस्तथा तन्मोक्षसमये सर्वपरिशाटोऽपि भवति ततस्त-
स्मिन्नपि परिशाटसमये आपनीते समयद्वयहीनं यथाप्राप्तीति ।

अथ प्रतिविधित्तुराह ।

महर्ष जघत्तियमि वि, समये संघायसाकरणे वेव ।

परभवपदमे सारुण-मण्डतःणो न कादो ॥

अपयते अशोचर्ष अवस्व चरमेऽपि समये संघातपरिशाटोभ-
यमेव प्रवर्षते यत्तु शरीरपुक्तानां केषां परिशाटनमेव तत्प-
रभवस्य प्रथमसमये एव मन्त्रस्य (परभवपदमे सारुणमिति)
निश्चयनयमताभ्यपादतस्तेन परिशाटसमये न न्यूने संघातप-
रिशाटोभयकालो न जघतीति ।

अत्र व्यवहारतयवादी प्रेत्यति ।

जहं परपदमे सासो, निविगमहर्षो य तस्मि संघातो ।

तत्तुसव्वसारुणसंघाय-णा उ सपपं निस्फाउ ॥

ननु निश्चयनयवादिनः यदि परजयप्रथमसमये शाटोऽप्युपग-
म्यते निर्दिष्टतश्च तुङ्गाजभगी जोपपद्यमानस्य तस्मिन्नेव स-
मये संघात इत्येते तदा त्वदो सर्वशाटसंघाती युगपदेकस्मिन्नेव
समये चिच्छन्ति तदा प्राप्नुतः सर्वशाटस्य पूर्वजयशरीरसंनिधि-
त्वात्सर्व संघातस्य भवान्तरालशरीरसंनिधौ यत्तुत्वाद्भवद्वयशरीर-
योऽप्युपपद्य सवस्व वृत्तिकृत्यादिति ।

निश्चयनयथादी प्रतिविधाममाह ।

जम्हा विगच्छविगयं-एणं विगयमुप्यज्जमाणमुप्यसे ।

नां परजवाइरुमए, मांस्वादाणाण न विरोहो ॥

यस्मात्पूर्वभयशरीरं परमयाद्यसमये विगच्छद्भिगतमुपपन्नान्
 स्थितेनजवशरीरंरूपं क्रियाकालनिष्ठाकाशयोरभेदात्तत्तत्र
 मोक्षादानयोरप्यप्रमाणेन कश्चिद्विरोधो मुच्यमानस्य मुक्तावे-
 नैकस्यैवाग्नेतजवशरीरस्य सङ्गाद्यदिति । अपि च मरणसमयः
 परमयाद्यसमयेवेनाभ्युपगन्तव्य एवाप्यथा दोषसंभवादित्याह ।

सुइसमये नेह भवो, इह देहविमोक्षवओ जहा तीए ।

जड़ न परजबो । तहि, तो सो को हांड सँभारी ॥

क्युतिसमये इह भवपल्लवधारारोयः पुष्पलपुष्पाशाढमयं
 नावदिह ज्ञयो न भवति इह भवद्वहस्यायुषश्च मुख्यमानवान्मु
 च्यमानसः संलक्ष्य विमोक्षान् क्रियाकारनिष्ठाकालधर्मेना
 दिति (जडा तीर्थसं) यथा अतीतजन्मनीह भयो नास्यत्र
 पदेहेभावात्तथा क्युतिसमयेऽप्यनीह न ज्ञयस्ते भवद्वहं
 भावस्याविशेषादित्यर्थः। एवं च सति यदि तस्मिन्क्युतिसम
 ये परमेशोऽपि जयता नाभ्युपगम्यते तदाऽसौ संसारो जीवः
 को जयतु। इह भवमस्येतां तादृशिकं एव निषघापर
 भवत्वेन नृत्वायुषजयपुष्पागमनासंसारान्वयेन च मुक्तव्य
 पदेशाभावाध्वन्यपदेश एवासीत् स्यादिति।

अथवाहारनयवादी प्राह ।

नष्ट जह विगहकासे, देहाभावे पि परजवगहणं ।

दहाभावम् वि हो-ज्येय भवो वि को दोसो ॥

ननु यथा विप्रदहकाले विप्रदहेण परभवगमकाले पारभविकद्वेहाजवेऽपि जीवस्य परभवप्रदहं नारकादिपारभविकव्यपदेशः तथा च्युतिसमयेऽपि ह भयशरीराभावेऽपि ह जवां यदि जवेदिह जवव्यपदेशोऽपि यदि स्यात्तर्हि का दायां न कश्चिन्व्यायस्य समानावादिति !

निश्चयवादी प्रतिबिम्बानमाह ।

जं चिय विगहकास्रो, देहाभावे वि नो परभवो सो ।

चुड़मय उ न देहो, न विगहो जइ म को हेऊ ॥

इत नय पश्यान्तरालगतौ जीयस्य विमहकाक्षौ न तु पुर्वजन-
 क्तौ ननु तेषु देहाभ्यामप्येवौ परमस्वभावस्थितौ ध्येयवस्तु-
 परमाद्युप उपनिर्वाण्यपुर्वमयावुत्पन्नौ प्राणव निर्जगन्त्याश्च-
 युषमह जीयस्य संसारं श्रजंजनादिनि । व्युत्तसमये न तु पुर्व-
 जन्म देहः तस्य त्वत्प्राप्त्याप । विमहौ चक्राभावात्तदेवं तर्हि स-
 व्युत्तिसमय इत्युत्पत्त्यादिप्रत्ययसमाप्तौ मयागतौ जर्वाविति
 कथ्यतया । ननु मां सं मया यथा विद्यमानौ परमदेहाभावे-
 ऽप परमवस्थया व्युत्तिसमये इहय्य देहभावेऽपि इह ज्ञोऽस्यु-
 तौ दोषोऽसत्यमुक्तिर्महं त्वया ननु युक्तं दृष्टांतदोषस्थित्यव-
 द्भवाद्युत्तरे व्युत्तिसमये देहदेहभावात्तत्प्राप्ता इत्युत्पत्त्युप-
 भासस्तथापि निर्जडीयमानस्य तत्र निर्जडीयैवततः कथमसौ
 व्युत्तिसमय इह भवो नवतु इहत्यापुनःसंसारयासाद्विहमक-
 त्तु तस्य परमाद्युपनिर्वाण्यपसत्प्राप्यति । तस्मात्परमजन्मव्युत्ति-
 सयः परमयावुत्पत्त्येवादिप्रहकाक्षदेवत्व्या तस्य निर्णयपदेश-
 सत्प्रादयः “परमवपदमे साकणमिति” स्थितम् । तदेव भी-
 क्तिसंसारवपदोदभवमात्रं कथं उक्तः ।

अथ तेषामेवान्तरकालमभिधित्सुः संघातस्य
तायज्जघन्यमन्तरकालमाह ।

संघायंतरकाद्वो, जहश्चओ खुइयं ति समऊणं ।

दोविग्गहम्मि समया, तइयमंघायणा समच्चो ॥

ते ह एं स्वइजवं, धरिजं परजवमविग्गहेणेव ।

गंतु ॥ पढमसमयं, संघायस्स तु स विभेओ ॥

एकदा श्रीदारिकशरीरस्य सन्धानं कृत्वा पुनस्तत्संधातं कुर्वन्-
 शिभिः समर्थयुक्तं ध्रुवकनयप्रहणं जघन्याऽन्तरकाशः प्रा-
 प्यते स यथा कश्चिदेकेन्द्रादिजीवो मृतः समयचत्यं वि-
 देहं कृत्वा ध्रुवकनयप्रहणयुक्तोऽपि विद्याविष्णुचरन्तीत्यस-
 ये श्रीदारिकस्य संधातं कृत्वा यथांशैः शिभिः समर्थयुक्त-
 कनयप्रहणं संप्रत्यक्षप्राप्तोद्यमं विचार्य मृतो निर्बिग्रहैव
 उन्नेष्यथा अग्रनननेव पृथिव्याद्विष्यत् श्रीदारिकशरीरस्य
 पानं करोति तदा तस्य जन्तारंदादारिकशरीरसंधातस्य च
 समर्थयुक्तध्रुवकनयप्रहणलक्षणं जघन्याऽन्तरकाशो वि-
 षयः । इह च जघन्यान्तरकाशस्य प्रतिपादाद्यन्तु ऋतुतत्वाग्र-
 नं विग्रहप्राप्तेन ननु निर्बिग्रहेति तदाऽप्यथा मध्यमा
 विग्रहात्मसम्पादिते ।

अथौदारिकस्यैवोत्कृष्टसंघातान्तरकाशमाह ।

उक्तोमं तैर्त्तमं, समयाहियपुव्वकोनिसद्धियाइं ।

सो सागरोवमाहं, अबिम्बहेणेव संघायं ॥

काकण पुव्वकांमिं, धरिउं धुरजेट्टमाउयं तत्तो ।

ज्ञोत्तुण इहं तदए, समए संघाययं तस्स ॥

सातारोपमाणोत्थिष्ये ज्येष्ठितः संयन्धः ततश्च त्रयस्त्रिंशदम्भा-
गरोपमाणं समयाधिकपूर्वकोत्थाधिकारोत्थाधिकारसंघातान्तर-
मुत्पन्नं भवतीति गम्यते । कदा पुनरपि संघातान्तरकाशो न-
सृज्यते इत्यादि । स उक्तलक्षणः कदा इदमर्थसमये संघात-
यनः औदारिकशरीरस्त्वसंघातं कुर्वतां लभ्यते इति द्वितीय-
माध्यायं संहृतुः । किं कृत्वा इत्याह कुनक्षिपुर्धनवादिप्रसंगेन
तत्त्वगन्तुयुग्मं समागम्य प्रथमसमये संघातं कृत्वा पूर्वकादि-
विषयं पूर्वकारिणामाहोरात्रिकं परिपश्यते नृणां ज्येष्ठमा-
युक्तं त्रयस्त्रिंशदम्भागरोपमलक्षणमुत्तरदुरेण्युत्तयु ततश्च्यु-
ता समयवर्धं विमोहे विधायेति श्रव्यं च प्रसंगेन कसमयच-
म्प्यार्थेकं प्राप्तत्तत्त्वपूर्वकोत्थाधिकारोत्थाधिकारसंघात-
गंगेपमाणं समयाधिकपूर्वकोत्थाधिकारोत्थाधिकारसंघातौ श्रिंशका-
रसंघातान्तरं सिद्धं भवति । अस्यां कालात्कृत्वावामपूर्वकोत्था-
युक्तं मय्यस्याप्रतिपन्नानरं समुपेत्योत्तं पुनर्मत्तंष्टुपक्षरस्येव-
मनरं मय्यवधिर्निति ।

अर्थोदारिकस्यैव संघातपरिशादोजन्यस्य

जघन्यमुत्थां चान्तरकालमाह ।

उभयन्तरं जहन्तं, समञ्चो निन्विगहेण संघाए ।

परमं स तिसमयाइं तेत्तीसं जयहिनामाइं ॥

संघातपतिशादाजस्यैकः समयो जघन्यमन्तरं भवति क नि-
र्विप्रद्वेग संघाते सति । इदमुक्तं जयति । इह औदारिकशरीरी-
आयुःपर्यन्तं यावत्संघातपतिशादोभयं कृत्वा अमृतमभवे अवि-
प्रद्वेगोपौदारिकःस्यैव संघातं कृत्वा पुनरायं तदुभयमारज्वे-
तस्य स पर्यैकः संघातसमयो जघन्यमपमानं भवति । अतः

तुल्यमेतदन्तरं स हि त्रिभिः समयैर्ध्वंते त्रिसप्तथानि त्रयस्त्रिंशद्विंशानामि सागराभिधानानि सागरोपमाणि प्रकल्पित्यर्थः ।

कदा पुनरेतानि प्राप्यन्त इत्याह ।

अष्टमविंशं देवांस्तु, तेषां समिन्नागयस्त तदयमि ।

समयं संघायासाधय, द्रुविर्हं साकरं घातं ॥

देवादिष्वविशेषादप्रतिष्ठाने वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुभूय हागतस्य तृतीयसमये संघातयतो ज्ञप्त्यन्ते । अयमत्र साधारणः । इह कश्चिन्मनुष्यादिः स्वजन्मजरमसमये संघातपरिशादोजनं कृत्वा अनुसरत्युप्यप्रतिष्ठाने वा यदा त्रयस्त्रिंशत्सागराण्युपमाण्यनुभूय पुनरपीह समयद्वयविग्रहेणागत्य तृतीयसमये औदारिकस्य संघातं कृत्वा तत् उभयमारमते तदा द्वौ विग्रहसमयावेककालं संघातसमये देवादिभ्यस्तं भूयो वि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमान्युत्क्रोभयान्तरं प्राप्यन्त इति । तदेवमौदारिकविषयस्य संघातस्योभयस्य अयम्युत्क्रोभं आनयन्मुक्तः । अथ परिशादस्य तदभिहित्युदाह (द्रुविर्हमिवादि) द्विविधं जन्म्यमुत्क्रोभं च शादस्यान्तरं वर्धयत इति यथाप्रतिज्ञातमेवाद ।

खड्गमभयगदग्रं, जडभयमुक्तोसं च तेषां ।

तौ सागरोभयार्, संघुषा पुष्पकादौ । य ॥

औदारिके शादस्य आन्तरे जन्म्यन्तः कुल्लकभयग्रहणं भवति उत्क्रुष्टं तु तत् शादात्तरं पूर्वकोट्यधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि भवन्ति । अत्राह नयेत्तन्मात्रमवच्छेद्यम् । जन्म्यन्तः कसमयानि कुल्लकभयग्रहणानि उत्क्रुष्टपक्षेऽपि समयोन्त्येकोट्यधिक-त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणावतिरिति तथाहि यः कुल्लकभयग्रहणायुक्तेषु वनस्तस्यादिविषयान्ते स "परं नयपदमे तादृगप्रति" वचनात्तस्य कुल्लकभयग्रहणस्यादिसमये प्राक्नौदारिकशरीरस्य सर्वशातं करोति ततः कुल्लकभयग्रहणं पर्यन्ते मृतः समयोनं कुल्लकभयग्रहणं प्राप्यन्ते । उत्क्रुष्टपक्षेऽपि संयतमनुष्यः कश्चिन्मृतो देवभयाद्यसमये औदारिकस्य सर्वेशातं कृत्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाण्यनुसरत्युत्क्रोभयान्तरं प्राप्यन्ते । पूर्वकोट्यायुक्तेषु मनुष्येष्वप्युषां यदा युक्ता भयाद्यसमये औदारिकस्य सर्वेशातं करोति पूर्वकोटिभयाद्यसमये देवभयायुक्ते क्रियन्ते तदा औदारिकस्य शादस्य आन्तरे उत्क्रुष्टतः समयोनं पूर्वकोट्यधिकानि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणा ज्ञप्त्यन्ते तत्कथमिदं नेतव्यमिति सप्तमिकं किंचित् कुल्लकभयग्रहणसमये परिशादो नेष्यते किंतु पूर्वजन्मसमये विगच्छद्विगतमिति व्यवहारनयमत्राश्रयणदेव भवाद्यसमयपरिशादो न क्रियते किंतु संयतनत्वात्समयः । अत्रापि व्यवहारनयमत्राश्रयणात्तत्तत्पवं जन्म्यपदे उत्क्रुष्टपदे औदारिकस्य व्यवहारनयमत्राश्रयणे पर्यन्ते तु निश्चयनयमात्कारे सर्वमपि नाप्यकारांकराविरोधेन गच्छतीति वृत्त्या व्याकृते तत्वं तु गमनीरभावितानां परमशुद्ध एव विवृतिः । तदेवमौदारिकसंघातपरिशादोभयानां शादोऽन्तरं चोक्तम् ।

अथ वैकियशरीरस्य जन्म्यसंघातकालमाह ।

नेत्रज्वयसंघातो, समग्रो सो पुण विउज्वलार् ।

ओरालियाणमहवा, देवांश्चागदृगहयमि ॥

वैकियशरीरस्य संघातो जन्म्यतः एकसमयः स च (ओरालियाणतः) औदारिकशरीरिणात्तरवैकियस्यमत्तं तिर्यग्मनुष्याणां विकुर्वणमुत्तरवैकियकरणं तस्यादिविकुर्वणादिरस्तस्मिन्वैकिये तिरस्त्रो मनुष्यस्य वा उत्तरवैकियं कुर्वत एक-

स्मिन्प्रथमसमये संघातो भवतीत्यर्थः । अथवा देवादीनां देवशरीराणां वैकियशरीरग्रहणस्यादावेकस्मिन् समये संघातो जन्वतीति ।

अथोत्क्रोभं वैकियसंघातकालमाह ।

उक्तोसो समयदुर्गं, जो समयविउज्वयमग्रो विदृ ।

समयं दुरेमु बद्ध, निजिगदृगो तयं तस्त ॥

उत्क्रुष्टसंघातकालः समयद्वयं भवति (तयं तस्तस्ति) तच्च समयद्वयं तस्य भवति य औदारिकशरीरी समयमेकमुत्तरवैकियं कृत्वा मृतो द्वितीयसमये निर्विग्रहेण श्रुतगाथा सुखं मज्जति तत्र च प्रथमसमये वैकियस्य संघात करोति तस्यैको वैकियसंघातसमयोऽत्रत्यद्वितीयस्तु देवसंघर्षाति ।

अथ वैकियस्यैव जन्म्यमुत्क्रोभं च संघातपरिशादोजनकालमाह ।

उभयजडुर्धं समग्रो, सो पुण दुसमयविउज्वयं मयस्त ।

परमियदुर्धं संघा-यमयदृगंणार्हं तेत्तं ॥

वैकियसंघातपरिशादोजनस्य शादस्य च जन्म्यतः समयो भवति, स च समयः समयद्वयं वैकियं कृत्वा मृतस्य उत्क्रुष्टः । इदमुक्तं भवति केनचिदौदारिकशरीरिणा उत्तरवैकियमारम्भं स च तत्र प्रथमसमये श्रेष्ठानं द्वितीयसमये तु संघातपरिशादोजनं कृत्वा यदा स्मृतं तदा तस्य संघातपरिशादोजनस्य समयलक्षणं जन्म्यः कालः प्राप्यत इति परमुत्क्रुष्टमनुस्य स्थितिमानं तर्तुं लक्ष्ययितुमशक्यायतयात्तु सात्त्विकस्यमात्रं पदेन संघातसमयेन हीनानि त्रयस्त्रिंशदनुसरत्युत्क्रुष्टमप्रतिष्ठाननरकं वा बोध्यवतीति । तदेव वैकियसंघातस्य बोधनस्य च कालः उक्तः परिशादस्य स्वेकसमयलक्षणकालः स्वयमेव दृष्टव्यः ।

अथ वैकियसंघातस्य जन्म्यमन्तरकालमाह ।

संघातंतरसमग्रो, समयविउज्वयमयस्त तदयमि ।

सो दिवि संघाणओ, तदृ व मयस्त तदयमि ॥

वैकियसंघातस्य देववैकियसंघातस्य च जन्म्यमन्तरं समयो भवति । स च औदारिकशरीरिणः समयमेकमुत्तरवैकियं कृत्वा मृतस्य द्वितीये समये विग्रहं विधाप्य मृत्युसमये दिवि देवलोके संघातयतो वैकियशरीरसंघातं कुर्वतो विक्रियः । अत्र हि प्राक्तनोत्तरवैकियसंघातस्य देववैकियसंघातस्य च विग्रहसमयोऽन्तरं भवति । अथवा तस्यौदारिकशरीरिणः समयद्वयं उत्तरवैकियं कृत्वा मृत्युसमये मृतस्य निर्विग्रहेण च दिवि समुपपन्नस्य तत्क्षणेव तृतीयसमये देववैकियसंघातं कुर्वतः एकः संघातपरिशादोभयसमयः संघातात्तरं भवतीति ।

अथ वैकियसंघातपरिशादोभयस्य शादस्य

च जन्म्यमन्तरकालमाह ।

उभयस्य चिर विउज्वय-मयस्त देवेषु विगदृगहयस्त ।

सास्तस्तमुत्क्रुष्टं, तिरहं वि तसकालपुत्तं ॥

जनयस्य वैकियस्य संबन्धिनः संघातपरिशादलक्षणस्य समय एको जन्म्यमन्तरं भवतीत्यच्चाह । कस्य जनतोऽदिमधाप्यत इत्याह चिरमस्तमुत्क्रुष्टमेतानं कालं विकुर्वन् वैकियवपुषि स्थित्वा मृतस्य देवेष्वऽविग्रहगतस्य जनोः संघातसमयोऽन्तरं प्राप्यते । अयमत्र त्राचार्यो य औदारिकशरीरी वैकियविधमानुपकल्पितवैकियशरीरं परिपुर्णं तिर्यग्मनुष्यवैकियस्थितिकालं यावत्संघातपरिशादो विधाप्य स्मृतं जन्मग्रहणं च सुरालये समुपपन्न मथमसमये वैकियसंघातं करोति द्वितीयादिसमयेऽ

तु संघाटपरिशाटी तत्संबन्धिन उभयस्य आन्तरे स एवाकः
संघातसमयो भवतीति । ननु यथेवं तर्हि 'किं तद्विधिवयमयस्ते'
त्यत्र चिरप्रहसमपार्थक्यमिदं हि मनुष्यादिषु यस्मिन् स्तोके वा
कासं वैकियसंघातपरिशाटी कृत्वा आर्यप्रदेशं दिवि समुपप-
त्ते तैवैव प्रयोजनं किं चिरकालविशेषणन सत्यम् । किंतु प्रथमस-
मयेऽपि मरणनिषेधायेति यमुक्तं यद्यपि वा अनन्तरं वैकियसंघा-
तानन्तरं भावयता सप्रयोजनत्वाद् द्वितीयादिसमयेऽप्यकारिम-
कसमासवैकियस्यापि मरणमुक्तं अत्र त्वसमासवैकियस्यापि
मरणोपदेशेनैव किंचित्प्रयोजनमिति व्यापनाथे चिरप्रहसेन प-
रिपूर्णास्तमुर्मुहूर्तमननुष्यादिवैकियव्यतिक्रान्तामुक्तमपि कृत-
वानामात्रे इत्यदोषः (सामस्त्यंतमुहूर्तं नि) एकदा वैकिय-
सर्वशाटं कृत्वा पुनरपि तत्सर्वशाटं कुर्वतोऽन्तर्मुहूर्तं अच्यव-
न्त्यते नवति । कथमिति चेदुच्यते कश्चिद्वैशारिकशरीरी वैकि-
यवृत्तिप्रमाणं कश्चित्प्रयोजनवैकियं शरीरं कृत्वा सर्वपर्यन्ते त-
स्य सर्वपरिशाटं विधाय पुनर्यौशारिकशरीरमभ्यति तत्र वा-
न्तर्मुहूर्तं स्थित्वा पुनर्युत्पन्नप्रयोजने वैकियं करोत्यन्तर्मुहूर्तं
च तत्र स्थित्वा पुनर्यौशारिकमागच्छेद्वैकियस्य सर्वशाटं क-
रोत्येवं च सति वैकियशरीरगतमन्तर्मुहूर्तद्वयं नवति । अनेन
वान्तर्मुहूर्तद्वयेनापि बृहत्तरमेकमान्तर्मुहूर्तं विभक्तितमो यु-
ज्यते अथर्व वैकियशाटान्तर्गतमन्तर्मुहूर्तमिति तद्वैकियस-
ंघातोभयशाटान्तरं अच्यवन्त्यतरका उक्तः अथ ज्ञापनामप्येत-
वामुक्तमन्तरकालमाह ('निपद्यविश्वं' इह यदा काश्चि-
ज्जना वैकियशरीरस्य संघातादिषु कृत्वा यत्प्रत्यक्षपुत्रपुत्र-
सौत्रं चान्तकालमतिबाध तत उच्यते पुनरपि कश्चिद्वैकियश-
रीरमासाय तत्संघाताविषयं करोति ननु तत्संबन्धेन संघात-
परिशाटोभयत्वलक्षणस्य त्रयस्यापि स एवान्तोत्पत्तिरस्य-
स्यिणीकषो बन्धनमिति वा अन्तरे भवतीति ।

आहारकशरीरसंघातपरिशाटतनुजनामं
कासोऽन्तरं च वक्तव्यं तथाह ।

आहारोभयकालो, दुबिहो अंतरस्यि जहृषं ति ।
अंतोमुहूर्तमुक्तो-समपत्परिदृष्टयूं च ॥

आहारकशरीरसंघातः परिशाटश्च अयेकं सामयिको भवति
स च युगमत्वाद्वाधायां च सिञ्चितः स्वयमेव तु प्रहृत्य इति ।
संघातपरिशाटोभयकालस्तु त्रिविधः वक्तव्यो अच्यवन्त्यतः । सं-
घातपरिशाटोभयकालो यदन्तरकालमन्तरकालस्य अच्यवन्त्येवं
सर्वमन्तर्मुहूर्तकालमनमवगत्यैव केचन तदेवान्तर्मुहूर्तमुक्तं
बृहत्तरं तारत्रयेनाथसेयमिति । आहारकशरीरं स हन्तर्मुहूर्तक-
ालस्थितिकमेव नयत्यतस्तत्संबन्धिनः संघातपरिशाटोभयस्य
अच्यवन्त्यतः उक्तमन्तर्मुहूर्तकालमाविष्टा च सिद्धमिति एकदा
हन्तर्मुहूर्त आहारकशरीरं प्रयोजनसिद्धौ परित्यज्य अन्तर्मुहूर्तपूर्वधरो
अच्यवन्त्योऽन्तर्मुहूर्तपुनर्युत्पन्नप्रयोजनस्तत्करोत्यतस्तत्तत्सं-
घातपरिशाटोभयानां नवति अच्यवन्त्यमन्तर्मुहूर्तमिति । उक्तं
त्वन्तरं ज्ञापनामपि संघातपरिशाटोभयानां किञ्चिन्पुनर्वा पुन-
रुपपत्त्यर्थक्यं भवति । इदं च यत्तुर्द्वारापूर्वधरो आहारकशरीरं
कृत्वा प्रमादात्प्रतिषेधो बन्धनस्यादिषु यथोक्तकालं स्थित्वा
पुनरपि अन्तर्मुहूर्तपूर्वधरमवाप्याहारकशरीरं करोति तस्य
कृत्यमिति ।

अथ तैजसकार्मणविषयं संघातादिभिचारं चिकीर्षुयाह ।
तथाकस्मात्पुं पुण, संताण, पाडिओ न संघाओ ।

भवाण होज सानो, सेलेसी चरिमसयमि ॥
उभयं आणादिणैण, संतं भवाण होज केसिंवि ।
अंतरमपाइ भावा, अंबतविओगओ ऐसिं ॥

तैजसकार्मणयोः पुनः संघातस्तावन् प्रत्ययेव तथोरनादिका-
भास्तत्तानेन प्रवृत्तत्वात्संघातस्य तु शुद्धाभाशरीरमयसमस-
विययन्त्वादिति प्रागप्युक्तं सर्वपरिशाटोऽपि तैजसकार्मणयोः प्र-
भ्यानां न प्रत्ययेव तस्य त्वज्यमानशरीरविषयत्वात्तथा च तस्या
वासेनबाह्यानां तु केचोचिञ्चैलेशरीरमसमये भवेच्छाटः स
च सामयिको प्रहृत्यः उभयं तु संघाटपरिदृष्टयूं च आ-
दिश्च निधने आदिनिधने न विधेते आदिनिधने यस्य तद्वन्नि-
निधनेमात्रमभ्यानां भवति तस्यामात्राद्भव्यानां तु केचोचि-
न्निधिगमनसमये सातमुभयं भवेत्तदानीं सर्वथा तस्यागा-
न्तरं तु (सिंति) एतयोर्न प्रत्ययेव अत्रमनामनादिनिधने
तथाचयोः भव्यानां तु अजिघननेऽप्यत्यन्तविशेषेण
सहजनाजावाप्यस्य पुनर्ग्रहणात्तत्कालसंभवादिति । सं-
घातपरिशाटवचन्यता समासा तदेवमुक्तं सञ्ज्ञाविषययोगकरणम् ।

अजाजीवयोगकरणमभिधत्तुराह ।

अजाजीवाणं करणं, नेयं पदसंस्तरकदृष्ट्याणं ।
संघायणपरिसाण, उभयं तदोभयं चैव ॥

अजाजीवानां करणं केयं किं तदित्याह । संघातने तन्मूलं पदे
परिशाटानमेव केचन सङ्गोपकरणं शास्त्रस्य उभयं संघातपरि-
शाटसङ्गणं तत्क्षणकालिकारिद्योगाच्छकटस्य (नां भवति)
संघातपरिशाटोभयनिषेधः । स्थूलायाः केचनोक्तकरणादि
भावेन तदभावादिति । एवमन्यदपि यस्मिन्प्रयोजनार्थजीवानां
किञ्चित् तत्सर्वमजीवकरणमिति दृश्यमाह ।

जं जं निज्जीवाणं, कीरड जीवपपओग ओतं तं ।

यषाइ रुचकम्माइ, वा वि तदज्जीवकरणं ति ॥

एवं यदाजीवानां वस्त्राकृष्टायाणादीनां जीवप्रयोगाजीव-
व्यापारेण कुटुम्बमज्जिह्वादिनिषेधोऽपि क्रियते पुत्रालिकादि-
कपकम्मादि विषीयने तत्सर्वमजीवकरणमिति । तदेवमुक्तं
द्रव्यकरणम् । विशेषः । उक्तं । सूत्रं ।

अथ क्षेत्रकणमभिधत्तुराह ।

इह दन्वं चैव निवा-समपत्पजायभाजओ सेवं ।

जहृषनं न तस्स, पकरणं निवसिओ भाहियं ॥

होज व पजापाड, य ज्जाओ जेण दन्वंओ णओ ।

उवयायेसओ वा, जहृ कोए सालिकरणाइ H

सेवें व जत्य करणं, तिलिचकरणं तहं जहासिणं ।

सेवं पुणमिणं पुण-करणसंबंधमेवेण ॥

इह कथमेव सञ्ज्ञाः केचं भवत्येव कुत इत्याह । "निवासेत्या-
दि" मात्राशब्दस्य व्यवहितः प्रयोगो निवासपर्यवसायमात्र-
इत्यर्थः । इदमुक्तं प्रवर्तते । किं निवासगतयोः इति स्थिति-
निवसति जीवा अजाजीवाश्चात्रैतयोः अधिकं प्रत्यये क्षेत्रमित्य-
स्माद्वचनार्थोऽप्ययमपि नमः क्षेत्रमुच्यते तस्य च नजोनिर्मुक्तो
निष्पादकेन करणं नाभिहितमहृत्त्रिमत्वाद्ध्येति । यदि तस्य
करणं नास्ति तर्हि करणमेवेष्ट पातः किमर्थमित्याहुवाह ।
(होज येत्यादि) भवेत्त क्षेत्रस्याऽपि करणं (पजापाडणि)
यदपटादिसंयोगविधौपिपर्यायाभिधेत्यर्थः । पर्याया हि

सर्वेषामपि वस्तुनामिन्या इत्यतस्तेषां करणमपि संभवति । यदि नामपर्यायाणां करणं संप्रति तिष्ठेद्दम्बस्य किमापातमित्याह पर्यायो येन दम्बादनयोऽभिनिमस्तेन पर्यायस्य करणे द्रव्यस्यापि करणं भवत्येवेति उपधारतो वा क्षेत्रस्य करणं भव्यते (जह ह्योप साक्षिकारणा इति) यथा शोकं वक्तारो जवन्ति शालि-
वृक्षमिहोक्षेवं न मया कृतमित्यादि । अथवा क्षेत्रस्य करणमिति क्षेत्रमित्युक्तं न कियते किंतु क्षेत्रे करणं क्षेत्रकरणं सप्तमिस्तपु-
रुष इति दर्शयन्माह (जेत्ये वेत्यादि) अथवा यत्र क्षेत्रे करणं पुरयादेस्तत्क्षेत्रकरणं यथा लोकोऽपि सिद्धमस्तपुष्यमिदमुज्जय-
न्तशत्रुजयादिविजयं पुरयकरणसंभवमात्रेण तत्र हि ये दामान-
शानादिकं कुर्वन्ति तेषां महत्पुरुष भवतीत्यतः पुरुषस्य तत्र करणापुण्यक्षेपं तदिति, विशेषः । ३५० म० ३० ३१० उक्त० ।

पुनः क्षेत्रकरणम् ।

ए विणा आगासेणं, कीरइ नं किंचि खेतमागासं ।

वंजणपरियावठं, उच्छुकरणमादियं बहुहा ॥ उच्छ० नि० ।

आह नित्यत्वाद् क्षेत्रकरणं न संप्रच्छेदे तत्कथं क्षेत्रकरणसं-
भव उच्यते न विनाकाशेन कियते न निर्वर्धयते चेदिति वस्मा-
त्किंचिदित्येवमपि ब्रह्मणं स्वभावाद्यतस्तत्प्राधान्याद्द्रव्यकरण-
मपि क्षेत्रकरणमुच्यते इत्युपस्कारः ननु यथाकाशेन विना किंचि-
त्किंचिदयते तदाकाशकरणेनैवास्तु कथं क्षेत्रकरणतोऽप्यते क्षेत्रमि-
ति क्षेत्राद्व्यवस्थामाकाशं तथा च पर्यायशब्दत्वाद्बन्धोऽप्येवम-
भिधानमनुष्ठमेवेति भावः तच्च व्यञ्जनशब्दस्तस्य पर्यायो-
ऽन्यथास्याच्च न भवत्वं व्यञ्जनपर्यायोः तस्मात्तं प्राप्तं व्यञ्ज-
नपर्यायापन्नम् (उच्छुकरणमादियति) प्रकमान्मकारस्य चाग-
मिकत्वादिभू क्षेत्रकरणादिकं बहुधा बहुमकारमेकऽपि क्षेत्र-
स्य ह्युक्तशब्दादिकरणरूपेणानिर्वापस्य बहुप्रकारत्वात्तथा च सं-
प्रदायः "वंजणपरियावठं नाम जं जेत्यति अभिज्ञप्यते तं जहा
उच्छुक्लक्षकणं साक्षिकोक्षकरणं तिलकोक्षकरणं" तिलकोक्षक-
रणमेवमादि अथवा यस्मिन् क्षेत्रकरणं कियते वक्ष्यते वा तत्
क्षेत्रकरणमिति गाथायाः । उच्छ० ४ क्र० ।

साम्प्रतं कालकरणाभिधित्वाऽऽह ।

कालो जो जावइओ, जं कीरइ जम्मि जम्मि कालम्मि ।

आहेण एामतो पुण, करणा एकारस हवति ॥

(कासो जो इत्यादि) कालस्यामिमुक्त्यं करणं न संप्रवर्तीत्यौ-
पचारिकं दशोयति कासो यो याचामिति । यः कस्मिद् घटिका-
दिको मलिकदिना व्यबच्छिन्न व्यवस्थामन्येत न तथा वच्छुद्रक-
पलमाना घटिका द्विघटिका मुहूर्तसिद्धिमासमुहूर्तमहोरात्रमित्यादि
तत्कालकरणमिति । यद्वा यद् यस्मिन् काले कियते यत्र वा काले
करणं व्याख्यायते तत् कालकरणमेतदोक्तम् [सूत्र० १ बु. १५. १. उ.]
यद्वा व्याख्यायां प्रकाशान्तरेणाह (कासोगाहा) कासो यः
स्वमयात्रियौबन्धुप्रमाणः यत्करणाभिधित्वाप्रकाराण्येन व्या-
ख्ययते । किमुक्तं भवति यस्य भोजनादेर्यथा घटिकाद्वयादिका-
क्षेपेन निष्पाद्यस्वस्य एष कालकरणं तत्रैव तस्य साधकम-
त्वेन विचक्षितत्वाद् । यदि वा यत्करणं कियते निष्पाद्यते यस्मिन्
यस्मिन् काले तस्य स एष कालः करणम् । कालकरणमना-
धिकरणसाधकत्वेन विचक्षितत्वाद् कणुममम्वस्य ओघोमेति ना
मादिविशेषात्तत्तत्कालकरणं तथान्न बुद्धाः "काशकरणं जं
जं जावतिपुष काशेण कीरति जम्मि वा" "कालमिति" इहापि
कालस्याभिमित्येन करणसंभवादिदमपुन्यास्तः नामतः पुनर्मे-

वत्येकादश करणानि काशविशेषरूपाणां चतुर्थ्यामप्रमाणानि । क-
रणत्वं तेषां तत्र किंसाध्यकतमत्वादिना गाथायाः उच्छ० ४ क्र० ।
अथ कालकरणं बाध्यं तत्र कालस्याप्यभिमित्यत्वात्करणं ना-
स्ति द्रव्यपर्यायत्वविषयकत्वात् तस्य तद्वेषेण इति दर्शयति ।

जं वत्तणाइरुवो, कासो दम्बस्स जेव पज्जाओ ।

तो तेण तस्स तम्मि व, न विरुद्धं सज्जहा करणं ॥

यस्मान्मायुक्तस्वरूपे वर्षमानादिरूपः कासो द्रव्यस्यैव पर्या-
यः पर्यायश्च कालादभिज्ञस्ततो यथा दम्बस्य नथा तस्यतपि
करणं न विरुद्धम् । कथमित्याह । तेन कालेन तस्य वा तस्म-
न्नेत्यादिभिः सर्वेषां सर्वैरपि प्रकृतिभिः ।

अथवा ज्योतिष्कार्मागमिसिद्धमेव कालकरणं

गृह्यत इति दर्शयति ।

अइवेह कालकरणं, पुआइ जोइसिपगइविसेणं ।

सचविहं तथ च-वउच्छिहं थिरमइक्खायं ॥

"अथवा यथाकाशविशेषं चन्द्रादित्यादिज्योतिषकदेवगतिवि-
शेषेण यत्कथमिति कालकरणं गृह्यते । तत्र च बध्नादिके
कालकरणं सप्तविधं बन्धु भव्यान्वयतिथिषु भावाच्चतुर्विधं तु
स्थिरमात्रत्वात् नियताश्चैव तिथिषु भावादिति ।

तत्र यत्सप्तविधं खरं तदाह ।

ववं च बालव चेव, कोसवं थंविशोपयं ।

गरादि वणियं चेव, विड्ढी हव सत्तमा ॥

अस्य सप्तविधस्यापि चरस्य करणस्थानयनोपायमाह ।

पक्खचिहउ वुगुणिपा, दुक्करइया व सुक्कावल्मम् ।

सचट्टिइ देवसियं, तं चिय रुक्काहियं रुक्का ॥

कृष्णस्य शुक्लस्य वा प्रस्तुतपक्षस्य यास्तिथयोऽतिक्रान्ता-
स्ता द्विगुणीकृत्यते तत्तत्तत्तत्तत्तः सप्तनिर्माणं द्विद्यते एषं
च कृते यत्करणमागच्छति तत्प्रस्तुततथैव कृष्णपक्षे दैवसिक्तं
विज्ञेयम् । क्पाधिकं तु तदेव राक्षी यथा कृष्णदशम्यां द्विगु-
णितयां विंशतिर्ज्ञेयति ततः सप्तनिर्माणे इते बन् देशा भवन्ति ।
तथा चेत्तं बह्वं वणिजानिधानं दैवसिक्तं करणं लब्धं कृते तत्र प्र-
क्षिते रात्रिगतं विष्टनिधानं क्षप्तं करणं लभ्यते एवम-
न्यत्रापि कृष्णपक्षे द्रष्टव्यम् । शुक्लपक्षे विशेषमाह ।

(उक्करइया य सुक्कावल्ममिति) शुक्लपक्षे द्विगुणितति-
थिराशौ पात्यते ततो दैवसिक्तं करणमागच्छति सप्तभिन्न भागो
न पृथगे तत्सप्तदैवसिक्तं बह्वं करणं लब्धं कृते तु प्रक्षिते सप्तमं
विष्टनिधानं रात्रिगतं करणं लभ्यते एवमन्यत्रापि शुक्लपक्षं
आत्मीयानि । इह च शोकप्रसिद्धकरणनयनोपायोऽभ्यासपि वि-
द्यते । तथा " तिहिद्विगुणी य किहिं उमीसचहिं हरणं सेसं
करणमिति " युक्तः कैवलमिह मास्तिथयो द्विगुणिततया
बद्धान्मन्त्रो लडाक्रिगतकरणं कृते तु पाठिते दिवसगतं
द्रष्टव्यमिति ।

अथ चतुर्विधस्थिरकरणमाह ।

सउण्णिउपपयनां, किंयुणं करणं थिरउहा ।

बहुससउरसरिं, सउण्णं सेसं तियं कमनो ॥

कृष्णचतुर्दशीरात्री सदावस्थितं शाङ्गनिर्माणं करणं भवति
अमावस्यायां दिवसे चतुर्पदं राक्षी भागं प्रतिप्रति दिवा किन्तुपुनं
शेषरात्रौ दिवसोऽथोक्तोपायतत्क्षरकरणमवसेयमिति । विशेषः ॥

करणाणां भेदानाह ।

कतिणं भेते । करणा पञ्चता । गोयमा । एकारस करणा पञ्चता तेजहा बवं बासवं कोलवं धीविज्ञोभणं गराइ वणिजं विट्टी सउणी चउप्यं नागं किंयुमं एतेसिणं भेते । एकारसएइ करणाणं कांत करणा चरा कति काणा थिरा पञ्चता । गोअमा । सत्त करणा चरा चत्तारि करणा थिरा पञ्चता तेजहा बवं बालवं कोलवं धीविज्ञोभणं गराइ वणिजं विट्टी एतेसिणं सत्त करणा चरा । चत्तारि करणा थिरा पञ्चता तेजहा सउणी चउप्यं णागं किंयुमं एतं गं चत्तारि करणा थिरा पञ्चता । एतेसिणं जंते । चरा थिरा कया जवंति । गोअमा । सुकपक्खस्स पढिवाए राओ बवे करणे जवइ वितिआए दिवा बाला करणे जवइ राओ कोलवे करणे जवइ तनिआए दिवा धीविज्ञोअणं करणं भवइ राओ गराइ करणं भवइ चउत्थोए दिवा वणिजं राओ विट्टी पंचमीए दिवा बवं राओ बालवं छट्टीए दिवा कोलवं राओ धीविज्ञोअणं सत्तमीए दिवा गराति राओ वणिजं अट्टमीए दिवा विट्टी राओ बवं णवमीए दिवा बालवं राओ कोलवं दसमीए दिवा धीविज्ञोअणं राओ गराइ एकारमीए दिवा वणिजं राओ विट्टी बारसीए दिवा बवं राओ बासवं तेरसीए दिवा कोलं राओ धीविज्ञोअणं चउत्थीए दिवा गराति करणं राओ वणिजं पुण्णिमाए दिवा विट्टीकरणं राओ बवं करणं भवइ । बहुसपक्खस्स पढिवाए दिवा बासवं राओ कोलवं वितिआए दिवा धीविज्ञोअणं राओ गराइ तत्तिआए दिवा वणिजं राओ विट्टी चउत्थीए दिवा बवं राओबालवं पंचमीए दिवा कोलवं राओ धीविज्ञोअणं छट्टीए दिवा गराइ राओ वणिजं सत्तमीए दिवा विट्टी राओ बवं अट्टमीए दिवा बालवं राओ कोलवं णवमीए दिवा धीविज्ञोअणं राओ गराइ दसमीए दिवा वणिजं राओ विट्टी एकारसीए दिवा बवं राओ बालवं बारसीए दिवा कोलवं राओ धीविज्ञोअणं तेरसीए दिवा गराइ राओ वणिजं चउत्थीए दिवा विट्टी राओ सउणि अमावसाए दिवा चउप्यं राओ णागं सुकपक्खस्स पढिवाए दिवा किंयुमं करणं जवइ ।

कति । जन्दत् । करणाणि प्रहसति गीतम् । एकादश करणाणि प्रहसति तद्यथा वयं बालवं कोलवं धीविज्ञोचनं अन्यत्राख्ये तैत्तिलमिति गराइ अन्यत्र गरां वणिजं विट्टिः शकुनिः चतुप्यं नागं किंस्तुप्रमिति । एतेषां चरस्विस्वरत्वादिष्वप्येति अमाह (एतेसि ण इत्यादि) एतेषां जन्दत् । एकादशानां करणाणां मध्ये कति करणाणि चराणि कति करणाणि थिराणि प्रहसति । चकारोअश्च गम्यः जगयानाह गीतम् । सत्त करणाणि चराणि अन्यथातिथिनाथिस्वात् । चत्तारि स्थिराणि नियत तिथि जाति-
स्वात् तद्यथा बवादीनि सुभोक्ताणि येथानि एतानि सत्त करणा-

नि चराणि इत्येतच्चिगमनवाक्यम् । चत्तारि करणाणि स्थिराणि प्रहसति तद्यथा शकुन्यादीनि सुभोक्ताणि एतानि चत्तारि करणाणि स्थिराणि प्रहसति इति तु निगमनवाक्यम् । आरम्भक-
निगमनवाक्यस्य भवेन मात्र पुनरुक्तिः । एतेषां स्थाननियमं प्रमु-
आह (एतेसिणमित्यादि) सर्वे तैत्तिव्यासस्य नवरं दिनरात्रि-
विज्ञानेन यत् पृथक् च कथनं तत् करणाणां निश्चयप्रमाणत्वात्
कृष्णचतुर्दश्यां रात्री शकुनिः अमावस्यायां दिवा चतुर्थ्यां रात्री
जागं शुक्लपक्षप्रतिपदि दिवा किंस्तु नैति चत्तारि स्थिराणि ।
आमेव तिथिषु भवन्तीत्यर्थः । जं ० ७ वत्तं । वत्तं ० । सूत्रं ० ।
आ० म० द्वि० ।

एषु कर्त्तव्यमाह ।

वव ? बासवं चउत्तह कोलवं ? च धीविज्ञोयणं गराइ ए च ।
वणिजं इ विट्टी य तहा, ७ सुकपक्खस्स पढिवाए य ॥ ४२ ॥
सउणि चउप्यनागं, किंयुमं च करणा पुना हुंति ॥
किंहु चउत्तरात्त, सउणी पंचिज्जए करणं ॥ ४३ ॥
का न खु तिहिं विउणं, जंअ गो साहप न पुण काले ॥
सत्तहिं हरिज्जभागं, जं सेसं तं भवे करणं ॥ ४४ ॥
ववे य बासवे चव, कोलवे वणिजं तहा ॥ ४५ ॥
नागं चउत्तपया वि, सेहनिक्कमणं करे ॥ ४६ ॥
चउत्तवावणं कुजा, अणुणं गणिवायए ॥ ४७ ॥
सउणम्मि य विट्टीए, अ गसणं तथ कारए ॥ ४८ ॥
(दारम ४) सुकपक्ख सोपदिबवे, सेहनिक्खवणं करे ।
चउत्तवावणं कुजा, अणुणं गणिवायए ॥ ४९ ॥
रविजोमकोणदिवसे, चरणकरणाणि कारए ।
तवो कम्माणि कारिजा, पाओवगमणाणि य ॥ ५० ॥
(दारम ५) रुदो ठ मुहुत्ताणं, आइच्छिअवइ अंगुलच्छाओ ।
सेओ हवइ सट्ठी, बारसमिओ हइ उज्जो ॥ ५१ ॥
छच्चेव य आरभदो, साविच्चो पंच अंगुलो होइ ।
चत्तारि य चरिज्जो, उच्चैव य सावसु होइ ॥ ५२ ॥
परिमंरुओ मुहुत्तो, असीवि मज्जंते तेट्ठि होइ ।
दो होइ रोहणो पुण, वलो य चउत्तंगुलो होइ ॥ ५३ ॥
विजज्जा पंचंगुलिओ, छच्चेव य नेरिओ हवइ उज्जो ।
वरुणो य हवइ बारस, अज्जमदो यो हवइ सट्ठी ॥ ५४ ॥
अमउइ अंगुलाइ, पुण होइ भगोत्तरअत्यमणावलाए ॥
ए दिवसमुहुत्ता, रत्तिमुहुत्त अओ बुच्चं ॥ ५५ ॥
हवइ चिवरियणो, पयोयणो अज्जमित्तहासीणो ।
रत्तसपासाज्जो, सोमो वंओ बहुसमइया ॥ ५६ ॥
बिहू तहा पुणो रि, चो रत्तिमुहुत्ता विवाहिया ।
दिवसमुहुत्तगए, कायामाणं पुण्येयव ॥ ५७ ॥
मिणे नंदे तइ सुट्ठि य, अमिइ चंदे तवैव य ।
वरुणगो वेसईसो, आणंदे विजए य ॥ ५८ ॥
ए मुहुत्तगोए, सेहनिक्खवणं करे ॥

चञ्चवद्वावणां च, आण्णा गणिवाय ॥ ५१ ॥
बन्धे व लय वाडम्भि, उभये कले तदा ।
अणमण पाववगमणं, उचमर्द्धं च कार ॥ ५८ ॥
(दारम् ६) पुष्पाभिज्ज सञ्चणु, संहनिकसमणं करे ।
थानामेसु सञ्चणु, समार्हिं कार विज्ज ॥ ५९ ॥
नपुंससु सञ्चणु, सञ्चकम्माणि वज्ज ॥
बामेमेसु निमित्तेसु, सञ्चारंभाणि वज्ज ॥ ६० ॥
तिरियं वाहरंतेसु, अहाणाययणंगरे ।
पुष्पिण फलिण वच्चे, सञ्चकारं करणं करे ॥ ६१ ॥
दुमसंवे वाहरंतेसु, सञ्चवद्वावणं करे ।
गयाणवाहरंतेसु, उचमर्द्धं तु कार ॥ ६२ ॥
विलमूले वाहरंतेसु, आणा तु परिगण्डण ।
उप्ययम्भि वयंतेसु, सञ्चणु भरणं जवे ॥ ६३ ॥
पक्कमेसु सञ्चणु, हरिं तुहिं च वागरे ।
(दारम् ७) चञ्चरासिविज्जगं, संहनिकसमणं करे ॥ ६४ ॥
थिरासिविलगं, चञ्चवद्वावणं करे ।
सुये स्थाअण्णुआओ, उदसे य सञ्चदिने ॥ ६५ ॥
विसरंराविलगं, सञ्चकारं करणं करे ।
रविहोराविज्जगं, संहनिकसमणं करे ॥ ६६ ॥
चंदोराविज्जगं, संहोणं सगं करे ।
समूहंकोणगं, वरणं करणं तु कार ॥ ६७ ॥
कूटिकाणलगं, उचमर्द्धं तु कार ।
एवं लग्गाणि जाणजे, दिकाणं सुममंओ ॥ ६८ ॥
भोगमहाविलगं, संहनिकसमणं करे ।
कुरगहाविज्जगं, उचमर्द्धं तु सार ॥ ६९ ॥
राहुकेउविलगं, सञ्चकम्माणि वज्ज ॥
विलगं पसत्तेसु, सुवसत्याणि आरभे ॥ ७० ॥
अपसत्तेसु, डोगेसु, सञ्चकम्माणि वज्ज ॥
विज्जगंजाणिजा, गणं जिणजासिण ॥ ७१ ॥
न निमिषा विज्जंते, न पिण्डा रिभिभासियं ।
(दारम् ८) बुद्धिणं निमित्तेणं,
आदेसो उ विणस्स ॥ ७२ ॥
सुद्धिणं निमित्तेणं आदेसो न विणस्स ॥
जा य अप्पाया जामा, जं च जंपति बाणया ॥ ७३ ॥
जं वि त्वाओ य भासंति, नसिय तस्म वडक्कां ।
तज्जाणय य तज्जायं, तज्जिणय य तज्जिं ॥ ७४ ॥
तारुवेण य तारुवं, सरिसं मरिसिण निहिसं ।
इत्थीपुरिसनिमित्तं, संहनिकसमणं करे ॥ ७५ ॥
नपुंसकनिमित्तेसु, सञ्चकज्जाणि वज्ज ॥
वामिसेसु निमित्तेसु, सञ्चारं विवज्ज ॥ ७६ ॥
निमित्ते किति ये नसिय, निमित्ते भाविसुज्ज ॥

जेण सिद्धा विद्याणि, निमित्तुप्पायलक्ष्णं ॥ ७७ ॥
निमित्तेसु पसत्तेसु, वसेसु चञ्चिसु य ।
संहनिकसमणं कुज्जा, चञ्चवद्वावणाणि य ॥ ७८ ॥
गणमं गहणं कुज्जा, गणहरे इत्थयाव ॥
सुयकत्वेपाण्णनाओ, आण्णा गणिवाय ॥ ७९ ॥
निमित्तेसु पसत्तेसु, सिद्धिलेसु वसेसु य ।
सञ्चकज्जाणि वज्जज्जा, अप्पासाहरणं करे ॥ ८० ॥
एअत्तेसु निमित्तेसु, सुपसत्याणि साङ्ग ॥
अप्पमन्थनिमित्तेसु, सञ्चकज्जाणि वज्ज ॥ ८१ ॥
दिविसाओ निहिवज्जिओ,
तिहिओ वलिं तु मुव्वड रिक्कं ।
नक्कवा करणमं, करणा गहहिणी वली ॥ ८२ ॥
गहाणिणं मुहूत्तां, मुहूत्ता सञ्चणो वसो ।
वज्जगाओ वल्लविसं, तओ निमित्तं पढाणं तु ॥ ८३ ॥
विलगाओ निमित्ताओ, निमित्तं वल्लविसं ।
नेतं संविज्जणं लण, निमित्ता नं बले जवे ॥ ८४ ॥
एमा वल्लविसं, समासओ कित्तिओ सुविहिसं ।
आण्णोगं नाणगं, नाणवो अप्पमत्तेहिं ॥ ८५ ॥
गणिविज्जा पयनं सम्मत्तं ८०० ४ पय ॥
अथवा भावकरणमाह ।
जावस्म व जावेण व, जावे करणंति भावकरणंति ।
तं जावाजीवाणं, पज्जपविनेसओ वहुहा ॥
भावस्य पर्यायस्य करणं भावकरणं जावेन वा करणं तच्च जी
वानां पर्यायविशेषतः पर्यायविशेषानां भित्तु वहुधा बहुभेदं भवति
तत्रात्ययकव्यत्वाद्जीवजायकरणं तावदाह ।
अपरपगभोगं जं, आजीवरुवाहिं पज्जयावत्तं ।
तपजं विभावकरणं, तपज्जायपणवेक्कं ॥
परप्रयोगज्जातं परप्रयोगं न परप्रयोगं स्वभाविकमि-
त्यर्थः यदप्रयोगं तदजीवजायकरणम् इति संशयः कथं हन-
मित्याह । आजीवकपादिपर्याया रूपं वाऽपस्यास्वकपं यस्या-
जीवभावकरणस्य तदजीवकपादिपर्यायावस्थे परप्रयोगजन-
देवैय यद्वाऽन्यजीवानां स्वजायिकं उपरसमन्थस्वयोऽस्था-
मादिपर्यायकरणं तदजीवभावकरणमित्यर्थः, विशेषः ।
तस्य जपजीवकरणं, तं पंचविहं तु णायव्वं ।
वणरसमंथफाणे, सञ्चणे च व ह्राड णायव्वं ॥
पंचविहं पंचविहं, बुद्धिहहविहं च पंचविहं । लुत्तं निं
तत्र तयोस्मये यदजीवकरणं तत्पञ्चविहं पञ्चप्रकारेन-
च ज्ञातव्यमवबन्धेयमिति गाथार्थः । एतदेव स्पष्टयितुमाह (व-
धगाहा) वणरसमन्थस्वयोऽस्थानं आजीवयन विषयसामो
ततो वणोविषयं प्रवृत्तिं ज्ञातव्यमजीवकरणमिति प्रकमस्तत्र
वर्णः कृष्णादिः रसः पञ्चविधास्तत्तादि गन्धो जिह्वः सुखभिर-
तरुस्व स्पर्शोऽश्रुविषयः कर्कशादिः संस्थानं पञ्चविधं परिसंस्क-
त्तादि पन्ध्रे तात्करणमन्तेष्टियमन्तावधेयमेव तावदाह " प-
ञ्चविधमित्यादि " मनु उच्यकरणकारोऽस्य विशेष उच्यते इह

पर्यायपङ्क्त्या तथा जवनमभिधत्ते इत्यकरणे तु इत्यस्यैव तथा तथोत्पादोऽप्यास्तिकमतपङ्क्तयेति विशेषः ।

उक्तं च “अपरपञ्चाराजं जं, अजीवकपादि पञ्जया वरं । तमजीवभावकरणं, तत्पञ्जामप्यणापेक्षं ॥ कोऽप्यविस्ससाकरणात्, विवसोऽस्मत्स नष्टु भणियं । इह पञ्जविविक्काप, दृढचित्तमयमयं ते च” इति गार्ग्यः ॥ ननु तर्हि इत्यविस्ससाकरणादस्य को भेद इत्याहुः । (तत्पञ्जाप्यणापेक्षेति) तेषामजीवानां पर्याया कपादयस्त्वनपर्यायास्तेषामपेयं प्राधान्येन विवक्कणं तत्पर्यायार्पणं तस्यापेक्षा यत्र तत्पर्यायवर्णनापेक्षम् । इदमुक्तं भवति । एवं इत्यप्राधान्यविविक्काया इत्यविस्ससाकरणादिह तु कपादिपर्यायप्राधान्यमपेक्षयित्वैव प्राचकरणाभिहितमिति इत्वं च ‘तत्पञ्जाप्यणापेक्षं’ मित्यनेन दृष्टमप्युत्तरमवगच्छन्तः परस्य मतमाशङ्क्याह । को दम्बजीससाकरणात्, विमेसा इमस्स नष्टु भणियं । इह पञ्जयापेक्षया, दम्बद्विपनपर्यं तं च ॥ गतायां । अथाजीवकरणमाह ।

इह जीवभावकरणं, सुयकरणं सुयाजिहायं च ।

सुयकरणं सुविपणं, सोऽयसोऽउत्तरं च ॥

बध्नाद्वं च पुणो, सत्यासत्यावप सभया उ ।

एकैकं सहनिरि-इकरणभयं सुणयव्वं ॥

जीवस्य प्रायो जीवभावस्तस्य करणं जीवजायकरणं तच्च द्विविधं मूलज्ञानभावकरणं नोभूतानभिधानं च नोभुनहानजायकरणं अन्यर्थः । आह ननु यथा भूतज्ञानं जीवस्य जावस्तथा शे-पज्ञानमप्यपि विद्यते ततोऽभ्यादिज्ञानभावकरणमपि कस्मा-न्नोक्तम् । सत्यं किन्तु यथा परायसत्त्वाद् मुकपदेशादिना भूतज्ञानं क्रियते तैवं शेपज्ञानमिति तेषां स्वाचारणस्योपसमस्यार्ज्यां स्वत एव जायमानवादेनैव सम्भक्त्वाद्योऽपि जीवभावानैकान्तेन परायसत्तेषां गारकादिष्वप्यथाभावादिति । भूतज्ञानकरणमपि द्विविधं लौकिकं, लोकोत्तरं च । पुनरप्येकैकं द्विधा बद्धमर्थं च । तत्र राधपराकृतय राखितं बद्धम् । इत्वं च दास्यापदेशरूपं भवति यत्पुनरक्षाकोपदेशरूपं कण्ठादेव स्तूयते तद्बद्धम् । इत्वं च बद्धं च एकैकं द्विधा भवति शब्दकरणे निशीथकरणं चेति ।

अथ शब्दकरणस्य निशीथकरणस्य च व्याख्यानमाह ।

उत्तरी सहकरणं, पगासपाठं च सविसेसां वा ।

गृहत्वं तु निरीदं, रहस्समुत्तरपयहवा जे ॥

(उत्तरी सहकरणंति) उक्तिविशेषः शब्दकरणमथवा प्रकाशपाठं शब्दकरणं यदि वा उदाहरादिस्वरविशेषः शब्दकरणमुच्यते इति । गृहो गुप्तेऽनवगम्यमानोऽप्योऽस्य तद्गृहार्थं पुनर्निशीथकरणमुच्यते । अथवा यद्बहस्यसुत्रार्थं तन्निशीथकरणमुच्यते यथा निशीथोपपन्नं रहस्यमप्रकाशं सूत्रमर्थश्च यस्य तद्बहस्यसुत्रार्थमिति सप्तमाः ।

किं पुनस्तुष्टौकिकं लोकोत्तरं वा बद्धमुनमित्याह ।

लोए अणिवद्दादं, अनिदियपबद्दादं करणं ।

पंचादेसनयार्हं, मन्देवार्णिणं उत्तरिणं ॥

लोपे अनिदयानुपदेशमात्रकस्यानं न पुनः शास्त्रनिबद्धानि मन्त्रानां करणविशेषकस्याप्यनिष्क्रियमित्यादिभिः विहेयानि । लोके तरे त्वनिबद्धानि पञ्चगत्यादिदेशानां बोधयानि (म-

न्देवार्णिणि) मन्देव्यादेश आदौ येषां तानि मन्देव्यादीनि पञ्चादेशशतानि यथा ब्रह्मन्तस्त्वधरा अनादिनस्तपति काया-दुत्तरं मन्देवी प्रथमजनिमता सिद्धेति । यद्युक्तं “उत्तरीउत्तरकरणमित्यादि” तत्र प्रत्ये परिहारं चाह ।

भावकरणादिगारे, किं भिं सहाइद्व्यकरणेण ।

भुष्टं तस्य वि भावो, विवक्कित्तो तन्नविष्टो उ ॥

मन्विह जावकरणाधिकारे किमप्रस्तुतेन शब्दादिप्रत्यकरणा-पन्यासेन आदिशब्दगतानेकेदं सहाह्वः भव्यते अत्रोत्तरं तत्रापि शब्दइत्यकरणे भाव एव भावशुतमेव विवक्कितं कार्य-भूतो भावस्तद्विशिष्टः शब्दविशिष्टः । अयमभिप्रायः प्रकाशपा-दादिकं शब्दकरणेऽपि न केवलं शब्द एव विवक्कितः किं तु य-सस्य कारणरूपं कार्यरूपं च भावस्तं तदेव शब्दविशिष्टमिह विवक्कितमित्यर्थोऽयं इति । उक्तं भुक्तकरणम् ।

अथ नोभुतकरणमाह ।

नोमुयकरणं दुविहं, गुणकरणं गुणणिभिहायं च ।

गुणकरणं तवसेजम-करणं मृलुत्तरगुणं वा ॥

नो शब्दस्य सर्वनिर्बोधचनाच्छ्रुतव्यातिरिक्तं यत्तत्पसंयमा-दिकस्य जीवजावस्य करणं तत्रोभुतभावकरणम् तच्च द्वि-विधं गुणकरणं तथा (गुंजणाभिहायं ति) गुञ्जन्त इति योगा-मनःप्रवृत्तयस्तेषां यत्करणं यद्योजनाभिधानं करणमिति तत्र गुणकरणं तत्पसंयमयोः करणम् । अथवा मूलगुणकरणमुत्त-रगुणकरणं च गुणकरणमुच्यते इति ।

अथ योगकरणव्याख्यानमाह ।

मणवयणकार्यकिरिया, पम्बरसविडा उ गुंजणाकरणं ।

समाइयकरणमिणं, किं नामाणं होजाणि ॥

सत्यादिभेदतन्मयविषं मनःचतुर्विधं वचनमैवादिपरिमिथा-दिभेदात्सर्वविधः कायः इत्येवमेतत्कियाऽपि पञ्चदशविधा योजनाकरणत्वेनावगन्त्या तदेवमवसितं भावकरणम् । तद्वचनाने चोक्तं नामादिभेदतः वष्टुधर्मय करणमिति, विशेषं । आ० म० हि० । उत्त० । आ० ।

प्रकाशान्तरेण भावकरणप्रतिपादनायाम् ।

जावे पञ्चोगवीसम, पञ्चोगसामूलउत्तरे चैव ।

उत्तरकमसु य जावण-बसादं नोत्राण्णाम् ॥१४॥

(भावे पञ्चोगेत्यादि) भावकरणमपि द्विधा प्रयोगविकसामे-दात् । तत्र जीवाभित्तं प्रायोगिकं मूलकरणं पञ्चानां शरीराणां पर्यायस्तिता हि पर्यायसिनामकमौद्यादीदयिके भावे वर्तमानो जीवः स्वबीर्यजनितेन प्रयोगेण निष्पादयति । उत्तरकरणं तु ग्रा-यापञ्चादेनाहाउत्तरकरणं क्रमशुतयौवनवर्धनदित्तरूपम् तज्ज-क्रमकरणं शरीरनिष्पत्त्युत्तरकालं बालमुत्तरवध्यादिक्रमेणो-त्तराचरोऽवस्थाविशेषः । भुक्तकरणं तु व्याकरणादिपरिज्ञान-रूपोऽवस्थाविशेषोऽपरकालानां परिज्ञानरूपश्चेति । यौवनक-रणं कालकृतो वयोऽवस्थाविशेषोऽवस्थापनाद्यापातिको वेति । तथा वर्णगन्धरसस्पर्शकरणं विशिष्टेषु भोजनाविषु सत्सु य-द्विशिष्टवर्णोद्यापादनमित्येतच्च पुनरुक्तिपात्क्याद्विशोदीनाम-जावाभित्तमपि दृष्टव्यमिति ॥ १४ ॥

इदानीं विज्ञातकरणमपि निमित्तयाऽऽह ।

वषादिषा य वषा-दिपु उ केद वीसमा येस ।

ते हुंति थिरा अथिरा, गयतवडुक्फदादिम् ॥१५॥ ;

(वषा इत्यादि) वर्षादिका इति रूपरसगन्धस्पर्शास्तेषां यथा परेणामपरेषां वा स्थकपादीनां मिलन्ति ते वर्षादिमेलका वि-
कलाकारणम् । ते च मेलकाः स्थिरा इत्यर्थेयकालावस्था-
यिनोऽस्थिराश्च क्षणावस्थायिनः । संध्यारागाग्रेन्द्रधनुरादयो
भवन्ति । तथा क्षुप्यावनेनातपयेन च पुद्गलानां चित्रसापि-
श्यामत एव परिणामो भावकरणम् । स्तनप्रत्यवनामन्तरं दु-
ग्धप्रतिक्षालं प्रतिक्षालं कठिनास्थादिभावेन गतमिति ॥ १५ ॥
सांप्रतं भुतज्ञानमधिकृत्य मूलकरणाऽभिधित्वस्याऽऽह ।
मूलकरणां पुन सुते, तिविधे जोगे मुजासुमज्जाणे ।
ससमयसुपण्य पण्यं, अरुणवसाणेण य मुहूर्ते ॥ १६ ॥

(मूलेत्यादि) भुते पुनः भुतप्रत्यये मूलकरणाभिधं प्रियधि-
योगं मनोवाक्यलक्षणे व्यापारे शुभाशुभे च ध्याने वर्त्मनानि-
र्ग्रन्थगन्धना क्रियते । तत्र लोकात्तरेः शुभाशुभध्यानावस्थितै-
र्ग्रन्थगन्धना विधीयते लोकं त्वदुभयध्यानाभितेन्यग्रन्थने क्रि-
यत इति लौकिकग्रन्थस्य कर्मवन्धनेतुत्वात् कर्तृशुभध्या-
नियमवसंयम् इह तु सूचकास्य तावत्त्वसमयेन शुभाप्य-
वसायेन च प्रकृतं यस्याङ्गणधरेः शुभध्यानावस्थितिरिवमङ्गी-
कृतमिति ॥ १६ ॥ तेषां च ग्रन्थगन्धनां प्रति शुभध्यायिनां कर्म-
द्वारेण योऽवस्थाविशेषस्तद्दृशयितुकामो नियुक्तिर्द्विधा ।
त्रिंशद्गुणावे वंशण-निकायणनिहृत्तर्दृष्टस्मेसु ।

संकमउद्दिगणाए, उदये वेदे उवसेय य ॥ १७ ॥
“ त्रिह इत्यादि ” तत्र कर्मस्थितिं प्रति अजगन्त्याकृष्टस्थिति-
मिर्गणधरेः सूत्रमिदं कृतमिति । तथाऽनुभाषो विपाकस्त्वव-
देष्टया मन्त्रानुभाषस्यास्यमङ्गीकृत्य अन्तर्गणधर्यादिप्रकृ-
तीमन्त्रानुभाषा बभूवन्निस्त्रयाऽनिकाचयद्विरेवं निषसाव-
स्थामकुर्वन्निस्त्रया दीर्घस्थितिकाः प्रकृतौ लघोयसीजेनर्याद्वि-
स्तयोत्तरप्रकृतौ वैषम्यमानासु संकामयन्निस्तयोदयवर्णां कर्म-
साधनोत्तराणां विद्धानैरपरमन्त्रगुणस्थैस्तु सानासाधून्पुनरु-
दयन्निस्तथा मनुष्यगतपिण्डेन्द्रियजात्युद्धारिकशरीरतद्द्रो-
पाङ्गादिकर्मणामुदये वर्षमामैस्तथा वेदमङ्गीकृत्य पुंवेदे सति
तथा (उवसमेति) सूत्रमात्सुब्रमिति क्षायोपशमिकाभावे
वर्त्तमानैर्गणधरिभिरिदं सूत्रहताङ्गमन्यतमिति ॥ १७ ॥
सांख्यतं स्वमनीषिकापरिहारद्वारेण करणप्रकार-
मभिधानुकाम आह ।

सोऽङ्ग जिनव्रामतं, गणद्वारी काष्ठ तत्त्वज्जोवसमं ।
अङ्गवससाणेण कर्यं, सूत्रमिणं तेषां लुगमं ॥ १८ ॥
“ सोऽङ्गोत्थादि ” श्रवा निशम्य जिनव्रामांतं तीर्थकरणां म-
तमभिप्रायं मातृकादिपदं गणधरैर्गीतमादिभिः कृत्वा तत्र प्र-
त्यख्येन क्षयोपशमं तत्प्रतिबद्धं कर्म क्षयोपशमाद्वासावधि-
रिति भावः । शुभाशुभवसाये च सता कृतमिदं सूत्रं तेन सू-
त्रकृतमिति ॥ १८ ॥

इदानीं कस्मिन् योगे वर्त्तमानिस्तीर्थकुञ्जिर्भाषितं कृष
वा गणधरैर्लब्धमित्येतदाह ।

बज्रजोगेण पञ्चासिय-अणैर्गजोर्गभरण साहूहं ।
तो वयजोगेण कर्यं, जीवस्म सजाविष्यगुणं ॥ १९ ॥
“ बज्रजोगेय्यादि ” तत्र तीर्थकुञ्जः क्षाधिकज्ञानवर्त्तिमिषो-
भ्योगमायः प्रकथैल भाषितः प्रमायितो गणधराणां ते च न
प्राकृतपुरुषकथाः किं त्वेकयोगधराः । तत्र योगः क्षीराभ-

साहित्यिककलापसंभवस्तं धारयन्तीत्येकयोगधरास्तेषां
प्रमायितमिति सूत्रहताङ्गाऽपेक्षया न्युत्पत्तता । साधवश्चात्र
गणधरा एव शुद्धास्ते तदुद्देशेनैव अणवनामर्थप्रमायणादिनि ।
ततोऽर्थे निशम्य गणधरैरपि ध्यायोगेनैव कृतं तच्च जीवस्य
स्वाभाविकेन मुच्यते । स्थस्मिन् भावे अथः स्वाभाविकः प्रा-
कृत इत्यर्थः प्राकृतमाप्येत्थुक्तं भवति न पुनः संकृतता ल-
क्षित्वाप्यप्रकृतिसाम्यव्यापिकाविकारविकल्पविविधमप्येति ॥ १९ ॥

पुनरन्यथा सूत्रकृत् निरुक्तमाह ।

अस्वरगुणमति संघा-यणाए कम्मपरिसादनाए य ।
तदुनयजोगेण कर्यं, सुत्तमिणं तेषां सुत्तगमं ॥ २० ॥
(अस्वरन्त्यादि) अङ्गाणि अङ्गादीनि तेषां गुणोऽन्तगत-
मपरायणसुचारणं वाऽन्यथाऽप्येव्य प्रतिपाद्यतुमशाप्यवात्-
मतेर्मतिज्ञानस्य संघटा अङ्गरगुणेन मति संघटना भावमुत्तम्य
रूपवृत्तेन प्रकाशयन्मिष्येयः । अस्तरगुणधरा वा मत्स्या बुद्ध्या सं-
घटना रत्ननेति यावत् तथाऽङ्गरगुणमति संघटनया । तथा क-
र्मणां अङ्गव्यवसादनां परिशाटना जीवप्रदेशेन्यः पृथकरण-
रूपा तथा च इनुभूतया सूत्रहताङ्ग कृतमिति संबन्धः । तथाहि
यथा यथा गणधरा सूचकरायाद्यमं कुर्वन्ति तथा तथा
कर्मपरिशाटना जवति यथा यथा च कर्मपरिशाटनं तथा तथा
प्रत्यवनायाद्यमः संपद्यत इति एतेनैव माथाप्यभावेन दृश्यति
(तदुभययोगेन) अङ्गरगुणमति संघटनायोगेन कर्मपरिशाट-
नायोगेन च यद्विधा साधयोगेन मनोयोगेन च कृतमिदं सूत्रं तेन
सूत्रकृतमिति, सूत्रं ० १ अङ्ग १ इह “ कर्णेन जययमं ” इ-
त्यादिगाथायाः समन्ततः “ नामं उवयादादिव ” इत्यादिका ब-
द्धयो गाथा निरुद्धौ इहयते ताश्च नात्यकारेण प्रक्षेपकरणा-
दिना केनापि कारणेन प्राप्य न लिखिताः केषलं तदर्थं एव
प्राप्यगाथाभिर्लिखितस्तद्व्य काणे स्थितिषाऽन्यथासि मिति । तद्व-
यं व्याख्यातं “ कर्णेन अप्यत्र अंगेन ” इत्यादिगाथायाः कारणज्ञ-
क्षणम् । कारणं चेह सामाधिकक्षयेव प्रमृत्तं करोमि नदम् । सा-
मायिकमिति संबन्धादस्तद्वदेवं सामाधिककरणमप्युत्पन्नमि-
यमं न्युत्पादनाय समभिरनुयोगद्वारे । कृता विद्या ० १७२ पत्र ।
(कृतादिभिः पुनरिक्तपणं सामादिकशब्दे कारविषये) इदानीं
करणं कनि विदे ति (द्वारं) ध्यायित्वस्य चउज्ज्विदं तंजा वह-
सणाकरणं धायलाकरणं समुद्देशमाणकरणं अणुष्ठाकरणं सिते
विहृ उहासिजमानकरणं चउज्जमानकरणं अणुष्ठाविजमान-
करणं दाम् ॥

दशमः ।

कड़विहाणं ॥ भंते ! करणे पमत्तं गोयमा । पंचविदे करणे
पमत्तं तेजहा दव्वकरणे सेचकरणे कालकरणे भावक-
रणे खरइयाणे जेतं । कड़विहे करणे पमत्तं गोयमा पंच-
विहे करणे पमत्तं तेजहा दव्वकरणे जाव जावकरणे एवं
जाव वेमाणिषा । कड़विहाणं ॥ भंते ! सरिरकरणे पमत्तं
गोयमा । पंचविहे सरिरकरणे पमत्तं तेजहा ओरासिय-
सरिरकरणे जाव कम्मा सरिरकरणे एवं जाव वेमाणिषा
जस्स मइ सरिराणि कड़विहेणं जेतं । इंदियकरणे पमत्तं
गोयमा । पंचविदे पमत्तं तेजहा सोइदियकरणे जाव फा-
सिंदियकरणे एवं जाव वेमाणिषा जस्स मइ इंदियाई एवं

एरणं कमेणं भासाकरणे चउविहे, मणकरणे चउविहे, कसायकरणे चउविहे, समुगयकरणे सत्तविहे, मणुकरणे चउविहे, लेस्साकरणे उविहे, दिट्टिकरणे तिविहे, चदकरणे तिविहे पसुचे तंजहा इतिवेदकरणे पुरिसवेदकरणे गुणसंगवेदकरणे एए सव्वे एरइयादिदंहा जाव वेमाणिया जस्स जं अयिय तंतस्स सव्वं भाणियव्वं । कइविहे णं ? भंते ! पाणातिवायकरणे पसुचे ? गोयमा ! पंचविहे पसुचे तंजहा एणिंदियपाणाइवायकरणे जाव पंचिंदियपाणाइवायकरणे एवं एिरवसेसं जाव वेमाणिया कइविहे णं जंतं । पोग्गं करणे पसुचे गोयमा ! पंचविहे पोग्गले करणे पसुचे तंजहा वन्नकरणे गंधकरणे रसकरणे फासकरणे संज्ञाकरणे वसुकरणे णं भंते ! कइविहे पसुचे ? गोयमा ! पंचविहे पसुचे तंजहा कालवसुकरणे जाव सुकिंहुवसुकरणे एवं भेदो गंधकरणे दुविहे रसकरणे पंचविहे फासकरणे अट्टविहे संज्ञाकरणे णं भंते ! कइविहे पसुचे ? गोयमा ! पंचविहे पसुचे तंजहा परिमंलसंज्ञाकरणे जाव आयतपंठाकरणे सेधं जंतं जंतं । जाव विहरइ दन्वे सत्ते काड, भवे य जावे य सरीरकरणे य । इंदियकरणे जासा, मण कसाय समुगय ॥ ? ॥ मणुगालेस्सादि, वेपाणाइवायकरणे य । पोग्गलकरणे वसं, गंधरसफाम संज्ञे ॥ १ ॥ एणुपवीसदमस एवमो वेदो संसोसं । (भ०)

“ कइविहेणमित्थादि ” न च क्रियतेऽनेनेति करणे क्रियायाः साधकतमं ह्यग्न्यां करणं क्रियामात्रं न अन्यस्मिन् वा स्थाने करणस्य निर्वृत्तवच न भवेत् स्थानिनिर्वृत्तरपि क्रियारूपत्वान्निरूप्यते । इत्युक्तं करणं द्वाधादि इत्यस्य वा कटदिदंल्येण वा शशाकादिना, इत्ये वा पाशादी, करणं द्रव्यकरणम् (लेसकरणंति) क्षेत्रमय करणं क्षेत्रस्य वा शालिंक्षेत्रादेः करणं क्षेत्रेण वा क्षेत्रे वा करणे स्वाध्यायादेः क्षेत्रकरणम् (कालकरणंति) काल एव करणं कालस्य वाऽयसगादेः करणं काले वा करणं कालकरणम् (भयकरणंति) भयो नारकादिः स एव करणं तस्य वा नेन वा तस्मिन् वा करणम् एवं जावकरणमपि शेषं तु उद्देशकसमाप्तिं यापयितुं नामिति एकान्विश्रुतिं तमशते नवमः, भ० ११ १० ए उ० । निपादने, आतेव्वे, काव० ४ अ० । संयमव्यापारे, हा० १ अ० । समारणे, य० १० । व्यापारे, आवा० १ अ० ए अ० १ उ० । अट्टुणं, स्था० ३ उ० ४ उ० । विधाने, औ० । स्था० । सुत्र० । “ करणनिगं ” करणविकं करणकारणानुमोदनारूपमव्यं १० उ० । तिविहे करणं कृतं कारितमनुमोदितं च, नि० कू० १ ए उ० । उपायं, “ एसो आउट्टीओ, वोउउ उहकमेण सरस्सं । चंदस्स य सहुकरणं, जह दिट्ठं पुव्वसुरीहिं ” लघुकरणं लघुप्राप्यम्, उपा० १३ पाठु० जीवयोर्यविशेषं, कर्मपादौ कर्त्तव्यानि “ वंघण १ सं. कमणु-२ वृद्धया ३ य अवेवट्ठया ४ उदीरणया ५ । उवसासमणा ६ (निहत्ता), ७ निकायसा ८ चंति करणादि ” क० प्र० १ क०)

(बन्धनादिकरणानां व्याख्या बंधाश्चान्येषु)

संप्रत्यक्षानामपि करणानां यदध्यवसायास्तेषां परिमाणनिरूपणार्थमाह ।

योवा कसायतदया, त्रिःपंधोदीरणा य संकमणा ।

उवसामाणइसु अउऊर-साया कममा अमंखगुणा ॥ १७७ ॥

स्मितिबन्धे उपलक्षणमेतत् अनुभागबन्धे वा ये प्रायोदीर्घास्तं सर्वं स्तोकाः प्रकृतिप्रदेशबन्धोपयोगाद्व्यतः इति ताविह न पृथक्ते अनुनामबन्धोपलक्षणव्याख्यानात् पृथक्तेस्तत्त्वस्मितिबन्धे कथायादयाः स्तोका इति । किमुक्तं भवति बन्धनकरणाध्यवसायाः सर्वेस्तोकास्तेन उदीरणाध्यवसाया असंख्येयगुणास्ततोऽपि संक्रमाध्यवसाया असंख्येयगुणाः संक्रमप्रदेन यो-हर्त्तनापवर्त्तने पृथक्ते इत्येते । संक्रममेव वास्तव्यः तत उपशान्ती-परामनाध्यवसाया असंख्येयगुणास्ततोऽपि निचत्ताध्यवसाया असंख्येयगुणास्ततोऽपि निकाचनाध्यवसाया असंख्येयगुणाः इति श्रीमलयागिरिविरचितायां कर्मप्रकृतिटीकायां कर्त्तव्या एकं समासम् नदं वक्तव्यं करणानि, क० प्र. १०८ पत्र. १०० । मल्लशास्त्रप्रसिद्धे अष्टमभूविशेषं, औ० । किन्ते येन तत्करणम् । मननादिकियासु प्रवर्त्तनानस्यात्मन उपकरणं तु ते तथा तथा परिष्कारमवशुफलसंघाते, स्था० ।

इति करणे पसुचे तंजहा मणकरणे वयकरणे कायकरणे एवं एरइयाणं विगल्लिंदियज्जाणं जाव वेमाणियाणं ॥

मनस एव करणं मनःकरणमेवमितरे अपि एवमित्यादिनिदेशासु पूर्ववदेव भावनीयमिति । अथवा योगप्रयोगकरणाध्यानां मनःप्रभृतिनिमित्तमित्येतया योगकरणस्येव धर्मिदमिति नार्थमेव । अन्वयर्णयि कृत्वा पाण्योपयोगे कार्यतया आगमं बहुधाः प्रवृत्तिदर्शनात् । तथाहि योगः पञ्चदशविधः शतकादिषु व्याख्यातः प्रधानायां त्वमेवमात्रं प्रयोगशुद्धनोक्तस्तथाहि “ क-निविहे णं जंतं । पओसे पसुचे सोयमा । पसुसविहव्यादि ” तथा आवश्यकं अयमेव करणतयांस्तस्तथाहि “ जुजकरणे तिविहे, मणवइकाय य अणसि सभाइ । सट्टाणं तस्स जेओ, चउउहा सतहा च्वेव सि ” स्था० ३ उ० ।

कइविहे णं जंतं । करणे पसुचे ? गोयमा ! चउविहे करणे पसुचे तंजहा मणकरणे वयकरणे कायकरणे कम्मकरणे । नेरइया णं भंते ! कइविहे करणे पसुचे गोयमा ! चउविहे करणे पसुचे तंजहा मणकरणे जाव कम्मकरणे । एवं पंचिद्विआणं मव्वेसं चउविहे करणे पसुचे एणिंदियाणं दुविहे कायकरणे य कम्मकरणे य । विगल्लिंदियाणं वइकरणे कायकरणे कम्मकरणे । नेरइयाणं जंतं ! किं करणं असायं वेयणं वेदंति अकरणं अओ असायं वेयणं वेदंति ? गोयमा ! नेरइया णं करणं अओ असायं वेयणं वेदंति एओ अकरणं अओ असायं वेयणं वेदंति ? से तेणुणें ? गोयमा ! नेरइयाणं चउविहे करणे पसुचे तंजहा मणकरणे वय (इ) करणे कायकरणे कम्मकरणे । इत्थेणं चउविहेणं अमुंभेणं करणेणं नेरइया करणं असायं वेयणं वेदंति एओ अकरणं अओ । से तेणुणें । अमुंभेणं असायं वेयणं वेदंति एओ अकरणं अओ । गोयमा ! करणं अओ एओ अकरणं

एतन्मो से केणद्वेषं ? गोयथा । असुरकुमाराणां च वज्रिहे करणे पस्से तंजहा मणकरणे वडकरणे कायकरणे कम्म-करणे इत्थेणं मुजेणं करणेणं असुरकुमारा करणओ सारं वेयणं वेदंति नो अकरणाओ एवं जाव धनियकु-मारा । पुढविक्काइयाए एवायेव पुट्टा नवरं एत्थेएणं मु-जासुमेणं करणेणं पुढविक्काइया करणाओ वेमायाए वेयणं वेदंति नो अकरणाओ उराक्षियसरंरा सव्वे मुजासुमेणं वेमायाए देवा सुमेणं सायवेयणं वेदंति, ज० ६ श० १ उ० । प्रकाशान्तरण करणवेधियमाइ ।

तिविहे करणे पस्से तंजहा आरंजकरणे संरंजकरणे समारंजकरणे गिररंत जाव वेमायियाणं ।

(तिबिहे इत्यादि) आरम्भणमारम्भं पुण्य्याधुपमं तस्य कृतिः करणं स एव वा करणमित्यारम्भकरणमेषमितरे अपि वाच्ये नवरम्भं विशेषः संरम्भकरणं पुण्य्यादिविषयमेव मनःसंक्लेशकरणं समारम्भकरणं तेषामेव संतापकरणमिति । आहवच "संकथो संरंभो, परित्याकरो नवे संमारंभो । आ-रंभो उडवओ, सुज्जनायां तु सव्वेसि " ति ॥१॥ इदमारम्भा-दिकरणत्रयं नारकादीनां वैमानिकत्वानां भवतीत्यतिदिशगृह (निरंतरमियादि) सुगमं केवलं स्वरम्भकरणमसंज्ञिनां पूर्व-वसंस्कारानुवृत्तिमात्रतया भावनीयमिति, स्था० ३ ज० १ उ० । पुनरपि प्रकाशान्तरण करणवेधियमाइ ।

तिविहे करणे पस्से तंजहा धम्मए करेणं अद्यम्मिए करणे धम्मयाधम्मिए करणे ॥

कृतिः करणमनुष्ठानम्, तथा धार्मिकादित्याग्निदेन विधिषु तत्र धार्मिकस्य संयतस्येवं धार्मिकस्यमितरत् नवरम्भधार्मि-काऽसंयतस्त्वृत्तयो देशसंयतः अथवा धर्मे भाषधर्मे वा प्रयोजन-मस्थिति धार्मिकः विषययस्तु इतरत् । एवं तृतीयमाप, स्था० ३ ज० ५ उ० । कियत्तं येन तत्करणम् । क्रियां प्रति साधकतम, करो-तीनि करणः 'कृत्यव्युत्तो बहुलमिति' (पाणि०) वचनात् कर्त्तरि लृट् कर्त्तरि, तत्र "तद्वया करणमि कया" करणे तृतीया कृता विधित्वा यथा नीतं शास्त्रं तेन शकटेन । कृतं कुर्यं मर्यति, स्था० ८ उ० । अजु० । करणे, येन कर्त्ता कार्यं निर्वर्त्तयति, आ० खू० १ उ० । "कज्जपसाइगतमं करणम्म उ पिद्वंरुहं" कार्यप्र-साधकममं कारणं करणमुपादानमिमिसमेदाह क्रियेवं तत्र घटं सुपायगमुपादानं वृद्धादितिमिसम् । अजु० १ अजु० ४० । "इयानि करणे पगसे जहा श्चरेण हुनाति पिण्णलकंज वा हत्ताकण्णं करेति पुहेसे दाहेभुमंति परसुहं वा कण्ठं कपेति" नि० खू० १ उ० । विशेष० स्था० । चतुरारिषिक्कियेषु, जं० ३ वज्ज० । "करणं द्विविधं वेदं, बाह्यान्तर्यत्तरं जुषे । य-था हुनाति श्चरेण, मेवं गच्छति चतसा " आ० १ ज० । कर्त्तव्यं द्विधा भवतः करणं बहिः करणं वा । अन्तःकरणं मनो, बहिः कर-णं पञ्चेन्द्रियाणि, वो० १५ विषया स्था० आ० म० प्र० । प्रश्न० । नं० । आवा० । "तद्वद्वचसे तदप्यिकरते" करणानि तत्सा धकतमानि आबधयकंहरओहरणमुषवत्सिकादीनि, अजु० । आवा० । कियत्तं कर्मकृपणमनेनेति करणम्, विशेष० सम्प्रकथा-लुपुणेण विष्णुकत्ते जीवपरिणामविशेषे, अ० ३० ।

कराए अह्मापवत्तं, अप्रवृत्तमनियद्विमेव भव्याणं ।

इयरेमि पदम चिय, भयइ करण ति परिणामो ॥

इह जन्मानां त्रिवि करणानि जवन्ति तद्यथा यथाप्रवृत्तकर-णम् अप्रवृत्तकरणम् अनिवृत्तिकरणं वेति । तत्र येन अनानिष्ठ-सिद्धप्रकारेण प्रवृत्तं यथाप्रवृत्तं कियत्तं कर्मसंशयमनेनेति कर-णं सर्वत्र जीवपरिणाम एवेत्येते यथाप्रवृत्तं वा तत्करणं वा यथाप्रवृत्तकरणमेवमुत्तरपाणि करणमायत्तं कर्मधारया । अना-दिकालात्कर्मकृपणप्रवृत्तेऽप्यवसायविशेषो यथाप्रवृत्तकरण-मित्यर्थः । अत्राप्तपूर्वमपूर्वस्थितिवातरसघाताद्यपूर्वाधनियसै-कं वा अपूर्वनिवर्त्तनशीलं 'निवर्त्ति' आसम्प्रत्यशैशान्नाज्ञा निव-र्त्तत इत्यर्थः । एतानि त्रिधापि यथासत् विष्णुकविष्णुकतरवि-ष्णुकतमाध्यवसायकृपाणि जन्मानां करणानि जवन्ति इतरेषां स्व-भयानां प्रथममेव यथाप्रवृत्तकरणं भवति नेतेरे द्वे इति एतेषां करणानां मध्यं कस्याप्रवस्थायां किं भवतीत्याहुः ।

जा गंतो वा पदं, गंतं समष्टिओ अप्रवृत्तं तु ।

अनिअट्टिकारो पुण्ण, सम्मत्तपुरस्सवे जीवि ॥

अनादिकालात्तरज्य आद्यव्यवस्थानां ताद्यप्रथमं यथाप्रवृत्त-करणम् भवति कर्मकृपणनिवर्त्तनस्याप्यवसायमात्रस्य सर्वदेव भावात् अद्यात्तं कर्मप्रवृत्तीनामुद्भवप्राप्तानां सर्वदेव कृपादि-नि ग्रन्थितं समप्रतिफलतो निदानस्यापूर्वकरणं भवति प्राक्-नास्तिष्कृत्ताप्यवसायकृपेण तेनैव ग्रन्थजैदादिति । अनिवृत्त-करणं पुनः सम्प्रकृतं पुरस्कृतमभिसृजं यस्यासीत् सम्प्रकृतपुरस्कृ-तोऽभिसृज्यस्त्वकस्य इत्यर्थः तत्रैव जूते जीवे भवति तत् ए-वातिष्कृततमाध्यवसायकृपादानतः सम्प्रकृतत्वाभावेति माथा-दृशकार्योः विशेष० । आ० म० प्र० । कर्म० । पं० सं० । आवा० । अजु० । यो० सि० (यथा प्रवृत्त्यपुनरुत्तराणिनिवृत्तिकरणानां क्रमः उवसमसेणिशब्दे उक्तः) (गतिभेदशब्दे ग्रन्थिनेदप्रस्तावे यथां चर्चाऽनिवार्यते) भाग्यकादिप्रारम्भकथं, अजु० ६ अ० । कियत्त इति करणम् उत्तरपाणि, लू० २ लू० १ अ० । विष्ण-विष्णुल्लादौ, आ० ८ अ० ।

पिंदिसारो ४ समिदं, ५

नावण १२ पडिमाय १५ इदियनरो हो १ ।

पडिसेहण ३५ गुत्तीओ १,

अभिमाहा ४ चव करणे तु ॥

लू० १ पात्र१ वस ३ त्याहारशुल्लिकणा चतुर्थो पिद्विषुक्तिः 'हरियासमिदं १ भासासमिदं २ एत्तथासमिदं ३ आयाणमंरमत्-निकसेवयासमिदं ४ उभारपासवणखेलजल्लसंभाणपादिहावणि यासमिदं ५' इति स्मृतिः । अनियताभावना १ अशरणाभावना २ मञ्जानावना ३ एकत्वानावना ४ ग्रन्थत्वानावना ५ अश्रोत्रानावना ६ आश्रयानावना ७ संवरानावना ८ निर्जारावना ९ धर्मस्वच्छा-तताभावना १० लोकाभावना ११ शोषानावना १२ इति भावना । बारस निकलुपडिमो पणसाओ तेजहा भासियनिकलुपडि-मा १ दोमासिया २ तिम्रासिया ३ चडमासिया ४ पंचमासि-या ५ त्रमासिया पडिमा ६ सप्तमासिया पडिमा ७ सत्तरावि-या भिक्खुपडिमा ८ दोषा सत्तराविद्या भिक्खुपडिमा ९ व-च्छा सत्तरादिद्या भिक्खुपडिमा १० अहोराद्या भिक्खुपडि-मा ११ एराद्या भिक्खुपडिमा १२ इति प्रतिमा । मनोकायमोहेषु हाव् १ रूप २ गन्ध ३ रस ४ स्पर्शेषु ५ । ओष १ चक्षु २ श्रो-त्र ३ शिखा ४ तमिकिद्य ५ विषयीभूतेषु रागद्वेषजनेतराप-वेन्द्रियनियोषः ।

अकस्त्रोरुपमज्जणया, नवनवमुहपुत्तिपणवीसा ॥

वा वि नवह ।

करत (य) ख-करतल-न० हस्तस्य तले करतलमिष हस्ते,
बाध० । प्रश्न० । भ० । उपधाराद् हस्तबाधे करो हस्तस्तस्य

तलं करतलम् । " हस्तयत्नं पूरेतिथि युक्तं भवति अक्षतरं वा करतलेन वाचं करोति " वि० पू० १ उ० ।

करत (य) लपग्मद्विष-करतलमष्टद्वित-वि० करतलाम्यां प्रकथेन गृहीते, व्य० १ उ० । " करयलपरिम्याहिवं दस्यह-मन्थप अजतिं कहु अपथं बद्धयेह " रा० १७ पत्र ।

करत (य) लपग्मद्विषमूक-करतलमष्टद्विममुक्त-वि० करतलात् विप्रमुक्तं सन् प्रमद्वं करतलविप्रमुक्तम् । प्राकृत-त्वापद्व्यत्ययः । ततो विरोधसमासः । हस्ततलादिप्रमुक्ते सति प्रमद्वे, रा० ३६ पत्र । जी० ।

करत (य) लमादय-करतलमेय-वि० मुद्रिप्राष्ठे, कल्प० ।

करत (य) लपरिमिय-करतलपरिमित- वि० मुद्रिप्राष्ठे, श्री० । रा० । झा० । " करयलपरिमियपस्यतिबलियबलि-यमयम् " करतलपरिमितो मुद्रिप्राष्ठः प्रशस्तः प्रशस्तलवणे-पेनस्त्रिबलिको बलिकत्रयोपेतो रेखात्रयोपेतो बलयाद् मध्ये मध्यभागो यस्याः सा " करतलपरिमितप्रशस्तत्रिबलिकब-लिकमध्या, रा० १५ पत्र ।

करपत्त-करपत्त-न० करात् पतति, पत्-पुन । कपके, दारुमे-दके अस्त्रभेदे, विपा० ६ अ० । झा० । झा० । करावेष्ट पत्रं वाहनं यत्र जलकोडायात्, जटाधरः । तत्र हि हस्ताभ्यां जलमुत्तोल्य परस्परं क्रीडन्ते, वाच० ।

करपतद्वाराण-करपतद्वाराण-न० नरके करपथेन नारकवेष्टवा-र्ये, सूत्र० १ सू० १ अ० ।

करपहार-करपहार-पुं० करेणाभिधाते, कल्प० ।

करं वयं-करम्बक-पुं० तथा दध्ना पृथ्वीतीदनेनकोक्त्य करम्ब-को विहितः स तृतीयदिने यतीनां कल्पते नवेति प्रश्ने । उत्तर-म दध्ना तत्रेण वा द्वितीयदिनौक्ते द्वितीयदिने तृतीयदिने वा करम्बको विहितः स तृतीयदिने साधूनां विद्वत् कल्पते इति परंपरास्तीति ६८ (सेन० ३ उ०) तथा केवलपुराण-सूत्रेयी पृथ्वीना साधूनां गृहीतुं न कल्पते करम्बकस्तु नवीन-तकादिसंस्काराहंत्वाकल्पत इति १२२ सेन० ४ उ० ।

करज (इ)-करज-पुं० क-अम्व करे माति मणिबन्धात् कनिष्ठापर्यन्ते करस्य बाह्यदेये, अमरः । करिशावके, उग्रशि-शी, गणपद्रव्यभेदे, उद्गृह्ये, पुं० स्त्री० मेदि० । वाच० । प्रम० । करजउच-करम्यागुप्त-वि० करण्यां प्रसिध्य दक्षिते, सू० २७० ।

करजी-करजी-स्त्री० करम डीष्ट उपप्राप्त, पिं० । घटसंस्था-नसंस्थिते धान्याघाते, सू० २ उ० ।

करजीखीर-करजीखीर-न० उद्गृह्ये, "आहारभो पंचगव्यज्ज-पानं, मोक्षार्थं केचित्प्राह । इत्यर्थं पलायुं करजीखीरं गोमांसं मरुं चेत्येत् पञ्चकवर्जनेन मांसं बहति, सूत्र० १७७ अ० (पत-तिराकरणं 'कुसील' शब्दे)

करय-करक-पुं० वनोपले, प्रम० १ पद । सूत्र० । वार्धटिकावा-रके, उपा० ७ अ० । अनु० ।

करकह-करकह-न० पुं० करे रोहति कह-क-प्राकृते, शुभाघा-कशीवे वा । ७ । ३४ । इति वा क्रीडामयम् । करकहं करकहो । नञे, अमरः । कृपावे, वाच० ।

करसावप-करसावप-न० वगुक्तियुक्तमकलायाम्, कल्प० ।

करली-कदली-स्त्री० कदल्याप्रभम् । ८ । १ । २२ । कदली-श-

ब्दे अनुमवाचिनि दस्य ये भवति इमविशेषाभिने कदलीश-ध्याये, करली, अनुम इति किम् कदली, केली, मा० ।

करवेदुण-करवन्दन-न० कर्मजित्यर्थं करं मन्थमानेन वन्दनकृ-ष्ये वन्दनस्य वद्विरो दोषे, " करमिव मरुध दितो बंदनयं आर-हति अकहति " आच० ३ अ० । वन्दनकं वद्वत् करमिव राज-वेदनागमिव मन्थने अहतेः कः इति, सू० ३ उ० । कर इव राज-वेद्यभाग इवाहंत्वातीतो वन्दनकोऽप्यहं दातव्य इति धिया वन्दनम्, य० दक्षाधि० । झा० । सू० ।

करवीर-करवीर-पुं० करं वीरयति वीरा० वीरविक्रान्ती, अष्ट कृपा-णे, कहे, स्वनामबधिते वृक्षजन्मे, मेदि० । इमशाने, इम० आवा० । करसी-इमशान-न० गंशोदयः । उ । ३ । ७४ । इति इमशान-शब्दस्थाने निपातः । विवृणं, १०० ।

करसेवण-करसेवण-न० करसेवण-अ० करसेवण-प्राकृतैश्या कर-णासेवणस्थाने, " करसेवणम् " करण, आसेवने च । संप्राप्तका मभेदे, तत्र करणं सुरतारम्भयन् अनुवृत्तिनिर्देशं वाक्यायमप्र-निक्रमः । आसेवन् मैथुनक्रिया, प्रय० १७० झा० । अथवा करणे आगारकादिप्राग्भ्यन्तम आसेवन् तु मैथुनम् । दश० १ कृति० । करहृदग-करहृदक-पुं० तीर्थभेदे, " करहृदके उपसेवदः एव इत्येतायः " ती० ४५ कल्प० ।

कराद्वल्लणरिद-कराद्वल्लनरेन्द-पुं० स्वस्तनमभाते वीकराजे, " अत्य महोवा पूर्व्या समुद्रपसीया करद्वल्लणरिदकुलसंभूया रायाणां उद्गुनसा अजवि नियदेवयस्य पुरउमह्यमल्लं पल्लणा-भं अल्लिकं विमुत्थियं महापुरांमं डोअति " ती० ३७ कल्प० ।

करास-करास-पुं० कराय विक्षेपायाऽऽस्ताति पर्व्यामिति करं जा-ति सा-क-वा-सजेरस्युक्ते तैले, कृष्णकुदेरके, तुलू, दन्तरे, उ-अनदन्ते, जयानक, शि० मेदि० । झा० म० झि० । शारिषीष-धी, स्त्री० राजनि० । रौरा० डीष्ट । दन्तरेगभेदे, क० स्तूर्यीषाण, पुं० स्त्री० स्थाये-कः करालकः उकार्ये, तुलस्याम्, पुं० वाच० । करासनामकं वेदेहराजः, " राक्षस्यो नाम भोजः कामात् । आ-ल्लणक्यामनिमम्यमानः सन्धुराष्ट्रो विनतादा करालजनकश्च वेदेदः, य० १ अवि० ।

कराव-कारि-वा० कृ-णिङ् क्रियायां प्रवर्तने, " खरेदेवावाये उ । ३ । ५९ इति यः स्थाने, अत-एत-आच-आये-एते अन्वार आच-शाः । कोरेइ । करावइ, प्रा० । अस्य जावकमेणि । के च लुगावां कामावकमेतु उ । ३ । ५२ । यैः स्थाने लुगावी स्थान-देशी प्रवतः के जावकमेविहिते च प्रत्यये परतः । कारिषं क-राविषं । जावकमेणिः कारीअइ करावीअइ । कारिजइ करा विजइ । अवेद्लुगवादेत आः उ । ३ । ५३ । इति खरेदेद्वोपेपु कृतेपु आदेरकारस्य आ भवति । एति कोरेइ सुकि कारीमे कार-रीअइ कारिजइ, प्रा० ।

करावण-कारापन-न० क्रियायां प्रवर्तने, प्रम० सं० ३ झा० ।

करि (ण)-करिन्-पुं० स्त्री० करः कृष्णः प्राशस्येनास्त्यस्य इति । इतिनि, वाच० प्रम० ।

करिअ-कुरवा-अय्य० क०-कवा क्षामोक्तु अ० ८ । ४ । ७१ इति कृवातोः परस्य कवाप्रत्ययस्य दिव् अनुञ्चं इत्यादेशो वा कनुञ्च पके करिअ करद्वण, प्रा० ।

करिपव्वुं-करिपव्वुं-वि० क-तल्य०-अपप्लवे, " तल्यव्य इत्यर्थः

पम्बं पवाः ७ । ४ । ३८ । इति तस्यप्रत्ययस्य इपम्बं
पम्बं एवा इत्येते नव आदेशा भवन्ति । करणीये, “ अ-
हकरिष्वम्बं किं वि विमिरिष्वम्बं परविष्वम्बं ” प्रा० ।
करिसु-कुर्वत्-वि० कृतवन्ति, स्वा० ८ डा० ।

करिस्तुगसय-कृतवन्तु-न० कर्तुस्तु इत्येते शब्दोपलक्षितं
शतं प्राकृतमाध्या “ करिस्तुगसयन्ति ” भगवत्याः सप्तविधे
शतके, प्र० २७ शु० । (तत्रत्या वक्ष्यता वक्ष्यशब्दे)

करिषा-कृत्वा-प्रत्य० विधायेत्यर्थे, “ दुष्कारं करिषाणं दु-
स्सहारं सदेव च ” दश० ३ अ० ।

करिष्य-कृत्वा-प्रत्य० विधायेत्यर्थे, प्रा० ।

करिय-करिक्-उं० केवलानुसारेण चतुर्लक्षितमे महाप्रदे,
न० प्र० २० पाठु० । सू० प्र० । कल्प० ।

करिष्ठ-करील-न० प्रत्ययकल्पते, अणु० ३ वर्ग० । किमिदं
मंभृतंशकरिलमाभिर्षं वेति, वि० ।

करिस-कुर्व-धा० विलेखने, आकर्षणे च, स्वा० पर० अनिदं
‘ बुधादीनामिति ’ दा० ३३ इति श्रुत्याने अतिः । करिसर्दं कर्षति
“ कृषेः कट्टसाभट्टाभ्यामृष्याभ्याम्भ्याम् ” दा० ३८ कृषेरेते
वडादेशा वा भवन्ति । कट्टर साभट्टर अट्टर अणुट्टर अ-
ट्टर आट्टर । पक्षे करिसर्दं प्रा० ।

करिस-कर्ष-उं० पलचतुर्भागे, “ अर्द्धतुर्लक्षानि पलाणि एकः
सुवर्णः स्रक्षैकः सुवर्णः कर्ष इत्युच्यते, ज्यो० २ पाठु० । षोड-
शभाषः कर्षः अशीतिशुभ्रप्रमाणे इत्यर्थः “ दशदिग्मुखं प्रव
दन्ति भाषं, माषाद्वैः षोडशभिश्च कर्षम् । लीला० तन्मित्रे
सुवर्णं शक्तिरकवृक्षे, उं० शम्भू० । कृष् मावे घञ् । आक-
र्षणे, तुदा० कर्ष-भावे-घञ्-विलेखने, वाच० । स्वा० ।

करिसग-कर्षक-त्रि० कृष् विलेखने एवुङ् कृष पले, उत्त०
३ अ० । “ हेरषिय करिसय (कर्षकोऽर्भाक्लणोणेन कलनि-
पति जानाति इति कम्मपाशब्दे उदाहृतम्) आ० म० णि० ।

करिसण-कर्षण-न० तुदा० कृष-भावे ह्युट् साज्ञादिना भूमे-
ल्लेखने, हेम० वाच० । करी, प्रक० आश्र० १ डा० ३८ । कृष भा-
वे ह्युट् आकर्षणे, खोरिर्वाण्वे, राजनि० गौरा० कर्ष वाच० ।
करिसक-कर्षक-न० एकस्य कर्षस्य पलचतुर्भागापस्यार्द्धं

अर्द्धकर्षकपरिमाणस्युक्तिकायां तुलारेखायां, ज्यो० १ पाठु०
करिसावण-कर्षापाण-पुं० कर्षणापरपते क्रियते कृष्यके, षोड-
शपलपरिमाणकर्षस्य षोडशपलकमितरेष्वं षोडशभिः पलै-
स्तस्य कल्पयान् तत्संख्यासाम्यात् तथात्वं ततः प्रज्ञादि० स्वायं
अणु । कर्षापणोऽप्यत्र अर्द्धांशदि० तेन पुं० न० वाच० । “ जहा
पणो करिसावणो तथा बहवे करिसावणा ” अनु० । तं० ।

करिसिप-कुशित-त्रि० । सतुके, कुर्वले, स्व० ३ सु० ३ अ० ।

करिस्तुपरा-कर्षोत्तरा-स्त्री० कर्षोत्तरकर्मवृत्तिस्त्विकायां रेखा-
याम्, कर्षोत्तरकर्मवृत्तिस्त्विकायां रेखा नव-
ति तद्यथा द्वितीयकर्मपरिमाणस्त्विका तृतीया द्विकर्मस्-
त्विका चतुर्थी त्रिकर्मस्त्विका पञ्चमी चतुर्कर्मस्त्विका पलस्-
त्विकेत्यर्थः, उयो० २ पाठु० ।

करिर-करीर-पुं० कृ ईरत- घटे, मेदि० । वंशाकृते, अमरः ।
आहुताय, प्रावप्र० । मूढपत्रे, मयुर्मिजे, मृगयिषे वृक्षभेदे,
आभ्र० । खरिकावाय, किन्नेत्राय, तस्तिदन्तमूले, स्त्री० उच्चा-

वि० वाच० । कर्महमृदुसग करीर एव राखमहत्वे, प्रज्ञा० १ वत् ।
तत्संविष्टुदेशारे, त्रि० स्त्रियां ङीष् वाच० ।

करिरपाण-करीरपाण-न० करीरसंभवेन कृते पाणकभेदे,
आवा० २ पु० १ अ० ८ उ० ।

करीरसंग-करीषाङ्ग-न० अम्युरीपमकारणे, उत्त० १२ अ० ।

करैत-कुर्वत्-त्रि० कृ- शा- स्वमकारे, भृत्ये, विभ० । कर्तरि
त्रि० स्त्रियां ङीष् वाच० । प्रज्ञ० ।

करेणु-करेणु-पुं० कृ-एणु, के मस्तके रेणु इत्य वा गजे, अमरः ।
कर्णिकारवृक्षे, विश्वः । वाच० । हस्तिन्याम्, स्त्री० पुं० १ उ० । उत्त०
स्वार्थे कन् करेणुकाऽप्यत्र स्त्री० रायस्तुकुटस्तु करेणुशब्दं दीर्घा-
न् पठित्वा हस्तिनि, पुं० स्त्री त्वाह । वाच० ।

करेणुदत्त-करेणुदत्त-पुं० ब्रह्मदत्तचक्रिणः पितृवयस्ये ब्रह्म-
दत्तचक्रिणा लब्धे कन्यारत्ने, स्त्री, उत्त० १३ अ० ।

करेणुसेना-करेणुसेना-स्त्री० ब्रह्मदत्तचक्रिणा लब्धे कन्यारत्ने,
उत्त० १३ अ० ।

करसत्-कर्तृम्-प्रत्य० विधातुमित्यर्थे, अ० ८ शा० २ उ० ।

करेमाण-कुर्वत्-कर्तृमाण-त्रि० विदधाने, “ पक्षुभिर महासमु-
हरवभूयं पिव करेमाणे ” श्री० ।

करोड-करोटक-पुं० कटोरके पात्रभेदे, “ ततो पासेर्दं क-
रोडसा करोरा मंजुषा सिन्ध्या पञ्चाब्जनि ” नि० ७७ । १ डा०
योगशास्त्रप्रवर्तके-शुनिनि, गोपेन्द्रादीनां गोपेन्द्रवाचककरोट-
कगणप्रभृतीनाम्, पं० व० ।

करोटिप-करोटिक-पुं० कापालिके, डा० ६ अ० । श्री० । द्वि-
ककारादिरप्यत्र, डा० १ अ० ।

करोटिया-करोटिका-स्त्री० अतीवविशालमुखायां कुण्डि-
कायाम्, अनु० । स्थनिकायां, डा० १ अ० । मृगमयभा-
जनविशेषे च, श्री० ।

करोटियाधारी (च्)-करोटिकाधारिन्-पुं० स्थनिकाधारि-
णि, न० ११ शा० १ उ० ।

करोटी-करोटी-स्त्री० कपासे, डा० ७ अ० ।

कल-कल-धा० संख्याने, सक० शब्दे, अक० भवा-आय० सेट् ।
वाच० । कलसंख्याने धातवोऽद्योन्त्यरेऽपि इति संज्ञानेऽपि
‘ कलश्च जानाति संख्यान् करोतीति वा, प्रा० विशेषे प्रव० । कल-
गतो संख्यायां च अट् लुट् अक० सेट्-कलस्य (ति) वाच० ।
कल-पुं० रसांशेऽपि ७ । ४ । ७७ इति मागध्यां रक्ष्यानेऽः
हस्ते, प्रा० ।

कल-पुं० कल शब्दे, घञ्-नि० अणुविः । अत्यन्तध्वजहृदय-
हरे अयकल्पने, मयूरे, डा० १ अ० । व्याकुलशब्दसमूहे, चं० प्र०
१५ पाठु० । “ कलविभ्रममहुरतीतलतासकलहृद्वंसाभिराम ”
डा० १७ अ० । कलावे, त्रिपुटावे वृत्तचयके वा, जं० २ वक्ष०
धान्यविशेषे, न० १५ शा० १ उ० । प्रज्ञा० । कल-भेदे अण्व् द-
स्य लः श्रुके, चरमघातो, न० भेदि० कोलिङ्गके, पुं० शास्त्र-
के, पुं० राजनि० । अजीर्णे, मेदि० । कलाऽस्त्यस्य अच्-कला-
न्वितेऽप्यथे च, वाच० ।

कला-काल-पुं० काल-स्वार्थे कः “ वाऽप्यव्योक्तातादावदा-
ता ८ । १ । १७ इत्यादितातोऽव वा कलशो, कालशो का
लशब्दाभ्यां, प्रा० ।

कलमसांलिगिव्यतिय-कलमशालीनिर्धित-त्रि० कलमशा-
लिये, जी० ३ प्रति० ३ ड० ।

कलमशायण-कलमशोदन-कलमशालिकुरे, व्य० १० ड० ।

कलमश-कलमश-पुं० न० कल-शूया-कल-गन्नेयधर्मणि, अ-
मरः "एकरात्रेण पच्यमाने गर्भावयवयुते रेतोऽधिकारे, वाच० ।
उत्पत्तिक्रमे, यत् "सचाहं कलमं होह, सचाहं होह बुध्युं" सचा-
होरात्राणि यावत् शुकशोणितसमुदायमात्रं कलमं भवति, तं० ।

कलमश-कलमश-पुं० कलं मधुरोऽयत्नं ध्वनिं शब्दं श्रु-गतौ
वा-भः । घटे, वाच० । भुङ्क्ते, रा० । महाघटे, अं० २ वङ्क० ।
अरुमाधुमशुलेष्वन्तर्याना । रा० । औ० । जं० । विवाहादौ, उ-
त्सव्ये यो मण्डप्यते तस्यैव माङ्गलिकत्वात् प्रहसाम, संथा० ।

कलसं (सिंव) शिष्या-कलसङ्कलिका-स्त्री० 'कलसि'
कलाया धान्यविशेषः तेषां "संश्लिष्यति" कलिका अणु० ३
वर्ग० । कलायानिधान्यकलिकायाम्, अ० ७ श० १ उ० ।

कलसय-कलशक-पुं० आकारविशेषयति. वृहद्वेद, उपा० ७ अ० ।
कलसि-कलशि-स्त्री० पृथिव्यपराधीय, अमरः । घटे, देमचं० ।
अस्य कलिकारान्तत्वात् वा ऊँ "कलशस्थियुगमयत्र" वाच० ।
कलशिया-कलशिका-स्त्री० लघुतरं कलशे, अणु० । आतोय-
विधाने, आ० न्यु० १ अ० । रा० ।

कलसिपुर-कलशीपुर-न० पुरेन्दे, यन् घोषवर्तीसेना, वस-
न्तः । कलसिपुरा । धारिता बामहस्तेन, कृत्रियः सैव वेम(ग) वाज् ।
॥ २३ ॥ प्रव० ३ झा० ।

कलह-कलह-पुं० न० कलं कामं हन्ति अत्र । हन्-वा-आधारे,
इ, वाच० । च्छाधिकरणे, स्य० १ गु० १३ अ० । वचन-
राटौ, अ० ३ श० ६ ड० । आनु० । परस्परं राटौ, पि० । प्रअ० ।
जी० । प्रव० । औ० । प्रहा० । दशा० । स्या० । वाविकमरुते,
आ० म० द्वि० । प्रअ० । कौशे, प्रव० १६ झा० । वायुये, प्रति० । जी० ।
६० । उच० । युगाहोति वा कलहोति वा अंशनात् वा शिवादेति
वा एगर्ग " जि० न्यु० १६ उ० । (अहिगरणशब्दे वक्तव्यतांका)
महता शब्देनान्योऽप्यमसमञ्जसजापये, एतच्च क्रोधकाव्ये-
भिति (अ० १३ श० ५ ड०) क्रोधे, उच० ८ अ० । तद्वैप मौ-
ल्यमोहनीयकर्मणि, स० सङ्ग्रामे वा, आचा० १ गु० ५ अ० ४ ड० ।
कलहं भाष्य-कलहध्यान-न० कलहो वाविकारादिः तस्य
ध्यानं कलहध्यानम् । लक्ष्मणीसत्यत्रागोप्यतिकरे, कुलहप्रि-
युध्युपानुपस्येव कलमामेलादिव्यतिकरे मारदस्येव वा
बुध्यान्, आनु० ।

कलहंस-कलहंस-पुं० स्त्रि० कलाम मधुरशब्दा ये हंसाः कलहंसाः ।
राजहंसेषु, कव्य० । जी० । प्रहा० । नृपभेदे, मेदि० । कलमधानो
हंसः वासहंसमेदं, त्स्मिन् जातित्वात् ऊँ वाच० ।

कलहकर-कलहकर-पुं० कलहो वाविकः जयमन्तकरणशक्तिः
अप्रशस्तक्रोधाद्यौदिकजावयशतः कलहकरणशले, आ०-
म० द्वि० । कलहहनुभूतकतव्यकारिणि, प्रअ० संव० ३ झा० ।
स० । "कलहकरा असमाधिकरे" आक्रोशादिना येन कलहो
भिति तत्काराति सवैधं शुण्युको हि असमाधिकस्थानमष्टदशं
भवति, दशा० १ अ० । आ० न्यु० । भाव० ।

कलहकारय-कलहकारक-त्रि० राटिजनकं गिलासवरसेना-
शं हवति कलहकारण, अणु० ।

कलहपिय-कलहमिय-त्रि० राटिबल्लभे. " भेषयसरसं पक्षा
भवंति कलहपियं" स्या० ७ ड० । सारिकापक्षिपयाम्, स्त्री०
राजनि०, वाच्य० ।

कलहमिच-कलहमित्र-न० कलहानन्तरं जाते मित्रे, व्य० ४ ड० ।
कलहामिचिदि (ए)-कलहामिनन्दन्-त्रि० महर्षिनाम्-
स्यामिनि कलहमित्रे, म० ।

कलहासंगकर-कलहामङ्गकर-कलहः संप्रामस्तप्रासङ्गः सम्बन्धः
कलहासंगस्तत्करः युद्धसंगठिति, कलहः क्रोध आसङ्गो राग-
स्त्यतः रागवैषकारिणि, आचा० १ गु० ५ अ० ४ ड० ।

कलश-कलश-स्त्री० कल अच्. डाप विहानि, ताम्र कलनीयमेदाद्
क्षिप्तसतिर्भवति ।

एगमेगस्य एं रभो चाज्जंतकवद्विस्त बावत्तरिपुरवत्सा-
हस्तीओ पलताओ बावत्तरिकलशओ पलताओ तंजहा ।
लेहं ? गणियं ३ रुबं ३ नटं ४ गायं ५ बाइयं ६ सग-
रयं ७ पुक्कलगायं ८ ममततालं ९ ज्ययं १० जणगायं ??
पोरकबं ?? अडावयं ?? दगमाटियं ?? अवाविही ? ५
पाणविही ? ६ कथविही ? ७ सयणविही ? ८ अजं ? ९
पहसियं १० मागटियं ११ गाहं १२ सिलानं २३ मंध-
जुति १४ मयुसितयं १५ आजारणविही १६ तरुणीपाहि-
कम्मं १७ इत्थोडकवणं २८ पुरिसलकवणं २९ इयडकवणं
३० गपडकवणं ३१ गाणलकवणं ३२ डुकडलकवणं
३३ भिंयलकवणं ३४ चकडलकवणं ३५ उचलकवणं ३६
दंरुलकवणं ३७ असिलकवणं ३८ माणिलकवणं ३९
कागणिलकवणं ४० चम्मलकवणं चंदलकवणं मूरचरियं
राहुचरियं गहचरियं सोभागकरं दोजागकरं विजागयं सं-
तगयं रहस्सगयं ४१ सभासंचारं ४२ बुद्धं ४३ संधावा-
रमाणं ४४ नगरमाणं ४५ वत्थुमाणं ४६ संधानिवेसं ४७
वत्थुनिवेसं ४८ नगरनिवेसं ४९ ईसत्यं ऋण्णवायं ५०
आससित्तवं ५१ हत्थिसित्तवं ५२ धणुज्येयं ५३ हिरस-
पागं ५४ सुवजपागं ५५ मणियागं ५६ पातुपागं ५७ बहु-
जुळं ५८ पातुजुळं ५९ सुट्टिजुळं ६० जुळं ६१ निज्जं
६२ जुळाडजुळं ६३ सुलत्तेवं ६४ बट्ठत्तेवं ६५ नाजिय-
त्तेवं ६६ चम्मत्तेवं ६७ पत्तज्जेवं ६८ कडगज्जेवं ६९ स-
ज्जिंवं ७० निज्जिंवं ७१ मज्जाणस्यं ७२ । स० १३० पत्त ।
अत्र 'लेह' भित्तिवादीनि शासतानि एतानि राजमन्त्रीयानुसारेण
क्षितिवास्तानि प्रतिभासन्ते इत्यत्रापि व्याख्यायां नैवेध दशो-
चिन्त्यन्ते समवायाह्माजुसारेण च विभक्तियुक्तयेन प्रथमान्त-
तया स्वयं योजनीयानीति । तत्र लेखनं लेखोऽक्षरविन्यास-
स्तद्विषया कला विज्ञानं लेख एषोच्यते तं भगवानुपदिश-
तीति प्रकृते योजनीयम् । एवं सर्वत्र योजना कार्या । स च
लेखो द्विधा लिपिविषयमेवात् । नन लिपिरच्छादस्थानोक्ता
अथवा लाटविदेशमेव तत्स्थायिधिविधिविषयोपाधिमेव तौ शा-
नेकविधेयौ । तपपि यथयफलकाण्डतलोहताम्रजस्ताम्बाश्च ।

परायामाचारात्तथा लोकनैतिकरूपव्युत्पत्तिकृत्रिमिदं-
 ग्यसंक्रान्तिरतोऽपराधि प्रवर्तते । विषयापेक्षयाऽप्यनेकधा
 सामिभूयविद्युत्पुनःपुनःशुद्धिर्भवत्यर्थोपतिशानुमिचारीनां लोकवि-
 बाधालाप्यनेकत्वात्प्राथमिक्यार्थोजनमेवाह अस्त्योपाध ।
 “अतिकार्यमनित्येषां धर्मेषु पङ्क्तिरकता । अनुस्यूनां च
 सादस्य-अविभागः पदेषु च ” इति १ तथा शक्तिं संख्यां
 संकलितारण्येकमेदम्प्रादप्रतिबन्ध २ कृपे लोप्यशिलासुवर्ण-
 मणिविषयविद्युत्पुनःपुनःरूपानिर्माय ३ नाथं सामिनयनिरमि-
 नयमेदमितं तादृचम् ४ गीतं गन्धर्वकलागायविज्ञान-
 मिन्धयः ५ वादिनं बाधं ततश्चिततादिभेदमिदम् ६ स्वरगतं
 गीतमूलमूलात् ७ वज्रज्जुषमादिवराणां हानम् ८ पुष्कलगतं
 पुष्करं वृद्धज्जुषमादिवराणां तद्विषयकं विज्ञानम् बाधालप्य-
 तत्त्वेऽप्यस्य यत् पुष्पकथनं तत्परमं पङ्क्तिगतानुस्यूनापनायेम् ९
 खमतालं गीतविमानकालसालः स समोऽनुयायिकमात्रि-
 कायेन यत्नात् हास्ये तत्समतालविज्ञानम् १० कवितालमान-
 मिति ११ पाठः ४ पृतं सामान्यतः प्रतीतम् १० जनवादे पूरवि-
 शेधम् ११ पाठकं प्रतीतम् १२ अष्टापरं सारिकलकथनं त-
 द्द्विषयककला १३ पुरःकाव्यमिति पुरतः पुरतः काव्यं शीघ्रक-
 वित्प्रमित्यर्थः १४ (द्वयमद्विभक्तिमिति) द्वाकसंयुक्तस्यैक-
 कद्रव्यप्रयोगपूर्विका तद्विधेयचनकलाऽनुपचाराद्वक्तृशक्तिका-
 ताम् १५ अत्रविधिं संपादकस्य १६ पानविधिं द्रव्य-
 सिककालया प्रसादितस्य सहजनिर्मलस्य तत्संस्कारकर-
 णम्, अथवा जलपानविधिं जलपानविषये गुणदोषविज्ञान-
 मित्यर्थः यथा “अमृतं भोजनस्यार्थं, भोजनान्ते जलं विषम् ”
 इत्यादि १७ वस्त्रविधिं वस्त्रस्य परिधौलायादिकस्य मवको-
 णद्विधादिभागयथास्थाननिवेशादिविज्ञानं वा अनादिवस्तु
 अनन्तविज्ञानान्तर्गतमिति नेह युज्यते १८ त्रिसेपनविधिं य-
 त्वाकर्दमादिपरिज्ञानम् १९ शयनविधिं शयनं वाप्या पत्य-
 द्वादिस्तत्रिभिः स वैवं “कर्माहुर्लक्षं शय्याक-मुपरास-
 कं तुषेः परित्यक्तम् । अङ्गुलशतं नृपाणां, प्रहती शय्या
 जयाय कृता ॥१॥ नवाभिः सेव चन्दना, द्वादशाङ्गना त्रिष-
 द्दहाना च । नृपपुत्रमन्त्रिबलपति-पुरोधासां स्तुयेधासंस्थम् ॥२॥
 अर्थमतेऽष्टाशोभं, विक्रमो विम्बकर्मणा शोकः । आधामअं-
 शसमः, पादोऽङ्गयः सङ्कुक्षिराः ” ३ इत्यादिकं विज्ञानम् ।
 अथवा शयनं स्वप्नः तद्विषयको विधित्तं यथा पूर्वसां शिरः कु-
 योदित्यादिः विधिम्, २० आर्यं सप्तचतुष्कलगणविध्यवस्था-
 निक्तं माहात्म्यवैलक्षण्यम् २१ प्रद्विकानं गुणायपपद्य २२
 मागधिकां रसविशेषम् । तद्वक्तुं वेदम् “विस्वाद्यसुवृत्तिगण-
 सप्तसु पोदो तन्नो तुसु वि ज्ञाय । लङ्घनकणो लङ्घनं-कणया तं
 मुणह मागहिर्लं ” ति २३ मायां संस्केतेतरभाषानिबन्धमा-
 योमिदं २४ गीतिकां पूर्वार्द्धस्योपराधसंलक्षणाभायोमिदं २५
 श्लोकमनुपुष्टविशेषम् २६ हिरण्यपुष्कः हिरण्यस्य कल्पस्य युक्ति
 यद्योचितत्वेने योजनम् २७ ४ पथं सुवर्णयुक्तिम् २८ चूर्णयुक्तिं
 कोष्ठादिपुष्टमिद्व्ययेषु चूर्णाङ्गतेषु तत्पुनश्चितप्रत्यभेदलम् २९
 अक्षरलक्षयिधिं स्वयम् ३० तत्पर्यपरिकम् युवतीनामङ्ग-
 त्तिकां वणीद्विवाङ्किरुपाय ३१ श्रीपुंलक्षणे सामुद्रिकप्रसिद्धि
 ३२ । ३३ हयलक्षणं दीर्घमात्राङ्कित इत्यादिप्रत्यक्षलक्षणवि-
 ज्ञानम् ३४ गजलक्षणं “पञ्चोक्तिः सप्त मृगस्यै चैव-प्रद्वि-
 दस्ताः परिग्राहमानम् । एकद्विगुणस्य सप्तमस्यै, संकीर्णमगो
 नियतप्रमाणः ” १ इत्यादि हानम् ३५ । (गोपलक्षणाति) गोत्रा-

तीयलक्षणं “सास्त्राधिकक्षातिरक्ता मृचिकनयनाश्च न ह्यमदा
 भावः ” इत्यादिकम् ३६ कुण्डलकणं “कुण्डलसुवृद्धमृद्वहःकुटि-
 दस्तप्रचपमनकमृचिकाः सितः ” इत्यादिकम् ३७ उग्रलक्षणं यथा
 कविणां उग्ररत्नस्य ३८ वचनलक्षणम् “यथाऽऽतयवाङ्मोक्षे-
 कापयितानकृपमजवाभारानाम् । व्यापता १ तन्मी २ मयु ३
 कल्प ४ वर्ण-कर्मोक्तमेवैव हिताय द्वाकः ॥१॥ मन्त्रि १ मू २ धन ३
 कुल ४ कथावत्, रोग ५ मयु ६ वचनमात्रं पर्वतिः । आदिमिद्वि-
 कविधर्कितः कर्मात्, द्वाव्यात्तत्रिभिः सप्तः कलम् ॥२॥ यात्रामसि-
 दि १ हिरतां विनाशो, २ हानः ३ प्रतीतो वसुधागमः ॥३॥ युक्तिः
 पशूना ५ मन्त्रिवाङ्मिताय ६-कथादिव्ययुग्मेषु तद्दीर्घाणाम् ”
 ४ इत्यादि ३९ अस्तिलक्षणम् “अङ्गुलशतंकेयुसप्त, कनः स्या-
 त्पञ्चविंशतिः अङ्गः । अङ्गुलशतंकेयो, अणोऽङ्गो विषम-
 पर्वस्थः ” १ अथ व्याख्यानं अङ्गुलशतंकेयुसप्तः अङ्गः पञ्च-
 विंशत्यङ्गुलमानजनिता । अनयोः प्रमाणायोर्मयद्विदितः अयम-
 नृतीयपक्षमसमादिव्यङ्ग्येऽनुष्ठितः स अङ्गः अर्थादिव
 सताङ्गुलेषु शितीयकनयुषेष्टाद्विदितः यः स्थितः स अङ्गः
 मिषेऽनुष्ठितः समविषमाङ्गुलेषु मयम इत्यादि ४० मणिज-
 णं रत्नपरीक्षा प्रत्योक्तकाकापदमलिकापदकेशादिव्यत्य-
 रतास्वस्ववर्णोचितफलदायित्यादिमणिगुणधर्षविज्ञानम् ४१
 काठ-॥ कर्कशं रत्नविशेषस्तस्य अणुं विषद्वेदनमानो-
 न्मनादिद्वयोपगतैकत्वादि ४२ वास्तुनो गृहप्रमेविधा वा-
 स्तुनास्मप्रसिद्धं गुणधर्षविज्ञानम् ४३ स्कन्धाकारस्य सामम् ।
 “एकैकस्यास्मद्विधा, पतिः पञ्च पदातिः । सेना सेनामुलं गु-
 ल्मो, बाहिनीं भूतना चम् १ कर्कशः क पत्तः स्कन्धादिना-
 स्मिगुणैः कर्मात् । द्वायाकिंयोऽङ्गोहीनित्यादि” ४४ मगरमत्तं द्वा-
 दशयोजनायामनवयोजनम्यासादिपरिज्ञानम् । उपलक्षणाच्च कल-
 यादिनिर्दिष्टेषुपुष्पकस्यप्राप्तयथास्थानवर्णोदित्यवस्थापदिता
 नम् ४५ अथो ज्योतिष्कारस्ताङ्गिज्ञानम् ४६ प्रतिचारः प्रति-
 कृत्योऽपराधो वक्रगाममादित्यनपरिज्ञानम् । अथवा प्रति-
 चरणं प्रतिचारो रोगिणः प्रतीकारकरणं तद्विज्ञानम् ४७ स्यु-
 युत्सुतां सैन्यरचनं यथा चक्रम्युदे चक्राङ्गनी मुष्कारकपरिधा-
 दिवु राज्ञ्यवस्थापनेति ४८ प्रतिभ्युदं तत्रतिङ्गिज्ञानं तद्वमङ्गोपा-
 यप्रवृत्तानां स्युहम् ४९ सामान्यतोऽस्यहान्तरेतत्त्वेऽपि प्रथमाभ-
 त्रानिह स्युहविशेषानाह चक्रम्युदे चक्राङ्गितसैन्यरचनामित्यर्थः
 ५० मरुतस्युहं मरुताङ्गितसैन्यरचनामित्यर्थः ५१ एवं सप्तकस्युहम्
 ५२ युद्धं कुण्डलामिदम् नृपमाङ्गितं शङ्खिणम् शङ्खाङ्गि
 युत्सुत्वाऽङ्गुलसामान्यम् ५३ गियुद्धं मङ्गुलम् ५४ युक्तियु-
 त्तं अङ्गादिप्रकेपपूर्वकं महापुर्कं यत्र यं प्रति चङ्गिहतानां
 पुरुषाणां पातः स्याद ५५ दृष्टिपुर्कं योयमतियोयधोऽङ्गुलप्रा-
 निनिपावस्थानम् ५६ मुचिपुर्कं योयधोः परस्परं वृद्धया हननम् ।
 ५७ बाहुपुर्कं योयमतियोयधोऽङ्गुलप्रा-
 मन्सया वरगमम् ५८ लतापुर्कं यथा लता वृक्षमारोहन्ती
 आसुलमादिपरस्तम्भेति । तथा यत्र योयः प्रतियोयधरीं गार्द
 निपीड्य नृमी पातयति तद्वतापुर्कम् ५९ (ईलसंगति) प्राकृत-
 शैवता स्तुवाच्च मगनाकादिदिश्यात्वादिस्त्वर्कं शास्त्रम् ६०
 (उग्रव्यवधाने) स्तवः अङ्गुलस्युहव्यवयोगात् तत्स्य-
 न्नेनाच्च अङ्गुलं अयमेव समुद्राद्योपचारस्तस्य प्रधादो यत्र
 शास्त्रे तत् सत्यवार्त्तं अङ्गुलिशिखारात्मित्यर्थः । प्रत्यनकारणे
 तु “त्वत्प्रमण्ड” इति पाठः ६१ अनुर्देदं अनुःशास्त्रम् ६२ हि-
 रण्यपाकमुषण्पाको रजःपञ्चिकनयनानि ६३, ६४ (सु-

कहते, प्रब० ३ ब्रा०, शुरे, युक्ते, हे, म० । वाच० । स्वनामक्याते कलीनाम युधपुत्रे, यम धर्मस्व 'गामयोहस्व' मार्याः प्रीतिता, दर्म० (सुदश्या) उदाहरणार्थः । अयानयन्यः । समीपे पश्येत्तमे, 'अयानयरीय नाहूरे कायबरी' नाम अर्थः । इत्या तथ कली नाम पश्यन्ती । ती० ५४ कल्प ।

कलिओय-कश्योय (स्)-पुं० कलिनां एकेन आवित यव कृतयुगपरिवर्तिना प्रोजो विप्रमोक्षविशेषः कश्योयः इति । युग्मराशिविशेषः, (अ०) । " जेण रासीचक्रापणं अवहारणं अवहीरमाणे अवहीरमाणे पणपञ्चवसिप सेणं कलिओय " प्र० १८ हा० ४ उ० । स्थान० ।

कलिओगककलुम्-कश्योयकृतयुग-पुं० महायुग्मराशिमेदे, " जेण रासीचक्रापणं अवहारणं अवहीरमाणे चउपउवसिप जेण तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा सेणं कलिओ-गककलुम् " कश्योयकृतयुगे वतुरादयः । प्र० ३४ शु० १ उ० । कलिओगकलिओग-कश्योयकृतयुग-पुं० महायुग्मराशि-मेदे, " जेण रासीचक्रापणं अवहारणं अवहीरमाणे पणपञ्चवसिप जेण तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा सेणं कलिओगकलिओगे " कश्योयकृतयुगे तु पश्चादयः, प्र० ३४ हा० १ उ० ।

कलिओगतेओग-कश्योयकृतयुग-पुं० महायुग्मराशिमेदे, " जेण रासीचक्रापणं अवहारणं अवहीरमाणे तिपउवसिप जेण तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा सेणं कलिओगतेओगे " (अ०) कश्योयकृतयुगाशी ससादयः प्र० ३४ शु० १ उ० । कलिओगाद्वरजुम्-कश्योयकृतयुग-पुं० महायुग्मराशि-मेदे, " जेण रासीचक्रापणं अवहारणं अवहीरमाणे उपपञ्चवसिप जेण तस्स रासिस्स अवहारसमया कलिओगा सेणं कलिओगाद्वरजुम् " कश्योयकृतयुगे वतुरादयः प्र० ३४ हा० १ उ० ।

कलिंग-कलिङ्ग-पुं० क्ली० कं स्त्रीणि लिङ्गमस्य धृष्टार्थे प्रकृति, क्रमरः । तस्य मूलकं पीतचिह्नवत्साधायात्व स्त्रियां जाति-त्वेऽपि संयोगवधत्वात् टाप् । कलिं गच्छति वा । अन्व निरु मुम् च । प्रतिकल्पे, हेमच० । कुटजे, तस्य कलम् धान् वस्य लुप् । इत्यप्येव, न० । चिरिपवृत्ते, प्लक्षवृत्ते च, मेदि० वाच० । देशमेदे, यत्र काञ्चनपुरं नगरम् । प्रभा० १ पद । कल्प० । प्रब० । दर्श० । सूत्र० । आवा० ।

कलिंगराज-कलिङ्गराज-पुं० कलिङ्गजनपदात् राजनि, आव० ४ अ० ।

कलिङ्ग-कलिङ्ग-पुं० कं-जातं हञ्जति रोषेन ' लजि मज्जे' अन्-कटे, हेमच० । तस्य गृहाद्यावकणेन वातरोचनासधायात्व वाच० । " कलिजो णाम वंसमया कलवञ्चोसट्ठी चि भयति " नि० सू० १७ उ० ।

कलिव-कलिम्ब-पुं० यन्त्रकर्पायाम्, वृ० ४ उ० । नि० सू० ।

" कलिषो वंसकपरी " ग० २ अधि० शुष्ककाष्ठे, म० ८ शु० ३ उ० ।

कलिकरुड-कलिकरारु-पुं० कलीनां कलहात्म्यं करणक इव प्राज्ञमविशेष इव कलिकरणः । एकोनविंशे गौण-परिमदे, प्र० ४ आ० ५ हा० ।

कलिकलह-कलिकलह-पुं० राटीकहते, " कलिकलह-बहकरणं " कलिकलहश्च राटीकहते न तु रतिकलहः । प्र० ४ आ० ३ हा० ।

कलिं (लि) कलुस-कलिकलुस-न० कलहहेतुकलुषे, विपा० १ सु० १ अ० ।

कलिकुङ्क-कलिकुङ्क-न० कलिपर्वतस्याऽधोभूमिस्थे सरोवरे, तत्कल्पव्यायम् । अंगजनपद करकलुनिषासिजमाणा एव पान-यरीय नाहूरे कायबरी नाम अर्थः । इत्या तथ कली नाम पश्यन्ती तस्स अहो भूमिये कुङ्कं नाम सरवरः । तथ अहोहिर्वि अहिहरो नाम इत्या इत्या । अथवा उदमधविहारेण विहरेतो पाससामी कलिकुङ्कसमीपदेशे काळसंभोगे विभो सो य जुह-नाहो पदं पिक्कन्तो आसरो जाभो वित्ते । अहो ह विहेहेसु, हेमचरो नाम माहणो । अहोसि जुवाणां वि-जा य मा ओवहसंति, तस्मा वेरुमण, नलिरसाहस्स साविणो साहाय वचं विभो स-रिणं कामो अहं विदो सुयपइरु डेण पुहो । अ कारणं मय अह-टिप वुत्ते तेणाहं सुयुक्कालो मेओ गोपिओ सम्मत्तं । अन्ते क-याणलणेण निधानं मय कयं अहा अन्तरे उडो हं हुज सि । मारुज्ज हाथी जाभो हं । इह प्रथमे तयो इमं प्रगतं पडउ-वासाभित्ति चित्तिम क्त्तो ओह सरवाओ भिण्णं सरलकम्मं मेहिं जिण्णं पूरइ परिवालिमपुग्गमहिअस्सम्पणं अणलणे काउं मदिहोओ वंतरो जाभो । एयमकवधुम्पं चारोहिंतो सोकया करकं भ्या इत्या तस्यायओ । न विदो सामी । राया अहव भ-व्याणं विदेइ पओ सो इथो जेण मययं पूरओ । अहंउ अथओ सि । एवं सोअतस्स पुरओ कलिहोपमावेण नवहर-प्यमाया एमिमा पाठभूया तओ तुओ रावा जय जय सि अणतो तीय जयम पूरइ अवेहं तथ कारइ नय सिस्सं पुक्क-णि संपुइयं पिक्कन्तं अकारेण क्त्ता कलिकुङ्कलितं पयासिभं । तथ सो इथो वंतरो सामिज्जे ररइ पयिप य पूरेइ मज्जेतीय सुइज्जाणि कलिकुङ्कमेने य कम्मकरे पयासेइ । अहा गम-वासी जणो यामुत्ति अयइ तथा कलिकुङ्कनिषासिजयो पि क-लिकुङ्को । एसा कलिकुङ्कस्स उणयत् । प्र० १४ कल्प । कलि-कुङ्के नागकहे (हृदे) य श्रीपाद्वेनायाः ती० ४५ कल्प ।

कलिगिरि-कलिगिरि-पुं० अयानयन्यः समीपे कलिपर्वते, यस्त्रोपत्यकावति कुण्डं नाम सरः, ती० ३५ कल्प ।

कलियुग-कलियुग-न० कर्म० स्त० राहुसितोवसतयुवो वा कलिकप युगे काळविशेषे, वाच० ।

कलियुगोत्पत्तिर्लोकं पश्य ।

तेण कलियुगे तेषं समयेण समणे जगत् महावीरे पाण्यकप-टिप पुप्फुत्तविमाणे बीससायरोवमाहं आउं परिपालिना त-ओ बुआ समणो तिष्ठाणोवगमां इमीसे उस्सपिणीए ति-सु अरण्ये वरुहेतेसु अन्ननवासाहिअपंचवुत्तरोवासावासा-सेसे चउत्तय अरण आसादसुक्कडीए उत्तरकमण्णोतिकेसा-हणकुङ्कामे नयरे उअमत्तसाहमारियाए देवाणंए कुञ्जं-सि सीहयवसहाइचउहसमहायमिणसंसूइओ अवइओ । त-थ वासीइणिणंतेरे सहाइएण इरणेमेसिणा आसायवहुल-देवीए तिसाएण गमाविणमयं काउं गंममिमासाहुरिओ । मा-हण सिणेहं नाउं सत्तममासे अस्माविरेहिं अंवेनेहि माहं समणो हांदिहि गहीआमिमाहो नवइहं मासाणं अरुडुमाओ-इदियाणं अन्ते चित्तसियतेरसीअररत्तं तस्मि वेच रिपेओ जा-ओ । अस्माविरेहिं कयवदमानानामो मेवकपसुरमयणं इ-

वायव्यपवनवायं पवनस्यवायो वृक्षजोमा अस्मिपरिहर्तुं देव-
सगपदि सीसं वासां आगारवासे बसिता संव्यञ्जिरं वायं
वायं चंयुह्याय सिविवाय पनागी पयदेवसेण मन्त्रसिरक-
सिन्दसमीय तस्मिन् वेधे बरिते ग्रेष्ठेन अवयदे नायसंयवे
निष्कर्मणे । बीयादिने कायविवर्णं वायसेनं पापविभो पंच
दिग्भाई पाठय्युह्याय ततो वायसवासार्हं तेरसपयवे अमन्तु-
रतिरिपकमोवसमो सतिहा उमां य तथं बरिता अंमियमाये
उमन्तुवासिभाहीरे गोरोहिआसणेनं वृक्षजसेनं तस्मिन् वेधे न-
पयसे वसहाइसुवदसमीय पहरतिमे केवलयये पयो । इ-
कारसीय अ मन्त्रिजपावाय महसेनयवे तिरं पयदिभं । इव-
भूयस्युहा गणहरा दिक्कमा सपरिचारा वयविदिभाओ भ-
वमनो वायाहीरं वासा ववम्मासीको जायामो तंजहा यमा अ-
टिप्रमगे, तिथि चंयुह, युवासाय वेसाहीवायिवमामेसु, ववदस
मासादारायमिहेसु, कुमिदिहाय दो अदिवाय, यमा आहदिवाय
यमा वयिअममीय, यमा सावलीय, यमया पुन अमिजमपावाय, इ
थिपावासे अ उज्जयमाय सुक्षसायय आसि । तस्य आउसेनं
जायंतो सामी सोलसपहराई देसयं करे तस्य चंयुहमागमो
पुषपाको राया अचरई सुदिहायं सुमियायं कलं पुजेइ नयवं
वायये ते अ इमे । पदमो ताव अक्षपासायसु नया विधिति तेषु
पदंतेसु वि ते न स्थिति केव तहा निष्कर्मणंति जहा तय्यमाओ
विश्वस्संति यवस्स सुमियायस्स कलं एवं वृक्षमगिदिहासा अ-
वासायवसाओमा संयपायं सिषुहायं विसायां अ अविरसा-
ओ ई मे वृक्षमाय वृक्षयं विवहाइवयपाओ मया अमन्ती-
वायया इवरपयमसमयमिहर्तुंति तस्य सयेण ते अ मिहवासाय
पयिहंति देसजंगार्हिं तदयि मिगंतुं न इच्छिस्संति ययगणेनं
अे विवाहिंति ते वि अविहिमामेयंमोओ ते विमिस्सिस्संति
गिहिं संकिलेसमजे आगया अमपरिआमा अविस्संति वेरहा
य सुसादुओ होहण आगमासुसारेणं गिहिं संकिलेसार् अजे
आगय वि अयगविहय वसोहो, सयेण विमिहइस्संति सि पदम-
सुमियाय । बीओपुन इमे बहो वागय तस्मिन् अवे अविह-
इमो ते अ मज्जायं अयायं विमिपंति अयो वि अतयो लोमो
इसइ ते जगंति न अयमसुई गोसीसचंयवं सु पयं विरहा
पुण वागय न लिप्यति । अंते अलिस्संति किलिज्जंति सि ।
एवस्स कलं पुण इमे वागययाणीमा गच्छिज्जमा अयमकसेणं
अमपरिआमयेणं अ अहाइवई गच्छाहिबई आपरिआमो अ-
सुवविसेवणं तु तस्मिन् अहाकमस्य सायजसेवणं अयविसेवणं
अ अयोसि ति अकरेण लोहइस्स अ अंते अयुविधियाविसांय
य ययगहेला । ते अमिस्संति न एवं गराहंयं किं तु अयमंग-
मयं विरहा तदयुरोणाणि न सायजे उपरिहंति । ते य तेहिं
किलिज्जंति अह वयमणीमा अमिक्किरा य सि । बीयसु-
मियाय ॥ २ ॥ इमो पुण इमो सज्जायकरीतयं हिंउ बहवे
सीहपोअया पसंनकया विधंति ते य लोपहि पसंनज्जंति
अदिगमंति य वंयुहायं य हिंउ सुगणसि । कलं तु यवस्से-
नं बीररसययाणीया सि माहंयं विहरणपाउमयां निस्सा-
णि साययां वा सहेयं अमिजयुमानयता अमोवमाइ-
हाणपरा सुसोहरकवाणपरा य ते य संथिहंति वडुगा सीह-
पोयमा मीयावासिपासायौससाई किंउसणेओ अणे सीहास-
याओ अ ते अयायं जणउजणयं पसंनं दुरिसिहंति । तहा-
विहोचोइहंतिअलोहंति पसंनज्जंति अमिक्किहंति अदिगमिस्संति अ-
तमयकरायाओ य ते अययकराई केई अमसज्जा वाहाक-
गपरिहरमो दूरजंति तेअ तस्मिन् तय्माविआयं अ सुणगाइ

पदिहासिस्संति अमिक्कयं सुवयममकहेणं अंमिस्संति सि
असु कुलेसु दूरजंति ते पदिहासिस्संति अयथाय वृक्षमा-
सेण अममगच्छा सीहपोअया इव अविस्संति सि ॥ ३ ॥ अ-
उयो पुण एवं केव कागा वापीय तदे तिसाय अमिभूया
मायासं दहुं तस्य गंतुं पांठ्ठा केव वि मिसिजा न एवं ज-
संति ते असइहंता तस्य गया विषुद्वयंति । कलं तु इमे वापी
वापीआसु साहुराई अरगमीरा सुमियाअरवा उस्समाववा-
यकुसला अगहिसगहिलो राया इदमायस कालोविअयम-
विरवा अयिस्सिउअस्सिया तस्य कागसमा अरवंकजहा
अयेगकलंकोवहया अमन्दी ते अज्जययमसज्जाय अमिभूया
मायासरण्याया पुण पुणसविचरीया अमपायियो अरव-
हाउगुणविरवा वि य परिणताओ अयुवाययपट्टाओ अक-
ममंयइउयो ते दहुं मूढअमिया तस्य गच्छिहंति सि । केव
वि गीयस्येण ते अमिहंति जहा न पय अमसमो किं तु
तयामासोवं तहयि ते अयइहंता के य अहिंति विमिस्सि-
हंति अ संसारे पयइयेवं वाहिंति ते अ मूढसाहया अमि-
स्संति सि ॥ ४ ॥ पंचमो इमो अयेगसाययगणाउले विसमे
वये अजे सीहो अमो विहुरा न य तं को वि सिगालाई वि-
यासेइ कालेयं तस्य मयसीहकलेवरे कीडया उअया तेहिंति
अमिक्कयं दहुं ते सियालार्ह उअयंति सि । कलं तु पयस्स
सीहो पययणं परवाअमयुदुरिस्सताओ वयं पयिलसुपरि-
क्कयअमिअजणा आरहवासे साययगणा परतियिअइ
पययणपययणीया तेहिं एवं अमंति एवं पयययमहायं पुआ-
सकादवायसुअयेयगंरतो जहा तहा किंमो सि विसमं अ-
ममकयजणसकुलं तं य पययणं मयं अतसययवमयेणं नि-
यमावं अविस्सइ तहा वि पययणीया मयण न तं उअवि-
हंति किं इत्यपययणं संयई अयि सुद्वियसंयवि अमिभूयोसेणं
तस्य कीरगण्याया पययणमिदया समयंतरीयाई वयिअहिंति
ते य परोपयं वि तमेषु सि पुदे निरइसेसं मेयं वि सि निअयसे-
यं उअविस्संति पययणंति ॥ ५ ॥ छठो पुण इमो पउमागय सरा-
याई अयअमा गागमज्जाया पउमा पुण ककउट्टियाय ते वि वि-
रहा न तहा रमणिज्ज सि कलं तु पउमागयणांयाणि अम-
मिक्कां सुकुलार्हं वा तेस्मिं अमो पयइस्सइ ते वि अहायुप-
तिहोसाणुमो होएय किलिज्जमयाया ईसाइयोसज्जुं तेण न
स कज्जं साहिस्संति सि ॥ ६ ॥ सप्तमो इमो को वि कउसमा उ-
अयिबओ उट्टयुणकययाई परोहअमुगाई वीयाई समं वी-
याई अमंतो किणिता य किणेषु कसरासु पययव तमज्जे स-
माययं विरलं सुकं वीयं अयणइ सुमिस्सं य परिहइ सि एव-
स्स कलं इमे करिसयथाणीया दाणअमदंते ते य उअियपका
आणयं मत्ता अयाअमाणि वि संयनसाइ द्वाणाणि दाणमाणि म-
जंता ताणां वि अयपेसु हाहिंति इय अमंतो यमो सुतो अया-
उममजे किं सुकं देवं अयइ तं अयोहंति सुययं वा सताग-
यं परिहइस्संति परसाणि द्वाणाणि दायया हागया य जविस्से-
ति । अजहा वा अयकायं अणीया अयाइयो ते वि साहउट्टिया
उअियवहा गियिइस्संति अहायेसु अविहीयसु अ वाविस्संति
जहा दुवियवओ कोइ करिसमो अवीसमो अवीयाणि बीया-
विहोचोइहंति तहा उअइ तस्य वा उअइ अहा अयय व कीरमायया
अज्जंति बोणउअणया वा विणस्संति अयहा वा परोहस्स अ-
यिज्जानि नवंति यवं अयाणगअमसंस्सि आपसा वि विअवि-

सीय अवधुमानप्रभसिमाईहि तथा कारिस्सति जहा पुत्रपस-
वर्ध अम्भस्मां होहिति ॥ ३ ॥ अद्रुमो आपसे पासापसिरेर-
वीरवभरिया सास्त्राश्चक्रियया गा कलसा विष्टति अत्रे य
भूमौय बौयका भोगाहदोसहोया कालेने ते सुकुलसा नि-
यचणाभो बक्षिभा बौयचकडाने तवारे पदिया वि जगति
फरते तु कलसयापीया सुसाहुया पुव्व उमादविचारेण विहरं-
ता पुज्जा होउण कलाम्हादोसहो नियसयमत्ता उट्ठिअ उ-
त्तौय्या सीयसविहोया पाथे जयिस्सति इयेरे पुण पासाया-
ई भूमिद्विया वेव जूमियभोगाहप्राय प्रसयमत्ताणसयकल्लिअ
बौयचणपाया निअअपरिणामा वेव होहिति ते य सुसाहुयो
उत्तंता अचविहारिअत्ताजाभो बौयचकणपारे पासाया
उत्तंता अचविहो अत्ताज्जाते ते य सत्तिकाअकणणे पीयिया संता
निअचलसण सुखरये तैसि संकिसेसे सा य होहिति तो परुण-
रविवाव कुणतो वा वि संजमाओ जयिस्सति ॥ ४ ॥ तवगारा-
अत्रे सिद्धिअ सधम्मसिद्धिअ ॥ मच्छुरावणदुखिअ,
होहिति सुपुग्गममा ॥ ५ ॥ केरु पुण अगहिदिअद्विअराय-
अम्भस्मानाईवीए कलाम्हादोसे वि अप्पाण निवाइइस्सति तं
य अम्भस्माणयेमे पवथति पुज्जायतिया पविं विर पुव्वोपुरीय
पुणे निअ राया तस्स मंते सुबुद्धी नाम अम्भो लोमगवे पुणे
नेमिअओ आगयो ते य बुद्धिउत्तिया आगमसो नागे
तेन जणिये मासांतरे इय अज्जरु वरिस्सिस्सइ तस्स जंठे
ओ पाहिइ सो सव्यो वि गच्छयाये भविसस्स इत्तिवि
जिसे गप सुबुद्धि जयिस्सइ नउज्जाणणे रणा जया सुवि-
त्तिये काले सो अतिजा ते राजो विजयते पुज्जा वि पवहोसंण
वारिसं गहत्यो जणो आइहो जणेष वि तस्संगहो कओ मा-
सेण बुटो मेहे ते य संगहिंय नीरं कालेण निअविं लोपहिं
नयेगरे वेव पाउमत्तइ तथो गहिद्वीउत्ता सव्वओओ सांम-
ताई गायति नवति सुत्ताए वि बिहंतो केयं ताया अममो
अ संगहिंय जंठे न निअयिंति तं वेव सुत्ता विअति तत्रो सा-
मंताई विअसिस्सविअ रायआमओ निअिअकण परप्परं अति-
अ जहा गहिद्वी राया मंतीया एव अम्हाहिंते वि विअसरिया
ता त्रओ एव अवसादिअ अवेर अपत्तुआयारे रायाणं ववा-
विस्सामो मंताकण तेसि मंते नाकण राया विन्नेवे रणा बुचं
कहमए दुते अप्पारकिअयव्वा विदं वि निरित्तुअं इवम मंति-
या भवियं महाराय ॥ अगहिओहिं वि अग्नेई गहिद्वी होऊण
ता ते न अग्रहा सुको तओ जो किअिमवदिही होंते तं राया म्भ्या
तोसं मज्जे निअसरेय पम्भंता विअति ततो ते सामंता राया
अग्रो राया म्भ्या वि अम्हसरिया संजायति उवाएण तेण तहिं
अप्पारकिअओ तत्रो कातेरेण सुबुद्धी जया क्कोदगे पाए स-
व्वे लोगा पवगमसाया मुज्जा संतुआ एवे दूसमकसे नीयया
कुलिगीं सरिया होऊण वट्ठोता अणयो सव्यं माविणं
पडिआलिंता अण्पाणं निवाइइस्सति एवं मावि दूसम-
विअसिअसुअगाणं अग्रइ सुणिगाणं फलं सामिमुआओ
सुअण पुण पाउमनरीदो पवगहओ सिवं गओ एवे दूसमसायि
हस्सिअ लोआया वि कल्लिअववसेणं पवथति जहा पुवि
विअर हावरउत्तउपेअणं रणा अहुट्ठिअं राययादिआणएणं
कथ वि एएसे बट्टियाए हिओ एगा गावी धणयाणं कुलंती
अति सं ते अग्नेयेयं दूणं राया विअवरा सा कियेयं तेहिं
सिअं देव ॥ आगामिओ कलिजुअस्स सुयगमये इमस्स अ-
ग्नेअस्स अग्निअणं कलियुओ अग्मापिअओ कस्ये कस्य वि

रिदिसंपन्नस्त्व दाढं तं वज्रविस्संति ततो दविणगह्वराणा
तत्रो अग्रयणं जुष्टं पश्चिदणं सविणयोरसाविण्यवायुणा पञ्च
उ बलता के वि हिता कणमिण्य ताभो रज्जुभो वायावयुषं
जोषणं सुक्काजिणं ताभो महावचा पुच्छियहिं अणिं वं वि-
एहि महाराय । एयस्व फलं जं दविणं किञ्चक्खवाए सोया विद-
विस्संति तं कलिजुगं पि चोरणिण्यदं ददायेपहिं विण्यस्सिह
पुवुरवि अग्रयो वडिण्ये धम्मपुत्तं तं अह वीरपत्तुं ठमं
अं कूव पं पत्तं तथा वि पत्तं माएणहिं धेव जं हव्यं सवयव-
असिमलिकिसियाणिज्जाहिं वज्रज्जिहंति तं सव्ये रायउले ग
विहिंति पित्तं पुणो पुरो ययाणो नियय्वं एगगयवण्यं तं कं
अं यमं पि पत्ते दिहा तत्तं सत् पायवस्व वेयायवधंरजं ग-
धमल्लारपुषा गीयमहंमहिमा य जणं कीरमाणी पलोइआ
इस्वरस्व तथ्या उपायास्व वि अग्रमहिमुत्तुमर्यापत्तस्व वि
वत्तं पि को वि न पुडिहंति तस्व फलं वयाविस्सं विण्येहि
जहा मुणवत्तं मत्तयां तज्जाणं न पुषा भविस्सअं य वि
रिदि पायदिंति निम्मुणं पाविट्ठणं सहायं पूषा सक्कारो
इहो य कलिजो भविस्सह मुज्जो एपोपाविट्ठं राणा दिहा
पुं णिहा लुहमहिद्ववकायगमां वं वणं अंतिककथियं
तथ वि पुडिंति सिजं मुत्तकथं इहा महाभा । कलिजो
सिन्तामुत्तं पाव विवत्तं जविस्सह वाहममरिस्वो धम्मो पय-
ट्ठिहं एव तिययस्व वि चम्मस्व माएण्यं कविकालं पिच-
रिस्संति सोभां तस्वि वि तुहे सव्यं वुत्तिस्स इत्थमसुत्तमा-
ए पुत्तसूरीहिं पलोया विक्काए कलिजुमाहाएपणिं सारियं
" कूषावाहाजीवण-तरफसहवहा वि वधवाषायण ।
लोहे विवज्जकस्मिन्न-सप्यगदहंरुप्रप्रमाय ॥ १ ॥
हायंमुल्लिगघट्ठण-तयगहभसगमवाससिलपरं ॥
पमारं आइराणा, लोभंमिं वि कालोदोषणं ॥ २ ॥
सयारकलहकुलयर-भरोअसुत्तधम्मपुट्ठिविहिं ।
वालुगवक्कारंतेः पमारआह सणं ॥ ३ ॥
कलिअवयारं किमिनि-ज्जयसु वडसु पि पंरुयेसु तह ।
जोइवहाइहाण, जामिगजोमंमिं कलिभाणो ॥ ४ ॥
ततो उरुविणं, विवमिं तिइराय तस्मि ।
पमारं अट्टर-सएणं सिचानियहिं वि " ॥ ५ ॥
एयातिं गाहाणं अथां कूणं आवाहो वज्रजीविस्सह । राया
कूणयथाणीओ सवेयं वं वस्ससिअवसरसुत्तं भरण्योय-
सेयु आवाहउत्तं कलिजुदोषं कलिजो अथममं करिस्से ।
तहा तकणं फलमिंयो वहां वेओ भविस्सह फलं मुत्ता
पुत्तो तत्तुत्तस्व पिउत्तो वएपायं उअं गणं पत्तसिदणा व-
प्याइस्सह ३ वडिपायवणं कस्सह विक्कामाणा गोलुत्ता ज-
णणी धावणमुत्ता उज्जीवणं करिस्सह ३ होमरं इहाणी ।
तिसाविं वडा सो सुमंथितिल्लघपागजव्रिआय कलमवस्स
पिसिवाणो पावो हविस्सह । स जाअमयपावणं वनासव-
केसु परजणेसु ब्राह्मणं भविस्सह सिंभायं ॥ ४ सप्यससिसेसु नि-
हासुत्तं धम्मवत्तेसु दाणाअवस्सह । यकण्यासु पुत्तसु धम्म-
वारिस्सु अप्पा य भविस्सह ५ हायस्व अंगुलिउणं घट्ठं
वयं भविस्सह इयमुत्तस्व पिउत्तो अंगुलिउणं उअं व-
योदिं लयगवकरणाभां उअं नाम लोभो भविस्सह ६ गय-
योद्वं सगरं गहमपोद्वं भविस्सह गयपायिणसु उअव-
वत्तं गहजत्ता य सगवहाणेविणसु कअहं तयलो य भवि-

स्सह इय नीयकुत्रेसु गहजण्याणीपसु मेरा भीरु भविस्सह ७
बालसका सिला धरिस्सह अणुस्मि सुदुमयेर बालप्पापसु
यस्मे सत्थासुसारिणिसिस्तानुहाय पुढीय निशिवानिलोभस्स
जिदं निज्जइयं भविस्सह ८ जहा बालुयाय चको तया गहिदु
न तीरह एयं आरंजामो नि बाणियजकसिस्सवारं भाउविसिअं
पमासाणकयं कसं अ पाविस्सह ९ ससगाहा दुग्गायोकहाणय-
यम्मो तं येमं किअं यंयपंइया तुओइणकुत्तासणाओ भाहुसय
कलुगंगयदोणापरिपसु अ संगामसीय निहपसु बिदं रउअं प-
रिवास्सिअ कलियुगपविसकाले मदापरं पट्टिआ कत्थ विष्णु-
इस्सं पत्ता तओ रसीय जुदिहिसेण भीमायां परपहरपाहरि-
स्सं निजिआ ततो सुस्ससु धम्मपुआरसु पुरिसकयं कावं
कली प्रीमसुचिपठिओ अहिबिआं य तेण प्रीमो । रंजावम ।
सुगुपिमाहाइयां संपद धम्मयं पठिओ तुमं ता करिओ तुह
धम्मो तओ भीमो कुओ तेण सह जुजिकमरारो जहा जहा
भीमो जुज्जह तदा तदा कली बहुर तओ निजिओ कलिया
प्रीमो । एयं बीयजामे अज्जुणो तहअचत्थजामेसु नकुलसह-
इया तेण अहिबिआं कट्टा निजिआ य तओ सावस्सया
मिसाय उठिपसु जुदिहिसे जुजिओ मुओ कली ते उरवंतीय
वेव निजिआ कली सो संकोमनेअं सरावमज्जे उविओ पनाय
य भीमायं इंसिओ । एस सो जेण तुम्मे निजिआ यमाइयं
दिट्ठताणं अहुत्तरसयण मदाजारे वेस्से सिया कलिहिदं वं-
निययि । अलं पसंगेण । तीर २१ कलप १ ।

कस्मिन्-कदि (ति) प्र-न० कतिविशेषे, हा०१ अ० । औ०
कलिदपद्दह-कलिदपद्दह-न० हस्तिनापुरस्थे बृहदे, ती०
४९ कलप १ ।

कलिय-कलित-त्रि० कल-कर्मणि-क-युक्ते, ल० । स्या० । हा०
प्रश्न० । " सुंदरयणजघनचयणकसरणयणसाधबिहास-
कलिया " विपा० १ सू० २ अ० । रा० अ० औ० उपेते, बहु-
रचजयकलितं " प्रश्न० आश्र० ३ हा० । आश्र० । विहिते,
प्राप्ते, च मेदि० । भदिते, संघाते, सम्प्र० । शुद्धीते, उक्ते, विधा-
रिते, वदे, च प्राप्ते कः हासहाभादी, न० बाच० ।

कलुष-कलुष-त्रि० करोति मन आनुकूल्याय क उन्नत् " हरि-
जारी हा० । १ । ५५ इति रस्य हा० । करोत्याहुके, । विपा० १
सू० ७ अ० । प्रश्न० । द्यास्पदे, प्रश्न० आश्र० ३ हा० । विपा०
दीने, सू० १ सू० १ अ० २ उ० । " कुलितं दीत्येनेति निरु-
क्तिवशात्करणः । करुणास्पदाकारकम् । प्रियविप्रयोगादिजुः
अहेतुस्य शोकप्रकर्षस्वरूपे रसविशेषे, व्रतु० ।

अथ हेतुतो लक्षणात्तत्र करुणरसस्वरूपमाह ।

पित्राविप्रयोगवर्ध-स्वहावाहिविण्वाययसंमुपप्लव्ण ।

सोऽभिलिखिप्रपराहाय, रुशिलिगो रसो करुणा ॥१६॥

प्रियविप्रयोगवर्धन्यथाभ्याविधिनिपातसंक्रम्यन्ः समुत्पन्नः
करुणो रस इति योगस्तर विनिपातः सुतादिमरणं संक्रमः य-
रचकादिभ्यं शेषे प्रतीय । किं लक्षण इत्याह । शोचितविप्रि-
त्यप्रद्वान्नद्विनि शिक्तानि लक्षणाणि यस्य स तथा । तत्र
शोचितं मानसो विकारः शेषं विवर्तितमिति ।

उदाहर्यं यथा ।

पञ्क्या किलामि मेयं, बाहायपपफुत्त्रियं बहुसो ।

तस्म विभोगे पुत्तया, दुष्कल्यं वे मुहं जयं ॥१७॥

अथ प्रियविप्रयोगवर्धितां बालां प्रति वृत्ता काव्यिदाह तस्य
कस्यचित्प्रियतमस्य विधोगे पुत्रिके दुर्बलकं ते मुञ्चं जातं कथं
भूतम् । (पञ्क्याकिलामित्यंति) प्रप्यातं प्रियजनविषयमिति-
चिन्तितं तेन क्लान्तम् (बाहायपपफुत्त्रियंति) बाष्पस्यागतमा-
गमनं तेनेपप्लुते व्यति आक्षिणी यत्र तत्तथा बहुशोऽन्तीव्य-
मिति ॥१७॥ व्रतु० ३४० पत्र० । कामनेयं, मनुष्याणां करुणा म-
नोहृत्यस्या तथाविधत्वात् तुच्छतेन क्लेशदहनत्वेन शुक्लो-
णितादिप्रमयदेहाश्रितत्वेन च शोचन्मात्रकत्वात् करुणो हि
रसः शोककस्त्रावः करुणः शोकप्रकृतिरिति वचनादिति, स्या०
४ ग० ४ उ० । वृत्ताभेदे, पुं० बाच० ।

कलुषवादिषा-करुणप्रतिष्ठा-क्री० करुणार्थं शुद्धाभित्येवं प्रति-
ज्ञानं, " कलुषपमियाय जायउआ धम्मियाय जायमाय जाय-
आ " मया० २ सू० ३ अ० ३ उ० ।

कलुषविणीय-करुणविनीत-त्रि० करुणाहापविनयपूर्वके, " म
ज्जंघणेहि येनेहि कलुषाविणीयमुमुगसिसाणं " सू० १ सू०
४ अ० १ उ० ।

कलुषा-करुणा-क्री० कृपायाम्, यो० ४ विष० । दीनादिष्वनु-
करुणायाम्, य० १ अर्थि० ।

करुणा दुःखहानेच्छा, मोहादुःखतदर्शनात् ।

संवेगाच्च स्वभावाच्च, प्रीतिमत्स्पर्शेपु च ॥

(करुणि) दुःखहानस्य दुःखपरिहारस्येच्छा सा च मोहादुहा-
नादेका यथा ग्लान्याचिता पश्यवस्तुप्रदानामिलापलक्षणाऽ-
स्या च दुःखिनस्य दीनादर्शनात् तस्य शोकप्रसिद्धादुत्प-
श्रयनासादिप्रदानेन संवेगात्मोक्तानिलापाच्च सुखित्येवपि स-
त्वेपु प्रीतिमत्सु सांसारिकदुःखपरिजनेच्छा लुप्तस्यानामपरा
पुनरपरेषु च प्रीतिमत्ता संभवधिकक्षेपे सत्येवैव स्वभावाच्च
प्रयत्नमाणा केवलिनानिभय भगवतां महासुखीनां सच्चानुसहपरा
यथानामित्येवं अनुविधा । तदुक्तं " मोहादुत्पन्नसंवेगाय हतमुता
वेव करुणति " हा० । पा० ४ विष० ।

कलुस-कलुष-पुं० क्री० कल-उद्य च सुषांहासायां कस्य जल-
स्य वृषो घातक इति वा । महिषे, राजनि० । क्षिप्यो जानित्वात् ।
क्रीष् बनच्छे, धाबिले, त्रि० अमरः । गहिदं, त्रि० हाप्सि० । अ-
समये, वाच० । प्रीतिवर्जिते, स्या० ४ ग० ४ उ० । द्वेषशोभादि-
लक्षणे पापे, वृत्तु० स० । प्रश्न० । सूत्र० " कम्मंति वा क्वहति वा बो-
जानि कलुसंति वा येअंति वा येरंति वा पंकोप्ति वा मलोप्ति वा एते
पण्डिता " नि० जू० १ उ० । हा० । लो० कात्याय० पु० " कलुस-
स्स य णिकल्लो चउविहो कोहादि एक्कारो " नि० जू० १ उ० ।

कलुसकम्म (ण)-कलुषकर्म्म-न० मित्रद्रोहादिव्यापारकं
महोमसं कर्मणि, प्रश्न० आश्र० ३ हा० ।

कलुसमावश-कलुषसमापश-त्रि० मतिमालिन्यमुपगतं, हा० ३ अ० ।
एवमिदं सर्वं जिनशरणात्कर्मम्यथा वेति कलुषसमापके, स्या०
४ ग० ३ उ० । " स संकिते जाव कलुससमावशे णो
संचाय सि " कलुषं समापशः प्राकानिअयसिपर्ययलक्षणे
शोशालकमत्तानुसारीणां अनेन मिथ्यात्वं प्रत्य इत्यर्थः । अथवा
कलुषजावं जितोऽहमनेनेति केदकमापश इति, उपा० ६ अ० ।
कलुसदियय-कलुषहृदय-त्रि० दुष्टचित्ते, हा० १६ अ० ।

कलुसाठ (वि) अचैय-कलुषासु (वि) लुचेत्तस-त्रि० क-

लुपेण देवसेनादिदक्षिणपापनाधिलमाकुलं वा चेत्तो यस्य स तथा कल्लुपितमनस्के, स० ।

कल्लेवर-कल्लेवर-न० कल्ले वृक्षे वरं भेषम् । तदुत्पन्नत्वेऽपि शुचिं सत्तया अलुक् । शरीरे, स्या० ५ डा० १ डा० शरीरं वपुः कायो देहः । कल्लेवरमित्यादयस्तु शरीरपर्यायाः विशेषः। मृत-शरीरं, प्रश्न० ब्राह्म० ३ डा०। प्रायः। मनुष्यशरीरं, अ० १ पक्ष० । कल्लेवरसंघाट-कल्लेवरसंघाट-पुं० मनुष्यशरीरस्य, संघाटश-योर्युग्मवाची यथा साधुसंघाट इति, जी० ३ प्रति० २ डा० । कल्लेयु-कल्लेयु-न० लुणविशेषं, लुण० २ ध्रु० २ अ० ।

कल्ल-कल्ल-न० कल्लयति चेष्टामत्र यक् कलपते कलगतौ कर्म-ण्यत् यद्वा कलानु साधुः प्रसूये, अमरः। वाच० । आ० म० प्र० भी० । त० । प्राज्झाकाश्च, रा० । प्रभाते, प्रभु० । कलपमिति भवः, ज्ञा० १ अ० । " ते एवं कल्लं पुण मास्सिणं परिच्छिदसि मा वा वसिहि " आ० म० ८० । विशेषः । भी० । कलप० । नीरो-गत्वे, ज्ञा० १ अ० । " कल्लं किलारोमं " कल्लं किलारोममु-च्यते । " तं तच्चं निज्जाणं कारणकज्जेवयारात्तं " वच्चारोमं तस्यं निजवचरितनिर्माणमवगन्तव्यमयथा कार्यं कारणोपचा-रात् तत्साधनदर्शनज्ञानचारित्रलक्षणं निर्वाणमवसेयमिति विशेषः । संघा० । साव० । निरामये, सज्जं, समये, उ-च्यते च, सि० अमरः। बाक्कलुतिवर्जिते उपायवचने, कल्याणवचने, व सि०, मेदि० । सुत्तयाम्, मेदि० । सुमान्मिकायां आर्याय, स्त्री० अमरः। हरीतक्याय, स्त्री० शब्द०। मधुनि, म० हेम. वाच० । कल्लमरीर-कल्लमरीर-न० नीरोमदेहं, स्या० ३ डा० ३ डा० । पट्टशरीरं, स्या० ४ डा० ३ डा० ।

कल्लकल्ल-कल्लपाकल्ल-न० कल्ले च आकल्ये च । कल्लपा-कल्लम अनुविभक्त्यर्थे. " कल्लापल्लि कोट्ठात्तिपासो व " विपा० ३ अ० । प्रतिप्रज्ञातम्, उपा० ७ अ० । अंत० । ज्ञा० ।

कल्लाण-कल्याण-वि० कल्याण्यस्तनीरुक्तया मौक्तस्तमन्-यति प्रापयतीति कल्याणः सुखिहेतोः, उच० ३ अ० । पफान्त-पफान्तपुष्पावहे, जी० ३ प्रति० २ डा० । अयसि, ज० २ डा० १ डा० । निःअयसे, स्या० ६ डा० । पुण्ये कर्मणि, स० । प्राचा० । शुने, शुश्रूषायके, उच० ३ अ० । शोभने, उच० ३ अ० । स्व-अयसं, पंचा० १३ विच० । सुत्र० । सुखं शुनं कल्याणं शिवमि-त्यादीन् व्यवपदेशाभूते, विशेषः । सुत्रने, सूत्र० २ शु० १ अ० । तस्यपक्ष्मा तथाविधविशिष्टकल्लादिनि अन्तर्गोपशमकारिणि, जी० ३ प्रति० २ डा० । रा०। कल्लवृक्षविशेषः, ज्ञा० १ अ०। यथे-ष्टार्थफलसंप्राप्ती, सूत्र० २ ध्रु० ५ अ० । मङ्गले, स्या० ४ डा० ३ डा० । माङ्गल्ये, संघा० । उपद्रवामात्रं, प्रद्रवामात्रं पटिकाऽनुव्ययं, पंचा० १८ विच० । दशांशसमुद्दिहेतुत्वादी, स्या० । " कल्ला-खाहिं वग्गहिं " कल्याणप्राप्तिवृत्तिकामिः, अ० ए डा० ३३ उ० । ज० । बुभार्थप्राप्तिवृत्तिकामिः भी० । कल्याणानि समुच्चयस-त्कारिणामिः कल्ल० । ज्ञा० ।

स भद्रेतो कल्लण-सुदो यं कल्लं किंमारोमं ।

ते तव निव्वाणं, कारणकज्जेवयार अत्रो वा वि ॥

तस्साट्ठमणसदो, सत्तयो अद्रव गच्छत्यो ।

कल्लमणइत्ति गच्छइ, गमयइ वुज्जइ व बोद्धइ वति ।

अणइ भग्गोरेइ जइइ-तो कल्लाणो सचापरिओ ॥

कल्लं किंमारोममुच्यत इतियच्चारोमं तस्यं निरुपचारिणं निर्वाणमेवमवगन्तव्यमयथा कारणे कार्योपचारात्सात्स्थानं द-शमज्ञानचारित्रलक्षणं निर्माणकारणमवसेयम् । अणशब्दकः अणघातोऽकभार्थत्वाच्छब्दाद्यो गत्यर्थो वा द्रष्टव्य इति । त-तश्च कल्लं यथोक्तमारोममणति गच्छत्यलुत्तमं एवमथ वा पराद् गमयति बुध्यते स्वयं बोधयति वा पराद् शब्दार्थत्वेऽपि कल्लयति स्वयं मणति पुरैश्च माणापति यस्मात्समाकल्याणः स चेष्टाचार्यो गुरुर्बोध्य इति । अथवा कल्लघातुः शब्दार्थः संख्यानाथो वा कल्लशब्दसंख्यानयोरेति धातुपाठाच्च कल्य-मिति निपात्यते । ततश्च कल्लं शब्दं शास्त्रं संख्यानं वा गणनं यस्माद्वर्णितं शब्दयति प्रतिपादयति बुध्यते बोधयति वा तेन तस्मात्कल्याणो गुरुर्विषयेनेवाह ।

अद्रव कल्लाददधो, संखाणत्थो य तस्स कल्लंति ।

सहं संखाणं वा, जमणइ तव व कल्लाणो ॥

गतार्थः, विशेषः २८२ पत्र०। स्या० । अ० । आच० । सुखस्तर्हि किमिति सुहृद्व्यं नीरोमताकार्य, ज्ञा० १ अ० । इहभोकादिने, उच० १ ४० । कल्याणहेतौ, अ० १८ पाठ०। उच० । कल्याणहेतु-त्वाद्युद्देश्ये, जी० । प्रभाते, अ० ५ अ० । माषपण्याम् वाच० । गतिं च, ज्ञा० १ पद० ।

कल्लाणकल्य-कल्लाणकुत्तक-न० नगरभेदे, पूर्व्विक कल्लाण कउप नयेर परमट्टी नाम राया रज्जं करइ । ती० २५ पत्र० । (नासिकपुराशब्दः कथा)

कल्लाणकम्म-कल्याणकम्म-न० शुभकर्मणि, सन्ति जीवा-नां कल्याणि कर्माणि इति काशोदायि प्रश्नः । ('अक्षजुत्थिय' शब्दे लुपणः) ज० ७ डा० ८ अ० ।

कल्लाणकारि (ण)-कल्याणकारिन्-वि० कल्याणकरणं म-ङ्गलकरणं, ज्ञा० १६ अ० ।

कल्लाणग-कल्याणक-पुं० "कल्लाणगपवरगंधमल्लाणुलेखचर" कल्याणकानि मङ्गलानि प्रचुराणि सुखादिना वक्त्राणि परिह-तानि निवसितानि येन तान्येव वा परिहितो निवसितो यः स तथा कल्याणकं च प्रयत्नं च । पाठान्तरेण प्रयत्नमात्रं च मास्यं मालायां साधु पुष्पमित्यर्थः । अनुसेपने च शोभनकार्दाविलं-पने यो चारयति स तथा स्या० ८ डा० । उपा० । कल्याण-कमङ्गल्ये, स्या० ८ डा० । अयसि, पंचा० विच० ।

जिनानां पञ्चकल्याणकानि कल्याणान्येव स्वकृततः फलतश्चाह ।

पंच महाकल्लाण, सत्वेसं जिणण होंति नियमेण ।

ध्रुवणच्छेर ज्ञया, कल्लाणफला य जीनानं ॥ ३० ॥

गवने जम्मे य तद्धा, गिक्कलमेणे चैव णाणव्वाणे ।

जुवणगुरुण जिण्णां, कल्लाणा होंति सायव्वा ॥ ३१ ॥

पञ्चैव महाकल्याणानि परमधर्मानि सर्वेषां सत्सत्कारार्थनि-लनरक्षकजातिनां जिनानामहतां अर्चनं निधमनावर्जनयनं तथावस्तुस्वजावाचात् सुवनाथयज्ञातिनि निस्त्रिधुवनादुत्त-पूतानि त्रिधुवनजनान्दहेतुत्वात्तथा कल्याणफलाणि व निःअयससाधनानि चः समुच्चये जीवानां प्राप्तिनामिति गर्भे गर्भा-धाने जन्म-मृत्युर्लक्षं चः शब्दः समुच्चये तथेति वाक्योपक्षेपे नि-ष्क्रमणे अमारात्सात्कार्थमेवैति समुच्चयवाच्यवर्णाद्युत्त-

कादि तपः प्रथमे द्वितीये वा मासि कार्यत इति प्रश्ने । उत्तराय प्रथमचैत्रासितद्वितीयचैत्रसितपक्षाज्यां चैत्रमाससंबद्धं कल्याणकादि तपः श्रीतातपादिरपि कार्यमाण इष्टमस्ति तेन तथैव कार्यमन्यथा आद्यपक्षेचैत्र मासकृष्णपादितपांसि कुत्र परिहितमस्ति ११८ लेख० २ छल्ल० । (तच्चकल्पता पंच-कल्याणगण्यं वक्ष्यते)

कल्याणगतपपरिहित्य-कल्याणकवलपरिहित-त्रि० कल्याण-कल्याणकारि प्रवरवर्षं परिहितं येस्त कल्याणकवलपरि-हिताः । सुखादिदर्शनादिष्टान्तस्याऽत्र पाक्षिकः परनिपातः परिहितप्रवरकल्याणकवलसु, जी० ३ प्रति० ३ उ० ।

कल्याणगुण्य-कल्याणनगर-न० कल्याणदेशं मगरभेदे, "इमोत्र कल्याणदेशं कल्याणनगरं संकरो नाम राया जिह्मजतो दुर्या" ती० ४१ कल्प० ।

कल्याणदिवह-कल्याणदिवस-न० पञ्चमहाकल्याणीप्रतिबद्ध-दिनं, "अष्टकं कायव्या जिह्मण कल्याण दिवहेतु" पंचा० ९ विव० ।

कल्याणपरंपरा-कल्याणपरम्परा-स्त्री० मातृव्यपदार्थसंस्तौती, संथा० । प्र० ।

कल्याणपाश्व-कल्याणपापक-न० इष्टाऽनिष्टफले क्षुणाऽशुभ-कर्मणि, लपा० २ अ० ।

कल्याणपुष्कलविशालसुहावह-कल्याणपुष्कलविशालसुखा-वह-त्रि० कल्याणं पुष्कलं संयुक्तं न न तदप्यं किन्तु विशालं वि-स्तीर्णमेवंतं सुखमावहति प्रापयतीति कल्याणपुष्कलवि-शालसुहावहः । अपवर्गसूत्रप्रपके, "कल्याणपुष्कलविशाल-सुहावहस्त, को देवदाणवर्णार्द्रगणेश्वरस्त । धम्मस्त सार-नुयलभकरे पमायं" ख० ३ अष्टि० ।

कल्याणफल-कल्याणफल-त्रि० निश्चयसत्तायने, पंचा० ९ विव० ।

कल्याणफलविभाग-कल्याणफलविपाक-न० कल्याणस्य पुण्य-यः कर्मणः फलं कार्यं विपाच्यते व्यक्तीक्रियते यैस्तानि क-ल्याणफलविपाकानि । पुण्यफलविपाकेषु अग्रमन्याकरणेषु आप्यनेषु श्रीवीरो जगवान् "पण्यपञ्च अज्यपान्यं कल्याणफल-विपागाई वागर्गसा स्मिन्" ख० ११६ पत्र० ।

कल्याणभाण्य-कल्याणभाजन-न० रोहिक्कायन्मुदधपात्रे, पंचा० ११ विव० ।

कल्याणविजय-कल्याणविजय-पुं० हीरविजयसूरिशिष्ये, प्रमो-दं येषां सद्गुणगहनज्ञतां विज्रति यशः, सुखां पायं पायं कि-मिह निरपायं न विदुषाः । धर्मीणां (हीरविजयसूरिणां) यदतर्किदमिथयनमन्यमानमतयः, सुशिष्योपाध्यायाः बहुरिह हि कल्याणविजयाः । श्र० ३१ श्र० । न० ।

कल्याणसागर-कल्याणसागर-पुं० अन्धलगच्छीये धर्ममूर्त्याका-रंयस्य शिष्ये अमरसागरस्य गुरौ, अयं च विक्रम संबद्ध पदसम-स्याधिकयोद्गमशतमे वर्षे विद्यमान आसीत् जामनगरवास्तव्यं शास्त्रनगरीं वर्षमानशाहनामानं गृहपतिं प्रतिबोध्य तत्र जिनाल-यमकारयत् प्रातिष्ठिष्य स्वयमिति तत्र शिलासु सिद्धितम-स्ति, जै० १० ।

कल्याणि (शु)-कल्याणिन्-त्रि० कल्याण-अस्यर्थे इति; क-ल्याणघति, जिनां कीर्त्त सा च बलानामोपयौ, राजजि० । वाच० । पंचा० ।

कल्यास-कल्पपाश-पुं० मधवणिजि, "कल्यासयेरुं श्रीबलं" क-ल्पपाशयुष्टेयु किल अमरशब्दसमुच्चारिते सुरा विनश्यति अनु० ।

कल्यास-कल्पपाश-न० रसवासिष्ये, "रसवासिष्यं कल्या-सखणं तस्य सुरपाण्ये बहु दोसा मारणकोसवहादी तम्हा न कप्य" आश० ६ अ० ।

कल्लुग (य)-कल्लुग-पुं० शीम्बियनेदे, जी० १ प्रति० "क-ल्लुकाः पाषाणेषु धेमियज्जातिविशेषा भवन्ति" वृ० ४ उ० ।

कल्लुरिया-कल्लुरिका-स्त्री० कायकापण्ये, आश० म० हि० ।

कल्लोरुप-कल्लोटक-पुं० गौरहकं, (इम्ये वृषभे) आचा० २ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

कल्लोस-कल्लोस-पुं० कल्ल-वां प्रोक्ष-कम् जलं होलं चपलं यस्माद् वा प्रहोमी, जी० । स्थानं को० । इयं च । विरिणि, त्रि० मेदि० वाच० ।

कल्लार-कल्लार-न० को जले क्षुते क्षुद् भक्ष्यं येषां द्रव्य रः होल्लः ८ । २ । ७६ इत्यनेन लकाराक्रान्तं लः प्रा० । लौगणिके, आ-म० प्र० । प्रह० ।

कवहु-कवल-न० "मोऽनुनासिके वो वा ८ । ४ । ६७ इत्यपञ्चशे-मश्चर अनुनासिको वा । अन्त्याकारस्योत्थमिति धुनिः । क-वल् कमल्य पृष्ठे, प्रा० ।

कवनिया-कवचिका-स्त्री० कलाचिकायाम्, म० ११ श० ११ उ० ।

कवहु-कवहु-त्रि० कवहु-क-प्रकृतं "कवहुति वा ८ । १

२४ । कवहुति इत्येवो भवतीति । इत्येवः । वृत्तप्रवृत्तसृष्टिका-पचनकवहुति टः ८ । १ । १९ एषु संयुक्तस्य टो भवति इति टः कुत्सितार्थीत्येव ।

कवद-कपट-स्त्री० कप-अट-कं ब्रह्माणमपि पटान् भास्वादा-यति पर-अच-वा-अर्द्धचोदि अमरः । वाच० । वेष्टाव्यथाप्येन क्रि-यमाणे छत्रणि, श्र० ९ अ० । वज्रनाथ वेष्टातारादिकरणे, प्रम० आश० ७ श्र० । का । कपटमिति, केतवमिति शत्रुतापि चेति एका-याः प्रम० ३ श्र० । देशभावापेनपण्यादिविषयव्यकरणं कपटं य-थाऽऽपादभूतिना नटेन वा परापरवेषपरावृत्त्याचार्योपाध्याय-संघाटकाभ्यां चत्वारो मोक्षका भवाताः, सुख० २ कु० २ अ० । दशा० ।

कवहु-कपट-पुं० पर्वपर्य्ये, किपु "सम्मर्देवितिर्विचिच्छर्द्धच्छर्द्धि-कपटं मर्दितं इत्येव ८ । २ । ३६ एषु ईस्य ऋः । इदजटापाद, प्रा० । स्वायं कः वाटकं, आश० ४ अ० ।

कवहुजवख-कपटि (क) यद्-पुं० स्वनामण्याते यक्षभेदे,

"सिरिसिन्धुजसिद्धरे, परिधिषं परमिऊण रिसहजिणं । तस्सेव यस्स पुच्छं, कवहुजवखस्स कप्यमहं" ॥ १॥

अथि वालकजणय पालिसाणयं नाम नयरं तस्य कवहु-नामभिज्जो गामो महत्तरो । सो भ मज्जमेसमहुजीवाययमहीय-यणपरपणहत्तणपरतमणीयमण्णा पाँ । पाणिणपयसत्तज्जिः भण

हीनामियाण अल्लुकविटियाण जज्जाय सह विसय उवहुज्जो गामाहकारं । अथवा तस्स मंचयहुिस्स साहुिदुमलं घरे पणं तेणा वि दिहुिय पणामं काठं विजसं जोकिअ करणे मयधं ।

किमिथागमनकारणं तुम्हाणं । अमहं घरे डडददिअययत-काइ पडरमियि जेण कज्जं तं आइसहसाहुिदि जणिमं न अमरे-मिक्खइमागया किं तु अमहं गुरुणो सपरिवारां छिदिंति मयह-

रेण विपुलं विधौ मय उवस्त्वस्यो आगच्छतं वरिणो विद्वन्तु
 आह्लासुर्दं केवलं भ्रम्यान् पावनिरयाश्च धम्मोत्तमसो न दाय-
 यो पित । वाहुर्हि भविष्यं एवं होतुं पित । तस्यो भवया शुक्रो
 विष्ठा वासा चाडम्मासि कुण्ठितं सेतयं सज्जयं सेसंति गढमा-
 र्हि निरतान् कामणञ्चरन्तं वासारेण परेषु मुक्तावापितं
 भयहर्तुं गुरुणो लो तेसि सव्यपहणसज्जणो परितुडो नियनवर-
 सीमसंधि जाव बोलाविउं पट्टविशो पसाय सीमसंधीयं वरिहिं
 अपिथं नोमयहरत्तय भ्रम्यान् उवस्त्वपहणाइणा वड्डयारो
 कस्यो हवह । भयहरेण भविष्यं नियमो न ताव मह निव्वहह
 किं व मेतक्करं ववहसह । तस्यो वरिहिं अलुक्कपाय पंचपरमि-
 छिनवकारमहामतो सिक्खाविधो । जड्डजल्लणधंजलाह पजायो
 व तस्स उववविधो । पुणो मुक्खहिं भविष्यं पददिग्रहं
 नेमुअयविसाय कोट्ठण तुमस पणामो कायव्यो भयहरेण तह-
 पि पमिअजिअण गुणो पणमिअण नियचरे आगवं वरिणो
 अल्लय विहरिया । अहं कमेण तं पंचपरमिद्धिमं जंवितो नि-
 यमं व निव्याहिंतो कालं आइयाहरेण अल्लय नियचरीय कल-
 हं काऊण गेहाव्यो नासारिभो आरहिभो लभो सिंसंजगिरि-
 सिहं जाव मज्जमरियं भाययं करे धरिया वनरक्कजगाया-
 मज्जपाणं करिउं कासो उवाविद्धो ताव गिअल्लणधंजलाहिरा-
 ल्लविधुमज्जपाणं पमिभो विद्धो । तं वड्डण विरत्तमणो मज्जं
 निअमहं प्रवविरोसो अ अणसलं काऊण तत्तल्लणं आरजिणं व-
 च्छलणकमलं नवकारं व संवरतो मुहज्जणण मरुत्तसंयसो ति-
 त्थमाहपयं नवकारप्यभावेनं व कवविजयसू । अण्णो ओ-
 दिनाणेण पुव्वजवं संवरिया आरजिणं आरवेह सा य तस्स
 गेदिणो तत्तद्वयं सुणिता तत्त आगतुण अण्णं निव्वं । अ-
 णसलं करिया जिणं सुमरंती कासधम्ममुवगया जाया तस्से-
 व करिअल्लण व वादणं कवविजयसू वड्डण वि अहंरेसु
 कमेण पासं कुमुदविणवासणिआ धीयपूरा विठंति पुणो सां
 आदिआ आनोपकल पुव्वअथगुरुणं पायसले पसो वंदिता ओ-
 लियकरयलो विअवेह प्रवयं तुह पसाएण परिसा मय रिद्धी
 लसा संपं मह किं वि किअमाहस गुरुणं जंपियं हव ति-
 त्थे निव्वं तुमप वापययं तिकासं सुगहमाहो अंविअव्यो ज-
 लागयअविजयणायं मणवविअफासं पूरेययं सयलसंधस्स वि-
 ज्जा भवहरिअव्यो । तस्यो गुरुणं पाय धंदिअ तहपि पमिअ-
 विजय तस्यो अक्खमाहिो विमममिअसिहं करे जहा गुण-
 वड्डं “इमं अंवादेवीय, कवविजयसू अक्खरायस्स । विहि-
 अक्खपुअजिणय्यह-सूरीहिं वुडवयणाओ ॥ १ ॥ कपदिक्कक-
 ल्यः, ती० ३० कल्यः ।

कवण-कम्-पुं-किमः कवर् कवणी वा ।। ४ । ६३ । अपञ्जो
 किमः कपण कवणादसः कुलितं, जिज्ञासितं, गितकविषये,
 वाच० । “ जह न सुआवहदं, धरकाइं अहो मुह तुज्ज । वय-
 णउज्जमह तउ, संहिय सो पिउ होइ न मज्जु ” प्र० ।

कवय-कवच-पुं-गहर्भासं वृत्ते, पट्टवाच्ये अमेदि० सत्राह, गा-
 नभाणे, योवृजियुक्तं शस्त्राघातस्त्रक्षणमन्त्रे धार्यं लोहा-
 दिनिर्मितं वर्मणि, पुं० अ० अमरः । वाच० । सध्वहविशेष, श्री०
 तनुवाचविशेष, प्र० आ० ३ हा० जी० हा० आ० अ०
 “कटको स्रजस्रवकमियकचवपि” हा० १ अ० सुव० श्रियां
 उ० तन्त्रोक्तं मन्त्रसाधनाहं, वाच्यसंघनेदे, व वाच० ।

कवल-कवल-पुं० केन जलेन वलते वल चक्रेने अच् । प्रांस,
 कुक्कुटाण्डकप्रमाणो वडोऽशानपिण्डः कवडोऽभिधीयते प्रव०
 ४ हा० । आच० । उच० । विहो० । श्री० । जिह्वाहसिकेण त-
 वडुलेन कवलो भवति तं० (कवलप्रमाणमाहारशब्दे उक्तम्)
 आ० अ० । मत्स्यनेदं, शब्द० । वाच० ।

कवलि-कवलि-श्री० गुहादिपाकभाजनं, विपा० १ शु० ३ प्र० ।

कवाम-कपाट-पुं० न० कं वातं पाटयति तद्वर्गं क्वाकि पट-
 णिन्-अण् । प्रतोलीहारसत्के, प्रहा० १ पद । हारस्यनेन, दश०
 ५ प्र० । श्री० । जी० । प्र० । रा० स्था० । हारयने, दश० ५
 अ० । “ वक्रगयमुर्मपिउरोहसयान्धजलकवाग्धणनुप्याध-
 रणा ” रा० । हा० । स० । जं० ।

कवाम-कपाट-पुं० न० कपाटमिव कपाटकम् क उपमार्थः ।
 कपाटस्थानेनावस्थितं आरम्भदेशचये, यथोजयोः प्राक् प्र-
 त्यविशोक्तिरप्ये विल्लीनमागुदन्दिशोऽहस्वसुखीधोदिशोऽ-
 च्युतं कपाटमिति तद्वत्तं तथा समुदातकरणवशान्नितानामा-
 त्मभेदानां पृथोपरद्विक्रिणोत्तरासु दिक्षु कपाटस्थानेनावस्था-
 नात् कपाटकत्वसिद्धिः आ० चू० १ प्र० । (तत्करणं स-
 मुधायशब्दे)

कवामय-कपाटश्रुतक-पुं० स्तिष्ठानके, श्रोत्रादिर्यस्य स-
 ङ्गभाष्यते द्विहस्ता त्रिहस्ता वा त्वया चूमिः क्षान्तित्वेयतावत्तं
 पन्तं वास्यामीत्यं नियम्यति “ कपालचक्षुमाहृत्यमप्यं कम-
 रयति य धणेल पश्चिक्कासुवत्ते तं काययं कम्म जंविनि ”
 स्था० ४ हा० १ उ० ।

कवाल-कपाल-न० पुं० कं-जलं शिरो वा पालयति पाल-अण्
 घटकर्परादी, आचा० १ शु० ६ प्र० ३ ड० सुव० आहङ्गवाहं,
 सुव० २ शु० २ प्र० । ससदे, व मेदि० । शिरोस्त्रि, यतीनां
 भिक्षापात्रे, अण्डादीनामवयवेषु । अमननमभेदे, व, वाच० ।

कवि-कवि-पुं० वानरं, अमरः । अट्ट० । सिलहके, गन्धद्रव्य-
 भेदे, तस्य कपिजातत्वान् वाराहे, धात्रिकायाश्च, रत्नचन्दनं
 तद्वर्णं, पिङ्गलं, व पुं० तद्वर्णवति, नि० वाच० ।

कवि-पुं० काव्यकारिणि, स्था० ७ हा० । कविरपि व प्रय-
 चनस्य उद्गावकः, आचा० १ शु० ५ प्र० ३ ड० । खलीनं,
 श्री० मेदि० । वा कीर्ण स्तोत्रिणि, नि० वाच० ।

कविजल-कविजल-पुं० श्री० कपरिव जलते इव पिङ्गलं
 वा कमनीयं शब्दं पिञ्जयतीति निरुद्धः पुयो० पक्षिभेदे, चा-
 तके, राजवड् । जलपाचनार्थं तस्य शब्दकरणार्थं तथात्म
 तिस्रौ, जिक्कावाच० । जी० प्रहा० । आचा० प्र० सुव० ।

कविजलकर-कविजलकर-पुं० कपिजलानुद्दिश्य यत्र
 किञ्चित् कियते तथा यत्र स्यात्यत्र तत्र तस्मिन् स्थाने, “ क-
 योयकरणाणि वा कविजलकरणाणि वा अक्षयरोसि तद्वप्य-
 गारसि यो उच्चारं पासवयं बोसिरज्जा ” आचा० २ शु० ।

कविगुरु-कपिकुरु-श्री० कपीनामपि कच्छूयस्मात् ५ व०
 कण्टूतिजनके वल्लीविशेषे, जी० ३ प्रति० । प्रहा० ।

कविट्-कपित्थ-पुं० कपित्थिष्ठत्यत्र तत्फलप्रियत्वात् स्या-क-
 थ्यो० वाच० । (कवीट्) वड्डीजकवुलभेदे, आचा० १ शु० १
 अ० ५ उ० । जी० । जं० । प्रहा० । उच० । अस्व फले, न० “ अ-
 ङ्कविट्गुगसंठाणसंठिया ” प्रहा० २ पद । कपेरिव लम्बते

कपित्थम्, अणु० । कायोत्सर्गदोषभेदे, “ कृष्णश्च आणभयं
कुणश्च अण्डं कविट् व ” भाष० ५ अ० । पदविकानां भयेन
कपित्थवृक्षाकारत्वेन संवर्त्ये अङ्गादिभ्ये पदे कृत्वा तिष्ठ-
त्युत्सर्गे इति कपित्थस्योऽन्तः, प्रथ० ५ इण० ।

कादिलकपिल-पुं० सांख्यशास्त्रप्रसङ्गं कृत्वा, वाच० कापिला-
नां देवतदि, औ० । लृण० । कपिशानां शान्तं त्रिविधं संस्मरन्ति-
राश्वर्यं च तत्र संस्मरन्ति सांख्यं भगवत्कृतारः कपिलः प्राणीत-
वान् निरीश्वरं सांख्यं तु आण्यतारः कपिष्ठ इति सांख्यशास्त्रा-
नुवायिनः, वाच० । समयविद्वस्तु अपगतयोगस्य च मरीचिः
कपिलो नाम राजपुत्रो धर्मगुरुश्च तत्किंक्रमागत इति क-
थिते साधुधर्मे स आह । बधये मायैः किमिति मघतेतद्वृ-
कृतम् । मरीचिराह “ पापेहं शोर्हदियत्वादि ” विनाया पूर्व-
पद कापिलोऽपि कर्मोदयात्साधुधर्मनिमित्तमः कान्वाह तथा
य कि भवदर्शनास्येव धर्म इति मरीचिरपि मधुरकर्मो ज-
नस्य न तथैकैकं प्रतिपद्यते धर्मं सहायः संवृत्त इति सं-
ख्यशास्त्राह । कपिलाः (पश्यं पि चि) अपिशम्भस्यैवकारार्थ-
त्वाविरुपचरितः कल्वयैव साधुमायै (इहै पिचि) स्वल्प-
स्त्वभावि विद्यत इति गार्थार्थः । स ह्येवमाकर्ष्यः तत्सकाशा-
यिते प्रसजितः ॥ ५ ॥ (भा० म०) कापिलोऽपि प्रमाथ्यपरिक्का-
नशून्य एव तद्विशिष्टक्रियारतो विजहार आनुजनाम च शिष्यां-
जनं प्रमाजित इति तस्य स्वमाथात्मात्रं विदेहा एवमन्यातपि
शिष्यामन्त्रेण शिष्यप्रवचनानुरागनत्यरो मृत्वा प्रसङ्गात् एवो-
त्पन्नः स ह्यनुपलसिमन्तरमेवायं विप्रकृत्वा किं अथ हृतं
वेष्टं वा दानं देयेया दिव्या देवकिः प्राप्तेति स पूर्वंअथ विज्ञाय
जितयामास मम शिष्या न किंचिद्विषि तत्तत्स्योपदिशामि
नवमिति तस्मै आकाशशृङ्गपञ्चमरुतमण्डलकस्थानं जगद-
“ कविलो अंतर्दिशो कदम्बः कपिलः अन्तरिक्षः कपित्थवान्
किमन्यत्तादृशं व्यक्तं प्रनयति ततः बह्निवत् ज्ञानं तथाचाहुस्त-
न्मनानुसारिणः प्रकृतेर्महर्षितनोऽहंकारस्तस्मात्प्रणव्यं वांश-
कः । तस्मादपि पौनःशकान् पञ्चजन्यः पञ्चभूतानीत्यदि ” अलं
विस्तरं प्रकृतं प्रस्तुत इति गार्थार्थः, भा० म० प्र० आ० लृ० ।
(संख्यशृङ्गं सर्वमतमुपगच्छिष्यामि) जीर्णं भोजनमात्रेयः कपि-
लः प्रणिनां दया । पुष्टयन्तिरविश्ववासः, पञ्चासः स्त्रीषु मार्गवम् ।
आ० म० इति० काश्यपब्राह्मणस्य यशानामर्थां ब्राह्मण्यां जाते पुत्रे,
कपिशनिक्लेपमाह ।

निकसंवा कविलम्, चण्डविह बुविटो य होइ दन्त्रमि ।

आगम नां आममतो, नोआममतो य सो तिबिहो ॥

निक्रियो न्यासः कपिले कपिशविषयस्तुःप्रकारो नामस्यापना-
क्यमावभेदावशात्प्रतीते द्विविधो हिमिदो भवति कृष्य इति
कृष्यविषये । द्वैविध्यमेवाह आगमतो नोआगमतस्तत्रागमतो
ज्ञातानुपयुक्तो नो आगमतस्तत्र द्विविधश्चिन्मिद इति गार्थार्थः ॥
द्वैविध्यमेवाह ।

जाणगमरीरजविष, तव्वहिरिच य सो पुणो तिबिहो ।

एगजविषयक्काठय, अभिमुरो नाम गोए य ॥

कपिलशब्दार्थज्ञातरीर पञ्चात् कृतमर्थां बराशरीमित्युच्यते
तदेव द्रव्यकपिलाः (मविषयि) भव्यशरीरं पुरस्कृतकपिल-
शब्दार्थज्ञानात्मकमर्थां द्रव्यकपिलस्तत्तत्प्रतिपद्यते सः ।
तच्चित्तरिकः द्रव्यकपिलः पुनस्त्रिविधश्चिन्मिदोऽस्यैवविषयमेवाह ।
एकमविको बदायुक्तोऽसिमुक्तानामगोत्राश्वेति गार्थार्थः ।

भावकपिलमाह ।

कपिशानानामगोयं, वेयंतो जावतो भवे कविशो ।

ततो समिक्चिमिण, अज्जयणं कार्विलिज्जति ॥

कपिलायुर्नामगोत्रं वेदयन् अणुभवन् भावतो भावमाश्रित्य
भवेत्कपिलस्तत्तत्तस्मात् समुत्थितमिदं प्रस्तुतमप्ययमहं
(कविर्लिज्जति) कापिलीयमित्युच्यते इति गार्थार्थः ।

कयं पुनरिदं कपिलास्तमुत्थितमत्याह ।

कोसंवि कासवजसा, कविनो सावत्थि इंदहं च ।

इम्मे य साविभरे, धयासिद्धिपसेणई राया ॥८॥

कविलो निजिय परिवे-सिया य आहारमिचंस्तुट्ठो ।

वावारीओ य दुहिमे-सएईसो निम्मतो रचि ॥९॥

दक्खितं गच्छेत्तो, बद्धो य हतो य अपि उरओ ।

राया सेदं बं, किं देवी केण ते अट्ठो ॥१०॥

अत्रैकं भणति ।

जहा लाहो तहा सोहो, माट्ठासोहो पव्वह ।

दो नासकयय कज्जं, कोदोए चि न छिये ॥११॥

कोदं । विदेमि अज्जो-वि अणइ राया पइहुहववो ।

तो वि चइज्जण कोदं, जाइ समणो समियपावो ॥१२॥

अस्मासे उठमत्थो, अट्ठारस ओयणाइ रायगिहे ।

वज्जजइप्पमुहाणं, इकनूदासाण पंच सया ॥१३॥

आत्मासमकार्यः सुगम एव नवरं (निजियपरिवेसिवायति)

नैसिकपरिवैयैकतया प्रतिदिनमिदं कुरुमकृदाप्या वा (वाचिउ-
त्ति) व्यापारिणो नियुक्तः (दुर्हि मासेहिदि) ह्यन्त्यां भाषा-
भ्यां तादृष्ये चतुर्थी (इतिणिति) प्राकृतत्वात् इतिणो (पव्वह-
मुहववधि) प्रहटः प्रहयैवाव मुखवर्णो मुखलाया यस्य स तथा
मुखस्य प्रहट्त्वात्पुनराकारसहस्रोऽपि प्रहटः उक्तः । यथा प्रह-
ट्मुखस्येव मुखवर्णो यस्य स तथा । मयूरव्यंसकदिवात्मा-
मासो मानसत्वाच्च हर्षोदीर्घो मुखस्यापि इदृश्वं कठित इति
भावनीयम् । इहहृदासजातीनाम् अतिशये अतिशये (होहो
अट्ठो इमो चि) भविष्यत्यर्थः । प्रयोजनमयं पूर्वसंगतिकचौर-
शतपञ्चकप्रतिषोषतक्षण इति हात्वा च (अट्ठाणमणुचितं-
ति) अष्टा मार्गस्तस्मिन् चित्तमभिप्रायोऽव्यगमनचित्तं तत्क
रोतीय करोति तत्त्वतो हि केवलचित्त्वानामनकत्वाच्च तस्याभि-
प्रायकरणसंभवः (चम्मद्वयत्ति) आर्येणाकर्म्यांथेतत्वावो-
धतस्तेषां धर्मः रघीयित्येवमर्थं (रघीयत्ति) चक्ष्य गण्यमानाद्व-
गीतं च स्वरगामानुगतगीतिकाजिबकमिदमेवाध्ययनं करोती-
ति योगो चैवैधानिर्देशस्तु सुखस्य त्रिकालगोचरत्वात्माह । य-
द्विषा गीतमिति स्वरराजमुगमनेन शब्दितमिद्वचनमिति
गम्यते प्राचार्यः कथानाकाद्वचस्यस्तत्र संप्रसारणः २३ उक्तो
८ अ० । यथा कौशाम्भ्यां नगर्यो जितशङ्ख राजा राज्यं करो-
ति तत्र काश्यपो ब्राह्मणः चतुर्दशविद्यास्थानपारयः पौरा-
जां राष्ट्रव्यातीय सम्मतः तस्य राजा महती वृत्तिर्दत्ता काश्यप-
ब्राह्मणस्य यथा नाम्नी मार्यो वसते तयोः कपिलनामा पुत्रोऽ-
स्ति तस्मिन् कपिले बाधे एव सति काश्यपो ब्राह्मणः काशं गतः
तद्विधानं राजाभ्यस्तैः ब्राह्मणाय दत्तः । सोऽप्यकद्वयं
अभियमाणेन मगरातवेज्जति । एकहोतं तथा प्रज्जने दट्ठा यथा
भृशं करोद् कपिलेन पुष्टं मातः ! किं रोदधति सा ब्राह्म- कस्त !

तत्र पिता ईदृश्या श्रद्धया पुत्रतन्त्रमगच्छन् नृपं तत्र पित्र-
रि त्वयि चाविदुषि सति शयं तत्र पश्यं परं प्राप्तस्ततो रात्रिम्
कपिल ऊच ब्रह्म भणामि यथा ब्राह्म पुत्र । अत्र तत्र न कोऽ-
न्यत्तद्गता पाठयिष्यति इतस्त्वं भावस्त्वं ब्रह्म तत्र त्वयिष्-
मिह ईदृश्वतो ब्राह्मणत्वं पाठयिष्यति । कपिलः भावस्त्वं त-
त्समीपं गतः तेन पुष्टं कर्त्तव्यं कृतं आधातः । कपिलेन सर्वं स्व-
स्वकपयुक्तं तेन मिलपुत्राश्वास्य स्वविशेषं पाठ्यते परं स्वष्टं भो-
जं तस्य कारयितुं न शक्यते ततोऽनेन शालिभक्तनामा तत्रत्यो
व्यवहारी प्रापितः यथाऽस्य त्वया निरन्तरं भोज्यं देयं त्वय-
सादाशिक्षितोऽहो पठति तेनापि प्रतिपन्नः । कपिलः शास्त्रि-
प्रज्ञेते प्रत्यहं भुङ्क्ते ईदृश्वतगुहसमीपेऽप्येति । शालिभक्तपुष्टं
कैका दासी वसेत्त ईदृश्वतोऽस्यमासी रक्तोऽनुव । अन्यदा सा
गमिणी जाता कपिलं प्रत्याह । ब्रह्मं तव पत्नी जाता भगवद्रे
स्वर्गमो जाताः भक्तस्त्वया मे वरणपोषणादि कार्यम् । कपिल-
स्तद्वचनमवगच्छात् भृशं विभ्रः परमाभ्युत्थितं प्राप न च तस्मां रा-
त्रौ निर्गतां प्राप । पुनस्तथा भणितं स्वाभिः । केदं मा कुर्वः
भक्तकर्ममुपायं शृणु । अत्र धननामा श्रेष्ठो वसेत्त तस्य यः प्र-
थमं प्रयाते गत्वा वक्ष्यपयति तस्य सुतयं मापद्वयं दद्यात् त-
तस्त्वमप्यत्र जाते गत्वा प्रथमं वक्ष्यपय यथा सुतयमाप-
द्वयं प्राप्नुयाः । कपिलस्तथा वक्षः भृश्या मध्वरात्रा-
भुविस्तस्त्वय धाम्नि अपरः कश्चिन्मा प्रथमं यायादिति
मत्वीर्यसुष्येन गच्छन् कपिलः पुरा रक्तैर्गृहीतः चौरधिया
वक्षः प्रयाते पुरस्वामिनः पुरो नीतः । पुरः स्वामिना पुष्टं
कर्त्तव्यं किमर्थमईरात्रौ निर्गतेस्तेन सकलं स्वकपं प्रकटीक-
नम् । सत्यवादितास्य तुष्टो राजा प्राह । यत्वं मार्गयसि
तदहं ददामि । स प्राह । विवृणु मार्गयिष्यामि राजा प्राह ।
या हि श्रोत्रकर्मिकायां विचार्य स्वैष्टम् । कपिलस्तत्र गत
इति चिन्तयितुमारम्भवान् वेदहं सुखैर्मापद्वयं मार्गयामि
तदा तस्या दास्याः शाटिका मार्गं जायते न तु आभरणानि ।
ततः सहस्रं मार्गयामि । तदापि तस्य आभरणानि न जायन्त
ततोऽहं लक्षं मार्गयामि नवापि मम आत्युत्तुङ्गमोक्षमगजेन्द्र-
प्रवररथादिस्वामिनी न जायते ततः कोटिं मार्गयामीति चि-
न्तयकेच स्वयं संवेगमागतः । सुखैर्मापद्वयार्थं निर्गतस्यापि
मम कोट्यापि तुष्टिर्न जातेति धिगमिं वृष्णामिति विचार्य
स्वमरुतः लोचं कृतवान् । शास्त्रवेदेष्वपि तस्य रजोहरा-
दिलिङ्गमर्पितं कपिलो द्रव्यभावाभ्यां यतिर्नृत्वा राज्ञः पुरः
समागतः राजा भणितं त्वया विचारितम् । ब्राह्म स “ जहा
लाहो तहा लोहो, लाहालोहो पञ्चदह । रीमासकणयं कज्जं,
कोडीप वि न निवुड ” इति । विचार्योर्त्त्युत्तुङ्गः संयमी
जातः । राज्ञो कोटिमपि तवाहं ददामि तेनोक्तं सर्वोऽपि
परिग्रहो मया श्रुत्युष्टो न मे कोट्यापि कार्मियुक्त्वा स
अस्यस्ततो विद्वतः परमासात् वावन् कुक्ष्य वयासीन् पद्मा-
त्केयली जातः । इतश्च राजपुत्रमगच्छन्तलमयोर् बलमद्रम-
मुक्ताक्षोराः सन्ति एतेषां प्रतिबोधो मयो भविष्यतीति
ज्ञात्वा स कपिलः केवली गतः तैर्दृष्टः प्रोक्तवान् । भोः भ-
मणः ! नृत्वं कुक्ष केवली प्राह । बादकः कोऽपि नास्ति तत-
स्ते पञ्चशतबीरास्तास्तानि कुड्धयन्ति कपिलकेवली गायति ।
उत्त० = ३० । तत्रोत्तुङ्गमाह ।

अधुने असासर्मि, संसारम् दुःखपत्रवार ।

किं नाप होज तं कम्पयं, जेणाहं दुगदं न गच्छेज्जा ।।

साहि प्रमाणात् । कपिलनामा स्वयं दुःखसारसंघातसंघोषा-
येमं भूषकं संगीतवान् । भूषकलक्षणं वेदम् “ जं गिज्ज पुणं
बिय, पुणो पुणो सम्मकम्मपंचसु । पुणयंति तमिद तिबिहं,
कप्पाय चउपयं दुपयंति ” तत्र भूषा य एकास्पदप्रतिबन्धो
न तथा भूषस्तस्मिन् संसार इति संबन्धः । अस्मति हासिलेन-
केषूपाधवचनानेव अन्त्य इति तेषां कवित्वपुर्वव्याभावा-
दुक्तं च बावकैः “ रंगपुमिने सा कावित, छुका अगति वि-
घते । विचित्रैः कर्मणेपयि, यंत्र सावैने नादित ” इति । सा-
स्वतं नित्यमविद्यमानं सास्वतमस्मिन्नित्यश्वतस्तस्मिन् ।
संसार एवासास्वतं हि सकलमिह राज्यादि तथा ब्राह्म
हारिलवाचकः “ बलं राज्यम्भयं जनकनकसारं परिजनो,
नुपत्यं चाज्जल्यं चहममसौख्यं च विपुलम् । बलं कपारोम्यं
चलमिह बरं जीवितमिदं, जनो यो यो वै जनयति सुखं सोऽपि
हि बलः । ” यथा भूषां नित्यो न तथा भूषस्तस्मिन्नेव च कियत्
कालावस्थापित्यभ्यासकथनेन । अत आह शब्दज्ञवाच्योऽस्यतो
न तथा शाश्वतस्तस्मिन् शब्दद्वयेन हि शाब्दिकणावस्थितरपि
संज्ञवत्तन्निषेधे तु तस्या अपि निषाधार्थयायांतया तद्विज्ञात-
वक्ष्यमाभावावस्थानित्युक्तं प्रवर्ति एकायै वा पदद्वयमुपदे-
शत्वा इति शयव्यापकत्वाच्च न रौतकम्यः । क. पुनरीदृशित सं-
सर-स्येत-स्मिन् स्वकर्मवशात्किंनो जन्त्य इति संसारस्तस्मिन्
(दुःखपत्रवारपि) प्रचुरायेय प्रचुरकाणि प्रचुत्तानि दुःखानि
शरीरमानसानि यस्मिन् स तथा । तस्मिन् प्राकृतवाचकं स्व-
यं एवं निर्देशो यथा दुःखानां प्रचुर प्रायो हामो यस्मिन् स तथा
तस्मिन् । किमिति प्रश्ने नाम्नि संज्ञावर्णायां वाच्यभाकारे वा
प्रवेत् स्यात्प्रकियत इति कर्म तदेव कर्मकमनुष्ठानं यत् ।
कीदृशित्याद येन कर्मणा हेतो नृत्नया अस्मिन्नामानं निर्दि-
शति दुर्गातिं नरकादिकां न गच्छं न यायाम् पठान्तिव (ज-
याहं दोगती व मोच्छेज्ज (स) लुगमन्नम भगवतः श्रितसंश-
यत्वं मुक्तिमाभितया दुर्गत्यस्येऽपि च प्रतिबोधे एवैसांति
कांक्षामित्यमभिधानम् । मार्गादूर्जनास्तु प्रथमपदम्वं पठन्ति
(अथुवंमि मोहमाहयण) तत्र मुह्यतेऽनेन जानपि जन्तुरिति
मोहो द्रोमोमोहनीयादि तेन गहने शुविलो मांहगद नः स एव
मोहगहनकस्तस्मिन्निति सूत्रार्थः । एवं च जगदतोऽस्मिन् तस्यैव
नमेव भूषकं प्रत्युप्रायति तालं च कुड्धयन्ति तैश्च प्रत्युक्रांते
अगयानाह ।

विज्रिहसु पुत्रसंज्ञो, न सिणेहं कहिं कुविज्जा ।

असिणेहसिणेहकरेहिं, दोसपदोसेहिं मुषणं जिक्ख ।। ३१ ।

विद्वाय विशेषेण तदननुस्मरणाद्यत्मके न हित्वा कमित्याह पुरा
परिचिता मायुपिनायः पूर्वशब्दानोच्यन्ते ततस्तेरुपलक्षणत्वा-
द्वैयश्च स्वजनधनादिभिः संयोगः संबन्धः पूर्वसंयोगस्ततः ततः कि-
मित्याह न स्नेहमिमिष्वक् कश्चिद्वाहो यस्तुति कथ्यन्तरे वा (कुवि-
ज्ज) कुर्वीत तथा च को गुण इत्याह । (असिणेहसि) प्राकृत-
त्वाक्षिप्तजनीयसोपे स्नेहं विद्यमानप्रतिबन्धः (सिणेहकरेहिं)
सुखमन्यथापदप्रेममानत्वाच्च स्नेहकरणशीलत्वापि पुत्रकलात्रा-
दिधास्यामन्यत्त्वपि त्वपिपश्चाद्यो दोषयद्वैरपराधस्यानैमुष्यते-
तत्पद्यते किमुक्तं प्रवर्ति निरतिवारारित्रो भयस्त्वसन्नेहो हि
कलात्रादिपश्चादपदमातित्वाकरूपमायुतापि निष्कारित सायुः
पात्रान्तरश्च दोषप्रदोपेस्मन् दोषैरिहैव भगवत्पादिभिः प्रदो-
षैश्च परत्र नरकमात्यादिभिरिति सूत्रार्थः ।

पुनर्यदसौ कृतवांस्तदाह ।

तो नाणदंसणसमणे, हियनिस्सेसा य सव्वजीवाणं ।

तेसि विमोक्कमट्ठाए, जासई सुणिवरो विगयमोहो ॥

ततोऽनन्तरं जायते मुनिवर इति संक्थः । स कौटु ह्य-
यतेऽनेन शिरोधातुना वसित्वेति ज्ञानं इत्येतं सामान्यरूपेण व-
सित्वेति दर्शने तात्पर्या प्रस्तावात् केषवात्पर्या समग्रः समन्वितो
यदि वा प्राकृतत्वात्समग्र परिपूर्णं ज्ञानदर्शने वयसासौ सम्पत्-
ज्ञानदर्शनः किमर्थमस्ति जायत इत्याह (हियनिस्सेसा इति)
सुप्रसाक्षितः पथ्यो भावारागेत्येतेनान्ध्यानिःश्रेयसो मोक्षो हिनन्धा-
सौ (निःश्रेयसश्च हितनिःश्रेयसस्तस्मै । यथा प्राकृतत्वादेव नि-
शेषं समस्तं हितं सम्पत्कृद्ज्ञानादि तस्यैव तत्पत्तो हितत्वात् ।
ततो निःशेषं च तद्धितं च निःशेषहितं तस्मै । कथं नाम निःश-
षहितायासिः स्यादिति वशब्दो भिन्नक्रमस्तोषामित्येव शोच्यते
केषां सर्वज्ञानामाशेषाणिनां तेषां च पञ्चदशसंस्पर्शचौराणां
विमोक्षणमप्येविकर्मणः पृथक्करणं तदेवार्थः प्रयोजनं विमोक्ष-
णार्थः तस्मै तस्मिन् भाष्ये इति वचनमाननिर्देशः प्राग्वद् यथा
भवति सतामतीतः प्राप्तो यो नाम वचनमानत्वमिति वचनात्त-
स्यापि तदा वर्तमानत्वेति तत्कालावस्थस्य विवक्षितत्वाच्च दोषः
सुनिवरो मुनिप्रधानः । विगतो विमट्ठो मोहो वयस्य वयसाद्वा स
तावत् इह च विगतभोग्यव्ययनेन चारित्र्यमुक्तं ननु " हियनिस्से-
साय सव्वजीवाणं ती " न्युक्तः "तेसि विमुक्कमट्ठा इति" आंतरि-
क्यते न तावेवादिह इत्यास्य जगत्ततः प्रवृत्तिरिति प्रधानत्वापुन-
रुक्तिमोक्षार्थेतामिधानम् । यदर्थे हि ब्राह्मणः आयाता वि-
शिष्टोऽप्ययात इति सामान्योक्तावपि पुनः प्रधानस्याभिधान-
मिति सूत्रार्थः ।

यदसौ भाषते तदाह ।

सव्वं गंथं कलहं च, विपज्जेते तदहंविं निवसु ।

सव्वेसु कामजाणसु, पासमाथो न द्विपई तई ॥ ४ ॥

सर्वमशेषं प्रपञ्चं बाह्यान्ध्यान्तरं च । तत्र बाह्यं धनाधाण्ड्यन्तरं
मिथ्यात्वादि कलहहेतुत्वात् कलहः कोपस्तं वशब्दात् प्रा-
नादीन्ध्याण्ड्यन्तरं ग्रन्थरूपत्वेऽपि केनां पृथगुपादानः बहुदोष-
व्यापनायैव (विपज्जहेति) विप्रज्ज्ञात्यारित्यजेसथाविध-
मिति कर्मबन्धहेतुं ननु धर्मोपकरणमपीत्यभिप्रायः । पाजान-
रश्च तथाविधो भिन्नतुल्यः तस्यैवविधधर्मोदन्त्यादेवमजिघा-
नमन्यात्स्या वाऽत एवैवमुच्यते तत्रश्च किं स्यादित्याह । सर्व-
व्यशेषेषु कामजातेषु मनोऽहम्मादीनां प्रकोपेषु समूहेषु वा
(पासमणोसि) पश्यन् प्रेक्षमानो विपक्षं कटुकान्तकं तद्वि-
षयं दोषमिति गम्यते न सित्यते कर्मणा नोपदिष्टे कामदोष-
क्षये तेषु प्रायः प्रवृत्तेरभावादिति ज्ञातः तापते श्रवते वा इह-
तत्ति दुर्गतरात्मानमेकेहिदयादिप्राणिनो वाऽवश्यमिति तापी
त्रयी वेति सूत्रार्थः । इत्थं ग्रन्थत्यागिनो गुणप्रमिषाय न्य-
तिरेके दोषमाह ।

जोगामिसदासविसन्ने हि-अशित्सेयसवुक्चिबोक्खत्ते ।

बाक्षे य मदिए मूढे, वज्झइ मत्थि जाव खेलंमि ॥

सुख्यन्त इति भोगा मनोऽहः शब्दादयस्ते च ते आभिषं चाल्य-
न्तर्युक्तेषुतथा जोगामिषं तदेव इष्यमाणेन दुःखलक्षणवि-
कारमुपलक्षणं भोगाभिषवस्तस्मिन् । विगतेषु सवो (निमनो)
भोगामिषदोषविषयः । यथा भोगाभिषादोषा जोगामिषदोषा-

स्ते च तदासकस्य विश्विषयेशा अपत्योत्पत्तौ च तात्स-
नोपापपतया व्याकुलत्वाद्यस्तेष्विषयो विषादो यतो भोगाभि-
षदोषविषयः आह च " जयाय कुकुर्वन्सं, कुतसीहि विज-
हम्मइ । इत्थोषं वेषणं वक्षो, पसन्था परितपयति । पुनर-
परिक्रियो, मोहसंताप संतप्त्रो । पंकासन्नो जहा नाया, पस-
त्थापरितप्यई " (हियनिस्सेससवुक्चिबोक्खत्ते इति पदान्वय-
निःश्रेयसो मोक्षोऽनयोः कर्मधारये हितनिःश्रेयसौ । यथा
हिनां यथाज्ञातिविषयवाचाऽऽप्युद्यो निश्रेयसः स एव
तयोर्द्वन्द्वस्तत्र तत्र तयोर्वा कुत्सितप्राप्त्युपायविषया भवितु-
स्यां विषयेस्तो विषयैवाव स वा विषयस्ता हितनिःश्रेयससु-
विषयस्य सः विषयस्तद्वितनिःश्रेयससुविषयो विषयस्तद्विश्वस्य-
तु परनिपातः प्राग्वत् । यथा विषयस्ता द्विते निःशेषा कुत्सि-
व्य स तथा बाह्याहः (मदिपारे) सुखत्यागमन्वो धर्मका-
र्यकरणं प्रत्यनुष्ठानं मुदो मोहात्कुलितमानसः स एवविषयः किमि-
त्याह । वज्झइ मत्थिपत्येतां ज्ञानावरणादिकर्मणा म-
दिक्कव (केव) केवमपि वज्जसेति गम्यते । इदमुक्तं अथति
यथाऽस्ती तद्व्यवधानावधिरागद्वयमाणा तत्र मज्जति म-
ग्ना च रेवशदिना कथ्यत एवं जनुत्तपि भोगामिषे मग्नाः कर्म-
मेति सूत्रार्थः । ननु यथेवममी भोगाः कर्मबन्धकारणं किं न-
न्व सर्वेऽपि जन्मवत्सज्जन्तीत्याह ।

दुप्परिचया इमे कामा, एो सुजहा अधीरपुरिसेहि ।

अह संति सुव्या माहु, ए तर्नि अतरं वणिघा वा ॥ १ ॥

दुःखेन रुद्धस्य परित्यज्यते परित्यज्यते इति दुष्परिवृत्त्या
इमे पत्यन्त उपलभ्यमानाः कामभोगा नो नैव (सुजहति)
सुखत्वात्सुखेनानायासेन हीयन्ते इति सुहानाः सुख्या विप-
संयुक्तस्मिन्मधुराजवत् । कैरधीरपुरीषरुद्धिमज्जिरसैर्वा
नरैः पुरुषग्रहणं तु ये तावद्वेषदोषवत्यया सुखेनैव त्वताः
संभवन्ति तैरप्यमी न सुखेन त्यजन्त इत्यास्तामितिदारुणस्त्री-
परवक्त्रेदोषाकुलितैः स्त्रीनपुंसकैरिति । यथाह दुष्परि-
वृत्त्या इत्युक्त्या पुनर्न सुहाना इत्युक्तं तदत्यन्तदुस्सज्जतास्या-
पकं प्रपञ्चितविविनयानुग्रहाकं चेत्यपुनरुक्तम् । अधीरग्रह-
णेन नु धीरैः सुख्यास्या एवेत्युच्यते अत एवाह अथेत्युपन्यासे
सन्नि विद्यन्ते शोभनानि सम्यक्ज्ञानाधिष्ठितत्वेन ब्रतानि हि-
साविरमणादीनि येषां ते सन्तति । शान्त्या शोषलक्षिताः सु-
ब्रता शान्तिसुभाना । इह च सन्तति शेषः । अथान्यनि वीरव-
यीभिः क्रियाभिर्मुक्तिमिति साधनो ये किमस्याह ये तर्नि
परंपरावाक्यान्तिकाक्रमेण कथन्तं तर्निमशक्यं विषयगणं
अव वा क इव वणिज इव वज्झइस्यैवार्थत्वात् । यथाहि व-
णिजोऽनरं नीरपिषा न पात्रादिनिषोषाने तत्तत्सर्वमेतेषु धीरा
ब्रतादिनिषोषानेकरूपमतरमधीरैर्वोकनीतितोऽस्य दुस्तर-
त्वात् । पठन्ति च (जे तर्ति वणिघा व समुई ति) सद्यप्य
उक्तं केनचित् " विषयगणः कापुरयं, करोति वज्झइति
न सत्युक्तम् । बज्जाति प्रसक्तमेव हि, लूतातन्तुनेमानह "
मिति सूत्रार्थः । किं सर्वेऽपि साधनोऽतरं तत्त्युक्तं नेत्याह ।

समसा मु एगे वयमाण, पाणवहमिया अपाणंता ।

यंदा निरयं गच्छंति, बाला पाविषाहिं दीहं ॥ ३ ॥

आम्यन्ति मुक्क्यं विद्यन्त इति अमणाः साधनो ' मु ' इत्यमा-
ननिर्देशोऽन्त्याद्विषयित्येकं केचन तीर्थोत्परीया वदमानाः सा-
निप्रायमुदीपयन्तो " भासनेपलंभापान्नपक्षविमत्युपमन्-

नेषु वयः" । १।१।४७ । इत्यनेन (पाणिनिवचनेन) आत्मने-
पदम् । प्राणो उरुकरास्तेषां वधो घातस्तत्र जानन्त इति संबन्धो
शृणा इव शृणाः प्राग्बद्धा अजानन्त इति अपरिहया के प्राणिनः ।
के वा तेषां प्राणाः कथं वा वध इत्यनवबुध्यमानाः प्रत्याख्या-
नपरिहया च तद्वधमप्रत्याक्षणाणोऽनेन के प्रथमव्रतमपि
न विदित्वास्तौ शेषाणीत्युक्तं भवत्यत एव मन्वा इव मन्वा
मिथ्यात्वमहारोगप्रस्ततया निरयं पाठान्तरतो नरकं वा प्रतीतं
गच्छन्ति याति बाला हेयोपायविवेकविकलत्वात् (पाथिया-
हिति) प्रापयन्ति नरकमिति प्रापिकास्तमित्येवमा पापा एव
पापिकास्ताभिः परस्परविरोधाविरोधात् सकृदेवैव कुत्सि-
तमिः माहिस्वास्तर्वा भूतानीत्याद्यभिधाय "भ्वेतं क्षागमाल-
भेत वायव्यां विधि भूतिकारः" इत्यादिपरस्परवैरुद्धाद्योभि-
धायिनीभिः पापहेतुभिर्वा पापिकाभिर्द्विर्दिशेर्नानभिप्रायक-
पाभिः "ब्रह्मणे ब्राह्मणमालभेत इत्यादि एव मरुद्व्यो वैश्यं त-
पस्ते शुद्रम्" यथा "यस्य बुद्धिर्न लिप्येत, इत्या सत्यमिदं जगत् ।
आकाशमिष पदेन, न स पापानि लिप्येत" इत्यादिकाभिर्द-
यादमबहिष्कृतामिस्तद्विहितानां हि विविधचक्रलवेषादि-
धाराणामपि न केनचित्पापापरिहाराय । तथा च वाचकः
" कर्मवत्कलचीराणि, कूर्चमुदजटाशिलाः । न व्यपोहन्ति
पापानि, सोधको तु वपादमा" इति सूत्रार्थः ।

अत एवाह । सुखकृत ।

ननु पापार्थं ब्रह्मणोऽपि, सुखं कपाडं सन्वदुक्ताहं ।

एवापरिहं अपरायं, जेहं सो साधुषम्यो पक्षो ॥

(ननु) नैव प्राणवधं प्राणघातं मृषाभाषापुलकणं केतत्
(ब्रह्मजगत्) अपिराज्यस्य सुमतिर्हिद्वयजानन्त्यास्तां
कुर्वन् कारयन् वा मुच्येत त्यजेत । संभावेन लिख्यते ततो
मुक्तिर्नान्यथापि नास्तीत्युक्तं भवति कथाचित् कस्मिन्चिदपि
काले कैमुच्यते इत्याह । (सन्वदुक्ताण्यति) दुःखजनीति
दुःखानि कर्माणि सर्वाणि च तानि दुःखानि च सर्व-
दुःखानि सैः सुख्यत्यथा नृतीयायै वष्टी । यद्वा सर्वदुःखैर्न-
कादिगतिप्राप्तिभिः हारीरमानसैः क्लेशैस्ततः प्राणातिपातनि-
वृत्त्या एव चान्तरं तरति न त्वितर इत्युक्तं भवति । किमेतत्
त्वय्योच्यते इत्याह (एवापरिहंति) एवमुक्तप्रकारेणार्थैः
सकलहेतवर्मण्यो दूरं यातेस्तीर्थकरादिभिराचार्यैर्व्याख्यात-
कथितम् । के बीरहा इत्याह । वैरायै राचार्यैर्वा साधुधर्मो,
हिसानिबुध्यादिः प्रश्नः प्रकृतिषोऽयमिष्येन कात्मनि वसमानं
तेषां ब्रह्मण्यौराणां प्रत्यक्षं साधुधर्मं निर्दिशतीति सूत्रार्थः ।
यद्येवं ततः किं कृत्यमित्याह ।

पाणे य थावाएजा, सेसमीएति वुच्चई ।

ताई तम्रो से पावयं कम्मं, निज्जा उदगं व थदाओ ॥

(पाणे य थावाएजाति) य शब्दो व्यवहितसंभवस्ततश्च
प्राणानिक्चिपल्लकादीनातिपातयेत् स्वयमिति गम्यते । य
शब्दात्तरणानुमत्योरपि निषेधो मृषावादादिनिवृत्त्युपलक्षणं
केतव्यं । किमिति प्राणान्नातिपातयोदित्याह । यः प्राणान्नाति-
पातयिता स समितः समितिमानित्युक्त्येति प्रतीयते कीदृशः
सन्निहाह जायै त्ववश्यं प्राणिघाता समित्वेवैष किं गुण उ-
च्यते । तत इति तस्मात्समिनत्वात् (से) इत्यर्थं पापकर्मो-
द्धमं कम्मं ज्ञानवरणादि निर्वोति निर्गच्छति । पठन्ति च "नि-
ष्ठा" इति अत्र च देशोपत्त्याद्यो गच्छन्ति किमिषोदकमिव कु-

तः स्वाहादित्युन्नतप्रदेशादेन च पूर्ववदस्य कर्मणो जाय व-
को न स्मियत प्रायति च बह्व्यमानस्येति न पीनरुक्त्वं पापक-
प्रदं चान्त्वावश्यतया जायव्यापकं पुण्यस्य हि संहनाना-
दीषात् सुकल्पनामेतद्व्याप्यसौ संभवोऽपि स्यादेवाव्यथाहि
पुण्यस्यापि स्वर्गनिगमप्रायतया विनिर्गम एव विमुक्तिरिति
सूत्रार्थः । यदुक्तं "प्राणान्नातिपातयेति" तदेव स्पष्टयितुमाह ।

जगनिस्सिएहिं भएहिं, तसनामोहिं थावरोहिं च ।

नो तेसिमारभे देनं, मणसा वयमा कायसा चेव ॥१०॥

जगल्लोकस्तन्मिन्नाभिधान्याभिधानि जगनिःश्रान्ति तेषु तू-
तेषु जनुत्तु (तसनामेतुति) तसनामकर्मोदयवत्तु धीमक्रिया-
दिषु स्यावेषु तन्नामकर्मोदयवर्षिषु पृथिव्यादिषु चः ससुख-
ये (नो) नैव (तेसिंति) तेषु रक्षणायत्वेन प्रतीतेः प्रारम्भे कुर्वा-
हएनं दएनं च चहातिपातात्मकस्ते । मणसा वयसा कायसा-
चेवचित्) आर्यत्वात्मनसा वयसा कायेन चहादः शेषमङ्गापल्लक-
स्ततश्च यथा मनसा वयसा कायेन च दएनं नारयेत नवा
रभमाणान्यन्यानुगम्येत एयोऽवधारणे भिन्नक्रमश्चात एव नो
इत्यस्यानन्तरं योजितः । पठ्यते च " जगनिस्सियाण ज्ञयाण
तसाणं थावरण य । नो तेसिमारभे देनंति " गतायंभेव ।
अपरं तु " जगनिस्सिपहियादि " तृतीयात्यन्तयेवाधीयते ।
तत्र च जगन्निष्ठैर्नृतेरुल्लेखैः स्यावैरह इत्यनानोपाति शेषो नैव
तेष्वारजेत दृष्टमज्जयनीभावनकुपुवचद्वच च संप्रदायः । " उ-
ज्जलीए सावगसुओ ओरोहिं हरिउं मालवगे सुयगरम्मस हएये
विक्कीओ लावगे मायसुण माय्यामीति इत्थी पादसासनं
सीसारककरणं वेति" स एव प्राणस्यापि स्वानुपरोधो एव-
मन्येपरि यतितव्यमिति सूत्रार्थः । उक्तां सुलुगणः ।
संस्तरसुरगुणा वाचयास्तन्व्येषणा समितिप्रधानेति तामाह ।

सुक्केसणा उ एच्चाणं, तत्थ ठाविज भिवसु अप्पाणं ।

जायाए पासमेसिज्जा, रसगिक्का उ जिकेस्ताए ॥११॥

श्रुताः बुद्धिमत्तो दोषरहिना इत्यर्थः । ताश्च ता एषणाभ्यां-
मेषणाद्याः बुद्धेष्णा यद्विषेष्णाः सप्त संसृष्टाद्यास्तदथा "संसृ-
मसंसृष्टा, उक्तसहअण्येषवडा चेव । उमाहिता पम्माहया, उज्जि-
यधम्मा य सप्तमिया" एतासु च बुद्धेष्णाः पञ्च जिनकल्पिका-
पक्रमेतदुक्तं भवति तदधिकारं " पंचसु गहो दोसु अजिमादो
सि " एताश्च ज्ञात्वाऽनुबुध्य किमिव्याह । ज्ञानस्य फलं विरति-
रिति । तत्रैषणासु स्यापयनिषेधोयद् निज्जत इत्येवं धर्मी तस्मा-
दुच्यते चेति निज्जुः सन्नात्मानं स्वं किमुक्तं भवत्येषणापरि-
हारण एषणा शुद्धमेव शुद्धीवाचदपि किमर्थमित्याह । (जाया-
यति) जायायै संयमनिषेधनिर्वाणमिच्छं (चासति) प्रासमेषय-
नवययुद्धेहिं " जहसगमक्खोसंगा, कीरह नववहनकारणा ज-
वरं । तह गुणमरवहनार्थं आहारो वीमवारोणीं " ति । एषणाशुद्ध-
मव्यादाय कथं भोक्तव्यमिति प्रासेषणामाह रसेषु स्निग्धमधु-
रादिषु शुद्धो शुद्धिमाद् रसशुद्धो न स्यान्न जनेव । (भिक्खाप-
त्ति) भिक्षादौ निज्जको वा अनेन रागपरिहार उक्तो द्वेषपरि-
हारोपलक्षणं नैव ततश्च रागद्वेषरहितो शुद्धातिरुक्तं भवति
यदुक्तं " रागहोसविमुक्ता, सुजिज्जा निज्जारापहंति " सूत्रार्थार्थः
अयुच्छ रसेषु यत्तुर्वाचदाह ।

पंताणि चेव सेविज्जा, सीयं पिणं पुराणकुम्मासं ।

अट्टवससंसुलाणं वा, जवएणा प सेवए मंथु ॥१२॥

कविल

अते इह च लाजालोभः प्रवर्द्धत इति वचनाद्यथा तथैत्यत्र बोध्या गम्यते ततश्च यथा यथा लाजस्तथा तथा लोभो भवतीत्युक्तं ज्ञेयम् । हान्मालोभः प्रवर्द्धत इत्यपि कृतं इत्याह । ह्यप्यत्र हिसंख्याकाभ्यां प्रापाभ्यां पञ्चरत्निकाभ्यानाभ्यां क्रियते निष्पाद्यत इति ह्यिमाश्चकृतमार्गत्वाद्भनंभावकाले कः कार्यं प्रयोजनं तस्येह दास्यते पुष्पतान्त्रलस्यरूपं कोट्यापि सुवर्णशतलङ्कातिक्रिया न निष्ठितं न निषण्णं तदुत्तराचरविशेषावच्छात इति ज्ञाय इति सूत्रार्थः ।

चंप्रति यद्युक्तं चिमापकृतं कार्यं कोट्यापि न निष्ठितमिति तत्र तदनिष्ठितः स्त्रीमूलेति तत्परिहायतोपदर्शनायाह ।

नो रक्त्वसीसु गिम्बिज्जा, गंधवच्छामु येगांच मृ ।

जाभ्यो पुरिसं पडोभिसा, खेलांति नडा च दासेदिं । १८ ।

नो नैव राक्षस्य इव राक्षस्यः स्त्रियस्तासु यथाहि राक्षस्यो रक्त्वस्यैवमपकर्षति जीवितं च प्राणितानामपहरत्येवेमेता अपि तत्त्वतो हि हान्मादभ्येव जीवितं स्वार्थश्च तानि च तामिरपक्रियन्त एव तथा च हारितः “ बातोऽङ्गो ब्रह्मि हुतसुब्रह्मेकं नराणां, मत्तो नायः कुपितभुजगम्बेकदं तथैव । हानं शीलं विमयविजयोदयेविहानंदेह्य, सयोनयो न हृदि वनिताऽमुष्मिका नैहिकांश्च ॥ (गिम्बेज्जति) गुरुवद्विजाङ्गवान् भवेत् । कीदृशीषु (गंधवच्छामुलि) गणरमिह बांयान्तिपिशितपिण्डरूपतया गलत्प्रीतिरुपरिहतांसांभवाच्च तदुपपन्नाङ्गमे कुत्वा-बुक्ती नै ब्रह्मसि याभां तास्तथायुतास्तासु वैराग्यात्पादनायैवेत्यनुकम् । तथा अनेकान्यनेकसंख्यानि चञ्चलतया चित्तानि भर्गांसि बासां तास्तासु अनेकचित्तासु आच च “ अन्यस्याङ्गुलस्य विशादं, बाभ्यमाङ्गुल्य शोने, अनें याचा वषपति हन-त्यन्यमन्यं च रीति । अन्यं त्रेष्टि पृथानि कदाति प्राणैरे चान्मनैर्, नायां नृत्यपञ्चित इव धिक् चञ्चला बाहिकाश्च ” तथा (जाभ्यो) याः पुरुषं मनुष्यं कुडीनमपीति गम्यते प्रसन्नं च त्वमेव हारणं त्वमेव च प्रतिहृदिन्यादिकाभिर्न्याभिर्भिरप्रतायै कान्ति (जडा बाधि) बाभ्यस्यैवकागर्थाद्यधैव दासेः रे ह्यगच्छ मा वा त्वं मायासीरित्यादि विषयकृतप्रभृतिनिःक्रीडाजिबिलसन्तीति सूत्रार्थः ।

पुनस्तासामेवातिदेयतां दर्शयन्नाह ।

नारीसु नो पगिम्बिज्जा, इत्थीविप्पयेह अणगारे ।

धम्मं च पेसलं नबा, तस्य क्विज्ज भिक्खुपप्पाणां ॥

नारीषु नो नैव प्रयुक्तोपशब्दं क्विकर्माणि ततो युक्तिसारे-तापि न किं पुनः कुर्यादिति भावः (इत्थीविप्पयहिति) स्त्रियो निषिद्धेः प्रकारैः प्रकर्षेण च जडाति त्यजतीति स्त्रीविप्रजडः “ उपादयो बहुलम् ” ३ । ३ । १ । इति बहुलवचनाच्चः । यज्जा (इत्थीपि) स्त्रियो (विप्पज्जति) विप्रजडात्तत्पूर्व नारीप्रदहान्मनुष्यस्यैव यथाका इह च स्वतयैकसंयन्त्रिन्योऽपि स्वावयवतयाच्यते इति न यौगन्धन्यमुपदेश्यताम् । अनगारः प्राम्बत् किं पुनः कुर्यादित्याह धम्ममेव ब्रह्मचर्यादिरूपं चर्याबाधनार्थायैवपेसलमिह परत्र वैकान्तहितत्वेनातिमनोर्णं हात्या अभवत्यु तत्रेति धम्मं व्यापकविशेषयैत्रिभुवितरात्मानं विषयाभिधाननिषेधे इति सूत्रार्थः । अण्यथानाथोपसंहारमाह ।

इति एस धम्मं अक्खमा,

क्खित्तेण च विमुक्कण्णेण ।

तरिहिति जे ठ काहिति,
तेहि आराहिया दुवे क्लोण चिवेमि ॥ १९ ॥

इतीत्यनेन प्रकारेण एषोऽन्तरसुरूपो भर्मा यतिधर्म आ-कृति सकलतत्त्वरूपामित्याप्याख्यातः कथितः कथातकेनेत्याह । कपिलेनेत्यात्मानमेव निर्दिशति पूर्वसंगतिकत्वाद्धमी मल्लजनतः प्रतिपद्यन्नामिति चः पूरे विशुद्धप्रवेन निर्मला-बबोभेनातोऽर्थमिदमिहाह (तरिहिति) तरिष्यन्ति अबा-णैवमिति शेषः । ये इत्यविशेषामिधानं तुः पूरे ततोऽविशेषत एव तरिष्यन्ति ये कतिपय्यनुद्वारस्यन्ति प्रकामादमुं ध-र्ममन्यच्च तैराराधितौ सकलांकृतौ द्वौ द्विसंख्यौ लोका-यिह लोकपरलोकावित्यर्थः । इह महाजनपूयतया परत्र च निःधेयस्याभ्युदयमाप्तेति सूत्रार्थे इति परिसमाप्ती ब्रवीमि-ति । नयाच्च प्राग्वदिति । उक्तं ८ अ० । भरतकण्डकृष्ण-बासुदेवसमकालीने धातकीलकण्डान्तर्गतपूर्वार्धे भारतवर्षस-त्कम्प्यानगर्यां भवे बासुदेवे, हा० १६ अ० २० (येन वि-जितापरकङ्काधीशपद्मानस्य कृष्णबासुदेवस्य शङ्कशब्दः भुनः आधितत्वेति होमयी (दुवह) शब्दवच्यते) सुस्थिता-चार्यस्य सुद्रेक शिष्ये, येन शय्यातर्गन्नायिका (कन्या) नि-मित्तं शिषे च्छिद्ये तुरीयचंद उत्पन्नः सु० ४ उ० । (पडि-सयणाशब्दे कथा) मन्मासायस्य कथ्यकस्य पिनारि, आ० क० आ० ३० । आ० ३० । (कथ्यकस्य उक्तम्) पल्लिशिषे, हा० १७ अ० ३० । प्रभ० ३० । वरीशिषे, उपा० २ अ० । अनु० । तल्लेशचि, पिङ्गले, त्रि० । उपा० २ अ० । कपिलपु-ण्यायां शिशुपायाय, स्त्री०, रात्रि० । रेयुकात्मानमगधद्वये क-पिलवर्णयोः स्त्रियो नुदायेव वर्णयोश्चित्तोऽपि अनुदात्तात्मा-पत् । कुक्कुरजानित्वयां तु जानित्वा स्त्रीषाच० ।

कविलकविल-कपिलकपिल-त्रि० अतिकडार, उपा० २ अ० ।

कविलदंसण-कपिलदर्शन-न० शाङ्खशास्त्रे, “ अमर्षंभेतनो भोगी, नित्यः सर्वगतोऽक्रियः । अकर्षा निर्गुणः स्वप्न आत्मा कपिलदर्शने ” गा० (पतञ्जिराकरणं संख्यशब्दे)

कविलपतियकेस-कपिलपतितकेश-पुं० कपिसाः पलिताश्च शुक्राः केशा येषां ते तथा । अतिकुक्कुर, ज० ७ उ० ६ उ० ।

कविलय-कपिलक-पुं० राहुदेवस्य ‘ कृष्णकुलस्य, सु० प्र० १० पाद० । चं० प्र० ।

कविला-कपिला-स्त्री० स्वनामकत्वात्तथा ब्राह्मणायाम्, “ अदि काससोरिपरसूयं मोर्षदं जदि य कविलं माहंजि निष्कं दी-वायंदि ” आ० चू० ४ अ० ।

कवि (वे) लुय-कविष्ठक-न० मरडकपचनिकायाम्, सं-था० । “ मत्तं कविष्ठं विदुषचिते ” सु० ५ उ० । “ पच्चा गोवा-ज्ञां जं जेण कवेष्ठं असायं ” आ० म० टि० । भाव० । अं० ।

कवि (वे) लुयावाय-कवेष्ठुकापाक- पुं० कवेष्ठुकाणि प्रती-तानि तेषामपाकः । भाण्डपचनधाने, स्वा० ८ ज० । जी० । प्राकाराप्ते, त्रिका० । कवीनां प्राकाराप्रवासित्वं लोकसिद्धय-स्वायं कः तत्रैव, बाच० । “ कविसीसयवहरइयसंठयथिराय-माणा ” कपिशिपिकेः वृत्तरचितेर्वैतुलीकृतैः संस्थितेर्विहायसं-

स्थान्यज्ञियंगजमाना शोचमाना वा सा तथा । हा० १ अ० । रा० ।

कविहसिय-कपिहसित-न० नभासि विवृतिकपस्य वानरमुल-
सरशस्य ब्रह्महासे, ५४० ७ ४० । श्री० । आ० ५० । नि०
५० । आ० । आकसाश्रमसि ज्वलज्जमश्वे, जी० ।

कबोय-कपोत-पुं० स्त्री० पारावते, पिं० विपा० । उपा० । स ख
विषा युहकपोतवनकपोतचिककपोतजेतव, वाच० ।

कबोयकरण-कपोतकरण-न० कपिजलानुद्विष्य यत्र किञ्चित्
करोति तथा यत्र स्थाप्यते तस्मिन् स्थाने, आचा० २ ५० ।

कबोयपरिणाम-कपोतपरिणाम-त्रि० कपोतस्येव पक्षिविशेष-
स्येव परिणाम आहारपरिपाको येषां ते कपोनपरिणामाः । आ-
हारपरिपाकसक्यराशिषु, कपोतस्य हि जठराग्निः पापाणल-
वानसि जरयतीति (जन) भ्रुतिः, तं० । प्रश्न० । जी० ।

कबोयशरीर-कपोतशरीर-न० कपोतकवेदे, कृष्णारकफले, च
“लेताय गाहायती एवम ब्रह्माय बुवे कबोयसरीर उच्चकमदिया
तेदि पो अछे बुवे कबोया” सिंहावगारं प्रति बरजिनः इत्यादिः
स्यमाणमिषाये वैचिष्यमन्त्ये । अन्यं त्वातुः कपोतकः पक्षिविशे-
पलसद्वद् ब्र फले वर्णसाधर्म्यात् तं कपोतं कृष्णारं हले कपो-
तके ते च तं शरीरे च वनस्पतिजोयदेहत्वात् कपोतकशरीरे ।
अथवा कपोतकशरीरे इव धूसरवर्णसाधर्म्यादिव कपोतकशरीरे
कृष्णारकफले एव ते उपस्कृतं संस्कृतं, अ० १५ श० १ उ० ।
कबोश-कपोल-पुं० सौ कप-ब्रोलव. गच्छे, गच्छे, उपा०
२ अ० । “पौमंसंलग्नकबोशसमाया” ११वीं पुष्टी यतो मां-
सश्रो उपचितो कपोलसङ्गौ देशभागी मुक्तावयौ येषां तं.
अ० २ वक्त्र० । अ० ।

कव-काव्य-न० कवेरजिमायः काव्यम् । रस्ये, अनु० । कवेः
भृगुपुत्रस्यापस्यं यज्ञ-शुके, अमरः । कवेरिदं यज्ञ कविसंलग्न-
विष्णु, च-वर्णनं, स्तुतिः, च । कर्मण-एव । वर्णनीयं, स्तुत्यं, च
त्रि० । त्रिषां टाप् शाङ्कराद्यां तु काव्यशब्दस्य यज्ञतस्यैव प्रह-
णात् ततः त्रिषां ङीर् । कवः कर्म प्यञ्-कविकृद्गद्यपद्यत्मके
ग्रन्थे, वाच० ।

चउन्विहे कव्ये पणत्ते तंहा गजे पजे कृत्ये मेये ।

काव्यं चैतन्नवरं काव्यं ग्रन्थः गद्यमचन्दोनिवर्कं शास्त्रपरि-
क्षाध्ययनवत् पद्यं छन्दोनिवर्कं विमुक्ताध्ययनवत् । कथायां
साधु कथ्यं ज्ञाताध्ययनवत् । गद्यं गानवोप्यम् । इह गद्यपद्या-
न्तर्जायेऽपीतरयाः कथा गानधर्मविशिष्टया विरोधो विवक्षित
इति । स्था० ४ श्र० ४४० । “गृहविहो गारयविही, कव्य-
स्व चउन्विहस्व उपपत्ति । संखेममहाविहिम्नि, तुडिबंगणं
च सव्वेसि ” स्था० ए आ० ।

कव्य-काव्यवत्-त्रि० काव्य-मनुष्य-“आदिब्रह्मोद्भास्यतम-
न्तेसेरमनामतोः । उ । १ । १५ । इति मनुष्यः स्थाने इहादेशः
काव्यविशिष्टे, प्रा० ।

कव्य-कवट-न० कर्व-मट-श्लक्ष्णकप्राकारेच्छिते, अभितः पर्व-
कृते, जं० २ वक्त्र० । महाश्रुत्सन्निवेशे, दश० १ सूत्रि० । कवट-
जनावासे कुनगरे, वक्त्र० ३० अ० । स्था० । रा० । प्रश्न० ।
कवण० । औ० । झा० । आचा० । अनु० । प्र० । तद्वसिति जने,
च नि० । कबाडी, वक्त्र० ३० अ० ।

कव्वरस-काव्वरस-पुं० कवेरभिमायः काव्यं रसवन्ते अन्तरा-
त्मनाऽनुभूयन्ते इति रसास्तरसहकारिकाण्यनिषांनोक्त्याम्-

तोविकारविशेषाः इत्यर्थः । उक्तं च “ बाह्यार्थात्मनो वस्तु-
विकारो मानसो भवेत् । स भावः कथ्यते सज्जि-स्तस्योत्कर्षो
रसः स्मृतः ” ॥ काव्येवृपनिबद्धा रसा काव्यरसाः । वीरशृङ्ग-
रपिदु रस्ये, ।

से किं तं एवनामे एवनामे एव कव्वरसा पद्यथा तंजहा
“ वीरो सिंगारो अ-सुअर रोदो अ होइ बोक्क्यो ।
बेलणमो बीभच्छो, हासो कमुणो पसंतो अ ॥ (अनु०)

(वीरादिशब्देषु व्याख्या)

सास्त्रतं नवानामपि रसानां संक्षेपतः स्वकपं कथयन्पुनरब्राह्म
एए नवकव्वरसा, वच्चीसा दोसविहिममुपस्था ।

गाराहिं छुणैअम्मा, इवंति धुक्का च मासा वा ॥ २० ॥
सेत्तं नवनामे ।

पते नव काव्यरसः क्व-तपोकमाथाभिर्यथोक्तप्रकारेण सु-
णितमया ज्ञातव्याः । कथंभूनाः “अक्षिसुवधापयजस्यं, निरथ-
यमुवत्यं चं ३ दुहल ” मित्याद्यथोऽत्रिव वक्ष्यमाणाः । यद्वा वि-
शम्भुपदोपास्तेन विधिचिरवर्नं तस्मात्समुत्पन्नाः । इदमुक्तं भ-
वन्वर्त्तकतासङ्गो यस्तावत् सुवदोष उक्तस्तेन कश्चिदसो
निष्पद्यते यथा “ सेपां कदतद्वष्ट-मैजानां मद्धिउज्जिः । प्राये
‘मैत नदी चारा, हस्यभरधवाहिनी ” ॥ १ ॥ इत्येवं प्रकारं
सुखमसीकतादोषपदं रसव्यायममुतः ततोऽनेनासीकतासङ्गणेन
सुखदोषेणादुष्टो रसो निष्पद्यते कश्चिदस उपपातलसङ्गणेन
सुखदोषेणानिवर्त्तते यथा स्व ‘यव प्राणिनि प्राणी, प्रीतेन कुपितेन
च । चिकैषिपसररक्तद्व, प्राणिता येन प्राणिना । इत्यादिप्रकारं सुखं
परोपपातलसङ्गणदोषपदं वीररसव्यायम । ततोऽनेनोपपातल-
सङ्गणेन सुखदोषेण वीररसोऽत्र निवृत्त इत्येवमप्यत्रापि यथासं-
यं सुखदोषविधानाद्गुणनिष्पत्तिर्विकल्प्या प्रायेः कृत्ति चाक्षिप्येवमु-
क्तं तपोवानविवचस्य वीररसस्य प्रशान्तादिरसानां च कवि-
वृत्तादिसुखदोषानन्तरेणापि तिष्ठन्तिरिति । पुनः किञ्चिद्विशिष्ट
असी जयन्तीत्याह (इवन्ति सुखा वा मीसा वन्ति) सुखा वा
मिश्रा वा जयन्ति कश्चिक्काव्ये शुरु एक एव रसो निष्पद्यते
कश्चिपु ज्ञादिरससंयोग इति भाव इति गाथायाः अनु० ३४१ एव
कव्वसिग-काव्यसिङ्ग-न० हेतोर्वाक्यपदार्थतेति लक्षिते अ-
र्थाऽलङ्कारभेदे, प्रति० १७ पत्र० ।

कव्वससि-काव्यशक्ति-स्त्री० पकोनविशतितमायां लीकहा-
याम, कल्प० ।

कव्वुर-कव्वुर-पुं० किञ्च, झा० उ अ० । आचा० । शब्धे, त्रि० ।
स्था० ५ ज्ञा० ३ उ० ।

कव्वुर-कव्वुर-पुं० वोरुसो सतद्वेष्टे वा महाप्रभे, “ दो कव्व-
रया ” स्था० २ ज्ञा० ३ उ० । अ० । कल्प० ।

कस-कश-पुं० नासज्जकामाव, (उत्त० १ अ०) चर्मयदि
काथाम, प्रश्न० आचा० १ झा० । वक्त्र० ।

कष-पुं० न० कष-अच् । कष शिपिति दूरकधातुहिसार्थः ।
कषति कथ्यते च परस्परमस्मिन् प्राणिनः इति कषः । कर्म०-
१ क० । झा० ४० । प्र० । आचा० । कथ्यतेऽस्मिन् प्राणी
पुनः पुनरापुनरिभावनमुपचति कपोलकथ्यमाएककववि
कषः । कषति हिनस्ति “पुंसि संहायां अः प्रायश्च ” ॥ ३१३११२
इति प्रायप्रहणात् च । अन्यथा हस्तत्वाक्यलक्ष्येति षष्ठं स्थानं

दशे ० १०० एच. संसारे, उक्त ०४ अ० आवा ० । कपति देहिने कप इति कपय, स्या ० ४ अ० १ उ० । कपयन्ते वाष्पन्ते प्राणिनोऽन्नेनेति कपय कर्मणि ज्ञावे च अ; विशे ० । स्वर्णवर्णकपाकानां पाषाणप्रदे, प्रसादे स्तोदपाकरणसाधने, शापाव्येयं च अमरः । वाच ० ।

कसट-कट्ट-न० कप क-नेट् " संस्तथा रिचलिनसटाः कवित् " ॥ ४ । २३ । इति दृष्ट्याने सटादेशः पीमायाम्, प्रा० ।

कसपट्टय-कपपट्टक-पुं० कपे, न० ॥ ४० २ उ० ।

कसण-कसन-पुं० कसति दिनस्ति कस् ल्युट् काशरोगे, वृत्ताभेदे, वाच ० ।

कुप्य-पुं० " कुप्यो वर्ण वा ण । २ । १ । १० कुप्यवर्णवाचनि संयुक्तव्यज्जातयुवावहितौ वा मयतः कसणो कसिणो कएहो वर्ण इति किम् विष्णो कएहो, प्रा० ।

कषण्यकणि (ण्) कुण्यकणि-पुं० " को भवौ " ण । १ । ३६ । इत्यस्य प्राधिकार्या कषण्य जः कृष्णसर्पे, प्रा० ।

कसपट्टय-कपपट्टक-पुं० निकषे, अनु० ।

कसपट्टार-कशमट्टार-पुं० बर्धतामने, प्रा० ३ अ० ।

कसर-कसर-पुं० (कसकृत) कसरे, " कसकसराभिभूया " जं २ बह् ० ३० ।

कसमुच्छि-कषमुच्छि-स्त्री० विधिप्रतिषेधयोर्वाह्येनोपवर्धने प्रत्ययविभेदः, विधिप्रतिषेधौ कष इति विधिरविरुक्तत्वेऽप्याथोपदेशकं वाक्यं यथा 'स्वर्गकेवलार्थिना तपो ध्यानादि कसं व्यं' सभित्तुसिमुक्ता । क्रिया इत्यादि प्रतिषेधः पुनः 'न हिंस्यात्स वज्रतानि नानृतं वदेत्' इत्यादि ततो विधिष्व प्रतिषेधश्च विधिप्रतिषेधौ किमन्याह कषः सुवर्णपराक्षायांमिव कषपट्टके रक्षा इत्युक्ते नबति । यत्र धर्म उक्तलक्षणो विधिः प्रतिषेधश्च यदे पदं सुपुक्ल उपलभ्यते स धर्मः कषमुक्त् । न पुनरन्यधर्मस्थिता सत्त्वा असुरा इव विष्णुना उच्छेदनीयास्तेषां हि वधे दोषो न विद्यत इत्यादिकवाक्यमर्थे इति ४० १ अणि० ।
अथास्य सकृन्माह ।

मुष्मो असेसविसम्भो, सावजे जत्य अन्धि पदिसहो ।

रागादिविअणसदं, जाणाइअ एस कसमुक्को ॥ ६८ ॥

सुष्मो निपुणोऽणविवयः ध्याप्येयस्यः सावजे सपापे य-
न्नासि प्रतिषेधः कृतधर्मे । तथा रागादिविकुट्टने सई समर्थ ध्यानादि च एव मुक्त् । अथधर्मे इति गाथार्थः ।

अर्थं लक्षणमभिधायोदाहरणमाह ।

जह मणवयकाएहि, परस्त पीमा ददं न कायत्वा ।

भाएअव्वं च सया, रागादिविपक्खजाजं तु ॥ ६९ ॥

यथा मनोवाक्कायैः करणचूतेः परस्य पीमा हर्दं न कसंया क्त्वात्यादिनेन तथा ध्यातव्यं च सदा विधिना रागादिविप-
क्खजाजं तु यथोचितमिति गाथार्थः ।

व्यतिरेकतः कषमुक्त्माह ।

थूलो या सव्वविसम्भो, सावजे जत्य होइ पदिसहो ।

रागादिविअणसदं, न य भाणाइ नि तदमुक्को ॥ ७० ॥

स्थूलोनिपुणः न सर्वविषयः अव्यापकः सावजे वस्तुनि यत्र भवति प्रतिषेध आगमे रागादिविकुट्टनसमर्थ न च ध्यानाद्यपि यत्र स तदमुक्त् कषामुक्त् इति गाथार्थः ।

कषौषेयादाहरणमाह ।

जह पंचदिवदुएहिं व, एमा हिंसा मुसंविंसवाप ।

इवाओज्जाणम्मिअ, जाएअव्वं अगाराइ ॥ ७१ ॥

यथा पञ्चभिः कार्ष्णैः प्राण्यदिभिः बहुनिर्वैकन्धियादिभि-
रेका हिंसा यथोक्तं " प्राणी प्राणिहानं, जातकविषं च तत्त-
त्तावेष्टा । प्राक्कथं विषयोः, पञ्चभिरापद्यते हिंसा " तथाऽन-
स्थिमतां शुकटनरैको घात इति तथा मृषा विंसबादे वा-
स्तव इत्याह । " असन्नोऽपि स्वका होषाः, पापशुद्धयेमी-
रिताः । न मृषायं विंसबाद-विरहासस्य कस्यचित् " इत्यादौ
विचारं तथा ध्याने च ध्यातव्यमकारादि यथोक्तं " ब्रह्मोका-
रोऽत्र विद्ध्यो, ह्यकारोऽविप्लवक्यते । मोहभरो मकारस्तु, जय-
मेकत्र तव्यतः " इति गाथार्थः । पं० ४० ४ ह्रा० ।

कसा-कषा-स्त्री० अन्धादितामनसाधिकार्यं चर्मयष्टिकायाम,
विपा० ६ अ० । आ० क० । ह्रा० ।

कसाइ (ण्)-कषाथिन-पुं० कषाया विघटने यस्याऽसौ क-
षायी, सूत्र० १ अ० ६ अ० । कौषमानमायालोनिजिन, सूत्र० १
अ० ४ अ० । प्रहो० ।

कसाइय-कषायित-त्रि० कषायाद्यं प्रातः, व्य० ६ उ० । आ०
म० द्वि० ।

कसाइयमेत्-कषायितमात्र-त्रि० उद्योगेमात्रकौषादिकषायं,
" जं अज्जिं चरिंत्तं, देसुणाप वि पुत्तकाम् । तं पि कसाइ-
यमेत्तो, नासेइ नरो सुहत्तेण् " वृ० १ उ० ।

कसाओदगय-कषायोपात्त-न० कौषाद्यव्यवशगमने, य० ३ अर्थ.

कसाय-कषाय-पुं० न० कपति कएट्म आय-अर्द्धवर्गदि । शयः
स ॥ १ । २६० इति वस्य सः, प्रा० । रक्तदोषादावहर्त्तं वि-
भीतकामलककपिधाद्याभिने रसविशेषः, यदुप्राणि " रक्तदोषं
कफं पित्तं, कषायां हृत्ति सेवितः । रक्तः शीतो गुरुप्राही, रे-
चकश्च स्वरूपः ॥ १ ॥ कएण० जं० प्रअ० । अनु० । एमे क-
साय 'अनरुचिस्तमनकृष्णकायः स्या ० १ अ० । तच्छति बह्वा
दौ, दश० ५ अ० । न०० मुक्तादौ, प्रा० ११ अ० । कृपति विजि-
वन्ति कर्मक्रेयं सुखदुःखकस्योपायं कुर्वन्ति कतुषयन्ति वा जी-
वमिति निरुक्तविधिना कषायाः । औणादिक आयप्रत्यया नि-
पातनाच्च श्रुतारस्य प्रकारः । यदि वा कतुषयन्ति शुद्धसमा-
र्थं सन्तं कर्म मलिनं कुर्वन्ति जीवमिति कषायाः पृथक्च आय-
प्रत्यया निपातनाच्च कतुषयव्यस्य णिज्जनस्य कषायादेशः उक्तं
च " सुदुष्कलबहुसहयं, कर्मलसं कसंति जं अम्हा । कतु-
सांति जं च जीवं, तेण कसापि बुच्चन्ति " प्रहो० १३ पद ।

कर्म क सं जवो वा, कसमाओसि जओ कमाया तो ।

कसमाययंति ज जओ, गययंति कर्म कसायंति ॥

जाअव उपायाणं, तेण कसाया अओ कसस्साया ।

जीवपरिणामरूपा, जेण उ नामाइ नियमो यं ॥

कषशिषेत्त्यादि हिंसायो दण्डकथातुः कप्यन्ते वाष्पन्ते प्राणि-
नोऽन्नेनेति कपं कर्म अये वा तदायो ज्ञान एषां यतस्ततः
कषायाः कौषाद्यः । अथवा यथोक्तं कषमायधातव्येतस्था-
पयन्ति गमयन्ति प्रापयन्ति यतस्ततः कषाया इति । अथवा
आय उपादानहेतुः पूर्वोक्तं कषस्याय उपादानं हेतवो य-
स्मात्ततः कषायाः विशे ० । उक्तं । कप्यतेऽस्मिन्प्राणी पुनः पुनः

राहुति भावमनुयति कपोलकल्पमाजकनकवदिति । कषः संधारः तस्मिन्नासमस्तादृश्यत्वे गच्छन्त्येति सुमुत्त इति कषायाः यद्वा कषाया इव कषाया यथाहि तुषारिकादिकषायफलुपिते वाससि, मज्जिष्ठादिरासः निष्पद्यति त्वरं चावतिष्ठत नयेतक-
लुपिते आरामेन कर्म संबन्धतेष्वरं स्थितिकं च जायते तदाय-
त्तत्वात्तरिचयेः । उक्तं हि शिवधर्मशास्त्रे “ओगायपदिपयसं,
नितिवशुभायं कसायश्चो कुण्डह्यायि” ॥ ३१ ॥ उच्यते ४ क ०
कर्म ० आवा ० दृष्टं ० पं ० चू ० च ० पं ० सं ० उच्यते ०
पा ० मोहनीयकर्मपुत्रोत्तमस्यप्रायश्चित्तपरिणामेषु कोषमान-
मायाक्षेत्रेषु, स्यात् ० १, ७० ० विष्टो ०

तेषां कषायाणां सामान्येन नैव यस्मात्प्रामादिकोऽप्यविश्रव्य-
नियमोऽयमन्यत्र प्रसिद्धस्तेनासीः उच्यते इति शेषः क इत्याह ।
नाम उरणा दविष, उष्णत्वा पवष य आरसे ।

रसपि कसाय वि य, पक्वभा तसि मा होइ ॥

अत्र नामस्यापेनं लुपेः कष्यकषायविचारोऽपि लुक्ते नयरं
ज्ञानव्यशरीरव्यतिरिक्तकष्यकषायमाह ।

दुबिहो दन्वकसाओ, कम्पदन्वे य नो य कम्ममि ।

कम्मद्वकसाओ, चउव्विहो पांगलाणुइया ॥

ज्ञानव्यशरीरव्यतिरिक्तो द्विषोऽपि कष्यकषायः कम्मकष्यक-
षायां नो कम्मद्वकषायश्च । तत्र कम्मकष्यकषायां “जाम्मा
यडा वणन्तभाये” (यादिना प्रायुक्तः) अनुदितास्तुर्विधमुक्ता
ज्ञातव्याः । नो कम्मकष्यकषायमुत्पत्तिकषायं चाह ।

सज्जकसायाईओ, नो कम्मद्वकषय कसाओ य ।

लेवाइसमुपत्ती, जचोपनवो कसायाण ॥

नो कम्मद्वकषयोऽयं कषायः क इत्याह । सज्जकषायादिकः
सर्जो विनीतकदरीतकषाद्यो वनस्वविशिष्टेषा नो कम्मकष्य-
कषाया इत्यर्थः । केनादिकं वस्तु (समुपत्तिरिति) उत्पत्तिक-
षायः किं सर्वं नैयाह यतः केनादेः कषायाणां प्रपञ्चः । इवमु-
क्तं भवति । यतः केनादिशब्दाद्व्यादेवो कसायाकषायात्पत्ति-
र्भवति तत्केवद्व्यादिकं वस्तु कषायात्पत्तिहेतुत्वात्तुत्पत्तिक-
षाय उच्यते । भवति च व्यादेः लकाशाकषायात्पत्तिः उक्तं
च “किं पत्तो कट्टयं, जं मूढो ज्ञाणुमि अफदिओ । ज्ञाणु-
स्स तस्स कसइ, न अण्णो दुप्पआयस्स” सि ।

प्रत्ययकषायमाह ।

होइ कसायाणं वैच-कारणं जं सपत्तयकसाठ ।

सहाइउत्ति केई, न समुपत्तीए भिओ सो ॥

कषायाणां यदन्तरङ्गमविरत्याभ्यादादिकं बन्धकरं सोऽन्तर-
ङ्गकषायकाणकषः प्रत्ययकषायो ज्ञवति । अन्वे तु केचिद्धिहरि-
षव हावद्व्यादिविवेकप्राप्तः प्रत्ययकषायः इति व्याचकृते त-
न्नायुक्तं यत उत्पत्तिकषायाप्राप्तेः मिथेते ज्ञ्यादेरिव तस्मा-
दपि बहिरङ्गाकषायात्पत्तेरिति ।

आदेशकषायमाह ।

आएसओ कसाओ, कइयवकषजिउविमं गुरायारो ।

केई चित्तागठ-द्ववणात्तयं तसेसो य ॥

योऽन्तरङ्गकषायमन्तरेणापि कुपितोऽयमिच्छादेरुपेणादिशये
स आदेशकषायः । सवेह केतवकृतशुक्रदिमकुटाकारो गटादि-
प्रदृश्यः । केचिन्तु तदुपधरश्चिदादिगतो जीव भावकषाय इति
व्याचकृते तन्नायुक्तं स्थापमानार्थान्तरत्वाच्चत्येति ।

रसजावकषायावाह ।

रसओ रसो कसाओ, कमायकम्मोदओ य जावमि ।

सो कोहाइ चउव्वा, न पाइचउव्विहोको ॥

हरीतकषादीनां यो रसः स रसतः कषाया रसकषायः । प्रा-
यकषायस्तु मोहनीयकम्मोदयस्तु ज्ञानितश्च कषायपरिणामः ।
स च कोषादिभेदाद्यनुवर्तते । कोषादिरपि प्रत्येकं नामादिभे-
दाच्चतुर्विध इति ।

अथ नामादिकषायाणां को नयः कमिच्छतीत्याह ।

भावसहाइनया, अहं वडममुक्कनेममाइया ।

नापसुपत्तीओ, सज्जं पवषयिमाप्पा ॥

प्रायकषायमेव श्रुत्याप्युच्यते तथा इच्छन्ति नामादिकषाया-
शेषास्तु ऋतुपुत्रवज्जं नैगमादिनयाः श्रुता ऋतुज्ज्ञाहच ।
तत्राविशुद्धास्तथा अष्टमिन्नादि नामादिकषायाभिरुचिंति यं तु
विशुद्धास्तथा ऋतुपुत्रनयाचैतेऽसर्वेऽप्याहं कोषात्पत्तिकषाया
नैवन्ति कुत इत्याह । (जं पवषयिमाप्पसि) यदस्मादेतौ हा-
वपि प्रत्येककषायविकृतयोः प्रत्ययकषायाश्च जिघत्ते तथा उष्ण-
त्तिकषायः कषायात्पत्तौ प्रत्यय इत्युक्तमेव । तथा आदेशकषा-
योऽपि केतवकृतोऽप्रत्ययकषायात्पत्तौ प्रत्ययो जवत्वेवेति न तस्मा-
दौ जिग्नाविति ।

अथ नामादिके द्व्यकोषे ज्ञशरीरव्यशरीरव्य-
तिरिक्ते कष्यकोषमाह ।

दुबिहो उव्वकोहो, कम्मदन्वे य नोय कम्ममि ।

कम्मद्वे कोहो, तज्जोगा पांगलाणुइया ॥

नो कम्मद्वकषकोहो, नो उ चमारात्तिलोकोहाई ।

जं कोहयेणिएज्जं, समुद्वं भावकोहो सो ॥

ज्ञानव्यशरीरव्यतिरिक्तो कोषो द्विधा कम्मकष्यकोषो नो क-
म्मकष्यकोषश्च । तत्र योषाद्योऽनुदिताश्चतुर्विधाः पुत्रताः
कम्मकष्यकोषाः । नो कम्मकष्यकोषस्तु (कोदिदि) प्राकृतश-
ब्दमाश्रित्य चम्मकारः चम्मकीया नीलकोषादिश्च ज्ञेयः आ-
यकोषमाह । यकोषधेवनीयं कम्मं विपाकनः समुहर्षमुदय-
मागतं तज्जानितश्च कोषपरिणामः स आयकोष इति । एवं
मानाद्योऽपि नामादिभेदाद्यनुवर्तते चतुर्विधा वाच्याः । अथवा
पृथगन्तानुवर्तन्नादिभेदात्सर्वेऽपि कोषाद्यवयवचतुर्विधाः ज्ञेयाः
इति दर्शयन्माह ।

भाणइओ वि एवं, नमाई चउव्विहा जोगं ।

नेयापिहण्पिया वा, सव्वे एताणुवंधा ॥

गतार्था । तत्रानन्ताशुभ्यप्रत्याख्यानावरणप्रत्याख्यानावर-
णसंज्ञकनकाणां कोषादीनां पञ्चानुपूर्व्यां प्रत्येकं स्वकषमाह ।

जलरेणुजमिपवषय-राईसरिसो चउव्विहो कोहो ।

तिणिमिहायकफइय, सेलच्चोभेनो माणो ॥

मायावलेहंगो-त्तमिहसिगवणं सभूत्तसमा ।

लोहो हरिहलंजण, कदमकिमिरागसा माणो ॥

पक्वकायामावच्छर, जावज्जीवाशुगमिणो कयसो ।

देवनरतिरिपनारय-नाइसाहुगदेयं नेया ॥

एताः स्थानान्तरेष्वतिप्रतीत्यर्थव्याजोऽहं व्याख्यायन्त इति ।
विष्टो ० आ ० ग ० हि ० आ ० चू ० उच्यते ० आ ० १, ७० ०

चत्तारि कसाया पयसा तंजहा कोहकसाए माणकसाए
मायाकसाए लोभकसाए एवं नेरइयाए जाव वेमाणियाए ।
यथा सामान्यतस्त्वारः कथावास्तथा विशेषतो नारकाणा-
मसुपर्णा वायव्युर्विद्यति तमे पदे वैमानिकानामिति । स्था० ४
डा० १ डा० १० । आ० १० । प्रज्ञा० ।

आयसं दद्यात्तेनैते मेवाः ।

चत्तारि आवसा पयसा तंजहा लरावचे उज्जयवचे गू-
दावचे आमितावचे । एवमेव चत्तारि कसाया पयसा
तंजहा लरावचे समाणे कोहे उज्जयावचसमाणे माणे गू-
दावचसमाणा माया आमितावचसमाणे लोभे । लरावच-
समाणे कोहमणुप्यविडे जीवे कालं करेइ खेरइपसु उव-
वज्जइ । उज्जयावचसमाणे तं चेव गूदावचसमाणे मानेपेवं
चेव आमितावचसमाणे लोभमणुप्यविडे जीवे कालं करेइ
खेरइपसु उववज्जइ ।

सुगमं वैतस्वरं करो मित्तरोऽतिवेगितया पातकभेदको वा
आयसंमावर्तः स च समुद्रादेः कविशेषाणां चेति जरावर्षं व-
क्तुं उचितः सत्त्वासाधारसंकेति उभयतः स च पर्वतशि-
खरादोऽयमार्गस्य वातोत्कलिकाया वा । गूदासाधारसंकेति
गूदावर्षः स च गन्धुकद्वरकस्य दारुमयादेवो । आमिषं
मांसादि तदर्थमावर्तः शुक्तिकादिनामिषावर्ष इति । एत-
त्समाप्ता च कोषादीनां क्रमेण परोपकारजनदाहणत्वात्
पञ्चगुणादिवस्तुन इव मनस उन्नतत्वाद्रोपजात् अत्यन्तदुर्ल-
भ्यवस्तुत्वत्वात् अनर्थादासंपातसंकुलेऽप्यवपतनकारणत्वा-
च्चेति । इयं चैवमा प्रकथेयतां कोषादीनामिति तत्कलमाह
(काल्यस्त्यादि) अशुभपरिणामत्वेनाशुभकर्मण्यभिसि-
त्तया दुर्गतिनिमित्तत्वाद्बुध्यते (खेरइपसु उववज्जइ) आ०
४ डा० ४ डा० ३० ।

कथावस्वरूपं दर्शयितुं कामः क्रोधस्वोत्तरनोपदर्शयिष्यमा-
णस्यान्यादिकथाव्ययप्रकरणमाह ।

चत्तारि केअणा पयसा तंजहा वंसीमूलकेअणए भद-
विसाणकेअणए गोमुत्तिकेअणए अविह्वेहणियाकेअणए
एवमेव चव्विहा माया पयसा तंजहा वंसीमूलकेअणस-
माणा जाव अवलेहणियाकेअणसमाणा । वंसीमूलके-
अणसमाणं मायं अणुप्यविडे जीवे कालं करेइ खेरइपसु
उववज्जइ भदविसाणकेअणसमाणं मायामणुप्यविडे जीवे
कालं करेइ तिरिस्सजोगिणसु उववज्जइ । गोमुत्तिकं
जाव कालं करेइ मणुस्सेसु उववज्जइ अवलेहणिया जाव
देवेसु उववज्जइ ।

प्रगटं किन्तु केतनं क्षामायेन वक्तुं वस्तु पुष्पकरवस्त्व वा
सम्पन्नि सुदिष्टदण्ड्यान् वंशादिपुष्पकं तच्च वक्तुं भवति कं-
वत्सिह क्षामायेन वक्तुं वस्तु केतनं मुखत्वे तत्र वंशीमूलं
च तत्केतनं च वंशीमूलकेतनमेवं सर्वत्र नवरं भेदविषाणं मेघदूतं
गोस्त्रिका प्रतीता (अवलेहणिया) अवलोक्यमाणस्य वं-
शशाखाकारेण प्रत्येकी त्वक् साऽवलोकनिकेति । वंशीमूलकेत-
नपादिसमा तु मायायुत्तल्लामानाजैवेदोपाध्यादि यथा
वंशीमूलमतिमुत्तल्लवक्तुमेवं कस्यचिन्मायाऽप्राप्त्येवमस्यात्पत-

राज्यतमानार्जवत्वेनान्यापि प्रावनीयेति । इयञ्चान्मानुवन्ध-
प्रत्याक्यानावरणसंज्यल्लक्षणा क्रमेण होया, प्रत्येकमित्यन्त्ये ।
तैश्चान्मानुवन्धिण्या उद्वेऽपि देवत्वादि न विरुध्यते एवं
मायावदोऽपि । साधनान्तरे तु पूर्वं क्रोधमोमसुर्वाणि ततो माया-
सुर्वाणि । तत्र क्रोधसुर्वाणि “चत्तारि राईओ पयसाओ तं-
जहा पयस्यराई पुदियराई रेणुराई जलराई एवमेव चव्विह्वे
कोहे ” इत्यादि । मायासुर्वाणि “आधोतानि फलसुं अनुप-
विष्टस्तदुद्वयवर्त्तति स्था० ४ डा० १ डा० ३० ।

चत्तारि वंसा पयसा तंजहा संसर्धं अट्टिधंमे दारुधंमे
तिणिससयाधंजे । एवमेव चव्विह्वे माणे पयसे तंजहा
संसर्धंजसमाणे जाव तिणिससयाधंयसमाणे । संसर्धंयस-
माणं माणं अणुप्यविडे जीवे कालं करेइ खेरइपसु उव-
वज्जइ एवं जाव तिणिससयाधंयसमाणं माणं अणुप्यविडे
जीवे कालं करेइ देवेसु उववज्जइ ।

शिसाधिकारः शैलः स चाली स्तम्भश्च स्थाप्यः शैलस्तम्भ
एवमन्वयप्रिय नवरमस्त्रि दारु च प्रतीतं तिनिद्यो वृक्षाविशेष-
स्तस्य तता कथा तिनिद्यता सा काव्यतन्मूढीति मानस्यापि
शैलस्तम्भादिसमानता तद्गतं नमनानावशिष्टेणान्येवेति । मानो
ऽवनन्तानुत्पन्नादिकथः क्रमेण इत्ये । तत्कलसुत्रं व्यक्तम् ।

चत्तारि वत्या पयसा तंजहा किमिरागरचे कइमरागरचे
खंजखरागरचे हल्लिरागरचे । एवमेव चव्विह्वे लोभं
पयसे तंजहा किमिरागरचवत्यसमाणे कइमरागरचवत्य-
समाणे खंजखरागरचवत्यसमाणे हल्लिरागरचवत्यसमाणे ।
किमिरागरचवत्यसमाणं लोभमणुप्यविडे जीवे कालं करेइ
नेरइपसु उववज्जइ । तदेव जाव हल्लिरागरचवत्यसमाणे
लोभमणुप्यविडे जीवे कालं करेइ देवेसु उववज्जइ ।

कमिरागे वृक्षसंप्रदायोऽयं मनुष्यादीनां दधिरे मुदीत्या के-
नापि योगेन युक्तं भाजने स्थाप्यते ततस्तत्र कृमय उपपद्यते ते
च वाताभिलाषिणश्चिद्रिगता आसन्ना क्षमतां नीदिलसत्ता
मुञ्चन्ति ततः कृमिसूत्रं जययते तच्च स्वपरिणामरागराजि-
तमेव भवति । अन्ये जगन्ति ये दधिरेकृमय उन्मयन्ते तान्
तत्रैव सुदृष्टा कलवस्तुसाधं तद्वत्ते केऽस्मिन् योगं प्रक्षिप्य द-
दृष्टुं रज्जयन्ति स च रसः कमिरागे जययते । अनुसारीति
तत्र कृमीणां रागे रज्जकरतः कमिरागस्तेन रक्तं कमिरागरक्तमेवं
सर्वत्र नवरं कर्हणे गोवादादीनां कञ्चनं दीपादीनां हरिद्रा प्र-
तीयेति । कमिरागादिरक्तवस्तुसमाप्ता च शोभसामान्तानु-
बन्वादि तद्वद्वतां जीवानां क्रमेण दद्वदीनहन्तरादनमानु-
बन्धित्वात् । तथाहि कमिरागरक्तं वक्तुं द्वाधमपि न रागानु-
बन्धं मुञ्चति तज्जसन्तोऽपि रक्तत्वादेवं यो स्तोत्रोप होत्रानु-
बन्धं न मुञ्चति तस्याभिधीयते शोभः कमिरागरक्तवत्त्वसमा-
नोऽनन्तानुबन्धी चेति । एवं सर्वत्र भावना कार्याति । फलसुत्रं
स्पष्टम् स्था० ४ डा० २ डा० ३० । (इह कथावप्रकरणमायायाः अनु-
पदमेयोकाः)

अनुपतिष्ठिताः कोषाध्वः ।

कति पातिष्ठि एवं थंते । कोहे पयसे ? गोयमा । चउ-
पद्विह्वे कोहे पयसे तंजहा आयपातिष्ठि परपद्विह्वे त-

दुभयपट्टि एषपट्टि । एवं नेरुयाणं जाव वेमाणि-
याणं दंरुओ. एवं माणेणं दंरुओ, मायाए दंरु-
ओ होणेणं दंरुओ ।

कतिपु कियत्तकरंयु स्थानेषु प्रतिष्ठितो भवत् । कोषः ज-
गन्नाह । अतःप्रतिष्ठितस्तथा आत्मप्रतिष्ठित इत्यादि ।
आत्मन्येव प्रतिष्ठितः आत्मप्रतिष्ठितः । किमुक्तं जवति स्वयमा-
चारितस्य ऐदिकं प्रत्ययायमचबुधु बद्धा कश्चिदात्मन एषोप-
रिक्त्युच्यते तथा आत्मप्रतिष्ठितः कोषः प्रतिष्ठितः इति । यदा
पर उदीरयति आकाशःशोनां कोपं तदा किल तद्विषयः
उपजायते इति स परप्रतिष्ठित इति । नैगमनयदर्शनमेतत् ।
नैगमनयो हि तद्विषयमात्रेणापि तत्प्रतिष्ठितं सम्बन्धे यथा जीवः
सम्बन्धदर्शनमनुभवसम्यग्दर्शनमित्याद्योऽष्टौ भङ्गाः सम्य-
ग्दर्शनस्याधिकरणचिन्तायामावश्यकं तदुपपत्तिरिति आत्म-
पररूपोभयप्रतिष्ठितः यदा कश्चिन्नयाविचापराधशरादात्मप-
रिषयकोषमाचरो इति । अप्रतिष्ठितो नाम येषः स्वयं दु-
श्चरणात्मकोशादिकं च कारिणं विना निरालम्बन एव केवल-
कोषधेयनीयादुपजायते स हि नात्मप्रतिष्ठितः स्वयं दुश्चर-
णात्मातन्त्रबन्धविषयत्वात्तथावत् । नापि अतःप्रतिष्ठितः परस्या-
पि निरपराधतया अपराधसम्भावनाया अभावतः कोषालम्ब-
नत्वायोगात् । इदमेतच्च कस्यापि कदाचिदयमेव केवलं कोष-
धेयनीयोद्यादुपजायमानः कोषस्तथा च स परत्वात् नूनं अहो
मे निष्कारणकोषो नैव विषयकपरो भावते न च किञ्चिद्विनाशयती-
ति । अत एषां पुनश्चमर्थिभिः सापेक्षाणि निरन्तराणि च क-
र्माणि फलविषयकपु सांप्रकर्म निरूपकमं च ह्यु यथायुक्तामि-
ति । एवं मानमायालोना अपि आत्मपरोभयप्रतिष्ठिताश्च
जावनीयाः । त्वेवमधिकरणमेवेन ज्ञेयं उक्तं ।

संप्रति कारणभेदतो भेदमाह ।

कहि णं भंते ! ठाण्हि कोहुपत्थी जवति ? गोयमा । च-
उहं ठाणेहं कोहुपत्थी हव्व । तंजहा सिचं पनुच्च वत्तुं
पनुच्च सरिं पनुच्च नवहिं पनुच्च । एवं नेरुयाणं जाव
वेमाणियाणं एवं माणेण वि मायाए वि होणेण वि । एवं ए-
ते वि चत्तारि दंरुगा । कतिविहेणं जंते ! कोहे पसुसे ?
गोयमा । चउव्विहे कोहे पसुसे, तंजहा अणंताहुणंघी
कोहे अप्पत्त्वक्ताणारणेण कोहे पत्त्वक्ताणारणे कोहे
संजज्ञेणे कोहे एवं नेरुयाणं जाव वेमाणियाणं एवं मा-
णेणं मायाए होणेण एव वि चत्तारि दंरुगा ।

तिष्ठत्येवमिति स्थानानि करणानि कतिभिः कियत्संस्थाकैः
स्थानैः कारणैः कोषोपलक्षणमिति ? जगन्नाह-चतुभिः स्था-
नैः तात्पत्र स्थानान्याह । (खंत्तं पडुच्च इत्यादि) तत्र त्रैय-
काणां त्रैयिककृते प्रतीत्य तिरस्कां तिर्यक्कृते भनुप्याणां भनु-
प्यकृते देवानां देवकृते (यत्तुं पडुच्च) वस्तु संसेतनम-
सेतनं वा शरीरं प्रतीत्य दुःसंस्थितं विकृते वा उपधि प्रतीत्ये-
ति यद्यप्येवमप्येव तस्य तत्तौरादिना अप्रतिह्यमाणान्यथा वा
प्रतीत्य एवं त्रैयिकादिद्वैतकसुत्रमपि, प्रह्ला० १४ पङ् । अन-
न्तं जगन्नुपज्जाति प्रविष्टिचक्रं करोतीत्येवं शीतोऽन्तानुबन्धि अ-
नन्तो वाऽनुबन्धो यस्येत्यन्तानुबन्धो सम्यग्दर्शनसहभावि-
भादिस्वरूपोपशमादिचरणासुषधिचर्चो आरिजमोहनीयत्वाच-

स्य न चोपशमादिभिरेव आरिर्भि अल्पत्वात् यथा भगवन्स्को
न संज्ञी किंतु महता मृगमुणादिकरूपेण आरिणेण आरिर्भि मनः
संज्ञया संक्षिप्तं एव त्रिषिचं दर्शनमोहनीये पञ्चविधातिथि-
आरिभिमोहनीयमिति । ननु "पदमिष्टुयाणं उदये नियते" इत्या-
दि विरुध्यते आरिणाचारकस्य सम्यक्त्वाचारकत्वानुपपत्तेरत
एव सप्तविधं दर्शनमोहनीयेकविंशतिविधं आरिभिमोहनीये-
मिति मतं संगतमाभातीत्यन्वयते । पदमिष्टुयाणेत्यादि यत्कृतं
तदन्तानुबन्धिनो न सम्यक्त्वाचारकतया किंतु सम्यक्त्वसह-
भास्युपशमाद्याचारकतया अन्यथाऽन्तानुबन्धिभिरेव सम्य-
क्त्वस्यावृत्तत्वात् किमपरेण मिथ्यात्वेन प्रयो जगन्नावृत्तत्वाद्या-
वरणेऽनवस्थाप्रसङ्गात्तस्मादर्थः, "केवलसिधायणं ज्ञेयो, जस्य-
क्षय कसायाणं इति " इह कसायाणां केवलज्ञानस्थानावा-
रकत्वेऽपि कषायकृषः केवलज्ञानकारणतयावृत्तसिधेय-
तस्य आवादेवमन्तानुबन्धिर्नैव प्रथम एव सम्यक्त्वसाज उ-
च्यते तस्मिन् सति तस्य आवादातोऽन्तानुबन्धिबद्धिते
मिथ्यात्वज्ञयोपशममुपयाति तदावाचा न सम्यक्त्वमिति ।
यच्च सप्तविधं सम्यग्दर्शनमोहनीयमिति प्रमातरं तत्सम्य-
क्त्वसहचरित्वेनोपशमादिगुणानां सम्यक्त्वोपचारादिनि प्र-
त्यामहे इत्यादि । न विधातं प्रत्याख्यानमप्युपजातारूपं य-
न्मिन् सोऽप्रत्याख्यानां देशविरत्यावारकः । प्रत्याख्यानामा-
योद्या सर्वविरतिरूपमेत्यर्थः । कुण्ठोतीति प्रत्याख्यानावरणः ।
संज्ञलयति दीपयति सर्वसाक्षाद्यविरतमर्पिन्दिषार्थसम्पाते
वा संज्ञलयति दीपयति इति संज्ञलयः । यथा स्यात्सारिजात्वा-
रकः एवं मानमायालोभेव्यवन्तानुबन्धादिभेदमुत्पद्यमध्ये-
तयामिति । एषां निरुक्तिः पुष्टीरियमुक्ता " भगवन्मात्मानुबन्ध-
नित, यतो जगमि नृतये । अतोऽन्तानुबन्धाख्या, कोषाद्ये
प्रदर्शिता ॥ १ ॥ नाप्यमप्युत्सरेष्यं प्रत्याख्यामिहोद्देश्यम् ।
अप्रत्याख्यानसंज्ञातो, द्वितीयेषु निवेशिता ॥ २ ॥ सर्वसा-
क्षाद्यविरतिः, प्रत्याख्यानमुद्देश्यम् । तदावरणसंज्ञात-स्तुतीयेषु
विधेयिता ॥ ३ ॥ शब्दादौ विषयात् प्राप्य, संज्ञलयति यतो
मुहुः । अतः संज्ञलनामानं, चतुर्थोनामिहोच्यते ॥ ४ ॥ स्वा०
४ डा० १ उ० ।

संप्रत्येषामेव विशेषतः किञ्चित्स्वरूपं प्रतिपिपादयिषुराह ।

जा जीव वरिसचउभास, एक्खणान्तरयतिरिचनरअमरा ।

सम्माणुसम्बविरिं, अहस्तायचरित्तायाकरा । १८ ॥

"यावत्तावज्जीवितवाचसमानावृत्तावारकदेवकुलैर्बलमेवैवः" ॥ ८ ॥

२ । २७ १ इति प्राकृतसूत्रेण वकारातोपे च जावजीव्यं च वर्षं च
चतुर्मासं च पक्षश्च यावज्जीव्यं चतुर्मासपक्षात्पक्षमाचम्यती
ति यावज्जीव्यवर्षं चतुर्मासपक्षमाह । "नामो गमेः कलैः विहावस-
स्तु विह" इति च प्रत्ययः । इदमुक्तं भवति । यावज्जीव्यानुगान-
तानुबन्धिनः वर्षेणा अमत्याख्यानावरणेषुचतुर्मासः प्रत्याख्या
नावरणपक्षमाहः संज्ञलनः । इदं च " परसवयणेण विण
तच्च अहिक्किवतो य इहा मासतव " मित्यादिवत्प-
वहारनयमात्रेणोच्यते अन्यथा हि बाहुबलिप्रसंगतो प-
क्षादिवरतोऽपि संज्ञलनाद्यविरतिः भूयते अन्यथा च
संयतादीनां मासवर्षादिकां प्रत्याख्यानावरणमात्रमात्र-
स्यानावरणमात्रमात्रतानुबन्धिनां चान्तमुद्देश्यं किं कालमु-
दयः भूयते इति । तथा नरकवित्तिकारणत्वात्तानुबन्धिनः
कषाया अपि नरका भवन्ति च कारणे कषायोपचाराया जा-

सुवर्णं नङ्गुलौघं पादरोग इति । एवं तिर्यग्नातिकारखत्वाति-
र्येणोऽप्रत्याख्यानावरणयोः नरयति कारणत्वाद्भराः प्रत्याख्याना-
वरणयोः । अमरगति कारणत्वाद्भराः संज्वलनाः । पतुक्तं भ-
वति । अन्तानुबन्धयुद्धे स्तो नरकगतावगच्छति अमत्या-
ख्यानावरणोद्धे स्तोतिस्थेयुद्धे प्रत्याख्यानावरणोद्धे स्तो ननु-
व्युद्धे संज्वलनोद्धे पुनर्हृत्तोऽमर्येण गच्छति । उक्तव्यामर्थः
पञ्चानुपूर्व्यो अत्रापि " पञ्चकडमासवत्सर-जावज्जीवाणुना-
मिषो भविष्य । देववरतिरियनारय, गरुसाहृष्टेयवो नेया " इ-
वमपि व्यवहारकवमधिकृत्योच्यते अन्यथा हि अनन्तानुबन्ध-
व्यवतामपि मिथ्याहङ्गां केपांविपुपरितनयैवेयकधृत्पतिः इ-
यते अमत्याख्यानावरणोद्धेयवतामभिरतसम्यग्गशां तिर्येम्नु-
व्याणां चासुरेयुत्पतिः प्रत्याख्यानावरणोद्धेयवतां च देशावि-
रतां देवगतिः अमत्याख्यानावरणोद्धेयवतां च सम्यग्दृष्टिरे-
वार्तां अनुव्यगतिः । नया (समति) सम्यक्त्वं च (अणुसम्यवि-
रति) विरतिशब्दस्य प्रत्येकं संभव्यात् अणुविरतिश्च देशवि-
रतिः सर्वविरतिश्च । यथाख्यातचारित्र्यं च "सम्माणु" सर्ववि-
रतिर्यथाख्यातचारित्र्याणि तेषां धातो विनाशः "सम्माणु" सर्व-
विरतिर्यथाख्यातचारित्र्यातस्तं कुर्वन्तीत्येवशीलाः सम्माणु-
सर्वविरतियथाख्यातचारित्र्यातकारः । एतदुक्तं भवति । अन-
तानुबन्धिनः कषायाः सम्यक्कषातकारा यदाहुः श्रीभद्राहु-
स्वामिपादाः " पदमिह्रुयाण उवय, मिथमा संजोयणा कसा-
याणां समहंसणलं, नवसिर्काया वि न हति " अमत्या-
ख्यानावरणो देशविरतिधातुकरः न सम्यक्त्वस्यैवार्थोद्भवः । यदाहुः
सुधुपादाः " बीयकसायात्पुत्र, अप्यवकसाणानामपि-
उजाण । समहंसणलं, विरियाविरियं न य हति " प्रत्या-
ख्यानावरणान् स्तो सर्वविरतेर्धातुकाः सामव्योश्च देशविरतेः उ-
क्तं च " तदयकसायात्पुत्र, पञ्चकसाणावावरणानामपिउजाण ।
हेसिक्केसविरियं, चरिसलं न उ हति " संज्वलनाः पुनर्ये-
थाख्यातचारित्र्ये धातुका न सामान्यतः सर्वविरतेः उक्तं च
श्रीमद्वाराध्यादैः "सहगुणाणं लं, न हहह सलगुण धाहृण
उवय । संजलगुणं उवय, न हहह चरणं अहकसायमि " ति ।

अथ जलरेखाविद्वद्भासेन किञ्चित्सविशेषकोषाधि-
कषायार्थां स्वरूपं व्याचिख्यासुराह ।

जलरेणुपुढविपव्य-रार्इ सरिसो चउविहो कोहो ।

तिणिसल्लयाकह्दुःद्विभ, सेल्लयभोमो माणो ॥ १९ ॥

इह राजिशब्दः सट्टशब्दश्च प्रत्येकं संभव्यते ततो अक्षरा-
जिसट्टस्तावत्संज्वलनः क्रोधः यथा यएणदिमिर्जलस्ये
राजोरेका क्रियमाणे शीम्वेय निवर्तते तथा यः कथमप्युद्ध-
प्रतोऽपि सत्वरमेव व्याचरते स संज्वलनः क्रोधोऽभिधीयते ।
रेणुराजिसट्टशः प्रत्याख्यानावरणक्रोधः अयं हि संज्वलनक्रो-
धापेक्षया तीमत्वात्पुण्यविहितरेखावकिरेण निवर्तते इति
भावः । पृथिवीराजोसट्टशब्दप्रत्याख्यानावरणः यथास्फुटित-
पृथिवीसंविन्नां राजी कचवार्दिनिः पुरिता कहेनपनीयते
एवमेवोऽपि प्रत्याख्यानावरणोद्धेयकषा कष्टेन विनिवर्तते इति
भावः । विद्वलितपर्वतराजिसट्टशः पुनरनन्तानुबन्धी क्रोधः क-
थमपि निवर्तयितुमशक्य इत्यर्थः । उक्तञ्चतुर्थेऽर्थः क्रोधः ।
इदानीं मानोऽभिधीयते तत्र तिसिखलतोयमः संज्वलनो मानः
यथा तिसिखो वनस्पति विशेषस्तस्तसंविन्नी लता सुखेनैव
नमत्येवं यस्य मानस्योद्धेय जीवः स्वाहर्हं सुकृत्वा सुखेनैव न-
मति स संज्वलनमानः । यथा स्तब्धं किमपि काष्ठमग्निस्त्वे-

वद्विषहृषाथैः कष्टेन नमत्येवं यस्य मानस्योद्धेय जीवोऽपि क-
ष्टेन नमति स काष्ठेऽपमः प्रत्याख्यानावरणो मानः यथाऽस्थि
हृद् बहुतरुकायैरतितरां महता कष्टेन नमत्येवं यस्य मानस्यो-
द्धेय जीवाऽप्यतितरां महता कष्टेन नमति सोऽस्थिपमोऽप्रत्या-
ख्यानावरणो मानः । शिखार्थां घटितः शैलः शैलश्चासी स्त-
म्भश्च शैलस्तम्भस्तदुभयसंभवतानुबन्धी मानः कथमन्यन-
मनीय इत्यर्थः । उक्तञ्चतुर्थो मानः ।

अथ मायालोभो व्याख्यायन्नाह ।

मायावलेहिगोमुचि, मिहंसिगयवंसमुल्लम ।
लोहो हलदखेजह-कहमकिमिराम सारित्यो (सामाणो) २०
मायाऽवलोककासमा संज्वलनी धनुरादीनामुद्दिश्यमानानां
वाऽवलोकका वक्तव्येषा पतति यथासी कोमलत्वात् सुखेनैव
वाऽज्जलोभित्येवं यस्या उदये समुत्पन्नापि हणुसु-
यकुटिता सुखेनैव निवर्तते सा संज्वलनी माया गौर्यै-
ल्लवहस्तस्य मागे गच्छन्ता वक्तव्या पक्षिता सूत्रधारा गो-
सूत्रिकाऽभिधीयते यथाऽसौ शुक्रा पचनादिभिः कमपि कष्टे-
नापनीयते एवं यज्जनिता कुटिलता कष्टेनापगच्छति सा गोमु-
त्रिकासमा प्रत्याख्यानावरणो माया । एवं मेघसूक्ष्ममायाम-
प्यप्रत्याख्यानावरणमायायां भावना कार्या नवरमेवा कष्टर-
निवर्तनीया । घनवंशीमुल्लसता त्वनन्तानुबन्धिना । माया यथा
निधिरुचंशिमूलस्य कुटिलता कष्टवत्तद्विनापि न दृष्टते एवं यज्ज-
निता मनःकुटिलता कथमपि न निवर्तते सान्त्वनानुबन्धिना माये-
त्यर्थः । तथा लोभो हिरिकारागसमानः संज्वलनः यथा वा-
ससि हिरिकारागः सुवर्णात्परस्पादिमात्रादेव नियतं तथाऽय-
मपीत्यर्थः । कष्टनिवर्तनीयो वर्यावल्लमः प्रवर्धोपादिकल्लमनसमानः
प्रत्याख्यानावरणलोभः । कष्टरापनेयो वर्यावल्लमनिविडकद-
मसमानोऽप्रत्याख्यानावरणलोभः । क्षमिगारकपदसुवारागस-
मानः कथमन्यपनेनुमशक्योऽनन्तानुबन्धी लोभ इति । कर्म १
क० । आनू० । प० सं० । स्या० । वि०० ।

समप्रति एतेषामेव कोषादीनां निवृत्तिर्नभेदोऽवस्थाप्रे-
दनम्भ भेदमाह ।

कतिविदे एं भंते ! कोह पसते ? गोयमा ! चउविहो
कोह पसते तंनहा आजांगणिव्जापे अणानोगनिव्व-
कोह उवसते अनुवसते । एवं नेरइयाणं जाव वेमाणि-
याणं । एवं माणेण वि मायाए वि लोभे ज वि च-
त्तारि दंरगा ।

यदा परस्वपराधे सम्यगवबुद्ध कोषकारणं च व्यवहारतः
पुष्टमवबुध्य नान्यथास्य शिक्कोपजायते इत्येतान्येकोपं च वि-
धत्ते तदा स कोष आनोगनिर्वर्तितः । यदा त्वेनमेवं तथापि
यदुद्देववशादुद्देवार्थिचारणशून्यः परवर्धोपादिकल्लमनसमानः
तदा स कोषो भागोनिर्वर्तितः उपशान्तोऽनुयावकः अनुप-
शान्त उदयावकः । एवमेतद्विषयं इएकसुत्रमपि प्राचनीयम्
एवं मानमायालोभाः प्रत्येकं चतुःप्रकाराः सामान्यतो इएकक-
कमणं च वेदितव्याः ।

समप्रति फलभेदं काष्ठत्रयवर्तिनां भेदमभिधानुकाम आह ।

जीवाणं भंते ! कतिहिं ठाण्हिं अइ कम्मपण्ढीओ वि
णिट्ठु ? गोयमा ! चउहिं ठाण्हिं अइ कम्मपण्ढीओ
विणिट्ठु तंनहा कोहणं जाव लोभेण एवं नेरइयाणं जाव

वेमाणियाणं । जीवेणं भंते ! कतिहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपय-
दीओ चिणंति । गोयमा । चउहिं ठाणेहिं तंजहा कोहेणं
जाव लोभेणं एवं नेइया जाव वेमाणिया जीवेणं भंते !
कतिहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगदीओ चिणस्संति ? गोयमा ।
चउहिं ठाणेहिं अट्टकम्मपगदीओ चिणस्संति तंजहा
कोहेणं जाव होजेणं । एवं नेइया जाव वेमाणिया । जी
वाणं भंते ! कतिहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगदीओ उवचि-
णिसु । गोयमा । चउहिं ठाणेहिं अट्ट कम्मपगदीओ उव-
चिणिसु तंजहा कोहेणं जाव लोभेणं एवं नेइया जाव
वेमाणिया । जीवाणं पुच्छा ? गोयमा । चउहिं ठाणेहिं उ-
वचिणंति कोहेणं जाव लोभेणं एवं नेइया जाव वेमा-
णिया एवं उवचिणस्संति । जीवाणं जंते ! कतिहिं ठा-
णेहिं अट्टकम्मपगदीओ वंथिसु । गोयमा । चउहिं ठा-
णेहिं अट्ट कम्मपगदीओ वंथिसु तंजहा कोहेणं जाव लो-
भेणं एवं नेइया जाव वेमाणिया वंथिसु वंथंति वंथिस्संति
उदरंरंसु उदरंरंति उदरिस्संति वेदंसु वेदंति वेदस्संति
निज्जरंसु निज्जरंति निज्जरिस्संति । एवं एते जीवादीया
वेमाणिया पज्जवसाणा अट्टारम दंडगा जाव वेमाणिया
निज्जरंसु निज्जरंति निज्जरिस्संति “आतपत्तित्ति खेचं,
पडुबु अण्णताणुवंथिआनामे । चिणउवचिणवंथउदी-रण
वेद नहं गिज्जारा चेव ” ।

जीवा भदत्त ! कतिभिः स्थानैरपि कर्मप्रवृत्तिभित्तवत्तः क्वयं
नाम कथायपरिणतस्य कर्मपुत्रलोपादानमात्रं भगवानाह । गी-
तम् । वतुभिः स्थानैस्तथाया कोथेन मानेन मायया लोभेन ।
एवं नैरयिकादिदृशकौटिपि यकस्य एव दृशकौटितीतकाल-
विषयः एवं वत्समानकालमविष्यत्काशविषयायपि वाच्यौ, ए-
वमुद्यमबोधोदरिणयेदननिजैराविषया अपि प्रत्येकं त्रयस्यो द-
शरुका वाच्यया इति सर्वसंख्यबाऽष्टादश दृशकाललोपचयं
नाम स्वस्वाभावाकालस्योपरिज्ञानावरणीयादिकर्मपुत्रलानां वे-
दनार्थे निषेकः । सत्वेवं प्रथमस्थितौ सर्वमजुतं द्वितीयस्यां
स्थितौ विषयदीनं, ततोऽपि तृतीयस्यां विषेवहीनम् एवं विषे-
हं न विषेवहीनं तावद्वाच्यं यावत्सकालकथ्यमानायाः स्थिते-
श्चरमा स्थितिरतश्च सविस्तरं कर्मप्रवृत्तिदीकार्या पञ्चसंग्रह-
टीकार्या चागिहितमिति ततोऽप्युपायम् । स्वयं नाम ज्ञानावर-
णीयादिकर्मपुत्रलानां यथोक्तप्रकरणे स्वस्वाभावाकालोत्तर-
काशे निषेकानां यदुभयकथायपरिणतिविशेषाभिक्रानमुदीर-
णामुदीरणाकरणावस्तनः कर्मपुत्रलानामनुद्यमानामनुद्यवावलि-
कानां प्रवेशनं तदपि हि किञ्चित्पाथिषिकथायपरिणतिवशात्तु
वतीति “चउहिं ठाणेहिं उदीरंरंसु उदीरंति उदीरिस्संति”
त्युक्तम् । अन्यथा कथायव्यतिरेकेणापि ज्ञानमोहोदये ज्ञानाव-
रणादीनामुदीरिका वस्तन्ते इति वेदना स्वस्वाभावाकालज्ञाया-
द्धृद्यप्राप्तस्य उदीरणाकरणेन वा उद्ययमुपनीतस्य कर्मण उप-
भोगः निजैराः कर्मपुत्रलानामनुभूयानुभूय कर्मत्वादान-
मात्मप्रवेशैः संश्रितायां ज्ञानावरणीयादिकर्मपुत्रलानामनुभूया
नुभूय शासनमिति भावः । उक्तञ्च “पुत्रकथकम्मसारुण निज्ज

रा इति ” इत्यञ्च देशनिजैरा कृत्या कथाव्यक्तित्वाच्च सर्वेनि-
जैरा । सा हि निष्कपायस्य सर्वनिष्कस्योगस्य भोक्तासाधम-
धिराहतो भवति न शेषस्यात एव वतुविशतिदृशकसुद्यमब-
धिरुद्धं देशनिजैरायाः सर्वकाशं सर्वेषामपि प्राप्ताय । सत्यमिति
यत्पदमधिकृत्य प्राप्तुं सुवाप्युक्तानि तानि विनयेजनानुप्राय
सङ्गृह्यणिगकथाया निर्दिशति “आयपपरिपे ” इत्यादि प्रथमं
सामान्यसूत्रे सुप्रगीतमिति न संशयितं द्वितीयमात्मप्रतिष्ठितप-
दोपलक्षणं सूत्रं ततोऽनन्तानुवाचिषोदोपलक्षितं तदन्तस्तमानो-
गपदोपलक्षितं तत्तत्प्रयोगव्यवधानोदीरणवद्वाननिजैराविषयाय
क्रमेण सूत्राणि । अत्र “विणेति” उपपद्यसूत्रेपलक्षणम् । प्रका०
१४ पदं । स्था० । जी० “मूलं संसारस्सय, होति कसाया अण-
तपस्सय । विणभो ठाणपउत्तो, उल्लविसुक्कस्स मोक्कस्सय”
दशा०४ अ० । “कसाययुद्धि करेउत्तर गच्छवज्जे” प्रायः महा०
७ अ० । “कोहं माणं प्राय, मोहे व मणत्तवाणि वसारि ।
जो रंगह सुत्तया, एत्तो मोहंविमपणिही । जस्स वि य वृत्त-
णिदिहा, होति कसाया तवं वरंनस्स । सो दासतवस्सो विव,
गयणहाण परिरस्सं कुणारं” साम्प्रतमणुत्तरंनस्स, कसायाजस्स
वक्कमा होति । मत्तामि उच्छउत्तुं, व गिण्णहं तस्स साम्भं ॥
दशा०८ अ० (पणिदिशाद्वे व्याख्यायन्ने) “अकप्पायं तु व-
त्ति, कसायवस्यति न संजओ होह ” (इति अहिगरणशब्दे
उपपादितम्) ।

कोहं मायं च मायं च, लोभं च पाववृणं ।

वमं चचारि दोसाइ, इच्छंते हियमपपे ॥ ३७ ॥

लोभं मानं च मायां च लोभं च पापवर्जनं सर्वं एते पापहे-
तव इति पापवर्जनव्यपदेशः । यत्तच्चमते वमं चतुरो वापा-
नेनानेव कोषादीन् हितमिच्छन्नातमाः पतन्नामे हि सर्वं सवि-
ति सूत्रार्थः ।

अथमेन विहं लोके एवापायमाह ।

कोहो पीइं पणासइ, माणो विणयनामणो ॥ ३८ ॥

माया मित्राणि नासइ, लोभो सत्त्वविषामणो ॥ ३९ ॥
कोषः प्रीति प्राशयति कोषाभ्यवचनतस्तुच्छदृशोनाव
मानं विनयनाशनः अवलोपेन भूयैतया तद्वकरणोपलब्धमोया
मित्राणि नाशयति कीदृश्यवतस्तस्यागदृशेनात् । लोभः सर्व-
विनाशनः तत्त्वतश्चयाणामपि तन्नामभावित्वादिति सूत्रार्थः ।
यत एवमन्तः ।

उवसमेणं हरेणे कोहं, माणं मदवया जिणे ॥ ४० ॥

मायं वज्जवभावणं, लोभं संतोमश्रो जिणे ॥ ४१ ॥

उपशमेन क्षान्तिरूपेण हन्यान् कोषमुद्ययनिरोधोद्यप्राप्ता-
फलीकरणेन एवं मानं मार्हेनानुत्थिततया जयेत् उद्ययनि-
रोधादिनैव मायां च अजुभावनारादतया उद्ययनिरोधादि-
नैव एवं लोभं सन्तोमेण निःस्पृहत्वेन जयेत्तुद्ययनिरोधोद-
यप्राप्ताफलीकरणेनेति सूत्रार्थः ।

कोथामोदामेव परलोकापायमाह ।

कोहो य माणो य अण्णिमग्गीया,

माया य लोभे य पड्डमाणा ।

चचारि एए कसिया कसाया,

सिंचिंति सूत्ताइ पुण्णववन् ॥ ४२ ॥

कोषश्च मानश्चानिगृहीतो उच्छृङ्खलो माया च लोभश्च वि-

वर्द्धमानौ बुद्धिं गच्छन्तौ चत्वारि एते क्रोधादयः कृत्वाः
संपूर्णाः कृष्णा वा क्रिष्टा वा कपायाः (सिंचिते) अशुभ-
भावजनने शूलानि तथाविधकर्मकपायि पुनर्भवस्य पुनर्जन्म-
तरोरिति सूत्रार्थः । दश० ८ अ० । (पञ्चमहाभ्रतधारणमपि
कपायिषो निष्पन्नं स्यादन्नतस्तापकल्याणान्वयं कपायनि-
रोधो विधेय इति धम्मशब्दे सुहृदमुपपादयिष्यन्ते)

अथ गाथात्रयेण कपायानाश्रित्य गणस्वकपमेवाह ।

जत्य मुणीण कसाया, जगदिज्जंता वि परकमाएहि ।

ण इच्छति समुद्धेवं, मुनिविद्धो पंगुल्लो चेव ॥६७॥

यत्र गच्छे मुनीनां कपायाः परकपायैः (जगदिज्जंतविति)
पीडादिकरणेनोदीर्यमाणा अपि समुत्थान्तो नेच्छन्ति स्कन्द-
काचार्यशिष्याः १ अज्जन्तमालाकार २ दमदन्तादीनाश्रित्य ३
स्वर्वायं दर्शयितुं नोत्सहन्ते । अत्र कपायाणां स्वातन्त्र्यविवि-
क्षितया कर्तव्यं यथा उत्पद्यते घटः इत्यत्र कृत्स्नकारेणोत्पद्य-
मानस्यापि घटस्य स्वातन्त्र्यविविक्षितयैव कर्तव्यमिति । अत्र
गद्यान्महा (वेवसि) यथा मुनिविष्टः सुकोपविष्टः पङ्कतः
पादविकलः समुत्थान्तो नेच्छति मोक्षहने हेतौतम् । स
गच्छः स्यादिति शेषः इति ॥ ६७ ॥ (स्कन्दकाचार्यशिष्या-
दीनां सम्बन्धः स्वस्वशब्दे)

धम्मतरायनीए, संसारगम्भवसहीणं ।

न उदीरंति कसाय मुणीणं तयं गच्छन् ॥ए०॥

यत्र गच्छे धम्मस्यान्तरायाः कसायोदीरणाजन्यो विघ्नः त-
स्माद्रीनाः तथा संसारगम्भवसतिभ्यः संसारप्रभयबसनेभ्यो
भीताः अत्र 'कविद्वितीयाव' इति प्राक्कृत्यत्रेण पञ्चम्यर्थे पद्यो
वर्षविधा मुनयो मुनीनां कपायाश्च क्रोधा १ मान २ माया ३
लोभकपाय नोदीरणाया इह परलोकोर्मसंसायाफलप्रदत्वात्
हेतौतम् । संगच्छति अत्र क्रोधफले क्षपकोदाहरणम् ।
ग० २ अधि० । (तच्च चरदकोसियशब्दे) (कपाया एव दुष्प-
रपरया भूतबीजमिति जिनकल्पियशब्दे) कपायाणां दुर्ग-
तस्य । तथाच एतदेव दुर्गन्तं कपायसामर्थ्यमुक्तौतयन्नाह ।

उवसामं उवणीया, गुणमहया जिणचरितसरिंसे पि ।

पाटिवायंति कसाया, किं पुण मे संसरं गच्छे ॥

उपशमनमुपशमस्तमपिशब्दात् क्षयोपशममपि उपनीताः के-
नोपशममुपनीता इत्याह मुणिकोहाज गुणमहाज तेन महता उप-
शमकेन प्रतिपातयन्ति कपायाः संसारकं तमेवोपशमकं कथं-
तुमित्याह जिनचारित्रसदृशमाप (जिनस्य कवक्षितधारिणेण
कृत्वा सदृशस्तुल्यो जिनचारित्रस्तुल्यो द्वयोरपि कपायोदयरहि-
तचारित्रयुक्त्वात् । तमेवं प्रतीमपि प्रतिपातयन्ति अथोपशान-
ताः सन्तः कपायाः कथं स्वस्वकपमुपदर्शयन्तीत्युच्यते इह
यथा जन्मच्छुद्धोऽस्मिन् सकरोपणापि सत्त्वात्पवनादिसदृ-
शकारणान्नरमासाद्य पुनः स्थं स्वकपमुपदर्शयति । यथा वा
अज्जन्तद्वेगे वनद्वेषधामितोऽप्यन्तःसारस्याद्यापि सचेतन-
त्वादुदकसेकादिकारणसामग्रीमवाप्य पुनरप्युद्गुरुपुपपञ्चप्रवा-
सादिकपं निजस्वकपमुपदर्शयति एवमुपपात्ता अपि कपायाः
स्वकरोपणाद्यापि सन्त इति । तथाविधं किञ्चिज्जितमासाद्य
स्थं स्वकपं प्रकटयन्ति ततोऽन्तर्गृह्णांनियमेन प्रतिपतति । उक्तं
च "हवदूमियंजणदुमो, नाचकम्मो गणिय एव पच्चयतो । डा-
वेर जइ सरुपे, तइ सफसातोदयो जु (ख) उजो" प्रतिपत्ति-

तच्च संसारं पर्यटति तथाहि स तावत् भवे एव निर्वर्णां न
लभने उत्कथस्तु देशोनमर्कपुल्लपराधर्ममपि संसारमनु-
ब्रूयति । उक्तं च "तस्मिं भवे निर्वर्णां, न सभइ उकोस्तो व सं-
सारं । पोम्भापरियट्ठे, देसुणं कोइ हिंकिज्जा" यत एव तीर्थ-
करोपवेष्टाश्चैव तीर्थेणैव गाथाच्यमाह ।

जइ उवसंतकसातां, लहइ अणंते पुणो वि पडिवायं ।

न तु जे वाससियन्वे, थोवे वि कमायसेसम्मि ॥

अणयोवं वणथोवं, अग्गीथोवं कसायथोवं च ।

न तु जे वीससियन्वे, थोवं पि हु तं बहु होइ ॥

यद्युपशान्तकपायोऽप्यनन्तं क्षयोऽपि प्रमातव्यं लभने ततः
स्त्रोक्तं अपि कपायथोवे न तु नैव (जे) भवद्भिर्विभ्वसितव्यम् ।
अमुमेवायं सदृष्टान्तं भावयन्ति (अणयोवमित्यादि) अणस्य
स्त्रोक्तं अणस्तोक्तं अणस्त्रोक्तमनिस्तोक्तं कपायस्तोक्तं च इद्वान्
न तु नैव (जे) भवद्भिर्विभ्वसितव्यं यतः स्त्रोक्तमपि ततः अ-
णाविद्वद्भूतं भवति तथा चानेकदोषसंभवः । तथाहि अणुं
प्रवर्द्धमानं गच्छता कालेनातिप्रवृत्तं स तदास्तस्युपनयति यथा
वर्णमण्डहितुः साधुजगत्याः अणश्च विस्फुरन् अतिप्रवृत्तः कृत्वा
स्तोकालेन मरणम् । वर्द्धित्वादिद्विस्फुरादतिप्रसर-
च्चिरोहन् सर्वस्यापि प्राग्जनगरादृद्वाह कपायाः पुनः प्रवर्द्धमाना
जन्ममनन्तमिति । उक्तं च "दासत्तं देइ अणं, अचिरा मायं
वणो विस्पन्ते । सव्वसं दाइमग्गी, इति कसाया जन्मणंते"
अ० म० प्र० ।

कसायअसंकिंलेस-कसायासंज्ञेद्वा-१० अंसंज्ञेसंभेद, स्था० १० अ० ।

कसायकुसुद-कपायकुशोद-पुं० कपायैः संवलनक्रोधाद्यु-
द्यलक्ष्यैः कुरीक्षः कपायकुशोदः । कुशोदभेदे, (कुशोदश-
ब्देऽस्य पञ्चविधत्वम्) प्रय० ए३ इति म० ।

कसायजय-कपायजय-पुं० कपायाः क्रोधमानमायातो जलकृणा
अन्तारस्तपो जयोऽजिभवः । क्रोधादीनामुद्दितानां विफलं करणं
नानुदितानां चानुत्पादनेन अजिभवं संयमभेदं, कपायजयोपाय-
स्तु तत्तदोपप्रतिपक्षसंवादिना स्वात्तयादि क्रोधः क्षमाया १
मानो माद्वेन २ मायार्जवेन ३ लोभः संतोषेण ४ रागो वैरा-
ग्येण ५ द्वेषो मैत्र्या ६ मोहो विवेकेन ७ कामः स्त्रीशरीराशौ-
चमायनया ८ मत्सरः परस्परवृत्तुर्कथंऽपि चिन्तानाबाधया ९
विषयाः संयमेन १० अशुभमनोवाक्काययोगा गुतिभयेण ११ प्र-
मादोऽप्रमादने १२ अचरितविर्हत्या १३ च सुखेन जीयन्ते ।
अ० २ अणुप० ।

कसायसुमिय-कपायनटित-त्रि० क्रोधाद्यभिभूते, "केरं क-
सायनडिया, ते पि हु हीलंति मुदमरं" जीवा० १८ पत्र. ।
कसायाणाम्-कपायनामन्-न० रसनमकर्मभेदे, यदुदयाज-
न्तुशरीरं विभीतकादिवत् कपायं भवति तत्कपायनाम ।
कर्म० १ क० ।

कसायणिवृत्ति-कपायनिवृत्ति-स्त्री० जीवनिवृत्तिभेदे,

कइविहाणं जंतं । कसायणिवृत्तिं पप्पसा । गंयमा !
चउव्विहा कसायणिवृत्तिं पप्पसा तंमहा कोइकसायणि-
वृत्ती जाव सोभकसायणिवृत्ती एवं जाव वेमाणियायं
अ० १६ अ० उ० प० ।

कसायपञ्चकलाय-कषायप्रत्याख्यान-न० कोषादिप्रत्याख्याने, तान् (कोषादीन्) न करोमीति प्रतिज्ञाने, अ० १७ श० ३ उ०। उक्त० ।

कसायपञ्चकलायेण जते । जीवे किं जणयइ । कसायपञ्चकलायेण बीयायजानं जणयइ बीयायजानं पवित्रये य णं जीवे समसुहृदुक्त्वे जवइ ॥३६॥

हेस्वामिन् । कषायप्रत्याख्यानेन जीवः किं जनयति । गुरु-राह हेरिष्य । कषायप्रत्याख्यानेन कोषमानमायालोभत्यागेन जीवो धीतरागभावं जनयति । प्रतिपक्षधीतरागभावो जीवः समसुहृदुःखो भवति । उक्त० २६ अ० ।

कसायपत्रिकमाण-कसायप्रतिकमाण-न० कषायाणां प्राग्विक-पितराभ्यानां कोषादीनां प्रतिकमणे, आच० ४ अ० । (प-डिकमणशब्दे उदाहरणं वक्ष्यामि)

कसायपरिणाम-कषायपरिणाम-पुं० कश्चिन् हिंसन्ति पर-स्परं प्राणिणोऽस्मिन्निति कषः संसारस्तमयते अन्तर्भूततय-यत्नान् गमयन्ति प्रापयन्ति ये ते कषायाः । "कर्मयऽण्" ३ । २१ । इत्यण् प्रत्ययः । कषाया एव परिणामः कषायपरिणामः । जीवपरिणामभेदे, प्रज्ञा० १२ पद ।

कसायमोहनिर्गुण-कषायमोहनीय-न० मोहनीयकर्मभेदे, कर्म० १ क० (मोहनीयशब्दे व्याख्या) ।

कसायवयल-कषायवचन-न० कोषप्रधानकटुकवचने, सूत्र० १ ध्रु० ३ अ० १ उ० ।

कसायवारसग-कषायद्विशदक-न० अन्नतानुबन्धितचतुष्टयाप्र-त्याख्यानचतुष्टयप्रत्याख्यानात्तरणचतुष्टयरूपे कषायाणां द्वा-दशसंख्याञ्जिते गते, प्रज्ञा० १३ पद । (कषायाणां स्थितिं दिदिशब्दे वक्ष्यामि)

कसायविजयगुण-कषायविजययुत-त्रि० कोषादिकषायपरि-भवनशीले, कर्म० १ क० ।

कसायविजयतब-कषायविजयतपस्-न० कषायाणां कोषमा-नमायालोभलक्षणानां चतुर्णां विजयोऽप्रेषणामिभवनं य-स्मादिति कृत्वा तपोभेदे, कषायविजयतपः प्राह ।

एकासनगं तह, निन्विगइयमारविद्धं अजचडे ।

इह होइ सयचउकं, कसायविजए तवचरणे य ॥

एकासनकं निर्विहृनिकमाचामात्मम् । अमकार्यम्भोपवास इत्येका लता प्रतिकषायं कैकैका लता क्रियते एतत्कषाय-विजयं तपश्चरणं कषायाणां कोषमानमायालोभलक्षणानां च-तुर्णां विशेषणं जयोऽस्तिमचनं यस्मादिति कृत्वा अस्मिन्न-तपसि त्वत्क्रो लताः षोडश दिवसानि प्रच०, २७१ द्वा० ।

कसायसंकीलस-कषायसंकीलश-पुं० कषाया एव कषायेर्धा-संकीलशः कषायसंकीलशः । संकीलशभेदे, भा० २ द्वा० १ उ० ।

कसायसंलीनया-कषायसंलीनया-स्त्री० कषायाणामनुदीर्घा-नामुद्यत्तिरोधेन उदीर्घाणां च निफलीकरणेन कषायविष-याणां संलीनतायाम्, "सहेडु भइयया, वणुसु सो य विस-यमुबगएसु । तुडेण व हडेण व, समणेण सया ह होयम्" प्रच० ७ द्वा० ।

कसायसमुदाय-कषायसमुदात-पुं० कषायेः कोषादिभिर्हेतु-भूतैः समुदातः कषायसमुदातः । कषायाव्यचारित्रमोह-

नीवकमोभये समुदातविशेषे, प्रज्ञा० ३६ पद । तथाहि सीम-कषायाद्याकुलो जीवः स्वप्रदेशान् बहिर्दिक्षिपति तैः प्रदेशैश्च-दनाद्वारिद्वराणि कणैस्सन्धाद्यन्तरालानि वा पूर्वार्थामर्शनं विस्तरतश्च देहमात्रेणमभिव्याप्य वर्तते तथामूलकं प्रभुत्वान् कषायकर्मपुद्गलान् परिश्रापयति, प्रच० २६६ द्वा० । स० । प्रज्ञा० आचा० । भा० (समुदायशब्दे यतमाभिव्य द्वाडकं वक्ष्यामि)

कसायाईय-कषायातीत-पुं० अकषायिणि, विशेष० ।

कसायाता-स्त्री० कषायात्मन्-त्रि० कोषादिकषायविशिष्टमा-त्मा कषायायाम् प्रज्ञाणानुबन्धोऽसंकषायाणामात्मभेदे, ज्ञ० १३ श० १ उ० ।

कसाहि-कशाहि-पुं० मुकुक्षिसर्पभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

कसिण-कृत्स्न-त्रि० हुन-अञ्ज १ हेर्प्रोहोहृत्सक्रियादिबुधमि-त् ८ अ० । १०॥ इति संयुक्तस्मृत्यव्यवजनात् पूर्वं इकात् प्रा० । सम्पूर्णं, आचा० २ कु० १ अ० १ उ० । सूत्र० । उक्त० । "क-सिणो नाम संयुक्तो" भा० सू० २ अ० । नि० सू० । सर्वथा-व्याप्यं, सूत्र० १ ध्रु० १ अ० १ उ० । (वयशब्दे कृष्णवज्रनि-कषः) परिपूर्णे, द्वा० म० द्वि० । निरवशेषे, ध्य० १ उ० । "क-सिणं अण्यं केवलभाषणं" इत्यनेन सकलपदार्थविषयत्वात्, स्या० १ द्वा० १ उ० । अल, कुर्वी, पुं० वाच० ।

कृष्ण-त्रि० क्रिष्टे, दश० ८ अ० । मयूरघ्रीयसन्निभे, कृष्णवर्णे, नि० सू० २ उ० । परमकाशितेनेने, "आणामियचावकदरतणु-कसिणसिकृष्ण" ज्ञा० ३ प्रति० ३ उ० । औ० । इयामवर्णे, कष्ट० । आसिने, प्रज्ञा० आच० ४ द्वा० । (कृष्णवस्तुगुणान् तेमि-शब्दे कथयिष्यामि) क० । नि० सू० । दीर्घदशानां एष्वभे-ऽप्ययने च, स्या० १ उ० द्वा० ।

कलिणगुणोर्वेय-कृत्स्नगुणोर्वेय-त्रि० अश्रेयगुणाम्भिते, प-ञ्चा० १४ विव० ।

कसिणम्भपुडागम-कृत्स्ना (णा) भ्रूपुडागम-पुं० कृत्स्न-स्य कृष्णस्य वा भ्रूपुडस्याऽपगमे, "विराजकम्भगमिम् अग्रगद-कसिणम्भपुडागमे व कंटे" विराजते शोभते कर्मचने ज्ञाना-वरणायादिकर्मभेदप्रपणते सति निदर्शनमाह । कृत्स्नाभ्रपुडा-गम इव चन्द्रमा इति यथा कृत्स्ने कृष्णे वा भ्रूपुडप्रपणते स-ति चन्द्रो विराजते शरदि तद्वत्सावपेतकर्मचनः समासादि-तत्त्वसाक्षात्को विराजते इति, दश० ८ अ० ।

कसिणसंज्ञम-कृत्स्नसंज्ञम-पुं० सर्वथा प्राणवधविरतौ, पञ्चा० ६ विव० ।

कसिण-कृत्स्ना-स्त्री० आरोगेणभेदे, कृत्स्ना पुनर्वच जोषो न क्रियते । जोषस्त्वयमिह तीर्थे वरमासान्तमेव तपस्ततः यथा मासानामुपरि यान् मासानामपरोऽपराधी तयोर् कृपयमना-रोपणं प्रस्थे चतुःसेदकातिरिक्तान्यस्यैव जाडनमित्यर्थः । जो-षानां च सा परिपूर्णेति कृत्स्ना इत्युच्यत इति भावः, स्या० ५ द्वा० १ उ० । नि० सू० । (आरोगेणशब्दे विवृतिः) ।

कमेरु-क (श्रे) सेरु-पुं० कस उ प क्मागमः । कशेरु, क्-करस्य म्रिये जलकर्मभेदे, च । कशेरुभेदे आचा० । प्रज्ञा० । राजनि० । बाच० ।

कह (हं) कथम्-अव्य० किमकारे, यमु कादेशश्च "मांसादे-को" ङ । १ । ३९ इत्यनुस्वारस्य लुग्या प्राकृते कह कहं वा ।

प्रा० । शौरशेन्यां तु "घो धः" ८ । ४ । ६६ शौरशेन्याम् यस्य
घो वा कहं कथं, प्रा० । केन प्रकारेणयथं, सूत्र० १ सू० ६
अ० । "कहं श्रुता मन्त्राण्यस्यं कथेति" नि० सू० १ उ० ।
"कहं श्रे कथं विष्टे, कहं मासे कहं सप । कहं हृज्जो नासंतो,
पाथं कम्मं न बंधइ" । कथं केन प्रकारेण, दश० ३ अ० ।

कहं कहा-कथं कथा-श्री० कथं कथमपि कथा रागकथादिका
विकथायाश्च, आशा० १ सू० ८ अ० ६ उ० ।

कहं वि-कथमपि-अव्य० कथं च अपि च हृहस० पदस्य-
मित्रेषु केन विप्रकारेणेत्यर्थं, अतिकहेनेत्यर्थं च आ० ।

कहं कह-कहं कह-पुं० अनुकरणम् प्रमोदकलकले, "देवकह-
इति" देवहृतप्रमोदकलकले । स्था० ३ डा० १ उ० । आशा० ।
प्रज्ञा० । प्रज्ञा० । प्रमोदजनरवशतः स्वेष्टावचनेनैकलोलात्ते,
आ० अ० २० ।

कहं कह (ग) जूय-कहं कह (क) जूत-वि० कहं कहेत्यनुकरणं
कहं कहेति जूतं प्राप्तं कहं कहं जूतम् । निरन्तरं तच्छब्दोप-
शानतः सम्मलितप्रमोदभरणपरयस्सकलविकृत्यकवाद्यधर्तिसं-
कजगुह्यप्रशंसावचनबालकोलाहलम्याकुलीभूतं, रा० । इथो-
दहासादिनाऽव्यक्तवर्णकोलाहलमयं, कमे० २ क० ।

कहं ग-कथं क-वि० सरसकथाकथनं श्रुतुरसोपसृकारके,
जं० २ वक्त० । सरसकथावक्तरी, कद० ३० औ० । नि० सू० ।
प्रज्ञा० । रा० । ब्रम्हनिनिः पुरतो धर्मकथके, प्रब० ७३ हा० ।

कहं ग-कथन-न० प्रज्ञापने, अ० १ अवि० "पक्वणाति या
कहाति सा वक्त्राणमगोषि वा पगद्वा" आ० सू० १ उ० ।

कहं गविहि-कथनविधि-पुं० कथनप्रकारे, ।

आणागिज्जो अत्थो, आणाए चैव सो कहेअब्बो ।

दिट्ठिअदिट्ठता, कहणविट्ठि विराहणा इहरा ॥ ७१ ॥

आज्ञा आगमस्तज्ञाहस्तज्ञिनिकाऽर्थः आगमनातिक्रान्तप्र-
त्याख्यानदि आह्वयवामनैवासां कथयितव्यां न दृष्टान्तेन तथा
दार्ष्टान्तिकः दृष्टान्तपरिरक्षेयः प्राणातिपाताद्यनिवृत्तानामेतेऽ-
र्था भवन्त्येवमादिर्दृष्टान्तात् दृष्टान्तेन कथयितव्यः । कथने-
ऽर्थे विधिरेव कथनप्रकारः प्रत्याख्याने वा । यद्वा सामान्येनैवाज्ञा
प्राज्ञोऽर्थः सौधमदिराह्वयेवासी कथयितव्यां न दृष्टान्तेन तत्र
तस्य वस्तुतोऽसंभावात् । तथा दार्ष्टान्तिक उपादादिमात्रात्मा
वस्तुत्वाद् घटवदित्येवमादिदृष्टान्तात्कथयितव्य एव कथनवि-
धिः । विराधना इतरथा विपर्ययेऽप्यथाकथनविधेरप्रतिप-
क्षिहेतुत्वात् अधिकतररसमेवाहिति गाथायः ॥ ७१ ॥ इति क-
थनविधिः । आवा० ६ अ० ।

कहं गिज्ज-कथनं य-न० उत्तराध्ययनज्ञातमर्थकथादौ कथ्ये,
पूर्ववर्तितकथनानुप्रायत्वात्सत्यं, सूत्र० १ सू० १ अ० १ उ० ।

कहं गगार-कथम्प्रकार-वि० किम्प्रकारे, अ० ५ डा० ६ उ० ।

कहं वि-कथमपि-अव्य० कृच्छ्रादित्यर्थं, प्रज्ञा० आश्र० १ हा० ।

कहा-कथा-श्री० कथं गि-अ० "रुफटिकनिकापचिकुरेपु हः" इत्य-
तः ह इत्यनुवृत्त्यं "अथधर्मा" = १ । १ । ८८ इति यस्य हः, प्रा०
तस्मात्कारणतद्गुणात्कीर्तनतत्परितर्जननादिकायां वचनपद-
स्याश्च, अ० २ अवि० । स्था० । अनु० । प्रज्ञा० । ग० । वसुदे-
वविरचितवेदकथादी, सू० १ उ० वाक्यप्रबन्धे, शास्त्रे, स० "ति-
तिहा कथा पयसा तेजहा अथकहा धम्मकहा कामकहा" ।
स्था० ३ उ० ३ उ० ।

सम्प्रले कथामाह ।

अथकहा कामकहा, धम्मकहा चैव मीसिया य कहा ।

एता एकेका वि य, भेगविहा होइ नापव्वा ॥ १८४ ॥

(अथकहेति) विद्याविभिर्यस्तत्प्रधाना कथा अर्थकथा ।

एवं कामकथा धम्मकथा चैव मित्रा च कथा अत आसां क-
थानामेकैकापि च कथा अनेकविधा तथानि ज्ञातव्योपन्यस्तगा-
थायः १६५ । १० नि० ३ अ० (अथकथादिशब्देषु अर्थकथादि-
व्याख्याः) (अन्तर्गृहे धर्मकथा न कर्तव्येति अंतरंगिहास्ये)

अत्रैव प्रक्रमं कथामाह ।

तवसंजमगुणधारी, जं चरणरया कहिति सम्भावं ।

सम्बज्जगजीवहिं, सा उ कहा देसिया समए ॥ १९१ ॥

तपःसंयमगुणधाय चारयतीति तच्छब्दाभ्यां तपःसंयमगुण-
धारिणः यं कंचन चरणरताक्षरप्रतबका न त्वन्ध्रं निदाना-
दिना कथयति सद्भावं परमार्थं किमिष्टमिष्टाह । सर्वजग-
जीवहितं तु व्यवहारतः कतिपयसत्यहितमिति । तुशब्द-
स्यावधारणाद्येत्यात् सैव कथा निश्चयनः । देशिता समर्थं निजे-
राख्यकल्लासधनात् कर्तव्यां श्रुतृणां अपि चेतःकुशलपरिणामनि-
बन्धना कथेयमेव चेद्वाज्येति गाथायः ।

इदं विद्यामाह ।

जो संजओ पमत्तो, रागइ,सवसगओ परिकहेइ ।

सा उ विकहा पवयणे, पयसा चोरपुरिनेहि ॥ १९१ ॥

यः संयतः प्रमत्तः कथायादिना प्रमोदेन रागद्वेषवशतः सन्न
तु मध्यस्थः परिकथयति किञ्चित् सा तु विकथा पवचने सा
पुनर्विकथा सिद्धान्ते प्रज्ञता धीरपुरुषैर्नैवैरधिकादिभिः । तथा
विषपरिणामनियन्धनत्वात्कर्तुंश्रमोतिरिति । श्रमपरिणामभेदे तु
तं प्रति कथान्तरं येषां सर्वत्र साधना कार्यानि गाथायः ।

साम्रतं श्रमणेन यथाविधा न कथनीया तथाविद्यामाह ।

सिमारगसुसुइया, मोटकुविक्कुफाहाहसमंति नि ।

जं सुमामगुसुसु कइं, समणेण न सा कहेयव्वा ॥ १९१ ॥

भृङ्गाररसेन मन्मथार्थपकेन उल्लेखिता अपिच दीपिता कन्या-
ह मोह एव चारीत्रमोहनीयकामादयसमुत्थासम्परिणामकः
कुपितः फुंकुकाषट्ठितकुक्कुडा (इन्महसिस्त्रा) जाज्वल्यमाना
जायत इति वाक्यदोषः यो भूषणतः कर्त्ता मोहादयो जायत
इत्यर्थः । श्रमणेन साधुना न सा कथयितव्या आकुलभावनि-
बन्धनत्वादिनि गाथायः ।

यत्प्रकारा कथनीया तत्प्रकारामाह ।

समणेण कहेयव्वा, तव नियमकहा विरागसंजुता ।

जं सोऊल मणुणो, वच्चइ संवेगणिज्जं ॥ १९१ ॥

श्रमणेन कथयितव्या किमिष्टेष्टाह तपोनियमकथा अनहा-
नादिपञ्चाशच्चविरमणादिरूपा सापि विरागसंजुता न निदाना-
दिना रागादिसंगता अत एवाह यां कथां कृत्वा मनुष्यः श्रोता
प्रजति गच्छति (संवेगणीवदिति) संवेगं निवेदं चेति गाथायः ।
कथाकथनविधमाह ।

अत्यमहंति विकहा, अपरिकिलेसवहुसा कहेयव्वा ।

इंदि मइया चमगर-चणेण अत्यं कहा इणइ ॥ २२० ॥

महाश्रीऽपि कथा अपरिकल्लेसावहुसा कथयितव्या नातिविस्त-
रकथनेन परिकलेशः कार्य इत्यर्थः किमत्यव्यभिचाराह इत्यु-

पदार्थेने महता चरकत्वेन अतिप्रपञ्चकथनेनेत्यर्थः किमित्याह । अर्थे कथा इति तत्रार्थो नारायतीति गाथायः ।

विशेषोपमाह ।

सेनं कालं पुरिसं, सामर्थ्यं चपणो विनायेत्ता ।

समयेण तु अणुवजा, पर्यायस्य कथा कथयन्ता ॥२२१॥

केचं सीमादिभाषितं कालं क्रीडमाणदिलक्षणं पुरुषं पारणा-
मिकादिरूपं सामर्थ्यं चात्मनो ज्ञात्वा प्रकृते बन्तुनीति योगः
अभेदेन त्ववद्या पापापुण्यवरीहता कथा कथयितव्या नान्यथे-
ति गाथायः । उक्ता कथा । दृश० नि० ३ अ० । "शि-
सम्भ भासीय विणीय गिदि, हिंससिधं वा ल कर्ह क-
रेज्जा" "गुदि गाह्वे विषयेषु शुद्धादिषु विनीयापनीयनिश-
म्यावगम्य पूर्वोत्तरेण पर्यालोच्य भाषको भवेत् तदेव द्रष्ट-
यति हिंसवा प्रायुषमदकपया अन्वितां युक्तां कथां न कु-
र्यात् । न तत्प्रवृत्त्या यत्परामर्शेनोक्तयोर्हो बाधकं बन्ध इति
भावः तद्यथा "अर्धति पिबत स्वादत मोदत हत छिन्दत
प्रहरत पचते" त्यादि कथां पापोपादानभूतां न कुर्यादिति
(सूत्र०) नैयायिकसम्भते वादाद्यात्मके पदार्थभेदः, "तिक्षः
कथा चार्द्रा जल्पो वितण्डा चेति "तत्र प्रमाणतर्कसाधनोपा-
लम्भः सिद्धान्ताधिकरुदः पञ्चावयवोपपन्नः प्रतिपक्षपरिग्रहो
वादिः । स च तत्त्वज्ञानार्थं शिष्याचार्ययोर्मोक्षति । स एव
विजगीषुणा सार्धं क्लृप्तजातिनिग्रहप्रधानसाधनोपालम्भो
जल्पः । स एव प्रतिपक्षस्थापनाहोनीयविरुद्धेति । (एतत्त्व-
रज्जं यथा) तत्रास्तां निगुणामपि कथानां भेद एव नोपप-
द्यते बन्धनत्वचिन्तायां तत्त्वनिर्णीयार्थं चार्द्रा विषयो न क्लृप्त-
जल्पदिना तत्त्वावगमः कर्तुं पार्यते । क्लृप्तादिकं हि परवज्ज्ञान-
र्थमुपन्यस्यते । न च तेन तत्त्वावगमनिरिति । सत्यपि भेदे
नैर्वा पदार्थता यतो यदेव परमार्थनो बन्तुवृत्त्या वस्तुवस्ति
तदेव परमार्थतयाऽप्युपगन्तुं युक्तं वादस्तु पुरुषेच्छावशेन
भवन्त्याऽन्यतया वर्त्तन्ते न तेषां परमार्थेति । किञ्च पुरुषे-
च्छातुविधायिना वादाः कुक्कुटलावकादिव्यपि पक्षप्रतिपक्षप-
रिग्रहेण भवन्त्यतस्तेषामपि तत्त्वप्रतिः स्याच्च चेतद्विषयत
इति । सूत्र० १ सु० १२ अ० समयायै तु पञ्च प्रतिपादिता
तत्र चतुर्था प्रकीर्णकथा सा चोत्सर्गकथास्तिकनयकथा वा ।
तथा निश्चयनयकथा पञ्चमी सा चापवादकथा पर्यायास्तिक-
नयकथा चेति । स० १२ स० । "वादे जप्यविन्दं, पश्यग-
कहा य शिष्यकथा य । संजोगविहिधिपत्ता, कथपटिविधा
विबुद्धा ॥२३१॥ वादं जप्यविन्दं, सन्ने हि वि कुणति स-
मणित्वज्जिह्वं । समणीज विपडिक्कुद्दा, हन्ति सपरि वि तिरिह
कहा ॥२३२॥ उत्सगपश्यकहा, अववातो होति शिष्युय
कथा तु । अहवा ववहारणया, पश्यसुद्धा य शिष्यकहा ॥२३३॥
(संभोगशब्दे सव्याख्याका इमा वक्ष्यन्ते) नि० ५०४ उ० स० ।
कहापर्वण-कथाप्रवचन-न० कथा वाद्यादिका पञ्चमा
तस्याः प्रवचनं प्रवचनं करणं कथाप्रवचनय वाद्यादिकथा
प्रवचनकरणे, तत्र सम्भोगाऽसम्भोगौ भवतः । स० १२ स० ।
नि० ५०० (कथाशब्दे उक्तम्)

कहाकहाण-कथाकथन-न० पञ्चपञ्चाशत्तमे श्रीकलामेदे, कल्प
कहावण-का (क) वीणण-न० कथ्येत्तं स्वर्यं वा अण् ।
तेन आपरयते आ-पण-कर्मणि घः "कार्पापसे ॥२१७१ कार्पा-
पसे संयुक्तस्य हो भवति । काहावयो कथंकाहावयो ? इत्यः

संयोग इति पूर्वमेव इत्येव पञ्चादादेशे कर्षापणशब्दस्य वा
अभिधायि । प्रा० "रहोः" ॥२॥३३ इति इत्य न ह्रित्वय
प्रा० अशीतिरसिके तात्रिके, कर्षे, वाच० ।

कहासेमा-कथाशेषा-ली० उज्जयिनीप्रत्यासक्तप्रामावास्तव्य-
भरतमदृष्टितरि, प्रा० क० । (बुद्धिसिद्धशब्दे कथा)

कहादिगरण-कथाधिकरण-न० कथा वाक्यप्रवचनः शास्त्र-
मित्यर्थस्तद्व्यापयधिकरणानि कथाधिकरणानि । कौटिल्य-
शास्त्रादिषु प्रायुषमर्द्धनप्रवर्त्तकत्वेन तेषामात्मवर्गतावधिका-
रित्वकरणात् । कथया क्षेत्राणि कृततः मानसस्यतत्त्वादि
कथाधिकरणानि तथाविधव्यवृत्तिकरणानि । असत्यवृत्तिषु,
कथा च अधिकरणानि च इत्यः । राजकथादिकायां कथा-
याय, यन्त्रादिषु कलहेषु वा अधिकरणेषु, स० । "ज कहा-
दिगरणां संपर्तने पुनो पुनो" स० ।

कहि-क-अव्य० प्राकृते कियं ऋ "नवाऽग्निदेवतो हिम" ॥
॥३॥६० इति कलिः स्मि हिमादेशः प्रा० । किमः कादेशः ।
कस्मिन्त्यर्थे, आ० ३ प्रति० । "कहिं जंजुदीये दीव" क-
स्मिन् देशे, इत्यर्थः भ० ६ शृ० १ उ० । "से कहिं जाह्वं भंते !
सिद्धा परिचसंति" क देशे, औ० । "कहि पडिहया सिद्धाः
कहि सिद्धा वरुह्या" कहिं वीरि चरन्त्या, कथं गच्छु
सिद्धा इत्यर्थः । क देशे, औ० । "कहि अणुपविष्टे" कातुप्रविष्टः कातु-
लीन इति भावः रा० । काले तु "केडोडो डालासो काले"
॥३॥६४ इति केऽस्थानेडाह डाला इहा तत्प्रादेशशब्दे कार्हे
काला कश्चात् । पले कहि कस्मिन् कस्मिन् काले, कस्मिन् काले,
इत्यर्थः प्रा० ।

कट्टिय-कथित-त्रि० कथ-गौणकर्मणि क-तत्त्वसमन्विताहारे
मुख्ये कर्मणि क-उत्ते, घाञ० । आख्याते, पंजा० १७ विभ० ।
आव० । प्रतिपादिते, सूत्र० १ सु० ३ अ० २ उ० । उपविष्टे, सू०
प्र० १ पाठ० । कर्णतऽप्येतत्त्वोक्तं, इत्यर्थः किञ्चिदपेक्षं प्रतिपादि-
ते गौण कर्मणि कः यस्यावबोधाय कश्चिदर्थः प्रतिपाद्यते
तस्मिन्नर्थे, वि० । भाव क-कथने, न० वाच० ।

कहेत्ता-कथयितु-वि० कथ जित् । शीलायै सूत्र कथनशीले,
"इयिकर्ह जसकहं रायकहं कहेत्ता जवह" स्याञ्छ० ज० २ उ० ।
काअव्य-कथेव्य-वि० कृ-तव्य-आहुगोचृतप्रविष्यतोश्च ० ।

४।२।३ इति तस्ये परे कृतांतराकारान्तादेशः । करणीयं, प्रा० ।
काई-किम्-त्रि० "अपठ्यो किमः काई कथयन्" ॥११८०॥ इति
काई प्रादेशः । "जं न सुभायव ईदृशं कर्हं अहो मुहउज्जु ।
वयणज्जु खंडह तड सहिप, सो विव हाह न मज्जु" प्रा० ।

काश्य-वापिक-त्रि० काश्यं शरीरं निष्ठः कायिकः । काय-
कृते, आब० ४ अ० । वि० ० । दस्तपाद्यादिके संघेष्टे, सूत्र० १
सु० २ अ० शारीरिके इमाविश्रादिप्राणतन्त्रे, स्या० ० ए ० ।

कायः प्रयोजनं प्रयोजनोऽप्यतिवारकस्योत कायिकः । काया-
ज्जातेऽतिचारे, "जे मे अहारां कभो काइमो वाइमो मागसि-
ओ" आ० ५०४ उ० काये भवे कायिकं रोगादौ, उ० ३३ अ० ।

काश्यजोग-कायिकयोग-पुं० कायिन निर्वृत्तः कायिकः योजनं
योगो व्यापारः कर्म कियेत्यर्थोत्तरम् । कायिकायं कियवाच्य,
विभे० । "गिरहस्य काश्येण, निसिरह तह वाइरण जोगे-
यं । यमंतरं च गिरहसि निसिरह यमंतरं भवे" वि० ० ।

(भाषाशब्दे विवृतिः)

काट्या-कायिकी-स्त्री० चयित इति कायः शरीरं काये मवा कायेन निर्वृत्ता वा कायिकी । अ० ३ श० १ उ० । प्रज्ञा० । कियामेरे, कायचेष्टायाम्, स० । स्वा० । घ० । इस्तादिभ्यापारणे, प्रति० । कायव्यापारे,

काट्या किरिया बुद्धिा, पञ्चता तंज्ञा अणुवरयकाय-किरिया चेव दुपउत्तकायकिरिया चेव ॥

कायिकी द्विधा (अणुवरयकायकिरिया चेवसि) अनुपरत-स्याविरतस्य सावधान् मिथ्यादृष्टेः सम्बन्धेर्वा कायकियात्केयादिलक्षणं कर्मबन्धिन्यधनमनुपरतकायकिया तथा (दुपउत्तकायकिरिया चेवसि) दुष्पयुक्तस्य दुष्टप्रयोगयतो दुष्पणिहितस्येष्टिबाधयाभित्येष्टाभिष्टयिप्राप्तौ मनाक् संवेदनियं दृग्मनेन तथासंनिधिमभिरसाऽशुभमनसंकल्पपक्षेणापवर्गमार्गं प्रति दुर्व्यवस्थितस्य प्रमत्तसंयतस्येष्ट्यर्थः । कायिकिया दुष्पयुक्तकायकिरिति । ४ । स्वा० २ श० १ उ० । प्रज्ञा० । आ० २० श्रि० १० । सा पुनस्त्रिधा अविरतकायिकी दुष्पणिहितकायिकी उपरतकायिकी । तत्र मिथ्यादृष्टेरविरतस्यबन्धेष्टाद्या अविरतस्य कायिकी दृष्टेर्पादिलक्षणा किया कर्मबन्धिन्यधनमभिरतकायिकी एवमव्यवहारि पट्टिसमासे योऽयः । द्वितीया प्रमत्तसंयतस्य सा पुनर्द्विधा । इन्द्रियदुष्पणिहितकायिकी नातन्द्रियदुष्पणिहितकायिकी च । तत्रोपनिषद्वयः श्रोत्रादिभिर्दुष्पणिहितस्य इष्टाभिष्टविषयमाप्तौ मनाक् अत्र निर्वेदद्वारेणापवर्गमार्गं प्रति दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी । एवं नाद्रिच्छेधनमनसा दुष्पणिहीतस्याशुभमनसंकल्पपक्षेरे दुर्व्यवस्थितस्य कायिकी । तृतीया अप्रमत्तसंयतस्य उपरतस्य प्रायः सावधान्यो-गेन्यो निवृत्तस्य कायिकी । गता कायिकी (आद्य० ४ अ०) घ० श्लो० ३४ पुरीषयोः “ आहाराभोग्यमसिन्धुर्गं भोग्यां कायं योसिरिश्च दृवं गेहर्हि ” नि० चू० १ उ० । वलीवदादिका-प्रत्यक्षताध्यायाम्, समुपवनाधिरोधेन प्रत्यक्षमभिवरोधेन प्रत्यक्षमभिवरोधेयवपणापादादिकृपायां वा कुडै, च । वाच० ।

काउ-काकु-स्त्री० कक-उ-ए-“ निष्कण्ठध्वनिधोरैः, काकुरि-त्यभिधीयते ” इत्युक्तक्षणे शोककान्तादिनिषेधेर्निषेकारे, वि-कन्धार्थकस्य, मज्जादौ शब्दे, च उद्ग० । “ गुरुपरतन्त्रतया वत, दूरतरदेहामुद्यतो गन्तुम् । अलिङ्गकलां किंलक्षितेर्निष्यति सखि । सुरजिसमयऽस्ती ” नप्यति अपि तर्हि एष्यत्येवेति काका व्यज्यते इत्युक्तम् वाच० । आवा० ।

काउँ-कर्म-अन्व० क तुमुन् “ आः कृगो जृतजन्वितोऽहम् ” ॥ ४ २१ ३ । इति क-धातोरेत्यस्य आ । विधातुमित्यर्थे, प्रा० । इत्वा विधायेत्यर्थे, तं ॥

काउवर-काकोडु (दु) म्बर-पुं० कामीपञ्चममत्र काकस्य त्रियः वडु (कु) म्बरो वा । उडुम्बरप्रेदः, शम्बरताना० । स्वाधै कन् अत इवम्, स्वाधैकप्रत्ययस्य प्रह्वानिभिर्यतिक्रमः । काकोडुम्बरिकाप्यत्र स्त्री० अमरः । वाच० । प्रज्ञा० । जी० ।

काउसग-कायात्सर्ग-पुं० कायः शरीरं तस्मात्सर्गः पट्टिसमा-सः (कायात्सर्गहास्यस्य सुबिहारेण पञ्चदशाधिकाराः यथा)

(१) कायात्सर्गशब्दार्थाः

(२) प्रायश्चित्तभेजनापराधमणचिकित्सां संपाद्य वैचित्र्येण दशधा प्रायश्चित्तभेजं समभिहितम् ।

(३) उच्यमावयोर्जैर्द्वं प्रणैवैष्यमनेकमेवभिभेनोक्तम् ।

(४) कायात्सर्गमधिकृत्यैकादश मृगद्वाराहं निर्युक्तजानि ।

(५) तृतीयविधानमार्गेणामूलद्वारावयवस्य सङ्ख्यायोक्त ।

(६) वतुयं काठपरिमाणसूत्रादनुक्तम् ।

(७) पञ्चमं भेदपारिणामसूत्रद्वारं नवमं देनान्वितं बहुविस्त-रवृत्त्या सम्प्रदािकार्षेणैवैवसिकरात्रिकावयवकक्षासा-पकानि सङ्ख्याकानि, व्युत्सर्गोत्तराः, मुनेः किया, प्रतिहेक्षणविधिभिराक्तः ।

(८) नियतानियतकायात्सर्गावुक्ता ।

(९) केयु केयु कायेयु कियच्छ्रुतासामान्युत्सर्गमत्र द्वारगा-था सङ्ख्याक्यया समभिहिता ।

(१०) पञ्चासज्जाममृगद्वारमत्र दार्ष्टान्तिकयोजनां मायावतो द्वापञ्च प्रतिपाद्यवयवमभिव्यक्तं वतुनेक्युक्ता ।

(११) सप्तमं सज्जामकं सूत्रद्वारमत्र शुकहेतुजैः कारकाणां कुट्टमद्युत्तममुक्तम् ।

(१२) अष्टमं विधेयसूत्रद्वारमत्र कथं कयारीत्या कायोत्सर्गे स्थानव्यभिचि विधिः ।

(१३) नवमद्वारमत्र कायोत्सर्गस्य “ चोडगवयवमभैर् ” इत्याद्ये कोनदिशार्थावयवव्याख्याभिर्भिता ।

(१४) दशमं कस्येति सूत्रद्वारमत्रोक्तद्वारहितस्यायं व्युत्सर्गः यथोक्तपक्षको भवतीत्युक्त्या त्रिचोपसर्गसंहिष्योरेवा-यं जवलीति प्रदर्शितम् ।

(१५) एकादशं फलस्याधिकारमुक्तिकोकोपेक्षया द्विधा फलं सुदृशोर्नादिर्निर्दूषणं कर्मफलप्रतिपादने प्राय-चित्तं च समभिहितम् ।

(१) कायोत्सर्गशब्दार्थाः ।

देहस्य कृताकारस्य स्थानमैनध्यानक्रियाव्यनिकेकक्रियामन्-राध्यासमधिकृत्य परित्यजे, त० । प्रति० । अतिवारशुच्यर्थे कायस्य व्युत्सर्जने, कायममत्यवर्जने, उत्त० २६ अ० । धर्मकायातिचारमणोपधेके, आचरयकभूतस्फुटस्य अन्ध-यनविशेषे च, पा० ।

(२) प्रायश्चित्तभेजनापराधमणचिकित्सां संपाद्य वैचि-त्र्येण दशधा प्रायश्चित्तभेजं समभिहितम् ।

तत्र कायोत्सर्गवक्तव्यता कायोत्सर्गाध्ययनात्संगृह्यते । तत्रैव कायोत्सर्गमध्ययनमारभ्यते अस्य स्वाभाविसंन्यः अनन्तराध्ययने वन्दनाकरप्रतिषेधा स्वास्तितस्य निन्दा प्रतिपादिता । इह तु स्मलितविशेषतोऽपराधमणविशेषसं-भवादेतावता शुद्धस्य सनः प्रायश्चित्तभेजनापराधमण-चिकित्सा प्रतिपाद्यते यथा प्रतिकमलाध्ययने मिथ्यात्वा-दिप्रानकमणद्वारेण कर्मनिदानप्रतिषेधाः प्रतिपादितः । यथा चोक्तम् । “ मिच्छुक्तपडिकमणं, तत्रैव अमयमे पडिकमणं । कसायाए पडिकमणं, जो यान्मण्यसत्पण्य ” मित्यादि । इह तु कायोत्सर्गकरणान् प्रागुपात्तकर्मसंज्ञयः प्रतिपाद्यते व-स्यते च “ जह करगओ शिंकिदर, दारदतो पुणं विवधंता । इअ कितंति सुविहिआ, काउस्समेण कम्मार् । काउस्समे जह मुट्ठिय स्स अज्जति अंगुवंगार् । इअ भिदंति सुविहिआ, अ-डुविहं कम्म संघाय ” मित्यादि । अथवा सामायिके वारिच-नकृपा एवमिदं जितयमुक्तम् । अस्य च यितपासेवनमैहिका-मुष्मिकापायपरिजिहीषुणा शुरोर्निवदनीयं तच्च वन्दनपूर्व-मित्यतस्तन्निकृपितं निषेधः भूयः शुभोऽवस्थानेषु प्रतिकमण-

मासेवनीयमित्यनन्तराध्ययने तद्विकल्पित इह तु तथाप्यशुद्ध-
स्यापराधमण्डलिकित्साप्रायश्चित्तमेवञ्च प्रतिपाद्यते ।

तत्र प्रायश्चित्तमेवमेव तावद्विधिष्व् प्रतिपाद्यन्नाह ।

आलोअण ? पडिकमण्ये, धर्मास ३ विवेगेपुत्तहा विउस्सग्गे ५ ।
तव ६ वेअउ मूलउ अणव-द्वयाय ६ पारिचए चेव ॥१॥

(आलोअणसि) आलोअचनामयोजननो हस्तशताद्विहीम-
नादी गुरोषिकटना १ (पडिकमण्येति) प्रतिकमण्ये प्रतिकमण्ये
सहसा समित्यादी मिथ्यापुष्कतकरणमित्यर्थः २ (मीससि)
मिश्रसाध्यादिषु रागादिकरणे विकटना मिथ्यापुष्कतावित्यर्थः
३ (विवेगासि) विवेकः अनेपणीयस्य ज्ञानार्थः कथंचिद्ब्रू-
तस्य परिण्याग इत्यर्थः ४ तथा (विउस्सग्गे/स) तथा व्युत्सर्गः
कृत्स्नमादौ कायात्सर्ग इति भावना ५ (तवेसि) कस्मैताप-
नाक्षपः पृथिव्यादिसंघट्टनादौ निर्विह्वलिकादि ६ (जेयसि)
तपसा जुईमस्य भ्रमणपर्यायंछुवन्नमिति द्रव्यम् ७ (सुलेसि)
प्राणातिपातादौ पुण्यमेतारोपणमित्यर्थः ८ (अणवचत्तायेति)
इत्यन्तालाविप्रमाद्व्यापुष्टतरपरिणामत्वाद्भूतेषु नावस्थाप्यते
इत्यनवस्थाप्यतज्ज्ञातोऽनवस्थाप्यता च ए (पारिचए चे-
वसि) पुरुषविशेषस्य स्वातिङ्कराजपम्पाघासंघनायां पारिवर्तिकं
भवति पारं प्रायश्चित्तात्तमश्चैति गच्छति इति पारिवर्तिकं न तत्र
कर्तव्यं प्रायश्चित्तमस्तीति गाथार्थः ॥ १ ॥ एवं प्रायश्चित्तमे-
वञ्चतुकम् ।

(३) सोमं व्रणः प्रतिपाद्यते स च द्विजैः कृत्यव्रणो भाव-
व्रणश्च । कृत्यव्रणः शरीरकृतमङ्गलमभ्रसावधि द्विविध एव
तथा चाह ।

जुविहो कायमि वणो, तजुज्जवागंनुगो अ नायव्वो ।

आगंतुगस कोरु, सव्वुत्तराणं न इअरस्स ॥ २ ॥

द्विविधो द्विप्रकारः (कायमि वणांसि) चायत इति कायः
शरीरमित्यर्थः तस्मिन् व्रणः कृततङ्गलः । द्वैविध्यं दर्शयति । त-
स्मिन्नुद्भवोऽप्येति गणडादिगन्तुकम् ज्ञातव्यः । आगन्तुकः
कण्टकादिप्रभवः तन्नागन्तुकम् कियते शक्योद्धारणं नेतरस्य
तद्भूवो वास्पति गाथार्थः ॥ २ ॥

यद्यस्य यद्योद्ध्यते उत्तरपरिकर्म्म च कियते व्रणव्रणे एव
तदभिविस्तुराह ।

तणुओ तिकखुनो, अतोणिआ केवळं तयालग्गो ।

उच्छरिओ अवणज्जइ, सव्वो न मलिज्जइ वण्णओ ॥ ३ ॥

सगुच्छिअमि बाए, मणएणं परअरग्गेसुद्धे ।

उच्छरणमलणपुरण-दूरपरगए त्तिअमि ॥ ४ ॥

(तणुओ) तनुर्ब तनुकः कृश इत्यर्थः । न तीक्ष्णतुण्डमती-
क्ष्वमुक्तमिति भावः । न यस्मिन् शोणितं विद्यत इत्यशोणितं
केवलं तत्परं त्वद्वत् बाह्यावधिस्तन्मुमुक्षु (अवणिज्जइ सव्वो-
सि) परिश्रयत्येतं शब्दं प्राकृततोक्तयाऽन पुच्छिङ्गनिर्वाहः (ए-
मलिज्जइ वणो) न च श्रुत्यते व्रणः अल्पवाक्छल्यस्येति गा-
थार्थः ॥ ३ ॥ प्रथमशब्दोऽयं विधिः । द्वितीयादिशब्दो पुन-
रयं (सगुच्छिअमिगण) लक्ष्ममुक्तं तस्मिन् द्वितीयं चास्मिन्
अच्छरणे शब्दो इति योगः अनारं दृढलक्ष्म इति भावना । अत्र
(मलिज्जइ परंति) मुच्यते यदि परं व्रण इति उच्छरणं श-
ब्दस्य महत्वं व्रणस्य पूरणं कलमप्राप्तिना तत्संवेतानि कियन्ते
दूरतरगेन तृतीयं शब्दो इति गाथार्थः ॥ ४ ॥

मा वेअण्ण उ तो उ-च्छरिउ गालंति सोणिअं चउत्ते ।

रुज्जइ लहुति चिडा, वारिज्जइ पंचमे वण्णो ॥ ५ ॥

मा वेदना अभिव्यतीति तत्र उच्छ्रुत्य शब्दं गालयति शोणितं
चतुर्थं शब्दं इति तथा कथनां शोणितमिति चेष्टा परित्यज्यना-
दिलक्षणा बाधते निविध्यते पञ्चमे शब्दे उच्छ्रुते व्रणोऽप्यारो-
ति तृतीयं शब्दं अस्तिः शीघ्रतराश्चल्यस्येति गाथार्थः ॥ ५ ॥

रोहंइ वणं छेड, द्विअमिअभोई अजुज्जमाणो वा ।

तितिअमिअं जिज्जइ, सत्तमए पूरुमंसाई ॥ ६ ॥

रोहयति व्रणं षष्ठे शब्दे ऋदुते सति हितमित्येवञ्चो हिं
पथं मितं स्ताकं अदृष्टानां वा तथा यावच्छब्देन कृषितं
(तलियमिअंति) तावत्मात्रं क्षिप्रं सप्तमे शब्दे उच्छ्रुते किं पू-
तिमांसादीति गाथार्थः ॥ ६ ॥

तह विअ अड्ढायमाणे, गंछएवित्तिअइरुप्फि वा पि ।

कोरुइ तदंगेओ, स अड्ढिओ ससरकख्खा ॥ ७ ॥

तथापि च (अड्ढयमाणेति) अतिवृत्तिं सति विसर्प्यती-
त्यर्थः । गोलमप्रक्रितिकादी रक्तिके वापि क्रियते तत्र कृच्छ्रे
हः सहाष्वा शेषकार्यमिति गाथार्थः । एवं तावद्व्यवधानवि-
हित्सा च प्रतिपादिता ॥ ७ ॥

अणुना भावव्रणः प्रतिपाद्यते ।

मुलुत्तरगुणरुबस, ताडणो परमचरणपुरिससस ।

अवराहसङ्गपुज्जो, भाववणो हाइ नायव्वो ॥ ८ ॥

इयमन्यकलंका सोपयोगा चेति व्याख्यायते मूलगुणाः प्राणा-
तिपातादिविरमणमङ्गला उच्छरणगुणाः पितृद्विहृत्साद्यः यत
एव रूपं यस्य स मूलगुणोच्छरणगुणः तस्य तानिः परम-
स्यास्य चरणपुरुषस्येति समासात्तस्यापराधी गोचरादिगो-
चराः त एव शक्यानि तेज्यः प्रभवः संज्ञयो यस्य स तथा-
विधभावव्रणो नवतीति ज्ञातव्य इति गाथार्थः ॥ ८ ॥

साम्प्रतमस्यानेकभूमिन्त्यस्य व्रणस्य विविचित्रप्राय-
श्चित्तमेवमेव चिकित्सा प्रतिपाद्यते ।

जिक्खारिअइ सुज्जइ, अइअरो कोई विअरुणाए उ ।

विअओ अ अस्समिओ मिति, कीस सहसा अणुतो वा ॥ ९ ॥

जिलाचयोदिः शुद्धलसतिचारः कर्मादिकटनेयवालोचनमेवैव-
त्यर्थः । अविशुद्धादिहारतृयादिममज्जो शुभते अनाऽतिचार
एव व्रण एव सर्वत्र योग्यम् । (जित्तिओस) द्वितीयो व्रणो-
ऽप्युपकिंचित्तल्यविकारो हा अस्मिताऽस्तीति किमिति सह-
सा अणुतो वा मिथ्यापुष्कतमिति चिकित्सेत्यर्थः गाथार्थः ॥ ९ ॥

सहाएणु राणो, दोसं व पणं गण्णो तदअवणो ।

नाउं अणेसणिज्जं, जत्ताविगिचणचउत्ते ॥ १० ॥

शुद्धाविधिद्वानिपुणे राणं द्वेयं च मनसा गतः व्रण (तदव-
णांसि) तृतीयो व्रणः मिश्रमेवचिकित्सा आलोअनाप्रतिक-
मणशोष इत्यर्थः जाला अनेवणीयमकपादि विकिचनता च-
तुर्थं इति गाथार्थः ॥

उस्सग्गेण वि मुज्जइ, अइअरो कोई कोइ उ तवेणं ।

तेणं वि अमुज्जमाणं, जेअविससो वितोहिं ति ॥ ११ ॥

कायोत्सर्गेणापि शुभ्यते अतिचारः कर्मादिकटनेयादि कर्मापु-
तपसा पृथिव्यादिसंघट्टनादिजन्तो निर्विह्वलिकादिना यस्मात्सं

तेनाप्युच्यमानं तस्य

गाथायैः ११ की० । अभूतं युक्तं त्रेड्विधेषा विधौष्यमन्त्रि
मुखादिभिः । एवं सप्तप्रकारजावज्जलविक्रसादिप्रदक्षिता
विशेषैः । विषयनिकषणचारेण स्वस्थानादवस्थेयानि नैव
नैव तस्युक्तानुपनिषत्सु । यद्वत् प्रस्तुतः एवमेतानिकरूपे-
न संबन्धेनायातस्य कायोत्सर्गाध्ययनस्य स्वाध्याययुगोद्गाराणि
वक्तव्यानि तत्र नामनिष्पन्ने निक्षेपे कायोत्सर्गाध्ययनमिति
कायोत्सर्गाध्ययनं च ।

(४) कायोत्सर्गमधिकृत्य द्वारगाथायाः निरुक्तिकारः ।

निरुक्तेषु १ गृह ३ विद्वान्, भग्न ३ काल ४ जेअपरिमा-
ण ५ । अत्र ६ सरे ७ विह्वि ८ दोसा, ९ कस्त ति १०
कल्लं च ११ दाराः ॥ १२ ॥

(विश्लेषार्थः) कायोत्सर्गस्य नामविश्लेषो निक्षेपः कार्यः १
(एगचित्ति) एकार्यकानि वक्तव्यानि (विद्वान्भग्नचित्ति) विधा-
नं त्रिदोषनिधौते अस्मात्सर्गा कायो ३ (कालभेदपरिहारात्) काल-
भेदपरिमाणमभिभवकायोत्सर्गादिना वक्तव्यम् ४ भेदपरि-
माणमुत्थितादिकायोत्सर्गभेदाणां वा वक्तव्यस्य इति ५ (असत्-
त्ति) असत्कायोत्सर्गकर्ता वक्तव्य ६ स्थासत्तु वक्तव्यः ७
(विह्वि) कायोत्सर्गकरणविधिर्वाच्यः ८ (दोसा) कायो-
त्सर्गदोषाश्च वक्तव्याः ९ (कस्तत्ति) कस्त्यकायोत्सर्ग इति वक्त-
व्यम् १० (कल्लं च) येद्विहासुष्मिकभेदफलं च वक्तव्यम् ११
(दाराश्च) एतावान्नि द्वारगानि गायितव्यासायः ॥ १२ ॥
(अत्रागम्यि) अत्र, निरुक्तेषु तुति कुडि च विगणा ।
एरमि दुएद्वी, एतद्व्यपकृष्टं बुद्धं ॥ १३ ॥
व्यासार्थं तु प्रतिद्वारं प्रापकृष्टेवाभिधास्यति (काप्यत्ति १३)
तत्र कार्यं कायस्य उत्सर्गः कायोत्सर्गव्ययश्च एषं निक्षेपानि-
क्षेपविषयो जवतः द्वारेव विकल्पो जायेव नैदी अनयोद्वेयो-
त्सर्गविकल्पयोः प्रातिक्षीं प्रकृषणां वक्ष्यति गाथायैः ॥ १३ ॥
(कायशब्दनिक्षेपः कायशब्दे वक्ष्यते । उत्सर्गशब्दे उत्सर्ग-
निक्षेप उक्तः)

अधुना इह एकार्यकायस्यवत्ते तथेयं गाथा ।

उत्सर्ग १ विउत्सर्गण २ लउत्सर्गण य,

३ अवकिरण ४ कुडण ५ विवेगो ६ ।

वज्जण ७ चयण ८ म्मुअण, ९

परिसावण १० सादणा वेव ॥ १४० ॥

उत्सर्गः व्युत्सर्जना उज्जना च अर्थाकार्यं त्वेनं विवेकः व-
ज्जनं त्यजनश्च उन्मोचना परिदातना शातना वेवेति गाथायैः ।
मूलद्वारगाथायासुकायुत्सर्गकार्यकानि ततश्च कायोत्सर्ग इति
स्थितं कायस्य उत्सर्गः कायोत्सर्ग इति ।

(५) इदानीं मूलद्वारगाथागतविधानमार्गाद्वारवच्यार्थ-
व्याख्येयसायाह ।

उत्सर्गो निरुक्तेषु, चउत्सर्गो वक्ष्यते अ कायनो ।

निरुक्तेषु काउत्सर्ग, एरुवणा तस्य कायना ॥ १४१ ॥

सो उत्सर्गो कुविहो, वेद्वए अजिभवे अ एणय्वा ।

जिक्सारिआइएदमो, लवसगाभिउजणे बीओ ॥ १४२ ॥

कायोत्सर्गा द्विविधः (वेद्वएअभिभवेषणायको) वेद्वया-
मजिमावे च हाउपयः । तत्र (जिक्सारियादि एदमो) जिक्सा
चवोदी विषये प्रथमच्छेदा कायोत्सर्गस्तथाहि वेद्वविषय एवा-

सौ जयतीति (लवसगाभिउजणे वितिओ) लवसगा विद्या-
द्वयैरभियोजनमुपसर्गाभियोजनं तस्मिन्मुपसर्गाभियोजने
चिन्तायोऽभिज्ञवकायोत्सर्गो इत्यर्थः । विद्याप्राप्तिरूप एव मदा-
मुक्तिरित्येव करोतीति इदमर्थः । अथवा उपसर्गाभियोजनं
साद्व्यवसायोपसर्गास्तद्वयं न कार्यमित्येवचतुर्तं तास्मिन् द्वितीय
इति गाथायैः ॥ १४३ ॥

इत्थं प्रतिपादिते सत्याह चोदकः कायोत्सर्गे हि साधूनां नो-
पसर्गाभियोजनं कार्यम् ॥

इह रह वि ता न जुज्ज, अभिआगो कि पुणाइ उत्सर्गम् ।

नणु गव्णेण परपुरं, अभिगिज्जइ एवमअं पि ॥ १४४ ॥

इतरथाऽपि सामान्यकार्येऽपि तावत्कश्चिद्व्यवस्थानादौ न युज्य-
तेऽनियोगः । कस्यचित्कृतं (किं पुणार उत्सर्गात्) किं पुनः
कायोत्सर्गकर्मकृत्याय क्रियमाणे स हि सुतरां गर्भरहितेन
कार्यैः । अभियोगाच्च गणौ वक्षते नित्यस्यैव गणनाभियो-
गेन परपुरं शत्रुनगरमभिमुह्यते यथा तत्कर्तव्यमसाधु एवम-
तदपि कायोत्सर्गेऽभियोजनमज्ञानमेवेति गाथायैः ॥ १४५ ॥

इत्थं चोदकेनोक्ते सत्याहाकार्यः ।

मोहपपमो जय अभि-नविजुं जो कुणइ काउत्सर्गं तु ।

जयकारणे त विवदे, नाभिभवो नैव पदिसेहो ॥ १४६ ॥

मोहप्रकृतितो जयं मोहप्रकृतिप्रथमः । अथवा मोहप्रकृतिव्यासौ
प्रयमिति सत्ताः मोहनीयकर्मभेद इत्यर्थः । तथा हाक्यरत्यर-
तिनयशोकजुष्टावर्द्धं मोहनीयभेदतया प्रतीतिं तत्र अभिभ-
वितुमभिभूय कश्चित्करोति कायोत्सर्गम् । मुशब्धो विवेक-
गाथैः नाप्यत किञ्चन बाधमनिरुपेति अयकारणं तु शिबिध
बाधो (अयकारणेन) विद्यमनुपपत्तिर्येभ्यश्चैव सति तस्य ना-
तिमवः नाभियोगः । अथ इत्थं भूतोऽप्यभियोगः ॥ १४६ ॥
(येहपदिसेहो) इत्थं भूतव्याभियोगस्य नैव प्रतिषेध इति
गाथायैः ॥ १४७ ॥ किं तु ।

आगारेऊण परं, रणिक्व जइ सो करिज उत्सर्गम् ।

जुअए अजिभयो तो, तदजावे अभिजयो कस्त ॥ १४८ ॥

(आगारेऊणति) आकार्ये र क वाक्यति इदानीमेव परमम्यं
कंचन (रणिक्व) संशय इव यदि स कुर्यात्कायोत्सर्गं युज्य-
ते अभिभवस्ततः तदजावे पराजावे अभिभवः कस्यचित्कृत्या-
गाथैः ॥ १४८ ॥ तत्रैतत्साहचर्यमपि कर्मशो वक्षते कर्मणोऽपि वा-
मिभवः चोदकः कालेकान्तिमेवैव कायाप्येतत्साहचर्यं ततः ।

अहविहं पि अ कम्मं, अरिउत्सं तण तज्जयाए ॥

अरुउत्तिअ त तथं-जमं च कुव्वंति नग्गंथा ॥ १४९ ॥

अहविषमप्युत्सर्गप्रकारमपि कश्चिद् विधेयणाद्यस्तस्य व्यव-
हितः संबन्धः (अहविहं पि अ कम्मं अरिउत्तं च) तत्साध-
म्यैः यस्माद्वातावरणोपादि अरिचतुर्तं शत्रुचतुर्तं वनेते भवति
व्यवस्थात्वा चशब्दाद्वेतनं वेतनकारणे न तज्जयाए कम्म-
जयनिमित्तम् (अरुउत्तिआउति) आभिमुख्येनोत्थिता पय द-
कान्तेन गर्वविकला अपि तपो दादशप्रकारं संयमं च सत्सव्य-
प्रकारं कुर्वति निरुत्तः साधः इत्यतः कर्मजयायमेव स्वा-
दिति जायनापि कायोत्सर्गे कार्यैवेति गाथायैः ॥ १५० ॥

तथा बाह ।

तस्य कनाया चत्तारि, नायगा कम्मससुखिअस्त ।

काउत्सर्गमज्जं, करंति तो तज्जयाए ॥ १५१ ॥

नन्य प्रकृत्युत्सैम्यस्य कथायाः प्रातिनिकपितृस्वरूपाश्चत्वारः
कोषाद्यो नायकाः प्रधानाः [काउत्सवमनर्गं करंति तौ
तत्राष्टापरि] कार्यान्तरमप्यभिर्ति कुर्वन्ति साधवस्ततस्त-
त्त्वनिमित्तं तपःसंयमवदिति गाथायैः ॥३॥ यत्सुखगाथाया-
विधानमार्गाणां द्वारम् ।

(६) अथुना काउपरिमाणद्वारावस्तरस्तेष्वेवं गाथा ।

संवत्सरसुखोऽसि, अंतमुद्रुत्तं च अतिप्रवससगो ।

चेत्ता उत्सवससउ, कालपरमाणं उवरि बुद्धं ॥ ४८ ॥

" संवत्सर " इत्यादि संवत्सरमुकलकालपरिमाणं तथा च
बाहुबलानां संवत्सरकार्योत्सर्गः कृत इति (अंतमुद्रुत्तं च) अ-
भिभवकार्योत्सर्गो अंतमुद्रुत्तं जघन्यकालपरिमाणमभिभवका-
र्योत्सर्गो इति चेत्ता कार्यान्तरस्य तु कालपरिमाणममेकमेव नि-
श्चयः (उवरि बोधंति) उपरिच्छादयाम इति गाथायैः ॥४८॥
उक्तं तावदाद्यतः कार्यान्तरपरिमाणद्वारम् ।

(७) अथुना मेवपरिमाणमधिकृत्याह ।

उपविस्त्रिभञ्जो अ १ तद् उ-स्त्रिभञ्जो अ २ उस्त्रिभ-
निसञ्जो चैव ३ । निसञ्जसिञ्जो ४ निसञ्जो, ५ निस-
अगनिसञ्जो चैव ६ ॥ ४९ ॥ निवन्नुसिञ्जो ७ निव-
न्नु, ८ निवन्नुगनिवन्नुगो अ नायव्यो ९ । एरसि तु
पयाणं, पतेअपकृष्यं बोधं ॥ ५० ॥

उत्पत्तात्सुतः १ उत्पत्तात् अ २ उत्पत्तनिषयः ३ निषयोत्पत्तः ४
निषयः ५ निषयनिषयः ६ अत्रैवेति गाथासमासार्थः ॥ ४९ ॥
[निषयसिञ्जोऽग्रा] निषयोत्पत्तः ७ निषयः ८ निषय-
निषय ९ अत्रैवेति । यतस्तु पदानां प्रत्येकं प्रकरणं वक्ष्ये
इति गाथासमासार्थः ॥ ५० ॥

अथयथाधेमुपरिद्वारद्वारम् तत्र ।

उस्त्रिभञ्जनिस्त्रिभञ्जनिव-न्नुगो अ इत्किन्नामि पदे ।

दध्वेण य जावेण य, चउकृत्तयणा उ कायन्ना ॥५१॥
उत्पत्तनिषयनिषयैः एकैकस्मिन्नेव पदे [दध्वेण य भावेण
य] इत्यनावाध्यायं चतुष्कनजना कार्यौ । " चउकृत्तयणा उ का-
यन्ना " उक्ततः उत्पत्तः ऊर्कस्यानस्थः जायतः धर्ममुकलप्राप्यौ
१ अथयन्तु इत्यन उत्पत्तः उर्कस्यानस्थो न भावत उत्पत्तः
भयानचतुष्टयद्विधः कृष्णादिर्धर्मं गतपरिणाम इत्यर्थः २ अ-
थयन्तु न इत्यत उत्पत्तं उर्कस्यानस्थो जायत उत्पत्तः धर्मे-
शुक्लप्राप्यौ ३ अथयन्तु न इत्यतो नापि भावतः । इत्ययं प्रते
तार्थे एवमन्यपदचतुर्नैकावपि वक्तव्याविति गाथायैः ॥ ५१ ॥
इत्थं सामान्येन जेवपरिमाणे निर्दिष्टं सत्याह बोधकः । ननु
कार्यान्तरकरणं कः पुनर्गुण इत्याहवाच्यः ।

देहमज्जुसुक्की, सुहृद्वरवतितिसया अणुपेहा ।

आयड अ मुहं जाणं, एगमो काउत्सवमि ॥५२॥

(देहमज्जुसुक्की) देहज्जुसुक्कीस्त्वस्मादिग्रहाणतो मति-
जायन्नुक्तिस्तथावस्थितस्याप्येवमविधावतः (सुहृद्वरवतिति-
सया) सुखदुःखतितिक्षा सुखदुःखतिसहनमित्यर्थः [अ-
णुपेहा] अनित्यत्वाद्यनुत्पत्त्या च तथा उच्यतेतस्य ज्ञाति ।
तथा [आयड अ मुहं जाणं] ध्यायति च ब्रह्मध्यानं धर्ममुक्त-
लक्षणम् एकाम एकस्मिन् शेषव्यापारमात्राकार्यात्सर्गं इति
इहानुत्पत्त्या ध्यानादौ ध्यानापरेण च जवतति कृत्वा मेहेनोपन्य-

स्तेति गाथायैः ॥ ५२ ॥ इह ध्यायति च ब्रह्मध्यानमित्युक्तं तत्र
किमिदं ध्यानमित्यत आह ।

अंतोमुद्रुत्तकालं, चित्स्मेगगया हवइ जाणं ।

तं पुण अहं कपे, धम्मं सुहं च नायव्यं ॥ ५३ ॥

चित्स्मेगको मुद्रुत्तः जित्तो मुद्रुत्तं इत्युच्यते अंतमुद्रुत्तकालं चि-
त्तस्यैकाग्रता भवति ध्यानमिति कृत्वा तपुनरास्ति रौद्रं धर्मं
सुहं च ह्यव्यमिति । तथा च स्वर्गं यथा प्रतिफलप्राप्-
त्येन प्रतिपादितं तथैव इहामयमिति गाथायैः ॥ ५३ ॥

तस्य उ दो आइइया, जाणा संसावइया भयिया ।

उभिय य विवुक्कहेउ, ते इहं गारो न एरैरि ॥५४॥

निवदसिद्धा । सांप्रतं यदा भूतो यनं यथा स्थितो वक्ष्य भ्या-
यति तदेतदिति सुव्याह ।

संवरिआसवदारो, अन्दाइयो अकटं देसे ।

काऊण थिरं जाणं, ठिअो निमओ निमओ वा ॥५५॥

चेत्ताममचेअणं वा, वंउ अउवविंउ घणं पणसा ।

जायड सुअपथं वा, दविअं तपअप वा वि ॥५६॥

(संवरिआसवदारोऽसि) संवृत्तानि स्थितानि आश्रयद्वाराणि
प्राणार्तिपातार्थानि येन स तथाविधः ध्यायति (आश्रयाधे अ-
कटं देससि) अश्रयाधे गन्धर्वादिहृत्क्षणमाश्रयाध्यायार्थाव-
कले अकटके पापाणादिद्रव्यकटकविकले इहो भूतानां कथं
व्यवस्थितो ध्यायति (काऊण थिरं जाणं जित्तो निषयो नि-
वयो वा) कृत्वा स्थिरं निष्कम्प्यं स्थानमवस्थितविशेष-
करणं स्थितो निषयो निषयो वेति प्रकटार्थः । वेतनं मुक्तादि
अचेतनं प्रतिमादि वस्तु अवलम्ब्य विषयांकृत्य धनं हयमनसा
अतःकरणेन ध्यायति " सुयं वा अर्थं वा " ध्यायति संवत्सरे सुखं
गणधारादिनिबद्धम् अर्थं वा तत्रोत्तरम् किञ्चुतमर्थमित्यन आह
[दविअं तपअपथं वा] इत्यं तपस्यायं वा इह च यदा सुखं
ध्यायति तदा तदेव सुखगतधर्मास्त्वयमिति तस्य यदायं न
तदा सुखमिति गाथाद्वयार्थः ॥५६॥

अथुनाप्रकटप्रकृतं पत्र कुन्तोचपरिहारयाह ।

तस्य उ जणिअ कोइ, भाणं जो माणसो परिणामो ।

तं न जइइ जिणदिहं, जाणं तिदिहं वि जोगमि ॥५७॥

तत्र अनेव इत्याह कश्चिन् वि इत्यादित्याह । (जाणं जो माण-
सो परिणामो) ध्यानं यो मानसः परिणामः औचित्या-
मित्यस्य चिन्तात्माविधेयमाहोक्तोत्तरमाह । तत्र जवनि [जि-
णदिहं जाणं तिदिहं वि जोगमि] तदेतच्च अयमिति तत्पर्याया-
भ्यायति कुतः यस्माज्जिमेहं ध्यानं त्रिविधेऽपि योगे प्रमेया-
कायलक्षण इति गाथायैः ॥५७॥ किंतु कस्यचिद्विधेयता-
धान्यमाश्रित्य नेदं व्यवहेतः प्रयत्नेतं तथा चासुखं न्यायं
प्रदर्शयमाह ।

बायाइं भाऊणं, जो जाहं हाइ उकडो पाऊ ।

कुविउति सो पवइइ, न यइअरे तस्य दो नवि ॥५८॥

वाताविधादन्तामादिशब्दाद्वातापेक्षेयत्वात् यो यदा अथयु-
रकतः प्रभुरो वातुः कुवित इति स प्रोच्यते उक्तद्वारेण प्राधा-
न्यात् (न य इत्ये तस्य दो नवि) न वेतौ तत्र द्वौ न स्त
इति गाथायैः ॥५८॥

एवेव य जोगाणं, तिएहवि जो जाहि उकडो जोगो ।

तस्स तद्धि निरेसो, इअरे तत्थि क दो व न वा ॥५६॥

एवमेव च योगिनां मनोवाक्यानां त्रयाणामपि यो यदा उ-
त्कटः योगस्तस्य योगस्य तदा तस्मिन्काष्ठे निवेशः (इतरत-
न्यिक्क दो व न वा) इतरस्तस्यैकं भवति द्वौ वा भवतः न वा
नवत्येव । इत्यमत्र प्रावना केवलिनः वाचि उत्कटावां का-
याऽप्यसि तस्मादासीनां तु ममः कायां न वेति केवलिनः एव
शेषेऽप्यवस्थायां काययोगनिरोधकास्ते स एव केवल इत्यनेन च
क्षुभयोगात्कटत्वं तथा निरोधक इत्यपि ध्यानमित्यादि वेदित-
व्यमिति गाथाः ॥ ५६ ॥ इत्थं च उत्कटो योगस्तस्यैवेतरा-
ऽस्तज्जिह्वोऽपि प्राधान्यात् सामान्येन तमनिष्ठायाधुना विदेशेन
त्रिकारमनुपदर्शयन्नाह ।

काए वि अ अऊत्तं, वायाइमत्तुन चैव जह होइ ।

कायवयमणो जुत्तं, तिविहं अऊत्तमाहुंसु ॥६०॥

कायेऽपि च अन्त्यात्मनि वर्तते इत्यध्यात्मं ध्यानमित्यर्थः । ए-
काग्रतया एजनादिनिरोधात् (वायाएत्तं) तथा वाचि अ-
ध्यातं तथा एकाग्रमनसैवायतनापिनिरोधात् [मणस्स चैव जह
होइत्ति] मनसश्चैव यथा प्रवत्यध्यात्मम् । एवं कायेऽपि वाचि
चेत्यर्थः । एवं जेहेनाजिधायानुकेदयोपदर्शयन्नाह “ कायवा-
ज्जनायुक्तं त्रिविधमध्यात्ममाख्यातवन्तस्तथोक्ता गणधराश्च
वक्तव्यं च “ जंगियं सुयं गुणं ते वट्ठइ तिचिदे ओग ” मिति
गाथाः ॥ ६० ॥

एरात्तुपगतध्यानसाम्यप्रदर्शनेनानुपगतयोरपि
ध्यानानां प्रदर्शयन्नाह ।

जइ एगमं चित्तं, पारयओ वा निरेअओ वा वि ।

जाणं होइ नणु तहो, इअरंरं वि दोसु एवेव ॥६१॥

हे प्राप्यन्त्ययेकाग्रचित्तं कथिक्कन्तुमि धारयतो वा स्थिरतया
हेतुध्यापिषिववट्ठइ इति निकम्भतो वा चित्तनिरुधानस्य वा
तस्य च योगनिरोध इव केवलिनः किमित्याह ध्यानं भवति मा-
नसं यथा तथा इतरयोरपि द्वयोर्वाक्षाप्ययोरवमेव एकाग्रधा-
रणादिवैय प्रकरणेन तत्तुल्ययोगध्यानां भवतीति गाथाः ॥ ६१ ॥
इत्थं त्रिविधे ध्याने सति यस्य यदोत्कटत्वं तस्य तदेतरस-
ज्जिह्वोऽपि प्राधान्याद्यप्येव इति श्लोकाचारानुगतश्चायं न्यायो
वर्तते नथावाह ।

देसिअदंसिअमग्गे, धव्वंतो नररइं सइइ सरं ।

रायत्ति एस ववइ, सेसे अणुगाणिणो तस्स ॥६२॥

देशयतीति देशकः अग्रयावी देशकेन दर्शितो मार्गः पन्था
वस्य स तथोच्यते प्रजडं गच्छन् नरपती राजा लभते राज्यं
प्राप्नोति । इत्थं किं नूतमित्याह (रायत्ति एव ववइत्ति)
राजा एव प्रजतीति न चास्ती केवलः प्रभुतश्लोकानुगतत्वाच्च
तद्व्यव्यपदेशकत्वेनाप्राधान्यात् तथा चाह [सेसा अणुगा-
मिणो तस्सत्ति] शेषा अमत्यादयः अनुगामिनाऽनुयातरुन-
स्य राज्ञः इत्यतः प्राधान्यात्काजेति व्यपदेश इति गाथाः ॥ ६२ ॥

अयं लोकानुगतो न्यायोः अयं पुनर्लोकचरानुगतः ।

एवमित्युगस उट्ठं, कोहस्तिअरे वि तिअ तत्थ त्थि ।

न य ते न संति तद्धिअ, नयपाट्ठं तहं पं ॥६३॥

प्रथम एव प्रथमलोकः । प्रथमतः चास्य सम्यग्दर्शनाक्यप्रा-
ग्रगुणघातिवास्य उपपत्तिरुत्कटस्य उदयस्य कस्य कायेत्य अन-
न्तानुबन्धिन इत्यर्थः । इतरं च तिजि तत्थ त्थि शेषा अपि

अयः अग्रत्याक्यानप्रत्याक्यानावरणसंज्वलनोदयवन्तस्तत्र जी-
वकृत्ये सति न चातीताद्येकया तत्सज्जावः प्रतिपाद्यते । यत
आह [न य ते न संति तद्धिअं] न च ते अग्रत्याक्यानावरणा-
व्यो न सन्ति तथा किंतु सत्येव नव प्राधान्यं तेषामतो न व्यप-
देशः । आद्यस्यैव उपदेशः । तदर्थं पि] तथैतद्व्याधिष्ठितं वेदि-
तव्यमिति गाथाः ॥ ६३ ॥

अधुना स्वरूपतः कायिकं मानसं च ध्यानमावेदयन्नाह ।

मा मे एअउ काओ चि, अचलओ काइअं इवइ जाणं ।

एमेव य याएसिअं, निरुक्कमणसो इवइ जाणं ॥६४॥

मा मे मम [एअउ काओचि] एजनु कयपनां कायो देह इति
एवमचलन एकाग्रतया स्थितस्येति भावना । किं कायेन नि-
रुक्तं कायिकं भवति ध्यानम एवमेव मानसं निरुक्तं मनसो ज-
वति ध्यानमिति गाथाः ॥ ६४ ॥

इत्थं प्रतिपादिते सत्याह बोद्धकः ।

जह कायमणिरोहे, जाणं वायाइजुज्जं न एवं ।

तट्ठा वई उ जाणं, न होइ को वा वि सेसुत्थ ॥६५॥

ननु यथा कायमनसो निरोधे ध्यानं प्रतिपादितं नवथा [वा-
याए जुज्जइ न एवंति] वाचि युज्यते [न एवंति] तैव कदा-
चिद्व्यवृत्तैव निरोधानावात् । तथाहि न कायमनसो यथा स-
दावृत्ते तथा वागिति । [तट्ठावति तु जाणं नहोई] तस्मादा-
गुण्यां न भवत्येव नुदावृत्तैव कारणतया द्वावहितप्रयोगाच्च
को वा विशेषोऽत्र येनेत्यमपि व्यवस्थिते सति वाक्प्राधान्यं ज-
वतीति गाथाः ।

इत्थं बोद्धकैनाके सत्याह शुद्धः

मा मे चलउ चि तण्, जह तं जाणं पि होइ ॥६६॥

अजया भासविवाजिस्स, वाअअं जाणमेव तु ॥६६॥

मा मे चलनु कयपनामितिहास्य इत्यहिनः प्रयोगः । ते द-
र्शयिष्यामः तनुः शरीरमेव चलनक्रियानिरोधेन यथा तद्व्याने
[तिणंयणो होइत्ति] निरुधनस्य निरुक्कमणस्य भवति [अजयाभा-
सविवाजिस्स वाअअं जाणमेव तु] अयतो प्राधाविधजिमे नुद-
वाक्परिहर्तुरित्यर्थः । वाचिकध्यानमेव यथा कायिकनुदावृ-
त्तधारणार्थे इति गाथाः ।

माअतं स्वरूपत एव वाचिकध्याननुपदर्शयन्नाह ।

एवंविहा गिरा मे, वचवणा एरिसा न वचवणा ।

इअ वेअासिअवक्कस्स, पासओ वाअअं जाणं ॥६७॥

एवंविधेति निरवधा शीर्षोक्त्यते मेति अथा वक्तव्या । [ए-
रिसत्ति] ईदृशी सावधा न वक्तव्या [इयंवाजियवक्कस्स
आसंतो वाचिअं जाणं] एवमेकाग्रतया चिचारितवाक्यस्य
सतो भावमाणस्य वाचिकं ध्यानमिति गाथाः ॥ ६७ ॥

एवं तायव्यवहारभेदेन त्रिविधमपि ध्यानमावेदितुमैकैव
एकमेव त्रिविधमपि दर्शयते ।

मणसा वाबारंतो, कायं वायं च तत्परिणामो ।

भंगिअमुत्तं गुणंतो, वट्ठइ तिचिहं वि जाणस्मि ॥६८॥

मनसाऽतत्करणेनोपयुक्तः सम्प्रधापरव्यक्त्यायं वेहं च वाचं च
जगतो च [तत्परिणामोचि] तत्परिणामः विचक्षिततत्परि-
णामः । अथवा तत्परिणामो वाक्प्रत्यपरिणामः स तथाविधः
शस्तो योगत्रयपरिणामो वक्ष्यासी तत्परिणाम इति । तज्जिह्व-

विचं क्कणं, एवं जाणमहि चित्तमावधं । सामान्येन “ तेन किर चित्तज्जणं । अहं नेवं जाणमज्जे ते ” चित्तात् अत ऊर्ध्वं पाठात्तरैषां सरग्गाया “ नियमा ज्जणं चित्तं, चित्तं ज्जणं न या विमइय्वं ” । यतो ध्यत्वादि चित्तं न ध्यानिमिति । ‘अहं कइते’ इत्यादि निदर्शनेन पूर्ववत् अर्थे प्रसङ्गेन । प्रकृतं प्रस्तुतम् । प्रकृतस्य द्वितीय उचित्याभिधानकायोत्सर्गजद इति स व्याख्यातः नभरं तत्र ध्यानचतुष्टयध्यायो हेतुव्यापारितो वेदि-तस्य इति ।

इदानीं तृतीयः कायोत्सर्गजदः प्रतिपाद्यते ।

अहं रुदं च दुवे, जायइ भाणाइ जो उच्चो संतो ।

एसो काउत्सम्मो, दन्वुसिओ जावओ निसओ ॥ ७६ ॥

निगदसिद्ध ।

अधुना चतुर्थकायोत्सर्गजदः प्रदर्श्यते तत्रेयं गाथा ।

धम्मं मुक्कं च दुवे, जायइ भाणाइ जो निसओ अ ।

एसो काउत्सम्मो, निसन्नुसिओ होइ नायव्वो ॥ ७७ ॥

निगदसिद्ध । नभरं कारणिक एव ध्यानस्थविरादियं निष्प-कारी वेदितव्यः वक्ष्यते अत्रान्तरत इत्यादि । अधुना पञ्चमका-योत्सर्गजदः प्रदर्श्यते ।

धम्मं मुक्कं च दुवे, न वि भायइ न वि अ अट्ठहाई ।

एसो काउत्सम्मो, निमज्जओ होइ नायव्वो ॥ ७८ ॥

अधुना षष्ठः कायोत्सर्गजदः प्रतिपाद्यते ।

अहं रुदं च दुवे, जायइ जाणाइ जो निसओ उ ।

एसो काउत्सम्मो, निसज्जगनिसज्जगो नाम ॥ ७९ ॥

अधुना सप्तमः कायोत्सर्गजदः प्रतिपाद्यते ।

धम्मं मुक्कं च दुवे, जायइ जाणाइ जो निवओ उ ।

एसो काउत्सम्मो, निवन्नुसिओ होइ नायव्वो ॥ ८० ॥

निगदसिद्ध । नभरं कारणिक एव ध्यानस्थविरादियों निष्प-कारोऽपि कर्तुमसमर्थः स निष्पकारी शुध्यते ।

साम्प्रतमष्टमकायोत्सर्गजदेश्चे निदर्श्यते ।

धम्मं मुक्कं च दुवे, न वि जायइ न वि अ अट्ठहाई ।

एसो काउत्सम्मो, निक्कनओ होइ नायव्वो ॥ ८१ ॥

निगदसिद्ध । इदमपि च प्रकरणानि निबन्धः सधर्मादीनाम-ध्यापयतीत्यवगतव्यम् ।

अधुना नवमः कायोत्सर्गजदः प्रतिपाद्यते ।

अहं रुदं च दुवे, जायइ जाणाइ जो निवओ उ ।

एसो काउत्सम्मो, निवज्जगो होइ नायव्वो ॥ ८२ ॥

अतर्तो निसओ, करिज्ज तव् वि अ सह निवओ उ ।

संभावुस्स ए वा, कारणिअ सम्पत्तं वि निमओ ॥ ८३ ॥

निगदसिद्ध । अतर्तो गाथा । निगदसिद्ध नभरम् [कार-णिसम्मो यो वि निस्सन्तोषि] यो हि शुक्लवैद्याद्व्यादिना व्यावृत्तः कारणिकः समर्थोऽपि निबन्धः करोतीति । इत्थं तादृकायो-त्सर्गे वक्तुः । अत्रान्तरे अप्ययनशुद्ध्यर्थो निगदसिद्धः स आन्य-प्राप्यकृष्णानि कपितस्थानि हाथिहृतः । यतो नाम निबन्धो निक्षेपः । साम्प्रतं सुखालापकनिष्पन्नस्य निक्षेपस्यावसरः । स च तावत् सति भवति सुखं च सुखानुगम इत्यादि प्रपञ्चो व-क्यः यावत् तत्रेयं सूत्रम् ।

नमो अरिहंताणं करेमि भंते ! सापाइयं इच्छामि
तामिकाठसम्मं जो मे देवसिओ ॥

“ करेमि भंते ! सामाइयं ” इत्यादि यावत् “ अप्पाणं बोसि-
रामि ” । अस्य संहितादिलक्षणा व्याख्या यथा सामायिकाध्य-
यने मथाऽवगन्तव्या पुनरभिधाने च प्रयोजने वक्ष्यामः । इद-
मपरं सूत्रम् “ इच्छामि तामिकाठसम्मं जो मे देवसिओ अ-
यागे कओ ” इत्यादि यावत् “ तस्स मिच्छामि पुक्कम् ” अस्य
व्याख्या तदुक्तं कदं संहिताव्यादि तत्र इच्छामि स्थातुं कायो-
त्सर्गे यो मे देवसिओऽतिचारः कृत इत्यादि । संहितापद्यानि तु
इच्छामि स्थातुं कायोत्सर्गे यो मया देवसिओः अतिचारः कृत
इत्यादीनि । पदार्थस्तु “ इदु इच्छायाम् ” इत्यस्योत्पत्त्युपैक्य-
जनस्य “ इदुगमियमां कूः ७३.३.७७ ” इति उच्ये इच्छामीति जयति
इच्छाम्यभिलषामि स्थातुमिति “ ग्रा गतिमिदुसी ” इत्यस्य तुमुप्र-
त्ययान्तस्य स्थातुमिति भवति । कायोत्सर्गेमिति “ चिस्स कयने
अस्य घञन्तस्य “ निवासचित्तिशरीरोपसमाधानेन्द्रादेश्च क ३.३.
४१ ” इति बीयत इति कायः होइ इत्यर्थः “ मुज्जविसं” उपावस्य
घञि उत्सर्गो जयति । शेषपदार्थो यथा “ तिक्रमण इति पदवि-
प्रदस्तु यानि समाससारांज्ज पदानि तेऽभिप्रेतं भवति तावन्वैयमित्येति
नात्र इच्छामि स्थातुं कायोत्सर्गस्यैव कायोत्सर्गः इति तं ज-
पद्विग्रहा यथा प्रतिक्रमण एव साधना प्रत्ययस्थानं च यथा-
संभवमुपरिग्राह्यव्यामः ।

तथेदमन्यसूत्रम् ।

तत्सुत्तरीकरणेणं पायच्छित्तकरणेणं विमोहीकरणेणं
विसङ्घीकरणेणं पाप्पानं कम्माणां निम्मायणपाए तामिका
काठसम्मं अन्नत्तुससिण्णं नोसिमिण्णं खासिण्णं छी-
एणं जंभाइएणं उरुमुएणं आयनिसग्गेणं जयलीए पित्त-
मुच्छाप सुहोमि अंगसंचोहिं सुहोमिं खलसंचोहिं सुह-
मिं दिडिसंचोहिं एवमाइएहि आगरोहिं अजग्गो अ-
विगाहिओ तुज्ज मे काउत्सम्मो जाव अरिहंताणं जगवंताणं
नमुक्कोरेणं न पारेमि ताव कायं ठाण्णं मोएणं जाण्णं
अप्पाणं वेमिरामि ॥

अस्य व्याख्या । तस्योत्तरीकरणेन तस्यैव तस्यानन्तरप्रस्तु-
तस्य अमर्ययोगसंचातेत्यर्थः कथं चित्तमादात्तं कएदनादिनाधः-
कृतस्य उत्तरीकरणेन हेतुत्वेन “ तामिकाठसम्मो ” नियमः
ततोऽप्युच्छारेण पुनः संस्करणद्वारेणोत्तरीकरणसुषुप्तेन अनुसर-
मुत्तरं क्रियते इति वक्तरीकरणं कृतः करणमिति । तत्र प्राय-
श्चित्तकरणद्वारेण भगवतीत्यत्र आह [पायच्छित्तकरणेणं] प्रा-
श्चित्तशुद्ध्यर्थं वक्ष्यामस्तस्य करणं प्रायश्चित्तकरणं तेन अथ
वासादीनि प्रतिक्रमणवासनानि विमुक्तौ कंसंख्यायां सलकर-
णमिदं पुनस्तत्तत्करणसमस्तं नोत्तरीकरणेन प्रायश्चित्तकरणेनेति
किया पूर्ववत्प्रायश्चित्तकरणं च विमुक्छिद्वारेण भवत्यत आह ।
[विसोहीकरणेणं] विशोधनं विमुक्छिद्वारेण प्रथमसिद्धात्मन
इत्यर्थः नस्याः कारणं तेन हेतुत्वेनेति । विमुक्छिद्वारेण च विश-
ल्याः करणद्वारेण जयत्यत आह [विसङ्घीकरणेणं] विगता-
नि शक्त्यानि प्रायादीनि यस्यासी विशाल्यस्तस्य करणं तेन
हेतुत्वेन [पावार्ण कम्माणां निम्मायणपाए तामिकाठसम्मं]
पापानां संसारनिवृत्तयानां कर्मणां ज्ञानावरणादीनां निर्घात-

नार्थे निर्वोतनमिच्छं व्यापत्तिमिच्छमित्यर्थः किं तिष्ठामि
कायोत्सर्गं कायस्योत्सर्गः कायोत्सर्गः कायपरित्याग इत्यर्थः ।
पतदुक्तं भवति अनेकार्थत्वाद्वात्तां तिष्ठामीति करोमि कायो-
त्सर्गमप्यापराधतः कायस्य परित्याग इति भावना । किं सर्व-
था नेत्याह [अत्रत्युपनिषदपत्तिः] अन्यथोच्छ्रुतसिन्त उच्छ्रुति-
संयुक्त्या योऽप्यापराधसिन्त व्यापारवद् इत्यर्थः ॥

एवं सर्वत्र भावनीयम् । तत्रोच्छ्रुतसंश्रुतमुच्छ्रुतसिन्त तेन
[नो]पनिषदपत्तिः अप्रःश्रुतसिन्त तेन निःश्रुतसिन्त (कायस्येति)
कायमिति प्रतीतम् [उच्यते] श्रुतेन पतदपि प्रतीतमेव
[जभाहपत्तिः] श्रुतिनेन विवृतवदन्त्यप्रवृत्तपवननिर्गमो
जृम्भितमुच्यते [उच्यते] उच्चात् प्रतीतं [वायनिस-
मार्गः] अपानेन वातनिर्गमो वातनिसर्गो भवत्येतं तेन [अ-
मर्लापत्तिः] प्रमत्ता इयमाकस्मिन् शरीरप्रवृत्तिलक्षणा प्र-
तीतिर्ये [पिच्छमुच्छ्रापत्तिः] पिच्छमुच्छ्राप पिच्छाप्रवृत्तात्मना
सृष्ट्या जवति [सुदुर्मेहि क्लमसंवाहः] सुदुर्मेहि क्लमसंवाह-
कृषौर्गविवृत्तनप्रकारे रोमोक्तादभिः [सुदुर्मेहि क्लमसंवा-
हः] सुदुर्मेहि क्लमसंवाहः यस्मात्संवाहोर्वीर्यं स उच्यते
तेन क्लमं भवति [सुदुर्मेहि विद्विंसंवाहः] सुदुर्मेहि विद्विंसंवाह-
निर्मितेवाभिः [यस्माद्विद्विंसंवाहः] अमर्गो अविवा-
हिर्वा दुःखं न काउस्सगो । यस्माद्विद्विंसंवाहः इत्यर्थः ।
अकिंचित् इत्याकारः अकृष्यते इति भावना सर्वथा
कायोत्सर्गापवादो प्रकार इत्यर्थः तैगकारिच्छंभानिपि न ज-
न्माऽयम् : सर्वथाऽविवाहितः । न विवाहितोऽविवाहितोऽवि-
वाहितो देशभ्रमोऽभिधीयते मे मया कायोत्सर्गः कियते याव-
दित्याह [जाय अरहतां] जाय अरहतां न पारमि ।
यावदहतां भगवतां नमस्कारेण न पारयामि यावदिति कलाव-
धारणमशोकापदप्रमाणितिकारीतिरुक्तं । एतादृशैतत्पदसं-
वाधतां भगवेष्वधीक्षणात् स विद्यते येषां न जगज्ज-
न्मेषां भगवतां संवाधतां नमस्कारेण [नमो अरहतां पतिः]
अनेन पारयामि पारं गच्छामि तावत्किमित्याह [तावकायं
क्षणं मेणंणं कणंणं अप्पानं बोमिरामि] तावच्छब्देन का-
लनिर्देशमाह । कायो हेदः स्थानान्तर्गस्थानेन तथा मैनेन वा-
ग्मनोऽधलक्षणं तथा ध्यानेन शुभेन [सप्पासंति] प्राकृत-
शैल्या आत्मीयमन्येन पठत्येवैनमालापकं ध्युत्सुजामि परित्य-
ज्यामि यस्मिन् भावना कायस्थाने भौतध्यानक्रियाव्यतिरेकेण
ज्यामि श्वापराध सचारेण ध्युत्सुजामि नमस्कारपाठे यावत्प्रल-
म्बजुक्तो निरुद्धकृतसरः प्रशस्तध्यानानुगुणस्तस्मात्ति तथा च
कायोत्सर्गपरिसमाप्ती नमस्कारमपठतस्तद्गच्छ एव उच्यते इ-
त्येव तावत्समाप्ताधीः अथवायं यो ज्ञाप्यकारो वक्ष्यति । भावः
& अ० कायोत्सर्गं का गतिरिति ज्ञानमयोऽपि तावच्छ्रुत्वा स-
माधातुं च प्रमादमदिविषयमाहृतवन्तस्तथा यावत्स्थितं ज-
गच्चनमनालोच्य तथाविधजनसंबन्धमेव प्रमाद्यतः पूर्वापर-
विकृतमित्यमभिधायति उत्सृज्यतेत्युक्तं साध्यादिनोकेनाप्राचरि-
तत्वात् एतच्चयुक्तम् । अधिकृतकायोत्सर्गसूत्रस्येवायंनार-
भावात् सकाशतायां बोधोर्वीरोधात् । अथ ज्ञात्यमयोः का-
योत्सर्गकरणे न पुनरयं स इति किमर्थमुच्चारणमिति वाच्यं व-
न्द्यायेमिति चेत्तावदेवात् । अत एवाभ्यासेनातिप्रसङ्गः । का-
योत्सर्गमुक्तमेव वन्द्यमिति केकस्येवमस्ति स इति नृजप्रल-
म्बमात्रः कियत एवेति चेत् तस्य नियतप्रमाणत्वात् । अथमि-
च्छेदेन द्विपकारत्वाद्युक्तं च " सो वस्समो दुविहो, चेदाप

अभिभवं य जायस्यो । भिक्खारिवाइपदमो, उवसमाभीभो
जणो वीभो " अयमपि स्तुतदोर्वाच्यतः स्यात् अन्वया
कायोत्सर्गस्य बाणीयसोऽप्युक्तमानत्वात् । उक्तं च " उदेस्स
सत्तवीसं, अएस्सयपियाय अट्टु व । ये उवससा पववण-
पम्पिक्कणाह अणायं " न शुहीन इति वेतनादिशब्दावह-
त्वात्पुनस्तथायासुत्सर्गोपपन्नकृतत्वात्प्रापि भागमेवोपेध-
सुशोभत एवानुकार्यसिद्धेः । उक्तं च " गांस्समुदणंतादी, आ-
होइयदेसिय ए अइयारे । सव्वे समाणइसा, दिवए दोस्स उ
वेयाहि " अत्र मुखवत्किताग्राभोके आदिशब्दे वापकरणादि-
परिग्रहोऽवलीयते सुप्रसिद्धत्वात्प्रातिदिशसोऽयोगाच्च । अयेदे
नोक्तामिति अनियतत्वात् । समानजातीयोपादानादिह तद्वह-
मस्येव समानजातीयं च मुखवत्किताग्राः दोषोपाकरणमिति
चेत् तथापि तन्मानकायोत्सर्गलक्षणसमानजातीयवमस्य-
वेति मुख्यतामभिधीयते । न क्वं साध्यादिभेदेनानाचारितमेव
कचित्सदाचरणोपलब्धो आगमविशेषात्तत्राप्यपवाच्यं न संबन्ध-
मनाचरितमापि प्रमाणं तद्वक्तृवाच्योक्तं च " असदेण समा-
इहं, उं कयइ कयंणं अमावज्जं । य विचारियममहिं, उं वहु-
अयेमयमपयिय " न अंतस्तावत्तं सुत्राद्यस्य प्रतिपादिन-
त्वात् । तस्य आधिकारनुरूपान्तरभाषासाधारणविरोधात् ।
न चाव्यतिरेकित्वान्न तदात्मवन्परैरागमविशिर्निर्वातत्वात् त एव
न बहुमतमपीति भावनीयम् अतः प्रसङ्गे न यथोदितं तेष्वेव का-
योत्सर्गं इति इहोच्छ्रुतसमसमाधेयम् । न पुनर्हंयमियम् । यथा प-
रिज्ञानमेतत्स्थापनं च गणास्तथायानि यानि स्थानवर्णाधोलभना
नि च आत्मीयवर्णप्रतिपक्षा या एतद्विधाजन्मबीजं तत्पारमेश्वर-
मन इत्यमोपपत्तिप्राप्तिकं शुद्धात्मनोपपत्तिं कर्माभ्यं युष्मद्यष्टा-
पुद्गाहरणात् । एतद्यथा विद्याजन्मकारणानुपपत्त्येन पुष्पयागम-
सिद्धम् एतद्वक्तृवाच्यमिति च । यच्चोद्देशकमियं च-आपुन्यं प्राप्य
सुन्दरं । तन्प्राप्त्यपिपत्तस्येच्छा, न पुनः संभवति ॥१॥ विद्याज-
न्मास्तत्त-छिद्येयम् महात्मनः तत्त्वज्ञानसंयमः, न अतोऽपि
प्रवर्तते ॥ २ ॥ विषयस्तस्य भेदेभ्यो, निर्विद्याज्ञोद्भवो यथा ।
विद्याजन्मन्यस्येव-विषयतागस्तथैव हि ॥ ३ ॥ शैवे मार्गे स
एवाऽसौ, यानि नियममभेदितः । ननु मोहविषयप्रत्यक्ष, इतरस्मिन्नि-
वेतरत्वं ॥४॥ क्रियाज्ञानात्मक योगे, सातत्येन प्रवर्तनम् । वीत-
सुहृदस्य सर्वेषु, यान्म्याहुः शिवायानि ॥५॥ इतिवचनात् अ-
सिन्मातृपुत्रिकम् । प्रकृतं प्रवृत्तः स हि कायोत्सर्गगतं यथैक एव
ततो नमो वरंताणानि नमस्कारादिस्वाध्यायं स्तुतिप्रत्यक्षप्रा-
प्तिज्ञानज्ञः । जाव अरंताणो इत्यादिनास्यैव प्रतिज्ञानत्वात् नम-
स्कारत्वेनास्यैव कृतादर्थयन्तद्व्यापिज्ञानोऽपि दोषसंभवात्
तद्व्यमन्त्रादौ तथा दर्शनादिति । अथ ब्रह्मवृत्तत एव एव स्तु-
ति प्रत्यक्षेण यो कायोत्सर्गमेव तिष्ठति यावत् स्तुतिपरिसमाप्तिः
अथ चैवं वृद्धा वदति, यत्र किंवायतेन देववन्दनञ्चिकीर्तनं तत्र
यस्य भगवताः स्थापितं स्थापनाकर्तृ तस्यैव प्रथमं कायो-
त्सर्गस्तुतिश्च तथा शोभनभावजनकैवमनस्यैवप्राकारित्वात्तः
सर्वेऽपि नमस्कारोच्चारणेन पारयन्तीति व्याख्यातो वन्दना-
कायोत्सर्गः ॥ स० ॥

तत्रोच्छ्रामि स्थानं कायोत्सर्गमित्याद्यसुत्रावयवमधिकृत्याद
परः कायोत्सर्गस्थानं च काययोगजनरहितत्वाद्येवापकारित्वात्तः
नवद्विषयबोध्यमे प्रयोजनरहितत्वमसिद्धम् । यतः-

काउस्सगमि तिष्ठो, निरेअकाओ निरुक्कवपसरो ।

जाणइ सुदुपेगणो, मुणि देवसिअइअइआरे ॥ ८० ॥

परिजाणैकश य जग्रो, सम्मं गुरुजणपासणेणं तु ।
सोद्वद्भ्रं अप्पमं सो, जम्हा य जियेहिं सो जणिओ । ७८१

(काउत्सगं गाहा) इह च संबन्धगाथाद्वयमन्यत्रैकं तथापि संपयोगमिति कृत्वा व्याख्यायते कायोत्सगं उक्तस्वरूपे स्थितः सन्निरेजकोषो निष्पक्षस्पेदेह इति ज्ञात्वा निकृष्टाकप्रसंगं मौनव्यवस्थितः सन् जानते सुखमकम्मा एकाग्रचित्तः सन्कोऽसौ भुमिः सायुः किं दैवसिकापनिचारम् । अवि-
द्यायाद्वा कियाप्रद इति गाथायः ॥ ७७ ॥ ततः किमत्याह (परिजाणैकश) पक्किय अतिचारं यस्मात्कारणात् स-
म्यगश्रुतावेन गुरुजनप्रकाशनेनेति इदमथ तुसादिदिष्टा-
वक्षितकारणेन च शोधयत्यात्मनसो अतिचारम्लिनं काल-
सयसिस्थः । तथातिचारपरिज्ञानमविकलकलायात्समंन्यव-
स्थितस्य भवत्यतः कायोत्सगस्थानं कार्यमिति । किं च य-
स्माच्चित्तैर्भगवत्प्रियं कायोत्सगं भाषितः उक्तः तस्मात् कायो-
त्सगस्थानं कार्यमिति गाथायः ॥ ८८ ॥

यतश्चेवमतः ।

काउत्सगं मोक्षप-इदेसिओ जाणैकण तो धीरा ।

दि,साइआरमाए-इमिं आयति उदग्गं ॥ ७८२ ॥

मोक्षस्य पन्थास्तीर्थैकैरेव भवत्ये तत्प्रदोक्तान्तरूपे का-
योपचारात्तेन मोक्षपथेन दैवति उपदिष्टः मोक्षपथदैवतिस्तं
(जाणैकणति) दिवसापतिचारपरिज्ञानोपायतः विज्ञाय ततो
धीराः साधवः दिवसातिचारज्ञानार्थमित्युपपन्नं राज्यति-
चारज्ञानार्थमपि (आयति उदग्गं) तिष्ठन्ति कायोत्सगं
कुर्वन्ति कायोत्सगमित्यर्थः । यतश्च कायोत्सगस्थानं कार्यमेव
सप्रयोजनत्वात्साधिविधेयैवावबुधवदिति गाथायः ।
साम्प्रतं यदुक्तं दिवसातिचारज्ञानार्थमिति तथैवोक्तं विषयज्ञा-
रेण तमतिचारमुपदेशं प्राचक्ष ।

सयणासण्णपाणे, चेइअजदसिजकाइउवारे ।

समिंजातणगुणो, वितहायरणे अइआरो ॥ ७८३ ॥

शयनोपविताचारणं सत्यतिचारः । पनडुक्तं नवभि संस्मा-
रकवितथाविधिना प्रहणादौ अतिचार इति [आसणत्ति] आ-
स्ननवितथाचरणं सत्यतिचारः पीठकादिविधिना प्रहणादाव-
तिचार इति भावना [अन्नपाणेत्ति] अन्नपात्रवितथाचरणे
सत्यतिचारः अन्नपात्रस्याविधिना प्रहणादावतिचार इत्यर्थः
[केवितथत्ति] केवितथाचरणं सत्यतिचारः । केन्य-
विषये च वितथाचरणमविधिना वन्द्ये अकरणे केन्यादि
[जइत्ति] यतिवितथाचरणे सत्यतिचारः यतिविषयं च वितथा-
चरणं यथाई विनयाचरणमिति (सेज्जत्ति) शय्यावितथा-
चरणं सत्यतिचारः शय्या वसतिरुच्यते तत्रिषयं वितथाचरण-
मविधिना प्रमाजनादौ कयादिसंस्कारायां वा यस्तौ । इत्यादि
कायिकावितथाचरणं सत्यतिचारः वितथाचरणं वाऽप्यशिरमन्त्रे
कायिकान्युत्तजनः । स्थगिन्ने वाऽप्रत्युपेक्षिते वेत्याह (उ-
वारात्ति) उच्चारः शय्या वसतिरुच्यते सत्यतिचारः उच्चारः पु-
रंदो भवत्ये वितथाचरणं चैतद्विषयं यथा कायिकं (समि-
त्ति) समित्तिवितथाचरणं सत्यतिचारः समितयः श्रेयः स-
मितप्रमुखाः पञ्च यथा प्रतिक्रमणे विनयाचरणं वा समविधि-
नासंनमनासंनमनं वेत्यादि (भावेत्ति) भावना वि-
तथाचरणं सत्यतिचारः भावनाश्चानित्यन्तादिगोचरा ह्यद-

श तथा बोद्धं भावयितव्यमनित्यवमसरणत्वं तथैकतान्यत्वे
अद्यत्वं संसारः क्रमोन्नतः संवरविधिश्च निजैराणां
लोकाविस्तारं धर्मः स्वाक्यातनत्वाच्चिता च बोधे सुसुलभत्वं
च भावना ह्यदृश विमुद्धाः अथ वा पञ्चविंशतिभोषना
यथा प्रतिक्रमणे वितथाचरणं वाऽऽस्तामविधिनासेवनमिस्वा-
दि (गुप्ति) गुप्तिवितथाचरणं सत्यतिचारः ताश्चेमा नो-
गुप्तिप्रमुखास्तिस्रो गुप्तयः यथा प्रतिक्रमणे वितथाचरणमपि
गुप्तिविषयं यथा समितिस्थिति गाथायः ॥ ८० ॥

इत्थं सामान्येन विषयद्वारेणातिचारमभिधायादुना

कायोत्सगगतस्य भुमिः क्रियामभिधेयसुहायुना

गोसमुदणंतगाई, आओए देसिए अइआरे ।

सन्ने समापत्ता, दिक्कए दोसे उविज्जहिं ॥ ८१ ॥

गोसः प्रत्युषो भवत्ये (मुह्यंतगाईति) मुखवक्षिका आ-
दिश्याच्छेद्योपकरणादिप्रहस्तभैतजुक्तं भवति गोसादा-
रस्य मुखवक्षिकादौ विषये (आलोए देसिए अइआ-
रेति) अवलोकायैक्रीकैते दैवसिकानतिचारानविधिना
प्रत्युपेक्षितादौनिति ततः (सन्ने) सवर्गानतिचारान्यु-
खवक्षिकाप्रत्युपेक्षणाद्वारम्य यावत्कायोत्सगं प्रवक्ष्यामरश्च
(समापत्ता) समाप्य बुद्धवर्लोकनेन समाप्तिं नीत्वा पता-
वानेव नातः परमतिचारोऽस्तीति इदमे चेतासि दोषान्प्रतिषेध-
करणादितत्त्वानालोच्य स्वायदेविति गाथायः ॥
काउं दिक्कए दोमे, जइकमं जाव ताव परेइ ।

ताव सुहमाणुपाण, धम्मं मुक्कं च भाइज्जा ॥ ८२ ॥

[काउं हिचयेत्ति] कृत्वा इदमे दोषान्प्रत्यक्षमिति प्रतिषेध-
नानुलोम्येन आलोचनानुलोम्येन च प्रतिषेधनानुलोम्यं नाम ये
यथा संविता इति आलोचनानुलोम्यं तु पूर्वं यद्यन् आलोचनं
तत्तत्पञ्चादुक्तं (जाव ताव परेइति) यावत्सावत्परयति
गुणमस्कार्य (ताव सुहमाणुपाण) तावदितिकालावधार-
णार्थं सूक्ष्मप्राशयानः सूक्ष्मपञ्चासनिःश्वास इत्यर्थः (धम्मं-
मुक्कं च भाइज्जा) धर्मः ध्यानप्रतिक्रमणाद्यन्योक्तस्वरूपः
गुरुं च ध्यायेदिति गाथायः ॥ ८२ ॥

देसिआइअपक्केले, चाउम्मासे तदेव वरिसे अ ।

इक्षिके तिष्ठ गमा, नायज्जा पंचसेपमु ॥ ८३ ॥

दैवसिके प्रतिक्रमणे विषयेन निर्वृत्तं दैवसिकं (राशयत्ति)
राशिके (पक्षिचयत्ति) पक्षिके चातुर्मासिके (तदेव वारस-
अत्ति) तथैव वार्षिके च वर्षेण निर्वृत्तं वार्षिकं सावत्सरि-
कमिति भावना एकैकस्मिन्प्रतिक्रमणे दैवसिकादौ त्रयो गमाः
ज्ञानव्याः पञ्चस्वेतेषु दैवसिकादिषु कथं त्रयो गमाः सामायिकं
कृत्वा कायोत्सगोत्तरणं सामायिकमेवैककृत्वा प्रतिक्रमणं सा-
मायिकमेव कृत्वा पुनः कायोत्सगोत्तरणमिह यस्माद्विस्वा-
द्वितीये दिवसं प्रपन्ने च तस्मादैवसिकमादाविति गाथायः
९३ ॥ अत्राह बोद्धाः-

आइमकाउत्सगो, पक्किमं ताउ काकाउ ।

माइअंनो किं करे-इ बीअं तइअं च पुणे विउत्सगो ॥

व्या०- (आइमकाउत्सगणेति) प्रथमकायोत्सगं कृत्वा सा-
मायिकमिति योगः ॥

पक्किमं ताव बीयं, काउं सामाइयं तिओगेतो ।

किं करेइ तदयं सा-मइयं पुणे वि उत्सगो य ॥ ८४ ॥

यातनिसर्ग उक्तस्वरूपः, उक्तोऽयं । तत्रायं विधिः यतना श-
ब्दस्य कियंत न निनृत्तं मुख्यं इति । (गेय य गिरेर्हृ सि)
नैव च निरायः कियंत, असमाधमावातः । उक्तो वा हन्तो-
ऽनर्त इति । (ममतीमुक्तासु अ नियेमे नि) मनासु-
क्योऽयं निवेरो मा मन्वा पतितस्यात्मविग्राधना जयिष्यती-
ति ग्राथः ॥ २०५ ॥

साम्प्रतं सुस्मैरङ्गलं चौरित्यादिस्त्रायवयवव्याचि-
व्यासयाऽऽह-

वीरिअसजोगयाए, संचारा सुद्धमवायेरे देहे ।

बाहिं रॉमबाई, अंतो खेसांनिलाईआ ॥ २०५ ॥

वीर्यसंयोगनया कारणेन संचाराः सुद्धमवायेरे अवश्यं
यायेनः । वीर्यं वीर्यान्तरावयवयवशमकुचं जलत्वात्सपरिणामा
मययते । योगास्तु मनोबाह्यायाः, तत्र वीर्यसंयोगतयैव अतिच्छा-
राः सुद्धमवादा भवन्ति, न केवलं वीर्यादिति । देह एव च सति
प्रयत्नि मादेहस्य, तत्र (बाहिं रॉमबाई) बहिः रोमाङ्गावयवः, आदि-
शब्दादुत्पन्नप्रसङ्गः । अंतो खेसांनिलाईआ) अन्तर्भ्ये सुक्लाः
खेसाऽऽनिशादयं विचरन्तीति गाथायैः ॥ २०५ ॥

अधुना सुस्मैरङ्गलं चौरिति स्त्रायवयव व्याक्यानयति-

आलोअचलं चवत्तु, मणुएव तं वुक्करं थिरं काठं ।

रूपेहिं तयं लिप्पइ, सजावओ वा सयं चलइ ॥ २०६ ॥

आलोअचलं चवत्तु, तत्सत्संस्मरणलोके चलं चवत्तु, दर्शन-
कालसमयार्थः । किं चक्षुर्नयने, यत्तच्छेदमनो मनोवत् भूतः क-
रणमिव, तच्चक्षुर्दृष्टकरं स्थिरं कर्तुं, न शक्यते इत्यर्थः । यतो ह्यौ-
त्सवाङ्गिष्यते, स्वजावत्तो वा स्वभावेन वा नैसर्गिकेन, स्वयं
जलत्वात्समैव चक्रेतीति गाथायैः ॥ २०६ ॥

यस्मादेवं तस्मात्-

न कुणइ निषेजजं, तत्पुवओगेण माण जाइजा ।

एगानिंत्तु पवन्नो, जाइ सह अणिमिसच्छो वि ॥ २०७ ॥

न करोति निषेजयत्तं कायोत्सर्गकारं । किमिति (तत्पुव-
ओगेण माण कायजा) तत्र निषेजयत्तं य उपयोगस्तेन सना
आनयमानं ध्यायत अतिप्रमत्तमिति (एगानिंत्तु पवन्नो जाइ सह
अणिमिसच्छो वि) यकाराधिकृतं तु प्रतिमां प्रतिपन्नो महासत्तः
ध्यायति समर्थः, अणिमिषाङ्कोऽपि अणिमिष अङ्गणो यस्य सः
अणिमिषाङ्कः, निश्चलनयन इति गाथायैः ॥ २०७ ॥

अधुना एवमादिभिराकरितैरित्यादि स्त्रायवयवं

व्याचिष्यामुराह-

अगणी ? ठाँउदेज व, प्र बाहिअलोभाइ ३ दीहके वा ४ ।

आगारेहिं अजमो, उरसमो एवमाईहिं ॥ २०८ ॥

यदा ज्योतिः स्फुरति तदा प्रावरणाद्य कल्पप्रहणं कुर्वतोऽपि
न कायोत्सर्गमङ्कः । आह-नमस्कारमेवाभिधाय किमिति तद-
प्रधानं न करोति येन तद्विज्ञेयं न ज्ञायते । उच्यते-नात्र नमस्का-
रेण पारणमेवाविशिष्टं कायोत्सर्गमानं क्रियते, किंतु यो यत्परि-
माणो यत्र कायोत्सर्ग उक्तस्तत् ऊर्ध्वमिति समाप्तिऽपि तस्मिन्-
नमस्कारप्रपन्नो जङ्ग इत्यर्थः । अर्थात्समाप्तिऽपि च पन्नो अङ्ग
एव । स चात्र न भवतीत्येवं सर्वत्र प्राग्गीयम् । (ठाँउदेज व
लि) माज्जरी मूषिकादिको पुरतो यायावत्प्रायः सन्तो न
कायोत्सर्गमङ्कः । (बाहिअलोभाइ लि) बांधिकाः स्नेहकास्तेष्व्या-
ङ्गानः संक्षेपः, आदिशब्दाङ्गादिकोऽपि परिगृह्यते । तत्रास्था-
नऽप्युक्तावयवो वा न कायोत्सर्गमङ्कः । (दीहके व लि)
सर्पदेह बाऽऽमरमि परं वा साधौ सहसाऽऽकारम एवोच्चार-
यतः तथैव । आकिंयस्त इत्याकाराः, नैराकारः, अमरः स्वा-
त्कायोत्सर्गः, एवमादिभिरिति गाथायैः ॥ २०८ ॥

अधुनीयतः कायोत्सर्गविधिं प्रतिपादयन्नाह-

ते पुण ससुरित विअ, पासवणुआकासपृथीओ ।

पेहिता अरवमिण, तं तुस्समं सए णाणं ॥ २०९ ॥

ते पुनः कायोत्सर्गकाराः साधवः ससूर्य एव दिवसे प्रक्षय-
शोकारणकालभूमीः प्रत्युपेय, आदरा प्रक्षयणभूयः आकासप-
रिजोगाग्र्यतः पद, पद बहिः एवमुच्चारत्तुमर्थेण आदरा । प्रमाणं
चाऽऽसां तिर्यग् जगन्नेन हस्तमात्रम्, अथधर्मावयवकुशाग्र्यवेतनम्,
उत्कृष्टनस्तु अग्निरुतं आदरायोजनमानम् । अच्येनानाधिकारः ति-
क्षस्तु काक्षभूमयः कालमएतत्तावत्, यावच्चैतनमयं च अमण-
यामं कुर्वन्ति कालवलायां तावत्प्रायशोऽस्तमुपायायेव स-
न्विताः ततश्च (अरवमिण तं तुस्समं सए णाणं लि) उक्तम् ।
अम्यथा यस्य यदेव व्यापारपरिसमाप्तिर्भवति स तदेव सामा-
यिकं कृत्वा निश्चितंति गाथायैः ॥ २०९ ॥

अयं च विधिः केनाचत्कारणात्परे गुरोर्व्याघाते सति-

जइ पुण निव्वायाओ, आवस्संतां करंति सन्वे वि ।

सहाइकहणवाया-ययाइ पच्छा गुरु उंति ॥ २१० ॥

यदि पुनर्निव्याघात एव सर्वेषामावश्यकं प्रतिकर्मणः, ततः कुर्व-
न्ति सर्वेऽपि सहैव गुरुणा (सहाइकहणवायाययाइ पच्छा
गुरु उंति) इति निम्नसिद्धिमिति गाथायैः ॥ २१० ॥

यदा च पश्चाद् गुरुवस्तिष्ठति तदा-

सेसा उ जहासत्ति, आपुच्छिता ण उंति सट्ठाणे ।

सुसत्त्यमरणहेऊ, आर्यरिं विअमि देवमिअं ॥ २११ ॥

शेषास्तु साधवः, यथाशक्ति शक्यस्तु कुर्यात्, यो हि यावत्तं कालं
स्थानुं समर्थः " आपुच्छिता तु गुरु उंति सट्ठाणे सामायायिकं
काकण । किं विमिसम ? (सुसत्त्यमरणहेऊ) सुसत्त्यमरणहेतुम् ।
(आर्यरिं विअमि देवमि लि) "आर्यरिपु पुराणं दिप तस्स सा-
माइयावसाने देशमियं अइयारं विमंति" अत्र भणति-"जाइ आ-
र्यओ सामाइये कइइ, तहे ते वि तइद्विया वेव सामाइयसुस-
मणुपेहति, गुरुणा सह पच्छा देवासंयंति" गाथायैः ॥ २११ ॥

शेषास्तु यथाशक्त्युक्तम्, यस्य कायोत्सर्गेण स्थानुं शक्ति-
रेव नास्ति स किं कुर्वोति तत्र तं विधिमभिधिसुराह-

जो हुजाइ अमसत्थो, बालो बुद्धो मिलाए परित्तो ।

सो विमहाइ विरदिआं, भाइजा जा गुरु उंति ॥ २१२ ॥

यः कश्चित्साधुर्भवेत्समर्थः कायोत्सर्गेण स्थानुम् । स किंभूत
इत्याह-बालो बुद्धः स्थानः परित्तोऽपि परिगृह्यतो गुरुव्यावृ-
त्त्यकरणश्रया । आस्रापि विक्कादिरेहितः सद् ध्यायेत्सुप्रार्थ-
यम् । (जा गुरु उंति) यावत् गुरुवस्तिष्ठति कायोत्सर्गमिति
गाथायैः ॥ २१२ ॥

आचार्यं स्थिते वैश्वसिक्त्युक्तं तत्र तं विधिमभिधिसुराह-

जा देवसियं दुगुणं, चित्तेइ गुरु अहिंदिअो चेहं ।

बहुवावारा इअरं, एगगुणं ता वि चित्तंति ॥ २१३ ॥

निगदसिद्धा । नवरं चेष्टा व्यापारकयाऽवगतमव्या ॥ २१३ ॥

पण्डिआए व चेहं, नाऊए गुरुं बह्विहिअं ।

कालेण तदुचिण्ण, पारेइ य थोवचेओ वि ॥ २१४ ॥

नयोकार चठवोसग-किङ्कमालोअणं पदिकमणं ।

जीवः प्रमादबहुलः, तद्भावनाभाषित एव प्रमादभावनाभाषित-

स्तु, संसारे ततश्चैवम् । यतोऽन्यासपाटवात्तत्राव्यासोचनादौ
संज्ञाव्यते सूत्रमोऽसौ प्रमादः ततश्च दोष इति, तेन कारणेन
तज्जयाय कायोत्सर्ग इति गाथायः ॥

चोएइ ढंदि एव, उत्सगमि वि स होइ अणवत्था ।

यधइ तज्जयकरणे, का अणवत्था जि ए तमि ॥८०॥

साधयति शिस्तकः-हृदि यद्येव कायोत्सर्गोऽपि सः सूत्रमः प्रमादो
भवति ततश्च तत्रापि दोषः । तथा-अपरकरणं तथाप्येव एव
सूत्रान्त इत्यनवस्था । एतदाशुद्धाह-अण्वेन, प्रतिवचनम्-तज्ज-
यकरणे अभिहृतमुत्सगप्रमादजयकरणे प्रस्तुते, काऽनवस्थाः,
अति तस्मिन् सूत्रमोऽसौ इति गाथायः ॥

तत्त्व वि अ जो तसो वि हु, जोअइ तेणेव य सयाकरणं ।

सधो वि साहुमो, तं स्वतु तत्त्वचणोओ लि ॥८१॥

तत्रापि च इतः कायोत्सर्गः, यः पूर्वोक्तमुत्सगा एतिताः सूत्रमः प्रमाद-
तः, तकोऽन्यासावपि, जोतेन निरस्तक्रियेन, यदतिरेण तदुत्तरका-
ज्ञावना कायोत्सर्गेण, तत्रापि यः, असावपीतरेण स्यादेतन्, एवं
सदा कायोत्सर्गकरणव्यापिरित्याशङ्क्याह-स च सदाकरण,
कायोत्सर्गस्यैव गत्येन । कुत इत्याह-सर्वोऽपि साधुयामन्त्रो-
क्तः धर्मव्यापारः यस्यात् । अतुशुद्धं विशेषणार्थः, भावप्रधान
इत्यर्थः । तत्प्रत्ययः क इति-सूत्रमप्रमादप्रत्ययोक्तः अत एव त्रयव-
त्तकातुष्ट्यं विहितानुष्ठानधर्मो विनिश्चित्य प्रमादं बोधरागा
भवति । इत्थं जयनया एव तस्य भगवद्भोजनतया इति व-
दुचकव्याप्त्यर्थं प्रसङ्गेति गाथायः ॥

व्यागादा-

एस चरितुत्सगो, दंमणमुच्छीर्णं तद्वत्तमो होइ ।

सुअनाणस चउत्थो, मिच्छाणं पुंय किइकम्मं ॥८२॥

एष चरित्रकायोत्सर्गस्तदा दर्शनशुद्धिमित्तं नृनीयो भव-
ति । आरम्भकायोत्सर्गोपेक्षया तस्य नृनीयत्वम् । भुवनानस्य
चतुर्थः । एवमेव सिद्धानां स्तुतिश्च, तदनु कृतिकम्म-वन्दन-
मित्तं सुजागाथासमासार्थः ॥

अवयवाधेमाह-

सापाइअपुनं, करिति तं चरितोहणनिमित्तं ।

पियचम्मऽवज्जभीक, पसासुस्सामणपमाणं ॥८३॥

सामायिकपूर्वकं प्रतिप्रसंगोत्तरकाज्ञावितं कायोत्सर्गं कु-
र्वेति चरित्राशोधननिमित्तम् । किमितिहाः सन्त इत्याह-प्रि-
यचर्मोऽवज्जभीरवः पञ्चाशदुच्छासप्रमाणमित्तं गाथायः ॥

ऊसारीऊ विहिणा, सुद्धचरिता तथ्यं पकादिता ।

कहुंति तथो चेइअ-वेदणदं तउत्सगं ॥ ८४ ॥

उत्सर्गं विधिना-“एणो अरहतणमिति” अभिधानलक्षण-शु-
द्धचारित्राः सन्तः, स्वैव “लोकास्त्र्योपातकरूपं”, प्रकृष्य, पञ्चि-
त्वेत्यर्थः । कर्षति, पठन्तीत्यर्थः । ततस्तदनन्तरं चैत्यवचनं
वचनकं कर्षति, ततः कायोत्सर्गं कुर्वन्तीति गाथायः ॥

किमर्थमित्याह-

दंमणमुच्छिनिमित्तं, कर्षति पणवीसगणपमाणं ।

ऊनारीऊ विहिणा, कहुंति सुअसथ्यं तहं ॥८५॥

दर्शनशुद्धिनिमित्तं कुर्वन्ति पञ्चाविंशदुच्छासप्रमाणेन व-
त्सर्गं विधिना पूर्वोक्तं, कर्षन्ति भुवनस्तत्र ततः “पुनरवरोत्सा-
दि” लक्षणमित्तं गाथायः ॥

सुअनाणसुत्सगं, करिति पणवीसगं पमाणं ।

सुअपाविसोहण-निमित्तमह पारिउं विहिणा ॥८६॥

पुनरानस्य कायोत्सर्गे कुर्वन्ति पञ्चाविंशदुच्छासमेव प्रमाणेन व-
त्तानि चारिशोधननिमित्तम्, अधानन्तरं पारयित्वा विधिना
पूर्वोक्तं गाथायः ॥

चरणं सारो दंमण-नाणा अंगं तु तस्य निच्छयओ ।

सारमि अ जइअव्वे, सुच्छी पच्चाऽणुपुव्वीए ॥८७॥

किमित्याह-

सुद्धसयलाइआरा, सिद्धाणं थयं पउंति तो पच्चा ।

पुन्रपणिएण विहिणा, किइकम्मं दिंति गुरुणाओ ॥८८॥

शुद्धसकलानिचाराः सिद्धानां सर्वाधनसम्पत्तं पठन्ति “सिद्धा-
णमित्यादि” लक्षणम्, ततः पञ्चाशदुच्छासनिमित्तं (विधिना, कृतं-
कम्मं यद्वन्तं इति शुरोत्पाद्याचार्यादिबेति गाथायः ॥८८॥ पं०
व० ३ द्वाह ॥

एस चरितुत्सगो, दंमणमुच्छीर्णं तद्वत्तमो होइ ।

सुअनाणस चउत्थो, मिच्छाणं पुंय किइकम्मं ॥८९॥

(एस चरितुत्सगोति) चरितानिचारवस्तुकिमिच्छां लि ज-
णिय होइ । अयं च पञ्चाशदुच्छासप्रमाणो, ततो णमोक्षरेण
पारिता विमुक्तचरिता विमुक्तचरिणं दंमण्यानं दंमण्यावस्तु-
द्धिनिमित्तं पथं नामुक्त्तं च करोति चारितयिमात्रिय । इयाणि
दंमणविसोहिद्धां लि कट्टु त पुण नामाकलणमेवं करोति-
“दोणस्तुज्जायगत्स्यादि”, अयं चतुर्विंशतिस्तत्राधुनविशति-
स्तत्रे व्यख्येण व्याख्यात इति नेह पुनर्धोक्तयथाते ॥८९॥

चतुर्विंशतस्तत्र अभिधाय द्शतिविशुद्धिनिमित्तमेव का-

यात्सर्गं चिकीर्षन्तः पुनरिदं सूत्रे पठन्ति-

सुप्रम्

सम्बलोए अरिहंतवेइआणं वेदणवत्तियाए पण-
वत्तियाए मकारवत्तियाए सम्माणवत्तियाए बाहिल्लज-
वत्तियाए निरुवसगवत्तियाए मक्काए मेहाए थिइए धार-
णाए अणुपेहाए वच्चाणाए ठामि काउत्सगं ॥

अस्य व्याख्या-सर्वलोकोऽहंक्षेत्रानां करोमि कायोत्सर्गमिति ।
तत्र लोप्यते इत्येन कथलक्षणमाश्वयेति लोकाः, चतुर्दशर-
ज्वात्मकः परिगृह्यते इति । उक्तं च-“धर्मादीनां धृति-वैध्यानां
अवति यत्र तत् क्षेत्रम् । तैरेवैः सह लोका-स्तद्विपरितो ह्यलोका-
व्यम्” । १ । यः सर्वे जलवपत्तिपङ्क्तुर्गुहंजराक्षः, सर्वेधातौ लोकश्च
सर्वलोकात्मकस्मिन्सर्वलोके, वैशोक्य इत्यर्थः । तथाहि-अधोऽलो-
के चमगादिसवनेषु, तिर्यलोके ह्योषाजलज्योतिष्कायमानादिषु,
सन्त्येवाहंक्षेत्रानि । ऊर्ध्वलोके सौधमेषिमानादिषु सन्त्येवाहं-
क्षेत्रानि । तत्र अशोकाद्यहमहामहानिद्रायादिकृपां पूजामर्हती-
त्यहंस्तन्तीयेकराः, तेषां क्षेत्रानि प्रतिमालक्षणान्यहंक्षेत्रानि ।
इयमत्र भावना-चित्तमन्तःकरणं, तस्य भावं कमणिं वा, “वण-
हडादि” ॥७१॥६॥ लक्षणं त्रिधा कृते नैव्यं जयति । तत्रार्थात्
प्रतिमाः प्रगस्तसमाधिचित्तोपादाकावाहंक्षेत्रानि भगवन्तः ।
तेषां किं करोमीत्युत्तमपुरुषवचनमिदं शोभात्मजपुण्यं दर्श-
यति । किमित्याह-कायः शरीरं तस्यासर्गं कृत्वा, कायस्थ
स्थानं मौनभगवत्क्रियाव्यतिरेकेण क्रियान्तराध्यासमक्रिय

परित्याग इत्यर्थः; न कायात्सर्गमाह । कायत्सर्ग इति पञ्चमा समासः कृतः । अहं चैत्यानांमिति प्रागुक्तम् । तत्किमहं चैत्यानां कायात्सर्गं करोति, नेत्युच्यते-पञ्चमनिर्दिष्टं तत्परं पञ्चमम-
तिक्रम्य मय्युक्तस्यैवा इत्यनप्रत्ययमित्यादिभिरनिसंभवत्ये ।
तन्नाहं चैत्यानां वन्दनप्रत्ययं करोमि कायात्सर्गमिति द्रष्ट-
व्यम् । तत्र वन्दनमभिधादयम्, प्रशस्त्याकाश्यान्तःप्रवृत्तिरि-
त्यर्थः । तत्प्रत्ययं तन्निमित्तं, तत्फलं मे कथं नु नाम कायात्सर्गा-
देव स्यादित्येतोऽपेक्षमिति । एवं सर्वत्र भावना कार्या । तथा-
(पुण्यवर्षाया एव) पुजनप्रत्ययं पुजननिमित्तं, तत्र पुजनं गन्ध-
माध्यादिभिरभ्यर्चयेत् । तथा-(सकारवर्षाया एव) सत्कारप्र-
त्ययं सत्कारनिमित्तं, तत्र प्रवक्ष्यन्त्याभरणशब्दिभिरभ्यर्चयेत् स-
त्कारः । आह-यदि पुजनसत्कारप्रत्ययं कायात्सर्गः कियते, तत-
स्तन्नामेव कस्माच्च कियते ? । उच्यते-इत्येव स्तवत्वात्प्रधान-
त्वात् । यदुक्तम्—

“ इत्यर्थो य आह-न्यमेव बहुगुणो ऽसि बुद्धिः सिया ।

अभिज्ञ जयवयसिणं, सुखीवाहयं जिह्वा षिति ॥१॥

उज्जीवकायसंज्ञम-इत्यर्थं सो विदुः ॥२॥ कांस्यो ।

तो कसिणसंज्ञमे वि द, पुष्पादेयं न इच्छति ॥३॥

अकसिणपञ्चधाणं, विदयाविरयाण एव कसु ज्ञेयो ।

सत्सारपञ्चकण्यो, इत्यर्थपञ्चविदुः ॥३॥”

अतः श्रावकाः पुजनसत्कारादपि कुर्वन्त्येव । साधवस्तु प्रश-
स्तताप्यवसायनिमित्तमेवेत्यमभिदधति । तथा-(सम्मानवात्स-
याय ऽसि) सम्मानप्रत्ययं सम्माननिमित्तम्, तत्र स्तुत्यादिजिह्वा-
श्रुतिकरणं सम्मानः । तथा मानमप्रातिविधेय इत्यर्थः । अथ
बन्धुपुजनसत्कारसंमाना एव किं निमित्तमित्यत आह-(बो-
हिज्ञावर्षाया एव) बोहिज्ञाननिमित्तं मेव जितप्रवीणतपस्या-
निसोऽधिलानो भवत्ये । अथ बाणधारा एव किं निमित्तमित्य-
त आह-(निरवसर्गमवशिष्या) निरवसर्गप्रत्ययं निरवस-
रनिमित्तम्, निरवसर्गो मोक्षः । अथ च कायात्सर्गः कियमाणोऽपि
अकादिविकल्पस्य बाधितपितायेप्रसाधनायासमित्यत आह-
(सखा मेहाय धिश्य धारणा एव अलुप्येहाय वरुमाना एव ठा-
मि काउस्सगं ति) अथवा हेतुभूतया िष्टामि कायात्सर्गं,
न बलाभियोगादिना । अथवा निजाऽभिज्ञावः । एवं-मेधया
षट्पदेन, न जडतया । अन्ये तु व्यावृत्त-मेधयेति मयादाव-
नित्येन, नासमञ्जसतयेति । एवं-धृत्या मनःप्रतिधानलक्षणया,
न पुनारगण्यलक्षतया । धारणया भेदद्विगुणाभ्यां च मुहुर्द्विगुण-
नित्येपेणानुचितनरूपया, न तु तद्विकल्पेन । वर्द्धमानयात प्रत्येकम-
निसंभवमेव । अथवा वर्द्धमानया । एवं मेधयेत्येति । एवं तिस्रामि
कायात्सर्गम् । आह-उत्तमेव-अकरोमि कायात्सर्गं, सांप्रतं ‘ति-
ष्टामि’ति किमर्थमिति । उच्यते-‘वर्द्धमानसामीप्ये वर्द्धमानव-
द्वा’ इति कृत्वा करोमि करिष्यामीति कियामिमुच्यमुक्तम् । इहा-
मीत्यावृत्तत्वात् कियामिषिष्टत्वात् किंयाकालमिष्टाकाशयोः
कथञ्चिदनेदासिष्टाभ्येव । आह-किं सर्वथा ? नेत्याह-अत्रयुल-
सिपण्यामिष्टादि पूर्ववत् यावदासिष्टासिर्वासा । एवं च सुप्तं पविता
पण्यं । सुस्वास्वपरिमाणं काउस्सगं करोति इत्यलुप्येहाय तस्य
उदाहृतिः “तृतीयं चास्यातिचारान्नविषयधर्मकायात्स-
र्गापेक्षयेति । ततो-“नमोकारेण पारिता सुवनाणपरितुङ्गिमि-
त्तं अरयाविसोहाण्यं च सुयधर्मस्स मयवतो पराए मसो-
य तत्पक्कमनमोकारपुक्कमं धुरं पठति” ॥ आ० ५, अ० ॥ “का-
१५५

उत्सस्यस्स उणाविहं । जया बोहिजिह्वासीए” आ० ५, अ० ॥

इदानीमेनामेव द्वारगाथां विशेषेण व्याख्यानमपकाह-

उह्मिसीपुतुयङ्ग, उणं तिविहं तु होइ नायकं ॥

उह्मं उणादां, गुरुमं पदिकमिहम् ॥ ४१५ ॥

तत्र स्थानं त्रिविधं ज्ञातव्यम्-ऊर्द्धस्थानं, निधीकृतस्थानं, स्वध-
र्मेनस्थानं च । तत्राद्यमुर्द्धस्थानं व्याख्यानमपकाह- (उह्मं) उ-
णादायं ऊर्द्धं स्थानं कायात्सर्गः । स उणादादीन् कृत्वा, आदि-
प्रधानात्मन्नायं कृत्वा, ततश्च गुरुमल आगत्य प्रतिफलमयः,
काम, ईयावधिकीं प्रतिकामतो भवति ॥

एवमेव ऊसासादे, पुराओ अविण्णिपयगमो वाठ ।

गिक्खमपवेससज्जण, जावासन्नो मिलाणाए ॥ ४१६ ॥

कायात्सर्गं कुर्वता आचार्यैरङ्कं पञ्चमदेशे न स्वातन्त्र्यम्, यतः
गुरुकृत्यैवेनाभिहित्येति । अथ पुरः स्थानमप्ययः पुरः
आविनीतत्त्वमुपजायते गुरुमाहात्म्यं तद्वतः । नापि मार्गतः गुरोः
पृष्ठतः, यतो गुरोर्गोशुनिर्गन्धेन श्रानता भवति । सायुषोऽप्या-
नेन नैवेद्यकृतिः कस्य पुनः स्वयंभूयः, यत्र निष्कर्मप्रवशस्था-
नं, तत्र वर्ज्यात्वा कायात्सर्गं करोति (आवासन्नो ऽसि) यः उ-
णादिना पीडितः स च निर्गमे कदा संज्ञानिराशं करोति,
ततश्च श्रानता भवति । अथ निमज्जति नतः कायात्सर्गमङ्गः ॥
पारे वेयण स्वमगुह-मुच्छपरिताव छेदये कलहो ।

अन्नाओहा उणे, सागारपमज्जाए जयणा ॥ ४१७ ॥

तथा च तार्यं कायात्सर्गकरणे एते दोषाः-निज्जामदित्वा
कम्भिदायातः सायुषः, स च जारं सति यदि यतिवालयति त-
तो वेदना भवति । तथा-क्षपकः कम्भिद्वलं पृहीत्वाऽऽयातः,
तथाऽप्यः उष्णसंतप्त आयातः । अन्नायोऽप्येति प्रतिपाद्य-
यतो यथासंख्यं सूक्ष्मपरितायो भवतः । क्षपकस्य सूक्ष्मं, उष्ण-
तस्य परिनापः । अथेन कायात्सर्गं कृत्वा प्रविशति ततः प-
रस्परं कडहो भवति । तस्मान् मन्वावाथे स्थाने कायात्सर्गः
कस्यच, एतदोषमयात् । (सागारपमज्जाए जययेति) यत् तु
पुनः सागारिको भवति कायात्सर्गं कुर्वन्स्तदा अग्रमाजैनमेव
करोति, यतनया वा प्रमाज्जयति-रजोहरणेन बाह्यनिपद्यवा प्र-
भृत्य कायात्सर्गस्थानं, ततस्तान् निषागं सागारिकपुरतः एकान्ते
मुञ्चति, गते च तस्मिन् पृष्ठति । उक्तसूत्रेऽन्यथम् ॥ आ० ७ ।
“निष्वाघाते उयनां चैव पुणं सामारिकं कारिसा सुत्तं मल्ल-
पेहति, जाव आयरिएण ‘बोभिरामा’ ऽसि मणितं, तादे मे भि अ-
तियारुद्धमं भिया पाहल्लहणादियं चिनेति । अथे भवति-अदि
आयरिया सत्तायं यगदित्ता ताहे ते तहात्ता चैव अलुप्ये-
हात पदमे सुत्तं चिनेति । अथा-एतय किंनिमित्तं काउ-
स्सगो कौरति, जेण जेरहसस एयरवज्जा हाति, सुदं च
पक्का चिंतेहिति ? । उक्तं च-

“ काउस्सगमि ठिओ, नेरहकायो निरुक्खयवसरं ।

जाणह सुदमयमणो, मुण्हिंवासियाह अरयारं ॥८७॥

परिजातिलेण य अन्नं, सस्मं मुदज्जं पयासणेणं तु ।

सो होइ अण्यं सो, जग्दा य जिण्हिं सो मणित्ता ॥ ४१८ ॥

सो काउस्सगो ।

काउस्सगो मोक्खपदं-देसियं जाणिलेण तो धीरा ।

दिवसाधारजाणए-उयाइ उयंति उत्सगं ॥८८॥ आवन्णिओ

काउस्सगं मोक्खपदं इति इत्येतं जिण्हि, जेण ण-

रक्षता होइ ति । अहवा मोक्षपहो जैनशासनं, तस्मिं देसितं विधेयत्वं, मोक्षपहर्गहि वा विनहि द-
शितं मोक्षजिगमिषूणां कर्तव्यतया । अहवा—मोक्षप-
हो याणादीणि, तस्स देसियं, देसयतीति देसियं; तं
देशयतीत्यर्थः । एवं जाणिदण, ततो धोरा, धी बुद्ध-
कथा राज्ञस्म इति धीराः । देवसियातिवारस्स य पारजा-
णएव काउत्सगं ठाति ति । एवं काउत्सगं डितेण सुदण-
तिमाहि काउं ज.व पथ काउत्सगं विनो ताव अणुपेहत्तव्व,
सत्थं देवसियं चित्तेसा जावइया देवसियाप्रतिपारा ते सत्थे स-
मणेइसा ते दोसे आशोयणाणुलोमं पकिसेवणाणुलोमे य उव-
खा । तेषु संमत्तु पट्ठमसुकाणि जापेया जाव आयरिपहि
वस्सावर्यंति । अ यरिया पुण अप्पोचायं देवसियं वेदुं दोवा-
रे चित्तेनि, नाव इमाहि पक्कसि चित्तेनि होति । किं कारुणं, त-
सं पट्ठिमिदितस्स अया अतिपारा, पिस्सादीणि हिंताणं च
बहुतरा, दिवस्सगाहणं किं निमित्तं, दिवसादीयं तियं पस्यो-
भवति । एवं एताओ तियि माधाओ दिवसे, एवं पक्कस्य वि
दिवसा, आउत्सासिय वि दिवसो, संवच्चरिय वि दिवसो, तेण
दिवसा तियि, तिथि, एव ताप दांसो, पक्कसे रानिया अतिपारा
पक्कस्य आउत्सासियसंयच्छरिया णियि । एतेण कारुणं दि-
वसगहणं, पुवपेहे वा केवत्तं दुग्गाडणुपेहा पवइयायं वा प-
योगं णाणुण अपरिमितेण काउंय उवस्सेतत्त्वं, तं च गमो
अरिहंतोति तं भगिस्सा पारिंति । पच्छा पुति जणति । सा य
धुनी—अहि इमं नित्यं इमाय उवस्सत्थीय पदेसियं एणदं-
सणुकत्तस्स य उववेसो तेसिं महनीय जत्तीय बहुमाणे
तो संघो वाक्यो । एतेण कारुणं काउत्सगाणुत्तरं
अउवीसत्थो । सा य उवउत्तं पट्ठिना गुणुजतो प-
ट्ठिपकिमियं लवहुमाणं सयंगसारं अवराधालोयणा काउ-
त्सा । तिययमूओ धम्मो ति काउं थोत्तुकामो गुवं सडा-
सयं पट्ठिंइसा उवओ सुदणत्तयं पट्ठिंइसा । ते सोस कायं
पडिज्जा परेण विवएण तिकरयविसुक्कं कतिक्कमं काउत्वं ।

तथ सुत्तगाथा-

आलोयणवागरेण-स्स पुच्छेण पूयणाए सउम्भाए ।

अवराहे य गुरुणं, विणओ मूत्तं च वदणय ॥२१६॥

एवं विणयं पडिज्जा अणुत्थाय जहारातिणयाए दोहि इ-
त्थेहिं एवहत्तं गहाय अक्कलियं आलोएति जहा गुरु सुणेति
एण तमो संजनमासए पुव्वरए दोसे काउत्सगाणिं गुरुस्स ।

तथ सुत्तगाथाओ-

विणएण विणयमूलं, गंतूणं सावुपादमनुमि ।

जाणावेज सुविहिओ, जह अप्पाणं तह परं पि ॥२१७॥

कपपावो वि माणुं, आलोइय णिंदिओ पुससास ।

होइ अरंगजहुओ, आरिपभरो वव भारवडो ॥२१८॥

उपमाणुपणा, मायाअणुमगतो गिहंतव्वा ।

आलोयणुदिगगर-हणेहिं ए पुणोचिया विनियो ॥२१९॥

अदि नरिय अतिपारो तादे संदिसह ति, भजितो पकि-
कमति जाणियवत्तं । अह अतिपारो पायदित्तं पुरिमहा-
दीहि ति, तं च तदेव अणुचारित्तं, मा अणुवरयादीया
दासा भविसंति ।

तथ सुत्तगाथा-

तस्स य पायचित्तं, जम्मगाविदु गुरु उवदिसिं ।

तं तह अप्पवरितत्वं, अणुवतयपसंमज्जतिणं ॥२२०॥

अणुवरयाए उदारणं—तिवहाणेण वेहेणं कइयलिस-
एणं तेणएणं पसंगवजिवारणद्वयं क्कता उवाओभित्तो,
जधा ण पुणो अतिवरति । एतेण कारणेणं वेदुं जाणन्तं
आलोयणा आओइय, पुणरवि सामाइयं ववगयरावदासोह
हाणु पंचदियसवुद्धा सचित्तो समणो जाव तज्जाव-
णाभावितो सुते सुते उवउत्तं अणुसरंखा । एतेण अमिस-
वेणेण आलोयणाणत्तरं सामाइयं, ततो शाणुदंसनचरिणां
विद्युकिमियं पडिज्जाणं वागरणातिचारस्स किंवाणं अ-
कण्ठातिवारस्स अहोवदेसस्स अ सडइया अतिवारस्स वि
तहा, पक्कवणातिवारस्स य विमोहानिमित्तं वेपेह पडिज्जा-
मणं पडिपदंणं अणुसज्जितव्व, उवउत्तंणं वि तं निंदामि,
अणागतं पक्कवणामि ति, कावविभायेण य सत्थेसु ठाणु
जहा अप्पो ठाति तहा काउत्वं ।

तथ सुत्तगाथा-

एते चेव अप्पजिगतो, भाधेविरतिओ अजिणिजिडो ।

मिच्छादंसणमिणो, बहुवारं वियाणाहिं ॥

एव णाणुत्तं, अन्विगीतं पदं पदेण ऐतत्त्वं ।

पुणरवि ति उवदिते, तो वेज्जति गयं पुव्वं ॥

दिदंतण विणयमूओ धम्मो ति पुव्वलविहसा वेदुअमाय-
णापुव्वं शिवदंणं च पडिज्जातोमि अतिपरियाणं वेदुं काउत्तं
सेसगा वि समावेत्तव्वा ।

तथ सुत्तगाथा-

आयरियउवउम्भाए, रसिं माहम्मिए कुलगेणे वा ।

जं पे केइ कसाया, सत्थे तिविहेण खामेणि ॥२२२॥

सव्वस्स समणसंघ-स्स जगवओ ओजलिं करिय सोसे ।

सत्थं खमावइसा, तस्समि सव्वस्स य तुमं पि ॥२२३॥

एणामिसंघेण वेदुणाणत्तरं कमासमणा, ततो सेसगा वि
जीवा कमावेत्तव्वा । एवं विगतारावदोसमोह इति पुणरवि
सामाहकुव्वं च चरित्तविशेषाणहेतुं काउत्सगो वेज्जति ।
गपदिदंतं चेव के कइ चारिसाविराधणाकता पडिज्जाणा-
लोयणाहोण सुद्धा, तसिं विसोहाविमिं काउत्सगं ति वा,
ओगनिमाहो ति वा, एतेण कारुणं चरित्तानियारविशोधि-
निमित्तं सामाइयं कट्ठिण काउत्सगं इदंयं च जाव तस्स
उत्तरीकरणे जाव बोसिरा ति । एवं शिवउज्जेणं जिनेज्जेणं
तस्स जत्तीय काउत्सगो कायव्वो । केवच्चरं काले पमाणेणं ।
उसासाणं सिंसांग चत्तारि पादा, पादे पादे कसातो । तथ गथा-
“ पादसमा उस्सासा, कालगमायेण हतिं जातव्वा ।
एतं कालपमाणं, उस्सासो होइ णानव्वो ” ॥

तथेमा परिमाणगाथातो साय संतं गोसखं सायं वे-
याशिय संजा । तथ अथेदुपज्जकमणे पडिते पच्चा तित्तु
वि काउत्सगं उस्साससत्तं भवति । तस्स पदमो चारि-
त्तकाउत्सगं, तथ पच्चा उस्सासणं वेसोरसा विद्यु-
कचरित्तदंययाणं मदागुणीणं मदाज्जाणं मदाणाणीणं
ओहि निवाणवग्गोपदो कतो तेसिं तियपरायं अविहत्त-

मग्नां देसगां देसणसुद्धिमिच्छंति यमुक्त्वा कौरात् । किं निमित्तं ? अत्रिचं विज्ञातं तद्वाणि देसणविज्ञोऽपी कातव्य नि । एतेषामसंबन्धेन चउदीत्यत्रोक्तं पुनर्निमित्तं, तस्स विज्ञोहणनिमित्तं काउस्तमं करेतां पराए ज्ञाए भणति-
 "सन्धलेए अरिहंतवेद्याणं वेदयन्धियाए" इत्यादि । अस्स इमास्सं न कवलं अउदीमान, जे वि सव्वे पर सिद्धादी अरि-
 हंता, चर्याणं य, तस्सं येव प्रतिकृतिरुक्ताणि । विती संज्ञाने, संज्ञानमुपयते काउस्तमोऽपु प्रतिकृतिं दृष्टा जया अरहंतप-
 णियाए सा इति । अस्सं मय्जि-अरहंता भियगए, तेसिं वेह-
 याणं अरिहंतवेद्याणं; अरहंतमिमा इत्यर्थः । तस्सिं वेदना-
 विप्रत्ययं तस्मिं काउस्तममिति योगः । तत्र चन्धावांसे-
 चं चन्धांसे कायात्सगं करेमि । अस्माभिर्वर्द्धमानैः सद्गुण-
 समुक्तीन्तत्पूर्वकं कायोत्सगंयेव पूजने करेमाह्वये । जया कोइ गंयजुगणसमहादीहिं समज्जवेनं कट्ठेति एवं स-
 क्कारवात्सयाए सम्मानवात्सयाए वि जायेतावं । जणरं स-
 क्कारो जया वय्याभरणदाहिं सक्कारेणं सस्सणे सम्माणेण ।
 केइ जव्जि-वेदयादयो एगट्टिया आदरायै वञ्चारिद्धिं ति । अ-
 व वेदयादणि किमवाभियाह-“ बोधिलानवात्सयाए ”
 बोधे लामो सम्मंवेदयादीहिं कविप्ययोगो सधमात्थीसरि-
 स्याह-अस्य सधमावात्सिबोधे लाभ इत्येतदर्थे बोधिलाम ।
 किमय्याभियाह-“ निरुधसमयसियाए ” निरुधसमो माक्को,
 तदर्थे 'एस्य सविदाए मेहाए धिनीए धारणए अणुपेदाए
 वद्धमाणीए तस्मिं करेमि काउस्तममिति । तच्छुद्धा-
 द्भक्त्यातिशयसामिज्ञानता इत्यर्थः । समत्तं नीज्जामिन्नेव इ-
 त्यर्थः । तीय वद्धमाणीए । एवं मेहाए । मेहा एउज्ज न च घे-
 ल्लमो । ननुपुणपरिज्ञानमिराये । अयं पुनः मेघाए सि
 आसानणाविरहंता तथैव मग्नां द्वितो इति । विसिंमणो सु-
 प्येहाणं दुरागादीहिं आकुलो, धारणां य बोपदेसावि-
 स्मरणे । अयं तु धारणाए अरिहंतपुण्यविस्मरणकया, न
 तु नृक्षयतया इति । अनुपेक्षा तद्गुणानामनुचिन्तनं, वद्धमाणी
 बर्द्धमानः । केइ पुण अणुपेहाए वद्धमाणीए ए पदेति । अत्र पुण
 वलंति-सद्धानिमित्तं अर्थात् अर्थात्तस्मिं च तस्मिं काउस्तम-
 म् । एवं मेहादु इति भावितव्यं । तस्मिं काउस्तमं इत्यादि
 पूर्ववत् । एतुदीसं उत्सलकाउस्तमगा एमोकारेणं परेति; ततो
 गुणार्थाधारयसुद्धिमिच्छंति सुत्तणारेणं मोक्षसाहाय्याणि
 सादिद्धिं ति काउं तस्स नयानो पराए जया । एतत्पुण्य-
 गणमोक्षारपुण्यं पुतिकृतिषं करति । (अ० सू० ५ अ०)

तद्वया-

पुणवरवदीवहे, धातस्मं अ जनुदीवे अ ।

जरहेरवयविदेहे, धम्माङ्गरे नमसांमि । ? ॥

तमतिमिरपण्णविदे-सणस्स सुरगणनरिंदमहिअस्स ।

सीमापरस्स वंदे, पप्फाकिममोहाजालस्स । ? ॥

आदिजामरणसोगपणासणस्स,

'कद्धाएपुक्कलवसासादमुहावहस्स ।

को देवदाणवनरिंदगणविअस्स,

धम्मस्स सारमुवज्जने करे पमायं । ? ॥

अस्य व्याख्या-पुष्कराणि पद्मानि तैश्चैः प्रधानैः पुष्करवरः, पु-
 ष्करवरभासी द्वीपमिति समासः तस्याः मानुषोत्तरावभाषा-

भ्यामर्थः, तस्मिन् । तथा-धातवीक्यकाराणि यस्मिन् स धातवी-
 क्यमो द्वीपः, तस्मिन् । तथा जम्भ्यापक्षितस्तरप्रधाना वा द्वीपो
 जम्भ्यापः, तस्मिन् । एतेष्वेदं तृतीयेषु द्वीपेषु महाकेनप्राधान्या-
 द्वाङ्करणतः पञ्चानुपुण्योपमायाः तेषु धामि भरतेरवतविदेहा-
 नि । प्रादुर्गोदया त्वेकवचननिर्देशः । द्वन्द्वकवजाभावात् भरतेर-
 वतविदेहात्पुण्यं प्रवृत्तिः । तत्र धर्मादिकथायमव्याप्ता । "पुनरि-
 प्रत्युक्तान् जीवाव, यस्माद्धारयते ततः । धत्ते वेतावुं ह्युमे स्म्ये, त-
 स्माद्धर्मं इति स्मृतः" ॥१॥ स च द्विन्द्वः-भुतधर्मस्मात्प्रचयमर्थः ।
 भुतधर्मेणहाधिकारः तस्य भरतःविष्वादी कणवशीलास्तीर्थंकर-
 रा एव व्रतस्तेषां स्तुतिरुक्तः । साम्प्रतं भुतधर्मस्मात्प्रचयतः (तस्मिन्-
 मिरपण्णविदेहसणस्स सुरगण इत्यादि) ततः भ्रान्त तदेव
 तिमिरं, तस्मिन्तिमिर एवधा-तमो बहस्पृष्टनिषणं ज्ञानावर-
 णीयं निष्काशितं तिमिरं, तस्य पृष्ठत्वं कृत् तस्मिन्तिमिरपण्णत्वं, त-
 द्विष्यन्तः तिमिरयोर्निमित्तं तस्मिन्तिमिरपण्णत्वं समस्तस्य, तथा
 चाज्ञाननिरासेनैवायं प्रवृत्तिः । तथा-सुरगणनरेकमहिम्नस्य,
 तथा बाग समहिमानं कुर्वन्त्येव सुरादयः । तथा-सीमां मर्यादां
 धारयतीति सीमाधराः, सीमि वा धारयतीति तस्योति द्वितीयायै
 कर्मणि षष्ठी । तं वन्दे । गच्छ ५ यस्मादाहंयं तद्वन्दे । अथहा-तस्य
 वन्द इति वन्दनं करोमि । तथा ह्यगमयन्त एव मर्यादां धारय-
 न्ति । किं भूतस्यै, प्रकृतेरु स्फोटिनं मोहजालं मिथ्यात्वादि वेद्य
 स तथोच्यते तस्यनिधा वास्मिन्सति विवाक्येना मोहजालं विना-
 यमुपयायेव । इत्यं भुतधर्ममभिषेधाः भुता तस्यैव शुणोपश्लो-
 क्षाण्य प्रमादोत्पन्नं प्रतिपादयन्नाह- (आदिजामरणस्यादि)
 जानिकृपासः, जरा ययोहाः, मरणं प्राणस्यानः, शोकः मनसो-
 दुःखविशेषः । जानिकृपा जरा च मरणं च शोकमेति द्वन्द्वः ।
 जानिजामरणशोकाः प्राणशयन्यपनयनि जानिजामरणशो-
 काः प्राणशानः तस्य । तथा च भूतधर्मोकादुत्थानाद् जात्यादयः
 प्रगल्भन्त्येव । अनेन साख्यानं प्रतिपादितव्यमाह । कदम्ब-
 भारान्यमननीति कल्याणं, कस्यं शब्दयतीत्यर्थः । पुष्कलं
 संपुण्यं । न च तत्त्वं, किं तु विशालं विस्तीर्णं, सुखं प्रतीत-
 म् । कल्याणं पुष्कलं विशालं सुखमावर्ति प्रापयति कल्याण-
 पुष्कलाविशालसुखादयः, तस्य । तथा च भुतधर्मोकादुत्थाना-
 नाकुलक्षणमपवर्गसुखमाप्यत एव । अनेन साख्यं विशि-
 ष्ठाप्रमाथकव्यमाहः प्राणी देवदानवनरेद्रुगाणां चित्तस्य भु-
 तधर्मस्य सारं सामर्थ्यमुपलभ्य दृष्ट्वा विज्ञाय कुर्यात् प्रमादश्च ।
 सन्तननेन चार्थधर्मप्रमादः कर्तुं न युक्त इति इदमर्थः आह-सु-
 रगणनरेन्द्रमहिम्नस्युक्तं, पुनर्देवदानवनेन्द्रगाणां चित्तस्येति
 किमर्थमिति ? आशङ्क्यते-साविगमस्यादौषधः तस्यैवशुणस्य भु-
 तधर्मस्य सारमुपलभ्य कः सकणः प्रमादो भवेत्कारिष्यमं इति ।

यन्नेवमतः-

सिद्धे भो ! एततो 'एगो जिणमए' नंदी मयासंजमे,

देवंनागसुवन्नकिन्नरगणस्समञ्जसावधि ।

दोणो जत्थ पट्ठिओ जगमिणं तेसुक्कमासुरं,

धम्मो वड्डु सासओ विजयओ धम्मरुद्धं वड्डु ॥ ४ ॥

तुअस्स जगवओ करेमि काउस्तमं ॥

सिद्धे प्रतिष्ठिते प्रयाक्याने भो इत्येतदतिशयिनामामन्त्रणं,

पश्यन्तु भवन्तः, प्रयतोऽहं यथागच्छेतावन्तं कालं प्रकथं

यतः । इत्थं परमात्मिकं प्रयतो भूत्वा धर्मनिरूपकानि- 'नमो जिन-
 मते' अथोद्भिन्नकिपरिणामः-नमो जिनमताय । यत्किंच भूताहं

मार वेसिया पणमं कात्तु सच्चंति । तं च सुकयं कात्तु पुणो पणामपुव्वयं निवेदंति । एवं सादुणां वि गुरुत्तमादिहा वंदेषुपुव्व-
व चरिषाद्विबोसोहि कात्तु पुणो सुकयं कात्तु कम्मसा संतो गुरु-
कां निवेदंति-भगवो ! कयं ते पेसणं आरयिसेहि कात्तु तं वंदेषु
कात्तु पुणो उक्ककुया आरयिष्यामिनुहा । विण रइयं जजिउहा
चिंतिं, जाव गुरु बुद्धगहनं करेति । ततो पक्खु सम्मसा ए पव-
मयुरेण पुंनं कहुंति ; तस्मा पुनो मो वहुंति यो । तिष्ठ कहुंति सि ।
आह च-वहुंति व पुन । मो, गुरुबुद्धगहनं कयंति तं गायथेयः ।
ततो पाउसियं कत्तव्वं करेति । एवं ताव देवसियं गयं ।

इयंति राइयं ; तथिमा विही-। पदमं विय सामाइयं कहुंत्तु
आरिखिबुद्धिज्जिमिसं पणवीसुसालमितं काउत्सम्मा करे-
ति, ततो नमोकारणं पारेसा इंसणविसुत्तिमिसं चउवीसत्थ-
यं पढति, पणवीसुसालपणमांनयं काउत्सम्मा कुरुंति । एय
वि नमोकारणं पारेसा सुयमाणविसुत्तिमिसं सुयमाणत्थयं
कहुंति, काउत्सम्मा च तत्सुत्तिमिसं करेति । तथ्य य पादो-
सियं धुरमाइयं आधिक्यकाउत्सम्मापद्धतमपारं विनोति ।
आह-किं निमित्तं पदमकाउत्सम्मा एव न चिंति । उचये-

निशमिषो न सरइ, अइआरं माइयणं जुणे ।

किइअकरणदोसा वा, गो-नई तिउरि उत्सम्मा ॥३२॥

निशमसो निशमिभूयो, न सरइ न संसरति, सुदु अइयारं
माइयणं जुणे अंधयारे वंदेषं उवाणं कितिअकरणदोसा वा
अंधयारं अवंसणाओ अइसत्ता वा यं वंदेति । एय कारणेण
गोव पक्कमं आइए, तिष्ठ काउत्सम्मा अयंति, न पुण पाउ-
सिए जहा एको सि । " तथ्य पदमो चरिष, इयणसुआए वि-
इअओ होइ । सुअनामस्स उ तइओ, नवरं चिनेइ तथ्य इमं ॥

तइए निस्सइआरं, चितइ चरमस्मि किं तवं काही ? ।

उम्मासा एगदिहा-उ हाणि जा पोरिसि नमो वा ॥३३॥

नइए निस्सइयारं चिनेइ ति व्याख्याण एवायमवयवः ।
नतो चित्तुक्क अरयारं नमोकारेण पारेसा सिद्धाणं धुरं
कात्तु पुव्वजणिएण विहिणा वंदिसा भासोपनि, नतो सा-
माइयपुव्वयं पडिक्कमेति, ततो वंदेषुपुव्वयं आमिति, ततो
सामाइयपुव्वयं काउत्सम्मा करेति । तथ्य वितयंति-कम्मि-
या इयण निउत्ता वयं गुरुत्तिनां तासं तव पवज्जाओ
जातिरेण नत्स हाणी न जवइ । ततो चउत्त-उम्मासं न-
मणं करेमो, न वक्केमो एगदिधसं ऊणयं तहा वि न स-
ककामो, एवं जाव पंच माला, नतो चउरि, ततो तिष्ठ, ततो
दोसि, ततो अकमसं जाव उउत्थं अयंति एगदिधसं वु-
रिमहुं विविग सि य नमोकारसुइयं व सि । उक्कं च-आरिमे किं
तवं काहि सि । अरिमे काउत्सम्मा (उम्मासावसुणं) हाणी जाव
पोरिसि नमो वा । एवं अ समयो काउं तमसज्जावा इयए करे-
ति, पक्का वंदेसा गुरुत्तकियं वउज्जति, सव्वं य नमोकार-
सा समसं उहुंति, वासिउवसंति ति सियंति य । एवं पोरिस-
माओसु विमाला । ततो तिष्ठ पुनीओ जहापुव्वं, नवरमणस-
इयंति, जहा चरकोरआरं सत्ता न उहुंति; ततो देवे वंदंति,
ततो बहुवसं सदिसावैमि; ततो रयहरणं पडिउइति, पुणो
ओइयं सदिसावैति, पडिउइति य; ततो वसहि पडिउइय
कासं निवेदंति । अत्र मणंति-धुरसमणंतेरं कासं निवेदंति ।

एवं च पडिक्कमकासं तुल्लेति, जहा पडिक्कमेणं धुरमवसा-
णं चव पडिउइयंतेला भवइ । गयं राइयं । आबो ५ अ० ।

इयंति पडिक्कमेला ए पडिक्कमकासं जाव सज्जायं क-
रिजा, उवासं सपुत्तु सुसुमणं वा कुसुमिणं वा उग्गा-
इजा सणं उसासाण काउत्सम्मा रणोए जीएजा वा,
खासंजा वा, कइहगपीडगदंमोण वा सुउक्कापउरिया
समणंदिवा वा राओ वा हासंसेइ कंदयणाइवायं करे-
जा उवहावणं । महा० ८ अ० ।

इयंति पडिक्कयं । तथिमा । वेही-जाइ देवसियं पडिक्कंता
प्रवेति निविटंमपडिक्कमणं ताइ गुरु निवसंति, तस्मा साह
वंदिसा भयंति-इच्छामि जमासमणो ! पडिक्कयं कामणंति ।

एय पदमं सामायासुतः न पुण इमं-

इच्छामि समासमणो ! उवाट्ठो ! सि अजितरपडिक्कयं स्वा-
मेतं एएहरपइ दिव्वाणं पन्नमएइ राणिं जं किंकि अप-
सियं परासियं मते प्राणे विणए वेयावहे आताव संसाव
उवासोणं तपासणं अवरजासाए उवरिजासाए जं किंकि
मज्झ (वउयपसिइ) थं सुहं व वायारं वा नुक्के जाणइ
अइ न गइयाइ तस्य मिच्छा मि उक्कं ।

इयं च अउत्सिक्कमेव, नवर अनरजावा-आचार्यस्य प्रा-
प्राजस्यन्तेरं भाष्यते । उवरिमासा-इत्तरकासं तदेव किला-
धिकं भाष्यते ।

तथाचार्यो यदभिवक्ते तत्रप्रतिपाद्यमनाह-

अहमपि स्वामेयी १ तु-भेइ समं २ अइं च वंदामि ३ ।
आवरिअनेतिअइ निरयाराओ ए गुणो अउयणाइ ॥३४॥

(अहमपि स्वामेति सि) अहमपि स्वामेति, तुजंति अयंति हो-
इ । एवं जहनेण तिग्नि, उक्कालेण सव्वं आमिज्जां । प-
क्का गुरु उउक्कण जहापइयार उउदिओ चव आरिह । इयं
वि जहापइयारिण सव्वं वि अणयणउत्तमगा भयंति देव-
सियं पडिक्कंते पडिक्कयं सामेमा पसरसइ दिवसाणमित्थावि ।
एवं ससगा वि जहापइयारिण आमेति । पक्का वंदिसा
अणांत-देवसिय पडिक्कंते पडिक्कयं पडिक्कमाधे । ततो
गुरुत्तिदिवा या पडिक्कयं पडिक्कमणं कइइ । ससगा जहा-
सात्त काउत्सम्माद्विजिया चउत्तमगाअयणा हुंति । कहुं-
ए मूउत्तगुणं हि अ जाउयं तस्य पावउत्तमानांमस तिष्ठि उ-
मासयाणि काउत्सम्मा करेति । 'वास उउआयकरं' ति ज्ञाणिं
होइ । पारिप 'उउआयकरं' धुरं कहुंति । पक्का उउधिडा मुह-
नेतमं पडिउइसा वंदेति । ताइ पारिकइ विणयाइयार आरि-
ति । पक्का जहापयाण पुसमाणं वा आतिक्कंते मंगसिउअ कओ
बहु मन्नां; सत्तु पडिक्कमण अउंइयणं-अइस संमणो
कासा गयो । अमो वि एवं जेव उउधिओ ।
एवं पडिक्कयं विणआवयारं आमेति वितियजामणसुउत्तुचउवे-

सुवम्-

इच्छामि समासमणो ! पि यं च मे जं जं इहाणं तु-
हाणं अप्पायं कालेणं अजग्गनांमाणं सुनीलाणं सुवपाणं
सापरीअउवज्जापाणं नाणेणं दंसणं चरिसेणं तवसा

कृष्णाणं जावेमाणाणं बहुसुभेण जे दिवसां पोसहां प-
कसां बर्कतां अन्नो अ जे कल्लाणेणं पञ्जुवड्डिओ सिर-
सा मणसा मत्थएण वंदायि ॥ २ ॥

निगदसिद्धम् । आयरिओ भणइ साहहि समंति, साधुहि
समं ज्ञेयं भणिये ति, ततो चण्डवेंदावण साहुवदवयणं च नि-
वेडिउकामा भणति-

सूत्रम्-

इच्छामि स्वामसमणो ! पुब्बि चेइयाइ वंदिता नमस-
इहा तुज्जणं पापमूलं विहरमाणेणं जे केइ बहुदेवसिया
साहुणो दिद्धा समणा वा ब्रेसमणा वा गामागुणामं व-
इज्जमाणा वा राणिया संपुच्छंति ओमराणिया वं-
दंति अज्जा वंदंति अज्जियाओ वंदंति सावया वंदंति
सावियाओ वंदंति अहयं पि निस्सेडु निक्कसाओ चि कहु
सिरसा मणसा मत्थएण वंदायि ॥ ३ ॥

निगदसिद्धम् । नवर समणा बुद्धासी, येमणा वा अ-
विक्कपविहारो । बुद्धासी जंघावहपरिक्खीणा नवविज्जाण
केसं काऊण विहरंति, अवक्कपविहारो पुण उउक्के अज्जमा-
सकण्णेण विहरंति । एए अट्ट विगप्पा बासावासम्मि एवम्मि
केसं गणं करंति । एस नवविक्कणो । अजाचार्यो ज्ञाति-
मत्थएण वंदामि अहं पि तेसि । अन्ने ज्ञाति-अहमवि वंदा-
वेमि ति । ततो ज्ञाणं गुरुणं तिचेदंति चवरत्थमाणसु-
त्तेण; तच्चदम्-

सूत्रम्-

अहमवि वंदावेमि चेइयाइ इच्छामि स्वामसमणो ! उव-
ड्डिओमि तुज्जणहं सतिंयं अहाकपं वा वत्थं वा पणिग्ग-
हं वा केवअं वा पायपुण्ड्रं वा अक्खरं वा पायं वा गाहं
वा सिहोमं वा अट्ठं वा इहं वा पसिणं वा वागरणं वा
तुम्भेहिं य चियत्तेण दिन्नं मए विणएण पदिच्छियं त-
स्स मिच्छा मि दुक्कहं ॥ ४ ॥

अहमवि वंदावेमि चेइयाइ निगदसिद्धम्, नवर आयरिओ ज-
णइ-आयरियसंतिंयं ति अहंकारपरिवज्जणायं किं ममावे ति ।
ततो जं घेणइया, तमएणसिद्धं बहु मन्मंति पंचमखामाणसुत्तेण;
तच्चदम्-

सूत्रम्-

इच्छामि अहमवि पुव्वाहं स्वामसमणो ! कयाइं च मे किङ्क-
म्माइ आयायमंतरे विणयमंतरे सेहिओ सेहाविओ संगहि-
ओ ज्वग्गहिओ सारिओ बारिओ चोइओ पडिचोइओ
चियत्ता मे पडिचोयणा उवड्डिओहं इ तुज्जणं तव तेयसिरीए
इमाओ चाउरंतसंमारकंतराओ साहुहु नित्यविस्सापि चि
कहु सिरसा मणसा मत्थएण वंदायि ॥ ५ ॥

इच्छामि स्वामसमणो कयाइं च मे किङ्कम्माइ आयायमंतरे
विणयमंतरे सेहिओ सेहाविओ संगहिओ उवग्गहिओ नाणा-
हिंदिं पवाणिओ दिए पवाणिओ बारिओ अहियाओ निव-
चिओ चोइओ जल्लयाए पडिचोइओ पुणे पुणे अक्खं

डिओ ति । एत्थ आयरिओ भणइ-निगधारम ति । निगधार-
गाहाहि ति गुरु भणाति एयाइ वयणाइ ति बह्वेससमं
माथार्यः ॥ २३१ ॥

एवं सत्साणं वि साहुणं कामखं वंदनं करंति । अहवा
अहविवाहो माथाओ वा ताहे सत्सपहं पंचवदं तिपहं वा
पक्का वेंचसियं पडिक्कमंति । केहं ज्ञांति सामान्यं ।
अणे भणंति कामणाइयं । अन्ने चरिणुस्समादियं । से जा दे-
वयाए य उस्सगं करंति पडिक्कताणं गुरुसु वंदंतिसु बहुमा-
णीओ तिप्पि खुईओ आयरिया भणति । इमे वि अज्जालि-
उलियग्गहत्थाओ संमत्ताए नमोक्कारं करंति । पक्का से-
सगा वि ज्ञांति । तद्विवसंते सुत्तपांरिस्सी ए अत्थपे-
रिस्सी खुईओ भणति, उस्स जालियाओ यंति । एसा प-
क्खियपनिक्कमणिवही मूलटीकासुसारंणं मणिवा । अक्क पुण
आयरणासुसारंणं भणति । इवमिप पडिक्कते आणियं य ततो
पहमं गुरु चेव उचित्ता पक्खियं कामहं जहारावणि-
याए, तओ उवविसर । एवं सत्सगा वि जहारावणि-
याए कामेत्ता उवविसंति । पक्का वंदिता ज्ञांति-देवसियं पडिक्कं
पक्खियं पडिक्कमाविह इत्थादि पुवेवत् । गयं पक्खियं । एवं
आउम्मासिद्धं पि, नवर काउत्सग्नो पंजुस्साससयाण । एवं
संवक्कुरियं पि, नवर काउत्सग्नो अट्टहस्सुस्साणं ति । च-
उम्मासिद्धसंवक्कुरियसुत्तुभ्यं वि मज्झिमुत्तरगुणायं आशोषणं
डाऊण पडिक्कमंति, अक्कदेवयाए य उस्सगं करंति, केहं पुण आ-
उम्मासिद्धे सज्जादेवयाए वि काउत्सग्नं करंति, भाए अ
आवस्सए कए पक्कं कल्लायं मेरइति, पुव्वगहिप य अभि-
हे निवेइति, अहं सग्गं नाणुपासिओ तो उस्सगं करंति । पुणे-
पि अहं मेरइति निर्गज्जणहं य अहं अरिओ संवक्क
य आवस्सए कए पाउंसिप पज्जासवण; कणो कहुइह, सो
पुब्बि चेव अणामहं च पंचरत्तेण कहुइह । एसा सामायारि ।

एतामेव ज्ञेयं उपसंहारोह आध्वकारः-

चाउम्मासिद्धावसे, आओअण निअम सा उ हायणा ।

गहणं अजिग्गहाण य, पुव्वग्गहिप निवेएअ ॥ २३२ ॥

चाउम्मासिद्धावसे, उस्सगो स्विचदेवयाए ल ।

पक्खियसज्जमुएए, करंति चट्मासिप चेगो ॥ २३३ ॥

माथाइयं गतार्थम् ।

(८) अनुवा नियतकार्योत्सर्गं प्रतिपादयन्नाह-

देसिअराइअपक्खिअ-चाउम्मासिअ तदेव वरिसे अ ।

एएसु हुंति निअया, उस्सगा अनिअया सेसा ॥ २३४ ॥

निगदसिद्धा, नवर दोषा गमनादिभियथा इति ॥ २३४ ॥

सांप्रतं नियतकार्योत्सर्गोन्माद्योच्यते उच्छ्वासमानं प्रतिपादयन्नाह-

साय सयं गोसक्कं, तिलेव सया इवंति पक्खिअम् ।

पंच य चाउम्मासे, अट्टहस्सं च बारिसिप ॥ २३५ ॥

चत्तारि दो ण्ढालस, बीमं चत्तारि हुंति उज्जोआ ।

देसिअराइअपक्खिअ-चाउम्मासे अ वरिसे अ ॥ २३६ ॥

एणबीसपक्कं तरस, सिहोण पक्कत्तारि च बोधव्वा ।

सयमं पाण्णीमं, वेवावक्का य बारिसिप ॥ २३७ ॥

(सायं ति) सायं प्रदूषः, तव शतमुच्छ्वासानां भवति चतुर्भि-
रुद्योतकैरेति यावत् एवावसथः प्राक् । (गोसक्कं ति) प्रत्ये

पञ्चासतः, तत्रोद्योतकरूपं भवति । शेषं प्रकटोद्योतिमिति गद्यायः ॥ ३३ ॥ चत्वारि द्वा उद्योतकराग्राह्या भवितव्याः ॥ ३६ ॥ अमुना स्तोकमगनुपद्वयैकाग्रह—पणवीसंभूतसमादा निगदास्-
कैः, नवह चतुर्भिर्गुणैः स्तोकः परिगृह्यत इति ॥ ३७ ॥ उक्तं
नियतकायोस्त्यस्यैकमत्रा ॥ आदं ७ ५ अ० ।

(ए) इदानीं मिलितकायोस्त्यस्यैकमत्राह—
तत्रैवं द्वारगद्याः—

गमणगमणविचारे, सुचे वा सुमिणदंसखे रात्रौ ।

नःवा नष्टनतारे, पायाञ्चत्तं वि लम्भगो ॥

गमनमुपाश्रयाद्, गुह्यं वाद् वा बाह्यगमनं, नृपः स्त्रोपाश्रये गुरुवा-
स्तुचं वा बहिः श्रेयसात्पादयत्तैर्नामगमनम् । गमनं च आगमनं च ग-
मनागमनम्; समाहाररूपः । गमनपुर्व्वकमगमनं गमनागमनम् ।
गमनागमनं च गमनागमनं च गमनागमनम्, “स्यात्प्रसङ्गः” ।
३६ (११६६) स्तोकद्वयः । तयोस्तत्र यथा नृकाद्यर्थेन यस्मिन्मते गतः
सन् विभ्रमणनिमित्तमासितुकामः; अथवा यां चेत्ताड्यापि वेला
नृचरिता तावत्प्रतीकितुकामो, यदि वा प्रथमातिर्का कर्तुकामो यद्वा
शून्यगृहादिषु प्रविशति तदैवमादिषु प्रयोजनेषु गमनमात्रं अपि
पर्याप्यकीप्रतिक्रमणपुरस्सरं कायोस्त्यस्यैकमत्राप्रतिष्ठ, तन्-
न्तरं कार्यसमाप्तिं भूयः स्त्रोपाश्रयवेगे आगमनमात्रं कायो-
स्त्यः । अनेषु प्रयोजनेष्वपान्तराले विभ्रमणासंभवे गमनाग-
मनयोरिति । (विचारे इति) विचारे नाम उच्चारणपरिगृहण-
म्, तत्रापि प्रायश्चित्तं कायोस्त्यः । (सुचे वा इति) सुचेऽप्यत्र
विषयेषु उद्देशसमुद्देशानुगताप्रस्थापनप्रतिक्रमभूतस्कृत्प्राप्त्यवर्णन-
दिष्ट्यावधारणसमाचरणपरिहाराय प्रायश्चित्तं कायोस्त्यः । वा
समुच्चये । (सुमिणदंसखे रात्रौ इति) उत्सर्गतो दिवा स्वप्नेष्वेव
न कल्पते ततो रात्रिग्रहणम् । रात्रौ स्वप्नदर्शनं प्रास्तुतिकानादि-
सावयवद्वलं, कदाचिद्वनयस्यसमर्थनं वा भविष्यत्क, उपलब्ध-
यन्तनः उद्देशकुं नृभिर्मितेषु वा तत्रप्रतिपातकरणाया-
योस्त्यस्यैकमत्राप्रतिष्ठः । (नावा नष्टनतारे इति) नौकानुर्द्धा । त-
द्यथा-समुद्रकुतः, उद्यानं, अथवा नदी, तिर्यग्गामिनी च । तत्र समु-
द्रतः प्रवहणं, येन समुद्रो लङ्घ्यते । शेषास्तिष्ठो नद्याम् । तत्रा-
पि या नद्याः प्रतिश्रोतोगामिनी सा उद्यानी । अमुद्योतगा-
मिनी अथवा नदी । या पुनर्नदी तिर्यक् गमिनी सा तिर्य-
ग्गामिनी । तत्र यतनयोपयुक्तस्य यथायोगं चतुर्विधयाऽपि
नावा तथाविधयोऽजगतांस्तत्त्वतो गमने सुत्रोक्तविधिना
कायोस्त्यः प्रायश्चित्तम् । नदीस्तारश्चतुर्विधः । तत्र पादभ्यां
विधा । तद्यथा—संघट्टः, लेपः, तदुपरि च । तत्र जङ्घाभ्यामग-
णे उद्दकसंस्पर्शः संघट्टः । नाजिग्रमण्ये उद्दकसंस्पर्शः लेपः । तत
उद्दकस्य उपरि संस्पर्शः तदुपरि । चतुर्थो नदीस्तारो बाह-
व्याद्विभिः । एतेष्वपि सर्वत्र यतनयोपयुक्तस्य प्रायश्चित्तं
कायोस्त्यः । मृत्सर्गः कायोस्त्यः इत्यनयोऽन्तरम् । एष वा-
चासंज्ञेयार्थः ।

साम्प्रतमनामेव गार्धा विषरीषुर्गेषु स्थानेषु गमनमागमनं
वा प्रतिक्रमणीयं संभवति, यां वा विचारविषयेषु व्यसमाये
च तत्र कायोस्त्यः प्रायश्चित्तम्, तदेतदुपदर्शयन्नाह—

भवे पाण्ये सयाः—सण्ये य अरदंतस्सण्येसंजामु ।

उच्चारं पासवणे, पणवीसं हौति उमासा ॥ १ ॥

भवे पाने शयने आसने च (अरिहंतस्समणसेजज्जामु) इति-
अर्थः प्रत्येकमभिसंभवे । अर्हं कृत्वा पावनेऽर्हत्त्वं, भ्रमण-

शून्यायां भ्रमणापाश्रये, गमनमागमनं च प्रतिक्रमणीयं संभवति ।
उच्चारप्रभणयोस्तु हस्तशतानां बहिर्गता परिगृह्यते गमना-
गमनेऽन्तर्भावः । इतश्चानाश्रयन्तरं एव तद्वपुस्संगं तत्मात्रपरि-
गृह्यते वा विचारविषयेषु च संवेद्यपि स्थानेषु कायोस्त्यस्य-
प्रतिष्ठस्य प्रमाणं नृचरिता पञ्चविंशतिकमुक्ताः ।

तत्र भवे पाने वा कथं गमनमात्रं प्रतिक्रमणीयं संभवती-
ति प्रतिपादनार्थमाह—

वीसमण असइकांते, पडिमासिय वास संलकाए वा ।

इरियावट्टियट्ठाए, गमणं तु पडिकमंतस्स ॥

यथा भक्त्या पानार्थं वा विंशत्यर्थं प्रमाणं गत्वा मा-
गमनस्यसुत्रपरिग्रहप्रजयाव विश्राव्यति असति कांते, अथ-
वा असति जिह्वाकांते, यावत् जिह्वावर्धनं नृचरिता तावत् प्रती-
कितुकामः । (पडिमासिय इति) यदि वा कुशापावितिः सन् प्रय-
मात्तिकां कर्तुकामो यत्र शून्यगृहादिषु प्रविशति (वास इति) प्र-
स्था तास्मिन्नप्यस्मिन् वा प्राप्तिं भिक्षामर्हते दुरादं धर्षयति तुमा-
रुधं, तत्रैव विनिर्गते स्थानं प्रविश्य तत्रास्तितुकामः । (संलका-
ए वा इति) संलकायां वा अनामगायां भुवं भूयात् क्षाम
इति क्षात्वा कर्तव्यं यत्र प्रतीकितुमिच्छन्ति । तदा तत्स्थान-
पथिक्ययमेवैव शिष्टाभावादिषु लब्धं गमनं प्रतिष्ठ-मनो ग-
मनविषये प्रतिक्रमणं कुर्वतः कायोस्त्यः प्रायश्चित्तम् । स च
कायोस्त्यः पञ्चदशैकमुत्सर्गमात्रः । उक्त्यानाम् पादसमा-
हृतं पञ्चविंशतः चतुर्विंशति इति वदं स्तोका एकपादा-
ज्जका भ्रमन्तः । तत्रास्तितुर्हतिस्तथा “ यत्र सुमिणस्यगता ”
इति वादपर्यन्तः कायोस्त्यः विन्तनीय इति ज्ञातः ।

एवं च सेसपु वि, ट्ठो निसेज्जाए अंतरे गमणं ।

आगमणं च ततो, निरंतरं गयागयं ट्ठो ॥

एवं च अकपानयोरिव गोपेयपि स्थानेषु शयनासनादिषु
यावच्छायापि वेला नृचरिताप्रतीक्षणं तदेव आन्तरं, तस्मिन्
आन्तरे निश्चायापयुर्वेदाने कथं गमनं प्रतिक्रमणीयं भवति ।
तथाहि—शयने नाम संस्थारकादि, आसने पांठकादि, तथाच-
नार्थं कथनार्थं गतः, तत्र आनवारितत्वादिभिः कारणैः शरी-
रदुर्बलतया जानपरिभ्रमो विभ्रमितुकामः, संस्थारकविषयप्रभुर्वा
न विष्टे, कच्चिदप्यत्र गतत्वात् तत्तत् प्रतीकितुकाम इत्यपि वि-
कपावशिरोधये गमने प्रातः (आगमनं जं ततो इति) एवं अ-
कपानाद्यर्थं विभ्रम्य कायसमाप्तिः ततः स्थानाद्यथा भूयः स्त्रोपा-
श्रये प्रस्थावर्तते तदा कवलमागमनं प्रतिक्रमणीयं नृचरिता । यदि
पुनरन्तर्ध्वयं प्रयोजनं नोत्क्रमात्तत्रापावन्तराले विभ्रमणं नृचरिता
तदा निरन्तरं उक्तप्रत्यक्षस्यान्तरस्थाभावे, गतागतं गमनागमनं
समुद्दिष्टं प्रतिक्रमणीयं जायते । एवमर्हं कृत्वा प्रवृत्त्यापि गम-
नागमनं च प्रतिक्रमिष्यते आचरनीयम् । नद्यायाः पात्तिकादिषु
जिनमवनादीं चैत्यवन्दनं का गत्वा यथा क्षान्तादिदर्शनीमिति-
भेदापि पात्तिकां प्रतिक्रम्य विश्राव्यति, तथा कर्त्तव्यं गमनमेव प्रतिक्र-
मणीयम् । ततः स्त्रोपाश्रये प्रस्थायातावागमनं विभ्रमणासंभवे
गमनागमनामिति । तथा-पात्तिकादिषु च अन्यवस्तुषु साध-
स्तेऽप्यत्र वन्दनीया इति विधिः, ततस्तत्र काऽपि वन्दनं का गतो
यदा विश्राव्यति तदा गमनम्; ततः स्त्रोपाश्रयप्रस्थागमने मा-
नम्, विभ्रमणाज्ञावे गमनागमनं प्रतिक्रमणीयमिति । उच्चार-
प्रभणये च हस्तशतानां बहिर्गता परिगृह्यतेऽपान्तरात् प्रागे विभ्रमणा-
संभवत्वात् गमनागमनं समुद्दिष्टं प्रतिक्रमणीयं नृचरिता । यदाऽपि

इत्तशतस्याभ्यन्तरे उच्चारं प्रभवयौ तस्मात्तर्कं वा परिष्ठापयति
तदाऽपि विचार इति वचनात् एवैषां पथिकीमतिक्रमणपुरस्सरः
पञ्चविंशत्युच्चारणप्रमाणः कायात्सर्गः प्रायश्चित्तम् ।

संप्रति 'सुखं' इति पदं व्याख्येयत्वात्पराह-

उद्देशसमुद्देशे, सत्तावीसं तद् आणुभाष ।
अद्देव य ऊसासा, पङ्कवणपङ्कमणमादी ॥

उद्देशो वाक्यान्वयप्रदानमित्यर्थः । समुद्देशो व्याख्या, अर्थप्र-
दानमिति भावः । अनुष्ठा सन्नाथयोरन्यप्रदानं प्रत्यनुगमनम्;
यत्पुः, तथेतिशब्दोऽनुकससमुच्चयार्थः । नेन श्रुतस्कन्धपरिचयनेन
पञ्चपरिचयनेन च कृते तदुत्तरकाशनेनार्थिसमाचरणपरिहरा-
य प्रायश्चित्तं कायात्सर्गः । इतिविंशत्युच्चारणप्रमाणः पर्यन्तैक-
पाद इतिः समस्तश्रुतिविशेषस्तत्तत् चिन्तनीय इति भावः ।
(अद्देव य इत्यादि) प्रस्थापनं स्वाध्यायस्य, प्रतिक्रमणं काशस्य,
तथाः करणे कायात्सर्गः प्रायश्चित्तमाश्रयात्पञ्चासाः, अष्टोच्चा-
णप्रमाणः । आदिशब्दात् मात्रकमपि परिष्ठाप्य येषां पथिकीप्र-
तिक्रमणोत्तरकाशं कायात्सर्गोऽष्टोच्चारणप्रमाणः करणीय इति
ब्रह्मण्यम् । पतञ्जलस्य व्यवहारस्य चूर्णा इष्टा लिखितमिति ।

अथैवाऽऽज्ञेयमभिधिरुत्तराह-

पुर्वं पङ्कवणा खलु, उद्देशा इ य पञ्चतो हुति ।
पङ्कवणुरेतादितु, अणानुपूर्व्वी कया कि तु ॥

ननु पूर्वं प्रस्थापना खलु स्वाध्यायस्य क्रियते, पञ्चादुद्देशादयो
अचिन्ताः ततः प्रस्थापनोद्देशादितु प्रस्थापनाऽनन्तरमुद्देशादितु
व्याख्यातेषु, किं तु इत्याक्षेपः । किमर्थं ननु अनानुपूर्व्वी अन-
व्यवसायार्थं कृता, किमिति पञ्चासमाध्यायां पूर्व्वमुद्देशादय उक्ता-
स्तदनन्तरं प्रस्थापनमिति भावः ? । नैव ह्येषः, मतान्तरणैव-
क्षपाया अणानुपूर्व्व्याः संभवात् ।

तथा चाह-

अक्रजयशाणं तितयं, पुन्तुचं पङ्कविर्जा जेहि ।
तेमिं ठरेसादी, पुचमतो पङ्क पङ्कवणा ॥

थैराकारिरेव्ययनामम्, उपलक्षणमेतत् । उद्देशकप्राप्त्यादीनां
अभितयं उद्देशसमुद्देशानुक्रान्त्येन, पुन्यैः पुन्यप्रयत्नैः, प्रस्था-
प्यते उद्देशादितु कृतपु पञ्चात्तथा प्रस्थापना थैराकारिरेव्यय-
नं, मेतां मयामेव क्रम इति व्याख्यातव्या । अतः प्राज्ञाचार्या
पूर्व्वमुद्देशादय उक्ताः पञ्चासप्रस्थापयेति ।

संप्रति 'सुखं वा' इति वाश्रयसमुच्चितं दर्शयति-

सर्व्वेषु खल्लिमादीषु, भाषाया पंच यंगलं ।
दो सिल्लामो वि चित्तंजा, एगज्जा वा वि तक्कलं ॥

इह यदि बहिर्गमने प्रयाजानन्तरप्रारम्भे वा पञ्चावेः स्म-
रणं जयति । आदिशब्दात् शेषापशुकुनदुर्गमित्यपरिग्रहः । तेषु
सर्व्वेषु खल्लिमादितु समुपजातितु तत्प्रतिपाद्यते । विविधमपि,
शुच्यतस्तु कायिकम् ।

तथाचाह-

कायचिह्नं निर्दिष्टा, मण बायं च सर्व्वसो ।
वट्टे काण्ण जाये, सुहृमुत्सासवं सुणी ॥

कायचिह्नं कायव्यापारं, तथा बायं च सर्व्वसः सर्व्वान्ना निर-
ध्य कायात्सर्गः क्रियते । ततः कायात्सर्गस्यो मुनिः सुस्माप्ता-
सवान् । उपलक्षणमेतत्-सूत्रमष्टिसंस्कारार्थं चैकं, न च्छु का-

योसर्गं सुहृमुत्सासादयो निरुच्यन्ते, तन्निरोधस्य कर्तुमशक्य-
त्वात् । वनेन कायिकं ध्यानं पतञ्जलमुच्यते, तस्य स्पष्टमुप-
सर्गमाणात्वात् । यावता पुनर्वाचिकमानसं शपि ध्यानं कृष्यते ।
तथाचाह-

न निरुज्झति उत्सर्गो, ज्ञाणा वाट्यमाणसा ।

तीरिण पुण वुत्सर्गो, तिहममचयेर सिया ॥

न निरुज्झेत उत्सर्गं कायात्सर्गं ध्यानं वाचिकमानसे वाह्य-
नोपायव्यापारं, विषयान्तरतो निरुध्यमानत्वात् । सुखं च दि-
त्वेऽपि बहुवचनेन प्राकृतत्वात् । उक्तं च- "बहुवचनेण दुवचय-
मिति" । तीरं संज्ञातमस्येति तीरितः परिपूर्णं सति सम्प्रति-
धिना पारितः, तस्मिन् तीरितं कायात्सर्गं, पुनश्चापानां ध्याना-
नामन्यतरत्वं अन्यतमत्वात् न पुनान्वितमपि । अक्रियुतं
गुणनव्यतिरेकेण प्रायोऽन्यत्र व्यापान्तेरे ध्यानव्रितयाऽमम-
त्वात् । अथवा कायात्सर्गं किमर्थोऽपि गुणाः संभवति, किं वा
नेति ? । उच्यते-संभवन्तीतं प्रमः ।

तथाचाह-

मणसो एगमसं, जणयदं देहस्स इणइ जडुत्तं ।

काठस्तमगुणं खलु, सुहृदुहमज्जत्तथा चव ॥

कायात्सर्गस्य गुणाः कायात्सर्गगुणाः । कायात्सर्गगुणाः कञ्च-
सः । तद्यथा-कायात्सर्गः सस्यवर्धिता विधायमानो नाम अ-
नसञ्चितस्य एकप्रत्येककालमवसानं जनयति । तच्चैकाप्रत्ये-
परम ध्यानम्; "उ (धरमज्जसणं तं ज्ञाणमिति" वचनात् ।
देहस्य शरीरस्य, जलस्य जाळं, इति विनाशयति, प्रत्यक्षविशे-
षतः परमसाधकसंभवात् । तथा-कायात्सर्गस्य ध्यानां वास्वी-
चन्दनकल्पस्यान्तु सुखदुःखमभ्यस्तुः सुखदुःखं च परं देही-
यमाणं रागद्वेषाकारम्, अन्यथा सस्यकायात्सर्गस्यैवासांभवा-
त् । उक्तं व्युत्सर्गाहं प्रायश्चित्तम् । ४३० १ उ । ४० ।

जुज्झि अकाशपठिआ-इएमु दुध अ पादोच्छिआदिषु ।

समणुजसमुद्देशे, काठस्तमगस करणं तु ॥ ४३२ ॥

गुच्यते संगच्छते घटते अकाशपठिमादितु कारणेषु स्तब्ध-
अकाले पठितम्, आदिशब्दात्काशेन पठितमित्यादि । दुधुच प्र-
ताञ्जिमादितु हृणविधिना प्रतीक्षितम्, आदिशब्दात्कृतहीर-
नादियपरिग्रहः । (समणुजसमुच्चितं ति) सममुच्चारणमुद्देशयोः,
समनुहाराय समुद्देशे च कायात्सर्गस्य करणं गुच्यते एवेति
योगः, अतिवचनसंभवादिति याथार्थः ॥ ४३२ ॥

न पुण इहिसमाणे, अणुइकेता वि कुणह उत्सर्गम् ।

एम अक्रमा वि दामो, परिणिण्ण कि मुहा भंतं ॥ ४३३ ॥

यत्पुनरुद्दिश्यमाताः पुनमनितिकान्ता अपि निर्विचयत्वात्पर्याच-
ग्रभाता अपि (कुणह उत्सर्गमिति) कुतः कायात्सर्गस्यः एव अक्र-
तोऽपि दाषः कायात्सर्गगोचः परिच्यते, किं मुधा भवत् । त-
त्परिच्यते, न कथंभ्यः तर्ह्युद्देशं कायात्सर्गं इति याथार्थप्रमाणः ।

अप्राहाचार्यः-

पातुगार्ह कीरइ, उत्सर्गो मंगलं ति उच्येते ।

अणुवद्विषमंगलान्, या हुज्ज कर्हं चि ए कियं ॥ ४३४ ॥

पातुगार्हगाहा निगदसिद्धा ॥ २४४ ॥

"सुमिणसंसेण राजो ति" द्वारं व्याख्यानव्याह-

पाणवहसुसावाए, अदत्तमेहुणपरिमोहे चेव ।

समयेगं तु अणुणं, उस्समाणे जविज्जाहि ॥२४९॥

सुमिणं प पाणवहसुसावाए अदत्त मेहुणपरिमोहे चेव
आसंविण समोणे (समयेगं तु अणुणं, उस्समाणा जवज्जाहि)
मेहुणे विविपरियासिवाए सब इतिविपरियासिवाए अ-
हससं ति माथाऽधो ॥ २४९ ॥

उक्तं च-

दिद्धि विपरियासे, सपमेहुणे विपरियासे ।

अदत्तसं ववहारे, अणुजिस्संगस साहसम् ॥२५०॥

'नावा नदसंतरे ति' द्वारभयं व्याख्ययासुराह-

नावाए उचरिउं, वहमारे तद् नं च एवेवं ।

संतारेण बलेण य, गंतुं पण्णांस उस्संस्स ॥२५०॥

गाथेयमन्धकट्टक। सोपयोगा च निगदासिद्धा ।

इदानीमुच्यते समाप्तप्रतिपादनाऽऽह-

पायसमा उस्सामा, कालपमाणेणं हंति नायव्वा ।

एअं कामपमाणं, उस्समां होइ नायव्वे ॥२५१॥

निगदसिद्धा, नवरं वादः स्यात्कपादः व्याख्याता गमनागमे-
त्यादि २३८ द्वारगाथा ।

(१०) अथुना हारगाथागतमहाद्वार व्याख्यायते । इह
इवानवथा शास्त्रावहितनाऽऽप्तमहिमांति कृत्वा स्वबलापेक्षया
कायोस्समे कार्यः अन्यथाकरणेऽप्यकथ्यप्रसङ्गः ।

तथाचाह भाष्यकारः—

जा खलु तीसद्वारेमे, सचरिरेमणे पाण्णांसयो ।

विमयेव कूटवाहं, निविवाणं हुं स अहं ॥२५२॥

यः कश्चित्पाणुः, अथुनाहो विदोषाण्यः निगदः सन्, खलुना-
महाद्वारवानाद्वारहितः समतियेणान्येन कुत्रेन साधुना पार-
णया समः, कायात्तनंगप्रारम्भपरिसमाप्त्या तुल्य इत्यर्थः । विष-
म इव वट्टुद्वाविष कूटवाहं । विषमवाहं । बलीवद्वन्, निर्विज्ञान
पवासौ जमः, स्वहितपरिज्ञानशून्यत्वात् । तथा चात्माहितमेव
सम्पदायात्संगकरणम्, स्वकर्मज्ञयफलवादिह माध्याः ॥२५३॥

अथुना इष्टानमेव विवृण्वन्नाह-

समोपे वि अइज्जारे, उज्जाणे किमुअ कूटवाहिम् ।

अइज्जारेणं जज्ज, तुण्यथाएहि अ मरालो ॥२५०॥

समभूमापि अतिभारो विषमवाहित्वात् 'उज्जाणं किमुअ
कूटवाहिम्' ऊर्ध्वं यानमस्ति इत्युपानमुद्धृतं, तस्मिन्नु-
धाने, किमुत सुतरामित्यर्थः । कस्य?, कूटवाहिनां बलीवद्व्य-
त्ययं च दीपद्वयम् । कथमित्याह—(अइज्जारेणं अज्ज तुण्यथा-
एहि य मरालो ।) अतिभारो अत्यंत, यतो विषमवाहित
एवातिभारो प्रवति, तुल्यकथानेव विषमवाहितो रीक्यते । तु-
ल्यमा प्रविण्णो मरालो गतिरिति माथाऽधो ॥ २५० ॥

साम्प्रतं दार्ष्टान्तिकयोजनां कुर्वन्नाह-

एवेव बज्रमग्गो, ए कुणइ मायाइ सम्मसुस्सम् ।

मायाविदपि कम्मं, पावइ उस्सग्गकेसं च ॥२५१॥

इयमन्धकट्ट। सोपयोगा चेति व्याख्यायते । एवेव मराल-
१०९

लीवदेवत् बलसमग्रः सन् न करोति मायया कारणेन सम्प-
त्तु साधन्यानुकूपं कायोस्सर्गं न मूढः मायाप्रत्ययं कमे प्रयोति
नियमन एव, तथा कायोत्सर्गदेशं च निष्कटं प्राप्नोति । तथा
निर्मोयमैवापेक्षारहितस्य स्वशक्ययुक्तं च कुर्वेति एव सर्वम-
गुष्ठानं फलवज्रवतीति माथाऽधो ॥ २५१ ॥

अथुना मायावतो द्वावानुपदर्शयन्नाह-

मायाए उस्सम्गं, मेसं च तवं अकुब्बओ सहणो ।

का अओ अणुइविही, सक्कम्पसं अणुज्जारेअं ॥२५२॥

मायया कायोत्सर्गं, शेषं च तपः अन्तश्शक्तिं आकुर्वेति संहिष्णाः
समयेस्य (का अओ ।) कोऽस्याऽऽनुभविष्यति, किम् ?,
स्वकर्मशेषमतिजितम् । शेषता चास्य सत्यकल्पप्राप्त्योक्त-
पुष्टमपेक्षयति । उक्तं च—'सत्तएहं पगडिणं, अमितरमां अ
काहिंकाओओ । काणं अवगण, जंइ लहइ चवइमस्यय-
रं' ॥ अन्ने पण्णिन—'एयमेव य उस्समा ति' । नचायमतिमो-
भनपाइ इति माथाऽधो ॥ २५२ ॥

यतश्चेवमनः—

निवकूमे सविमेने, वयाणुकवं बलाणुकवं च ।

खाणु ण उट्टेहो, काउस्समं तु उइज्जा ॥ २५३ ॥

निष्कटं भवति अणुदम्, सविशेषमिति सम्पत्तौ द्रव्यसमाप्त्या-
शाव नचाहमहमक्या, किनु वयोऽनुकूपं, बलाऽनुकूपं च, स्थाणु-
रिवादिदं (निष्कटम्) समश्रयिभः कायोत्सर्गं तिष्ठत । तु-
शब्दादित्यस्य निज्ञातनायेवंभूत एवातिष्ठेदिति माथाः ॥२५३॥
इदानीं वयोबल चाधिकृत्य कायोत्सर्गकरणविधिमन्यते—
तरुणो बज्रं तरुणो, अ वुब्बओ धेरओ बज्रसिद्धो ।
येरो अवज्रो चउयु वि, जंगसु जहावले वा ॥२५४॥

तरुणा बलवान् १, तरुणश्च दुर्बलः २, स्थायरो बलसमृद्धः ३,
स्थावरोऽबलः ४, चतुर्विधं भङ्गकृत् यथावत् तिष्ठति, बलानु-
पमियर्थः । न त्वमिमानतः । कथमननापि कुत्रेन न तुल्यबल-
वताऽपि स्थानियम्, उत्तरत्रासमाधानमग्नानादाधिकरणबल-
सन्नबाधिति माथाः ॥ २५४ ॥ गते समसङ्गमशुद्धिद्वारे ।

(११) साम्प्रतं शब्दाराधनसम्बन्धे माथा—

एवलायइ पदिकुण्डइ, कंदग बाअर पासवण धम्मे ।

निअओ गेलवं वा, करेइ कुंइ हवइ एअं ॥ २५५ ॥

कायोत्सर्गकरणवलायां मायया प्रवत्तयाति निद्रां गच्छति, प्र-
तिपृच्छति सूत्रमर्थं वा, कण्टकमपनयति । (विचारं वि)
गुणात्समगो गच्छति (वासवश्च वि) कायिकीं ध्युन्मुक्तिं ।
(यस्मैति) धर्मे कथयति, निष्कृत्वा मायया ग्लानत्यं वा करं-
ति, कूटं जलत्वेन दृष्टुर्नामिति माथाः ॥२५५॥ गते शब्दद्वारे ।

(१२) अथुना विधिद्वाराव्याख्यानं, तत्रेव माथा—

पुवं वंति उ गुरुणो, गुरुणा उस्सारिअम्मि पारंति ।

उयंति अ सविसेसं, तरुणा अणुदुविरिआओ ॥२५६॥

'गुरुणो' इत्यादि प्रकटार्थम् ।

चउरंगुल मुहपची, उज्जुए कब्बइत्य रयहरणं ।

बांसकुचत्तहो, काउस्समं करिज्जाहि ॥ २५७ ॥

(चउरंगुलं वि) चचारि इ कुलाति पायाणं अतः करेयम् । (सु-

हपोसि उज्जुपत्ति)राहिणहत्वेण मुमुषोसिया चसव्वा, सव्वहत्थं
रयवत्तं कायसं । पयप विहिण्ण (सोमं च सव्वहत्तं) ति । ना पु-
र्यवत्तं काउस्समगं करेज्जाहिं ति गाथायः ॥२५७॥ गते विधिहा-
रय । आ० ५ अ० । आ० ५० ।

(१३) अणुना दोषद्वारावसरस्तत्रैवं गाथाद्वयम्-

पोरुगद्वारा य खभे, कुहे माले अ सव्वरि बहु निअमे ।
खंबुत्तरयण उच्छी, संजइ खल्लिणे अ वायम कविहे ॥२५८॥
सीमुक्कपिअ मूः, अंगुलिमुत्तहा उ वाक्खी पेहा ।

एए काउस्समगं, इहेति ५३ता इणुण्णीसं ॥२६०॥

(नानीकरयलकुप्पर-आस्तादिअपारिआमं थुं)

तथैव कायात्मगं भवति योऽप्येकोनविंशतिरिति संज्ञः । का-
यस्य शरीरस्य स्थानमीनध्यानाक्रियाव्यतिरेकेणान्यत्रोद्भूति-
तिरिति यः क्रियास्तराध्यासमाश्रय य उन्मत्तस्वप्नां "नमो अ-
रिहंताणमिति" वचनात्, एवैव कायात्मगः । स च द्वेषा-वेषा-
धामाभिभवे च । वेषायां गणनाममनादधिर्यापयिकयादिप्रान्तक-
र्मणमर्थः । अभिभवे च सुरादिविषयमानापरसंग्रजयार्थः ।
यत्तु कथं- "सो उस्समगो उधिहो, वेट्ठाए अभिभवे य नायव्वो" ।
भिक्षायादिरियाइ पढमो, उवसमाऽपि कुंठणे योआ" ति । स च
दोषरादितो विद्यायमानो निर्जराहनुभवो । द्वाधाधैत-घोट-
कलतास्मभ्यकुल्यमानाशर, बधुनिगरुद्धोत्तरस्मनोर्द्धिकास-
यता खलीनवायसकपिप्यधा । योत्सकप्यनमूकः कुलिसकुटो वाह-
धीप्रहा इत्येकोनविंशतिः ।

इदानीं नामतोऽनिरुद्धतामेव स्वयमेव विवृणोति-

आसो व्व विममपायं, आउंटाविउ उइ उस्समगो ।

कंपइ काउस्समगं, जय व्व खरपवणसंमणं ॥ २६१ ॥

खंने वा कुहे वा, आवउंजिय कुणइ काउमगं तु ।

माने य उतमगं, अवउंजिय उइ उस्समगं ॥ २६२ ॥

सव्वरी वमणविरहिआ, करेहि सागारियं जइ उवइ ।

उउठण गुउउंजयं, करेहि इय कुणइ उस्समगं ॥ २६३ ॥

अवणामिउत्तमगं, काउस्समगे जहा कुलवहु व्व ।

निपायिआ विव चरणे, विस्वारिय अहं मेउविउं ॥ २६४ ॥

काउण चोलपटं, अविहीप नाहिमंलसुव्वरि ।

इडाइ जाणुमंणं, चिहइ खंबुत्तरसमगं ॥ २६५ ॥

पच्छाइ उणवयणं, चोलगपट्टेण उइ उस्समगं ।

दंभाउरक्खण्णत्ता, अहवाऽणानोगतोमेहि ॥ २६६ ॥

मेसिणु परिहयाओ, चलेण विस्वारिउण वाहिरओ ।

काउस्समगो एनो, वाहिरउच्छी मुणयव्वो ॥ २६७ ॥

अंगुहे मेलविओ, विस्वारिय परिहया उ वाहिं तु ।

कउस्समगं एसा, जणिओ आरिंनेतक्कवि ॥ २६८ ॥

कपं वा पटं वा, पाउणियं संजइ व्व उस्समगं ।

उयइ खलिणं च जहा, रयहरणं अमआ काउं ॥ २६९ ॥

भोमेइ तहा दिहिं, चलविचो वायसो व्व उस्समगं ।

उणवयाण भणं, कुणइ य पइ कविं च ॥ २७० ॥

सीमं पकंपपाणो, जक्खाइओ व्व कुणइ उस्समगं ।

मुउ व्व हहुअतो, तदेव जिउंतामंरुं ॥ २७१ ॥

अंगुलिमध्वाओ वि य, चालंता कुणइ तह य उस्समगं ।

आलाउमगणण्डा, संउवणत्वं च जोगाण ॥ २७२ ॥

काउस्समगमि अमो, सुरा जहा बुद्धमेइ अवत्तं ।

अणुपटंता तह वा-नरो व्व चालेइ हउउइ ॥ २७३ ॥

आकुञ्चितस्यैकपादस्य घोटकस्यैव स्थानं घोटकदोषः । क-
म्पते कायात्मगं सतेव खरपवमसंज्ञेति सतादोषः । स्तम्भे
वा कुण्डे वा अवष्टुज्य स्थानं स्तम्भकुण्डदोषः । तथा मांल
उपरितननागं उतमाहमवष्टुज्य करात्युत्सर्गमिति मांलदोषः ।
शबरा पुलिन्दिका यमनवरहिता कराभ्यां सागारिकं गुण्डं
यथा स्थगयति, एवं स्थगयित्वा गुण्डदोषं कराभ्यां करात्युत्सर्ग-
मिति शबरादोषः । अवनामिनोत्तमाङ्गः कुलवधूरिव तिष्ठइ
करात्युत्सर्गमिति बधूदोषः । तिगडांनयतिअन इव चरणी । धि-
स्तापोयया मोलवित्था करात्युत्सर्गमिति तिगडादोषः । कृत्वा
चोलपट्टमार्गिचना वानिमण्डइत्येवार्थः अधस्तात्तव जातुमं
तिष्ठति कायात्मगं इति लम्बोत्तरदोषः । अवच्छाद्यस्थगयित्वा
स्तनो चोलपट्टइदंदादीनां रक्षणार्थम्, अथवा अनाभोगदोषेण,
अज्ञानदोषेण वा करात्युत्सर्गमिति स्तनदोषः । ऊर्द्धिकादापो
त्रिषा-बाहोर्द्धिकादोषोऽप्युत्तरार्द्धिकादोषश्च । तत्र च हावपि
पटौ क्रमेण मीत्रयित्वा पाणीं चरणावप्रयोगं विस्तर्य बाहूनां
वर्धितुं तिष्ठत्युत्सर्गं एव वहिःशकटोर्द्धिकादापो ज्ञान-
व्यः । तथा-अहगुहो मोलायित्वा विस्तर्य पाणीं तु बाहूना-
स्तिष्ठत्युत्सर्गं एव मांलतोऽप्युत्तरशकटोर्द्धिकादापो । कटपं
या पटापटं वा चोलपटं सयनाव कटपदोषदोषपरि प्रावृज्य
तिष्ठत्युत्सर्गं इति संयतोदोषः । खलीनमिय कविकामिभ रजो-
हरणमग्रतः कृत्वा तिष्ठत्युत्सर्गं इति खलीनदोषः । वाऽत्र
समुच्चये । अन्ये खलीनातेवाजिवटूपांशिरःकयपने खलीन-
दोषमाहुः । तथा-टांटे प्रमथति चञ्चचित्तो वायस इवेनस्तनो
नयनमात्रकम्रमणं दिङ्निरोक्षं या कुलं उन्मगं इति वायस-
दोषः । पट्पदिकाभयेन कपिधवदृत्ताकारान्धेन सवयं जह-
घादिमध्ये पटं कृत्वा तिष्ठत्युत्सर्गं इति कपिधवदोषः । एवमेव
गुहं बध्वा स्थानमिष्यत्ये । भूताविष्टदोष इति कपयपते
कायात्मगंकरण शोषोत्कर्मिणदोषः । तथा-जियमानु कप-
चित् गृहस्थादिना कायात्मगव्यवस्थितप्रत्यासन्नमपे शवतिषु
हरितादिषु तस्मिन्वारणार्थं सूक इव हुं इमियव्यक्तं शब्द
कुर्वन्तिष्ठत्युत्सर्गं इति सूकदोषः । तथाऽऽपकणमनामहं-
लोत्थालयत्, तथा योगा नाम स्थानमर्थं व्यापारान्तरनिष्पन्नायै
पुत्रो वा लयत्तं पुत्रको कुर्वन्, चकारादोषमेव वा पुत्रुत्तं कुर्वन्-
त्सर्गं तिष्ठतीति अहंलुज्जदोषः । तथा-कायात्मगंमिष्यतो निष्प-
द्यमानसुरेव बुद्धबुद्धाश्चैव्यकराव करोतीति चार्थान्दोषः । अनु-
प्रेक्षमाणो नमस्कारादिकं चिन्त्यत्युत्सर्गतो वातर इव चञ्च-
त्योष्टुटादिनि प्रेक्षादोष इत्येकोनविंशतिः । अन्ये त्वेकविंशति
मन्यन्ते । तत्र स्तम्भकुण्डदोषेण स्तनदोषः, कुण्डदोषश्चैति द्वौ
विवाकृतौ । तथाऽङ्गुलिमध्वेयमापि आकुलिदोषो, मुद्रादोषश्चेत्य-
मेकविंशतिः । एक आन्यायपि कायोत्सर्गदोषानाहुः-

यथा—

“निष्ठां वपुःस्थौः, प्रपञ्चबहुला स्थितिः ।

सुखेतिविषयस्यैव, धनोऽपेक्षाविषयस्य ॥ १ ॥

कालापिक्तायतिशयि-व्याहृतासक्तचित्तता ।

शोभाकुलितचित्तस्यैव, पापकार्यधोमः परः ॥ २ ॥

कृत्याकृत्याविमुक्त्यैव, पट्टकायुषार्थधितिरिति ॥”

इदानीमनुपसंहरामाह—

एष काउस्सगं, कुणमाणेण विवदेण दोसा उ ।

सम्मं पारंहरियत्वा, जिणपमिसिक्खि काळण ॥३७॥

एते पूर्वभजिता दोषाः कायोत्सर्गं कुर्वता विबुधेन सम्यग् प-

रिहतेभ्यः, जिनिस्सोर्धकरेः प्रनिविद्धा निवारिता इति कृत्वा ।

जिनाहाकरणे हि सर्वेन अपेक्षमरिति । प्रव० ५ द्वार । ३७० ।

४० । आश० । ३७० चू० ।

(१४) साम्प्रतं कस्येति द्वारं व्याख्यायते । तत्रोक्तदोषर-

हितोऽपि यस्याऽयं कायोत्सर्गो यथोक्तफलो भवति तमु-

पदं दृश्यन्माह—

वान्निन्दनकप्पो, जो मरणे जीविषं अ समसो ॥

देहे अप्पमिक्खो, काउस्सगो इव देहं तस्म ॥ ३७७ ॥

वासीचन्द्रनकटपः उपकार्यनुपकारिणोरपि ग्रन्थस्थः । उक्तं च-

“जो चन्द्रणं बाहु, आसिपडं वानिया उ तथेह । संयुण्डं ओ व

निदिनि, महीरिसिणो तथं समभावां ॥” अनेन परं प्रति माधव-

स्यमुक्तं ज्ञवति । तथा-यो मरणं प्राणत्यागलक्षणे, जीविने च

प्राणमध्यागलक्षणे, चराध्यादिहोकादौ च समसङ्गः, तुल्य-

बुद्धिरित्यर्थः । अनेन चात्मानं प्रति माधवस्यमुक्तं ज्ञवति ।

तथा-देहं च शरीरं चाग्निबद्धभस्माद्वायुकरणदौ च का-

योत्सर्गो यथोक्तफलो भवति तस्येति गाथायैः ॥ २७४ ॥

तिविदाऽपुत्रसग्माणं, दिव्वाणं माणुवाणं तिरिआणं ।

सम्ममहिआसण्णए, काउस्सगो इव सुद्धो ॥२७५॥

त्रिभिर्धानां त्रिप्रकाराणामुपसर्गाणां दिव्यानां व्यम्तरादिकृ-

तानां, मनुष्याणां म्लेच्छादिहृतानां, तैरश्वादिभिर् सिंहादिकृताणां

सम्यग्मध्ययधर्मावेन अतिसहनायां स्वर्गां कायोत्सर्गो भवति

शुद्धः, अविपरात इत्यर्थः । ततश्चोपसर्गसहिष्णोः कायोत्सर्गो

भवतीति गाथायैः ॥२७६॥

(१५) साम्प्रतं फलद्वारमनिधीयते । तच्च फलमिदंलोक-

परलोकापेक्षया द्विधा भवति । तथा चाह ग्रन्थकारः—

इहोअग्गमि सुनहा, राया उदिआं अ सिद्धिभज्जा य ।

सो दासखगयंजण, मिळिसगो अ परलोए ॥३७७॥

इहलोकं यत्कायोत्सर्गफलं तत्र सुखकोटोदहरणम् । कथम् ?—“व-

संतपुत्रं मरते, तस्य जिणसुत्तं राया, जिणदत्तो संघो, संज्ञयसङ्ग-

आ, तस्स सुभहा दारिगा धूमा प्रतोव कव्विसिणी भोरालिय-

सरीरा साविना य । स तं अस्साहोमियाणं न देहं । तन्वजिय-

सङ्गेण चंपाओ वाणिज्जणं दिट्ठा । तीए कवल्लोणेण कवड-

सङ्गो ज्ञाओ । धम्मं सुणेइ, जिणसाहुं य पुणेइ । अथया भावो

सट्ठपसो आयरियाण आशोयए, तंदि वि भण्णसासिओ, जि-

खड्दसेण वि से भावं नाळण धूमा दिआ, यीयाहो कओ, चिरका-

खस्स वि सो तं गहाय चंपं गओ, गुण्णसासुमाहायाओ तमसि-

यसङ्गिआओ तं चिसंति । तओ जुअमं वरं कयं, ततोऽनेमसमख-

समणीओ य पाओग्गमिअसिमागच्छंति । ततो तन्वजियसङ्गिआ-

ओ अणंति—एसा संज्ञसेण इह रणंति । जसरो से न पत्तिपइ ।

अथया कोइ वलकतादिअयुओ तस्यजिणसु पाओग्गमिमिणं

गओ । तस्स य वाडकूयं अक्खिमि कण्णं पविठं । सुनहाय तं

जीहाए सिद्धिण अणणीयं, तस्स निळासे निलओ संकोतो । तेण

वि दम्बजियसिणं जणिआओ । सो मीसरइ ताव तन्वजियस-

ङ्गमाहि अयकागयस्स असारस्स हंसिओ—पेक्कु इमं वीसत्थर-

मियसंकोतं समजाए संतमं तिलगंति । तेण वि चित्तिअं-किमिह-

मयं पि होहेउजा ? अहवा वल्लवंतो विसया; अण्णेण वल्लवत्थया य

किं न होइ सि मेव्हं हो जाओ । सुनहाय (वि कहं वि) विदिआ एस्स

जुलंतो । चित्तिअं य ताए-पावयणिओ एस्स उड्ढाओ कहं फेकि-

ओ सि पवयणदेवयममिसंघारिणं रयणीए काउस्सगं जिया ।

अइ सीमंदिआ काइ देवया तीए सीअसयापारं नाळण आगया ।

जणियं च तीए-किं ने पियं करमि सि ? तीए अणियं-उड्ढाहं फे-

किडि । देवयाए अणियं-फेडमि, पक्कूस्स इमाए नयरीए दारणि

यंमेमि । ततो आउलगेलु मगरेलु आगासया अणिस्समि । जाए

परपुरिसो मण्णं विणं चित्तिआ सा इत्थिया वालणीयं पाणिअं

छोडुं गंतुं तिलं वारे छुट्टेइ, तओ उग्घाणाणि भविस्संति ।

ततो तुमं वि भासिअ ससमागरीणां पक्कू जाएअसि, ततो

उग्घाडिहिसि, ततो फिण्दिइ उड्ढाओ, पसंसे च पाविहिसि । न-

देव कयं, पसंसे च एसा ॥ १ ॥ एयं इहलोकायं काउस्सगफलं ॥ अने

अणंति—“वाणारसीए सुभहाए काउस्सगो कओ, पणुगच्छुण-

त्तो भाणिअवा । राया उदिआदिअ सि । उदिआदिअस्स रओ

जआ । लोनागयतिवरोहियस्स अवसगपसमं जियं ताव संदि-

जआए सि । चंपाए सुदेसणो संदिपुओ । सो सावणो बहु-

मिअउदसीलु अवररो उवासगपमिमं पडिअइ । सो महादेवी-

ए पणियज्जाणे न इच्छइ, अथया वोल्लुकावदेवपमिमं सि व-

त्थवेदिओ चरीहि अनेवरं चातिणीओ, देवीए निर्वोओ कओ ।

नेच्छइ पणुच्छाए । कोलाहो कओ, रओ वज्जो आणेतो, निजज-

माणा जआए से मिसवतीए साविगाए सुयं, सवणं अक्ख-

स्साराधणाए काउस्समं जिया । सुदेसणस्स वि यं अट्ठंअणि

कीरं तु सि संघं वसो बाहिउं सवणं अक्खेण पुण्णमं कओ ।

मुक्को रओ पूअओ य । नाहे मिसवतीए पारियं । तहा (सो

दासंति) सो दासो राया जहा ममाकारे (अगयंजणं सि)

कोइ विराडियसामंअ अमो समण्णो बह्माए मारेइ । साइ पहा-

विथा तेण दिआ आगओ, इयरे वि काउस्समेण जिना न अवइ,

पक्कू तं वट्ठुणं वसंते ॥” एतदेहिकं फलं । (सिद्धी सम्यो य प-

रलोए) सिद्धिमौक्तः स्वर्गो देवलोकः चराध्यात्मकवर्तिनाद्-

परलोकं फलमिति गाथायैः । आह—सिद्धिः सजकर्मक-

याद्वाप्त्यते, “इत्थं कम्मसयाम्भोत्ता” इति वचनात् । सा कथं

कायोत्सर्गफलमिति । उच्यते-कर्मकृत्यस्यैव कायोत्सर्गफलत्वात्

परम्पराकारणस्यैव चिह्नितत्वाद् कायोत्सर्गफलत्वं कर्मकृत्यस्य ।

कथम् ? , यत आह जायकारः—

जह कर गओ निक्किट्ठं, दाहं इतो पुणां वि वसंते ।

इअ किंताति सुविदिआ, काउस्समेण कम्मां ॥३७८॥

यथा(करणोति) करपत्रं निकुतति जिनति विदारयति, किम्?,

वृक्षं काष्ठं, किं कुर्वते?, आसज्जनं, पुनश्च न त्रस्तयति ? । एवमेव

कृतस्ति सुविहिताः साधयः कापोत्सर्गेण हेतुभूतेन कर्माणि
कान्वाचपाद्विनिः । तथाऽप्यशान्युकम्—

“ संवरणं जये सुतां, गुणीयं संजमुत्तमो ।

संजमाश्रो तयो होर, तथाश्रो होर निजरा ॥

निजराय सुते कम्म, कविज्ज कम्मो सदा ।

आयस्सगणुत्तस्स, काठस्सगो विससो” ॥ इत्यादिगाथायः ।

आह—किमिदमित्थमिति १, अत आह—

काठस्सगो जइ सु—द्विअस्स भज्जेति अंगुर्वगाइ ।

इअ भिद्वंति मुणिवरा, अइविहं कम्मसंथायं ॥ २७९ ॥

कापोत्सर्गे सुत्तिसस्य सतः ॥ अयंते अङ्गोपाङ्गानि । (इअ चि) एवं
चित्तनिरोधेन भिन्दन्ति विदारयन्ति मुनिवराः साधयः अष्टावध-
अष्टप्रकारं कम्मसंथायं ज्ञानावरणादिलक्षणमिति गाथायः ॥ २७९ ॥

आह—यदि कापोत्सर्गे सुचित्तस्य भज्यन्ते अङ्गोपाङ्गानि
ततश्च इष्टाप्रकारित्वादिभिरनर्तनैरपेक्ष्यते—सीत्यर्थः । नेयम्—

अथ इमं सरिंरं, अशो जीवु चि एव कयवुदी ।

मुक्त्वपरिक्लेशेसकरं, विदं यमत्तं सरिआओ ॥ २८० ॥

अन्यद्विहं शरीरं निजकर्मापाप्तमालयमावशाद्वतथ, अन्यो
जीवाऽस्याधिष्ठाना शाश्वतः स्वकृतकर्मफलोपभोगोऽयम्, इत्ये-
वंकृतवृत्तिः सन् दुःखपरिक्लेशकरं जिघ्रिषं ममार्थं शरीरात् ।
किञ्च—यद्यनन्तत्वात्प्राणं कश्चिदर्थः संपद्यते पारलौकिकः, ततः
सुतरा यथाः इति गाथायः ॥ २८० ॥

किञ्चैव च भावनीयम्—

आवइआ किर दुक्खा, संसारे जे मए समणुज्जा ।

ततो दुत्तिसहतरा, नरएषु अणोवमा दुक्खा ॥ २८१ ॥

तस्मात्त निम्ममेणं, मुणियां उवज्जदसुत्तसारेणं ।

काठस्सगो उगो, कम्मत्तयपाय काएव्वा ॥ २८२ ॥

भावमन्तकजितप्रणीतधर्मेण, किञ्चिदशब्दः परंजाऽऽगमवादसंस्-
कम् । दुःखानि शारीरमानसानि । संसारे निर्यक्नरनारका-
ग्रनवानुभवलक्षणं, यानि अथ आयुभूतानि, ततस्तज्यां दु-
र्विषहतराणि अत्रतोऽप्यकृतपुत्रयानां नरकेषु सीमन्तकादिष्व-
नुपमानि उपमादितानि दुःखानि, दुर्विषहत्वं येनवां शेषगति-
समुत्पन्नदुःखापेक्षयति गाथायः ॥ २८१ ॥ तस्मात्किमेतन् प्रमत्त-
रहितं सुनिना साधुना, किमुनै?, उपलब्धसुखसारेण वि-
ज्ञातसुखपरमायेन, किम् ?, कापोत्सर्गे सकलकूपे, उग्रः शु-
भाप्यक्षसायः प्रवक्ष्यकर्मजायते न तु स्वर्गादिनिमित्तं कतेव
इति गाथायः ॥ २८२ ॥ इत्युक्तः कापोत्सर्गः । आव० ५ अ० ।

अधुना कापोत्सर्गफलं प्रअपूर्वकमाह—

काठस्सगो एं भेते । जीवे किं जाणयइ ? काठस्सगो एं
तीयपडुप्पे पायचित्तं विसोहेइ । विमुक्कपायचित्ते य
जीवे निव्वुयदियए आहुरियजक्क व्व जारवहे पसत्थज्जा-
घोवगए सुइं सुदेणं विहरइ !! १२ ॥

हे भवन्त ! कापोत्सर्गे अनीचाराविशुद्धयै कायस्य ध्वस्तज-
नेन जीवाः किं जानयति । गुहराह—देहिणं । कापोत्सर्गेण अनीतं
चिरकातसम्भूतं, प्रत्युपपन्नं प्राप्तकालं वर्तमानं प्रायश्चित्तम्,
अपचारात् प्रायश्चित्तादम् अनीचारां विशेषयत्यनयति । विमुक्क-

प्रायश्चित्तञ्च जीवां निर्धूतं स्वस्थानं हृदयं यस्य स निवृत्तहृद-
यः । प्रशस्तसङ्गावना उपगतः सुखं सुखेन विहरति सुखानां
परम्परया विचरति । क इयं?, अयद्वनभारो भारवाह इव यथा-
वृक्षारिनजारजरो भारवाहकः सुखं सुखेन विहरति, तथा का-
पोत्सर्गेण प्रायश्चित्तविशुद्धिं विधाय स्वस्थीकृतहृदयं जीवः सु-
खेन विचरतीति भावः । उक्त० २६ अ० ।

कापोत्सर्गातिचारः प्रायश्चित्तम्—

किट्ठियसयमुत्सारिय—अग्रे वेगाऽवंदणस्सगो ।

निर्व्वोइयपुरियगा—समाइ सज्जेसु चाचामं ॥ २९ ॥

स्फिटने स्वयमुत्सारिते भग्नं च एकादिबन्दिनोत्सर्गे निवृत्ति-
कपुरिमाहं काशनामि सर्वेषु चाचामाम्लमिति । अयं भाषार्थः—
निद्राऽऽदिप्रमादवसतो युक्तैः सद् प्रतिक्षणं स्फिटनेन माल-
त एकास्मिन्कापोत्सर्गे निवृत्तिकर्तव्यं पुनर्माहं, त्रयणामे-
काशनाम् । तथा—युक्तरिपरिचितेऽपि कापोत्सर्गे स्वयमात्माना
प्रथममेव परिने प्रभे या कापोत्सर्गे श्रान्तनियत्वाऽपि सर्वं चि-
त्तनीयमन्तरात् एव परिने एकत्रिविस्मयं कापोत्सर्गे यथास्व-
स्यं निवृत्तिकपुरिमाहं काशनामि सर्वेष्वपि च कापोत्सर्गेण
स्फिटनये भग्नं च आचामाम्लम् । एवं यत्नतःऽपि
स्फिटनये, पश्चात्प्रतिनयेन गुरोर्वन्दनक द्दानस्य स्वयमग्रतः
प्रदत्तः, प्रदत्तं कृतापकृत्येन अनेन या यथासकृन्मयेकस्मिन्
द्वयेषु त्रिषु सर्वेषु आचामाम्लम् ॥ २९ ॥

यस्तु कापोत्सर्गादीनि च कारयेत्, तस्य किमियाह—

अकएसु य पुरिमासण—माचार्यं मज्जमां चउत्थं तु ।

पुव्वपण्हिय धंदल—निमि वेमसिणो दिपा सुवगं ॥ ३० ॥

अकृतपु पुनः कापोत्सर्गेण यन्दनकेषु च एकादिप एकात्रिषु
पुनर्मासणमाचामादीनि (संख्यां चउत्थं तु) सर्वमिदंस्तु प्र-
तिक्रमेण अकृते चतुर्थं तु । तथा पुनं सध्यायामप्रज्ञानस्थानं
निधि संज्ञासर्गे कृतं चतुर्थं । तथा द्विसे निद्राकृतं चतुर्थ-
म् । जीत० । (कापोत्सर्गेण तु श्रावकस्यास्तीति ‘श्रावकस्य’
शब्दो द्वितीयभागे ४७७ पृष्ठे प्रतिपादितः व्याख्यानाहैः कापो-
त्सर्गकरणं ‘वक्ष्याणविर्वाह’ शब्दादौ वक्ष्यते)

काठस्सगपटिमा—कापोत्सर्गेमतिमा—स्त्री० । पञ्चम्यमुपासक-
प्रतिमायाम्, सपा० १ अ० । (स्वयं च आस्थाः ‘उवासगपटि-
मा’ शब्दे द्वितीयं प्रागे ११०४ पृष्ठं समुक्तम्)

काऊण (एं)—कुत्वा—अभ्य० । “कयस्तुमत्तुणुआणाः”

॥ २१११४६ ॥ इति त्वाप्रत्ययस्य त्वादेशः । ‘कटु’ इति तु
आर्थे । प्रा०२ पादः । “कथास्यादंश्यात्वां” ॥ २११२७ ॥ इत्य-
नुस्वारात्तादेशो वा । प्रा०१ पादः । “आः कृतां जूतमविष्यतां”
॥ २११२१ ॥ इति कृताऽन्त्यस्य त्वाप्रत्यये आकारात्तादेशः
विचार्येत्यर्थः, प्रा० ४ पादः । पञ्चा० ।

काठोत्तस्सा—कापोतलेदया—चि० । कापोतलेदया विद्यतेऽस्य,
कापोतलेदयापरिणामवर्धित जीवः, स्या० १ ता० १ उ० ।

काठलेस्सा—कापोतलेदया—स्त्री० । कपोतस्य पक्षिशेषस्य
वर्धेन तुल्यानि यानि द्रव्यानि, घृष्टाणि इत्यर्थः । तस्मादप्याह
ज्ञाना कापोतलेदया । स्या० १ ता० १ उ० । वदोनात्तसीकु-
ल्लमपारावशादोपराफाश्रितोक्तान्तिद्विषद्वयवृत्त्यर्थः, र-
सतस्तद्व्यापकल्लपरित्याजिसमाधिकरसैः, गन्धः कथितस-

रीमुपादिसमधिकगन्धैः, रूपकैः कठोरपलाशानरुपप्रादिसम-
धिकस्पर्शैः सकलप्रकृतिनिष्पन्नं चूतैः कपोतामद्भुदैर्निष्पन्नं ज्ञे-
य्याज्रेदं, पा० ।

काकरोदर-काकोदर-पुं० । क्री० । कुतिलं कुटिलमकति, अक-
चकगतैः, अक्षु, कोः कादंशः काकुमुदरं यस्य । वाच० । र्वीक-
रसपिबोष, प्रभ० । १ बाध० द्वार । तस्य उरसा कुटिलगा-
मित्रत्वं तथात्वम् । स्त्रियां तु जातिवाद् जीष् । वाच० ।

काकरोली-काकोली-क्री० । काकाशशब्दाद् गौरादित्वाद् क्री-
० । लतानेदं, वाच० । अन्तर्जीव कन्द्रेदं, प्रका० । १ पद् ।

काकरोपाय-कापोपाय-पुं० । कायाकायेषु चोपगच्छतीति का-
योपायः । संसारिषु, "तेण्णसंजोगमविष्णुहाय, कायोपगा-
खनकरा भवति" । सुव० २ कु० ६ प्र० ।

काक [ग]-काक-पुं० । वासं, प्रपु० ३ वर्ग । का० । स्था० ।
प्रका० । चूकार, तं० । पञ्चविंशत्तम महाप्रदे, " दं काका "
स्था० २ डा० ३ ड० ।

काकं [गं] दिय-काकान्दिक-पुं० । काकन्दी नगरी, तद्वयः
ज्ञा० ७ अ० । काकान्यां नगरी जाते, सुहास्तिनः शिष्यश्च । " सु-
हृदियुपाङ्गुलुष्टाणं कांमियकाकंदगाण वग्गावच्चसमुत्ताणं "
कौटिककाकान्दिकाविति तु नामनी, अनन सुस्थितमुप्रांतबुद्धौ
ज्ञानं नामनी, कौटिशः सुविमलजपात् काकण्यां नगरी जातस्याच्च
कौटिककाकान्दिकाविति विशेषणम् । कलप० ८ ज्ञ० । " तद्-
यच्च सुसुस्तिवाथी, कौटिककाकान्दिकायचोपायम् । सुस्थि-
तमुपनिबुद्धौ, कौटिकगच्छस्ततः समचूतः॥१॥ " ग० ४ अघि० ।

काकं [गं] दिया-काकान्दिका-क्री० । र्थावगादभयशयात्
जगद्वाजसंभावात् निर्यतस्य वडुपाटिकगणस्य तुनीशास्त्रायाम्,
कलप० ८ ज्ञ० ।

काकंदे-काकन्द-क्री० । नगरीभेदे, ज्ञा० ९ अ० । या पुष्पद-
न्त्यस्य तीर्थकस्य जन्मभूमिः । स्था० ४ डा० १०० । यत्र च नञा-
साधवादीसुता धन्यकां नाम मदाधीरसमीपं धर्ममनुश्रित्य म-
हाविजुत्या प्रव्रजितः । स्था० १० डा० । अन्त० । अग्रु० ।

काक [ग] जय-काकजङ्घ-पुं० । स्वनास्त्रा र्थातिमागतं पाट-
लिपुत्रेभ्यदे, येन उज्जयिनीपतिः अवच्छेदा भयात् शून्येन मृतः,
तत्सत्त्वकर्मकमेवेन नैललेपादप्राप्तकाकश्यामजङ्घनाऽवाता ।
आ० क० । (' लिप्यासिद्ध ' शब्दे कथा वक्ष्यते)

काक (ग) जया-काकजङ्घ-क्री० । काकस्य जङ्घाव्यययो-
र्यथाः ।

" काकजङ्घा नदीकान्ता, काकतिका सुलोमशा ।
पारावतपदी दास्ये, काकाह्लाडिप प्रकांतिना ॥
काकजङ्घा हिमा निषा, कवाया कफिपिजित ।
निहन्ति उवरपिच्छ-उवरकाकुविषकर्मन् " ॥

इत्युक्तगुणे (वाच०) वनस्पतिभेदे, प्रपु० । " काकजया ति वा "
(धन्याऽमरास्य जङ्घा) सा हि परिदश्यमानायायुका स्थूलस-
न्धिस्थाना च भवतीति तथा जङ्घावरूपमानश्च, अथवा काको
वायसः । अग्रु० ३ वर्ग ।

काक [ग] एि-काकणि-क्री० । कत्रियभाषया राज्ये, वि-
१०८

शे० । " वंद्युत्पपुना य, बिंदुसारस्स नमुओ । असोसगसि-
रिा पुणे, अंधा अपयति कारणि " ॥ ८६५ ॥ कु० १ ड० । कप-
कद्रव्यस्य अशीतितम भागं, वत्त० ७ अ० । स० ।

काक [ग] शिममग-काकणिममक-न० । देहाङ्कतहृत्समां-
सबाण्क, विपा० १ कु० २ अ० । दशा० । देहाङ्कतहृत्समां-
सबाण्क, औ० ।

काक [ग] शिरपण-काकशिरज-न० । काकथी सुवर्ण-
मयी अघिकरणीसंस्थानेति तद्वर्णं रत्नम् । स० । १४ सम० ।
चक्रवर्तिरत्नम् । " चवर्गुलप्यमाणा सुवसुवकागणी नया " ।
स्था० ७ डा० । काकणिर्नममृत्सौवर्णिकं समचतुरस्रसंस्था-
नसंस्थितं विद्यापहारसमर्थं, यत्र चन्द्रप्रभा सूर्यप्रभा वाह्वीरिषो-
न तमःस्त्रोमपठुत्तमं समर्थं, तत्र तमिच्छगुहायामपि निविष्ट-
तिमिरनिरस्कादृक्, यस्य दिव्यप्रभावकालितया ह्लादश्या-
जनानि यावत् तमिच्छविसरविनाशका गमस्तयो विवर्धते,
यश्च सर्वकालं चक्रमती । निजस्कन्धावोरे राजी कराति, नाजि
प्रकाशं दिवसालोकं नूतं रज्यमादधानि, यस्य च प्रभावेन
चक्रवर्ती द्वितीयमर्केनरतमनिजंतु सकलसैन्यसमतस्तमि-
गुहां प्रविशति । तथाहि-नत्र प्रविष्टः सन् पूर्वजित्तते पश्चि-
माभिस्ततः च प्रत्येकं योजानाम्तरानामि पञ्चवधनुःशतऽऽयाम्-
विष्कम्भान्युभयपार्श्वेयोजेज्जदोचोत्तराणि चक्रनैमिसंस्थाना-
नि चक्रमयज्जप्रतिनिमानि बुद्धाहरहरंखाकापाणि गोशूत्रि-
कान्यायैकस्थां भित्तौ पञ्चविंशतिरपर्याप्तं चतुर्विंशतिरित्येको-
नपञ्चाशत्तमं गम्यन्त्यायिखन्म व्रजति, तानि च मारुदहानि या-
वच्चक्रवर्ती चक्रवर्तिपदे परिपालयति तावद्वतिष्ठते, गुहापि
तिथेबाध्वाष्टता तिष्ठति, उपरतं तु चाङ्गि सधुसुधमया ।
प्रव० २१२ द्वार । अनु० । आ० कु० । वत्त० । ज० । आदित्यव-
दासस्तु काकर्णारं नासीत् सुवर्णमयानि यक्षापवीतानि कृत-
वान् । महायशःप्रभृतयस्तु केचन कथ्यमयानि केचन विचित्रप-
ट्टुचमयानित्यर्थं यक्षापवीतप्रसिद्धः । आ० म० प्र० ।

एगमेगससं रथो चाउरंतचक्रवृत्स्स अइ सोवक्षिण
कार्गाणिरयणं उचले दुवालसंनिप अट्ठकसिए अघिकर-
णसंतिण पसुत्ते ।

एकैकस्य राष्ट्रानुरन्तचक्रवर्तिन इत्यत्रान्यान्पकालोत्पन्ना-
नामपि तुन्वकाकिणीरक्षमतिपादनामैकैकप्रदणं, निष्पचि-
तराजशब्दविषयज्ञापनार्थं राजप्रदणं, यदक्षरमजरतादित्वाङ्क-
त्वरमतिपादनाय । चतुरन्तचक्रवर्तिप्रहर्णमात्रं । अष्टसौवर्षिकं
काकिणीरन्तः सुवर्णमानं तु चत्वारि मधुरतृणफलान्येकः श्वेत-
सर्षपः, पोडश श्वेतसर्षपा एकं धान्यमावफलं, द्वे धान्यमावफ-
ले एका गुच्छा, पञ्च गुच्छा एकः कर्ममापकः, पोडश कर्ममापकाः
एकः सुवर्णः । एतानि च मधुरतृणफलादिनि प्ररतकालमावधीति
युक्तं, यतः सर्वचक्रवर्तिनां तुल्यमेव काकिणीरक्षमिति यदुत्तमं
ह्लादशान्ति अष्टकशिकम्-अधिकरणीसंस्थितं प्रकृतमिति । तत्र
तत्तानि मध्यखण्डानि, अक्षयः काटयः, कर्षिकाः काणविज्रागाः,
अधिकरणी स्वर्षेकारोपकरणे प्रतीतेवेवेति । इदं च चतुरङ्गुल-
प्रमाणम् । स्था० ८ डा० ।

काक [ग] शिद्धाक्षण-काकाणिलस्रज-न० । कलजेदे, का-
कशिरजपरीलायाम्, ज्ञा० १ अ० । स० । औ० ।

काक [ग] तालिज-काकनालिय-न० । काकागमनसमये ताल-

पलममार्कितहेतुर्कं तदिव भविनकितसम्भवे यादृच्छिकागतौ, वाच० । यथा काकनाडीयमवुत्पूर्वकं, न काकस्य वृत्तिरस्ति मयि तांस्तं पतिष्यति, नापि तास्यस्यानिमात्र-काकापरि पतिष्या-मि । आचा० १ पु० १ अ० १ उ० ।

काक[ग]पुं-काकपुं-पुं० । १ त० । काकास्ये, काकपुंरुस्येव वयोऽस्त्यस्य अच् । काकागुणि, वाच० । अष्ट० ।

काक[ग]पृष्ठ-काकपृष्ठ-वि० । काकवृष्टे, "तत्थ पयो ज्ञ-लि कागधट्टा भणति," आ० चू० ४ अ० । आच० ।

काक[ग]पाल-काकपाल-पुं० । महाकुष्ठजेदे, प्रअ० १ संव० द्वार ।

काक[ग]पिदी-काकपिदी-स्त्री० । अप्रपिदिने, आचा० २ पु० १ अ० ६ उ० ।

काक[ग]ल-काकल-न० । ईषत् कसो यस्मात्, कोः कादेशः । श्रीधरस्य उन्नतप्रदेशे, वृद्धिचाप्यभेदे च । वाच० । अष्टु० ।

काक[ग]लि[ली]-काकलि[ली]-स्त्री० । कल इव ईषत् क-लिः, कोः कादेशः, कृदिकारान्त्वाद् वा ऊँप् । सुषममधुरा-श्चुटपत्नी, वाच० । सुषमकरज्यगीतध्वनौ, आ० १० ग० । काकलं गलस्योन्नतप्रदेशाकारः अस्त्यस्य अच्, गौरा० ऊँप् । कालाकारे स्तेयसाधने पदार्थे, काकं काकवर्णमर्थफलं भाति-गौरा० ऊँप् । गुञ्जायाम्, वाच० । अजिनन्दनस्य देव्याम्, श्रीअजिनन्दनस्य काकलीनाम्नी देवी इयाम्कान्तिः प-ञ्चासना चतुर्भुजा वरदपाशाधधितदक्षिणकरद्वया नागकुशासङ्क-तचामपाणिद्वया च । प्रव० २३ द्वार ।

काकवृष-काकवृष-पुं० । काकजन्तुवे, यो हि तैलेन जङ्घयो-ईषत्वात् काकव्यामजङ्घः । आ० म० द्वि० । आ० चू० । ('पि-प्लिख' शब्दे कथा वयते)

काक[ग]स्तर-काकस्तर-पुं० । स्तब्धत्वात्ताऽऽभ्ये स्वरे, अ० ३ वृद्ध० ।

कागिणि-काकिणी-स्त्री० । काकिणी चतुर्भागे माषकस्य इत्युक्ते माषकचतुर्ष्वभागे, पणचतुर्ष्वभागे च । " बराटकानां दशकद्वयं यत्सा काकिणी ताञ्च पणः चतस्रः । वाच० । कणकस्यप्यव शशीतितनेना, उक्त० ७ अ० । सुवर्ण-भवेऽधिकरणीसंस्थाने, स० १४ सम० । अष्टसौवर्णिके कणकातिरेक, " अष्टसौवर्णिके कागणिपणं " आ० चू० २ अ० । ('अंगुल' शब्दे प्रथमभागे ४४ पृष्ठे प्रसङ्गाद् व्याख्यातेषां)

काकिनी-स्त्री० । पणपादे, मानपादे, बराटके च । वाच० ।

कागी-काकी-स्त्री० । काकस्त्रियाम्, काक्यपि हि किलैकं वारं प्रसूते इति प्रसिद्धिः । व्य० ३ उ० । परिम्राजकविद्याविशेषं च । आ० क० । कल्प० । आ० म० । काकवर्णत्वात् वायसीहताया-य, काकोल्यां च । वाच० ।

काच-कच-वि० । "स्ववर्णां स्वराः प्राचोऽपभ्रंशे" । ॥ ४॥ ३२६ । ह्रस्वाकारः । आमे, प्रा० ४ पाद ।

काठ-गाढ-न० । गाढ-क० । "बलिकापैथाचिके दृतीयगुप्तयो-

रापद्धितौ," ॥ ॥ ४॥ ३२५ ॥ इति वर्णविपर्ययः पैथाच्याम्, अतिशयवृद्धे, प्रा० ४ पाद ।

काण-काण-पुं० । स्त्री० । कण निर्मोलेन, संज्ञायाम् कर्ण-ि घञ् । काके, वाच० । निजैकाङ्गे, दृष्ट० ७ अ० । एकाङ्गे, प्रव० ११० द्वार । व्य० । नि० चू० । चतुर्विकले, पु० १ उ० । " काणां निप्रमोवपमोक्तदृष्टिर्करः, शुका विरागजनेन जन-नातुराणाम् । यां नैव कस्याच्युतैति मनःप्रियत्व-मालेभ्यः कर्म-क्षिप्तितोऽपि किमु स्वकपः ? " आचा० १ पु० १ अ० ३ उ० ।

काणक [ग]-काणक-वि० । चोारने, " काणकमहिमे वा " यथा चोारितमहिपः । प्रव० ११० द्वार । व्य० । व्याधिंविशेषा-त्सम्बद्धे, आचा० २ पु० १ अ० ७ उ० ।

काणक-वि० । कनकस्येदमर्थ । कनकसम्बन्धिनः, कनकं फ-लमिव उपक्रमस्यस्यस्य अण् । जयपालवीजे, वाच० ।

काणकिल-काणकि-न० । अप्रशस्ते चतुर्नेदे, महा० ४ अ० ।

काणकिट्या-काणशिक्षा-स्त्री० । काणस्यवाक्किट्याकारियाम्, " तथ हस्ये गायति य अष्टदृष्टहासे मुञ्चति काणकिट्या तो ब जहा बिडो तदा केरे " आ० म० द्वि० । पु० ।

काणण-कानन-न० । कन् दीप्तौ णिच् लुट्, ल्युवां । स्त्रीपङ्क-स्य पुरुषपङ्कस्य वैकतरभागेषु भाग्ये वनविशेषः, यत्परन. प-वेतोऽटवी वा भवति तस्मिन्, आ० १ अ० । सामान्यवृक्षजा-तित्युक्ते नगराज्येयवर्तिनः, शीर्णवृक्षकक्षिते वा, अनु० । प्रअ० । आ० । म० । स्त्री० । सामान्यवृक्षवृत्ते, जी० ३ प्रति० । दूरदृष्टकाणामाभराजादनादितरुणां वने, 'काणणुजाणसोहिप' उक्त० १६ अ० । कस्य ब्रह्मण आननम् । प्रअ० । मुख, वाच० ।

काणणदीव-काननदीप-पुं० । जलपत्तनभेदे, आचा० १ पु० ७ अ० ६ उ० ।

काणिका-काणिका-स्त्री० । पाषाणमयः पक्षेष्टक वा बलिका महत्पक्ष काणिका उच्यन्ते । इत्युक्तेऽर्थे, पु० ३ उ० ।

काणिट्टघर-काणिट्टघर-न० । षोडशमष्टकायुदे, व्य० ४ उ० ।

काणिय-काणय-न० । अक्षिरोगे, स च द्विवा-गर्भगतस्त्योत्प-द्यते जातस्य च । तत्र गर्भस्थस्य दृष्टिभागप्रतिपक्षं तेजो जात्य-म्य करोति, नन्दवैकाङ्किगते काणं विषये, नन्दव रत्नानुगतं रक्षा-कं, पितानुगतं पिङ्गलाकं, कृष्णानुगतं शुक्लाकं, वानानुगतं विहृ-ताक्षं, जातस्य च वानादिर्जाततामिस्यदेवो भवति । तस्माच्च सर्वरोगाः प्रादुर्भवन्ति । उक्तं च-"वातात् पितात्काफाका-वृत्तिस्यन्दश्चतुर्विधः । प्राणाय जायते घोरः, सर्वेनशामयाकरः " ॥ आचा० १ पु० ६ अ० १ उ० ।

कार्द [यं] व-कार्दम्ब-पुं० । स्त्री० । हंसभेदे, स्त्रियां जाति-त्वेऽपि संयोगोपधत्वाच्च ऊँप्, किन्तु टाप् । तस्य च ना-लवर्णत्वम् । शैवी, पुं० । वाणे, कदम्बस्यमृद्व् अण् । कद-म्बसम्बन्धिनः, त्रि० । कदम्ब पत्र स्वार्थेऽण् । कदम्बवृक्षः, पुं० वाच० । प्रअ० । गन्धवेभेदे च । प्रज्ञा० १ पद ।

कार्द [यं] वग-कार्दम्ब-पुं० । कलहंसे, कल्प० ३ लो० ।

कार्द [यं] वरी-कार्दम्बरी-स्त्री० । कुम्भितं मलिनमम्बर्

कादंबरी

वस्य, कोः कदादेशः, कदम्बरो नीलाम्बरो बलभद्रस्तस्य प्रया
अष्ट । हस्तिमियायां मदिरायाम्, बाच० । कदम्बकदम्बकाद-
रमुत्पत्तिस्तान्त्वेन स्मृति ला-क० । तस्य रः मत्स्यै, र वेति
कायम् । कादम्बं रस्ते राति रा० क० गौरा० उच्यते । कोकिला-
नाथ, सरस्वत्याम्, शारिकायां च । बाणभट्टविरचिते कथामेदे,
सा च बाणजनेन सावि कुता, तत्पुत्रेण समाप्ति मौमा । बाच० ।
व्यवस्था नगर्यां मातिद्वरेऽटवीभेदे, “ वंपानयरीप गाद्वरे
कादंबरी नाम भट्टवी इत्यादि । तस्य काली नाम पव्यञ्जो ”
नी० १५ कटप । अस्यां करकण्डनामधेयो भूमयल्लाखण्डलः ।
नी० ३५ कटप ।

कापुरिस-कापुरुष-पुं० । कुत्सिनपुरुषः, कोः का, कुद्रस्तत्वे कु-
त्सिनमरः, पं० व० २३२ । ज्ञा० । प्रश्न० । म० । “ तं तह दुल्लहलं-
भं, विजुल्लयाचंचलं य माणुसं । लदुण जो पमायह, सो का-
पुरिसो न सत्युरिसो ” । आ० म० द्वि० । “ स्त्रीसावित्री परमकापु-
रुषा भवन्ति ” सूत्र० १ भू० ६ म० ३५ उ० । कापुरुषस्येदम् अष्ट ।
कुत्सिनपुरुषसम्बन्धिनि, त्रि० । “ कृत्वा कापुरुषं कर्म, शूरोऽहमि-
ति मन्यसे ” स्त्रियां ऊर्जा । भावे, कर्मणि च व्यञ्ज ।
कापुरुष्यम् । न० । बाच० ।

काफूर-पारसीकशब्दः । इसलामाध्ययनमतोऽनुयुगन्तुम-
तेन धर्ममुद्रते, “ हिन्दुतुल्लकाफुराण ” त्री० १८ कटप ।

काम-काम-पुं० । कामयन्तेऽभिलाष्यन्त एव न तु विशिष्टसारीर-
संस्पर्शशरीरोपयुज्यन्ते ये ते कामाः । मनोहेतु शब्देषु संस्था-
नेषु वर्णेषु च । म० ।

रूवीजंते ! कामा, अरूवी कामा ? । गोयमा ! रूवी कामा
समण्यासो ! नो अरूवी कामा ।

कपिणः कामा नो अकपिणः, पुत्रलभर्त्वेन तेषां मृतत्वादिति ।

सचिचा भंते ! कामा, अचिचा कामा ? । गोयमा ! सचिचा
वि कामा अचिचा वि कामा ।

सचिचा अपि कामाः समनस्कप्रणिरुपापेक्षना; अचिचा-
अपि कामा भवन्ति, शब्दद्रव्यापेक्षया असंज्ञिजीवशरीररुपा-
पेक्षया चेति ।

जीवा जंते ! कामा, अजीवा कामा ? । गोयमा ! जीवा वि कामा
अजीवा वि कामा । जीवाणं भंते ! कामा अजीवाणं कामा ? ।
गोयमा ! जीवाणं कामा नो अजीवाणं कामा कद्विदे णं कामा
पसुत्ता ! गोयमा ! दुविहा पसुत्ता । तं जहा-सहा य रुवा यां

(जीवेत्यादि) जीवा अपि कामा भवन्ति, जीवशरीररुपापेक्षया।
अजीवा अपि कामा भवन्ति, शब्दापेक्षया, चित्रपुरुषिकारुपापे-
क्षया चेति (जीवाणमित्यादि) जीवाणामेव कामा जन्वन्ति,
कामहेतुराद्याः । अजीवानां न कामा भवन्ति, तेषां कामासम्भवा-
दिति । ज० ७ श० ७ उ० । शब्दरुपापेक्षया विचेत्, अ० आनु० ।
औ० । दश० । उपा० । स्था० । कामौ शब्दत्वे सुखकारणत्वा-
त् सुखम् । औ० । म० । ज्ञा० सू० । सूत्र० । आचा० । आच० ।

चण्डिका कामा पसुत्ता । तं जहा-सिंगारा कट्टणा बी-
जच्छा रोहा । सिंगारा कामा देवाणं, करुणा कामा मणु-

बाणं, बीजच्छा कामा तिरिक्त्वजोनिषाणं, रोहा कामा
शेरुषाणं ॥

कामाः शब्दाद्यः शृङ्गारा देवानामेकान्तिकास्त्यक्तमनोहेतवे-
न प्रकृष्टरितरसास्पदत्वादितिकोपे हि शृङ्गारो, यदाह व्यवहारः-
पुष्पाव्याख्याभ्यन्तरकथा रतिप्रकृतिः शृङ्गार इति । मनुष्याणां क-
रुणा मनोहेतव्यस्यातथाविधाभावतः, तुच्छत्वेन कृष्णरुपमत्वेन
शृङ्गारोऽपि रतिप्रसवेद्विहितत्वेन च शब्दनामकत्वात् । करुणो
द्विरसः शोकस्वभावः, करुणः शोकप्रकृतिरिति वचनादिति । ति-
रिक्तां बीजस्थां जुगुप्सास्पदत्वात् । बीभत्सरसां हि जुगुप्सामकः
यदाह-जवति जुगुप्साप्रकृतिर्बीभत्स इति । निर्यकाणां रौद्रा-
दाहणाः, अत्यन्तमन्यत्वेन क्रोधात्पादकत्वात् । रौद्ररसो हि क्रो-
धरूपः । यत आह-रौद्रः क्रोधप्रकृतिरिति । क्वा० ४ डा ४ उ० ।
व० । व० । क० । क० । क० । क० । क० । क० । क० । क० । क० ।
अभिलाषे, उ० १ म० । इच्छायां, उ० १ म० । सूत्र० ।
आचा० । प्रज्ञा० । भागतीव्रामलाये, आच० ६ म० । मदाभिला-
षामात्र, स्था० ६ म० १ उ० । इच्छाजनकरूपे, सूत्र० १ भू० १ म० १
उ० । यत अभिमानिकरसातुषिद्धा स्वर्गोच्छ्रयतिः स कामः ।
व० १ आचि० । स्वेच्छायां, मैयुनसेवायां च । प्रज्ञा० २ पद ।
स्त्रीगात्रपरिच्छन्नादौ, सूत्र० २ सु० १ म० । अविद्यायांऽऽत्मनः
परस्य वा पापहेतौ, च० १ आचि० ।

कामनिक्षेपः-

नामं उवणा कामा, दुर्वचकामा य भावकामा य ।

एसो सखु कामाणं, निक्खेवो चउविहो होइ ॥ १६७ ॥

नामस्थापना कामा इत्यत्र कामशब्दः प्रत्येकमभिसंबध्यते ।
कृष्णकामाश्च भावकामाश्च । अशब्दो स्वगतानिकमदसमुच्चयायौ ।
एव सखु कामानां निषेधश्चतुर्विधो भवतीति गाथायाः ॥ १६७ ॥
तत्र नामस्थापने ध्रुवत्वाद्भावस्य द्व्यकामाभ्यामिति-

पादयक्षा-

सहरसखगंभ-प्रासा उदयंकरा य जे दुव्वा ।

बुविहा य भावकामा, इच्छाकामा मयणकामा ॥ १६८ ॥

शब्दरसखगम्भस्पर्शा मोहोदयमित्यर्थः । सखेः कामयन्त
इति कामाः, मोहोदयकारीणि च यानि द्व्यानि संघाटकवि-
कटमांसादीनि, तान्यपि मदनकामाभ्यामभावकामहेतुत्वाद्भ्य-
कामा इति । भावकामानाह-द्विविधाश्च द्विकाराश्च भाव-
कामाः-इच्छाकामाः मदनकामाश्च । तत्र एवमिच्छा सेव वि-
स्तान्तितावरुपत्वात्कामा इच्छाकामाः । तथा-मदयन्तीति म-
नश्चितं मोहोदयः, स एव कामप्रसूतिहेतुत्वात्कामा, मदनकामा-
इति गाथायाः ॥ १६८ ॥

इच्छाकामाश्च प्रतिपादयति-

इच्छा पसत्यमपस-स्तिगा य मयणम्मि वेयउवओगो ।

तेण्डुसिगारो तस्स उ, बयंति धीरा निरुत्तमिणं ॥ १६९ ॥

इच्छा प्रशस्ताऽप्रशस्ता च । अनुस्वारोऽलाक्षणिकः मुख-
सुकोकारणार्थः । तत्र प्रशस्ता धर्मेच्छा मांशच्छा, अप्रशस्ता युव-
प्या रात्र्येच्छा । उक्ता इच्छाकामाः । मदनकामानाह-मदन
इत्युपलक्षणार्थत्वात्प्रशस्तामिति । कोऽस्याविरत्यत आह-वेदो-
पयोगः, वेद्यत इति वेदः स्त्रीवेदादिस्तदुपयोगस्तद्विषयकानुभव-
नम्, तस्मात्पार इत्यर्थः । यथा-स्त्री वेदोदयेन पुरुषं प्राप्यते इत्या-

दि । तेनाधिकार इति । मदनकामेन शेषा उच्चारितमहेश इति प्रकथिताः, तस्य तु मदनकामस्य, वदन्ति धीरास्तीर्थकरगणधराः, निकरामिदं, वक्ष्यमाणसप्तगमित गाथायः ॥ १६॥

विसययुद्धेऽप्युपमत्तं, अमुदजाणं कामरागपद्विदं ।

उत्कामपंथि जीवं, धम्माओ तेण ते कामा ॥ १७॥

विषीद्व्यापक्यन्ते येनपु प्राणिन इति विषयाः शब्दादयः, तेन्यः सुखानि तेषु प्रशक्त आशक्तत्वे, जीवमिति योगः । स एव विशिष्यते-अमुषः आबपस्विद जनः परिजनो यस्य स अमुधजनस्तम्, अथवा मिश्रपरिजनमित्यर्थः । अनेन क्वा विषयमुक्तप्रशक्तिहेतुमाह । कामरागप्रतिबद्धमिति । कामाः मदन-कामास्तेभ्यो रागाः विषयामिष्यङ्गाः तैः प्रतिबद्धा व्यास-स्तम् । अनेन तु आन्तरं विषयमुक्तप्रशक्तिहेतुमाह । ततश्चाप्युप-जनस्यात्कामरागप्रतिबद्धत्वाच्च विषयमुक्तपु प्रशक्तमिति भावः । किं निकरैर्विषयादाह-नप्रत्यक्षो कर्त्ता दुर्कालमन्यपनयन्ति, जीवमनन्तरादिशेषितम्, कुतो ई, धर्माद । यस्तद्वर्त्तमान्यासि संवत्सा येन कारणेन तेन सामान्यमेव कामरागाः, कामा इति गाथायः । अन्ये पठन्ति, 'वत्कामयन्ति यस्मादिति' अत्र चाप्युपजन एव विशेषणः, शेषं पूर्ववत् ।

अस्मिं पि य से नाम्, कामा रोग चि पंथिया विति ।

कामे पत्थेयाणो, रोगे पत्थेयं खलु जंतु ॥ १७१॥

अन्यदपि येषां कामानां नाम । किमुमिष्यदाह-कामा रोगा इति एवं पठिता भवन्ते । किमन्येनदेवमन आह-कामान् प्राथयमानोऽभिलषन् रोगान् प्राथयेत्, खलु जन्तुः, मनुष्यादेव कारणं का-र्योच्चारयति गाथायः । दृष्टं २ अ० ।

(२४) अथाः-

कामो चउवसिविहो, संपत्तो खलु तहा अमंपत्तो ।

संपत्तो चउदसहा, दसहा पुण होइ संपत्तो ॥ ७६ ॥

कामश्चतुर्विधाविषयश्चतुर्विधमिति भवेति, तत्र प्रथमं ताव-त्सामान्येन द्विधा-संप्राप्त कामिनामप्योऽन्यसंगमसमूहः, तथाऽ-संप्राप्तश्च विषयसंगमश्च । तत्र संप्राप्तश्चतुर्दशाय चतुर्दशप्रकारः, द्वादशाय पुनः दशप्रकारो भवत्यसंप्राप्त इति ।

तथाप्येवमप्युक्त्यासंप्राप्तं तावदाह-

तस्य असंपत्तया, चिता तह सहु संजरणमेव ।

विकल्पेव हज्जनामो, पमाय उम्माय तज्जाहे ॥ ७७ ॥

मरणं च होइ दुसरे, संपत्तं पि य समासओ वांच्जं ।

दिङ्गिए संपाओ, दिङ्गीसेवा य संज्जासो ॥ ७८ ॥

तत्र द्वयोः संप्राप्तासंप्राप्तयोर्भेदसंप्राप्तोऽयम् । (नरकं चि) अ-र्थेनमर्थः, उदेऽपि रजवबाहो बुत्वा तदात्मलाभश्च, तथा-विन्ना आहो । कपाक्षयस्तस्या बुद्ध्या तत्पदार्थमन्व विवर्त्तन, तथा-अका न-सत्कामानिलायः, तथा-अस्मरणं संकल्पितकल्पनान्तिष्कादिदुष्-मनाऽऽत्मना विनोदने, तथा-विज्जुता नहिइदुःखानिरेवक हासादिचिचि निरपेक्षता, तथा-अस्मान्नाहः शुभांशसमूहमपि तदुत्पत्तीतीर्त्तनं, तथा-प्रमादस्तत्त्वमयं सत्कारमप्यु प्रवर्त्तनं, त-थोन्माहो मष्टचित्तया आलज्जालज्जपनं, तथा-तज्जावः स्तब्ध-हीनामपि तदुत्पत्ताऽऽसिद्धिनादिच्छाः । मरणं च भवति दशमः,

असंप्राप्तकाममेदं । इदं च सर्वथा प्रागुपनिष्यमग्नयुक्तं न हा-तव्यं, शृङ्गारसंनद्धमसङ्गत्, किन्तु मरणमिव मरणं निष्ठावस्था सुखं प्राया कर्त्तव्यमित्यर्थः । इत्यमरं चाननवगुणेन भरतवृत्त-कृताऽपि व्याख्यातव्यमिति । अथ संप्राप्तं काममाह- (संपत्तं पि य समासओ वांच्जं) । दिङ्गीए संपाओ । दिङ्गीसेवा य संज्जासो ३) संप्राप्तमपि कामं समासतः संक्षेपेण वक्ष्ये । तदेवाह-दिङ्गिसंपा-तः स्त्रीणां कुचाद्यलोकनं २, तथा-दिङ्गीसेवा हावजावसारवह-द्वेर्द्विप्रवहनम् २, तथा-संभाषणमुचितकाले सरकयाजिजल्पः ३ ।

हसिय लक्षिओवह्निहिय, दंत नह निवाप चुवणं वेव ।

आभिगणमादाणं, कसंवाऽणंगकोया य ॥ ७९ ॥

हसितं च घर्षोक्तिमनंदनं, ललितं पामकादिक्रीडा, उप-गृहं गहनपरिचिह्नः, दन्तनिपातो दशनच्छेदोवाधः, तर्जनिपा-तः करकटैर्विपाटनप्रकारः, चुम्बनं वक्षसंयोगः, आभिगणमप-त्यशोभम्, आदानं कुचादिप्रदणम्, १, करसंवेगं नि १) प्रकृ-तशैल्या कारणासवेन, तत्र कारणं सुरतारम्भयन्तं चतुरशीति-भेदं वात्स्यायनप्रसिद्धम्, आसवेनं मेथुनक्रिया, अनहक्रीडा चाऽऽस्थादावर्थोक्तयेति । प्रव० १६१ द्वार । उत्त० । " कटानु कुज्जा सामंभं, जो कामं न निवारण । पप पप विसोयनो, सक्पस्स वसंगओ " दृष्टं २ अ० । ('नामद्रपुत्रव' शब्दे-व्याख्या) "काम ! जानामि ते रूपं, भक्तव्यापिकल जायसे । न त्वां सकल्पयिष्यामि, ततो मे न भविष्यामि" १) आचा० १ श्रु० ५ अ० ४ उ० । "सव्यवहाणं पमयो, महागदो सव्यवहाणपट्ठी । कामगदो वृत्त्या, ज्ञेयार्थमभूय ज्ञेयं सर्वम्" । महा० ७ अ० । यथा स्थूलमजलेण कामो विजितस्तथा स्थूलमशब्दं वदन्ते) कामो हि दुर्तिक्रमः । कामा द्विविधाः-वच्छाकामा मदनकामाश्च । तत्रेच्छाकामा मोहनीयभेदहास्यरस्युज्ज्वाः, मदनकामा अपि मो-हनीयभेदे वेदोदयाभादुपनि । नतश्च द्विक्रपाणमपि कामानां मोहनीयं कारणं, तन्मज्जाव न कामोदल्लुक् । आचा० १ श्रु० २ अ० ५ उ० । मकरचक्रं, इय० १ उ० । शीर्षमण्यं, पु० । चउदेव, तस्य कामपालत्वात्तथात्वम्, महाराजसूत्रं, कर्मपूर्वकात् कर्मयनेः कर्त्तव्यं शण्, नल्पपदार्थाकामनायुक्तं, याच० । दीर्घ-कालं जीवितुकामः दीर्घकालमातुकाभिर्लापणः । आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० । रेतसि, न० वाच० ।

कामं-कामम्-अव्य० । अनुमते, पु० २ उ० । नि० चू० । अवमतार्थे, नि० चू० १० उ० । अवधूतार्थे, नि० चू० ४ उ० । काममित्य-वधूतार्थे, अवधूतमेतत् । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । "कामं वातु धल-सहो" नि० चू० ११ उ० । चोदकामिप्रायसमर्थनाप्रतयायेण कामशब्दप्रयोगः, अहवा आचार्येण चादकामिप्रायोऽवधूत इत्य-तः कामशब्दप्रयोगः । नि० चू० १४ उ० । "कामं चोदकाऽभिप्राय-स्य अलुमवयर्थे," नि० चू० १६ उ० । आवा० । आ० चू० । काम-मित्येतदनुगतम्, यथा-उद्यमेतदेतस्माकम् । सूत्र० २ श्रु० ६ अ० ।

कामेय-कामाद्वय-पु० । कामं कामोदापनमजं मुकुलमस्य । आ-वृत्तं जटाधरः । वाच० । स्नानादिषु कामोदादिपेषु, सूत्र० २ श्रु० २ अ० ।

कामंदकि-कामन्दकि-न० । नीतिशास्त्रमेतदिति, वाच० । स्था० ।

कामकत-कामकान्त-न० । स्वनामक्यते कामादिविषयमभेदं, जी० ३ प्रति० ।

कामकम्-कामकम्-न० । पशुद्वेष्टोक्तोक्तस्य परिधायिकविमाने,
स्था० १० ग्रा० ।

कामकहा-कामकया-स्त्री० । कामप्रधानायां कथायाम्, दृश० ।

साम्प्रतं कामकयामाह—

रुवं वभो य वेतां, दक्षत्वं सिवित्वं च विसप्सु ।

दिदं सुयमापूयं, च संथयो वेव कामकहा ॥ १७८ ॥

रुवं सुन्दरं, वभोभ्रमं, वेव उज्ज्वलः, दक्षित्वं मार्दवं, शिक्तिं विषयवु शिक्ता च कलास्तु, दक्षमदुस्तुद्वेष्टोक्तमाश्रित्य, सुतं च अनुभूतं च संस्तवश्च परित्यज्येति कामकया । रुवं च वसुदेवाद्य उदाहरणम् । वभःस खवं पशु प्रायः कमनीयां भवति, सावधयात् । उक्तं च—“यौवनमुपब्रजाले, विद्याति विक्रपेऽपि सावधयम् । दृश्यति वास्तवमयः, निम्नफलः वाऽपि माधुर्यम्” इति । वभ उज्ज्वलः कामाङ्गः, यं कञ्चन उज्ज्वलवर्णं पुरुषं दृष्ट्वा स्त्री कामवर्धे” इति वचनात् । एव दक्षिण्यमापि, “पञ्चकस्त्रीषु मर्दयामात वचनात् । शिक्षा च कलासु कामाङ्गः, वैदग्ध्यात् । उक्तं च—“कलातां प्रदण्डादेव, तौ नाग्यमुपजायते । दृशकाली त्वयैव्याऽऽस्तां, प्रयोगः संभवश्च वा ” ॥ अन्ये त्वयाचलमूलद्वौ देवदत्तां प्रतीत्युक्त्याचनयां मनुताऽऽसक्तं-स्तोकरुतप्रदण्डाद्वर्णोदाहरणमभिधत्ति । दृष्टमधिकृत्य कामकया । यथा-नारदेन रुक्मिणीयं दृष्ट्वा वासुदेवः कृताः भुनं त्वधिकृत्य यथा-पद्मनाभेन राजा नारदाप्रीपदीरुपमाकार्यं पूर्वसंस्तुनदेवेभ्यः कथिताः अनुभूतं वागिक्त्य कामकया यथा-तरङ्गवत्या निजानुमचकथने । संस्तवश्च कामकार्यपरिचयः कारुणीतीति कामस्तथापाठः । अन्ये त्वमिदं चति—“सहस्रलाङ्ग पद्मं, वमाङ्ग रती रती य विस्स्तो । विस्स्तनामो पणभो, पंचविहं बहुप येम्” ॥ इति गार्ग्यः ॥ १६० ॥ उक्ता कामकया । दृश० ३ अ० ।

कामकाम-कामकामि-वि० । कामेन स्वेच्छया कामो मैथुनसेवा येषां न कामकामाः । अनियतकामेषु, प्रज्ञा० २ पृ० । जी० । कामे शब्दरूपयोः कामो बाष्पक्षामां यस्यासौ कामकामः । शब्दरूपांमहापुके, तं० । कामं काम्यं कामयते, कश्चिच्छ्रुत्वा । उप-स० । त्वियप्रायंकं, क्षियां कीप् । वाच० ।

कामकामि-कामकामिन्-वि० । कामाद् कामयितुममिलवितुं शीलमस्येति विषयप्राधान्याशीले, आभा० ।

कामकामी खलु अयं पुरिसं से सोयति कूरति तिप्यति किङ्कति परितपति ।

कामान् कामयितुमजिज्ञासितुं शीलमस्येति कामकामी । जलु-कीर्णालङ्कारे । अयमित्यप्यस्यः, पुरुषो जनुयैरुत्सवंविधोऽविरत-वेताः कामकामी स नानाविधान् दुःखाविशेषाननुभवन्तीति दृश्यति-सं सोयमित्यादि । स इति कामकामी रूपेण स्वार्थ-स्वाभावात् तद्विधौ च स्वरूपतुल्यः शोकरुतमनुभवति । अथवा शोचत इति काममहात्वरपृष्टीः सत्यप्रलपतीति । उक्तम्—“गते प्रेमावधे प्रणयबहुमाने च गलिते, निवृत्ते सज्जने जन इव जने मग्नति पुरः । तत्सर्वयोत्तरेण्यमित्यर्थः । गतांस्ताव दिवसान्, न जान को हेतुर्देहति शतधा यश्च हृदयम् ।” ॥ इत्यादि शोचते । तथा (कूरति) हृदये च विद्यते । तथा—“प्रथमतरपदे १०६

चित्तवीर्यं न चासीत्, बहुजनद्वयितेन प्रेम कृत्वा जनेन । हत हृदय निरास क्लेशोऽसम्पत्स किं, न हि जङ्गलतोषे सितुष्यथाः किं-यन्ते” ॥ इत्येवमादि । तथा (तिप्यति) ‘तिपु तेपु’ इत्यध्यायौ । से-पते कूरति संभ्रजति मर्षादानो ब्रह्मणः, निर्मर्षोऽनिरुधतीति यावद् । तथा-शरीरमानसैर्दुःखैः पीड्यते । तथा-परितः समस्ताऽपि बहिर-स्तब्ध तप्यते परितप्यते, पञ्चाकार्यं च करोति । यथा-पुरुषकलावादी कोपात् कश्चित् समयाजनुवर्तित इति कोपात् परितप्यते । स-वाणि वेताति वाचनादीनि विषयविषादरूपान्ताः करणानां दुःखावस्थासंस्तुचकानि । अथवा-शोचत इति यौवनजनमद-मोहाजितुस्तमानसो विदकानि निवेद्य पुनर्भयपरिणामेन स्तुत्य-कालोपस्थानेन वा मोहापगमे सति किं मया मन्त्रभाष्येन पूर्व-मशेषादिऽऽशीर्षेः सुगतिगमने कहेतुर्गतिहारपरिचो धर्मो ना-शीर्ष इत्यर्थं शोचते इति । उक्तं च—“निर्भावी भावानां परिणतिमना-लोच्य नित्यतां, पुरा हा । यत्किञ्चिद्विदितममश्रुयं यौवनमहात् । पुनः प्रत्यासजे महति पराशोकेकगमने, तदैवैकं पुलां व्यथयति जरा-जीववपुषाम्” ॥ ११ ॥ तथा कूरतीत्यादीन्पि स्तुत्यकालां योजनीयामि-ति । उक्तं च—“सगुणमपपुणं वा कुर्वता कार्यज्ञातं, परित्यतिरवधा-यो यत्नतः परिक्रतेन । अतिरमसकृतां कर्मणा माविपचेमैवति हृदयदादी शयत्यनुक्त्यो विपाकः” ॥ १ ॥ इत्यादि । आभा० १, सु० २ अ० ५, उ० ।

कामकसल-कामकज्ञा-पुं० । व्यवहारकुशलेभेदे, स च यक्षेनाऽनुवर्तते मियां बाष्पानुवर्तितया कलहाभावादिनि मिर्वृतिभेद-ति, तत समयलोकांसिरेति । यदा च त्वैवाभिगमनं करोति तदा तां मुखशुद्धि कारयति, तदृष्टे ज्ञानं न विधत्ते, करोति चत्तदा यथा तद्व्यवहारो न भवति, तद्व्यावर्तित्वेनाज्ञपशोकाहा-निः स्यादिति । दृश० ।

कामकुरु-कामकुरु-पुं० । काम पशु कृतं शूद्रं प्रधानमस्य । वेद्या-मिये, वेद्यया विज्ञमे च । वाच० । विमानभेदे, जी० ३ प्रति ।

कामवत्सल-न०-कामस्कन्ध-पुं० । काम्यत्वात् कामाः मनोज्ञा-व्याप्य, तत्तदेवः स्कन्धास्तत्तत्पुद्गलसमुदाः कामस्कन्धाः । उक्त० ४ अ० । शब्दादिद्रव्यस्कन्धेषु, उक्त० ।

स्वं वत्पु हिरण्यं च, पसवो दास पोरुसं ।

चत्तारि कामवत्सलानि, तस्य से उपवज्जई ॥ १७ ॥

मितं न नायवं हां, उन्ना गोए य वसवं ।

अप्रायंकं महापशो, अभिजाए असो बलं ॥ १८ ॥

किं निवासगत्योऽक्रियन्ति निवसन्त्यसि किति स्वं, प्रामादरा-मदिसंस्तुकेतुमयास्मकं वा; तथा वसमयास्मि किति वास्तु; जातो-द्धितो नयासकम्, हिरण्यं सुवर्णम्, उपवज्जयावत् कृपायं च, पशु वाऽव्याप्यः, दास्यते दीयते एव इति दासः पोष्यवर्गकृपा, ते च, (पोरुस स्त्रि) सुवत्तापीकृत्यं च पदातिस्समूहः, दास-पीकृत्यं, चत्तारः चतुःस्कन्धाः, अत्र हि क्षेत्रं वास्तिवति कैको, हि-रण्यमिति द्वितीयः, पशव इति तृतीयः, दास्यपीकृत्यमिति च-तुर्थः । यत् किमित्याह-काम्यत्वात्कामा मनोज्ञाश्चाव्याप्य, तत्तदेवः स्कन्धास्तत्पुद्गलसमुदाः कामस्कन्धाः, यश्च भवन्तीति गम्यते । प्राक्तनत्वाच्च न विद्वेष्टः । तत्र तेषु कुलेषु (स इति) स उपपद्य-ते जायते, अनेन कैकमङ्गमुक्तम् । शोभाय तु नवाह्वान्याह । मिमा-सि सह पाण्डुकिमितादीनि सन्त्यस्यति मित्रवाह, हातयः स्क-

माः सम्पद्येति कालिमां मयति, उर्ध्वैर्यथादिहोपेति पूयतया गोमं कुलमस्येत्युक्तोपायः । चः समुच्चये । बर्षेः इयामादिः क्षिण्व-
स्तिविगुणैः प्रशस्तोऽस्येति विषयान् । अस्यातद्वः आन्तकविरे-
दितः, गीतयो इत्यर्थः । महाः प्रशस्त्येति महाप्रशस्तः, पणितोऽभि-
जातो विनीतः, स हि सर्वजन्मानिगमनीयो ज्ञपति, पुर्विनीतस्तु
शेषगुणान्वितोऽपि न तथेति । अत एव च (असौ सि) यशस्वी,
तथा च सति (बले सि) बली कार्यकरार्थं प्रति सामर्थ्यबाहू,
अमयस्यत्वात्सर्वविशेषोपः । एतैकोऽपि हि मिश्रवत्पारिगुणस्त-
त्कार्थमिदमेतन्मन्त्रः, किं पुनरमी समुद्दिताः शरीरसामर्थ्य-
बाहू वेह बलीति । उ० ५४ अ० ।

कामगम-कामगम-वि० । कामं स्वेच्छया गमो वेधां ते कामगमाः ।
स्वेच्छाचारिण, उ० ३ प्रति० । प्रह्ला० । पञ्चदेवलोकेन्द्रस्य
पारिविधाने, अ० ५ ब० १० । श्लो० ।

कामिनि-कामिनि-वि० । उ० । कामेणु इच्छामन्त्रकण्डेणु अ-
धुपपञ्चे, आशा० १ मु० ३ अ० १ उ० ।

कामगुण-कामगुण-पुं० । काम्यन्ते अभिलषन्ते इति कामाः,
ते च ते गुणाश्च पुत्रलभार्थः शब्दादयः । स० ५ सम० । पञ्च-
गुणसुखदेणु सद्रक्ष्यस्तस्य मिश्रपुण्यपच्यन्तनाटकमतिताम्रवेणु-
बीणाकलितकाकलीगीतादिपदार्थेण, उ० १४ अ० । आभा० ।
आशा० । "पंच कामगुणा पञ्चषा । तं जहा-सहा कथा रसा
मंथा कासा ।" स० ४ सम० । आभा० । प० । आ० ।

पंचेव य कामगुणे, (पंचेव य अष्टदेवे महादोमे) ।
परिवर्जते गुणा, रक्ताग्नि महवर्ष पंच । ॥ २५ ॥

(पंचेव य सि) पञ्चैव अनोक्तान्द्रकपरसगणस्वरूपजैर्गुणैः प्रशंस-
न्त्या एव । अथाव्योऽर्थान्तराभिधानसमुच्चयार्थः । के इत्याह-
काम्यन्ते द्यामनुरः प्राणिभिरनिकाङ्क्षन्त इति कामाः, भविल-
क्षणीयपदार्थाः, त एवात्मसंयमनेकहेतुत्वाद् गुणाः स्वतन्त्राः,
आत्मगुणोपपातकारणत्वाद्वा गुणाः कामगुणाः । अथवा-का-
म्य मयन्त्याभिज्ञापनात्त्रय वा संपादका गुणाः अयोप्युच-
क्षानां कामगुणाः, न चाऽन्येऽन्यतः । यद्वक्तव्य-

"कलरजितमपुत्रगान्ध-वैर्त्ययोपिचिभूषणरवायैः ।
ओषाऽवबद्धहृदयो, हरिण इव विनाशमुपयाति ॥ १ ॥
गतिविघ्नमिहिका-रहास्यलीलाकटाक्षविक्रिन्तिः ।
कपाकण्ठिचक्षुः, शालम इव विपद्यते विषयः ॥ २ ॥
स्नानाङ्कुरगवतिक-वर्णकपूपाधिवालसपटवसैः ।
गन्धमयितमस्कां, मयुर इव नाशमुपयाति ॥ ३ ॥
मिश्रापानमालो-वनादिमयुगपत्सर्वविषययुक्तात्मा ।
गलपन्मपाशवतो, मोम इव विनाशमुपयाति ॥ ४ ॥
शयनासनसंवाधन-सुखस्नानानुसप्तताऽऽप्तकः ।
स्पर्शव्याकुलितमनि-गजेन्द्र इव कायते श्वः ॥ ५ ॥
इत्यतः स्नानादिकामगुणान् परिवर्जयन्निति योगः । पा० ।
आश० । मकरतुकार्थे, प्रह्ला० ४ आश्र० ३ । कामस्य कामकृते
वा गुणः । अनुराग, विषये, आनन्दे च । बाह० ।

कामगह-कामगह-पुं० । सुरतासवकोकेकाद् विघ्नमे, पं० ११ आश० ।

कामजल-कामजल-न० । स्नानपीठे, आशा० २ मु० ३ अ० १
उ० । "सिन्धवापीदं तु कामजलं" नि० बृ० १३ उ० ।

कामप्रभय-कामप्रभय-पुं० । विमानभेदे, उ० ३ प्रति० ।

कामप्रभया-कामप्रभया-स्त्री० । स्वनामकथातयां गणिकायाश्च,
विषा० १ मु० ३ अ० । (वाणिज्यप्रामाण्यास्तव्यार्थां यस्यामुक्ति-
तकदारक आशयः; तथोक्तं 'अग्रिमय' शब्दे द्वितीयांशं
७४६ पृष्ठे)

कामदि [ए]-कामादिनि-वि० । शब्दकथार्थिनि, हा० १ अ० ।

कामद्वि-कामादि-न० । वैषम्यपाटिकगणस्य तृतीये कुले,
कल्य० ७ ख० ।

कामतिव्वराग-कामतीव्वराग-पुं० । कामः शब्दकपे, तत्र तीमा-
भिलाषः । स्वदारसन्तोषस्य तृतीयेऽतिचार, य० २ अर्थि० ।

कामतिव्वराग-कामतीव्वराग-पुं० । कामाः शब्दाव-
स्तेषु तीमाभिलाषः । कामजोऽन्वयसावत्यलक्षणे स्वदा-
रसन्तोषस्य तृतीयेऽतिचार, आ० । यतो बाजीकण्ठादि-
नाऽनवरतसुरतसुकार्थमनन्दमुद्दिपयति । पञ्चा० १ विव० ।

कामदुह-कामदुह-वि० । कामं ह्येभि, दुह-क-योदेशः । अ-
नीहसम्पादकं, सुरभी, गवि, स्त्री० । बाच० । "अप्या काम-
दुया चेष्टु, अप्या मे शब्दं वणं ।" आत्मैव कामदुया चेष्टुर्वर्ण-
न, कामं ह्येभि प्रयसीति कामदुया । जीवः ह्यमक्रियां करोति,
सा ह्यमक्रिया, सुखदेत्यर्थः । उ० २० अ० ।

कामदेव-कामदेव-पुं० । काम एव देवः । कल्पे, बाच० । का-
चित् बृहत्कुमारिका बाष्पितवत्तराज्ञाय जन्मदेवपुत्राभ्यन्तरेणे
पुण्याय कोरयन्ती आरामपतिना श्रुतीता । आ० ४ डा० ३ अ० ।
नि० बृ० । स्वनामकथाते अमामगरीतास्तव्ये उपासकभेदे,
आ० १० डा० । ती० । स्या० ।

अहं जंते । समगणं जाव सपणेसं सचमस्त अंगस्त
उवासगद्साणं पदमस्त अग्रमयणस्त अग्रमण्डे पणसे । दो-
बस्म यं जंते । अग्रमयणस्त के अष्टे पणसे ? । एवं सल्लु
जंत्तु । तेणं कालेणं तेणं समणं चंथा सायं णयरी हो-
त्या । पुण्णभे चेइ जियसं नू राया, कामदेवे गाहावर्ग,
मदा भारिया, उ हिरसकोदीओ । निहाणपणामो, उ-
डुडि उ पत्थिर उ च्चया दस गोमाहस्सोणं वणयं
समासरणं जहा आणुदो तद्दा निगमो तदेव सावय-
धम्मं पडिवज्जइ, सा चेव वचचव्या जाव जेइपुत्तं कुदंवे
य उवेचा मित्तानां पुच्छिआ जेणव पोसहसाला
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइआ जहा आणुदं जाव ममण-
स्त जगवओ महाविस्स अंतिप चम्मपणां उवसं
विहरइ, तए यं तस्स कामदेवस्स पुव्वरचावरककासमयंमि
एगे देवे भाई निच्छदिदो अंतिपं पाउज्जए, तए यं से देवे
एयं महे पित्तायरुवं विठवइ ।

अथ द्वितीये किमपि सिध्यते-(पुव्वरचावरककालसमयं सि) पूर्वरात्रावस्यत्वात्तत्रावस्यत्वात् पूर्वरात्रावस्यत्वात्; स यत्र काशः स-
मयः कालविशेषः ॥

तस्स एणं देवस्स पिसायकवस्स इमे एयारुबे बल्लावासे पण्णचे-संसि से मोकिल्लंजसंठाणसंठियं साभिभसेल्लसरि-
सा से केसा कविल्लतेरणं दीपमाणा महल्लठाच्छापा-
भल्लसंठाणसंठियं शिखालं मुंमुं सपुच्छं व तस्स जूवागाओ
फुमफुमाओ विगयबीभच्छदंसणाओ सीसिघादेविणि-
गयायं अच्यीणि विगयबीभच्छदंसणायं कक्षा जह सुप्प-
कचरं चेव विगयबीभच्छदंसणिजा उरक्कपुदसंनिभा से ना-
सा, कुसिरा जमल्लुद्धीसंठाणसंठिया दो वि तस्स नासा-
पुदया, पोदगपुच्छं व तस्स मंखूरं कविल्लारं विगयबीभ-
च्छदंसणायं उट्ठा उड्डस्स चेव लंबा फालसरिसा से दंता
जिम्भा जह सुप्पकचरं चेव विगयबीभच्छदंसणिजा इल-
कुदालसंठिया से दृष्टुया गल्लकफिद्धं व तस्स लदं कुइं कवि-
लं फरिसं महल्लं धूरंगाकारोवमे से तंभे पुवरकरादोव-
मे से वच्छे, कोट्टिया संठाणसंठिया दो वि तस्स बाट्टा, नि-
सापाट्टाणसंठाणसंठिया तस्स दो वि इत्या, निसालोदसं-
ठाणसंठियाओ इत्येयु अंगुलीओ, सिप्पिपुदगसंठिया से
णट्टा, एट्टावियए पसेवज्जव उरिसं लंबेति दो वि तस्स बण-
या पोहं अयकोट्टज्ज व च पाणा कलंदसरिसा से नाथी सि-
कगसंठाणसंठिते से पोचे, किडपुदसंठाणसंठिया दो वि
तस्स बणया, जमलकोट्टियासंठाणसंठिया तस्स दो विठ्ठक,
अरुणुणपुच्छं व तस्स जाणूरं कुटिलकुटिलायं विगयबीभ-
च्छदंसणायं जंवाओ करकर्मओ लोभेहि उवचियाओ,
अपरिसंठाणसंठिया दो वि तस्स पाया, अट्टरीओदसंठाण-
संठियाओ पापसु अंगुलीओ, सिप्पिपुदसंठिया से णट्टा,
लदहमवट्टाणए विगयभगज्जुगभमुए अवदासियवय-
णविवरनिदासियअग्गमीहे सररुक्कयमासियाए उंदरमाला-
परियट्टसुक्कयचिन्ने ण उलकअपूरे सप्पकयवगच्छे अफोदंते
अजिगज्जेते नीमयुक्कट्टासेण णावाविहपंचवनेहि लोभेहि
उवचिणे एणं मई नीट्टुप्पसगवल्लुप्पिअयसिक्कुसुप्प-
गासं अंसि खुरपारं गहाय जेणेव पोसट्टसाला जेणेव
कामदेवे समणोवासए तेणेव उवागच्छद, उवागच्छदूया
आमुरुचे रुठे कुविए चंडिकिए मिसिमिसीयमाणे काप-
देवस्स एव बयासी-

तत्र (इमे एयारुबे बल्लावासे पण्णचे सि) वर्यकव्वासो व-
केकवित्तरः [सीसं ति] शिरः [से] तस्य [मोकिल्लंजं ति]
गवां वरणायं वट्टसदल्लमममहत्ताजनं तत्रोक्तवच्छं ' रुद्धं
ति' वदुच्यते, तस्याधोमुखीकृतस्य यत् संस्थानं तेन संस्थितं,
तत्तत्ताकारमित्यर्थः । पुस्तकाग्नौरे विशेषणान्तरमुपलब्धते-
[विगयकयपयनिमं ति] विकृतो योऽरक्कज्जदीनां कल्य यत् क-
ल्यकच्छेदः, वणदं 'कल्पयति' तापयति, तच्चिदं तत्सदृशमि-
ति । कविणु 'विचरकोप्यरनिमं' ति वदयते, तच्चोपदेशगम्यम् ।
[साभिभसेल्लसरिसं] श्रीहकिणियसूक्तसमाः [से] तस्य

केसा बालाः । एतदेव श्वनक्ति- [कविल्लतेरणं दिप्पमाणा] वि-
ल्लहवीत्या रोचमानाः [उट्टियाकमल्लसंठाणसंठियं] उट्टिया-
सुमयो महाभाजनविशेषः, तस्याः [कमलं] कपालं तत्संस्था-
नं तद्वत्संस्थितम् [निखालं ति] शिखालं । पाट्टास्ते- [अट्टि-
उट्टियाकमल्लसरिसोवमे] महेष्टिकाकपालसदृशमित्येव लघुल्ले-
खेनोपमा उपमानवाक्यं यत् तत्तथा । [मुंमुं सपुच्छं व] उज्ज-
रितपैविशेषो मुंमुं, सा च 'जाड/हिल्ल सि' संभाव्यते, तत्पुच्छवत्,
तस्येति पिशाचकपस्य [जूमागाओ सि] जूवौ, प्रस्तुतोपमायमे-
व श्वनक्ति- [फुमफुमाओ सि] परस्परसंबन्धरोमिकं, विकीर्णसे-
मिकं इत्यर्थः । पुस्तकाग्नौरे तु- [उट्टिअउट्टिअल्ल] प्रतीतं, (वि-
गयबीभच्छदंसणाओ) विकृतं धामस्तत् व दूर्यं कर्पं दयोस्तं
तथा । (सीसंठाणं विगियणायं) शीर्षमेव घटी तदाकारत्वम्
शीर्षघटी, तस्या विनिर्गते इव विनिर्गते शिरो घटीमतिक्रम्य श्व-
नस्थितत्वात्, अकिम्बी लोचने, विकृतवीभस्तद्वर्णने प्रतीतम्, क-
लीं धवणी यथा सूर्यकतेरमेव सूर्यकपडमेव मान्ययाकारी, ट्यपरा-
कारावित्यर्थः । विकृतस्यादि तथैव, (उरक्कपुदसंठिया) उरक्कः
ऊरणस्तस्य पुदं नासापुदं तत्संनिभा तत्सदृशी नासा नासिका ।
पाट्टाग्नौरे- [उट्टमपुदसंठाणसंठिया] तत्र उट्टमो बाह्यविशेष-
स्तस्याः पुदं पुष्करं तत्संस्थानं संस्थिता, अतः किमपिद्वेन सम-
त्वादिति । कुसिरं सि] अहारम्भा [जमल्लुद्धीसंठाणसंठिया]
यमलयोः समर्थतद्वयकपयोः कुल्लयोर्लत्तं संस्थानं तत्संस्थिते
हे अपि तस्य नासापुदं नासिकाविवरे । बावनाग्नौरे- [महल्लकुव-
संठिया दो वि से कपोला] तत्र क्रीणमालसत्वात् उच्यते किंवाच्य-
कुचचित् निर्गमं काममित्यर्थः । तत्संस्थितौ हावपि [से] तस्य
कपोलौ गदो, तथा [घोरगा सि] घोरकुवच्छवत् भवत्वादि-
वत्स्य पिशाचकपस्य रश्मिणि कुचंकेशाः, तथा कपिलकपिसा-
नि अतिक्रान्ताणि विकृतानीत्यादि । तथैव पाट्टाग्नौरेण- [घोरवपु-
च्छं व तस्स कविल्लफदसाओ] उल्लेखमात्रेण दृष्टिवाच्यं । तत्र
पठने कर्कसपत्तौ जर्द्धुरोमिकं, तत्पिपेयवन्ते इत्यर्थः । दृष्टिके व-
रौष्ठोमाणि, आहौ दशनच्छदौ उट्टस्य तस्यौ प्रक्रम्यमानौ । पा-
ट्टाग्नौरेण- [उट्टासे घोरगस्स जहा दो वि लंबमाणा] तथा कालां
लोहमयकुट्टास्तत्सदृशाः, दीर्घत्वात् । [सि] तस्य, इत्या दशनाः
जिह्वा, यथा सूर्यकतेरमेव मान्ययाकारो विकृतस्यादि तदेव । पां-
टाग्नौरे- [हिट्टुयुधालकदंविणं व तस्स वयंके] इति वदयते ।
तत्र हिट्टुसुको वणेत्र्यं, तदुपो धातुपेक्ष तत्तथाविधं यत्तान्दरवि-
लं गुहाल्लकं रक्कं तविच तस्य वयंयम् । [इल्लकुदाल सि] इल-
स्वोपरितो भागः तत्संस्थिते तदाकारे अतिवक्तं दीर्घं [से] तस्य
[इल्लुव सि] दृष्टाविशेषे [गल्लकफिद्धं व तस्स सि] गल्लयव क-
पोलं यव, कटिद्धं अट्टाकादिपचनजाजनं गल्लकफिद्धम् । यः लघु-
वचः । तस्य पिशाचकपस्य [वटं ति] गतैरम्भाकारं निमगम्य-
भागमित्यर्थः । [कुइं ति] विद्वीर्यमनैवेव साधर्म्येण कस्मिन्नि-
त्युपमानं कृतं, 'कविल्लं ति' वनेतिः 'कदलं ति' स्पष्टतः 'महल्लं
ति' महत्, तथा सुदृक्कारेण भवेत्तादृश्योपमा यस्य स
सुदृक्कारोपमाः [से] तस्य, स्कन्धोऽस्तदेवः [पुव्वरे सि]
पुरवर्करपाठोपमां [से] तस्य, यत् उरःस्थलं, विस्तार्यत्वादिति ।
तथा कोट्टिा शोहादिधातुपचनार्थं सुक्किमाणी कुल्लुविका,
तस्या यत् संस्थानं तेन संस्थितौ तस्य हावपि बाट्टं अजी,
स्फुट्वावित्यर्थः । तथा [निसापाट्टाणे सि] मुञ्चादिदलक्रीडायां,
तत्संस्थितौ प्रुल्लतवत्पल्लवत्वाच्चं हावपि अग्रहस्तौ प्रुजयोर-

अमूलौ, करावित्यर्थः । तथा [निसाशोदो षि] शिखापुष्पकः तत्सं-
स्थानसंस्थिता इत्येतोरद्वयम्, स्तुत्यस्वर्गधामध्याम् । तथा
[निविपुनं षि] शुकिसंपुटस्यैकं दशं, तत्संस्थिताः [तत्स म-
का षि] नन्वा हस्ताद्विभक्त्यभिनः । बाचनान्तरे तु इदमपरमधि-
भतेन [अडयालगलसंस्थितौ उरो तत्स रोमविहो] षि अत्र 'अ-
मका षि' अङ्गुलः आकाशवयः संभाव्यते, तत्साधर्म्यं
योरसः क्षामत्वादिभित्ति । तथा [बहाविषय पंखव उ षि] नापि-
तत्तत्संस्थित इव नन्वाशेषकपुरादिभाजनमिव उरसि बहसि
[लंघति षि] अलम्बमासौ तिष्ठतः श्रावपि तस्य स्तनकौ धकोजौ,
तथा [पोडं] अट्टर धयःकाष्ठकृद्गोहृदयुलवत् वृक्षं वल्लभं,
तथा पानं धाम्यरससंस्कृतं यन्, येन कुबिम्बाश्चिकराणि पाययन्ति,
तस्य क्लृप्तं कुपयं पानकलम् तत्सदृशी यन्म। रतया [सि] तस्य
नभिर्जैष्ठरस्य अस्यावयवः बाचनान्तरेऽथवा [अमकौविभ-
यं कपिट्टिध स्वरिता वा षि तत्स पित्तमन्त्र] तत्र अमकटिदि-
कृतवक्त्रगुणिः क्लिप्तो पुनौ । तथा-सिक्तं दृग्धादिभाजनधारकं
इत्येकमपयाकाशोऽवस्थानं शोकं प्रसिद्धं, सत्संस्थानसंस्थितं,
[से] तस्य वेगं शिथिल्यन्तकथैव प्रजुः, तद्वर्धयता तत्रैव शेफ
कथ्यते । तथा [किष्पुडसंस्थानसंस्थितः षि] सुरगांशकप-
तपद्मकृष्टिरेव नृतगात्रीपुटप्रयसस्थानसंस्थिताविनि संभाव्यते,
श्रावपि तस्य पुष्पणौ पोषका । तथा [अमलकाद्विप षि] समन-
या ध्ववस्थापिनकुश्लिकाद्वयसंस्थानसंस्थितौ श्रावपि तस्य
कृक अङ्गु । तथा [अयुगुणमुक्त्वं व षि] अयुनस्पृणावशेषः, तस्य
मुक्त्वं स्तनकलनद्वयस्य आनुमी प्रनन्तरोक्तोपमानसाध्यस्य व्यन-
ति । कुटिले भित्तवत् विह्वलनीलसदृशं तथा, अङ्गु आचोर-
धोकाद्विभो [करकटिभ्रां लो] कनिजि, निमलं इत्यर्थः । तथा रोम-
भिरुपचिते । तथा-अथरीषेयशिला, तत्संस्थानसंस्थितौ श्रावपि
तस्य पादौ । तथा-अथरीषोऽष्टः शिलापुष्पकः, तत्संस्थानसंस्थिताः
पादाश्चतुष्टयः, शुकिसंपुटसंस्थिताः [से] तस्य पादाङ्गुलनन्वाः ।
आकाशवयस्य बायुशक्तिर्न पिशाचकपयः । अयुना सामान्येन त-
द्वर्धयतायाह [लनदमद्वज्राण्य षि] इह प्रस्तावे लनदमद्वं
गन्तयाः पश्चाद्भागवति तदुत्तङ्करक्षणाय यकाष्ठं तदुच्यते,
तच्च गन्तयाः श्लेषचन्द्रमं भवति । एवं च श्लेषकथनत्वाद्बड इव
लद्वे भद्राद्वे च स्फुल्लावाद्यपरीभावाभ्यां जानुनी यस्य तत्तथा ।
विकृते विकारवस्यौ छमे विसंस्कृततया भुजे बन्धे जुवौ यस्य
पिशाचकपस्य तत्तथा । इदमप्यदि [विशेषयुक्तुप्यं वाचनान्तरे
तु प्रतीयते- [अमिसूतसगमसिकापय] मयीषिका-
म-विषयकाशकं [अध्वमेवपणे] अलभ्यतेमध्वणे, कालमेव-
स्थयः [लंबोडे निगमयते] प्रतीते, तत्तथा अथद्वारितं जिह्वी-
कृतं बन्धनकृत् विचरं येन तत्तथा । तथा-मिलालिता निष्कासि-
ता अग्रजिह्वा जिह्वाया अग्रभायो येन तत्तथा । तथा-कर्मधारयः ।
तथा शतैः कृकशालैः कृतमालिगमुपे बहसि वा येन त-
त्तथा । उन्मुद्रमात्राया मूषककाजा परिचर्यं परिगतं सुकृतं सुपु-
र-चितं विह्वं स्वकीयशासनं येन तत्तथा । तथा नकुलार्थो
बद्धन्यां कृते कर्षेयुरे अमरखविषेणो येन तत्तथा । सर्पाश्रयो
कृतं वैकल्यमुत्तरासक्तं येन तथा । पादान्तरे- [सुगककपुटलप
विद्वयुक्ते सपकयजुषोबहसः] तत्र ' अमुनप षि ' श्वेकरः
[विद्वयु षि] वृद्धिकाः बहोपवीतं ब्राह्मणकयदुवय । तथा
[अभिभमुदगयननकवरवधसिक्तसिक्तसिक्तसं] अजिज्वाः
जानिगीणो मुनयनयनका यस्यां सा तथा, सा च सैरवस्यान्वय-
शिक्षा कर्तुं, अक्षिभ्योति कर्मधारयः । सा निवसन् परिधानं वस्य

तत्तथा । [सरसकहिरमंसावतिगतसे] सरसार्था रुधिरमोसा-
भ्यामयविक्षं गात्रं यस्य तत्तथा । आस्फोटयत् करस्फोटं कुर्वन्-
भ्रिगजैश्च घनध्यामि सुखम् भीमो मुक्तः कुनोऽष्टदृष्टासौ हासवि-
शेषो येन तत्तथा । नानाविधपञ्चवर्षे रोमजिह्वापिन्मकं महशी-
होत्पन्नगलवृत्तिकाऽनीकुसुमप्रकाशमसि धुरधारे वृहतीवा
यत्र पीकधारायां यत्र कामदेवधम्मणोपासकलनपिपायच्छ-
ति स्मति । इह गवले महिषशृङ्गः गुहिका नीली, अतसौ धान्य-
विशेषः, आसि अङ्गु, धुरस्येव धारा यस्यातिच्छेदकत्वात्सौ धु-
रधारः । [आसुक्ते कट्टु कुंवर चान्द्राक्ष निमिषिसंभवाण
षि] एकायाः शब्दाः कापातिशयप्रदर्शनायाः ।

इमौ । कामदेवा समणोवासाय अप्पत्थियपत्थिया दुर्-
तपंतल्लखणा हीणपुण्णवाठएसिया । सिंहरिषिथितिकिष
४ जाव पभिवज्जिया धम्मकामया पुणसग्गामोक्खधम्मक-
खिया ४ धम्मापिवागमिया ४ यो खल्ल कप्पइ तव
देवां सील्लाइ बयाइ बेरमणाइ पच्चक्खणाणं पोसहो-
बवासाइ चाक्षेप वा खोभंतस्स वा खोक्कत्तए वा जंजित-
ए वा उज्जितए वा परिचउत्तए वा तं जइ एं तुमं अज्ज
सीलप्पयाणं ० जाव पोसहोबवासाइ ए णं कंसि ए भजेसि
तो अइ अज्ज उमेणं एणीपुप्पेण ० जाव अमिणा खंदा-
खंदां करोमि जहां एं तुमं अट्टट्टवत्तइ अकाले वेव
जीवयाओ ववरोविज्जसि ।

(मत्पिपिधपत्थिया) अप्रापितप्रायिका, वुन्नाति दुष्टपथ-
नामिनि, आस्ताप्यसुन्दर्याणि लक्षणानि यस्य स तथा । (हीण-
पुण्णवाठसि लि) हीमा अश्वपुणो पुण्या चतुर्दश । निधिअ-
कासे यस्य स हीनपुण्यचतुर्दशिकाः, तदामन्युणम् । अहीणुनि-
कीर्तिवर्जितेति व्यक्तम् । तथा धमे च भुनक्तिचक्रणं कामयतेऽ-
निलक्षति यः स धमेकामः, तस्यात्मनश्च ह धमेकामः । या एवं
स्वपयानि नवरं पुण्ययुगमकृतिकपं कर्म स्वयं, नतुफलं मो-
क्षो धमेफलं काङ्क्षी । अभिलाषातिरेकाः, पिपासाः काङ्क्षातिरेकाः,
पथमेतैः पदेकरोरसामिलाप्यप्रकषं पयोकाः (एणं खलु इत्यादि) ।
न खलु नैव कल्पते शीलादीनि कलयितुमिति, येनितु देशनां
मङ्गुं सवतः केषवं यदि त्वं तान्पथ न कथयसि तदांइं त्वां खल्ल-
अएनं करोमि वाक्यार्थः । तत्र शीलान्पयुष्टतानि, ज्ञानादि
विशेषतादीनि निविस्मयानि, रागादिविरतयः प्रत्याख्यामानि, नम-
स्कारसहितादीनि पौषधोपवासानाद्यादिभेदेन चतुर्दिधाङ्ग ।
(वाचिणिए) अङ्गान्तरकरतः क्लामयितुमेतत्तत्तलनविषय-
क्षोभं कर्तुं, अपचयितुं देशतो मङ्गुं, सर्वतः वारिङ्गुं सर्वस्य देश-
विरतेसयागतः परित्यक्तुं, सम्यक् तस्यापि त्यागादिति (अट्टट्ट-
इवसइ षि) श्रावस्य ध्यानविशेषस्य यो (डुडइ षि) दुर्धतो
दुस्वभावा दुर्बिरोधो यशः पारतन्त्र्यं, तेन अतः पीकित श्राव-
दुर्धटवशात् । अथवा-आचनेन दुष्कारं प्राप्तुं यः प्रातः, तथा-व-
शम च विषयविरतन्त्येष अतः परिगतो यशसः । ततः कर्म-
धारय षि ।

तए णं से कामदेवे समणोवासाए तेणं दिव्हेणं पिसाय-
क्केणं एवं वुचे समाणे अपीए अतये अणुविमो अ-
णुपणुजिए अपाखिए असंभवे तुसणीए विडइ, धम्म-

अज्ञाणोदण ए विहरइ, तएणं से दिव्वे पिसायरूवे कामदेवं समणोवासयं अज्जीए अतत्थं जाव भम्मज्जाणो-
वमयं विहरमाणं पासइ, पासइत्ता दोब्बं पि तच्चं पि कामदेवं
एवं बयासी-हं जो कामदेवा समणोवासया अपरित्यप-
रिथाया । जइ एणं तुमं अज्ज जाव बरोविज्जसि तए णं से
कामदेवे समणोवासए तेणं दिव्वेणं दोब्बं पि तच्चं पि
एवं वुत्तं समाणे अज्जीए जाव भम्मज्जाणोदण ए विह-
रइ, तए णं से देवे पिसायरूवे कामदेवं समणोवासयं
अज्जीयं जाव विहरमाणं पासइ, पासइत्ता आमुरेचं ४
तिवसियं भिठ्ठिणिदासो साहइ कामदेवं समणोवासयं
नोछुण्णलं जाव आसिणा खंदाखं करइ । तए णं से
कामदेवं समणोवासए तं उज्जलं जाव उरुहिंया संवेयणं
सम्मं सहइ जाव अहिंयासेइ । तए णं से दिव्वे पिसायरूवे
कामदेवं समणोवासयं अज्जीयं जाव विहरमाणं पासइ, पास-
इत्ता जाव नो संवेइइ कामदेवं समणोवासयं निग्गंथाओ
पावयणाओ चालितए वा खोजितए वा विपरिणाभि-
त्तए वा ताहं मंते परितंते सणियं २ पबोसकइ, पबोसकइ-
चा पोसइहालाओ पणिणक्खसमइ, पणिणक्खसमइत्ता वि-
त्तं पिमायरूवं विप्पजइइ, दिव्वं एणं मइं इत्थिरूवं वि-
उच्चइ, सत्तंणपयिट्ठियं सम्मं सत्तियं सुजायं पुरओ दग्गं-
पिट्ठो बराइ अवाकुत्ति पसंभकुत्ति पलंबलंबोदराप-
वरं अनुत्तगमउत्तमद्विपाविमल्लपवसदंतं कंछणकासी-
पावइदंतं आणामिपचावल्लित्तसंवेक्षितअगसोहं कुम्प-
ट्ठिपुल्लचलणं बीसइनत्तं अज्जीणपमाणुत्तपुच्छं मत्तमेइमि-
व गुत्तुगुत्तेनं मणपवणजणियवेगे दिव्वं इत्थिरूवं विउ-
च्चइ, जेणव पोसइहाला जेणव कामदेवे समणोवासए
तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता कामदेवं एवं बयासी-हं
ओ कामदेवा । तहव भणइणं जाव ए भंजेसि तो ते अज्ज
अहं सोदाए गेइहामि, गेइहामिचा पोसइहालाओ
णीणेमि, णीणेमिचा उठ्ठं बडासं उव्विहामि, उव्विहामि-
चा तिव्वेदिहं दंतमुसलेहिं पणिच्छामि अहंहरणतंतिमि
तिक्खुओ पाएपु सोत्तेमि जया एणं तुमं अट्ठउइइवसइ
अकाले चैव जीवियाओ बरोविज्जसि ॥

अज्ञेते इत्यादीन्त्येकार्थान्यतिनयप्रकर्षप्रशंसायानि । [तिक्ख-
लियं ति] तिक्खिस्सि अकट्ठीं हाइ रचनाविशेषे बलादे सं-
हृत्य विधापयित्वास्तिमुमन्ययाकर्तुम् । चल्लनं च द्विधा-संघाय-
हारण, विपर्ययहारण च । तत्र कोजयिगुमिति संशयतो, विपरि-
णामयितुमिति च, विपर्ययतः आन्तादयः समाधायः । [सत्तंण-
पयिट्ठियं ति] सत्ताङ्गानि-अन्वाराः पादाः, करः, पुच्छः, शिस्तं चेति
पनामि प्रतिष्ठितानि जुमी हन्तानि यस्य तत्तथा । समं मांलोप-
चयाव संदिश्यतं गजलक्षणोपेत सफलाङ्गोपाङ्गत्वात् सुजातमि-
व सुजातं एतेदिनजातं पुरतोऽप्यत उद्गममुक्त्वा, समुच्छित्तमि

इत्यर्थः । पृष्ठतः पृष्ठवेधो बराहः शूकरः स इव बराहः, प्राकृतत्वा-
त्पुंसकलिङ्गता । अज्जाया इव कुली यस्य तदजाकुलि, यत्तन्मत्तकी
प्रत्नमत्तयन, प्रत्नयो दीर्घो लम्बोदरस्येव गणयनेरिवाधरोहः कर-
श्च इत्येते यस्य तत्तन्मत्तोदराधरकथम् । अनुत्तगममुकुला भावा-
त्कुलमुला वा मत्तिका विष्काकिहः तस्या या मुकुलसमूहः विमलौ
धवलो द्वयो वस्य । अथ वा प्राकृतत्वात्तुल्लिङ्गामुकुलसमूहमुकुला-
ज्जाया विमलधवलवत्तौ यस्य तदनुत्तगममुकुलमत्तिकाविमलध-
वलयत्तं, काङ्क्षनकाशीप्रतिष्ठदहं, काशीप्रतिप्रतमा, आनामितमो-
पचामितं यथायं धनुस्तद्वया संलता च विलासयनी सम्वेक्षि-
ता च वेष्टुनी संकोचिता वा अग्रमुपडा शूराणां यस्य तत्तथा ।
कूमवत् कर्माकाराः प्रतिपूर्णाभरणाय यस्य तत्तथा । विद्यातिनक-
मालीवप्रमाणयुक्तपुच्छमितं कथ्यम् ।

तं से कामदेवे समणोवासए तेणं दिव्वेणं इत्थिरूवेणं एवं
वुत्तं समाणे अज्जीए जाव विहरइ । तएणं से दिव्वे इत्थि-
रूवे कामदेवं समणोवासयं अज्जीयं जाव विहरमाणं पासइ,
पासइत्ता दोब्बं पि तच्चं पि कामदेवं एवं बयासी-हं जो
कामदेवा । एणो विहरइ । तंनि दिव्वे इत्थिरूवे कामदेवं
समणोवासयं अज्जीयं विहरमाणं पासइ, पासइत्ता आमुरेचं ४
कामदेवं समणोवासयं सोदाए गिइइइ, गिइइइत्ता उठ्ठं
विहासं उच्चइइ, उच्चइइत्ता तिव्वेदिहं दंतमुसलेहिं पणिच्छ-
इ, पणिच्छइत्ता अहे चरित्तंतिमि तिक्खुओ पाएपु सोत्तेइ ।
तए णं से कामदेवं तं उज्जलं जाव अहिंयासेइ तए णं से दि-
व्वे इत्थिरूवे कामदेवं जाव नो संचाएइ जाव सणियं २ पबो-
सकइ, पबोसकइत्ता पोसइहालाओ पणिणक्खसमइ, पणि-
णक्खसमइत्ता दिव्वं इत्थिरूवं विप्पजइइ, विप्पजइइत्ता एणं
मइं दिव्वं सत्तंणवत् विउच्चइ, उवागच्छं दिव्वं विसं दिव्वं विसं
महा कायं मयांमूमाकालं नयणविसरोसपुणं अज्जणपुज्जि-
गरप्पगासं रत्तच्छं ओहिणलोपणं जमल्लयत्तं चत्तजीइ
अणियत्तवेणियुत्तं उक्कडुकुह्मिन्नजटिलककनविअडुकु-
हाभावकरणदकत्वं सोहागरपम्मयाणधमधम्मत्तपासं अ-
णागलअतिव्वपंचदरोसं सत्तंणवत् विउच्चइत्ता जेणव पो-
सइहाला जेणव कामदेवे समणोवासए तेणव उवागच्छइ,
उवागच्छइत्ता कामदेवं समणोवासयं एवं बयासी-हं जो
कामदेवा । जाव ए जंजेसि तओ अजेव अहं ससररस्स
कायं उरुहामि, उरुहामिचा पणिच्छंणं जाएणं तिक्खुओ
मीवं बरोमि, बरोमिचा तिक्खाहिं विसपरिणयाहिं दादा-
हिं ठरसि चैव निकुट्टेमि, जहा णं तुमं अट्ठउइइ-
अकाले चैव जीवियाओ बरोविज्जसि । तए णं से काम-
देवे समणोवासए तेणं दिव्वेणं सत्तंणवत् एवं वुत्तं
समाणे अज्जीए जाव विहरइ । सो पि दोब्बं पि
तच्चं पि जणइ, कामदेवो जाव विहरइ । तए
णं से दिव्वे सत्तंणवत् कामदेवं समणोवासयं अज्जीयं जाव

पासह, पासह्ता आमुर्ते कामदेवस्त सरस्स कायं दुरु
 ठह, ठुरुह्ता पच्छिमभाएणं तिकखुत्ता गीवं वेदे, वेदे-
 ह्ता तिकखाहिं विसपरिगयाहिं दादाहिं उरसि चव
 निकुडेह् । तए णं कामदेवं तं उज्जलो जाव अहिंयासह् ।
 तए णं से दिव्वं सप्पकूवं कामदेवं अजीयं पामह, पासह्ता
 जाहे नो संचालेति कामदेवं समणोवासयं (नगंथाओ
 पवयणाओ) चालित्तए वा खोजित्तए वा विपरित्तए वा
 ताहे सेते ३ सणियं २ पचासकह्ता पामहसालाओ
 पहिण्णिकवमह, पहिण्णिकवमह्ता दिव्वं सप्पकूवं विप-
 जह्द, विपजह्दता एणं महं दिव्वं देवकूवं विउव्वह् ।
 हारविराडयवत्थं ० जाव हसदिताओ उज्जेवेमाणं पजामे-
 माणं पामह, दिव्वं देवकूवं विउव्वह्, विउव्वह्ता काम-
 देवस्त पामहसालं अणुपविमह, अणुपविमह्ता अंतरि-
 कपविह्वल्ल सत्तिखण्णियां पंचवक्काहं बत्त्यां परिहिण्
 कामदेवं समणोवासयं एवं वयासीहं जा कामदेवा समणोवा-
 सया ! धसेसि णं तुमं देवा ० संपुसे कयह्द कयलकखण्ण
 सुलक्खेणं तव दे ० माणुस्सजम्भनीवियफत्ते जस्स णं
 दे ० तव निगंथाओ पावयणाओ मेव व्व पवित्रणी हप्फा
 पत्ता अभिममसागया ॥

‘ उम्भविस्स ’ इत्यादीनि सपकपविशेषणानि क्वचित्पा-
 ष्चच्छम्भपाशानि कावत्त्वात्तादुक्तानि दृश्यन्ते । तत्रोपविष ज-
 रथिस्सं विषं, चण्डविषमण्यकालेनैव दृष्टव्यं रज्यापकविष-
 त्वाद्, धोरविषं मारकत्वाद्, मत्ताकायं महाशरीरं, मयीमुत्थाका-
 लकं, नयनविषेण दृष्टिविशेषेण रात्रेण च पूर्णं नयनविषोपवर्ण-
 य । अञ्जलपुञ्जानां कज्जलानकराणां वा निकरः समूहस्तद्रूप-
 काशो यस्य तद् अज्जपुञ्जनिकरपकायं, रत्तासं लोहात्तल्लोचन,
 यमल्लोचः समस्थयायुगलं द्वयं च अल्लन्त्योरत्थं अपलयाज्जि-
 योयस्य तद् यमल्लयुगलचञ्चलजिह्वं, धरणीतल्लस्य वलीय क-
 शकन्धविशेष इव कण्णत्थर्धत्तवाच्यमित्त धरणीतल्लवर्णभूतव,
 लरकदन्तमिभवनीयत्वाद्, स्फुटो ह्यको भासुरतया दृश्यत्वा-
 त् कुटिलो वक्त्रत्वाद् अटिलः केशसटायोगाद् कर्कोशो निपुरो
 नमुनाया अभावाद् विकटो वित्तर्णां वा स्फुटाटांयः फणा-
 डम्बरं तत्करणं दृक्कः उत्कटस्फुटकुटिलजटिलककशाधिक-
 कटस्फुटाटपकराद्यदक्ष । तथा [लोहारधम्ममागधम-
 धमंतोसं] लोहारकस्येव ध्यायमानस्य अस्त्रावातेनोह-
 प्यमानस्य धमधमायमानस्य धमधमेत्वेवं शब्दायमानस्य
 घोषः शब्दो यस्य तत्तथा । इह च विशेषणस्य एवानातः प्राकृ-
 तत्वाद्भित्ति । [अण्णागलितित्थपवेदरासं] अनाकलितोऽपरि-
 मितोऽवर्गलितो वा निरोकमशक्यस्त्वाभिः प्रवेष्टोऽतिप्रकृष्टो
 रोषो यस्य तत्तथा । [सरमरस्स सि] लौकिकानुकरमजाया ।
 [पच्छिमणं जावणं ति] पच्छिमन्त्यर्थः । [निकुट्टेमां सि] निकुट्ट-
 थामि प्रहियम । [उज्जलंति] उज्जलं विपक्वलं शोनाप्यकलङ्गिनां
 विपुलां शरीरयापकत्वाद् कर्कोशं कर्कोशकल्पमियादिषां प्रगा-
 धां प्रकवेर्धनीं वाग्रां रौद्रां [दुक्कं] दुःस्वप्नां न सुखामित्यर्थः ।
 किनुकं जवतिहं [दुराहिंयासति] दुराग्रसत्त्वमिति । ‘ हारविरा-

यवत्यमित्यादौ ’ यावत्करणादिहं दृश्यम्—“ कडगुत्तियेयंभिय
 जुयं अयदकुल्लघट्टांरुतल्लकषोअधिरिखिचसह्धारणं
 चिचित्तमात्ताअल्लिकह्ताणगवग्गमत्ताणुल्लवखधरं जासुर—
 बोदीकपल्लववणमात्ताअरं दिव्वेणं वखणं दिव्वेणं गेणणं
 दिव्वेणं फासेलं दिव्वेणं संखयेणं दिव्वेणं दिव्वेणं
 दिव्वाए इग्गीए दिव्वाए जुद्धं दिव्वाए पणए दिव्वाए लंसाए ति ”
 कण्ठय्य, नवरं कटकानि कङ्कणाविशेषास्तुटिनां बाहुरक्ताका-
 स्त्वाभिरतबहुत्वाद् स्तम्भिनो स्तम्भोक्त्या तुज्जी यस्य तत्तथा ।
 अङ्गदे च कयुर, कूगदले च प्रतीती, घृष्टगमनत्वे घृष्टगहोपकरण-
 पीताजिधाने कर्णाजरेण च, धारयति यत्र तत्तथा । तत्र विचित्रमा-
 लाप्रधानो मौलिमुकुटं भस्त्रकं वा यस्य तत्तथा । कल्याणकमनु-
 पहतं प्रवर वस्त्र परिहितं येन तत्तथा । कल्याणकानि प्रवराणि
 मात्यानि कुपुमानि अजुलपानानि च धारयति यत्र तत्तथा ।
 ‘ भास्वरबोदीक ’ दीप्तशरीरं, प्रजम्भा वा वनमाला आभरणवि-
 शेषस्तां धारयति यत्र तथा । दिव्वेन वनेन युक्तमित्ति गम्यते । एवं
 सवेधं, नवरम अञ्जला विमानवस्त्रभूषणादिक्या, शुक्क्या इष्टप-
 रिवारादियोगेन, प्रनया प्रभावेन, ग्रायया प्रतिविम्बेनादिवा दी-
 प्तिजात्रया, तेजसा कात्या, लटयया आत्मपरिपोषेनोद्योतयत्
 प्रकाशयत् शोभयति प्रामादीये चित्ताद्वाक्कं दशनीयं यत्प-
 र्यवक्तुमं आस्यति, अजिक्कपं मनोहं, प्रतिक्कं दृष्टारं २ प्रति रूपं
 यस्य विकुल्यं वैकिणं कृत्वा अन्तरिक्षं प्रतिपन्नः आकाशो स्थितः
 सर्वाङ्गपूर्णकानि क्षुद्रवीणटकोपेतानि ॥

एवं खलु देवा ० सक्के देविंदे देवराया मयकत्ता सहस्म-
 कत्वे जाव सक्कसि सांहासरासि चरासीति ए सामा-
 णियसाहसरीणं देवा जाव असेसि च बहूणं देवाण
 य देवीण य भञ्जगए एवमाइक्खह् ॥ एवं खलु
 देवा ० जेव्दीवे २ भारहे वासे चंपाए गयरीए का-
 मदेवे समणोवासए पासहमालाए पासहिए बंचवा-
 री जाव दस्ससंथारोवणए समणस्स जगवओ महा-
 धीरस्स अतिमं धम्मपण्णत्ति उवस्सं विहरह् । नो
 खलु से सक्का केणह् देवेण वा दाणयेव वा गं-
 धवेण वा जाव निगंथाओ पावयणाओ चालित्तए
 वा खोजित्तए वा विपरित्तए वा तए णं अहं सक्कस्स
 देविंदस्स देवरखो एयमहं असहहमाणे ३ इहं हव्वमाग-
 ओ तं अओ देवा ० उह्दी ह सप्फा ३ तं दिट्ठा णं देवा
 इह्दी जाव अभिसमसागया तं खामेमि णं देवाणु ० खमं
 तुमं रुहंति णं दे ० णाउज्जो करणयाए ति कट्ट पायव-
 निए पंजिखिदं एयमहं तुज्जो २ खामेह, खामेत्ता जावव
 दिस्सं पाउव्वए तामेव दिस्सं पदिगए, तए णं से कामदेव
 समणोवासए णिववमगमिति कट्ट पदिमं पारह् ॥

‘ सक्के देविंदे इत्यादौ ’ यावत्करणादिहं दृश्यम्—“ व-
 ज्जापाणी पुरुरदं सयकऊ सहस्सकल्ल मधवं पावसास्येव वा-
 हिणह्लोसादिहवं बलीमविमानवस्त्रभूषणादिहं दरावण-
 वाह्ये सुरिदं अपरंवरवथधरं आहंयमाश्रमज्ज उणहंमचा-

रक्षितचञ्चलकुहलविहिज्जामाणञ्चे मासुरबौदीपसंभव-
मालधरे सोह्रमे कर्णे सोह्रम्भक्षितय विमाणे सजाय सोहं-
माय 'सि' । शकादिशब्दानां च सुव्यवस्थयमेवेन भिन्नार्थता क-
ष्टया । तथाहि-शक्तियोगाच्चक्रः, देवानां परमेष्ठरत्नाद् देवैः, दे-
वानां मध्ये राजमानव्याप्यमानव्याहचराजः, वज्रपाणिः कु-
क्षिशक्रः, पुरोऽन्तुरदिग्गवरविद्युस्तस्य शरणात् पुनश्च, तथा
शतकतुराश्वेनेह प्रतिमा विचक्षिताः, ततः कार्तिकेयछित्तं शतं
कनूनामभिग्रहविशेषाणां यस्यासौ शतकतुरित्ति कृष्णिकार-
व्याख्या । तथा-पञ्चानां मन्त्रिशतानां सहस्रमह्यां भवसीति
तपोगावसी सहस्राङ्कः, तथा-मन्त्रशब्देनेह मेधा विचक्षितास्ते
यस्य वशवर्तिनः सन्ति स मन्त्राद्, तथा-पाकां नाम बलवा-
स्तस्य रिपुस्तच्छाशनात्पाकशसनः, लोकस्याहमर्जसोको व-
क्षिणो योऽहंलोकस्तस्य योऽधिपतिः स तथा । 'परावणो' परा-
वणो हस्ती स बाहने यस्य स तथा, सुष्ठु राजन्ते येन सुष्ठुस्तथा-
भिन्ः प्रभुः सुरेन्द्रः, सुरीणां देवीनां वा इन्द्रः सुरेन्द्रः, पूर्वैव दे-
वैन्द्रेभ्यः प्रतिपादित्यात् । अन्यथा वा पुनरुक्तपरिहारः कार्यः । अ-
रणांसि निर्मसानि अम्बरमाकाशं तद्वद्व्यन्तेन यानि ताम्बम्बरा-
णि तानि चक्ष्वाणि धारयति यः स तथा, आलङ्कितमात्रमारो-
पितक्रां सुकुटो यस्य स तथा, नवैव इव नवह्रिः सुवर्णस्य सम्भ-
न्धिनी चारुणी शोभने चित्रे चित्रवती चञ्चले ये कुण्डले ता-
भ्यां विलिख्यमाना गणदौ यस्य स तथा । शेषं प्राग्विचि ।

(सामाजियसाहस्रीणं) इह यावत्करणादिदं दृश्यम्—
“तापसीसाय तायसीसनायं चतुर्ष्वहं होमापलायं अग्रहं
अग्नामहिंसीयं सपरिवारायं तिष्ठे परिणामं सतएहं अग्निया-
यं सतएहं अग्नियाहिवर्षेणं चतुर्ष्वहं चरासीयं आयरचन्द-
वसाहस्रीयणं” । तत्र त्रयस्त्रिंशः पुत्र्याः महत्तरकस्या लोक-
पालाः पूर्वादिदिग्विधपतयः सोमयमवरुणधैवतप्रमाण्याः, अमर-
दिव्यः प्रधानमार्वाः, तत्परिवारः प्रत्येकं पञ्च सहस्राणि, सर्व-
भालने चार्यारिशास्तहस्राणि, तिस्रः परिवर्द्धाऽन्यतया मध्यमा
ब्रह्मा च सप्तानीकानि पदातिगजश्वरवृषभमेवात् पञ्च सं-
प्रमाण्याणि गन्धर्वादीनां नाट्यादीनां चैति सप्तानीकाधिपतयश्च
सत्सैवं प्रधानपतिः प्रधानो गजः, एवमन्येऽपि आरमरकाधैम-
ङ्गराकाशेणां चतस्रः सहस्राणां चतुर्ष्वहं आख्याति सामा-
य्यतां भाषते विंशतः एतदेव प्रज्ञापयति प्रकृपयतीति पदद्वयेन
क्रोममाच्यत इति । देवेण वयसादीं यावत्करणादेवं दृष्टव्यम्—
“अचक्ष्ण वा रचक्ष्णस्य वा किञ्चरेण वा किंपुरितेण वा महो-
रगेण वा गन्धर्वेण वा” इति । 'हृदीय' इत्यादि यावत्करणादिदं
दृश्यम्—“युः अतो वसं धीरियं पुरितस्कारपरक्रमेति नायं यु-
जो करुष्या तनैव, 'आयंति' निपातो वाक्यालङ्कारः, अव-
धारणे वा । अयः करणतायां पुनराचरणे, न प्रवर्त्तयिष्यते इ-
ति गम्यते ।

तेणं काशेण तेणं समर्णं समणे भगवं महावीरे समोस-
रिणं समणे जाव बिहरइ, तए णं से कामदेवे समणेवा-
सए इमीसे कट्टाए झफ्फे समणे एवं खलु समणे जाव
बिहरइ । तंसेयं खलु मयं समणं भगवं महावीरं वंदित्ता
णमसित्ता तन्नो पणिणियत्तस्स पोसहं पारिणए सि कहुं
एवं संपेहेइ, संपेहइत्ता मुक्कथा वेसाई बत्थाई अप्पमो
मणुस्स कग्गुपारिक्खिसे सयाओ गिहाओ पणिणिकवमह,

पणिणिकवमहया चंपे नगरिं मज्जे मज्जेणं णिग्गच्छइ, नि-
ग्गच्छइत्ता जेणेव पुण्णजे चेइए जहा संसे जाव पज्जुवा-
सइ, तए णं समणे जगवं महावीरे कामदेवस्स तीसे य
जाव धम्मकट्टा सम्भत्ता कामदेवे समणे जगवं महावीरे
कामदेवं एवं वयासी-से णूणं कामदेवा । तुमं पुम्बरत्ताव-
रत्तकाहससयसि एगे देवे अतिवं पाठमज्जेए तए णं से
देवे एगं महं पितायरुवं विठम्भइ, विठम्भइत्ता आसुरत्ते ।
एगं महं नाडुप्पसअसि गहाय तुमं एवं वयासी-ई जो
कामदेवा । जाव जीवाओ बवरोविज्जामि तं तुमं तेषां देव-
ेणं एवंतुत्ते समणे अभीए जाव बिहरसि, एवं व-
खगरीहया तिणि वि उवसग्गा तहेव पन्निउवारेपव्वा
जाव देवो पणिग्गया से णूणं कामदेवा अट्टे समहं
इत्ता । अत्थिय ।

[जहा संसे 'सि' यथा सङ्गः श्रावको जगवत्यामभिहितस्तथा-
ऽयमपि सकल्यः, अयमग्निप्रायः-अन्ये पञ्चविधमभिगमं सवि-
सद्व्यवस्युसगौदिकं समवसरणमयेवे विदधति, शङ्खः पुनः पौ-
वधकत्वेन सचेतनदिक्ष्व्याणामभावात्सङ्गततथानयमपि पो-
वधिक इति शङ्खेनोपमितः । यावत्करणादिदं दृष्टव्यम्-“जे-
णेव समणे जगवं महावीरे तेषव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
समणं भगवं महावीरे तिकसुतो आयासिणं पर्यादिणं करेइ, क-
रेइत्ता वंदइ मयंसर, यमंसरया ण्णासिणं याइइरे सुवसस-
खे अग्निमुहे पंजलिठमे पज्जुवासइ सि, तए णं समणे भगवं महा-
वीरे कामदेवस्स समणेवासयस्स तीसे य महइ महालीयाए
परिसाए” । इत आरय्य औपपातिकार्थीति सूचं नावक्ष्यम्यं या-
वत् धर्मकथा समाप्ता परिवद प्रसिगता । तथैवं सकलसमय-
वर्धयेते-“तए णं समणे जगवं महावीरे कामदेवस्स समणेवासय-
स्स तीसे य महइ महालीयाए” तस्यासङ्ग(महाली) महत्या इत्य-
र्थे इति । (परिसाए अयए परिसाए) तत्र पश्यन्तीति श्रवणोऽव-
ध्यादिकान्वयः, मुनयो वाचंयमा, यतयो धर्मकियायु प्रत्यमा-
ना, “अथेमसयाने अणेगसयवदं परिवारातो” अनेकशतप्रमा-
नानि यानि वृन्दानि परिवारो यस्यास्तथा, तस्या धर्मं परिकथय-
तीति सम्बन्धः । किंभूतो भगवन् ? [मोहजले] ओघजले, याव-
त्करणाद्व्यवस्युसगौदिकः अतिबलः अतिबलाऽतिक्तासाधनपुत्रुवासरपु-
यन्बलः, महाबलोऽपमितबलः । एतदेव प्रपञ्चयते-“अपरिनि-
यवलवीरीयं” अपरिमितानि यानि बलादीनि तेषुको वाः स
तथा । बलं शरीरं, प्राणः बर्षे जीवप्रभवः । “तेयमाहप्यकोति-
जुत्ते” तेजो हौर्धिमोहास्यं महातुमावता, कान्तिः कायना,
“सारयनवचणुणिनायमहुनिग्गंसंजुंजिसरे” शर-
त्कालमभवाभिनवमेषशब्दवद मधुरो निधोषो यस्य दुण्डुम-
रिव खतो यस्य स तथा । (उरोविश्रयमाए) गर्लाववरुणं वतुं-
ज्जयात् । (सिरे संकिण्णाए) सूक्ष्मे नि संकीर्णतायामस्य सूक्ष्म-
क्षितित्वात्, सरस्स्येति सम्बन्धः । “कट्टीवट्टीयाए अमरजते”
व्यक्तवर्णयोस्तस्यधैः (अमरमणाए) अनवरतज्जमानयेयर्थः । “स-
व्वक्खरसांखायाए” सर्वोत्तरसंयोगवत्या पुनरुक्तस्य ते परिपु-
ण्यमचुरया (सर्वमासापुण्यमपि) एकरससहं पणिग्या जीव-
जनीहारिणा (सर्वेषां) योजनान्तिक्रामिणा हान्येन “अहमम-
हीए भासाए भासइ अरहा धम्मं परिकहेइ” अहमागधी-

भाषा वक्ष्याम्, "रसोऽसौ" ॥ ३ ॥ १२८ ॥ मागध्यामिषादिकं मागधीभाषाज्ञानं परिपूर्णं नास्ति ज्ञायते सामान्येन ज्ञानमिति। किंचिद्ये भगवान्, अहं बुद्धितो एकोऽस्मिन् अहं रसोऽसौ वा सर्व-
ज्ञताया, कं, यमि अहं यदेवातुष्टेयवस्तुज्ञानज्ञानानुष्ठानकपं, त-
था-परिक्रियति अहं यथैवयथयथयमेति। तथा "तसि सन्वेसि
आयिरिमयायिरियायं अगिहाय धम्ममादिकम्" न केवलं अ-
विषयेवाहीना ये वक्ष्यायथैवमागतस्तेषां च सर्वेषामार्थायामा-
देयेत्येतन्नामानायां अहं ज्ञानासामान्यता अहं ज्ञेयति। "सा
वि यथं अहंमागधी भासा, तसि आयिरिमयायिरियायं अय्यो
भासाय परिणामेन परिणमहं" स्वभाषापरिणामेनत्यर्थः। धर्मक-
थामेव दर्शयति-"अयि होय अतिव अतोय एवं जीवा अजीवा वधे
मोक्षेण पुण्ये पावे आसवे संवरे निज्जे" एतेषामस्तिवदर्थेनेन श्रुत्य-
ज्ञानमिरास्मिन्नेति कास्त्वानि कमित्यवादिनास्ति कादिकुत्तयोननि-
राकणाय परिणामवत्तुप्रतिपादनेन सकलैहिकामुष्मिकक्रिया-
यामनवधत्तवमावेदितम्। तथा "अयि अरिहंता अकवही वज्जे-
वा वासुदेवा नेरया (तिरिक्कजाणिया (तिरिक्कजाणियाणि ३ माया
पिया रिखड देवा देवतोया सिद्धी सिद्धा परिनिव्वाने परिनि-
व्वुया" सिद्धा कृतकृत्यता, परिनिबोधं सकलकर्मकृतविकारवि-
रहावेरित्यवस्थायम्, एवं सिद्धपरिनिव्वानामागमि विशेषोऽयस्यः।
तथा-"अयि पाणादयाय मुसायाय अदिआदाये महुणे परिगादे
अयि कोह माणे मायाहोमे पिण्डे होसे कलहं अय्यक्काणे अरहं
रहं पुण्ये परपरियाय आयामेसं मिच्छादंसनसङ्गे अयिपाणाद-
वावेरित्ये कोहविषये जाय मिच्छादंसनसङ्गविषये किं
वदुया सव्वं अयि पावं अयि पित्त वयहं सव्वं मयि पावं न-
यि पि वयहं सुखिआ कम्मा सुखिकता भवति" सुखरिता
क्रिया दानादिकाः सुखीकताः, पुण्यकता नवन्तीत्यर्थः। "सुखि-
आ कम्मा सुखिकफलाजयति कुलहं पुण्य पावे" ब्रह्मत्यात्मा
सुखकर्मणी, न पुनः साङ्गधर्मने नैव न भवति "पञ्चायंति" जीवः
प्रत्यागन्ते, उत्पद्यन्ते इत्यर्थः। "सकलं कल्लाय पावप" इष्टानि-
कलं, सुखान्ते कर्मस्यर्थः। "धम्ममादिकम्" अनन्तरको होय-
अहं यथैवयथयथयमेति इत्यर्थः। तथा-"अहं यथैव यथयण
सव्वं" इहमेव प्रत्यक्षं नैमंयं प्रयत्नं जिनवासनं सत्यं सद्गतं,
कथायादिशुद्धताम् सुवर्णवत्, "अशुकरं" अधिमानं प्रधान-
तं "केवलियं" अचित्तियं संशुद्धं निर्द्वयं "पनिपुण्यं" सद्गुणयुतं
"मयादयं" शैवार्थकं मयाभिन्तं "सल्लगयम्" मायादिशुद्धक-
र्त्तनं "सिद्धमग्गे" हितप्राप्तियं "मुसिमग्गे" अहितविषययुतकपे
या "निमग्गमग्गे" सिद्धिहेतुभाषातिपया "परिनिव्वानमग्गे"
कर्मभाषाप्रमयसुखापया, "सव्वकुल्लपहसुगमग्गे" सक-
लकुल्लपहसायः, इहमेव प्रयत्न कर्ततः प्रत्ययति-"ए-
यं पिया जीवा सिग्गमिंति निष्ठिनायं तथा "मुज्झति" के-
वलतया मुच्यति कर्मसि "परिनिव्वानं" स्वस्थीभवति। कि-
मुक्तं मयनीति?, "सव्वकुल्लपहसं करेद एग्गहा पुण एतजयं-
ता" एकाक्यां आह्वितायपुण्याः सय्यामुष्ठानं वा एका अल-
हरी अर्वा शरीरं येन ते एकाक्याः ते पुनरैकैकं वा येन सि-
द्धयति ते भक्ताः निर्मेषप्रयत्नसेवका नवन्ता वा भट्टारका
अयज्जातो वा, "पुण्यकम्मवसेसेणं अजतरेसु देवतोगसु दे-
वताय उच्चपादाय नयति, महाहिंसु महाउत्तम महाउत्तम
महावेलेसु महापुण्येसु महासुखेसु डुरंगसु विरटिपसु
तेषां तस्य देवा भवति महाहिंसा जाय विरटिपसु डारवि-
श्ववयथकडगतुमिययंमिययुवा अंगकुत्तलमंगडतलकव-

पोउधारी विचित्तहत्याजराया विचित्तमाता मउत्तमउडाव" ॥
इति विचित्तमाया वा "मउत्तम सि" मुकुटविशेषः। "क-
ल्लायपववत्तयपरिहया कल्लायपववत्तयपुल्लवणचरा भा-
सरवोदीपलं वणमासयरा दिव्वेनं वणं दिव्वेणं गंधेण दिव्वेणं
संयवेणं दिव्वेणं संजाणेणं दिव्वाय इहोदीयं दिव्वाय उडुयं
दिव्वाय पमाय दिव्वाय ज्वायाय दिव्वाय अज्वाय दिव्वेणं तेषां
दिव्वाय सेसाय दमदिसाय उज्जोयमासा वमासंमाणा गड-
कल्लायाना इहकल्लायाना अगमि अहा पासाया वरसलित्ता
अभिकवा पडिकवा तमाइकल्लि" यहि धर्मकसं तथाकथ-
ति, तथा "एवं जलु वडिहं जणेहं जीवा नेरयत्ताय क-
म्मं पकरेति" एवमिति वक्ष्यमाणप्रकारेणैति "मेरइयत्ताय क-
म्मं पकरता नेरयत्तु उववज्जति। तं जहा-महारेजयाय महा
परमाहाय पंवेदिववधेनं कुमिमाहारेणं कुणमांति मंसं एवं च
एषणं अभिभावणं तिरेक्कजाणिय सुमाइहयाय अलियवव-
णं उक्कंअववणं वं वणयाय" तत्र माया वज्जनुयुतिः उक्कंअ-
नं सुवधअनं प्रवृत्तयः समीपवर्तिवद्विषयतयाय कृणमव्या-
पारतया अवस्थानं वज्जने विमत्तारणं "मयुमेसु पगइह-
याय पगइविधीययाय सायुक्कंसायाय अमच्छुरियाय" प्र-
कृतिभक्तता स्वभावतः वयापरोपपापता अनुकूलः। "दय-
हेवत्तु सरागंसंजयं संजमासंजमेणं अकामनिज्जराय भा-
हत्तयाकम्माणं तमाइकम्" यद्वयमुक्तं नारकत्यादिनि-
धनं तदाक्यातीत्यर्थः।

तथा—

"जहा नरया गमंती, जे नरया जाव वेवया नरय ।

सारीरमायासहं, इक्काहं तिरेक्कजाणीय ॥ १ ॥

मायुस्सं च वणिचं, वादिज्जरायणवेवयापाठरं ।

देवा य देवतोय, देवोहं देवसंकाया ॥ २ ॥

देवाहं देवलोकात्, देवेषु देवलोकाव्याक्यातीति ।

"नरगमितिरिक्कजाणि, मायुसभावं च देवतोगं च ॥

सिद्धि च सिद्धिसाहि, उज्जाविणय पडिकह ॥ ३ ॥

जह जीवा वज्जंती, मुच्यंति जह य संकिस्सेसंति ।

जह पुक्कायं भंते, करेहं के अपडिक्का ॥ ४ ॥

अह्मा अडियवया, जह जीवा पुक्कसागरमुवेति ।

जह वेरामुतवया, कम्मसमुत्तं विहादेति ॥ ५ ॥

आर्त्ताः शरीरतो दुःखिना अस्मिन् विताः शोकादिप्रीतिनाः

आर्त्ताः ध्यानविशेषादस्तिवसा इति। "जह रागेण कडान,

कम्माणं पावउ कडविवायो । जह य परिदंणकम्मा, सिद्धा

सिद्धावमुवेति ॥ ६ ॥ अथातुष्टानुष्ठानसङ्गं धर्माह-"तमव

धम्मं दुविहमाइक्खयं" येन धर्मेण सिद्धाः सिद्धावमुपयान्ति

स एवं धर्मो द्विविध आक्यात इत्यर्थः। "तं जहा आश्वाराध-

म्मं अणाराधम्मो इह सल्लु सव्वह" सव्वं धनयाप्यादिप्र-

कारणानिभ्य "सव्वसाय" सर्वात्मना सर्वैरात्मपरिग्रामैरि-

त्यर्थः। "आगाराधो अणगारियं पव्वइयस्संति सव्वाया या-

यावयायाधो वेरमणं, एवं मुसायायाधो अदिआदायाधो वेर-

मणं महुणाधो वेरमणं परिमाहारेमोयायाधो वेरमणं, एवं

अयमाउसो अणगारासायाध धम्मं पव्वसं, यस्स धम्मस्स

सिक्काय उवाट्टिय निग्गेण वा सिग्गाया वा विहरमाहा आयाय

आराहय भवइ, आगारधम्मं ड्यालसविहं आइक्काह । तं जहा-

पंवाउण्वयाहं तिहि गुणव्यायं वत्तारि सिक्कावयाहं च

अप्युत्तरायति । तं जहा-युताभो पाणाहवायाभो वेरमणं, एवं मुलावायाभो वेरमणं, अदिवायाभो वेरमणं सवारसंतोस इ-
च्छापदिमाणं । तिष्ठि गुणव्यथा । तं जहा-अणुदुर्बलवेरमणं दि-
सिम्बयं वृषभोगपरिभोगे परिमाणं । चत्वारि सिक्कावयाहं । तं
जहा-सामाहयं देसावगासियं पोसहोवयातो अनिहिसंविभागे
अपवित्रमरणसिखिलहणा कुमणा आराहया अयमाउलां
आगरसामाहयं धम्मं पयत्ते, एयस्स धम्मस्स आसत्तावप उ-
चठिप समणोवासए समणोवासिया वा विहरमाणाए आणए
आराहए जगह, तए ये ते मइहं महात्तिया मणुसपरिसा सम-
नस्स जगवओ महावीरस्स भंतिप धम्मं सोळा जिलस्स हउनुदु-
जाव हियया उट्ठए उट्ठइ, उट्ठत्ता समणं भगवं महावीरं नि-
कलुसां आयाहिणं पयाहिणं करेह, करेइसा यंदइ खमंसइ, अत्थे-
गइया मुंदा भावित्ता आगराभो आणगारियं पयइया अत्थेगइया
पंचालुपवइयं सत्तासिक्कावइयं दुवावत्तासिहिं गिठिधम्मं पाडव-
आ अरुसत्ता परिसा समणं भगवं महावीरं वाइत्ता तमसित्ता
ववं वयासी-सुयक्काए खं भंते ! निमणं पावयणे एवं
सुपयस्ये ” अइतः “ सुभासिए ” वचनव्यक्तिः “ सुवि-
पीए ” सुष्टु शिष्येषु चिनियांजाना, “ सुभासिते ” तत्त्वजस-
नात् । “ अपुत्तरं जंते ! निमणं पावयणं एवं सुपयस्ये भम्मं तं
आइक्खमाणे उवसमंतं आइक्खह ” । कोथादिनिग्रहमित्यर्थः ।
“ उवसमं आइक्खमाणया विधमं आइक्खह ” बाह्यप्रमित्यामि-
त्यर्थः । “ विधमं आइक्खमाणया वेरमणं आइक्खह ” भोगनिष्ठि-
मित्यादि । “ वेरमणं आइक्खमाणया अकलं पायां कम्मण आइ-
क्खह ” धम्ममुपशमादिस्वरूपं अथ इति हृदयम् । “ नत्थि ये अणे
केइ समये वा माहणे वा जेरिसं धम्मस्स माइक्खत्त ने ” प्रमु-
रिति शेषः । “ किमणं पुण एसो उत्तरतरे एवं वेदित्ता जामेव दि-
सि पाअमूया तामेव दिसि पडिगयत्ता अत्थं ससमइत्ति ” अ-
स्त्येव इत्यर्थः । अथवा यथादितवस्तुसमर्थः संगतः । इत्ता !
इति कामत्ताम-वणवचनम् ।

अज्जो समणे भगवं महावीरे वइवे समणे णिग्गंये य
णिग्गंयाओ य आमतत्तेचा एवं वयासी-जइ ताव अज्जो
समणोवासगा गिंढिणा गिहमज्झा वसत्ता दिव्वमाणुसति-
रिक्खजोणिए उवमणे समं सइइ जाव अइयासेइ सका
पुणाइ अज्जो ! समणेहिं निग्गंधीहिं उवावत्तासं गणिपिदमं
अइजिमाणेहिं दिव्वमाणुमानिरिक्खजोणिएहिं समं सहितए
जाव अइयासंतए तए खं ते वइवे समणा णिग्गंया य
णिग्गंधीणां य समणस्स भगवओ महावीरस्स तह ति
एयमइ विणएणं पडिमुण्डे, पडिहुण्णत्ता तए खं ते
कामदेवे समणोवासए हउच्छुं समणं भगवं महावीरं
पडिण्डं पुच्छइ, अइमादिदइ समणं जगवं महावीरं
तिक्खुलां वेइइ एयमइ, वेदित्ता पणंसित्ता जामेव दिसि
पाअमूया तामेव दिसि पडिगया, तए णं समणे भगवं
महावीरे अस्सया वंपाओ पडिबहिया जणवयं जाव
विहरइ । तए खं ते कामदेवे समणोवासए पडमं उवा-
मपडिमं उवसंपजित्ता णं जाव विहरइ, तए खं ते काम-
देवे समणोवासए बहुठिं जाव भावित्ता बीमं वासाइ

समणोवासगपरियाणं पाठिणत्ता एकारस उवासगप-
मिपं समं काएण फासत्ता दुमामियाए संसेइणाए
अत्ताणं उज्जुसित्ता सइइ जत्ताइं अणमणाए च्छंएत्ता
आलोइय समाहिपत्ते कालमासे काअं किआ शोहम्मं क-
पं सोहम्मवादिंसयस्स महाविमाणस्स उत्तरपुरुच्छिमेणं
अस्सत्ता विमाणं देवत्ताए उववमि । तएण खं अत्थेगइयाणं
देवाणं चत्वारि पडिआवमाइं ठिइ पणत्ता । कामदेवस्स वि दे-
वस्स चत्वारि पडिओवमाइं ठिइ पणत्ता ; सेखं जंते ! काम-
देवं तंओ चैव देवलोगाओ आउक्खएणं अप्पंतरे वयइ,
चत्ता कइं गमिहिं त कइं उववजिहिं ? । गोयमा !
महाविदेइ वामे सिज्जिइति ॥

[अज्जो ति] आर्यो इति । एवमाभ-वैवमवादीति । [सं-
हति ति] यावत्करणादिहृदयम्-“कामति तिकमति” एकारा-
भंते विधायक्यायामनम्येवामास्ति, तद्वन्तोऽयस्येयमिति । “ नि-
क्खेवओ ति ” निगमनवाक्यं वाक्यम् । तच्छब्द-“ एवं कलु जं-
समणेण जाव संपत्तयं दोहस्स अज्जएणस्स अयमठे पयसं ति
वेमति ” । उपा० २. अ० ४०८० । संथा० १५० । अ० २० ।
माभाटवशावतसस्य । साधुहालोकरयाभमजे, यदर्थं श्रीमद-
जिनन्दनस्य वैश्यं कारितम् । तं ३० कल्प । श्रुयमदेवस्य
पञ्चदशे पुत्रे, कल्प० ७ कल । (‘अदिगंइ’ शब्दं प्रथमभागे
८८६ पृष्ठे कथा निरूपिता)

कामदेवचण-कामदेवचण-न० । काममन्दिरं, “ पविरहसहित-
मेया कामदेवमयणं, ममाइच्छायायनमतस्सिस्स एयस्स ” इत्यं० ।
कामपरिमृगमृगं-कामपरिमृगमृग-वि० । विषयलोहपुं,
कामपरिमृगो गृहस्थत्रयमेव प्रशंसति । बहिं च-“ गृहाभ्रमपरां
धर्मो, न भूतो न जयिष्यति । पाक्षयस्मि नराः शूराः, क्रीडाः
पाक्षयस्माभिताः ” ॥ ११ ॥ गृहाभ्रमाऽऽधाराश्च सर्वेऽपि पाक्षयस्मि
इत्येवं महामाहमोहिता इच्छामदनकामिषु प्रवर्तन्ते । आचा०
२. धृ० ४. अ० १ उ० ।

कामपाल-कामपाल-पु० । कामाव् पालयति । पाल एकेष-अण् ।
वत्तमं, वाच० । क्रीडविशेषाधिपते, क्री० ।

कामप्प-कामप्प-न० । स्वनामस्थाने विमानमेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामफास-कामपर्श-पु० । ससत्त्वचारिणो महाप्रदे, सू० प्र०
२० पाठु० । कल्प० ।

कामभोग-कामभोग-पु० । इ० स० । कामभोगशब्दादर्थोऽयः, तत्र
कामाः कमनीया जोगाः शब्दादर्थोऽयथा कामो शब्दरूपे भोगाः
गन्धस्पर्शशब्दाः कामजोगाः । स्था० ४ उ० १ उ० । यद्वि वा कामा
इच्छारूपाः, मदनकामास्तु भोगाः । सूत्र० २ धृ० २ अ० । कामानां
शब्दादीनां यो जोगाः । स्था० ४ उ० १ उ० । शब्दादिजोगे, मदन-
सेवाणां च । ग० १ अर्थि० । अथवा काम्यत इति कामाः,
मनोहा इत्येवमेतत्तत्तत् । सुखमस्त इति जोगाः, शब्दादय इति
भोगाः । स्था० २ उ० ४ उ० । इच्छा मदनकामाः शब्दादय इति
विषयास्ते एव सुखमस्त इति भोगाः । सूत्र० २ धृ० १ स० ।
मनोबोधुः, स्था० ४ उ० ३ उ० । मदनकामप्रधानेषु शब्दादिषु विष-
येषु, वत्त० १. सू० । अ० २० ।

अथाः—

कर्षवहा गं जंते । कामजोगा पश्यन्ता । गोयमा । पंचविहा
कामजोगा पयन्ता । तं जहा-सशा गंया क्वा रसा कासा । जी-
वा खं जंते । किं कार्या जोगी । गोयमा । जीवा कार्या विजोगी
वि । मे केण्डुखं जंते । एवं बुच्यइ जीवा गं कापी वि जोगी
वि । गोयमा । संसंदिद्यकल्लेखदियाइ पदुब कापी, पाणिदि-
यजिम्भिदियकासिदियाइ पदुचच जोगी, से तेण्डुखं गोय-
मा ० । जय जोगी वि । नरइया खं जंते । किं कार्या जोगी । एवं
चव । एवं धणियकुमार । पुढवीकाइयाणं पुच्छा । गोयमा ।
पुढविकाइया नो कापी जोगी । से केण्डुखं जाव जोगी ।
कासिदियं पदुब से तेण्डुखं जाव जोगी । एवं जाव वण-
स्तइकाइया, बेइदिया एवं चव, एवरं जिम्भिदियकासिदि-
याइ पदुब तेइदिया वि एवं चव, नवरं पाणिदियजिम्भिदि-
यकासिदियाइ पदुब चउरिदियाणं पुच्छा । गोयमा । चउ-
रिदिया कार्या वि जोगी वि । से केण्डुखं जाव जोगी वि ।
गोयमा । चरित्तदियं पदुब कापी । पाणिदियजिम्भिदियका-
सिदियाइ पदुब जोगी, से तेण्डुखं जाव जोगी वि । अचंसमा
जहा जीवा जाव वेयाणिया । एस्तिणं थंते । जीवाणं काम-
जोगीणं नो कार्याणं नो भोगीणं जोगीणय कयरे कयरे ०
जाव विसेसाइया वा । गोयमा । सव्वत्थोवा जीवा काम-
जोगी, नो कार्या, नो जोगी अणंतगुणा, जोगी अणंतगुणा ॥

। सव्वत्थोवा कामजोग (स) ते हि कतुरिन्दियाः पञ्चिन्द्र-
या अय्युते च त्थोका एव । (नो कार्या नो जोगि (स) सिद्धा-
न्तं च तेभ्योऽनन्तगुणा ।) (भोगि (स) एकजिन्दिभिल्लं
च तेभ्योऽनन्तगुणा, चनस्वतीनामनन्तगुणादिति । ३० ७
११० ७ ३० ।

जोगसंस्कृता कामभोगानिजिचित्तुस्त्वितिषये प्रअस्त्रमाह-
ना चंदिमसूरिया जं जोतिन्दि जातिसरायाणं करिसा
कामभोगे पञ्चगुणवमाणा विहरति ॥ ता से जहाणायेनं के
पुरिमे पदं गुणगुणाए समथे पदं जोवणवलसमथाए
जारियाए सक्कि अचिरवत्तवीवाहं अन्यत्यं । अत्यगवेमण-
नाए सोलसवासं विष्पवन्ति से एं तंता लच्छे कर्णि कज्जेणं
ति अणहसममे पुणरवि गिययं परं हव्यमागते एहाते कय-
नक्किमे कयकोत्तपमं गलपायिउचै सुच्छपा वेसाइं मंगझां
पवावत्थाइं परिहते अप्पमहन्थाभरणाअंक्रियसरिरे माणुषं
धांसापाकसुद्धं अचारसवज्जणावलं जोयणं जुचं सभाए
तंमि तारुगंमि वासयसंमि अंतो सविचकम्प वाहिरित्तो
दमितपचमहे विचित्तउल्लोअचिक्खित्तमे बहुममद्विजत्तज-
्जभाए मलिरयाणपणासंतंथकारं कालागुणपरकुंडकत्त-
रुक्कपूअमयपंतगंफकुप्पुयाजिरामि सुगंधवरगंधिए गंधवट्ठत्त
तंमि तारिसंसि सयगिज्जंमि दुदुत्तो उखते यज्जेणं गंधीरे
साजिजणवट्टिए पसत्तमंइविज्जोयणे सुरम्मे गंगापुल्लिया

लुयाउहालसासिसयसु विहरइ, एरयतणो उयचियसोम-
यवुपुलपट्ठपायिच्छायाणे रत्तंसुयसुवे सुरम्मे आइशगक्य-
कुराणवणीतल्लुसाणे सुगंधवरकुसुमपुच्छसययांवारकासिते
ताए तारिसाए जारियाए सक्कि सिंगारागारवास्ते-
साए मंगतगवणिसतभाणित्वाचिद्वितिसंसायविलामाणउ-
णजुत्तोववारकुमझाए अणुरसाए आवरसाए मणोणुक्क-
साए एमंतरतियसचे अस्सत्थ कत्थइ मणं अकुब्बमाणे इइ
सहकरिसरमरूवगंधे माणुसए कामजोगाए पच्चणुजवमाणं
विहरिज्जा । ता से एं पुरिसे वि उ समथे काससमयांसं केग-
सये म ता सोक्कं पच्चणुजवमाणे विहरति ॥ उरासं समणा-
उमो । ता तस एं पुरिसस कामजोगहिंता एत्तो अणंतगु-
णविसिद्धतराए चव वाणयंतराणं देवाणं कामजोगा वाणये-
तराणं देवाणं कामजोगहिंता अणंतगुणविसिद्धतराए चव
असुरिंदविजयाणं भवणवामीणं देवाणं कामजोगा अस्-
रिंदविजयाणं देवाणां कामभोगेहिंता एत्तो अणंतगुण-
विसिद्धतरा चव असुरकुमारणां इंदव्याणं देवाणं का-
मजोगा अमरकुमारणां देवाणं कामजोगेहिंता एत्तो अण-
ंतगुणविसिद्धतराए चव गहणकसत्तनारूवाणं कामभोगा
गहणकसत्तनारूवाणं कामभोगेहिंता अणंतगुणविमि-
द्धतराए चव चंदिमसूरियाणं देवाणं कामभोगा त एरसि-
एणं चंदिमसूरिया जोइसिदा जोइसरायाणां कामभोगे प-
च्चणुजवमाणा विहरति ॥

(ना चंदिमसूरिया) ता इति पूर्वैवव, चन्द्रसूर्याः, जामितियाव्या-
लङ्कारे, इति तेषाम्पुत्रा उवाचिषराजाः, काइशान्, कामभोगान् प्रत्य-
नुभवन्तो विहरन्त्यवतिष्ठन्ते । भगवानाह—(ता से जहेत्यादि)
'ता इति' पूर्वैवत । 'स' इत्यनिदिष्टस्वरूपो नाम, यथा कोऽपि पुरुषः
प्रथमयोगिनोऽस्मै यत्नं शरीरप्राणस्तेन समर्थः प्रथमयोगीन्-
त्यानभ्रमसमर्थोवा मार्थेया सह अचिरवत्तुविवाहः सन्, अथ
अर्थाथी अर्थगवेमणया अर्थगवेमणिनिमित्तं योदशवर्षाणि याव-
त् विमोचिनां देशान्तरे प्रवासं कृतवान्, ततः योदशवर्षानन्तरं
स पुरुषो लब्धार्थः प्रभूत्वापितार्थः, (अणहसममा (सि) अन-
यमज्जनं न पुनरपान्तरात्ते केनापि चोरादिनाऽभिलुप्तं, सप्रमं क-
व्यं ज्ञापय्यकरमादि यस्व स तथा; स च पुनरपि निजकं शुद्धं
श्रीमन्नमागतः, ततः ज्ञानः, शान्तवृत्तिकार्यं कृतकानुक्रमद्वयमाय-
क्षितः सुखसाधः, चर्यानि वेद्योचितानि प्रवर्तयन् वस्त्राणि परि-
हितानि निर्यासतः [अप्पमहन्थाभरणाअंक्रियसरिरे कति] अर्थः
स्त्रीमैहायंमैहायुः, रामरजैरल्लनहरांरं मनां कलमीद-
वनादि, स्थायो पिहरी तस्यां कार्या यस्व तथा वा, अन्यत्र हि पक्कं न
सुपक्कं भवति, तत्र इदं विशेषणं, शुद्धं भक्तदोषवर्जितं स्थालीपाकं
च तत्तु शुद्धं च स्थावीरपाकश्चकम् । [अचारसवज्जणावज्जमिन्] अ-
ष्टादशांभोजप्रतीत्यंभोजनैः शालनकतद्वादिनिराकुलम-अष्टाद-
शव्यज्जनाकुसुम । अथथा-अष्टादशानंदं च तत्तु व्यज्जनाकुसुमं च अ-
ष्टादशव्यज्जनाकुसुमं, साकपाथिषादोदयोनामद्वयशब्दोपः । (स ०
प्र०) एवमेतं राज्ञेयं भुक्तः सन् तस्मिन् तस्मै वासवदे, किं विच्छि-

हे?, हन्त्याह-मन्तः सचित्रकर्मणि, [बुमियवद्रुमद्रुति] बहिः कुमिय
सुधापद्मवर्धिते घृष्टे पाषाणादिना उपरिधायिते ततो मूढे मधु-
र्णाहुते, तथा विविचण विविचित्रयुक्तोद्योचनं चान्द्राद्येन
[क्षितिं येति] दीप्यमानं गृहमयत्रागेन उपरितनतं यस्य त-
त्तथा, तस्मिन् । तथा-ब्रह्मसमः प्रभूतसमः सुविजयः सुविचित्रकि-
को भूमिनाम यत्र तस्मिन्, तथा-भिरग्निरग्न्याशिताम्बकारे, तथा-
कालाग्न्यवक्रवक्रकुन्तुनिकेषुपस्थ यो गन्धो भयमघावयमानं
उद्धृत इतस्ततो विप्रस्तस्तेनाभिरामं रमणीयं तस्मिन् । तत्र कुन्तु-
रुके धीमातुल्यं सिद्धकं । तथा-शोभनो गन्धः सुगन्धसंग कृत्या
वरगन्धिकं, वरो गन्धो वरगन्धः सोऽस्यास्तौत वरगन्धिकम् । अ-
न्तःकालेकस्मरत् ॥ ७१ ॥ ६ ॥ इतीकप्रत्ययः । तस्मिन्, अत एव गन्धव-
र्तिभूते तस्मिन् तादृशे शयनीये उभयत उभयोः पार्श्वोरुक्तेन
मधेन च मयत्रागेन गम्भीरे, [साविगणवह्नीयं चि] सहसि-
ङ्गनवयो शरीरप्रमाणेनोपधानेन वतेते यत्तत्तथा । [उजयो विजो-
यते इति] उजयोः प्रदोयोः शिरोऽप्युत्पन्नलक्षणयोः, [विजो-
यते] उपधानकं वत्र तत्तथा । तत्र कश्चित् "पञ्चसर्गविजोयण
चि" पाठः । तथैव व्युत्पत्तिः-प्रह्लावा विंशतिपरिकर्मविषयथा यु-
ज्या आसे प्राप्ते, प्रवीय सुहृदपरिकर्मिणे इति भावः । गण्डोपधानकं
यत्र तत्तथा । तत्र [उपविष्योमिमद्रुमद्रुमद्रुहृदिष्ठायागे] उपवि-
तं सुपरिकर्मितं होमिकं हुक्कं कार्यासिकमनलीयं वा वलं
नम्य युगवक्रयोः यः पट्टाष्टकः प्रतिष्ठाद्यन्माष्टाद्यन् वय्य
तत्तथा तत्र । [रत्तुसुयत्तुवु] रत्तुसुयत्तु मशकसुहृन्निधानेन
वक्रावृत्तौ संवृत्तं समतलं भाव्यते [आचमणवद्वृजवर्णीय-
नृत्तकसं] आचमनं चर्मयोः वक्रविशेषः, स च स्वभावाद्-
निकामस्तं प्रवर्तित । वतं च कार्यासङ्कतं, वृत्तौ यन्मर्यादिविषयः,
नवनीतं च छद्मयं तुल्यार्कनृत्त इति द्वयः । अन एतेषामिव
व्यशं यय्य तत्तथा तस्मिन् । (सुगन्धवक्रकुन्तुनिकेषुपस्थयो-
पध्याकलिये) सुगन्धः । यि यानि वक्रकुन्तुनिकेषुपस्थयोः सुगन्धः इव-
णाः पट्टावासादयोः, ये च एतद्व्यतिरिक्तास्तथाविधाः शयनोपधा-
रास्तैः कलिततया तादृशया वक्रमशकस्यव्यवृत्तया पुन्यवत्तया
योग्यया, [सितागारवक्रावृत्तसायं चि] अष्टाक्षरस्य पोषकः आ-
काः स्त्रावृत्तयोः यस्य स शुक्राकारा इत्यर्थमृष्टाक्षरः सोमना
वया यस्याः सा तथाजुता तया, [संगतगवहसियमणियवि-
धियसंलावयित्वासनिउज्युत्तौवयारकुसलाय] संगतं गमनं
सविज्ञासं, ब्रह्मकाममित्यर्थः । हसितं समवेष्टं कपालमुच्यते इ-
सं, अग्नितं मयमयोः । पिका विविचित्रा अमोघाः, जेष्ठितं सकामम-
क्रयमक्रावययप्रदर्शनपुरस्सरं प्रियस्य पुरतोऽवस्थानं, संलापः
प्रियेण सह सप्रमोदं सकामं परस्परं संकथा । एतेषु विलासेन
शुभलीलया निपुणः, सुप्रमनुद्विगम्योऽत्यन्तकामविषयपरमै-
रुपयोगिण इत्यर्थः । युक्ता देशकालोपपन्न उपचारकुशलया अ-
नुवृत्तया कदाचिद्व्यवहिरुक्तया मनोऽनुकूलया भावया साकेतिक-
न्तेन रतिप्रसङ्गा रमणप्रसङ्गोऽप्यत्र कुजादि मनोऽकुर्वन्, अम्य-
त्र ममकरोहे हि न यथावस्थितमिहजान्यागतं कामसुखमनु-
भवति । इष्टान् शुद्धवैपरीतसंकयगन्धकावन् पञ्चविधान् मातुष-
न् मनुष्यमयवसन्निधनः कामजोगान् मन्त्यनुभवन्, प्रतिशुद्धः आ-
भिमुख्यते । संवेद्यमानो विहर्तव्यतित्तु । [त्रसं कर्मन्यादि] न-
वच्छब्दः कामयोः, आस्तं तावद्व्यवृत्तेन वक्रममिहं तावत्क-
व्यता, स उपवस्तस्मिन् कालसमये कालेन तावद्विभेदोपहा-
कितः समयोऽवसरः कालसमयश्चस्मिन् कालेन स्यात् कपमा-
द्यवकं लीक्यं शययुभवन् विहर्षति । एकमुक्तं गौतमे आह-

[उतां समयाउता !] हे प्रगवन् ! हे भगवन् ! हे आमुष्मन् ! उदा-
रमयन्तुं वानं लीक्यं शययुभवन् विहर्षति । भगवानाह- "तस्म-
न मित्यादि" । [एतां] एतज्यस्मन् युवस्य संबन्धिष्यः का-
मजोगम्यः । अणतगुणविसिद्धतरा एव चि । अनन्तगुणतया वि-
शिष्टतरा एव भवन्तरेवानां कामजोगाः, व्यस्तदेवकामजोगान्या-
शयसुरेन्द्रवर्जितानां देवानां कामजोगा अनन्तगुणविशिष्टतराः, ते-
न्याऽनन्तगुणविशिष्टतरा इन्द्रभूतानामसुरकुमारानां देवानां
कामजोगाः, तेभ्योऽप्यनन्तगुणविशिष्टतरा ब्रह्मसत्ताराकृपाणां
देवानां कामजोगाः, तेभ्योऽप्यनन्तगुणविशिष्टतराः कामजोगाः
अमृत्युयानामादृशां अमृत्युयुवां ज्योतिषेभ्यः ज्योतिषराजाः का-
मजोगान् प्रत्यनुवर्तन्तां विहरन्ति । सु० प्र० २० पाठोऽन्योऽन्यो ॥

" तस्योक्तं य व श्रम्यो, लक्ष्मणजलो का नरेसहस्रोक्ति ।
न इमां जीवो सको, तिप्यंउ कामजोगेहि ॥ " इ० प० ॥

" कुर्वन् बोहस्रजं, लोमं अणतगम्येन वि प्रेरया ।
एत व कामभोगं, कालमस्यंते इह स उवभोगे ।

अप्युच वि य मन्त्रा, जीवो तह वि व विसयसोपकम् ।
जह कच्छ लोमं तुव-माणां, कुहं मुणेश सोपकम् ॥

मोहादरा नमुस्ता, तह कामं दुहं सुहं वैति ।
आण्येति अमुद्वंति न, अमुजममरा मरुसंमवे कुप्ये ।

न व विसयपु विरज्जितं, गोमयं दुग्गा ममयवपरिधय जीवे ॥
महा० ६ अ० ॥

" न कामजोगा समयं उवैति, न यावि भोगा विगवं उवैति ।
जेतप्यो लो अ परिमही अ, सो तेषु भोगा विगवं उवैह ॥

अष्ट० ५ अ० ॥ (जोगजोगाः ' जोगजोग ' शब्दे स्वैवाभिन्ना-
णां वच्यन्ते)

कामजोगवसिच-कामजोगवसित-भि० । अमस्तकामजोगेण्ये, प्र-
श्न० ५ आध० द्वार ।

कामजोगविन्वाभिज्ञास-कामजोगतीव्रा जेलाप-पु० । कामोऽ-
व्यक्ये, भोगा गन्धरसस्पर्शाः, तेषु तीव्राभीलाषोऽप्यन्त तद्व्य-
वसावित्यं कामजोगतीव्राभिज्ञासः । स्वदारसंतोषस्य वतुपे-
तिवारं, तस्य च-स्मरारसस्तोषी हि विशिष्टविरतिमात्रं, तेन च
तावत्येव मैथुनसेवा कर्तुमुचिता यावत्या वेदजनितवापोषात्म-
नः । यस्तु वाजकलादिनिः कामसाक्षाद्विहितप्रयोगैश्च तामि-
कामुत्पाद्य सततं सुदतमुक्तमिच्छति स मैथुनविरतिमत् परमा-
र्थतो मक्षिणयति । का हि नाम लक्षणः पामामुत्पाद्याऽमिसेवा-
जानितसुखं वाद्येतिस्थातचारत्यं कामजोगता । त्रिजिह्वावस्थाति ।
उपो० १ अ० । आब० । आ० ५० ।

कामजोगमार-कामजोगमार-पु० । कामभोगैः सह मारा मदनं
मरणं वा कामजोगमारः । विंशतितमं गौडाम्नायि, प्रश्न० ५
आध० द्वार ।

कामजोगसंसाध्य (प) आग-कामजोगांशमययोग-पु० । का-
मोऽव्यक्ये, जोगा गन्धरसस्पर्शाः । अत्रांशोऽत्रांशोऽव्या-म-
मास्य तपसः प्रज्ञावात् प्रेत्य सौजान्यादि नृपादिति । प्र० २ अ-
धि० । यदि मे मातुष्यकामजोगादिमार्गाः संपद्यन्ते तदा
साध्याति विकल्पक्ये, उपा० १ म० । अप्यन्तरे वक्रवर्ती-
र्यां वासुदेवो महाशमडालिकः सुजगो रुपावन्तरिह अ-
क्षे च, अपाक्षिममार्णास्तिकसंसेवकाकोपनाराधनयाः व-
क्ष्येतिवारं, प्र० २ अधि० । उपा० । अ० ।

काममतिवट्ट—काममतिवर्त—पुं०। कामेष्वच्छामदनरूपेण मतेषु—
केमनसां वा चरन् प्रवृत्तिर्यस्यासौ काममतिवर्तः । कामाभि-
लाषुके, सूत्र० १ श्रु० ४ अ० २ उ० ।

काममग्न—काममग्न—पुं०। दुर्जयत्वेन मग्नत्वोपमिते कामे, “च-
न्त्यास्ते धम्बनीयास्ते, त्रैलोक्यं तेः पवित्रमग्नः । यैरेव जुषन्तः
शोः, काममग्नो निपातितः” ॥१॥ पञ्चा० १ वि०० ।

काममहावण—काममहावण—न०। वाराणसीसमीपस्थे चैत्ये, “त-
त्पणं जं से वडवै पडहपरिहारे से थं वाराणसीए वयरीए
बाहिया काममहावणसि बेइयसि मन्त्रियस्स सरीरं विण्णजहा-
मि” । म० १५ श्रु० १ ८ ३ ।

कामयुग—कामयुग—पुं०। लोमपङ्क्तिभेदे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

कामरय—कामरजसु—न०। कामः शब्दो रूपं, स एव रजः काम-
रजः । कामलक्षणे रजसि, स्त्री० ।

कामरत—न०। कामानुरागे, म० १ श्रु० ५ उ० ।

कामरागपदिबन्ध—कामरागमतिबन्ध—त्रि०। कामा मदनकामाः,
तेज्यो रागा विषयाभिषङ्गाः, तेः प्रतिबन्धो व्यासः मनसा विष-
यसुखेण प्रशक्तं, “विषयसुखेण पसत्तं, अशुद्धजनं काम-
रागपदिबन्धं” । आकामयति जीवं, धम्मासो तेषं तं कामा” ॥
ध० २ अधि० ।

कामरागमोह—कामरागमोह—पुं०। ममधरागमूढे, तं० ।

कामरागविबुधण—कामरागविबुधेन—त्रि०। त्रैयुनाभिलाषवर्च-
के, “इधीयं तं न विज्झाप, कामरागविबुधकुलं” ॥५॥ ॥ दश०
८ अ० ।

कामरूप—कामरूप—पुं०। प्राग्योतिषावधे देशानेदे, स चेदानीत-
नराजमाधया आसामग्रान्ते स्वनाम्ना प्रसिद्धः । बाच० । कामं
स्वेच्छया रूपं यस्य । स्वेच्छाविकुर्वित्तानामारूपेऽयं, प्रज्ञा० २
पद ।

कामरूपदेहधारि (ण)—कामरूपदेहधारिन्—त्रि०। कामं स्वे-
च्छया रूपं येषां ते कामरूपास्ते च ते देहाश्च कामरूपदेहास्ता-
श्च धरन्तीत्येवंशीलाः कामरूपदेहधारिणः । स्वेच्छाविकुर्वित-
तानारूपदेहधारिणः, प्रज्ञा० २ पद । जी० ।

कामरुवि (ण)—कामरूपिन्—त्रि०। कामं स्वेच्छापूर्वं रूपं येषां
ते कामरूपिणः । उच० ५ अ० । स्वेच्छान्वधारिषु, आ० म०
छि०। यादृशं रूपं मनसि बाधन्ति तादृशं कुर्वन्तीत्यर्थः । उच०
५ अ० । कामोऽभिलाषस्तेन रूपानि कामरूपानि, तद्वन्तः ।
विनिषेधैकियकयन्वितेषु, सत्त० ५ अ०। विधाप्यं, पुं० स्त्री०
बाच० ।

कामप्राप्तस—कामलाप्तस—त्रि०। सरके, “एवं लगति दुस्मेहा,
अं नरा कामलालसा । विरक्षा उ न लग्नाति, जडा से सुकगो-
त्तए” ॥ ५४ ॥ संचा० ।

कामलेस्म—कामलेस्म—न०। स्वनामक्याते विमानभेदे, जी० ३
प्रति० ।

कामवध—कामवध—न०। स्वनामक्याते विमानभेदे, जी० ३ प्रति०।

कामविगार—कामविकार—पुं०। इन्द्रियाधीकौपमे, स्वा० ६ उ० ।

कामविणय—कामविनय—पुं०। कामहेतुके विनयभेदे, दश० ६ अ०।

कामविणिच्छिय—कामविनिश्चय—पुं०। विनिश्चयभेदे, स्था०
३ उ० ३ उ० ।

कामसत्य—कामशास्त्र—न०। कामस्य स्वर्गादेः प्रतिपादकं
शास्त्रम् । स्वर्गादेः प्राप्त्युपायप्रतिपादके शास्त्रे, कामस्य तच्छेष्टि-
तस्य प्रतिपादकं शास्त्रं रतिशास्त्रं, बाच० । वात्स्यायनादिहृ-
ते, ध० २ अधि० । सूत्र० ।

कामसमागुण—कामसमनोद्गा—त्रि०। कामा इच्छामदनरू-
पाः, सम्यग्मनोद्गा यस्य स तथा । अथवा सह मनोहोवर्तते इति
समनोद्गा । गमकत्वात्प्रापेक्षस्यापि समासः । कामिः समनोद्गाः
कामसमनोद्गाः, यदि वा कामान् सम्यगनु पश्चात् सदातुबन्धा-
ज्जानाति सेवन् इति कामसमनोद्गाः । अन्नरुक्कसंलग्नमन-
स्कं, आचा० १ श्रु० २ अ० ३ उ० ।

कामसिंगार—कामगृह्णार—न०। स्वनामक्याते विमानभेदे,
जी० ३ प्रति० ।

कामसिद्ध—कामशिशु—न०। विमानभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामसोक्त—कामसौख्य—न०। मनोभयाऽऽनये, “अग्रयोपा-
यकामसोक्तं य लोयसारं हुति” । “राज्यं सारं वसुधा, वसुं-
धरायां पुनं पुनं सौधम् । सौधं तत्त्वं तत्त्वं, वराङ्गनाऽनङ्ग-
सत्त्वस्वम्” ॥ प्रज्ञा० ३ आध्म० द्वार ।

कामावट्ट—कामावर्त—न०। विमानभेदे, जी० ३ प्रति० ।

कामावसाय—कामावसायिता—स्त्री०। कामेन इच्छया अव-
साययति पदार्थान् स्थितिं । सत्यसंकल्पवत् योगिनोर्मन्त्र-
व्यभेदे, बाच० । सूत्र० ।

कामाविकरण—कामाविकरण—न०। पञ्चाशत्तमे स्त्रीकक्षानेदे,
कल्प० ७ कृष्ण ।

कामांस [स] प [प] भोग—कामांसासयोग—पुं०।
शब्दादाभिलाषमात्रे, स्था० ४ ठा० ४ उ० ।

कामासिचि—कामाशक्ति—स्त्री०। शब्दरूपायाः प्राप्तिसाधना-
याम्, भ० १३ श्रु० ६ उ० ।

कामासा—कामाशा—स्त्री०। मौख्यमाहनीयकर्मभेदे, स० ५२ स०।

वामि [ण]—कामिन्—त्रि०। कम-सुखं, निमि०। का-
मनायुक्ते, अतिशयस्मरवेगयुक्ते, बाच० । “कामी सच-
रं गणतो, मूलपद्मसि होइ दृढध्वाः” नि० सू० १५ उ० ।
काम इच्छा अस्यर्थे इति । आभिलाषिणि, सूत्र० १ श्रु० १ अ०।

कामिञ्ज—कामिक—पुं०। स्त्री०। कामोऽस्त्वस्य उद । कारस्वपक्ति-
णि, स्त्रियां जातिवत्वात् जीष् । कामेन निर्बुधस्य, उज्ज । कामेन
निर्बुधकाम्यं, स्त्रियां जीष् । कामिकं काम्यमाधिष्ठस्य कृतोऽग्रथः
अण् । काम्यधिकारेण हते अग्रथे, बाच० । लौकिकेषु स्वनाम-
क्यान् सरोवरभेदे, तत्र पतद् नित्यमनुण्यां देवा जायते ।
विशे० । (‘लोमं शब्दं कथा वक्ष्यते) “संस्युरद्विगमुर्त्ता-
कामियतिगं जिणसरो पासो । तस्सेस मए कप्पं, त्तिहिओ
गीयासुलारेण” ॥१॥ सी० २८ कट्ठ ।

कामिहि—कामिहि—पुं०। बाध्यसुहस्तिनो वशिष्ठोपस्य चतु-
र्थे शिष्ये, कल्प० ७ कृष्ण ।

कामिणी-कामिनो-न्मो० । कामिशब्दे दार्शित्यस्त्विविशिष्टार्थे,
“अं चञ्च मउवने लोभमाणानमुवन्दते चिम कामिणीर्ण” ॥ प्र०
२ उ० ॥

कामुत्तरवर्द्धिसंग-कामोत्तरावर्तंसक-न० । विमानभेदे, जी० ३
प्रति० ।

काय-काच-न० । काचयतेऽनेन । क बन्धने, करणे घञ्, न
कृत्यम् । (मोम) लिङ्गधे, तस्य बन्धनतुल्यासाध्यान्ध । वाच० ।
पायाणविकारे, औ० । काचः क्षारमृत्तिकाऽस्यस्याऽऽकरत्वेन
अच् । क्षारमृत्तिकाञ्च लघणभेदे, शिष्ये, ग्रन्थभेदे च । वाच० ।

काय-पुं० । लिङ्गधे, लयने इति धातोऽभ्ययं कायाः, लीयतेऽनेनेति
वा कायः । विशे० । लीयते यथायम्यमौदारिकादिबर्गणाकपे
स्यं नीयत इति कायः । “लति देहावासोपसमाधाने कश्चादेः”
॥ ४३१॥ ७६ ॥ इति घञ् प्रत्ययश्चकारस्य ककारः कर्म० ४ कर्म० ।
पं० लं० । आ० मं० । औ० । शरीरे, आचा० १ प्र० ४ अ०
४ उ० । “एगदिसो कायो सरीरं देहो” आ० चू० ५ अ० ।
मूत्र० उच्यते । “दो काया पयसा । न जहा-तसकाय चैव, धावर-
काय चैव ।” स्या० । डा० । उच० । मूत्र० । आच० । आचा० ।
नि० चू० । म० । जी० । लं० । कर्म० । (स्यात्वाऽस्य स्वस्वशब्दे)

कायनिकपः-

कायस्य उ निस्त्वो, वारसञ्चो उक्चो अ उस्मग्ने ।
एगमिं दुन्द पी, पंतञ्चपुक्वर्णं नोचं ॥ १५ ॥

(कायस्य उ लि) कायस्य तु निस्त्वः (वारसञ्चो लि) डाद-
श्चकारकः, (उक्चञ्चो य उस्मग्ने लि) षट्श्रुत्वात्सर्गविषयः,
बद्धप्रकार इत्यर्थः । पञ्चादं निगमिन्दम् ।

तत्र कायनिकेपप्रतिपादनायाऽऽह-

नामं उव्वल सरीरे, गर्ड निकायडित्थिकाय दविए अ ।
माउअ संगह पज्जव, भारे तह भावकाए अ ॥ १५ ॥

नामकायः १ स्थापनाकायः २ शरीरकायः ३ गतिकायः ४
निकायकायः ५ अस्तिकायः ६ द्रव्यकायश्च ७, मानुकायः ८
संग्रहकायः ९ पर्यायकायः १० भारकायः ११ तथा जायकायः
१२ अति गाथासमासायः ॥ १५ ॥

तत्र नामकायप्रतिपादनायाऽऽह-

जमओ कस्तइ नामं, कीरइ देहो वि बुद्धं काओ ।
कायमाणओ वि बुवइ, बद्धमवि निकायमाहंनु ॥ १६ ॥

कायः कस्त्विकपदार्थस्य सचेतनस्याव्येतनस्य वा नाम क्रिय-
ते स नामकायः, नामाभित्य कायो नामकायः तथा-देहांडिपि श-
रीरसमुच्चयंऽपि उच्यते कायम तथा-काचमनिरपि कायां जण्य-
ते प्राकृते तु ‘काय’ इति । तथा-बद्धमपि किञ्चिन्निकायं ‘निकाय-
माहंनु लि’ निकाञ्चितमाख्यातवस्तुः प्राकृतशैल्या ‘निकाय
लि’ गाथायः ॥ १६ ॥

अधुना स्थापनाकायप्रतिपादनायाऽऽह-

अक्खे वराद्ध वा, कड्डे पुत्थे व चित्तकम्मे वा ।
सभाअक्खसञ्जावे, उव्वलाकायं विञ्जणाहि ॥ १७ ॥

११२

‘अक्खे’ चन्दनके, वराटके वा कपर्दके, कण्ठे कुट्टिमे, पुत्थे वा
बस्त्रकृते, चित्तकर्मणि वा प्रतीते । किमिच्छाह-सतो ज्ञाथः स-
ञ्जावस्तस्य इत्यर्थः । तमाभित्य, तथा-असतो अतोऽसञ्जावः,
अतथ्यभावा इत्यर्थः । तमाभित्य, किम्?, स्थापनाकाय विज्ञानी-
हति गाथायः ॥ १७ ॥

सामाम्येन सञ्जावासञ्जावस्थापमादाहरणमाह-

सिप्पगहत्थी हत्थि, ति एस सञ्जाविआ जवे उव्वणा ।
होइ असम्भावे पुण, हत्थि ति निरागई अक्खे ॥ १८ ॥

यदिह लेप्यकाल्पनी हस्तीति स्थापनायां निवेद्यते [एस सम्भा-
विया अर्थ उव्वणि] एषा एष सञ्जावस्थापना भवतीति । अस-
ञ्जावि पुनर्हस्तीति भ्रमाकृतिहेतुस्वाकृतिरूप्या । एवं चतुरङ्गादा-
विनि । तदर्थं स्थापनाकायोऽपि भावनीय इति गाथायः ॥ १८ ॥

शरीरकायप्रतिपादनायाऽऽह-

ओगलिआ वेउत्थिअ, आहारग वेअ कम्मए चैव ।
एमां पंचाविहो खलु, सरीरिकाओ मुणयव्वो ॥ १९ ॥

उद्गरेः पुद्गलैः निर्वृत्तमौदारिकम्, विविधा क्रिया विक्रिया, वि-
क्रियायां यथै वैक्रियं प्रयोजनादह, आह्वय इति आहारकं, ते-
जोमयं तेजसं, कर्मणा निर्वृत्तं कामजम् । औदारिकं वैक्रियमाहा-
रकं तेजसं कामयं चैव, एष पञ्चविधः खलु, शीयन्त इति शरी-
राण्येष पुद्गलसंघातारूपत्वात् कायः शरीरकायो विज्ञातव्य-
इति गाथायः ॥ १९ ॥

गतिकायप्रतिपादनायाऽऽह-

चउमु वि गम्मु देहा, नेरइआइण जो म गम्माओ ।
एसां सरीरिकाओ, विममणा होइ गम्माओ ॥ २० ॥

इयमप्यन्यकृत्यैः गाथा सोपयोगिनि च व्याख्यायते-चतसृ-
ष्वपि गतिषु नारकालयेकनगरमसप्तमासु, देहांमस्तत्वे शरीर-
समुच्चये नारकादीनां यः स गती काय इति कृत्वा गति-
कायो जग्यते । अत्रान्तरे आह चोदकः- [एसां सरीरिकाओ लि]
नन्वेव शरीरकाय उक्तः । तथाहि-औदारिकाद्व्यतिरिक्ता नार-
कादिनारकाविदेहा इति । आचार्य आह- (विममणा होइ गतिका-
ओ लि) विशेषणाद् विशेषणसामर्थ्याद् भवति कायः गतिकायः ।
विशेषणं च्छात्र गती कायो गतिकायः यथा द्विविधाः सत्सर्गिणः-
ब्रह्माः, स्थावराश्च । पुनस्त एव खीपुनयनपुलकाविशेषभेदयन्ते
इति । एवमशरीरंति गाथायः ॥ २० ॥

अथवा सर्वसत्त्वानामपान्नरालगनी यः कायः स गति-
कायो भवत्येते । तथाचाऽऽह-

जेणुवगहिओ वण्ड, भवतंरं जविरेण कालेण ।
एमां खलु गम्माओ, सतेपणं कम्ममसरीरे ॥ २१ ॥

येनापयुहीत उपस्कृतो व्रजति गच्छति । किम्?, जगद्द्वयोः अर्थो
भवान्तरम् । तत एतदुक्तं भवति-मनुष्यादिमनुष्यमवाच्ययुतः
येनाश्रयेणापान्तराश्च देवादिभवं गच्छति स गतिकारो भव्यते ।
तन् कालमानतो दृश्यति- [जविरेण कालेन लि] स च यायना
कालेन समययादिना व्रजति नाशनेमेव कायमसौ गतिकारो ज-

गयते । एष बहु गतिकायः । स्वकृपेणैव दशमश्राह- [स्तेयमं कामगन्तरीं] कामगन्तरीं प्राप्तायास्तु सह तैस्तन वनेत इति स-
तैस्तन कामगन्तरीं गतिकायः, तदा ध्येयानांतरालगतौ जीवयते-
रिति ज्ञात्वांतिमिति गाथायः ॥ २१ ॥

निकायकायः प्रणिपाद्यते-

निग्रयमहिगो व काभो, जीवनिकाभो निकायकाभो अ ।

[नियममहिगो व काभो जीवनिकाभो (सि) नियमो नित्यः कायो निकायः, नित्यता वाच्य भिष्यपि कालेषु जायता अधिको वा कायो निकायः, यथाधिको दाहो निदाह इति] अत्रापि कथं वाच्य धर्माभ्य-
अस्ति कायापेक्षया ज्ञेयत्वेन वा । तथा हि-यकादयो यावदसं-
ख्येयः पृथिवीकायिकाः, तावत्काय एव स्वज्ञानीयान्प्रकृपापेक्ष-
या निकाय इति । एवमन्येष्वपि विभाषिते । एवं जीवनिकायोः सा-
मान्येन निकायकायो जग्यते । अथवा जीवनिकायः पृथिव्यादिभे-
दभिः बहुधाऽपि निकायो जग्यते । तस्मिन्नाय एव च नि-
कायकाय इति ।

अधुनाऽस्तिकायः प्रणिपाद्यते, तेष्वं गाथाशकल्य-

अस्थि सि बहुपपसा, तेणं पंचऽस्तिकाया उ ॥ २२ ॥

(अस्थि स्तीयादि) अस्तीत्यर्थं त्रिकाश्रयवर्गो निपातः । अभुवन्
जगन्ति भविष्यन्ति चेति भावना । बहुप्रदेशाश्च, यन्तेन पञ्चवा-
स्तिकायाः । पुराणस्याधारण्यत्वात् अथवा नाऽप्यधिका इति । अ-
नेन च धर्माधर्माकाशानामेकद्रव्यत्वाद्वास्तिकायायाऽनुपपत्तिः ।
आप्तमयस्य कैक्याद्वास्तिकायायाऽपि त्वित्येन परिहृतमवग-
न्तव्यम् । तेभामि पञ्च । तद्यथा-धर्मास्तिकायः, अधर्मास्तिकायः,
आकाशास्तिकायः, जीवास्तिकायः, पुष्कलस्तिकायश्चेति । अस्ति-
कायश्च काय इति द्वयमर्थं गाथायः ॥ २२ ॥

साम्प्रतं द्रव्यकायावस्तरनप्रतिपादनायाऽऽह-

जे तु पुरस्त्वदर्थाव, द्वित्रिं पञ्चार्कं व जावाओ ।

ते हाइ द्रवद्वित्रिं, जइ जवित्रो द्रवदेवाइ ॥ २३ ॥

यद्रूपमिति योगः । पुराणो विशेषणार्थः । किं विशिष्टं?, जी-
वपुस्तद्रूपं, न धर्मास्तिकायादि । तत्तत्तत्तत्तुर्कं भवति-यद्
द्रव्यं यद् वस्तु, पुरस्कृतभावमिति, पुरो यतः कृतो भावो येनेति
समासः । जाविनां प्राक्त्वस्य योग्यमिति नित्यमिति । (पञ्चार्कं व
जावाओ सि) वाशब्दस्य व्यवहितः संकथः । तत्तत्तत्तत्तुर्कं पञ्च-
आर्कतुर्कजावद्व । वाशब्दो विकल्पवचनः । पञ्चाङ्कतः प्राद्विज-
तो जावः पर्यायविशेषलक्षणो येन स तथोच्यते । एतद्वक्तुं जवनि-
यमिह प्राक् वनेन द्रव्यं ततो यः पूर्वमातीन्द्रावस्तस्मादपेनं
पञ्चाङ्कतजावमुच्यते । (ते हाइ द्रवद्वित्रिं) तत्रियभूतं द्विप्रकार-
मिति ज्ञानेन, चतुस्त्व च तत्रत्यस्य योग्यं (द्रव्यं ति) वस्तु वस्तुतया
होको द्रव्यशब्दः । किमवति?, द्रव्यम् । जवनिशब्दस्य व्यवहितः
प्रयोगः । इत्थं द्रव्यलक्षणमिति यावत्तुर्कदाहतरमाह- (जइ भाव-
त्रो द्रवदेवाइ) यथेत्युदाहरणं पञ्चासाधेः ज्ञेयो योग्यः । उच्य-
देवादिर्वाति । इयमत्र भावना-यो हि पुरयादिर्भूता देववं प्रा-
प्यति वदायुक्तः, जनिमुत्पन्नमात्रो वा स योग्यत्वाद्व्यदे-
वार्थमिधायते । एवमनुभूतद्रवमावर्षा । आदिशब्दाद्रव्यमारका-
दिर्वाप्रदः, परमागुप्रदश्च । तथा हास्तिकायं बहुकादिकायायां
म्यां भवत्येव, तत्तत्तत्तुर्कं द्रव्यं द्रव्यकायां भवत्येव इति
गाथायः ॥ २३ ॥

आह-किमिति पुराणविशेषणाजीवपुस्तद्रव्यमिति ह्यधर्मास्तिका-
यायां नामिह व्यवहृतः कृत इति । उच्यते-तेषां च यथोक्तप्र-

कारद्रव्यलक्षणायोगात् सर्वदेवास्तिकायास्तत्तत्तत्तुर्कजावोपेतत्वात् ।

आह च भाष्यकारः-

जइ अस्तिकायजावो, इय एसो हुज अस्तिकायाथं ।

पञ्चार्कं व तो ते, इवेज द्रव्यिकाय सि ॥ २४ ॥

यथास्तिकायभावः अस्तिकायावलक्षणः (इय एसो हुज अस्थि-
कायाथं) इय सि एवं यथा जीवपुस्तद्रव्ये विशिष्टः पथोय इति,
एष आगमो भवेत् केवापि ? अस्तिकायायां, धर्मास्तिकाया-
दीनामिति व्याख्यानाद् विशेषप्रतिपत्तिः । तथा-पञ्चाङ्कतो वा यदि
जवेत् । (तो ते इवेज द्रव्यिकाय सि) ततस्ते जवेन्तु द्रव्य-
स्तिकाया इति गाथायः ॥ २४ ॥

तीर्नामगायजावं, जमत्थिकायाण नत्थि अस्थिचं ।

तेणिर केवइ तेमं, नत्थी द्रव्यिकायचं ॥ २५ ॥

अतीतमानकालम्, अनागतनानां भावि, यद्यस्मात्कारणात्, अ-
स्तिकायायां धर्मादीनां, नास्ति न विद्यते अस्मिन् विद्यमानत्वं,
कायत्वापेक्षया सदैव कायत्वयोगादिति ह्यद्वयम् । (तेणिर सि) तेन
(इर सि) किञ्च केवलं शब्दः, नेषु धर्मास्तिकायादिषु, नास्ति न
विद्यते (द्रव्यिकायस्य) द्रव्यस्तिकायत्वं, सदैव तद्भावाभावादि-
ति गाथायः ॥ २५ ॥

आह-यथैवम्, द्रव्यदेवागुदाहरणोक्तमपि उच्यं न प्राप्नोति,

सदैव तद्भावायोगात् । तथाहि-स एव तस्य भावा

योऽस्मिन् वनेत इति । अत्र गुराह-

कामं जवित्रमुद्राडु, भावो सो च व जय वट्टि ।

एसो न ताव जायइ, तेणिर ते द्रवदेव सि ॥ २६ ॥

काममित्यनुमनः, यथा (जवित्रमुद्राडु) मन्वाश्च ते सुराद-
यश्चेति विग्रहः । आदिशब्दाद् द्रव्यनारकादिग्रहः । नेषु, तद्विषये
विचारः, भावः स एष यथ वनेत, तदानीं मन्वादिभावे इति,
किं तु एतेषां प्राप्तिः, न ताव जायते, तथा (तेणिर ते द्रवदेव सि)
न ते किञ्च द्रवदेवा इति योग्यत्वात्, योग्यस्य च द्रव्यत्वाद्वा । न
चैतद्धर्मास्तिकायादीनामस्ति, एष्यकालेऽपि तद्भावयुक्त्यादेव-
ति गाथायः ॥ २६ ॥

यथोक्तद्रव्यलक्षणमवगम्य तद्भावेऽतिप्रसङ्गं च मनस्य-

भावाऽऽह चादिकः-

दुहओऽणंतररहिआ, जइ एवं तो भवा अणंतगुणा ।

एगस एगकाले, जवा न जुज्जती अण्णा ॥ २७ ॥

(उहओः (सि)) वनेमानभवे स्थित्य उभयतः पथ्यकावे,
अनीतकाले च (अणंतररहिआ सि) अनन्तरौ एवार्तातौ, अन-
न्तरौ च नौ रहितौ वा; वनेमानजवमोर्वातौ प्रकरणाक्रमेण ।
अनन्तररहितौ नावपि (जइ सि) यदि तस्योच्यते । (एवं तो
जवा अणंतगुण सि) एवं च सति ततो भवा अनन्तरगुणाः, तद्भव-
द्रव्यवर्तिना वनेमानभवभावेन रहिता एष्यातिक्तास्तश्च ते-
पुच्छन्तु । ततश्च तदपेक्षयाऽपि द्रव्यत्वकल्पना न्याया अथोच्यते-
अवश्यमेव का नो हानिरिति ? उच्यते-एकस्य पुरादेव, एक-
काले पुरादिकाव, जवा (न जुज्जती) न युज्यन्ते न घटन्ते, अ-
नेके बहव इति गाथायः ॥ २७ ॥

इत्थं बोधकेनोक्तं गुराह-

दुहओऽणंतररहिआ, जइ चिहइ आउअं तु जं वट्ठं ।

हुज्जंतु सि जइ न, द्रव्यजवा हुज्जं तो ते ति ॥ २८ ॥

वर्तमानजने वर्तमानस्य जनयत एवमेव अतीतं च, अनन्तरमात्रं च, पुरस्कृतपश्चात्कृतमवसंबन्धितान्युक्तं नवति । यथा तिष्ठति आद्युष्क-
मव, तुगर्हस्यावधारणार्थात् । न शेषं कर्म विवक्षितं यद् बह-
म । अयं भाषार्थः—पुरस्कृतमवसंबन्धितजिज्ञासाविशेषाद्युक्तः सा-
म्येन न सिद्धेयं अथ वर्तमानो ज्ञाति, पश्चात्कृतसंबन्धिनः पु-
नस्तस्मिन्नेव वेदयति । अतिप्रसंगानुक्त्यर्थमाह—(हुजिरेसु
वि जह तं दृष्यन्नाह हुज्ज तान वि) भवेत् इतरेष्वपि प्रभु-
नेषु अतीतेषु यद् बह्वच, भवानेतेषु च बहुदृश्यते । यदि तस्-
स्मिन्नेव अथ वर्तमानस्य, द्रव्यमभा भवेत्तद्, ततस्तदपि, तदायु-
ष्ककर्मसंबन्धादिनि हृदयम् । न चैतदस्ति; तस्मादसम्बादक-
वचनमस्ति माधार्थः ॥ २८ ॥

असौवार्थस्य प्रसाधकं लोकप्रतीतं निदर्शनमभिधातुकाम
आह—

संक्रामु होमृ सृगे, अदिस्तभाणो वि एप सयईअं ।
जह आंजाम् सिचं, तद्व एअं वि नायव्वं ॥३९॥

संख्या च संख्या च संख्ये, नयोः संखयोर्द्वयोः प्रत्युपप्रदोषप्रति-
बद्धयोः, स्यै आदित्यः, अदृश्यमानोऽप्यनुपपन्नधर्मातोऽपि, प्राप-
णाय प्राप्य, समतिक्रान्ते समगीते, यथाऽवजासाते प्रकाशयति
ज्ञेयम् । ननुधा—प्रत्युपसंख्यायां पूर्वविदेहं भरते च, प्रदोषसं-
ख्यायां तु भरतमपरविदेहं च, तथैव, यथा सूर्यः इदमपि प्रकाशं,
ज्ञातव्यं जिह्वयम् । एतदुक्तं भवति—वर्तमानजने च स्थितः पुरस्कृत-
जने, पश्चात्कृतमवसं आद्युष्ककर्मसंबद्धव्यनया स्मृशति, प्रका-
शनाऽऽदित्यवादिनि माधार्थः ॥ ३९ ॥

अधुना मातृकायः प्रतिपाद्यते, मातृकति मातृकापदानि
“उपपन्न इव” इत्यादीनि, तन्मूर्धो मातृकायः, अन्यो-
ऽपि तथाविधः पदसमूहो बह्वर्थ इति ।

नथाच्चाह भाष्यकारः—

मातृअपयं ति जेमं, नवरं अत्रो वि जां पयसमूहो ।
मो पयकाओ जहइ, ए एगए वइ अत्या ॥३९॥

मातृकापदमिति (जेमं ति) चिह्नं, नवरमन्योऽपि यः
पदसमूहः पदसङ्घातः स पदकाया जग्यते; मातृकापदकाय
इति भावना । मातृशिष्टः पदसमूहः, किं तु (ए एगए वइ अ-
त्या) यस्मिन्नकस्मिन् पदं बहवोऽर्थाः, तेषां पदानां यत्समूह
इति । पात्रान्तरं वा—(जम्मगए वइ अत्यं चि) माधार्थः ॥३९॥

संगहकायप्रतिपादकाय—

संगहकाओऽणेगा, वि जय्य एगवयणेण पिपंपति ।
जह साझिगाममणा, जाओ वसई निविट्ट चि ॥ ३९ ॥

संग्रहणं संग्रहः, स एव कायः संग्रहकायः । स किंविशिष्ट इत्या-
ह—(एगा वि जय्य एगवयणेण पिपंपति) प्रभूता अपि यत्रैकव-
चनेन गृह्यते । यथा—साङ्गिग्रामसंज्ञा जाता वस्मति निविष्टेति यथा-
सकृद्यम् । प्रभूतप्वपि स्तम्भेषु सत्सु जातः शास्त्रिणिव्यपदेशः ।
प्रभूतप्वपि पुरुषवर्तिनादिषु वसति ग्रामः, प्रभूतप्वपि हसत्यादिषु
निविष्टा संनति । अयं शाल्यादिर्वयः संग्रहकायो भवत्यत इति
माधार्थः ॥ ३९ ॥

साम्प्रतं पर्यायकायं दर्शयति—

पजवकाओ पुण हुं—ति पजवा जय्य पिंमिआ बहव ।
परमाणुम्मि वि कम्म वि, जह वसई अणत्तमुणा ॥३९॥

पर्यायकायः पुनः, अवन्ति पर्याया वस्तुधर्मो यत्र परमासाधनो
पिण्डितः बहवः, तथा च परमाणावपि कस्मिंश्चित्, संयवहा-
रिक इति पात्रोऽवबुध्यतां सांयवहारिकः, यथा वसुधायां वसुगन्ध-
रसस्पर्शः अनन्तमुणाः, अन्यापेक्षया । तथाचोक्तम्—“कारणमेव
नदत्तं, सुद्धां नियम्य नवति परमाणुः । एकरसमन्वयधर्मो, द्विरप-
रः कार्वाकिल्लम्” ॥१॥ स चैकस्ति कादिरसः तदन्यापेक्षया तत्क-
तरतिकतमादिनादन्त्यं प्रापयते । एवं वर्णादिधर्मा विभाव-
नेति माधार्थः ॥ ३९ ॥

अधुना भारकायः—

एगो काओ हुहा जाओ, एगो चिह्ण एगु मारिआं ।

जीवंत एएण मारिआं तं, लव मारणं कण हेउणो ॥ ३९ ॥

एकः कायः ह्रीः कायो द्विधा जातः, यद्वद्वयं न्यासात् । तत्र एक-
स्तिष्ठति, एको मारितः, जीवन् मृतेन मारितः । तदन्तं (लव मा-
णव) ह्रीं हे मानव ! केन कारणेन ? कथानकं यथा प्रतिक-
मणाव्ययने परिदृष्टाव्यामिति माधार्थः । भारकायश्चात्र शरी-
र-धुतकुम्भद्वयोपेता कापाती भवत्यतः नारकासी । कायश्चेति भार-
काय अन्ये जगतिः अन्ये तु भारकायः कापात्येवोच्यते इति ।

जावकायप्रतिपादनायाऽह—

हुगतिगचउरा पंच, जावा बहुआ व जय्य विजंति ।

मो होइ भावकाओ, नीवजजं विजामाओ ॥ ३९ ॥

ह्रीं त्रयश्चत्वारः पञ्च वा जावा औदधिककायः प्रभूता अ-
न्येऽपि यत्र सचेतनचेतने वस्तुनि विद्यन्ते स भवति जावकायः,
भावानां कायो भावकाय इति । [जीवमजीवे विभासाओ] जीवा
जीवयोर्विभाषा खत्वायामानुसारं एण कथंति माधार्थः ॥३९॥

अधुनैकाधिकान्युच्यते—

काए ? शरीरं देहो ३,

वुंदी ४ चय ५ उवचण अ ६ संयाण ७ ।

उस्सय ८ समुस्सए वा ९,

कडेवेरं १० जय्य ११ तणु १२ पाणु १३ ॥ ३९ ॥

कायः शरीरं देहो बोद्धिः चय उवचणइव सङ्घात उच्छ्रयः समुच्छ-
यः कडेवेरं जन्मा तनुः पाणुमिति माधार्थः ॥३९॥ आच० ५ अ० ।
दश० । आ० सु० । आ० म० । दश० । वि० । पृथिव्येतज्जावायुव-
नस्पतिभस्मकायजन्मादा पाहाकायः प्रव० २५४ अ० । क० । वि-
श० । चतुर्थी कायः—पृथिव्येतज्जावायवहच । आच० १ अ० १
अ० १ उ० । दश० । पाञ्चजातिकं शरीरं, आ० २६ आ० । “वसाऽ-
सुगमं लभेदेऽस्थि-मज्जशुक्रान्धवज्जसाम् । अशुचीनां पदं कायः,
शुचिन्धं तस्य तनुतुः” ॥१॥ आ० १६ अ० । (कायाम्मलनि-
सारणनिषेधो “अजायार” शब्दे प्रथमभागे ३११ पृष्ठे निरूपितः)
औदारिकादित्रयं धातिचतुष्टयं, आच० १ अ० ६ अ० ५ उ० ।

आया जंते ! काए अमो काए ? । गोयमा ! आया वि
काए, अमो वि काए । रुवी भंते ! काए अरुवी काए ? ।
गोयमा ! रुवी वि काए अरुवी वि काए । एवं एकैकं पु-
च्छा गोयमा ! सचित्ते वि काए, अचित्ते वि काए, जीवे वि
काए अजीवे वि काए, जीवाण वि काए अजीवाण वि
काए । पुर्वि भंते ! काए पुच्छा गोयमा ! पुर्वि वि काए

काङ्क्षमाणे वि काए, कायसमयवीक्ष्वे वि काए । पुर्वि जने ! काए भिज्ज पण्ड । गोयमा ! पुर्वि पि काए जिज्ज, काङ्क्षमाणे वि काए जिज्ज, कायसमयवीक्ष्वे वि काए भिज्ज । कङ्खिहं जने ! काए पण्ड ? गोयमा ! सचविहं काए पण्ड । तं जहा-भोरालिए, भोरालियमीस-ए, वेडविहं, वेवविहंयम, सए, आहारए, आहारयमीसए, कम्मए ।

[आया भने । काय इत्यादि] आत्मा कायः, कायेन कृतस्त्वानुभव-नाद, नष्टम्येन कृतमन्याऽनुजवति, अकृतागमप्रसङ्गात् । अथाप्य आत्मनः कायः, कायेकदेशच्छेदोऽपि संवेदनस्य संपूर्णत्वेनानु-पगमादिति प्रश्नः उत्तरं तु आत्माऽपि कायः, कथञ्चित्पक्षेऽपि कायः । शरीरनिरवत्, अन्तर्यः पितृवत्, काङ्क्षणेपलवत् वा, अत एव कायस्पर्शो सत्यागमः संवेदनं भवति । अत एव च कायेन कृत-मागमना भवागते वेद्यते, अत्यन्तजेदं वाऽकृतागमप्रसङ्ग इति । [अथं वि काय (त्)] अत्यन्ताभेदे हि शरीरांश्चच्छेदं जीवांश्चच्छे-दप्रसङ्गः ; तथा च संवेदनताऽसंपूर्णता स्यात् । तथा शरीरस्य हाडि आत्मनोऽपि दाहप्रसङ्गेन परलोकाज्ञापप्रसङ्ग इत्यतः कथ-ञ्चित् आत्मनाऽप्योऽपि काय इति । अन्येस्तु कामेनकायमाश्रित्य आत्मा काय इति व्याख्यातव्यं, कामेनकायस्य संसाधारमन्त्र परस्परप्राप्त्यभिवर्तनेनैककल्पकत्वात् । [अथं वि काय (त्)] औदारिककादिकायापेक्षया जीवादन्यः कायः, तद्धिमाचनेन तज्ज-हस्तिकरितः । [कथं वि काय (त्)] रूपेण कायः, औदारिक-दिकायश्चकृत्कयापेक्षया । अरूपेण कायः, कामेनकायस्याति-सूक्ष्मकयापेक्षयापिस्त्वपेक्षया । [एवं पण्डितं पुण्ड (त्)] पूर्वोक्तप्रकारेण एकैकलक्षं वृक्षा विभया । तथा-“सचिचे भं-ने । काय” इत्यादि । अत्राचरम-“सचिचे वि काए” जीवद्वय-यां चैतन्यसमन्वितस्यात् । [सचिचे वि काय] मृतावस्थायां चै-तन्यस्याज्ञात्वात् । [जीवे वि काय (त्)] जीवाऽपि विवक्षितोऽप्यु-त्सादिप्राणयुक्तोऽपि भवति कायः औदारिकविशरीरमपेक्ष्य । [अजीवे वि काय (त्)] अजीवोऽप्युत्सादिनिर्हितो भवति कायः कामेयशरीरमपेक्ष्य । [जीवानं वि काय (त्)] जीवानां सं-वधा कायः शरीरं भवति । [अजीवानं वि काय (त्)] अ-जीवानां स्थितिस्थानाऽर्थादीनां कायः शरीरं भवति, शरीरा-कार इत्यर्थः । [पुर्वि वि काय (त्)] जीवसम्बन्धकालापूर्वम-पि कायः भवति ; यथा भविष्योऽपि वसन्त्येषं मृतदंडुरशरीरम् । [काङ्क्षमाणे वि काय (त्)] जीवेन चायमानोऽपि कायः भवति, यथा जीवच्छरीरा । [कायसमयविहं वि काय (त्)] कायसमया जीवेन कायस्य कायताकरणलक्षणः, तं व्यतिक्रा-न्ता यः स तथा । सोऽपि काय एव, सूक्ष्मदंडवत् । [पुर्वि वि काय जिज्ज (त्)] जीवेन कायतया प्रदणसमयात्पूर्वमपि का-ये मधुघ्रादित्यनेन द्रव्यकायां निधत्ते, प्रतिकर्णं पुनलक्षया-पचयनात्वात् । [काङ्क्षमाणे वि काए भिज्ज (त्)] जीवेन कार्यो क्रियमाणां पि कार्या मिधानं, सिकताकणकलापमुद्भि-दणवत् पुनल्लानामनुकृणं परिष्ठाटनात्वात् । [कायसमयविहं-जने वि काए भिज्ज (त्)] कायसमयव्यतिकारस्य च कायता मृतावस्थायां घृतकुम्भादित्यनेन, भेदश्च पुनल्लानां तात्त्वमा-वनंभति । शूर्येकारेण-पुनः कायस्थाति कायश्चक्ष्यस्य कथं शरीराध्यात्मन चयमावधायकत्वमस्मीकृत्य व्याख्यातम् । उदा-

ह-“कायमहो ! सर्वज्ञातसामयसरीरवायो” कायश्चः सर्व-भावनां सामान्यं यच्छरीरं खयमात्रं तद्वाचक इत्यर्थः । एवञ्च [आया वि काए ससद्व्याधि वि काए (त्)] इदमुक्तं भवति-आत्माऽपि कायः, प्रदेशमन्त्र इत्यर्थः । तद्व्याप्यः कायः, प्रदे-शसम्बन्धकरवादि । कपी कायः पुनल्लसन्धापेक्षया, अरूप-काया जीवधर्मोस्तिकायापेक्षया, सचिचे कायो जीवच्छरी-रापेक्षया, अचिचे कायोऽतन्तसम्बन्धापेक्षया, जीवः काय उ-त्सादादिपुनल्लयवसम्बन्धकरः, अजीवः कायस्तद्विलक्षणजीवा-नां कायः जीवराशेः, अजीवानां कायः परमागवादिशाश्वरितः । एवं शेषावयव । अथ कायस्यैव ज्ञानाह-“कतिवदिहंमियादि” अयं च सचिविधोऽपि प्राविस्तरं व्याख्यातः । इह तु स्थाना-भ्यां लेशतो व्याख्यातं-तत्र च [भोरालिए (त्)] औदारि-कशरीरमेव पुनल्लसन्धरूपतादुपचोयमानत्वात्काय औदा-रिकायाऽपि च पर्यसकस्यैवेति । [भोरालियमीसए (त्)] औदारिककायां मिश्रकायमेनेनौदारिकमिश्रोऽपि चाप्या-सकस्या । [वेडविहं (त्)] वैक्यः पथोस्तस्य देवाः । [वे-वविहंमिसए (त्)] वैक्यध्यासो मिश्रकायमेनेन विविधमिश्रः, अयं चाप्रतिपूर्णावयवशरीरस्य देवाः । [आहारए (त्)] आहा-रक आहारकशरीरनिवृत्तः । [आहारगमोसए (त्)] आहारक-परित्यागेन औदारिकप्रणयाद्यतत्वाद्वाहारकमिश्रो नयति, मिश्र-ता पुनरीदारिकेणति । [कम्मए (त्)] निप्रह्वानं कंवात्समुद्य-ता वा कामेन स्यादिति भ० १३ श० ७ उ० । जीविकायः, स्वा० ३ डा० १ उ० । उत्त० सु० । कायशब्दः सधेनात्मानं सामा-न्यं यच्छरीरं खयमात्रं तद्वाचक इत्यर्थः । भ० १३ श० ७ उ० । राशी, स्वा० ३ डा० २ उ० । सधानं, अष्ट० । विश० । पञ्चविंशत्तमे महाभदे, “हो काया” स्वा० २ ना० ३ उ० । च० भ० सु० प्र० । अनादिशविशेषः, स्वा० २ उ० द्वार । सु० । नखिवाग्निं जने, प्रज्ञा० १ पदः कः प्रजापतिः, कं सुखं वा ततः देवताद्यं, तस्येदं वा अणु, कस्मै-इत्यादेशं वृत्तिः । प्रजापतिदेवताकं हविषादौ, कान्धाऽप्यु-सिम्बलस्थानरूपे प्रजापतिर्नोयः न० । कायसम्बन्धकायापेथ-मित्यादं मनुष्येनोयः, न० । प्रजापतिदेवताकं विवाहभेदे, पुं० । चीयनेऽविः कमेणि घञ्, खः कस्य । मूलघने, पुं० । मू-लघनस्य वृक्षा उपचयीमानत्वात् तथात्वम् । करण घञ् । वस्तुस्वभावेन पदार्थानां क्षीयमानत्वात् तथात्वम्, नायं घञ् । सधे, पुं० । वाच० । कायाः पृथिव्यादयः । स्वा० २ ना० ४ उ० ।

कायजजुयया-कायलुक्ता-न्वी० । ऋजुकस्यामिन्वेन मा-यः कमेवा ऋजुक्ता, कायस्य ऋजुक्ता कायलुक्ता । स्वा० ७ डा० १ उ० । परावज्जनपरकायवेषायात्, भ० ८ श० ८ उ० ।

कायक-कायक-न० । कविहेशे इन्द्रमीलवयोः कापालो भवति, नेन निष्पन्नं वक्षे, आचा० २ सु० ५ अ० १ उ० ।

कायकिलेस-कायकिलेस-पुं० । कायस्य शरीरस्य क्लेशः खे-वः पीडा कायक्लेशः । स्वा० ७ डा० । शरीरक्लेशेन, स्वा० ६ डा० । तापशीतादीनां सहने, उच० ३० अ० । आच० । का-लतयोपदे, पा० । न० । स च धारासनादिभेदाद्विचित्रः । दश० १ अ० ।

घानतो मौक्तिकः कायकेशः-

सच स्नरा तत्रो गामा, मुच्छणा पराविस्ती ।

ताया एषूपस्थासा, संयचं सरमंदलं ॥ १४ ॥

सच विहे कायकिलेसे पक्षसे । तं जहा-दाणाए उक्कुआ-
सणिण पढिमइई वीरासणिण ऐसजिए दंदायए लंगं-
मरई ॥ २ ॥

व्यानायतिकः स्थानातिवोः स्थानातिवो वा कायोत्सर्गकारी । इह
अ धर्मेधर्मिणोऽभेदादिषु प्रस्थासाः, अन्यथा कायकिलेस्य प्रका-
शत्वात् स एव वाक्यः स्याद्वन तद्वान्, इह तु तद्वार्थविह इति ।
एवं सर्वत्र-उत्कृष्टकायसैनिकाः प्रतीतः, तथा प्रतिमास्थापीति मि-
थुप्रतिमाकारी, वीरासैनिकाः यः सिंहासने निविष्ट इवास्ते, वै-
धाकः समग्रयुतादिभिर्यथोपवेशी, द्वाद्यातिकः प्रसारितदे-
हः, जगद्वरसापी भूम्यन्नमपूठः । स्था० ७ अ० । ज० । ग० ।

आयावयंति निम्हेसु, इमेतेसु अवाहता ।

वासासु पदिमंलीणा, संजया सुमयादिया ॥ १५ ॥

आतापयन्ति ऊर्ध्वं व्यानादिना आतापनं कुर्वन्ति श्रीधेयूषणकालेषु,
तथा हेमन्तेषु, तथा शीतकालेष्वप्राप्तुना इति प्राचरणरहिततास्ति-
ष्ठति । तथा वर्षासु वर्षाकालेषु संलीना इत्येकाध्वयस्था भवन्ति
मयताः साधवः, सुसमाहिताः ज्ञानादिषु यत्नपराः । श्रीध्यादिषु
बहुवचनं प्रतिषर्पकरणापनायामिति सुधार्यः । दश० ३ अ० ।

कायगुप्त-कायगुप्त-वि० । कायगुप्त्या गुप्तः कायगुप्तः । उच०
१२ अ० । असन्कायकियायिकले जितेन्द्रियः, "कायगुप्तो जिहं-
दिषोः ।" उच० १२ अ० ।

कायगुप्तया-कायगुप्ता-खी० । कायस्याऽभ्युपगाराद् गोपने,
उच० १५ अ० ।

अथ कायगुप्तः फले प्रप्रपूर्वकमाह-

कायगुप्तयाए णं भंते । जिवे किं जयणइ । कायगुप्तयाए णं स-
म्बरं जयणइ, संवरेण कायगुप्तं पुणो पावासरविरोहं करेइ ५
हे भदन्त ! कायगुप्ततया जीवः सम्बरं जयति । शुक्राह-हे शिष्य !
कायगुप्ततया जीवः सम्बरं जयति, सम्बरं जयन्तः गुप्तकायः पुनः
पावाश्रयविरोधं करोति । दश० २५ अ० ।

कायगुप्ति-कायगुप्ति-खी० । गमनागमनप्रवृत्तनादानस्थान-
नादिक्रियाणां गोपनं गुप्तिमेव, उच० ।

इत्थानी कायगुप्तिमित्रात्तामाह-

ठाणे निसीयणे वा वि, तदेव य तुयहणे ।

उद्धपण पद्धपण, ईदिपाणं क जुंजणे ॥

संरंजसमारंभे, आरंभे य तदेव य ।

कायं पवत्तमाणं तु, नियंतेज जई जयं ॥

व्याने ऊर्ध्वस्थाने । निसीयणे (सि) निषादने उपवेशने । अः
तयोरेव विविचिमेदसमुच्चयार्थः पवति पूरे । तदेव अ त्वय-
सने शयने, उज्जहने तथाविधिनिमित्तत ऊर्ध्वमुभिकायुक्तमेव, ग-
र्वाधिकमेव, अज्जहने सामान्येन गमने । उभयत्र सुखत्वात् सुषो
लुक् । इन्द्रियाणां क स्वर्शनादिनां (जुंजणे सि) योजनं शब्दादिजि-
वये वयापारणं, तसिद् (त्वेव य वत्समान इति शेषः) ततः व्यानादि-
षु वत्समानः । संरंजसमारंभे । उद्धपणादिस्थानमेव संकल्पय-
कमुपचारारसंकल्पवार्थं, तत्समारंभः । परितोपकरो मुहय्याय-
जितातः, ततः संरंजसमारंभस्तत्संरंजसमारंभः, तस्मिन् आ-
रंभे प्राणिपथात्मानं कायं प्रवत्तमानं निवर्तयेत् । शेषं प्राग्बुद्धि
११३

सुधार्यः उच० २४ अ० । अथ कायगुप्तिरपि द्विधा-चेष्टानिबुद्धिस्त-
था, यथागमे चेष्टानियमस्तथा च । तत्र परीपक्षोपसर्गादिर्जन-
इति यत्कायोत्सर्गकरणादिना कायस्य निश्चलताकरणं, सर्वयोग-
गतिरोच्चावस्थया वा सर्वथा यत्कायचेष्टानिरोधनं सा प्रथमा ।
गुह्यमापुत्रक शरीरसंस्कारकजुष्यादिप्रतिहेक्षणमात्रमार्जनादि-
समयान्तिकयाकलापपुरस्सरं शयनासनादि साधुना विधेयं,
ततः शयनासननिष्ठेष्टादामादिषु स्वच्छन्दचेष्टापरिहारेण निवृत्ता
या कायचेष्टा सा द्वितीयेति । उच० च-

" उपसर्गप्रसंगेऽपि, कायोत्सर्गजुषो मुनेः ।

सिरीभाषः शरीरस्य, कायगुप्तिनिघटतः ॥ १ ॥

शयनासननिष्ठेष्टा-दानसंक्रमणेषु च ।

व्यानेषु चेष्टानियमः, कायगुप्तिस्तु साऽपरा ॥ २॥ ३०३ अथि० ।

दृष्टान्तः-

" प्रवृत्तः साधुगन्ध्यान्, साधे वा वान्ति क्वचित् ।

पद्मानं कथमपि, ह्रुं कथं हस्तमासदत् ॥ १ ॥

स्थितस्तनैकपादेन, सर्वमपि विचारारम्भः ॥ ३०० क० ।

कायसंज्ञ-कायसंज्ञ-न० । कायानां पृथिव्यादीनां बदकं काय-
संज्ञकम् । बदसु कायेषु स्वयमनुपालनविषयतया उन्नगरगुणमेव,
आश० ४ अ० । (तत्र यतना प्रथमभागे १४६ पुष्ट ' अट्टारस-
टाण ' शब्दे उक्ता)

कायजोग-काययोग-पुं० । औदारिकारिशरीरयुक्तव्यात्मने
वीर्यपरिपुष्टिविधेयं, दश० । न० । व्या० । प्रज्ञा० । खी० । विश० ।
" निर्याहीनप्रतीनाङ्गः, कूर्मेव दुग्निपुङ्गवः । तिष्ठेत् प्रयोजना-
भावे, काययोगोऽयमीरितः " ॥ १ ॥ जीत० । भद्रा-काय-
योगः सत्तया-वैकियकाययोगः, आहारककाययोगः, औ-
दारिककाययोगः, मिश्रपञ्चस्य पूर्ववर्तिशरीरशरीरशरीरेण सह
संख्यात् वैकियमिश्रकाययोगः, आहारकमिश्रकाययोगः,
औदारिकमिश्रकाययोगः, कायैककाययोगः । अयं भाषः-
विविधा विशिष्टा वा क्रिया विक्रिया, तस्यां अयं वै-
क्रियम् । तथाहि-तदेकं भूत्वा जनेकं भवति, जनेकं जूत्वा
एकम् । अणु भूत्वा महद्भवति, महद् भूत्वा अणु । तथा
ज्वरं जूत्वा भूमिज्वरं भवति, ज्वरं जूत्वा ज्वरम् । अदृश्यं जूत्वा
दृश्यं भवति, दृश्यं जूत्वा अदृश्यमित्यादि । बह्वाविशिष्टं कुर्वन्ति
तदिह वैकुण्ठिकम्, पृष्ठादरहितत्वाद् भीष्टरूपसिद्धिः । तत्र द्विधा-
अपरातिर्, अविश्रमत्ययं चास्तीपरातिक्रम-उपपातस्थितिनिषेधं,
तत्र देवनागरकायम् । अविश्रमत्ययं तिथिज्ञानुप्याणम् । उच० च
श्रीमन्नयानागरसुषुप्ती- " विविधा विसिद्धा वा, क्रियाया
तोए जं अयं तमिह । निवमा विजिविजं पुनः, मागदेवाय यय-
ईए ॥ १ ॥ तदेव काययोगः, तस्यया वा योगो वैकिययोगो, वै-
कुण्ठैककाययोगो वा, वैकियं मिश्रं यत्र काम्येनौदारिकेय वा अ
वैकियमिश्रः तत्र काम्येन मिश्रं देवनागरकायमप्ययं सावस्थायी
प्रथमसमपादनन्तरं बादरपयोसकाये पञ्चिन्द्रियतियं ज्ञानु-
प्याणं च वैकियमिश्रमिधर्मा वैकियारम्भकाले वैकियपरिप्रा-
काले वा औदारिकेन मिश्रं, नतो वैकियमिश्रभासो कायश्च वै-
क्रियमिश्रकायः, तेन योगो वैकियमिश्रकाययोगः । अतुदशपूर्व-
विधा तथाविधयोगैस्तौ विशिष्टलक्षिणशाह्वित्येति निवेत्यत
द्विधाहारकम् । अथवा-काययोगे शुभान्ते लीकरीद्विधसमीपे स्त-
ह्मा जीवाद्यः पद्मायां भवेन्नेत्याहारकम्, " कृद्वन्यम् ॥ १ ।
१ । १ ॥ इति कर्मणि, करणे वा णकः । पदऽप्रादि-

“ कश्चिन्मि समुप्यजे, सुययवेक्षिणा विस्मिन्नकीर्णः ।
जं इत्य आहारिज्जह, जणंति आहारं तं तु ॥ १ ॥
पाणिद्वयविकसितं गिरि-समन्तमप्येत्यग्राहणं हृदं वा ।
संसयधुच्छेयस्थं, गमयं जिह्वापायमूलम् ” ॥ २ ॥

तद्वचः कायः, तेन योग आहारककाययोगः । आहारकं मिश्रं
यत्र, औदारिकेणति गम्यते । स आहारकमिश्रः । सिरुप्रयोजनस्य
चतुर्दशपुत्रिद्विदं गिरि-समन्तमप्येत्यग्राहणं हृदं वा ।
हारकं प्रारम्भमाणस्य वा प्राप्यते । स एव कायः तेन योग-
आहारकमिश्रकाययोगः । कम० ४ कम० ॥

कायजोगि (ण) -काययोगिन्-पुं० । जीवभेदे, काययोगिन
पकेन्द्रियाः, अन्तेषां ऽङ्गयोगावयवयोगयोरपि सन्त्वत् । स्या०
४ डा० ४ २० ।

कायटिप्प-कायस्थिति-पुं० । काये निकाये पृथिव्यादिनामान्य-
रूपेण स्थितिः । स्थितिभेदे, “ होदं कायटिप्पस्यत्ता सं जहा-
मसुत्सत्तां चैव, पञ्चिदितिरिक्खजोणियाणं चैव ” । काय-
स्थितिरिक्खेत्तासपिययादिक्का । स्या० २ गु० २ ३० । काय इह
पर्यायां पृष्ठते, काय इव काय इत्युपमानात् । स च द्विधा-सा-
मान्यरूपेण विशेषरूपेण । तत्र सामान्यरूपेण निविशेषणा जीव-
स्वल्क्षणः, विशेषरूपेण नैरयिकत्वादिलक्षणः । तस्य स्थितिरव-
स्थानं कायस्थितिः । सामान्यरूपेण विशेषरूपेण वा पर्यायणा-
दिदृश्य जीवस्वाभाव्यचक्षुर्द्वेनेन भवने, प्रज्ञा० ।

(१) कायस्थित्याधिकारमाया ।

(२) दृग्गत्तयेन जीवानां कायस्थितिः ।

(३) जीवानां नैरयिकत्वादिपर्यायिकस्थानचित्तनम ।

(४) तिर्यक्निर्येकस्त्रीणां मनुष्यमनुष्यस्त्रीणां च कायस्थितिः ।

(५) देवदेवीनां कायस्थितिवाचिका ।

(६) पश्यात्तापर्यायविशेषण नैरयिकत्वादीनां कायस्थितिः ।

(७) इन्द्रियद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(८) कायद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(९) योगद्वारमवलम्ब्य कायस्थितिनिवारः ।

(१०) वेदद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(११) कपायद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१२) वेदद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१३) सम्यग्गृहद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१४) ज्ञानद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१५) दर्शनद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१६) संयमद्वारमुपयोगद्वारं चाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१७) आहारद्वारमाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(१८) भाषकाभाषकद्वारं परितःपरितद्वारं चाश्रित्य जीवानां
कायस्थितिः ।

(१९) संज्ञिद्वारं नवसिद्धिकद्वारं चाश्रित्य जीवानां कायस्थितिः ।

(२०) उदकमर्जादीनां कायस्थितिनिरूपणम् ।

(१) कायस्थित्याधिकारमाया-
जीवगर्हादिकार, जोए वेदे कसाय लेसा य ।

सम्मन्तनानर्दसणं संजय उवओग आहारे ॥ १ ॥

भासगपरितपज्ज-सत्तुहमसम्भं जवत्थिचरिये य ।

एएस्मिं तु पदार्णं, कायवेत्ति होइ पायव्वा ॥ २ ॥

प्रथमं जीवपदम् । किमुक्तं जयति १, प्रथमं जीवपदमधिकृत्य
कायस्थितिविषय इति १, ततो गतिपदम् २, तदनन्तरमिदं -

यपदम् ३, ततः कायपदम् ४, ततो योगपदम् ५, तदनन्तरं वेद-
पदम् ६, ततः कपायपदम् ७, ततो लेइयापदम् ८, तदनन्तरं
सम्यक्पदम् ९, तदनन्तरं ज्ञानपदम् १०, तदनन्तरं दर्शनपदम्
११, ततः संयतपदम् १२, ततः उपयोगपदम् १३, तदनन्तर-
माहारपदम् १४, ततो भाषकपदम् १५, ततः परीतपदम् १६, ततः
पर्योक्तपदम् १७, ततः मूहमपदम् १८, ततः संक्षिपपदम् १९, ततो
अवासिज्जपदम् २०, तदनन्तरमस्ति कायपदम् २१, ततश्चरम-
पदम् २२ । एतेषां द्वाविंशतिसंख्यानं पदानां कायस्थितिर्भवति
ज्ञानव्याः यथा च भवति ज्ञातव्या तथा यथोद्देशं निर्दिश्यते ।

(२) जीवादिदृग्गत्तकः -

जीवे णं भेते जीव ति कात्तओ केव चिरं होइ ? गोयमा ! सव्वदं ।
“ जीवेणं भेते ” इत्यादि । इह जीवनपर्यायविशिष्टो जीव उच्यते,
तत्रश्रयानं-जीवा, गमाति वाक्कासलंकारं । भवन्ति जीव इति ।
जीवपर्यायावशिष्टतयेत्यर्थः । कात्तनः कालमाधिकृत्य, कियं-
चरं कियन्ते कात्त वावज्जवानि । भगवानाह-गौतम ! सर्वोद्गां, सर्वे-
कालं यावन्तं । कर्माणि चेन्, उच्यन्ते-इह जीवनमुच्यते प्राणधार-
रणम् । प्राणाश्च द्विविधाः-द्रव्यप्राणा मायप्राणाश्च । द्रव्यप्राणा इ-
न्द्रियपञ्चकवलनिकाश्चान्नासनिश्वासायुष्कर्मणुभवत्तृणाः, माय-
प्राणा ज्ञानादयः । तत्र संसारिणां मायुष्कर्मणुभवत्तृणां प्राणधारण-
मर्द्धवावस्थितम्, न हि मा काचित्त्वन्मा संसारिणामस्ति य-
स्यामायुष्कर्मणुभवन् न विद्यत इति । मुक्तानां तु ज्ञानादिक-
प्राणधारणमवस्थितम्, मुक्तानामपि हि ज्ञानादिकृपाः प्राणाः
सन्ति, यमुक्तेऽपि जीवन्तीति व्यपदिश्यते । ते च ज्ञानादयः मु-
क्तानां शाश्वताः अतः संनययस्थयां च सवेव जीवनमस्ती-
ति सर्वकात्तजार्थी जीवनपर्यायः ।

(३) सम्प्रति तस्यैव जीवस्य नैरयिकत्वादियथायैरादिदृश्य
नैरव पर्यायिरव्यचक्षुर्द्वेनावस्थानं विस्मयसाह-

गेरइए णं भेते ! नेरइए ति कात्तओ केव चिरं होइ ? गो-
यमा ! नहोमं दम वासमहस्मादं, उक्कोमेणं नेची सं ग-
रावमादं ॥

“ नेरइएणं जेन ” इत्यादि सुयमं, नवरं नैरयिकाल्लो जयम्बामा-
व्यान्त्युत्वा ज्ञाननरं न ज्ञयो भूयो नैरयिकत्वावयवधाम्ने, ततो य-
देव नेपो भवस्थितेः परिमाणं तद्वच कायस्थितेरपि मनुष्यपद्यते
जघन्यत उत्कर्षतश्च यथाकपरिमाणकायस्थितिः ।

(४) निरञ्जाम् -

तिरिक्खजोगिणं णं जेने । तिरिक्खजोगिणं ति काल्लओ
केव चिरं होइ ? गोयमा ! नहोमं अंठोसमुत्तं, उक्कोमेणं
अणंतं कालं, अणंतोओ ओसपियाणं उस्सपियाणं ओ का-
लओ स्थितओ अणंतो लोगा असंख्खेजा पागलपरियट्ठा
आवलिथाए असंख्खेजाप्यागे ॥

(तिरिक्खजोगिणं णं जेने इत्यादि) तत्र यदा देवो
मनुष्या नैरयिको वा तिरिक्खपद्यते तत्र चास्तिमुहूर्त्तं स्थित्या
भूयः खगनो गायन्तरं वा संकाशितं, तदा दृश्यते जघन्यतोऽन-
मुहूर्त्तप्रमाणा कायस्थितिः, उत्कर्षतोऽनन्तं कालं यावत् । तस्य
चानन्तस्य कालस्य प्रतीक्षा द्विविधा । तद्यथा-कालतः, क्षेत्र-
तश्च । तत्र कालतोऽनन्ता उत्सर्पिण्यवसर्पिण्य, उत्सर्पिण्य-

धर्मपिणीपरिमाणं च ननुध्ययनटीकानोऽवमेयम्, तत्र सविस्तरमात्रहितन्यायः । केचनोऽन्तना लोकाः । किमुक्तं जयन्ति, अनन्तं पुं लोकाऽऽकाशेषु प्रान्तसमयेयमेकैकदेशापरहरेः क्रियमाणे यावन्त्याऽन्तना उत्सर्पितयवसर्पियाण्ये भवन्ति तावन्तीर्यावत् तिर्यक् क्रियन्तेकस्यानयतिष्ठते, एतेष्वेव कात्रपरिमाणपुद्गलपरावर्त्तसङ्कतो निरूप्यते । पुद्गलपरावर्त्तस्वरूपं च पञ्चसंघट्टटीकायां विस्तरतोऽर्भाहृतोर्भाति ततोऽप्यधार्थमिह तु नाभिधीयते, ग्रन्थगौरव-भयात् । असंख्येयाता अपि पुद्गलपरावर्त्ताः कियन्त इति विशेषसंख्यानिरूपणार्थमाह—[ननुमित्यादि] त पुद्गलपरावर्त्ता आवृत्ति-काया असंख्येयतमभागः । किमुक्तं भवति, आवृत्तिकाया असंख्येयतमे भागे यावन्नः समयास्तावत्प्रमाणं असंख्येयपुद्गल-परावर्त्ता इति । एतच्चैव कायस्थितिपरिमाणं वनस्पत्यपेक्षया ब्रह्मण्यं, न शेषतिथिगपेक्षया; वनस्पतिवर्षांतरकेण शेषतिथ्यामेतावत्कालप्रमाणं कायस्थितेरन्यसम्भवत् ।

तिर्यक्क्षर्या कायस्थितिमाह—

तिरिक्त्वजोणिणीं एणंते । तिरिक्त्वजोणिणीति कात्रओ केव चिरं होइ । गोयमा । जहसेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं तिभि पलिओवमाई पुवकोरीपुहुत्तमत्वाह्वाई, एवं मणुस्मे वि, मणुस्मी वि एवं च ।

[तिरिक्त्वजोणिणीं भने । इत्यादि] इह उत्तरत्र च जघन्य-तोऽनमुहुत्तंजावना प्रागुक्ता अन्नमुहुत्तंभावनामुपारेण स्वयं जाननीया । उत्कर्षतस्त्राणि पदयोपरमाणं पूर्वकोटीपृथक्स्वाध्यायिकाणि । उक्त्यभिनि वेत्ति, उच्यते—इह तिर्यग्मनुष्याणां स्त्रीष्वपञ्च-डियाणांमुत्कर्षतोऽप्यष्टौ जवाः कायस्थितिः, “नरतिरियाणं सप्तमु भवा” इति वचनात् । तत्रोत्कर्षस्य चित्तमानत्वाद्वा-द्रापयि जया यथासंजनवमुहुत्तस्थितिकाः परिगृह्यन्ते । असंख्य-यवोपपुद्गलस्तु मृदवा नियमतो देवलोकापत्यद्ये न तिर्यक्तुः । ततः सप्त भवाः पूर्वकोट्यायुषो बद्धितव्याः । अष्टमस्तु पथंमवर्त्ता दे-वकुर्वादिपञ्चि बीणि पदयोपरमाणं पूर्वकोटीपृथक्स्वाध्यायिका-नि भवन्ति च [मनुस्मे वि मनुस्सी वि इति] एवं तिर्यक्क्षरि-गतेन प्रकारेण मानुष्योऽपि च वक्तव्याः । किमुक्तं भवति ?—मनुष्यस्य मानुषासुत्रं च जघन्यतोऽन्नमुहुत्तसमुत्कर्षतस्त्राणि पदयोपरमाणं पूर्वकोटीपृथक्स्वाध्यायिकाणि वक्तव्यानीति । सुत्र-पाठस्येवम्—“मणुस्मे णं अंतो । मणुस्स ति कालओ केव चिरं होइ । गोयमा । जहसेणं दस बासमहस्साई उकोसेणं तिभि पलिओव-माई पुवकोरीपुहुत्तमम्माह्वाई, मणुस्सीणं भंते । मणु-स्सि ति कालओ ” इत्यादि ।

[५] देवदेवीनाम—

देवे णं भंते । देवति कालओ केव चिरं होइ । गोयमा । जहएणेरइ । देवी णं जंते । देवति कालओ केव चिरं होइ । गोयमा । जहसेणं दस बासमहस्साई उकोसेणं पण-पणपलिओवमाई । मिच्छे णं भंते । सिच्छे किं चिरं होइ । गोयमा । सादिअपजवसिण ॥

[जहए णेरइ इति] यथैव नैरयिकः प्रागुक्तस्तथैव दे-वोऽपि वक्तव्यः, देवस्यापि जघन्यतो दशवर्षसहस्राणि, उ-त्कर्षतः त्रयस्त्रिंशत्सागरोपरमाणं वक्तव्यानीति भावः । देवा अपि हि स्यमयाच्छ्रुत्वा न भूयोऽनन्तरं देवत्वोत्पाद्यन्ते, “नो वेधे देवेसु उवधज्जह” इति वचनात् । ततो यदेव देवानामपि जघ-

स्थितेः परिमाणं नदेव कायस्थितेरपि । देवीसूत्रे—उत्कर्षतः पञ्च पञ्चाशत् पदयोपरमाणानि, देवीनां भवस्थितेरुक्तवैतोऽप्यन्तावध-माणास्तावत् । एतच्च ईशानदेव्यपेक्षया ब्रह्मण्यम्, अन्यत्र देवीनामे-तावत्या स्थितेरभावात् । सिद्धसूत्र-साधपयवसि इति । सिद्धत्व-स्य कृपासम्भवात् । सिद्धत्वाद्रिचयायवितुमंशा रागादयो, न च ते जगवतः सिद्धस्य संभवन्ति, तस्मात्सिद्धकर्मपरिमाणवज्जायावत्, तद्भावावच्छ तेषां निमृगलकां कथितत्वात् ।

[६] सज्जयेनावतो नैरयिकादीन् पर्याप्तापय्यातेन विशेषण-क्षरं चिन्तयन्माह—

णेरइए णं जंते । णेरइयअपजजत्तए णि कालओ केव चिरं होइ । गोयमा । जहसेणं वि उकोसेणं वि अंतोमुहुत्तं, एवं जाव देवी अपजजत्तिया ॥

[णेरइए णं भंते] नैरयिको भदन्त । अपयस इति । अपयोस्तत्र-पर्याप्तमंशेष्टा विच्छेदश्च कालतः कियन्तं कालं यापयद्भवति । ज-गवानाह—गौतमेत्यादि । इहापर्याप्तवस्था जघन्यत उत्कर्षतश्चास्त-मुहुत्तप्रमाणं, तत्र ऊर्ध्वं नैरयिकाणामवश्यं पर्याप्तवस्थानाभावात् । तत उक्तम्—[जहसेणं वि अंतोमुहुत्तं उकोसेणं वि अंतोमुहुत्तं, एवं जाव देवी अपजजत्तिया इति] एवं नैरयिकानेन प्रका-रेण पर्याप्तास्तियैवादायस्तावद्वक्तव्या तावद् देवीअपयानिका, अपयान्तकदेवीसूत्रं याददित्यर्थः । तत्र तिर्यक्षे मनुष्याष्व यद्यप्यपयानिका एव भूत्वा भूयो लूयोऽप्यवितोऽन्यपद्यन्ते, तथाऽपि तेषामपयोस्तावदस्या नैरन्ययंयात्कर्षतोऽप्यन्नमुहुत्तं प्रमाणैव ल-ज्यते । यद्वाहृतं—“अपजजत्तए णं भंते । अपजजत्त ए कालओ के-व चिरं होइ । गोयमा । जहसेणं अंतो मुहुत्तं उकोसेणं अंतो-मुहुत्तमिति । देवदेवीसूत्रे—अन्नमुहुत्तंभावना नैरयिकवत् ।

नैरयिकाणां पर्याप्तसंख्ये-

णेरइए णं भंते । णेरइयपजजत्तए णि कालओ केव चिरं होइ । गोयमा । जहसेणं दस बासमहस्साई अंतोमुहुत्तंणाई उकोसेणं तेचीसं सागरोवमाई अंतोमुहुत्तंणाई ।

नैरयिकपर्याप्त इति । पर्याप्तो नैरयिक इत्येवमविच्छेदेन काल-तः कियच्चिरं भवति । जगवानाह—गौतम । जघन्यतो दश वर्षे-सहस्राणि अन्नमुहुत्तंजावन्ति, अन्नमुहुत्तस्यापयोस्तावदस्या गत-त्वात् । अत एवात्कर्षतोऽपि त्रयस्त्रिंशत्सागरोपरमाणं अन्नमु-हुत्तंजावन्ति ।

तिरिक्त्वजो-

तिरिक्त्वजोणियपजजत्तए णं तिरिक्त्वजोणियपजजत्तए णि कालओ केव चिरं होइ । गोयमा । जहएणेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं तिभि पलिओवमाई अंतोमुहुत्तंणाई । एवं ति-रिक्त्वजोणियपजजत्तिया वि । मणुस्से मणुस्सी वि एवं च । देवपजजत्तए जहा णेरइयपजजत्तए । देवीपजजत्तियाणं जंते । देवीपजजत्तए णि कालओ केव चिरं होइ । गोयमा । जहसेणं दस बासमहस्साई अंतोमुहुत्तंणाई, उकोसेणं पणप-णं पलिओवमाई अंतोमुहुत्तंणाई ॥

तिर्यक्क्षर्ये—जघन्यतोऽन्नमुहुत्तंभावना प्रागुक्त । उत्कर्षतस्त्री-णि पदयोपरमाणं तदमुहुत्तंजावन्ति । एतच्चोक्त्यायुषो देवकुर्वादि-

गोयमा ! सकाइए दुविह पक्को । तं जहा-अण्णादिए अप-
ज्जवसिए,अण्णादिए सपज्जवसिए । दुविहकाइए णं पुच्छा ?
गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं असंखिजं कालं,
असंखेज्जाओ आसप्पिणिउम्मप्पिणिओ कासओ, सिच-
ओ असंखेज्जा होमा । एवं आउतेउवाउकाइया वि । व-
पस्सइकाइया णं पुच्छा ? गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं उ-
क्कोसेणं अणंते कालं अणंताओ आसप्पिणिउम्मप्पिणिओ
कासओ, लेचओ अणंता लोमा, असंखिज्जा पोमअपरिय-
ट्ठा, तं णं पोमगलपरियट्ठा आवलियाए अमंखेज्जाओ ।
तसकाइए णं जंते ! तमकाइए चि पुच्छा ? गोयमा ! जह-
णेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दो सगरोवमसइस्साई संखे-
ज्जवाससम्भइयाई । अकाइए णं जंते ! पुच्छा ? गोयमा !
अकाइए सादिए अपज्जवसिए ॥

(सकाइए णं जंते ! इत्यादि) सह कायो यस्य येन वा सका-
यः, सकाय एव सकायकम् । आर्यं वात् स्वायं इकप्रत्ययः ।
कायः शरीरं, तन्मोहार्कवैकियाहारकैजसकामेणभद्वान्प्र-
धा । तत्रह कर्मणं तेजसं वा द्रष्टव्यं, तस्यैवासंसारभावात् । अ-
न्यथा विप्रहर्षनी वसंमानस्य शरीरपर्याप्तस्य च शेषशरीरा-
स्त्रयादिकविकल्पे पञ्च । तथा च सति निर्वचनसूत्रमाह-
(सकाए दुविह पक्को इत्यादि) तत्र यः संसारपाशानी न
जविष्यति सोऽनाद्यप्यवसितः, कदाचिदपि तस्य कायस्य व्य-
वच्छेदोऽसंभवात् । यन्तु मोक्षमधिगता सोऽनादिसपदैवास्ति-
त, तस्य मुक्त्यवस्थासम्भवे सर्वोभ्यन्ता शरीरपरिधायान्ता ।
एवमन्यजोवायुधनपरिधायान्तराणि, अन्यत्रापि तदर्थस्य
प्रतीतत्वात् । तथा चांक्रम-“असंखेज्जासप्पिणिउम्मप्पिणिओ
एणिद्वियाण वसण्हं ता वचओ अणंतवणस्सइए वायव्वा” । ननु
यदि वनस्पतिकालप्रमाणमसंख्येयाः पुञ्जलपरायणाः, ततो
यदीयं सिद्धान्ते मरुद्वाजीवा यावद् जीवजावं वनस्पतिरा-
स । इति तत्कथं स्यात्, कथं वा वनस्पतीनामादित्यम्, प्रतिनि-
यतकालप्रमाणतया वनस्पतीनामवस्थानादित्यवरोधात् । तथा
हि-असंख्येयाः पुञ्जलपरायणास्तेषामवस्थानमानं तन एतावति
कालेऽतिक्रान्ते निधमासंख्येयऽपि कायपरायणं कुर्वन्ति, यथा स्व-
स्थितिकाशान्ते सुरादयः ।

उक्तञ्च-

“जइ पुमगलपरियट्ठा, संखेइया वणस्सइकाओ ।
अणंतवणस्सइए-अण्णाइयसमत एय हंतुओ ॥ १ ॥
जमसंखेज्जा पुमगल-परियट्ठा तयउत्थपणं ।
कासेयवइएण, तम्हा कुव्वंति कायपण्डइ ॥ २ ॥
सम्भ वि वणस्सण्ण, डिहकालं तं जहा सुराई व ॥”

किं चैवं यद्धनस्पतीनि निर्लेपनामगमे प्रतिषिक्तं, तत्प्रीदानीं प्रस-
क्तः । कथं मातं चेत् ? उच्यते-इह प्रतिस्मये संख्येया वनस्पति-
भ्यो जीवा उद्धर्तन्ते, वनस्पतीनां च कायस्थितिपरिमाणमसंख्ये-
याः पुञ्जलपरायताः, ततो यावन्तोऽसंख्येयेषु पुञ्जलपरायणेषु सम-
यास्तेभ्यस्ता एकसमयोद्विषुजा जीवा यावन्तो भवन्ति, तावत्परि-
माणमात्रं, न वनस्पतीनाम् । ततः प्रतिनियतपरिमाणसिद्धिं निर्ले-
पनं प्रतिनियतपरिमाणत्वादेव गच्छाकालेन सिद्धिरपि सर्वेषां भ-
व्यानां प्रसक्तः, तत्प्रसक्ती च मोक्षपथव्यवच्छेदोऽपि प्रसक्तः । स-

वैमव्यसिक्किगमनान-तरमन्यस्य सिद्धिगमनायोगात् ।

आह च-

“कायट्टिइकालेणं, तेसिमसंखेज्जा जाव भावेणं ।
निह्वणमावओ, सिद्धी वि व सव्वज्जणं ॥ १ ॥
पस्समयं संखेज्जा, जेणुव्वट्ठं ति ता तद्व्यवथा ।
कायट्टिइए समया, वणस्सइए होइ परिमाणं ॥ २ ॥
न वैतस्ति, वनस्पतीनामादित्यनिर्लेपनप्रतिषेधस्य सर्व-
भव्यासिद्धेरैकोपपद्यवच्छेदस्य तत्र तत्र प्रवेशादिज्ञाना-
भिधानात् । उच्यते-इह द्विविधा जीवाः-सांख्यवहारिका असां-
ख्यवहारिकाश्च । तत्र वे निर्गोदावस्थात बहुव्यं पृथिवीकायि-
कादिभेदेषु वर्तन्ते ते लोकेषु दृष्टिपथमागतः सततः पृथिवी-
कायिकादिव्यवहारमनुपतन्तीति सांख्यवहारिका उच्यन्ते । ते च
यद्यपि भूयोऽपि निर्वोदावस्थामुपयान्ति, तथाऽपि ते सांख्यवहा-
रिका एव, सांख्यवहारे पतितत्वात् । ये पुनरनादिकाशान्ताहार-
ज्य निर्गोदावस्थामुपयता एवावतिष्ठन्ते ते व्यवहारपथातीत-
त्वादसांख्यवहारिकाः । कथं नन्दवसीयते द्विविधा जीवाः-सां-
ख्यवहारिका असांख्यवहारिकाश्चेति ? उच्यते-युक्तिपथात् । इह
प्रागुत्पन्नवनस्पतीनामपि निर्लेपनामगमे प्रसिद्धम्, किं पुनः
सकलवनस्पतीनाम्, तथा भव्यानामपि । यच्च यदु व सांख्यवहा-
रिकाशित्तिपतिता अस्त्यन्तयनस्पतयो न स्युः, ततः कथमुपपद्यते,
तस्मादवस्यते अस्म्यसांख्यवहारिकराशिरां वक्तव्यानामा-
दिता । किञ्च-इयमपि गाथा शुक्रपदेशादगता-“ सप्तम अणिय
अणुना, जीवा जेहि न यनो तसारापरिमाणो” । ते वि अणताण-
ता, निर्गोयवासं अणुवसन्ति” ॥ १ ॥ तत इतोऽप्यसांख्यवहा-
रिकाशः सिद्धः । उक्तञ्च-“पञ्चुत्पन्नवणस्सइणं निह्वणं न भ-
ध्याणं जुत्तं होइ, तं जइ अणंतवणस्सइं मतिथ, एवं अणादिव-
णस्सइणं कालप्रमाणमथो सिद्धं” । अथ इयमपि गाथा शुक्रव-
पनागया-“ समय अतिथ अणुना, जीवा ” इत्यादि । तत्रैवं सुत्रं
सांख्यवहारिकान्तर्पिकृत्यावस्यम् । न चासांख्यवहारिकाद्विश-
वविषयत्वात् सूत्रस्य, न चैतत्स्वमनीयिकाविकृम्भनम्, यत आहु-
जिनजगृगणिक्कमाधमस्यपुत्र्यादाः-“ तह कायट्टिइ काला-
दओ विसेसे पडुचव किर जीवा । नाशाइवणस्सइणो, अ सं-
ववहारवाहिरिया” ॥ १ ॥ अत्रापिशब्दास्त्वैरपि जीवैः भुन-
नमन्तशः स्फुटमित्यादि । यद्व्यामव प्रज्ञापनायां वच्यते, प्रागुक्त-
श्च परिग्रहः, ततो न कश्चिदोप । असक्यसम्भं सुवर्णीतम् ।
एतानव सकायिकादीन् पर्याप्तपर्याप्तविशेषवणविशिष्टान्

विन्ययशाह-

सकाइयअपज्जचणं णं पुच्छा ? गोयमा ! जहणेण वि उ-
क्कोमेण वि अंतोमुहुत्तं, एवं जाव तमकाइयअपज्जचणं ।
सकाइयअपज्जचणं पुच्छा ? गोयमा ! जहणेणं अंतो-
मुहुत्तं उक्कोमेण सगरोवमसपण्डत्तसतिरेणं । पुत्तिका-
इयपज्जचणं पुच्छा ? गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं उ-
क्कोसेणं संखेज्जाई वाससइस्साई । एवं आठ वि । तउकाइय-
पज्जचणं पुच्छा ? गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सं-
खेज्जाई राईदियाई । बाउकाइयपज्जचणं णं पुच्छा ? गोयमा !
जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं संखिज्जाई वाससइस्साई ।
वणस्सइकाइयपज्जचणं णं पुच्छा ? गोयमा ! जहणेणं अंतोमु-
हुत्तं उक्कोसेणं संखेज्जाई वाससइस्साई । तसकाइयपज्जच-

ए षं पुञ्जा ? । गोयमा ! महर्षेणं अतोमुह्यं उक्तेष्यं
सागरोदमसयपुह्यं सातिरेगं !

“सकाय” इत्यादि सुगमं, नवरं तेजस्कायसुत्रं उत्कर्षतः
संख्येयानि रात्रिन्दिबानि। तेजस्कायस्य हि मन्त्रातिरुक्त-
वर्तोऽपि त्रीणि रात्रिन्दिबानि ततो निरुत्तरं कतिपयपञ्चास्रमव-
कलनायामपि संख्येयानि रात्रिन्दिबान्येव लज्यन्ते, न तु वर्षाणि,
वर्षसहस्राणि वा।

संप्रति कायद्वाराम्ताप्रवेशमभवात् सूक्ष्मकायिकादीन्
निरूपयितुकाम आह-

સુદુમે યં અંતે । સુદુમ્મિ કાશ્વઓ કેવ ચિરં દોઃ । ગોયમા ।
 જહભેયં અંતોમુદુતં ડકોસેયં અસંલેખજં કાલં અસંલેખજા-
 ઓ ઓસપિણિઠસ્તપિણીઓ કાલઓ, સેષઓ અસં-
 સ્લેખજા ભોગા । સુદુમ્મુદિકાફ સુદુમ્મવાઝકાફ સુદુમ્-
 તેઝકાફ સુદુમ્મવાઝકાફ સુદુમ્મવસ્તકાફ સુદુમ્મિંગેદે
 જહન્નેયં અંતોમુદુતં ડકોસેયં અસંલેખજં કાલં અસંતિ-
 જ્ઞાઓ ઓસપિણિઠસ્તપિણીઓ કાલઓ, સેષઓ
 અસંલેખજા ભોગા । મુદુમે યં અંતે । અવજયવંતિ પુઝાઃ ।
 ગોયમા । જહન્નેયં અંતોમુદુતં ડકોસેયં વિ અંતોમુદુતં
 મુદિકાફઅઠકાફયતેઝકાફઅઠકાફઅવયવસ્સકાફા-
 ન વ વર્ષ સેવ । પજ્જસિયાયં જહા ઓદિયાયં ।

[सुहृदेभ्यं नमः । इत्यादि] सुह्रमः सुह्रमकायिका भवन्त । इति । सुह्रमवर्णपर्यायार्थेऽहः सज्जयस्वष्टेनैव काशतः किमर्थं भवति । अथवाभावा-नीतम । [इहकेणाम्रियादि] एतदपि सुह्रमसाहचर्यकारिकाविवरणमवसतावप्येव । अस्याया उत्कन्तेऽपि स्वयंयदकाशमिति दायिर्बलमनुक्तं तत्प्रापयपथे, सुह्रमनिर्गोद्वृत्तावा-नामसाहचर्यकारिशिष्टमितिप्रतिपादनामदित्यायाः प्रागुपपन्ना-तितावाप्य । [नेत्रयोः अस्त्रंकाशा लोमा इति] अस्त्रंयेवे-षु लोकाकाशेषु प्रत्यक्षमयमेकप्रदेशापहारे शायमस्य अस्त्रपि-दयस्वर्षियसो भवन्ति तास्तस्मात्ता अस्त्रेभ्यो उत्सार्षित्वा-सापिचय इत्यर्थः । सुह्रमभनश्चपितासुवृषामपि प्रागुक्त्यु-क्तिशायस्य साहचर्यकारिकाविवर्णं व्याख्याय, तथा सुह्रमाः क्षामान्यतः पृथिवीकायिकादिनिर्मिष्टाश्च पयान्ता अयपान्ता-श्च निरन्तरं अमन्यतोऽप्यन्यतः सकर्तव्यत्वात्तन्मूर्ध्वोक्तं कायं वाच्य-भवेत् ; तत्तत्साक्षियसूचकत्वं च सर्वत्रापि अचान्यत सकर्तव्य-त्वात्तन्मूर्ध्वोक्तं सैवमुक्तम् ।

वाङ्मयसामान्यसूत्रे यदुक्तमसंशयेयं काव्यं तस्य विशेषनिरूप-
णार्थमाह-

बादरे एं भंते ! बादरे चि कालभो केव चिरं होइ ! गो-
यमा ! जहणेणं भ्रंतामुदुहं उकोसेणं असंखजं कालं भ्र-
संखेज्जाभो भ्रासपिण्डसत्पिण्णो भो कावभो, खेच-
भो अंगुलस्य अमखेज्जजाणं । बादरपुदविकाएणं एं भंते !
पुच्छा ! गोयमा ! जहणेणं भ्रंतामुदुहं उकोसेणं सत्तरिसा-
गरोवमकोकाकोइओ । एवं बादरभावाकाएणं वि जाव बा-

वदराठकाइए वि । बादरवखससइकाइए जं जंते । बादर चि पु-
 च्छा ॥ गोयमा । जहखेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं असंसेजं कांसे
 जार खेचओ अंगुलस असंसेजकाभागं । पचयसरिबादर-
 वणसइकाइए णं जंते । पुच्छा ॥ गोयमा । जहखेणं अं-
 तोमुहुत्तं उकोसेणं सचरिकोकाकोडीओ । निगांदे णं जंते ।
 निगांदे चि पुच्छा ॥ गोयमा । जहखेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं
 अणंतं कालं अणताओ ठसपिणिआपिणिओ काल-
 ओ, खेचओ अहाइया गोमलपरइया । बादरनिगां-
 दे णं जंते । बादर चि पुच्छा ॥ गोयमा । जहखेणं अंतोमुहुत्तं
 उकोसेणं सागरोवमं सचरिकोकाकोडीओ । बादरतस-
 काइए णं जंते । बादरतसकाइए चि काळओ केव चिरं होइ
 ॥ गोयमा । जहखेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं दां सागरोवम-
 सहसाइ संखेज्जावाममभइयाइं, एतोसं वेव अपज्जत्ता
 सव्वे वि जहखेणं वि उकोमेणं वि अंतोमुहुत्तं । बादरपज्ज-
 त्ताए णं जंते । बादरपज्जत्ताए चि पुच्छा ॥ गोयमा । जहखेणं
 अंतोमुहुत्तं उकोसेणं सागरोवमसतपुहत्तं सातिरेणं । बादरपु-
 हत्तिकाइपज्जत्ताए णं पुच्छा ॥ गोयमा । जहखेणं अंतोमुहुत्तं
 उकोसेणं संखेज्जाइं वाससहसाइं । एवं आठकाइए वि ।
 तेठकाइपज्जत्ताए णं पुच्छा ॥ गोयमा । जहखेणं अंतोमुहुत्तं
 उकोसेणं संखेज्जाइं राइंदिआइं । वाठकाइए वणसइकाइए
 पचयसरिबादरवणसइकाइए पुच्छा ॥ गोयमा । जह-
 खेणं अंतोमुहुत्तं उकोसेणं संखेज्जाइं वाससहसाइं । नि-
 गांदिपज्जत्ताए बादरनिगांदिपज्जत्ताए पुच्छा ॥ गोयमा । दे-
 खं वि जहखेणं वि उकोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । बादरतस-
 काइएपज्जत्ताए णं जंते । बादरतसकाइएपज्जत्ताए चि काळ-
 ओ केव चिरं होइ ॥ गोयमा । जहखेणं अंतोमुहुत्तं उको-
 सेणं सागरोवमसतपुहत्तं सातिरेणं ॥

असंख्येया उत्सर्पिण्यस्यर्पिण्यः इदं कालतः परिग्राह्यमुक्तम् ।
 केचन ब्राह्मणश्रुतस्य असंख्यज्जन्तानामिति । ब्रह्मलक्ष्यासं-
 ख्येयो प्रायः । किमुक्तं जयति । ब्रह्मलक्ष्यासंख्येयमेतं प्रागे-
 वावत । आकाशमयश्चास्तेषां मलिसमयमसंख्येयदोषाहो । असं-
 ख्येया उत्सर्पिण्यस्यर्पिण्यो वा तयो । इत्येते केचनैव सुस्मृत्याह ।
 उक्तञ्च—“सुदुमो य होह कालो, तस्यो य सुदुमयर् हवह खितः”
 इत्यादि । एतच्च ब्राह्मणव्यपत्तिकार्यपेक्षानुवृत्त्यासत्तयस्य, तस्य
 ब्राह्मणस्यैव तत्त्वकार्यस्यैतरेत्यसंख्येयः । शेषस्थानां द्वारस्यैव
 वाचस्पतिमिति । गतं काश्चाह्वय ।

(९) इदानीं योगद्वारमन्त्रिधित्सुराह-

सजोगी णं जंतें ! सजोगिनि कालओ केव चिरं होइ ?।
 गोपया ! सजोगी दुविहे पयसे। तं जहा-अणाइए वा अप-
 जजवमिअ, अणाइए वा सपजजवसिए। मणजोगी णं जंतें !
 मणजोगिनि कालओ केव चिरं होइ ?। गोपया ! जहसेणं
 एकं समयं उठोसेणं अंतोमहत्तं । एवं वयजोगी नि ।

कायभोगी न जंते ! पुच्छा ? गोयमा ! जहभेणं अंतोमुहुषं उकोसेणं वणस्मइकासो । अजोगी न भंते ! अजोगि चि कासभो केव चिरं होइ ? गोयमा ! सादिप अणमवसिप ।

योगा मनोवाक्कायव्यापाराः, योगा एषां सन्तीति योगिनो मनोवाक्कायाः, सह योगिनो यस्तु येन वा सयोगी । अत्र निवे-
क्ष्यम्—(सजोगी दुषिदे पक्खे इत्यादि) अणप्रपण्यवसितो-यो न जातुविदिपि सोकगतः स्वकासमभयमन्यतमेन योगेन सयो-
गी; ततोऽप्राद्यपयवसितो-यस्तु यास्यति भोगं सोऽमादिसपर्य-
वसितः । मुक्तिपर्यायमात्रां च योगस्य सर्वथाऽपगमात् । मनो-
योगित्वे-अन्यत एकं समयमिति यदा कश्चिद्द्वारिककाय-
योगेन प्रथमसमयमनोयोगं यत् पुद्गलानादपि द्वितीयसमये
मनस्त्वेन परिणम्य मुञ्चति तृतीयसमये चोपरमते श्रियते वा,
तदा एकं समयं मनोयोगी सन्त्यते उत्कर्षतोऽन्तर्मुहुषं निरन्तरं
जीवन्त्याभ्यावपुद्गलानां प्रदूषाविसर्गं कुर्वन् तत् ऊर्ध्वं सोऽवस्थं
मनोवाक्कायावपुद्गलमते, उपरन्त्यं च भूयोऽपि प्रदूषाविसर्गं
करोति, परं कालपुद्गलात् कदाचिन्न स्वसंवेदनपयमायाति । उ-
त्कर्षतोऽपि मनोयोग्यस्तमुहुषं सैव ॥ (एवं वययोगी (च इति))
एवं मनोयोगी च वायोग्यपि वक्ष्यते । तद्यथा—“ वज्रजोगी यं
जंते ! वज्रजोगिप्ति कालभो केव चिरं होइ ? गोयमा ! अजोगेणं
एकं समयं उकोसेणं अंतोमुहुषमिति ॥ ” तत्र यः प्रथमसमय
काययोगेन भाषायोग्यानि कृत्वापि मुञ्चति, द्वितीयसमये ता-
नि भाषत्येव परिणम्य मुञ्चति, तृतीयसमये चोपरमते श्रिय-
ते वा, स एकं समयं वाययोगी सन्त्यते । अत्र च मूलटीकाकारः—
“ पदमसमये काययोगेन गहियाव आसाद्वानं, बिद्वसमये
वययोगेन निस्सर्गं काऊण उवर्चमंतस्स वा वणस्मभो लम्भइ ”
इति । अन्तर्मुहुषं निरन्तरं प्रदूषाविसर्गं कुर्वन् तदनन्तरं चोपर-
मते, तदा जीवन्त्याभ्यावपु- सन्त्यते । कायोगी अणमवसितोऽन्तर्मुहुषं-
मिति । इह इन्द्रियादीनां वायोग्यपि सन्त्यते । संक्षिपन्त्येन्द्रि-
याणां मनोयोगोऽपि, ततो यदा वाययोगो भवति मनोयोगो वा
तदा न काययोगप्राप्त्यमिति, सादिसपर्यवसितत्वभावात् ।
अन्यतोऽन्तर्मुहुषं काययोगी सन्त्यते, उत्कर्षतो वनस्पतिकालः,
स च प्रागोक्तः । वनस्पतिकार्यिकेपु हि काययोग एव के-
वलतो न वाययोगो, मनोयोगो वा । ततः शेषयोगासम्भवाणाम्
कायस्थितिः । सततं काययोग इति मानम् अयोगी च सिद्धः,
स च साद्यपर्यवसित इत्ययोगी साद्यपर्यवसित उक्तः । गतं यो-
गचारम् ।

(१०) इदानीं वेदद्वारं प्रतिपादयिष्युराह—

सवेद एणं जंते ! सवेद ए चि कालभो केव चिरं होइ ? गोय-
मा ! संबद ए तिविहे पण्ठे । तं जहा-अण्णादिप वा अणजव-
सिप, अण्णादिप वा सण्जवसिप, सादिप वा सण्जवसि-
सिप । तस्य एणं जे ते सादिप सण्जवसिप स जहभेणं
अंतोमुहुषं उकोसेणं अण्णात्तो अ्रोसपिप्पिउवस्स-
प्पिणीओ कालभो, खेचओ अवहणोमगपरियहं दे-
सुणं । इत्थिवेदेणं जंते ! इत्थिवेदे चि कालभो केव चिरं हो-
इ ? गोयमा ! एणेणं आदेसेणं जहभेणं एकं समयं उको-
सेणं दसुत्तरं पत्तिओवमसतं पुण्वकोमिपुहचमज्जहिंयं ।

एणेणं आदेसेणं जहभेणं एकं समयं उकोमेणं अह्मासप-
त्तिओवमसं पुण्वकोदिपुहचमज्जहिंयाहं । एणेणं आदे-
सेणं जहभेणं एणं समयं उकोसेणं वेदवसपत्तिओवमसं पु-
ण्वकोदिपुहचमज्जहिंयाहं । एणेणं आदेसेणं जहभेणं एणं
समयं उकोसेणं पत्तिओवमसतं पुण्वकोदिमज्जहिंयं । ए-
णेणं आदेसेणं जहभेणं एणं समयं उकोसेणं पत्तिओवमपु-
हचं पुण्वकोमिपुहचमज्जहिंयं ॥

(सवेद एणं जंते ! इत्यादि) सह वेदो यस्तु येन वा स सवेदकः ।
“ रेणुहा ” । (७३११७३५) इति क्रमव्ययः । स च त्रिविधः । तद्यथा-
अनाद्यपर्यवसितोऽमादिसपर्यवसितः, सादिसपर्यवसितक ।
तत्र य उपशमभोगेण, कृपकभोगेण वा न जातुविदिपि प्रा-
प्त्याति सोऽप्राद्यपयवसितः, कदाचिदपि तस्य वेदोदयमव-
कक्षासम्भवात् । यस्तु प्राप्यत्युपशमभोगेण सपकभोगे
वा सोऽमादिसपर्यवसितः ; उपशमभोगेणप्रतिपत्तौ कृपक-
भोगेप्रतिपत्तौ वा वेदोदयमवकक्षेदस्य प्रातिपत्त्यात् । यस्तु-
पशमभोगेण प्रतिपद्यते तत्र भावेदको भूत्वा भूय उपशमभोगीतः
प्रतिपत्त्यं सवेदको भवति, स सादिसपर्यवसितः, स च अज-
न्येनान्तर्मुहुषस्राकायमिति चेत्, उक्तवन्त-इह यदा कापि उपश-
मभोगेमुपपद्यं विधिधमपि वेदमुपशमव्याभेदको भूत्वा पुनरपि
भोगीतः प्रतिपद्यते सवेदकत्वं प्राप्य क्कटित्युपशमभोगे कर्मप्रधि-
काभिप्रायेण कृपकभोगेण वा प्रतिपद्य वा वेदव्यमुपशमवर्धनं,
कृपयति वा अन्तर्मुहुषेन, तदा अजनेनान्तर्मुहुषसंवेदकः, उ-
त्कर्षतोऽप्राद्यपरावर्चवंदेशान्, अणगततर्ह्यं यस्तु स भयार्कः,
देशो न किञ्चिदुक्तः । उपशमभोगीतो हि प्रतिपतित एतावन्तं कालं
संसारं पर्यटति, ततो यथोक्तमृकषेणः सादिसपर्यवसितस्य
सवेदकस्य कालमानमुपपद्यते । स्त्रीवेदविषये च पञ्चदेशान्, ता-
व कमेण निरूपयति—(एणेण आदेसेणमिवादि) तत्र सर्वथा-
पि अण्यतः समयमात्रं आवनीयम्-काचित् पुवतिरुपशमभोगे-
वेदव्योपशममेवावेदकत्वमनुचूय ततः भोगि प्रतिपत्तौ स्त्रीवे-
दोदयमेकसमयमनुचूय द्वितीयसमये कालं कृत्वा देवेष्वप्यतः,
तत्र च तस्याः पुंसमवेग न स्त्रीवत् । तत एव अण्यतः समय-
मात्रं स्त्रीवेदः । उत्कर्षेचित्तायामिव प्रथमाऽद्देशावना-कश्चिज-
न्तुनारीपु तिरस्त्रीपु वा पूर्वकोट्यायुक्तासु मध्ये पञ्चमात्रं प्रवान्
अनुचूय देशान् कल्पे पञ्चापञ्चाशत्स्थयोपमप्रमाणोत्कटस्थिति-
परिग्रहीतासु देवीषु मध्ये देवीत्वोत्पत्तः, ततः स्वायुःकल्पे वृ-
त्त्वा भूयोऽपि नारीपु तिरस्त्रीपु वा पूर्वकोट्यायुक्तासु मध्ये स्त्री-
त्वोत्पत्तः ; ततो भूयोऽपि द्वितीयवारीकान् देवलोके पञ्च-
आष्टाष्टस्थयोपमप्रमाणोत्कटायुक्तास्वपरिग्रहीतदेवीषु मध्ये
देवीत्वोत्पत्तः, ततः परमवर्चवं वेदाभ्यन्तमेव गच्छति । एवं वयो-
सतं पश्यापमसतं पुष्पकोटिपुष्पकाज्यधिकं प्राप्यते । अत्र पर
आह-ननु वदि देवकुलस्य कुलीविषु पश्यापमवर्चयधितिकासु
स्त्रीषु मध्ये समुपपद्यते, ततोऽधिकोऽपि स्त्रीवेदस्य स्थिति-
प्राप्यते, ततः किमित्येवोपदिष्टाः । तदुक्तम् । अग्निप्रायापरिहा-
नात् । तयादि-इह तावदेवोदयमव्युत्पत्ता असंख्येयवर्षायुक्ता-
सु स्त्रीमध्ये गोत्पद्यते, देवलोके वयुत्पत्तामसंख्येयवर्षायुक्तेषु
मध्ये उत्पादप्रतिषेधात् । नाप्यसंख्येयवर्षायुक्ता सती यो-
षित उक्तासु देवीषु जायते । तत्र उक्तं मूलटीकाकारः—
“ जाता असंख्येया वासावया उकोसट्ठिरे न पावेइ ” इति ।

ततो यथोक्तप्रमाणैषोत्कृष्टा स्थितिः स्त्रीवेदस्याध्याप्यते । चित्तीवा-
देश्यादिनाः पुनरिवमाहुः—नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यापुष्कासु
मध्ये पञ्चान्न भवान् अनुदूष्य पूर्वमन्तरेणैतानि देवलोकेषु वारह-
स्पत्युक्तद्विधां चित्तीसु देवीषु मध्ये उत्पद्यमाना नियमतः परिशुही-
तास्त्वोत्पद्यते नापरिशुहीतासु । ततस्तन्मतेनोत्कृष्टमवस्थानं स्त्रीवे-
दस्याद्याद्यापयथोपमानि पूर्वकोटिपृष्ठकम् च । द्वातीयादेश्यादिनां
तु सौधर्मदेवलोके परिशुहीतासु सप्तपद्यापमन्त्रप्रमाणोत्कृष्टासु
वारहस्पत्यसमुपपद्यते, ततस्तन्मतेन चतुर्दशपत्यापमानि पूर्वको-
टिपृष्ठकवाज्यधिकानि स्त्रीवेदस्य स्थितिः । चतुर्धादेश्यादीनां
तु मतेन—सौधर्मदेवलोके पञ्चान्नपत्यापमन्त्रप्रमाणोत्कृष्टासु कास्-
त्यारहस्पत्येनैव तिरश्चीष्वपि पूर्वप्रकारेण वारहस्पत्ये देवीवेदोपापद्यते, तत-
स्तन्मतेन पत्यापमन्त्रात्पूर्वकोटिपृष्ठकवाज्यधिकमवाप्यते ।
पञ्चमादेश्यादिनाः पुनरिवमाहुः—नामाभवप्रमत्तद्वारणे यदि स्त्री-
वेदस्योत्कृष्टमवस्थानं विनश्यत्, तर्हि पत्यापमन्त्रपृष्ठकमेव पूर्वको-
टिपृष्ठकवाज्यधिकं प्राप्यते, ततस्तदधिकम् । कथमेतदिति चेत्?,
उच्यते—नारीषु तिरश्चीषु वा पूर्वकोट्यापुष्कासु मध्ये सप्ततयाननुदू-
ष्यापमन्त्रे देवकुषोर्दिषु विषययोपमन्त्रियानिषु स्त्रीषु मध्ये स्त्रीत्वे-
न समुपपद्यते । ततो मन्त्रवा सौधर्मदेवलोके जघन्यास्थितिकासु
देवीषु मध्ये देवीत्वेनोपजायते, तदन्तरं चावश्यं वेदान्तरमधि-
गच्छतीति । अस्मीपां च पञ्चानामादेशानामन्यतमादेशसमं चा-
नानानिषोऽनिशयहानिभिः सर्वोत्कृष्टमूलस्थिसम्पत्तिर्वा कर्तु-
मशक्यते । ते च जगद्यथायथ्यामप्रतिपत्तौ मासीरन्, केवलं तत्काल-
परिपन्थायैव पुनरन्तः सूर्यस्तकालमात्रविषयधर्मोपापयर्थोपयो-
लान्धनया यथास्मर्तव्यं स्त्रीवेदस्य स्थितिं प्रकटयन्तः, तथा सर्वे-
वार्तापि प्राच्यचिनिकसूरीणां मतानि भगवान्नायैर्यथैव उपादिष्टवान् ।
तेऽपि च प्राच्यचिनिकसूरयः स्वमतेन सूत्रं पठन्ते, गौतमप्रश्न-
भगवत्सिध्दचक्रपतया पठन्ति, ततस्तद्वैकथ्यान्वेह सूत्राणि लि-
खितानि—गोयमा । इत्याद्युक्तम् । अन्यथा भगवति गौतमाय निर्दि-
ष्टारि न संशयकथनमुपपद्यते, भगवतः सकलसंशयातीततत्त्वात् ।

पुरिमवेदेणं जेतं । पुरिमवेदेति पुच्छा । गोयमा । जह-
षोयं अंतोमुहृत्तं उक्तोमेणं सागरोवमस्यपुहृत्तं सातिरेणं ॥

पुरुषवेदसुषे—जघन्यतः अंतमुहृत्तं स्थितिः । यथा काश्चिदन्यवेदेभ्यो
जीवन्म्य उद्भूत्य पुरुषवेदेभ्यो तथा चान्तमुहृत्तं सर्वयुजीव-
त्वा गत्यन्तेर अन्यवेदेषु मध्ये समुपपद्यते, तदा पुरुषवेदस्य ज-
घन्यतोऽन्तमुहृत्तं संभवस्थानं ज्ञप्यते । उक्तप्रमाणं कथञ्चम् ।

नपुंसगवेदेणं जेतं । पुच्छा । गोयमा । जहृषाणं एणं स-
मये उक्तोमेणं वणचसदकालो ।

नपुंसकवेदसुषे—जघन्यतः पक्षः समयः स्त्रीवेदस्यैव जावनीयः,
उत्कर्षतो वनस्पतिकालः । स च प्रागेयोक्तः । पत्न्यं सत्यव-
हारिकजीवानधिकृत्य चिन्तया कथ्यते । तदा शिविधा नपुंसकवे-
दाज्ञा काश्चिदधिकृत्यानाद्यपर्यवसानाः । येन जानुर्चर्चाप सौ-
व्यहारिकराशौ निपनियन्ति । काश्चिदधिकृत्य पुनरनादिसप-
र्यवसानाः । येन सत्यवहारिकराशेरुद्भूत्य सौव्यवहारिकराशावा-
गमिष्यन्ति । अथ किमसौव्यवहारिकराशेरपि विनिर्यन्त सौ-
व्यवहारिकराशावसाङ्गित्येनैव प्रकृष्या कथ्यते । उच्यते—आ-
गच्छान् । कथमेतदस्यैवस्थितिर्भवति चेत्, उच्यते—पूर्वासाधोपदेशा-
त् । तथाचाह ङःप्रमाणे कथमिदमन्त्राजमवचनप्रदर्शयो जगवाह-
" । सिञ्जति जप्तिषा किर, इदं संवहारजीवरासीसो । इति

अणाह्वयस्सह—रासीसो तप्तिषा तस्मि ॥ १ ॥

अवेदकपृच्छासाह—

अवेदेणं भेतं । अवेदेति पुच्छा । गोयमा । अवेदे कुवि-
हे पमत्तं । तं जहा—सादृशं अपञ्जवसिणं वा, सादृशं सपञ्ज-
वसिणं वा । तस्य यं जं ते सादृशं सपञ्जवसिणं से जहृष-
णं एणं समयं उक्तोमेणं अंतोमुहृत्तं ।

अवेदको द्विधा—माद्यपर्यवसितः, सादिमपर्यवसितश्च । त-
त्र यः कृत्वाश्रेणं प्रतिपद्यावेदको भवति स साद्यपर्यवसितः
सापकाश्रेणः, स च जघन्येनैकं समयम् । कथमकसमयतोति चेत्?,
उच्यते—यदा एकसमयवेदको भूत्वा द्वितीयसमये पञ्चान्न-
मुपगच्छति, तदा तस्मिन्नेव पञ्चत्यसमये देवपृष्ठकः पुरुष-
वेदाद्येन स्ववेदको ज्ञवति, तत एव जघन्यत एकं समयमवे-
दक उत्कर्षतोऽन्तमुहृत्तम्, परतोऽवश्यं श्रेणीतः प्रतिपत्तेन वेदा-
द्यसद्भावात् । गतं वेदहारम् । प्रश्नो १८ पदं १५० ।

(११) इदानीं कथायहारः, तत्रेदमादिस्वयम्—

सकमाई णं जेतं । सकमाईति काज्ञायां केव चिरं होइ ।
गोयमा । सकसाई तिविहे पमत्तं । तं जहा—अणादिप अ-
पञ्जवसिणं, अणादिप सपञ्जवसिणं, सादिप सपञ्जवसि-
णं वा अवेदं पागलपरिहृत्तं देतुम् । कोहकसाई णं भं-
तं । पुच्छा । गोयमा । जहृषाणं वि उक्तोमेणं वि अंतोमुहृ-
त्तं । एवं जाव माणमायाकमाई णं । होजकसाई णं
जेतं । पुच्छा । गोयमा । जहृषाणं एकं समयं उक्तोमेणं
अंतोमुहृत्तं । अकमाई णं भेतं । अकसाईति काज्ञायां केव चिरं
होइ । गोयमा । अकसाई कुविहे पमत्तं । तं जहा—नादिप वा
अपञ्जवसिणं, सादिप वा सपञ्जवसिणं । तस्य यं जं ते
सादिप सपञ्जवसिणं, से जहृषाणं एणं समयं उक्तोमेणं अं-
तोमुहृत्तं ॥

सह कथाया येषां येषां ते सकथाया जवपरिणामविशेषाः, ते
विद्यन्ते यस्य स सकथायी । इदं सकलमपि सूत्रं मवेदमुच्य-
द्विशेषण भावनीयम्, समाजभायनोक्त्यात् । [काहकसाई णं
भेतं इत्यादि] जघन्यतोऽप्यन्तमुहृत्तत्वेन, कोषकथायापयो-
गस्य जघन्यत उत्कर्षतो वा अन्तमुहृत्तं प्रमाणत्वात् तथाजीव-
त्वाभावात् । इदं च सूत्रचतुष्टयमपि विशिष्टोपयोगोपेक्षामि-
ति । लोभकथायां जघन्येनैकं समयमिति, यदा कश्चिच्छब्दम-
श्रेणपर्यवसाने उपशान्तोऽनगता श्रेणीतः प्रतिपत्तं लो-
भायुवेदप्रथमसमये संवदन् एव कालं कृत्वा देवलोकेप्यपद्यते,
तत्र चोत्पन्नः सन् कोषकथायां मायाकथायां भवति, नैक-
समये लोभकथायां लभ्यते । अथैव कोषादाप्येकस-
मयता कस्माद् ज्ञप्यते ? । उच्यते—तथास्वाभावात् । त-
थाहि—श्रेणीतः प्रतिपत्तं मध्यानुवेदप्रथमसमये वा यद्
कालं करोति, कालं च इत्यादि देवलोकेप्यपद्यते, तथापि तथा-
स्वाभावात् येन कथायादेवेन कालं कृतवान् तमेव कथाया-
दयं तथापि गतः सकलमुहृत्तमेव वेदयति, एतच्चत्वावश्यते
अचिह्नसूत्रप्रमाणत्वात्, ततो नैकसमयता कोषादिस्थितिः ।
अकथायस्यमवेदस्यमिव जावनीयम् । गतं कथायहारम् ।

(१२) अमुना ज्ञेय्याहारमाह—

सलेस्ते णं जंते । सलेस्ते सि पुच्छा ? । गोयमा । सलेमे दु-
विहे पखसे । तं जहा—अथादि ए वा अपज्जवसिए, अणा-
दि ए वा सपज्जवसिए । काहलेस्ते णं भंते । पुच्छा ? । गो-
यमा । जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं तेत्थीं मागरोवमाइं
अंतोमुहुत्तमपज्जदियाइं । नीलसेणं भंते ? नीलसे सि
पुच्छा ? । गोयमा । जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दम सागरो-
वमाइं पक्षिओवमासंवेज्जइजागमम्भदियाइं । काउसेसे णं
जंते । पुच्छा ? । गोयमा । जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं ति-
जि सागरोवमाइं पक्षिओवमासंवेज्जइजागमम्भदियाइं ।
तेउसेसे णं भंते । पुच्छा ? । गोयमा । जहणेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेणं दा सागरोवमाइं पक्षिओवमासंवेज्जइजागमम्भ-
दियाइं । पम्भसेसे णं भंते । पुच्छा ? । गोयमा । जहणेणं अ-
ंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं दम सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमपज्जदियाइं ।
युक्कलेस्ते णं पुच्छा ? । गोयमा । जहणेणं अंतोमुहुत्तं उक्को-
सेणं तेत्थीं सागरोवमाइं अंतोमुहुत्तमपज्जदियाइं । अलेसे
णं पुच्छा ? । गोयमा । सादि ए अपज्जवसिए ॥

(सलेस्ते णं भंते । इत्यादि) सह लेस्या यस्स येन वा स स-
लेस्या । स द्विविधः प्रकृतः । तद्यथा—अनादिरपययसित्त—या न
जतुविदि ए ससारयवच्छेदकया । अनादि सपर्यवसान—यः स-
सारपारगामी । (काहलेस्ते णं भंते । इत्यादि) इह तिरच्छां
मनुष्याणां च लेस्याद्वयवसायनमीदृजिमान, ततः परमवश्यं
लेस्यानन्तरपरिणामे न जतः । देवैरनर्थिकाणां तु पुर्यभवचरमा-
नसमुत्पन्नानाञ्च परमार्थधामनमुहुत्तं सादि सपर्यवसानात्, ततः
सर्वत्र जय—यनममन्तमुहुत्तं तिर्यङ्मनुष्यापेक्षया छद्ध्यम् ; उक्तं
देववैरार्थिकापक्षे वा त्रिचर्चाभक्ति आधत्ते । तत्र त्रिचर्चाभक्ति
चतुक्तं त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तमुहुत्ताभ्यधिकार्थानि,
ततः सप्तमनरकपुण्यपेक्षया छद्ध्यम् । तत्र हि वैरार्थिकाः
कृष्णलेस्याः । तेषां च स्थितिः ककुद्वा त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि,
यत्तु पूर्वोत्तरभगवता यथाक्रमं चरमाद्यौ धर्ममुहुत्तं, तत्रे अत्य-
कमन्तमुहुत्तं लेस्यासंख्यातमेव भिन्नमाह । तथाचाभ्यव्याप्त्युक्तम्—
“मुत्तमुहुत्तं जहा, तिसीं सागरो मुहुत्तं हिया । उक्कोसा होइ
उत्तिरे । नायच्छा काहलेस्साए” । (अंतोमुहुत्तदिया इति) खु-
ण्णिक्का व्याख्यातमन्तमुहुत्ताधिकं । नीलज्ञेय्यास्त्रे—यानि
दश सागरोपमाणि पदयोपमासंख्ययज्जागम्यधिकानि तुर्णांनरकपु-
ण्यपेक्षया उच्यन्ते । तत्र हि प्रथमपदमेव नीलज्ञेय्या, “पंचमिया ए मीसा” इति वचनात् । तस्मिन् प्रथ-
मपदमेव स्थितिरुक्तवर्त एतावती । ये तु पूर्वोत्तरजयगते अ-
न्तमुहुत्तं । पदयोपमासंख्ययमागे व्याप्तगते इति न पुण्य वि-
वर्तिते । एवमुत्तरत्रापि छद्ध्यम् । कापोतलेस्यास्त्रे—यानि सा-
गरोपमाणि पदयोपमासंख्ययज्जागम्यधिकानि तुर्णांनरकपु-
ण्यपेक्षया उच्यन्ते । तत्रापि प्रथमपदमेव नीलज्ञेय्या, “पंचमिया ए मीसा” इति वचनात् ।
तत्र कोह्लुट्टिस्तेरेतावत्याः संख्या । तेजोज्ञेय्यास्त्रे—दश सा-
गरोपमापदयोपमासंख्ययज्जागम्यधिकं ईशानदेवलोके देवापे-
क्षया वेदितव्या हि तेजोज्ञेय्याका उक्तवर्त एतावतिस्थितिका ।

पञ्चज्ञेय्यास्त्रे—दश सागरोपमाणि अन्तमुहुत्ताभ्यधिकानि अत्र-
लोकापक्षया भावनीयानि । तत्र देवानां हि स्थितिः ककुद्वा
दश सागरोपमाणि, लेस्या च पक्षलेस्या । ये न पूर्वोत्तरभगवता
अन्तमुहुत्तं तं किलेकमन्तमुहुत्तंमिति अन्तमुहुत्ताभ्यधिकार्थानि-
त्युक्तम् । युक्कलेस्यास्त्रे—त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमाणि अन्तमुहु-
त्ताभ्यधिकानि अन्तमुहुत्तापेक्षया, तथाभ्युत्पन्नैः स्थितिसंख्य-
शत्सागरोपमाणागम्यात् । अन्तमुहुत्ताभ्यधिकत्वभावात् च
प्राप्यते । अलेस्याऽयोगिकवर्गं सिद्धम्, ततो न तस्यामप्य-
वस्थायां लेस्यात्वव्यापत्त इति साधनपर्यवसितः । गते ज्ञेय्या-
हारम् ॥

(१३) इदानीं सम्यग्दृष्टिहार—

सम्मदिट्ठि णं भंते । सम्मदिट्ठि सि पुच्छा ? । गोयमा । स-
म्मदिट्ठि । छुविहे पखसे । तं जहा—सादि ए वा अपज्जवसिए,
सादि ए वा सपज्जवसिए । तस्य णं जे से सादि ए सपज्ज-
वसिए, स जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं णावडि सागरो-
वमाइं सारिरेगां । मिच्छादिट्ठि । णं जंते । पुच्छा ? । गोयमा ।
मिच्छादिट्ठि । ति विहे पाणत्तं । तं जहा—अथादि ए वा अप-
ज्जवसिए, अणादि ए वा सपज्जवसिए, सादि ए वा सपज्ज-
वसिए । तस्य णं जे से सादि ए सपज्जवसिए से जहणे-
णं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणत्ताअओसपिणिउस्सपि-
णि । ओ कालोअ, सेवओ अहं पोम्मलपरिपुं देसुणं ।
सम्मादिट्ठिदिट्ठि । पुच्छा ? । गोयमा । जहणेणं वि उक्को-
सेणं वि अंतोमुहुत्तं ॥

(सम्मदिट्ठि णं भंते । इत्यादि) सम्यगधिपेक्षता दृष्टिर्जन-
प्रधानवस्तुत्वप्रतिपत्तयस्य स सम्यग्दृष्टिः । स चान्तरकर-
णकालभावित्वा उपशमिकसम्यक्त्वेन साक्षादनसम्यक्त्वेन वि-
शुद्धदर्शनमेवाहुञ्जादयसंविज्ञायापेक्षामिकसम्यक्त्वेन सकल-
दर्शनमेवाहीयज्ञसमुत्पत्ताधिकसम्यक्त्वेन वा छद्ध्यम् । निवे-
चनम्—सम्यग्दृष्टिर्विधः प्रकृतः । तद्यथा—साधनपर्यवसित—एष सा-
धिकसम्यक्त्वेन उपादिते सति वेदितव्यः, तस्य प्रतिपाताभा-
वात् । सादिसपर्यवसित—एष जायोपशमिकादिसम्यक्त्वापेक्ष-
या । तत्र चांसी सादिसम्यक्त्वावसितः सम्यग्दृष्टिर्जनमानसमु-
हुत्तं, परतो मिथ्यात्वमनात् ; उक्तवैतः बद्धविलासागरोपमाणि
सातिरेकाणि । तत्र यदि चारद्वयं विज्ञायेतु चतुर्षु अमतिप-
तितसम्यक्त्वं उत्तुङ्गव्यतिथिं कां देव उपपादते वलाभयं याऽच्यु-
तलोके, ततो देववैरैरेव बद्धविलासागरोपमाणि परिपूर्णं नि-
वर्तिते । ये तु प्रथमभावाः सम्यक्त्वसंहितास्तेऽधिकं हातं तैः
सातिरेकाणीति । उक्तं च—“ हो बोरे विज्ञयासु, नायस्स ति-
जिच्छुए अहव तादे । अस्सेणं नरभयियमिति । ” (मिच्छादिट्ठि)
णं जंते । इत्यादि । मिथ्या विषयस्ता दृष्टिर्जीवाजीवादवस्तु-
त्वप्रतिपत्तयस्य प्राकृतवस्तुत्वस्य स्तिती पतिप्रतिपत्तिवत्
स मिथ्यादृष्टिः, ननु मिथ्यादृष्टिरपि काश्चिद्गुणं भवत्यतया
जानाति तेषां पेततया मनुष्यं मनुष्यतया पशुं पशुतया, ततः स
कथं मिथ्यादृष्टिरुच्यते । भगवति सर्वज्ञत्वस्य प्रत्ययाभावात् ।
इह हि भगवद्दृष्ट्यान्तं सकलमपि प्रवचनार्थमिरोचयमा-
नाऽपि यदि तद्वन्मकमप्यन्तरं न रोचयति तदानीमप्येषां मि-
थ्यादृष्टिरेवाच्यते, तस्य भगवति सर्वज्ञप्रत्ययानाशात् ।

उक्तञ्च—“सुत्रोक्तस्यैकस्याप्युक्त्यादृक्कारस्य भवति नरो मि-
ध्यादृष्टिः। सूत्रे हि नः प्रमाणं जिज्ञासिहन्तं किं पुनः शेषं भग-
वद्दृष्टोभित्तम् । तथा च जीवाजीवादिष्वस्तुतस्वप्रतिपासिचि-
कलां मिथ्यादृष्टिः । मनु सक्तप्रसन्नमनसोऽतिरोचनासक्तक-
तिपयार्थानां चारोक्षमादेशं न्यायतः सम्प्रतिमिथ्यादृष्टिरेव भवि-
तुमर्हति, कथं मिथ्यादृष्टिरेव भवितुमर्हति? उत्पत्तेः सत्सद्वस्तु-
तत्वापरिज्ञानात् । इह यदा सक्तस्य वस्तुजिनपरिणततया सत्यक
अद्वयं तदानीमसौ सम्प्रतिदृष्टिः यदा त्वेकस्मिन्नापि वस्तुनि
पर्याये वा मतिर्दोषद्वयादिना एकात्मने सत्यकपरिज्ञानमिथ्या-
परिज्ञानाभावो न सत्यक अस्ति, नान्येकस्मिन्नापि विप्रतिपत्तिः,
तदा सम्प्रतिमिथ्यादृष्टिः । उक्तञ्च शनकगृह्यसूत्रे—“जहा माति-
करीर्षिष्यासिस्स खुहाइयस्स विपत्तसमागयस्स पुरिसस्स
य भोययाएए अणोयवेहो होइ एनस्स आहुरस्स उवर्धि न रुई
न निदा जेण तेण सो भोयणाइओ आहुरो न रुयाइ विटो ना-
वि सुओ, एवं सम्प्रामिच्छादृष्टिस्स वि जीवाइयपरिणत उवर्धि
न य रुई नावि सिद्धं सि ।” यदा पुनरेकस्मिन्नापि वस्तुनि पर्याये
वा एकात्मनो विप्रतिपद्यते तदा मिथ्यादृष्टिरेवेत्येताः स च त्रि-
विधाः लघया-अनाद्यपर्यवसितोऽनादिसपर्यवसितः, सादिसप-
र्यवसितश्च । तत्र यः कदाचिनापि सत्यकं नाप्राप्यति सोऽ-
नाद्यपर्यवसितः, यस्तु सत्यकस्यासाद्य न्युयोऽपि मिथ्यात्व या-
ति स सादिसपर्यवसितः । स च जघन्यमान्तमुहूर्तं, तदनन्तरं क-
स्यापि न्युयः सत्यकस्यावाप्तिः उत्कर्षतोऽनन्तं कालम् । तमेवा-
नन्ते काश्चिद्विधा प्रकृपयति-कालतः क्षेत्रतश्च । तत्र काश्चतोऽन-
न्त उत्सर्पिण्यवसर्पिणीयावन्तु, क्षेत्रतोऽप्याहं पुद्गलपरावर्त-
देशो नमः । अत्र क्षेत्रत इति निर्देशात् क्षेत्रपुद्गलपरावर्तः परि-
प्राप्तो न नु क्वपुद्गलपरावर्तः । एवं पुनोत्तरत्रागं च
प्राप्तव्यम् । (सम्प्रामिच्छादृष्टिं लमिथ्यादि) सम्प्रतिमिथ्या
च दृष्टिरेवसाती सम्प्रतिमिथ्यादृष्टिः । स च जघन्यतां वात्कपेतां
वा अन्तमुहूर्तं, परतोऽनन्तं तत्परायणावधिष्वंसात्, तथाजिह्वास्वा-
प्ताभ्यात् । गतं सत्यकस्वङ्कारम् ।

(१४) इदानीं ज्ञानङ्गारम्—

नाणीं यं भंते! नापि किं काश्चिद्विचित्रं होइ? गोयमा!
नाणीं दुर्विदेषाचे । न जहा—सादि ए वा अपज्जवसि ए, सा-
दि ए वा सपज्जवसि ए । तस्य जं जे से सादि ए सपज्ज-
वसि ए से जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसिणं उवर्द्धि सागरा-
वमार् सातिरेगाई । आभिणिवाहियनाणीं यं पुच्छा? गो-
यमा! एवं चेव । एवं सुयनाणीं वि । ओहिनाणीं वि एवं
चेव, नवरं जहन्नेणं एकं समयं । मणपज्जवनाणीं यं भंते!
पुच्छा? गोयमा! जहन्नेणं एणं समयं, उक्कोसिणं देसूणं पु-
व्वकोई ॥

(नाणीं यं भंते! इत्यादि) ज्ञानमस्यास्तीति, “अतोऽनेकस्मिन्नात्” । (७।
२१६) इति इह प्रत्ययः । स द्विधा-साद्यपर्यवसितः, सादिसपर्यव-
सितश्च । तत्र क्षेत्रज्ञानापरिणता साद्यपर्यवसितः, प्रतिपत्तामा-
याह, शेषज्ञानां प्रातिपत्तयकावभावात् स जघन्यमान्तमुहूर्तं, प-
रतो मिथ्याव्यगमनेन ज्ञानपरिणतामापमायात् । उत्कर्षतः यदपिसा-
मोपमाणि सामतिरेकानि यावच्चानि सत्यकदृष्टिरेव प्राप्तव्यानि,
सत्यकदृष्टिरेव ज्ञानित्वात् । आभिनिवाधिकज्ञानसूचं—(एवं चेव)

यथा सामान्यतो ज्ञानी सादिसपर्यवसितो जघन्यत उत्कर्षत-
श्चोक्तः तथाऽऽभिनिवाधिकज्ञानेति वक्तव्यः । स चेवं—“जहन्नेण अ-
ंतोमुहुत्तं उक्कोसिणं ज्ञावट्टीसागरावमार्” । एवं पुद्गलमापि । कथ-
मनाधिज्ञानपर्यवम, नवरं जघन्यत एकं समयं वक्तव्यम् । कथ-
मेकसमयताऽवधिज्ञानस्येति चेत्, उत्पत्तेः इह तिर्यकपञ्चमिध्या
मनुष्या देशा वा विजङ्गहानी सत् सत्यकत्वं प्रतिपद्यते, तस्य
च सत्यकत्वप्रतिपत्तिसमये एव सत्यकत्वमभावात् विजङ्गहान-
मवाधिज्ञानं जातं, तच्च यदा देवस्य कथनेन मरणेनान्यस्यान्य-
था वाऽनन्तरसमये प्रतिपत्तितत्त्वा जयत्यवाधिज्ञानस्यैक-
समयता; उत्कर्षतः सातिरेकाणि पट्टेहिमागरोपरमाणि, याव-
त्तानि वा प्रतिपत्तितवधिज्ञानस्य वारुण्यं विजयाविषु गमनेन
वारुण्यमच्युतदेवलोकागमनेन तथा धर्तित्वानि । मनःपर्यवहा-
नित एकसमयता संयतस्याप्रमत्तादयो वक्तव्यमानस्य मनः-
पर्यवहानमनुष्याद्यानन्तरस्य काश्च कुर्वता प्रायणीया; कथा-
पेता देशानां पूर्वकोटी; तत ऊर्ध्वं संयमानावतो मनःपर्यवहान-
स्याऽन्यभावात् ।

केवज्ञानाणीं यं पुच्छा? गोयमा! सादि ए अपज्जवसि ए ।
अन्नाणीं यं पुच्छा? गोयमा! अन्नाणीं, मतिअन्नाणीं
सुपअन्नाणीं ति विदे पन्नत्तं । तं जहा—अणादि ए वा
अपज्जवसि ए, अणादि ए वा सपज्जवसि ए, सादि ए
वा सपज्जवसि ए । तस्य जं जे से सादि ए सपज्जवसि ए
से जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसिणं अणत्तं कालं अणत्ताओ अओसपिणिउत्समपिणिओ का-
इओ, स तओ अणत्तुं पोगलपरिपट्टं देसूणं । विभंगना-
णीं यं पुच्छा? गोयमा! जहन्नेणं एणं समयं उक्कोसिणं
तेचीमं सागरोवमार् देसूणा ए उव्वकोरी ए अज्जहिंया? ।

अज्ञानी त्रिविधाः न पथा-अनाद्यपर्यवसितः, अनादिसपर्यवसितः,
सादिसपर्यवसितश्च । तत्र यस्य न कदाचिनापि ज्ञानलाभां
भावी सोऽनाद्यपर्यवसितः यस्तु ज्ञानमासाद्य न्युयो मिथ्यात्वगमनेनाज्ञा-
नित्वमधिगच्छति स सादिसपर्यवसितः । स च जघन्यमान्त-
मुहूर्तं, परतः सत्यकस्यासादेन ज्ञानेनाज्ञानपरिणतमायाम-
मसम्भवात्, उत्कर्षतोऽनन्तं कालमिथ्यादि प्राप्यत् ; तत
ऊर्ध्वमथस्य सत्यकत्वावातिरेकानित्यापरायमात् । एवं प्रत्य-
ज्ञानी क्षुताज्ञानी च त्रिविधो प्राप्तनीयः । विभङ्ग-
ज्ञानी जघन्यत एकं समयम् । कथमाति चेत्, उत्पत्तेः कश्चित्
तिर्यकपञ्चमिध्या मनुष्या देशा वा सत्यकदृष्टिवाद्यधिज्ञानां
सत् मिथ्यात्वं गतं, तस्मिन् मिथ्यात्वमपि पत्तिसमये मिथ्या-
त्वमभावोऽवधिज्ञानं विजङ्गहानभूतमाद्यप्रमज्ञानमाप भव-
ति, मिथ्यात्वसंयुक्तमिति वचनात् ; ततोऽनन्तरसमये देवस्य
मरणेनान्यथा वा तद्विभङ्गमज्ञानं परिपत्तिरिति, तत एवमेकस-
मयता विभङ्गज्ञानस्य उत्कर्षतस्त्वयात्मिशास्सागरोपरमाणि दे-
शानपुर्वेकोऽव्यभिचारीति चेत्, तथाहि—यत् काश्चिमिथ्यादृष्टि-
स्तिर्यकपञ्चमिध्या मनुष्या देशा वा पुर्वेकोऽव्यभिचारीति पत्तिसमये
विभङ्गज्ञानो जायते, जातश्च सप्रतिपत्तितवविभङ्गज्ञान
एवाविप्रदमत्या सप्रमरकपुथिध्यां त्रयविभङ्गसागरोपरमास्थ-
तिका वैरिचो जायते, तदा नयति यथातमुह्वदृष्टा-

षलिन इति । गतं संयमहारम् । प्रश्नः ० १८ पद । (निश्रेण्यानां कावस्थितिः ' निशब्द ' शब्दे बध्नेते)

इदानीमुपयोगहारम् । तत्रैवमदिसूत्रम्-

मागारोवचने णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेण वि उक्कोसेण वि अतोमुहुत्तं ; अणगागारोवचने वि एवं चेव ॥
(सागरोवचने णं भंते ! इत्यादि) इह संसारिणामुपयोगः साकारोऽसाकारो वा अचम्यतोऽचम्यन्मुहुत्तं कल्पयतोऽपि । ततः सूत्रद्वयेऽपि अचम्यत उक्त्यर्थे आन्तर्मुहुत्तमुक्तम् । यस्तु केवलिनान्मुक्त एकसामायिक उपयोगः स इह न विवक्षित इति गत-मुपयोगहारम् ।

(१७) इदानीमाहारहारम् ; तत्रैवमदिसूत्रम्-

आहार एणं जंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! आहार ए दुविहे पणत्ते । तं जहा-उउमत्तआहार ए य, केवलिआहार ए य । उउमत्तआहार एणं जंते ! उउमत्तआहार ए चि कालओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जह्मेणं खुद्दुगभवगहणं दुस-मज्जाणं, उक्कोसेणं असंखेजं काहं असंखेज्जाओ ओसपि-णिउससिणीओ कालओ, खंत्तओ अंगुलस्म असंखेज-जाणं । केवलिआहार एणं भंते ! केवलिआहार ए चि कालओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जह्मेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसे-मं दम्भं एवकाहिं । अणगाहार एणं जंते ! अणगाहार ए चि पुच्छा ? । गोयमा ! अणगाहार ए दुविहे पणत्ते । तं जहा-उउमत्तअणगाहार ए य, केवलिअणगाहार ए य ॥

"आहार एणं जंते ! इत्यादि सूत्रम्, नवरं "जह्मेणं खुद्दुगभवगह-णं दुसमज्जाणि" इह यद्यपि चतुःसामायिकी च विग्रह-निर्भवन । आह च- " उउमत्त य एगवका, उउहो वंका गती विणिहिद्धा । सुद्ध निचऊवका, वि नाम चउपचसमया-ओ " ॥ १ ॥ इति । तथापि बाहुल्येन द्विसामायिकी त्रिसामा-यिकी वा प्रवर्तते, न चतुःसामायिकी पुच्छसामायिकी वा प्र-वर्तते, ततो न ते विवक्षिते । तत्रोक्त्यर्थे त्रिसामायिक्यां विग्रह-गती द्वावाधौ समयायनाहारक इत्याहारकत्वचिन्तायां सुलभ-जग्रहणं ताच्यां न्यूनमुक्तम्, अङ्गुलतिरेकवक्तृगतिश्च न विव-क्षिता, नरैश्चम्यस्य परिचिन्त्यमानत्वम् । उक्त्यर्थे उक्त्यर्थे कालमत्यादि सुगमं, नवरम् पलायतः कालाद्दुर्लभवशं विग्रह-गतिर्भवति, तत्र चानाहारकत्वाभयमन्यं कालमिति नोक्तम् ।

उउमत्तअणगाहार एणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं एक्कं ममयं, उक्कोसेणं दो ममया । केवलिअणगाहार एणं जंते ! पु-च्छा ? । गोयमा ! केवलिअणगाहार ए दुविहे पणत्ते । तं जहा-सि-द्धकेवलिअणगाहार ए य, भवत्यकेवलिअणगाहार ए या सिद्धके-वलिअणगाहार एणं पुच्छा ? । गोयमा ! सादि ए अपजवसि ए । अवत्यकेवलिअणगाहार एणं जंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जवत्य-केवलिअणगाहार ए दुविहे पणत्ते । तं जहा-मज्जागिवत्तके-वलिअणगाहार ए य, अजोगिवत्तकेवलिअणगाहार ए य । सजोगिवत्तकेवलिअणगाहार एणं भंते ! पुच्छा ? । गोय-

मा ! अजह्मेणं उक्कोसेणं तिप्पि ममया । अजोगिवत्तकेव-लिअणगाहार एणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेण वि उक्कोसेण वि अतोमुहुत्तं ।

केवदिसूत्रं सुगमम् । उक्त्याऽनाहारकत्वेन- "उक्कोसेणं दोस-मया इति" । त्रिसामायिकी विग्रहागतमधिकृत्य चतुःसामा-यिकी पुच्छसामायिकी च विग्रहगतनिर्भविष्यतिविहितमन-न्तरम् । सजोगिवत्तकेवत्यनाहारकत्वेन-मया समया अप-सामायिकस्य केवलिसमुद्घातस्य तृतीयचतुर्थपञ्चमकथाः ।

उक्तं च-

"वृद्धं प्रथमसमये, कपाटमथशेखरे तथा समये ।
प्रथानमथ तृतीये, लोकव्यापी चतुर्थे तु ॥ १ ॥
संहरति पञ्चमे त्व-स्तराणि प्रथानमथ तथा षष्ठे ।
सप्तमे तु कपाटे, संहरति ततोऽष्टमे वृद्धम् ॥ २ ॥
ओङ्कारकथयन्ता, प्रथमाष्टमसमयोरसाष्टिः ।
मिश्रैदारिकयोःका, सप्तमपट्टिर्द्वितीये तु ॥ ३ ॥
कामंशरीरयोःपी, चतुर्थेक पञ्चमे तृतीये च ।
समयत्रयेऽपि तस्मिन्, भवत्यनाहारका नियमात् ॥ ॥ ॥ इति ।
गतमाहारहारम् ।

(१८) अथुना जायकाजायकहारमाह-

जास एणं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं एक्कं ममयं, उक्कोसेणं अतोमुहुत्तं । अभास एणं पुच्छा ? । गोयमा ! अभास दुविहे पणत्ते । तं जहा-सादि ए वा अपउजवसि ए, सादि वा सप-उजवसि ए । तत्थ णं जे मे सादि ए मज्जावसि ए मे-जह्मेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं वाससहकालो ।

(आस एणं जंते ! इत्यादि) इह अचम्यत मकनमयता, उ-क्त्यर्थे आन्तर्मुहुत्तकता च वाश्यागिन इवावसानव्या । अमा-यकास्त्रिधाः । तथ्या-अनाद्यपयवासनः, अनादिसपयवासनः, सादिसपयवासनश्च । तथ या न जातुविदपि भाषकत्वं त्व-म्यनं साऽनाद्यपयवासनः, यस्त्वयास्यपि सोऽनादिसपय-वासनः, यस्तु भाषको भूत्वा ज्ञेयाऽप्यभाषको भवति स मा-दिसपयवासनः, स च जपम्येयान्तर्मुहुत्तं भाषिका काश्चिन्का-लमयस्याय पुनर्भाषकत्वापलम्बः । तथ्या द्विन्द्रियादिभाष-क एकन्द्रियादिव्यभाषकपुनश्च तत्र चान्तर्मुहुत्तं जीवत्या पुनरपि वहा द्विन्द्रियादिव्यवासनं तदा अचम्यतोऽन्तर्मुहुत्तम-भाषक कल्प्येता वनस्पतिकालम् ; स च प्राग्वोक्त इति भाष-इत्येतं । गतं जायकाभाषकहारम् ।

इदानीं परीतहारम्-

परिते पुच्छा ? । गोयमा ! परिते दुविहे पणत्ते । तं जहा-कायपरिते य, संसारपरिते य । कायपरिते णं पुच्छा ? । गोयमा ! पुढविकाहो असंखेज्जाओ ओस-पिणिउससिणीओ । संसारपरिते णं पुच्छा ? । गोयमा ! जह्मेणं अतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं अणंते काहं आव अवहं पोगत्तपरिहं दम्भं । अपरिते णं पुच्छा ? । गोयमा ! अपरिते दुविहे पणत्ते । तं जहा-काय-

अपरिते य, संसारअपरिते य । कायअपरिते णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं बणस्सइकाळो । संसारअपरिते पुच्छा ? । गोयमा ! मेसारअपरिते दुविहे पसुत्ते । तं जहा-अणादि ए वा अपज्जवसिए, अणादि ए वा सपज्जवसिए । नोपरिते नोअपरिते णं पुच्छा ? । गोयमा ! सादि ए अपज्जवसिए । पज्जत्त ए णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं सगरोवमसत्तपुहुत्तं सातिरेणं । अपज्जत्त ए णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं वि उक्कोसेणं वि अंतोमुहुत्तं । नोपज्जत्त नोअपज्जत्त ए णं पुच्छा ? । गोयमा ! सादि ए अपज्जवसिए । सुहुमेणं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं पुढविकालो । बादरे णं पुच्छा ? । गोयमा ! जहणेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं असंखेज्जं कालं जाव, खेत्तआ अंगुलसम असंखेज्जइभागं । नोसुहुमे नोबादरे णं जंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! सादि ए अपज्जवसिए ।

परीतो द्विधा-कायपरीतः, संसारपरीतश्च । तत्र यः प्रत्येकशरीरी सं कायपरीतः, यस्तु सम्यक्वादिना कृतपरिभ्रितसंसारः स संसारपरीतः । कायपरीतः जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, स च यदा कश्चिद्भ्रगोदाडुद्रुष्य प्रत्येकशरीरिणु समुपपद्यते तत्र चातर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयोऽपि विप्रहृष्यपद्यते, उत्कर्षतोऽस्तस्यैव कायस्य, स चाऽसह्यर्थकालः पृथिवीकालो, यावान् पृथिवीकायिककालव्यतिकालस्तावत् वेदितव्य इत्यर्थः । तमेव काळतो निरूपयति-असंख्यया उन्सपिण्यवसपिण्यः । संसारपरीतो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, तत ऊर्ध्वमनन्तकालव्यतिकालमुक्तावादा । उत्कर्षतोऽन्तर्मुहूर्तम् । तमेव निरूपयति-“अणतोश्च” इत्यादिप्राग्वत्, तत ऊर्ध्वमवश्यं सुखमनात् । कायापरीतोऽन्तर्गतकायिकः, संसारपरीतोऽन्तर्गतकायिकः । कालापरितो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, स च यदा कश्चित्प्रत्येकशरीरिण्य उद्भूत्य निर्गोदयु समुपपद्यते, ततश्चातर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयोऽपि प्रत्येकशरीरिण्यपद्यते तदाऽवसातव्यः, उत्कर्षतोऽवस्थापितकाळो वाच्यः । स च प्रागेवोपदर्शितः, तत ऊर्ध्वं नियमासत उद्भूतः । संसारपरीतो द्विधा-अनाद्यपर्यवसितः-यो न कदाचनापि संसारव्यवच्छेदं करिष्यति, यस्तु करिष्यति सोऽनादिपर्यवसितः । नोपरीतो नोऽपरीतश्च सिद्धः साद्यपर्यवसितः पद्यः पर्याप्तगो-पर्याप्तो जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, तत ऊर्ध्वमपरांतव्यप्रसक्तः । उत्कर्षतः सातिरेकं साद्यरोपमशुत्तपुष्पकवत्, पतायन्तं कालं पर्याप्तव्यवस्थानसंभवात् । अपवातो जघन्यत उत्कर्षतश्चातर्मुहूर्तम्, तत ऊर्ध्वमवश्यमपरांतव्यवच्छेदयुत्तः । नोपरीतो नोऽपरीतश्च सिद्धः, स च साद्यपर्यवसितः, सिरुत्वस्याप्रच्युतः । सुसमहोरे सुसमसूत्र-उत्कर्षतः पृथिवीकाल इति यावान् पृथिवीकायस्थितिकालस्तावत् वक्तव्यः । बादरसूत्रं सुगममा मनयोश्च भावना प्रागेव कृता । नोसुहो नोबादश्च सिद्धः, ततः साद्यपर्यवसितः ।

(१६) संक्षिप्ताम-

सन्नी णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं बणस्सइकाळो । नोभन्नी नोअसन्नी णं जंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! सादि ए अपज्जवसिए ॥

संक्षिप्ते-जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तमिति । यदा कश्चिज्जन्तर्गतजघन्य उद्भूत्य संक्षिप्तु समुपपद्यते, तत्र चातर्मुहूर्तं जिवित्वा भूयोऽपि असंक्षिप्तपद्यते तदा लभ्यते । उत्कर्षं सुगमम् । असंक्षिप्तं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम्, स चैकः कश्चिज्जन्तर्गत उद्भूत्य संक्षिप्तपद्यते, तत्र चातर्मुहूर्तं स्थित्वा भूयोऽपि संक्षिप्तु अभ्यं समागच्छति, उत्कर्षतोऽवस्थापितकाळो, वनस्पतिकालस्याप्यसङ्कल्पेन प्रहणात् । नोसंक्षिप्तो नोअसंक्षिप्तो च सिद्धः, स च साद्यपर्यवसितः ।

भवसिद्धिकक्षारम-

भवसिद्धि ए णं भंते ! पुच्छा ? । गोयमा ! अणादि ए सपज्जवसिए । अमवसिद्धि ए णं पुच्छा ? । गोयमा ! अणादि ए अपज्जवसिए । नोअवसिद्धि नोअजवसिद्धि ए पुच्छा ? । गोयमा ! सादि ए अपज्जवसिए ॥

(भवसिद्धि ए भवित्वादि) जवसिद्धिरित्यासौ जवसिद्धिः, भव्य इत्यर्थः । स चानादिसपर्यवसितः, भव्यथा भव्यत्वायोगात् । अजवसिद्धिकोऽभव्यः, स चानाद्यपर्यवसितः, अभव्यथाऽभव्यत्वायोगात् । गोमव्यो नोऽभव्यश्च सिद्धः, ततः साद्यपर्यवसितः । असिद्धिकायाः पक्षापि सर्वकालाभितः ।

धम्मन्थिका ए णं पुच्छा ? । गोयमा ! सव्वच्च एव जाव अक्कासमणं । चरिमेणं पुच्छा ? । गोयमा ! अणादि ए सपज्जवसिए । अचरिमेणं पुच्छा ? । गोयमा ! अचरिमे दुविहे पसुत्ते । तं जहा-अणादि ए वा अपज्जवसिए, सादि ए वा अपज्जवसिए ॥

अक्कासमयोऽपि प्रवादापेक्षया, तत ऊर्ध्व-“एवं जाव अक्कासमणं” चरमो जवो भविष्यति यस्य स हि भव्या चरमः, तद्विपरीतोऽचरमः, स चाभव्यः, तस्य चरममवानावात् । सिद्धश्च, तथापि चरमत्वायोगात् । तत्र चरमोऽचरमोऽनादिसपर्यवसितः, अन्यथा चरमत्वायोगात् । अचरमो द्विविधः, अनाद्यपर्यवसितः, सादिसपर्यवसितश्च । तत्रानाद्यपर्यवसितोऽजघन्यः, साद्यपर्यवसितः सिद्ध इति । प्रज्ञा १८ पदं । पं २० । दश ० ।

(२०) उदकगमोदीनाम-

उदकगमने णं भंते ! उदकगमने ति कालाओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहन्नेणं एकं समयं, उक्कोसें उम्मासा । तिरिक्खजोणियगमने णं जंते ! तिरिक्खजोणियगमने ति कालाओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहन्मंतोमुहुत्तं, उक्कोसें अट्ठ संवच्छराइं । मणुस्सीगमने णं जंते ! मणुस्सीगमने ति कालाओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहन्मंतोमुहुत्तं, उक्कोसें बारस संवच्छराइं । कायभवत्थे णं भंते ! कायजवत्थे ति काळओ केव चिरं होइ ? । गोयमा ! जहन्मंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं चउवीसं संवच्छराइं । मणुस्सपंचिंदिय-तिरिक्खजोणियवी ए णं जंते ! जोणियनूप केवइयं का-दं संविद्धइ ? । गोयमा ! जहन्नेणंमंतोमुहुत्तं, उक्कोसेणं बारस मुहुत्ता ।

सार्द्धं स वसन्नापि शीलगुणेनात्मोद्येन न पाह्यस्थादिमावमुपै-
त्ययं प्राधार्थः । आच० ३ अ० ।

कायर-कातर-त्रि० । ईषजराति स्वकार्यसमाप्तिं गच्छति । तु-
अच् । कोः कादेशः । आधारे, ध्यस्तनाकुले च । वाच० । परीष-
दोपसर्गोपनिषाते सति । आवा० १ भु० ६ अ० ४ उ० । हीमस्तचे,
उत्त० २० अ० । बिशावहम्भर्जिते, ह्य० १ अ० । ग० ।
मन्त्र० । भीते, विषये, चञ्चले च । के जले आतरति म्रवते
न तु विरोधतो म्रजति । उडुपे, मत्स्यभेदे च । श्रियां जानित्वाद्
कीच् । श्रुतिभेदे, ततः गोत्र नष्ट० फल्कातरायणः । तद्वगोत्राय-
त्ये, पुं० । स्त्री० । जावे ध्यच् । कातर्यव्याकुलतायाश्च, न० । "कात-
र्यं कषला नीतिः, शौर्यं श्वापदचेष्टितम् ।" तच्च-कातरता ।
स्त्री० । त्वे-कातरत्वम् । न० । तदर्थे, वाच० ।

कायरिष-कातरिक-पुं० । आजीविकोपासकभेदे, म० ८ अ०
५ उ० ।

कायरिया-कातरिका-स्त्री० । मायायाम, "विरया बीरा ससुहि-
या, कोडकायरियाऽ धीसन्ना ।" सूत्र० १ भु० २ अ० १ उ० ।

कायरो (ह्यो)-देशी-प्रिये, दे० ना० २ धर्मे ।

कायवल्-कायव्रण-पुं० । शरीरशोथे, "दुविधो कायस्मि वणो,
तदुभयानुगुप्तो वि शायव्यो ।" कायवणो दुविधो-तथैव काय
जम्भयो जस्म सो य तम्भवा, आगुण्यण सखाविद्या क्रमो
जो सो आगुणा इमो, तस्य लेपो न कस्यच्यः । नि०
वृ० ३ उ० ।

जे जिक्खू दिया गोमयं पद्मिगाहेत्ता दिया गोमयं कार्यसि वणं
आहिपेज्ज वा विधिपेज्ज वा आहिपेज्जं वा विधिपेज्जं वा साइज्ज
॥ ३९ ॥ जे जिक्खू दिया गोमयं पद्मिगाहेत्ता रत्ति कार्यसि
वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आहिपेज्जं वा विधिपेज्जं
वा साइज्ज ॥ ४० ॥ जे जिक्खू रत्ति गोमयं पद्मिगाहेत्ता
दिया कार्यसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आहिपेज्जं
वा विधिपेज्जं वा साइज्ज ॥ ४१ ॥ जे भिक्खू रत्ति गोमयं प-
द्मिगाहेत्ता रत्ति कार्यसि वणं आहिपेज्ज वा विधिपेज्ज
वा आलिपेज्जं वा विलिपेज्जं वा साइज्ज ॥ ४२ ॥

चउक्कमंगलुत्तं उच्चारयम् । कायः शरीरं, म्रणः कृतं, तेष गोम-
येण आलिपद् सह्य, विलिपद् अनेकशः, अपरिवासिते मास-
हर्षे, परिवासिते चउमंगे चउलहु, तच्चकालविस्तिष्ठा आणादि-
या होसा ।

दियरातो गोमणं, चउक्कमयणा तु जा वणे बुत्ता ।
एचो एगतेरं, मक्खेत्ताऽणादिणो दोसा ॥ २१६ ॥
चउक्कमयणा चउमंगो तथियउदेसए जा मणे बुत्तो हई पि सखेवा
तिव्णुप्पतिं दुक्खं, अभिज्जतो वेयणाएँ तिन्वाए ।
अदीणो अण्वहितो, तं दुक्खहि थासते सम्मं ॥ २१७ ॥
अण्वोच्चिणिमिच्चं, जीयट्ठाए समाहिदेहं वा ।
एतेहि कारणेहि, जयणा आलिपणं कुब्जा ॥ २१८ ॥
पूर्ववद ।

गोमयगहणे इमा विही-

अभिणवोमाह्माऽसति, इतरे लवयोगे काठ गहणं तु ।
माहिसि असती गच्छं, अण्णातवत्थं च विसवाती ॥ २१९ ॥

बोसिरियमेत्तं चेत्तम्भं, तं बहुणं, तस्साऽसति इयरं चिरकात्त-
बोसिरियं, तं पि ववम्रोगं करेतुं गहणं, दिणसंसत्तं पि माहिसिं
चेत्तम्भं, माहिसाऽसति गच्छं, तं पि अण्णातवत्थं, छायाथापि-
त्यर्थः । तं असुसिरं विसवाती प्रवति, भाववत्थं पुण सुसि-
रयरं, स न गुणकारी ।

जे जिक्खू दिया आहिषणजायं पद्मिगाहेत्ता दिया कार्य-
सि वणं आहिपेज्ज वा विधिपेज्ज वा आहिपेज्जं वा विधिपेज्जं
वा साइज्ज ॥ ४३ ॥ जे जिक्खू दिया आहिषणजायं
पद्मिगाहेत्ता रत्ति कार्यसि वणं आलिपेज्ज वा विलि-
पेज्ज वा आलिपेज्जं वा विलिपेज्जं वा साइज्ज ॥ ४४ ॥ जे
भिक्खू रत्ति आलेवणजायं पद्मिगाहेत्ता दिया कार्यसि
वणं आहिपेज्ज वा विधिपेज्ज वा आलिपेज्जं वा विधिपेज्जं
वा साइज्ज ॥ ४५ ॥ जे भिक्खू रत्ति आलेवणजायं पद्मि-
गाहेत्ता रत्ति कार्यसि वणं आहिपेज्ज वा विधिपेज्ज वा
आलिपेज्जं वा विलिपेज्जं वा साइज्ज ॥ ४६ ॥

आलेवणजातं आलेवणप्पगारा ।

दियरातो लेवेणं, चउक्कमयणा उ जा वणे बुत्ता ।

एचो एगतेरं, मक्खेत्ताऽणादिणो दोसा ॥ २२० ॥

सो पुण सेवो चउट्ठा, समणो पायी विरंग संरोही ।

वउक्कल्लि तुवरमादी, अण्णहरेणं इहं पगतं ॥ २२१ ॥

वेदणं ओ उच्चसेति, पाहणं करेति, विरेयणो पुण्वं खिच्चं
होसे वा शिण्णए असिसारादी रोहकेति, जावहमो वउक्कल्लि-
मादी तुवरा वेयणोवसमकारणा इह अणाहारियं परि-
साधेतस्स चउलहुं ।

तिव्णुप्पतिं दुक्खं, अभिज्जतो वेयणाएँ तिन्वाए ।

अदीणो अण्वहितो, तं दुक्खहि थासए सम्मं ॥ २२२ ॥

अण्वोच्चिणिमिच्चं, जीयट्ठाए समाहिदेहं वा ।

एएहि कारणेहि, कप्पति जयणाएँ मक्खेतुं ॥ २२३ ॥

पूर्ववत् । नि० वृ० १२ उ० ।

कायवर-काववर-पुं० । प्रधानकाचे, प्रअ० ५ सम्ब० द्वार ।

कायवायाम-कायव्यायाम-पुं० । कायते इति कायः शरीरं, तस्य
व्यायामो व्यायारः कायव्यायामः । औदारिकादिशरीरयुक्तस्या-
त्मनो बीर्यपरिणतिविशेषे, " एते कायवायामे " कायव्या-
याम औदारिकादिनेदं सप्तप्रकारोऽपि औदारिकत्वेना-
मन्तमेवोऽपि वा एक एव कायव्यायामः सामान्यादिति ।

एणे कायवायामे देवाणुरमणुजाणं तंति तंति समयसि ।

कायव्यायामः काययोगः, स वैश्वानरेकदा एव एव,
सत्तानां काययोगानामेकदा एकतरस्यैव ज्ञावात् । ननु
यदाऽऽहारकप्रयोका प्रवति तदाद्वारिकत्वावस्थितस्य च-

यमाणात्वात् कथमेकदा न काययोगव्यवस्थितिः । अत्रो-
च्यते-सतोऽप्यौदारिकस्य व्यायामाभावाद्वाहारकस्यैव च तत्र
व्यायाममाणात्वाद्प्यौदारिकमात्रेण व्यायम्यते तर्हि मिश्रयोगता
अविध्यति, केवलसमुद्राते सप्तमपद्धतितीयसम्येयौदारिक-
मिभवात्, तथा बाह्यारकप्रयोगेन न ज्ञप्यते, एवं च सप्तविधका-
ययोगप्रतिपादनमनर्थकं स्यादित्येक एव कायव्यायाम इति, एवं
कृतमैकिकशरीरस्य चक्रवर्त्योदेरप्यौदारिकं निर्व्यापारमेव । व्या-
पारव्याप्येव, उन्नयस्य व्यापारवर्त्ये केवलसमुद्रातवन्मिश्रयोग-
तैस्येवमप्येकयोगत्वमव्याहृतमेवेति । तथा काययोगस्याप्यौदा-
रिकतया वैकियतया च क्रमेण व्यापिप्रमाणत्वे आशुवृत्ति-
तया मनोयोगवद् यद्दि यौग्यमन्तः स्यात्सा को दोष इति ।
एवं च काययोगेकत्वे सत्यौदारिकादिकाययोगाद्गतमनोव्य-
वाह्यस्य साविध्यजातजडव्यापारकपन्थात्मनोयोगायोगेरे-
ककाययोगपूर्वकतयाऽपि प्रागुक्तमेकत्वमसंशयमिति । अथ चेद-
मेव च मनोमार्गं प्रमाणम्, माहात्म्यात्वादस्य । यतः-“आणामात्म-
नोऽप्यो, आणायैव सौ कदेवमेव । विद्वतादिद्वितीय, कण्ठवि-
हिषिराहणा इवरा ” ॥१॥ इति । अष्टादशार्थात्मिकः, अर्थ इत्यर्थः ।
ननु सामान्याभ्यैकत्वेनैव सूत्रमगमं ज्ञाप्यतीति किमनेन वि-
शेषव्याख्यानेनेति । उच्यते-नैवम्, सामान्यिकत्वेऽस्य पूर्वपूर्वैरेवा-
निहिततयाऽस्य पुनरुक्त्यप्रसङ्गादेवादिग्रहणसमयग्रहणयोर्भेदे-
यत्प्रसङ्गावेति । इह च देवादिग्रहणं विमिश्रैकिकलाभिविषय-
तयैवामेकशरीररक्ते सत्येकदा मनोयोगाद्विनामनकत्वं शरी-
रव्यतिष्ठतीति प्रतिपत्तिनिरासार्थं न तु त्रैयमारकाणां व्यव-
चयेदार्थमानुसृतिर्विनाकारा अपि वैकियत्वमिदं नस्तः, तेषामपि वि-
क्रियायां शरीरानेकत्वेन मनःप्रभृतीनामनेकत्वप्रतिपत्तिः संजा-
यते एवेति तद्वहनमपि म्यास्यमिति । सत्यम् । किंतु देवादीनां वि-
शिष्टतत्त्वत्वतया शरीराणामन्यतानेकत्वेति तद्वहनम्, तथा
प्रधानग्रहे इतरग्रहं भवतीति म्यावाद्देवैः । नारकादित्रयश्च
देवादीनां प्रधानत्वं प्रतीतमेवेति । एतेषां च मनःप्रभृतीनां य-
था प्राधान्यकृतः क्रमः प्रधानत्वं च बहुदपालपरकमसंज्ञापश-
ममप्रवृत्ताभक्तमिति । स्यात् १ ग १ ० १ ३ ।

कायविषय-कायविनय-पुं० । कायस्य विनयाद् कुशलप्रवृ-
त्तौ, स्यात् ७ ग ० ।

कायविरिज-कायविर्ये-न० । शौर्ये बले, सूत्र० १ पुं ० ८ अ० ।
(“विरिज” शब्दस्य विवृतिः)

कायव्य-कर्तव्य-त्रि० । विधेये, पञ्चा० ६ विव० । प्रव० । ३० ।
नि० चू० । आवा० ।

कायसंक्लेश-कायसंक्लेश-पुं० । कायः शरीरं, तस्य संक्लेश-
शः शास्त्राविरोधेन बाधनम् । अत्र तु तनोरनेकत्वेऽपि शरीरश-
रिणोः कदाचिद्भेदात् कायक्लेशोऽपि संभवत्येव । विरोधा-
द्यसंकरणेनाप्रतिकर्मशरीरत्वकेशोल्लुञ्जनादिना च देहस्थौज-
स्येन विबाधने बाधतपसि, यं १ आधि० । अयं च स्वकृतक्लेश-
शानुभवकृपः, परीषद्वातु स्वपरकृतक्लेशकृपाः, इति कायक्लेश-
शस्य परीषद्देहजो जेदः । धं ३ अयि० ।

कायसंपदा-कायसंपत्-स्त्री० । “रुपावाययबलवजसंदननत्वानि
कायसंपदह” इति पतञ्जल्युक्ते उत्समरुपादी, द्वा० २६ द्वा० ।

कायसमय-कायसमय-पुं० । जीवेन कायस्य कायताकथने, न०
१३ हा० ७ उ० ।

कायसमयविक्रंत-कायसमयव्यतिक्रान्त-त्रि० । जीवेन का-
यस्य कायताकरणलक्षणं समयं व्यतिक्रान्ते, “कायसमय-
विक्रान्ते वि काय” कायसमयव्यतिक्रान्ताऽपि काय एव, मृत-
कलेववत् । म० १३ हा० ७ उ० ।

कायसमाधारणया-कायसमाधारणता-स्त्री० । संयमयोगेण दे-
हस्य सम्यग्व्यवस्थापनायाम्, उक्त० ।

तरफलम्-

कायसमाधारणया एं जने । जीवे किं जाययः । कायसमा-
धारणया एं जीवे चरितपञ्चवे विमोहेऽ, चरितपञ्चवे
विमोहिता अहंत्वायचरितं विमोहेऽ, अहंत्वायचरि-
तं विमोहिता चचारि केवलकर्म मे त्वेदं, तत्रा पच्छा
सिञ्जइ वुजइ मुबइ परिनिव्वाएइ सबहुसवाणुमेतं
करेइ ॥ ए० ॥

हे भगवद् । कायसमाधारणया जीवः किं जनयति । कायस्य
समाधारणा न्यमयोगेण देहस्य सम्यग्व्यवस्थापना कायस-
माधारणा, तथा, जीवः किं फलमुत्पादयति । तदा गुरुवाह-हे-
शिष्य । कायसमाधारणया चारित्र्यपण्यान् चारित्र्यभेदान् चा-
योपशमिकान् विशेषयन्ति, चारित्र्यपण्यान् विशेष्य यथाव्या-
तचारित्रं विशेषयन्ति, यथाव्यातचारित्रं निर्मलं कुर्वन् । ननु
यथाव्यातचारित्र्यमाविद्यमानं कथं निर्मलं भवति । अत्रांतरम् ।
यथाव्यातचारित्रं सयथा अविद्यमानं नास्ति, अविद्यमानस्य
निर्मलत्वात्सम्भवात्, तस्माद् यथाव्यातचारित्रं सयथाव्यात-
चारित्र्यमोहनीयेन मलिनमस्ति, तदेव यथाव्यातचारित्रं चा-
रित्रमोहनीयेन मलिनमस्ति, तदेव यथाव्यातचारित्रं वि-
शेष्य च केवलसत्त्वमोहात् चत्वारि विद्यमानकर्माणि घ-
नचारीयानि वेदनीयायुर्नाममोक्षलक्षणानि कृपयन्, ततः सम्प-
त्ति, कृपये, सुखये, परिनिर्वापयति, सबहुःखानामनं कराति ।
उक्त० २ ए अ० ।

कायसमिद-कायसमिति-स्त्री० । कायस्य स्थानादिसमितौ, स्यात् ०
ग ० ।

कायसुदृया-कायसुखता-स्त्री० । काये सुख यस्यासौ कायसुख-
स्तद्भावः कायसुखता । सुखिते काये, प्रज्ञा० २३ पद ।

कायाम-कायाक-पुं० । वेधपरावसंकारिणं नटविशेषं, हु० ४ उ० ।

कायाणुवाय-कायानुवात-पुं० । पृथिव्यादीनां यत्कायं शरीरं
तस्यानुवातानां विनाशः । पृथिव्यादीनां धौम्यवादीनां च काया-
नामुपवाते, नि० चू० २३ उ० ।

कार-देशी-कट्याश्च, दे० ना० २ वर्ग ।

कार-कार-पुं० । कृ हुनौ घञ् । क्रियायां, यत्ने च । वाच० । करणे,
आतु० । प्रव० । करणे घञ् । बले, कस्य सुखस्यारः प्राप्तिर्यत्र ।
रतौ, कृ हिसायाम् जावे घञ् । घञ्, धातुनामनकार्थ-
त्वात् निश्चयः, कर्मणि घञ् । पुत्रापहारं वलौ, क सुखसुखत्य-
नेन, मृ करणे घञ् । पयौ, क सुखं निर्भूतिमृच्छति अयं, क-
संरि अण् । यान्ते चतुर्थांशम्, क जले नित्यम् उच्छ-
च्छति अण् । हिमावले, कर्मण्युपपदे कृ अण्, स्वर्ण-
कारः कुम्भकार इत्यादौ तत्तत्कर्मकारकं, त्रि० । स्त्रियां टाप् ।
वाच० । “संभमजे कारे” कारशब्दाऽत्र कृपमात्रं सङ्गमथ्ये

व्यवहृत्यैव । व्य० ३ उ० । “ वर्णात्कारः ” इति वर्णवाचकात्कारप्रत्ययः । “ सायंकारे सि ” सायमिति निपातः सत्याधः, तस्मात् वर्णात्कार इत्यनेन कान्दसत्वात्कारप्रत्ययः, करणं वा कारः, ततः सायंकार इति । द्या० १० उ० ।

कारकर्मो-वेणी-पठे, दे० ना० २ वं ।

कारंभ-कारणद्व-पुं० । स्त्री० । रभः डः । इत्ये नेत्वम्, ररभः । इषत् ररभः कारयम्, नं वाति, करभस्त्वैव कारयं तत्कारं वाति वा । इंसजेदे, वाच० । हा० । स्त्री० । जी० ।

कारग-कारक-वि० । कृ-पञ्चुल । अनुष्ठारति, उत्त० १ अ० ।

अस्य निक्षेपः षोडा-

द्ववे लिखे काले, भावेण त कारभो जीवे ॥४॥ सू० १० ।

नामस्थापनाद्व्यवेक्षेणकालमात्रेणात्तु षोडा निक्षेपः, तत्र नामस्थापने प्रसिद्धादनाद्व्यवेक्षेण द्वयाविकं इत्यर्थः । द्ववे क्षि० । द्वय-विषये कारकभिन्यः । स च द्वयस्य द्वयेण द्वयचूना वा कारका द्वयकारकः । तथा-लैत्र भरतादी यः कारका यस्मिन् वा केने कारका व्याख्यायते स तत्रकारकः । एवं कालोऽपि व्यायम् । भावेन तु भावद्वारेण चिन्त्यमानोऽत्र कारका यस्मान्मन्वस्य गणधरः कारकः । एतच्च सूत्रद्वेष्टेत्तरत्र वक्ष्यति “ उि इअनुनावेत्तादी ” ॥ ४ ॥ सू० १ सु० १ अ० १ उ० । करोति कर्तृवादिष्वपदेशाद्, कृ एतुल, कर्तृवादिस्तोत्राप्रयोजकं कर्मण, क्रियायां, ‘कारकं’ पाणिनिस्तु, कर्तृवादिष्वपदेशकारिण्यां क्रियायामित्यर्थः । करोति क्रियां निष्पादयति, कृ एतुम् । क्रिया-निष्पादकेषु कर्तृकर्मोऽपि कारकसङ्गतिष्वेतेषु, तथा च क्रियाया-निबन्धनः । कारकत्वं नाम-क्रियाजनकशाक्तमन्वस्य, करोति क्रियां निबन्धनार्थं सङ्गमाभ्यं व्युत्पादनात्, साधकः क्रियातत्त्वाद्क भवतीति वार्तिकोक्तम् । द्वयस्य तथात्वाभावेऽपि शक्याऽऽ-विष्टस्यैव तस्य तथात्वम् । तत्तत्त्वान्यव्यतिरेकसत्त्वात्प्राप्तिरेव कारकमिति मतान्तरम् । तद्वक्तं हरिणा “ साभ्ये समवेतानां, तद्वेवाभ्यान्तरं । क्रियाणांमिनिष्पत्तौ, सामर्थ्ये साधनं वि-ज्जरिति ” । शक्तिशक्तान्तराभेदाद् द्वयं कारकमिति व्यवहार इति । वाच० । तानि च कर्तृकर्मकरणसंप्रदानापादानाधिकरणरूपाणि चट् । “ आत्मन्येवात्मनः कुर्यात्, यः पदकारकसङ्गतिम् । क्रियाविषयस्यैव, वैषम्यं जडमजनात् ? ” ॥ १ विवे० । अष्ट० । [एषां परस्परं स्यादादुभयस्या संवेद्यः ‘सामादय’ शब्दे वक्ष्यते] “ यद्येति शरीरं यद्येति, यद्येति वा निःस्वनां मेघः । नीलो वदति न कुरुते, न वदति साधुः करोत्येव ” ॥ १ ॥ कण० २ कण० । “ कारणं ति वा कारयं ति वा साहारणं ति वा यगा ” । आ० सू० १ अ० । तुमर्थे पञ्चल कर्तुमित्यर्थे, तद्योगे कर्मणि न क्वी, अतो घटं कारको ब्रजत्यर्थं प्रयोगः । करकाया इत् तत्र अर्थः वा अणु । करकासम्बन्धिनि तत्प्रतिपत्तिजले, न० । अणु, स्त्री० । जी० । वाच० । कारणति सन्तुष्टानिमिति कारकम् । विवे० । सूत्रादुक्त्यायां क्रियायां, तस्या एव परातत्सम्बन्धत्वाद्दत्तत्वेन सम्यक्वरूपत्वात् । तद्वचिज्जि वा सम्यक्प्रभेदे, घ० ३ अवि० । पक्षि-द्व सम्यक्त्वे सति सन्तुष्टानं अदत्तं सम्यक् करोति च । वि-वे० । एतच्च साधूनां विशुद्धचारित्रिणामेव । घ० २ अवि० । अ० । द्रष्ट० ।

कारगुत्त-कारकसूत्र-न० । विल्लेपेणधिकृतार्थमसिद्धिकारके सूत्रभेदे, दृ० १ उ० । (‘सुत्त’ शब्देऽस्य विश्रुतिः)

कारण-कारण-न० । कारयति क्रियार्थनैवेनाय प्रवर्तनाय प्रव-र्तयति कृ-णिञ्-ल्युट् । क्रियानिष्पादक, वाच० । इतो, हेतुमि-मित्तं कारणमित्यनर्थान्तरम् । विवे० । आ० म० । “ अथो सि वा इति वा कारणं ति वा यगा ” । नि० सू० २० उ० । आ० सू० । संघा० ।

निक्षेपः-

निकलेवो कारणस्मी, चञ्चिद्विहो वुविहो होइ द्वयस्मि । तद्व्यवहृत्यैव, अहवा वि निमित्तनमिषी ॥३०६॥

समवाय असमवाय, द्विविध कत्ता य कारण कर्म च ।

तथा य संपयाणा-पयाण तद् संनिहाये य ॥३०६॥

इह करोति कार्यमिति कारणम्, तस्य नामस्थापनाद्व्यवहृत्यैव-वाचकत्वेनापि निक्षेपे न्यासः । तत्र नामस्थापने सुज्ञानः । द्वयकार-णं तु क्षरीरभ्यन्तरीयव्यतिरेकसाह- (तुविहो तस्याह) व्यति-रेकद्वयकारणविषयो निक्षेपे द्विविधः । कथम् ? (तद्व्यवहृत्यैव सि) तद्व्यवहारणम्, अन्यद्वयकारणं चेत्यर्थः । तस्यैव जन्मस्य पटादेः सजातीयत्वेन संबन्धि इत्ये तस्यैव तद्व्यवहारं, तच्च तत्कारणं च तद्व्यवहारणम्, तथा-यसिद्धिप्राप्तिं तद्व्यवहारण-रणं अन्यपटादिविजातीयं वमादीत्यर्थः । तद्व्यवहारणस्य कार-यकारणयोरैक्यमिति प्रत्येस्य परिहारं वक्ष्यति भाष्यकारः । अथ वा-अन्यथाव्यतिरेककारणस्यैव द्वौवधः-निमित्तकारणं, निमित्तकारणमेति । तत्र कार्यत्वेन आसन्नान्वेन जनकं निमि-त्तम्, यथा पटस्यैव तस्यै, तद्व्यतिरेकस्य पटस्याकारणम् । तच्च तत्कारणं च निमित्तकारणम्, यथा च तन्मुनिर्विना पटो न भ-वति तथा तद्व्यतिरेककारणानामादिविषयानिर्गणानि न भवत्येव । तस्याच्च तत्त्वैवाद्या वमादि कारणम्, अतो निमित्तस्यैव निमित्त-कमिति ॥ २०६ ॥ अथवा-अन्यथाव्यतिरेककारणस्य विविध-मित्याह- (समवायीत्यपि) ‘सम्’ एकताभावं, अवशब्दोऽप्युच्यते, अयं गतो, इणं गतो वा । तत्त्वैकाभावाप्युपमानं समवायः संश्लेषः, स विचिंत्ये येषां त समवायिनस्तत्त्वः, यस्मात्तेषु पटः समवेतीति, समवायिनश्चे त कारणं च समवायकारणम् । तन्तु-संयोगास्तु कारणरूपद्रव्यान्तरधर्मेन पटादिकार्यद्रव्यान्त-रस्य दूरवर्तितावत्समवायिनः, त एव कारणसमवायिकारण-व । आह- ननु तद्व्यतिरेककारणव्यतिरेकं यथाऽऽख्यायतेत्यने-द एव, इति किं नरेनोपपत्त्याः ? । सत्यम्, किंतु तन्मात्रादायुप-गतसंज्ञान्तरप्रदर्शनेपरत्वाद्वापः । अथवा-व्यतिरेकं द्वयकार-णम् (द्विविधं सि) अनुस्वारस्य सुतस्य दर्शनात् वक्ष्यं चदप्रकार-म् । कथम् ? कर्त्ता कुलान्नसंज्ञस्तोषाधिकार्यस्य घटादेः कारणम्, तस्य तत्र स्वातन्त्र्येन व्यापारात् । तथा करणं च सृष्टिरवष्टादृ-सृष्टादिकं घटस्य करणं, साधकतमत्वात् । तथा क्रियते निर्वर्त्यते यत्तत्कर्म घटलक्षणं तदपि कारणम् । आह- ननु कथमास्मैवात्मनः कारणम्, अस्मात्तत्त्वसांभवे तस्य कारणत्वमुपपत्तेः ? । सत्यम्, कुलात्प्रादिकारणव्यतिरेकक्रियाविषयत्वात्पुनरास्तस्य कारण-त्वम् । उक्तं च- “ निर्वर्त्ये वा क्रियायै वा, प्राप्यं वा यत् क्रियाफल-म् । तत् इष्टादृष्टसंस्कारं, कर्म कर्तृवैदं । एतन्म ” ॥ १ ॥ तदेवं क्रि-याफलत्वेन कार्यस्यपि कारणत्वम्, अन्यथा कुलात्प्रादिक्रियावि-षयप्रसंगमादित् । मुखवृत्त्या वासौ कार्येगुणेन कारणत्वमतः । सत्यं सत्कृत्य वा प्रत्यक्षेन दानं दानं तत्संप्रदानम्-घटप्राह-देवादि । तदपि घटस्य कारणम्, ननुद्वेष्टेनैव घटस्य निषर्क-

नदभावं शीघ्रपश्ययोगादिनि । [अवस्थाणं चि] 'ये अवस्थाणन्' दानं कान्तम्, अपश्यन् धामयोद्वा दानं करणं नित्योजनं शु-
मिषदादिर्यस्मात् तद् शुचिपदमापद्यते ध्रुववाङ्मलिलक्षणम्
पादाम् । नद्वि कार्यस्य घटस्य कारणम्, दन्तरेणापि तस्यानु-
पपत्तः । तथा-न्विषा यन्ते स्थाप्यते कार्यं यत् तस्मिन्निधानमावा-
रः, अन्धकारस्यमित्यर्थः । नद्वि कार्यस्य घटस्य कारणम्; आधा-
रतया स्थापि तत्रोपयोगात् । तच्च घटस्य च ध्रुवस्य, तस्यापि भूमिः,
तस्याप्याकाशमिति निर्गुणतायाश्चार्थः ॥१०६६॥

अथ नद्विषा विष्णुसुभाष्यकारः प्राह-

नद्विष्यकारणं न-तन्ने, पटस्यैव जगत् तन्मयया ।

विचरि यमशकारण-मिदं वेमादभो तस्म ॥१०७०॥

यदात्मकं कार्यं दृश्यते तद्विह तद्व्यवकारणम्-तस्य कार्यव्यवस्थ
स्वातीत्यनेन संबन्धे कारणं तद्व्यवकारणमित्यर्थः । यथा पट-
स्य तन्मयः येन तन्मयया तन्मात्रमकना पटस्य । अकारिपरीने
तु यस्मात्कार्यं कार्यं न भवति तद्व्यव-
स्थकारणमित्यर्थः, यथा
तस्यैव पटस्य वेमाद्व इति ॥ २१०० ॥

अथ परः प्रत्ययकार-

जडं तं तस्मैव मयं, हेतुं ननु कज्जकारणगतं ।

न य तं जुक्तं तादं, जडोऽपिदाणाइजिजादं ॥१०७१॥

मनु यदि नत् तस्यैव पटस्य संबन्धे तन्मुद्रयं तस्यैव च पटस्य हे-
तुः कारणं मने समेतम्, तन्मुद्रयं कार्यकारणयोरेकत्वं प्राप्तातिगतम्
न तन्मुद्रयः । कार्यकारणभावः, एकत्वापटस्यकपयदिति परस्मा-
दिभ्याम् । न च तत्कार्यकारणयोरेकत्वं युक्तम्, यतस्तत् कार्यकारणं
अभिधानादिका मिदं यत्नः । आदिशब्दादिस्वकालकृत्यकार्यपरि-
ग्रहः । तयोर्दि-पटः, तत्तत् इत्यभिधानमर्थः । एकः पटः, बहुव-
चस्येव इति संख्याभेदः । लघ्वत्तत्तत्तत्तत्तत् लक्षणं स्वकपम्; त-
न्मात्रादपि पटस्य, अन्यदर्थं च तन्मात्रमिति सप्रणजः । शीतवा-
यादिकावः पटः, बहुवचदिकार्यश्च तन्मय इति कार्यभेदः । तन्मय
मिदं पटतन्मयलक्षणं कार्यकारणं, अभिधानादिभेदाद्, घटपटादि-
वदिति । तथा-च सति भवद्विभ्रायेण यत्तयोरेकत्वमापत्तिः,
तद्व्युक्तमिति ॥ २१०१ ॥

अथारमाह-

गुणोभयवालो, भेदं वि न तंतवा घटस्सैव ।

कारणमेवंतं वि य, जज्जभिदाणाइजिजादं ॥१०७२॥

यस्मिन्पटोर्दिभेदः कार्यकारणभावोभयमसङ्गतं उपा-
सम्भक्त्येव नैतत्तत्तत्तत्तत्, स भेदोऽपि भेदपक्षेऽपि नृत्यः समान एव
वर्तते । तथाहि-न तन्मयः पटस्य कारणं, जिज्ञावाद्, घटस्येवेति ।
किं च-पट एकत्वोऽपि वस्तुनामभिधानादयो जिज्ञा दृश्यन्त एव;
ततोऽनैकान्तिका हेतुरिति शेषः । तथाहि-घटस्य कपाद्विना चै-
कत्वं शोकं प्रतीतम्, प्रवधाऽनधिधानादयो जिज्ञा एव । तस्या-घटः,
कपाद्व इत्यभिधानमर्थः । एकः घटः, बहुवच कपाद्व इति संख्या-
भेदः । पुषुवृत्तादिरायाकारलक्षणा घटः, रक्त्यादिलक्षणा
कपाद्व इति लक्षणभेदः । अलाहरणादिक्रियाकारका घटः, रक्त-
्यानादिदत्तवत् कपाद्व इति कार्यभेदः । ततोऽभिधानाद्विभेदा-
ज्जद इत्यनैकान्तिका हेतुः, यत् यत्तद्वि शब्दयत्त वस्तुना-अभिज्ञे
पटमन्वादिप्रमाणे, कार्यकारणं अभिधानादिभेदाद्, पटकपादि-
वदिति ॥ १०७२ ॥

आह-यद्यत्तव्यवेदोऽपि कार्यकारणयोस्तुल्य उपालम्भः, तर्हि
कथं नाम शोकाप्रसिद्धस्तनुपदादीनां कार्यकारणभावः सिद्ध-
निः, इति भवन् एव कथयितव्याह-

जं कज्जकारणं, पज्जया वधुगो जज्जो ते य ।

अन्नेऽग्नौने मया, तो कारणकज्जभयर्थे ॥१०७३॥

यद्यस्माद् घटमुद्रियाकादिलक्षणे कार्यकारणं वस्तुनः पृथिव्यादः
पर्याया वेनेन, तौ च घटमुद्रिपटदिलक्षणा पृथ्वीपर्याया परस्पर-
यतो यस्माद्-व्यावचन्यौ च भवतः । तत्र संख्यासङ्गाहलक्षणादिभेदा-
दभ्यर्थः, मुद्रादिरूपतया स्वयमभ्यर्थत्वाद्भिन्नान्वयत्वम् । तस्मा-
त्कार्यकारणयोरेवमभ्यान्वयलक्षणं नजना द्रष्टव्या । तत्रच
कथाश्चतयोः परस्परं भेदः, कथाश्चतयभेदं कार्यकारणभाव
इति-भाषार्थः ॥ १०७३ ॥

यन्नेदेवाह-

नन्वि पुद्वीविमिद्धा, घटो चि जं तेग जुज्जि अग्नौने ।

जं पुण पदो चि पुव्वं, न आसि पुद्वी । तज्जो अज्जो ॥१०७४॥

पृथिव्या शुचिकाया विशिष्टा स्थितिका तन्मयो घटो नास्ति
न दृश्यते यद्यस्मात्, तेन तस्मात्पुण्येन अन्ययो शुचिकानोऽसिद्धः ।
यत् पुनघट इति व्यक्तेन कपेण पृथं घटमित्यस्यः प्राग् नामाज्ञा-
नाभूतिकं तु पृथिवी शुचिकैवास्तीत्यस्याः स्वयं कत्वं पृथिवी-
कालिप्रप घटो दृश्येतान भावः । नतस्तस्मात् जायते पृथिवी-
तोऽप्यः घट इति । एवं यथा मुद्रवृत्तादिरन्वाभ्यन्वयत्वम्, एवं सर्वत्र
कार्यकारणोऽस्ति नान्वयत्वमास्ति ॥ २१०४ ॥

"अहया वि निमित्तोमिद्धा" इत्येतद्भाषितव्यासुराह-

जह तंतवो निमित्तं, परस्म वेमादभो तज्जो तेमिं ।

जं चडाइ निमित्तं, तो ते पदयस्म नैमित्तं ॥१०७५॥

यथा तन्मयः पटस्य निमित्तं कारणं, तथा नैव प्रमाणं यस्मा-
त्तेषां तन्मात्रानामाविनावादि अथवा निमित्तं वेमाद्वयत्तनन्ते
निमित्तस्येदं नैमित्तिकं कारणं पटस्य भवतीति ॥ २१०५ ॥

समवाया असमवायीत्येतद्विचरणायाऽह-

समवाइकारणं ते-तज्जो पदे जणं ते मययवति ।

न समेद जज्जो कज्जे, वेमाइ तज्जो अममवाइ ॥१०७६॥

समवायिकारणं तन्मयः पटस्य, येन ते समवयवति पटः, येन पट-
स्तेषु समयतः समुपपन्न इति तत्पर्यम् । इह तन्मुद्र पट इत्ये-
व वैशेषिकेऽप्युपमाया । वेमाइ पुनः पटात्म्ये कार्यं न समर्थित
न संनिष्ठत्वेन, ततोऽसमवायि कारणं तदिति ॥ १०७६ ॥

धैर्याकमिद्वान्तेऽपि मतभेदमुपदर्शयन्नाह-

वेमादभो निमित्तं, संजोगा अममवाइ केसि चि ।

ते जणं तंतुपमा, पदो य दन्नेवरे जण ॥१०७७॥

दन्नेतरश्चममस्य य, न जज्जो दन्नेतरमि ममवाज्जो ।

समवायिमि य पावइ, कारणकजे गया जग्हा ॥१०७८॥

इह केषां चिद्वैशेषिकावधारणां मतेन वेमाद्वः, आदिशब्दात्स-
जानोऽपिजज्जोतयतुरिदिक्षाद्याद्यच्च पटस्य निमित्तं निमित्त-
कारणम्, न त्वसमवायिकारणम्, तन्मुद्रयोऽपिमात्रं निमित्तत्वेन त-
न्मुद्रलक्षणकारणत्वात्तन्मात्राभित्यात्तयोऽपिमात्राभावात् । के पुनस्त-
समवायिकारणान्याद-समवायान्ननुगुणास्तन्मुद्रयोऽपि-

थः, तन्मुक्तज्ञानकारणाभितत्वात् । तथा चाह-तं तन्मुक्तयोगा येन कारणेन तन्मुक्तधर्माः । अतो निमित्तकारणं न ज्ञातं, नञ्जिज्ञा-
न्यत्वात् । ननु ननु तर्हि समवायिकारणस्य, तन्मुक्तयोगायां पदे
समवेतत्वात् । नैवम् । यन्तत्तद्वद्व्याप्यत्वं कस्यान्तरं पदः । तस्माच्च द्र-
व्यान्तरं तन्मयः । द्रव्याणि द्रव्यान्तरमात्रेण, गुणाश्च गुणान्तरमि-
ति सिद्धात्मादिति । ततः किम् ? इत्याह-द्रव्यान्तरधर्मस्य च यतो
न द्रव्यान्तरं समवायः, शीतादीनामेव बुनयुजि, यस्मात्तन्मुक्तयो-
गां तन्मेवेत्यानां पदे द्रव्यान्तरे समवाय इत्युक्ताये पदतन्मुक्त-
णयोः कार्यकारणयोरेकता प्रालोचिता, इतरेतरगुणसमवायात् ।
तन्मय यथा पदधर्माः शुक्लद्रव्यः पदे समवेतत्वात् तद्व्यतिरि-
कः सन्तो न पदस्य कारणम्, एवं तन्मुक्तयोगाश्चापि न तत्कार-
णं स्युः, एकमेव कार्यकारणज्ञायायोगादिति । तद्वचं चर्यापकाः
कार्यकारणयोरेकत्वं कथमपि मेच्छन्ति ॥ २१०७ ॥ २१०८ ॥

अथैतन्मुक्तजन्यत्वाद्वाहितया कारणत्वाकार्यं निश्चयमिच्छं
च पश्यन्नाह-

जडं तन्मुक्तं धर्मा, संयोगा तद् यतो वि सगुणा च ।
समवायात्तज्जगद्वो, दन्वस्व गुणाद्द्रव्यो चेवं ॥ २१०९ ॥

अग्निहावुद्धिलक्षण-निम्ना वि जडा सत्त्वधर्मोऽण्यन्ते ।
दिक्कालाद्विसेमा, तद् द्रव्याश्च गुणाईमा ॥ २११० ॥

तत्रयारमेतिभ्रमा, ते चेव जडा तडा गुणाईमा ।

उच कजं कारणमो, जन्मपमिभं च को शोसा ॥ २१११ ॥

ननु यथा तन्मुक्तं धर्मा वनेन, कः, तन्मयोपाद्यः, तथा पदो-
ऽपि तन्मुक्तं धर्म एव । यथा तेवमिष तन्मुक्तं स्वगुणाः शुक्ला-
द्रव्यः तन्मयः कुतः ? समवायादिभिरात् । इह यो यच्च समवेतः स
तस्य धर्म एव, यथा तन्मुक्तं स्वगुणाः शुक्लाद्रव्यस्तत्तन्मयः, स-
मवेतं तन्मुक्तं पदः । तस्मात्तन्मयः पदः यथा च तन्मुक्तं धर्मः पदः,
एवं कस्यस्य गुणाद्र्योऽपि, गुणकर्मसामान्याविशेषसमवाया
आपि धर्मा इत्यर्थः । यदि नाम तन्मुक्तं धर्मः पदः, द्रव्यस्य वा
गुणाद्र्यो धर्मा, तथापि प्रस्तुतं कारणत्वात् कार्यस्य भेदाभेदं किमा-
यातम् ? इत्याह-अग्निहावुद्धिर्वादि यथा दिक्कालाद्वाद्या विंश-
था अग्निधानवुद्धिलक्षणादिभिर्मिन्ना अपि, संख्यासाधर्म्यं स-
दर्थः, सत्ता-सामान्यान्त्यर्थः । तन्मात्सर्वज्ञेयत्वप्रमेयत्वादिदि-
ग्गम्य भिन्नाः । तथा तैव प्रकारेण द्रव्याद् गुणकर्मसामान्य-
समवायाद्र्योऽण्यन्ते अभेदवन्तः । इतमुक्तं भवति-दिक्कालादीना-
मन्यदग्निधानम्, अन्यच्च सामान्यस्य, अन्यादृशी दिगादिषु बु-
द्धिः, अन्यादृशी च सत्ता-सामान्यं, अन्यच्च दिगादीनां लक्षणं च-
कपम्, अन्यादृशं च सत्तासामान्यस्य, इत्येवमभिधानाद्वैयङ्क्य-
न्यायात् धा मिन्ना अपि दिक्कालाद्र्यः सत्तासामान्यात् सत्त्वसर्वज्ञेयत्वा-
दिनिर्दिष्टमन्मा, तथा द्रव्याद्रपि तन्माद्रिद्विद्वद्गुणगुणाद्र्योऽभि-
धानादिभिर्मिन्ना अपि सर्वज्ञेयत्वादिनिर्दिष्टमन्मा उति । यथा-
भिन्नास्माभेदः कथमिस्माह-उचयान्तेत्यादि । ते वैव दिगा-
द्र्यो यथोपचारमात्रतः सत्तासामान्यादिभिर्निम्नास्तथा गुणाद्र्योऽ-
पि द्रव्याद्भिर्निम्नाः । इतमुक्तं भवति-यथा सत्तासामान्यादिभिर्नि-
र्दिष्टाप दिगादिधर्मोपनिधानादिनिर्दिष्टं उपचयेते, एवं द्रव्याद् गु-
णादीनामापि तथाहि-प्रमाणान्यामि सम्प्रमन्प्रकारो अविश्लेष्य-
निश्चिततद्वशात्त्वानिर्दिष्टवशात्कायाः पश्यिचरेण केनापि कि-
ञ्चिद्वक्तुमशक्यमन्यन्ते इत्येवं शुक्लाद्यं निश्चयेन, ननु वलाका ।
एतच्च गुणगुणयोः कथं ज्ञेयं तन्मन्तेर्यो योपपद्यते, एकास्ताभेदे

गुणप्रवृत्ते गुणिनोऽवश्यं ग्रहणप्रसङ्गात् । तस्माद् द्रव्यादुपनिर्दि-
कथाज्ञेयः, कथाज्ञेयश्च इति । तथा तैवैवात्तमप्येव कार-
णात्कार्यमात्राणादिभिराह-मिच्छं, सर्वज्ञेयत्वादिभिर्मन्त्यधर्मिभं
यदि स्यात्तर्हि को शोचः ? । येन वैशेषिकाद्र्यो भेदे एव कार्य-
कारणतायमिच्छन्ति ? ॥ २१११ ॥

अथ बाह्येवं व्यतिरिक्तकारणे व्यतिरिक्तसुखाह-

कारणमडवा ल्पका, तस्य मतेतो ति कारणं क्ता ।

कजस्म माहगतं, करणमिदं पिद-देकां ॥ २११२ ॥

कम्पं किरिया कारण-मिह निश्चिदो जगो न साहेड ।

अथवा कम्पं कुतो, स कारणं बुद्धिहेड ति ॥ २११३ ॥

मवो ति व जोगा ति व, सका ति व मो सखलामभम् ।

कारणसाधर्म्यज्ज्ञेयं वि, जगामा समत्यारभा ॥ २११४ ॥

वज्जगमिन्नाविवर्तं, कजं वि य कजमाणकासम् ।

होड सकारणमिहवा, विवज्जया जावया होजा ॥ २११५ ॥

देओ स जस्त तं मं-पवाणमिह तं पि कारणं तस्त ।

होड तद्विज्जयाभा, न कीरए तं विणा जं सो ॥ २११६ ॥

जुपिदवायाभो, पिदो वा सकमाद्रवायाभो ।

चक्कयावाभा वा-ऽऽपादाभां कारणं तं पि ॥ २११७ ॥

वगुहाऽऽगासं चक्कं, सक्कविमिच्चाड सन्निहाणं जं ।

कुंजस्त तं पि कारण-मभावाभो तस्त जदमिच्छी २११८ ॥

समापि प्रायो व्यक्तानाधोः । नवरं क्रियते कर्त्ता निश्चयं इति
श्रुत्येतः कर्म भव्यते । काऽसौ क्रिया कुर्मं प्रति । कर्त्तव्यत्वात्-
रुपा । सा च कुर्ममङ्गलकार्यस्य कारणमिति प्रतीतव्यम् । कार-
ननु कुलास एव कुर्मं कुर्वन्तुपश्यते, क्रिया नु न काश्चिद् कुर्म-
कारणं इवाभिवर्तमाना इत्यत इत्याह-इह निश्चिदः कुलासापि य-
स्माच्च चतं साधयति निष्पादयति, या च तस्य चेष्टा सा क्रियाः
इति कथं न तस्याः कुर्मकारणत्वमिति ? अथ वा-कर्तुं । न्यतत-
मन्मात्क्रियमाणः कुर्म एव कर्म, तर्हि कार्यमेवम् । अतः कथम-
न्य कारणमन्य ? न हि सुतोदिगमपि सृष्ट्यप्रमाणानमेव विध्वंति ।
ततः कार्यं निश्चयस्यमान एव कारणमित्यनुपपन्नमेव, इत्याह-
(सकारणं बुद्धिहेड (सा स कुर्मः कारणं हेतुः कुर्ममव । कुनः ?
प्रस्तावात् कुर्मन्युक्तिहेतुत्वात् । इतमुक्तं ज्ञातं संयोगे वि बुद्धौ संक-
स्य कुर्ममङ्गलकार्ये कारणाति व्यवहारः, ततो बुद्ध्याऽव्यवसितस्य
कुर्मस्य चिकीर्षितो ह्युत्तमयकुर्मस्तत्तुद्ध्याऽभ्यस्तनया कारणं भव-
त्येव । न च वक्तव्यः-अप्यप्रवाङ्मत्सन्तो तद्वैकार्यं कथमाश्रयं
स्यादिति ? द्रव्यरूपनया तस्य सर्वत्र सत्त्वादिनि । ननु य एवेह सृ-
ष्टमयकार्यरुपा चतस्र्येव कारणस्य विन्यय इति प्रस्तुतम् । बुद्ध्या
ध्यासतस्तत्तु नत्साद्व्यस्य एव, इति तत्कारणत्वाभाविन्यात्मप्रस्तुतम् ।
सत्यम्, जातिविद्युत्तदुपकारन्यायेन तयारकत्वाऽव्यवसानाद्-
दोषः स्वात्मकोशाद्विकारणकोशादेऽपि हि किं करोतीति पृष्टः कुर्म-
कारः कुर्मं करोमीत्येतेव यदिति, बुद्ध्याव्यवसितेन निरूपयमान-
स्यैकत्वाव्यवसायादिति । अथ वा-अथो योम्यः सत्त्वपदान्त्येतेति
शक्यं सत्त्वादिगुणतः, अतः सुवचनत्वात्कार्यस्यमात्रमः कारणमन्य-
ते । अथयं च कमेतः कारणमन्यमेष्टव्यम्, यद् यस्मात्समस्तका-
रणसामर्थ्यानिष्ठायेनापि वैकमेवकारमाद्यं प्रारम्भः, किं तु चिच्चि-
तत्कार्यमेव, अतस्तच्चिन्नाभावितात्कारिकायाः कार्यमप्याश्रितः

कारणमिति । एतदेव भावयति-बाह्यानि कुलालचक्रचीवरादी-
नि यानि निमित्तानि तदपेक्षं क्रियमाणकालेऽन्तरबुद्ध्याऽऽशो-
चितं कार्यं प्रथमं स्वभावात्मनः कार्यं स्वकारणम्, अन्यथा य-
दि बुद्ध्या पूर्वमपराजितमेव कुर्यात्तदाऽपेक्षापूर्वं गन्धमन-
स्कारमभिवर्धयाम् भवेत्, घटकारणसंज्ञाधानमप्यन्यात्किमपि
शरावादि कार्यं ज्ञेयं, अभावा भावमेव, न किञ्चित्कार्यं भवे-
त्तदर्थम् । तस्माद् बुद्ध्यावसितं कार्यमप्यन्यतः कारणमष्टमम् ।
किं बहुना ? यथा येषां युक्तितो घटने तथा तथा बुद्ध्या क-
र्मणः कारणत्वं वाच्यम्, अन्यथा कर्मणोऽकारणत्वं करोती-
ति कारणमिति यथा कारणवानुपपत्तिरेव ध्यादिति । (जू-
पिष्ट्यादि) भूत्पादानम्, पितृऽप्यायेऽपि भूत्पात्तम् । अथ वा-
विषङ्ग्या पिष्टाऽप्यादानम्, तद्गतशर्करादीनामप्यायेऽपि वि-
षेकेऽपि भूत्पात्तम् । अथ वा-घटाऽप्यायकमापार्का वाऽप्यादान-
मिति । (वस्तुहेत्यादि) घटस्य चक्रं सत्त्विधानमाधारः, तस्यापि
बलुधा, तस्या अप्याकाशम्, अथ पुनः स्वप्रतिष्ठवात्स्वकप-
माधार इत्येवमादि यत्किमप्यात्मन्येव परम्परया वा संविधा-
नमाधारे घटस्य विषङ्ग्यतः तत्सर्वमपि तस्य कारणम्, नद्भा-
वे तस्य घटस्य यद्यस्मादसिद्धिरित्येकान्विश्रुतिमाधारेः । त-
देवमुक्तं द्रव्यकारणम् ।

अथ भावकारणमाह-

जातमि होइ छुविहं, अपमत्थ पसत्थयं च अपसत्थं ।
संसारस्तेगविहं, छुविहं तिविहं च नायत्थं ॥२११॥

अन्तर्नीति भाव औद्दृष्ट्यादिः, स चासौ कारणं च संसारप-
र्यवयोरिति भावकारणम् । ततश्च जावे भावकारणं विचार्ये द्वि-
विधं कारणं अर्था-अग्रशस्त्रं प्रशस्तं च, शोचनमशोचनं चेत्य-
र्थः । तत्राग्रशस्त्रं संसारस्य संबन्धे कविधनेकप्रकारम्, द्विविधं,
त्रिविधं च । चतुर्थोऽनुक्तचतुर्विधाविसंसारकारणसमुच्चयार्थे
शति ॥२११॥

अथ किं तदेकविधादिसंसारस्य कारणमित्याह-

अस्संजो य एको, अण्णो अविरेइ य दुविहं च ।
यत्तुक्कं अण्णो, अविरेइ चेव तिविहं तु ॥२१२॥

असंजयोऽविरतिलक्षणः, स प्रधानतया विवर्जितः सत्त्वकवि-
ध एव संसारकारणम्, अज्ञानादीनां तदुपपन्नकालेनाप्रधान-
त्वविरहात् । तथा-अभावविगमिन्न प्रधानतया विवर्जितं द्वि-
विधं संसारस्य कारणम् । तत्राज्ञानं मिथ्यात्वमिरोपलब्धुत-
ष्टजीवस्य विपर्ययोः बोध्यः अविरोक्तं साधवधिमगादभिवृत्तिः ।
तथा-मिथ्यात्वमज्ञानमविरतिलक्षणेति त्रिविधं संसारकारणम् ।
तत्र तत्त्वार्थाऽज्ञानरूपं मिथ्यात्वं प्रतीतमेवेति । एव कथायादि-
योगादभ्येऽपि चतुर्विधादिसंसारकारणजेट्वा वक्तव्या इति ।
उक्तप्रशस्तं भावकारणम् ॥

अथ प्रशस्तं भावकारणमाह-

होइ पत्तयं मोक्ख-स्त कारणमेगविहं दुविहं तिविहं च ।
तं चेव य विवरीयं, अट्ठहार पसत्थपण्यंत्थं ॥२१३॥

इह यमोक्तस्य कारणं हेतुस्तप्रशस्तभावकारणमुच्यते । किं
पुनस्तद्विधाह-[तं चेव य विवरीयं] यद्यप्रशस्तमसंयमा-
दिभावकारणमुक्तं तदेव विपरीतं तदेकविधं द्विविधं त्रिविधं
च प्रशस्तं भावकारणं भवति । तत्रासंयमाद् विपरीतः संयम

एकविधं प्रशस्तभावकारणं प्रवर्तते, अज्ञानाविरतिविपरीतं तु
ज्ञानसंयमौ द्विविधम्, मिथ्यावाक्याविरतिविपरीतं सत्यम-
शान्दानसंयमकं तु त्रिविधमिति । विशेषः । स० । सूत्र० ।
न० । आचू० । प्रा० म० । प्र० । प्रयोजनं, आचा० । १ । धृ०
५ । अ० ५ उ० । जी० । कर्तव्यं कारणम् । पराज्ञाधिर्निय-
मित्तं उपपत्तिमात्रं दुष्टहेतुः, यथा निरुक्तमनुक्तः निरुक्तः, ज्ञा-
नानावाच्यमप्यर्थः । नात्र किञ्च सकललोकप्रतीतिः साध्यसाध-
नप्रमाणानुगता दृष्टान्तोऽस्तीत्युपपत्तिमात्रा, दृष्टान्तसङ्गाधेऽस्यैव
हेतुव्यपदेशः स्यात् । स्या० १० डा० । आ० म० । औ० । स०
“ पांसनाधं कारणं वागर्णाधं पुच्छित्तप ” कारणमुपपत्ति-
मात्रं तद्विषयवात्कारणम्, यत् एव तदर्थं वास्तव्यम् । अ०
२ श० १ उ० । आसम्बन्धे, तत्पुनः परिशुद्धं ज्ञानादिकम् । प्रा०
म० प्र० । कारणम्-ज्ञानादिव्यवस्थं ज्ञानदीनवागर्णरूपस्याधे-
स्य यथार्थतया न तत्कारणम् ।

आह-किं तत्कारणम् ?, उच्यते-

असिंवे ओपोयारिणं, गयदुद्धं नए व गेलसि ।

उत्तिमद्धं य नाणे, तह दंसणं चरिंसे य ॥

विवर्जितदेशे अज्ञानादमिश्रमोदीयं राजद्विष्टमयं वा प्रत्यनीका-
दिसमुच्यम् । अज्ञानादशब्दः प्रत्येकमज्ञिसंबन्धयत् । तथा तत्र वस-
तां ग्लान्त्यं भूयं ज्ञय सत्ययत्नं, यद्वा-देशान्तरं ग्लान्त्यं कस्या-
पि समुपपन्नं, तस्य प्रतिज्ञागमनं कथंमेवम् । उत्तमायं वा कोऽपि
प्रातिपक्षस्य निर्माणं कार्यम् । तथा विवर्जितं देशं ज्ञानं वा द-
शमं चारित्र्यं वा मोक्षार्थं । दृ० १ उ० । अपभावं यथा-“अन्तरा-
वि असं कप्य” इत्यादि । कहर० ६ कृपा । दृष्टार्थानां हेतुपु कृति-
पशुपयणवागप्यादिषु, अ० १ डा० २ उ० । सिद्धाधिविषयं प्रयो-
जनोपाये विपर्ययते, विपा० १ श्रु० । ५० । वेदनादिकारणानां
तु ज्ञानस्य आहारस्य कारणार्थः, जा० १ । ध० । ग० ।
देहे, इन्द्रिये च । इ वध स्यात्थं शिव-भावे लुट् । वधे,
करण एव कारणः । कायस्थ, पुं० । करणमेव स्वार्थे ऋण ।
साधने कर्मणि, वाच० ।

कारणअविज्ञासमो-कारणविनाशतस्-अव्य० । कारणानामे-
वानावादित्यर्थः, “कारणअविज्ञासमां य जीवस्स एष्वत्तं वि-
ज्जेयं” । दश० ४ अ० ।

कारणअविज्ञा-कारणविज्ञा-पुं० । पटादेस्तन्वादेरेव कार-
णविभागानां, दश० ४ अ० ।

कारणजाय-कारणजाद-न० । कारणविशेषे, “एयं शुणं स पड-
सा, कारणजापणं तडवग्गा” । दश० ४ उ० ।

कारणविशवास-कारणनित्यवास-पुं० । हीनजङ्घावसत्य-
स्य कारणं नित्यवासं, दश० ।

कारणसाय-कारणत्व-न० । बौद्धानां मते कारणस्य प्राग्भा-
वित्वमात्रे, कारणस्य कार्यजनकशक्तौ च । सम्म० । कारणम् ।
कारणद्विधा-कारणद्विधा-न० । अन्यार्थितकाव्योकारणं
हेतुप्रकाशनायाम्, यद्वा १२ विव० ।

कारणदोस-कारणदोष-पुं० । साध्यं प्रति हेतुपुत्रमिच्छते, यथा-अ-
पारुषेयो वेदः, वेदकारणस्याभ्युपगमनादिनि, अथयमायुषं हि
कारणान्तरादपि संभवति । स्या० १० डा० । आहारं वेदनादिकार-

यमन्तरेण भुजानस्य कारणदोषे, आख्या० ३ सु० १ अ० ८ उ० ।
(विवृते चैतदनुपदेस्य 'कारण' शब्दे)

कारणदोषविसेस-कारणदोषविशेष-पुं० । दोषसामान्यापेक्षया कारणदोषरूपे विशेषे, स्था० १ उ० ।

कारणपरिसिषे(ण्)-कारणप्रतिसेविन्-त्रि० । कारणे प्रतिसेवते तच्छीतः । अशिषादित्युक्ते विशुद्धेनालम्बनेन बहुशो विचार्याद्युक्तादिपरिशुद्धिभासाभाक्त्विविगम्यन्तेनाकृत्य यतनया प्रतिसेवते इत्येवंशीले, "अवेकं अकुटिलं याधि, कारणपरिसिषेवितह य आहम्ब" । व्य० १ उ० ।

कारणवन्दन-कारणवन्दन-न० । पञ्चदशे बन्धनकदोषे, वृ० ।

नाणाज्ञितं मुक्तं, कारणमिदं सांगसाहगं होइ ।

प्यागारवहेवं, पाणमग्राहे वि प्रमेव ॥

ज्ञानदेशनसारिप्रश्नं मुक्त्वा यत्किमप्यन्यदिह लोकसाधकं ब्रह्मादिकं बन्धनकदामाद् साधुरभिपद्यति तत्कारणं भवतीति प्रतिपन्नस्यम् । ननु ज्ञानादिप्रहर्षाथं यदा बन्धने तदा किमेकान्तं नैव कारणं न भवतीत्याशङ्क्याह-यदि पूजायं गौरवाथ वा बन्धनकं दृष्ट्वा विनयपूर्वकं ज्ञाते श्रुते गृह्णाति येन लोकं पूज्यो अभ्येक्ष्य भुनधरभ्यां अधिकतरो भवतीति तदा तदप्येवमेव कारणं धन्दनकं भवतीति ।

तत्र किमभिप्रायवत इहलोकसाधकं कारणं जयतीत्याह-

आयतरेण इंदी, वेदामि धौ तेण पच पणयिस्सं ।

वेदणमोल्लभावे, ए करिस्सइ मे पणयजंम् ॥

इंदीर्नाहलोकसाधककारणोपप्रदर्शनं, अग्निशायद्रेण वन्दे प्रणमामि, मणिमेनमाचार्यं, तेन जवबन्धनकप्रदानेन हेतुभूतेन, पञ्चादमुं किञ्चिद्व्याप्य प्रणयथ्ये याचिष्ये, न चासौ मम प्रणयजंम् प्रार्थनादङ्गं कथिष्यति । कथंभूतः सन्निव्याह-वन्दनकमेव मृत्यं तत्र भावेऽग्निप्रायः यस्य सूरः स तथाजुतः, वन्दनकमुल्यवशील इत्यर्थः । इत्यग्निप्रायवतः कारणवन्दनकं भवतीति । वृ० ३ उ० । आच० । आ० ५ उ० । प्र० ।

कारणविष्ठाणवोह-कारणविज्ञानवोध-पुं० । कारणरूपे विज्ञानस्य चिदपतायाव, कारणविज्ञानबोधोऽन्वयव्यतिरेकेण । अने० ४ अ० ।

कारणविसेस-कारणविशेष-पुं० । कारणाविषये भेदरूपे विशेषज्ज्ञे, यथा गरिणामि कारणं मृत्पिण्डोऽपेक्षाकारणं दिव्यशक्त्याकारणरूपचक्रादि, अथवापायानकारणं मुद्रादि, निमित्तकारणं कुलाद्यादि, सहकारिकारणं चक्रवीरवादीत्येकधा कारणम् । स्था० १ उ० ।

कारणिय-कारणिक-त्रि० । कारणेषु भवे, कारणैर्निर्भूतं वा कारणिकम् । कारणान्याधिकृत्य प्रवृत्त, व्य० २ उ० । कारणवशाप्रवृत्ते, व्य० ६ उ० । कारणैश्चरति उक्तं । कारणेन विचारकं परीक्षके, कारणस्येदम् कायथा उक्तं चिद्वत् वा । करण-सम्बन्धिनि, शिष्यां गतिं पित्वाद् ऊहं, शिव इत्युच्चारणार्थः । शिष्यां टाप् इति भेदः । वाच० ।

कारणोपदेस-कारणोपदेश-पुं० । हेतुकोपदेशे, " हेतुगोचरस्ये ११८

सि वा कारणोपदेसो सि वा परणोपदेसो (सि वा एगदा" आ० ५ उ० १ अ० ।

कार(रा)वण-कारापण-न० । विघापने, पञ्चा० ६ विब० । कारापणं वा यत्स्वयं करणं कुशलानन्यानपीच्छाकारेण कारापयतीति । व्य० ३ उ० । कारापणं पुनर्मेनसा चिन्तयति-करणे-सावधम, असावधि स्थितित्तोऽग्निप्रायस्तत्र प्रवर्तते । आ० ।

मागहा इंगिएणं तु, पढिएण य कोसला ।

अप्पुत्तेण उ पंचाद्वा, णाणुवं दक्सिणावहा ॥

एवं तु अप्पुत्ते वी, मणसा कारापणं तु बोधव्वं ।

मणसाऽणुक्ता माह, चूयवणं वुत्तं वुत्तति वा ।

मगधाः मगधदेशोद्भवाः प्रतिपन्नप्रतिपन्नं वा इङ्गितेनाकारविशेषेण जानन्ति । कोशलाः प्रेक्षितेन अवलोकनेन । पञ्चाला अलोकनेन । नातुक्तं दक्षिणापथाः, किं तु साकाक्ष्यसाध्यकीकृतं ते जानते, प्रायः जडप्रहत्यात् । तत एव सति वचसाऽणुक्तेऽपि विवरणाभावात् मनसा कारापणं बोद्धव्यम् । व्य० १ उ० । "एवं जगति-तुमं अप्पणे य अश्वस्स वा इत्यकम्मं करोहि सि । आत्मव्यतिरिक्तस्य परस्य एवं इच्छस्स वा अणिच्छस्स वा बलाजिभोगा इत्यकम्मं कारावयतो कारावणा भवति" । नि० ५ उ० ।

कार(रा)वाहिय-कारवाहि(धि)कृत-त्रि० । करं राजदेयद्रव्यं बहन्तीत्येवं शीलाः करवाहिनाः, न एव कारवाहिकाः, कारवाहिता वा । अ० ६ श० ३ उ० । नृपभागवादिषु, अ० । कारणेण कारागारेण वाधितः । कारागारपरिहिते, ज्ञा० १ अ० ।

कार(रा)विय-कारित-त्रि० । अन्वैर्विधापिते, पा० ।

कारा-देशी-लेखाधाम, दे० ना० २ वर्गं । इ भिदादित्वात् अहं । बन्धनागारं, दूत्यम्, बीणाऽऽऽः स्फाकृष्टमयभाण्डे, सुवर्ण-कारिकार्या च । वाच० ।

कारि-कर्तृ-त्रि० । कर्मणे निर्वर्तके, आच० ४ अ० ।

कारिगा-कारिका-स्त्री० । कृ-भवे शुब्ध । क्रियाधाम, कारो रो-गवचः स्थापयताऽस्त्यस्य इन्द्र । कृहिसाधाम शुब्धं वा । रोगनाशिकायां कण्टकार्याय । मृदयेति, विवरणश्लोके, अस्वपा-चरेण बहुश्रद्धापरकर्मोक्तमेवे, शिष्टपरचनायाम्, वृद्धिर्भेदे, वाच० । आ० ३ उ० ।

कारिर्-देशी-कृषिमे, दे० ना० २ वर्गं ।

कारिय-कारित-स्त्री० । कृण्वि कर्मणि कः । करणावे प्रेरिते, अधमर्णेन स्वकार्यसिद्धये नियतकुंकरङ्गीकृताधिकवृद्धौ, स्त्री० । वाच० । अन्वैर्विहिते, आनु० ।

कार्य-न० । प्रयोजने, सूत्र० १ पु० २ अ० ३ उ० । प्र० ।

कारि-संग-कारिषाङ्ग-न० । अमृदुहिपनकारणे, उक्त० १२ अ० ।

कारुडज-कारुकीय-त्रि० । बहट्ठम्पकादिषु कारुकेषु भवे, प्र० २ अ० ।

कारणिय-कारणिक-त्रि० । कर्णा शीतमस्य ठक् । द्यालौ, द्याश्लिषे, वाच० । द्रव्यलिङ्गवर्जिते साधौ, स्था० ४ उ० २ उ० ।

कारुण्य-कारुण्य-न० । करुणः करुणायुक्तः, करुणाविषयां वा, तस्य जायः, करुणैव वा कारुण्यम् । व्यञ्ज् । करुणायां परञ्ज्-कप्रहारैरुच्छायाय, करुणाविषयस्ये च । वाच० । "दीनेष्वातेषु भीतेषु, पाचमानेषु जीवितम् । उपकारपर तुक्तिः, कारुण्यमात्र-धीयते" ॥१॥ अह० १६ अह० ।

कारेदशा-कारयित्वा-अव्य० । क-विष्त्वा । "जेरदेवावले" । न० । १४६ । इति जेरादेशः । विधायेत्यर्थे, मा० ३ पाद । कारमाण-कारयत्-वि० । अन्येति युक्तैः पुरुषैः (जी० ३ प्रति० । मझ० । ज० । कल्प०) अनुनायकैः संबधानां नियामिकैर्विधा-पयति, स० । स्त्रियां कुरेमाणी । विपा० १ कु० २ अ० ।

कारेयवन्-कारयितव्य-वि० । विधापयितव्ये, पञ्चा० ६ विव० ।

कारादिय-कारादिक-पुं० । कापालिके, ज्ञा० १ अ० ।

काशं-देशी-तामिरे, दे० न० २ वर्ग ।

काल-काशं-पुं० । कल्प संख्याने । कलनं काशः, कल्पते वा परिच्छिद्यते वस्तुवनेनेति काशः, कलानां वा समयादिकृपाणां समूहः कालः । कर्म० ३ कर्म० । आ० म० । आच० । विशे० । तेषु वा करणयुतेन दिव्यादिकडकं कलिजतीति कालो ज्ञाय-त इत्यर्थः । नि० मू० १ उ० ।

- (१) कालनिरुक्तयः ।
- (२) कालस्य इत्यात्मरसिकौ विचारः ।
- (३) मतान्तररूपजनम् ।
- (४) कालसिद्धिः ।
- (५) काललक्षणम् ।
- (६) कालभवाः ।
- (७) कालविषये दिग्गम्बरमतनिरूपणम् ।
- (८) ततो दिग्गम्बरमतदूषणम् ।
- (९) कालनिरूपः ।
- (१०) सुष्ठुतादिप्रमाणम् ।
- (११) समयादीनां संख्येयसंख्येयत्वविचारः ।
- (१२) समयादिकलानां मनुष्यकृते पक्षः ।
- (१३) काले ज्ञानाचारः ।
- (१४) कालिकजायायाः कान्त्यनामकामजवकव्यता ।

(१) तत्र कालसंख्येय्युपःपदानांमाह-

कलणं पञ्जायाणं, कलिज्जपं तेन वा जम्मां कत्थु ॥
कलयति तयं तस्मिन्, समयात्कलणसमूहो वा ॥२०२५॥

कल शब्दसंख्यानयोः। नवपुराणादीनां समयादीनां वा पर्याया-णां कलनं संशयनं, संख्यानं वा भावप्रत्ययः कालः । अथवा-मा-सिकोऽयं सांवसारिकोऽयं शारदोऽयमित्यादिकृपेण कल्पते परि-च्छिद्यते यतो यस्मात्स्वनेनेति कालः । अथवा-कलयन्ति ज्ञानिनः समयादिकृपेण परिच्छिन्वन्ति तस्मिन् कालः । यदि वा-मासिको-ऽयं सांवसारिकोऽयमित्यादिकृपतया कलयन्ति परिच्छिन्वन्ति वस्तु तस्मिन्नेति कालः । समयादिकलानां वा समूहः काशः । आह-ननु सामूहिकं प्रत्ययं नपुलकत्वं प्रामाण्यं, यथा-कापांतं मासृमित्यादि । सत्यम्, किं तु शिष्टप्रयोगाद् कडितआर्हायः । नया चाह- 'लिङ्गमशियं लोकाश्रयत्वादि' । तदयं काल-स्यान्तरकृता-निरुक्तो भणितः ।

इदानीमुत्तराधासंबन्धनार्थमाह-

सां वत्तयाइस्सो, कालो दव्वस्स वेव पज्जाओ ।
किंविम्वपवित्तसे-ण दव्वकाशाइवपसो ॥ २०२६ ॥

स वनेनादिरूपः काशो द्रव्यस्यैव पर्यायः । ततः, पर्यायरूपत-या तत्त्वत एकरूपस्यापि तस्य किञ्चिन्मात्रविशेषविषयक्या द्र-व्यकालः, अकाशः यथाऽऽप्युक्तं काश इत्यादिव्यपदेशः प्रयतंत इति ज्ञाप्यगार्थाः । विशे० । न्यायमतेन परापरव्यतिकरयो-गपथायैगपचविरक्तिप्रत्यत्यनिङ्ग द्रव्यमेव, सम्म० ।

(२) स च द्रव्यान्तरम्-

तथाहि- परः पिताऽपरः पुत्रोऽयुगपदयुगपद्वा, तथा चिरं क्षिप्रं वा कृतं करिष्यते यत्परापरादिकानं तद्वद्विज्ञाया इत्यव्यतिरि-क्ता पदार्थनिबन्धनं तत्र, प्रत्ययविरक्तकृपात्वात्, घटादिप्रत्ययव-त् । योऽस्य हेतुः स पारितोष्याद् काशः, यतो न तावत्पराऽप-रादिप्रत्ययां दिव्यशक्तौऽप्यत्र । स्थविरं अचरद्विज्ञानमावस्थि-तेऽपि पराऽप्यमिति प्रत्ययोत्पन्नः । तथा यूनि चरद्विज्ञानमावस्थि-तेऽपि अपरोऽप्यमिति ज्ञानप्रादुर्भावात् । न च बलीपक्षितादिकृ-तोऽयं प्रत्ययः, तन्मृतप्रत्ययवैलक्षण्येनेतोत्पन्नः । नापि क्रियानि-र्वातेतस्तत्प्रतिभाति । तत्तद्ज्ञानवैलक्षण्येन संवेदनात् । तथा च स्वयम्- "अपरं किप्रमिति काशविज्ञानं" इत्याकाशवद्व्याप्यापि विभुत्वमित्यर्थेकत्वादयो धर्मा अवगमनव्याः । सम्म० २ काण्ड ।

(३) अथ स्वरूपम्-

दिक्कालसाधनप्रयोगावस्थिते होपाः-

सामान्येन साधने निरुद्धसाध्यता, विशेषसाधने हेतोरन्वया-ध्यासिद्ध्यनुमानवाधित्वं च प्रतिज्ञाया इति समानाः । तथाहि- पूर्वापरारोपप्रपदार्थविषयपूर्वापरशब्दसंकेतवशाद्बुद्भुतसंका-रनिबन्धनत्वात् कृतप्रत्ययस्य कारकत्वात् साध्ये कथं न सि-द्धसाध्यताः, विशेषे च कथं नान्वयसाधिताः, अनुमानवाधा-च्च प्रतिज्ञायाः पूर्ववद् आयनीया । अत एव नन्तरंगाश्रयदोषो-ऽपि पूर्वपक्षेणेनोऽपि विशिष्टपदार्थसंकेतप्रमाणस्य अस्य प्र-त्ययस्य । किं च-निरंशैकदिक्कालाव्यपदार्थनिमित्तत्वे परादिप्र-त्ययस्य प्रसाद्विधुमन्प्रयुगपतयः । तच्चाप्युक्तम् । स्वकोट्यनुका-रिप्रत्ययजनकस्य तद्विषयत्वात् । निरंशस्य पूर्वोपर्यादिर्बिभा-गाभावतस्तथाप्रत्ययतापदाकत्वासंभवता । तथाभूतस्यथादि-परीतार्थसिद्धिरष्टविधपर्ययसाधनावैलक्ष्य्ये हेतुः स्यात् । अथ बाह्याऽऽप्यात्मिकभावपूर्वोपर्याधिनान्वयस्य दिक्कालयोः पूर्वो-पर्यव्यपदेशस्य भावाच्च हेतोर्विरुद्धता । नन्वेव दिक्कालपरि-कल्पना व्यर्था, तत्साध्याज्जिततस्य कार्यस्य बाह्याऽप्यात्मिकः संबन्धिरेव नियतितत्वात् । तथाहि-दिक् पूर्वोपरादि-व्यवस्थाहेतुरित्यते, काशश्च पूर्वोपरेणभवनिमित्तमकलावबुद्भुत-हरद्विसाहोरात्रपक्षमाऽयं यतस्तत्सारादिप्रत्ययप्रजर्धानिमि-त्तोऽप्युपगतः । अयं च स्वकृपनेदः स्वात्मनि तथाः समस्तो-ऽप्यसंवातसंबन्धिषु पुनर्जायषु विद्यमानस्तत्र प्रत्ययहेतुरिति व्यर्थो तत्रकल्पना । अथ तत्संबन्धिष्वप्ययं भेदा अपर/किया-दिभूनिमित्तत्वाद् तन्नाम्बधिमित्यनवभाषप्रशक्तिः । अथ पर्याये-षु पूर्वोपरजेदः काशनिमित्तः । ननु कालोऽप्यसौ न स्वत इति, परकालानामसौ यद्यभ्युपगम्यते तदाऽनवस्था । अथ पदार्थभे-दनिमित्तः, तदेनन्तराश्रयप्रसङ्गः । अथ तत्र स्वत पदार्थ भेदः, पदार्थेष्वपि स्वत पदार्थं किं नाश्रयुपगम्यते ? । ततश्च पुनरपि

दिक्षाक्षप्रकटपनं व्यथय । सम्म २ काण्ड । जैनसमयेन विधिउप-
रापप्रत्ययादिज्ञानुमेये छन्दभेदे, सम्म २ काण्ड ।

(४) काक्षसिद्धिः—

अथ काल एव कथमवसीयत इति चेत् १, उच्यते—वकुलचण्ड-
काशोकादिपुष्पप्रदानस्य नियमेन दर्शनात्, विधायककाक्ष काल
इति ॥ सा १ ॥ २० ॥ ३० ॥ काक्षो नाऽस्ति, अनुपलभ्यमाव; यच्च
स्वतिसकुसुमादिकाक्षलक्षणमाचक्षते, तत्पेयामेव स्वरूपमिति व-
न्तव्यम् । असत्यम् । तेषामपि स्वकृपस्य वस्तुनोऽन्तरितरेकाल ।
कुसुमादिकरणमकारणं तर्कानां स्यात् । प्रश्न २ ॥ आश्र ० द्वार ।

(५) काललक्षणम्—

कालस्तु परमार्थतो द्रव्यं नास्तीति साङ्ख्येन विराकुर्वते—
वर्तनलक्षणः काक्षः, पर्यवक्ष्यमिष्यते ।

छव्यजेदात्तदानन्त्यं, सूत्रे ख्यातं सविस्तरम् ॥ १० ॥

[वर्तनेति] सर्वेषां छव्याणां वर्तनलक्षणो नवीनजीवनकर-
णलक्षणः काक्षः पर्यायछव्यमिष्यते । तत्कालपर्यायेषु
अनादिकाक्षो न छव्योपचारमनुसृत्य कालद्रव्यमुच्यते । अत एव
पर्यायेषु द्रव्यमेवात् तस्य कालछव्यस्यानन्त्यम् । अनन्तकाल-
छव्यमात्रेण सूत्रे उक्तत्वाप्यनेन सविस्तरं ख्यातम् । तथा च
तन्मुखम्—“ धर्मो अयमसौ आगस्त्यं, द्रव्यमिच्छिमाहियं ।
अनंताणि य द्रव्याणि, काक्षो पुनस्तत्तन्धो ” ॥ १ ॥ पतुपञ्जीया-
प्यत्राण्डकम्—“ धर्माधर्माकाशाद्यैककर्मणः परं त्रिकर्मनन्तम् ”
इति । ततो जीवछव्यमनन्तं, तस्य च वर्तनपर्यायस्यार्थ
काक्षछव्यमनन्तमित्युक्तमागमे । विस्तरस्तु ततोऽवधारणीयः ।
छव्या ० १० आश्र ० ।

कथं पुनर्छव्यस्य कालोऽन्तरङ्गः, न तु क्षेत्रमित्यादि—

जं वचणाङ्कुराः, वचुरणत्यंतरं भ्रमो कालो ।

आहारमन्तमेव उ, स्वेतं तेष्टतरं सो ॥ १२० ॥

वर्त्तना आदिर्येषां परिणामादीनां ते वर्त्तनादयः, त एव रूपं
वस्यासौ वर्त्तनादिरूपः तौर्येकरादीनां संमतः कालः । उक्तं च—
“ वर्त्तना परिणामः क्रिया परापरत्वे च काक्षस्योपग्रहः ” इति । तत्र
विवक्षितेन नवपुराणादिना तेन तेन रूपेण यत्पदार्थानां वर्त्तनं श-
ब्दद्रव्यं सा वर्त्तना । परिणामोऽप्रादीनां सादिः, चन्द्रविमानादी-
नामादिः । क्रिया देशान्तरप्राप्तिलक्षणः । वेद्यत्वाद् बहवस्तः प-
रः पुनर्वप्यत्वा, यद्वत् सात्त्विकं यद्वत् सात्त्विकं उपराऽऽनुत्पन्न इत्यादिरूपं
परापरत्वम्, इत्येतानि कालस्योपग्रह उपकारः । एतानि अस्यापि
कालकृतत्वास्तिसिद्धान्तीनि भावः । स च वर्त्तनादिरूपः कालो
यद्वत्साक्षात्तुद्रव्यादनर्थास्तत्रमभिप्रेक्ष्य एव वर्त्तते, केन तु
द्रव्यस्याधारमात्रमेव, न त्वर्थात्तरम् । तेन द्रव्यस्यान्तरङ्गः काक्षः,
बहिरङ्गं तु क्षेत्रम्, अतो द्रव्यनिर्गम्यादनन्तरं कालनिर्गमोऽभि-
धीयत इति । विशेषः ।

तेषामेव छव्यकालादिदेशानां प्रतिपादार्थं नियुक्तिकारः ग्राह-

द्वं भ्रद्दं अद्वा उ य, उवकमे दत्तकालकासे य ।

तद् य एमाणे वक्षे, भावे पण्यं तु भावेण ॥ १२० ॥

इह नामस्थापने सुखावसन्तवाञ्छां, शेषास्तु नवकाक्षभेदाः
प्रोच्यन्ते—तत्र द्रव्य इति वर्त्तनादिरूपो छव्यकालो वाच्यः । (अ-
रु ति) अकल्प्यादिक्रियाऽभिव्यक्त्याऽऽनुत्पत्तौ यद्वत्तु ससुका-
न्तर्ध-
त्येकाकालः समयावधिज्ञानो वाच्यः । तथा यथायुक्तकालो देवा-

यायुक्तकालो देवाऽऽध्यायुक्तकालो वक्तव्यः । तथा—उपक्रमका-
क्षोऽभिप्रेतायैसासीत्यानयनलक्षणः समाचारी, यथाऽऽयुक्तजे-
दभिज्ञोऽभिधानो वः । तथा—देशः प्रस्तावोऽवसरो विज्ञायाः पर्याय
इत्यनर्थात्तस्यैव स देशरूपः कालो देशकालो वक्तव्यः, अजीहव-
स्तवकाव्यवसरकाक्ष इत्यर्थः । तथा—काक्षकालोऽभिधानीयः, त-
त्रैकः काक्षश्चाऽऽनन्तरनिरूपितस्तथाप्यः, द्वितीयस्तु समयप-
रिज्ञापका कालो मरणमुच्यते । ततश्च काक्षस्य मरणक्रियारूपस्य
कलनं काक्षः, काक्ष इत्यर्थः । तथा—प्रमाणकालोऽप्यकाक्षस्यैव
विशेषभूतो दिवसादिकृणो वक्तव्यः । तथा वर्णकाक्षो काक्षश्च
वर्णकालो भगनीयः । तथा (भावे ति) औदयिकादिर्मावस्य
सादिसपर्यवसानादिनेद्विज्ञः कालो भावकाक्षः प्रकृणीयः ।
(पण्यं तु भावेण ति) प्रकृतं प्रस्तुतं पुनरत्र भावेन नावका-
क्षेनेहाधिकारः । शेषास्तु छव्यकाक्षद्वयः काक्षजन्मात्रतः
प्रकृतिताः । इति नियुक्तियाद्वाह्यसंक्षेपायः ॥ १२० ॥

अथ प्रतिद्वारं विस्तरार्थमभिस्तुराह—

चेयणमचेयणस्तस्य य, द्रव्यस्य त्रिर्दे उ जा चउ विगण्या ।
सा होऽ दन्वकालो, अद्वा दवियं तपं वेव ॥ १२० ३ ॥

चेतनमिति विज्ञाक्रियारथयात्पट्टी छव्या । चयम्बस्तु
समुच्चये । ततश्च चेतनस्य सूरनारकादेः, अचेतनस्य च पुनस्तत्क-
न्धादेः, द्रव्यस्य चाऽऽवस्थानद्वया स्थितिः सादिसपर्यवसानादि-
जेदावतुर्बिकल्पया वतुर्जेदा सा स्थितिर्भवति । किमस्याह—छव्य-
स्य कालो जीवकाक्षः, तत्पर्यायत्वाद् । अथवा—तदेव सचेतनाच-
ेतनरूपं छव्यं कालो छव्यकाक्षः प्रोच्यते, पर्यायपर्यायिणोर-
भेदोपचारादिति नियुक्तियाध्यायः ॥ २०३ ॥

अथैतां भाष्यकारो व्याख्येयमात्राह—

दन्वस्तस्य वचणा जा, स दन्वकालो तदेव वा दन्वं ।

न हि वचणाऽनिरूपे, जम्हा दन्वं न अत्रोऽनिरूपे ॥ १२० ३ ॥

सुप्तं जीवाजीवा, समयाऽऽवलिपादभो पवुक्चति ।

दन्वं पुण सामर्थं, जम्हा दन्वद्वयामेत्तं ॥ १२० ३ ॥

छव्यस्य या सादिसपर्यवसानादिकृणा तेन रूपेण
वृत्तिर्वर्त्तना स द्रव्यस्य कालो द्रव्यकालः समुत्कीर्यते । अ-
था—तदेव चेतनाचेतनं छव्यं कालो द्रव्यकाक्ष इत्येते । कुत इ-
त्याह—न खलु यस्माद्वर्त्तनपरिणामादिरूपो भिन्नं पृथग्युतं द्र-
व्यमस्ति, यतोऽभिहितं सूत्रे आगमे । किमभिहितमित्याह—
[जीवाजीवत्याह] समयावधिज्ञादयः केऽजीवीयन्ते ? इत्याह—
जीवाजीवाः जीवाजीवच्छव्याव्येव समयावधिकादयः भाव्यन्ते,
न पुनस्तद्द्रव्यातिरिक्तस्त इति भावः । तदेवं जीवाऽजीवभ्याऽ-
व्यतिरिक्तः समयावधिकादिरूपः कालः । ते च जीवाऽजीवा
छव्यायतमात्ररूपं सामान्यतो छव्यमुच्यते । ततो छव्यमेव काल-
लो द्रव्यकाक्ष इति सिद्धम् । इह चागमोऽकोऽप्येव द्यतिरिक्तः, सुप्तं
पुनरिच्छमवगन्तव्यम्—“ किमयं भन्ते ! काक्षे ति पवुक्चति ? ।
मायमा ! जीवा चैव, अजीवा चैव ति ” ।

कथं पुनश्चेतनस्याचेतनस्य च छव्यस्य वतुर्विधा स्थितिरित्याह—

सुरासिद्धं भव्यज्जवा, माइमपञ्जवसिपादभो जीवा ।

खंपाणामपर्याया, नभादभो चेषणारहिया ॥ १२० ३ ॥

सुरप्रहस्योपलक्षणात्सुरनारकातिथेकमनुयाः, सुरस्यादिप-

धायमधिकृत्य सादिसपर्यवसिधतयः । सिद्धाः प्रत्येकं सिद्ध-
त्वमधिकृत्य साधपयवसानाः । जन्मजीवान्, अभ्यत्वमाभित्य,
कचनान्यसादिसपर्यवसानाः, "सिद्धो नो अभ्य नो अभ्यवे" इति
वचनान् सिद्धत्वमासी अभ्यत्वनिवृत्तेः । अजन्मजीवान्, अभ्य-
त्वमङ्गीकृत्य, प्रनाधपयवसानाः । इत्येव चेतनकल्पस्य सादिस-
पर्यवसानादिका चतुर्विधा स्थितिः । अचेतनकल्पमुरीकृत्या-
ह- "अध्यादि" आध्यादिकालः सादिसपर्यवसानाः, ए-
केन द्व्यध्याकालादिना परिश्रमिनात्कृष्टतोऽपि पुनरुद्भवस्यासं-
क्षेपकालमेव लितेः । अनागततादात्रावधत्तकालरूपा साधपयव-
सिता । अतिकालकालरूपा अतीताका अनादिसपर्यवसिता ।
आकाशधर्माधर्मादिप्रकाशाद्यवस्थमाधपयसिता । इत्येव चेत-
नारहितस्यापि कल्पस्य चतुर्विधा स्थितिः । तदेवमविहितो
कल्पकालः ॥ २०३४ ॥ (अद्याकालस्वकपोदर्शने 'अद्याकाल'
शब्दे प्रथमभागे ४६३ पृष्ठे कृतम्)

अथाऽऽयुष्कालं विभागयुक्तोपकारस्तत्स्वरूपमाह-

आठयमेवविदिष्टो, स एव जीवाण वत्तणाइम्यो ।

जधइ अट्टाउकालो, वचइ जो जिविरं जेण ॥२०३॥

स एवोक्तकपोऽद्याकालो वर्तनादिमयो जीवानां नारकनिर्मु-
क्तमरणानां यथायुष्कालात् जयते किं सर्वोऽपि न, इत्याह-आ-
युष्कमात्राविष्टः, नारकाद्यायुष्कमात्रविशेषित इत्यर्थः । अत्र
एवायं यथायुष्ककालात् जयते । यद्येन तिर्यग्मनुष्यादिना जीवेन
वधा येन रौद्राक्षयमेधनादिना प्रकरणेपाजितमायुष्यायुष्कम्,
तस्याऽऽयुष्मन्नकालो यथायुष्ककालः । कियन्तमवधिं यावदसौ
मवर्तन्त्याह-यो जीवो येनास्तमवधेनायुषा [जिविरं ति] याव-
न्मनसुदुर्तादिकं ब्रह्मस्मृत्सामगरोपमपर्यन्तं काळं वर्तते, तस्य
जीवस्य तावन्तमवधिं यावद्यायुष्ककालो भवतीति तात्प-
र्यायः । इत्येव विवक्षासाधकतोऽद्याकालस्ययथायुष्ककालयोर्नैव ।
अनोऽद्याकालस्यैव विशेषभूतत्वात्तदन्तरं यथायुष्ककालमा-
हेति ज्ञात इति माध्यायः ॥ २०३५ ॥

इति विहितसंक्रमणमेव यथायुष्ककालं निर्युक्तिकारः प्राह-

नरइपतिरियमपुआ-देवाण अट्टाउयं तु नं जेण ।

निव्वत्तियमन्नजवे, पालंति अट्टाउकालो उ ॥२०३६॥

नारकतिर्यग्मनुष्यदेवानां मध्याद्यद्येन जीवेन वधा येन रौद्रध्या-
नादिना प्रकरणायामेव पुनर्जन्मपरिनिर्धर्तमायुरेतद् यथायु-
रवधिं जयते । तच्च यदा त एव नारकाद्यो विपाकः पालयन्त्यनु-
भवति, तदाऽसौ तेषां यथायुष्ककालोऽभिधीयते । तुवन्ता कल्प-
कालादिज्योऽस्य विशेषणार्थं इति निर्युक्तिमाध्यायः ॥ २०३६ ॥
(उपक्रमकालः 'उपक्रमकाल' शब्दे द्वितीयभागे ७७३ पृष्ठे ऊ-
प्यः) तत्र सामाचारः शिष्टजनसमाचारितः क्रियाकलापः, तस्य
भाव इति "गुणवचनमाह्वानादिभ्यः कर्मणि च" (पाणि०)
५ । १ । १६४ । इति ध्वजप्रत्ययं सामाचार्यम् । ततः साम-
प्रोत्पादादिविष स्त्रीत्वविवक्षायां प्रत्यये यतोपि च सामाचारी
इति प्रवर्तते । तस्या उपक्रमणमुपरितनधुतादिहासनं सामा-
चार्युपक्रमः ; स चासाधुपचारकालश्च सामाचार्युपक्रमका-
लः । यथा बह्वस्यायुष्कस्यापक्रमणं इधिकालजोषस्य नपु-
तरकाक्षैव रूपेण यथायुष्कोपक्रमः ; स चासाधुपचारकाल-
श्च यथायुष्कोपक्रमकालः । यः सामाचार्युपक्रमणद्वार-
शोपक्रमस्तु कालः स सामाचार्युपक्रमकालः । यस्त्वायुष्को-

पक्रमणद्वारेषोपक्रमस्तु स यथायुष्कोपक्रमकाल इतीह तात्पर्यम् ।
तत्र सामाचारी विधिषा । कथं ? (आह दस्तदा पर्यावभागे (सि)
श्रोत्रः सामान्यं तेन सामाचारी श्रोत्रसामाचारी, सामान्येन संके-
पतः साधुसमाचारान्निधानरूपा । सा बोधनिर्मुक्तवैदित्या । दश-
धा सामाचारी पुनरिच्छाकारमित्यादुक्ताऽदिदशविधसाधुसमा-
चाररूपा । विष्टोः "अनुभवसाधनानिच्छा, आहारे वंशणा वरा-
द्याए । फासे आणायाण, सत्ताविई भिज्जए आउं " ॥२०४॥
(सप्तधा आयुर्भित्तं इति 'आह' शब्दे द्वितीयभागे १० पृष्ठे स-
विस्तरं व्याख्यातम्)

अथ प्रमाणकालाग्निविस्तया तत्स्वरूपं विवरीषुर्माध्यकारः प्राह-

अट्टाकालाविसेमो, पत्थयमाणं व मायुसे वित्ते ।

सो संववहारस्यं, पणएकालो अट्टारंति ॥२०६॥

स प्रमाणकाल इति समर्थयिज्ञः प्रकल्पते । यः कथंभूतः ?
इत्याह-अद्याकालस्यैव विशेषस्वरूपः । अयं च अर्थाद्विगतकि-
याजिज्ञातृक्यत्वाद् मनुष्यकृत्र एव भवति, न परतः, सूर्यादिवगति-
क्रियाभावात् । किंविशिष्टः पुनरसावित्याह-अहोरात्रमहोरात्र-
संज्ञिनः । किमर्थं पुनरसौ प्रकल्पते ? इत्याह-संव्यवहाराय जीवा-
जीवादिस्थित्यादिमानव्यवहारायम् । किंयत् ? मृत्तमानवयत् ।
यथा सामान्यमानस्य विशेषपभूतं मनुष्येष्टेन आन्यादिसनत्सं-
व्यवहारायम् "यो असदंशो पसदंशो, दो पसदंशो संहया, चत्ता-
रि रेहयाधो कुडवा, चत्तारि कुडवा पथो" इत्यादिना सूत्रे
प्रकीर्णते प्रत्यक्षकानम् । तथाऽयमव्यवहारः प्रमाणकालः
इति माध्यायः ॥ २०६ ॥ विष्टोः (वणकालात्रावकाशानां
व्याख्या स्वस्वस्थाने)

अथ कण्ठनोऽपि सूत्रे जीवाजीवान्यामतीतः कालः कथितो-
ऽऽस्तमेव नैव सूत्रप्रकाशः-

जिवाजीवमयः कालः, समये न पुण्ण कृतः ॥

इत्येकं संगिरन्तेऽत्र, धारयन्तः शुनो मतिम् ॥११॥

समये सिद्धान्ते जीवाजीवमयः जीवाजीवरूपः कालः कथितः,
पुण्ण भिन्नस्माज्ज्ञानं न कृतः, ततो भिन्नः कथं कथ्यते इति
पूर्वोक्तमेकं आचार्याः सङ्ग्रहणे प्रापन्ते अत्र । किं कुशलं ?
शुनो विद्युर्वा मतिं बुद्धिं धारयन्तः । शुब्दबुद्धिमतां सुधी-
राणां यथाकञ्चीजिनप्रणानिस्त्वैवमुणं प्रसिन्नां सम्यक्प्रकाशिताः
शुलजा जयनीति प्रथमम् । तथा च गौतममेव मङ्कपरिचारादाश-
लिना भगवान् पृष्टः, नदाहेति भगवन् ! किमयं काशं
जीवस्तथाऽजीवश्चेति प्रश्ने भगवानाह-गीतम् । जीवोऽपि
कालः, अजीवोऽपि कालः, नटुनयं काल एव, जीवाजीवयोः
कालेनोपजीवोपजीवरूपकभावसंक्रमः स्थितिः ।

पुनस्तदेवाह-

आट्टरुण्ये जचक्रस्य, विष्टे चारण या स्थितीतः ।

कालोऽपेत्तकारिणं च, क्यमित्यपि पचम् ॥१२॥

अन्ये आचार्या एव कथितवन्तः-अचक्रस्य ज्योतिश्चक्रस्य चा-
रेण या विष्टे स्थितिरवस्थाविशेषः स काल इत्यभिधीयते ।
तथा च वृत्त्याकारं ज्योतिश्चक्रं, तस्य चारण पत्तवारणस्यनपु-
राणादिज्ञातस्थितिहेतुः, तस्यापेत्तकारणम् । मनुष्यलोकां हि
अर्थस्य सूर्याकोपनायककल्पसारत्तत्रप्रमाणमेवोपक्रमं च-

दते, ततः पतादयं कांस्यकृत्यं कथ्यते । तत एव श्रीमद्यज्ञ-
“कश्च न भेदे । दृष्ट्वा पञ्चरा । गोयमा । कु दृष्ट्वा पञ्चरा ।
तं जहा-धम्मत्थिकाप्यं जाय भयानसमय ।” एतद्वचनमस्ति ।
तस्य विरुपचरितव्याख्यां चरते । तथा च वर्त्तनापर्याय-
स्य साधारणपक्षे न कथ्यते तथा तु शक्तिस्थित्यवगाहनासा-
धनापेक्षाकारणत्वेन धर्माधर्मोक्तिकायां सिद्धौ जातौ नचाप-
प्रनाशस्य आध्यात्मिक । अथ च धर्मयुक्त्या प्राप्तामस्ति तस्मात्क-
सलमात्रैव प्राप्ताऽस्ति परं तु कथं सन्तोषयुतां भवेताम् ? ॥२॥

एतन्मतद्वयं धर्म-संज्ञाद्विषया च जाप्यके ।

अनपेक्षितव्याप्यार्थि-कथने तस्य योजना ॥ १.३ ॥

एतन्मतद्वयं धर्मसंग्रहिण्यां श्रीहरिभक्तपुरिणा व्याख्यातम् । त-
था च तत्राद्या-“जं वसनापहकयोः कांसो दृष्टस्त्व जेव पञ्चा-
भा । सो जेव तवो धर्मा, कांसस्त्व जेव उक्तो जाण-
सि” ॥ १ ॥ एवमेतन्मतद्वयमत्र श्रीहरिभक्तपुरिसम्मतधर्मसंग्र-
हिणीमुच्यते । तथा च एतन्मतद्वयं जाप्यके भीतव्याप-
आभेदोपि दाबकैस्तथैव प्रणीतमस्ति । तथाच तदुच्यते-“का-
स्यकथ्ये” इति वचनाद् द्वितीयमतं भीतव्याप्यव्याख्यां स-
मर्थयितम् । पुनस्तस्य कांस्य अनपेक्षितव्याप्यकथनयते योज-
ना युक्तिः प्रवर्तते । तथाहि-स्थूललोकाव्यवहारसिद्धाये का-
सांऽपेक्षा रहितः ज्ञेयः । अन्यथा वसनापेक्षाकारणत्वेन य-
त्कांसकथ्यं साधितं तत्पञ्चपरिधिष्ववहारविषयगुणपरत्वापर-
त्यादिनियामकत्वेन द्विरुच्यमपि सिद्धं स्यादिति । अथ च-
“आकाशमयगाहय, तदन्त्या विनमथा । ताप्येवमनुच्छेदा-
साध्यां चान्यदुदाहृतम्” ॥१॥ इति सिद्धसंनिधावकारकतानिअ-
ध्यात्मिकायां विस्तृत्य आकाशादयं विचार्य प्रसिद्धयति ।
इत्यमर्शकुर्वतां कांस्यं कार्यमपि कथञ्चित् एवापपत्तिः
स्यात् । नस्मात् ‘कांस्यकार्ये’ इति सूत्रमनपेक्षितव्याप्यकथ-
नयनं इति सूत्रमदृष्ट्वा विनावनीयम् ॥ १.३ ॥

(७) अथ कांस्यव्यापिकारं दिग्भ्यश्चक्रियया उपन्यसन्नाह-

मन्दगत्याऽप्युपायवत्, प्रदेशे नजसः स्थितौ ।

याति तत्समयस्यैव, स्थानं कासाणुरुच्यते ॥ १.४ ॥

मन्दगत्वा मन्दगमनेनाद्यः परमाणुः नमसः आकाशस्य प्रदेशे
स्थितौ स्थाने याद्यति याद्यतः कालेन गच्छति तत्समयस्य
साक्षात्पर्यायितस्य कांस्यस्य स्थानं कासाणुरिति व्यवहारो जा-
यते इति । एकस्य नजसः स्थाने मन्दगतिरेषुपायवता कालेन
संभरति तत्पर्यायेण समय उच्यते, तदनुकूपश्च यः स कासः
सर्वायसमयस्य नाजं कासाणुरिति । स च एकस्मिन्नाका-
शप्रदेशे एकैकं यत् कुर्वतां समस्तलोकाकाशप्रदेशप्रमाणाः का-
साण्यो जायन्ते इति । इत्येकस्मिन्परो यत्तद् जैनाजासां
दिग्भ्यश्च पद्यास्ति । उक्तं च इत्यसंग्रहे-“रयणां रासी इ-
च, तं कासाणुं असंख्यव्याप्यम्” इति दिग्भ्यश्चमत्तमुत्पु-
यागशास्त्राभ्यासं अपरोऽपि कश्चित्द्वयचनमुदाहारा ॥ १.४ ॥

तदेव दृष्टान्तव्याह-

योगशास्त्रान्तरक्षेपे, मतमेतदपि श्रुतम् ।

लोकप्रदेशेऽप्यणवो, जिभा जिभास्तद्वत्ता ॥ १.५ ॥

योगशास्त्रान्तरक्षेपे एतदपि मतं पुनर्दिग्भ्यश्चमतेऽपि अन्त-
रक्षेपकव्याख्यानमपीदमस्ति । यतो लोकप्रदेशेऽपि जिभा जि-
१.५

भा अणुवस्तुमुत्पत्त्यमापादयन्ति । लोकप्रदेशे जिभा जिभाः
कासाण्यवस्त एव मुख्यकांस इति व्यवहारः ।

तथाच तत्प्राद-

“लोकाकाशप्रदेशस्थाः, जिभाः कासाण्यवस्तु ये ।

आयानां परिचर्या, मुख्यः कांसः स उच्यते” ॥१॥ इति ।

अस्य प्राध्याये-लोकाकाशे यामन्यः प्रदेशस्तस्यु विष्णुतीति लो-
काकाशप्रदेशस्थाः, जिभाः पृथक् पृथक् एकान्तप्रदेशे एकः, इत्ये-
व सर्वत्र सर्वत्र ये कासाण्यः स्मृतिरप्येव तावन्तः कासाण्य इति ।
तु पुनर्नावानां पद्यायानां परिचर्या नूतनं कृत्वा जीर्णं करोति,
जीर्णं कृत्वा नूतनं करोति एवं नावानां परिचर्या वर्तते स-
एव मुख्यः सर्वत्र प्रजापदार्थः कांस उच्यते इत्यर्थः ॥ १.५ ॥

पुनस्तदेव कथ्यव्याह-

प्रचयोर्ध्वत्वेमेतस्य, द्वयोः पर्यायेर्नैवेति ।

तिर्यक्चपत्ता नास्य, प्रदेशश्च विना नवचित् ॥ १.६ ॥

एतस्य कासाणुद्वयस्य प्रचयोर्ध्वत्वमुर्ध्वताप्रचयः द्वयोः प-
र्यायेः पूर्वोपर्यायेनैव । यतो यथा मुख्यस्य स्थानलोका-
कुण्डलादिपूर्वोपर्यायेः स्मृतिरप्येव एतस्य कांसस्य समयावली-
मुहतादयः पूर्वोपर्यायेः वर्तन्ते, परं तु एकस्य प्रदेश-
मुदायः कांसस्य नास्ति तस्माद् धर्मोक्तिकायादीनामिव तिर्य-
क्चपत्तया न संभवति, एतावता तिर्यक्चपत्तयं नास्ति । तेनै-
व कांसकथ्यमस्ति काय इति नोच्यते । परमाणुपुच्छस्येव पु-
नस्त्यैकचपत्तया नास्ति । तस्मात् सर्वसाधारणगतिहेतुनाति-
र्यक्चपत्तिकायता न कथनीया इति ॥ १.६ ॥

(८) अथैतदिग्भ्यश्चमते वादेन वृत्त्यव्याह-

एवमणुगेत्तात्वा, हेतुं प्रमाणवत्तदा ।

साधारणत्वेकस्य, समयस्कन्धताऽपि च ॥ १.७ ॥

एवमनया रीत्या यदि आणुगतेः परमाणुगमनस्य हेतुमिति
हेतुत्वं ज्ञात्वा गृहीत्वा धर्माणवो धर्मद्वयानवो भवन्ति तदे-
कस्य कस्यचित्पर्यायेः साधारणत्वं गृहीत्वा समयस्कन्धता
स्यादिति । अथ योजना एवम्-यदि मन्दाणुगतिर्कार्यहेतुपर्या-
यसमयभाजनं द्रव्यसमयाणुः कथ्यते तदा मन्दाणुगतिहेतुता-
रूपगुणभाजनं धर्मोक्तिकायाऽपि सिद्ध्यति । एवमधर्मोक्तिकाया-
स्यायुगुप्रसङ्गात् स्यात् । अथ च सर्वसाधारणगतिहेतुनाति-
र्यक् गृहीत्वा धर्मोक्तिकायायेकस्कन्धरूपं उच्यते कथ्यते तदा देश-
प्रदेशादिकल्पनाऽपि तस्य व्यवहारानुरोधेन पञ्चातकत्वेन स्यात्-
त् । यदि च सर्वजीवाजीवद्वयसाधारणवर्तनाहेतुतागुणं गृही-
त्वा कालकथ्यमपि लोकप्रमाणं कल्पयितुं युज्यते धर्मोक्तिस-
कायादीनामधिकारेण साधारणगतिहेतुनाऽणुवस्थितिरिति ।
अस्याः कल्पनायास्तु अभिनिवेशं विना द्वितीयं किमपि कारणं
नास्ति ॥ १.७ ॥

अथ पुनस्तदेवाह-

अप्रदेशत्वमासूत्रं, यदि कासाण्यवस्तदा ।

पर्यायेवचनोच्चुत्तं, सर्वेपर्यायेवचारिकम् ॥ १.८ ॥

अप्रदेशत्वं प्रदेशरहितत्वं यदि आसूत्रं प्रकल्पितस्य कांसस्य
अवयवः कथ्यते तदा पर्यायेवचनेन योजनं क्रियते सर्वसमयु-
कारेण इदमिति । तथाच यदा एवं कथयन्-सूत्रं कासांऽप्रदे-
शः कथितः तस्यानुसारेण कासाण्यः कथ्यन्ते, तदा तु सर्वस-

पि जीवाजीवपर्यायकमेव काल इति कथितमस्ति तत्र विरोधो नास्ति, द्रव्यकालोऽपि कथं कथ्यते । ततस्तद्गुणसारेण काल-स्थाऽपि द्रव्यत्ववचनम् । तथा लोकाकाशप्रदेशमप्यनुवचन-नादि । सर्वोपपत्तिवारो योऽन्यानि । मुख्यवृत्त्या स पर्यायकः काल एव स्वस्मर्योऽस्ति । अत एव 'कालभेदयोः' अथैकचनन सर्वसंमतत्वाभावाः सूचयामासेति । तन्नाप्यत्र अग्रदेशत्वं प्रदेशाऽभावं सूत्रेणानुसृत्य तस्य कालस्य अणुः कथ्यते, तथा सर्वमप्य-तत्त्व उपचारेण पर्यायवचनादिहेतुयोः पुन्यमानं आरिमाणाप्रवृ-त्तिरिति । अथ च-“परमाणुमयो भागोऽवयवस्तदितरस्तु प्रवेशः” इति वचनाद् व्योमस्यपरिमाणुजतया सप्रदेशं स्वाश तु साव-यवमित्याचक्षीथाः, तथाऽपि-

“ होषोहासवशमसूत्रतरलमस्कायडेऽपि देदीपया-
मास नोऽवयवप्रदेशविषयो भवेत्सत्या हीकः ।
अस्माभिः परमाणुतां प्रकटतामनप्यभावं पुरो,
बुधोरस्यभिचारदीर्घरसश्च निव्याय विच्छेदितः” ॥ १ ॥

अतु पूर्वं तावदम्बरादेर्विभागाः परमाणुमया एव सन्ति न
अतु कज्जलपूर्णैः पुरेसमुद्रकवर्षितरत्नपुद्गलसहितैः लोके स
काश्चिन्नमसो विनाशोऽस्ति यो निर्मरं न विनारोच्यतेऽणुजिः
तत्कथं न हेतुरेव स्यविचारिणुरिति दिक् ॥ १८ ॥

अथोपचारप्रकारमेव दर्शयन्नाह-

पर्यायेण च द्रव्यस्य, ह्युपचारो यथोदितः ।

अग्रदेशत्वयोगेन, तथाऽणुनां विमोचरः ॥ १९ ॥

षडेव द्रव्याणां ति संख्यापूर्वार्थं यथा पर्यायेण पर्यायकणेन
द्रव्यस्य कालकल्पस्य पदानता पर्यायककालद्रव्यविषये हि
निश्चितं द्रव्यस्योपचारो यथा उदितः द्रव्यस्योपचारकल्पना
विहिता भगवत्पादिसुविशेषो ह्येता तथैव सूत्रे कालद्रव्यस्यापि
अग्रदेशत्वयोगेन कालाणामां विमोचरो विषयता हेतुः ।
यथाच तास्यैव कालस्यात्र प्रदेशना सूचिता तथैव कालाणुनापि
सूत्रिताऽस्ति तद्योजनया लोकाऽकाशप्रदेशास्तु प्रकृताणामां विष-
ये एव योगशास्त्रान्तररहोकेषु कालाणामुपचारे विहितः ।
मुख्यकाल इत्यस्य आनादिकाहीनाग्रदेशत्वव्यवहारनियाम-
कोपचारविषय इत्यर्थः । अत एव मनुष्यैकमात्रवृत्तिकालद्रव्यं
ये वर्णयन्ति तेषामपि मनुष्यैकवार्षिककालाकाशदीर्घा कालद्रव्यो-
पचार एव शरणमिति दिग्भावेतत् ॥ १६ ॥ मनुष्या ० १० अण्व्या ०
विशे ० १३० ० उड ० आश ० आ ० १० ० ॥

(६) अथ कालनिकेपमाह-

प्रत्यक्षिन् च कालापेक्षया दीयत इति कालनिरूपणासूत्रम्-
चउन्निहे कास्ते पशन्ते । तं जहा-पमाणकादे, अद्वाउणि-
वपिकासे, मरणकासे, अद्वाकाले ।

प्रसीयते परिच्छिद्यते येन वर्षशतपञ्चोपमादि तत्प्रमाणं,
तदेव कालः प्रमाणकाशः । स च अद्वा काशविशेष एव दिवसा-
दिशङ्कयो मनुष्यैकान्तवैर्नीतिः । उक्तं च-“दुषिडा पमाणकाशो,
दिवसप्रमाणं च होह राई य । अउपरिरीसभो दिवसो, राई
अउपरिरीसा खेव ” ॥ १ ॥ यथा यत्प्रकारं नारकादिनेद्वेनायुः
कर्मविशेषो यथाऽऽयुस्तस्य तौकादिध्यानादिना निर्मुत्तिर्ब-
न्धनं तस्याः सकाशात् यः कालो नारकादित्येव स्थिति-
जीवानां स यथाऽऽयुर्निर्मुत्तिकालः । यथाय यथायुगे निर्मुत्ति-
स्तथा वः काशो नारकादिभेदेऽस्यास्तथा स तथेति । अयमप्यका-

काल एवायुष्कर्मोन्मेषविशेषः सर्वसंसारजीवानां वसैनादिरूप
इति । उक्तं च-“आडयामि सविशिष्टो, स एव जीवाण वसणादि-
मन्मो । मणुष्य अद्वाउकालो, वषड जो ज खिरं तेण ” ॥ १ ॥
मरणस्य सृष्ट्याः कालः समयः मरणकालोऽयमप्यद्वासमय-
विशेष एव । मरणविशिष्टो मरणमेव वा कालो, मरणपर्याय-
त्वात् । उक्तं च-“काशो ऽसि मयं मरणं, अद्दय मरणं गच्छा ऽसि काश-
गच्छा । तस्मा स कालकाला, जस्स मन्मो मरणकालो ऽसि ” ॥ १ ॥
तथा अद्देव काशोऽद्वाकालः । मरणशब्दो हि वर्षप्रमाणकला-
दिव्यपि वर्णते, ततोऽकाशप्रदेशेन विशिष्यत इति । अथैव सूर्यकि-
र्याविशिष्टो मनुष्यैकान्तवैर्नीतिः समयादिरूपोऽवसेयः ।

उक्तं च-

“ सुरकिर्याविशिष्टो, गोदीहाहकिर्यायु निरवेकस्यो ।
अद्वाकालो जणुह, स मयक्कल्लमि समयया ॥ १ ॥
समयायालयमुत्तुहा, दिवसमहोरार पक्खमासा य ।
संवत्तुरुत्तुपल्लया-सागरांशोऽप्यपरिवट्टा ” ॥ २ ॥
द्रव्यपर्यायभूतस्य कालस्य अतुः स्थानकमुक्तम् ॥ १८ ॥

सम्प्रति ‘यथोद्देशं निर्देशः’ इति न्यायात् प्रथमतः कालप्रमाण-
रूपं विवक्षुरिदमाह-

ह्योणाणुभावत्राणियं, जोडसचकं भणंति अरिइता ।

सर्वे कालविसेसा, जस्स गडविसेसनिपज्जा ॥

यस्य ज्योतिष्मकस्य चन्द्रसूर्यनक्षत्रादिरूपस्य संबन्धिनः गति-
विशेषेण निष्पन्नाः सर्वे कालविशेषाश्चन्द्रमाससूर्यमासनक्ष-
त्रमासादिकाः तज्ज्योतिष्मकं लोकानुभावजनिमनादिकाल-
सन्ततिपतिततया शोभन्तं वेदितव्यं, नेम्भारदिकृतमिति भण-
न्ति प्रतिपादयन्ति ममवन्तोऽहन्तः । नीधैकतां च वचनमव-
श्यं प्रमाणयितव्यम्, हीनसकलदोषतया तद्वचनस्य विनयाथ-
त्वाजगतात् । उक्तं च-“रागाहो हेपाहो, मोहाहो वाक्कमुचयेन खल्ल-
तम । यस्य तु नैनं द्वापा-स्सस्यायुतकारणं किं स्यात् ?” अपि च
युक्तापि विचार्यमाणे नेम्भारादिघटोत्तमाश्चानि, ततस्तद्भावाद्-
पि ज्योतिष्मकं लोकानुभावजनितमवसेयम् । यथा च मुख्यया
विचार्यमाणो नेम्भारादिघटोत्तमाश्चानि, ततस्तद्भावाद् विजुग्मत-
मिति तत् पञ्चाध्यायम् । तदेव लोकानुभावजनिनाद् ज्योति-
ष्मकान् काशविशेषो निष्पन्न इति सामान्यतः कालस्य संभवे
प्रतिपाद्य सम्प्रति संक्षेपतः काशस्य जेतानाकथं ज्यो ० १ पाहु ० अ ० ।
मेखेवेण उ काशो, आणामयातीतं वट्टमाणो य ।

कालः संक्षेपतः विधा । तद्यथा-अनागतोऽतीतो वर्तमानश्च ।
ज्यो ० १ पाहु ० ।

तिविधौ काले पणपणे । तं जहा-तीते पडुपणने आणाम्प ।
अनिशयेन हतो गतोऽतीतः, पिशानवद्कारणोऽतीतो वर्त-
मानत्वमनिकान्त इत्यर्थः । साप्रत्यं रूपकः प्रत्युपपन्नो, वष-
मान इत्यर्थः । न आगतोऽनागतो वर्तमानत्वमप्राप्तो, भविष्यत्वि-
त्यर्थः । उक्तं च-“अथति स नामोऽतीतः, प्राप्तो यो वर्तमानत्व-
ध । पर्थीअ नाम स अवनति, यः प्राप्यति वर्तमानत्वम् ” ॥ १ ॥
इति । १८ ० ३ डा ० ४ उ ० । सूत्र ० ।

तदेवमित्यं संक्षेपतः कालस्य त्रैविध्यं प्रतिपाद्य प्रका-

रन्त्येण संक्षेपत एव कालस्य त्रैविध्यमाह-

मंसेअमंसेजेजा, अणेतकालो उ णिदिहो ।

त्रिविधः कालो भगवद्भिस्त्वैवैक्यमधरौर्निर्दिष्टः । तद्यथा-
संख्येयोऽसंख्येयोऽनन्तश्च । तत्र समयादिः शीर्षमहेतिकाप-
यन्तः संख्येयः, असंख्येयः पदयोपमादिकः । अनन्त-अनन्तो-
त्सापिण्यवसर्पित्यादिकः । ज्यो० १ पाहु० ।

तत्र प्रथमतः संख्येयं कालं विचिन्तयिमाह-

समय आबलिआ आण पाण पोवे क्षवे मुहुचे अहो-
रते पक्खे मासे उऊ अय्ये संवच्चरे जुगे वाससए वास-
सहस्से पुव्वंगे पुव्वे तुदिअंगे तुदिए अइदंगं अने अवव-
गे अववे हुहुअंगं हुहुए षण्णलंगे षण्णल पउमंगे पठ्ठे
पासिअंगे एणिए अत्थिनिठरंगे अत्थिनिठरे अउअंगे
अउए नउअंगे नउए पउअंगे पउए वृत्तिअंगे वृत्ति-
आ सीसपहेलिअंगे सीसपहेलिआ पत्तिओववे सागरोव-
मे अवसत्पिणी उत्सत्पिणी पोग्गळपरिअट्ठि अतीतत्था
अणामत्था सव्वदा । अनु० ।

(अस्य व्याख्या 'आणुपुष्पी' शब्दे द्वितीये भागे १५१
पृष्ठे कृष्टव्या)

कालो परमनिरुद्धो, आविचज्जो तं तु जाण समयं तु ।
ममया य अमंखेजा, इदं हु उत्सासनिसासो ।

काशः परमनिरुद्धः परमनिरुद्धः । एतदेव व्याचष्टे-अविज्ञेयो
विनकुमशक्यः । किमुक्तं भवति?-यस्य चूयोऽपि विभागः कर्तुं
न शक्यते स कालः परमनिरुद्धः, इत्यंतुते परमनिरुद्धं काल-
विशेष समयं जानाहि । स च समयो दुरधिगमः, तं हि जग-
वन्तः केषांनिर्गुणं साक्षात् केवलज्ञानेन विदन्ति, न तु शृङ्ग-
प्रादिकया परंपर्या निर्देष्टुं शक्यन्ति । निर्देशो हि प्रथमतः काय-
प्रमाणेन आभाद्व्याप्याराधेयं पञ्चाङ्गाकृत्याधिकरणप्रयोगतो
विर्भाव्यते, ततो यावत्समय इत्येतदवन्त्यङ्गारगुच्यार्थेन ताव-
दसंख्येयाः समयाः समानिक्रामन्तीति न साक्षाद्विनिर्गुणितरु-
पतया निर्देष्टुं शक्यन्ते । इत्यंतुतः समया असंख्येया एक उ-
च्च्वासनिःश्वासाः भवति । किमुक्तं भवति?-अनन्तरोक्तस्वरूपाः
समया जघन्यवृत्ताः संख्यातकप्रमाणा एका आबलिका, सं-
ख्येया आबलिका एक वृत्तासः, तावत्प्रमाण एव एको निःश्वासः ।
तयोश्चायं त्रेदः-कर्तुंगमनस्सभाव उच्च्वासः, अधोगमनस्सभावो
निःश्वासः ।

उत्सासो निस्सासो, दोहिं वि पाणु एि भणए एका ।

पाणु य सच्च घोवा, घोवा वि य सच्च लवभाहू ।

अट्ट य तीसं तु लवा, अण्णलवो वेव नासिया होइ ॥

पुरुषस्य शारीरिककबलोपेतस्यानुपहतकरणप्रामस्य निरुजस्य
प्राशस्तं यैवैव वसमानस्यानाकुलचेतसो य एव उच्च्वासः
संख्येयाबलिकाप्रमाणं, यस्मैको निःश्वासः संख्यायाबलिका-
प्रमाण एव, तौ द्वार्षाप समुदिताधिकः प्राणो भ्रमयते । प्राणो
नाम कालविशेषः । एतदुक्तं भवति-यथाकपुरुषगतोच्च्वा-
सनिःश्वासप्रमितः कालविशेषः प्राण इति । यच्च पुरुषस्य
शारीरिककबलोपेतादिविशेषकलापोपदानं तद्व्यापानुपुरुष-
संबन्धितानुच्च्वासनिःश्वासी न प्राणरूपकालविशेषप्रमितिरे-
तु ज्वत इति प्रतिपत्त्यर्थम् । ते च प्राणाः सप्त सप्तसंख्या एकः
स्तोकः, स्तोकापि च सप्तसंख्यानं लवभाहुः पूर्वस्वरयः ।

ते पि च लवा अष्टात्रिंशत्संख्या अर्द्धलवः । अर्द्धं लवस्य
अर्द्धलवश्च, समेऽग्रे । अर्द्धं नपुंसकम् । १ । २ । २ । इति
समासः । वैवशब्दः समुच्चये । एका नालिका भवति । साक्षा
अष्टात्रिंशद्भवाः समुदिता एका नालिका भवतीत्यर्थः । ज्यो० १
पाहु० । (नालिकादिं घटिकादिं प्रमाणं स्वस्थाने कृष्टव्यम्)

(१०) संप्रति मुहूर्त्तविप्रमाणमाह-

वे नालिया मुहुचो, सट्ठि पुण नासिया अहोरात्रो ।

पन्नरस अहोरात्रा, पक्खो तीसं दिणा मासो ॥

वे नालिके द्वे घटिके समुदिते एको मुहूर्त्तः, स च धरिमप्रमाण-
चिन्तायां द्वे पलशते, मेयप्रमाणचिन्तायां चत्वार आदकाः । घटिः
पुनर्नालिका घटिकाः समुदिता एका अहोरात्राश्चिन्तायामुद्गीर्ता
एकोऽहोरात्रमित्यर्थः । तत्र च मेयप्रमाणचिन्तायां विशत्यु-
त्तरमादकशतम्, धरिमप्रमाणचिन्तायां चत्वारसहस्राणि, तानि
यदि भारीकृत्य चिन्तयन्ते तदा ज्यो भारा जवन्ति । पञ्चदश
अहोरात्रा एकः पलः, स च मेयप्रमाणचिन्तायामष्टादश
आदकशतानि, धरिमप्रमाणचिन्तायां पञ्च चत्वारिंशद् भाराः,
तथा त्रिंशद् भाराः । तथा त्रिंशदिनाम्बहोरात्र एको मासः । स
च धरिमप्रमाणचिन्तायां नवतिभारः, मेयप्रमाणचिन्तायां
चत्वारिंशदादकशतानि ।

संवच्चरो उ वारस, मासा पक्खा य ते चउच्चसिं ।

तिक्खे सया सट्ठा, हव्वंति रादिदियाणं तु ॥

ते अनन्तरोक्तप्रमाणा मासा द्वादशसंख्या एकः संवत्सरो भवति ।
ते च च्वादश मासाः पलतया चिन्त्यमानाः चतुर्विंशतिः एका-
भवन्ति । रात्रिन्दिवतया चिन्त्यमानास्त्रिंशति शतानि घटानि, च-
त्वारष्टमधिकानि जवन्ति रात्रिदिवान्महोरात्राणाम् । एष च
संवत्सरो यदा मेयरूपतया चिन्त्यते तदा शतवर्षार्थिकानि
त्रिचत्वारिंस्त्रिंशत्काण्यथादकानां भवन्ति (४३२००) तस्यैकरूपतया
तु चिन्त्यमानो भाराणामेकं सहस्रमशीत्यधिकम् (१०००) ।
एष च संवत्सरो लोके कर्मसंवत्सर इति, श्रुतसंवत्सर इति
च प्रसिद्धिः गतः । तथाहि-लोकिकाश्चिन्तामहोरात्रान् मासं
परिगणयति, इत्येभूतमासद्वयार्थकं च वसन्तादिकश्रुतं, तथा-
भूतानां वर्षा वसन्तादीनामृत्नां समुदायं संवत्सरम् । यानि
च लोकं कर्माणि प्रवर्तन्ते तानि सर्वाण्यम् संवत्सरमधिकृत्य,
एष कर्मसंवत्सरः, सावनसंवत्सरः श्रुतसंवत्सर इति ख्यातः ।

तथा चाह-

इय एस कमो भणिओ, नियमा संवत्सरस्स कम्मस्स ।

कम्मो चि सावणो चि य, उउ चि य तस्स नामाणि ॥

एष पूर्वोक्तः क्रमो भणितो ज्ञानव्यो नियमात् कर्मणः कर्मनाम्नः सं-
वत्सरस्य, तस्य वैकल्पस्य संवत्सरस्यासृति नामालि । तद्यथा क-
मेति कर्म लौकिको व्यवहारः, तत्प्रधानतः संवत्सरोऽप्युपचारात्
कर्म । (सावणो चि) सवनं कर्मसु प्रेरणं, सुखं प्रेरणं इति वचनात् ।
तत्र भव एष संवत्सर इति सावनः । श्रुतं लौकिकसिद्धं वसन्तादिः,
तत्प्रधान एष संवत्सर इत्युपचारात् श्रुतः । ज्यो० २ पाहु० । 'सं-
वच्चर' शब्देऽस्य विशेषः । सप्रत्युत्तरः कालविशेषाद्विभक्त्यते-त-
द्धानन्तरादितत्पक्षेभ्यश्चतुर्भ्योऽपि विशेषाणि, पञ्च विशतानि व-
र्षान्, दश शतवर्षाणि वर्षसहस्रं, शतं सहस्रवर्षाणां वर्षवर्कं, चतु-
रशीतिवर्षसहस्राण्येकं पूर्वार्कं, चतुरशीतिः पूर्वार्कसहस्राणि पूर्ववर्कं ।

वा, अवचष्ट वा ? इति अस्थि । ज० ? ? श० ? ? श० ।

(पद्मोपमसागरोपमायां स्वस्थस्थाने व्याख्या)

काष्ठभेदानाह—

दुबिहे काले पक्षे । तं जहा—ओसपिणीकाष्ठे चैव,
उत्सपिणीकाष्ठे चैव ।

(दुबिहे काले इत्यादि) तत्र कल्पते संवत्सायतेऽसावनेन
वा, कलमे कलासमूहो वेति कालः, वर्तमानपरवाऽपरवादिश-
क्षणः स चायसर्विसयुसर्विणिरूपतया द्विविधो द्विस्थानकातुरो-
धातुकः । अन्यथा अवस्थितलक्षणो महाविद्दभोगानुमिसंज-
यो तृतीयोऽप्यस्तीति । श्या० २ ग्रा० । इह काष्ठस्त्रिविधः । त-
द्यथा—उत्सपिणीकालः, अवसपिणीकाष्ठः, उन्नवाभायनोऽव-
स्थिमक्षः । तत्र भरनेरवतेषु प्रत्येकं विद्यतिसागरोपमकोटा-
कोटिमानस्य कालचक्रपट्टो दुःखजेदौ—उत्सपिणी, अवसपिणी
का । एकैकाः शाहुनायाः—नत्रावसपिण्यां सुषमसुषमाख्यः प्रवाह-
नश्चतुःसागरोपमकोटाकोटीप्रमाणः प्रथमकालविभागः, द्विती-
यः सुषमाख्यः त्रिसागरोपमकोटाकोटीमानः, तृतीयः सुषमदु-
षमाख्यः सागरोपमकोटाकोटीमानः, चतुर्थो दुःषमसुषमा-
ख्यो द्वाचत्वारिंशद्वयसहस्रानुसागरोपमकोटाकोटीमानः, प-
ञ्चमो दुःषमाख्य एकविंशत्यवसहस्रमानः । यद्वा दुःषमदुःष-
माख्यः, सोऽयं कविश्रुतिवचसहस्रमानः । अयमेव चोक्तमेषो-
त्सपिण्यासि यथोक्तसंख्यः काष्ठकर्मो वेदितव्यः । अवस्थित-
श्चतुर्विधः । तद्यथा—सुषमसुषमासुखप्रतिज्ञायाः, सुषमासुखप्रति-
भागः, सुषमदुःषमासुखप्रतिज्ञायाः, दुःषमसुषमासुखप्रतिज्ञा-
मक्षः । तत्र प्रथमो वेचकुलनरकुलः, द्वितीयो हरिवर्षरम्यकोः,
तृतीयो दैवतहठपरवतयोः, चतुर्थो महाविदेष्टु आ० म० द्वि०
अ० । आ० नृ० ।

कालविशेषान्त्रिधा विभज्याह—

तिविहे समप पक्षे । तं जहा—तीते पटुप्पने अणायग ।
एवं आबलिया आणा पाण्णो धोवे लवे सुहुत्ते अहोरेत्ते
जाव वाससयसहस्से पुव्वं पुव्वे जाव ओसपिणी । तिविहे
पोगलपरियट्ठे पक्षे । तं जहा—तीते, पटुप्पने, अणायग ।

(तिविहे समप इत्यादि) कालसूत्राणि समयार्थे द्विस्थान-
कायुद्देशकवद् व्याख्येयाः, नवरत्न—(पोगलपरियट्ठे स्ति) पुत्र-
लानां कपिद्रव्याणामाहारकविजितानामौदारिकाद्व्यकरणेन शु-
द्धन एकजाधोपक्षया परिवर्त्तनं सामर्थ्येन स्वर्शः पुत्रलपरि-
वर्त्तः । स च यावता कालमवयति स काष्ठोऽपि पुत्रलपरिवर्त्तः,
स चायन्तासर्वियवसपिणीरूप इति । स चेत्तथं भगवत्यामु-
क्तः—“कतिविहे णं भंते ! पोगलपरियट्ठे पन्नत्तः ! सत्तविहे पन्न-
त्तः । तं जहा—ओराक्षियपोगलपरियट्ठे वेडक्षियपोगलपरियट्ठे,
एवं लेया कम्म मणुषेअणायपाण्णोपगलपरियट्ठे” । तथा—“से
केण्डुणं भंते ! एवं बुव्वअ ओराक्षियपोगलपरियट्ठे २, गोयमा !
अण्ण जीवेण ओराक्षियसरीरे बह्माणेण ओराक्षियसरीरे-
पाण्णामां वव्वअ ओराक्षियसरीरेकाय गदियार्ह जाव तिस-
ह्मां अवति, से तण्डुणं गोयमा ! एवं बुव्वअ, ओराक्षियपुण्ण-
परियट्ठे” । एवं शेषा अपि शक्याः । तथा—“ओराक्षियपोगलप-
रियट्ठे णं भंते ! केव्वक्कात्तस्स निव्वत्तिअए । गोयमा ! अणंता-

हि उत्सपिणीओसपिणीहिंति । एवं शेषा अपीति ।

अन्वयत्वेबमुच्यते—

“ओराक्षे वेठवे, तेय—कम्म—जात्ताऽण्ण—पाण—मणणेहि ।

कासे वि सव्वपोगल—मुक्का अह चायरपरट्ठे ॥

एव्वे सुहुमपरट्ठे, जाह एणेण अह सरीरेण ।

लोगम्मि सव्वपोगल—परिमाणे ऊणत्ते मुक्क स्ति” ॥

उच्यपुत्रलपरिवर्त्तनसदृशा येअण्ण केव्वक्कात्तपारिवर्त्तान्तेऽ-
न्यतोऽवसेवा इति । श्या० ३ ग्रा० ४ उ० ।

जनुदीव णं जंते ! दीवे भारहे वासे कतिविहे कास्ते पस-
त्ते ? गोयमा ! दुबिहे कास्ते पक्षे । तं जहा—ओसपिणी-
कास्ते अ, उत्सपिणीकास्ते अ ॥

अम्बुद्वीपे द्वीपे भरतवर्षे जगवत् । कतिविधः कालः प्रकृतः ? ज-
गवानाह—गौतम ! द्विविधः कालः प्रकृतः । तद्यथा—अवसर्पति ही-
यमानाऽऽरकनयाऽवसर्पयति वा कमेणाशुःशरीरादिनावाक् हा-
पयतीत्यवसर्पिणी, सा चासौ कालश्च, प्रज्ञापकपिण्या वास्या
आशाबुधपन्थसः । तत्रैषु अगतस्यैव उत्सर्पति वर्द्धतेऽरकापेक्ष-
या वर्द्धयति वा कमेणाशुःशरीरादिनावाजित्युत्सर्पिणी, सा चा-
सौ कालश्च । नकारार्थं द्वयोरेपि समानरकतासमानपरिमा-
णातिज्ञापनार्थम् । ज २ श्रु० ।

(११) समयार्थानां संख्येयाऽसंख्येयत्वंविचारः—

आबलिया णं भंते ! किं संखेज्जा समय, असंखेज्जा स-
मया, अणंता समय । गोयमा ! णो संखेज्जा समय, अ-
संखेज्जा समय, णो अणंता समय । अणायपाण्णं भंते !
किं संखेज्जा ? एवं चेव । योवे णं भंते ! किं ? एवं चेव ।
एवं लवे वि सुहुत्ते वि । एवं अहोरेत्ते । एवं पक्खे वासे
उक्त अयणे संवत्तरे जुगे वाससए वासमहस्से वाससय-
सहस्से पुव्वं पुव्वे तुभियंते तुनिए अरुक्कं अरुक्कं अव्वं
अव्वे ह्हुअं ह्हुअं ठप्पलं ठप्पलं पडमं पडमं एल्लिणं
गे पाण्णि अचिआणिपुरं अचिआणिपुरं अउयं अउए
णउयं एणउए पउयं पउए चूलियं चूलिया सीसपेह-
क्षियं पलिओवेम सागरोवेम ओसपिणी, एवं उत्सपि-
णी वि । पोगलपरियट्ठे णं भंते ! किं संखेज्जा समय,
असंखेज्जा समय पुच्छा ? गोयमा ! णो संखेज्जा समय,
असंखेज्जा समय, अणंता समय । एवं तीयच्चा
अणायपयत्ता सव्वच्चा । आबलियाओ णं भंते !
किं संखेज्जा समय पुच्छा ? गोयमा ! णो संखेज्जा स-
मया सिप, असंखेज्जा समय सिप, अणंता समय । अ-
णायपाण्णं भंते ! किं संखेज्जा समय पुच्छा ? ।
गोयमा ! एवं चेव । धोवा णं जंते ! पुच्छा ? । एवं
चेव । एवं जाव उत्सपिणी ति । पोगलपरियट्ठं किं
संखेज्जा समय पुच्छा ? । गोयमा ! णो संखेज्जा,
णो असंखेज्जा समय, अणंता समय । अणायपाण्णं

वर्तितमिति चाद्याव निवर्तितमिति पर्यया उद्देशकावाचुकाः,
ते च भेदा अपि प्रवर्तन्ति । अ० ३५ श० ४ उ० ।

(११) समयविमर्शानं मनुष्येभ्य एव-

अस्मि णं भंते ! नेरइयाणं तत्त्वमयाणं एवं पद्याय ए तं
समयाइ वा आबलियाइ वा जाव ओसपिणीइ वा उ-
स्सपिणीइ वा ! ? खो इण्डे समडे । से केण्डेणं जाव
समयाइ वा आबलियाइ वा ओसपिणीइ वा उस्सपिणीइ
वा ! ? गोयमा ! इहं तेसि माणं इहं तेसि पमाणं इहं तेसि
एवं पद्याय ए तं समयाइ वा जाव उस्सपिणीइ वा से
तेणं जाव नो एवं पद्याय ए समयाइ वा जाव उस्सपिणीइ
वा एवं जाव पंचिदियतिरिक्खजेणिया । अस्मि णं जंते !
मणुस्साणं इहगयाणं एवं पद्याय तं समयाइ वा जाव
उस्सपिणीइ वा ! ? इहंता ! अस्मि । से केण्डेणं ! ? गोयमा !
इहं तेसि माणं इहं च वंते पमाणं इहं तेसि एवं पद्याय-
इ । तं जहं-समयाइ वा जाव उस्सपिणीइ वा से तेण्डेणं
बाणंमरजोइस्वेमाणिपाणं जहं नेरइयाणं ।

कालव्यभिचिन्नाख्यम् । (तथ गयाणं ति, नरके स्थितेः बह्वधा-
स्तुनीयाद्येवात् । (एवं पद्याय ए ति) एवं प्रज्ञायते इदं वि-
ज्ञायते (समयाइ व चि) समया इति वा (इहं तेसि ति)
इह मनुष्येभ्ये तेषां समयादीनां मानं परिमाणम्, आ-
दित्यगतिरसमभ्यन्तरावस्थास्य आदित्यगतं बह्विधं मनुष्येभ्य-
एव भावावरकादौ न्यभावादिति । (इहं तेसि पमाणं ति)
इह मनुष्येभ्ये तेषां समयादीनां प्रमाणं प्रकृतं मानं, सू-
क्ष्ममात्रमित्यर्थः । तत्र मुहूर्तेस्त्वान्मानं तद्वत्प्रज्ञा लब्धः सू-
क्ष्मभावात्प्रमाणम् । तद्वत्प्रज्ञा स्तोकाः प्रमाणं, लघ्वस्तु मा-
नामित्यर्थं नये यावत्समय इति । ततश्च (इहं तेसिमि-
त्यादि) इह मर्त्यलोके मनुजैस्तेषां समयादीनां सम्बन्धि-
एवं वक्ष्यमाणलक्षणं समयं स्वाधये ज्ञायते । तद्यथा-(समया-
इ चेत्यादि) इह च समयं प्रज्ञाद्विधेर्वैतिनां सर्वेषामपि स-
मयाद्यहानमवसंयम्, तत्र समयादिकालस्याभावेन तद्वत्प्रवहा-
रभावात् । तथा पञ्चैन्द्रियतत्त्वज्ञानं, अवनपतित्वतत्त्वज्ञो-
त्तिकाका वषादि किञ्चनमुपयन्तं एति समित्, तथापि ते-
ऽप्याः प्रायस्तद्वत्प्रवहारिण्येतेषां तु बहव इति तद्वत्प्रज्ञा
ते न जानन्तीत्युच्यते इति । अ० ५ श० ९ उ० । (म-
न्वरस्य पर्वतस्य दक्षिणोत्तरार्द्धां कालविभागः ' उद्यमसिद्धि-
शब्दे जित्वाजनां ७०५ पुष्ट उक्तः) " काशो वाचात्म, इयरो य
मायव्वा । " इह काशो जिविधो भवति । तद्यथा-व्याघातम
ज्ञानम् । व्याघातेन निर्मुक्तो व्याघातनिः । भावादिप्रत्ययः । इ-
तरां निर्वाधातः । अ० ७ उ० । " कालमाह्वं " काल-
स्य प्रस्तावाप्रादोषिकस्य प्रथमम् । अथ च कालो व्या-
धातिकोऽप्युच्यते । (तस्य प्रवृत्तप्रकारप्रदर्शनं ' सञ्ज्ञाय ' शब्दे
करिष्यामि)

निकेयरो य काशो, परंतसिषिष्ठ मज्झम जहो ।

मुक्खे वि होइ ति विहो, जहम मज्झमो य उकोतो ॥५३॥

इह कालः सामान्यतो द्विविधः । तद्यथा-जिह्वयो कालम् । तत्र
सजलः सजीतश्च जिह्वः । उभयोः कक्षः । जिह्वोऽपि जिघा ।
तद्यथा-एकाग्रजिह्वः मध्यमो जवन्त्यश्च । तत्र एकाग्रजि-
ह्वोऽतिजिह्वः । कक्षोऽपि जिघा । तद्यथा-जवन्त्यो मध्यम उक्त-
श्च । उक्तश्च नाम अतिजवन्त्यः कक्षः । पि० बौ० । " कालः
पचनि भूतानि, कालः संहरते प्रजाः । काशः क्षुत्सेषु जाग-
र्ति, काशो हि दुर्गन्तकम् " ॥ १ ॥ आच० ४ अ० ।

तेणं कालेणं तेणं समयणं चेपा नामं नयरी इत्या ।

तस्मिन् काले तस्मिन् समये यस्मिन्मलीनगरी बज्जवेति । अ-
धिकरणं चयं सप्तमी । अथ कालसमययोः कः प्रतिवर्तकः ?
उच्यते-काल इति सामान्यकालः अवस्थापरिधायित्वमर्थविभाग-
कणः । समयस्तु तद्विशेषः । अथवा तेन कालेन अवस्थापरिधि-
वन्तुर्धारकत्वव्यवस्थेन हेतुवृत्तेन, समयेन तद्विशेषभूतेन हेतुना,
अप्या नाम नगरी (होत्य सि) प्रमवस्था । इत्यर्थः । आ० १ सु०
१ अ० । सु० । विपा० । रा० । नि० । तेन कालेनेति
द्रुपमस्तुप्रमाविश्लेषणं, आच० । ते इति प्राकृतवैलंब्या-
त् तस्मिन्मिति द्रष्टव्यम् । अस्यायमर्थः-यस्मिन् काले भग-
वान् बद्धमानस्त्वामी स्वयं विहरति तस्मिन्मिति । यामिति वा-
क्याल्लङ्कारः । दृष्टव्यान्वयत्रापि अशब्दो वाक्याल्लङ्कारार्थः । यथा-
" इमा यं पुढव्वी " इत्यादाविति । काशे अधिकृतवस्थापरिधि-
वन्तुर्विभागकणः, रा० ।

(१३) काले ज्ञानाकारः-

कासे विण्णं बहुमा-गे उव्वाहाणे तदा अग्निहवणो ।

वंजणअत्थ तदुज्जण, अइविहो नायमायारो ॥

तत्र यो यस्याऽङ्गप्रविष्टादेः सुतस्य काल उक्तः, तस्य तस्मिन्नेव
व्याप्यायः कार्यः, नान्यथा, प्रत्ययवास्यसम्भवात् । (तीर्थकरवचन-
विरोधात् । अ० १ अधि०) इत्येते च लोकं दुषि कृष्यादेः काल-
करणे कक्षे, विपर्यये तु विपर्यये इति । यत उक्तम्-" कालमिह
कारमाये, किह्वम् बहुकक्षं जहा भयिणं । इय स्ववा वि य कि-
रिया, नियनियकाशमि कायव्वा " ॥ १ ॥ इति । प्रच० ६ द्वार । द्वा० ।
" काशो विव निरुत्तकपाशो " । स्त्रियः (काशो सि) दुर्निहकालाः,
एकाग्रतुःस्वमाकाशो वा । यथा-लोकोक्तो दुष्टसर्पः, तद्वत् निरु-
त्तकपाः व्यावर्जिताः । तं । तद्यथाविधाऽवसरे, अ० ११ श० ११
उ० । पञ्च० । अत्रापि, कालाशब्दोऽज्ञावभावी । १० ४ उ० ।
मरणे, अ० ११ श० ११ उ० । मुर्यौ, आच० १ सु० २ अ० ३
उ० । काल इव काशः । मारणान्तिकसमुद्भाते, अ० १४ श० ३
उ० । क्रूरप्रकृतिवत्त्वात् कृतान्तसदृशे कृष्णे, अ० २ वज्र० । घन-
मेघसदृशे साम्राज्यसदृशमाने काशक, अ० २ श० १ उ० ।
कृष्णवर्णे, अ० २ पद् । प्रज्ञ० । सू० प्र० । सप्तमनरकशृङ्गिषा-
स्तृतीयं नरकं, पुं० । सू० १ सु० १ अ० १ उ० । अ० १ क० ।
स० । बोरशानां पिशाचानां मध्ये पञ्चमे पिशाचे, अ० १ पद् ।
दाक्षिणात्यानां पिशाचानामिदं, अ० २ पद् । अ० २० ।
स्था० । काव्यं अथमपत्यं वा काशः । कोणिकजार्ण्यायाः
काव्या आरम्भे, नि० ।

(१४) तद्वत्कथ्यता-

एवं स्तुभु जंक् । तेणं कालेणं तेणं समयणं इहेव भन्दुं वि
दीवे जारहे वासे चेपा नायं नयरी इत्या । रिप्पुव्वज्जवे

वेदेषु तत्पुत्रं चंपाए नयरीए सेणियस्स रभो पुत्ते चेद्धयाए देवीए अत्तए कृणिए नाम राया होत्था । महता तस्स एं कृणियस्स रभो पडमार्वई नाम देवी होत्था । सुखमात्तं जाव बिहरइ, तत्पुत्रं चंपाए नयरीए सेणियस्स रभो भज्जा कृणियस्स रन्नो बुद्धमात्तया काळी नाम देवी होत्था । सुखमात्तं जाव मुक्खा, र्हासे एं कालीए देवीए पुत्ते काळे नाम कुमारं होत्था । सुखमात्तं जाव मुक्खे तत्ते एं से काळे कुमारं अन्नदा कदाइ तिहिं देवीसहस्सेहिं तिहिं रहस्स सहस्सेहिं तिहिं आमसहस्सेहिं तिहिं मणुयकोदीहिं गरुलवूहे एक्कार-समणं ल्हेइं कृणिएणं रन्ना सक्किं रहसुल्लं संगमं उ-वागए । तत्ते एं से कालीदेवीए अन्नदा कदाइ कुटुंबनाग-रिंयं जागरमाणीए अयमेयाक्खे अजज्जिएणं जाव समुप्प-जित्था । एवं खलु मयं पुत्ते काळकुमारं तिहिं देवीसह-स्सेहिं जाव ओयाए से मग्गे किं जितस्सति, नो जितस्स-ति, नो विस्सइ, नो जोविस्सति, पराजणित्थइ, एं पराज-णित्थइ । कास्से एं कुमारं अहं जीवमाणं पासिज्जाओ इ-यमणं जाव जियाति । तेषं कालेणं तेषं सपयंयं सपयं भगवं महावीरं समोसरिते परिमा निग्गया । तत्ते एं तंमे कालीए देवीए इपीसे कहाए लच्छाए, समाणीए अयमेयाक्खे अजज्जिएणं जाव समुप्पजित्था । एवं खलु समणे ज-मवं महावीरं पुब्बाणुपुब्बि इहमागते जाव बिहरति । तं म-हाफले खलु तहार्कवाणं जाव विउलस्स अट्ठस्स गहण-ताए तं मच्छाप्पि एं समणं जाव पज्जुवासांमि । इयं च एं एयाक्खं वागरणं पुत्तिससांमि तिकट्ट एवं मंपेहेति, सं-पेहेत्ता कोमुंविपुुरिसे सदांवाति, सदावेत्ता एवं व-दासि लिप्पयिब भो देवाणुप्पया । धम्मियं जाणपवरं जु-जामंय उवडावह, उवडाविता जाव पच्छुप्पिंयंति । तेषं से काळी देवी एहाया कयवत्तिकम्मा जाव अप्पमह्म्याजरगा-लंकियसरीरा बहूहिं छुज्जहिं जाव महत्तरगवंदपारीखिता अंतैरराता निग्गच्छति, निग्गच्छत्ता जेणुव बाहिरिया उवडाणसाला जेणुव धम्मिए जाणपवरं तेणव उवागच्छइ, धम्मियं जाणपवरं छुक्कति, छुक्कित्ता नियगपरि-यालं संपरिवुडा चंपानयरीं मय्कं मय्के एं निग्गच्छति । जेणुव पुएणभदे वेदए तयेव उवागच्छइ, धम्मियं जाणप-वरं छुक्कति त्रुक्कित्ता नियगपरियालसंपरिवुडा चंपा-नयरीं उज्जादीए धम्मियं जाणपवरं ठवेति, धम्मियाओ जा-णपवराओ पओक्कति । बहूहिं जाव लुज्जाहिं वंदपरित्तिं जेणुव समणे भगवं महावीरं तेणव समणं यगवं महावीरं तिकुत्तो वंदति, वंदित्ता उया चेव मपरियावा सुस्सु-माणीं नयंसमाणा अजिमुडा विणएणं पंजसिपुडा प-ज्जुवासति । तत्ते एं समणे भगवं जाव कालीए देवीए

तीसे य महइ महालियाए धम्मकहा जाणियन्वा, जाव समणेवासए वा समणावासिया वा विहग्गमाणा आ-णाए आराहए जवंति । तत्ते एं मा काळी देवी समणस्स भगवओ अंतिए धम्मं सोच्चा नितम्प जाव इयहियया समणं भगवं तिकुत्तो जाव एवं बयासी-एवं खलु भंते ! मय पुत्ते काळे कुमारं तिहिं देवीसहस्सेहिं जाव र-हसुल्लसंगामे आयाति से एं भंते ! किं जइस्सति जाव कालेणं कुमारं अहं जीवमाणं पासिज्जा काळीति समणे भगवं कास्सि देवि एवं बयासी-एवं खलु कास्सि ! तव पुत्ते काळे कुमारं तिहिं देवीसहस्सेहिं जाव कृणिएणं रन्ना सद्धिं रहसुल्लं संगमं संगममाणं हयमहतए वरवीरया-तिविवादित्तिच्छयपफागे निरालोयाता दिसातो कारे-माणे चेदगस्स रभो मपक्खं सपमिदिसिं रइणं पदि-रइं इवमागतं ।

“एवं खलु अंत्तेणं कालेसमित्थादि” [उद्देव च] इहेव देशतः प्रत्यक्षासन्नं पुनरलंभयत्वाऽऽमृतापानामन्वयेन ज्ञायाः । आ-रते वषे क्वे चेत्यामगर । अमृत् । रिद्धयेततः “रिद्धिमयसमिक्ख” इत्यादि इहयस । व्याख्या तु प्राग्वतः । तत्रोत्तरपूर्वविभागं पूर्णम-द्रव्यात्मकं सैत्थ्यं व्यनन्तरायनम् । [काणिय नाम राय नि] कृण-कनामा धेणिकनामा राजपुत्रो राजा [हात्तु] इति अयमन्तराणं कः । महायाहिमवंतमलयमंदराद्भवसारं इत्यादि भागे विहरइ । इत्येतदन्नः । तत्र मद्राहिमवानि मद्राज शेरवाजपेक्षया । तथा मलयः पूर्वनिवेशोऽयं । मन्द्रो मरुमहन्तः शार्कादिष्वेव यस्य स तथा । तथा प्रशान्तिनि दिव्यानि विप्रान्धम्याणि च राजाऽमारा-दिभिरुपा विद्वरा यस्मिन् तस्यथा । प्रसाधयत् पालयत् विहरया-स्ते स्म । कृणिकद्वयाः पञ्चावर्तानाम्भ्यां वर्णकोऽयथाः (सुत्तमात्त जाव विहरति) यावत्करणादेव इहयस-“सुत्तमात्तपाणिपाया आहीणपंचेदियसरीरा” आहीणानुत्तानि लक्षणानिः स्वकपनां वा पञ्चापीण्ड्याणां वसित्तसत्ताविधं शरीरं यस्याः सा तथा । [स्वकल्पगंजगुणोपयेवा] लक्षणानि स्वमित्तकप्पा-दीनि व्यञ्जनानि सर्वातिशकादीनि तेषां यो गुणः प्रशस्तता, तेन उपपत्ता युक्ता या सा तथा । उप अनेन शब्दत्रयस्थानं शक-ध्वादिदेशानुपपत्तिरित्यात् । “मायुस्मान्मयप्रमाणपडिपुसुख-जायसत्त्वेण सुदुरं” तत्र मानं जडकाणामागतता, कथम् ? जल-स्थितिभूतं कुण्डे पुरुषे निवेशित यत्नलं निःसरति, तथहि को-णमानं भवति तदा स पुरुषो मानप्राप्त उच्यते । तथा उन्मान-मर्कजाप्रमाणता, कथम् ? तुलारोपिनः पुरुषो यत्कर्मभारं तुलति तदा स उन्मानप्रमाणमुच्यते । प्रमाणं तु साहचर्याणोत्तरादो-च्छादयित । तत्क मानोन्मानप्रमाणप्रतिपूर्यायन्मानाति । सु-जातानि सर्वाणि अङ्गानि शिरःप्रभृतीनि यस्मिन् तत्तथाविधं सुन्दरमङ्गं यस्याः सा तथा । “सल्लोमाकारकं पियवंसणा” शशिवल्लोम्याकारं कान्तं च कर्मवीर्यमत एव प्रियं च्छूणां शरीरं कपं यस्याः सा तथा । अत्र एव सुरूपा स्वकपतः सा पञ्चावर्तः । देवी “कृणियण सद्धिं आरालाहं भागमोगाहं बुज्जमाणीं विहरइ” भागमोगाहं अतिशयवद्भोगान् [तथ प्रामित्यादि] “सुत्तमा-लपाणिपाया” इत्यादि पूर्ववद्भाष्यम् । अन्त्या “कोमुइयणय-रयिमलपडिपुसुसोमययणा” कौमुदीरजनिकरवत् कारित्ति-

बन्धु इव विमलं प्रतिपुष्पं सौम्यं यदनं यस्याः सा तथा । "कु-
रुल्लुङ्घितयन्त्रदेहा" इत्युक्तस्याप्युल्लिखिता वृद्धा गण्डकेणा
कपालाविराजितसुगमदादिरक्षा यस्याः सा तथा । "सिंगारगार-
चारवत्या" इत्युक्तस्य रसविशेषस्यागारमिवानारम्भ, तथा
कदा चेन्नो नेपथ्यं यस्याः सा तथा । ततः कर्मधारया । काही
नाम देवो भग्निकस्य प्राज्ञो, सा कृणिकस्य राज्ञमुल्लुङ्घननी
समुत्तमाऽभवत् । सा च काही देवो "सेणियस्स रत्तो इहा
बल्लभो" कान्ता काम्येवात्, म्रिया सदाभिमविषयत्वात् । "मनु-
ष्या" सुन्दरत्वात्, नामधेया, प्रशस्तनामधेयवर्गीत्यर्थः । नाम आ-
धार्यवद् इति धरणीयं यस्याः सा तथा । "वसासिया" विम्बल-
नीयत्वात् । "सम्भया" तत्कृतकार्यस्य संमत्तत्वात् । बहुता बहुशो
बहुभ्यो वाऽऽप्येव्यः सकाशात् बहुमानवाच्यं च 'अधुमया'
विश्रम्यकरणत्वापि यस्मान्नाम अनुताम "भेदकरं डकसमा-
णा" भाभरणकररुक्मसमाणा उपोदयत्वात् सुसंपन्नितत्वा-
च्च । "तेलकं इव सुसंभाविता" तिलकः सौराष्ट्रप्रसिद्धो
मृन्मयस्तेलकस्य भाजनोपयोगः । स च अङ्गुभ्याम्भ्रान्नजघना
सुष्ठु संयोग्यते, एवं सापि तयोच्यते । "वेतापेडास्तुसंपगाहि-
या" वस्त्रमञ्जुपेथस्य । "सा काही देवो सेणियस्स सच्चिदिउ-
त्ताई भागमेगाई पुंजमाणी यिहरइ" । कालनामा च तत्पुत्रः ।
"मुखमालपाणिपाय" इत्यादि प्रासुक्यार्थे कोरेतो वाच्यः, यावत्
"पासाइय इरिसाज्जे अभिक्रिय पकिवे" इति पर्यन्तः । "सेण-
ियस्स रत्तो बुव रयथा अट्टारसं च काहा भग्नजगणप्रस्थि, त-
स्य किंर सेणियस्स रत्तो जावइयं रज्जम्भ सुल्लं तानइयं देव-
दिहज्जास्स सेयणमस्य य गंधहारियस्स, तथा इारस्स उ-
पात्तापयथावे कहिरिज्जस्सइ, कृणियस्स य यथो व उपप्पी
विधायो गणित्थस्स" । तत्कारणं काहादीनां भरणसंभवादि-
भ्य संभ्रामतो मरकताभ्यक्तमौषधविधानान्, नवरं कृणिक-
स्त्वदा काहादिद्विकुमारानां भित्तभस्पर्शा राज्यं चकार । सर्वेऽपि
तं देहोमुद्रकदेव इव कामनेगपरायणाख्यजिज्ञासुः देवाः
"उत्तुमाणांइ भुभमस्यारइ बरतगणिसाधियादिभूतिं वचीस-
वार्त्ताबडेइ नान्पइ उवगिज्जमाणा भागमेगाई भुंजमाणा
विट्ठरि, इल्लवेइल्लनामाणी कृणियस्स विष्णुपादेवीभंगजाया
वो भायरा अग्धि । अधुदा हारस्स उपप्पी भग्गइ-इयस्स सको
सेणियस्स जगधं पइ निज्जमभित्तं य पसंसं करइ ।
गमो वे वृयस्स जाव देवो तम्भसिरंजिओ सेणियस्स तुल्लो
वतो अधुत्तस्सवर्कं हारं देइ । बोणिय य वड्डोवगे देइ । सेणिय-
स्स सो हारो वेल्लणाप दिवो पियो सि काति, वड्डुग सुनं-
दाए अनयसंतितजणणीए ताप वट्टाए किं इह वेडकस्यं किं ति
काडं अरथोडियमग्गा, तस्य पयमि कुंडलं पनमि वय-
जुवणं उट्ठाए गहियाणि । अन्नया अन्नमो सामी पुच्छप-को
अ पच्छिमो रायत्तिरि ति । सामी उट्ठयिन्नो वागिरेमो । अन्नो
परं वड्डमउता न पयसंति । ताई अन्नमयं रत्तं विज्जमाणं न
इच्छयंति । पग्गा सेणियो चित्ठइ-कोणियस्स विज्जिहि ति ।
इल्लस्स हर्था दिवो सेयणयो, वेडल्लस्स देवदिवो हारो, अम-
हणं वि पण्यतेन सुनंदाप खोमजुयलं कुंरुजुयलं च इल्लवेइ-
ल्लं विक्षाणि, महया विह्वेण उमभो नियजणोसमभो पव-
इल्लं । सेणियस्स वेल्लुदा देवो अंगसमुद्भूया तिणि पुणा-कृ-
णिको इल्लवेइल्ल य । कृणियस्स उपप्पी इत्येव भणित्सइ ।
कालीमहाकालीपमुद्देवीयं अन्नेसि तस्यया सेणियस्स बहवे
पुणा कालप्पमुहा सति । अमयमि गहियवप अन्नया कोणि-

यो काहादीहं इसाहि कुमारोई समं भेदइ-सेणियस्सयं विष-
कारयं वेधित्ता एकारसमाय रत्तं करेमो सि । तंइ पमिचुयं ।
सेणियो बडो । पुणवत्तं अन्नम्ये य कससयं दवोइइ । सेणिय-
स्स कृणिको पुण्यवचरियनण्णे वेल्लणाप कयाई भायव-
न देइ, अन्नं वागियं, गणियं न देइ । ताई वेल्लुदा कर्त्तं वि कु-
म्मास्स वेडोई वेधित्ता सयारं च सुएपवेइइ, सा किर वेधो-
य सयवारं सुए वाणियं सव्वं हाइ । तीए पडावेण से वेययं न
वेएइ । अन्नया तस्स पडमावदेदेवीयं पुत्तो एवं पिभो अग्धि ।
माया पत्तो अभिन्नो-दुरात्मइ । तव अंगुलं । किमि एवं संता-
पियमुह काऊण अक्किवाइ इयरहातो मरोवंतो वेव चिट्ठुसु
ताहं विचमणागु व संजायते, उप्पय पिया एव वसणपाविन्नो
तस्स आंधेइ जाया । भुंजिन्नो वेव उट्ठाए पसुहियागो गमो ।
अन्नं जगंति-लोहदंनं गहया निवकाणि जंजामि ति पहादि-
ओ रक्खवाहो तह च भणइ, एस पासो ण वा बोइदं पखुं
वा गहाय एव ति । सेणियेण विजियेन न भज्जइ कण कुमारेण
मारं, तमो तात्तुडुवमं वि संक्षेपं जाव एइ ताव ममो, सुदुवरं
अधिइ जाया । ताई अणिकंयं काऊण चरमागो रज्जधुराम्भो
कत्ताओ तं वेव विततो अग्थेइ । एवं कालेण वि सोंगाआओ
पुणरवि सयणमास्सकथं पईसंतिप इट्ठण अग्थेइ होइ । तमो
रायगिहाओ गिम्हांतो संपं रायहाणि करं । एवं संपाप कृणिको राया
रत्तं करइ, नियमजाप मुहसयसंयोगमो । इइ निरयावलीव-
सुयकसंयं कृणिकचक्रमया चाट्टुगुगिफा, नत्ताइयकरणप्रस्थि-
त्तामां काहादीनां कुमारानां वशानामपि संभ्रामे रघुमुराक्षस्य प्र-
नृनजनह्वयकरणेन मरकताभ्यक्तमौषधविधानान् । तत्संपादनमरक-
गमितया "निरियडं ति" प्रथमाध्ययनस्य कालादीनां कुमारच-
क्रयता प्रतिक्रयस्य पत्तं नाम । अथ रघुमुराक्षस्य कृणिकेन भगि-
त्पत्तौ किं निष्कथनम् । अत्रोच्यते-एवं किलायं संभ्रामः संजातः ।
अस्यां कृणिको राजा राज्यं चकार, नस्य वा अजुओ इल्ल-
वेइल्लामिन्नो ज्ञातरो पितृवत्सत्वंमाभिन्नो गण्यइतिनि
समाकूटं दित्युक्तलक्षित्यहातिभूतिं विलसन्ति । इहा प-
क्षावत्यभिधाना कृणिकराजस्य ज्ञायो कदाचिद्विल्लोमपहाराय
तं कृणिकराजं प्रति वचकतो कणं विषोपमम्-अयमेव कुमारो
राजा तत्त्वतो, न च, यस्येदहा विलासाः । प्रह्लादनामाधिपसो न
कथं च्छदस्यायस्योपराजः । ततः प्रतिकृणिकराजेन तौ याचि-
तौ, तौ तद्वयाद्वैशाखां नगपत्तौ स्वकीयमानामहस्य चे-
ट्टाभिधानस्य राजोपतिकं सहस्तिक्तौ सान्तापुःपुररिवारितौ
गतवन्तौ । कृणिकेन च दूतप्रेषणेन याचितं, न च तेन प्रेषनी,
कृणिकस्य पक्षावत्यो नुययमानुकायात् । ततः कृणिकेन भगि-
यदि न प्रेषयति तदा युद्धसज्जो भव । तेनापि भगितम्-एव स-
ज्जोऽस्मि । ततः कृणिकेन सह कालादयो दश विभ्रमातुका
ज्ञातरो राजानश्चेट्टकेन सवं संभ्रामायायाताः । तदैकस्य श्री-
णि श्रीणि इस्तिमां सल्लुकाणि । एवं रथानामभ्रानां च अनुचर्याणं
च प्रत्येकं तिष्ठास्तिक्ताः काटयः, कृणिकस्याप्येवमेव । तत्र एकाद-
शान्तापुःपुरराजस्य कृणिकस्य कालादिनिः सह निजेन एकाद-
शानेन संधायं काह उगतः । प्रथमं वत्तुमाह- "तय ये से
काले" इत्यादिना । एवं च स्यातं कं ज्ञाया चेदकेनाप्यह्वादास
गणराजानो मीक्षिता, तेषां चेदकस्य च प्रत्येकमेवमेव इत्य-
द्विल्लपरिमाणम् । ततो युद्धं संप्रलभं चेदकस्य, राजस्य प्रतिप-
न्नतमेव विमनस्येयकमेव शरं मुञ्चति, क्रमोश्वापाण्य सः ।
तव च कृणिकस्यैव गहकमुद्दह, चेदकस्यैव लागरम्यो विचि-

तस्य । कृष्णकस्य केशो द्यूदनायको मित्रजन्तवो
 पुष्टमानस्तावन्तो यावन्नेतः । तत्तस्तेनैकार्जनापानेनासी
 निपातितः । अमन् च कृष्णकबलश्च, गन् बद्धमपि बलं नि-
 जम्भावास्तस्याम् । श्रियोऽपि ह्युक्तां नाम द्यूदनायको
 मित्रजन्तवो पुष्टमानस्तावन्तो यावन्नेतः । एवं सोऽयं
 कृष्णकस्य निपातिनः २ । एवं तूनाऽपि महाकातः सोऽयं च ३ ।
 वतुपुण्ड्रि कृष्णकुमारस्तथैव ४, पञ्चमं सुकृष्णः ५, षष्ठं महाकृष्णः
 ६, सप्तमं धीरकृष्णः ७, अष्टमं रामकृष्णः ८, नवमं पितृसन-
 कृष्णः ९, दशमं पितृसेनमहाकृष्णः १० नेतकेन एकैकशरेण नि-
 पातितः । एवं दशसु विवसेषु नेतकेन विनाशिता दशापि काशा-
 द्याः । एकादशोऽपि विवसे नेतकज्यायै देवताऽप्राधान्या कृ-
 ष्णकोऽष्टममङ्गं प्रजग्राह । ततः शकवमराधायते । ततः शको
 बभौ-नेतकः आचक इत्यहं न तं प्रदराहि, नवरं जन्तवं सं-
 ज्ञामि । ततोऽसौ तत्तद्वायै वज्रप्रतिकपकमग्रेण कवचं कृत-
 वाह । नवरस्तु द्वौ संज्ञासौ विकुर्वेत्तवाह-महाशिक्षाकृतकं.
 रथमुशंसं चेति । तत्र महाशिक्षक कण्टको जीवितेभ्यः कृष्ण-
 महाशिक्षाकण्टकः । तस्यैव वषट्पञ्चकविनाशप्रयोजकत्वं-
 त्वाहस्त्यादेर्महाशिक्षाकण्टकेनेवास्याहतस्य वेदना जायते स सं-
 ज्ञासौ महाशिक्षाकण्टक एवोच्यते । (रथमुससे वि) यत्र रथो मु-
 शसेन युक्तः परिचायक महाजन्तुचं कृतवाह कृतो रथमुश-
 सः । उपवासि । उपवासः संज्ञासः । (किं जहस्सति) जय-
 न्मार्घा प्राप्स्यति । पराजेष्यति अग्निजविष्यति, परं सैन्यं परान-
 मिजविष्यति । तेन काशमामासं पुत्रं जीवन्तं ब्रह्माय्यहं न व-
 त्स्येवमुपहृतो मनःसंकष्टो युक्तायुक्ताविषयेने पय्याः सा उदहा-
 तमना संकष्टः । यावत्करवात्-“करवत्परहसिधियमुदो महाज-
 न्मोवयासो मंथिययवयानययकमज्ञासं । मंथियं अघोमुकी-
 कृतं यद्वनं च नयनं कमन्नेव यथा सा तथा । “दीणविषमवपणा”
 दीनस्यैव विवर्षी बह्वं यस्याः सा तथा । [मियायति] आर-
 ध्यायं ध्यायति “मयोमाणसिपण डुक्कणं अभिभूया” मनसि
 जातं मानसिकम्, मनस्येव यद्वर्तेत तन् मानसिकं, दुःखवचने,
 नाप्रकाशितत्वात् तन्मनोमानसिकं, तेन [अवहति] वसेनाभिभू-
 तः । “तेयं कालेणमित्यादि” [अयमेयाकवे वि] अयमेतत्-
 पो बह्वयमायकः । [अभ्यवहति] आध्यात्मिक आध्यात्मविशेष-
 चिन्तितस्वरूपकं प्राथितं लब्धमाशसितं मनोगतं मनस्येव
 वर्तते यद् न बहिः प्रकाशितं संकष्टपरिकल्पसमुपगमं प्राप्नु-
 श्वेत्य न वेदवाह-एवमित्यादि । यावत्करवात्-“पुष्पापुष्पि
 करमाणे तामाखुगामं वृज्जमाये इहमाग इह संपन्ने इह स-
 मोसुहे इहेव कंयाय नयरीय कंयाज हेवय ब्रह्मापटिकं उगाह
 उमाहिवा सयममं तवसा अम्यणं भावेनोय विहरह, तं
 महकलं कलु ओ देवाणुपिया । तद्वाक्यायं अरहतायं अमव-
 ताणं नामगोयस्स वि सवधयाय किमगं । पुत्र अग्निगमयवद्-
 नयमं सयापिपुत्रपुत्रपुत्रपुत्रवासाणय परगस्स वि आयरियस्स
 धमिमस्स सुवयणस्स सवणयाय किमगं । पुण विज्जस्स
 अणयमहययाय इच्छामि णं जहं समनं मयवं महावीरं वंशमि
 वरमसि सक्कामि सक्कामोमि कल्लणं मंगं देवमं वेरं पज्ज-
 वासामि । एवं तो पिबन्नेव दियाय सुहाय पमाय नित्येयसाय
 आणुगामियसाय भवित्स्सह,मं च णं एयाकवं वागरमं पुटि-
 स्सामि वि कहु एवं संपदेहि” । “संजग्गे पयोलोचयति सुयमं,
 नवरम् (इहागह) वि अम्यां (इह संपदे वि) पुणंजं चैये
 (समोसुहेति) सापुणितवमम् । एवंनेव-“हंय कंयाय स्वा-
 वि” (महापरिकव वि) यथाप्रातिकपमुचितमित्यर्थः । (तमिति)

तस्मात्(महाकण्डं वि)महत्कलामाभ्यां भवतीति गम्यम् । (तद्वाक-
 यानं वि) तत्तद्वचनजननम्, महाफलजननम्भावानामि-
 थः । (नामगोयस्स वि) नाम्नां यादृच्छिकस्याभिधानस्य गो-
 व-
 स्य शुणित्यप्यस्य (सवणयाय वि)श्रवणेन । (किमगं)पुत्र इति
 किं पुनरिति पूर्वोक्तार्थविशेषघोशनार्थम् । अङ्गेषामन्ये । यद्वा-
 परिपुत्रं एवायं शब्दा विज्ञापयार्थः । अग्निमयं वदन् स्तुतिः
 मयं प्रगुज्जनं प्रतिप्रकृष्य शरीराग्र्यमानांमङ्गः, पुरुषास-
 सेवा, तद्वास्तत्ता, तथा एकस्याप्यर्थेयार्थप्रत्येकत्वात्
 धार्मिकस्य धर्मप्रतिबद्धत्वाद् वन्दामि वन्दे स्तोमि नमस्का-
 यामि, सरकार्यामि आदरं करोमि । ब्रह्माचर्येण वा संमानयामि
 उचितप्राप्तपदेति, कल्याणं कल्याणहेतुं मङ्गं सुरितोपश-
 मनहेतुं देवं त्वं पुरुषासयामि सेवे । एतत् सोऽस्माकं प्रत्य-
 भवे जन्मानन्दे हिताय पण्यावयत् सुखाय यमं क्रमाय सं-
 गतिव्याय निःश्रवसाय मांकाय व्रतगामिकत्याय भवपरंपरासु
 सातुक्पञ्चसुकाय भविवर्तीति कृता इति हेनोः संज्ञकत्वेन प-
 यांलाचयति । संप्रत्य एवमवधारित-शीलमेव ओ देवाणुपिया !
 धर्माय विमुक्तं धार्मिकं मानप्रवरम् (वाउर्वेष्ट आसरेहं वि) बन-
 को वरदाः पुष्टोऽस्तः पार्श्वमन्त्रालम्बमाना वयस्य स वतुपण्टः,
 अम्यमुष्टे रथोऽभरवं युक्तमायऽस्मादिभिरकस्यायमिति प्रगुणी-
 कृत्य मम समपेयन (एवायमिति) कृतमजनाः, क्षानामन्तरम् (कयव-
 शिकस्य वि)स्वयह देवनाम कृतविक्रमो, (कयकायमंग-
 यायिज्य वि) कृतामि कौतुकमङ्गलायैव प्रायश्चित्तानीय दुःस्व-
 भादित्यपोहायावयं कर्मकृत्यत्वात् प्रायश्चित्तानीय यथा सा
 तथा । तत्र कौतुकानि मणीतिहेतुवाग्नि, महत्सादीनि (सि-
 खायेव्यक्तद्वयोक्तुरादीनि । “मुष्ट्यावसेकोक्तं ब्रह्माग्निं परिहृति
 वा अममइवाभरणालिकयसरीय” सुगमम् । (उवङ्गोयसाह) ।
 उपवेशनमपेयः । (तुहह) आरहति (बह्महि सुउज्जहि) ।
 तत्र कुञ्जिकाभिवक्त्राङ्गामि, विज्ञानीभिरन्यदेशात्पञ्चभिः,
 वागनाभिः इववरीराभिः, क्वाभिः पदहकोङ्गभिः, कम्बरीभिः
 कम्बरदेशे संजघाभिः, बहुसकाभिः योमिकाभिः, पयङ्काभिः, इ-
 सिनिकाभिः, यासिकाभिः शासिकाभिः लुकुसिकाभिः क्विन्दी-
 भिः सिहसाभिः शारवाभिः पङ्काभिः बाहुलीभिः मुसङ्गीभिः
 सवरीभिः पारसीभिः नानादेशोभिः, बहुविधानायेदेशात्पञ्चभि-
 रित्यर्थः । विदेशः, तदीयदेशायां कृपा यस्या नगरी विदेशः । तस्यः
 परिमितिकाभिः, “एसिंयं सितियं पण्डियं विधायागिह” तत्र एहि-
 तेन नयनादिच्छाविशेषो, चिन्तितं च परेण दृष्टिस्थितिप्राप्येति
 चाभिसिपितं च विज्ञानितं यास्मान्मयामि, स्वस्वदेशे यत्पेयं
 परिचायादिरचना तद्वद् दृष्टीतो देवो यकानिस्सत्ता, ताभिः ।
 निपुणाभिं मये कुरहा यास्तान्मया, ताभिः, अत एव विनी-
 ताभिर्मुक्तेति गम्यते । तथा वेतिकाचकाभिनं, अर्थात् स्वहस-
 संभवं वृन्दं परिहृता या सा तथा । यथैव अमोको जगन्नाह
 तथैवोपागता संप्राप्ता, तदनु महावीरं शिकुप्ता बन्तं
 स्तुत्या नमस्यति प्रणामतः स्थिता वृद्धेयानेन कृताञ्ज-
 लिपुटा अभिमुञ्जा भती पुरुषास्ते, धर्मकथाप्रवधानात्परं वि-
 कृत्वा सम्प्रतिपत्ता एवमवधारित-“एवं कलु भंते ।” इत्यादि सुवा-
 मय । अत्र काशीदेव्याः पुनः काशनमा कुमारा इतिमुष्टा-
 रथपदातिक्रान्तिसंयपरिवृतः कृष्णकराजिनयुक्तो नेतकराज-
 न सह रथमुससं संज्ञामयम् सुनेत्रोऽष्टपलस्यैवैव्य कृतं तद्वाह-
 (इयमिहयवचरीरवाद्यैववाद्यैवचकृपपडाते) सैन्यस्य
 हतत्वात् महतो मानस्य मयन्नाह प्रभरवीराः सुजनाः, चातिता

विनाशिता यस्य स तथा । विपातितानिहन्त्रा गच्छादिवि-
ह्वयुक्तः केतवः पताकाश्च यस्य स तथा । ततः पद्मपुष्पस्य
कर्मधारयः । अतएव [निराहोयाञ्चो हिसाञ्चो कोटमाणे चि]
निर्गन्तुलोका विशाः कुर्वन्, चेदकाराजस्य (सपक्वं सपदिदि-
ति) सपक्वं समानपाम्भसमावितरपाभ्यन्तया, समतिदिक्-
सामप्यथैतमभिमुच्यतन्वर्थः । अभितुषागमनो हि परस्परसाम-
र्थ्यावच दक्षिणसामपाम्भोति । तत एव चिदिश्यावर्षति ।

तते णं से चेत्तए राया कालं कुमारं एजमाणं पासति,
कालं एजमाणं पासिता आसुरवे जाव भिसिमिसेमाणे
निवलिणं मिठमि निनाले साहडु, धणं परासुसति, तओ
अयं परासुसदं, परासुसइचा विसाहं उणं उगति, ठातिचा
आययकषायंतं उयं करोति, करेत्ता कालं कुमारं एगा-
इच्चं कूडाइच्चं जीवियाओ ववरोवेति । तं कालगतं
काली काले कुमारे नो चेव नं तुमं कासकुमारं जीवमाणं
पासिहति । तते णं सा काली देवी समणस्स भ-
गवओ भ्रंतिए एयमहं सोच्चा निसम्म मइया पुत्तसोए-
णं अफ्फणा समाणं । परसुविवादिचा विव चंपगल्ला भस-
ति परणोत्तहांसि सच्चंगेहिं सन्निवादिवा । तते णं सा
काली देवी मुहुचंतरेणं आसत्था समाणो उट्टाए उट्टेति,
ठाटिचा समणं जगवं महावीरं वंदइ नमंसइ० एवं धयाती-
एवमेयं भंते ! तइमेयं भंते ! अचित्तइमेयं जंते ! असं-
दिद्धमेयं जंते ! सचे णं एसमडे से जहे तं तुम्हे वदइ चि कडु
समणं भगवं वंदइ नमंसइ, वंदइचा नमंसइत्ता तमेव धम्म-
यं जाणप्पवरं दुइति जायव दिसं पाउन्नइया तामेव दिसं
पनिगता जंते ! चि भगवं गोयमे वंदति नमंसति, वंदइचा
नमंसइत्ता एवं वयासी-कालं णं भंते ! कुमारे तिहिं दंत-
सहस्सेहिं जाव रहपुसजं संगमं संगमिमाणे चेत्तएणं र-
चा एगाइच्चं कूडाइच्चं जीवियाओ ववरोवेति समाणे
कासमासे कालं किच्चा कटिं गइहिं गते कटिं ठववन्नं ?
गोयमति समणे भगवं गोयमं एवं वयासी-एवं खल्लु
गोयमा । काले कुमारे तिहिं दंतिसहस्सेहिं जाव जीवियाओ
ववरोवेति समाणे कासमासे कालं किच्चा चट्थीए
पंकपजाए पुवरीए हेमाजे नरो दसमागरोवमहिंसु
नेरइयसु नेरइयसाए उववन्ने । काले णं जंते ! कुमारे
केरिसएहिं आरंभसमारंभेहिं केरिमएहिं भोगेहिं सं-
भोगेहिं केरिसएहिं संभोगेहिं भोगसंभोगेहिं केरिसेणं
वा असुभकडकम्पवज्जारेणं कासमासे कालं किच्चा चट-
त्थीए पुवरीए० जाव नेरइयसाए उववन्ने । एवं खल्लु मोच-
मा । तेषं कालेणं तेषं समएणं रायगिहे नामं नयरे होत्था
रिक्कत्थमियसमिद्धा । तत्थ णं रायगिहे नयरे सेणिए
नामं राया होत्था । महता तस्स णं सेणियस्स रन्ना

नंदा नामं देवी होत्था । सुलमाळा० जाव विहरति ।
तस्स णं सेणियस्स रन्ना नंदाए देवीए अत्तए अजन्
नामं कुमारे होत्था, सुलमाळा० जाव सुरुवे समे दंनं जहा-
चित्ते जाव रज्जुवुरा चित्तए याचि होत्था ।

इत्येवं स कालमेदकाराजस्य प्रथेन प्रतिरर्थं (इदं) वीक्षमा-
सकं संमुखीनमागच्छन्तं इष्टा चेदकाराजस्तं पश्यति, इष्टा च
(आसुरवे वडे कुविणं कंकिणं भिसिमिसेमाणे चि) तथा
आशु शीमं वडे : कोधन विमोहितो यः त आशुवहः । आसुरं
वा आसुरसत्ककोपेन दाकणत्वात् उक्तं भणितं यस्य स आ-
सुरकः वडे रोषवान् (कुविणं चि) मगला कोपवान्, वा-
पिडकितां दाकणीभूतः, ततः (भिसिमिसेमाणे चि) को-
धज्जालया ज्यहए (सिधसिंयं निर्वीरं मिनामे साहडु चि)
विज्जिकारं मुहुंटे शोचन्निविकाराविशेषं ज्जहादे संहत्य विवाच
अंतुः परासुशतिं विक्षाकं स्थानं तिष्ठति [आययकषायंतं
चि] बाणमाकुच्च [एगाहचं चि] एकैवाहत्वा हननप्रहाते
यच्च स जीवितव्यपरोपये तदेकाहत्वं, तद्यथा प्रत्यत्येवम् ।
कथमित्याह—“ कूडाहचं ” कूटस्थेव पाषाणप्रयमदमारज-
यन्त्रस्थेव आदननं यच्च तत् कूटाहत्वं । अगवतंकिंयं व्याख्या ।
नि० ॥ (कृष्णकज्यकथा “ कृष्णि ” शब्दे बह्वते)

तत्थ णं चप्पाए नयरीए सेणियस्स रन्नो पुवो वेज्जणा-
ए देवीए अत्तए कृष्णियस्स रन्नो सहोपरे कणीयसे भा-
या वेइल्ले नामं कुमारे होत्था, सुकमाल० जाव सुरुवे । तते णं
तस्स वेइल्लस्स कुमारेत्त सेणिएणं रन्ना जीवत्तएणं वेव
सेयएणं गंधहत्थी अट्टारसक्कं हारे पुवं दिन्ने । तए णं
से वेइल्लकुमारे सेयएणं गंधहत्थिणा अंततरपरियादा-
संपरिबुदं चं नगरं मज्झमज्जेणं निगच्छित्ता अभि-
क्खणं गंगं महानं मज्जणयं ओयरति । तए णं से से-
णए गंधहत्थी देवीओ सोभाए गिन्हति, गिन्हत्ता अप्पे-
गइयाओ खंभे ठवेति, एवं अप्पे कुंते ठवेति, अप्पे सीसे
ठवेति, अप्पे दंतमुसले ठवेति, अप्पेगइयाओ सोभाए गहाय
उट्टं वहांसं उव्विहइ । अप्पे सौकण्याओ अंदोसावेति,
अप्पेगइया दंतंवरसु तीणेति । अप्पे सा करेणं एहाणे-
ति । अप्पेगइयाओ अणेगेहिं कीलावखोहिं कीलावेति ।
तते णं चप्पाए नयरीए सिंघानगलेगचउक्कचवरमहापइपहं-
सु बहुजणो अन्नमयन्त्स एवमाइत्तइ आक् पक्कवेत्त-एवं
खल्लु देवाणुपिया ! वेइल्ले कुमारे सणएणं गंधहत्थिणा
अंतउरं तं चेव आक् योगेहिं कीलावणएहिं कीलावेति । त-
ए णं वेइल्ले कुमारे रज्जसिपरिकं पणुपवमाणे विहरति,
नो कुविणं राया, तते णं सीसे पडमावइए देवीए इमीसे
कहाए लड्डाए समायीते अयमेयाक्कं जाव समुपज्जि-
त्ता, एवं खल्लु वेइल्ले कुमारे सेयएणं गंधहत्थिणा०
जाव अणेगेहिं कीलावणएहिं कीलावेति ! तए णं से

वेदं कुमारे रजसिरिकलं पञ्चजवयाणे विहरति, नो कृ-
णिए राया, तं कृणो अमहं रज्जेण वा जाव जणवणं वा ज-
णं अमहं सेयणगे गंधहत्थी नत्थि तं सेयं खलु ममं कृणि-
यं रायं एयमहं विन्मव ए चि कट्टु एवं स्नेहेति, संवेहता
जेणेव कृणियराया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छतिचा कर-
तल० जाव एवं वयासी-एवं खलु सामी । वेदं कुमारे सेय-
णगंधहत्थियाण० जाव अणेमेहि कीलावेणेहि कीलावेति,
तं कृणो सामी । अमहं रज्जेण वा जावज्ज जणवणं वा,
जाति एं अमहं सेयणगे गंधहत्थी नत्थि, तए एं से कृणिए
राया पञ्चमार्यदेवीए एयमहं नो आढाति, नो परिजाणति,
तुसिणीए संवेहति । तते एं सा पञ्चमार्यदेवी अभिक्ख-
णं कृमियं रायं एयमहं विस्सेइ । तते एं से कृणियराया
पञ्चमार्यदेवीए अभिक्खणं अभिक्खणं एयमहं विस्सिज्ज-
माणे अमहा कयाइ वेदं कुमारे सरावेति, सरावेता से-
यणगं गंधहत्थि अट्टारसवंकं च हारं जायति । तते एं मे वेद-
ं कुमारे कृणियं रायं एवं वयासी-एवं खलु सामी । से-
णिए एं रक्षा जीवेतेणं चेव सेयणं गंधहत्थी अट्टारसवंकं च-
हारं दिसे, तं जइ एं सामी । तुक्के ममं रज्जसय ए अहं दलह-
तोणं अहं तुक्के सेयणयं गंधहत्थि अट्टारसवंकं च हारं
दल्लयामि । तते एं से कृणिए राया वेदं कुमारे कुमारे
एयमहं नो आढाति, नो परिजाणइ, अभिक्खणं अभिक्ख-
णं सेयणगं गंधहत्थि अट्टारसवंकं च हारं जायति । तते एं
तस्स वेदं कुमारे कुमारे एयमहं नो आढाति, नो परिजाणति,
अभिक्खणं अभिक्खणं सेयण० तते एं वेदं कुमारे कृणि-
एणं रन्ना अभिक्खणं अभिक्खणं सेयण० हारे एवं अ-
भिक्खणिकामेणं गिणिएउकामेणं उदालेउकामेणं ममं कृ-
णिए राया सेयणगं गंधहत्थि अट्टारसवंकं च हारं तं जाव
ताव ममं कृणिएणं रन्ना सेयणगं अभिक्खणं अभिक्खणं
हारं गहाय अंतैउपरिवुक्कस्स सज्जंमपोक्कणमाताए चं-
पातो नयरीतो पढिक्खलमिचा वेसाझीए नयरीए अज्जं
चेदयं रायं उवसंपज्जिता एं विहरितए एवं संपेहेति, संपेहे-
ता कृणियस्स रन्ना अंतैराखि जाव पढिजाममाणे परि-
जाममाणे विहरति । तते एं से वेदं कुमारे अमहा
कयाइ कृणियस्स रन्ना अंतै जाणति सेयणगं गंधहत्थि
अट्टारसवंकं च हारं गहाय अंतैउपरिवाणपरिवुक्के सज्जंम-
पोक्कणमायाए चंपाओ नयरीतो पढिक्खलमति, पढिक्ख-
लममा जेणेव वेसाला नयरी तेणेव उवागच्छति, वेसा-
लीए नयरीए अज्जं चेदयं रायं उवसंपज्जिता एं
विहरति । तते एं से कृणिए राया इमंति क्हाए मज्जे
समाणे एवं खलु वेदं कुमारे ममं असंविदितेणं सेयणगं
गंधहत्थि अट्टारसवंकं च हारं गहाय अंतैउपरिवाण-

संपरिवुक्के जाव अज्जं चेदयं रायं उवसंपज्जिता एं विह-
रति । तं सेयं खलु ममं सेयणगं गंधहत्थि अट्टारसवंकं
हारं दूतं पेसितए एवं मपेहेति, दूतं सहावेति, सहावे-
ता एवं वयासी-गच्छइ एं तुम्हं देवाणुप्पिया ! वेसालि न-
गरिं, तत्थ एं तुमं ममं अज्जं चेदयं रायं करतलवद्धावि-
चा एवं वयासी-एवं खलु सामी । कृणिए राया विन्मवेति-
एस ए वेदं कुमारे कृणियस्स रन्ना असंविदितेणं से-
यणगं अट्टारसवंकं च हारं गहाय इहं हव्वमागए, तए
तुक्के सामी । कृणिं रायं अणुणिएहमाणा सेयणगं गंध-
हत्थि अट्टारसवंकं हारस्स कृणियस्स रन्ना पच्चाप्पि-
इ, वेदं कुमारे पेसइ । तते एं से दूए कृणिए करतल०
जाव पढिमुणित्ता जेणव स ते गिहं तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छिता तदेव चित्तो० जाव चच्चाविचा एवं
वयासी-एवं खलु सामी । कृणिए राया विन्मवेइ । एस एं
वेदं कुमारे तदेव भाणियव्वं जाव वेदं कुमारे ससे-
सइ । तए एं से चेदए राया तं दूयं एवं वयासी-जइ
चेव एं देवाणुप्पिया । कृणिए राया सेणियस्स रन्ना पु-
त्तं चिच्छणाए देवीए अत्तए ममं न तुए तदेव एं वेद-
ं कुमारे सेणियस्स रन्ना पुत्तं चिच्छणाए देवीए अ-
त्तए ममं न तुए सेणियेणं रन्ना जीवं तते एं चेव वेदं
कुमारे ससेणगे गंधहत्थी अट्टारसवंकं हारे पुक्खदिन्नं
तं जइ एं कृणिए राया वेदं कुमारे रज्जसय ए जणवयस्स अहं
दल्लयामि । ततो एं अहं सेयणगं अट्टारसवंकं हारं कृणियस्स
रन्ना पञ्चणामि, वेदं कुमारे पसेमि, तं दूयं सम्मा-
णति, पढिक्खलमि । तते एं से दूते चेदएणं रन्ना पढि-
क्खलमि समाणे जेणव चाउमंटे आसरेहे तेणेव उवा-
गच्छइ, चाउमंटे आमरहं तुक्कंति वेसालिनगरिमज्जं
मज्जेणं निमाच्छइ, निमाच्छता सुभेहि वमहीहि पायरा-
सीहि जाव चच्चाविचा एवं वयासी-गच्छ एं तुम्हं देवा-
णुप्पिया । चंपं नगरिं चेदए राया आणवेति । जइ चेव एं
कृणिए राया सेणियस्स रन्ना पुत्तं चिच्छणाए देवीए अ-
त्तए ममं न तुए तं चेव भाणियव्वं, जाव वेदं कुमारे
पेसिमि, तं न दूति, तं सामी । चेदए राया सेयणगं अट्टा-
रसवंकं हारं वेदं कुमारे पसेमि । तते एं से कृणिए राया
कुक्कं वि दूयं सहावेता एवं वयासी-गच्छइ एं तुमं देवाणु-
प्पिया ! वेसालि नगरिं, तत्थ एं तुमं ममं अज्जं
चेदं जाव एवं वयासी-एवं खलु सामी । कृणिए
राया विन्मवेइ जाणि काणि रयणाणि समुपज्जंति
सम्माणि ताणि रायकुलमाणीणि । सेणियस्स रज्जो रज-
सिरिकारेणमस्स पालेणमस्स दुवे रयणा समुपपन्ना ।
तं जहा-मेयएण गंधहत्थी, अट्टारसवंकं हारे । तं तुक्के

सामी ! रायकुलपरपरागयं त्रिदयं आशोषमाणे सेयणमं गं-
 पहास्व्यं अट्टारसवंकं च हारं कृणियस्स रओ पच्चप्पिणह,
 वेदुल्लं कुमारं पेसेह । तते एं से दूते कृणियस्स रओ तदेव
 जाव वच्चाविचा एवं वयासी-एवं खलु सामी ! कृणिए
 राया चिञ्चवेड-जाणिति जाव वेदुल्लं कुमारं पेसेह । तते एं से
 चेहए राया तं दूयं एवं वयासी-जह च्वे एं देवाणुप्पिया !
 कृणिए राया सणियस्स रओ पुणे चिञ्चणाए देवीए अचए
 जहा पढेमं जाव वेदुल्लं च कुमारं पेसेह चि दूतं सकारंति
 सम्माणेति पभिसिजज्जेति । तते एं से दूए जाव कोणि-
 यस्स रओ वच्चाविचा एवं वयासी-चेरए राया आणवे-
 ति जह च्वे एं देवाणुप्पिया ! कोणिए राया सणियस्स
 रओ चिञ्चणाए देवीए अचए जाव वेदुल्लं कुमारं पेसेमि ते
 न देति एं मामी ! चेहए राया सेयणमं गंधहत्थिं अट्टार-
 सवंकं च हारं वेदुल्लं कुमारं नो पेसेति । तते एं से कृणिए
 राया तस्म दूयस्स अंतिए एयमडं सोच्चा निसम्म आसु-
 रुचे रुढे कुविए जाव मिमिमिमेयाणे तच्चे दूतं सहावेति,
 सहावेतिचा एवं वयासी-गच्छह एं तुमं देवाणुप्पिया !
 वेसाहीए नयणीए चेरगस्स रओ वामेणं पादेणं पायपीढं
 अक्रममि, अक्रमिचा कुंतगेणं लेहं पणावे, पणावेहिचा
 आसुरुत्ते जाव मिसिमिमेयाणे तिउली जित्थी निमाडे
 साहदु चेरयं रायं एवं वयासी-हं जो चेरगरया ! अपत्थि-
 यपात्थिया तुरंतं जाव परिवाज्जिचा एम एं कृणिए राया
 आणवेड-पवप्पिणाहि एं कृणियस्स रओ सेयणमं अट्टार-
 सवंकं च हारं इल्लवेदुल्लं कुमारं पेसेहि, अहवा जुळं मज्जेह
 चिह्माहि, एम एं कृणिए राया मवज्जसवाहेण जुळसज्जे इह
 हव्वमागच्छति । तते एं से दूतं करतलं तहेव जाव जेणव
 चेरए राया तेणेव उवागच्छद, उवागच्छिचा करतलं जाव व-
 द्धावेचा एवं वयासी-एस एं सामी ! ममं विणयपडिबची इ-
 याणि कृणियस्स रओ आणुची चेहगस्स रओ वामेणं पाएणं
 पाटपीढं अक्रममि, अक्रमिचा आसुरुचे कुंतगेणं लेहं पणावे,
 तं च्वे सवज्जसवावारेणं इह हव्वमागच्छति । तते एं से चे-
 रए राया तस्म दूयस्स अंतिए एयमडं सोच्चा निसम्म आसु-
 रुत्ते जाव साहदु एवं वयासी-ता अपमेणं कृणियस्स रओ से-
 यणमं अट्टारसवंकं हारं वेदुल्लं च कुमारं नो पेसेमि, एस एं जु-
 ळसज्जे चिह्माभि, तदूयं असकारिंतं असंमाणितं अवहारेणं
 निच्छुहावेडि । तते एं से कृणिए तस्म दूतस्स अंतिए एयमडं
 सोच्चा निसम्म आसुरुचे कालादीए दसकुमारे सहावेड, स-
 हावेडिचा एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ! वेदुल्लं कुमारे
 ममं असंविदितेणं सेयणमं गंधहत्थिं अट्टारसवंकं अंतिउरं
 सयंनं च गहाय चंपातो निक्खमति, वेसाहिं अज्जगं जाव
 ज्वसंपञ्चिचा एं विहरति । तते एं मए सेयणगस्स गंधह-

त्थिस्स अट्टारसवंकं अट्टाप दूया पेसिया, ते य चेरए रओ
 इमेणं कारणेणं पडिसेहिता अट्टारं वणं ममं तच्चे दूते अ-
 सकारिंते असंमाणिते अवहारेणं निच्छुहावेति, तं सेयं खलु
 देवाणुप्पिया ! अमहं चेहगस्स रओ जुळं गिन्दुत्तए, काला-
 इया दस कुमारा कृणियस्स रओ एयमडं विणएणं पभिसुणे-
 ति । तते एं से कृणिए राया कालादीए दस कुमारे एवं वयासी-
 गच्छह एं तुमं देवाणुप्पिया ! सपसु सपसु रज्जसु पत्तेयं प-
 त्तेयं एहाया जाव पायच्छिचा हत्थिस्संभवरगया पत्तेयं पत्तेयं
 तिहिं दंतिसहस्सेहिं एवं तिहिं रहसहस्सेहिं तिहिं आस-
 सहस्सेहिं तिहिं मणुस्सकोदीहिं मक्किं संपरिवुडा सव्वहीए
 जाव रवेणं सएहिं सएहिं तो नगरेहिं तो पभिनिकलमंति, पभिन-
 कलमंतिचा ममं अंतियं पाउभवह । तते एं त कालाइया दस
 कुमारा कोणियस्स रओ एयमडं सोच्चा सपसु सपसु रज्जसु
 पत्तेयं एहाया जाव तिहिं मणुस्सकोदीहिं मक्किं संपरिवुडा
 सव्वहीए जाव रवेणं सएहिं सएहिं तो नगरेहिं तो पभिन-
 कलमंति जेणेव अंगजणवए जेणव चंपा नगरी जेणेव कु-
 णिए राया तेणेव उवगता करतलं जाव वच्चावेति । तते
 एं से कृणिए राया कोणियपुरिसे महावेति, सहावेतिचा एवं
 वयासी-खिप्पावेव जो देवाणुप्पिया ! आभिसेकं हत्थिरयणं
 पभिकपह, म एं हयगयचाउरं गिणीनेणं सज्जावेड, ममं एय-
 माणयिणं पच्चप्पिणह जाव परिप्पणंति । तते एं से कृणिए
 राया जेणेव मज्जणधरे तेणेव उवागच्छद, जाव पभिनिया-
 च्छिचा जेणेव वाहिरिया उवज्जाणसाला जाव नरवडे दु-
 रुढे, तते एं कृणिए राया तिहिं दंतिसहस्सेहिं जाव रवेणं चं-
 पं नगरं मज्जं मज्जेणं निमाच्छति, निमाच्छिचा जेणेव
 कालादीया दस कुमारा तेणेव उवागच्छति, उवागच्छिचा
 कालाइएहिं दसकुमारेहिं सक्किं एगंततो मत्तायंति । तते एं से
 कृणिए राया तेत्तीसाए दंतिसहस्सेहिं तेत्तीसाए आससहस्स-
 हिं तेत्तीसाए मणुस्सकोदीहिं सज्जिं संपरिवुडे सव्वहीए जाव
 रवेणं सुजेहिं वसहीहिं पातरायेहिं नातिविगिडेहिं अंतरावासे-
 हिं वसमाणे वसमाणे अंगजणवयस्स मज्जं मज्जेणं जेणेव वि-
 देहं जणवए जेणेव वेसाहिं नगरं तेणेव पहरित्त्यमणा ते
 तते एं से चेहए राया इपीसे कहाए अच्छे समाणे नयव-
 छिहिं नयवेच्छिहिं कासीकांसलका अट्टारस वि गणरायाणां
 सहावेति, सहावेचा एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पि-
 या ! वेदुल्लं कुमारे कृणियस्स रओ असंविदितेणं सेयणमं
 अट्टारसवंकं च हारं गहाय इहं हव्वमागते, तते एं कृणि-
 एणं सेयणगस्स अट्टारसवंकस्स अट्टाप तओ दूया पेसि-
 या, ते य गए इमेणं कारणेणं पभिसेहिता, तते एं से
 कृणिए मय एयमडं अपभिसुणमाणे चाउरं गिणीए से-
 णाए मक्किं संपरिवुडे जुळसज्जे इह हव्वमागच्छति,

तं किञ्च देवाण्यपि । सेयणं गंधर्तय आदरसर्वकं कृ-
णियस्स रत्नो पचप्पियाणो वेहं कुमारं पेसो उदाहृ-
ञ्जित्वा, तते एं नवमह्णं नवलच्छई कासीकोसलग्गा
अद्वारस वि गणरायाणो चेदं रायं एवं वयासी-न एयं
सामी । जुत्तं वा पत्तं वा रायसरिसं वा जं तं सेयणं
अद्वारसर्वकं कृणियस्स रत्नो पचप्पियाणो, वेहल्ले य
कुमारे सखागतं पेसञ्जति, तं जइत्तं कृणिए राया चाउ-
रिंगीसेयाए सच्चि संपरिकुं जुत्तं सज्जेइ इहं हवमाग-
च्छति तते एं अम्हे कृणएणं रत्नो सच्चि जुत्तायो, तते
एं से चेदए राया त नवमह्णं नवलच्छई कासीकोसलग्गा
अद्वारस वि गणरायाणो एवं वयासी-जइत्तं देवाण्यपि ।
तुम्हे कृणिएणं रत्ना सच्चि जुत्तमहं तं गच्छह एं देवा-
ण्यपि । सपसु सपसु रज्जेयु एहाया जहा कालादीया जाव
जएणं विजएणं वच्चावेति । तते एं से चेदए राया कांउ-
वियपुरिसे सहावेति, सहावेत्ता एवं वयासी-आजिमकं
जहा कृणिए जाव मुच्छे । तते एं से चेदए राया तिहिं
दंतिमहस्सेहिं जहा कृणिए जाव वेसाहिं नगरीं मज्जं य-
ज्जेणं निगच्छति, जेणव तं नवमह्णं नवलच्छई कासी-
कोसलग्गा अद्वारस वि गणरायाणो तेषेव उवागच्छति ।
तते एं से चेदए राया सचावन्नाए दंतिसहस्सेहिं सचाव-
न्नाए आससहस्सेहिं सचावन्नाए मणुस्सकोनीहिं सच्चि
संपरिकुं सच्चक्षीए जाव रवेणं मुज्जेहिं वसहीहिं पातरा-
सेहिं नातिविगिह्तिहिं अंतरेहिं वममाणे वममाणे विदेहिं
जाणवयं मज्जं मज्जेणं जेणव दसपत्ते तेषेव उवागच्छइ,
उवागच्छइ सचावन्नाए निवेसनं करोति, करेतिचा कृणियं
रायं पत्तिचालेमाणे जुत्तसज्जे चिह्ति । तते एं से कृ-
णिए राया सच्चक्षीए जाव रवेणं जेणव दसपत्ते तेषेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छइ सचावन्नाए चेदगस्स रत्नो जोयणंतिरयं सचाव-
न्निवेसनं करोति, करेतिचा तते एं से दोभि वि रायाणो रण-
त्तमि सजावेति, रणत्तमि सजयंति, तते एं से कृणिए रा-
या नेसासए दंतिसहस्सेहिं जहा मणुस्सकोनीहिं गह-
सं बूहं रएति, रएत्ता गहल्लवृहेणं रहमुल्लं संगमं उवायाते,
तते एं से चेदए राया सचावन्नाए दंतिसहस्सेहिं जाव
सचावन्नाए मणुस्सकोनीहिं सगहबूहं रएति, सगहबूहं र-
हमुल्लं संगमं उवायाते । तते एं से दोभि वि रायं
अपीया सन्नद्धं जाव गहियाहपदरयं मगतेहिं फ-
ल्लेहिं निक्काह्वाहिं असीहिं असागएहिं तांणेहिं सजीवेहिं
अणुहिं सच्चिविचंहे तरेहिं समुद्राखिलेहिं तदाहिं ओ-
सारियाहिं उक्कंटाहिं विपत्तरेहिं जज्जाणयं मयया उक्कि-
ह्णसीनार्दं बांसकसकसरेवेणं समुद्रवृत्तं पिव करेणाया म-
वह्णिए जाव रवेणं हयगया हयगतं मयया गयगतं

वायपिया पायपिएहिं अन्नमणेहिं सच्चि संपन्नगया वि
होत्वा । तते एं ते दोह वि रायाणं अपीया शियसामी-
सासपाणुरत्ता महता जणवत्तं जणप्पये जणसंवह्णं
नवंतकं पवारपीमं कहरिकदमं करेणाया अन्नमन्नेणं
सच्चि जुत्तं । तते एं से काले कुमारे तिहिं दंतिसहस्सेहिं
जाव मणुस्सकोनीहिं गहल्लवृहेणं एकारसमेणं संकेणं कृ-
णिएणं रत्ना सच्चि रहमुल्लं संगमं संगमेयाया । हयमहि-
तं जहा भगवता काक्षीए देवीए परिकरिणं जाव जीवियातो
ववरोवेति । तं एयं खलु गोयमा । काले कुमारे परिसएहिं
आरंभेहिं जाव परिसएणं अजुजकदम्पपन्नारेणं काल-
मासे कासं किञ्चा चत्थीए पक्कपभाए पुढीए हेमाभे न-
ए जाव नेरइयाए उववन्ने । काले एं भेते । कुमारे चत्त-
थीए पुढीए अंतरे उववत्तिचा कहिं गच्छहिंति कहिं उव-
वत्तिजहिंति ? गोयमा । महाविदेहं बासे जाइकुलाइ जवंति
अह्णइ जहा ददप्पइन्ने जाव सिज्जहिंति वुज्जिहिंति जाव
अंतं काहिंति नं एयं खलु जंबू । समणं जगवया जाव
संपत्तेणं निरायवलियाणं पदमस्स अज्जयणस्स अयमहे
पत्तं चि ॥

(मणोमानसिएणं ति) मनसि आतं मानसिकम् । मनस्येव
अहं कर्त्तव्यं कर्त्तव्यप्रकाशितत्वात् तन्मनोमानसिकम् । तस्माद्बुद्ध-
चित्ता अभिमुता । अहं कर्त्तव्यपरिग्रहसंप्रतिष्ठे-भयानयारि-
मज्जमज्ज । इत्यादिवाक्यानि कथं । (आक्षिप्तचित्तं कामं
ति) स्वीकर्तुं कामं । यतदेव स्पष्टयते-“गिरिहउकामं” इ-
त्यादिना । “ तं जाव न उदाहरेत्ताप्यं मन कृणिएवरायायो ”
इत्यादि सुगमम् । (अजं ति) मातामहं (संपदे ति)
एयालोचयति । अन्तराणि क्षिप्राणि प्रतिज्ञायन् प्रमादयन्
विचरत्यास्ते । अन्तरे प्रविरलमनुयादिकम् । (असंविद्धिणं
ति) असम्प्रति (इत्यं ति) शीघ्रम् । (जहा चित्ता ति) राज-
प्रज्ञाये क्षित्तोपाहं यथा श्वेताख्यां नयामि विज्जनामा वृत्तः प्र-
शिराहा प्रेयिनः आवस्थां नयामि क्षित्तवाचसीये स्वपृथङ्गिर्ग-
त्य गतस्तथाऽयमपि कोणिकराज्ञा यथा एवं विहङ्गकुमारोऽपि ।
(चाउच्छंति ति) यत्तत्को घण्टाधनन्यपि विबुध अवलम्बिता
यस्य स चतुर्वेदो रथः (तुमेहिं वसंतेहिं पायरासेहिं ति)
पायराज्ञा आक्षिप्तोपाहं यथाऽयमहं रथस्य समीपे नो जलकास्तः,
निवासश्च निवसन्भूमिनाम्, तौ द्वापि स्वहस्तौ न वीरा-
कारिणौ, तावयं संप्राप्ता नयामि दृष्टेष्टकराजः । “अजं वि-
ज्जं नं कदावेत्ता” एवं वृत्ता यववादीसहयोगि-“ एवं कालु
सामीत्यादिना ” (आलोचयामि ति) एवं परागतं प्रति आलो-
चयन्तः (जहापदं ति) “ उज्जस्स यं जणवस्स यं अहं
कोणिको राजा जहं वेहल्लस्स इहं तोहं सेयणं अद्वारसर्वकं
व हारं कोणियस्स पचप्पियाणमि, वेहल्लं व कुमारे पेसमि, न
अन्नहं ” तदनु जित्तिवृत्तस्स समीपे यन्मयं भुक्त्वा कोणिक-
राजः “आनुवत्तं” इत्येवावप्रपरोत्संपन्नो ययसी तुतीवत्तमे-
यन्नं कारयति आगयति च तदाह-“ एवं वयासीत्यादिना । ”
इतिहासरत्नमणिकुमारप्रेमण्यवरं यदि न करोति तदा
युक्त्वा जयति वृत्तः प्राह । “ इमेणं कारयंति ” तुल्यवाचिक-

संस्मरणं दृष्टव्यं कौणिकराजप्रभितं निषेधितम् । तृतीयवृत्त-
स्वस्वसत्कारितोऽप्यष्टारेण निष्कालितः । ततो धार्मा सप्तमया-
ञ्च प्रदीतमुच्यतां वधार्मते कृषिकराजः कालादीन् प्रति भण-
ितवान् । तऽपि च दशापि तद्वधा विनयेन प्रतिशुश्रूषन्तं युष्म-
न्ति । एवं वधासि वि । एवमप्यदीत् तान् प्रति-पच्यत युयं
स्वराग्रेषु निजमिजसामम्बा सख्यं समागतस्यं मम समीपे,
तस्य कृषिकोऽभिषेकाद् इतिरानं निजसमुद्धेयपस्यापयति
प्रगुणीकारयति । “ प्रतिकल्पयन्तेति पाठे ” सखाहधत्तं कुरुत
इत्याहं प्रयच्छति । [ततो ह्यसि] त्रयो वृत्ताः कौणिकेन प्रेषिताः ।
[मयर्पाह सि] इत्युपस्थितेः फलकादिभिः [तोर्पाह सि] इवभिः
[सजीवाह सि] सप्तस्यैषेयुर्निर्मुक्त्यज्ञः कवचैः शरैश्च इत्यष्ट-
द्वैर्भीमं रौक्ते श्रेयिकनयूणां यौगानां कालमहाकाशघट्टजानां
क्रमेण व्रतं पर्यायानिधायिकम् । “होएहं च पंच” इत्यादिवाचा ।
अस्याधोः-द्वामु प्रप्ये द्वयोः काशमुकाशसक्तयोः पुत्रयोर्मैतपर्या-
यः पञ्चचर्षापि त्रयाणां आचार्ये त्रयाणां त्रीणि त्रयोहं द्वे एवं
व्रतपर्यायः । तत्राद्यस्य यः पुत्रः पञ्चनामा स कामान् परित्यज्य
अगव्यं महावीरस्य समीपे शूरीतमत्तं पदादशाहचार्यभूम्नाऽ-
स्तुम् बहु वतुषपष्टादशैकं तपःकर्म कृत्वा अतीव शरीरेण कु-
श्लोऽतः विष्मतां कृतवान्-पाथदक्षितं मे बलवीर्यादिशक्तिस्तत्तद-
गन्तमनुज्ञाप्य जगत्तदनुज्ञया मम पादोपागमनं कर्तुं श्रेय इति
तत्रैवासी समनुतिष्ठति । ततोऽसौ पञ्चवर्षमनपालनमाप्सः परि-
कषया संरक्षनया काशगतः सौमन्यं देवत्वमोत्पन्नो हिसागरोपम-
स्थितिकः, ततश्चतुष्टया महाविद्वद् वरपथ स्तेष्यति । इति कन्या-
वर्णनसौक्यनस्य प्रथममन्वयं समाप्तम् । नि० १ वग् । जम्बूद्वी-
पे ब्राह्मणकृपानगरीवास्तस्यैवनामप्रत्यये शुरुपते, हा० २. ४०
१ अ० । यस्य पुत्री कालो देवो चमरस्याग्रमहिषी जाता । (इति
“अग्रमहिषी” शब्दे प्रथमभागं १६६ पृष्ठे उक्तम्) महाविधिभेदे,
“ काले कालधायि, स्वप्नपुराणं च तिरुवि वेंसेसु ।
सिपसस्य कम्मणि य, निशि पञ्चाय हितकराणि ॥१॥ ”

अष्टपष्टो निधिः (काले कालधायनिर्यादि) कालनामनि निधौ
कालज्ञानं सकलज्योतिःशालावृत्तिश्च ज्ञानम्, तथा जगति त्रयो
बंधाः, बंधाः, प्रबाहः, आबलि का इत्येकाध्याः । तद्यथा-तीर्थकरवं-
शश्चकवर्तिबंधो बलदेववासुदेवबंधश्च । ते तु विष्णुपि बंधेषु यज्ञा-
स्यं यत् पुराणमतीतम् । उपलक्षणमेतत्-वर्तमानं ह्यभाष्टुं तत्
सर्वमस्ति इतो महाविधितो जायत इत्यर्थः । शिष्यपुत्रं वि-
ज्ञानशतम्, घट्टेहोहविश्वरूपनापितिशिल्पाणां पञ्चानामपि प्रत्ये-
कं विशुतिज्ज्ञेत्वाय कर्मणि च कविषाणिज्यादिनि ज्ञान्यम-
ध्यमाष्टुभेदेनिष्ठा नि । एतेषां नि प्राज्ञाया हितकराणि निवाहा-
भ्युदयहेतुत्वात्, पतत् सर्वमेषाभिधीयते । जं० ३ वक् । स्थानं
अङ्कानुसारं पदपञ्चाशत्तमे महाप्रदं, सू० ५० २० पाठु० । क-
वर्णावतुषु नारकाणां पाचकं यातनाकारकं बर्षात्त कालं सप्तमे
परमाधार्मिके, भ० ३ श० ६ उ० । आ० ५० । प्र० ४० ।

अपि च-

मीरासु संतपस्यु य, कंसु य पयणपस्यु य पर्यति ।

कुर्जसु य बह्वीसु य, पर्यति काज्ञा उ णेरप् । ७६ ॥

(मीरासु इत्यादि) तथा कालाख्या नरकपालाः सुरा मीरासु शी-
र्षेषु छिन्ति, तथा शुरुतकेषु, तथा कण्डुकेषु प्रचरन्तं यो गीततापेषु
नारकाश्च पचन्ति, तथा कुम्भीषु कृतास्ति, तथा बह्वीष्वयसक-
वन्ति नारकाश्च व्यवस्थाप्य आबामत्स्यानिधयचन्ति । सू० १

भु० ५ भ० १ उ० । कालावर्तसकमवने स्वनामक्यते सिंहा-
सने, हा० २ भु० १ अ० । यत्र चमराग्रमहिषी काशी देवी उपपत्ता ।
ह्रीदे, न० । वातुषु, तस्य कृष्णत्वात् तथात्वम् । कालो, न० । काशी-
यके गन्धर्वभेदे, न० । तयोर्गन्धर्वकृत्येयु कृष्णत्वात् तथात्वम् ।
कोकिह, पुं० स्त्री० । तस्य पतिषु कृष्णत्वात् तथात्वम् । कीर्-
राते, रत्नाचित्रके, कलमर्दे (कालकलम्पा) वृत्तं च । पुं० ।
शुभिप्रदं, कृष्णत्वात् तस्य तथात्वम् । बाराबंशेन, विष्मदेन ज्यो-
तिषोके यात्राद् । निषिद्धे योगेन, “कीर्तनो वैपरित्येन कालो,
वरेऽकोपे संमुखे तस्य पाहाः । राजावतो वैपरीत्येन गम्यो,
यात्रायुद्धे संमुखे वज्रनीयो” ॥१॥ काज्ञाये शिम्बीभेदे, वाच० ।
अष्टपञ्चाशत्तमे महाप्रदं, “हो काला” स्थानं २ उ० ।

कालाज्ञो-कालतत्त्व-प्रश्न० । कांश्च प्रतीत्यर्थं, वा । सू०,
दे० ना० २ वग् ।

कालं नर-काशं नर-पुं० । कालं जरयति कु-गिह्म प्रच वा ।
पुं० । पर्येतभेदे, “यन् पुन बोधयौ कालं जरयति पापं गंगाय
महानदीं विजिह्वय च अंतरा” भा० म० हि० । देशभेदे, ध०
२० । सच कालश्चरगिरिरूपजनपदाधिभूतः, ततो त्रयादी रो-
पधत्वात् प्रत्यतिवाच्यं बुद्धिः । कालश्चरके तद्वृत्ते, नि० । कांश्च
श्रुत्युं जरयति, कु वा अज्ञः । काशस्य श्रुत्युं जरके, जि० । वाच० ।
कालकीर्ति (ण)-काशकाङ्क्षिण-नि० । अथसरत्तं, उ० ६
अ० । “ सन्ति सद्भिर्तु सदाजते कालकंक्षी परित्यज्य ”
काल इति श्रुतोत्तरप्रकृतिभेदभिन्नं प्रकृतिस्थित्यनुज्ञाग्रप्रदे-
शब्द-वात्मककथायां यत्कर्मतया व्यग्रस्थापितम्, तथा बज-
रुष्टुनिधत्तनिकाचित्तावस्थां गतं कर्म, तच्च न च्छसीयसा
कालेन कृत्यमुपगतीत्यतः कालकाङ्क्षीत्युक्तम् । आभा० १ उ०
३ अ० २ उ० ।

कालकल्प-काशकल्प-पुं० । मासकथादी, पं० आ० ।

एतो व काशकल्पं, बोद्ध्यामि जहकर्मणं तु ।

मासं पञ्चमवणा, बुद्ध्यावास-परिपाय-कपो य ॥

उत्समगपदिक्रमणे, कितिक्रमे चैव पठितेहा ।

सज्जायतागणिकले, जसविचारे तदेव सज्जाय ।

विक्रमणो य पवेसे, ... पं० ज्ञा० ।

मासकथादीनाम-

....., अहुणा बोद्ध्यामि कालकल्पं तु ।

जावावर्ततुभीर्णं, अणुपालेता व सामभं ॥

गीतमहाजो विहरे, सविमोहं च जतुषुषो व ।

अस्तती वि मगमाणे, त्वेते काले इमं माणं ।

पंच व ह्य सप्तमत्ते, अतिरेगं वा वि ज्योपायां तु ।

गीतप्यादमूलं, परिमयो जो अपरिततो ॥

एकं व दो व त्रिह्रि व, उकोसे मारसेव वासाई ।

गीतप्यादमूलं, परिमयो जो अपरिततो ॥

संविमो गीयत्यो, जंगवउके तु कृष्णववसेण ।

अस्तती ततिव वितीव, चउत्यगणो ऊ उवसे ॥

उक्तमको खलु अहुणो, चउरो अहुणा चउत्यजंगमिम् ।

अस्सङ्का उवसंपद, तं नत्थि चउत्थजंगम्मि ।
 एतंमिं तु अलंभे, एगो धामावहारमकरंते ॥
 विहरेज गुणसम्भितो, अणिदाणो आगमसङ्गाओ ।
 कास्सम्मि संकिस्सिद्धे, उक्कायदयावरो वि संविग्गो ॥
 जयजोगीण अलंभे, पणमेएहत्तरेण संघासो ।
 पणमेएहत्तरपसत्थे—मादिभंगे चउत्थए जयणा ।
 जत्थ वसंती ते तु, हाति तहिं वीमुवसहीए ॥
 तेसिं निवेदिऊयं, अह तत्थ ए होज्ज अत्तवसहीओ ।
 ए वहेज्ज वा उदंभं, वसेज्ज तो एकवसहीए ॥
 अपरीजोगोगासे, तत्थ उतां पुणो वि य जएज्जा ।
 आहारमादिएहिं, एमेण विट्ठिणा जहाकमसो ॥
 आहारे उवहम्मि य, गेस्सणापादकारणे वा वि ।
 धामावहारविजडो, असतीउत्तो ततो गहणं ॥
 आहारउवहिमादी, उप्पादे अप्पणा विसुदं तु ।
 असती सतलाजस्स उ, जो तेसिं साहुपक्खिओ ॥
 सो तु कुत्ताई पुत्ति—ज्जती मुदा एत्ति वा वि सो तेसिं ।
 तह वि अलंभंता तू, जतती पणहाएणि जो लहुगा ॥
 सांविग्गपक्खिससङ्घिओ, ताहे उप्पादएज्ज मुक्खं तु ।
 असती पणहाणी वा, जतिउत्तु अप्पे पक्खिगहणं ॥
 तह वमती तम्भादण—वाणीयं गिएहती तहिं चव ।
 णियेगे वि पक्खिगहणे—एहति पासत्थणाओ य ॥
 उवहिं पुराणगहितं, अपरीउत्तं तु गेएहती तेसिं ।
 अमती तएत्तरं पी, जदि य गिस्सणां भवे तत्थ ॥
 तत्थ वि जएज्ज एवं, असती सव्वं पि मे करज्जितरे ।
 अहवा ते वि गिस्सणा, हवेज्ज ताहे करे सो वि ॥
 एतत्थं इच्छिज्जति, गच्छो अओसज्जं तु माहुज्जं ।
 कीरति ए पमाओ खडु, तम्हा गेस्सएहं कायव्वो ॥
 दीहो व मरुहओ वा, कम्मो चइड हवेज्ज आतंको ।
 मरुहो अदिग्गरोगो, तन्निवरीओ भवे इत्तरां ॥
 कादाचउक्के वी खडु, कायव्वं होति अप्पमंसेणं ।
 ठउव्वे वामासु अ, दिवराओ चउकमंतं तु ॥
 जिणवयणजासियम्मि, जिज्जरंगलएहकारणे विउल्ला ।
 आतंकापउत्तराए, कतपक्किइया जहण्णं ॥
 जह जयरमहुवरगणा, शिवयंती कुसुमियम्मि वणसंभे ।
 इय हांति णिवइयव्वं, गेस्सएहे कइव्वपग्गेणं ॥
 सयमेव दिट्ठिवादी, करेति पुच्छंति आणणो वेज्जं ।
 वेज्जणा अड्ढं पुण, णायव्वमिणं समालेणं ॥
 संविग्गअसंविग्गो, दिवसत्थे लिंणि सावए सएही ।
 असन्मीसन्नि इतरे, परातिथियकुसलए इत्थं ॥
 जदि दिणमलज्जमाणे, तत्थ उव्वयव्वं जं व किंचि ।
 तत्थ तु भणेज्ज को वी, सुक्खं तु उवे दवे दोसो ।

मंसत्तं पि सुव्वं तु अ—णिदं वसु सोहणं सु सारत्थं ।
 अतगं होती इतरे, दोसा वा वहु इमे णिक्के ॥
 दव्वे पक्खीए य, पमज्जणपाणतक्काहिरणा ।
 एते दोसा जम्हा, तम्हा तु दवं ण उवेज्जा ।
 जएहति जणं कज्जं, तं उवेज्जा तहिं तु जयणाए ।
 आतंकाविवच्चासे, चउरो लहुगा य गुरुगा य ।
 जं सेवियं तु किंचि, गेस्सएणे तं तु जातु पउणो वि ।
 आसेवते तु साधू, रसगिणो मेलओ चव ॥
 तंवलपचणा ते—ए माहु ससा वि तू विणस्सेज्जा ।
 णिज्जूहंती तं तू, मा अएहो वी तहा कुज्जा ॥
 कालकप्पाहिरारं, तुमत्थुणा होति सो वि तस्सरिसो ।
 कालविकप्पाएहो वी, असिवादीओ सुणयव्वो ॥
 असिबे ओमोदिए, रायउत्त पवादुट्ठे वा ।
 आगादं अएण्णिगं, कालरक्खेवावगमणं च ॥
 अग्निव जदि जतियं ता, डिगिणिवेगेण तक्खणे गच्छे ।
 सव्वत्थ वा वि अग्निं, कादाक्खेवो विवेगेणं ॥
 ओमि चवं कुज्जा, पवादिदुट्ठेण बुद्धिलोयाणं ।
 तत्थ वि य अन्नसिं, गिहिसिं वा वि चासेज्जा ॥
 एयं चिय आगादे, अहवा देहस्स जा तु वावची ।
 णिवसयाणचीए व, भत्तम्म णिमेहणं चव ॥
 एतसामएणत्तरं, अणगाहं लंपणो णिसेवेज्जा ।
 तट्ठाणतावराहं, संवहियमावराहाणं ॥
 संवह्तितावराहं, ततो व छेदो तं व मूलं च ।
 आयाये कप्पे जं, पमाणुणिम्माणचरिमम्मि ॥
 एसां तु कालकप्पो, ... पं० जा० ।

इयाणि कादाकप्पो । कल्लं कादाः । कालससुहो नीयते अने-
 नार्थ इति नयः । केवइयं पुण कालं साहुणा संजमं अणुपालय-
 थ्वं ? । उच्यते—जाव आउसं ताव अणुपालयथ्वं । सो पुण
 कथं अणुपालयथ्वो ? । उच्यते—गीयत्थसंविमसागान्ने । जह
 पुण वापाएण गीयत्थसंजया न होज्जा ताहे मणिगव्वो ।
 तत्थ गाहा—(पंचमसत्तसया) गाहा सिद्धाएवं संवगो वि दो
 हो गाहाओ, जत्थ गओ तत्थ चउमंयो, तस्स अणुपालयसंवि-
 ग्गाणं अलंभे एगो वि रागदोमणिपमुक्का धामावहारं न क-
 रंतेो विहरेज्जा, परोसहेउ अवपरंतेो अणुगृहियव्वसवीरिओ आ-
 गमसङ्गाओ । आगमो नाम सुखांज्याणि । एयसु पणसु जयंता
 गीयत्थसंविमो पुउवमणिओ चउज्जो, तस्स सगासे अयथा,
 तस्ससह विइयनइयाणं कथं आरिथयव्वं ? । गीयत्थसंविमा-
 पायमूले, तस्सा सह विइय गीयत्थसंविमो पच्छा संविमआग्नि-
 यत्थे पच्छा चउत्थे पणिसंहो, आचतियं भंगाल अस्सह य एगो
 वि धामावहारविजडो विहरिओ गाहाकालम्मि संकिस्सिद्धे । सं-
 किस्सिद्धकालो नाम जम्मि कादे गीयत्थसंविमो नत्थि, सो सं-
 किलिद्धकालो, तत्थ उक्कायदयावरो जुसजोमी भावसंविमो, अ-
 क्खाने पासत्थावरो जत्थ गासे तत्थ अत्तए, अक्खाप वसहीय सक-
 माववदुक्कुरे विलवज्जयाए ठवणायरियं काऊण ओहनिउत्तुत्ति-

विहरी पयसि निवेयं काऊण। अह अभायसहो न होजा, तथ
वा त्रियस्स उद्वेनं न वहरि, ताहे तेसि चव वसहो। अपरिहंजमा-
नभासे वाह तथ द्विओ आहारोवाहिम्मि य जह आहारो सयाप
पसणाप हिंममाणो य भंजउजा ताहे पणयपावहाण्य। अजयह जाव
वसहण्ड पत्तो, जह तह वि न भंजउजा तं य पामस्याह
निमंजजा ताहे भणह-उवपसं देह, कुलाणि वा मम साहह
अणह, अह तह वि पयस्स न देति ताहे जा धम्मसङ्घियतरा तं
पुवं चव गाहह, संविग्गभावायं ताहे जणह-पयण समं हिंमा-
मि। तेण वि समं हिंमनो सयाप एसणाप लक्ष्य तं च
जणह-अहं अप्पणा चव जाणिस्सामि जं मम गेहिहवयं भा
तं मद्दुप गेहपेहिंसि। अह तेण वि समं भावणे देजा ताहे
धम्मसङ्घियं भणह-नुमं मम हिंमहि, अहवा नुमं एसणउजं देहि,
असह उज्जाडं पि गेहह, उवही य अप्पणा जयह जाव
अउलहं पत्तो जाहे न लभह तह वि ताहे न भणह-मम ह-
व्यावह। अह तहा वि न लजह ते य भणेजा-इमं सीयं
गाढं तुमं च परिकोवही इमं पि गेहहादि, ताहे तेसि तणयं
अहिणयगाहियं उमगापणायणं तुज्जे अपरिनुजं तं गेहह,
तस्स अमह मंदपरिनुजं गेहह, तं चव असह परि-
नुज पि. पच्छा पुराणगाहियं उमगापणायणं अपरिनुजं,
अमह परिनुजमवि तस्स सह एसणाप अउलं अ-
भिणयगाहियं अपरिनुजं मंदपरिनुजं पि पच्छाओ उप्पाय-
प अउलं अभिणयगाहियाह पच्छा उममेण वि तुज्जे अ-
भिणयपुराणपरिनुजं च एव जाव हंसाह पि रागहोसवि-
मुक्तो, गाहा- (दीहो व मन्हओ वा) अह तथ अय्यमाणो
भाजा, तथ जह समया अप्पणा चेह जयह असह भंमं
साहे ते भाणेत, एवं सो धाम्माहवाविज्जो असह गि-
गदह, सो पुण आर्यको दीहो मन्हओ वा होओ दोषु वि
कायव्यं। अहवा तसि गेहहह होजा ताहे सो तेसि क-
रेजा, ययमिमितं गच्छवालो इच्छिज्जह, पराप्परसाहि-
दुग्ग वा कालचउज्जनिओ व भासासु रासिदिवसओ वा
जिणवययनिहिट्टा गेलएहं करेमाणस्स विपुला निज्जरा,
तम्हा कायव्यं निज्जराकामिण। इव्वयमाणं ति वेजो
पुच्छियव्यं। कह भणति-गिहायो नयव्यो वेज्जसना-
सु, एवं जणेतस्स चउग्ग, सो गिलाया निज्जमाणो
परितापणह गाममाढं अह सठणा वा मलकुले वे-
लाह वेजो वा गिहण समाणो। समाणो वि अम्मगिओ
एगसाइओ छारउक्कुरेडे वि त्रिओ वा कसाओ वा
जणजाओ कि मम धरं सुसाणकुली, अहवा तथ वे-
ज्जगिहे अन्ने आउरा पासंगहत्था य सेज्जानु नवणी-
यत्तालिमउलासु उक्कववयतासियंउमाहसु सीयधरं वासा-
रत्तसकपूरचंउणं इमं वा कालामुक्काह आदारे य ताप-
पारो पासिता संताविमवो रायमं वा पव्वहओ, परिगम-
णाह असंतविमयो निदानं करेज्जा, जम्हा एव दोसा तम्हा न ने-
यव्यो गिलायो वेज्जवरं। सा पुण वेज्जपुच्छा विहिंमविहरी य
पणो उंको दो अमट्टया चसार निहारी तम्हा तिखि य पंच व सत्त
व तं पुण गच्छता आक्कवावेक्कता करेति, कालधरपहरणं निसे-
उममहलायि वा गेहएति एकैकम्मि चउग्ग। तम्हा सुकिल-
या पत्तयचोअपट्टहपकणं तथ गया वेजो कसाओ
अम्मगिओ वा पुच्छंति चउग्ग, पत्तयासल्लगओ य संतो
पुप्फपडलहत्यगओ आउरत्तयाण वा धायमाणो पुच्छिज्जह

आयाणमिदां च मसा साहज्जह सो पुच्छओ उवदंसे वेज्जा,
द्व्याहव्यओ कलमसालिनुलुवाउरकेण गोक्षीरेण अदुर-
सवंजनाओवेवा जोग्गणं ववइसजा, केतओ सीयकाओ गम-
धरे उवहकालं सीयधरं उक्कववयतासियंउमाह सकपूरचंउण-
ह वा कालमां पुच्छपहाह जाव अउरत्तं वा तावओ जण
गीयवाइयनामयकुनकाररुहकारमुयसुकारकंसकारवयसाहं वा
रवसाओमां य जण्यं कण्ठा रूहा नयि जहा रत्तो अपदि-
कूलेसु सव्वकउज्जेसु वि भावियव्यं। एवं जणिए जह जणह कुओ-
अह एयाणि चउग्ग गित्ताणो परिचित्तो, एवमुवदिहं जणिय-
व्यं-सावग। तुमं रायमाइधं इरिहाण य तिगच्छु करेह,
विजवायुक्कं जाणह, तुमं अओ परदुवयजीवी सव्वमभ्रओ
भमियव्यं, जया कलमसाओवाउरके वा न जमेजा तया कि
कायव्यं, तया इतरं इतरं वा गोक्षीरं, एवं जाव काव्यकुने
उल्लुगारसु वा त्रिओ। केतओ य किट्ठयमाह जाव वक्कमुओ
विहिंमिणी कौण कालओ जाहे लभह। भावओ जाणसु
अहं वद्वापइहं। ननुकं भवति-“निरेसमवुत्तं, निकायणा पच्छ
इच्छा य। आर्यकपउरयाय, पुण कपयिकइया जहखिया।” तं पुण
कहं गेतव्यं गित्ताणस्स (जह मममवुत्तकरमाणा) गाढाविक। अह
वेजो भणेजा-जामिं पालामि गिलाया, सो वेजो संविमो गीव-
य्यो कुललो तेण पढं पच्छा अमंविमो। तं गीयव्यो कुललो
एवं सावए गीयव्यसंवगपुगणकुलले पच्छा गीयव्यअसं-
विमपुगणं कुलले गाहियाणव्यं गीयव्यं संविमगाविए
कुलले अमहायिणुयव्यं वि कुलले असंभाविककुलले पच्छा
राया सन्वी गीयव्यकुललो स एव समहिट्ठिकुलले, एवं तत-
मजोगणं सव्वयकुललेण ते इच्छा संसंजदकयं गिलाय
सुतं कयाह संनिदी कायविया होज्जा, सा पि होव्वए जहा
गीयव्या य याणंति असह कइयंतरिए वा विहिंमिणिअंतरिए
वा उस्समोणं ताव परिदिवसं मयिज्जह नेहाहएणगपरिहाणीय
जाव चउगुं पत्ता असह वसहीरं पारगस्स सानित्रीय सावय-
स्स अम्मापिउसमाणस्स गिहे कालासमायणं तस्स सयलाओ
एस परिकम्म अहाकडे वि असहए जहा त्रिपमा-
णादयो दोसा न भवति पडिदिवसं पडिलेहिज्जह इच्छा-
कारेण शुंमिज्जह जहा कीमिदिवसं विराहणा न अवह, त-
थ काह भणेजा-निदे वव्यं य एए य दोसा तथ छिपमाणं य
निकिल्लयमाणं य पाणाविराहणा भाणउजंते य भयओओ
पदमियमाइसचित्तपुदविमाडिविराहणा, एवं अहंतस्स चउ-
गुक्क आर्यकविचच्छासं। आर्यकविचच्छासं नाम आगादे
हिदइह अणागादं करेह चउहगुगा जं च वय उवजीवह
ओ पुण पठणो वि समाणो तं चव आदारे पारंथं करेह, स-
सओ विव तस्स तं चोअपसिद्धुतेण ससओसरक्कणछाप
मा अओ वि पडिलेविहिंति ताहि निच्छुअणा स। आगा-
इसिओ ओमोयारिए। अह कालकण्ठाहियारे वट्टमाणं आसवा-
इणि कारणाणं होजा, आसियं य जह सपक्कवाइ होजा
संजयपत्ताए तम्मि आगादे ताहिं सिगविवेगं काऊण सिवं व-
वह। अह सव्वय्यं वि आसियं होजा ताहे कालकण्ठं करेति
सिगविवेगं काऊण अर्यंति जाव सिवं जायं। एवं ओमे वि
रायउट्टे वि परप्यावउट्टे वि पुट्टिलाह अक्कल्लिगे पुण न-
हिये इमा जयणा। जह भिच्छुओ ताहे पिडवाइयत्तणं करेह,
अह न लंमज्जा सामयं च समुदंसं जाव पवारओ न एह

ताव आशय वक्ष्ये । अत्रत्य य गतो ताहे कल्पिपारीमो भ-
णति-तुम्भे चव जाणह अं कायम्भं अं च पमाणं गिरहयव-
न्ति. पैतोय च पोम्भलपत्तकलाह परिहरह । वेज्जाहारो वि-
त्तिम्भमतीण जिणे मणुली करेकण महराडनियत्तणं च भावेह,
अह सरक्को ताह उहंरयत्तणं करे. मणुह य-मम वेज्जावसे-
ण उल्लिखेणं पायम्भं । गाढा- (एतेस्मान्महत्तरं) एपस्ति कार-
ण्येण विणा अवागाहे निरासंयवो जो पडिस्सवह तट्ठाणारोष-
णा (संवद्विया वराहे) गाढा । एस कालकण्ठो सम्मसो । पं० चू० ।
काज्ञकरण-कालकरण-० । कालजेदे, सुभ० १ बु० १ अ० १
उ० । (तस्सम्भवस्तुतीयमाणं ३६५ पृष्ठे ' करण ' शब्द उक्तः) ।

कालकाज्ञ-कालकाज्ञ-० । एकः कालराज्यः प्राज्ञिकपित एव,
हितोयस्तु सामायिकः । काला मरणमुच्यते । मरणकि-
वाकलेन, दश० १ अ० । आ० म० द्वि० । संमति कालकाज्ञः
प्रतिपाद्यः-कालो मरणं नस्य कालः कालकालः । तथाचाह-
“ कालो हि मयं मर्यं, जहह मरणं गतो हि कालगते ।
तन्मा स कालकोलो, ओ जस्स मओ मरणकालो ” ॥१॥

अमुमेवापि प्रतिपाद्यचाह—

कालेण कयो काज्ञो, अम्हं सज्जायदेसकालम्भि ।
तो तेण हतो कालो, अकाज्ञे काज्ञं करामेण ॥

कालेन शुना हुतः कालः हुत मरणमस्माकं स्वाध्यायदेशकाले
स्वाध्यायकरणप्रस्तावे ततलेन शुना हुतो भयः कालः स्वा-
ध्यायकरणकालः । अकाले प्रस्ताव मरणं कुर्वतेति । तन्नेन का-
लशब्दस्य मरणपाचित्वमुपदिष्टम् । आ० म० द्वि० । आ० चू० ।

कालकूटकलुगार-कालकूटकलुगार-० । उद्गीर्ण्यमा-
णकालकूटकले, “ लोभयासादिति कालकूटकलुगारो गिरः
पाप्मनाम् ” । प्रति० ।

कालकेय-कालकेय-० । कान्या अपत्यं, आ० चू० १ म० ।

कालगज-कालकार्य-० । इयमाचार्यं, विद्ये० । आ० म० । प्रति० ।

काज्ञकाचार्य-० । स्वनामस्थाने आचार्यं, विद्ये० । तद्वृत्तं चैव-
माक्यान्ति-धारावासनाग्नि नगरे वैरसिहनाम्नो राज्ञः सुरसुन्द-
र्यो नाम देव्याः कुञ्जः कालको नाम कुमारो जडे । एकदा अय बाहो-
ऽयस्कन्धकट उद्यानं गतस्त्वं देशान् दूरतो गुणाकमुनेर-
नित्यं उपविष्टः तन च मुनिना योग्यं भोजनं काला अगारयममन-
गारधर्मं च सत्यम्याख्याय प्रतिपादितः संपिन्नः सन् प्राता-
पिभोराज्ञं गृहीत्वा तत्पादमूले प्राप्रजत् । तस्मैदेव तज्जनिनी
सरस्वती नाम्नी अपि प्रभ्राजता । ततः सर्वशास्त्रेष्वचिरं काल-
मेन पारानमसुं ज्ञान्या स्वपदे स्थापयित्वा श्रीगुणाकरा-
स्वरगमत् । अन्त्यदा कालकाचार्यं उज्जयिनी नगरीं गतस्त्वं
सह विहारं समागतां मां गच्छन्तीं सरस्वतीं नामेतस्य
अग्निं तन्मयो गर्भोऽस्मिन् नाम राजा बलादुद्धरत् । ततस्तं बहु-
निकषापिः प्रतिबोध्यपि तां मां चित्तुमशक्नुवन् कालकाचार्य-
स्त्वभिप्रदे हनप्रतिष्ठः (संप्रनुयाः परतरी शकान् सहायीकृत्य
गर्भमिहं निगृह्य सरस्वतीं मुमाञ्च, मूलच्छेदेन शोधयित्वा
पुनः आचार्यंऽस्थापयत् ।) इत्येतदस्माभिः । प्रथमजागं ५८३
पृष्ठे ‘ अधिगरण ’ शब्दे ‘ गर्भमिहं ’ शब्दे च नि० चूर्णिपाजेन
वर्तितम् । अथैकदा भृगुकथननगरराज्ञा बह्मनिभः काज्ञकाचा-

र्यस्य आग्निं च पतस्य दशोक्तोक्तिरुतः स्वमन्त्रिणः प्रैष्य आ-
हूय विहारक्रमेण तत्र समागतमेतन्महोत्सवेन नगरे प्रावशय-
त् । तत्र शकुनिकारिणो मुनिमुपस्तस्याग्निम नत्वा स आचार्यस्त-
न्महिमानं राक्षेऽप्रावयत् । राजा चाऽऽचार्यं भक्तिभरनिमरो जा-
तः ततस्तद्वसहितेषुना पुरोहितेनानुष्ठानोपसर्गं परवृष्टः । प्राज्ञो-
नपुरे शातवाहनमुपेतः प्रार्थयथा विहृतवान् । तत्र च प्राप्तपुष्प-
णापवेण राजा प्रार्थयामास-अगवत् । प्राज्ञश्च शुक्रपञ्चम्या मि-
न्द्रश्च जमोत्सवो जवतीति वृष्ट्या साम्प्रसारिकं कर्तव्यमिति । त-
दाऽऽकण्योचार्यलोकम्-नैव भवितुमर्हति । तदा राज्ञोक्तम्-चतुर्थ्यो
तर्हि कर्तव्यम् । शुक्रलोकम्-कथञ्चिदेवं भवितुमर्हतीति । ततः प्रभृ-
ति चतुर्थ्यामेतत्पर्वं भवति स्मेति । तुरार्यपर्यां नगयामस्यैव जा-
मिजः द्यो नाम राजा बहुयत्कलुवृक्षानां नरकः फलमित्यनेन
स्पष्टमुक्तः क्लृप्त एतद्वचनं ततः सप्तमऽहनि राक्षस्यनेन
मृत्वा नरकं गतः । सागरचन्द्रस्य स्वर्णाधस्य गर्वाधमो-
क्तोऽन्यत्र दर्शितः । अयं च कालकाचार्यः बीरमोक्षात् ३३६
वर्षं वि० सं० प्राक् १३९ वर्षे काले । अज्ञातकवि-
वानुसारं असादेवाचार्योद चतुर्थ्यां पर्वपणापर्वे प्रच-
लितमियुक्तम् । अन्त्ये पुनरन्यमेव कालकाचार्यं पशुपणाप-
र्वेण अतुर्थ्यां प्रथमकारकं वदति, स च बीरमोक्षात् ९९० वर्ष-
ं जातः । तृतीयाऽन्येकः कालकाचार्यो बीरमोक्षात् ९५३ वर्ष-
ं जवत् । प्रहाणान्तरं च प्रथमेनैव रचितमिति प्रतीयते । जै० १० ।

काज्ञगय-काज्ञगत-० । दिवंगतं, कथं०० कृण । (कालगतस्य
साधाः पारिष्ठापनिकी ‘ पारिष्ठापनया ’ शब्दे वदन्ते । आचार्यं
वृत्तध्वस्योपसत् ‘ उवसपया ’ शब्दे द्वितीयजागे ६०६ पृष्ठे उक्ता ।
आचार्यकल्पधरे द्युच्छिन्न आर्यतापसं पितृव्यापि ‘ उवसपया ’
शब्दे द्वितीयभागे ६८३ पृष्ठे उक्ता । कालगतासु संयतीसु प्रव-
र्तिनीषु साध्वीनामन्यत्र गमनं ‘ विहार ’ शब्दे वदन्ते)

कालग-काज्ञग-० । कलनं कालः तस्याग्रम् । सर्वोदाधाय,
“ कहे समयो आवाल्या लथो मुहुतो पहरो दिवसो अहराणं
पक्कं मालो उउ अयण संवत्तरो उअपल्लोभमं लागरोधमं
ओसपिणी उत्सापणी । पुण्णपरिवटो तीतकम्माणगतद्धः सव-
डा एवं सव्वेसि अस्सं भवति वृद्धत्वात् कालम् । ” नि० चू० १ उ० ।

काज्ञगहिय-कालगृह-० । कालेन मृत्युना गृहीतः का-
लगृहीतः । पीतः पुन्येन मरणप्राप्ति, आचा० १ बु० ४ अ० २ उ० ।
काज्ञचक्र-काज्ञचक्र-० । चतुर्थे कालेपु, नि० चू० १ उ० ।
काज्ञचक्र-कालचक्र-० । विंशतिमासं पणकोडाकोडाप्राण-
उत्सर्पितलक्षणे काले, नं० । (‘ काल ’ शब्दे तृतीयभागे ७५९
पृष्ठे उन्मर्षित्यादिमानमुक्तम् ।) “ जादे एवमहि न सक्रह ताहे
कालचक्रं विउउवे ” आ० म० द्वि० ।

कालचयाग-कालचयाग-० । पलमन्थे, स्था० ५ डा० ३ उ० ।
कालचूला-कालचूला-० । अधिमासातो अधिके काले,
नि० चू० १ उ० । (‘ चूला ’ शब्देऽपि विवृतिः)

कालचयापदिष्ट-कालात्ययापदिष्ट-० । कालात्ययेनापदिष्टः ।
३ त० । हेतुद्वये, तल्लक्षणं गौतमसूत्रे दर्शितम् । यथा-“ काला-
त्ययापदिष्टः कालातीतः ” । कालात्ययेन प्रयुक्तं यथार्थ-
सूक्तदेशोऽप्यवश्यमानः स कालात्ययापदिष्टः कालातीत इत्यु-
च्यते । निदर्शनम्-नित्यः शब्दः संयोगव्यङ्ग्यत्वात् कथ्यते ।
प्रागर्कं च व्यक्तेरवस्थितं रूपं प्रदीपघटसंयोगेन व्यज्यते, तथा

य शब्दाऽप्यवस्थितां तैरीदरसंयोगेन व्यज्यते, दाक्षपरशुसं-
योगेन वा । तस्मात् संयोगव्यङ्ग्यत्वात् नित्यः शब्द इत्यय-
मन्तः । काशाल्ययापदशाब्दः, व्यङ्ग्यकस्य संयोगस्य कालं न व्य-
ङ्ग्यस्य रूपस्य व्यक्तिरस्येति, सति प्रदीपघटसंयोगे रूपस्य प्रह-
णं भवति न निवृत्तं संयोगे कृत्वा श्रुतं, निवृत्तं दाक्षपरशुसंयोगे
दूरस्थेन शब्दः श्रूयते, विभागकालं संयं श्रुत्यव्याप्तिः संयोगकाल-
मस्येति । न संयोगनिर्मिता भवति, कस्मात् कारणाद्? जावाञ्चि
कार्यान्नाव इति । एवमुदाहरणसाधनस्यान्नावाद्साधनमयं हेतु-
हेत्यान्नास इति । आद्यः । काशाल्ययापदशेषऽपि । तथा ह्यस्य रूपं
काशाल्ययापदिष्टः काशालीत इति हेतोः प्रयोगकालः प्रत्य-
क्षगमावपहतपक्षपरिग्रहसमयस्तमतीत्य प्रयुज्यमाणः प्रत्यक्षा-
गमभाषिते विषये वसंयमानः कालाल्ययापदिष्टो भवतीति । अयं
य किञ्चित्कदूषणैव दूषितोऽवसेयः । रत्नाः ६ परि० ।
काशाल्ययापदिष्टोऽपि हेत्यान्नासोऽपरान्नुपगतः । यथा-पक्षा-
भ्येताभ्यामपक्षान्त्येकशाल्मसप्रत्यक्षाप्रयुक्तकक्षवत् । अस्य हि
कपत्रययोगिनोऽपि प्रत्यक्षभाषितकर्मोन्तरप्रयोगात् अपादि-
क्षतागमकस्य निषेधनं हेतोः काशाल्म दुष्टकर्मोन्तरं प्रयोगा-
प्रत्यक्षादिषिद्धरूपस्य दुष्टकर्मोन्तरं प्रयोगात्कालव्यतिक्रमेण
प्रयोगः । तस्माच्च कालाल्ययापदिष्टशब्दमिधेयता, हेत्वाभासता
च । समग्रः २ कावक ।

काशच्छेय-काशच्छेद-पुं० । कालविभागे, यः ३ अधि० ।

काशपर्य-कालनरक-पुं० । नरकजं, यत्र वाचसी स्थिति-
ति । वृत्तः १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

कालगण-कालज्ञान-न० । कालस्य श्रुताद्यमरूपस्य ज्ञाने,
“काशं कालगणं” स्था० १० टा० । “कालगणसमासो, पुष्पा-
यारयदि णिस्त्रिभो एसो । दिक्कपञ्चक्षीर्षो, सौलज्जणविभो-
हणट्टाप” ॥१॥ उपो० ३१ पाठो० । वाच० ।

कालगणि (ए)-कालज्ञानिन्-त्रि० । कालज्ञे, “काशं का-
लगणी जायह वज्जयं वज्जो” । अन्तु० ।

कालगिर्भसि (ए)-कालनिवेशिन-पुं० । अनस्तमिते राज्ञि-
प्रथमार्थां पौरुष्यां निवेशं कृत्वा तिष्ठति, वृ० १ उ० । “का-
लनिवेशी ज अखयमिए आह्वेऽवक्कमति” । नि० चू० १६ उ० ।

काशसु-काशज्ञ-त्रि० । काशं योग्यकालं ज्योतिषोकालावय-
यं वा जानाति । ज्ञा-क । कालज्ञानयुक्ते ज्योतिषिके, वा-
च० । उचितानुचितताऽनुरूपे, आचा० १ श्रु० ८ अ० ३ उ० ।
काशज्ञानं वैधान्तिके प्रविशतां यः कालः प्रस्तावस्तद्विदिनः ।
वृ० १ उ० ।

काशसुया-काशज्ञता-स्त्री० । काशं प्रस्तावमुपसन्नजन्ताह् दृष्टं
च जानातीति काशज्ञस्तज्ञावः काशज्ञता । देशकालपरिज्ञाने,
तमिन् हि सति गुर्वोदित्यन्ता गुर्वोदित्य आहवादिप्रदानं
करोति ततो विनयहेतुत्वावदपि देशकालपरिज्ञानं विनय
हि औपचारिकः वष्टोऽयं विनयः । व्य० १ उ० ।

काशतिग-कालत्रिक-न० । अतीतानागतवर्तमानकालरूपे
काशत्रये, प्रश्नः २ संभ० द्वार ।

काशद्वय-कालद्वय-न० । काल एव तत्र तद्वयवशात् द्व-
यं काशद्वयम् । द्वयभेदं, कर्म० । कालद्वयस्य नि-
वृत्त्यता, ततः काश एव तद्वयवशाद्द्वयं काशद्वयं, तत्र च

काशस्य यस्तुनः समयरूपस्य निर्विनागतवाच्यं देशप्रदेशसंज्ञः ।
अत एव नास्ति कालत्वाभावां यदि तस्य । नन्वतीतानागतवर्तमा-
ननेन कालस्यापि वैविध्यमस्ति । तिक्रमितीतकर्मसु । सत्यम् । अ-
तीतानागतयोर्विनाष्टानुपपन्नेनाऽविद्यमानत्वाद्वास्मान्निक एव
समयरूपः सद्रूपः, यद्यपि तदि पुन्यसमयिरोपेक्षैव । सारसमय-
सज्ञाव अस्त्वयतामनं समुपसमियाद्यसंभवाद्वास्तिकाद्यः
शास्त्रानुत्पत्तिपादिताः काशावेषाः कथं संगच्छन्ते । सत्यम् ।
तत्त्वतो न संगच्छन्त एव, केवलं व्यवहारार्थमेव कल्पिता इति ।
कर्म० ४ कर्म० ।

काशदेव-कालदेव-पुं० । द्वीपसमुद्रविशेषाधिपतौ, द्वी० ।

कालदोस-कालदोष-पुं० । दुःप्रमाणुभावे, पञ्चा० १७ विव० ।
अवसर्पिषां लक्षणस्य हीनहीनतरादिव्यभावस्य समयस्याऽप-
राधे, हारि० १८ अष्ट० । सूत्रदोषविशेषे च । यद्य हि अतीतादि-
कालव्यत्ययो यथा रामो वनं प्राविशदिति वक्तव्ये रामो वनं
प्राविशतीत्याह । अन्तु० । आ० म० । विशेषः । वृ० ।

कालकाणाङ्कित-काशार्धवर्तितकाल-त्रि० । प्रहरत्रयाद्वर्ष-
त्रियमाणं कालातिक्रान्ते, अर्धयोजनान्तरेकादमीते च । तत्र
साधूनामपरिज्ञानम् । आह-साधूनामुपयुक्तवाक्यं कालाति-
कालत्वसम्भवः । सत्यम् । सम्भवत्येव श्रानादिहेतोः त्यक्तुं वा
स्थगितं न स्यात् सामारिका वा स्युःश्रीरादिभ्यं वा तथा
स्वादिति तत्र विषेकाहं प्रायश्चित्तम् । जीत० ।

कालधम्म-कालधर्म-पुं० । काशो मरणं स एव धर्मो जीवप-
र्यायः कालधर्मः । ज्ञा० १ अ० । कालो मरणं तद्वृत्तयो धर्मः
पर्यायः कालधर्मः । विश० । मरणे, स्था० ३ टा० ३ उ० । “तत्र
काशेन मर्यादवशा मरुत्सा काशधम्मणा संनुत्ता जयति”
स्था० ४ टा० ३ उ० । “काशधम्मणा संनुत्तं ति” वृत्तमित्यर्थः ।
विषा० १ श्रु० २ अ० ।

काशपच्चवत्तण-काशप्रत्यावर्तन-न० । वनस्यारपौक्यप्र-
त्यावर्तनादौ, “कालपच्चवत्तणं णमोक्कारेपोरिस्सिगुमिहं प-
च्चिमिह्वादि क्कामसावसंछेण दं दिवसा तिस्सि दिवसा मासो
वा जाय उम्मासां ति” । आ० चू० ६ अ० ।

कालपदिमेद्वहा-कालप्रतिलेखना- (प्रत्युपेक्षणा) स्त्री० ।
काशस्य व्याघातकप्रभृतिकाशजलतुष्टयप्रतिवेक्षणं प्रकृषा
काशग्रहणरूपा काशप्रतिलेखना । कालप्रदण, उक्त० ।
तत्कलम-

काशपदिमेद्वहाय ए जंते ! जीवे किं जणयइ ! काशप-
दिमेद्वहाय ए नाणावराणज्जं कम्मं खवेइ ॥ २६ ॥

हे भदन्त ! कालप्रतिलेखनया काशस्य प्रादोषिकप्राभाषिका-
दिकस्य प्रतिवेक्षणं प्रत्युपेक्षणा सिद्धान्तोक्तवधिना सत्यप्र-
कृषा ग्रहणप्रतिजागरणसाधनान्वयं काशप्रतिलेखना, तथा जी-
वः किं जनयति । युक्ताह-हे शिष्य ! कालप्रतिलेखनया जीवो
ज्ञानावराणीयं कर्म क्षययति । उक्त० २६ अ० ।

कालपरियाय-काशपर्याय-पुं० । सुखोत्तरवसेद, आचा० १ श्रु०
८ अ० ५ उ० ।

कालपरियायमरण-कालपर्यायमरण-न० । सत्वेक्षणकाल-
पर्यायेण भक्पटिकादिमरणं, आचा० १ श्रु० ८ अ० ४ उ० ।

कालपुरिस-कालपुरव-पुं० । कालः कालचक्रं पुरुष इव । मेवा-
दिद्वादशारिस्वरूपे कालव्यवहारकारके पुरुषाकारे मगन-
स्थे बायुचक्रभेदे, बायु० । 'पुरिस' शब्दे वक्ष्यमाणस्वरूपे
पुरुषभेदे, सुश० १ श्रु० ४ श्रु० १ उ० ।

कालपोगलपरियङ्-कालपुनलपरावर्ध-पुं० । कालतः पुद्ग-
लपरावर्धे, कालतस्तु यदोरसिर्दिएयस्पर्षिणीसमयेषु सर्वेषु
अपि कर्मकारमेव वा अनन्तानन्तैर्भवेरौ जन्तुभूतो भवतः
तदा बाद्यकालपुद्गलपरावर्तो भवति, केवलं येषु समयेष्वेक-
दा भूतोऽन्यदपि यदि तस्यैव समयेषु जिन्यते तदा ते न गण्य-
न्ते, यदा पुनरेकस्मिन्निर्वाहिसमयक्रममुल्लङ्घ्यापि अपूर्वेषु सम-
येषु जिन्यते तदा ते व्यवहिता अपि समाया गद्यन्त इति ।
कर्म० ५ कर्म० ।

कालपरिहीण-कालपरिहीन-न० । परिहानिः परिहीनं काल-
स्य परिहीनम् । कालविक्षम्भे, रा० ।

कालप्रपञ्च-कालप्रज्ञ-पुं० । धरणादेरुत्पत्तयर्थे, स्था० १० डा० ।
[स च येषां यावत्प्रमाणस्तथोक्तं द्वितीयभागे ८३३ पृष्ठे
"हणाय" शब्दे]

कालप्रमाण-कालप्रमाण-पुं० । अतुःप्रमाणभेदे, स्था० ४
जा० १ उ० ।

कालवृद्ध-कालवध-पुं० । कालव्याधौ, "कविहसिप्रवि-
ज्जुर्गमि भ्र, गांजमवकाय कालवधो" । भाव० ५ अ० ।

कालबाह-कालपाल-पुं० । व्यन्तरे-काणां शोकपाले, स्था०
१० डा० ।

कालभूमि-कालभूमि-स्त्री० । कालमरकल्याम्, "ते पुण सख-
रिड बिभ्र पासवच्चारकालभूमिभो" भाव० ४ अ० ।

कालभोगि (५)-कालभोगिन्-त्रि० । मय्यहं स्वयैषापि
श्रियमाणं हृज्जानि, वृ० १ उ० ।

कालभाषा-कालमान-न० । काशो मन्वतेऽसौ । मन्-कर्मणि च-
ष्य सुप्-स० । कालपरिमाणे, बाच० । कालपरिमाणपेक्षायां,
पञ्चा १० वि० । (देवानामादरपेक्षासयोः कालमानं
'मान' शब्दे वक्ष्यते)

कालभास-कालभास-पुं० । कालो मरणं तस्य भासः प्रकमा-
द्वयः कालभासः । मरणभासे, अ० उ श० १० उ० । "काल-
भासं कालं किञ्चा" म० उ श० ६ उ० ।

कालभासिणी-कालभासिनी-स्त्री० । कालमासवर्षां गभीषा-
नाजवमासकव्याज, "सिया च समणछाट गुविणी कालमा-
सिणी" । इश० ५ अ० १ उ० ।

कालमिगपह-कालमृगपह-पुं० । कालखगबर्मणि, जं० २ वक्ष० ।
जी० ।

कालय-कालक-पुं० । झमरे, विधे० । इयामे, "तेण तेज्जेण ह-
ज्जंते कालयो जातो कागवधो नामेण विष्णोतो" भा०
म० श्रि० ।

कालसंय-कालसङ्ग-पुं० । कालस्य साधुचित्तिकासमयस्य
सङ्गं लङ्घनमतिक्रम इति यावत् । अतिथिसंविभागाव्रतस्या-
ऽतिचारे, कालं ग्यूनमधिकं वा ज्ञात्वा साधवो न ग्राही-

ष्यन्ति, ज्ञास्यन्ति च यथाऽयं द्वादशम्येवं विकल्पतो दानार्थ-
मभ्युत्थानमतीकार इति चतुर्थः । अ० २ अथि० ।

काललोहोत्तिषण-काललोहसेचन-न० । काललोहेनाऽमिषेच-
नरूपे शरीररक्षणे, प्रश्न० ५ सख० द्वार ।

कालवृद्ध-देखी-चतुर्थि, द० ना० २ वर्ण ।

कालवर्धिन-कालवर्तक-न० । चमरचञ्चाराजधान्यां स्वना-
म्यात् विमानं, यत्र चमराग्रमहिषी काशी देवी सपत्न्या ।
जा० १ अ० ।

कालवाइ (५)-कालवादिन्-पुं० । कालकृतमेव सर्वे जग-
न्मयमानं, न० । कालवादिनश्च नाम ते मन्त्रव्याये काल-
लकृतमेव सर्वे जगन्मयन्ते । तथा च ते ब्राह्म-न काल-
मन्त्रेषु चम्यकाशोकसहकारादिवनस्यानकुसुमाक्रमफलच-
न्धाद्यां द्विमकणानुपकशोत्तप्रपत्तनसन्नगमोयानवर्षावयो वा
अनुबिजनामं पादित्वा बालकुमारविहारायैवास्तितागमादिव
वाऽवस्थाविशेषः यदन्ते प्रातिनियतकालविभाग एव तेषामुप-
लभ्यमानावतः । अन्यथा सर्वमव्यवस्थया जवत् । न चेतत् ह-
र्षमिदं वा । अपि च-मुद्रपङ्क्तिरपि न कालमन्त्रेण लोके भवति-
दृश्यते, किं तु कालक्रमेण, अन्यथा स्थायी-धनादिसामग्रीसंय-
कैः संज्ञेयं प्रथममयं ऽपि तस्याभावप्रवेगेन न च भवति, तस्मा-
द्यत्कृतं तत्सर्वं कालकृतमिति । तथा चोक्तम्-

"न कालव्यतिरेकेण, गमेशवासुनादिकम् ।

यत्किञ्चित्प्राप्यते लोकं, तदसौ कारणं कृतम् ।

किञ्च काष्ठारणे नैव, मुद्रपङ्क्तिरपि ज्ञेयम् ।

स्थास्यादिसिन्धानेऽपि, ततः कालादसौ मता ॥ ३ ॥

कालाज्ञेयं च गतादि, सर्वं स्यादव्यवस्थया ।

परं हेतुसङ्गावभावादेव तद्वृत्तम् ॥ ३ ॥

कालः पचति भूतानि, कालः सहरति प्रजाः ।

कालः सुतेषु जागर्ति, कालो हि दुरतिक्रमः" ॥ ४ ॥

अत्र परं हेतुसङ्गावभावादिनि पराभिमतवर्तितपुरुषसंशो-
गादिमात्ररूपहेतुसङ्गावभावादेव, तदुद्भवमिति गभीषुद्धव-
प्रसंगात् । तथा कालः पचति परिपाकं नयति परिणतिं नयति
भूतानि पृथिव्यादीनि; तथा कालः सहरति प्रजाः पूर्वपथाया-
त्यव्यवयव पर्यायान्तरेण प्रजाः शोकान् स्थापयति; तथा कालः
सुतेषु जनेषु जागर्ति काल एव तं तं सुप्तं जगत्पदे स्थाति
प्रायः । तस्मादि स्फुटं दुरतिक्रमोऽपाकमृगैश्च काल इति ।

न० । खण्डनम्-तत्र ये काशवादिनः सर्वे कालकृतं मय्यन्ते तान्
प्रति श्रूय-काशो नाम किमेकस्वभाषो नित्यो व्यापी, किं वा
समयादिकपतया परिणमनीति । तत्र यथायाः पक्षः नद्वयक-
तथाभूतकाशहक्रमाणाभावान्न तथाभूतं कालं प्राप्य-
कैशेषलभाभम् । नाप्यनुमानेन, तद्विनाभावविशिष्टाभावात् ।
अथ कथं तद्विनाभावविशिष्टाभावो यावत् दृश्यते भरत-
रामादिषु पूर्वोपरव्यवहारः, स च न वस्तुस्वरूपमात्रमिति चिन्तां,
वस्तुमानं च काशे वस्तुस्वरूपस्य विद्यमानतया तथा यद्वा-
प्रवृत्तिप्रशङ्कः, ततो यच्चिन्तितोऽयं भरतरामादिषु पूर्वोपरव्य-
वहारः स काल इति । तथाहि-पूर्वकालयोगी पूर्वा नरत्तक-
वर्ती, अपरकालयोगी चापरो रामादिरिति । ननु यदि भरत-
रामादिपूर्वोपरकालयोगिनः पूर्वोपरव्यवहारस्तर्हि कालस्यैव
कथं स्वयं पूर्वोपरव्यवहारः । तद्व्यक्त्याल्लोकादिति चेत्, न ।

तत्रापि स एव प्रसङ्ग इत्यनवस्था । अथ मा जुषेव शेष इति । तस्य स्वयमेव पूर्वस्यपरत्वं चेष्टते, मान्यकालयोगादिति । तथाचोक्तम्— “पूर्वकाशादियोगी यः, पूर्वादिव्यपदेशभाक् । पूर्वापरत्वं तस्यापि, स्वक्यादिव मान्यतम्” ॥१॥ तद्व्याख्यायिताऽऽजयप्रह्लादपदेशीयम् । यत्र एकांतैकौ व्यापी नित्यः काशोऽनुपपन्नाते ततः कथं तस्य पूर्वोदित्वसंभवः । अथ सहचारिसं-पकवशादेकस्यापि सत्तावकल्पना । तथाहि-सहचारिणी भरता-द्वयः पूर्वा अपरे च रामाद्याऽपराः, तत्तत्संपर्कवशात्कालस्यापि पूर्वापरव्यपदेशो भवति । सहचारिणो व्यपदेशो यथा-म-ञ्जः क्रीडन्ति इति । तदेतदपि बाह्यशब्दमित्यर्थः । इतरतराभ्य-योधप्रसंगम् । तथाहि-सहचारिणं जरतादीनां पूर्वोदित्वं का-लगतपूर्वोदित्वयोगात्, कालस्य च पूर्वोदित्वं सहचारि-भरतादिवगतपूर्वोदित्वयोगात्, तत एकाप्रसङ्गावन्तरस्या-प्यसिद्धिः । उक्तं च—

“एकत्वव्यापितार्था हि, पूर्वोदित्वं कथं जनेत् ? ।

सहचारिणानामस-द्वयाऽव्याभ्यन्तरः ॥ १ ॥

सहचारिणां हि पुनरेवं, पूर्वकालसमागमात् ।

कालस्य पूर्वोदित्वं च, साहचर्यवियोगिनः” ॥ ३ ॥

पार्श्वसद्भावविकल्प कथमन्यस्य सिद्धिरिति तत्रापः पक्षः श्रेयाद् । अथ द्वितीयः पक्षः सांख्ययुक्तः, यतः समवायिकेषु परिणामिनि काले विशिष्टाऽपि फलवैशिष्ट्यमुपसंगम्यते । तथाहि-समकालमा-रुप्यभ्राणायामपि मुद्रापरिविकल्पा समवायिकं दृश्यते, अपरस्य तु स्वाध्यायादिसंगतामेव विकल्पा । तथा समयकाशमेकस्मिन्नेव राज्ञि सन्त्यमानं सैव कस्यैकस्य फलमचिराद्भवति, अपरस्य तु कालागतेऽपि; तथा समानेऽपि समकालमापि क्रियमाणे क-र्मात्मकसंयोगस्य परिपूर्णा धान्यसंपन्नप्रापयते, अपरस्य तु लघुदस्कुटिता या न किञ्चिदपि । ततो यदि काश एव कं-वतः कालं भवेत्तर्हि सर्वेषामपि सममेव मुद्रादृश्यव्याधिकं फलं जयेत्, न च भवति, तस्मात्त काशमात्रकृतं विभ्यवैशिष्ट्यम्, किं तु कालादिसाम्यस्यापेक्षं तत्कर्मनिर्णयनामिति स्थितम् । नो । [अनेकान्तेन स्याद्वादिनामपि काशस्य कारणत्वं सम्मतमेव] कालोऽपि कर्त्तृ, यतो बहुसम्पकाशोऽपुत्रागसहकारादीनां विशिष्ट एव काशे पुष्पफलापुत्रयो न सर्वदेति । यच्चाकम्-काशस्यैककूपस्याज्ञाद्वैविध्यं न घटत इति, नदस्यान् प्रति न दू-षणम्, यतऽऽस्माभिर्न काश एवैकः कर्तृवेनाभ्युपगम्यते, अपि तु कर्त्तृपि, ततो जगद्विषयमित्यदोषः । एकात्मतादिसमाभयणे तु दोषः । मूत्रम् १ ॥ भ्रुम् १ ॥ श्वम् २ ॥ ३ ॥

कालादेकान्तबाधोऽपि मिथ्यात्वमेवेत्याह—

काशो सदाव गिर्यदं, पुनर्वक्यं पुरिसकारणेगेता ।

मिच्छत्तो चेव छ, समासञ्चो होति सम्पदं ॥१॥५॥

काशस्वप्नाभिनयितपूर्वकृतपुरुषकारणरूपा एकात्मताः सर्वेऽप्ये-कका मिथ्यात्वम्, त एव समुदिताः परस्परानुबहुवृत्तयः सम्य-कत्वकृता प्रतिपद्यन्ति इति तात्पर्यार्थः । तत्र काल एवैकान्तं ज-गतः कारणमिति काशवादिनः प्राहुः । तथाहि-सर्वस्य शीतोष्णव-र्णवस्त्रादियुक्तादेजगतः प्रजनस्थितिविशेषेषु प्रहोपरागमुत्पि-कोद्वास्तमयगतमगमनागमनादौ वा काशः कारणं, तन्मन्त्रेण स-र्वस्याव्योपपत्तिकारणत्वात् । मित्रतावासङ्कावैश्वर्याभावात्, तत्सङ्का-व आभावं युक्तम् “कालः पचति घृतानि” इत्यादि । असत्तदपि । तत्कालसङ्कावेऽपि बुद्ध्यादेः कदाचिद्दर्शनात् । मन्त्र तद्विषयमपि १३४

तद्विशेषकृतमेव, नित्यैककृततया तस्य विशेषाभावात् । विशेषे-वा तज्जननाज्जननस्वभावात्तया मन्त्र नित्यत्वव्यतिक्तात् स्वभा-वमेवाद्भेदसिद्धेः । नच प्रहमाद्यज्ञादिकृतो वर्षाद्विशेषः, तस्या-व्यहेतुकतयाऽज्ञात्वात् । नच काल एव तस्य हेतुः, इतरतराभ्य-योधप्रसङ्गे । सति काशभेदे वर्षादिभेदहेतुप्रहमाद्यज्ञादभेदः, त-ज्ज्ञाच्च काशभेद इति परिरुद्धाभिप्रेतराभयवत् । अन्यतः कारणाज्ञादभेदेन काश एव एकः कारणं भवेत् इत्यनुपग-माविरोधः । काशस्य कुतश्चिन्नेदाभ्युपगमं भवितव्यमित्युक्तम् । तत्र च प्रजनस्थितिविनाशेषु घटपटः काशः कारणं, तथा तत्रापि-स एव पर्यनुयोग इत्यनवस्थानात् वर्षादिकार्योपपत्तिः स्यात् । नवैकस्य कारणत्वं युक्तम्, कमयीगपचाज्या तद्विरोधात् । तत्र काल एवैकः कारणं जगतः । सम्म ३ ॥ काएम् । आभा ॥

कालवासि (५)—काशवर्षिण्युं—० । अत्रसरवर्षिणि मेघे, अ-बसरे दानव्याव्यामादिपरांपकाराद्यप्रवर्तकं पुरुषजाते च । स्यात् ७ डा ७ ७ ७ ।

काशविभाग—काशविज्ञान—पुं० । अनाद्यप्यव्यवसिततदिकाश-नेवेतु, “इत्तं काशविभागं तु, तस्मिन् बोध्यं चतुर्भिर्द” । उक्तं ३६ म ॥

काशविमोक्ष—कालविमोक्ष—पुं० । वैद्यमहिमादिकेषु कालेषु, समावातादिबोधणापादितो यावत्तं कालमुच्यते यास्मिन् वा काशे व्याख्यायते तस्मिन् विमोक्षने, आभा १ ॥ भ्रुम् १ डा १ डा १ ।

काशविरुद्ध—काशविरुद्ध—वि० । कालप्रतिकूलं, काशविरुद्धं स्वे, वम-शीततौ हिमाशयपरिसरे, गोमूर्तौ भूरी, वर्षासु अपरद्वि-क्षुसमुपपन्नमृगभागे, अहरादये यामिनीमुखवलायां वा प्र-स्थानम्, तथा फास्गुनमासाद्यनन्तरं तिसर्पाशनम्, तद्व्यवसा-यादि, वर्षासु वा पत्राकाशप्रहणादि हेतवः । यम् ३ ॥ आचि ॥

काशविवर्चास—काशविपर्योस—पुं० । श्रुतबद्धे अधिकवासे, वर्षासु विहरते च । “उत्तुबद्धकाले अनिरगो वासो एवं संभव-ति दुष्प्रजदव्यवृत्ता वा वासासु विहरति, एवं काशविवर्चास-करोति” वि० भ्रुम् १ डा ० ।

काशवेला—कालवेला—स्त्री० । कालस्य शनवेला कालभेदः । रम्यादिवारेषु दिवाभिनशोरज्ययामभेदे, वाचम् । कालवे-लायां प्रकरणाणि नियुक्त्या वा साधुनिर्णयते, न वा । तथा कालवेलायां आदरेण संप्रहणुप्रमुखं गत्यते, न वेति प्रश्ने, काश-वेलायां सर्वेषामव्याचारप्रदीयादी नित्यैकजात्यादिप्रभृति स-र्वे पठनपाठनादि प्रतिपिद्यन्ति । १६ प्र० सेनम् ३ डा ० ।

कालवेसिप—काशवैश्यक—पुं० । काशाख्यायाः वेद्यायाः पुत्रः काशवैश्यकः । मधुरादुपतेः कालवेद्यायां संजाते पुत्रे, उक्तं २ म ० । (‘रोगपरीसह’ शब्दे तत्कथा वक्ष्यते)

कालसंज्ञो—काशसंज्ञो—पुं० । वर्तमानादिकाशसङ्ज्ञानुद्गी, मरणयोगे च । स्यात् ३ डा ० २ डा ० ।

काशसंदीप—काशसंदीप—पुं० । रुद्रभेदश्चरमारितिपुरासुते, आ० क० । आ० भ्रुम् १ डा ० । (‘सिफ्ता’ शब्दे दशवि-धमाद्यकथा स्पष्टीक्रियति)

काव्यसमय-काव्यसमय-पुं० । काव्यसमयौ समयश्च काव्यसमयः । काव्ये समयः, "पुरस्कृतं काव्यसमयं कालार्थं पठने सम-
यः परिकल्पितः ।" युवकिं कावे [समयं संवि] समयः खड्गता-
मिरपि भवति । सू० ३० = पाठः ।

काव्यसमा-काव्यसमा-स्त्री० । अवसर्पिण्या उत्सर्पिण्या वा
अरकं काव्यसमा, प्रथमः काव्यविभागः सुप्रमसुप्रमा, हि-
तोयः सुप्रमा, वृत्तायः सुप्रमदुःप्रमा, चतुर्थो दुःप्रमसुप्रमा, प-
ञ्चमो दुःप्रमा, षष्ठः दुःप्रमदुःप्रमा इत्यर्थः । उक्तमि काव्यस-
मानामिति । ज्यो० ३ पाठः ।

काव्यसमाधि-काव्यसमाधि-पुं० । समाधिभेदे, यद्यपि यं काव्यम-
वाप्य समाधिर्भवत्येव । तथा-वादि यथा ककुत्स्थकानामाद-
वि बलिदुष्ठां पश्य वा यावत्तं काव्यं समाधिर्भवति यस्मिन् वा
समाधिर्भवत्येव तं काव्यमाध्यात् काव्यसमाधिरिति । सू-
३० १ ध्रु० १० अ० ।

काव्यसमाधिरण-काव्यसमाधिरण-न० । समवसरणमेषाण-
भेदे, काव्यसमवसरणं तु परमाधेनो नास्ति, विवक्षया तु यत्र
विषयव्ययः समवसरति इत्याख्यायते च समवसरणं यत्र त-
त्काव्यमाध्यादित्युच्यते । सूत्र० १ अ० १२ अ० ।

काव्यसमाधि-काव्यसमाधि-पुं० । काव्यसमाधिर्य, पञ्च० १७ विभ० ।

काव्यसमाधि-काव्यसमाधि-स्त्री० । मरणार्थेपादपोषणमनशिला-
यम्, संघातः ।

काव्यसमाधिरण-काव्यसमाधिरण-पुं० । काव्यसमाधिर्य, सूत्रा-
न्तर्गतः, स वादिवर्तीन् सूत्रा समस्युपधौ गतः, तत्पुनः सुलसः सु-
आवकोऽनुदिने । आ० क० । नि० सू० । द्यो० सू० । ('सु-
लस' शब्दोऽयं कथा वक्ष्यते)

काव्यसमाधि (पू)-काव्यसमाधिरण-पुं० । कलमुकाव्यविवेकस्य
प्रात्ययिकं मेघस्य ज्ञातरं, आ० म० द्वि० । आ० सू० ।
('च' इ' सन्देश्य कथा वक्ष्यते)

काव्यसमाधि (स्त्री)-स्त्री० । काव्यो वयोऽस्यस्या भर्तु-अन् ।
काव्यो वयोऽस्यिति वार्तिकोक्तः काव्यसमाधिर्येव वयोवाच्यत्वं स्त्रीत्वं
इह तु भर्तुं वाद्यजन्तुत्वात् न स्त्रीत्वं । नीलान्यां कृष्णविभुतायां
कृष्णजीरके च । कस्य विभुते, निष् पञ्चम्य । मञ्जिष्टायाम्, कु-
लिककुले, अम्बम्बाम्बुके, वायलाकुले च । वाय० । प्राकृते तु "अ
जातेः पुंसः" । ३ । ३२ । इति अजातिवाचिनां जातिभि-
ज्जवाकत्वात् काव्यसमाधिर्य वा स्त्रीत्वं । काव्यो काव्यो । जातिवा-
कत्वात् स्त्रीत्वं, काव्यो । आ० ३ पाठः ।

काव्यसमाधिरण-काव्यसमाधिरण-न० । काव्यं विषयस्य प्रदर्शयत्यस्य
मनिकान्तं काव्यनिकाव्यम् । "उपनिषदो वा आवासायं पदमात्रं
पोरिस्ते पदमात्रं पदमात्रं पोरिस्ते उवाचपावित्वा आहार-
माहारः, एतं न गोपयाम । काव्यसमाधिरणं पाणभोग्ये" इत्युक्तव-
त्पुनः काव्यसमाधिरणं पाणभोग्ये, अ० ७ श्रु० १ व० । ल-
म्बादुक्तकाव्यसमाधिरणं वा पाणभोग्ये । "काव्यसमाधिरणं च पमा-
नहारकं वि पाणभोग्ये" इत्युक्तवत्पुनः सारिणसंविद्व-
रगतिकं पाठमप्यु । अ० ७ श्रु० ३२ व० ।

काव्यसमाधिरण-काव्यसमाधिरण-स्त्री० । वसतेः काव्य-
समाधिरणं, वाच्यः ।

ते आगत्यरेषु वा आगम्यगम्यरेषु वा गाढावकुलेषु वा
परिवावसेषु वा जे भयंतरो उडवर्षिं वा वासावा-
सिषं वा कृष्णं उवातिषावेता तं दुष्टया दुष्टयेण अप-
रिहिरिक्ता तत्तेषु जुजो संवसंति अयमाउसो । इतरा उडवा-
णकिरिया वा वि भवति, इह खलु पार्श्वं वा ध संते मतिषा
सद्वा जवति तं जहा-गाढावर्षिं वा जाव कम्परीं वा तेतिं
च णं आचारगोपरे णो सुसिंते भवति तं सद्दमागोहिं
तं पत्तिपमाणेहिं तं रोयमाणेहिं बहवे समयमाहणमतिहिकवण-
किरियावणमिप समुद्रिस्स तत्तत्त अगरीहिं अगाराहिं
चेतिताहिं जवति । तं जहा-आएसणाणि वा आयतणाणि वा
देवकुलाणि वा सजात्रो वा पवाणि वा पणियणिहाणि वा
पणियसद्वात्रो वा जाणमिहाणि वा जाणसालात्रो वा सु-
धाकम्पं ताणि वा इन्तकम्पं ताणि वा वणकम्पं पुवकम्पं
इंगालकम्पं ताणि वा कट्टकम्पं ताणि वा सुसाणकम्पं मं-
तमुखागारमिरिकंदरा संति संसावद्वाणकम्पं भवणमिहाणि
वा जे भयंतरो तदुपगाराहिं आएसणाणि वा जाव भवण-
मिहाणि वा तेहिं उवयमाणेहिं उवयंति अयमाउसो । अत्रि-
कंतकिरिया वि भवति, इह खलु पार्श्वं वा ध जाव
तं रोयमाणेहिं बहवे समयमाहणमतिहिकवण-
मिप समुद्रिस्स तत्तत्त अगरीहिं अगाराहिं चेद-
याहिं जवति । तं जहा-आएसणाणि वा जाव मिहाणि वा जे
भयंतरो तदुपगाराहिं आएसणाणि वा जाव मिहाणि वा
तेहिं अणोवयमाणेहिं उवयंति अयमाउसो । अणुजिक-
किरिया वा वि भवति, इह खलु पार्श्वं वा ध संतेगइवा सद्वा
जवति । तं जहा-गाढावर्षिं वा जाव कम्परीं वा तेतिं च णं
एवं वुचपुव्वं नवति, जे इमे भवन्ति समयमाहणं सोल-
मंता जाव उवरया मेहुखायो धम्मात्रो णो खलु वसिं जव-
तारायं कपति आहाकम्पिप उवस्सए वत्थए सजाणिमा-
णि अम्हं अप्पणो अद्वाए चेइयाहिं जवति । तं जहा-आ-
एसणाणि वा जाव मिहाणि वा सन्वाणि ताणि समय-
णं णिसिरामो अवियाहिं वये पच्छा अप्पणो सद्दमाए वं-
तिस्सामो तं आएसणाणि वा जाव मिहाणि वा एतपगारां
णिमोसं सोबा णिस्समं जे भयंतरो तदुपगाराहिं आएसणा-
णि वा जाव मिहाणि वा उवागच्छंति, इतरा इतरेहिं पाहुकेहिं
वट्टपि अयमाउसो । वज्जकिरिया वि भवति, इह खलु पार्श्वं
वा ध संतेगइवा सद्वा जवति तेतिं च णं आचारगोपरे
जाव तं रोएमाणेहिं बहवे समयमाहणं जाव वणं इमे पम-
णियश्च सुस्मिस्स तत्तत्त अगरीहिं अगाराहिं चेइयाहिं
जवति । तं जहा-आएसणाणि वा जाव मिहाणि वा जे भ-
यंतरो तदुपगाराहिं आएसणाणि वा उवागच्छंति, इतरा इतरे-

नर इयं व्याचक्षते-अनुवर्षयोः समतीता भिन्नं कालानुवर्षके
भासं कपोकाले अनुवृत्ति इति शेषं दूषयत् । पं० पं० ३ द्वार ।

कासाङ्कत-कासातिक्रम-पुं० । कालस्य साधुचित्तिकासमय-
स्याऽतिक्रमोऽद्विस्वयाऽनागतमोजनरथावृत्तमोजनद्वारेणोद्गु-
नं कासातिक्रमः । अतिथिसंविज्ञानस्य अनुवर्षकासमयस्याऽ
विचारो, पञ्च० १ विष० । । कालस्यातिक्रमः कालातिक्रम
इत्युच्यते यो भिन्नाकालः साधुना, तमतिक्रम्यानागतं वा
मुकभित्तिकास्ते वा तदा च किञ्चित् लभ्येनापि कासातिक्रा-
न्त्याचक्ष्य । उक्तं च-“काले दिवस्व परेऽन्यस्व अग्नौ न
सीरै किं तु । तस्वैव न कालपणा-मिदस्व गेयहृत्वा न-
सि” भाषा- १ अ० ।

कासाङ्कार-कासातिचार-पुं० । शीघ्रस्थितिके, “आउत्स काला-
इचरं च धाप, लब्धाणामां य परेऽनु भवे ।” सुप्र० १ पु० १३ अ० ।
कासापस-कासादेश-पुं० । कालप्रकारे कालत इत्यर्थे, म० २४
श० १ उ० ।

कासाकाल-कालाकास-पुं० । संचरणस्य उचितऽनुचित-
रूपयोः समयाऽसमययोः, प्रश्न० ३ भाष० द्वार ।

कासाग (पु) व-कासाग (गु) व-ज० । कृष्णानुषि, शा०
१ अ० । “कालागुक्तकृष्णव्यमयमयाभ्यामणं पुन्युवाचिरामे” ।
प्रश्न० २ पृ० १ शी० । १० ।

कासाणुभोग-कासानुभोग-पुं० । स्तुत्येऽनुभोगे, स च सुव्य-
हृति, उपलक्षणमेतद-अन्वयमन्यादिरपि । आ० म० द्वि० ।

कासाणुडाह (य)-कालानुष्ठापिन-वि० । यद्यस्मिन् काले
कर्तव्यं तस्मिन्कालानुष्ठाप्य शीघ्रमन्येति कालानुष्ठापि । कालान-
विपातकल्योद्भवे, भाषा० १ पु० २ अ० ५ उ० ।

कासादेस-कालादेश-पुं० । एकदिसमवास्थितिक्ये, अ० ५
श० ८ उ० । कालविशेषितत्वलक्षणप्रकारे, अ० १४ श० ४ उ० ।

कासापस-कालापस-ज० । सांविधिके, म० १ श० ५ उ० ।
श्री० । अ० । “कालापससुकृपयोमिच्छतकर्म” कालापसे-
न लोदविशेषेण सुष्ठु अतिशयेन कृतमेवांशुपरिचयं काला-
रकोपरिफलकचक्रवालस्य कर्म यसिम्बु स कालापससुकृ-
पयोमिच्छतकर्म । जी० ३ प्रति० । लोहमात्रं, जी० ३ प्रति० ।

कासापार-कासाचार-पुं० । श्लाघाचारजने, नि० चू० ।

अं अस्मि होह काले, आययिष्यं स कालमायारो ।

वहरिणो तु अकाशो, लब्धुगा तु अकाशकिरिस्स ।। १॥

[अमिति] अर्थादिह सुयं चेप्य [अस्मि] काले आचार-
भूते [होति] नवतीत्यर्थः । [आययिष्यं] गाम पडियव्वं
क्षयिष्यं वा, अहा सुत्तपरिशीय सुत्तं कायव्वं, आययिषीय
अर्थो, अहवा काशियं कासपवणउवाअरपरिशीय, उक्कालियं
सव्वापु परिशीयु कालव्वं मोत्तुं [स] इति निर्देशः । अत्रो
स एव काशो कासायारो भवति । वहरिणो गाम अहाऽजि-
दियकालाशो अर्थो अकालो भवति, अहा सुत्तं विधिपाय, अर्थं
पडमापे परिशीय वा सज्जाय वा असज्जाय वा, तुलहा
करणायेवञ्च, कारणं पप्य विवक्कासो [पि कज्जति, अतो तस्मि
अकाले द्येण पडंतस्स सुणेतस्स वा पाञ्चजं भवति । तं च

इमं लब्धुगाभो अकालकिरिस्स सुत्ते अर्थे य । तुलहा के-
वि अतयिसेसायेवञ्च, तं च उवारी नणीहि सि ।

इवाणि बोदगो प्रणुति-

को आहारस्स काशो, मइ नवर पोवणे व्व को कालो ।

जदि भोक्खहेठ्ठनाणं, को काशो तस्स काशो वा ।। १॥

[को] क आहारो रोगो, कल्लं कालः, कालसमूहः काशः,
तेषु वा कारणभूतेन दिव्वादिष्वउक्कयं कलिज्जतीति कासा-
भावत इत्यर्थः । कांकारस्साजिहाणेण य न कोइ काशो का-
लोऽजिचारिउज्ज । यथाऽम्यत्राप्यभिहितम्-को राजा न रकति
मसो अस्स बिज्जति, तं मइलं अंवरं वरयं तस्स य मइलवर-
स्स धोवाणं प्रति कासाकाशो न विपत्ते, प्रणिधा विट्ठो । इवा-
णि विट्ठितो आयां भवति-एवं [जइ] जइत्ति अण्णुवगमो
सव्वकम्मावगमो मोक्खो भवति, तस्स य इदं कारणं निमि-
त्तमिति पज्जाय । भावते अंनमति ज्ञानं, यद्येवमनुपगम्यते
ज्ञानं कारणं न भवति मोक्खस्यातो कालो तस्स अकालो वा
काशः । [तस्सेति] तस्स णणस्स अ काशो वा, मा प्रयतु इ-
ति वक्ष्यते ।

आपरिमो मणजि-सुणेहि बोदग ! समयपिसेहेहि लोणप-
सिदेहि य कारवाहे पम्माइ-

आहारविहारदिमु, मोक्खविहारिसे काल अकालो ।

जइ दिट्ठो तह सुत्तं, विज्जाणं साहेणो व्व ।। ११ ।।

आहारिज्जतीति आहारो, सां य मोक्खकारणं भवति, अहा
तस्स काशो अकालो य दिट्ठो, अर्थायं च अकालं वरसि भि-
कखुल्लिगो, विहरणं विहारो, सां य उडुबंदनवासासु अहवा
दिवा न रातो, अहवा दिवसतो वि ततिपाय न सेसाउ, मे य
विहारो मोक्खकारणं भवति । [मोक्खविहारिसे] मोक्खका-
रणेसु, अहवा मोक्खकार्यं आहारसु अहिवारो कारति, अहा
जेण पगारेण विट्ठो उववसो कालो अकालो य तहा
तेणप्यगारेण [सुत्तं सि] सुवपाणं तस्मि वि कासाकाशो
भवतीति वक्ष्यते । किं च-विज्ञाणं साहेणे व्व कासाकालो
विट्ठो, अहा काइ विज्जा कपडवाउइस्सभमोसु साहिज्जति,
अकाले पुण साहिज्जमाणी उववायं जणयति, तहा णाणं पि
कासे अहिज्जमाणं णिउज्जारादक भवति, अकाले पुण उववाण-
कर कम्मबंधाय भवति, तम्हा काले पडियव्वं, अकाले पडंतं
पडिणीया देवता उजेज्ज ।

अहा-

तक् कुदेणाहरणं, दोहिणवमपरि होति णायव्वं ।

अतिसिरीमिच्छतीए, विणासितो अप्पहारं तु ।। १२ ।।

तक् वव्वी, कुडो ववो आहरणं विट्ठो, तक्कारिण कुजेण
आहरणं विज्जति, अहा मइहाए गायरीय परीये साहु पासांसं
काशं वेणुं अक्कंताए परिशीय कालियसुयमसुववोअणं
पडति, तं सम्माहेट्ठो देवया पासनि, ताप चित्तिं-आ एव साहु
पंता देवता उवेदि, तत्राणं पडिवोहंमि, ताप य आहीरीकं
काशं तक्कुडं वेणु तस्स पुराओ ‘तक् विक्कायइ’ सि वोसेती
गताऽऽगताणि करोति, तेषा साहुणा विरस्स सज्जायवाधायं
कुराति सि अणिया-को इमो तत्तकयकाशो ! तयाऽऽतयिं-मुत्ते
पुणइ को इमो कालियस्स सज्जायकाशो वा । अर्थायं च-‘कुदे-
पव्वमाणापि, परिक्खिहाणि पासति । अप्पयां विक्कमेता-

वि पस्सेतो वि ण पासासि" ॥१॥ साह उच्चोत्तो, पाथं मिच्छा मि
 पुच्छादिं भाउहो । विषया जगति-भा अकाले पदमाभो पंतवेष-
 बाए अस्मिन्निति । अहवा इत्युदाहरण्य-बोहि व धमयहि अने
 धमे अस्मिन्निति अतिचंतं न सोममि, ऊ अस्मिन्नं धम्मं ते तेण
 सहायिणं अतिधम्मं तेण एवो सामासो, वेत्तेसुं अतो सुअ-
 राहसावज्जमासत्तं सिगं धमति । अहवा तेवो वासे चोरा गा-
 बीओ इरंति, तेव समावसीए अंतं चोरा कुदं भागओ सि गा-
 बीओ उच्चु मया, तेव पमाए दुहुं नीया इतो चरे बित्तेइ व-
 चंतपमावेषु मे पसाओ, अस्मिन्नं धमामि अहवा वि पाबिस्सं,
 एवं वेत्ते गाबीओ य एक्कंतो अरयति, अहवा तेण वेव अंतोए
 ले चोरा गाबीओ इरंति, तेव य सियं अंतं चोरेहि आणक्क-
 ऊए इमं, गाबीओ व नीयाओ । तदा काले वेव धम्मियमं ।
 इहायं विंतिओ धमओ अथाति-एगो राया इत्युदाहार काल-
 ओ, एक्केव व संकधमेण समावसीए तस्मि काले संको पूरितो,
 मुद्धो राया यके पूरितो सि भादित्तो सक्कपूओ, सयसहस्सं से
 दिअं, सो तेण वेव हेवाएणं धम्मंतो अरयति । अहवा राया वि-
 रेयणपीरितो धम्मिगहमेत्तीति, तेण व संको दिओ, परबलकोहं
 व बहुति, राया संततो, वेगधारणं व से जायं, गिलाओ संतुओ,
 सओ उद्धिएण रथा सव्वस्सहरणो कओ । ऊम्हा एते हासा
 अकालकारीणं तदा काले वेव पडियमं, अक्काओ । अहवा इमो
 विद्धो- "अतिसिरिमिच्छंतीय" वच्छज्ज । आयरिओ अणह-हे बो-
 द्द । अकाले तुमे पदंतो अतिसिरिमिच्छसि, अतिसिरिमिच्छंतो
 य विणासं पाबिहिसि । कहं सिरिए मीतमंतुस्सं अतिसार-
 याए पत्थए "अतिसिरिमिच्छंतीय, घेरीए विणासिओ" । अथ-
 या धाण हायिघेरीए वाणमंतसाराहिंयं, अचमं करंतीए
 अहवा उगणाणं पण्णयंतीए रयणसियणासणजरियं,
 सहायिघेरी य तं पेक्कति, पुच्छति य-कुआ एवं इतिण सि । ती-
 ए व अहा भूयं कहियं । ताए वि उवलेवणधुवमासीहि आराहितो
 वाणमंतरो, जणमि य-वूहि वरं । तया सवित-जं तीए तं
 अम दुयुणं जवउ, न व तीए सव्वं नुयुणं जायं । ततो मुद्धा अरयति ।
 ताए व पुरिम्येराए तं सव्वं सुयं, ताए व अमरिसपुआए बितियं मम
 आउस्सालं किद्ध, तणकुनिया जवउ, बितियाए दो ती कुद्धि-
 आओ जायाओ पुणं तीए बितियं-मम एक्कं अत्यकुलं जव-
 उ इयतीए दो वि कुद्धा, एवं इत्ये पाए वसंतिआ विणासमु-
 वगता । एतो असंतोसदाहो । तदा अतिरिसे काले सज्जाओ
 ण कायभो, मा एव विराह्या अविस्सति सि । अणिओ काला-
 यारो । नि ॥ ५० १ ३ ।

कालावड-कालाप-सी० । पुक्कासावै, जीत० ।

कालावग-कालाप-ज० । कालापकस्य कलापिना प्रोक्तस्य
 शास्त्रानुसृत्य धर्म आत्मायां वा । (सरणाद्ध धर्मोन्माययोः)
 " सरजेन्धो धर्मवत् " । ५ । ३ । ४६ । इति (पाणि०) ब्रुए ।
 कलापिप्रोक्तशास्त्रानुसृत्य धर्म, आत्माये व । वाच० । व्याक-
 रणने, कप० १ कल ।

कालासवेसियपुत्त-कासारैवैशिकपुत्र-पुं० । स्वनामक्यते
 पात्न्योपत्तये, अ० ।

तेणं काक्षेणं तेणं समएणं पासावच्चिजे कालासवेसिय-
 पुत्ते गामं अणगारे जेणव थेरा जगवंतो तेणव उवागच्छइ,

उवागच्छइथा थेरं भगवं एवं वयासी-थेरा सामास्यं य
 याणंति, थेरा सामास्यस्त अहं ण याणंति, थेरा पक्क-
 कलायं न याणंति, थेरा पक्ककलायस्त अहं ण याणंति,
 थेरा संजमं ण याणंति, थेरा संजमस्त अहं ण याणंति,
 थेरा संवरं ण याणंति, थेरा संवरस्त अहं न याणंति, थेरा
 विवेमं ण याणंति, थेरा विवेगस्त अहं ण याणंति,
 थेरा विउस्सगं ण याणंति, थेरा विउस्सगस्त अहं न
 याणंति । तए णं ते थेरा जगवंतो कालासवेसियपुत्तं
 अणगारं एवं वयासी-जाणामो र्थं अज्जो ! सामास्यं, जा-
 णामो णं अज्जो ! सामास्यस्त अहं, जाव जाणामो णं
 अज्जो ! विउस्सगस्त अहं । तए णं से कालासवेसियपुत्तं
 अणगारे थेरे जगवंते एवं वयासी-जइ णं अज्जो !
 तुम्हे जाणह सामास्यं, जाणह सामास्यस्त अहं, जाव
 जाणह विउस्सगस्त अहं । के जे अज्जो ! समाए, के
 जे सामास्यस्त अहं० जाव के ये विउस्सगस्त अहं ? । तए
 णं ते थेरा जगवंतो कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं वयासी-
 आयाओ अज्जो ! सामास्यं, आयाओ अज्जो ! सामास्यस्त अहं,
 जाव विउस्सगस्त अहं । तए णं से कालासवेसियपुत्ते अण-
 गारे थेरे जगवंते एवं वयासी-जइ जे अज्जो ! आया सामास्यं
 आया सामास्यस्त अहं, जाव आया विउस्सगस्त अहं,
 अवहइ कोदमाभायालो जे किमहं अज्जो ! गरहइ ? ।
 कालासा ! संजमइयाए । से जंतं ! किं गरहासंजमे अ-
 गरहासंजमे ? । कालासा ! गरहासंजमे, नो अगगरहासंजमे ।
 गरहा वि य णं सव्वं दोसं पविणेइ सव्वं बालियं पग्गिआए
 एवं खु खे आयासंजमे उवट्टिए जवइ, एवं खु खे आयासं-
 जमे उवचिए अवइ, एवं खु खे आयासंजमे उवट्टिए अवइ,
 एत्थ णं से कालासवेसियपुत्ते अणगारे संतुच्छे थेरे जग-
 वंते वंदइ खमंसइ, वंदिता खमंसइथा एवं वयासी-एरसि णं
 जंतं । पयाणं पुत्तिं असाणयाए असवणयाए अबोहियाए
 अणजिगेमेलो अदिहाणं अस्तुयाणं असुयाणं अविआयाणं
 अन्वोक्काणं अन्वोच्छिआणं अणिज्जुदाणं अणुवचारि-
 याणं एयमहं णो सदाहिए खो पचिए णो रोएइ, इयामि
 जंतं ! एरसि णं पयाणं जाणयाए सवणयाए बोहि-
 याए अजिगेमेलं दिहाणं स्तुयाणं सुयाणं विआयाणं बोम-
 डाणं बोच्छिआणं गिज्जुदाणं उवचारियाणं एयमहं सदा-
 हामि पयियामि रोएमि एयमेयं से जहंयं तुम्हे वयह ।
 तए णं ते थेरा भगवंतो कालासवेसियपुत्तं अणगारं एवं
 वयासी-सदाहइ अज्जो ! पयिआहि अज्जो ! रोएहि
 अज्जो ! से जहंयं अम्हे वयामो । तए णं से कालास-
 वेसियपुत्ते अणगारे थेरे जगवंतो वंदइ नमंसइ, वंदिता

यमसदृशा एवं वषासी-इच्छाभि शं भवे ! तुभ्ये
अतिए चाठजामाओ भय्माओ पंचमहवहरं सपदि-
कमणं वयम् उषसंयजिता शं विहरित्तर । अहामुहं दे-
वागुपिषा । मा पविष्यं करेह । तए शं त कालासवेसिए
पुत्रे अग्रगारे धरे जलपति वंदे नमसदं, धंदिता नमसद-
चा कालजामाओ भय्माओ पंचमहवहरं सपदिक्मणं व-
यम् उषसंयजिता शं विहर । तए शं से कालासवेसियपु-
त्रे अग्रगारे वदुपि वासाधि सामक्षपरियामं पाठ्यादं, पाठ-
यादं जलसहाए कौर नमज्जावे देहज्जावे अन्दाणयं अ-
दंतपुवणयं अचक्षयं अर्णावाहणयं चामिसेजा फहासे-
जा कइसेजा केसलोओ वंचवेरवासी पधरपवेमो अ-
क्कावक्की उच्चाववा गामकंटया वासीसं परीसहावस-
मा अहियासिज्जइ समहं चाराहरे, आरादेइजा चरमे-
हि उस्सासन।साधेहि सिक्के बुद्धे सुके परिनिववुए सज्ज-
हुकल्पयिणे ।

(तेणमित्यादि) (पासायचिञ्चि सि) पाश्चात्पत्यानां पार्थ-
जिनशिष्याणामयं पार्थापत्न्यीयः । (येर सि) श्रीममहावीर-
जिनशारिणाः श्रुतबुद्धाः । (सामाहयं सि) समग्रविक्रमः । (न
वाधंति सि) न जानन्ति, सूक्ष्मत्वात्तस्य । (सामाहयस्स अ-
हुं सि) प्रयोजनं कर्मानुपादानमिति रज्ज्वरूपम् । (पच्छक्कायां
ति) पीठस्थानितियम्, तदर्थं चाभवधारानरोधम् । (संजमं
ति) शुद्धिवादिंसंज्ञकलक्षणं, तदर्थं चानाभवत्वम् । (संवरं
ति) इन्द्रियनाशमिति नियतम्, तदर्थं तु अनाभवात्मनश्च (वि-
जेणं ति) विशिष्टोचं, तदर्थं च स्वायत्त्यागादिकम् । (विउ-
स्समं ति) व्युत्सर्गं कार्यादीनां, तदर्थं चामनिष्कृताय ।
(अज्जा सि) हे आर्य ! अकारस्तता लब्धोऽयं प्राकृतत्वात् ।
[के न सि] किं सवतमित्यर्थः (आयासे सि) आग्रसोऽ-
स्माकं मते सामाधिकमिति । यदाह—“ जीवो शुष्पपनिबधो, न
वस्स इव्वद्वियस्स सामाहयं ” । सामाधिकार्थोऽपि जीव
पक्षः कर्मानुपादानादीनां जीवशुष्पत्वात्, जीवाव्यतिरिक्तत्वाच्च
ननुगुणानामिति, एवं प्रत्याख्यानाद्यप्यवगम्यम् । [अहं मे
अज्जा सि] यदि भवतां हे आर्याः स्थयिराः सामाधिकमा-
ग्ना, तथा (अहंइह सि) अपहृत्य स्वत्वाः क्रोधादीन् कि-
मर्थं गृह्येत् । “ निन्दामि गरहामि अण्णां वोसिरामि ” इति व-
चनत्वात् क्रोधादीन्, अथवा अवधारितं ग्रह्यते । अयमभि-
प्रायः—यः सामाधिकत्वाद् स्वकक्रोधादिश्च स कथं किमपि नि-
न्दति । निन्दा हि किञ्च द्वेषमवर्तति । अत्रासरम् । संयमायंमिति ।
अवधं गहिंते संयमा भवति, अवधानुभवेत्येवमुक्तं नात् ।
तथा गहोम्येवमस्तदनुत्वात् कवसमसी, गहोर्कर्मानुपा-
दानहेतुत्वासंयमो भवति । (गरहा सि य सि) गहैव
वा स्वयं (दांसं सि) दोषं रागादिकं, पुंल्लक्षणपं वा, द्वेषं
वा, प्राक्नयति कृपयति । किं कृण्वेत्स्यह—[सयं चास्मिंय
ति] कायं वासतां मित्रयात्वमवर्तति च (परिखाय सि)
परिक्षाय इपरिक्षया हावया प्रत्याख्यानपरिक्षया च प्रत्याख्याय-
ति । इह च गह्यावास्तन्नक्षत्राभ्यादेककर्तृकत्वेन परिक्षायेत्यत्र
कस्याप्यवधिचिरकट्टंमिति । (एवं कुं सि) एवमेव [ये सि]
अस्माकम् । (आयासंजमे उवहिप सि) उपहितः प्रक्षितो न्य-

स्तो जयति । अथवा—आत्मरूपः संयम उपहितः प्राप्नो भवति ।
(आयासंजमे उवहिप सि) आत्मा संयमविवक्षे पुष्टो भवति ।
आत्मरूपो वा संयम उपहितो जयति । (उवहिप सि) उपलि-
ताऽप्यस्तावत्प्राची । [एवासं जं भंतं पयाणं इति] अस्त्वं अवि-
द्यापिमायादिनां सम्भवः । कथमप्यहानिमित्त्य आह—[अथा
वयाय सि] ब्रह्मानां निर्हानस्तस्य प्राप्नोऽज्ञानता, तथाऽज्ञान-
तया, स्वकृत्यानुपपन्नमित्यर्थः । यतदेव कथमित्याह—[अस-
वयथाय सि] अवधायः सुनिर्वाजितस्तत्रावस्तथा, तथा [अथो
हिप सि] अवधायित्तयमोवाति, इह तु प्रकाममहावीरजन्म-
धर्मानवास्तनया, अथ वीर्यासिक्कादिमुत्थभावेन [अग्रमि-
गमंति सि] विस्तरकोषाभावेन हेतुना अग्रधानां साक्षात्सत्यम-
नुपलब्धत्वात्तन्मृदानामन्यतोऽनाकथितानाम् [अनुयाणं ति]
अस्तुतानां दर्शनाकर्षणभावेनास्तनुत्थानानाम्, अत एवावि-
हातानां विशिष्टोपाधिविधौकृतानाम् । यतदेव कृत इत्याह—
[अय्वाकमाहं ति] अय्याकृतानां विशेषतो शुद्धभिरनास्थाता-
नाम् । [अयेवविद्याणं ति] विपक्षाद्व्यवच्छेदितानाम् [अनि-
ज्जुदाणं ति] ग्रहणा प्रत्यापु सुखायवोधाय संक्षेपनिमित्तमनुग्रह-
परमुत्तिः अनुहतानाम्, अत एवास्मान्निरनुपधारितानामनव-
धारितानाम् [एयमहुं सि] एवं प्रकाराद्योऽथवाऽयमर्थं
[नो सहसिप सि] न अक्षितः [नो पसिप सि] नो वैषं प-
सियं ति प्रातिरूप्यते, तद्योगात् पसिप सि प्रातिः प्राति-
विषयीकृतोऽथवा न प्रतीतो न प्रपयसितो वा हेतुजिः [नो रोए
इ सि] न चिकीर्षितः [एवमेपं से जहंयं तुभं ववइ सि]
अथ यथा एतस्मिन् युवं वदथ, एवमेव तद्वन्निवृत्तिः प्रायः [वा-
उज्जामाओ सि] वतुमंहावताम्, पार्थनायजिनस्य हि चात्यारि
महाभूतानि, नापि युष्टांतास्ती भुज्यत इति हेतुनस्य परिग्रहंभन-
मोवाक्षितः । सपदिक्मणं ति पार्थनायधर्मो हि अग्रतिक्रमणः,
कारण पक्षं प्रतिक्रमणं करणान्पथावकणान्, महावीरजिनस्य
तु सप्रतिक्रमणः, कारण विनाऽप्यवदुष्टं प्रतिक्रमणकारिणादिति ।
(इवागुपिष्य सि) प्रियामन्त्रणम् (मा पविष्यं) । मा व्याधातं,
कुरुष्वेति गम्यम् । (मुंभभावे सि) मुपक्रमार्थो क्षितित्वम् ।
(फलगसंज सि) प्रतलायतविक्रममवत् काष्ठरुपा (कट-
सेज सि) असंस्कृतकाष्ठपायनं काष्ठशय्या वा अमनोभा व-
सतिः । (लखावक्की सि) लब्धं च लामोऽपलाब्धिश्च अज्ञा-
मोऽपरिपुणलामो वा लब्धापलब्धिः । (उच्चावच सि) उ-
च्चावचा अनुकूलप्रतिकूला असमञ्जसा वा (गामकंटय-
सि) ग्रामस्थान्येकसमूहस्य कण्टका इव कण्टका बाधकाः
शत्रवो ग्रामकण्टकाः । क एत इत्याह—(वावासं परीसहोव-
सगं सि) परीरहाः कृपादयः न पक्षोपसर्गाः उपसर्जनाद-
मंज्ञयनात्परीरहाऽपसर्गाः । अथवा द्राविशतिः क्षरीरहाः । तथा
उपसर्गा इम्यादयः, कालासवेसियपुत्रः प्रत्याख्यानादिक्रिया
सिक्क इति । अ० १ श० १ उ० ।

कासिं (ष)—कासिन्-पुं० । कालयति, कल्ल मोदमे णिणिः प्रे-
रकं, जि० । का० । अथवापुरीसमोपे कादम्यव्यट्टीस्थे पर्वते
भेदे, ती० १३ कल्प० ।

कालिङ्ग—कालिङ्ग-न० । पुं० । कुस्तिनं सिद्धमस्य । हस्ति-
न, सपै, बौद्धभेदे च । कलिङ्गानां राजा अणु । कलिङ्गे-
शत्रुत्वो, बह्वृत्त तस्य लुक्-कलिङ्गाः । “ कलिङ्गदेशमारव्य-
पक्षाव्ययोऽयं स्थितः । दक्षिणार्धं भद्रेशान् !, कालिङ्गः परिकी-

चितः ॥ १ ॥ इत्युक्तदेशजेदे, गौरा० । जीप् । राजककेत्वाय, वाच० । मन्त्रा० । आचा० । स्वा० ।

कालिजग्री-देही-वापिके, दे० मा० २ वर्ग ।

कालिजग्री-देही-तापिञ्जलतायाम्, दे० मा० २ वर्ग ।

कालिजर-कालिजजर-पुं० । स्वनामधेयान्ते पठन्ते, उच० ।

“ हासा हस चेमा स्त्रीयमिया कालिजरे मने ” । उच० १३ अ० ।

कालिजरतित्व-कालिजजरतीर्थ-न० । मधुरास्थे लोकिकतीर्थे-भेदे, ती० १ कल्प ।

कालिज्रा-देही-शरीरे, दे० मा० २ वर्ग ।

कालिंग- (य)-कालिक-पुं० । स्त्री० । काले वर्षाकाले चरति उच्च । के जले प्रलति, प्रलत्ता इत्युक् । उ त० वा । कौञ्जे, वक्, स्थियां जीप् । कालो वर्षोऽस्त्यस्य उक् । कालाद् वर्ण-वाचित्वे जानपदा० जीप् । ततः स्वार्थे के हुल इति वा । कालिका । देशाद्युत्तिभेदे, वृक्षिकपत्रकृते, क्रमदेवयस्तुमुद्ये, धूतस्योम्, जटामास्याय, काक्याम्, पटोलशालायाय, रो-मवल्पाय, शिवायाम्, मेघावल्पाय, स्त्री० । जीरकीटे, मत्स्याय, काकोल्याय, इयामापाङ्गिणि, स्त्री० । हिमाचल-भयायाम् त्रिशिरायाम् हरीतक्याय, स्त्री० । कालस्य भाषो वा बुद् । कृष्णवर्णे, स्त्री० । स्वर्णदेशे, बहिना दाहे, य-कृष्णायत् स्वर्णस्य कृष्णता भवति सा च तन्नादिधानुयोगैः काय जज्ञाय प्रलति पर्याप्नोति । अल पर्याप्ती यजुब् । अन इत्यम् । कुजटिक्यायाम्, नवमेवे, स्त्री० । काले, दाय-ने उक् । प्रतिभासद्युबुद्धौ, के जलमलति युवयति अत्र भूयणे गबुब् टाप् । अत इत्यम् । सुरायाम्, स्त्री० । कालो वर्णोऽस्त्यस्य उक् । कालीयके कृष्णचर्मणे, न० । प्रकृष्टो द्वािषेः कालोऽस्य प्रकृष्टे उच्च । धैरे, न० । तस्य दायिकालस्याविमल्य तयात्यम् । “ वयं चानिष्य ” । ५ । ४ । ३१ । इत्यधिकारे “ कालाचव ” । ५ । ४ । ३३ । [पाणि०] कन् कालिकः । स्थियां टाप् । अत इत्यम् । कालिका शाटी । कालेन निर्वृत्तः उक् कालिकः । काल-निवृत्तं कालिकुले, त्रि० । विशेषः कालिकोऽवस्था । काले भवः उक् । कालभवे, त्रि० । उजयत्र स्थियां क्वाप् इति भेदः । वाच० । “ इत्या गया इमे कामा, कालिया अे भ्रणायवा । ” काले भयाः कालिकाः । उच० ५ अ० । काले संभवति कालिकाः । उच० ५ अ० । कालिगमाप्ति-कालिकसंज्ञिन्-त्रि० । कालिकसंज्ञा दायिकालिकी संज्ञा साऽस्त्यस्येति कालिकसंज्ञी, तलसंज्ञिनि, विशेष० । (स च “ सञ्जी ” शब्दे विवेचितः)

कालिग (य) सुय-कालिकभुत-न० । यदिह दिननिशाघन्तयौ-रुषाद्वयस्याऽस्त्राध्यायान्ते पठ्यते तत्कालेन निर्वृत्तं का-लिकम् । उच० ३ अधि० । कासे प्रथमचरमपौरुषीलकृणे कालप्र-हणपुरुष पठ्यते इति कालिकम् । विशेष० । तच्च भुत्तं च । तल-राऽध्ययनादौ, अज्ञाज्ञाऽऽश्रयकस्यातिरिक्तमुत्तमेदे, यदिह विषलनिशप्रथमपक्षिमयौरुषील्य पठ्यते । स्वा० २ ज० १ उ० ।

तानि च-

से किं तं कालियं । कालियं भ्रमोयविर्हं पयत् । तं जहा-उच-

राज्यपथाद् इसाठकप्यो बवहारो निसीयं महानिसीयं इति-जासियायं । अनुदीवपक्षी दीवसागरपक्षी चंदपक्षी खु-डिया विभाणपविषीयं महृष्ट्या विभाणपविषीयं भंगचूडिया बंगचूडिया विवाहचूडिया भ्रुणोववाय वणोववाय ग-खोववाय धरणोववाय देसमखोववाय देसं धरोववाय देविदेव-वाय ठडाणसुय सड्डाणसुय नागपरियावणियाउ निरवाव-लियाउ कणियाउ कपिर्वमिसियाउ पुष्कियाउ पुष्कचूडियाउ बह्दीदसाउ एवमाययाउ चउरासीउ पणमसहस्ताउ जगवक्रो अरहो असहसाभिस आसित्त्ववरस तहा संसिज्जायं च-इक्कसहस्ताइ मज्जिमगणमिणवराणं चोस पदन्गस-हस्ताणि सपणगस जगवक्रो बन्धमाणसाभिस अहवा जस ज्ञातिया सीसा उण्णचियाय बण्णियाय कम्मियाय पारि-णाभियाय चउविहण्णिय बुद्धिण्ण उववेया तस ततियाय पस-मसहस्ताइ पचेयडुदा वि ततिया येव । सेत्तं कालियं, सेत्तं आवससयवहरिंत्तं सेत्तं अण्णपविडुं । न० । पा० ।

कालिकभुतेऽनुयोगार्थक्यमायंरक्षितसुरिज्यः समारज्य जा-तम् । आह-कियन्तं कासं यावत् पुनरिदमपुष्कत्वमासीत्, कुतो वा पुनरविशेषादारभ्य पुष्कत्वमनुदित्वा-
जावं वि अजजहरा, अमुदत्तं कालियाणुभोगस ।
तेणरेण पुहत्तं, कालियसुय दिट्ठियाय प ॥

यावदायंशैरा गुरवो महामतयस्तावत्कालिकं बुतायुगस्या-पुष्कत्वमासीत् । आयावयुगां भोगुत्तं च गौरणप्रज्ञत्वात्, कालिकप्रहणं च प्राधान्यक्यापनार्थमन्योत्कालिकेऽपि सर्वत्र प्रति-सूचं तत्त्वाऽपि अनुयोगस्तदानीमासकथेति । तदारतस्वावेर-क्षितेभ्यः समारज्य कालिकभुते दृष्टिवादे आनुयोगागामं पुष्-कत्वमभूदिति निरुक्तिमाधार्मः । विशेष० । (“ अजजन्किय ” शब्दे प्र० मा० २१५ पृष्ठे “ अणुभोग ” शब्दे प्र० मा० ३५० पृष्ठे वा न्यक्त्रे प्रकपितमेतत्)

कालिकभुतस्य परं पुष्कत्रायत्त पुष्कति-

जे भिक्खु कालियसुयसत् परं तिरहं पुच्छाणं पुच्छद, पुच्छंतं वा साऽज्जइ ॥ ६ ॥ जे भिक्खु दिट्ठियायसत् प-रं सत्तएहं पुच्छाणं पुच्छद, पुच्छंतं वा साऽज्जइ ॥ १० ॥ कालियसुयसत् ठकाले संभासु वा असंजह वा तिरहं पुच्छाणं परेण पुच्छति तस्स चउलहं । दिट्ठियायसत् संभासु असंजहाय वा सत्तएहं परेण पुच्छं तस्स ह ।

तिण्णुवारे कालियसत्ता, सत्तएहं परेण दिट्ठियायसत् ।

जो भो निक्खु पुच्छा, णं च सग्ग पुच्छमाऽऽणादी ॥ ३२ ॥

चउसु संकासु अय्यरीय वा तस्स आणादी पुच्छा ।

ते पुण किं पमायं अतो सवति-

पुच्छाणं परिं जा-वतिं पुच्छते अणुणरुत्तं ।

पुच्छेज्जाही चिक्खु, पुच्छणिसज्जा य चउभंगो ॥ १३ ॥

अणुणरुत्तं जातिभो कट्ठिभो पुच्छति सा यया पुच्छा । यय चउभयं करेतस्स स्मे दोषा-

पुष्पगह्वरं च नासति, अपुष्पगह्वरं कर्मो स विकहाहि ।
विषसनिमिमादिचरमा-सु चतसु सेसासु चक्षयम् ॥३४॥

सुखयो मोक्षं हेतु-अन्त-राय-हृदिकहादिसु पमसो अत्यन्ति,
मुच्यतेऽस्य पुष्पगह्वरं नासति, विकहापमसस्तस्य च अपुष्प-
गह्वरं अत्यन्ति, तस्मात् सो विकहासु रमेजा, विषसस्तस्य पदमचरि-
मासु, योऽस्य च पदमचरिमासु च, यदासु चतसु वि कालियसु-
पस्तस्य गह्वरं सुखं च करेजः, सेसासु चि विषसस्तस्य चितियाय
उक्तालियसुपस्तस्य गह्वरं करेति, अयं वा सुपाते, यसा अय
अपया, रतिबाय वा निष्कं हिन्दु, अयं हिन्दुति तो उक्तालि-
यं पदति, पुष्पगह्वर्यासु उक्तासिं वा गुणेति, अयं वा सुपाय वा,
यिस्तिस्तस्य ततिबाय निशामोक्षं करेति, उक्तालिं मेयहति गु-
णेति वा, कालिकं यं वा सुप्तमयं वा कुरेति, अयं सेसासु
मायया भावेयया उक्तालिया ।

सज्जायस्तस्य च अकरणे इमे कारणा-

असिषे भोमोवरिण, रायपुष्टे जय व गेलखे ।
अच्छाखरोहर वा, कासं व पञ्चपुष्ट एो कुज्जा ॥३५॥
सज्जायवज्जमसिषे, रायपुष्टजयरोहणप्रक्षुको ।
इतरमिरोहण असिषे, जइते इतरे पक्षेजयसु ॥३६॥

(सज्जायवज्जमसिषे चि) भोगे असिषे वा सायु अयं वा अ-
गदित्वा तस्य सज्जायं व पञ्चपुष्टि आयस्तसादि उक्तालियं करेति,
रायपुष्टे बोधिपमय व सुपिहका अत्यन्ति मायजिहामो, तस्य का-
लियमुक्तालियं वा न करेति, अहवा रायपुष्टे अयं चि निवि-
लया अन्तपाणे पतिसेहे व न करेति सज्जायं, उवकरणहर दु-
बिषे जेत्ये व न करेति माणजीहामो ति, रोषणे असुकेण कालि-
न करेति, इत्यस्मि आयस्तसादि उक्तालियं जय रोषणे अ-
विषयं असिषे व गदित्वा तस्य तं णि न करेति, इतरे भोमोवरि-
या तस्य प्रयया, अह चितियजामादिसु वेत्तामो न करेति सज्जा-
यं, अह यं पुष्पं चि पुष्पस्येवलाता आदिबोद्ध्यामो भारकातो
व हिंकिं आव अन्तरागहो चि गेलखकाणेसु न लंभयमुचि, अह
निशामो लसो प्रजाणिगं व न निखो तो करेति अह सखा
तो न करेति, अहवा गिलायपण्डियरमा वा न करेति,
कासं वा पञ्चपुष्ट यो कुज्जात, असुकेय वा कासेण करेति,
तस्य आयस्तसादि न करेति, प्रपुष्टेहा सभाय अविहका ।
नि० भू० १६ उ० ।

कालिकमुत्तस्य व्यवच्छेदः-

एयसुं जंते । तेवीसाए जिणंतरे कस्त कहिं कालि-
यसुपस्तस्य बोच्छेदे पखे ॥ गोयमा । एयसुं जंतेवीसाए
जिणंतरेसु पुरिमे पण्डियसु अइसु अइसु जिणंतरेसु ए-
त्थ यं कालियसुपस्तस्य अ बोच्छेदे पखे ॥ यविभयसु स-
कसु जिणंतरेसु, एत्थ यं कालियसुपस्तस्य बोच्छेदे पखे ॥
सम्बत्थ वि णं बोच्छेदे दिदिवाए ॥

कस्य जिनस्य सम्पत्तिगः कस्मिन् जिनांतरे कयोजिनयो-
रन्तरे कालिकमुत्तस्यैकादशाहिकस्य व्यवच्छेदः प्रकृत इति
प्रकाः । उत्तरं तु-“एयसुं याम्बत्था” इह च कालिकस्य व्यव-
च्छेदेऽपि इहे पदपुष्टस्यावच्छेदस्याभिधानं तद्विषयकत्वात्ने

सति विवक्षितार्थेर्वापं सुकरं भवतीति कृत्वा कृतमिति । (अ-
जिमपसु सप्तसु चि) अनन “ कस्त कहिं ” इत्यस्योत्तर-
मवस्यम् । तथाहि-अयमेव सप्तस्यस्युक्तं सुविचिञ्जितार्थेक-
स्य पद्योपमचतुर्जोः । एवमन्ये वद जिनाः, वद च जिनान्तराणि
वाचयानि, केषां व्यवच्छेदकाः सप्तस्येवमवस्येयः १। “ अ-
उज्जागो १ चउज्जागो २, तिथिं य चउज्जागो ३ यलियेगं य ४ ।
तिथेयं य चउज्जागो ५, चउज्जागो य ६ चउज्जागो ७ चि ।
१। [एत्थ यं चि] एतेसु प्रकापकनोपपद्यमानेषु जिनांतरेषु का-
लिकमुत्तस्य व्यवच्छेदः प्रकृतः । इतिवादापहत्या त्वाद- (सप्तस्य-
वि चं योच्छिसे दिदिवाए चि) सर्वत्रापि सर्वेष्वपि जिनांतरेषु
न केषां सप्तस्येव कश्चित्कयन्तमपि कां व्यवच्छिन्नो व-
दिवाइ इति प्र० २० श्रु० ८ उ० । सुसंज्ञाप्यशब्दे
एकादशाहिकस्य भुते, एकादशाहिकस्य सर्वमपि भुते कालिक-
यादिविचिमाऽऽधोयत इति कालिकमुत्तस्य । वि० ० ।

कालिगा(या)-कालिका-खी०। कृत्वायां रावौ, व्य० ५ उ०। का-
लीदेव्यां च । का० २ उ० १ अ० ।

कालिगापयिच-कालिकाचार्य-पुं० । आर्यदेश्यामे, येन प्रका-
पमात्सं चिरचितम् । [तत्प्रयोजनं स्वीयेदस्य स्थितिचिन्ताया-
मुक्तम्] । यथा-यत्तथा पञ्चानामादेशानां मध्येऽन्वयतमादेशसमी-
चेकतामिणंयंयंतिशयवाचिभिः पूर्वोक्तसुललाप्तिस्मर्यमैवैवै क-
र्तुं शक्यते, ते च भगवद्वैश्यामप्रतिपक्षो मासीरन्, केषां त-
त्कालापहत्या पुष्टेऽपि अहवा इत्युक्ताकाशविभक्त्यर्थोपपद्ये-
यथोक्तोचनया यथास्मति स्वीयेदस्य स्थितिं अन्वयचित् स्म-
न च तेषां मतं किमपि निध्या क्तां शक्यते, ततस्तेषां
सर्वेष्वपि प्रावचनिकत्वात् प्रतांति भगवानावैश्याम उ-
पदिहवा, तेऽपि प्रावचनिकत्वर्यः न्यमतेन सूत्रे पठतो मौत-
प्रमगवचिष्येकनकपतया पठन्ति, न तस्यैवस्यांयं सुत्राणि
लिखितानि-गोयमा । इत्युक्तम् । अन्वया भगवति गौतमाय
साक्षाच्छिंदिरि न संशयकयनमुपपद्यते, जगत्तः सर्वसंशयातीत-
त्वात्, ततः “ योयं आर्यसंघं ” ति वचनं भाव्यैश्यामस्य प्रतिपत्त-
यं न जगत्प्रद्वैतमावस्थामि न इति । पं० सं० २ चार । इमे० ।
आ० क० । ती० । (“ अविगरण ” शब्दे प्रथमभागे ५=३
पुष्टे अयं गह्वरिभक्षणं राज्ञा सह वैरमुपपक्षितम्) (अतुय-
भागे “ सुयमव ” शब्दे सागरचकस्य एनं प्रति गह्वकरणम्)

कालिगा (या) वाय-कालिकावात-पुं० । प्रतिकृतवायो,
ज्ञा० १ भू० ८ अ० ।

कालिज्ज-काक्षेय-न० । कलायै रज्यारविष्ये दितं हक् । च
कति, वाच० । ब्रह्मांतरेण मांसविशेषेण, तं० ।

कालिदास-कालिदास-पुं० । ६ तं० । संज्ञायं द्रव्यः । रजु-
वादि काव्यकर्तारं महाकविभेदः, वाच० । नं० ।

कालियजोग-कालिकयोग-पुं० । साध्वीनां कालिकयोग-
कियायां आचक्ष्णानि वन्दनकानि शुक्लानि नयेति प्रमे, सा-
ध्वीनां कालिकयोगकियायां आचक्ष्णानि वन्दनकानि शुक्ल-
न्तीति । सेव प्र० ६३ उक्ता० ।

कालियदीव-कालियदीप-पुं० । स्वनामव्याते सवयसमुक्ता-

गीते ह्रीपमेदं, यम इतिशरीर्येनगरवास्तव्या बाजिजका गन्धा रनाग्यानीतवस्त इति । इमं १७ अ० । (एतच्च 'डुबई' शब्दे बह्वन्ते)

कासिबसुयभ्राष्टुभोगिण-कासिकभुताऽऽनुयोगिक-पुं० । का-
शिकभुतानुयोगे इत्याशयाने नियुक्ताः कासिकभुतानुयोगिकाः । का-
शिकभुतानुयोगे यथा विद्यते इति कासिकभुतानुयोगिनः, ततः
साधार्यकमप्यवशिष्टानांकासिकभुतानुयोगिकाः । कासिक-
भुतमप्यवशाने नियुक्तं, "अवशतपुत्रा विष्कन्ते, कासिबसुय-
भ्राष्टुभोगिणं धीरे ।" न० ।

काशी-काशी-अ० । कालस्व शिष्यस्य पत्नी ङीष् । शिष्यपत्न्या-
म्, अ० । कालाद् बर्णयेव, कालवर्णा । कृष्णवर्णायां शि-
ष्याम्, वाच० । "स्वमा गायत्र मधुरं, काशी गायत्र करं च रुच्यं
च ।" इत्या० ७ उ० । अनु० । अग्निमन्त्रस्य शास्त्रविद्वाङ्मां व-
च्यम्, श्री अग्निमन्त्रस्य काशी गङ्गा देवी इत्यामकारितः पञ्चा-
सना चतुर्लङ्का वररूपमाधिष्ठितदक्षिणकरद्वया नागाङ्गाहाङ्गु-
लधामपशिष्टायाः स्त्री । प्रच० २७ द्वार । पञ्च० । कालस्यानु-
रेकस्य प्रथमाग्रमहिष्याय, स्या० ५ उ० । १ उ० । (छस्या अ-
चान्तरवचःप्रयता 'अग्रमाहिषी' शब्दे प्रथमभागे १६६ पृष्ठे
उक्ता) काकजङ्घायाम्, उच० १ अ० । अर्गकस्य नाग्यायाम्,
कृष्णकन्ध्या राक्षो सधुमातरि, लि० १ ग० । १ ग० । ('काक' शब्द-
ऽस्मिन्नेव जागे ४८३ पृष्ठे चैतदुक्तम्)

अहं जंते । अहमस्य वगस्त दत्त अञ्जयणा पृथक्ता । तं
जहा-पदमस्य अञ्जयणस्य समर्थेण जगवया महावीरेण के
अष्टे पृथक् । एवं स्वतु जन्व । तेषं काक्षेणं तेषं समर्थेण चंपा
नामं ध्यरी होत्वा, पुनर्जन्व चंपा कोणिरयाया, तस्य णं चं-
पाए ध्यरीए मेणियस्य रसो भज्जा कूणियस्य रसो बुल्लमा-
जया काशी नामं देवी होत्वा । वषट्ठो जहा-एदा जाव सा-
मावियाति एगारस अंगाई अहिजंति, अहिजंतिचा
बहुई चउत्थ जाव अप्पाणं जावेमाणे विहरति, तते
णं सा काली अज्जा अक्षया कपाइ जेनेव अज्जव-
एणो अज्जा तेषेव उवागया एवं वयासी-इच्छामि णं
अज्जातो तुज्जेई अज्जणुसाया समाया रयणावन्नि-
तवो ठवसंपज्जिचा णं विहरति, ते अहमुणं तसा काशी
अज्जा अज्जचंदपा णं अज्जणुसायामाणे रयणावसितवो-
कम्मं ठवसंपज्जिचा णं विहरति । तं जहा-चउत्थं क-
रेति, चउत्थं करेतिचा सव्वकामगुणे य पारित्ता कट्ठं करेति,
ठट्ठं करेतिचा सव्वकामगु० पारि० अट्ठमं करेति १ चा सव्व-
काम० पारि० दसमं करेति १ चा सव्व० पारि० दुबालसमं
करेति २ चा सव्वकाम० पारि० चउहसमं करेति १ चा स-
व्व० पारि० सोलसमं करेति १ चा सव्व० पारि० अट्ठा-
रसमं करेति १ चा सव्व० पारि० वीसमं करेति १ चा
सव्व० पारि० बावीसमं करेति २ चा सव्व० पारि० चउ-
वीसमं करेति २ चा सव्व० पारि० ठवीसमं करेति २ चा
सव्व० पारि० अट्ठावीसं करेति २ चा सव्व० पारि० तीसमं
१२६

कंतेति १ चा सव्व० पारि० वचीसं० करेति १ चा सव्व०
पारि० चउतीसमं करेति २ चा सव्व० पारि० चउतीसमं क-
रेति १ चा सव्वकामगुणे य पारित्ता चउवीसं ठट्ठं करेति
१ चा सव्व० पारि० चोवीसं करेति १ चा सव्व० पारि०
वचीसं करेति १ चा सव्व० पारि० वीसं करेति १ चा सव्व०
पारि० अट्ठावीसमं करेति २ चा सव्व० पारि० ढवीसं
करेति १ चा सव्व० पारि० चउवीसं करेति २ चा
सव्व० पारि० बावीसमं करेति २ चा सव्व० पारि० वीसमं
करेति १ चा सव्व० पारि० अट्ठावसमं करेति १ चा सव्व०
पारि० सोलसमं करेति २ चा सव्व० पारि० चउहसमं
करेति १ चा सव्व० पारि० वारसमं करेति १ चा
सव्व० पारि० दसमं करेति २ चा सव्व० पारि० अट्ठमं
करेति २ चा सव्व० पारि० ठट्ठं करेति १ चा सव्व० पारि०
चउत्थं करेति १ चा सव्व० पारि० अट्ठमट्ठातिं करेति १ चा
सव्व० पारि० अट्ठमं करेति १ चा सव्व० पारि० ठट्ठं
करेति १ चा सव्व० पारि० चउत्थं करेति १ चा
सव्व० पारि० एवं स्वतु एसा रयणावन्नीए तवोक्कमस्स
पदमा परिवादीए गेणो संवच्छेणं तिहिं मांमहिं बावीसाए य
अहोरेचेई अट्ठासुत्तं जाव अग्राहिय भवेहि, तयाणंत्तरं च णं
दोवाए परिवादीए चउत्थं करेति विगतिवज्जं पारेति कट्ठं क-
रेति, करेतिचा विगतिवज्जं पारेति १ चा एवं जहा पदमा-
ए परिवादीए तथा विड्याए त्रि, नवरं सव्वत्थपारणए वि-
गइवज्जं पारेति जाव अग्राहिया भवति, तयाणंत्तरं च णं तवा-
ए परिवादीए चउत्थं करेति १ चा अट्ठेवाचं पारेति, पारेतिचा
सेसं तदेव एवरं अट्ठेवाचं पारेचा, एवं चउत्था वि परिवादी,
नवरं सव्वपारणए आरंविज्जं पारेति १ चा सेसं तं चैव, पदममि
सव्वकामगुणं पारणयं, वितियए विगतिवज्जं, तइयमि अट्ठेवा
हं आयंविज्जेमो, चउत्थमि तते णं सा काली अज्जा तं रयणा-
वलीतवोक्कम्मं पंचहिं संवच्छेरेहिं दोहिं य मासे य अट्ठा-
वीसाए य दिवसहिं अट्ठासुत्तं जाव अग्राहिया जेनेव अज्ज-
चंदपा अज्जा तेषेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा अज्जचंदणं
अज्जं वंदति, १ चा बहुई चउत्थ जाव अप्पाणं भावेयाणे
विहरति, तते णं सा काली अज्जा तेषे उरालेया जावक्कमप्री
संतया जाया या वि होत्वा, सेज्जं जहा ईगाल जाव सु-
हुयहुयासणेति व भासरति पल्लिच्छया तवेंणं तेषणं तवैय-
सिरीए अतीव २ उवसोनेमाणी २ चिट्ठति, तते णं से काशीअ
अज्जाए अक्षया कपाइ पुवरत्तावरकालसमयांसि अयं
अज्जकत्थि ते जहा स्वत्थस्य चिंता जहा जाव अत्थि उ उाणे-
णं वा ताव ता मे सेयं कट्ठं जाव जलंते अज्जचंदणं अज्जं
आपुच्छिचा अज्जचंदपाए अज्जाए अज्जणुसायाए स-
याणीए संकोहणा कुसणा १ जपपाया १ परिपातित्से

कालं भगवत्कलमाणं विहरात तं कद्रु एव सेपेहति, सेपेहं तिचा कद्रुं जेणव अज्जचंदणा अज्जा तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिचा अज्जचंदणं वंदति तमसति, वंदिता नमोस्सिचा एवं वयासी-इच्छामि एं अज्जो । तुज्जेहि अज्जणुसाया-ते समाणी संसेहणाए जाव विहरिचा, ते एहसुर, तं तं न काली अज्जा अज्जचंदणाए अज्जणुसाया समाणी संसेहणा जसिय जाव विहरात, तमा काली अज्जा अज्जचंदणाए अतिप जयातिमातियाइ एका-रस अंगाई अहिज्जिचा पुपिपुसाई अहसवच्चा-राइ सामक्षपरियाग पुरिणिण ना मासिया त संसेहणा त अचाणं कुसिया अज्जाइ अगमणा ते छेदेति, छेदेतिचा जस्तुचा देवति निमिणजाव जाव चरिस्तुसासा-स्मासई सिद्धे । मयं अज्जगणं ? निक्खेवा-तेणं कासे-एं तेणं समएणं चंपाणां गयुरी होत्या एज्जरे चे-इए कंथिए राया तथ एं सेणियस्म रसो जज्जको-थियस्म रसो चुक्कमाउया सुकाली नामं देवी होत्या, जहा कझी तहा मुकाझी वि निक्खंता जाव बहुहिं वडत्थं जाव जावमाणे विहरति, तेणं सा मुकाझी अज्जा अज्जया कयाइ जेणव अज्जा चंदणा अज्जा जाव इच्छा-मि एं अज्जो । तुज्जेहि अज्जणुसाया समाणी कणा-बलि तत्रोक्कमं उवसंपज्जिचा एं विहरति, ते एवं जहा रयणावली तहा कणावली वि, नवरं तिधु ठाण्णु अह-मातिकरे जहा रयणावली कडाती एकाए परिवासीए ए-गे संवच्चेरे पंच मासा बारस य अहरेचा चउणं पंच बरिसा नव यासा अचारस दिवसा सेसं तहेन नव वामा परिवारो पावयिचाउ जाव सिक्का ॥१॥ अन्त० ८ वर्ग ॥

काशीपर्वगंसकास-कालीपर्वगंसकास-त्रि० । काशी का-जहा, तस्याः पर्वणि क्युराणि मथ्यानि च तनुनि भवन्ति, नतः काशीपर्वणि जानुकुपेराईनि वंशु तानि कालीपर्वणि, उ-द्रुवुक्कविममध्यमपर्वणीसमासः । तथापरेकैः शरीरावयवैः सत्यक् काशीत तपस्वि वा द्योतते इति काशीपर्वगंसकासः । यद् वा प्राकृते पुरांपरनिपातस्यातन्त्रवाद् प्राप्नो दृश्य इत्यादिषु अथयवचमेषाण्यवयवनि व्यपदेशदृशेनाकाङ्क्षसन्धीतार्थाय काशीपर्वसदृशायां कालीपर्वसिः संकाशानि सदृशान्यङ्गानि यस्य स तथा । विकल्पतोऽनुष्ठानतोऽपचितपाशितका-णिते, उच० २ अ० ।

काळुड्डाई-कालोत्थियिन्-त्रि० । उद्गते आदित्ये विवसतो ग-च्छति, "काळुड्डाई कालांगवसो, ठाण्डुड्डाई य कालजोई य ।" ति० श्रु० १६ उ० ।

काळुणयिचा-कारण्यप्रतिज्ञा-खी० । कारण्यवृत्तौ, विया० १ अ० १ अ० ।

काळुणयि-कारणिक-त्रि० । कणा हीलमस्य उक् । द्या-ही द्याहीति, वाच० । कणाप्रधानं विज्ञापापाव वचसि,

अनुष्ठाने च । सूत्र० १ श्रु० १ अ० १ उ० । कारण्यं वो-कस्मन् पुत्रवियोगदिजानितेन तदीयस्यैव तस्यादिः स-ज्जन्मानरे सुखितो जन्वावति वासनातोऽन्यस्य यद्वा न त-त्कारण्यदानं, कारण्यजन्मत्वाद् वा दानमपि कारण्यमुक्तं, उ-पचारादिति । दानमेव, स्या० १ अ० १ उ० ।

काळुसिधजाण-काळुप्पध्यान-न० । अपमानतोऽपरगुणग्रह-सायामीर्थातो वा विसिन्ध कलुपजावः कालुप्पं मलिनता, तस्य ध्यानं कालुप्पध्यानम् । बाहुसुबाहुग्रहं सामसहस्रमन्योः सिंह-गुहास्थितकपकस्यैव ध्यानं, आनु० ।

कालोज्जं-देशा-तापिच्छकुसुमं, दे० ना० २ वर्ग ।

कालोज्ज-कासेय-पुं० । कास्या अपत्यम् उक् । कालोकेयं, कालचन्दनं, न० । कलायै रक्तवारिण्ये हितं दद्रु । सकृति, वाच० । इदयान्तवर्तिमांसचक्षरे, सूत्र० १ श्रु० ५ अ० १ उ० ।

काळोद् (य)-कालोद्-पुं० । चातकीकण्डस्य सर्वतः परि-क्षेपकं समुद्रमेदं, चातकीपरितापि शुष्कोद्करसावधः कालो-दसमुद्रः । अनु० । स्या० ।

संमति कालोदसमुद्रकल्पतामाह—

यापइसंसे एं दीवे कालोदे नामं व्हं वडयागारसंठाण-संठिते संवेत्ता संवेत्ता संरिक्सिचिचा णं विद्धइ ॥

(यापइसंसे एं दीवमिण्योद्), चातकीकण्ड, जमिति पूर्ववत्, हीयं कालोदसमुद्रो वृषो वलयाकारसंस्थानमसीएवः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षेप्य भूध्रियवा तिष्ठति ।

काळोदे एं समुदे किं समचक्कवाअसंठिते विसमचक्कवा-लसंठिए ? गोयया । समचक्कवाअसंठिए, एो विसमचक्कवाअ-संठिए । काळोदे एं जंते । समुदे केवतिंयं चक्कवाअविकलंभे-एं केवतिंयं परिकलंभेणं पन्नने ? गोयया । अहजोयणमयम-इस्माई चक्कवाअविकलंभेणं एकणउतिजोयणसयसइस्माई सचरिमयमइस्माई उअ पंचुचरे जोयणसये किंचिाविभे-साहिए परिकलंभेणं एणएचे । से णं एकाए पउमवरवांदे-याए एणए वणमंठेण य दोएह वि विएणओ ॥

"कालोए णं जंतुः समुदे किं समचक्कवालसंठिए" इत्यादि प्राग्बन्ध-प्रभृत्तं सुगमम् । प्रगवानाह-वीमम् । अष्टो योजनशतसहस्राणि चक्रवाडविक्रमेन एकनवतियोजनशतसहस्राणि सप्ततिसह-स्राणि चक्रवाटानि पञ्चोत्तराणि काश्चिज्जिज्ञेयाधिधानि परिक्रमेण, एकं च योजनसहस्रमुद्वेधेति गम्यते । उक्तं च—

"अद्वे य सयसहस्ता, कालोपचक्कवालविक्रमो ।

जोयणसहस्रसमेगं, उग्माहेयं मुणयव्वो ॥

इगनउरसयसहस्ता-इ इवति तद् सचरीसहस्ता य ।

उअ सया पंचाद्वेया, कालोपचक्रवालविक्रमो एसो" ॥

(से णं एकाए इति) स कालोद्ः समुद्रः एकया पञ्चवर्षेविकया, अष्टयोजनोच्चपञ्चमुपरिभाविन्यति गम्यते । एकन च वन-काएनं सर्वतः समन्तात् संपरिक्षितो, इयोरपि वर्णकः प्राग्म-य । जी० ३ अ० १० । परिक्रमेणानिभावन इयम्-कांताइस-समुद्रस्य चक्रतोऽपि चक्रवाटालयाः विक्रमोऽष्टौ योजनचक्रा

अपरतोऽपि इति बोध्य, आतकीअण्डस्यकताऽपि अतको लङ्गा अपरतोऽप्यदो, लक्षणसमुच्चय एकोऽपि हे लङ्गे, अपर-
सांघीति अतको, एको लङ्गे अम्बुह्वापस्यति सर्वसंख्यया एकोन-
त्रिगुण्युक्ता जाताः ३६००००० । तेषां च वर्गो विधीयते, आतोऽष्ट-
कम्बुत्थ एकक, श्रुत्यानि दश, ततो दशजिगुणे जातान्ये-
कादश श्रुत्यानि ८८१०००००००००० । तेषां वर्गसु श्रुत्यानि ह-
स्यं यथोक्तं परिधिपरिमाणम्-६१७०६०५ । शेषं त्रिको नवक-
ञ्जिकञ्जिको नवकः सप्तकः पञ्चकः ३६३३६७५ इति यद्वति-
ष्ठते तद्वैज्या विशेषाधिकन्यमुक्तम् । एकनवतिशतसहस्रा-
णि सप्तशतानि सप्तसिंहहजाधिकानि नक्षत्रादिपरिमाणं चाष्टा-
विंशत्यादिंसंख्यानं नक्षत्रादीनि ज्ञावत्पारिगता गुणयत्वा
परिमावनीयम् । ५० प्र० १ पादु० । सू० प्र० ।

कालोप ए समुद्रे एकाण्डजोपस्यसतसहस्रादि-
यादि परिक्लेवेण ॥

(कालोप ए णि) काशोदः समुद्रः, स केनवातेलङ्काणि स्वाधि-
कानि परिक्लेवेण आधिक्यं च सत्तया सहस्रैः बहिः शतः
पञ्चांशैः सप्तदशभिर्गुणैः सप्तैः पञ्चांशैः सप्तशतैः सप्तशतैः आ-
ङ्कुलैः साधिकैरिति । स० ७१ सम० ।

हाराणि-

कालोपस्य ए जंते । समुद्रस्य केवति द्वारा पण्यथा ? गो-
यमा । चचारि द्वारा पण्यथा । तं जहा-विजये वेजयते जयते
अपराजि । कटि ए जंते । काशोदस्य समुद्रस्य विजये ए-
मं दारे पण्यते ? गोयमा । काशोदसमुद्रपुरचिह्नमापरं पुक्ख-
रवरदीवपुरचिह्नमप्यस्य पञ्चचिह्ने ए सौतोदाए महानदीए
ठण्णि, एत्थ ए काशोदस्य विजये जाव पाएणचे
गोयमा । अट्टजोयणं तं चेव पण्यं नाव पाएणणीओ ।
कटि ए जंते । कालोपस्य समुद्रस्य वेजयते एमं दारे
पण्यते ? गोयमा । कालोपसमुद्रस्य दक्खिणापरं पुक्ख-
रवरदीवदक्खिण्यस्य उत्तर एत्थ ए काशोपसमुद्रस्य
वेजयते नाम दारे पण्यते । कटि ए जंते । कालोपसमु-
द्रस्य जयते नाम दारे पण्यते ? गोयमा । कालोपसमुद्रस्य
पञ्चचिह्नमापरं पुक्खरवरदीवपञ्चचिह्नमप्यस्य पुराचिह्नमं
सांताए महानदीए ठण्णि जयते नाम दारे पण्यते ।
कटि ए जंते । अपराजि ए नाम दारे पण्यते ? गोयमा ।
काशोदसमुद्रस्य उत्तरकापरं पुक्खरवरदीवोत्तरकस्य
दादिणओ एत्थ ए कालोपसमुद्रस्य अपराजियनाम दारे,
संतं ते चव ॥

काशोदस्य भवन् । समुद्रस्य कति हाराणि प्रकृतानि । जगवा-
नाह-गौतम । अत्यारि हाराणि प्रकृतानि । तयाया-विजयं वेज-
जयन्तं जयन्तमपराजितम् । क भवन् । काशोदसमुद्रस्य वि-
जयं नाम द्वारं प्रकृतम् । जगवानाह-गौतम । काशोदस्य समु-
द्रस्य पूर्वार्धेयन्ते पुक्खरवरदीवस्य पूर्वार्धस्य पश्चिमदिशि
क्षीतोदाया महानद्या उपरि, अत्र काशोदस्य विजयं नाम
द्वारं प्रकृतम् । एवं विजयद्वारवत्कथया पूर्वानुसारेण वक्तव्या,
नवरं राजधानी अन्त्यस्मिन् काशोदे समुद्रे । वैजन्तद्वारप्र-
सूत्रं सुगमम् । जगवानाह-गौतम । काशोदसमुद्रदक्षिणार्धेयन्ते
पुक्खरवरदीवदक्षिणार्धस्य उत्तरतोऽत्र काशोदसमुद्रस्य वैज-
यन्तं नाम द्वारं प्रकृतम् । एवं जम्बुद्वीपगतवैजयन्तद्वारं वक्तव्यम् ।
नवरं राजधानी अन्त्यस्मिन् काशोदे समुद्रे । जगवानाह-गौतम । काशोदसमुद्रपश्चिमार्धेयन्ते पुक्ख-
रवरदीवपश्चिमार्धस्य पूर्वतः क्षीताया महानद्या उपरि, अत्र का-
शोदसमुद्रस्य जयन्तं नाम द्वारं प्रकृतम्, एतद्वि जम्बुद्वीपगतज-
यन्तद्वारवत्, नवरं राजधानी अन्त्यस्मिन् काशोदे समुद्रे । अप-
राजितद्वारप्रसूत्रमपि सुगमम् । जगवानाह-गौतम । काशोदस-
मुद्रोत्तरार्धेयन्ते पुक्खरवरदीवे तारास्य दक्षिणतोऽत्र काशो-
दसमुद्रस्यापराजितं नाम द्वारं प्रकृतम्, तद्वि जम्बुद्वीपगताप-
राजितद्वारवत्, नवरं राजधानी अन्त्यस्मिन् काशोदे समुद्रे ।
संमति हाराणां परस्परमन्तरं प्रतिपिपाक्षिपुराह-

काशोदस्य ए जंते ! समुद्रस्य दारुणं ३ ए एस एं
केवति ए अवाहाए अंतरे पण्यते ? गोयमा । शवीसमयस-
हस्ता बाणठण्णि खमु जवे सहस्रादिं द्धच सया ठा-
ला दारंतं तिथि कोसा ये दारस्य ३ ए अवाहा अंतरे
पण्यते । काशोदस्य ए जंते । समुद्रपदेसा पुक्खर-
वरदीव० तद्वे, एवं पुक्खरवरदीवस्य वि जीवा वडाइचा
तद्वे बाणियन् ।

प्रसूत्रं सुगमम् । जगवानाह-गौतम । द्वाविशतिर्बोजनशतस-
हस्राणि द्विवतिः सहस्राणि वद् बोजनशतानि वद् वावारीय-
द्विचिकानि त्रयस्र कोशा द्वारस्य द्वारस्य परस्परमभाषया मन्तरं
प्रकृतम् । तथाहि-अतुणंमपि हाराणामिक्खं पुक्खमोक्खं अ-
ष्टादश बांजानानि, तानि काशोदसमुद्रपरिमाणत्वा १७०६०५
इत्येवंपात शोष्यन्ते, शोषितेषु च तेषु जातमिदम्-ए-
कनवतिर्लङ्काः सप्ततिः सहस्राणि, पञ्च शतानि सप्ताशीत्यधि-
कानि ७१७०५८७, तेषां अतुभिर्जाणि इते लक्षणं यथोक्तं हारा-
णां परस्परमन्तरपरिमाणम् २२६२६५६ । उक्तं च-“त्रायाना
उच्च सया, बाणइह सहस्रसत्तसत्तवावीसं । कोसा थ तिथि
दारंतं-तरं तु काशोयहिस्स जवे” ॥१॥ “काशोदस्य ए जंते !
समुद्रस्य पदेसा” इत्यादिस्वचतुष्टयं पूर्ववद्भावनीयम् ।

मामन्वर्धेमनिधित्तुपुराह-

मे केण्टेणं भंते ! एवं बुवति कालोपनमुद्रे काशो० ३ ?
गोयमा । कालोपस्य ए समुद्रस्य उदके आससे यांससे
पेससे मासरासिबण्णे पगतीए उदगरसेणं पण्यते, काशा
महाकाशा एऽत्थं जुवे देशा महिहिया० जाव पडिओवम-
हितीया परिवसंति, से तेण्टेणं गोयमा । जाव णिच्चे ।
(से केण्टेणं/मिथादि) अथ केनायेन भवन् । एवमुच्यते-
काशोदः समुद्रः काशोदः समुद्र इति । जगवानाह-गौतम । का-
लोदस्य समुद्रस्य उदके आससेमासरास्य, उदकरसत्वात् ।
मांसलं गुरुधर्मत्वात्, पेससमासत्वाद् मनोहात्वात् । कालं क-
ण्णम्, एतद्वैद्योपमया प्रसिद्धायति-मावरासिबण्णमि । उक्तं च-
“पगई इदकरसे कालोद ए उदगमासरासिबमिति । ततो काश-
ोदं यस्मादो कालोदः, तथा कालमहाकाली च तत्र द्वौ द-
वौ पूर्वार्धपश्चिमार्धौ च पर्यायं महर्किं यावत्पयोपमस्थितिकी
परिवसतः, ततः स कालोदः । तथाचाह-“जे तेण्टेणं मिथादि”

चन्द्रादित्यौ—

काशेयगेणं जेतै । समुद्रं कति चंदा पजासिम् वा ३ पु-
च्छा । गोयमा । कालोपयेयं समुद्रे बायालीसं चंदा पजा-
सिम् वा ३ बायालीसं चंदा बायालीसं च दिखगरा दिचा
कासोदाहिमि एते चरति संबंधलेसागा शक्यत्तसहस्रं
एगमेगं ठावचरं च सतमएणं ठाव सया उण्णउया बहु-
गहा । शिण्णिय स सहसा अडावीसं कासोदाहिमि बारां
सवसहसां नव य सता वहासा तारायकोनीकोनीणं
सोभं सोजंजु वा ३ ॥

चन्द्रादित्यादिसूत्रपाठसिद्धयम् । एवं कपे च चन्द्रादीनां परिमाण-
मन्त्रवाप्युक्तम्—

“ बायालीसं चंदा, बायालीसं च दिखगरा दिचा ।
कालोयहिमि एय, चरति संबंधलेसागा ।
अक्यत्तसह सहासा, सयं च वाचचरं मुणेयणं ।
ठाव सया उ नउया, गहाण तिणव य सहसा ।
अडावीसं कालो—दहिमि बारसयसहसां ।
नव य सया पहासा, तारायकोनीकोनीणं ।
तं च पुक्करवरद्वीपः सर्वतः संपरिक्षिप्य स्थितः । जी० ३ प्रति० ।
(तद्वत्कथं पुक्करवरद्वीपं शब्दे द्रष्टव्यम्) नन् । चन्द्रादीनां पान्तरस्ये
समुद्रभेदे, स्या० ७ उ० ।

कासोदा [प]—कासोदायिन—पुं० । स्वनामकथातेऽन्ययुधि-
कभेदे, ज० ७ उ० १० उ० । [‘अद्य हरिष्य’ शब्दे प्रथमभागे
५५५ पृष्ठे तद्वत्कथं उक्ता]

कालोपास—कासावजास—त्रि० । कालद्वितीय, ज० ६ श० ५ उ० ।
यः काल एवाऽवभासते पश्यताम् । स्या० उ डा० ।

कालोवकम्—कालोपक्रम—पुं० । कासस्योपक्रमः कासोपक्रमः । उप-
क्रमभेदे, “ले कि तं कासोवकम् ? । कासोवकमे जयं नालिआरंदि
कालस्लोवजमं कीरैसेसं कालोवकम्” । अत्र० । नि० ५० ।
(इति ‘उपक्रम’ शब्दे द्वितीयभागे ८७३ पृष्ठे व्याख्यातम्)

काव—काव—पुं० । ज्योत्स्नहने, ज्ञा० १ कु० उ अ० । कावदिचाह-
के, जि० । जी० ३ प्रति० ।

कावकोरिय—कावकोटिक—त्रि० । कावो मारोदहनं तस्य कोटी
भागः कावकोटी, तया ये चरन्ति ते कावकोटिकाः । कावटिके-
षु, ज्ञा० १ कु० ८ अ० । अत्र० ।

कावटिक—कावटिक—त्रि० । कपटचारिणि, ज्ञा० १ कु० उ अ० ।

कावसबाग—कार्पण्यत्याग—न० । ऊपशमावपरित्यागेऽनुष्ण-
हृषी, से० ४ वि० ।

कावस—कावध्य—पुं० । सप्तत्रिंशत्तमे महाप्रदे, चं० प्र० २० पाठः ।

कावसिन्धो—देशी—असहने, दे० ना० २ वगे ।

कावसिय—कावलिक—न० । कंथक्षेत्रं कावलिकम् । नाहारादी,
न० । कवसप्रत्येनिष्पादिते प्रत्येपहारे, सूत्र० १ कु० १ अ० ३ उ० ।

कावसिय—कावसिक—पुं० । यक्षिणजस्ते पाकविरुक्तसाधौ, वृ०

१ उ० । “ कावसिककपेय तेण सह वच्छद । ” आच० ४
अ० । अत्र० ।

काविड—कापित्य—न० । स्वनामकथाते विमानभेदे, स० १४ स० ।

काविल—कापिल—पुं० । कपिलो देवता येषां ते कापिलाः । वि-
रोधरसाङ्गेषु, जी० । “अं काविलं हरिसर्पं, एवं बन्धुव्यस्स
वच्छद” यत्कापिलं दर्शनं साङ्ख्यमतमनम् । स० १ काण्ड ।

कावसिय—कापिल—न० । उत्तराध्ययनानामष्टमऽध्यायने, स०
३५ स० । यत्र कापिलस्य महासुनेर्दृष्टान्तमभिज्ञानलोकमवहती-
करणं कथितम् । उक्त० ७ अ० । सूत्र० । [‘काविल’ शब्दे अस्मिन्नेव
भागे ३८७ पृष्ठे उक्तम्]

काविसायण—कापिशायन—न० । मध्विशेषे, जी० ३ प्रति० ।

काव—देशी—नीलवर्णोपाय, दे० ना० २ वगे ।

कावादी—कापोती—स्त्री० । मारकाये, दश० ४ अ० । [‘काय’ शब्दे
अस्मिन्नेव भागे ५४७ पृष्ठे तद्व्याख्यानं स्पष्टीकृतम्]

कास—काश(स)—पुं० । केन जलेन कफात्मकेन ग्रहयते व्याप्यते इव ।
अथ व्याप्यौ आधारं घञ् । काशरोमं, वाच० । उपा० । ज्ञा० ।
सप्तस्वार्थशस्त्रे महाप्रदे “दां कासा” स्या० २ डा० ३
उ० । कुतं, जलेनाकीर्णं वासधान्यम् । काश दीप्तौ अञ् । के-
शियातुभेदे, तदुगुणाद्युक्तम् । तात्पुं. न० । इवभ्यानि
अश—अञ् । काः का । सूत्रिकभेदे, पुं० । स्त्रीयां ङीष् । श्रुतिभेदे,
पुं० । काशस्य गोत्रापत्यम् । अथवा० कस्य कारायनः । तत्रात्राप-
त्यं, पुं० स्त्री० । वाच० । काशं भवः काशयः । रसे, स्या० ७ डा० ।
कस्यतेऽस्मिन्निति कायः । संसारे, आवा० १ कु० उ अ० ३
उ० । कस हिंसते कसैरि णः । हिंसक, काशनेऽन्नेन काशं करेण
घञ् । रोगभेदे, पुं० । क जलमस्येतेऽन्नेन, असु स्तूपेण
करेण घञ् । शोभाज्जनवृत्ते, पुं० । तद्वज्जनसंवेन नेत्राञ्जलिनि-
सारणास्य तथात्वम् । वाच० ।

काव—पुं० । कस्यतेऽन्नेन कथं करेण घञ् । कषणपाषाणं प्र-
स्तरभेदे, श्रुतिभेदे च । वाच० ।

कासं कस—कासक—पुं० । कस्यतेऽस्मिन्निति कासः संसार-
स्तं कथतीति तदभिमुखो यातीति कासकृपः । ज्ञानदिग्माद्व-
ति, आवा० १ कु० २ अ० ५ उ० ।

कासंत—काशमान—त्रि० । रोगविशेषे, “कासंता बाहिया य आ-
माभिभूयता” । प्रज्ञ० ३ आ० द्वार ।

कासग—कर्षक—पुं० । कृषिबले, वृ० ३ उ० । “जेण रोदंति धी-
आह, जेण जीवंति कासगा” । नि० ५० १ उ० । उक्त० । जेवी-
कारके, उक्त० १२ अ० ।

कासण—कासन—न० । कटकरणे, श्रोत्र० ।

कासह—कासहृद—पुं० । स्वनामकथाते तीर्थभेदे, यत्र विष्णुवन-
मङ्गलकलायः श्रीमादिनाथः । ती० ४३ कवप ।

कासमाण—काशमान—त्रि० । काशं कुर्वानं, “णीससमाणे
कासमाणे गीयमाणे वा । ” आवा० १ कु० २ अ० ३ उ० ।

कासव—काश्यप—पुं० । काश्यपिषति घण्ये काश्यपः । वाच० ।
“कमचअतएययां प्रायो हुक्” । ८ । १ । १७७ ।

इति यज्ञोपे " हस्तयवशशसं शयसां दीर्घः " । ७ । १ । ४३ ।
 इति शकारस्पादेः स्वरस्यादेर्दीर्घः । प्रा० १ पाद । ब्रह्मणो
 मानसपुत्रस्य मरीचः पुत्रं श्रुतिनेदं, वाच० । भगवतः श्रुत-
 नेदस्य पूर्वपक्षे, काश्रं भवः काश्यां रसलं पीतवानिति
 काश्रपाः, तदपत्यान्यपि काश्रपाः । तदपत्येषु, ते च मुनि-
 सुत्रतमेमिवर्जो जिनाश्चक्रत्यादयश्च क्रियाः सप्तमणधरा-
 दयो हिजाः जम्बुह्वाद्यादयो गृहपत्यमेति । तत्सकं मूलगोत्र-
 मेदे च । " सप्त महाशूलगोत्रा पञ्चसु । तं जहा-कासवा गो-
 यमा । " । इह च गोत्रस्य गोत्रवद्भ्यां जहादेवं निर्देशोऽप्यथा
 काश्यपमिति वाक्यं स्यादेवं सवेष्ट । स्या० ७ प्रा० आच० ।
 सूत्र० । " जे कासवा ते सप्तविहा पणसु । तं जहा-ने कासवा
 ते स्त्रीरिजा ते गोत्रा ते घाला ते मुञ्जनिषा ते पञ्चतिषां ते क-
 रिसकण्डा । " स्या० ७ प्रा० । चं० प्र० । जी० । प्र० । का-
 श्यपगोत्रे श्रीमद्वागीचक्रत्यादयस्त्रिंशत् । सूत्र० १ बु० १६ अ० ।
 इष्ट० । कल्प० । " जंल विरता समुत्तिता कासवस्स
 अणुपमन्वारिणो । " काश्यपस्य अष्टमस्यामिनो बर्द्धमानस्वा-
 मिनां वा । सूत्र० १ बु० ६ अ० । कापिलीयाऽप्ययने-
 कपापिलस्य पितरि, सप्त० ७ अ० । काश्यं राजभे-
 र्पाति नरकात् पा-कः । काश्यपस्य पुत्रं, सुगमेदे, पु० ।
 स्त्री० । स्त्रियां जातित्वात् ऊष् । पश्यपस्येदं काश्र ।
 काश्यपसम्प्रदायि, त्रि० । स्त्रियां ऊष् । पृष्टिदा, स्त्री० ।
 तस्याः संवन्धितया काश्यपपत्या, स्त्री० । काश्यपे-
 यः । काश्यपगोत्रोत्पन्ने विष्वक्किन्सामिभे श्रुतिनेदे, वाच० ।
 " समणस्स णं जगवशा महावीरस्स जेठा प्रशसो सुव-
 सणा कासवी गोत्तसं । " आच० ३ बु० ३३ अ० । नापिते,
 सूत्र० म० प्र० । आ० । सूत्र० । राजगृहपास्तस्य स्वनामकथाने
 गृहपतौ, (तद्रक्तज्वाला अन्तकृशशु पञ्च वर्गे चतुर्थेऽप्ययने
 स्वतः । तथादि-) तेषां कालेण तेषां समयेण रायमिदं गयेर-
 गुणशीलप चेष्टय, तत्थं णं सेणिणं राया कासवं नामं गहावगी
 परिवसति, जहाहामकाइ संशसे घासा परिघाउ पावणुत्ता
 बिबुले पव्वले (सिद्धं) । अम० ७ वर्गे० ।

कासवग-काश्यपक-पुं० । नापिते, प्र० ६ श० १० उ० । आ०
 सू० । तस्य राज्ञः श्रेणीयत्वमैव । जं० ३ वृत्त० ।

कासवगीत-काश्यपगोत्र-पुं० । काश्यपाक्यगोत्रवति, " धेरे
 ओरियपुत्ते कासवगोत्तसं अट्टहाइ समणस्यद्वे वा एह " ।
 कल्प० ७ अ० ।

कासवजिया-काश्यपजिका-स्त्री० । माणवकगणस्य प्रथम-
 शाखायाम्, कल्प० ८ कृत्त० ।

कासवणाहिय-काश्यपनालिक-न० । श्रीणीपकले, आच० २
 अ० १ अ० ७ उ० ।

कासवी-काश्यपी-स्त्री० । पञ्चमतीर्थकरस्य प्रथमशिष्यायाम्,
 स० । काश्यपगोत्रायां स्त्रियाश्च, " समणस्स णं भगवशां
 महावीरस्स जेठा भइणी सुदसणा कासवी गोत्तसं " ।
 आच० ३ बु० ३ वृत्ति० ।

कासायवत्य-कापायवत्-त्रि० । कापायवत्परिधाने, इ० १ उ० ।

कासार-देशी-सीसपत्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।

कासार-कासार-पुं० । कस्य जलस्य सारोऽयं । सरोवरे,
 विश्वरूपारणेः रचिते वायव्यकच्छन्नेमेदे च । वाच० । प्रा० का० ।
 कासिञ्ज-देशी-श्वेतवर्णं, दे० ना० २ वर्ग ।

कासिञ्ज-देशी-काकस्सलाभिधाने देशे, दे० ना० २ वर्ग ।

कासिञ्ज-काशित्वा-स्त्री० । कुण्डल्येयं, जी० ३ प्रति० ।

काशिय-कासित-न० । छुते, च० ३ अवि० ।

कासिराय-काशिराज-पुं० । काशीनां जनपदानां राजा, टप् ।
 वाच० । काशिमरुत्ताधिपतौ, सप्त० १८ अ० । " तस्य
 तस्स मागिणज्ज कासिराया तेष खव रज्ज दाविज्जो केसी
 कुमारे " आच० ३ अ० ।

काशिराजकथा-

तदेव कासिराया, सेतुसङ्घपरक्रमे ।

कामनोपे परिच्छिन्ना, पठेत्तु कम्पमहावर्णं । ४५ ॥

हे मुने । तथैव तेनैव प्रकारेण पूर्वोक्तपुण्यत काशियदेशप्रतिभ-
 न्नेनवाना राजा सप्तमण्डपः कर्मकरं महावनं प्राहणत्, इन्म-
 ल्यामासन्त्यर्थः । किं कृत्वा-भोगान् परिचर्य्य, कीदृशो नन्दनः,
 श्रेयःसत्त्वपराक्रमः श्रेयः कल्याणकारकं यस्सत्यं संयमः श्रेयः-
 सत्यं तत्र पराक्रमो यद्यस्य सः श्रेयःसत्त्वपराक्रमः, मोक्षदायक-
 चात्रिचर्मं विहितवीर्यं इत्यर्थः । अत्र काशिराजकथा-
 न्तः-वाराणस्यां नगर्याम श्रमिणिशो राजा, तस्य जयन्त्यभिधा
 देवी, तस्याः कुलिसमुज्जताः सप्तमण्डपदेशं नन्दनो नाम, तस्का-
 ऽपुत्रो भ्राता शेषवतीराष्ट्रीलुतो ब्रह्म वासुदेवः, स च विद्या
 प्रवृत्तारम्भः सर्वाधनमरुतां नन्दनानुगतो राज्यार्थं स्फी-
 तामनुबन्धुः । कालेन पद्मज्ज्ञाशपसहस्रापर्याययुर्वासात्वात् स्या
 दसः पञ्चमनरकपृथिव्यामुत्पन्नः, नन्दनोऽपि च गृहीतभ्रामण्यः
 समुत्पादितकवलकानः पञ्चपरिचर्यसदृशाणि जीवितमनुयाज्य
 मोक्षं गतः, पञ्चविंशतिपञ्चैव चानयोर्देहप्रमाणमसीदिति का-
 शिराजकथान्तः । ४५ ॥ सप्त० १७ अ० ।

कासी-काशी-स्त्री० । काशते कार इत् स्त्रियां ऊष् । काश-
 तिच् । गौरा ऊष् । वाच० । वाराणस्यां, तज्जनपदे च ।
 अ० ७ श० २ उ० । काशी जनपदे, यत्र वाराणसी नगरी । इह०
 १ बु० ७ अ० । तस्या आर्यैर्लोकेषु गणना । प्रका० १ पत्र । प्रब० ।
 स्या० । सूत्र० । " तेषां कालेण तेषां समयेण कासी नामं जनपद
 होत्वा, तस्य वाराणसी नामं जनपदं होत्वा, तस्य णं संज्ञं नाम
 राया होत्वा । " इह० १ बु० ७ अ० । स्वहर्षाये ऊष् । स्वल्प-
 काशतृणे, वाच० ।

कासीवृक्ष-काशीवर्धन-पुं० । वाराणसीनगरीसंघन्यजनपद-
 बुद्धिकरे, स्या० ८ प्रा० ।

काह-काह-पुं० । जलाहारके, " यो काहरो तस्या देव घ-
 का पाणियस्स अरेऊण " । द्वा० ४ अ० । दे० ना० २ वर्ग ।

काह-काह-वि० । तस्य इः " हरिकाहो हः " । १ । २४४ ।

इति रस्य हः । प्रा० १ पाद । अपीरे व्यसनाकुले, वाच० ।

काहस-पुं० । स्त्री० । कुम्भिनं हलति लिखति हन्-अह् ।

काःकाविकाले, कुकुदे, स्त्रियां ऊष् । काश्मिन्, पु० । अण्यक-
 वाक्येः शुके, भूते, वृक्षे च । त्रि० । महादकायाम्, स्त्रियां दाप ।

हृत्प्राकारे वाद्यमन्त्रे, वाद्यः। नृपविधौ, मा० म० प्र०। श्री०
नं०। अरुणायाम, मा० म० प्र०। जं०। गोमुखार, स्था० ७ ग्रा०।

कादहिया-काहिका-खी०। रत्नावलीनामनृषयस्य सौख्ये-
ऽवयवभेदे, अन्त० ८ वर्ग ।

काहिया-वेष्टी-तद्वयाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

काहिय-काधिक-पुं०। कथया चरति काधिकः। स्व० १ पु० २
अ० २ व०। कुशीलने, स्व० १ पु० ६ अ० १ व०। यो मित्रा-
यै प्रविष्टो धर्मकथां महतीं करोति। अथवा० कथाकथैकनिष्ठं,
व० ३ अ० १०।

अक्खाइयाउ अक्खा-खाइ गीयाइ छलियकम्पाइ ।

कड्यंता य कदाओ-ऽनियस्यत्या काहिया होति ॥

आचार्याकास्तरङ्गवर्नीमलयवर्नीप्रभृतयः, आचरानकांन धु-
तोवधानकादीनि, योगानि ध्रुवकादिद्वन्द्वानिजगान् योगपदा-
नि, तथा छलिनानि छलारकाव्यानि, कथा वासुदेवचरित-
बेदकथाः, इत्यकथया चरन्तीनि ध्रुवसंवेच्छेयःसमुपधा
धर्मकामार्थव्यवस्थानामप्रभवाः, संकीर्णकथा इत्यर्थः। एता
आचार्याकादीनि कथयन्तः काधिका उच्यन्ते, तच्चन्दनं नि-
धिकम्। वृ० १ व० १।

जे भिखू काहिये वेदइ वंदंत वा साइरजइ ॥ ४१ ॥

जे भिखू काहिये पंससइ पंससंत वा साइरजइ ॥ ४२ ॥

ये सुने सज्जयादिकरणजे जोग मोपु ओ देलकहादिकहाओ
कथैत सो काहियो। इमा जिउजी-

आहारादिखडा, जसहेतं अह्न पयणणिमिचं ।

तक्कम्मे जोग धम्मं, कथैत सो काधितो हाति ॥ ६३ ॥

धम्मकहं पि जोग करोत आहारादिमिचं, वय्यपानादिणि-
मिचं वा, जसार्थी वा, वंदणादिपूयणिमिचं वा, सुत्तपारि-
सिस्सु कवमाचार्यो अहो य रातो य धम्मकहादिपडलकणव-
ज्जो तद्व्यास्य केवलं कम्मं पवविधो काहितो जयति ।

बाद्व आह-अणुसज्जया पंचावधो वायणादिगो, तस्स पं-
चमो नेदो धम्मकहा, तेज भवसत्ता पडिबुज्जति, तित्थे य
अवोच्छिन्नो, पजावणा य भवति, अतो तामो णिज्जरा चेव
जयति, कहं काहियं तं पडिस्समकति ?। आचार्य आह-

कामं खडु धम्मकहा, सज्जायस्संव पंचमं भंगं ।

अवोच्छिन्नो ततो, तित्थस्स पजावणा चेव ॥ ६४ ॥

पूर्वाजिहितमोक्षकार्यानुमते कामधर्मः, अलुपार्थऽवधारणादः,
किमवधारयति-इमं सज्जायस्स पंचमय वागं धम्मकहा,
अहं य पंच-

तह वि य हा सव्वकासं, धम्मकहा जीयसव्वपरिहाणं ।

नादं व स्वेचकासं, पुरिसं व पवेदिदो धम्मं ॥ ६५ ॥

सव्वकासं धम्मो य कदेयव्वो, जतो पडिलहयादिसंजमजोयाणं
सुत्तपारसीण य आयरिगिलाणमादिक्कियाणं य परिहाणं जय-
ति, अतो य काहियं तं कायव्वं, अहं पुण धम्मं कहेति तह। नादं सा-
पुं साधुणीणं य वहुगच्छमहं, केचं ति भोमकासं बहुयं साधु-
साधुणी उवगाहकया इमे दाणसुद्धादि जविस्संति, धम्मं कहेय
रत्ताविपुरिसं वा नादं करेया, महाकुलं वा इमेव पळेण कवसंते-
नं पुरिसं बहु उवसंतीति कहेया। नि० वृ० १३ व० ३० ।

काहीइदाण-करिण्णतिदान-न०। करिण्णति कज्जनोपकारं
प्रमायमिति बुद्ध्या यदानं तत्करिण्णति दानमुच्यते। दान-
भेदः, स्था० १० ग्रा० ।

किङ्-कृत-खी०। क मावादी किङ् । "इत्तपादौ" । ८। १।
१३८ । "कुलम्" करये इति श्रुत इत्यम्। प्रा० १ पाद । करने,
विशो०। आ० म०। अमुष्टाने, स्था० ३ ग्रा० ६ व०। अथनामा-
विकरणे, कियतेऽसाविति कृतिः। मोक्षायामनामादिचेष्टायाश्च,
आव० २ अ०। कृतिकर्मणि वन्दनं, दश० ६ अ० १ उ०। व्य०।
पुरुषप्रत्यये कर्तृव्यापारे, कृ वधे क्तिन्। हिसायाश्च, विशति-
संख्यायाश्च। कृन्-वा-करये-इक्। कर्त्तव्याश्च, खी०। वाच०।

किङ्कम्-कृतिकर्म-न०। कृतिरेव कृतेषां कर्म किया कृति-
कर्म। वन्दनके, आव० ३ अ०। स०। आवा०। आ० वृ०।
कर्मापि हिंथा, उच्यन्तः कृतिकर्म निहृवादीनामप्रवनामादिकरण-
प्रत्ययसम्यक्पुनर्नां च, भावतः सम्बन्धप्रत्ययानामिति।
एतच्च भाविशानिजिनसमये स्थितम्। वृ० ६ उ०।

- (१) कृतिकर्मद्वारं निरूप्य कृतिकर्मणि संयतेभ्यः संवर्ता-
नां विशेयप्रतिपादनम् ।
- (२) यथाहं वन्दनस्याकरणे दोषाः ।
- (३) कृतिकर्मणि च्यव्यमावप्रकटविषया दृष्टान्तप्र-
तिपादनम् ।
- (४) कृतिकर्मकरणाहंस्यतादिनिरूपणान्तरं बन्वाहंस्य-
तादिनिरूपणम् ।
- (५) द्रव्यकौशलमावतो भेदाः ।
- (६) आचरणसत्तमं प्रतिपाद्य पर्यायपदेषु हेतुवाच्यस्य व-
न्दनविचारः ।
- (७) वैयर्थिकराविप्रकर्मनिरूपणयोग्ये निरूपितेव स्तुति-
मिराचार्यादिभिर्महत्तमं विधेयम् ।
- (८) कृतिकर्म कस्य कस्यैव कस्य नेति विचारः ।
- (९) कारणतः पारम्पर्यादीनां बन्दनप्रकारं निरूप्य तद्वन्-
नकारणप्रतिपादनम् ।
- (१०) पारम्पर्यादिवन्दनं निष्कलमिति निरूप्य तत्प्रतिषेध-
प्रयुक्तेताम्रपापप्रदर्शनम् ।
- (११) गुणवतामयं पारम्पर्यादिसंस्पर्शेन दोषसंभवात्सहज-
न्तं बन्दनविधेयप्रतिपादनम् ।
- (१२) पारम्पर्यादिवन्दनं व्यापारप्रदर्शनम् ।
- (१३) सुसाधुवन्दने गुणप्रदर्शनम् ।
- (१४) कृतिकर्मकरणस्यानुचितानुसृष्टिनामं व प्रतिपादनम् ।
- (१५) कदा कृतिकर्म कस्येव कदा वा नेति प्रकरणम् ।
- (१६) कतिहृत्यः कृतिकर्म कस्येवमिति निवृत्तानियतत्वेन
निरूप्य विद्यतयवन्दनस्यानुसंभवाप्रतिपादनम् ।
- (१७) कृतिकर्मस्वरूपनिरूपणम् ।
- (१८) कतिभरावश्यकैः परिशुक्लमित्येव निरूपणम् ।
- (१९) विराधनगुणोपदर्शनम् ।
- (२०) बन्दनकरणकारणप्रतिपादनम् ।
- (२१) बन्वनविधिनिरूपणम् ।

[१] अथ कृतिकर्मद्वारमाह—

कृतिकर्मं पि य छविहं, अञ्जुहाणे तेष्वेव वंदनगा ।
समयांडि य समणीडि य, जहारिहं होति कायव्वं ॥

कृतिकर्मोऽपि द्विविधः-अभ्युपार्जनं, नयेव बन्धनकर्मद्विविधमीप
सुतीपोद्देशके व्याख्यातम् ॥ ६३० ॥ अञ्जुपानम् "अञ्जुहाणं"
शब्दे प्र० भा० ६३३पुष्टे उक्तम्, बन्धनं तु 'वंदनगं' शब्दे व्याख्यास्व-
ते) उभयमीप च अभ्येः अभ्यर्णोभिन्न यथाहं बध्नात्माधिकं वर-
स्परं कर्त्तव्यम् । तथा अभ्यर्णोनामयं विशेषः—

सब्बाडि संयतीहिं, कृतिकर्मं संजताण कायव्वं ।
पुरिसचारीतो भम्भो, सब्बणिणाणं पि तित्थम्मि ॥

सद्योभिरपि संयतीनिष्ठप्रप्रमजिताभिरपि संयतानो तदि-
जडांजितानामपि कृतिकर्मं कर्त्तव्यम् । कुन इत्याह—सर्वजिताना-
मो सर्वेषामपि होषिकृतो होषं पुरुषाचरो धर्म इति ।

किङ्क—

तुच्छतणेण गम्भो, जायति ण य संकने परिजवेणं ।
आमां पि होज्ज दोमो, यियामु माहुज्जहम्मामु ॥

स्त्रियाः स्थापना वन्द्यमानायास्तुच्छत्वेन गद्यो जायत, गर्विता
च साधु परिभवकुट्वा पश्यति, ततः परिभवेन च नैव साधोः
शङ्कने विनति । अन्त्योऽपि दोषः स्त्रीषु माधुर्यदोषांशु माद्वेषमा-
ह्नासु बन्धमानासु ज्ञाति, ज्ञात्यसंबन्ध इत्यर्थः ।

आयि य हु पुरिसपणीतो, भम्भो पुरिसो य रविलसं सचो ।
लोगविरुद्धं चेयं, तम्हा समणण कायव्वं ॥

अपिचेति कारणान्तराभ्युपारे, पुरुषेस्तायं करमणघरलक्ष्मैः
प्रणीतः पुरुषप्रणीतो धर्मः, पुरुष एव च तं धर्मं रक्षितुं प्रत्य-
नोक्तानिपद्यमाणं पालयितुं शक्नुः, लोकाविकर्षं चैतत्पुरुषेण
स्त्रियो वन्दनम्, तस्मात् अभ्यानां ताजिः कर्त्तव्यम् ॥ ६३० ६
३० । कल्प० । प्रव० । पञ्चा० ।

(२) यथाहं बन्धनस्याकरणे दोषानाह—

एयस्म अकरणम्मी, माणो तह णियकम्मवंधो सि ।

पवणसिंसाऽयाणम्, अबोहिजवबुद्धिं अरिद्धमि ॥ ६३१ ॥

एतस्य कृतिकर्मणोऽकरणेऽविधाने मानोऽहङ्कारः कुतो ज-
नति । तथेति समुच्चये । नीचकर्मवन्धो नीचैर्लोत्रकर्मवन्धनामि-
ति, एतस्मान्मानात् स्यात् । तथा प्रवचनसिंसा शासननिन्दा-
नूनमतप्रवचने विनयो नाभिधीयते, यत एतं बन्धनं यथा-
बन्धं न कुर्वन्तीत्येवंकृत्वा । तथा (अयाणमिति) अज्ञातका
अविज्ञा एते लोककदिमपि नातुवच्यन्ति एवं विनिन्दन्ति ।
अत एवाधोऽधिः स्वयम्भूदोनाम्नाम् । अर्थाधिलामफलं कर्मत्व-
र्थः । ततश्च अचक्षुः संसारबद्धमिति दोषः । कैतस्याकरणे
इत्याह—अहं योग्यं बन्धनस्य, न यत्र कुत्रचित्ति वाधाप्रकार्यः ।
पञ्चा० उचित० । प्रव० । इत्या० । जित० । पंच० । भा० । पंच० ॥

वंदणचिदकिङ्कर्मं, पूआकर्मं च विणयकर्मं च ।

कायव्वं कस्स व केण वा विक्काहं व कइसुचो ? ॥

(गाथापूर्वार्धः 'वंदनं' शब्दे वच्यते) आह—इदं बन्धनं कर्त्तव्यं क-
स्य वा केन वा कदा वा कस्मिन्वा काले कतिकृत्यो वा कियस्यो
वा वारा इति ।

किङ्कोणं कइ सिरं, कइहि व अयस्सपडि परिसुद्धं ।
कंतिदोसविपपुक्कं, कितिकम्मं कीस कीरि वा ? ॥

अवनतिरवनतं कृत्यवननं तद्वन्धनं कर्त्तव्यम्, कति शिरः कति
पिंगांसि, तत्र अयस्सोत्थः । कतिभिराङ्गवश्यं केरावर्त्तनीभिः
पिंगांस्यै, कतिदोषविपपुक्कं टोलनगन्धाद्यो दोषाः । कृतिकर्म ब-
न्धनकर्म [कोस किर व सि] किमेति वा क्रियत इति वाधासंखे-
पार्थः । आच० ३ अ० ।

(३) सांयतं बन्धनादिषु कृत्यमाचनेर्दं प्रविशद्विपुर्ण-
हान्तादप्रतिपादयन्माह—

सीयले खुडए कणे, सेवए पासए तहा ।

पंचेते दिहुंता, किनिकम्मं होति णायव्वा ॥ ३ ॥

शतितः, खुडकः, कृष्णः, सेवकः पालकस्तथा पञ्चैते दृष्टान्ताः
कृतिकर्मणि भवन्ति ज्ञातव्याः । आच० ३ अ० । (तत्र सकपायकः
शतितलहृष्टातः 'सीयल' शब्दे वच्यते)

अथ कुलकहृष्टान्माह, तथेदं कथानकम्—

“ एगो खुडगो आचारिएण कालं करमाणेण लक्खणहुत्तो
आचारिभो ठविओ । ते सखे एवइया तस्स खुडगस्स
आणानिदेसे बईनि । तेसि च कडाडोणं येरण मूले पडह ।
अजया मोहणउज्जेण वाहिज्जेनो भिक्खाए गणसु साहुडु
वीतिअएण सत्तापाणुयं आयेत्ता पत्तयं गहाय वचइयपरि-
णामो वचइ एगदिसिए, परिसंनो एगमि वणसंजे बीसमह,
तस्स य पुत्तिकयकसियस्स मज्जे भमिज्जेकरस्स पादं बद्धं । भो-
गो तथ्य पुयं करइ तिलगचउलाङ्गोणं, किंचि वि सो बिते-
इ । एयस्स देहस्स गुणेण एरसे पुया किञ्च अविमर्शितं ।
सो अगुह—एय किं अवेइ ? ते भगुति—पुविहोदि कयल्लव
एयं, तं च जणो बद्ध । तस्स वि चित्ता जाया—पेज्ज जासिं
खमिज्जेकरं तारेसो मि अहं, अणे वि तथ्य बहुत्तुया रावपुत्ता
इअपुत्ता भविथ, ते ण ठविया, बहं ठविओ, ममं पूयति, कम्मो
मज्ज समणत्तं एयररुचितिगुणैर् बईति, परिमयत्ता इय-
दे वि भिक्खाओ आगया मग्गनि, न लभंति सुति वा प-
उत्ति वा, सो आगओ आलोए—जडाऽहं सज्जामि गम्भो सु-
ल्लो उडाइसो तथ्य पडिओ अरिथओ, इयानि उवसंते आ-
गमो मि, ते तुहा, पच्चा करइमं आलोए, पायकिण्ठं च
परिवज्जह । तस्स पुविहं वच्चाविंजी, पच्चा भावचित्ता जाया ” ।

इदानीं कृष्णकथानकमाह—

“ वारवरेय वासुदेवो, वीरओ कोसिओ, सो वासुदेवभओ । सो
य किं वासुदेवो वरिसारस्स बद्धेव जाया बहिज्जेति तिओ नहं ।
सो वीरगो वारं अलभंते पुत्तल्लुजियाय अरुच्येण काऊय व-
साह, दिणे दिणे न य जेमह, पडदमंसु जाओ । वत्ते वरिसारस्सो
नतिराया लब्धे वि रायाणो उयडिया, वीरओ पायसु पमिओ ।
राया पुउउह—वीरओ तुवल्लोसि वारत्तालेदिं कदिंयं जहावयं ।
रओ अणुकंया जाया, अवारिओ पायेसो कम्मो वीरयस्स ।
वासुदेवो य किं सव्वाओ धूयाओ आदे विवाहकालं पायेव-
दिया वयंति, तादे पुउउह—किं पुत्ति । दासो होइहि वदाहुं सामि-
धि ति ? ते अयंति—सामिणिओ होहासु (सि । राया जव-
इतो कप्पां एयवयह अह्मरागस्स पायसूदे, पच्चा मइया निजमज-
जकारेय सज्जारियाओ पव्वंति, एवं वचइ क्काओ ।
अजया एगए देवीय धूया, सा चित्तेर—सव्वाओ पम्माजिज्जि, ।

सीप धूया निष्कवायिवा-भगाहि, दासी होहामि चि । ताहे स-
व्यासं कियमुसिया उवणीया पुच्छिया भण-दासी होहामि चि ।
वासुदेवो चित्ते-मम धूयाओ संसारं हिंकिहिंति कहां बा अणे
हिं अयमिच्छांतं तो न लखो एको उवाओ, जेण अवा विचरं न
कारहिंति चि चित्तेहालको उवाओ बीरनं पुच्छिय-अस्थिते कि-
चि कयमुवयं ? जणति-वांथि । राया भयह-चित्ते हि । सुचरं
चित्तेहा जगह-अस्थि बयरीर उवरि सरको, खो पाहाणेण आ-
हणेहा पामिओ मओ य, सगदहवाए पामियं बहंनं वामपाए-
ण धारियं उक्केहाए गयं, पञ्चमप्रक्रियाए मच्चियाओ पवि-
छाओ इत्थेण ओहानियाओ गुमगुमंतोओ होउंत । बीए दिव-
से अस्थानाए सोल्लसवं रायसहस्राण मओ सो भणति-सुगह
ओ ! एयस्स बीरयस्स कुमुपपी सुया, कम्मणि य । कांण
कम्मणि ! वासुदेवो भणति-जेण रत्तसिरां मागे वसेतो वड-
हीवणे पामिओ पुढाविसंथेय, बेमंतो नाम काचिओ, जेण न
कमुया गंगा बहंतं कल्लुओदवं धारिया वामपाएण, बेमंतो नाम
काचिओ, जेण वोसवतो । तेण वसेतो कल्लुओदवं धारिया
वामहत्थेयं, बेमंतो नाम काचिओ, एयस्स धूवं होमि चि । सो
अस्थिओ-सुयं ते बेमि, नो चेच्चति, ओवरी कया, हिंसा, भीया य
सुदं, सवायिओ अरथांत, इमो से सववं कंतिहाअजया राया पुच्छ-
ति, किहू ते कयवं करेति । वारिओ तणुणि-अईं समिणीए
हाओ चि । राया जणति-सववं जइं न काराबेसि तो नांथ ते
निष्केदओ । तेण रओ अकूयं नाळण घरं गएण जणिया-जहा
पञ्चवं कंदि चि । सा उट्टा, कोलिओ ! अणयं न याणांसि,
तेण उट्टेऊण रज्जुए आहया कयंतो रओ खुलं गया । पा-
ए वडिया भणह-तहाहं कोमिरेण आयाया । राया भणति-
जेण येव सि मय जणिया-सामिणी होहिंति चि, तो हा-
सलं समसि, अहमेसाहं न वसामि । सा भणति-सामि-
णी होमि । राया भणति-वीरओ जइं अस्मिंहति । सोड्या प-
अहया । अरिउमिसासी समोत्तरिओ । राया निगओ । सभ्ये
साहू वारदावेलोवं वंदति, रायाओ परिरसंताविया । वीरओ
वासुदेवाखुवसीए वंदति, कसे वडसेओ जाओ । अहारओ पु-
च्छिओ-निहिं सहुंदि सयहं संगमाणं न एवं परिस्संनो मि-
मगव ! भगवया वणियं-कन ! साहगं ते संगसं, उप्पाडवं ति-
अयरदासयोवं न, जया किर पाए विडा तवा निजणारिहणए
सकामय पुढवीए वंडेछयं आउयं उववनेण तवं पुढमिमाणीवं,
जइं आउयं धरे तो पडमपुढविमायेतो अणे भणति-इहंय वंदं-
तेणं ति भावकिंतकम्मं वासुदेवस्स, दव्वं कतिक्कमं बीरयस्स ।

अथ सेवककथानकमाह-

“एयस्स रओ दो सेवभा, तंसे बल्लीया वामा । तंसे सीमाजि-
मिच्छो अंमणं जातं, रायकुलं पहाविया । साहू दिओ, एगे
जणति अवेणं साहू हड्डा-धुव सल्लि ! पवाहिणीकावं वंदिता
कओ । विनिओ तस्स किर उवओदुव करेति, से वि वंवांत,
तडेह जणति । ववहाओ आवाओ, जिओ, तस्स दव्वपूजा, वय-
दुक्क भावपूजा ।”

इदानीं पालककथानकमाह-

“वास्वनीए वासुदेवो राया पालयसंवाद्धो, से पुओ बेसी सभ्यो-
सओ । वासुदेवो भणति-जो कल्लं सामि पडमं वंदति वस्सा-
हं अं मगति तं देमि । मंवेण सयणीआओ उट्टिया वंदिओ ।
पालयण जोणेण सिंथेय आउरयणवं वंदिं गंयु खो किर

अभवसिद्धिओ वंदति, दिवएय कओसति । वासुदेवो निगओ
पुच्छति-कण तुजे अज ! पडमं वंदिथा । दव्वओ पालयणं, नाव-
ओ मंवेण । संवसेतं तं दिं” । एवं तावद् दव्वपय्योयश्वदा-
रेय निष्कपितम् ।

अधुना ययुक्तं कर्त्तव्यं कथ्यते, स निष्कप्यते, तत्र वेणो न
कर्त्तव्यं तानानिपस्तुहा-

अस्संजयं न वंदिज्जा, मायूरं पिअरं गुहं ।

सैणावं पसत्थारं, रायाणं देवयाणि अ ॥ ४ ॥

न संयता अस्सयनाः, अविरता इत्यर्थः । तासु वयं न । कादृ, मा-
तूरं जननं, तथा पितरं जनकम्, असयतामिति वचंते । प्राक्तनशै-
ल्या वाऽसंयतशब्दाः लिङ्गव्येऽपि यथायोगमसिष्यव्यते ।
तथा गुहं पितामहादिलङ्गणम्, असंयतत्वं सवेयं योजनीयम् ।
तथा हस्त्यम्बरधरपदातिजङ्गणा सेना, तस्याः पतिः सेनापतिः,
गणपति इत्यर्थः । ते सेनापति, प्रशास्तरं कर्त्तव्येण शास्त्रा-
नं धर्मपाठकदिलक्षणम्, तथा बद्धमुकुटो राजाऽभिधीयते, न रा-
जानं, वैचतामि च न वचंते, देवद्वीपसंग्रहो देवताप्रहणम् ।
अश्वदाहुजाचार्यादिप्रहो वेदितव्य इति गाथायैः ॥ ४ ॥

[४] इदानीं यस्य वन्दनं कर्त्तव्यं स उच्यते-

समथं वंदिज्ज मेहावी, संजयं सुसमाहिंअं ।

पंचममित्रं तिगुत्त, अस्संमपदुगुत्तं ॥ ५ ॥

अथमः प्रातिर्कपितशब्दाः, तं अथमं वन्दनं नमस्कुर्वामः,
कः ? मेधावी म्वायावस्थितः । स वस्तु अमणो नामस्थापना-
विशेषमित्रोऽपि जननि, अत आह-संयतम्, समेकभावेन यतः
संयतः, क्रियायां प्रयत्नवातिर्यथः । अनाद्यपि च व्यवहारम-
वाभिप्रायतो दव्वचारिणामिसमसंयतं दशोदरपि संभा-
व्येन, अत आह-सुतमाहितम्, दशोनादिव सुतु सम्यगाहितः
सुसमाहितस्तम् । सुसमाहितमवयव वश्येन-पञ्चममित्रोऽस-
मित्यादिभिः समितिजः समितः पञ्चममितम् । तिसृभ्यो-
नागुप्यादिभिर्गुप्तं त्रिगुप्तम् । प्राणातिपातादिलङ्कारोऽसंयतः
असंयतं गहंनं सुगुप्तनीत्यसंयतं सुगुप्तस्तम् । अतः न दव्व-
यैताऽस्यावेदिता अवतीति गाथायैः ॥ ५ ॥

आह-कमिति यस्य कर्त्तव्यं वन्दनं स एवादी नोक्तः, येन वेणो न
कर्त्तव्यं ममादीनो नऽप्युक्ता इति ? उच्यते-नवैवावेवं होहं शा-
स्त्रम्, त्रिविधाश्च विनये भवन्ति-कोचदुष्टादितज्ञा ज्ञानि, कश्चि-
न्यमप्युक्तः, काकप्रपञ्चिताऽर्णः । तत्र मा भूत् प्राज्ञिज-
ज्ञानो मानः-तकलक्षणअमणयव कर्त्तव्यं, ममादीनो तु न वि-
चिन्ते प्रतिषेध इत्यतस्तेऽप्युक्ता इति । यथेयं कमिति तेनो न
कर्त्तव्यं त एवावावुता इति ? । अत्रोच्यते-दितप्रवृत्तरहितप्रवृ-
त्तिगैर्यसो । शुक् संसारकाणामिति प्रदशोनामिम्यत्वं प्रसङ्ग-
प्रकृतं प्रस्तुतः । अथमं वन्दे मेधावी संवतामित्युक्तम् ।

तत्रेयं भूतमेव वन्दे न तु पार्थव्यादीन्, तथा आह-

पंचहं किङ्कमं, पादामकणं होहं दिहंतो ।

वेलिअ नाथ दंमय, नीआवसे अ जे दोम ॥ ६ ॥

पञ्चानां पार्थव्यावसककुर्वितसंलययच्छन्दानां कृतिकम्मं, न
कर्त्तव्यमिति वाक्यशेषः । अथं वाक्यशेषः-अथमं वन्दे मेधावी
संवतमित्यादिपार्थवयम्यते, पार्थव्यादीन् यथाकथम-

विद्यमणपक्षसाणे, घृणसुर्दिशिमा वि हु करेति ।
मयिभ्रष्टे न करिती, सो च व करं देति तु ॥

चिकटमनाशोचनं, प्रत्याक्यानं प्रतीतं, तयोः, तथा बुते चो-
दिश्यमानसमुद्दिश्यमानादौ राज्ञाका अपि उन्मेषाचार्या अयुय-
संपदं प्रतिपन्ना अथमराजिकस्याचार्यस्य वन्दनकं कुर्वन्ति ।
य तु मध्यमं कामाजकवन्दनं तत्र कुर्वन्ति, किं तु स एवाचार्य-
स्तेषां राजिकानां कराति ।

[७] अथ बहुकं तिष्ठः स्तुतयो दातव्या इति तत्र
विधिमाह—

भुङ्मंगलमि गणिणा, उच्चरितं सेसगा धृती दिति ।

भ्रम्ह मेरसारण, विणयो य ए कमेति एवं ॥

पात्रिकादिषु यद्यप्याचार्याऽथमराजिकस्तथापि स एवाचार्य-
कं समापिते प्रथमगल्लः स्तुतीर्द्दाति । दैवसिकरात्रिकयो-
रपि प्रथममाचार्येण स्तुतिमङ्गलं आरम्भणीयम्, ततः शेषैः । अतः
एवाह—स्तुतिमङ्गले गणना आचार्येणापचारिते सति शेषाः
आचर्यः स्तुतीर्द्द्विते, तृतीयेत्यर्थः । धर्मार्थं गुरुपादमूलं पञ्च कि-
ञ्चनमपि कालं तिष्ठन्ति । किमर्थमिति चेत् ? अत आह—कारि-
भ्यांश्च साम्राज्ये विस्मृता भवेत् तस्याः स्मरणं गुरुवः
कुर्वन्ति, परमोपकारिणश्च गुरुवः, तत एवं प्रतिमनामन्तरं
किमप्यस्मिन् कालं तेषु पशुपास्यमानेषु विधमणादिविधानेन
विनयोऽपि न स्फोटतां न हासितो ज्ञाति ॥

अथ के पुनस्त ये आचार्यस्यापि रत्नाधिकमा भवन्ती—
स्तुत्यन्ते—

अन्नेसि गच्छाणं, ठवसंपक्षाणं बंधणं नहियं ।

बहुमाण तसस वयणं, ठवनेवाऽऽलोयणा नयिया ॥

अन्नेयं गच्छानां संबन्धिन आचार्या रत्नाधिकनराः स्वायं-
किमपि सम्यग्यमराजिकमाचार्येण उपसंग्रहास्तेषां अथमवन्दन-
कम् अथमराजिकेन दातव्यं शेषं कालं, तेऽपि राजिकात्मन्या-
थमराजिकस्य बहुमानं पूज्योऽयमस्माकं गुणाधिकतयेति लक्ष-
णं वचनमात्रादिना कुर्वन्ति । अन्नेऽपि क नशाशोचना भ-
विना जगत्त्रिः । किमुक्तं यद्यति ?—तस्य पुरन आलोचन प्र-
त्याक्यानं च वन्दनकं दत्त्वा विहितमिति जगयनामुपदेशः ।

(८) अथ परः ग्राह—कस्य पुनः कृतिकर्म कर्त्तव्यं कस्य
वा नेति ? उच्यते—

सेदीठाणडियाणं, कितिकम्मं वाडिगाण भयितव्वं ।

सुत्तज्जाणणणं, कायव्वं आणुपुव्वी ॥

सम्यग्गोपयाः संबन्धोनि विशुद्धिप्रकारांपकपकृतस्यकपमेदक-
पाणि यात्रि स्थानानि तेषु स्थानानां कृतिकर्म कर्त्तव्यम् । ये तु
सम्यग्गोपिस्थानेन्यो बाह्यालंघनं प्रकाश्यं कर्त्तव्यं वा न वेति-
मात्रः । तत्र कारणं समुत्पन्ने सुधार्यमेव गीर्वाणं आनुपूर्व्या
“बायाइ नमोकरि” इत्यादिकया बद्धयमाणपरिपाठ्या, कर्त्त-
व्यम्, अन्यथा तु नेति पुरातनीमाथासमासार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरिवृत्ताह—

सेदीठाणडियाणं, कितिकम्मं सेदि इच्छिमे णां ।

तम्हा लुलु सेदीह, कायव्वं पक्खणा इणमे ॥

सम्यग्गोपिस्थानस्थितानां कृतिकर्म कर्त्तव्यमप्युक्तं कश्चिद् वि-

नेयो भ्यात—वयं नामय अणि प्रथमतो ज्ञातुमिच्छामः। सूरिराह-
वत एवं भवतः अणिविषया जिज्ञासा साऽऽस्माभिरपि कर्त्त-
व्या अंशेः प्रकृपणया इयं वक्ष्यमाणलक्षणा ।

अतस्तस्मिन् चिकीर्षुः प्रथमतः अणिक्लिताणां
कृतिकर्मकरणं विधिमाह—

पुव्वं चरित्तसेदी, ठियसस पज्जा टिण्ण कायव्वं ।

सो पुण तुल्लचरित्तो, हविज्ज णोवो भट्ठिओ वा ।

पूर्वं प्रथमं यः सामाविकस्य जेदापस्थापनीयस्य वा प्रतिपत्त्या
चारित्र्यधर्मा स्मिन्तस्य पश्चात्स्थितेन कृतिकर्म कर्त्तव्यम् ।
स पुनः पूर्वस्थितस्तं पश्चात्स्थितप्रत्येव निश्चयतस्तुष्ट्यचारि-
त्रो न्यूनो वा अधिको वा भवेत् । यतः—

निच्छयओ हुन्नेयं, को जावे कम्मि बह्दं समणो ।

ववट्ठारओ य कोरइ, जो पुव्वट्ठिओ चरिसम्मि ॥

निश्चयतस्तत्त्वस्य वा पूर्वस्थितः पश्चात्स्थितो वा भ्रमणः,
कस्मिन् भावे चारित्र्यव्यवसायकपे मन्दे मध्ये तस्मिन् वा वर्तने
इति ज्ञेयम्, तद्विरहिताभाव कथं निश्चयनाऽभिप्रायेण कृति-
कर्म कर्त्तव्यम् । व्यवहारतस्तु व्यवहारतयमङ्गीकृत्य पुनः
क्रियते कृतिकर्म यः पूर्व चारित्र्ये स्थितमन्येति ।

अनु फलसाधकत्वास्मिन्मध्यस्थेव प्राप्तायेव, न व्यवहारस्तत्त्वाह-
ववट्ठारो वि हु बलवं, जं उठपसं वि बंदइ अरहा ।

जाहोइ अण्णभिन्ने, जाणतो धम्मओ एवं ॥

व्यवहारोऽपि, आत्मा निश्चय इत्यपिशुद्धार्थः । तु निश्चितयः,
ववट्ठारः । यद्यस्माच्छुद्धमपि लक्ष्यप्रभृतिनां वन्दने अरहा
केशी । किमन्त कात्रिभ्यादि—वायुर्लक्षो अण्णभिन्ने (सि) के-
वातयता ज्ञानमहाज्ञा ज्ञाति तावदेन व्यवहारतयमङ्गीकृत्य ल-
क्षणं धर्मेना जानन् शुद्धमपि वन्दन् इति ।

कथं पुनरसौ केवलतया ज्ञायत इत्याह—

केवसिणा वा कहिए, अव्वंदाणां व केवसि अज्जे ।

वागरणपुव्वं कहिए, देवपुआणु व सुण्णति ॥

अन्नेन केनापि केवलतया कथिते—अयं केवसो ज्ञात इत्याख्या-
ते सति प्रसन्मानो वा केवलतयमयं केवलतया ज्ञायते ।
व्याकरणपूर्वं वा अनिश्चयज्ञानगम्याधिक्यनपुरस्सरं तेनैव के-
वलतया स्वयमेव कथितं सति, वेत्तापुत्राणु वा यथासंविधि-
तद्वैः क्रियमाणां महिमां दृष्ट्वा गुरुभूतयस्तं केवलं विद्वन्ति ।

अथ अण्णप्रकृपणमाह—

अविभागपल्लिच्छेया, ठाणंवरकंण य उट्ठाणा ।

टिड्डा पज्जमाणै, बह्दी अप्पावहु जीवा ॥

अविभागपरिच्छेदप्रकृपणा, स्थानान्तरप्रकृपणा, कण्ठप्रकृपणा,
धरुणप्रकृपणा, अथप्रकृपणा, पयवसायप्रकृपणा, वृत्तिप्रकृ-
पणा, अल्पबहुत्यप्रकृपणा, जीवप्रकृपणा आर्या प्रतिहारिणि ।
तद्यथा—

आज्ञावगाणविहिय—अविहिय फासया पकृपणया ।

गणुपयसेदिअवट्ठा—रभाग अप्पावहु समय ॥

आलापकप्रकृपणा, गणनाप्रकृपणा, विरहितप्रकृपणा, आविहि-
तप्रकृपणा, स्पृशनाप्रकृपणा, गणनप्रकृपणा, अण्णप्रकृपणा,
प्रागप्रकृपणा, अल्पबहुत्यप्रकृपणा, समयप्रकृपणा इति
आर्यामाहव्यम् ।

तत्राविनागपरिच्छेदप्रकरणं करोति-

अविनागपरिच्छेदो, चरितपञ्चवर्णपरपरमाणु ।

धरमाणुस पक्षपण, चउविहा भावओ णं सा ॥

इह संयमस्थानकवर्षाप्रवृत्त्येवकेन छिद्यमानं निरुद्धतया यदा विभागं न यच्छति तदाऽसाक्षात्तमोऽष्टाविनागपरिच्छेद उच्यते । स चरितपञ्चवर्णपरिच्छेदोऽष्टाविनागपरिच्छेदो ज्ञेयते । परमाणुश्च सामान्यतस्तनुविधा प्रकृषणा, कस्यैकत्रकालभाव-प्रेक्षात् । द्रव्यत एकाणुकः, क्षेत्र भाकाशप्रदेशः, कालतः सम-यः, भावतस्त्येकगुणकालकादि । अत एव वा चरितपञ्चविभाग-परिच्छेदाः । ते खानन्ता अनन्तात्मकप्रमाणानि ।

तथा चाह-

ते किंचिदा परमा, सत्त्वागामस्य भगणा होइ ।

ते जित्तिआ परमा, अविभागतस्स अणुंताणुणा ॥

ते चरितपञ्चवर्णः कियन्तः किं प्रमाण इति विचार्यो निर्-
बन्धनमाह-संयमस्य लोकांलोकगतस्याकाशस्य मागणा भव-
ति । यावन्नः किं सर्वोकाशस्य प्रदेशस्ततस्तथैवः सर्वोकाश-
प्रदेशस्यैवाकाशस्याविनागपरिच्छेदा अनन्तगुणाः स्रष्टव्य-
व्यपि संयमस्थानं प्रतिपत्तव्याः, एषा प्रातिभागपरिच्छेदप्रक-
रणा । सर्वजघन्यात् संयमस्थानात् द्वितीयं संयमस्थानं ततस्त-
स्मान्नतभागवुद्धम् । किमुक्तं यथैति ? प्रथमसंयमस्थानगतनि-
र्विनागपरिच्छेदा द्वितीयं संयमस्थानं निर्विनागा प्राणा अनन्त-
मेव । तस्मात्तापिका नवन्ति, एषा स्थानात्तत्प्रकृषणा । तस्मा-
दपि यदनन्तरं तृतीयं तत्र नैवतन्भागवुद्धाः, एवं पूर्वस्मादुत्तरो-
त्तराण अनन्ततमेव भागवुद्धानि निरन्तरं संयमस्थानानि
तावद्भक्तव्यानि यावद्भुजमात्रवृत्तासंख्येयभागमतदेशराशि-
परिच्छेदनिर्वाहनि । यत्तुवाति न सप्तद्वितीया स्थानानि कएर-
कामियुचयेन । एवं कएरकप्रकरणे अस्माच्च कएरकपरितो य-
द्यादन्तरं संयमस्थानं भवति तत् पूर्वस्मादसंख्येयभागाधिकम् ।
एतदुक्तं ज्ञवति-पाश्चात्यकएरकसंयमसंयमस्थानगतनि-
र्विभागभागापेक्षया कएरकानन्तरं संयमस्थानं निर्विनागा
प्रागा असंख्येयतमेव भागाधिकताः प्राप्यन्ते, ततः पराणि पुन-
रपि कएरकमात्राणि संयमस्थानानि यथोत्तरमनन्तभागवुद्धा-
नि भवन्ति । ततः पुनरेकं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानं, भू-
योऽपि ततः पराणि कएरकमात्राणि संयमस्थानानि यथोत्त-
रमनन्तभागवुद्धानि ज्ञवन्ति, ततः पुनरेकमसंख्येयभागाधिकं
संयमस्थानम् । एवमनन्तभागधिकैः कएरकप्रमाणैः संयमस्था-
नैर्यथैवातिनि असंख्येयभागाधिकानि संयमस्थानानि ताव-
द्भक्तव्यानि यावत्तान्यपि कएरकप्रमाणानि भवन्ति । ततश्चर-
माद्संख्येयभागाधिकसंयमस्थानात्पराणि यथोत्तरमनन्तभा-
गवुद्धानि कएरकमात्राणि संयमस्थानानि ज्ञवन्ति, ततः पर-
मैकं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानम्, ततो मृदादरस्य याव-
न्नि संयमस्थानानि प्रागतिकान्तानि तावन्ति ज्ञयोऽपि तेनैव
क्रमेणाभिधाय पुनरप्येकं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानं वक्त-
व्यम्, इदं द्वितीयं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानमेनैव क्रमेण
तृतीयं यावत् संख्येयभागाधिकाणि संयमस्थानानि कएरकमात्रा-
नि ज्ञवन्ति तावद्भक्तव्यम्, तत उक्तक्रमेण ज्ञयोऽपि संख्येयभागा-
धिकसंयमस्थानप्रसङ्गे संख्येयगुणाधिकमेकं संयमस्थानं वक्त-
व्यम्, ततः पुनरपि मृदादरस्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागति-
कान्तानि तावन्ति ज्ञयोऽपि च वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकं सं-

ख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, ततो ज्ञयोऽपि मृदादर-
स्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकं
संख्येयगुणाधिकं संयमस्थानम् । अस्मत्पक्षेयं संख्येयगुणाधि-
कानि संयमस्थानानि तावद्भक्तव्यानि यावत् कएरकमात्राणि
भवन्ति, तत उक्तक्रमेण पुनरपि संख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं
वक्तव्यं, ततः पुनरपि मृदादरस्य यावन्ति संयमस्थानानि
प्रागतिकान्तानि ज्ञवन्ति तेनैव क्रमेण ज्ञयोऽपि वक्तव्यानि, ततः
पुनरप्येकमसंख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यं, ततो ज्ञयोऽपि
मृदादरस्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः
पुनरप्येकमसंख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, अस्मिन्
वैषमसंख्येयगुणाधिकसंयमस्थानानि तावद्भक्तव्यानि यावत्क-
एरकप्रमाणानि भवन्ति, ततः पूर्वपरिपाठ्या पुनरप्येकसंख्येयगुणा-
धिकसंयमस्थानप्रसङ्गे अनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यं,
ततो ज्ञयोऽपि मृदादरस्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिकान्-
तानि तावन्ति तथैव क्रमेण ज्ञयो वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येक-
मनन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यं, ततो ज्ञयोऽपि मृदादरस्य
तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वक्तव्यानि, ततः पुनरप्येकम-
नन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वक्तव्यम्, एवमनन्तगुणाधिकाणि ता-
वद्भक्तव्यानि यावत्कएरकमात्राणि भवन्ति । ततो ज्ञयोऽपि तेषामुपरि
पञ्चद्व्यस्मात्कानि संयमस्थानानि मृदादरस्य तथैव वक्तव्यानि,
यपुनरनन्तगुणाधिकस्थानं तत्र प्राप्य वदस्थानस्य परिसमाप्ति-
त्वात् । इत्येतन्नात्मसंख्येयानि कएरकानि समुदितानि वदस्थान-
नकं भवति, तस्माच्च प्रथमवदस्थानकादुत्तमुक्तमेनैव द्वितीयं
वदस्थानकमुत्तिष्ठति, एवमेव च तृतीयं, च वदस्थानकाद्यापि
तावद्भक्तव्यानि यावद्संख्येयलोकाकाशमदेशमप्राप्तानि ज्ञवन्ति ।
उक्तं च-“ छुट्टाणमप अस्सया ए भञ्जं छुट्टाणं पुणंअन्तरं । एव-
मसंखा लोगा, उट्टाणाणं मुणेरखा ” । इत्येतन्नानि वास्तव्येय-
लोकाकाशमदेशमप्राप्तानि वदस्थानकानि संयमसंख्येयवृत्तये ।
तथा चोक्तम्-“ उट्टाणा उट्टसंखा, संयमसंखेडो मुणेरखा ” तदे-
वं हतुडाविभागपरिच्छेदस्थानात्तरकएरकवदस्थानकात् प्रकृषणा
॥ सप्तममध्यस्थानप्रकरणः कियन्ते-प्रथमादसंख्येयभागवुद्धा-
रस्थानादपि कियन्ति संयमस्थानामनन्तभागवुद्धानि । उच्यते-
कएरकमात्राणि । तथा प्रथमासंख्येयभागवुद्धावस्थानादपि
कियन्ति असंख्येयभागवुद्धानि स्थानानि । उच्यते-कएरकमा-
त्राणि । एवमुत्तरोत्तरस्थानादप्योऽपि अनन्तमेव तावत्समागता
कस्यया यावत्प्रमादन्तगुणवुद्धावस्थानादपि कियन्ति अ-
संख्येयगुणवुद्धानि स्थानानि । उच्यते-कएरकमात्राणि । इहा-
नीमेकान्तरिता प्राणैः कियन्ते-तत्र प्रथमासंख्येयभागवुद्धाव-
स्थानादपि कियन्तमनन्तभागवुद्धानि स्थानानि । उच्यते-कएर-
कवर्गः कएरकः च । तथा प्रथमासंख्येयगुणवुद्धावस्थानादपि
कियन्ति असंख्येयभागवुद्धानि स्थानानि । उच्यते-कएरक-
वर्गः कएरकः च । तथा प्रथमादन्तगुणवुद्धावस्थानादपि
कियन्ति संख्येयगुणवुद्धानि । उच्यते-कएरकवर्गः कएरकः च ।
एवमुक्तप्रकारेण अन्तरिता अन्तरिता चतुरन्तरिता च भाग-
वत् सुविधा परिभाषनीया ॥ अथ एवमेवसाहचर्य-तत्त्वान-
न्तगुणवुद्धकएरकादुपरि पञ्चद्व्यस्मात्कानि सर्वाणि स्थाना-
नि गत्वा पुनरनन्तगुणवुद्धा स्थानं न प्राप्यते, वदस्थानस्य परि-
समाप्तित्वात् । ततस्तदेव सर्वास्मिन्स्थानं वदस्थानकस्य एवैव-
वसानम् ।

अथ प्राप्यकारः प्रकारान्तरेणाद्यः पूर्ववत्तान्तरावोः पुनरप-
त्रप्रकृषणाऽऽह-

एषं चरितसेहिं, पवित्रज्ज्ञं हिदु कोइ उवरिं बा ।

जो हिदु पवित्रज्ज्ञ, सिग्गइ नियमा जदा जरेइ ॥

एवं चारित्र्येण किञ्चिद्व्योऽप्यस्ताव ज्ञानसंयमस्थानेषु प्रतिपद्यते, किञ्चित्पुनरपि उपरितनेषु पवनचरितेषु उपरतनस्थानाभ्यन्तरे वा संयमस्थानेषु प्रतिपद्यते । तत्र योऽप्यन्तरेषु संयमस्थानेषु चारित्र्येण प्रतिपद्यते, स नियमाचरैव अच-
ग्रहणेन सिद्ध्यति, यथा अरतश्चक्रवर्ती ।

मज्जे वा उवरिं बा, नियमा ममाणं तु हिद्विं ठाणं ।

अंतो मुहुत्तवुद्धी, हीणा वि तरेव नायव्वा ॥

यः पुनरप्येव वा मध्येषु, उपरि वा उपरितनेषु संयमस्थानेषु चारित्र्येण प्रतिपद्यते, तस्य नियमाद्युपस्तनं सर्वत्राप्यसंयमस्थानं याचक्यमानं भवति, ततोऽतो तेनान्येन वा अच-
ग्रहणे सर्वानि संयमस्थानानि स्पृष्ट्वा सिध्यति, या पुनरुपस्तनसंयमस्थानेभ्य उपरितनसंयमस्थानादौहृत्प्रकृष्या बुद्धिः सा अन्तर्मुहुत्तमात्रं भवति, या चोपरितनसंयमस्थानेभ्योऽप्य-
स्तनसंयमस्थानेषु वाऽऽरौहृत्प्रकृष्या हानिः साऽपि तथैवान्तर्मुहुत्तमात्राऽवज्ञातव्या; एतेन बुद्धिद्वारप्रकृष्याऽपि कृता । स-
प्रति अग्रपदद्वन्द्वद्वारं प्रकल्पते-तत्र सर्वेस्तेऽकाव्यन्तमुहुत्तका-
नि स्थानानि, कण्टकमात्रस्थापेयम् । तेभ्योऽसंख्येयमुहुत्तका-
नि स्थानानि, कण्टकमात्रस्थापेयम् । तेभ्योऽसंख्येयमुहुत्तकानि स्थानानि असंख्येयगुणानि । गुणकारश्च इयं कण्टकप्रमाणा ज्ञा-
तव्यः । एकैकस्थानतल्लगुणवृत्त्यै स्थानस्थापयताप्रत्येकम-
संख्येयमुहुत्तकानि स्थानानि कण्टकमात्रानि प्राप्यन्ते इति-
कृत्वा अन्तर्मुहुत्तकस्थानकण्टकसंशोपरि कण्टकमात्रानि असंख्येयमुहुत्तकानि प्राप्यन्ते. तस्मिन्तल्लगुणवृत्ते स्थानं तेन उपरिहादिकस्य कण्टकस्थानिकस्य प्रज्ञेयः, तेभ्योऽप्यसंख्येय-
मुहुत्तकैःभ्यः स्थानेभ्यः संख्येयमुहुत्तकानि असंख्येयगुणानि, तेभ्योऽपि संख्येयभागवधिकानि स्थानानि असंख्येयगुणानि, तेभ्योऽसंख्येयभागवधिकानि स्थानान्यसंख्येयगुणानि, तेभ्योऽ-
न्तर्मुहुत्तकानि स्थानानि असंख्येयगुणानि, गुणकारेषु सर्व-
त्रापि कण्टकानामुपरि चैव कण्टकप्रज्ञेयः । प्रकृषितमल्लगु-
णवृत्तारम् । जीवपदप्रतिबन्धानां तु आहारापगमनादीनां द्वाराणां प्रकृषया संप्रदायाभावश्च कियते ।

अथ प्रवृत्तयोजनं कुर्वन्नाह-

भेदींठाणत्तिपाणं, किङ्कमं वादरे न कायव्वं ।

पासस्थादीं चउरे, तस्य वि आणादिणो दोसा ।

अनन्तराकायाः भेगः संश्लिष्य संयमस्थानेषु चित्तानां साधू-
नां कृतिकर्मकर्तव्यं, ये तु भेगेनाद्यास्तेषां न कर्तव्यम् । के पुन-
रन्ते इत्याह-पार्श्वस्थाद्वयव्यवहारः, तत्र पार्श्वस्थाचसप्रकुटील-
संयमस्थाद्वयः पञ्चाव्यक्तो जैवः । कायिकाप्राप्तिकर्मीमांसक-
संस्काराका द्वितीयः । अन्त्यतीर्थिकान्तुतीयः । शुद्धस्थानुयः ।
पते कथ्यारोऽपि भेगिणाद्याः प्रत्येत्याः । तत्रत्येतेषां कृतिकर्म-
करणेऽपि, न केवलमन्तुयान्ते इत्यपिचाभ्यायैः । आहारायो को-
वाः, प्रायश्चित्तं च प्रायं यथा अग्रजुष्टाने पार्श्वस्थान्त्यतीर्थिका-
दिबिषयं धर्षितं तथैव वक्तव्यम् ।

शिष्यः पुच्छति-

सिंहेन निगतो जो, पागमसिंघं चरेइ जो समणो ।

किच होइ सिंगमो? चि य, दिव्वंतो सकरकुनेणं ॥

सिंहेन राजाहरणादिना यो मुक्ता स संयमभयया निगतः
प्रतीयते, यस्तु भ्रमणः प्रकटमेव सिङ्गं धारयति स कथं निग-
तः अणिवाद्यो भवति । भ्रमणसिङ्गयोऽपलभ्यमानत्वाद् न भ-
वतीति ज्ञायः । अत्र धुरिटा-ब्रह्मन्तः शकंराकुटिनाश्च क्रि-
यते । "अहा कस्तइ रओ दो भमवा सकररा जरिया, ते अग्रया
सुरं शकण दोयहं धुरिसाणं समप्पिया, जित्तो य-अहा सा
रक्कहइ, अया मणिज्झइ तथा विस्सह" ।

ततः किमभूदित्याह-

दावं हिचा सारं, सव्वतो कटियाहि वेदिचा ।

सकवामणणावापे, पादेति तिसंज्जम्भिकसंतो ।

तथोरकः पुरुषस्ते राज्ञा समर्पितं घटं गृहीत्वा तस्यायः क्वा-
रं दत्त्वा, यथा कीटिका मागच्छपुरिति ज्ञायः । ततः सर्वतः
काटकाभिः तं वेष्टयित्वा सकपाटे पिधानमुक्तेऽभावाच्च प्रदंष्ट-
स्थापयित्वा त्रिषंध्यमीक्षमाणः सम्यक् वासयति ।

द्वितीयः पुनः किमनुयानित्याह-

मुहं अविच्छन्ती-हि कीटियाहिं सवालणो चैव ।

जज्जारितो कालेणं, पमायकुम्प णिपे दंदो ।

द्वितीयः पुरुषस्ते घटं कीटिकागणस्यादौ स्थापयित्वा मध्ये मध्ये
नाथलोकेन । ततः शकंरागन्धमायणः समायानाभिः कीटि-
कामुद्रामाविकचयतिः स घटोऽप्यन्तर्मुहुत्तकानि जर्जरौकृतः,
शकंरा सर्वोऽपि मयितः, अग्रद्वारं राज्ञो नौ पुच्छे चरं याचितो, न-
नो हान्वाभ्य्यानीयं दक्षितयोष्टयः (पमायकुम्प णि) येन
कुटलसणे प्रमादः कृतः तस्य नृपेण दण्डः कृतः । उपलक्ष्यमिदं
तेन यस्ते सम्यक् पाशितवान् तस्य विपुलां पुञ्जं विदधे । पञ्च-
हृत्तः । अग्रयोऽप्यनयः-राजस्थानीयाः पुरुषः, पुरुषस्थानीयाः
साधवः, शकंरास्थानीयं चारित्रं, घटस्थानीयं ग्रामाः, मुक्तास्था-
नीयं राजाहरणं, कीटिकास्थानीयान्यपराधपदानि, वृक्षस्था-
नीया दुर्गतिप्राप्तिः, पुञ्जास्थानीया स्वर्गादित्युत्तरम्पराप्राप्तिः ॥

तथा चासुमेवोपनयन् त्रिशतो भावकारोऽप्याह-

निषसरिसो आपपरिओ, सिंघं मुदा उ सकरा चरए ।

पुरिसा य हुंनि साह, चरित्तदोसा मुंङ्गामो ।

गताधो, मयर्गं मुयिङ्गाः कीटिकाः । यथा मय्य प्रमत्तपुरुषस्य
मुक्तासङ्गाधेऽप्यः प्रविशन्तीतिः कीटिकाभिर्घटं विजृम्भ्य शकंरा
विनाशिता, एवं साधोरपि प्रमादिनो राजाहरणमुक्तासङ्गाधेऽ-
प्यपराधपदैरात्मभिः जर्जरितशकंरातुल्यं चारित्रं कालेन वा
सद्यो वा विनाशमाविशति ।

तत्र कालेन यथा विनश्यति, तथा दर्शयति-

एसणदोसे सीयइ, अणाणुतावीण चैव विपेइ ।

एवइ करं मोधिं, ए य विरमति कालतो भस्से ॥

एषणारोपेणु सीदति, तत्रोपबुद्धे भ्रमयानं गृहहानीत्यर्थः । ए-
वं कुषेणपि पञ्चाशाचं करिष्यतीत्यह-अननुतावी पुरःकर्मादि-
दोषपुद्गलहारप्रवृत्त्यादु पञ्चाशत्ते "दुष्टं कृतं मयेत्यादि" मानसिक-
तापं चणुं शीघ्रमसंख्यमुनुतावी, न तथोपयननुतावी, कथमेतज्जा-
यते इति । आह-न चैव विकटयति मुकुणो पुरतः स्वयंदो न प्र-
काशयति विकटयति वा, परं तस्य शोभिं प्रायश्चित्तं मुयप्रद-
त्तं नैव करोति, नच नैवाह्वयाहाराप्रवृत्त्यादिरमति । एवं कु-
षेण कावचः कियताऽपि कावचं चारित्र्यापरिहृत्येव । यस्तु
मूलगुणान् विराधयति स सद्यः पक्किमयति ।

तत्त्व जवे जति एवं, अस्मि अस्मेल रक्त्व जित्त्व ।

अस्संजया वि एवं, अस्मि अस्मेल रक्त्वति ॥

तत्त्वमन्तराकाऽयं अभिहिते सति भवेत्, परस्मादभिप्राय इति वाक्यशेषः । यद्येवं निष्कः पुष्पाकारिदृश्यमात्राधिकमन्त्रेण स्कन्धावादिना कृष्णा रक्वति, एकस्य विनाशेनापरं पाहयतीति भावः । तत एवमसंयता शुद्धस्या अप्यन्वयमन्त्रेण रक्त्वन्त्येव, अतो न कश्चिदसंयतानां संयतानां च प्रतिविशेषः ।

एवं परेषांके सुरिराह—

न इ ते संजमहेठं, पाक्षिति असंजता अजतभावा ।

अचिञ्जितिसंजमहा, पाक्षिति जती जतिजणं तु ॥

न इ नैवे असंयता अजतभावव्यवस्थिनाम् शुद्धस्यान्व संयमहेतोः पात्रयन्ति, किन्तु स्वात्मनो जीविद्यादिनिमित्तं, ये तु वनयस्तथा लोचस्याव्यवस्थितिरित्यन्तर्भावमात्रात्मनश्चात्योऽन्योपकारद्वारेण संयमस्तद्वत् यतज्जनं पात्रयन्ति, तुल्यो वि-
श्ववर्णाः । एव विशेषः साधूनां शुद्धस्यान्वं चेति ।

किञ्च—

कुण्ड वयं पण्डेओ, थलस्त धातिरो ठ आगमं खाठं ।

इय संजमस्त वि वतो, तस्सेवहा ए दोसाय ॥

यथा धनिको बाण्ड्यं कुण्डागमं लाभं हाया धनहेतोर्नि-
व्यापज्जनायै शुष्ककर्मकरद्वाराजनादकारिप्रधानेन धनस्य व्ययं करोति । (इयंति) एवं पुष्पाकारिदृश्यप्रतिषेधनां कुर्वन्त्येव वाऽपि संयमस्य व्ययः स तस्यैव संयमस्यार्थोय विधोष-
माना न हायाय संजायते; तत्र पुष्पात्मनसहितो मूलगुणप्र-
तिषेधपरि शुद्ध इति विधानम्, अथानुष्ठानम्भनो निरात्मन्भनो वा प्रतिषेधते ततः संसारोपनिपातमासादयति ।

तथा आत्र दृष्टान्तमाह—

तुच्छमवलंबभाषो, पतति निरालम्भनो य मुग्गमि ।

मासंभनिरासंवे, अहं दिठ्ठो पिंसवंतो ॥

इहात्मन्भनं कल्पनायज्ञदाहिषा, तत्र गनौरी पतज्जियेद् कल्पमा-
भ्यन्ते तद् कल्पाम्भनम् । तच्च हिषा-पुष्टमपुष्टम् । अणुपुं दुर्बलं
कुलवक्तृत्वादि, पुष्टं बलिष्ठं तथाविधकरोचल्लत्वादि । एवं भा-
वालम्भनमपि पुष्टापुष्टभेदाद् हिषा, पुष्टं तीर्थीत्यवच्छिन्नसन्ध्या-
ध्ययनादि, अणुपुं शून्यतया स्वमतिमानोत्पन्नतमात्मन्भनमात्रम् ।
ततश्च कल्पमात्मन्भनपुष्टमवलम्भनानां निरालम्भनो वा यथा
पुणं गतोऽपि पतति, यस्तु पुष्टात्मन्भनसम्भने स सुखमैवात्मानं
गनौरी पतन्ते धारयति । एवं साधोपरि मूढगुणाद्यपराधान्निषे-
धनादुक्त्यं सालम्भनिरात्मन्भावः, अथायं दृष्टान्तः मन्त्रव्यः ।
किमुक्तं जयति—यो निरात्मन्भनोऽपुष्टात्मन्भनो वा प्रतिषेधते स
आत्मानं संसारगनौरी पतन्ते न संधारयितुं शक्नोति । यस्तु
पुष्टात्मन्भनः स तदवष्टम्भान्द्वं संसारगते सुखमैवातिरञ्जयति,
यत एवमन्तः पुष्टात्मन्भनवर्जितः कृतिकर्मणि वजनीय इति ।

अथ भोग्यस्थानस्थिना अपि ये कृतिकर्मणि नियमेन जजन्वया
वा न व्यवहृयन्ते ताप्रतिपाद्यति—

सेहोणो सीमा-कज्ज चचारि बाहिरा होति ।

सेहोणो दुयमे-ययार्थे चचारि जइयन्वा ॥

भोग्यस्थानं सीमास्थानमित्यन्वर्थान्तरम्, तत्र प्रवर्तमाना अपि
चत्वारो जनाः प्रत्येकपुष्पादयो वक्ष्यमाणाः कार्यं बाह्या भवन्ति ।
इह कार्यं हिषा-वस्तुनकार्यं, कार्यकार्यं च । तत्र वस्तुनकार्यं
हिषा-अभ्युत्थानं, कृतिकर्म च । कार्यकार्यं कुलकाचार्यभेदा-
द्नैकविधम् ; कार्यवक्ष्यकार्यव्यवस्थं वत्कार्यं तत्कार्यकार्यमिति
भ्युत्पत्तेः । एतद् हिषिचर्मपरि प्रत्येकपुष्पादयो न कुर्वन्तीति ज्ञायः ।
तथा भोग्यस्थानं वर्तमाना अपि गच्छुप्रतिषेधकपालिकाद्वय-
चत्वारो (उच्यन्तेवयायं सि) कृतिकर्मकमन्तराकार्यव्य-
विधानमङ्कुर्य भक्त्याः तत्र व्यवहृयन्ते वा न चेति भावः ।
इदमेव स्फुटतरमाह—

पंचयवुक्क निगक-पियाय य मुदपरिहारिण अहाखेदे ।

एए चरोरो मुगजे-दया य कज्जेसु बाहिरया ॥

प्रत्येकपुष्पा जिनकर्मिकाः शुद्धपरिहारिणोऽप्रतिषेधकथा-
सन्दिक्ताश्च, एते चत्वारो जनाः कृतिकर्मदानशक्तेषु कृतिकर्मकुल-
काचार्येषु बाह्या जयन्ति; न तद्विषयं व्यवहारपरमव्यवस्थी-
ति भावः ।

गच्छमि पियमकज्जं, कज्जे चत्तारि होति जइयन्वा ।

गच्छपविबद्धभाव-भाषमि तह संजततो य ॥

मग्ने नियमाद्वर्त्यतया कर्तव्यं यत्कार्यं कुलगणसङ्गतिष्वयं
तत्र कार्यं चत्वारो जना अतस्या जयन्ति-गच्छप्रतिषेधकपालि-
काः, (आवायं सि) आपन्नपरिहारिकाः, प्रतिमाप्रतिपत्ताः,
संयत्यारोचते । यथा सङ्गः कुलादिकार्यं कर्तुं न शक्नोति नन
एतेऽपि कुर्वन्तीति, वस्तुनकार्यं तु प्रतिषेधकपालिका यस्या-
चार्यस्य पार्श्वे तत्राधप्रदणं कुर्वन्ते, तस्यावमस्यापि कुर्वन्ति, वे-
वसाधूनां तु न कुर्वन्ति । आपन्नपरिहारिणां प्रतिमाप्रतिपत्तानां
संयतानां च कृतिकर्म क्रियते वा न वा, तेऽपि कुर्वन्ति वा न चेति ।

इदमपि लघिशेषमाह—

अंतो वि होइ भयणा, ओमे भावसमंयतीओ य ।

बाहिं वि होइ जपणा, अयवालगदायमे सीसा ॥

आन्तरेऽपि भोग्यस्थानतः स्थितानामपि वस्तुनं प्रतीत्य
भजना भवति । कथमित्याह—(ओमे सि) योऽवमरालिकः
स आलोचनादौ कार्यं मन्यते, अन्यदा तु नेति । (आवायं सि)
आपन्नपरिहारिका न वन्दते स पुनराचार्यान् वन्दते । (संजइ-
ओ सि) संयत्योऽपि उन्त्यमते न वन्दन्ते, अपवाद्वत् नृ याद्
वस्तुना महत्तरा काचिद्वृत्त्युत्तरेकस्य धारयति ततस्तेस्याः
सकाशाद्गृहीतव्येषु उद्देशसमुद्देशादिषु सा प्रेक्षावस्तुनकेन वन्द-
नीया, न केवलमन्तः किं तु भेदवैदिरपि स्थितानां कृतिकर्मण
भजना मन्तव्या, कारणे तेषामपि कृतिकर्म विधायित्वं भा-
वः । अथ न कुर्वन्ति ततो महाद् द्वापो जयन्ति । यथा ब्रह्मा-
पात्रकाचकमवन्तमाना अगोतायाः शिष्याः, दोषं प्राप्तवन्त
इति वाक्यशेषः । अथवा (सीस सि) संविप्रविहारोद्भिद्गद्वा
परिच्युतं त्वगुणं रहसि शीर्षेण प्रणम्य वक्तव्यम्-भगवद् !
गुणानिः परित्यक्ताः सन्तः सांप्रतमनाया वयमतः कुत्सेतामनं
पुनश्चरणकरणांनुपालनायामिति ।

अथ 'ओमे भावसमंयतीओ सि' वाधाऽप्ययं विवृणोति—

आलोअणमुत्तया, सामण ओमे य संजतीसुं वा ।

आवसे कज्जकज्जं, करेइ ए य वंदनी अगुणं ॥

आशोचनामिच्छायाप्रदहाय वाचकस्यापि बन्धनं हा-
स्यम्, कामणं न स एव रमापिकानां बन्धनं दद्यात् । सं-
यनीनामपि आशोचनास्वाधोनिमित्तं कृतिकर्म कर्तव्यम्, यः
पुनरापन्नपरिहारकाः स कार्यकार्यं कुलकार्यादि करोति (भगु-
हंति) गुहं मुक्ता न कमापि साधु बन्धते । उपलक्षणमिदम्-
तेन नचासौ कमाऽपि साधुना बधयते ।

अथाजापात्रकृष्टान्तमाह-

पसविया पवंतं, गीतामति किलत्परेहग अग्रीया ।
पदियविलवा पुच्छं-ति वायमं कथ्यऽरुहे चि ॥
आसंकं जे दहुं, संकृष्टेती इ वातगो कुविओ ।
पक्षितिकहण रंभण, गुरुआगम वेदुणं सेहा ॥

केनचिदाचार्येण गीताचार्यान्वे अगीताचार्याः साधवः प्रत्यन्तप-
र्यां क्षेत्रप्रयुक्तकाः प्रेषिताः, तत्र च ब्रह्मत एको वाचको राज-
कुलं कृतमयाः । परवसन्ति, ते च प्रत्यक्षनिक्षेपाः सा-
धवन्तं वाचकं लोकस्य समीपं पुद्गलित-कुत्रासौ तिष्ठति ।
लोकानोक-अरस्य । ततस्तेऽपि तत्र गताः, तं चाज्जारहस्य-
वृत्तं ब्रह्मन्तं दह्युः अद्रष्टव्योऽयमिति विमुदरागीतार्थत्वेकं श-
नैरवबन्धन्ति । तांश्च तथा दह्युः वाचकस्य शङ्का-निकेतिऽपस-
पंतोनि नूनमत्र ब्रह्मन्तं ज्ञात्वा, ततः शङ्कोचैर्न स वाचकः
कुपितः सद् पल्लोपतः कथयित्वा तेषामगीताचार्यानां (कम्प-
नं) श्रुतौ प्रकरोषं कृतवान्, ततन्मन्वेचनार्थं शुकुणं तन्नाग-
मयम्, ते च तं वाचकं यन्मित्रा 'शिक्षका अगीतायो येन' इत्यु-
क्त्वा स्वशिष्यान् मोचितवन्तः, एवं भीष्माद्यानामपि बन्ध-
नं कर्तव्यम् ।

अथ 'सौल चि' पदं प्रकारान्तरेण व्याचष्टे-

अदवा शिगविहारा-उ पदुबं तं पाणिययु मीभेणं ।
जणति रदे पंनभिओ, उजम भंते । तगुणेहि ॥

अथवा लिङ्गाद्वा संविभ्राविहारा प्रत्युत संस्वसुं रहसि शी-
घ्रेण प्रणिपत्य प्राञ्जलिं च रचितञ्जलिपुटो भगनि-मन्त-
। प्रमादं विधायोपपन्नं गुणेष्वनघनादौ तपःकर्मणि मूल-
गुणोत्तरगुणेषु च, प्रयत्नं कुर्वति भावः । एवमादिकं कारणं अ-
भिधाद्यानामपि कृतिकर्म कर्तव्यम् ।

अथ न करोति तत इदं प्रायश्चित्तम्-

उपसकारणम्मी, कितिकम्मं ओ न कुज दुबिहं पि ।
पासत्यादीयाणं, उग्गयाया तस्स चचारि ॥

उत्प्रेक्ष्य बह्यमाये कारणं यः कृतिकर्म द्विविधमन्ययुस्यान-
बन्धनकथं पार्श्वस्थादीनां न कुर्वीत तस्य चात्वार उद्गाता मा-
स्य भवन्ति, अतुलं पुनरित्यर्थः ।

शिष्यः प्राह-

दुबिहं किङ्कम्ममी, वाउलिया मो णिक्कवुद्धीया ।
आलिपमिसेदित्तमि, उवरिं आरोववा गुविआ ॥

एवं शिषिषे अन्ययुथाये बन्धनकलकणकृतकर्मणि पूर्वं प्रति-
षिष्य उपमादुक्ताते सति व्याकुलिता आकुलीभूता वयमत
एव निष्का संतपकोऽङ्कता बुधियेयां ते निवहजुष्टिकाः सं-
जाना वयम् । कुत इत्याह-आदौ प्रथमं प्रतिषिद्धं द्विविधमपि
कृतिकर्म पार्श्वस्थादीनां कर्तुम्, आरोपणा च मद्गीतलक्षणेनो

निर्दिष्टा (उपरि चि) इदानीं पुनस्तेषां बन्धनकर्म प्रपच्छतो वा
अतुलं पुनरित्यर्थः आरोपणा प्रतिपाद्यते, सा गुपिता गम्भीरा,
मान्यतो वाऽपि वयमवबुद्ध्यामेहे इति ज्ञायः ।

(ए) सूरिराह-उत्तरेणो न कल्पते पार्श्वस्थादीन्
बन्धितुं परम्-

गच्छपरिरत्नगहा, अणगतं आउवायकुसलेण ।

एवं गुणधिचतिणा, मुहसंलग्नेतणा कजा ॥

अथमराजद्विष्टादिषु ग्लान्तये वा यद्दशयानाद्युपग्रहकरणेन
गच्छपरिरत्नानं तर्पयमानगतमवमादिकारणे अनुपपन्न एव
आयोपायकुसलेन, आयो नाम-पार्श्वस्थादेः पार्श्वोन्निपत्य-
इत्ययमाज्ञादिको ज्ञायः । उपायो नाम-तथा कथमपि
करोति यथा तेषां बन्धनकमपदान एव शरीरवासी गवेषव-
न्ति, न च तथा कियमात्रो तेषाममीतिकमुपजायते, प्रत्युत
स्वतन्त्रास्ते ते चिन्तयन्ति-अदो यते स्वयं तपःलभोऽपि एवं व-
स्मास्तुल्लिखन्ति, तत यतोरायोपाययोः कुशलेन गुणधिपतिना
नवितव्यम्, एवं बह्यमागमकारेण सुख्याः शान्तं गवेषया कार्या ।

तत्र येषु स्थानेषु कर्तव्या तानि दृश्यति-

वाहिं प्रागमणपदे, उज्जाणे देउले सभाए वा ।

रस्यउरस्सयवाहिया, उतो जणया इमा होइ ॥

यत्र ते प्रागमणरादौ तिष्ठन्ति तस्य बहिः स्थितो यदा ताह
पश्यति, तदा निरावाच्यतां गवेषयति । यदा वा जिह्वाच-
योदौ तन्नागच्छन्ति, तदा तेषामागमनपथं स्थित्वा गवेष-
करोति । एवमुपाने दहानां, ज्येष्ठबन्धानामित्यं गतिर्न बहून् वा
समवसरणे वा दहानां रचनायां वा भिन्नमदतमामिसुजागमेन
मिलितानां वातां गवेषणीया । दहानिषे पार्श्वस्थादीन्-
दीर्घ-अस्माकं प्रतिष्यं कदाऽपि नागच्छत । ततस्तदुक्तव्या
तेषां प्रतिष्यमपि शब्दा तेषांपात्रवस्य बहिः स्थित्वा सत्यमपि
निरावाचनार्थं गवेषयितव्यम् । अथ गाढतरं निषेधं ते कुर्व-
न्ति तत उपायवस्थात्तरमवपन्तः तेषां शिष्य गवेषयतां सा-
धुनामिषं बह्यमाणा पुद्गलविशेषबन्धनविषया यतना भवति ।

पुनरपिशेषं तावदाह-

मुक्कुरा संपागन-अकिच चरणकरणपरिहीणा ।

शिगावसेसमिभे, जं कीरइ तारिस्सं वोच्छं ॥

युः संयमपुरा सा मुक्ता परित्यक्ता येन स मुक्कुरा, संय-
कटाभि प्रबन्धनो यथा तन्निरेपक्षनाया समस्तजनमप्यक्षाय-
हृत्वाति युशोरगुणमतिसेवनाकृपाणि वस्य तत्संप्रकटा-
त्यः । अत एव चरणेन अतादिना, करणेन, पिण्डविशुद्ध्या-
दिना परिहीना । यतदयो शिक्षावशेनामं केषलकल्पित-
मुक्तं यत् वाद्यं बन्धनं कियते तादृशमेहं वक्ष्ये ।

वायार्थं नयोक्करो, इत्युस्सेहोऽयं सीसनमणं वा ।

संपुच्छं उह च्छो-भवंदं भवंदं वा वि ॥

बहिराममनपयादिषु हृत्स्व पार्श्वस्थादीषु नमस्कारः कियते,
कन्नामेहे जन्धनं चयमित्येवमुक्तवार्ते इत्यर्थः । प्रमाणं करोति ।
अपासौ विमिश्रितर उन्नतरस्मादो वा ततो वाचा नमस्कृत्य ह-
स्तोत्सेचनमङ्गलि कुर्वन्, ततो विमिश्रितर अरुपुष्पमात्रे वा
अथवि वा नमस्कारादस्तोत्सेचो कृत्वा सुतीयं शिराज्जमनं

करोति । यद्युक्तुरासंविद्यकरणे पुरुषकार्येभ्यः प्राकलापवा-
रानुसृष्टिश्च दृश्यते । (संप्रत्ययं ति) पुरतः क्लिप्ता प्रतिक्रिय द-
श्यता शरीरवातायाः संप्रत्ययं कर्तव्यम् - कुशलं भवतां बलेते
इति । (अस्ययं ति) शरीरवातायां प्रक्रियत्वा कृणमात्रं ययुपासनम् ।
अथवा पुरुषविशेषं ज्ञात्वा तदीयं प्रतिभयमपि गत्वा बोधकन्-
नं संपूर्णं वा सम्पन्नं दातव्यम् ।

अथ किमर्थमत्र बाधिव ममस्कारः क्रियते कारणभावे वा
किमिति श्रुतत एव कृतिकर्म न क्रियते इत्याशङ्क्याह-

अहं नाम सूक्ष्मो भित्ति, विवक्षितो वा वि परहरति कज्जो ।
इयं वि हु सुहृसीलाग्रणी, परिहृज्जो अणुमती या सा ॥

यदि नाम कक्षिप्याभ्यस्थादिवो ममस्कारमात्रकरणेन अहो !
सुखितसिरस्कृतोऽहममुना अहमन्तरयेनात् । सर्वथा कृतिकर्मा-
करणेन विवक्षितः परित्यक्तोऽहमस्मिन्निति पराभवं मन्यमानः
सुखशीलविहारितो परिहरति । (इयं ति) यद्येवमपि कार-
णमवस्थस्य परिहायः कृतिकर्मण सुखशीलजननं, न केवलं पू-
र्वाक्षं दोषजाह्नमाभ्यस्त्यापिशब्दायः । अपिच-तस्य कृतिक-
र्मणि विधीयमानेन तदीयायाः संवेद्यक्रियाया अप्यनुमतिः कृ-
ता भवति, अतः सा मा भूदिति बुद्ध्यभावे न चत्तृतीयोऽस्ती ।

किञ्च-

सोप वेदे समप, दिदो द्वंदो अकज्जकारीणं ।

वस्सेति दावणा वि हु, दमेण जहावरादेण ॥

लोकं लोकाचारे, वेदे समस्तदर्शनिनां सिद्धान्ते, समये रा-
जनीतिशास्त्रे, अकार्यकारिणां कौरिकाद्यपराधिनां दण्डोऽसंभा-
ष्यता शास्त्राभिप्रेतवद्विज्ञानः प्रयुज्यमानो दृष्टः । कुतः पुन-
रसौ प्रबुधत इत्याह-दावणा रौद्रस्ते अपि यथापराधेनापरा-
धाद्युक्तं दण्डमेव हीयमानेन वश्यनेन चशीकृत्यन्ते, अत इहा-
पि शूलगुणाद्यपराधकारिणां कृतिकर्मवर्जनादिको दण्डः प्रयु-
ज्यते, एतच्च कारणाज्ञापनार्थं कृत्योक्तम्, कारणं तु बाधनम-
स्कारादिकं बन्धनकपयन्तं सर्वमपि कर्तव्यम् ।

यत आह-

बायाएँ कम्मणा वा, तह चेद्धति जहं ख होति से मंतुं ।

पस्सेति जने अशायं, तदभावे दूततो वज्जे ॥

यतः पार्श्वस्थादेः सकाशात् कृतिकर्मण्यविधीयमाने अयायं
संयमात्मविवाधनादिकं पश्यति । संप्रति यावत् अशुरसंभाषणा-
दिना, कर्मणा शिरःप्रणामादिक्रियया, तथा चेद्धत यथा तस्य
मन्त्रः, स्वपमम्यप्रीतिकं, न भवति, अथायवनेऽपि संयमोपा-
सादिरणयो न भवति, तत्संस्थापयत्यस्मात्वे दूरतस्त्वं सुखसा-
लजनं वज्जेत् । एव विषयवज्जागः कृतिकर्मकरणाकारणयो-
रिति भावः ॥

किं पुनस्तेषां बन्धने कारणातीत्याह-

एताहं अकुण्वन्तो, जहारिहं अरिहृदेसिए मयो ।

अ भवति पश्ययश्च, अभिमर्षतादिया दोसा ।

एतानि बाह्यमस्कारादीनि पार्श्वस्थादीनि यथाहं यथायोग्य-
तः, अरिहृदि मार्गे स्थितः सद्यः कषायाकटनता यो न करोति,
तत्र प्रवचने न भक्तिः कृता भवति किंतु अभक्तिमत्त्वाद्यो दो-
षा ज्ञायन्ति, अथाऽऽकाशमभ्युपगमनां न शक्तिमत्त्वं ज्ञायति ।

आदिशब्दात्स्वायंपरिहृदाकारिकाहृदिकाद्यत्यात्मनासिक्-
भ्यामाद्यथक्ष बोधा भवति ।

कानि पुनस्तेषां बन्धने कारणातीत्याह-

परिवार परिसं पुरिसं, खितं कालं च आगमं नाहं ।

कारणजातं जाते, जहारिहं जस्स कायम्बं ।

परिवारं पर्यहं पुरुषं केन कालं च आगमं ज्ञात्वा यथा कार-
णानि कुलगणादिप्रयोजनानि तेषां जातं प्रकारः कारणजातं
तत्र जाते उत्पन्ने सति यथाहं यस्य पुरुषस्य यद् बाधिकं
कायिकं वा बन्धनमनुकूलं तस्य तत्कर्तव्यम् ।

अथ परिवारादीनि पदानि व्याचष्टे-

परिवारो से विट्ठो, परिसगतो साहृती व वेरगं ।

गाणी दावणभावे, शिसंसं पुरिसाथो पुरिसो ॥

लोगपगतां निवे वा, अट्टव स रायादिदिक्खत्तो अज्जो ।

खितं विट्ठिमादि अजा-विषं च कालो व षणाकासो ॥

'से' तस्य पार्श्वस्थादेर्यः परिवारः स सुविहितानुष्ठानमु-
क्तो वसते । पर्यदि गतो वा सन्यायमुपविष्टो वैराग्यमिति का-
रणे कायोपचारात् संसारचरामजनक धर्मं स कथयति, येन
प्रभूनाः प्राणिनः संसारवर्तकजनसः संज्ञायन्ते । तथा कक्षिप्या-
भ्यस्थादिः स्वभावादेव मार्गो साहंकारः, तथा दावणजातो रौ-
द्राध्यवसायः दूरासो नाम कृतिकर्म अवस्थामाने बधश्चादिकं
कारवर्तित्वधेः । अत एव पुत्रवर्णां मध्ये अधमः पुरुषाधमः
एतादृशः पुरुष इह युज्यते । यद्वा-लोकं प्रकृतो बहुलोकसमो,
दुष्टप्रकृतो वा धर्मकथादिलक्षितेवपन्नया राजबहुमनः (अह-
व ति) अथवा राजादिद्विक्रितोऽस्ती शैलकावायाद्वनः । ए-
वंविधपुरुष इह प्रतिपद्यते । कृतं नाम-विहादिकर्मभाविनं वा ।
विहं कालान्तम्, आदिशब्दात्प्रत्ययनं कापुष्यकवृत्तम्, तत्र वत्स-
मानां साधूनामसाधुपद्वहं कालो । अनायिन नाम-संघिनः
साधुविषयः भद्राधिकतं पार्श्वस्थादिज्ञाविनामर्थः, तत्र तेषा-
मनुष्ठितिं विधेयतेः स्थातव्यम् । कालश्च अनाकालो वा दुष्काल-
न उच्यते, तत्र साधूनां वत्सपन्नं करोति । एवं परिवारादीनि
कारणाणि विहाय कृतिकर्म विधेयम् ।

आगमप्रहणेन च आरणायायां दर्शनेहानादिको नाशः सुखितः,
अतस्त्वमङ्गः कृत्य विट्ठिमाह-

दंसणनाणचरित्तं, तवविणायं जत्थ नत्तिथं जाणे ।

जिणपन्नत्तं जत्थी-इ पूयए तं तद्धिं भावं ।

दर्शने च निःशङ्किनादिगुणोपेतं सम्यक्त्वम्, ज्ञानं चाऽऽचारान्ति-
कुनं, चारित्तं च संशोचरगुणानुपासनात्मकम्-दर्शनेहानायादिवत् ।
अन्त्येकवज्जायः । एवं तपश्चानुष्ठानादिविधिषं तावदप्येव भक्ष्या
कृतिकर्मादिलक्षणा पूजयत् । ७३ ३ ४० । आध० ।

(१०) पार्श्वस्थादिबन्धनं निष्फलाभित्याह-

पासत्याहं वेदमा-पासम् नेव किन्ती न निज्जरा होइ ।

कायकिसेत्तं एवे-व कुणइ तह कम्मवंधं च ॥ ३१ ॥

पार्श्वस्थादीनुक्तलक्षणाव्यवधानस्य ममकुर्वन्तः नैव कीर्तिने
निज्जरा जवति । तत्र कोपने कीर्तिरहास्यं पुण्यभागित्वेव हस्त-
का, सा न भवति, आप त्वकीर्तिमिथान-नृत्तमयमन्त्र्यलक्षणा
वैभवा बन्धनं करोति । तथा निज्जरं निज्जरा कर्मसयलक्षणा,

सा न जयति, तीर्थकराद्यापराधानाद्वारेण निर्गुणत्वात् तेषामिति ।
 कायत इति कायः देहः, तस्य क्रेशः अवनामादितक्षणः कायक्रेशः,
 तं कायक्रेशघ्न, स एवमेव सुधेय, करोति निर्वर्णयति । तथा
 किञ्चित् इति कर्म ज्ञानावरणाद्यादितक्षणं, तस्य बन्धो विनाष्टरच-
 नया आत्मनि स्थापनं, तेन वाऽऽत्मनो बन्धः स्वस्वकृतिरस्करण-
 लक्षणः कर्मबन्धः, तं कर्मबन्धं करोति वदेते । चशब्दाद्वाङ्मात्रा-
 दीन्शब्दोपानवापुनः । कथम् ? जगद्यप्रतिकुष्ठवन्तं आह्वानकः, तं
 दृष्ट्वाऽप्येति बन्धनि इत्यन्वयश्चाह । तान्त्वन्मानाद् दृष्ट्वाऽप्येति
 मिथ्यात्वम्, कायक्रेशतो वेत्ताज्यो वाऽऽत्मविराधना, तद्व्यवनेन
 तत्कृतासंयमानुमोदनात् संयमविराधनेति गाथाार्थः ॥ ३१ ॥

एवं तावत् पार्थिव्यादीन् बन्धमानस्य द्वाया उक्ताः, साम्प्रतं
 पार्थिव्यादीनामेव गुणाधिकवद्भनप्रतिषेधकमुक्तम्-
 पाथान् प्रदर्शयिष्यामि-

• जे बंजचेरजडा, पाए उड्डेति बंजपारीणं ।

ते हुंति कुंठंटा, बोही अ सुदुष्टा तेसि ॥ ३२ ॥

ये पार्थिव्यादयः अष्टप्रक्षयार्थः, अपगतप्रक्षयार्थ इत्यर्थः । प्रक्ष-
 यार्थशब्दे भिन्नपरितिरिक्तत्वः, तद्योचनः संयमवाचकश्च ।
 [पाए उड्डेति बंजपारीणं ति] पादावभिमनानो व्यवस्थापयन्ति
 प्रक्षयारिणां बन्धमानानामिति, तद्वन्धनविषयं च कुर्वन्ती-
 त्यर्थः । ते तदुपायकर्मजं नारकत्वादितक्षणं विपाकमासाद्य
 यथाकथञ्चित्कुच्छेदं मानुषत्वमासादयन्ति, तदापि जवन्ति का-
 रणमगताः, बोधिप्रज्ञा जितशान्त्यवशेषव्यवस्था सकलदुःखविषय-
 कभूता सुदुष्टाश्च, नपां सकृत्प्राप्तिं सत्याप्यमन्यन्तस्तत्सारवादि-
 नि गाथाार्थः ॥ ३२ ॥

तथा-

सुदुतरं नासती, अप्पाणं जे चरितपन्नज ।

गुरुजग वंदावती, सुस्समण जहुत्तकारि च ॥ ३३ ॥

[सुदुतरं ति] सुदुरं नाशयन्त्यात्मनं सम्मार्गात्, केऽपि चारि-
 त्वात् प्रामाणिकपदशब्दार्थात्मकपक्षे नृप अनेनाः सन्तः, गुरु-
 जतं गुणस्थसाधुर्वचः, बन्धयानं कृतिकर्म कारयति ।
 किं नूनं गुरुजन्तम् ? शोभनाः भ्रमणा यस्मिन् स गुरुजन्तम् ।
 अनुस्वारलापेऽत्र दृश्यः । तथा यथोक्तं क्रियाकलापं कर्तुं
 शीलमस्येति यथोक्तकारी, तं यथाकृतिरिति चेति गाथाार्थः ॥ ३३ ॥
 (११) एवं बन्धकवत्सुहृदवसंभवात्पार्थिव्यादयः न बन्धीनाः,

तथा गुणवन्तोऽपि ये तैः सार्द्धं संसर्गं कुर्वन्ति
 तेषां न बन्धीनाः, किमन्यत् आह-

अमुद्वेष्टाणे पडिआ, चंपगमाला न कीरई सीसे ।

पास्त्याडिङ्गणस्, पवडमाण तह असुज्झा ॥ ३४ ॥

यथा अमुचिस्थाने पतिता विद्वेषधामस्थाने पतिता, अम्पक-
 माला सकृत्पतः शोभनाऽपि सती अमुचिस्थानसंसर्गाद् न क्रि-
 यते शिरसि, पार्थिव्यादिस्थानेषु प्रवर्त्तमानाः साधवः तथा
 अपुत्र्या अवन्धीनाः । पार्थिव्यादीनां स्थानानि वसतिनिर्ग-
 मनरूपमादीनि परिगृह्यन्ते । अत्र तु शय्यातगपिपाकाद्युपभोग-
 ङ्गकृणांनि व्याचक्रते । तत्संसर्गात्पार्थिव्यादयो भवन्ति, न चै-
 तानि सुदुष्ट घटन्ते, तेषामपि तद्वाधपक्षः । अम्पकमालोदाहर-
 णोपनयस्य च सत्यम् घटतास्त्यामिति । तत्र कथानकम्-
 “ एगो चंपगपिओ कुमारो चंपयमाहाए सिंर कयाए
 आसगमो बध्ति । आसण उड्डत्तस सा चंपकमाला
 १३०

अमज्जे पडिया, गेणहामि ति अमज्जे दृष्टुं मुक्ता, सो
 य चंपयर्हि विष्ठा धिति न लभइ, तदा वि छाणदोसेण मुक्ता ।
 एवं चंपयमाहायाणीया साह, अमज्जपार्थाया पास-
 त्याड्मो, जो विष्ठाको तेहि समं मिश्रति संवसति वा सो वि
 परिहराणो ॥ ”

अधिकृताग्रप्रसाधनयैव दृष्टान्तान्तरमाह-

पक्काकुले वसंतो, सट्ठीणीपारो वि गरहिओ होइ ।

इय गरहिआ सुविहिआ, मज्जि वसंता कुसीलाणं ॥ ३५ ॥

पक्काकुलं गृहितकुलं तस्मिन् पक्काकुले वसन् पारं गतवा-
 मिति पारगः शकुन्याः पारगः शकुनीपारगः, असाधवि
 गृहितो निन्द्यो भवति । शकुनीशब्देन चतुर्दशविधा-
 स्थानानि परिगृह्यन्ते-“ अङ्गानि चतुरो वेदान्, मीमां-
 सां न्यायवित्तरम् । पुराणं धर्मशास्त्रं च, स्थानान्याहुस्तु-
 र्बैश ” । तत्राङ्गानि षट् । तथया-शिक्षा, व्याकरणं, कव्यं, ध्वनिः,
 निरुक्तं, उर्वाविभक्तिः । (इय ति) एवं गृहिताः साधवो मध्ये
 वगन्तः कुसीलानां पार्थिव्यादीनाम् । अत्र कथानकम्-“ एग-
 स्म पिडाइयस्स पंच पुत्ता सट्ठीणीपारगा, तस्येगो मरुगो एगए
 दासीए संलग्गो, सा मज्जे पियति, इमो न पियइ । तीए अग्रह-
 जइ तुमं पीयइ ताहे साहएरसी होआ, बरहरा बिसरिसो
 संजोगो ति । एवं सो बहुसो जणंतीए वाओ, सो पढमं पच्छां
 पियति, पच्छां एयमं पियइमाहसो । पच्छां अविण्णसंगेण संसासवी
 संजुत्तो । पक्काणहि सह होउममाहसो । तेहि चैव सह खानि,
 पियानं, संवसति य । पच्छां पिण्डाण सयणणं य सव्वबज्जे अण्ण-
 सो कअओ, अग्रया सो पान्लगो विनिओ । सो वि अयासि-
 शेणं तं कुमिं पविसिण्ण पुच्छुनि, वेति य से किञ्चि । सो पिण्ड-
 ना उवळंमिक्कण निच्छूदो । तनिमो बाहिरपाणए भीयं पुच्छांतं,
 विसज्जि से किञ्चि । सो वि निच्छूदो । अत्तथा परपरएण दे-
 वायानं, सो वि निच्छूदो । पंचमो गेपे पि नेच्छुति, तेण मरुएण
 करणं चमिक्कण सयस्स घरस्स सो सामी कआं । इयरे चत्ता-
 रि वि बाहिरा कया, लोमगरहिया य जाया । एस दिट्ठो ।
 उवणओ सो इमां-जारिसा पक्का तासिसा पासित्थादी,
 जारिसो पिडाइओ तासिसो आयरिसो, जारिसा पुत्ता तासि-
 सा साह, जहा वे निच्छूदा, एवं निच्छुभंतो कुसीलसंसर्गि करे-
 ता गरहिया य पवयणं नवति । ओ पुण परिहरति सो पुज्जे
 सान्नीअग्रवसियं निष्ठायां पाविए । एवं संसर्गो विणासोया
 कुसीबेहि । उक्तं च-“ ओ जारिमेण मेत्ति, करंमि अविरेण तासि-
 सो होइ । कुसुमेहि सइ वसंता, तिआ वि तर्माविआ होति ” ॥ १ ॥
 मरुवात्ति दिट्ठुतो गमो ” ।

पार्थिव्यादिसंसर्गादीनाद्वन्धीयाः साधवोऽप्युक्ताः, तत्राह शो-
 ब्दः-कः पार्थिव्यादिसंसर्गमाहावृणवतो होयः?, तथा आह-

सुचिरं पि अत्यमाणो, वेरुसिओ कायमणिअठम्मो सो ।

न ठोपेइ कायजार्, पाहन्नगुणेण निअएण ॥ ३६ ॥

सुचिरमपि प्रभूतमपि काशं तिष्ठन् वैदृष्ट्यो मणिपयोधः
 काचमात्रं ते मणयश्च काचमणयः । कुतस्ताः काचमणयः
 काचमणिकाः । तैरुपावन्त्येन मिश्रः काचमणिकांमिश्रः,
 नापैति न यानि काचमात्रं काचमणं प्राप्ताव्यगुणेन वि-
 मलगुणेन निजेनाभ्यन्तरेण । एवं सुसाधुरपि पार्थिव्यादिभिः
 सार्द्धं संवसन्त्येव शीलगुणैर्मात्रेण न पार्थिव्यादिभावमुपेत्यैव
 भावो इतिगाथाार्थः ॥ ३६ ॥

प्रमाह आचार्यः-यत्किञ्चिद्विदम्, न हि दृष्टान्तमात्रे-
वाभिलषितार्थसिद्धिः संजायते, यतः-

जातुगञ्जातुगाणि भ्र, लोप वदिहार्हं हुंति द्वाब् ।
बरास्रो तस्य यण, अजातुगो अश्रद्व्योह ॥३७॥

आभ्यन्ते प्रतियोगिनां स्वगुणैरुत्तरमभाषणान्न इति भा-
ष्यानि कपिल्लुकादीनि, प्राकृतशेखाः भाषुकाम्युच्यन्ते । अथवा-
प्रतियोगिनि सति तद्गुणापेक्षया तथा जवनशीलानि भाषुकानि,
लघुपतपदस्यानुबुधनकमगमशुभ्य उक्तम् ॥३३॥ ॥५॥ इत्युक्त्वा
तस्य ताच्छीलिकस्यादिति । तद्विपरीतानि अभाष्यानि च नला-
दीनि । लोके द्विविधानि द्विप्रकाराणि प्रचलित कृत्यानि वस्तु-
नि । वैकृत्यस्तत्र मथिराज्यः अभ्युच्यते : काचार्यादीनि रक्षित
इति गार्थाः ॥ ३७ ॥

स्यान्मतिर्जीवोऽप्येषभूत एव प्रविष्यति, न पाहर्वस्यादिसं-
सर्गेण तन्नाशं यास्यतीत्येतन्नास्तद् । यतः-

जीवो अणाज्ञानहणो, तन्मात्राणभाषिभ्यो अ संसरे ।
खिपं सां नाभिज्ज, मेक्षणदोसाणुजावेण ॥ ३८ ॥

जीवः प्राकृतिकपितृशब्दाध्यः, नोऽजादिनिषेधः, अनाद्यप्यं-
न्त इत्यर्थः । तन्मात्राणभाषिभ्यो पाहर्वस्याद्याचरितप्रमादादि-
भाषनाभाषितम्, संसारं निर्वृत्तनारकात्मरभवातुभूतिलक्षणं,
ततश्च तन्मात्रनाभाषितत्वाद् द्विजं शीघ्रं स आभ्यन्ते प्रमादादि-
भावनाया आसीकियते, मीलनदोषानुभावेन संसर्गदोषानुजा-
बेनेति गार्थाः ॥ ३८ ॥

अथ अन्ते दृष्टान्तमात्रेण परितोषः, ततो मन्त्रिचक्षितार्थप्रति-
पादकोऽपि दृष्टान्तोऽस्त्येव । शृणु-

अंबस्स य निवस्स य, दुन्दुं पि समगयाई मूलाई ।
संमग्गीद विण्णो, अंबो निवस्स पत्तो ॥ ३९ ॥
सुचिरं पि अत्यमाणो, नल्लय्यो लच्छुवाकयकम्मि ।
कीस न जायइ महुरो, जइ संसग्गी पमायं ते ॥ ४० ॥

चिरपतितलिकामिन्मात्रकवासितायां भूमौ अम्बवृक्षः समुत्पन्नः,
पुनस्तत्राभ्रस्य निम्बस्य च द्वयोरेव समागते एकीभूतं मूलं,
ततश्च संसर्गतेलगत्या विनष्ट आभ्रं, निम्बस्यं प्राप्तं, तिनफ-
लं स्रुप्त इति गार्थाः ॥३९॥ तदेवं संसर्गसिंहापदृशं नात्त्याज्या
पाहर्वस्यादिसंसर्गिरिति । पुनरप्याह लोचकः-नन्वेतस्य सप्र-
तिपक्षम्, तथाहि-सुचिरं पि सति । सुचिरमपि प्रवृत्तमपि कालं
लिप्तं नल्लय्यो वृक्षाविशेषः इच्छुवाकयस्य इच्छुसंसर्गतः किमि-
ति न जायते मधुरः, यदि संसर्गः प्रमाणं तर्बति गार्थाः ॥४०॥
आचार्य माह-ननु बिहिसोत्तरमेतद्-“ जातुगञ्जातुगाणि ”
इत्यादिना ग्रन्थेन, अत्रापि च केवली अभाष्याः पाहर्वस्यादि-
भिः, सरागास्तु ज्ञाया इति ।

आह-तैः सहाज्ञापनाभ्युतायां संसर्गी क इव दोष उच्यते-
ऊणगसयभागेण, बिंदां परिणमंति तन्मात्रं ।
लवणागरादु जहा, वज्जेह कुसीलसंसर्गि ॥ ४१ ॥

ऊनक्षाली शतजगाम्भोजशतभागः, शतभागोऽपि न पृथ्यत
इत्यर्थः । तेन तावतोद्येन प्रतियोगिना सह संबन्धनीति प्र-
क्याकम्यते । बिन्वाणि क्वापि परिणमन्ति तन्मात्रमासाद्यन्ति,

लवणीभयन्तीत्यर्थः । लवणाकरादिषु यथा, आदिशब्दात्कण्ड-
वादिभारकादिभेदः, तत्र किल लोहमपि तन्मात्रमासाद्य-
यति । तथा पाहर्वस्याद्यालाभाभाससंसर्गादि सुविहितस्त-
मेव भावं याति, अतः [वज्जेह कुसीलसंसर्गि] वज्जेवत कुसी-
लसंसर्गि पारित्यजत कुसीलसंसर्गमिति गार्थाः ॥ ४१ ॥

पुनरपि संसर्गिदोषप्रतिपादमात्रेण-

जह नाप मटुरसल्लिं, सागरसल्लिं कमेण संपत्तं ।
पावेद लोणजावं, मेक्षणदोसाणुजावेण ॥ ४२ ॥
एवं खु सीलवंतो, अस्रीलवंतेहि मीलिभ्यो संतो ।
पावइ गुणपरिहाणं, मेक्षणदोसाणुमावेणं ॥ ४३ ॥

यद्येत्युदाहरणोपस्थासः, नामंति निपातः । मधुरसल्लिं बदी-
पयः, तत्र लवणसमुद्रं कमेण परिपाठ्या प्राप्तं सत् (पावेति
लोणजावं ति) प्राप्नोति आसाद्यति लवणभावं कारजावं
मधुरमपि सम्मिलनदोषानुभावेनेति गार्थाः ॥ ४२ ॥
(एवं खु ति) सुशुद्धोऽवधारणे, एवमेव, शीलमस्यास्तीति
शीलवान्, स कस्यशीलवज्जिः पाहर्वस्यादिभिः सार्द्धं मिल-
तः सम्प्राप्नोति आसाद्यति, गुणाः मूलोत्तरगुणलक्षणाः, तेषां
परिहाणरयचयः, तांस्तथेहिहाक्षापायान् तत्कृतदोषसमुदा-
निति मीलनदोषानुभावेनेति गार्थाः ॥ ४३ ॥

प्राप्त्येवमतः-

लवणमवि न स्वमं काउं, अणाययणमेवणं सुविहिआयं ।
इदि समुइमगयं, उदयं लवणत्तणमुइ ॥ ४४ ॥
सुविहिअ उड्वाहिअं वा, नाहं जाणामि हं सु उमत्थो ।
लिगं तु पृथयामी, तिगणमुक्केण भावेणं ॥ ४५ ॥
जइ ते लिग पमायं, वंदेही निहए तुमं सव्वे ।
एए अवंदमाण-स्स लिगमपि अप्रमायं ते ॥ ४६ ॥
जइ लिगमपमायं, न नज्जइ निच्छएण को भावो ।
दहूण समणलिगं, किं कायव्वं तु ममणं ॥ ४७ ॥
अणुपुव्वं दहूणं, अणुदुहाणं तु होइ कायव्वं ।
साहुमि दिहपुव्वे, जहारिहं जस्स जं जुमं ॥ ४८ ॥

लोचननिमेषमात्रः कालः कृणोऽजनीयते, तं कृणमपि,
आस्तां ताक्षुहृदोत्रयो वा कारविशेषः, न क्त्वमं न स-
मर्थप्रयोग्यम्, किं कर्तुम् ? , (अणाययणलवणं ति) कर्तुं निष्पा-
दयितुं अनायतनं पाहर्वस्याद्यायतनं, तस्य लवणं अत्रम् अना-
यतनलवणम्, केयम् ? सुविहितानां साधूनाम्, किमिदम् आह-
हन्दीत्युपप्रदेशेन, समुद्रमाततं लवणजलाधिप्राप्तमुद्रकं म-
धुरमपि सत् लवणत्वमुपेति हारमाशुपेति । एवं सुवि-
हितोऽपि पार्थ्वस्थादिदोषसमुद्रं प्राप्तस्तन्मात्रमाप्नोति । अतः
परश्लोकाद्येना तत्संसारसिंहाज्येति ॥४४॥ ततश्च व्यवस्थितमि-
दम्-येऽपि पार्थ्वस्थादिभिः सार्द्धं संसर्गि कुर्वन्ति तेऽपि न वन्-
नीयाः, सुविहिता एव वन्नीया इत्यत्राह-(सुविहिअ ति) शो-
जनं विहितमनुष्ठानं यस्यास्ती सुविहितस्तम् । अनुस्मरणोपाश्र-
यः । सुविहितस्तु पार्थ्वस्थादिस्तं दुर्विहितं वाऽहं न जाना-
मि माहं वेदि, यतोऽतः करणवृक्षशुद्धिकृतं सुविहितसुविहि-
तत्वं, परमावस्तु तस्यतः सर्वज्ञावयः, (अहं खु उमत्थो ति)

अहं पुनश्चक्ष्यः । अतो लिङ्गमेव रजोहरणं वञ्च्यप्रतिग्रह-
धनलक्षणं, पूज्यामि वन्दे इत्यर्थः । विकरणशब्देन आनेन
वाङ्मयशब्देन मनसंति गाथार्थः ॥४५॥ आचार्य आह—(अहं
ते) यदास्त्वयमनुपगममदृशेतामर्थः । ते तव लिङ्गं कल्प-
सिद्धयः, अन्त्यस्योऽत्र सुतो वेदितव्यः । प्रमाणं कारणं वन्द-
नकरणं, इत्थं तर्हि वन्दस्व नमस्व लिङ्गवान् जमासिप्र-
तात्वं सर्वोक्तिरवशेषाद्, कल्पसिद्धिरित्युक्तवाच्यमिति ।
अथानामिप्रथादृष्ट्यात्र वन्दस्व, ननु एतावद् वन्द्यसिद्धि-
कान्त्यवन्मानस्याप्रमाणतः । लिङ्गमप्यप्रमाणं तव वन्दनप्रवृत्ता-
विति गाथार्थः ॥४६॥ इत्थं लिङ्गमात्रस्य वन्दनप्रवृत्तावप्रमा-
णतया प्रतिपादितया सत्यामनर्मानविष्ट एव सामावारी
जिह्वास्य आह बोद्धकः—[अहंति] यदि लिङ्गं कल्प-
सिद्धमप्रमाणम् अकारणं वन्दनप्रवृत्तौ, इत्थं तर्हि न हायेते
नावस्थिते, निश्चयेन परमार्थेन, उच्यते जन्तुना कस्य को
भावः ? । यतोऽसंयता अपि लब्ध्यादिनिमित्तं संयतवच्चेह-
न्ते, संयता अपि च कारणतः असंयतवदिति । तद्वं
व्यवस्थिते दृष्ट्वा आलोक्य, अमरलिङ्गे साधुलिङ्गे, किं पुनः
कस्य अमरणं साधुना । पुनश्चादर्थस्तद्वत्, व्यवहिन-
ओरुणाधानुलोमाविति गाथार्थः ॥४७॥ एवं बोधकेन दृष्ट-
सन्नादाचार्यः—[अपुर्वंति] अपूर्वमदृष्टपूर्वं, साधुमिति
गम्यते । दृष्ट्वाऽवशेषाभिमुख्येनोत्थानमनुत्थानम् आसनस्या-
गलक्षणम्, तुशब्दादृष्टकादिग्रहणं च भवति कस्येवम् । किं
मिति कदाचित्किञ्चिदसौ आचार्यादिः विद्याऽऽद्यतिशयसंपन्नः त-
त्प्रदानयिष्यामि भवेद्य शिष्यसकाशमाचार्यकालकवयः, स
काव्यविनीतं सन्नाम्य न तत्प्रयच्छति । तथा दृष्टपूर्वांश्च विप्र-
काराः उच्यतेबिहारिणः, शीतलविहारिणः । तत्रोद्यतविहा-
रिणि सायौ दृष्टपूर्वं उल्लस्यपूर्वं यदाहं यथायथमनुत्थानं
वन्दन्ति यस्य बहुकृतादेश्योऽयं, तत्कस्यैव ज्ञवति । यः पुनः
शीतलविहारी, न तस्यानुत्थानवन्दनादि उत्सर्गतः किञ्चित्क-
लैवमिति गाथार्थः ॥४८॥ आच० ३ अ० ।

एतच्च बाह्यमस्कारदिना विशेषेण कियते, किं तर्हि—

परिआठ बंजचेरं, परिसविणीआ सि पुरिस नचा वा ।

कुञ्जकादायसच, आघवत् गुणगममुमं वा ॥१६॥

चित्तिमि संवतिज्जिद, जस्स पजावेण निव्वसगं तु ।

ओमम्मि अपरितपप्प, साहूवं आगमं तु अ ॥१७॥

एवंविहस्स कुञ्जा, उप्पवे कारणप्पगारम्मि ।

कलिकण जहाजुगं, वापार्हि अ समगामि ॥१८॥

पर्याये प्रज्ञावर्धमुच्यते, तत्पुत्रं कालमनुपालितं येन, परि-
पद्मीता वा तत्प्रतिबन्धा साधुसंहतिः शोभना (सं) तस्य
[पुरिस नचा वा सि] पुत्रं ज्ञात्वा वा । अन्त्यस्योऽत्र कल्पः
कथं ज्ञात्वा ? कुलकापार्हिः। मनेनापत्तानि, आदिशब्दाङ्गसंघ-
कार्थपरिग्रहः । [आघवत् सि] आघातस्त्वस्मिन् केने प्रसिद्धः,
तद्वलेन तत्सत्यत इति क्षेत्राचार्यः । (गुणगममुमं वा सि) गु-
णा अयमप्रतिआगरादय इति कालावधारणार्थः । आगमः
स्वाध्यायकपः, भुतं सूत्रमेव, गुणाश्चागमश्च भुतं क्षेत्र्यकश्चावः
तद्वाऽऽमेति विद्यत इत्येवं ज्ञात्वेति गाथार्थः ॥ आच० ३ अ० ।
('यमाह' ५७ गाथा '५१६ पुष्टे दृष्टकल्पप्राप्तेन मतार्थः)

यममुद्यततरविहारगतविधौ प्रतिपादिते सत्याह बोद्धकः-
मिहोऽनेन पर्यायेवेषेण सर्वथा प्राबल्यम् । कर्मोपनयन
जिनप्रणीतमिहजिनमेव युक्तं, तत्रगुणविचारस्य निष्फल
त्वात् । न हि तत्रगुणप्रवना ममस्कर्तुर्निर्जरा अपि तु आ-
स्तीयाध्यामशुक्तिप्रवना । तथाहि—

तित्ययगुणा पकिमासु नत्थ निस्ससंयं विआण्णो ।

तित्यय चि नमत्तो, सो पावद निज्जरं विउल्लं ॥१९॥

तीर्थकरस्य गुणा ज्ञानादयस्तीर्थकरगुणाः ते प्रतिमासु वि-
मलकृणासु (न दिथ) न सन्ति निःसंशयं संशयरोहितं वि-
जानन् अवबुध्यमानस्मथापि तीर्थकरोऽयमित्येवं प्राबल्यम्
नमद् प्रणमन्यगामकत्वं प्रामात्यासाधयति निजेरौ कर्मकृत्स-
कृणां विपुलां विस्तीर्णमिति गाथार्थः ॥१९॥

एव दृष्टान्तोऽयमर्थोपनयः—

लिगं जिणपण्णं, एवै नमत्तस्स निज्जरा विउल्ला ।

जद वि गुणविपुलं, वंदः अज्जप्पसोहीए ॥२०॥

लिङ्गवत्तेनेन साधुरिति लिङ्गं रजोहरणादिधरणलक्ष-
णम्, जितैरर्हंजिः प्रकृतं प्रणीतम् । एवं यथा प्रतिमा इति
नमस्कुर्यतः प्रणमतः निर्जरा विपुला, यद्यपि शुभैर्भूतोत्तर-
गुणैर्विषयमनेकधा प्रकर्षेण हीनं रहितं गुणविपरीणं वन्दते
नमस्करोति, अद्यात्मशुद्ध्या वेतःशुद्धयेति गाथार्थः ॥२०॥

इत्थं बोद्धकेनो दृष्टान्ताद्व्याप्तिकार्योर्बन्धमुपदेश्यमाह
आचार्यः—

संता तित्ययरगुणा, तित्ययेरे तेसिंमं तु अवरुप्पं ।

न य सावज्जा किरिआ, इअरेसु भुवा समणुपमा ॥२१॥

सन्तो विद्यमानाः शोभना वा तीर्थकरस्य गुणाः ज्ञानादयः,
क तीर्थकरे अर्हति प्रगवति, इयं च प्रतिमा तस्य प्रगवतः ।
(तेसिंमं तु अवरुप्पं) तेषां नमस्कुर्यतामिदमव्यात्म्य इवं वेतः,
तथा न च तासु सावजा सपाया, क्रिया चेष्टा, प्रतिमासु, इतरेषु
पार्थस्यादिषु भुवा अवश्यंभाविनी सावजा क्रिया । प्रणमतस्त-
त्र किमित्यत आह—(समणुपमा) समनुज्ञा सावजाक्रियायुक्त-
पार्थस्यादिषु प्रणमनात्सावजाक्रियायानुमतिरिति इदम्य । अथ-
वा सन्तस्तीर्थकरगुणास्तीर्थकरे तावद् वयं प्रणमामः, तथाभिद-
मप्यात्म्य इवं वेतः, ततोऽहं दृष्ट्वाभ्यारोपेण प्रतिमाप्रण-
मनान्नमस्कृतुं तव सावजाक्रिया परित्यज्यन्नलक्षणं, इतरेषु
पार्थस्यादिषु पूज्यमानेष्वनुमतिक्रियोपेतत्वात् तेषां नमस्कृतु-
र्भुवा समनुमति गाथाऽर्थः ॥ २१ ॥

पुनरप्याह बोद्धकः—

जह सावज्जा किरिया, नत्थि उ पाभिमासु एवमिअरा वि ।

तयजावे नत्थि फलं, अहं होइ अहेउअं होइ ॥ २२ ॥

यथा सावजा क्रिया सपाया क्रिया नास्त्येव न विद्यत एव प्र-
तिमासु, एवमितराऽपि निरवद्यापि नास्त्येव । ततश्च तयजावे नि-
रवद्याक्रियाभावे नास्ति फलं पुण्यलक्षणम्, अथ नवनि, अहेतुकं
भवति निष्कारणं च भवति, प्रणम्य वस्तुगतक्रियाहेतुकत्वात्
फलस्येवमिमायः । अहेतुकत्वे चाकस्मिककर्मसंभवाभ्यांज्ञा-
त्वा इति गाथाऽर्थः ॥२२॥

इत्थं बोद्धकेनो सत्यादाऽऽचार्यः—

कामं उजयाभावो, तव वि फलं अत्थि माणविमुक्कीए ।

वीरं पुण मणिविमुक्ती-इ कारणं हुंति पदिमाओ ॥६९॥

कामम् अनुमतमिदं यदुत उजयाजायः साधयेतरकियाभायः प्र-
तिमासु, तथापि कस्तं पुण्यलक्षणम्, अस्ति विद्यते, मन्त्रो विमुक्तिः
मनोविमुक्तिः, तस्या मनोविमुक्त्यैः सकारणम् । तथाहि स्वगतमनो-
विमुक्तिरेव नमस्कृत्यः पुण्यकारणं, न नमस्करणीयवस्तुना
किया, आत्मान्तेरे फलमाभायः । यद्येवं किं प्रतिमान्तिरिति ?
उच्यते-तस्याः पुनर्मनोविमुक्त्यैः कारणं निमित्तं भवति प्रतिमाः,
तद्वशात् पुण तस्याः संभूतिर्वैरादिति माध्यायः ॥ ६९ ॥

आह-एवं लिङ्गमपि प्रतिभावन्मनोविमुक्तिकारणं जवत्येवेत्युच्यते-
न इ वि अ पदिमा उ जहा, मुनिगुणसंकल्पकारणं भिम् ।

उभयपदि अस्ति लिङ्गे, न य पदिमासुयं अस्ति ॥६९॥

यद्यपि च प्रतिमा यथा, मुनीनां गुणाः मुनिगुणाः प्रताप्य, तेषु
संकल्पः अण्यथायः मुनिगुणसंकल्पः तस्य कारणं निमित्तं
मुनिगुणसंकल्पकारणम्, लिङ्गं द्रव्यलिङ्गम्, तथापि प्रतिमाभिः-
सह वैधर्म्यमयः यत उभयमप्यस्ति लिङ्गे, सावद्यकम् निरव-
यकम् च । तत्र निरवयकमयुक्त एव यो मुनिगुणसंकल्पः स
सम्पत्संकल्पः, स एव च पुण्यफलः । यः पुनः सावद्यकम्-
युक्तेऽपि मुनिगुणसंकल्पः स एव विपर्ययसंकल्पः, ज्ञेयफ-
लभासी, विपर्ययसंकल्पः । न च प्रतिमासुयमस्ति, वछार-
हितत्वात् । तन्मत्तासु जिनगुणविषयस्य ज्ञेयफलस्य विपर्य-
यसंकल्पस्याभावात्, सावद्यकमरहितत्वात् प्रतिमानाम् । आह-
इत्थं तर्हि निरवयवकमरहितत्वात् सम्पत्संकल्पस्याऽपि पुण्य-
कल्पस्याप्यभावात् एव प्राप्त इति, उच्यते-तस्य तीर्थकरगुणान्धा-
रोपेण प्रवृत्तेर्भाव इति ।

तथा आह-

निजमा जिणेषु उ गुणा, पदिमाओ दिस्स जं मणे कुणइ ।
अगुणे उ विआणंते, कं नमठ मणे गुणं काउं ॥६९॥

निजमादिति नियमेनावयवतया, जिनेषु तीर्थकरेष्वेव, तुरगध-
र्यावधारणार्थत्वात्, गुणा ज्ञानायाः न प्रतिमासु, प्रतिमाः दृष्टा
तात्पर्यपरापट्टारणं यन्मनांसं करोति वेत्ति स्व आपयति, न पुनर्म-
स्करेति, अत्र एवामी तासु ह्यमगुणयुक्तो जिनगुणसंकल्पः,
सावद्यकमरहितत्वात् । न चाप्यं तासु निरवयवकर्माज्ञावभावा-
द्विपर्ययसंकल्पः, सावद्यकमरितवस्तुविषयत्वात् तच्च । तत-
स्तत्त्वकारणत्वात् एवाकारमात्रमुक्तं कल्पितमगुणान्वये वाऽध्यारो-
पादपि युक्तयुक्तः, (अगुणे तु इत्यदि) अगुणान्वय, तुरगधर्या-
वधारणार्थत्वात्, आवयमानगुणमेव विज्ञानश्च पुण्यमानः
पार्ष्ण्यदीनः (कं नमठ मणे गुणं काउं ति) कं मनसि कृत्वा
गुणं, नमस्कराणु तातिनि । स्वादेतत्, अयसाधुसंभितं तेष्व-
ध्यारोपमुजेन मनसि कृत्वा नमस्कराणु, न, तेषां सावद्यकमयु-
क्ततया अध्यारोपविषयलक्षणविकलत्वात्, अविषय आध्यारो-
पमपि कृत्वा नमस्कृत्येवो दोषदर्शनात् ।

आह च-

जह वेसंभगलिं, जाणंतस्स नमओ हवइ दोमो ।
निच्छंसाभिअ नाऊ-ण वंदमाणे पुवो दोसो ॥ ६९ ॥
कइ लिगमपमाणं, उण्णं केवसे वि जं नाणे ।
न नमंति किणं देवा, सुविहिअनेवत्तपरिदीणं ॥ ६९ ॥

यथा विमज्जकलिङ्गं भगदादिकृते जानतेऽवबुद्धमानस्य
नमतो नमस्कृत्येवो सतोऽस्य भवति दोषः, प्रवचनहीनमादिक
ज्ञातः । निजन्त्यसं प्रवचनोपज्ञातानिरेपेकं पार्ष्ण्यदीनं (इव
सि) एवं तात्वाऽवगम्य (वन्दमाणे पुवो दोसो ति) वदति
नमस्कृत्येति नमस्कृत्योः ध्रुवोऽवश्यंभावी दोषः, आभाविप्राय-
नादिलक्षणः । पाठान्तरं वा-“निच्छंसा पि नाऊण, वंदमाणस्य
दोसा उ ” इदं प्रकटार्थमेवेति माध्यायः ॥ ६९ ॥ एवं न लिङ्ग-
मात्रमकारणतःऽवगन्तावद्याक्रिय नमस्कृत्यत इति स्थापितम्,
आवलिङ्गमपि छप्यलिङ्गमस्ति तस्यैवावगम्यत्वम् । प्रावलि-
ङ्गमं तु छप्यलिङ्गं नमस्कृत्यते, तस्यैवावलितापार्थक्याभावा-
त्तत्वात् ।

कपकटशान्तभावाह-

रुपं टंकं विममा-इयक्खरं न वि उ रुवओ ठेओ ।

हुणं पि समाओगे, रुपो उअत्तअमुवेड ॥ ६९ ॥

अत्र तावच्चतुर्भङ्गाः-कपमयुद्धं, टङ्कं विममाहताकरमित्येको
भङ्गः । कपमयुद्धं, टङ्कं समाहताकरमिति द्वितीयः । कपं युद्धं,
टङ्कं विममाहताकरमिति तृतीयः । कपं युद्धं, टङ्कं समाहताकर-
मिति चतुर्थः । अत्र च कपकटं भावाङ्गं, टङ्ककटं द्रव्यलि-
ङ्गम् । इह च प्रथमभङ्गस्याभरकादयः, अशुक्तान्यालिङ्गत्वात् ।
द्वितीयभङ्गत्वात् पार्ष्ण्यसाध्यः, अशुद्धभावाल्लङ्गत्वात् । तृती-
यभङ्गत्वात् प्रत्येकबुद्धः, अतस्तुष्टसंभालं कालमशुद्धनिद्रव्य-
लिङ्गः । चतुर्थभङ्गत्वात् साधयः शीलपुत्राः, गच्छगनाः । नगं
ताश्च जिनकरिदायः । यथा कपकोऽभरकादयः ततः “अ-
त्येक ” इत्यविकलतर्थादियथापिना नोपादीयते, चतुर्थभङ्ग-
निकपिन एवोपादीयते, एवं भङ्गव्यतिर्दिशितपुरुषा अपि पर-
लोकाधिनीधेता न नमस्करणीयाः, नमस्कृत्योपज्ञातानिरेपेकं
नमस्कृत्येति इति भावना । अङ्गाणि त्वेव नीयन्ते-कपं
युद्धाद्युद्धं, टङ्कं विममाहताकरं, विपर्ययस्तिविद्युत्तरं, कैव
कपकटलोकः, असत्यव्यवहारिक इत्यर्थः । द्व्यर्थोपि युद्धकप-
समाहताकरटङ्कयोः समायां सति कपकटलोकत्वमुपैतीति
माध्यायः ॥ ६९ ॥

कपकटशान्ते दार्ष्टान्तिकनियोजनं निदर्शयन्नाह-

रुपं पत्तेअवुट्ठा, टंकं जे लिगधारिणो समणा ।

द्वत्तस्स य जावस्स य, ठेओ समणो समाओगे ॥६९॥

रुपं प्रत्येकबुद्धा इत्यनेन तृतीयभङ्गात्तयः, टङ्कं ये लिङ्गधा-
रिणः अमणा इत्यनेन तु द्वितीयं, अनेनैवावुद्धबुद्धोपज्ञातक-
स्यापि प्रथमचरमभङ्गत्वंयति । तत्र द्रव्यस्य च भावस्य
च ठेकः अमणः समायां समाहताकरटङ्कलोककपकटल-
ोकपार्ष्ण्यसंयोगे शोभनः साधुरिति माध्यायः ॥ ६९ ॥
आव ३ ४० । (ज्ञानप्राप्त्याविचारोऽनयोपयुक्तत्वा-
त्तत्र कृतः)

अवसितमालुपकिङ्कम्, तस्याव स्थितमिदं पञ्चानां

कृतिकम् न कर्तव्यम्, तथा च निगमयज्ञात-

दंसणमाणचरिते, तवविण्णं निष्काज्जपसत्तरा ।

ए ए अवेदिण्णा, जे जत्तपार्हं पवणस्स ॥ ७० ॥

[दंसणमाणचरिते ति] प्राकृतशैल्या ज्ञानसत्त्वाच्च दृष्टो-
मज्ञानचरित्राणां, तथा तपोविनययोः [निष्ककालप्राप्त्यत्ति]

नित्यकालं सर्वकालं पार्श्वे निष्ठुमीति नित्यकालपार्श्वस्थाः ।
नित्यकालप्रद्वान्मित्रप्रमाद्वयवृक्षद्वयोः, चैत्रप्रमादा-
क्रियतया ज्ञानाद्यपगमेऽपि व्यवहारतस्तु साधय एवेति ।
एते प्रस्तुता अवन्दनीयाः, किन्तुताः, यशोघातनः यशोविना-
शकाः । कस्य?, प्रवचनस्य, कथं यशोघातनः?, अगणगुणोपासं
यथाः तत्तद्गुणवित्पासंयुक्तो घातयन्तीति गाथाऽर्थः ॥१२६॥

(१२) पार्श्वस्थादिबन्धनं व्याप्यायुः निर्वृत्त्युद्वाह-

किङ्कम्यं च पसंसा, मुदसिखणमि कम्मबंषाय ।

जे जे पयायणा, ते ते उव्वडिआ हुंति ॥१२७॥

कृतिकर्म बन्धनं, प्रशंसा च-बहुभूतो विनीतो वाऽयमित्यादिल-
क्षणा, सुखशीलजने पार्श्वस्थजने, कर्मबन्धाय । कथम्?, एतस्ते
पुण्या एव वयमिति निरपेक्षतरा जयन्ति । एवं यानि यानि
प्रमादस्थानानि, येषु विचरन्ति पार्श्वस्थाद्वयः, तानि तानि
वर्षद्वितानि जयन्ति समर्थितानि अवस्थनुमतानि भवन्ति ।
तत्प्रत्ययस्य बन्ध इति गाथाऽर्थः ॥१२७॥

बस्मादेतेऽप्यायत्तस्मापार्श्वस्थाद्वयो न वन्दनीयाः, साधय
एव वन्दनीया इति निगमवग्राह-

दंसणनाणचरिरे, तवविण्ण निष्कासमुज्जुया ।

एण उ वंदिण्णिया, जे जसकारी पवणस्स ॥१२८॥

पणनज्ञानचारित्र्यवृत्त्या तपोविनययोः, नित्यकालं सर्वकालम्,
उपयुक्ता लघता एते एव वन्दनीयाः, ये विशुद्धमार्गप्रमादवयवा
यथाःकारिणः प्रवचनस्येति गाथायः ॥१२८॥

(१३) अयुता सुसाधुबन्धनं गुणमुपवर्शयद्वाह-

किङ्कम्यं च पसंसा, संविगगनमि निजरहाए ।

जे जे विरडहाणा, ते ते उव्वडिआ हुंति ॥१२९॥

कृतिकर्म बन्धनं, प्रशंसा च-बहुभूतो विनीतोः पुण्यजान्मन्यादि-
लक्षणा, संविगजने निजैराधाय कर्मसायाय, कथम्?, यानि यानि
विरतिस्थानानि, येषु वर्तन्ते ते संविगमाः, तानि तान्युपवृत्तितानि
जयन्त्यनुमतानि भवन्ति, तदनुमया च निजैरा । संविगमाः पुन-
र्द्विधाः-द्रव्यतो भावतश्च । द्रव्यसंविगमा मृगाः, पत्रेऽपि चलति
सदा वस्तुवत्तलः, भावसंविगमास्तु साधयः, वैरिहाधिकार इति
गाथाऽर्थः ॥१२९॥

गता समपञ्चं पञ्चानां कृतिकर्मैषादिहारगाया । निगमयतो-
कमोघतो दृग्गमपुपयुक्ता एव वन्दनीया इत्युपमा
तानेवाचार्यादिभेदतोऽभिहितस्तुहाह-

आपरिअ उव्वजाओ, एवति पेरे तहेव रायणिण ।

एणि किङ्कम्यं, कायव्वं निजरहाए ॥१३०॥

आचार्य उपाध्यायः प्रवर्तकः स्वविरस्त्यैव रत्नाधिकः । एते-
षा कृतिकर्म कर्तव्यं निजैराधाय । तत्र आचार्यः मृगार्थोभयवेषा,
लक्षणादियुक्तः । आशब् ३ अ० । (अधिकमश्रयम्, 'पवसग'
शब्दं वक्ष्यते)

प्रथमद्वारागाथायां गतं कस्येति द्वारम् ।

(१४) अयुता केनेति द्वारम् । केन कृतिकर्म कार्यं, केन वा न
कस्यस्य, कः पुनरस्य करणोचितः, अयुतितो वेत्यर्थः । तत्र
मातापित्रादिरनुचितो गणः । तथाचाह प्रथमकार-

मायं पिअं वरं वा वि, जिअं वा वि भायं ।

१३१

किङ्कम्यं न कारिजा, सव्वे रायणिण तहा ॥१३१॥

विअट्ठपक्खलाणे, सुए अयणादिआ वि हु करंति ।

मागिअहे न करे, सा चव व तेसि पकरे ॥१३२॥

मातरं पितरं चाऽपि ज्येष्ठकं चापि द्वातरम्, अपिशार्वाङ्गमात्म-
हपिनामहादिपरिग्रहः, कृतिकर्म अश्रुत्स्थितवन्दनं न कारयेत्,
सर्वाङ्ग रत्नाधिकारः । तथा पर्यायज्येष्ठानित्ययोः किमिति?, आत्मा-
ह्मन्धनं कारयतः लोकगर्होपजायते, तेषां च कदाचिद्विपरिणामो
भवेति । आलोचनप्रत्याख्यानसूत्रार्थे तु कारयेत्, सागारि-
कायज्ञं तु यतनया कारयेत्, एष प्रज्ज्याप्रतिपन्नानां विधिः ।
मुदस्थास्तु कार्योचितं गाथायः ॥१३१॥

सप्तमं कृतिकर्मकरणोचितं प्रतिपादयद्वाह-

पंच महव्वयजुषो, अणहस माणपरिअिअमईओ ।

संकिग निजमई, किङ्कमरको हुवडि साड् ॥१३३॥

पञ्च महाव्रतानि प्राणानिपातविभूतिसलक्षणानि तैर्युक्तः,
(अणहस सि) आलस्यरहितः, मानवर्जितमतिः जाय्यादि-
ज्ञानपराङ्मुखमतिः, संविग्नः प्राणव्याध्यात एव, निजैराधायी क-
र्मक्षयार्थी, एवंभूतः कृतिकर्मकारको जयति साधुः, एवंभू-
तेन साधुना कृतिकर्म कस्यस्यमिति गाथायः ॥१३३॥ गतं
केनेति द्वारम् ।

(१५) सप्तमं कदेत्याथायम्, कदा कृतिकर्म कर्तव्यं

कदा वा न कस्यस्यमित्यत आह-

वकिस्स पराहुत्ते, अ पप्पे मा कया वंदिजा ।

आहारं च करं, नीहारं वा जइ करइ ॥१३४॥

व्यासितं धर्मकथादिना, (पराहुत्ते यत्ति) कदापि च, अ-
शब्दाज्जुष्कणादिपरिग्रहः । प्रमत्तं कोषादिप्रमादं, मा कदाचि-
द्वन्द्व, आहारं कुर्वाणं, नीहारं वा यदि कदाचित् । इह च धर्मा-
न्तरायाः नवधारणप्रकोपाहारान्तरायपुरीवर्गिणमन्त्रयो द्वाषाः
प्रपञ्चंन वक्तव्या इति गाथायः ॥१३४॥

कदा तर्हि वन्द्यं इत्यत आह-

पमंते आसणस्ये अ, उवसंते उवडिण ।

अणुन्नविचु मेट्ठावी, किङ्कम्यं पठंण ॥१३५॥

प्रशान्तं व्यासपरहितम्, आसनस्य निषयागतम्, उपशान्तं
कोषादिप्रमादरहितम्, उपरिधत्तं जन्मन्त्यानिधानम् नित्यस्य-
तम्, एवंभूतं सत्यम्, अनुज्ञाप्य मेधावी, ततः कृतिकर्म प्रयुज्जी-
न, वन्दनं कुर्यादित्यर्थः । अनुज्ञापनायां च आदेशव्यपय-यानि
भूवबन्धनानि तेषु प्रतिक्रमणादीं नानुज्ञापयति । यानि पुनरीत्य-
स्तकानि तेष्वनुज्ञापयतीति गाथायः ॥१३५॥ गतं कदेति द्वारम् ।

(१६) अयुता कतिह्वयः कृतिकर्म कार्यं, कियस्यो वारा
इत्यर्थः । तत्र प्रत्यहं नियतान्वयनियतानि वन्दनानि अवस्थत
उभयस्थाननिर्देशनायाह नित्यधिकारः-

पदिक्कये सज्जाए, काठस्समावराहाणुए ।

आलोअणसंवरणे, उतमडे अ वंदयण ॥१३६॥

प्रतीपं क्रमणं प्रतिक्रमणम्, अपराधस्थानेज्यो गुणस्थानेषु व-
न्दनमित्यर्थः । तस्मिन्मासान्यतो वन्दनं भवति । तथा साध्याय
बाधनादिकक्षणे, कायास्संगे यो हि विगतिपरिभोगायाद्यास-
विसर्जनाय कियते । अपराधं मुच्यतेनवल्लङ्घनकपे यतस्ते व-
न्दियाः क्षामयति पातकक्षयनान्यपराधे पतन्ति । प्रापुमेके

उत्पेक्ष-समागते सति वन्दनं भवति, इतरस्तिष्ठन्पि प्रतीक्षित-
व्यस्य । अत्र चायं विधिः—

“संमोहयमसंमोह-या व बुविहा भवति पाहुण्वा ।
संमोहय आयरियं, आयुप्पिस्ता व वंदंति ॥
इयर पुण आयरियं, वदिहा संदिसाविउं तह य ।
पच्चा वंदंति जइ, गयमोहो अहव वदंति ॥”

तथा आशोचनायां विहारपराचभेदभिन्नयां संवरणं हुके
प्रत्याख्यायत । अथवा कृतनमस्कारसंहितादिप्रत्याख्यानस्यापि
पुनरजीर्णादिकारणतोऽभकार्यं युक्ततः संवरणं तस्मिन्बन्धनं
प्रवर्तते । उक्तमात्रं चानुदानसंलेखनायां बन्धनमस्येत्यु प्रती-
कमणारिपु स्थानेषु बन्धनं भवतीति गाथायः ॥ ४४३ ॥

अयं सामान्येन नियतनियतस्थानानि बन्धनानि प्रवृत्ति-
मानि, सामान्यं नियतबन्धनस्थानसंस्थाप्रवृत्तानायाऽऽह—

चत्तारि पदिकमणे, किङ्कम्मा तिनि हुंति सज्जाए ।
पुम्बन्द् अवर्न्दे, किङ्कम्मा चउदस इवंति ॥ ४४४ ॥

चत्तारि प्रतिकमण्ये कृतिकमणि, षोडशि अस्मिन् स्थापयते, पूर्वा-
हे प्रत्युपसि । कथम्—“गुरुं पुत्रवत्तमाय वंदिता आलोपं-
ति एयं एकः । अष्टशुद्धिवाचसाये ऊं पुणो वंदंति गुरुं एतं वितो-
यं । एतय व विदोः पक्खा जहणेण तिजि । मज्झिमं पंच वा
सत्तवा, वड्ढासं सव्वे विवियय्वा । ज्ञा वाउल्लापक्खेवो
वा नो एकेण ऊणया जाव तिजि अवस्सं वंदियव्वा । एयं देव-
सिए पक्खिए पंच अवस्सं, चाउमत्तिएय संवच्चारिए वि सत्त
अवस्सं ति । ते वेदिकेण ऊं पुण आयरियस्स भविविज्जाति नं
तनियं, पक्खमाणे वड्ढयं सज्जाए पुणो वंदिसा पडवेति ।
एवमे पडविए पवेदपेतस्स विनियं पच्चा वदिहं समुवदुं पड-
ति । उहेससमुहेसवदंदाणमिहेवं तम्भावे ततो जाहं उम्भागा-
वससा वेदसि ताहे पाए पडिलेहेति । जति न पडिउकामां तो
वंदति, अह पडिउकामो तो अवंदिसा पाए पडिलेहेति । पडि-
लेहिसा पच्चा पडति, कालंवेलाए वंदितुं पडिहमति । एवं तदयं,
एवं पूर्वाह्नं सप्त, अपराह्णे पि ससिय जवमति, अनुज्ञावन्दनानां स्था-
पयवबन्धनं प्रवृत्तानमोधात । प्रतिक्रमणिकानि तु चत्तारि प्रति-
कान्येवमनानि भूवाणि प्रत्यहं कृतिकमणि चतुर्दश भवन्ति
अनकार्यकरिष्य । इतरस्य तु प्रत्याख्यानबन्धननामिकाणि अश-
न्तोति गाथायः ॥ ४४४ ॥ गतं कतिकृत्वा हारम् । आब ० ३ अ० ।

(१९) कृतिकमस्वकारणिकणम्—

नुबालसावचे कितिकम्मे पणचे । तं जहा—नुभाणयं
जहानायं कितिकम्मे बारसायं चउसिरं तिगुत्तं दुपेत्तं
एगनिसत्तमणं ॥

ह्रादशावर्षे कृतिकम् बन्धनं प्रवृत्तम् । ह्रादशावर्षेनानिवा-
स्यानुबन्धनशेषात् तदर्थमननिधिसिक्तं रूपकमाह—(बुभोग्ग-
येयादि) भवनतिरवनतम्, उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनमित्यर्थः । हे
भवन्ते यस्मिन्स्तद् ह्रावन्तम् । तत्रकं यदा प्रथममेव—“इच्छामि
समाजिणो वंदितुं जावाणञ्जाए निसीहियाए” चि अजिणा-
यावप्रहानुज्ञापनायावन्मति, द्वितीयं पुनर्यथाप्रहानुज्ञापनायै-
वावमननीति यथाज्ञातं भगवत्प्रवृत्तमनुज्ञातं जन्माभिर्य यो-
मिनिष्कमणलक्षणं च, तत्र च राजोरहणमुखवत्किञ्चात्तपट्ट-
मात्रया भगवतो जातो रचितकपट्टस्तु यस्या निर्गतं एवञ्चूत

एव बन्धते, नदव्यतिरेकाद्वा यथाज्ञातं जग्यत, कृतिकम् बन्ध-
कम् । (वारसावर्षं ति) ह्रादशावर्षाः स्वर्गाभिधानाग्नोः का-
यव्यापारावशेषाः यतिजनप्रसिद्धा यस्मिन्स्तद् ह्रादशावर्षम् ।
तथा—(चउसिरं ति) चत्तारि शिरांसि यस्मिन्स्तद् चउसिरः ।
प्रथमप्रविष्टस्य कामणाकाशे शिष्याचार्यशिरोह्वं पुनरपि नि-
ष्क्रम्य प्रविष्टस्य द्वयमेवेति भावना । तथा—(तिगुत्तं ति)
तिगुत्तमिगुत्तं जगुत्तः । पाठान्तरादपि तिगुत्तः अन्धगुत्तमिरे-
वति । तथा (दुपेत्तं ति) द्वौ प्रवेक्षी यस्मिन्स्तद् द्विप्रवेशम् ।
तत्र प्रथमोऽवप्रहमनुज्ञाप्य प्रविशतो, द्वितीयः पुनर्निर्गम्य प्र-
विशत इति । (एगनिसत्तमणं ति) एकं निष्क्रमणमवप्रहारा-
वशिष्याभिरगच्छत । द्वितीयवेलायां ह्रावप्रहारा निर्गच्छति
पादपतित एव सुखं समापयतीति । स० १२ स० ० । नि० ५० ।

कत्यवनतमित्याद्याह्वारं तदर्थप्रतिपादनायाऽऽह—

दुभाणय जहानायं, किङ्कम्मे बारसावर्षं ।

चउसिरं तिगुत्तं च, दुपेत्तं एगनिसत्तमणं ॥ ४४५ ॥

अवनतिरवनतम्, उत्तमाङ्गप्रधानं प्रणमनमित्यर्थः । हे भवनन्ते
यस्मिन्स्तद् ह्रावन्तम् । एव यदा प्रथममेव—“इच्छामि समाजि-
णो वंदितुं जावाणञ्जाए निसीहियाए” चि अभिप्राय कृत्वा—
उनुज्ञापनायावन्मति । द्वितीयं पुनर्यथा कृतार्थतो निष्क्रान्तः
इच्छामीत्यादिप्रथमभिधाय उम्माऽनुज्ञापनायैवावनतमित्य यथा-
ज्ञातं जन्मभगवत्प्रवृत्तमभिर्य योमिनिष्कमणं जातः, रचितकपट्ट-
गमुखवत्किञ्चात्तपट्टकमात्रया भगवतो जातो, रचितकपट्ट-
स्तु यस्या निर्गतः, एवञ्चूत एव बन्धते । तदव्यतिरेकात् य-
थाज्ञातं भग्यते, कृतिकम् बन्धनम् । (वारसावर्षं ति) ह्रा-
दशावर्षाः स्वर्गाभिधानाग्नोः कायव्यापारावशेषाः यस्मिन्प्रति-
समासः; तद् ह्रादशावर्षम् । इह च प्रथमप्रविष्टस्य वनावर्षाः
अर्वात—“अर्वाकायं कायसंपादं भगवन् ज्ञो ने किल्लामे अ-
प्यकितंताण बहुसुणेण ने विवसां वरुत्तो, जसा मे जव-
णिउं च ने ” एतत्स्वर्गमोः गुरुचरणप्रत्यहनहस्तशिरःस्थाप-
नकरा निष्क्रम्य पुनःप्रविष्टस्याप्येत एव वरिनिः, एतच्चापान्-
रालह्राद्वयमाद्यहारापलक्षितमवगतव्यम् । गतं कत्यवनतह्रा-
रम् । साम्नं कतिशिर एयेह चारं ध्याक्खिवासुखिदमपरं गाथा-
शकलमाह—(चउसिरमित्यादि) चत्तारि शिरांसि यस्मिन्स्त-
द् चउसिरः, प्रथमप्रविष्टस्य कामणाकाशे शिष्याचार्यशिरो-
ह्वं, पुनरपि निष्क्रम्य प्रविष्टस्य शिराह्वमेवेति भावनाह्रा-
रम् । तिस्रो गुरुयां यस्मिन्स्तद् त्रिगुत्तम् । अनसा सम्पद्यः प्रणि-
हितम्, वात्वा अस्खलितान्यहाराण्युक्त्वाचयद्, कायेन आवर्ष-
ने विराधयद् बन्धनं करोति यतः । चउपेदोऽवधारणार्थः । द्वौ
प्रवेक्षी यस्मिन्स्तद् द्विप्रवेशम् । प्रथमोऽनुज्ञाप्य प्रविशतो, द्वि-
तीयः पुनर्निर्गम्य प्रविशत इति । एकं निष्क्रमणम् आवश्यकया
मिनिष्कृतः । एतच्छ्रवणान्तरालाचारयं कतिशिरोह्रावेयोपल-
क्षितमवगतव्यमिति गाथायः ॥ ४४६ ॥

[१८] साम्नं कतिमिर्वाऽवश्यकैः परिशुक्रमिति हारायोऽ-
भिधीयते । तथाचाह—

अवणामा दुहा जायं, आवचो वारसे वय ॥

सीसा चत्तारि गुणीओ, तिजि दो अ पसेवणा ॥ ४४६ ॥

एगनिसत्तमणं चैव, एणवीसं विराहिआ ।

आवस्सएहि परितुक्कं, किङ्कम्मे जेहि कोरई ॥ ४४७ ॥

इदम्यक्त्युक्तं गाथाद्वयं निगद्यसिक्कमेव । एभिर्गाथाद्वयौकैः पञ्चविंशतिभिरावश्यकैः परिशुद्धं कृतिकमं कथय्यम्, अन्यथा कथ्यकृतिकमं अवश्यम् आह—(एग सि) कृतिकममपि कुर्वन् भवति कर्मनिर्जराभागी पञ्चविंशतरवश्यकानाम् अन्यतरत्वात्पुनश्चान्न विराधयन्, विद्याद्वयान्तः । यथाहि—विद्या विकलाशुष्ठानां फलदा न भवति, एवं कृतिकममपि निर्जराफलं न जयति, विकलसत्त्वादेवेति गाथार्थः ॥१४७॥

(१५) अथुना विराधनगुणोपदर्शनायाऽऽह—

पणवीसा परिसुक्कं, किङ्कमं जो पणंजं गुरुणं ।

सो पावइ निम्बाणं, अचिरंण विमाणवासं वा ॥१४८॥

पञ्चविंशत्याऽऽवश्यकानाम्यवननाशानि प्रतिपादितान्येवं तत्पुण्यं, तद्विषयकं कृतिकमं यः कश्चित्प्रयुङ्क्तः करोतीत्यर्थः । कस्यै?, गुरुवं आचार्योयं, अन्यस्यै वा गुणयुक्तोयं, स प्रप्नोति विनिर्वाणं मोक्षम्, अचिरंण स्वल्पेन कालेन, विमानवासं वा सुरलोकं वेति गाथार्थः ॥१४८॥ (कतिदाप्यविप्रमुक्तमिति यत्तुक्तं तत्र द्वाविंशदोपदर्शनं च 'वन्दण' शब्दे अनादत्तादिशब्दवाक्या वा 'अ-पादिय' आदिशब्देषु बह्व्यते ।

किङ्कमं पि करोतो, न होइ किङ्कमनिजराज्जम्भी ।

बत्तीसामन्नयरं, साह् ठाणं विराहंते ॥१४९॥

बत्तीसदोसमुक्कं, किङ्कमं जो पणंजं गुरुणं ।

सो पावइ निम्बाणं, अचिरंण विमाणवासं वा ॥१५०॥

कृतिकममपि कुर्वन् भवति कृतिकमं निर्जराभागी, द्वाविंशदोपापान्यवननाशेषु; स्थानं विराधयन्कति गाथार्थः ॥१४९॥ दोषविप्रमुक्तं कृतिकमकरणं गुणमुपदर्शयन् आह—द्वाविंशदोषपरिसुक्कं कृतिकमं यः प्रयुङ्क्तः करोति गुरुये, स प्रप्नोति विनिर्वाणम्, अचिरंण विमानवासं वेति गाथार्थः ॥१५०॥

अहो दोषपरिसुक्काद्वन्दनात्को गुणः, येन तत् एव निर्वाण-प्राप्तिः प्रतिपाद्यते, इत्येवोच्यते—

आवसस्सएज्ज जइ, कुणइ पयचं अहीणमइरिचं ।

तिविहकरणोपउत्तो, तह तह से निजरा होइ ॥१५१॥

आवश्यकव्यवनतादिविषयदोषत्यागशून्येषु च यथा यथा करोति प्रयत्नम्, अहीनातिरिक्तं न हीनं नाप्यतिरिक्तम् । किमुतः सन्—निविहकरणोपयुक्तः सेनावाक्काव्यकपयुक्तः इत्यर्थः । तथा तथा (से) तस्य बन्धनकर्तुं निर्जरा भवति कर्मकृत्यो भवति । तस्माच्चोपासितिरित्यतो दोषपरिसुक्कादेव फलावाप्तिरिति गाथार्थः ॥१५१॥ गतं समसङ्गं दोषविप्रमुक्तद्वारम् ।

(२०) अथुना 'कमिति कियते' इति द्वारम् । तत्र बन्धनकरणकारणानि प्रतिपादयन् आह—

विणओवपार माण—स्स जंजणा पुआया गुरुजणस्स ।

तित्थयराण य आणा, सुअधम्माराहणाऽकिरिया ॥१५२॥

विनय एवोपचारो विनयोपचारः कृतो भवति । स एव किमर्थ इत्याह—मानस्याहङ्कारस्य भङ्गना विनाशः तदर्थः । मानेन च भग्नेन पुजना गुरुजनस्य कृता भवति, तीर्थकरणं बाह्य अनुपालिता नयति । यतो भगवद्विनिनयमूत्र एवोपदेशो धर्मः, स च बन्धनादिरक्षण एव विनय इति । तथा बुतधर्मावधाना कृता भवति, यतो बन्धनपूर्वं भुतधर्मणम्, (अकिरिय सि) पार-

पयेणाक्रिया भवति । यतः—अक्रियः सिद्धः, असत्त्वपि पारम्पर्येण बन्धनलक्षणाद्विनयादेव भवति । उक्ताञ्च परमार्थिनः—“तदाकवेणं अंते । समणं वा माहणं वा वंदमानस्स पज्जुवासमायुस्स किं फत्ता वंदणपज्जुवासणया ? । गोयमा ! समणफत्ता सवरेण पाणफले, माणे विष्णणफले, विष्णणे पक्कमाणफले, पक्कमाये संजणफले, संजणे अणअयफले, अणअय तवफले, तवे वोदाणफले, वोदाये अक्रिरियाफले, अक्रिरिया सिक्कगति-गमणफत्ता । ” तथा याचकमुत्थेनाप्युक्तम्—

“विनयफलं शुद्धं, गुरुश्रद्धाफलं भुतज्ञानम् ।

ज्ञानस्य फलं विरति—विराटफले चाऽऽधर्मविरोधः ॥ १ ॥

सर्वरफलं तपोबल—अथ तपसो निर्जराफलं हृद्यम् ॥

तस्मात्क्रियानिबुद्धिः, क्रियानिबुद्धेरयोगित्वम् ॥ २ ॥

योगानिरोधाद्भवत्—तत्तत्तुयः संततिक्कयाम्नाहः ।

तस्मात्कल्याणानां सर्वेषां प्राज्ञं विनयः” इति गाथार्थः ॥१५२॥

किञ्च—

विणओ सासणमूणं, विणओ संजओ भवे !

वेणयाओ विप्पमुक्कस्स, कओ धम्मो कओ तवे ॥१५३॥

शास्त्रन्तेऽनेन जीवा इति शासनं द्वादशार्कं, तस्मिन्विनयो मूलम् । यत् उक्तम्—

“सूलात् कथं पश्यमो दुमस्स, कंथात् पच्छा समुपैति साहा ।

साहा प्यसाहा विरुति पत्ता, पत्ता सि पुण्णं च फलं रत्तेव ॥

“एवं धम्मस्स विणओ, मूलं परमो से मोक्खा । जण किंलो सु-

यं सिग्घं, नीमेसं आभिगच्छति” । अतो विनीतः संयतो जनेव,

विनयाद् विप्रमुक्तस्य कृतो धर्मः कुमस्त्व इति गाथार्थः ॥१५३॥

अतो विनयोपचारार्थं कृतिकमं कियत इति स्थितम् । आह—

विनय इति कः शम्भाय इत्युच्यते—

जम्हा विणयइ कम्मं, अइविहं चाउरंतमोक्कत्ताय ।

तम्हा उ वयति विओ, विणओ ति विलीणसंसारो ॥१५४॥

यस्माद्विनयति नाशयति कर्म अइविधम् । किमर्थम्?, अतुल्य-

मोक्षाय, संसारविनाशायेत्यर्थः । तस्मादेव यद्वति विहासः—वि-

नय इति विनयनाहं विहाससंसारः क्षीणसंसारः । अथवा

“विहीमसंसार” इति पाठे विनीतसंसारं नष्टसंसार इत्यर्थः ।

यथा विनीता गौर्नंदक्षीरा नमिनीयत इति गाथार्थः ॥१५४॥

किमिति कियत इति द्वारं गतम् । व्याख्याता द्वितीयं क-

त्यवनतमित्यादिद्वारगाथा । अत्रान्तरेऽप्ययनहास्यार्थो नि-

रूपणीयः स चान्यत्र न्येवैक निरूपितत्वाद्देहाधिकृतः । गतो

नाम निष्पन्नो निष्क्रियः ।

(२१) सांख्यं सूत्राज्ञापकनिष्पन्नस्य निष्क्रेपस्यावसरः, स

च सूत्रे सति भवति, सूत्रं च सूत्रानुगम इत्यादि प्रपञ्चतो ब-

कम्यम्, यावच्छब्दे सूत्रम्—

इच्छामि स्वमासयणो ! बंदिउं जावणिजाए निरिसेहिवा-

ए आणुजाणह्मे मे मिओग्राहं निसीहि अहोकायं कायसं-

फासं स्वमणिज्जो जे किट्ठापो अप्पकिंलंताणं बहुसुजे-

ण मे दिवसो वड्ढंते जक्का जे जवणिज्जं च मे स्वमेभि

स्वमासयणो ! देवसियं वड्ढंमं आवातियाए पानिकम्भाभि

स्वमासयणो देवसियाए आसायाणाए तेत्तीसअरारए

किङ्कम

जं किं विष्कम्भः माणवुकनाए वयवुकनाए कायदुह-
नाए कोहाए माणाए मायाए सोनाए सव्वकालियाए
सव्वविष्कोवयाए सव्वभय्म(इकमणाए आनायणाए जो
मे अइयारो कम्मा तस्स स्यासमणो) पनिकम्भामि निदा-
मि गरिहामि अण्णाणं बोसिरामि ॥

अस्य व्याख्या, तदुक्तं चैवम् । 'संहिता वेत्तादि' । तत्रास्माकित-
पदोच्चारणं संहिता । सा च— 'इच्छामि जमासमणो' । बन्दि-
ज्जाव्यिआए पित्तिसिद्धिआए पित्त' इत्येवं सुत्रोच्चारणरूपः । अनुना-
पदविभागः—इच्छामि क्रमाभरण । बन्दिनुं यापनायया नेवे-
धिकया अनुजानीत मम मितावग्रहं नैवेधिका । अथः कार्यं काय-
संस्पर्शः क्रमणीयः भवतां क्रमः । अद्यकालात्मानं बहुश्रुतं न भ-
वतां दिवसो व्यतिक्रान्तः, यात्रा भवतां, यापनीयं च भवतां
समयमि क्रमाभरण । नैवेधिकाप्रतिक्रमणः, आवाशिकाया
प्रतिक्रामि, क्रमाभरणानां नैवेधिकाया आशातनया त्रय-
क्षिराद्यन्तरया यत्किञ्चिन्मिथ्यायामनादुक्ततया बाहुकुल-
काय कायदुक्ततया कोषया मानया मायया लोभया सर्वकालि-
क्या सर्वमिथ्यापचारया सर्वधर्मातिक्रमणया आशातनया यो
मया अतीचारः कुनः तस्य क्रमाभरण । प्रतिक्रामि निन्दा-
मि गदाभि क्रामानं व्युत्सजामि । यताबालि सर्वेसुखदानं ।
सात्प्रत्यं पदार्थः पदविग्रहश्च यथासंभवं प्रतिपाद्यते—तत्र 'इच्छु'
इच्छामिमित्यस्यासत्पुरुषकथनमात्रस्य इच्छामीति अस्मि ।
'कम्भू' सहने इत्यस्य अक्षरप्रत्ययान्तस्य क्रमा 'अनु' तपसि छेदे
क, अस्य कस्यैव रुद्रु । आस्यस्यासति अरणः । क्रमाप्रधा-
नः भरणः क्रमाभरणः, तस्याभरणम् । बन्दिनुमुत्प्रेत्ययान्तस्य
बन्दिनुम् । 'या' प्रापण अस्य एवन्त्यस्य पुक् कस्यैनीयः,
यापयतीति यापनीया, तथा । 'विष्कु' मस्यामस्य निपुणस्य घमि
निषेधनं निषेधः, निषेधनं निषेधा नैवेधिका । प्राकृतशब्दा ग्रा-
ह्यस्त्वान्न नैवेधिकाप्युच्यते । एवं बोधपदार्थोऽपि प्रकृतिप्रत्यय-
व्युत्पत्त्या बन्धनः, विनयासंमोहार्थं तु न क्रमः । अयं प्रकृत-
प्रायः—अवग्रहाद् बहिः क्षिन्तो विनयोऽर्जवन्नकायः करद्वय-
सुदीतरजोहरणं सव्वनायापय पवमाह—इच्छामिभिलाषामि हे
क्रमाभरण । बन्दिनुं ममकण्ठं, प्रवन्तामिति भव्यते । यापनी-
यया यावदुक्ततया नैवेधिकाया अनुजानितादिनिबुद्धतया तथा,
शरीरेणेत्यर्थः । अत्रान्तरे मुख्यार्थोक्तापदिबुक्ताः विधिधेनेति प्र-
णति । ततः शिष्यः संक्षेपवद्भनं करोति, श्रवणादिबिषयकस्तु
" कुण्ठेति अणुति ।" ततो विनयेत्यस्य एवमाह—
अनुजानीत अनुज्ञां प्रयच्छत, ममायामनिर्देशिकम् । मिन-
आसावचनद्वयेति मितावग्रहत्वं चतुर्विधव्याख्यास्यामप्रमाणं
कोममवग्रहस्तमनुज्ञां विहाय प्रवेष्टुं न कल्पते । ततो गुरु-
मुनि—अनुजामामि । ततः शिष्यो नैवेधिकाया प्रविश्य गुरुपा-
दात्मिकं निधाय तत्र रजोहरणं तल्लालं च करभ्यां
संस्तुषाभिर्दे अणति—अवस्ताव कायः अवकायः पादलक्षणः,
तमभःकार्यं प्रतिक्रामेन निजदेहेन संस्पर्शः कायसंस्पर्शः, तं
कार्म्येति अनुजानीत, तथा क्रमणीयः, सखी भवताम् । अथवा
क्रमः देहभ्रान्तिकपः, तथा अलरं स्तोत्रं क्रान्तं क्रमो येषां तदेव-
क्रान्तास्तेषामस्पर्शक्रान्तानां बहु च तत् शुभं च बहुश्रुतं, तत्र बहु-
श्रुतेन, प्रकृतसुखेनेत्यर्थः । नवार्थं दिवसो व्यतिक्रान्तः, पुष्पा-
महर्गमित्यर्थः । अत्रान्तरे गुरुर्नृणोक्ति-तथोक्ति, यथा जवान् अनी-

ति । पुनराह विनयः—यात्रा तपोनियमादिसंज्ञाया, क्वायिकोपश-
निकमायलक्षणा वा उत्सर्पेति अन्वयः । अत्रान्तरे गुरुर्नृणोक्ति-
युष्माकमपि वन्दते । मम तापदुःखसंपत्ते, मयतोऽप्युत्सर्पते इत्य-
र्थः । पुनरप्याह विनयः—यापनीयं च इत्थिकथनोद्देश्योपश-
मादिना प्रकरणेन जवतां, शरीरमिति गम्यते । अत्रान्तरे गुरुराह-
एवं क्रामं, यापनीयमित्यर्थः । पुनराह विनयः—क्रमयामि भव-
यामि । क्रमाभरणेति पुर्ववत् । दिवसेन निर्वृत्तौ देशसिक्तं
व्यतिक्रमपराधमत्रैवैवसिकमहर्गं रात्रिकोपलक्षणार्थम् । अत्रा-
न्तरे गुरुर्नृणोक्ति—अहमपि क्रामयामि दैवसिकं व्यतिक्रमं, प्रमा-
दोज्ज्वलमित्यर्थः । ततो विनयः प्रणम्यैव क्रामयामि क्षान्ताईशु
च प्रतिक्रमणादेण प्रार्थयिष्येनात्मानं शोधयन् अत्रान्तरे अकर-
णतयोत्थायाऽवग्रहाभिर्गच्छन् यथा योऽव्यवस्थितस्तथा क्रियया
प्रवर्तयन्नावशिकेत्यादिकं दृष्टकल्पं अणति । अवग्रहं कर्तव्य-
भरणकरणाद्येति निवृत्ता आवाद्यकी, तथा मांसवमाहास्य इतुचु-
तया, यदसाधुमुद्रितं तस्य प्रतिक्रामि निवर्तयामीत्यर्थः । इत्ये-
व सामान्येनाभिधाय विशेषेण जणानि—सामान्यमाणानां व्यावर्धित-
रूपाणां संक्षिप्यया नैवेधिकाया दिवसेन निर्वृत्तया क्षान्ताया-
शातना तथा, किं विशिष्टया । त्रयक्षिराद्यन्तरया । आशा-
तनाश्च यथा दशाशु तथा द्रष्टव्याः । अत्रैव वाऽनन्तराभ्यन्तरे
तथा द्रष्टव्याः— " तात्रा पुण तेत्तीसं पि क्षान्तायायाभा
हमासु चउसु सहासायणासु समयरति । न जहा—द्व्यवसा-
यणा ए दव्यासायणारादियेण सत्पि कुत्तं मयुत्तं असयं
यथा अरण्यो लुज्जनि, पवमुद्रिदंशारग्यादिसु वि, जाला ख-
त्तासायणा आसत्तं गता भवति राहण्यस्तः । क्षान्तायाया
रामो वा विग्रहो वा बाहरमस्तसु लज्जति । अचिद्वह । अ-
वासायणा आचार्यं नुमं तुमं नि च भवति । एवं तेत्तीसं पि
चउसु दव्यादिसु समयरति ।" यत् किञ्चिन्मिथ्याया यत्किञ्चि-
दाश्रय मिथ्याया, मनसा दुष्कृता मनादुक्तता, तथा, प्रवेष्टन-
मित्येत्यर्थः । वाददुष्कृतया असाधुचर्यानामित्यथा, कायदुष्क-
तया आमलग्नप्रमादित्मित्यथा, कोषधीति कोषवर्धति प्राप्ते
अदीराकृतिगणतया अस्त्वप्यवस्थान्तामाकांक्षया कोषानु-
गतया, मानया मानानुगतया, मायया मायानुगतया, लोभया
लोभानुगतया । अय आवाशः—कोषानुगतेन या कश्चिन्न-
वग्रहादिलक्षणा आशातना कृता संपत्तिः एवं नैवेधिका गम-
यिता । अनुज्ञेह भवान्यमवगमनानां नागतकालसंप्रदेशोमाह—
सर्वकालेनातीतानि निवृत्ता सावकालिकी, तथा । सर्वे
एव मिथ्यापचारः मातृस्थानगमः क्रियाविशेषा यस्यामिति
समासः, तथा, सर्वधर्मो अष्टौ प्रवचनतया निवर्तयामीत्यर्थः । तस्मात्-
तिक्रमं लक्षणं यस्याः सा सर्वधर्मातिक्रमणः, तथा, एवं-
वृत्तया आशातनया इति मिश्रमयति, या मयाऽनिवारः
अपराधः कृतो निर्वर्तितः, तस्यातिचारस्य हे तस्माभरण । पुष्प-
तत्साक्षिकं प्रतिक्रम्य पुनः कण्ठतया निवर्तयामीत्यर्थः । तथा
दुष्टकर्मकारिणं निन्दाम्यात्मानं प्रशान्तेन जवादिज्जने चेतसा,
तथा गवर्धितात्मानं पुष्पात्साक्षिकं, व्युत्सुजाव्यात्मानं दुष्टक-
र्मकारिणम् । नदनुप्रतिवर्त्येन सामान्यिकाभुनारणं च निन्दा-
दिपदार्थो न्येकमेव वक्तव्यः । एवं क्रामयित्वा पुनस्तत्रैव
एवाकांक्षनकायः एवं अणति— " इच्छामि जमासमणो ! " इ-
त्यादि सर्वे द्रष्टव्यमित्येवमर्थः, नवमस्य विशेषः— " क्षामेमि
जमासमणो ! " इत्यादि सर्वे सुममावशिकाया विरहितं तत्पद-
पठित एव अणति । शिष्यः अत्राहोति सुखशिक्षाणां स्वरूपानं

कालु अनादस्य लेशानस्तदर्थकथनयैव पदार्थो निश्चितः ।
आय० ३ अ० ।

इत्थं सुत्रे प्रापयो धन्वमानस्य विधिकः, निर्युक्तताऽपि
स एव व्याख्यातः । अथाना धन्वगतविधिप्रतिपाद-
नायाऽऽह निर्युक्तिः—

बंदेणऽणुजाणमी, तह चि तुज्जं पि वट्टए एवं ।
अहमपि खाभेचि तुभे, वयणां बंदणरिहस्स ॥१७॥

अन्वेन अनुजानामि, तथेति युष्माकमपि वर्तते । एवमहमपि
क्रामयामि त्वां, वचनापि धन्वाहस्य धन्वयोगस्य । विषय-
विभागस्तु पदार्थनिरूपणार्थं निश्चित एवेति गार्थायः ॥१८॥

तेषु वि परिक्रियस्वं, गारवरहिएण सुकृदियएण ।
किङ्कम्मकारगस्स, संवेगे संजणंतेय ॥१९॥

नेन धन्वाहस्य एवं प्रत्येष्टव्यम्, अपिशब्दस्यैवकारणत्वात् ।
अह्नाऽऽदौपरिहरदिनेन शुद्धहृदयेन कथारविप्रमुक्तं कृति-
कर्मकारकस्य धन्वकर्मैः संवेगे जनयतां संवेगः शरीरादि-
पृथग्भावो मोक्षोत्सुक्य चेति गार्थायः ॥१८॥ इत्थं स्वस्व-
शान्तियुक्त्या व्याख्यातं सूत्रम् ।

साम्रतं चालनात्प्रानुपपत्तिचोदना, तथाबाह-
आवत्ताऽसु जुगवं, इह जणिभो कायवापवावारी ।
तुन्हेगया य किरिआ, जओ निसिधा अओ जुओ ॥२०॥
इहावत्तादिषु, आदिशब्दादावशिक्षयादिपरिग्रहाः । युगपदेकदा,
अर्थात् उक्तः, कायवाग्वापवाः, तथा च सत्येकदा क्रियाद्वयप्र-
सङ्गः । द्वयोरकदा च क्रिया यतो निविद्या, अन्यत्रोपयोगद्वया-
भावात्, अतो युक्तः स व्यापार इति ।

तत्राह सूत्रं पठित्वा कायव्यापारः कार्यं इत्युच्यते—
भिन्निविसयं निस्सिक्कं, किरियावुगभेगया न एगम्मि ।
जोगम्मिस्स विग्गिम्म, सुत्तं किरिया जणिया जणिया ॥२१॥
इह भिन्नविषयं विज्ञकणवस्तुविषयं क्रियाद्वयं निस्सिक्कं,
एकदा पद्योत्पन्नते सुत्रार्थं नयादिगोचरमिति च । तत्रोत्प-
त्त्यायं पद्योत्पत्तिः, न तदाऽन्ते, यदा चाऽन्ते, न तदाऽप्यज्ञायामि-
ति कास्य सूत्रमत्वादिन कणविविधानुयोगत्रयक्रियाऽप्यविक-
रः । यथोक्तम्—“अंगयसुं गुरुते, वट्टइ निविहे वि उज्जग्गिम्म”
इत्यादि गतं प्रत्यवस्थानम् ।

मीसो पदमपवेसे, बंदिउमावसिसवार्थं पिकमिठं ।
वीअपवेसम्मि पुणो, बंदइ किं चाअण्णा अट्ठा ॥२२॥
अहं वृद्धो रायाणं, नमिठं करुं निवट्ठं पच्छा ।
वीसज्जिअओ वि बंदिअ, गच्छति साहू वि एमेव ॥२३॥
इहं प्रत्यवस्थानम्, उक्तानुपपत्तिकम् । साम्रतं कृतिकर्मविधि-
संसेवनाफलं समाप्तपुण्यशेषा—

एअं किङ्कम्मभिद्धं, जुंत्ता चरणकरणाभावात् ।
साहू तवंति कम्मं, अणेगजवसंविअमणंते ॥२४॥

एवमन्तरदर्शितं, कृतिकर्मविधिं धन्वविधिं, युज्यानाभरण-
करणीययुक्ताः साधवः ह्यप्यन्ति कर्म अनेकजवसंविने, प्रभूतम-
खापासमिथ्यैः किंयद्, अन्तर्नामसि गार्थायः । उक्तोऽनुगमः ।

नयाः सामायाधिकार्युक्ताविधौ ब्रह्मया इति । आय० ३ अ० । अ०
२० । कार्यकरणे, अ० १५ वा० ३ उ० ।

किङ्कम्मविहिंसु—कृतिकर्मविधिः—अ० । धन्वाकारादिप्रका-
रं, आय० २ अ० ।

किंभाय—कुत्तिभोज—पुं० । कस्यायुयोगतर्कणाकारके, कस्या० १ अ० ।

किं—किम्—अ० । कु शब्दे, वा विभुः । परिप्रेष, नि० अ० १
उ० । सूत्र० । स्था० । मं० । प्रश्न० । ज्ञा० । विरो० । आचा० ।

“स किं तं जीवाजीवाणिगमं ?” किंशब्दः परिप्रेष, स
आजिष्ययथावास्वकपान्निहोमं नपुंसकलिंगतया निर्दिश्यते ।
तथा चोक्तम्—अप्यकण्ठसम्बन्धं नपुंसकलिंगं प्रयुज्य-
ते, ततः पुनरर्थोपक्रया यथाऽजिष्यमनिसंभवते इति ।
जी० १ प्रति० । “किंवा लब्धा किंवा यत्ता किंवा अग्नि-
समवायया” (किंवा पचति) कन हेतुना प्राप्ता उपाज-
ता सती प्राप्तिमुपगता । विपा० १ अ० ५ अ० । कारत्वेः प्र-
योज्यः (किं तं ईत्) किं तत् । प्रश्न० १ आ० ३ अ० ।

“किं जीवो तत्परिणतो पुत्रपतिवचनमो उ जीवाणं” कि-
शब्दः केषाञ्चनपुंसकशकारणतु, तत्रैव प्रश्न, अयं च प्रा-
कृतोऽभिज्ञः सर्वोद्दिगं पुंसकनिर्देशः पूर्वभिज्ञैः सह यथायोग-
मनिसंभवते । आ० मं० ३० । आ० अ० । किमितिश-
यायें, नि० अ० १३ उ० । “मान्निदेवी” ॥ ७ । १ । १२ ॥
इत्युत्तरस्य वा श्रुतः । “किं करेमि” “किं करेमि” आ० १
पादः । जिज्ञासिते, वितर्कविषये, कुरासायां, वितर्के, कुत्सिते,
साहच्ये, करिष्ये, एवार्थे च । आ० १ ।

किङ्कव्याजाय—किङ्कर्तव्यताजाय—पुं० । सूत्रत्वे, आचा० २
अ० २ अ० २ उ० ।

किङ्कम्म—किङ्कर्म—पुं० । स्वनामक्याते पृष्टपरी, (तद्वक्तव्यता
अन्तर्हृदासुषुषुते ययें द्वितीयेऽप्ययने सुचित्वा, तत्रैव प्रथमाध्य-
यनोक्तप्रकारयोगमेन नेतव्यम्) “होक्त्वस्स लक्षणेवञ्चो किङ्कम्मं वि
एवं जाय विवुले सिद्धे” अंत० ७ अ० ।

किङ्क—किङ्कुर—अ० । किञ्चित् करोति अथ । आदेशसमाप्तिः पुनः
प्रकारिणः । प्रश्न० २ आ० ३ अ० । प्रतिकर्म प्रश्नोः पृष्टप्रापूर्व-
कारिणि, जी० । अ० । १० । प्रश्न० । किङ्कुराणि कर्मकरपुरुषे,
ज्ञा० १ अ० १ अ० । स्त्रियां तु दाए । किङ्करस्य पत्नी जीए,
(किङ्करी) दासपत्न्याम्, स्त्री० । किङ्करस्य गोत्रापत्यम् नडा०
फक् किङ्करायणः । तद्गोत्रापत्ये, पुं० । स्त्री० । बाअ० ।

किङ्किअं—वशी—धवलं, दे० ना० २ वर्गे ।

किङ्किडी—देशी—सर्पे, दे० ना० २ वर्गे ।

किङ्गिरि—किङ्किरि—पुं० । जीवियजीवमेहे, प्रश्न० १ पद ।

किच—किञ्च—अध्य० । कि च च अन्तः । आरम्भे, समुच्चये,
साकक्ष्ये, संज्ञानायां, आगत्ये च । बाअ० । अन्त्युच्चये, पञ्चा०
३ विष० । “किंश्चेत्य अर्थि निज्जुत्ती, विषयवहारनिज्जुरिषय-
णाउ ।” जीवो० ७ अ० ।

किचि—किञ्चित्—अध्य० । किम् विच्य । असाकक्ष्ये, बाअ० ।
स्तोके, लक्ष० २ अ० । स्वल्पतरे, नि० अ० १ उ० । १० ।
“किचि बहुचं च योचं च ।” प्रश्न० ३ आ० ३ अ० । “किञ्च
अन्धा पावेचं” किञ्चिद्व्यपमपि लब्ध्वा योग्या प्रापयितुम् । प्रश्न०
३ सत्य० द्वार । अग्निर्दिष्ट, “किञ्च इत्थं सत्त्वित्त्वसिद्धि-
रिति”

वाचकसद्वस्वरवरकणगरयणमादिपादयं । किञ्चित्किञ्चिद्वस्वरकं कथयम् । प्रश्न० ३ सम्म० द्वार । अस्य पदद्वयत्वमनं भकिञ्चित्तर इत्यादि । "सह सुधा" । २ । १ । ४ । इति समास इति बोध्यम् । इदं तथा निर्वैद्यमशुच्यत्वमेव किञ्चित्तरम् । वाच० । किंसक-किञ्चलक-पुं० । किञ्चित्तर अस्ति । अल भयवारेण, क, तस्य नेत्वम् । पुष्पकेशरे, पुष्परेणौ, नागकेशरे च । पद्ममन्त्रवये केलाकारे पद्मये, वाच० । कुसुमासवलोला किञ्चलक-लम्पटा । हा० १ बु० १ अ० ।

किञ्जल्पा-देशी-शिरीष, दे० ना० २ वर्ग ।

किमोपिय-किमोनिक-त्रि० । का योनिः उपस्थितस्थानं येषां ते किमोनिकाः । तेषां का योनिरिति प्रश्नविषयेषु, ज० १ शु० ६ उ० ।

किणो-दृष्टी-प्रश्न, दे० ना० २ वर्ग ।

किन्तु-किन्तु-अध्य० । पूर्ववाक्यसंकोचव्यापने. प्रागुक्तविरुद्धार्थे, किन्तुनिरस्ये च । वाच० । अमुपपन्नमप्युक्तव्येष्टान्ते, स्या० । किमुप-किन्तु-न० । बलाधिकरणेऽप्यन्तमे, आ० म० द्वि० । तच्च शुद्धपक्षमितिर्वाच्यं भवति । विश० । ज० । उच्य० आ० ५० ।

किंचरो-देशी-अशुमस्ये, दे० ना० २ वर्ग ।

किंच्रो-देशी-रूपणे, दे० ना० २ वर्ग ।

किंप्रजावमिय-किंपर्यवसित-त्रि० । कस्मिन् स्थाने निष्ठां गते, प्रश्न० ११ पद ।

किंप्रसिय-किंप्रस्य-न० । किं कारणमाश्रित्यर्थः, "किंप्रसिय नं जंतः अमुरकमार देवा बुद्धिकायं पकरोति" । म० १४ शु० ५ उ० ।

किंपरिणाम-किंपरिणाम-त्रि० । किमाहारितं सत् परिणाम-यतीति प्रश्नविषये, अ० १४ शु० ६ उ० ।

किंपद्वय-किंपद्वय-त्रि० । कस्मात्प्रत्यय उपादौ यस्य तत् । सत्यर्थे नौते कारणे पुनः कस्मात् कारणान्तरादुपपद्यत इति प्रश्नविषये, प्रश्न० ११ पद ।

किंपाग-किंपाक-न० । कुस्तिनः पाको यस्य । महाकाष्ठ-नायाम् । वाच० । "किंपागफलमिष मुमुहुराश्व" । किंपा-फलमिष मुमुहुराश्वो महाकामरत्नायुधिकाः परं पञ्चा-द्विपाकशरणा, प्रश्न० चकारिन्तु । लिख० न० ।

किंपागकशोभ-किंपाकफलोपम-त्रि० । त्रुपरीफलमिष-धनकटी, आवा० १ बु० ३ अ० २ उ० ।

किंपुरिस-किंपुरुष-पुं० । रत्नप्रभायाः उपरि योजनसदृश-वर्तित्यन्तरनिशावाहकमध्यगतपद्मलोककये भन्तरविशेषे, ज० १ बु० । स० । ज० । अमु० । ते च द्वा । प्रश्न० १ पद । औ० । स्या० । सत्यपुरुषो महापुरुषकैषामिन्द्रो । म० ३ शु० ८ अ० । प्रश्न० । बालिनो वैराग्येन्द्रस्य रथानीकाधिपतौ, स्या० ५ आ० २ उ० । देवगायके, स च अञ्जकारजघनः नराकारमुक्तः । वाच० ।

किंपुरिसकंठ-किंपुरुषकण्ठ-पुं० । किंपुरुषकण्ठप्रमाणे रत्नवि-शेषे, "अष्टसयं किंपुरिसकंठां" रा० । औ० ।

किंपुरिससंधार-किंपुरुषसंधाट-पुं० । किंपुरुषमुने, संधा-टमात्रो युग्मवाची । ज० १ पद ।

किंपुरिसुधम-किंपुरुषोत्तम-पुं० । किंचरमेदे, प्रश्न० १ पद ।

किंस्य-किंस्य-त्रि० । कस्माद् भयमेषां ते किंसम्भाः । कुतो वि-श्वस्तु, स्या० ।

अजो त्रि समणे जगवं महावीरे गोयमाई समणे निग्मंथे आभतिता एवं वयाम् । किंसया पाणा समणाजो !, गो-यमाई समणा निग्मंथा समणे जगवं महावीरं उवसंकमति, उवसंकमिथा वंदंति नमंसति, वंदित्ता नमंसिथा एवं वयामी-तो तसु वयं देवाणुपिया । एयमहं जाणामी वा, पांसामी वा । तं जहा-जहं देवाणुपिया । एयमहं नो गि-ल्लायंति परिकेत्तए तमिच्छामी णं देवाणुपियाणं अ-तिए एयमहं जाणित्तए अजो त्रि समणे भगवं महावीरे गोयमाई समणे निग्मंथे आभतिता एवं वयामी-दुक्खसज्जया पाणा समणाजो !, से णं भंते । दुक्खे केण कहे, जीवेण कदं पमाएण्, मे णं भंत । दुक्खे कहे भेज्जंति । अपमाएण् ।

(समणाजो त्रि) दे भ्रमणाः ! हे आयुष्मन्तः ! इति गौ-तमादिनामैवान्तराभिहितं । अयं च जगत्तः प्रश्नः शिष्याणां स्तुत्यादर्थं एवमेवापुच्छतः अपि शिष्यस्य हिताय तत्त्वमन्ये-यमिति ज्ञापयति । उच्यते च-

"काथर पुच्छर सोसो, कहि चउपुडा वयंति आयरिया ।

सोसाणं तु दिवघा, विउलतराणं तुउपुच्चाए" ॥ १ ॥

तत्राह (उवसंकमति त्रि) उपसंक्रामति उपगच्छति तस्य स-मोपवर्तिनां अभिनं । इह च तन्काशपेक्षया क्रियाया वसमान-त्वमिति वसमाननिर्देशो न दुष्टः । उपसंक्रयं धन्द्वंते स्तुत्या, नमस्यन्ति प्रणमन्तः, एयमेतेन प्रकारेण (वयाम् त्रि) गान्-तत्वाद्बहुवचनार्थे एकवचनमिति । अत्रादिबुद्धकवन्तः । नो जानामी विशयते, नो पययामः सामाज्यः । शाश्वती विक-ल्पायौ, तदिति तस्यादिनमर्थं किमयाः प्राणा इत्येवं हर्षणं । [नो गिल्लायंति त्रि] न स्थायन्ति न धारयन्ति परिकथयन्ति परिक-थनेन [नं त्रि] ततो [दुक्खमय त्रि] दुःखामृणादिकपाद्वय-मेषामिति दुःखजया [सं थं त्रि] तद् दुःखं [जीवेण कहे त्रि] दुःखकारणकर्मकरणाद् जीवेन कृतमित्युच्यते । कथमित्याह- (पमाएणं त्रि) प्रमादेनाज्ञादिना बन्धदेतुना कारणभूतेनेति ।

उक्तं च-

"पमायो व भुण्णिदि, अणियो अज्जेयभा ।

अप्पानं संसमो चेष, मिच्छानाणं तहं व ॥ १ ॥

रागां दोसां मग्गस्सो, धम्मस्मिं च जल्लयरो ।

जोगाणं पुण्णीहाणं, अट्ठा धज्जियव्वणां" ॥ २ ॥

तत्र अट्ठो लिख्यते, प्रमादेन बन्धदेतुमतिपक्षभूतताबाधिति । अस्य च वृत्तस्य "पुष्पमया पाणा १ जीवेण कहे दुक्खे पमा-एणं २ रूपमाएण अज्जह" इत्येवंकप्रश्नोत्तरत्रयेऽप्युक्तम् । जिज्ञानकाशतारो कण्ठश्च इति, जीवेन कृतं दुःखमित्युक्तम् । आ० ३ आ० २ उ० ।

किंपद्वय-किंपद्वय-त्रि० । किं मध्यं यस्य तत् किंपद्वयम् । किं शब्दस्यापेक्षायाम् असावे, प्रश्न० ४ सम्म० द्वार ।

किंसंठिय-किंसंठिय-त्रि० । किं संस्थितं संस्थानं संस्थितिर्यस्याः सा किंसंस्थिता । अ० म० ४ पाठो । केन कारणेन संस्थितायां कस्यच संस्थानमस्या इति ज्ञायः । प्रश्न० ११ पद ।

किंयु-किंयु-पुं । किञ्चित् शुक इव शुकनुपमानपुष्पत्वात् पलाय, वाच० । स्था० । अनु० । रा० । औ० । पलायकुसुमे, हा० १ भु० ६ अ० ।

किंयुयकुल-किंयुयकुल-न० । पलायकुसुमे, स्था० ८ डा० ।

किंयुयकुलसमाण-किंयुयकुलसमान-वि० । रक्ततया पलाय-कुसुमसमाने, " किंयुयकुलसमाणाणि वक्रासहस्रांश्च विणि-म्युयमाह " स्था० ८ डा० ।

किंयुयवण-किंयुयवण-न० । पलायवणे, रा० ।

किञ्च-कृत्यमान-वि० । छिद्यमाने, पीड्यमाने च । सूत्र० १ भु० ११ अ० ।

किञ्च-कृत्य-वि० । उचितकार्ये, उच० १ प्र० । कार्ये, तं० । कार्ये, सूत्र० २ भु० ६ अ० । तं० । नि० च० । प्रयोजने, नित्यकरणिये च । " किञ्चार्हं करणि-जार्हं । " उचितानुष्ठाने, उच० १ प्र० । अनुष्ठाने, आचा० २ भु० १ प्र० २ उ० । सूत्र० । विहितानुष्ठाने, वं० वं० ४ प्र० । कर्त्तव्यानि, प्रयोजनातीत्यर्थः । अथवा कृत्यानि नैतिकाणि, करणी-यानि कार्याचित्तानि । हा० ३ प्र० । कृत्यं करणाय पञ्चमपा-वनकण्डनपेयार्थादिको नृत्तापमर्दकारी व्यापारः । सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० । " पङ्क्तिस्त्राणं कर्तये किञ्चानमकरणे " कृत्यानामास्यनीयानां कालस्याप्यायार्थानां योगादीनामकरणे-ऽनित्यपादेऽनासेवने । आच० ४ प्र० । कृतिं वन्दनं तद्वर्ति कृत्याः, वन्दनादिवाङ्मयप्रत्ययः । अर्थात् आचाव्यादिषु, उच० १ प्र० । " न पिष्टो न पुरो नैव किञ्चाण पिष्टो " । उच० ३ प्र० । व्याकरणप्रसिद्धे पाणिन्यादिपरिभाषिते त-व्यादी ल्युत्पत्त्यप्यन्यानीयव्यक्तौलमाश्रये प्रत्यये, वाच० । कृत्यं कर्त्तव्यं साधयानुष्ठाने, तत्प्रधानः कृत्यः । गृहस्थे, सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० ।

किञ्च-कृत्य-पुं । ग्रामकृते नियुक्ते ग्रामव्यापके, नि० च० २ अ० । हा० ।

किञ्च-कृत्या-स्त्री० । क कयट् टाप् । " इच्छापूर्वा " । ॥ ११२ ॥ इति श्रुत इत्यम् । प्रा० १ पाद । इयमिच्छाकृत्याजन्त्येऽभिचारो-द्वेषन्याशङ्कः, देवादिमूर्तिभेदे च । सा च वैदिकाभिचार-कृत्याजन्त्या अष्टदशविंशतिर्विषया देवादिमूर्तिरूपकतयाप्यत्र आभिचारोद्वेषं पुरुषं निहत्य नश्यतीति अर्थवर्षदे प्रसि-द्धम् । वाच० ।

कृत्या-स्त्री० । उपायास्यर्थे, सूत्र० १ भु० १ प्र० १ उ० । वि-धायस्यर्थे, हित्येत्यस्यर्थे च । वाच० ।

किञ्च-कृति-स्त्री० । कृत्येते ह्य कर्मणि किञ् " कृतिषत्येते चः " । ८ । १ । ११ । इति संयुक्तस्य चः । " अनादी शेषादशयादिवचः । ८ । १ । ८९ । इत्यादिशस्य सव्य-क्षित्वम् । प्रा० १ पाद । सुग्रादिबर्माणि, कृतिवाससि, त्वञ्चि, मूर्ध-पने, कृतिवामहने च । गृहे, वाच० ।

किञ्चोपदेश-कृत्योपदेशक (ग)-पुं० । कृत्यं करणीयं वच-निधायककण्ठनपचार्थादिको नृत्तापमर्दव्यापारस्तत्त्वोपदेशः, तं

वचन्तीति कृत्योपदेशगाः, कृत्योपदेशका वा । गृहस्थेऽपि कृत्य, सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० ।

किञ्चोपदेश-कृत्योपदेशक-पुं० । कृत्यं कर्त्तव्यं कर्त्तव्यानु-ष्ठानं तत्प्रधानः कृत्या गृहस्थाः, तेषामुपदेशः संरम्भसमार-म्भारम्भरूपः, स विद्यते येषां ते कृत्योपदेशकाः । सावद्यगृहि-व्यापारे प्रवर्त्तते, सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० । " हिक्वा जं पुण्ड्रसंज्ञेण, सित्या किञ्चोपदेश (सि) गा । " सूत्र० १ भु० १ अ० ४ उ० ।

किञ्च-कृत्य-पुं० । म० । कृत्यं रक्त, गोऽन्तादेशः " इच्छापूर्वा " । ८ । १ । ११८ । इति श्रुत इत्यम् । प्रा० १ पाद । वाच० ।

स्वनामचयते त्वत्, हा० ।

संतापनादिभेदेन, कृच्छ्रमुक्तमनेकथा ।

अकृच्छ्रादितकृच्छ्रेषु, हन्त । संतारणं परम् ॥ १६ ॥

(संतापनादीति) संतापनादिभेदेन कृच्छ्रं कृच्छ्रनामकं तत्प्राप्त्यर्थे कृत्यान्, आदिना पादसंपूर्णकृच्छ्रमाहः । तत्र संतापनकृच्छ्रे वधा— " इयहमुष्णं पिबेदम्बु, इयहमुष्णं धूनं पिबेत् । इयहमुष्णं पिबेदम्बु, इयहमुष्णं पिबेदम्बुः " इति । पादकृच्छ्रं स्वतन्त्रं एकमन्त्रेण नैकेन, तथैवाद्यावि-तेन च । उपवासनेन चैकेन, पादकृच्छ्रं विधीयते " इति । सम्पूर्णा-कृच्छ्रे पुनरतदेव वतुर्गुणनमिति । अकृच्छ्रादिकृच्छ्रादितकृच्छ्रेषु न-रकादिपातकफलैश्च पराधेषु, हन्तीति प्रत्यवधारण, संतारणं सं-तरणहेतुः परं प्रकृष्टं प्राणिनाम् ॥ १६ ॥ हा० १२ हा० । यो० वि० । कष्ट, दुःख, कष्टसाध्यं, कष्टयुक्तं च । जि० । वाच० । " परं किञ्चेण जनां सो अनीव विसमो " भा० म० ८ । पापे, न० । मृच्छकृच्छ्रयोगे, पुं० । कृच्छ्रं वेदवने सुखां कथ्यत् । पा-पार्थकीर्णायाम्, कृच्छ्राय पापं चिदीर्षति, सुखां अस्त्यर्थे वा मनुष्यस्य वा, कृच्छ्रवत् पक्षे हिनाः किञ्चिन् । तस्यै, नि० । वाच० । किञ्चोपायगव-कृच्छ्रमायगत-वि० । कष्टे पतितप्राणे, " कि-ञ्चोपायगव दिसां शिसि पदिसेदित्वा " । अ० ७ शृ० ६ उ० । किञ्चोत्तम-कृच्छ्रान्य-वि० । दुर्गमे दुष्प्राप्ते, स्था० ६ डा० । किञ्चविधि-कृच्छ्रमु-वि-स्त्री० । दुर्गमे, दुःखेन गमने, दुःखेन गम्यमाने च । स्था० ६ डा० १ उ० ।

किञ्चित्-किंप्राण-वि० । मृत्येन शूयमाणं, प्र० २ अ० १० हा० ।

किट्ट-किट्ट-न० । किट्टो इहमावः । धाम्नां मले, तैलाद्यो-भागस्थे मले च । वाच० । होहादिमले, आचा० १ भु० १ प्र० १ उ० ।

किट्टा-कीर्तयित्वा-अन्त्य० । गुणं प्रति विनयपूर्वकं मया म-वदन्त्यः सकारात् सम्यक् प्रकारेण सम्पूर्णमधीतमिति कथ-मेन कीर्त्तनं कृत्येत्यर्थे, " किट्टा साहस्रता आरादिता " उच० ३६ अ० । आभिर्भाषयित्वेत्यर्थे, सूत्र० १ भु० १६ अ० । यथाश्लिखत् प्रावाहं प्रतिपादयित्वेत्यर्थे, आचा० २ भु० ६ अ० २ उ० ।

किट्टण-कीर्तन-न० । कृतः कीर्त्तदेशः । सौचं कीर्त्तं वा, प्राप्ते ह्युद । वाच० । कीर्त्तनं नाम या प्रथममनुरूप आदिता, सा भग-वतः सर्ववस्तुज्ञासुरस्य लोकस्य पृथ्वा क्षीपकाणां गतिः प्रसिद्ध-त्वादि । एवं सर्वेषामपि प्रकृष्टाकरणाक्रोकाह गुणाह कीर्त्तयति, कृ० ३ उ० । सुमार्थकथने, कृ० ३ उ० ।

किटि-किटि-ली० । एकांशरां बुद्धि कयावयित्वाऽनन्तगुणहीनैककर्मण्युत्पादनेन योगस्यावरीकरणे, भा० म० द्वि० । "अपु-
ष्पविशोहीय ब्रह्मजागोर्लुपविषयमं किटि" अप्रुपं वा विशुद्धा-
न्नामगोचरस्योनस्य एकान्तरबुद्धिवाचनेन हीनत्व हीनत्व
रस्य यद् विनञ्जनं सा किटिः । किमुक्तं भवति-पूर्वस्पर्शक-
स्योऽप्युत्पन्नकर्मण्यस्य वर्णना सुहीत्या तासांमनस्तुहीनर-
सतामापाय बृहन्तरासतया यद् व्यवस्थानं यथा यासां वर्णना-
नामसंकल्पनया अनुभागाणां शतं अन्तरं सुस्तरकोत्तरं वा-
ऽस्ति, तासामनुभागाणां यथाक्रमं पञ्चविंशतिः पञ्चदशकं पञ्च-
कमिति ताः किटयः । पं० स० १२ द्वार । कर्म० ।

किटिपोस-कीर्तिपो-न० । स्नानमक्याते विमानमेदं, स० ६ स० ।

किटिचा-कीर्तियेत्वा-अव्य० । अन्त्येभ्यः उपविश्येत्थं, कल्प०
ए क्षण ।

किटिय-कीर्ति-वि० । कृतः कीर्तयेते कः । व्याचर्षिते, सूत्र०
२ सु० ६ अ० । कथिते, प्रतिपादिते च । सूत्र० २ अ० ३ अ० ।
"सप्त सप्त मियाणं मिक्खुपकिमा अहाकणं फांसिया तीरिया
किटिया जाय आराहिवा भवइ" कीर्तिता नामत इदं चेद् अ
कृतस्यमस्यां तत्कृतं प्रत्येयमिति । इथा० १० डा० । कीर्तिता
पारणकदिनेऽयमयं आनिमप्रकविशेषः कृत आसीदस्यां प्रतिमा-
यां स आरुषित पद्यायुता मुक्तलोऽहमिति वृत्तमहं कीर्ति-
मात् । इथा० ७ डा० । इथा० । आ० ५० ।

किटिया-कीटिका-ली० । साधारणशरीरबादरवनस्पतिकावि-
काविशेषे, प्रभा० १ पद० जी० । अनन्तजीवविशेषः, म० ७ अ० २ अ० ।

किटिस-किटिस-न० । आलोको, अरसांशे, अणु० । सूत्रमेदं, कर्णा-
धीनां यदुद्भूतं किटिसं तज्जपणं सूत्रमपि किटिसम्, अथवा यते-
नामिषोणधोनां द्विकाविसंयोगानिष्यं स्तं किटिसम्, अथवा
उक्तोपपञ्चादिजीवसोमनिष्यं किटिसम् । अणु० । वि० ।
आ० म० ।

किटिसिय-किटिसिक-पुं० । प्राणदात्री, अ० ६ अ० ३ अ० ।

किटिकय-किटिकृत-वि० । इलङ्घयि कृते, प्रब० ७९ द्वार ।

किट्ट-कट्ट-वि० । कर्मणि कः । हस्तविदारिते, वि० । प्राचे
म० । कथेयं, ततः हडा० भावे इमनिष् । अतः १ । कट्टिमन् ।
कट्टये, कथेये, पुं० । वाच० ।

किटि-किरे-पुं० । ली० । "किरिरेदो रो कः" । ८ । १ । ५२ ।
इति रस्य कः । शूकरे, प्रा० १ पाद ।

किटिकिटिया-किटिकिटिका-ली० । निर्मासास्थिसंघनिधि
उपवेशनादिक्रियासमूहे शब्दविशेषे, अ० २ अ० १ उ० ।

किटिकिडियाय-किटिकिटिका नृत-वि० । किटिकिटिका नृ-
ता प्राप्ता यः स किटिकिटिकानृतः । कृशराजपवेशनादिक्रि-
यासमये शब्दायमानास्थिके, ज० २ अ० १ उ० ।

किटिभ-किटिज-पुं० । किटिरेव आस्ति कृष्णत्वात् । भा-कः ।
कशंकेदं, सपर्यङ्गनापञ्चमेदं, म० । तज्जपणं तन्मोक्तं यथा-
"मत्तं क्वाविहृत्तं अनमुककात्, तव स्तिगधकृणं किटिमं यदस्ति"
वाच० । इत्युक्तकथने सुबुद्धुत्वाविशेषे, म० ७ अ० ६ उ० ।
"किटिमं अथासु काशं तं रसियं यदस्ति" नि० ५० १ उ० ।

किटि-किटि-ली० । स्थविरभाषिकायाम्, सु० २ उ० । शूकरे,
पुं० । हे० मा० २ धर्मे ।

किटुत-कीडुत-वि० । अन्तर्भूतकारितायत्वात् अन्यत्र कीर्य-
ति, म० १३ अ० ६ उ० ।

किट्टा-कीडा-ली० । कीर माधे अः । प्रमेदे, सूत्र० १ सु० १
अ० ३ उ० । हास्यकन्दर्पहस्तसंस्पर्शनालिक्काविकायां बहुक-
यकुकारिकायाम्, सूत्र० १ सु० ६ अ० । "सहस्सं दय्यं रति कि-
डुं, सह सुत्तासणापि य" उक्त० १६ अ० । नि० ५० । सारि-
चतुरङ्गसूताध्यायं क्रियायाम्, जी० । कीडाप्रधानायां दशाया-
म्, "बाला किडु मंदा" इति दशदशास्थियं द्वितीया । तं० ।

किट्टापरिहार-कीडापरिहार-पुं० । सप्तैतान्दोलकजलकु-
कुट्टुकादिविषयेन, दश० ।

किट्टारतिपत्तिय-कीडारतिमत्तय-म० । कीडारां रतिरानन्दः
कीडारतिः अथवा कीडा च रतिश्च कीडानी, सा, ते वा, प्रत्य-
यो निमित्तं यत्र तत्कीडारतिप्रत्ययम् । म० १३ अ० ६ उ० ।
कीडारुपा रतिः अथवा कीडा च खेलनं, रतिश्च निधुचनं की-
डारनी, सेव, त एव वा प्रत्ययः कारणे यत्र तत्कीडारतिप्रत्यय-
म् । किडाभिमतकः, "कि पत्तिय यं भेत ! असुरकुमारा देवा
तमुक्तायं पक्कंरति ? गोयमा ! किट्टारतिपत्तिय वा" । अ० १४
अ० ३ उ० ।

किटि-कट्टि-पुं० । कृष्णते इति कृषिः । संज्ञेनाय प्रतिरिक्ते स्थाने
नीयमाने, "सिगाविशेषं काटं, साङ्किट्टि पञ्चविता" इय० ३
उ० । स्थविर, सु० १ उ० । आच० । आ० ५० ।

किटिण-किटिन्-न० । वंशमये तापससंघान्धिम आज्ञानवि-
शेषे, म० ७ अ० ६ उ० ।

किटिणपट्टिरुग-किटिन्प्रतिरूपक-म० । किटिनं वंशमयस्ता-
पससम्बन्धी आज्ञानविशेषः, तत्प्रतिरूपके किटिनाकारे वस्तु-
नि, "यमं महं आयसं किटिणपट्टिरुगमं विउत्थिता" म० ७
अ० ६ उ० ।

किटिणसंकाश्य-किटिनमाङ्गुलिक-म० । किटिनं वंशमयस्ता-
पसनाज्जनविशेषः, तत्सङ्गं तयोः साङ्गुलिकं भारोद्वहनार्थं कि-
टिनसाङ्गुलिकम् । कायटे, "कायडं" इति प्रसिद्धेऽर्थे, अ० १
अ० ६ उ० ।

किटिय-किटिक-पुं० । स्थविर, सु० १ उ० ।

किण-कीणुत-वि० । किण्व कथेयं गृह्णाति "से किणं किना-
धमाने हणं वायमाने" सूत्र० २ सु० १ उ० ।

किण-किण-पुं० । कथ गतो अच्, पूर्ण० अत इत्यम् । शु-
ष्कमणे, मांसपस्थी, धर्मेणजे विहे च । वाच० । आच० ।

किणय-कथण-म० । शृण्वेन ग्रहणे, प्रभा० ५ स० ७ चार ।

किणवेमाण-कापयत्-वि० । कथेयं परं ग्राहयति, "से किणं
किणवेमाणं" सूत्र० २ सु० १ अ० ।

किथिय-किथिक-पुं० । अङ्गितज्जातिमेदं, ये वादित्राणि

च रसः कुमिरागो ज्ञस्यते अनुसारीति, तत्र कुमीर्णा रागो र-
क्षकरसः कुमिरागलेन रक्तं कुमिरागरक्तम् । स्या० ४ डा० २ ड० ।
किमिराय-देशी-साक्षात्करे, दे० ना० २ बर्ग ।

किमिरासि-कुमिराशि-पुं० । अमलजोषे वनस्पतिजैवे, प्र-
हा० १ पद ।

किमु-किमु-अव्य० । के निमुः । प्रसे, विरो० । मा० म० द्वि० ।
निपेधे, विलक्के, निन्दायां च । बाच० ।

किम्पय-किम्पय-वि० । किञ्चिदादे, जी० ३ प्रति० ।

किम्पय-किम्पय-न० । जाड्यतायाम्, सर्वशरीरावयवना-
मवशिष्ये, भावा० १ सु० ६ म० १ ड० ।

क्रिया-क्रिया-स्त्री० । "ईधोन्दीकृत्स्नक्रियादिष्टासिद्धिः" । बा१
१०४ । इति हकारो भवति "करणे, व्यापारे", "ह्यं नायं कि-
याहीनं, हया अयाणिणो क्रिया" प्रा० ३ पाद ।

क्रियापर-क्रियापर-वि० । आरिभूतहनीयकर्मण्योपशमाम्नु-
क्तिसाधनानुष्ठानकरणपरायणे, पञ्चा० ३ द्विव० ।

किर-किल-अव्य० । "किसायादिवासहनेहिः किरादृष्टदृष्टि-
संयुताहि" । उ० ४४१३ । इत्यथञ्जये किलस्य किरः । प्रा० ४ पाद ।
"किरेदिरकिलायं वा" । भा० १/१२६ । इति प्राकृतेऽपि किरार्थे
किः । प्रा० २ पाद । दे० ना० २ बर्ग । संज्ञायनायाम्, तं० निष्ठा-
ये, तं० संशये, आ० म० द्वि० । परोक्षसागमवादासंयुतान्,
दश० १ अ० ।

किराण-किराण-पुं० । कीर्यते परितः कृ कर्मणि ह्युः । बाच० ।
रविकरणे, अभिनयादित्यकरे, औ० । रश्मौ, क० म० । कां०,
किराणान्त्री-किराणवल्ली-स्त्री० । स्वनामक्यतायां पर्युपजा-
कणवृत्तौ, कटप० १ सख ।

किरमाण-क्रियमाण-वि० । आचक्षते, "तद् सावज्जं जोगं प-
रस्स ठाए निट्ठियं किरमाणं" दश० ७ अ० । आवा० ।

किराय-किरात-पुं० । स्त्री० । किरमवस्कारादेर्निष्पन्नानं पर्व-
स्तमसति अत अण्, वप० स० । "तत्तकुराद्धं समारज्यं, राम-
क्रेमाक्षिणं शिवे" । किरातदेशे विक्रयो, विन्ययेनोलेऽवतिष्ठते" इ-
त्युक्तान्कं देशे, बाच० । आचार्यदेशाविशेषे, प्रथ० १४८ द्वार ।
सूत्र० । तद्देशानां राजा अण् किरातः, तदशून्ये, बहुषु अणो
लुक् किरातः । जातो स्थिर्णाङीप् । मत्स्यभेदः, पुं० स्त्री० । साम-
रथादिभ्याम्, स्त्री० भूमिमिन्, पुं० । घोटकरत्नकं, अल्पतमौ,
वि० । बाच० । "किराते च" । उ० १/१२६ । इति किराते
कस्य चो भवति "खिलाओ" पुल्लिङ् एवायं विधिः । कामक-
र्णि तु नेत्यन्ते-"नमिमां हरकिरामं" प्रा० १ पाद ।

किरितट-गिरितट-न० । पुं० । "बुलिकापैशाचिके तृतीयचतु-
र्थयोराद्यक्षितौ" । ८८ । ४४४ । इति बुलिकापैशाचिके
तृतीयस्य प्रथमः गिरितटः, किरितटः । पवर्तमाने, प्रा० २ पाद ।

किरिया-क्रिया-स्त्री० । आच करणादौ वा यथायथं "कथं श च"
। ३ । ३ । १०० । बाच० । "ईधोन्दीकृत्स्नक्रियादिष्टासिद्धिः" । उ०
२ । १०४ । इति संयुक्तस्यायथक्यमातृवृषे हकारः । प्रा० ३
पाद । करणे, नि० वृ० १ ड० । व्यापृतौ, स्या० ३ डा० ३ ड० ।
व्यापारः, कर्म, किरित्वनर्पितम् । विशेष० । आचनं भारंने, निष्कृ-

तौ, शिक्तायाश्च, पूजायाश्च, संमचारणं, विवाहविचारार्थं सामने,
सामागुपाये, बाच० । करोमीत्यादिके भावयति, प्रथ० ३ द्वार ।

- (१) क्रियायाः स्वकृपनिकृपणम् ।
- (२) क्रियाया निष्पत्तिः ।
- (३) क्रियाया भेदनिकृपणम् ।
- (४) स्पृष्टास्पृष्टादिना प्राणातिपातक्रियां निरूप्य क्रिया-
याः सन्निवृत्त्यवक्रियस्य प्राणातिपातक्रियायाः प्रका-
रस्य च निरूपणम् ।
- (५) व्यावादादिकमाश्रित्य क्रियाकरणप्रकारः ।
- (६) अष्टादश आनाम्यविधिरूपं यत्कल्पयत्कथापन्नां कर्म-
ण्यवस्थोपदेश्यम् ।
- (७) ज्ञानावरणीयादि कर्मबन्धु जीवः कातिभिः क्रिया-
भिः समापयतीति बहुवचनार्थवैलक्षण्यम् ।
- (८) अनुर्विशतिद्वयकर्मण्यवस्थानिकृपणम् ।
- (९) व्युत्पत्त्याद्यनुपपत्त्य क्रियां निरूप्य क्रियाजन्यं कर्म
सङ्केतं व्याचिह्नय क्रियानिकृपणम् ।
- (१०) क्षमिभावतः क्रियां निरूप्य क्रियान्तराणां विषयनि-
रूपणम् ।
- (११) अमणोपासकस्य क्रियाः कथयित्वा अनायुक्ते गणक-
तोऽनगारस्य क्रियामरूपणम् ।
- (१२) सङ्कासकेन तत्तलोद्गुननिष्पत्तः क्रियाः ।
- (१३) वर्षाङ्गानामर्थे हस्तादिप्रसादायः क्रियां निरूप्य शाल-
मादृक् तत्फलं पातयतः क्रियानिकृपणम् ।
- (१४) शरीराणि निर्वर्चयतः क्रियास्तुक्त्वा प्राणातिपात-
दिना क्रियमाणायाः क्रियाया निरूपणम् ।
- (१५) ज्ञानयुक्तेनापि क्रिया विधेयति क्रियाऽष्टकम् ।

(१) क्रियायाः स्वकृपनिकृपणम्—

क्रिया च भावना उत्पादयितुम्पारकया साध्यत्वेनाभिधीयमा-
नेति बोध्यम् । "व्यापारो भावना तैवो-त्पादना तैव च क्रिया"
इति धर्म्युक्तेः "यावन्निस्समासिद्धं वा, साध्यत्वेनाभिधीयते । आश्रि-
तकर्मरूपत्वाद्, सा क्रियेत्यभिधीयते" इति । "साध्यत्वेन क्रिया
तत्र, तिङ्पदैरभिधीयते" इति बाक्यपदीयायाः (यावदिति) सर्वसि-
म्यर्थः । तदेव विद्युन्नांति- (सिद्धमसिद्धं वति) सिद्धं वक्ष्यमानस्य स-
मप्रतियोगि, तद्विनिष्क्रमसिद्धम् । तच्च वर्षमानेन अभिव्यञ्जेति द्वि-
विध्यम् ; तेषाम्बु पश्यति पचतीत्यादौ सर्वत्र साध्यत्वेन अ-
साध्यरूपत्वेनाभिधीयमाना क्रियेति, क्रियाशब्दस्य कटिरेतरे
दृष्टेति प्रायः । यौगिकसमव्याह- (आश्रितकर्मरूपत्वा-
दिति) आश्रितः क्रमो रूपं यस्यास्तत्त्वात् , पूर्वोपरीचुताव-
यवकत्वादित्यर्थः । तदीयावयवनामभिधायकाद्यः अर्थक-
पर्यन्तानां क्रमेणोत्पत्तेः क्रियापदेन तत्समुदायोऽभिधीयते ।
यत्र च न क्रियको व्यापारोऽस्ति तत्र कटिराद्वर्णायेति पौर्वा-
पर्य्योरपेण वा सर्वत्र फलस्य स्वजनकम्यापगततयौपर्य्यो-
रोपसत् यौगिकत्वम् । अत एव फलमात्रबोधकस्यापि क्षचित्
घातुत्वसिद्धिरिति कलितायः । इयान्तु विशेषः-पाक इत्यादीं
घातुना साध्यत्वेनोपस्थाप्यायाः क्रियायाः सिद्धक्रियाकृते संश-
ये विशेषणत्वम्, पचतीत्यादी तु नैवमिति । अत एव-"साध्य-
त्वेन क्रिया तत्र, तिङ्पदैरभिधीयते" इति बाक्यपदीयाकारिक-
म्याख्यायां नृपचसारद्वयेन तिङ्पदैरित्येतद् तद्गुणसंविधान-
बुद्धीहिवा विरुद्धपदैर्घातुनिरित्यभिहितम् । तैव सर्वत्र धातौः

साधुपुण्यक्रियाबोधकत्वम् । किञ्च-कामिकनवयचानामकदाऽ-
सुर्येऽपि यान्किञ्चिद्वयवसत्काले यस्मान्नवयवहारः । अ-
व्यवस्थायाविनोदनेनोत्तरोत्तरे । नूनमधिकव्यवयवहारस्तु नवय-
वयवयानां नूनमविष्यत्वयोर्यत्र, न तु यान्किञ्चिद्व्यक्रियाव्यधि-
कृतत्वाद्देहै । उक्तञ्च वाक्यपदी-
-

“ गुणसुरैरवयवैः, समूहः कमजम्भनाम् ।

बुद्ध्या प्रकल्पिताऽनेषः, किरिये विपर्यययुक्तम् ” ॥१॥ इति ।

अस्यार्थः-कामिकनवयवयवार्थं प्रति गुणसुरैर्गुणसाधनेन प्राप्त-
मवयववयवव्यवहितः बुद्ध्या प्रकल्पिताऽनेषो यस्मिन् तद्वयः
कमजम्भनां व्यापाराणां समूहः किरियः । अत्र सणनम्भरणां
व्यापाराणां मेलनात्सिद्धा बुद्धियुक्तम् । तथा च बुद्धजन्तुसं-
स्कारद्वारा तेषां मेलनसम्भव इति ज्ञातः । अत एव त्रय्ये तद-
वा हि नामयमव्यवहारापरिच्छा पूर्वोपर्युक्तत्वात् न शक्यत
परिच्छाजना निश्चयितुमिति व्यापारसमुच्चयामिकायाः क-
वाया दृशनात्यवयवोक्त्या तदवयवयानां तद्वयवत्वं व्यातरक-
मुक्तं दृष्टितम् । तस्यान्वयमधिकबुद्धिचिन्तयतया एकव्यव-
हार इत्यपि चेद्व्युक्तम् । अथवाऽनेकव्यवहारव्यवहितजातत्वेव
विधेयं सिद्धान्तकदपि आदरणीयम् ; तस्यान्वयव्याकृतिर्यत्र सा-
व्यवस्थम् । अस्मिन् च पक्षेऽप्यादिकं जानीः, पक्षतीत्याद्यनुगतव-
यवहारतः । तज्ज्ञानैवैक्यवदकव्यवयवहार इति सम्यग्यम् । तदु-
क्तं वाक्यपदी-“जानिमप्ये किरियामाह-रनेकव्यक्रियात्तेनीम् ।
असाध्यां व्यक्तिरूपेण, सा साध्यव्यक्तिरिष्यते” इति । नुक्तञ्चैतत् ।
साधनैः साध्याजानांसाध्याकारेण पक्ष्यादिकानामपि तत्रै-
व शक्तिर्भावतेति विदुः । सा च किर्या धातुवाच्यया फलव्यापारा-
मयत्वात्, तद्विशिष्टत्वात् । “फलव्यापारयोधातुः” इत्यभिमत-
त्वात् । व्यवस्थापविषयत्वे च मतभेदेन फलव्यापारयोः वृथक्त-
शक्या विविधशक्याया धातुवाच्यत्वात् । अत्र फलाश्रय-
कृतेर्दृश्यत्वेऽपि प्राधान्याजानात् व्यापारस्यैव प्राधान्यं स-
मुचितम् । तस्य च साधनतया कर्मान्तरिकसर्वकारकाणां
तत्रैव स्वस्वव्यापारद्वारासाधकत्वेनाप्ययः । कर्मणस्तु फल एव,
किराज्यफलमवयवतयैव तस्योद्देश्यत्वादिति विवेकः । उक्तं च
वाक्यपदी-
-

“प्राधान्यात् किर्या पुर्वै-मर्थस्य प्रविप्रत्यये ।

साधनप्रयुक्तान्यङ्गानि, फलं तस्याः प्रयोजकमिति” ।

अर्थस्य फलस्य तद्वैकल्यत्वात् । प्राधान्यात् विशेषणत्वात्
साध्यं प्रयुक्तं यैः तानि साध्यावधारिताः अङ्गानि, कारकाऽतीत्यर्थः ।
अत्र फलस्य किर्याप्रयोजकत्वाभिधानम्, तदुद्देश्येनैव क्रियायां
प्रवृत्तिरित्येवाजिसंघाय, तथा च सर्वो लोकाः स्वां । फलमभिप्र-
त्यस्तत्साधनाय यत्ने, स्वमते च तत्तत्सकृद्रूपयुत्ससाधनेन ।
तत्र च किर्याफलं विविकल्प्यादिकमर्गः पक्षः यतमात्रं जनः
वाकसंसाधनेन फलं ज्ञाते । ततश्च फलसाधनतया पाकादेरपि-
द्वारात् साध्यत्वम् । फलावधारिताकिर्याया धातुर्थत्वमते तु विवि-
धत्वेनेष्टत्वात् विविधस्यैव साध्यत्वमिति विशेषः । कारकान्वय-
त्वेतन्मते पूर्वोक्तिराऽवसेदः ; एकदेशान्वयस्त्वीकाराच्च न क-
र्मणोऽनन्वयमिति वैधर्म्यम् । तथा चैवरीत्या साध्यत्वेन किर्या जा-
नता जनेन तस्याः प्राधान्यबुद्धोपयिष्यैवैवाक्याताततया धातुः प्र-
युज्यते । अन्यथा कृतन्तयेति, यथाञ्च भाष्यकृत्सकल्येन धातुना
साधुपुण्यक्रियाऽशेषाधनोऽपि तस्याः प्रत्ययार्थसिद्धरूपकिरा-
वियेषव्यवस्थेन न प्राधान्यम् । प्राध्वप्राधान्यक्यातातित्यादितिक-

यत्नस्य, प्रकृतिप्रत्ययार्थयोः प्रत्ययार्थस्यैव प्राधान्यमिति स्वा-
वयव्य च परस्पर विरोधपरिहाराय व्यापश्य आध्यात्मनिरिको-
पयमवयवव्यापनम् । इतिहाऽपि धातुभावद्वयोः किर्यावाच्यत्वा-
विशेषोऽपि धातुना साध्यत्वेन, कृता तु सिध्यत्येव किर्याया बोधन-
मिति व्यवस्थापितम् । यथा-“साधयन्ते किर्या नत्र, धातुक-
निरूपयन्ता- निश्च ज्ञावस्तु यस्तन्वाः, स अद्यादितिरूपश्चनः” ॥१॥
इति । “आक्यातातृष्यं ज्ञानाभ्यां, साधयमाधमयतीना । प्रकल्पि-
ता यथा शास्त्रे, स अद्यादितिरूपि क्रमः” ॥२॥ इत्येताभ्यां मन्त्राभ्यां
पश्य सुभां धावनीत्यादौ । तिकृताऽप्यां साधयसाधनवर्तिता ।
सुभां धावनीत्येतस्य साधनत्वम्, अपरस्य साध्यत्वम्, किर्याका-
रकावेन तयोरन्वयात् । अद्योक्तिर्यायास्तु इतराक्यायामेव
साधनत्वमिति विवेकः साध्यत्वात् । तदुक्तस्येवाम्भ्यादित्यम्, त-
द्विपरिने सिद्धत्वम् । तथा च धातुप्राप्यत्वात्किर्यायाः सिद्धसं-
ख्याव्यवस्थेनोपरकिर्यायां साधनत्वम् । यत्कृतेतत् । यत्
अज्ज्ञादौ । विविधकिर्यायां ज्ञानम्, कारकाणां साध्यक्रियायामेवा-
न्वयोपगमात् । कृतमन्त्रादौ कारकाविभागे, प्रयोगस्य साधन-
नतया साध्यत्वेन तदुपस्थानायेव कारकावश्योपपत्तिः । “साध-
य साधनाकाङ्क्षति” “नियतं साधने साध्यं, किर्या नियतसाध-
नेति” “साध्यत्वेन निमित्तानि, किर्या परमपुक्ते” इति आभि-
युक्तैः । अत एव स्तोत्रं पाक इत्यादौ द्वितीयांतात्पद्यते,
साध्याक्याफलस्य विशेषणोऽपि द्वितीयांतात्पद्यते । अद्या-
प्यसाध्यक्रियाविशेषणस्य तु विविधं द्विकृत्या प्रथमाद्विधना,
“कृदादिभिरुता ज्ञायो द्रव्यवत् प्रकाशने” इति ज्ञायवत्त्वं । कृदादि-
निरुतिः कृताऽधिपनः, माया भाषा, आद्यैः कृत्यैः किर्यायां यावत्
द्रव्येण तस्यै प्रकाशने द्रव्यधर्मात् । तदुक्तस्येव कारकावनि भज-
ते इति यावत् । अत्र द्रव्यत्वेन द्विकृत्येव साध्यत्वमेव, यावत्सावत्,
न तु पृथग्व्यापामकत्व, ज्ञानपाकादौ तदभावात् । नापि “वस्तु-
पलकणां यत्र, सर्वेनाम प्रयुज्यते । उद्यम-कृत्यैः किर्यायां, अ-
प्यत्वेन विविकृतः” ॥ १ ॥ इति पारम्भापकत्वेनामवराप्रशयो-
भ्यत्वादिकृत्पः साध्याकिर्यायां किर्या तथात्वेनाविशेषात्पक्षः ; किन्तु
सर्वप्रधानानि नामान्त्यैककाफयतया सत्यद्वय्याः । यथावत्स्य
बहुपुण्येतेषु दृशनात् सत्यभूतत्वमेव उच्यतेवमिति फलतयाऽपि ।
किर्या न युज्यते इत्यादिना द्विकृताद्येवशास्त्रासम्बन्धसंज्ञायांअधा-
नात्, तद्योगस्यैव सत्यलक्षणत्वोचित्यादित्युक्तं तत्त्वम् । वैवाक्य-
रणादिमते चत्त इत्यादौ किर्यायां शक्तिः । यावत् । देशाद्विज्ञान-
प्राप्तितेनै, सम्म० १ कायम् । कर्मणः, प्राक् । नैककस्य देशादि-
धान्तरप्राप्तिरुतः किर्या न केचित् प्रमाणवाच्यतां शक्यति
यत्कथम्, पूर्ववर्थाग्रहणपरिणामसम्बन्धनाऽप्यङ्गोपरमस्येनात्-
त, यथा स्तम्भाद्वायोज्ञानाग्रहणसम्बन्धेन ऊर्ध्वादिभागग्रहण-
म् । सम्म० १ कायम् । द्रव्यसमर्थानि कर्मोक्त्यै वैशेषिकसमते
पदार्थैः, सूत्र० १ सू० १२ सू० । इत्या । परिरूपन्ते, सूत्र० १ सू०
१२ सू० । “गतिरि किर्या आकिर्या वा, णेचसंघं विनस्य”
किर्या परिरूपन्द्रक्षणा, तद्विपर्यस्ता त्वाकिर्या । सूत्र० १ सू० १
अ० । करण, कर्मनिष्कलनक्षयाय, प्राक् । सू० १ सू० १ ।

(४) तत्र नामधेयानेन सुगमत्वाद्वादनस्य उच्यतेदिकी

किर्यां प्रतिपादयितुमाह-

दन्ते किरिरे अ एषण, पयोपुत्राय करणिज्ज समुदाये ।

इरियावृहसंपत्तौ, सम्म० चैव निश्चले ॥१॥ सूत्र० १ न० ।

‘वृत्त्ये इत्यादि’ तत्र द्रव्ये उच्यतेविये या किर्या पञ्चतता । ‘एज्ज’
कर्मणः, ज्ञीयव्याजीयस्य वा कर्मण्युक्ता अतन्मत्वा सा कृत्-

क्रिया, साऽपि प्रयोगाद्विषयस्य वा ज्ञेयम् । तत्राप्युपयोगपूर्विका वाऽनुपयोगपूर्विका वाऽक्रियेनमप्राप्तिका वा सा सर्वोक्त्यधिक्यते । ज्ञातक्रिया न्ययम्-तद्यथा-प्रयोगक्रिया, उपायक्रिया, करणीयक्रिया, समुदानक्रिया, ईषापथक्रिया, सम्यक्त्वक्रिया, मिथ्यात्वक्रिया इति । तत्र प्रयोगक्रिया प्रमाणाकायत्वलक्षणा त्रिधा । तत्र ह्युराज्जर्मनोद्येयारम्भन उपयोगो भवति, एवं बाकाययोरपि वक्ष्य्यम् । तत्र शब्दे निष्पाद्य बाकाययोरिदंरन्त्युपयोगः । तथा चोक्तम्-“गिणहृय काइरण्, गिरसरह तह वाहु-एण जेणगु ।” गमनादिका तु कार्याक्रियेव । उपायक्रिया तु घटादिकं रूपं येनोपायेन क्रियते । तद्यथा-मृन्मलनमर्दनचक्रा-रोपणद्वयचक्रसालिलकुम्भनारण्यापार्यावाङ्मूलायैः क्रियते सा सर्वोपायक्रिया । करणीयक्रिया तु यथेन प्रकारेण कारणीयं तत्कृतेव क्रियते नाप्यथा । तथाहि-घटो मृत्प-रमादिकथैव क्रियते, न पाषाणसिकनादिकथेति ३ । समुदानक्रिया तु शक्तेः प्रयोगशुद्धांतं समुदायावस्थं सम्प्रकृति-स्थित्यनुभावप्रदेशश्रुतया यथा व्यवस्थाप्यते सा समुदानक्रिया-सा । सा मिथ्याहृरारन्त्य सुममंगरायं यावद् भवति । ४ । ईषापथक्रिया तु शास्त्रमोहादरन्त्य सयोगिकवलिनं बाध्यादिति ५ । सम्यक्त्वक्रिया तु सम्यग्दर्शनयायाः कर्मैश्वर्यैः समन्वितंमया यथा भज्नाति साऽभिधीयते । मिथ्यात्वक्रिया तु सर्वाः प्रकृतिविशानुसरसंस्काराः शोधकृद्ग्राहकसारीतद्वङ्गापङ्क-विकारहना यथा भज्नाति सा मिथ्यात्वक्रियस्याभिधीयते । सूत्रं ३ सु० ३ अ० ।

(३) क्रियाया भेदानाह-

एषा क्रिया ।

एषा अविद्यतितविशेषतया करणमात्रविवक्त्यात् करणं क्रिया कार्यात्मिका । स्या० १ उ० । शास्त्रकमात्रम् । स० १ स० ।

दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-जीवकिरिया चेव, अजीवकिरिया चेव ॥

स्वार्णं पदमिश्रित, करणं क्रिया, क्रियत इति वा क्रियेति । ते च द्वे प्रकृते प्रकृतिं जिवैः । तत्र जीवस्य क्रिया व्यापारो जीव-क्रिया । तथा अजीवस्य पुत्रलसमुद्गयस्य यत्कर्मोपायं, तथा परिणमनं सा अजीवक्रियेति । इह ‘चेव’ शब्दस्य ‘चेव’ शब्दस्य च पाठान्तरं प्राकृतस्य द्विर्भाव इति, चेवत्यर्थं च समुच्चयमात्र एव प्रतीयते, अपि चेव्यादिवदिति । स्या० २ उ० । ३ उ० ।

पुनः प्रकारान्तरेण प्रतिपादयति—

दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-काइया चेव, आहिगर-णिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-पाउस्मिया चेव, पारियावणिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-पाणाइवार्यकिरिया चेव, अपक्खलाणकिरिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-आरंजिया चेव, परिग-हिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-मायावचि-या चेव, मिच्छादंसणवचिया चेव । दो किरियाओ पन्न-त्ताओ । तं जहा-दिडिया चेव, पुडिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-पामुच्चिया चेव, सामन्तोवनिवाइया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-साइरिया चेव, १३४

नेनत्थिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-आ-णवणिया चेव, वेयारणिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-अणानोगवचिया चेव, अणवकंसवचिया चेव । दो किरियाओ पन्नत्ताओ । तं जहा-पेज्जवचिया चेव, दोसवचिया चेव । स्या० २ उ० । ३ उ० ।

(अणानोगवचिया चेव चित्) अणानोगोऽङ्गानादि, अणानं प्रत्ययो निमित्तं यस्याः सा तथा । (अणवकंसवचिया चेव चित्) अनाकाङ्क्षा स्थारीराद्यनपेक्षावं, तैव प्रत्ययो यस्याः सा । स्या० २ उ० । ३ उ० । आ० चू० । (पमेदादिप्रकरणे तत्त-काम्दे वक्ष्यते)

तिविहा अणानकिरिआ पन्नत्ता । तं जहा-मइअणानकि-रिया, सुयअणानकिरिया, विमंगअणानकिरिया ॥

(मइअणानकिरिय चित्) “आविसंमिया मइ चिय, सममइरिस्स सा मइसाणं मइअणानं मिच्छा-दिट्ठिस्स सुयं पियंभं” इति । मय्यज्ञानाक्रिया अनुष्ठानं मय्यज्ञानक्रिया, एयमितरेऽपि । नचरं विजङ्गा मिथ्याहृदवधः स एवाज्ञानं विमङ्गज्ञानमिति । स्या० ३ उ० । ३ उ० ।

“ एनादि एंवहि एंववीसकिरियाओ सुखिआओ । तं जहा-मिथ्याक्रिया १ प्रयोगक्रिया २ समुदानक्रिया ३ ई-षापथक्रिया ४ कायिका ५ अप्रिकरणक्रिया ६ प्राङ्गोर्वा ७ व-रिनापनिका ८ प्राणातिपातक्रिया ९ दर्शनाक्रिया १० केशोर्नाक्रिया ११ सामन्तक्रिया १२ अनुपातक्रिया १३ अनाजोगक्रिया १४ स्वहस्तक्रिया १५ निसर्गक्रिया १६ विदारणाक्रिया १७ आ-ज्ञापनक्रिया १८ अनाकाङ्क्षाक्रिया १९ आरम्भक्रिया २० प-रिग्रहक्रिया २१ मायाक्रिया २२ रोगक्रिया २३ डेषक्रिया २४ अप्रत्याख्यातक्रिया २५” इति । आ० चू० । ४ उ० । आ० म० । स० । दुव्यापारविशेष, स० ४ स० । प्रो० ।

कइं जंते ! किरियाओ पणत्ताओ ! गोयमा ! एंव कि-रियाओ पणत्ताओ । तं जहा-काइया, आहिगरणिया, पाउसिया, पारियावणिया, पाणाइवापकिरिया ॥

करणं क्रिया, कर्मवन्धनियन्धनं चेष्टा इत्यर्थः । सा पञ्चधा । त-द्यथा- (काइया इत्यादि) वीयते इति कायाः शरीरं, कायं भवा, कायं नित्यत्वा वा कार्यात् । तथा-अधिक्रियते स्थाप्यते तार-कादिष्वात्माऽनेन्यधिकरणमनुष्ठानविशेषो बाह्यं वस्तु चक्रव-रूपादि तत्र भवा, तेन वा नित्यत्वा आधिकरणिकी । (पारिविया इति) प्रवृत्तौ मत्सरः कर्मवन्धनदुरन्तुल्लं जीवपरिणामविशेष इत्यर्थः । तत्र ज्ञातेन वा नित्यत्वा, सा एव वा प्राङ्गोर्विकी । (पा-रियावणिया इति) परिनायनं परितायः, पीडाकरणादित्यर्थः । तस्मिन् ज्ञाते, तेन वा नित्यत्वा, परिनायनमेव वा पारितापि-की । (पाणाइवापकिरिया इति) प्राणा इन्द्रियादयः, तेषाम-तिपातो विनाशः, तद्विषया, प्राणातिपात एव वा क्रिया प्राणा-तिपातक्रिया । प्रज्ञा० ३१ पद । स्या० ।

पाउसिया एवं जंते ! किरिया कतिविहा पणत्ता ! गोयमा ! तिविहा पणत्ता । तं जहा-जेण अप्पणो वा परस वा तदुच-यस्स वा अमुषं मणं पधारं, सेत्तं पाउसिरिया किरिया ॥

प्राङ्गोर्विकी ज्ञेयोऽतः । तद्यथा- (जेण अप्पणो इत्यादि) येन प्रका-रेण जीवा आत्मनः स्वस्य वा, अन्यस्य वा आत्मन्यतिरिक्तस्य,

किरिया

किरिया

उभयस्य वा स्वपरतत्त्वस्योपरि आद्युभयभूतानां मनोऽन्तःकरणं प्रचारयति प्रकरणेन धारयति, करोतीत्यर्थः । तेन कारणेन विषयस्य प्रविध्यात् त्रिविधा प्रादुर्भाविकी किर्या । तथाहि—कृत्स्नसिद्धिः प्रयोजने स्वयमनुविद्यते, पश्यन्ते विधाकदाकणे संवृत्ते सति त्रिविधैकात्मन एतेषां परि आद्युभयभूतानां संप्रधारयति । एवं कश्चित्परस्य कश्चित्स्वपरयोरेषां ।

परियावणिया एं जंते ! किरिया कतिविहा पक्षता ? गोयमा ! तदुभयस्य वा असायं वेदणं उदरिति, सेचं परियावणिया किरिया ।

परितापनिक्यपि त्रिविधा । तद्यथा—“जेणं अप्पणे” इत्यादि । येन प्रकारेण कश्चित् कुतश्चित् हतोपरिविकृत आत्मन पयामातां दुःखकषां वेदानुमुपाययति । कश्चित्परस्य, कश्चिदुभयस्य । ततः स्वपरतदुभयानन्दाद्वयो विधा परितापनिक्या । किर्या । आह—एषं सति लोच्यकरुणतपोऽनुष्ठानाकरवप्रसङ्गः, यथायामं स्वपरोभयासातवेदानां हेतुत्वात् । तद्वयुक्तम् । विधाकहितत्वेन चिकित्साकरणवत् । लोच्यकरुणादंरसातवेदानां हेतुत्वायेणात् । अशक्यतपोऽनुष्ठानप्रतिषेधाच्च । उक्तञ्च—“सां ह्यु तवा कायव्या, क्यतपोऽनुष्ठानप्रतिषेधाच्च । उक्तञ्च—“सां ह्यु तवा कायव्या, जेण मयांभ्यंगसे न बिनेह । जेन न इदियदाणी, जेण ह जंमा न हाय्यल ” ॥ १ ॥ “कायां न केवलमयं परियावणीया, सुष्टु-रसैर्बहुविधैश्च ज्ञातव्यः । जिज्ञासुर्वाणि न चरन्ति यथा-स्थयेषु, बह्वयानि येन च तथाऽऽचरन्ति जिज्ञासाय ” ॥ २ ॥ इति ।

पाणाइवायकिरिया एं भंते ! कतिविहा पक्षता ? गोयमा ! तद्विहा पक्षता । तं जहा—जेणं अप्पाणं वा परं वा तदुभयं वा जीवियाणो ववरोवड, सेचं पाणाइवायकिरिया ।

प्राणातिपातकिरियाऽपि त्रिविधा । तद्यथा—(जेणं अप्पाणं इत्यादि) येन प्रकारेण कश्चित्त्रिविधो भैरवप्रतापादिनाऽऽत्मानं जीवितान्नापरंपरयति, कश्चित्प्रत्येयादिना परम, कश्चिदुभयमयीत्यतः प्राणातिपातकिरियाऽपि त्रिविधा । अत एव कारणान्नगवाज्ज-रकालमरणमपि प्रतिषिद्धम्, प्राणातिपातकिरियादोषसंज्ञयात् ।

(४) स्पृष्टास्पृष्टत्वादिना प्राणातिपातकिर्यां निरूपयति—

असिय एं भंते ! जीवाणं पाणाइवाए एं किरिया कज्जइ ? । हंता अस्थि । सा भंते ! किं पुडा कज्जइ, अपुडा कज्जइ ? जाव निव्वापाएणं । छहिसिं वाघायं पडुच्च सिय निदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिमिं । सा जंते ! किं कदा कज्जइ, अकदा कज्जइ ? गोयमा ! कदा कज्जइ, नो अकदा कज्जइ । सा भंते ! किं अचकदा कज्जइ, परकदा कज्जइ, तदुभयकदा कज्जइ ? गोयमा ! अचकदा कज्जइ, एणं परकदा कज्जइ, एणं तदुभयकदा कज्जइ । सा जंते ! किं आणुपुण्ड्रकदा कज्जइ, अणुपुण्ड्रकदा कज्जइ ? गोयमा ! आणुपुण्ड्रकदा कज्जइ, नो अणुपुण्ड्रकदा कज्जइ । जाय कदा जाय कज्जइ जाय कज्जइस्मइ, मन्वा-सा आणुपुण्ड्रि कदा नो अणुपुण्ड्रि कड चि वत्तवं नि-या । अस्थि एं जंते ! नेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्ज-

इ ? । हंता अस्थि । सा जंते ! किं पुडा कज्जइ, अपुडा कज्जइ जाव निव्वापाएणं । छहिसिं वाघायं पडुच्च सिय निदिसिं सिय चउदिसिं सिय पंचदिमिं । सा जंते ! किं कदा कज्जइ, अकदा कज्जइ । सा भंते ! किं अचकदा कज्जइ, परकदा कज्जइ, तदुभयकदा कज्जइ ? गोयमा ! अचकदा कज्जइ, एणं परकदा कज्जइ, एणं तदुभयकदा कज्जइ । सा जंते ! किं आणुपुण्ड्रकदा कज्जइ, अणुपुण्ड्रकदा कज्जइ ? गोयमा ! आणुपुण्ड्रकदा कज्जइ, नो अणुपुण्ड्रकदा कज्जइ । जाय कदा जाय कज्जइ जाय कज्जइस्मइ, मन्वा-सा आणुपुण्ड्रि कदा नो अणुपुण्ड्रि कड चि वत्तवं नि-या । अस्थि एं जंते ! नेरइयाणं पाणाइवायकिरिया कज्ज-

यमे समणं जाव विहरइ ॥
“अस्याद्यादि” । (अस्थि ति) अस्त्ययं पक्षः (किरिया कज्जइ ति) । कियत इति किर्या कर्म, सा किरिये भवति । ‘पुडा’ इत्या-द्व्योक्त्वा पूर्ववत् (किर्या कज्जइ ति) कृता भवति, अकृतस्य क-मेणोऽभावात् । (अचकदा कज्जइ ति) आत्मकृतमव कर्म ज-वति नान्यथा । (अणुपुण्ड्रकदा कज्जइ ति) पूर्वपश्चाद्वि-भागो यत्र नास्ति तदनापुर्वाद्यन्तर्भाव इति । (जहा नेरइया तहा एमिंदियवज्जा जाणियव्वा ति) नारकवदुष्टादयोऽपि वा-क्याः । एकस्मिन्वयज्जंते त्वन्वया, तथा हि दिक्पदं “निव्वाया-एणं जइसिं वाघायं पडुच्च सिय निदिसिं” इत्यादौर्विदोषाभिला-पस्य जायपदोक्तस्य भावात् । अनपवाह—(एमिंदिया जहा जीवा तहा जाणियव्वा ति) जाव मिच्छादंसणसङ्गे । इह यावत्कर-णात्—(माणे माया लोभे पेजे) अननियत्तमायालोभस्व-भावमतिवृत्तमात्रं प्रेम (होसे) अननियत्तमांधमानस्वव-धमशीतिमात्रं देवः (अल्लकः शांतिः) अल्लकत्वाय । अल्लोपा-विष्करणम् । (येसुंजे) प्रकृतममहोपाविष्करणम् । (परक-रिवाए) विमर्शोपरं पर्यायं शुण्ठावयवचमम् । [अरइरई] अरति-मोहनीयाद्यावच्चलोकाः तत्कला, रतिवियेषयु मोहनीयाद्या-त् जिज्ञासिरतिः अरतिरतिः [मायामोसे] तृतीयकाय-द्वितीयाध्वयोः संयोगः । अनन च मन्वेतयांगा उपलक्षिताः । अथवा वेदान्तरभाषान्तरकरणेन यत्परवज्जं तन्मायासृष्टेति । मिथ्यादर्शनं शत्र्यामिव चिचिधयघातिनबन्धनत्वाभिध्यादर्श-नश्रव्यमिति । ज ० १ श ० ६ उ ० ।

सम्प्रति यतः किमविशेषेण सर्वेषां जीवानां सति किं वा नेति जिज्ञासुरिदमाह—

जीवा एं भंते ! किं सकिरिया अकिरिया ? गोयमा ! जीवा सकिरिया वि, अकिरिया वि । से केण्डणं भंते ! एवं वुचइ जीवा सकिरिया वि अकिरिया वि । गोयमा ! जीवा दुविहा क्खन्ता । तं जहा—संसारसमावन्नाय य, असंसारसमावन्नाय य । तत्थ एं जे ते असंसारसमावन्नाय, ते एं सिद्धा, सिद्धाणं अकिरिया । तत्थ एं जे ते सं-सारसमावन्नाय ते दुविहा पक्खा । तं जहा—सेलेसिपाकि-वन्नाय य, असेलेसिपदिवन्नाय य । तत्थ एं जे ते सेले-सिपदिवन्नाय ते एं अकिरिया, तत्थ एं जे ते असेलेसि-पदिवन्नाय ते एं सकिरिया । से तेण्डेणं गोयमा ! एवं वुचइ—जीवा सकिरिया वि अकिरिया वि ॥

“ जीवा णं जेने ।” इत्यादि सुगमम्, नवरम् (संसारसमावक्रमा इति) संसारं चतुर्गोतिप्रमण्यत्वं सम्प्रयगोकीभावेनापक्षा एवं संसारसमापन्नकाः । प्राकृतत्वात्स्वार्थे कप्रत्ययः । तद्विपरीता अस्संसारसमापन्नकाः । अशुद्धौ स्वयन्तानिकजन्तुसूक्ष्मौ । तत्र येऽस्संसारसमापन्नकास्ते सिद्धाब्दे दहमेतत्सुप्रमाणेऽक्रियाः, ये तु संसारसमापन्नकास्तं विविधाः-शैलश्रीप्रतिपन्नका अशैलश्रीप्रतिपन्नकाश्च । शैलश्री नामाद्योपवचन्या, तं प्रतिपन्नकाः शैलश्रीप्रतिपन्नकाः, ततः पूर्ववत् स्वार्थिकः कप्रत्ययः । शैलश्रीप्रतिपन्नकाः । तद्वर्तिररकाः अशैलश्रीप्रतिपन्नकाः । तत्र शैलश्रीप्रतिपन्नकास्ते सूक्ष्मबाहुरकायवाक्छानो-बागानिरोधादक्रियाः, ये त्वशैलश्रीप्रतिपन्नकास्ते सयोवि-त्वात् सक्रियाः । “सं तेनुत्तुणं” इत्याद्युपसंहारवाक्यम् । तद्वचं ये साक्रिया ये चाऽक्रियास्ते उक्ताः ॥

संप्रति यथा प्राणातिपातक्रिया भवति तथा दर्शयति-

अत्थि एं जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ? ।

हंता अत्थि ॥

“अत्थि एं भंते !” इत्यादि । अस्तेत्यन्त, एमिति वाक्यवाह्यद्वै, अद्वयत् । जीवानां प्राणातिपातेन प्राणातिपाताध्यवसायेन, क्रिया, सामर्थ्येन प्राणातिपातक्रिया क्रियते । कर्मकर्मण्यं प्रयागो भवत्यर्थः । अनघाननयाऽभिप्रायात्मकोऽयं प्रश्नः । कत-मोऽत्र नयोऽयमध्यवसायस्त्वृष्ट इति चेत्, उच्यते-श्रुतुत्तुम् । तथाहि-श्रुतुत्तुम् हिंसापारणितकाल एव प्राणातिपातक्रियो-क्त्येन, पुण्यपापकर्मोपादानुपादानयोऽध्यवसायानुरोधिवात्, नान्यथा परिणतामिति । भगवानपि तां श्रुतुत्तुम्प्रमथिष्यन् प्रत्युत्तरमाह—“हंता अत्थि” । हन्तेति प्रमाणप्रत्ययधारणुवि-वादिषु । अत्र प्रत्ययधारणे, अस्तेत्यन्त प्राणातिपाताध्यवसायेन प्राणातिपातक्रिया भवति । “परिणाप्रियं पमाए, णिच्छुयमवसं-चमाणाणं” इत्याद्यागमयवचनस्य स्थित्यनयात् । अनुभव वचन-मधिकृत्यावश्यंऽपीदं सूत्रं प्रावर्त्तिष्ठ—“आद्यं क्व अहिंसा, आयाहिं सति निच्छेदो एव” इति । तद्वचं यथा प्राणाति-पातक्रिया जयति तथाकम् ।

संप्रति कस्मिन् विषये सा प्राणातिपातक्रिया भवतीत्येतच्चि-
कूपयति-

कम्मिहं जंते ! जीवाणं पाणाइवाए णं किरिया क-
ज्जइ ? । गोयमा । उसु जीवाणिकाएसु ॥

‘कम्मिहं’ इत्यादि सुगमम्, नवरं मारणाध्यवसायो जीववि-
षया भवति नाजीवविषयेऽपि, उज्जादी संपादिबुद्ध्या मार-
णाध्यवसायोऽपि संपादयमिति बुद्ध्या प्रवर्त्तमानत्वात् जी-
वविषये एव, न कस्य उज्जादी उज्जादितया परिच्छिन्न-
कश्चित्प्रियं मारणाध्यवसायं विदधाति, ततः प्राणातिपातक्रि-
या वद्सु जीवनिकायपूका ।

एतमेव प्राणातिपातक्रियामुक्तप्रकारेण नैरपिकारिकं

चतुर्विंशतिवर्गकमधिकृत्य विन्यस्यति-

अत्थि एं जंते ! नेरइयाणं पाणाइवाए णं किरिया क-
ज्जइ ? । गोयमा । एवं चेव । एवं जाव निरंतरं वेमाणियाणं ।

(अत्थि एं जंते ! इत्यादि) नवरमेव सुत्रपाठः—“अत्थि एं
जंते ! नेरइयाणं पाणाइवाए णं किरिया कज्जइ ? । हंता अत्थि ।
कम्मिहं भंते ! पाणाइवाए णं किरिया कज्जइ ? । गोयमा । उसु

जीवनिकाएसु” एवं तावद्वाच्यं यावद्भेदमनिकसुचम् । तद्वचं व-
या प्राणातिपातक्रिया भवति यत्किंच वा तत्प्रतिपादितम् ।

(५) संप्रत्येवमेव सुत्रावादादिविषयाएषापि सुत्राएवाह-

अत्थि एं भंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ ? । हंता
अत्थि । कम्मिहं भंते ! जीवाणं मुसावाएणं किरिया
कज्जइ ? । गोयमा । सम्बद्वेसु । एवं निरंतरं थेरइयाणं जाव
वेमाणियाणं । अत्थि एं जंते ! जीवाणं अदिवादाणेणं
किरिया कज्जइ ? । हंता अत्थि । कम्मिहं जंते ! जीवाणं
अदिवादाणेणं किरिया कज्जइ ? । गोयमा । महणधारिण-
ज्जेसु दवेसु । एवं थेरइयाणं निरंतरं जाव वेमाणियाणं ।
अत्थि एं भंते ! जीवाणं भेणुणं किरिया कज्जइ ? । हंता
अत्थि । कम्मिहं जंते ! जीवाणं भेणुणं किरिया क-
ज्जइ ? । गोयमा । दवेसु वा कवसहगतेसु वा दवेसु । एवं थे-
रइयाणं जाव वेमाणियाणं । अत्थि एं जंते ! जीवाणं परि-
माहं किरिया कज्जइ ? । हंता अत्थि । कम्मिहं जंते ! जीवाणं
परिमाहं किरिया कज्जइ ? । गोयमा । सम्बद्वेसु । एवं थेर-
इयाणं जाव वेमाणियाणं । एवं केहेणं माणेणं मायाहोभे-
णं पेजेणं दोसेणं कलहेणं अम्भकखाणेणं पमुणेणं पर-
पविवाएणं अरतिरतिप मायामोसेणं मिच्छादंससङ्गणे
सत्त्वेसु जीवणेरइयजेदं भाणियवन् निरंतरं जाव वेमाणि-
याणं ति; एवं अद्धारस एए दंका ॥

“अत्थि एं भंते ! मुसावाएणं” इत्यादि सुगमम्, नवरं (कि-
रिया कज्जइ इति) यथायामं प्राणातिपातादिक्रिया भवती-
त्यर्थः । तथा सतोऽपराधोऽस्तनक्त प्रकरणं मुसावादः, स
लोकालोकागतसमरतवस्तुविषयोऽपि घटते । तज्जकं मुसावाए-
सुत्रम्—“सम्बद्वेसु” इति । कल्पप्रहणमुपलक्षणम्, तेन पर्याये-
ष्वपीत्यपि कल्प्यम् । यथा यद्गच्छु मुहूर्तां पारयितुं वा श-
क्यते तद्विषयमादानं भवति न पार्थविषयमनोऽदकादानसु-
त्रं “महणधारिणज्जेसु दवेसु” इत्युक्तम् । मैथुनाध्यवसायेऽपि
चित्रलेपकाद्यादिकर्मणेतु कपेसु सदगतेषु वा इत्यादिषु ततो
मैथुनसुत्रे उक्तम्—“दवेसु वा कवसहगतेषु वा इति” । तथा प-
रिग्रहः स्वस्वामिभावेन मूर्च्छा, सा च प्राणिनामिति नोमास्त-
कलवस्तुविषयाऽपि प्राप्नुमैवति । ततः परिग्रहसुत्रं उक्तम्—
“सम्बद्वेसु” इति । अत एवात्मशाशि प्रथमप्रतं सर्वजीववि-
षयमुक्तम्, चित्तीयचरमे सर्ववस्तुविषये, चतुर्थं तदेकदेशवि-
षये इति । उक्तञ्च—“पदममि मव्वजीवा, बीए खरिये व कज्जइ-
व्वाह । सेसा महव्वया कलु, तदेकदंसमि मायव्वा” ॥ १ ॥
कोधाद्यैः सुप्रतीताः, नवरं कलहो राटिः, अज्याक्यानमसहो-
बारोपणम् । यथा-अचौरैरपि कौरस्त्वम्, अपारद्वारिकेऽपि पारद्व-
ारिकस्त्वमित्यादि । इदं सुत्रावादेऽप्यन्तर्गतं परमुक्तञ्चोऽयं दोष
इति पृथगुपासकम् । वैद्यन्यं परेऽहं सतोऽस्ततो वा दोषस्याद्याट-
नम् । परपरिवाहः प्रयुतजनसमकूपरोषाविकथनम् । अरतिरतिं प्रतीति
प्रतीति । इदमेकं समुचितं पाषण्डनम् । (आयांमंसेणमिति) माया
व मुषा व समारोरो वृद्धः हृदयकं नयुवकव्यमिति “कल्ले”
॥ १।४।६७ ॥ इति द्रव्यत्वम्, तेन इह समुदायो विचिकितो भ-

हामकर्मबन्धदेतुमेति मृषाबाधामाभ्यां पृथगुपास्यत् । [मिच्छा-
हंसणसङ्केतं ति] मिथ्यादर्शनं मिथ्यात्वं तदेव शल्यम्, तेन ।
(अहुरास एष इदंवा इति) एते अनन्तरादितपदेन्द्राणां पद-
शिताः सर्वसंख्यायाऽष्टादश दृष्टका अवन्ति, प्राणातिपाता-
नीनां पापक्षानानामष्टादशत्वात् । तदेवमष्टादशपापस्थानान्य-
धिकृत्य जीवानां क्रियाऽक्रियाविषयकोपदेशितः ।

[६] सामर्थ्यं तन्मेधाविषयस्य जीवानामेकत्वपृथक्त्वान्यां
कर्मबन्धत्वमुपपद्येतिपुराह—

जीवे णं जंते ! पाणाइवाएणं कति कम्मपगदीओ बं-
धइ । गोयमा ! सत्तविहबंधए वा अट्ठविहबंधए वा, एवं
ऐरइए जाव वेमाणिए । जीवा णं भंते ! पाणाइवाएणं
कति कम्मपगदीओ बंवेति । गोयमा ! सत्तविहबंधंगा वि,
अट्ठविहबंधंगा वि । ऐरइयाणं भंते ! पाणाइवाएणं कति
कम्मपगदीओ बंवेति । गोयमा ! सत्वे वि ताव होज्ज स-
त्तविहबंधंगा अहता सत्तविहबंधंगा य अट्ठविहबंधए य,
अट्ठवा सत्तविहबंधंगा य, अट्ठविहबंधंगा य । एवं अपुर-
कुमारा वि जाव यणियकुमारा । पुद्विआउतेउवाउवण-
स्सइकाइया य एए सत्वे वि जहा ओइया जीवा अव-
सेसा जहा खेरइया । एवं एए जीवा एमिंदियवज्जा तिन्नि
भंगा सवत्थ जाणियव्वं ति जाव मिच्छादंसणसङ्केतं ।
एवं एगद्धपाइतिया उच्छीसं इंगा हौति ।

“जीवे णं भंते !” इत्यादि सुगमम्, नवरं सप्तविधबन्धकत्वमा-
नुष्यध्विरहकाले आद्युपधकाले चाष्टविधबन्धकत्वं पृथक्पृ-
थकत्वात् सामान्यतो जीवपदे सप्तविधबन्धका अष्टविधबन्धका
अपि सदैव बहुत्वेन लभ्यन्ते, तत उभयप्रापि बहुवचनमित्येवं
रूप एक एव बन्धमङ्गः । नैरयिकस्य सप्तविधबन्धका अव-
स्थिता एव, हिसापरिणामपरिणतानां सदैव बहुत्वेन लभ्यमाना-
नां सप्तविधबन्धकत्वस्यावश्यंभावितात् । ततो यदा एका-
ऽन्यष्टविधबन्धको न लभ्यते तदैव प्रज्ञः । सर्वेऽपि तावज्ज्ञे-
षु सप्तविधबन्धका इति । यदा पुनरेकाऽष्टविधबन्धकाः, शे-
षाः सर्वे सप्तविधबन्धकास्तदा द्वितीयो प्रज्ञः । सप्तविधब-
न्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च । यदा त्वष्टविधबन्धका अपि बहुधा
लभ्यन्ते तदोऽन्यतमबहुवचनरूपस्त्वृतीयो प्रज्ञः । सप्तविधब-
न्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च । एवं प्रज्ञश्चैवणासुरकुमाराद-
योऽपि तावद् वक्तव्या यावत् स्तनितकुमाराः पृथिव्यस्तजीवा-
नुष्यस्त्वपतिक्रियाः । यथा सामान्यतो जीवा उक्तस्तथा वक्त-
व्या उभयप्रापि बहुवचनैक एव प्रज्ञो वक्तव्य इति भावः, पु-
थिव्यादीनां हिसापरिणामपरिणतानां प्रत्येक सप्तविधबन्धकानां
मष्टविधबन्धकानां च सदैव बहुत्वेन लभ्यमानत्वात् । शेषा कि-
ंचतुस्त्रिंशद्विधैकपञ्चाशद्विधसमुपपन्नान्तररूपातिक्रियेमात्मिका
यथा नैरयिका भङ्गनिकर्षात्कस्तथा वक्तव्याः । यथा च प्राणा-
तिपातेनैकवपृथक्त्वात् यद् द्वौ दृष्टकावुक्तावेवं सर्वपापस्थाने-
रि प्रत्येक द्वौ द्वौ दृष्टकावौ वक्तव्ये । तथा चाह—“जाव मिच्छा-
हंसणसङ्केतं ।” सर्वसङ्ख्याया कियतो दृष्टका नभन्वीति चेत्,
अत आह—“एवं एगद्धपाइतिया उच्छीसं इंगा हौति” अष्टाद-
शानां द्वान्यां गुणैरेव पद्विंशद्भावात् ।

(७) ज्ञानावरणीयादि कर्म बजन् जीवः कतिभिः क्रिया-
भिः समापयतीति बहुत्वमाभिप्राह—

जीवे णं भंते ! नाणावरणिज्जं कम्म बंधमाणे कति
किरिए । गोयमा ! निय विकिरिए सिय चठकिरिए निय
पंचकिरिए जाव वेमाणिए । जीवा णं जंते ! नाणावरणि-
ज्जं कम्म बंधमाणे कति किरिया ? गोयमा ! तिकिरिया
वि चठकिरिया वि पंचकिरिया वि, एवं ऐरइया जाव वे-
माणिया । एवं दरिणखरणीये वेयणिज्जं मोहणिज्जं आइ-
यं नाम गोयं अंतरादयं च अट्ठ वि कम्मपगदीओ जाणि-
यव्वाओ एगचपोइतिया सत्तसं दंदगा भवंति ।

“जीवा णं भंते !” इत्यादि । अथ कोऽन्यं सूत्रस्यापि सम्बन्धः ।
सम्बन्ध—इह प्रायुक्तं जीवप्राणानिपातन सप्तविधमष्टविधं वा क-
र्म बभूवति, न तु तमेव प्राणानिपातं ज्ञानावरणीयादि कर्म ब-
ध्नुं कतिभिः क्रियाभिः समापयतीति प्रतिपाद्यते । अपिच-
कायेण ज्ञानावरणीयाकथनं कर्मणा कारकस्य प्राणातिपाताकथ-
नस्य निवृत्तिर्नैव उपपद्यते, तद्भद्राकथनं बन्धविशेषोऽपीति । उ-
क्तञ्च—“नित्यमः चतुर्भिरथ पञ्चानिष्ठ हिसा समान्यते क्रम-
शः । बन्धोऽस्य विशिष्टः स्था-योगप्रवृत्तिसाम्यं वा ” इति ।
तदेव प्राणातिपातस्य निवृत्तिर्नैव दर्शयति—“निय विकिरिये”
इत्यादि । स्वातन्त्र्याच्च विक्रियाः, कदाचित्तु विक्रियाः, कदाचि-
त्पञ्चक्रियाः तत्र विक्रियता कायिकथापिकरणकी प्राज्ञैकिकीभिः
क्रियाभिः । कार्त्तिकी नाम-दृष्टसादृशदिव्यसाधनम् । आधिक-
रणकी—सङ्ख्यादिप्रगुणीकरणम् । प्राज्ञैकिकी—मारयादेवमित्य-
शुभमनःसंज्ञाधारणुमिति । चतुर्क्रियता कायिकथापिकरणि-
कीप्राज्ञैकिकीपारितोषनिकीभिः । पारितोषनिकी नाम—सङ्ख्यादि-
घातन पीमाकरणम्, पञ्चक्रियता यदा प्राणातिपातनिकीयाऽपि
पञ्चमी भवति, प्राणातिपातनिकिया जीवताद्वयपरोपणम् । एवं
नैरयिकादारभ्य चतुर्दिशतितदङ्ककर्मण तावज्ज्ञेयं यावद्भौ-
तिकमुपय । सूत्रपाठस्येवम्—“नेरइया णं जंते ! नाणावरणिज्जं
कम्म बंधमाणं कति किरिए पंचसं” इत्यादि । तदेवमेकत्वेन द-
यम्क उक्तः । सम्प्रति बहुत्वेनाह—“जीवा णं भंते !” इत्यादि
प्रसूयं सुगमम् । जगवानाह—गीतम् । जीवाः क्रियाया अपि चतु-
क्रिया अपि । किमुक्तं भवति ? जीवा ज्ञानावरणीयं कर्म बजन्तः
सदैव बहुव एव विक्रिया अपि चतुर्क्रिया अपि पञ्चक्रिया अपि
लभ्यन्ते इत्येक एव प्रज्ञः । यथा च सामान्यतो जीवपदेऽभङ्ग-
कं तथा नैरयिकादिषु चतुर्विंशतो स्मर्याणु पृथक्कमनङ्गकं
कष्टव्यम्, नैरयिकादीनामपि ज्ञानावरणीयं कर्म बजन्तां सदैव
विक्रियाणामपि चतुर्क्रियाणामपि पञ्चक्रियाणामपि च बहुत्वे-
न लभ्यमानत्वात् । यथा च ज्ञानावरणीयं कर्माधिकृत्य एकवच-
पृथक्त्वाभ्यां द्वौ दृष्टकावुक्ता तथा दर्शनावरणीयादीन्यपि क-
र्मोपर्याधकृत्य प्रत्येकं द्वौ द्वौ दृष्टकावौ वक्तव्ये । तत एवं सति
सर्वसंख्या पाठसा दृष्टकाः ॥

जीवे णं जंते ! जीवातो कइ किरिए ? गोयमा ! सिय
विकिरिए सिय चठकिरिए सिय पंचकिरिए सिय अट्ठ-
रिए ॥

(जीवे णं भंते । जीवाभो कइ किरिय इति) । अथ को-
ऽस्य सुखस्य सम्बन्धः । उच्यते-इह न केवलं वर्तमानजन्तुभिर्यो
जीवस्य ज्ञानाचरणीयादिकर्मभ्यो जेदप्रकरणे कायिकवादिक्-
वाधितेष्वपि प्राणातिपातभेदो जन्ति, किमन्तीतजनकायसम्ब-
न्धः कायिकवादिक्वाधितेष्वपि । तत् परतयाथैव्य प्रति-
पादनायमिदं सूत्रम् । अस्य क्षेत्रमेव पूर्वोक्तार्थोपदिष्टता भाव-
ना-“इह संसारमधीय परित्रयमेतद्दि सम्बन्धोर्ध्वे तेषु तेषु
जानेसु सरीरोवाहिषा विष्णुमुखा तेषि य स्मृत्पृथग्दि ज्या
कस्सह” इत्यादि । परितोपनायथो भवन्ति “तथा तस्साभिधो सभ-
सरे गयस्स वि” तथा विष्णुत्वात् “किरिया संजणह” इति । व्युत्प-
त्ते तु न भवति, निवृत्तत्वात् । एतथ उदाहरणम्-“वसंतपुरे न
सरे अज्जसेणस्स रथो परिचारणया डुवे कुलपुत्तया । तन्नेगो
समयसत्ते, इयरो मिच्छादिदि । अस्सया रथणीय रथो निस्स-
एणी, संजमरुतराणं तेषि षोडशकदायं अग्गा पम्पडा, सत्तेण
जवाकोलाहो मग्गिओ न लहइ । इयरेण इत्थं । किमेष ण
होस्सति । सत्तेण अहिरणं ति कट्ट वासिरायं । इयरे अग्गा-
माहिणो थंदिमहसाइसिपहिं सत्तो गाहिआ, अणेदि रायथेइ-
हो पलायणो वाहाइसत्त । तथो आरकसत्तहि गहिउणं
रायसमीवं नीया । कदिओ बुत्ते । कुदिओ राय” । पुच्छियं
अ णेण-कस्स तुभ्भे । तद्दि कदिथं-अग्गाहा कल्लं चिय कप्पाइ-
या एतथ एतम्ह अग्गा कदि लक्कि सि पुच्छिपहिं कहियं-पमि-
या इति । तथो सारसिरेण रथा अभियंथेसह तुरियं मम
अणवज्जवरियं ईसरपुत्तस्स णं महापम्पडायं कस्स इमे अग्ग
ति । तथो तद्दि मिठयं गवोसत्तण विषयं रथो-सामि ! गुणव-
द्वालावेदायति । तथो रथा पि हण्णं सहावेऊण अभिया-
लेह निमल्लो । पकेण गहिंयं, पुच्छिओ रम्ह तं पणहुं ति ।
तेण कहियं जहाविसं, कीस न गयिहुं । अणह-सामि ! तुम्ह पसा-
एण एहरेमसमावि गवसामि । सत्तो मेच्छुइ । रम्हा पुत्तिओ-
कीस न गयहासि ! तेण अभियं-सामि ! अग्गाणमेस डिरे वे-
अ गयिथ, जमेयं गिरिहज्जह, अहिरणसत्तणओ । परं संभमेण मग्गो-
नेण वि लक्कं ति वासिरियं, अत्तो न कप्पइ मे गिरिहज्जं । त-
थो पमायकारी अणुसासिओ । इयरो वि मुक्को य । एस विट्ठो
य । सो य सं अत्थावणयो-जडा सो पमायममेण अवासिरिय-
हासेण अवराहं पत्तो, एवं जीवो वि जम्हरेमभत्यं देहाव-
हाइ अवासरितो अणुजयभासो गावेह दोसं । अत्तो वे अ-
जातिहरणादिना विहाय पुणंदेहममोहात् सुरनब्बं प्रत्यक्षिण-
कलानि नयसीति । इदानीं सूक्ष्माध्याया-जीवो जन्तु । जीव-
मधिकृत्य कतिक्कयः प्रकृतः । अगवानाह-गौतम । स्यात्कच्चिद-
भिकियः, कायिकवाधिकरणकोप्राध्विकीभावात्, ततो वर्तमान-
मवमधिकृत्य भावना प्राग्ब्रह्मवर्णीया । अतोतमवमधिकृत्यैव-
अ-कायिकी, तत्सम्बन्धिनः कायस्य कायैकदेशस्य वा व्याप्ति-
वभावात् । आधिकारिकीत्वसंयोगात्तानां हलगरकूटवय्ना-
दिनां तन्निर्वाहिलानां वा आसि कुत्तलेमरादिनां परोपचालाय
व्याप्तिवभावात् । यथैवा देहोऽप्यधिकरणमिवाधिकराणि-
क्यपि प्राध्विकी तद्विषया कुशलपरिणामप्रवृत्तेरप्रत्याख्यान-
त्वात् स्यात्तुक्तियाः । पारितोपनिक्यपि कायेन कायिकदेशेनाधि-
करणेन वा तत्सम्बन्धिनी किरिया क्रियमाणत्वात् स्यात्पञ्चक्रियाः ।
यदा तेन जीवित्वादि व्यवरोधसमाधीयते स्वाधिकारः, यदा पु-
नश्चैवभावाद्यारोप्यधिकरणं वा विधिषं विधिषेन व्युत्पद्ये अ-

वति, नचापि तज्जन्मजावना शरीरेण कायिकपि क्रियां करोति ।
इहं चाकिरियं मनुष्यापेक्षया कष्टम्यम्, तस्यैव संविक्रितभा-
वात्, सिद्धापेक्षया वा तस्य देहमनोबुद्ध्यभावेनाकिरिवत्त्वात् ।

(८) अमुकजीवे अतुच्छिण्णित्वादिकममेन निरूपयति-

जीवे णं भंते । गेरयियाओ कइ किरिए । गोयमा । सि-
य तिकिरिए सिय चउकिए सिय अकिए । एवं
जाव बाणयकुमारो पुडिकाइयाओ आठकाइयाओ
तेठकाइयाओ काइयवणस्सइ काइयवेइं दियतेइं दियचउरिंदि-
यपंचिदि ए तिरिक्खणोणियमणुस्साओ जहा जीवाओ बा-
णमंतरजोइसियवेमाणियातो जहा अइयाओ ।

“जीवे णं भंते । नेरइयाओ कइ किरिए” इत्यादि सुगमम् । नवरमं
भाषाः-नेवमारकात्, प्रति अतुच्छिण्णिय एव, तेषां जीविताहं इव-
परोपणस्यासम्भवात्, अनयवरोधो नारकदेवा इति वचना-
त् । गेषात् संवयेयथोयुः प्रति पञ्चक्रियाऽपि, तेषामप्यवरो-
धकतया जीविताहं व्यवरोपणस्यापि सम्भवात् । तदेवमेकस्य
जीवस्य एकजीवं प्रति क्रियाश्रित्यति-

समस्यकस्यैव जीवस्य बहून् जीवान् प्रति क्रियाश्रित्यति-
जीवे णं भंते । जीवेहिंतो कति किरिए पम्पते । गोयमा ।
सिय तिकिरिए सिय चउकिए सिय पंचकिए सिय अ-
किए । जीवे णं भंते । नेरइयाओ कति किरिए । गो-
यमा । मिय तिकिरिए सिय चउकिए सिय अकिए ।
एवं जडेव पदमोदंभो तदा एसां वि वितिओ जाणि-
यण्वो । जीवा णं भंते । जीवाओ कति किरिया । गो-
यमा । मिय तिकिरिया वि, सिय चउकिरिया वि, सिय
पंचकिरिया वि ॥

“जीवे णं भंते । जीवेहिंतो कइ किरिए” इत्यादि । एषोऽपि
द्वैतकः प्रथमद्वैतकवद्वचनैः ।

अनुना बहूनां जीवानां बहून् जीवानधिकृत्य सुखमाह—
जीवा णं जंते । नेरइयाओ कति किरिए । गोयमा । ज-
हेव आदिद्वन्द्वंभो तदेव जाणियण्वो जाव वेमाणियपि ।
जीवा णं जंते । जीवेहिंतो कइ किरिया । गोयमा । तिकि-
रिया वि, चउकिरिया वि, पंचकिरिया वि, अकिरिया वि ।
जीवा णं भंते । नेरइयाओ कति किरिया । गोयमा ।
तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, अकिरिया वि, अमुक्कुमा-
रेहिंतो वि एवं चैव जाव वेमाणियहिंतो ओरालियसरीरे-
हिंतो जहा जीवेहिंतो ॥

“जीवा णं जंते” इत्यादि । अत्र प्रश्नाः पाठसिद्धः । निर्वचनमिदम्-
गौतम । त्रिक्रिया अपि अतुच्छिण्या अपि पञ्चक्रिया अपि । क-
स्याऽपि जीवस्य कमापि जीवं प्रति त्रिकिरयत्वात्, कस्यापि अ-
तुच्छियत्वात्, कस्यापि पञ्चक्रियत्वात् । कस्यापि मनुष्यस्य
सर्वोत्तमचारिण्यः सिद्धस्य वा श्रेयस्याधिकृत्यत्वादिति । सर्व-
त्र बहुवचनक एव एव अङ्गः । एवं नेरयिकादिकमेव ताव-
द्भक्त्यं वाप्राप्तिकेतुमन्, नवरं नेरयिकात् देवीं प्रति त्रिकि-

या अपि चतुक्रिया अपि अक्रिया अपीति वक्तव्यम् । शेषान् संख्येयवर्णानुषः प्रति पञ्चक्रिया अपीति । तद्वै सामान्यतो जीवव्यवसाधिकृत्य द्वापकचतुष्टयमुच्यते ।

सम्प्रति नैरयिकपदमधिकृत्याऽऽह—

नेरइए एं भंते ! जीवाओ कइ किरिए ! । गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिए सिय पंचकिए । नेरइए एं भंते ! नेरइयातो कइ किरिए ! । गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिए एवं जाव वेमाणिएहिंनो, नवरं ऐरइयस्स ऐरइएहिंनो देवेहिंनो य पंचमा किरिया नत्थि । ऐरइया एं भंते ! जीवाओ कइ किरिया ? । गोयमा ! सिय तिकिरिया सिय चउकिरिया सिय पंचकिरिया । एवं जाव वेमाणियाओ, नवरं ऐरइयाओ देवाओ य पंचमा किरिया नत्थि । ऐरइए एं भंते ! जीवेहिंनो कइ किरिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, पंचकिरिया वि । ऐरइया एं भंते ! ऐरइएहिंनो कइ किरिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि चउकिरिया वि । एवं जाव वेमाणिएहिंनो, नवरं ओरासियसरीरेहिंनो जहा जीवेहिंनो ।।

“ नेरए एं भंते ! जीवाओ कइ किरिए ? ” इ—
त्यादि । “ एवं जाव वेमाणिएहिंनो ” इति । अथ
यावत्करणान्न नैरयिको जीवान् प्रति कतिक्वय इति ।
इत्यादिकर्णो द्वितीयोऽपि दृष्टव्यः उक्तो कृत्यम् । सर्वत्र जीवा-
रिक्तशरीरान् संख्येयवर्णानुषः प्रति स्वाधिकृत्यः स्वाधनुक्रि-
याः स्वाधनुक्रिय इति वक्तव्यम् । नैरयिकदेवान् प्रति पञ्चमी
जीविना इत्येवोपपत्त्या क्रिया नास्ति, तेनाननपक्षार्थमुक्तत्वात् ।
तत्सत्यम् प्रति स्वाधिकृत्यः स्वाधनुक्रिय इति वक्तव्यम् ।
नैरयिको देवान् प्रति कथं चतुक्रिय इति चेत्, उच्यते—इह जवन-
वात्स्यादयो देवाः सुनीयां पृथिवीं यावत्प्रता गमिष्यन्ति च । किमर्थं
गता गमिष्यन्ति ? इति चेत् । उच्यते—पूर्वसाङ्कतिकस्य वेदनामु-
पशमयितुं पूर्वैरेवैरिणो वेदनामुद्वृत्तयितुं तत्र गच्छन्ति, तदानीम-
नन्तकालावतदपि जवति तत्रताः सम्प्रतो नारकैरेव्यन्त इति ।
आह च मूलटीकाकारोऽह—तत्र गता नारकैरेव्यन्ते
इत्ययमन्तकाल एव कथञ्चित्समयमात्रमिति । अत्रा—
एव आह—तं नारकस्य इति प्राप्तादीनि विद्वत् कथि-
क्यादिक्रियासम्भवः । उच्यते—इह नारकैरेवसापूर्वजवशरीरं
न व्युत्पद्ये, विवेकाभावात्, तन्नाशश्च अवश्यत्वात्, ततो याव-
च्छरीरं तेन जीवेन निर्बलितं सततं शरीरपरिणामं संघट्या न
परित्यजति, तावद्देशतोऽपि ते परिणामं प्रजयते पूर्वमाद्यप्राणान-
या तस्येति व्यपदेशयते, घृतघटवत् । यथा हि घृतपूर्णं घटो
घुनऽपगतपि घृतघट इति व्यपदेशयते, तथा तदपि शरीरं तेन
निर्बलितमिति तस्येति व्यपदेशमहेति । तत्सत्यं शरीरस्य एकदेशे-
नास्थ्यादिवना योऽयः प्राणातिपातं करोति सतः पूर्वनिर्बलितशरीर-
जीवोऽपि कायिक्यादिक्रियाभिर्मुच्यते, तेन तस्याव्युत्पत्त्यात् ।
तत्रैवं पञ्चानामपि क्रियाणां जावना—तत्कारणस्य व्याप्रियमाण-
त्वात्कारणिकी, कार्याधिकरणमपि जवतीत्युक्तं प्राक्, तत आधि-
करणमीमात्राधिक्रियाद्यस्त्वेवम—यदा तमेव शरीरैकदेशं अभिधा-
रतिस्त्वर्थमन्थः कथनापि प्राणातिपातोऽप्यतो दृष्टा तस्मिन् दया-

तेनिकादी समुत्पद्ये क्रोधादिकारणोऽभिधातादिसमर्थो निर्द-
शाक्षमिति चिन्तयन् अतीव क्रोधादिविरागामं प्रजने, पीडां को-
त्यादयति, जीविताश्च व्यपरोपयति, तथा तत्संश्रयमात्रेणिक्यादि-
क्रियाकारणत्वात् । तेनाननपक्षार्थेन तस्यपि आधिक्यं शरि-
रानिक्तां प्राणातिपातक्रिया च ॥

अमुरकुमारे एं भंते ! जीवाओ कति किरिए ! । गोयमा !
जदेव ऐरइए चत्तारि दंढमा तदेव अमुरकुमारे वि चत्त-
रि दंढमा भाणियव्वा । एवं उववजिऊण जावेवव्वं ति ।
जीवे मणुस्से य अकिए वुद्धा, सेसा अकिरिया ए वुच्चं-
ति सव्वजीवा । ओरासियसरीरेहिंनो पंच किरिया । ऐर-
इयदेवेहिंनो पंच किरिया ए वुच्चंति । एवं एकैकजीवपदे
चत्तारि चत्तारि दंढमा भाणियव्वा एवं एतं दंढमसतं स-
व्वे वि य जीवादिना दंढमा ॥

यथा च नैरयिकपदे स्वमरो दृष्टका उक्ताः, तथा अमुरकुमा-
रादिष्वपि, शेषेषु त्रयोविंशतो स्थानेषु चत्तारिचत्तारो दृष्टका
वक्तव्याः । नवरम् जीवपदे मनुष्यपदे वा क्रिया इत्यादि वक्त-
व्यम्, विरतिप्रतिपत्तौ व्युत्पद्यन्ते तस्मिन्मात्रायाः स्वभाव-
तः, शेषा क्रिया मोक्षयन्ते, विरत्यभावात् । स्वशरीरस्य जवा-
नन्तरानस्याव्युत्पत्त्येनावश्यक्रियासंभवात् । तद्वै सामान्यतो
जीवपदे वक्तव्यं, शेषाणि तु नैरयिकानि स्थानानि चतुर्विंशति-
रिति सर्वत्रैवमप्या पञ्चविंशतिः, एकैकस्मिन्श्च स्थाने चत्तारो
दृष्टका इति सर्वत्रैवमप्या दृष्टकशतम् । प्रहा० २२ पद ।

जीवे एं भंते ! ओरासियसरीराओ कइ किरिए ! । गोय-
मा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिए सिय पंचकिए सिय
अकिए । नेरइए एं भंते ! ओरासियसरीराओ कइ किरि-
ए ! । गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिए सिय पंच
किरिए । अमुरकुमारे एं भंते ! ओरासियसरीराओ कइ किरि-
ए ! । एवं च जाव वेमाणिए, एवमं मणुस्से जहा जीवे । जी-
वे एं भंते ! ओरासियसरीरेहिंनो कइ किरिए ? । गोयमा !
सिय तिकिरिए जाव सिय अकिए । नेरइए एं भंते ! ओ-
रासियसरीरेहिंनो कइ किरिए ! । एवं एसो जहा पढो दंढओ
तथा इमो वि चत्तारिसेसो भाणियव्वो जाव वेमाणिए, एवमं
मणुस्से जहा जीवे । जीवा एं भंते ! ओरासियसरीराओ कइ
किरिया । गोयमा ! सिय तिकिरिया जाव सिय अकिरिया ।
नेइया एं भंते ! ओरासियसरीराओ कइ किरिया ! । एवं एसो
वि जहा पढो दंढओ तथा भाणियव्वो जाव वेमाणिया,
एवमं मणुस्सा जहा जीवा । जीवा एं भंते ! ओरासियसरी-
सरीरेहिंनो कइ किरिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि चउ-
किरिया वि पंच किरिया वि अकिरिया वि । नेरइया एं
भंते ! ओरासियसरीरेहिंनो कइ किरिया ? । गोयमा ! ति-
किरिया वि चउकिरिया वि पंचकिरिया वि, एवं जाव वेमा-
णिया, एवमं मणुस्सा जहा जीवा । जीवे एं भंते ! वेउव्व-

यसरीराओ कइ किरिइ ? गोयमा ! सिय तिकिरिइ सिय चउकिरिइ सिय अकिरिइ । नेरइए खं भंते ! वेउन्वियसरीराओ कइ किरिइ ? गोयमा ! सिय तिकिरिइ सिय चउकिरिइ एवं जाव बेमाणिय, एवरं मणुस्से जहा जावे । एवं जहा ओराणियसरीरेणं चपारि दंन्या तहा जाणियव्वा, एवरं पंचपकिरिया न जयइ, सेसं तं चेव, एवं जहा देउन्वियं तहा आहारणं पि,तेयणं पि, कम्मणं पि जाणियव्वं । एक्के चपारि दंन्या भाणियव्वा जाव बेमाणिया । बेमाणिया नं जंते ! कम्मगसरीरोहिंतो कइ किरिया । गोयमा ! तिकिरिया वि, चउकिरिया वि, सेवं जंते जंते सि ॥

“ओवे नं” इत्यादि । (ओराणियसरीराओ सि) औदारिकशरीरात्परकीयमौदारिकशरीरमाश्रित्य कतिक्रियां जीवन्, इति प्रश्नः । उत्तरं तु—(सिय तिकिरिइ सि) यदेको जीवोऽन्यस्य पुण्यव्यादेः सन्त्यमौदारिकशरीरमाश्रित्य कांश्च व्यापारयति तदा तिक्रियाः, कायिकयाचिकारणिक्क्रियाभेदिकीनां भावात् । एतासां च परस्परजाविभाभूतत्वात्स्यात् त्रिक्रिय इत्युक्तम् । न पुनः स्वाधिकार्यः स्वाधिकर्य इति, अविनामाश्रयतामभेदः । आधिकृतक्रिया श्राव्यतरागस्यैव नेतरस्य, तत्राधिकर्यकर्मभेदं तु न्नात । अतीतरागकायस्य चाधिकरणस्य चाधिकरणत्वेन प्रत्येकचित्तत्वेन च कायक्रियासङ्गादेः इतरयोरवश्यंजाव, इतरजाव च कायिकलङ्कायः उक्तः (वच्यते चात्रे) प्रहायनामाभिराधे—“अस्स नं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स अहिगरणिया किरिया नियमा कज्जइ । जस्स अहिगरणिया किरिया कज्जइ तस्स वि काइया किरिया नियमा कज्जइ” इत्यादि । तथाऽप्यक्रियात्रयसङ्गादेः उत्तराधिकार्याभ्यं भजनया भवति । यदाह—“अस्स नं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पारियावणिया सिय कज्जइ, सिय को कज्जइ” इत्यादि । ततश्च यदा कायव्यापारद्वारेणाऽऽयक्रियात्रय एव वर्तते, न तु परितापयति, न चातिपातयति तदा त्रिक्रिय परेत्यतोऽपि स्यात् त्रिक्रिय इत्युक्तम्, यदा तु परितापयति तदा चतुष्क्रियः, आद्यक्रियात्रयस्य तत्रावश्यंभावात् । यदा त्वतिपातयति तदा पञ्चक्रियः, आद्यक्रियाचतुष्क्रिय तत्रावश्यंभावात् । उक्तञ्च—“अस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ तस्स काइया नियमा कज्जइ” इत्यादीति । अत एवाह—(सिय चउकिरिइ सिय पंचकिरिइ सि) । तथा (सिय अकिरिइ सि) । कीलतरागवस्यामाश्रित्य तस्यां हि कीलतरागस्यादेव न सन्त्यधिकृतक्रिया इति । (नेरइए नमित्थादि) मारको यस्मादौदारिकशरीरकम्पं पुण्यव्यादिकं स्पृशति परितापयति विनाशयति च तस्मादौदारिकात् स्यात् त्रिक्रिय इत्यादि । अक्रियसत्त्व न मत्त्ववीतरागत्वेन क्रियाणांमवश्यंजावित्वादिनि । (एवं चेव सि) स्यात् त्रिक्रिय इत्यादि सत्त्वेषुसुरादिपदेषु बाध्यमित्यर्थः । (मणुस्से जहा जीवे सि) । जीवपदे इव मणुपदपदेऽप्यित्यमपि बाध्यमित्यर्थः । जीवपदे मणुपदसिद्धपदेक्याऽप्यित्यवस्थाऽधीतत्वादिति । (ओराणियसरीरोहिंतो सि) औदारिकशरीररूपं इत्येवं बहुव्यापेऽप्यमप्यपदं दृष्टव्यम् । एवंमेती जीवस्यैकत्वेन द्वौ दृष्टव्यौ । यद्यञ्च जीवबहुत्वेनापरी श्राव्यमौदारिकशरीरापेक्षया चत्वारो दृष्टव्यौ इति । “जीवे नमित्थादि” जीवाः परकीयं वैकियशरीरमाश्रित्य कतिक्रियाः उच्यन्ते—स्यात् त्रिक्रिय इत्यादि । पञ्चक्रिय-

मेव मोचयते, प्राणानिपातस्य वैकियशरीरिजाः कर्तुमशक्यत्वाद्-विरतिमाश्रित्य मेव विभक्तितत्वात् । अत एवाकम्—“एवमतिक्रियानं जयइ सि” एवं “जहा देउन्वियं तहा आहारणं पि सेवणं पि कम्मणं पि भाणियव्वं सि” अनेनाहारकादेवशरीरव्यवस्थाश्रित्य दृष्टव्यचतुष्टयेन नेतरपिकारिजीवानां त्रिक्रियत्वं चतुष्क्रियत्वं चोक्तम् । पञ्चक्रियत्वं तु निवारितं, मारितुमशक्यत्वात्संयति । अथ मारकस्याधोऽहोकरितत्वाद्वाहारकशरीरस्य च मनुष्यलोकावर्तित्वेन तत्क्रियाणामविवक्षयात् कथमाहारकशरीरमाश्रित्य मारकः स्यात्तत्रियः स्याच्चतुष्क्रियः ? इति । अत्रोक्तत्वं—यावत्पूर्वशरीरमभ्युत्पन्नं जीवनिर्वासितपरिणामं न त्यज्यति तावत्पूर्वमात्रमहापनामभ्येतनं निवर्तकजीवस्यैवेति व्यपदिश्यते घृतघट्ट्यायेनेत्यतो मारकपूर्वजन्यदेहो मारकस्यैव तद्देहनं च मनुष्यलोकावर्तिनाऽस्सप्रादिकेण यद्वाहारकशरीरं स्पृश्यते, परिताप्यते वा, तदाह कइहा मारकात्त्रिक्रियचतुष्क्रिया वा भवति, कायिकीमावे इतरयोरवश्यंभावात्, पारितापनिकीमावे चाद्यत्रयस्यावश्यंजावित् । एवमिहात्म्यादि विषयमवगम्यस्यम् । एवमेतज्जसकर्मणशरीरापेक्षया जीवानां परितापकत्वं तदौदारिकापातिवत्येन तयोरावसंयम, स्वकपेण तयोः परितापयितुमशक्यत्वादिति । ॥ ८० ॥ ३० ॥

अथ केनां जीवानां कति क्रिया इति निरूपणार्थं

प्रारुक्तमेव सूत्रं पठन्ति—

कति णं भंते ! किरियाओ पय्थत्ताओ ? गोयमा ! पंच किरिया पय्थत्ता । तं जहा—काइया जाव पाण्डावायकिरिया ।

“कइ णं भंते ! किरियाओ पय्थत्ताओ ?” इत्यादि प्राम्बल । एता एव क्रियाश्चतुर्धिशित्दृष्टव्यकर्मणो चिन्तयति—

जेरइया णं भंते ! कति किरियाओ पय्थत्ताओ ? पंच किरियाओ पय्थत्ताओ । तं जहा—काइया जाव पाण्डावायकिरिया । एवं जाव बेमाणियाणं ।

“जेरइया णं भंते ! इत्यादि पाठसिद्धम् ।

संप्रत्यासांमेव क्रियाणामेकजीवाभ्येव परस्परमविना—

आश्रित्यं चिन्तयति—

जस्स णं भंते ! जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स अहिगरणिया किरिया कज्जइ, जस्स अहिगरणिया किरिया कज्जइ तस्स काइया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! जस्स नं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स अधिगरणिया नियमा कज्जइ, जस्ताधिगरणिया किरिया कज्जइ तस्स वि काइया किरिया नियमा कज्जइ । जस्स णं जंते ! जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पाओसिया कज्जइ, जस्स पाओसिया कज्जइ तस्स काइया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! एवं चेव । जस्स णं भंते ! जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ, जस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ तस्स काइया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! जस्स नं जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तस्स पारियावणिया सिय कज्जइ, सिय

नो कज्जइ । जस्स पुण पारियावणिया कज्जइ तस्स का-
इया नियमा कज्जइ । एवं पाणाइवायकिरिया वि । एवं
अग्निहोत्रो परोपरं नियमा तिन्नि कज्जइ । तस्स उव-
रिद्धाओ दैग्नि सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्स
उवरिद्धाओ दैग्नि कज्जइ तस्स अग्निहोत्रो नियमा
तिन्नि कज्जइ ॥

“जस्स एं जंते !” इत्यादि । इह कायिकी क्रिया औदारिका-
विकारादिना प्राणानिधाननिर्धनसमयो प्रतिविशिष्टा परि-
शुद्धिः । अनेयोः काचन कामेनकायचित्ता वा तन आध्यामी ति-
क्ष्णो विद्यायां परस्परं नियन्त्रयानयामकमात्रः कथामिति चेत्, उ-
च्यते-कायोऽधिकरणमपि भवतीत्युक्तं ब्राह्म । ततः कायस्याधि-
करणत्वाद् कायिकया सत्यात्मनश्चमायिकरयिकी, आधिकर-
णिकयामवश्यं कायिकी । सा च प्रतिविशिष्टा कायिकी क्रिया
प्रवेष्टव्यमस्मरण न भवति, ततः प्राज्ञेयिकयाऽपि सह परस्परमवि-
मानायाः । प्रवेष्टोऽपि च काये स्फुटमिह एव, चक्रकल्पनादेस्त-
द्विकाराद् अविनः प्रत्यक्षत एवापन्नमनात् । अकञ्च-“कञ्जयति क-
कृतां ननु, वक्रं स्निह्यति च रज्यतः पुंसः । औदारिकाऽपि वे-
दी, भाववशात्परिणमत्येवम् ॥” १ ॥ परितोपनस्य प्राणानिपा-
तस्य बाधाः कथानयसम्भवेऽप्यनिवर्तनः कथमिति चेत्, उच्यते-
यद्यसौ धार्याः शुभादिघातकतन्त्राणां किञ्चन वाणादिना विष्यते
ततस्तस्य चरितार्थं मरणं वा भवति, नाप्यथा, ततो नियमा-
भावः, परितोपनस्य प्राणानिपातस्य च भावे पूर्वोक्तवापामव-
श्यंभावः, तासामभावे तयोर्भावाद् । ततोऽमुमर्थे परिभाष्य
कायिकी शुभावभिमतस्त्वितिः कथ्यातः सह, आधिकरणकी ति-
क्ष्णिः, प्राज्ञेयिकी ज्ञायतां सुवतः सम्पत्क चित्तनीया ॥

पारितापमिकीप्राणानिपातक्रिययस्तु चूं साक्षादाह-

जस्त एं जंते ! जीवस्म पारियावणिया किरिया कज्जइ
तस्स पाणाइवायकिरिया कज्जइ, जस्त पाणाइवायकिरिया
कज्जइ तस्स पारियावणिया किरिया कज्जइ । गोयमा !
जस्त एं जीवस्त पारियावणिया किरिया कज्जइ तस्स पा-
णाइवायकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्त पुण
पाणाइवायकिरिया कज्जइ तस्स पारियावणिया किरिया
नियमा कज्जइ । जस्त एं जंते ! येरइयस्स काइया किरि-
या कज्जइ तस्स अग्निगरणिया कज्जइ । गोयमा ! जहेव जी-
वस्स तदेव येरइयस्स वि । एवं जाव निरंतरे वेमाणियस्स ।

“जस्त एं जंते !” इत्यादि । पारितापमिक्याः सद्भावे प्राणा-
तिपातक्रिया स्वाङ्गयति, स्वाङ्ग भवति । इहा वाणाद्यसिद्धातेन
औचित्यात् व्यत्ययते तदा भवति, शेषकाश्च न भवतीत्यर्थः ।
इत्येव पुनः प्राणानिपातक्रिया तस्य नियमापरितोपनमन्तरेण
प्राणव्यपरोपणा । संप्रति नैरविकीद्विचतुर्विंशतिद्वयक्रमेण
परस्परमविनाभावो चिन्मयति-“जस्त एं जंते ! नेरइयस्स
काइया कज्जइ” इत्यादि प्रतीत्य, भावितत्वात् । तदेवमेवो व-
दंशक उक्तः ।

संप्रति कालजन्मिन्त्योऽप्यकारणैव किरीदवदकमाह-
जं सवर्थं एं जंते ! जीवस्स काइया किरिया कज्जइ तं समयं

अग्निगरणिया किरिया कज्जइ, जं समयं अग्निगरणिया
कज्जइ तं समयं काइया किरिया कज्जइ । एवं जहेव आइ-
होत्रो दंक्रओ तदेव आणियम्मे जाव वेमाणियस्स ॥

“जं समयं जं जंते !” इत्याकारम् सर्वे पूर्वोक्तं तदेव ताव-
द्वक्तव्यं यावद्द्वैतानिकत्वम् । तथा चाह-“एवं जहेव आइह-
ओ दंक्रओ तदेव आणियम्मे जाव वेमाणियस्स” इति । समय-
ग्रहणेन वेह सामान्यतः कालो शुद्धते न पुनः परमनिरुद्धो व-
योक्तव्यरूपो नैक्यिकः समयः, परितोपनस्य प्राणानिपातस्य वा
वाणादिकोपनस्यतया कायिक्याः प्रथमसमये एवास्मभ्याम् ।
एव द्वितीयो दृष्टकः ।

सम्प्रति द्वौ दृष्टकौ क्षेत्रमधिकृत्याह-

जं देसे एं जंते ! जीवस्म काइया कज्जइ तं देसं अग्नि-
गरणिया तदेव जाव वेमाणियस्स । जं पदेसे एं जीवस्स
काइया किरिया कज्जइ तं पदेसं अग्निगरणिया किरिया
कज्जइ । एवं तदेव जाव वेमाणियस्स । एवं एते जस्त जं
समयं जं देसं जं पदेसं चत्तारि दंक्रा होति ॥

“जं देसे जं जंते !” इत्यादि । अत्रापि सूत्रं पूर्वोक्तं तदेव तदेव ताव-
द्वक्तव्यं यावद्द्वैतानिकत्वम् । तथा चाह-“तदेव जाव वेमाणिय-
स्स” एव तृतीयो दृष्टकः । “जं पदेसे जं जंते ! जीवस्स
काइया किरिया कज्जइ” इत्यादिवक्तव्यः । अत्रापि सूत्रं
प्रागुक्तमेव तावद्वक्तव्यं यावद्द्वैतानिकत्वम् । तथा चाह-“एवं
तदेव जाव वेमाणिय” इति । द्वाककसंस्कृतनामाह-एवमेत
इत्यादि । एताश्च यथा ज्ञानावयवोपादिकमेव प्रकारेण तथा
संसारकारणमपि, ज्ञानावयवोपादिकमेव प्रकारेण संसारकारण-
तया तद्वत्त्वं नामाभावे संसारकारणयोऽप्यकारत्वं तथा चाव-

कृति एं जंते ! आभोजियाओ किरियाओ पक्काओ । गोय-
मा ! पंच आभोजिताओ किरियाओ पक्काओ ! तं जहा-
काइया जाव पाणाइवायकिरिया । एवं नेरइया न जाव
वेमाणिया एं ॥

आयोजयन्ति जीवं संसारे इत्यादयोक्तः कायिक्यादिकाः श्रे-
णं सर्वे सुगमभाः सूत्रप्राप्तस्तु पूर्वोक्तप्रकारेण तावद्वक्तव्यो वाच्य-

जस्त एं जंते ! जीवस्स काइया आभोजिता किरिया
अत्थि, तस्स अग्निगरणिया आभोजिता किरिया अत्थि,
जस्म अग्निगरणिया आभोजिता किरिया अत्थि, तस्स काइया
आभोजिया किरिया अत्थि ? । एवं एतेणं अभिज्ञायेणं ते
वेव चत्तारि दंक्रा जाणियम्मा । जस्त जं समयं जं देसं
जं पदेसं जाव वेमाणियाणं ॥

(अस्त्विति) यं समयमिति यं देसमिति यं पदेसमिति परि-
पूर्णाः चत्वारो दृष्टकाः । यं समयमित्यादि “कालावयवोपा-
दौ” ॥ इत्यादि । इत्याधिकरणे द्वितीया । ततो यस्मिन् समये, य-
स्मिन् दृष्टे यस्मिन् प्रवेष्टे, इति व्याख्ययम् ।

जीवे एं जंते ! जं समयं काइयाए अग्निगरणियाए आभो-
जियाए किरियाए पुहे तं समयं पारितापमियाए पुहे, पा-

पाण्डवायकिरियाए पुढे १। गोयमा ! अत्येगतिए जीवे एग-
तियाओ जीवाओ जे समय काइयाए अहिमरगियाए पा-
ओसियाए किरियाए पुढे तं समय पारियावणियाए पुढे
पाणाइवायकिरियाए पुढे ?। अत्येगतिए जीवे एगतियाओ
जीवाओ जे समय काइयाए अभिगरगियाए पाओनियाए
किरियाए पुढे तं समय पारितावणियाए पुढे पाणाइवायकि-
रियाए अपुढे २। अत्येगतिए जीवे एगतियाओ जीवाओ
जे समय काइयाए अहिगरगियाए पाओमियाए किरियाए
पुढे तं समय पारियावणियाए किरियाए अपुढे पाणाइ-
वायकिरियाए अपुढे ३ ।

“जीवे जे भंते !” इत्यादि। अत्रापि समयप्रदेशेन सामान्यतः
कालो दृश्यते । प्रश्नस्य सुगमम् । निवेद्यमानस्य जन्मस्थी-कञ्चि-
ज्जीवमधिकृत्य कञ्चिज्जीवा यस्मिन् समये काले क्रियावशेन स्पृ-
हस्त्वस्मिन्समये पारितावनियाए प्राणानिपातक्रिया
खेति एको भङ्गः । पारितावनिकया स्पृष्टः प्राणानिपातनास्पृष्ट
इति द्वितीयः । पारितावनिकया प्राणानिपातक्रियया वा स्पृष्ट
इति तृतीयः । एष च तृतीयो भङ्गः बाणादेर्जापरिद्वेषेन ना-
स्त्वस्य मृतादेः पारितावनानामन्तरे वेदितव्यः यस्मृद्यस्मिन् सम-
ये जंयमाधिकृत्याऽऽद्याक्रियावशेनास्पृष्टः स तस्मिन् समये तम-
विद्युत्प्रत्ययनियमापारितावनिकया प्राणानिपातक्रियया वा स्पृष्टः,
कायिकवाद्यमात्रे पारितावनान्तरमावात् । तदेवमुक्ताः क्रियाः ।

साङ्ख्येन प्रकारान्तरेण क्रियां निरूपयति-

कति णं भंते ! किरियाओ पाप्ताओ १। गोयमा ! पंच कि-
रियाओ पप्ताओ ॥ तं जहा-आरंजिया पारिमगदिया मापा-
वतिया अपचक्खलाणकिरिया मिच्छादंसणवतिया ॥

“कति णं भंते !” इत्यादि। आरम्भः पृथिव्याद्युपपत्तेः । उक्तं च-
“सकप्यो संरंते, पारितावकरो भवे समारंभो । आरजो उद्भवतो,
सुदु नयायं तु सव्येयं” ॥१॥ आरम्भः प्रयोजनं कारणं यस्याः
सा आरम्भिकी (पारिमगदियति) परिप्रदो धर्मोपकरणवर्त्यव-
स्तुस्थीकारः, धर्मोपकरणमूर्च्छा च । परिप्रद एव पारिमगदिकी,
परिप्रदेष निवृत्ता वा पारिमगदिकी । (मायावतिया इति) मा-
या आरंभयमा, उपलक्षणमात्रं कालावधौ परिप्रदः । माया प्र-
त्ययं कारणं यस्याः सा मायाप्रवया । (अपचक्खलाणकिरिया
इति) अप्रत्ययकथनं मतानिपि विरलपारिणामाभावात्, तदेव क्रिया
(मिच्छादंसणवतिया इति) मिथ्यादर्शने प्रत्ययो हेतुर्नस्याः
सा मिथ्यादर्शनप्रत्यया ।

यतासां क्रियाणां मध्ये यद्यय वा सम्भवति तस्य तां नि-
रूपयति-

आरंजिया णं जंते ! किरिया कस्स कज्ज १। गोयमा ! अ-
अपरस्स वि पमत्तंसजतस्स । पारिमगदिया णं भंते ! किरिया क-
स्स कज्ज १। गोयमा ! अअपरस्स वि संजतासंसजतस्स ।
मायावतिया णं जंते ! किरिया कस्स कज्ज १। गोयमा ! अ-
अपरस्स वि अपमत्तंसजपस्स । अपचक्खलाणकिरिया णं भं-
ते ! कस्स कज्ज १। गोयमा ! अअपरस्स वि अपचक्खला-
णियस्स । मिच्छादंसणवतिया णं किरिया कस्स क-

ज्ज १। गोयमा ! अअपरस्स वि मिच्छादंसणस्स ॥

“आरंजिया णं भंते !” इत्यादि। (अअपरस्स वि पमत्तंसजय-
स्स इति) । अपचक्खलाणं निष्कामः । प्रमत्तसंयतस्याप्यम्यतर-
स्य एकतरस्य कस्याचित्प्रमादे सति कायदुष्प्रयोगमावतः पृ-
थिव्यादेकपदसम्भवात् । आपिगदोऽप्यपामधस्तन्पुण्यस्या-
नवर्त्तिनां नियमप्रदर्शनायः । प्रमत्तसंयतस्याप्यारम्भिकी
क्रिया भवति, किं पुनः शेषाणां देशविरतिप्रयुक्तानामिति ।
एवमुत्तरत्रापि यथायोग्यमपिशब्दभावना कर्तव्या । पारि-
मगदिकी संयतासंयतस्यापि देशविरतस्यापीत्यर्थः, त-
स्याऽपि परिप्रदधारणात् । मायाप्रत्ययश्च अप्रमत्तसंयतस्याऽपि ।
कथमिति चेत्?, उच्यते-प्रवचनेऽग्राहप्रच्छादनायैर्बर्णाकरणसमु-
द्देशवित्तु अप्रत्याख्यातक्रिया अप्यतरस्याप्यप्रत्ययान्वितः, अप्र-
त्यय इति किञ्चिदपित्यर्थः । यो न प्रत्याख्याति तस्येति भावः ।
मिथ्यादर्शनक्रिया अप्रत्यतरस्यापि सुषोक्तमकमप्यङ्कुरं वाऽऽरोच-
यमानेत्यर्थः मिथ्याहर्षवैति ।

यता एव क्रियाभ्यनुदिशतिदण्डकमेव निरूपयति-

गेरइयाणं जंते ! कति किरियाओ पप्ताओ १। गोयमा !
पंच किरियाओ पप्ताओ ॥ तं जहा-आरंजिया जाव मि-
च्छादंसणवतिया ; एवं जाव वेमादियाणं ॥

“गेरइयाणं भंते !” इत्यादि सुगमम् । मन्मत्तासां क्रियाणां प-
रस्परमिषनाभावं चिन्तयति यस्यारम्भिकी क्रिया तस्य पारिम-
गदिकी स्याद्भवान्, स्यात् न भवति । प्रमत्तसंयतस्य न भवति, शेष-
स्य भवतीत्यर्थः ।

जस्त एं जंते ! जीवस्स आरंजिया किरिया कज्जइ तस्स
पारिमगदिया किरिया कज्जइ, जस्त पारिमगदिया कज्जइ
तस्स आरंजिया किरिया कज्जइ ?। गोयमा ! जस्त णं जीव-
स्स आरंजिया किरिया कज्जइ तस्स पारिमगदिया किरिया
सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ; जस्त पुण पारिमगदिया कज्जइ
तस्स आरंजिया किरिया नियमा कज्जइ । जस्त णं भंते !
जीवस्स आरंजिया किरिया कज्जइ तस्स मायावतिया
किरिया कज्जइ ?। गोयमा ! जस्त एं जीवस्स आरंजिया
किरिया कज्जइ तस्स मायावतिया किरिया णियमा कज्जइ,
जस्त पुण मायावतिया किरिया कज्जइ तस्स आरंजिया
किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्त णं जंते !
जीवस्स आरंजिया किरिया कज्जइ तस्स पचक्खलाणकिरिया
कज्जइ पुच्छ १। गोयमा ! जस्त जीवस्स आरंजिया कज्जइ
तस्स अपचक्खलाणकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ ।
जस्त पुण अपचक्खलाणकिरिया तस्स आरंजिया नियमा
कज्जइ । एवं मिच्छादंसणवतियाए वि समं । एवं परिमगदिया
वि तिदं वि उवरिज्झादं समं संचारियव्वा, जस्त मायावतिया
किरिया कज्जइ तस्स उवरिज्झाओ दो वि सिय कज्जइ, सिय
नो कज्जइ । जस्त उवरिज्झिआओ दो कज्जइ तस्स माया-
वतिया नियमा कज्जइ । जस्त अपचक्खलाणकिरिया कज्जइ

तस्मिन् भिच्छादंसणवत्तिया किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । जस्म पुण भिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ तस्मिन् अप्पचक्खणाणकिरिया नियमा कज्जइ ॥

तथा यस्म्यारम्भिकी क्रिया तस्य मायाप्रत्यया नियमाङ्गवति, तस्य मायाप्रत्यया तस्यारम्भिकी क्रिया स्याद् भवति, स्यान्न भवति । प्रमत्तसंयतस्य देशविरतस्य च न भवति, शेषस्याविरत-सम्प्रत्ययादिभवेतीति प्रायः । यस्य पुनरप्रत्ययाख्यानाक्रिया तस्यारम्भिकी नियमात्, अप्रत्ययाख्यानिनाऽवश्यमारम्भसम्पन्न-त्वात् । एवं मिथ्यादर्शनप्रत्ययाऽपि सहायिताभावां भावनीयः । तथाहि-यस्म्यारम्भिकी क्रिया तस्य मिथ्यादर्शनप्रत्यया स्याद्भवति, स्यान्न ज्ञायति । मिथ्यादृष्टेर्भावेति, शेषस्य न ज्ञानोत्पत्त्यर्थः । यस्य तु मिथ्यादर्शनक्रिया तस्य नियमाद्वारम्भिकी, मिथ्यादृष्टविरतस्येनावश्यमारम्भसम्पन्ना । तद्वैवाच्यारम्भिकी क्रिया पारिप्राहिकस्यादिज्ञातलुभिरुपवर्तितनीभिः क्रियाभिः सह परस्परमवितानात्वेन चिन्तिता । एवं पारिप्राहिकीं तिसृभिर्भावा-प्रत्यया, ह्याभ्यामप्रत्ययाख्यानाक्रिया, एकया मिथ्यादर्शनप्रत्ययया चिन्तनीया । तथा चाह—“ एवं पारिप्राहिया विमितिं उचिरि-च्छादि समं लंभारेयम्वा ” इत्यादि सुगमं भावनीयाः, सुप्र-तीतत्वात् ।

अमुमेवार्थं चतुर्विधतिदण्डकक्रमेण निरूपयति—

नेरइयस्स आदिद्धियाओ चचारि परोप्परा नियमा क-
ज्जइ, जस्म एताओ चचारि कज्जइ तस्मिन् भिच्छादंसण-
वत्तिया किरिया भज्जइ, जस्म पुण भिच्छादंसणवत्तिया
किरिया कज्जइ तस्मिन् एता चचारि नियमा कज्जइ । एवं
जाव यणियकुमारस्स पुद्विक्काइयस्स जाव चउरिदियस्स
पंच वि परोप्परं नियमा कज्जइ ।

‘नेरइयस्स आदिद्धियाओ चचारि’ इत्यादि । नैरयिका हात्कर्पतो-
ऽव्यविरतसम्प्रत्ययाद्युपस्थानकं यावन्न परतः, नतो नैरायकाणा-
माद्याक्षतस्य क्रियाः परस्परमवितानादिवन्, मिथ्यादर्शनक्रि-
यां प्रति स्याद्वाद्ः । तमेवाह—“ जस्स एयाओ चचारि ” इत्या-
दि । मिथ्यादृष्टमिथ्यादर्शनक्रिया भवति, शेषस्य न भवतीति
प्रायः । यस्य पुनर्मिथ्यादर्शनक्रिया तस्याद्याक्षतस्यो नियमा-
न्वयमिथ्यादर्शने तस्यारम्भिकस्यादीनामवश्यं ज्ञावत् । एवं ताव-
द्भक्त्यं यावत्तस्मिन्कुमारस्य पृथिव्यादीनां चतुर्निन्द्यपर्यव-
सानानां पञ्च क्रियाः परस्परमवितानावितान्या वक्तव्याः, पृथिव्या-
दीनां मिथ्यादर्शनक्रियाया अप्यवश्यंभावात् ।

पंचिदिवतिरिक्कमोणियस्स आदिद्धियाओ तिन्नि वि प-
रोप्परं नियमा कज्जति । जस्स एताओ कज्जति तस्मिन् उव-
रिद्धियाओ दो भज्जति । जस्म उवरिद्धियाओ दांघि क-
ज्जति तस्मिन् एताओ तिन्नि नियमा कज्जति । जस्म अप्पच-
क्खणाणकिरिया तस्मिन् भिच्छादंसणवत्तिया नियम कज्जइ, सिं-
य नो कज्जइ । जस्म पुण भिच्छादंसणवत्तिया किरिया क-
ज्जइ तस्मिन् अप्पचक्खणाणकिरिया नियमा कज्जइ । यणुस्स-
स्स जहा जीवस्स बाणमंनरेमोहनिपवेमाणियस्स जहा ने-

रइयस्स । जं समयं भंते ! जीवस्स आरंभिया किरिया क-
ज्जइ तं समयं पारिप्राहिया किरिया कज्जइ । एवं एते जस्स
जं समयं जं देसं जं पदेसं एं य चचारि दंढगा नेयम्वा । ज-
हा नेरइयाणं तथा सन्देवाणं नेयन्नं वेमाणियाणं ।

निर्वैक्यञ्चेन्द्रियस्याद्यास्तित्वाः परस्परमवितानाभूताः, देशविरतिं
यावदात्मावश्यंभावात् । उत्तराभ्यां तु ह्याभ्यां स्याद्वाद्ः । त-
मेव दर्शयति—“ जस्स एयाओ कज्जति ” इत्यादि । देशविरत-
स्य न भवतः, शेषस्य भवत इति भावः । यस्य पुनरुपरितन्व्यौ द्वे
क्रिये तस्याद्यास्तित्वा न नियमाद्भवति, उपरितन्व्यौ द्वे क्रि-
ये-अप्रत्ययाख्यानाक्रिया मिथ्यादर्शनप्रत्यया च । तन्नाप्रत्ययाख्याना-
क्रिया अविरतसम्प्रत्ययाद्युपस्थित, मिथ्यादर्शनक्रिया मिथ्यादृष्टे-
रद्याक्षतस्यो देशविरतिं यावत् । अत उपरितन्व्योर्भवेदवश्यं-
माद्यानां तिसृणां भावः । सम्प्रत्यप्रत्ययाख्यानाक्रियायाः मिथ्यादर्-
शनक्रियायास्तथैकपञ्चेन्द्रियस्य परस्परमवितानात्वेन चिन्तयति—
“ जस्स अप्पचक्खणाणकिरिया ” इत्यादि भावितम् । मनुष्ये यथा
जीवपदे तथा वस्तुष्वपि, दम्भनरयोतिष्कवैमानिकानां यथा
नैरयिकस्य पथमेव एकां दण्डकः एवमेव “ जं समयं जं भंते !
जीवस्स ” इत्यादिको द्वितीयः । “ जं देसं जं ” इत्यादिकस्तृती-
यः । “ जं पदेसं जं ” इत्यादिकचतुर्थः ।

अथ पदकायाः प्राणातिपातादिविरमणविषयाश्च एव भवन्ति, किं वा
तद्विरमणहेतवादीति पृच्छति—

अस्मि एं जंते ! जीवाणं पाणाइवायेवेरमणे कज्जइ । इहा !
अस्मि । कस्मि एं भंते ! जीवा एं पाणाइवायेवेरमणे कज्जइ ?
गोयमा ! छुम जीवनिक्काएसु । अस्मि एं भंते ! नेरइयाणं
पाणाइवायेवेरमणे कज्जइ ? गोयमा ! एा इण्हे समट्ठे । एवं
जाव वेमाणियाणं नवरं यणुस्साणं जहा जीवाणं एवं मुसा-
वाएणं जाव मायाभोसेणं जीवस्स य यणुस्सस्स य, सेसाणं
एा इण्हे समट्ठे । एवरं अदिन्नादाणं गहणपरणिजेसु द-
व्वेसु मेहुणस्सेसु वा रुवसदगतेसु वा दव्वेसु सेसाणं दव्वेसु
सव्वेसु । अस्मि एं भंते ! जीवाणं भिच्छादंसणमव्वेसु
कज्जइ ? इहा अस्मि । कस्मि एं जंते ! जीवाणं भिच्छादंस-
णसव्वेसु नेरमणे कज्जइ ? गोयमा ! सन्देव्वेसु । एवं नेर-
इयाणं जाव वेमाणियाणं नवरं एमिदियदिगालिदियाणं
एा इण्हे समट्ठे ।

“ अस्मि एं भंते ! ” इत्यादि । सर्वत्र क्रियते कर्मकर्तृ प्रयोगः, ततो
भवतीति दृष्टव्यम् । प्राणातिपातादिविरमणविषयाश्च पदका-
याश्च प्राणत्र भाविता इति न नृयो भाव्यन्ते । विरतिश्च प्राण-
तिपातादीनां मायासृष्ट्यापर्वतानां जीवपदे मनुष्यपदे च वक्तव्या,
शेषेषु तु स्थानेषु नायमर्थः समर्थ इति वक्तव्यमनेषां ज्ञाप्य-
यतः सर्वविरम्यम्भवत् । मिथ्यादर्शनीयविरमणावयवविन्यायै
सर्वैर्दृष्टयन्ति । उपलक्षणमेतत् सर्वपथेऽप्यपि, अन्यथा एक-
स्मिन् दृष्ट्यं पर्यायं वा मिथ्यात्वभावे मिथ्यादर्शनविरमणासन्नत्वा-
त्, सूत्रात्मन्येकस्याप्यरोचनादक्षरस्य ज्ञातं नरो मिथ्यादृष्टिः,
मिथ्यादृष्टेर्हि सूत्रं हि न प्रमाणं जिज्ञानाहेतमिति वक्तव्यम्—

तु । मिथ्यादर्शनशक्त्याविरमणं च एकस्मिन्नाविकलेति प्रवचनेषु शेषेषु स्थानेषु । एकस्मिन्नाविषु तु न भवति । कस्मादिति चेत् ? उच्यते-पूर्वमिथ्यादिषु उज्जयाभावः, “पुढवाश्पस्तु” इति वचनात् । द्वी-मिथ्यादीनीं तु यद्यपि करणायत्तसावस्थयां केषाञ्चित्सात्त्विक-सम्यक्त्वमवर्तते, तथापि तन्मिथ्यात्वाभिमुखानां तत्प्रतिकूलानाम्, अतस्तेषामपि मिथ्यादर्शनशक्त्याविरमणप्रतिषेधः । आह च- “अतियं नंते ! जीवा नं मिथ्यादर्शनसत्त्वविरमणे कज्जह” इत्यादि ।

अथ प्राणातिपातविरतस्य कर्मबन्धो भवति, किं वा नेति ? ।
उच्यते-भवत्यपि, न नवत्यपि, तथा च एतदेव
प्रश्नसूत्रपूर्वकमाह-

पाणादवायविर एणं भंते ! जीवे कइ कम्मपगनीओ
बंधं । गोयमा ! सत्तविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा क-
व्विहबंधं वा एगविहबंधं वा अवंधं वा । एवं माणुस्से
वि जाणियन्वे । पाणातिवायविरयाणं भंते ! जीवा कइ
कम्मपगनीओ बंधंते ! गोयमा ! सव्वे वि ताव होज्ज
सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा ? । अहवा सत्तविहब-
ंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा १ । कइवां
सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा ३ ।
अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा उव्विहबंधं वा ४ ।
अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा उव्विह-
बंधं वा ५ । अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा
अवंधं वा ६ । अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा
अवंधं वा ७ । अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा
अट्टविहबंधं वा उव्विहबंधं वा ? । अहवा सत्तविहब-
ंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा उव्विहबंधं वा २ ।
अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविह-
बंधं वा उव्विहबंधं वा ३ । अहवा सत्तविहबंधं वा ए-
गविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा उव्विहबंधं वा ४ । अहवा
सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा अव-
ंधं वा ? । अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा
अट्टविहबंधं वा अवंधं वा २ । अहवा सत्तविहबंधं वा
एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा अवंधं वा ३ । अहवा
सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा अव-
ंधं वा ४ । अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा
उव्विहबंधं वा अवंधं वा ? । अहवा सत्तविहबंधं वा
एगविहबंधं वा उव्विहबंधं वा अवंधं वा २ ।
अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा उव्विहबंधं वा
अवंधं वा ३ । अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा
अट्टविहबंधं वा उव्विहबंधं वा अवंधं वा ४ । अहवा
सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा उव्विहबंधं वा
अवंधं वा ? । अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा

अट्टविहबंधं वा उव्विहबंधं वा अवंधं वा २ । अहवा स-
त्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा उव्वि-
हबंधं वा अवंधं वा ३ । अहवा सत्तविहबंधं वा एग-
विहबंधं वा अट्टविहबंधं वा उव्विहबंधं वा अवंधं वा ४ ।
अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविह-
बंधं वा उव्विहबंधं वा अवंधं वा ५ । अहवा सत्तवि-
हबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविहबंधं वा उव्विहब-
ंधं वा अवंधं वा ६ । अहवा सत्तविहबंधं वा एगवि-
हबंधं वा अट्टविहबंधं वा उव्विहबंधं वा अवंधं वा ७ ।
अहवा सत्तविहबंधं वा एगविहबंधं वा अट्टविह-
हबंधं वा उव्विहबंधं वा अवंधं वा ८ । एवं एते अ-
ट्टबंधं सव्वे वि भेल्लिया सत्तावीसं जंगा जवंधि । एवं म-
णुस्सा वि, एवं वेव सत्तावीसं जंगा जाणियन्वा । एवं मु-
त्तवायविरयस्स जाव मायाभोसविरयस्स य जीवस्स य म-
णुस्सस्स य ।

जीवेत्यादि सुगमम् । बहुचक्षनेऽपि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । निर्बन्ध-
सर्वेऽपि साधुवेयुः सत्तविधबन्धकाश्च एकविधबन्धकाश्च ।
इह प्रमत्ताऽप्रमत्ताऽपुत्र्यकरणानिबृत्तबाधरसम्परायाः सत्तवि-
धबन्धकाः प्रमत्ताः, अप्रमत्ताः आत्युर्बन्धकाः उष्टविधबन्धकाः, आ-
त्युष्टोऽपि बन्धकाः । आत्युर्बन्धकाः कादाचित्क इति कदाचित्
सर्थाकां न लप्यन्तेऽपि, प्रमत्ताः आत्युर्बन्धकाश्च सदैव बहुल्येन ल-
प्यन्ते, अनिबृत्तबाधराश्च कदाचित् प्रवचनयपि, विरहस्यापि
तेषामागमे प्रतिपादनात् । एकविधबन्धका उष्ट्यान्तमोहाः क्षीण-
मोहाः सयोगिकेवलिनः । तत्र उष्ट्यान्तमोहाः क्षीणमोहाश्च क-
दाचित् लप्यन्ते, कदाचित् लप्यन्ते, तेषामन्तरस्यापि सत्यमव-
सयोगिकेवलिनस्तु सदा प्राप्यन्ते, अन्योऽन्यत्रागमे तेषामव्यव-
च्छेदात् । ततः सत्तविधबन्धका एकविधबन्धकाश्च व्यवस्थि-
ता इत्यष्टविधबन्धकापञ्चावे एका भङ्गाः । अथवा सत्तविधबन्ध-
का बहुव एकविधबन्धका बहुव एकोऽष्टविधबन्धक इति द्वितीयः ।
अष्टविधबन्धकानां तृतीयः, बहुविधबन्धका अपि कदाचित् लप्य-
न्ते, कदाचित्, उत्कर्षतः परमासविरहाभावात् । यदाऽपि ल-
प्यन्ते तदाऽपि अजन्मपदे एको द्वौ वा, उत्कर्षपदेऽष्टोत्तरशतम्,
ततोऽष्टविधबन्धकपदेऽपि बहुव बहुविधबन्धकपदेनापि द्वौ ज्ञौ ।
अबन्धकाः अवोगिकेवलिनः, तेऽपि कदाचिद्व्याप्यन्ते, कदाचित्,
तेषामप्युत्कर्षतः परमासविरहाभावात् । यदाऽप्यव्याप्यन्ते तदाऽ-
पि अजन्मपदे एको द्वौ वा, उत्कर्षतःऽष्टाधिकं शतम् । ततोऽष्ट-
विधबन्धकपदाभावे अबन्धकपदेनापि द्वौ ज्ञौ, तदेवमेकः प्राप्नो
भङ्गः, एकसंयोगे च वक्षितं सत भङ्गाः । इदानीं द्विकसंयोगे
जङ्गा इत्येते-तत्र सत्तविधबन्धका एकविधबन्धका-
आवस्थिताः, उभयेषामपि सदा बहुल्येन लप्यमानत्वात् ।
ततोऽष्टविधबन्धकपदे बहुविधबन्धकपदे च प्रत्येकमेकविचनमि-
त्येको भङ्गः । अष्टविधबन्धकपदे एकवचनं, बहुविधबन्धकपदे
बहुवचनमिति द्वितीयः । एतौ द्वौ जङ्गावष्टविधबन्धकपदस्यैक-
वचनेन लभ्यौ । एतदेव द्वौ ज्ञौ बहुवचनेनेति चत्वारः । एवमे-
व चत्वारो भङ्गाः अष्टविधबन्धकावष्टविधकपदाभ्यामेव चत्वारः,
बहुविधबन्धकावष्टविधकपदाभ्यामिति सर्वसंख्या द्विकसंयोगे

हादय भङ्गाः । त्रयाणामष्टविधबन्धकवद्बिधबन्धकाबन्धक-
पाणां पर्यानां संयोगे प्रत्येकमेकवचनबहुवचनान्यामद्यौ
जङ्गाः । सर्वसंकलनया सत्संविद्यतिजङ्गाः । अत्रापर आह-
न्तु विरतस्य कथं बन्धः ? न हि विरतिर्बन्धहेतुर्भवति ।
वदि पुनर्विरतिरपि बन्धहेतुः स्यात्ततो निमित्तप्रसङ्गः,
कृपावाञ्छावात् । उच्यते-न विरतिर्बन्धहेतुः किं तु विरतस्य वे
कषाययोगास्ते बन्धकारणम् । तथाहि-सामायिकछेदोपस्थाप-
नपरिहारविशुद्धिकेष्वपि संयमेषु कषायाः संवलनरूपा उद्व-
प्रासाः समित योगाश्च, ततो विरतस्यापि देवायुक्तादीनां क्षमप्र-
तीनां तत्प्रत्ययो बन्धः । यथा-तत्प्रातिपादविरतस्य सत्संविद्यति-
जङ्गा उक्ताः । तथा मृदावाद्यविरतस्य बाष्पमावाभृषाविरतस्य ।

मिथ्यादर्शनशब्दविरतिमधिकृत्य सूत्रमाह-

मिच्छादंसणसङ्गविरणं जंते । जीवे कइ कम्मपगदीओ
बंधं । गोयमा । सत्तविहबंधं वा अद्धविहबंधं वा उब्बिह-
बंधं वा एगविहबंधं वा अबंधं वा । मिच्छादंसणसङ्गवि-
रणं जंते । नेरइ कइ कम्मपगदीओ बंधं । गोयमा । स-
त्तविहबंधं वा अद्धविहबंधं वा जाव पंचिदियानिरिक्ख-
णोणिए मणुस्से जहा जीवे । बाणमंतरजोइसियवेमाणिए
जहा नेरइ ॥

“ मिच्छादंसणसङ्गविरणं जंते । ” इत्यादि सुगमम्, नवरं
सत्संविधबन्धकत्वमष्टविधबन्धकत्वं चद्विधबन्धकत्वमेकविध-
बन्धकत्वमबन्धकत्वं च मिथ्यादर्शनशब्दविरतेरविगतसम्य-
वृत्तेरारण्यायोगिकत्वं वा यद्विज्ञातम् । तैर्यथादिचतुर्वि-
द्यातद्वद्वक्तव्यत्वात् मनुष्यवर्जेषु शेषेषु सर्वेष्वपि स्थानेषु
सत्संविधबन्धकत्वमष्टविधबन्धकत्वं वा, न पद्विधबन्धकत्वा-
द्विधिप्रतिपत्त्यसम्भवात् ; मनुष्यपदे च यथा जीवपदे तथा
बकपदे, मनुष्यपुं सर्वमायसम्भवात् ।

बहुवचनेनेतिद्वयं सूत्रमाह-

मिच्छादंसणमङ्गविरया नं जंते । जीवा कइ कम्मपगदीओ
बंधं । गोयमा । ते चैव सत्तावीसं जंगा जाणियन्वा । मि-
च्छादंसणसङ्गविरया नं जंते । नेरइया नं कइ कम्मपगदी-
ओ बंधं । गोयमा । सत्तविहबंधं वा अद्धविहबंधं वा य, अहवा सत्तवि-
हबंधं वा अद्धविहबंधं वा । एवं जाव वेमाणिया नवरं म-
णुस्सा नं जहा जीवा नं ॥

“ मिच्छा ” इत्यादि । अत्रापि ते एव पूर्वोक्ताः सत्संविद्यतिजङ्गाः,
चैर्यथैकपदे भङ्गविक्रमः । तत्र सर्वेऽपि तावद्भवयुः सत्संविध-
बन्धका इत्येका भङ्गः । अयं च यदेकाऽप्यष्टविधबन्धको न ल-
प्स्यते तदा भवति, यदा पुनरेकाऽष्टविधबन्धको लप्स्यते तदाऽयं
चित्तियो भङ्गः, सत्संविधबन्धकाश्च अष्टविधबन्धकाश्च । यदा पु-
नरद्विधबन्धका अपि बहो लप्स्यन्ते तदा नूनीयः । सत्संविध-
बन्धकाश्चाष्टविधबन्धकाश्च, एवं जङ्गविक्रं तावद्वाच्यं या-
वन्नैमानिकसूत्रम्, नवरं मनुष्यपदे सत्संविद्यतिभङ्गका यथा जी-
वपदे इति ।

अध्यात्मिकादीनां किर्याणां मध्ये का किर्या प्राणातिपातवि-
रतस्याति चिन्तयति-

पाणाइवायविरयस्स नं जंते । जीवस्स किं आरंभिया किरि-

या कज्जइ जाव मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ ? गो-
यमा । पाणाइवायविरयस्स जीवस्स आरंभिया किरिया सिय
कज्जइ, सिय नो कज्जइ । पाणाइवायविरयस्स नं जंते । जीवस्स
पारिमहिया किरिया कज्जइ ? गोयमा । एो इण्हे समहे । पा-
णाइवायविरयस्स नं जंते । जीवस्स मायावत्तिया किरिया
कज्जइ ? गोयमा । पिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । पाणा-
इवायविरयस्स नं जंते । जीवस्स अपपचक्खणाणवत्तिया कि-
रिया कज्जइ ? गोयमा । एो इण्हे समहे । मिच्छादंसणव-
त्तियाए पुच्छा ? गोयमा । एो इण्हे समहे । एवं पाणाइवाय-
विरयस्स मणुस्सस्स वि, एवं जाव मायामोसविरयस्स जी-
वस्स मणुस्सस्स य ॥

“ पाणाइवायविरयस्स नं जंते । ” इत्यादि । आरम्भिका किर्या
स्याद्भवति, प्रमत्तसंयतस्य भवति, शेषस्य न प्रवर्ततेति भावः ।
पारिमहिका निषेध्या, सर्वथा परिग्रहाविमुक्तत्वात्, इत्यथा
सम्यक् प्राणातिपातविरत्युत्पत्तेर्मायाप्रत्यया स्याद्भवति, स्वा-
त्प्रवर्ति । अप्रमत्तस्यापि दिक्दाजित्यवचनमालिङ्ग्यरक्षणमि-
भवति, शेषकालं तु न प्रवर्ति । अप्रमत्ताभ्यामक्रिया मिथ्यादर्शन-
प्रत्यया च सर्वथा निषेध्यते, तद्भावं प्राणातिपातविरत्ययोगा-
त् । प्राणतिपातविरतश्च द्वे पदे । तद्यथा-जीवा, मनुष्यश्च । तत्र
यथा सामान्यतो जीवमपि कुर्यात्कम्, तथा मनुष्यमपि कुर्यात्क-
व्यम् । तथा चाह-“एवं पाणाइवायविरयस्स मणुस्सस्स वि”
इति । एवं तावत्कृत्यं बाष्पमावाभृषाविरतस्य जीवस्य मनु-
ष्यस्य च ।

मिथ्यादर्शनशब्दविरतिमधिकृत्य सूत्रम्-

मिच्छादंसणमङ्गविरयस्स नं जंते । जीवस्स किं आरंभि-
या किरिया कज्जइ जाव मिच्छादंसणवत्तिया किरिया क-
ज्जइ ? गोयमा । मिच्छादंसणमङ्गविरयस्स जीवस्स आरं-
भिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । एवं जाव अपपचक्खा-
णकिरिया मिच्छादंसणवत्तिया किरिया नो कज्जइ । मिच्छा-
दंसणसङ्गविरयस्स नं जंते । येरइयस्स किं आरंभिया कि-
रिया कज्जइ जाव मिच्छादंसणवत्तिया किरिया कज्जइ ?
गोयमा । आरंभिया किरिया कज्जइ जाव अपपचक्खणाण-
किरिया वि कज्जइ । मिच्छादंसणवत्तिया किरिया नो कज्जइ
एवं जाव थणियज्जुमारस्स । मिच्छादंसणसङ्गविरयस्स नं
जंते । पंचिदियानिरिक्खणोणियस्स एवमेव पुच्छा ? गोयमा ।
आरंभिया किरिया कज्जइ अपपचक्खणाणकिरिया सिय कज्ज-
इ, सिय नो कज्जइ, मिच्छादंसणवत्तिया किरिया नो कज्जइ,
मणुस्सस्स जहा जीवस्स । बाणमंतरजोइसियवेमाणियस्स
जहा नेरइयस्स ।

“ मिच्छादंसण ” इत्यादि । आरम्भिका स्याद्भवति, स्वात्
प्रवर्ति । प्रमत्तसंयतस्य भवति, शेषस्य न प्रवर्ततेति भावार्थः ।
पारिमहिका इति शब्दविरति बाधकत्वात्, मायाप्रत्ययाभ्यामिद्विषय-
रसम्पत्तयं बाधकत्वमिति, परतो न भवति । अप्रमत्ताभ्यामक्रियाऽ-

व्यविरतिसम्पन्नादि यावन्न परतः । तत एता अपि किरिया अचि-
कृत्य " सिय कञ्जसि सिय नो कञ्जस " इति वक्तव्यम् । तथा-
वा- (एवं जाव अपचक्ष्णाणां किरिया इति) मिथ्यादर्शनप्र-
त्यया पुनर्निषेध्या, मिथ्यादर्शनविरतस्य तस्या अस्मन्नभात् । च-
तुश्चासिद्धकक्षितार्थो नैरर्थिकात्वां स्तनितकुमारपर्यवसानानां
वतः किर्या वक्तव्याः, मिथ्यादर्शनप्रत्यया निषेध्या तिर्यक्पञ्चे-
न्द्रियाधारितक्याः किर्या निवर्ततो वक्तव्याः, अप्रत्याक्ष्यानां किर्या
प्राप्त्या । देशविरतस्य न भवति, शेषस्य भवतीत्यर्थः । मि-
थ्यादर्शनप्रत्यया निषेध्या मनुष्यस्य यथा कामान्वृतो जीवस्य
व्यवहारादीनां यथा नैरर्थिकस्य ।

समस्यासान्निवादिमिथ्यादर्शनां किर्याणां वरपरम्पर्य-
बहुत्वमाह-

एतासि हां जंते ! आरंभियाणं जाव मिच्छादंसणवत्तिया
ण य इयरे कयरेहिंते आप्या वा बहुया वा पुं ? गोयमा !
सवत्थोवाओ मिच्छादंसणवत्तियाओ किरियाओ अपच-
क्ष्णाणकिरियाओ विसेसाहियाओ पारिगहियाओ विसेसा-
हियाओ आरंभियाओ किरियाओ विसेसाहियाओ माया-
वत्तियाओ विसेसाहियाओ किरियापदं सम्मत्तं !

" एतासि हां मंने । " इत्यादि । सर्वस्वोक्ता मिथ्यादर्शनप्रत्यया
किर्या, मिथ्यादर्शनात्वात् भावात् । ततोऽप्रत्यक्ष्यात्मकिर्या विशेष-
धाधिका, अविरतिसम्पन्नादीनां मिथ्यादर्शनां च भावात् ।
ताभ्योऽपि पारिग्रहिक्या विशेषधाधिका, देशविरतानां पूर्वेषां
च जावात् । आरंभिक्या विशेषधाधिका, प्रमत्तसंयतानां पूर्वेषां
च जावात् । ताभ्योऽपि मायाप्रत्यया विशेषधाधिका, अप्रम-
त्तसंयतानामपि भावात् । प्रज्ञा २२ पदं । (नैराधिक्यादीनां सम-
क्रियत्वनिषेधेन 'सम' शब्दं करिष्यते)

(६) मृगवधाद्याद्यतस्य किर्या-

पुरिसे हां भंते ! कञ्जसि वा दहंसि वा उदगंसि वा दविं-
सि वा बलयंसि वा भूमंसि वा गहणंसि वा गहणविदुगंसि
वा पण्यंसि वा पण्यविदुगंसि वा वणंसि वा वणविदुगं-
सि वा भियविचीए भियसंकपे भियपण्णिहाणे भियवहाए गं-
ताए एमिए ति काओ अखयरस्त भियवहाए कूरुपांसं ठहाइ;
तओ एणं जंते ! से पुरिसे कइ किरिए ? गोयमा ! सिय तिकि-
रिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । से केण्णेणं भंते !
एवं बुवइ सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकि-
रिए ? गोयमा ! जे जविए उदवणयाए थो बंधणयाए थो-
कारणयाए तावं च एणं से पुरिसे काइयाए अहिगरणि-
याए पाओसियाए तिहिं किरियाहिं पुठे जे भविए उड-
वणयाए वि बंधणयाए वि नो भारणयाए तावं च एणं से
पुरिसे काइयाए अहिगरणियाए पाओसियाए पारियाव-
णियाए चउहिं किरियाहिं पुठे जे भविए उडवणयाए
वि बंधणयाए वि भारणयाए वि तावं च एणं से पुरिसे काइ-
याए जाव पाणइवायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुठे
से तेण्णेणं जाव पंचकिरिए ॥

सव (कञ्जसि व सि) कञ्जे गहीअणपरिवेधिते वृक्षादिमते
प्रदेशे । (दहंसि व सि) दहे प्रतीते । (उदगंसि व सि) उदके
जलाशयमात्रे । (दविंसि व सि) कश्चिदे नृणादिद्रव्यसंमुदाये
(बलयंसि व सि) बलये वृत्ताकारनद्यामुदककुटिलगतियुक्त-
देशे । (भूमंसि व सि) नृण अवतमसे गाढतमसे । (गहणंसि
व सि) गहने वृक्षगुह्यलतावितानवीरसमुदाये । (गहणवि-
दुगंसि व सि) गहणविदुगं पथेतकेदशावस्थितवृक्षवल्गादि-
समुदाये । (पण्यंसि व सि) पथेत (पण्यविदुगंसि व सि)
पथेतसमुदाये । (वणंसि व सि) वने एकजातीयवृक्षसमुदाये
(वणविदुगंसि व सि) मानाविधिवृक्षसमूहे, मृगैर्हरिणैर्वृत्तजै-
बिका वस्य स मृगवृक्षकः । स च मृगवृक्षोऽपि स्वादि-
त्यत आह- (भियसंकपे सि) मृगेषु संकटयो बंधावस्था-
भेदेन वा वस्यसौ मृगसङ्ख्याः । स च वलचित्तयाऽपि भ-
वतीत्यत आह- (भियपण्णिहाणं सि) मृगवधैकप्रक्रियाः (मि-
श्रवहाए सि) मृगवधाए (गंत सि) गत्या, कच्चादविति योगः ।
(कट्टपांसं सि) कूटं च मृगसंग्रहकार्यं, गर्तविधायाश्च तद्वन्ध-
नमिति कट्टपासाय । (उडाए सि) उड्वाति, एवमतीत्यर्थः ।
(तओ एणं सि) ततः कट्टपासाकरणाय । (कइ किरिए सि) क-
ति किर्याः, किर्याश्च काधिक्यादिकाः (जे भविए सि) यो भव्यो
योगः, कर्तैति यावत् । " जावं च एणं " इति शेषः । यावन्तं काय-
हमित्यर्थः । कस्याः कसंत्थाह- (उदवणयाए सि) कट्टपासा-
करणतया, ताप्रत्ययस्यैव स्वाधिक्यः (तावं च एणं सि) तावन्तं कावं
(काइयाए सि) गमनादिकायश्चैष्टारूपया [अहिगरणियाए
सि] अतिकरणेन कट्टपासाकरणे निवृत्त्या वा सा सथा, तथा ।
(पाओसियाए सि) प्रदेशे मृगेषु उड्डनावः, तेन निवृत्त्या प्रादे-
विकी, तथा (तिहिं किरियाहिं सि) किर्या इति किर्यास्येष्टा-
विशेषाः [पारियावणियाए सि] पारियावण्योजना पारिया-
वणिकी । सा च वने सति मृगे भवति, प्राणातिपातकिर्या च
चातिते इति ।

पुरिसे हां जंते ! कञ्जसि वा जाव वणविदुगंसि वा त-
छाई ऊसविय ऊसविय अगणिकायंसि निसिरइ तावं च
हां जंते ! से पुरिसे कइकिरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय
चउकिरिए सिय पंचकिरिए । से केण्णेणं ? गोयमा ! जे ज-
विए उदवणयाए तिहिं उदवणयाए वि निसिरणयाए
वि नो दइणयाए चउहिं जे भविए उदवणयाए वि नि-
सिरणयाए वि दइणयाए वि तावं च एणं से पुरिसे काइ-
याए जाव पंचहिं किरियाहिं पुठे से तेण्णेणं गोयमा !

(ऊसविय सि) उत्सर्प्य " बासिकिऊणेत्यादि " उड्वाकृत्येति
वा [निसिरइ सि] निश्रुजति, क्षिपति, यावदिति शेषः ।

पुरिसे हां भंते ! कञ्जसि वा जाव वणविदुगंसि वा भियवि-
त्तिए भियसंकपे भियपण्णिहाणे भियवहाए गंता एमिए
सि काई अन्नपरस्त भियसं बहाए उडुं निसिरइ ततो
एणं जंते ! से पुरिसे कइकिरिए ? गोयमा ! सिय तिकिरिए
सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए । से केण्णेणं गोयमा !
जे जविए निसिरणयाए तेहिं जे जविए निसिरणयाए वि
विष्कंसणयाए वि नो भारणयाए चउहिं से भविए निसि-

रणया वि बिर्दसणयाए वि मारणयाए वि तावं च एवं
से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुडे, से तेण्डेणं गोय-
मा ! सिय तिकिरिए सिय चउकिरिए सिय पंचकिरिए ।
पुरिसे एवं भंते ! कच्छसि वा जाव अन्नयरस्स मियस्स
बहाए आययकक्षाययं लुमुं आयामेवा चिडिज्जा अन्न-
येरे पुरिसे मगम्भो आगम्भ सयपाणिणा असिणा सीसं
डिदेज्जा से य उटु ताए वेव पुब्बायामणयाए तं भियंवि-
षेज्जा । से एवं जंते ! पुरिसे किं भियेरेण य पुटे पुरि-
सेरेणं पुटे ? ! गोयमा ! जे भियं मारेइ से भियेरेणं पुटे, जे
पुरिसं मारेइ से पुरिसवेरेणं पुटे । से केण्डेणं जंते ! एवं
बुद्ध जाव से पुरिसवेरेणं पुटे ? ! से एणं गोयमा ! कज्जमा-
णे कने संषेज्जमाणे संषिए निव्वत्तिज्जमाणे निव्वत्तिए नि-
सिरिज्जमाणे निसिडे चि वत्तव्वं सिया । हुंता अगवं ! कज्ज-
माणे कने जाव निसिडे चि वत्तव्वं सिया । से तेण्डेणं गोय-
मा ! जे भियं मारेइ से भियेरेणं पुटे, जे पुरिसं मारेइ से
पुरिसवेरेणं पुटे, अंतो इहं मासाणं मरइ काइयाए जाव
पंचहिं किरियाहिं पुडे, वाहिं इहं मासाणं मरइ काइयाए
जाव पारियावणियाए चउहिं किरियाहिं पुडे ।

“उटुं ति” (वाणं आययकक्षाययं ति) कणं यावद्वयत आ-
कूटः कर्णायतः । । आयतस्मयस्सवत् यथा ज्वलीत्येवं कर्णायत
आयतकर्णायतः, तम् । (आयामेस ति) आयम्याकूय (मग्ग-
आं ति) घूततः (सयपाणिण ति) स्वकपाणिना स्वहस्तं
(पुब्बायामणयाए ति) पुर्वकर्षणेन (से णं भंते ! पुरिसे ति)
स शिरस्सुत्ता पुद्भयः (भियेरेणं ति) इह वैरे वैरेहत्वाद्धः
पापं वा वैरे वैरेहत्वादिति । अथ शिरस्सेवुपुरुषहेतुक्वादि-
वृ निपातस्य कथं धनुर्धरपुरुषो मृगवधेन स्पृष्ट इत्याकृतचतो
गीतमस्य तद्वन्मुपगतमेवार्थमुत्तरतया ग्राह—क्रियमाणं
धनुष्काण्डादिकृतमिति व्यपदिश्यते । युक्तिस्तु ग्राहवत् । तथा
सगृहीयमानं ग्रन्थज्ञायामारोप्यमाणं कारणं धनुर्धोऽऽरोप्य-
माणग्रन्थं सन्निधत् कृतसन्धानं भवति तथा निर्वृत्यमानं नि-
तरं वस्तुव्रीक्रियमाणं ग्रन्थज्ञाकरणेन निर्वृत्तिं वृत्तकृतं म-
रणाकारं कृतं भवति । तथा निरुज्यमानं निष्क्रियमाणं
काण्डनिस्पृष्टं भवति, यदा च निरुज्यमानं निस्पृष्टं तदा नि-
रुज्यमानतया धनुर्धरेण कृतत्वात्सेन काण्डनिस्पृष्टं भवति,
काण्डनिसर्गाच्च मृगस्तेनैव मारितः । ततश्चोच्यते—“ जे मियं
मारेत्वादीति ” । इह च क्रियाः प्रकान्तात्तात्त्विकान्तरेकि मृ-
गादिष्वेव यावत्यो यत्र यत्र कालत्रिभागे भवन्ति तावन्तीत्यत्र
इत्योच्यते—“ अंतो इहहमस्मादि ” । परमासायन् यावन्महार-
हेतुकं अरण्यं, परतस्तु परिणामाभ्यन्तरापातिमितमिति कृत्वा व-
यमासावुत्तुं प्राणातिपातक्रिया न स्यादिति इत्ययम् । यतश्च
व्यवहारनयार्थकया प्राणातिपातक्रियाव्यपदेशमात्रापदेशानर्थ-
मुक्तम् । अन्यथा यदा कदाऽप्यधिकृतप्रहारहेतुकं मरणं जवति
तदैव प्राणातिपातक्रियेति ॥

पुरिसे एवं जंते ! पुरिसं मचीए ममभिर्धंसेज्जा सयपाणि-
या वा से असिणा सीसं डिदेज्जा, तन्नो णं जंते ! से

पुरिसे कइ किरिए ? ! गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तं पुरिसं
सत्तीए समभिर्धंसेइ सयपाणिणा वा से असिणा सीसं
डिदेइ तावं च एवं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइवाए
पंचहिं किरियाहिं पुडे आससवहएण य अणवकंस्वचत्ती-
एणं पुरिसवेरेणं पुडे ॥

(सत्तीए ति) शक्त्या प्रदशविशेषेण (समभिर्धंसेज्ज ति)
इत्यात् (सपाणिण ति) स्वहहस्तेन (से ति) तस्य
(काइयाए ति) कायिक्या शरीरस्पर्शरूपया, आधिकरणिक्या
शक्तिकङ्कष्यापारकपया, प्रादेयिक्या मनोवृत्त्यधिधानेन, परित्ता-
पनिक्या परितापनरूपया प्राणान्तिपातक्रियया मारणरूपया
(आसस ति) इत्यादिशक्त्या अभिध्वंसकोऽसिना वा शिरस्से-
त्ता पञ्चभिः किंवाभिः स्पृष्टः, तथा पुरुषवैरेण च स्पृष्टो मारितः
पुरुषवैरिजाबेन । किम्भूतेनत्वाह—आससो वधो यस्माद्विरासत्त-
या तेनाससवधकमेन भवति च वैराट्त्वो वधकस्य तमेव वध-
माभिव्यान्वतो वा तत्रैव जन्मनि जन्मान्तरे वा । यथाह—“ वद-
मारणमभिमिक्षणा—गदाणपरपराधार्थमोवप्राणं । सव्यजहस्यो
उडउ, इत्थगुणिन्ना पक्कसि कयाणं ” ॥ १ ॥ चः समुक्चये ।
अनवकाङ्क्षया परप्राणनिरपेक्षा स्वगतापायपरिहारानिरपेक्षा
वा वृत्तिवर्त्तनेन यैव वैरे तत्तथा. तेनानवकाङ्क्षगुणात्सर्कनेति ॥
न० १ श० ८८ ८० । (पुर्वोकायमानं यत्कर्त्तान्तिव्य इति ‘मान’
शब्दे द्वि० प्रा० १०८ पुटे समुक्तम्)

अथ क्रियाजन्यं कर्म तद्वेदनां चाधिकृत्याह—

पुर्वि जंते ! किरिया पच्छा वेयणा, पुर्वि वेयणा पच्छा
किरिया ? ! मंदिहपुत्ता ! पुर्वि किरिया पच्छा वेयणा,
एो पुर्वि वेयणा पच्छा किरिया ॥

“ पुर्वि भंते ! ” इत्यादि । क्रियाकरणं तज्जन्यत्वात् कर्मापि
क्रिया । अथवा क्रियत इति क्रिया कर्मैव । वेदना तु कर्मणोऽ-
नुभवः, सा च पश्चादिव जवति, कर्मपूर्वकत्वात्तदनुजननस्येति ॥

(१०) अथ क्रियामेव स्वाभिधातवो निरूपयन्नाह—

अत्थि एवं भंते ! समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ ? !
हुंता अत्थि । कहि एवं जंते ! समणाणं निग्गंथाणं किरि-
या कज्जइ ? ! मंदिहपुत्ता ! पमायपब्बया जोगनिमिस्सं च, एवं
खलु समणाणं निग्गंथाणं किरिया कज्जइ ॥

“ अत्थि णं ” इत्यादि । असत्यं पक्षो यदुत क्रिया क्रियते, क्रिया
जवति, प्रमादप्रत्ययात् । यथाऽऽहुः—प्रत्युक्त्याक्रियाजन्यं कर्म,
योगनिमिस्सं च, यथैवाप्यधिकं कर्म । म० ३ श० ३ ३० ।
(‘उत्तम’ शब्दे क्रियायाः कृतात्वे कारणं आहवावहारे बह्यते)

अथ क्रियान्तराणां विषयनिरूपणमाह—

माहावस्स णं जंते ! शिकिणमाणस्स केइ भंते अवह-
रेज्जा, तस्स णं जंते ! भंते आणुणवेसमाणस्स किं आरंजि-
या किरिया कज्जइ, परिग्गहिद्या मायावत्तिया अपच्चक्खत्ता-
णीया मिच्चाईसणजत्तिया ? ! गोयमा ! आरंजिया कि-
रिया कज्जइ, परिग्गहिद्या मायावत्तिया अपच्चक्खत्ताणि-
रिया कज्जइ, मिच्चाईसणकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो क-
ज्जइ । अइहं से जंते अभिसमयाणए भवइ, तन्नो से पच्छा

सम्भावो ताभ्यो पयगुर्जभवति । गाढावस्स एं जंते ! भंदं विक्किणमाणस्स कइए जंदं साइजेज्जा भंदे य से अणुवणीए सिया । गाढावस्स एं जंते ! ताभ्यो भंदाभ्यो किं आरंभिया किरिया कज्जइ, जाव भिच्चादंसणकिरिया कज्जइ । कइयस्स वा ताभ्यो जंदाभ्यो किं आरंभिया किरिया कज्जइ जाव भिच्चादंसणकिरिया कज्जइ । गोयमा ! गाढावस्स ताभ्यो जंदाभ्यो आरंभिया किरिया कज्जइ जाव अप्पवत्ताणकिरिया कज्जइ । भिच्चादंसणकिरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । कइयस्स णं ताभ्यो सत्त्वाभ्यो पयगुर्जभवति । गाढावस्स एं भंते ! जंदं विक्किणमाणस्स जाव जंदे से उवणीए सिया, कइयस्स एं जंते ! ताभ्यो भंदाभ्यो किं आरंभिया किरिया कज्जइ, गाढावस्स वा ताभ्यो जंदाभ्यो किं आरंभिया किरिया ? गोयमा ! कइयस्स ताभ्यो जंदाभ्यो हेड्डिआभ्यो चचारि किरियाभ्यो कज्जंति । भिच्चादंसणकिरिया भयणाए गाढावस्स एं ताभ्यो सत्त्वाभ्यो पयगुर्जभवति ॥

गृहपतिगृहं । “ भिच्चादंसणकिरिया सिट्ठ कज्जइ इत्यादि ” मिथ्यादर्शनप्रत्यया किंवा स्यात्कदाचित् कियंते भवति, स्वाभ्यो कियंते कदाचित् प्रवर्तते । यदा मिथ्यादर्शगृहपतिस्तदासौ भवति, यदा तु सत्यगृहपतिस्तदा न जवतीत्यर्थः । अथ क्रिया-स्वैव विशेषमाह—(अहेत्वादि) प्रयेति (पयगुर्जभवति) । (से जंदं सि) तज्जाएडम् । (अजिससमझाए सि) गवययता लब्धं जवति । (तज्जा सि) सत्त्वान्नागमनात् । (से सि) तस्य गृहपतेः पञ्चासम्भवागमास्तरेवेव (सत्त्वाभ्यो सि) यासां सत्त्वोऽस्ति ता आरंभिकयादिक्रियाः (पयगुर्जभवति सि) प्रतनुकीजवन्ति इत्थीभवन्ति । अपहृतत्राण्णगेयणकाते हि महत्त्यस्मा आसन् प्रयत्नविशेषपरत्वात्, गृहपतेस्तज्जा-अकावे तु यजविशेषपरत्वात् इत्थीभवन्तीति । (कइए जंदं साइजेज्ज सि) कयिको प्राइको भाइइ स्वाइयेत् सत्यङ्गरदानतः स्वकुर्यात् । (अणुवणीए सि सि) कयिकायाः समर्पितं स्यात् (कइयस्स णं ताभ्यो सत्त्वाभ्यो पयगुर्जभवति सि) अयासमादत्तत्वेन तज्जाकिरियाणामसत्त्वादिनि, गृहपतेस्तु महत्यां माइइय तदीयत्वात् ? । कयिकस्य भाइइ समर्पिते मदत्सनात्, गृहपतेस्तु प्रतनुकाः २ । इहं आइइस्यानुपनी-तोपनीतज्जात्सुप्रत्ययमुक्तेव धनस्वापि बाधकम् ।

गाढावस्स एं जंते ! भंदं जाव धणे य से अणुवणीए सिया, एयं पि जहा भंदे उवणीए तथा गेयव्वं । चउत्यो आलावगो धणे य से उवणीए सिया जहा पइयो आलावगो जंने य से अणुवणीए सिया तथा नेयव्वो पइयं चउत्याणं एक्को गमो वितिपत्तइयाणं एक्को ॥

तत्र प्रथममेव—“ गाढावस्स एं भंते ! भंदं विक्किणमाणस्स कइए भंदे साइजेज्जा धणे य से अणुवणीए सिया कइयस्स णं भंते ! ताभ्यो धणाभ्यो किं आरंभिया किरिया कज्जइ । गाढावस्स वा ताभ्यो धणाभ्यो किं आरंभिया किरिया कज्जइ । गो-

यमा ! कइयस्स ताभ्यो धणाभ्यो हेड्डिआभ्यो चचारि किरियाभ्यो कज्जंति, भिच्चादंसणकिरिया भयणाए गाढावस्स एं ताभ्यो सत्त्वाभ्यो पयगुर्जभवति ” धनं अनुपनीते कयिकस्य मत्स्यस्ता भवन्ति, धनस्य तदीयत्वात् । गृहपतेस्तु तास्तनुकाः, धनस्य तदानीमतदीयत्वात् । एयं द्वितीयसूत्रसमार्गमिदं तृतीयम् । अत एवाह—“ एयं पि जहा भंदे उवणीए तथा नेयव्वंति ” द्वितीयसूत्रसमत्वेत्यर्थः । चतुर्थं त्वेवमर्थव्ययम्—“ गाढावस्स एं भंदं विक्किणमाणस्स कइए जंदं साइजेज्जा धणे य से उवणीए सिया गाढावस्स एं जंते ! ताभ्यो धणाभ्यो किं आरंभिया किरिया कज्जइ । कइयस्स वा ताभ्यो धणाभ्यो किं आरंभिया किरिया कज्जइ ? । गोयमा ! गाढावस्स वा ताभ्यो धणाभ्यो आरंभिया किरिया भिच्चादंसणवत्तिया किरिया सिय कज्जइ, सिय नो कज्जइ । कइयस्स णं ताभ्यो सत्त्वाभ्यो पयगुर्जभवति । ” धनं जपनीते धनप्रत्ययत्वात्तासां गृहपतेमहेत्यः, कयिकस्य तु प्रतनुकाः, धनस्य तदानीमतदीयत्वात् । एयं च प्रथमसूत्रसमन्विहं चतुर्थमित्येतदनुसरणं च सूत्रमुत्तमाहारा-अनुपकृत्यानि । अ० ५ श० ६ उ० ।

(११) अमणोपासकस्य क्रियाः—

समणोवासगस्स एं जंते ! सामाइयकइस्स समणोवस्सए अत्थमाणस्स तस्स णं भंते ! किं इरियावडिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । गोयमा ! नो इरियावडिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । से केणट्ठेणं जाव संपराइया ? गोयमा ! समणोवासयस्स एं सामाइयकइस्स समणोवस्सए अत्थमाणस्स आया अगिरणखी जवइ आयाहिगणवत्तिं च एं तस्स नो इरियावडिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ से तेणइए ।

“ समणेत्वादि ” (सामाइयकइस्स सि) कृतसामाधिक-स्य तथा अमणोपासके साधुवसतावासीनस्य तिष्ठतः (तस्स सि) यो यथार्थस्य अमणोपासकस्येति किलाकृतसामाधिकस्य तथा साध्वाभ्येनवतिष्ठमानस्य ज्ञाते सांप्रायिकी, क्रिया विशेषणद्वययोगे पुनरैवोपाधिकी युक्ता, निरुक्तकायत्वा-दित्याहृतात्प्रत्यं प्रशः । चउरं तु—(आयाहिगणं) प्रवइ सि । आत्मा जीवोधिकरणानि इदमशकदादीनि कषायाभ्यभूतानि यस्याः सन्नि साधुधिकरणी, ततश्च (आयाहिगणवत्तिं च एं सि) आत्मनोधिकरणानि आत्माधिकरणाणि, ताभ्येव प्रत्ययः कारयं यच्च क्रियाकरणे तत्साधुधिकरणप्रत्ययः । साम्प्रायिकी क्रिया कियत इति योगः । अ० ५ श० ६ उ० ।

अनगरस्यानापुके गच्छतः—

आणगरस्स एं भंते ! आणाउचं गच्छमाणस्स वा रे अणाउचं कत्थपरिमहं कंबलं पायपुच्छणं गेहमाणस्स वा निविस्वमाणस्स वा तस्स एं जंते ! किं इरियावडिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ ? गोयमा ! नो इरियावडिया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । से केणट्ठेणं ? गोयमा ! जस्स एं कोइमाणमायासो जा वोच्छिआ भवन्ति तस्स णं इरियावडिया किरिया कज्जइ, जस्स एं कोइमाणमायासो जा अन्वेच्छिआ जवन्ति

तस्स खं संपराइया किरिया कज्जइ । अहासुत्तं रियमाणस्स इरियावहिंया किरिया कज्जइ, उस्सुत्तं रियमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ, से खं उस्सुत्तमेव रियइ, से तेण्डेणं ।
सुगमम् । अ० ७ श० १ उ० ।

संबुदस्स णं जंते । अणगास्स आउत्तं गच्छमाणस्स जाव आउत्तं बत्थपकिण्णं कंबलं पायपुच्छणं गेहमाणस्स वा निक्खिमाणस्स वा तस्स णं जंते । किं इरियावहिंया किरिया कज्जइ, संपराइया किरिया कज्जइ । संबुदस्स णं अणगास्स जाव तस्स खं इरियावहिंया किरिया कज्जइ, नो संपराइया किरिया कज्जइ । से केण्डेणं जंते ! एवं पुच्छइ संबुदस्स णं जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ । गोयमा । जस्स णं कोदमाणमालोभा बोच्छिआ जवंति तस्स णं इरियावहिंया किरिया कज्जइ, तद्देव जाव उस्सुत्तं रीयमाणस्स संपराइया किरिया कज्जइ, से खं अहासुत्तमेव रियइ से तेण्डेणं गोयमा । जाव नो संपराइया किरिया कज्जइ ।

सुगमम् । अ० ७ श० ७ उ० ।

(१२) सण्डासकेन तत्तलोहमुत्पत्तिपः-

पुरिसे णं जंते । अयं अयकोट्टंस्सि अयोमणं सदासएणं उन्विहमाणे वा पविहमाणे वा कइ किरिए । गोयमा । जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोट्टंस्सि अयोमणं सदासएणं उन्विहंति वा पविहंति वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइयायकिरिया पंचहिं किरियाहिं पुड्डे ; जेसिं पि णं जीवाणं सरिरेहिंता अयणिव्वत्तिए अयकोट्टे णिव्वत्तिए सदासए णिव्वत्तिए इंगाला णिव्वत्तिया इंगालकट्टिणी णिव्वत्तिया जच्छा णिव्वत्तिया ते वि च जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुड्डा । पुरिसे णं मंते ! अयं अयकोट्टाओ अओमणं सदासएणं गहाय अहिगरिणी उक्खिवमाणे वा एणिव्विमाणे वा कइ किरिए । गोयमा । जावं च णं से पुरिसे अयं अयकोट्टाओ जाव णिव्विववत्ता तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइयायकिरियाए पंचहिं किरियाहिं पुड्डे, जेसिं पि णं जीवाणं सरिरेहिंता अयणिव्वत्तिए सदासए णिव्वत्तिए चम्मेडए णिव्वत्तिए मुट्टिए णिव्वत्तिए अयिगरिणी णिव्वत्तिए अयिगरिणिसोमं णिव्वत्तिए उदगदोणी णिव्वत्तिए अयिगरणसाली णिव्वत्तिए ते वि च जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुड्डा ॥

“पुरिसे णं मंते ।” इत्यादि । (अयं ति) कोहं (अयकोट्टंस्सि ति) लोहप्रतापनायं कुट्टले । (उन्विहमाणे व ति) उन्विहणं वा (पविहमाणे व ति) प्रसिद्धं वा । (इंगालकट्टिणि ति) इयं दहा-
आ लोहमयवहिः । (अच्छं ति) जानकत्ववापः इह चायः प्र-

भूतिपदार्थनिर्बैलकजीवानां पञ्चक्रियत्वमविरतिभावनावसेव-
मिति । (चम्मेडं ति) लोहमयः प्रतलायतो लोहादिपुच्छन-
प्रयोजनो लोहाकाराद्युपकरणविशेषः । (मुट्टिए ति) लघुतरो
घनः । (अहिगरिणीकोट्टं ति) यत्र कोट्टाधिकारणी निवेश्यते
(उदगदोणि ति) जलनाजनं, यत्र तत्तं लोहं शान्तीकरणाय
किञ्चित् । (अहिगरणसाल ति) लोहपारिकर्मणुहम् ।
अ० १६ श० १ उ० ।

धनुषा विध्यतः-

पुरिसे णं जंते । वणं परामुसइ २ उत्तं परामुसइ २
ठाणं ठाइ २ आयपकण्णाययं उत्तं करेइ २ ठाइं वेढासं
उत्तं उन्विहइ, तए णं से उत्तं उत्तं वेढासं
उन्विहइ समाये णाई तए पाणाइं भूयाई जीवाइं
सत्ताइं अभिहण्णइ बचेइ हेस्सेइ संअण्णइ संअण्णइ
परितावेइ किलायेइ ठाणाओ ठाणं संअण्णइ जीवियाओ
बबरोवेइ । तए णं मंते । से पुरिसे कइ किरिए । गोयमा ।
जावं च णं से पुरिसे वणं परामुसइ २ जाव उन्विहइ, तावं च णं
से पुरिसे काइयाए जाव पाणाइयायकिरियाए पंचहिं किरिया-
हिं पुड्डे । जेसिं पि णं जीवाणं सरिरेहिं वणू निव्वत्तिए ते
वि च णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुड्डे, एवं धणू
पिट्ठे पंचहिं किरियाहिं जीवा पंचहिं एहारू पंचहिं उस्सु पंचहिं
सरे पत्ताये फले एहारू पंचहिं अट्टे णं से उस्सु अण्णो गुरु-
यत्ताए जारियत्ताए गुरुयसंजारियत्ताए अइ वीससाए
पञ्चोवयमाणे जाइं तए पाणाइं जाव जीवियाओ बबरोवेइ
तावं च णं से पुरिसे कइ किरिए । गोयमा । जावं च णं से उस्सु
अण्णो गुरुयत्ताए जाव बबरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइया-
ए जाव चउहिं किरियाहिं पुड्डे । जेसिं पि णं जीवाणं सरिरेहिं
धणू निव्वत्तिए ते जीवा चउहिं किरियाहिं धणू पुड्डे, चउहिं
जीवा, चउहिं एहारू, चउहिं उस्सु, पंचहिं सरे, पत्ताये
फले एहारू पंचहिं जे वि च से जीवा
अइ पञ्चोवयमाणस्म उवग्गहे चिंतीते ते वि च णं जीवा
काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुड्डा ॥

(पुरिसे णमित्थ्यादि) (परामुसइ ति) परामुसति गृह्णानि
(आयपकण्णाययं ति) आयतः केषाय प्रसारितः कण्णयतः
कणं यावदाकृष्टः, ततः कथंशरयात् आयतकर्षायतः, अतस्त-
म् इत्थं वाणं (उच्छेदनात् ति) । उच्छेदिते वृत्ताक्षराद्यपेक्षयाऽपि
स्यादत्त आह-विहायसीत्याकाशे (उन्विहइ ति) उच्छे-
दित्वाहति, उच्छेदित्वाहति । (अयिगरिणी ति) अयिगुरु-
भागच्छेदः हस्ति (वस्सेइ ति) वस्तुहीकोरति, शरीरसङ्घावा-
दनात् । (लिसेइ ति) रेखयत्यात्मनि निष्ठान् करोति (संचा-
य ति) ग्रन्थोऽग्र्ये गात्रेः संहतान् करोति (संअण्णइ ति) मना-
कृशयति (परितावेइ ति) समस्ततः पीकयति (किलायेइ ति) मार-
णात्तिकाविसमुदात्तं नयति (आओमां छाणं संअण्णइ ति) स्वस्वा-
नात् स्थानान्तरं नयति, (जीवियाओ बबरोवेइ ति) व्युत्पत्तीवि-
ताम् करोतीति । (किरियाहिं पुड्डे ति) किर्यानिः स्पृष्टः, किर्याजन्त्येव

कमेणा बह इत्यर्थः । (धणु णि) धनुर्वेदमुखादिसमुदायः । ननु पुरुषस्य पञ्च क्रिया भवन्तु, कथादिष्वप्यपाराणां तस्य इत्य-मानस्ताव धनुरादिनिर्वेतकशरीराणां तु जीवानां कथं पञ्च क्रियाः । कायमात्रस्यापि तदीयस्य तदानीमचेतनत्वात्, अचेतन-कायमात्रादपि बन्धाभ्युपगमे सिद्धान्तमपि न्यस्तं न, तदीयशरीराण्यपि प्राणानिपातहतुल्यं लोकं कथं विपरिवर्त्तमानत्वात् । किञ्च—यथा धनुरादीनि कायिक्यादिक्रियाहेतुत्वेन पापकर्म-बन्धकारणानि प्रयस्यन्ति तस्माद्जीवानेभ्यः पावद्बन्धकृदीनि जीव-रक्षाहेतुत्वेन पुण्यकर्मनिबन्धनानि स्युर्न्यस्य समानत्वादिति । अचोच्यते—अतिरतिपरिणामाद्बन्धः । अतिरतिपरिणामश्च यथा पुरुषस्यास्ति एवं धनुरादिनिर्वेतकशरीरजीवानामपि । तिस्रः-तानां तु नास्त्यसाधित न बन्धः । पात्रादिजीवानां तु न पुण्यबन्धहेतुत्वं, तदेतौ विवकादेस्तेष्वभावादिति । किञ्च—सर्वज्ञबन्धन-मात्राद्यवधार्थकं तस्या अचेत्येवमेवेति । इदमिति शूरपथफला-दिसमुदायः “ अहं णं से उच्च ” इत्यादि । इह धनुर्भवदीनां यद्यपि सर्वक्रियासु कथादिभिर्निमित्तमात्रास्त तद्यपि विव-क्षितबन्धं प्रत्यमुच्यवृत्तकतया विवक्षितवधक्रियाभास्तेः क-तन्वनादिव्यङ्गत्वात्, शब्दाक्रियायां च निमित्तमात्रवभावेणापि त-त्कृतत्वेन विवङ्गनाशान्नस्त उक्ताः, वाणान्दिजीवशरीराणां तु स्वाज्ञाद्व्यक्रियायां प्रवृत्तत्वात्पक्षेति । प्र० ५ श्र० ५ उ० ।

(१३) वर्षक्रान्ताय हस्तादिप्रसारयतः—

पुरिसे णं भंते ! वासं वासति वासं णो वासति इत्थं वा पायं वा बाहुं वा ऊरुं वा आण्डाणमाणे वा पसारेमाणे वा कडकिरि ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे वासं वा-सइ वासं णो वासतांति इत्थं वा जाव ऊरुं वा आण्डा-वेति वा पसारेति वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुटे ।

(वासं वासइ णि) वर्षो मेवो वर्षति नो वा वर्षो वर्षन्तीति ज्ञानार्थमिति शेषः । अचक्षुराक्षो हि वृष्टिराकाशे हस्तादिप्र-सारणाद्यवगम्यत इति कृत्वा हस्तादिकं आकुण्टयेच्च, प्रसार्य प्रसारयेद्वा, आदित पथेति । प्र० १६ श्र० ५ उ० ।

तालमारुह्य तन्फलं प्रपातयतः—

पुरिसे णं जंते ! तालमारुहइ, तालमारुहइचा तालाओ तालफळं पचालेमाणे वा पचामेमाणे वा कडकिरि ? गो-यमा ! जावं च णं से पुरिसे तालमारुहइ, तालमारुहइचा तालाओ तालफळं पचालेइ वा पचामेइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुटे, जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो ताझे णिण्वत्तिए तालफळं णिण्वत्तिए ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं कि-रियाहिं पुटे ।

(तालं ति) तालशृङ्गं (पचालेमाणे च णि) प्रचालयन् वा (पचामेमाणे च णि) ग्रथः प्रपातयद् वा (पंचहिं किरियाहिं पुटे णि) तालफलानां तालफलभित्तजीवानां च पुरुषः प्राणा-तिपातक्रियाकारी, यच्च प्राणानिपातक्रियाकारको साचाज्जना-मपीति कृत्वा पञ्चभिः क्रियाभिः स्पृष्ट इत्युक्तम् १ । अत्रपि च १३

तालफलनिर्वेतकजीवास्तेऽपि च पञ्चक्रियास्तद्व्यञ्जीवाश्च संघट्टनादिभिरुपक्रावयन्तीति कृत्वा २ ।

अहे णं भंते ! से तालफले अप्पणो गुरुयत्ताए जाव पचोवयमाणे जाइ तस्य पाणाइ जाव जीवियाओ वव-रोवेइ ॥

(अहे णिण्यादि) ग्रथ पुरुषकृततालफलप्रचलनादेरनन्त-रं ततालफलमात्मनो गुरुकतया, यावत्करणासंभारिकतया, गुरुसम्भारिकतयेति इत्यर्थः । (पचोवयमाणं णि) प्रत्यवप-तय बांस्तत्राकाशादौ प्राणादीन् जीविनामपरोपयति ।

तए णं जंते ! से पुरिसे कतिकिरि ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे तालफले अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीविया-ओ ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुटे १ । जेसि पि य णं जीवाणं सरीरे-हिंतो ताळे णिण्वत्तिए ते वि य णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुटे ४ । जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो तालफले णिण्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंच-चहिं किरियाहिं पुटा ५ । जे वि य से जीवा अहे वीससा-ए पचोवयमाणस्स उग्गहे वटंति, ते वि य णं जीवा का-इयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुटा ६ । पुरिसे णं भंते ! रुक्खस्स मूलं पचालेमाणे वा पचामेमाणे वा कडकि-रि ? गोयमा ! जावं च णं से पुरिसे रुक्खस्स मूलं प-चालेइ वा पचामेइ वा तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुटे, जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले णिण्वत्तिए जाव बीए णिण्वत्तिए ते-वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुटा । अहे णं जंते ! से मूले अप्पणो गुरुयत्ताए जाव जीविया-ओ ववरोवेइ, तए णं से पुरिसे कडकिरि ? गोयमा ! जावं च णं मूले अप्पणो जाव ववरोवेइ तावं च णं से पुरिसे काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुटे । जेसि पि य णं सरीरेहिंतो कंदे णिण्वत्तिए जाव बीए णिण्वत्तिए ते वि णं जीवा काइयाए जाव चउहिं किरियाहिं पुटा । जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले णिण्वत्तिए ते वि य णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुटा । जे वि य णं से जीवा अहे वीससाए पचोवयमाणस्स उग्गहे वटंति ते वि णं जीवा काइयाए जाव पंचहिं किरियाहिं पुटा । पुरिसे णं जंते ! रुक्खस्स कंदे पचोवयमाणस्स गो-यमा ! जावं च णं से पुरिसे जाव पंचहिं किरियाहिं पुटे । जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले णिण्वत्तिए जाव बीए णिण्वत्तिए ते वि णं जीवा पंचहिं किरियाहिं पुटा । अहे णं भंते ! से कंदे जावं च णं से कंदे अप्पणो जाव चउहिं पुटे । जेसि पि य णं जीवाणं सरीरेहिंतो मूले णि-

व्यसि ए त्वेयं शिव्यसि ए जाव चडहिं पुड्डे । जेसि पि य
ए जावाणं सरीरेहिंते कंदे शिव्यसि ए ते वि णं जीवा
जाव पंचहिं पुड्डे । जे वि य ते जीवा अहे बीससाए
पचोवय० जाव पंचहिं पुड्डा जहा कंडेर, एवं जाव बीयं ॥

(तते णं ति) तेष्वः साकाशकतिक्रियोऽस्ती पुरुषः । अन्व-
ते-बहुत्वात्, वधनिमित्तमावस्थावपत्तेः तासां वतखुसा-
मेव विचक्षणात् । तद्वत्सत्वं च यथा पुरुषस्य तालफलमच-
खनावी साक्षाद्वधनिमित्तज्ञावोऽस्ति, न तथा तालफलव्यापादि-
तजीवेष्विति कृत्वा ३ । एवं तालनिर्वर्तकजीवा अपि ४ । क-
लानिर्वर्तकास्तु पञ्चक्रिया एव, साक्षात्तेषां वधनिमित्तत्वात् ५ ।
ये चाधोनिपतनस्तालफलस्योपमहे उपकारे वर्धन्ते जीवास्ते-
ऽपि पञ्चक्रियाः, यथे तेषां निमित्तमावस्थं बहुतरत्वात् ६ । ए-
तेषां च सुत्राणां विशेषतो व्याख्यानां पञ्चमशतोत्पादकैश्च-
पुरुषस्यैव वचसेयम् । यतानि वलमद्वारेण वदक्रियास्थानान्यु-
क्तानि, मूलादिष्वपि वदेव प्राप्नीयानि । “एवं जाव बीयं ति”
अनेन कन्वसूत्राणीव कन्वसूत्राणामप्रत्यक्षपत्रपुष्पफलबीज-
सूत्राणामप्येवानीति स्मृतिम् ॥ २० १७ श० १ उ० ।

(१४) शरीराणि निर्वर्तयतः -

जोबे एं भंते ! ओरासियसरिरे णं शिव्यसि एमाणे क-
इकिरिए ? । गोयमा ! सिय तिकिरिए सिय चडकिरिए
सिय पंचकिरिए; एवं पुड्वीकाइय वि । एवं जाव मणुस्सा ॥

“जोबे एं भंते !” इत्यादि । (सिय तिकिरिए सिय चडकि-
रिए सिय पंचकिरिए इति) यदौदारिकशरीरं परपरिता-
पाद्यमाद्यं निर्वर्तयति तदा क्रियाः, यदा तु परपरितापं कु-
र्वीतनिर्वर्तयति तदा वतुत्क्रियाः । यथा तु परपरितापं न-
निर्वर्तयति तदा पञ्चक्रिया ऽन । पृथक्पृथक् इह क्वाचम्य-
योगो नास्ति, एकदाऽपि सर्वविकल्पसङ्गबाधिति ॥

जीवा एं भंते ! ओरासियसरीरिण्यव्यसि एमाणा कइकि-
रिया ? । गोयमा ! तिकिरिया वि, चडकिरिया वि, पंचकि-
रिया वि । एवं पुड्वीकाइया वि । एवं जाव मणुस्सा ।
एवं वेडन्वियसरीरेण वि दो दंरगा एखरं जस्स अत्थि
वेडन्विय एवं जाव कम्ममसरीरेण वि एवं सोऽदिवं जाव
फासिदियं । एवं मणजोमं वज्जोमं कायजोमं जस्स जं
अत्थि तं भाणियव्वं एते एगचपुड्हेणं ज्वीसदंरगा ॥
(ज्वीसदंरग इति) पञ्च शरीराणि, शङ्खपाणि च, त्रयो योगाः,
एते च प्रीतिताम्रयादयः । एते च एकत्वपृथक्त्वाभ्यां शुणि-
ताः बह्विधविरिति । २० १७ श० १ उ० ।

प्राणतिपातादिना क्रियमाणयाः क्रियायाः स्पर्शना-

तेणं कालेणं तेणं समएयं जाव एवं वयासी-अत्थि एं
जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ ? । हुंता
अत्थि । सा भंते ! किं पुड्डा कज्जइ, अपुड्डा कज्जइ ? । गो-
यमा ! पुड्डा कज्जइ, अपुड्डा कज्जइ, एवं जहा पदमसए
जुहुइसए जाव यो अणुपुण्ड्रिकइ वि । वचत्वं सिया, एवं
जाव वेयाणियाणं, एखरं जीवाणं एमिदियाणं य शिव्याया-

एणं जहिंसि बापायं पडुब सिय तदिंसि सिय चडहिंसि
सिय पंचदिंसि सेसाणं णियमं व्वहिंसि । अत्थि णं जंते !
जीवाणं मुसावाएणं किरिया कज्जइ ? । हुंता अत्थि । सा
जंते ! किं पुड्डा कज्जइ, अपुड्डा कज्जइ ? । जहा पाणाइवाए-
णं दंरगो, एवं मुसावाएणं वि, अदिमादायेणं वि, मेहुणेण
वि, परिग्गहेण वि । एवं एए पंच दंरगा । जं समए णं
जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया कज्जइ, सा भंते ! किं
पुड्डा कज्जइ, अपुड्डा कज्जइ ? ; एवं तहेव जाव वचत्वं सिया
जाव वेयाणियाणं, एवं जाव परिग्गहेणं । एवं एए वि पंच दं-
रगा । जं देसेणं जंते ! जीवाणं पाणाइवाएणं किरिया क-
ज्जति जाव परिग्गहेणं । जं देसेणं जंते ! जीवाणं पाणाइ-
वाएणं किरिया कज्जति, सा जंते ! किं पुड्डा कज्जइ ? एवं त-
हेव दंरगो । एवं जाव परिग्गहेणं । एवं एए बीस दंरगा ॥

“तेषामित्यादि” (एवं जहा पदमसते जुहुइसए इति) अने-
नेदं स्वित्तय-“सा भंते ! किं भोगादा कज्जइ, अणोगादा कज्जइ ? ।
गोयमा ! भोगादा कज्जइ, यो अणोगादा कज्जइ” इत्यादि । व्याख्या
वाच्यं प्राप्नुवत् । (जं समयं ति) यस्मिन्समये प्राणतिपातेन क्रि-
या कर्म क्रियते इह स्थाने, तस्मिन्निति वाच्यशब्दा इत्यर्थः । (जं
देसं ति) यस्मिन्देशे क्षेत्रविभागे प्राणतिपातेन क्रिया क्रियते,
तस्मिन्निति शेषोऽत्रापि इत्यर्थः । (जं देसेणं ति) यस्मिन्प्रदेशे लघु-
तमे क्षेत्रविभागे क्रिया प्रायुक्ता सा च कर्म, कर्म च दुःखदनु-
त्वाद् दुःखमिति । तन्निष्पन्नायाह- (जीवावपत्तिं) तन्निष्पन्नाया
वृक्षकल्पयम् । कर्मजन्मा च वेदना भवतीति तन्निरूपणाय
वृक्षकल्पयमाह- (जीवावपत्तिमिति) ॥ २० १७ श० ४ उ० ।
(कायचद्रूपेण्युत्पासनिभासावधिष्ठय क्रिया क्षितिभरणं
१०८ पृष्ठं “आपा” शब्दे समुक्ताः)

पक्षिकामि पंचहिं किरियाहिं काइयाए अहिगरणियाए
पाओसियाए पारितावणियाए पाणाइवायाकिरियाए ॥

प्रतिक्रामि पञ्चजिः क्रियानिष्काररसङ्गक्षानिर्वातिचारः
कृतः । तद् यथा-कायिकेत्यर्थः । आब० ४ अ० । आ०
चू० । “आववाइसु जुगयं, इह भणिओ कायवाववा-
वारो । बुद्धेयया य किरिया, जओ निस्सका अओ
जुतो ॥ १२६ ॥ निम्बाविसयं निस्सवं, किरियाजुग्गमेयया न दग-
न्मि । जोगतिगस्स विजंमि, सुत्ते किरिया जओ भणिआ”
॥ १६० ॥ आब० ३ अ० । (किहकम्म शब्दे १२५ पृष्ठे व्याख्याते) “ग-
हणविसम्पपयसा, परीणपरिवोहिणो कइं समए । समए दो
उवओमा, न होज किरियाण को दोसो ? ” । “आसा” शब्दे कैषा
व्याख्यास्यते । (“दोकिरिय” शब्दे क्रियाद्वयस्य युगपदनु-
जयः अवरुध्यते) जीवादिस्साकपे, उच० १४ अ० ।
जीवादिपदायोऽस्तीत्यारिके, सुव० १ अ० १३ अ० । आसि-
क्के, पञ्च० १६ विब० । “अकिरियं परिणालादि किरियं उवसं
पप्पामि” । सम्पत्कारे, च० ३ भाष० । ज्ञानपूर्वकसाधनानवय-
प्रयोगनिवृत्तिप्रवृत्तिरूपे, विशेष० । सम्यक्संयमानुष्ठाने, प्रव०
१४६ द्वार । सन्नुष्ठाने, सुत्र० २ अ० ४ अ० । समाचारे, को०
६ विब० । धर्मानुष्ठाने, उच० २८ अ० । [“किरियाणय” शब्दे
क्रियाप्राधान्यं वक्ष्यते]

[१५] किरियाऽष्टकम्—

किञ्चते आत्मकर्तृत्वे सा किरिया कृत्ः कृष्यस्य प्रवृत्तिः स्वकृपाजिमुद्देश्येनज्ञानोपायोगता, ज्ञानं स्वकृपाजिमुद्देश्येनप्रवृत्तिक्रिया । एवं ज्ञानात्मिकाभ्यां मोक्षः । तत्र ज्ञानं स्वपरमात्मनःकृपय, किरिया स्वकृपामनकृपा । तत्र चारित्रवीर्यगुणैकत्वपरिणतिः किरिया सा साधिका । अज्ञानादिसंसारं अशुद्धकार्यकृपादिकिरियाभ्यापारकृपाः संसरति, स एव विद्युदसमितिगुण्यदिविनयवैषाकृपादिसत्तिकाकरणेन निवर्तते, अतः संसाररूपेणाप किरिया संवरोविज्ञेरात्मिका करणीया । नामस्थायने सुगमे । कृष्यकिरिया-शुद्धा अशुद्धा च । तत्र शुद्धा स्वकृपातुयावियोगप्रवृत्तकृपा, अशुद्धा कार्याकृपादिव्यापारकृपा । प्रायकिरिया वीर्यप्रवृत्तिकृपा । पुष्कलानुवाच्योहारिकादिकायस्याप्यारसंतुका अशुद्धा । शुद्धा पुनः स्वगुणपरिग्रमनन्तमितिस्वीयव्यापारकृपा किरिया भावकिरिया । तत्र किरिया संकल्पः, नैगमेन सम्रदेष्टु सर्वे संसारजीवाः सत्क्रिया उक्तः । व्यवहारेण शरीरपर्याप्तनयनं किरिया । क्रान्तसूत्रनयेन कार्यसाधनार्थं योगप्रवृत्तिसुखवीर्यपरिग्रामकृपा किरिया, शब्दनयेन वीर्यपरिस्पर्धात्मिका सम्यक्कृतेन गुणसाधनानुपसक्तकृतसंयव्यापारकृपा । एवंभुतनयेन तत्त्वैकत्वजीवैर्ज्ञानता-साहाय्यगुणपरिग्रमकृपा । अत्र साधकस्व साधनकिरियाऽवसरः “नाशुचरणेन मुष्को”, “तेन चरणगुणप्रवृत्तिस्वकृपप्रवृत्तपरभावग्यागृपा किरिया मोक्षसाधका । अतः ज्ञानतत्त्वेन तत्त्वसाधनार्थं सम्यक् क्रिया करणीया । तदुपदेशः क्रायिकसम्यक्त्वं यावत्, निरन्तरं निःस्पृहापददृशेनाचारसेवना केवलज्ञानं यावत्, कामधिनयादिज्ञानाचारता निरन्तरं यथाकथातचारित्राचार्यग्याचारिकाचारसेवना परं शुष्कस्वार्थं यावत् । तत्र आचारसेवना सर्वसंवरं यावत् । वीर्याचारस्याप्राधन्याऽवश्यंभाविनी, न हि पञ्चान्वाचमन्तरेण मोक्षोत्पत्तिः । दृष्टानादिसंयुक्तानां प्रवृत्तिः किरिया, दृशेनादिगुणविशुद्धयै तन्मिसिमतसम्पन्न प्रवृत्तस्य आचार इति । अत एव गुणपूर्णतानिष्पत्तेरर्थात् आचरणा करणीया, आचरणातः गुणनिष्पत्तिर्जन्यत्वेव । पूर्णगुणानां तु आचरणा परोपकाराय इति सिद्धम् ।

अत एव उच्यते—

ज्ञानी क्रियोद्यतः शान्तो, भाविता जितेन्द्रियः ।

स्वयं तीर्णो भवाम्नोपे, परं तारयितुं क्षमः ॥ १ ॥

ज्ञानी यथार्थतत्त्वस्वकृपावबोधि, यदा किरिया साधनकारणातुयावियोगप्रवृत्तिकृपा, स्वगुणानुयाविवीर्यप्रवृत्तिकृपा वा, तस्यास्य उद्यतः । पुनः शान्तः कथायतपरहितः । प्राप्तितात्मा भावितः शुद्धस्वकृपप्रमणयः आत्मा यस्य स भावितात्मा । जितेन्द्रियः पराजितेन्द्रियव्यापारः । अयसमुक्तात्त्वयं तीर्णः पारं गतः, परम् आभितम्, उपदेशदानादिना तारयितुं क्षमः समर्थो भवति । यो हि सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रपरिणत आत्मासामी आत्मसिद्धिर्नाम आत्मानुजयमन्तः स स्वयं संसारान् निवृत्तः, तत्सेवना पराविस्तारयति । अत्र प्रवृत्तज्ञानं भावनारहितं वचनस्यापारमर्गेविकल्पकं संवेदनज्ञानं यावत् । तत्र भावज्ञानस्यानुभवकृतोपायोगस्व कारणम् । कृष्यकिरिया योगव्यापारात्मिका । साऽपि भावकिरिया स्वगुणानुयायि स्वगुणप्रवृत्तिकृपायाः कारणम् । अत्र ज्ञानस्य फलं विरतिः, तेन ज्ञानं विरतिकायारणम् । उक्तं च तत्त्वार्थटीकाया-

दर्शनज्ञाने चारित्र्यस्व कारणम्, चारित्र्यं मोक्षकारणम् । उत्तरावश्यमेवऽपि—“नार्थसंज्ञिस्स नापुं, नापुण विना न बुति चरयगुणा । अगुणिस्स नरिथ मोष्को, नरिथ अमोक्षस्स निम्बाणं ” ॥ ३० ॥ उक्तं २० अ० ।

किर्याविरहितं हन्त !, ज्ञानभावमन्यकम् ।

गतिं विना पणकोऽपि, नाप्नोति पुरीप्सितम् ॥ ३ ॥

अतः ज्ञानं क्रियापुक्तं हिताव, नैकमेव इत्याह-किर्याविरहितं हन्त ! इति । हन्त ! किर्याविरहितं, किर्या साधनप्रवृत्तिकृपा, तथा रहितं, ज्ञानभावं संवेदनज्ञानम् । अनर्थकं न मोक्षरूपकार्यसाधकम् । तत्र दृष्टान्तः—पणकोऽपि मार्गज्ञाता अपि, गतिं विना चरणविहारक्रियां विना, ईप्सितं इच्छितं, पुरं नगरं, न प्राप्नोति न प्राप्नोति । चरणवद्धकर्मणैव ईप्सितनगरप्राप्तिरिति, “नाशुचरणेन मुष्को” इति वचनात् । “सत्ताजनायोगावप महली, च-शुसरं चरितं धम्मसंख्यं । अगुसरे नाणधरं जसंसी, ओसा-सई सुयिप वंतालिप ॥ २३ ॥” इति उत्तरावश्यमेव २१ अ० ।

पुनस्तत्वेव दृष्टव्याह—

स्वानुक्तां किर्यां काले, ज्ञानपूर्णां व्यपेक्षे ।

प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि, तैलपूतोदिकां यथा ॥ ३ ॥

ज्ञानपूर्णांऽपि स्वपरविषेचनविशिष्टोऽपि, काले अवसरे कार्यसाधनकृते, स्वानुक्तां तत्कार्यकरणरूपां, क्रियाम् अपेक्षते । तत्त्वज्ञानी सम्यक्ज्ञानी प्रथमसंस्तरकार्यकृतिः इतिस्वितिसर्वविरतिप्रवृत्तकृपां क्रियाम् आश्रयति, पुनश्चास्तिगुणोऽपि तत्त्वज्ञानी केवलज्ञानकार्यनिष्पादनपर्यन्तः शुक्लकृपायागोदकृपां क्रियाम् आश्रयति । केवलज्ञानी सर्वसंवरपूज्यामन्दकार्यावसरे योगोदधर्पां क्रियां करोति । अत एव उच्यते—कालां क्रियाम् अपेक्षते एव, तद्धर्मेव आवश्यककरणं मुनीनाम् । तत्र दृष्टान्तः—यथा प्रदीपः स्वप्रकाशोऽपि तैलपूतोदिकां क्रियाम् अपेक्षते, एवं सम्यग्ज्ञानी अपि क्रियापक्षी भवति । किर्या हि वीर्य-हृदिहेतुः, अशुद्धवीर्यविहिताभावः संसरति संसारः स एव शुणी सेवनगुणप्राभाबोद्यतः संवरी जयति । कर्मप्रदेशग्रहणं योगैः, योगाः वीर्यप्रभवाः, तेन योगाः परमात्मवन्द्यव्याप्याप्यनानादियोजिता न कर्मप्रवृत्तयः जयन्ति, योगानां सत्प्रवृत्तिः क्रिया इति ।

बाह्याचारं पुरस्कृत्य, ये क्रियां व्यवहारतः ।

वदने कवलक्षेपं, विना ते रुतिकाङ्क्षिणः ॥४॥

बाह्याचारं बाह्याचारं पुरस्कृत्य अङ्गीकृत्य ये नरा असेवितगुरुचरणाः व्यवहारतः क्रियां निषेधयति, किं बाह्याक्रियारूपेण इति उक्त्वा क्रियोद्यमं मन्दयति, ते नरा वदने मुने कवलक्षेपं विना रुतिकाङ्क्षिणः रुतिकाङ्क्षका इति ।

गुणवद्वहुमानादे-नित्यस्तुत्या च सात्क्रिया ।

जातं न पातयेद्भाव-मजातं जनयेदपि ॥ ५ ॥

सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्रसमामाद्वयाऽऽज्ञादिगुणवन्तः, तेषां बहुमानं स्वताऽपिकगुणवतां बहुमानम्, आदिशब्दाद् बोधपथापायः, पापदुष्कृता, अतीचारादोचनं, देवगुरुसाधर्मिकभक्तिः, उत्तरगुणारोहणादिकं सर्वं श्लाघाः च पुनः नित्यस्तुतिः पूर्वप्रवृत्ततत्त्वस्मरणः, अमिनचप्रत्याक्यानसासाधिकाचतुर्विधश्रुतिस्तत्त्वगुरुवन्दनप्रतिग्रहणकायोस्तर्गमयथास्थानादीनां नित्यस्तुत्या सात्क्रिया भवति । अत्र गाथाः श्रीहरिमरुप्यैर्विश्रुतिकायाम-

“तन्हा निचव सप बहु-भाणेण क अदिहवगुणिमि ।

पडिवच्छुपुगुणप, परिवादिआलोचयणं क ॥१॥

तिथंकरमर्षीय, सुसाहुजणपज्जुवासणाए व ।

उत्तरगुणसहाए, पदथ सया होइ जइवयं ॥२॥

एवमसंतो विररि, सो आइ जिओ अ न पादइ कया वि ।

ता पदं बुद्धिमया, अयमाओ होइ कायवत् ॥३॥

सुइपरिणामो निभं, उडसरणममाइआयंर जीवां ।

कुसलपवमीड बंधर, बढा व सुहाएउंधा उ ॥४॥”

इत्यादिक्रिया, जातम उरपमं, भाव सम्बन्धानादिवसेगमिर्वै-
क्षण्या, न पातयेत् । अपिच, न जाते धर्मस्यानुकूलस्याना-
दिकं भावमपि, अनुत्पन्नम् अपि, जनवेद निष्पादयेत्, भ्रंश-
कृष्णादीनां गुणिवृद्धानेन, युगावस्थाः पश्चात्तपेन, आलो-
चनेन अतिमुक्तिर्निर्णयस्य, युक्तमकथा वपरुद्धाश्चस्व, इत्या-
द्यमेकवाक्यमनां परामर्शनिष्पत्तिः श्रुतं आश्रमे ॥ ४ ॥

ज्ञायोपशयिके भावे, या क्रिया क्रियते तथा ।

पतितस्यापि तन्नाम-मृष्टिर्जायते पुनः ॥ ६ ॥

चारित्रागुणवीथिकोपशये जाते या क्रिया वन्दनमनादिका
क्रियते, स्या क्रियया, पतितस्यापि गुणपरायमुक्तस्यापि जीवस्य,
पुनः तन्नामप्रवृद्धिः सम्बन्धानादियुगजायप्रवृद्धिर्जायते । उक्तं
च-“आत्मावसमिगनावे वटजत्रकयं सुइं अणुपाणं । पडिव-
सिंयं पि अहुजा, पुणो वि तन्भावबोहिकरं” ॥१॥ औद्ययिकजावे-
ऽपि क्रिया भवति, सां न तादृशगुणवृद्धिकरी । औद्ययिकी क्रि-
या च उक्तैर्गौत्रमुग्रयोदयद्योनात्मकमोदयेन अन्नरायोद्-
येन उक्तैर्गौत्रोदयेन च तपःशुभादिज्ञानः प्रकृपनायुक्तो हेतुः ।
इति ज्ञानावरणद्वयानावरणद्वयोनैवचारित्र्यमोहांतरायक्योप-
श्रयतः शुद्धधर्मप्राप्तावाप्यं या क्रिया क्रियते सा आत्म-
गुणप्रकाशिकी भवति ।

पुनः तदेव ईशयति-

गुणवृद्धये ततः कुर्यात्, क्रियामस्त्वन्नाय वा ।

एकं तु संयमस्थानं, निजानामपतिष्ठते ॥१॥

ततः एकधर्मेगमावहेतुत्वात् क्रियां सत्यवृत्तिं कुर्यात् । किम-
र्थम्, गुणवृद्धौ युगाः ज्ञानादयः तेषां वृत्तिः तस्यैः गुणमोक्षासार्य-
मितिनं ह्यहारादिष्वच्छादयसंज्ञानिमित्तम् । पुनः प्रवृत्तनाय अ-
प्रतिपाताय क्रियारहितः साधकत्वे अवस्थापुनसकः, यतो
वीथैव साधकं, तत्रच क्रियाप्रतः सत्त्विकादियुक्तं प्रतिपाताय
न भवति । प्रमथ्या च अनादिप्रवृत्तिप्रवृत्तः सन् स्वस्वनाय भव-
ति, क्रियाया उत्तरांतरस्यानाराहणं च ध्येयं आगमं । तथा च
एकमप्रतिपाति संयमस्थानं, निजानां ज्ञाविकज्ञानं, चारित्र्यवर्ता
एकं पूर्णस्वैकत्वकषं स्थानमवतिष्ठते नाप्यस्य । अतः साध-
कानिजवगुणवृद्धयर्थं क्रिया करणीया । अत एव वनं निवसन्ति
निर्ग्रन्थाः, चैत्ययात्रायर्थं गच्छन्ति, नन्द्यस्वरादिषु कायोत्सर्ग-
यानि, सरीरमाकुञ्चन्ति, विग्रहं वीरासनं च भिन्नबन्धनशना-
स्तुकां शुद्धन्ति परित्वादिबुद्धिजिनकस्योपसिद्धयर्थम् ।

अथ विवाद्यनुष्ठानद्विता सांनुष्ठाना हि क्रिया नवहेतुरेव,
तेन रहिता या क्रिया साधनहेतुः सा सव । आह-

वचोऽनुष्ठानतोऽसङ्गक्रिया सङ्गतिमङ्गति ।

सा एव ॥

वचोऽनुष्ठानत इति । वचनमर्थदाह, तदनुयायि क्रिया धर्महेतुः ।
यतः-

“प्रज्ञावतिष्ठेन गमीरभावे-नैवाह सा सफला क्रिया च ।

अङ्गारवृद्धये सहसा न चेष्ट, नासङ्गद्वैकगुणप्रकर्षो” ॥२॥

विपगरत्नावोच्यानुष्ठानत्वाग्नेन भीमश्रीनरामावस्थासुत्तरतः
उत्तरांगपवादासांप्रकृपा क्रिया वचनानुष्ठानक्रियाकरणतः प्र-
सङ्गक्रियासंगतिं संयोगिताम् अङ्गतिं प्राप्नोति वचनाक्रियावाद् ।
अनुक्रमेण असङ्गक्रियां निर्विकल्पनिष्पत्त्यासङ्कर्षां क्रियां प्रा-
प्नोति । सा एव असङ्गक्रिया एव, ज्ञानक्रियाया धर्मैर्युग्मे हे-
या । असङ्गक्रिया ज्ञावक्रिया युक्त्यपयोगः शुद्धवीर्याङ्गासः त-
दात्मतां दधाति । ज्ञानवीर्यैकत्वं ज्ञानक्रिया अग्रद इत्य-
नेन यावत् गुणपूर्णता न तावद् निरनुष्ठानादिक्रिया कर-
णीया । न हि तत्त्वज्ञानक्रिया निषेधिका, किन्तु क्रिया हि
शुद्धरत्नत्रयीरूपवस्तुसाधने कारणम्, न धर्मम्, धर्मं च आत्म-
स्थमेव । उक्तं च श्रीहरिभट्टपुर्यैः दशवैकाङ्गिकवृत्तौ-“धर्मसा-
धनत्वात् धर्म” इति । अतो प्रवृत्त्याद्यं धर्मत्वेन यद् गृह्णन्ति, त-
त्कारणं कार्योपचार एव, नाप्यः । एतच्चक्रान्तिकलायां क्रिया
न धर्महेतुः । “बहुगुणविज्जानिष्ठो, उच्छुषान्सी तथा विमु-
क्तव्या । जडं पवरणीजुत्तो, विषयकरो विसहरो तोद” ॥१॥ इति
षष्टिशतप्रकरणे । तथा च आचारारम्भः “अथविचिक्त्वायां न स-
यमः” इति । अतो निमित्तहेतुत्वेन क्रिया निरनुष्ठाना करणीया,
इयं असङ्गक्रिया । सा आनाहापिच्छली स्वाभाविकानन्दामृत-
साक्षा । अत आत्मतत्त्वव्याधानानन्दार्थकैर्निरनुष्ठाना सत्यवृ-
त्त्यसम्बृत्तिपरित्यागक्या क्रिया कल्प्यतां भवतः स्याद्वाद्स्वशु-
भानुयायी वीथेप्रवृत्त्यजननगुणवृद्धिरुपा संयमस्थानाराहण-
तत्त्वैकव्यक्या क्रिया प्रतिमयं कारणं साध्यसांप्रकृत्यं, अ-
त एव ज्ञानक्रियायां मोक्षः इति निश्चरणीयम् । कल्प्यक्रिया-
द्यतो ज्ञावक्रियावान् भवति, ततश्च स्वकथास्वादीं जवति इति श्रे-
यः ॥ अहं ६ प्रष्टुः । “नाथ काइ किरिया वा एवं भवति नाथ-
वादिणो” नास्ति काश्चित् क्रिया वा अनिर्णयक्रिया वा आक्रिया वा
पापक्रिया उत्तरांतरायास्तिककल्पितत्वेनापामार्थिकत्वात् ।
भवन्ति च-“पिब काइ च चाखोचने । यद्गीतं वरगात्र । तत्त-
तेन हि श्रीक । यत् निवसेत्, सनुद्यमाभिमिदं कलंवरम् ॥१॥”
प्रश्नः ३ आश्रमः द्वार । धर्मान्तराय, प्रति० । वैद्योपश्रंशदी-
वचपाने, नि० चू० १ उ० । चिक्त्वायां, आह, शौच,
पयोगं च । वाच० ।

किरियाकृष-क्रियाकृष-पुं० । क्रियायां चिक्त्वायां कदपो वि-
धिः । क्रियायां कदपो व्याख्यास्याम इत्युपकल्प्य सुश्रुतेके
उत्तरतन्त्रे अष्टाध्यायप्रतिपादो क्रियाज्ज्ञेद, वाच० । स च इ-
शमः श्रीकज्ञानेदः । कल्प० ३ कृष ।

किरियाकृष-क्रियाकृत-त्रि० । क्रियाद्यमविहिते, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

किरियाकिरिया-क्रियाक्रिया-स्त्री० । द्वि० व० द्विष्टः । क्रिया
शुद्ध्यर्थयोः सुख० । “पुढो य देवा सह माणवाभ्रं, किरियाकिरीणं
कं पुढो य वार्यं । ज्ञावस्य चात्तस्स पकुब्ब देहं, पण्डुलीं वरमस्स-
जतस्स” सुख० १५० १ अ० । (एतच्चक्रान्त्या समादि शब्दे वयस्यते)

किरियाकुसल-क्रियाकुशल-त्रि० । सवदुष्ठानकुशले, सुख० ३
सु० ४ अ० ।

किरियाचरण-क्रियाचरण-पुं० । क्रियामाचर्यैव प्राणतिपातावेर्जी-
वैः क्रियमाणस्य दर्शनात् तदेतुक्रमेण आदर्शनात् क्रियाचरण-
कर्म यस्य स क्रियाचरणः । व्यापारमात्रकर्मोपेतं, “किरियाचर-
णे जीवे” क्रियाचरणः कोऽसौ?, जीवः, इत्यष्टमपरं यद् विप्र-

ज्ञं तत्तृतीयम् । तृतीयो विभङ्गज्ञानभेदः । विनङ्गता चास्य कर्म-
णाऽद्वयेनानुपपन्नमात् । स्था० ७ ग० ।

किरियायोग-क्रियायोग-पु० । क्रियैव योगो योगोपायः योगे, “तपः-
स्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि क्रियायोगाः” इति पानञ्जल्युक्ते योगा-
पादभूते क्रियाभेदः वाच० । सदाचारं च । इ० १६३०० । क्रियास्त-
वधे, वाच० ।

किरियाहाण—क्रियास्थान-० । कर्णं क्रिया, कर्मबन्धनिबन्ध-
ना चैध्वयः । तस्याः स्थानानि जेदाः पर्यायाः । निषिद्धकरणादिषु
प्रकारेषु, प्राच० ४ अ० । स० । तस्मात्प्राप्तं सुखकृताङ्गस्य
द्वितीयधनस्कन्धस्य द्वितीयोऽप्ययनं, सुख० ।

तत्प्रकृत्येव—

किरियाञ्चो जयिष्याञ्चो, किरियाठाण तितेण अज्जयणं ।

अङ्गिरा पुण जण्णिओ, वेण तहो कम्ममग्गे यं ५५ अ० १० ।

“किरियाञ्चो” इत्यादि । तत्र कियत् इति क्रियाः, ताञ्च कर्मब-
न्धकारणत्वेनावश्यकानुवर्तिनि प्रतिक्रियाभ्यवस्ये, “पाञ्चकमा-
निरेसाहि किरियाठाणेहि ति” आस्मिन् सूत्रेऽभिहितः । यदि
वा परिक्रिया प्राणित्वा अग्निहितास्तेनदमध्ययनं क्रियास्थान-
मित्युच्यते । तच्च क्रियास्थानं क्रियावत्त्वेन भवति, नाक्रियाव-
त्सु । क्रियावत्तच्च केचिद्व्यपन्ते केचिन्मुच्यन्ते यत्नेऽप्ययना-
र्थोऽधिकारः पुनरभिहितः—“बन्धं तथा गोल्लमं चेति” ।

(क्रियायाः स्थानस्य च स्वस्थाने निक्षेपः)

इह पुनर्या क्रियाया येन च स्थानेनाप्युक्तस्तद्वर्तमानमित्याह-
रुमुदाणिगिणिह तन्नो, समं पणुत्तं य जावडाणम्मि ।

किरियाहि पुरिसपाया-उप उ मत्थे परीक्खेय १६१ । सूत्रण्णि० ।

“समुद्गार्णयादि” । क्रियायां मध्ये समुद्गार्णिका क्रिया व्या-
ख्याताः, तस्याञ्च कथायास्तुतव्यात् बहुषो भेदा यतः, ततस्ता-
न्नां समुद्गार्णिकानां क्रियागामिह प्रकारे (तत्रो षि) अधिकार-
ो व्यापारः सम्यक्प्रयुक्तः च भावस्थानं, तन्नेह विरतिकर्पं
संयमस्थानं प्रशस्तज्ञानसंधानकर्म च शृणोत । सम्यक्प्रयुक्तभा-
वस्थानप्रहणसामर्थ्यादियांपाथको क्रियाऽपि शृणोत । समुद्गार्-
निकक्रियाप्रहणाप्रशस्तभावस्थानान्यपि शृणोतानि । आनिञ्च
पूर्वोक्ताग्निः क्रियाभिः पूर्वोक्तान् पुरुषान् तद्गारायात्तम्यावाहु-
काञ्च परीक्षते सर्वानपि । यथा चैवं तथा स्वत एव सूत्र-
कारः—“तं जहा से एगइया मणुस्स जवत्तं” इत्यादि । तथा प्रा-
वाद्युक्परिज्ञावामि—“गायउ उगररं च विप्प जहा मि-
क्खारियाए समुट्ठिया” इत्यादिना वक्ष्यतीति । गतो नि-
र्युत्थयुगमः । सूत्र० ।

साम्प्रतं सूत्रानुगमस्त्वल्लितदिगुणोपेतं सूत्रमुच्चारयितव्यम्,

तन्नेदम—

सुं ये आउसंतेणं भगवया एवमकलायं ; इह खलु किरि-
याहाणे णामज्जयणं पखसे । तस्स एं अयमइ । इह खलु
संजुहेणं दुबे हाणे एवमाहिज्जंति । तं जहा-धम्मं वेव,
अधम्मं वेव, उवसंते वेव, अणुवसंते वेव ॥ १ ॥

“सुं ये आउसंतेणमित्यादि” । सुधर्ममित्यादि । अन्धत्वामिनमु-
द्दिश्येदमाह-तद्यथा, अन्ते मयाऽऽपुनरात्रा भगवत्तैवमाख्यातम् ।
इह खलु क्रियास्थानं नामाभ्ययनम् । तस्य चारमयः—(इह
खलु संजुहेयं ति) सामान्येन संक्षेपेण समासतो द्वे स्थाने प्र-
वतः । ये क्रियावन्तस्ते सर्वेऽप्ययनाः स्थानयोरेवमाख्यायन्ते ।
१३६

तद्यथा-धर्मे वैशधर्मे चैव । इदमुक्तं जवति-धर्मस्थानमधर्म-
स्थानं च । यदि वा धर्माद्वनयेत धर्मं, विपरीतमधर्मम् । कारण-
बुद्ध्या च कार्यशुद्धिर्ज्ञेयतीत्याह-अपशान्तं यत्कर्मस्थानम्, अ-
नुपशान्तं वाऽधर्मस्थानम् । तथापशान्तं अपशमप्रधानं धर्मस्था-
नऽधर्मस्थानं वा केचन महासत्त्वाः समासलोचरशुभमाद्यो व-
सन्ते, परं च तद्विपर्यस्ते विपर्यस्तमततः संसारानिष्चङ्गाऽ-
धोऽधोगतयो वस्ते । इह च यद्यप्यनादिजवाप्यासादिर्हिक्रियानु-
कूलतया प्राशयः पूर्वमधर्मप्रवृत्ता भवति, पश्चात्सद्यपदेशयोन्वा-
ऽऽचार्यसंसर्गोद्धर्मस्थाने प्रवर्तते, तथाऽप्यन्यदिनत्वात्पूर्वं धर्म-
स्थानमुपशमस्थानं च प्रशंसितं, पश्चात्तद्विपर्यस्तमिति ॥ १ ॥

साम्प्रतं तु यत्र प्राणिनामनुपदेशः स्वपरप्रवृत्त्यावाच्यं स्थानं
भवति तद्विपर्यस्तम्—

तस्य एं जे से पढमस्स ठाणस्स अहम्मपक्खस्स वि-
ज्जंम तस्स णं अयमइ पखसे । इह खलु पाईणं वा संते-
गतिवा मणुस्सा भवंति । तं जहा-आरिया वेगे अणारिया
वेगे उडागोया वेगे णीयागोया वेगे कायागोया वेगे इस्सयं-
ता वेगे सुयथा वेगे बुवत्ता वेगे मुक्खा वेगे दुक्खा वेगे ॥२॥
तेसि च णं इमं एताक्खं दंसमाठाणं संपेहाए । तं जहा-यो-
रइएतु वा तिरिक्खजोणिपसु वा मणुस्सेसु वा देवेसु वा
जे यावन्नं तहप्पगारा पाणा विन्नु वेयणं येयंति ॥३॥

तत्रेति वाक्योपमासाधे, एमिति वाक्यालङ्कारे, याऽसौ प्र-
थमानुष्ठेयतया प्रथमस्याधर्मपक्वस्य स्थानस्य विविधो भङ्गो वि-
चारस्तस्यायमर्थ इति । इहास्मिन् जगति प्राचयादिषु दिक्षु मध्ये-
म्यन्तरस्थां दिशि न्यति विद्यन्ते एक केचन मनुष्याः पुरुषास्ते वै-
र्भूता भवन्तीत्याह । तद्यथा-आराद्यानाः सर्वहेतवधर्मश्च इत्या-
योः । तद्विपरीताश्चाऽनार्याः, एक केचन भवन्ति यावद्दुष्कराः,
सुकृपाश्चेति । तेषां वाऽऽर्थादीनामिदं बह्वयमाणेतद्व्यपम् । दूरद-
यतीति दूरतः, पापोपादानसंकल्पः, तस्य समादानं प्रहणं [संपे-
हाए ति] संप्रेक्ष्य । तच्चतुर्गताकानामन्यतमस्य जवतीति दर्शय-
ति—“तं जहेत्यादि” । तद्यथा-नारकादिषु ये चाप्ये तथाप्रकारास्त-
द्देवर्तिनः सुखेणुर्वेर्गोदयः प्राणाः प्राणिनो विडांसे वेदन्तं
ज्ञानं तद्व्यन्यनुजवन्ति । यदि वा सातासातकर्पा वेदन्तमनु-
भवन्तीत्यत्र स्वतारा भङ्गाः । तद्यथा-संज्ञिनां वेदन्तमनुजव-
न्ति विदन्ति च १, सिद्धास्तु विदन्ति नातुभवन्ति २, असंज्ञि-
नोऽनुभवन्ति न पुनर्विदन्ति ३, अजीवास्तु न विदन्ति नाप्य-
नुभवन्तीति ४ ।

इह पुनः प्रथममृत्तीयाध्यामधिकारो, द्वितीयवर्तुषावबस्तु-
चूताधिति—

तेसि पि य एं इमाई तेरस्स किरियाठाणं भवंतीति भ-
क्खायं । तं जहा-अइदादं अइहाददं हिंसादं अकम्मादं-
दे दिह्दीविपरियासियादं भोमवत्तिए अदिक्षादाएवत्तिए
अऊत्तयवत्तिए माणवत्तिए मिचोदोसवत्तिए भायावत्तिए
खो जवत्तिए इरियावत्तिए ॥ ४ ॥

तेषां च नारकतिर्यङ्मनुष्यदेवानां तथाविधज्ञानवतामिमा-
नि बह्वयमाणलक्षणानि त्रयोदश क्रियास्थानानि भवन्तीत्येवमा-
ख्यातं तीर्थकरगणधरादिजिरिति । कानि पुनस्तानीति द-
र्शयितुमाह—[तं जहेत्यादि] तद्यथेत्यनुदाहरणवाक्योपमा-

हि वृष्ट्युपपन्नं नाम, न च सकललोकमयः कालिके अर्थे अन्यत्र-
भाषान्तरं संभवति इति । तथाऽऽमुष्यिकफलप्रत्ययिनाऽपि तपस्व-
रणादिका क्रियैव कथंया, मौनीन्प्रवचनमन्येवमेव व्यवस्थि-
तम् । यत उक्तम्—“वेद्यैककुल गणसंघे, आयरियाणं च पवयद्युप-
य । सम्बन्धु बि तेण कर्म, तवसंजमसुखमतेन” ॥१॥ इत्येतदे-
वमङ्गीकर्तव्यम् यतस्वीयैकद्वयिभिः किर्याहृतं ज्ञानमन्य-
फलमुक्तम् । उक्तं च—“सुबहुं पि सुममधीतं, किाहृत् खरण-
विष्युण्णस्त । ग्रंथस्त ऊह पठित्ता, दीवसतसहस्रकांडी वि ।”
इति किर्यापूर्वकक्रियाविकलत्वात्सत्येति भावः । न केवलं ज्ञापो-
पधामिकाद् ज्ञानात् क्रिया प्रधाना, किन्तु ज्ञाविकापि, यतः सत्य-
पि जीवाद्यस्तत्त्वस्तुपरिच्छेदे ज्ञानं सत्तुच्छसितं न व्युप-
क्रिया (नवतिप्यानक्रियामन्तरेण अवधारणीयकमोच्छेदः । तद-
च्छेदाच्च न मोक्षम्, आरित्रतो न ज्ञानं प्रधानम्, खरुणक्रियायां
पुनरतिहासुष्मिककालावसितिः सत्य प्रधानभावमुत्तुभव-
तीति । आचा० १ सु० १ अ० ४ ४ ।

किरियाणास—क्रियानाश—पुं० । स्वाचार्यसंश्लेषे, विटवेष्टायां च ।
“साहृषमण्युवाचो, किरियाणास्तो उ उवाच ” पञ्चा०
७ वि० ।

किरिया (य) रय—क्रियारत—त्रि० । भिकाशुद्धप्रतिकर्तृताप्रामो-
पधितायापनामासकपाचनुष्ठानविरते, पञ्चा० ११ वि० ।

किरियाकृ—क्रियाकृचि—स्त्री० । पुं० । कर्म० सं० । दर्शनज्ञानआ-
रिचतपविनयाद्यनुष्ठानविषयवर्णा कर्म, सम्बन्धुत्वमेव, य० २
अ० । क्रिया सम्बन्धुत्वमायुष्ठानम्, तत्र कर्चिर्यस्य स कि-
याकृचिः । दर्शनार्थमेव, प्रज्ञा० ।

क्रियाकविमाह—

दंसणनाणचरिते, तविण्णं सव्वसमिण्णुचीसु ।

जो किरिया—जावर्ण, सो खलु किरियाकृ नाम ॥

दर्शनं च ज्ञानं च आरिचं च दर्शनज्ञानआरिचम् । समाहारे
द्वन्द्वः, तस्मिन् । तथा तपसि विनये च, तथा सर्वान्नु समिति-
षु र्थासमित्यादिषु, सर्वान्सु च शशिसु मनोऽनुसिप्रभृतिषु यः
क्रियानावकृचिः । किमुक्तं नवति । यस्य प्रावतो दर्शनाद्यापरा-
नुष्ठाने कचिरस्ति, स खलु क्रियाकविर्नाम । प्रज्ञा० १ पद । उक्त० ।

किरियावत—क्रियावत्—त्रि० । क्रियाऽस्यस्य मनुष्य, मव्य वः ।
क्रियाविशिष्टे, क्रियानिरते, “यः क्रियावान् स पावित्तः” कि-
याव्ये कर्तेरि च । वाच० । जिनकल्यादिपुण्यक्रियाऽभ्या-
सिनि, अष्ट० ११ अष्ट० ।

किरियावाङ् (य)—क्रियावादिन्—पुं० । क्रियां जीवाजीवा-
दिरथोऽस्तीत्येवं कृपां वदन्ति इति क्रियावादिनः । आस्तिकेषु,
स्था० ४ ग्रा० ४ ४ । सूत्र० १ ग्रा० । क्रियैव परलोकसाधना-
यासामित्येवं वदितुं शीघ्रे येषां ते क्रियावादिनः । ईक्षान एव
क्रियाकृपाया मोक्ष इत्येवमनुपगमपरंपरु, सूत्र० १ सु० ६ अ० ।
ज्ञानादिरहितं क्रियामकामेव स्वर्गापवर्गसाधनत्वेन वदितुं
शीघ्रवत्तु, सूत्र० २ सु० ३ अ० । क्रियामात्मसमाधिनि वद-
न्ति तच्छ्रीलाभ्यः न कर्तारमन्तरेण क्रिया पुण्यवन्धादिलक्ष-
णा संभवति तत्र पदं पदार्थावतम् । क्रियाऽऽत्मसमाधियो-
त्पन्नमुपगमरेषु, न० । ध० । तेषां च १८० भेदा—“आसि-
यस्यं किरियाणं” सूत्र० १ सु० ११ अ० । तत्र जीवा-
जीवाभाववन्धुपुण्यपापसंवरनिजैराभिसाख्या नव पदार्थाः ।

स्वपरमेष्ठ्यां नित्यानित्यविकल्पद्वयेन च कालनित्यित्स-
मावेभ्यस्तात्माभ्यपनाद्यधीत्युत्तरं मेवमुक्तं भवति क्रियावादि-
नाम्, एते आस्तित्ववादिनोऽभिधीयन्ते । इयमत्र प्रावना-
अस्ति जीवः स्वतो नित्यः कालतः १, अस्ति जीवः स्वतोऽ-
नित्यः कालतः २, अस्ति जीवः परतो नित्यः कालतः ३, अस्ति
जीवः परतोऽनित्यः कालतः ४ इत्येवं चित्तं कालेन चत्वारो जे-
दा लब्धाः । एवं नित्यित्वज्ञानवैधवात्माभिरन्येकेकेन चत्वारो-
त्वारो विकल्पा लभ्यन्ते । एते च पञ्च वस्तुषु कदा विद्यतिर्भवति ।
इयं च जीवपदार्थेन लब्धा । एवमजीवाद्योऽप्यष्टौ प्रत्येकं विधा-
तिर्नेष्टाश्च । ततश्च नवविधतयः शतमशुत्युत्तरं भवति
(१८०) तत्र स्वत इति स्वेनैव कृपेण जीवोऽस्ति न परोपाध्य-
कृपा इत्येववदीर्घत्वे इव, नित्यः श्लाघ्यतो न कृषिकः, पूर्वोत्तर-
कालयोरवस्थितत्वात्, कालत इति काल एव विदितव्यं किन्तु
यसिप्रत्ययकारणम् । उक्तं च—“कालः पचति नृतानि, काः सं-
हरते प्रजाः । कासः सुतेषु जागर्ति, कासो हि हृत्ततिक्रमः ॥१॥”
स चार्तान्द्रियो युगपद्विरक्तिक्रियाभित्यङ्गो हिमोष्णवर्षाव्य-
वस्थाहेतुः सजलवयुमुद्यमोहोरात्रपक्षमास्त्येव न संवत्सरयुग-
कल्पपुण्येयप्रसारापमोस्तर्पिण्यवसन्ति । पुनश्च परावर्तनीता-
जागतवर्तमानसर्वांश्चादिव्यवहारकम् । द्वितीयाधिकरेषु तु काहा-
देवात्मनोऽस्तित्वमभ्युपयम, किन्त्वनित्योऽस्माविति विशेषोऽय-
म्, पूर्वविकल्पवादः । तृतीयाधिकरेषु तु परतोऽवस्थितत्वमनुपगम्य-
ते, कथं पुनः परतोऽस्तित्वमात्मनोऽभ्युपेयते ? मन्वेतन्मसज्जमेव
सर्वपदार्थानां परपदाधेयत्वात्पेक्षया स्वकपरपरिच्छेदः, यथा
दीर्घत्वापेक्षया दृक्त्वपरिच्छेदः, दृक्त्वत्वापेक्षया च दीर्घत्वस्ये-
त्येवमेव धात्रात्मानम्, स्तम्भमङ्गनादिसमीक्षातस्तस्यैव स्वतितरे
वस्तुन्यात्मानं बुद्धिः प्रवर्तते इति । अतो यदात्मनः स्वकस्य तस्य-
एव पदावधार्यते, न स्वत इति । चतुर्थ्याधिकरेषुऽपि आम्बुविति
चत्वारो विकल्पाः । तथाऽन्ये नित्यतिरिक्तान्तेः स्वकमवधारय-
न्ति । का पुनरियं नित्यतिरिक्तः ? वच्यते—पदार्थानामवस्थतया व-
युपाजवने प्रयोक्तृकर्मां नित्यतिः उक्तं च—“मातस्यो नित्यति-
वलाभयेण योऽर्थः, सोऽवश्यं भवति नृणां शुभोऽशुभो जा वा । नृतानां
मदति कुतेऽपि हि प्रत्यक्षे, नाभास्यं भवति न प्राप्तिनोऽस्ति वा-
चाः ॥१॥” इयं च मस्कारपरिप्राजकानुसारिणां प्राय इति । अपरे
पुनः स्वप्राजादेव संसारव्यवस्थामनुपपत्तिः । कः पुनर्ये स्वमा-
वः ? वस्तुनः स्वत एव तथापरिणतिप्रायः स्वप्रायः । उक्तं च—

“कः कष्टकानां प्रकरोति तैहृण्यं, विचित्रमायं मृगपक्षिणां च ।
स्वभावतः सर्वमिदं प्रकृतं, न कामचारोऽस्ति कुतः प्रयत्नः । ?
स्वभावतः प्रकृतानां, निवृत्तानां स्वभावतः ।
नाहं कर्तेति भूतानां, यः पश्यति स पश्यति ॥

केनाञ्जितानि भवनानि मृगाङ्गानां,
कोऽलङ्करोति किराराङ्गहान् मयूरां ।
कश्चोत्पलेषु दलसन्निवसे करोति,
का च दधौ विनयं कुलजेषु पुत्रेषु । ? ”

तथाऽन्येऽनिकृते—समस्तमेज्जीवादि ईश्वरत्वसूचक, त-
स्मादेव स्वकस्यैवातिष्ठते । कः पुनरयमीश्वरः ? अणिमाद्यैव-
ययोगादीश्वरः । उक्तं च—“अहो अमृतलीशः स्यान्नात्मनः
सुखदुःखयोः । ईश्वरमिति गर्ह्यतु, स्वस्य वा स्वमेव वा ॥१॥”
तथाऽन्ये ब्रूवते—न जीवाद्यः पदार्थाः कालादित्यः स्वकस्य
प्रतिपद्यन्ते, किं तद्विद्यमानः । कः पुनरयमात्मा ? आत्माऽस्ति-
वादिनां विश्वपरिणतिरूप आत्मा । उक्तं च—“एक एव हि भूता-

त्सा, भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव, दृश्यते जलचन्द्र-
बन्धः ॥१॥ तथा—“पुरुष पथेयं सर्वं यद् भूते यच्च भाव्यम्,” इत्या-
दि । एवमस्य जीवः स्वतः नित्यः कालत इत्येवं सर्वत्र योन्यम् ।
आवा० १ अ० १ अ० १ उ० । आवा० । सूत्र० ।

सम्मदिह्नी किरिया-बादी सेसा य मिच्छावाइ ।

जहिठण मिच्छावाइ, सेवह वायं इमं सब्बं । २३ । सूत्र० नि० ।

ननु च क्रियावाच्यत्वाद्युत्तराशयभेदा भवति, तत्र तत्र प्रदेशे
कालादीनामनुपपन्नत्वे भिन्नावाहित्वेनोपन्यस्तः, तत्कथामह-
त्सम्बन्धित्वेनोच्यते इति । अथ यत्—स तत्रास्त्येव जीव इत्येवं-
क्षावधारणतयाऽभ्युपगमं कुर्वन् काल एवैकः सर्वस्यास्य अग-
तः कारणम्, तथा स्वभाव एव, निर्वातरेव, पूर्वकृतमेव, पुरु-
षकार एवेत्येवमपरिनिरेपक्षतयैकान्तेन कालादीनां कारणत्वे-
नान्वयमाभिप्रेत्याहम् । तथाहि—अस्त्येव जीव इत्येवमास्तित्वा
खड्ग जीवस्य सामानाधिकरण्यात् । यद्यदस्ति तत्तज्जीव इति प्रा-
प्तम्, जतो निरवधारणपक्षसामान्यवादिह सत्यकत्वमभिहितम् ।
तथा कालादीनामपि समुदितानां परस्परसम्बन्धेकाणां कारण-
विधमानाऽपि रक्षावर्ति समुदाय-अस्त्येव । ननु च कथं कालादीनां प्रत्येकं
निरेपेकाणां भिन्नात्वस्वभावत्वे सति समुदितानां सत्यकत्वस-
द्भावः । न हि यमप्रत्येकं नास्ति तत्समुदायेऽपि भवितुमर्हति ।
लिकतानिलवत् । नैनदस्ति, प्रत्येकं प्रत्येकं पक्षरागादिमणिष्य-
विधमानाऽपि रक्षावर्ति समुदाये भवन्ति । इति । च दृष्टेऽनुपप-
न्नं नामेति यत्किञ्चिद्वैतम् । तथा चोक्तम्—

“कालो सदाव शिष्ये, पुण्यकयं पुरस्कारऽण्येता ।

मिच्छन्तं, ते चैव उलमासत्रो हौति सम्मपं ॥ १ ॥

सर्वे वि य कालाद्य-समुदायेण सहजा ज्ञणया ।

जुज्जति य एवेव य, सम्मे सव्वस्स कज्जस्स ॥ २ ॥

न हि कालादीहितं, कयस्यपि तु जायए किंवि ।

इह मुगएणणादि वि, ना सर्वे समुदितो हेऊ ॥ ३ ॥

अहऽण्यगसक्खणमुणा, बेरतिंयानि मणी पसिंजुत्ता ।

रयणावलीं य एस्सं, ण सहति महग्गमुद्धा वि ॥ ४ ॥

तह गियवाइसुविणि-विणया वि आसाणपक्खनिरयेक्कया ।

सम्महसणसदं, सर्वे वि णया स पाविंति ॥ ५ ॥

अह पुण ते चैव मणी, अणुणविस्सेसज्जाणपक्खिद्धा ।

रयणावलिं ति मग्गह, अयंति पाटिक्खसिद्धाओ ॥ ६ ॥

तह सर्वं णयवाया, अहोणुववविणउत्तपसव्वया ।

सम्महसणसदं, भंमंति न विस्सेसज्जाओ ॥ ७ ॥

तमहा मिच्छुद्धिं, सर्वं वि णया सपक्खपक्खिद्धा ।

असोखानिसिस्सा पुण, हवति सम्मससम्भावा ॥ ८ ॥”

यत एव तस्मान् त्यक्त्वा मिथ्यात्ववाद् कालादिप्रत्येककालतकार-
णरूपं, सेवज्वमङ्गीकुरुष्व सत्यम्वाद् परस्परसम्बन्धपक्षं कालादि-
कारणरूपमभिनिमित्तं मयोरक्तं प्रत्यक्षावसत् सत्यमविवनयमिति ।
सूत्र० १ अ० १ अ० १ नि० ।

सत्यकत्वमिथ्यात्वस्मानकार्यरुक्तम्, एवं प्रकारं क्रियावाद्वादि-
त्वादेष्टवित्तिशिक्षा—

इत्येव क्रियावादे, सत्यकत्वोक्तिर्न दृश्यति ।

मिथ्यात्वांक्तिस्तथाऽज्ञाना—क्रियाविनयवादिषु ॥ १२७ ॥

(इत्येवेति) इत्येवमर्थं मार्गप्रवेशस्यागत्यामेव, क्रियावादे स-
त्यकत्वांक्तः ‘सम्मदिह्नी किरियावाइ’ इत्यादिज्ञाया, आक्रिया-

ज्ञानविनयवादिषु च मिथ्यात्वोक्तिः “सेसा य मिच्छावावाइ”
इत्यादि न दृश्यति न दोषावहा ज्ञयति फलतः । इयं वि-
भागाभिप्राय्या विरोधाज्ज्ञाया चान्यत्र सर्वतोऽन्योक्त्युप-
पत्तेः ॥१२७॥

क्रियावाइस्व सत्यकत्वरूपतामेव युक्त्यन्तरेण दृश्यति—

क्रियायां पक्षपातो हि, पुंसां मार्गाजिमुक्त्युक्तम् ।

अन्यपुद्गलभाविता—दन्यन्त्यस्तस्य सुखता ॥१२८॥

(क्रियायामिति) क्रियायां पक्षपातो मोक्षच्छयाऽऽवेशो हि
पुंसां मार्गाजिमुक्त्युक्तं मार्गानुसारितः स्थेयांभावको ज्ञयति ।
तनान्यपुद्गलभाविताकारणमुद्गलपरावर्तमानसंभवत्वादन्यभ्यो-
ऽक्रियावादादिभ्यस्तस्य क्रियावाइस्व मुक्त्यता । तदुक्तं इ-
शादृशीं—“जो आक्रियावाइ सो ज्ञावो आभविओ आ-
काइपक्खो सो सुकपक्खो आ । जो किरियावाइ सो
खियमा अबिओ खियमा सुकपक्खो आतोपुमात्तरिअट्टस्स
सिद्धम्” इत्यादि । न्या० ।

दीक्षात एव मोक्षवादिनां मनं उद्दृश्ययुक्त्यन्त-
तमाधिक्येनाह—

ते एवमवलंति समिधं लोमं, तदा (गया) तदा समणा माहाण । य ।

सयंकेन णक्कमं च पुत्तं, आइसु विज्जावरणं य मोवस्सं ? १ ॥

ये क्रियात एव ज्ञाननिरेपेक्षाया दीक्षात क्रियाया मोक्षमि-
च्छन्ति, ते एवमन्यायति । तद्यथा—अस्ति मत्ता पिना, अस्ति
सुचीर्णस्य कर्मणः फलमिति । किं कृत्वा त एव कथयन्ति ?—
क्रियात एव सर्वे सिध्यन्तीति स्वाभिप्रायेण लोकं स्थावरजङ्ग-
मात्मकं संमत्य कृत्वा किल वयं यथावद्विधनवन्तुः कालात्
इत्येवमभ्युपगम्य सर्वमस्त्येवेत्येव सावधारणं प्रतिपादयन्ति,
न कथाज्ञानास्तीति कथमाख्यातिः ? । तथा तेन प्रकारेण य-
था यथा क्रिया तथा तथा स्वगणनकारादिकं फलमिति । ते च
अमणास्तीयिका प्राज्ञाया वा क्रियात एव सिद्धिमिति । किञ्च—वत्
किमापि संसारे दुःखं तथा सुखं च तत्सर्वं स्व-
यमेवात्मना कृतं नाथेन कालाभ्यवादिना । न चैतद्विद्यावादे
घटेति । तत्र हि—आक्रियात्वादात्मनोऽहन्तयोरेव मुखदुःखयोः सं-
भवः स्यात् । न च कृतनाशकृतनामो कृत्याताः । अत्रोच्यते—
सत्यम्, अस्त्यात्मसुखदुःखादिकम्, न त्वस्त्येव । तथाहि—यद्य-
स्त्येवं सावधारणमुच्येत, ततश्च न कथाज्ञानास्तीयात्मन्यम्, एवं
च सति सर्वे सर्वार्थकमापद्येत । तथा च सर्वलोककस्य व्य-
हाराच्छ्रेयः स्यात् । न च ज्ञानादित्यायाः क्रियायाः सिद्धिः, ननु-
पावर्णज्ञानाभावात् । न चोपायमन्त्रेणोपायमवाप्यत इति प्र-
तीतम् । सर्वा हि क्रिया ज्ञानवत्येव फलवत्युपलक्ष्यते । उक्तं च—

“ज्ञानस्य ज्ञानिनां चैव, निन्दामप्रत्येतस्तरैः ।

उपेक्षितैश्च विप्रैश्च, ज्ञानं कर्म भव्यते” ॥ १ ॥

“पदमं नाणं तत्रो दया, एवं विठति सव्वसंजय ।

असाणी किं काही, किं वा नाणं जेययाववं” ॥ १ ॥

इत्यने ज्ञानस्यापि प्राधान्यम् । नापि ज्ञानादेव सिद्धिः,
क्रियारहितस्य पक्षेतिव कार्यसिद्धेरनुपपत्तिरित्यालोच्याह—
(आइसु विज्जावरणं य मोक्खं ति) न ज्ञाननिरेपे-
क्षायाः क्रियायाः सिद्धिरस्त्येव, नापि क्रियाविकलस्य
ज्ञानस्य पक्षारित्येवमवयवमाहुक्त्यन्तः, तीर्थकरणव्यापरादयः

किमाहुः ? मोक्षम् ? कथम् ? विद्या च ज्ञानं चरणं च क्रिया, ते द्वे अपि विद्येते कारणात्वेन बन्धेति विप्रश्नः “अयं आदि-
ज्योऽम्” & ॥ २१७ ॥ इति [पाणि०] सुखेन मत्पर्याया-
ऽम् । असौ विद्याचरणो मोक्षः, ज्ञानक्रियासाध्य इत्यर्थः । तमे-
व साध्यं मोक्षं प्रतिपादयति । यदि वाऽन्यथा वा पातनिका-
कैनेयानि समवसरणानि प्रतिपादितानि । यत्कर्मकं यच्च बन्ध-
ते इत्येतदाशङ्क्याह—[ते एवमक्षन्तौत्यादि] अनिकट्वा क-
विद्वन्महत्ता, प्रज्ञायन्तेऽनयेति प्रज्ञा ज्ञानं, येषां तीर्थकृतां
तेऽनिकटप्रज्ञास्त एवमनन्तरलोकया प्रक्रियया सम्प्रसाध्यानि
प्रतिपादयन्ति । लोकं चतुर्दशरज्ज्यात्मकं, स्वावरज्ज्मात्रं वा,
समेत्य केवलज्ञानेन करतलामलकन्यायेन ज्ञात्वा । तथागत-
स्तीर्थचरणं केवलज्ञानं च गताः श्रमणाः साधवो ब्राह्मण-
संबन्धाऽसंयताः, लौकिकी बाधोयुक्तिः । किभूतस्त एव
प्रतिपादयन्ति संकथं । “तथा तथेति” वा कतिपयाः यथा य-
था समाधिमागौ व्यवस्थितस्तथा तथा कथयन्ति । एतच्च क-
थयन्ति—यथा यत्किञ्चित्संसारान्तरीतानामनुमतो दुःखमसातो-
द्वयस्वभावः, तत्प्रतिपन्नचतुर्त्वं च सातोद्वापादितं सुखं, तत्स्य-
मात्मना ह्वनं, नान्येन कालेश्चरिता कृतमिति । तथा चोक्तम्—
“सर्वो पुण्यकथासु कम्मणां पाषण्ड फलविभागं । अवराहे-
सु गुणेषु य, निमित्तमेवं परो होह ” ॥ १ ॥ एतच्चतुर्दशतीर्थ-
करणगुणधरादयः । तद्यथा—विद्या ज्ञानं, चरणं चारित्र्य क्रि-
या, तत्प्रधानो मोक्षस्तमुच्यन्तः, न ज्ञानक्रियार्था परस्परानि-
रपेक्षामिति । तथा चोक्तम्—“क्रिया च सज्जनविद्योगनिष्क-
ला, क्रियाविहीना च विषाधसंपद । निरुक्ताकलेशसमुद्-
शान्त्येव, त्वया शिवाया लिखितेव पद्यः” ॥ १ ॥

किञ्च—

ते चक्कु लोगं सिंहायाया ठ, मग्गाऽणुसासंति हितं पयाणं ।
तद्वा वद्दा सासयमानुहो ए, जंसी पया माणवः संगादा ॥ २१ ॥

(ते चक्कुलोगंसिंहायादि) ते तीर्थकरणधरादयोऽतिश-
यज्ञानेनऽस्मिन् लोके, चक्षुरिव चक्षुर्वन्तते । यथा हि चक्षु-
योभ्यदेशावस्थितान् पदार्थान् परिच्छिन्नात्, एवं तेषां लोक-
कस्य यथावस्थितपदार्थाविष्करणं कारयन्ति । यथाऽस्मिन्
लोके ते नायकाः प्रधानाः । तुशब्दो विशेषणं । सत्पदेऽशान-
तो वा नायका इति । एतद्वाह—मार्गं ज्ञानादिकं मोक्षमार्गम्, अ-
नुसासन्ति कथयन्ति । प्रज्ञायन्त इति प्रज्ञाः प्राणिनः, तेषाम् ।
किभूतम् ? हितं सद्गतिमापकमनर्थनिवारकम् । किञ्च—चतु-
र्दशरज्ज्यात्मके लोके पञ्चास्तिकायात्मके वा येन प्रकारेण क-
व्यास्तिकनयानिप्रायेण यद्गन्तु शाश्वतं तस्य वा आदुरुकवन्त-
यदि वा लोकोऽयं प्राणिगणः संसारान्तर्वर्ती यथा यथा शा-
श्वतो भवति तथा तथैवाहुः । तद्यथा—यथा यथा मि-
थ्यादर्शनाभिमुखिस्तथा तथा शाश्वतो लोकः । तथा हि तत्र
तीर्थकरादिरकवर्त्तव्यः सद्य एव कर्मबन्धाः सम्भाव्यन्त इति ।
तथाच महारम्भादिभिर्बहुभूमिः स्वानिर्जीवा नरकानुष्कं याव-
निवर्तयन्ति तावत्संसारानुष्के इति । अथवा यथा यथा दान-
द्वेषादिवृत्तिस्तथा तथा संसारोऽपि शाश्वत इत्याहुः । यथा
यथा च कर्मोपचयमात्रा तथा तथैव संसारमिच्छुर्द्विरिति ।
दुष्टमनोवाङ्मायाभिमुखौ वा संसारानिर्बुद्धिरवगन्तव्या; तद्वत्
संसारस्याभिमुखिर्नवति । यथाऽस्मिन् संसारे ज्ञायन्त इति
प्रज्ञा जन्मवः । हे मानव ! मनुष्याणामेव प्रायश उपदेशार्हत्वा-
१५७

म्यानवग्रहणम् । सम्प्रसारकतियैर्द्वाराभरणेन प्रगाढाः प्रकषे-
ष्य भावस्थिता इति ॥ १२ ॥

लेशतो जन्तुभेदप्रदर्शनद्वारेण तत्पर्यटनमाह—

जेरकलसा वा जमलोऽया वा, जे वासुरा गंधवा य काया ।
आगासगामी य पुहोसिया ये, पुणो पुणो विपरियासुवेति ॥ २१ ॥

ये केचन व्यन्तरभेदा राक्षसात्मानः । तद्वग्रहणाच्च सर्वेऽपि व्य-
न्तरा सुखन्ते । तथा यमलौकिकात्मनोऽन्यथादयः, तदुपलक्ष-
णात्सर्वमवगन्तव्यः, तथा ये च सुराः सौधमोर्द्वैमानिकाः ।
वशाश्र्ज्ज्योतिष्काः सूर्यादयः, तथा ये गान्धर्वा विद्याधरा
व्यन्तरविशेषा वा । तद्वग्रहणं च प्राधान्यव्यापनार्थम् । तथा
कायाः पृथिवीकायादयः पदवि शृङ्खले इति । पुनरन्येन प्रका-
रेण सस्यान्त्यंजपुष्कराहं ये केचनाऽऽकाशगामिनः संप्रासाकारु
गमनलब्धयश्चतुर्विधैर्देवानां कायविद्याधरपक्षिवायवः । तथा ये
च पृथिव्याभिताः पृथिव्यन्तोजोवायुवनस्पतिक्षिचतुर्गजैर्नि-
याः, ते सर्वेऽपि लक्ष्मकर्मभिः पुनः पुनर्विषयमनेकप्रकारं
पर्यासं धारिकप्रमहद्वन्द्वान्यायेन परिच्रमणमुप सामीप्येन
यान्ति गच्छन्ति ॥ १३ ॥

किञ्चान्यत्—

जमाहु ओहं सलिलं अपारमं,
जाणाहि यं जगद्गणं दुभेकवं ।
जंसी विसन्ना विसयंगणाहिं,
दुहओ वि होयं अणुसंचरंति ॥ १४ ॥

यं संसारसागरमादुरुकवन्तस्तीर्थकरणधरादयः तद्विदः ।
कथमाहुः—स्वयंभुरमणसलिलोऽवधपरम्, यथा स्वयंभुरम-
णसलिलोद्यो न केनचिज्जलचरणे स्थलचरणे वा लङ्घयितुं
शक्यते, एवमयमपि संसारसागरः सम्प्रदर्शयि नानमन्तरं य-
लङ्घयितुं न शक्यत इति दर्शयति, जानीहि अवगच्छ, यमिति
वाक्यालङ्कारे । अवगहनमिदं चतुरशीतियोमिलकप्रमाणं य-
थासंजयं संकथेयाऽसंकथेयानन्तरिथितिकम् । दुःखेन मुच्यत
इति दुर्मोर्कं दुरुसरस्तिधादिनामपि, किपुनर्नास्तकानाम् ।
पुनरपि अवगहनोपसृक्तं संसारमेव विशिनष्टि—यस्मिन्
यत्र संसारे सावधकनोऽनुष्ठायिनः कुमारोपेतिता अस्मत्समव-
सरणप्राप्तिषु विषया अवसका विषयप्रधाना अङ्गना विषयाङ्गना-
स्ताभिः, यदि वा विषयाङ्गनाश्च विषयाङ्गनास्ताभिर्देशीकृताः
सर्वत्र सद्गुणान्तेऽलौक्यन्ति । त एवं विषयाङ्गनादिकं पञ्चके
विषया द्विधाऽप्याकाराभितं पृथिव्याभितं च लोकम्, यदि
वा स्थावरजङ्गमशोकभनुसंचरन्ति गच्छन्ति । यदि वा द्विधा
ऽपि शिक्षामात्रमवयवाऽवित्त्वा च रागद्वेषाभ्यां वा लोकं
चतुर्दशरज्ज्यात्मकं स्वकृतकर्मप्रेरिता अनुसंचरन्ति बन्धमन्यन्त
इति ॥ १४ ॥

किञ्चान्यत्—

न कम्मणा कम्म खवेति वाला,
अकम्मणा कम्म खवेति धीरा ।
भेषाविणो लोचभयावतीता,
संतोसिणो नो पकरंति पावं ॥ १५ ॥

ते यमसत्समवसरणाभिता मिथ्याद्वैदिमोर्द्वैतमिथ्याः

साधयतरविशेषानभिज्ञाः सन्तः कर्मरूपार्थमन्युप्युता निर्ध-
वैकतया साधकमेव कर्म कुर्वन्ते । न च कर्मणा साधयारम्भेण
कर्म पापं क्षययन्मयन्यवस्थाद्वयं बाह्या इव बाह्यास्त इति ।
यथा च कर्म क्षिप्यते तथा दृश्यते-अकर्मणा त्वाध्वनिरो-
धेन तु अन्तराः शैलेभ्यवस्थायां कर्म रूपयन्ति धीरा महा-
सत्वाः सदैव इव हितकिसलसाऽऽप्नोयान्ति । अथा प्रज्ञा विद्यते
येषां ते मेधाधिनाः हितहितप्राप्तिपरिहराजिज्ञाः सोमयमं
परिग्रहमेवातीताः परिग्रहातिक्तामोक्षातीता वीतरागा इत्य-
र्थः । सन्तोषिणो येन केनचित्संतुष्टा भवतीतरागा अप्रति ।
यदि वा वत पवातीतहोमा अत एव सन्तोषिण इति । त एव-
भूता जगन्तः पापमसत्बुद्धानापादितं कर्म न कुर्वन्ति ना-
वृत्तिः । कचित्पादाः- 'लोभजनयवृत्तीताः' । होमश्च भयं च समा-
हारश्च । लोभाद्वा भयं तस्माद्वृत्तीताः सन्तोषिण इति । न
पुनरुक्तग्राह्य विधेयत्वात् होमातीतत्वेन प्रतिषेधांशो द्रष्टव्यः ।
सन्तोषिण इत्यनेन च विध्यंश इति । यदि वा लोभातीतप्रह-
णेन समस्तलोभाभावः ; सन्तोषिण इत्यनेन तु सत्यप्यवीतरा-
गत्वेन अन्तर्लक्ष्योभा इति । लोभाज्ज्ञं दृश्यन् अपरकथायेभ्यो
होतव्यं प्राधान्यमाह । ये च लोभातीतास्तेऽवश्यं पापं न कुर्व-
न्तीति द्रष्टव्यम् । १५ ।

ये च लोभातीतास्ते किमुता भवन्तीत्यत आह-
ते दीपउत्पन्नपाणपादौ, लोमसस जायन्ति तद्गामपादौ ।

पोतरा अप्रोति अणुषोण्या, बुद्धा हु ते अंतकदा भवन्ति । १६ ।

ते वीतरागा अत्यकथाया वा लोकस्य पञ्चास्ति कथायामकस्य
प्राणिलोकस्य वाऽऽतीतात्यजगन्माचरन्ति उत्पन्नानि वस-
मानवस्थादीन्व्यानागतानि च अग्रान्तरजावीनि सुखदुःखादी-
नि तथागतानि यथावस्थितानि तथैवावितथं जानन्ति,
न विजङ्गमानिन इव विपरीतं पश्यन्ति । तथाहि आगमः-
'अग्रयारं न मंते । माई मिच्छादिदौ रायगिहेनयरे संमोदए
वाणारसीए नयरीए क्वाइं आणइ पासइ जाव से दंसणे
विजङ्गासे जवन्ति' इत्यादि । ते चालीतानागतवर्तमानाङ्गानिः प्र-
त्यक्षज्ञानिनश्चतुर्दशपुर्वविधौ वाऽऽप्यक्षज्ञानिनोऽप्येषां संसारा-
न्तितीर्णानां भव्यानां मोक्षं प्रति नेतारः-समुपदेशं प्रत्युपदेशात्
जगन्ति । न च ते स्वयंबुद्धावन्त्येन गीयन्ते-तत्त्वावधारं का-
श्चेत इत्यन्यनेयाः, हितहितप्राप्तिपरिहारं प्रति नान्यत्वेनां
नेता विद्यत इति प्रावः । ते च बुद्धाः स्वयंबुद्धास्तीर्थकरण-
धारद्वयः । दृगुप्यवस्थाव्याप्यं, विशेष्ये च, तथा च प्रदर्शित
एव । ते च जगन्तकराः, संसारपादाग्रभूतस्य वा कर्मणोऽन्तक-
रा भवन्तीति ॥ १६ ॥

यावद्वापि भवन्ति न कुर्वन्ति तावत्प्रतिषेधमर्थं दृश्यितुमाह-

ते एव कुर्वन्ति ए कारवन्ति, नृतादिसंकापं दृग्भुम्भा ।
सया अता विपणयन्ति धीरा, विद्यधि वीरा य इवन्ति एगे । १७ ।

ते प्रत्यक्षज्ञानिनः परोज्ञानिनो वा विदितत्वेधाः साधयामनु-
ष्ठानं भूतोपमदीर्घाहवा पापं कर्म जुगुप्सन्तः सन्तो न स्वतः
कुर्वन्ति, नाप्यन्येन कारयन्ति, कुर्वन्तमप्यपरं नाप्यन्यन्ते । तथा
स्वतो न बुद्धावार्थं जल्पन्ति, नान्येन जल्पयन्ति, नाप्यपरं जल्प-
न्तमनुष्ठानं, एषमन्यथापि महाप्रताप्यावस्थातीति । तदेवं

सदा सर्वकारं, यतः संयतः पापानुष्ठानाविवृत्ताः, विविधं संय-
मानुष्ठानं प्रति प्रयत्नान्ते प्रवृत्तिरिति । ते ते, वीरा महापुरुषा इ-
ति । तथैके केचन हेतोपायैव विहाय अपिशान्तासम्बन्धपरिहाय
वा तद्वैव निराहं भजिन्तेः प्रवेदितमित्येवं कृतनिश्चयाः कर्मणि
विदारवित्तये वीरा भवन्ति । यदि वा पराधोषसर्गनीकविज-
याद्धीरा इति । पापान्तरं वा- (विशति वीरा व भवन्ति कर्म)
एके केचन शुक्लमार्गोऽप्यसत्ताः विहासिद्धिं तन्मन्त्रयेव
वीरा भवन्तुष्टाने, न च ज्ञानाद्व्याप्तिमत्तिकाविरम्यजवन्ते ।
तथाहि- "अधीत्य शास्त्राणि जगन्ति सुखीः, वस्तु क्रियावन्
पुरुषः स विद्वाद् । संनिग्नयतामीषभामुतं हि, न ज्ञानमात्रेण
कराव्यरोमम् " ॥ १७ ॥

कानि पुनस्तानि तूतानि वच्छङ्क्याऽऽऽरम्भं जुगुप्सन्ति सन्त
इत्येतदनुष्ठानाह-

ददरे य पाणे बुध्रे य पाणे, ते आतमो पन्नइ सन्मोले ।
सुवेदुत्ती । लोमगिणं, महन्तं बुद्धेऽपमत्तसु परिवृज्ज्मा ? ८

ये केचन (ददरे णि) लघवः कुष्ठादयः सुहमा वा, ते सर्वे-
ऽपि प्राणाः प्राणिनः, ये च बुद्धा वादरदरिखिस्तान्सर्वानप्या-
त्मानुप्यान् आत्मकपश्यन्ति सर्वस्मिन्नापि लोकः ; यामप्रमाणं
मम नावदेव कुष्ठादयः, यथा वा मम दुःखमनजितममेवं सर्व-
लोकस्यापि, सर्वेषामपि प्राणिनां दुःखमुत्पद्यते, दुःखादुद्भिज-
न्ति । यथा चागमः- "पुढविकाए णं मंते ! अक्कन्ते समणे
करिसयं वेय्यं वेए ? " इत्याद्याः सुभाषणका इति मया ते
ऽपि नाकमित्या न संघट्टनीया इत्येवं यः पश्यति । तथा
लोकमिमं महात्मनोत्प्रेक्षते, वरुणीवत्सुहसकारं रमैरकुलत्वाग्र-
हान्तम् ; यदि वा अनादिनिधनन्यामहान् लोकः । तथाहि-
काश्चतो ज्ञया अपि केचन सर्वेषां अपि काश्चन न सत्ययन्तीति ।
यद्यपि प्रत्ययः परद्वय्यात्मकत्वात् केचनतनुर्दशज्जुममाद्यत-
या साधयिको लोकः ; तथापि काश्चतो आवल्लभ्यानाधिधनत्वा-
न्यथोपायां वागन्तव्यामहान् लोकः ; तन्मुत्प्रेक्षत इति । एवं च
लोकमुत्प्रेक्षमाणो बुद्धोऽवगन्तव्यः । सर्वाणि प्राणिस्थाना-
न्यशाश्वतानि तथा नात्रापसदं संसारे सुखलेशोऽयव्यस्तीत्येवं
मन्यमानोऽपमत्तसु संयमानुष्ठानिषु मध्ये तथाभूत एव परि
समन्ताद् मजेव । यदि वा बुद्धः सद् प्रमत्तसु दृष्टरेषु
अग्रमत्तः सन् संयमानुष्ठाने परिवर्ज्यते । १८ ॥

जे आपमो परमो वा वि एणा,

अग्रमप्यो होति अग्रं परेसि ।

तं जोइज्जुतं च सयाऽऽवसेजा,

जे पाउकुजा अणुपिन्ति धम्मं ॥ १९ ॥

यः स्वयं सर्वेक्ष आत्मनैतैक्योद्धारविवरयति परवार्थदर्शी य-
थावस्थितं लोकं ज्ञात्वा, तथा यश्च मणुष्यार्थिकः परतस्तीर्थक-
रादेर्जीवादीन् परार्थान् विदित्वा परेण्य उपदिशति, स एवभू-
तो देशोपादेशेयान्मन्त्रातुमलमत्तानां संसारवाद्यन्यायितुं
समर्थो भवति । तथा परेषां सनुपदेशादात्मज्ञानात् ज्ञाते । तं
सर्वज्ञं स्वत एव सर्ववेदिनं तीर्थकारादिकं, परतो वेदिनं च गण-
धारादिकं, ज्योतिर्भूतं परार्थैकमक्षरकृतया शब्दादित्यव्यप-
क्षमादितिमिच्छद् संसारदुःखोद्भिज्जः कृतायेमात्मानं भाव-
यन् सततमन्यतरमाश्रितं लेशतः शुद्धमित्क एव वायुज्ज्ञं
वसेत् । तथा चोक्तम्- " नापस्व दाइ भागी, थिरपरमो दंस-

वे चरिते य । धवा आचक्रदाय, गुरुकुलवासं च युञ्जति" ॥१॥
के एवं कुर्वुरिति दृश्यते-ये कर्मपरिणतिमनुविचिन्त्य, "आ-
द्युत्सवसत्रा" इत्यादिबुद्ध्यां च सत्रमौचित्यं सकर्मं वा नु-
तवारिन्नायं ज्ञान्याधिकं दृष्टविचं साधुधर्मं वाऽनुविचिन्त्य
परलोच्य क्त्वा वा तमेव धर्मं यथावुद्धानतः प्रादुर्कुरुः प्रक-
टयन्तु, ते गुरुकुलवासं यावज्जीवमास्तेवत्येव इति । यदि वा ये
उपातिर्भूतमाचार्यं सततमासेवन्ति, तथा आणमहा धर्ममनुवि-
चिन्त्य लोकं पञ्चास्तिकायात्मकं यदुद्देश्यरज्ज्वात्मकं वा प्रादु-
र्कुरुयुरिति क्रिया ॥ १६ ॥

किञ्चात्यन्त-

अचाण जो जाणति जो य लोहं,

गई च जो जाणइ ज्ञानई च ।

जो ससयं जाण अससयं च,

जाति च मरणं च जणोववायं ॥ १७ ॥

यो ह्यात्मानं परलोकायिनं शरीराद्व्यतिरेकं सुखदुःखायां
जानाति यस्मात्प्रहितेषु प्रवर्तते स आत्मज्ञो भवति । येन चात्मा
यथावस्थितस्वरूपोऽद्वैतप्रत्ययप्राज्ञोऽभिज्ञातो जयति तेनैवायं
सर्वोऽपि लोकः प्रवृत्तनिवृत्तिरूपो विदितो भवति, स एव आ-
त्मज्ञोऽस्तीत्यादिकिरियावाद् भाषितुमर्हतीति द्वितीयवृत्तान्तस्य
क्रिया । यत्र लोकं चराचरं वैशाः कस्यानस्यकटिस्थकरयुग्मपु-
त्रकाकारं, चण्डादृष्टोक्तं बान्धनाकाशास्तिकायमात्रं जानाति,
यत्र जीवानामागतितमामननं, कुतः समागता नारकास्तिथ्यञ्चो म-
नुष्या इवेत्यादिः, कैवर्ष्यं कर्मभिर्नारकादिस्थेनोपपन्न इत्येवं यो जाना-
ति, तथाऽस्मात्पतिः साऽस्मात्पतिः न, कुत्र गतानां नागमनं भवति ।
चकारासत्रमनोपायं च सम्यग्दर्शनज्ञानचारित्र्यात्मकं यो जाना-
ति, तत्रानागतिः सिद्धिराद्येव कर्मव्युत्पत्तिरुपा लोकाप्राप्तिरुपदेश-
स्थानरुपा वा प्राज्ञा, सा च साद्विरपर्यवसाना । यत्र शाश्वतं नि-
त्यं सर्ववस्तुजातं दुःशास्तिरकनयाभयादशाश्वतं वाऽनित्यं
प्रतिकूलविनाशरूपं पर्यायनयाभयशाव, चकाराकित्वानित्यं चा-
भयाकारं सर्वमपि वस्तुजातं यो जानाति । तथाहि आगम-
" "सूरदा इवद्यथाय सासया, जावदुयाय भसासया" । एव-
मन्येऽपि तिर्यगाद्यां दृष्ट्याः । अथ वा निर्वाणं शाश्वतं, संसा-
रोऽशाश्वतः, तत्रतानां संसारिणां स्वकृतकर्मवशगणानामित्ये-
तन्न नामनादिति । तथा आतिमुत्पत्तिं नारकानिर्गमनमुत्पत्त्यामर-
ज्मलकृष्णं च, मरणं वाऽऽयुक्तस्यलक्षणम् । तथा आयत्न
इति ज्ञानः सत्त्वाः, तेवायुपदं जानाति ; स च नारकदेवयोर्भ-
वतीति । अत्र च जन्मचिन्तावामसुतामुत्पत्तिस्थानं योनिर्भ-
गनीयाः सा च सच्चिदानिद्रा मिश्रा च । तथा शीता उष्णा
मिश्रा च । तथा संवृता विवृता मिश्रा चेत्येवं सप्तविंशतिविधे-
ति । मरणं पुनस्त्यक्त्वमुत्पत्त्यादिव्यवर्तनं उपेतिर्लक्ष्यमनिकाना-
य, उद्धर्षनं भवन्पतिव्यवर्तननारकाणामिति ॥ २० ॥

किञ्च—

अहो यि सत्ताण विउण्णं च,

जो आसवं जाणति संवरं च ।

दुक्खं च जो जाणति निज्जरं च,

सो भासिअमरिइडं किरियावाइं ॥ १८ ॥

सत्त्वानां स्वकृतकर्मफलमुज्जामयस्ताकारादौ पुष्कृतकर्म-
कारिणां विविधां विकर्षां वा कुटुम्बां आतिज्वरामरपदोगम्योक्त-
कृतां शरीरपीडां, चक्षुष्माद्यवभाषायां यो जानाति । इदमुक्तं
भवति-सर्वोऽपि सिद्धादितोऽयः सत्तमो मरकटयुवं यावदुत्प-
न्नः सकर्मोऽपि विवर्तते; तथापि ये गुरुतरकर्मोपपत्तेतिह्या-
नमरकयायिनो भवन्तीत्येवं यो जानीते । तथा आश्वत्थप्रकार-
कं कर्म येन स ज्ञातव्यः ; स च प्राणातिपातकपो, रागद्वेष-
कपो वा, मिथ्यादर्शनादिको वेति तम् । तथा संवरज्ज्वाभविरोच-
रूपं यावदुत्पत्त्येवमिरोचस्वभावं, चकारात्युपपाये च यो जा-
नीते । तथा कुःकामसातोव्यरूपं, तत्कारणं च यो जानाति, सुखं
च तद्विपर्ययभूतं यो जानाति तपसा निज्जरं च । इदमुक्तं
भवति-यः कर्मव्यवहेतुं तद्विपर्ययहेतुं च नुत्पत्तया जाना-
ति । तथाहि—" यथाप्रकारा यावन्तः, संसारोवशहेतवः ।
तावन्तस्तद्विपर्ययाः, निर्वाणोवशहेतवः" ॥ १९ ॥ स एव
परमार्थो भाषितुं बहुमर्हति । किं तत् ? इत्याह-किरियावा-
इय । अस्ति जीवोऽस्ति पुण्यमस्ति च पूर्वोचरितस्य कर्म-
णः फलमित्येवं वादमिति । तथाहि-जीवाजीवाभावसंवर-
व्युपपत्त्युपपादनिर्गमोक्तकृता नवापि पदार्थाः श्लोकद्वयेनोपा-
साः । तत्र च आत्मानं जानातीत्यनेन जीवपदार्थो, लोक-
मित्येनाजीवपदार्थः, तथा शब्दा गतिः शाश्वतं तथादि-
नानयोरेव स्वभावोपदर्शनं कृतम् । तथा आश्वत्थसर्व-
स्वरूपेणोपासी । दुःखामत्येन नु बन्धव्युपपत्त्यापि गृही-
तामि, तद्विनाभावित्वाद् दुःखस्य । निज्जरायास्तु स्वाभि-
धानैर्भावोपादानम्, तत्फलवृत्तस्य मोक्षस्योपादानं दृष्टव्यमि-
ति । तद्वैभवावन्त एव पदार्थाः, तद्वन्तुपपत्तेर्नवास्तित्या-
दिकः किरियावादोऽनुपपत्तेर्भवतीति । यस्मैताव पदार्थाञ्च
जानात्वन्तुपपत्त्याति स परमार्थः किरियावाद् जानाति । ननु
वापरदर्शनेकपदार्थपरिज्ञानेन सम्यक्त्वादिकं कस्माच्चानुप-
पन्नमेत, तनुकपदार्थानामेवाद्यद्यमानत्वात् । स्रष्टुः । (मैयाव-
शेनमन्यश्चाकारिण्येते) तस्मात्पारिदोष्यसिद्धा अहंयुका नव
पदार्थाः सत्याः, तत्परिज्ञानं च किरियावाद् हेतुमपरपदा-
र्थपरिज्ञानमिति ॥ २१ ॥

सोऽप्रतमव्यवर्णयमुपसंजिह्वीः सम्बन्धादापरिज्ञानकलमा-
दृश्येन्नाह-

सदेसु रुवेसु असज्जमाणो, गंभेसु रसेसु अहस्समाणो ।

छो जीवितं गो वरुणदिक्कली, आवाणगुचे वसया विउक्कोऽइ ।

चि वेमि ॥

" सदेसु" इत्यादि । शब्देषु वेणुबीणादिषु सुतिसुक्तेषु, रूपेषु
च नयनान्दकारिण्यासङ्गमकुर्वन् गार्ध्वमकुवाणाऽनेन रागो गृ-
हीतः, तथा गन्धेषु कुर्यात्कलकुर्यादित्युत्सु चान्तप्राप्ताशना-
दिषु अदुष्यमाणो मनोहेषु ज्ञेयमकुर्वन् । इदमुक्तं भवति-शब्दा-
दिष्विन्द्रियविषयेषु मनोहेतरेषु रागद्वेषाभ्यामनपदिदृश्यमाणो
जीवितमसंयमजीवितं मानिकाद्वैत, भाषि परीवहोपसंगमिहृतो
मरकमभिकाङ्क्षितुः । यदि वा जीवितमनयोर्नानमिषां संयम-
नुपासनेष्विति । तथा मोक्षार्थिना दीयते शुद्धत इत्यादानं संयमः,
तेन तस्मिन् वा सति गुप्तः, यदि वा मिथ्यावादिवा दीयते स-
त्यादानमष्टप्रकारं कर्म, तस्मात्प्रादात्येव भवोवाक्यैर्गुप्तः इति-
तन्नः । तथा यावच्चरन्त्या तथा, विबुद्धो जायामुक्तः । इतिः

परिसमाप्त्यर्थे । ब्रवीतीति पूर्ववत्; नयाः पूर्ववदेव ॥ ३२ ॥
सुखं १ भू १२ अ० । किरीय वैत्यकमोदिका प्रधानमोक्षाङ्ग-
मित्रयेव वारितुं शीलं येषां ते क्रियावादिनः । इत्यस्मादिति एव
मोक्षवादिषु, सुखं १ भू १२ अ० २ उ० । (तेषां मते वतु-
र्बिषं कर्म मोक्षयं वारोति लक्षणं "कम्प" शब्देऽपैव भागे
३३१ पृष्ठे दक्षितम्) व्यवहारे साध्यादिप्रमाणरूपक्रियासा-
ध्ययुक्ते वारिणि, वाच० । यो मोक्षार्थं क्रियां करोति स
क्रियावादीति प्रघोषः सत्योऽसत्यो वा ? यदि सत्यस्ताई मो-
क्षार्थं जीवघातं कुर्वन्तु सत्येति तुदकादिकारणिकपर्यन्त-
सर्वमिष्यादृष्टिषु क्रियावादित्वं स्वातः, तत्तु केषाञ्चिदात्मभा-
वनात्मन्यतुदगिदकरवाद्यानां च त्वेति प्रतिभासते । अत्युत
तुयिदका इत्यं कथयन्ति-भीमतां ये वे गीतायां अत्र समाधाति
ते सर्वेषां क्रियाकुर्वता मिष्यादृष्टां क्रियावादित्वं कथयन्ति ।
तत्समीचीनं भ्रकानम् । ते तु तुयिदकाः सम्यग्दर्शा सम्य-
क्त्वातिमुक्ताश्च वा क्रियावादित्वं कथयन्ति, नाप्येषामिति
प्रश्ने उत्तरम्-यो मोक्षार्थं क्रियां करोति स क्रियावादी-
ति प्रघोषः सत्य एव लब्धते । न च कोऽपि मोक्षार्थं जी-
वघातादिकं करोति, यतः तुदकाणामपि मूलशब्देषु जीवव-
धस्य निषेधत्वात्, यादृक्क्रानामपि स्वार्थपर्ययं यद्वयं प्र-
कृष्यात्; तथा सम्यग्दर्श एव, सम्यक्त्वानिमुला एव वा क्रिया-
वादिन इत्युक्तराणि शास्त्रे न सन्ति, प्रत्युत जगदतीविदुषाविर्यु-
क्तमस्ति-एते च सर्वेऽद्वयस्य यद्यपि मिष्यादृष्टयोऽभिहितस्त-
थापि हिताः सम्यग्दर्शयोः प्राणाः, सम्यग्वास्तववादिनामेव
तेषां समाख्ययात् । जगदतीसुत्रं च विशेषपर्ययं, तेन तत्र क्रिया-
वादित्वेन सम्यग्दर्शयोः शुद्धाः, अत्र तु मिष्यादृष्टयोऽपि, तत्त-
उभयेऽपि क्रियावादिन इति तत्सम् । ३२२ प्र०। सेन० ३ उ० । मय-
नीनमनरसंघटनप्रमाणं तदुक्तराणि च । यत्र यः सम्यग्मनसस्तु-
हृत् स्मृत्यति संऽर्कपुत्रली कथ्यते, क्रियावादी वैकपुत्रली निय-
मात् शुक्लपक्षीति मूलतः, अतः यमिति प्रश्ने उत्तरम्-क्रियावादी स-
म्यग्दर्शः, तथा मिष्यादृष्टः, त्रावपि अन्यौ शुक्लपक्षिकौ च ज्ञेयौ ।
तौ नियमान् शुक्लपरावर्तमध्ये सिद्धान्तः, एवं विचारणं दिश-
भुतत्कन्धच्युतिर्मध्ये सन्ति, परं सम्यग्दर्शमिष्यादृष्टयोरेकीभूतं
सामान्यलक्षणं ज्ञेयम् । यतो मलपारिषीदमबन्धुसुरिकृतपुष्पमा-
लावन्धुसिमध्ये "अतो मुहुत्तमेतं, पि फासिर्दं कुञ्ज अदि स-
मम् ।" तेति अबद्धपुष्पस्य-परिषीद-नेव संसारी ।। पतञ्जला-
ध्याक्यानुसारेण शुक्लपरावर्तसंसारी ज्ञायते, परतद्विशेषरूपतद्-
प्रत्येयमा ज्ञेयः । तथा आवकप्रकृतिसुषुप्तिमध्ये ययोः सम्यग्दर्श-
मिष्यादृष्टयोर्द्वौ नोनार्कपुत्रपरावर्तसंसारी भवति, तौ शुक्लप-
क्षिकौ कथ्येते, यच्च च ततोऽधिकसंसारी भवति स कृष्णपक्षि-
कः कथ्यते इति कथितमस्ति, परं तत्प्रतातर्त संज्ञायते । प्र०
१२०। सेन० ४ उ० । तथा निषेधपक्षिकशतत्रयपापिण्डकानां
मध्ये अशीत्याधिकशतक्रियावादिनः सन्ति, ते सम्यग्दर्शयो
मिष्यादृष्टयो वेति प्रश्ने, उत्तरम्-अशीत्याधिकशतक्रियावादिनो
मिष्यादृष्टयो ज्ञेया इति । १२१ प्र० । सेन० ४ उ० ।

किरियाविसाल-क्रियाविशाल-न० । यत्र क्रियाः कायिक्या-
दिकाः विशालाः विस्तीर्णाः सन्नेदत्वादिभिधीयन्ते तत् क्रिया-
विशालं एवम् । स० १४ सम० । क्रियाः कायिक्यादयः संव-
न्मक्रियाजम्बः क्रियादयश्च ताभिः प्रकृत्यमाणाभिर्बिशाक्षयः । न-
वाद्येके पूर्वे, तस्य पद्वरिमाणं नवपदकोटयः । न० । स्या० ।

स० । "किरियाविसालस्तस्य णं पुण्वस्स तीसं बल्लु पण्यत्ता"
स० । न० ।

किरीय-किरीय-पु० । स्लेच्छदेशभेदे, तत्रोत्पन्ने स्लेच्छे च । सूत्र०
२ भू १ अ० ।

किरी-देशी-सुकरे, दे० ना० २ वर्ग ।

किल-किङ्ग-अव्य० । वार्त्तायाम्, अनुवायायै, प्रसिद्धार्थयो-
तने, हेतौ, अवयवौ, अलोके, तिरस्कारे च । वाच० । सत्ये,
अष्ट० ५ अष्ट० । पराङ्गामभादसंयुचनं, आब० ५ अ० । प०
व० । आप्तोपदेशे, प्रब० ३५ द्वार । आसंको, विशेष० । सं-
यागं न० । निक्षयं, आतु० । रुच्या० । स्या० । वाच्यलङ्कारे,
उत्त० ११ अ० ।

किङ्ग-वज्रान्त-त्रि० । फसम् कः । "हात्" उ० । १ । संयुक्त-
स्यात्यव्यञ्जनाद् बापुर्वेतिद् भवति, इतीदामनः । प्रा० २ पाद ।
परिभाष्ये, पू० ३ उ० । म्लानिमुपगते, "कलमु" म्लानाविति
वचनात् । जी० ३ प्रति० । म्लानोभूतं, हा० १ भू १ अ० । प्रभ० ।
किलकिङ्गादय-किङ्गकिङ्गापित-न० । कृते किलकिङ्गेति सं-
नादे, "ततो तेण जूहादिवेण तेसि किलकिङ्गाशयं सई सोऽङ्क-
ण मसिणां गंतुषु दिवो सो साह" । आ० म० द्वि० ।

किलाणी-देशी-ख्यायाश्च, दे० ना० २ वर्ग ।

किलाट-किलाट-पु० । "नष्टुगभस्य पक्षस्य पियङ्गं प्रोक्तः कि-
लाटकः" इति परित्राजिते विभ्रयिततुगभस्य पाकेन घनी-
यूते पिपदाकारे पदार्थे, ततः स्वायं कः किलाटकः । तत्रार्थं
कुचिकायां क्रीरविकारभेदे, स्त्री० । गौरा० स्त्री० । वाच० ।
देशविशेषे, तत्रोत्पन्ने जने च । "चन्द्रवक्त्रा सरोजार्का, सहजैः
वीनचनस्तौ । किङ्गादी नामतः सा स्या-द्विचानामपि दुर्लभा"
॥ १ ॥ स्या० ४ उ० २ उ० ।

किलाप-बद्धाय-पु० । संस्पर्शे सति देहग्लानिरूपे, य० ३ अ-
धि० । आब० । खेदे, रा० । विशेष० । "योऽमायासः अमो देहे,
प्रवृत्तः श्वाससङ्गतः । कलमः स इति विज्ञेयो, हन्तिकार्यप्रधा-
यकः" ॥ १ ॥ इति । वाच० ।

किलापणया-बद्धापना-स्त्री० । म्लानिनयने, अ० ३ हा० ३ उ० ।
दृश० ।

किल्किमिय-बद्धामित-त्रि० । मारणान्तिकसमुद्रातं यमिति, अ०
२ हा० ३ उ० । म्लानिमापादिते, वाच० ४ अ० ।

किल्किमैत-क्रामयत्-त्रि० । मारणान्तिकसमुद्रातं नयति, अ० ५
श० ६ उ० ।

किल्किट्ट-किट्ट-त्रि० । क्रिषा क्रूः, वा इडमावः । "लाट्" उ० । १६ ।
इति इडमग्नः । प्रा० २ पाद । रागाद्युपाहतचित्ते, उत्त० ३२ अ० ।
पूर्वापरविकारार्थं वाच्यं, न० । वाच० । क्रिडं यथा-यन्तु-
तकं, कुतकभायम्, यथा घटः, तस्यादित्यः, तत्तदित्यम् ।
कृतकत्वाच्छब्दोऽनित्य इत्यादि । रत्ना० उ० परि० । हेतुयुक्ते,
उपतापिते च । वाच० ।

किल्किट्टकम्पकलातीय-क्रिष्टकम्पकलातीय-त्रि० । क्रिष्टा क्रेश-
स्वपमवदेतुचनं क्रिष्टिकाः याः कर्मकलाः ज्ञानावरणाद्यष्टप्रका-
रकर्मशाः, अभ्योऽतीतोऽप्येतो यः स क्रिष्टकम्पकलातीयः । सिङ्क,
हा० १ अष्ट० ।

किहिट्टचित्त-किहिट्टचित्त-वि० । किहिट्टचित्तसाये, "ओ पुण
किहिट्टचित्तो, गिरिवक्को सुत्थइडपाविहो ।" पं० ७४४ द्वार ।

किहिट्टया-किल्लपूता-खी० । दुष्टतायाश्च, निवृत्तमानायाश्च, प-
ञ्चा० १६ विष० ।

किहिट्टसत्त-किहिट्टसत्त-वि० । किल्लत्तं सत्तं येथां ते तथा ।
किल्लसत्तविहिण्णु, संज्ञाबहुलजीवेण, "होह व पाएण
सा, किल्लसत्ताया मंदवुत्तीणं ।" पञ्चा० १६ विष० ।

किल्लिप्प-किल्लिप्प-वि० । किल्लिप्पः कः । नत्थम् । "ल्लात्" ॥ २॥
१०६ । संयुक्तस्याऽन्यव्यञ्जनाल्लाप्यैव इह भवति, इतीदागमः
प्रा० २ पाद । आर्द्राह्ने, हा० १ भू० १ अ० प्रज्ञा वाधिते, उक्त०
३ अ० । अनेकार्यत्वाद् धातुनाय निचित, उक्त० ३ अ० ।

किल्लिणाय-किल्लिणाय-वि० । किल्लिणमनेकार्यत्वात् धातु-
नां निचितं, गात्रं शरीरं यस्य । निचितशरीरे, उक्त० ३ अ० ।
वाधितशरीरे, उक्त० २ अ० ।

किहिट्टिम्मिअ-देवरी-काधित, वे० ना० २ वर्ग ।

किहिट्टि-वल्लीव-पुं० । नपुंसके, व्य० २ उ० । पं० प्रा० ।

किहिट्टिस्त-विहट्टियत्त-वि० । कलेशं कुर्वति, लिष्टमाने, प्रज्ञ० २
आश्र० द्वार ।

किल्लेस-किल्लेस-पुं० । "ल्लात्" ॥ १॥ १०६ । इतीदागमः । प्रा०
२ पाद । रागादीं जेदे, खी० । प्रज्ञ० २ स्था० । शारीर्या मानस्यां
च बाधायाम्, सु० प्र० २० पातु० । पञ्चा० । उपताप, किल्ल-
हनाति । किल्लश बाधन, कर्तते अच । बाध० । किल्लयन्ते बाध्यन्ते
शारीरमानसेः दुःखैश्च संसारिणः सत्त्वा एभिरेरित किल्लेशाः ।
अयकमेषु, वृ० १ उ० । अश्रुमविषके पापे, "कल्लेशाः पापानि
कर्माणि, बहुभूतानां मेते" । कल्लेशा इति । नोऽस्माकं मेते पापा-
न्यश्रुमविषाकानि बहुभूतानि विविधानि कर्माणि । हानावरणी-
यानि कल्लेशा उच्यन्ते । प्रा० २५ द्वार० । कल्लेशः साङ्गानां प्रव-
कारश्च । प्रा० १६ द्वार० । "अविद्यास्मितारागद्वेषाभिनिवेशाः
पञ्च कल्लेशाः" इति पतञ्जलमुक्तं अविद्यादिपञ्चके, प्रा० १६
द्वार० । कोप, व्यससाय च । तयोरेपि तत्कृतत्वात्पापस्य वाच० ।

किल्लेसकवप-किल्लेसकवप-पुं० । कर्मकवपे, "कल्लेशकवो हि म-
रुक्-सुणतुल्यः कियत्कृतः । दृग्धस्तकवृण्यं नश्यो, हान-
सारहतः पुरा ॥" अष्ट० ३६ अष्ट० । (कल्लेशहानोपायद्वानि-
शिका 'मोक्ष' शब्दे बहव्येते)

किल्लेसद्वंश-किल्लेसद्वंश-पुं० । रागादिपरिहारे, प्रा० १० द्वार० ।

किल्लेसविधि-किल्लेसद्विष्टि-वि० । एकान्तकल्लेशवेधिते, दृश० १
वृ० । पं० वृ० ।

किह-कूप-पुं० । कूप अच । "इत्तुपादौ" ॥ ८॥ १ । १८ । इति
अत इत्थम्, प्रा० १ पाद । राज्ञीमेहे, कृपाऽस्त्वस्य पालन-
साधकत्वेन प्रशं अच । शरद्वतो गौतमस्य पुत्रे, तत्सुतायाम्,
खी० । ऊ० । वाच० ।

किवण-कूपण-पुं० । कूप-कयुद । द्रिदे, अष्ट० ३ वर्ग ।
बाचा० । दुःस्थे, प्रज्ञ० २ आश्र० द्वार । रूडे, अत्यागिनि,
प्रज्ञ० १ आश्र० द्वार । अपरित्यागशीले, स्वभावतो द्रिदे, नि०
वृ० १५ उ० । लोभमणे, अष्ट० १ अष्ट० । स्वभावत एव स-
॥ ५१॥

तां कृपास्थाने, प्रा० १२ द्वार० । इति, सूच० १ भू० २ अ० ३
उ० । कल्लोचि, सुता० २ भू० २ अ० । पिण्डोलेके, दृश० ५
अ० ३ उ० । मने, वि० । मदाव्यसनमाते इति, किमी, पुं० ।
कृतः पणो यस्य । वेदे नित्यं तलोप । कृतपणे पणकोते हा-
सादौ, वाच० ।

किवणकुल-कूपणकुल-न० । तर्कवृत्तानि, स्था० ८ प्रा० ।
अदातुकुले, कवप० १ कवप ।

किवणत्त-कूपणत्त-न० । नूतं गनैस्तेभ्यः किमपि दातव्यं अ-
विष्यतीत्येवंकपे, प्रा० म० द्वि० । कृप्यव्ययासहिष्युत्पन्नकृणे,
वृत्त० ३ अ० ।

किवा-कृपा-खी० । कप-मिदं० अह । "कृपेः संसारणं च" ।
वाच० । "इत्तुपादौ" ॥ ८॥ १ । १७ । इति अत इत्थम् ।
प्रा० १ पाद । दयायाम्, आचा० १ भू० ६ अ० ५ उ० । अ-
नुकम्पायाम्, अष्ट० २७ अष्ट० । "तत्स किवा जाया अघ-
म्मो कते" । प्रा० म० द्वि० ।

किवाण-कृपाण-पुं० । कृपां नुदति । मुद डः, संज्ञायां नत्थम् । "इ-
त्तुपादौ" ॥ ८॥ १ । २८ । इति अत इत्थम् । प्रा० १ पाद ।
अह । गौरा० ऊ० । कस्यर्थाम्, खी० । तुरिकायाम्, खी० ।
स्वार्थे के कृपाणकः । खड्ग, पुं० । टाप् । अत इत्थम् । कृपा-
णिका । तुरिकायाम्, खी० । वाच० । कृपाण० ॥

किवाण्ण-कृपाणुग-वि० । कृपया कृपाया अनुगमनुगतम् ।
कृणापरे, वे० ३ विष० ।

किविनी-देवरी-पाश्चद्वारे, वे० ना० २ वर्ग ।

किविण-कूपण-वि० । "इत्तुपादौ" ७ । १ । २८ । कृपा इत्यादि-
षु आदेशित इत्थम् । प्रा० १ पाद । "इः स्वप्नादौ" ॥ ८॥ १ ।
१६ । इति पकारादित्य इत्थम् । द्रिदे, प्रा० १ पाद ।

किव्विस-किल्लिप्प-न० । किल्लिप्प वृक् च । वाच० । पातके,
प्रा० १ भू० १ अ० । यो० । रणे, पापहेतुत्वात्स्य तथात्थम् ।
वाच० । अशादशे गौणाधीके, नस्य किल्लिपस्य पापस्य हेतु-
त्वात् । प्रज्ञ० २ आश्र० द्वार । यतो मायाविशेषाज्ज्ञानान्तरैश्च
वा भवे किल्लिपः किल्लिपिको जयति स किल्लिप पथेति । प्रा० १५
श० ५ उ० । आदेशे गौणमोहनीयकर्मणि, स० ५२ स० । मिलने,
अधने, उक्त० ३ अ० । कडुदे, तं । किल्लिपं दापे हानकवेद्य-
धातात्वादिक्, तयोर्गाह्या अपि किल्लिपः । प्राक् संयतभव-
कृतज्ञानाघाशानेषु द्वयमतज्ञत्वानपरेषु, आशु० ।

किव्विसकम्प-किल्लिपकर्म-वि० । किल्लिपार्था किल्लिपतयानि-
कृतायशुभानुशब्धानि कर्माणि येषां तं कर्मकिल्लिपः । कि-
ल्लिपिकेपु, प्राकृतत्वात्पूरपरनिपातः । "कम्मकिल्लिप" इति,
वृत्त० ३ अ० ।

किव्विसच-किल्लिपत्त-न० । अष्टालमायदेवधिशेषत्वे, प्र-
ज्ञ० ३ संष० द्वार ।

किव्विससुर-किल्लिपसुर-पुं० । किल्लिपसुराणां प्रथमद्विती-
कल्पावस्तुर्गविकल्पाधः बहुकल्पाधश्च स्थितिरुक्तमिति, तत्रा-
धःशब्देन किमनिर्वाच्यते । अथस्तः प्रसूतः, तस्मादप्यधोदेशो
वा, अन्यच्च द्वित्रिंशदादिहृद्विमानानां मध्ये साधारणदेशीनाः

मिनेतथा कतिविह्विमानानि सन्ति, विमलैकदेशे विमानाद् बहिर्-
र्वा निष्ठितः, बाह्यसन्ध्यामिथ्यासंघातं विमानमध्ये बाह्योन्मुक्तः ।
विमानानामपरास्ते लुब्धोऽनायाद् बहिरपि तस्मात् कथं घटते,
इति किहिविमानां वासस्थानं प्रधातृपूर्वकं प्रसाधयिते प्रभो,
उत्तरध-किहिविमानां वासः कल्पद्रिकादीनामथो जयि-
त इत्यत्राधःशब्दस्तत्स्थानवाचको ज्ञेयः । न चात्राधःशब्दे प्र-
थमप्रस्ताधो घटते, तृतीयपक्षकल्पसत्त्वकिहिविकारमात्राणां
तत्प्रथमप्रस्तदर्थोऽस्मात्तत्प्रथमत्रयोदशसंगरोपस्थायोऽसंभ-
वात्, तथा तद्विमानानां संख्या शब्दे मोपलज्यते, तथा देवलो-
कगततद्विमानासां विमानसंख्यायां मध्ये तद्विमानानां ग-
णने न संभाव्यते, तथा कल्पवृक्षादीनामधोवासाऽजिघासात् ।
तस्यैव तु सर्वविच्छेदमिति । ३२.७ प्र० । सेन० ३ वृद्धा० ।

किम्विसिप-किहिविपिक-पुं० । किहिविपिकीजावनेपात्रं किहिवि-
पं पापमुदये विद्यते येषां ते किहिविपिकाः स्या० ३ ग्रा० ४ उ० ।
परविदूषकत्वेन पापव्यवहारिषु भाष्यद्रिषु, औ० । अ० ।
प्रका० । पातकफलवस्तु निःस्वाभ्यपकवादिषु, ग्रा० १ प्र० १ अ० ।
अधमेषु मेघजनेषु, सूत्र० १ भु० १ अ० ३ उ० । ('देवकिहिवि-
सिप' शब्दं ध्याक्यास्यामि 'केतव')

किहिविपिया-कैरिविपिकी-स्त्री० । किहिविपः पापाः, अत एवा-
स्पृश्यदिधर्मकाः देवाः किहिविपः, तेषामिदं कैरिविपिकी । सं-
क्षिप्तमात्रावभावे, य० ३ अथि० । सा पञ्चपा-द्वादशाङ्गुल-
कुतहाकेवद्विधर्मार्थाद्येवसर्वसाधुमात्रमवर्णवदनं, स्वदेवेषुहं
च मायिर्वामति पञ्चविधाः । य० ३ अथि० । पं० व० ।

कैरिविपिकीमाह-

नाणस्य केवलीयं, यस्यापरियाणं सवसाङ्गं ।

जासं अवसर्माह, किहिविसिपं जावणं कुण्डं । ३६॥

ज्ञानस्य नृत्तकस्य केवलीयं वीतरामाणां धर्माचार्याणां शु-
क्लां त्वेसाधुनां सामान्येन आपमात्राऽवर्णमस्याकार्यं, तथा
मार्गं सामान्येन यः स कैरिविपिकी भाषणां तज्ज्ञावाभ्यास-
करां करोतीति गाथायः । ग० २ अथि० । (ज्ञानावर्णादि-
व्याख्याप्रवच)

किस-कुशर-त्रि० । कुश के । "इक्षुपादी" । ८ । १ । २७ ।
इति अत इत्ययम् । प्रा० १ पाद् । कुर्वते, ग्रा० १ भु० १ अ० ।
उत्त० । ज० । तनुके, आच० ४ अ० । तनुशरीरे, स्या० ४ ग्रा०
२ उ० । "सुगिया कुलपं च ज्ञेयं, किसप वेदमणिसखा इह ।
अविर्हिसामेव पश्य, अणुधर्मो नृगुणा पवेदिते ।" कुशं
भवति एवमनशनादिर्देहं कशेयेत् अपाचितमांसशान्तिं विद-
ध्यात् । सूत्र० १ भु० ३ अ० १ उ० ।

किसमिस-पारसीकशब्दः-काकाभेदे, लक्ष्मी काका किसमिसे-
ति व्यबह्रियते, हरीतकीकिसमिसद्राहाजर्जरमरिचत्वादि ।
य० २ अथि० ।

किमर-कुशर-पुं० । कुशमल्पमात्रं राति । रा-कः । "इक्षुपादी"
। ८ । १ । २८ । इति अत इत्ययम् । प्रा० १ पाद् । "तिष्ठतनुस-
स्मिभः, कुरारः परिकीर्तितः" इत्युक्ते पक्षाभेदे, वाच० ।
कर्णसंयोगनिष्पद्ये यणं, आचा० १ भु० १ अ० २ उ० ।

केशर-पुं० । न० । "एत इह वा वेदमण्येदादेवरेकसरे"
८ । १ । ४६ । इति एत इत्थं वा । "महमहियदंस्वकिसर
किञ्चक" । प्रा० १ पाद् ।

किसस्र(अ)-किस(श)अ-पुं० । न० । किञ्चित् सलति, सल-
चलने वा कपत् । पुषो० । वाच० । "किसलस्यकासावसहृदये
यः" । ८ । १ । २६६ । इति सस्वरव्यञ्जनस्य यकारस्य लुब्धा । "कि-
ससं किसल्लभं" । प्रा० १ पाद् । अवस्थाविशेषोपेतं पञ्चविशेषे,
रा० । अ० । जी० । औ० । हा० । कोमलपत्रविशेषे, अमु० । "स-
व्यो वि किसल्लभो बल्लु, तन्ममामाषो अणंतभां प्रक्षिप्तो" ।
प्रका० १ पद् । ('अणंतजीव' शब्दे प्र० भा० ३६३ वृद्धे
व्याख्यातमस्तु)

किससरीर-कुशशरीर-त्रि० । विचित्रतपसा ज्ञातिषु शरीरेण
कुर्वते, स्या० ४ ग्रा० २ उ० ।

किमाण-कुषाण-त्रि० । कृत् वा आनक । "शयोः सः" । ७ । १ ।
२६० । इति वक्ष्य सः । प्रा० १ पाद् । कर्षके, वाच० ।

किसाण-कुरानु-पुं० । कुर आनुक, "इक्षुपादी" । ८ । १ । ३८ ।
इति अत इत्ययम् । प्रा० १ पाद् । वह्नी, विचक्रवृक्ते च । तस्य
तज्ज्ञाकम्वात् । सोमपात्रके, सत्यपात्रव्यवस्थिप्रकारे च । ततः
अव्यर्थं गोवद्० इत् । कुरानुकवह्नुकृते, त्रि० । तद्धणे कुरा-
नुस्थाने 'कुराङ्क' इति वा पाठः । कुराकारश्च बह्नुरेवायः वाच० ।

किसि-कुषि-स्त्री० । कृष इक । आन्यायं क्षेत्रकर्मणे, स्या० ।

च गन्विद्धा किसी पञ्चा । तं जहा-बाविया परिचाविया
र्णिदिया परिण्दिदिया ॥

कृषिर्जीव्यायै क्षेत्रकर्मणम् । (बाविय ति) सङ्कान्त्यवपनव-
ती (परिवर्तवती, शालिकृषिवत् । (निदिदिया ति) एकदा विज्ञा-
तीयदुष्पाचपनयनेन शोचिता निन्दिता (परिनिन्दिय ति)
ह्रिस्त्रिवां तृणदिशोपनेनेति । स्या० ४ ग्रा० ४ उ० । वा ऊीष्ट ।
कृषीत्यव्यय, सार्थं के कृषिकाऽप्यत्र । स्त्री० । आधारे, के ।
ह्रिषि, वाच० । कृष्युपलक्षितः कृषिः । कृषिकर्मोपजीविनि, सं० ।

किसिकम्प-कृषिकर्म-न० । कृषिसाम्यभ्यासनिष्पत्तौ, ग्रा० १८
ग्रा० । व० ।

किसिपलास-कृषिपलास-न० । ७ त० । कर्षणे, "कुले अणुसं-
याहं इह किसिपलासं च" कृषौ कर्षणे पलासं कुलं, तद्वदिति ।
पञ्चा० ५ विष० ।

किसिल-कुषीबल-त्रि० । कृषिरस्यस्य वृष्टित्वेन बलम्,
दीर्घः । कर्षके कृषिजीविनि, वाच० । प्राचा० ।

किसिस्त-विलीयिता-अव्य० । क्लेशगमनमुत्प्रेत्यै, संसार-
स्तर्भुत्वेत्यर्थे, सूत्र० १ भु० ३ अ० २ उ० ।

किह-कथम्-अव्य० । केन प्रकारेणेत्यर्थे, व्य० ३ उ० । नि०
वृ० । "सं कादे वा किहं वा केवविरेण वा किहं व ति" केन
वा प्रकारेण साक्षाद् दृष्टान्तः अव्ययतो वा । अ० ३ श० २ उ० ।

“ किह सुगमो मुमं पुमीय ” आ० म० प्र० प्रा० । आ० ।
कीकस-कीका-पु० । कीति कसति । कस-शब्द, अच् । कृमिज-
गुनेदं, अस्मि, न० । कडिते, वि० । बाच० । अ० ।

कीद-कीट-पु० । कीट अच् । कृमिभ्यः स्वप्ने सुकजगुमेदे,
स्वायं के पूर्वाकार्ये, मागधजातो, कडिते च । वि० । बाच० ।
कनुतिरिच्यजीवशिरोधे, वच० १ अ० । जी० । “ तन्नो कीद-
पर्यगो य, तन्नो कुण्डुपिपतिवा । ” उच० ३ अ० । अतु० ।

कीटय-कीटज-न० । कीटाव् जाते स्वभेदे, यक्षयाधिषकीटज्यो
लालात्मकं प्रजयति, यथा पटुचम । उच० ३६ अ० । “ कीडयं
पंचविहं पयसं । तं जहा-पडे मलय अस्तुप कीणंस्तुप किमिरागं ”
अतु० । (पट्टादीनां इवाभ्या स्वस्वस्थाने कृष्टव्या)

कीटाविषा-कीमापिका-की० । कीडनपाश्याम्, ज्ञा० १ भु०
१६ अ० ।

कीटिया-कीटिका-की० । पिपीलिकायास्, “ तादे संतो तं सा
हरिता कीटियाओ वज्जनुमियाओ विठव्य ” आ० म० श्लो० ।

कीपास-कीनाश-पु० । कुत्सितं नाशयति । यत्ने, बावरे च ।
पु० । छुडे, बाच० । को० ।

कीय-कीत-वि० । कां-कर्मणि कः । कियते स्मार्थदानेन शुभ्र-
ते स्मैति कीतम् । पञ्चा० १३ विव० । कये, न० । स्व० १ भु०
६ अ० । सूचयनं गृहीते, वि० । आ० । १ भु० ८ अ० २ अ० ।
उच० । उक्रमदोषनेदे, आ० । १ भु० २ अ० ५ उ० ।

“ जेहिसयं कीयं बाहृदु विज्जमस्य ” छुडामने सबले, स०
३१ सम० । कृष्येण भावेन वा कीलं स्वीकृतं यत्तत् कीतमिति ।
यतोऽभ्यधाधि- “ इत्यादिपि कियणं, साङ्गुनं ज्ञायं कीयं तु ”
स्या० ६ डा० । “ ततो यं रायपिडं कीमं ” आ० ४
अ० । स्या० ।

कीच-पु० । युधिष्ठिरसमकालेके विराटनगपपितौ, “ नवमं
द्वयं विराटनगरं, तथ्यं तु मुमं कीयं रायं भावयस्यसमम् कर-
वत्सं जाव समोसरह ” ज्ञा० १ भु० १६ अ० ।

कीयक (ग) ८-क्रीतकृत-वि० । कीतेन कथेष कृतं निष्पा-
दितं कीतकृतम् । पि० । कथयं कीतं, भावे निष्पादयत्यर्थः । सा-
ध्यादिभिर्भासमिति गम्यते, तेन कृतं निर्वर्तितं कथकीतम् ।
दृश० ३ अ० । कीते, अष्टमोद्गमदोषविशिष्टे, पि० । साध्वयं
सूच्येन गृहीते, वृ० १ उ० ।

तदेहादिबलमप्यता चेष्टम् । अथ कीतद्वारमाह-

कीयगदं पि य दुविहं, द्वये भावे य दुविहमेकेकं ।

आयकीय परकीयं, परद्वयं बिबिधं विचार्य ॥३३०॥

कथणं कीतं, तेन कृतं निष्पादितम्; कीतकृतमित्यर्थः । तदपि,
आस्तां प्राड्यकरणमित्यपिशब्दार्थः । विविधं द्विप्रकारम् । तद्यथा-
(द्वये भावे य) अथ तृतीयार्थं सप्तमी । ततोऽयमर्थः-कृष्येण की-
तं, भावेन च कीतमित्यर्थः । पुनरप्येकेकं द्रव्यकीतं भावकीतं
च प्रत्येकं द्विधा । तद्यथा-आत्मकीतं, परकीतं च । आत्मद्रव्यकी-
तमात्मभावकीतं च; परद्रव्यकीतं, परभावकीतं चेष्ट्यर्थः ।
तन्नाऽयमन्ता स्वयमेव द्रव्येणोपजायतमगव्यमितिप्राशोऽऽदि-
कृतेन प्रधानं; परमादयंयत्तु नकादि शुद्धते तद्वात्मकद्रव्यकीतम् ।

वायुनरात्मना स्वयमेव मकाद्यर्थं धर्मकथादिना परमावर्त्ये प्र-
कथायि ततो शुद्धते तत् आत्मभावकीतं तत्परद्रव्यकीतम् । उक्तं
च परद्रव्यकीतम्-यत्पुनः परेषां साध्वयं निजविज्ञानप्रदर्शनेन ध-
र्मकथादिना वा परमावर्त्यो गृहीतं तत्परजावकीतम्, तच्च विवि-
धा गतिरिति प्रथमतः परद्रव्यकीतस्य स्वकपमाह-परद्रव्य-
गृहस्थस्यैकं कथं विविधम् । तद्यथा-विषादि । सविष्टमविष्टं
वा मिश्रं वा । तेन परेषां साध्वयं यत् कीतं तत् परद्रव्यकीतम्,
उक्तं वा परद्रव्यकीतम् ।

संमति शेषं जेद्वयं सामान्यतः कथयति-

आयकियं पुण दुविहं, द्वये भावे य दुवन्द्वमाह ।

जावमि परस्तद्धा, अहवा वी अप्पणा चेव ॥३३१॥

आत्मकीतं पुनर्निर्दिष्यम् । तद्यथा- (द्वये भावे य) अत्रापि
तृतीयार्थं सप्तमी । ततोऽयमर्थः-आत्मनाऽपि कीतं द्विधा । त-
द्यथा-कृष्येण, प्रायेन च । तत्र कृष्येण पूर्णदिना बन्धमागेन,
प्रायेन पुनः परस्य साधोराधोयं यजिजिज्ञानप्रदर्शनादिना पा-
र्यते तत् भावकीतम्, परभावकीतमित्यर्थः । अथवा प्रायेन त-
द्वात्मना स्वयमेवऽऽह्वारार्थं धर्मकथादिना परमावर्त्यं ततो शु-
द्धते तत् जावकीतम्, आत्मकीतमित्यर्थः । तदर्थं सामान्यत-
मप्योऽपि भेदा उक्ताः ।

संप्रत्याप्तद्रव्यकीतं सप्रपञ्चं विवरीपुरिदमाह-

निम्मङ्गगंधगुग्गुलि-वन्नयपोवाड आयकयद्वये ।

गेमन्ने उड्ढाहो, पउणे वागुगारि अडिगरणं ॥३३२॥

निर्मालं तृतीयोदितसमनाभावप्रतिमाशेषा, गन्धाः पदवासा-
दयः, शुभिका गुणभक्षेपकस्वकपपरभावोदिकारिका शुभिका,
वर्णकञ्चित्तनम्, पोतानि लघुवालकयोभ्यानि वज्जकएदानि, आ-
दिशुद्धातकएदकादिपरिग्रहः । एतानि कार्यं कारकयोपवादात्म-
द्रव्यकीतानि । किमुक्तं अथिति ? निर्माल्यादिप्रधानेन परभाव-
अर्थं यत्ततो मकादि शुद्धते तद्वात्मद्रव्यकीतमिति । अथ दोषमाह-
(गेमन्ने इत्यादि) निर्माल्यप्रधानानन्तरं यदि कथमपि दैव-
योगतो ग्लानो भवति तर्हि प्रवचनस्योद्गाहः-साधुनाऽहं ग्लान-
मीकृत इत्यादिप्रत्यवतनः शासनस्य मात्रिण्योपपातः । अथ कथ-
मपि प्रयुगे नीरोगो भवति तर्हि स सर्वथा सर्वजनस्यैकं साधु-
कारी भवति-यथाऽहं साधुना प्रयुगीकृत इति, अतिशयोक्त्यासौ
साधुः सकलहातव्यकुशलः परितस्ततोमिर इत्यादि सार्वं परी-
क्षं वा सर्वेव प्रशंसां करोति । तस्या च सत्यधिकरणं भूयस्व-
धिकरणमवृत्तिः । बाह्यार्थं हि तस्य प्रशंसामाकर्ण्योऽयमः समा-
गम्य तं साधुं निर्माल्यगन्धादि वाच्यते, ततस्तत्प्रायेणापरवशी-
ऽधिकरणमपि समागम्यते ।

संमति परजावकीतं विवृण्वन्माह-

व्यापारं मेसमार्हं, परजावकीयं तु संजपट्टाह ।

उष्णापणा निमित्तण-कीयगदं अजिहवे उविह ॥३३३॥

अत्रिकं बहुगोक्तम्, वषट्पणमेतत्, तेन एतन्नादिपरिग्रहः तत्र
प्रजिहवादि मक्कादिः, मङ्गः केदारकः, यः पट्टमुपदर्श्य लो-
कमावर्जयति । आदिशुद्धात् तदवाधिवाय्वपरिग्रहः । जक्रिज-
शब्द संयतार्थं यत् घृतकुण्डावेद्यपानं करोति, कृत्वा च
निम्नचयति तत् परभावकीतम्, परेण मक्कादिना संयतार्थं भा-
वेन स्वपट्टमर्शनादिकथेन कीतं तत् परभावकीतम् । एतं

भूते च परमावकीले बयो कोषा-पदं तावत् कीलकृतं, द्विती-
यमन्यस्यात् युदादीनितमित्यन्नाहृतम्, आनीय विक्रम साधु-
निमित्तं स्थाप्यत इति स्थापितम् । तस्मात्साहसमपि साधुना
न कल्पते ।

एतदेव गायत्र्येन स्वययथाह-

सागारि मेख छेदय, पविसेहो पुच्छःपुत्र गप राते ।

कथरि दिशि गमिस्सह, अमुं तह संघं कृणु ॥३३४॥

दिजंते पविसेहो, कजे पच्छं निमत्तण जईसं ।

पुष्पनओ आगपसु, संभुई षगगेहम्मि ॥३३५॥

शाक्षिभ्रात्रो नाम ब्राम्ह, तत्र देवशर्माऽभिधानो ब्रह्म; तस्य च
युद्धकदेशे कर्माधिक्येति साधयो वर्षीकालानन्तरं वसताः । स च
महत्सत्त्वं साधुनामनुष्ठानमरुक्लिष्टतां चोपसन्ध्यातीत्य भक्तिप-
त्तां बहून् । प्रतिदिनं च अक्रान्ता निमग्नयति । साधवश्च
श्रव्यतरपिपदोऽयमिति प्रतिषेधयति । ततः स चिन्तयामास-
यथैव ब्राम्हणे भक्तिरिति न युष्टमिति, यदि पुनस्तस्य दार्पण-
ध्यामि तथाऽपि न युष्टमिति । तस्माद् वर्षीकालानन्तरं यशमी
गमिष्यति तत्राग्रे गत्वा कथमन्येतस्यां द्वासीति । ततः
स्तोत्रोपेयं वर्षीकाश्च साधवस्तेन पृच्छन्तरे-“यथा ब्राम्हण ! वर्षी-
कालानन्तरं कस्यां दिशि गन्तव्यम् ?” ते च यथाशक्तं कथयामा-
सुर्ययाऽनुकम्पयां दिशि । ततः स तस्यामेव दिशि कश्चिद्
गोकुले गन्धपटपुत्रद्वये बचनकौशलेन लोकमावर्जितवान् ।
लोकश्च तस्मै घृतपुत्राधिकं दातुं प्रार्थितः । ततः स बभाम-
“यदा याचिष्ये तदा दातव्यमिति” । साधवश्च वर्षीकालानन्तरं
यथाविहारकम् तत्राऽऽजम् । तेन वात्सल्यमहापयता पूर्वप्रति-
विद्धं घृतपुत्राधिकं प्रतिशुद्धं याचिष्य पञ्च च युद्धे समीप्य
मुक्तः, ततः साधवो निमग्नताः, तेषां यथाशक्तिं क्षुद्रास्त्रद्वया
परिभाषितं, परं न शक्तिं, ततः ह्युक्तिमि कृत्वा शूरीतम् । न च
तेषां तथा युष्टतां किञ्चिदोषः, यथाशक्तिपरिनायनेन भगवद्वा-
ङ्मया आरक्षितत्वात् । यदि पुनरित्यभूतं कथमपि ज्ञायते, तर्हि
नियमतः परिहृतव्यम्, कीलकताभ्यां हतस्वपनाकपदोचनयस-
ङ्गावदिति । पुष्पं सुगमं, नवरं सागारिकः शय्यातरः, संस्रवः
परिचयः, निजपटप्रद्योनेन लोकवर्जनामिति तापयोधः । तदे-
वमुक्तं परमावकीलम् ।

संप्रत्यात्मभावकीलं स्वययथाह-

धम्मकहवायखण्ये, निमित्तमायावणे सुयुद्धाणे ।

जार्किलगणकम्पे, सिपामि य जावकीयं तु ॥३३६॥

धर्मकथाविषु भावकीलं प्रवर्ति । यस्मिन् भावना-येन पति-
तवाजनाय धर्मकथायां, कृपणं वृष्टाहमादिकपं तपो, निमि-
त्तमायाणां वा करोति । यद्वा-मुत्पन्नामायाणां इदमित्यादिकं
कथयति । यदि वा आति कुलं गणं कर्म शिष्टं वा परेणः प्रकट-
यति । इत्थं च परमावर्जयन् ततो मज्जादि युष्टतां तदाऽऽयमा-
वकीलम् । यदा च वृत्तः कुर्याय च धर्मकथादिकं यथायोगं करोति
तदा स प्रवचनप्रभावकतया महाभिर्जनामि भवति । ततः च-
“पावयणी धम्मकहा-वार्हे नैमित्तिको तवस्सी वा । विज्ञासिद्धो
व कर्हं, अट्टये पञ्चवणा जणिया ॥ ३३७ ॥”

संप्रति धर्मकथाकपं प्रथमं द्वारं प्रपञ्चयितुमाह-

धम्मकहाअस्सिखे, धम्मकहाओदियाण ग गिह्हे ।

कार्ति साहयोऽपि, सुं व कहि पुच्छिण गुसिया ॥३३८॥

आहाराय धर्मकथां कथयता यदा ते ओतारो धर्मकथायाः
सम्यग्वाङ्मया प्रवर्तिता तदा तेषां पार्श्वे यद् वाक्यं तर्हि तथा प्र-
कर्षमायताः समस्तोऽभ्यर्था न विमुक्तं तिष्ठति । यद्वा-धर्मकथा-
त बरियतानां सतां तेषां पार्श्वे यद् युष्टतां तदाऽऽयमावकीलम् ।
आत्मना स्वयमेव भावेन धर्मकथनकथेय कीलतामसावकील-
मिति । यद्वा-धर्मकथाकथकः कोऽपि प्रसिद्धो वर्तते, तत्पुत्र-
पाकारश्च विचक्षितः । ततश्च आवाकः पुच्छन्ति-याः कथो धर्म-
कथाकथकः भूयते स किं त्वमिति ? ततः स प्रकाशिलोयादयं
वक्ति, यथा-साधव एव प्रायो धर्मकथां कथयन्ति, नान्यं । यदि
वा तुच्छां मौनेनावतिष्ठति । ततस्ते आका मौनाद यथा स ए-
वायम्, केवलं गम्भीरत्वात्मानं न साक्षाद्वचसा प्रकाशयतीति;
ततः प्रवृत्ततं तस्मै प्रयच्छन्ति । तच्च तेजः प्रवृत्ततं लक्ष्यमा-
नमात्मभावकीलं आत्मना स्वयमेव, भावेन स्वयमसावपि कथ-
कः ‘सोऽहं कथकः’ इति ज्ञापनानुवृत्तेन, कीलमिति कृत्वा ।

अथवा-

किं वा कहेज्ज जारा, दगसोरियिआ य अइवगारत्था ।

किं जगल्लगज्जवलया, मुंडकुडवी व किं कहए ॥३३९॥

यो जगति विपुलो धर्मकथाकथकः भूयते स किं त्वमिति पृष्टे,
एवमुत्तरमाह-किं कथाः जारावगुणिनतवपुत्रः, कथा येषु नेव, ते
कथयन्ति, किं क्वं जलं तस्य निम्नतरं विनाशकाः, तथा लोकारिका
इव पाषाणिकारिण इव दक्षशौकरिकाः सांख्याः, किं वा अम्भर-
स्थाः सुहस्थाः शास्त्राध्ययनिकलाः । यद्वा-जगलकस्य यथा-
गलं प्रोषां बलयन्ति मोटयन्ति ते जगलकगलबालकाः, यदि मु-
ष्टाः सन्तो ये कुटुम्बिनः सौकरिकनीयाः, तं कथयेयुः । किं ते कथ-
यन्ति, किं तु यत एव । तत एवमुक्तं आनकाशितयन्ति-“यून्
स एवायं धर्मकथाकथकः” इत्यादि । तत्वं शेषं कथयेयम् ।

तदेवं धर्मकथाद्वारं व्याख्याय शेषाद्यनिशेधेन व्याख्याति-

एमेव वाइखमप, निमित्तमायावगम्पि य विजासा ।

सुयुठाणं गणियाई, अइवा वायणापरियमाई ॥३४०॥

यथा धर्मकथकं विज्ञाया भावना कृता, एवंमेव अनेनैव प्रका-
रेण वादिनि रूपं निमित्तस्य आतापकं च विज्ञाया कर्त-
व्या । यथा वादनाक्तिं वाचते, यद्वा-ये वादिनः भूयन्ते
ते किं युयमिति प्रश्नं प्रायो यत एव वादिनो मन्वन्तीति ज्ञेने,
यद्वा-मीमांसावतिष्ठते, यद्वा-किं मन्वावगुणितवपुत्रः, किं वा
दक्षशौकरिकाः । यद्वा, विज्ञानीयाः, यद्वा सौकरिकनीया वादि-
नमवाहं इयुः, नैव ते इति, किं तु यत एव, एवमुक्तं
ते एवं परिज्ञाने-“यथा त यवासी”, तत्वं विशिष्टमाहारादिकं
तस्मै चित्तानि, न च तथा अभ्यमानमात्रमावकीलतमवलेपयम् ।
तथा मुत्तस्थानं गणयादि, तत्र गणित्वमायावेत्स्य, आदिशुद्धा-
नुपाध्यायत्वादिपरिग्रहः । यद्वा-वाचनायाथैवम्, आदिशुद्धात् प्र-
कर्तृकत्वादिपरिग्रहः तत्र मन्वावगुणितवपुत्रो ययमुपाध्याया वाच-
मित्यादि जनेभ्यः प्रकाशयति, येन जना आवायत्वादिमव-
गम्य प्रवृत्ततं चिनरन्ति । यद्वा-ये आवाप्यो महाविद्वत्सः भूय-
न्ते, किं युयमित्यादि तेष्व भावनीयम् । आत्प्रादिकं स्वेतद्वये क-
थयति, येन समानं आत्प्रादिकम्, सत्कर्हं वा शिष्टादि भावा-
प्रवृत्तं प्रयच्छन्ति, तच्च तथा प्रवृत्तं लक्ष्यमानमात्रमाव-
कीलम् । तदेवमुक्तं कीलद्वारम् । पिप । प्रव० । ग० । ध० ।

प्रभ० । दृ० ० । पञ्च० । ५० । “ आयवत्कवीय परद-
व्यकीय आयत्रयकीय चडसहुं ” पं० ५० । कीलं द्विचय-
कम्पकीलं, प्रायकीलं च । तत्र द्वयकीलं द्विचय-आत्म-
कम्पकीलं, परकम्पकीलं च । प्रायकीलमपि द्विधा-आत्ममा-
त्रकीलं, परत्रयकीलं च । तत्र परत्रयकीलं मासलजु, स्वप्रामा-
न्यमाहेतु मासलजु । ५० १ उ० । “ उदैसिच कीयगर्नं, पामिक्वं
चेव आहृदं । पुयं अणेलसिचं च, तं विक्कं परिजायिवा ” ॥१३॥
सुव० १ सु० १० ॥ मि० ५० ।

जे भिक्खु वदिमाहं कीणवै कीणवै कीयमाहु दुज्जा-
माणं परिग्गाहेइ, पदिमाहंतं वा साइज्ज ॥ १ ॥

कथेय कथं कीलमेण वा कर्म कीयगर्नं, तं तिविहेण वि कार-
मेण करंतस्स चउलहुं ।

कीयकिणायिचअणुमो-दते व विवदं जमादितं सुचे ।
एक्केकं तं दुबिहं, दब्बे भावे य एणपब्बं ॥

अप्यवाचि अं किणजि तं दब्बे जये, किणयैते वि येन चेव हो
भेदा, अवि अणुमोदितं तं वि एतंहि चेव कायं । मि० ५० । ५७० ।

जे भिक्खु विपदं किणइ किणवैइ कीयमाहु दुज्जमायणं
पदिग्गाहेइ, पदिग्गाहंतं वा साइज्ज ॥ १ ॥

कीयकिणायिचअणुमो-दिते व विपदं जमादितं सुचे ।
एक्केकं तं दुबिहं, दब्बे भावे य एणपब्बं ॥ १ ॥

अप्यवाचि किणजि, अणयि किणवैइ साहुडा वा, कीयं परिजोम-
मो अणुजाणति, अयं वा अणुमोहनि, तस्स आणाविषया य दोसा,
चउलहुं व । सो कयो दुविधो-अप्यवा परेण वा । एक्केकको पु-
णो पुविहो-दब्बे भावे य । अयं पूर्ववत् । परत्रयकीय मासलजु; अं
अप्यवाचि किणजि यस उपायवा, अं परेण किणवैइ यस उगमो ।
एतस्माद्युत्तरं, विपदं कीलं तु जो पदिग्गाहे ।

सो आणा अणवत्तं, मिच्छन्नविराहणं पावे ॥ ५ ॥

कथय्या । विषयग्रहणं अकम्पपरिसेया व, संजमविराहणं वा ।
जतो भयसि—

इहरइजितं ए कप्पति, किं तु विपदं कीलमादि अविमुक्तं ।
असमिसेज्जुचि गेही, लङ्गाहे मद्दव्वया आदी ॥ ५ ॥

इहरइ अकीलं, किं पुण कीलं उगममोसलजुचं सुदुतरं न कप्प-
ति । विषयको पंचसु वि समितोऽयं असमितो भवति, शुभीसु
वि अयुक्तो, तस्मिं बहुमासा, अस्स अपरिस्वायणो गेही अणेण
खाते उड्डाहं, पराहीणो वा अहव्यय भज्जेअ । कथं । उच्यते-
विपदतो उक्काए, विराहए वा सती तु सावज्जं ।

अगमागणुविदपसु व, पदणं वा तेसु पेप्पड वा ॥ ६ ॥

परदीणस्यनो उक्काए विराहेअ, मुलं वा मासेज्जा, अयं
वा गेयेहेअ, मेहुणं वा सेयेहेअ, हिरआदिपरिग्गाहं वा करेज्जा;
आर्याविराहणा इमा-अगदे सि कुवं पडेअ, पविचं य वा मज्जि-
ज्ज, उदणं वा मरेज्ज, नेणेव कसायण वा पिक्कासंति तो
तेहिं पेप्पड । अहवा कारणे एये गेयेहेअ—

वितियपदं गेयम्ये, विज्जुपदसे तहेव सिक्खाए ।

एतेहिं कारेयहिं, जयणाए कप्पती येसुं ॥ ७ ॥

वेज्जावसेण गिलाणडा वेपेअ, कस्स वि कोऽतिवादी, तेयेव
१४४

उच्यतेवि सि जहोसा, गिलाणडा वा वेज्जा आसीतो तस्सहु
विपेअ, पक्कं वा सिक्कंतां गहणं करेअ । कथं । उच्यते-
संधोइषडसंजो-इयाण असती व सिंगमादीयं ।

कपं अहिज्जमाणो, मुक्कासति कीयमादीणि ॥ ८ ॥

येकप्ये सिक्कियम्यो सुप्ततो अत्यतो वि, तं मुक्कस पासे, ताहे
सगण, सगणस्स वि असती ताहे संभंभितताय स्वासं सि-
क्कति, असति संजोतितानं ताहे अयसंभंभितताय स-
गाले, तसिं वि अस्सी व सिंगमादिवाण पासे एकपं
अविज्जति, तस्स व सिंगिस्सं तं विषयवसणं हयेज्ज,
सो य अप्यवा चेव उपायसी, अहं सा उपायं सुस-
त्येय तरति दादं ताहे से साधु उपायइ मुक्तं, जति सुखं
ए अयम ताहे कीयमादी गेयेहेज्जा । मि० ५० । १५७ उ० ।

कीयकारिय-कीलकारिउ-वि० । कीलेम उपायिते, कीलकसदो-
चदुटे, वयं ३ उ० ।

कीर-कीर-पुं० । की० । कीति ईरयसि-विष्-अप् । शुके, व-
किंभे, “ वागुत्तमिचमित्यमोऽपि किं न सुदं भाव्यति कीरमी-
रिव । ” जातिव्यात् कियं कीयं । काश्मीरदेशं पुं० द्रुमि । अ-
ह्यायं कर्-कीरकः । शुकाद्यां, संहायां कर्, वृक्षभेद, कृप-
णके च । वाच० । दृ० ० । आ० क० ।

कीरंत-कियमाण-वि० । क-कर्मणि इट्-पठ्-गानच् । “ इ-
कृत्यामीरः ” । ॥ ॥ ५ । ५७ । इत्यन्यस्य ईरादेशः । तासंयोगे
क्यस्य च मुक् । प्रा० ५ पाद । आहसिकिहरेः (प्रभ० ३
आश० हार) विधीयमाने, पञ्चो ५ विष० । पा० ।

कील-कील-पुं० । कील बन्धे यथायथं ज्ञावकरणादौ घञ् ।
वर्जितस्त्रायाम्, वाह्यै, लग्नै, लेश, कफोमी, कफोविनिम्न-
शे, “ परिस्त्रायवि कीरय्य ।, कीरिः सुनिश्चिताः कृताः । ” एति-
प्रहारभेदे, की० । “ कीला उरसि कर्तरी शिरसि विक्का कपो-
लयोगः । ” बन्ध, वाच० । सुव० ।

कीलंत-कीदमान-वि० । कर्मकोर्त्तं कुर्वति, अ० १३ स० ६ ७० ।

कीलण-कीदन-न० । कीडायाम्, औ० । प्रभा० ।

कीलणपार्डे-कीदनपार्डी-की० । कीदनकारिणो धार्याय,
हा० १ सु० १ अ० ।

कीलमाण-कीदमान-वि० । कीडो कुर्वति, “ कथयति इत्यनेन
कीलमाणा विद्वति ” आ० म० ङि० ।

कीलया-कीडता-की० । केलीकलतायाम्, घ० ३ अथि० ।

कीलसंठाण-कीलसंस्थान-वि० । कीलचतुके, घ० ३ अथि० ।

कीलवण-कीदन-न० । ह्येडने, “ केलायणमुक्किडा-३ साल-
कीलवणं च सेटार ” आ० म० प्र० ।

कीलावणार्डे-कीदनपार्डी-की० । “ इहसत्तरपुसुमो, मय-
विराट् च मम्मल्ललाचो । उल्लावणकादीहि व, करेति कारेति
वा किं ” ॥१३०॥ इत्युक्तव्यकरणे दासीभेदे, मि० ५० । १३ उ० ।

कीलिया-कीलित-न० । पुतादिरमणे, स्था० ६ ग० । उच० ।

प्रभ० । क्ययादिजिः सह शृणुदुष्टोदरादिरमणे, उच० २ अ० ।

कीलिया-कीलिया-की० । शङ्को, नासिकादिष्वेवमं कीलि-

कादिति । आच० ५ अ० । कीलिकाविज्जास्थिग्रहपसिचते पञ्च-

कीलिया

मे संहनने, कर्म०६ कर्म०८ स्था० । यच्च पुनरस्थीनि कीलिकामा-
श्रयकानि एव भवन्ति । कर्म० १ कर्म० १ पं० सं० । जी० ।

कीलियापाय-कीलिकामान्न-न० । कीलिकामान्नस्ये संहन-
ननामभेदे, कर्म० १ कर्म० १ ।

कीलियासंघयण-कीलिकामान्न-न० । पञ्चमे संहनने, य-
थास्थीनि कीलिकामाश्रयकान्येव प्रवर्तन्ते तत्कीलिकामान्नम-
न् । कर्म० १ कर्म० १ ।

कीच-कशीच-पुं० । न० । क्लीब-कः । किलघति इति क्लीबः ।
नि० सू० ११ उ० । मन्संहनने, भ० १ श० ३२ उ० । झा० । अ-
संमये, वृष० १ कु० ३ अ० २ उ० । कर्तृकर्मभेदे, वृ० ४ उ० ।
यः स्त्रीभिर्भोगैर्निमित्तानां संवृताया या स्त्रियाऽष्टोपाङ्गानि
दृष्ट्वा, शब्दे वा मन्मथोद्वेगकं तासां भुक्त्वा समुत्पन्नकामाभि-
लाषेऽतिसेतुं न शक्नोति स कशीचः । ग० १ अ० १ पं० भा० ।
पं० सू० । य० ।

अथ कशीचमाह-

कीचस्त गोणनाम, कम्पद्वयं निरोद्धं जायते नतिश्रो ।

सन्मि त्वं सो चेव गोमो, पञ्चिजुस्मग्नप्रवृत्तिर्वादे ॥ ३० ॥

क्रीच यौनं गुणनिर्णयनाम, क्लियत इति क्रीचः । किमुक्तं भव-
ति १, प्रेक्षुर्नामिदं यस्याह्लादानं विकारं भजति वाञ्छावन्तु वा
पनि ग्राहते स क्रीचः । ययं च यमामोहकमोदनेन भवति । यदा च
पतिगलनस्य निरोधं करोति तदा निरुद्धोर्वस्तुनालात्मनरेण
तृतीयैव उच्यते । स चतुर्थः दृष्टिक्रीचः, शब्दक्रीचः, आ-
दिष्वक्रीचः, निमग्नताक्रीचश्चेति । तच्च यस्यानुगतं वि-
बुद्ध्यादयस्य विषयं पश्यतो मेदं गलति स दृष्टिक्रीचः । यस्या-
नुगतं शब्दं श्रवणं स द्वितीयः । यस्तु पितृगणपशूनां निम-
ग्नताया अन्नं रक्षितुं न शक्नोति स यथाक्रममादिष्वक्रीचा नि-
मग्नताक्रीचश्चेति । चतुर्विधाऽयमभिनिवेशमानो निराच्येन न-
नुसक्तया परिणमति, तस्मिन् अथ क्रीचः स एव प्रायश्चित्त-
कालसंग्रहार्थेऽपि गोमो भवति यः पशुकस्त्वाकः । वृ० ४ उ० ।
य० । नि० सू० ।

द्विद्वेयं होति कीचो, अभिज्ञतां वा वि अणभिज्ञतो य ।

चतुर्गुणा ह्यगुर्गुणा, ततएव मूलं नु बोधय ॥ ३१ ॥

अहवा हाई कीचो, अभिज्ञतां चैव अणभिज्ञतां य ।

अभिज्ञतो वि य द्विद्वेयं, निमित्तताऽऽदिक्रीचो य ॥ ३२ ॥

द्विद्वेयं य अणभिज्ञतो, सदे क्वेयं य होइ नायक्वो ।

अभिज्ञतां जनुगदी, सेमा कीचा अपभिकुदा ॥ ३५ ॥

मंफासमणुपसो, एततो नो सो नु अभिज्ञतो ।

शिवतति य इरिनिमित्त-लेण एसां चैव अभिज्ञतां ॥ ३६ ॥

अभिज्ञतां, अणभिज्ञतां य । अभिज्ञतां य पुनो द्विद्वेय-निम-
ग्नता कीचो, आदिक्रीचो य । अणभिज्ञतां द्विद्वेय-सद्वकीचो,
हिद्वीकीचो य । एव चतुर्विधो कीचः । इमा प्रवृत्ता-इति ए-
विमर्शितो जोगहि न तस्मिन् भविष्यति एव विमर्शनाकी-
चः । जहृदयो जहृद अग्निसंनिकरिसेण विजयति एवं जहृदयो-
रुक्तसंनिकरिसेण आदिचा पवित्रयति एव आदिक्रीचो ।
इमो हिद्वीकीचो—

दृष्टुं संनिविद्धं, निगुणमयायारसेवधिं वा वि ।

संदं व सोतु नतितां, सज्जं यणं व अमोहाणं ॥ ३७ ॥

दृष्टुं उच्यते सरीरमप्यायं द्विविधकसंनिविद्धं असंभुद्धं (विम-
र्शंति) एतं मेदुणमयायारसेवधिं वा जो सुभ्यसि सं विद्वीकीचो ।
इमो सद्वीकीचो—सदं व सोतुं (तं) आसायुसंनिकरीपरिचारासदं
व सोतुं जो सुभ्यसि सो सद्वीकीचो । (तस्मिन्) एव तस्मिन्
कीचो । अहवा एतं निरुक्तमात्रा तस्मिन् वि लुपुसग्न भवति,
कजं वा मरति, वमो हावति वा । इमं हिद्वीकीचं मणति ।

साहम्ययऽऽहम्यय-गारस्त्विषास्त्विषाह दृष्टुं ।

तां लपज्जति वेदा, कीचस्स ख कप्यती दिक्खा ॥ ३८ ॥

एवातिविषयार्थो दृष्टुं उक्तस्येव दसगणो पुरिसंवेदो उद्विज-
ति, उद्विजं व वला अन्धमहाहणं क्रेज्जः उडुहादी होसा, तस्मा
न दिक्खेयवत् । दिक्खंस्स इमं पडित्तं—आल्लज्जकीचं कडमुदं,
विमर्शनाकीचं ह्यगुर्गु, हिद्वीकीचं ह्युरो, सद्वीकीचं ह्युरो, अहवा
सामवेण कीचे भुलं, एते जेदि एवम्विता अजाणता ततो
इमा जयणा परिद्वेये—

मंफागुणुवक्का, जावजीवा वए एणमियचारेवे ।

दां कीचे परिद्वेयं, ततियं पुण उचितमहिम् ॥ ४५ ॥

सदा सवाङ्गाणुवक्का सचित्तिया एवं अतीव नियतं कज्जति ।
अभिज्ञतां दुविद्वेयं एव परिद्वेयज्जति, तस्मिन् अणभिज्ञतो
सा परं ज्ञातमप्यप्याजिज्जा । एवम्विद्वेयं अहवा भवति—

अभिज्ञतो पुण जचितो, गच्छस्स विजिज्जाउ सवस्य ।

इयो पुण पविमिच्छा, सदे क्वेयं य जे कीचा ॥ ३९ ॥

पुण सदेण अभिज्ञतां दुविद्वेय-विमर्शनासदो सयाप, अहवा जनि
गच्छं विजिज्जाया अविज्ञतां ते पव्याविज्जति, स विजिज्जाया सव-
स्य गच्छति, इयो पुण जे सदादिदां कीचाते दां व पविमिच्छा,
एतेसि परं ज्ञातमप्यप्याजिज्जा । कीचे वि गयं । नि० सू० ११ उ० ।
स्था० । (स प्रवृत्त्याऽप्याय इति 'पचउत्था' शब्दे वच्यते)

कीचसण-क्लीविशुकुन-पुं० । पक्षिभेदे, प्रश्न० १ आश्रंहाह ।

कोस-कीश-पुं० । स्त्री० । कस्य बायोगपत्यम्, "अत इज्ज" । धा

१ । एव । (पाणि०) । किं हनुमाद इतो यच्च । कुस्तिर्न होते
या । वानरे, स्त्रियां ज्ञातिवादा डीष्ट । सपे, कपिकपोलुपत्य-
वर्णनात् तस्य । पक्षिणः, कुस्तिरज्ञातयास्य तथाप्यम् । महे,
कीचावत् वल्लभादित्यास्य तथाप्यम् । वाच० ।

कस्मात्—अव्य० । " किमो भिणोडोसो " । उ । ३ । ६० । इति
किमो ऊसडोसादृशः । प्रा० ३ पाद । कुत इत्यर्थः, उच० २ अ० ।
प्रश्न० । व्य० ।

कीमु-क्रिये—क्रिया० । निर्वर्त्ये इत्यर्थः, " संता भोगं जु पारहरर,
तसु कंतहो वडि कीसु " साध्यमावावस्थात् " क्रिये " इति
संस्कृतशब्दविषय प्रयोगः । प्रा० ४ पाद ।

कु-कु-अव्य० । कु-कुः । पापे, निन्दायाश्च, वाच० । कुरित्यस्यैव
निपातो जुगुप्सायामशुद्धविषये वनेते । वृ० १ कु० ७ अ० ।
निन्दायामोपपद्यते, निन्दायां ज्ञानभागे, घरायां च, स्त्री० ।
वाच० । कुरिति पृथिव्याः संज्ञा । वृ० ३ उ० । आ० म० । आ०
सू० । वि० । कुमारे, विपा० १ कु० ६ अ० ।

कुङ्कु-कुचिक-पुं० । स्त्री० । कुङ्कु वा चकन् । मत्स्यभेदे, स्त्रियां आगतिवाच्यं कीदृ । भारतवर्षे देशान्तरां दिशि देशनेदे, बाच० ।
कुचित-त्रि० । कुङ्कु कितञ्च । परिमित, बाच० । कुङ्कु कः ।
अवस्थपन्ति, स्था० १६ ग्रा० ।

कुङ्कुमारी-कुमारी-स्त्री० । मांसलप्रभाताकारपत्रावस्थाया, च० २
आच० ।

कुङ्कुप-कोङ्कुण-पुं० । देशभेदे, तेषां राजा कोङ्कुपः । तदे-
गन्तुये, बहुषु अणो लुक् । तत्रार्थे, स्वार्थे कः । “ शङ्कः कोङ्कु-
पकास्तथा ” बाच० । स च देशोऽनार्यजन्यम, तद्वासिनांऽनार्याः
प्रज्ञा० १ पद । अनु० । “ अस्ति कोङ्कुपदेशोऽत्र, सङ्गानामा महा-
निरिः ” आ० क० । कोकनदे, प्रज्ञा० १ पद । चतुरिन्दिबजीव-
विशेषे, उच० ३३ अ० ।

कुङ्कुम्-कुङ्कुम्-न० । कुङ्कुप्यते आदीवते । कुङ्कु आवासे, उभक्, नि०
भुष । काश्मीरादिदेशान् स्वनामक्याते गण्यकल्पनेदे, बाच० ।
रा० । भा० म० । प्रश्न० । ज्ञा० । अनु० । अं० ।

कुङ्कु-कुङ्कु-पुं० । स्त्री० । कुङ्कु च अङ् । चकभेदे, स्त्रियां
संयोगोपपत्त्यात् टाप्, पुंयोगे तु अजा० टाप्, टावन्तः वीणाभेदे,
स्त्री० । स्वार्थे अण् कौञ्जः स्वनामक्याते पठ्यते, ‘ कुमारः कौ-
ञ्जदारणः ’ । चकभेदे च । स्त्रियां तु अणमन्त्वात् कीप् । बाच० ।
पलिविशेष, स० । शरत्काले कौञ्जा माघाति मधुरस्वयश्च
अयति । स० । प्रश्न० । उच० । “ अहं कुङ्कुमसंभवे काले, कोङ्कु-
संभवं सरं । उद्धं च सारसा कुङ्का, येसायं ससमं मग्नो ”
अनु० । अनायदेशभेदे, तर्जानसि जनं च । प्रश्न० २७४ द्वार ।

कुङ्कु-कौञ्जक-पुं० । पक्षिविशेषे, “ अं कुङ्कुगावराहं पाणि-
व्या कुङ्कुगं तु नाहकञ्च । जीविषमण्युपेहंतं, मेतउग्ररिसि नमं-
साभि ॥ ” आ० म० ङि० ।

कुङ्कुगज-कौञ्जध्वज-पुं० । स्त्री० । कौञ्जा लेखकपविहोपेते
ध्वज, रा० ।

कुङ्कुलं-देशी-मुकुले, दे० ना० २ वर्ग ।

कुङ्कुवीर-कौञ्जवीर-न० । शकटपक्षसदृशे जलयात्रे, नि०
चू० १६ उ० ।

कुङ्कुारि-कौञ्जारि-पुं० । स्कन्धे, को० ।

कुङ्कु-कुङ्कुवन्-त्रि० । कटिले, मायाविनि च । ध्य० १ उ० ।

कुङ्कुिकम्-कुङ्कुिकर्ण-पुं० । स्वनामक्याते गोमयलगाचपतौ,
(‘ नमगा ’ शब्दे तदुदाहृतिः करिष्यते)

कुङ्कुिय-कुङ्कुित-त्रि० । ह्यत्कुटिले कुरङ्कुलीरूते, अं० २ वक्ष० ।
म० । उच० । कौ० । तगरपुष्पे, न० । बाच० ।

कुङ्कुिक-पुं० । स्वनामक्याते तापसे, प्रतिकुङ्कुनायां दृष्टान्तः ।
ध्य० १ उ० ।

कुङ्कुियजाव-कुङ्कुितमाव-पुं० । कुटिलभावे, ध्य० १ उ० ।

कुङ्कुिया-कुङ्कुिका-स्त्री० । कश्चिन् आम्हादने, कुङ्कुयस्त्वाव-
ति इति कुङ्कुिका । कतपूरितपदे, या लोके भाषिकीत्युच्यते ।

जीत० । शुद्धायाव, वंशशाकायां, कृषिकायाव, महीलता-
यां च । बाच० ।

कुङ्कु-कुङ्कु-पुं० । कौ जीर्वेतीति कुङ्कुः । यदि वा कुङ्कु
वनगहने रमते रतिमाचनानि इति कुङ्कुः । “ कचित् ” १५१।
१७१। इति (हेम०) स्त्रेण कः प्रत्ययः । जी० ३ प्रसि० । इ-
स्तिनि, स्था० ए टा० । इतिनि, रा० । ज्ञा० । गजे, भ० ११
श० ११ उ० । उच० । को० । स्त्रियां आगतिवाच्यं कीप् । पिप्पल्याय,
बाच० । श्रीमृषभदेवस्व इत्यश्रितितमे पुंन कुङ्कुः, तत्प्राति-
तदेशनेदे च । कद० १ लृक् ।

कुङ्कुसेणा-कुङ्कुसेना-स्त्री० । ब्रह्मदत्तचक्रिया लब्धे कन्यार-
क्षे, उच० १३ अ० ।

कुङ्कुराणीय-कुङ्कुरानीक-न० । इस्तिनसदृशे, स्था० ७ ग्रा० ।

कुङ्कु-कुङ्कु-त्रि० । विकलपाणीः, प्रश्न० ११० द्वार । होनहस्ते,
नि० चू० ११ उ० । प्रश्न० । “ ते ह्येति कुङ्कुमंटा ” आच० ३ अ० ।

कुङ्कु-कुङ्कु-पुं० । पाणिवक्त्यादिके, कुङ्कुये च । आवा०
१ पुं० २ अ० ३ उ० ।

कुङ्कुविटल-कुङ्कुविटल-न० । कटिकावपुष्टिकादौ, “ तत्पि-
भो रागसंनिवेशे अचन्द्रो ह कुङ्कुविटलं जीवह ” आ० म० ङि० ।
ह० । “ पाक्ष्यपुष्पकस्तन, अमृतमादिजीवकः ” आ० क० ।

कुङ्कु-देशी-भ्लागायं, दे० ना० ३ वर्ग ।

कुङ्कु-देशी-पोहले वल्लिबज्जद्वये, दे० ना० २ वर्ग ।

कुङ्कु-कुङ्कु-त्रि० । कुङ्कु विकल्पे अङ् । कुङ्कुविकले, आवा० १
पुं० २ अ० ४ उ० । मूर्जे, किप्रायु मन्त्रे, अकमयेय, बाच० ।

कुङ्कु-कुङ्कु-न० । कुङ्कुप्यते रयते जलं धीह्रवांऽत्र । “ कुङ्कु ”
रक्षणं आधारे अङ् लिलोपः । जलाधारे, वृत्ताकारे पात्रभेदे,
होमार्थमभ्यासारे स्थानभेदे, देवादिजातजलाशये, बाच० ।
गङ्गकण्डादौ हृदे, मं० । स० । काश्म्यया कश्मिगरेऽप्यका-
वतिनि स्वनामक्याते सरोवरभेदे, तौ ३४ कल्प । कुङ्कुप्यते
कुङ्कुमनेन । कुङ्कु दाहे करणे घञ् । अमृतं यतेरि आरजात, स्त्रियां
टाप् । “ पश्ये जीवति कुङ्कुपः स्यात् ” तेन निर्दृष्टाद्यर्थे का-
तुरथ्या कुङ्कुः । तक्षिण्टादौ, त्रि० । कुङ्कु दाहे भावे मः ।
दाह्, बाच० ।

कुङ्कुकोलिय-कुङ्कुकोलिक-पुं० । स्वनामाहिते उपासकभेदे,
स्वा० । कुङ्कुकोलिको गृहपतिः कामिपत्यवासी धर्मस्थानयो यथा
देवस्य गोशालास्तमुद्ग्राहयत उत्तरं देवौ, दिवं च यदौ, यथा
वभ्राजिषीयते तत्तथति उपासकदशनां षष्ठ्यध्वने, स्था०
१० ग्रा० ।

तद्वचनयता वासी-

उद्धृष्टं वक्त्रेवमो-ते णं काले णं ते णं समए णं कं पिपुपुरे
णये सहस्रवणे उजाणे जियसत् राया, कुङ्कुकोलिय
गादावर्द्ध, एसा भारिया, उ हिरसकोनिए पिहाणपचाओ,
इ बुद्धि उ पविस्वरपचाओ उच्चवा दस गोसादस्सीएणं
वणं सामी समीमदो सावपचम्मं पानेवज्जइ अहा काम-

देवो, सो सन्ने बध्मण्या जाव पक्षिवायेयाये विहर ।
तए णं से कुंकोसिए अथया कया वि पुन्नावरहकाससम-
भंसि केयेव पुदविसिखापहए तेयेव ठवागच्छइ, उवागच्छ-
इथा खाममुपणं व उचरियंभं व पुदविसिखापहए उवेइ, उ-
वेइथा समपस्स जममओ महावीरस्स अंतिये धम्मपण्णासिं
समपपत्तिचा पं विहरइ । तए णं तस्स कुंकोसियस्स
समणोवासस्स एगे देवे अंतियं पाउम्भत्तिथा, तए
णं से देवे याममुहं व उचरियं व पुदविसिखापहपाओ
मिच्छइ, गिएहत्तिचा सत्तिस्सिणि अंतस्सिक्खं पदिवन्ने
कुंकोसियं समणोवासस्स एवं वयासी-हं ओ । कुंकोसि-
या समणोवासया । सुंदरी यं देवाणुप्पिया । गोससस्स
मंसलिपुत्तस्स धम्मपण्णची, नत्थि उट्ठाणे ति वा परिकम्मे
ति वा बडे ति वा वीरिए ति वा पुत्तिसकारपरकमेणं ति वा
पितिया सन्वजावा । मंगुलीयं समणस्स जगवओ म-
हावीरस्स धम्मपण्णची उट्ठाणे ति वा जाव परकमे ति वा
अच्छित्तिथा सन्वजावा । तए णं से कुंकोसिए तं देवं एवं
वयासी-जइ यं देवाणुप्पिया । सुंदरी गोसासस्स मंसलिपुत्त-
स्स धम्मपण्णची, एत्थि जाव उट्ठाणे ति वा जाव पितिया
सन्वजावा, मंगुलीयं समणस्स भगवओ महावीरस्स धम्म-
पण्णची, अत्थि उट्ठाणे ति वा जाव अणितिया सन्वजावा ।
तुमे यं देवाणुप्पिया । इमे पया दिव्वा देविह । दिव्वा देवजुइ
दिव्ने देवाणुभावे कियणा सदे किय पावे किय अजि-
समएणाए, किं उट्ठाणं जाव पुरिसकारपरकमेणं, उ-
दाहु अणुट्ठाणं अकम्मेण जाव अपुरिसकारपरकमेणं ।
तए णं से देवे कुंकोसियं एवं वयासी-एवं सखु देवाणुप्पि-
का । मए इमेयाकवा दिव्वा देवेहइ अणुट्ठाणं जाव

अपुरिसकारपरकमेणं सक्का पत्ता अजिसमएणागया ।
किमपि शिष्यते वडे-धम्मपण्णासिं भुतधर्मप्रकण्या इहेनं म-
त्तव, सिध्दात्त इत्यर्थः । उत्थाम्भ-उपविष्टः सन्धुदुग्धुमिवापि, कमे
ममनादिकं, बहं शरीरं, यीरे जीवजगत्तं, पुदविसिखापहपाओ, पदाकमः
एव स एषादितस्वभावो जगत्तं इति उपमन्त्रोने, वा-
चिक्कम्मेण, प्रस्येततुत्थायादि जीवानाम्, एतस्स पुदवायंमसाध-
कम्पाद । तस्सायं व पुदवकारसज्जावेऽपि पुदवायंस्सिद्धाउप-
सम्मात्त, एवं च निष्पत्ताः सर्वसाध्याः, येयेथा अविस्मं ते तथैव
कम्पन्ति, न पुदवकारसज्जायथाकुत्तं सम्भवत इति । आह व-
'आसस्यो नियतिस्साअयेण योऽयं,
सोऽयंयं अवति नृणां धुजोऽधुमो वा ।
नृणां नवति क्तेअपि प्रयत्ने,
माजायं अवति न आधिनाः स्ति नाशः ॥ १ ॥

तथा-

"न हि भवति यच्च प्रत्यं,
प्रवति च प्रत्यं विनाऽपि यमौन ।
कारतलगतमिव मयसि,
कच्च नु अविस्मयता मयसि ॥ १ ॥"

(मंगुलि) अनुत्तरा धर्ममहसिः भुतधर्मप्रकण्या । किस्व-
कया अस्साविस्साह-अस्सीत्यादि । अनिश्चताः सर्वभावाः उथा-
मावेनेवन्ति, तदजावाक प्रवन्तीति कृत्वा इत्येवं स्वकयाः । ततो-
ऽसौ कुण्डकोसिकः तदैवमेवमवादीत्-यदि गोशासकस्य
सुन्दरो धर्मो, नास्ति कर्मादीनाम्यतो निष्पत्ताः सर्वजावा इत्ये-
वंकवः । मङ्गुलरच महावीरधर्मोऽस्ति कर्मादीनाम्यनित्यताः सर्व-
भावा इत्येवमवकायमित्येवं तस्मत्तमनु कुण्डकोसिकस्यस्तमन-
वृत्तयाव चिकल्पय्यं कुलवाह-"तुमे णं" इत्यादि । पूर्ववाक्ये
वदीतिवदोपादावादेतस्य वाक्यस्यादौ तदेति पूर्वं प्रकृत्यम् । इ-
ति स्ववाऽयं दिव्यो देवच्छादिशुषाः कन हेतुना सन्धः, किन्तु-
त्यामादिना, (उदाहु ति) आहोस्वित्तुत्यामादिना तथाम्माव-
वादीनामकरणेनेति आहः ।

तए णं से कुंकोसिए समणोवासए तं देवं एवं वयासी-
जइ यं देवाणुप्पिया । तुमे इमा एयाकवा दिव्वा देविह । अ-
णुट्ठाणं जाव अपुरिसकारपरकमेणं लद्धा पत्ता अजिस-
मसागया, जेसि यं जीवाणं नत्थि उट्ठाणे ति वा जाव पर-
कमे ति वा ते किं न देवाणुप्पिया । अट्ठासा, देवाणुप्पिया । तुमे
इमेयाकवा दिव्वा देविह । दिव्वा देवजुइ दिव्ने देवाणुभावे
उट्ठाणे ति जाव परकमेण वा ताओ जं वदसि सुंदरी गोसास-
स्स मंसलिपुत्तस्स धम्मपण्णची, एत्थि उट्ठाणे ति वा जाव
पितिया सन्वजावा, मंगुलीयं समणस्स भगवओ महावी-
रस्स धम्मपण्णची, अत्थि उट्ठाणे ति वा जाव अणितिया स-
न्वजावा, तं ते मिच्छा, तए णं से देवे कुंकोसिएणं समणो-
वासएणं एवं वुणे समंजिते जाव कलुसममयायं थो संवा-
एति कुण्डकोसियस्स समणोवासयस्स किं वि पाओक्कवमाह
सिचए याममुहं व उचरियं व पुदविसिखापहए उवेति,
उवेतिथा जायेव दिवं पाउन्नेए तामेव धिं पदिगए । तेणं
कालेणं तेणं समएणं साभी समासदा । तए णं से कुंको-
सिए इयीसे कट्टाए सखडे हइ तुइ जाव इयया जहा का
मदेवे तदा णिमाच्छइ जाव पज्जुवासइ धम्मकहा कुंको-
सिए ति समणे जगवं कुंकोसियं समणं एवं वयासी-
से णं कुंकोसिया । कट्ठं तुम्हे पुन्नावरहकाससमभंसि
अमोगवाणयाए एगे देवे अंतियं पाउम्भत्तिथा । तए णं
से देवे याममुहं व तं चेव जाव पदिगए, से णं कुं-
कोसिया । मडे समडे, इत्ता अत्थि, तं पयेणेसि यं तुमं जहा
कम्मेवं अज्जो ति समणे भगवं समणा निग्गंया व निग्गंयी-
ओ व आरंभित्ता एवं वयासी-जइ ताव अज्जो । मिहिणो
मिडिग्गम्मा वसंतो थं अणुत्थिए अडेहि व हेउहि व ए-
सिणोहि व कारणेहि व वागरणेहि व णिप्पडपसिखवागरणे
करइ, सक्का पुणाइ अज्जो । समणेहिं णिग्गंयेहिं तुवाल्लभं
गपियेदवं अइज्जयाणेहिं अशउत्थिया अत्थेहिं जं जाव
णिप्पडपसिणं करेचए, तए णं समणा णिग्गंया समणस्स

भगवतो महावीरस्य तद्दृष्टिं पश्यन् विण्णं पस्सिष्येइ ।
तद्दृष्टं से कुंरुकोलिय सपणं भगवं वेदइ नमंइ पस्सि-
णाइ पुण्ड्र अट्टमादिइ जायेव दिंसं तमेव पस्सिगया स-
मणोवासया बाहिया जणपविहरं विहरइ, तस्स कुंरुको-
लियस्स वहुइं सीलं जाव जायेमाणे चोइस संवत्तरा
विचिंता पन्नरसमस्स संवत्तरस्स अंतरा वट्टमाणस्स
अध्याया जहा कामदेवा तद्वा जेइयुच्चं ठवेइ, ठवेइसा तद्वा
पोसइसालाए जाव भय्यपण्णं । ठवसंपजिचा णं विहरइ;
एवं एकारसं ठवासगपदिमाओ तदेव जाव सोहम्मं कप्पे
अरुणज्जण विमाणे जाव ज्ञावं काहंति । उवासगदसाणं वडं
अज्जपायं सम्मयं ।

यदुत्थानावेरजावेनेति पक्षो गोशालकमताभितत्वात् प्रवतः तथा
येषां जीवानां नास्त्युत्थानादि, तपश्चरणकण्ठमित्यर्थः । ते इति
जीवाः किं न देवाः ? पुण्ड्रतोऽयमभिप्रायः—यथा त्वं पुरुषकारं
विना देवः संवृत्तः स्वकीयाभ्युपगमतः एवं सर्वजीवा ये ज्ञाया-
नादिब्रजितास्तं किं न देवत्वं प्राप्नुयन्ति, न चैतदेवमिष्टमित्युत्था-
नाद्यप्यपक्षो वृषयश्च । अथ त्वयेयमुद्दिष्टयानां देवा ज्ञाया
ततो यद्वत्सि—सुन्दरा गोशालकप्रवृत्तिः, अनुसूत्रा महावीर-
प्रवृत्तिरिति तस्य तव मिथ्यावचनं भवति, नस्य व्यभिचारादिति ।
ततोऽसौ देवस्तेनैवमुक्तः सन् शङ्कितः संशयवान् जातः—किं
गोशालकमनं सत्यमुत महावीरसमम्, महावीरस्य युक्तितामेव
प्रतिष्ठितत्वात् । एवंविधमिदं कल्पयन् संवृत्त इत्यर्थः । काङ्क्षितो म-
मायि, साधये तपस्यमुपेतत्वात् । इति विकल्पवान् संवृत्त इत्य-
र्थः । यावत्करणजैर्ज्ञेयं समापन्नो प्रतिनेदमुपागमो गोशालकम-
तमेव साधयति निश्चयाद्यपोदत्वात् । तथा कुलचं समा-
पन्नः प्राक्तननिश्चयविपर्ययलक्षणं गोशालकमताऽनुसारिणां
मतेन मिथ्यात्वं प्राप्त इत्यर्थः । अथ वा कलुपनावयव-जितोऽद-
भनेनति केदरूपमापन्न इति । (नो संचाए इति) न शक्नो-
ति (पामोकं चिंति) प्रमोक्तुस्वरम्, आख्यातुं भवितुमिति । (नि-
हिमज्जा वसंतारणं ति) गृहमर्थं वसन्तः । णमिति वाक्या-
लङ्कारे । अन्ययुक्तिः अर्थेजीवादिभिः स्वामिभ्येषां हेतु-
निश्चान्तरव्यतिरेकलक्षणैः प्रवनेश्च परप्रवर्तनपदार्थैः कारणै-
रुपपत्तिमात्रकैः ध्याकरणैश्च परेण प्राहिततत्त्वोत्तरदानकैः
(निष्पट्टपसिणवागरणं चिंति) निरस्तानि स्थष्टानि व्यक्तानि
व्याकरणाणि प्रवनेव्याकरणाणि येषां ते निरुपट्टप्रवनेव्याक-
रणाः । प्राकृतवाङ्मात्रा निष्पट्टप्रवनेव्याकरणाः, तात् कुर्वन्ति (स-
क्का पुण्णं चिंति) शक्या एव देवार्थाः । अमरैरन्ययुक्त्या नि-
ष्पट्टप्रवनेव्याकरणाः कर्तुमिति । वडं विवरणतः समाप्तम् ।
उपां ६ अ० ।

कुंदगाम—कुण्डग्राम—पुं० । स्वनामकृत्वाते भगवदेशग्रामभेदे,
स च ब्राह्मणकुण्डग्रामः कृत्विगकुण्डग्राम इति च द्विधा वि-
भक्त इति प्रतीयते । तत्र श्रीवीरः प्रतिमाकथेन प्रतिष्ठितः ।
सी० ४६ कण्ठ । “ तेण सामी कुंदगामे विट्ठुमुक्वो । ” आ०
म० ३६ ।

कुंदधार—कुण्डधार—पुं० । कुपं कुण्डाकारं धारयति । धारि
अण् उप० ल० । मागभेदे, वाच० । यकभेदे च । “ हो कुं-
धारपदिमाओ लक्षिणकासां । ” (नो संचाए इति) ।
१४३

कुंदपुर—कुण्डपुर—न० । स्वनामकृत्वाते नगरं, यत्र भगवतो म-
हावीरस्य श्रेष्ठा भगिनी परिणीता । “ कुंदपुरं नगरं तस्य
सामिस्सि जेइमा भगिणी सुयंसणा नाम ? ” आ० म० ३६ ।
आ० लु० । इदं नगरं तस्य कुण्डपुरं नाम नगरं, तत्र
प्रगवतः श्रीमहावीरस्य भागिन्यो जमाहिनामा राजपुत्र आ-
सीत् । (विष्टे० । सथा० । दश० । आ० क० । कुण्डग्राम इति
नामांतरम् । तस्य दक्षिणोत्तरकर्मात् ब्राह्मणकुण्डग्रामः कृत्वि-
गकुण्डग्रामाश्चेति द्वौ भागौ । तत्र ब्राह्मणकुण्डग्रामे देवान्वावा
गमं गृत्वा कृत्विगकुण्डग्रामे त्रिशलाकुक्षी संकुलो नगवान् म-
हावीरः । आ० १ अ० । आ० म० ॥

कुंदनी—कुण्डनी—स्त्री० । लुपताकावाम्, आ० म० ३० ।
कुंदपोद—कुण्डपोद—पुं० । हस्तिपादाकारे मृगमये पात्रभेदे,
दश० ६ अ० ।

कुंदल—कुण्डल—पुं० । न० । अर्द्धचंद्र० । कुण्डल्यते कुण्डल्यते
‘ कुम्भि’ दाहे ‘ कुम्भि’ रक्षायां वा कर्तरे कर्मणि वा वृथा० डल
त् । कुलं कुपन् प्रारं लाति ला० क० कुण्डः । तदाकारोऽस्त्यस्य
सिज्जादित्वाब्रह्म वा । आच० । कर्णाभरणं, तं० । कर्णाभरण-
विशेषे, अ० २ श० ५ उ० । रा० । जं० । प्रज्ञा० । आ० म० ।
जी० । उक्त० । आवा० । स्त्री० । “ अंगयकुंडलमट्टनं लुपल-
कण्णपीठधारी ” प्रज्ञा० २ प० । अरुणवराजनासपरिकेपिणि
स्वनामकृत्वाते द्वीपभेदे, तत्परिकेपिणि समुद्रभेदे च । तत्र
कुण्डले द्वीपे कुण्डलकुण्डलमञ्जौ देवौ, कुण्डलसमुक्ते च लुप-
लुप-भचलुः कान्तौ कुण्डलद्वीपदेवौ च । लु० म० १९ पाठु० ।
जी० । वं० । द्वी० । एकादशद्वीपवर्तिनं चक्रवालपर्वते, द्वा०
१० उ० । वल्लभे, वेष्टेने च । वाच० ।

कुंदलउज्जोडमाण्य—कुण्डलउज्जोडितानन—त्रि० । कुण्डला-
भ्यामुपेतितमाननं मुखं यस्य स तथा । कुण्डलशोभितमुखे,
स्त्री० । कण्ठ० ।

कुंदलजोडप—कुण्डलजोडित—त्रि० । कुण्डलमुक्ते, म० ११
श० ११ उ० ।

कुंदलभद—कुण्डलभज—पुं० । कुण्डलद्वीपाधिपतौ, जी० ३
प्रति० । लु० म० । द्वी० ।

कुंदलमहाजद—कुण्डलमहाजद—पुं० । कुण्डलद्वीपाधिपतौ,
जी० ३ प्रति० ।

कुंदलमहावर—कुण्डलमहावर—पुं० । कुण्डलवरसमुद्राधिप-
तौ, लु० म० १६ पाठु० ।

कुंदलवर—कुण्डलवर—पुं० । कुण्डलसमुद्रपरिकेपिणि द्वीपभेदे,
तत्परिकेपिणि समुक्ते च । तत्र कुण्डलवरे द्वीपे कुण्डलवर-
मद्रकुण्डलवरमहामन्त्री, कुण्डलवरं समुक्ते कुण्डलवरकुण्डल-
महावरो देवौ । जी० ३ प्रति० । वं० म० । अनु० । लु० म० ।
द्वी० । कुण्डलवरकथे द्वीपं प्राकारकुण्डलाकृतौ भावदक्षिकपर्व-
तविशेषे, द्वा० ३ उ० ४ उ० ।

कुंदलवरजद—कुण्डलवरमज—पुं० । कुण्डलवरद्वीपाधिपतिदेवे,
जी० ३ प्रति० ।

कुंदलवरमहाजद—कुण्डलवरमहाभज—पुं० । कुण्डलवरद्वीपा-
धिपतौ देवे, जी० ३ प्रति० ।

कुंडलवरमहावर-कुण्डलवरमहावर-पुं० । कुण्डलवरसमुद्रपरि-
क्षेपिणि द्वीपे, तत्परिक्षेपिणि समुद्रे च । जी० ३ प्रति० । “कुंड-
लवरोजास इति कुंडलवरभासमहामहाराज इत्यं दो देवा, कुं-
दलवरोजाससमुद्रे कुंडलवरभासवरमहावरा इत्यं दो देवा
मरुद्विषा जाव पक्षिभ्योऽपमृष्टितया परिवर्त्तति ।” जी० ३ प्रति० ।
चं० प्र० । सू० प्र० ।

कुंडलवरोजास-कुण्डलवरवाजास-पुं० । कुण्डलवरसमुद्रपरि-
क्षेपिणि द्वीपे, तत्परिक्षेपिणि समुद्रे च । जी० ३ प्रति० । “कुंडल-
वरोजास इति कुंडलवरभासजङ्गकुण्डलवरभासमहामहारा-
जस्य दो देवा ।” जी० ३ प्रति० ।

कुंडलवरोजासभट्ट-कुण्डलवरवाजासभट्ट-पुं० । कुण्डलवर-
रावभासद्वीपाप्रधिपतौ द्वे, जी० ३ प्रति० ।

कुंडलवरभासमहाभट्ट-कुण्डलवरवाजासमहाभट्ट-पुं० । कु-
ण्डलवरवाजासद्वीपाधिपतौ द्वे, सू० प्र० १६ पाठः । जी० ।

कुंडलवरभासमहाभट्ट-कुण्डलवरवाजासमहाभट्ट-पुं० । कुण्ड-
लवरवाजाससमुद्राधिपतौ द्वे, जी० ३ प्रति० ।

कुंडलवरभासवर-कुण्डलवरवाजासवर-पुं० । कुण्डलवर-
वाजाससमुद्राधिपतौ, जी० । “कुंडलवरभाससमुद्रे कुंडल-
वरभासवरमहावरा इत्यं दो देवा मरुद्विषा जाव पक्षिभ्योऽप-
मृष्टितया परिवर्त्तति ।” जी० ३ प्रति० । चं० प्र० । सू० प्र० ।

कुंडला-कुण्डला-स्त्री० । जम्बूद्वीपे मन्त्रस्य पूर्वेषु शीतोद्वाया
महानया दक्षिणतः । स्या० ८ उ० । सुवस्तविजयदेवयुगले
स्वनामक्याते पुरीयुगले, “दो कुंडलाभ्रा” स्या० १ उ० २
३ उ० । जं० ।

कुंडलिया-कुण्डलिका-स्त्री० । मातृवृक्षभेदे, तद्वृक्षं यथा-
“कुण्डलिका सा कथ्यते प्रथमं दोहा यत्र ।
बोलाचरणचतुष्टयं प्रभवति विमलं तत्र ।
प्रभवति विमलं तत्र प्रथमतस्तुप्रक्षितयमकम् ।
अष्टपदी सा प्रवति विमलकविकीशलगमकम् ॥
अष्टपदी सा भवति सुक्षितप्रक्षितमण्डलिका ।
कुण्डलिन्याकनयिता विबुधकणं कुण्डलिका ॥” इति । वाच० ।
कुण्डलाकारे वस्तुनि, उक्तयने कुण्डलादिपथीयसमन्वि-
तसंरूप्यवत् । आ० प्र० द्वि० ।

कुंडलुक्षिदियगंभेद-कुण्डलोक्षितगणरुक्तेषु-त्रि० । कु-
ण्डलान्यामुक्षिता सृष्टा गणरुक्तेषां कपोलविरचितमृगम-
हादिरक्षा यस्य स कुण्डलोक्षितगणरुक्तेषां, कर्णजिरेण-
शमितकपोलै, रण० ।

कुंडलोद-कुण्डलोद-पुं० । कुण्डलभट्टपरिक्षेपिणि समुद्रे, सू०
प्र० १५ पाठः । जी० ।

कुंडाग-कुण्डाक-पुं० । स्वनामक्याते सखिप्रेषभेदे, “ततो
भयं आश्रयिजं नयति गतो, तत्थ सप्तमो वासराजो च-
म्मासकमणं करेद, ततो वार्हि पारिजा कुंडागो नाम सखिबेसो
तत्थ पद ॥” आ० प्र० द्वि० । कट्ट० ।

कुंडिअपेसणं-देरी-आश्रयविष्टौ, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंडिओ-देरी-आश्रयविष्टौ, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंडिया-कुण्डिका-स्त्री० । कुंडि यड् । कमयनसौ, पित्रे
च । वाच० । आ० । आश्रय० । अनु० । भ० । औ० ।

कुंत-कुंत-पुं० । कुं मृमिमुनाति । वन्-वा ताः शकुन्धवाः । यथे-
षुकायाश्च, धान्यभेदे, प्राशाले, कुण्डकीटभेदे, चण्डभावे, वाच० ।
तत्र प्राशालं “हलगतमुसलसककुनं” प्रय० १ आश्र० द्वार ।
विषा० । औ० । “कुंतग्गाहा चावगाहा चावरगाहा”
औ० ।

कुंतल-कुन्तल-पुं० । कुंतं ध्रुवकीर्तिं ताति । शा-काः । केरो, तदा
कारवाड् । द्विबेरे च । कुन्तलाकारं केशाभाकारं वाति । ला० कः ।
यथे, चपके, पागपात्रे, लाङ्गले च । भुवकभेदे, क्षाप्तिगल्यजनपद-
भेदे, तेषां राजा अण् कोन्तलम् तदश्वयुगे, वड्डु लस्य लुङ् । क्व-
चिदेकत्वेऽपि हुक् । सोऽभिजनाऽस्य ऋण् । कोन्तलम् पिशाचि-
क्रमेण तदशवासिनं, वाच० । आ० कः ।
कुंतलो-देरी-सातवाहनभेदे, ना० २ वर्ग ।

कुंतलदेवी-कुन्तलदेवी-स्त्री० । स्वनामक्यातायां राक्षस्य,
तत्कथानकं ज्ञाते—

कस्यचिन्नरपतेः कुन्तलदेव्यभिधाना पट्टराक्षी बहूच । साऽपश्ये-
पराक्षीमत्सरेण सर्वहृमन्दिरे तत्तत्कुनपूजातः स्वनामविभ-
नयासधूपवक्राभयार्थान्भयकरथयाप्राप्ताभ्रादिकां पुनां जिन-
प्रतिमूर्तिनां कारितवती । पयं व्रजति कावेऽङ्गुलकमंभेद्यात् तस्याः
कश्चिदसाध्यां रोगो जातः । जीवितशेषा च संवृता । तां चैवं हृष्टा
पूर्वदत्तं पट्टरत्नं द्वितीयपथेन सर्वमाजगणवत्सादि तत्परायां
सृष्टात्वा राजादेशेन नियोर्गाम्भृत्प्राप्तमायकागारे क्षिप्तम् । ततस्त-
स्यास्तं पराभवं मन्यमानाया आतंष्यान्मज्जत् । तत्परिणतोऽयं च
सुता सती ह्यनीत्येनोत्पन्ना । अन्त्यदा तत्र केवली समायातः । स भ-
गवान्तःपुरिकार्तिः सपक्षीभिः कुन्तलदेव्या उत्प्राप्तेः पृष्टा । जग-
वताऽपि वृत्तान्ते कथिते तासां संसारविरक्तिजाता । ततस्तानि-
र्गत्वा एषा सा ह्यमी, सखिहं पृथक्कन्दनविशिष्टाहारदामादिभिः
पूजिता । ततोऽस्या मण्डल्याः पुत्रादिकं ससंज्ञमं जिनमन्दिरे
च हृष्टा जानिस्मरणं संपन्नम्, बंधिश्च । क्रामितायाश्च तानिः
कथोपाश्रमं आराधना जातेति कुन्तलदेवीकथानकं समाप्तम् ।
जीवा० १२ अधि० ।

कुंतला-कुन्तला-स्त्री० । स्वनामक्यातायां राक्षस्य, दे० १० ।
(तत्कथा “चैश्य” शब्दे स्वयंकृतजिनविम्बपूजाप्रस्तावे बह्वये)

कुंती-कुन्ती-स्त्री० । वसुदेवभगिन्याम्, कुन्तिभोजदत्तसमुद्रसक-
सुतायां पृथायां युधिष्ठिरादिमातरि, वाच० । पायशोः
पत्न्याश्च, स्या० १० उ० । “वसुदेवायुजे कन्ये, कुन्ती भार्ही च
विभुते” अन्त० १ वर्ग । मञ्जुपाद, दे० ना० २ वर्ग ।
(“वुर्ह” शब्देऽस्याः आरिकागमनादिकथा ध्वत्ते)

कुंतीपट्टद्वयं-देरी-चतुष्कोणे, दे० ना० २ वर्ग ।

कुंतीविहार-कुन्तीविहार-पुं० । युधिष्ठिरोपाहारिते नासिक-
पुरस्थं चन्द्रमस्वामिचैत्यम्, “इत्येते द्वावरखण्डे पंदुरायपत्नीय
कुन्तिदेवीय पदमयुक्तं कुण्डिष्ठिजे संजाय चन्द्रपथसामिणे पासा-
यं जिण्यं दृष्टुं वक्रातो काराविभो, स इत्येण चित्तकण्ठो
अ तथ्य जाविभो, कुंतीविहाद सि नामं विष्कधां ।” ती०
३८ कस्य ।

कुंभ-कुम्भ-पुं० । भवसर्पिण्यां प्ररतसेषे च षष्ठे चक्रवर्तिनि सप्तदशे तीर्थकरे, आ० म० । नामनिर्दशक्यन्तरम्-संप्रति कुम्भः कुः पृथिवी तस्यां स्थितवाद् कुम्भः, पुं० द्वादिवादिषट्कपि-ण्यात् । तत्र सर्वेषु भगवन्तं पार्श्वभास्तयोः विशेषमाह-
“युग्मं रयणीविधिं, कुंभं सुमिणमि तेण कुंभजिणे” जननी स्वप्ने कुम्भं मनोहरे अन्त्युज्जते महीप्रदेशे स्नां रयणीविधिं दृष्ट्वा प्रतिबुद्धवती, तेन कारणेन प्रगवाद् नामतः कुम्भजिनः आ० म० हि० । आ० चू० । आ० व० । स० । घ० ।

इक्ष्वागुरायवसहो, कुंभं नाम नरेसरो ।

विस्त्रापाकिर्ची जयवं, पक्षो गडम्पुत्तरं ॥ ३५ ॥

पुनः कुम्भनामा नरेवरः पञ्चवक्त्रो अनुत्तरां सर्वोत्कृष्टां गतिं प्रातः । कीदृशः कुम्भः, भगवान् पश्येयज्ञानवाद्, पुनः कीदृशः कुम्भः, इहवाकुराजवृषज-इहवाकुंभंयिद्यप्येव बुधमो वृषजसमानः, प्रधान इत्यर्थः । पुनः कीदृशः, विख्यातकीर्तिः । अत्र भगवानि-ति विशेषणनामप्रदाप्रतिहार्यैषवर्णयुक्तः सप्तदशमस्तीर्थकरः पञ्चवक्त्रो कुम्भर्क्षः । अत्र श्रीकुम्भनाथदृष्टान्तः-इतिनामपुरे सुरराजः श्रीदेवी भार्या, तस्याः कुक्षीं क्षीनयवान् पुत्रस्वेनोपगमः, जन्ममहोत्सवानन्तरं च स्वप्ने जन्मवा रतस्तुपः कुर्यात् दृष्ट्वा, गर्भस्थं च भगवति पित्रा शत्रवः कुम्भवत् दृष्ट्वा इति कुम्भ-गतिं नाम कृतम् । पित्रा प्राप्तयन्त्रज्ञानविधाहितो राजकुमारिकाग्निः । काले च भगवन्तं राज्ये व्यवस्थाप्य मुरराजः स्वयं दीक्षां जप्राह । भगवांश्च उत्पन्नचक्ररूपमास्थित-प्रनतः चक्रवर्तिनोगान् वृष्टुञ्चे । तीर्थप्रवर्तमानसमये च निष्कम्प्य षोडश वर्षाणि चोपविष्टोऽपि विविध कृतकज्ञानमाप्नोति, देवाश्च समवसरणमकाशुः । प्रव्रजिनः केवलपरायण धनकारां विद्वन् संमतिगिरिधिक्करं मोक्षमयमाप्नु । तस्य भगवतः कुमारवत् त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि, माहात्मिकत्वे च त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि, चक्रित्वे त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि, आत्मन्ये च त्रयोविंशतिवर्षसहस्राणि सार्द्धाणि च सप्तशतानि वर्षाणि अभवन्, सर्वोयुद्घिनवतिवर्षसहस्राणि सार्द्धे सप्तशतानि वार्य्य बभूव । इति श्रीकुम्भनाथदृष्टान्तः । उक्तं १८ अ० ।
“कुंभं नरदा पंथागच्छत्वासहस्रांशं परमाउषं पालहता मिदं बुद्धे जाव प्यदीये” (स०) । कुम्भनाथस्य सप्तदशतीर्थ-करस्य कुमारवमाष्टिकावचक्रवर्तित्वान्गारवेण प्रत्येकं प्रयोचितवर्षसहस्राणामर्द्धप्रमवर्षशतानां च प्राजात्सर्वायुः पञ्चाशतिवर्षसहस्राणि प्रवर्तन्ते । स० ६१ अ० । प्रव० । नि० । सा० । (अन्तरम् ‘अंतर’ शब्दे प्रथमजगे ६६ पृष्ठे उक्तम्) (वर्णादि ‘तिथयर्’ शब्दे वक्ष्यते) “कुंभं नरदा पयसीसं धनुं दृष्ट्वा चक्षणे होता” स० ३१ स० । “कुंभस्स यं नरदहस्रो सप्ततीसं गणा सप्ततीसं गणहरा होता” कुम्भनाथस्येह सप्तत्रिराज्यधरा उक्ताः, आचर्य्यके तु पञ्चत्रिंशत् इति मतान्तरम् । स० ३६ स० । “कुंभस्स यं नरदहस्रो सतीसं जिनसया होता” स० ३१ स० । “कुंभस्स यं नरदहस्रो पञ्चाशीतिं मणपञ्चगणिसया होता” स० ३३ अ० । “कुंभस्स यं नरदहस्रो पञ्चाशतं आहोदिसया होता” स० ३१ स० । ब्रह्मरारी श्रीनन्दयजीवे, उक्तं ३६ अ० । “पाणसु-धुमे” प्राणसुधुममनुकृतिः कुम्भः, स हि चक्षणे विभाष्यते, न धियमे, सुधमत्वादिति । स० ३३ अ० । जी० । प्रव० । दृष्ट० । आ० । उक्तं । “जं रयणिं च नं समये जगवं महावीरे जाव

सव्यबुक्कप्यहीये तं रयणिं च नं कुंभं अणुपूरीनामं समुपस्था आविषा भवतमाणा निर्मायाय च निर्मायीषु च वक्त्रपुकासं हृष्यमाणकृष्ट” कल्प० ६ कृण ।

कुंद-कुन्द-पुं० । कुं प्रमिसुनसि । इन्द्र-अणु शक० । कीतेः अणु वा दन् मुम्वं वा । कुन्दरनाम गन्धर्वकन्ये, अभियन्त्रभेदे, कुन्दस्य मिथिभेदे च । पुं० । करवीरवृक्षे, पुं० । स्वनामकथाते पु-प्यवृत्ते, वाच० । महाजाती, जं २ वक्त्र० । तत्पुत्रे धवतपु-प्यविशेषे, कल्प० ३ कृण । हा० । उक्त० । रा० । आ० म० । प्र-हा० जी० । जी० । कुन्वाभिधानवनस्पतिकुसुमे, हा० १ पु० १ अ० । कुंदओ-देशी-कन्ये, दे० ना० २ वर्गे ।

कुंद-देशी-प्रभूते, दे० ना० २ वर्गे ।

कुंदकुंद-कुन्दकन्द-पुं० । स्वनामकथाते विगम्यवाचार्थे, भक्ष-वाङ्मुसिगुणे माघनन्दिजिनचन्द्रः कुन्दकुन्वाचार्ये इति तत्प-द्वाव्यां शिष्यपरम्परा । अयमाचार्यो विक्रमसं० ६४ वर्षे वर्त-मान आसीत् । अस्मैव चक्रवीरः पलाचार्यः शृङ्गपिच्छः मन्-मन्दिरीयवर्षाणि नामाणि । जे० ३० ।

कुंदमासपेरिणक्त-कुन्दमासापरिणक्त-त्रि० । कुन्वादिकुसुम-मासवा व्याप्ते, कल्प० २ कृण ।

कुंदीर-देशी-विम्ब्याः फले, दे० ना० २ वर्गे ।

कुंदक-कुन्दुक-पुं० । कुहनवनस्पतिभेदे, आभा० १ पु० १ अ० ४ उ० । “एव मयंतजीवा, कुंदके होह नयनामो ।” प्रव्र० १ पद ।

कुंदुष्क-कुन्दुष्क-पुं० । चोदनाभिधाने गन्धर्वकन्यविशेषे, हा० १ अ० १ अ० । “काशागणपक्षकुंदुकनुदकपडिबोहियल्लभो सिंदभो जय” अत्र कुंदुकः कुंदुः । स० ३० हि० ।

कुंभ-कुम्भ-पुं० । कुं प्रमि, कुस्तिव वा उन्मति ‘उन्म’ पुरे अणु शक० । षटे, वाच० । स्या० । सूत्र० । ‘उम उन्म’ पूरणे । कुः पृथिवी तस्यां स्थितस्य उन्मनात् पूरणत्कुम्भः । अत्र बल वृष्टिर्वा स्थितस्य पूरणं तत्कुम्भस्य वाक्यम् इति स-मभिकृदणयमेतेन घटाकुम्भस्य भेदः । आ० म० हि० । “असारि कुंभा पञ्चता । तं जहा-पुञ्जे नाममेगे नो पुञ्जे” स्या० ४ ना० ४ उ० । (इत्यादि ‘पुनिसजाय’ शब्दे व्याख्यास्यते) धान्यप्रमाणनेदे, “सटी आदयार्हं जहृष्य कुंभं, असीती आ-दयार्हं मज्जिमय कुंभे, आदयस्यं उक्तोत्प कुंभे” आ-दयार्हं चतुष्पदया अजयम् कुम्भः, असीत्या मध्यमः, शानेनोत्कृ-ष्टः । हा० १ पु० ७ अ० । स्या० । तं । जलतरणकन्यनेदे, “स च कुंभ एव, अह वा चउकट्टि काउं कोणे पडओ वज्जति, तस्य अवसंविधं आरुहियं वा संतरणं कज्जति” । नि० चू० १ उ० । कुम्भ्याविषु नारकायां पाचनत्कुम्भः । भ० ३ रा० १ उ० । एकादशे परमाधार्मिके, प्रश्न० १ सम्म० द्वार० । प्रव० ।

कुंभीयु प पण्येयु य, सोदियसु य कुंभसोयकुंभीयु ।

कुंभी य एरयपाझा, इयति पार्थीय एरयसु ॥ प० ॥ सू० नि० ।

“कुंभीयु” इत्यादि । कुंभीनामानो नरकपोलाः नारकान्तर-केषु व्यवस्थिता नृनिष्कृति तया पाचयन्ति । केति दर्शयति । कुम्भीयु उद्भृताकाशेषु तया पचनेषु कदिष्णकाशेषु तया लो-हीष्यायसनाजानविशेषेषु पाचयन्ति । सूत्र० २ अ० ८ अ० आ० ।

मिथिलानगर्बधिपतौ अश्वसिष्यामेकोनविंशतीयेकरस्य म-
होविजिधानस्य पितरि, हा० १ भू० ८ अ० १४०। स०। प्रव०।
आव०। ति०। 'महो' शब्दे विशेषाऽस्य द्रष्टव्यः। अष्टादशतीर्थकर-
स्य प्रथमशिष्ये, स०। 'सहोद पुत्रकुंभपासेरि' कुम्भशब्देन ब्रह्मा-
त्मनैव अश्वते। प्रव० २ द्वार। वृ०। हजोगमेदे, हस्तिशिरःस्थमां-
सपिण्डद्वये, कुम्भकपेशस्य पुत्रमेदे, वेदपातौ, प्राणायामाङ्गे
श्वसरोपधेके चेष्टामेदे, एकादशे राशौ, गुग्गुलौ, त्रिवृति
च। बाच०।

कुंजवर-कुम्भपुर-न०। नगरमेदे, यद्भीशस्य श्रीशेखरस्य कु-
म्भभेण्डिर्द्विहा उत्पन्ना। दृष्टो०।

कुंजग (य) -कुम्भक-पुं०। कुम्भशब्दात् स्वायं कः। कुम्भ इव
कारयति प्रकाशते निजलत्वात्। कै क० वा। प्राणायामाङ्गे वा-
युरोपधनस्यापारमेदे, बाच०। महोविजिधानस्य पितरि च। स्या०
१०। त्त०। हा०।

कुंजगा (या) -कुम्भकार-पुं०। कुम्भं करोति कृ अय उप स०
प्राकृते कहुकि "स्वरस्यैववृत्ते" ण०। १। ण०। इति सन्धिबि-
कल्पः। "कुंजवारो कुंमारो" मा० १ पा०। कुंजाल, भा० म०
चि०। (तस्य 'परिक्रमण' शब्दे मित्यादुक्तं कथा। यथा च
कुम्भकाराणां च शिल्पं प्रथमं अङ्गमभेदवत्साम्युपादिशत्
तथा 'उत्तम' शब्दे द्वितीयभागे १२६ पृष्ठे उक्तम्) कुम्भ-
कारके, बाच०॥

कुंभगारचक्रनामगर्दनाहरण-कुम्भकारचक्रप्रथमकदनाहरण-
न०। कुम्भकारचक्रस्य कुंजालचक्रस्य यो प्रथमो प्रमण्ड-
तुर्दण्डो यद्विस्मलक्षणं यदुदाहरणं ज्ञातं तत्कुम्भकारच-
क्रप्रथमकदनाहरणम्। यथा कुम्भकारचक्रस्यैकास्मिन्पि
देशे दण्डेन प्रेरिताः सर्वे तद्देशाः अस्मिता भवन्त्येवमित्येवकपे
दृष्टान्तः, "सुप्तानुपायरक्षय-गर्दणपयसविसया मुष्यन्वा।
कुम्भारचक्रनामगर्दनाहरणं धीरेहि॥ ३४॥"। पञ्चा०
१ विच०।

कुंजगारावाय-कुम्भकारावाक-पुं०। न०। कुम्भकारस्य भाए-
पचनस्थाने, स्या० ८ टा०।

कुंभग-कुम्भान्न-न०। मगधदेशप्रसिद्धे कुम्भपारिमाणे, जी० ३
प्रति०। रा०। आ० म०। स्या०।

कुंजगारपक्षवे-कुम्भकारपक्षेप-न०। उदाबनराजप्रभजि-
तशय्यावरकुम्भकारपक्ष्याय, तस्मां वेचतया पांशुवृष्टिः हतेति
ततः कुम्भकारपक्षेपेति नामकं पक्षनं स्या बभूव। भा० बृ० ३
अ०। ('रत्नान्न' शब्दे कथा वक्ष्यते)

कुंभमुह-कुम्भमुख-न०। घटप्रोक्तायाम्, बाच०।

कुंजसेण-कुम्भसेन-पुं०। महापद्मस्य उत्सर्पिण्याः प्रथमतीर्थ-
करस्य प्रथमशिष्ये, ति०।

कुंजार-कुम्भकार-पुं०। 'कुंभगार' शब्दोक्तार्थे, प्रा० १ पा०।
कुंभारचक्रभाष्यगर्दनाहरण-कुम्भकारचक्रप्रथमकदनाहरण-
न०। 'कुंभगारचक्रनामगर्दनाहरण' शब्दोक्तार्थे, पञ्चा० १ विच०।

कुंजि (य) कुम्भिन-पुं०। कुम्भोऽस्यस्य शनिः। हस्तिनि, कु-

म्भीरे, श्चिवां कीर्ष। गुग्गुलौ, अटाकलशाचारिणि, श्चिवां कीर्ष
वा। जयपालवृत्ते, बाच०। गुप्तसविशेषे, प्रव०। यस्य
तु मोहोक्ततया सागारिकं वृषणी वा कुम्भवद स्तम्भीभवतः
च कुम्भी। प्रव० १०६ द्वार। "दुविहो च होर कुम्भी,
कारकुम्भी च वेदकुम्भी य।" पं० भा०। पं० बृ०। नि० बृ०।
च०। ग०। कुम्भी शिष्टा-जातिकुम्भी, वेदकुम्भी च। यस्य सा-
गारिकं प्रान्तद्वयं च ते दोषेण शूतं महाप्रमाणं प्रवति स जाति-
कुम्भी। अयं च प्रमाजनायां प्रजनीयः, यदि तस्यातिमहाम्राय-
स्य सागारिकादिकं तदा न प्रमाज्यते। वेदकुम्भी नाम यस्याक-
टमोहतया प्रतिसेवनामलभमानस्य मेदेन वृषणद्वयं वा शूते स्य
एकान्तेन निविद्धो न प्रमाजनीय इति। वृ० ४ उ०। कौणिकपु-
त्रप्रवर्जिते, प्रा० क०। 'कृणिय' 'सौणय' शब्दोच्चारस्य चकम्बता)

कुंभिणी-देयी-अलगते, हे० गा० ३ वर्ग०।

कुंभिय-कुम्भिक-पुं०। कुम्भो (मुक्ताफलानां) परिमाणतया विध-
ते येषु तानि कुम्भिकाणि। कुम्भपरिमाण (कुम्भशब्दोक्त) परिमित-
त्वर्थः, "तेसिं च वरारामयसु संकुसेषु चत्वारि कुंभिया मुक्ता-
हामा पश्चात्।" भा० ४ टा० ३ उ०।

कुंजियाउत्त-कुम्भ्यागुप्त-वि०। कुम्भी मुक्ताकारा कोष्ठिका, त-
स्यामागुप्ताणि प्रक्षिप्य रचितानि कुम्भ्यागुप्ताणि। कुम्भीभाएने
रक्षितेषु, वृ० २ ब०।

कुंजिन्न-कुम्भिन्न-पुं०। कु-उभम इलक्ष शक०। चौरे, नैशिकाथ-
चौरे, श्यालकतुल्ये श्याले च। बाच०। "अन्नं कुंभान्न क-
थेहि" प्रा० ४ पा०।

कुंभिन्न-देशी-जननीये, हे० गा० ३ वर्ग०।

कुंभी-कुम्भी-स्त्री०। कुम्भ अत्रार्थे कीर्ष। कुद्रे कुम्भे, तदाक-
तित्वात्। उच्चायाम्, बाच०। प्राजनविशेषे, स०। कुम्भ-
मुक्ताकारायां कोष्ठिकायाम्, वृ० ३ ब०। संकटमुक्ते पिठरके,
आवा० २ भू० १ अ० २ उ०। "कुंभीस्य य पयमोहस्य क क-
हिलिर्हि कुंभोसु" भा० बृ० ४ अ०। आवा०। वनस्यातिविशेषः, त-
त्पतिपादकं बहेशो "वयम्फह" शब्दे वक्ष्यते। पाटलावृक्षे, कुम्भ-
कायां, परिपयार्थाम्, कटफलं, कुम्भीपुष्पे, पट्टवृत्ते, कर्हली-
वृक्षे च। बाच०। पट्टे, "पुं०। दाहिणिस्त्याय कुंभीय शिषिक्-
वह" शाकिणाय कुम्भे निक्षिपति। 'कुम्भीर' इत्यत्र कौलं
प्राकृतत्वात्। ज० ३ ब०। केशारचय्याय, हे० गा० ३ वर्ग०।

कुंजीपक-कुम्भीपक-वि०। गतांदावप्राप्तपाककालं पच बला-
त् पाकमानीयमाने फलादौ, आचा० ३ भू० १ अ० ८ उ०।

कुंजीपान-कुम्भीपाक-पुं०। कोष्ठिकाकृतितसोद्भासजने नरकचा-
तनाहेतौ। "कुंजीपागमि नरयसंकासे। वृत्तौ अमिषमम-
ज्जे, असुरपयमे अलुसयस्मि"। तं०। "नरयतिरिपसु कुंभीपायसु
करयह" महा० १ बृ०। नरकेषु, करपत्रधारणकुम्भीपाकतापः-
शाल्मलीसमाङ्किङ्गनादीनि दुःखाणि। सूत्र० १ भू० १ अ० १ उ०।
आजनिविशेषः, (कुम्भिनः) पक्षने, प्रव० ५ संव० द्वार।

कुंभीर-कुम्भीर-पुं०। स्त्री०। कुम्भिनं हस्तिनमोरयति। ईर अय।
अहङ्गमुभेदे नकः, श्चिवां दीप्। संवत्सरं तु कुम्भीरस्ततो जा-

येत मानवः । ('कम्मविभाग' शब्दे वेदनाधिसूतः) कीट-
मन्दे, प्राच० । आवा० ।

कुक्कम्-कुक्कम्-न० । कुत्सितं कर्म । नित्य स० । लोकश्लाघि-
निते कर्मणि, तपुके, नि० । शिवायं दीप् । आच० । कुत्सितं कर्म
येषां ते कुक्कमायः । अस्थिकेयु, घोच० ।

कुक्कम्- (य) कुक्कम्-नि० । अक्षरद्वयकुकुम्भकारायस्का-
रादिषु कुत्सितकर्मकेषु, सूत्र० १ कु० ७ अ० ।

कुकिस्व-कुकुत्त-न० । प्राशातिपातास्मादिदृश्ये, " कुक्कं
इत्यमानाति, कुक्वं वाक्यमेव च । " हा० ३२ हा० ।

कुकुदाय-कुकुदायित-न० । गतिकाले शब्दविशेषे, तं० ।

कुक्कुअ-कुक्कुच-वि० । कुरिति कुत्सायां निपातो, निपातानामा-
नस्यञ्च । कुत्सितं च कुचति शूनयनेष्टनासाकरचरणव-
नधिकारी संकुचतीति कुक्कुचः । अ० ३ अथि० । अथ वा कु-
त्सितः कुचः कुक्कुचः । संकोचादिक्रियावति, प्रब० ६ द्वार ।

कुक्कुज-वि० । कुरितं कुजति आक्रान्ति इति कुक्कुजः । आ-
क्रान्तं कुञ्जति, उच० २१ अ० ।

कुक्कुआ-कुक्कुचा-क्री० । अवस्थन्त्ये, वृ० ६ उ० ।

कुक्कुड्य-कौकुचिक (त)-पुं० । 'कुचण्' अवस्थन्त्ये इति
वचनाव् कुत्सितमप्रत्युपसितत्वादिना कुचत्वमवस्थन्त्ये यस्य
स कुक्कुचतः । स एव प्रकाविदशनात् स्वायिकाण्यस्य कौकु-
चितः । कुक्कुचा अवस्थानं प्रयोजनमस्येति कौकुचिकः । वृ०
६ उ० । अ० । कौकुचं अपरचष्टादिहास्यमुक्ताकारादिकं,
तत्करोतीति कौकुचिकः । आपरचष्टादिकारिणि, उच० १७ अ० ।
स्या० । भावडे, भावनप्रये च । अ० ६ श० ३१ उ० । " कल्प-
स्व पलिमं पयसा । तं जहा-कुक्कुड्य संजमस्व पलिमं " ।
कौकुचिकः संयमस्य प्रतिमन्तुः ।

कौकुचिकस्याव्यानायाऽऽह-

कोकुड्य संयमस्स ठ, मोहरिणं वेव सच्चवयणस्स ।

श्रियारं चक्खुलोतो, पणस्सभिर्द्धं तिथिणिणं ॥१॥

पासेति वृत्तिमगं, लोनेण पिदाणातारं निष्किपहं ।

एतेसि तु पदार्ण, पत्तेयपरुवणं वोचं ॥२॥

कौकुचिकः संयमस्य, औदारिकः सत्यवचनस्य, चकुलोलः
देवांसमिते, तिथिगिक पण्यसमिते, परिमन्थुरिति प्रकमाद-
बगम्यते । लोभेन च कुतिकमार्गं नाशयति, निदानतया तु सि-
द्धिपथम् । एतेषां पदानां प्रत्येकं प्रकरणां वक्ष्ये ।

प्रतिज्ञातमेव करोति-

ठाणे सरीरभासा, तिथिषी पुण कुक्कुड्य समासेण ।

चलणे देहे पत्थर, सविगार करुणं हनुआ य ॥

स्थाने स्थानविषयो, शरीरविषयो, भाषाविषयश्चेति त्रिविधः
समासेन कौकुचिकः । तत्र स्थानकौकुचिको बह्वक्षयमनीह्यं
श्रमणं करोति, देहं शरीरं तद्विषयः कौकुचिको यः प्रस्ताव-
ह-
१४४

स्तादिना कृपित, यस्तु सचिकारं परस्य हास्यापादकं भावते,
कहकहं वा महता शब्देन हसति स भाषाकौकुचिकः । एतेषु
त्रिविधे प्रत्येकं मासस्तु ।

आयादृषो य दोसा, विराहणा होइ संजमायाए ।

जंतं य एट्ठिया वा, विराहणं मत्तेएणं सुचे ॥

आह्लादयश्च दोषाः, संयमे आत्मविराधना प्रवृत्ति, यन्त्रककर्मो-
कावहा आत्म्यन कौकुचिक उच्यते । यस्तु महता शब्देन हस-
ति तस्य भाषिकादीनां मुक्तप्रवेशेन संयमविराधनां, श्लाघि-
रोगप्रकोपेनात्मविराधनाः । (मयएणं हृते सि) वृत्तदृष्टाः,
सुसहदान्तश्चात्र हास्यदोषोऽप्येवमस्ति, स चांस्तरं दर्शयिष्यते ।

अथेतदेव निर्दुकिगाथाद्वयं विभावयिषुः

स्थानकौकुचिकं व्याचष्टे-

आवदइ संभकुड्, आभिकसणं जमति जंतए वेव ।

कमफटणं आवटंण, ए यावि वक्कासणं ह्याणे ॥

इहोपविष्ट ऊर्लस्थितो वा स्तम्भे कण्ठे वा य आपतति, यन्त्र-
कमिष वः आभिकसं जमति, कमस्य पादस्य स्पन्दनमाकुञ्चनं वा
करोति, न च नैव, वक्कासनां निश्वासानांस्तपुति कौकुचिकः ।

मज्जामी दोषाः-

संचारोवतिगादी, संजम आया विट्ठिचुगादीया ।

उक्क कुड्दि य म्मे, चंड फनंते य दोसा तु ।

संचरकाः कुक्कुडौ संचरणीला ये उवहास्य उवहिका-
कुन्कुटिकाप्रभृतयो जीवास्तेषां या विराधना सा संयमवि-
षया मन्तव्या । आत्मविराधनायामिदं कुक्कुचिकद्वयस्तन्मयव-
कारिणो भवेयुः । यदि वा-तत्र स्तम्भदौ स आपतति तदूर्लधो,
मूलं वा कुपते भवेत्, ततस्तस्य पतने परिनापवादिना ग्लाना-
रापणा (चंड फनंते य सि) अनीह्यमितस्ततो ब्राम्यतः सं-
यमिष्यन्त्यो भवेदित्यादयो बहवो दोषाः, एवमुत्तराद्वि दोषा
मन्तव्याः ।

अथ शरीरकौकुचिकमाह-

कर्मोफणयणुपादा-दिएडि लच्चुभति पत्थरादीए ।

जमुगादादिगयणुत-विक्कणं एट्ठवाइचं ॥

कर्मोफणयणुपादादिभिः प्रस्तारादी य कर्मवचनेन
कृपितं स शरीरकौकुचिकः सुदारिकस्तनपुतानां विक्कणं
विविधमनेकप्रकारैः कर्मणं यन्करोति तत् वृत्तपतित्वमुच्यते,
नतैकौकुचिमार्थः । एतेन " मट्ठिया व सि " एवं व्याख्यातं
प्रतिपत्तव्यम् । गतः शरीरकौकुचिकः ।

अथ प्राचाकौकुचिकमाह-

लेणियं मुहवाइने, जंपति वयणं जह परो हसति ॥

कुणइ य रूप बहुविधे, वय्याभिय देसभासा य ॥

सेणिटं मुखवादिचं करोति । तथा च वचनं जहपति यथा परो
हसति । बहुविधानि वा मयूहसंकोकहादीनां जीवानां कला-
नि करोति । वय्याभिया उच्यतेकारिणी, देशप्राया वा भाष-
नमहाराष्ट्रादिदेशमसिद्धा, तादृशी भाषां भावते यथा सर्वेषा-
मपि हास्यमुपजायते, एव भाषाकौकुचिकः ।

अस्य द्वापमाह—

मच्छिगमाइपवेसो, असंपुंरं चष सेछिदिद्वितो ।

देनिय यतगो हासण, तदरियए तचफालेण ॥

तदीयभाष्यदोषेषु यं मुञ्चं विस्फास्य हसति तेषां मुञ्चे म-
क्षिकाव्यः प्राणिनः प्रविशेयुः, प्रविशेयन्ते वस्त्रितापनादिकं
प्राप्तुवन्ति तच्छिष्यं तस्य प्रायेणैव तस्य, हस्तस्य मुञ्चसंपु-
रमेव जवेद, न तथा मिलेतिव्यर्थः । तथा चात्र श्रेष्ठदृष्टान्तः—
कश्चिद्विद्विदको राजा, तस्य यतगो भयङ्क, तेन राजसमायामी-
दयं किमपि हास्यकारि वचनं प्रमितं येन प्रभूतजनस्य हास्य-
मायातम्, तत्र भण्डिगो महता शय्येन हसता मुञ्चं तथैव स्थि-
तं न संपुटोभयति, वास्तव्यवैद्यानां दर्शितं, कैकेनापि प्रगु-
षाकर्तुं परितप्त, नवरं प्रापूर्णकैकेन सोहमयः फालस्तसो-
मिनवर्णः कृत्वा मुञ्चे ढीकितः, ततस्तदीयेन भयेन भण्डिगो मुञ्चं
संपुटं जातय ।

अथ मातृदिहं स्तनमुत्पद्यन्तद्वयमाह—

गोरसहस्रसंखं, गवकलं दहं निर्वं जगति देवी ।

हसति मयगो कर्हि मो, पि एस एवेव मुचो वी ॥

“एवो साह गोरवरवरियाय हिंदमाणा हस्तो देवीय
गवकलोपविष्टाय विद्वो, राया प्रणिओ—साभि ! पेञ्च
अथेरयं मुपं माणसं हस्तं । होसह राया संजतो कर्हं
कर्हि मो । सा साहं हरिसेह । राया भगुह—कर्हं भवो पि ।
देवी भयह—ह भवं शरीरसंस्कारादिसकलसांसारिकसु-
खार्जितत्वात् मृत इव मृतः । एवं सुखविद्वतो वि जा-
यिष्यन्ते” । अहुरममिका त्रियय—गोचरे साधोः एवेदतो
हसन् हास्यं दृष्टुं देवी नृपं अणिति—मृतको हसति । नृपः पृच्छ-
ति—कस्य स मृतको हसति ? देवी हस्तसंहया दर्शयति—एष
हति । एषमेव मृतवत्, सुतोऽपि मृतवत्; जनयोरपि निर्वे-
क्षया विशेषाज्जातः । गतः कोऽधिकः ।

प्रसङ्गतः संमति मौखिकमाह—

मुहरिस्म गोण पायं, आवहति अरि गुरेण भासंतो ।

सहगो य होति मासो, आणादि विराहणा दुविह्वा ॥

मौखिकस्य गौणं गुणनिष्पन्नं नाम मुञ्चं प्रभूतभाषणादि-
मुञ्चदोषेण प्रमाथमाणः अरि वैरिणमावहति करोति मौखिकः,
तस्यैव मौखिकस्य कुर्वाणस्य लघुको मासः । आकादयञ्च
दोषाः । विराधना च संयमारामविषया त्रिविधा । तत्र संयम-
विराधना मौखिकस्य मतपरिमृश्रुतया सुप्रतीता ।

आत्मविराधनां तु दृष्टान्तमाह—

को गच्छेज्जा तुरियं, असुगो चि य लेदृएण सिग्गम्मि ।

सिग्गानतो य उवितो, केणाहं लेहगं हणति ॥

“एवो राया, तस्य किंचि तुरियं कञ्चं उपपन्नं, ताहं समाग्रज्जं
अवहरि—को सिग्गं ववेज्जा । लेहज्जो भयह—असुगो पवणयेगेणं
गच्छह पि । रग्गा को पेसिमो तं कज्जं काऊण तहिवसमेव
आवमो । रग्गा एसो सिग्गामि पि काजं चावणञ्चं ठविवो । तेन
कठेण पुच्छियं—कर्हियं केणाहं सिग्गो ? चि अक्काते अन्नये सि-
हं—आहं लेदृएणं । पच्छा सो त्रेण तिह्वेज्जं जिहं दह्म आह-
विमो । एवं वेव जो समोहरियं करेह, सो आयविराहं पावे
ह पि” । अकरार्थस्त्वयम्—कस्मचित् गच्छदिति राज्ञोके लेखक-
मिह—अमुक इति । ततः स तत्कार्यं कृत्वा श्रीममागतः, ततः स्था-

पितोऽसौ राह्य होतव्यं कर्मणि नियुक्तः ततः केनाहं कथित इति
पृष्ठं लेखकेनेति विज्ञाय लेखकं हतवाह । गाथायामतौतकवे
वर्तमाननिर्देशः प्राकृतत्वात् । गतो मौखिकः ।

तथैव प्रसङ्गतश्चतुर्गोत्रमाह—

आलोयणा य कहुणा, परियहणुएहणा अणाभोर ।

लहुगो य होति मासो, आणादि विराहणा दुविह्वा ॥

स्वाधीनामासोचनां कुर्वाणः कथनां धर्मकथां परिवर्तमाना-
नुमंको च कुर्वे यद्यप्येवेनानुपयुक्तमार्गे व्रजति तस्य लघु-
मासः, आकादयञ्च दोषाः, त्रिविधा विराधना भवेद ।

इदमेव प्रावयति—

आसोएतो ववाति, पृलादीणि च कटंति वा धम्मं ।

परियहणाएहणं, न याति पंथं ति उवउत्तो ॥

स्वाधीनि स्थापयचक्रामादीनि आशोचमानो धर्मं वा कथ-
यद् परिवर्तनानुमंको वा कुर्वाणो व्रजति, यथा भामान्येन
न च नैवोपयुक्तः यथि व्रजति, एष चतुर्लाल उच्यते ।

असौते दोषाः—

उकायाय विराहणं, संजम आयापं कंटादीया ।

आवदण जाणजेदो, खडे उड्ढाह परिह्वाणी ॥

अनुपयुक्तस्य गच्छतः संयमे वट्टायानां विराधना जवेत्, आ-
त्मविराधनायां कटकादयः पादयोर्लंगेयुः, विषमे वा प्रवेष्ट
प्रापनं भवेत्, तत्र भाजनभेदः, कडे च प्रखुरं भक्षणं नृमी
गर्दिते उड्ढाह भवेत्—अहो बहुनृजका अमी इति प्राज्ञेन च
भिन्नं परिह्वाणि । स्वार्थपरिग्रहां भाजानांस्तरणवेषको, हस्त-
कर्मणार्था च भवति । गतश्चतुर्लालः ।

एवं प्रसङ्गात्तस्मिन्निगमाह—

तिंतिणिण पुच्चभणिते, इच्छालोले य ठवहिमतिरेगो ।

सहो मो तिचिहं च तर्हि, अतिरेगे ये भणिय दोसा ॥

तिंतिणिण आहारापथिषाध्याविषयनेदात्मिकविधः । स च
पूर्वपठिकायां सप्रपञ्चमुक्त इति मेहोच्यते । स च सुन्दरमाहारा-
दिकं गवेषयच्छेवणासमितः परिमृश्यभवेतीति । इच्छालोलस्तु
स उच्यते—यच्छालाभिपूतत्वेनोपधिमतिरिक्तं शृण्वति । तत्र
लघुको मासः । त्रिविधं वा तत्र प्रायश्चित्तम् । तद्यथा—अन्नमेव
उपचो प्रमाणेन गणनया वाऽतिरिक्तधर्ममात्रे प्रायश्चित्तम्,
मध्यमे मासलघु, उक्तो चतुर्लालः । ये चातिरिक्तं लघुको दोषाः
पूर्वं नृमीयोर्देशकं सन्नितास्ते दृष्टव्याः ।

अथ निदानकरणमाह—

अनियाणं निभाणं, काण्णमुवद्वितो जवे लहुओ ।

पावति सुवमायाती, तम्हा अणियाणता सेया ॥

योऽनिदानं निदानमन्तरेण साधनविधौ जगच्चक्रः प्रकृतं सतो
यो निदानं करोति तस्य तद्वाचा पुनरकरणमापस्थितस्य
लघुको मासः प्रायश्चित्तम्, अपिच—यो निदानं करोति स यद्यपि
तेनैव भवप्रहणेन सिद्धिं गन्तुकामस्तथाऽपि भुवमवश्यमा-
याति पुनर्भवागमनं प्राप्नोति, तस्मादनिदानता भवेत्सी ।

इदमेव व्याचष्टे—

इदपरलोमानिचिं, अवि तियकरचचरिमेहं ।

सच्चत्येमु जगवता, अणिदाणचं पससं तु ॥

इहोक्तानिचित्तमिहैव अनुपपन्नोके अस्य उपलः प्रभावेष्ट

चक्रवर्त्यादिनोगानर्हं शत्रुयांसिहैव भावविपुलाद् अंगानासा-
द्वयमिति कर्षं, परलोकादिमिसं मनुष्याविषया हेतव्यवाचिकः पर-
लोकस्तत्र महाद्विकल्प-स्फुल्लामानिकादिहर्हं भूयासाम्यादिकर्षं
सर्वमपि निदानं प्रतिपिद्यम् । किं बहुना-सौर्धकरत्वेन आहर्हत्वेन
सर्वं चरमहेतव्यं मे प्रजातरे भूयादित्यतपि भाग्यसनीयम् । कुत-
भ्याह-सर्वायं पुन्यं कर्त्तव्येदामुपि केन प्रयोजनेन अभिष्वङ्गवि-
षयेषु अगता अग्निदास्यमेव प्रशस्तं स्थापितम् । तुषाण्यं य-
कारणैः, स च यथास्थानं योजितः । व्याख्याताः यदपि
परिमन्थयः ।

द्वितीयपदमाह-

विद्यपदं गेल्ले, अक्षाणे चैव तद् य प्रोयमि ।

मात्स्यं चरिमपदं, पायनं जं जहिं कपती ॥

द्वितीयपदं गेल्ले, अक्षाणे चैव तद् य प्रोयमि । तत्र चरम-
पदं निदानकरणकं युक्त्या ज्ञातव्यम् । तत्र द्वितीयपदं न जयती-
त्यर्थः । गेल्ले तु कौकुब्धिकादिषु यद्यत्र कर्मते तत्तथावता-
रणीयम् ।

एतदेव भावयति-

कनिवेयणमवतंसं, गुदपागदरिता जगदंशं वा वि ।

गुदकीलं सकरा वा, न तरति बद्धासणे होरं ॥

कटीवेदना कस्यापि दुःसहा, अवतंसो वा पुष्टव्याध्यामको
रोगो भवेत्, एवं गुदायाः पाकोऽर्थसि भगवन्त् गुदकीलको
भवेत्, शर्करा क्लृप्त्युक्त रोगः, स च कस्यापि अवतंसो न श-
क्नोति बद्धासने भविष्यति स्यात्तुम् एवंविधे ग्लानये अज्ञीहृत्
परिस्पन्दनादिकं स्थानकौकुब्धिकत्वमपि कुमांढ ।

उन्वेचति गिद्धाणं, ओसदृक् जेव पत्यरे बुजति ।

वेवति य त्वचिचिचो, वितियपदं हेति दोषं तु ॥

ग्लानगुद्वैतयति एकस्मात्पार्श्वतो द्वितीयस्मिन् पार्श्वे करो-
ति, औषधकार्यं वा औषधदानहेतोस्तमेव ग्लानमन्यत्र संक्राम्य
पुनस्तत्रैव स्थापयति, यस्तु क्लिप्तचित्तः स परचयतया प्रस्तारा-
न् पाषाणान् लिपति, वेपते वा, चरम्याद् सेषितस्तुम्बादित्रा-
विकं प्रकरोति । एतत् द्वितीयपदं यथाक्रमं द्वयोरपि शरीरजा-
याकौकुब्धिकयोर्भवति । ७० ६ ३० ।

कौकुब्ध-न० । कुकुब्धो जगदचेष्टस्तस्य भावः कौकुब्धम् । ७०
१ ३० । परेषां हास्यजनकं बहुविधनेत्रसंकोचविधिकिवागमं
आयमानमिव चेष्टितं, ७० २ ३० । उपा० ३० ।

अथ कौकुब्धद्वारमाह-

पुनयणवयणदंसण-वेदेहिं करापादकमार्दहिं ।

तं तं करेइ जह ह-स्तए परो अचछा अहलं ॥

बाया कौकुब्धो पुण, तं गंइ जेह हस्तए अमो ।

नाणाविहजीवर्त्त, कुम्भइ मुहदूर चैव ॥

कुकुब्धो भयद्वेष्टः, तस्य भावः कौकुब्धं, तद्विधेते यस्य सः
कौकुब्धवान् । स च द्वेधा-कायेन, बायाः तत्र धनयनद्वयमन्ध-
रैः कचचरणकण्ठादिभिश्च देहावयवैस्तां तं वेष्टामात्मना
अहसज्जैव करोति यथा परो हसति, एव कायकौकुब्धवानुप-
त्येतां बाया कौकुब्धवान् पुनस्तन्मिमपि परिहासप्रधानं वचनं ज-
ल्पति वेवान्यो हसति, नागाविधानां वा अमूरमाओरकोक्ता-

हीमां जीवानां कानि कुजितामि मुक्त्वायं वा मुक्ताऽऽप्नो-
यवाश्चलकृतामि तथा करोति यथा परस्व हास्यमांथाति ।
७० १ ३० । ३० ।

कौकुब्ध-न० । कुरिति कुत्सायां निपातः, निपाताभावात्-
स्यात् । कुलितं कुचितं क्षुद्रमण्डनासाकचरक्षचक्षुषादि-
रैः संकुचतामि कुकुब्धः, तस्य भावः कौकुब्धम् । अनेकप्रकारे
आवधानमिव चिकित्साकरणे, यथा कुलितः कुचः कुकुब्धः सं-
कोचादिक्रियावान्, तस्य भावः कौकुब्धम् । प्र० ६ द्वार ।
संकोचादिक्रियायाश्च, यद्विद्वि प्रमादाकारितिरितेः द्वितीयोऽ-
तिचारः । अथ च आचकस्य न तदार्थं वर्ज्यं चेष्टितुं वा कल्पते
येनान्ये परिहसन्ति, आत्मनश्च हास्यं नयति, प्रमादाच्छायाच-
रे व्यातिचार इति द्वितीयः । ७० २ अथि० । आ० । एवं मर्या
गन्तुं स्थानेन वा स्थानुमिति । प्र० १ वि० । " यथ सा-
माचारी-तारिसगाणि भासिर्न न कप्यति जारिसेहिं हांगस्सं
हासो उपपज्झइ, एवं गतिपं द्वाण्ये वा जहसो ति" । भा० ६
प्र० १ ३० । आ० ७० । प्र० ३० ।

कुकुद-कुकुद-पु० खी० । कुक-सं० निवर् । कुका आग्नेय
कुदतीति कुटा, कः बा० ७० ताज्ज्वदे, हा० १ सु० १ अ० प्र० १० ।
खी० । जी० । उपा० । अनु० । " कुकुदो रिसलं सरं" स्या० ७
डा० । स च सोमपत्तिविषयः । जी० १ प्रति० । आ० ७० विपा० ।
(तस्य पारिजातिकां बुजितिरिति " बुजि" शब्दे उदाहरित्येते)
वतुतिम्रियजीवविशेषे, जी० १ प्रति० । उपा० । प्र० ३० ।
आ० ७० । खी० जातिवात् खी० । पुणोदकायां, कुकुदुमन्त्रे
च । बाहिकेरे स्फुल्लिङ्गं, स्वायं कः । तनायं, निवाद्जाते
शृङ्गत्रे च । बा० ७० । विधादिना हस्तप्रयोगलक्षणे, " मांयेण
अं च गदिधं, तु कुकुदं उन्नयगंदिमविचर्त्त" । ७० १ ३० ।

कुकुदकराण कुकुदकराण-न० । कुकुदानुविषय यत्र किञ्चित्
क्रियते तथा यत्र स्थाप्यते तादृशे स्थाने, आ० ७० २ सु०
१० अ० ।

कुकुदपोथ-कुकुदपोत-पु० । कुकुदवेष्टके, १२० ८ अ० । कुकुद-
मिन्मे, २० ८ अ० ८ ३० ।

कुकुदमंसय-कुकुदमंसक-न० । बीजपूरकटोहे, कुकुदमंसले वा
" मञ्जारकनय कुकुदमंसय समाहराहि" । २० १२ सु० १ उ०
स्या० ।

कुकुदय-कुकुदक-न० । सुखणके, " अउ अंजयि मलंकरं, कुकु-
दयं मे पयच्छाहि" [कुकुदयं ति] सुखणके मे मम प्रयच्छ
येमाह सर्वास्तत्कारमुपि ता बोधायनिदेन प्रबन्तं विनाद्या-
मि । सु० १ सु० ७ अ० २ ३० ।

कुकुदमन्त्रसण-कुकुदमन्त्राण-न० । कुकुदमन्त्रसणकुकुदमन्त्राणि-
स्ताम्रवक्रनखकूलिकः सित इत्यादिके सर्वाभिर्गुणैर्गजैः, अं
२ चक्र० । आ० । खी० । स० ।

कुकुदसंज्ञे अग्रामपउरा-कुकुदपदेयामपउरा-खी० । कुकु-
दाः ताज्ज्वदाः वरदेयाः वरदपुत्रकाः वरदा एव तेषां ग्रामाः सम्-
हास्ते प्रचुराः प्रभूता यस्यां सा तथा । कुकुदवरदपुत्रकपुत्रका-
पुर्याह, खी० । कुकुदवरदेया ग्रामाः सर्वोऽपि दिव्य विदिकु च
प्रचुरा यस्याः सा कुकुदवरदेयग्रामप्रचुरा । २० १ । पउरा-

यज्यजावयया, कुक्कुडसंज्ञेभ्रमागमपत्रा य । उक्कुडजवसालि-
कलियाः ..... ॥” कुक्कुटपयनेन शोकप्रमुदितत्वं व्य-
कीकृतम् । प्रमुदितो हि लोकः कीदृशये कुक्कुडात् पांचयति,
पण्डांश करोति । श्री० ।

कुक्कुडिभ्रंनपमायाभेत्-कुक्कुट्यादममागमात्र-पुं० । कुक्कु-
टपयनकस्य यत्प्रमायं मानं तत्प्रमायं मानं येषां त तथा ।
प्रथवा कुटीव कुटीरकमिव जीवस्यभयत्वात् कुटी शरीरं, कु-
त्सिता अशुचिमायत्वात् कुटी कुकुटी, तस्या अण्डकमिवा-
एकमुदरपूरकत्वादाहारः कुकुटपयनकं, तस्य प्रमाणतो मा-
त्रा द्वाविंशत्समाश्रया येषां ते तथा कुक्कुटपयनकप्रमाणमा-
त्राः । कुक्कुटपयनप्रमितेषु कथलेषु, “परं वशीत्याप कुक्कु-
टिभ्रंनगम्यमाणमेषां कथलां आहारमाहारे” अ० ७
श० १ ड० । (‘न्याहार’ आदिशब्देषु व्याख्या) कव-
लानां च प्रमाणं कुकुटपयनम् । कुकुटी च द्विधा-कल्पकु-
टी, भावकुकुटी च । प्रत्यकुक्कुटपि द्विधा-उदरकुकुटी, गलकु-
कुटी च । तत्र साधोदरं यत्कामेणाहारेण न न्यूनं नाप्या-
जातं भवति स आहार उदरकुकुटी, उदरपूरक आहारः कुकु-
टीव उदरकुकुटीति, प्रथमपदलोपिसमासाभ्यवशात् । तस्य द्वा-
विंशत्समाश्रयोऽयनकं, तत्प्रमाणं कथलं इत्यर्थः । तथा गल-
कुकुटीव गलकुकुटी, गल पक्ष कुकुटीत्यर्थः । तस्यान्तरालम-
ण्डकम् । किमुक्तं प्रवर्ति ? अतिकृतस्यास्य पुंसो गलान्तराले
यः कथलोऽविलम्बः प्रविशति नात्रप्रमाणं कथलमधीयात् ।
अथवा शरीरमेव कुक्कुटी, तन्मूलमयनकं, तत्राधिकपोलक-
एतादिविकृतिमनापद्य यः कथलो वृक्षे प्रविशति तत्प्रमाणम् ।
अथवा कुक्कुटी पक्षिणी, तस्या अण्डकं प्रमाणं कथलस्य ।
प्रायस्कुकुटी-येन आहारेण वृत्तेन न न्यूनं नाप्याभातमुदरं ज-
यति, धृतिं च समुद्वहति, ज्ञानदर्शनचारीप्राणां च वृद्धिरप-
जायते तावत्प्रमाण आहारी भावकुक्कुटी । अत्र जापस्य प्रा-
ध्याम्यविक्षणादेव प्राक् कल्पकुक्कुटपि उक्त इह नावकु-
कुटी उक्तः । तस्य द्वाविंशत्समाश्रयोऽण्डकप्रमाणं भ-
क्तकस्य पि० य० ।

कुक्कुटी-कुकुटी-श्री० । कुक्कुटपक्षिण्याम, कुक्कुटपण्डराद्यो-
ककुकुटीशब्दाये च । पि० य० ।

कुक्कुटीपापसार-कुक्कुटीपादप्रसार-पुं० । यथा कुक्कुटी
पादौ आकाशे प्रथमं प्रसारयति एवं साधुनापि आकाशे पा-
दौ प्रथमं शकुन्तता प्रसारणीयविति विधिना पादप्रसारणे,
श्री० । (‘पक्षिमण’ शब्दे तद्विचारप्रतिक्रमणम्)

कुक्कुटेसर-कुक्कुटेवर-पुं० । आरण्येवरराजकारितजिनप्रासाव-
विभूतिं तथैवमेव, ती० । पुंनि पावसासी उडमयो रायसिरीय
काउत्सम्यो दिभो, तस्य बाह्वीजीव जंतस्स ईसरस्सो बाण-
ज्जुणमासा बंभी अयत्तं पिच्छज्जुण गुणाकिणं करेइ-उत्स-
मं दिवो आसलेणभिवपुचो जिडु चि । तं सोअं राया
गयाओ उअरिआ पडुं पासंतोअदिआ । पचवेण्यो य पुडो
मतिणा पुचजये कदेइ-अहाइं बाइइं चो होजण पुचजये वसं-
तपुरे पुरोहिअपुचो इओ आसि, कुक्कुटेरागपीडिओ अ गंगाप
निवमंता कारणरिस्सिआ बोहिओ, बाइइं पाइं पंच वए पासेभि,
इविप. असासेमि, कसाप य जिणमि, अया चइयइरमागमो

विणिपडिमं पणमंनो दिओ पुक्कालिसावपणं । तेण पुओ गुण-
सागरमुणी-जयधं । वयस्स वेयागमये शोसो, न वा । सुणिग
अणियं-इरओ देवं वणमंतस्स को होसो । अअ वि एसो कुक्कु-
ओ जविस्सइ ति । तं सोऊण वेयं कुवतो पुअरवि गुणो सं-
वोहिओ.इहं-सुमं आइसरो अणसणे भेरिउं रायसरीरं ईस-
रो नाम राया होइइसि ति । तओ.इहं तुओ तं सवसं अयुम-
विआ कमेण राया जायामो, पडुं पिक्कम अयं मं जाइ-
सारयं ति । एवं मंतिस्स कहिआ जगवंतं पणमिअ तस्य संगी-
अं कारेइ । पडुमि अअथ विइरिय तस्य रया पोसाओ कारि-
ओ, विवं च पडुअविअं, कुक्कुडचारणईसररया कारियं
ति कुक्कुटेसरनाम तित्थं उडं । सो य राया कमेय जीणक-
म्यो सिज्जिइति । एसो कुक्कुटेसरस्स उअरि । ती० १६
कस्य । कुक्कुटेसरं विहवज्जः । ती० ४५ कस्य ।

कुक्क-कुक्क-पुं० । कोक्ते क्कि कुरति शब्दावते ‘कुर’ शब्दे
कमे० । स्वनामप्रयाते परो, बाच० । छुमि, भावा० १ शु० ८
अ० ३ ड० । ‘कुक्कुरे कुक्कुरेति ततो ते कुक्कुड रसंति’ । आ० २०
दि० । शिवां जातस्मात् ऊ० । प्रम्यिप्रावृक्ते, न० । बाच० ।

कुक्कुस-कुक्कुस-पुं० । कुपे, कणिकुपे, कणिकाभिर्मिथाः
कुक्कुसा इत्यर्थः । भावा० २ शु० १ श० ८ ड० । .....
सौरध पिठ कुक्कुसप य । उडिडुमसंसठ, संसठ वेव बोधये॥”
दश० १ अ० ।

कुक्सि (चि) -कुक्षि-पुं० । कुष कसि “ओऽव्यादौ” । ८ ।
२ । १७ । इति संयुक्तस्य उ० । आपं तु न । प्रा० २ पाद ।
उदरेदेशे, तं । उदरेदेशविशेष, श्री० । व्या० । द्विद्वस्तप्रमाणं
भेदे, न० । “अव्यादौसं अंगुष्ठं कुक्षी” जं २ दक्ष० । “वा
रयणंओ कुक्षी” रनिध्रयं कुक्षी । कुक्षौ भवः अणु कौक्षः उद-
रभवे, अनु० । मध्यजवे च । नि० । क्क्षिवां क्क्षि । कुक्षिदेशे
भवः । “युगादिज्यश्व” । ४ । २ । १२५ । इति वृक्ष । कौक्षक-
मध्यदेशजवे, नि० । वाच० ।

कुक्सि (चि) किमि-कुक्षिभि-पुं० । कुक्षिदेशोत्पत्ते ही-
न्द्रियजीवभेदे, प्रा० १ पद । जी० ।

कुक्सि (चि) पूर-कुक्षिपूर-पुं० । उदरपूर्यो, “आगासकु-
क्षिपूरो, उमापदिस्तंहयामि जो कासो” । व्य० ४ उ० ।

कुक्सि (चि) वेयणा-कुक्षिनेदना-श्री० । कुक्षेः शलादिवे-
दनादये, उत० १ अ० । रोगातहमेदे, जी० ३ प्रति० ।

कुक्सि (चि) संजूप कुक्षिसंजुत-त्रि० । अपत्यं, “नियग-
कुक्षिसंजुतार्” निजापत्यरूपाणीत्यर्थः । विपा० १ शु० ७ अ० ।

कुक्सि (चि) संबल-कुक्षिमंबल-त्रि० । कुक्षायं बहिः सं-
बधामावाजडर एव संबलं पायेयं यत्तसौ कुक्षिसंबलः । सं-
निधिनी, “अपयमाणस्स त्रिक्काविंशस्स कुक्षिबलंबल-
स्स निरभिस्सरणस्स” पा० । वृत्तिमात्राधेये, य० ३ ग्रथि० ।

कुक्सि (चि) सूत्र-कुक्षिसूत्र-न० । पुं० । कुक्षौ सूत्रः ।

“प्रकुप्यति यदा कुक्षौ, बहिर्माकस्य आसतः ।
तदाऽस्य भोजनं वृत्तं, सोपधमं न पच्यते ॥१॥

उच्चसित्यामशकृता, शृङ्गेनाऽऽहन्त्यते मुहुः ।
मैवाशने न शयने, तिष्ठन् समते सुखम् ॥ २ ॥
कुविस्य इति स्वातो, वातादामस्तस्यैव ॥
इति ह्युक्तोक्तं शृङ्गेरायमेव, बाच० । विपा० १ कु० १ अ० ।
उपा० । जी० । हा० ।

कुविस (चि) द्वार-कुक्षिधार-पुं० । बाणपात्रव्यापारविशेष-
योगिनि, हा० १ कु० १ १६ अ० । नौपार्थ्वेनियुक्तिक, हा० १
कु० ८ अ० ।

कुलग-कुलगति-ली० । अग्रशस्त्रविशेषाद्योगतौ, कर्म० २ कर्म० ।

कुलग-कुलग-पुं० । कुलितो ब्रह्मः कुग्रहः । द्यौः । स्वाभिप्राये-
ण कुडाभिविशेषे, "कुग्राहविषयिवायं, अण्विषयीयान् परिण-
यवर्णनं ॥" जी० १ अति० ।

कुगहविह-कुग्रहविह-पुं० । शास्त्रीयभिमिशेषाद्योगे, पञ्चा०
३ विष० । असदभिमिशेषविशेषे, अ० ३ अति० ।

कुग्राहिव-कुग्राहित-वि० । कुलितं ग्राहितं, द्यौः ।

कुच-कुच-वि० । कुलितं चरन्तीति कुचः । चौरपारदारि-
कादिषु, आवा० १ कु० ८ अ० २ कु० ३ ।

कुचिद्वयगह-कुचितिकाग्रह-पुं० । कौटिल्यान्वये, यो० वि० ।

आस्थितं चैतदाचार्यै-स्त्वायेव कुचितिकाग्रहे ।

शास्त्रानुसारिणस्त-क्रीडाभिमिशेषात् ॥ २४ ॥

(आस्थितं चेति) एतच्च कालातीतमतमाचार्यैः श्रीहरि-
भक्त्युत्तिरिभारस्थितमश्रीकृतं कुचितिकाग्रहे कौटिल्यान्वये त्वा-
य्ये परिहायै, कुचितिकाग्रागर्थमित्यर्थः । शास्त्रानुसारिणस्त-
कादर्थसिद्धौ सत्त्वाभिनि गम्यम्, नामभेदस्य संज्ञावशेषस्यानु-
पग्रहादन्विभेदान्, तत्त्वाधिसिद्धौ नाममात्रफलस्यो हि योगप्रति-
पत्तौ न तु धर्मवादेन विशेषविमर्शोऽपि । इति भाषः । तद्विदुर्गुरुम्-

" साधु चैतद्यतो नीत्या, शास्त्रमत्र प्रवर्तकम् ।
तथाऽभिधानभेदानु, नेवः कुचितिकाग्रहः ॥ १ ॥
विपक्षितं न युक्तोऽय-भेदस्यैवधिया हि ते ।
ययोकास्तत्पुनश्चात्र, इत्यात्रापि निरूप्यताम् ॥ २ ॥
अनयोः परिणामितं, तथाऽप्युपगमाद् भूषम् ।
अनुग्रहात् प्रवृत्तं, तथाऽहामेवतः स्थितम् ॥ ३ ॥
आत्मानं तत्त्वत्वात्वेन, प्रधानस्याऽपि संस्थिते ।
ईश्वरस्याऽपि सत्त्वात्वात्, विशेषोऽधिकृतो ज्ञेयत्वं ॥ ४ ॥
हा० १६ हा० । यो० वि० ।

कुचेल-कुचैल-वि० । कुलितं चेत्तं वक्ष्यमस्य । कुलितवक्ष्यधरे,
बाच० । जीर्णवक्ष्यपरिधाने, कु० १ उ० । "पुहजीविणो कुचे-
ला, कुचिति व चौरा चंडालादुत्तिवा" मनु० । कुचा संकुचा
इत्या यस्याः । क० । विद्वद्वचनं पाठायाम्, ली० । "विश्वीरा-
जिभ्याम् । ४ । १ । ४१ । इति की० । वृक्, ली० । बाच० ।

कुचग-कुचैक-पुं० । न० । कुचै स्वायं कः । कुचैश्वर्यै, बाच० ।
गृहभेदः, येन कुचैकाः क्रियन्ते । आवा० २ कु० २ अ० ३ उ० ।
अस्त्ययं इति कुचैः किञ् । कुचैकाकापुके, वि० । पञ्चगव्ये, बाच० ।

कुचिय-कुचिक-पुं० । कुचैधरे, कु० १ उ० ।

कुच-कुत्स-पुं० । कुत्सयते संसारम् । कुत्स-अच् । अग्निभेदे, त-
१४४

स्वापात्यम् अह्वयणं कौत्सः । तदप्ये, पुं० । ली० । बहुषु तस्य
"अग्निभृगुकुत्सः" । १४४६१ । इति पा० लुक् कुत्साः । तदपत्येपु,
ह-वा-ल० । "पृथोद्वीरानि यथोपदिष्टाः" । ६ । ३ । १०६ ।
कुत्सि, वि० । बाच० । "येरस्स एं अज्जसिचचुदं येरं अं-
तेवासी कुत्सगोत्तं" कट्ठ० ८ ज्ञण ।

कुत्सकुत्सिद्या-कुत्सकुक्षिका-ली० । कुत्साम् । कुक्षिकानां
व भेदुनम् "अन्नाद् वुन वेरमेधुनिकद्यः" । ४ । ३ । १२५ ॥
पाणि० । कुत्सगोत्राणां कुक्षिकगोत्राणां व लीपुंसां भे-
दुने, बाच० । "येरस्स एं अज्जसिचचुदं येरं अंतेवासी
कुत्सगोत्तं" । कट्ठ० ८ ज्ञण ।

कुत्सग-कुत्सक-पुं० । वनस्पतिविशेषे, सूत्र० २ कु० २ अ० ।

कुत्सण-कुत्सन-न० । कुत्स प्राये ह्युद् । निन्दने, कुत्सयतेऽनेन
करये ह्युद् । निन्दासाधनकप्ये, उपपारासपुके, वि० । बाच० ।

कोद्यन-न० । प्रतिप्रत्ये, कु० १ उ० । अङ्गुस्त्यस्यारणां को-
ये, व्य० ४ इ० ।

कुत्सपिञ्ज-कुत्सनीय-वि० । जुगुप्सास्वरहे स्थाने, कु० १ उ० ।

कुत्सन्त-देशी-वृत्तविचारायै, दे० ना० २ वर्गः ।

कुत्सा-कुत्सा-ली० । कुत्स-अ-मावे । निन्दायाम्, बाच० ।
आवा० । जुगुप्सायाम्, विशेषे । कर्म० ।

कुत्सिप-कुत्सित-न० । कुत्स-कर्मणि कः । कुहनामीषधौ, प्रावि-
कः । निन्दायाम् न० । कर्मणि क्ते निन्दिते, वि० । बाच० । निष्ये,
पञ्चा० ७ विष० । असारि, विशो० ।

कुत्सेअअ-कौत्सेयक-पुं० । कुत्सो वक्तोऽसिः । दकञ् । "कुत्से-
हयादी । ८ । २ । १७ । इति कृत्स्याने ङ । कुत्सिप्रदेशे वक्षे तल-
वारे, बाच० । प्रा० २ पाह ।

कुज-कुज-पुं० । कौ पृथिव्यां जायते जन ङः । मङ्गले, बाच० ।
वृत्ते च । "कुजगुम्मा" । जं० २ वङ्ग० ।

कुजय-कुजय-पुं० । कुलितो जयोऽप्येति कुजयः । एतकारे, मह-
तोऽपि पूजयस्य सङ्गिर्निवृत्तत्वादनर्थहेतुत्वाच्च कुलितस्त्व-
मिति । सूत्र० । "कुजय अपराजिप्य अहो अर्क्षोर्हि कुल्लोर्हि
हिवियं" सूत्र० १ कु० २ अ० २ उ० ।

कुज-कुज-पुं० । ईषत् उज्जमाजं यत्र शक० । अप्रामार्गे,
वङ्गे, हृदयपृष्ठारोगे, पुं० । "हृदयं यदि वा पृष्ठमुज्जतं कमशः स-
वङ्गः । कुजो वायुयंदा कुयं-सदा तं कुजमादिशेत्" ॥ इति तल्ल-
स्यम् । वपुके, वि० । बाच० । पृष्ठद्वौ कुजयोगात् कुजत्वयुक्ते,
"मर्जे वातप्रकोपेण, दोहद्वे वाऽपमानिते । भवेत्कुजः कुणिः
पट्ट-स्यैको मयनयव वा" ॥ प्रमन० ५ सम्ब० द्वार ।

कुजग-कुजक-पुं० । कौ वज्र एषुल्ल शक० । अतिस्त्रुमिपुण्ये
वृक्षभेदे, बाच० । अतपत्रिकाविशेषे, हा० १ कु० ५ अ० । प्रहा० ।

कुजा-कुजा-ली० । संस्रजननस्य सैरग्रीभेदे, पादाभ्यामाक-
म्य धीक्ष्णः सुकपां चकार । बाच० । कुजगोत्रगन्धार्थां यो-
षिति, विशो० । (कुजायाः पतङ्गहचारीण्याः सेनायुधयोगे कथय-
कम् "अणुयुधोगं" गद्ये प्रथमजगो २८४ पृष्ठ उक्तम्)

कुमिलविमल-कुटिलविल-न० । इतिशिक्षायाश्च, सूत्र० १
ब० ३ अ० ३ उ० ।

कुमिल्वय-देशी-कुटिले, देश० २० ३ ब० ।

कुमिल्वय-कुटीवत-वि० । कुटीचरेषु, ते च ग्रहे वर्तमाना व्य-
पगतकोभलाभमांशः अष्टाङ्कः प्रजयन्तीति । श्री० ।

कुनी-कुटी-श्री० । कुट इत् कीट् । ग्रहे, कुटिवा, सुराणामगण-
प्रत्ये च । वाच० । तत्र ग्रहे “एगस्स कुनगारस्स कुटीए साहु-
पो द्विया” आ० म० ६० ।

कुनुव-कुनुव-पुं० । न० । कुनुव अच् । पोष्यवर्गे, बाण्ये, स-
न्तरी, नामनि, वाच० । एजजनवर्गे, उच० १४ अ० ।

कुनुवय-कुनुवक-पुं० । वनस्पतिविशेषे, प्रका० १ १६ ।

कुडि (पृ)-कुडिम्ब-वि० । कुडम्ब शनिः । कुडम्बयुके, ग्रह-
स्थाभे, कर्षके, वि० । वाच० । प्रभूतपरिचारकलोकपरिवृते
राजहरणमुक् (बन्धिका) पोषिकाविलिङ्गवारिणि चारुचक-
तिचक्रे, वृ० १ उ० ।

कुनुवसर-कुटम्बेवर-पुं० । अवन्तीत्ये स्वनामक्याते श्रीअ-
भेदप्रतिमाभेदे, ली० ।

“इवेताम्बरेण चारण-मुनिनाऽऽचार्येण बह्मसेनेन ।

शकावतारलीये, श्रीनानेयः प्रमिष्ठितो जीवाय ॥ १ ॥

कुटम्बेश्वरनाभय-देवस्थानवृत्तेजसः ।

कल्पे अत्तामि लेखेन, दृष्ट्वा शासनपट्टिकाय ॥ २ ॥

पुर्वे साटदेशे मएनमशुकचक्रपुरालङ्कारे शकुनिकाविहारे
स्थिताः श्रीवृद्धवादिस्तुर्यः येन निर्जयिते तेन तस्य शिष्येण
प्राप्त्यमिते प्रसिद्धा विधाय बाह्वरुण्यै बह्निगपथायां क-
र्णाटमहद्विचारकरं निर्जित्य त्रतं प्राहयांचकिरे । सैस्कन्तं कर्तुं न
जानन्ति श्रीमन्मन्तीयेष्टरा गणधरा वा बद्वैमागधेनाज्ञायमकु-
र्षन् । तदेवं जल्पतस्तत्र महद् प्रायश्चित्तमापन्न, किमेतत्तथाप्रतः
कथ्यते, स्वयमेव जानन्नसि । ततो विभूषणमिद्वेष्टसौ-भगवन् ।
आश्रयमाणो द्वादशवार्षिकं पाराजितं नाम प्रायश्चित्तं शसुसक-
र्षकाजोहरणादिलिङ्गः प्रकटितावधूतकपञ्चरिप्यामीति । प्रा-
हयकमुपयुक्त इति सुशिराभेदितमाकर्ष्य देशान्तरप्राप्तमन-
यादिषु पयेंद्रे द्वादशे वर्षे श्रीमनुजान्यां कुटम्बेश्वरदेवालये
शेषासिकाकुसुमप्रज्जितचोलपहलङ्कृतशरीरः समागत्यासां-
वके । ततो देशं कस्यान्न मगसीति लोकजल्पमाणोऽपि नाज-
ल्पत् । एवं च अनपरम्परया भूत्वा सर्वभाऽऽपुर्णकृतिश्रद्धाविश्व-
मनराङ्गित्यैकवत्सरः श्रीशिक्रमादित्यदेशः समागत्य जल्पवर्ष-
वकार-कीर्तं लिङ्गिकोऽजिकोऽकिमिति स्वभा देशो न ममस्तेव ।
तत्स्विद्वर्षमादि वादिना-मया नमस्कृते देशे लिङ्गभेदो अ-
वतमप्रीत्येव अभिष्यति । राहोच-नवतु क्रियतां ममस्कारः ।
तेनोक्तम्-श्रुयतां तर्हि । ततः पञ्चासनेन धूत्वा द्वाविशुक्तादिभि-
र्देवं स्तोतुमुपचक्रमे । तथाहि-

“स्वयंभुवं भूतसहस्रनेत्र-मेनेकमेकाङ्गराजलिङ्गम् ।

अष्टयकमध्याह्नविम्बलोको-भगादिमध्याह्नमनुपपापम्” ॥ १ ॥

इत्यादि प्रथम एव स्तोके प्रासादस्थिताय शिखिशिखाम्राविष-
शिखायै धूमवर्तिवदस्यात् । ततो जनेवंकनमिद्वयै-ब्राह्मविधे-
श्यापीः काशान्निकोऽयं मगवास्तुदीयनैकनेत्रेण भिज्जं अस्-

सात् करिष्यति । ततस्तद्विसेज इव सतङ्ककारं प्रथमं ज्योतिर्नि-
र्गत्याप्रतिचक्रतोऽभ्यमानमिध्याह्नदिदेवतमावृणोति ॥ त्रिधा नि-
म्बा प्रादुरास पञ्चासनासीनः स्वयंभुमगवाङ् नामिस्तुः । सदन-
दशैकमभावनया तर्पणः पाराजितस्मान्निधिरिति विमुच्यरक्षता-
म्बराणि प्रकटीकृत्य मुक्कबलिकाङ्गाहरणादिभिर्हानि महारा-
जं चमोक्तेराशीर्वाच्योचकः बाहीन्द्रः । ततो विनयपुनस्सर-

“सुरये सिद्धसेनाय, दूरादुच्छ्रितपाणये ।

चमैर्हान इति श्लोके, इदौ कटि मराधिपः” ॥ १ ॥

ततः प्रभूतं क्रमयित्वा द्रुपतिः स्तुतिमकार्षीत् । यथा-

“उदुम्बपूराजितसिद्धसेन-दिवाकराण्यर्चकृतप्रतिष्ठः ।

श्रीमान् कुटम्बेश्वरनाभिलुपु-देवः शिष्यायास्तु जितेहरो ना” ॥ १ ॥

ततो भगवतो मष्टश्रीदिव्यकारसुरदेवैश्चनया सज्जीर्णाचारि-
वरकन्यायितस्वानाचिरम्भक्ततया विश्रुतः सम्यक्त्वमूर्ता दे-
शविरति प्रत्यादि श्रीशिक्रमादित्यः । ततश्च गोवृद्धमरुते
सांवनाप्रभृतिप्रामाण्यमेकनवति, चित्रकूटमण्डले बसानप्रभृ-
तिप्रामाण्यं चतुर्दशीति, तथा गुणदेवसीमप्रतिप्रामाण्यं चतुर्वि-
ंशतिमाहेनवासकमण्डले देसराडाप्रभृतिप्रामाण्यं बद्धपञ्चाशते
श्रीकुटम्बेश्वरश्रुचनदेवाय शासनं स्वर्गमिषसाधेयमाहात् । ततः
शासनपट्टिकां श्रीमनुजान्यां संवत् १ चैत्र सुदि १ शुक्लमात्र-
देशीयमहाकपटलिकपरमाहेनहवेताम्बरोपासकब्राह्मणनीतम-
स्तुतकात्यायनेन राजाऽलेखयत्, ततः श्रीकुटम्बेश्वर श्रुचदे-
वः प्रकटीभवति । तदिनात् प्रभृति सत्त्वान्नामिध्याकोप्येदेन
सर्वानपि अट्टाघरादीह वर्षाणिमः इवेताम्बराद् कारयित्वा
रिमुकमिध्याह्नदिदेवगुः सकाममिषयन्ती जैनसुद्राह्नितां चकार-
 । ततः परितुष्टैः श्रीसिद्धसेनसुरिभिरमिद्वयैः सधुषाधवा-
 “पुण्ये वाससहस्ते, सयमिद्वयिद्विजनिम नवनवरकालिप ।
दोही कुमरनिर्यां, तुह विक्रमराय । सारिच्छो” ॥ १ ॥

इत्थं क्वापि सर्वज्ञानपूज्यतां चोपगतः श्रीकुटम्बेश्वरो
युगादिदेव शति ।

“कुटम्बेश्वरदेवस्य, कल्पमेतं यथाकृतम् ।

कविर रचयोचकः श्रीजिनप्रभस्तुर्यः” ॥ १ ॥ ली० ४६ कल्प- ।

कुनुजग-कुनुजक-पुं० । जलमण्डकः, “कुटुम्बो जलमरूपो
भरणति” नि० बृ० १ उ० ।

कुनुकायारिय-कुनुकाचार्य-पुं० । स्वनामक्याते दार्शनिकप-
रिन्दते, अने० ३ अ० ६ ।

कुनुली-कुटिका-श्री० । अल्पकुल्याम्, “एककुनुली पंचादि क-
ली, तदे पंचादि वि ज्ञमंस्तुष्ट बुद्धी ।” प्रा० ४ पाद ।

कुह-कुह्य-न० । “कुह” कार्कश्ये एषत् । कौतेरन्ध्याऽवक, कुणां-
गमश्च ह्युज्ज्वलवत्सः । वाच० । प्राकृते- “अघो मनयाय”
७ । २ । ७८ । इति बहुक । प्रा ३ पाद । “गोपादयः” । ७ ।
२ । ७४ । इति वा निपातः । प्रा० २ पाद । स्त्रियमदादिमिमेते,
वृ० २ उ० । पाषाणरचिते, उच० १६ अ० । चटिकाविरचिते,
वृ० ३ अ० । मिश्रशुद्धाये, वृ० २२ अ० । अ० । “कुहा
सा भासा कुहं गिह” नि० बृ० ७ उ० । विलेपने, कौटुहलं,
स्वार्थे के जितौ, वाच० ।

कुवुतर-कुल्यान्तर-न० । ऊनचमने, “कुवुतरपुत्रकीशिक्रम-
जीव” । इति कुडवास्तरं पञ्चमब्रह्मवर्धविषयः । आब० ४ अ० १ ।

यन्मातरस्येऽपि कुम्भावी दम्पत्योः सुरतादिव्यधः ब्रूते
तस्यायः । व० ३ अ० । प्र० ॥

कुड-कुठ-पुं० । कुठं क्षेत्रेण यज्ये कर्मणि कः । "को डः" । ॥ १ ।
११६ । इति उच्य डः । प्रा० १ पाद । वृत्ते, वाच० ।

कुडार-कुडार-पुं० । क्री० । कुड करणे आरब्ध् । "जो डः" । ॥ ८ ।
१ । १११ । इति उच्य डः । प्रा० १ पाद । परशी, अजु० । श्रोत्र्ये
गौरा० क्री० । वाच० । परयु-पर्यु-स्थितिपर्यायाः । वाच० ।

कुडाल-कुडार-पुं० । क्री० । कुडारयोःकार्ये, अजु० ।

कुण-कु-धा० । करणे "कुणे कुणः" । ॥ ४ । ६५ । कुणेः कुण इत्या-
देशो वा भवति । "व्यञ्जनाद्भवन्ते" । ॥ ८ । ४ । २३७ ।
इत्यनेकारः । प्रा० ४ पाद । कुणह, करर, करोति ।

कुण्यंत-कुर्नुत-त्रि० । विध्वति, जी० १ प्रति० ।

कुण्यक्-कुण्यक-पुं० । कुडण्यनस्थितिभेदे, प्रज्ञा० १ पद । आचा० ।

कुणमायु-कुणवत्-त्रि० । विध्वति, "पुडवाभ्याणांवाच्यं
कुणमाये सवत्ते" । आच० ४ अ० । आचा० ।

कुणव-कुणप-पुं० । कण-कपन् संप्र० । "पो वः" । ॥ ८ । १ ।
२३१ । इति एव्य वः । प्रा० १ पाद । त्यकप्राणे, श्रुतभेदे, शब्दे,
पूतिगन्धे, अन्नभेदे, वाच० ।

कुणाल-कुणाल-पुं० । अंगिकसुतकोणिकसुतोदायिपद्मेदित-
नवनन्दपद्मेऽङ्गिकसुतसुतविन्दुसारसुताशोकभीसुते, कल्प० ।

यस्य पुत्रः सम्प्रतिनामा परमाहोतोऽभूत् । कल्प० ८ स्रज ।
तस्याधोऽतत्तवे कथामन्त्रं वेदम्-पाटलीपुत्रनामान-
गरे मौर्यवंशसमुद्भवोऽशोकभीर्नाम भूपालः । तस्य जै-
कस्या राक्ष्याः कुणालनामा तनयः समुत्पन्नः । तस्य
व ह्युक्ते ब्रह्मयिनी नगरी नरपतिना प्रहता । ततश्च
सातिरेकावधारिके नस्मिन् कुमारे जन्मवाङ्मेत्यागव अशो-
कभीराज्याय निवेदितम्, यथा-यतावति वयसि वर्जने सुध्म-
पुत्रः । ततश्चागतपुरोपधिनेन भूपतिना स्वहस्तेनैव लिखितः कु-
मारपत्र लेखः । तस्य तत्र वेदमन्त्रेण-यथादानीमधीयतां कुमारः ।
तं च लेखमसंबतितमेव मुक्त्वा शरीरभित्तोर्यमुत्पिठतो नरना-
थः । ततश्चैकया राक्ष्या शुद्धाया वाचितोऽसी लेखः । चिन्तितं च
यथा-मायावि विद्यते पुत्रः, केवलं लघुरसी, महाबल कुणालः,
तनस्तस्मिन् राज्यव्योम्भतां विभ्रति न मदीयपुत्रस्य राज्याऽऽवा-
सितः, ततस्तथा करोमि यथा कुणालो राज्यस्थापयाम्ये भवति, अव-
यसरज्ज्यायम् । इति विचिन्त्य निधिवनाद्रीकृतया इतस्थितनय-
नाञ्जनशलाकायाऽकारस्योपरि प्रहृत्वा विन्दुः जातं च ततो 'मन्धी-
यतां कुमारः' । ततस्तथैव राक्ष्या मुक्तस्तत्रैव प्रवेशे लेखः । राक्ष्यापि
कथमपि पुनरवाचितं यव संबतितोऽसी । गतश्च कुमारसमीपयः ।
अथधारितश्च केनापि नियोगिना, अमकतश्च विरुद्ध इति मत्वा
न बाधितः । कुमारनिर्देशे न बाधितः । ततो विहातलेकार्येन
शोकं कुमारये-मौर्यवंशोत्तराणामसस्माकमाहो भुवनेऽपि न
कश्चिद् धारयति, ततः किमद्वेषे ततस्याहो लहयिष्यामि ?
न भवत्येवैनदिशुक्त्वा तत्पथ एवागमितोऽसी लोहाशलाका शुद्धा-
या मुक्तद्वारादेः सर्वस्मिन्नपि परिजने निवारयत्यङ्गिते अ-
किणी, आनन्दाग्रः । ततो विहातसमस्तैतद्व्यतिकरो राजा
महावंतं वेदं विधाय कु हाव्योऽजयिनीमुत्सारयौचितं किमप्यन्व-

ग्राममात्रं दत्तवान् । तत्र च स्थितेन कुणालकुमारेण शिक्षिता प्रक-
रन्वती मीतकला । पुत्रश्चाप्यहो तस्य समुत्पन्नः । ततस्तदाभ्या-
वासिनिमित्तं गतः पाटलीपुत्रं नगरं कुणालः । समासितश्चातो-
व तन्नगरनिवासी समस्तोऽपि शोकस्तेन गीतकथया । गता
च तत्प्रसिद्धिः । भूपालान्तिकं नीतश्चासी । तत्र कृतं च यवनि-
कास्तरे तेन नीतमतीवाऽऽधिकसिद्धाजगद् भूयिणीपतिः-वाचस्प-
त्योः । प्रचक्ष्माणि तत्र समीहितम् । ततः पठितं कुणालेन-

बंदयुत्तपुत्रो उ, विन्दुसारस्स नजुओ ।

असोमसिरीयो पुत्तो, अंधो जायड काणणि ॥ ८६२ ॥

अस्याऽयं भावार्थः-पाटलीपुत्रनगरे आणक्यप्रतिष्ठितो मौर्यः
प्रथमं किल चन्द्रगुप्तो राजा बभूव । तनस्तपुत्रो विन्दुसारः
समदूतः । तदनन्तरं तु नपुत्रोऽशोकभीर्जातः । तस्य चाप्योऽसी
कुणालः पुत्रः । एवं च तस्य चन्द्रगुप्तस्य प्रथमः विन्दुसारस्य तु
नपुत्रः पौत्रः, अशोकभीरूपतेस्तु पुत्रः, 'काकणि' कृत्रिमप्रापया
राज्यं याचत इति । ततो यवनिकापगमं कारयित्वा कश्चित्स-
कौतुकेन राज्ञा सविशेषं वृष्टः सर्वमपि स्वव्यतिकरं कुणालः
कथयामास । ततः भूयिणीपतिना वृष्टः-अन्वस्त्वं राज्येन किं क-
रिष्यसि ? तेन प्रोक्तम्-वेदः । मम राज्याहोः पुत्र इत्यप्रो बभूवे । रा-
ज्ञा प्रोक्तम्-कदा ? कुणालः प्राह-सम्प्रति । तत् सम्प्रतिरित्येव
तस्य नाम प्रतिष्ठितम् । राज्यं च तस्मै प्रदत्तमिति । तदेवं यथेहा-
कारस्थापयेत्कोत्पत्यधिकेन विन्दुना कुमारस्य भेजापायो जा-
तः तथा सुत्रेऽपि विन्दाद्याधिक्याह्वानं समाप्या सद्योन्धे-
संभव इति ज्ञावर्धयामित । ८६२ । विशेषः । ॥ ८ । आचार्योत्तिनद्वेय-
सत्कजवन्तमित्रस्य स्नातरि, आच० ४ अ० । 'पक्षिदि' शब्दे कथा)

कुणालनगर-कुणालनगर-न० । उच्चयिष्याम, 'आसी कुणा-

लनगरे रायनमपि वसामश्वासो ।' कुणालनगरे उच्चयिष्यामि-

त्यर्थः । संधा० ।

कुणाला-कुणाला-क्री० । स्वनामकथातार्यनगर्याम, 'काशकथं

नरकावासं, संजायेते स्म नारको । कुणालाया विनाशस्य, काशद्व

वर्षे ब्रयोद्देशः । आ० क० । आ० म० । येरावतीनाम नदी कुणालाया

नगर्याः समीपे जङ्गलप्रमाणेनोद्भवति, वृ० ४ उ० । ग० ।

उत्तरस्यां दिशं आर्येजनवन्दे, वृ० १ उ० । यत्र अवस्ती

नगरी । प्रब० २७४ द्वार । श्या० । "तथं काशेन कुणाला ना-

म अणवप होत्या तथ न रूपा नाम राया होत्या" ॥ हा० १

वृ० ८ अ० । श्या० ।

कुणि-कुणि-पुं० । कुण-इत् । तुणुवृत्ते, वाच० । ग्रांथानन्दो-

वाद् हस्वैकपादे न्यूनेकपाणौ कुरदे, प्रब० ५ संब० द्वार ।

आचा० । पाद्विकल, वृ० १ उ० ।

कुणिआ-पेशी-कृत्तविधवार्यं, दे० ना० २ वर्ग ।

कुथिम-कुणप-न० । पुं० । मांसे, श्या० ४ ग० ४ अ० । उपा० ।

क्री० । व्य० । पि० । सूत्र० । शब्दे, तदुत्से वसादौ, प्र० ७ श०

६ अ० । अजु० । प्रब० । "ते दुर्दिगंधं कल्लेण य फासे,

कम्भोचया कुथिमे आषसंति पि" । कुथिमे दधिराधाकुले । सूत्र०

१ वृ० ५ अ० १ उ० । ६ । मांसप्रीतिधिरपुत्रपूयःप्रतिफल-

कम्भमाकुले सवामेभ्याचमे बीमस्सदृशेन दाहारावाक्येन कटं

मा तावदित्यादिमावधिरितदिगन्तराक्षे परमाधमे नरका-

वाक्षे, सूत्र० १ वृ० ५ अ० १ उ० ।

कुष्मिन्नाहार-कुष्माहार-पुं० । कर्मधारयसमासः । मांसमोज-
ने, अ० ८ श० ६ उ० । कुष्पः शब्दस्त्रयोऽपि ब्रह्मणिः कुष्प-
यः, तद्भाहारः । कुतकभक्तेः, अ० ७ श० ६ उ० । जं० ।

कुतक-कुतर्क-पुं० । कुयुक्ती, अष्ट० १६ अष्ट० ।

अथ कुतर्कव्यापिशिक्षा-

जीवमानेऽत्र राक्षीय, चमूचरपास्त्रिचदः ।

निषर्चते स्वतः शीर्षे, कुतर्कविषयग्रहः ॥ १ ॥

(जीवमान इति) जीवमानेऽत्रावेष्टासंश्लेषयेद् बहुमिध्या-
त्वनिबन्धनं पञ्चवादिशब्दाख्यं स्वतः पञ्चानेवापरोपदेशो-
न शीर्षम्, कुतर्क एव विषयग्रहो दृष्टापायहेतुत्वेन कूरप्रहः,
कुतर्कस्य विषयग्रहः कुटिलाविशङ्को विनिवर्तते । राक्षि जाय-
यमान इव चमूचरपरिचरः ॥ १ ॥

शमाऽऽरामान्नञ्जाला, हिमानी हानपङ्कजे ।

अच्छास्त्रयं स्मयोद्भासः, कुतर्कः सुनयार्गला ॥ २ ॥

कुतर्केऽनिनिवेशस्तत्र, न युक्तो मुक्तिभिच्छताम् ।

युक्तः पुनः श्रुते शीले, समाधौ गुरुचेतसाम् ॥ ३ ॥

तर्कं च योगमार्गकै-स्तयोनिर्भूतकल्पैः ।

जाविष्योर्गहितायोर्धे-मोहदीपसमं वषः ॥ ४ ॥

बादादिव मतिवादीश्च, वदन्तो निर्विर्तोस्तथा ।

तत्त्वान्ते नैव गच्छन्ति, तिर्यपीकवद् गवौ ॥ ५ ॥

विकल्पकहपनाशिषं, प्रायोऽविद्याविनिर्मितम् ।

तद्योजनमयश्चान्, कुतर्कः किमनेन तत् ॥ ६ ॥

शमेति श्वकः ॥ २ ॥ (कुतर्केति) श्रुते श्राममे, शीले परको-
हविश्लक्षणे, समाधौ ध्यानपङ्कजे ॥ ३ ॥ (तर्कं चेति)
तर्कं च निकृष्टं पुनर्योगमार्गकैरप्यात्मविज्ञिः पतञ्जलिप्र-
तिज्ञिस्तपसा निर्भूतकल्पैः प्रथमप्रधानेन तपसा क्षीणमागी-
तुसारिभोषवायकमोहनैर्मविष्योर्गहितायाम् अपिष्यत्रिवाद्-
बहुप्रकलिकाशयोगिहितायाम्, उभैरत्यर्थः, मोहदीपसमं मोहा-
न्धकारप्रदीपस्थानीयं, वषो बन्धनम् ॥ ४ ॥ (बादादिकेचित्) बा-
द ईश्वरं पुनर्पतञ्जला प्रतिवादीश्च परोपन्यस्तपसप्रतिपन्नकल्पान्,
वदन्तो ह्युपायः, निश्चिन्ताम् अस्ति कलिकास्तिवादिहत्वामासनि-
रासेन । तथा तेन प्रकारेण तत्तच्छास्त्रप्रसिद्धेन सर्वेऽपि वरीमनो
मुमुक्षुऽपि, तत्त्वान्तामात्मादित्यप्रसिद्धैकपि, न नैव, गच्छन्ति
प्रतिपद्यन्ते, तिर्यपीकवत्सिलयीलक इव निरुद्धाऽऽक्रिस्तचार-
स्तिस्त्रयश्चाहमपरः । यथा ह्यहं नित्यं ब्रह्मस्यैव निरुद्धकल्पना
न तत्परिमाणमवबुध्यते, एवमेतेऽपि बादिनः स्वपञ्जातिनिवे-
शनायाः विभिन्नं वदन्तोऽपि मोक्षप्रामात्यं प्रतिपद्यन्त इति ॥ ५ ॥
(विकल्पेति) विकल्पाः शब्दविकल्पा अर्थविकल्पाश्च, तेषां कल्प-
नादपि हिरण्यं, प्रायो बाह्येनाऽविद्याविनिर्मितं ज्ञानावरणीया-
दिकर्मसंपन्नजनितं, तद्योजनमयस्तेदकधारामा चात्र कुतर्क-
स्तात्किमनेन मुमुक्षुणाः, दुष्टकारणप्रमदस्य सत्कार्यहेतुत्वात् ॥ ६ ॥

जातिप्राप्य बाध्योऽर्थं, पृक्तान्यविकल्पनात् ।

हस्ती हन्तीति वचने, प्राप्ताप्राप्तविकल्पनात् ॥ ७ ॥

स्वभावोच्चरपर्यन्त एषोऽत्रापि च तत्त्वतः ।

१५६

मार्वागृह्णाङ्गानामभ्यस्त-मन्मथाऽन्नेन कल्पमात् ॥ ८ ॥

(जातिप्राप्येति) जातिप्राप्यश्च रूपमात्मककल्पश्च, बाध्यः
प्रतीतिकलाम्भयार्थं कुतर्कः । प्रकृतान्तरात्प्राप्तं बाधविरिक्त-
कलाऽप्येवजनस्य तत्त्वसंश्लेष- विकल्पनात्, हस्ती हन्तीति व-
चने हस्त्याकन्देनेके प्राप्ताप्राप्तविकल्पवैधायिकज्ञानस्य, यथा
ह्यपरिग्रहं वक्तारं प्रति-किमर्थं हस्ती प्राप्ताप्राप्तव्यस्तुतामासम् ।
माये स्वमपि व्याप्यादयेत्यर्थं च जगत्प्रसिद्धं किञ्चिदप्यर्थं ह-
स्तिना घृहीतो निवर्तते रूपमपि मोक्षितः, तथा तथ्याविप्रसिद्ध-
व्यवहारी तत्त्वहस्तोक्तयोऽपि कुतर्कहस्तिना घृहीतः सद्गुरुप्र-
वृत्तैश्च मोक्ष्यते इति ॥ ७ ॥ (स्वभावेऽपि) एव कुतर्कः स्वभा-
वोच्चरपर्यन्तः, अत्र च "वस्तुस्वभावादिस्तरं बाध्यम्" इति ब्रह्म-
नात् । अत्रापि च स्वभावोच्चारणार्थगृह्णाङ्गकल्पस्य ज्ञानमभ्यस्तं
तत्त्वतः अभ्युपगच्छत्येकेन बादिना स्वभावस्य (अभ्यान्मन्मथा-
कल्पनात् ॥ ८ ॥

तथाहि-

अपां दाहस्त्वान्तत्वे, दर्शिते दहनान्तिके ।

निपूकृष्टेऽप्ययस्कान्ते, स्वार्थशक्तेः किमुचरम् ॥ ९ ॥

दृष्टान्तपालसौलज्या-त्तदयं केन बाध्यताम् ।

स्वभाववाचने नात्, कल्पनागौरवादिकम् ॥ १० ॥

(अपामिति) अपां शैत्यस्वभावव्यक्तिनं प्रत्ययं दहनान्ति-
के दाहस्वभावत्वे दर्शितेऽप्ययस्कान्तिरप्यपरिहाराद् विप्रकृष्टेऽप्य-
यस्कान्ते स्वार्थशक्तौदाहरणशक्तेर्विप्रकरणं मायव्याप्रयोजक-
त्वान् किमुचरम् ॥ ९ ॥ अभ्युपगच्छति स्म ज्ञानव्याप्यनुयोजयत्वा-
द्विरोपस्याविनिगमात् । तदुक्तम्-

" अतोऽग्निः ज्ञेयस्यस्य, सन्निधौ दहतीति च ।

अग्निप्रसन्निधौ तस्या-आवृणोत्युदिते तयोः ॥ १ ॥

कौशपाणाहने शानो-पायो नास्त्यत्र युक्तिः ।

विप्रकृष्टेऽप्ययस्कान्ते, स्वार्थकृद् दृश्यते यतः ॥ २ ॥

(दृष्टान्तेति) दृष्टान्तमात्रस्य सौहृदमासत्तत्त्वद्वयमन्यथा स-
त्त्वविकल्पकः कुतर्कः केन बाध्यताम् । अग्निप्रसन्निधौ दाह-
स्वभावत्वे कल्पनागौरवं बाधकं व्याहित्य आह-स्वभावव्यो-
पपत्तिरित्यर्थं बाधने कदरानागौरवदिकं नात् न समर्थं, कल्प-
नासद्भावेनापि स्वभावस्याप्यथाकृतमनुमाप्यताम् । अत एव न क-
ल्पनालाघवेनापि स्वभावान्तरं कल्पयितुं शक्यमिति दृष्टव्यम् ।
अथ स्वस्य ज्ञातोऽमानुक्तो धर्मो नियतकारणवादिरप्य एव,
स च कल्पनालाघवज्ञानेन दृष्टान्ते, अभ्युपगृहीतश्च कल्पनागी-
रवज्ञानेन त्यज्यतेऽपि तत्रैव गौरवेऽपि अग्रमार्गिकत्वस्य पुन-
रिहत्वात्मागौरविकस्य च गौरवादित्यप्यदोषत्वादिति दिक् ॥ १० ॥

दिक्चरुस्तत्रविज्ञान-निर्दर्शनवतोऽत्यतः ।

धिपां निरात्मन्वन्तान्, कुतर्कः साधयत्यपि ॥ ११ ॥

तत् कुतर्कं पर्याप्तं-प्रसमज्जसकारिणा ।

प्रतीतिव्याप्यैस्त्रिर्यं नावकाशोऽस्य कुञ्चित् ॥ १२ ॥

(त्रिर्यञ्च इति) त्रिर्यञ्चस्त्वविज्ञाने एव निर्दर्शने उदाहरण-
मात्रे तद्वत्त्वात्त्यतः कुतर्कः धिपां स्वैकज्ञानानां निरात्मन्वन्ता-
मतीकविषयकमपि स्वाधयति ॥ ११ ॥ (तदिति) तत्त्वस्य ज्ञा-
कारिणा प्रतीतिव्याप्यैस्त्रिर्यञ्चस्त्वविज्ञाने पर्याप्तं कुतर्कं, अ-

तीन्द्रियार्थानां चर्मार्थानां लिङ्गार्थं नास्य कुतर्कस्य कुत्रचिद्व-
काशः ॥ १५ ॥

शास्त्रस्यैवाऽनकाशोऽत्र, कुतर्काग्रहतस्ततः ।

शीलवान् योगवानपि, अक्षावांस्तन्मविद् नवेत् ॥१.३॥

तत्रतः शास्त्रजेदम्, न शास्त्रीणामजेदतः ।

योहस्तदाभिमुक्तीनां, तज्ज्ञेदाश्रयणं ततः ॥ १४ ॥

(शास्त्रस्याति) प्रजाती-कार्यायसिद्धौ शास्त्रस्यैवावकाशा, त-
त्त्वान्-प्रियायेत्येतावत्प्रत्ययानुसृत्येव तत्त्वानुसृत्या तथानुसृत्य, तदु-
क्तम्-“मोक्षस्यैवैवमेषां न तत्त्वानुसृत्या विहितः बन्धुत्वं परमादि-
संबन्धाद्यगमदर्शनात्” ॥१॥ तद्वत्समात् कुतश्च प्रवर्ततेऽत्र शास्त्रे
अवकाशः श्रुतवान् परब्रह्मविदित्येवमगमः सदायोगतत्परः
तत्त्वविष्णुर्माध्यात्मिण्यायैर्दश जनेषु ॥१॥ तत्र शास्त्रा-
वकाशे विष्णुवाक्येन शास्त्रादभ्यस्ये इति स्पष्टीकृतं ब्रह्म-
(नस्त्ये इति) तत्त्वोऽयमेव शास्त्रोपायः तात्पर्यमगमहात्म्यजनेषु नास्ति ।
शास्त्रमूल्यं धर्मयोगेनानुपेक्षतः तत्त्वस्यायैकदेशमामेवैवैव-
स्व-
बुद्धौ न तद्वैदिकप्रमाणानात् । अयं पदवाह-तत्त्वस्यायैकदेशमिमुकी-
नां शास्त्रस्यावकाशः तद्वैदिकप्रत्ययं शास्त्रानुसृत्याङ्गीकरणं मोक्षोपा-
नं, निर्दोषत्वेन तद्वैदिके कथ्यात् । तत्त्वम्-“न तत्त्वानं विष्णु-
तः, सर्वत्रा बहवो यतः । मोक्षस्तद्विष्णुमुक्तौ, तद्वैदिकप्रत्ययं
यतः” ॥१॥ ॥२॥

सर्वज्ञो मुख्य एकस्तत्-प्रतिपत्तिश्च यावताम् ।

सर्वेऽपि ते तमापन्नाः, मुख्यं सामान्यतो बुधाः ॥ १५ ॥

न ज्ञायते विशेषस्तु, सर्वथाऽसर्वदर्शिभिः ।

अतो न ते तमापन्नाः, विशिष्य क्षुवि केचन ॥ १६ ॥

(सर्वज्ञ इति) सर्वज्ञो मुख्यस्तात्त्विकाराधनाविषय एकः, सर्वज्ञ-
स्वात्त्वाविशेषात् । तत्कथम्—“सर्वज्ञो नाम यः कश्चित्, ताम्नायिक-
क एव हि । स एव एक सर्वज्ञः, यस्मिन्नेदं प्रीतिं तवती” ॥१३॥ तत्र-
प्रतीतिः सर्वज्ञजन्मवत् पाततो तत्सर्वज्ञत्वात् । तेन सर्वज्ञ-
भुवात् सर्वज्ञं मुख्यं सामान्यतो विशेषाभिधेयस्यावकाश आ-
भित्ता, निर्दिष्टाविशेषगुणवत्तत्वेन प्रतिपन्नसर्वस्तुतः सर्वज्ञविषयक-
वृत्त्यं मुख्यत्वात्त्वान्नामेतेन तस्या अविशेषात् । यद्येकः “प्रति-
पत्तिस्तत्त्वस्य, सामान्यैवैव यावताम् । ते सर्वेऽपि तमापन्नाः
इति व्याप्यतिः परा” ॥ १॥१४॥ (नैति) विशेषस्तु सर्वज्ञका-
नादितत्वेनेदं तु सर्वज्ञादं विनिर्मुक्तवत्, सर्वथा सर्वैः प्रकृतेः, न
ज्ञाप्यते अतो न ते सर्वज्ञाभ्युपगमनसं सर्वज्ञमापणा भाविताः,
“सर्वेऽपि हृदि पुण्यां कथम् । तत्कथम्—“विशेषस्तु पुनस्तस्य,
कारण्येनानासर्ववर्दिभिः । सर्वेन ज्ञाप्यते तेन, तमापन्नं न कथम्”
॥ १॥ १५॥

अतः सामान्यप्रतिपत्त्यंशेन सर्वयोगिषु परिशिष्टा
तुल्यतैव भावनीयेत्याह-

सर्वज्ञप्रतिपक्ष्यं-माभित्याऽमज्ञया धिया ।

निर्व्याजं तद्व्यता ज्ञान्या. सर्वतन्त्रेष योगिनाम् ॥ १७ ॥

अवाप्तरभेदस्त सामान्याविरोधीत्याह-

तथाऽस्य विभक्तौ ऽपि, तदभ्यासं निश्चितम् ।

महो नामादिभेदेन भिक्षाचारैश्चपि भुजः ॥ १८ ॥

(सर्वहेति) सर्वहे प्रतिपाद्येष्टमाश्रित्य, प्रमत्तया राग-
द्वेषमन्तरितया विद्या बुद्ध्या निष्कामाभिव्यक्तिं सर्व-
लोकप्राप्तजनपराया नुत्पत्ता आम्बा, सर्वस्यैव सर्वस्यैवैव यो-
गिनिर्गुणमुत्पन्नया । तदुक्तम् "तत्सत्तामात्मोपपन्नमनुष्येति
विद्या । निर्व्याजं तदुत्पन्नं यदासीत्, तेनाग्नौवै चीमता" ॥११७॥
(कूरेति) दृष्टाऽऽत्मप्राप्तिर्भवत्सु तद्वृत्त्यर्थं सर्वलोकप्राप्तत्वं
न निमित्तमिदं यत्सु राक्षो नाभाविद्यामिदं पितृकुलमपि पृथक्पृथ-
कं निवेद्योपेत्य प्रकृतोपपत्तेः । निष्क्रान्तेत्यपि तथाकारजैरेव
नाभाविद्याप्राप्त्यर्थं योगिभ्यु नाममन्त्रमर्हादिपितृकादीनां
भेदेन यदा प्रकृतोपपत्तेः । तदुक्तम्

“यथैकैकस्य नृपते-बेहोऽपि समाश्रिताः ।
 दूरसज्जादिभेदेऽपि, तद्भूष्याः सर्वे यत् तै ॥ १ ॥
 सर्वकृतत्वाभेदेन, तथा । सर्वकृत्यादिना ।
 सर्वे तत्सम्पत्त्या हेत्याः, भिन्नाभारस्थिता अपि ॥ ३ ॥
 न भेद एव तत्त्वेन, सर्वज्ञानां महत्साम्राज्य ।
 तथा नामादिभेदेऽपि, आभ्यसे तत्समाश्रयिनिः ॥ ३ ॥ १ ॥ २ ॥

देवेषु योगशास्त्रेषु, चित्राचित्रविजागतः ।
 जक्तिवर्णनमप्येवं, युज्यते तदज्ञेदतः ॥ १६ ॥
 संसारिषु हि देवेषु, भक्तिस्तत्कायगामिनाम् ।
 तदतीते पुनस्तत्त्वे, तदतीतार्थयापिनाम् ॥ १७ ॥

(देवस्थिति) एवमिष्टाग्रिमन्त्रमार्जनेर्ग्रप, तदनेकतः तस्यतः सर्वहा-
मेदात्, योग्यात्म्यं सौभाग्याख्याख्यातायात्म्यं देवेषु सांप्रदाय-
साक्षाद्विषु चित्राविष्टविभागतो अतिक्रियते युज्यते । तत्कम् ।
“चित्राविष्टविभागं, यच्च देवेषु वार्यतां । ततः सप्रदायात्म्य-
तु, ततोऽप्यवामिदं स्थितम् ॥” ॥२॥१॥ (संसारस्थिति) संसा-
रिषु हि देवेषु साक्षात्साद्विषु जिकः सखा तत्कालीयवार्मिनां
सखादेवैकवार्मिनाम्, तदतीते पुनः संसारतत्कालीयं तु तस्ये तव-
तीताथवार्मिनां संसारतत्कालीयवार्मिनां योगिनां अजिकः ॥ २० ॥

चित्रा चाद्येषु तद्भाग-तदन्यद्देषमङ्गता ।

अचिन्ना चरमे त्वेषा, शमसाराऽखिलैव हि ॥ ५१ ॥

इष्टापूर्त्तानि कर्माणि, लोके चित्राऽभिसन्धितः ।

फलं चित्रं प्रयच्छन्ति, तथाबुद्ध्यादिभेदतः ॥ २२ ॥

(चित्रा चेति) चित्रा च नामाप्रकारा च, प्रायेण सांसारिकेषु
देहेषु तादात्म्यव्यवधान्यां स्वार्थोद्देवतारामाननीष्टेष्वाम्यं
सङ्गना युक्ता मोहार्जनायात्। अचित्रा एकाकारा च येषु तत्तत्-
तेषु, एषा अकिञ्चनमसारं शमप्रधाना शमप्रधाना शमैव हि तथा संमोहा-
न्नाशयति । १२॥ (इष्टपुरुषोक्तिः) इष्टपुरुषं कर्मणि होतुं
चित्राभिः सन्निभैः संसारिदेवैश्चाभाविता तद्विचित्रा कर्मवशायात्
सुष्ठुभग्यादिमात्रात्प्राप्यते, तथा बुद्ध्यादीनां बह्व्यवधान-
कृपाणां भेदतः फलं चिन्तनात्प्राप्यते, विजिज्ञानां नारा-
यणप्रिय विगमनानां संसारिदेवैश्चायानां तत्कर्म-
व्यवधानवशादिभ्योऽपि विचित्रात् । १३॥

“संसारिणां हि देवानां, यस्माच्चित्राण्यनेकधा

स्थित्यैश्वर्यप्रभावाद्दौ, स्थानानि प्रतिशासनम् ॥ १ ॥

तस्मात्साधनोपायो, नियमाधिष्ठित एव हि ।
तन्निष्ठनगराणां स्या-देकं वर्त्म कदाचन" ॥ २ ॥ २३ ॥

आक्रास सतसहस्रं, उत्तमपुरिस्ताण त्वथी ठ ॥

प्राकृतपुरवाणां प्रमज्जतात्पुत्रिः कुत्रिकापणस्तकः पञ्चकः पञ्चक-
पकमूल्यो जयति, इत्यादीनामिति-आश्लेषितस्यैवाह्वानीनां मन्थ-
मपुत्रवाणां साहस्यः सहस्रमूल्य उपधिः, उत्तमपुरवाणां चकव-
निमाएलिकमभूतीनामुपधिः शतसहस्रमूल्यो भवति । पतञ्ज मू-
ल्यमानं ज्ञापयतोऽनन्वयम् । उत्कर्षतः पुनस्तथापामप्यनिय-
तम् । अथ पञ्चकं ज्ञापयं, सहस्रं मध्यमं, शतसहस्रमुत्कृष्टम् ।

कथं पुनरेकस्थापि रजोहरणादिबस्तुन स्वयं विचित्रं
मूल्यं प्रयतीत्युच्यते-

विक्रितं जया प-पण्डो रयाणस्स तविहं मुञ्चं ।

कायगमास्रञ्च तदा, कुत्तियमुञ्चस्स णिक्कं ति ॥

यथा तद्वस्तु मरुतपरागादेर्विक्रितं प्राप्य प्रतीत्य तद्विधं
मूल्यं जयति; यद्यहो मुप्यः प्रबुद्धो वा विक्रिता तादृशमेव स्व-
यं बहु वा मूल्यं जयतीति भावः । एवं कायकं प्राक्कमासाद्य
कुत्रिकापणे आकृतमूल्यस्य निष्कं परिमाणं भवति, न प्रतिनियतं
किमपीति प्रावः । इतिः शब्दस्वरूपपर्याये ।

एवं तिविहे जाण, माञ्छं इच्छाणं दिज्ज बहूणं पि ।

सिक्किमिं लोणम्मि नि, समाएस्स य पंचगं भंरं ॥

एवं तावत्त्रिविधं प्राकृतमध्यमोत्तमदेवजिहे जाते मूल्यं प-
ञ्चकादिकस्य परिमाणं ज्ञापयतोऽनन्वयम् । इच्छया तु बहुपि
यथोक्तपरिमाणानाधिकमपि प्राकृताद्याऽऽप्युक्तोक्तोऽप्यत्र प्रति-
नियमः । न चैतद्वैधेयान्ते किं तु लोकेऽपि सिद्धं प्रतीतिमिव म-
या भ्रमणस्यापि पञ्चकं पञ्चकपकमूल्यं भारं जयति । इह च
कपको यस्मिन् देशे यस्माकं व्यवहियते तत् प्रतिपत्त्यः ।

अथ कुत्रिकापणः कथमुपपद्यते इत्याह-

पुण्वजिगा ठ देवा, मयुयाण करंति पादिहरैरा ।

लोणच्छेरयज्जा, तह च्चकीणं मयाण्डिभ्रमं ॥

ये पूर्वदेविका भवाम्तरसङ्कृता देवाः पुण्यवतां मनुजानां
'प्रातिहार्याणि' यथामित्थपिनाथोपकीकनलकुणानि, कुर्वन्ति
यथा लोकापचर्यभूता महानिधयोऽनिरूपप्रभूतान्, चक्रिणां भ-
रतादीनां प्रातिहार्याणि कुर्वन्ति । वर्तमानविदेशस्तत्कालमङ्गी-
कृत्यावच्छेदः, एवं कुत्रिकापण उत्पद्यते ।

तथैतेषु स्थानेषु पुरा बभूवुरेति दर्शयति-

उज्जेणी रायगिहं, तोसलिनगरस्स यावि इनिवाञ्चो ।

दिक्खणं सालिजदे. ठवकरणं सयसहस्सेहिं ॥

उज्जयिनी. राजगृहं व मगरं कुत्रिकापणयुक्तमासीत्, तोसलि-
नगरावास्तव्येन च वणिजा अधिपासो नाम बाणमन्तर उज्जयि-
नीकुत्रिकापणत्वा क्रांत्वा स्वकुटिमाहात्म्येन सम्भवगाराधि-
नः, ततस्तेन अधिनित्यगं नाम सरः कुतः । तथा राजगृहे वणि-
के राज्यमनुशासति शालिमरुस्य सुप्रसिद्धचरितस्य वीर्या-
यां शतसहस्राभ्यामुपकरणं रजोहरयमनिमललक्षणमानीतम् ।
अनो ह्ययते यथा राजगृहं कुत्रिपण आसीदिति पुरातनोपा-
धासमासायः ।

संप्रतिमनामेव विबुधोति-

पज्जोण एरसीहे, एव उज्जेणीं कुत्तिया आसी ।

मरुह असहह जूय-दृ सयसहस्सेण देमि कम्ममि ॥

अहिज्जेने रुदो, मारेती मो य तं पेणुं ।

जगुच्छाऽऽगम वावा-रदाण खिणं व सो कुणति ।

जीएण खंनकरणं. एत्थुस्सर जा ण देमि वावारं ।

णिज्जितं तत्तलानं, आगमं पहेसी जाव ॥

अगमप्रीतानां नरहिं नरहिं नरहितजनपदेष्वप्यमनुभवति
नव कुत्रिकापणा उज्जयिण्यामासीत् । "तदा किल भगवन्ना-
थो एगो बाणियथो असहहंनो उज्जणीए आगंनूण कुत्तियाव-
णं भूयं मग्गह, तेण कुत्तियावणवाणिएण चित्थियं-एस्स ताव
मए वंचेइ नो एयं मोग्गण वारेमि स्सि भाणियं-अह सयसहस्सं
देसि तो देमि भूयं । तेण तं पडिबच्चं । ताहे तेण भग्गह-पंच-
रत्नं उदिकखादि तथो दाहामि । तेण अग्रमं काऊण देवो पुच्छि-
मो । सो भग्गह-देहि इमं च भणिहिअ-अह कम्मं न हेसि ता भू-
ओ तुमं ओघापडिहे । एवं भवअ सि भाणसा गडिअ । तेण
जुओ जग्गह-कम्मं मे देहि, दिक्खं खिणमेव कथं पुणो मग्गह अन्नं,
एवं सव्वमि कग्गह विट्ठिए पुणो भग्गह-देहि कम्मं । तेण भग्गह-
एस्स अन्नं चउत्तरं करेहि जाव अन्नं किं पि कम्मं न देहि । न्नामं
जग्गह-अन्नाहि, पराजितो मि चित्थं ते कम्मि जाव ता पडिबच्चं ता-
वना तलानं जविस्सह । तेण अस्सं विलगिऊण बारसजोयणाहं
गंतुण पलोऽयं, जाव तक्कणमेष कथं तेण भक्यच्छस्स उत्तरं
पासं जुयतलानं नाम तलानं" । अग्रमेवार्थमभिधिक्षुराह-(जग-
गच्छ इत्यादि) । मरुतपरागाद्या अश्रुधवना जूतः पिशाचविशे-
षः कुत्रिकापणे मार्गिणः, नतोऽग्रमं कृत्वा शतसहस्रेण जूतः प्र-
सः, इहं च जगितं-कर्मण्यदीयमाने अयं रुदः कुपितो मारयामीति ।
स च भूतं गृहीत्वा मरुच्छे आराधनं कृत्वा व्यापारवानं तस्य
हृतवात् । स च जूनस्तं व्यापारं क्रिमेष कर्ताति । ततः स्व-
कर्मपरिसमाप्तीं वणिजा भोतेन भूतस्य पाश्चात् स्तम्भ एकः
कार्याचकः । ततस्तं भूतमभिहितवात्-यावदपरं व्यापारं न
द्वामि नावद्वय स्तम्भ उत्तर, आगोहाऽपरोहक्रियां कुर्वन्ति
भावः । ततः स जून उत्कवाह-निर्जिताऽहं भवता, अत आ-
त्मनः पराजयविहं करोमि, अन्धेन गच्छन् यावद्वय प्रसक्तं, न-
त्यस्मादवलोकनं तत्र प्रदेशे तद्भागं करिष्यामि इति जगित्वा
तथैव कृते भूततन्नामं कृतवात् ।

पमेव नोसलीए, इमिवालो बाणमंतरो नत्थ ।

णिज्जितं इसितलानं, रायगिहे मालिभट्टस्स ॥

एवमेव तोसलिनगरवास्तव्येन वणिजा उज्जयिण्यामगम्य
कुत्रिकापणादधिपासो नाम बाणमन्तरः क्रीतः, तेनापि तथैव नि-
र्जितेन अधिनित्यगं नाम सरश्चकः । तथा राजगृहे शालिमर-
स्य रजोहरयमनिमललक्षणं कुत्रिकापणत्वं प्रत्येकशतसहस्रेण
क्रीतः । ४० ३ ३० । नि० ५० । स्थानं ।

कुत्तियावणजूय-कुत्रिकापणजून-विणो समीहितार्थसम्पादन-
सम्प्रियुक्तानेन कुत्रिकापणोपामे, भो० ।

कुत्तुम्भ-कुत्तुम्भ-पुं० । अर्मावनरुपुटो बाणविशेषः, रा० ।

कुत्तुम्भरि-कुत्तुम्भरि-स्त्री० । युष्मच्चनस्पतिनेत्रे, प्रहो० १
पद । आवा० ।

कुदाह-कुदाह-पुं० । कारणिकानां प्रजाघपरिधासहस्यपरा-
धितोऽपराधेऽप्ये रातमाहो ज्ञेयः, क्वा० १ भू० १ ५० ।

कुर्दनिम-कुर्दिनिम-वि० । कुर्दनेन निर्बुद्धे ऊर्ध्वे, ज० १ श० ११ उ० । झा० ।

कुर्दसाण-कुर्दशान-न० । क० स० । कुमते, "इमे वि विस्तिं च कुर्द-सणं असपनावधादिषो पच्यन्ते" प्रभा० २ पद । कुस्तिर-द-शंनं यस्य सः । शाक्यादी, प्रभा० १ पद । घ० ।

कुर्दाण-कुर्दान-न० । भूम्यादिदाने, "भूमिदाणं गोदानं ब्राह्म-ण्यसुयन्मादिया य सन्ने कुदाणा" नि० ७० ११ उ० ।

कुर्दिहि-कुर्दिहि-स्त्री० । क० स० । बौद्धमतानी, उक्त० ३७ अ० । कुस्तिता जिनागमविपरीतत्वाद् दृष्टिर्देशनं येषां ते कुदृष्टयः । मिथ्यादृष्टिषु, सर्वेक्षणप्रतीतिरक्षय्यतिरिक्ताशक्यकपिलकणाद्र-पादादिप्रणीतानुवर्तिषु पाषण्डिषु, पुं० । घ० ३ अर्थि० ।

कुर्दिष्टिपसंता-कुर्दिष्टिप्रशंता-स्त्री० । मिथ्यादृष्टीनां शाक्यादी-नां पुरुषनाज एतत्सुष्ठुप्रमेयं जगत्, द्वाद्युक्त एतत् इत्यादिकायां दृष्टीनां, यथा सत्यकृत्यस्य पञ्चमोऽनिवारः । घ० २ अर्थि० ।

कुर्दिक्षिंषव-कुर्दिक्षिंस्तव-पुं० । मिथ्यादृष्टिभिरिक्क संवासात् परस्परालापादिज्ञितपरिचये, एष सत्यकृत्यस्यातिचार-नेदः, एकत्र वासे हि तमक्रियाध्वज्याद् तदक्रियादेशनाकच दृढसत्यकृत्यस्यापि दृष्टिनेदः संभाव्यते, किन्तु मद्बुद्धेन-वधमस्म्येति, तदस्त्वसर्वोऽपि दूषणम् । घ० २ अर्थि० ।

कुर्दसणा-कुर्दशना-स्त्री० । सर्वज्ञानसुसाम्प्रिकषणाय, "कि-मसौ पावयत्, संमं अणदिगतधम्मसम्भावो । अन्नं कुर्दसणाप, कट्ठयरागमि पाडति" ॥ दश० टी० ४ अ० ।

कुर्दो-कुत्त-अर्थ० । "असो ङो विसर्गस्य" ८ । १ । ३७ । इति संस्कृतज्ञस्य अतः परस्य विसर्गस्य आने ङो इत्यादेशः । कस्मादर्थे, प्रा० १ पाद ।

कुर्ब-कुर्ब-पुं० । कुं नृमि ऊचति श्रावयति । अतभूतस्यैव अर्थः । काचं धाम्यन्ते, वाच० १ उ० । विशेष० ।

कुर्दास-कुर्दाल-पुं० । कुं भूमिं दसति । इत्त अण-उप-स० पुषे० । कोविदारवृक्षे, दूनिद्वारणास्त्रे, वाच० । आचा० ।

कोर्दास-पुं० । अवसर्पिण्याः प्रथमारके जाते वृत्तजातिभेदे, अं० ३ वक्त० ।

कुर्द-कुर्द-वि० । कुपिते, प्रयत्न० ३ सर्व० द्वार । झा० ।

कुर्दागमिणि-कुर्दागमिनी-स्त्री० । कुर्दायां सत्यां गमनशीला-याम्, सु० १ श्रु० ३ अ० १ उ० ।

कुर्धम-कुर्धम-पुं० । मलगणादिधर्मैः, "मलगणधर्मो सारस्स-यगणधर्मो कृत्यससाइया सव्वे कुर्धमा" नि० ७० ११ उ० । शाक्यादिप्रयत्नेषु च, हा० २७ अष्ट० ।

कुर्धमाइ-कुर्ध्यादि-वि० । ६ ब० । भूतचारित्रप्रयत्नी कत्वादि-भावेषु शाक्यप्रवचनानिदुः, ... अन्यथा देशनाऽप्यवश्यम् । कुर्धमादिनिमित्त्वा-होपायेव प्रत्ययते ॥ उ० ॥ हा० २७ अष्ट० ।

कुर्धि-कुर्धि-वि० । कुस्तिषुद्धौ, प्रति० ।

कुपकल-कुपल-पुं० । कुस्तिताम्येव, आचा० २ श्रु० ४ अ० १ उ० ।

कुप-कुप-धा० । रोये, दिवा-सक० प० सेदः । "वाकादीनां

क्षित्यम्" । उ० । ४ । २३० । इत्यन्तस्य क्षित्यम् । कुप्यइ, कुप्याति । प्रा० ४ पाद ।

कुप्य-न० । कुप क्यप् नि० । कृत्यस्वर्णभ्यतिरिक्ते कांस्यलोहातम-सीतकशुक्रवृत्ताण्यस्त्रिषाविकारोद्विक्ताष्टमञ्जकमञ्जिका-मसूरकरयशकटहस्तादिग्रहोपस्करः, घ० २० । "नाण्यविहोवय-रंशं, गेगयिहं कुप्यसम्पन्नं होइ" । नानविधोपकरणं तात्त्विकश-कमिहोद्वि आतिलः, अनेकविधं व्यक्तितुः, कुप्यसंज्ञं जयति । दश० ६ अ० । घ० । "लोहाइ उवक्करो कुप्यं" लोहादिउपस्करः कुप्य-मुच्यते । तत्र लोहोपस्करो लोहमयकर्मणीकुहालिकागता-रादिकः, आदिशब्दाभ्यामतिकोपस्करो घटादिकः कांस्योपस्करः स्थावकबालकादिकः सर्वोऽपि परिगृह्यते । घ० १ उ० ।

कूपी-पुं० । कुं पाति श० क० दीर्घः । सुधोमयेव, वाच० ।

कुप्यपमाणाइकम-कुप्यप्रमाणितिक्रम-पुं० । कुप्यं शयनारान-कुतलक्ष्मणाजनकबालकादिग्रहोपस्करकपं तत्प्रमाणस्य जायेन पर्यायान्तरकषेणातिक्रमः स्पृष्टकप्रमाणितपातविरमणस्य पञ्चमे-ऽतिचारे, यथा किल केनापि कबालकदशकलसंघं जप्य-मानं कृतं कर्थाञ्जल तदधिकसम्भवे सति प्रतनेज्जमयाद् भ-ज्यमित्वा बहुभिरपि पर्यायान्तरेण दृशेय कारयतः स्वस्वेषा-पूरणात् स्वाभाविकसंख्यायाधनाच्चातिचार इति । घ० २० ।

कुप्यमाण-कुपमाण-वि० । अतिदीर्घं, अतिह्रस्व वा । प्रश्न० ३ आक्ष० द्वार । क० प० । प्रमाणहीन, म० ७ श० ६ उ० ।

कुपर-कुं (कुं) पूर-पुं० । कुर-किङ्, कुः पिपासं अन्न परः कर्म० । आनुमि, कफोर्णो च । दीर्घमप्यपान्तरे नि० दीर्घः । वाच० । "स रहवरस्स कुपरासल्ला" कुपरी कुपराकारवात् पिञ्जनके इति प्रसिद्धौ रथावयवौ । जं० ३ वक्त० ।

कुपवपण-कुपवचन-वि० । कुस्तिनं प्रवचनं येषां ते कुपवच-नाः । चरकचौरिकादौ, अनु० ।

कुपमंला-कुपसंख्या-स्त्री० । कुपपरिमाणं, तदतिक्रमे च । स्पृष्टकपरिग्रहविरतेः पञ्चमोऽतिचारः । "कुप सर्वं च अ-प्यधनं बहुमेज्जं करेइ पंचमए दोसा" । कुपस्य कृत्यसु-वर्णव्यतिरिक्तस्य कांस्यलाहताम्रवृत्तीसीसकयशाविकारकटम-न्त्रिकामञ्जकमणानमूलिकारयशकटहलसुत्राण्डमभूतिकस्य ग्रहोपकरणकलापस्य संख्ये परिगणनताम्रवधर्तनां बहुधर्नां कर्गति । कोऽर्थः, स्थानादीनां कर्थाञ्जलिकर्तव्यं प्रतिपन्ननिय-मस्य जाते सत्यव्यसूत्यस्यालाघप्रेणाकक्षितेन स्थानादिना मीलित्या बहुबुद्ध्यं करोति, यथा नियमो न भज्यते इति प-र्यायान्तरकरणेन संख्यापूरणात्स्वाभाविकसंख्याधनाच्चा प-ञ्चमोऽनिवारः । प्रश्न० ६ द्वार ।

कुपावणिय-कुपावचनिक-न० । कुस्तिनं प्रवचनं येषां ते कुप-वचनाः, तथाभिदं कुपावचनिकम् । चरकचौरिकादिमन्त्रिण्यनि-भावश्चकारो, अनु० । ("आवस्सय" शब्दे हि० मा० ४४४ पृष्ठे कुपावचनिकनेदेषु स्पष्टम्) जमालिप्रभृतिषु निबध्नेषु, सुव० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

कुपावणियधम्म-कुपावचनिकधर्म-पुं० । चरकपरिमाजका-दिकुनीयिकधर्मैः, दश० १ अ० ।

कुपिय-कुपित-न० । जाय कः । कुके, "कुपितं नाम कुम्भितं" । आ० ७० ४ अ० ।

कुपिस-कू(कु)र्पास-पुं०। न०। कुर्वरे अत्यन्तं मास्ते वा घञ्, पु०।

"इः सदादी वा" = १। ७३। इति प्रकृतेः अत इत्वम्। प्रा० १ पाद।

स्त्रीणां कम्बुलिकायाम्, स्वार्ये कं तत्रैवायै, बाच०।

कुपोनगरण-कुप्योपकरण-न०। "पापाविहीनगरण-लक्ष्मणकुप्यं समासतो होति"। "कुप्योपकरणं पाण्यविहं अनेगल-कलनं तच्च कंसभंनं लोहभ्रंनं नाप्रभयं सूत्रमादि च। इति वरिणे 'कुप्य' शब्दाभिधेयं शुद्धीपकरणं, मि० कू० २ व०।

कुवर-कुवर-पुं०। मञ्जीजिनस्य यके, प्रब० २७ द्वार।

कुवे (वे) र-कुवे (वे) र-पुं०। कुम्बति घनम् कुबि० परक् निलोपञ्च। कास्तेनं धेरमस्य इति वा। घनवे, यक्त्राजे, वाच०। को०। एकोनविंशजिनस्य शास्त्रनयके, श्रीमञ्जिजिनस्य कुवेरां यक्षश्चतुर्मुख इन्द्रायुधवायं गजवाहनोऽष्टजुजो वरद-परशुशलाजययुक्तदक्षिणपाणिचतुष्टयो बीजपूरकमुक्त्राक्ष-युगवाभवाशिचतुष्टयश्च। अन्त्ये कुबेरस्थाने कुबेरमातुः। प्रब० २६ द्वार। तत्स्येदमित्येष कौबेरः। तत्सम्भन्धिनि, नि०। क्रियायां ऊपि। कुबेरवर्ममत्स्यादी न पत्वम्। वा कपु। कुबेरकोऽयवायै, कुगतिसि० निम्दिनदेवे, न०। बाच०। वात्प्येष्टाग्लिभेषिकस्य तुतीयशिष्ये, कन्य० ८ ज्ञान।

कुबेरदत्त-कुबे(वे)रदत्त-पुं०। कुबेरसेनायाः वेश्याया अपत्ये कुबेरदत्ताया ज्ञातवि, आ० क०।

कुबेरदत्ता-कुवे (वे) रदत्ता-स्त्री०। कुबेरसेनायाः वेश्यायाः पुत्र्याम्, आ० क०। ती०।

कुबेरसेना-कुवे (वे) रसेना-स्त्री०। कुबेरदत्तकुबेरदत्तानाम्भोः पुत्र्योर्जनन्यां वेश्यायाम्, आ० क०। ती०। ('सदरस्तोस' शब्दे कथा वक्ष्यते)

कुबेरा-कुबेरा-स्त्री०। वैश्वधनप्रभस्य नगोत्तमस्य अपरनो अ-भ्युह्यपसमायां राजधान्याम्, द्वी०। मयुरास्थायां नरबाहनायां तीर्थे (जैनशास्त्रे) देव्यां च। ती० ए कदप०।

कुबेरी-कुबेरी-स्त्री०। आर्यकुबेरानिगतायां शास्त्रायाम्, "धेरे-हितो नं अजकुबेरहितो इत्यं यं कुबेरी साहा निमया।" क-दप० ८ कण।

कुभोयण-कुञ्जोन्न-वि०। कुंमांजिनि, प्रब० ३ आअ० द्वार।

कुमराणी-कुमतिनी-स्त्री०। सिंहपुरनगराशीश्वरस्य कौक्षिधर्म-स्य राक्षसे मायोयाम्, दश०।

कुमग-कुमार्गे-पुं०। शिवपुरमापकपयविपरीते पथि, दश०।

इहिरसमायगुह्या, उज्जीविनिकायघायनिरयाप।

जे उद्दिमंति मग्मं, कुमगमगस्सिता ते व॥ १५॥ मृ० नि०।

(इहिरसेत्वादि) ये केचन अपुष्टधर्माणः क्षीतलविहारिणो भृङ्गरमसातरीरवेण गुह्यकां गुह्यकर्मणः, आध्यात्मोपपन्नो न पदञ्जलिनिकायव्यापदमरताभापे तेभ्यां मार्गमांजुमार्गमात्मानुबोधिमुपदिशन्ति। तथा हि-शरीरमिदमार्थं धर्मसाधनमिति मत्वा कालसंभवनदिहनिश्चाध्यात्मोपपन्नोऽपि न दोषायेत्येवं प्र-तिपादयामि। तथैवं प्रतिपादयन्तः कुत्तिसमागोलीयैकराल-न्यागाभिस्ता भवन्ति। नृशम्भादेतेऽपि स्वयय्या एतदुपदिशन्तः

कुमार्गाभिस्ता भवन्ति इति, किं पुनस्तायिका इति। सूत्र० १ सु० ११ अ०।

कुमगहिङ्-कुमार्गस्थिति-स्त्री०। शिवपुरमापकपयविपरीतस्य स्थितिरवस्थानम्। कुमार्गवस्थाने, दश०।

कुमगहिङ्गसंज्ञामगं-कुमार्गस्थितिसंज्ञालाजङ्ग-पुं०। कुमार्ग-स्य शिवपुरमापकपयविपरीतस्य स्थितिरवस्थानं कुमार्गस्थितिः, तैव संज्ञका लोहमयजिगडवाधनमिह कुमार्गस्थितिसंज्ञता। तस्याः भङ्गः भिद्यतावमोहनीयकर्मोपगततया सत्वाधिकतया च परममुनिप्रणीतमार्गस्थितौ, दश०। "छद्मं गुरुकृमानं, जीवाणं सुषम्भुदो वि। तीपं सुखा तस्मि वि। कुमगहिङ्गसंज्ञामगं" (इत्यादि 'मग' शब्दे व्याख्यास्यते)

कुमगमगस्सिय-कुमार्गमार्गाभिस्त-वि०। कुत्तिसमागोलीयं तीर्थ-कराणां मार्गानाभिस्तु, "इहिरससायगुह्या, उज्जीविनिकायघाय-निरयाप। उ अ उद्दिमंति मग्मं, कुमगमगस्सिता ते व॥ १५॥" (इत्युपपदमेव 'कुमग' शब्दे व्याख्यातम्) सूत्र० सु० ११ अ०।

कुमार-कुमार-पुं०। कुमारयति श्रीडयति। "वाऽव्ययोस्ताता-दावदातः"। = १। १। ६७। इत्युत्पत्तादिदिवादातोऽहं। प्रा० १ पाद। बाजे, राजाहं च। "मार्गियो कुमारंण कावाशिर्भो" दश०। कुमार-कुमार-पुं०। तु कम्प्यौ, उपा० पञ्च०।

कुमार-कुमार-पुं०। प्रथमवयस्ये, स्था० १० ज०। किम्भदा-रककुमारणात्मवयस्येवुषहुनरकाश्चक्रतो मेवः। ज्ञा० १ सु० २ अ०। कौमारं पञ्चमाभ्यान्तं, वीगएवं दशमाधि"। वाच०। राज्यार्हः, प्रब० ५ आअ० द्वार। स्था०।

अधुना कुमारमाह-

पञ्चते सु० भवे, दुदिते सन्वतो दुवेमाणो।

संगामनीतिसुखतो, कुमार पयारिस्तां होइ॥

प्रत्यन्तात् सीमासन्निधित्वेनः कुम्भनि अन्तर्भूतपथैत्वात् स-मस्ता अपि सीमापथैस्तर्जितेनः प्रजाः सौजन्येन बुद्ध्यात्तादुःशि-लितान् संग्रामनीतिकुशलः सर्वैतः सर्वोऽपि विष्णु यो दमयन् च-रन्ते स एतादृशः कुमारो भवति। इय० १ उ०। "अनिकल्लं पुणे अकुमारं संते कुमारं इति भास"। भाव० ४५०। दशभवनपतिदेवा असुरकुमारनागकुमारद्वयः। अथ कस्मादेते कुमार इति व्यप-दिश्यन्ते? उच्यते-कुमारवधेष्टनात्। तथा हि-कुमार एते सुकुमा-रश्चुदमयुरवृक्षजितगनयः शुक्राभाभिप्रायकुलविशिष्टशितरोत्तरक-पक्रियाः कुमावच्छेदोक्तपथेष्वनात्रात्रप्रहृष्टावर्णनयावा-हनाः कुमारवच्छोलेष्वनरागाः कीदृनपराश्च ततः कुमार इव कु-मारा इति। प्रब० १ पद। कर्त्तिकेयः, युके पञ्जिभि, अश्वधारकः, वरुणवृक्षे, सिन्धुवदः, गुह्यसुवर्णे, न०। संज्ञायां कम्। वरुणवृक्षे, ति-कशाके, स्वार्थे कः। बालकः, न्योर्हं तस्य भावां वा आशु। की-मारविशुल्ये बाह्यावस्थायाम्, वाच०। पूर्वदेशमायायाभाविने भासि, यथा च कुमारशब्दः पूर्वदेशाभाविधनमास कदः। स्था० २ ज० १ उ०। लोहकारे, "चवेदमुद्रिमाईहं, कुमारहं अयं पि व॥" उ० २३ अ०। नासादृक्कर्तृमादिकेन कुत्तिसमागे, "इमं जायउज्जीवं वहंषंणं करेह, इमं अन्नयरेणं असुभेणं कुमारं मारह"। सूत्र० २ सु० २ अ०।

कुमारग-कुमारक-पुं०। बाजे, सूत्र० १ सु० ६ अ०। सुखके, व० ३ अ०।

कुमुआ (या) गर-कुमुआर-पुं० । ६ त० । कुमदवापदे, प्रअ०
४ आभ० द्वार । कुमुदस्थाने द्वापरी, बाब० ।

कुमुदग-कुमुदक-न० । वृणभेदे, सूत्र० २ सू० २ अ० ।

कुम्प-कूर्म-पुं० । स्त्री० । कुतिसतः कौ वा कर्मिणो वस्य वृषोऽं
कक्षेये, बाब० । सूत्र० । स्थान० । द्वार० । दश० । म० ।
अनाभिजिनस्य कूर्मभिह्वम् । प्रअ० २१ द्वार । पञ्चान्दयगुमगुति-
प्रवृत्त्याय कूर्मोदाहरणम् । द्वार० १ सू० ४ अ० । तत्प्रतिपादके
ज्ञाताधर्मकथायाः प्रथमकृतकल्पस्य चतुर्थऽध्यायने, स० १८
सम० । प्रअ० । आच० । आ० चू० । देहस्थे बायुभेदे, बाब० ।

कुम्भगाम-कूर्मगाम-पुं० । स्वनामक्याते ग्रामभेदे, यत्र वेद्यायन-
तापसस्थाऽऽतापनां कुर्वतो यकाश्व्यातरस्त्वमिति गोशास्त्रेन
इतिसत्यं कृत्स्न्य तेजाश्चदया गोपालं ददन्ती श्रीवीरत्रिनेद्रे-
ण शीतसेवया निवारिता । कल्प० ६ कृण । आ० क० । "त-
व णं अहं गोमा । अरणया कथाः गोसाक्षिणं संकलिपुच्छं
सर्पिः कुम्भगामाग्रे नयराग्रे सिद्धयगामं नयनं संपादय ।"
म० १५ श० १ उ० ।

कुम्भगादी-कूर्मनामी-स्त्री० । कण्टकपस्थाधस्ताद् बसमा-
नायां नाग्याम्, "कूर्मनाग्यामचापलम्" । कूर्मनाग्यां कण्ट-
कपस्थाधस्ताद् बसमानायाम् संयमाद्वाचापलं भवति, मनःस्थे-
र्येतिष्ठे । तदुक्तं "कूर्मनाग्यां स्वेयस्य" । द्वार० २६ द्वार० ।

कुम्भपटिपुष्पचलण-कूर्मप्रतिपुष्पचरण-त्रि० । कूर्मवत् कूर्माका-
राः प्रतिपुष्पचरणा यस्य तस्य । कच्छपाकृतिपुष्पादे, उपा० ।
"कुम्भप्रतिपुष्पचलणा बीसह नभः" उपा० २ अ० ।

कुम्भावाग्नि-कुम्भोवलि-स्त्री० । कच्छपकृते, म० ८ श० ३ उ० ।

कुम्भान-कुम्भाच-पुं० । कोलति कुल क्ति० । कुम्भाचोऽस्मिन्
७ व० । "अर्द्धस्त्रिधाश्व गोपुत्राः, अन्ये च वनकादयः कुम्भाया
इति कथ्यन्ते" इत्युक्तेषु अर्द्धस्त्रिधाश्वगोमादिषु, कुत्सिता माषाः
पृषोऽं । कुत्सितमाषे, बाब० । उभेदे, राजमाषे, सू० १ उ० । उच्य०
पके नभे, पि० । कुम्भायाः सिद्धमाषाः यवमाषा इति कौचत् ।
दश० ५ अ० १ उ० । "एवायं सणाहाय कुम्भासापिञ्जयाय ।"
कुम्भाया अर्द्धस्त्रिधा मुद्रादयः, माषा इत्यर्थः । प्र० १५ श० १
उ० । आ० क० । आ० म० । (कुम्भाचविषयकऽभिधाने) श्रीवजिने-
ःकस्य 'वीर' शब्दे दृश्यते । स्वयस्य पारिपार्श्वकभेदे, शूक-
धाम्ये, यवादेव । काश्चित्क, मसौपरिणामे च । न० । माषा-
दिभिर्वाञ्छितप्रभेदे, रोगभेदे, वनकुत्सते, बाब० ।

कुम्भीपुत्र-कूर्भीपुत्र-पुं० । कूर्म्याः कच्छपस्थाः स्वनामक्याता-
याः कस्यांश्चिद् योचितो वा पुत्रे, स च द्विहस्तप्रमाणऽङ्गु-
लपृष्ठाधिककारिप्रमाणजघनस्यावधारणया सिद्धः । स्त्री० । "त-
व पुत्रं विहाय विहाय, कुम्भीपुत्राश्चो जहमेत्यु" । आ० म० द्वि० ।

कुम्भसुष्या-कुम्भोन्नता-स्त्री० । कूर्मेः कच्छपस्तद्धनुता कूर्मो-
न्नता । योनिभेदे, "कुम्भोन्नता यं जोषी उलमपुरिसमाऊपे । कु-
म्भोन्नता यं जोषीयं तिबिहा वलमपुरिसा गम्यं वलमति । तं
जहा-अरुतथा, चक्षुह्री, बलदेवचासुदेवा ।" स्थाने ३ द्वार० १ उ० ।

कुम्भडा (ण)-कुरमन्-पुं० । "पद्ममयम्भरमङ्गां इह" । ८ । १ ।
७५ । इति भ्रमणस्य इहः । देशविशेषनिवासिनि, "कुरमागः
१४८

कुम्भान्धो," प्र० २ पाद । कुरा पुतौ स्तेवे वा भवति । योतके,
स्तेपके च । बाब० ।

कुय-कुच-पुं० । कर्तरि कः । स्तने, संकुचिते । त्रि० बाब० । 'कु-
च' स्थाने । कुचतीति कुचः । इयुपान्तकृषः कः (यमुपचहा-
प्रोक्तिः कः । ३ । १ । १३५) शिपिले, व्य० ७ उ० ।
कुयवंपण-कुचवंपण-न० । कुचं शिपिलं वणधनं यद्वेत् । वद्रे
सति स्पन्दमाने, "कुचवंपणमि लङ्गुणा, विराहणा होह सं-
जमाचाय" । व्य० ७ उ० ।

कुरार-कुरर-त्रि० । कुतिसतं शिष्टजगद्गुप्तितं वरणीति कु-
चराः । उद्घागमिकेयु, "किं नागयो सि सत्यमे-हि" इति
दार कुरार जं तु ।" सू० १ उ० । पारदारिकेयु, नि० चू० १ उ० ।

कुरंग-कुरङ्ग-पुं० । कौ दृष्टति अन्नं । "अङ्ग ईषसाशः स्वा-
रिणाकृतिः कौ महात्" इत्युक्तलघौ, बाब० । गोक्षले भृग-
भेदे, जं १५ वृत्त० । प्रज्ञा० । को० । भृगे, भृगमात्रे, प्रअ० १
आभ० द्वार । पि० । "हेतुरित्योः कलङ्क धा, विरदे रामसितयोः ।
येने राजीमतीत्योः, कुरङ्गः सत्यमेव सः" ॥१॥ कल्प० ७ कृण ।

कुरङ्ग-कुरङ्गाद-स्त्री० । कुतिसतरणधायम्, रणदाकुरङ्गाम् ।
मिक्त्यादिबहुप्रसङ्गे तत्तदभावात् । तं ।

कुरय-कुरक-पुं० । कुहणभेदे, प्रज्ञा० ८ अ० ।

कुरर-कुरर-पुं० । स्त्री० । कुङ् शब्दे, कर्त्तृ । उत्क्रोशविहगे,
क्षियां जातित्वाद् ङीष् । बाब० । कुररा उत्क्रोशः । प्रअ० १
आभ० द्वार । ".....जिह्वसमार्ण । कुररी विवाऽऽमो-
रसाणुभिः, निरुत्तोषा पारिताभेभः" ॥ ५० ॥ कुररी पक्षि-
णीव । उच्य० २० अ० ।

कुरल-कुरल-पुं० । स्त्री० । कुरत्-रस्य हाः । स्वनामक्याते पक्षि-
भेदे, क्षियां जातित्वाद् ङीष् । चूर्णकृतले, पुं० । बाब० । कुरलो
क्षोमपक्षिविशेषः । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

कुरा-स्त्री०-कुर-पुं० । व० व० । मर्ममभूमिभेदे, स्थान० ।

जं । मंदरस्य पवयस्य उत्तरदादिणं दो कुराभो पय-
साभो । तं जहा-बहुसमउद्धा अभिसेसा० जाव देवकुरा चेव उ-
त्तरकुरा चेव । तस्य एं दो महइ महाक्षया महादुमा पयसा ।
तं जहा-बहुसमउद्धा अभिसेसमणाणचा अन्नमन्नं खाह-
वदंति आयाविविलंजुक्तायोवेदमंठाणपरिणाहेण । तं जहा-
कूटसामग्रीं चेव जं च्चेव सुदमणा । तस्य एं दो देवा म-
हद्विया० जाव महासोक्खा पक्षिभोवमद्विया परिषसि ।
तं जहा-मरुले चेव, वेणुदेवे अणादिण चेव, अर्द्धवादिषई ।
इतिनेन देवकुररः, उत्तरण उत्तरकुररः, तत्राद्याः विष्णुप्रमसो-
मनस्त्रिचालनवत्तस्कारपर्वताभ्यां गजदम्ताकाराज्यामातृताः,
इतरे तु गणपदादनाम्यवदुःशमावृताः, उभये कामी अर्द्धचन्दा-
कारा दक्षिणावर्ततो विस्तृताः तत्प्रमाणं चेवम्- "अङ्गुलया बा-
याला, एककारसहस्र दो कलाभो या विषकंनो य कुकणे, ते-
वनसहस्र जीवांसि ॥१॥" पृषोपरऽऽध्यामाक्षेता इति । (महइ
महालयं चि) महानीं शुक्र, अनीति अत्यन्तं, महसो तेजसो महा-
नां कोलचानामाख्याबाधयो, महति महालयो महातिमहालयौ
वा, समदजाश्वा वा महान्तावित्यर्थः । महाहोमे प्रशस्ततया

कुतः

आयामो देव्यै, विष्कम्भो विस्तारः, उक्तवस्तुत्तयः, वेदेषु वृत्ति
प्रवेशः, संस्थानमाकारः, परिणाहः परिधिरिति ।

तत्र अन्वयः प्रमाणम्—

“रयणमया पुष्पकया, विष्कम्भो अद्भुत उच्चरत् ।
आयाममुच्छेदो, कंचोर्वा जोययुष्मिन् ॥१॥
दो कोसा विच्छिन्नो, विविधा उज्जोयणाणि जम्बू ।
आउडिषि पि साक्षा, पुर्विष्ये तस्य साक्षमि ॥२॥
अवर्णं कोसपमाणं, सयमिज्जं तस्य णाडियसुरस्य ।
तिसु पासाया साने—सु तेषु सीडासया रमा ॥ ३ ॥
शान्तमयामप्येवमेवेति, कूटाकाटा शिखराकाटा शान्तमही कूटशा-
स्मश्रूति संज्ञा, सुपु द्यौनमस्या इति सुदयैनेतीयमपि संज्ञेति ।
(नत्पि सि) तयोर्मेहाम्भयोर्मेहयादि । महती श्रुतिवाचनप-
रिवारत्नादिका ययोस्ती महायैकी । पावद्भद्रात् “महज्जु-
इया महाज्जुनाया महायसा महावशा महासोक्कन्ति ।”
तत्र पुनः शराभरणशक्तिः, अनुनामोभक्तिया शक्तिः वैक्य-
करणादिका, यशः क्वाति, बलं सामर्थ्यं शरास्त्व, सौख्यमा-
न्यतासम्पत् “महलेक्का” इति क्वचित् पाठः । महेसी मेहेहवरा-
विद्यायथा ययोस्ती, मेहशाक्यायिति पयोपमं यावत् स्थितिरा-
नुययोस्ती, तथा गरुडः सुपुण्ड्रकुमारजातीयः, वेणुदेवो नागा,
‘अणादिभो सि’ नाम्ना । स्या० ३ श० ३ उ० ।

जम्बूद्वीपं कुरासु मण्डूया सया सुसमसुसभिर्दि पत्ता पण्डू-
म्भमवाद्या विहरति । तं जहा—देवकुराए चैव, उत्तरकुराए चैव ।
(जम्बू इत्यदि) सदा सदा (सुसमसुसभिः) प्रथमाऽऽ-
रकानुमागः सुपुसुसमा, तस्याः सम्प्रविर्णो या सा सु-
पमेव, नापुसमभिः प्रधानविभूतिमुक्त्वास्वायुःवृक्षदत्तभोगोप-
भोगादिका प्राप्ताः प्रत्यनुभवतो वक्ष्यन्ते, न सत्तामप्रेणत्य-
भो । अत्र सुपुसुसमा कालविवरणं प्राप्ता अभिगता उत्तमा-
शुक्तिः प्रत्यनुभवतो विहरन्ति आसते इति । अभिधीयते च—
“योसु वि क्पा मण्डूया, तिपल्लपरमाउणो तिको सुसचा ।
पिठकरंदसयाई, दो उण्पचाई मण्डूयाणं ॥ १ ॥
सुसमसुसमायुभावं, अणुसवमाणेण चक्कमोवणया ।
अउला पक्कादिणाई, अउममत्तस आहारां ॥ २ ॥
देवकुरां दक्षिणाः, उत्तरकुरा उत्तरास्तत्त्विति । स्या० ३
श० ३ उ० ।

दश कुराः—

समपस्विचर्णे दस कुराओ पण्णा । तं जहा—पंच देव-
कुराओ, पंच उत्तरकुराओ । तस्य एतं दस महइमहालाया
महादुया पण्णा । तं जहा—जम्बू सुदंसणे धायदस्सवे म-
हाधायदस्सवे पठमस्सवे महापउमस्सवे पंच कूटसाम-
लीओ । तस्य एतं दस देवा महिठिया जात्र परिवसंति ।
तं जहा—अणादिई जम्बूदीनादिई सुदंसणे पिपदंसणे पों-
दरीए महापोंदरीए पंच मरुता वेणुदेवा । स्या० ३ श० ३ उ० ।
कुराई (ण)—कुराजन्—उं—कुस्तिस्ते राक्षि, प्रत्यन्तनृपे च । नि०
श० ३ उ० । आया० ।

कुरु—कुरु—पुं० ब० व० । आर्यजनपदभेदे, यत्र इस्तिनापुरं नग-
रात् । श० ३ उ० । अ० ३ उ० । आ० ३ उ० । प्रज्ञा० स्या० । “आक-
रः सर्ववस्तूनां, देशोऽस्ति कुरुनामकः । समुद्र इव रत्नानां,

गुणानामिव सज्जनः ॥१॥ आ० ३ उ० । स्वनामके श्रवणभेदे पुत्रे, क-
ल्प० ७ कृष्ण । महावीरशालाजिन्मन्वंशु च । स्या० ३ उ० ।
कुरुकुरा—कुरुकुरा—आ० । बहुधा जलेन पादप्रक्षालनादौ, श्रोत्रे ।
आचा० । नि० वृ० ।

कुरुक्षेत्रं—कुरुक्षेत्रं—न० । कुरुणा चन्द्रवन्धनपुत्रेन कृष्टे क्षेत्रे,
कुक्षेत्रात्तत्त्वेन वा क्षेत्रम् । शाक० मध्यपदलोपः ।

“प्रजापतेरुत्तरवेदिरुच्येत,
सनातनी रामसमन्तपञ्चकम् ।
समीजिरं तत्र पुत्रा दिवीकसो,
वरेण सत्रेण महावरपदाः ॥ १ ॥
पुरा व राजपिबरेण चीमना,
बहूनि वर्षाण्यमितेन तेजसा ।
प्रकृष्टमनसं कुरुणा महतामना,
नतः कुरुक्षेत्रमितीह पश्ये ॥ २ ॥ बाच० ।
लोकेश्वररीत्या श्रवणभेदे वस्य पुत्रः कुरुः, तस्य क्षेत्रम् ॥
हस्तिनापुरे, ती० १६ कटप ।

“शतगुण्यामभूषाणि—सुतोः सुतुः कुरुदेवः ।
कुरुक्षेत्रमिति क्वातं, राष्ट्रमेतत्तद्वक्ष्यथा ॥
कुरोः पुत्रोऽमरचक्ष्मी, तदुपश्रमिदं पूरम् ।
हस्तिनापुरमित्याहुः—रत्नेकाक्षर्येसवधिम् ॥ ती० ४६ कटप ।

कुरुचंद—कुरुचन्द्र—पुं० । काञ्चनपुराणीयैरं स्वनामक्याते नृप-
जेदे, य० २० । तत्कथा त्वेष्वच—

“गयवज्जिघं पि सगयं, केज पि अग्रवं पि सवयया सुदयं ।
पुरमतिं कंचलपुं, कुरुचंदो तस्य नरचंदो ॥ १ ॥
तस्मात्स जिणोऽयस—सत्तत्तत्तत्तुगगमलदुल्लिखो ।
मिहिकं व्व निमिरभरयस्तर—रौघो रोहो मंत्री ॥२॥
गदुरिगपवाहं नृपु—मुत्तमं सौ नरकमो धम्मं ।
सम्मं जितासमर्थो, कया वि मितिं भणह एवं ॥ ३ ॥
मह कटसु सविग्रपुंगव !, को धम्मो उत्तमुं सि सौ आह ।
इंसाहालियसुरनर—गणाण कटणण जत्थ जम्भो ॥ ४ ॥
कह नउज्जहं सि रत्ता, बुत्ते मंत्री भणह वयणेणं ।
उगारणेणं नउज्जहं, मुत्तमविठं पि जहं इत्थ ॥ ५ ॥
इय सोतं जणहं निवो, जहं एवं नो तुमं महामेति ! ।
सउवे दंसणिणो वा—हरितुं धम्मं विचारसु ॥ ६ ॥
होतं सि एवं भणिकणं मंत्री, सकुंदलं वा वयणं न व ति ।
एवं समस्साहपयं त्रित्तु, आलंविज्जणं च भणह एवं ॥ ७ ॥
ओ सह इमिणा पाए—ए संगयत्थेण पुरियसमस्सं ।
रंजहं पुइइनाहं, तस्सव इमो हवइ जत्ता ॥ ८ ॥
इय सोतं जणहं भणइ—मिगाउ सउवे वि तत्थं दंसणिणो ।
तं महिकणं पायं, रउवं विष्ठं सकुंदलं ॥ ९ ॥
पत्ता निवअत्थया, आसीवायं भणे वि उवविट्ठा ।
नो रन्तोऽणुआए, पड्डे एवं सुगयसंसो ॥ १० ॥
आत्राविहारिमं महउज्जहं दिट्ठा, उयासिया कंचणभूसियेनी ।
चक्कसच्चिचिण मय न नायं, सकुंदलं वा वयणं न व ति ॥ ११ ॥

अन्यः प्रोवाच—

भिक्षुनाममंतेन महउज्जहं दिट्ठं, पदमाहुं कसमत्रियसालेनेसं ।
चक्कसाचंचेण मय न नायं, सकुंदलं वा वयणं न व ति ॥ १२ ॥

अथरः प्रणिज्जाद—

फलोदपण मिहि पिठिड्ठा, तथाऽऽसणाया पमया मि दिट्ठा ।

वकिञ्चलचित्तं मय न मायं, सङ्कुलं वा वयं न वसि ॥१३॥
 तो सारेयराभां, निवेण कम्पान पुच्छिया विबुदा ।
 अपंति न ह्य विसंसे, पंस वयं देव । पच्छामो ॥ १४ ॥
 अं इह इमेहिं वकिञ्चलचित्तया अकिञ्चला कुन् सो ॥
 अत्रिहियसमुलं, स अथमो तेण चित्तिमिणं ॥ १५ ॥
 नं सोऊणं सयमावि, भीमंतिता पयंय नरिहो ।
 कट मंतिमसत्तम । अहं, वसमधमं वियायिस्से ॥ १६ ॥
 पनण मेती नरवरं, जिणंस्सणिपां वि अत्थिय इहं मुणिणो ।
 विहिदपयन्था पालिय-महव्वा पवरगोवससा ॥ १७ ॥
 समतिणमणिणो समसित-सणुणो तुम्भरकनरवहणो ।
 महुयरावत्ति कयपाण-विस्सिणो धम्मफलतरुणो ॥ १८ ॥
 सङ्कायउक्कायरया, जिहंशिया जिणपरीसहकसाया ।
 ते आहया वि इहं, इति न इति व न पाणामि ॥ १९ ॥
 भत्थियं निवेण वरमं-ति । कत्ति वाहरसु ते महामुणिणो ।
 ततो अखुदुब्बो, खुदुमणी तेण आहवां ॥ २० ॥
 नमिउं भणियं रत्ता, खुदुयं कि मुणसि काउ तं कम्भं ।
 गुरुपायपसाएणं, मुणमि इय भणए साहु वि ॥ २१ ॥
 तो कुरुचंदनरिहो, तयं समस्सापय पयंय ।
 सिगारस्स विरदिया, मुणिणा वि ह्य पुरिया यवं ॥ २२ ॥
 कतस्स इंतस्स जिहंशियस्स, अगक्कपजोम गयमाजस्स ।
 कि मज्ज एयण वि चित्तिपणं, सङ्कुलं वा वयं न वसि ॥ २३ ॥
 पणह भिवां खुदु । ना, सिगारेणं न पुरिया किमियं ? ।
 स भणिय जिहंशिया, अहेण कुणं न सो मुणो ॥ २४ ॥
 सिरिअंगारां सिगा-रउ वि अपंतं तं वि अह अहणो ।
 ता नून चंदंशिया, अग्गीवुउ । समुपया ॥ २५ ॥

किञ्च-

उज्जो सुज्जो यो बुद्धा, गोशिया भट्टियामया ।
 दो वि आवायिया कुट्टे, जो उज्जो सो उवलणगहे ॥ २६ ॥
 एवं लग्गति दुम्भेदा, जे नरा कामशालसा ।
 थिरसा तु न लग्गति, जहा स सुक्कगालए ॥ २७ ॥
 इय बुद्धमहंदिपदु-ट्ठस्स अस्संदमस्स वरमुणिणो ।
 वयणं सुणिउं राया, वमविक्रमो चित्तए चित्ते ॥ २८ ॥
 अमयं रसेसु गोली-सचंदणं चंदेणु जह पवरं ।
 तह सव्वेसु वि धम्म-सु नून धम्मा उ जिणमणिओ ॥ २९ ॥
 एवं चित्तिय सम्मं खु-डुणं समं गमिणु गुरुसा ।
 साऊणं धम्मकं, गिहव्यधम्मं पणउहे ॥ ३० ॥
 चिरकालं परिपालिय, धम्मं सत्तवेण रोहणेण समं ।
 कुरुचंदमहाभाओ, आओ सुक्कण आमागी ॥ ३१ ॥
 “एवं निशम्य वरितं सुविचेकिकं,
 जीमूतगजितमिमं कुरुचक्राजं ।
 प्रथ्या जनाः सपदि गदिरिकाप्रवाहं,
 मुक्त्वाऽऽभयन्तु विशदं जितराजधमम् ॥” ३३ ॥
 इति कुरुचन्दनरेन्द्रकथा । ध० १० । आ० म० । आवस्यधीभर-
 स्य तारावन्दस्य पुत्रे बाहवयस्य, (‘नाराचंद’ शब्दे कथा बहव-
 ते) हरिचन्द्रस्य पितरि कुरुमत्याः पत्न्यौ मास्तिकयाद्वरेण वृषजे-
 दं, आ० म० प्र० । आ० वृ० । (नारका ‘अभिधर्मदेव’ वक्तव्यनायाम्)
 कुरुचर-कुरुचर-वि० । कुरुचु वरतीति कुरुचरः । कुरुदेशज,
 क्षियां टित्वाद् ङीए । प्राकृते तु “प्रत्यये ङीर्नाम” ङ । ३ । ३१ ।
 इति ङीर्वा । कुरुचरी, कुरुचरा । प्रा० ३ पा० ।
 कुरुमंगल-कुरुजाङ्गल-न० । अङ्गलमेव जाङ्गलम् । कुरुचु जाङ्ग-

लम् । कुरुक्षेत्रे, कुरुवक्ष आङ्गसाक्ष इन्द्रः । कुरुदेशो, जाङ्गलदेशो वा ।
 पुं० भूक्ति, कुरुवक्ष आङ्गलं च “विशिष्टलिङ्गो नदीदेशो ग्रामाः”
 ३ । ४ । ७ । (पाणि०) समा० । एकत्रात्रे कुरुजाङ्गलम् ।
 तत्समादरे, न० । वाच० । “इहच जंबूद्वीपे द्वीपे प्रारहे
 वासे मरिक्कमखंडे कुरुजंगलजणवप संभावये नाम मयरी ।”
 ती० ७ कल्प ।

कुरुम-कुरुट-पुं० । कुणासवास्तव्ये उत्कुरुटस्य मातृवक्ष्येयकं
 प्रातरि, आ० क० । (‘सुयकरण’ शब्द कथा वहयते) कुत्तितं
 रोदति । ‘रट’ इति प्रतीयात कः । सितारकरकाशे, वाच० ।
 कुरुण-कुरुण-न० । राजकीयं स्याद्द्वीपे वा विते, व्य० २ उ० ।

कुरुस्थल-कुरुस्थल-न० । मधुरास्थे स्थलजने, ती० ६ कल्प ।
 कुरुदत्त-कुरुदत्त-पुं० । स्वनामक्याते हस्तिनापुरवासनस्ये इत्य-
 पुत्रे, स प्रमज्जितो नैवेधिकीं परीवहमविसह्य सिक्क इति ।
 उत्त० २ अ० । “कुरुदत्तो वि कुमारो, संवत्सिकातिं स्व
 भगिणा इहो । सां वि तह इत्थमाणो, पत्तिवधो उत्तमं
 अहं ॥” संयत् ।

कुरुदत्तपुत्र-कुरुदत्तपुत्र-पुं० । कुरुदत्तस्य पुत्रे इशानेन्द्रपूर्ववज्र-
 जीवे, अ० ।

तत्कथा—

एवं सखु देवापुष्पिया णं अतेवासी कुरुदत्तपुत्रे नाम अ-
 नगारे पगडभए जाव विणीए अइमं अइमेणं अणिकित्त-
 तेणं पारणए आयविलपरिगमाहिएणं तवोकम्मेणं उडं वा-
 हाओ पगिअक्रिय पगिअक्रिय सुराभिमुहे आयावणधूमि-
 ए आयावेमाणे बहुपडिपुएणे छम्मासे सामएणपरिपायं
 पाहुणिता अइमासियाए संसेहवाए अत्तायं पुसत्ता हीसं
 भत्ताई अणसणाई उदेत्ता आलोइयपकिन्ते समहापये
 कालमासे कालं किच्चा ईसाणे कप्पे सयसि विमाणीति
 जाइसए वत्तव्वाया सव्वे वि अपारिसेसा कुरुदत्तपुत्रे वि,
 नवरं सातिरेगे दो केवसकप्पे जंबूद्वीपे द्वीपे, अयसेसं तं
 चेव ॥ ज० ३ श० १ उ० ।

कुरुदत्तमुत्र-कुरुदत्तमुत्र-पुं० । हस्तिनापुरे जाते स्वनामक्याते
 इत्यपुत्रे, “कुरुदत्तसुतोऽनगरः” इति शास्त्र्याचार्यः, कुरु-
 दत्त इति लङ्कीवज्जनाः । उत्त० ३ अ० ।

कुरुपड-कुरुमती-स्त्री० । प्रज्ञादत्तचक्रवर्तिनः सकलान्तःपुरप्रधा-
 नाग्रमहिष्याय, उत्त० १३ अ० । स० । आवा० । कुरुचक्रपु-
 नायांवाय, आ० म० प्र० । आ० वृ० ।

कुरुया-कुरुका-स्त्री० । देशतः सव्वेतो वा शरीरस्य प्रज्ञाज्ञे,
 व्य० १ उ० ।

कुराय-कुराज-पुं० । कुरुणां राजा टक् समा० । वाच० ।
 कुरुदेशनाथे, “अदीया सतकुराया” स्था० ७ उ० ।

कुरुवाभि (ए)-कुरुवाभि-पुं० । देवकुरुचरकुरुजम्बूकिम-
 ग्गवृषजने, स्था० ६ उ० ।

कुरुविद-कुरुविन्द-पुं० । कुरु मूलकारणत्वेन विन्दति । विद
 शः । “स मुचादीनाम्” ७ । १ । ५६ । इति (पाणि०) मुम् ।

पुस्तायाम्, माघे, वाच० । तुणविशेषे, औ० । प्रश्न० । प्रश्न० । तं० । आचा० । कुटिलकामिधाने योगविशेषे, आच० । काचल-
चये, मासिकचरत्ने, न० । कुडिलचरत्ने, कुडमाये, श्रीहिमेदे,
वरदे, हिङ्गुले च । वाच० ।

कुल्लव-कुल्लव-न० । कुल्लितं यथा अन्वयेन रूपयति विमोहय-
ति बन्धकुरूपम् । भारद्वाजिकर्मणि मायाविशेषे, अ० १२ श०
५ व० । तदारामके मोहनीयकर्मणि, स० ५१ सप्त० । कुल्लितव-
र्ये, नि० । प्रश्न० ४ आच० द्वार ।

कुल्ल-कुल्ल-न० । कुल्ल कः । कुह सन्धे कर्मणि वा लक् । कुं भूमि
साति ला कः । कौ जूमी लीयते अन्वेच्योऽपि पा० ३०
यथायथं व्युत्पात्तिः । जनपदे, देशे, मध्यमहलक्षणेन वाक्सी
भूमिः कल्पते तावत्यां जूमी, वाच० । यंशस्यावातरत्नेदे,
ह्र० १ श० १९ अ० । पितृके पक्षे, नि० । तं० । रा० । औ० । ग० ।
प्रश्न० । “कुल्लं पेश्ये, माइया जाई” उच० ३ अ० । स्थान० । ज्ञा० ।
गुणवर्तिन्युक्तये, स्थान० ४ ज० २ उ० । इक्ष्वाक्यादी, आचा० १
ह्र० १ अ० १ व० । सूत्र० । राष्ट्रकूटादौ, सूत्र० १ भु० १ अ० १
उ० । पितृवितामहादिपुत्रपुत्रवशे, थ० १ आधि० । प्रतिनियत-
पुत्रपुत्रजन्मत्वे, सप्त० १ कापद । स्वगोत्रे, स्थान० ४ ठा० १ उ० ।
नागभ्रातरी, ह्र० १ उ० । विद्याधरादौ, भाव० २ अ० ।
बान्धादिके सासुसमुवाचविशेषे, स्थान० ५ ठा० १ उ० । प्रश्न० ।
प्रति० । स्थान० । बहुनां गच्छानामेकजातीयानां समूहः, थ० ३
आधि० । एकाचार्येस्तत्तौ, कल्प० ६ क्षृणु । स्थान० । पं० व० ।
“एष कुल्लं विश्वं, यथापरित्यस्तं सत्तरे ईशो” । तिरह कुल्ल-
णमिहो पुणः, सावकस्यायं गणो होह ॥ ” ज० ६ श० ७ उ० ।
सूहस्यायाम् (सूत्र० १ भु० ४ अ० १ उ०) । घृहे, कल्प० ६ क्षृणु ।
आचा० । सूत्र० । क्षत्रियादिघृहे, सूत्र० २ भु० ६ उ० । (ततो
भगवात् । श्रीभूषणः रात्रये हस्त्यश्वगदाविषयहृदपुरस्सरमुप-
भोगराज्यक्षत्रियक्षत्राणां त्वारि कुडानि ध्यवस्थापिष्यन् इति
‘उत्सव’ वाक्ये ज्ञि० मा० ११२५ पृष्ठे दृष्टितम्) कल्प० । कटुभवे,
आचा० २ भु० २ अ० १ व० । स्थान० । कल्प० । वृन्दे, गजकुलवानर-
कुडानि । प्रश्न० ३ आच० द्वार । साधि०, गुणकुलं, कुलं साधि०,
गुरोः कुलं गुरुसाधि० । आचा० १ भु० ५ अ० १ उ० । कुले
मघः यत् कृदयः । से कुलीनः । टकम् कौलेयकः । कुलोद्भवे, ज्ञि० ।
वाच० । कुलसंहितेय नक्षत्रेषु, सू० ५० ।

तानि च-

ता कहे ते कुला आदिता ति वदेजा । तत्त्व खलु इमे बारस
कुला, बारम उवकुला, चचारि कुलोवकुलाए । बारम कुला ।
तं जहा-पाणिहाकुलं लचराभद्वचकुलं असिणीकुलं
कविपाकुलं संगणकुलं पुस्तेकुलं महाकुलं लचरा-
फगुनीकुलं चिचकुलं विसाढाकुलं मूसे कुलं लचरा-
साढाकुलं । बारस उवकुला । तं जहा-सवणा उवकुलं पुन्व-
भद्वचा उवकुलं रेवाति उवकुलं जराणी उवकुलं पुणवन्
उवकुलं अस्नेसा उवकुलं पुन्वाफगुणी उवकुलं हत्यो
उवकुलं साति उवकुलं जहा उवकुलं पुन्वासाढा उवकुलं ।
चचारि कुलोवकुलं । तं जहा-भ्राति कुलोवकुलं सतनि-
सया कुलोवकुलं अदा कुलोवकुलं अणुराधा कुलोवकुलं ।
“ता कहे ते” इत्यादि । ता इति पूर्ववत् । कचं कन प्रकारेण,

अनवद् । न्वया कुलाव्याख्यातानि वदेत । एवमुक्ते अगवानाह-
“तत्त्व” इत्यादि । इह न केवलं जगत्ता कुलाव्याख्यातानि, किं
तुपकुडानि, कुलोपकुडानि च, ततो विधीयन्ताये प्रतिपश्येत् । तत्र-
ति अगवान् कुले-तत्र तेषां कुलादीनां मध्ये अस्तिवमान द्वार्य
कुलानि । सुखं पुस्तकविदेशः प्राकृतत्वात् । इमे इति प्रतिपश्यमि-
संभवते । इमानि बह्व्यवस्थास्वरूपाणि द्वार्य उपकुलानि, अथ किं
बह्व्यवस्थास्वरूपाणि त्वारि कुलोपकुलानि प्रकृतानि । इयं किं
कुलादीनां लक्षणमुपलभ्यते-इह यैर्मन्त्रैः प्रायः प्रायः मासानां परि-
समाप्त्य उपजायन्ते, माससदृशनामानि नक्षत्राणि, तानि कुला-
नीति प्रसिद्धानि । तथा या-आविष्टो मासः, प्रायः अधिष्ठया धनिष्ठा-
उपरपर्यायया परिसमाप्तिमुपैति । आकृष्य उत्तरमहर्षदया, अ-
श्वयुक् आश्विन्या इति । धनिष्ठादि प्रायो मासपरिसमापका-
नि माससदृशनामानि कुलानि, तेषामेव कुलानामधस्तनानि
यानि नक्षत्राणि अवपदाणि तानि उपकुलानि, कुलानां समी-
पमुपकुलं, तत्र वसन्ते यानि नक्षत्राणि तास्युपचारा उपकुलानि ।
यानि च अस्तेयमासकुलानां वाधस्तनानि तानि कुलोपकुला-
नि अभिजिह्वादिनि त्वारि नक्षत्राणि । उक्तं च-

“मासानां परिणामा, हुंति कुहा उवकुला उ हिहिमगा ।

हुंति पुण कुलोवकुला, अभिहसयज्जअणुराहा” ॥ १ ॥

अत्र (मासानां परिणामा इति) प्राये मासानां परिसमापकानि ।
अन्वित-“मासानां सरिसनमा” इति पाठः । तत्र मासानां
सदृशनामानां निव्याक्येयम् । (सय सि) इतिभिषक् । शेषं
सुप्रमम् ।

संभ्रति यानि द्वार्य कुलानि, यानि च द्वार्य उपकुलानि, यानि
च त्वारि कुलोपकुलानि तानि क्रमेण कथयति-(बारस कुला
तं जहा) इत्यादि सुप्रमम् । सू० ५० १० पाठो । चं० ५० जं० ।

कुलप-कुलप-पुं० । आनायिकजनैः, तद्वत्वातिन जनं च । सू-
त्र० २ भु० २ अ० ।

कुसक (ग) र-कुलकर-पुं० । कुसकरणीलाः कुलकराः । कुल-
करणशीलेषु विशिष्टेषु कुल्लोकोक्त्यवस्थाकारिषु पुरुषविशेषेषु,
स्थान० १० ठा० ।

इदानीं यस्मिन् काले क्षेत्रे च कुलकाराणां प्रभवत्-
उपदेशोपाया-

उस्मापिणी इमीसे, तद्वया ए समार्षे पञ्चिमे भागे ।

पलिआवमट्टाग्रे, सेसमि य कुलगुरुपत्तं ॥

आन्ध्ररहमज्जह्मति-जागे गंगमिधुमभक्तिम् ।

एत्थं बहुमज्जदेस, उपपन्ना कुलुगारा सत्त ॥

अस्यामचसंयत्तं वतमनायां या नृनीया सत्ता सुप्रमः पमा-
भिवाना, तस्या या पश्चिमे भागस्तास्मिन् । क्रियन्त्या इत्याह-य-
न्यापमाद्यभावे पन्थोपमाद्यभागमागे शेषे निष्ठति सति, कुल-
करात्परित्यजति वाक्चक्षेयः । कुत्रेयत् आह-अर्द्धनरतमम्यम्-
विभागं, किं विशिष्ट इत्याह-गङ्गासिन्धुमध्यं-न वतास्मिन्नर्द्ध-
नरतमम्यमभिभागं बहुमज्जदेस, न तु पर्यन्तेषु, उत्पन्नाः कुलकराः
सन्त । इहादेनरं विद्याचपलवधैतास्त्रवधैतावारताः परित्राहं,
न तु परतः, व्याख्याताः ।

संभ्रति कुलकारकस्यातानिभयिकीं द्वारयाथ प्रतिपादयति-
पुन्वपत्रमन्माय-पमायासंघयथेयं संठाणं ।

वन्निस्सियाऽऽउ भागा, जवयोवातो य नीई य ॥

कुलकराणां पूर्वनाम वक्तव्याः, ततो जन्म, तदनन्तरं नामानि, तत्प्रमाणानि, तदनन्तरं संज्ञानं वक्तव्यम्, एवमशब्दः पूरणाद्यैः । तथा संस्थानं, ततो वयोः प्रतिपादयितव्याः, तदनन्तरं स्त्रियः, ततश्चायुर्वैकल्यम्, ततो भागा वाक्याः—कस्मिन् वयोभागे कुलकराः संवृत्ता इति । अत्रनेषु उपपातो वक्तव्यः, जन्मप्रवृत्तयः भवनपति-निकायेषु तेषामुपपातो नाम्नेष्वेति प्रदर्शनार्थम्, तथा नीतिश्च या यस्य हकारादिशङ्काणां सा तस्य वक्तव्येति गाथाऽङ्कारार्थः । अवयवार्थं तु प्रतिज्ञां स्वयमेव वक्ष्याति ।

तत्र प्रथमद्वारावयवार्थोक्तिरित्यस्येदमाह—

अवरविदेहे दो वणि—वयस्यमा माइ उज्जुगे चेव ।
कालगया इह जरहे, हत्थी मणुओ य प्रायाया ॥
दहुं सिणेहकरणे, गयमारुहणे च नामनिज्जुची ।
परिहायि गहि कझरी, सामत्थण दिव्रवण ह सि ॥

अवरविदेहे हे! वणिग्वयस्यावभूताम् । तद्यथा—एको माथी, अवर-
अज्जुगः, तौ च कालगतानिह भरने प्रायतौ, माथी हस्तौ, इतरो
मनुष्य इति । ततो हट्ठा परस्परं स्नेहकरणं, ततो गजारोहणं, तद-
नन्तरं नामनिज्जुचिः । गच्छता च कालेन कल्पदुर्माणं परिहाणः,
नतः प्रनुता प्रमूनतरा युद्धिः, तदनन्तरं कलहः, ततः—“सामत्थण
ति” देशीयचनमनम् । पथालोचनमित्यर्थः ततो विजृम्भना, तद-
नन्तरं इह इति हकारादिसंज्ञा या नीतिः प्रवृत्तिः । भावार्थः कथान-
काद्वक्तव्यः । तच्छेदः—“अवरविदेहे दो मिसा वाणिजा, तन्धयो
माइ, इयरो उज्जुगो । ते पुण एततो वय वयहरति । तथ्य ओ
माइ सो न उज्जुगं अइसंघइ, इयरो वयमगुदंनो सम्मं वयहरइ ।
दो वि पुण्ण हाणकई, ततो सो उज्जुगो काळं काऊण इहेय दाहि-
णहे मिहुणगे जानो । वंको पुण तस्मिं चेव परसे हत्थिरयत्तं ।
सो य सतो वयणेणं च उट्टो य । जाइ ते दो वि पुण्णसरीरणा
जाया तांहे न हिडिजमाकटा, तण य हत्थिया हिंदेनेण सो मि-
हुणयो दिट्ठा, दट्टण य से परमा पीई उप्पञ्जा, तं च से अजिअं-
गनिज्जुचियं कम्मं उदिचं, ततो तेण मिहुणं खंघं विलइयं । ततो
स्वधेण लोणेण तं मिहुणं तहाकयं दट्टण अइहिंनो मणुसो
एसो । इमं च से विमलं बाहणं, तिसे ‘विमलबाहणं’ सि नाम क-
यं, तेसिं च जाइसरणं च जायं, ताहे कालोसेण इमे सत्त कण्ठ-
कण्ठा परिहायति—“मसंगया व मिंगा, विचंगा चेव तह य
विचरता । गेहामारअणिमणा, सत्तमाया कण्ठकल्ल सि” ॥१॥
तेसु परिहायतेसु कसाया उप्पया । अयं मम मा इत्थं कोइ अशि-
यत्त इति मणितं पविता, जो ममीकयमाडियह, तेण इयरो कसाइ-
अह, ततो परोप्पत्तसंखं ताहे चित्तिं—कोचि अहिंयहं उयमो,
जो वयस्याइ, उयहे ताहे तेहि सो विमलबाहणो, एत अइहेहिंता
अहिंसा इति अहिंयहं उयवतो । ताहे तेण तेसिं कण्ठा विरिक्का,
अणिजा य—जो तुभं पयामरं अइकमर, तं मम कहेअह, जेणाहं
से इमं वसेमि, सो वि कहं जाणइ, मय्थं—सो जाइस्सरो तं
वखियत्तं सारह, तेण जाणइ, ताहे तेसिं जो को वि अवरउअह
सा तस्स कदिअह, ताहे सो तेहि इमं वसेह, सो पुण इमं
हकारो—हा मुमे उट्टु कयंति । ताहे सो जाणइ, अहं सव्वस्सह-
रणो कतो, वरं हतो होतो, सीसं वा मे वरं डिन्नं होतं, न य प-
रिसिं विदंयणं पावितोसि । एवं बहुं कालं हकारइमं अणुवसि-
तो, तस्स य चंदजसा, दीपं चंदजोणं मुंउंयस्स अवरं मिहु-
णं जायं, तस्स वि कालंतरेण अवरं, एवं ते पयसंस्सिम सत्त

कुलगरा उप्पया ॥ “पूर्वमवाः शब्दमीषां प्रथमानुयोगतोऽप्ये-
याः, अन्म पुनरिदंश्च संवेधां कृष्ट्यम्, व्याख्यातं पूर्वजन्म-
रूपं ह्यारयम् ॥ आ० म० ३० ।

संप्रति कुलकरनामप्रतिपादनार्थमाह—

जंबुद्वीपे दीपे जारहे बासे इमीसं ओसपिणीए सत्त कु-
लगरा होत्था । तं जहा—एदमित्थ विमलबाहणं, चक्खुय
जससं चउत्तरमधिचंदे । तत्तो पसेणई पुण, मइवे चेव
नाथी यं ॥१॥ स्या० उ० १० ।

प्रथमोऽत्र विमलबाहणो, द्वितीयश्चकुप्पान्, तृतीयो यशस्वी,
चतुर्थोऽजिचक्रः, पञ्चमः प्रसेनजित्, षष्ठो मरुदेवः, सप्तमो ना-
भिरति । गतं नामद्वारम् ॥ आ० म० ३० । आ० कृ० । आ० क० ।

अधुना प्रमाणद्वारावयवार्थमभिधित्तुमाह—

नवणुसयाइ पदमो, अट्ट य सत्त उप्पसत्तमाई च ।

उ चेव अउठ्ठा, पंच सया पक्खीसाओ ॥

प्रथमो विमलबाहण उचैस्त्वेन नवधनुःशतानि, द्वितीयश्च-
कुप्पान् अष्टं धनुःशतानि, तृतीयो यशस्वी सप्तधनुःशतानि,
चतुर्थोऽजिचक्रोऽष्टसप्तमानि धनुःशतानि, पञ्चमः प्रसेनजित्
षट्पञ्चशतानि, षष्ठो मरुदेवोऽर्द्धपञ्चानि धनुःशतानि, सप्तमो
नाभिः पञ्चविंशानि पञ्चविंशत्यधिकानि पञ्चधनुःशतानि ५२५।
गतं प्रमाणद्वारम् ।

अधुना संज्ञनसंस्थानप्रतिपादनार्थमाह—

वज्जरित्तनसंययणा, समचउरंसा य होति संठाणे ।

वणं वि य वोच्छामी, पंचयं जस्स जा आसी ॥

सर्व एव विमलबाहनादयो वज्जरेभंसंज्ञमानाः संस्थाने च वि-
न्यमाने समचतुरकाश्च भवन्ति । वर्णचारसंज्ञानभिधानार्थमा-
ह—(वर्णः) “वणं वोत्त्यादि” वयमपि च वक्ष्ये प्रत्येकं व-
स्य य आसीदिति ।

प्रतिज्ञानमेव निर्वाहयति—

चक्खुय जससं च पसे—णई य एए पियं गुवहाभा ।

अजिचंदो ससिगारा, निम्मल्लकणगणभा सेसा ॥

चकुप्पान् यशस्वी प्रसेनजित् एते द्वितीयतृतीयवयस्यः मि-
यहूर्वा इवामा ज्ञाया येषां ते तथा मियहूर्वायामाः । अभिच-
क्रः कुलकरः शशिचक्रः गौरः । निमल्लकणकवत् प्रमा ज्ञाया
येषां ते तथा शेषा विमलबाहनामरुदेवनामयः । गतं वर्णद्वारम् ।
आ० म० ३० ।

स्त्रीद्वारप्रतिपादनार्थमाह—

एतेसिं एं सत्तएई कुलगराणं सत्त जारिआ होत्था । तं
जहा—चंदजस चंदकता, मुक्खपमिक्खचक्खुकता य । सिरि-
कता मइवेदी, कुलगरइत्थीणं णामाई ॥१॥ स० । स्या० ।

विमलबाहनेनैव पत्नी चन्द्रयशाः, चकुप्पतश्चक्रकान्ता, यश-
स्विनः सुरका, अभिचन्द्रस्य प्रतिकृपा, प्रसेनजितश्चकुप्पकान्ता,
नाभेरमदेवी । इवामि यथाक्रमं कुलकराणां नामानि, एताश्च
संज्ञननादिभिः कुलकरमुल्या एव कृष्ट्याः ।

यत आह-

संघर्षणं संतार्णं, उषर्षं चैव कुलगरेहि सर्म ।

वषेण एगवधा, सध्वाड पिपेंगुवधातो ॥

संघर्षणं, संस्पर्शनाम्, उषर्षं चैव कुलकरात्म्यापैरात्म्यैः सम-
मनुकपमासामधिकृतस्त्रीणां त्वरं प्रमात्तन ईक्षयुता इति सं-
प्रदायः । तथा वषेण सर्वो अन्येकवर्णः प्रियङ्गुवर्णो इति । यतं
स्त्रीद्वारम् ।

इदानीमायुर्होत्रमाह-

पक्षिओवमदसभागां, पदमस्ताडं ततो असंस्वेजा ।

ते याण्डुपिन्दिरीणा, पुष्वा नाजिस्त संस्विजा ॥

प्रथमस्य विमलवाहनस्यायुः पदयोपमदसभागाः, तदन्तरम-
न्ययं चक्षुष्मदादीनामसंस्वेयानि, पूर्वोणीनि संस्वयते । तान्यपि
आण्डुपुष्वां क्रमण हीनानि । नामेसु संस्वेयानि पूर्वोण्यायुष्कमि-
ति । अन्ये नू स्याचक्षते-प्रथमस्य पदयोपमदसभागा पद्यायुः,
ततो द्वितीयस्यासंस्वेयाः पदयोपमासंस्वेयजागा इति वाक्यशे-
षः । एवं आण्डुपुष्वां हीनाः शेषाणामायुष्कं कष्टम्यम्, तावद् याव-
त्संस्वेयानि पूर्वोणि नाभेरायुष्कमित्यविरुद्धम् । अपरे व्याच-
क्षते-प्रथमस्यायुः पदयोपमदसभागाः, ततोऽसंस्वेया इति शेषाणां
समुद्दितानां पदयोपमासंस्वेयजागाः । किमुक्तं अथति-द्वितीयस्य
पदयोपमासंस्वेयजागा आण्डुः, शेषाणां तत एवासंस्वेयजागाः असं-
स्वेयजागाः पात्यते तावदावच्छाभेरसंस्वेयानि पूर्वोणि । तन्नैव प-
द्यायुष्कमिति चेत् । उच्यते-इदं पदयोपमादभागो अष्टव-
कुलकराणामुपपत्तिः, 'पक्षितोवमदुजागे, तैसस्मि य कुलगुरुपत्ती'
इति वचनात् । तत्र पदयोपमं किंलासत्कल्पनया चत्वारिंशद्भागं
परिकल्प्यते, तस्याष्टमो भागः पञ्च चत्वारिंशद्भागः, तत्रापि प्रथ-
मस्य पदयोपमादसंस्वेयजागाः पदयोपमदसभागाः, ततश्चत्वारिंशद्भा-
गं शृङ्गास्तद्व्यापि यताः, शेष एकः पदयोपमस्य चत्वारिंशत्तमः
संस्वेयो जागाऽवतिष्ठते, स च चक्षुष्मदादिवर्णः पञ्चमिरसंस्वेय-
जागेनैव पूर्वेने इत्यपवादव्याख्या । अथ नत एव नाभेरसंस्वेयानि पूर्वो-
ण्यायुष्कमुक्तमिति । इदमयुक्तं दुर्लभम् । यतो मरुदेव्याः संस्वेयानि व-
र्षाण्यायुः संस्वेयवर्षायुषां केवलज्ञानाज्ञावात्, ततो नात्रेः संस्वेय-
वर्षायुष्कत्वमेव कुलकराणां, कुलकरपक्षीणां च, समानायुष्कत्वात् ।

तथाचाह-

जं चैव आठयं कुल-गराणं तं चैव होइ तासि पि ।

जं पदमगस्त आठ, तावदयं होइ दृष्टिस्त ॥

यदेवायुष्कं कुलकराणां प्रायुक्तं, तदेव जवति तासामपि कुलकरा-
ङ्गानां, संस्वेयास्याश्च तदेवेत्यभिधीयते, यावता प्रत्येकं निज-
मैव प्राप्तिनामयुः, तथा प्रथमस्य कुलकरस्य विमलवाहना-
न्यस्यायुस्तावदेव जवति हस्तिनः । एवं शेषकुलकरद्विस्तिनामपि
कुलकरतुल्यं कल्पयम् ।

भागः-

संप्रति जागद्वारं वक्तव्यम्-यथा कः कस्य सर्वायुष्ककुलकर-
कास्त इति । तद्वद्माह-

जं जस्त आठयं खड्डु, तं दसजागे समं वि जइठणं ।

मरिक्कड्डतिजागे, कुङ्गगरकासं विद्याणादि ॥

यद् यस्य कुलकरस्याऽऽयुस्तत् तस्य दसभागान् समं विज-

ज्य मध्यमेऽष्टभागात्मके विभागे कुलकरकासं विजानीहि ।

अनुमेयार्थं प्रकटयन्माह-

पदयो य कुमारये, जागो चरियो य वुडुभावास्मि ।

ते पयणुपेजदोसा, सन्ने देवेसु उववसा ॥

तेषां दृष्टानां जागानां मध्ये प्रथमो भागः कुमारस्य जवति, च-
रयो वुडुजावे, शेषा मध्यमा अष्टौ जागाः कुलकरकास्त इति ।
गतं भागद्वारम् ।

उपपातः-

उपपातद्वारमुच्यते-ते प्रतनुमेमद्वेषाः, प्रेम रागो, द्वेषः प्रसिक्तः,
सर्वे विमलवाहनादयो देवेषूपपन्नाः ।

तत्र न ह्रायते केसु देवेषूपपन्ना इत्यत आह-

दो चैव सुवर्णं, उषर्षिहुमारेसु होति दो चैव ।

दो दीवकुमारेसु, एगो नागेसु उववर्णो ।

द्वौ आदौ विमलवाहनचक्षुष्मद्विजाणौ सुपर्णेषु देवेषूपपन्ना,
द्वौ चैव च यशस्यनिबन्धाख्याबुद्धिकुमारेषु भवतः, द्वौ प्रसेन-
जिमरुदेवयोर्दोऽपेक्षुमारेषु, एको नाभिनामा सप्तमकुलकरो
नागेषूपपन्नः ।

संप्रति कुलकरस्त्रीणां इस्तिनां शोपपातमभिधित्तुमाह-

हर्षां हृत्थिर्थाओ, नागकुमारेसु होति उववसा ।

एगा मिदि पवा, मरुदेवी नाजिणो पची ॥

इस्तिनाः ससापि, यद् च स्त्रियश्चन्द्रश्यामशून्ययो नागकुमारेषु-
पपन्नाः । अन्ये तु प्रतिपाद्यमिति-एक एव इस्ती, यद् स्त्रियो,
नागेषूपपन्नाः, शेषाणामिहाऽनभिधानमेवेति । एका स्वसमी मरु-
देवी नामोः पत्नी सिदि प्राप्ता । उक्तमुपपातद्वारम् । आठ
प्र० प्र० ।

अम्बुद्वीपप्रकृत्या पञ्चदश कुलकरास्तेषां नामायुर्द्विनि-

तीति णं सामाप पच्छिमे तिभाए पक्षिओवमदुजागावसेमा,
एत्य णं इमे पाठरम कुङ्गगरा समुपजित्त्वा । तं जहा-सु-
मई ? पकिस्सई २ सांमिकरे ? सांमिरे ४ खेमिकरे ५
खेमिरे ६ विमलवाहणे ७ वक्खुमं ८ जसमं ९ अजिचैदे
१० चंदाजे ११ पसेणई ? १२ मरुदेवे ? १३ णाजि ? १४
उसजे ? १५ चि ॥

अथाह कश्चित्-भावदयकान्तियुक्त्यापि तु सप्तानां कुलकराणामभि-
धानादिह पञ्चदशानां तेषामभिधानं कथम्, यदि वा भवतु नाभे-
दः, पुण्यपुरुषाणामभिधाधिकवैशेष्यपुरुषवर्षमेवस्य व्याधयत्वात्,
परं पदयोपमादमभागवतिष्ठतवचनं कालस्य सुतरां बाधनं,
अनुपपत्तिः । तथाहि-पदयोपमं किंलासत्कल्पनया चत्वारिंश-
द्भागं परिकल्प्यते तस्याष्टमो भागश्चत्वारिंशद्भागः पञ्च । तत्राव्या-
धय विमलवाहनस्यायुः पदयोपमदसभागाः, ततश्चत्वारिंशद्भा-
गं शृङ्गास्तद्व्यापि यताः, शेष एकः पदयोपमस्य चत्वारिंशत्तमः
संस्वेयो जागाऽवतिष्ठते, स च चक्षुष्मदादिवर्णः । नामसंस्वेयपूर्वोणीने, सं-
स्वेयपूर्वोऽन्धोऽन्धमस्तिनिमरुदेवतुराया पूर्वज्ञैः शेषैकान्तमव-
स्था पक्षैः परिपूर्यते, तेन पूर्वोणां सुमस्यादिकुलकराणां महत्कमानुषा-
कावकायाऽऽचर्यते-आद्यास्य सुमत्तावत्कल्पदशमयुः, ततो ह्राह-

शब्दश्चाद् यावत् पूर्वैर्दृष्टित्यनेनैकस्मिन्नेवचत्वारिंशत्तमं प्रवर्तिष्ये
अग्रेऽसंख्येयानि पूर्वाणि, तानि च यद्योत्तरं दर्शनीयानि । नात्र
स्तु संख्येयानि पूर्वाणीत्यादि । इत्थं चाधिकशब्धिं प्राप्नोति ।
यत्तु हादिप्रज्ञायाभावकचक्षुः—“पञ्चमोऽयमदसमं-सोऽयमदस-
जं तमोऽयमदसजः । ते आद्युत्तरादिहा, पुन्या नामिदं संख्ये-
जम् ॥” इति शाखाध्यायाने अतात्पर्येण नादरसंख्येयपूर्वाण्युक्त-
त्वमुक्तं, तत् कुलकरसमानाद्युक्तेन कुलकरपक्षीनां मरुद्व्या
अन्यसंख्येयपूर्वाण्युक्तातापक्षी मुख्यतुपराधिति । तत्रैव दूषितम-
स्तीति म कोऽपि पदस्वरं विरोधः । यथाऽऽवश्यं कविषु विमलवा-
हस्य पदवद्गमशाधुक्ताः, तन्नामान्नादवत्कथम् । यच्च
ग्रन्थान्तरे नामपाठे ज्ञेयः, सोऽपि तथैवेत्यत्र सर्ववित् प्र-
प्रमाणमित्यत्र विस्तरण । अथ प्रस्तुतमुपक्रम्यते-तथापि । तान्
नामतो दृश्यति—सुमतिः १ प्रतिभुतिः २ सीमंकरः ३ सी-
मंकरः ४ ज्ञेयंकरः ५ ज्ञेयंकरः ६ विमलवाहः ७ चक्षु-
ध्यात् ८ यशस्वी ९ अजिचक्षुः १० चक्षुः ११ प्रसेनजित्
१२ मरुद्वयः १३ नाभिः १४ अक्षयः इति । यद्युतः पञ्चवर्ति-
चक्षुर्दृष्टां कुलकरवमजित्तय, अत्र तु पञ्चदशस्य अक्षय-
स्यापि, नक्षत्रकोशकरणं भरतभर्तृनाम्नोऽपि महाराज-
स्य प्रकृषा प्रकमित्तयाऽस्तीति ज्ञापनाद्यंमिति । जं० २ वक्षः ।

कल्पवृक्षाः—

विमलवाहणेन कुलकरे सचविहा वक्षसा उवग्रोगात्
हृन्मगामिच्छसु । तं जहा—“प्रसंगया य जिगा, चित्ता
चेव र्हाति चितरसा । विमर्गया य अग्रिग्रणा, सचमगा
कल्पवक्षसा य ॥” १ ।

तथा विमलवाहने प्रथमकुलकरे सन्ति सचविहा इति । पूर्वं
शशिधा आनुवन्, (वक्षः सि) कल्पवृक्षाः (उवग्रोगात्
सि) उपजग्यतया (इव) शशिप्रगतवक्षो भोजनादिसंपा-
दनेनोपजगत् सत्कांतिमनुवधायात्माना इत्यर्थः “मर्गया य”
गाहा । (मर्गया इति) मर्गं मर्दं, तस्य कारणत्वाद् अग्रिमं
मरुद्वयमेवोच्यते, तस्याभूतः कारणभूता, तदेवाङ्गमवयवो
येषां ते मरुद्वयः, सुखेयमद्यपि न इत्यर्थः । वकारः पुरणं ।
(मिग सि) संहाह्वयत्वाद् भृङ्गारादिविचित्रमज्जनसंपाद-
का भृङ्गाः । (चित्संग सि) चित्रस्यानेकविधस्य साध्यस्य
कारणत्वात् चित्राङ्गाः । (चित्रसंग सि) चित्रा विचित्रा रसा म-
धुरादयो मनोहारिणो येष्यः सकाशात्संपद्यन्ते ते चित्ररसाः ।
(मणिये सि) मणीनामाभरणजृत्तानामभूतः कारणभूता
मणयो वाऽङ्गास्त्वयथा येषां ते मण्यङ्गाः, मण्यसंपादका इ-
त्यर्थः । (अग्रियण सि) मन्मत्प्रकारत्वाद् मनसा विशिष्टवक्षसादि-
भः, संहाह्वयो वाऽयमिति । (कल्पवक्षः सि) उक्तव्यतिरिक्त-
स्यामान्यकल्पितकल्लायेत्येव कल्पना कल्पः, तत्प्रधाना वृक्षाः
कल्पवृक्षा इति ।

अथैते कुलकरवर्गं कथं कृतवन्त इत्याह—
(नीतिहार्य)

सचविहा दृढवीर्यं पञ्चया । तं जहा—हकारे पिकारे
पारिजाते मंगलिवर्धे चारण उचिच्छेदे ।

(द्रुनीह सि) दृढवन् दृढकोऽप्यपिचामनुशासनं, तत्र
तस्य वा, स एव वा नीतिनयो दृढनीतिः । (हकारे सि) हा इ-
त्यधिकपार्थः, तस्य कर्णे हकारः । अथमर्थः—प्रथमत्रितीयकुलक-
रकाले अपराधिनो दृढो हकारमात्रं, तेषांसी हृतसर्वस्व-

मित्रात्मानं अन्यमानः पुनरपराधस्थाने न प्रवर्तते इति, तस्य दृ-
ढनीतिता । एवं वा इत्यस्य निषेधाद्यस्य करणमभिधानं सा-
कारः । तृतीयवचनं कुलकरकाले महत्त्वपराधे साकारो दृढः, इ-
तरत्वं तु पूर्वैर्दृष्टं । तथा विमर्गयेत्यर्थः एव, तस्य कारणमुच्चा-
रणं चिकारः, पञ्चमवक्षससमकुलकरकाले महापराधे चिकारो
दृढः, अक्षयमप्यपराधयोस्तु क्रमेण हकारमकाराविति ।
आह च—“पदमवितिवाप पदमा, तद्व्यवस्थान् अभिनवा
वीया । पञ्चमकुलकस्य य स—समस्य तस्या अभिनवा उ ॥”
इति । तथा परिभाष्यं परिभाषा, अपराधिनं प्रति कोपा-
विष्कारेण वा यासीरित्यभिधानम् । तथा मरुद्वयवक्षो—मरुद्व-
क्षमिच्छितं ज्ञेयं, तत्र वक्षो—नास्मादभ्येक्षात् गन्तव्यमित्येवं व-
क्षानलक्षणः । पुनश्चमरुदपरिचारवृत्तयः वा । वार्कं शुश्रू-
षम् ; अविच्छेदा इत्युपादात्मिकाऽऽविच्छेदः । इयमन्तरा अनु-
विधा नरतकलं वक्षुः चक्षुः चक्षुः चक्षुः चक्षुः चक्षुः चक्षुः चक्षुः
अन्ये तु मरुतकाल इत्यर्थः । आह च—“परिभाषणा उ प-
दमा, मरुद्वयवक्षमि होह वीयाभो । वारणवृत्तयेवार्हः, अ-
वदस्स चक्षुःचक्षुः नीह ॥” इत्यां ७ जं० ।

अधुना नीतिद्वार्यापतिपादार्थमाह—

हकारे मकारे, पिकारे चेव द्रुनीह ।

वोच्छं तासि विसर्से, जहकमे आद्युत्तवीर् ॥

हकारो मकारो चिकारमिति कुलकराणां दृढनीतिः, ततो व-
क्षे तासां दृढनीतिनां विशेषं यथाक्रमं, या वस्य तां तस्य
वक्षे इति प्राचः । तामपि तथा वक्षे, आनुपूर्व्या परिचय्या
विमलवाहनाद्वार्यय क्रमेणैति यावत् ।

प्रतिहातमेव करोति—

पदमविश्याण पदमा, तद्व्यवस्थान् अग्रियवा विद्या ।

पञ्चमकुलकस्य य स—समस्य तस्या अग्रियवा तु ॥

प्रथमद्वितीययोः सुखे द्वितीयसि बहुवचनं प्राकृतत्वात् । कुलक-
रयोः प्रथमा हकारलक्षणा दृढनीतिः । तृतीयवचनयोः य-
शस्यमिच्छात्कथयोः कुलकरयोरभिनवा द्वितीया मकारल-
क्षणा दृढनीतिः । किमुक्तं अवर्ति, स्वपराधे प्रथमया दृढ-
क्रियते, महापराधे द्वितीययेति । तथा पञ्चमवक्षयोः सप्तमस्य च
तृतीया चिकाराव्या अभिनवा । एषा वक्षसा, द्वितीया मरुद्वय, प्र-
थमा जवन्त्या । एताश्च त्रिकोऽपि लघुपञ्चमोक्त्यापराधेषु व-
याक्रमं प्रवर्तिता इति ।

सेसा उ द्रुनीवी, माणवगनिहीउ होह भरहस्स ।

उमपसम मिहावासे, असक्तो प्राप्ति आहारे ।

शेषा वारकउचिच्छेदसकृता दृढनीतिर्यमरुतस्य माणवक-
निधेः सकाशाद्भवति । इयमत्र भावना कोपाविष्करणेन “हे इ-
तः स्थानाम्मा यासीः” इत्येवं यत्परिभाषणं, पञ्च मरुद्वयवक्षो-
यथा नास्मादभ्येक्षागन्तव्यमित्येवंकुरे हे दृढनीती प्रणवता
अक्षयमस्यामि प्रवर्तिता । वारकउचिच्छेदाव्ये हे दृढनीती
मरुतेन माणवकनिधेरिति । इदं च नीत्युत्पादनिधानमन्यास-
प्यतीतासु एष्यसु वावसर्पिणोऽप्यर्थेव न्याय इति व्याप-
नार्थः, तस्य च भरतस्य पिता अक्षयभाषाः, तस्य च अक्षय-
वस्य गृहवासं आहार यासीदसंस्तुतः स्वभावसंपन्नः । अततो
हि अक्षयमस्यामि वावदृष्टवत्तास्तावदभ्येक्षादेशाद्वा दृष्ट-
कचरकुलकेयोः स्वाधुने फलानि, कुरोदसमुपायं उद्वहृत्प-
नीतवन्त इति ।

कुलक (ग) र

अथ भरतचक्रवर्तिकास्ये कियतो दृष्टनीतयः
प्रावर्त्तिपतेत्यत्र होह-

परिहासणा ष पदमा, मंदक्षिबंधो उ होह बीया ष ।
चारगद्विनेयार्, जरदस्स चउविह्वा नीती ।

अतस्तथा साक्षात्प्राप्तमनुवक्तव्यं कतुर्विधा दृष्टनीतिरनुत् ।
तद्यथा-प्रथमा स्वहृत्पापराधविषया परिभाषणा प्रागुक्तस्वरूपा
अभवता आदिनायेव प्रवर्त्तिता आसीत् । द्वितीया मरुदक्षि-
भ्यो मरुदक्षिणपक्षस्या आदिनायेवैव प्रवर्त्तिता, साऽपि किञ्चि-
द्भावापराधविषया । तृतीया चारकलक्षणा भरतेन माणवकाविधि
परिभाष्य प्रवर्त्तिता, सा शुक्रतपराधविषया । कतुर्विधा क्वचिच्छे-
द्वादिषा, आदिशब्दाच्चिरात्क सैनादिपरिग्रहः । कुलकराणांमुद्र-
पिः, "पक्षितोवमद्वजाये, सेसमि य कुलगुरुष्वपि ।" इति वच-
नात् । तत्र पक्षीयेयं किलास्तरकण्यथा चचारिणशृङ्गां परिक-
ल्पते, तस्याष्टमो प्रागः, पञ्च च, विधि परिभाष्य प्रवर्त्तिता, सा
शुक्रतपराधविषया, कतुर्विधा छविच्छेद्वादिषा । आदिशब्दा-
च्चिरात्क सैनादिपरिग्रहः । सा महापराधविषया, भरतेनैव मा-
णवकर्तृभिः प्रवर्त्तितेति । अन्त्ये तु वतस्त्रोऽप्येताः दृष्टनीतयो
भरतेनैवोत्पादिता इति व्याचक्षते । आ० म० प्र० ।

पञ्चदशकुलकराणां तु-

तत्थ एणं सुमर्दि-परिस्सुर्दि-सीमंकर-सीमंकर-खेमंकराणं प-
तेतिं णं पंचहं कुलगराणं हकारे णामं दंरुणीई होत्या । तेषं
मणुआ हकारेणं देहेणं हया समाणा लज्जिआ विलिज्जा
विद्धा भीआ तुसिणा विण आउणया चिद्धंति । तत्थ एणं खेमं-
करविमलवाहणचक्रमुजंजसमअग्निचंदाण एतेसि एणं पं-
चएहं कुलगराणं मकाराणामं दंरुणीई होत्या । तेषं मणु-
आ मकारेणं देहेणं हया समाणा० जाव चिद्धंति । तत्थ एणं
चंदाणपसेणईमरुदेवणाजिउसभाणं एतेसि एणं पंचएहं कुल-
गराणं धिकारे णामं दंरुणीई होत्या । तेषं मणुआ
धिकारेणं देहेणं हया समाणा० जाव चिद्धंति ॥

तेषु पञ्चदशसु कुलकरेषु मध्ये सुमनिप्रतिभृतिसीमंकरसीम-
न्वरक्रमकराणमितेषां पञ्चानां कुलकराणां हा इत्यधिसेपाथं क-
शब्दस्य करणं हाकारो नाम दृष्टाऽपराधिमनुशासनं तत्र
नीतिनिर्दिष्टमवत् । अयम् संप्रदायः-पुरा तृतीयाऽऽरातकाल-
होषेण तत्रप्रवृत्तनामिव यतीनां कलवमृगानां मन्दायमानेषु स्वयं-
हृत्पथविषये तेषु मिथुनानां जायमाने ममन्वेऽन्यस्वीकृते तम-
भ्यस्मिन् गृह्णाति, परस्परं जायमाने विवादं सहजानकनपराभ-
वसंनिर्दिष्टाव आत्माधिकं सुमतिं स्वाभिमतया ते अकुः, स च तेषां
तान् विभज्य स्वविरो गोत्रिणं ऊचमिव ददौ, यो यः स्थितिमभि-
नयन् तच्छासनाय जातिस्मृत्या नीतिक्षेत्रेण हाकारदृष्टनी-
तिं चकार, तां च प्रतिभृत्यादयश्चत्वारोऽनुचक्रुरिति; तथा च ते
कीदृशा अनर्थमित्याह-"तेणमित्यादि" ते (मणुजाणमिति)
प्राग्वच, हकारेण दृष्टेन हताः सन्तां लज्जिता मीडिताः, व्यती-
किताः संजातव्यतीकाः । व्यतीकमपराधाः । "विद्धा" इति विशेष-
वतो जातमीमाः, सज्जापरकथंन इत्यर्थः । एते त्रयोऽपि पर्यायश-
ब्दाः सज्जाप्रकृष्टायाचनयोः काः । भीता व्यक्ता, वृष्णीका मौलमा-
जो विनयावनता न तुल्यता इव निजया निर्भया जल्लयाका आहं-

यश्च तिष्ठति । ते अनेनैव दृष्टेन दृष्टस्वेषात्मानं मन्वमानाः
पुनरपराधस्थाने न प्रवर्त्तन्त इत्याशयः । अत्र चाहृत्पथेयासनाती
तथां दृष्टाद्विधानेनयोऽन्यतिशायिसमर्थावच्छासनमिति
इत्या इति वचनम् । अथोत्तरकालवर्तिकुलकराणां किं सैव दृष्ट-
नीतिरन्या वेत्याहाह्वानं समाधत्त- (तत्थ णमित्यादि) तत्र हेमं-
करविमलवाहणचक्रमुजस्यमिवमन्त्राणमितेषां पञ्चानां कुल-
कराणां मा इत्यस्य निषेधाधेयस्य करणमभिधानं हाकारो नाम
दृष्टनीतिरभवत् । शेषं पूर्ववत् । अथहृत्पाथी तु-विमलवाह-
नचक्रुष्यतोः कुलकरयोर् हाकाररूपा दृष्टनीतिः, यन्नामिच-
न्द्रपसेनजितरन्तरोत्तरे बन्धुनस्याकथनमित्याशुचरं तद्वाच-
नान्तरेणेति । अयमर्थः-कमणातिसंस्तवादिना जीने मीनिकथेन
हाकारमतिक्रामंस्तु अक्रुशमिष गम्भीरचेविषु गजेषु शुमिषु
क्रमेणः कुलकराणां कुलिकितसे दि किंकरास्तरे का-
येमिति द्वितीयां हाकाररूपां दृष्टनीतिं चकार । ते च विमलवा-
हनादयश्चात्यारोऽनुचक्रुः । अत्र संप्रदायविदः-महत्पराध-
पदं हाकाररूपा इत्यमिमेत्येव । भीहमरुत्यस्तु अष्टमचक्रवि-
सेसकुलकराधिकारे यशस्विचारके दृष्टनीतिमाश्रयाह-
"आगस्यस्ये नीतिमाथा, द्वितीयां मन्थेन पुनः । मर्होयसि दे
अपि च, स प्रायुक्क महामातिः" । इत्याहुः । अथ तृतीयकुलक-
रपञ्चकस्यवस्थामाह-"तत्थ णमित्यादि" । इदं मूत्रं सताती, तव
रिधिगन्धाक्षोषं यत्, तस्य करणमुत्तारणं धिकारः संप्रदायस्य-
यम्-पूर्वेनीतिप्रतिकारस्तु तेषु त्रयासयाई इव कामुकेषु च धि-
नानां धिकारदृष्टनीतिं विद्ध्य, तां च प्रसेनजिद्विषयव्यापारो-
ऽनुकृत्यन्तः महत्पराधं धिकारो, मध्यमत्रयस्योत्तरं हाकार-
हाकाराविति । अस्यास्तु पारिजातगुह्या भरतकाले, "परिभास-
णा ष पदमा, मंदक्षिबंधमि होह बीयाउ । चारगद्विनेयार्, जरद-
स्स चउविह्वा नीई" । इति वचनात् । अष्टमकाले इत्यस्य ।
जं २ वत्त० ।

अतीतायामुत्सर्पिण्याम्-

जंबुद्वीपे दीवे जारहे बासे तीयाए उस्सपिणीए सत्त
कुलगरा होत्या । तं जहा-"मित्तादोभे सुदोभे य, सुपासे
य सयंपे । विमललोसे सुपोसे य, महापोसे य सचमे" ॥
स० । स्या० ।

अतीतायामवसर्पिण्याम्-

जंबुद्वीपे दीवे जारहे बासे तीयाए ओसपिणीए दस
कुलगरा होत्या । तं जहा-"सयंजो सयाऊय, जयसेणा-
णंतसेण य । कज्जसेणे जीमसेणे, महासेणे य सचमे" ॥
ददरहे दसरहे सयरहे । स० । स्या० ॥

आगमिष्यन्त्यामवसर्पिण्याम्-

जंबुद्वीपे दीवे भारहे बासे आगमिसाए ओसपिणीए
दस कुलगरा भविस्संति । तं जहा-सीमंकरे सीमंकरे खे-
मंकरे खेमंकरे विमलवाहणे । संप्रभुती पदिसुए ददवणु
सयपणु दसवणु । स्या० १० ठा० ।

आगमिष्यन्त्यामुत्सर्पिण्याम्-

जंबुद्वीपे दीवे जारहे बासे आगमिसाए उस्सपिणीए
सत्त कुलगरा भविस्संति । तं जहा-"मित्तादोभे सुदोभे य,

सुपनं य संपपे । दत्ते सुदुमे सुवंधू य, आगमिस्सज
होत्सई ॥ १ ॥ स्या० ७३० ।

आगमिष्यन्त्यानुसंविधाभैरवते-

जंबुद्विपे नं दावे आगमिस्सा ए उन्सपिणी ए एन ए
बाभे दस कुलगरा जविस्मंति । तं जहा-विपन्नवादे सा-
मंकरे सांभरे लेभंकरे लेभंकरे दसपण ददधण सयपण
पदिपुं सुमई ति । स० ॥

कुलक (ग) रइत्यौ-कुलकरस्त्री-स्त्री० । कुलकरपत्नी-
पु, " चंदजस चंदकंता, सुदुप पडिकव चकचुकंता
य । लिंकंता मचेंधी, कुलकरइत्यौण गामाई ॥ १ ॥ "
स्या० ७३० ।

कुलक (ग) रगंडिया-कुलकरगणिक-स्त्री० । कुलकरवक-
व्यनार्थिहारागुणार्थं वाकरइती, यत्र कुलकराणां विम-
ल गहनादीनां पूज्यप्रामिधोयते । स० ।

कुलक (ग) रवंस-कुलकरवंश-पुं० । कुलकराणां प्रवादे
चरये, तत्प्रतिपादकत्वात् प्रचवने च । स० ।

कुलकटा-कुलकथा-स्त्री० । स्त्रीणां कुलप्रशंसागम, यथा " ब्र-
ह्मो चैतुष्यपुत्रीणां, साहसं जगतोऽधिकम् । पत्युर्भूत्यौ विवा-
न्यामि, याः प्रेमरहिता अपि ॥ १ ॥ " प्रस० ४ सं० ३३ ।

कुलकीर्तिक-कुलकीर्तिक-वि० । कुलक्यानि (एकदिधामिप्र-
सिद्धि) करे, हा० १ सु० १ अ० । अ० । कल्प० ।

कुलकेतु-कुलकेतु-वि० । केतुः विद्धं ध्वज इत्यमर्थान्तरथ, केतुरिच
केतुर्द्वयत्वात्, कुलस्य केतुः कुलकेतुः । अ० ११ रा० ११ उ० ।
हा० । कुलं उल्लङ्घनं, कल्प० ३ कृष्ण ।

कुलकोटी-कुलकोटि (टी)-स्त्री० । एकंदिवादीनां जातिविशेषे,
यथा द्विग्रायाणां गोमये उत्पद्यमानानां कन्याचमेकाकाराणि
कुलानि । स्या० १० टा० ।

इदानीं " कुलकोटाणि संखा जीवाणि ति " पञ्चाशदधिक-
शतनमं द्वारमाह-

भारत सत् य निधि य, सच य कुलकोमिसयसहस्याई ।
नेया पुदुद्विदगणि-वाठणं चैव परिसखा ॥ १७७ ॥

पृथिव्यङ्गाग्नवायूनमय कुलम्यांश्च परिसंखानं परि-
संखा यथाक्रमं ज्ञेया । तथापि-द्राक्ष कुलकोटिशतसहस्राणि
लङ्काः पृथक्वाकायिकानां, सप्त उद्गजावानां, चैवपङ्क-
विकानां, वायूनां पुनः सप्तैव कुलकोटिशतसहस्राणि ।

कुलकोटिसयसहस्या, सचउद्ग य नव य अद्दवीसं च ।
वेदिंअत्तांदिअ-चतुरिदियहरियाकायां ॥ १७८ ॥
अत्रापि यथासंख्येन योजना-द्विग्रायाणां सप्त कुलकोटिश-
तसहस्राणि, यद्यौ चन्द्रिग्रायाणाम्, नव चतुरिग्रायाणाम्, अष्टावि-
ंशतिरिदिकायिकानां समस्तनवपतिकायिकाणाम् ।

अद्देत्तरस चारम, दम दस नव चैव सयसहस्याई ।

जम्भपरपक्खिचउत्पय-उरुद्वयसप्पाण परिंसा ॥ १७९ ॥

अत्रापि यथाक्रमं पद्मघटा । जले चरित पयंन्तीति जलचराः,
१४०

मत्स्यमकरादयः, तेषामुद्ग्रेषोद्ग्रेषकुलकोटिशतसहस्राणि, सा-
कंद्राक्ष कुलकोटिंसंखा इत्यर्थः । पक्षिणां कैकिकादीनां
द्राक्ष, चतुष्यदाणां यजगर्दनादीनां दश, उरपरिसंखायां भुज-
ङ्गादीनां दश, भुजपरिसंखायां गोमथकुलादीनां नव कुलको-
टिसंखाणि भवन्ति ।

उन्नीसा पणभीसा, सुरनेरइयाण सयमइस्साई ।

चारस य सयसहस्या, कुलकोटाणं मणुस्साणं ॥ १८० ॥

चन्द्रिशतिदेवानां, पञ्चविंशतिः नारकिणां, मनुष्याणां पुनर्द्राक्ष
कुलकोटाणां शतसहस्राणि भवन्ति ।

अथ पूर्वोक्तानामेव कुलानां सर्वसंख्यामाह-

एगा कोमाकोटी, सत्ताणठई जवे सयसहस्या ।

पचासं च सहस्या, कुलकोटीणं मुखेयत्ता ॥ १८१ ॥

सर्वसंख्याया एका कुलकोटिकोटिः सप्तनवति कुलकोटीनां
शतसहस्राणि पञ्चाशच्च सहस्राः कुलकोटीनां शतव्याः ।
प्रव० १५१ द्वार ।

चउरिदियाणं नव जाइकुलकोमिजोणियपुद्दहसयसहस्या
पप्पत्ता । जुयगपरिसप्यलयरपंचिदियतिरिखजोणियाणं
नव जाइकुलकोमिजोणियपुद्दहसयसहस्या पप्पत्ता ॥

" नव जाइस्सादि " । चतुरिग्रायाणां जातौ यानि कुलकोटी-
नां योनिप्रमुखाणां योनिचद्रायाणां शतसहस्राणि तानि तथा
भुजैगच्छन्तीति लङ्का गोपाद्य इति । स्या० ६ टा० ।

चउप्ययलयरपंचिदियतिरिखजोणियाणं दस जाइकुल-
कोमिजोणीपुद्दहसयसहस्या पप्पत्ता । उरपरिसप्यलयरप-
ंचिदियतिरिखजोणियाणं दश जाइकुलकोमिजोणियपुद्दह-
सयसहस्या पप्पत्ता ॥

" चउप्यय " इत्यादि । आचारिपदानि पादा येषां ते अनुष्य-
दाः, ते च ते स्थानं चरन्तीनि स्थलचराश्चेति अनुष्यदस्थसक-
राः, ते च ते पञ्चैन्द्रियश्चां विप्रसः । पनस्तिर्यग्योगिकाश्चेति
कर्मधारयः, तेषां दशानि दशैव, जातौ पञ्चैन्द्रियजातौ, यानि कु-
लकोटीनां जातिविशेषलङ्कानां योनिप्रमुखाणि उत्पत्तस्थान-
द्वारकाणि शतसहस्राणि लङ्काणि तानि तथा प्रहसन्ति सर्व-
विदा । तत्र योनिर्षथा-गोमयो द्विग्रायाणामुत्पत्तस्थानमङ्गला-
नि तत्रैकवापि द्विग्रायाणां कन्याचमेकाकाराणि प्रतीयन्ति । त-
था उरसा चङ्गसा परिसंखान्तं संचरन्तीत्युरपरिसंखान्तं च
ते स्थलचराश्चेत्यादि । स्या० १० टा० ।

आचारान्कथमप्यनयपठोद्ग्रेषकुलकोटी- " कुलकोटिसयसह-
स्या, चत्वारसयसहस्र च पणयांसा । पणिंदिनेरिदिय-चउरि-
दिय हरिक्कायाव ॥ ११ ॥ अत्र माध्यायं पृथिव्यादिचतुर्थी कुल-
कोटिलङ्का द्वारिशासनवपतिकायानां पञ्चविंशति कुलकोटिलङ्काः ।
संग्रहयां तु- " योनिद्वयसु पंचसु, चारसगांतसत् अचत्तासा य " इति । अत्र चतुर्थी पृथिव्यादीनां द्वादशसप्तत्रिंशत्समीक्षणं यको-
नविंशत्कुलकोटिलङ्का भवन्ति । आचारान्कथौ तु पृथिव्यादीनां
पृथक् २ कति कुलकोटिलङ्का इति सम्यक् प्रमायमिति प्रश्ने,
उत्तरं तु आचारान्कौपथिव्यादीनां चतुर्थी द्वारिशातकुलकोटिल-
ङ्केषु प्रत्येकं व्याक्रीनोपलभ्यत इति । प्र० १६ । सन० प्र०२ उद्गा० ।

तथा-कुलकोटीमध्ये एककुलस्य कियन्तःपुरुषाः सन्ति, उत्तम-
मध्यमजघन्यमृगनाजस्य कियन्त इति प्रश्ने, उत्तरय-अष्टा-
धिकशतपुरुषा एककुलमध्ये भवन्तीति प्रसिद्धास्ते इति, पर
य उत्तममध्यमजघन्यजघन्यज्ञाता न सन्ति; तथा पतस्य व्य-
काश्याणि शार्ङ्ग न दृष्टान्ति । ४६८ प्र० । सेन०प्र० ३ उल्ला० ।
कुलवत्-कुलक-पुं० । अनादयेक्षेत्रभेदे, तद्वास्तिमि जने च ।
सु० १ सु० ५ अ० १ उ० ।

कुलवत्तय-कुलवत्तय-पुं० । कुलनाये, जी० ३ यति० ।

कुलगणसंभवज्ज-कुलगणसंभवज्ज-वि० । कुलगणसङ्केष्य
आहतसमुदायविशेषज्जकेष्यो बहिष्कृते, तत्र येषु कृतेषु
कुलगणसङ्ख्यायाः कियते सन्ति-

गुरुं पटिसुरज्जा, अस्मं वा गणहरादयं काहिं वि हीज्जिजा,
गच्छावार वा संघायारं वा वंदुएपककममायामंदलीधम्मं
वा अस्सामिज्जा, अविहीए पन्नावेज्ज वा, उवमगसस्स वा
उवद्वारेज्ज वा सुत्तं वा अत्थं वा उत्तयं वा परूवेज्ज अ-
विहीए सारज्ज वा वारिज्ज वा वाएज्ज वा विहीए वा
सारुवारणचोपायं ए करेज्जा उम्मगपट्टियस्स वा, जहा-
विहीए जाव णं सयलज्जणसंभज्जं परिवाम्पि एण जा-
सेज्जा ियं भासं सपक्खगुणावहं; एतेसुं सर्वेसुं पचेगं
कुलगणसंभवज्जो; कुलगणसंभवज्जकियस्स णं अचंतयो
स्मरितवाणुल्लासं भिरयस्स वि ए गोयया ! अणुपेहं,
तम्हा कुलगणसंभवज्जकियस्स णं खणखणच्छदिगं वा
ए चिंहेयवं ति । मट्ठा० ७ अ० ।

कुलवर-कुलवृह-न० । पितृवृह, श्री० ।

कुलवरविरस्य-कुलवृहद्विहित-वि० । पितृवृहपानिने, श्री० ।

कुलनसकर-कुलपट्टकर-वि० । कुलस्य सर्वदिग्गामिष्याति-
करे, “एकदिग्गामिनी कीर्तिः, सर्वदिग्गामिनी चै यशः ” इति व-
चनात् । क० ३ कृण० अ० ३० ।

कुलनुअ-कुलनुत-पुं० । कुलं पैतृकं, तथा च लोके व्यवहारः-
इषावकुलजः ५यमित्यादि, तेन युतः । कुलीने, कुलपुत्रः सुचिः
प्रतिपक्षार्थनिर्वाहका भवति । त्रिलोचमुणवस्यं तस्य । प्रव०
६४ द्वार ।

कुलयोगि (ए)-कुलयोगिन्-पुं० । योगिकुलजाते योगिनि,
तल्लक्षणं चेदम्-

ये योगिनां कुले जाता-स्तर्कानुगतताश्च ये ।

कुलयोगिन उच्यन्ते, गोत्रवन्तोऽपि नापरे ॥ ११ ॥

(ये इति) योगिनां कुले जाता लघ्वजन्मानाः, तर्कानुगताश्च
योगियमानुसरण्यतश्च ये प्रकृत्याऽप्येऽपि ते कुलयोगिन
उच्यन्ते । उच्यन्ते जायतश्च गोत्रवन्तोऽपि सामान्येन कर्मभूमि
प्रत्या अपि नाऽपरे कुलयोगिन इति ॥ २१ ॥

सर्वश्रद्धिषिणश्चेते, गुरुदेविजग्निधियाः ।

दयासत्त्वं विनीताश्च, बोधवन्तो जितेन्द्रियाः ॥ ३१ ॥

(सर्वश्रेष्ठे) एते च तथापि यात्रहामावेन सर्वशान्तिवर्णः, त-
था धर्ममार्गाद् यथास्माकारं गुणारिग्याः, तथा प्रकृत्या क्लि-
ष्टपाभावेन दयाश्रयः विनीताश्च कुलानुबन्धिजन्यतया

बोधयन्तो अग्निभेदेन जितेन्द्रियाश्चारिभ्रमावेन ॥ ३० १ ॥ ३० ।

कुलडा-कुलटा-सी० । कुलटा, कुलाम्तरमटति अट अष् शक०
परकपय । स्थैरियायां वेद्यास्त्रियाय, वृ० १ उ० । या तु भिन्ना-
र्थं कुयमटति सा कुलटा इति न शक० इतिभेदः । वाच० ।

कुलपदिकर-कुलनन्दिकर-वि० । कुलस्य नन्दिषुन्दितस्तरः ।
क० ३ कृण० । कुलवृद्धिकर, हा० १ अ० १ अ० । कुलसम्-
जिहेतो, म० ११ श० ११ उ० ।

कुलणाम (ए)-कुलनामन्-न० । कुलमाश्रित्य क्रियमाणे नाम-
स्थापने, अनु० ।

से किं तं कुलनामं ? कुलनामे ठम्मे भोगे रायणे खचिच्छ
इत्थामे खातं कोरवे, सेत्तं कुलनामं ।

“ से किं तं कुलनामं ” इत्यादि । यो यस्मिन्नुप्रादिकुले जात-
स्तस्य तद्वेदादिकुलनामं स्थाप्यमानं कुलस्थापनामानांमध्यत
इति ज्ञावायः । अनु० ।

कुलतंतु-कुलतन्तु-पुं० । ६ त० । कुलस्तान्ते, व्य० ६ उ० । कु-
लस्य तन्तुरिव । कुलावसम्भवे, वाच० ।

कुलतिज्ञग (य)-कुलतिज्ञक-वि० । कुलस्य भूषकत्वादिविशे-
षक, म० ११ श० ११ उ० । हा० ।

कुलत्रय-कुलत्रय-पुं० । कुलं त्रुल्लं सत् तिष्ठति स्था-क-पूयो० ।

याच० । धान्यभेदे, प्रय० १५६ द्वार । प्रज्ञा० ।
जं० । आचा० । कुलत्रयाश्च पञ्चतुल्याश्चिपिडा भवन्ति । जं०
२ वृ० ३ अ० । “ कुलत्रया चयलगमरिसा चिपिमिया भवं-
ति ” स्था० ५ टा० ३ उ० । वाच० । धनकुलत्रय, स्था० टा० ।
तत्पूर्यायादि उक्तम्-

“ कुलत्रिका कुलत्रयाश्च, कथ्यन्ते तद्वृणा अथ ।
कुलत्रयः कटुकः पाकः कषायो रक्षयिषकृत् ॥
लघुर्विदाहः । वीर्योष्णः, श्वासकासकफनिशान् ।
हन्ति द्विष्काश्मरौल्लुक्-दाहानादान् सपीनसान् ॥
स्वेदसंघ्राहकां मेदी, ज्वरकुमिदराः पराः ॥ ”

कुलत्रियकेनि निर्देशात् स्वीत्यपि । सा च उपचारात् तदु-
त्थाज्जने, धनकुलत्रयायाम्, सी० । “ कुलाली लोचनविता च-
लुत्था कुम्भकारकाः (कुलत्रियकेनि) धनकुलत्रयापरपर्याये उक्ते
स्वायं कः । तत्रैवायं कुलत्रय, सहाय्यं कन् । कुलत्रयाज्जनाकारप्र-
स्तरभेदे, वाच० ।

कुलत्रय-वि० । कुले तिष्ठन्तीति कुलत्रयाः कुलानि, नि० ३ वर्ग० ।
हा० । “ कुलत्रया ते भंते ! भक्षेया धमक्षेया ? । सोमिना ।
कुलत्रया मे भक्षेया वि अभक्षेया वि । ” म० १२ श० १० उ० ।
(सोमिलादिशब्देषु वक्ष्यते)

कुलत्थेर-कुलस्थविर-पुं० । पं० चू० ।

चरणकरणे सप्तमो, जो जय जदा कुलपहाणो तु ।

सो होति कुलत्थेर, कुलचरिचवियारको धारो ।

पासत्योमन्नकुमी-ज्ञाणापरिचित्तो लुपक्षे वि ।

सो होति कुलत्थेर, कुलत्थेरगुणोर्द्धे उववेदां ॥ पं० जा० ।

कुलगणसंपन्नो पुण सो कुलत्थेरो होइ चरणकरणसप्तमो
सप्तम उपपेत इत्यर्थः । अहंवा-चरणकरणार्थं सामग्री यो

यदा यस्मिन् कुले प्रधानः, पर्यगुणसमायातः स भवात् कुलस्थविरो भवति, कुलाचारविहिन् पास्तथादृष्टाणपरिक्लमा अप्यस्य च परं च परिरक्लवः सां कुलधरो भवति । कुलधरो गुणहि सययस्रो । इत्युक्तलक्षण स्थविरेन्दे, पं० न्यु० ।

कुलदाणपर-कुलदिनकर-पुं० । कुले दिनकर इव प्रकाशकत्वात् यः सः । कुलप्रकाशके, कण्ठ० ३ कृण ।

कुलदैव-कुलदैव-पुं० । कुत्रे दौप इव दौपः प्रकाशकत्वात् । भ० ११ श० ११ उ० । कुलप्रकाशके, मङ्गलकारके च । कण्ठ० ३ कृण । हा० ।

कुलदेवया-कुलदेवता-स्त्री० । कुले पुत्र्या देवता । कुलकर्मणो वास्यदेवतायाम्, वाच० । " तथैतस्स कुलदेवया मा भक्तिजुमाययरो वाहेमि सि" । आ० म० द्वि० । स्वस्थे कुलदेवताऽर्जानवेशात् । स्या ४ डा० ३ उ० ।

कुलधरम्-कुलधर्म-पुं० । उद्भादिकुलत्वादे, कुलं चान्द्रादिक-मार्गानां गच्छसमूहात्मकं तस्य धर्मः । गच्छसामाख्यायाम्, स्या० १० डा० ।

कुलपत्त-कुलप्राप्त-न० । सच्चिन्मिमिचोऽसिचिन्मिमिचो वा यो व्यवहारः कुलं कृते यथेदं सच्चिदादिकं विवादास्पदं भूतं कुलान् लुप्तधर्मितं तत्कुलप्राप्तम् । सच्चिदादिकं विवादास्पदं भूतं व्यवहारं प्रयतया कुलं प्राप्तं, व्य० ३ उ० ।

कुलपद्वय-कुलपदेत-पुं० । कुलं पदेत इव कुलपदेतः अनजि-जयनीयः, स्थिराध्यक्षाधर्म्यात् । भ० ११ श० ११ उ० । हा० । कुले सगराभवनीये स्थिते, कुलस्याधारे, कण्ठ० ३ कृण । केवभ-यादाकाङ्क्षितेन कुलकल्पेण पदेतयु, कुलानि हि लोकानां मर्यादा-भिन्धमानि जयन्तीतीह तदस्मा कृता ।

समयकत्वे च पृथुणचचारोऽसं कुलपण्वया पथत्ता । तं जहा-तीसं वासद्वरा पंच भंदरा चचारि ठपुकरा ।

तत्र वर्षधरास्त्रिशद, जम्बूद्वीपधानकीवरेडपुकरार्द्धपूर्वापरा-हेतु च प्रत्येकं द्विमयदादीनां वर्षां जायात् । भंदराः पञ्चपुकारा धातकीवरेडपुकरार्द्धयोः पूर्वैतरवभागकारिणश्चत्वारः, एव-मेव एकोनचत्वारिंशद्विति । स० ४० सम० ।

कुलपायव-कुलपादव-पुं० । ड्यायकरत्वात् माध्यत्वाच्च कुल-स्य पादप इव वृक्ष इव कुलपादपः । कण्ठ० ३ कृण । कुल-स्याभयणीयकृत्वाये, हा० १ भु० १ अ० । भ० ।

कुलपुत-कुलपुत्र-पुं० । कुलरत्नकः पुत्रः । वंशधरे पुत्रे, ततः कर्मणि च मनाहा० पुत्रं कौशलपुत्रकः । तद्वाते, नत्कर्मणि च । न० । वाच० । उक्त० १ अ० । भाव० । (एकस्य कुलपुत्रस्य द्वाद्घनमो-चने क्रोधाऽसत्यताकरणे उदाहरणं 'कोह' शब्दे बद्धयते)

कुलपसूत्र-कुलप्रसूत-त्रि० । कुले सत्कुले प्रसूतः । सत्कुले जा-तेन, वाच० । " तिरिग्रव्या व पद्मिनि, मरिचकं वा समरे सम-त्वेण । असरिजजणउल्लावा, न तु सहिग्रव्या कुले पसूतं । " आच० ४ अ० ।

कुलवधू-कुलवधू-स्त्री० । कुले रुहे एव स्थिता वधूः । शुहमात्र-स्थितायां योषिति । " भूते भूतां व्रजकुलवधूः कृपि साध्वी म-

मात्रे । " कुलवोविदाद्योऽप्यत्र । " अस्मिन्कृतप्रतीमानां, त्यागिनीं कुलवोविताम् " वाच० । आच० ५ अ० ।

कुलवहूपाय-कुलवधूकृता-न० । कुलकुनोदाहरणे, पञ्चा० ११ विव० ।

कुलमण्डप-कुलमण्डन-पुं० । स्वनामक्याते आचार्ये, स च वि० सं० १४०६ मितं ज्ञातः सं० १४१५ मिते देवसुन्दरसुरिपात्रे प्रप्रजितः सं० १४४२ मिते सुरिपदे स्वापितः । सिद्धान्ताशांकोपारविचारसङ्ग-हनामानी प्रणयौ रचयित्वा सं० १४४४ मिते देवलोकांतः । अ० ३० । कुलमण-कुलमद-पुं० । कुलअध्यानिमानं, " हसहिं ठाणेहि अ-इमतीति यंभक्षा । तं जहा-जामपण वा कुलमण वा । " स्या० १० डा० । सं० ।

कुलमसी-कुलमसी-स्त्री० । कुलमालिन्यहेतौ, प्रअ० ३ भा० अ० द्वारा । कुलमहूरिया-कुलमहूरिका-स्त्री० । कुले प्रतिष्ठितायां वृक्ष-स्त्रियाय, अयतीये वरं स्वयमेवाभरणान्यमुञ्चति वीराजिनः, तानि कुलमहूरिका निजमुक्ताकमप्रकाशान्यभूषि विमिश्रं नृपि हंसलक्षणेन पटशटकंन प्रतीचति । आ० म० द्वि० ।

कुलय-कुलज-पुं० । स्त्री० । प्रदास्यकुलजाते, आभिप्रकुलजाते, पञ्चा० १ विव० । विविष्टकुलोत्पन्ने, स ह्यङ्गिकनभारवापनमे प्रति समयो जयतीति तस्य जिनभवनकरणेऽधिकारित्वमादर्श० । कुलय-न० । गण्डूये, च० २ आचि० ।

कुलरोग-कुलरोग-पुं० । कुलव्यापके रोगे, अ० २ वत्त० ।

कुलल-कुलल-पुं० । शुक्ले, उक्त० १४ अ० । शकुनीः, उक्त० १४ अ० । जत्राथे चामिनज्जिविनि पक्षेविशेषे, सुत्र० १ भु० ११ अ० । माजोरे, " जहा कुललपोयस्स णिणं कुललभो जयं " कुल-लतो माजोरत्त । दश० ४ अ० ।

कुलव-कुल (व) व-पुं० । मगधदेशप्रसिद्धे धाम्यमानविशेषे, रा० । " वउसरयाभो कुलवो " बोध० । वतकः सेतिकाः कुलवः । अनु० । " पत्थेण व कुलपण वज्ज कोह मिणज्ज सव्यधज्जार्ह । " दश० ४ अ० । " तिणिण व पलाणि कुलवो, करिसकं वेव होह बोधवो । चत्थारि वेव कुलवः, पत्थो पुण मागहो होह । " इह कुलवो मागधदेशप्रसिद्धो यदा धरिमप्रमाणेन मातुमिष्यते तदा स त्रीणि पलाणि, एकस्य च कर्षस्य पञ्चवत्तभागकृत्पस्यां बो-द्धव्यः । उयो० २ पाहु० ।

कुलवर्ष-कुलवर्ष-पुं० । " सुमीनां दशसादहं, योऽभ्रदायादिषो-यणात् । अभ्यापयति विमर्षि-रसौ कुलपतिः स्मृतः । " इति पु-राणां कृतवर्णनं मुनिनेन्दे, वाच० । " स चाति कोपनत्वेन, ज्यतोऽ-भूषात्कौशिकः । मृते कुपयती तस्य, सोऽभूत्कुलपतिस्ततः । " आ० क० । आ० न्यु० । वंशश्रेष्ठे च । कुलनायकाद्योऽप्यत्र । वाच० ।

कुलवंस-कुलवंश-पुं० । क० सं० । कुलरूपे वंशे, भ० ११ श० १० उ० ।

कुलवंश्य-कुलवंश्यो वंश्ये, " आसत्तकामादं कुलवंसादय कान्मं भोतुं परिजापयुं तत्राय होहि । " न० ६ श० ३३ उ० । कुलवंश्या-त् कुलवंशत्वं वंशः कुलवंश्यस्तस्मात्समं पुत्रं यथाविर्य-यः । भ० ११ श० ३३ उ० । हा० ।

कुलवर्तिसय-कुलान्तसक-पुं० । कुले अवतंसक इव मुह्यत इव यः सः, शोभाकरवाद्यः । कल्प० ३ लघु । कुलस्यावतंसकः शोभाः उत्तमत्वात् । भ० ११ श्रु० ११ उ० । ज्ञा० ।

कुलवर्धन-कुलवर्धन-त्रि० । कुलशुचिकारके, नामसत्त्वादाहरणे यथा कुलमवर्धयन्ति कुलवर्धन उच्यते इति । स्या० ३ डा० ।

कुलविचिकर-कुलविचिकर-त्रि० । कुलस्य शुचिनिवाहस्तत्करः । कुलनिर्वाहके, कल्प० ३ लघु । ज्ञा० ।

कुलविचिकर-कुलविचिकर-त्रि० । विविधैः प्रकारैर्वर्धनं विवर्धनं तत्करशोभाः । कुलस्याऽनेकेः प्रकारैर्वर्धनं, भ० ११ श्रु० ११ उ० । ज्ञा० । "अयं कुलकेतुं अयं कुलवर्धयं कुलपण्यं कुलवर्तिसयं कुलतिसयं कुलकितिकरं कुलाधिकरं कुलविचिकरं कुलमाधारं कुलजयिकरं कुलजलकरं कुलपायवं कुलविचिकरं सुकुलमालिपायं आव दारयं पर्याहसि ।" कल्प० ३ लघु ।

कुलविद्धि-कुलविधि-पुं० । कुलकेटिप्रकारे, "उपवायग्रहसमुत्थाय च वनजग्रां कुलविद्धिभो" भ० ७ श्रु० ५ उ० ।

कुलवैपावच-कुलवैपावच-न० । गच्छसमुदायस्य वैपावचं, औ० ।

कुलसंतापतनुवृत्तणकर-कुलसन्तानतनुवर्धनकर-त्रि० । कुलरूपो यः सन्तानः स एव तनुवर्धित्वा सन्तानवर्धनकरं मातृवय-लक्षसत्त्वा । मातृवयत्वात्कुलवर्धकं, ज्ञ० ८ डा० ३ उ० ।

कुलसंपन्न-कुलसंपन्न-त्रि० । कुलं पैतृकः पक्षः तत्सम्पन्नः । तत्सम्पन्नपक्षयुक्ते, नि० । औ० । रा० । ज्ञा० । ज्ञा० । "आदि कुलसंपन्न-पायमर्कचन सेवर्हि किञ्चि । आसंविजं च पच्छा, न. शुण्भां सस्ममालोप ॥ ति" ज्ञा० ८ डा० । गुणवर्तितृकत्वे, स्या० ३ डा० १ उ० ।

कुलसमय-कुलसमय-पुं० । कुलाचारे, यथा शकानां पितृशुद्धिः, आनीरकाणां मन्थनिकाशुद्धिः । सूत्र० १ ध्रु० १ श्रु० १ उ० ।

कुलसयगमिलजयकारग-कुलस्वजनमित्रभेदनकारक-त्रि० । यशस्वतिस्तुहद्विनाशजनके, तं० ।

कुलसरिस-कुलसरिस-त्रि० । कुलप्रतियोगिकसादृश्यवति, यथा बलस्य राक्षः पुत्रस्य महाबल इति नाम । नञ् कुलसरस्यं तत्कुलस्य बलवत्पुत्रकुलसादृश्य महाबल इति नाम्नश्च बलवदर्थमभिधायकत्वात् । कुलस्य महाबल इति नाम्नश्च सादृश्यमिति । ज्ञ० १० श्रु० ११ उ० ।

कुलहठ-कुलहठ-पुं० । कुलकारणे, ज्ञा० १ ध्रु० १ श्रु० १ अ० ।

कुलजाय-कुलजाय-पुं० । कुलसुप्रादिकं गुरुकलं वाऽऽजीवत्युपजीवति तत्कुलजमात्मानं स्वन्मादिनापदश्ये ततो नृकादिकं शुद्धातीति कुलजायः । प्राजीवभेदे, प्राजीवपिण्डदोषयुक्तसामुभेदे, स्या० ४ डा० २ उ० ।

कुलाण-कुलाण-पुं० । लक्षणार्थपर्ययः । आधलीनगरीप्रतिबद्धे देशभेदे, "सावित्री य कुलाणा कोडीवरिसं च लाभा य ।" सूत्र० १ ध्रु० ४ अ० १ उ० । प्रका० । नि० ध्रु० ।

कुलाणुरूप-कुलाणुरूप-त्रि० । कुलाचिन्ते, भ० ११ श्रु० ११ उ० । ज्ञा० ।

कुलादिपत्वार-कुलादिपत्वार-पुं० । कुलस्य गणस्य वा विमोशे, व्य० ३ उ० ।

कुलाय-कुलाय-पुं० । कुलं पत्तिसंवागोऽप्येतन्न मय घञ् । पत्तिमित्ये नोभे, वाच० । "पत्तिनामपयकम्यत्त, कोऽप्याक्य कयी तरो । कुलायमागतः सो हि, शृण्वन् निर्हताऽप्येवा" आ० क० । स्थानमात्रे, को लोपो गतिरस्मात् । देदे, न० । वाच० ।

कुलायार-कुलायार-पुं० । कुलसमये, यथा शकानां पितृशुद्धिः, अनीरकाणां मन्थनिकाशुद्धिः । सूत्र० १ ध्रु० १ श्रु० १ उ० ।

कुलायारममथिय-कुलाचारसमन्वित-त्रि० । कुलदापरहिते, व्य० १ उ० ।

कुलारिय-कुलारिय-पुं० । कुलं पैतृकः पक्षः नेन आर्यः । अपापा निदोषाः कुलायाः । विशुद्धपितृकुलेषु, "अभिहृता कुलारिया मण्डस्सा पण्णा । तं जहा-उग्गा जांगा राद्धा इच्छागा जाया कोरवा ।" ज्ञा० ३ डा० १ उ० ।

कुलाल-कुलाल-पुं० । औ० । कुल कारुन् अल्ल अण कुलमान्ति मा ला क वा । वाच० । कम्भकारं, उपा० ७ डा० । का० । कर्म० । कुक्कुमर्पलाण, जातिरत्यास्त्रियां ऊर्ध्व । तत्तत्संन कृतमित्यर्थे संज्ञायां कुलाला । वृत्तं कौलालकः । तत्कृते शरावादी, त्रि० । वाच० ।

कुलालय-कुलाल-पुं० । कुलानि गृहाण्यामिवावेषणार्थिनो नित्यं येऽन्ति ते कुलालाः । माजोरप, कुलाला इव कुलालाः । प्राहणेषु, सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० ।

कुलानय-पुं० । कुलानि कृत्रियादिशुद्धानि तानि नित्यं पिण्डपातान्बिषां परतर्कुणामालयां येषां ते कुलालयाः । कृत्रियादिशुद्धे नित्यं निष्कां याचमानेषु, सूत्र० २ ध्रु० ६ अ० । "सिनायमायं तु दुवे सहस्सं जे जायप णितिय कुलालयायं" । सूत्र० ३ ध्रु० ६ अ० ।

कुलिङ्ग-कुलिङ्ग-न० । कुलितं लिङ्गं कुलिङ्ग । शिवसुखाऽन्वाचके, दश० । तापसपरिमात्रकादीनां स्वकालिचिन्ताकारे, आ० सू० १ अ० । आ० म० । कुतार्थिनि, पुं० । आ० म० । ह्र० ।

कुलिङ्गाल-कुलाङ्गार-पुं० । कुलस्य स्वगोत्रस्याङ्गार इवाङ्गारो वृषकृत्वाऽपतापकत्वाद् वा । कट्टरीककल्पे सुतभेदे, कुलवाङ्गुलतुल्ये उदाभिधुपमारकसदृशे वा शिष्यभेदे च । स्या० ४ डा० १ उ० ।

कुलिङ्गि (ण)-कुलिङ्गि-पुं० । कुलितो लिङ्गो कुलको । विरो० । कुलितं लिङ्गं कुलिङ्गं शिवसुखसाधकं, तद्विद्यते येषां ते कुलिङ्गिनः । स्वकालिचिन्ताकारकारेषु त्रिदशमबौद्धतापससरजस्कापिषु, "गिहोसिङ्गि कुलिङ्गी य इद्विहसिङ्गि तिङ्गि कुंमि भवममा" । इत्य० । कुलोपिङ्गु, प्रश्न० २ आश्र० द्वार । कुलितानि लिङ्गानि इन्द्रियाणि यस्याऽन्तो कुलिङ्गी । इन्द्रियायादौ, "कुलिङ्गी मरिजं तं जोगमासज्ज ।" भोच० ।

बोदगाह-किं बुत्तं कुलिंगी काणं वासिगाणं को वा त्रिणी-
कुर्वत्यतस्मिन् कुलिंगी, जसन् व पंचैर्दया असंपुष्टा ।
त्रिभिर्दिपाइं आता-उ त्रिं गो विपत्ते तैर्दि ॥६६॥

कुसरो अण्डिवादी, कुस्तिरेन्द्रिय इत्यर्थः । सेसं कवेः । (अ-
स्तेति) जसन् पाणिनां (पंचिद्विधा असंपुष्टा स्ति) अण्डि पं-
चिद्विधा, किं तर्हि असंपुष्टा, जहा असंविषणो परिक्रमय-
रिच्छेणो न जयति । (अण्डि यं भवति, परिते अस्ये एयं वयणं
य भवति, इमं तु पंच य कज्जति सि प्रविषं भवति, त्रिंशं क्वा-
वारम् यवात् अनुविन्द्य इत्यर्थः । सो कुलिंगी, लिङ्गमिति
जीवस्य लक्षणं, यथा अग्रस्य जोऽप्याग्रिभूमेन लिङ्गस्यते ज्ञायत
इत्यर्थः । पंचं लिगाणिविद्यायि अतो आत्मा लिङ्गमस्यास्ती-
नि लिङ्गि, आत्मा लिङ्गी कर्हं वेप्यते, तर्हि इन्किधेरित्यर्थः ।
नि० सू० १ उ० ।

कुलिंग-कुलिक-नि० । कुलमधोनखेन प्राशस्तेन वाऽस्त्यस्य
ठर् । कुलभेदे, शिल्पप्रधाने, शाकभेदे पुं० । वाच० । इल-
विशेष, प्रथम० १ आ० द्वार । अधोनिबन्धितैर्कृत्वाण-
लोपपट्टिकं कुलिकं सधुनरं काष्ठं गुणादिकेभ्यश्च यत् केच बा-
ह्येन तन्मयमधस्तादिप्रतिष्ठं कुलिकमुच्यते । अत्रु० । इत्यान्त-
रात्रवर्तिन्यककृतकाष्ठे उभयपार्श्वे निश्चानकप्रथमकाष्ठकपास्ति-
येष्वप्यवस्थापितम् । एणोहपट्टकं हरितादिकेभ्यश्चान्ये केचेषु यद्वा-
ह्येन तन्नाटादिकृत्वा बलप्रदानं वेदितव्यम् । विशेषः । कुलिशं नाम
सुगन्धं वि सन्तुद्रप्यपरमाणं कर्तुं नस्य अन्ते अयस्कोलगा, नेसु
एगवापो एगहागं स लोहपट्टो अस्मिन्नि स्तो अत्रानि तं दोष्वादि
तणं तं सत्वं त्रिदंशो गच्छति, एवं कुलिशं नि० सू० १ उ० । आचा० ।
कुसुय-न० । मिसौ, सू० १ सू० २ अ० १ उ० । नि० सू० ।
इष्टकादिराजता निक्षिः स्मृतिपरमादिभिस्तं कुसुयः । सू० २ उ० ।

कुलियक-कुलिकाकृत-त्रि० । कुडालीने कुरुषे स्थापिते,
सू० २ उ० ।

कुलिया-कुलिका-स्त्री० । कुरुषे, सू० २ उ० ।

कुलिवत्-कुलिवत्-त्रि० । समानकुलाज्जवे, "अथवा कुलिवतो
उपप्लवजा एगपक्वोमो ।" सू० ४ उ० । कुलसन्के, "दोषैर्बहुणं
च पिदप कुलिवमेतं जयतिप्रारे" (कुलवामं नि) कुलसन्क-
म्यसमाचार्योमिधायकः । सू० ४ उ० ।

कुलीण-कुलीन-पुं० । स्त्री० । कुले कः । विद्युत्कुलोत्पन्ने, सू० १
सू० । सन्कुलजे इत्येतिपञ्चं ङीष् । कौ पृथग्यां लीना भूमिलभे,
त्रि० । संज्ञायां कर् । वाच० ।

कुलोत्पन्न-कुलोत्पन्न-न० । कुलानामुपकुलानां आधस्तने
नक्षत्रं, चं० प्र० १० पाठु० । सू० प्र० । जं० । (तानि च 'कुल'
शब्देऽत्रैव भागे ३५२ पृष्ठे दर्शितानि)

कुल्ल-कुल्ल-न० । कुल्ल-क्यए । "सर्वत्र लवराभवन्के" । उ० । २ ।
७६ । इति लवरादधःस्थस्य स्य लोपः । अस्मिन्, प्रा० १ पाठ ।
अष्टकोणविभागे शृणु, आसिषे च । कुले जयः यत् । कुलजाने,
प्रान्ये च । त्रि० । कुलाय दितं यत् । कुलहिते, त्रि० । कु-
लपार्थो जयः यत्, वक्षोः । कुल्याजये, त्रि० । वाच० ।
१५१

कुल्ला-कुल्ला-स्त्री० । कुल्ल टाप् । " सर्वत्र लवराभवन्के"
। उ० । २ । ७६ । इति लवरादधःस्थस्य स्य लोपः । प्रा० १
पाठ । कुलिमायां नद्याय, यथाऽप्राप्त्याय, जीवमयानीयवौ,
नदीमात्रे च । स्त्री० । वाच० ।

कुल्लाग-कुल्लाग-पुं० । स्वनामक्याते सज्जिषे, यत्र धर्मिष्ठविप्र-
स्य भक्तिमायायां सुप्रमो स्वासी जहं । कल्प० उ कृष्ण ।

कुल्लिमा-कुल्लिमा-स्त्री० । घाटकायाम्, सू० १ सू० ४ अ०
३ उ० ।

कुल्लय-देशी-लकुटे, सू० १ उ० ।

कुल्ल-कुल्ल-न० । कौ बहाति बह-अच् । उपपत्ते, मुक्ताफले
च । ल्वाय, " विद्वौगद्विष्यच्च " ४ । १ । ४१ । इति (पा-
णि०) ङीष् । तस्याः फलम्, अच् । लुक् । यवरोफले, न० ।
कौ बलनाद जले, सर्वोदरे च । न० । " कुल्लं ज्वलनात् वा-
सज्जुक्ता, नाण वि जेषु समाधौ तत्कनैष्पमिति " नि० सू० १ उ० ।

कुल्लय-कुल्लय-न० । कार्यशयमिव शोनादेतुष्यत् । कल्पे,
वाच० । नीलोत्पले, चं० प्र० १ पाठु० । रा० । प्रथम० । ह्रा० ।
जी० । स्था० । अन्धकारिणि कमेले, कहर० २ कृष्ण । कौ० ।

कुल्लयदलसाम-कुल्लयदलसयाम-पुं० । नीलोत्पलदलसदृशे
हयामले, जं० ३ वह० ।

कुल्लयपपज (ह)-कुल्लयपपज-पुं० । पापमतिस्त्रिभुक्ताधोप-
जीविसाधुक्रमासाधार्यपरनामकं मरकतचक्रवै तपस्विनि
उग्रविहासिन् आचार्येभ्यः, यो हि चारित्र्यवृद्धेः स्वानमतकै-
राज्ञयसंपादनायाऽर्थिनः, वक्तव्येऽपि पापमित्युक्ता भवं ती-
र्णवान्, वृद्धैश्च कुपितेः सावदाचार्ये इति प्रथं नीतिः । प्रति० ।
ग० । (कथानकं च 'सावजाचार्ये' शब्दे आविष्यन्ति)

कुल्लयपारिय-कुल्लयपारिय-पुं० । पदैकदेशे पदसमुदायोप-
चारात् कुल्लयप्रभाचार्यः । सावदाचार्ये, " वृद्धैश्चैव्यकृतेऽर्थितः
कुल्लयपारियो जनेन्दालये । यद्यप्यस्ति तथाऽप्यदः सतत इ-
त्युक्ता जवं तीर्णयात् " । प्रति० ।

कुल्लटि-कुल्लटि-स्त्री० । अमनोभे वासस्थाने, " कुलोयण-
कुवासमाकुल्लसहसु कल्लिस्संता नेव सुहं नेव निवुहं हवल्-
मंति " । प्रथम० १ आ० द्वार ।

कुवाड (गु)-कुवादिन्-त्रि० । कुत्सिवादिनि, एककाप्रादह-
नयानुयायिनि अन्यतीर्थिके, स्वा० । " इत्यास्तिकरथायकः,
पथाद्योद्यतकालेकः । युक्तसमाहवाद् वार्दी, कुवाडिज्या भव-
त्यस्य ॥१॥ सू० १ सू० ३ अ० ।

कुवाहकुर्गसंतमामनी । ह्याद्-कुवाहिकुरङ्गसंज्ञासनाभिहनाद्-
पुं० । कुवादिनः कुत्सितयादिन एकाकाप्रादहनयानुयायिनोऽन्यती-
र्थिकाल एव संस्वारयनहनयनमनसंनितया कुवाङ्ग सुताः, नेषां
सम्यक् भासने सिहनाद् इव सिहनाद्वाः । जिनवचनेषु, यथा सि-
हस्य नादमात्रमप्यकार्षे कुवाङ्गसामान्यमपि तथा भगव-
द्भिनप्रणीतिष्वेवकारप्रमाणवचनान्यपि कुवाङ्गसिहनास्ता-
मनुवृत्ते, प्रतिवचनमशक्तकारतरतां विभ्रुतीति यावत् । " अनस-
धमात्मकमेव तत्त्वमनोऽन्यथा सत्त्वमवपापदम् । इति प्रमा-
नान्यपि ते कुवाडि-कुरङ्गसंज्ञासनाभिहनाः " ॥ २२ ॥ स्वा० ।

कुवावारपोसह-कुव्यावारपोष-पुं० । वेशत एकतरस्व क-
स्यापि कुव्यावारस्याकरणे, सवेतस्तु सवेषां कृषिसवापुपा-
स्यशृङ्गमादीनामकरणे, घ० २ आध० ।

कुवास-कुवाससु-वि० । घ० स० । मलिनजीर्णवृक्षान्ते, प्रज्ञ०
२ आध० द्वार ।

कुविन्द-कुविन्द-पुं० । स्त्री० । कुं मुकुं कुरितसं विन्दति विदः सः ।
तस्तुवाय, वाच० । प्रज्ञ० १ पद । स्या० ।

कुविन्दवल्ली-कुविन्दवल्ली-स्त्री० । वल्लीभेदे, प्रज्ञ० १ पद ।

कुवेरिति-कुट्टित-स्त्री० । कुगति० समा० । निम्बितावरणे, इय-
करणे च । इ० व० । तपुके, वि० । वाच० । अमु० ।

कुविय-कुपित-वि० । प्रवृत्तकोपद्वये, विया० १ भु० ६ अ० । झा०
जातकोपद्वये, ज० ३ शृ० १ उ० । कोपं गते, तं० । कोपवति,
विया० १ भु० ८ अ० । कृतकोपे, प्रज्ञ० २ आध० द्वार । “आवर्यं
कुवियं नक्षत्रा, पतिपण पसाय” । उक्त० १ अ० । कुपितमिति
सकोपमनुशासनोद्दालनताद्विने । “पुरिस्त्राय वि तहा,
निर्णयावधनयमि शसिध आधिभोगे । संसर्गम दुःखिभोगे,
जयवयजाय जहा ज्ञासे ॥” इत्यागमात् कृतविद्वकोपं च ।
उक्त० १ अ० । आ० म० ।

कुप्य-न० । आशयशयनपञ्चकरोटकहोदापुष्करज्जाते, आव०
६ अ० । घ० । “कुपियं चरोयककरकगवारसलोहीकमाह-
नादिणाविर्द” आ० चू० ६ अ० । “सोहाइतवक्करा कुप्यं”
सोहादि उपस्करः कृप्यमुच्यते । तत्र सोहाइतवक्करा सोहकवल्ली
कुदादिककुडादिकः, आदिशब्दन्मानिकोपस्करो बटादिकः,
कांस्योपस्करः स्यासकचोडाकदिक इत्यादिकः सर्वोऽपि परि-
गृह्यते । इ० १ उ० ।

कुवियपमाणादिकम्-कुप्यपमाणातिक्रम-पुं० । शृङ्गोपस्करस्य
स्यासकचोडाकदिकः प्रत्याख्यानकालशृङ्गीतप्रमाणोल्लङ्घने, उपा०
१ अ० । अयं च इच्छापरिमाणास्य पञ्चमोऽतिचारोऽनाभोगा-
दिना अथवा पञ्चैव स्यादानीं परिगृहीतस्थानात्पाणिप्रवहतः
कस्याप्यधिकनराणां तेषां संपत्तौ प्रत्येकं द्वायादिभीजनेन पूर्व-
संबन्धवस्थापनेनातिचारोऽयमिति । उपा० १ अ० । आवा० ।

कुवियकुंफुगा-कुपितकुंफुगा-स्त्री० । घट्टितकुंफुगायाम्, “सि-
गाररससहया, मोहकुवियकुंफुगा हसहर्षिनि जं” सुखमायस्स
कहं, समणेन न सा कहेयथा ॥ २१७ ॥” इदा० ६ अ० ।

कुवियसाला-कुपितशाला-स्त्री० । तत्पविष्टहोपस्करणशा-
लायाम्, प्रज्ञ० ३ संब० द्वार ।

कुवुट्टि-कुट्टि-स्त्री० । कुतितता वृष्टिः कुट्टिः । कपंकजनानजि-
लषणीयायां वृष्टिः, जं० १ वक्त्र० ।

कुवेज्ज-कुदैव-पुं० । कुगति० स० । दुर्मिषजि, पञ्चा० १५ वि० व० ।
तल्लक्षणादीकं सुसुते उल्लभ, यथा-

“ वस्तु केवलशास्त्रकः, कर्मलपविमिष्ठितः ।
स सुखात्पुत्रं प्राप्य, प्राप्य भीकरिवाऽऽहव्यम् ॥
वस्तु कर्मसु निष्णाता, चाष्टर्षाच्छास्त्रादिष्ठितः ।
स सस्तु पूर्जा गमोति, वषं चार्हति राजतः ॥
कसावेतावनिपुणा-वसमर्थौ स्वकर्मणि ।

अद्वैतधरावेता-वेकपक्षाविष द्विजौ ॥

आपच्योऽमुककदपास्ते, शस्त्राशनिविषोपमाः ।

अवन्यहैरुपदता-स्तस्मादेतौ विषजयेय ॥

छेपादिध्वनजिह्वो यः, छेपादिषु च कर्मसु ।

स निहन्ति जनं सोभाव, कुवेटां नृपदोषतः ॥

वस्तुनृजहो मनिमाह, स समयोऽपेक्षाधने ।

आहवे कर्म निर्वोक्तुं, द्विचकः सन्त्यो यथा ॥” वाच० ।

कुवेज्जकिरियादिणाय-कुवैयक्रियादिज्ञात-न० । दुर्मिषकृ-
वर्तितरोमनिक्त्वाप्रभृत्युदाहरणे, “ इहया विषज्जहो वि हु,
कुवेज्जकिरियादिणायतो यथो । अवि होज तथ सिद्धी, आ-
णांनो न उ य तथ ॥” आदिशब्दाद्विधिदिष्टासाधनादिपरि-
हः । पञ्चा० १५ वि० व० ।

कुवेयि (णी)-कुवेयि (णी)-स्त्री० । कु ईयत् वेणते मत्स्याः ।
अयं । वेण इत्यं । वा डीप् । मत्स्यधान्याय, वाच० । “ ना ण
कुवेणा पीड ” कुवेययत्र कडिगम्या । प्रज्ञ० २ आध० द्वार ।
कुवेरग-कुवेरग-न० । दुःखगर्भमाहगर्भवेरग्ये, अष्ट० ३२ अष्ट० ।
कुवकारिया-कुर्वकारिका-स्त्री० । शुच्यवनस्पतिभेदे, प्रज्ञ०
१ पद ।

कुवमाण-कुर्वित-वि० । विदधति, “आहेचखं वेरेवखं जाय कु-
वमाणे विहरद” प्रज्ञ० २ पद । आचरति, आचा० १ भु० ८
अ० ३ उ० ।

कुव्य-कुवृत-न० । कुस्तिने व्रते, “गोव्यदिवादि साधेकस्य
पचमितावया पंचगव्यासगिया यवमादिया सच्ये कुवयथा”
नि० चू० ११ उ० ।

कुस-कुसा-पुं० । कौ शेते शी-कः । कु पापं इयति शो ड वा ।
“ श-योः सः ” । उ० १ । २६० । इति शब्द वः । प्रा० १ पाद ।
वाच० । दर्भे, उक्त० ११ अ० । ह्रा० । दर्भविशेषे, उक्त० ७ अ० ।
निर्मूलदर्भे, म० ८ द० ६ उ० । दर्भाः समूहाः, कुसाः निर्मूलाः
विपा० १ भू० ६ अ० । नि० । कुदैर्देर्नर्याच्छुभ्रमूलैः । अ० ४
उ० ६ उ० । स्त्री० । ‘कुमो दर्भो’ नि० चू० १ उ० । ज० ।
आचा० । प्रज्ञ० । कुशनामके धीरामसुते, पुं० । जले,
न० । सपोदरे, वाच० । वेधप्रोते काष्ठ, कुशो यो वेधप्रोतः
प्रवेहयते । इ० १ उ० ।

कुसंपयण-कुसंहनन-वि० । उदवत्यां संहननपुके, प्रज्ञ० ३
आध० द्वार । सवाऽऽसंसंहनने, म० ७ द० ६ उ० । जं० । बल-
विकले, प्रज्ञ० १ आध० द्वार ।

कुसंयि-कुसंस्थित-वि० । हुपमदिसंस्थाने, प्रज्ञ० ३ आध०
द्वार । दुःसंस्थाने, म० ७ द० ६ उ० ।

कुसंत-कुशान्त-पुं० । दर्भेपथ्यन्ते, रा० ।

कुसुमग-कुसुमग-पुं० । साधुजनैर्निन्दनीये सहयासादी, घ० ३
आधि० ।

कुसुसगम्भाय-कुसुमसर्गत्याग-पुं० । कुस्तिनः साधुजनैर्निन्दनीयः
संसर्गः सहयासादिसंस्थानो यत्र वर्जने । पाह्येक्षादिभिः सह
अभ्यन्त्रत्यागे, घ० । कुसुमसर्गश्च साधूनां पाह्येत्यादिभिः पापभि-
रैः सह संबन्धरूपः, तेः सह वासं हि स्वासिन्धाय तावन्मावाप-

स्तिरवश्यं भाविनी । यतः—“ओ आरिस्तप संमं, केरु स्रो तारि-
सो होर । कुसुमोर्द्धं सह वसन्ता, निला वि तम्यंयथा जाया” ॥१॥
तत एव च पाश्चात्यैर्दिश्य पाश्च्यैर्दिष्टसन्ती अपि शास्त्र-
द्वयीयतयोक्तः । अ० ३ अधि० । (‘कुसुमो’ शब्दे ‘पास्त्य’ शब्दे
सैतद् भावयिष्यामि)

कुसुमग-कुशाग्र-न० । कुशाग्रस्य, उक्त० १ अ० । “अहा कुसुमो
उदयं, समुदयं समं मिये । एवं माणस्तुया कामा, देशकामाण
भंतिप ॥ ३३ ॥” उक्त० ७ अ० । “कुसुमं जहं सं, संविदुष, धोयं
चिदुह संभमाण । एवं मण्डपाण जाविषं, समयं गोयम ! मा
पमादप ॥ २ ॥” उक्त० १० अ० । कुशाग्रस्य प्रसिद्धं स्वभावत्वात् ।
कुशाग्रतुल्यसूत्रं अतिबुद्धिप्रसाहकं, वाच० । कुशाग्रियया
शुच्यता । आचा० १ अ० २ अ० ३ उ० ।

कुसुमगुर-कुशाग्रपुर-न० । राजशूरे, प्राग् राजशूरेष्व कुशाग्र-
पुरमिति नामाऽऽसत् । “तत्रापि कृषिणं प्रेक्ष्य, कुशाग्रसम्बन्धं-
निश्चय । तद्दिदेऽकार्यंस्तत्र, कुशाग्रपुरपत्तनम्” ॥ ४ ॥ अ०
क० । “क्षितिर्गतिष्ठतृणक-पुरंनगुराश्रितम्” । कुशाग्रपुरसं-
घं, कामाद् राजशूराद्वयम्” ॥ १४ ॥ तौ ११ कल्प । आवा० ।

कुसुच-च (च)-कुसुच-वि० । कुसितं सखं यस्य भवति स
कुसुचः । अलसत्ये, नि० अ० १६ उ० ।

कुसुण-कुसुण-न० । मुद्गवाद्यादिके, तस्योदके च । ७
३ उ० ।

कुसुच-कुशुत-पुं० । आस्तरणविशेषे, ज्ञा० १ अ० १ अ० ।

कुसुत्य-कुशाग्र-न० । मिथ्यादृष्टिशास्त्रे, “शाक्यमतं कपिलमतं
ईश्वरमतंदिवा सत्यं कुसुत्या ।” नि० अ० ११ उ० । “शिवमस्तु
कुशाग्रानां, वैशेषिकपरिष्टमन्त्राकानाम् । येषां दुर्विहितत्वाद्
भगवत्युत्पद्यते चेत्” ॥१॥ आचा० १ अ० २ अ० ६ उ० ।

कुसुपनिमा-कुशप्रतिमा-त्वी० । स्तनकशरीराप्रतीति तत्संस्का-
रायै क्रियमाणे पुत्तलके, आ० अ० ४ अ० । आवा० ।

कुसुमट्टिया-कुशमृत्तिका-त्वी० । दमैः सह कुटुम्बमानायां मृ-
त्तिकायाम्, नि० अ० १८ उ० ।

कुसुमय-कुसुमय-पुं० । कुसितः समयः कुसुमयः । आचा० १ अ० ५
अ० १ उ० । कुशाग्रे, प्रति० । कुसिद्धास्ते, सं० । परतीर्थिकप्रवच-
ने, सं० । कुसितः समयः सिद्धांतो यस्य सः कुनीयिके, सं० ।

कुसुमयमयनासणय-कुसुमयमदनाशनक-न० । कुसितः सम-
याः परतीर्थिकप्रवचनानि तेषां मदीऽवप्रपस्तस्य नाशनं, ततः
स्वाधिकप्रसृत्य कुसुमयमदनाशनकम् । जिमेष्वप्रवचने, कुस-
मयनाशनं चास्य कुसुमयानां यथोक्तसंभावदेशकत्वायो-
गात् । “कुसुमयमयनासणयं, जिमिद्वरवीरसासणयं” ॥ न० ।

कुसुमयमोहमोहमोहय-कुसुमयमोहमोहमोहमोहित-कुस-
मयमोष (मोष) मोहपातिमोहित-कुसुमयमोहमोहमोहित-
मोहित-वि० । कुसितः समयः तत्संज्ञातो येषां न कुसुमयाः कु-
तीर्थिकाः, तेषां मोहः पदार्थेष्वयथावयोषः कुसुमयमोहः, नसाद्
यो मोहः भोतुमनोमूढता, तेन प्रतिमोहिता मूढता नीता, येषां त
कुसुमयमोहमोहमोहमोहिताः, अथ वा कुसुमयाः कुसितान्ता-
स्तेषामोषः सङ्घो, मकारस्तु प्राकृतत्वात्, तस्याधो मोहो मूढता

तेन प्रतिमोहिता येषां ते कुसुमयमोहमोहमोहिताः; अथवा
कुसुमयानां कुनीर्थिकानां मोषो मोषो वा ह्युपपन्नपक्ष्या निष्क-
शां यो मोहस्तेन प्रतिमोहिता येषां ते कुसुमयमोहमोहमोहितामो-
हिताः, कुसुमयमोहमोहमोहितामोहिता वा । परतीर्थिकविपरिणा-
मिनेषु, “सचिरकाशपक्ष्यायां कुसुमयमोहमोहमोहितायां
संवेदजायतजगद्विपरिणामसंसर्गायां” ॥ सं० ।

कुसुमयविसाण-कुसुमयविशामन-न० । कुसितः प्रमाण-
बाधितकान्तस्वरूपधर्मोत्पादकत्वेन समयः कथिहादिप्रकीर्त-
सिद्धान्तास्तेषां सन्ति “पंचमहभूया” इत्यादिष्वचनसंदर्भे-
न दृष्टे विषये विरोधाद्युद्भावकत्वेन विशासनं विषयसकम् ।
जैनशास्त्रे, सम० २ काण्ड ।

कुसुमयसुर-कुसुमयश्रुति-वि० । कुसितान्तमती, जीवा० ५ अधि० १०

कुमल-कुशल-वि० । हिताहेतुप्रवृत्तिनिपुणं, सूत्र० २ अ० १ अ०
आचा० ज्ञा० काण्ड० । सूत्र० ज० । अथगततत्त्वे, आचा० १ अ०
२ अ० २ उ० । सूत्रमिच्छि, आचा० १ अ० २ अ० ४ उ० । विवेकि-
नि, कल्प० ३ कण्ठ । तस्याऽमिच्छे, उक्त० २५ अ० । सांख्यशास्त्रे, मे-
सूत्र० १ अ० ७ अ० । सम्यक्क्रियापरिहानवर्ति, रा० । आ० म०
जी० । अनुमातिर, उक्त० २ अ० । व्याप्तिप्रहादिष्वे, ज्ञा० २३ ज्ञा०
मालोलितकारिणि, म० १४ शृ० १ उ० । अनु० । तपा० । प्रधाने
कर्मलक्षणसमर्थं, नि० अ० १ उ० । आश्रयादीनां ह्येषां दिव्यता-
स्वरूपविधि, म० २ शृ० ४ उ० । ज्ञायकुशलप्रवृत्तिमकरावा-
स्यनाति निर्मात कुशलः प्राणिनः कर्मिष्ठस्य निपुण, सूत्र० १
अ० ६ अ० । “कुसले पुण्यो वक्ते यो मुने” । कुशलोऽत्र क्षीणचा-
तिकर्माणां विवाहेतः, स च तीर्थेकृत सामान्यकेचनो वा; ननुमया
हि कर्मणा बद्धो महाशीर्ष तदुपायान्वेषकः, केवलो तु नुपुर्वाति-
कर्मकृपायां बद्धो ज्योतिष्प्रादिककर्मसंस्पर्शभाषोऽपि । यदि वा
छद्मस्य पर्वानधीयते कुशलोऽवाप्तज्ञानदर्शनचारित्र्ये मिथ्या-
त्वद्वाश्रकपायोपशमसद्भावात् तदुद्भवचानिव न बद्धोऽद्यापि
तत्सकर्मनासद्भावो मुक्त इत्यादि । आचा० १ अ० २ अ० ६
उ० । “स पंचधा आचारकृतसंज्ञजमपवयणपक्षातिसंगहोवगमे”
अत्र कुशलशब्दः पूर्वाद्धे प्रत्येकं संबध्यते । व्य० ३ उ० । (आचार-
कुशलशब्दस्य प्रवचनकुशलशब्दस्य प्रवृत्तिकुशलशब्दस्य सं-
प्रवृत्तिकुशलशब्दस्य उपप्रवृत्तिकुशलशब्दस्य च व्याख्या संयमकुश-
लादिशब्देषु गतीष्वे, आचा० १ अ० ३ अ० ४ उ० । दृष्टे, वि-
शे० । “जे यावि जुंजति तद्वप्यरात, स्वयति ते पावमज्जाणमा-
णा । मणं न एव कुसला करेती, वाया वि एसा मुत्ताय मि-
ज्जा” ॥ ३६ ॥ कुशला निपुणा मांसाशिवविषाकवेदनस्सवि-
मुत्तिगुणविहास न कुर्वन्ति । सूत्र० २ अ० ६ अ० । कुसितं श-
लति इति कुशलः । “शम, पल, पवु” गती । कुसिताद् वा
निर्गतः कुशलः । वृद्धे, पं० अ० । प्रधाने, “कुसलं पहायं विसो-
हिकारणमिति वृत्तं ज्ञाति ।” नि० अ० १ उ० । पुण्ये, पञ्चा०
६ विव० । कल्याणे, वाच० । सुखे, रा० ।

कुसलजोग-कुशलजोग-पुं० । प्रशस्तत्वापारे, पञ्चा० १३ विव० ।
“तह किरियाभावाउ, सत्तामेचीर कुसलजोगाद” कुशलजोग-
त्वात्प्रशस्तमनोव्यापारत्वात् । पञ्चा० १३ विव० ।

कुसलणर-कुशलनर-पुं० । विह्वलपुत्रे, मी० । रा० । जी० म० ।
“कुसलणरक्येयसापिहसुसपमदिए” कुशलनरक्येयसापिह-

संममहीतः, कुशलनरकयो यन्त्रकः सारथिद्विप्रप्रजिता, तेन सुसु
संममहीतो यः स तथा । अ० ७ शत० ३ उ० ।

कुसलपत्र-कुशालपत्र-न० । प्रावीर्ये, हा० ३ अ० ।

कुसलपत्र-कुशलदर्शन-न० । तीर्थहृतोऽभिप्राये, "ने मा हो-
प पयं कुसलस्व दंसनं, तद्दिगीय तन्मुखीय तन्पुत्रकारे तस्स-
धी तांयवेलणे ।" बाबा० १ सु० ६ अ० ६ उ० ।

कुसलदिह-कुशलद्वि-वि० । जिनोपलम्बे, ग० १ अधि० । नि-
पुणोपलम्बे, सर्वहृप्रकृतिने, पञ्चा० १६ द्वि० ।

कुसलपत्र-कुशलपत्र-पुं० । प्राणातिपातविरमणादि के शुभ-
ममाचारे, पञ्चा० । "पञ्चैतानि पञ्चिञ्चानि, सर्वेषां धर्मचारिण-
म् । अहिंसा सत्यमस्तेयं, स्वागो भैषुन्यजनम् ॥१॥ पञ्चा० १०
वि० । बौद्धैः पुनरेतानि कुशप्रथमो उक्ताः । यदाहुस्ते दश कु-
शलानि । तद्यथाः "हिंसा स्तेयमोऽन्यथाकाम-पैशुन्यपुरुषानुत्तम ।
संतिञ्चाक्षरं व्यापाद-मोचिञ्चरं हविर्पर्ययम् । पापं कमति दशधा
कायवाङ्मनस्संयजेत् ॥" अत्र चान्यथाकामं पारदार्यम्,
भिञ्चाक्षरं पौंसवद्वारणं, व्यापादः परपीडां कस्मिन्, आमिषा
धनानिभस्संनोषः, परिग्रह इति तात्पर्यम् । हविर्पर्ययं मिथ्याऽ
भिनिर्वचः, पण्डितपर्ययश्च दश कुशलपत्रधर्मा जयन्तीति । वैदि-
कस्तु ब्रह्मरथ्येनेताम्यहितामीति । हा० १३ अ० ६ उ० ।

कुसलपत्रलेख-कुशलपत्रलेख-पुं० । पुण्यपत्रकारणे, पं० य०
१ द्वार ।

कुसलपरिणाम-कुशलपरिणाम-पुं० । शुभाभ्यवसाये, पञ्चा०
४ वि० ।

कुसलवंध-कुशलवन्ध-पुं० । पुण्यपत्रवन्धपुण्यकर्मवन्धने,
पञ्चा० ६ वि० ।

कुसलमगडरं-कुशलमगडरं-न० । धर्मधामादिप्रभु-
स्या शुभविशोदीरणे, दश० । "अकुसलविसिखिराहो कुसल-
मगडरं ।" दश० ९ अ० १ उ० ।

कुसलाय-कुशलता-स्त्री० । कौशल्ये, दर्श० ।

कुसलाविभाग-कुशलविभाग-वि० । कुशलो विभागो कुशल-
विभागः, राजवृत्तादिस्वातंत्र्यमगद कुशलशब्दश्च पुर्वनिपातः ।
वैजिगीय विभागकुशलः, "कुशलविभागलसिखो, गुरुसाहृया
होति वलिषा य ॥" व्य० १ उ० ।

कुसला-कुशला-स्त्री० । विनीताया नगर्या अहृदिधिता जना
विनीताः । वास्तव्याह जनां कुशला विशारदतुषपदेयधुसु-
अहो ! कुशला अमी जनास्तनः कुशलपुरुषयोगाद् विनीता नग-
री कुशलेषुच्यते । विनीतायाम् अयाव्यायाम्, आ० म० प्र० ।

कुसलाय-कुशलाय-पुं० । शुभाभिसंधौ, हा० २९ अ० ० ।

कुसल-कुशल-पुं० । वृजगवररूपी पद अस्त्वय्याहं क्षीपस-
काश्च गवा समनवति क्षीपदेते, अनु० ।

कुसलिकुमरिमुकुरुषलमूल-कुशलिकुशलिमुकुरुषलमूल-वि० ।
कुशला दमो विकुशला विस्वजादयस्सुविशेषासांविगुहानि
तदपेतानि वृक्षमूलानि तद्विज्ञानाया यथा ते तथा । कुशलिकुशर-
हिनमूलजायो, न० ६५० ७ उ० । १० । (वृक्षवर्णकं चैतत्पृष्टी-
भाषयति)

कुसल-कुशल-पुं० । गविमुपजनकं विश्वामित्रप्रथितामहे, वाच० ।

कुशल-वि० । कुशल इत्थं । जलमिश्रिते, उषा० । वाच० ।

कुषित-वि० । ईषद् कुषये, हा० १ सु० १२ अ० ।

कुमित-पुं० । वृद्धिजीविनि, वाच० ।

कुमल-कुशल-न० । कुस्तिंत शीर्षं कुशीलम् । आचा० १ सु० ६
अ० ४ उ० । ब्रह्महनि, स्वा० ४ उ० ४ उ० । कुस्तिंत शीर्षमाचारे
यस्य स कुशीलः । आच० ३ अ० । आनु० । व्य० । आ० । म० । कुस्ति-
तमुत्तरगुणप्रतिसेवया संयत्नलनकायांश्चयेन वा वृषितत्वात् शी-
रमशद्वाराशोलाकुलहस्तेनैव यस्य स कुशीलः । आ० ४ उ०
३ उ० । मूलान्तरगुणविराधनात् संयत्नलनकायांश्चयाह
(प्रव० ९ उ० । उ०) काशविनयादिमद्विज्ञानं ज्ञानदर्शन-
चरित्राचारणां विराघेय, हा० १ सु० ६ अ० । स च निरर्थक्येभ्यः,
पार्वत्तयाधुनयत्तं वा ।

(१) कुशीलमदाः ।

(२) कुशीलप्रकृषणा ।

(३) एतत्तु कौतुककारिषु प्रायश्चित्तम् ।

(४) कुशीलवृत्तम् ।

(५) पाक्षपडकाधकारः ।

(६) अनिहायसमारम्भे च प्राणातिपातो भवति ।

(७) पार्वत्तयादिसंसर्गो न कर्तव्यः ।

(८) पार्वत्तयादिसंसर्गो न कर्तव्यः ।

(१) नन्दरा यथा-

कुमलं गं भेते ! कश्चिद्द पश्ये ? । गोयमा ! वृषिदे
पश्ये । तं जहा-पदिनेवणाकुसले य, कसायकुमले य ।
(पदिनेवणाकुसले य चि) तत्र मेवना सभ्यगाराधना, नत्त-
निपसस्तु प्रतिसेवना, नया कुशीलः (कसायकुसले यि) कपायः
कुशीलः कपायकुशीलः ।

पदिनेवणाकुमले गं भेते ! कश्चिद्द पश्ये ? । गोय-
मा ! पंचविद् पश्ये । तं जहा-णाणापदिनेवणाकुसले
दंसणपदिनेवणाकुसले चरित्तप मेवणाकुसले लिगप-
दिनेवणाकुसले अहासुदुपदिनेवणाकुसले खामं पंच-
मे । कनायकुमले गं भेते ! कश्चिद्द पश्ये ? । गोयमा !
पंच वदे पश्ये । तं जहा-णाणाकसायकुसले दंसण-
कसायकुसले चरित्तकसायकुमले शिगकसायकुसले अ-
हासुदुपकसायकुसले खामं पंचमे ॥

(नाणपदिनेवणाकुसले चि) ज्ञानस्य प्रतिसेवनाया कुशी-
लो ज्ञानप्रतिमेवणाकुशीलः । एवमप्येष्टि । उक्तं चेह- "इह नाणाह-
कुशीलो, लवकां च होह नाणपदिने । अह सुदुसो पुण तु-
स्सं, एल तवसि चि संसाय ॥" १॥ (नाणकसायकुशीले चि)
ज्ञानमाभिस्य कपायकुशीलः । ज्ञानकपायकुशीलः । एवमप्येष्टि ।

इह गाथा-

" नाणं दंसणादिमे, जं जुंजं कोहमाणमाईहि ।
सो नाणाकुशीलो, कसायधो होह विप्रधो ॥ १ ॥
चारित्तमि कुशीलो, कसायधो जो पयस्ये सां ।
मणसा कोहाइं, निंसंयं हो अहासुदुसो ॥ २ ॥
अहया वि कसापदि, नाणदिने विराहो जो ल ।
सो नाणाकुशीलो, नेधो वक्काणमेयं ॥ ३ ॥

न० ३५ हा० ६ उ० । प्रव० । आच० । नि० ५० । ५०

(२) अपुना कुशीलप्रकरणमाह—

एषो तिविह कुमीलं, तमहं बुद्धयि आणुपुन्वीए ।

दंसखनाणचरिते, तिविह कुमीलो मुखेयम्नो ॥

तिविहं कुशीलमहमातुपुर्णं बह्वचामि । यथाप्रतिज्ञातमेव करोति—(दंसणमादि) । तिविहः कुशीलो ज्ञातव्यः । तद्यथा— दर्शने, ज्ञाने, चारित्र्ये च ।

एतदेव व्याचिन्त्यासुराह—

नाणे नाणापारं, जां उ विराहेइ कालमादी य ।

दंसणं दंसणापारं, चरणकुमीलो इमो होइ ॥

यो ज्ञानाचारकालं 'विण्यएत्यादि' इति विग्राहयति स ज्ञाने ज्ञान-कुशील उच्यते । यस्तु दर्शनाचारं निःशङ्कितत्वादिकं विराधय-ति स दर्शने दर्शनकुशीलः । चरणकुशीलोऽयं बह्वभाष्यसक-पो भवति ।

तमेवाह—

कोउप जूकम्मे, पसिणापसिणा य निधिनमाजीवो ।

कक्कं कुम्पा य अक्कवाण—मुवजीवति विज्जमत्तादं ॥

कौतुकं नाम आश्चर्यं यथा भाषाकारको मुखे गोलकाप्रतिप-कथने निष्काशयति, नाशकया वा । तथा मुखादग्निं निष्काश-यतीत्यादि । अथवा परेषां सौजन्यभक्तिमिसल यत् आपनादि-क्षिपन एतत् कौतुकम् । उक्तं च—“सांख्यमिव निमित्तं, परेत-सहचरणादि कोउप जणियं” इति । एवंभूतानि कौतुकानि । तथा भूतानि कमे नाम यद् अस्मिन्नाहोनामनिमित्तमेतन् कौतु-कं “जरियादिभूतिदानं भूतीकम्मे विणिहइ” इति वचनात् । प्रधानमयं नाम यत् स्वप्नविधादिभिः शिष्टव्याप्त्यभ्यः कथनम् । उक्तं च—“ सुविणगविजाकदिहं, आयंकाणघटियदिहकदिहं वा । अं सीसइ अर्थसि, पसिणापसिणं इवइ पयं ॥ ” निमित्त-मनीनादिजावकथनम् । तथा आजीवो नाम आजीविका, स च जात्यादिनेहः सस्यकारकताम् । तथा कक्को नाम प्रसूत्यादिषु रोगेषु क्लृपाननमधवाऽऽमनः शरीरस्य देशः सर्वतो वा लोभादिभिर्दृष्टनेनम् । तथा कुरका देशतः सर्वतो वा शरीरस्य प्र-कालनम् । लक्षणं पुरुषलक्षणम् । तथा समाधना विद्या, अ-साधना मनः । यदि वा यस्यापिहोत्रो देवता सा विद्या, यस्य पुरुषः स मनः, आदिगणद्वयमूलकमेवार्णोद्विपग्रहः । तत्र सू-क्ष्ममे नाम पुरुषे द्वेविधयोः सत्याः सपुरुषद्विणीकरणमपुरु-षद्वेष्टित्याः सत्या अपुरुषद्वेष्टिणीकरणम्, गर्जोत्पादनं गर्जोत्पातन-मित्यादि । चूर्णयोगादयश्च प्रतीताः । एतानि च उपजीवति स चरणकुशीलः ।

संप्रयाजीवं व्याख्यायति—

जाती कुले गणे या, कम्मे सिप्ये तवे सुए चैव ।

सचविहं आजीवं, उवजीवइ जो कुमीलो ठ ॥

जातिमातृकी, कुलं पैतृकं, गणो मल्लगणादि, कमे अनाचार्यकम्, आचार्योपदेशज्ञं गुरुं, तपःपुत्रं प्रतीते, एवं सचविधमार्जीवं य उपजीवति जीवनापेक्षामभ्यसते । तद्यथा—जातिं कुलं वाऽऽर्जीवं लोकेश्वरः कथयति, येन जातिपूज्यतया कुप्रपूज्यतया वा भक्त-पात्रादिकं प्रभूतं सजयमिति । अनन्ये बुद्ध्या मल्लगणादिभ्यां गणे-

अयो गणविद्याकुशलस्यः कर्मशिष्टपुत्रस्यः कर्मशिष्टपुत्रीशब्दं क-थयति । तपस उपजीवना—तपः कृत्वा कृपकोऽहमिति अनेन्य-कथयति विभूतोऽयमिति । उक्तः कुशील इति ।

(३) सांप्रतमेतेषु कौतुकादिषु प्रायश्चित्तमाह—

पूतीकम्मे लहुतो, लहु गुम्मा निमित्त सेसए इमं तु ।

लहुगा य सयं करणे, परकरणे हुंतऽणुम्पाया ॥

पूतिकर्मकरणे प्रायश्चित्तं मासलघु, अतीतनिमित्तकथने चत्वारो ऋतुमासाः, अतीतनिमित्तकथने चत्वारो शुक्रमासाः । वर्तमाननिमित्तकथने चत्वारो ऋतुमासाः, वर्तमाननिमित्तक-थने चत्वारो शुक्रमासाः । शेषकं कौतुकादी इहं प्रायश्चित्तम-स्यं कौतुकादिकरणे चत्वारो लघुकाः । परैः कारणे प्रयत्नं चत्वारोऽनुदाता शुक्रा मासाः । मूलकर्मकरणे मूलमिति । ५५० १ ७० ।

जे भिक्खु कुसीले वेदइ वंदंतं वा साइजइ ॥ ४५ ॥

जे भिक्खु कुमीले पसंसइ पसंसते वा साइजइ ॥ ४६ ॥

जे कुसीलं वंदतीत्येवं हे सुचे । कुस्तिशीलः कुस्तिषु शीलं करोतीत्यर्थः निः५०० । वंदनाइ उच्यते करंतस्य आद्यादिवा होला, चउलहुं च से पळित्तं । निः५०० १३ उ० ।

तस्य कुमीले ताव समासलो दुविहे ऐए—परंपरकुमीले, अपरंपरकुमीले वा । तस्य एं जे ते परंपरकुमीले ते वि उ दु-विहे ऐए—सत्तइगुरुपरंपरकुमीले एगं वितिगुरुपरंपरकु-सले य । जे वि य ते अपरंपरकुमीले ते वि उ दुविहे ऐए—आगममो नोआगममो य । तस्य आगममो गुरुपरंपरणं आवतिपाएणं केइ कुसले आहोमो ते चैव कुसीले ज-वंत । नोआगममो अणेगविहा । तं जहा—णाणकुसले द्वेसणकुमीले चारित्तकुमीले तत्रकुसीले वीरइकुसले । तस्य एं जे से णाणकुसीले मे एं तिविहे ऐए—पसत्याप-त्ये नाणकुमीले अपमत्तयाणकुसीले सुपसत्तयाण-कुसीले । तस्य जे से पसत्यापमत्तयाणकुमीले से दुविहे ऐए—आगममो नोआगममो य । तस्य आ-गममो विहंगमार्णो पन्नवि पसत्यापसत्तयपसत्तयाज्ञ-अज्ञभयपजजावणकुसले । नोआगममो अणेगमहा—प-सत्यापसत्तयपरपांसंरुसत्तयाज्ञाहिज्जणे अजावणवाय-णापट्ठणकुमीले । तस्य जे ते अपसत्तयाणकुसले ते एशू-णतीसविहे दण्वे । तं जहा—सावज्जावयिज्जामंतंताहि-ज्जणकुसीले वरपुविजापउंजणाहिज्जणकुसीले गहरिक्ख-वाऽजोइसमरयउंजणाहिज्जणकुमीले निमित्त नक्खणप-उंजणाहिज्जणकुमीले सउणन्नक्खणपउंजणाहिज्जणकु-सीले इतिवसिकत्रापउंजणाहिज्जणकुसीले षण्णुवपउंज-णाहिज्जणकुसीले गधन्नवयपउंजणाहिज्जणकुसीले पुरिसि-

स्थीलकत्वपञ्चजाहिज्जणकुसीले कामसत्यपञ्चजाहिज्जणकुसीले कुहुगेंदजासत्यपञ्चजाहिज्जणकुसीले आभेकस्वविजाहिज्जणकुसीले लेप्पकम्पविजाहिज्जणकुसीले बमणवियेयणावहुवेष्टिजाससमुदणकटणकटणवणास्तर्बबिभोमणवच्छाणइवहुदेसविज्जणसत्यपञ्चजाहिज्जणजावणकुसीले; एवं जाणयोगवुन्नवन्नधावपरायद्वणइसत्यअसणिवन्नअपकंदरयणपरिकलारसवेद्वत्यअमन्नसिक्खामुदयंततंकासदेससंभवगट्ठोवएससत्यममनाजववहारनिरुवणस्थसत्यपञ्चजाहिज्जणं अपसत्थनाणकुसीले, एवमेएसि चैव पावसुयायं बायणापहणपरावणामाणुनथयसवणायाय अपसत्थनाणकुसीले तस्य जेयते सुपसत्थनाणकुसीले ते वि य दुविहं शेए-आगमओ, नो आगमओ य । तस्य आगमओ सुपसत्थं पंचप्यारणां आसायंते सुपसत्थणाणखरेइ वा आसायंते सुपसत्थनाणकुसीले । नो आगमओ य सुपसत्थनाणकुसीले अड्डहा शेए । तं जहा-अकालंयं सुपसत्थनाणाहिज्जणजावणकुसीले अभिणएणं सुपसत्थनाणाहिज्जणजावणकुसीले अचहुमाणिणं सुपसत्थनाणाहिज्जणकुसीले अणोवहाणेणं सुपसत्थनाणाहिज्जणजावणकुसीले, जस्तय मयासे सुपसत्थमुत्तत्थोजयमद्विं तं निद्वहणसुपसत्थनाणकुसीले सरवेजगद्दीणखसुरियज्झाणजावणसुपसत्थनाणकुसीले विवरियमुत्तत्थोजयादियजावणसुपसत्थनाणकुसीले तस्य एसिं अड्डएदं पि पयाणं गोयमा ! तं केइ आणोवहाणेणं सुपसत्थं नाणमटीयंति अजावयंति अटीयंति वा अजावयंतेइ वा समणुज्जाणंति महापापकम्मे महती सुपसत्थनाणसामयणं पकुहा० रे अण । (पञ्चमङ्गलपञ्चानकतथ्यता उवहाण धब्बे दि० जा० १०४६ पृष्ठे उक्ता)

जइ अजहाण सुत्तं अत्यं वा किं वि बाएजा एएणं अड्डेणं गोयमा ! एवं वुब्बइ जहा णं जावनीवं अभिमहेणं वा ठकालिंयं सज्जायं कायवत्तिं तहा य गोयमा ! जे भिक्खविहीए सुपसत्थनाणमहिजेऊण नाणमयं करेजा से वि नाणकुसीले, एवमाइनाणकुसीले अणेगहा पक्खविज्जंति । से जयवं ! कयरे तं दंणकुसीले ! दंणकुसीले दुविहं शेए-आगमओ नो आगमओ य । तस्य आगमओ सम्मदत्तेणं मंकीते कंतेते वि दुगंछेते दिट्ठिमोहं गच्छते अणोववृहाए परिवदियधम्मसद्धांसंमनुजिऊतामायणं अयिरिकरणेण आधम्मियाणं अवच्छन्नतथेणं अप्पभावाणए एतेहिं अड्डाहिं पि ठाणंसेरेहिं कुसीले शेए ।

एो आगमओ दंणकुसीले अणेगहा । तं जहा-चक्खुकुसीले पाणकुसीले सवणकुसीले जिब्बानाकुसीले सरीरकुसीले । तस्य चक्खुकुसीले विविहं शेए । तं जहा-पसत्थचक्खुकुसीले, पसत्थापसत्थचक्खुकुसीले, अपसत्थचक्खुकुसीले । तस्य जे केइ पसत्था उसजादितित्ययरविं पुआं चक्खुगोयरद्विं तमेव पासेमाणा अस्सं किं पि मणसा अपसत्थमज्जवसेणं पसत्थचक्खुकुसीले, तहा पसत्थापसत्थचक्खुकुसीले तित्ययरविंवरियएणं अच्छीहिं अस्सं किं पि पेहिज्जा से णं पमत्थापसत्थचक्खुकुसीले, तहा पसत्थाइं अपसत्थाइं दव्वाइं कागवग्गट्ठकतिचिरमयुराइं सुकं तदिदित्तिचमं वा दइणं तए हुतं चवुत्तं विमज्जे, सो वि पसत्थापसत्थचक्खुकुसीले, तहा अपसत्थचक्खुकुसीले तिसद्विप्यारेहिं अपसत्था सरागा चक्खु एती । से जयवं ! कयरे तं अपसत्थे तिसद्वीचक्खुजेए ? गोयमा ! इमे । तं जहा-सब्बकटकरसातो रामदा महांससा वंका विंवका कुसीला अप्पक्खिया काणक्खिया साणुरागा जामिया उब्बामिया वलियावन्नं वन्नवन्निया अइमिन्ना मिन्निमिन्ना माणुसा पा मक्खा सरीसिवा असंता अपसंता अस्त्रिया । माणुरागा रोगाईरणी रोगजन्ममुपपायणी । माहणी बंधोहाणी जउइरणी जयज्जा जयंकरिणी संसयावहरणी चित्तचमकुप्पायणी णिवद्वी । मा गया आगतया गयागया गयमयपेव्वागया निदा-अहिंसणी अरइकरा रइकरा दीणा दीणावणा खरा रागा दणणी मारणी संतावणी तावणी कुडा पकुडा घोरा महाघोरा वंका रुदा सुद्धा हाहाभयरणा रुक्खा सणिका रुक्खमणिकेति मडिहाणं चड्डणं गुडकांदिणट्टकरणसुविनिहियदिन्नाल्लचगायं च णामाणिकिरणनिवच्छमक्खा वा कुमुलचड्डणं सममानिमगवड्डगुहाणुंयापिहुल्लकनियमजोगानयणनियंवाणी घणगुडंकेतरकट्टाचूया ल्हदीओ अहरोडदसणं पंती कन्ननासापणजुययानजुहाणे मुहा निलासिरुहमीतेयया मोरुयपडतिलगकुंदलकवोडकज्झासतमालकसावहारकदिसुत्तणेरुवाहूरकसगमपरयणकहगकंकणमुहियाइसुकंतदित्ताजरणदुगुल्लवमणनेयत्ता कायविगंयुक्कलणी निरयतिरियगंसु अणंतदुक्कलदायमा एस मडिहा ससमरागद्विहं एसव्वचकुसीले, तहा पाणकुसीले जे केइ मुरहिंमपिसुसं गच्छइ मुरहिंमपि दुगुं वइ मे णं पाणकुसीले, तहा सवणकुसीले दुविहं शेए-पसत्थे अपसत्थे य । तस्य जे निक्खु अपसत्थाइं कामरागमंयुक्कलणदीवणउज्जालणपज्जाणसंदीवणां गंधवन्नद्वचणुब्बेयहत्यक्खिकापमतीसत्थाइं धिगंथाइं सुणे-

ऊर्णं णालोएजा जाव णं यो पायस्सिचमणुचरेज्जा से णं अपसत्थसवणकुसीले णेए, तथा जे चिकखू पसत्थाईं सिद्धं ताव-
रियपुराणधम्मकहाओ य अच्चाईं च गंधसत्थाईं युणेष्वा णं न
किंचि भावद्वयं अणुदे णाणमय वा करुं से णं पसत्थसवण-
कुसीले णेए, तथा (जन्नाकुमीले से णं अणगहा। तं जहा-वि-
चकुपकसायमदुराईं लवणाईं रसाईं आसायंते अदिच्छासु-
याईं हियरदो गोभयविक्र्वाईं सदासाईं पथारजपाक्खारणाईं
आयसज्जात्वाणासताजिओगाईं वा जणंते असवयम्भु-
धम्मदेसणावसणाण य जिम्भाकुसीले णेए । से जयवं ! कि
जासाए वि भासियाए कुसीलं भवति । गोयमा ! भव ।
नं भयवं ! जइ एवं ताव धम्मदेनेणं क्वायव्वं । गोयमा !
मावज्जाणवज्जाणं बयणाणं जो न नाणइ विसेत्तं वुत्तं पं
तत्त न खयं किंमं । पुण देसणं काओ, तथा सरिं कुसीले
हुविहो-वेडाकुसीले विज्जासाकुसीले य । तत्थ जे चिकखू
एयं किमिक्खल्लिन्नयं तिऊण साणाइभत्तं समणपदणेण
विक्खंणधम्मं असुयं असासयं असारं सरिणं आवादीह
णिं च वेडेज्जा णां णं इणमो जवसयसुद्धनाणं देसणाईं
ममभिणं सरिणं अन्तयोरेवीरुगकट्ठोरतवसंयममणु-
द्धं सज्जाणं वेडाकुसीले, तदा जे णं विज्जासाकुसीले से वि
अणगहा । तं जहा-तद्धाजं गणदिभइणसेवाहणसिणा-
अणुहणपरिहसणसेवोल्हवणवासणे देसणमसणसमासाइ-
णपुष्पोमासणकेनममारणे सेवाइणदुवियदगइभणिहसि-
हरउवविहुद्धिइयसत्तिचकेलिया विज्जासा व सि से वि गार-
णिं सणुचरीयपाउरणं दंमगज्जणमाईं सरिं विज्जासाकुमी-
ले णेए । एए य पवयणउडाइपरे दूरंतपन्नकखणे अदद्वे
महापावकम्मकारी विज्जासाकुसीले भवति । गयदंसणकुमी-
ले तथा चरितकुसीले अणगहा-मज्जगुणउत्तरगुणेसु । त-
त्थमूलगुणा पंचमद्ववयाणि राईं भायणत्थइणाणि, तेषु जे
पमत्तं भवेज्जा तत्थ पाणाइवायं पुढिदिग्गामाणमारुयव-
णफरुं विनिच उर्णचिदिग्गं संघट्टणपरियावणकिंज्जाम-
योइवाणामुमावायमुत्तमं बायरं च । तत्थ सुहूमपाउला
उज्जामरूप एवमादि बादरा कन्नासिगादि अद्रिचं दाणं
सुहुमं बादरं च । तत्थ सुहुमं तण्डगज्जवापसग्गमादीणं ग-
हणं बादरं हिरसमुषमादीं महुणं दिव्वोराणिं मणोवयका-
यकरणकारावणाणुमइमेदण अट्टारतहा, तथा करकम्मादी स-
च्चिचाचित्तजेदणं णवगुचीविराहणेणं वा विज्जासावचिएण
वा परिगमइ सुहुमं बायरं च । तत्थ सुहुमं कम्मदगवरकल-
णसमत्थो बादरं हिरसमादीणं गहणं धारणे वा राईं
जोयणं दिया गट्ठिं दिया जूतं एवमाइ उत्तरगुणा । “पि-
हस्स जा विसोदी, समितीओ जावणा तवो हुविहो ।
पदिमा अजिग्गहा वि य, उत्तरगुण सो विवा-

णाहि । तत्थ पिद्विसोदी “सोलस उग्गमदोमा, सोलस
उप्पायया य दोसाओ । दस एसणाईं दोसा, संजोयणाईं पं-
खेव” । तत्थ उग्गमदोसा “आहाकम्भुरेसिय-एईकम्मे य मी-
सजाए य । उवणा पाहुडियाए, पाउयरकीयापिबे । परि-
यडिए अजिह्मदे, उभिम्मे मालोह्मदे इअ अचिक्खे । अ-
खिमहेयज्जोरए य, मोलसमे पिदुग्गमं दोसा” । इमं उप्पाय-
णादोसा “चाईं दूतिमिते, आजीववणमगतिभिच्चाए । कोहे
माणे माया, सोमं य इवंति दस एए ॥ पुट्ठिं पच्चा संघव-वि-
ज्जा मंते य वुन्नजोमे य । उप्पायणाइ दोमा, सोलसमे मूल-
कम्मे व” । एसणदोसा “संक्रियमलियमिनिचि-पिद्विसा-
हगियदायगुम्भंसे । अपरिणयसिन्नकट्ठिय-एसण दोसा
इवंति एएय” । तत्थ उग्गमदोमे निद्वयसमुत्ते । उप्पायणा य
दोमे साहुसमुत्ते । एसणादोसे उभयसमुत्ते । संजोयणा
पमाणं इंगामधुपकरणे पंचमं सोदयदोसे जवति । तत्थ सं-
जोयणा उवकरणजसपाणसंजितररुइएणं पमाणं “वसीसं
किर कव्वे, आहारो कुच्छिपुरओ जणिओ । रामेण
सयंगां, दोसेण सधूमं ति नायव्वं” । कारणं “दियणवे-
यावच्चे, इरियद्विए य संजमहा । तद् पाणवचियाए, उडं
पुण धम्माचिंताए । नत्थि दुहाए सरसिया, विपणा
जुज्जिजा तपसमणइए” । तमो वेयावच्चे ण तरु काठं
अओ धुंजे “इरियं पि न सोदिसं, वेदाइयं व संजमं काठं ।
यामो वा परिहायइ, गुणएणेहासु य असुओ” । पिह-
विसोदी गया । ईयाणं समितं । उ पंच । तं जहा-इरियासमिदं,
जासासमिदं, एसणासमिदं, आयाणमंदमत्तनिकसेवणा-
समिदं, उच्चारपासवणसेलसिधाणज्जुपारिहावयियास-
मिदं । तदा गुचीओ तिणि-मणगुची, यमगुची, कायागुची ।
तद् जावणाओ दुवालसं । तं जहा-अणिच्चत्तजावणा,
असरणजावणा, अन्नत्तमावणा, अमइजावणा, विचिचसं-
सारमावणा, कम्मासवमावणा, संवरजावणा, विजिज्जरजाव-
णा, लोगवित्थरजावणा, धम्मं सुयस्सयां सुपणचं तिथयरे
तत्थ चित्ताजावणा, शोईसुहुद्धहा जम्मंतरकोदीहिं वि वि आ-
वणा । एवमादिपाणंतरेसुं जे एपाईं कुज्जा से णं चरितकुसीले
णेए । तथा तवकुसीले हुविहो णेए-वज्जतवकुसीले, अ-
व्मंतरतवकुसीले य । तत्थ जे केइ विचिच अणसणऊणोद-
रिया वीचीसंलेवणं रसपरिच्चाओ । कायकेलेसो संक्षेपया
य चि उट्टाणेसुं न उज्जमेज्जा, से णं वज्जतवकुसीले ।
तदा जे केइ विचिचपिच्छिचविणयेयावच्चे सज्जायज्ज्जाण-
उत्सग्गमि वि एसु उट्टाणेसुं ण उज्जमेज्जा से णं अज्जित-
रतवकुसीले । तथा पदिमाओ बारमा । तं जहा-मासादी
सच्चा एगदुतिसचराईदिना अहरातिगराती जिक्खपदिमा-
यं बारसमं, तथा अजिग्गहा दव्वओ संत्तमां कल्लओ

जाबओ । तस्य दन्वे कुम्मासाई दन्वं गहेयन् । स्नेहओ गये बडि वा गामस्म, कालां पवपोरिमुपासु, जाबओ कोहुमासंपषा भेदेहं इमे गहिहससि । एवं उवरगुणा सं-
स्नेहओ सम्पचा । संमचोयं संस्नेहेणं चरियायारो । तवायारो वि संस्नेहेणादितरगओ तहा वीरीयारो । एएसु चेव जाबहा-
णी एएसु एंचसु आयाराह्यारसु जं आयाडियाए दण्यओ वएओ कण्ये वा अजयखाए वा जयपाए वा पदिनेवियं तं वहेबाओइचारणं, जं मयं वि उ गुरु उअरसंति, तं मुहा पाप-
जिउं पाणुचरेह । एवं आदारसएई सीलंगसहस्ताणं जं मलय एए पमचे नवेजा से हां ते हां पयायदोसेणं कुसीले मेह । महा० ३ अ० । स्वा० । प० २० । उच० ।

पार्थिवसाहीनाममयनमे, सुच० १ सु० ३ अ० । आब० । वाक्कात्रे-
साविहसस्यो, सुच० १ सु० ४ अ० १ उ० । मन्वतीये, सुच० १ सु० १ अ० १ उ० । काथिकपयकसंप्रसारकमार्गकपेसु, सुच० १ सु० ४ अ० १ उ० । भित्तिवरीह (वृत्तं), तथाविधेषु पुनका-
राविषु च । उक्तं च—“ इहवरसासमेतवहाउभामगहाहा जे व । एते हुंति कुसीला, बज्रयन्मा पयसेण ” ॥ आब० ४ अ० ।
“अ एयं उं अमुनिना बसवरा हुंति कुसीलानं । सुतबंससए वि से त्रिक्लु, नो विहरे सह एमिथीसु ” ॥ १२ ॥ सुच० १ सु० ४ अ० १ उ० । “युवमाममेव पयसंति वाया वीरियं कुसीलायं । ”
सुच० १ सु० ४ अ० १ उ० ।

(४) अथ कुसीलपरिभाषाऽप्ययनेनोक्तं कुसीलवृक्षं लिख्यते-
पुदवी य झाक अगथी य वाऊ,
तणुवसवीया य तसा य पाणा ।
जे अंधया जे य जराउपाणा,
संसेयया जे रसय भिहाणा ॥ ? ॥

पृथिवी पृथिवीकायिकाः सग्वाः, चकारः स्वगतभेदसंयुचन-
याः । स्व-चाऽयं जेदः । पृथिवीकायिकाः सुहमा बादराख । ने च
अयेकं पयासकाऽपयासकभेदेन हिंसा । एवमपूकायिका अपि ।
तथाऽल्लिकायिकाः वायुकायिकाश्च प्रवृत्त्याः । वनस्पतिकायि-
काश्च जेदेन हसंयति-दुष्पानि कुषादीनि, वृक्षाऽम्बाऽद्याद्या, बीजानि शाक्यादीनि, एवं वल्लीगुल्मादयोऽपि वनस्पतिभेदा
कृत्स्न्याः । वन्यस्तीति वृक्षा बीजिकादयः प्राणिनां ये चाऽऽहवा-
ज्जाता बहवज्जाः शकुनिमरीः सुपादयः, ये च जरायुजा जन्मास्-
वेहिताः समुत्पद्यन्ते, ते च वीरमहिषजाविकमनुपादयः । तथा
संस्वेदजाताः संस्वेदजा यूका मत्कुणकृपादयः, ये च रस-
अग्निधाना इषिसीवीरकादिषु कृतपयससज्जिता इति ॥ १ ॥

मानाभेदभिन्नं जीवसंघातं प्रदर्श्याऽयुजा तदुपचाते दोषं
दशोपयनुमाह-

एयाहं कार्यां पेवेदितां, एतेसु जाये पडिहो सार्यं ।
ऐतेसु काएयु य आरयंदे, एतेसु या विपरियासुर्विति ॥ १॥

(एयाहमित्यादि) एते पृथिव्यादयः काया जीविकाया
अंगभजिनः प्रवेदिताः कथितः । ग्रन्थसत्यापुनकलिहता ।
तेषु च पूर्वं प्रतिपादितेषु पृथिवीकार्यादेषु प्राणेषु सातं शुचं
कौपीहि । यत्रकुक्तं भवति-सर्वेऽपि अस्तथाः सातैविणो कु-च-

क्षिपवन्ति तात्वा प्रत्युपसक्तस्य कुशादीनाया वृक्षा पर्वालोचये-
दिति । यद्यपिः कायेः समारम्भयतिः पीडयमानेरात्मा वृक्ष-
ते तत्समारम्भान्प्रत्यवेको भवतीत्यर्थः । अथचैत्रिरेव कायेः
ये आयतवृक्षा इति वृक्षाः । एतत्कुक्तं भवति-एतान् कायात् ये
इतिवृक्षां वृक्षयन्ति पीडयन्तीति मेवां यज्जयति तद्वश्यति-ने
वतेष्वेव पृथिव्यादिः कथेषु विविचयनेकप्रकारं परि सम्मन्हा-
यु किंप्रपुष सामायेन याति ब्रजन्ति, तेष्वेव पृथिव्यादिः कायेषु
विचयनेकप्रकारं ज्ञयां ज्ञयः समुत्पद्यन्त्यस्यैः बहि वा वि-
पर्यासो व्यत्ययः सुकारिणिः कायसमागमः क्रियते, तत्समा-
रम्भेण च युः कमेवाऽऽप्येते न सुकामिति । यदि वा कुनीयिक-
मोक्षार्थमेतैः कायेषु क्रियां कुर्वन्ति तथा संसार एव भवतीति ॥ १ ॥

यथा चाऽसावायतवृक्षो मोक्षार्थं ताव कायात् समारम्भ
तद्विपर्यासात् संसारमाम्नाति तथा दृश्यति-

जार्हं अणु परिवट्ठमाणे,
तमथावरं हि विणिवायमेति ।
से जाति जातिं बहुकूरकमे,
जं कुवन्तो भिज्जति तेण बाले ॥ ३ ॥

(जार्हमित्यादि) जातानामेकैकियादीनां पन्थाः जातिपन्थाः,
यदि वा जातिरुपनिषयो मरणं जातिश्च पथश्च जातिवधः,
तद्वत् परिवर्तमान एकेन्द्रियादेषु पर्यट्टज्जन्मज्जामरणानि वा
बहुशोऽनुभवेयं संसृतिरुपेयायुर्गतिर्यादेषु स्थानेषु च पृथि-
व्यम्युवनस्पतिषु समुत्पन्नः सः कायद्वयविपाकेन कमेणा
बहुशो विनिघाते विनाशमवधान्तीति, स आयतवृक्षोऽ-
सुमः (जतिं) जातिमुत्पत्तिमयाय बहुनि कृगि हिंसा-
म्यनुष्ठानानि यस्य स भवति बहुकूरकमे, स एवंजुनो नि-
र्विकः सः सः शिवकमुत्पन्नात् बाल इव बालो यस्यामिकावृ-
क्षादिकायां जातौ यस्यायुषमदकारि कमे कुलेन स तमेव क-
मेणा मीयते क्षियते पुर्यते । यदि वा “मोक्ष हिंसायां मीयते हि-
स्यते । अथवा बहुकूरकमेति चैरोऽपे पाण्डुराक्ष इति वा हस्येवं
तमेव कमेणा मीयते परिच्छिद्यते इति ॥ ३ ॥

क पुनरस्ती तेः कर्मनिर्मायते इति दर्शयति-

अस्सिच दोए अदुवा परया, सयगसो वा तह अमहा वा ।
संसारभावण परं ते, षेपंति वेदंति य जुञ्जियाणि ॥ ४ ॥

[अस्सिच इत्यदि] पाप्यानुकारीणि कर्माणि तान्मस्मिन्नेव
जानानि जन्मानि विपाकं ददन्ति, अथवा परात्मज्ञानं जन्मनि मर-
कादौ तस्य कर्मविपाकं ददन्त्येकस्मिन्नेव जन्मानि विपाकं तीक्ष्णं
ददति [शताप्रशो वेति] बहुषु जन्मसु येनैव प्रकारेण
तद्वन्ममाचरति तथेयोर्दृश्यते । तथा अग्रेणा वेति, इत्युक्तं
प्रवृत्तिः किञ्चित्कमे तद्वन्त एव विपाकं ददन्ति, किञ्चित्कमे जन्मा-
मरे । यथा सुगुणस्य दुःखाविपाकाश्च विपाकसुखसुखसुखसुख-
कथितमिति दीर्घकालविद्यतिं स्वपरजन्मान्तरं बधते येन
प्रकारेण सकृत्सुखेऽनेकशो वा, यदि चाऽप्येन प्रकारेण सकृत्सु-
खसुखो वा शिरसुद्वार्दिकं हस्तपादच्छेदादिकं वा नुज्यत
इति । तदेवं ते कुसीला आयतवृक्षाश्चतुर्गतिवः संसारपापका
अरहद्दृष्टीगम्यमानेन संसारं पश्यन्तः परं परं प्रहृष्टं प्रहृष्टं
दुःखमनुभवन्ति, जन्मान्तरकृतं कर्माजुलनसमैकमातेष्वानां ह-

ता अपरं बभूवति वेदयन्ति वा, बुद्धं मीतानि बुद्धीतानि पुच्छन्तानि,
न हि स्वकृतस्य कर्मणो विनाशोऽस्तीति भावः । तदुक्तम्—
“ मा होहि रे विस्त्रो, जीव । तुमं विमण दुम्मणो वीहो ।
ण तु वित्तिपणं फिहर, तं उक्खं जं पुरा एव्वं ॥ १ ॥
अहं पविससि पायासं, अरुहं च वरिं शुहं समुदं वा ।
पुव्वकथाउ न चुक्कसि, अप्पायं पायसे जहं वि ॥ २ ॥

(५) एवं तावदोषतः कुशीलाः प्रतिपादितः, तदनुया पाप-
एकानाभिद्वयमाऽऽह—

जे मायं वा पियं च हिंसा,
सपणव्वए अगणिं समारभेज्जा ।
अहाहु से लोएं कुसीलधम्मे,
हूताई जे हिंसति आयसते ॥ १ ॥

ये केचनाऽविदितपरमार्थं धर्माथमुच्चिता मातरं पितरं च
त्यक्त्वा, भ्रातापित्रोऽस्त्यजन्वाहं तदुपायान्न, अन्यथा भ्रातृपु-
त्रादिकर्मणि त्यक्त्वाति द्रष्टव्यम् । अथप्यनने किल वयं समुपस्थि-
ता इत्येवमनुपगम्याऽग्निं कायं समारभन्ते पञ्चनपाचन्यादिप्र-
करणे कृतकारितानुमत्योद्दिशिकादिपरिभोगाच्चाऽग्निं कायस-
मारभ्यं कुर्यन्तित्यर्थः । अथेति वाक्योपन्यासायै, आहुतिरिति
नीयंकृत्तव्यत्वाद्य एवमुक्तवन्तः, यथा—सोऽयं पापण्डिको
लोकः । गृहस्थलोको वाऽग्निं कायसमारभन्वाहं कुशीलः कुस्तिन-
शीलो धर्मो यस्य स कुशीलधर्मा । अयं किञ्चुत इति दर्शयति—
अनुबद्धं भवति भविष्यतीति नूतनि प्राणिनः, तान्वात्सल्यव्या-
र्थं दिनास्ति व्यापादयति । तथाहि—पञ्चाग्निस्तपसा निष्ठसदेहास्ते-
षाऽग्निरोद्भादिकया च क्रियया पापण्डिकाः स्वर्गावाप्तिप्रि-
सृजन्तीति । तथा नौकिकाः पञ्चनपाचन्यादिप्रकरणेऽग्निं कायं
समारभन्त्याः सुभक्तमित्यर्थः ॥ ५ ॥

(६) अग्निं कायसमारभन्ते च यथा प्राणिपातो भवति तथा
दर्शयितुमाह—

ठजालभो पाण निवातएजा,
निव्वावन्नो अगणि निवायेवेजा ।
तम्हा ठ भेहाति सपिक्ख धम्मं,
ण पंणिए अगणि समारजिजा ॥ ६ ॥

तपत्रापनादिकाशेनं काष्ठादिस्मारभन्ते योऽग्निं कायं
समारभन्ते सोऽग्निं कायसमारभन्तं पृथिव्याधातुना च्वाशरा-
न्ध्रस्यैव प्राणिनो निपातयेत्, त्रिष्यं वा ममोक्ताव्यन्य आयुष-
तेन्द्रियेभ्यो वा पातयेत्निपातयेत्, तथाऽग्निं कायमुदकादिना
निर्वापयेत् त्रिष्योपयस्तद्वाभितान्याश्च प्राणिनो निपातयेद्वा,
तमोज्ज्वालकनिर्वापकयोर्योऽग्निं कायमुज्ज्वलयति स बहुनाम-
न्यकार्यान् समारभ्यकः । तथा वाऽऽगमः—“ दो भंते । पुरिसा
अन्नमन्नं सत्ति अगणिकायं समारभन्ति, तस्य णं एगे पुरिसे
अगणिकायं उज्जालेह, स एगे णं पुरिसे अगणिकायं निव्वावेह,
तेसि भंते । पुरिसाणं कवरं पुरिसे महाकम्मतराहं अण्यकम्म-
तराहं । गोयमा । तस्य णं जे स पुरिसे अगणिकायं उज्जालेह स
णं पुरिसे बहुतराणं पुट्टिकायं समारभन्ति । एवं आउकायं वा-
उकायं वात्सहकायं अण्यतराणं अगणिकायं समारभन्ते, तस्य
णं जे से पुरिसे अगणिकायं निव्वावेह से णं पुरिसे अण्यतराणं
पुट्टिकायं समारभन्ते जाव अण्यतराणं तसकायं समारभन्ते

बहुतराणं अगणिकायं समारभन्ते । स एतेणं भवेणं गोयमा !
एवं पुच्छेह ” । अथ चोक्तम्—“ भूयां वसमावाधो, इत्यवाहे
ण संसन्नो । ” इत्यादि । यस्मादेवं तस्मान्निधावी सन्निकः सधु-
तिकः समीह्य धर्मं पापाद्विनाः पवित्रतो मागिकायं समारभन्ते,
स एव च परमायैतः पवित्रतो योऽग्निं कायसमारभन्तकृतात्
पापान्निवर्तत इति ॥ ६ ॥

कथमग्निं कायसमारभेण अपरप्राणिनयो जवतीत्याहुताह-
पुट्टी वि जीवा आऊ वि जीवा, पाणाऽऽ संपादम संपयंति ।
संसेयया कडुममस्सिया य, एते दहे अगणि समारभन्ते ॥ ७ ॥

न केवलं पृथिव्याभितो ह्यग्निं कायं जीवाः, वाऽपि च पृथ्वी
मृदुल्लया असावपि जीवाः, तथा आपश्च कचल्लक्षणा जीवाः, त-
दाभितोश्च प्राणाः संपातिमाः शूलनादयस्तत्र न्यपयन्ति । तथा
संस्वेदजाः कटीषादिष्वेवमेव सुषुप्तिपीडिकाः कृपाद्यः का-
ष्ठाद्याभितोश्च ये केचन, एतान् कण्ठोऽज्ज्वालन् स इहोऽग्निं कायं
समारभन्तेऽतोऽग्निं कायसमारभन्तो महादोषं यन्ति ॥ ७ ॥

एवं तावदग्निं च समारभन्तकालात्पलास्तथा पाकादिनिवृत्ताः
शाक्याद्यन्धोपदिष्टाः । सास्त्रं ते वाऽग्निं वनस्पति-
समारभन्तादिनिवृत्ताः परावृत्त्यन्ते इत्याह—

हरियाणि नूतानि विलंबाणि,
आहारदेहाय पुढो सियाई ।
जे हिंदीनी आयपुहुं पडुव्व,
पगभि पाये बहुणं—तिवार्त्ता ॥ ८ ॥

हरितानि दूर्वाऽदूरादीन्तेतान्पन्थाहारोपेक्षितार्थान् भूता-
नि जीवाः । तथा—विलम्बकानांति जीवाकारं यानि विलम्बन्ते
धारयन्ति । तथाहि—कल्लाभुंदर्मापेक्षीगर्भमसक्तकुमारशु-
चमध्यमस्वधिरावस्थानं मनुष्यो जवति, एवं हरितान्यपि शा-
ल्यादीनि जातान्यभिनयानि संज्ञातरसानि यौवनावधिति परिप-
कानि जीर्णानि परिशुष्काणि नूतानि, तथा वृक्षा अण्यदूरावस्था-
यां जाता इत्युपदिश्यन्ते, मूलस्कन्धशशापत्रपुष्पादिस्थानेषु पृथक् प्रत्येकं
व्यवस्थितानि, न तु मूलादिषु सर्वेष्वपि समुदितेषु एक एव
जीवः । एतानि च नूतानि सर्वेष्वेवाऽसंख्येयान्तर्भेदप्रधानानि,
वनस्पतिकायाभितोऽप्याहारार्थं वा वेदकृतसंहारणार्थं वातमनु-
क्षं प्रतीत्याश्रित्य यश्चिन्नपि स प्रागद्वयता आद्योर्वापेक्षयादृह-
नो प्राणिनामतिपाति भवति, तद्विपानाह निरनुकोशतया न
धर्मो नाऽप्यतरमनुक्षमित्युक्तं सति ॥ ८ ॥

किञ्च—

माति च नुहिं च विणासयंते,
बीयाई अस्संजय आयपदेहे ।
अहाहु से लोएं अणजधम्मं,
बीयाई जे हिंसति आयसते ॥ ९ ॥

जातिमुत्पत्तिं, तथाऽदूरपथमूलस्कन्धशशापत्राणां जेहेन ह-
विं च विनाशयन्, बीजानि च तत्कलानि विनाशयन् हरितानि
चिन्नन्तीति । असंख्यं गृहस्थः प्रमाजितो वा, तत्कर्मकारि

गृहस्थ एव, स च हरितच्छदे विधायाऽऽत्मानं द्युपवतीत्या-
त्मपथः । स हि परमार्थः परोपचातेनाऽऽत्मानमेवोपहन्ति । अ-
थरात्रौ वाय्पायङ्गारं, आहूतचमुकवत् हति दृश्यन्ति-यो हरि-
तादिच्छेदको निरुत्कोशः सोऽस्मिन् लोकेऽप्ययधर्मा क्रूरकर्म-
कारी, भवतीत्यर्थः । स च एवंभूतो यो धर्मोपदेशोनात्मसुकार्ये
वा बीजानि, अथ चोपलक्ष्यार्थेणाद् वनस्पतिकार्यं, हिनस्ति
स पाथयिरुक्तलोकोऽन्यो वाऽन्यधर्मा भवतीति संबन्धः ॥ ६॥

साम्प्रतं हरितच्छेदकर्मविपाकमाह-

गन्नाहं मिज्जति बुयाऽबुयाया,

यरा परे पंचसिहा कुमारा ।

बुयायाया मज्जिम येरगा य,

चयंति ते आउखए पत्तीणा ॥१०॥

इह वनस्पतिकार्योपमर्दका बहुषु जन्मपु गर्भादिकास्तवत्मासु
कललावृद्धमांसपेशादिपाण्डु क्रियन्ते, तथा कुवन्तोऽप्युक्तञ्च
व्यक्तवाचोऽप्यक्तवाचञ्च, तथा परे नराः पञ्चशिक्षाः कुमाराः
सन्त्यो क्रियन्ते । तथा बुयांति मध्यमवयसः, क्षात्रेतराः । क्षात्रेतरा-
ऽः-"मज्जिमकोरसा य चि" तत्र मध्यमा मध्यमवयसः (पां-
दसा य चि) पुरुषाणां वरमावर्त्तमा प्राप्ता अत्यन्तवृद्धा एवेति
यावत् । तदर्थं सर्वोपव्यवत्मासु बीजाद्विनायुपमर्दकाः स्वा-
युषः प्रपे प्रलीनाः सन्त्यो वेहं त्यजन्तीति । एवमपरत्वावरजङ्ग-
मोपमर्दकारिणामन्यनितयात्युक्तमत्वायोजनीयम् ॥ १० ॥

किञ्चाभ्यस्त-

संबुज्जहा जंतवो माणुसं,

दहं जयं बासितेणं अलंभो ।

एगंतकुखे जरिए व लोए,

सकम्पया विपरियासुखे ॥११॥

हे जंतवः प्राणिनाः ! संबुज्जध्वं युयं, नहि कुशीलपाथिदिकलो-
कस्तुषाय भवति, धर्मं च सुखजन्तेन संबुज्जध्वम् । तथा
कोकम्-"माणुससंभेलज्जाहं, कुलकवारोगमावयं बुद्धी । स-
वणोगहसख्जा सं-ममो य लोमियं बुद्धिदहं" । तदेवमकृतध-
र्माणां मनुष्यत्वमतिदुर्जनमित्यवगम्य, तथा जातिजरामरण-
रोगशोकादीनि नरकतिथेश्च न तीव्रतुःकृतया अयं दह्या, त-
था बासितोनाऽङ्गेन संचिद्विकल्पाऽऽभ्यस्त इत्यंतत्वावगम्य, तथा
निष्प्रणयमयमगम्य एकान्तपुःकोऽयं स्वरित इव लोकः संसा-
रप्राणियः । तथोक्तोक्तम्-

"जम्म दुक्खं जरा दुक्खं, रोगा य मरणाणि य ।

अहो दुक्खा हु संसारो, जय कीसंति पण्णिणो" ॥

तथा-

"तदहारिहस्त पाणं, कुरो छायस्स तुज्जए तेत्थी ।

दुक्खसयसंपडसं, जटियमिव जगं कण्णए" ॥

इत्यत्र त्वेवंभूतलोके अनार्यकर्मकारी स्वकर्मणा विपर्यासमुपै-
ति सुखार्थी प्रायुपमर्द कुर्वन् दुःखं प्राप्नोति तथा मोक्षार्थी
संसारं पर्यटयति ॥ ११ ॥

उक्तः कुशीलविपाकोऽपुना तदर्थोनात्यभिधीयन्ते-

इहेग मूढा पवन्ति मोक्षं, आहारसंपन्नमणवज्जयणं ।

एगे य सीओदगसेवणेणं, हएण एगे पवयंति मोक्षं । १२ ॥

इहेति मनुष्यलोके, मोक्षगमनाधिकारे वा, एके केचन मूढा अ-
होनाऽऽच्छादितमयः परैश्च मोहिताः, यक्षणेण वदन्ति प्रति-
पादयन्ति । किं ततः ?-मोक्षं मोक्षावाप्तिम् । केनेति दृश्यन्ति-आ-
हियत इत्याहार आह्वमादित्यस्य संपन्नसंपुष्टिस्तं जनयती-
त्वाहारसंपन्नं लवणं तेन आहारस्य रसपुष्टिः क्रियते तस्य
वर्जनं, तेनाऽऽहारसंपन्नवर्जनेन लवणवर्जनेन मोक्षं वदन्ति ।
पाठान्तरं वा-"आहारसंपन्नयवज्जणेण" लवणपञ्चकमाहारस-
पञ्चकं, लवणपञ्चकं चेदम्-तद्यथा-सैन्यवर्गं स्वीवर्चलं बिभं रीमं
सामुच्चं वेति । लवणेन हि सर्वरसानामभिव्यक्तिर्भवति । तथा
कोकम्-"लवणविहृणा य रसा, चक्खुसुविहृणा य इदियन्नामा ।
धम्मादयर्हरिद्विधा, संक्खं संतोसरार्यं तो" ॥ ११ ॥ तथा लवणं
रसानां तैलं स्नेहानां घृतं मध्यानामिति । तदर्थंभूतलवणपरिव-
र्जनेन रसपरित्याग एव कृतो भवति, तस्यागच्छ मोक्षावाप्तिरि-
त्यर्थं केचन मूढाः प्रतिपादयन्ति । पाठान्तरं वा-"आहारस्य पञ्चक-
वञ्जणेण" आहारत इति, तस्य शोषे कर्मणि पञ्चमी । आहारमाभिव-
पञ्चकं वर्जयन्ति । तथा-सुप्तं पहाउकुः करमीकीरं गोमांसं मयं
चेत्येतत्पञ्चकवर्जनेन मोक्षं प्रवदन्ति । तथैव चारिभद्रकाव्यो
भागवतविशेषाः शीतोद्दकसेवनेन सखिस्वाप्रकायपरिभोगेन
मोक्षं प्रवदन्ति । उपपत्ति च ते अजिदधाति-यथोदकं बाह्यामल-
पनयति एवमान्नरमपि । वस्त्रादेश्च यथोदकाच्छुद्धिरुपजायते
एवं बाह्यशुद्धिस्तमर्थ्यदेशोनादन्तराऽपि शुद्धिर्वदकादेवेति
मन्वते । तथैव तापसब्राह्मणादयो हुतेन मोक्षं प्रतिपादयन्ति ।
यं किल स्वर्गादिकलमनाशंस्य समिधा घृतादिभिर्द्व्यधि-
कोपेहृताशनं तपयन्ति ते मोक्षावाप्तिमहोत्रं जुह्वति, शेषास्तु-
भ्युदययन्ति । युक्तिचात्र ते आह-यथा हान्तिः सुखकांक्षां मलं
दहत्येवं दहनस्तामर्थ्यदेशोनादन्तरोऽप्यान्तरं पापमिति ॥ १२ ॥

तेषामसंबद्धप्रलापिनामुत्तरादनायाऽऽह-

पाओ मिणाणदिमु णत्थि मोक्खो,

खारस्स झोणस्स अण्णासएणं ।

ते मज्ज भंमं लसणं च भोच्चा,

अन्नत्थ दासं पारिक्कपयंति ॥ १३ ॥

प्रातः स्नानादियु मास्ति मोक्ष इति प्रत्युपजलाषगाहनेन नि-
शीलानां मोक्षो न भवति । आदिभद्रपाद इत्यतःपाण्डुप्रक्षालनं
गृह्णते । तथा शुद्धपरिभोगेन तदाभिनजीवानामुपमर्दः समुप-
जायते, न च जीवोपमर्दांमोक्षावाप्तिरिति । न कैकान्तेनोदकं
बाह्यामलस्याप्यपनयने समर्थम्, अथाऽपि स्यात्तथाऽप्यान्तरमते
न शोषयति, भावशुष्या तच्छुद्धेः, अथ भावरहितस्यापि तच्छु-
द्धिः स्यात् ततो मत्स्यकण्ठादीनामपि जलाभिषेकेण मुष्कयवासिः
स्यात् । तथा क्लारस्य पञ्चपरिकरस्याऽपि लवणस्याऽप्यान्तरोऽप-
रिभोगेन मोक्षो नास्ति । तथाहि-लवणपरिभोगरहितानां मोक्षो
न जयतीत्युक्तिकमेतत् । नचाऽप्येकाकान्तो लवणमेव रसपुष्टि-
जनकमिति, कीरशर्करादिमिव्यंनिबारात् । अपि चासौ प्रथम-
किं दृश्यतो लवणवर्जनेन मोक्षावाप्तिस्त भावतः । यदि दृश्य-
तस्ततो लवणरहितोदो सर्वेषां मोक्षः स्यात्, न केवं दृष्टमिह ।
अथ नावतस्ततो नाव एव प्रधानं किं लवणवर्जनेनेति ? । तथा
ते मूढा मयमांसलवणादिकं वा शुक्लत्वा अथवा मोक्षादन्त्य-
संसारं वासमवस्थानं तथाविधादुग्रामसंज्ञायात् सम्यग्ज्ञान-

हानकारिजकमोक्षमार्गस्यामुत्तुनात्वा परिकल्पयन्ति समताद्
निष्पादयन्तीति । (अतः परं चतस्रो गाथाः 'उदग' शब्दे हि०
भा० ७६६ पृष्ठे उक्ताः । एका च गाथा 'अभिधांच' शब्दे प्र०
भा० १७७ पृष्ठे उक्ता ।)

ककानि पृथक्कुशीलदर्शनानि, अयमपरस्तेषां सामाम्योपा-
सम्भ इत्याह-

अपरिक्ल दिङ् ए ह एव सिद्धी,
एहिंति ते घायम्बुजजमा ।
पृषदि जाणं पकिजेह सातं,
दिजं गहायं तसयावरेहिं ॥ १९ ॥

यैमुनुभुमिदकसंप्रकेणाऽभिहांजेन वा प्राप्सुपमर्दकारिणा
सिक्खित्ति, ते च परमाधर्मपुण्यमात्माः प्राप्सुपधानेन पापमेव
धर्मपुण्या कुर्वन्तो धात्यन्ते वा व्यापाद्यन्ते नानाविधैः प्रकार्यै-
स्सिन् प्राणिनः संघातः संसारस्तमेव्यनि अष्कायतेजस्कायस-
मारम्भेण हि असत्त्वावराणांमवश्यंजायी विनाशः, तस्माद्ये च सं-
सार एव, न सिद्धिरित्यनिर्मायः यत एवं ततो विद्वाद् सद्स-
त्त्विकी यथावसित्तत्वं गृहीत्वा असत्त्वावरेर्नुतैज्जन्तुभिः कथं
संप्रप्तं सुखमवाप्यत इति एतत्प्रत्युपेक्ष्य ज्ञातीह अवबुद्धव्यः ।
यतकुतं भयति-सर्वैर्यस्युपगतः सुखैरिषोः तुःसत्त्विकः । न च
तेषां सुखैरिषां दुःखात्वात्कथंन सुखावाप्तिसंभवतीति । यदि वा
(विजं गहाय सि) विधां हानं गृहीत्वा विवेकसादाय असत्त्वा-
वरेर्भूतैज्जन्तुभिः करणपूतैः सातं सुखं प्रत्युपेक्ष्य पयोलांचय
ज्ञानीहयमवेति । यत उक्तम्-" पदमं नाणं तन्नो दया, एवं जि-
ह्वं सत्त्वसंजय । अथापीं किं कादी, किं वा गादी उबपावरा-
मत्यादि ॥ " १९ ॥

ये पुनः प्राप्सुपमर्देन सातमनिलवन्तीत्यशीलाः कुशीला-
श्च ते संसारे एवांचा अवस्था अनुनयतीत्याह-

थणंति लुपंति तसंति कम्मी,
पुढो जगा परिसंखाय भिक्खु ।
तम्हा विज्ज विरतो आयागुणे,
दहुं तसे या पसिसंहंजा ॥ २० ॥

तेजस्कायसमारम्भेणां ज्ञानसमाप्त्यनेन सुखमनिलवन्तो
नाकादित्यितागतोऽप्रदुःखैः पञ्चमाणा असत्त्ववेदनामा-
त्रमनासा अशरणाः स्तनन्ति केवलं कणमकाशवन्तीति यावत् ।
(नथा लुपन्तीति) जिघन्ते लज्जादिभिः, एवं च कदर्थमानास्त्व-
ति प्रयत्नायते । कर्माण्येषां सन्तीति कर्मिणः, सपाशा इत्यर्थः ।
तथा पृथक् (जगा इति) जतव इति । एवं परिहाय ज्ञात्वा भि-
क्षणशालां जिघ्ना, साधुरारिषयः । यस्मात्प्राप्सुपमर्दकारिणः सं-
सारान्तर्गता विष्णुवन्ते तस्माद्भिद्वाजं परिहृतो विरतः पापापुद्गा-
नात्त्रासा गुणो यस्य सोऽयमामरगुणो, मनोवाकायगुल इत्यर्थः ।
दह्मा च ज्ञेसाद, चराचरात् क्वावरंश्च दह्मा परिहाय तदुपधा-
तकारिणीं क्रियां प्रतिसहर्षिभक्तैवेति ॥ २० ॥

साम्प्रतं स्वयंप्रयाः कुशीला अभिधीयन्ते इत्याह-

जे धम्मलक्कं विणिहाय झुंजे,
वियमेण साहङ्गु य जे सिणाई ।

जे धोवतीं सुसयती व वत्थं,
अहाहु से षागणियस्स दूरे ॥ २१ ॥

ये केचन शीतहविर्हारिणो धर्मेण सुधिकया द्रव्यं धर्मेणलब्धं,
उद्दहाककोतकुतादिशेषाहिनमित्थं । तदेवंभूतमयाहार-
जातं निधाय व्यवस्थाप्य सन्निधिं कृत्वा लुङ्गन्ते । तथा-ये वि-
कटेन प्राङ्मुकोदकनामपि संकोच्यङ्कानि प्राशुक एव प्रवेष्टो वे-
हासवन्तान् कुर्वन्ति । तथा यो वक्त्रं धावति प्रकाशयति, तथा
लूययति सोमार्थं दीर्घमुपाटयित्वा इत्थं करोति, इत्थं वा
संघाय दीर्घं करोति, एवं लूययति, तदेवं स्वार्थं परार्थं वा
यो वक्त्रं लूययति प्रयाऽसौ (सामागियस्स सि) निर्गन्धमा-
वस्य संयमानुष्ठानस्य दूरे वर्तते, तस्य न संयमो प्रवर्त्येवं सी-
यंकरगणधरादय आहुरिति ॥ २१ ॥

उक्तः कुशीलाः, तत्प्रतिवक्त्रभूताः शीतवन्तः प्रतिपाद्यन्त इ-
त्येतदाह-

कम्मं परिन्नाय दग्गंति धीरे,
वियमेण जीवज्ज य आदिमोक्खं ।
से वीयकंदाहं अमुंजमाणे,
विरते सिणाणाऽसु इत्थियासु ॥ २२ ॥

धिया राजते इति धीरो बुद्धिमान्, (दग्गंति सि) बद्ध-
समारम्भे सति कर्मकण्ठो भवति एवं परिहाय, किं कुर्व-
दित्याह-विकटेन प्राङ्मुकोदकेन सौवीरादिना जीव्यात् प्राप्सु-
संधारणं कुर्यात् । चराचरात् अन्येनायाहारेण प्राङ्मुकेनैव
प्राणवृत्तिं कुर्यात् । आदिः संसारः, तस्मात्मात्रं आदिमोक्षः,
संसारविमुक्तिं यावदिति । धर्मकारणानां तावदादिनूतं श-
रीरं तस्मिन्नि, यावज्जीवमित्यर्थः । किञ्चासौ साधुर्बीजकत्वा-
दीन् भुञ्जानः, आदिमहणत्वं लूलपचकलानि शृण्वन् । एतान्यप्यपरिणतानि परिहरन् विरतो भवति । कुत इति द-
शयति-स्नानाभ्यङ्गोद्धर्तनाविषु क्रियासु निष्पत्तिकमेशरीरतया-
ऽभ्यासु चिकित्सादिक्रियासु न वर्तते, तथा स्त्रीषु च विरतः
वर्तितमिरीधमहणत्वं अन्येऽप्यभवा गृह्यन्ते । यथैवपूतः स-
र्वेभ्योऽप्याभवाहारेभ्यो विरतो नाऽसौ कुशीलश्चैवेत्युच्यते, त-
दयोगाच्च न संसारं बन्धुमीति । ततश्च न दुःखितः स्तवति,
नापि नागाविषैरुपायैर्विलुप्यत इति ॥ २२ ॥

पुनरपि कुशीलानेवमपिउक्त्वाह-

जे मायरं च पियरं च हिंसा-ऽगारं तथा पुच पसुं धणं च ।
कुलाई जे धावइ साउगाई, अहाहु से सामणियस्स दूरे ॥ २३ ॥

(जे मायरं जेत्यादि) ये केचनऽपरिणतसम्यक्प्रमाण-
स्यकत्वा मातरं च पितरं च भ्रातापित्रोऽस्त्यजत्वाऽप्रादानम्,
अतो भ्रातृद्विहादिकमपि त्यक्त्वेति एतदपि कथ्यम् ।
तथा अगारं गृहं, पुत्रपत्नयं, पशुं हस्यम्बरधामोहिएयादिकं
घनं च त्यक्त्वा सम्यक् प्रव्रज्यात्यनेनोत्थाय पञ्चमहाव्रत-
भारस्य स्कन्धं दत्त्वा पुनर्हीनसत्त्वतया रससातादिगौरवगु-
हो यः कुशानि गृहाणि स्वाङ्कानि स्वाङ्कानोजनयन्ति धावति
गच्छति, अथाऽसौ भ्रमणजावस्य आमरणस्य दूरे वर्तते एव-
माहुस्तीर्थंकरगणधरादय इति ॥ २३ ॥

एतदेव विशेषेण दर्शयितुमाह-

कुलाई जे धावइ साउगाई,

अघाति धम्म उदराणुगिच्छे ॥

अहाडु से आपरियाण सयं से,

ओ लावणजा असयस्स हेज्ज ॥ २४ ॥

(कुसारीं जे धावतीत्यादि) कुलानि स्वाङ्गभोजनवन्ति घावति गच्छति, तथा गन्धा भक्षमाक्याति निस्सार्थे वा मविधौ यद्यसौ रोचते कथासंक्षेपस्तं तस्याऽऽख्याति । किंभूत इति दशयति-
बद्धरेऽनुपुष्ट उदगनुपुष्टः उदरभरणव्ययः, पुष्टपरिभूज इत्यर्थः । इवञ्च भवति-यो क्षुद्रपुष्ट आहारादिनिमित्तं दान-
भक्षकाक्यानि कुलानि गन्धाऽऽख्यातिकाः कथयति स कु-
शील इति, अथाऽस्वाभावाद्येयुषानां वा शतांशे वर्त्तन इति ।
यो ह्यल्पः हेतु भोजननिमित्तपरवत्त्वादिनिमित्तं वा आत्म-
शुद्धानपरेणास्वापेक्षायुक्तं अस्वाव्यायेयुषानां सद्दृष्ट्यांशे वर्त-
ते, किमज्ञः । पुनर्येः स्वत एवाऽऽत्मप्रसादां विदधतांति ॥२४॥

किञ्च-

खिक्खम्म दीणे परलोपयम्मि,

सुइमंगलीए उदराणुगिच्छे ॥

नीवारगिच्छे व महावरादे,

अइएए एहइ घातेव ॥ २५ ॥

यो ह्यालोपं धनधान्यादिरन्यादिकं त्यक्त्वा निष्कामो निष्क-
म्य च परलोकेन पराहाराविषये दीनो दैन्यमुपगतो जिह्मि-
क्यवादासौ बन्धिवन्मुक्तामङ्गलिको जयति भुञ्जेन भङ्गलानि
प्रशंसावाक्यानि ईदृशस्वाङ्गसंस्कारस्यैव दैन्यमावमुपगतो
यत्किं । उक्तं च-“सो एसो जस्स गुणा, पिपरंत न बारिया दस
दिसासु । इदरा कदासु सुब्बसि, वचक्कं अरथ दिट्ठेति ”
इत्येवमैवार्थे इति धृष्टोऽप्युपपन्नः । किमिव नीवारः सूकरादि-
भृगजव्यतिशेयस्तस्मिन् शुद्ध आसक्तमना शुद्धीत्या च स्वयुक्तं म-
हावराहो महाकायः सूकरः । एवकारोऽप्यधारणं, अवश्यं तस्य
विनाश एव, नाऽपरा गतिरस्तीति, एवमसावपि कुशील आ-
हारमात्रमुक्तः संसारोदरः पीनःपुन्येन विनाशमेषेति ॥ २५ ॥

किञ्च-

अन्नस्स पाणसिद्ध होइयस्स,

अणुणियं ज्ञासति भेवमाणे ॥

पासत्थयं चेव कुसीलयं च,

निस्सारए होइ जहा पुलाए ॥ २६ ॥

(अन्नस्तेत्यादि) स कुशीलोऽन्नस्य पाणस्य वा कृतेऽन्यस्य वैदि-
कार्थस्य वत्तार्थः कृते अनुभूयिं मायते, यद्यस्य प्रियं तत्तस्य व-
द्दोऽनु पश्चाद् प्रापतेऽनुभाषते । प्रतिशब्दकथं संवत्तञ्चा या-
जायुक्तमनुवृत्तीत्यर्थः । तमेव दातारमनुसंयमानः आहारमा-
त्रमुक्तः संवेतत्करोतीत्यर्थः । स वैषंभूतः सत्वावाग्न्यः पा-
म्येयमात्रमेव ज्ञाति कुशीलतां च गच्छति । तथा निगंत ए-
कान्ततः सारश्चात्रिाक्यो यस्य स निःसारः, यदि वा निर्गतस्य
सारो निःसारः, स विद्यते यस्याऽसौ निःसारवात्, पुष्का इव
निष्कणो भवति यथा, एवमसौ संयमावुद्धानं निःसारीकरोति ।
एवंवृत्तञ्चाऽसौ निष्कानावकोषो बहूनां स्वयूषानां तिरस्कार-
पद्वर्धनमाप्नोति, परलोके च निष्ठुष्टानि यातनास्थानान्य-
माप्नोति ॥२६॥

उक्तः कुशीलास्तत्रापि पक्ष्नुताय सुशीलाय प्रतिपादयिषुमाह-

अघातपिण्डेऽद्वियासएजा,

ओ पुणं तवसा भावहेजा ।

सहेईं रुवेईं अन्नजमाणं,

सन्वेइं कामेईं विणीय मेईं ॥ २७ ॥

अहातव्यासो विरहव्याज्जातपिरहः, अन्तर्मात इत्यर्थः । अ-
हातेज्यो वा पुर्वापरसस्तुतेज्यो वा पिण्डोऽहातः उच्छ्वस्य
हृष्यस्तेनात्मानमभिलक्षेत्, बलैवेव पात्रयेत् । एतद्वक्तं भवति-
अन्तर्मातेन हृष्येनाऽहृष्येन वा न दैन्यं कुर्यात्, नाऽप्युत्कृष्टेन
हृष्येन मद् विदध्यात्, नाऽपि तपसा पुञ्जं सत्कारमाहरेत्, न
पुञ्जसत्कारनिमित्तं तपः कुर्यादित्यर्थः । यदि वा पुञ्जासत्कार-
निमित्तत्वेन तथाविधार्थत्वेन वा महताऽपि केनचित्पथो मुक्तिहे-
तुर्न न निःसारं कुर्यात् । तद्युक्तम्-“परलोकाधिकं धाम, तपः
जनमिति इत्यर्थः । तदेवाऽर्थव्यतिर्लुप्तं-सारं तुण्डवायते” । तथा-
च रसेषु शुद्धिं न कुर्यात् । एवं शब्दादिष्वपीति दृश्येयनि-शब्द-
वैष्णवीणादिनिरासितः संस्तेष्वसंज्ञासत्किमकुर्वन् कर्कराणु
च हेतवमगच्छन्, तथा क्वैरपि मनोहेतुरः रागद्वयमकुर्वन् । एवं
सर्वैरपि कमिरेच्छामदनङ्कयैः सर्वेज्यो वा कामेज्यो शुक्तिं
विनीयाऽपनीय संयममनुपालयेदिति । सर्वथा मनोहेतुरु
विषयेषु रागद्वयेन न कुर्यात् ।

तथा चोक्तम्-

“सहेसु य मइयपावपसु, सोयविसयमुवगपसु ।

तुण्ण च कट्ठेण च, समणेण सया ग होयम्बं ॥ १ ॥

कवेसु य मइयपावपसु, वक्कमुविसयमुवगपसु ।

तुण्ण च कट्ठेण च, समणेण सया ग होयम्बं ॥ २ ॥

गणेषु य मइयपावपसु, चाणविसयमुवगपसु ।

तुण्ण च कट्ठेण च, समणेण सया ग होयम्बं ॥ ३ ॥

मक्खेषु य मइयपावपसु, रत्तणविसयमुवगपसु ।

तुण्ण च कट्ठेण च, समणेण सया ग होयम्बं ॥ ४ ॥

कासेसु य मइयपावपसु, कासविसयमुवगपसु ।

तुण्ण च कट्ठेण च, समणेण सया ग होयम्बं ॥ ५ ॥ २७ ॥

यथा चेन्द्रियनिरोधो विषये एवमपरस्मृतिनिरोधोऽपि कार्यं

इति दृश्यते-

सन्वाइं संगारं इइव धीरे,

सन्वाइं दुक्खाइं तितिकखमाणे ।

अणिलो अगिच्छे अणिए य चारी,

अजयंपरे तिकसु अण्णाविलप्पा ॥ २८ ॥

(सन्वाह इत्यादि) सर्वान् बाह्यान् कम्पपरिमलक्षणानती-
त्य त्यक्त्वा धीरो विवेकी सर्वाणि दुःखानि शारीरमानसानि त्य-
क्त्वा घरीयहोपसर्गजनितानि तितिक्षमाणोऽपि सद्दृष्टिस्त-
ज्ञानदर्शनचारिणः सम्पूर्णः, तथा कामेष्वशुद्धः, तथाऽनियतचारी
अप्रतिबद्धविहारी, तथा-जीवानामनयकरोऽपि निष्ठुष्टशीलः
निकुः साधुरेवमनाविशो विषयकथाधैरवाकुलताया सध्याऽसा-
वनाधिस्ताया संयममनुवर्त्तते इति ॥२८॥

किञ्चान्य-
जारस्स जाता मुणि ज्ञेयण्णा,

कलेज पावस्स विवेग भिक्खु ॥

दुक्खेण पुढे धुयमाइएजा,

संगामसीसे व परं दमेज्जा ॥ ३९ ॥

संयमज्जरस्य यात्राऽर्थे पञ्चमहात्म्यभारनिर्वाहार्थं, मुनिः कालत्रयवशात्, सुज्जीत आहारमहर्षणं कुर्वति, तथा पापस्य कर्मणः पूर्वचरितस्य विवेकं वृष्यजावं विनाशमाकाङ्क्षन्निष्ठः साधुरिति । तथा दुःखव्यतीति दुःखं परीक्ष्यहोपजातेना पीडा, तेन स्पृष्टो व्यासः सन् धूतं संयमं मोक्षं वा आर्हतीत शृण्वीयत्, यथा सुजटः कश्चिद् संभ्रामशिरसि शुकुनिरितिभुतः परं शङ्कुं दमयति, एवं परं कर्मशङ्कुं परीषहोपसर्गोऽभिभुतः दमयेदिति ॥ ३९ ॥

अथि च-

अत्रि हम्ममाणे फट्ठमान तट्ठी,

सयागमं केत्वति अंतकस्स ।

णिधूय कम्मं ए पवंचुवेइ,

अक्खल्लए वा समदंति बेमि ॥ ३० ॥

(अथिहम्ममाणस्यादि) परीषहोपसर्गहंयमानोऽपि सम्यक् सहते । किमिव फलकवद्वृष्टः । यथा फलकमुद्राभ्यामपि पाश्वीन्यां तद्वर्षं चरितं सचतु नवति अरकं द्विष्टं वा संभवत्येवमसावपि साधुः स्वाभाव्याभ्यन्तरं तपसा निष्ठस्तदेहो दुर्बलशरीरोऽप्यकस्मिन् प्रक्षालितः सूर्योः समगमं प्राप्तिमाकाङ्क्षत्यभिलषति । एवं चाऽष्टप्रकारं कर्म निष्ठुयाऽप्यन्येन न पुनः प्रपञ्चं जातिजामरणरोगशोकादिकं प्रपश्यति बहुधा नटवद्यस्मिन् स प्रपञ्चः संसारस्तं नोपैति न याति । इष्टान्तमाह-यथाऽऽकृत्य त्वे विनाशो सति शकटं गन्धार्थादिकं समविषयमप्यकं प्रपञ्चमुपपन्नकारणभावाद्योपयाति, एवमसावपि साधुपुण्यकारस्य कर्मणः कृते संसारप्रपञ्चं मोपयान्ति । गतोऽनुगमोऽनया, पूर्ववदिति शब्दः परिसमाप्यर्थः, सर्वमीति पूर्ववत् ॥ ३० ॥ सुत्र० १ भु० ३ अ० ।

(७) पार्श्वस्थादिसंसर्गो न कर्तव्यः-

अकुसीले सया भिक्खु, ऐव संसग्गियं जए ।

सुहुरुवा तत्थुवस्सग्गा, पत्तिवुज्जेज्ज ते विट्ठ ॥ ३७ ॥

कुत्सितं शीलमस्येति कुशीलः, स च पार्श्वस्थादीनामन्यतमः, न कुशीलो अकुशीलः, सदा सर्वकालं भिक्षणशीलो भिक्षुः कुशीलो न भवेत्त वापि कुशीलः सार्धं संसर्गं सांगत्यं भजेत सेवेत । तत्संसर्गोपादिमावापययाऽह-सुखरूपाः सानागौरवस्वजावास्तत्र तस्मिन् कुशीलसंसर्गे संयमापयत्तकारिण उपसर्गः प्राप्नुयति । तथाहि-कुशीलवत्कारो भवति-कः किञ्च प्राप्नुकोदकेन हस्तपाददन्तादिकं प्रक्षालयमानं क्षोषः स्यात्, तथा नाशरीरो धर्मो जवति इत्यतो येन केनचित्प्रकारेणाधार्मिकमसाक्षिण्यादिना तथा उपानच्छत्रादिना च शरीरं धर्माधारं वसत्येव । उक्तं च-“अणेण बहुमेसज्जा, एवं पत्तिवल्लक्षणं ।” इति “शरीरं धर्मसंयुक्तं, रक्षणं प्रयत्नतः । शरीरात्प्रवृत्ते पापं, पर्वतात्सलिलं यथा ॥१॥” तथा सारप्रतमपानि संहननानि अष्टपृष्ठतयश्च संयमे जलवद्भवेवमादि कुशीलांश्च श्रुत्वा मध्यसत्त्वास्तत्रानुपपन्नत्वेवं विद्वां विवर्षी प्रतिबुद्धस्त जानीयात्, बुद्ध्या चापायकं कुशीलसंसर्गं परिहरेदिति ।

किञ्चाप्यन्य-

नन्त्यत्त अंतरापणं, परगेहे ण णिसीए ।

१५४

गामकुमारियं किंइ, नातिवेणं हसे मुरी ॥ ३९ ॥

तत्र साधुभिक्षादिभिर्मित्रं प्रमादीं प्रविष्टः सन् परं पुहृत्सत्स्य शुर्वं परपृष्ठं तत्र न मिषीदेक्षोपविशेत्, उन्मर्गोऽस्यापवादं दर्शयति-नाम्यत्रान्तर्गणेति । अन्तरायः शुक्यजावः, स च उत्तरा रंगात्तत्काम्यां स्वाक्षिप्सवाः तत्रायं सत्युपविशेद्यदि बोधशमस्तन्निमान् कश्चित्सुखहायो पूर्वज्जातः कस्यचित्साधविषय धर्मदेशनानिमित्तमुपविशेदपि, तथा ग्रामे कुमारका ग्रामकुमारकास्तेषामन्यं ग्रामकुमारिकाऽस्तौ क्रीडा हास्यकन्दर्पहस्तसंस्पर्शनाशिक्षणाऽऽदिका, यदि वा बहुकलुकादिका, तां धुनिनं कुर्यात्, तथा वेत्ता मयोदा तामितिकान्तमतिवेणं, न दसेन्मयोदांमतिक्कम्प मुनिः साधुकोनावरणीयाद्यष्टविधकर्मबन्धमयात्र हसेत् । तथा चागमः-“जोषं णं भने । हसमाने उस्सुमयावे वा कइ कम्मपगमीओ बंधइ ? गोयमा । सत्तं बह बंधए वा अट्ठं वेइ बंधए वा” इत्यादि ।

किञ्च-

अणुस्सुआ उरालेसु, जयमाणो परिव्वए ।

चरियाए ज्जयपत्तो, पुट्ठो तत्थ हिवासए ॥ ३० ॥

उराला उदारः शोभना मनोहा व चक्रवर्त्योदीनां सम्प्रदादितु विषयेषु कामयोगा वक्ष्यभरणगीतगन्धर्वयानवाहनादयः, तथा आहोर्बयोदयश्चैतेपुद्गारेषु हृष्टेषु क्षुतेषु वा नोत्सुकः स्यात् । पाठान्तरं वा-न निश्चिन्ताऽनिश्चिन्ताप्रतिषेधः स्यात् । यतमानश्च संयमानुष्ठाने परि समन्तान्मूलोत्तरगुणेषु उद्यमं कुर्वन् ब्रजेत् संयमं गच्छत् । तथा वचनार्वा भिक्षादि कायाममनसः स्यात्, माहाराधिरसगार्थं विद्वद्भाषादिति । तथा स्पृष्टाभिरुद्धश्च परीषहोपसर्गस्तत्रादीनमनसः कर्मानन्तरेण मन्यमानां विषहेत सम्यक् सहादिति । सुत्र० १ भु० ३ अ० ।

(८) पार्श्वस्थादिसंसर्गोपमाह-

वज्जिज्ज य संसग्गि, पासत्थाइदि पावमिचेहि ।

कुज्जा य अयमत्ता, मुच्छचरिचेहि धीरेहि ॥ ३० ॥

विषज्येष्ठ संसर्गं संबन्धमित्यर्थः । कैरित्याह-पार्श्वस्थादितिः पार्श्वमैत्रकल्याणमित्रैः सह; कुर्याच्च संसर्गममनसः सन् शुद्धचारिर्धैरिः साधुभिः सहति गाथायः ॥ ३० ॥

किमित्येतदेवमित्यत्राह-

जो जारिसेण मेत्ति, करेइ अचिरेण तारिसो होइ ।

कुमुमेहि सह वमत्ता, तिला वि समंघिया हुंति ॥ ३१ ॥

यः कश्चित् यादृशेन येन केनचित् सह मैत्र्यं संसर्गकृत्य करोति सोऽचिरात् तदृशो भवति । अत्र निदर्शयमानः सत्त वसन्तः सत्तस्तिळा अपि तस्मिन्नेन भवन्ति कुसुममण्डपेन एवेति गाथायः ॥ ३१ ॥

अत्राह-

मुचिरिं पि अत्थमाणो, वेरिअओ कयिमाण अउम्मीसो ।

न उदेइ कायभावं, पाहसुणुणेण निअएणं ॥ ३२ ॥

मुचिरमपि प्रवृत्तमपि कालं तिष्ठन् वैद्व्यो मणिविदोषः, काचश्च ते मणयश्च काचमप्याय, कुत्सितः काचमसृष्टः काचमणिकाः, तैस्तत्रावदयेन मिश्रः काचमणिकांमिश्रः, नोपैति न याति काचजावं काचधर्मं प्राधान्यगुणेन वैमल्यगुणेन निजेनाग्नीयेन, एवं सुसाधुरपि पार्श्वस्थादिभिर्न वास्यतीति गाथायः ॥ ३२ ॥

तथा-

मुचिरं पि अत्यमाणो, नलज्यो उष्णुवाकमज्जम् ।

कीस न जायइ महुरो, जइ संसग्गी पमाणं ते । ३३ ॥

मुचिरमपि प्रभूतमपि कासं तिष्ठद् नलस्तस्यो वृक्षविशेषः इ-
क्षुवाटमप्ये इक्षुसंसर्गात्मिकमिति न आचते मधुरः यदि संसर्गा-
प्रमाणं तथेति गाथायैः ॥ ३३ ॥

अजोषरमाह-

भावुग अजावुगाणि अ, सोए दुविहाणि होति दम्माणि ।
वेससिअो तस्य मणी, अभावुगो अजदम्बेहि । ३४ ॥आभ्यन्ते प्रतिपोगिना स्वयुषैरात्मभावमाध्यायन्ते इति आभ्यानि
कषेष्टकादीनि, प्राकृतदौष्या भावुकाम्युच्यन्ते । मय वा प्रतियोगि-
निनि सति तद्वृक्षाण्येकया तथा जवनशीलानि भावुकानि, "ल-
वपतपद्मयाभूवृहन्कमगमगमृष्य उक्तम्" ३२।२।१५४ । इति
पाणिनिवृक्षावुक्तम्, तस्य शाक्यूलिकत्वादेति । तत्रिपरीतानि
अमाभ्यानि च नलादीनि लोके द्विष्यानि द्विप्रकाराणि भवन्ति
कस्यापि वस्तुनि, वैदूर्यस्तत्र मणिरमाभ्योऽप्यद्रव्यैः काचादि-
जिरिति गाथायैः ॥ ३४ ॥स्वाम्मतिर्जीवोऽप्येवभूत एव भविष्यति न पार्श्वस्थाविसं-
सर्गेण तज्जाय यावन्तीत्येतच्च असदु, यतः-

जीवो अण्डानिहणो, तज्जावणजाविओ अ संसारे ।

सिपं सो भविजइ, भेसणदोसाणुजावेणं ॥ ३५ ॥

जीवः प्राणिकपितृशब्दाद्यैः, स क्षान्तादिनिज्योऽनाद्यपर्यन्त इत्य-
र्थः । तज्जावनभावितञ्च पार्श्वस्थाद्याकारितप्रमादादिभावना-
भावितञ्च संसारे तिर्यग्मरुतारकामरमभानुभूतिलक्षण्ये, ततञ्च
तज्जावनभावितत्वात् किम् शीर्षं स प्राप्यते प्रमादादिभावनया
आत्मीकियते भीलनदोषानुजावेन संसर्गदोषानुभावनेति-
गाथायैः ॥ ३५ ॥अय जावतो दृष्टान्तमात्रेण परितोषः, ततो मन्त्रिवक्त्रितीय-
प्रतिपादकोऽपि दृष्टान्तोऽस्त्येव, शृणु-

अंभवस्स य निवस्स य, दोएहं पि समाणयाइं मूलाइं ।

संसग्गीए विण्हो, अंभो निवचणं पतो ॥ ३६ ॥

तिक्तनिर्मोदकासितार्थं दूमात्राप्रवृत्तः समुत्पन्नः, पुनस्तत्रा-
ग्रस्य च निम्बस्य च द्वयोरपि समागते एकौचूते मूलं ततञ्च
संसर्गात् संगत्या विनष्टः प्राज्ञो निम्बत्वं प्राप्तः, तिक्तकलः संवृ-
त इतिगाथाऽर्थः ॥ ३६ ॥

दोषान्तरोपशरीरनेन प्रकृतमेव समर्थवशाह-

संसर्गीए दोसा, निअपादेवेह होइ अकिरिया ।

होए गरिहा पावे, अणुमइ मो तह व आणइ ॥ ३७ ॥

संसर्गात् संसर्केर्मा पार्श्वस्थादिनिः सहेति गम्यते, दोषा इमे
निबमादेवेह, या च भवत्यक्रिया तदुपरोचन तथा लोके गहौ
प्रवृत्ति-सर्वे एवैते पंचचूटा इति, तथा पापेभ्युत्तिभवेति पार्-
श्वस्थादिसम्बन्धिनी, तत्सङ्क्रामाभिमिसत्त्वाद्युभयेः, तथा आ-
ज्ञाप्यदोषो अचरन्तीति गाथाऽर्थः ॥ ३७ ॥ यं व ० ।(कुशीलसंसर्गे दोषाः 'किङ्कम' शब्देऽपि १०ए पृष्ठेऽस्मि-
न्नेव भागे भविताः, तदस्ते तत् पञ्चाश्वत्थाः)कुसीलधम्म-कुसीलधर्मन्-न-० । पुं० । कुलितशीलो धर्मो यस्य
स कुशीलधर्मो । सावयकमेणा धर्मेत्याभिमानिबु, "अहाहु
सं होए कुसीलधम्म, मूलाइं जे हिसति आयसाते ।" एव ०
१ बु० ७ अ० ।कुसीलपरिमेवणया-कुसीलपरितेसेवनका (ता)-की० । कु-
शीलमश्रद्धा, तस्य प्रतिसेवनं कुशीलप्रतिसेवनं, तज्जावः कुशी-
लप्रतिसेवनता, उपसर्गकुशीलस्य वा प्रतिसेवनं येषु ते कुशील-
प्रतिसेवनकाः । मातृप्योपसर्गभेदेषु, स्या० ४ डा० ४ उ० ।कुसीलपरिसेवणा-कुशीलपरितेसेवना-की० । मैतृमातेसेवना-
बाय, स्या० ४ डा० ४ उ० ।कुसीलपणम-कुशीलपञ्चक-न० । पाहवेस्यावसन्नयथापञ्चक-सं-
सक्तकुशीलपञ्चके, महा० ३ अ० ।कुसीलपरिभासा-कुशीलपरिभाषा-की० । स्वकृतास्तस्य प्रथ-
मश्रुतस्त्वक्षय्य सप्तमेश्वर्येन, तत्र कुशीलाः परतीर्थिकाः पा-
र्श्वस्थाद्यो वा स्वयूष्या अशोलाश्च गृहस्थाः परि सप्तमाह
प्राप्यन्ते प्रतिपाद्यन्ते तदनुष्ठानतस्त्रिपाकदुर्गतिमगमाश्च निरु-
च्यन्ते इति, तथा तद्विषयेषु कश्चिन्मुशीलाश्चेति । निरुपलिखा-
अध्यायमुक्तालापकजेताद् । तत्रौघनिष्पन्नानिकेपेऽप्ययनं, नाप्र-
तिपद्ये कुशीलपरिभाषेति । सूत्र० ।साम्प्रतं कुशीलपरिभाषास्तस्याऽप्ययनस्याऽप्यर्थेतां दर्शयि-
तुमाह-

परिजासिया कुशीला य, एत्य जावति अवरिता केइ ।

मुचिपसंसासुधो, कुंति दुगुडा अपरिसुधो ॥ ३८ ॥

(परिजासिया इत्यादि) परि सप्तमाह प्राविताः प्रतिपा-
दिताः कुशीलाः कुलितशीलाः परतीर्थिकाः पार्श्वस्थाद्यव्य ।
चरुध्वा यवतः केचनाऽवरिता आस्मिन्नित्यत्र इदमप्ययनं
कुशीलपरिजातेषुच्यते । किमिति कुशीला अग्रुडा शुद्धन्ते ।
इत्याह-सुस्त्रियं निपातः प्रशंसायां शुद्धिष्ये वर्तते । तप-
या-सौतरज्यामित्यादि । तथा कुस्त्रियमपि निपातोऽनुगृह्यत्वा-
मश्रुद्धिष्ये वर्तते, कुतीर्थे कुमार इत्यादि ।

यदि कुलितशीलाः कुशीलाः कथं तर्हि परतीर्थिकाः

पार्श्वस्थाद्यव्य तथाविधा भवन्ति इत्याह-

अफासुयपदिसेवी, पायं नूजो य शीलवादी य ।

काहुं वयंति सीहं, अफासुया नो अचुंजता ॥ ३९ ॥

(अफासुय इत्यादि) असत्यं शीलशब्दस्तत्स्वाभावे । त-
थाहि-यः कलनियेकः क्रियास्वाभरणादिषु प्रवर्तते स चेह
क्षयशीलत्वेन प्रदर्शितः, असत्यपराधप्रधाने चारिने । तथाहि-
तत्प्रधानः शीलवान्यं तपस्वीति, तद्विपर्ययेण कुशील इति । स चेह
आशरीलमहयोगोपास इति । इह च यतीनां व्यानाभ्यसादि-
कं मुक्त्वा धर्माचारशरीरतत्प्राप्तानाहारव्यापारं च मुक्त्वा मा-
ऽपरः कश्चिदापारोऽस्तीत्यतस्तत्प्राप्तयेनैव कुशीलश्च च वि-
न्यते-तत्र कुतीर्थिकः पार्श्वस्थादिषो अत्रायुक्तं सच्चिं प्रति
सेविषुं शीलमस्य स भवत्यमाश्रुकप्रतिसेवी, नामाश्वः संभाव-
नायां भूयः पुनर्बोध्योच्छीलकत्वात्मात्मानं वदितुं शीलं यस्य स
शीलवादी, किमित्येवं, यतः प्राशुकमन्वेतनं शीलं भवति । इदमु-
क्तं भवति-यः प्राशुकमुक्तादिदोषरहितमाहारं शुकं सं शील-
वन्तं वदन्ति तज्जाः । तथाहि-यतयोऽप्राशुकमुक्तादिदोषरुह-

मेषाऽऽहारमभ्युज्जानाः शीलवन्मो भ्रमयन्ते नेतर इति स्थितम् ।
आशान्दस्य निपातत्वेनाऽवधारणाद्येवादिता ।

भ्राशुरभ्युज्ज्वलेन कुशीलत्वं प्रतिपादयितुं दृष्टान्ताह—

जइ एवाम गोयमा चं—दिदेवगा बारिजपगा वेव ।

जे अग्निहोचवादी, जलसोयं जे य इच्छति ॥ ए२ ॥

(जइ एवाम इत्यादि) यथेति दृष्टान्तोपलेशार्थं, नामवाच्ये वा-
क्यालङ्कारः । गौतमा इति गोमतिक्रमा गृहीताशिक्षं बहुकार्यं बुधम-
नुपादाय धान्याद्यर्थं प्रतिगृह्यमदिति । तथा (चंदिदेवगा इति)
वक्रचरप्रायाः । एवं बारिजपगा अग्निहोचवादिनां गित्यं
ज्ञानपानादिधावनामिरता वा । तथा ये वाऽन्येऽग्निहोचवादि-
नां श्रद्धाहोत्रादिव स्वयं गमनमिच्छन्ति, ये धान्ये अग्नौ चमिच्छन्ति
भागवतादयस्ते सर्वेऽन्यप्राण्युक्त्याहारभोजित्वाय कुशीला इति ।
अश्वमेध इति च स्वयूच्याः पार्श्वोत्थाद्वय उन्माद्यश्वमेधमहार्-
मुज्जन्ते, तेऽपि कुशीला इति । गतो नामनिष्पन्नो निक्षेपः ॥
सू० ॥ ति० १ सू० ७ अ० । आ० ॥ सू० । आ० ॥
स० । प्रस० ।

कुसीलसिंगि—कुशीलसिंगि—न० । पार्श्वोत्थादीनां चिह्ने, उच०
२० अ० ।

कुसीलविरारि (य)—कुशीलविरारि—पुं० । आज्ञाभाषि
ज्ञानाधाचारविराधके, अ० १० सू० ४ उ० ।

कुशीलसंसिंगि—कुशीलसंसिंगि—पुं० । पार्श्वोत्थादिस्मर्ये,
सावधमनायतनमशोचिस्थानं कुशीलसंसिंगि, यतान्येकार्थिका-
नि पदानि नवन्ति । अत्र० ।

कुमीस—कुशिष्य—पुं० । उद्येश्ये, उच० २७ अ० ।

कुसुम—कुसुम—पुं० । लताधाम, स्या० ८ उ० । अ० । औष-
धिमदे, प्रह्ला० १ पद । आ० ॥ अ० । ति० ॥ सू० । लङ्कारागं,
यत्पुष्पैर्वस्त्रादिरागः समुपपद्यते । अ० २ वक्त्र० । “ वस्त्रादि
हुति लेखा, तिष्ठत्यसि कुसुमसरिसवायं च । ” प्रब० ४ द्वार ।
“ जे सुमय से कुसुमय ” अत्रु० । कमण्डलौ, स्वयं,
न० । बा० ॥

कुसुद—कुशावर्त—पुं० । व० व० । आर्यदेशभेदे, यत्र सौरिकं नगरं,
“ सौरियं कुसुद य ” सौरिकं नगरं, कुशावर्तं देशः । प्रब०
२७३ द्वार । सू० ।

कुसुम—कुसुम—न० । कुस—उम । गुणभाषः । पुष्पे, अं० १
वक्त्र० । जी० । रा० । दृश० । स्या० । औ० । कल्प० । प्रह्ला० । “ पुष्पा-
णि य कुसुमाणि य, कुञ्जाणि य तदेव होति वसवाणि । सुमणाणि
य सुकुमाणि य, पुष्पाणि होति पगडा ॥ ” दृश० ८ अ० । पद्मप्रमथ्य
यत्ने, स च नीलवर्णः कुङ्कुमादममृतपुञ्जः कलानयपुङ्गव-
पाणिद्वयो नकुलाकुसुमवामपाणिद्वयम् । प्रब० २७ द्वार ।

कुसुमकुङ्कुम—कुसुमकुङ्कुम—न० । इदं पुष्पकुसुममाकृतिक-
र्णारण्ये, अन्त० ४ वर्ग ।

कुसुमकेठ—कुसुमकेतु—पुं० । अवनवद्वीपाधिपतिदेवे, द्वी० ।

कुसुमकलपपूव—कुसुमाकलपपूव—पुं० । पुष्पमालाधकवडतपकुल-
कृष्णमदसारपूवपु, दृश० ।

कुसुमगायण—कुसुमगायन—न० । स्त्रीकलाभेदे, कल्प० ७ कृष्ण ।

कुसुमधरय—कुसुमपृष्ठक—न० । कुसुमप्रायवधनस्वतिष्ठदे, द्वी० १
सू० ३ अ० । कुसुमप्रकारोपचिते शुदे, अं० १ वक्त्र० । जी० । रा० ।

कुसुमधरय—कुसुमनगर—न० । पाटलिपुत्रे, आ० म० द्वि० ।

कुसुमदाम—कुसुमदामन्—न० । पुष्पमालाधाम, उपा० १ अ० ।

कुसुमदामकोदंन—कुसुमदामकोदंन—पुं० । कामदेवे, “ सुन्दमा-
लिय अं पणयण सं नमसुं कुसुमदामकोदंनकामसुं ” प्रा० ४ पाद ।

कुसुमप्यअर—कुसुमप्रकर—पुं० । “ समासे वा ” ८ । २ । ६७ ।
इति पश्चिन्त्वा । पुष्पसमूहे, प्रा० २ पाद ।

कुसुमपुर—कुसुमपुर—न० । पाटलिपुत्रे, सू० ३ उ० ।

कुसुमभर—कुसुमजर—पुं० । पुष्पसम्मारे, “ कुसुमभरसमोष्मंतप-
सवधिसालसालं ” कुसुमभरेण पुष्पसम्मारेण समीकवधनम-
न्यः पत्रसमूहाः, पत्रसमिद्धति रक्ष्यपत्रमिति वचनात्
विशाला विस्तीर्णाः शालाः शाला वस्व सः कुसुमभरस-
मवमत्पत्रमालिशालाशालाः । रा० ।

कुसुमवृष्टि—कुसुमवृष्टि—स्त्री० । दशार्कवर्णपुष्पवर्षं, पञ्चा० २ विष० ।
दशार्कवर्णजलाधोभागस्याधिवृष्टजाभ्यूनदप्रमाणकुसुमवर्षणे,
दृश० ।

कुसुमसंघर—कुसुमसंस्तर—पुं० । पुष्पसमूहे, प्रब० ५ सन्ध० द्वार ।

कुसुमसंज्ञर—कुसुमसंज्ञर—पुं० । वनस्पतिषु बाहुल्येन कुसुमा-
नां मल्लिकापाटलादीनां समूहो यस्मिन् स तथा । मनुमासे,
“ अह कुसुमसंज्ञे कांते, कोहला पंचमं सरः । ” अत्रु० । कल्प० ।
स्या० । अं० २० । अं० । ज्यो० । सू० २० ।

कुसुमसम—कुसुमसम—त्रि० । पुष्पसमूहे, सं० ।

कुसुमसार—कुसुमसार—पुं० । मलयमहायाः पितरि सार्यवाहे,
“ विजयमण्यदणे ण्यरे कुसुमसारसत्पादाहसुकुमाहियाय
भारियाय मलयमहा नाम कुहिया ” । दृश० ।

कुसुमालिओ—वेरी—अन्यमनसि, हे० ना० २ वर्ग ।

कुसुमासव—कुसुमासव—न० । कुसुमस्य तदसत्त्वाऽऽसवयः ।
वीषं मनुनि, तज्जाते मद्ये च । बा० ॥ किञ्चदके, औ० ।

कुसुमासवलोल—कुसुमासवलोल—त्रि० । किञ्चकपानलम्पटे,
जी० ३ प्रति० । अं० । रा० । औ० ।

कुसुमिव—कुसुमित—त्रि० । कुसुमनि पुष्पाणि सज्जातानि यथा-
मिति कुसुमिताः । तारकादिबर्णनादितत्त्वं मत्वयः । रा० । स्या० ।
संजातकुसुमेषु, अ० १ सू० १ उ० । जी० । औ० । अं० । आ०
म० । मुकुमितेषु, सू० १ उ० ।

कुसुर—ताम्बूल—न० । “ गोपाऽऽश्वः ” ८ । २ । १७४ । इति
ताम्बूलस्थाने कुसुराभ्येताः । नागवद्वीपके, आ० २ पाद ।

कुसुल-कुसुल-पुं० । कोष्ठे, स्थाने ३ ठा० १ उ० ।

कुलेज-कुसुल-त्रि० । कुलितशयने, जं० २ वच० । प्रह० ।

कुह-कुह-पुं० । कुहयति विस्मापयति देहवर्धेण । कुह-अच् ।

कुहेरे, पुं० । विस्मापके, त्रि० । वाच० । वृत्ते, "कुहे महीरहा

पच्छा, रोषणा कंजगा वि व" । एतं प्रमाणं वा । इय० ७ अ० ।

कुप्-स्त्री० । सम्प्रदादि० भावे क्तिप् । कोषे, घ० २ अघि० ।

कुहंद्-कूप्याह-पुं० । रत्नप्रभापृथिव्या उपरितनयोजनशत-

वर्तिनि व्यस्तरनिकायविशेषे, स्त्री० ।

कुहंभिया-कूप्याहिका-स्त्री० । पुष्पकल्याण, रा० ।

कुहंभियाकुसुम-कूप्याहिकाकुसुम-न० । पुष्पकलीकुसुमे,

रा० । जी० ।

कुहग (य)-कुह-न० । कुह-वा क्तिद् । इन्द्रजाते, असहस्तुनः

सत्येन बाधके व्यापारनेत्रे, वज्रनायाम्, स्त्री० । क्लिपकादित्वा-

द् नेत्वम् । वाच० । भावतोऽभ्यस्य ऊर्ध्वप्रदेशसमीपे सं-

सृष्टित्वायुविशेषे, "वष्पगजिषहयकुहप, विस्तुष्टिज्जगृढ-

हियाम्रो" । अत्र कुहकशब्देन यो भावतोऽभ्यस्योर्ध्वप्रदेशस-

मीपे संसृष्टित्वायुविशेषे इत्यर्थेन स प्रोच्यते । यत् उक्तं पवि-

शिष्टपर्वणि श्रीहमेचन्द्रसुरिपदैः- 'दृष्टौ च स्वर्णैकगोऽपि, च-

रितं योवित्तमहो । अथवानां कुहकाराव-भिहं का वेमुमीभरः' । १।

ग० २ अघि० ।

कुहना-देशी-कृजे, दे० ना० २ वर्गे ।

कुहण-कुहन्-न० । ईषत् प्रयत्नेन हन्यते । हन्-कर्मणि वा अप् ।

मृद्वनाण्डे, काचपात्रे च । तयोरीषत् प्रयत्नेन हन्यमान-

त्वात्कार्यम् । कुस्तिताचारेण इति । हन् अच् । ईषंती, त्रि० ।

कुं पृथिवीं हन्ति, हन् अच् । मृपके, सर्वे च । पुं० । स्त्री० ।

स्त्रियां ङीप् । वाच० । भूमिस्तोकाभिधाने धनरूपतिनेद्रे, आ-

वा० १ भु० १ अ० ५ उ० । प्रज्ञा० । उक्त० । म० । 'स किं तं कुहणाः।

कुहणा अनेगविदा पयसा । तं जडा-आए काए कुहणे, कुणके

बन्धहभियाय । सपभाय सत्ताय उत्तोए वंसीणहिया कुहरय' । १।

या धम्ये तहप्पगारा सेसं कुहणा' । प्रज्ञा० १ पद । सूत्र० । प्रज्ञा० ।

कुहणी-कूप्याह-स्त्री० । वज्रभेदे, आवा० १ भु० १ अ० ५ उ० ।

कुहुर-कुहुर-न० । विवरे, प्र० ४ आ० ४ अ० । रा० । पर्वता-

न्तराले, ज्ञा० १ भु० १ अ० । रा० । जिनमयपदादिके, न० । कण्ठे,

कण्ठशब्दे, गले, समीपे च । ना० । वाच० ।

कुहान-कुहार-पुं० । पर्यौ, सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । विपा० ।

'जो परं कुहादेहि ंसवो' नि० सू० १ उ० । काष्ठसंस्करणसा-

धनप्रहरणे, उक्त० १६ अ० ।

कुहाहृत्-कुहारहस्त-त्रि० । परब्रह्मपात्रौ, सूत्र० १ भु० ५

अ० १ उ० ।

कुहादी-कुहारी-स्त्री० । शस्त्रविशेषे, आवा० १ भु० १ अ० ५ उ० ।

कुहाणा-कुहना-स्त्री० । 'कुह' विस्मापने । अदन्तस्य घुरादित्वा-

दिनि । 'क्षिपपृथ्यासि विदिक्कारितान्तेऽप्यो यः' इति युप्रत्ययः ।

कुहना । विस्मयकारिणां दन्तकियायाम् । 'धावणेडवणसंघ-

रिस-गमणकिं कुहोसयाईसु । उक्किणोयनेलिय-जीवस्याईसु

य चउत्था" । ४५ । इन्द्रजालगोलकलेलनाद्याः, आदि-

शब्दास्मस्यप्रहेलिकाद्यो युक्तान् । जीत० ।

कुहिय-कुथित-त्रि० । कोषमुपनीतं, ज्ञा० १ भु० १ अ० । कोषयति,

प्र० ५ स० ४ अ० । पुतिभावमुपगते, जी० ३ प्रति० । विनष्ट

च । ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

कुहियकहियकडनूप-कुथितकठिनकाष्ठजत-त्रि० । विनष्टक-

केशदाम्बूने, तं० ।

कुहियकिमिय-कुथितकुमिक-त्रि० । विनष्टकुमिके, ज्ञा० १ भु०

१ अ० ।

कुहियपूरय-कुथितपूतक-त्रि० । अत्यन्तकुथिते, प्र० ४ स-

म्भ० द्वार ।

कुहुल्य-कुहुल्य-पुं० । कन्दविशेषे, उक्त० ३६ अ० ।

कुहुदग-कुहुदक-पुं० । अस्तीकाश्रयविधायकमन्त्रनम्रयम्रहा-

नात्मिकायां विधायाम्, उक्त० २० अ० । 'तेसु न विद्वद्वह सयं,

आहदु कुहुदपदि व ।' अत्र आहदु ति प्रहेलिका, कुहुदक

आभाणकः प्रायः प्रसिद्ध एव । प्रव० ७३ द्वार । वक्राकवि-

शेषे, वृ० १ उ० ।

कुहुदगा-कुहुदका-स्त्री० । पिएकार्यके, पञ्चा० ५ विव० । पि-

गङ्गाती, प्रव० ४ द्वार ।

कुहेदयविजामवदारजीवि (ण)-कुहेदकविद्याअवदारजीविन्-

त्रि० । कुहेदका विद्याः कुहेदकविद्या अस्तीकाश्रयविधायकम-

न्त्रयन्त्रनम्रहानात्मिकाः, ता एव आश्रयद्वाराणि, तेजैजितुमाजी-

विकां कर्तुं शीघ्रं यस्य स कुहेदकविद्याश्रयद्वारजीवी । कुहेदक-

विधया कर्मापार्जनदेतुनूत्या जीवननिर्वाहकः । 'कुहं डविजाम-

वदारजीवी, न गच्छेत् सरणं तस्मि काले ।' उक्त० ५ अ० ।

कुहेवाग-कुहेवाक-पुं० । कुस्तिता हेवाका दाम्रदशिशोः कुहे-

वाकाः । कताग्रहेषु, 'दमाः कुहेवाकविडम्बनाः स्युस्तेषां न ये-

वामनुशासकस्त्वमिति ।' स्या० ३ श्लो० । स्या० ।

कूअ-कुतप-पुं० । तैलादिनाजने, 'कूअमाहा' जं० ३ वक्त्र० ।

कूअणया-कूअनता-स्त्री० । आर्तस्वरकरणे, स्या० ३ ज्ञा० ३ व० ।

कूदय-कूजित-न० । कासिते, अविधिना मुखवाक्कां करं वा

मुखनाभ्यायक्रे, आवा० ४ अ० । पक्षिनेद्रे, अत्यकशब्दे च । वाच० ।

कूविषा-कूविका-स्त्री० । विन्दुरूपे वुहुरेषु, विश० । 'अव-

चरणेण जीहाय, कूविषा होइ खीरसुवगमिा हंसो सुसृणं जना,

आपियइ पयं तइ सुसीसो ।' ११६६७ । आ० ३ प्र० । विश० ।

कूजंत-कूजन्त-त्रि० । अत्यक्त शब्दायमाने, ज्ञा० १ भु० ७ अ० ।

कूद-कूट-पुं० । कूट-अच् । यथायथं कर्मदौ घञ् वा । अग-

स्त्यसुनै, युदे, पुं० । स्त्री० । निधने राशौ, लौहमुद्रे, वस्त्रे,

मायायाम्, वाच० । असदृशे, आवा० ६ अ० । प्रव० । आतिजन-

कच्ये, म० ७ श० ६ व० । जं० । कार्यापणतुप्राप्त्यर्थः पर-

वज्जनार्थं नानाविधकरणे, सूत्र० २ भु० २ अ० । म्युनाधिककरणे,

ज्ञा० १ भु० २ अ० । प्रह० । अनेकानां सुगादीनां प्रहणाय नानावि-

धप्रयोगकरणे, रा० । गौणमोहननयकमिश्र, स० ३ स० ३ । नरकं,

कविचन्द्रिकान्तं तन्मय्यात्कर्मिषु कूटं प्रवृत्तप्राप्त्यर्थः । नरक-

त्वात् नरक इत्यर्थः, यथैव हि कूटनिपतितो भूतो व्याधेरनेकधा

हृत्पत्त एवं मरकततोऽपि जन्तुः परमाधार्मिकैरिति ।
 त्रयः ५ अ० । "अं तिदे कामोयस्य, एगे कूडा च गच्छति" ।
 त्रयः ५ अ० । प्राणिनां पोडाकरे स्थाने, त्रयः ६ अ० । पुःको-
 त्पादस्थाने, त्रयः १ मु० ५ अ० १ उ० । हृत्पादविषयस्थाने,
 त्रयः १ मु० १ अ० । म० । सप्तवधनस्थाने, त्रयः ० ५ अ० १
 उ० । गलच्छायास्थाने, त्रयः १ मु० ५ अ० २ उ० । "परंतकूडे
 णरए महंते, कूडेण तत्थावि समे हताओ ।" त्रयः १ मु० ५
 अ० २ उ० । शिखरे, त्रयः ० ५ अ० २ उ० । अं० । जी० । म० ।
 पर्वतशिखरे, त्रयः १ मु० ३ अ० । रा० । पर्वतोपरि व्यवस्थिते
 शिखरे, त्रयः ० १ ६ पादु० । मइति शिखरे, रा० । अयोविस्तीर्णे
 उपरि संकोमे वृषपर्वते, त्रयः १ मु० १ अ० । पर्वताग्रे मध्यभागे,
 अं० २ वक्क० । रा० । जी० ।

अथ कूटहिमवद्वादीनां कृतानि । तत्र कूटहिमवतः-

कुछाहिमवते एं भंते । वासहरपव्वए कइ कूडा पयसा ? ।
 गोयमा ! इकारस कूडा पणया । तं जहा-निष्काययण-
 क्के ? कुछाहिमवतकूडे २ जरहकूडे ? छादेवीकूडे ४
 गंगाकूडे ५ सिरिकूडे ६ रोदिहंसाकूडे ९ सिंधुदेवीकूडे ८
 सुरादेवीकूडे ७ हेमवयकूडे ? ० वेसमणकूडे ? १ । कइ एं
 जंते ? कुछाहिमवते वासहरपव्वए निष्काययणकूडे णामं
 कूडे पयसे ? । गोयमा ! पुरच्छिन्नवत्तसुहस्स पक्खि-
 मेणं कुछाहिमवतकूडस्स पुरच्छिमेणं एत्थ एं सिष्काययण-
 कूडे णामं कूडे पयसे । पंच जोयणसयाई उठ्ठं उच्चत्तेणं
 मूले पंच जोयणसयाई विक्खंजेणं मज्जे तिरिण अ पय-
 चरे जोअणसए विक्खंजेणं ठप्पि अइज्जे जोअणसए
 विक्खंमेणं मूले एगं जोअणसहस्सं पंच य एगासीए जो-
 अणसए किंच विसेसाहिए परिकखेवणं मज्जे एगं जो-
 अणसहस्सं एगं च छल्लमीअं जोअणसयं किंच विसे-
 सुणं परिकखेवणं ठप्पि सउ इकाणउए जोअणसए किं-
 चि विस्सुत्ते परिकखेवणं मूले वित्थिस्से मज्जे संक्खिस्से
 ठप्पि ताएण गोपुच्छसंज्ञाणसंतिए सव्वरपणाए अच्चे से णं
 एयाए पंचमवरदेइआए एगेण य वणसंवेणं सव्वओ समंता
 संपरिकखिस्से सिष्काययणस्स कूडस्स एं ठप्पि बहुसमरय-
 णिजे जुमिजागे पयसे, तस्स णं बहुसमरमणिज्जस ज-
 मिभागस्स बहु मज्जदेसभाए एत्थ णं महं एगे सिष्का-
 ययणे पयसे, पयसं जोअणाई आयामेणं पणवीणं जो-
 यणाई विक्खंजेणं छवीसं जोअणाई उठ्ठं उच्चत्तेणं जा-
 च जिणपदिमा वएणओ जाणिअण्यो । कइ एं भंते ।
 कुछाहिमवते वासहरपव्वए कुछाहिमवतकूडे णामं कूडे पय-
 से ? । गोयमा ! जरहकूडस्स पुरच्छिमेणं सिष्काययणकूडस्स
 ञ्चच्छिमेणं एत्थ एं कुछाहिमवते वासहरपव्वए कुछाहिमव-
 तकूडे णामं कूडे पणये । एवं जो चेव सिष्काययणकूड-
 स्स उच्चचविकखंभपरिकखेवो जाव बहुसमरमणिज्जस्स
 जुमिजागस्स बहु मज्जदेसभाए एत्थ एं महं एगे पासाय-

वहेसए पयसे, वासह्ठि जोअणाई अक्कजोयणं च उच्चत्तेणं
 इक्कीतीसं जोअणाई कोसं च विक्खंजेणं अक्कजोयणसू-
 त्रपसिए विविहमधिखरयणमचित्तिचे वाउक्कअविजय-
 वेजयंतीपमागच्छचाइच्छतकसिए तुंगे गगनतल्लमजिल्लय-
 माणसिहरे जाळिततरयण वंजंभीसिए व्व मधिरवयणधू-
 मिआए विअसिअमयवचपुंदुरीअतिसययणउच्चम्यदिचे
 पाणापणिययदामांकिए अंतो बाहिं च सएहे वरतव-
 णिज्जमरुदलवाहुगापत्थडे मुहफास्से ससित्तिए अक्कवे पा-
 साइए जाव पदिरुत्ते तस्स एं पमायवचंनसगस्स अंतो
 बहुसमरमणिजे भूमिजागे पयसेणओ जाव वीहासयण-
 रिवारं । से केणट्ठेणं एवं उच्चइ कुछाहिमवतकूडे कूडे ? ।
 गोयमा ! कुछाहिमवते णामं देवे मइह्ठिणं जाव प-
 रिवसइ । कइ एं जंते ? कुछाहिमवतगिरिकुमारस्स दे-
 वस्स कुछाहिमवता एवमं रायहाणी पणया ? ।
 गोयमा ! कुछाहिमवतकूडस्स दाहिणेणं तिरिअमसंतिज्जे
 दीवसुडे वीई वइचा अयं जंनुदीनं दीनं दाहिणेणं वारस
 जोअणसहस्साई ओगाहिता इत्थं णं कुछाहिमवतस्स देवस्स
 कुछाहिमवता एवमं रायहाणी । पयसा, वारस जोअणसहस्साई
 आयावविष्कमेणं एवं विजयरायहाणीसिस्सा भाणियय्वा ।
 एवं अवसेसाए वि कूडाणं वतव्वा येअव्वा, आयाम-
 विक्खंजपरिकखेवपासायेदेवयाओ सीहासणपरिवारो अ-
 ठो अदेवाण य देवीण य रायहाणीओ येअव्वाओ, च-
 उमु देवा खुत्ताहिमवतं ? भरह ५ हेमवय ? वेसमणकूडे-
 मु ४ सेसेसु देवयाओ ॥

व्यक्तं, नवरं सिखायतनकूटं, कुछाहिममिहिकुमारदेवकूटं, जरता-
 चिपदेवकूटं, इलावेवीसुगदेवीकूटे तु वदपञ्चाशद्विककुमारी-
 देवीवर्गमप्यगते देवीकूटे, गङ्गादेवीकूटं, ओदेवीकूटं, रोहितांश-
 देवीकूटं, सिंधुदेवीकूटं, सुपदेवीकूटं, इमवतवयंशुसुहस्सं, वैश्र-
 मल्लोकापालकूटं । अथेतवासव स्थानादित्थकपमा- (कहि
 ममित्थादि) कव अदन्नं । कुछाहिमवतवैधरपयते सिखायतनकूटं
 प्रकम् । गीतमेत्थादिनिर्वचनसुचं व्यक्तं, नवरं पञ्चयोजनश-
 तान्युच्छेत्तेन मूले पञ्चयोजनशतानि विष्कमेण मय्ये जीणि च
 योजनशतानि पञ्चससतशतानि पञ्चससत्यधिकानि विष्कमेण
 उपरि अर्धनूरीवानि योजनशतानि विष्कमेण मूले एकं
 योजनसहस्रं पञ्च एकाशीत्यधिकानि योजनशतानि किञ्च-
 क्षिरोपाधिकानि, किञ्चिदधिकानि । मय्ये पकं जीणि च
 नसहस्रक, एकं पञ्चशीत्यधिकं योजनशतं, किञ्चिदुनमित्यर्थः ।
 अयं भावः-यकं सहस्रमेकं शतं पञ्चाष्टीतियोजनानि पु-
 र्णानि, शेषं च कोशधिकम्, यथुयामष्टशतानि त्रयोविंशत्यधिकानि
 इति किञ्चिद्व पञ्चशीतितमं योजनं विचक्षितमिति । तथा उ-
 परि सप्त योजनशतानि एकनवत्यधिकानि किञ्चिदुनानि परिह-
 रेणु । अथाप्ययं भावः-सप्तशतानि नवतियोजनानि पूर्णानि, शेषं
 कोशधिकं, यथुयं सप्तशतानि पञ्चविंशत्यधिकानि त्रि-
 क्षिरोपोनव, एकनवतितमं योजनं विचक्षितं, परिहरेणेति सर्वत्र

प्रायः यथोद्देशं निर्दिष्टा इति प्रथमं सिद्धायतनकृतस्यानप्रश्नाह-
 कश्चिं जन्ते ! जंशुदिशे दंवि जारहे वासे बेयकुपव्वह-
 सिद्धायणकृते णामं कूने पव्वत्ते ! गोयमा ! पुरादिमन्नव-
 णमुत्तरेस पच्चिन्धियेणं दादिणहृत्तहत्तकूस्स पुराद्धि-
 मेणं एत्थ णं जंशुदिशे दंवि भारहे वासे बेअक्के पव्वह-
 सिद्धायणकूने णामं कूदे पव्वत्ते ! छ सकोसाइं ओयणाइं
 उड्ढं उव्वत्तेणं मूले छ सकोसाइं ओअण्णाइं विक्खंमेणं मज्जे
 देसूणाइं पंच ओअणाइं विक्खंमेणं उवरि माइरेणाइं तिस्सि
 ओअण्णाइं विक्खंमेणं देसे देसूणाइं बंत्तं ओअणाइं पारे-
 क्खेव्वेणं मज्जे देसूणाइं पयस्स ओअण्णाइं परिक्खेणं उवरि
 साइरेणाइं णव ओअण्णाइं परिक्खेव्वेणं मूले विथियणो मज्जे
 संक्खित्ते उज्जि तण्णुए गोपुच्छंमंगणसेठिए सव्वरयणम्वर

महाहिमवतः कृदानी-
महाहिमवतं वासहरणं कृत्वा पश्यताः । गोपया ।
अहं कृत्वा पश्यताः । तं जहा-सिद्ध्ययणकृतं, महाहिम-

अन्ये साहेहे जाव पडिरुबे तेणें एगार पठमबरेदेवाए
एग्या थ वणसदेणें सव्वओ समता संपरिक्लचे पमाणें
बस्यओ दोयर्हि पि सिध्दायतणकूदस्त थं ठपिं बहुसमरम-
णिज्जे जूमिजागे पय्छे । ते जह्वाणामए आलिंगपुक्लरे-
इ वा जाव वाणमंतरा देवा थ जाव बिहरेंति, तस्त थं
बहुसमरमणिज्जस्त जूमिजागस्त बहुमज्जेसजाए एत्थ थं
महं एगे सिध्दायणे पय्छे कोसं आयायेणें अद्दकोसं
विकल्लेजेणें देणूं कोसं उट्ठं ठप्पचेणें अणेगलंभस-
यसमिबिहे तंखुग्गवमुक्कपवरदेइआतोरावररइआसा-
नजंजिअयसिलिह्विसिह्दससंतिथपसत्थेवसिअमिबल-
खंभे णाणामाणिरयल्लविअउज्जलबुसममुविजजजू-
मिजागे ईहमिगठसजतुरगणमगरविहगवालगाकिनरक-
सरजचमरकुंअवणल्लयपठयल्लपभित्तिचे कंछयणपिरय-
णुपिययाए णाणविह्वपंचवसयंपंचागपरिमंदिअगसि-
इरं धवले मयाइकवयं विण्णिमुअत्ते साइठहोअम-
हिए जाव जया तसिणें सिध्दायतणसि तिदिमिं
तअगे दारा पय्छा, तेणें दारा पंच धणुसयाइं उट्ठं ठप्पचेणें
अद्दाइज्जाइं धणुसयाइं विकल्लेजेणें तावइयं चेव पवेसेणें
से आवरकणगपुपिअगा दारवस्यओं जाव बणवात्ता । तस्त
थं सिध्दाययणस्त अंतो बहुसमरमणिज्जे जूमिजागे
पय्छे, ते जह्वाणामए आलिंगपुक्लरेइ वा सिध्दाययणस्त
थं बहुसमरमणिज्जस्त जूमिजागस्त बहुमज्जेसजाए
एत्थ थं महं एगे देवच्छइए एणएणें । पंच धणुसयाइं
आयामविकल्लेजेणें सारेंगाइं पंच धणुसयाइं उट्ठं ठप्प-
चेणें सव्वरयणामए एत्थ थं अद्दसयं जिणपदिमाणं
जिणुस्सेइहपामिषाणं संगिक्खित्तं चिह्वइ, एवं जाव
धुवकदेच्छुगे । कहिणं जंतं वेअहे पव्वए दाहिणज्जरइ
कूदे णामं कूदे पय्छे ? । गोयमा ! तंखप्पयायकूदस्त
पुरक्खिमेणं सिध्दाययणकूदस्त पच्चाक्खिमेणं एत्थ थं
वेअहपव्वए दाहिणज्जरइकूदे णामं कूदे पय्छे । सि-
ध्दाययणकूदप्पयाणसरिसे जाव तस्त थं बहुसमरमणि-
ज्जस्त जूमिजागस्त बहुमज्जेसजाए एत्थ थं महं एगे
पासापरेकैसए पय्छे, कोसं उट्ठं ठप्पचेणें अद्दकोसं
विकल्लेजेणें अणुवगपूसिअपइसिएं जाव पासाइए ४
तस्त थं पासापरेकैसगस्त बहुमज्जेसजाए एत्थ थं महं
एगा मणिपेदिआए पय्छा । पंच धणुसयाइं आयामविकल्लं-
भेणं अद्दाइज्जाइं धणुसयाइं बाह्वेणें सव्वमणिमं दीसेणं
मणिपेदिआए ठपिं सिंहसयं एणएणे, सवरियारं
जाणियणं । से केणहेणं जंतं । एवं बुव्वइ दाहिणज्जरइ-
कूदे णामं कूदे ? । गोयमा ! दाहिणज्जरइकूदे दाहिण-

चक्ररे व्याप्तं देवे महद्भिर जाव पलिभोवमर्द्धे परिवस-
 इ, से णं तत्थ चणहं सामाणिअसहस्साणं चणहं अम्म-
 महिसीणं सपरिवाराणं तिहं परिसाणं सत्ताहं अग्निआणं
 सत्तयहं अग्निआहिर्हियं सोलसहं आयरक्खदेवसाह-
 स्तीणं दाहिणचक्ररहस्स दाहिणक्काय रायहाणीय अग्नेसि
 ण्हणं देवाय य देवाणं यं जाव विहरं । कट्ठिं णं जेतुं । दा-
 हिणचक्ररहहुक्खस्स देवस्स दाहिणक्काय राय रायहारणं । पद्य-
 चा । मोघा । मंदरस्स पव्वयस्स दक्खिणेणं तिरियमसेल्ले
 दीवसमुदे बीद्वंशचा अग्नें जुवुरीवं दीवं दक्खिणेणं वारस्स
 जोअणसहस्सां ठगाहिचाप पत्थ णं दाहिणचक्ररहहु-
 क्खस्स देवस्स दाहिणचक्ररहा व्याप्तं रायहाणीं जाणिअव्वा,
 जहा विजयस्स देवस्स, एवं सव्वकुणा येयव्वां जाव वेसम-
 यक्कमे परोप्पं पुरिच्छिमपक्कचिअमेणं, इमीमिं वय्यावासं
 गाहा—“यज्जे वेअहुस्स उ, कण्णमया तिणि होंति कूदा-
 ओ । सेसा पव्वयक्कुणा, तव्वे रयखामया होंति ॥ १ ॥”
 माणिजक्कडे १ वेयक्कमे २ पुण्णजक्कमे १, एर तिणि
 कूदा कण्णमया, सेसा णप्पि रयखमया दोहं वि सत्तिस-
 णामया देवा कयमाअए वेव णट्ठमाअए वेव, सेसाणं उहं
 सत्तिसणामया “जं णामया य कूदा, तत्रामा लखु हवंति ते
 देवा । पत्तिओवमर्द्धिया, हवंति पचेअ पचेअ” ॥ १ ॥
 रायहाणीओं जुवुरीवे दीवे मंदरस्स पव्वयस्स दा-
 हिणेणं तिरिअं सत्तसेल्ले दीवसमुदे बीद्वंशचा अण्ण-
 म्मि जुवुरीवे दीवे वारस्स जोअणसहस्सां ओगाहिचा
 पत्थ णं रायहाणीं जाणिअव्वाओ विजयरायदा-
 णीसत्तिसयाओ ॥

“काहि भविम्यादि” कण्ठ्यव, नचरं हङ्गिणाकभतकूटं बाध-
मसत्ताविस्मयिष्यतीति, ततः पृथैवेति तत्कोचव्यादिना वि-
चय्यमाणमित्याह—(छ सकोसाहं इत्यादि) संक्राशादि पदयो-
जनादि पदवत्त्वेन सूत्रेण संक्राशादि पद योजनानि विष्कम्भेन भवे-
द्योजनादि विष्कम्भेन, सपादिकोऽन्यथानि पञ्च योजनाना-
न्त्यर्थः। विष्कम्भेन उपरि सातिरेकानि वाञ्छि योजनानि, प्रद-
कोशादिकानि नीति योजनानान्त्यर्थः। विष्कम्भेनति, अथाह
शिकराद्यधोगमने विचक्षितस्थाने पृथुत्वज्ञानाय करणमुच्यते-
शिकराद्यधु पश्यन्तं कावधोयोजनानि तस्मात्तन् तावद्यस्याधो यो-
जनादिके द्विकेन भक्ते कूटोत्सर्गाद्युक्ते क यज्ञायते तदिह
स्थाने विष्कम्भः। तथाहि—शिकरात्मिक नीति योजनानि, को-
शाद्यादिकोचवत्तीति ततो योजनत्रयस्य कोशमाधिकस्य
द्विकेन ज्ञेयं तस्याः पद कोशाः कोशस्य च पादः कूटोत्सर्ग-
स्य कोशादि पद योजनानि अप्यादि योजनत्रयी कोशाद्योचिका,
अस्तिह पृथराश्री भक्ते जातानि सपादकोशादि पञ्च योजना-
नि, इत्यन्त्यर्थः ये विष्कम्भः। पश्यन्त्यापि प्रदेशे जायन्तीत्यतः तथा-
भूताद्यैर्गमने इहस्थाने विष्कम्भजनप्रज्ञानाय कणमिदमभ्या-
सप्राप्त्यभिप्रायोजनानादिके द्विकेन भक्ते लघ्वं मूलमयासोद्भावे,
अप्राप्त्यभिप्रायोजनानादिके द्विकेन भक्ते लघ्वं मूलमयासोद्भावे,
अप्राप्त्यभिप्रायोजनानादिके द्विकेन भक्ते लघ्वं मूलमयासोद्भावे,
अप्राप्त्यभिप्रायोजनानादिके द्विकेन भक्ते लघ्वं मूलमयासोद्भावे,

णं क्षयधारपदिमाभो हिमरयकुंदिदुष्पगासां सकोरंदवद्वा-
हामांश्चललांश्च आयवशांश्च सलीलं ओहारेणाभीमो चिद्वं-
ति । तसि णं जिणपदिमाणं उभमो पांसि पवेअं पवेअं
दो दो चामरभरपदिमाभो पछाआओ, ताओ णं चामरभ-
रपदिमाओ चंदपववइरेवेलिअगाणाणिगणकगरयण-
खरअमहरिहृतवणिज्जुअसविचिदंदाओ विक्षिपाओ
संत्वेककुंददगरययमाहिअफेणुजससिआसाओ सुमुमरयप-
दोहवीलाओ चललाओ चामराओ सलीलं धारेयाणंओ
चिद्वंति । तसि णं जिणपदिमाणं पुरओ दो दो णागपदि-
माओ दो दो जकलपदिमाओ दो दो जअपदिमाओ दो
दो कुंदधारपदिमाओ विणभोएयाओ पापपदिमाओ पंज-
सिउदाओ सभिविचाओ चिद्वंति सन्वरयणमईओ
अच्छाओ अच्छाओ सहाओ सहाओ पडाओ मडाओ
नीरयाओ निप्यंकाओ ० जाव पडिखुआओ । तथ णं जिण-
पदिमाणं पुरओ अइमनं पंटाणं अइसयं चंदणकलसाणं
एवं भिगाराणं आयंमगाणं बासाणं पाईणं सुपंडगाणं
मणगुलिआणं वातकरणाणं चित्ताणं रयणकरंमगाणं
इयंकेठाणं ० जाव उमजकंठाणं पुप्फचंगेरीणं ० जाव सोमह-
त्थचंगेरीणं पुप्फचंदगाणं ० जाव सोमहत्थपडलगाणं ।)

(तस्मां जिनप्रतिमानामयमेतत्प्रो वर्णाशालः प्रहसः । तद्यथा-
तपनीयमयानि हस्ततलपादतलानि, तथा कनकमयाः पादाः, तथा
कनकमया गुल्फाः, अङ्गुलमया अग्नौहिताभ्यस्तप्रतिसंका-
मनाः, कनकमयो जङ्घाः, कनकमया जिह्वा, कनकमय ऊरवः,
कनकमयो गात्रयष्टयः, तपनीयमया नाभयः, रिहृलमय्यो रोम-
राजयः, तपनीयमयाश्चक्षुकाः स्तनाग्रमाणाः, तपनीयमयाः शीव-
ङ्गाः, तथा-कनकमयो बाहवः, तथा कनकमयो ब्रीडाः, रिहृल-
मयानि हस्तग्रीणि, सिंहाप्रवाहमया विद्रुमया ओष्ठः, स्फटिकमया
दन्ताः, तपनीयमयो जिह्वाः, तपनीयमयानि तालुकानि, कनकम-
यो मांसिकाः, अग्नौहिताभ्यस्तप्रतिसंकाः, अङ्गुलमय्योऽङ्गुलि-
अग्नौहिताभ्यस्तप्रतिसंकाणि, रिहृलमय्योऽङ्गुलिअग्नौहिताभ्यस्त-
प्रतिसंकाः, रिहृलमय्यान्पक्षिणाणि नेत्ररोमाणि, रिहृलमय्यो ब्रुचः,
कनकमयाः कपोलाः, कनकमयाः अश्वानाः, कनकमयो ललाटप-
ट्टिकाः, यक्षमय्यः शीर्षपट्टिकाः, तपनीयमय्यः केशान्तकेशचुम-
यः, केशान्तचुमयः केशचुमयश्चेति ज्ञावः । रिहृलमया उपरि-
कूपकाः केशाः । ननु केशारदितार्थयैमुक्तानां भावजिनानां प्रति-
कूपकत्वेन सज्जवस्थापना, जिनानां कुतः केशकूर्वादिसंभवः ?
उच्यते-भाषजिनानामपि अवस्थितकेशादिप्रतिपादनस्य सिद्धा-
न्तसिद्धत्वात् । यदुक्तं श्रीसमवायाङ्के इतिशयाधिकारे-“अव-
स्थितकेशमसुखमयं” इति । तथा श्रीपपातिपाङ्के-“अव-
स्थितसुखमसुखमयं” इति । अवस्थितत्वं च द्वेषमाहा-
त्म्यतः पत्न्यपानां केशादीनां तथैवावस्थानं, न तु सर्वपादाभाव-
वत्त्वम् । इत्यनेव शंभुजितिकेशार्थं पुष्पव्यवप्रतिपक्षि, तेन प्रत्यु-
त्तेन तस्मिन्कृतत्वाच्चातः । ननु च सति अङ्गुलिकेन किमात्मन्य-
शेषां आत्मयावत्त्वा ज्ञानमीयेति चेत्, उच्यते-परिक्रमितीरुदमि-
१२६

मयतथाविधाभ्यकारिदमणीयमुक्ताविलकपमिति । यत् श्रीत-
पागच्छनायकमीदृशेन्द्रसुरादिप्यभीषमघोषपुरविपरिभोष्यवृत्तौ
जगत्तोऽप्यगतकेशादीन्मुक्तामरीचिमेव आमरयावत्त्वा सुकृतिवे-
ल्यमिदं, तद्वद्विष्णुत्वंमाष्टपत्वेन आभाष्य विवक्षणात्, आ-
मरयावत्त्वाया अग्रतिवन्धकत्वात् । न किमप्यनुपपन्नम् । तासां
जिनप्रतिमानां पुष्टयैका क्षुधधारप्रतिमा भूत्वा, तास्य क्षुध-
धारप्रतिमा हिमरजतकुम्भेन्दुप्रकाशानि सकोरंदमद्वयमानि
व्यवस्थानि आनयन्वापि सलीलं धारयन्वसितवृत्तिं, तासां जि-
नप्रतिमानामुभयोः शार्भयोः प्रत्येकं द्वे चामरधारप्रतिमे प्रहसते,
तास्य चामरधारप्रतिमाः चन्द्रप्रजम्भन्मुक्ताः, वज्रं हरिकमणिः,
वैकुण्ठं च प्रतीतं, तानि शेषाणि च मानामावरणानि कवि-
तानि येषु दृष्टेषु तेषां, एवंकया महाईरस्य महाईरस्य तपनी-
यस्य सत्त्वा उज्ज्वला विचित्रा दृष्ट्या येषु तानि तथा, (निष्ठि
याव स्स्यादि) प्राग्वत्, नवरं (चामराव स्ति) प्राकृतत्वात्की-
त्वं, चामराणि सलीलं धारयन्त्याः वीजान्यवसितवृत्तिं । तासां
जिनप्रतिमानां पुरतो द्वे द्वे नागप्रतिमे द्वे द्वे वज्रप्रतिमे द्वे द्वे
भूतप्रतिमे द्वे द्वे कुम्भधारप्रतिमे आभाषाप्रतिमे विनयानन्ते
पादपतिते प्राञ्जलिपुटे संमिक्षिते तिष्ठन्तः, तास्य “सम्बरयणा-
मईओ” इत्यादि प्राग्भू- (तस्य नामित्यादि) तस्मिन्मद्वेषकुम्भ-
के जिनप्रतिमानां पुरतोऽष्टयत्तं चरुदानाम्, अष्टयत्तं चन्दनकल-
दानां मङ्गल्यचरुदानाम् अष्टयत्तं मुक्तागणामष्टयत्तं माद्रीणाम-
ष्टयत्तं स्थालानामष्टयत्तं पात्रीणामष्टयत्तं सुमतिष्ठकानामष्टयत्तं
मनोगुलिकानां पीठिकाविशेषरूपणामष्टयत्तं वातकरका-
मष्टयत्तं चित्राणां रत्नकररुपकानामष्टयत्तं हयकरुपकानामष्टयत्तं
गजकररुपकानामष्टयत्तं नरकररुपकानामष्टयत्तं किरकररुपकानामष्ट-
यत्तं किंपुष्पकररुपकानामष्टयत्तं महोरिणकररुपकानामष्टयत्तं गन्ध-
कररुपकानामष्टयत्तं वृषभकररुपकानामष्टयत्तं पुष्पचक्रोरीणामष्टय-
त्तं प्राग्वच्चक्रोरीणामष्टयत्तं चूर्णचक्रोरीणामष्टयत्तं गन्धचक्रो-
रीणामष्टयत्तं वस्त्रचक्रोरीणामष्टयत्तं माभरणचक्रोरीणामष्टयत्तं
सिद्धार्थचक्रोरीणामष्टयत्तं लोमहस्तचक्रोरीणां, लोमह-
स्तका मयूरपिच्छपुञ्जिकाः, अष्टयत्तं पुष्पपटलकानामष्ट-
यत्तं माध्यपटलकानां मुक्ताणि पुष्पाणि प्रथितानि मात्स्यानि,
अष्टयत्तं चूर्णपटलकानाम्, एवं गन्धवस्त्राजरौसिद्धार्थिकलोमह-
स्तकपटलकानामष्टयत्तं अष्टयत्तं प्रत्येकमष्टयत्तं । अष्टयत्तं
सिद्धासनानामष्टयत्तं उज्जानामष्टयत्तं चामराणामष्टयत्तं तैलसमु-
द्रकानामष्टयत्तं कोष्ठसमुद्रकानामष्टयत्तं चोक्षकसमुद्रकानामष्ट-
यत्तं तगरसमुद्रकानामष्टयत्तं मेलासमुद्रकानामष्टयत्तं इतिहास-
समुद्रकानामष्टयत्तं हिन्दुसमुद्रकानामष्टयत्तं मन्त्राणामष्टयत्तं
सुद्रकानामष्टयत्तं मज्जनसमुद्रकानामष्टयत्तं, सर्वाण्यप्येतानि तैलादीनि
परमसुरभिगन्धोपेतानि द्रवस्थानि, अष्टयत्तं च्चजानाम् ।
अत्र सप्तद्विगिराण्ये-

“चंदणकलसा भिगा-रगा-रगा च द्वायंसगा व धाला व ।

पारं उ सुवरा, अणुशुभिया वायकरणा व ॥ १ ॥

चित्ता रयणकरंरय-हयगयरंरगा व चगेरी ।

पदसगलीहासण्ड-वचामरा समुगयमया व” ॥ २ ॥

अष्टयत्तं वृषकुडुच्छकानां सप्रक्षितं तिष्ठति ।

उक्ता सिद्धायतनकुट्टवकमया ।

अथ अङ्गुलिकेनकुट्टवक्यं पुच्छाह- (कहि पमि-

त्वादि) अत्र सर्वाऽपि पद्मयोजना सुवमा, नवरं प्रासा-

बावत्तलकः कोरासुद्धोक्तवर्गार्थकोषां विष्कन्नेन, अत्र द्वा-
वेऽनुक्तमप्यर्थकोषमायामेति बोध्यम् । “ सेसेसु अ पा-
साया, कोकुषा अज्ज कोसपिदुद्दीहा । ” इत्यादि श्रीसोम-
सिलकसूरिसिरिमिलयमिति केनश्चिन्नाद्यन्वयः । श्रीउमा-
स्वातिकेने जम्बूदीपसमासे तु भासादावत्तलकः कोरासु-
कोरासुर्ध्वविस्तारः किञ्चिन्मूलस्तदुद्धोक्तोऽस्तीति । (अण्ड-
मयसूत्रम्) इत्यादि प्राग्वत् । अथ तत्र पदसहितं तदाह- (त-
स्स थं) इत्यादि सुप्रभं, नवरं (सपरिभारं ति) दक्षिणा-
र्कभरतकूटाधिपसामानिकाविशेषांमध्यमप्रासनसहितमिति ।
अथ वा अस्तुतकूटानामर्थं वृणुमति- (से केकूटेषामित्यादि)
सर्वं वैतास्तुवं विजयपट्टारामान्मध्यमवृक्षकलुषवपरिजातनीयं,
नवरं दक्षिणादाया इति पदैकदेशे पदसमुदायोपकारात् पात्र-
नानुपासनाद्वारा दक्षिणार्कभरतकूटा राजधान्या इति । अत्र सुवेऽ-
द्वयमात्रमपि “ से तेजठेपं ” इत्यादि सुखं स्वयं हेतुम् । तथा
च दक्षिणार्कभरतकूटानाम् देवः स्वामित्वेनास्यास्तीत्यज्ञा-
दित्वात्पुनश्च दक्षिणार्कभरतकूटमिति । अथास्य राजधानी
कवास्तीति वृणुमति- (कं णं) इत्यादि व्यक्तम् । अथा-
पकूटवत्त्वता दक्षिणार्कभरतकूटातिदेशेनाह- (एषं सध-
इत्यादि) एवं दक्षिणार्कभरतकूटायाम् सर्वकूटानि मृतीयक-
तदप्रपातगुहाकूटादिनि नेतव्यानि बुद्धिपथं प्रापणीयानि या-
जकनमं भैरवणकूटम् । [परोपरं ति] परस्परम् । [पुराउत्तिमप-
क्षिपेयं ति] पूर्वापरेषां । अथमप्ये-पूर्वं पूर्वं पूर्वस्याम्, उत्तर-
वत्परस्यां, पूर्वपरविभागस्यापेक्षिकत्वात् । (इमीसि इत्या-
दि) एषां कूटानां वर्णकस्यासे वर्णकविस्तारे दयाः वक्ष्यमा-
दा मायाः । “ इमा से ” इति पाठे तु “ से ” इति वचनव्यवधानं
नेषां कूटानां वर्णांकासे इमा माया इति संतर्जनीयम् । (अजे
वेअकुत्स इत्यादि) तुल्यो विशेषे, स च व्यञ्जितसं-
कल्पः । तेन वैतास्तुवस्य मध्ये तु कतुपेयममपक्षपाते ऋणि
कूटानि कनकमयानि भवन्ति । सुमे श्रीशिवदेवैः प्राकृतत्वात् ।
शेषानि पर्वतकूटानि वैतास्तुवपर्वतमेवमुत्तिगिरिकूटानि व्या-
कथानतो विशेषप्रतिपक्षितेति हरिस्सहहरिकूटवलकूटपर्वतानि
ति एतन्मयानि ज्ञातव्यानि । यद्यत्र वैतास्तुवप्रकरणे सर्वपर्वत-
गतकूटज्ञापनं तत्सर्वेषामेकवर्णकत्वेन ज्ञाप्यार्थः । तथा वैता-
स्तुवशेषत्र ज्ञाप्यार्थेकवचनम्, तेन सर्वेषामपि वैतास्तुवानां भ-
रतकूटमाहाविदेहविजयगगानां नवसु कूटेषु सर्वमप्यमानि ऋणि
अपि कूटानि कनकमयानि ज्ञातव्यानि । (तदेव वैतास्तुवे व्यक्तम्
दृष्टीति - आधिजह इत्यादि) इदेषां कूटयोर्विस्तारानामर्को
देवौ स्वामिनौ । तद्यथा-कुलमात्रकश्चैव वृक्षमात्रकश्चैव । तमि-
कागुहाकूटस्य कुलमात्रः स्वामी, अण्डप्रपातगुहाकूटस्य वृक्ष-
मात्रः स्वामी । शेषाणां येषां कूटानां सख्यं कूटानामसदृशं ना-
म येषां ते सख्यनामका देवाः स्वामिनः । यथा दक्षिणार्कभरत-
कूटस्य दक्षिणार्कभरतकूटानाम् देवाः स्वामी । एवमन्येषामपि भा-
वना कार्या । एनमेवायं सविशेषं माधयाऽऽह-यथाकामानि कू-
टानि तन्नामानः अहं निश्चयेन सन्ति देवाः पट्योपमास्तिका
प्रभन्ति प्रत्येकं प्रत्येकं प्रतिकूटमित्यर्थः । एतेनाद्यानां कूटानां स्वा-
मिन उक्ताः । सिद्धायतनकूटं तु सिद्धायतनशैव सुभयत्वेन त-
स्यामिश्रानामभिधानमिति । ननु दक्षिणार्कभरतकूटानां सख-
यनामकेषांमात्रव्यभूतत्वात् नामान्येः संगमच्छेदे, यथा दक्षिणा-
र्कभरतानमवेवस्वामिकत्वात् उपचारैश्च दक्षिणार्कभरतानाम्
देवः स्वामित्वेनास्यास्तीति अज्ञादित्वात्पुनश्च वा दक्षिणार्क-

भरतम् । एवमन्येष्वपि, परं अण्डप्रपातगुहाकूटमित्यगुहाकूट-
योः स कथम् ? तत्स्वामिनोर्मुच्यमाना कुलमात्रयोर्विस्तारानाम-
कत्वात् । ननु अण्डप्रपातगुहाया उपरिर्वाहिं कूटं अण्डप्रपातकूट-
मित्यादिरेवान्योऽपिस्त्विति वाच्यम्, अथ कूटे दक्षिणा-
र्कभरतकूटस्य शेषकूटानामतिदेशात् ; वृक्षवृक्षेणसमा-
सपुत्रौ एवं शेषकूटान्यपि स्वस्वाधिपतिभोग्याः प्रभु-
त्वावत्तेष्वपानाति श्रीमन्नयगिरिसुरभिककवाचमेति चेदं,
उच्यते-अण्डप्रपातगुहाधिपस्य कूटं अण्डप्रपातकूटं, तमि-
कागुहाधिपस्य कूटं तमिकगुहाकूटमिति स्वाभिनां योगिक-
नामान्तरांप्रज्ञया अत्राप्यन्यथो ऋत एव । यद्युक्तं तैरेव तत्र-तृ-
तीये कूटे अण्डप्रपातगुहाधिपतिरेवाधिपत् परिपालयति, तेन
तत्तत्तदप्रपातगुहाकूटमित्युच्यते इति न किमन्यनुपपन्नम् । अ-
थ तृतीयाधिकूटाधिपतीनां राजधान्याः क सप्त्यांति प्रभुत्वमा-
ह- (रायहारीभो स्ति) अत्र निर्वचनमन्यत्र- (अंशुदीपे दीपे
इत्यादि) जम्बूदीपे दीपे इत्यादि सर्वं व्यक्तम्, नवरं अण्डप्रपात-
गुहाधिपतिरेवस्य राजधानी अण्डप्रपातगुहाऽभिधाना, माधि-
भक्त्य मागिमडा इत्यादि सर्वाणि चोक्तवक्ष्यमाणानि कूटानि
पदैकवचनकण्ठप्रवरवैदिकायुतानि भन्तव्यानि । अं० १ वक्षः ।

निषधवर्षधरे-

अं० । मंदरादिषु यं निमदवासरे पन्थ नव कूटा
पण्णा । तं जहा-

“ सिद्धे निसहं हरिवसम्, विदेहं हरि चिदे य सीभोया ।
अवरविदेहे रुयेग, निसहे कूटास नामां ” ॥ १ ॥

(सिद्धे चि) सिद्धायतनकूटं, तथा निषधपर्वताधिष्ठानुत्तरेवासिवा-
सोपमं निषधकूटं, हरिवस्य क्षेत्रविशेषस्याधिष्ठानुत्तरेण स्वीकृतं
हरिवर्षकूटम्, एवं विदेहकूटम्, विदेहीदेवीनिवासं हीहकूटम् ।
एवं धूमिकूटं, शीतोदा नदी तद्वाहिनीवासः शीतोदाकूटम्, अपर-
विदेहकूटवदिति । उक्तकालप्रपातपर्वतः तदधिष्ठातृदेवविवासो
रुक्मकूटमिति ।

नन्दनचने-

अं० । मंदरपन्थ एण्दणवणे नव कूटा पण्णा । तं जहा-
“ नन्दणे मंदरे चैव, निसहं हेमवयरयतकय य ।
सागरचिचै बरं, बसकूटं चैव बोण्णे ” ॥ १ ॥

(नन्दणे चि) नन्दनचनं मेरोः प्रथममेखलायां, तत्र “ कूटानि ” मन्द-
गाहा । तत्र नन्दनचने पूर्वादिदिषु अव्यति सिद्धायतनानि, विदिषु
अनुष्ठानुत्तुपुकरिणीपरिकूटाश्चताराः प्रासादावत्तलकाः, तत्र पूर्व-
स्मात्सिद्धायतनानुत्तरत उत्तरपूर्वस्थप्रासादादिज्ञानतो नन्दन-
कूटं, तत्र दक्षिणे मेघकूट, तथा पूर्वसिद्धायतनार्थेव दक्षिणतो द-
क्षिणपूर्वप्रासादादुत्तरतो मन्दरकूटं, तत्र मेघमाली देवी, अनेन
कमेण शेषवर्षपि यावद्दृश्यम् । देवस्तु निषधकूटे सुमेधा, हैम-
वतकूटे मेघमालिनी, उज्जतकूटे सुवच्छा, रुक्मकूटे वच्छ-
मिना, सागरचिचै वरसेना, चैवकूटे बलार्थकेति, बलकूटं तु
मेरोत्तरपूर्वस्यां नन्दनचने तत्र बलां देव इति । स्या० ६ जगः ।

कहि णं जेते । एण्दणवणे एण्दणवणे णां कूटे पण-
से । गोपया । मंदरस्स पन्थयस न पुरिचिभिन्नसिद्धायत-
स्स उत्तरेण उत्तरपुरिचिभिन्नस्य पासापर्वससस दक्षि-

थेषां, एत्थं यं छंदशब्दे छंदशब्दयुक्ते खामं कृते पञ्च-
शे, पंचसद्व्या कृता पुष्पचक्षिणा ज्ञाणिअन्ना, देवी मेहं-
करा च, रायहाणी विदिसार, एआहि च न पुष्पाजिह्वावेणं
थेअन्ना, इमे कृता इमाहिं दिसाहिं पुरच्छिमिहस्स भव-
णस्स दाहिणेणं दाहिणपुरच्छिमिहस्स पासायवदंसगस्स
उत्तरेणं मंदरे कृते मेहरई देवी रायहाणी पुष्पेणं दक्खि-
णिहस्स भवणस्स पुरच्छिमेणं दाहिणपुरच्छिमिहस्स
पासायवदंसगस्स पञ्चच्छिमेणं छित्तहे कृते सुमेहा देवी राय-
णी दक्खिणेण दक्खिणिहस्स भवणस्स पञ्चच्छिमेणं दक्खि-
णपञ्चच्छिमिहस्स पासायवदंसगस्स पुरच्छिमेणं रेय-
व कृते हेमपालिनी देवी रायहाणी दक्खिणेणं प-
ञ्चच्छिमिहस्स जवणस्स दक्खिणेणं दाहिणपञ्चच्छि-
मिल्लस्स पासायवदंसगस्स उत्तरेणं रय कृते सुवन्ना देवी
रायहाणी पञ्चच्छिमेणं पञ्चच्छिमिहस्स जवणस्स उत्तरेणं
उत्तरपञ्चच्छिमिहस्स पासायवदंसगस्स दक्खिणेणं रुअगे
कृते पञ्चमिता देवी रायहाणी पञ्चच्छिमेणं उत्तरिहस्स
भवणस्स पञ्चच्छिमेणं उत्तरपञ्चच्छिमिहस्स पासायव-
दंसगस्स पुरच्छिमेणं सागरचिंचे कृते वरसेणा देवी रा-
यहाणी उत्तरेण उत्तरिहस्स भवणस्स पुरच्छिमेणं उ-
त्तरपुरच्छिमिहस्स पासायवदंसगस्स पञ्चच्छिमेणं वरे
कृते वनाहया देवी रायहाणी उत्तरेणं ति । कहिं यं
भंते ! छंदशब्दे बलकृते यामं कृते पञ्चशे ? । गोयमा !
मंदरस्स पञ्चयस्स उत्तरपुरच्छिमेणं एत्थं यं छंदशब्दे कृते
थामं कृते पञ्चशे । एवं च वेव हरिस्सहकूरस्स पमाणं
रायहाणी अ, तं वेव बलकूरस्स वि, यवरं बलो देवो
रायहाणी उत्तरपुरच्छिमेणं ति ॥

क भदन्त ! नन्दनबने नन्दनवनकूटं नाम कूटं प्रकृतम् । गौतम !
अन्तरथ पर्वतस्य संविभजनः सौस्तरसिद्धायतनस्योत्तरतः
उत्तरपौरस्थेनान्विमर्शितैः प्रासादाबतंसकस्य इतिनेन एत-
त्तस्मिन् नन्दनवनकूटं नाम कूटं प्रकृतम् । अत्रापि भदन्तः
पञ्चाशद्योजनानतिक्रम्य पञ्च क्षेत्रत्रयसो बोद्धः । अन्यथाऽस्य
प्रासादमन्वनयोस्तत्प्रासादमित्यं न स्यात् । अथ साधवार्थमुक्-
त्वा बह्व्यमानानां च कूटानां साधारणमतिविशालि-पञ्चाशति-
कानि कूटानि एवं विमर्शितकूटप्रकारेण वर्णितानि उच्यन्तव्या-
सपरिधिर्बर्षसंस्थानराजधानीविगाविभिः, तावन्व भान्तव्या-
नीति शेषः । सहस्रममत्वात् । अथ देवी भेषंकरा माम्नी, अ-
स्या राजधानी विविधि, अथ पञ्चाशदं कूटस्थानीयत्वेन राज-
धानी विदियुत्तरपूर्वमाह्व । अथ दोषकूटानां तदेवीनां तन्नाज-
धानीनां च का व्यवस्था ? इत्याह—(दमाहिं इत्यादि) एतानिर्दे-
वतिजिह्वायाद् राजधानीमिरनमस्युने बह्व्यमानानिः सह पूर्वो-
मिहायेन नन्दनवनकूटसकलपुत्रमेव नेतव्याति इमानि बह्व-
मानानि कूटानि इमानिर्बह्व्यमानानिर्दिग्गताः एतदेव बह्व्यति-
(पुरच्छिमिहस्स इत्यादि) इदं च सर्वं अष्टाशतवनमसकलपुत्रम्,

तेन तदनुसारेण व्याख्येयम् । विरोधमात्रायां पञ्चाशतिके नन्दन-
बने भदन्तः पञ्चाशद्योजनान्तरे स्थितानि पञ्चाशतिकानि कूटा-
नि किञ्चित्प्रमत्ततायां बहिराकाशे स्थितानि बोध्यानि, बलकूट-
वत् एतत्कूटवासिन्त्यस्य हेत्येऽपि विप्रकुमार्यः । अथ नवमं कूटं
सहस्राङ्गकमिति पृथक् पृच्छति—(कहिं खामित्वादि) क भदन्त !
नन्दनबने बलकूटं नाम कूटं प्रकृतम् । गौतम ! मेरुदीपान्विति-
शि नन्दनबनेऽत्रान्तरे बलकूटं नाम कूटं प्रकृतम् । अथमर्थो—भेन-
तः पञ्चाशद्योजनानतिक्रम्य ईशानकोणे ये शानप्रासादः, ततोऽपी-
शानकोणे बलकूटं, महत्तमबस्तुनो विद्योऽपि महत्तमत्वात् ।
एवमेवगानिहानेन पर्वत हरिस्सहकूटस्य माध्यमद्वाराकानि-
रेवमकूटस्य प्रमाणं सहस्रयोजनकरं यथा आर्येऽपि साधा-
रणेवमहतीत्यवस्थापकाः, या च राजधानी चतुरश्रसिचोयन-
सहस्रमाया तदेव सर्वं बलकूटस्यापि, नवमरम बलो देवः,
तत्र तु हरिस्सहकूटम् । जं ५ बह्वं ।

माध्यमतः—

जंबुद्वीपे दीपे मालवन्ते वत्सराजपर्वत एव कूटा पञ्चाश ।
तं महा—“सिद्धे य मालवन्ते, उत्तरकुरुक्षेत्रसागरे रयए ।
सीया च पुष्पनामे, हरिस्सकूटे य बोधये” ॥ १ ॥

(मालवन्ते इत्यादि) माध्यमान् पुर्वोत्तरे गजवतपर्वतः, तत्र
सिद्धायतनकूटं मेरोकवरपर्वतः, एवं दोषापयति, नवमं सिद्धकूटं
योगा देवी, रजतकूटं जोगमालिनी देवी, येष्वपि स्वसमानानामो
देवाः, हरिस्सहकूटं मीलवत्पर्वतस्य मीलवत्कूटाङ्गितः स-
काप्रमाणं, विद्युप्रमत्तति हरिकूटं नन्दनवनवति बलकूटं च, बोध-
यति तु प्रायः पञ्चयोजनराशिकानीति । इथा ६ डा० । सर्वसं-
प्रदायति सिद्धायतनकूटं, चः पादपूर्णे, माध्यमकूटं प्रस्तुतबल-
स्काराधिपतिवासकूटम्, उत्तरकुरुक्षेत्रकूटमुत्तरकुक्षेत्रकूटं क-
कूटं कुरुक्षेत्राधिपकूटं, सागरकूटं, रजतकूटम्, इदं माध्यम उ-
च्यकमिति प्रसिद्धं, शीताकूटं शीतासरित्सुराकूटं, पक्षिकेशे पक्ष-
समुद्राधिपकार इति सिद्धिः । चः समुच्चये, पूर्णजन्मानो स्वन्तरे-
राश्य कूटं पूर्णमकूटं, हरिस्सहकूटम् उत्तराधेनिपतिविद्युत्क-
मारेकूटस्य कूटं हरिस्सहकूटम् । चैवराज्यः पूर्णवत् । जं ५ बह्वं ।

संस्तमनीयां स्थानप्रकण्णयाऽऽह—

कहिं यं जंते ! मालवन्ते वत्सराजपर्वत सिद्धाययणकूटे ए-
यं कृते पञ्चशे ? । गोयमा ! मंदरस्स पञ्चयस्स उत्तरपुर-
च्छिमेणं मालवन्तस्स कूटस्स दाहिणपञ्चच्छिमेणं एत्थं यं
सिद्धाययणकूटे पंच जोअणसयाइ उडं उच्चतेणं अव-
सिद्धं तं वेव, जाच रायहाणी, एवं मालवन्तस्स कूटस्स उ-
त्तरकुरुक्षेत्रस्य कुरुक्षेत्रस्स, एए चत्तारि कूटा दिसाहिं
पमाणेहिं अ थोयन्ना कूरसरित्तामया देवा । कहिं यं
जंते ! मालवन्ते सागरकूटे यामं कृते पञ्चशे ? । गोयमा !
कुरुक्षेत्रस्स उत्तरपुरच्छिमेणं रययकूरस्स दक्खिणेणं,
पञ्चयं सागरकूटे यामं कृते पञ्चशे ; पंच जोअणसयाइ
उडं उच्चतेणं, अवसिद्धं तं वेव । सुजोगा देवी राय-
हाणी उत्तरपुरच्छिमेणं रययकूटे जोगमालिणी देवी, रा-
यहाणी उत्तरपुरच्छिमेणं अवसिद्धा कूटा उत्तरदाहिणेणं
थोयन्ना एकेणं पमाणेणं । कहिं यं भंते ! मालवन्ते हरि-

स्तहकूटे पात्रं कूटे पक्ष्मणे ? गोयमा ! पुण्यमहस्त उचरे-
थं योऽलंभतस्त दक्षिणार्धे, एतथं यं हरिस्तहकूटे पात्रं
कूटे पाणये । एवं जोअणसहस्तां उहं उचरेथं जयम-
पमाणेयं रायहाणी । उचरेथं असत्सिद्धीये अशाम्पि जं-
बुदीये दीये उचरेथं बारस जोअणसहस्तां उगह्दिवा,
एतथं हरिस्तहदेवस्त हरिस्तहा याम रायहाणी । प-
क्ष्मणाय चउरासीं जोअणसहस्तां आयामविकल्भेणं
अ जोअणसहस्तां पक्ष्मणिं च सहस्तां उहं उचरेथं
जोअणसह परिकल्पेणं, सेसं जहा चमरं चार रायहाणी-
ए तहा पमाणं भाणिअन्नं महिद्धीए महजुइए ॥

“कहिं नांमियादि” प्रश्नः प्रतीतः । उत्तरत्वे अन्तरस्य पर्वतस्य
उत्तरपर्वतस्यापि ईशानकोणे अस्यास्यस्यस्यवत्कूटस्य दक्षिणप-
श्चिमायां नैऋतके, अत्र सिंहायतनकूटं प्रकृतमिति गम्यं, पञ्चयो-
जनशताभ्यां चत्वेन, अथविहं मूलविष्कम्भादिकं वक्तव्यं तदेव
गन्धमादनसिंहायतनकूटस्यैव भागं यावदाजधानी मणित-
व्या स्यात् । अथमर्थः-सिंहायतनकूटवर्णकः सामान्यतः कूटवर्ण-
कसूत्रं, विशेषतः सिंहायतनादिवर्णकसूत्रं च द्वयमपि बाध्यम्, तत्र
सिंहायतनकूटे राजधानीसूत्रं न संगच्छते इति राजधानीसूत्रं
विहाय तद्वस्तनसूत्रं बाध्यमिति । अत्र यावच्छब्दं न समाह-
कः, किन्त्वथवाधिमन्त्रकः । यथा “आसमुद्राक्षितोऽशानाम्” इत्यत्र
(रघुकाव्ये) समुद्रं विहाय क्षितिशब्दं वर्णितमिति । लाघवाय-
मत्रात्रासमुद्राह—(एवं) आसंनस्तस्य सस्यादि एव सिंहायतनकूट-
रीत्या माच्यवत्कूटस्य कच्छकूटस्य वक्तव्यं, ज्ञेयमिति गम्यम् ।
अथेतानि किं परस्परं स्थानादिना तुल्यानि उताऽतुल्यानि-
त्वाह—एतानि सिंहायतनकूटसहितानि चत्वारि परस्परं दिग्-
भिरुत्थानादिदिव्यरूपाणिः प्रमाणेभ्यो नैवेष्टानि, तुल्यानीति शेषः ।
अथमर्थः—प्रथमं सिंहायतनकूटं मेरोरुचरपर्वतस्यां दिशि तत-
स्तस्यामेव दिशि द्वितीयमाच्यवत्कूटं ततस्तस्यामेव दिशि
तृतीयमुत्तरकूटं ततोऽप्यस्यां दिशि कच्छकूटम् । एतानि
आधारेण कूटानि विदिसुभाधीनि मानतो हिमवतकूटप्रमाण-
नीति । कूटसंख्यामात्रमात्रं वेदाः । अथ “यावत् संभवस्तावत्
विधिप्रमाणं” इति न्यायात् सिद्धकूटवर्णेषु त्रिषु कूटेषु कूटनाम-
का वेदा इति बोध्यं सिंहायतनम् । अन्वयाः “उस्यपरिक-
च्छेसु तहा, चूला चउजगतकसु जिणपद्ये । अथिआ जुंइवि,
सदेवया सेसजगेषु” ॥ १ ॥ इति स्तोत्रपञ्चकेन विचार्ये रत्नये-
करसूरिचोचिरोपमापद्यते इति । अथविहकूटस्यकूपमाह-
(कहिं नं) इत्यादि प्रश्नसूत्रं सुगमम् । उत्तरपर्वत-
स्य कूटस्य उत्तरपर्वतस्योत्तरपर्वस्यां रजतकूटस्य दक्षिणस्यायः अ-
न्तरात् सारकूटं नाम कूटं प्रकृतं पञ्चयोजनशताभ्यां चत्वेन,
अथविहं मूलविष्कम्भादिकं तदेव । अत्र सुनोगा नाम्नी विक-
कुम्भारी देवी, अस्या राजधानी मेरोरुचरपर्वस्यां रजतकूटं बह्वं
पूर्वस्मात्सरस्यायः, अत्र भोगमात्रिनी विष्णुकुम्भारी सुरी, राजधानी
उत्तरपर्वस्यायः, अथविहदिनि शीताकूटादीनि उत्तरदक्षिणार्था-
नैतव्यानि । कोऽर्थः ? पूर्वस्मात् पूर्वस्मात्सरस्योत्तरस्यायः २ उत्त-
रस्मात्सरस्यायः २ दक्षिणस्यायः २ इत्यर्थः एकेन तुल्यप्रमा-
णेन सर्वेषामपि हिमवतकूटप्रमाणत्वात् । अथ नवरं सहस्राङ्ग-
कमिति पृथग्विद्वद्भाह—(कहिं नांमियादि) क नन्तु । माद्य-

वति बह्वस्तरागिरी हरिस्तहकूटं नाम कूटं प्रकृतम् । गौतम !
पूर्वजकस्योत्तरस्यां नीलवतो वर्षाचरपर्वतस्य दक्षिणस्यायः,
अन्तरात् हरिस्तहकूटं नाम कूटं प्रकृतम्, एकं योजनसह-
स्रमूर्धोच्चत्वेन; अथविहं यमकगिरिप्रमाणेन नैतव्यम् । तद्व-
द्—“महाज्वालं ओमणस्यायः उच्येदेषं मूले परं जोअण-
सहस्तां आयामविकल्भेणमित्यादि” । आह परा-पञ्चशतयो-
जनपृथुगजगते सहस्रयोजनपृथु इहं कथं माति ? । उच्यते-
अनेन गजपत्यस्य २०० योजनानि रुद्रानि, ५०० योजनानि
पुनर्गजपत्याद्विहिकायः, ततो न कश्चिदेष इति । अन्त्य आधि-
पायस्याऽपराजधानीतो विक्रमप्रमाणार्थविशेष इति तां विच-
कुराह—(रायहाणी इत्यादि) राजधानी उत्तरस्यामिति । एत-
देव विष्णुनांति-असत्सिद्धीये (च) इहं पदं स्मारकम्, तेन “मं-
हस्त पम्हयस्त उत्तरेण तिरिममसंजज्ज्वालं दीवसमुद्गाहं बी-
हवसा” इति प्राह्यः । अन्वयस्मिन् अज्जुहोये उत्तरस्यां ज्वाल-
योजनसहस्राप्यगच्छा । अत्रान्तरं हरिस्तहदेवस्य हरिस्तहा
नाम्नी राजधानी प्रकृता, चतुरशीत्योजनसहस्राप्यगाम-
विकम्भार्थ्यां द्वे योजनशतं पञ्चशतं च योजनसहस्राणि
पदं च द्वाविंशदधिकानि योजनशतानि परिकल्पेण, शेषं यथा
चमरचञ्चालाभरं रजराजधान्याः प्रमाणं प्राणितं भवति तथा
नैतव्या, प्रमाणं प्रासादादीनां मणितव्यमिति । “महिद्धि-
महजुइए” इति सूत्रेणस्य नामनिर्वाचनवर्णकः प्रश्ननिर्वा-
क्ये सूचितः । तेषां चैवम्—“से केणट्ठेणं भंते ! एवं चुच्चह हरि-
स्तहकूटे कूटे । गोयमा ! हरिस्तहकूटे बहवे उत्पलार्थं
पत्रमाहं हरिस्तहकूटसमवर्णाहं जाव हरिस्तहं यामं देवे
अ इत्यत्र महिद्धि ए जाव परित्तसह, से तेणट्ठेणं जाव मदुत्तरं च
नं गोअमा । जाव सासप पाणपछे ।” इति । अं ४ बह्वं ० ।

कच्छादिषु वैताख्यपर्वतेषु-

जंभु ! कच्छे दीहवेयधे नव कूटा पक्ष्मा । तं जहा—“सिद्धे
कच्छे खंन-पाणं। वेयधपुञ्जतिमिसगुहा । कच्छे वे-
समये य, कच्छे कूटाण नामां” ॥ १ ॥ जंभु ! सुकच्छं
दीहं वेयधे नव कूटा पक्ष्मा । तं जहा—“सिद्धे सु-
कच्छं खंन-पाणं”, वेयधपुञ्जतिमिसगुहा । सुकच्छे वे-
समये य, सुकच्छाण नामां” ॥ १ ॥ एवं जाव पु-
क्खलावहिम् दीहवेयधे एवं वच्छे दीहवेयधे एवं जाव
मंगलावहिम् दीहवेयधे ।

एवं कच्छादिष्वजये वैताख्यकूटान्यपि व्याख्यातानुसारेण ज्ञेया-
नि नवरं “एवं जाव पुक्खलावहिम् दीहवेयधे” यावत्करणात् म-
हाकच्छाकच्छायाती आवर्त्तमङ्गलावर्त्तपुक्खलेषु सुकच्छवै-
ताख्येषु सिद्धकूटादीनि नव नव कूटानि बाध्यानि, नवरं द्वि-
तीयाहमस्यानेऽधिकृतविशयनामवाक्यमिति । (एवं वच्छे ति-
) शीताया दक्षिणे समुद्रासत्वे “एवं जाव मंगलावहिम्” इत्यत्र
यावत्करणात् सुवच्छमहावच्छावच्छावतीऽन्तरम्यकरमाद्येषु
प्राणिषु कूटनवकं हृदयमिति । स्यात् ० ६ डाः ० ० । (‘कच्छ’
शब्देऽस्मिन्नेव प्रागे १.७३ पृष्ठे वर्णकः) विपुलजं, स्यात् ० ।
जंभु ! विज्जुपणे वक्खारपच्चए नव कूटा पक्ष्मा । तं जहा-
“सिद्धे य विज्जुपणे, देवजुरा पम्हकणगासावती ।
सीओहाए सवले, हरिकूटे चैव बोधये” ॥ १ ॥

कूट

कूट

(जम्बुद्वीपस्यादि) विद्युत्प्रभा देवकुरुपश्चिमजगत्प्रकाशः, तत्र नभः कूटानि पूर्ववत्, नवरं दिक्कुर्यात् पारिसेनाबलाहकाभिधानं क्रमेण कनककूटस्वरश्चिक्कूटयोरिति ।

पद्माविषु विजयेषु ॥ १ ॥ वैताञ्जानाम्-

जम्बु । पम्बे दीह्वयेषु नव कूटा पञ्चत्वा । तं जहा-सिद्धे पम्बे खंडगमणी वेयक्षप, एवं चैव जाव सन्निवावस्मि दीह्वयेषु, एवं वपे दीह्वयेषु एवं जाव गंधिलावस्मि दीह्वयेषु नव कूटा पञ्चत्वा । तं जहा-“सिद्धे गंधिलावस्मि गम-माण-वेयक्षपुष्पानिमिसगुहा । गंधिलावस्मि गमणे, कूटाणं होति नामां ॥ १ ॥ ” एवं सन्वेसु दीह्वयेषु दो कूटा सरिसनामगा सेसा तं चैव ।

(पम्बे सिद्धे) शीतोदाया इक्षितेन विद्युत्प्रभाभिधानजगत्प्रकाशप्रभाविजये (जाव सन्निवावस्मि) इत्यत्र यावत्करणात् सुप्रमहापञ्चपञ्चानां शङ्खनलिनकुटुम्बेषु प्रागिव नव नव कूटानि वाच्यानि । एवमित्युक्तान्तरात् (वपे सि) शीतोदाया उत्तरेण समुद्रप्रत्यासन्नविजये “जाव गंधिलावस्मि” इत्यत्र यावत्करणात् सुप्रमहापञ्चपञ्चानां शङ्खनलिनकुटुम्बेषु प्रागिव नव नव कूटाणि प्रागिव इत्यादीनि, पुनः पद्माविषुविजयेषु पोडश-स्वरश्चिद्विशि-“एवं सन्वेसु” इत्यादिना कूटानां सामान्यत-क्षणमुक्त्विति । स्वा० १ उ० ।

सौमनसे वक्त्रकारपद्मे-

जम्बुद्वीप द्वीपे सोमणसे वक्त्रकारपद्मे सच कूटा पञ्चत्वा । तं जहा-“मिच्छे सोमणसे य, बोधन्वे मंगलावर्षे कूटे । देवकुरुविमलकचण-विशिष्टकुरे य बोधन्वे ” ॥ १ ॥

(सिद्धे सि) सिद्ध्यतनापेक्षितं कूटं मरुप्रत्यासन्नम्, एवं सर्वजगत्प्रकाशे सिद्ध्यतनानि शेषाणि, ततः परम्परयति । (सोमणसे सि) सौमनसकूटे तत्समाननामकतद्विष्णुतुदेव-वतेनापलक्षितं, मङ्गलावतीविजयसमनामदेवस्य मङ्गलावतीकूट-प, एवं देवकुरुदेवनिवासं देवकुरुकूटमिति, विमलकाचनकते यथार्थं, क्रमेण च वरसवस्सामिधानाऽधोलोकनिवासिदि-कडुमारीवर्षनिवासतृते, विशिष्टकूटे तन्नामदेवनिवास एवमु-त्तरादि । स्वा० ७ उ० । जं० ।

शक्तिमयि-

जम्बु । मंदरउत्तरेण रुपिमि वासहरपवर्ष अष्ट कूटा पञ्चत्वा । तं जहा-“सिद्धे रुपी रम्भग-नरकता बुद्धिरुपकूटे य । हेरगणवप मणिक-चणे य रुपिमि कुरे य ॥ १ ॥ ”

जम्बु । मंदरपुरश्चिमेणं रुपगवरे पवर्ष अष्ट कूटा पञ्चत्वा । तं जहा-“रिद्धतवृण्णकचण-रययदिसा सावत्थिए पम्बे य । अंजणं अंजणपुलए, रुपगस्स पुरश्चिमे कूटा ॥ १ ॥ ” अनैव क्रमेण शक्तिमकूटाऽप्युक्तानि । तन्नावा/सिद्धे रुपी/इत्यादि कावय्य । “जम्बुद्वीपे” इत्यादि क्षेत्राधिकारात् वक्त्रकारितुसुत्र-द्वकचणवत्, नवरं जम्बुद्वीपे बो मन्दरस्वरपेक्षया प्राच्यो दिक्षि वक्त्रकारे वक्त्रकारितुसुत्रे प्राच्यदिशेवक्ष्ये चाम्बालाकारे भट्टी कूटाणि, तत्र रिद्धेत्यादि गाथा स्वप्ना, तेषु च नन्दोत्तराद्याः दिक्कुर्यावो वसति, भगवतोऽहंतो या जम्बुद्वीपेहस्ता गा-

पन्थस्तं पयुपासन्ते, एवं दाक्षिणात्या नृकारहस्ता गाव्यति, एवं प्रातीव्यास्तासङ्गतहस्ताः, एवमौदीच्याभ्यामरहस्ताः दे-वाधिकारादेव । स्वा० ७ उ० ।

गन्धमादने-

जम्बुद्वीपे द्वीपे गंधमापणे वक्त्रकारपवर्ष सच कूटा पञ्चत्वा । तं जहा-“मिच्छे य गन्धमापणे, बोधन्वे गंधिलावर्षे कूटे । उत्तरकुरुफलिहो-हियकसत्राणंदणे चैव” ॥ १ ॥ स्वा० ७ उ० । गंधमापणे वक्त्रकारपवर्ष कति कूटा पञ्चत्वा । गोयमा । सच कूटा पञ्चत्वा । तं जहा-सिद्ध्ययणकूटे । गंधमापण-कूटे २ गंधिलावर्षकूटे ३ उत्तरकुरुकूटे ४ फलिहकूटे ५ होदिम्वकूटे ६ आणंदकूटे ७ कति णं भंते । गंधमाप-णे वक्त्रकारपवर्ष सिद्ध्ययणकूटे गंधे पञ्चत्वे । गोयमा । मंदरस्त पवर्षस्य उत्तरपुरश्चिमेणं कूटपयणकूटस्य दाहि-णपुरश्चिमेणं एतत् णं गंधमापणे वक्त्रकारपवर्ष सिद्ध्ययण-कूटे णामं कूटे पञ्चत्वे । न चैव तुल्लहिम्वेने मिद्ध्ययण-कूटस्य पणां तं चैव एतमि सव्वेमि जाणिम्वं, एवं चैव विदिमहिं विधि कूटा भाणिम्वं, चउत्थे ततिम्वस्स उत्तरपश्चिमेणं, पंचमस्य दाहिणेणं, सेसाओ उत्तरदाहि-णेणं फलोहिम्वकूटे जोगंकराभोगवैओ देवयाओ, सेसेसु सरिसणामया देवा छु वि पासायवईसगरावहाणीओ विदिसासु ॥

“गंधमापणे” इत्यादि व्यक्ते, नवरं स्फटिककूटं स्फटिकरत्नमय-त्वात्, लोहितकूटं लोहितरत्नमयत्वात्, आनन्दनाम्नो देवस्य कूटमानन्दकूटम् । ननु यथा वैताञ्जानाविषु सिद्ध्यतनादि कूटपद-व्या पूर्वोपरायतस्येन नद्वयाप, उत कश्चिद्दोष इत्याह-“कति णं भंते !” इत्यादि व्यक्ते, नवरं यथा वैताञ्जानाविषु सिद्ध्यतने कूटं समुद्रासन्नं पूर्वैण ततः क्रमेण शेषाणि स्थितानि, तथाऽत्र मन्दरासन्नं सिद्ध्यतनकूटं मन्दरात् उत्तरपश्चिमायां वायव्यां दिशि गन्धमादनकूटस्य तु दाक्षिणपूर्वस्यामाग्न्यामास्तं यद्वं ध्रुव-हिमवतं सिद्ध्यतनकूटस्य प्रमाणं तद्वेतेषां सर्वेषां सिद्ध्य-तनादिकूटानां भणितव्यम्, ग्रन्थार्थेनमपि तद्वेदेवति । व्यवस्था तु दोषकूटाभावात् मिश्रप्रकारेणेतं मनासिद्ध्याह-“एवं चैव इत्यादि” एवं चेदेवेव सिद्ध्यतनानुसारेण विदितुं वायव्य-कोणेषु त्रीणि कूटानि सिद्ध्यतनादिनि ज्ञायितव्यानि । वक्त्र-वक्त्राणां मिश्रितनिर्देशस्तु “एवं वत्तारि वि दारा भाणिम्व-वत्” इति सूत्रविचारेणोक्तमुक्त्या समाधेयः । अयमर्थः-मे-कत उत्तरपश्चिमायां सिद्ध्यतनकूटं, तस्मात् उत्तरपश्चिमायां ग-न्धमादनकूटं, तस्मात् गन्धिलावतीकूटमुत्तरपश्चिमायामिति । अत्र त्रयो वायव्यो दिशः समुद्रिता विवक्षिता इति बहुस्येन निर्देशः । चतुर्थमुत्तरकुरुकूटे तुतीयस्य गन्धिलावतीकूटस्योत्त-रपश्चिमायां पञ्चमस्य स्फटिककूटस्य दक्षिणतः । ननु यथा तुती-यागन्धिलावतीकूटाचतुर्थमुत्तरकुरुकूटमुत्तरपश्चिमायां चतुर्थोत्त-रतृये दक्षिणपूर्वस्यां तथा पञ्चमात् स्फटिककूटात् दक्षिं दक्षि-कूटेषु चतुर्थं कूटं न संगच्छते । उच्यते-पर्वतस्य वक्त्रस्य चतु-र्थकूटस्य एवं दक्षिणपूर्वो प्रति चलनात् पञ्चमावचतुर्थे द-क्षिणस्यामिति; शेषाणि स्फटिककूटादीनि त्रीणि उत्तर-

देहकलाक्यानि स्नानाभ्येष्टतानि नव कूटानि । इहाऽपि द्वितीयात्म्याग्रहणं प्राग्वहं व्याख्येयमिति । (जन्म इत्यादि) नीलवर्षधरपर्वते हि सिद्ध-नील-पूर्वादेर्देह-शीता-कीर्ति-नारिकारताऽपराविदेह-रम्यकापद्मेनाक्यानि नव कूटानि । इहापि द्वितीयात्म्यग्रहणं प्राग्वदिति । एवमित्यादि । कर्मवर्षधरे सिद्ध-दक्षिण-रम्यक-नरकान्ता-सुखि-कल्पकला-दैरव्यवत-प्रगिकाचनकूटाक्यानि अष्ट कूटानि । इवाभिधानं च प्राग्वदिति । एवमित्यादि । शिखरिणि हि वर्षधरे सिद्ध-शिखरि-दैरव्यवत-सुरादेवी-रका-सधर्मी-सुवर्णकूट-रकादी-गन्धर्पात-पेरवत-तिगि-च्छिकूटाक्यानि एकादश कूटानि । इहापि द्वयोर्ग्रहणं तथैवति । इथा० २ ग्रा० ३ उ० ।

सिहरिस्मि णं भेते । बासहरपव्वए कइ कूटा पण्णत्ता । गोयमा । इकारस कूटा एण्णत्ता । नं गहा-सिद्धाययण-कूटं ? सिहरिकूटं २ हेरववयकूटं ३ सुवधकूलाकूटं ४ सुरादेवीकूटं ५ रत्नाकूटं ६ सञ्जिकूटं ७ रत्तादेवकूटं ८ इलादेवीकूटं ९ एरवयकूटं १० तिगिच्छिकूटं ११; एवं सव्वे वि कूटा पंचमइआ रापद्धाणीओ भत्तरेणं ।।

(सिहरिस्मि णं भेते । बासहरपव्वए इत्यादि) शिखरिणि पर्वते अष्टावङ्गं कति कूटानि प्रकृताति । । नीतम । एकावङ्ग कूटानि प्रकृताति । नव यथा-पूर्वस्थां सिद्धायतनकूटं, ततः क्रमेण शिखरिण्यधरमान्ता कूटं, दैरव्यवतकेनसुरकूटं, सुवर्ण-कूलानदीसुरिकूटं, सुरादेवीदिककुमारीकूटं, रकावर्तनकूटं, सधर्मीकूटं, पुण्डरीककूटसुरिकूटं, रकावत्यावर्तनकूटं, इलादेवीदिककुमारीकूटं, पेरवतकेनपतकूटं तिगिच्छिकूटपतकूटय । एवं सर्वोपवर्ण्यतानि पञ्चमशक्तिकानि हातक्यानि कुच्छित्तनव-कूटतुल्यवक्यताकानि ज्ञेयानि । एतत्त्वामिनां राजधान्यं भत्तर-क्यामिति । जं० ४ पङ्क्तं ।

सव्वे वि णं हरिहरिस्सिद्धकूटा वक्खारपव्वयकूटवज्जा दस दस जोयणसायां उदरं ठव्वेणं पण्णत्ता । मूले दस जोयणसायां विक्खंजेणं एवं वलकूटा वि नंदणकूटवज्जा । हरिकूटं विष्णुवज्जाभिधानं गजदन्ताकारवत्सत्त्वाकारपर्वते, हरि-सदृशं तु मान्यवद्भक्तस्फुरे, तानि च पञ्चस्य वि मन्दरेषु भावा-व पञ्च पञ्च भवन्ति सहस्रोच्छिन्नानि (वक्खारकूटवज्ज णि) शेषवत्सत्त्वाकारकूटेष्वेवमुक्तावं नास्त्येतेष्वभासीत्यथा । एवं (ब्रह्म-कूटा वि णि) पञ्चसु मन्दरेषु पञ्च नन्दनवनानि तेषु प्रत्येकमिमा-भ्यां दिशि बलकूटाभिधानं कूटमास्ति, ततः पञ्च शतानि सहस्रो-च्छिन्नानि च (नंदनकूटवज्ज णि) शेषाणि नन्दनवनेषु प्रत्येकं पूर्वोक्तिविधिविषयवस्थितानि चत्वारिंशत्संख्यानि नन्दनकू-टानि वर्जयित्वा तानि साहस्रिकाणि न भवन्तीत्यर्थः । स० १०० सप्तम० । पाषाणमयमारमहायन्त्रं, नि० । समूहे, आस्रककूट-भरदकसमूहमित्यर्थः । नि० १ वर्ग । लौहमुद्धरे, तुच्छे, दहावयवभेदे, फलाधारे यन्त्रं, भग्नमृद्धं, पुं० । पुष्पादि, निष्कलं, बाष्प० ।

कूटाशवयोवजीवि (ए) -कूटार्पापणोवजीविन्-वि०। का-पापणो नुमः असत्यकार्पापणोवजीविनि, प्रथम० १ आश्र० द्वार । कूटा-कूट-पुं० । कूट-पुल्लं । मुपनामन-वर्धय, कवर्धय,

फाले, न०० । बाव० । कूट-क० । असत्ये, “ ले दक्खिणं विसे तेण परिक्खामिओ जाव कूटमा ” आ० प्र० श्लो० ।

कूटमाह-कूटग्रह-पुं० । कूटभेद, प्रथम० ३ आश्र० द्वार ।

कूटमाह-कूटग्रह-पुं० । कूटेन जीवान् युद्धातीति कूटग्रहः व-ञ्चनव्यापारविशेषश्च जीवाग्रहकः, विषा० १ मु० २ अ० । शि-यां कूटग्रहिणी । ” तथा नं इतिष्णपादे जीमे णामं कूटमाहे हात्ता । अहमित्ये जाव दुप्पन्नियान्दे तस्स नं भीमस्स कूट-माहस्स उप्पत्ता णामं नारिया होत्ता । अहीनतपेणं सा उप्पत्ता कूटमाहिवा । ” विषा० १ मु० ३ अ० ।

कूटनाले-कूटजाले-न० । कूटबागुपादे, उच० १३ अ० ।

कूटतुलाकूटमाणकरण-कूटतुलाकूटमाणकरण-न० । तुला प्र-तीता, मानं कूटवाहि । कूटवं म्यूनाधिकत्वम् । उपा० १ अ० । तयोर्ग्रहकापेकया म्यूनाधिक्योः करणं कूटतुलाकूटमाणकरण-म् । च० २० । तुलामात्राभ्यां म्यूनाभ्यां द्वादशधिक्यात् पु-ञ्चोऽन्यैश्चकरविरमणस्य चतुर्थेऽतिचारे, आश्र० ४ अ० । उपा० । आ० ।

कूटपास-कूटपाश-पुं० । मत्स्यवधनभेदे, विषा० १ मु० २ अ० ।

कूटपग्रोग-कूटमयोग-पुं० । प्रच्छेदे पापे, आश्र० ४ अ० ।

कूटया-कूटता-स्त्री० । तुलाहीनामन्यायत्वे, प्रथम० ४ आश्र० द्वार ।

कूटववमभो-कूटरूपसा-स्त्री० । इत्यपरहितदृक्काक्षिविशेष-सुफटतीयककतुल्यायां वन्दनायाम्, पञ्चा० ३ विष० ।

कूटलेह-कूटसेव-पुं० । कूटमसह्युतं तस्य लेको लिखनं कूट-लेखः । अन्यसकृपाहरमुद्राकरणे, उपा० २ अग्रि० । अन्यमुद्राहार-विन्हायिना कूटस्याप्येस्य लेखनं, एव च स्थूलकमुद्राबाहस्य पञ्चमोऽतिचारः । च० २ मथि० ।

कूटत्रेदकरण-कूटलेखकरण-न० । कूटमसह्युतं लिख्यते इति लेखः, करणं क्रिया, कूटलेखक्रिया कूटलेखकरणम् । अन्य-मुद्राकरविन्हासकपक्षेणकरणे, आश्र० ६ अ० । असह्युतार्थस्य लेखस्य विधाते, उपा० १ अ० । असह्युतार्थस्यैवकाक-रलेखनस्य करणे, च० २० । इहापि मुद्राभगनमेव मया प्रत्याख्यातमिदं तु लेखनमिति भावनया मुख्यमुद्राभग-नस्यापिस्थातिचारता प्राप्नोया । अन्यथा वा अनाभोगा-दिकारणेष्वप्योऽसौ वाच्येति । च० २० । एतच्च यथापि का-येनास्त्यं वाचं न वदामीत्यस्य न वाद्यामीत्यस्य वा त्वस्य अत्र पद्य, तथापि सहस्रकारानाभोगादिनाभितिकमादि-ना वाऽतिचारः । अथ वा सत्यमित्यसत्यभगनं मया प्रत्याख्या-तमिदं तु लेखनमिति भावनया असत्यपेक्षस्यातिचारः एवेति चतुर्थोऽतिचारः । प्रथ० ६ द्वार ।

कूटलेहकिरिया-कूटलेखक्रिया-स्त्री० । कूटलेखस्य करणे, आश्र० ६ अ० ।

कूटवासि (ए) -कूटवाग्नि-पुं० । कूटेषु चन्दनवनकूटादिषु वस्सुं शीलं येनां त तथा । वर्षधरादिवासिषु देवेषु, प्रथम० ४ आश्र० द्वार ।

कूटवाहि (ए) -कूटवाहिन्-पुं० । बहोवर्धं, “ समभोमं वि अभाभो, उज्जाये किमु अकूटवाहिस्स । ” आश्र० ५ अ० ।

कूटसकल-कूटसाङ्ग-न० । लम्बदेशयविवये प्रमाणीकृतस्य दृष्ट्या-
मत्सरादिना कूटं बधतः यथाऽद्वयस्य साक्षीति साक्षित्वदाने,
ध० ३ अ० ३ । कूटसाङ्गं तत्कोषमत्सराद्यभिभूतः प्रमा-
णीकृतः सन् कूटं बधति यथाऽयथाहमस्य साक्षी । पञ्चमा० १
वि० ३ । उपा० ।

कूटसाक्षित्व-कूटसाक्षित्व-न० । लम्बदेशयविवये प्रमाणीकृत-
स्योक्तोक्तमत्सराद्यभिभूतस्य कूटसाक्षित्वदाने, ध० ३ अ० ३ ।
कूटसाक्षित्वमुक्तोक्तमत्सराद्यभिभूतप्रमाणीकृतः सन् कूटं बधति
अविधवाद्यनुतस्याविवातज्ञो वेदितव्यः । आच० ६ अ० ।

कूटसामोक्ष-कूटशास्त्रमोक्ष-पुं० । कूटकारः शिखराकारः
शास्त्रमोक्षः कूटशास्त्रमोक्षरिति संज्ञा । स्या० । “हो कूटसामोक्षी
बध” स्या० । स च देवकुलपु, स्या० १ डा० ३ उ० ।

कहिं एं भंते ! देवकुराण् कूटसामोक्षपेदे पञ्च । गोपमा !
मंदरस्त पव्ययस्त दाहिणपञ्चोत्तमेणं शिसहस्त बासहर-
पव्ययस्त उत्तरेणं विजयपञ्चमस्त वत्सरापव्ययस्त पुराष्टि-
मेणं सोमोदाण् महाण्डिण् पञ्चच्छिमेणं देवकुलपञ्च-
मस्तम बहुभजदेतज्जरा, एत्थं एं देवकुराण् कूटसामोक्षीए
पेदे एयामं पेदे वक्थसे, एवं जच्चेव जम्बूए सुदंसाणाए वत्त-
व्याया सत्थेव सामोक्षीए वि भाणिअव्या एयामविट्टुणा गल-
लदेवे रायडाणी दक्षिणेणं एं अवसिद्धं तं चव ॥

“कहिं एं” इत्यादिप्रश्नसुखं प्रावत्, नवरं कूटकारा शिखरा-
कारा शास्त्रमोक्षी तस्याः पीठम, उत्तरखंडं मन्दरस्य पर्वतस्य द-
क्षिणपश्चिमार्थांश्चैत्रलोकं निषधयोत्तरार्थां विपुलमवकृत्कार-
स्य सत्थेतः शीतोदाया महानयाः पश्चिमार्थां देवकुलार्थां शीत-
योत्तरकुलामिष शीतोदायाद् दक्षिणपश्चिमार्थां पश्चिमोत्तरं बहु
मन्यदेशमागे, अत्र प्रज्ञापकानिर्दिष्टदेशे देवकुलपु कूटशास्त्रमोक्षः
कूटशास्त्रमोक्षपीठं नाम पीठं ग्रहणम् । एवमुक्तमुक्तानुसारेण चै-
व जम्बूवाः सुदेशानां वत्तव्यता सैव शास्त्रमोक्ष आधि नजि-
तव्या । अत्र विशेषमाह-नामभिः प्राकृत्यापिनिर्द्वाष्ट्याजिजम्बू-
नामभिर्निर्द्वाष्ट्या जगितव्येति संयोजना । इह शास्त्रमोक्षीनामानि
न सन्तीत्यर्थः । तथा अनादितस्याने गदमदेशः अत्र गदमो गरु-
डजातीयो वेणुदेवनामा, मतान्तरे गदमवेगनामा देवः, राजधान्य-
न्यस्य मन्तेना वक्षिण्यार्थां, तथा पुण्ड्रकुलमपीदं बोध्यम् । अ-
स्य पीठं कूटानि च प्रासादमवनामत्सराद्यभिभूतानि राजमयाग्नि,
जम्बूकुलस्य तु सुवर्णमयाग्नि । अपि चायं शास्त्रमोक्षोक्तो यथा
तथा वा सुवर्णकुराणाधिपपुण्ड्रकुलस्य कल्पताऽवसरे-“तथा
चाह सुवर्णताङ्गचूर्णिकृत शास्त्रमोक्षोक्तकल्पताऽवसरे-“तथा
वेणुदेवे वेणुदाली अ वसतः ।” तयोर्हि तत् क्रीडाभ्यामिति, अ-
वशिष्टं तदेव जम्बूकणपणतोक्रमेण यो विशेषः स दर्शित इत्य-
र्थः । अ० ३ वक्ष० ।

कूटसामोक्षी एं गल्लावासे अहं गोपयाइं उहं उच्चयेणं
पञ्चता ।

कूटशास्त्रमोक्षी वृक्षविशेषः, देवकुलपु गदडजातीयस्य वेणुदेवा-
भिधानस्य देवस्याऽऽवसत इति । स० ७ स० १ । नरकस्ये वृक्ष-
विशेषे च, “अप्या नै वेयरणी, अप्या मे कूटसामोक्षी” । उच०
१० अ० । स्या० ।

कूटगार-कूटकार-पुं० । पर्वतशिखरस्य संस्थाने, औ० । शिख-
राकूटौ, रा० ।

कूटगार-न० । कूटानि शिखराणि स्तूपिकाः, तद्वन्ति अगारा-
णि गहानि । स्या० ४ डा० २ उ० । पर्वतोपरिपुष्टेपु, आच० २
पु० ३ अ० ३ उ० । हेमवत्कूटस्थेपु देववनपेपु, स्या० १ डा०
४ उ० । “पव्ययसिग्धिं वत्सवरिभूमिआइं उच्येदुमाणं कूटा-
गारं” कूटगारं पर्वते कूटिनामत्यर्थः । नि० कू० १२ उ० ।
कूटं सत्त्वकल्पनस्थानं तद्वद्गारणि कूटगाराणि । हिंसास्था-
नपुष्टेपु, स्या० ४ डा० १ उ० । (कूटगारानुविध्यवद्धानेन
पुरुषजातप्रकल्पं ‘पुरिसजाय’ शब्दे वक्ष्यते)

कूटगारसाला-कूटका (गा) रशास्त्रा-स्त्री० । कूटस्थेव प-
र्वतशिखरस्थेवकारो यस्याः सा कूटकागा । रा० । सा चाभौ
शाला चेति समासः । विवा० १ पु० ३ अ० । स्या० । शिख-
राकृत्योपलक्षितार्थां शालायाम्, ज० ३ डा० १ उ० । यस्या उपरि
आच्छादनं शिखराकार सा कूटकारोनि भावः । रा० ।

कूटगारशालास्वर्ग्यं ज्ञेयम्-

सुरियाभस्म एं भंते ! देवंस्त एसा दिव्वा देवद्वी दिव्वा
देवजुती दिव्यं देवाणुजावे कहिं गने कहिं अणुपविट्ठे ! गो-
यमा ! सरीरं गते सरीरं अणुपविट्ठे ! से केण्डेणं जंते !
एवं बुच्चइ सरीरं गते सरीरं अणुपविट्ठे ! गोयमा ! मे जहा
थाएण कूटगारसाले सिया दुट्ठो गुलिच्चा गुत्तव्वारा
निवाया णिवायगेनीरा तीसं एं कूटगारसालाए अदूर-
सामंते एत्थं एं महेणं जणसमूहे चिट्ठड, तंते एं से जहा
जणसमूहे एगं मंहं अम्भवरइलं वा वासवरइलं वा म-
ट्ठवायं वा एज्जणायं पायति, पासित्ता एं कूटगारसाले
अंतां ३ अणुपविट्ठित्ता चं चिट्ठड, से तेणएणं गोयमा !
एवं बुच्चइ सरीरं अणुपविट्ठे ॥

(कहिं अणुपविट्ठे इति) क्वाणुपविट्ठः, क्वाणुलीन इति भावः ।
अगवानाह-गौतमः शरीरं गतः शरीरमनुपविट्ठः पुनः पुच्छति-
(से केण्डेणमिमादि) अथ केणधेन कन हेतुना भवति-
एवमुच्यते शरीरं गतः शरीरमनुपविट्ठः । अगवानाह-गौतमः ।
“स जहा एयमप” इत्यादि कूटस्थेव पर्वतशिखरस्थेवकारो यस्याः
सा कूटकारा; यस्या उपरि आच्छादनं शिखराकारं सा कूटका-
रंति ज्ञायः । कूटका चार्थो शाला च कूटकागारशाला ।
यदि वा कूटकारेण शिखराकृत्योपलक्षिता शाला कूटकागारशाला
या सा । (दुट्ठो गुलिच्चा इति) बहिरस्तश्च गोमया-
दिना लिप्ता बहिः प्राकारवृत्ता गुप्तद्वारा प्रारक्ष्यमाना यदि
गुप्ताऽगुप्तद्वारा केपां केपां चित्ता चार्थो यधितत्वात्केपाश्चिदा-
स्थगितत्वादिति, निवाता बाधोपवेष्टात् किल महत् पुष्टे
निवातं शायो न प्रवर्धते, तत आह-निवातमस्मीरा निवाता
सती विशाला इत्यर्थः । ततस्तस्याः कूटकारशालाया अ-
दूरसामन्ते नातिदूरे नातिभिकटे वा प्रदेशे महान् एको-
ऽप्यपरो जनसमूहास्तिष्ठति । स च एकं महत् अन्नकूपं
वार्द्धलमन्नाद्यर्थं धारयन्पातयति तं सप्तमस्य वर्षे वार्द्धलमित्य-
र्थः । वर्षप्रधानं वार्द्धलं वर्षे कुर्वन् वार्द्धलं महापातं (वा-

एज्जमाणमिति भाष्यान्तमागच्छन्तं पश्यति, इत्थं च तं (कूडागारसालं ति) पश्यत्येति द्वितीया । तस्यैः कूडाकारशालाया अन्तरं ततोऽनु प्रविशति तिष्ठति । एवं सूर्याभस्यापि देववत् स्या तथा विशाला दिव्या देववत्तिष्ठेया देवानुभावाः शरीरमनुप्रविष्टाः । (तेनेणुमिथ्यादि) तेन प्रकारेण सौतम ! पश्यमुच्यते— (सूर्यान्त्येयत्वादि) । रा० । अ० ।

कूडाह्वं—कूटाह्वयं—न० । कूटे इव तथाविधपाषाणसम्पुटादौ काष्ठविशम्भाभावसाधर्म्याद्वाहत्याहननं यत्र तत्कूटाह्वयम् । अ० ७ श० १८ उ० । कूटस्येव पाषाणमयमारणमहायन्त्रस्ये—वाहत्याऽऽहननं यत्र तत्कूटाह्वयम् । अ० १५ श० १ उ० । नि० । कूटे कूटस्येवाऽऽघातव मरणे, “ तो नं तवेणं तेएणं यथाह्वं कूडाह्वं च प्राप्तासि करेमि ” । अ० १५ श० १ उ० ।

कू (को) शिथ—कू (को) शिक—उ० । अणिकराजपुत्रे राक्षि, कवच० = कण । हा० ।

तस्योत्पासिः—

तते णं सा चेज्झणा देवी अन्नदा कयापि तंति तारिस—यंसि वासपरंसि० जाव संहं सामिणे पासित्ता णं पन्निबु—प्पा जहा पजावती० जाव मुमिणपाढगा पडिबिसज्जित्ता० जाव चिद्धणा से वयणं पडिच्छत्ता जेणेव सए भवणे तेणेव अणुपचिद्धा तते णं तंसि चेज्झणाए देवीए अन्नदा कदापि तियहं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अयमेपास्सु देहले पाठम्भूतं भक्ताओ णं तातो अस्सयातो० जाव जयजोविप—फले । जओ णं सेणियस्स रत्तो उदरवसिमंसेहिं सोझेहि य तसिएहि य जजितेहि य सुरं च० जाव पसं च आसा—देमाणीओ० जाव परिभाएमाणं । ते दाहलं पविणेंति तते णं सा चेज्झणा देवी तंसि दोहलंसि अवाज्जिमाणंसि सुक्खा जुक्खा जुक्खा णिम्मसा ओझग्गा ओझग्गसरिीरा नित्तेया दीनविमणवयणा पंडुबुद्धमुदी ओमंथियनयनवयणकमळा जहाचियं पुण्णवत्थमं धम्मझांस्कारं अपरिणुज्जाया करत—लमलियवन्न कमलमासाओ हुतमणसंकप्पा० जाव जिज्याति, तते णं तीमे चेज्झणाए देवीए अंगपक्कियारिया तो चेज्झणा—देविं सुक्कं भुक्कं० जाव जिज्यायमाणी पासंति, पासित्ता जेणेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छति करतत्तपरिमाहिं दसनहं सिरसावत्तं मत्थए अंजलिं कहुं सेणियं रायं एवं वयासी—एवं खलु सामी । चेज्झणा देवी न जाणामो केणइ कारणेणं सुक्खा जुक्खा० जाव जिज्याति । तते णं से सेणिए राया तासि अंगपक्कियाणं अंतिए एयमहं सोधा निस्सम तहेव संभते समाणे जेणेव चेज्झणा देवी तेणेव उवागच्छति, उ—वागच्छित्ता चिद्धाणं देविं सुक्कं जुक्कं० जाव जिज्यायमाणि पासति, पासित्ता एवं वयासी—किं णं तुमं देवाणुप्पिए सुक्खा जुक्खा० जाव जिज्यासि । ततं णं सा चिद्धणा देवी सेणिय—स्स रएणो एयमहं तो आढाती णो परिजाणति तुसिणीया संचिद्धंति । तते णं से सेणिए राया चिद्धणादेविं दोषं

पि तच्च पि एवं वयासी—किं णं अहं देवाणुप्पिए एयमहस्स नो अरिहे सवणयाए जं णं तुमं एयमहं रहस्सीकरेसि । तते णं सा चेज्झणा देवी सेणिएणं रत्ता दोषं पि एवं वया समानी सेणियं रायं एवं वयासी—एत्थि णं सामी । से के वि अहे जस्स णं तुमं अरिहा सवणयाए नो चेव णं इमस्स अहस्स सवणयाए एवं खलु सामी । मं तस्स उरालस्स० जाव महासुमिणस्स तिएहं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं अयमेपा—क्के दोहलं पाठम्भूतं धन्नातो णं तातो अम्मयाओ जा—ओ णं तुमं उदरवसिमंसेहिं सोझेहि य० जाव दाहलं वि—पेति, तते णं अहं सामी । तंसि दोहलंसि अविज्जिमाणंसि सुक्खा जुक्खा० जाव जिज्यासि । तते णं से सेणिए राया चेज्झणं देविं एवं वदासिमाणं तुमे देवाणुप्पिए । ओहय० जाव जिज्यासि, अहं यं तहा पट्टिहामि जहा यं तव दाहलस्स संपचिज्जिस्सतीति कहुं चेज्झणं देविं ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं पियाहिं यणुआहिं पणामाहिं उरालाहिं कल्लाणाहिं सिवाहिं भक्ताहिं यंगल्लाहिं मियमदुरस्ससिरियाहिं वग्गुहिं समासासं—ति चिद्धणाए देवीए अतियातो पन्निक्कसमति, पन्नि—क्कसमतिचा जेणेव वाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सिंहास—णे तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा सीहासणवरंसि पुरत्ताजिमुहे निसीयति, तस्स दाहलस्स संपचिज्जिभिसं ब—हुहिं आपहिं उवाएहि य उप्पत्तियाए य वेणइयाए य कम्म—याहि य पारिणामियाति, पारिणामेमाणे परिणामेमाणे तस्स दोहलस्स आयं वा उवायं वा विपक्कं वा अविंदमाणे ओमाणसंकेपे ह्य० जाव जिज्याए इयं च णं अभए कुमारे एहाए० जाव सरंरि । सयाओ गेहाओ पन्निक्कसमति, पन्नि—क्कसमतिचा जेणेव वाहिरिया उवट्ठाणसाला जेणेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा सेणियं रायं ओहय० जाव जिज्यायमाणं पासति, पासित्ता एवं वदासि—अन्नता णं तात । तुमे मं पासित्ता हट्ठ० जाव हयडिपया जवह । किं णं तातो अज्ज तुमं ओहय० जाव जिज्याह । तं जइ णं अहं तातो एयमहस्स अरिहे सवणयाए तो णं तुमे मम एयमहं जहाजुतमवितहं अमंदिहं परिकहेहं, जयं अहं तस्स अहस्स अंतगमणं करेमि । तते णं से सेणिए राया अजयं कुमारे एवं वदासि—एत्थि णं पुत्ता । से केति अहे जस्स णं तुमं अणरिहो सवणयाए, एवं खलु पुत्ता । अं व जुल्लमाउयाए चेज्झणाए देवीए तस्स उरालस्स० जाव म—हासुमिणस्स तिएहं मासाणं बहुपडिपुण्णाणं जाव जओ णं मम उदरवसिमंसेहिं सोझेहि य० जाव दाहलं विधि—ति । तते णं सा चिद्धणा देवी तंसि दोहलंसि अणुपवि—ज्जयाणंसि सुक्खा० जाव जिज्यासि । तते णं अहं पुत्ता । तस्स दाहलस्स संपचिज्जिभिसं बहूहिं आपहिं य० जाव उठिं वा

अविदमाणे ओहय० जाव जिवायि । तए णं से अजए कुमारे
 सेणियं रायं एवं वडासिमाणं तातो तुक्के ओहय० जाव
 जिवाए अहए णं तहा अणिहायि जहा णं मय सुल्लयाउआए
 चेव्वणाए देवीए तस्स दोहलस्स संपत्ती जयिस्सतीति कहु
 सेणियं रायं ताहिं इहादिं जाव वम्हूँ समासासेति, समासा-
 सेतिचा जेणेव सए गिहे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छतिचा
 अस्मिन्तरए रहस्सि तिए भाजिजे पुरिसे सहावेति, सहावेतिचा
 एवं वयासी-गच्छइ णं तुक्के देवाणुपिया । सुणातो अल्लं मंसं
 कहिरं बत्थियुक्कं च गियइह, तते णं ते उणिजा पुरिसा
 अमएणं कुमारेणं एवं वुत्ता समया हउहुइ० जाव कर-
 तले पक्षिमुणेचा अमएस्स कुमारस्स अंतियाओ पक्षिनि-
 कलमंति, पक्षिनिकलमंतिचा जेणेव सुणा तेणेव उवागच्छइ,
 अल्लं मंसं कहिरं बत्थियुक्कं च गियइति, गिहइतिचा जेणे-
 व अजए कुमारे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइचा करतल०
 अल्लं मंसं कहिरं बत्थियुक्कं च उवाणंति, तते णं से अमए
 कुमारे तं अल्लं मंसं कहिरं कप्पयिक्कयिं करेति, करेतिचा
 जेणेव सेणिए राया तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइचा सेणियं
 रायं रहस्सिगणं सययिज्जंति उवाणयं निच्चजावेति, नि-
 च्चजावेतिचा छेयिगस्स उदरबलिमु तं अल्लं मंसं कहिरं
 (बरेवेति, निरवेतिचा बत्थियुक्कं च वेहेती । सवंती । करणेणं
 करेति, करेतिचा चेव्वणं देविं उणिय पासादे पल्लोयणवर-
 गयं उवेति, उवेतिचा चेव्वणाए देवीए अहो सपक्कं स-
 पडिदिंति सेणियं रायं सययिज्जंति उवाणयं निच्चजावे-
 ति, सेणियस्स रओ उदरबलिमंसाइं कप्पयिक्कयिं
 करेति, करेतिचा सेयजायणंति पक्षिवति, तते णं
 से सेणिए राया अलीयमुच्छ्रयं करेति, करेतिचा मुहु-
 चंतरेणं अमपणेणं स्रिं संज्ञवमाणे चिट्ठति, तते
 णं से अजयकुमारे सेणियस्स रओ उदरबलिमंसाइं
 गिएइति, गिएइतिचा जेणेव चिज्जया देवी तेणेव उ-
 वागच्छति, उवागच्छतिचा चिज्जयाए उवगेति, तते णं
 सा चिज्जया सेणियस्स रओ तेहिं उदरबलिमंसेहिं सोल्ले-
 हिं० जाव दोहलं विधेति, तते णं सा चिज्जया देवी संपुष्प-
 दोहलाए वसमाणी विज्जिअदोहलाए वसमाणी तं गम्भं
 सुहं सुहं परिबहति, तते णं तीसे चेव्वणाए देवीए अम-
 या कमायि पुव्वत्तावरचकाससमपंति अयमेया० जाव
 समुपजिजा जह ताव इमेणं दारएणं गम्भगएणं चेव
 पिउणो उदरबलिमंसाणि खाइयाणि तं सेयं खलु मय ए-
 यं गम्भं साकिचए वा पाकिचए वा गालिचए वा विच्छं-
 सिचए वा एवं संपेहेति, संपेहेतिचा तं गम्भं बहहिं गम्भसा-
 कणेहिं वा गालणेहिं य गम्भविच्छसणेहिं य एच्छति सा-
 किचए वा पाकिचए वा गालिचए वा नो चेव णं से गम्भे

साहति वा गालति वा विदंमति वा, तते णं सा चेव्वणा
 देवी तं गम्भं जहे नो संचाएति बहहिं गम्भसाकएहिं य०
 जाव गम्भयाकणेहिं य साकिचए वा० जाव विच्छंसिचए
 वा ताहे संता संता परितंता निजिजा समाणी अकामिया
 अवससा अइइसइइइइहा तं गम्भं परिबहति ।

(अणुकुजा समाणी) व्यासा सती होचं सुगमं यावत् (सोल्लेहि
 व ति) पक्षेः (तसिएहिं ति) स्नेहएण्वेः (भजिजएहिं) अहोः (प-
 सचं च) काकादिह्यज्जाला मयाऽसिद्धेयुः (आसाएमा-
 णीओ सि) ईश्वर स्वाद्यन्तो बह्वक्ष त्यजन्तः इच्छुअइहा-
 हेरिव (परिआएमाणीओ) सर्वमुपमुञ्जानाः (सुख सि) शुक्लेव
 युष्माभाः कथिरत्तयात् (युष्म सि) ओज्जनाकणतो बुद्ध-
 क्षितेव (मिमंसा) मांसोपचयाभावतः (ओच्छग सि)
 अवहणा प्रत्यमोवृत्तिः (ओल्लमासरीरा) अमवेहा, निस्तेजा
 वतकान्तिः, रीना विमनोवदना, पाणकुलितमुणी पाण्डुरीयूत-
 वदना (ओमंथि व सि) अओमुणीकृतापहतमनःसंस्मृता, ग-
 तयुकायुक्कविषेचना (करयत्ता । कहु सि) (करयत्तापरिगाहि-
 अं इत्तनहं सिरसावचं मयए अज्जिं कहु सेणियं रायं एवं
 बदासी) इति स्पष्टम् । एतमर्थं नाक्षयिते अत्रार्थे आदरं न कुरुते,
 न परिजानीते नाम्युपगच्छति, कृतमीना सिद्धिं (घणाभा नं
 कयलक्कणाओ चं सुल्लं चं ताणि जम्मज्जियक्कये इहाहि
 अयणितज्जमाणि सि) अणुपेमाणा (जिमपायि सि) ' इहा-
 दि' इत्यादीनां व्याख्या प्राग्विद्वाका । (उवहुणसामा) आवाग-
 मयइयं (डिं वा) तया (अविदमाणे) अन्नमयि (अंतमयमे) पाया-
 ममं तस्संवाहं उवातमनःस्थानात् (बत्थियुक्कं) उदरान्तर्वर्तिं
 मदेये (कपियिक्कयिं) आत्मसमीपत्वं सपक्षं समतं पाण्यसंवा-
 मेतराभ्यंतया संप्रति दिक्वा अर्थमभिमुखमित्यर्थः । अहि-
 मुखावस्थानेन हि परस्परं समावेशं दक्षिणामायाभ्यां प्रवतः ।
 एवं विदिशाचिप (अयमेयाकवे अमंथिए मणोए संकये
 समुपाज्जिथा) सातनं पातनं गालनं विध्वंसनमिति कर्तुं संप्रधा-
 रयति उदरान्तर्वर्तिन औषधेः सातनम्, उदरादिह्यकरणं पातनं,
 गालनं कथिरादितया कृत्वा, विध्वंसनं सर्वं गर्भपरिहा-
 रणेन च शटनाद्यवस्थाभ्य भवति । संता संता परितंता इत्येका-
 योः, जेदवाचका एते ध्वनयः ' अहवसइइइइहा' इत्यादि पूर्ववत् ।

तते णं सा चिज्जया देवी नवहं मासाणं बहुपिपुसा
 णं० जाव सुकमालं सुरूवं दारयं पयाया । तते णं तीसे चेव्व-
 णाए देवीए इमे एताकवे० जाव समुपजिज्जया जह ताव इमे-
 णं दारएणं गम्भगएणं चेव पिउणो उदरबलिमंसाइं खाइ-
 याइं तं तं नज्जइ एस णं दारए संवड्ढाणे अमहं कुलस्स
 अंतकरे भविस्सति, तं सेयं खलु अमहं एवं दारगं एगते उकु-
 रुकियाए उज्जाहिंविचए एवं संपेहेति, संपेहेतिचा दास-
 चेहिं सहावेति, सहावेतिचा एवं वयासी-गच्छ णं मुं देवाणु-
 पिए । एवं दारगं एगते उक्कुरुकियाए उज्जाहि । तते णं सा
 दामचंणी चेव्वणाए देवीए एवं वुत्ता समाणी करतल० जाव
 कहु चिज्जयाए देवीए तमहं विषाएणं पक्षिमुणेति, पक्षिमुणे-
 तिचा तं दारगं करतसमुदेणं गियइति जेणेव असोमवधिया

तेष्वेव उवागच्छद्, उवागच्छद्वा तं दारमं एगंते उकुल्लियाए उज्जति, तते थं तेषं दारएणं एगंते उकुल्लियाए उज्जति-तेषं समाणेषं सा अतोसगवणिया उज्जोविता थावि होत्वा, तते थं सेणिए राधा इमी से क्हाए सक्खे समाणे जेणेव असांगवणिया तेषेव उवागच्छद्, उवागच्छद्वा तं दारमं एगंते उकुल्लियाए उज्जति पसति, पासतिचा आ-सुरचेण जाव भिसिभिसमाणे तं दारमं करतलपुदेणं गिएहति, गिएहतिचा जेणेव चेव्वाणा देवी तेषेव उवागच्छद्, उवागच्छद्वा चेव्वाणं देवि उच्चावयाहिं आओसणाहिं आ-ओसति, आओसतिचा उच्चावयाहिं निम्भत्थेणाहिं नि-म्भत्थेति, निम्भत्थेतिचा एवं उद्धंसणाहिं उद्धंसेति, उद्धं-सेतिचा एवं बयासी-किस्स थं तुमं मम पुत्तं एगंते उकुल्ल-रुनियाए उज्जावेसि कि क्हु चेव्वाणं देवि उच्चावयाहिं सा-वितं करति, करतिचा एवं बयासी-तुमं थं देवाणुणिए ! एवं दारमं अणुपुब्बेणं सा रक्खमाणी संगोवेभाणी संव-हेदि । तते थं सा चेव्वाणा देवी सेणिएणं रथा एवं वुत्ता समाणी लज्जिया बिलिता करतलपरिगहियं सेणियस्स रत्तो विणएणं एयमहं पडिसुणेति, पडिसुणेतिचा तं दा-रमं अणुपुब्बेणं सा रक्खमाणी संगोवेभाणी संवहेत्ति । तते थं तस्स दारगस्स एगंते उकुल्लियाए उज्जिज्जयाणस्स अगं-गुत्तिआए उकुल्लिपिच्छएणं दुमिया वि होत्वा अजिक्खणं अभिक्खणं पुयं च सोथियं च अभिजिस्सवेति, तते थं से दारए वेदणाभिचूए समाणे महता महता सरेणं आरसति, तते थं से सेणिए राधा तस्स दारगस्स आरसितसहं सो-च्चा निसम्म जेणेव से दारए तेषेव उवागच्छद्, उवागच्छ-द्वा तं दारमं करतलपुदेणं गेएहद्, गेएहद्वा तं अगं-गुत्तियं आसयंसि पक्खिवति, पक्खिवतिचा पुं च सो-णियं च आसएणं आमुसति, आमुसतिचा तते थं से दा-रए निम्बेदणे तुसिणिए संचिद्ध जाहे वि थं से दार-ए वेदणाए अजिज्जे समाणे महता महता सरेणं आरस-ति ताहे वि थं सेणिए राधा जेणेव से दारए तेषेव उवागच्छद्, उवागच्छद्वा तं दारमं करतलपुदेणं गिएहति, तं चेवण जाव निम्बेदणे तुसिणिए संचिद्ध । तते थं तस्स दारगस्स अम्मापियरो ततिए दिवसे चंदमूर्दमाणियं करेति० जाव संपत्ते । बारसाहे दिवसे अयमेयाकूवं गुणं गुणानिष्फन्नं नामधिज्जं करेति जहा थं अम्मं इमस्स दारगस्स एगंते उकुल्लियाए उज्जिज्जयाणस्स अंगुली कुक्कुल्लिपिच्छएणं दुमिया तं होत्वा अम्मं इमस्स दारगस्स नामधेज्जं कूणिए, तते थं तस्म दारगस्म अम्मापियरो नामधिज्जं करेति कूणि-यथि, तते थं तस्स कूणियस्स दारगस्स अणुपुब्बेणं तिथि-

दियं च जहा मेहस्स० जाव उप्पि मासाए विहरति अह्मदतिओ । तते थं तस्स कूणियस्स कुमारस्स अन्न्दा पुब्बराण० जाव सट्ठपिज्जि एवं खलु अहं सेणियस्स रन्ने बाधाएणं नो संचाएमि सयमेव रज्जसिरे कोमाणे पात्तेमाणे विहरिणए तं सेयं मम खलु सेणियं रायं नियल्लबंधणं करेता अप्पायं महता रायाजिसेएणं अजिसिंचाविचए चि क्हु एवं संपेहेति, संपेहेतिचा सेणियस्स रन्ने अंतराणि य जिहाणि य विरहाणि य पडिजागरमाणे विहरति । तते थं से कूणिए कुमारे सेणियस्स रन्ने अंतरं वा० जाव संवा अलजमाणे अन्न्दा कदापि कालादिए दस कुमारे निय-यरे सदावेति, सदावेतिचा एवं बयासी-एवं खलु देवाणु-णिया ! अन्ने सेणियस्स रन्ने राधएणं थो संचाएमो सयमेव रज्जसिरे कोमाणा पात्तेमाणा विहरिणए तं सेयं खलु देवाणुणिया ? अम्मं सेणियरायं नियल्लबंधणं करेता रज्जं च रट्ठं च वडं च बाहणं च कोसं च कोट्टागारं च जणवयं च एकारसभाए विरचिता सयमेव रज्जं कोमाणा-णं पात्तेमाणाणं जाव विहरिणए, तते थं कालदीया दस कुमारा कूणियस्स कुमारस्स एयमहं विणएणं पडिसुणैति, तते थं से कूणिए कुमारे अन्न्दा कदापि सेणियस्स रन्ने अंतरं जाणति, जाणतिचा सेणियं रायं नियल्लबंधणं करे-ति, करेतिचा अप्पायं महता रायाजिसेएणं अजिसिंचावेति, तते थं से कूणिए कुमारे राजा जाते महता महता तते थं से कूणिए राधा अन्न्दा कदापि न्दाएण जाव सत्थालंका-रविभूसिए चेव्वाणाए देवीए पायवंदए हव्वमागच्छति, तते थं से कूणिए राधा चेव्वाणं देवि ओहय० जाव जिक्खाययाणि पासति, पासतिचा चेव्वाणाए देवीए पायगहं करेति चेव्वाणं देवि एवं बयासी-किं थं अम्मो ! न तुची वा न लसए वा न हरिस्स वा थं थं देवा नं नं अहं सयमेव रज्जसिरे० जाव विहरामि, तते थं सा चेव्वाणा देवी कूणियं रायं एवं बया-सी-कहं थं पुत्ता ! मम तुक्की वा उस्सहसिसाणंदे वा भवि-स्सति, जं थं तुम्हं सेणियं रायं पियं देवयं गुरुजणं अर्च-तनेहाणुरागरत्तं नियल्लबंधणं करिचा अप्पायं महता मह-ता रायाभिसेएणं अजिसिंचावेति । तते थं से कूणिए राधा चेव्वाणं देवि एवं बयासी-पातेउकासे थं अम्मो ! मम सेणिए राधा एवं मारेतुं थं पियं निचुजिज्जकामए थं अम्मो ! मम से-णिए राधा तं कहं थं अम्मो ! मम सेणिए राधा अर्चतनेहाणु-रागरत्ते ! तते थं सा चेव्वाणा देवी कूणियं कुमारे एवं बया-सी-एवं खलु पुत्ता ! तुमंसि मयं गम्भे आज्जे समाणे तिएहं मासाणं बहुपाणुण्णाणं मयं अयमेयाकूवे दोहले पाठन्नूते चन्ना तो थं तावो अम्माया तो० जाव अंगपन्निचारियाओ

निरवसेत् भाषियत्वं० जाव जाहे वि य णं तुमं वेपणे य अ-
जिह्वेते महता० जाव तुसिणीए संविहसि एवं खसु तव पुत्ता !
सेणिए राया अश्वत्सेनेहापुरागरत्ते । तते खं से कूणिए राया
चेद्वणदेदीए अतिए पयमहं सोच्चा निसम्म चेद्वणं
देवि एवं वयासी-दुहु एवं अम्मो ! मए कयं तेणियं रायं पियं
मुज्जणमं अश्वत्सेनेहापुरागरत्तं नियलवंधणे करेति, तेणं तं
गच्छामि णं सेणियस्म रन्तो सयमेव नियलानि विदामि
पि कहु परमुत्थपगते जेणेव चारगसाला तेणेव पहारित्यग-
मणाए । तते णं सेणिए राया कूणियं कुमारं परमुत्थपगयं
एज्जाणं पासति, पासतिचा एवं वयासी-एस एं कूणिए
कुमारं अप्रतिययपतियए० जाव सिरिहिरिपरिवज्जिए पर-
मुत्थपगए इह इव्वमागच्छति तं नज्जइ एं ममं केणइ
कुमारं मारिस्तसीति इहु० जाव संजायमए तादपुमं वि-
सं आसमं विसं आसमंसि पक्खिबइ । तते खं से सेणिए राया
तादपुमविंसिं आमगंसि पक्खिने सयाणे मुहुचंतरेणं प-
रिणममाणंसि निष्पाणे निचिचंटे० जाव विपजडे उए । तते
खं से कूणिए कुमारं जेणेव चारगसाला तेणेव उवागए २ चा
सेणियं रायं निष्पाणं निचिचंटे० जाव विपजडं उ इणं पासति,
पासतिचा महता पितुसोएणं अखपरमुनियचे विव वंपगव-
रपादने पासति परणं तत्तेसि सव्वगंहेहिं संनिवडिए, तते णं से
कूणिए कुमारं मुहुचंतरेणं आसत्ते सयाणे रोयमाणे कंदमा-
णे सोयमाणे विववमाणे एवं वयासी-महो एं मए अथनेणं
अपुसेणं अकयपुसेणं दुहु कयं सेणियं रायं पियदेवयं
अश्वत्सेनेहापुरागरत्तं नियलवंधणे करेति तेणे मम मूलागं
चेव एं सेणिए राया कालगतिं किं कहु ईसरतत्तवर० जाव स-
न्निवात्तसि संपरिवुडे रोयमाणे कंदमाणे सोयमाणे
विलवमाणे महया इक्षिसकारसमुदएणं सेणियस्म रन्तो
नीहरणं करेति, बहू इडोयाइं मयकिच्चाइं करेति, तते
णं से कूणिए कुमारं एतेणं महया मणोमाणसिएण दु-
क्खेणं अभिजुते सयाणे अन्नदा कदापि अतिउपरिया-
लपडिबुडे सभंदमसोवगरणमाताए रायगिहातो पडिनि-
क्खमति, पडिनिक्खतिचा जेणेव चम्मा नगरी तणेव उवाग-
च्छइ । तत्थ वि णं विपुलभोगसमितिसमन्नागए काक्षेणं
अप्पसोए जाए यावि होत्था । तते खं से कूणिए राया अ-
न्नया कयाइं कालादीए दस कुमारं सदावेति, सदावेतिचा
रज्जं च० जाव जणवयं ए एकारसजाए विरंचति, विरं-
चतिचा सयमेव रज्जसिं करेमाणे पाडेमाणे विहरति ।

(उरुत्तावायहिं ति) उत्ता (निराकोशे सति निर्भर्त्सना उद्गो-
षणाऽनिवृत्तिजता मीरिता (विश्रब्धिं ति) स्थितिपतितं कुल-
कमागं पुत्रजन्मापुत्रानम (अस्तसायि य) अवसरव (क्षिद्राणि)
अवपरिकारादीनि, विरहो विजन्तव्यं, तुष्टिकस्तवः ह्यं आन-

न्दः प्रमोदार्था एते घोषाः । (घाण्डकाशेणं) घानयितुकामः । एवं
वाक्यालङ्कारे, मां अणिको राज्ञी इमं मारणं बन्धनं निर्मस्तेन
एते पराजितवस्तुचकाः ध्वनयः । निक्षेपः अविशेषिप्रजडः प्रा-
णाधारवस्तुचकाः एते । अयतीयां भूमौ पतितः आपन्नो व्यासः
खद् (रोममांशे सि) खद् (कंदमाणे) कान्दं कुर्वन् (सोयमाणे)
शोकं कुर्वन् (विलवमाणे) विलापं कुर्वन् (नीहरणं ति) परोक्ष-
स्य यनिर्गमादिकार्यम् । (मणोमानसिएणं ति) मनसि जातं मान-
सिकं मनस्येव यद्गतेति यच्चननाप्रकाशितव्यात् तन्मनोमानसि-
कं तेनान्वहिर्वाचना अभिभूता (अंतउपरियावासं परिबुधं)
नि० १ वगे । म० १ व्य० । आ० क० । आ० पू० । आ० ।
अंत० । आ० म० । (चेटकराजेन सहऽस्य सव्वमागः काल-
कुमारवत्कस्यचायां) काल ' शब्दे अस्मिन्नेव भागे ४८१ पृष्ठे
उक्तः । ' रथमुत्सहसंगाम ' शब्दे ' महासिलाकंटकसंगाम ' श-
ब्देऽपि बह्व्यते)

स च चम्पानगरीपतिर्जातः-

एवं खसु जन्म । तेणं काक्षेणं तेणं समएणं इहेव
जन्मुइ वि दीवे भारहे बासे चम्मा नामं नयरी होत्था, रि-
क्खुन्नमहे चेइए, तत्थ णं चंपाए नयरीए सेणियस्म रन्तो
पुत्ते चेद्वणिए देवीए अचए कूणिए नाम राया होत्था । म-
हता तस्स णं कूणियस्म रन्तो पडमावइं नामं देवी होत्था,
सुखमाल० जाव विहरइ । तत्थ णं चम्पाए नयरीए से-
णियस्म रन्तो जज्जा कूणियस्म रन्तो सुकुमाउया कात्ता ।
नामं देवी होत्था मुकुमाल० जाव मुरूवा । नि० १ वगे ।

तदर्थक औपपातिके यथा-

तत्थ खं चम्पाए खयरीए कूणिए खामं राया परिवसइ
महया हिमवंतमहंतमलयमंदरमहिंदमारं अश्वत्सेनविमुक्कीह-
रायकृष्णवंसमुपसूए शिरंतं रायलकखणविराइअंगुणे ब-
हुजणबहुमाणपूजिए सव्वगुणमयिके खासिए मुइए मुक्का-
हिमिने माउविउसु जाए दयपत्ते सीमंकरे सीमंकरे स्वमंकरे
स्वमंकरे मणुसिंसं इज्जववयपिया जणवयपाडे जणवयपुंगहिए
सेउंकरे केउंकरे एणपवरे पुरिसवरे पुरिससीहे पुरिसवयं पुरि-
सामांविसे पुरिसपुंकरीए पुरिसवरगंधवत्ती अहे दित्ते विचे
वित्थिये विठलजवणयसणामणजाणवाहाणांण बहुथ-
णचहुजायरूवे रयते आआंगपआंगमंपउत्ते वित्थिदिअ-
पउरजचपाणे बहुदासीदामगोमहिंसगंवलकपज्जेते पडिपु-
ष्पानंतकोसकोड्ढागाराउधगारे बलवं बुब्बलपच्चापिच
ओहयकंटयं मलिअकंटयं उदियकंटयं अकंटयं उकंटयं
ओहयसत्तुं निहयसत्तुं मक्षियसत्तुं उक्किअमत्तुं निज्जिअसत्तुं
पराइअसत्तुं ववगयदुक्किक्खं मारिजयविपमुक्कं स्वमं सिवं
सुजिक्खं पसंतविबम्भरं रज्जं पसासेमाणे विहरति ।

तद्वराक्षीयणकः-

तस्स एं कोणियस्म रणो धारिणी नामं देवी होत्था
सुकुमालपायिपाया महीणपदिपुष्पवंचिदियसरीरा लक्ख-

णवंजणगुणोववेन्ना माणुम्माणप्पमाणपदिपुसुमुजायसत्त्वं-
गमुदंरंभी ससिसोमाकारा कंतपियदंसाणा मुक्खा करयलपर-
मिअपसत्थविवावियववियवमज्जा कोमुहरयणियरविमदपदि-
पुसुसोमवयणा कुंदुलुद्धिहिअगंकुलेहा सिंगारागारचारुवे-
सा संगयगयहसिअभयिअचिद्धिअविस्सासज्जिअसंलाव-
णिउणजुचोवयारकुसला पासदीआ दरिसाणिज्जा अभिरू-
वा पभिरूवा कोणिएणं रएणा जंजसारपुत्तेणं सच्छि अणु-
रत्ता अवरित्ता इहे सहरिससररूवगंभे पंचविहे माणुस्सए
कामनोए पच्चणुजवमारणी विहरति । तस्स एं कोणिअ-
स्म रखो एके पुरिसे विउल्लकयविचिए भगवओ पविचि-
वाउए जगवतो तदेवसिअं पविचि णिवेएइ । तस्स णं पुरिस-
स्स वहरं अस्से पुरिमा दिस्सा भत्तिजत्तवेअणा जगवतो
पविचिवाउआ जगवतो तदेवसिअं पविचि णिवेदंति । तेणं
कालेणं तेणं समएणं कोणिए राया जंजसारपुत्ते वाहिरि-
याए उवडाणसास्साए अणेगगणनायकदंरनायकराईसरत-
लवरमाईविअकोईविअमंतिमहामंतिगणकदेवारिअअमच-
चेदपीडमदनगरनिगममंतिमेणावउसत्थवाहदुतसंविवालस-
द्धि संपारिवुदे विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समयेणं समणे
जयवं महावीरे आइगरे (आं०) पुव्वाणुपुंवि चरमाणे
गामाणुगामं दूइजमाणे मुइंमुइं विहरमाणे चंपाए
णयरीए बहिया उवणगरगामं ठवागए चंपं नगरिं
पुणएजई चेइअं समोसरिउकामे । तए णं मे पविचि-
वाएए इपीते कहाए लच्छेडे समणे दृढतुडचित्तमा-
णंदिए पीडमणे परमसोमणस्सिए हरिसवसविसप्पमाण-
हियए एहाए कयवलिकम्मं कयकोउअमंगलपायच्छित्ते
मुक्खप्पेसाइं मंगद्व्याइ वत्ताइं पवरपरिहिए अप्पमहण्या-
भरणालंकियसरीरे सज्जाओ गिहाओ पभिनिक्लमइ, स-
आओ गिहाओ पभिनिक्लमिआ चंपाए णयरीए मज्झं
मज्जेणं जेणव. कोणियस्स रखो गिहे जेणव वाहिरिया
उवडाणसास्सा जेणव कणिए राया जंजसारपुत्ते तेणव
उवागच्छति, उवागच्छइत्ता करयलपरिमाहियं सिरसात्तं
मत्तए अंजलिं कहु जएणं विजएणं बद्धावेइ, बद्धावेइत्ता
एवं वयासी-जस्स णं देवाणुप्पिया दंमणं कंखंति, जस्स
णं देवाणुप्पिया दंमणं पीढंति, जस्स णं देवाणुप्पिया
दंसणं पेथंति, जस्स णं देवाणुप्पिया दंसणं अभिलसं-
ति, जस्स णं देवाणुप्पिया णामोचस्स वि समणयाए
इहमुदुंजावहिअया भवंति, से णं समणे भगवं महावीरे
पुव्वाणुपुंवि चरमाणे गामाणुगामं दूइजमाणे चंपाए ण-
यरीए उवणगरगामं ठवागए चंपं णगरिं पुसुभई चेइअं
समोसरिउकामे तं एअं णं देवाणुप्पियाणं पिअइयाए
पिअं णिवेदेमि-पिअं ते जवओ । तए णं से कणिए रा-

या जंभसारपुत्ते तस्स पविचिवाउअस्स अंतिए एयमंठ
सोबा णिसम्मे इहमुदुंजाव हिअए विअयिअवरकमल्लणय-
णवयणे पअअयिअवरकमगुत्तुमियकेयूरमउरकुंदलहारिआ-
यंतरइयवच्छे पांअंभपअंभमाणपोलंतजूसणधरे समज्झंमं
तुरिअं चपलं नरिन्दे सीहासणामो अन्नुदेइ, अन्नुदेइत्ता
पायपीडाओ पवोहरुइ, पवोहरुइत्ता पाउओ उम्मुअइ, उ-
म्मुअइत्ता अवरदुइ पंच रायककुहाइं । तं जहा-ल्लगं ? क्खं
२ उप्फेसं ३ बाहणउउ ४ वालवीअणं ५, एकसाहिअं
उत्तरासंगं करेइ, करेइत्ता आयंते चोक्खे परममुइत्तए अंज-
लिमउलिअगहत्थे तित्थगराभिमुरे सत्तट्टपयाइं अणुगच्छ-
ति, सत्तट्टपयाइं अणुगच्छतित्ता वामं जाणुं अंचेइ, अंचेत्ता
दाहिणं जाणुं धरणिंतलंसि निवेसेइ ति माहदु तिक्खुचो
मुक्खाणं धरणिंतलंसि निवेसेइत्ता ईमं पच्चुसमिअं,
पच्चुसमिआ करुगुत्तुमियअंभिआओ लुआओ पभिसा
हरति, हरतित्ता करयल० जाव कहु एवं वया-
सी-एमोउत्तु णं अरिइत्ताणं भगवंताणं आइगराणं
तित्थगराणं मयं सेवुद्दाणं पुरिअुत्तमाणं पुरिससीहा-
णं पुरिसवरपुंरुआणं पुरिसवरगंधहत्थीणं लोणुत्त-
माणं लोगनाहाणं लोगहियाणं लोगपईयाणं लोगपज्जे-
अमराणं अजयदयाणं चक्खुदयाणं मगदयाणं सरणद-
याणं जीवदयाणं वेहिदयाणं धम्मदयाणं धम्मदेसयाणं
धम्मनायगाणं धम्मसारहीणं धम्मवरचाउरंतचक्खवीणं
दीवोचाणं सरणंगइएइआ अप्पमिहयवरनाएदंसणधराणं
विअट्टच्छउमाणं जिणाणं जावयाणं तिसाणं तारयाणं
बुक्खाणं वेहियाणं मुत्ताणं मोअणाणं मव्वन्त्तं सव्वद-
रिसाणं सिवमयलमरुअणं तमक्खयमव्ववाइमपुणरावि-
चिसिद्धगइनामधेयं ठाणं संघत्ताणं, नमोउत्तु णं समणस्स
जगवओ महावीरस्स आदिगरस्स तित्थगरस्स० जाव सं-
पाविउकामस्स मम धम्मायरियस्स धम्मोवदेमगस्स वंदामि
ए जगवं तत्थ गयं इह गते पासउ मे भगवं तत्थ गए इह
गयं तिकहु वंदंति, एमंसंति, वंदित्ता एमंसित्ता सीहा-
सणवरगए पुरत्थाजिमुहे निसीअइ, निसीइत्ता तस्स प-
विचिवाउअस्स अदुत्तरमयसहस्सं पीतिदाणं दलयति, द-
लइत्ता सक्कारेति, सम्माणंति, सक्कारित्ता संमाणित्ता एवं
वयासी-जया णं देवाणुप्पिया । समणे भगवं महावीरे इह
मागिच्छेज्जा, इह समोसरिज्जा, इहेव चंपाए णयरीए बहि-
आ पुसुजई चेइए अहापभिरूवं जगहं उगिणित्ता सं-
जमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे विहरेज्जा, तथाणं मम ए-
अमइं निवेदिज्जासि ति कहु विसज्जिते । तए णं समणे ज-
गवं महावीरे कद्धं पाओ पजायाए रणणीए कुल्लुपल्लक-

मलकोमल्लुम्भित्तामि अहा पंडुरे पहाए रत्तासोगप्पमास-
 किमुअमुहगुमक्कागसरिते कमलागरसंदनोहए उ-
 द्विपंमि हरे सहरसरस्सिमि दिण्णरे तेवसा जलंते जे-
 थोव चंपा खयरि जेथोव पुखजरे चेइए तेनेव उवागच्छ-
 ति, उवागच्छतिता अहापनिरुवं उग्गहं उगिण्णिहा सं-
 जमेयं तवसा अप्पायं जावेमाणा विहरति (ओ०) । तए
 थं चंपाए खयरिए सिंघादगनिगच्छउक्कचवरचठ्ठमुहमाहा-
 पदपहेसु महया जलसेहेति वा जलपहेति वा जणवोलेति वा
 जणकल्ललेति वा जण्णमीति वा जणुकल्लियाति वा जण-
 सन्निवाएति वा बहुजणो अण्णमयस्स एवमाइकल्लइ, एवं
 जासइ, एवं पक्खेइ, एवं पक्खेइ-एवं खल्ल देवाणुप्पिया !
 समणे भगवं महावीरे आइगरे तित्थगरे सयं संवुक्के
 पुरिसुत्थमे० जाव संपादिउत्तामे पुब्बाणुपुत्थिं चरमाणे
 गमाणुगामं दूज्जमाणे इधमाणए इह संपथे इह समोसं
 इहेव चंपाए खयरिए बाहिं पुखजरे चेइए अहापनिरुवं
 उग्गहं उगिण्णिहा संजमेयं तवसा अप्पायं जावेमाणे
 विहरति; तं महप्फलं खल्ल जो देवाणुप्पिया ! तहाकूबायं
 अरहंतायं जगवंतायं णायमोअस्स वि सबणताए, किंम-
 ग । पुण अजिगमाणवंदणणमंसणपनिपुच्छणपज्जुवास-
 णयाए, एकस्स वि आयरिपस्स धम्मिअस्स सुबणयस्स
 सबणताए किंमग ! पुण विपुलस्स अत्थस्स गहणयाए, तं
 गच्छामो णं देवाणुप्पिया ! समणं भगवं महावीरं संदामो
 णमंसामो सकारेमो सम्माणेमो कट्ठाणं मंगलं देवयं चेइअं
 विणएणं पज्जुवासामो, एतेण पेक्खवे इहअवे अ इयाए
 सुहाए खमाए निस्सेअसाए आणुगामिअचाए जविस्सइ
 त्ति कट्ठु बहवे ठग्गा ठग्गपुत्ता भोगा जोगपुत्ता एवं दुपको-
 अगरेणं राइया खत्तिअ माहणा जप्पा जोहा पमत्तारो
 मइइं लेच्छइं लेच्छइं पुत्ता अय्ये य बहवे राइसरतलवरमा-
 रुवियकोहुंविअइमनेसंदिनेनावइसत्यवाहुपाजित्तिआ अ-
 प्पेगइआ बंदणवत्तिअ अप्पेगइआ पूअणवत्तियं एवं सक्का-
 रवत्तियं सम्माणवत्तियं दंसणवत्तिअं कोट्टलवत्तियं अ-
 प्पेगइआ अइविण्णिच्छपहेवं ओस्सुयाइ सुणेस्सामो, सुअइ
 निस्संकिपाइं करिस्सामो, अप्पेगइआ अइइं हेऊइ कारणाइं
 बागरणाइं पुच्छिस्सामो, अप्पेगइआ सव्वभो सयंताए मुंहे
 जविष्ठा अगाराओ अहारायिं पव्वइस्सामो, पंचाणुषइयं
 सच सिक्खवाइयं सुवालताविं गिद्धिअमं पक्खिजिस्सामो,
 अप्पेगइआ जिणजचिरागेण अप्पेगइआ जीअमेअं ति कट्ठु
 एहाया कयवत्तिअमा कयकोउअमग्नपापच्छिता सिर-
 सा कंठमालकहा आविक्कणियसुवन्ना कणियहारहुहार-
 तित्तरयापांमंवलंबमाणकडिसुत्तयमुक्कपसोहारणा पवरव-

त्थपरिहिआ बंदणालिचगायसरीरा अप्पेगइआ इयगया
 एवं गयगया रहगया मिबियागया संदमाबियागया अप्पे-
 गइया पायविहारचारिणो पुरिसम्मुरा परिलिप्ता महया
 उक्किसीहणायबोलकल्लरवणं पक्कुम्भिममहास-
 मुहरवत्तं पि व करमाणा चंपाए नयरिए मज्झं म-
 ज्जेणं निगच्छंति, निगच्छतिता जेथोव पुखजरे चेइए तेनेव
 उवागच्छइ, उवागच्छतिता समणस्स जगदओ महावीरस्स
 अदूरसामंते ल्हागीए तित्थपराजिसेसे वासंति, वासिचा
 आणवाहणइं ठावंति, ठावंतिता आणवाहणं हिंतां प्फो-
 रुहांति, पच्छोकिता जेथव समणे जगवं महावीरे तेनेव उवा-
 गच्छइ, उवागच्छिता समणं जगवं महावीरं तिकल्लुभो आ-
 याहिणं पयाहिणं करंति, करिता बंदंति, णमंसंति, बंदिचा
 खमंसिता ण्णासथे णाइरुं सुस्समाणा खमंसमाणा
 अजिमुहा विणएणं पंजलिठमा पज्जुवासंति । तए थं से
 पविचिवाउए इपीते कट्ठाए अक्खे समाये इट्ठुहुं० जाव
 डिणए एहाए० जाव अप्पमहम्मज्जरणासंकिअसरंरे सयाओ
 गिहाओ पादिनिकल्लइ, सयाओ गिहाओ पदिणिकल्लमिचा
 चंपानगरं मज्जे मज्जेणं जेनेव बाहिरिया सव्वे बहेडिआ
 वत्तल्लया० जाव णिसीयइ, णिसीइता तस्स पविचिवाउअस्म
 अक्खेसरसयसइस्साइं पीइदाणं दल्लपति, दल्लपतिता
 सकारेति, सम्माणेति, सकारंता सम्माणेता पक्खिमज्जेइ ।
 तते णं से कूणिए राया भंजसारपुत्ते बलवाउअं आयांतेति,
 आयांतेता एवं बयामी-लिप्पामेव ओ देवाणुप्पिया ! आ-
 जिसेकं इत्थिरयणं पक्किपेहि, इयगयरपवरजोहकल्लिअं व
 चाउरंणिणं मेणं सखाहेहि, सुजदापसुहाण वदेवीणं वा-
 हिरियाए उवट्ठाणालाए पाणिक्कपाणिक्काइं ज्जाभिमु-
 दाइं जुचाइ जाणाइ ठक्खेइ, चंपं णगरं मज्जितवरवाहिरि-
 अं आसिचसिचसुइस्सम्पट्ठरत्त्यं तरावणवीहिअं यंचाइयं चक-
 लिअं खाणाविहरागउत्थियज्जयं पदगाइपदगमंकिअं
 लाउओइयमहिं गोसी ससरसरचंदण० जाव मंथिवट्ठिअं
 करेइ, कारवेइ, करिचा कारवेसा एअमाणात्तिअं पच्छरिप-
 णाइ-निज्जाइस्सामि समणं जगवं महावीरं अजिचंदए;
 तए णं से वलवाउए कूणिएणं रखा एवं वुत्ते समाये इट्ठुहुं०
 जाव हिअए करयअपरिगतियं सिरसाववं मत्थए अज्जलि
 कए एवं बयामी-सामि ति आणाइ विणएणं वयणं
 पक्खिमुण्णेर, पक्खिमुण्णइता इत्थिवाउअं आयांतेति, आयांतेता
 एवं बयामी-लिप्पामेव जो देवाणुप्पिया ! कूणिअस्म
 रखो भंजसारपुत्तस्स आभिसेकं इत्थिरयणं पक्कि-
 प्पेहि, इयगयरपवरजोहकल्लिअं चाउरंणिणिएणं
 सहाइहेहि, सहाइहिता एअमाणात्तिअं पच्छपिणाहि ।
 तए णं से इत्थिवाउए वलवाउअस्स एअमदं मोचा आ-

याए विणएणं वयणं पडिमुण्डे, पडिमुण्डिता ठेआच-
रिअउपदेसमतिविष्णुणाधिकपेहिं सुखिउण्णेहिं उज्जसणे-
वत्थहत्थपरिवत्थिअमुसजं धम्मिअसएणक्खवक्कवइयव-
प्पीअियकच्छवच्छेनेयवद्धगलवरजूसणविराड्यं ति अहिय-
तेअजुत्तं सज्जिअवरकसुपुगविराडं पलं वच्चुलमहुअर-
कयंपयारं चित्तपरिच्छेअपच्छं पहरणावरणभरिअजुक्क-
सजं सच्छत्तं सज्जयं सयंतं सपनां पंचायेसअपरिमंदि-
आजिरायं ओसतिअजमसजुअलयंतं विज्जुपणक्खं व का-
लमेहिं उपाइयपक्खं व चंकमंतं मत्तं गुल्लगुलंते मणपवण-
अइयावेमं जीमं संगामियाओगं आजित्सेकं इत्थिरयणं प-
ट्टिकप्पड, पट्टिकप्पेता हयगयरइपरजोहोअस्सिअं चाठरं-
गिणिं सेणं ससाइइ, ससाहिता जेणेव बलवाउए तेणेव
उवागच्छइ, उवागच्छिता एआणएत्तिअं पच्छुप्पिणइ । तए णं
से बलवाउए जाणसात्तिअं सत्तोवेइ, मरावेइत्ता एवं वयामी-
त्तिप्पामेव भो देवाणुप्पिया ! सुभरापमुहाणं देवीणं बाहि-
रियाए उवज्जाणसत्ताए पणिअकपाणिअक्काइं जत्ताजिमु-
हाइं जुत्ताइं जाणाइं उवद्धेइ, उवद्धेत्ता एअयाणत्तिअं
पच्छुप्पिणइ । तते णं से जाणसात्तिए बलवाउअस्स ए-
अमइं आणाए विणएणं वयणं पडिमुण्डे, पडिमुण्डिता
जेणेव जाणसात्ता तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छिता
जाणाइं पच्छुवेक्खेइ, पच्छुवेक्खेइत्ता जाणाइं संपमज्जेइ,
संपमज्जेइत्ता जाणाइं संबट्टेइ, जाणाइं संबट्टेत्ता जाणाइं णीणेइ,
जाणाइं णीणेत्ता जाणाइं दुत्ते पवीणेइ, पवीणेइत्ता जाणाइं
समलंकरेइ, समलंकरेइत्ता जाणाइं वरजंढकमंभियाइं करेति,
करेत्तिता जेणेव बाहुणसाला तेणेव उवागच्छइ, तेणेव उ-
वागच्छिता बाहुणाइं पच्छुवेक्खेइ, पच्छुवेक्खेइत्ता बाहुणा-
इं संपमज्जेइ, संपमज्जेइत्ता बाहुणाइं णीणेइ, णीणेइत्ता बा-
हुणाइं अप्पकासेइ, अप्पकासेइत्ता दुत्ते पवीणेइ, पवीणेइ-
त्ता बाहुणाइं समलंकरेति, करेत्तिता बाहुणाइं वरजंढक-
मंभियाइं करेइ, करेइत्ता बाहुणाइं जाणाइं जोएइ, जो-
एइत्ता पतोदलत्तिपलअधरे अ समं आउहइ, आउहिता
वट्टमगं गाहेइ, गाहेइत्ता जेणेव बलवाउए तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छिता बलवाउअस्स एआणएत्तिअं पक्खि-
णइ । तते णं से बलवाउए णगरगुत्तिए आरंभेइ, आरंभेइ-
त्ता एवं वयासी-त्तिप्पामेव नो देवाणुप्पिया ! चंपं णगरिं
सर्वजतरवाहिरियं असियं जाव कारेत्ता एअयाणत्ति-
अं पक्खिणइ । तते णं से णगरगुत्तिए बलवाउअस्स ए-
अमइं आणाए विणएणं पडिमुण्डे, पडिमुण्डेत्ता चंपं ण-
गरिं सर्वभतरवाहिरियं आसिअं जाव कारेत्ता जेणेव
बलवाउए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता एआणएत्तिअं

पक्खिणइ । तते णं से बलवाउए कोणिअस्स रज्जे भंजसा-
रपुत्तस्स आजित्सेकं इत्थिरयणं पडिक्कपिअं पातेइ, इयगय-
आव ससाहिअं पासति, सुचवापमुहाणं देवीणं पट्टिजाणा-
इ उवद्धेइत्ता पासति, चंपं णगरिं अजित्तरं जाव मं-
ववट्टिचूअं कयं पासति, पासिता इहुगुहिं चि मायंदिए पी-
अमये० जाव इअए (औ०) जेणेव मज्जणये तेणेव
उवागच्छइ, तेणेव उवागच्छिता मज्जणपरं अणुप-
विमइ, अणुपविमइत्ता समुत्तजालाउज्जाजिरामे चित्तिय-
णिरयणकुट्टिमत्तले रमणिअं एहाणमंढवंति छाणामणि-
रयणभीणचित्तं एहाणपीढंति सुदुग्गिस्से सुक्को-
दएहिं मंघोदएहिं पुक्कोदएहिं सुहोदएहिं पुणे। पुणो
कक्षाणपवरमज्जणविहीये यथिए, तत्थ कोउअस्सएहिं व-
हुविहेहिं कक्षाणपवरमज्जणवयाये पम्हसुक्कपासंगं-
वकामाइयवट्टिअं सरसमुहिरिगोसीसचंदाणुत्तिगतं
अइयसुमदग्धसूरयणमुसंवरं सुइमात्तावसगविसेवये आ-
विक्कपियमुवसे य कप्पियहारिद्धारितसरयणासंभवलं-
वयाणिकदिमुत्तसुकयसोने पियक्केविज्जअंगुलिजगलसि-
यंगपलत्तिपकयाभरणं वरकनगुदिययंभिअनुए अहिय-
क्खसत्तिरीए मुहिरिअंगलंगुत्तिए कुंदलउज्जोविअणणे
मउदित्तितिरए हारोत्थवसुकवरपइयक्खे पासंवपसंवमा-
णपडुक्कयउत्तरिजे णाणामणिकलगणपणविमसमहरिह-
णियउणो वि अ भिभिमित्तविरयमुत्तिस्सिद्धविस्सिद्धलठ-
आविक्खीरवलए किं बहुण कप्पकत्तए चैव अल्लकिय-
विजुमिए एरवईमकोरंढमद्दामेणं उणेणं वरिजमाणेणं
वउवापरचालवीजिये मंगलजयसइयकालोए मज्जणप-
राओ पडिक्किल्लमइ, मज्जणवराओ पट्टिक्किल्लमिता अनेग-
गल्लनायगदंढनायकराईसरत्तवसंभविक्कोदविइउज्जसे-
ड्डिसेणावडत्तववाहुअं असंभिवससत्तिं संपरिउमे वसवस-
हमिहिल्लिए इव गइयणत्तिप्पवरिक्कलतारागणाए मज्जे स-
त्तिं च पियअइंसे णरवई जेणेव बाहिरिया उवद्धाणसत्ता
जेणेव आभिवसे इत्थिरयणे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छि-
त्ता अंजणगिरिकुडसत्तिं गयरई एरवईं वुड्डे, तए णं त-
स्स कूयियस्स रथो जंभसारपुत्तस्स आजित्तिक्कं इत्थिरय-
णं वुड्डस्स सयाणस्स तप्पवमयाए इमे अउद्धमंगलया
पुरओ अहाणुपुब्बीए संपट्टिआ, तं जहा-सोवत्थियसित्तिर-
वत्थयंदिआवत्थवक्कपाणकभहासणकससमच्छदप्पया तथा-
चंतं च णं पुक्ककससजिगारं दिव्वा य वत्थपढाया स-
चायरा दंसणइअआसोअदरसणिज्जा वाउक्कविजय-
वेजयंती उत्तिसआ गगणत्तसुमणुमिहंतं। पुरओ अहाणु-
पुब्बीए संपट्टिआ, तथाणतं च णं वेक्खिअजित्तंतविमसदं
पंढवकोरंढमद्दामोसोत्तिअं चंदमंढलत्तिं समुत्तिअवि-

मलं आयवत्तपनरं सीहासणं वरमणिरयणपादपीठं सपा-
 लभायो अ समाउत्तं बहुकिंकरकम्पकरपुरिसपायत्तपरि-
 कित्तं पुरओ अहाणुपुन्वीए संपडिअं, तथाणंतरं बहवे
 लङ्किगाहा कुंतगाहा चावगाहा चावरगाहा पासग्गाहा
 पात्थयगाहा फलकग्गाहा पीढग्गाहा बीणग्गाहा ह-
 रुकग्गाहा पुरओ अहाणुपुन्वीए संपडिया, तथाणंतरं व-
 हवे कंथियो मुंथियो तिहिंथियो जंथियो पिच्छियो हा-
 सकरा डमकरा चाटकरा बादकरा कंदप्पकरा दव्वकरा
 कोकुड्ढा किट्टिकरा वायंता गायंता हंसंता गन्धंता भायंता
 सायंता रत्तंता आलोअं च करंमाणा जयजयसदं पठं-
 जमाणा पुरओ अहाणुपुन्वीए संपडिआ, तथाणंतरं जबा-
 णंतरमहिहायणाणं हरिभेतामल्लमलियत्थाणं जुंजुविअ-
 लक्षियपुलियवल्लवत्तं चंल्लगंणं लोणवग्गाहावणपोर-
 णतिवईजइयातिक्खिअगइयं लल्लंतल्लामल्लल्लायवरत्तसणा-
 णं सुहजंजणं उच्चल्लगत्थासगअहिलायाचामरंदंरुपीरंभिय-
 कदीणं किंकरवरत्तंरुणरिग्गाहिआणं अट्टसयं वरतुर-
 गाणं पुरओ अहाणुपुन्वीए संपडिअं, तथाणंतरं च एं ई-
 सीदंताणं ईसीमत्ताणं ईसीतुंगाणं ईसीउच्चंगविसाल्लवत्त-
 दंताणं कंचणकोसीपविट्ठंताणं कंचणमथिरयणचूत्तिया-
 णं वरपुरिसारोहगसंपत्ताणं अट्टसयं गवाणं पुरओ अ-
 हाणुपुन्वीए संपडिअं, तथाणंतरं मत्तणं सत्तयाणं सयंदा-
 णं सपकायाणं सत्तोखराणं सणंदिधोसाणं तल्लिलिणी-
 जाल्लपरिक्खत्ताणं हेमवयचेत्ततिभिसकणकणज्जुत्तदास-
 आणं कालापमसुकुण्णं पिमंतकम्पाणं सुसिलिट्ठवत्तमं-
 कल्लपराणं आइखवरतुरगसंपत्ताणं कुसल्लनरंअसा-
 रिसुसंयगहिआणं लत्तीसत्ताणपरिमंदिआणं मकं-
 कदवंसकाणं सत्तावसरवहणावरणज्जिरिअदुसज्जाणं
 अट्टसयं रदाणं पुरओ अहाणुपुन्वीए संपडिअं, तथाणं-
 तरं च एं असिसत्तिकोत्तोमरमूलल्लभमिंमिाल्लप्रणुपा-
 शिसज्जं पायत्ताणं पं पुरओ अहाणुपुन्वीए संपडिअं । तते
 एं से कूणिए राया हारोत्थयसुकपरद्वयवच्छे कुंरुत्तज्जी-
 यिआणणे मउमदित्तसिएर एरसीदे एरवई एरिदे एरवस-
 सहे मणुअरायवत्तज्जकप्पे अम्भहिअरायत्तेअल्लच्छं।
 दिप्पमाणे हत्थिवत्तंथवरगए सकोरेट्टमल्लदोमणं जत्तेणं
 थरिज्जमाणेणं सेअवरचामराहं उडुव्वमाणं हि उडुव्व-
 माणं हि वेत्तमणे चेव एरवई अमरवत्तसिंघिआए इह्वा।
 पेडिअकिचि हयणयरहववरजोहकलियाए चाउरंमिणीए
 सैणए समणग्गममाणग्गे जेणेव पुण्णभइ चेइए तेणेव
 पट्ठारित्थयमाणए, तए एं तसम कूणिएअस रक्षां भंजसा-
 रुपत्तस पुरओ मई आसा आसत्ताण जमतो पांसि णामा

खागधरा पिड्ढो रहसंगेह्वा । तए णं से कूणिए राया
 भंजसारपुत्ते अजुग्गयभिगिरिपग्गाहियत्तालिपंटे इत्थियसे-
 अत्तत्ते पवीइअवाअव्वीयाणि सत्विह्वा। सव्वज्जुतीए स-
 व्ववलेणं सव्वममुदएणं सव्वादरेणं सव्वविभूए सव्ववि-
 जूसाए सव्वसंभयेणं सव्वपुप्फगंधपद्माहंकारेणं सव्वतुदि-
 असइसंमिणाएणं मइया इहीए मइया जुतीए मइया वलेणं
 मइया ममुदएणं मइया वरतुदिअजमगसमगप्पवाइएणं सं-
 खपणवपमइभेरिज्जिअरिखरुद्धिदुक्किसुरयमुअंगदुव्वभिणि-
 ग्गोमणाइयरवेणं चंपाए णयरीए मज्जं मज्जेणं णिग्गच्छ-
 इ । तए णं कूणिएअसर रत्तो चंपाणगरिं मज्जं मज्जेणं णिग्ग-
 च्छमाणस बट्टे अत्थित्थिया कामत्थिआ जोगत्थिआ किं-
 व्विसिआ कोदिआ ज्ञाभत्थिया कारवाहि आसंत्थिआ च-
 क्किया लंगलिया प्पुहंमंल्लिया वक्कमाणा पुत्तमाणेआ सवि-
 यणा ताहिं इट्ठाहिं कंताहिं विआहिं मणुएणाहिं मणामाहिं
 मणाभिरामाहिं हियवग्गणज्जाहिं वग्गाहिं जयविजयमंग-
 लसएहिं अणवरयं अभिणंदंता य अजिणुणंता य एवं वया-
 सी-जय जय खंदा, जय जय जहा, जहं ते अजिअं जिणाहिं
 जिअपालोहिं जिअमभक्कवमाहिं इंदो इव देवाणं चमरो एव
 अमुराणं धरणं इव नागाणं चंदो इव ताराणं भरहो इव
 मणुआणं बहइ वासाइं बहइ वासमाअं बहइ वामसह-
 स्माइं बहइ वामसयत्तहस्माइं अणइसममाणं लुट्ठनुदो पार-
 मां पात्तयाहिं इच्छजणसंपरिचंदो चंपाए णयरीए अम्य-
 सिं च बद्दं गामागरखगरंवेरुक्कव्वरुमंदंताणमुहपट्ठण-
 आरूपमणिगपमंवाहसंनिवेमाणं आरेवच्चं पारेवच्चं सामिअं
 जट्ठिअं मट्ठरगत्तं आणाइसरे मेणावच्चं कारंमाणे पात्त-
 माणं मइया हयणट्ठीयवाइयत्तेतीनल्लतालुहिअणयमुअं-
 गपरहप्पवाइअरवेणं विट्ठलाइं जोगभोगाइं जुंजमाणे वि-
 हरादि ति कइ जयजयसदं पठंजंति । तए णं से कूणिए
 राया जंभसारपुत्ते णयणमाज्ञासहस्माहिं पिच्छिज्जमाणे पे-
 च्छिज्जमाणे हिअयमालासहस्माहिं अभिणंदिज्जमाणे अ-
 भिणदिज्जमाणे मणोरहमाज्ञासहस्माहिं विच्छिप्पमाणे वि-
 च्छिप्पमाणे वयणमाज्ञासहस्माहिं अजिणुव्वमाणे अभियु-
 व्वमाणे कंतिमोहगमुणेहिं पित्थिज्जमाणे पित्थिज्जमाणे बह-
 णं खरणारिसहस्माणं दाहिणहत्थेणं अज्जियत्तासहस्माइं
 पडिच्छमाणे पडिच्छमाणे मंजुमंजुणा दोसेणं पक्खिज्जमा-
 णे पडिज्जमाणे भवणपतिसहस्माइं समइज्जमाणे समइ-
 ज्जमाणे चंपाए णयरीए मज्जं मज्जेणं णिग्गच्छइ, णिग्गच्छ-
 इत्ता नेणव पुच्छभइ चेइए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
 समणस्स भगवओ महावीरस्स अद्रुसामंते उत्ताइए ति-
 त्थयराइए पामइ, पासिआ आभिसंके इत्थियत्ताणं उवेइ,

उविचा आजिनेकाओ इत्थिरवणाओ पबोसहइ, पचोवहइचा अपहइ पंच रापकहुहाई । तं जहा-स-गं ठंठं ठंठं बाहणाओ बासवीअणं, जेणेव समणे जगवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छता समणं जगवं महावीरं पंचविहेणं अजिगमेणं अजिगच्छंति । तं जहा-स-विचाणं दम्भाणं विजसरणयाए अविचाणं दम्भाणं अवि-उसरवयाए एगसाठिअं उचारासंगं करणं वक्तुण्कासं अंजलिपग्गेहं वणसो वणचभावकरणेणं समणं जगवं महावीरं तिक्लुचो आवाहिणं पवाहिणं करेइ, तिक्लु-चो आवाहिणं पवाहिणं करेता वंदति, एमंसति, वंदिता एमंसिता विविहाए पञ्जुवासपाए पञ्जुवासइ । तं जहा-काइयाए बाइआए माणसिआए, कायाए ताव संकुइअग-हृथपाए सुसुसयाणे एमंसयाणे अविमुदे विणएणं अंज-लिठमे वज्जुवसहइ, बाइआए जं जं जगवं वाकरेइ एवमेवं जंते । तद्वेयं जंते ! अविउहमेवं भंते ! असंदिक्कमेवं जंते ! इच्छिअमेवं भंते ! पडिच्छिअमेवं भंते ! इच्छियपकेच्छि-यमेवं भंते ! ते अहंयं तुच्छे बद्धे अपकिक्कलायाणे पञ्जुवासंति, याणसियाए मइया संबंधं जणइता तिक्कय्माणुगारसे व-ज्जुवासइ । ततेणं ताओ सुअपापमुहाओ देवीओ अंतो अंतोउरं से एहायाए० जाव पायच्छिआओ सव्वासंसारविभसियाओ बद्धिं सुत्ताहिं चेत्ताहिं वामणीहिं वन्नीहिं बन्नीहिं पया-उसियाहिं जोणिआहिं पयइविआहिं इंगिणियाहिं वा-सिइणिआहिं सासिआहिं सजसियाहिं मिहलीहिं दमिभिहिं आरवीहिं पुसिदीहिं पकण।हिं बहल।हिं सुवेदीहिं सव-रियाहिं पारसीहिं छायादेसविदेसपरिमांअआहिं इंगिय-चिणियपतिअविजाणियाहिं सदेसणवत्थग्गाहिं अवेसाहिं वेडियाचक्कासवसरिसधरंकुइअगहचरगवंदपरिक्कलाओ अंतोउराओ णिग्माच्छंति, अंतोउराओ णिग्माच्छता जेणेव पा-निएकआइए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छिता पापिएक-पापिएकाइं अजाजिमुहाइं जुआइ जाआइ दुसईति, वुव-हिचा णिअगपरिआससिद्धिं संपरिजुआओ चंपए जवरी-ए मज्जं मज्जेणं णिग्माच्छंति, णिग्माच्छिता जेणेव पुस-अइ वेइए तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छिता समणस्स ज-गवओ महावीरस्स अदूरसामंते अजिदिए तित्थयंराभिडे-से पासंति, पासिता पापिएकपापिएकाइं जाणाइं ठवंति, उ-विचा जाणेहिंता पबोसहंते, जाणेहिंता पबोसहिचा बहहिं सुत्ताइ० जाव परिक्कलाओ जेणेव समणे जगवं महा-वीरं तेणेव उवागच्छंति, तेणेव उवागच्छिता समणं जग-वं महावीरं पंचविहेणं अजिगमेणं अजिगच्छंति । तं जहा-स-विचाणं दम्भाणं विजसरणयाए अविचाणं दम्भाणं अजिउसरणयाए विणओणयाए यापसहइ वक्तुण्का-

से अंजलिपग्गेहं मणसो वणचकरणेणं समणं भगवं म-हावीरं तिक्लुचो आवाहिणं पवाहिणं करेइ, वंदति, एमं-सति, वंदिता एमंसिता कृणिं रायं पुरओ कहु उइ-याओ वेव सपरिवाराओ अजिमुहाओ विणएणं पंच-सिठआओ पञ्जुवासंति । ततेणं समणे भगवं महावीरं कृणिअस्स वंचसारपुचस्स सुजहापमुहाणं देवीणं तसि अ मरति महासियाए परिसाए इसीपरिसाए सुणिपरिसाए जइपरिसाए देवपरिसाए अणेगसयाए अणेगसयवंदाए अणेगमयवंदपरिवाराए ओहवसे अइवसे महक्कसे अप-रिमिअवसरीरियेतेयमाहुण्कंतिजुणे सारयनवत्थणियमहु-रंभीरकौचणियोसतुंदुजिअस्से ठरे वित्थिहाए कंते बहि-आए जिरे सयाइहाए अगसओए अयमणयाए सव्वक्खर-ससिवाइयाए पुमुरचाए सव्वभासाणुगामिणीए तास्स-ईए ओपणणीहासिखा सरेणं अक्कमागहाए जासा जास-ति, अरिहा अम्मं परिकहेइ, तेसि सव्वेसि आरियमणारि-याणं अगिआए अम्ममाइक्खइ, मा वि य णं अक्कमागहा-भासा तेसि सव्वेसि आरियमणारियाणं अण्यो सजास्स-ए परिणमइ । तं जहा-अत्थि लोए, अत्थि अलोए, एवं जी-वा अजीवा वंचे पोक्खे पुणे पावे आसवे संचरे वेणु। णिजारा अरिहंता चक्कदी बलदेवा बाहुदेवा नरका खेर-इया तिरिक्कसोणिआ तिरिक्कसोणिणीओ माया पिया रिसओ देवा देवलोआ सिद्धी सिद्धा परिणिव्वाणपरि-णिज्जुया, अत्थि पाणाइवाए सुसावाए अदिखादाणे मेहु-णे परिगरेइ, अत्थि कोडे माणे माया लोके० जाव भिच्छा-दंसणसहे, अत्थि पाणाइवापवेरमणे सुसावापवेरमणे अ-दिखादाणवेरमणे मेहुणवेरमणे परिमाहवेरमणे० जाव भि-च्छादंसणसहसविनेगे, सव्वं अत्थि भावं अत्थि वि वयसि, सव्वं एत्थि भावं एत्थि वि वयसि, सुविखा कम्मा सुवि-क्षफला जवंति, सुविखा कम्मा सुविक्षफला जवंति, कु-सइ पुसपावे, पवापंति जीवा, सफले कल्लाणपावए अम्मया-इक्खइ, एवमेव णिग्मंये वावयणे सव्वे अपुत्तरे केवसइ सं-मुदे पडिपुत्ते ओआउए सल्लकरणे सिद्धिमगे सुविमगे णिग्मायमगे णिज्जायमगे अवितहमविमंथिसव्वहुक्खपरी-णमगे इइ डिआ जीवा निज्जंति वुज्जंति पुष्पंति परिणि-व्वापंति सव्वहुक्खायमंवं करंति, एवमा पुण एगे जयंता-रो पुच्चकम्मावसेसेणं अयपरेसु देवलोरसु देवदचाए उववचारो भवंति, बइडीए० जाव महासुक्खेसु द्रगइएसु चिराइएसु तेणं तत्थ देवा जवंति महडीए० जाव चिराइ-ई आहारविहाइयवच्छा० जाव पजासमाणा कणोक्का मत्तिकल्लाआ आगमे से अरा० जाव पकिरुवा तपाइक्खइ । एवं सखु वउठिं ठाणेहिं जीवा खेरअचाए कम्मं पकरंति,

नेरइअत्ताए कम्मं पकरोत्ता एणइसु उव्वज्जति । तं जहा-
महारअत्ताए महापरिगमहाए पबिदियवहेण कुणियाहा-
रेण । एवं एएणं अभिज्ञावेणं तिरिक्खजोगिएसु माइल्लयाए
गिअभिस्सलपाए अलिअवपणं उव्वंचएयाए वंचएयाए
मणुस्सेसु पगतिअवयाए पगतिविणनताए साण्णकोसयाए
अमअरियताए देवेषु सरागसंजयेणं संजयासंजयेणं अ-
कामागिअराए वासतरोक्कम्मं तयाइक्खइ, जह खरगा ग-
मंती, जे नेरगा आतवेयणा एएए सारीरमाणसाइं दुक्खाइं
तिरिक्खजोगिए माणुस्सं च अण्णिं बाहिराअरण्येपणा-
पउरं देवे अदेवलोए देविहिं देवसोक्खाइं नरगं तिरिक्ख-
जोगि माणुस्सजावं च देवसोअं च सिद्धे अ सिद्धवसिहिं
ज्जजीवणियं परिकहेइ-जह जीवा वज्जति मुञ्जति, जह य
परिकिअरंति, जह दुक्खाणं अंतं करंति, केइ अपनिवत्ता
अहइइइएगिआ जह जीवा दुक्खसागरमुञ्जति, जह वेरग-
सुवगया कम्मसु मुगं विहाइति, जहा रागेण कट्ठाणं कम्माणं
पावगो फलविवागो, जह य परिहीणकम्मा सिद्धा मि-
द्धाअयमुञ्जति, तमेव धम्मं बुविहं आइक्खइ । तं जहा-अगा-
रधम्मं अणगारधम्मं च, अणगारधम्मो ताव इह तल्लु स-
व्वओ सम्बयाए मुंने जक्किता अगारातो अणगारियं प-
व्वइस्स सम्भाओ पाणाइवायाओ वेरमणं मुसावायअदि-
आदाणेमेणुणपरिगमहाइंओअण्णो वेरमणं, अयमाउसो !
अणगासामाए धम्मं पण्णते, एअस्स धम्मस्स सिक्खाए
उव्वट्टिए निगमं वा निगमं वा विहरमाणे आणए अ-
राहए भवति । अगारधम्मं दुबालसविहं आइक्खइ । तं जहा-
पंच अणुव्वयाइ, तिअि गुणव्वयाइ, चत्तारि सिक्खावयाइ ।
पंच अणुव्वयाइ तं जहा-धूसाओ पाणाइवायाओ वेरमणं
धूसाओ मुसावायाओ वेरमणं धूसाओ अदिआदाणाओ
वेरमणं सदरसंनेने इच्छपरिमाणे । तिअि गुणव्वयाइ-तं
जहा-अणत्त्यदं वेरमणं दिअिअयं तल्लोजपरिजोगपरि-
माणं । चत्तारि सिक्खावयाइ-तं जहा-सामाअं देसावगा-
सिअं पांसहोव्वासे अतिहिंसं विअंगि अपपिअमपरणंतिआ
संसेइणा कूणा राहुणा, अयमाउसो ! अगारसामाए धम्मं
पण्णते । एअस्स धम्मस्स सिक्खाए उव्वट्टिए समणोवासए
समणोवाअिआ वा विहरमाणे आणइअराहए भवति ।
तए णं सा मति महालिआ मणुसपरिसा समणस्स ज-
गवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोआ गिअस्स इहउहुअं
जाव हिअया उट्टाए उट्टति, उट्टाए उट्टिता समणं भगवं
महावीरं तिकल्लुओ आयाहिणं पयाहिणं कोइ, कोइत्ता वं-
दंति खमंसति, वंदिता णमंसिता अरंयेगअआ पंचाणुव्व-
इयं सच्च सिक्खावयं दुबालसविहं गिअधम्मं पविवत्ता,
अवसेसा णं परिता समणं भगवं महावीरं वंदंति, खमंसंति,

वंदिता णमंसिता एवं वयासी-सुअक्खलाए तं अंते ! खि-
गंये पावपणे, एवं सुपण्णेओ सुजासिए सुविणीए सुजा-
विए, अणुअरे ते जंते ! गिगंये पावपणे धम्मं आइ-
क्खमाणा तुभे उव्वसं आइक्खइ, उव्वसं आइक्खमाणा
विवेगं आइक्खइ, विवेगं आइक्खमाणा वेरमणं आइक्खइ,
वेरमणं आइक्खमाणा अक्खणं पावाणं कम्माणं आ-
इक्खइ, णत्थि एं अण्णे केइ समणे वा माहुणे वा जे
परिसधम्ममाइक्खिए किमं ! पुण इओ उअरतरं,
एवं वंदिता जामेव दिअं पाउव्वज्जता तामेव दिअं प-
दिगया । तए णं कुणिए राया जंजसारपुंनं समणस्स ज-
गवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोआ गिअस्स इहउहुअं
जाव हिअए उट्टाए उट्टति, उट्टाए उट्टिता समणं भगवं
महावीरं तिकल्लुओ आयाहिणं पयाहिणं करंति, वंदंति,
खमंसति, वंदिता णमंसिता एवं वयासी-सुअक्खलाए ते जंते !
गिगंये पावपणे जाव किमं ! पुण एओ उअरतरं, एवं
वंदिता जामेव दिअं पाउव्वज्जता तामेव दिअं पदिगए । तते
णं ताओ सुअयापमुहुओ देवीओ समणस्स जगवओ म-
हावीरस्स अंतिए धम्मं सोआ गिअस्स इहउहुअं जाव हि-
अयाओ उट्टाए उट्टति, उट्टाए उट्टिता समणं भगवं महा-
वीरं तिकल्लुओ आयाहिणं पयाहिणं करंति, वंदंति, खमंसं-
ति, वंदिता णमंसिता एवं वयासी-सुअक्खलाए ते जंते !
गिगंये पावपणे जाव किमं ! पुण एओ उअरतरं, एवं
वंदिता जामेव दिअं पाउव्वज्जता तामेव दिअं पदि-
गयाओ । समोसरणं सम्मत्तं । ओ !

केन कलमियादि यच्च विधेयतयोपदिश्यते सा पुच्छ ।
यथा पुच्छनीया कालिनो निगेषाधिनि, यथा जगवान् कोणि-
केन पुच्छः । तथाहि-कल कोणिकः अणिकराअपुत्रः अमणं अ-
गवन्तं महावीरं पप्रच्छ । तद्यथा-जगत्सु ! अकवर्तिनः परित्य-
क्तकामा सुताः कोपयन्ते ? । भगवन्नाअविहितम्-ससमकरक-
पृथिव्यात् । ततोऽसौ ब्रह्मण-अहं कोत्पन्त्ये ? । स्वामिनोक्तम्-
पृथयात् । स उवाच-अहं किं न ससम्माह ? । स्वामिना जगदे-
ससम्पत्तं अकवर्तिनो याति । ततोऽसौ ब्रह्मण-अहं किमहं न अक-
वर्ती, यतो मर्त्यापि हस्यतादिकं तन्सामानसि ! । स्वामिना प्रत्यु-
क्त्वा-नच रत्नावधयो न सन्ति । ततोऽसौ ब्रह्मण-रत्नाणि कृत्वा
जगतोत्रैवाधमप्रवृत्तः कृतमालकयुक्तेषु गृहाद्वारे व्यापादितः
बह्वी गत इति । स्वा० ४ अ० ३ उ० ।

प्रथमोपाङ्गे कूणिकवर्णके "मादियइसुआओ" एतत्सुबु-
द्धौ पिबोर्विनीतया सत्यम् इत्युक्तं, तत्कथमिति प्रश्ने उत्तर-
म्-कूणिकः पिबोर्विनीत एवास्ति, यद्यप्यस्य लक्षणे अणिक-
स्य किञ्चिद्विकल्पमाकारितं तद्विदितवशादेव, कथमन्यथा पि-
तृमरणशोकाकुलितो राजपुत्रं विहाय अय्यायामुचित इति ।
३३९ प्र० सेन० ३ उक्ता० । कूणिकरावधयोस्ततोऽप्येकस्मिन्
कुत्र ग्रन्थे प्रोक्तमस्ति कस्मिन् कुत्र कतिप्रवृत्तिरिति प्रश्ने उत्तर-
म्-रावणाययमवाधारज्य रावणजीवस्य अतुर्दशे अने तीक्ष्ण-

रत्नं त्रिषट्पञ्चसंवरिषे प्रोक्तमस्ति, क्षेत्रव्यक्तितु न दृश्यते । कूणकस्य तु तीर्थकरत्वाप्रत्यक्षकारणं कुत्रापि दृष्टानि न लभ्यन्ति । १५७ प्र० सम० ३ उल्ला० । ('रावण' शब्दे स्पष्टीकृत्यते तैत्त०)

कूपमाध-कूजन्त-वि० । अयत्तं अणति, विपा० १ पु० ७ अ० ।

कू-कूर-पुं० । न० । वज्र भावे विभक्त्य कः । कौ भूमी त्वं वयनं लाति ला-कः । लस्य रः । अछे, वाच० । अ्रोह, उप० १२ अ० । "एतंतेज न कपय, सीयसकृते अयुषिणां व" स० १ सम० । अयुष्मावगमिष्ये कलिस्त्रादी, स्था० ३ हा० ३ उ० । "अ-लयाणि य च उल्लङ्घा, कूरे जायते यगतीसं तु" । स० १ सम० । कू-वि० । रोह, हा० १ पु० ७ अ० । आचा० । निक्षेप, सूत्र० ३ पु० २ अ० । दापये, सूत्र० १ पु० ७ अ० । जीवोपचातोप-देशात्वात् चुके, प्र० ३ आअ० आर । स्था० ० ।

कूरकम् (कू)-कूरकम्-वि० । जगत्तं, आचा० १ पु० ७ अ० २ उ० । कूर कर्मणि, "कूर्यते कर्माहं बाहे एकुम्भमाये तेज कुक्षकेण मृद विपरिवासासुवति" कूराणि गलकर्मणादीनि कर्मावयवमुक्तानि बाह्याऽहः प्रकुर्वाणो विद्वद्भानः तेन कर्मविश-कोर्यादितदुज्ज्वल सातोर्वे सुहृदाऽपगतविषकां विपर्यासमुपैति । आचा० १ पु० २ अ० ३ उ० । कूराणि निर्ययानि निरनुकोत्या-नि कर्माणि अनुष्ठानानि हिंसाभूतस्तेयादीनि सकललोपाऽ-नुष्ठानकारिणि, अष्टादश वा पापस्थानानि । आचा० १ पु० ४ अ० १ उ० ।

कूरगदुप-कूरगदुक-पुं० । प्रलहसिजिनि, आचा० १ पु० ३ अ० ३ उ० ।

कूरिउद-देही-देहीवचनमेतत् । कूरलिकृषादौ, आ० प्र० डि० । कूरलिकृषादिना, वि०० ।

कूरपिङ्ग-ईतृपवन्-वि० । "गौणस्येव कूरः" । ८१ । १२६ । ईतृपवन्स्य गौणस्य कूर इत्यदिशो वा भवति । अल्पपङ्के, 'विच भव कूरपिङ्गा' पङ्के- 'हलिपिङ्गा' प्रा० २ पाद ।

कूरजोषण-कूरभोजन- न० । कूरसाम्रभोजने, पि० ।

कूल-कुल-न० । कुलति आधुणीति अलम्बादम् । कुल अच् । न-पुङ्ग्वन्तिरे, कर्मणि घञर्थे कः । स्त्रोप, तदग्रे, सैन्यपुष्टे च । अ-न्तिके, वाच० । "रययामयकुलाभो" रजतमयं कन्यमयं कूलं यार्त्वा ता रजतमयकुलाः । रा० भा० म० । सैन्यस्य पञ्चाङ्गग्रे, हे० भा० २ वर्ग ।

कूलप्रपाग-कूलप्रपायक-वि० । वानप्रस्थभेदे, ये कूले स्थित्वा शयं कृत्वा मुञ्जते । बी० । नि० ।

कूलवाहग-कूलवाहक-पुं० । स्वनामभवाते मुनी, आ० क० ।

तत्कथा वैभवम्-

इतश्च भेषिकपुत्रः कोणिको राजा स्वपत्नीपञ्चावतीमेरितः स्वभ्रातृद्विहङ्गप्राभे अनकभेषिकार्पितविषकुपजले अष्टाद-शसरिकहारे लेचनकदम्भादिकं वस्तु मार्गितवान् । तौ च सर्वे लात्वा मातामहचटकमहाराजप्राहर्षे वैशाखीनगर्वा गतौ । को-णिकेन मातामहचटकमहाराजप्राहर्षात्सर्ववस्तुसहितौ तौ ज्ञातवौ मार्गितौ । शरणागतवज्रपञ्चरविवर्द्धं बहता तेन न भेषितौ । ततो वधः कोणिकः समाप्रापितशुक्रभरप्रजापत्ये

स्वजीवितं रक्षन् अनोपवाणमपि केदकमहाराजं संग्रामे नि-क्षिप्य वैशाखीनगरीमध्ये क्रितवान्, सञ्चितवर्मा च तां वैशाखीं नगरीं स काणिको रोधयति स्म, नगरीमध्य-स्थितभीतिगिगुप्ततस्वमित्स्वप्रमनावात् तां नगरीं प्रहीतुं न शक्नोति । ततो बहुना कालेन देशतयैवमाकाशे प्राणितम्- "स-मणे जहं कूबवालय, मागहिमं गल्लमं रमिस्सय । एया व अ-लोगबन्दय, वेसाहि नगरि गहिस्सय ॥१॥" कोणिकेनेमां वार्णी भुत्वा स कूबवालकभ्रमणो बिलोक्यमानस्तन् स्थितो ज्ञातः । राजगृहाकारिता मागधिका गयिका । तस्याः सर्वे कथितम् । तथाऽपि प्रतिपक्षम्-तं कूलवालकभ्रमणमहमहाऽऽनेभ्यामिति । कपटभाषिका जाता, साधेन तत्राऽऽगता । तं वन्दिता भवति- स्थाने स्थाने वैश्यानि साधून् च बहिर्वाऽहं भोजनं कुर्वे । धूममच-भूताः । ततो बन्धनार्थं प्रयागना, अनुमदं कुटन, आमुक्तकभ्रम-भक्तं गृहीत । इति भुत्वा कूलवालकभ्रमणस्तस्या उच्चारके-गतः । तथा च मेपालगोटकण्ठसंवेगिता मोक्षका इत्याः । तत्र-ज्ञ-जानन्तरं तस्य अतीसारे जातः । तथा मोक्षधर्मयोगेण निर्धारितः । प्रज्ञासोद्भूतेनादिमिस्तया तस्य विचिं भेदितम्; स कूलवालकभ्रम-णस्तस्यामाहाकोऽनूत् । तथाऽपि स्ववशीभूतः स कोणिकसमीप-मासीतः । कोणिकमाकम्-जोः कूलवालक भ्रमण । वचनं वैशाखी-नगरी गृह्यते तथा क्रियताम् । तेनापि तत्र-च प्रतिपक्ष मैमिषिक-बेषण वैशाखीनगर्धयन्मन्त्रे गत्वा मुनिमुत्तस्वामित्स्वप्रमनावो-नगरीरहको ज्ञातः मैमिषिकोऽयं नगरीलोकः पुष्टः कदा नग-रीरोधोऽपगमिष्यति । स प्राह-यथा एनं स्तुपं धूमय भवत्यत-तदा नगरीरोधापगमो भविष्यतीति भुत्वा तैर्लोकैस्तथा कृतम् । कूलवालकभ्रमणेन बहिर्गताः सञ्जितः कोणिकः तेन तदैव स्तु-पप्रभावरहिता सा नगरी प्रप्ता एव, पतितः कूलवालकभ्रमणः, अविनीतत्वात् । इति कूलवालककथा । वच० १ म० आ० क० ।

कू-कूप-पुं० । कू ईषत् आयो यत्र । कुबति मयदूकाः अस्मिन्-कु-पक्ष दीपेक्ष वा । स्वनामभवाते जलाधारे, "भूमी कातो-ऽत्यधिकसरोरे, गम्भीरो मयदसाक्षितः । बघोऽबद्धः स कूपः-स्यात्, तद्वन्तः कोपमुच्यते" ॥१॥ वाच० । "कूते तपो सिन्धवा-जहा कूचे कन्या पडिता" नि० वृ० १ उ० । आ० क० । कूमक-वि० । व्यावर्त्तकवत्, हा० १ पु० १९ अ० ।

कूवण्य-कूपनक-पुं० । स्वनामभवाते कुम्भकारे, यस्य हि कुमारसन्निवेशे वरमरणयोधे उद्यमे प्रतिसिंस्थिते श्रीविरभग-वति शालायां मुनिबन्धः क्वचित् स्थितः । भा० म० डि० ।

कूवण्य-कूपज्ञात-न० । अवतोदाहरणे, इह वैषं साधनप्रयोगा-किञ्चित्प्रशोधयति स्नानादि विशिष्टशुभभावेहेतुपुत्रं यस्तद्-गुणकरं ददं, यथा कूपजननम् । विशिष्टशुभभावेहेतुपुत्रं यतना-स्नादि ततो गुणकरमिति । कूपजननपक्षे शुभनावाद् तुष्णा-विमुदासेनाऽऽनन्दावासरिति । इदमुक्तं भवति-यथा कूपजननं भ्रमत्तुष्णाकर्द्धमोषेषादिशोषद्वयमपि जलोत्पन्नानस्तत्तुकोदो-धानपोक्ष स्वोपकाराय परोपकाराय किल भवति । प्रति० ।

कूतद-कूपतट-पुं० । कूपसमीपे, "उहि मासेहि संक्षिचि-वत्ततेवसेतो जातो कूतदं हासीय विनासियं" आ० म० डि० ।

कूतर्वज-कूपस्तम्भ-पुं० । कूपमपस्थापितस्तम्भे, वि०० । कूप-कस्तम्भो यत्र खितपदो निषाद्यते । हा० १ पु० ८ अ० ।

कूर्ममण्ड

कूर्ममण्ड-कूर्ममण्ड-पुं० । कृपये मयहे, तनुये वकदेशवे,
“ तुमं किं आपयति कृममण्डको ” नि० पू० १ व० ।

कूर-कूर-पुं० । ‘कू’ शब्दे ऊदादि० वरत् । कूजे, ममोहरे,
पुगम्भरे, रयावयवभेदे, बाब० । अं० तुडे, हा० १ भु० ६ प्र० ।
कृपल-देही-अवयवभेदे, दे० ना० २ वर्ग ।

कृषि-कृषि-पुं० । समाप्तव्याते लक्षिवेदे, यत्र भगवान् श्री-
रत्नामी उपसर्गितः पञ्चाश्वार्यनाथान्तेवासिनीप्यां भाषितः ।
आ० म० रि० । मोषव्यावसके, हा० १ भु० १८ अ० । औरग-
वेषके, हा० १ भु० १ अ० ।

कृषिपञ्च-कृषिपञ्च-न० । मोषव्यावसकसैम्यनिवर्तकसैम्ये,
“सुषुप्तस्य पि कृषिपञ्चस्य आज्ञायस्य दुपर्वसया पि होत्या”
हा० १ भु० १८ अ० ।

कृषि-कृषि-ली० । कृप-एव जी० । स्वायं कः । स्नेहपात्रभेदे,
बाब० । “ जो कुणति कृषियसं कृषिवा कृषिवा जयति ” नि०
पू० १ व० ।

कृषिदाहरण-कृषिदाहरण-न० । समप्रसिद्धे कृपहाते, पं० ८
विष० । (‘ कृष्याय ’ शब्देऽनुपदमेव दाहितम्)

कृषारो-देसी-गर्ताकारे, दे० ना० २ वर्ग ।

कृष्ट-कृष्याद-पुं० । व्यवहारनिकायानामुपरिवर्तिनि व्यवहारजा-
तिविशेषे, प्रअ० ३ आअ० द्वार ।

क्रेत्रण-केतन-न० । वके वस्तुनि, पुण्यकरणसंबन्धिनि मुष्टिप्र-
हणस्थाने वंशादिदले, स्था० ।

“ चचारि क्रेत्रणा पण्यथा । तं जहा-वंसिभूतक्रेत्र-
ण्य, मेद्विसाणक्रेत्रण्य, गोमुक्तिक्रेत्रण्य, अवलेह-
णियाक्रेत्रण्य ।

“चचारि” इत्यादि प्रकटम्, किन्तु केतनं सामान्येन वक्तुं वस्तु
पुण्यकरणस्य वा संबन्धि मुष्टिप्रहणस्थानं वंशादिदलकं तत्र
वक्तुं भवति, केवलमिह सामान्येन वक्तुं वस्तु केतनं पृच्छते, तत्र
वंशीमुखं च तत्केतनं च वंशीमुखकेतनम्, एवं सवेन, नवरं मेद-
विषाणं मेद्विषाणं, गोमुक्ताका प्रतीता (अवलेहणिय चि) अव-
लम्बनामस्य वंशाशलाकारार्थं प्रतन्वीत्युक्त साऽनुलेखनिकति ।
स्था० ४ टा० २ उ० ।

क्रेत्रा-देसी-दामनि, दे० ना० २ वर्ग ।

क्रेत्रारवाणो-देही-पलाणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

क्रे-कवि-केवित्-अभ्य० । किमः लो-जलि वा कः के, किव-
प्रत्ययः । पदप्रत्ययमित्ये । बाब० । अभिदिष्टव्यये, वि-
शे० । “ केह टाया रायपुचो वा ” विपा० १ भु० २ अ० ।
स्था० । अनु० । अन्यदाध्यायै, प्रअ० ३ आअ० द्वार ।

केउ-केतु-पुं० । बाय-तु क्वादेशः । प्रहायाभ, राहोरजे-
देहात्मके प्रभेदे, बाब० । हा० । अकृषिण्यासमायावा-
प्युपगमे अष्टाश्रितितमे महाभेदे, कल्प० ६ कृण । अन्यथा
अष्टाश्रितितमो ज्ञावकेतुः । भू० प्र० २० पाठः । स्था० । चिह्ने,
अज०, हा० १ भु० १ अ० । स्था० । अं० । रा० । जी० । जी० ।

स० । हीतो, ज्योतिषप्रसिद्धे उत्पत्तभेदे च । बाब० । कल्पे, दे०
ना० २ वर्ग ।

केउकर-केतुकर-पुं० । अष्टतत्कार्यकारित्वेन चिह्नकारिणि,
जी० । हा० । स्था० । सूत्र० ।

केउत्वेच-केतुत्वेच-न० । आकाशोदकनिष्पाद्यशब्दे केवभेदे,
आव० ६ अ० । ध० ।

केउच्य-केतुच्य-त्रि० । दृष्टिबाधस्य सिद्धभेगिकापरिकर्मणः
चतुर्थे दशमे च भेदे, स० ।

केउयर्-केतुयती-ली० । किरारस्य किचरेन्द्रस्य किपुलवस्य
किपुलवस्यस्य चाग्रमहिष्याम, म० १० ख० ५ उ० । स्था० । (अ-
स्था जवात्यरकथा ‘अग्रमहिषी’ शब्दे प्र० म० १०१ पृष्ठे दक्षिता)

केउय-केतु-पुं० । अम्बुहीपस्य बाह्याया वेदिकाया इतिज-
स्यां पञ्चनवीतयोजनान्धवगाह स्थिते द्वितीयमहापाताले, ला०
४ टा० २ उ० ।

केउर-केयूर-पुं० । के बाहुशिरसि धाति, या ऊर किचत्, अमुक-
समासः । बाब० । बाह्यजस्यविशेषे, आ० म० प्र० । जी० १० ।
अं० । “ अंगयाहं केउराहं कइराहं तुडियाहं कनिमुत्तयं दस-
मुडियान्तयं ” इत्यादि । अङ्गर्हं केयूरं च बाह्यजस्यविशेष प-
तयोक्त यद्यपि नामकोशे एकार्येतांका, तथाऽपि हाकारविशेषाद्
भेदोऽवगत्ययः । म० १ हा० ३३ उ० । हा० । मरार्थेऽङ्गनस्यां
दिशि पातालकलशे, “ बलयामुहंकेउरं, जूय य तह ईसरे य
बाकम् । ” केयूरः केउरी वा । समवायाङ्गटीकार्या तु केतुः ।
प्रव० २७२ द्वार ।

केमुअ-किशुक-न० । किशुकस्य पुष्पम् । पुष्पफले, “ बहु-
सम् । ” ॥ १५ ॥ इति अयो लुक् । “ किशुके वा । ” ॥ १८ ॥ इत्यादिदेति
यकारः । प्रा० १ पाद । पलाशपुष्पं, हा० १ भु० १६ अ० ।

केफई-कै (के) क (के) यी-ली० । कैफयानां राजा अण्
कैफयः । अन्यजनकजावरूपं पुंयोगे जी० । कैफयी, कैफयी,
कैफयी वा । कैफयपुष्पम्यायाम्, बाब० । अष्टमवाचुदेवतलहम्-
यमातरि, आव० १ अ० । आ० पू० । ति । मस्याः सुमित्रांत
द्वितीयं नाम (सापाटीका) स० । अपरविधेः, सलिलावनीवि-
जये भीतशोकायां नगर्याम्, विभीषणवासुदेवस्य मातरि च ।
आ० म० प्र० ।

केफई-कै (के) क (के) यी-ली० । पूर्वोक्तशब्दार्थः, बाब० ।

केक(य)य-केकय-पुं० । देशभेदे, स च अष्टौन आयोऽज्ञेनानाम् ।
“ केकपकिरायहवमुहकरमुहगयतुरगमिहयमुहाय ” प्रव० २७५
द्वार । प्रहा० । सूत्र० । “ केकय अयं च आरिषं भणियं ” सूत्र० १
भु० ५ अ० १ उ० । केकयाज्ञेनपदः श्वेतवीनगरीराजस्य ।
स्था० ५ टा० । स च देशः कर्मेविशेषे उत्तरस्यामुक्तः । बाब० ।

केका (गा) इय-केकायित-न० । मयूराणां शब्दे, हा० १ भु०
३ अ० ।

केज-करय-त्रि० । कयणीये, स्था० ५ टा० ।

केडव-कैटव-पुं० । “ येत यव ” उ० । १ । १५ । इति येत प-
वम् । ज० १ पाद । “ सदाशुककैडवे हः ” उ० । १ । १६ ।

इति दस्य ङः । प्रा० १ पाद । " कैटजे भो षः " उ० १ । २४० ।
इति प्रस्य षः । मधुप्रातरि वैत्यभेदे, प्रा० १ पाद ।

केषिञ्च-किपत्-विभ० । किमः परिभाषे वतुह । शब्दस्य यः । " इदं किमञ्च डेटिचडेटिलदेहः । " ८ । २ । १४७ । इदं किमञ्च यत्पतदुप्यञ्च पतस्यातोर्नितवोर्नित्वं यत्तिमं यत्तिमं यद्द इत्यादेशो भवति, यत्तदुप्यञ्च । इत्यतः स्थाने डेटिच डेटिल देहः कदाचिदादिभिर्यञ्च, शिवायितीत्योः केषिञ्च, केषिञ्च, के-ह । किपरिभाषपरिमिते, प्रा० ४. याद ।

केतिस-कोहस-नि० । किम् दशः कञ् “इदंकिमोरीशुक्”
 ॥ ६ । ३ । १० । इति (पाणि०) किमः की । पैसाव्याम्-“पाद-
 आदेशेऽस्तिः” ॥ ४ । ३ । ७ । इति द इत्यस्य स्थाने तिरादेशः ।
 किमकारे, प्रा० ४ पाद ।

केतूच-केयूच-पुं० । मेरोईदिणियां दिशि महापाताले, जी०
३ प्रति० ।

केषुल- (केवल) कियत्-त्रि० । “अतोऽनुसः” ८ । ४ ।
 ५३५ । इति किमाः परस्पातोः प्रत्ययस्य डेनुस इत्यादेशः ।
 प्रा० ४ पाद । “वेदकिमायोवः” । ८ । ४ । ४०८ । इति
 अन्वन्तस्य किमां योदेवयवस्य डित् एव इत्यादेशः । प्रा० ४
 पाद । किम्परिन्नाजपरिमिते, प्रा० ४ पाद ।

केतु-कुत्र-अप्य० । “एतु कुत्रात्रे” ८ । ४ । ४०५ । अपभ्रंशे
कुल इत्येतस्य शब्दस्य इति एतु इत्यादेशः । कात्यायनित्थे,
प्रा० ४ पाद ।

केम्ब-कयस्-मव्य० । अपहंशे तयाकपता । केन प्रकारेणेत्यर्थे,
“जो पुण अगिं सीमला, तसु उयहत्तणु केम्ब ?” भा० ४ पाद ।

कथं-केत-युः। 'कित' भिषासे इत्यस्य धातोः क्तिप्सन्त उच्यन्ते-
 अलिङ्गित घञि केतः। गृहे, ब्रह्म ४ द्वार। बिभे, ब्रह्मसुषुप्ति-
 दायिकं, स्थाय ४ जा। कथमिति गृह्यम्। "कथं गायम बिभ्वं"
 आ० बृ० ६ ब०। जाये बज्र। शास्त्रे, प्रज्ञायां, संकल्पे, मन्त्रये,
 ज्ञातारि च। वाच०।

श्रेय-त्रि० । कयसीये, स्या० ए ठा० ।

केवइअहुं-केकपाई-न० । केकयजनपदस्यार्थे, यत्र श्वेताग्नि-
 क्य बगरी, तत्र आर्यलोचनम् । "स्वयंविया य नयरी, केवइअहुं
 च आरियं भवियं ।" प्रज्ञा० १ पद । प्रब० ।

केपुई-केतकी-ली०। केतकशब्दात् “विह्रीरादिभ्यश्च” ४।१।४१।
 विहृभ्यो गौरादिभ्यश्च ऊर्ष् शति (पाणि०) ऊर्ष्। बलयाक्यवन-
 स्थितिभेदे, प्रह्ण० १ पद। आभा०। शुष्कवपस्पतिभेदे, प्रह्ण०
 १ पद। संवत्ताजीवकमस्पतिभेदे, ज० म शु० उ०। ग-
 म्भकभ्यन्नेदे च। रा०। केतकी पाटला। जं० १ वृ०।

क्रेयग-केतक-पुं०। कित मित्राले एवह, केतकः। सुखिकापुत्रो ज-
 म्भुक्तः ककचपक्षद इत्युक्तकाले वृक्षे, तत्पुत्रे, न०। केत स्वा-
 थे कः। धवज, पुं०। काच०। अङ्गुलमुद्रिगणित्युहादिके विधे,
 स्थानं १० टा०।

क्रेयण-क्रेतन-॥०॥ सङ्गते, स्थ० ४ उ० ॥ शृङ्गमयधनुर्मध्ये काष्ठ-
मयमुष्टिकायाम्, उच० ॥ "धनुं पराक्रमं किञ्चा, जीवं च शरियं सया ॥
धिर्दं च क्रेयणं किञ्चा, सखेयं पश्चिमं य ॥२१॥" क्रेतनं शृङ्गमयं
१६१

अनुमेयेषां कदा मुष्टिस्थानं कृत्या। तस्य ० ३००। अत्यन्तमन्ये, तस्य ०
 ३०० १३०। सामान्येन यत्के वस्तुनि, पुष्पकरवद्वयस्य वा स-
 म्यगिच्छाति मुष्टिग्रहणस्थाने भ्रंशमिच्छते, तस्य ० ४३०। २४०। (निम्न-
 ०) गन्धानामुपग्रहणस्थाने प्राप्यमप्यनं भाग्यं भक्ष्ये कथं प्रत्येत
 "सं कथयं अरिहरे पुरिषात्" कथ्यकेतनं भाग्योपरिपुष्प-
 सन्ध्यां वेति, प्रापकेतनं कोजिच्छा, तस्य सामान्येकविंशं केनाप्य-
 नूनतः पूर्वं प्रपञ्चमुपैति। तस्य ० १ मुष्टे ३०० ३००। निम-
 न्ये, प्रपञ्चे, पुष्टि, विष्टि, प्रापानि, कृत्ये, प्रपञ्चे, तस्य ० ३००।

केयव-कैतव-प्र० । कितवस्य भावः कर्म वा । मात्वे, पूते, वैभू-
 र्थ्यमयी, स्वार्थे अण् । कितवे, शठे, पूतकारके, ध्वरे व ।
 पुं० । "कैतवेमाकाशस्तां वा, युदे वा मायतां जनुः ।" "होम्य
 तव कैतवं पायम्ब । तेऽग्रिमप्रम ।" 'वदोवास्तद्वैमि कैत-
 वम्' । वाच० । आ० प्र० द्वि० ।

केयाधनिया-केयाधटिका-ली० । रज्जुप्राप्तबन्धवटिकायाम्,
म० १३ हा० ए० व० ।

केयाघटिकाकिञ्च हृत्यगम-केयाघटिकाकृत्यहस्तगत-त्रि०के-
याघटिकासप्तमं यन्मूल्यं कार्यं तत्रस्ते गतं यस्य स तथा ।
इत्तद्वृत्तकेयाघटिकां, “केयाघटिं किञ्च हृत्यगमार्हं क-
यार्हं चित्त्वित्त्वा ।” म० १३ हा० ६ उ० ।

केपार-केदार-पुं० । के शिरसि दारोऽस्य, केन जलेन दारो यस्य वा । एतच्च । हिमालयस्थे पर्वतत्रये, तत्स्थे शिवसिङ्गमेवे, जगन्निवारणार्थं कतुष्पात्रं सेतुबन्धयुक्ते क्षेत्रे आलम्बाले, वाच० । वस्रे, आवा० २ कु० ११ अ० ।

केरव-केरव-पु० । स्त्री० । के जले रीति ह अन्न, भलुकुसमासः ।
हंसे, वाच० । तस्य प्रियम् अण् । कुमुदे, छत्रोत्पले, शशी,
पुं० । कैतवे, न० । वाच० । आ० म० ।

केरिस-कीदृश-वि० । “दयोः किमपि टक्सकः” छ । १ । १४५ ।
इति श्रुतौ रिपादेशः । प्र० १ पादः । “पापीयूपापीकविनी-
तकर्कशंयद्ये” छ । १ । १०५ । इति ईत पद्यम् । प्र० १ पादः ।
किन्प्रकारे, “भगुनाये केरिसे बुसे” ख० प्र० १ पादः ।

कस-कदल-पु० । वृषा० कलक । “ वा कदले ” । ७।१।१६७।
 इत्यादिः स्वरस्य परेण सत्स्वरस्यञ्जनेन सह एदु वा । प्रा० १
 पाद । रम्भावुके, वाच० ।

केलाय-समारब्ध-विष-पा० । सम्यक् समन्तात् प्रतियत्ने,
 “समारब्धव्यवृत्त्यसारसमारकेलायाः” ॥८॥ ४ । ६५॥ इति-
 समारब्धः केलायः ॥६६॥ “केलायद्, समारम्भद्, समारब्धयति”
 प्रा० ४ पाद ।

केलास-केलास-पुं० । केला बिलासः सीदत्यसिञ्जति । सद्
आचारे-वा इ । स्फटिके, बाब० ।

केनास-पुं० के अने लासो लसम दीसिरस्य। अशुकसमासः।
केनासः स्फटिकसस्येव शुभ्रः अणः। केनीनां समूहः अणः। केनाम।
तेनास्यतेऽव। आस-आधारे अशु वा। आश०। "येत यत्"
। ७। १। १४५५। इत्येकादस्य पदम्। अ० १ पादः। शिबकुदे-
रयोः स्थाने पर्येतनेय, आश००। "केनासप्रभावा यत्, गुञ्जना
आगता वा।"। अरुति अशुककवेण, प्रयाप्रया दियारि वा।"। आ०

५३० ३३० । अमुकेल्लभ्यमानाजनेदे, तदावासपयते च । स्था०
४ डा० ३ उ० । भाजनविशेषे, तैक्ष्णिकाला रात्र्यस्य । मृग-
मैलनाजनिविशेषः । नि० ३ वर्ग । डा० । नन्दिश्वरस्ये तदधि-
पदेवे, सु० प्र० १० पाहु० । रात्र्यमकलस्ये नवमे कृत्ते पुत्रले,
सु० प्र० २० पाहु० । च० प्र० । साकेतनगरे जाते स्वामय्याने
पुष्टपते, ताकथा अन्तकृष्टासु पठे धर्मे सप्तमध्वनये सुविता ।
यथा-स च साकेतनगरे जातस्त्वैव श्रीश्रीरान्तिके प्रमज्य डा-
वश बर्षाणि प्रमज्यपर्यायं परिपाल्य विपुले सिद्धः । अन्त० ६०० ।

केलाससभ-कैलाससभ-नि० । कैलासपर्यन्तुष्ये, वस० ८८० ।
“ सुवन्नरूपस्य य पव्या भवे, सिया दु कैलाससमा लस-
न्त्या । नरस्स लुप्सस न तेहि किंचि, इच्छा दु आग्राससमा
अभयतिया ” ॥ ४८ ॥ उ० १० ॥

केलि-कैलि-पु० । स्त्री० । केल-इत् । शूतकीडादिकायां क्रीडाया-
म, च० २ अधि० । प्र० ० । जी० । परिहासे, सु० १ उ० । नम-
यि, कामे च । औ० । “विहारे सह कान्तेन, क्रीडितं कलिरुच्य-
ते ।” पृथिव्या, वाच० ।

केली-कदली-स्त्री० । “ वा कदले ” ॥ ८ । १ । १६७ ॥ इति
आदेः स्वरस्य परेषु सस्वरस्यजनेन सह पठ्य वा । रम्भाया-
म, प्रा० १ पाद ।

केल्य-कियत्-वि० । कियरिमाये, भ० ६ श० १ उ० । कि-
यासक्याके, “ केवद्या न जते । शीवसमूहा परणसा ।” जी०
३ प्रति० । “आभासति केधनियं, स्याए किं ते संजिती ।” सु०
प्र० १ पाहु० । “ केवद्यं कालं ति ” कियता कालेन निर्वर्यते ।
भ० १२ श० ४ उ० । कतिकालं यावति इत्यर्थे, स्था० ३
डा० १ उ० ।

केवद-कैवले-पुं० । स्त्री० । के जले वर्तते वृत्त अलुकसमासः ।
ततः स्थाप्य अण् । “ सैस्याधूर्ताऽऽनौ ।” ॥ २ । ३० । इति
सैव्य ह् । “ कैवदः ।” प्रा० १ पाद । धीवरजाती, वाच० ।

केवदिय-कैली-रूपके, वृ० १ उ० ।

केवल-केवल-न० । केवु सवने, वृ० ० कल । शिरसि बलय-
ति वृ० ० बल प्रापणे अन्व । वाच० । संपूर्ण, आ० वृ० ३ अ० ।
परिपूर्ण, नि० १ वर्ग । विशो । स्था० ० डा० । अ० ० । अत-
न्ते, एकस्मिन्, स्था० ३ डा० ४ उ० । असहाय, स्था० २ डा०
१ उ० । पा० । दशा० । औ० । आ० म० । कर्म० । अत्रितीयं,
भ० ९ श० ३३ उ० । डा० । वृत्ते अन्वपदार्थासंख्ये, वृ० ४
अ० । “ केवलं मुने भविषा अगात्रयो अगमयिष्य पञ्चडा ”
“ केवलां शुद्धां संपूर्णां वा, अनन्तारतामिति यागः । भ० ६ श०
३१ उ० । “ केवलगाण ” शब्दे दृष्टीप्यमाणस्वरूपे परिपूर्ण
ज्ञाने, स्था० ४ डा० १ उ० ।

केवलकल्प-केवलकल्प-पुं० । केवलः परिपूर्णः कल्पत इति
कल्पः, स्वकार्यकरणसामर्थ्यापेन । ततः कर्मधारयः । भ० ३
श० १ उ० । डा० । स्था० । नि० । केवलकल्पं परिपूर्णं, भ०
६ श० ४ उ० । “ केवलकल्पं जंबुदीपं ” जी० ३ प्रति० । “ के-
वलकल्पा पुडवी चलेडा ” “ केवलेव केवलकल्पा, ईदृशना
खेद न विवक्ष्यते, अतः परिपूर्णैः । परिपूर्णया वात ।
स्था० ३ डा० ४ उ० ।

केवलकसर-केवदासर-न० । केवलज्ञान, विश० ।

केवलजुगलावरण-केवदाजुगलावरण-न० । केवलजुगलं के-
वलज्ञानकेवलदर्शनरूपं तस्य आवरणे आच्छादकं कर्मणि
केवलज्ञानावरणकवलदर्शनावरणग्निके, कर्म० ५ कर्म० ।

केवलाणां-केवलज्ञान-न० । “ केवलगाणे डुविदे पञ्चते । तं जहा-
मय्यकेवलगाणे चैव, सिद्धकेवलगाणे चैव ।” (व्याख्यास्य स्व-
स्वस्थाने व्याख्यास्यते) स्था० १ डा० १ उ० । कर्म० । भ० ।
यथावस्थितांशेषभूतजवृत्ताविभावस्वभावावभासिनि, स्था०
५ डा० ३ उ० । समस्तपदार्थाविर्भावके, वृ० १ । सु० ६ अ० ।
अ० ० । प्रत्यक्षज्ञानभेदे, विश० ।

(१) केवलज्ञानशब्दाधिकरणम् ।

(२) केवलज्ञानस्वरूपानिर्वचनम् ।

(३) केवलज्ञानसङ्गमम् ।

(४) केवलज्ञानस्य सिद्धिः ।

(५) केवलज्ञानस्य प्रतिपादनम् ।

(६) केवलज्ञानस्य साधयर्थसिद्धयनिरूपणम् ।

(७) अस्याप्राप्य विषयपरिच्छेदप्रकाशकरणम् ।

(८) केवलज्ञानभेदः, विश० ।

(९) सिद्धकेवलज्ञानस्य द्वैविध्यनिरूपणम् ।

(१०) सिद्धस्वरूपनिरूपणम् ।

(११) समुत्पन्नकेवलज्ञानस्य शब्देन देशनां दत्तो
न काऽपि कृतिः ।

(१२) सत्यप्रकरणम् ।

(१३) कीदृशं केवलज्ञानं जयति ।

(१४) केवलज्ञानदर्शनयोः प्रतिबन्धः ।

(१) अथ केवलज्ञानविषयं शब्दार्थमाह—

केवलमेवं मुच्यं, सगलमाहाराणं अग्र्यं तं च ।

पायं च नाणसदो, नामसमाणाहिरण्योऽयं ॥ ८४ ॥

केवलमिति व्याख्येयं पदम् । ततः केवलमिति कोऽर्थः ?
इत्याह—एकमसहायम्, इत्यादिवाहयानेपेक्षित्वा, त-
न्नाये शेषज्ञासिद्धिकज्ञाननिवृत्तेर्वा । वृत्तिर्निर्मेत, सकलावरण-
मलकलङ्कविमगसंभूतत्वादिति । सकलं परिपूर्णं, संपूर्णैक्यप्रा-
दित्वात् । अस्याधारणमन्तस्य, तादृशापरज्ञानाभावान् । अ-
नन्तम्, अप्रतिपातित्वेनाविधमानपर्यन्तत्वात् । इत्येकविध्यं
केवलशब्दोऽत्र वर्णते । केवलं च तद् ज्ञानं च केवलज्ञानमिति
समासः । आह—तन्वाभिनिर्वायिकादौ नि ज्ञानवाचकानि ना-
मान्येव आभ्युक्ता । “ अन्त्याभिमुद्रा निपञ्चा ” इत्यादीं स-
र्वत्र व्युत्पादितानि, ज्ञानशब्दस्तु न क्वचिदुक्तान्, स कथं ल-
भ्यते ? इत्याशङ्क्याह—(पाये जेत्यादि) प्रकमलज्वाला ज्ञा-
नशब्द आभिनिर्वायिकभूतानि विज्ञानाभिधायकानामिति स-
मानाधिकरणः स्वयमेव योजनीयः, स च योजित एव । त-
द्यथा—आभिनिर्वायिकं च तद् ज्ञानं च, भुवं च तज्ज्ञानं जेत्यादि ।
कचिद्वैयर्थ्यकरणसमासादपि संभवतीति प्राये प्रहस्यम् । स
च मनःपर्यायज्ञाने दृष्टि पक्ष । अन्त्यापि च यथासंभवं द्रष्ट-
व्यम् । इति गाथायः ॥ ८४ ॥ विश० । वृ० । आ० म० । न० ।

(२) केवलज्ञानस्वरूपानिर्वचनम्—

केवलमेकमसहायं, मत्यादिज्ञाननिरपेक्षत्वात् । केवलज्ञान—

प्राप्तुं भवेत् मत्यादीनामसंनवात् । ननु पुनः कथमसंभवः ? या-
वता मनिहानादीनि स्वस्वावरणसंयोगशमेऽपि प्रादुष्यन्ति,
ततो निवृत्तस्वस्वावरणविशेषे तां नुतुरां भविष्यति, आ-
रिपरिप्राणमवत् । उक्तं च—“आवरणदेशे विभगं, आर्द्रं विज्जति
मनुस्यारिषः । आवरणसर्वविभगं, क्व तर्हं न होति जी-
वस्वसः ?” ॥१॥ उच्यते—इह आत्यस्य मरकतादिमणेशोपदिग्ध-
स्य भावभावापि समूलमलारगमस्तावद्यथा यथा देहातो म-
हाविषयस्तथा तथा देशतोऽभिव्यक्तिकपञ्चायने, सा च क्वचित्क-
र्त्वाचित्कपञ्चायति इत्यनेकप्रकाराः, तथाऽऽत्मनोऽपि सकलका-
लावसांभिर्निखिलपदार्थपरिच्छेदकणैकप्रकारमार्थिकस्वरूपस्या-
प्याऽऽवरणमलपटलतिरोहितस्वरूपस्य भावभावापि निखि-
लकर्ममहापगमस्तावद्यथा देशतः कर्ममहाच्छेदः तथा तथा दे-
शतः तस्य विहासिदृग्भूतमेतं, सा च क्वचित्कदाचित्कपञ्चायति-
नेकप्रकाराः । उक्तं च—“मलविहङ्गमिदं विहङ्गमिदं जनेकप्रकारतः ।
कर्मविहङ्गमिदं विहङ्गमिदं विहङ्गमिदं जनेकप्रकारतः” ॥१॥ सा जनेक-
प्रकारतः मतिश्रुतादिज्ञेयमसंशयः । ततो यथा मरकतमणेरुपे-
महापगमसंभवे समस्तास्पष्टदृश्यव्यक्तिकपञ्चेन धविस्फुट-
रूपकाऽभिव्यक्तिकपञ्चायते, तद्वदात्मनोऽपि भावदृशेन चारित्र्यमहा-
वसतो निशोधाऽऽवरणप्रहाणादृशे पदेष्टान्भावपञ्चेदेनैककथा अ-
तिपरिस्फुटा सर्ववस्तुपर्यायसाक्षात्कारिणी विहासिदृग्भवति ।
तथा चोक्तम्—“यथा जालस्य रत्नस्य, निशेषमलहानिभिः ।
स्फुटकपाभिर्मयिक-विहासिस्तद्वदात्मनः” ॥१॥ ततो मत्या-
द्विनिर्णये केवलज्ञानम् । न० । तथा भागमः—“केवली नं
जने ! आयाणेहि आणहं पासहं ! गोयमा ! नो इण्णे स मने । से
केवलेट्टेणं ! गोयमा ! केवली नं पुण्ड्रिकेणं मियं पि आणहं, अ-
मियं पि आणहं । जाय निवृद्धं संसेण केवलसिस्से से तेण्डुं जी-
वाणं य सुहं डुक्कं जीवे जीवहं तदेव जविषा य परंतदुक्क-
वेणण अचमाया य केवली, संवं मने ! जने !” ॥ ४० ॥
१० व० । अथ वा युक्तं केवलं, तदाऽऽवरणमलकलङ्कस्य नि-
शेषतोऽप्युपगमात्, सकलं वा केवलं, तदाऽऽवरणमलकलङ्कस्य नि-
शेषतोऽप्युपगमतः संपूर्णोत्पत्तेः । असाधारणं वा केवलम्, अन्य-
सदृशत्वात्, अन्यत्वं वा केवलं, हेयानन्तत्वात् । केवलं च तज्ज्ञानं
च केवलज्ञानम् ॥ न० ।

अथ किस्रुपं केवलज्ञानम् ? इत्याह—

स्वरूपपामनो भवतु, किं त्वनादिमत्ताऽऽवृत्तम् ।

जात्यरत्नांशुवत्स्य, कृतारस्यासत्प्रायतः ॥ ३ ॥

स्वरूपं स्वभाव एव, अवधारणार्थस्य दिग्दर्शकं संभवत् ।
कस्येष्टाह—आत्मनो जीवस्य यत्तत् केवलज्ञानम् । एतेन चेदु-
क्तं भवति—न प्रतिविधायमात्रं केवलज्ञानं, तस्याभाषकपत्वात् ।
नाप्यात्मनो निर्भरं, एवमात्मज्ञानसंबन्धप्रसङ्गात् । नापि समवा-
यवशात् तत्र वसेत् शक्ति समवायकृतो विशेषः, तस्यैकत्वेन संब-
न्धतद्भवेत्तत्प्रसङ्गादिति । ननु यद्यतदात्मनः स्वरूपं तत्कृतः सदा नो-
पसङ्ग्यतः, इत्याह—किं तु केवलमनादिरभाषण्यो यो मतो ज्ञा-
नावरणादिकर्मरूपः, तेनावृतमच्छादितम् ; अनादिमत्तावृत्तिमिति
कृत्वा सदा नोपसङ्ग्यतः । अनादित्वं च कर्ममहस्य प्रवाहापेक्षया,
सादित्वं चास्य मुक्तस्यैव बन्धाभावः स्यादिति । किञ्चित्स्याह—
जात्यं प्रधानं यत्कलं माणिक्यमरकत्वादि, तस्यांशकः किरणास्त-
इव, जात्यरत्नांशुवत् तस्यानादिमहस्य, कृपाचित्तात्वात्, स्या-

त्संजायते तत्केवलज्ञानम् । मलकृप वरकं स्यादित्याह—उपाय-
त उपायादेतोः, सामायिकाज्यासलक्षणम् । नन्वादिवादेव न
युक्तोऽस्य कर्ममलविशेषो ब्योमात्मनोरिव । नेमम् । अनादित्वे-
ऽपि रत्नांशुमलसंयोगस्याप्यतः कृपदृष्टानात् । आह च—“अह-
वेह कंचणाकल-संयोगोऽप्याह संनदमो वि । बोधिज्जाह
मुवायं, तह जोगो जीवकम्मानं” ॥ ३ ॥

नन्वाऽऽत्मस्वरूपेऽपीदं केवलज्ञानं कथं लोकाशो-
कप्रकाशकमित्यत आह—

आत्मनस्तत्त्वज्ञावत्त्वा—ल्लोकाशो कप्रकाशकम् ।

अत एव तदुत्पत्ति—समयेऽपि यथोदितम् ॥ ४ ॥

आत्मनो जीवस्य, तल्लोकाशो कप्रकाशकं, स्वभावो यस्य स त-
था, तद्वत्त्वत्वं, तस्मात्तत्त्वमावत्त्वात्, लोकाशो कप्रकाशकं
सकलपदार्थसाधार्थिर्भावकमित्यर्थः, केवलमिति प्रकृतम् ।
ननुत्पत्तिसमये तद्यथोक्तप्रकारं न संगतम्, उच्यमानत्वात् दी-
पादिरिव । दीपो हि क्रमेण स्वप्रकाशं प्रकाशयतीत्यत आह—
(अत एवेति) यत एव तल्लोकाशो कप्रकाशकस्वभावामकपम्
अत एव कारणात्केवलज्ञानमुत्पत्तिसमयेऽपि प्रादुर्भाव-
णेऽपि, आस्तामुत्पत्तिसमयानन्तरम् । यद्योदितमुक्तस्वरूपमेव,
युगपत्तल्लोकाशो कप्रकाशकमित्यर्थः ॥ ४ ॥ ॥ ३ ॥ ॥ ४ ॥ । सम्भ० ।

(३) तद्वक्तव्यम् । सकलमत्यर्थं लक्षयन्ति—

सकलं तु सामग्रीविशेषतः समुद्भूतसमस्तावरणकृपाऽपेक्षं
निखिलदृश्यपर्यायसाक्षात्कारिस्वरूपं केवलज्ञानमिति ॥ ३ ॥

सामग्री सम्यग्दर्शनादिलक्षणाभ्यन्तरङ्गा, बाहिरङ्गा तु जिनका-
निकमनुपमत्वादि लक्षणा, ततः सामग्रीविशेषात्प्रत्यक्षमात्मसा-
म्प्रीतिः, समुद्भूतो यः समस्तावरणकृपाः सकलघातसिंघातवि-
घातः, तद्वत्केलं सकलवस्तुप्रकाशस्वभावं, केवलज्ञानं ज्ञातव्यम् ।

(४) केवलज्ञानस्य सिद्धिः—

यस्तु नैतद्वन्तं मीमांसकः, मीमांसनीया तन्मनीषा । तथाहि-
बाधकभावात्साक्षात्कामावाह्य सकलमलकप्रतिक्षेपः कदाप्ये-
तः । आशयको प्रत्यक्ष, अग्रयणं वा बाधकमजिद्वधाः । प्रत्यक्षं
चेत्पारमार्थिकं, सांख्यवदार्थिकं वा ? । पारमार्थिकमपि विकलं,
सकलं वा ? । विकलमप्यवधिषङ्कणं, मनःपर्यायरूपं वा ? । नैत-
त्पक्षद्वयमपि क्रमेण, द्वयस्यास्य क्रमेण क्षिपिद्वयमनोव-
र्णणागोचरत्वेन तद्व्यावर्तिकावधौतत्वात् । सकलं चेत्,
अहो ! शुद्धिचिन्तावृत्ती, यत्केवलमेव केवलप्रत्यक्षस्या-
स्याज्ञातं विभावयतीति वदति, कृत्वाऽपि प्रत्युत्पत्तिमादित्वा स्त-
न्यध्यायन्, बान्धवेषोऽपि च विघातानुसंसात् । सांख्यवदार्थिक-
मप्यनिन्दितं नैव, इन्द्रियोक्तं वा ? । न तावत् प्रत्यक्ष, अस्य
प्रतिमाऽतिरिक्तस्व स्वाभाविविषयभूतमुजादिमात्रगोचरत्वात् ।
प्रतिभं तु तद्व्यावर्तकं नानुनृत्यत एव । परिभूयं तु स्वकीयं, परकीयं
वा ? । स्वकीयमपीदानीमत्र तद्व्यावर्तकं, सर्वत्र सर्वदा वा ? । प्राचि-
पक्षे विधे विमर्शितं ज्ञानम्, तथा तद्व्यावर्तकस्यास्मान्निरप्यधीः ।
हिरीये तु सर्वदेशकालानाकलस्येदं तद्व्यावर्तकमुद्भावेत्यतः, इतरथा
वा ! आकलस्य वेदाकालं मन्दतज्ज्ञानम्, अवस्थेव सकलका-
लसकलपदार्थोद्देशविशेषवेदेति चेन्नस्य तादृशप्रसङ्गे ।
अनाकलस्य चेत्, कथं सकलदेशकालाऽनाकलने सर्वत्र सर्वदा
वेदं तादृक् नास्तीति प्रतीतिरकलस्य, परकीयमपीदानीमत्र

तद्भावं वाचेत्, सर्वत्र सर्वदा वेत्यादिविकल्पकालजर्जरभूतं न महाधनपुरीं चारयितुं धीरतां दधाति । कथं वा परबुद्धरक्षा-
निष्ठां भवामेवमचूट ? । तादृकप्रत्यक्षप्रतिज्ञेयत्वं प्रत्यक्षं प्राब-
ल्लिह्य मनेति तेन कथमावेत्तु ? यदि कथिते प्रत्यक्षे, तर्हि ताद-
ृकप्रतिज्ञेयत्वे प्रत्यक्षं नास्त्येव, इत्युच्यते तद्वत्तत्त्वात् न च व्या-
कुर्महे इति किं न तथाऽनुमन्यसे ? । अथ न वीर्यान्वीनः प्रमा-
णप्रयोगः समुद्भायः, परकीयः कथमिति बाधयत् ? । न कस्यचं
स्वप्रत्यक्षं त्वत्प्रत्यक्षं कर्तुं शक्नोति, बलसा तु यथाऽस्ती कथय-
ति, तथा वयमपि । अथ तदुपदर्शितेऽप्येव संवादात्तद्वचः प्र-
मायम् । कथंचं प्रत्यक्षम्, अमत्यक्षं वा संवात्वं स्यात् ? इत्यादि
पूर्वाप्याचयेनेमानवस्थाविवक्षस्तत्तां कथं कर्तेमीया ? । किञ्च-
संविधाभिनिष्ठायाश्चरत्वादेरिद्वयमप्यक्षं सकलप्रत्यक्षस्य विधी,
प्रतिषेधे वा सूक्ष्मेव बराकम् । न च त्वयस्तेनाऽज्ञातः प्रत्यक्षं
प्रेषयते । तथापि हि किमिदानीमपहस्तसर्वेलेन तपस्विनाऽज्ञा-
तप्रमाणेन कस्येवम् ? । तत्र प्रत्यक्षं तद्वाधविधानसंविधा-
नोदुरम् । अमत्यक्षमपि प्रत्यक्षाभावाप्रमम्, अपरप्रमा-
णकपं वा प्रणिपद्येत् ? । आद्यं चेत् तर्हि दिक्कादृश-
वाममस्तमकुम्भजान्जोदहात्म्योचरदियोचरप्रत्यक्षाज्ञावात् ते-
वामभावं ज्ञेयेत् । द्वितीये चेद्वाचस्वभावात्, अज्ञावस्वभावं वा ? ।
आवस्वज्ञावमप्यनुमानम्, शाब्दम्, अर्थोपपत्तिः, उपमानं वा ? ।
अनुमानं चेत्, कस्तत्र धर्मी ?-सकलप्रत्यक्षं, पुरुषो वा कश्चि-
त् ? । सकलप्रत्यक्षं चेत्, ततोवाधीयमानाः समस्तो हेतुराध्या-
सिद्धतामाभ्येतुं, भवत्यस्तस्याऽऽसिद्धेः । पुरुषोपेति सर्वज्ञः, त-
द्वयो वा धर्मी भवत्येति । सर्वज्ञमेव, किं सर्वज्ञत्वेन निश्चीता,
वराभ्युपगता वा ? । निश्चीतमेव कथं तत्र तादृकप्रत्यक्षप्रतिज्ञेयः
मेक्षाकारित्यः कर्तुमुचिताः ? । तस्मिन्पक्षे कस्याप्येनेव तद्वाधनात् ।
अथ सर्वज्ञत्वेन परैरनुपगतः पुमान् बर्त्तमानादिर्धर्मी, तर्हि
किं तत्र साधयत् ?-नास्तित्वम्, असत्त्वमित्येव वा ? । न तावत्तात्ति-
त्वं, तथाविधपुरुषमात्रसत्तायामनयो रविधादाव, तथा व्यवहार-
परमाधिक्यपारमार्थिकत्व एव विप्रतिपत्तेः । असत्त्वमित्येव चेत्,
कस्तत्र हेतुः-उपज्ञाभिधा, अनुपलब्धिर्वा ? । उपलब्धिर्बलत्, अवि-
कटोपलब्धिः, चिरदोपलब्धिर्वा ? । अविदोपलब्धिस्तदाबद्धव्य-
निश्चारीणी, नित्यत्वनिषेधाभिधीयमानप्रमेयत्ववत् । चिरदो-
पलब्धिस्तु-किं साक्षाद्विरुद्धोपलब्धिः, चिरदव्याप्तोपलब्धिः,
चिरदकार्योपलब्धिः, चिरदकारणोपलब्धिः, चिरदसहचरादु-
पलब्धिर्वा स्यात् ? । नात्रा, सर्वज्ञत्वेन साक्षात् चिरदस्य कि-
ञ्चिद्व्यवस्थस्य तत्र प्रसाधकप्रमाणान्नात् । नास्तिविकल्पक-
तुल्यमपि पञ्चमदादित्येव, प्रतिषेधस्य हि सर्वविवक्ष्य विदकं किं-
ञ्चिद्व्यवस्थस्य, तस्य च व्याप्त्यं कतिपयार्थसाक्षात्कारित्वं
कार्यं, कतिपयार्थप्रज्ञापरकं कारणकारणकयोपशमः, सहच-
रादिराश्लेषादिकम् ; न च विवादोपात्तेन पुंसि तेनामभ्यतमस्या-
प्रसाधकं किञ्चिद्व्यवस्थं तथापि, यत्सत्तदुपलब्धीनां सिद्धिः
स्यात् । बलपुरुषकया चिरदकार्योपलब्धिचिरदस्येव तस्मिन्नेव सा-
धनं सापेक्षमिति चेत् । ननु धीरुण् बलपुरुषमत्र विवक्षाक-
कं, यत्सर्वविविधविरुद्धस्य कार्यं स्यात् ?-प्रमाणविरुद्धार्थवक्तृ-
त्वं, तद्विरुद्धार्थवक्तृत्वं, बलपुरुषमात्रं वा ? । आद्य-
भिरुपायम् अस्मिन् साधनम्, बर्त्तमानादीं अग्रावति तथाभूता-
र्थवक्तृत्वाभावात् । द्वितीयमिति तु, नेवं चिरदकार्यो-
पलब्धिः, किन्तु कार्योपलब्धिरेव तद्विधिसाधनी, धून्-

व्यञ्जितकिमिदमप्युपलब्धौपलब्धिः, तथा च विदको
हेतुः । तृतीयमेव त्वन्कास्तः, बलपुरुषमात्रे सर्वविवक्ष्यत्व-
स्याविरोधात् । अनुपलब्धिपरि चिरदानुपलब्धिः, अविदका-
नुपलब्धिर्वा ? । चिरदानुपलब्धिसाध्याद्विधिसिद्धावेव साधी-
यत्वं दधाति, अनेकाकारित्वं बलपुरुषमात्रस्यकारानुपलब्धेः,
इत्यादिबल । अविदकानुपलब्धिपरि सभावानुपलब्धिः, व्या-
यकानुपलब्धिः, कार्योपलब्धिः, कारणानुपलब्धिः, सहच-
रादनुपलब्धिर्वाऽऽभिधीयते ? । सभावानुपलब्धिपरि सा-
मान्येन, उपलब्धिलक्षणप्रत्यक्षविविधेषु वा व्याकियते ? । वीर-
स्या तावद्विधाचरादिना व्यनिश्चारीणी । द्वितीया पुनरसिद्धा,
सर्वविवक्ष्यत्व सभावाविप्रकृष्टत्वात् । व्यायकानुपलब्धिप्रवृत्तयो-
ऽपि चिरदस्या अपरीयांसः, यतः सर्वविवक्ष्यस्य व्यायकं सकला-
र्थसाक्षात्कारित्वं कार्यमतीन्द्रियवस्तुपदेषु, कारणमिच्छाव-
रणाविलयः, सहचरादि ज्ञाधिक्यकारिणादिकम् ; न च तत्र तदनुप-
लब्धीनां सिद्धौ साधनं किञ्चित्ऽस्ति, इत्यसिद्धा एवायम् । अथ
सर्वज्ञाद्व्यः कश्चिद्धर्मी, तर्हि तस्यासर्वविवक्षे साक्ष्ये सिद्धसाध्यता,
तत्तानुमानं तद्वाधकम् ? । नापि शाब्दम्, यत्सत्तदुपलब्धिः, वीर्येवं
वा स्यात् ? । न तावदपीर्येवम्, अपीर्येवत्वस्य वक्षस्तु सन्न-
वामाभावात् । वीर्येवमपि केवलसाक्षात्कारित्वतदुपलब्धिर्वा, तदि-
तरपुरुषप्रणीतं वा ? । आद्यं कथं बाधकं ? , विरोधात् । द्वितीये
त्वसौ पुरुषः केवलसाक्षात्कारिताः सकलाः । पुरुषप्रतिः प्रेक्षते,
न वा ? । प्रावपक्षे, कथं तत्प्रतिषेधः ? । तस्यैव तदाकलितरत्वा-
त् । द्वितीयेऽपि कथमत्राव, तत्प्रणीतमात्रस्य पांशुलपादकोप-
दिष्टाशब्दस्य प्रमाणत्वासम्भवात् ? । नाप्यर्थोपपत्तिस्तद्वाधिका,
तद्वाममस्तरेऽनानुपपत्त्यानस्य प्रमाणवद्विनिर्दिष्टतत्त्वाद्यर्थस्य
कस्यचिदसम्भवात् ? । नाप्युपमानं, तस्य सादृश्यमात्रगोचरत्वात् ।
तत्र भावकप्रे प्रमाणं तद्वाधककक्षम् । नावज्ञावकपद, तस्य स-
त्तापराश्रयप्रमाणपञ्चकाप्रवृत्तौ सत्यां भावात् । न चासौ सम-
स्ति विधादस्यत्वं कस्यचित्प्रत्यक्षं, प्रमेयव्यापदवत्, इति नू-
प्राहानुमानमस्य प्रवृत्तेः । तत्र बाधकभावात् सकलप्रत्यक्षा-
भावाः । नापि साधकाभावाद्, अनुमानस्यैव तत्साधकस्येदा-
नीमेव निवेदनात् । इति सिद्धं कस्तत्रकलितनिस्तुलस्थूलानुकाफ-
लायमानाकलितसकलवस्तुधिसत्त्वं केवलसामर्थ्यं सर्वेदम् ।
इति सिद्धमेवं केवलज्ञानम् ॥ २३ ॥ रत्ना ० २ परि ० ।
(इह दिक्काग्रमुपदर्शितं, चिरदस्तु सर्वसंज्ञिसिद्धिक्रियाऽवसरे
वस्यते अतिज्ञानादिज्ञानकचतुष्कमन्यानामस्तरम्)

(४) इदानीमवसरजातं केवलज्ञानं प्रतिपादयन्नाह—

अहं सम्बद्धव्यपेरिणा-अज्ञावविस्मृतिप्रकरणमनेतं ।

सासयमपिदिर्भाई, एगविहै केवलं पाणं ॥ ७३३ ॥

अथान्त्र ह्रासोप्यसाधये, पूर्वसमुद्देश्येनूनं मनःपर्यायानन्तरं
केवलज्ञानमुपपन्नत्वं, तत्संप्रति तात्पर्यनिर्देशायुपपन्नस्यते, इति
पणितभाषाव्युत्पन्नासाधोऽथशब्दः । यत उक्तम्-‘अथ क्रियाप्र-
शानमर्त्यमज्ञादोऽव्यासप्रतिवचनसमुच्चयव्यति’ । सर्वोपि च
तानि कस्यापि च जीवादीनि, तेषां परिहाराः प्रयोगविश-
सोत्रयजन्ता उत्पादावः पर्यायः केवलस्यपरिहाराः, तेषां
प्रायः सत्ता स्वसहजायं स्वं स्वमसाधारणं कपं, तस्य विशेषण
हापनं विहासि ; विहासं वा विहासि, परित्यजेद् इत्यर्थः । तस्याः
कारणं हेतुः सर्वज्ञस्यपरिहाराविहासिकारणं, केवलज्ञानमिति
संबन्धते । उक्तं च-

“सर्ववद्भाषण पञ्चो-गवीसत्ता-भीसजा जहाजोम् ।
परिणामा पञ्जया, जम्भविष्णोसाद्भो सर्वे ॥ ८२३ ॥
तेसि भाषो सत्ता, सत्तकण्ठो वा विसेसज्ञो तस्स ।
नाणं विष्णुसीय, कारणं केवलशायां ” ॥ ८२६ ॥

तच्च जेधान्तत्वादनन्तं, तथा शम्भुज्ज्वं शाम्भन्तं, सदोपयो-
भावमिति प्राप्तायेः । तथा प्रतिपत्तनशीलं प्रतिपाति, न प्रति-
पाति अग्रप्रतिपाति, सदाऽवस्थाधीनि भावः । ननु यत् शाम्भन्तं
तदग्रप्रतिपात्येव, ततः किमनेन विशेषणेन ? तद्वयुक्तम्, सम्यक् श-
ब्दार्थापरिज्ञानात् । शाम्भन्तं हि नाम अनवरतं अवयुक्त्यते, शम्भु-
ज्ज्वं शाम्भन्तमिति व्युत्पत्तेः । तच्च कियत्कालमापि भवति, याव-
ज्ज्वति तावन्निरन्तरं भवनासतः सकलकालनाद्यप्रतिपत्त्यर्थ-
मग्रप्रतिपाति विशेषणोपादानम् । एष तात्पर्यार्थः-अनवरतं स-
कलकालं भवतीति, अथवा एकपदव्यभिचारेऽपि विशेषणविशे-
ष्यभावात् भवतीति ज्ञापनायेः विशेषणद्वयोपादानम् । तथाहि-
शाम्भन्तमग्रप्रतिपात्येव, प्रतिपाति तु शाम्भन्तशाम्भन्तं च भव-
ति । यथा अग्रप्रतिपात्येव (विज्ञानमिति । तथा एकविधमेकप्रका-
रं, तदावरणस्यैक्यैकरूपत्वात् ।

उक्तं च-

“पञ्चायमो अणन्तं, सास्यमिदं सदोवज्जगाम्भो ।
अव्ययमो परिवादी, पराविहं सर्वसुखीय ” ॥ ८२८ ॥
(विशेषः) केवलं च तद्वृत्तानं च केवलज्ञानम् । आ० प्र० ५० ।
(६) अयं साधपर्यवसितं केवलज्ञानं सर्वं प्रदर्शयति । अनुमानं
च तथानुगतस्य तस्य प्रतिपादकं संभवति । तथाहि-धातिकर्म-
कानुपपन्नक्यादाविभूतत्वात् केवलं सादि । न च तयोपपन्नस्य प-
ञ्चासत्त्वावरणमस्त्वतोऽनन्तमिति न पुनरुपपत्तये, विनाशपूर्वकत्वा-
नुपादानम् ।

न हि घटस्वाविनाशो कपालानामुत्पादो दृष्ट इत्यनुत्पादन्यया-
त्मकं केवलमित्युपपन्नमवतारो निराकृतुमाह-

केवलशायां साहं, अप्रपञ्चविमं ति दाशं मुचे ।
तेष्विषमिच्छा तूणा, केह विसेसं ण इच्छति ॥ ८८ ॥

केवलज्ञानं साधपर्यवसितमिति दर्शितं सूत्रे इत्यतस्त्वन्मात्रेण
गर्विताः केचन विशेषं पर्यायं पर्यवसितत्वेवजावं विषयानाम-
विनेच्छन्ति, ते न च सम्यग्वादिनः ॥ ८८ ॥

यतः—

जे संययणाईया, भवत्येकेवमिविसेसपञ्जाया ।
ते सिद्धमाणसमये, न होंति विगयं तथो होई ॥ ८९ ॥
ये वज्जञ्चभनाराचसंज्ञनादयो भवत्येकेवलजिम्भपुल्लप्र-
क्षेपोरन्त्योऽन्यतुल्लभाद् व्यवस्थितः विशेषपर्यायाः, ते
सिध्यत्समये अवगच्छन्ति । तदपनम तद्व्यतिरिक्तस्य केवल-
ज्ञानस्याप्यात्मकव्यवहारेण विगमाद्, अन्यथाऽवस्थातुरवस्था-
नामात्यन्तिकमेव प्रसक्तैः केवलज्ञानं ततो विगतं भवतीति
सुप्रकृतोऽभिप्रायः ।

विनाशवत्केवलज्ञानस्योत्पादोऽपि सिद्धतत्समय इत्याह-

सिक्कणोणं य पुणो, उप्पसो एस् अत्यपञ्जाओ ।

केवलभावं तु पदु-च केवलं दाशं मुचे ॥ ९० ॥

सिद्धयेनारोचकमिविगमस्त्ववरणे पुनः पूर्ववत्पुनश्च एष केव-
लज्ञानाख्योऽर्थपर्यायः, उत्पादविगमप्रतीत्यात्मकत्वाद् वस्तुनोऽ-
न्यथा वस्तुत्वादिः । अथपर्यवसितत्वं सूत्रे केवलस्य दर्शितं, तत्तस्य

केवलभावं सत्तामात्रमाश्रित्य, कथञ्चिद्विनाशव्यतिरिक्तत्वाच्च-
स्थात्प्रमहच्च द्रष्टव्यरूपतया नित्यत्वात् ॥ ९० ॥

ननु केवलज्ञानस्याऽऽत्मरूपतामाश्रित्य तस्योत्पादविनाशाभ्यां
केवलस्य तौ भवतः, न चात्मनः केवलरूपतेति कुतस्तद्वारण
तस्य तावद्विषाह-

जीवो भणाइणिहणो, केवलशायां तु साइपपणंति ।

इय थोरमि विसेसे, कह जीवो केवलं होई ? ॥ ९१ ॥

जीवोऽनादिनिधनः, केवलज्ञानं तु साधपर्यवसितम्, इति स्फुटं
विरुद्धचर्मोप्यासलक्षणं विशेषे कथाऽऽतपवद्व्यस्तमेदात्त-
कथं जीवः केवलं भवेत्, जीवस्यैव तावत् केवलरूपता असङ्गता
दूरतः संज्ञनमादिरिति भावः ।

तन्हा असो जीवो, असे णाणाइपज्जवा तस्स ।

अवसमियाईसकलण-विसेतमो केह इच्छंति ॥ ९२ ॥

तस्माद् विरुद्धचर्मोप्यासतोऽप्यो जीवः, अन्ये ज्ञानादिपर्यायाः, ह-
कणमेदाच्च तयोर्भेदः । तथाहि-ज्ञानदर्शनयोः ज्ञापिकाः, ज्ञाप्यप्रा-
प्तिको वा भावो लक्षणम् । जीवस्य तु प्राणात्मिकादिभावो
लक्षणमिति कश्चित् व्याख्यातारः प्रतिपन्नाः ।

एतन्निषेधायाऽऽह-

अह पुण पुणवपत्तो, अत्थो एगंतपक्खपकिसेहो ।

तद् वि उपाहरणमिणं, ति इउपडिजोयणं वोचं ॥ ९३ ॥

यद्व्ययं पूर्वमेव रूपपर्यायो भेदाजैकान्तपक्षप्रतिषेध-
लक्षणेऽर्थः प्रयुक्तो योजितः । “अप्यायडो भंगा ” इत्यादिना
अनेकान्तव्यवस्थापनात्, तथापि केवलज्ञानेनैकान्तात्मकै-
कप्रकप्रसाधकस्य हेतोः साध्येनानुगमप्रदर्शकप्रमाणविषय-
मुदाहरणमिदमुत्तराध्याय वक्ष्ये ॥ ९३ ॥

तदेवाऽऽह-

जह कोह सट्ठिरिसो, तीसइवरिसो एराहिवो जाओ ।

उजयत्थ जायमहो, वरिसविनागं विसेसे ॥ ९४ ॥

यथा कश्चिदुद्वेगः पठित्वैः सर्वोयुष्माश्रित्य, विशद्वैः स-
जराधिपो जातः, उजयत्थ मनुष्ये राजनि च जातशब्दोऽयं प्र-
युक्तो वधैविषयगमिवाह्य वक्ष्यामि । पठित्वोयुष्मास्य पुद्वस्वा-
मान्यस्य नराधिपपर्यायो जातोऽनद्विषयवसितमेदात्मकत्वा-
त् पर्यायस्य, नराधिपपर्यायात्मकत्वेन वाच्यं वक्तुः पुनर्जातो,
जेदातुषकमेवादात्मकत्वात् । सामान्यस्यैकान्तमेव अमेदे त-
थोरभावप्रसङ्गातिराधभव्य पर्यायप्रादुर्भावस्य तद्विकलस्य
वा सामान्यस्यासंभवात् संशयविरोधवैयधिकरणेऽनव-
स्थाभयवोधादीनामनेकान्तबाधं च प्रागव निरस्तत्वात् ॥ ९४ ॥

तदेवाऽऽह-

एवं जीवइव्वं, अणाइनिहणमविसेसियं जम्हा ।

रायमरिसो उ केवमि-पज्जावो तस्स सविसेसो ॥ ९५ ॥

एवमनन्तरोकहान्तवज्जीवद्रव्यमनादिनिधनमविशेषितमव्य-
यैकरूपं सामान्यं, यतो राजनपर्यायसदृशः कश्चित्पर्याय-
जीवस्य तथाभूतजीवकल्पस्य विशेषस्तस्माद् तेन रूपेण जी-
वकल्पसामान्यस्यापि कथञ्चिदुत्पत्तेः सामान्यमन्युत्पत्तं, प्रा-
कनरूपस्य विगमात् । सामान्यमपि तदभिन्नं कथञ्चिन्नित्यु-
क्तम् ।

शौचपरिष्कारघटपथयपरित्यागोपादानमवर्तकशुद्धयवत्केवलक-
पतया जीवकपतया वा अनादिनिधनत्वाभिष्यत्तद्व्यवस्थुपा-
नम्बन्धं प्रतिष्ठापयामिष्यपर्याययुक्तस्य च शुद्धव्यवस्थायुक्ततोऽनुभू-
तेन दृष्टान्तासिद्धिः । तस्मात्केवलं कथञ्चित्सादिकं, कथञ्चिद-
नारिकं, कथञ्चित्सपर्येषकानं, कथञ्चिदपर्येषकानं सत्त्वादात्म-
विनि स्थितम् ॥ ६९ ॥

न कल्पं पर्यायेभ्यो भिन्नमेवेत्याह-

जीवो अनादिनिर्हो, जीव सि य शिष्यमग्नौ ह वचन्यो ।
जं पुरस्तादयजीवो, देवाउयजीविषिसिद्धो ॥ ६९ ॥

जीवोऽनादिनिधनो जीव एव विशेषविकल्प इति न नियमतो
वक्तव्यं, यतः पुरुषायुक्तजीवो देवायुक्तजीवादिशिष्टो जीव
एव इति तत्त्वभेदं पुरुषजीव इत्यादिभेदो न प्रवेत्, के-
वलस्य सामान्यस्य विशेषस्यस्याभिधानाभिनिमित्तस्यापि
विशेषप्रत्ययाऽभिधानस्य संभवे सामान्यस्याभिधानस्यापि
निमित्तस्यैव प्राज्ञात्मन्यभिधानसामान्याऽभ्युपगमोऽप्ययुक्तः
स्यादिति सर्वाज्ञाः । न च विशेषप्रत्ययस्य बाधारहित-
स्यापि मिथ्यात्वम्, इतरथाऽपि तत्त्वसत्त्वैरिति प्रतिपादनात्,
केवलज्ञानस्य कथञ्चित्दात्मव्यतिरेकादात्मनो वा केवलज्ञाना-
व्यतिरेकात् ॥ ६९ ॥

कथञ्चित्केवलं तयोरीत्याह-

संसेजमसंसेजं, अयंतकल्पं च केवलं एणं ।

तद् रागदोसमोहा, असे वि य जीवपञ्जाया ॥ ७० ॥

आत्मन एकत्वात् कथञ्चित्सादित्यतिरेकं केवलमप्येकम्, के-
वलस्य वा ज्ञानदृश्यरूपतया द्विकपत्वात्तद्व्यतिरेकं आत्मा-
पि द्विकपोऽसङ्ख्येयप्रदेशादात्मकत्वादात्मनः केवलमप्यसङ्ख्ये-
यम् । अनन्तार्थविषयतया केवलज्ञानानन्तत्वादात्माऽप्यनन्तः, एवं
रागद्वेषमोहा अन्येऽपि जीवपर्याया छस्याऽवस्थाप्राजाविनः
सङ्ख्येयासङ्ख्येयानन्तप्रकारा आत्मन्यभेदात्तदात्मकत्वात्स
आत्माऽपि तद्वत् तथैव स्यात् । सोमिज्ञाज्ञास्यप्रभप्रतिषेधने
ज्ञानमे एतदर्थं प्रतिप्रश्न उत्तरम्—“ सोमि ! एते वि अहं
आव अणेगभूयजावमधि ए अहं । से केणट्ठेणं भंते । एवं
सुक्खह एगे वि अहं ” इत्याद्युत्तरहेतुप्रश्ने हेतुप्रतिपादनम्—
“ सोमि ! द्रव्यधर्मा एगे अहं नाधर्मात्तदाधर्मा एगेगे अहं ”
इत्यादि प्रकृतार्थसंबाधिसिद्धे रागादीनां वैकल्यानन्तजन्तमा-
त्मपर्यायत्वात्, यो ज्ञात्मपर्यायः स एकाद्यानन्तभेदो, यथा केव-
लत्वबाधः, तथा च रागादय इति स्थित्युपनिर्दिष्टात्मात्मकत्व-
मर्थस्यैव सिद्धमिति । व्यत्ययोऽयमनन्तकान्तात्मकत्वाभावेऽपि
केवलज्ञाने सत्त्वादयत् सत्तत्त्वसंभवेकान्तात्मकमिति प्रतिपादक-
स्य शासनस्याप्यपकत्वात् कुसमयाधिसिद्धिं तस्यासिद्धि-
मिति, तत्प्रत्युक्तं दृश्यम् । सम्म ० २ काण्ड ।

(७) अथेदं किं प्राप्य विषयं परिच्छिन्नचित्तं, अग्रप्य वा ? ।

अग्रान्प्येतं क्लमः, कथम् ?, यतः—

आत्मस्थमात्मधर्मत्वात्, संविषया चैविमप्यते ।

गमनाद्वरबोनेन, नान्यथा तत्त्वमस्य तु ॥ ७१ ॥

आत्मनि जीवे शरीरपरिमाणे तिष्ठति इत्यात्मत्वम्, शरीरपरि-
माणता चाप्येतन्नेव तदुपापेक्ष्यम् । कुनः ? आत्मस्थं तद्विद्याह-
आत्मधर्मत्वात्, जीवपर्यायत्वात् । वा हि यद्वय धर्मः स तत्रैव वर्त-

ते, यथा घटे कपय, आत्मधर्मश्च केवलज्ञानमिति, न केवलमात्म-
धर्मत्वात्तदात्मसंस्थं, संविषया च स्वसंवेदनाच्च हेतोः । तथाहि-
यथाच संवेद्यते तत्रैवैव प्रवर्तते, यथा घटे कपय, संवेद्यते चास्मि
ज्ञानमित्यात्मस्थज्ञानसिद्धिः । तथा यद् यद् ज्ञानं तत्तदात्मस्थं,
यथा कपज्ञानं, ज्ञानं च केवलज्ञानम् । एवमेवैव प्रकाशेऽऽत्म-
स्थताज्ञानेनेत्येतेऽजिनमप्यते, केवलमिति प्रकम् ॥ तदेवं संवेद-
नात् प्रणाभिकयाऽऽत्मस्थकेवलसिद्धिः । अथ वा आत्मस्थं केव-
लमात्मस्थत्वात् । अथाऽऽत्मधर्मत्वमेव कथम् ?, इत्याह—संविषया
पुनरेवमात्मस्थत्वेन इष्यते केवलज्ञानं, संवेद्यते ज्ञात्मस्थतया
ज्ञानं, ज्ञानं च केवलमित्यात्मधर्मत्वादिन्यात्मधर्मज्ञानहेतुसिद्धिः ।
तथा गमनादेः केवलज्ञानस्य हेतुदेश गत्यादेः, आदिशब्दात् हेतु-
देशं गत्या पुनः स्वज्ञानागमप्रग्रहः । अयोगेनायुज्यमानत्वेन, केवल-
स्य भेदेऽगमने आत्मनो निःस्वजावत्वं स्यात्, तत्त्वकान्तात्मकमनः,
केवलस्य आत्मधर्मत्वं न स्यात्, आत्मावरेऽपि भाषाविति ।
किमित्यत आह—नान्यथा जैवान्धो प्रकाशेऽपि प्राप्य परिच्छेद्यते
नात्मसत्तालक्षणं तत्वं तत् कथम्, अस्य केवलस्य, तुमुर्ग्रहोऽव-
धारत्, तस्य च प्रयोगो दृष्टि एव । ततो यद्विनिर्मुक्तं—“ अज
वि धावह माणं, तह वि अलोभो ज्ञानंभो वेव । अज वि न कोर
एवं, धावह सत्त्वसुखं जीवो ॥ १ ॥ ” इति । तच्चिरस्त्वमिति । अथ वा
गमनादेः योगेनाऽऽत्मस्थं तद्विति योगोऽप्येति गमनादिसत्त्वावे
पुनस्तत्त्वं केवलमस्य न स्यात्, केवलज्ञानं हि सकलज्ञानमुच्यते,
अज्ञाकज्ञानान्त्वेन गमनतः सकला ज्ञातुमशक्यः । तुमुर्ग्रहः पुन-
रर्थो, योजितमेति ॥ ७१ ॥

अथ यदीदमात्मस्थमेव तदा कथं चन्द्रादिप्रमोपमानमेतदजि-
नीयते—“ स्थितः शीतोबुधज्जीवः, प्रकृत्या भावबुद्ध्या । च-
न्द्रिकाचच्छाया, तदावर्णमक्षयवत् ॥ १ ॥ ” इति ।

अथोत्तरमाह सूत्रसूत्रम्—

यच्च चन्द्रपञ्चाऽऽद्यत्, ज्ञातं तत् ज्ञातमात्रम् ।

प्रमा पुरुषरूपा य-तत्त्वमो नोपपद्यते ॥ ७२ ॥

आत्मस्थमेव तावत्केवलज्ञानं, यच्च यत्पुनश्चन्द्रपञ्चाऽदिः शीतोशु-
रिप्रभभूतिकम्, आदिशब्दादिशब्दादिपरिग्रहः । अथ केव-
लज्ञानस्यैव ज्ञापयित्वे प्रकाशमात्रसाधर्म्यात् ज्ञानं ज्ञापकम् ।
तत्किमित्याह—ज्ञानमेव ज्ञातमात्रं, तदेव चावगीर्णं ज्ञानमात्रकं, वि-
शिष्टसाधर्म्यानात् । कुन एतदेवमिवाह—प्रमा दीप्तिः सुष्ठुलकपा
परमापुष्टप्रवस्थमात्रा, यद् यस्मात्कारणत्वात् ततोऽसी प्रजा तद्-
धर्मश्चन्द्रादिपर्यायो नोपपद्यते, न घटते । न हि पुरुषज्ञानं धर्म-
तामस्ति, द्रव्यत्वात्, तदेवं केवलस्य जीवधर्मत्वात्, प्राज्ञाशब्-
धमेवत्वात् न सर्वसाधर्म्यं, नतो ज्ञातमात्रकमेवैतदिति । अथ वा
प्रमा पुरुषरूपा यत्तत्तच्च प्रमा केवलतोर्विशिष्टसाधर्म्याभ्युपगमे
तद्विति केवलज्ञानं धर्मो जीवपर्यायो नोपपद्यते, द्रव्यत्वेन प्रमा-
याः केवलस्यापि द्रव्यत्वप्राप्तेः, अन्यथा सर्वसाधर्म्यं न स्याद-
ित्यतो ज्ञानमात्रमिति ॥ ७२ ॥

पुनर्जीवमात्रतामेवायं समर्थयन्नाह—

अतः सर्वगताऽऽज्ञास-मप्येतच्च यदन्यथा ।

युज्यते तेन सन्न्यायात्, संविषयाऽदोऽपि चाप्यताम् ॥ ७३ ॥

अत एतस्माच्चन्द्रपञ्चाज्ञानात्, सर्वेषु समस्तेषु वस्तुषु, गतः प्रातः,
आज्ञातः प्रकाशो बस्य तत्सर्वगततामात्रं, न केवलमात्मस्थमा-
त्मकं वा, न युज्यते सर्वगतामात्मपि न युज्यत इति संबन्धः ।

एतत्केवलज्ञानं, न नैव, यद् यस्मात्कारणात्, अन्यथा अनन्तरा-
कप्रकारात्, प्रकारान्तरं च यस्मात्प्रज्ञातस्य सर्वसाधर्म्यज्ञातता-
लक्षणे न युज्यते घटते । अथतः नैवम-बन्धप्रमा हि न सर्वग-
ताभासा, तत्साधर्म्यस्य केवलमपि तथा द्वाविति (तेनेति)
तस्मात्कारणात् सन्ध्यायुक्तलक्षणया योजनोपपत्त्या संवि-
त्त्वात् स्वसंवेदनेन च अद्योतिनि प्रमाज्ञातस्य ज्ञातमात्र-
त्वमपि न केवलमात्मस्थत्वं केवलस्य भाव्यतां पर्यालोच्यता-
म् । तथाहि-संवेद्यत एव ज्ञातस्य ज्ञातमात्रं प्रमायाः पुस्तक-
व्यवस्थेन, केवलस्य च औपचर्येणैव वैधर्म्यस्य स्पष्टत्वादिति । ॥७॥

अथ पूर्वोक्तस्वरूपं केवलज्ञानं निगमयथाह-

नाऽऽक्योऽस्ति गुणोऽज्ञोऽपि, न धर्मानौ विदुर्न च ।
आत्मता तद्गमनाऽऽस्यस्य, नास्तु तस्माद्यथोदितम् ॥८॥

न नैव, अक्योऽस्त्यर्थोऽस्ति विद्यते, गुणो धर्मः, “ ऊ-
प्याश्रया निर्गुणा गुणाः ” इति वचनात् । अत आत्मगुणात्वात्
केवलस्यात्मस्थमेव तदिति धर्मः । तथा अज्ञोऽपि केवलाऽऽ-
कार्यं, न नैव, धर्मश्च धर्मोऽस्तिकायो औपपत्तिलानां गत्युप-
गमकारी, अनन्तरं पर्यवसानं, धर्मानौ, इत इति गम्यते । इव-
चमुक्तं ज्ञात-लोकं गमनसंभवत्वं संभवति तद्भास्यस्यमपि लो-
कप्रकाशम्, अज्ञोऽपि पुनर्धर्मास्तिकायाज्ज्ञात्वाद् गमनाभावेन अन्ता-
भावाच्च सर्वभासां गन्तुमशक्तत्वात्मात्मस्थमेव सप्तद्वलोक-
प्रकाशकमिति । अथ सर्वगतत्वात्मात्म आत्मस्थमपि केवलं
लोकालोकप्रकाशकं अविश्वतोऽस्तीत्याशङ्क्याऽऽह-विद्युः सर्वव्या-
प्यं, नच नैव, आत्मा जीवः, शरीरमात्रं यव वैतन्व्योपलब्धेरतः
शरीरमात्रादज्ञानमेव सप्तसर्वाभासकमिति भावः । तद्वि-
यस्मादेवं तस्मात्प्रमादिव गत्यात्का नैवासा, अविश्वव्यापाम-
नपरिचयः । अस्य केवलज्ञानस्य, न निष्ठास्ति गम्यते । अस्तु
जयतु, तस्मात्कारणात्, यथोदितं यथाऽभिहितमात्मस्थं केव-
लमात्मस्थः । इति ॥ ८ ॥ ६५० ३० अष्टौ । (केवलज्ञानं केवल-
ज्ञानं यथोक्तं गुणपुत्रयोगिनिता ‘ उपपन्नो ’ शब्दे द्वितीयाध्याये
६६२ पृष्ठे कृता)

(७) तद्गदाः-

से किं तं केवलज्ञानं ? केवलज्ञानं दुर्विहं पण्यत्तं । तं
जहा-भवत्यकेवलज्ञानं च, सिक्तकेवलज्ञानं च । से किं
तं भवत्यकेवलज्ञानं ? भवत्यकेवलज्ञानं दुर्विहं पण्यत्तं ।
तं जहा-सजोगिभवत्यकेवलज्ञानं च, अजोगिभवत्यकेव-
लज्ञानं च । से किं तं सजोगिभवत्यकेवलज्ञानं ? स-
जोगिभवत्यकेवलज्ञानं दुर्विहं पण्यत्तं । तं जहा-पदमस-
मयसजोगिभवत्यकेवलज्ञानं च, अपदमसमयसजोगिभव-
त्यकेवलज्ञानं च । अहवा चरमसमयसजोगिभवत्यकेवल-
ज्ञानं च, अचरमसमयसजोगिभवत्यकेवलज्ञानं च ।
सेत्तं सजोगिभवत्यकेवलज्ञानं । से किं तं अजो-
गिभवत्यकेवलज्ञानं ? अजोगिभवत्यकेवलज्ञानं दु-
र्विहं पण्यत्तं । तं जहा-पदमसमयसजोगिभवत्यकेवलज्ञा-
नं च, अपदमसमयसजोगिभवत्यकेवलज्ञानं च । अह-
वा चरमसमयसजोगिभवत्यकेवलज्ञानं च, अचरमसमयसजो-

गिभवत्यकेवलज्ञानं च; सेत्तं अजोगिभवत्यकेवलज्ञानं ।
(से किं तमित्यादि) अथ किं तत् केवलज्ञानम् ? कृतिराह-के-
वलज्ञानं द्विविधं प्रकृतम् । तद्यथा-भवत्यकेवलज्ञानं, सिक्तकेवल-
ज्ञानं च । भवति कर्मवशादितिः प्राणिनांऽस्तिचित्ति भवो नारका-
दिजन्म, तत्र इह भवो मनुष्यमथ एव प्राज्ञः, अन्यत्र केवलतोया-
दज्ञात्वात् । इति त्रितीयाति भवस्याः । “ स्वादिश्यः कः ” ॥४॥ ३ ।
८२ । इति (हेम०) कः प्रत्ययः । तस्य केवलज्ञानं भवस्यकेव-
लज्ञानम् । अहावः स्वगतानेकमेदस्यकः । तथा ‘ विद्युः संसिद्धौ,
सिन्धुति स्त सिद्धः ’ यो येन गुणेन परिनिष्ठितो न पुनः साधनी-
यः स सिद्ध उच्यते । यथा सिद्ध भोदनः । स च कर्मसिद्धादि-
प्राद्वैकविद्यः । उक्तं च-“ कस्मै यदविदुषा विदुषा, संतं ज्ञेयं अ-
ज्ञायते । अथ जज्ञा अभिप्रायः, नच कस्मैकस्या इव ” ॥१॥ अत्र कर्म-
कृतसिद्धेनाधिकारोऽप्यस्य केवलज्ञानमावाहः । अथ तथा सितं वक्तुं
ध्यातं असौकुल्यप्रकारं कर्म येन स सिद्धः । “ पृथोद्वारकः ” ॥३॥
११४ । इति (हेम०) कर्पसिद्धोः । सप्तकर्मविनिर्मुक्तो, मुक्ता-
ऽवस्थानुपगत इत्यर्थः । तस्य केवलज्ञानं सिद्धकेवल-
ज्ञानम् । अत्राऽपि अहावः स्वगतानेकमेदस्यकः । (से
किं तमित्यादि) अथ किं तत् भवत्यकेवलज्ञानम् । प्रव-
त्यकेवलज्ञानं द्विविधं प्रकृतम् । तद्यथा-सर्वयोगजवत्यकेव-
लज्ञानं च, अजोगिभवत्यकेवलज्ञानं च । तत्र योजनं योगो व्यापा-
रः । उक्तं च-“ कायभाजनः कर्मयोगः ” इह औदारिकादिशरी-
रस्याऽऽस्तमेव जीवपरिहितविशेषः काययोगः, औदारिकवै-
कियादारकशरीरव्यापारादुत्पन्नसमूहसाधिकादिशरी-
रव्यापारो वाऽयोगः । उक्तं च-“ अहवा तणु ओगाहिय, जीव-
द्वससमूहजीवव्यापारो । सो वयजोगो अमृक, वाया निस-
रिज्ज एतेन ” ॥१॥ तथा औदारिकं वैकियादारकशरीरव्या-
पारादुत्पन्नसमूहसाधिकादिशरीरव्यापारो मनोयोगः । उक्तं च-
“ तद् तणु वावाराहिय-मण्डवससमूहजीवव्यापारो । सो म-
णजोगो जमृक, मण्ड नेयं जम्रा तेन ” ॥२॥ सतः सह
योगेन वर्तन्ते ये ते सयोगाः मनोवाङ्मयाः, ते यथासंभवमवस्थ-
विद्यन्ते इति सयोगी, सयोगी चासौ जवत्यश्च सयोगिव-
स्थः, तस्य केवलज्ञानं सयोगिभवत्यकेवलज्ञानम् । तथा योगो-
ऽस्य विद्यते इति योगी, न योगी अयोगी, अयोगी चासौ भवत्य-
श्च अयोगिभवत्यश्च; शैलेयवस्थासुगुपत इत्यर्थः । तस्य केवलज्ञा-
नमयोगिभवत्यकेवलज्ञानम् । अथ किं तत् सयोगिभवत्यकेव-
लज्ञानम् । सयोगिभवत्यकेवलज्ञानं द्विविधं प्रकृतम् । तद्यथा-
प्रथमसमयसयोगिभवत्यकेवलज्ञानं च, अप्रथमसमयसयोगि-
भवत्यकेवलज्ञानं च । तत्र प्रथमसमयः केवलज्ञानात्पत्तिसमयः,
अप्रथमसमयः केवलज्ञानात्पत्तिसमयाद् द्वितीयादिकः । सर्वोऽपि
समयो यावत्सयोगिव्यवस्थसमयः । अथ वेति प्रकारान्तरे, एव
एवार्थः, समयविकल्पनेन अन्यथा प्रतिपाद्यत इत्यर्थः । (चरम-
समयेत्यादि) तत्र चरमसमयः सयोग्यवस्थाचरमसमयवाचकः,
न चरमसमयः । अचरमसमयः सयोग्यवस्थाचरमसमयवाचकः,
सर्वोऽप्यवस्थाप्रतिपाते । “ सप्तमित्यादि ” निगमनं सुगमम् ।
(से किं तमित्यादि) अथ किं तत् अजोगिभवत्यकेवलज्ञानम् ? ।
अजोगिभवत्यकेवलज्ञानं द्विविधं प्रकृतम् । तद्यथा-प्रथमसमय-
योगिभवत्यकेवलज्ञानम्, अप्रथमसमययोगिभवत्यकेवलज्ञानं
च । अत्र प्रथमसमयोऽयोगिवापत्तिसमयो वेति त्वत्तः । शैले-
यवस्थाप्रतिपत्तिसमय इत्यर्थः । प्रथमसमयादयः सर्वोऽप्य-
प्रथमसमये वाचकैरेव यवस्थाचरमसमयः । अथवेति प्र-

न सि) बाधयोग एव भवति, न तु भूतं, नाम कर्मोद्यमजन्मत्वात्, भूतस्य च ज्ञायोपशमिकत्वात्, ज्ञानमप्यस्य ज्ञायिकत्वात्के-
वलमेव, न भावभूतम् । आह-ननु बाधयोगो बाधपरिस्पर्शा-
बाधार्थैर्मित्यनर्थान्तरम् । अयं च भवतु नामकर्मोद्यमजन्मः,
आप्यमाणास्तु पुत्रश्रमाकः शब्दः किं भवतु ? इति चेत् । उच्य-
ते-सोऽपि भ्रूतृणां भावभूतकारणत्वात् द्रव्यभूतमात्रं भवति,
न तु जायतमम् । तर्हि किं तद् भावभूतम् ? इत्याह- (सुयं हव-
इ सेसं ति) यच्छब्दस्थानां गणधरादीनां भूतप्रधानासु सारि ज्ञानं
तदेव केवलगतज्ञानापरिकृषा शेषमप्यज्ञावभूतं भवति, ज्ञाया-
पशमिकोपयोगात्, न तु केवलगतं, तस्य ज्ञायिकत्वादिति ।
अथ वा 'सुयं हवइ सेसं' इत्यन्या व्याख्यायते-तज्ज्ञेयमानं
शब्दमात्रं तत्काल एव भूतं न भवति, किं तर्हि ? शेषं, कालमि-
ति बाध्यतेपः । इदमुक्तं भवति-तत् केवलिनः शब्दमात्रं
भ्रूतृणां भ्रवणानन्तरलक्षणे शेषकाले भ्रूतगतज्ञानकारणत्वे-
नाप्यकारतु भूतं प्रवति, न तु प्रयत्नांकयाकाल इति । अथ वा
अन्यथा व्याख्यायते-स केवलिनः संबन्धो बाधयोगः भूतं जय-
नि, कथं ननुवद ? शेषं-भूतभूतम्-प्रधानम्, भूतपारिकत्वादिति ।
अन्ये तु पठन्ति- 'वदजोगसुयं हवइ तेसि ति' । तत्र ते-
षां भाष्यमाणाणां संबन्धो बाधयोगः भ्रूतगतभूतकारणत्वात्
भूतं भवति, इत्यभूतमित्यर्थः । अथ वा तेषामिति भ्रूतृणां ता-
नाभित्येवयः, भावकगतं बाधयोग एव भूतं बाधयोगभूतं भव-
ति, भावभूतकारणत्वाद्भवभूतमेवेत्यर्थः । अथ वा, तानथान्
मानने केवली, बाधयोगश्चायमस्य प्रापमाणस्य नवति, तेषां
भ्रूतृणां भावभूतकारणत्वात् भूतमसौ भवतीति नियुक्ति-
माध्यायः ॥ ८२९ ॥

अथ भाष्यम्

नाऊण केवलं, जामइ न सुएणं च सुयाईओ ।
पषवणिजे जासइ, नाणनिअणे सुयाईए ॥ ८३० ॥
तस्य वि जोगे भासइ, नाजोगे गाहयाणुविच्छे ।
भणिए व जम्मि सेमं, सयमुहइ भाणइ तम्मचं ॥ ८३१ ॥
वइजंगां तं न सुयं, खओवसमियं सुयं जओ न तओ ।
विआणं से खइयं, सओ उण दव्वसुयमिचं ॥ ८३२ ॥
सेमं उउमत्थाणं, विआणं सुयाणुसारेणं ।
तं जावसुयं भएणइ, खओवसमिओवओगाओ ॥ ८३३ ॥
भअं तं वा न सुयं, तेसं कालं सुयं सुयेताणं ।
तं चेव सुयं भएणइ, कारखकजोवपारेण ॥ ८३४ ॥
अह वा वइजोगसुयं, सेमं सेमं ति जं गुणज्जयं ।
भावसुयकारणाओ, जमप्पहाणं तओ सेसं ॥ ८३५ ॥
वइजोगसुयं तेसि, ति केइ तेमि ति जामपाणाणं ।
अह वा सुयकारणाओ, वइजोगसुयं सुयेताणं ॥ ८३६ ॥

सप्तऽपि व्याख्यातार्य एव । नवरं, प्रथमगाथायां यद् वरमा-
कुतुतातीतिः केवलज्ञानेनैवाभासितसमस्तमित्युक्तं नान्तरात् । भु-
तातिक्रान्तोऽसौ प्रगाढ केवली (सुयाईए पि) बाग्मोचरा-
तिक्रान्तत्वेन भुतातीतान्तरात् प्राप्त इति । मृतीवगाथायां (न
तओ पि) ततः कृतोपशमोऽस्य केवलिनो नास्तीति । विशेषः ।

(१२) सत्यद्वयकथा-अथास्य गावादिद्वारेषु सत्यद्वयक-

पणतादृशो वाक्याः । तत्र गौ तावत्-मनुष्यसिद्धयोः केवल-
ज्ञानं प्राप्यते । इन्द्रियद्वारे-अतीन्द्रियाभासः कायद्वारे-बस-
कायाकाययोः योगद्वारे-संयोगायोगोः, वेदद्वारे-अवद्वका-
नामः कषायद्वारे-अकषयाणां, लेड्याद्वारे-संलेड्यालेश्वयोः
सम्यक्त्वद्वारे-सम्यग्दर्शनां, ज्ञानद्वारे-केवलज्ञानां, इ-
शानद्वारे-केवलदर्शनां, संयतद्वारे-संयतानाम्, नोसंबता-
संबतानां च; उपयगद्वारे-साकारानाकारोपयोगयोः, आहा-
रकचारे-आहारकाहारकयोः, भाषकद्वारे-भाषकाऽभाषक-
योः; परीक्षद्वारे-परीक्षानां, नोपरीक्षपरीक्षानां च; पर्याप्तद्वारे-
पर्याप्तानां, नोपर्याप्तपर्याप्तानां च; सुखद्वारे-बादराणां, ना-
बादरसुखमाणां च; सांक्षद्वारे-नोसंक्षसंक्षिनाम्, अव्यद्वारे-
ज्वरानां, नोमज्जामज्वरानां च । चरमद्वारे-चरमानां अवस्थ-
केवलिनो, नोचरमाचरमाणां च, सिद्धानां केवलज्ञानं प्रा-
प्यते । पूर्वप्रतिपन्नप्रतिपद्यमानकर्मयोगानु तत्त्वज्ञा कर्म-
व्येति । इत्यप्रमाणद्वारे-प्रतिपद्यमानकामाभित्योक्तद्वारे-
उ-
ष्टरशरां केवलिनो प्राप्यते, पूर्वप्रतिपन्नस्तु जन्मस्य उ-
क्तद्वारश्च कांदिपृथक्त्वप्रमाणा अवस्थकेवलिनः प्राप्यन्ते,
सिद्धास्वयनगाः । केवल्परीक्षाद्वारेस्तु जन्मस्य लोकावस्था-
संक्षेपज्ञानं केवलं संप्रपे, उक्तद्वारेस्तु सर्वलोकः । कालद्वारे-
साधपथेवसितं कालं सर्वोऽपि केवलः भवति, अमरं तु केव-
लज्ञानस्य नास्ति, उच्यतेस्य प्रतिपत्ताभावात्, जगद्वारे मतिज्ञान-
नर्दिनिः । भाषद्वारे-कथिक भाषे केवलमवाप्यते । अद्वयवद्वारे-
मतिज्ञानवद्वारश्चमिति । तदेव केवलज्ञानं समासम् । विशेषः ।

तदेव "तस्य फलजोगमंगल-समुदायत्वा तदेव दाराइ"
इत्यादिकायां धुरि निर्दिष्टनिर्दिष्टगाथायां मङ्गलकर्म तुनीयद्वारे
परिसमाप्य, अनर्थं समुदायार्थद्वारमजिधानीयम्, इति चेतासि
निधाय तावदिदमाह-

केवलज्ञानं नंदी, मंगलमिति चेद् परिमपत्ताइ ।

अहुणा समंगलत्थो, भएणइ पगओऽणुओम ति ॥ ८३७ ॥
विशे० । घ० २० । आ० नू० ।

(१३) अथ कीदृशं केवलज्ञानं भवति ? तदाह-

जता से याणावरणं, सव्वं होति खतं गतं ।

ततो लोमगजोमं च, जिणो जाणति केवलो ॥ ८८ ॥

"जता से" इत्यादि । यदा यस्मिन्नवसरे, "से इति" अनिर्दि-
ष्टान्नो जीवस्य ज्ञानावरणं विशेषावधारणकप्रस्तावात् केव-
लज्ञानावरणं सर्वं निवर्तयेत् त्वं गतं भवति । ननु केवलज्ञानं
तदेवावरणं यदा सर्वावरणविगमे नवतीति अर्थादागते कि-
मर्थं सर्वप्रदणमित्याशङ्का । तत्रोच्यते-सर्वप्रदणं ज्ञानान्तर-
जद्वत्त्वकं क्षेत्रं यावदावरणविगमे ज्ञानान्तरजद्वत्त्वकं दर्शितं,
ततो न निर्वेकता आशङ्कनीया । "तन" इति तथा लोकं च-
तुर्दशरज्ज्वात्मकमलोकं आनन्तं जिने जानाति केवली लो-
कालोकं च सर्वं नात्यन्तरमेवेत्यर्थः । दशा० ५ । आ० । विशेषः ।

अथाऽऽवरणद्वारे केवलज्ञानज्ञान इत्यत्र निश्चयव्यवहारनय-
वादमुपदर्शयन्नाह-

आवरणकखयसमये, नेच्छइअनयस केवलसुखी ।

ततोऽणुतरसमये, ववहारो केवलं भएइ ॥ १३३४ ॥

निश्चयव्यवसायमभिप्रायः-यस्मिन्नेव समये आवरणस्य कृपा-

स्त्रीयमाणमावरणमित्यर्थः । तस्मिन्नेव समये केवलज्ञानोत्पत्तिः, स्त्रीयमाणस्य स्त्रीयत्वात्, क्रियाकालनिष्ठाकाशयोरैकत्वाद् ; भेदे चाभ्यन्तर काले क्रिया, अभ्यन्तर वा कायोत्पत्तिरिति स्यात् । इह चाऽप्युक्तम् । क्रियाविरहेऽपि कायोत्पत्त्यनुपगमस्य, इत्थं च क्रियाऽऽरम्भकालात्पूर्वमपि कायोत्पत्तिप्राप्तेरतिप्रसङ्गादिति । व्यवहारमनस्तु—आवरणक्षयसमयात् नन्तस्तस्यैव केवलतात्पर्यं भवति, आवरणस्य क्षयसमये स्त्रीयमाणत्वात्, स्त्रीयमाणस्य चाऽऽशीनत्वात्, क्रियाकालनिष्ठाकाशयोरैकत्वाद् ; तदेकत्वे च क्रियाकालेऽपि कार्यस्य सत्त्वे क्रियावैयर्थ्यप्रसङ्गात् । न च समानकालजाविनोः क्रियाकार्ययोः कार्यकारणभावा युज्यते, सत्येतरगोविधानादीनामपि तत्पसङ्गादिति ॥ १३३४ ॥

तथा च व्यवहारतयो निजपक्षं समर्थयति—

नाणं न खजमाणे, खीणे जुचं जम्भो तदावरणे ।

न य किरियानिष्ठानं, काशेगच्छं जम्भो जुचं ॥ १३३५ ॥

यस्मात्क्षीयमाणे तदावरणे ज्ञानमुत्पद्यते, इत्येतन्न युक्तम् । अस्य क्रियाकाशत्वात्, तत्काले च कार्यसत्त्वात्पुनरुपगमस्य दूषितत्वात्, किं तु खीणे एव तदावरणे ज्ञानं युज्यते, अस्य क्रियाकालत्वात्, न च क्रियानिष्ठयोः कालैकत्वं युज्यते, प्रतिविहितत्वादिति ॥ १३३५ ॥

अथ निश्चयः प्राह—

जडं किरियाए न खम्भो, को हेतु तत्परिवर्त्तए अम्भो ? ।

अद्द ताए किह कासे, अक्षय्यं तद्द खम्भो एत्थय ? ॥ १३३६ ॥

हेतु व्यवहारवादिनः । आवरणस्य क्षये प्रवृत्ता केवलतात्पर्यरूपेण, न तु तत्र स्त्रीयमाणे । नञ्च भवतं पूच्छामः—आवरणक्षयकाले क्रियासमस्ति, न वा ? यदि नास्ति, तर्हि क्रियान्तर, आवरणक्षय कालेऽप्यो हेतुरिति वक्तव्यम्—न काऽपि प्राप्नोतीत्यर्थः । अथास्यावरणक्षयकाले तदेतुभूता क्रिया, तथा च तत्क्षयो विधीयते, तद्व्याप्तं क्रियाकालनिष्ठाकाशयोरैकत्वम्, इति कथमुच्यते—अस्यसमये क्रिया, अभ्यन्तर वा तत्परिवर्त्तय ? ॥ १३३६ ॥

किं च—

किरियाकाशमिं खम्भो, जडं नरिये तथो न होज्ज पच्छा वि ।

जडं वा किरियसं खम्भो, पदममिं वि कीस किरियाए ? ॥ १३३७ ॥

यदि क्रियाकालेऽप्यावरणक्षयो नास्ति, ततः पश्चादप्यसौ न भवेत्, अकिर्यत्वात्, पूर्वकालप्रवृत्तिः । अथ वा यदि क्रियानिष्ठयोऽस्ति तस्यैव क्रियास्य सत् आवरणक्षयऽनुपगमस्यते, तर्हि क्रियाऽन्वितप्रथमसमये किं क्रियायः, तामन्तरणाप्यावरणक्षयोपपत्तेः, क्रियाविरहितद्वितीयसमयवदिति ॥ १३३७ ॥

क्रियाकाशनिष्ठाकाशयोरैकत्वमागमेऽप्युक्तम्, इति निश्चयः

स्वपक्षं कृतवशाद्—

जं निजिरिजमाणं, निजिंशं ति नणिणं सुए जं च ।

नो कम्मं निजिरिडं, नावरणं तेण तस्स मए ॥ १३३८ ॥

यद्यस्माद् “चलमाणं चलणं जाव निज्जिरिजमाणं निज्जिणं” इति ध्वनानिर्जयिमाणं कर्म निजिणं भूतेऽप्युक्तम्, अतः स्त्रीयमाणं स्त्रीयमेव, इति मानयोः कालभेदः । (जं च खि) यस्मादिदं चागमे प्रोक्तम् । किम ? इत्याह—“कम्मं वेदज्ज नो कम्मं निज्जेरज्ज” इति एतावत् सूत्रं द्रष्टव्यं, ध्वनमानावस्थायौ

कर्म वद्यते, निजिरेवस्थायां तु नो कर्म—अकर्मैत्यर्थः । अन्यथा वेदनासमयः, अन्यथा निजिरेवस्थायां ततः तस्मात् कारणास्तस्यैव आवरणक्षयमागतसमये—आवरणस्य निजिरेवस्थसमये इत्यर्थः । (नावरणं ति) नास्त्यावरणं—नास्ति प्रतिबन्धकं कर्म, स्त्रीयमाणस्य स्त्रीयमादित्यर्थः ॥ १३३८ ॥

प्रतिबन्धकाभावाच्च अवस्थावरणक्षयमागतसमये केवलज्ञानोत्पत्तिः, कस्तां निरुणक्ति ? अहमिति चेदित्याह—

जडं नाणमणावरणे, वि नरिये तो तं न नाम पच्छा वि ।

जायं च अकारणओ, तत्पकारणओ विण पड्ज्जा ॥ १३३९ ॥

यथावरणेऽप्यावरणभावेऽपि केवलज्ञानमुत्पत्तिं न लज्जेत, ततः पश्चादप्यावरणक्षयोत्तरकालं यदा किल त्वया इत्येतं तदाऽपि तदुत्पत्तिर्न स्यात् । अथावरणाभावाविशेषेऽप्यावरणक्षयसमये केवलज्ञानं न भवति, तदुत्तरकालं तु पश्चाद्व्यति, इति यद्वच्छया प्रोच्यते; हेतुः । तर्ह्यकारणा यद्वच्छयेव प्रसृतिरस्य, ततोऽकारणत्वं एव ज्ञानम्, अकारणतयैव तत् प्रतिपेत्य, विशेषाज्ञायादिति ॥ १३३९ ॥

तस्मात् किमिह स्थितम् ? इत्याह—

नाणस्मावरणस्य य, समर्थं तस्मा पणासन्तसो ज्व ।

उत्पायव्यवधममा, तद्द नेया मव्वज्जावाणं ॥ १३४० ॥

तस्मात्केवलज्ञानस्य तदावरणस्य च युगपदेवोत्पादव्यवधमौ द्रष्टव्यौ । कार्योत्पत्तिः, इत्याह—प्रकाशानमसोत्पत्तिः । यथा हि युगपदेव तमो निवर्तते, प्रदीपादिकराशस्तदुत्पद्यते, इति य एव तमसो निवृत्तिसमयः स एव प्रकाशोत्पादसमयः । पर्याप्तं हर्ताय युगपदेव आवरणं निवर्तते, केवलज्ञानं तदुत्पद्यते । आत्मद्रव्यं त्वन्निवृत्त इति । य एवावरणस्य क्षयसमयः स एव केवलज्ञानस्योत्पादसमयः । तत्र हि समय आवरणस्य स्त्रीयमाणस्य स्त्रीयत्वात्, केवलज्ञानस्य चाप्युत्पत्तिरप्यन्तत्वात्, आत्मद्रव्यस्य त्वत्त्वस्तितादिति । एवं सर्वेषामपि भावानां सूक्ष्मगुण्यादिपदार्थानां यदस्मिन्नुत्पत्तिरप्युत्पत्तिरुत्पत्तिः, पिण्डादिवत्कस्यासकोशादिविः, वक्रत्वादिभिरप्युत्पत्तिरुत्पत्तिः, सूक्ष्मगुण्यादिद्रव्यरूपतया त्वत्त्वस्यां गुणपञ्चवर्तीति हातव्यमिति ॥ १३४० ॥

यदि वरमसमये केवलज्ञानः, ततः किमिह, इत्याह—

उभयावरणदिग्भो, केवलवरणादुदमणसहायो ।

जाणड पासड य जिणो, नेयं सव्वं सयाकादं ॥ १३४१ ॥

ततश्च सर्वमपि ज्ञेयं साधार्थवर्तिनं सदाकालं जिनः केवलं जानाति केवलज्ञानेन, पश्यति च केवलदर्शनेन । न कथंभूतः सन्, केवलवरज्ञानदर्शनसम्भावस्तद्वर्णनिरुक्तकूपः । तर्हि पूर्वमिदमहन्ता किमतीदानीमेवं पश्यति ? इत्याह—यन् इदानीमुभयावरणातीतः केवलज्ञानकेवलदर्शनावरणद्वितीयातीतत्वादित्यर्थः ॥ १३४१ ॥

अत एवाह—

संभिणं पासणे, हांगमहागे च मव्वज्जो सव्वं ।

ते नरिये जं न पासड, जूयं मव्वं जविस्सं च ॥ १३४२ ॥

सम—यकीनावेन भिन्नं संभिणं—यथा बहिस्तथा मध्येऽपि—त्यर्थः । अथ वा कृत्येककालाभाववृत्तौ सर्वमपि ज्ञेयमत्र च

वस्तुत्वान्तरं विषयत्वेन दर्शितम्, तत्र संज्ञितमिति कथं यु-
ह्यते, काष्ठभाषी च तत्परोक्षत्वाद् युह्यते; ताभ्यां च समस्ता-
भ्यां समस्ताश्च भिन्नं संज्ञितमिति कथं कथं संज्ञितमुच्यते ।
तत्पश्यन्मुपलभमानो 'लोकमलोकं च प्रतिकल्पकं पश्यन्'
अनेन च क्षेत्रं प्रतिपादितं ज्ञायति । एतावदेव कथ्यादिवचुर्विषं
क्षेत्रं, नात्यादिति । किमेवमेकया दित्या पश्यम् ? । इत्याह-सर्व-
तः सर्वानु विष्णु । तास्त्वपि किं कियदापि द्रव्यादि, उत न ?
इत्याह-सर्वं निरवशेषम् । अनुसन्धायै स्पष्टपन्नाह-तन्नास्ति
किमपि क्षेत्रं भूतमतीतं, जयतीति अर्थं वर्तमानं, जयिष्यक्य
यम् पश्यति केवली इति निर्मुक्तगाथाऽङ्कुरार्थः ॥ १३४२ ॥

संज्ञितं पश्यन्निमुक्तं, तत्र संज्ञितम्, इति कोऽर्थः ? । इत्याह-
बाह्निं जह्वा तर्ह्यो, संज्ञितं सवपञ्जवर्हं वा ।

अचपरनिश्चिसेसं, स-परपञ्जायश्च वा वि ॥ १३४३ ॥

यथा बहिस्तथाऽन्तश्चेति संज्ञितम् । अथवा-सर्वपर्यायैः सं-
कीर्णं व्याप्तं संज्ञितम्, यदि वा-यथाऽप्रमानं जागति तथा पर-
मपि यथा च तथाऽऽमानमपि निर्दिशेयं जानाति, इत्येवं स्वप-
रानिर्विशेषं संज्ञितं, स्वपरपर्यायैवा युक्तं संज्ञितमिति ॥ १३४३ ॥

अथवा-

संज्ञितमगृह्णेणं, न द्वयमिह सकालपञ्जरं गच्छिं ।

लोगालोगं सर्वं, ति सर्वत्रोचितपरिमाणं ॥ १३४४ ॥

संज्ञितमगृह्णेनेह सकालपर्यायं कथं युह्यते, काष्ठभाषी यथोया-
श्च कालपर्यायः, सह तैवेतत् इति सकालपर्यायं, संज्ञितम् ।
'लोकालोकं च सर्वतः सर्वम्' इत्यनेन क्षेत्रपरिमाणं युही-
तम् । एतावदेव च क्षेत्रं यद्रव्यादिवचुर्मुच्यमिति ॥ १३४४ ॥

तच्च पश्यन् किम् ? इत्याह-

तं पांतेन ज्ञूया-इँ जं न पासद् तत्रो तयं नत्थि ।

पंचद्विकाय पञ्जय-माणं नेयं जस्रोऽजिह्वियं ॥ १३४५ ॥

तच्च कथ्यादि वचुर्विषं क्षेत्रं पश्यैस्तकोऽसौ केवली भूतादि-
काष्ठविधाष्टं तत्किमपि वस्तु नास्ति, यन् पश्यति । कुतः ? । इ-
त्याह-यतो यस्मात्पञ्चास्तिकाः परोक्ष्याशिमप्राणमेव गेयमा-
गमेऽभिहितं, नाप्यत । एतच्च द्रव्यादिवचुर्मुच्यं न युहीतमेवेति
भावः ॥ १३४५ ॥ विशो० । आ० म० ।

(१४) केवलज्ञानदर्शनयोः प्रतिपन्धः-

चउर्हि ठाणेहि णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा आसिं
समयंभि अइसेसे नाणदंसणे समुप्पज्जिकामे वि णो समु-
प्पज्जेजा, अभिवसणं अभिकलणं इत्थिकहं जत्तकहं दे-
सकहं रायकहं कहेषा भवइ । १ । विवेगेणं विउस्सगेणं
णो सम्मप्पाणं भावेणा जवइ । २ । पुव्वरत्तावरत्तका-
लसमयंसि णो धम्मजागरियं जागरित्ता जवइ । ३ ।
फाट्ठपसम् एसणिज्जस्स ठंउस्स सामुदाणियस्स णो सम्मं
गवेमइत्ता जवइ । ४ । इषेएहिं चउर्हि ठाणेहिं णिग्गंथा-
ण वा णिग्गंथीण वा० जाव नो समुप्पज्जेज्जा, चउर्हि
ठाणेहिं निग्गंथाण वा निग्गंथीण वा अइसेसे नाणदंसणे
समुप्पज्जिज्जकामे समुप्पज्जेज्जा ! तं जहा-इत्थिकहं भत्तकहं

देसकहं रायकहं णो कहेषा जवइ । विवेगेणं विउस्सगेणं
सम्मप्पाणं जावेसा भवइ । पुव्वरत्तावरत्तकाऽलसमयंसि
धम्मजागरियं जागरित्ता जवइ । फाट्ठपसम् एसणिज्जस्स
ठंउस्स सामुदाणियस्स सम्मं गवेमइत्ता जवइ । ४ । इषेएहिं
चउर्हि ठाणेहिं णिग्गंथाण वा णिग्गंथीण वा० जाव
समुप्पज्जेज्जा ॥

“चउर्हीत्यादि” सूत्रं स्फुटं, परं निर्मन्थीप्रदृष्टत्वा स्त्रिया
अपि केवलमुत्पद्यत इत्याह-अस्मिन्नास्ति प्रत्यक्ष इवानन्तं प्रत्या-
सन्नं समये (अइसेसे ति) शुभाणि मत्स्यादिचक्षुर्दर्शनादीनि प्र-
तिक्रान्तं सर्वोद्योधादिशुण्यैरुत्पत्तिशेषमतिशयवतः केवलमि-
त्यर्थः । (समुत्पत्तुकाममपीति) इहैवायं कथ्यते, ज्ञानादेरभि-
ज्ञायाभावात्कार्यवैतति शीघ्राधिकरमुद् । तेन द्वितीया न विक-
र्या इति विवेकेनेति अष्टाद्विध्यागने (विउस्सगणे ति) का-
यवृत्तगणे पुत्रावच्छ रात्रेः पूर्वा भागा, अपररात्र रात्रेपरौ
भागस्तावेव काष्ठः समयोऽवसरो जागरिकायाः पूर्वरात्रापररा-
त्रकाष्ठसमयः, तस्मिन् कुटुम्बजागरिकाव्यवच्छेदेन धर्मप्रधाना
जागरिका निद्राकृयेण बाधौ धर्मजागरिका भावभ्रमुपेक्षे-
त्यर्थः । यथा-

“किं कथं किं वा सेसं, किं करणिजं तथं च न करेमि ।

पुत्तावरत्तकालं जा-गरत्रो जावपत्तिलेहं ति ॥ १ ॥

अहवा को मम कालो, किमेवस्स उच्चियं अलारा वि ।

विशया नियममणिणो, विरसाधसाया भिंशो मच्चु ॥ २ ॥

इत्यादिकया विभक्तिपरिणामात् तथा जागरिता जागरका भव-
ति, अथवा धर्मजागरिकां जागरता कर्तेति कथ्यमिति । तथा
प्रगता असव उच्छ्वासाद्यः प्राणा यस्मात् स प्रासुको निर्जीवाः,
तस्य पश्यते गवेयते चक्ष्माविदोऽपरहिततोयेत्येषणयः कल्प्यः,
तस्य कथ्यते अत्रालसपत्या शुद्धत इत्युच्यते भक्षयानादिः, तस्य
समुराणे भक्षणं याचय्यायं जवः सामुदानिकः, तस्य नो स्वय-
मभ्यसयिता आश्वेष्ट जयतीति । एवंप्रकारेणैतरेतरेतरोऽदिति-
रित्यादि निगमनम् । एतद्विषयसुत्रं कथ्यम् । स्या० ४७०१०३० ।

केवलज्ञानाणि-केवलज्ञानजिन-पुं० । केवलप्रधानो जिनः
केवलज्ञानजिनः । स्या० ३० ४० ४० ।

केवलज्ञानाणदंसण-केवलज्ञानदर्शन-पुं० । केवलं संपूर्णं ज्ञानद-
र्शनं येषां ते तथाविधाः । सर्वज्ञेय सर्वदार्शियं, पं० सू० १ सू० ।

“पंचाहिं ठाणेहिं केवलवरणाणदंसणे समुप्पज्जिकामे
न खुव्वइ” इत्यादि “आहिदंसणं” शब्देऽत्रैव भागं १६०
पृष्ठं प्राकृतम् ।

केवलज्ञानाणायारिय-केवलज्ञानार्य-पुं० । केवलज्ञानेनायेव ज्ञाना-
र्येभ्यः, प्रज्ञा० १ पृष्ठ ।

केवलज्ञानाणवरण-केवलज्ञानावरण-न० । केवलज्ञानस्याऽऽ-
वरणं केवलज्ञानावरणम् । ज्ञानावरणकर्मण उत्तरप्रकृतौ, कर्म०
१ कर्म० ।

केवलज्ञानाणि (ण) -केवलज्ञानिन-पुं० । प्रथमे भारततीत-
जिनं, प्रथ० ६ द्वार ।

केवलस्त-केवलत्व-न० । शब्दे भावे. (केवल्ये) “युज्यो भावः
केवलत्व-मन्त्रोपाधिकः स्मृतः। शब्दं विना न मुक्तिश्च, विनाऽ-
शब्दं न शेषता” ॥ ९ ॥ द्रव्या० २१ अर्था० ।

केवलदंश (द रि) ण-केवलदर्शन-न० । केवलेन संपूर्ण-
वस्तुतत्त्वग्राहकबोधविशेषकपणं यदर्शने सामान्यश्रावणं न-
त्केवलदर्शनम् । कर्म० १ कर्म० । केवलदर्शनावरणकर्मक्षयावि-
भूतं कारणकर्मध्यवधानानिवर्तितकललाकाशो कविषयत्रिका-
लस्वभावपरिणामभेदानन्तपदार्थसामान्यसाक्षात्करणप्रवृत्तेः
सम्भ० ३ कारण । सकलजगत्त्राणिवस्तुसामान्यपरिच्छेदकपे-
दर्शनभेदे, पं० सं० १ द्वार । स्था० । “ जया से द्रिसणवार-
णे सखं होइ खयं गयं । तछां लोगमहागं ब, जिणो पासइ
केवली ” ॥ ६ ॥ दशा० ५ अ० ।

केवलदंश (द रि) छानवरण-केवलदर्शनावरण-न० । के-
वलासुकरवर्ण, तच्च दर्शने च, तस्यावरणं केवलदर्शनावरणम् ।
दर्शनावरणकर्मण उत्तरप्रकृतौ, स्था० ८ डा० । सं० ।

केवलसुग-केवलद्विक-न० । केवलज्ञानकेवलदर्शनरूपे केवल-
युग्मे, पं० सं० ११ द्वार ।

केवलबोधि-केवलबोधि-खी० । बुद्धे सम्यग्दर्शने, “ केवलं
बोधिं बुज्जेज्जा ” इति सूत्रे समासाभावेऽपि समाससंभवा-
देवमुपपन्नः शब्दः । अ० ९ श० ३१ उ० । (अथुवा केवलबो-
धिसाज्ञे “ असोच्चा ” शब्दे प्र० अ० ८५६ पृष्ठ उक्तः)

केवलवराणाशुदंश-केवलवराज्ञानदर्शन-न० । केवलमभि-
धानतो वरं ज्ञानान्तरापेक्षया प्रधानं च दर्शने च ज्ञानदर्शनम् । स-
माहारद्वन्द्वः । केवलज्ञानपञ्चनदंशयुगे, म० ६ श० ३१ उ० । स्था० ।
केवलसिरी-केवलश्री-खी० । केवलज्ञानलक्ष्म्यम्, डा० २५ डा० ।

केवलिआराहणा-केवत्याराधना-खी० । आराधनाभेदे, स्था०
२ डा० १ उ० । (केवलवाराधनाऽपि श्रिषिवा ‘ आराहणा ’ शब्दे,
द्वि० भा० ३=३ पृष्ठ सत्याख्याऽप्यसेवा)

केवलि (य)-केवलिन्-पुं० । केवलं परिपूर्णे केवलं बुद्धमननं
वा । उपा० ७ अ० । ज्ञानादित्रयमन्यान्तीति केवली । स्था० ५ डा०
३ उ० । अनु० आव० । आ० २ श० १ औ० । संपूर्णासहायज्ञाना-
दित्रययोगात् सर्वज्ञे, स्था० ७ डा० । आनु० । सूत्र० । कल्प० ।
आवा० । अ० । उत्पन्नकेवलज्ञाने, ध० २ अधि० । तीर्थकृति,
सूत्र० १ धु० ११ अ० । “ लोगस्तुज्जोयगरे, भम्मतिथयरे
जिणे । अरिहते किलइस्से, चउवीसं यि केवली ” ॥ आ०
म० द्वि० । समस्तवस्तुस्तोमवेदिनि ध० ३ अधि० । अतीताना-
गतवर्तमानसुखमध्यवहितपदार्थवर्दिनि, सूत्र० १ धु० ५ अ० १
उ० । जिने, अ० ५ श० ४ उ० ।

(१) केवलशिक्षणम् ।

(२) शब्दोत्तरणानुसारेण केवलभेदाः ।

(३) अनुसराणि केवलिनः ।

(४) अन्तर्किया ।

(५) अथवाहना ।

(६) अनुसरोपपातिकैः सहाऽऽलापः ।

(७) केवलज्ञानादाराविषये दिग्गजैरेः सह विप्रतिपत्तिः ।

(८) उन्मेषनिमेषौ ।

(९) केवलिपरिज्ञानम् ।

(१०) केवलिनोऽन्तरज्ञानम् ।

(११) वरमकर्मणो ज्ञानम् ।

(१२) जायणम् ।

(१३) मनोवाक्ययोगः ।

(१) लक्षणम्-

कसिणं केवलक्षणं, लोगं जाणति तह य पासति ।

केवलिचरिचणली, तम्हा ते केवली होति । ॥ ४० ॥ आव० नि० ।

हृस्वं संपूर्णं, केवलक्षणं केवलोपमम्, इह कल्पशब्दं औपम्ये
गृह्यते । उक्तं च-“ सामर्थ्यं वर्णनायां च, ह्येवने कारणे तथा । औ-
पम्ये वाऽधिवासे च, कल्पशब्दं विदुर्बुधाः ” ॥ १ ॥ लोकं पञ्चा-
स्तिकायात्मकं, जानति विशेषरूपतया, तथैव संपूर्णमेव, चराध्व-
स्यावधारणार्थत्वात्, पश्यन्ति सामान्यरूपतया । इह ज्ञानदर्शन-
योः संपूर्णलोकविषयत्वे बहुवचनं, तत्तु लोच्यते, अन्धविस्तरभ-
यात् इति, केवलं निर्विशेषं विशेषाणां ग्रहो दर्शनमुच्यते, विशिष्ट-
प्रदणं ज्ञानमेवं सर्वगं दृष्टमित्यनया दिशा स्वयमवाप्नुयादिति ।
धर्मसंग्रहणिकायाः परिभाषनीया यतश्चैवं केवलचारित्र्यः क-
वलज्ञानिनश्च तस्मात् केवलिनो भवन्ति, केवलमेवार्थं विद्यते इति
केवलिन एषां व्युत्पत्तेः । अहो भ्रष्टाकाण एव केवलचारित्र्य इति
किमर्थमुक्तम् ? उच्यते-केवलचारित्र्यप्राप्त्युत्पत्तिर्वा नियमतः केवल-
ज्ञानावाप्तिरिति न्यायदर्शनार्थमित्यदोषः । तदेवं व्याख्याता लो-
कस्येत्यादिकृपस्तत्र प्रथमश्लोकः ॥ ४० ॥ (आव०) आ० म०
द्वि० । (अथैव भवत्यसिद्धकेवलवादिभेदाः ‘ केवलज्ञान ‘ श-
ब्देऽनन्तरमेव तद्विशेषणभूताः प्राक्काः सुवचनकृणः स्वयम्भूताः)

भवत्येकेवली तु-

उपपत्त्याणाम्दंशेषां अरहा जिणे केवली चचारि
कम्मं से वेदंति । तं जहा-वेयाणिजं, आश्रयं, णाम, गोयं ।
स्था० ४ डा० १ उ० ।

(२) शब्दोत्तरणानुसारेण केवलभेदाः-

परमत्यतत्तसारन्ये, सल्लुकरणमिमं सुणे ।

मुणेचा तह मालोप, जह आलोपतो चेव ॥ ६५ ॥

उपाएँ केवलं णाणं, दिखे रिसभावत्येहिं ।

नंसिद्धाऽऽश्रयणा जेण (आलोपमाणाणं चेव)

उपपन्नं तत्येव केवलं ॥ ६६ ॥

केसिचि साहिमां नामे, महासत्ताण गोयमा ।

जेहि भावेणाऽलोपयंते-हिं केवलज्ञाणमुपादयं ॥ ६७ ॥

हा हा उडुं कदे साद्, हा हा दुहुं विचिंनरे ।

हा हा दुहुं जाणिरे साद्, हा हा दुहुं मणुपते ॥ ६८ ॥

संवेद्यालोपणे तह य, जात्रालोपाणकेवली ।

पयलेवकेवली चेव, मुहुणंतणकेवली ॥ ६९ ॥

तह पच्चत्तकेवली सम्मं, महावेरगकेवली ।

आलोपाणकेवली तह य, हादं पाविचि केवली ॥ ७० ॥

उत्सुक्तमगं पञ्चपण, हा हा अणयारकेवली ।

साज्जं न करोमि चि, अक्खं भियसीलकेवली ॥ ७१ ॥

तवसंनमवयसंरक्खे, निंदगणइणे तहा ।

सच्चतो सीझमंरक्खे, कोमीपाच्छिजे वि य ॥ ७२ ॥

निपारिकम्मे अक्कं दु-पणे अणमिपच्छी य केवली ।

एगपासिचदोषहरे, मणव्वयकेवली तद्हा ॥ ७३ ॥

न सकौ काठ सामर्थं, अणुसणे वामिकेवली ।
नवकारकेवली तह य, निबालोयणकेवली ॥ ७४ ॥
नीसङ्गकेवली तह य, सम्पुच्छरणकेवली ।
धन्नां भित्तिंसंपुषो, सताहं पी किम केवली ॥ ७५ ॥
ससङ्कोऽहं न पारेमि, बलकटपथकेवली ।
पक्कलमुद्राविहाणे य, वाउम्माणीयकेवली ॥ ७६ ॥
संवच्छरमहपच्छिजे, जहा चसमीविते तहा ।
अणिबे खणविद्धंती, मणुपत्ते केवली तहा ॥ ७७ ॥
आज्ञायंनिदंबदियए, पोरपच्छिउत्तुदुरे ।
लक्खोवभगपच्छिजे, सम्पट्टियासणकेवली ॥ ७८ ॥
हत्थोसरणनिवासे य, अट्टकवझामिकेवली ।
एगसिद्धपच्छिजे, दसबासो केवली तहा ॥ ७९ ॥
पच्छिचादवगे चेव, पच्छिचदकयकेवली ।
पच्छिचपरिसमची य, अट्टमठकोसकेवली ॥ ८० ॥
न सुद्धी वि न पच्छिचा, तावरं लिप्पकेवली ।
एगं काळण पच्छिजे, वीर्यं न जवे जहचेव केवली ८१ ?
तं वायराप पच्छिजं, जेण गच्छ केवली ।
तं वायराप जेण समं, सफलं होइ केवली ॥ ८२ ॥
किं पच्छिजं चरंतो, हं विट्ठणो तवकेवली ।
जिणाय माणं न झेय्ये, पाणपरिचयणकेवली ॥ ८३ ॥
अब्भं होहीं सरिं मे, नो बोहीं चेव केवली ।
सुवदधिणं सरिं मे, पाविण्डुदणकेवली ॥ ८४ ॥
अणापावकम्ममलं, निष्कोपेवीह केवली ।
वीर्यं तं न समायरियं, पमाया केवली तहा ॥ ८५ ॥
देहे खवठ सरिं मे, निज्जराजावठ केवली ।
सरिरस्स संजमं सारं, निक्कलं तु केवली ॥ ८६ ॥
मणसा वि खंदिए संधि, पाणे ण धरामि केवली ।
एवं वडकायजेगेणं, सीलं रक्खे अट्ट केवली ॥ ८७ ॥
एवमाई अणादीया, काळाकणंते मुणि ।
केदंयाऽज्ञोयणासिके, पच्छिचा जाइ गोयमा ॥ ८८ ॥
महा ० १ अ० । आ० म० ।

(३) अनुत्तराणि-

केवलस्स एं पंच अणुत्तरा पसत्ता । तं जहा-अणुत्तरे
णाणं, अणुत्तरे दंसणे, अणुत्तरे चरिते, अणुत्तरे तवे,
अणुत्तरे वीरिए ।

तथा न सम्पुत्तराणि प्रधानानि वेच्यस्ताम्बुत्तराणि, यथा
स्वसर्वथाऽऽवरणकृपाय, तथाचैवानन्दशोभावरणकृपायानन्तरमो-
हकृपायपसश्चरित्रभेदस्वात्पञ्च केवलानामनुत्तरं शैले-
श्चयस्यायां शुक्यत्वान्निरूप्यस्वयं ध्यानस्यायम्भस्वतपोभेद-
स्वाधीन्यन्तराण्यपवादिति । स्थानं ५ ज्ञानं १ उ० ।

केवलस्स एं दस अणुत्तरा पसत्ता । तं जहा-अणुत्तरे
१६४

णाणे अणुत्तरे दंसणे अणुत्तरे चरिते अणुत्तरे तवे अ-
णुत्तरे वीरिए अणुत्तरा खंती अणुत्तरा मुत्ती अणुत्तरे अ-
जवे अणुत्तरे भवे अणुत्तरे लायेव । स्थानं १० ज्ञानं १ ।

(४) अन्तर्क्रिया । केवलीभूतैव सिद्धाति-

एम एं जंते ! पांगले तीतमणं तं सासयं समयं जुवीति वत्तव्वं
सिया ? इता गोयमा । एम एं पांगले तीतमणं तं सासयं स-
मयं जुवीति वत्तव्वं सिया । एम एं जंते ! पांगले पटुप्पस-
सामयं समयं भवतीति वत्तव्वं सिया ? इता गोयमा !
तं चेव उच्चारेयव्वं । एम एं जंते ! पांगले अणायमयमं-
तं सामयं समयं जभिससतीति वत्तव्वं सिया ? इता गो-
यमा ! तं चेव उच्चारेयव्वं, एवं खंयेण वि तिमि आलावगा,
एवं जीवेण वि तिमि आलावगा जाणियव्वा । उउमथे एं
जंते ! मणुसे तीतमणं तं सामयं समयं केवलेणं संजमेणं के-
वलेणं संवरणं केवलेणं बभवेरवासेणं केवलीहं पवयस-
यायाहिं सिज्जिमु बुज्जिमु० जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिं-
मु ? । गोयमा ! णो इण्डे समडे । से केण्डेणं जंते ! एवं
बुच्चहं, तं चेव० जाव अंतं करिमु ? । गोयमा ! जे केइ अंत-
करा वा अंतिमसरीरिया वा सव्वदुक्खाणमंतं करिमु वा,
करिंति वा, करिंस्संति वा, सव्वे ते उत्पप्पणाणंदंसणधरा
अरहा जिणे केवली भविता तथो पच्छा सिज्जंति, बुज्जं-
ति, मुच्चंति, परिनिव्वायंति० जाव सव्वदुक्खाणमंतं करिमु
वा, करिंति वा, करिंस्संति वा, से तेण्डेणं गोयमा !० जाव स-
व्वदुक्खाणमंतं करिमु, पटुप्पसे वि एवं चेव, नवरं सिज्जंति
भाणियव्वं, अणायगं वि एवं चेव, नवरं सिज्जंस्संति जा-
णियव्वं, जहा उउमथो तहा आहोहिओ वि, तहा परमो-
हिओ वि तिमि तिमि आलावगा जाणियव्वा ॥

इदं उच्यतेऽप्यविज्ञानरहितोऽवसेयः, न पुनरेकवर्त्मामात्रं,
उत्तरत्रावधिकानि न बह्व्यमाणात्वादिति । (केवलं एतं) अस-
हायनं शुकेन वा परिपूर्णं वा असाधारणं वा । यदाह-“के-
वलमंगं सुखं, सगलमसाहारणं अणंतं च ।” (संजमेणं एतं)
पुण्यव्याधिरक्षणकृपेण (संवरणं एतं) इन्द्रियकृपाय-
निरोधेन, “सिज्जिमु” इत्यादी बह्वचनं प्राकृतत्वादिति ।
यतश्च गौतमननाजिप्रायेण पृथग्-यजुत उपशान्तमाद्यव-
स्थायां सर्वविशुद्धाः संयमादयोऽपि भवन्ति, विशुद्धसंयमादि-
स्थाया च सिद्धिरिति, सा उच्यतेऽप्यपि स्यादिति । (अंतकरे
ति) जवान्तकारिणः, ते च ह्यधितरकालोपसयाऽपि भवन्ती-
त्यत आह-“अंतिमसरीरिया वसि” अन्तिमं ज्ञानदशने धारयंत्ये ते
तेऽग्निमसरीरिकाः, चरमदेहा इत्यर्थः । वाशब्दौ समुच्चये, “सव्व-
दुक्खाणमंतं करिमु” इत्यादौ “सिज्जिमु सिज्जंति” इत्याद्य-
पि कटव्यय, सिद्धाधानिवातृत्वात् सर्वतुः शान्तकरणस्येति ।
(उत्पप्पणाणंदंसणधरा) उत्पन्ने ज्ञानदशने धारयंत्ये ते ते
तथा, न त्वनादिंसिखज्ज्ञाना, अत एव (अरहं सि) पूजार्हाः
(जिणं सि) रागादिजलारः ते उच्यन्ते । अपि भवन्तीत्यत आह-
(केवलीति) सर्वज्ञाः । “सिज्जंति” इत्यादिषु चतुषु पदेषु वर्तमान-

निर्देशस्य शेषोपलक्षणत्वात् "सिद्धिस्तु सिद्धंति सिद्धिस्तसि" इत्येवमतीतनिर्देशो द्रष्टव्यः । अत एव "सञ्चयककारण" इत्यादौ पञ्चमपदेऽसौ विहित इति । "अहा कृतव्या" इत्यादेरित्यं भावना- "आहोहिए ञं जंते । मणुसे तीतमणंतं सासयं" इत्यादिपरमकर्म, तत्र अत्र परमावधेरपस्थाप्योऽधिः सोऽधोऽधिः, तत्र योऽध्यवहृत्यसावाधोऽधिका, परिमिते- विषयावधिकाः । (परमाहोहिएति) परमभाष्योऽधिकायाः स परमाधोऽधिकाः । प्राकृतस्थावच व्यत्ययनिर्देशः " परमो- हिएति " काचित्ताया व्यस्यः । स च समस्तकपटव्यासंस्थात- शोकमात्राशोककषयदासंस्थातवस्यसिद्धिर्विषयावधिज्ञानः । (ति- षि आवाचरा) काशत्रयवेदिनः केवलिनोऽप्यत एव त्रया द- षकजाः, विशेषस्तु सुत्रोक्त एवेति ।

से नृणं भंते । उष्यमनाणदंसणपरे अरहा जिणे केव- द्दी अलमस्तु (च वत्तवं निपा । इता गोयमा । उष्यमनाण- देमणरे अरहा जिणे केवद्वी अलमस्तु च वत्तवं निपा, सेवं भंते भंते चि ॥

" से नृणं " इत्यादिषु काशत्रयनिर्देशो बाध्य एवेति । (अलमस्तु चि) अलमस्तु पर्यासं अवतु, नातः परं किञ्चिद्भा- नात्परं प्राप्त्यमस्यास्तीति एतद्वक्तव्यं स्याज्जंबूत्, सत्यवा- द्येति । न० १ श्र० ४ उ० ।

(५) अथवादान । केवली यस्मिन्काशमपदेशेऽवगाढस्तत्र हस्ताद्यवगाढा स्थातुं शकः-

केवली जंते ! अस्ति मयंसि जेतु आगामपपेसु इत्थं वा पायं वा बाहं वा ऊरुं वा उग्राहिता णं चिद्धं पण् । एं केवली से य कालं विपसु चैव आगामपपेसु इत्थं वा० जाव उग्राहिता एं चिद्धिच । गोयमा ! एं इण्ठे समण् । मे केण्ठेणं जंते । ० जाव केवली एं अस्ति मयंसि जेतु आगामपपेसु० जाव चिद्धं णो एं पण् ! केवली से य कांसं विपसु चैव इत्थं वा० जाव चिद्धिच । गोयमा ! केवलिस्त एं वीरियस्त सजोगमद्वयपाए चडां उवग- रणां भवंति चडावगरणद्वयाए णं केवली अस्ति मयंसि जेतु आगामपपेसु इत्थं वा० जाव चिद्धं णो णं पण् ! केवली से य कालं विपसु चैव० जाव चिद्धिच मे तेण्ठेणं जाव बुद्धं केवली एं अस्ति मयंसि जाव चिद्धिच ।

(अस्ति मयंसि चि) अस्मिन् वतमानसमये (आग्राहिता णं ति) अथवादानाऽऽकस्य (से य कांसं वि चि) एष्यकाल- ऽधि (वीरियस्त सजोगमद्वयपाए चि) वीर्यं वीर्यान्तराद्यवयवप्रवा शकः, तत्रप्रधानं सयोगं शास्त्रादिवापारयुक्तं यत्सत् विदुषाम् कस्य जीवकस्य तत्तथा, वीर्यसद्भावेऽपि जीवकस्यस्य योगात् विना कलानं न स्थादिति, सयोगशब्देन सत् कस्य विशेषितं, स- दिति विशेषणं च, तस्य सदा सत्ताऽवधारणार्थम् । अथवा स्य आत्मा, यत्तु कस्य स्वकस्य, ततः कर्मधारयः । अथवा वीर्यप्रधा- नः सयोगो योगवान् वीर्यसयोगः, स काली सद्कस्यश्च मयः- प्रभृतवर्णायुक्तः । योऽसयोगसद्कस्यः, तस्य जीवस्तथा, तथा हे-

तुयुनया (चडां ति) अस्मिन् (उवगरणां ति) अस्मिन् (चडावगरणाद्वयाए चि) चडावगरणाद्वयायां योऽप्येवमद्वय- शोपकरणार्थात्, तथा अस्याः पुनरर्थः । अ० १ श्र० ४ उ० ।

(६) अनुत्तरोपपातिकैः सहऽऽस्याः-

पण् एं भंते ! अणुत्तरोवाइया देवा तत्थ गया चैव स- माणा इह गण् केवलणा सच्चि आभावं वा संसावं वा करेत्तए । इता पण् । से केण्ठेणं जाव पण् एं अणुत्तरो- वाइया देवा जाव करेत्तए । गोयमा ! जण् अणुत्तरो- वाइया देवा तत्थ गया चैव समाणा अहं वा हेउं वा प- सिणं वा कारणं वा बागरणं वा पुच्छंति तण्णं इह गण् केवली अहं वा० जाव बागरणं वा बागरेह, से तेण्ठेणं भंते ! इह गण् केवली अहं वा० जाव बागरेह, तण्णं अणु- त्तरोवाइया देवा तत्थ गया चैव समाणा जाणंति, पा- संति, से केण्ठेणं जाव पासंति । गोयमा ! तमि एं देवाणं अणंताओ मणोद्वयवगणाओ लच्छाओ पत्ताओ अ- भिसमणगागयाओ जवंति, से तेण्ठेणं जण्णं इह गण् के- वली जाव पासं ।

(आभावं च चि) सद्गुणद्वयं (संसावं च चि) सुमुहुर्दुर्ज- लं मानसिकमेवेति, (अहंताओ चि) तद्वधेर्विषयभावं गतः (पत्ताओ चि) तद्वधिता सामान्यतः प्राप्ताः, परिच्छिन्ना इ- त्यर्थः । (अभिसमणगागयाओ चि) विशेषतः परिच्छिन्नाः, य- तस्तेषामवधिज्ञानं संनिष्कलोकनादविषयं, यच्च लोकनादप्राद- कं तन्मनोवर्गनादप्रादं जयत्येव, यतो योऽपि लोकसंख्येयमाग- विषयोऽधिः सोऽपि मनोद्वयप्रादः, यः प्रवृत्तः संनिष्कलोकनादी- विषयोऽसौ कथं मनोद्वयप्रादः न भविष्यति, इत्थं च लोकसं- ख्येयमागवधेर्मनोद्वयप्रादिवधः । यदाह- "संनिष्कलमणोद्वयं, भा- गो लोपशिविषयसं बोधव्यो " चि । अ० ५ श्र० ४ उ० ।

(७) आहारः । तत्र दिग्मन्त्रैः सह विमलितपित्तः-

सर्वथा दोषविगमात्, कृतकृत्यतया तथा ।
आहारसंज्ञाविरहा-हनन्तमुलसङ्गतेः ॥ १ ॥
दग्धरज्जुसमत्वाच्च, वेदनीयस्य कर्मणः ।
अशोऽवतया देह-गतयोः सुखदुःखयोः ॥ २ ॥
माहात्परमहचैरच, मातवेधानुदीरणात् ।
ममादननादुर्वै-राहारकषयाऽपि च ॥ ३ ॥
शुक्ला निष्ठादिकोत्पत्तेः, तथा ध्यानप्राप्त्ययात् ।
परमौदारिकाङ्गवत्, स्थानुत्पत्त्यां विनाऽपि च ॥ ४ ॥
परोपकारहानेक्ष्व, पुरीषादिशुश्रूषया ।
व्याधुत्पत्तेश्च जगदान्, शुद्धे नेति दिग्मन्त्राः ॥ ५ ॥

(सर्वेधाति) सर्वथा सर्वप्रकारैर्दोषविगमात्, शुभापाश्च शो- पत्वाश्च भावे कवलादाराजुपपत्तेः । तथा कृतकृत्यतया केव- लिनः कवलेभाजितं तद्व्यापत्तेः । आहारसंज्ञाविरहात् न स्याद्विनाहारहेतुनात् । अनन्तसुखस्य संगतेः केवात्मनः क- वलशुको तत्कारणशुद्धेर्दोषावयवभावात्तानन्तसुखविरो-

धात् ॥ १ ॥ (दृग्धेति) च पुनर्वेदनीयकर्मणो दृग्धरज्जुसम-
न्वासादेशेन तेन स्वकार्यस्य दृग्धनीयस्य अनयितुमशक्य-
त्वात् । हेदृगतयोः शरीराभितयोः सुखदुःखयोरकौश्वर्यतयैरि-
याधीनतयाऽतीन्द्रियानां भगवतां तदनुपपन्नः ॥ २ ॥ (मो-
हादिति) मोहाद् मोहनीयकर्मणः परमवृत्तेः परकर्म्यमनुसं-
मोहस्य सत आहारादिपरकर्म्यमनुपपन्नः । सातवेद्यस्य
सातवेदनीयस्यानुरीक्षात् सातासातमनुजानुयामुदीरजायाः
सतममुपस्थान इव निवृत्तेः केवलिनः कवलमुक्तं तज्जन्वसा-
नोदोरम्यसङ्गात् । च पुनराहारकथयाऽप्युक्तस्यै प्रमादजन-
नादाहारस्य सुतरां तथात्वात् ॥ ३ ॥ (भुक्त्वेति) भुक्त्वा
कवलादारेण निष्कारिकस्याप्यस्यैः प्रादिना रासनमतिज्ञानेयां-
यारिप्रहः । केवलिनो च निष्ठापमाभात् तद्व्याप्यमुक्ते-
रप्ययोगात् । तथा लुको सत्यां ध्यानतपसोर्व्याप्तात्, केव-
लिनश्च तथाः सदातनत्वात् तां विनाऽपि च भुक्तिं विनाऽपि
च परमादिरिकाङ्क्षस्य स्थास्तुत्याचक्रकालमवस्थितिशी-
लत्वाच्चद्वयैः केवलिनस्तत्कल्पनायोगात् ॥ ४ ॥ (परेति)
परोपकारदानेन भुक्तिकाले धर्मप्रेक्षामनुपपत्तेः, सदा परोप-
कारस्वभावस्य भगवत्तत्त्वद्व्याप्तायोगात् । पुरीषादिद्विगु-
प्यस्या लुको तद्व्याप्तात् । व्याप्युपपत्तेः भुक्तेस्तत्तत्तत्त्वात् ।
भगवाद् केवलौ भुङ्क्ते न इति दिग्दर्शनाद् बद्धिः ॥ ५ ॥

सिद्धान्तत्रयामनुना, लेयेनास्माभिरुच्यते ।
दिग्दर्शनमतव्याल-पञ्चाननकज्ञागुरुः ॥ ६ ॥
इनाज्ञानादिका दोषाः, यातिकर्मोदयोऽज्ञावाः ।
तदज्ञावेऽपि किं न स्या-द्वेदनीयोऽज्ञावा लुभा ॥ ७ ॥
अप्यावाधाविद्याताच्छेत्, सा दोष इति तं मतम् ।
नरत्त्वमपि दोषः स्यात्, तदा सिद्धत्वं दृष्टत्वात् ॥ ८ ॥
यातिकर्मसंपादेवा-ज्ञावा च कृतकृत्यता ।
तदभावेऽपि नो बाधा, ज्ञानोपप्रादिकर्मभिः ॥ ९ ॥
आहारसंज्ञा बाहार-वृष्णाख्या न मुनेरपि ।
किं पुनस्तदज्ञानेन, स्वामिनो मुक्तिबाधनम् ॥ १० ॥
अनन्तं च सुखं भर्तु-ज्ञानादिगुणसङ्गतम् ।
लुभादयो न बाधन्ते, पूर्णं त्वस्ति महोदये ॥ ११ ॥
दृग्धरज्जुसमत्वं च, वेदनीयस्य कर्मणः ।
बदन्तो नैव जानन्ति, सिद्धान्ताथैव्यवस्थितिम् ॥ १२ ॥

सिद्धान्तत्रयामिति व्यक्तः ॥ ६ ॥ (हन्तेति) हन्तं ज्ञानादि-
का यातिकर्मोदयोऽज्ञावा दोषाः प्रसिक्ताः तदभावेऽपि वेदनीयो-
ज्ञावा लुभा किं न स्यात् । न हि वयं भगवन्तमिव तत्त्वमनालो-
क्य भुक्तिरिषासादिनैव दोषाननुपपेमां येन निर्दोषस्य केवलिनः
कुधाग्रजायाः स्वादिति भावः ॥ ७ ॥ (अप्यावाधेति) अप्या-
वाधस्य निरतिशयसुखस्य विधानात् सा कुधा दोषो, गुणदूषण-
स्यैव दोषलक्षणस्यादिति चेद् यदि ते तव मतं, तदा नरत्त्वमपि
जयतो दोषः स्यात्, सिद्धत्वं दृष्टत्वात् । तस्मात्केवलज्ञानप्रतिब-
न्धकत्वेन यातिकर्मोदयोऽज्ञावासाज्ञानादीनामिव दोषत्वं, न तु
कुधादिनामिति युक्तमुपस्थानम् ॥ ८ ॥ (वासीति) यातिकर्म-
णोदयोऽज्ञावा च कृतकृत्यता भवोपप्रादिकर्मोदयोऽज्ञावा-
दिभिः चङ्गिभिरज्ञावेऽपि कृतकृत्यत्वाभावेऽपि (नो) नैव बाधा ।

सर्वथा कृतकृत्यत्वस्य सिद्ध्यैव संभवात् उपविष्टत्वाभावेऽ-
प्युपादेयस्य मोक्षस्य सयोगिकेवलित्वकाशेऽस्तिष्ठेः । रागाद्य-
प्राधान्येन कृतकृत्यत्वस्य च मुक्तिपक्षेऽप्यबाधं पयोति कथित-
माधमेव ॥ ९ ॥ (आहारसंज्ञा चेति) आहारसंज्ञा बाहारवृ-
ष्णाख्या मोहादिभिर्यकत्वैतत्त्वस्य संज्ञा परार्थत्वाच्च मुनेरपि
भावसाधारणं, किं पुनस्तदभावेनाहारसंज्ञाभावेन स्वामिनो
जगवतां मुक्तिबाधनम् ? तथा बाहारासामान्यं तन्निष्ठेयं वा बा-
हारसंज्ञा हेतुत्वमेव नास्तीत्युक्तं भवति । न च तन्निष्ठेये
तत्कृत्यत्वमेवाप्यसंज्ञादीनां बाहाराभावाच्च व्यभिचार इति कुचो-
दमाशङ्कनीयम्, आहारसंज्ञाया अतिचारानिमित्तत्वेन कदापि
निरतिचाराहारस्य साधुनामप्राप्तिप्रसङ्गात् ॥ १० ॥ (अनन्तं
चेति) अनन्तं च सुखं भर्तुं जगवतां ज्ञानादिगुणसङ्गतं तमयी-
भूतमिति यावद् अज्ञानादिगुण्यदुःखनिवृत्तेः सर्वेषामेव कर्मणां
पारिणामः कर्तुं तुल्यत्वाच्च लुभादयो न बाधन्ते, स्वभावनियत-
सुखानामेव तेषां धनं, पूर्णं तु निरर्थाद्यं तु सुखं महोदये भोक्ते
स्ति, तत्रैव सर्वकर्मणोपपत्तेः ॥ ११ (दृग्धेति) दृग्धरज्जुस-
मत्वं च वेदनीयस्य कर्मणो बद्धन्तः सिद्धान्ताथैव्यवस्थितिं नैव
जानन्ति ॥ १२ ॥

पुण्यप्रकृतितीव्रत्वा-दसाताथनुप्रक्यात् ।
स्थितिशोषाद्यपेक्षं वा, तच्चो व्यभिचिष्टे ॥ १३ ॥
इन्द्रियोऽज्ञवता धीम्यं, बाधयोः सुखदुःखयोः ।
चित्रं पुनः श्रुतं हेतुः, कर्माध्यात्मिकयोस्तयोः ॥ १४ ॥
आहारादिप्रवृत्तिश्च, भोगज्ज्ञाया यदीप्यते ।
देशनाऽऽदिप्रवृत्त्याऽपि, भवितव्यं तदा तथा ॥ १५ ॥
यत्नं विना निसर्गाच्चेत्, देशनाऽऽदिकमिष्यते ।
भुक्त्यादिकं तथैव स्यात्, दृष्टबाधा समाजयोः ॥ १६ ॥
नुक्त्या या सातवेद्यस्यो-दीरणाऽऽप्यते त्वया ।
साऽपि देशनयाऽसात-वेद्यस्यैतां तवाक्षिपत् ॥ १७ ॥
उदीरणाख्यं करणं, प्रमादव्यवस्थमत्र यत् ।
तस्य तत्त्वमजानानां, स्थित्ये स्थूलया विषा ॥ १८ ॥
आहारकथया हन्त, प्रमादः प्रतिबन्धतः ।
तदज्ञावे च नो ज्ञपत्या, श्रूयते सुसुनेरपि ॥ १९ ॥
निद्रा नोत्पापते भुक्त्या, दर्शनावरणं विना ।
उत्पापते न दृग्धेन, घटो मृत्पिण्डमन्तरा ॥ २० ॥
रासनं च मयिज्ञान-माहारेण जवेद्यदि ।
प्राणीयं स्यात्तदा पुष्पं, प्राणतर्पणयोगतः ॥ २१ ॥
ईयोपधमसङ्गश्च, समोऽत्र गमनादिना ।
अङ्गते ध्यानतपसां, स्वकालासंभवे पुनः ॥ २२ ॥

(पुण्येति) पुण्यप्रकृतीनां तीर्थेकरनामाविकृषाणां तीर्थावा-
च्छात्रिषाकत्वात्सज्जन्वसातमात्रतये वेदनीयमात्रस्य दृग्धरज्जु-
समत्वाधिकेरसावादीनामनुपकृत्यासातवेदनीयस्यापि तद-
सिद्धेः पापप्रकृतीनां जनघाते रसधानेन नीरसत्वात्पुण्यम-
स्थितिधानेन मित्रित्वकत्वस्याप्यापत्तेः, अप्रवेकरणादौ व्य-
मानप्रकृतिविषयकस्यैव तस्य व्यवस्थित्यः । ननु तर्हि कर्म भवो-
पप्रादिकर्मणो केवलिनो दृग्धरज्जुकटाव्याभिधानम्, भावस्य क-

दृष्ट्यादौ भूयते ? इत्यत आह—विधित्तयाद्यपेक्षं वा तद्वचो व-
म्बरज्जुलकल्पत्ववचो व्ययतिष्ठते, न तु रसापेक्षया, अन्यथा सु-
कृच्छुक्तिविरोधप्रसङ्गात्, यस्मान्निद्रावृत्तौनामसुखद्वयः सिद्धान्त-
स्यावश्यकमिति सुकृच्छादौ धातुकर्मजन्यवदुत्तरसुखविवेकानवय-
वविशेषणमाह । अन्यथा यतोऽप्यप्रहायोपार्गाद्विति विभावनीयं सुधी-
भिः ॥ १३ ॥ (इच्छयेति) इच्छितोद्भवताया औप्यमावश्य-
कत्वं बाह्योपरिनिष्ठत्वापेक्षमन्वापेक्षयोर्विज्ञानयोरिव सुखदुः-
खयोः आध्यात्मिकदोषस्थयोः सुखदुःखयोः पुनश्चित्रं कर्महेतु-
भूतं कश्चित् बहिर्दिष्टव्यवहारमात्राभावेऽपि प्रमोदाव्यवहारेण स-
द्वसिष्ठताजन्यमिव तयोक्त्युत्पत्तेः । कश्चित्तु तस्याऽप्यनान्ये
आध्यात्मिकदोषोपशमोक्त्याभ्यामेव तदुत्पत्तेर्देशानुगुण-
त्वेपि द्विविधवैदनीयोदयप्रौढ्ये तयोः सुवचत्वादिति । व-
स्तुतो बाह्योपरि सुखदुःखयोर्हानिद्वयार्थशरीरसंपर्कमात्रं प्र-
योजकं, न तु बहिर्दिष्टप्रज्ञानमयीति भगवति तुल्यव्यशोद्वि-
शीघ्रहानिधानं सांसार्याधिकं संगच्छत इति न किञ्चिदेतत् ॥ १४ ॥
(आहारादिति) आहारादिमनुष्येभ्य यदि मोहजन्या इत्येते
भगवता बुद्धिपूर्वकपरद्वयविषयकप्रवृत्तयोरुद्भवत्वावयवमात्र-
दा देशनादिप्रवृत्त्याऽपि भगवतस्तथा मोहजन्यत्वेन अभितव्य-
म् ॥ १५ ॥ इच्छाभावाद्भगवतो मास्तेष्व देशनाप्रवृत्तिः, स्व-
भावत एव च तेषां नियतदेशकाला देशनेनोद्वापसाहाय- (यक्ष-
मिति) यक्षं तास्कोट्यादिव्यापारजनकप्रयत्नं विना निसर्गात्
स्वजायावेव देशनादिकमिष्यते भगवतः तदा लुक्पदादिकं तथे-
व यक्षं विनैव स्यात् दृष्टवाधोत्रयोः पक्षयोः समा । भुक्तेरिव
देशनाया अपि यत्नं विना कल्पवृक्षानुत् । चेष्टाविशेषे यत्नहे-
तुकारणवत्त्वमर्थं चोभयत्र सामान्यं । ननु प्रयत्नं विना चेष्टामात्रं
न भवत्येव, देशना च जगत्वातमप्यावृणानामेव ध्वनिमयी सं-
भवति, अक्षरमयामेव तस्यां यत्नजन्यत्वेनैकज्ञानव्याप्तादिति
यमावधारणादिति न सामान्यं । यदाह समन्तभूतः—“अनात्मा-
र्थं विना रागैः, शास्त्रा शास्त्रि सतो दितम् । ज्वनत् शिल्पिक-
रूपस्यगुरुजः किमपेक्षते ?” ॥ १ ॥ इति, मैत्रे, शम्भुस्य शम्भु-
स्तरपरिणामकल्पनस्य साजात्येन न्याय्यत्वेऽपि ध्वनेस्तत्कल्पन-
स्यातिशयोक्त्यन्याव्याप्ताद्, जगत्तद्देशनाया ध्वनिकल्पत्वेऽपि वा-
योर्योग्येकत्वेन तादृशशब्दभावे गुरुप्रपञ्चालासुरप्राप्त्यात् । अ-
न्यथा ‘अवोक्ष्येयमार्गम्’ वदन्ती सीमांसकस्य कुत्रेत्यावापेक्षेति न
किञ्चिदेतत् । अथ सुहृद्भावेन पुष्पमाः-बुद्धिपूर्वकप्रवृत्त्याविष्मा-
दाहेतुवात्कथं केचित्तो देशनात् बाह्यारादौ च प्रवृत्तिरिति चे-
त्, सुहृद्भावेन भूमः-बुद्धिः कश्चिदसाधनताधीनप्रवृत्त्यातिप्रसङ्ग-
त्वात्, तत्पूर्वकत्वं च यदौ ह्यसाधनताधीनप्रवृत्त्यात्वेकदं तदाऽप्य-
बुद्धिपूर्वकप्रवृत्तेर्जैवमयोनिर्जन्ताया एव अवोपार्गादिकर्मवशादुप-
पत्तेर्न किञ्चिद्विशेष इति । प्रवृत्तिसामान्ये नु योगानामेव हेतुत्वादि-
ष्ट्यापूर्वकमर्थ्यसमाजसिद्धमेव । यद्वदाम—“परद्वयमिषि पविष्ठा-
नो-मोहजगिया व मोहजजा बा । जोगकया ह्युपविष्ठा, फलकंजा रा-
गदोषकया” ॥ १६ ॥ इत्यधिकप्रमथ ॥ १६ ॥ (तुक्पयति) लुक्पया कवसा-
हारेण वा सातपेधस्य सातपेधनीयस्योदीरणा त्वयाऽप्यापत्ति ।
भुक्तिकापारेण सातोपेधः साऽपि देशना सातपेधस्यैतामु-
दीरणां तथापि कियेत्, ततोऽपि परिभ्रमज्जः संज्ञनवात् प्रयत्न-
जन्यत्वस्य तत्र व्यवस्थापितत्वादिति भावः ॥ १७ ॥ सुहृद्भावेन
समाधाय (उदीरणाकथयति) उदीरणाकथं करणं यदास्तत्प्राकि-
विषयकत्वं प्रमाद्व्यवृत्तं भवति, तस्य तत्त्वस्वरूपप्रज्ञानानाः
स्थूलया धिया बहिर्योगात्मव्यापारगोचरया स्मिन्ने त्वम् । योग-

व्यापारमात्रस्य तद्विषयकत्वे ततो मनोयोगेनाप्यप्रमथ सुखोदी-
रणप्रसङ्गात्, तदीयसुखस्य ज्ञानकल्पत्वे सुखान्तरस्यापि तथा-
त्वप्रसङ्गात् । सुखहमित्यनुवच्य चाप्रमथोऽप्युक्तस्यादिति ॥ १८ ॥
(आहाराकथयति) आहारकथया इन्त ! प्रतिबन्धस्तस्याविधा-
हारिकृष्णान्तरावृत्तेः प्रमादो भवति, न त्वमप्याऽपि । अकथा-
धिक्यानां विपरिणामस्य विपरिणामभेदेन व्यबस्थितत्वाद् । तद-
ज्ञाव च प्रतिबन्धाभावे च ‘नो’ नैव लुक्पया इत्येते सुसुमेरपि
उत्तमसाधारोपि प्रमादः, किं पुनर्मगवत इति भावः । बहिर्योग-
व्यापारमात्रोपरम एवाप्रमथत्वत्वात् इति तु न युक्तम्, आरब्ध-
स्य तस्य तत्रासङ्गताया निद्राया आविरोधादिति ॥ १९ ॥ निरे-
ति स्पष्टः ॥ २० ॥ रासनं चेति स्पष्टः ॥ २१ ॥ (यैवेति) र्थापथ-
प्रसङ्गाच्च भगवतो लुको गमनादिना समस्तनापि तत्प्रसङ्ग-
स्य तुल्ययोग्यत्वमात्रात्, साक्षाधिकस्य च तत्तमनस्य दृष्टावधेन
कवयितुमशक्यत्वादिति भावः । स्फास्रासंभवे लुक्तिकाला-
संज्ञविनी ध्यातव्यपत्तौ पुनरुक्ते । योगनिरोधश्च दृष्टावधेकालयोरिव
तत्त्वभावात् स्वभावसमवस्थितिलक्षणयोश्च तयोर्गमनादि-
नैव लुक्पयाऽपि न व्याप्रात इति कथ्यम् ॥ २२ ॥

परमौदारिकं चाङ्गं, जिज्ञं चेतन का मया ? ।

औदारिकादभिज्ञं चेत, विना श्रुतिं न तिष्ठति ॥ २३ ॥

लुकाद्यदृष्टसंभन्ध-मदृष्टं स्थापकं तनोः ।

तस्यांग दृष्टवाधा त्व-पत्तज्ञसत्तराङ्गम् ॥ २४ ॥

प्रतिकूलातिवर्त्यत्वा-चतनुत्वं च नोचितम् ।

दापनम् तनुत्वं च, निर्दोषे नोपपद्यते ॥ २५ ॥

परोपकाराद्गोचरे च, नियतावसरस्य न ।

पुरीषादिशुगुप्ता च, निर्मोहस्य न विद्यते ॥ २६ ॥

ततोऽप्येषां शुगुप्ता चेत्, सुरासुरमुरपेदि ।

नाम्येऽपि न कथं तस्या-वर्तमानोऽनुवृत्ते ॥ २७ ॥

(गुणहानेरनिवृत्तं, वैराग्याभाष्यं वृत्तेः)

इच्छाबन्धं विना नैर्, प्रवृत्तिः सुखदुःखयोः ॥ २८ ॥

(परमौदारिकं चेति) परमौदारिकं चाङ्गं शरीरं जिज्ञं चेदौ-
दारिकादिभ्यः क्लृप्तशरीरेभ्यस्तर्हि तत्र का प्रमाणिकः प्रमाणम्?,
न किञ्चिदित्यर्थः । औदारिकादभिज्ञं चेतनकत्वमभिज्ञानतिरु-
पापुपेतं तदेव तदा श्रुतिं विना न तिष्ठति । (चिरकालोन्मौदारि-
कराशिरिण्युक्तिप्रयोजनत्वनिवामाह) । श्रुतेः सामान्यतः पुद्गल-
विशेषोपचयव्यापारकत्वेनोपर्योगाद्गतस्तस्यादीनामपि जज्ञा-
भ्यादात्मैव चिरकालस्थितः शरीरविशेषस्थितो विविधपुद्गल-
पादानस्यापि हेतुत्वेन ते विना कवलिशरीरस्थितः कथमन्य-
शितवात् तत्र परमौदारिकमिच्छत्वस्य कैवल्यकालोत्पत्तेरप्येव-
शितस्य विशेषणत्वात्प्रमाणिकत्वादिति ॥ २३ ॥ (लुक्पयादिति)
लुक्पयाद्यदृष्टेन भोजनादिकमहेतुजाप्रतिप्राकर्मभोगा संभन्धं तनाः
शरीरस्य स्थापकमदृष्टम्, दृष्टमिति सौम्यं तस्यांग केवलित्यनुप-
गम्यमानं तत्त्वप्रज्ञानगुणग्राह्यं दृष्टवाधा समुपतिष्ठते । तथा
च तद्वयादपि तत्र नैवं कल्पना हितवाहेति भावः ॥ २४ ॥
ननु तदुत्थापकादृष्टस्य लुक्पयाद्यदृष्टमन्यतत्वेऽपि लुक्पयाद्यद-
ृष्टस्य तदुत्थापकस्य पुनरपि संभवतो ज्ञाप्यताः स्यत आह—(प्र-
तिक्कलेति) तस्य लुक्पयाद्यदृष्टस्य तदुत्वं च नोचितं, प्रतिकूले-
न विरोधिपरिणामनिवर्त्यत्वात् । न हि वातरागाव्यादिपरिणा-

मेन रागादीनामिषं बुधादीनां तथाविधपरिणामेन निवर्त्यस्व-
नस्ति, येन ततस्तज्जनकादृष्टननुत्वं स्यात् । अस्त्वेवाभोजनमा-
धनातारतम्येन कुमिरोधनारम्यदृशोनादिति चेन्न । ततो भो-
जनादितरस्य प्रतिबन्धभावस्यैव निवृत्तः ; शरीरादिगतस्यैव
शरीरादिभावयता । अन्यथा भोजनभावनाऽन्यन्तत्वात्कथं
हृत्किन्निवृत्तिश्चशरीरभावनाऽन्यन्तत्वात्कथं शरीरनिवृत्तिः—
रपि प्रसज्येतेति महत्सङ्कटमायुज्यतः । ननु हृत्कन्या—
द्विविधरीतपरिणामेन हृत्कन्याघटदृश्यं मांहरूपभूतसामग्रीं
विना स्वकार्योक्तमवलक्षणं तनुत्वमेव कियते । तनुस्थापका-
दृष्टस्यापि अशरीरभावयता तद्भवबाह्ययोगादियं निरुणद्धेव ।
शरीरं तु प्रागेव निष्पादितं न बाधितं कृतम इत्यस्माकं न
काऽपि दोषः ? इति चेन्न, विपरीतपरिणामनिवर्त्यत्वं हृत्कन्या-
रुददृष्टस्य रागाद्यर्थाकादृष्टदृष्ट योगप्रकर्षवति भगवति निर्मू-
लनाशापकविशेषाभावात् । घातघातिरुतविशेषाभ्युपगमे तु
अघातिनां भवोपप्राद्विणा यथाविषाकोपक्रममेव निवृत्तिसंभ-
वादिति न किञ्चिदेतत् । शोषजन्म अग्निमान्धादिदोषजनितं
तनुत्वं च विरकालविच्छेदलक्षणं निर्वोषे भगवति नोपपद्यते ।
नित्यतीव्रज्वरश्च नित्यकालमुष्णघ्रापकृत्क पथति भावः ।
॥ २५ ॥ (परोपकारेति) परोपकारस्य शान्त्यश्च नित्यावस-
रम्य भगवतो न भवति, तृतीययाममुदुर्हमाश्च पञ्च भगवतो हृ-
त्कः ; शोषमशेषकालमुपकारावसरात् । पुरुषादिजुगुप्सा च नि-
मोदस्य जीहृजुगुप्साऽमाहनीयकमयो न विद्यते भगवतः ॥ २६ ॥
(तन इति) तनः पुरोवादेरन्येषां लोकानां जुगुप्सा चेतुराशु-
रनुपदि, उपविष्टस्येति शेषः । नाम्न्येऽपि तेषां कथं न जुगु-
प्सा ? अतिशयभोजन्याः पक्षयोः समः । ततो भगवतो नाम्न्या-
दशनवत्पुरुषाद्यदृशो नस्यानुपपद्यते । सामान्यकेवलमिस्तु
विनिर्देशो तत्करणात् शेष इति वदन्ति ॥ २७ ॥

स्वतो द्वितमिताहाराद्, व्याध्युत्पत्तिश्च काऽपि न ।

ततो जगवतो जुक्तौ, पश्यामां नैव बाधकम् ॥ २८ ॥

(स्वन इति) स्वनः पुण्यक्षितनिसर्गतः द्वितमिताहाराद् व्या-
ध्युत्पत्तिश्च काऽपि न प्रवर्तते । ततो जगवतो जुक्तौ कवन्नभोजने
नैव बाधकं पश्यामः ; उपन्यस्तानां तेषां निर्दग्धानात् । अन्येषाम-
न्येतज्जातीयानामुक्तजातीयतत्वेन निर्दलितं शक्यत्वादिति ।
तस्यापिना दिग्भ्रमरान्तिप्रभ्रमध्याम्नोहोरातरुणिकविषध्यामम-
परीक्षा निरीक्षणया स्वमधिया ॥ २९ ॥ ॥ ३० ॥ ॥ ३१ ॥ अतः शास्त्रे-
“विगादगमावसा, केवलमिषं समुहया अयोनी ॥ ३२ ॥ सत्कायं न-
नाहारा, सेला आहारमा जीवा” ॥ ३३ ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ ३५ ॥ (उप-
शब्दे द्वि० ज्ञाने=६० पृष्ठे ३० उपशब्दविचारे कैवल्यरूपीहृतम्)

(८) रन्ध्रेपनिर्मये—

केवली णं भेते ! उम्मिसेज्जा वा निम्मिसेज्जा वा ? इत्ता
गोयमा । उम्मिसेज्जा वा निम्मिसेज्जा वा एवं चेव, एवं आचट्टेज्जा
वा पसारेज्जा वा, एवं ठाणं वा सेज्जां वा शिसीदियं वा वेणुज्जा ॥

(उणं ति) ऊर्ध्वस्थानं, निचदनस्थानं, स्ववर्तनस्थानं चेति ।
(सेज्जा ति) शय्यां वसति (निस्सीदियं ति) अत्यवरकाक्षिकां
वसति (वेणुज्जा ति) कुर्वदिति । भ० १४ श० १० उ० ।
(उपशब्दोद्भवयोगपञ्चविचारं “ उवयोनी ” शब्दे द्वि० भावे
८६५ पृष्ठे उक्तः । अनुदंशपूर्वी केवलज्ञानिना सह “ अरहस-
मुत्ति ” शब्दे वक्ष्यते)

(९) केवलिपरिहानम्—

सर्वादिं ठाणेहिं केवलीं जाणंजा । तं जहा—एतो पाणे अ-
इवाएत्ता जवइ० जाव जहा वार्द तद्वा कारीया वि जवइ ॥
स्या० ३ ठा० ।

कथं पुनरसी केवलितया ज्ञायत इत्याह—

केवलिणा वा कएहि, अवंदमाणो व केवलिं अणं ।

वागराणपुव्वकएहि, देवयपूअह्व व सुणंति ॥

अन्येन केनापि केवलिना कथितं अथ केवली ज्ञात इत्याख्या-
ते सति अवन्दमानो वा केवलिनमन्यं केवलितया ज्ञायते व्या-
करणापूर्वं वा अतिशयज्ञानगम्यायं कथनपुरस्सरं नैवेव केव-
लिना स्वमेव कथितं सति इवतपूजास्तु वा यथा स्तुतिरु-
द्देशैः कियमाणां महिमा दृष्ट्वा गुरुभूतयस्तं केवलिनं विदन्ति ।
॥ ३० उ० ।

(१०) केवलिनोऽन्तरकज्ञानम्—

केवली णं भेते ! अंतिकरं वा अंतिममरीरियं वा जाणइ,
पासइ ? इत्ता गोयमा ! जाणइ पासइ । जहा णं जंते ! केवली
अंतिकरं वा अंतिममरीरियं वा जाणइ पासइ, तदा णं
ऊतमत्थे वि अंतिकरं वा अंतिममरीरियं वा जाणइ पासइ ?
गोयमा ! णो इण्हे सम्भे, मोच्चा जाणइ पानइ, पमाणओ
वा । मे किं तं सोवा ! मोच्चा एव केवलिसस्स वा केवलिसावयस्स
वा केवलिसावियाए वा केवलित्वावगस्स वा केवलित्वा-
सियाए वा तत्पत्तिवयस्स वा तत्पत्तिवयमावयस्स वा तत्प-
त्तिवयत्तवसियाए वा तत्पत्तिवयत्तवसिगस्स वा तत्प-
त्तिवयत्तवसियाए वा ।

यथा केवली जानाति तथा बुद्धस्थो, न जानाति । कथञ्चित्पुनर्जी-
नात्यपीत्येनदेव दर्शयथाह—“ सोकेयादि ” (केवलस्तस्स व त्ति)
केवलिनो जिनस्य अयमन्तकरो भविष्यतीत्यादि वचनं भूत्वा जा-
नतीति (केवलिसावयस्स व त्ति) जिनस्य समीपे यः भवणार्थी
सन् शृणोति तद्वक्तव्यमस्मीं केवलिभावका, तस्य वचनं भुत्वा
जानाति, स हि किल जिनमभीपे वाक्यान्तराणि शृण्वत्
अयमन्तकरो भविष्यतीत्यादिकमपि वाक्यं शृणुयात्, ततश्च
तद्वचनमवसाज्जानातीति । (केवलित्वावगस्स व त्ति) केवलि-
नमुपास्ते यः भवणानाकाङ्क्षे तदुपासनामात्रपरः सत्सत्तो के-
वल्युपासकः, तस्य वचः भूत्वा जानाति । ज्ञातवा प्रायः प्राग्वत् ।
(तत्पत्तिवयस्स व त्ति) केवलिप्राज्ञिकस्य स्वयंयुक्तस्यार्थः ।
इह च कुर्वति वचनेन प्रकीर्णकं वचनमात्रं ज्ञाननिमित्ततया
अवसं, न स्वात्मकं, तस्य प्रमाणप्रज्ञेन प्रहृष्यमाणत्वादिति ।
भ० ५ श० ४ उ० ।

तत्रो केवली परएत्ता । तं जहा—अग्निहोणकेवली, मण-
पज्जवनाएकेवली, केवलिणाएकेवली ।

केवलमेकमनस्यं पुरे जा हानादि येषामस्ति ते केवलिनः । उक्तं
च—“ कसिणं केवलकणं, लोणं जाणंति तह य पासंति । केवल-
चरित्तनापी, तम्हा ते केवली होति ” ॥ १ ॥ इहापि जिनवद्
व्याख्या । स्या० ३ ठा० ४ उ० । (केवलिनो यथावेशो न भवति
इति “ जक्सावेस ” शब्दे वक्ष्यते)

केवली उग्रस्थमाधोवर्धिका वा आनाति-

केवली एं जंते ! छठमस्य जाणइ पासइ । हुंता जाणइ पासइ । जहा एं जंते ! केवली छठमस्य जाणइ पासइ, तथा एं सिक्के वि जाणइ पासइ । हुंता जाणइ पासइ । केवली एं जंते ! आधोर्धियं जाणइ पासइ । एवं चेव । एवं परमादो-
र्धियं, एवं केवलिं, एवं सिद्धं जाव । जहा एं जंते ! के-
वली सिद्धं जाणइ पासइ तथा एं सिक्के वि सिद्धं जाणइ पासइ । हुंता ! जाणइ पासइ ।

“केवलीत्यादि” । इह केवलिरुद्देशेन भवस्थकेवलीं गृह्यते, उ-
त्तरत्र लिख्यग्रहादिति । (आहोर्धियं ति) प्रतिनियतक्रोधाधि-
कृतम् । (परमाधोर्धियं ति) परमाधोवर्धिका । ॥ १०५४ श १० उ० ।

केवलीं नं भंते ! इमं रयणप्पजं पुढविं रयणप्पजपुढवी-
ति जाणइ पासइ । हुंता गोयमा ! जाणइ पासइ । जहा
एं भंते ! केवलीं इमं रयणप्पजं पुढविं रयणप्पजपुढविं ति
जाणइ पासइ, तथा नं सिक्के वि इमं रयणप्पजं पुढविं रय-
णप्पजपुढवीति जाणइ पासइ । हुंता ! जाणइ पासइ । केवली
एं भंते ! सकरप्पजं पुढविं सकरप्पजपुढवीति जाणइ पा-
सइ । एवं चेव । एवं जाव अहे सचमं । केवली एं भंते !
सोहम्मं कयं सोहम्मकप्यति जाणइ पासइ ? । एवं चेव, एवं
ईसाए, एवं जाव अचुयं । केवली एं भंते ! गेविज्जगदिमाए
गेविज्जगदिमाए ति जाणइ पासइ । एवं चेव, एवं अणुत्तर-
विमाए वि । केवली एं भंते ! ईसिप्पज्जरं पुढविं ईसिप्पज्जरा
पुढवीति जाणइ पासइ । एवं चेव । केवली एं जंते ! परमा-
णुपोगेलं परमाणुपोगेलति जाणइ पासइ । एवं चेव । एवं
सुपदेसियं स्वंधं एवं जाव जहा एं भंते ! केवलीं अणंतप-
देसियं जाव पासइ । हुंता ! जाणइ पासइ । मेवं जंते भंते
सि । ॥ १०५४ श १० उ० । उप्पएणनागदेमणध-
रे अरह्हा जिये केवलीं सव्वजावेणं जाणइ पासइ, भम्म-
त्थिकार्यं जाव परमाणुपोगेलं । स्या० ५ था० ३ उ० ।

(११) चरिमकम्मः-

केवलीं नं भंते ! चरिमकम्मं वा चरिमाणिज्जरं वा जा-
णइ पासइ । हुंता गोयमा ! जाणइ पासइ । जहा एं भंते !
केवली चरिमकम्मं वा जहा नं अंतकरेणं आलावगे
तद्वा चरिमकम्मो वि अपरितेसिआो येवब्बो ।

“केवलीं नं” इत्यादि चरिमकम्मं यच्छेत्तशीचरिमसमयेऽनु-
भूयते, चरिमनिज्जेरा तु यस्मिन् उन्मत्तरसमये जीवप्रदेशेऽन्यः परि-
हातनीति । ॥ ५० ५ था० ४ उ० । (परीहसहजहेतुः ‘परीसइ’
शब्दे वक्ष्यते)

(१२) भावणम्-

केवलीं एं भंते ! जासेज्ज वा वागरेज्ज वा । हुंता जासेज्ज
वा वागरेज्ज वा । जहा एं भंते ! केवलीं जासेज्ज वा वाग-

रेज्ज वा तथा नं सिक्के वि जासेज्ज वा वागरेज्ज वा ।
णो इण्ठे समइ । से केण्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जहा एं
केवलीं जासेज्ज वा वागरेज्ज वा णो तथा एं सिक्के वा
सेज्ज वा वागरेज्ज वा । गोयमा ! केवलीं नं सट्ठाणे स-
कम्मं सवले सवीरिए सपुरिमकारपरकमे सिक्के एं अ-
णुट्ठाणे जाव अपुरितकारपरकमे से तेण्ठेणं जाव
णो वागरेज्ज वा ॥

(भासेज्ज लि) जावेताऽपृष्ठ एव । वागरेज्ज लि । पृष्ठः सव-
व्याकुर्यात् । ॥ ५० १५ था० १० उ० ।

(१३) प्रमोवायोगः-

केवलीं एं जंते ! पणीयं मणं वा वई वा धारेज्जा । हुंता
धारेज्जा । जसं जंते ! केवलीं पणीयं मणं वा वई वा धा-
रेज्जा तं नं वेमाणिया देवा जाणंति पामंति । गोयमा !
अत्थेगइया ज्ञाणंति पामंति ; अत्थेगइया आणंति पामंति ।
से केण्ठेणं जाव ए पामंति । गोयमा ! वेमाणिया देवा
हुविहा पण्णा । तं जहा-माडमिच्छादिडिडवववणा य,
अमायिसम्महिडिडवववणा य । तत्थ एं जे ते माडमिच्छा-
दिडिडवववणा ते न जाणंति न पामंति, एवं अणंतपर-
परज्जत्तअपज्जत्ता य, उवउत्ता अणुवउत्ता, तत्थ एं जे ते
उवउत्ता ते जाणंति पामंति, से तेण्ठेणं तं चेव ।

(पणीय लि) प्रणीतं शुद्धताया प्रकृष्टं (धारेज्ज लि) धार-
येदु, व्यापारयेदित्यर्थः । “एवं अणंतरेत्यादि” । अस्याप्यभि-
प्रायः वैमानिका ज्ञियाता उक्ता मार्यामिच्छादीनां च ज्ञाननिषे-
ध एवममायिसम्यग्दृष्ट्याऽज्ञानतरोपपन्नपरम्परोपपन्नकभेदेन ज्ञि-
या वाच्याः । अनन्तरोपपन्नकानां च ज्ञाननिषेधस्तथा । परम्परोप-
पन्नकाः पर्याप्तापर्याप्तकभेदेन ज्ञिया वाच्याः । अपर्याप्तकानां च
ज्ञाननिषेधस्तथा । पर्याप्तका उपपुक्तानुपपुक्तभेदेन ज्ञिया वाच्याः ।
अनुपपुक्तानां च ज्ञाननिषेधस्तथा । वाचनान्तरे निवर्त्तं सुखं साक्षा-
देवापलभ्यते इति । ॥ ५०५ श १० उ० । चक्षुर्विकलस्य केवलज्ञा-
नमुपपन्ने न वेति प्रश्ने ? उत्तरम्-उपपन्नं इति । १८६ प्र० सेन०
५ उल्ला० । (अयमस्त्वस्यापि केवलज्ञानं ध्यानां ‘भ्रान्ता’ शब्दे
वक्ष्यते) (केवलिनः समुद्रानां ‘कथं तस्मिन्वाय’ शब्देऽनुप-
पन्नं वक्ष्यते) (केवलिनः पट्टवरा अवन्ति न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-

“मासे विवाहसमये, पुणवर्षानायापु ।

सुचर्मास्वामिनाऽऽद्यापि, जम्बूद्वीपां गणधिपः । ५६ ॥

तत्पमानवपन्तीर्षं, जम्बूद्वीपस्य केवलम् ।

आसाद्य सत्र्यं जन्व-अविकारं प्रत्यभूषयत् ॥ ६० ॥

आधीनोऽहं विवलास्यै हासमानि,

वसवारीं पश्चिमि च ध्यानिगम्य जम्बूः ।

कार्त्तयापनं प्रजयमात्सपदं निवेष्ट्य,

कर्मकयेव पदमवययमाससात् ॥ ६१ ॥

इति परिशिष्टपर्वणि चतुर्धर्मगैराभ्यवचनामुसारेण केवलिनः
पट्टवरा जन्मन्ताति प्रकटमवायसीयन इति । ३६ प्र० सेन० उल्ला० ।
पन्थामचन्द्रावजयगणिगुणप्रभाः, तपुवराणि यथा-तीर्थकस्व
सामान्यकवलिनो वा धीमान्तरापः सहगणैश्च गतस्तम्भं सा-

मयं न्यायिष्यं दृश्यत इति प्रश्ने, उच्यते-नैषिककेवलिनं सामान्यकेवलिनं च वीथीन्तरायाकर्मकयज्जित्यस्यात्मवीर्यस्य सामान्यस्यपि नामकमेवैकपक्षारोपलक्षणबोधोपकरणमेवाहते भेदात् एव सामान्यकेवलिनरीरेयस्तीर्थकरशरीरमनन्तर-वज्जीर्ण, मुलादृष्टान्तोऽत्र भावनीय इति । ३६१ प्र० लेन० १ उ-
ज्ञा० । केवलिनं कति परीवहा नयन्तीति प्रश्ने । उच्यते-केव-
लिनं क्षुधा १ तुवा २ शीतोष्ण ३-४ कंस ५ चर्या ६ शय्या ७ वध ८ रोग ९ तुण्यस्पर्श १० मल ११ रुचैकादश परीव-
हा भवन्तीति जगत्पश्यतश्मशकनवमोद्देशक इति । ८६
प्र० लेन० ३ उज्ञा० ।

केवलिआगासपएस-केवलयाकाशप्रदेश-पुं० । “ केवली णं भंते । अस्मि समयंसि जेसु आगासपदेसेसु इत्थं वा पायं वा आगाहिसा णं चिन्ति । ” प्रत्यालापकेऽपि जगत्तीत आचारानुवृत्तौ चित्तीयाप्यवग्रथमोद्देशक पाठभेदोऽस्ति, सोऽपि कथं चटते । इति प्रश्ने, उच्यते-आचारानुवृत्तायुक्तं चेत्युक्तमस्ति न तुक्तं भगवत्पामिति, तेनायं पाठो ग्रन्थात्तरगनः संभाव्यते । अथवा आचारानुवृत्तिकारकात्वात् भगवत्पदार्थोप्ययं पाठो दृष्टः संभाव्यत इति । १२ प्र० लेन० २ उज्ञा० ।

केवलित्वासाग-केवल्युपासक-पुं० । केवलिनमुपास्ते यः अश्वा-
यानाकाङ्क्षी तदुपासनामात्रपरः सखली केवल्युपासकः । ४०५
शा० ४ उ० । केवलिन उपासनां विद्यानेन केवलित्वायस्य
कथ्यमानं भुतं येनासी केवल्युपासकः । केवलिन उपासनामात्रं
विद्याने, अन्यं प्रति उपादिशतः केवलिनः भावके च । ४० ६
शा० ३१ उ० ।

केवलित्वाणकसायवीरागदसंख-केवलित्वाणकसायवीरा-
गदर्शन-न० । कृष्णकसायवीरागदर्शनभेदः, प्रज्ञा १ पक्षः ।

केवलिपरिव्रज-केवलिप्राज्ञिक-पुं० । स्वयमुद्ये, अ० ए
शा० ३१ उ० ।

केवलिपन्नत्त-केवलिप्रज्ञत्त-त्रि० । सर्वज्ञोपदिष्टे, पा० ।

केवलिपन्नतो धम्मो जावज्जीवं मे जगवं सरणं ।

केवलिप्रज्ञत्तः केवलिप्रकपिता धम्मः भ्रुतादिरूपः । पं० सू० ४
सूत्र । ४१० सू० । आय० ।

अग्नें एं देवाणुपिपि । णं तवविचिं कवलिपन्नत्तं धम्मं
परिकहेमो ।

केवलिप्रज्ञत्तधम्म-“ जीवदया साधवयणं, परघणपरिव्रज-
णं सुखीसं च । कानं पंचविद्यसिन्हा-गाहो य धम्मस्स मूला-
हं ” ॥ ११ ॥ नि० ६ वर्गे ।

केवलिपरियाय-केवलिपर्याय-पुं० । जितपर्याये, आ० म० जि० ।

केवलिभरण-केवलिभरण-न० । उत्पन्नकेवलज्ञानस्य सकलक-
र्मपुत्रलपरिशादनतो ज्ञियमाणस्य मध्ये, प्रब० १४७ द्वार ।
“ केवलिभरणं तु केवलिणं ” उच्यते नि० ६ अए । केवलिभरणं
तु य केवलिन उत्पन्नकवसङ्गताः सकलकर्मपुत्रलपरिशादनतो
ज्ञियते तज्ज्ञयमिति । उच्यते ५ अ० ।

केवलिय-केवलिक-त्रि० । केवलमेव कैवलिकम् । आय० ४ अ० ।
अस्मिन्, यस्मात्तपरिचितं नृत्तमित्यर्थः । “ इण्येव विमार्गं
पावयणं सच्चं अणुत्तरं केवलियं पाडिपुणं । ” ४३ अवि० ।

केवलिन इव कैवलिकम् । केवलिना कथिते, सूत्र० १ सु०
१४ अ० । ज्ञा० ।

“ तं सोवकारी पुढो पवेसे, संसारं केवलियं समाहिं ” सूत्र०
१ सु० १४ अ० । ज्ञा० । केवलिसंबन्धिनि च । स्या० ४ डा० २ उ० ।

केवलियणाएलंन-कैवलिकज्ञानलभ-पुं० । केवलज्ञानोपल-
ब्धौ, आ० म० प्र० । आय० ।

केवलिसिद्धि-केवलिसिद्धि-स्त्री० । केवलिनः केवलज्ञानशुद्धि-
पे ज्ञप्तिभेदे, प्रब० २७० द्वार ।

केवलिसमुग्याय-केवलिसमुद्धात-पुं० । केवलिन्यस्तुर्मुदन्ताविप-
रमपदे जयः समुद्धातः केवलिसमुद्धातः । पं० सं० २ द्वार ।
प्रब० । जिनसमुद्धाते, समुद्धातभेदे, विप्र० ।

अशेषकेवलिसमुद्धातवकल्पता । अंशं केवलिसमुद्धातविधौ
व्याख्येयैषैवप्रमाणस्य क्षेत्रस्यावृत्तमुपजायते तथास्वकैः
पुद्गलैस्तत्कल्पमानस्य क्षेत्रस्यापूरणमभिहितुं पाठ-

अणगरस्स एं जंते । जावियप्पणो केवलिसमुग्याएणं
समोदयस्स जे चरिमा निजरा पोमग्गसा सुद्धमा णं ते
पोमग्गला सच्चज्जोणं पि य एं जंते । कुसिन्ना णं विद्धंति ।
हंता गोयमा । अणगरस्स भावियप्पणो केवली समुग्या-
एणं समोदयस्स जे चरिमा निजरा पोमग्गसा सुद्धमा णं
ते पोमग्गला पणणा समणहोसो ! सच्चज्जोणं पि य एं
कुसिन्ना णं विद्धंति ।

इह समुद्धातः केवलिनो जयति, न उपासकः । केवली च निश्चय-
नमत नानगरो न गृहस्थो नापि पाण्डुरो, स च नियमाद्
भावितारो, विशिष्टब्रह्माप्यवसानकलित्वाद् ; अन्यथा केव-
लित्वानुपपत्तेः, तत उक्तमनगारस्य जावितारमनः । इह केवलि-
समुद्धातेनोक्तस्यैव समवहृतस्य ये चरमाश्चरमसमयजाविन
इत्यर्थः । तदेव सकललोकापूरणम् । (निजैराः पुद्गला इति) निजैरा
निर्जीना इत्यर्थः । ते च ते पुद्गलाश्चेति विशेषणसमासः । किमुक्तं
जयति-ये लोकापूरणसमय पुद्गला आत्मप्रदेशेभ्यो विशिष्टाः प-
रित्यक्तकर्मव्यपरिणामा इति (सुद्धमा एं जंते । पुमग्गला) आत्मप्रदे-
शेभ्यो विशिष्टाः परित्यक्तकर्मव्यपरिणामा इति (सुद्धमा एं जंते ।
पुमग्गला इति) णमिति निश्चये, सूत्रमाहचकूदा । निरूपयमति-
क्रान्तास्ते पुद्गलाः प्रज्ञाः जगज्जिह्वे भ्रमयते हे आनुचन्द्र ! गीतम-
कृतं भगवतः सम्बोधनमेतन्मन्त्रा (णमिति) निश्चितमेतद्वाक्य-
लोकमपि ते पुद्गलाः स्पृष्टा, णमिति वाक्यान्तद्वारेति छिन्तिगीतमेन
प्रश्ने कृतं समाधानाह-“ हन्ता गोयमा ! ” इत्यादि । हन्तति प्री-
तिः । यदाह शाकटायनः-“ इत्येति ” संप्रदानं प्रीतिश्चात्र यथाय-
स्थितस्त्वप्यप्रतिपादकत्वाद् प्रश्नस्यस्य सामान्यलक्षणं । वेदि-
तस्या, न तु हर्षका । क्रीणमाहन्त जगवतो देवविषादातीत-
त्वात् । सामान्यमेव व्यापयति-युद्धकं गीतमेन तदनुवर्तमानं-
“ अणगरस्येत्यादि ” भावितार्यैवमुक्तस्या इत्युक्तम् । तच्च सूक्त-
त्वमपि भवति यथा बदरादीनामात्मलकाद्यपेक्षया वा, ततश्च-
शुद्धादीन्विषयगोचरात्क्रान्त्यपत्तः ।

तत्परिपाद्यावियुद्धिमाह-

इउमत्थे णं जंते । मणुमे तेमि निजरापोमग्गलां वन्नेणं
वन्नें गंधेणं गंधं रसेणं रसं फासेणं वा फांम जाणइ, पास-
इ । गोयमा ! णो इण्डे समहे । से केय्हे एं जंते । एवं

बुधः—द्वयमत्येवं मणुस्ते तेसि निजरापोमग्लानं नो किं वि वि बन्नेणं बन्नें गंधेणं गंधं रसेणं रसं फासेणं फासं जाणइ पासइ । गोयमा । अयन्नं जंबुदीव दीवे सव्वदी-
वसमुद्राणं सव्वन्नेतरंए सव्वलुमुवाए वहे तेह्मा पुयसंठा-
णसंतिए वहे रहवक्कवाहसंठाणसंतिए वहे पुक्खरकणिण-
यामंठाणसंतिए वहे पक्खिपुक्खदंसंठाणसंतिए चेव एगं
जोयणसयसहस्सं आयामविक्खंजेणं तिथि जोयणसयस-
हस्साइ सोलससहस्साइ दोएणि सत्तावीसे जोयणसए ति-
थि य कोसे अट्ठावीसे च पणुसयं तेरस अंगुलाइ अरु-
गुलं च किंवि विसेसाहिए परिकखेणं पणुसे देवेणं मह-
हिणं जाव महासोक्खे एगं महे सभिसेएणं गंधसमुगधं
गहाय तं अवहालेइ, तं महे एगं सबिलेवणं गंधसमुगधं
अवहालेइसा इणयेव एं तिकइ केवलकणं जंबुदीवं दीवं
तिहि अचराणि वा तोहं सचमुपो अणुपरियट्ठिता एं हव-
माणच्छेज्जा । से नूणं गोयमा ! से केवलकणं जंबुदीवं दी-
वं तेहिं पाणपुगलोहिं कुमे ! हुन्ना कुमे । उठमत्येवं गो-
यमा ! मणुसे तेसि पाणपोमग्लानं किंवि वएणं वएणं
गंधेणं गंधं रसेणं रसं फासेणं फासं जाणइ पासइ । ज-
गवं ! एो इण्णे सपडे । से केण्णेणं गोयमा ! एवं बुधइ
द्वयमत्येवं मणुस्ते तेसि निजरापोमग्लानं नो किंवि
बन्नेणं वएणं गंधेणं गंधं रमेणं रसं फासेणं फासं जा-
णइ पासइ ? । जे सुमुद्राणं ते पोमग्लान पक्का समण्णाउसे !
सव्वन्नोणं पि य जं फुमिणाणं विट्ठति ॥

(बुधमये शुभिलायि) उचस्थो भद्रत ! मनुष्यः, तेवामनःतर-
विधानं निजैरपुद्गलानां किञ्चिदिति प्रथमतः सामान्यं प्रयुक्तं
जानानि पश्यतीति संबध्यते । एतदेव विशेषतो व्याचष्टे-वर्गेण
वर्गप्रादिकेण चक्षुरिन्द्रियेण वर्णयते यथास्थितं वस्तुस्वरूपं नि-
र्णयतेऽनेनेति वर्ण इति व्युत्पत्तेः वर्णं कृष्णादिरूपम् । गन्धं गन्ध-
प्रादिकेण नासिकेन्द्रियेण 'गन्ध' आग्राह्यो, वरादित्यो जिह्व, ग-
न्धत आग्राह्यते शुभ्रोऽमुग्रो वा गन्धोऽनेनेति गन्ध इति व्यु-
त्पादनात् गन्धं बुभुक्षुमं वा । रसेन रसप्रादिकेण रसेन्द्रियेण
रस्यते गन्धोऽनेनेति शब्दाध्यायत्वं रसं तिकादिकेण रसं
स्पर्शप्रादिकेण स्पर्शेन्द्रियेण स्पर्श्यतेऽनेनेति कर्कशादिकः
परिच्छेदवस्तुगतः स्पर्श इति व्युत्पादनात् स्पर्शं कर्कशादि-
कं जानाति पश्यतीति । भगवानाह—गौतम ! नायमर्थे
उपपन्न इत्यर्थः । पुनर्गीतमः प्रश्नयति—' से केट्ठेणं अंते !'
इत्यादि उचानार्थम् । भगवानाह—गौतम ! "अयणुमिल्यादि"
अयं प्रयुक्त उपलब्धमानो, नमिति वाक्यालङ्कार, अद्योज-
नोच्छ्रितया रत्नमय्या जम्बा उपलक्षितो शीपो जम्बुदीपः शीपस-
मुद्राणं सर्वोऽन्यतरक इति सर्वेषामन्यन्तरो मध्यवर्ती सर्वो-
ऽन्यतरः, सर्वोऽन्यतर एव सर्वोऽन्यतरकः, 'आतो वा
स्वार्थं का' (स्वार्थं कश्च वा) ॥ ८ । २ । १६४ ॥ इति
प्राकृतलक्षणशब्दा स्वार्थः काः प्रत्ययः । सत्ते सर्वेषामन्यतर
इत्याह—सर्वशीपसमुद्राणां, तथाहि-सर्वे देशा शीपसमुद्र
अजम्बुशीपादरज्याऽभ्यामात्रितेन क्रमेण द्विगुणद्विगुणवितारा

व्यवस्थिताः, ततो भवति शीपसमुद्राणां च जम्बुद्वीपाऽन्यन्तरः ।
तथा (सव्वलुमुद्राणि इति) सर्वेऽन्यो शीपसमुद्रोऽन्यः लुमुद्रो
इत्यः सर्वलुमुद्रा इति । तथाहि-सर्वे लवणादयः समुद्राः सर्वे च
आतकीकएण्डादयो शीपाः, अस्माज्जम्बुद्वीपादाऽन्य प्रवचनोक्तं
क्रमेण द्विगुणचक्रवासंस्थिताः, ततः शेषशीपसमुद्राण्येकया
सर्वलुमुद्रा इति । तथा वृत्तां वृत्तुंको यतस्तेषां प्रपन्नस्थानसंस्थितः ।
तेनैव हि पक्कोऽप्यः प्रायः परिपूर्णवृत्तो जवति । न वृत्तपक इति
तैलविशेषणं, तस्यैव संस्थानसंस्थिततया वृत्तो जम्बुद्वीपो यतो
रथचक्रवालसंस्थानसंस्थितः रथस्य रथाङ्गस्य चक्रवालं मग्न-
तं तस्यैव यत् संस्थानं तेन संस्थितः । एवमुक्तमपि पश्यन् ज्ञा-
नीयम् (आयामविक्खंजेणं ति) आयामश्च विक्खंमकश्चेति स-
माहारो उक्तः । तेन आयामं विक्खंजेण च प्रत्यकमेकं योजनश-
तसहस्रमित्यर्थः परिधपरिमाणानयनगणितं च जम्बुद्वीपमङ्ग-
लप्रादावनेकशो भावितमितं ततोऽवधारयम् । "देवे शांसयादि"
देवश्च, नमिति वाक्यालङ्कारे । (महाद्विप इति) महती च्छु-
र्विमानपरिवारादिका यस्याऽसौ महर्किः । (जाव महासोक्खे
इति) यावच्छब्दकरणात् । "मङ्गुसोप इति महाभलं महाजसं"
इति छद्वयम् । तत्र महती वृत्तिः शरीराभरणविषया यस्य सः
महावृत्तिः, महाद्वजं शरीरप्राणां यस्य स महाबलः, महत् यशः
स्वातिर्यस्य सः महायशः, तथा महत् प्रभूतं मौख्यं यस्य प्रभू-
तसङ्ख्यकमौद्यतावादि । महालोभ्यः कर्त्तव्यः "महसक्खं"
इति पाठः, तत्र महाइ ईशः ईश्वरः इत्याख्या शब्दप्रथा यस्य
लोकं स महेश्वरः अथवा ईशानमीशो जावे चक्षुमयः, ऐश्व-
र्यमित्यर्थः, ' ईश ' ऐश्वर्य इति वचनात् । नत ईशमैश्वर्यमा-
त्मनः स्वातिम् । अन्तर्गतगर्भतया स्वापिपत्तं प्रकाशयति । तथा
परिवारादिकृत्वा वतेन इति ईशाख्यः महाभासाद्यः शास्त्र-
श्च महेशाख्यः । अन्यत्र 'महासक्खं ति' पाठः, तत्रैवं
बुद्ध्याख्या-आयममनादर्थं मनः, अत्राणि ईन्द्रियाणि, स्वस्व-
विषयव्यापकान्ता । अक्षरादयो हि प्रायः 'मङ्गु' व्याप्ति-
त्यस्य धातोर्निष्पाततः, अश्वश्च अत्राणि च अश्वार्थाणि, महान्ति
स्फूर्तिमान् अश्वार्थाणि यस्याऽसौ महाभाक्ताः स्फूर्तिमान्नाः,
स्फूर्तिमच्चक्रादिन्द्रियक्षेत्र्यः । एकं महातममिति च गुरुकम-
न्यथा स्तोतः तथा तत्रैवगन्धपुच्छः सकलस्य जम्बुद्वीपस्य
व्याप्तमशक्यत्वात् । (सविलेवणमिति) सह विशिष्टमतिमृ-
द्धमरंभाणामपि स्थानात् जेपनं जेपो जन्मादिकृतं पिधानोप-
रि वतेन येन स तथा । विशिष्टलेपप्रदानाभावे हि बहवः सृ-
ष्टिरप्रेरणपुच्छा निर्गच्छन्ति, तत उद्घातनं जलायं तेषां स्तो-
कीमायेन सकलजम्बुद्वीपापरं तोपपद्यते । (गंधसमुगधं ति)
गन्धद्वयैरतिविशेषैः परिपूर्णैः समुद्रकां गन्धसमुद्रक-
स्तय । (अवहाले इति) अवहयति, अर्पयत्यनीत्यर्थः । (इसा-
मेवेति) एवमेवेत्यर्थः । (केवलकणं ति) केवलं केवलज्ञानं तत्क-
रं परिपूर्णतया तत्सदृशं, परिपूर्णमित्यर्थः । जम्बुद्वीपे अभिन्-
त्यरोनिपातो नाम चण्डिका, ततस्तिष्ठतिश्चण्डिकाज्जगति तिष्ठ-
त्यम् । चण्डिकाकाव कासोपलक्षणम् । ततोऽयमर्थः-यावत्कालेन
तिष्ठश्चण्डिकाः पुर्यते तावत्कालमर्थे इति तिष्ठत्यर्थः
एकाविंशतिवारं प्रतिपरिवर्त्य सामस्यं परिचर्य (हव्यं)
शं प्रमाणच्छेत् । "से नूनमित्यादि" "से" शब्दो मगधदे-
शमसिद्धा अथशब्दाः । अथशब्दस्य चापौ बाधोपपत्त्या-
साद्यः । उक्तं च—अथ प्रक्रियाप्रदानानन्तर्यं मङ्गलाधिकारावक्यो-
पपासेषु "अथ बाधोपपत्त्याः । तत्राथना वैद्यम् । सकलस्य

विषयित्वमतिप्रसिद्धोऽहं तस्य षीटिकावन्धः । संप्रति विव-
क्षितार्थमतिप्रसिद्धोऽहं तस्य षीटिकावन्धः-युग्मं निश्चितं गी-
तम् । स केवलिकल्पो जम्बूद्वीपस्यैव समुद्रकाट् विनिर्गता-
णुप्रवृत्तेः स्फुटं व्याप्तः काका चर्चं सुप्रमत्तिर्वाच्यते, ततः प्रवृत्तेऽ-
वगम्यते । अथवा प्रवृत्तः स गच्छति । ततोऽप्यनेन प्रवृत्तयतीति गी-
तम् आह-इत् । स्फुटं, गच्छपुत्रज्ञानं सर्वतोऽप्यनेन गीतत्वा-
त् । पुनरपि जगन्नाह-“उदमत्ये गमिष्यादि” सुगमम् । एष
वाच्य भावार्थः-यथा ते सकलजम्बूद्वीपव्यापिनो गच्छपुत्रज्ञाः
सुगमत्वा च उदमत्वा न चक्षुरादीन्व्यगम्याः, तथा सकललो-
कव्यापिनो निजैरापुत्रज्ञा अभवन् । उपसंहारमाह- (एतद्गुमा
न ते) यथावत्तुम्हाः ।

अथ यत्किञ्चित् केवली समुद्रात्तमारभते तत् पिपृच्छिषुरिदं प्र-
श्नस्तु ब्रूमाह-

कम्हा शं जंते । केवली समुग्धायां गच्छइ ? । गो-
यमा । केवलिसस चचारि कम्पस्स अंता अक्खीणा
अवेदिता अनिजिञ्जा भवन्ति । तं जहा-वेदणिजे आउए
नामे गोत्ते सव्ववुए, मे वेदणिजे कम्मे हुवइ, सव्वत्थोवे,
से आउए कम्मे हुवइ, विसमं समं करेइ वंषणेहिं ठिई-
हि य विसमसमीकरणयाए वंषणेहिं ठिईहिं, एवं खलु के-
वली समोदहसइ; एवं खलु समुग्धायां गच्छइ । सव्वे वि
णं जंते । केवली समोदहसइ, सव्वे वि णं जंते । केवली स-
मुग्धायां गच्छति । गोयमा । नो इण्णे सव्वेइ । “जस्साट् पुण
तुत्ताइ, वंषणेहिं ठिईहिं य ॥ जवोवगहकम्माइ, समुग्धायां (से)
न गच्छइ ॥ ? । अण्णनाणं समुग्धायां, अण्णतां केवली
जिण्णा । जराण्णएविण्णमुक्का, सिक्किं वराणि तया ॥ ३॥

“कम्हा गमिष्यादि” कस्मात्कारणात्, एमिनि वाक्याल-
ङ्कारे । जदन्त । केवली केवलज्ञानोपेतः समुद्रात् गच्छन्त्यारजने,
कुलकृत्याविकल तस्येति भावः अगत्याह-“ गोयमेत्यादि”
गीतम् । केवलिनश्चत्वारः कर्माशाः कर्मभेदा अङ्गीणः ज्ञयम-
नुपगताः । कुल इत्याह-उधेदिताः, अत्र “निमित्तकारणहेतुषु स-
र्वानां विभक्तानां प्रायेण दर्शनम्” इति न्यायात् हेतोः प्रथमा । त-
तोऽयमर्थः-यतो वेदिताः ततोऽङ्गीणकर्मणां हि क्रियो नियमतः
प्रदेशतोऽपिपाकतो वा वेदनाकृतयः । सव्वे च पयसत्ता, लु-
ब्धक कम्ममण्णाभावतो भवइ ” इत्यादि कथ्यते । ते चत्वारो-
ऽपि कर्माशा भवेदिताः अतोऽङ्गीणाः । एतदेव पर्यायण व्याचष्टे-
अनिजिञ्जाः सामस्यनात्मप्रदेशतो परिरादिता नवन्ति तिष्ठ-
न्ति । तानेव नामप्राहममिधत्सुराह-“तं जह” इत्यादि सुगमम् ।
तत्र यदा (से) तस्य केवलिनः सर्ववृद्धदेवं वेदनीयम्, उपलब्ध-
क्रमेतत्-नामगोत्रं च । तथा सर्वस्तोकप्रदेशमायुःकर्म तदा । (स-
र्ववृद्धदेवं विदेहि य (वि) बन्धनं भवधारकात् विनिर्गच्छन् प्रति-
बध्यते येस्ते बन्धनाः । “करणापत्ते” ॥ ३ । १ । २ ॥ इति (हैम०)
करणे अतदप्रत्ययः । अथ वा बन्धने आत्मप्रदेशेः सह लो-
लीभावेन संनिष्ठः क्रियन्ते योगवशात् ये ते बन्धनाः “ बहु-
लम्” ॥ ५ । १ । २ ॥ हृत् इति (हैम०) च वचनात् कर्मणि व्रजन् ।
उजयत्रापि कर्मपरमात्रो वाच्यः स्तितयो वेदनाकालाः । तथा
शोकः आभ्युक्तः-“विसमं कर्तुं समं, वंषणादि” इति । कर्म-
वृत्त्याहं बन्धने, विषय काशो वर्धतेति । ततश्च तैर्बन्धनैः स्थिति-
भिश्च विषयं सङ्वेदनीयादिकं समुद्रात्निविष्टा समयायुषा

सह करोति स एवं खलु केवली बन्धनैः स्थितिभिश्च विषय-
स्य सतो वेदनीयादिकस्य कर्मणाः (समीकरणयाए इति) अत्र
तामस्यः स्वार्थिकः । ततोऽयमर्थः-समीकरणाव (समोदहसइ
वि) समवहति । समुद्घाताय प्रयतन् एवं खलु समुद्घाते
गच्छति । उदाह-आयुषि समाप्यमाने शेषात् कर्मणां यदि स-
माप्तिमेव स्थल, स्थितिवैषम्यगच्छति । स ततः समुद्रात् स्थि-
त्या च बन्धनेन च समीक्रियार्थे हि कर्मणां तेषामन्तर्मुहुरेणोपे
तदायुः समुद्घातांसि स न तु प्रयतस्थितिकस्य वेदनीयादे-
रायुषा सह समीकरणाय समुद्धानमारभते इति । यद्वक्तु-
मन्तापपन्नं, कृतनाशादिद्वयप्रसङ्गात् । तथाहि-प्रयतकालो-
पमोस्य वेदनीयादेरास्त एषापपन्नसम्भवात् कृतनाशः वेद-
नीयादिवच कृतस्यापि कर्मकृतस्य पुनर्नाशसम्भवाभ्योक्त-
ऽप्यन्यास्याप्रसङ्गः । तदसत् । कृतनाशादिद्वयप्रसङ्गात् । तथाहि-
इयं पतिवृत्त्यसं कृतिकापत्तिजोमेन वंषंशतोऽपमोस्यस्य क-
द्विपत्त्याहारकस्य भस्मकस्याधिना तत्सामर्थ्यास्तोकादिबले-
निर्गोषतः परिजोगाच्च कृतनाशापमः, तथा कर्मणोऽपि वेदनी-
यादेः तथाविधशुजापवसायानुबन्धादुपक्रमेण साकल्यतो ज्ञो-
गाच्च कृतनाशकपदोपप्रसङ्गः । द्विविधो हि कर्मणोऽनुभव-प्रदे-
शतो विपाकतश्च । तत्र प्रदेशतः सकलमपि कर्मानुच्यते न त-
दस्ति, किञ्चित्कमेव यद्वेदशानोऽप्यनुच्यते सत् कृत्यमुपपाति, ततः
कथं कृतनाशादौवापत्तिः । विपाकतस्तु किञ्चित्क, अन्यथा भोजाना-
वगम्यते । तथाहि-यदि विपाकात्प्रयुज्यते एष सर्वं कर्म कृणीय-
मिति नियमस्तस्मात्कृत्यतोषु भवेत् तथाविधविधिवाच्यसाध-
विशेषैरेवैवकगगयादिकं कर्मोपाजितम्, तस्मात्कस्मिन् मनु-
ष्यादौ च नवेष्टुजवः, स्वस्वनिश्चयत्वात् । द्विषाकानुभवस्य क्र-
मेण च स्वजगत्प्रमाणमेव वेदने नारकादिभवेत् । चास्मिन्नामेव
प्रयततरकर्मसत्तापेव चरायास्तथापि स्वभावात्समनुजगत्प्र-
गमात् कुतो मोक्षः । न तस्मात्सर्वं कर्म विपाकतो भाव्यप्रदेशतोऽव-
श्यमनुभवनीयमिति प्रतिपत्त्यस्य, एवञ्च न कश्चिदौषः । न चैवमपि
द्विषाकालमेवमप्यतया तद्वेदनीयादिकं कर्मोपचितम् । अथ च परि-
णामविशेषादुपक्रमेणाराधेव तदनुभवति, ततः कथं न कृतनाशादा-
वापत्तिः । तदप्यसम्भवं । बन्धनात् तथाविधप्राप्तवसायवशाद्वा-
दातुपक्रमोपयस्यैव तेन बन्धात् । अपि च-जिनवचनमात्रायादपि
वेदनीयादिकर्मणामुपक्रमो मन्तव्यः । यदा हि भाष्यकृत-“उपयस्य-
वशोवचनम्, य समाप्तं च कम्पुनो भाष्यम् । इत्याह पंचमं पर-
तुत्तमवयवकर्मणं मत्वा ॥ ३ ॥ न चैवं योकोपक्रमः हेतुः कश्चिद-
न्ति तथापि योऽन्तिमसूत्रे जाययिष्यते । ततो यदुक्तं वेदनीयादि-
वच कृतस्यापि कर्मकृत इत्यादि, न तत्सम्यगुपपन्नमिति स्थि-
तम् । अपर आह-ननु यदा वेदनीयादिकर्मप्रतिप्रभूतं सर्वस्तोकं
वाऽऽयुस्तदा समधिकवेदनीयादेः सोपक्रमत्वात्, यदा समधि-
कमायुः सर्वस्तोकं तदा वा तातोः । न सत्कामायुः समधिकस्य स-
मुद्घाताय समुद्घातः कल्पते, अरमशरीरिणामायुषो निरुपक्रमत्वा-
त्, अरमशरीराय “निरुपक्रमा” इति वचनात् । तद्वचनम् । एवं-
विधमात्रस्य कदाप्यभावात् । तथाहि-सर्ववैश्वं वेदनीयादेरायुषः
सकाशाधिकस्थितिकं भवति, न तु कदाचिदपि वेदनीयादेरायुः ।
अथेवेविधो नियमः कुतो सच्यते । उच्यते-परिणामस्याभावा-
त् । तथाहि-इत्थं यत् एवात्मनः परिणामो येनास्यायुष्येदनीयादेः
संज्ञयति, नूने वा न तु कदाचनोऽप्यधिक, यथैवेत्येवमायुः खलु
ध्रुवबन्धः । तथाहि-ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि आयुवेज्जानं
सत्तापि सदैव बन्धन्ते, आयुस्तु प्रतिनिधित एव काश्चिद्वचनवि-

हाय प्राप्ते इति—केवलिसमुग्धातोऽस्तमाधिकः, तथा-
कुर्वन् केवली प्रथमसमयवाहुष्यतः स्वशरीरप्रमाणबुद्धमध्य
लोकान्तपर्यन्तमात्रप्रदेशनां दृष्टमारब्धवति । द्वितीयसमये
पूर्वापरं दक्षिणोत्तरं वा कषाट्, तृतीये मध्यान्, चतुर्थेऽव-
काशान्तराणां पूर्णं, पञ्चमेऽवकाशान्तराणां संहारं, षष्ठे मध्या-
न्तमे कषाट्स्थं, अष्टमे स्वशरीरवाणां भवति । वक्ष्यति च-
“पदमसमयम् दंडं करं” इत्यादि । तत्र दृष्टकसमयात्
प्राक् या पश्चादपमाऽसंबन्धभागमात्रा वेदनीयमात्रयोगाणां वि-
तिरासीद, तस्या बुद्ध्याऽसंबन्धेया ज्ञाताः कियन्ते, ततो दृष्टसम-
ये इदम् कुर्वन् असंबन्धेयान् भागान् हन्ति, एकाऽसंबन्धेयो भागो-
ऽवतिष्ठते; यच्च प्राक् कर्मप्रत्ययापि रस्तस्तस्याप्यनन्ता भागाः
कियन्ते, ततस्तस्मिन् दृष्टकसमये अस्तत्वेदनीयप्रथमप्रथम-
स्थानपञ्चाकाऽप्रशस्तसंज्ञाद्विस्तृत्योपघाताप्रशस्तविहायांगति-
दुर्नगाभिराऽप्योत्तमाद्भावादेव यायशःकालिनिर्घौगैर्नरूपालां
पञ्चविंशतिप्रकृतीनामनन्ताब्ध भागान् हन्ति, एकाऽनन्तज्ञातोऽव-
शिष्यते; तास्मिन्नेव च समये सान्त्वयनीयदेवगतित्द्विज्ञानपूर्वी
पञ्चेन्द्रियजातिशरीरपञ्चाकाङ्क्षोपाह्वयप्रथमसंघानसंहतनप्रश-
स्तवर्णाद्विस्तृत्यगुरुक्षुपराधानेच्छुसप्रशस्तविहायांगति-
व्रसत्त्वरूपयान्त्रिक्याऽतत्प्राधान्यस्थिराद्भावात्पुनरुत्तरादेव य-
शःकालिनिर्माणतीर्थकरागैर्नरूपालांमकान्कान्वाहिरातः प्र-
कृतीनामुत्तमोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्यप्रवेशेनोपदृश्यते । स-
मुद्घातमाहात्म्यमेतत्; तस्य चोकरित्य क्लिप्तेः संबन्धेयज्ञा-
नानुगात्म्यं चानन्तज्ञागस्य पुनर्वाक्यं असंबन्धेया अनन्ता-
ब्ध भागाः कियन्ते । ततो द्वितीय कषाट्समये स्थितेरसंबन्धेयान्
भागान् हन्ति, एकाऽवशिष्यते; अतुज्ञागस्य चानन्ताब्ध ज्ञा-
गान् हन्ति, एकं मुञ्चति । अत्राप्यप्रशस्तप्रकृत्यनुभागमध्यप्रवे-
शनेन प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातां कृष्यते । पुनरप्येतत्समये-
ऽर्वाष्टस्य स्थितेरसंबन्धेयभागस्यानुज्ञागस्य चानन्ततमज्ञा-
गस्य पुनर्बुद्ध्या यथाक्रमसंबन्धेया अनन्ताब्ध ज्ञाताः कियन्ते ।
ततश्च तृतीये समये स्थितेरसंबन्धेयान् भागान् हन्ति, एकं
मुञ्चति, अनुज्ञागस्य चानन्ताब्ध ज्ञागान् हन्ति, एकमनन्तज्ञागं
मुञ्चति । अत्रापि प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातोऽप्रशस्तप्रकृत्यनुभाग-
मध्यप्रवेशेनोपदृश्यते । ततः पुनरपि तृतीयसमयावशिष्टस्य
स्थितेरसंबन्धेयभागस्यानुज्ञागस्य चानन्ततमभागस्य बुद्ध्या य-
थाक्रमसंबन्धेया अनन्ताब्ध ज्ञाताः कियन्ते; ततश्चतुर्थसमये
स्थितेरसंबन्धेयान् भागान् हन्ति, एकं हन्ति, अनुज्ञागस्य चान-
न्ताब्ध भागान् हन्त्येकोऽवशिष्यते; प्रशस्तप्रकृत्यनुभागघातश्च
पूर्ववत्प्रथमः । एवं च स्थितिघातादिकुर्वन्तनुषंसमये स्वप्रदे-
शापूरितं समस्तलोकस्य जगत्ततः केवलिनो वेदनीयादिकर्म-
प्रयस्थितिराद्युपः संबन्धेयगुणाः जाताः, अनुभागस्वभावाप्यन-
न्तगुणाः, चतुर्थसमयावशिष्टस्य च स्थितेरसंबन्धेयभागस्या-
नुभागस्य चानन्ततमभागस्य भूयोऽपि बुद्ध्या यथाक्रमं सं-
बन्धेया अनन्ताब्ध भागाः कियन्ते । ततोऽवकाशान्तरसंहारसमये
स्थितः संबन्धेयान् भागान् हन्ति, एकं संबन्धेयभागं शेषीकरोति,
अनुभागस्थानान् भागान् हन्ति, एकं मुञ्चति । पञ्चमेऽपि प-
ञ्चाव दृष्टादिसमयेषु प्रत्येकं सामायिकं दारुणमुक्तौर्षं स-
मये समये स्थितिरदृष्टकानुज्ञागदृष्टकघातनाम् । अतः परं व-
द्वसमयादिरन्त्यं विधातकृष्टकमुत्तमभागकरकं चान्तर्मुहूर्त्तं
कालेन विनाशयति, प्रयत्नमन्दीभावात् । षष्ठादियु च समयेषु

दृष्टकस्य प्रतिमयमेकैकं शक्यं तावद्वृत्तिरिति, यावदन्त्यु-
हूर्त्तकरमस्यसकलमपि तत्कृष्टकमुक्तौर्षं भवति । एव-
मान्तर्मुहूर्त्तकानि स्थितिकारुणकमुत्तमभागकरकानि च आ-
तयन् तावद्विदम्बो यावत्संयोग्यवस्थावरमसमयः; सर्वोप-
पि चास्मिन् स्थित्यनुभागकरकद्वयसंबन्धेयान्यवगन्तव्यमिति ।
ग्रन्थो २६ पदं । १७० ॥

अथ यदुक्तम्—“चठोई समर्थोई लोको” इत्यादि (गाथा
३७७) तत्राह—

जङ्घसमुग्धायागः, केई ज्ञासंति चठोई समर्थेहि ।

पूरइ सपळो लोको, अन्ने ठण तीहोई समर्थेहि ॥३७८॥

रागादिजेतुवातिजः केवली, तस्याऽयं जैनः, स चाऽसौ स-
मुदात्तश्च जैनसमुदायः, केवलिसमुदात इत्यर्थः । तस्य गतिः
प्रशुचिः कम इति यावत् । तथा जैनसमुदातगताः “इदम् समये
समये, कषाट्स्थं चोत्तरं तथा समये । मध्यान्मध्य तृतीये, लो-
कध्यापि चतुर्थे च ॥३८॥” इत्यादिप्रयोगेन केवलिसमुदात-
क्रमेण चतुर्भिः समयेः सर्वोऽपि लोको भाषाद्वयैरापूर्यत इति
केवलिप्रयत्नो ज्ञयं चानादेश एव; पुरस्ताद्विराट्कल्पमाणत्वा-
दिति । अन्ने पुनस्त्रिभिः समयेः सर्वोऽपि लोकः पूर्यत इति श्रुत-
इति ॥ ३८३ ॥

किं वाक्यार्थे ? न, इत्याह—

पदमसमये विषय जभो, मुकाई जंति ठरिई ताई ।

विधियममयमि ते विषय, इ दहा होंति उ ममथा ॥३८४॥

मयंतरोहोई तए, सपर पुनोहोई पूरिओ लोको ।

चठोई समर्थोई पूर, लोगतं भासमाणस ॥ ३८५ ॥

यतो लोकमध्यस्थितेन महाप्रयत्नज्ञाकेण मुकाभि तानि
ज्ञापाद्व्यापि प्रथमसमये एव वदन् विष्णु लोकात्मयानुबन्धि,
जीव-स्वप्नपुलकानामनुभोगिगमनात् । यतो द्वितीयसमये त एव
वद् दृष्टाद्भावादिशमैकेशोऽनुभवेया वासितद्वयैः प्रसरन्तः
वद् मध्याना भवति । तृतीयसमये तु मध्यान्तरेः पूरितैः पूरितो
भवति सर्वोऽपि लोकः, स्वयं नृजगत्परतद्वर्तिनि लोकान्तेऽलो-
कस्याऽन्त्यन्तं निकटीन्युप जायमानस्य आयकस्य व्रसनाद्व्यापि-
वां चतुष्टयां दिशामन्यनमस्यां दिशि भाषमाणस्य तस्येति
स्वभावपि द्रष्टव्यं, चतुर्भिः समयेऽपि सर्वोऽपि पूर्यत इति ।
॥ ३८६ । ३८८ ॥

कथम् ? इत्याह—

दिमि विद्वियस्स पढोऽ-तिगमे ते चेव ससया तिभि ।

विदिमि द्वियस्स सपथा, पंचातिगमपिम जं दोषि ॥३८६॥

व्रसनाद्व्यापि चतुष्टयां दिशामन्यतमस्यां दिशि व्यवस्थि-
तस्य भाषकस्य प्रथमः समयोऽतिगमे नारीमध्यप्रवेशे भवति ।
शेषसमयत्रयज्ञातानु-“होह असंबन्धे इमे भागे” (३६०)
इत्यादिवक्ष्यमाणगाथावृत्तौ “कथमिति च” इत्यादिना वक्ष्यते ।
लोकान्तेऽपि स्वयं नृजगत्परतद्वर्तिनि चतुष्टयां दिशामन्य-
तमस्यां दिशि व्यवस्थितस्य भाषकस्योक्तौर्षापोलाकसंज्ञितत्वा-
ज्ञापाद्व्याप्यां प्रथमः समयोऽतिगमे लोकमध्यप्रवेशे, त्रयस्तु
समयाः शेषास्तथैव । व्रसनाद्व्यापि चतुष्टयां दिशामन्यतमस्यां
भाषकस्य भाषाद्वयैः सर्वोलोकापूर्णं पञ्च समया लक्षण्येति

विशेषः कुतः? इत्याह—“अतिगमभिर्न होषि।ने” विदितः
सकाशात् भाषाकल्याणि होकनादीबहिरेव प्रथमे समये दिशि
समागच्छन्ति, द्वितीये तु लोकानादीमध्यं प्रविशन्ति, इत्येवं
यस्माद्विशिष्टे नाडीमध्यप्रवेशे द्वौ समयौ लगतः शेषास्तु, त्रयः
समयः चतुःसमयव्याप्तित्वं कल्प्याः, इत्येवं पञ्च समागः, स-
र्वेऽपि च लोकापूरणे प्राप्यन्त इति ॥ ३८६ ॥

ननु बहुकल्यायेन चित्तशुद्धिः पञ्चभिन्नं समवेत्तौको
वाक्यैः द्येत, तर्हि किमिति निर्दयं तिर्यकि-
कृता चतुःसमयग्रहणमेव कथम्?, इत्याह—
चतुःसमयप्रजागृहे, तिपंचगर्हं तुलाई भज्यस्त ।

जह गहणे पज्जंत वत्तायं चित्तायं सुत्तगई ॥३८७॥

(तिपंचगह्यामिति) आद्यन्तर्बर्त्तमानं त्रयाणां पञ्चानां च
समयाणां ग्रहणमिह तिर्युक्तिरुक्तं विहितमेव द्रष्टव्यम् । कसती-
त्याह—चतुःसमयप्रपश्य मध्यस्य प्रथमे कृते सति । ननु किमन्य-
त्रापि मध्यग्रहणे सत्याद्यन्तग्रहणे क्वापि दृश्यम् ? इत्याह—(तु-
लाईस्यामिति) यथा तुलादीनाम् । आदिशब्दाकाराचक्षुष्यादीनां,
मध्यस्य ग्रहणे कृते पर्यन्तपौराद्यन्तलक्षणयोर्ग्रहणं पर्यन्तग्रह-
णं कृतेमेव भवति, एवमिहापि सति । नन्वस्यं न्यायः क्वाप्यगमे
दृश्यते, नैवेद्यमुच्यते ?, इत्याह—चिन्ता च जगत्तः दृश्य-
गतिः प्रवृत्तिर्दृश्यते ॥ ३८७ ॥

तथाहि—

कत्था देसमाहणं, कत्थइ येपपि निरबसेताई ।

उत्कमकुमुताई, काणवसओ निठचाई ॥ ३८८ ॥

क्वापि सुत्रं देशस्यैकपक्षलक्षणस्य ग्रहणं, यथाऽप्येव चतुः-
समयप्रजागृहणस्य; क्वचित्त्वे निरवशेषायापि पञ्चातराणि दृष्टान्तः ।
अपरं च—कानिचित्सूत्राणि कुतोऽपि कारणवशात् उत्कम-
मुकानि निमुकानि निबद्धानि दृश्यन्ते, कानिचित्सूत्रमुकमुकानि-
ति, एवं चिन्तिता सूत्रमिति ॥ ३८८ ॥

अथ प्रस्तुतार्थस्यैव शास्त्रान्तरसंवादकारिणं दृष्टान्तमाह—

चउसमयविगहदे सति, महड्वंधम्मि तिपमओ जह वा ।

मांतुं तिपंचसमये, तह चउसमओ इह निवचो ३८९ ॥

यथा वा अगवत्यामग्रहते महाकपोदोदरके सत्यापि चतुःसा-
मायिके विग्रहे त्रिसामायिकोऽयमुपनिषत्, तथाऽत्रापि त्रिं-
पञ्च च समयात् मुक्ता चतुःसामायिक एव लोकव्यासिपक्ष
उपनिषद् इत्येवोह इति ॥ ३८९ ॥

तदुक्तम्—“लोगस्स य कइ प्राणे, कइ भाओ होइ मासाय”
(३८९) एतद्वाचिक्यासुराह—

होइ असंलेज इमे, भागे लोगस्स पढमविइएसु ।

जासा असंसभाओ, जयहा सेसेसु सपसु ॥ ३९० ॥

चतुर्दशरज्ज्चित्तस्य लोकस्याऽसंख्यातनमे भागे भाषया
अपि समस्तलोकव्यापित्वा असंख्याततम एव भागो भवति ।
कदा ? इत्याह—प्रथमद्वितीयसमययोः । इदमुक्तं भवति—त्रिस-
मयव्याप्तौ, चतुःसमयव्याप्तौ, पञ्चसमयव्याप्तौ च प्रथम-
समयद्वितीयसमययोस्तावज्जयमेव सर्वत्र लोकाऽसंख्येयभागे
आधाऽसंख्येयभागश्च एव विकल्पः संभवति, नाप्यत्र त्रिसम-

यव्याप्तौ हि प्रथमसमये दृष्टव्यं ज्ञवति, द्वितीयसमये तु यद्
ग्रन्थानः संपद्यन्ते । एते च द्वादशयोः द्वेभ्यो यद्यपि लोकास्त-
स्पर्शिनो प्रवर्तन्ते, तथापि बहुसूत्रकार्यनिर्गतत्वात् तत्समाणा-
नुसारतो बाहुल्येन चतुर्दशसादिभाषा एव भवति । चतुर्दशैति
बाहुल्यानि लोकाऽसंख्येयभागावतीत्येवास्मिन् सिद्धिसमयव्या-
प्तौ प्रथमद्वितीयसमययोर्लोकाऽसंख्येयभाग भाषाऽसंख्येयजा-
गः । चतुःसमयव्याप्ताप्येतद्विशेषमवगम्यत एव, प्रथमसमये
लोकमन्यभाज एव प्रवेशात्, द्वितीयसमये तु बह्व्यभाजगच्छा
दृष्टानामेव सङ्ग्राहादिति । पञ्चमसमयव्यासिपक्षे तु सुषोध्यमेव,
प्रथमसमये भाषाद्वयानां विविधो विज्ञेय गमनात्, द्वितीय-
समये तु लोकमन्यभाज एव प्रवेशादस्मात् व्याहृतिसमयव्याप्तौ
सर्वत्र प्रथमद्वितीयसमययोर्लोकाऽसंख्येयभाग भाषाया असं-
ख्येयभाग एव भवति । (जयहा सेसेसु तृतीयसमये (ण) उदकेषेण
तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु भजना विकल्पकया बोद्धव्याः । काऽपि
लोकासंख्येयभागो स एव भाषाऽसंख्येयभाग एव भवति,
क्वचित्सुतलोकस्य संख्येयभागो भाषासंख्येयभागः, क्वापि समस्त-
लोकव्याप्तिः । तथाहि—त्रिसमयव्याप्तौ तृतीयसमये भाषायाः स-
मस्तलोकव्याप्तिः, चतुःसमयव्याप्तितृतीयसमये तु लोकसंख्ये-
यभागो भाषासंख्येयभागः । कथम् ?, इति चेत् । उच्यते—स्वयंजूर-
मणपक्षिमपरतदवतिनि होकान्ते, त्रसनादीर्वाहोर्वा पक्षिमदिशि
स्थित्वा भुवते प्रायकस्य प्रथमसमये चतुर्दशसादिबाहुल्यं रज्जु-
दीर्घो दृष्टस्तिरज्ज्वीनं गत्वा स्वयंजूरमणपक्षे परतदवतिनि लोका-
न्ते लगति । ततो द्वितीयसमये तस्मात्पञ्चादृषोर्वाचकतुर्दशरज्जु-
चिह्नतः पूर्वापरतस्तिरज्ज्वीनरज्जुचिह्नतः पराघातवासितद्रव्यस्या-
द्यां दृष्टौ निर्वर्त्तति । लोकमन्ये तु दृष्टिगततः, उच्चरन्नाथ पराघा-
तवासितद्रव्याणामेव चतुर्दशसादिबाहुल्यं रज्जुचिह्नोर्वात्तु उ-
द्भवं विनिगमेत् स्वयंजूरमणपक्षिणीकरवतिनलोकात्तथागतं ।
एवं च सति चतुर्दशसादिबाहुल्यं सघटोऽपि रज्जुचिह्नोर्वा हो-
कमन्ये ब्रुचिष्यत्वरं सिद्धं ज्ञवति । तृतीयसमये तु दृष्टौ एव द्रव्य-
तद्वमणचतुर्दशं प्रवृत्तः पराघातवासितद्रव्यसमूहो ग्रन्थानं
साधयति । लोकमन्यव्यवहितसंघटो रज्जुचिह्नोर्वाचकतुर्दशरा-
दृषोर्वाः प्रवृत्तः पुनः स एव त्रसनादीं समस्तामपि पूरयति एवं
च सति सर्वोऽपि त्रसनादीं ऊर्ध्वोर्धोऽप्यवहितदृष्टदृष्टमिति प्राच-
न तदधिकं च लोकस्य पुरितं भवति । एतैस्तावत् क्षेत्रं तस्य
संख्याततमो भागः । तथा च सति चतुःसामयिकया व्याप्ते-
स्तृतीयसमये लोकस्य संख्याततमो भागे भाषाया क्वापि
समस्तलोकव्यापित्वा संख्याततमो भाग इति द्रष्टव्यम् ।
पञ्चसामयिकस्यास्तु व्याप्तेस्तृतीयसमये लोकासंख्येयभागो प्रा-
षाऽसंख्येयभागः । कुतः?, इति चेत् । उच्यते—तस्यां तस्य दृष्ट-
समयत्वात्, तत्र च संख्येयभागावर्त्तितव्यं प्रागेव भावित्वादि-
ति । चतुर्थसमये चतुःसामयिकया व्याप्तिं ग्रन्थान्तरपूरणात्सम-
स्तलोकव्याप्तिः । पञ्चसामयिकया तु व्याप्तिं चतुर्थसमये लोक-
संख्येयभागे प्रायसंख्येयभागः, तस्यां तस्य ग्रन्थसमयवत्वात्,
तत्र च संख्येयभागावर्त्तितव्यं प्रागेव भावित्वादिति । पञ्चम-
समये तु पञ्चसामयिकया व्याप्तिं ग्रन्थान्तरालपूरणात्सम-
स्तलोकव्याप्तिरिति । एवं तृतीयचतुर्थपञ्चमसमयेषु भाषिता ज-
जना । तज्जायन्ते च व्याख्यातव्यं—(जयहा सेसेसु समयेषु स्ति) एत-
च्च महाप्रायत्नवक्तृनिष्ठद्रव्यापेक्षैवोक्तं, मन्दप्रयत्नवक्तृ-
निष्ठानि तु लोकासंख्येयभाग एव वसन्ते, दृष्टादिकमपि त-
था लोकपूजासंज्ञावादिति ॥ ३९० ॥

अथ यदुक्तं “लोगस्स य चरिंते चरिंमंतो होइ जासाए”
(३७६) तदेतद्भावयथा—

आपूरियमि लोगे, होइह वि लोगस्स तहू य भासाए ।
चरिंते चरिंमंतो, चरिमे समयमि सवत्थ ॥ ३७७ ॥

अ्यादिस्समयैरापूरिते लोकं द्वयोपदि लोकजायध्यांश्वरमान्ते चर-
माग्तो जवति । कः, इत्याह—चरमे समये । केतु विषये योऽसौ
चरमः समयः, इत्याह—सर्वेषु सर्वेष्वपि अ्यादिसमयव्याप्तिपक्षेण,
इदमुक्तं जवति—अग्निज्जुमिः पञ्चजिन्न समर्थभाषया पुरिते
लोकं तेषामेव अ्याहीनां लोकपुरकसमयायां यथास्वं योऽसौ
चरमः समयस्तत्र लोकस्य चरमः पर्यन्तवर्षा अन्तो भवति—जा-
यायाश्च चरमः पर्यन्तवर्षा अन्तो जवति, अ्यादिसमयायां चरम-
समये लोकं निष्ठाङ्कते जायाअपि निष्ठां याति, न पुनः परतोऽप्यलोकं
गच्छतीति जाबः । जीवपुत्रालानां तत्र गतरेवाभावादिर्दिति । इह च
विषयक्या आदिरप्यन्तो जवति, तद्व्यवच्छेदायै चरमग्रहणं, चरमः
पर्यन्तवर्षा अन्तो, न पुनरादिभूत इत्यर्थः इति ॥ ३७७ ॥

तदेवं “कइहँ समएहिँ लोगे” (३७८) इत्यादिमिदुक्किमा-
थाङ्कस्यावधानेन निराकुलीकृत्य “जइहँसमुग्धायगरे, कइ
भास्ति” (३८३) इत्यादिना यदादेशान्तरमुक्तं, सोऽनादेश
एवति व्यापनार्थम् । तत्र दूषयमाह—

न समुग्धायगईए, मीसयसवणं मयं च दंदमि ।
जइ तो वि तीहिँ पूरइ, समएहिँ जओ परायाओ ॥ ३७९ ॥

(न समुग्धायगईए स्ति) जैनसमुद्धातगत्या प्राषया लोकपू-
रणं इत्यमरान् न प्राप्नोतीति । किमः, इत्याह—मिश्रस्य शब्दस्य
अर्थान् मिश्रअर्थान्, सर्वासु दिक्चित्ति शेषः । इदमुक्तं भवति—
जैनसमुद्धाते ऊर्वाधोदिगुद्वयप्राप्त्येव प्रथमसमये दण्डो जव-
ति, तथादि प्राचाद्वयव्यव्यवस्थित्ये, तर्हि ऊर्वाधोदिगुद्वय एव
मिश्रशब्दअर्थान् प्राप्नोति, न पूर्वपक्षमदङ्गणोचरदिकु, तासु
विशिष्टविषयवक्तृननुपदृष्ट्याणामगमनेन पराघातवासिततदु-
च्यमाणैव अर्थवादिभिः अविशेषेण तु “प्रासासमसेढीओ, सहं
जं सुणइ मीसयं सुणइ” (३७९) इत्यनेन दिक्षु मिश्रशब्द-
अवशुभमुक्तम् । अथवा—अवधानतो विशेषप्रतिपक्षेर्दिति तत्र म-
त्तं संमतम्, ऊर्वाधोदिगुद्वयवासिदण्ड एव मिश्रशब्दअर्थान्, रो-
चदिकु पराघातवासिततदुच्यव्यव्यवस्थित्येर्वाति । अवत्येवं,
(तो वि तिजाहिँ अग्निज्जुमिः पूर्यते लोको न चतुर्भिः, यतो
प्राचाद्वयपु पराघातोऽस्ति । यदि नाम तेषु पराघातस्ततः किमः,
इति चेत् । उच्यते—स सहा दूरत ऊर्वाधो गच्छन्निशेषेण चतु-
र्दिशमपि शब्दप्रायोग्यव्यवस्था पराहन्ति, वासयित्वा शब्दप-
रिणाममिति करोति, ततस्तस्मिन् द्वितीयसमये मन्थानं साधयन्ति,
तृतीयसमये तु तदन्तरालापूर्णाण्युपेत्य लोक इति । एवं त्रिभिः
समर्थलोकपूरणं प्राप्नोति ॥ ३८२ ॥

ननु यथा जैनसमुद्धातज्जुमिः सनयैलोकमापूरयति, तथा
आपाऽपि तैः समापूरयिष्यति, को दोषः, इत्याह—

जइणेन परायाओ, सजीवजोगो य तेण चउसमओ ।
हेक होजाहिँ तहिँ, इच्छा कम्म सहानो वा ॥ ३८३ ॥

इह जैनसमुद्धाते जीवप्रदेशः स्वकोपैव लोकमापूरयति, न
पुनस्तत्र कस्यापि पराघातोऽस्ति । ततो न द्वितीयसमये मन्थाः,
१६७

किं तु कपाट एव भवति । किं च—स केवलिसमुद्धातो जीव-
स्य संघर्षो योयो व्यापारस्तेन लोकव्याप्तिमपेक्षयाऽयं व्यापारः
समयाः, यत्र चतुः समयो भवति । यदि नाम जीवयोगस्तथापि
कथं तस्य चतुःसमयता?, इत्याह—तत्र तस्मिन् जीवव्यापारस-
ङ्गणे केवलिसमुद्धाते द्वितीयसमये मन्थऽभावे हेतुर्नयेत् । कः,
इत्याह—(इच्छेत्यादि) तथाहि—तत्रैतच्छब्दपक्षे वक्तु—केवलज्ञान-
कपा येथमिच्छाअग्निप्रायस्तद्दण्डाद् गुणदोषो पर्यालोच्य केवली
द्वितीयसमये मन्थानं न करोति । जयोपप्रादिकमेवशाब्दा, स्व-
भावाद्वाऽसौ तदा तं न करोति । ततो द्वितीयसमये कपाट एव,
तृतीयसमये मन्थाः, चतुर्थे त्वन्तरालापूर्णाण्युपेत्य इति पुन्यते जैन-
समुद्धाते चतुस्समयता । विशेषः ।

अत्रैव विंशत्यपरिहानायाऽह—

से णं भंते ! तद्वा समुग्धायगए किं मणजोगं जुंजइ,
वडजोगं जुंजइ, कायजोगं जुंजइ । गोयमा ! नो मणजोगं
जुंजइ, नो वडजोगं जुंजइ, गोयमा ! कायजोगं जुंजइ ।
कायजोगे णं भंते ! जुंजमाणे किं उरालियसरीरकायजोगं
जुंजइ, उरालियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, किं वेउव्वियसरी-
रकायजोगं जुंजइ, वेउव्वियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, किं
आहारमरीरकायजोगं जुंजइ, आहारगमीससरीरकाय-
जोगं जुंजइ, किं कम्ममरीरकायजोगं जुंजइ ।
गोयमा ! उरालियमरीरकायजोगं पि जुंजइ, उरालि-
यमीससरीरकायजोगं पि जुंजइ, नो वेउव्वियमरीरका-
यजोगं जुंजइ, नो वेउव्वियमीससरीरकायजोगं जुंजइ,
नो आहारमरीरकायजोगं जुंजइ, नो आहारगमीसस-
रीरकायजोगं जुंजइ, कम्ममरीरकायजोगं पि जुंजइ, वडम-
ड्ढमेसु समएसु उरालियमरीरकायजोगं जुंजइ, वीतीयड्डसत्त-
मेसु समएसु उरालियमीससरीरकायजोगं जुंजइ, ततियचउ-
त्यपंचमेसु समएसु कम्ममरीरकायजोगं जुंजइ । से णं जंते !
तद्वा समुग्धायगए मिज्जइ, बुज्जइ, मुच्चइ, परिनिब्बाति, स-
व्वदुक्खाणं अंतं करेइ ? गोयमा ! नो इण्डे समइ ।

स भदन्त ! केवलं तथा दण्डकपाटादिकमेव समुद्धातं गतः
सन् सिद्धयति—निष्ठितायो भवति । स च “वर्तमानसामीप्ये
वर्षमानवद्धा” ॥ ३१३१३११ ॥ इति (पाणि०) व-
चनात् सेत्यप्यत्रापि इयमहारत उच्यते । नत आह—बु-
ज्जयते अथगच्छति केवलज्ञानेन यथाऽहं निश्चयतो निष्ठितायो
भविष्यामि निःशेषकर्माणां गमनस्तत आह—मुच्यते, शेषकर्मा-
नैरिति गच्छते । मुख्यमानव कर्माणुबद्धनापरितोपरहितो जव-
ति तत आह—परिनिर्वाति सामस्येन शीतो जवति । समस्तमे-
तदेकेन पर्यायेण इत्युच्यते—सर्वदुःखानामन्तं करोतीति ।
मगधानाह—नीलम् । नायमर्थः समर्थः, नायमर्थः सङ्गतो यः
समुद्धातं गतः सन् सर्वदुःखान्तं करोतीति योगनिरोधया-
द्याप्यक्तव्यता, सयोगस्य च इयमाणायुक्त्या सिद्धज्ञा-
दिति प्राबः ।

किं करोतीत्यत आह—

से णं जंते ! तन्नो पकिनियत्तति, तन्नो पण्णा मणजोगं

पि जुंजइ, वज्रजोगं पि जुंजइ, कायजोगं पि जुंजइ ? । इतां
जाव कायजोगं पि जुंजइ, मणजोगं जुंजपाणे किं सच्चमण-
जोगं जुंजइ, मोसमणजोगं जुंजइ, सच्चाभोसमणजोगं जुंजइ,
असच्चाभोसमणजोगं जुंजइ ? । गोयमा ! सच्च-
मणजोगं जुंजइ, नो भोसमणजोगं जुंजइ, नो सच्चाभोसमण-
जोगं जुंजइ, असच्चाभोसमणजोगं पि जुंजइ । वज्रजोगं जुंजपाणे
किं सच्चवज्रजोगं जुंजइ, मोसवज्रजोगं जुंजइ, सच्चा-
भोसवज्रजोगं जुंजइ, असच्चाभोसवज्रजोगं जुंजइ ? ।
गोयमा ! सच्चवज्रजोगं जुंजइ, नो भोसवज्रजोगं जुंजइ,
नो सच्चाभोसवज्रजोगं जुंजइ, असच्चाभोसवज्रजोगं पि जुंजइ ।
कायजोगं जुंजपाणे आगच्छेज वा, गच्छेज वा, विट्ठेज
वा, निसिएज वा, तुण्ठेज वा, उण्ठेजिज वा, पल्लिज वा,
पाटिहारीपटिफलसज्जासंधारं पवप्पेज्जा ।

(से लुमित्थादि) सोऽधिकृतसमुदागतनः, धामिति वाक्या-
लङ्घरे, ततः समुदातात् प्रतिनिधत्तेन । इतिवत्ये च ततः प्रति-
निधत्तेनात्, पञ्चादनन्तरं, मनोयोगमपि वायुयोगमपि काययोग-
मपि पुनर्किं व्यापारयति, यतः जगत्वाद् जपधारणीयकमस्तु ना-
मग्रात्रवदनीयं पञ्चबन्धनमाहात्म्यसमुदातवशनः प्रवृत्तमायुषा
सह समुत्पन्नस्य मुहुर्न माधिपस्यमस्तुस्मिन् काले यद्यनु-
ष्ठरोपपातिकादिना द्येन मनसा पृच्छते, तर्हि व्याकरणात्
अननुष्ठारं पृष्टोवा मनोयोगं पुनर्किं, तमपि सत्यमस्तु-
ष्टारकं वा मनुष्यादिना पृष्टः सन्नपृष्टो वा कार्यवशतो वा पु-
नर्किं पृष्टोवा वायोगं, तमपि सत्यमस्तुस्मिन् काले या वा प्राति-
हारिकसो योगान् क्रीणारगादित्वात् आगमनाद् वैद्वारिकादि-
काययोगम् । तथाहि-जगत्वाद् कार्यवशतः कुनश्चित् स्थानात्
विवक्षिते स्थाने आगच्छेत्, यदि वा क्वापि गच्छेत्, अथवा तिष्ठे-
त्, ऊर्ध्वस्थाने वा तिष्ठेत्, निर्वादेद्वा, तथाविधप्रमाणमात्राय
स्वर्धत्तेन कुर्वात्, अथवा विवक्षिते स्थाने तथाविधसम्पातिम-
सत्त्वाकुलं भूमिमवशोऽप्यतत्परिहाराय अनुत्तरकामिमिसमुद्ग-
ह्मं समह्मं वा कुर्वीत, तत्र सहजात्यादिविशेषाग्रमगधिकतरः
पाद्विक्षेपो बलह्वनम्, स पवातिविकटः प्रसङ्गम्, यदि वा प्राति-
हारिकपीठफलकशय्यास्तंस्तरकं प्रत्यार्थते यस्मादानीं तस्मै
समर्पयेत्, इह जगत्वात्ऽऽर्थयामेन प्रातिहारिकपीठफलकादिना
प्रत्यर्पणमेषोक्तं ततोऽवसीयते, निम्नादन्तमुद्गतविशेषायुक्त
पञ्चाऽऽज्जिस्वरगादिकमारम्भेन न प्रवृत्तावशोऽयुक्तः, अथवा प्र-
हणस्यापि सम्मवास्तुपुपादीयते । एतेन यदाह-एकं जघन्यतो-
ऽन्तमुद्गतेशो समुदातमारम्भे, उत्कर्षतः पट्टु मासेषु शेष-
पित्रि । तदपास्तं रुद्रयम् । वट्टु मासेषु कदाचिदपास्ताराजं
वर्षाकालसमवात् तन्निमित्तपीठफलकशय्यानामात्रमप्युपप-
द्यते । न च तत्सुखसमस्तमिति तद्वरूपणमुत्पन्नमवसंयम् ।
यत्तद्योत्पन्नमावश्यंऽपि समुद्गातातन्तरमव्यवधानेन शीले-
स्थविधानात् । तद्वत्त्वम्-“दृष्टकवाजे मधे-तरे य साहारा-
णा सरीरथे । भासाजोगानिरोहः, सेलेसीसिज्जका चैव ॥१॥”
यदि पुनरुत्कर्षतः वर्षासमयमपास्तारालं जयेत्तत्तत्सद्व्य-
भिधीयते, न चोक्तं, तस्मादेवं तदयुक्तमिति । तथाचाह
माधकारः-

“कम्मलदुपारं समओ, भिज्जमुहुत्ता पित्तसओ काठो ।

अथ जघ्नमेयं, कम्मलुकोसमिच्छति ।
ततोऽन्तरोसेल-सिचयणो जं च पाटिहारीणं ।
पवप्पिस्समेव रूप, इरागहणं पि होज्जाहि ॥ ”

अत्र कर्मलुचुतानिमित्तं समुद्गातस्य समयोऽवसरो निजमु-
हूर्त्तं विशेषकालः, शेषं सुगमं, तद्वचमन्तरमुहूर्त्तं कालं यथायोगं
वागवचन्यापारजात् केवलीयुत्वा तदनन्तरमस्तुत्पन्नप्रकल्पं ले-
ख्यातोत्तरं परमजिज्ञासाकारणं ध्यानप्रतिपत्तिरुत्पन्नवश्यं योगनिरोधा-
वोपक्रमते, योगं सति बंधोकरूपस्य ध्यानस्याऽसम्भवात् तथा-
हि-योगपरिणामो लेख्या, तद्वचन्यतिरेकानुविधानात्, ततो
वागवचन्यापारजात् केवलीयुत्वा तदनन्तरं लेख्यातीति ध्यानसम्भ-
वाऽपि च-यावत् योगस्तावत्कर्मबन्धोऽपि-“जोतापयनियपनं,
ठिअणुभागं कसायओ कुणइ ” इति बध्नात् केवलं स कर्म-
बन्धः केवलियोगनिमित्तता समयवचन्यावस्थायात् । तथाहि-प्रथम-
समयं कर्म बध्यते, द्वितीयसमयं वेद्यते, तृतीयं तु समयेन क-
र्माकर्माभवति । तत्र यद्यपि समयवचन्यस्थितिकर्माणि क्रि-
यान्तःपूर्वाणि प्रत्ययमुपगच्छन्ति, तथाऽपि समयं समये सन्तत्या
कर्मादानं प्रवर्त्तमाने सति न मांशः स्यात् । अथवा अचर्यं मांशं
गन्तव्यं तस्मात्कुवते स्वयोगनिरोधमिति । उक्तं च-

“सतं योगनिरोधं, कराति लेख्यानिरोधमभिकान्नु ।
समयस्थितिं च बन्धं, योगनिमित्तं स निरुक्तुः ॥ १ ॥
समये समयं कर्मा-ऽऽदानं सति सन्ततेन मांशः स्यात् ।
यद्यपि हि विमुच्यन्ते, स्थितिक्रियात् पूर्वकर्मणि ॥ २ ॥
नाकमेणा दि वीर्यं, योगद्वयेण भवति उद्वेगस्य ।
तस्यावस्थानेन तु, सिद्धः समयस्थितेर्यथा ॥ ३ ॥
अत्र बन्धस्य समयवचन्यस्थितिकता बन्धसमयमनिरुद्ध वे-
दितव्या । जात्यमप्येतं पूर्वाक्तं सकलमपि प्रमेयं पुष्पाति । तथा
च तदतो ग्रन्थः-

“विनिवृत्तसमुग्धाओ, तिन्नि व ओंगे जिणो पंजज्जा ।
समसत्तामिंसं च सोमपं तहा वज्जोंगं ॥ १ ॥
ओरासकायजोगं, गमणादिं पाटिहारीयाणं वा ।
एवपिण्णं करेज्जा, ओगानिरोहं तओ करुणं ॥ २ ॥
किं न सजोगी सिज्जु, सवंचेइउ पि जं सजोगी य ।
न समेइ परममुक्कं, सजिज्जकारणं परमं ॥ ३ ॥

अत एवाह-

से णं जंते ! तहा सजोगी सिज्जुऽओ जाव जंतं, कैरंति ! ।
गोयमा ! णो इण्ठे समेदं ।

“से णं जंते ! तहा सजोगी सिज्जुऽओ ” इत्यादि सुगमम् । यो-
गनिरोधं च कर्त्तव्यं प्रथमं मनोयोगं निरुपाह् । तदुत्तरं पयासमात्र-
सम्पिपञ्चिकस्य प्रथमसमये यावन्ति मनोऽह्वयनि, याव-
न्मात्रज्ञ तस्यापारः तस्मादवसंयेयुल्लहं भूमिनीयोगं प्रतिस्-
मयं निरुधानोऽवसंयेः समयेः साकस्येन निरुद्धकणि । उक्तं च-
पञ्जसमेतसन्नि-हस जसियाइ जहन्मोहितगेहस ।
होति मणोद्व्याह, सत्वाचारा य जम्भयुह ।
तदसंलगुणविहीणं, समए समयं निरुद्धमणो सो ।
सव्यनिरोहं ओगी, करेइ संजजसमपुण्णइ ॥ ”

एतदवाह-“से णं जंते ! ” इत्यादि । सेऽपिचकनकेवली योगनि-
रोधं विधीयन्, पूर्वमेव लङ्घितः पयोः सत्य जघन्ययोगिनः स-

रक्ष्य, मनोयोगस्थिति गम्यते । अथस्तात् असंख्येयगुणपरिही-
नं समग्र समये निरुपधाना संख्येयैः समये, साकल्येनेति ग-
म्यते । प्रथमं मनोयोगं निरुहन्ति, (नतोऽन्तरं च णं) इत्यादि ।
तस्मान्मनोयोगानिरुपधानादनन्तरं, चक्षुषो वाक्चक्षुः, श्रमिति वा-
क्पालङ्कारे, श्रुतिरक्ष्य पर्याप्तस्य अन्वयोऽगिनः साकल्य, वा-
क्योपस्थिति गम्यते । अथस्तात् वाक्योपस्थित्येयगुणपरिहीनं स-
मये समये निरुपधानासंख्येयैः समये, साकल्येनेति गम्यते ।
द्वितीयं वाक्योपस्थिति निरुहन्ति । आह च आत्यकारः—

“ पञ्जसमिधिविद्य-अद्वयवज्जोगपञ्जवासेभो ।
तदसंख्यगुणविहीणं, समग्र समग्र निरुपधेता ।
सम्बन्धजोगरोहं, संसारोपरिहं कुण्डल समग्रहिं ॥ ”

ततो अन्तरं सुदुग्धमपगजजीवस्य अपञ्जसगस्य जहन्-
जागिस्य ह्रैडा असंख्येयगुणपरिहीणं तच्च कायजोगं नि-
रुपधे, सेयं एषां उवापणं पदमं मणजोगं निरुपधे, नि-
रुपधेता वृजोगं निरुपधे, निरुपधेता कायजोगं निरुपधे,
निरुपधेता जोगनिरुपधे करेह, जोगनिरुपधे करेता अजो-
गतं पाउण्ड, अजोगतं पाउण्डिता ईरिह इत्येवचकलरुच-
रखण्ण असंख्येयसमग्रं अतोऽनुवृत्तिर्यं सेलेसि पमिव-
ज्जह, पुवरइयगुणसेदीयं च एणं कम्मं तीसे सेलेसिमप्ता-
ए असंख्येयजिहं गुणमेदीहिं अमंखेज्ज कम्मसंखे खवयति,
खवयइता वेदणिज्जाउपनामोए, इच्छेते चचारि कम्मं
से जुगवं खवेह, खवेइता उरालियेतोकाकम्माई स-
न्नाहिं विपज्जहन्नाहिं विपज्जहइए, विपज्जहइएचा उ-
ज्जुसदीपमिवसे अफुसमागती एगमपणं अविगमिहणं
उहं गता सामारोउउचे सिम्भइ, वुक्कइ ।

“ततोऽन्तरं चणं” इत्यादि । ततो वाक्योपादानन्तरं ‘च णं’ प्रा-
भवत् । सुदुग्धस्य पनकजीवस्यापर्याप्तकस्य, प्रथमसमयोपस्थित्येति
भाषार्थः । अन्वयोऽगिनः सर्वोपस्थित्यर्थेय पनकजीवस्य यः
काययोगस्तस्याधस्तात् असंख्येयगुणहानं काययोगं समये
समये निरुपधन् असंख्येयैः समयेः समस्तप्रतििति गम्यते । तृतीयं
काययोगं निरुहन्ति, तं च काययोगं निरुपधानः सुक्लकियमप्र-
तिपाति ध्यानमार्थोऽस्ति, तस्मान्मार्थोऽप्यवदन्तोऽपि विवर-
पूरणेन संख्येयगुणविहीणमिति प्रदर्शयन्ति । तथा आह
आत्यकारः—

“ ततो य सुदुग्धमपग-स्य पदमसमयोपस्थितस्य ।
जो करि अहजजोगं, तदसंख्येयगुणहीणमेकेहिं ॥ १ ॥
समग्र निरुपधेता, देहितामार्गं च मंचते ।
रुपधे स कायजोगं, संसारोपरिहं चणसमग्रहिं ॥ २ ॥

काययोगानिरोधकालात्तरवरेण अन्तर्मुहूर्तवेदनीयादिप्रत्यक्ष
प्रत्येकं स्थितिनिर्वाचकत्वात् । उपपत्त्योपायवद्भाषासमानं कियन्त
गुणभ्रंशकमविरचितप्रदर्शनाः । न तथा—प्रथमस्थितौ स्तोकाः प्र-
दर्शनाः, द्वितीयस्थां स्थितौ ततोऽसंख्येयगुणाः, तृतीयस्थां ततोऽप्य-
संख्येयगुणाः । एवं नावधार्यं भाष्यकारना स्थितिः । एताः प्रथमस-
मग्रगृहीतवृत्तिकनिर्वाता गुणभ्रंशयः, एवं प्रतिप्रत्यक्षगृहीत-
वृत्तिकनिर्वाताः कर्मव्यवस्था प्रत्येकसंख्येयगुणवृत्तयः, अन्तर्मुहूर्त-
समयानामसंख्यातत्वात् । आशुषः स्थितिर्बेदा बहिर्वाचित-
वृत्तयः ।

ते । सा च गुणभ्रंशकमविरचितवृत्तवत्स्थापना चेदस्य । अथञ्च
सर्वोऽपि मनोयोगादिनिरुपधेताः अन्तर्मुहूर्तसुखाद्युपाध्यायभाष्य-
वत् स्वरूपदृष्ट्या प्रतिपादितः । यद्दि पुनः सुक्लदृष्ट्या तत्स्वरूपभ्रं-
शस्ता भवति तदा पञ्चसङ्कटदोका निमालनीया । तस्यास्यतिनि-
पुणं प्रपञ्चेन तस्याभिधानादिह तच्च प्रपञ्चगौरवभाष्यारम्भा-
निराजितम् । (संख्येयविद्या) साऽधिकृतकेवला । भविति पूर्ववत् ।
एतेनानन्तरादिहेतोर्भाष्यप्रकारेण । शृणं सुगमं वाच्ययोगिताया
(पाउण्ड) (वि) प्राप्नोति, अयोगिताप्राप्त्यनुसूता भवतीति भाषा-
र्थः । अयोगितां च प्राप्य अयोगिताप्राप्त्यनुसूता भूया, (ईरि-
हि) स्तोकां शांशरी प्रतिपद्यत इति संबन्धः । कियता कां-
न विरुद्धाभिमित्य आह—हुसपञ्जाकरोचचारणादया । किमुक्तं भव-
ति?—नातिवृत्तं नातिविश्रम्भितं, किन्तु मध्येन प्रकारेण, यावता कां-
न कुञ्जणम इत्येवं कर्णपञ्जाकराणि उच्चार्यन्ते, तावता कां-
न विशिष्टमिति । एतावन्तं कालः किं समयप्रमाण इति निरुप-
पाधंमाह—असंख्येयसामाधिकानसंख्येयसमयप्रमाणं, तच्च ज-
घन्यतोऽप्यननुहृत्तं प्रमाणं, नत एवाप्यननुहृत्तं प्रमाणंति तस्या-
पनायाऽह—आन्तर्मुहूर्तसिंहां शैलेयीमिति । शिंहां चारिन्, तमेह
निश्चयतः सर्वसंवरकं, तद् बाह्यं, तस्यैव सर्वोत्पन्नत्वात् । तस्यै-
वाः शैलेयः, तस्य या भवत्या सा शैलेयी तां प्रतिपद्यते, तदानीं
च ध्यानं ध्यायति ब्यबच्छिन्नक्रियामप्रतिपाति । उक्तञ्च—

“ सीलं य समाहाणं, निरुह्यभो सत्यसंवरो सो य ।
तस्सेसो सेलेसो, सेलेसी होह तद्वयात् ॥ १ ॥
हस्तैककलरुपमं, ण जेण कल्लसुं पंच भवति ।
अत्थइ सेलेसिगतो, तत्तिपमिचत्तमो कासं ॥ २ ॥
तण्णोहारंता उ-उजायइ सुदुग्धमकिरियानियं ।
सो विच्छिन्नकिरियम-प्यउवाहं सेलेसिकालमि ॥ ३ ॥

न केवलं शैलेयीं प्रतिपद्यते पुनरविरतगुणभ्रंशीकं च वेदनी-
यादिकं कर्म, अनुसमितिमिति शेषः । प्रतिपद्यते च तत्पूर्वं काय-
योगानिरोधगते वरमे अन्तर्मुहूर्तं गृह्यता गुणभ्रंशयः प्राप्ति-
दिष्टस्वरूपा यस्य तदध्या । ततः किं करोतीत्याह—(तां सेलेसि-
अद्या ए इत्यादि) तस्यां शैलेयस्यद्वारां वसुमानोऽसंख्येय-
भिरुणभ्रंशीभिः पूर्वनिर्वर्तिताभिः प्रापिता ये कर्मव्यवस्था पु-
नश्च प्रतिप्रत्यक्षसंख्येयः कर्मस्वरूपास्ताः क्षयन् विपाकतः
प्रदर्शनां वा वेदनेन निर्जयन् वरमे समये वेदनीयमायुक्तं-
गोत्रमिति तच्च अनुत्तः कर्मशान् कर्मचन्द्रान् युगावत् क्षयन्तः पु-
नश्च क्षयित्वा ततोऽनन्तरसमये औदारिकतेजसकर्मण्युपा-
धि ज्ञानि शरीराणि (सर्वग्राहि विपज्जहन्नाहिं इति) सर्वविभ-
ङ्गिभिः, सूत्रे स्वीयं प्राकृतत्वात् । विपज्जहन्ति । किमुक्तं भवति?—तथा
प्राक् देशतत्त्वकल्पान् तथा न त्यजति किन्तु सर्वैः प्रकारैः प-
रित्यजतीति । उक्तञ्च—“शरीराणि यार्हं च यार्हं, सर्वग्राहि विपज्ज-
हन्नाहिं । जं भणिय भिस्सेसं, तद्वा न जहा देसच्छाणं सो
पुब्बं ॥ ” परित्यज्य च तस्मिन्नेव समये कोशस्थविमोक्तल-
क्षणसहकारिसमुत्पद्यमानविशेषादिरण्डकमिव भगवानपि
कर्मसम्पन्नाविमोक्तलक्षणसहकारिसमुत्पद्यमानविशेषादिरण्डक-
लोकांस्ते गत्येति सम्भवः । उक्तञ्च—“ परंमाह फलं जह, बंधच्छे-
दिरियं ऊहं जाति । तह कम्मबंधणच्छेदणरितो जाति निपा-
चि ॥ १ ॥ ” कथं गच्छत्यत आह—अविप्रहण विप्रदस्याभावां विप्रह-
णः, तेन एकं समयं यं सुगमं, समग्रपण्यप्रदेशान्तरापर्यन्ते-
त्यर्थः । अन्तर्मुहूर्तं प्रतिपन्नः । एतदुक्तं भवति—यावच्छाकाशप्र-
देशस्थितवाग्वहस्तावत् एव प्रदर्शानुहृत्तुभेदपावगाहमा-

केवलिसमुग्धाय

नो विवक्षितायैव समयादन्यत् समयान्तरमस्मृशद् गत्वा । तथा
कोष्ठावश्यकवर्णैः "आवृत्तिर जीवोन्मेषादो तावदाप्य भोगा-
दप्य उन्मेषं गच्छेत् न च किमपि च समयं न फुलति" इति ।
आभ्यकारोऽप्याह— "रिडसेदि पडिबन्नो, समयपयसंनरं अकु-
लमनो । पयसमयण सिक्कह, इति इह सागरोपधुको सो ॥१॥"
इहमृच्छं गत्वा (सिक्कह—साकारोपयोगोपयुक्तः सर्व सिद्ध-
ति—निष्ठितायो भवति । सर्वा हि लब्धयः साकारोपयोगयु-
क्तस्य उपजायन्ते, नानाकारोपयुक्तस्य सिक्कहपेष्वा, सर्व-
लभ्युपमा इति धारिते साकारोपयोगोपयुक्तस्योपजायते । आह
व— "सप्पाओ लब्धीओ, अं सागरोपधुकोलामाओ । तेणह
सिद्धिल्लो, उपज्जह तडुवडत्तस्स" ॥१॥ तदनन्तरं तु क्रमेणो-
पयोगोपयुक्तिः, तदर्थं केवली यथा सिद्धो भवति तथा प्रति-
पादितम् । प्रहा० ३६ वद । स्या० । कर्म० ।

जह अद्धा सादीया, आमुं मुक्कं विरुद्धिया संती ।

तह कम्मलहुयसमए, बवति जिणा समुग्घायं ॥

यद्येतुदाहरणोपन्यासाय । आहो सादिता, जहनेति गम्यते ।
(आश्रुति) शीघ्रं, नृपयति शोषमुपयति विरुद्धिया विस्मरिता
सती । तथा तेऽपि भगवन्तो जिनाः, प्रयत्नविशेषात् कर्मोदयमधि-
कृत्याऽऽह, श्रुत्यन्तोति शेषः । यन्मैयमतः कम्मलपुतासमयं क-
र्मण्य आमुक्कस्य लघुता, लघोर्ग्रावो लघुता, स्तोकात्ता इत्यर्थः ।
तस्याः समयः कालः कर्मलघुतासमयः सत्त्वान्तर्मुक्तसमयः, त-
स्मिन् । अथ वा कर्ममिल्लघुता, क्त्वोक्तसमयः । तस्याः समयः
कालः कर्मलघुतासमयः, सर्वान्तर्मुक्तसमयः, तस्मिन् । अथवा
कर्ममिल्लघुता कर्मलघुता, जीवत्येति सामर्थ्याद्वक्ष्यते । सा च
समुद्बुद्धानामन्तराविव्यर्थं ज्ञानोपचारं कृत्वा अनाद्युतैव शुद्धते ।
तस्याः समयः कालः कर्मलघुतासमयस्तस्मिन् जिना भजन्ति,
समुद्बुद्धानं प्राक् प्रतिपादितस्त्वकपमिति ॥ आ० प्र० द्वि० ।
केवली केवलिसमुद्बुद्धानं यदा करोति तदाऽऽप्तप्रदेशस्स-
नाडीमेव पुरयति, किं वा संपूर्णं लोकमिति प्रश्नं उत्तरम्—अथ
केवली केवलिसमुद्बुद्धानं यदा करोति तदा संपूर्णं लोकं
पुरयतीति । १७ प्र० द्वि० ४ प्रका० ।

केवल्य—कैवल्य—न० । केवलस्य भावः व्यञ्ज । आत्यन्तिकदुःख-
विगमरूपे मुक्तिपदे, वाच० ।

सुता सिक्किविशोकेयं, तद्धैराग्याच्च योगिनः ।

दोषबीजज्ञये नूनं, कैवल्यमुपदंतिताम् ॥ १८ ॥

(स्मृतेति) इयं विशेषात् सिद्धिः सुता । तस्यां विशेषा-
यां सिद्धौ वैराग्याच्च योगिनो योगिनाः । दोषाणां रागादीनां
बीजस्याविधादं, क्षये निर्मूलने, नूनं निश्चिन्तम्, कैवल्यं पुरुष-
स्य शुभानामधिकारपरिसमाप्तेः लक्षणमिष्टितत्त्वमुपदंतिताम् ।
यतः— "तद्धैराग्यादपि दोषबीजज्ञये कैवल्यमिति ।" प्रा० २६
हा० । कैवल्यं स्वकल्पेनास्वस्य शरी० अन्धं, कैवल्यस्वकल्पे, चि० ।
केवलं यव स्वायं व्यञ्ज । अद्वितीयं वस्तुनि, न० । वाच० ।

केवलप्राप्य—कैवल्यपाद—पुं० । योगाशुशासनवतुर्गपादे, प्रा०
११ सा० ।

केस—केश—पुं० । चिह्नकचपयोयं, क्रियते क्षिप्रति वा
क्रुश अन्धं लोभापन्नः कल्पे जलस्य झण्डो वा रंशो वा । वरुणे,
हृषिक, दैत्यपदे, कशिपि, मिष्णी, काशने काश अन्ध

पुषो० । स्यामिप्रभृतिरश्मौ, के शिरसि शोले शीघ्रं अलुक्
स० । चिकुरे, वाच० । शिरांज, तं० । स्या० । शिरसिज, रा० ।
नि० चू० । स० । आ० चू० । शिरःकुर्वस्मभ्यं, प्र० ४० द्वार ।
को० । बाहवर्षं, आ० चू० ४ व० ।

केसंत—केशान्त—पुं० । केशान्तयति छेदनात् हति, अस्ति अण् ।
क्षिजातीनां बोधशब्दिषु वषेण कर्तव्ये केशच्छेदनाच्चे गोदाना-
च्चे कर्मणि, वाच० । बालसमीपे, श्री० । केशभूमिपर्यन्ते च ।
जी० ३ प्रति० । मयकेशं, तं० ।

केसंतकेशभूमि—केशान्तकेशभूमि—श्री० । बालसमीपे केशा-
रपांसंस्थानभूतायां मस्तकस्थि, श्री० । तं० । जी० । केशा-
न्तभूमौ, केशभूमौ च । श्री० । "दालिमपुष्पकास्तवजिह्वस-
रिसाणमप्रलुप्तुयिदकेसंतकेशभूमौ" श्री० ।

केमपास—केशपास—पुं० । केशानां समूहः वा० पाशादेशः । के-
शः पाश इव वा । केशसमूहः, "करेण रुदंशेति च केशपाशः" ।

"वां कान्वन प्रधावन्ती केशपाश परासुशब्द" वाच० । आ० क० ।
केमवधर—केशवधर—श्री० । वधुर्योपमिषु केशेषु, "हा-
ल्यन्यास्तदा तस्या—स्वदृता केशवधर" ॥ आ० क० ।

केसवाणिज—केशवाणिज्य—न० । केशशब्दः केशवदुपलक्षकस्त-
दा दासादिनृणां गवाध्यादिनिरुद्धां केशवताम् (प्र० ७ अर्थ०)
वाणिज्यम् । केशवज्जीवानां गोमाहर्षिर्वाणिजीकानां विक्रयं,
प्र० ८ श० ४ पु० । केशवाणिज्यं "दासी उ गहाय अन्त्य
विक्रिणं" वाच० ६ अ० । आ० । आ० च० । यत्र दासीदा-
सदस्यध्वगवाप्राविर्जीवाद् शुदीत्या तत्रा—यत्र वा विक्रीणीति
जीविकानिषत् तत्केशवाणिज्यम् । प्र० ६ द्वार । यतश्च क-
र्मंत उपभोगपरिभोगस्य भेदः पापकर्मादानम् । उपा० १ अ० ।
केसभूमि—केशभूमि—श्री० । केशोर्पांसंस्थानभूतायां मस्तक-
स्थि, श्री० ।

केसर—केश (स) र—पुं० । न० । के जत्रे शिरसि वा शीर्ष्य-
ति श्—अच् । सरति श्—अच् अलुक् स० । केशः केशाकारोऽस्तस्य
वा । किञ्चलक, पश्चादिपुष्पमध्यस्थं केशाकारपदार्थभेदं, वाच० ।
जं० । "कर्णिकापरितोऽवयवे, प्र० ११ श० १ न० । स्कन्धसं-
न्धिरामणि, कश्च० २ जण । तुगस्कन्धस्थलानामपुञ्जकप-
जटायाव, हर्मकेशप्रधाने फुल्ले, जी० ३ प्रति० । बहुलं,
अ० प्र० ५ । मिञ्जफलं, प्रहा० १ पद । दिङ्गुवृक्षं, पुन्ना-
गवृक्षं, कामोसं, बीजपूरकं, पुं० । स्व्येण, न० । "अथा-
ध्याभ्यः ४-७-३—भमनययुग्मं नूनं मतं केसरम्" वृत्त-
रत्नाकरोक्ते छन्दोभेदे, न० । वाच० । स्वनामस्थानं कार्मण्यो-
द्याने, उत्त० १८ अ० । "अह केसरान् उज्जानामेण गह-
प्राप्तिमणयान्" उत्त० १७ अ० । नी० ।

केसरि (ण्) केसरिन्—पुं० । श्री० । केश (स) राः सत्यस्य
शान्तसिद्धिः, अन्वयः वा । वाच० । सुख० का० । स्थिरां श्रीपु । पुन्नाग-
वृक्षे, नागकेशावृक्षे, पुं० । बीजपूरकवृक्षे, पुं० । हनुमत्पतिपरि,
बानरभेदे, पुं० । वाच० । चतुर्थवासुदेवस्य सुप्रभस्य प्रति-
शासौ, स० । ति० ।

केसरिदह—केशरिदह—पुं० । नीलवर्णवर्धनधर्तस्ये हृदभेदे, तत्र
कीर्तिर्वेधता । स्या० ३ हा० ४ पु० ।

केसरिया—केशरिका—श्री० । प्रमाजंनार्थं बीवरजपदे, प्र० ३
हा० ३ उ० । श्री० । हा० ।

केमक्षोय-केशलोच-पुं०। ६ त०। केशानामुत्पादने, सुव० १ भु० ३ अ० १ व०। स च नियमेन वीरमहापद्मयोस्तीर्यकृतोर्मैः। स्वा० १ ग०। “संतप्ता केसक्षोयणं, चमकेरपरराह्या। तस्य भंदा वि-
सीयति, मज्जा विज्ञा च केवये”॥ सुव० १ भु० ३ अ० १ व०।

केशव-केशव-पुं० । केशाः प्रशस्ताः सन्त्यस्य 'केशात्' योऽन्तर-
स्याम् । ॥१२॥१०॥ पा० वः । प्रशस्तकेशासुके, केशं केशिनं वा
निहति वा वाः विष्णौ, 'यस्यात्पवा' इतः केशः, तस्मात्प्रशस्त-
नं श्रुत्य । केशयो नाम नाम्ना त्वं, कथतो लोके अभिषिक्तः ॥
वाच० । नारायणमामिन्वात्तुदेव, प्रथ० ३४ द्वार । नवत्यैपु-
वास्तुदेवेषु, स० आ० म० । आ० पु० । ति० । ('वास्तुदेव' शब्द-
स्य व्याख्या) यच्च केशवस्य बलं तद् विष्णुणं भवति चक्रवर्तिनः
विशे० । प्राचीने पञ्चमं भवं श्रीऋषभदेवस्य जीवे, तदुक्तं
चक्रवर्तं प्राप्तिं वेद्यताः - 'वक्ष्ये सावर्तिविजये पद्मं केशवः । गङ्गा-
य, तस्य सामी पितामहो सुवैजस्य पुत्रो केशवो नाम आतो,
अहं पुन संहिस्तुतो अनयथासौ, तस्य विं षे तिष्ठेद्वाधिकता' ॥
आ० पू० ? अ० । अत्र ततोऽनगवानपरविदेहं वैद्यपुत्रसत्त्वात् । ई-
शोर्जीर्णपुत्रः केशवनामा मिम्रः । कल्प० ६ कृष्ण । अहस्ये
शब्दे च । वाच० ।

केसवृद्धि-केशहृष्टि-स्त्री० । केशानां वर्धने, ययुपरिमागतकेशाः
पतन्ति । प्रब० १३४ द्वार । व्य० । केशवृष्टिचिन्ताकारके शास्त्रे
ख । सुब० २ अ० २ अ० ।

केसद्वय-केशद्वय-पुं० । केशो हस्त इव । केशसमूहे, वाच० ।
केशपाशे, स्त्री० १ श्रु० १ अ० । वेण्याम्, कल्प० २ क्षण ।

केसांस्कार-केशाङ्गहार-पुं० केशा एवाङ्गहारः केशाङ्गहारः ।
 अङ्गङ्गेषु केशेषु, केशानामङ्गहारो पुष्पादौ, म० ६ हा० ३३
 छ० । कोनोपलक्षितोऽङ्गहारः । कटककयूरदारकङ्कणवस्त्राद्यङ्ग-
 हारे, आ० म० छि० ।

केमि (ण)-केशिन्-पुं० । केरासं स्पृष्टय्यकुपलसम्पर्काज्जाते निप्रर्थयिषुने, पं० व० १ द्वार । (स च यथा जातस्तथा 'अज-
सियकसिवा' शब्दे,प्र० भागे २०१ पृष्ठे दर्शितः)स च कुमारय-
प्रमजितः पार्ष्णीपत्नीयश्चतुर्भावी अनरागरुणसम्पन्नः सूर्याभवे-
पञ्जीवं पुंनवेन देविशामानानं राजानं प्राकोषयदिति । २०० । नि०
च० ४० । (तद्वर्णकेविशिष्टं 'पञ्जीवं' शब्दे पश्यते) । 'गोयस्यसि-
क्त' शब्दे गीतमेव सहास्यस्य सम्भावो बह्वर्णने उदायानयनप्राप्तिनेयं,
भाव० २ अ० । स च उदायनेन स्वपुत्रमभिजितं वञ्चित्वा
राज्ये स्थापितः । (रोगमृतं च उदायनं विषमरात्रौ न मारित-
वानिति 'उदायनं' शब्दे अि० १०० । ७८६ पृष्ठे दर्शितम्) स्था० ।
च० अ० वृ० १० । अमोक्षपथारके कृष्णेन निहते दानवभेदे,
वाच० । केराष वासुदेवे, प्रव० ३५ द्वार ।

कीदृश—त्रि०। किम्प्रकारे, “केली गायइ मधुरं, केली गायइ करं
 च कल्पं च।” स्था० ७ ग०।

केसिआ-केसिका-सी० । केशीय कायति, कै-कः । शतावरी-
 मूले, वाच० । केरा विद्यन्ते यस्याः सा केसिका । केरावत्यां
 किर्याम्, "अहं केसिभाषं मय भिक्षुं यो विहारे सह नमस्वीय
 केसाय विभुविस्सं तस्य मय करिज्जासि ।" सुख० १ सु० ४
 अ० २ व० ।

केहि-अव्य० । किमर्थे, "ताद्ध्यं केहि-तेहि-देसि-देसि-तण्णाम् ।"
 । ७।४।४२४ । इति ताद्ध्यं केहि इति निपातः । प्रा० ४ पाद् ।
 कैअव-कैतव-न० । मले, कपटे, यद्यपि प्राकृते येकारो नास्ति त-
 द्यापि क्वचिद् नवत्येव 'कैअव' । प्रा० १ पाद् ।

कोआस-विकस-धा०।म्बादि० अक्षर० विशेषण हीनौ, "विक-
सेः कोआस-कोसट्टौ" न। ४। १५५। इति विपूर्वस्य कसेः
कोआसादेशः। प्रा० ४ पाद।

कोआसिय-विकसित-त्रि० । विशेषेण इति, “कोआसिय
धवरापचक्राः, (कोआसिय ति) विकसेः कोआस-भोसह” ॥१॥
४ । २६४ । इति विष्णुस्य कसेः कोआसपेशः । कोआ-
सिते विकसिते धवले च क्वचिदेशे पक्षे पश्मवती अग्निर्णी
नेत्रे येषां ते तथा । अं० २ बहू० ।

काँइझ-कोकिस-पुं०। स्त्री०। कुक हल्लू। परपुटे, स्थान १०
ग०। परपुत्रे, प्रस० २ आश्र० द्वार। पिक, रा०। स्वनाम-
न्याते पान्ति, किंवा जानित्तेपि अजा० टाप्। बाव०।
स्त्री०। "अद कुमुदसुमने केले, कोरहा पंचम लं०" अत्रु०।
आ०। बर्हिजुल्लुपिदिशाशो, लीसवेह हनः सयरम्। को-
किली श्वेतचित्री ब, सचकाविष पायन्तौ"॥ आ० क०। अ-
झार, पुं०। संक्राया कर्ह" हृष्यशमिन्तौ भजजला गुरु नद-
दकम्। मुनिगुरुकाशैः कृतवति बद्ध कोकिलकम्" इति वृत्त-
रत्नाकरेणो छन्दोभेद, न०। बाव०।

कोइलचय-काकिशच्छद-पुं०। तैसकटके, “ कोइलच्चा कु-
मुइवा”कोइलचयतैसकटकः। तथा च मूलटीकाकट-“च-
न्नाहिगारं जो पथ कोइलच्छदो,सो विलकंटभो भन्नाइ सि।”
प्रका० १७ पद।

कोटय-कौतुक-तः । कुतुकस्य नाशः । युवादि० अण् । प्रज्ञा०
स्वार्थे अण् वा । कुन्इले, तच्च अद्भुतनिष्काशाऽतिशयाः ।
वाच० । अम्यवाचशेषे, वा । सुरगोविषये औत्सुक्ये, ३० व०
१ द्वार । वचनमयनादिमन्त्रे तं-आद्यन्त्रे, तच्च मया-मया-
कया गालकाद् प्रक्षिप्य कर्णेन निष्काशयति नाशि-
कया वा, तथा मुखादेन निष्काशयति । व्य० १ उ० । मयीर्वाचो-
दिके, किय० १ अ० १ उ० । मयीर्वातलकादिके, वा । हा०
औ० कपा० । नि० मयीपुष्पकादिके, विना १ अ० ३ अ० ।
“कयकोटयमंगमयायच्छिक्ता” औ० । अयतारणकादिके,
सूत्र० २ अ० २ अ० । रक्षादिके, प्रज्ञ० २ भाष० द्वार । औ० ।
आम० । समक्षसरणादिके, वृ० १ । लोभाग्याधारे, प्रज्ञा० २०
पद । बाह्यादौ रक्षायै स्तन्यकरममण्युत्पन्नकण्ठमोमध्यादि-
कै, ३० ३ अ० । पर्यां लोभाग्यादिनिमित्तं यद् स्तनपनादि
क्रियते तद् कौतुकम् । उक्तं च-“सोम्यादिनिमित्तं, परमं
एषषणादि कोटयं ज्ञयिष्य ।” एवंभूतानि कौतुकाणि । व्य० १
उ० । भाव० ३ अ० ३० ।

कौतुकद्वारा ऽऽवयवार्थमाह-

विम्हत्रणहोमसिरपरि-रयाइ त्वारहहणाणि धूपे अ ।

असरिसवेसगहणा, अवयासणउच्छुजणबंधो ॥ ४३ ॥
विस्सापणं बात्तस्सापणं, होममग्निहवणं, शिरःपरिरयः करस्सम-
णाभिस्समज्जणम् ॥ आदिशब्दः स्वभेदप्रत्ययपकः ॥ बात्तस्सपनादी-

नामनकप्रकारत्वात् । कारद्वहानि तथाविधम्याविशमनाय चू-
षायांगमर्गः । असदृशवेषप्रह्वानि नार्यदेरनार्यादिनेपथ्यकर-
णानि, अथवासनं बुद्धादीनां प्रभावेन चालनम्, एवमवसनम्भनम्,
अविद्योपशान्तये तनुकमित्रीबाध युक्त्युत्तरणम् । एवं बन्धमन्त्रा-
दिमात्रनिष्पन्नं कौतुकमिति गाथायः । पं० व०४ श्वार०० । कौ-
तुकं कुर्वन् आनियोगिणीं भावनां करोति । पं० व० । नि० खू० ।
अभिज्ञाने, नमोषि, हयै, परम्परायातमङ्गले, गीतादिभोगे, जा-
गकाले च । बा०० ।

कौउयकर्म-कौतुककर्म-न० । सौभाग्यनिमित्तं स्नपनादिके,
क्रा० १ पु० १४ अ० ।

कौउयकरण-कौतुककरण-न० । सौभाग्यादिनिमित्तं परस्न-
पनादिकरणे, स्या० ४ प्रा० ४ उ० ।

कौउयदेसण-कौतुकदर्शन-न० । उत्सवमेकत्रे, यथा वीरजि-
नेन्कनिष्कमये-

“ तिभि वि धीअं बहल्लं, कलिजजलसिद्धं ।

एए पुण अतो हि” बहल्लं, दृष्यमाहं दूर ” ॥ चेष्टाभेमाः-

“स्वगच्छोः काचन कञ्जलाङ्गु, कस्तूरिकाभिनयनाञ्जनं च ।

गलं बल्लनूपुरमंहिपीये, प्रेयेयकं चाद चकार बाला ॥ १ ॥

कटौतदे काऽपि बन्धव्य हारं, काञ्चि कण्ठिकाङ्गिरिणां च कण्ठे ।

गोपीविपद्भुज रत्नज पादा-बलकपद्मेन वपुर्लिलेप ॥ २ ॥

अर्द्धस्ताला काचन बाला, विराजस्तसिला विरुपबाला ।

तत्र प्रथममुपेता बांसं, व्यथित न केवां हाता हासम् ॥ ३ ॥

काऽपि परिच्युतविश्रयवसना, मूढा कश्चुतकवलरसना ।

निर्वं तत्र गता न ललज्जे, सजयेकं जिनवीक्षणसज्जे ॥ ४ ॥

सत्यज्ज काचिचरणो वदन्तं, स्वपोतमोतुं च करे विच्युत् ।

निवेद्ये कट्ठांस्तरया प्रज्जती, हासावकाशं न चकार केपाम् ॥ ५ ॥

अहो महोकपमहो महीजः, सौभाग्यमेतत्कर्तरे शरदरे ।

गृह्णामि कुञ्जानि करस्य धातु-येच्छिरसमीदृणं वदति का काञ्चि ॥

काञ्चिमहेला विकसत्फोलाः, श्रीवीरयज्जङ्गणादलोलोः ।

विचस्य दूरं पनितानि तानि, नाक्कासिपुः काञ्चनभूषणानि ॥ ७ ॥

हस्ताम्बुजाण्यं शुभिमैकिकौषे-रवाकिरन्काञ्चन चञ्जलावयः ।

काञ्चिज्जगुमेन्नुलमङ्गलानि, प्रमादपूर्णां नन्तुञ्ज काञ्चित्” ॥ ८ ॥

कल्प० ५ कृष्ण ॥

कोउ (क) हल (कृ)-कुउहल-न० । “कुउहले वा हस्व-
भः” । उ० । १ । १७ । कुउहलमहं उत आदं वा अभति, तस्मि-
न्निचोमे हस्वभः, ‘कोउहलं कुउहलं कोउहलम्’, प्रा० १ पाद ।
“सिवादी वा” ॥ २ । ६६ ॥ इति लक्षितम् । प्रा० २ पाद ।
औत्सुक्यं, “जायकोउहलं” जायं कुउहलं यस्य स तथा,
जातौत्सुक्य इत्यर्थः । इ० १ ध्रु० १ अ० । वं० प्र० “ते सखे प-
दे कोउहलेन पुच्छंति” प्रा० म० प्र० । इ० १ । औ० । नि० ।
कुउहलाद् गीतनृत्तनाटकादिनिराकृष्य कामशास्त्रप्रवृत्तिश्च
सूतमयादित्येव प्रमादाचरणम् । यं २ अचि० । केतुकं,
हृ० १ ह० । रा० ।

कुउहलादि प्राणिविघातादिषु प्रायश्चित्तम्-

जे जिकवू कोउहलवदियाए अस्वयं परतणपासएण जायं तण-
पासएण वा मुंजपासएण वा कडमासएण वा चम्पपासएण
वा वेतपासएण वा रज्जुपासएण वा सुत्तपासएण वा वंथ,

बंधनं वा साइज्ज ॥ १ ॥ जे भिकवू कोउहलवदियाए व-
द्वेज्जं वा मुय्ज, मुयंते वा साइज्ज ॥ २ ॥

तसपाणगतणगदी, कोउहल वदियाए जे ठ बंधिज्जा ।

तणपासमादीदि, सो पावति आणमादीदि ॥ ३ ॥

तणगवानरवरदिण-चगोरहंसमुगाइयो पक्खे ।

माभारणिय चउपद, दिट्ठादिट्ठपुत्तरपरिसप्पा ॥ ३ ॥

तसपाणो वज्जमादि सेट्ठर, आणादी चउलहुं व (तणगादा)

तणगमाहणातो इमे वि पक्खणो गहीता । वरदिहो चि मोरे-

रकपादो दीर्घप्रीवो जलचरो पक्खी चकोरो, अथं वा किं

किसोरादि गामेयं मुगादि वा, आरखं दिट्ठपुत्तं वा अविट्ठ-

थं वा, गकुत्तादि वा लुघपरिसपं, सप्पादि वा उरपरिसपं,

एवमादि बंधति मुयति वा । बंधमुयं वा इमं कारणं-

दिस्सिहि ति चिरं वक्खो, खण्णादि च ठप्पहंत छुप्पसा ।

गमणुत्तादि कुउहल, मुयति ब जे तारिसे दोसा ॥ ४ ॥

वितियपदमणपुज्जे, बंधे अविक्खोविते ब अप्पज्जम् ।

जाणंते वा वि पुणो, कज्जेसु बहुप्पगारेसु ॥ ५ ॥

वितियपदमणपुज्जे, मुंथे अविक्खोविते ब अप्पज्जम् ।

जाणंते वा वि पुणो, कज्जेसु बहुप्पगारेसु ॥ ६ ॥

उत्सग्गो अथवादो जहा बात्समे उह्लमे तथा भाणियथो ।

जे जिकवू कोउहलवदियाए तणमासियं वा मुंजमासियं

वा जिदमासियं वा मयणमासियं वा पिच्छमासियं वा

दंतमासियं वा सिंगमासियं वा संसमासियं वा हड्डमा-

सियं वा कडमासियं वा पत्तमासियं वा पुक्कमासियं वा

फलमासियं वा बीजमासियं वा हरियमासियं वा करेदं,

करंतं वा साइज्ज ॥ ३ ॥ जे भिकवू कोउहलवदियाए

ए तणमासियं वा मुंजमासियं वा भि- । सियं वा मयण-

मासियं वा पिच्छमासियं वा दंतमासियं वा सिंगमासियं

वा संसमासियं वा कडमासियं वा पत्तमासियं वा पुक्कमा-

सियं वा फलमासियं वा बीजमासियं वा हरियमासियं

वा धरेदं, धरंतं वा साइज्ज ॥ ४ ॥ जे जिकवू कोउहल-

वदियाए तणमासियं वा मुंजमासियं वा ० जाव हरियमा-

सियं वा परिजुंज, परिजुंजंतं वा साइज्ज ॥ ५ ॥

जे भिकवू कोउहलवदियाए तणमासियं वा मुंजमासियं

वा ० जाव हरियमासियं वा पिण्ण, पिण्णंतं वा साइ-

ज्ज ॥ ६ ॥ जे भिकवू कोउहलवदियाए अयत्थोहाणं

वा तेषलोभाणी वा सीसलोजाणी वा रूपलोजाणी वा सुव-

अलोजाणी वा करेदं, करंतं वा साइज्ज ॥ ७ ॥ जे भि-

कवू कोउहलवदियाए अयत्थोहाणं वा तेषलोभाणी

वा सीसलोहाणी वा रूपलोहाणी वा सुवअलोहाणी

वा धरेदं, धरंतं वा साइज्ज ॥ ८ ॥ जे भिकवू कोउहलवदियाए

अयत्थोहाणी वा ० जाव सुवअलोहाणी वा परिजुं-

जइ, परिजुंजंत वा साइजइ ॥ १८ ॥ जे भिक्खु कोटह-
ल्लवदियाए हाराणि वा, अरुहाराणि वा, एकावली वा,
मुत्तावली वा, कणगावली वा, रयखावली वा, कणगा-
णि वा, हुदियाणि वा, करीणि वा, कुंलाणि वा,
पट्टाणि वा, मड्याणि वा, पलंबसुत्ताणि वा, सोवसु-
त्ताणि वा करंइ, करंत वा साइजइ ॥ १० ॥ जे जिकखु
कोटहल्लवदियाए हाराणि वा० जाव सोवसुत्ताणि वा
धरेइ, धरंत वा साइजइ ॥ ११ ॥ जे भिक्खु कोटहल्लव-
दियाए हाराणि वा० जाव सोवसुत्ताणि वा परिजुंजइ,
परिजुंजंत वा साइजइ ॥ १२ ॥ जे भिक्खु कोटहल्लव-
दियाए आइयाणि वा आइसपावाराणि वा कंबलाणि वा
कंबलपावाराणि वा सामायाणि वा कापपावाराणि वा गोर-
मियाणि वा काजमियाणि वा मेहासाखमायाणि वा ठडीणि
वा ठरेस्सेसाणि वा बग्ग्याणि वा विग्ग्याणि वा परबंगाणि
वा सहिणीणि वा साहाकलाणि वा लोमाणि वा तीरीर-
पट्टाणि वा पडलाणि वा सामाआवरंताणि वा चाणीणि
वा अंसुयाणि वा कणककताणि वा कणकलचियाणि वा
कणकचिचाणि वा कणकचिचिचाणि, आजरखाणि वा
आभरणविचिचाणि वा करंइ, करंत वा साइजइ ॥ १३ ॥
जे भिक्खु कोटहल्लवदियाए आइयाणि वा आइसपावारा-
णि वा० जाव आजरणाणि आजरणविचिचाणि वा धरेइ,
धरंत वा साइजइ ॥ १४ ॥ जे भिक्खु कोटहल्लवदियाए
आइयाणि वा आइसपावाराणि वा० जाव आभरणविचि-
चाणि वा परिजुंजइ, परिजुंजंत वा साइजइ ॥ १५ ॥

एतेसिं सुत्ताणं भासगाहाण व अत्थो ससमुद्देशे तहा मा-
णियओ, सुवरं तथ माउगामस्स मेहुलपदियाए करंति, इह
पुण काउअपदियाए करंति वि कयदा वा काउं धरेति, कारणे
परसिगद्धिते वा पिसिघति, एवं सेसा वि उवओगा मावेयजा ।

तणमादिमासियाओ, जत्थियेत्ताउ आहिया सुत्ते ।

ताओ कुतुहलेणं, चारिचं आणमादीणि ॥ ७ ॥

वितियपदमणपज्जे, बंधंते अतिकोविते व अपज्जे ।

जाणंत वा वि पुणां, कज्जेसु बहूपगारेसु ॥ ८ ॥

अयमादि आगरा खलु, क्षत्थियेत्ताउ आहिया सुत्ते ।

ताइं कुतुहलेणं, माहेंती आणमादीणि ॥ ९ ॥

जे भिक्खु णिमंये निगंयस्स अस्सउत्थिएण वा गार-
थिएण वा आमजेज वा पमजेज वा आपज्जंत वा
पमज्जंत वा साइजइ ॥ १६ ॥

आमउज्जणं सहुव, पुनः पुनः प्रमाज्जंम । नि० खू० १७ उ० ।

कुतुहलेनाहारग्रहणं भिविष्य-

जे जिकखु आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा मा-

हावइकुलेसु वा परियावसेसु वा अन्नउत्थियं वा
गारत्थियं वा असणं वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं
वा ओभासियं ओजासिय जायति, जायंत वा साइजइ ॥ १७ ॥
जे जिकखु आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा माहावइकुलेसु
वा परियावसेसु वा अणउत्थियं वा गारत्थियं वा असणं
वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं वा ओभासियं ओजासिय
जायति, जायंत वा साइजइ ॥ १८ ॥ जे भिक्खु आगंता-
रेसु वा आरामागारेसु वा माहावइकुलेसु वा परियावसेसु
वा अन्नउत्थियाणि वा गारत्थियाणि वा असणं वा पाणं
वा स्वाइमं वा साइमं वा ओजासियं ओजासिय जायति,
जायंत वा साइजइ ॥ १९ ॥

‘जे भिक्खू’ पूबवत् । आगंतारे जत्थ आगारा आगंतु बिहरंति तं
आगंतारां, गमपरिसङ्गाणं ति बुजं भवति । आगंतुगण वा कथं
अगारं आगंतगारं, बहियावासो णि । आरामे अगारं आरामागारं
गिहस्स पती गिहपती, तस्स कुलं गिहवतिकुलं, अण्ययुहमि-
त्थयः । गिहपज्जायं ओसुं पण्डज्जापरियाए ठिता, तेसिं आबस-
हो परिचावसहो; पत्तेसु ठाणसु ठितं अस्सउत्थियं वा गारत्थियं
वा असणं वा ओभासति साइजइति वा, तस्स मासलहुं । एल
सुत्ताणं । इमा सुत्ताणसिया गाहा-

आगंतारादीसुं, असणादी जासती तु जो भिक्खु ।

सो आणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराधणं पावे ॥ १॥

आगंतारादिसु गिहयममत्तितियं वा जो जिकखु असणाती
ओभासति सो पावति आणायणवत्थमिच्छत्तविराधणं च ॥

आगमेहि कत्ता-गारं आगंतु जत्थ चिट्ठेति ।

आगारा परिगमणं, पज्जाओ चरगादी येगविषो ॥ १॥

आगमा कक्का, तेहि कतं अगारं आगंतुं जत्थ चिट्ठेति अगा-
रंतं आगंतगारं, परि समेता गमणं, गिहभावगतेत्थयः । पज्जाओ
पवजा, सो व चरणपरिक्कायसत्तआओ बागमादि नेगविषो ॥

भदेतरा तु दोसा, ह्वेज ओभासिते अठाणमि ।

अवियचोजावणता, पंत जेइ इमे होंति ॥ ४ ॥

अठाणद्धिनेजासिते पंतमद्दोसा, पंतस्स अवियचं भवति,
ओजावणता । अहो इमे भद्दोसा-

जइ आतरा सो दोसइ, जइ व विमंगंति मं अठाणमि ।

द्वेदिया तवस्सी, तो द्वेमिणं भारितं कज्जं ॥ ५ ॥

जहा पयं साहुस्सतारो दीसति, जइ अयं अठाणधियं विम-
गंति, द्वेदिया तवस्सी तो द्वेमि अइ एतेसिं सुणं से जारितं
कज्जं, आणकल्पमित्थयः ।

सद्धिगिहिं आणनिथी, करिज ओजासिते तु ओ सल्लो ।

उगमपदोसगतं, स्तिरपं से संजतद्धाए ॥ ६ ॥

अद्धास्सात्तोति अक्की, संय गिही अणत्थित्थिओ वा ओभा-
सिए समाणसे इति स गिही । अणत्थित्थिओ वा स्तिर तुरियं
सयइ उगमदोसाणं अणंतरं करेजा संजयद्धाए ।

एवं खलु जिणकपे, गच्छे। णिकारणमि तह चेव ।

कप्पति व कारणमी, जतणा ओजासितुं गच्छे ॥ ७ ॥

एवं ता त्रिगुणकपे भवियं गच्छवासिनां वि शिखारणे । एवं
वेव कारणजातं पुन कथयति ।

धेरकणिययासुं ओजासितुं किंश्चिकारणं इयं—

गेलसरायदुहे, रोहगअद्वीण अंथित ओमे ।

एतेहि कारयेहि, असरी संभाम्पि ओमासो ॥ ८ ॥

गिलाणद्वी रायदुहे वा रोहगे वा संतो अपच्छंता अंथित वा
अंथिययं पाय दाससंधी तत्थ जवणाओ अंथियाओ वा वा-
प्यक्याणं गिण्कये वा वा लप्पमति, ओमं कुर्मिक्कम् एवं अंथिय ओ-
मे दीर्घं कुर्मिक्कमित्यर्थः । एतेहि कारयेहि अक्षयंते ओमासेजा ।

मिअं समतिक्कंती, पुणं जतिऊण पणगपणागेहि ।

तो भासियताणेषु, ओजासणमादिसूसदो ॥ ९ ॥

इमा जयणा—पहमं पणगदोसेण गेपहति, पच्छा हस-पणरस-
वीलसिअमासदोसेसु य एवं पणगमेवोहि जाहे मिअं समति-
क्कंता ताहे भासिअद्वीणेषु ओजासणयादिसु जतति असदो ।

तत्थ ओमासणे इमा जयणा—

तिगुणगतेहि वा दिट्ठो, णीया बुला तु तस्स ठ कहेह ।

पुट्ठापुट्ठा व ततो, करेति अं संसुत्तपिकुट्ठं ॥ १० ॥

पहमं धरे ओमासिज्जति अदिहे, एवं तओवारा धरं गवेलि-
यव्वो, तत्थ अज्जादि णीया वत्तव्वा, तस्स आगयस्स कहेजा-
ह-साधु तव सगालं आगया, कज्जलं धरं अदिहे पच्छा आगंता-
रासिषु दिट्ठस्स धरगमणाति सत्वं कहेउं तेण वंदिने अर्वाइते
वा तेणव पुत्ता अपुत्ता वा अं सुत्ते पत्तिसिक्कं तं कुब्बंति, ओमा-
सति इत्यर्थः ।

जे जिकव् आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कुलेसु
वा परियावसहेसु वा अशउत्थियाण वा गारत्थियाण वा पाणं
वा साइमं वा साइमं वा ओजासियं ओजासिय जायति,
जायंतं वा साइज्ज ॥ ४ ॥

एवं अशउत्थिया वा गारत्थिया वा एवं अशउत्थियंओ वा
गारत्थियाओ वा ।

पहममी जो तु गमो, सुचे वितिए वि होति मो वेव ।

ततियचउत्थे वि तहा, एगत्तपुट्ठसंजुत्ते ॥ ११ ॥

पहमे सुत्ते ओ गमो वितिए वि पुरिसवोहसिवसुत्ते सो
वेव गमो; ततियचउत्थेसु वि इत्थिसुत्तसु सो वेव गमो ॥

जे जिकव् आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कुलेसु
वा परियावसहेसु वा अशउत्थियाण वा गारत्थियाण वा को-
उद्वपणियाए पडियागवं समाणं असणं वा पाणं वा साइमं
वा साइमं वा ओमासियं ओजासिय जायति, जायंतं वा
साइज्ज ॥ ५ ॥ जे जिकव् आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा
गाहावड्कुलेसु वा परियावसहेसु वा अशउत्थियाण वा गा-
रत्थियाण वा गारत्थियाण वा कोउद्वपणियाए प-
डियागवं समाणं असणं वा पाणं वा साइमं वा साइमं वा

ओजासियं ओजासिय जायति, जायंतं वा साइज्ज ॥ ६ ॥

जे जिकव् आगंतारेसु वा आरामागारेसु वा गाहावड्कुलेसु
वा परियावसहेसु वा अशउत्थियाण वा गारत्थियाण वा कोउद्वपणियाए पडियागवं समाणं असणं वा पाणं
वा साइमं वा साइमं वा ओजासियं ओजासिय जाय-
ति, जायंतं वा साइज्ज ॥ ७ ॥

“ जे जिकव् आगंतारेसु वा इत्यादि ” कोउद्वपणियाण कौ-
तुकेनेत्यर्थः ।

आगंतारासु, आरामागारे तथेह वसहे वा ।

पुच्छदिताए पच्छा, एज्ज गिटी अशुत्थि वा ॥ १२ ॥

तमागतं जे असणत्तालोनासति तस्स मासलणं । धम्मं साव-
गधम्मं वा पेच्छामो एसां—

आहाभावणं को—उद्वपणं केहं वंदणयिमिं ।

पुच्छिस्सामो केहं, धम्मं दुविणं व पेच्छामो ॥ १३ ॥

एसां एगतरेण, कारणजाएण आगतं सतं ।

जो जिकव् ओजासति, असणदी तस्सिमो दोमो ॥ १४ ॥

तस्सिमो जहपंतदोसा—

आतपरोजावणत्ता, अदिमदिसे व तस्म अविचत्तं ।

पुरिसोआवाणदोसा, सविसेसतरा य इत्थी य ॥ १५ ॥

अलदे अण्यो ओजावणा सुक्का न लभंति तिअि अविसे परस्स
ओमावणा कियणो ति अविसे आ अविचत्तं भवति, महायणम-
ज्जे वा पणउ तो देमिंति पच्छा अविचत्तं जयानं । दाओ पुरिसं
ओमावणदोसा एवं कव्वा इत्थिआसु ओमावणदोसा संका-
दोसा य आवपरस्समुत्था य दोसा ।

जदो ठगगमदोसे, केरज्ज पच्छाअनिहदादीणि ।

पेता पेलवगहणं, पुणरावत्ति तथा कुविं ॥ १६ ॥

जहओ ठगगमतरदोसं कुजा, पच्छाअनिहदं पागनामिहमं
वा अणज्ज वंतो सादुसु पेलवगहणं करेज्ज । अदो अदि-
यदाणा ओ आगच्छति तं ओमासंति, सादु सावगधम्मं वा
पडिवज्जांति ति ओमासिं उदुदुक्को पत्तिण्यत्ता जाहे सा-
वगां होहामि साणं सुवर्हिंति, जइ पणउज्जे पेच्छामोति एसां
विपरिणमतं, तो मूलं, दोसु गवमं, तिसु चरिमं, अं च ते वि प-
रिणया अस्संजमं कादिंति तमावजंति, अथ वा शिखरयसु व-
च्छंति, अम्हा एते दोसा तम्हा न ओमासियव्वो आगमां, एवं
वि पिकुत्तं परिहरियं, आत्ता मणुपासिया, अणवत्था मिच्छं-
त्तं परिहरियं, कुविहा विराहणा परिहरिय ता कारणे पुण ओ-
मासति । इमं य कारण—

असिने ओयोदरिए, रायदुहे जए व गेल्लेसु ।

अच्छाण रोहए वा, जतणा ओमाभितुं कये ॥ १७ ॥

तिगुणगतेहि वा दिट्ठो, णीया बुला तु तस्स ठ कहेह ।

पुट्ठापुट्ठा व ततो, करेति संसुत्तपिकुट्ठं ॥ १८ ॥

एगत्ते जो तु गमो, गियमा पाहियामि सो वेव ।

एगत्तातो दोसा, सविसेसतरा पुत्तम्मि ॥ १९ ॥

अस्मिन् जता मार्गं पयोः तादे चरं गंतुं भोमासिउज्जति, अस्मिन् महिला से अस्मिन्, अस्मिन् अस्मिन् सावगस्स साधुणो बहुमाग-
ता, ते आसितो अस्मिन् सत्रीये होउं अह मायेव वा आग-
ता, सत्त्वं से परगमणं कहिउज्जति, कारणं च से कीरिउज्जति, ततो
अवथाय भोमासिउज्जति, अह सो अस्मिन् चरं पज्जह, तादे तेणेव
समं गंतव्यं, मा अस्मिन् कादिदि, अस्मिन् वा। एवमं रायदुहादि-
सु वि एगसियसुत्तातो पोहसिउज्जति, ससिसेसतरा होसा ।

पुरिसाणं जो उ गमा, थियमा सो वेव होइ इत्थीसु ।

आहारे जो उ गमो, थियमा सो वेव उवधिम्मि ॥२०॥

जो पुरिसाणं गमो दांसु सुत्तेसु, इत्थीसु वि सो वेव दांसु सु-
त्तेसु वत्तव्यो । जो आहारे गमो सो वेव अवसेसिमावकरणं
वत्तव्यो । नि० ५०० ३ उ० ।

कोऊहलपदिया-कोऊहलमतिज्ञा-ली० । कोतुकार्यमित्यर्थे,
रा० । नि० ५०० ।

कोऊण-कोऊण-पुं० । कोऊ एव त्वायें अण् कौकणः । पुं० ।
अनार्यसेव (देश) जेदे, सुभ० २ बु० १ अ० । नि० ५०० । वि-
शे० । आ० ५०० । तस्य राजा अण् । तदेराज्ये च । बाच० ।
आ० ५०० । आ० अ० । आ० ५०० । नि० ५०० । आ० ५०० ।

कोऊणदारग-कोऊणदारक-पुं० । कोऊणदेशनिवासिनि दार-
कं, विशेष० । ('अणुणुआग' शब्दे प्रथमभागे २५७ वृष्टेऽस्य
कथा निरूपिता)

कोऊणायरिय-कोऊणार्य-पुं० । स्वनामक्याते साची, आचा०
१ बु० ४ अ० २ उ० ।

कोच-कौच-पुं० । कुञ्ज अच् वा गुणः । कैलासे, भवदावासे
कौञ्जः कौञ्जप्रमोदयते इति । बाच० । अनार्यदेशभेदे, तद्ववासि-
नि, सुभ० २ बु० १ अ० । प्रश्न० । कुञ्ज स्वार्ये प्रश्न० अण् । 'को-
तु आत्' ॥ ८ ॥ १११५९॥ इत्योकारस्य ओकारः । वक्पक्षि-
भेदे, श्रियामणस्तत्वात् औप । निराम्य वृद्धौ कौञ्जम् । कुर-
रीकगे, बाच० । "उर्ध्वं च नारासा कौञ्जा, शैलायें सप्तमं
गम्भा" इत्या० ७ डा० । मयदानवपुत्रे च, बाच० ।

कोचदीव-कौञ्जदीव-पुं० । कौञ्जचरदीपे, कौञ्जदीपे, सिंहलजी-
पे, हंसजीपे, श्रीसुमतिनाथदेवपाडकाः । ती० ४५ कल्प ।

कोचवर-कौञ्जवर-पुं० । कुचवरडीपादसंस्थेयपात्रं द्वीपानति-
कम्य स्थितं द्वीपभेदे, अणु० ।

कोचवीरग-कौञ्जवीरक-पुं० । पेडासदृशे उत्तयाजनेदे, बु० १ उ० ।

कोचस्तर-कौञ्जस्तर-वि० । कौञ्जस्येव मयुरः स्वरो यस्य
स तथा । कौञ्जस्येव मयुरापाकं, जी० ३ प्रति० । अं० । कौ-
ञ्जस्येवाम्रयास्तेन विनिर्गतेऽपि श्रीधरेश्वर्यापो स्वरो वेर्णां ते
कौञ्जस्तराः । कौञ्जसदृशेषु निर्द्धारित्वेऽपि, तं० । रा० ।

कोवासण-कौञ्जासन-न० । आसनभेदे, बस्माद्यभोगा कौ-
ञ्जा व्यवस्थिताः । जी० ३ प्रति० । अं० ।

कोविथ-कुञ्चित-वि० । आकुञ्चितं, "पल्लवकौविथवरधरा"
प्रश्न० ४ आश० द्वार ।

कौडम्-कुएदम्-न० । कर्णाभरणे, प्रश्न० ३ आश० द्वार ।

कौडम्पेसग-कुएदम्पित्रक-पुं० । स्वनामक्याते व्यस्तरे, 'कौ-
डम्पेसपत्रासे, अक्षुययादीन् वाहामि ।" कुयडम्पेसनाम्नो
वायमन्तरस्य यात्रायाम्, बु० ३ उ० ।

कौडिआ-कुएदिका-ली० । कमण्डलौ, प्रश्न० ४ संव० द्वार ।

कौडिअ-कौएदिय-पुं० । ली० । कुगिरनस्यैः गोत्रापत्यं गर्भो०
यश्च । कुगिरनगोत्रापत्ये, बाच० । कौएदिया मेतार्यः, प्रभास-
श्च । आ० अ० द्वि० । शिवभूतेः (कोटिकनिहवाचार्यस्य) शि-
ष्ये, विशेष० । महागिरेराचार्यस्य शिष्ये, "महिला नगरी ल-
ब्धीचरं ब्रवीत यं महागिरी य आयरिया सांख्यो कौडिगे, तस्स
वि आसमितो लीसो" आ० ५०० १ अ० । श्रियायें तु कोपि
यसोपयः बंशग्राहये, कुगिरनस्य युवाऽन्यथ गर्भो० यजन्तात्
कङ्क, कौएदिय्यायनः । कुगिरनस्य युवापत्यं, पुं० । ली० । बाच० ।

कौडिअकोटवीर-कौएदियकोटवीर-न० । कौमिन्यश्च कोट-
वीरश्चेति सर्वो हन्तो विभाषया एकवद् भवतीति वचनात् ।
कौएदियकोटवीरे, शिवभूतेः शिष्यद्वयं, विशेष० ।

कोकृतया-कोकनिका-ली० । लोमटिकायाम्, का० १ बु० १
अ० । प्रश्न० । जीवा० । अं० । प्रश्न० । सा च शृगाणाकृतिः हो-
मटिका रात्रौ 'कोका' इत्येवं राट्टीति । आचा० २ बु० १ अ० ५
उ० । वसकायाम्, प्रति० । जी० ।

कोकणय-कोकनद्-न० । कोकान् वक्काकाश्च नदीति नादयति
अन्तर्भूतस्यैवं नद अच् । रक्तमुदे, रक्तपद्मे च । बाच० । प्रश्न० ।

कोकणयच्छवि-कोकनदच्छवि-पुं० । कोकनस्य उच्चिद्वि-
विर्द्धिसिंघस्य । रक्तवर्णं, तद्वृत्ति च । वि० । बाच० । प्रश्न० ।

कोकय-कोकक-पुं० । कोकावसतिपार्श्वनाथप्रतिष्ठापकः, ती०
४० कल्प । ('कोकावसहिपासणाह' शब्दे कथा वक्ष्यते)

कोक (ग) स्तर-कोकस्तर-पुं० । स्तरणस्वरणे ष्ठालं,
जी० ३ प्रति० ।

कोकावसहिपासणाह-कोकावसतिपार्श्वनाथ-पुं० । कोका-
वसतिस्थे पार्श्वनाथं, ती० ।

" नमिष्ठल पासणाहं, एवमावहनगरायकयसेवं ।

कोकावसहो पास-स्स किं पि वत्तव्यं च जणिमो " ॥ १ ॥

सिरिपणहवाहणकुलसंभूतो हरिसन्नो सरीयगच्छाङ्गकारवृ-
न्नीन्नो अनयदेवसूरी, हरिसन्नो राधो, एगवा मामाणुगामं वि-
हरतो । सिरिअणहिल्लपाडयपहणुमागन्नो डिन्नो वार्हि एयसे
सपरिवारो, अन्नया सिरिअणहिल्लदेवमनरिदेण गयकापाकदेण
रायवाडिपागणय दिट्ठो मलमसिणवत्थदेहो, रएणा गयकंधा-
न्नो भोमसिणवत्थ देवकारुणि विण्णं । मलवादि' सि नामे, अन्न-
थिउण्णं नयमज्जे के नोन्नो रएणा, विट्ठो उवत्तसो वयवसही-
समीधे, तच्च द्विआ सुत्थिणो, तस्स पेडे कासल्लमेणं आणगगंध-
भिम्माणविष्कायकिंसी सिरिहेमचंदसूरी संजाभो, ते म पदि-
अहं बालारत्तचउम्मासीय वयवसहीय गंतुं वक्काणं करेति,
अन्नया कस्स वि वयवसहीय शुद्धियस्स पिठकज्जे वल्लि-
व्छाराइकरणं वयवसहीचिदय आहं, तन्नो वक्काणकरवत्थ-
मागवा सिरिहेमचंदसूरीऽपमिसिद्धा शुद्धिपिहि । अहा-अज्ज व-

कलापं इत्यत्र न कायस्य, इत्यत्र बलिमंत्रहादना अतिथि श्रोताम् । तत्रोत्तरीहिर् अर्णयं-यौवमेव राज्ञश्चकषाणित्सामो, मा वाउ-
म्मासीवकषाणविच्छेदो भविस्त्वहं सि, तं येन न पदिवचं गु-
टिपिहि । तत्रोत्तमरिसविलकषामाणसा पडिआगवा उचस्त्य-
मायिरिया, तत्रोत्तुमिभान्तं गुरुषो नाऊण सांभान्तमोक्क-
देववायगनामपहिं सङ्गिह मा अक्कवा वि परावश्य एवांवहो
अवमाणो होउ ति वयवसहीसमांवे वेद्वकरोवणत्वं भूमी
मागया, न य कच्छावका, तत्रोत्तकोकभो नाम सिद्धिभूमि मगमा,
वारिओ अलो वयवसहीगुटिपिहि तिउणवम्मदागहच्छणेण । त-
त्रोत्तसत्त्वा आगया सुरिणो काकयस्स घरे, तेण वि पानवचं
काऊण अणिभं-दिआ मए जूमी जहोविअमुत्तेण, परं मउक ना-
मेण वेद्वचं कारवणं । तत्रोत्तरीहिं सावपहिअ 'तह' ति पडि-
वचं, तस्य य वयवसहीआसचं कारिअं वेद्वचं, 'कोकावसहि' ति
टाचिओ तस्य सिंरिआपसनाहो पुइअय निकालं. काऊकस्य
सिंरिजीमदेवच्छे पट्ठणं जंजेतेण माववरणा सा पासनाहपडिमा
वि ममा, तत्रोत्तसावशिपमोक्कदेवनायसंताणुपेअहिं रामदेव-
आसावरसहीहि उडारो करेउमाडतो, भावसणाओ कलही-
तनो भाषीये, नियन निहासं, तत्रोत्त विवाये वि चडिये
न परितोत्तो संजाओ गुरुणं सावयाणं च, तत्रोत्त रामदेवन अभि-
माहो गडिओ-अहा इं अकाराविअ पासतामिबिअं न 'हुआमि
ति, गुरुषो वि चालं कुमति म्हा, तत्रोत्त अट्टमोवचाले रामदेव-
स्स देवादेव सं जाओ, उडा जत्य मोहाला सपुक्कपक्कया
हीलइ तस्स दिट्ठा इत्येव चेअम परिलेइ ति, पिहिं इत्येहिं कल-
ही विच्छा रि कजिऊण लडा कसही, कारिअ निवमकवं पास-
नाहविचं, वारससयजालं (१२६६) विक्रमसंवत्सरे देवाण-
सहीहि पडिइ, ताविअं च वेद्वचं, पडिअं च कोकापासनाह ति ।
रामदेवस्स पुना निहुणजाजानामाणो निहुणणामस्स पुनो मज्झ-
आ, तस्स पुना लेपहणअइतसीरुनामथेया, तं अ पुआंति पारिये
पासनाहं, अक्कया लेपहणस्स सिंरिअं संलेखपामनाहण सुमि-
णयं विरणं । अहा-पहाए चाइआचउकं जाय अइं कोका-
पासनाहपडिमाए सखिहिस्सामि, तस्मि अकिआचउकं एअमि
विवे पुएय किर अइं पुइओ ति, तहए सोमाहिं पुइउमाणो
कोकापासनाहो पुरेइ संखेसरपासनाह य पवणए, संखेस-
रपासनाहविसया पुइजाजसाइअमिहा तस्येव पुउअंति ज-
णायं, एवं सखिहिअयानिहे राजाओ भययं 'कोकयपासनाहो'
तिवा। सपक्कमाणमुवा। मलपारिगच्छपडिअको । "अणहिलपट्ठ-
णमंअन-सिंरिओकावसहिपासनाहस्स । इय एस कण्लेमां,
होउ जिणायं पुअकिसेओ" । १ । इति कोकापासनाहकल्पः
समाप्तः । तौ ४० कल्प ।

कोकालिय-विकमत-त्रि० पक्कवडिकसिते, जी० ३ प्रति० तं ।
अ० । "कोकालियवचवत्तपट्ठा" कोकालिते पक्कवडि विकसि-
ते पत्तले क्वविहेगे पत्तले पट्ठमयती अकिणि सावने यथां ते
कोकालितपक्कवत्तपट्ठाः जी० ३ प्रति० । तं ।

कोकुर्य-कौकुचिक-त्रि० । भाएडे, जणइमाये वा । औ० । ग० ।

कोक-वि-आ-ह-धा० । आहाने, "व्याहरेः कोकापौ" । ८ ।

४ । ७६ । इति व्याहरेः कोकादेशः । "कोकाह, व्याहरे" व्याह-
रति । प्रा० ४ पाद ।

कोकास-कोकास-पुं० । स्वनामभयाते बर्द्धकिल्ले, आ० म०

त्रि० । (स च शिष्टपक्षिक इति 'सिपक्षिक' शब्दे वक्षते)
"कोकासो उज्जेयि गतो किह रायं जाणावे" आ० पू० १ अ० ।
कोगंकी-कोकाहकी-स्त्री० । पुरीभेदे, यत्र वडवासुवधो निदानम-
कासीत् । तौ १० कल्प ।

कोचित्त-कोचित्त-पुं० । शैक्लके, "समगो इह्मिमावुद्धो न कोचि-
तो वाय" । ११ ब्य० ६ उ० ।

कोट्ट-कौत्स-पुं० । क्षी० । कुत्सस्य ऋषेरपत्यस्य श्रृण्वण ।

कुत्सापत्ये, वाच० । कुत्साऽऽप्यपुरुषप्रज्ञेय मनुष्यसन्ताने

तद्वक्ष्ये सूत्रमोषभेदे, बहुष्वणो लुक्, कुत्साः शिष्यभ्यादयः ।

"कोच्छं सिष्यदूहि पिय" इति वक्ष्यताम् । "अ कोत्था ते सस्य-
विडा परणसा । तं अहा-ते कोत्था ते पोमल्लाथना ते पिगायणा
ते कोमणि ते मंडविणो ते हात्थिया ते सोमया" । स्था० ७ डा० ।

कुत्त-पुं० । उदरेदेय, हा० १ भु० १ अ० ।

कोट्ट-कोट्ट-पुं० । उग्रे, सत्त० ३० अ० । अट्ठ्यां अनुवर्गेजनपद-
मिमे भिन्नपुगे, वृ० १ उ० । नि० पू० ।

कोट्टिआ-कुट्टियिआ-अव्य० । अगमरः कृत्येत्थं, "समारिया
कोट्टिआलं करेति" सूत्र० १ भु० ४ अ० २ उ० ।

कोट्टिकिरिया-कोट्टिक्रिया-स्त्री० । मणिषडुट्टनक्रियावत्यां रौद्रक-
पायां अविहकायाम्, ज० ३ हा० ३ उ० । हा० । अनु० । उपचा-
रनादायनते । ग० २ अवि० ।

कोट्टिग-कुट्टक-पुं० । काष्ठनक्षकं वर्द्धकिमि, आआ० २ भु० १ अ० ३
उ० । मधुरफलयावमट्टवाम्, गत्वा कलानि पर्वति गृहीता यत्र
गत्वा शोषयति पक्काडं गम्भं । मोहलिकादिनिर्वासीय नगरे वि-
क्राणातीत्येवं फलशोषणस्थाने, न० । वृ० १ उ० ।

कोट्टिण-कुट्टन-न० । चूर्णने, प्रअ० १ प्राअ० द्वार ।

कोट्टीर-कोट्टीर-पुं० । शिवभूतेवोदिकाचार्यस्य शिष्ये, विष्टे०
कोट्टिजमाण-कुट्टयमाण-त्रि० । उद्वललेन कुचमाने, आ०
म० प्र० ।

कोट्टिम-कुट्टिम-न० । "ओत्सयोगे" । ८ । १ । ११६ । इति उका-
रस्योकारः । प्रा० १ पाद । उपरिबद्धजामिकगृहे, ब्य० ४ उ० ।

कोट्टिमत्त-कुट्टिमत्त-न० । मणिभूमिकायाम्, हा० १ भु० १
अ० । बद्धभूमितले, जं० १ वक्क० ।

कोट्टिय-कुट्टियिआ-अव्य० । अगमरः कृत्येत्थं, जी० ३ प्रति० ।

कोट्टिअ-कौट्टिक-पुं० । हृस्वमुद्रगविशेषे, विष्टे० ।

कोट्टिअ-रसु-आ० । कीनायाम्, "रमेः संलुङ्खण्णोभ्यामोक्कलिक-
अक्किममोहायणीसरवेत्ताः" । ८ । ४ । १६८ । इति रमेः
कोट्टिमादेशः । कोट्टिमह, रमने । प्रा० ४ पाद ।

कोट्टि-कोट्ट-पुं० । कुच यद् । श्वमये, वाच० । घाम्यभाजने, स्था०
३ डा० ४ उ० । कुत्सले, स्था० ३ डा० १ उ० । व० । "जाणकोट्टोव-
गए" औ० । म० । जं० । उदरमध्ये आसीये, जि० । ११ । स्थाना-
न्यायानिपत्तनां, सूत्रस्य कथितस्य च । हट्टगुक्कः पुण्यपक्कः,
काष्ठ इत्यभिधीयते" । १ । इति सुभूतक आग्रामिनि-
पक्कमुक्कथितस्थाने, वाच० । "संवकोट्टे पुरेस्स, उकोडा इथि-
या" पक्ककोट्टः पुरयः, पुरयस्य पक्कः कोट्टका भवन्तीत्यर्थः ।

बद् कोट्टा स्त्री । कोट्टकस्य रूपं संप्रदायादवगम्यमित्यर्थः । तं । कोट्ट इव कोट्टाः अविनष्टसुपाधिधारणं, नं० । प्रज्ञा० । कु (को) पु-पुं० । न० । वाससमुदाये, ज० १६ श० ६ उ० । उत्पलकुष्ठे, प्रज्ञ० ६ सन्ध० द्वार । रा० ।

कोट्टग-कोट्टक-न० । आश्वविशेषे, श्व० १ उ० । लोहकोट्टका-दी, शो० ११ वि० । आवासविशेषे, मोच० । अपवरके, दश० ६ प्र० १ उ० । आश्वस्तीनगरीस्थे तित्पुकोटाने स्वनामक्याते वैत्ये, ज्ञा० २ सु० १ प्र० । म० । आश्व० । स्या० । उच० ।

कोट्टर-कोट्टपुट-न० । धान्यानां कोट्टागारे पुट, रा० ।

कोट्टपुट-कोट्टपुट-पुं० । कोट्ट यः पच्यते वाससमुदायः स कोट्ट एव, तस्य पुटः पुटिकाः कोट्टपुटः । म० १६ श० ६ उ० । ज्ञा० । ज० । वासविशेषे, ज्ञा० १ सु० १७ प्र० ।

कोट्टबलि-कोट्टबलि-पुं० । कोट्टबलौ, "विषयतत्परिहं विषयवि-से, नमोरिया कोट्टबलिं करिति ।" सूत्र० १ पुं० ५ प्र० २ उ० ।

कोट्टबुद्धि-कोट्टबुद्धि-पुं० । कोट्टकप्रसिद्धिधाम्यमिव वस्य स्-कोट्टयौ सुविद्यमपि तिष्ठतः । स कोट्टबुद्धिः । विज्ञे० । लघ्विमत्यु-ठभेदं, यथा कोट्टके धाम्यं प्रसिद्धं तद्वत्त्वमेव विरम्यवति-ष्ठते न किमपि कालान्तरेऽपि गलति, एवं येषु सूत्राण्यौ निक्षिप्तौ तद्वत्त्वावेव विरम्यवतिष्ठते ते कोट्टबुद्धयः । सु० १ उ० ।

"कट्टयवसुनिगल-सुत्तरथा कोट्टबुद्धिप" कोट्टकधाम्यवसु-निगलवसुत्तरथाविस्मृत्याविस्मृत्यायौ सूत्राण्यौ येषां ते कोट्टकधाम्य-सुनिगलसूत्राण्यौः कोट्टबुद्धयः । विज्ञे० । पा० । प्रज्ञ० । ग० । लघ्विभेदं, "कोट्टबुद्धि य कोट्टपुनसुनिगलसुत्तरथा" कोट्ट इव धाम्यं या बुद्धिर्धाम्यैमुखादिनिर्गते तद्वत्त्वावेव सूत्राण्यौ धारयते न किमपि तयोः सूत्रार्थयोः कालान्तरेऽपि गलति सा कोट्टबुद्धिः । प्रब० ३७ उ० द्वार । ज्ञा० म० । प्रज्ञा० । ज्ञा० सु० ।

कोट्टसमुग-कोट्टसमुग-पुं० । कोट्टा आवासविशेषास्तेषां स-मुगकः संपुटकः । आधाराविशेषे, जी० ३ प्रति० ।

कोट्टासप्त-कोट्टागुप्त-वि० । कोष्ठे कुष्ठेष्वागुप्तानि तत्पक्षेपणम् संरक्षितानि कोट्टागुप्तानि । म० ६ श० ६ उ० । कुष्ठेष्वा संरक्षिते-षु, सु० ३ उ० ।

कोट्टागार-कोट्टागार-न० । प्राण्डागारे, नि० सु० १ उ० ।

कोट्टा धाम्यपल्लवस्तेषामगारं तदाचारान्नं शुद्धं, वच० ११ उ० । धाम्यशूरे, ज्ञा० १ सु० १ प्र० । स्या० । श्रो० । रा० । कल्प० ।

कोट्टि (य)-कुट्टिन्-वि० । कुट्टमद्वारादुत्पन्नं, तद्वत्त्वास्तीति कुट्टि । कुट्टरीमिषि, भाषा० १ सु० ६ अ० १ उ० । कुट्टमेदाः "कुट्ट" शब्दे अस्मिन्नेव प्रागे १७ उ० पुट्ट उक्तः)

कोट्टिया-कोट्टिका-स्त्री० । लाटादिधातुधमनार्थसुलिकाधमनार्थं कुश्लिकाधमनं, उपा० २ अ० । भाषा० । "पुरिलप्यमाना ही-ष-धिया वा विषकलसमतः कोट्टिया प्रवति" । नि० सु० १ उ० । "अमलकोट्टियसंज्ञावसंज्ञितं तस्य दो वि उक्त" समतया व्यव-स्थापितकुश्लिकाद्वयसंस्थानसंस्थितौ द्वाविप तस्य उक्तं अङ्गं । उपा० २ अ० ।

कोट्ट-कोट्टुकि-पुं० । मेरिआजीमतीविधाहमुष्टं दे उयोतिर्वि-ज्जरे, ज्ञं वृष्टं कोट्टुकिनामो योतिर्विज्जरे "वर्षासु ह्यमका-रणि, नार्यान्धयि समाचरेत् । गृहिणां सुख्यकार्यस्य, विधाहस्य तु का कथा" ॥ १ ॥ कल्प० ७ कृष्ण ।

कोट-कोट-पुं० । कुट वञ्च । कोटित्ये, आचारं वञ्च । कुं०, बाष्प० ।

कोट-पुं० । "कुट" वचोभावे । संज्ञायां वञ्च । शूकरे, मुञ्जयैर-स्तरे, न० । स्त्री० । वृक्षकोटरे, वनोज्ज्वले, अस्मान्मासुरि, उ-चरप्राममेदे, वाराहीकन्दे, पुं० । शनिप्रदे, बाष्प० । पञ्चा-दिशाने, ज्ञा० १ सु० ११ प्र० ।

कोटग-कोटक-पुं० । स्त्री० । कुट-एवञ्च । जातिनेदे, बाष्प० । "कारिकम् मुनिकोरुमादीनि च्छरताणि तर्हि सज्जेणहमते" नि० सु० १ उ० ।

कोटर-कोटर-पुं० । न० । कोटं कौटिल्यं राति रा०-कः । वृक्ष-स्वधादिस्थान्दरे दुर्गसप्तिकुष्ठदेशादौ, कोटरं दुर्गसप्तिकुष्ठं व-नं तथाभूतवृक्षाणां वा वनम् कोटरा । पूर्वेपदार्थः । ज्ञं वञ्च । कोटरावशेषः । वननेदं, न० । बाष्प० । आच० ।

कोटल-कोटर-पुं० । पश्चिमेदं, जीवा० १ धवि० । श्रौ० ।

कोटाल-कोटाल-पुं० । गोत्रप्रवर्त्तके ऋषिभेदे, "उसमवृक्ष-स्त माहवृक्षस्य कोटालसगोत्रस्त देशपादाय माहशीय" भाषा० ३ वृ० । ज्ञा० म० । "कोटालैः समानं गोत्रं यस्य स तथा, तस्य कोटालगोत्रस्येत्यर्थे, कल्प० १ कृष्ण ।

कोटालसगोत्र-कोटालसगोत्र-वि० । कोटालैः समानं गोत्रं यस्य स तथा । कोटालसगोत्रे, कल्प० १ कृष्ण ।

कोटि-कोटि-स्त्री० । कुट इक्ष । धनुषोऽप्रमाणे, वस्तुमात्रस्या-प्रमाणे, अस्त्राणां कोणे, उत्कर्षे, बाष्प० । स्या० । कर्णिका-कोणविभागे, स्या० ७ डा० । विज्रागमावे, "नवकोटिपरिखु-के भिक्षुके पक्षसे" नवमिः कोटिभिर्भिमागैः परिखुक् विदोषं नवकोटिपरिखुक् । स्या० ६ डा० । दश० । दन्त्यसंज्ञातार्तां स्वकपरिमारे, श्री० । प्रयुते, कल्प० ७ कृष्ण । शतं लक्षण-मेका कोटिः । अत्रु० । शतलक्षेऽपि विहाती च । ही० ३ प्रका० । तस्मैत्येये च, वृक्षकायाव, संशयस्यालम्बने वादे निर्णयार्थं कृतं पूर्वापेक्षे, पा० । ऊर्ध्वं कोटिस्त्यन्त्र । बाष्प० ।

कोटिक-कोटिक-पुं० । कोट्या बहुधा कायति प्रकाशते कै-कः

इन्कापकटि, बाष्प० । सुहृत्तिस्थित्यै सुखितसुप्रतिबद्धे, स्थ-विरे, कोटिदाः सूरिमन्त्रजापल कोटिदाः सूरिमन्त्रजापके, क-ल्प० ८ कृष्ण । ज्ञा० । "तद्वु च सुहृत्तिस्थित्यै, कौटिक-काकन्दकावजापेताम् । सुखितसुप्रतिबद्धौ, कौटिकगण्डस्ततः सममृत्" ॥ ग० ४ धावि० ।

कोटिक्-वि० । कूटेन सुगन्धधनघन्धेन चरति ठक् । मांसविक-यापजीविनि, बाष्प० ।

कोटिग (य) गण-कोटिगण-पुं० । कोटिकाभिर्गते गणे, "धेरहितो सुचितसुपुष्पि, बधेरहितो कोटिककाकद्विपरहितो व-न्नावचसगोत्रोहितो इत्यं यं कोटिगणं नामं गणं निगम्य" कल्प० ७ कृष्ण ।

कोटिगसो-कोट्यप्रशस्-अप्य० । कोटिलक्ष्येयेत्यर्थे, श्व० १ उ० ।

कोटिष्ठा-कोटिष्ठा-पुं० । कौटिल्यो मेतत्पर्यं, प्रज्ञासम् । ज्ञा० म० । महुगिरिसुरीणां कौटिष्ठयो नाम शिष्यः यस्य शिष्योऽभाभिः । विज्ञे० । स्या० । ज्ञा० सु० । कल्प० । ज्ञा० म० । उच० । शिवज्जनेः सहस्रमन्त्राद्विज्ञितस्य (विज्ञे०) ज्ञा०

॥०॥ नौतमन्वाभिन प्रजाजिते अष्टापदे प्रथममेवहामाकडे
तापस्युदी, ॥ वाच० ।

कोरिषदं वीर्य-कौरिषन्यदहनंति-सी० । कौरिषन्यम-
वीर्यासु दहनंतीति, ॥ वा० १ उ० ।

कोरिषद-कौटिल्य-वि० । कोटिलस्याके, ॥ वा० ३ उ० ।

कोरिषुभि-कौटिल्यभि-सी० । अतुल्यतीततीयेष्वन्यतमे कोटि-
शौ वीरकोटिमुन्नामके तीये, यत्र शौवीरः प्रतिमाकृषे चि-
राजते । ती० ४३ कृष्य ।

कोटिद्व-कौटिल्य-न० । कुटिलस्य भावः पृथक् । वकीभावे, वा-
च्ययमुदी, वाच० । मुकुरे, विभा० १ सु० ६ अ० ।

कोटिद्वय-कौटिल्यक-न० । कौटिके मोक्षमगतो भावमुते,
अनु० ।

कोटिसिला-कोटिशिला-सी० । जरतकेजमये मगधेषु तीये-
भेदे, ती० ।

“ नमिअ जिने उच्चोविअ, वक्काई पुरिससीदान् ।

कोटिसिलाय कल्पं, जिणपइसुरी पयासेइ ॥ १ ॥

इह जरहसिस्समग्गे, तिथममग्गेसु अरिथ कोटिसिला ।

अग्ग वि अं पुक्कअइ, वारणसुरससुरजक्कोहि ॥ २ ॥

अरहइवासिणाहि, अदिट्ठियदवसायं जास सयं ।

ओअममेयं पिबुला, ओअममेयं वा उस्सेहो ॥ ३ ॥

सिक्कंनपुइविपरणे, निअ परिरक्कंति वाडुवल्लमसिला ।

अण्णामिअ अं हरिणो, सुरनरअपराण पक्कअं ॥ ४ ॥

पदमेअ कया उअं, वीरण पाथिआ सिरं जाय ।

तइयअं गीवाय, तअो अउयेअ वक्कअसे ॥ ५ ॥

अहरंतं पंचमरण, तइ व कृण्ण कडियअं नीआ ।

उअपअजेयं सअं-मेअ उण्णअिया हरिणा ॥ ६ ॥

जाखुसु अउमेअं, नीआ अउरंयुअं तु वूमिअो

उअरिया अउमेअं, कउहेअं वामवाहाय ॥ ७ ॥

अयसपिणिकाअवसा, कमेअ हायंति माणववसाइ ।

तिथयराअं तु बलं, सअवेसि होइ गुरुअं ॥ ८ ॥

उण्णमेअं तीरइ, अं बलवतीय सुहरुकोरीय ।

तेणेसा कोटिसिला, इअल्लणावि हरिणाओ ॥ ९ ॥

अक्काउहो वि नामे-ण संति माइस मणहो पदमे ।

काठ्ठण अणुअणविहिं, कोटिसिलाय सिअं पओ ॥ १० ॥

सिरिसंतिमाह-तिरये संजिआओ मुणिअ कोदीओ ।

इयेअ य सिआओ, एअं सिरिअंयुसिजे वि ॥ ११ ॥

अरणहजिणतिथमि वि, वारस सिआ उ समणकोदिओ ।

अ कोदी इ रितीयं, सिआओ मल्लिजिणतिरये ॥ १२ ॥

मुणिअण्णयजिणतिरये, सिआओ तिअ साडुकोदीओ ।

इअ कोदी सिआ, नमिअण्णतिरयेउण्णाराअं ॥ १३ ॥

अये वि अणेगे ति-रयमहसीसा सयं सयं पसा ।

इह कोटिसिला तिअं, विक्कआअं पुइविअल्लयमि ॥ १४ ॥

पुआयरिपहिं अ इय सविसेअं किं पि अणिअं । तं जहा-

ओअअपिबुलायामा, दसअण्णयसमावि कोटिसिला ।

जिणउक्कतिरयसिआ, तय अणेगाअ मुणिकोदी ॥ १५ ॥

संजिआ मुणिकोदी, अरवीलअग्गेदि कुंजुमाहसस ।

अरजिण सुअवीलअग्गा, वासस कोडी उ सिआओ ॥ १६ ॥

मल्लिस वि वीलअग्गा, उ कोहिं मुणिअण्णयसस कोटिअंति ।

नमितिरये इगकोदी, सिआ तेणेअ कोटिसिला ॥ १७ ॥

अये सिरिमि गीवा, अक्कं उअं कदीइ उअसु ।

आय कइमवि जायु, नीया सा वासुदेवेअ ॥ १८ ॥

इय कोटिसिलातिअं, तिअअअअअजिअमिअसुआवाअं ।

सुरनरअअरमिअं, मविअणं कुणउ कल्लाअं ॥ १९ ॥ ती० ४१ कल्या

वासुदेवोपात्ता कोटिशिला शास्वत्यावधती वा । सा व कुत्र

स्थानकोटिति, तथा सर्वोपासुदेवः सर्वोप्युपास्यतेऽयं वैकुण्-

ठेयः । तथा नराणां कोट्योपात्ता कोटिशिलति यथार्थं नाम,

अन्यथा वेति प्रश्ने, उत्तरम्-कोटिशिलाऽशास्वतीति ज्ञायते,

वाङ्मसिन्धुवैताख्यादिशाम्भतपदार्थानां मध्ये शास्त्रं तस्या अद-

शेनात्, तथा सा अगव्यंश दशार्थैर्पर्वतसमीपे वास्तीति,

तथा सर्वैरपि वासुदेवैः सर्वेषांऽप्युपास्यते, न त्वेकदेवेन, परं

प्रथमेन उग्रस्थाने, अरमेण च नृमन्त्रपुरस्कृतानि वायम्भ-
ता कथेन जानु यावद्वा गीयते, तथा नराणां कोट्योपास्यत्वेन

भीशास्त्रिनायार्वाजिनपदं तीयेगतानि कुमुनिकोदी तत्र सि-

द्धत्वेन च कोटिशिख्येऽभिधीयते इत्येतद्वारादि तीयेकस्यादी

सन्तीति । उ प्र० सेन० १ खल्ला० । आ० म० ।

कोरीकरण-कोटीकरण-न० । कोट्येव कोटीकरणमिति ।

विभाग, दश० ।

पिंदेसणा य सव्या, संसेवेणोरइ नवसु कोमीसु ।

न इणइ न पयइ न किणइ, तइ कारवणअमुमईहि नव ॥ ३०५ ॥

पियेइसणा अ सवो उअमदिनेअमिअ संकोपेणाअतरति नवसु

कोटीपु । ताअमाः-न इति, न पचति, न कीणाति इयवम् ।

तथा न घातयति, न पाचयति, न क्रापयत्येवम् । तथा अम्लं वा

पचन्तं वा कीणन्तं वा न समनुजानात्यन्तमिति नव । पतदे-

वाह-कारणानुमतिर्यां भवेति गार्थायः ॥ ३०६ ॥

सा नवहा उह कीरइ, उगमकोदी विसोहिंकोदी य ।

उसु पदमा ओयरइ, कीपतिपम्मी विसोही ठ ॥ ३०६ ॥

सा नवहा स्थिता पिण्डेसणा श्रिचिवा क्रियंत-उअमकोदी,

विशुकिकोटी अ । तत्र पदसु हननघातानुमेदपचनपाचाना-
मुदनेषु प्रथमा उअमकोटी अविशोषिकोत्थामभतरति । कीत-

व्रितये कथनकायाणानुमतिरूपे विशोषिस्तु विशोषिकोटी

क्षितियेति गार्थायः ॥ ३०६ ॥

परन्वेव व्याख्येयसुह्राहः भयकारः-

कोरीकरणं कुटिहं, उगमकोदी विसोहिंकोदी य ।

उगमकोटी उअं, विमोहिंकोटी अणेगविहा ॥ ३०७ ॥

कोटीकरणमिति कोट्येव कोटीकरणम् । कोटीकरणं श्रिचिअ-
उअमकोटी, विशोषिकोटी अ । उअमकोटीपदं हननादिनिपक्ष-

माचारकर्मदि, विशोषिकोटी कीतव्रितयनिपक्षा अणकविधा

ओषोदिशकादिभेदेनेति गार्थायः ॥ ३०७ ॥

बदकोथाऽऽह-

कम्पुरोसियवरिमिति-नं पूयमीस चरिपमाहुनिया ।

अज्जोअरअविसोही, विसोहिंकोटी जवे सेता ॥ ३०८ ॥

कर्म संपूर्णमेव, औद्देशिकचरमनितयं, कर्मोद्देशिकस्य पाक-

रदभमणनिर्गम्योपचयं पूति अकामपुण्येव, सिअवहात् पाक-

रदभमणनिर्गम्यमभजम्, अरममज्जुतिवा बादरेत्यर्थः । अथय-

पूरक इत्यधिकोचिरित्येतत्पट्टम्, विद्योचिकोटी नवति वेषा, कोटीद्विषिकादिभेदमिहाऽन्यकविधेति गाथायः ॥ ३०७ ॥

इदं च पद्याद्विषयजनया कोटीसंख्यामाह—

नव वेषऽङ्गारसगा, सत्तावीसा तदेव वटपञ्चा ।

नवर्षे दो वेष सया, सत्तरा हुंति कोटीर्ण ॥ ३०८ ॥

रागाई विच्छाई, रागाईसमणपम्पनाखाई ।

नव नव सत्तावीसा, नव नवर्षे षड्गुणगारा ॥ ३१० ॥

नव वेष कोट्यः, तथा षड्गुणार्णव कोटीनाम, तथा सप्तविंशतिः कोटीनां, तथैव चतुःपञ्चाशत्कोटीनां, तथा नवतिः कोटीनां, इ एव च शते सप्तपञ्चिके कोटीनामिति गाथाऽङ्गारार्थः । ज्ञायायस्तु वृत्तसंप्रदायादयस्यैवः । स बायम्— “नव कोटीभो वार्हि राग-होसहि गुणियाभो भट्टारस हवति । ताभो वेष नवतिहि मि-च्छायाणां चरित्वाहि गुणियाभो सत्तावीसं हवति, सत्तावी-सा रागहोसहि गुणिया चटपञ्चा हवति, ताभो वेष ख-वत्सविदेण समणपम्पेण गुणियाभो विसुद्धायां चरति मन्-ति, सा षड्गुणि तिहि नाणदंसणचरित्वाहि गुणिया दो सया सत्तरा हवतिहि गाथाऽर्थः ॥ ३०६ । ३१० । ३१० ५ अ० २ उ० । पि० । (‘इमाम्’ शब्दे द्वि० भागे ६४५ पृष्ठे चैतत्त्व भावितं न्यक्षेण)

कोटीं गार—कोटीं गार—न० । सौराष्ट्रविषये स्नानमन्वाते नगरे, “अथि सुरङ्गाविसए धनकणयसंपन्नजनसमिद्धं कोटीगारं नाम नगरं, तस्य स्तोमं नाम रिक्तसमिद्धं कृत्स्नमपरायणो वा आगमपरायणो बंधनो हुर्या ।” ती० ५६ कए ।

कोटीवरिस—कोटीवर्ष—न० । लाटदेवराजधान्याम, तस्यानार्य-क्षेत्रफलमर्जः । सृ० १६ बु० १ अ० १ उ० । “कोडीवरिस-व लाडा य” प्र० १७४ डार । अ० १ अ० । अ० ।

कोटीवरिसिया—कोटीवर्षिका—अ० । अथिवाट गोदासात्कड्य-पगोत्रान्तगतस्य गणस्य प्रथमशाखायां, कए० ७ कृ० ।

कोटीसहिय—कोटीसहित—न० । कोटीभ्यामेकस्य चतुर्थादेर-न्तर्विभागोऽपरस्य चतुर्थादेरवरजविभाग इत्येवं लक्षणाभ्यां सहितं मिलितं युक्तं कोटीसहितम् । मिलितोभयप्रत्याख्यः नको-टेऽन्तर्गतेः करणः, स्या० १० डा० । प्रत्याख्यामनेदे, प्र० ।

कोटीसहितमाह—

गोसेऽमचट्टं जो, कार्यं तं कुण्ड वीयगोसे वि ।

इय कोटीकुणमिलणे, कोमीसहिचं तु नायेण ॥ १४॥

(गोसे सि) प्रमाते अमकार्यमुपवासं यः कृत्वा तमुपवासं करोति द्वितीयप्रजातेऽपि, इति कांटी। द्विकमिलने पूर्वविनष्टोप-वासप्रत्याख्याननिष्ठापनालक्षणाया द्वितीयदिनप्रमातृक्रियमा-णां उपवासप्रस्थापनालक्षणायाश्च कोटैर्मेलने तस्य कोटीसहित-मिति नाम्ना प्रत्याख्यानमेव प्रष्टव्यमिति एकतः कोटिद्वयनिष्ठा-पनाकृपमन्यतश्च तृतीयोपवासस्य प्रस्थापनकृपमनयोर्मेलने को-टिसहितम्, एवमाचार्यामभिधिविज्ञेयैकसकस्येवैवधरीतिः । यद्वाट्टगोत्रजतः—“पद्यमको य विवसो, पद्यमन्वाजस्स विच-वणो य । अहिमं समिति कोटिपि ति, अत्रह कोटिसहितं ति” ॥ प्र० ४ डार । “कोमीसहितं नाम ज्ञाय कोनो य मिलति गोसे आचारे एकए अमचट्टो गहितो अहोरं च अतिथकं पच्चा पु- १७०

सुरवि अमचट्टं करेति, वीयस्स उण्णा पद्यमस्स य निष्ठापना, एव दोहि कोना पण्य मिलिता, एवं अट्टमिमादि कुट्टो कोटी-सहितं जो अरिमविचसो तस्स वि एगा कोटी, एवं आर्यविचं विम्वि ए यगासणयट्टाणां वि, अट्टा इमो अट्टो विहा, अमचट्टो कतो आर्यविचं पारियं, पुसुरवि अमचो कोरति, ए-त्थ संजोगा कायथा विचिंत्तकादिषु सम्येत्तु सारिं विचिरि-सेसु य” ॥ आ० ५० ६ अ० । अ० । ज० ।

कौमुदिविणी—कौटुम्बी—अ० । उत्तरकक्षिसहस्रस्य तृतीयपरा-क्षायां, कए० ७ कृ० ।

कौमुदि (ण)—कुटुम्बि—वि० । प्रथमकर्मकारिणि, कौटुम्बि-का नरकं वाति । स्या० ३ ज० १ उ० ।

कौमुदिय—कौटुम्बिक—वि० । कुटुम्बनरणे प्रवृत्तः उक्तः । कुटु-म्बनरणे व्यापृतः, कुटुम्बो अत्रः उक्तः । कुटुम्बमध्यपातिनि, वाच० । कतिपयकुटुम्बप्रज्ञो, (क्षामिनि) नायकः, राजसेवकः, ज० १ श० १ उ० । कए० ७ स्या० । प्रौ० । अ० । रा० । ज० । अ० । अ० । ३१० । प्रका० । जी० ।

अथ कौटुम्बिकदृष्टान्तं भावयति—

वक्कीचमसुरियं, कोट्टागारं तु कज्जते कुमुविसत् ।

किं अम्ह मुहा देई, केई तहियं न अणणीया ॥

एकः कौटुम्बिकः स कर्षणां कारये उपपन्नं बुद्ध्या कालान्तर-रूपया धाम्यं ददाति, तथा च बुद्ध्या कौटुम्बिकस्य कोट्टागारा-णि धाम्यस्य सुभूतानि जातानि, अथवा च तस्यैवं कोट्टागारं बुद्धिधाम्यसुभूतं बहिरा प्रदातेन ददाते, तत्र केचिद्व कर्षका वि-ध्यापनमिति तत्र प्रदद्यामेव कोट्टागारं समागताः । किमेव कौटुम्बिकोऽस्माकं सुधा ददाति येन वयं विद्वान्नापार्थमजसु-पता भवामः ।

एयस्स पमावेणं, जीवा अम्हे ति एव नाऊणं ।

अणणे उ समझीया, विज्जवि ए तेसि सु तुट्ठो ॥

अन्ये कर्षका एतस्य कौटुम्बिकस्य प्रभावेण वयं जीवन्ति स्म । जीवाः, अन्धप्रलयः, जीविता इत्यर्थः । एवं ज्ञात्वा समा-जीनास्तत्र समागता विध्यापनाय च प्रवृत्तास्ततो विध्यापिते कोट्टागारे स कौटुम्बिकस्तेषां तुष्टः ।

ततः किमकार्यादित्यत आह—

जे उ सहापगचं, करेसु तेसि अवहियं दिचं ।

दट्ठं ते न दिणिणपरे, अकासगा हुक्खजीवीया ॥

ये तु विध्यापने सहायस्वमकायुः तेषामनुकूलं कालान्तर-हितं धाम्यं दत्तम्, इतरथा तु सहायस्वमकृतवतां दम्भमित्युत्तरं विध्यापने दत्तं ततस्ते अकर्मकाः सन्तो दुःखजीविनो जाताः ।

एव दद्यातः । अथ उपनयमतिविस्तृताह—

आपरिय कुटुर्वा वा, सामाणिययाणिया भवे साह ।

वावाह अगणिमुत्ता, सुत्थया जाण धवे तु ॥

आचार्यः कुटुम्बीच, कुटुम्बीतुल्य इत्यर्थः । सामान्यकर्षक-स्यानीयाः साधवः, आचार्यस्य मित्रादौ वातविध्याबाधाभि-तुल्यान् सुचार्यं जानीहि धाम्यं धाम्यतुल्यम् ।

एमेव विणीयायं, करेति मुत्तत्थसंगदं थेरा ।

हार्वेति उदासीये, किलेसजार्णी य संसारे ॥

कोमुहैरयणीयर-कोमुदीरजनीकर-पुं०। कोमुदी कासिकी पीने-
मासी, तस्यां राजनीकराज्यम् । रा० । कासिकी राजनीकरे, नि०
१ वनं । " कोमुहैरयणिराजमलपडिपुल्लसोमवयया " कोमु-
दी कासिकी पीनेमासी, तस्यां राजनीकराज्यस्तत्तत् विमलं
निर्मलं प्रतिपूर्वमन्युनातिरिच्यमानं सौम्यमरीश्राकारं बह्वं
वययाः सा तथा । रा० । अ० । नि० ।

कोयवि-कोयवि-पुं० । कृतपुरिते पटे, यो शोके मायिकी प्र-
सिद्धा । वृ० ३ उ० । प्र० । नि० च० ।

कोरट-(ग)-कोरट (क)-पुं० । पुष्पजातिविशेषे, रा० ।
ज्ञा० । अं० । स च कण्ठसेलियाव्यः संज्ञायते । अं० १ बह्ना
अप्रवीजाः कोरटकाव्यः । अ० मं० हि० । कोरटकादीनि हता,
इति लनाम्नु अप्रवीजवन्तस्तिष्ठन्त्यन्नेवति । औ० । स्या० ।
आ० । स्वनामव्याते मरकच्छीये, " कोरटम् अह्ना-
माविषयधर्मं पुच्छिकण " कोरटकं नाम प्रदकच्छे उपानं तत्र
मगवाह मुनिलुप्ततस्याम्यहंजीह्वं समवसृतः । इय० १ उ० ।

कोरटदाम-कोरटदामन्-न० । कोरटकाभिधाने पुष्पदा-
मनि, प्र० । अ० । अ० ।

कोरटमल्लदाम-कोरटमाल्यदामन्-न० । कोरटकः पुष्पजा-
तिविशेषः, स च कण्ठसेलियाव्यः संज्ञायते, तस्य माला-
यै हितानीति कृत्वा माल्यानि पुष्पाणि तेषां दाम माला ।
अं० १ बह्ना । कोरटकाभिधानकुसुमस्तवकवति मास्यदाम-
नि, औ० । रा० । कोरटपुष्पमालायाम्, रा० । प्र० । औ० ।
कोरय-कोरक-पुं० । न० । कुलं संस्थाने एवम्, इत्ये रः । क-
लिकायाम्, बाब० । कश्चिन्प्रायश्चेत् सुकुलं, (आग्रप्रलम्भको-
रकष्टान्तेन कोरकावापुर्बिध्यं 'पुरितशुभं' शब्दे वयते) स्या० ।
ककोले, मृगाने च । कोरनामगन्धद्रव्यं, ततः तारका० संज्ञातेऽर्थे
इत्थं, कोरकितः । आतमुकुलं, नि० । बाब० । आसके, विशेषे ।
पक्षिजे, रा० ।

कोरय-कोरय-पुं० । औ० । कुरोरपत्यादि, वस्तुदित्वा० अञ् । त-
देरास्य राजा अण् । तेषु प्रवो वा अण् । बाब० । कुवर्षोद्भवे,
वृ० १ उ० । औ० । अ० । कुवर्षानृते कथिये, औ० । तदे-
शमृषे, पुं० । कुवर्षावधिनि, तद्वाच्यं च । नि० । लिपां
ऊर्ण् । बाब० ।

कोरव्य-कोरव्य-पुं० । औ० । कुरोरपत्यम् । कुर्वाणे ॥ कुवर्षये
बाब० । कोरव्यगोत्रे ब्रह्मर्षे चतुर्लोचने, अ० ३ प्रति० । स
बावसवर्षेप्यामहमसकवर्षा । आब० ४ अ० । स० । प्र० । " कर्ह-
वत् " शब्दे कथाश्रय वयते । तस्यापत्यं किञ्, कोरव्यायिनि ।
कुसुकोरव्ये ब्राह्मणादावपत्ये, पुं० । औ० । कुर्वा राजा स्यः,
कोरव्यः । कुर्वेश्वराजे, लिपां अर्ण्, कोरवी । औ० । स्यन्त्यात्
पुण्यपत्ये फिञो हुक् । कोरव्यः-पिता पुत्रश्च । बाब० ।

कोर-कोर-पुं० । कुलं संस्थाने । अञ् । श्वरे, हा० १ सु० १ अ० ।
तं० । श्वरे, कोमे, शनिप्रदे, निम्रक, अङ्गपालौ, आलिङ्गनं,
देशप्रदे, पुं० । बाब० । घुणकीटं, आबा० १ सु० ८ अ० ८ उ० ।
उच्छुक्राकृती जन्तो, प्र० १ आ० । अ० । अलमेदं, पुं० ।
अ० २० । मदात् शीघ्रकरयाजातिमेदं, मरिचं, न० । चन्द्रे,
कर्कषूहके, औ० । गौरा० अर्ण् । तस्याः कश्च अण्,

तस्य हुक् । बहरीकडे, न० । बाब० । आबा० । बहरीकडे, न० । अ० ।
कोसंब-कोलम्ब-पुं० । अवनते शाकाम्, कोसम्बो हि शोके अच-
नतवृक्षशाकाममुच्यते, विपा० १ सु० ३ अ० । ज्ञा० ।

कोलग-कोलक-पुं० । कुल पशुः । अङ्कटवृक्षे, बहुवारवृक्षे, गन्ध-
द्रव्यप्रदे, मरिचे, ककोले च । न० । बाब० । कोलजाती, लिपां
तु "यदि एसा कोलगिणी एवं करेति" आ० च० ४ अ० ।

कोसपरिय-कोलप्रहिक-पुं० । कुलपशुहस्तमग्निनि, उपा० २ अ० ।

कोलवृष-कोलवृष-पुं० । ववरघाकुल, इय० ५ अ० १ उ० ।

कोलजा-कोलार्वा-स्त्री० । अचोवृक्षकाताकारे धान्यस्थाने,
आबा० २ सु० १ अ० ७ उ० ।

कोलद्विप-कुलद्विपस्थिक-न० । ववरकुलके, प्र० १ हा० १ उ० ।

कोलपा (बा) गपट्ठ-कोलपाकपत्तन-न० । स्वनामक्याते
तीर्थीचूले मगदे, कोलपाकपत्तने माणिक्यदेशः श्रीशृङ्गभो
मन्दोद्दिष्टेऽवतावसरः । ती० ४५ । कट्य० ।

कोलपा (बा) झ-कोलपाझ-पुं० । चरणस्य नागकुमारेन्द्रस्य
द्वितीये लोकपाले, चतानन्दस्य च लोकपाले, स्या० ४ उ० १
उ० । अं० । आ० च० । विज्ञा० । आ० म० ।

कोलव-कोलव-न० । ववाविषु तृतीये कण्ठे, स्य० १ सु० १ अ०
१ उ० । अ० ।

कोलवण-कोलवण-न० । मधुरादेशे वनप्रदे, ती० ६ कट्य० ।

कोलसुगह-कोलभन् (सुनक)-पुं० । महाश्वरे, आबा० २
सु० १ अ० ५ उ० । प्र० । अं० । प्र० । मृगवा कुलसे युनि,
प्र० ११ प० ।

कोलसुगिण्या-कोलसुनिका-स्त्री० । स्त्रीत्वविशिष्टे कोलसुन-
कजाती, प्र० ११ प० ।

कोलस-कोलस-न० । कुलालाः कुम्भकारास्तेषामिदं की-
लासम् । सुदमाएदे, अनु० ।

कोलसभ-कोलसभाएद-न० । कुलालाः कुम्भकारास्तेषामि-
दं कीलासं, तच्च तद् जाण्डं च एष्यं जाजनं वा कीलासजाण्डम् ।
कुम्भकाराकृते सुदमाएदे, " से सहस्रपुत्रे अथवा कथाई वा-
ताहत्यं कोलसभमेदं भंतो सलाहाहिती बहिता सीयै "।
उपा० ७ अ० ।

कोलसिय-कोलालिक-पुं० । कोलालानि सुदमाएडानि
एष्यमस्येति कोलालिकः । अनु० । कुलालकपयिकविधि,
वृ० २ अ० ।

कोलालिपावण-कोलालिकापण-पुं० । कोलालिकाः कुलालक-
यिकविनिस्तेषामापणः । पणितशालायाम्, " कोलालियापणो
वत् पणितशाला " कोलालिकापणः पणितशाला मन्तव्यः । किमुक्तं
भवति । एव कुम्भकारा आज्ञानानि विक्रीयते, वणिजो वा कुम्भ-
कारहस्ताद् आज्ञानानि कीत्वा यत्रापणे विक्रीयन्ति । वृ० २ उ० ।

कोलावास-कोलावास-पुं० । कोला वृक्षलेषामावासः । दाह-
शि, " चित्तमंताय साक्षात् कोलावासंति वा दाह्यं उर्णं वा स-

दियं वा केतेमाये सबले " स० २१ सप्त० । आश० । दशा० । आशा० । अतु० ।

कोलाह-कोलाह-पुं० । दधीकरसर्पमेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

कोलाहल-कोलाहल-पुं० । कुल-घक्ष, तमादहति अक्ष । बा-
च० । बहुजनमदाभ्यनौ, क्षा० १ मु० १६ अ० । प्रति० । अन्व-
के (उ० ५ अ०) बोधे, क्षा० ३ प्रति० । " य य कोलाहलं
करे " लृ० १ मु० ५ अ० । आर्यशकुनिमृहभ्यनौ, प्र० ७ हा०
६ उ० । विहायिताकल्पिकले, उ० ६ अ० ।

कोलाहलसंगृह्य-कोलाहलकजस्त-त्रि० । कोलाहलौ विहायिता-
कल्पिकः, कोलाहल पक्ष कोलाहलकः, स भूत इति जातोऽ
स्मिन् नव कोलाहलकभूतम्, प्रादितवेराकृतिगणत्वाद् विष्णुस्त-
स्य परनिपातः । संजातबहुभ्यनौ, यदि वा भूतशब्द उपमाद्यस्ततः
कोलाहलभूतम् । कोलाहलककृतासिवापक्षे, हा मातहौ मातरि-
स्यादिकलकक्षाकृतितया स्विद्वचुते, " कोलाहलसंगृह्यं प्रासी
मिहायिता पञ्चयत्नं " उ० ६ अ० ।

कोलाहलसंगकुल-कोलाहलकसंकुल-त्रि० । बहुलकलकलात्म-
केन कोलाहलेन व्याकुले, "किमु तो अज यहिहाय, कोलाहलस-
संकुला । सुचर्चित हावणा सहा पलाय सुगिहेस्तु य" । उ० १ अ० ।

कोलिय-कोलिक-त्रि० । कुलागतः उक्तः । कुलपरम्परागतं आ-
कारादौ कुले, कुलागमे सिद्धः उक्तः । तत्रोक्तं कुलाचारं, कौलं
कुलधर्मं प्रशंसयति उक्तः । कुलधर्मप्रशंसके, दिनेष, पाकपदे, कुलं
तथाच । बाच० । कौलं ब्रह्मविदि, बाच० । तन्तु-
वाये, नं० । आ० प्र० आश० । "पदमाय कोलियकचाय दिहूतो
कीर (मियति शब्दे भावनः कृष्णस्य, दुग्धमः कौलिककीरस्य
'किरकम' शब्दे प्र० ७ पुष्टे दहान्त उक्तः) प्रब० १ द्वार । आश० ।

कोलियाजाल-कोलिकोलाज-न० । मर्कटकसन्तानं, आश० ४
अ० । नि० चू० । आलाकारे कोलिकाजालस्याने, वृ० १ उ० ।

कोलुस-कारुण्य-न० । अतुकम्पायाम्, नि० चू० ११ उ० ।

कोलुसपडिया-कारुण्यप्रतिज्ञा-स्त्री० । अतुकम्पाप्रतिज्ञायाम्,
नि० चू० ।

जे भिक्खु कोलुसपडियाय् अक्षयरिं तसपाणजायं त-
वपासएण वा मुंजपासएण वा कडपासएण वा चम्पपा-
सएण वा बंध, बंधेत् वा साज्जइ ॥ १ ? ॥ जे भिक्खु बंधेछयं
वा मुयइ, मुयंत् वा साज्जइ ॥ २ ॥

जिन्नख पुचनणिओ, कोलुसं ति कारुण्यं अणुकंपा, पडियाय
दि प्रसिद्धा, अतुकम्पाप्रतिज्ञाया इत्यर्थः । वस्तुतः । ति जसाः । ते च
तेजोवापुहीन्मियायव्यत्र प्राणिनो ब्रह्माः, एतत् ते उवाच हि याहि-
कारो आगमादहनीं वि सिखरो जायव्ययारिहि अहिगारो, त-
वा दयास्या, पासोपि बंधयं, दया रवतुः इत्यर्थः । वसपास-
माहयामो सन्ने पासो गहिया, कडपासमाहयामो कयसि-
कोदाया गहिया, एवमारिहि बंधेतस्स अतुगड्ढ, विरयसुत्ते
वि वकेह्वं मुयंतस्स अतुगड्ढं च । इमा सुचफसिया गाहा-

तसपाणगतणमादी, कडपापरं नारं नो उ बंधेजा ।

तणपासगमादीहि, मुंजवाति वा आणमादीणि ॥ २ ॥

गतायी । जइ सेजगसेजायपारं वसण्येसाइ बंधंता जण्ण-

ओहाण ति अजो सी, देजेवं तयणमादीनं ।

अग्गे तुजं इहयं, आयणत्ता परिचसामो ॥ १ ॥

ओहायं ति उच्यते, अजो पि आरंभले, इह चरे, तत्रगार्थं,
आरंभसामो गवाहस्तु विविहोयव्यकारेण च, पदं मयंतेसु सा-
दुपा वचनं पचच्छं, त्तसम्भः मयंते सुखवाची, जहा भ संसार-
प्रायश्चं गिहंते बाहिरे वा तियं य किंवि चरकावारं करेति, तदे-
व अग्गे इह परिचसामो वसदिमाहयकाते । अथवा वसंतो जइ
गिही किंवि विज्जं पण्येज्जा तत्तियं भासेज्जा-

न वि ओइसं न गणितं, ण अक्खारेयेय किंवि रक्खामो ।

अण्यस्सगा अमुणगा, भोयणत्तंजावामावसिमो ॥ ४ ॥

चरे किंवि सुणगाया अचरउज्जेतं अण्यस्सगा अग्गे, गिहिणो
संदिंसत्तस्स अमुणगा, अग्गे जणोवगया वा अयं य पस्सामो,
सुणमो वा, सेसं कंठं । तत्रगणहणं किमर्थं चेत् ।-

पणजीवितं सत्तु त-भगणहणं तु तं बहु अवार्त्तं च ।

सेसा वि धुर्या लक्षु, तस्सगणहणं तु गोपादी ॥ ५ ॥

वालवयं तत्रगं, तं घणजीवी बहुअवायं च । अमो तगणहणं कयं
सुत्ते तत्रगमाहवाओ व सेसा वि गोणइ सन्ने सूइया न संधं-
तया इत्यर्थः । अहवा बंधं इतो आहवा होसा इमे य अग्गे य ।

अवावेडण मरयं-तराय कइत्त अचपरहिंसा ।

सिगखुरपेण्णं वा, उड्ढाओ जइ पंता वा ॥ ६ ॥

अर्य आवेडिंयं परितविज्जइ, मरय वा, अंतरायं च जगइ । बंधं
च तडकडत्तं अण्णायं परं वा हिंसर, एसा संजमविहाराण्ण, तं
वा उज्जेतं सिंहेण खुरं वा काणय वा साइ वेसेज्जा, एवं सा-
दुस सायविहाराण्ण । तं च दइदुं जणो उड्ढाओ केउज्ज-महा ।
उड्ढिउज्जमा परतसिवाहियो, यं पययोववाओ, भइयंतदोसा
वा भवे । भइो भणार-मइो इमे साइयो अग्गे परावकसाणयं
वावारं करेति । पंतो पुणो भणेज्ज-उड्ढिउज्जमसाकुकारिणो की-
स वा अग्गे बच्छे बंधति, मुयंति वा, विया वा राओ वा निज्जु-
जेज्जा, बोच्छंयं वा करेज्ज, एय बंधणे हासा ।

इमे मुयये-

उक्काय अगद विसमे, दिय णट्ट पसाय स्वइय पीते वा ।

जोगकलेम बहंती, खेवं दोमा य जे बुत्ता ॥ ७ ॥

तत्रगइ मुकमदंतं उक्कायविहाराणं करेज्ज, अगदे विसमे वा
पडिज्ज, तेयोहिं वा हरिज्जा, नटं अदवीय वलंतं मरयेज्ज, मुक्तं
वा पत्तारयं वा पुणो वंधितुं न लक्खइ, तुगाविसण्यफइ वा वा-
उज्जइ, मुक्तं वा माकरं यणात बरिं पियज्जा । जइ वि एवमाह दोसा
न होज तथा वि गिहिंनो बीसत्या अयेज्ज, अग्गे चरे साह-
वो सुत्तयजोगकलेमवावारं वरंति मय (नि एवं भवेय किंति-
ता अणुत्तलता अण्यको कम्मं करेति, अइ तदोसमवा मुक्तं पु-
नो बंधति, तय बंधये दोसा वा कुता ते जयंति । जग्गा यते
दोसा तग्गा व बंधति मुयंति वा ।

कारणे पुण बंधमुयं पंतेउज्जा-

वितियपदमयणउज्जे, बंधे अविक्कोविते व अण्यज्जे ।

विसपगदअगणिआऊ-वण्यफगादीमु जाखयवी ॥ ८ ॥

अण्यपज्जे बंधइ, अविक्कोविओ वा, सेहो अइवा विक्कोवि-

भो वा सेरो, अइवा बिबोबिबो अण्पउओ, इमेई कारकोई
बंधित, बिसमा अगडिमगणिकुसु मारेजिहि इति कुमादिसज-
पकयय वा मा लखिहि णि एवे आणया वि बंधर, मुंचर ।

तस्स इमं विषयपदं-

बितियपदमण्पउओ, मुंचे अविबोबिते व अण्पउओ ।

जाणंते वावि पुणो, बडिपासगअगणिमादा । ॥ १॥

वाडिपासगो नि बंधणा तेव अइव पाठं बको सुडो वा तदक-
देर, मरर वा जया, तथा मुंचर, मा रडिअहि णि ।

बंधयमुचणं इमा जयणा-

तेव असाहीणेषुं, अइवा साहीणपत्यणे जयणा ।

केणं बन्दिमुको, पुच्छंति न जाणिमो केण ? ॥ १॥

(तेसु णि) जया चरे गिरथा असाहीणा तथा बयं करेर, सा-
हीणेषु वा अण्पउओमाणेषु मिंगेसु, अइ गिरा पुच्छंजा-केण
तणं बन्दि मुकं वा, तस्य साहूई वसव्वं-न जाणामो अइदे ।
ति० नू० १३ उ० ।

कोल्लर-कोल्लकिर-न० । बादंकेव, णि० । कोल्लकपुरे, यत्र

सङ्गमस्थविरा नित्यवासमाभिताः । आ० ३३ न० । आ० नू० ।

कोल्लग-कोल्लक-पुं० । इयकाष्ठलसुखयेनु, "कोल्लपरं परं
संकेष्टिपालसयणेति ।" नि० नू० १ उ० ।

कोल्लपागपुर-कोल्लपाकपुर-न० । माणिक्यवेव अइवस्थाने

तीर्थे, ती० ५१ कटप । ('माणिक्यदेव' शब्दे कथा बह्यते)

कोल्लयपुर-कोल्लयूरपुर-न० । स्वनामस्थाने पुरे, यत्र अमे-

सिंहभिधानः कविचमुनिः । संथा० ।

कोल्लग-कोल्लक-पुं० । स्वनामस्थाने सखिवेगे, कटप० २

तण । यत्राऽन्यकः सुधर्मो व गणधरो जातः । आ० म० ३३० ।

यत्र व बहुलब्राह्मणसुदे भीरवजिनेन्द्रं प्रथममिहा लब्धवा ।

कटप० १ तण । आ० म० १ ज० । यत्र वा सङ्गमस्थविराः नि-

त्यत्रासं समाभिताः । "इहासन् कोल्लकपुरे, निर्मलमृतसम्पदः

सङ्गमस्थविराचार्यो-स्तेडुमिके स्वसाधवः । आ० क० ।

कोल्लपापुर-कोल्लपापुर-न० । इकिनदेशस्ये पुराजदे, यत्र शुद्ध-

कन्येषु महालक्ष्मी तोषिता, सातबाहननृपमार्याः सातबाह-

नं मदिहीनवृत्तिं ध्याजिपद । ती० ३४ कटप । (सातबा-

नशब्दे कथा बह्यते)

कोल्लपापुर-कोल्लपापुर-पुं० । स्वनामस्थाने असुरमेदे, यो हि को-

ल्लपुरे महालक्ष्मादेयाकृतदहनप्रत्यूहकरणाय कृत्तः शुद्रकन्-

पतिना मारितः । ती० ३४ कटप । (सातबाहन शब्देऽस्य कथा)

कोल्लसुग-कोल्लसुग-पुं० । इहुरसोत्पादको यन्त्रविशेदे, बन्धा व

"कोल्लुकककवायेन परंपराया" नू० १ उ० ।

कोल्लुगाणु-कोल्लुकाणु-पुं० । कोल्लुकः शृगालस्तदनुगः । शृ-

गालोपमे आचार्यमेदे, वृषभमेदे, भिक्षुमेदे, यो हि रजोह-

रणनिवधायामीप्रसिद्धिकादमोच्छने वा स्थितो वा नाचयति

तिष्ठति वा शृगालानुगः । व्य० १ उ० । नि० नू० ।

कोव-कोप-पुं० । कुप भावे कष । कामाग्निजे विचवृत्तिमेदे,

बधापतुल्लविचवृत्तिमेदे, "मानः कोपः स तु देवा, प्रण-

प्रेम्यः कुदिलगामिस्वात्, कोपो यः कारणं विना ।" इति स्वाहि-
त्यवर्णनांके शृगाररसाङ्गे, प्रणयकोपे च । आनुत्यव्यकारिदोषा-
णां विकारमेदे, बाच० । कोपोद्वयात् स्वभावाऽव्यखनमात्रं, म०
१३ श० ५ उ० । तद्वप हित्तिये मांहीये कर्मणि, ल० ५२ स० १
('कसाव' शब्दे अस्मिन्नेव ज्ञाने ३६६ पृष्ठे प्रकृतिस्मृ)

कोवघर-कोपगृह-न० । मानिनीनां कोपनघने, "इंधी ईसाए
कोवघरं पविडा ।" आ० म० ३० ।

कोवि-कोपित-वि० । दृष्टिते, सूत्र० १ नू० ८ म० ।

कोविद्-पुं० । 'कुव' शब्दे । विच् । कोविद्वस्तं वेत्ति । विद्-कः ।

परिदत्ते, विदुषि, बाच० । कुशले, बाचा० १ नू० ४ म० १

उ० । निपुणे, सूत्र० १ नू० ३ म० ३ उ० । अन्त्यस्तसौगमत्वात्

निपुणे, सूत्र० १ नू० १४ म० । विपश्चिन्ति, दृष्टा० ६ म० ३ उ० ।

कोवीण-कोपीन-न० । रूपे पतनमेति बह् । अकार्ये, पाये,

गुह्यमन्त्रे, धीरे, मेकलाबके वरुणधने, (कपनी)

तत्कारणेन रूपे पतनात् सत्यं तथात्वम् । अकार्यवदा-

च्छायात्वात्, पुरुषलिङ्गे, तदावरकतया वरुणधनस्य कोपी-

नत्वम् । 'कोपीनकतः कलु भाग्यवस्तः ।' 'पुरा कोपीना-

कृष्णाद् न यावत्ताविद्वेच्छन् जीवरश्च ।" अथवाः स्वल्पकोपीनाः,

सुहृदः सत्यजिज्ञासुः ।" बाच० । ति० ।

कोस-कोष (श)-पुं० । न० । अर्द्धाब्धि० । कुश (व) प्राधा-

रादौ यच्, कर्तरे अच् वा । अयं, कृतकृतयोर्देमकन्ययोः

कुब्जले, मुकुले, समूहे, विषयने, शब्दपर्यायज्ञापके अभि-

धाने, पानपात्रे, कवके, शिखायां, वनसादिमध्यस्थे (कोषा)

स्थाने पदार्थे, ध० २० । शब्दान्तरपूर्वे तु गोत्रकारणे पदार्थे,

यथा नेत्रकोषः । बाच० । आभय, प्रह० ३ आभ० द्वार ।

वाय्वनिर्घा, स्या० ४ ज० ३ उ० । भादकानादे, व्य० ४ उ० ।

औ० । कटप० । रा० स्या० । हा० । भीरुदे, स्या० ६ ज० ।

वारकादिभाजने, "कोसं यमो व मेहाय" सूत्र० १ नू० ४

अ० २ उ० । लङ्कृपिधानके, तं० । असिपरिधारे, "ले अहणामप

कहं पुरिसं कोसाओ असि अभिनिव्वहिता मं" सूत्र० १ नू० ६

अ० । प्रत्याकारे, व्य० १० उ० । स्वनामावरणे कोषवदावरक-

त्वात् पिधानमात्रे, कोशाधारे यद्वे, कुशा रूमी सन्त्यत्र अण ।

काम्यकुशजंशे, मेदे, बाच० । यद्वेऽस्वस्रव्ये, स्या० ६ ज० ।

कोसंब-कोशा- (वा) मू-पुं० । कोशे, (वे) आश्रय इव फल-

प्रधानवृक्षमेदे, फलवृत्ते, बाच० । प्रज्ञा० । म० । प्राचा० । ति० ।

कोसंबकाण्य-कोशाश्रकानन-न० । स्वनामस्थाने वने, यत्र

पाण्डुमेधुरं प्रति वलितः कृष्णवासुदेवजराकुमारोय पादे विः ।

स्या० ८ डा० ।

कोसंबगदिवा-कोशाश्रगणिका-औ० । ६ त० । कोशाश्रव्य

वृक्षविशेषस्य परिदकायां, बह्विधेये, म० १६ श० ३ उ० ।

कोसंबपल्लवप्यविभक्ति-कोशाश्रपल्लवप्यविभक्ति-न० । कोशा-

श्रपल्लवप्रविभागाकाराभिव्याप्तके नाट्यमेदे, रा० ।

कोसंबी-कोशाश्री-औ० । वस्तुदेशमतिके पुराजदे, "वार-

धरं सुरद्रा, मिहितविदेहा व बह्वकोसंबी ।" सूत्र०

१ नू० ४ अ० १ उ० । आ० म० । आवा० । स्या० ।

प्रज्ञा० । अश्वैव भरतक्षेत्रे यमुनानदीकृते पूर्वदिग्बधूकपड-

निवेशितमुक्ताकलकारिउकेव कोशाम्बी नगरी, तत्र सहस्र-
नीकाग्रस्तुः स्वरुक्महासरसि जायमानः शतानां को नाम
राजा । विश० । म० । संथा० । वृ० । भाष० । विपा० ।

अथ कोशाम्बी यथद्रुत्तरसंशुद्धाह विविधतीर्थकल्पकृत्-
“वज्राजगत्पञ्च कोसंबी नाम नगरी, ज्ञेय चंदसूरा सविमाना सि-
रिषदमार्गं नमोर्द्धं समागया । तथ तस्स जज्ञा य वेधं अजायंती
भजमिमावर्ह समोत्तरये पथाविषा चंदारहेस्तु सङ्गाय गयसु अ-
ज्जर्धपाहसाहुणीसु कथावस्तयासु पतिस्सयं हृद्यमागया अज-
चंदगाए उज्जालक । निज्जाराहं अमंती पायपडिया चैव केवलं
संपत्ता, जत्थ य उज्जणीओ पुरिसपरंपरणी । यद्दयाया पयोअरथा
मियावहेअज्जोचवयणं दुग्गं कारिअं अज्ज चिद्धिउज्ज, तथ य
मियावहेकुपिक्कसंभवो गंधर्वदेवयमित्थो सयाणीयपुत्तो न्य-
यो वज्झाहियो अहेसि । जत्थ चेरपसु पिक्कजगजनयनयमम-
वंधयकवा जिणपडिमाओ, जत्थ य कालिदिजललहरिआलि-
गिज्जमासायि वणायि, जत्थ पोसवहुत्तपादिक्कयपदिक्कयानि-
ग्गहदस सिरिमहावीरस्स चंदनयासि पंचविखणलुम्मासि-
हि सुणकोणीट्ठकुम्मासेहि पारयं कारियं, वसुहारा य अ-
ज्जतेस्सकोटिपमाणा हेवहि बुद्धा, अओ चैव सुहारात्तिगामो न-
वरीसभिहिओ पसिद्धो वत्तह, पंच दिक्खायि अवाउज्जमानि ह-
नुबिअ तदिणामो पट्टनजिद्धुत्तदसमीय सांमियापण दिणे
विष्णुपद्मापायाहं आवाता, तथ अज्ज विओए पउमण्हसामि-
नो चएउज्जम्भएविक्कनानककुआयाहं संवुत्ताह, जत्थ य सि-
खिक्कयाया कोसंबितरणो महापमाणा दीसंति, जच्च य
पउमण्हचैवए पारणकारावणद्वसजिअंविअरिया चंदपाज्जा-
मुसी दीसह । जत्थ य अज्ज वि तम्मि चैव चैए परदिणं पसं-
त मुसी सीहां आगन्तुण जगवओ भांसि करेह ।

“ सा कोसंबी नगरी, जिणजम्भणपावतिप्रा ममातिरयं ।

अग्गणा वेउत्तिव्वं, पुत्तंती जिणप्पहसूरीहि ” ॥ १ ॥

इति श्रीकोशाम्बीकवयः । ती० २२ कवयः ।

द्विजिणस्यां दिशि वायुकोशाम्बीविहारयोऽभ्यो देवाः । वृ० १ उ० ।

कोसंबिया-कोशाम्बिका-अ० । स्थविराटुत्तरवलिसहामि-
र्गतस्व गणस्व शाकायाम्, कवय० ८ कृण ।

कोसकोष्ठागारकहा-कोषकोष्ठागारकहा-अ० । राजकथाभेदे,
स्थान० । “ रायकहा ’ इत्येवमप्य ।

कोसग-कोषग-पुं० । कोश-स्थायि कः । अयदकोषे, वाच० ।

कोशक-पुं० । अममयकोत्थलप्राये पाषाणादिस्सलनया अय-
माननक्षैरुद्धादी क्षिप्यमाने नखरद्वन्द्वगृहके वा साधूनां च-
मोपकरणे, ध० ३ भाषि० । “ कोसगनदरकल्ला, अंगु-
लीकांसो ” नखनङ्गरूपार्थे गृह्यते, स च पादयोरुद्धके च
प्रक्षिप्यते । वृ० १ उ० । अमु० । स्वभावो, अमु० ।

कोसकार-कोश (प) का-पुं० । कोश (षं) करोति, क-
एवुड् लप० स० । अन्नाद्यावरणकारके, वाच० । तस्य प-
त्ता । उ० । वज्रभेदे, कोषं स्ववेधनं तनुभिः करोति । कृ-अण्
वटकसुधादिकारणे, अमु० । कीउनेदे, वाच० ।

कोशल-कोश (स) ल-पुं० । व० व० । श्रीअज्जपदेवस्व वतु-
दिशतिनेषुषे, तच्छाउत्तने देउनेदे वा । स च देशः साकेत स-
वाध्याप्रतिवक्ष्यार्थेनेषु अन्वततः । कवय० ७ कृण । “ सा-

केयं कोसलागवपुर् कुमुदा य ” सूत्र० १ सु० ५ अ० १ उ० ।
श्र० । स्थान० । प्रजा० । कोकेऽपि-“ कोश (स) सो नाम सुविनः,
स्कोतो जनपदो महाद् । निविधः सरयूतीरे, पशुधात्यसमुत्ति-
माद् ॥ ” कोशलदेशो द्विविधः प्राच्यांश्चरजेदात् । तत्र अयो-
ध्यायुक्तेरास्योश्चकोशलस्यम् । प्राच्यकोशलास्तु पूर्वस्याम् ।
वाच० ।

कोशल-न० । कुशलस्य भावो युवा० अण् । वृकतायाम्, वाच० ।

कोसलग-कोशलक-पुं० । कोशला अयोध्या, तज्जनपदेऽपि को-
शला, तत्सम्बन्धिनः कोशलकाः । म० ७ श्र० ६ उ० । कोशलद-
शादुमवेषु, पि० । कोशलदेशोपपत्त्याम् । कोशलिकेषु भरतादि-
षु, स्थान० ५ श्र० २ उ० । कोशलदेशस्य राजसु, कवय० ६ कृण ।

कोसलपुर-कोशलपुर-न० । अयोध्यायाम्, भाष० १ अ० ।

कोसला-कोश (स) ला-अ० । कुरा (स) वृषा० कल नि०
गुणः । वाच० । अयोध्यायाम्, ती० ११ कवयः । “ अवज्ज्हा
कोसंबिण्या साकयं इक्कायुत्तमी रापपुरि कोसल सिं ” अ-
योध्याया एकार्थिकानि । कवय० जं० । (‘ अवज्ज्हा ’ शब्दे २० जा०
३४ पुष्टे कव्य उक्तः) साकेतप्रतिबद्ध जनपदे च । कोशला
अयोध्या, तज्जनपदेऽपि कोशला । म० ७ श्र० ६ उ० । श्रान् म०
हि० । प्रथ० ।

कोसलातर-कोशलापुर-न० । अयोध्यायाम्, “ कोशलाउते,
नन्दस्व पूया सरिसमतः ॥ ” श्रान् म० हि० ।

कोसलिय-कोशलिक-पुं० । कुराला विनीता अयोध्या, तस्या
अधिपतिस्सत्र प्रजो वा कौशलिकः, अन्ध्यामादित्वादिकृण
प्रत्ययः । श्रान् म० म० । कोशलदेशे प्रजाः कौशलिकः । स० ८३
सम० । कोशलायामयोध्यायो भवः । जं० २ वत्त० । कोशलदेशे
आते, म० २ श्र० ८ उ० । कोशलदेशोपपत्त्यात् श्रीअयमवदे, “ उ-
त्तरेणं अरहा कोसलिय पंचसवाहं उद्धं उच्चत्तरेणं होम्या
स्थानं ५ श्रान् ३ उ० । कुरालाय कर्मणि ह्योते, उद्धं । निज्जावे-
साधनार्थे राजाधिकार्यकरेभ्यो दीयमान उत्कोचं, वाच० ।

कोसल-कौश (स) द्य-न० । कुरालमेव ब्राह्म० पयज् । वृकताया-
म्, वाच० । निपुणत्वे, “ निरणचयं च कोसलं तस्य भिंसवात-
ययं ” संथा० ।

कोसा-कोशा-अ० । स्वनामण्यातायां वेश्यायाम्, यस्या गृहे हा-
द्वा वर्षाण्युपविश्यापि श्रीस्पृहभक्त्यामी न भैयोऽकलितः । कवय०
८ कृण । श्रान् म० हि० । ती० । श्रान् वृ० । (तत्कथा ‘ धूल-
मह’ शब्दे कथयिष्यते)

कोसागार-कोशाकार-पुं० । कमलकोरकालिपु, पञ्चा० ३ विष० ।
विकसितकमलसदृशे, दृश० ।

कोसातग-कोशा (वा) तक-पुं० । कोश (ष) मसति । अत-कुद् ।
कटं चदशालानदे, पटोल्याम्, घोषके, (तद्रे) वाच० । आवा० ।
कोसिय-कौशलिक-न० । कुशिकस्यापत्यम् अष्टय्य । कुजेन वृत्तः

अष्ट्या० उज्ज । कुशिके, तद्रेभ्यो भवः अष्ट्वा । वाच० । कुशिकाऽऽ-
व्यपुष्यप्रभव मनुष्यसन्ताने, तद्वै मूलगोत्रभेदे, स्थान०
७ श्रान् । “ जे कोसिया ते सत्तविहा पणत्ता । तं जहा-ते कोसि-
या ते कवययाने ते सत्तलकायथा ते गोतलकायथा ते पक्किका-
यथा ते अगिष्ठा ते होहिवा ॥ ” कौशिकाः पशुसुकाश्च । स्थान०

७ टा० । बहुलो वलितहस्तौ जमलजातरौ कौशिकगोत्रौ, न० । विशतितमनसश्च गोत्रं कौशिकम् । अ० ३०१० पा० ७० ।
 वृष० । अश्विनैककयोर्गौ, स्वनामभ्याने ब्राह्मणोपाध्याये, मा०
 क० । "अश्विन" शब्दे प्र० ज्ञाने २१५ पृष्ठे कथोक्तः । आ० १० । आ०
 १० । अश्विनकौशिके, तस्य कौशिक इति मुख्यं नाम, अश्व इति
 सीमकोपवाह्य विशेषणम् । आ० २० ह्रि० । आ० १० । (अ-
 श्वकोसिय" शब्दे कथा) कोलाकसन्निवेशे जाते ब्रह्मलोकाच्छनु-
 ते मरीचिजिदे ब्राह्मणे, मा० २० प्र० । आ० १० । सिन्धुपुरे-
 ३० नद्यैर्गृहीतस्य वीरप्रणवतो मोक्षके स्नानाभ्यासेऽश्वपुत्रिजि,
 आ० २० ह्रि० । आ० १० । ८० ।

कोसियार-कौशिकार-पुं० । वीरविषये उत्पद्यमाने चीतांशु-
 कः, स्या० ५ टा० ३ उ० । हंसजं सुत्रकारणे, अ० १० । कोश-
 कारके जीवमेवे, पुं० । कौशिकारकोटो हि दिव्योऽनुविष्यन्न
 विष्णुवत्सत्सत्कायं च दत्तं करोति । आ० १० । अ० १० । ६० ।

कोशी-कोशी (वी)-स्त्री० । कुश (कुश) अश्वः, गोरा० उ०, ३,
 अमपाङ्कक्याम, धान्यापन्नभागे च । बा० १० ।

कोशी-स्त्री० । गङ्गासाहजान् सज्जितैः समर्पयति । नदीमेवे, स्त्री०
 ५ टा० ३ उ० । प्रतिमायात्, स्या० ५ टा० ३ उ० । आ० १० । ७० ।

कोसेय-कौशेय-न० । कोश (वा) इत्यित्यङ्कः । कृमिको-
 शादिजाते वस्त्रे, बा० १० । असरित्मुनिगण्ये वस्त्रे, जी० ३
 प्रि० । कौसेयकारोद्भवे वस्त्रे, प्र० ५ पा० ३० ह्रि० ।
 "कोसेज्जो वस्त्रो भवति" । नि० १० । ३ उ० । आ० २० ।
 "दलधरकोसेयं" बलदेवचरम् । इ० १० । कु० १० ।

कोट्टागार-कोष्ठगार-न० । मागस्थः "हुणोः स्तः" । अ० १० ।
 इति पकारान्तस्य उकारस्य लकारान्तः टः । धान्यागारे,
 मा० ४ पा० ।

कोट्ट-कोथ-पुं० । कुयित्वे शतने, म० ३ श० ६ उ० ।

कोष-पुं० । कोषनं कुयति वा येन स कोषः । स्या० ४ टा० १ उ० ।
 (अतुल्यं कोषः 'कसाय' शब्दे अस्मिन्नेव भागे ३६५ पृष्ठे
 उक्तः) कुष घञ् । कोपे, पा० । प्र० १० । वृ० १० । उ० । रोपे,
 स्या० ४ टा० ४ उ० । आ० १० । अकान्तिपरिणतिके, प्र० १०
 २१ ह्रि० । अविचार्य परस्वाम्यो वाऽप्यावहेतौ अन्तर्बहिर्वा
 स्तुक्त्यात्मनि, अ० १ अवि० । उ० । १० । स्वपरात्मनाऽ-
 मोतिलक्षणे, वृ० २ पुं० ५ अ० । कोषमोहनीयोद्ययसपाथे
 जीवस्य परिणतिविशेषः, स्या० ४ टा० ३ उ० । जातिकुलक-
 लोपादिसमुद्ये, आ० १० । पुं० ३ म० ४ उ० । कृत्याकृत्यविशेषो
 न्यूलके प्रयत्ननामकं चित्तधर्मः, आ० २१ ह्रि० ।

कोषनिकोपः-तत्र कोषो नामादिदेशव्युत्पत्त्यकारः । नामस्यापने
 कुक्षे, नोभागमतो हृदयराम्यशरीरस्थितिरिको कर्मकोषः ।
 प्राकृतशब्दसामान्यापेक्षया कर्मकारकोषः रजककोषो नीलिको-
 षकोष इति दृष्टते । नोभागमतो भावकोषः कोषोद्ययव्य । स
 च चतुर्मेदः । उ० च- "अहरेणुपुढविषयव्य-राईसरीसो अ-
 विहरा कोहो" ॥ (२०५०) वि० १० । आ० २० ह्रि० ।

अथ नामादिके कर्मकोषे हृदयराम्यशरीरस्थितिरिके ब्रह्म-
 कोषमाह-

द्विविदो दन्वकोहो, कर्मद्वे य नो य कर्मयमि ।

कर्मद्वे कोहो, तज्जोगा पोगलाऽण्डुया ॥ २६८७ ॥
 नो कर्मदन्वकोहो, नेओ चम्मरानीलिकोहोई ।

जं कोहयेपिजिजं, समुद्वं जावकोहो सो ॥ २६८८ ॥

हृदयशरीरस्थितिरिको ब्रह्मकोषो द्विधा-कर्मदन्वकोषो,
 नो कर्मदन्वकोषः । तत्र योग्याद्योऽनुवितास्तुविधाः पुत्राः
 कर्मदन्वकोषः ॥ २६८७ ॥ नो कर्मदन्वकोषस्तु- (कोहि स्ति)
 प्राकृतशब्दाभिधेय कर्मकारककोषो नीलकोपादिह्येव ।
 भावकोषमाह-यत्कोषचेदनीयं कर्म विपाकतः समुदीर्णसुव्य-
 भागतं तज्जमित्यत्र कोषपरिणामः स जावकोष इति ॥ २६८८ ॥
 वि० १० "ये कोहो" स्या० १ टा० १ उ० ।

द्विविदे कोहो पक्षे । तं जहा-आयपडिपि वेव, परपड-
 डिपि वेव । एवं गेगइयापं जाव वेमापिणायं एवं जाव
 मिच्छादंससुसुखे ॥

(द्विविदे कोहो इत्यादि) आत्मापराधादिहिकापायदर्शनादा-
 त्मनि प्रतिष्ठित आत्मविषयो जात आत्मना वा पराकांक्षादि-
 ना प्रतिष्ठितो जनित आत्मप्रतिष्ठितः, परंपराकोशादिना प्रतिष्ठि-
 त उद्धारितः परस्मिन् वा प्रतिष्ठितो जातः परप्रतिष्ठित इति ।
 (परमिति) यथा सामान्यतो द्विधा कोष वक्तुः, एवं नाराकादीनां
 अनुविंशतेर्षीचं, नवरं पुष्टिधारा । मागसंक्षिप्तानुमुक्तकृपात्मप्र-
 तिष्ठितत्वादिपूर्वमवसंस्कारात् कोषद्वयमवगतमिति । एवं
 मानादीनि मिथ्यात्वान्नि पापस्यानकात्यात्मप्रतिष्ठितविशेष-
 यानि, सामान्यदपूर्वकं अनुविंशतिदृष्टकमेवाभ्येतयानि । अत
 एवाह-(एवं जाव मिच्छादंससुसुखे) । पत्तया च माना-
 दीनस्त्विकल्पजातपरजनितावान्यां स्वात्मवर्षिपरात्मवर्षि-
 त्वाद्यां वा स्वपरप्रतिष्ठितत्वमवसंयम्, एते पापस्याभिता-
 स्तयप्रतिष्ठितत्वादिभेदाः सप्तपञ्चकाः 'कसाय' शब्दे अस्मि-
 न्नेव भागे ३६५ पृष्ठे उक्ताः)

राजयः-

चचारि राईमो पक्षता । तं जहा-पव्वपराई पुढविराई बा-
 बुयराई उदगराई । पव्वमेव चउन्निदे कोहो पक्षते । तं जहा-
 पव्वपराईसमाणे पुढविराईसमाणे बाबुयराईसमाणे उदगरा-
 ईसमाणे । पव्वपराईसमाणे कोहमणुपविडे जीवे कांसे करेड,
 गेरइएमु उववज्जइ, पुढविराईसमाणे कोहमणुपविडे जीवे
 कांसे करेड, निरिक्खनापिणएमु उववज्जइ, बाबुयराईसमाणे
 कोहं आणुपविडे जीवे कांसे करेड, माणुस्सेमु उववज्जइ,
 उदगराईसमाणे कोहमाणुपविडे समाणे जीवे कांसे करेड,
 देवेसु उववज्जइ ।

अस्य व्यायमसिस्मन्धः-पूर्वं चारित्र्यमुक्तं तत्प्रतिबन्धककर्म को-
 षादिभावः इति कोषव्यवधानरूपणापेक्षमुच्यते-तदेवं संबन्ध-
 स्यास्य दृष्टान्तभूतादिसुव्यवस्था राज्ञी रेखा, शेषं कोषव्या-
 यनान् मायादिबद्ध मायादिप्रकरणान्मायाव्यक्तकोषाधिकारो वि-
 चित्रत्वास्तुतः । द्वितीयं च सुगममेव । अयञ्च कोषो भाववि-
 शेष इति । भावप्रकृत्याय दृष्टान्तद्वयव्यवहारः (चतुर्ती-
 त्यादि) प्रसिद्धं किन्तु कर्मो यत्र प्रविष्टः पादादिना कटुं श-
 क्यते, कहेन वा शक्यते, चउन्नं दीपादिलज्जनुदयः पादादि-

लेपकारी कईमविशेष पय, बालुका प्रतीता, सा नु ज्ञानाधिज-
ज्ञायेते पादादेरप्येतेष प्रत्येकानपैतीत्यलपेक्षकारिणी, शैलास्तु
पावाद्याः स्वरूपकपाः, ते पावाद्याः स्वरूपेनैव किञ्चित् पुनःकु-
त्वाद्यन्ति, न तु तथाविधं लेपमुपजनयन्ति । स्था० ४ ग०
३ उ० । आवा० ।

जलरेणुपुटविपण्वय-रास्रसिरो चट्वाचिरो कोहो ।

इह राजिशब्दः सहराशब्दश्च प्रत्येकं संबध्यते, ततो अलराजिल-
हारास्तावत्संयतनः कोधः । यथा यद्यप्यादिभिर्ज्ञेयमेव राजी रे-
जा क्रियमाणा क्षीग्रमेव निवर्त्तते, तथा वाः कथमप्युत्वं प्राप्नो-
ऽपि सत्वरमेव व्यावर्त्तते, स संयतनकोधोऽभिधीयते, रेणुरा-
जिलसह्यः प्रत्याख्यानावरणः कोधः । अयं हि संयतनकोधापे-
क्षया तीव्रत्वादेस्तुमप्याविहितरेखाविरचय निवर्त्तते इति भावः ।
पृथिवीराजिलसह्यश्च प्रत्याख्यानावरणः, यथा स्फुटितपृथिवी-
संबन्धिनी राजी कचवरादिभिः पूरिता कचतापनीयते, एवमे-
वोऽपि प्रत्याख्यानावरणपेक्षया कचन विनिवर्त्तते इति भावः ।
विद्वलितपर्वतराजीसह्यः पुनरन्तानुबन्धी कोधः, कथमपि
निवर्त्तयितुमशक्य इत्यर्थः । उक्तमनुर्विधः कोधः । कर्म० १
कर्म० । “कोहो कोधे रोसे दासे अरमासंजलये कलहे चन्द्रिके
अंजये विवाय ” इति वृथा नामानि कोधकथावत्यस्य शेषमाह-
नीयकमेति श्रुतमेवन्ति । स० ५२ सप्त० । आ० ३० । आ०
५० । (कोधे बह्महरणम् ‘अमर्गि’ शब्दे)

कोहं असमं कुवेजा, धारेजा पियमपियं ।

कोधमसत्यं कुर्यात् पुनर्भिर्निर्मितः कदाचित् सकोधः स्या-
त्पादाधि कोधं विफटं कुर्यात् अग्रिमपि शुरुचनं प्रियमिव
आत्मनो (शिमिव स्वमनसि धारयेत् । १४) अथ कोधस्य असत्य-
करणे उदाहरणम् । यथा—कस्याचित् कुलपुत्रस्य स्त्राता वैरिणा
व्यापादिता, अन्यदा कुलपुत्रो जन्या प्रस्थिता-पुत्रः । त्वद्विप्राप-
तुक्तं वैरितं धातय । ततः स वैरीतेन कुलपुत्रेण शीघ्रं निजबलात्
जीवप्राहं पुह्वा जनीसमीपे आनीतः माणितम् । अरे । धातु-
धातक ! अनेन अङ्गेन त्वामहं क्व हिमि ? तेनापि उग्रमितं प्रक-
र्यं दृष्ट्वा जयनीतेन माणितम्—यत्र शरणगता न हन्यन्ते यतः
कः भुवा कुलपुत्रेण जनीसुखमवलोकितम् । जनन्या च सत्यम-
बलमय उत्पन्नकणया प्रणितम्—दे पुत्र । शरणगता न हन्यन्ते ।
यतः—“सखागयायं विस्सं—मियाय पुरयाणा वसलपणां ।
रोगी अङ्गुमगमं, सपुुरेसा मेव परहरति ” ॥५॥ तेन कुलपुत्रेण
प्रणितम्—कथं रोधं सफलं करोमि । जनन्या उक्तम् वास ! लक्ष-
म न रोधाः सफलं कियते । जननीबलनाद स तेन कुलः । तयो-
श्चरणेपु पतिता काममियात्वा धारपार्थं स गतः । एवं कोधमस-
त्यं कुर्यात् । इति कुलपुत्रस्य कथा । उ० ३० । १ अ० ।

“कोहो अणीहकरो, उन्नेयकरो व सुगमनिहल्लो ।

वेरपुण्वेचजल्लो, जल्लो वरमुण्वगणवयसस ॥ ८५॥

कोहंथा निहन्ती, पुच्छं मिच्छं गुहं कल्लं च ।

अण्वं जण्णि अण्णि पि, निमिषणा किंच न कुण्णति ? ॥ ८६ ॥

कोहन्ती पञ्जसिन्धो, न केवलं दहति मण्णो दहं ।

सखाविहं य परपि ह्रु, वहरव परमवर्षणासाय ॥ ८६ ॥

ता कोहमहाजल्लो, विज्जपियव्वो कामाज्जेण सया ।

न कारवद्वर्णं संख्या—संख्याताः कारणकुचः ।

कारयेथि न कुण्यन्ति, ये ते अगति पञ्जाः ॥ सहा० १ प्रस्त० ।

कोचकथायमुदावधितुमाह—

जे कोहणे होइ जगद्विज्जसि,

विओसियं जे उ ठदीरएजा ॥

अंधे व से दंदपहं गहाय,

अविओसिय वासति पावकम्मी ॥ ९ ॥

यो ह्यविहितकथायविपाकः प्रकृत्यैव कोधनो भवति, तथा जग-
द्वैषमापी यत्न भवति । अगत्याप्यं जगद्वैषं ये यथा व्यवस्थि-
ताः पदार्थास्तानामावृत्तिं शीघ्रमस्य जगद्वैषनापी तद्यथा—
आक्षणं ‘होमं’ इति ह्युक्त्या वयिञ्चं ‘किराटं’ इति, शूद्रक
‘आमीरं’ इति, श्वपाकं ‘आएनालं’ इत्यादि । तथा काणं काण-
मिति, तथा कर्मं कुलं बहजमिम्यादि, तथा कुष्ठिनं कयिष्ठाभि-
त्यादि । यो यस्व दौषस्तं तेन अत्र परं कुर्यात् यो स जगद्वै-
षमापी । यदि वा अत्रावैषमापी यथैषावृत्ततायां अत्रो भवति
तथैवाविद्यमानमप्ययं भावते तच्छब्दोक्तम्, येन केनापि कारणा-
ऽसद्वैषावृत्ततायास्तनो अयमिच्छतात्यर्थः । (विओसियं ति)
विविधमवसितं पर्ववसितमुपशान्तं ब्रह्मं कलहं यः पुनरप्युद्दि-
रयेत् । एतद्वक्तं प्रवर्त्तते—कलहकारिभिर्मित्याहुष्कतादिना प-
रस्परं क्रामितमपि तद्वृत्त्याधेन पुनरपि तेषां क्रोधादयो भव-
न्ति । सामंतमतांशिकापं दृश्यति—यथा ह्यन्यथमुर्विकलां द-
धपद्वं गां दृष्टवर्गं प्रमुक्तोऽज्जलं वृष्टोत्वाऽऽश्रित्य ब्रह्म न स-
म्यक्कांक्षितया धृष्ट्यत् कष्टकथापदादिभिः पीड्यते, एवम-
सावधि कंबलं लिङ्गधार्थमुपशान्तकोधः केशशाम्भधिकरणो-
द्दीपकः, तथा (अविओसिय सि) अनुपशान्तद्वयः पापमनायं
कर्मोद्युगं यस्यासौ पापकर्मो धृष्ट्यत्, चतुर्गतिं संसारे या-
तनास्थानगतः पौनपुन्येन पीड्यते इति ॥५॥ सूत्र० १ श्रु० ३
अ० “अथि कोहं व माणे वा, एवं सत्तं निवेसय । अथि कोहं
व माणे वा, एवं सत्तं निवेसय ” ॥ २० ॥ इति कोधोत्पत्तिः । ‘अथि-
वाय’ शब्दे २० भागे ५२१ पृष्ठे वक्ता) “विगिच कांढं अविचपमा-
ण ” कारणेऽकारणे वार्थकृपाभ्यवसायः कोधः, तं त्यज, तस्य
च कार्यं कर्मणं तत्प्रतिषेधं दृश्यं यविकर्मणः । सूत्र० १
श्रु० ४ अ० १ उ० । “ लोमी पश्येकनप्राति, कामिर्मी कामु-
कस्तथा । प्रमत्तं परयेदोयमोक्षो, न किञ्चित् कुधाऽऽकुलः ”
॥ १ ॥ उ० ८ अ० । कोधपरिणामजनकं (मोहनीयं)
कर्मणि, स० १२ श्रु० ४ उ० ।

कोहंरु—कोहृङ्क—पुं० । पक्षिमेदे, शौ० । (अनतानुबन्धादि
वतुषो कोधः ‘कसाय’ शब्दे अस्मिन्नेव भागे ३३५ पृष्ठे उक्तः)

कोहंजाण—कोपध्यान—न० । क्लृप्ताहुकुर्यात्कलकपात्रकन-
मुचिश्चिक्लृप्तिभूतीनामिव कोधाध्यवसिते ध्याने, आनु० ।

कोहंरु—कृष्णाएद—पुं० । रत्नप्रमाया उपरि योजनपते स्थान-
वति अग्रकल्प्यादिषु सप्तमे व्यन्तरनिकाये, प्र० १० ए५ द्वार । पुष्प-
फलं, अनु० । सौधमेकद्वये स्वनामक्याते विमाने, ती० १६ कल्प ।
कोहंनिदेव—कृष्णादिद्वे—पुं० । सोमभृदाम्नायां अस्मिन्का-
याः कृष्णादे कल्पे द्वैतवीत्येव जीवे, ती० ।

तत्कल्प इत्यर्थः—

“ सिरिउज्जयंतगिरि/सिहर—सेहर पणमिऊय नेमिजिणं ।

कोहंदिषकणं, सिहरिमि बुडोपएसाओ ॥ १ ॥

अथि सुराद्विसय धयकणयसंपन्नजनसमिकं कोदीनारं

नाम नदरं, तस्य सोमो नाम रिकिसिम्यो उक्कमपरावणो य मागमपारगो बंभणो बुध्या । तस्स घरण्णी अंबिणो नाम महवध-
सीत्तासंकारपूस्मिसरीरा आसि । तस्सि विसयसुहमपुमव-
तामं वण्णया कुवे पुत्ता । पढमो सिद्धो, बीसो बुद्धि । अण्णया
समागवाय । पिअरपक्कं महुत्तसोमं निमित्तिआ बंजया सिद्ध-
दियं कथं वि ते वेअमुआरंति, कथं वि आढवति पिन्दुप-
माणं, कथं वि होमं करंति, वरसंयुवं च, संपादिआ सासिवांसि-
जंयपक्ककमेअण्ण। नमंरपमुद्दा, जंरएण्ण अथि नीएअसासु-
आ एहायं कावं पयद्दा, तस्मि अवसरं एगो साहु मासांयवास-
परेणं एममि घरे सिक्कट्टा संपयों, तं पालहसा हरिसजराणि-
ज्जरतुलहसंगी वडिआ अंबिणी, पदिलाभिमो तीए मुणिवरो
अभियवहुमाणपुवं अट्ठापयिषेणं जत्तपाणेहि जाव गहिअ-
मिअसो साहु वडिअो ताव साहुआ वि एदाऊण रसवंडा-
खमागवा, तं पिच्छर पढमसिंहं, तमो तोए कुविआए पुत्ता बहुआ ।
तीए अट्टिये कुले अंबादिआ साअज्ज । जहा-पाव । किमअं
तय कं १, अज वि कुलेदेवया न पूअसा, अज वि न जूंआवि-
अ विअ, अज वि न अरियाह पिआरं, अण्णसिद्धो तय किम-
अं साहुणो दिआ, तमो तीए अंबिओ सव्यो वि वरगरो सोम-
अहस्स, तेण कट्टेण अण्णअंरिअ नि निअकालिआ गिहाओ ।
सा पढिमवहुसिआ सिद्धं करंमुलीए परिआ बुद्धं च कडीए
चमाविआ चलिआ नयराओ वहि, यंय तिसाभिभूणहि
हारपहि जंमं मणिआ जाव सा अंतुअजपुणसोमणा
संयुत्ता ताव पुरओ ठिअं सुक्कसरोवरं तस्स अण्णअयेयं
सोहमाहप्पेणं तक्कणं जअपुरिअं जावं, पाह्सा दो वि
सीअलं नीरं । तमो वुट्ठियहि मोअयं मणिआ वाअ-
रहि, पुरओ ठिआ सुक्कसहारतक, तक्कणं फलिओ, दिआरं
फलार्हं । अंबिणीय तस्सि जाव ते मुत्था जाव साहु
अट्टयाए बीसमह ताव अं जायं तं निअमेह-तीए वालवार्ह
पढमं जमाविआ तस्सि ज्जुपुवरं पत्तलीओ तीए जारहि वडिअ-
आउ आरिअ, तमो साहमाहप्पा कंरिअमणाए सासयंवेव-
याए सांयववालककोअयकवाओ कयाओ अमअन्विहुमिअ-
कएणा भूमीए पडिआ । ते मुत्तिआरं संपाअरार्हं, अग्गिसिहा य
सिहरेसु तदेव हांसआए अमअन्नुअंअं सासय दट्टण निवेअं
सांयविण्णस्स-सिद्धं च जहा वण्णं सुलक्कयाणिआ पअक्कया य
एसा बहु ता पक्कणेहि एअं कुअहरंति, जणणीपेरिओ पच्चा-
तावाअलअंअंतमागसो गयो बहुअं वारिअं सोममद्दो, तीए पि-
उओ आगअंअंतं दिअअरं निअवरं दट्टण दिसाओ पओअआ-
ओ, दिउओ अण्णओ ममओ कुअओ, तमो जिअवरं मणे अणु-
सरिऊण सुपसदायं अण्णमंवीतीए अण्णया कुअमि कंपाविओ, सु-
हअक्कसणैण पाणे चउऊण वण्णया कोहंरविमाणे सोहअमकण-
दिउे वअरहि जोमणेहि अंबिआ देवी नाम महिहिआ देवी, विमा-
णनामेणे कोहंरि वि अज्ज । सोमहेअ वि तीसे महसहरेए
कुवे परयं दणं अण्णया तयेव कंपाविओ, सो अरिऊण तयेव
आओ देवी, अग्गिअग्गिअमकमुण्णया सिहकवं विअविसा ती-
से वेव वारयं जाओ । अये अणंति-अंबिणी देवयसिहरिओ
अण्णयं कंपाविआ तपिउओ सोमज्जो वि तदेव मओ, सेलं
तदेव । सा य मगवरं चअमुआ दाहिणसुअं अंबुलं वि पासं
च थारेइ, थामहयेसु पुल पुलं अंकुलं च थारेइ, उअसकण्ण-
सवणं च वयं समुअहइ सरीरे, सिरिनेमिआहस्स सासयदेव-
य ति निअसइ देवयगिसिहरे मउलकुंअंअमुआहहारयणे-

कंकेणनेअरार्हं सव्येणीणामअण्णयण्णया पूरेअ सममहिहीणमा-
णाहरेहि विअरेइ विअसंघायं, तीए अंतमंरुलाईसि आराह-
इसा थं अंबिआणं हीसंति अणेगकवाओ रिक्किअिओ, न
पहवति भूतिपायासाहणीविसमग्गाह, संपजंति पुत्तकलस-
मिअधणचकरउअसिअंओ सि । अंबिआमंता इअ-
“वयवीअमकुलकुअजअ-इरिहयअंअंतपेआरं ।
पण्णयिआयाअसिओ, अंबिअवेवीए अअ मने ॥ १ ॥
युअयुअवेविसंयु-अियासअंअसुतलितोअंअंयसर ॥
अहंसीअकुलकअज्जओ-सिरिआयावं पए।मपयं ॥ २ ॥
वायुअकवेति लोअं, पाससिणीहाउ तअअवनस्सा ।
कूइअअंबियाए, नमु थि आराहणामंतो” ॥ ३ ॥
एवं अंते वि अंबादेवीमंता अण्णरक्काविसया सुअमणा
जुग्गा मगअंआ इअ ओअण य बहवो विअंति, ते अ तहामं-
लाणि अअकंअंतमणिअंय मंयविअरअयणं ति मुअमुहाओ
मायव्याणि ।

“ एयं अंबियदेवी-कणं अवि अण्णविसवित्तिणं ।
वायंतसुअंताणं, पुअंअंत सममहिआ अया” ॥ १ ॥ ०५६ कएय ।
कोहंरिआ-कूआएदी-अंओ । पुण्णकएयाव, आ० म० म० ।

कोहंरि-कूआएदी-अंओ । ईवहुआअयेअवस्याः । गौर० की० ।
“ अंतकूआएदीपूरीअकपूरस्सुलताम्बलगुहवीसुव्ये” ॥ १ ॥
१२४ । इनि अकारय ओकारः । “ कोहंरि, कोहली ” । मा० १
पाद । नीयथिअदे, कर्करी, दुर्गायाम, दुर्गायाः कूआएअरवलि-
मियत्वा च तथात्वम् । वाय० ।

कोहंकूह-क्रोधकाहूति-अंओ । क्रोधकएहाव, यो० ।

तस्या लिङ्गम् -

सत्येतरदोषश्रुति-जावादन्तर्बहिश्च यत् स्फुरणम् ।

अविचार्ये कार्यतत्त्वं, तत्त्विह क्रोधकाहूतिः ॥ १३ ॥

(सत्यव्यादि) सत्येतरदोषश्रुतिजावाद्यन्तर्बहिश्चाप्यन्तरपरि-
णाममाश्रित्यान्तर्बहिर्गता अप्रसन्नतायाकारद्वारेण बहिश्च यत्
स्फुरणं वा बुद्धिचलनं वा अविचार्यानांकोष्य कार्य-
न्तवं कार्यपरमाथं तत्त्विह लक्षणं क्रोधकाहूतिः क्रोधकाहूतिः ॥
०५६ विव० ।

कोहंकूआय-क्रोधकआय-पुं० । कोपात्मके प्रथमकआयं, ग्रह०
१४ पद । स० ।

कोहंकूपरियाइपीसण-क्रोधकातरिकादिपीषण-वि० । को-
अग्रहणात् आनो यहीतः, कातरिका माया, तद्ग्रहणात् ला-
ओ यहीतः । आदिग्रहणात् अजेयमोहनीयपीतग्रहः, तस्पीषणं
तदपनेतारः । विगतमोहनायकमीशेयु, “ वीरया बीरा समुत्ति-
या कोहकायतरियाइपीसणा” ॥ सूत्र० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

कोहकिरिया-क्रोधक्रिया-अंओ । कोधाभिर्ते क्रियोभेदं, यथा-
ऽऽग्रमा कुप्पति परवत् क्रोधमुपादयति । आ० अ० ४ अ० ४ ।
कोहंकिजाम-कोधकूप-पुं० । कोधकूपरियास, ग्र० ७
श० १ उ० ।

कोहण-क्रोधत-ज० । कोधकरणशीले, उअ० २७ अ० । रोवि-
णि, सूत्र० १ अ० १३ अ० । नवमाऽसमाधिस्थानं प्रातः क्रोधतः ।
स च सकृत्कुओऽन्यत्तकुओ भवति । स० २० स० १ दशा० ।

आव० । आ० ५० । " कोहं परिचायह से शिमंथे यो कोहं ये
सिया " इत्यादि मृगवादादिरतेद्वितीया भावना । आवा० २
५० ३ ५० ।

कोहणिग्रह-क्रोधनिग्रह-पुं० । क्रोध कोपे, क्रोधनं क्रोधः । निग्रह-
णं निग्रहः । तितिक्षात्मकं चरणभेदे, शोच० । प्रव० ।

कोहणिरौह-क्रोधनिरोध-पुं० । क्रमायाम्, "अमं चि वा तिति-
कचं चि वा कोहणिरौहं चि वा पगड्ढा ।" आ० ५० ४ ५० ।

कोहणिसिय-क्रोधनिश्रित-न० । कोपे निमित्तं कोपानिभूतम् ।
कोपाभित्तं वृथाप्राप्त्यर्थं, तच्च यथा कोपाभिभूतोऽस्मात्समपि
दासमनियन्त इति । स्या० १० ज० । कोपे च माने च
सूचकभेदे, स्या० १ ज० ४ उ० ।

कोहदंसि (य)-क्रोधदंशिन-त्रि० । कोधस्य स्वकृपतो वेत्त-
रि, 'जे कोहदंसी से मानदंसी ।' यो हि कोपे च स्वकृपतो वेत्त्यनर्थ-
परित्यागकृपत्वात् ज्ञानस्य परिहरति च समानमपि पश्यति
परिहरति चेति, यद्वा यः कोपे पश्यत्याचरति समानमपि प-
श्यति मानाभातो भवतीत्यर्थः । आवा० १ पु० ३ ५० ४ ५० ।

कोहपसिर्लक्ष-क्रोधमतिर्लक्ष-त्रि० । कोपं प्रति बह्व-
निरोधनोद्यमप्रसक्तिकलीकरणेन प्रतिलक्षितः । क्रोधनिरोध-
ति, स्या० १ ज० १ उ० ।

कोहपिद-क्रोधपिद-पुं० । कोपः कोपस्तत्कृतः पिदः को-
पपिदः । प्रव० ६५ द्वार । विद्यातपःप्रभावरूपेण राजपूजादि-
व्यापनं क्रोधफलदर्शनं वा भिक्षार्थं कुर्वते ससमे इत्यादिना-
दौषे, य० ३ अ० । पञ्चा० । उच० ।

अस्य सम्भवमाह-

विज्ञा तवपूजायं, रायकुक्षे वा वि बलभयं ।

से नाह उरस्सवसं, जो लण्यह कोहपिदो सो ॥

(से) साधोर्विद्याप्रभायमुच्छाटनमरणादिकं, तपःप्रभायं
शापदानादिकं, राजकुले बह्वर्थात् वा ज्ञाया, यदि वा उरस्यं
बलसहस्रं योचित्वादिक्तं हात्वा यः पियरो लण्यते गृहस्थे-
न दीयते स कोधपिदः ।

अथवा वृथा कोधपिदसंजवभवेन दर्शयति-

अमेसि दिजपाये, जावेतो वा अमसिओ कुये ।

कोहफलमि वि दिडे, जो लग्गह कोहपिदो सो ॥

अभ्येभ्यो ब्राह्मणादिभ्यो दीयमाने याचमानेऽपि साधुर्वैदा न
ज्ञाने तदा अलम्बिमाह सत् कुप्येत्, कुपिते च सति (तस्मात्
साधुः कुपितो ज्ञेयो न जवतीति) यदीयते स कोधपिदः, य-
दि वा तस्मिन्कल्पेन च कोपफलं मरणादिशप फलवति बह्वा
लण्यते स कोधपिदः ।

अथैवादाहरणमाह-

करदुयन्नुचमसह्, अवादि दाहित्य एव वन्तो ।

येरा भोयण तहए, अइस्सणा खामणा दाणे ॥

इस्तकल्पे नगरे कश्चित् ब्राह्मणपुत्रे मृतकजने मासिके दीयमा-
ने कोऽपि साधुः मासकृपणपरिवेसाने भिक्षार्थं प्रविशेत्, इष्टा-
श्च तेन घृतपूरा ब्राह्मणेभ्यो दीयमानाः । सां० ५ साधुः

प्रतिषिद्धो दौवारिकेण, ततः कुपितोऽवादीव- (अवादि दाहित्य
(च) अस्य चायमर्थः-अस्मिन् मासिके वाच्यमाने लण्यं ततो-
ऽन्यस्मिन् मासिके दास्ययेति । एवं अष्टकृपा विगतौ, दैवकृपेण
च तत्रायमानुषं पञ्चमदिनमध्ये मृतं, ततस्तस्य मासिके दीय-
माने भूयः स एव साधुर्मासकृपणपारणे गतः, तथैव च प्रति-
षिद्धो दौवारिकेण, ततो पूर्वोऽपि कुपितोऽवादीव- (अवादि
दाहित्य (च) ततः पुनरपि दैवकृपेण तत्तत्रायमानुषं मृतं, ततस्त-
स्यापि मासिके स एव साधुर्मासकृपणपारणे भिक्षार्थमागतः,
तथैव च प्रतिषिद्धो दौवारिकेण भणति- (अवादि दाहित्य (च)
ततश्च भूया तेन कर्षावरेण दौवारिकेण क्षिप्ततत्पूराभ्यन्तेन वा-
रह्यमित्यं शापा वितीर्णस्ततो हे मानुषे उपगते, संप्रति पृथीया
बला, ततो मासिकमपि मानुषं श्रित्यामिति निजानुकम्पया सर्वोऽ-
पि वृत्तान्तो गृहनायकाय विवेक्षितः, तेन च समागत्य सादरं साधुं
कृमयित्वा घृतपूरणिकं तस्मै यथेष्टं व्यहारि, स कोधपिदः ।
सुत्रं सुगमं, नवरं करदुक्कृतं मृतकभोजनं मासिकादि,
पि० । अत्रात्रामात्रं प्रायश्चित्तम् । जी० १ प्रति० ।

जे निज्जु कोहपिदं तुंज, तुंजंतं वा साइज्ज ॥ ६५ ॥

कोचात् प्रमादात् यः पिदो लण्यते स कोपपिदः ।

जे निज्जु कोहपिदं, तुंजेज सपं तु अहव सातिज्जा ।

सो आणा अणवत्थं, भिच्छकविराहणं पावे ॥ १७० ॥

पूर्ववत् । नि० ५० १३ उ० ।

कोहप-क्रोधमाह-त्रि० । कोचाप्ये वतमानं, " कोहप्यते को
हो समावदेज्जा मोसवयणां ।" आवा० २ ५० ३ ५० ।

कोहमुद-क्रोधमुद-पुं० । कोपे मुदः कोधमुदः । कोचच्छेद-
नामुपद्रवधार्यतां प्राप्ते, स्या० ५ ज० ३ उ० ।

कोहस-कुमुद-न० । "न वा मवृक्ष-लण्य-चतुर्गुण-चतुर्थ-च-
तुर्थचतुर्थांशकुमारकुहोक्षुलोलुखले ।" ॥ १ । १७१ ।

'कोहलं, कोहस्य' औसुष्ये, "तद्वमके कोहसिप" प्रा० १ पा० ।

कोहली-कृष्णादी-स्त्री० । " आत्माप्यायदीगुणीरकूपरस्मृता-
म्बलगुदुक्षीम्वे ।" ॥ १ । १२४ । इति उत आत्वम् । प्रा० १
पा० । "कृष्णाएक्यां प्या लस्तुगदो वा" । १० । २ । ७३ । कृष्णा-
एक्यां वा इत्येतस्य हो भवति, ७३ इत्येतस्य तु वा हो भवति ।

"कोहली, कोहदी" । वृषकल्यादः, प्रा० २ पा० ।

कोहविजय-क्रोधविजय-पुं० । कोधस्य विजयो दुस्तरादिपरि-
भावेनोद्यनिरोधः क्रोधविजयः । कोपनिग्रहे, उच० २९ ५० ।

कोधफलं प्रक्षुब्धकामाह-

कोहविजयेणं जंते । जीवे किं जययइ ? कोहविजयेणं
संति जणयइ, कोहवेपणिजं कम्मं न बंध, पुण्यबन्धं च
निज्जेइ ॥ ६५ ॥

हे भगवन् । कोधविजयेन जीवः किं जनयति ? गुरुराह-हे
शिष्य ! कोधविजयेन जीवः क्षान्तिं जनयति, कोधविजयी क्षान्ति-
मात्रं प्रवति इत्यर्थः । पुनः कोधवेदनीयं न कर्म बध्नाति, कोपो-
दयेन वेद्यते इति कोधवेदनीयं कोधवेदभूतं पुनश्च कर्म मोहनी-
यकमेवो मेवं न बध्नाति, पुण्यबन्धं च कर्म निज्जेरयति । उच० ।

तत्र कोधस्य विजयो दुस्तरादिपरिभावेनोद्यनिरोधः कोध-

विजयः, तेन कोषेन कोषाभ्यवसायेन वेद्यत इति कोषवेदनीयः, तस्मिन्पुनर्पुनरुक्तकर्म न वज्ज्याति । " जं वेद्यति तं बंधू " इति वचनात्तया पूर्ववत् प्रक्रमात्तदेव निरूपयति, तत एवं विशिष्टजीववीर्याद्यास्ताव । उच्यते २६ अ० ।

कोहविषेण-कोषविषेक-पुं० । कोषत्यागे, कोषव्य ड्रुस्ततादि-परिभाषनेनोदयनिराये, अ० १४ अ० ३ उ० । " एते कोहविषेणे " इत्या० १ डा० १ उ० ।

कोहवेद्यविज्ञ-कोषवेदनीय-न० । कोषेन कोषाभ्यवसायेन वेद्यत इति कोषवेदनीयम् । कोषेन वेद्यमाने कर्मेन्द्रे, उच्यते २७ अ० ।

कोहसंज्ञा-कोषसंज्ञा-स्त्री० । कोषोदयात्तदावेद्यगर्भं प्रकृत्युत्पन्नयनवत्तच्छब्दस्वरूपाविषेणैव संज्ञायते जनयति कोषसंज्ञा । अ० ४ अ० ८ उ० । प्रज्ञा० । संज्ञामेदे, इत्या० १० डा० । आभा० ।

कोहा-कोषा-स्त्री० । कोष-अर्थोद्भाविताव अच् । कोषवत्याय, कोषानुमततायाम्, " से कोहाय माणाय कोहाय आ-सायणाव । " कोषयेति कोषवत्या इति प्राप्ते अर्थोद्भावरूपातिगुणत्वाद् अवस्थयान्तत्वाद् कोषया कोषानुमतता । आ-ब० ३ अ० ।

कोहाइ-कोषादि-पुं० । कोषप्रभृतिकथायै, " कोहाती, आदिसहातो माणया सोमा ज्येयति । " नि० चू० १ उ० ।

कोहाइस्सियमण-कोषादिद्विपितमन्त्र-वि० । कोषलोभादिकथायकल्लितान्तःकरणे प्राणिप्राणग्रहाद्यनिरपेक्षे, पञ्चा० १ वि० ।

कोहाइमाण-कोषादिमान-न० । पुं० । कोष आदिषेणं ते कोषादयः, मीयते परिच्छिद्यतेऽनेनेति मानं स्वतन्त्रजनमन्त्रानुवन्ध्यादिविशेषः कोषादीनां मानं कोषादीनां यो मानो गर्भः कोषकारणः । आभा० १ अ० ३ अ० ३ उ० । कथायमाने, " कोहाइमाणं हन्धियाय धीरे, बोमस्स पासे गिरव् मईतं । तम्हा हि धीरे विरय वहाओ, जिदेअ सोवं कडुभूवगामी ॥ १ ॥ " आभा० १ अ० ३ अ० ३ उ० ।

कोहाइविषेण-कोषादिविवेक-पुं० । कोषाद्ययोऽप्रधास्ता आभा-

स्तेषां विषेकः नरकयातमाद्यथावहेतुत्वात्परित्यागः । कोषादिभावे, इय० १ अ० ।

कोहि-कोषिन्-पुं० । कुम्भतीति कोषी । हेतुमन्तरेणापि कुम्भति कम्भिन्, उच्यते ७ अ० । " कोही समावेदजा । " आभा० ३ अ० । अतु० । कोषकथाविधि, उच्यते १ अ० ३ अ० ।

कोहिह-कोषवत्-वि० । कोषविधि. वृ० १ उ० ।

कोहुप्पत्ति-कोधोत्पत्ति-स्त्री० । कोषजनने, इत्या० ।

दसाहिं ठाणेहिं कोहुप्पत्तिं सिया । तं जहा-मणुआइ मे सइ० जाव गंभाई अबहरिस्सु ॥ १ ॥ अमणुआइ मे सइ० जाव उवहरिस्सु ॥ २ ॥ मणुआइ मे सइ० फरिसरसकवगंभाई अबहरिस्सु ॥ ३ ॥ अमणुआइ मे सइ० फरिसरसकवगंभाई उवहरिस्सु ॥ ४ ॥ मणुआइ मे सइ० फरिसरसकवगंभाई अबहरिस्सु ॥ ५ ॥ अमणुआइ मे सइ० जाव उवहरिस्सु ॥ ६ ॥ मणुआइ मे सइ० जाव गंभाई अबहरिस्सु, अबहरिस्सु, अबहरिस्सु ॥ ७ ॥ अमणुआइ मे सइ० जाव उवहरिस्सु, उवहरिस्सु, उवहरिस्सु ॥ ८ ॥ मणुआइ मे सइ० जाव अबहरिस्सु, अबहरिस्सु, अबहरिस्सु ॥ ९ ॥ उवहरिस्सु उवहरिस्सु ॥ १० ॥ अहं व णं आयरियउववज्जायाणं तम्मं वहायि यं व णं आयरियउववज्जाया मिच्छं वि पक्खिआ ॥

गतार्थे, नवरं स्थानविभागोऽयं, तत्र मनोहायं शब्दादौ न मे अपहृतत्वानित्येवं भावयतः कोधोत्पत्तिः स्यादित्येकमेव मनोहायुपहतत्वानुपगम्यत्वानिह वैकल्यमनवबुधचनयोर्मेविशेषः, प्राकृत-त्वाविति । श्रित्यैव एवं वर्तमाननिर्देशनापि द्वयं भविष्यताऽपि द्वयमित्येवं वद । तथा मनोहायानमपहारतः कालत्रयनिर्देशनसम-म एव मनोहायानमुपहृतोऽयं मनोहायानोहायानमपहारोपहा-रतः कालत्रयनिर्देशन नयमय । (अहं जेयादि) वृक्षमं (मिच्छं ति) वैपरीत्यं विशेषेण प्रतिपन्नो विप्रतिपन्नाविति ॥ अ० १० डा० । (बनुच्छं कोधोत्पत्तिः कलाव) अन्धेऽत्रैव जाये ३६१ पृष्ठे उक्ता)

इति श्रीमत्सोधर्मबृहत्सपागन्धीय-कलिकासर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भारक-जैनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १०००

श्रीविजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजिधानराजे-

न्द्रे ककारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

खकार

ख-ख-खुं०। खकारः स्वयञ्जनवर्णभेदः। कवर्गद्वितीयवर्णे कण्ठ्ये,
कन-धा० ङः। सुखे, खुर्ये, वितर्के, वेदने, मित्रायां, नृपे,
क्षेपे, दिशि, अयसाने, अयवर्गे, परब्रह्मणि, न०। कुले,
दौते, उदरे, कम्बी, कृपणे, मित्र्ये, शान्ते रस्ते, विहगनायक,
क्षेत्रे, पुरे, इन्द्री, वन्तधावने, कुण्डे, संवसे, फुल्ले, एका०
इन्द्रिये, न०। आ० म० प्र०। विज्ञे। कस्मिन्नाकाशम्। आ० ख०
१ अ०। “वज्रंते ये मेहा” प्रा० १ पाद०। लघ्वादिगुणे स्थाने, वाच०।

खअ-खत-खि०। “खः कः कर्षाकषु ङ-औ” । उ० १। ३।
इति प्राकृतसुत्रेण लघ्वे खः। प्रा० २ पाद०। विदारिते, पीडिते,
धर्षिते, कृते, पुं०। विनाशे, वाच०।

खअजलदुस-खयजलधर-खुं०। “खिः कः कश्चिषु ङ-औ” । उ०
१। ३। इति लघ्वे खः। कस्य कः इति अनादावित्यर्थः, जिह्वा-
स्यूतीयाः। प्रत्ययभेदे, प्रा० ४ पाद०।

खइत-खइत-खि०। निर्युक्ते, हा० १ भु० १ अ०। रञ्जिते,
हा० १ भु० १ अ०। अगदिते, औ०। विद्युरिते, आ० प्र०।

खइय-कृ(हा)यिक-खुं०। कृयकर्मणात्मन्यन्तोऽन्धः। कृय एव सा-
धिकः, कृयेषु वा निर्वृतः कृयविकस्तत्कर्माज्ञावफलरूपो विचित्रो
जीवस्य परिणतिविशेषः। जावभेदे परिणतिविशेषे, प्रथ० २२१
श्रारः। आ० प्र०। ल०। उच्य०। कर्म०। कृयाज्ञातः कृयिकोऽ
प्रतिपातिज्ञानदर्शनधारित्रलक्षणः। अप्रतिपातिज्ञानादौ, लुच० १
भु० १३ अ०। अनु०। कृयिको नवप्रकारः केवलज्ञानं, केवलदर्-
शनं, दानादिलब्धयः पञ्च, लभ्यकत्वं चारित्र्यं चेति। लुच० १
भु० २ अ०। कर्म०। “खइत” शब्दार्थः, हा० १ भु० १ द्य०।

कृयिको प्राधा द्विधा। तद्यथा-

से किं तं खइ०। खइय दुविधे पद्यते। तं जहा-खइ० अ,
खयनिपपद्ये अ। से किं तं खइ०। खइय अष्टहङ्ग कम्मपयमी-
णं खइ०णं। मेचं खइ०। से किं तं खयनिपपद्ये। खयनिप-
पद्ये अण्येगविहे पण्यणे। तं जहा-उपएणनाणदंसणके
अरहा जिणे केवली खीणआजिण्णिबोणिण्णालावरणे
खीणसुअण्णालवरणे खीणआंदिण्णालावरणे खीणमणप-
ज्जवण्णालावरणे खीणकेवलण्णालावरणे अण्णालवरणे निराव-
रणे खीणालवरणे णालावरणज्जकम्मविपपद्युके केवलदंसं
सज्जदंसं। खीणनिदे खीणनिहानिदे खीणपयले खीणपय-
लापयले खीणपीणगिके खीणचकुदंसणालवरणे खीणअ-
चकुदंसणालवरणे खीणओहिदंसणालवरणे खीणकेवलदंस-

खालवरणे निरावरणे खीणालवरणे दरिसखालविणज्जकम्म-
विपपद्युके खीणसायवेअण्णिजे खीणअसायवेयणिजे अ-
वेअणे निव्वेअणे खीणवेअणे मुजासुजवेअण्णिज्ज-
विपपद्युके खीणकोहे० जाव खीणहोहे खीणपेजे खीणदोसे
खीणदंसणमोहणिजे खीणचरिचमोहणिजे अमोहे नि-
म्मोहे खीणमोहे मोहणिज्जकम्मविपपद्युके खीणगेरइआउए
खीणतिरिक्खजाणिआउए खीणमण्णस्साउए खीणदेवाउए
अण्णालए निराउए खीणालए आउकम्मविपपद्युके गइजा-
इसरीरंगोवंगवंधणसंघायणसंघयणसंठाए अण्णगेवोदिर्विदि-
संघायविपपद्युके खीणसुजनामे खीणअमुभनामे अण्णामे
निणामे खीणनामे सुभासुभणामकम्मविपपद्युके खीणलभ-
गोए खीणणीअगोए अगोए निगोए खीणगोए उवनी-
चगांतकम्मविपपद्युके खीणदाणंतराए खीणहाजंतराए
खीणभोगंतराए खीणलभभोगंतराए खीणवीरियंतराए
अणंतराए गिरंतराए खीणंतराए अणंतरायकम्मविपपद्युके
सिक्खे बुद्धे सुत्ते परिणिच्छुए अंतगमे सज्जदुक्खलपरीणे,
सेचं खयनिपपद्ये, सेचं खइ०॥

(से किं तमित्यादि) एषाऽपि द्विधा लयनक्षिप्यस्य। तत्र
“अएणं” अत्र लुमिति पूर्ववत्। खयाऽपि ज्ञानावरणादिक-
मैप्रकुनीनां सोत्तरभेदाणां सर्वेषांऽप्यमलक्षणः। स च स्वायं-
कटप्रत्यय कृयिकः, लयनक्षिप्यस्तु तत्फलरूपः, तत्र च स-
र्वेष्वपि कर्मस्तु सर्वेषां कृयेषु विषयः पदार्थाः सज्जवति, त-
त्क्रमेण दिदर्शयिषु ज्ञानावरणकृये तावदेवं जगति। तानाह-
(उच्यते) अण्णालखइसलेत्यादि) उच्यते इत्यादिनापगमनादर्शय-
त्तप्रभावसकलतदावरणापगमाद्विज्यते ज्ञानदर्शनं धरति यः
स तथा। अरहा अविद्यमानरहस्यो, नास्य गोप्यं किञ्चिद-
स्तीति प्रावः। आवरणशब्दोत्पत्तिः, केवलं संपूर्णं ज्ञान-
मस्यास्तीति केवली, कृीणमात्रनिबोधकं ज्ञानावरणं यस्य स
तथा। एवं तेषं यावत् कृीणकेवलज्ञानावरणम्। अविद्यमान-
मावरणं यस्य स विशुद्धानन्तरभेदास्तिज्ञानावरणः, तथा
निर्गत आगन्तुकादिव्यावरणात्प्रादुर्भावोद्दिष्टाशिवदेवं निराव-
रणः। तथा कृीणप्रकाशेनापुनर्भोजनया आवरणप्रस्येत्यपकृतम-
मावरणजात्यमणिवत् कृीणालवरः। निगमयथाह-ज्ञानावरणवीयेन
कर्मणा विविधमनैकेः प्रकारैः प्रकर्षेण मुक्तो ज्ञानावरणीय-
कर्मविप्रमुक्तः। एकार्थकानि वा पलायनमावरणादिवर्तानि, अ-
न्यथा वा नयप्रतज्जेन सुत्रिया भेदा वाच्याः। तदेवमेतानि ज्ञा-
नावरणीयार्थकानि नामानुयाकानि। अथ दर्शनावरणं यक्यापिज्ञा-
सि तावप्याह-केवलं कृीणालवरणेन दर्शनेन पश्यतीति केवल-
दर्शः, दर्शनावरणत्वादेव सत्त्वं पश्यतीति सर्वदर्शीत्येवं निग्रा-
पञ्चकदर्शनावरणवतुक्तकृयसंमयीयपरावर्थापि नामान्यत्र पु-
नोक्तानुसारेण व्युत्पादनीयानि, नचं निद्रापञ्चकस्वरूपक्यापिज्ञा-
“सुहृदमिबोहो निहा, दुहृदमिबोहो व निहनिहा व।
पयला हाह ठिक्खसा, पयलापयला व णंकममो॥ १॥
अस्संकिण्डकम्मा-खुयेयथे होह थिण्णिगिणीं।
अहनिहादि ण क्खितिय, वापएप्साहखीणव” ॥ १॥
अपरं ज्ञानावरणादिशब्दाः पूर्वज्ञानावरणाज्ञापेक्षाः प्रवृत्ताः,

अथ नृ दशमावधारप्रयोगेष्वा इति विशेषः। वेदनीयं हि प्राजा-
तृत्पुत्रादयः सातम्, अग्नीयुष्पादयः त्वसातम् । तत्पुत्राणां सातु
कीक्षासातमाग्नीवाद्यः शब्दाः कुत्रोच्यन्ते। नवरमाग्नी वेदना
ह्रितः, स च अथ दशमोऽप्यवेदनाऽप्युच्यते । तथाः प्राह-निर्वेद-
नोपगतः सर्ववेदना, स च पुनः काष्ठात्तराज्राविषेदोऽपि स्यादित्य-
क्षाह-कीणवेदनाऽपुनर्जातिवेदना। निगमस्य चाह-(सुमासुअवेध-
विगमश्चैव निगमस्य च)। मोहनीयं हि प्राजा-सम्यकुमिधमिध्या-
तत्वेनैवा । चारित्रमोहनीयं च हि प्राजा-क्षोधाधिक्यवादाद्याविरो-
कायमेवाह । तत एतत्कथञ्चनजीवति सुप्रक्षिप्तानि कीणका-
न्तिनि विनामि। सुभाषान्यथ, नवरं मायासीं प्रेम, काष्ठात्तरा-
नु द्वेषः तथा आहोऽपगतमोहनीयकर्मम्, स च व्यावहारिकैरुप-
मोहोदयोऽपि निर्दिश्यते । अत आह-निर्गतो माहोऽस्मिदह, स
च पुनः काष्ठात्तराज्राविषोहोदयोऽपि स्यात्पुनरागतमोहदहदह-
वच्छेदात्तन्माह-कीणमोहोदयोऽपि स्यात्पुनर्जातिवैद्यः इत्यर्थः । निगम-
यति-मोहनीयकर्मविममुक्त इति । मात्माद्यापुष्कमेवेनायुष्क-
मुदा । तत्कथयत्यनुवृत्तानि च नामानि सुप्रामाणि, नवरमाविशमा-
नाः कथं आयापुष्कस्तत्प्रजाविशमयमिदं स्यादह उक्तम् अ-
निरायुष्कः । स च यैलेशी यतः क्षिप्रयतिः तद्विनामिपुष्पोऽप्यु-
पचारतः स्यादह उक्तम्-कीणायुरिति । आयुःकर्मविममुक्त इति
निगमन्, मायकर्मसाधनम् शुभायुजमेवतं ह्रिषिच, विशेष-
तस्तम् गतिजातिशरीराशुप्राक्पाङ्क्तिमेवाह चिन्तव्यारिगुद्वेदाः
स्थानात्तरादवेधनाः, तमेह तत्सुपनामनि क्रियाति नामानि ।
अनिघते- (पञ्चाशत्सरीरेखादि) इह प्रकाशानशब्दो य-
थासंभवं द्रष्टव्यः, तत्तत्र नारकादिगतिचतुष्टयेतुतुनं गति-
नाम, एकं द्विगयतिपञ्चककारणं जातिगम, औदारिकादिशरी-
रव्यवहारमपनं सरीरानां, औदारिकवैक्यादाहरकादि-
त्रयाक्षोपाङ्क्तिर्बुद्धिकारणमक्षोपाङ्गनाम, काष्ठादीनां तासादिद्र-
व्यादिन शरीरव्यञ्जकपुस्तकानां परस्परं बन्धेऽतुः बन्धनानाम, ते-
षां यत् पुस्तकानां परस्परबन्धनार्थमयः। अथानिनालक्षणसं-
घातकारणं काष्ठसिक्किकुटुपायविधमन्वेह इव संघातनाम,
कपादादीनां लोहपट्टादिनिर्वादारिकाशरीरास्थिपरस्परबन्धवि-
शेषनिम्नपनं संघननमिति । एतच्च बन्धनादिपद्मत्रयं कविचाच
मास्तेरे न इदयति इति । वोस्मिस्तनुः शरीरमिति पयो-
या । अनेकाक्षं नाना मयेवु तासां आभात तन्मेनेव ब-
न्धे जययन्ताऽप्यौदारिकतजसकर्मलक्षणानां तित्त्वां
नामकवोच्यः, तासां कुर्वं पटलं, तदेव पटलं यथायत्कपातना-
लक्ष्णतोऽनेकवैक्यवृत्तसंघनाः, गत्यादीनां च द्वये गतिजाति-
शरीराङ्गापुष्कलानसंघनानेकोविद्वृत्तसंघातास्तीतिमुक्तो य-
स्य तथा । प्राकनेन शरीराण्येन शरीराणां निबन्धनं नाम क-
र्मगृहीतं, कोविद्वृत्तपद्मेनेन तु तत्कार्यं तून्शरीराणामिव ब्रह्म-
कृतिविशेषः। कीलमपगतं तथैकग्रहसुमगलसुवद्वेदवपश-
मितीवर्धकं शुभं नाम यद्य स तथा, कीलमपगतं नरकजग-
शुभतुऽनेतुः स्वकावेधायोपांश्वीतीविकमबुधं नाम यद्य स
तथा । अनामनिर्नामकीलानामादिशब्दास्तु पुंयं कानुसारेण मा-
वकीयाः । गुणायुजनामविममुक्त इति निगमन्म् । गोत्रं हि प्रा-
जैर्गोत्रं, नारीयैर्गं । तत्तत्तत्कथयसम्बन्धिं कीणयोप्रादिना
मायुक्तानुसारेणः शुभावेधमन्वेधं दानान्तराज्राविमेवाह-
तारयं पञ्चधा, तत्सत्यनिष्पन्नानि च कीणश्वाभान्तराज्रादिनामा
विषमापथेयः । तद्वचमेकं प्रकृतिसत्यनिष्पन्नानामि विप्रत्येकं नि-

१७३

[illegible]

स्वादित—त्रि० । भक्ति, आद्य० ४ अ० । (क्वायिकसम्यक्त्व-
स्यान्या व्याख्या 'सम्मत' शब्दे विलोकनीया)

[illegible]

स्वइरवण-स्वदिरवण-न० । मथुरातीर्थे द्वादशवर्णानां स्वदिरवणे
सप्तमे, ती० ६ कल्प ।

स्वर्गोद्भव-न० । सरयदादी, महा० ७ म० ।

खड्ड-खण्ड-पुं० । विद्यासिद्धान्तार्थभेद, आ० म० प्र० । आ०
क० । नि० चू० । (कथाऽस्य 'विज्जा' शब्द)

खउर-कुज-धा० अङ्गवासने, दिवादि मा० अङ्क० सेद्। वाच०।
 “कुजेः कउरपङ्कही” ।=। ४। १५४। इति ध्रुमेः कउरादेशः।
 ‘कउरह, कुम्भह’ प्रा० ४ पाद।

स्वपुत्र-पुं० । अ पिपति उच्चतया, पू कः । गुवाके, अमिन्दि-
यं पिपति पू-कः । अलसे, मि० । जेत पुर्यते घषयं कर्मणि
कः । जलपुस्तके, व्याघ्रनलजलके, गन्धर्वनगरे, न० । बाब० ।
विक्रमजलसे, वृ० ३ उ० । मि० पू० । "सुषुप्तवरादि वारं, सुषुप्ते
वरादिषां गोरक्षद्विरादिषां वररा" । मि० पू० १६ उ० ।

सुतरकादिण-सुपुरकादिनेन० । तापसामि प्राज्जनादिनामस
उपकरणविशेषे, तच्च किम वंशकुन्दादिकं कल्पमिति कृष्णं
कुहयित्वा कमठाकारं क्रियते । विंश० । बिल्वरसमिध्नातकर-
सान्यां सिस्तत्वा कठिनमतिशयेन घनं तद्वृक्षमपि पानीयम-
प्यवसावति । वृ० १ उ० ।

खलरिय-कुभित-त्रि० । कलुषितयेतसि, वृ० ३ उ० । करणित-
ते, नि० ख० ५ उ० ।

स्वप्नोवसभिय-ह्रायोपशमिक-पुं० । कयेणादयमासकमेणा वि-
बाशेन सहोपशमो विष्कम्भितोदयत्वं सव्योपशमः । भ० १४ श०

यो दानज्ञाभोपभोगमोगवीर्यदण्डयः समकथं सम्यग्दर्शनं चारि-
यं च सामाधिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकल्पमसंपरा-
यनकृत्वं संयमासंयमोद्देशविरातिरूप इत्येते अष्टाध्याय्ये द्वादश-
तीये क्वायोपशमिके भावे प्रवर्तितः । तथाहि-ज्ञानचतुष्कमज्ञानवि-
कं च यथास्वभावात्तस्य प्रतिज्ञावाचरणादिकर्मणः क्वायो-
पशमिक एव भवति । दर्शनविकं तु अक्षुर्वैश्वानरादिक्वायो-
पशमिके दानादिकाः पुनः पञ्च ह्यवयवः, अन्तराध्यायिकक्वायोप-
शमे भवति । ननु दानादिलक्षण्यः पूर्वं क्वायिकभाववर्तिन्य उक्ताः,
इह तु क्वायोपशमिक इति कथं न विरोधः ? इति चेन्न । अग्निप्र-
याऽपरिज्ञानात् । दानादिलक्षण्यो हि द्विधा जन्मस्तत्तदायकर्मणः
कृत्यसंभवित्यः, क्वायोपशमिकसंभवित्यश्च, तत्र याः क्वायिकाः पूर्व-
मुक्तास्ताः कृत्यसंभूतत्वेन केवलिन एव भवति । यासिंह क्वायो-
पशमिकश्च उच्यते ताः क्वायोपशमसंभूताः उच्यन्त्यामेव भवति ।
सम्यक्त्वमपि क्वायोपशमिकं दर्शनसत्तत्त्वक्वायोपशमे, चारित्र्यचनु-
क्तं च चारित्र्यमोहनीयक्वायोपशमे संयमासंयमश्चाप्रव्याख्यानावर-
णकपायमोहनीयक्वायोपशमे इति । प्रब० २३१ । द्वार । कर्म० सूत्र० ।
उत्तर० । भावे च भ्रातृवसमिप, पुत्रावसमं वि होह सुपनाथं' इत्या-
दि 'भोक्कशब्दे' व्याख्यास्यामि । उद्वायविकलाप्रविष्टस्यांशस्य
कृत्यं शेषस्य शेषस्य शेषस्य शेषस्य क्वायोपशमिकः । उद्वायविक-
लाप्रविष्टस्यांशस्य कृत्ये सति शेषस्य प्रत्यक्षकृत्वाग्नेरिवाग्नौका-
वस्था उपशमः, तेन निवृत्तमौपशमिकम् । सम्यक्त्वभेदे, न० ३० ।

अपुना क्वायोपशमिकं सम्यक्त्वमाह-

जो उ उदिसे लीये, मिच्छे अपुदिसगमि उवसेते ।
संयोभापपरिणतो, वेसंतो पेगमले धीसो ॥

यस्तु उदीर्षं उद्वायविकलाप्रविष्टे मिष्यत्वात् क्षीणेऽनुव्यप्राप्ते
चोपशान्ते उपशान्तं वा सन् किञ्चिन्मिष्यत्वात्कृत्यमापनीय
सम्यक्त्वकृत्यपतया परिणतं किञ्चिन्मिष्यत्वात्कृत्यमेव सन् मल-
व्द्विभ्रान्तिरिवाग्नौकावस्थाप्राप्तं तस्मिन् तथारूपे सति पुनश्चान्
सम्यक्त्वकृत्या वेद्यमानः सम्यग्भापपरिणतः स मिश्रक्वायोप-
शमिकसम्यग्वादिः सम्यक्त्वकृत्यपर्यवेतिर्देशप्रक्रमेऽपि धर्मिणो
निर्देशो धर्मधर्मिणोः कथञ्चिद्भेदव्यापनार्थमेवं पूर्वत्र परत्र च
भावनीयम् । नृ० १० । अ० । विरो० । दश० । कृपञ्जोपशम-
श्च क्वायोपशमी, ताभ्यां निवृत्तं क्वायोपशमिकम् । अवधिज्ञानादि-
भेदे, न० । स्या० । विपा० । (अत्र हेतुः 'मोहि' शब्दे प्रसिद्धे
प्रागे १३० पृष्ठे उक्तः)

संस्वर-सङ्खर-पुं० । वृत्तजदे, (पलास) इति कथात् 'अंवरप-
लासमयम्' सत्यं सत्यं भूतिसीदासमाहो आद्यद् तस्य पुरोदेवं
बद्धेह ।' तौ ५३ कल्प ।

संस्वराग-सङ्खनक-पुं० । बाह्यतोमोपकरणविशेषे, आ० ३० । द्वि० ।
संस्वार-सङ्खर-पुं० । मृगविशेषे ली० । यो अयसिहृदेवेन सा-
रितः " गुञ्जरचराय अयसिहृदेवेन संगाररावं हनिषा सज्ज-
हो इहानिधो ठाविमो" । तौ ५ कल्प । विक्रमादेकादशसतके,
जाते गुञ्जरचरिण्या राजमि, तौ ५ कल्प ।

संस्वारगड-सङ्खारगड-न० । जीर्णकुम्भे, (ज्वागड) इति कथाते,
ती ४ कल्प ।

संख-सङ्ख-न० । (खोम) पादविक्रमे, स्या० ५ डा० । इयामी-
भूते सकटवक्रास्तर्गतलोददयदोपरिधृतादिलिखलयादिभ्यन्ते,
उत्तर० ३४ अ० । स्या० कां, पवुष्वा कञ्जकः । तत्रार्थे, वाच० ।

संखल-सङ्खन-कजि भावे व्युद् । विकलगतौ, कर्तरी व्युः ।
स्वनामकथाते पक्षिमेरे, स्त्रियां ऊर्ध्व । वाच० । दीपमल्लिकामले
जी० ३ प्रति० । आ० ३० । अं० १० । स्या० । नृ० । ज० ।
बन्कं सुयं वा प्रसतो राहोः कृष्णपुल्लानां वृष्टे जेदे, अं० ३०२०
पाठ० । नृ० ३० । दीपकलिकासमागे, स्या० ५ डा० २ उ० ।

संखलान-सङ्खनान-ली० । कञ्जानं दीपमल्लिकामलः, त-
स्य यो वर्णस्तद्वाभा यस्य तथा । कृष्णवर्णः, अं० ३१ डा० ३ उ० ।
संखरीद-सङ्खरीद-पुं० । ली० । कञ्ज इव दृष्टव्यः । 'दृष्ट'
गतौ । कीटम् । कञ्जानविहगे, स्त्रियां जातित्वात् ऊर्ध्व । वाच० ।
आवा० ।

संद-स्यद-पुं० । मागे, अंते, आ० नृ० १ अ० । उभयोः पूर्व-
देशसहिते इत्युच्चारदौ, मि० नृ० १५ उ० । अपरिपूर्णे, वि-
पा० १ ध्रु० १ अ० । वनसमूहे, स्या० २ डा० ३ उ० ।
कनिकऊतीवकुलसमूहे, जी० ३ प्रति० । शर्करावाय, (अं०)
गुरुविकारे, अं० २ वृत्त० । इक्षुरत्नविकारसंस्कारे, उत्तर० ३६
अ० । देशविशेषमात्रया लघवे, ली० । विरुल्लघवे, कर्मणि
उच्च । आदिनते, त्रि० । वाच० । विरोधिते, न० ।

संदकस-स्यदकस्य-पुं० । प्रबन्धधीमावृद्धप्रयोतमग्निप्रि,
स्य० १ उ० । अयद इव कर्णेः कन्दो यस्य (सकरकंदं)
आधुनेदे, वाच० ।

संदसंदग-स्यदस्यदक-न० । वतुमिः अहङ्कैरका उज्जुः प-
रिक्लृप्ता, ततो उज्जुचतुर्धमात्मना अहङ्कं (भोक्) उज्जुपादे,
प्रब० १५३ द्वार । (वतुर्देशरज्ज्वात्मकस्य लोकस्यासत्कल्पन-
या अहङ्कपरिभागे 'भोक्' शब्दे इत्येतिष्यते) । इतिवैताग्न्यप-
र्वतप्रतरेतवत्त्वयोः कच्चादिषु गणित्यावतीपर्यन्तेषु विजय-
क्षेत्रेषु सन्ति तेषां धृतीयं कूटं अपरकनामकम् । स्या० ५ डा० ।

संदह-स्यदह-न० । 'कवि' भावे व्युः । देशतो प्रजने, हा० १ नृ०
२ अ० । उद्देशे, निराकरणे च । भावे युक् । वाच० । विनाशे,
ली० । मि० नृ० १ उ० । 'विनाहना' अंशया अंशया य-
नद्धा ।' मि० नृ० १ उ० ।

संददेशक्षिया-स्यददेशकुलिका-ली० । द्वारव्रतनङ्गकलं-
क्याप्रसंसकपाने, अं० २ प्रति० । तत्स्थापना च प्र० भा० ४२०
पृष्ठे उच्यते । (तदुपपादः आद्यप्रतयाख्यातोऽवसेवा)

संदपट-स्यदपट-पुं० । अलोऽपरिपूर्णेः पटः परिधानपटो
यस्य स धृताजिबलनानिभूततयाऽपरिपूर्णेः परिधानं प्राप्तः स
अरुपटः । धृतकारे, अन्त्याव्यवहारिणि इत्यन्ते । विपा० १
नृ० ३ अ० । धृते, विपा० १ ध्रु० १ अ० ।

संदपाठा-संदपा (या) णा-ली० । धृतीक्यानं प्रकृत्य-
न्यां पञ्चशतधृतस्वामिभ्यां स्वनामकथातयां स्त्रियाम्, मि०
नृ० १ उ० । (अस्याः कथा धृतास्थाने)

संदप्पवायगुह्ठा-स्यदप्रपातगुह्ठा-ली० । वैताग्न्यगुह्यायाम्, यया
वक्त्रचर्चा अनार्यकेनाह स्वकेनमागच्छति । स्या० ६ डा० । 'कं-
उपवायगुह्यायं अह जोषणार्हं उद्धं उक्कचलेणं' । स्या० ७
डा० । एवं चातकीवर्धने पुनकादौ च प्रत्येकमव्यहृता-
सां प्रमाणम् । यथा-निगिरिबिस्तारायाम् चावृशयोऽजनिबिस्ता-
रा अष्टयोऽजोऽनूया आवतचतुर्कसंस्थाना विजयद्वारमाग-

द्वारा वषट्कपादापहिता बहुमध्ये द्वियोजनान्तराख्यां त्रियोजन-
विस्ताराख्यामुन्ममननिमग्नजहाजिधानाभ्यां नदीत्र्यां मुक्ता । सा०
२ता०३३६ । सं० । अं० । (तत्र भरतबाकिगमनं 'जरह' शब्दे)

संस्पृश्यायगुहाकूट-स्वयमप्रपातगुहाकूट-३० । अथप्रपातगु-
हाधिपदेयनिवासभूतं कूटं अथप्रपातगुहाकूटम् । वैताड्यकू-
टानां तृतीयेषु कूटेषु, अं० १ वक्र० । स्था० ।

स्वर्गमेव-स्वर्गभेद-पुं० । मोहकण्ठादिरिव यथा क्लृप्तमृत्पि-
 एनस्येव (स्था० १० जा०) लांछादेर्वा कण्ठसो जायमाने द्व-
 यमेवे, भ० ५ शृ० ४ उ० । सुख० । प्रज्ञा० ।

संदरक्ख-ख्वादरक्ख-पुं० । वखडपाशिकं, रा० । ज्ञा० । आहि-
एक्के, वृ० ३८० । सुद्धपासे, प्रश्न० ३ आअ० द्वार । ज्ञपा० । क-
म्पिअयपसनवासिपु शौक्लिकेषु आअकेषु, वैः समुज्जेवं वदन्
अअभिन्ननिहवः प्रतिबोधितः । विज्ञे० । आ० क० । आ०
म० । आ० व० ।

स्वभावेय-स्वात्मज्ञेय-पुं० । 'जन्ममेय' शब्दार्थे, स्था० १० ठा० ।

स्वदित्तए-स्वाकथितुं-अव्य० । दशतो भक्तुमित्यर्थे, उपा० २
अ० । द्वा० ।

स्वमिय-स्वामिद-पुं० । गत्रे, विशेष० । वस० । कले, कुले,
लि० । वाच० ।

स्वमित-त्रि० देवतो भग्ने, अ०३ अवि० आ० वृ० ग० सर्व-
था भग्ने, “कञ्चिद्विरादियान्, भूलगुणान् सउत्तरगुणान् ।”
आव० ५ अ० । त्रिभे, त्रिधाकृते च । “हातान्यासंगविकृते; अ-
श्विभूतेर्ध्याकषायिता” इत्युक्तकृपायां क्षियाम्, स्त्री० । वाच० ।

स्वन्दियगण-स्वष्टिरुतगण-पुं० । आत्रगणे, श्री० ।

संक्रियविनूय-स्वणिकतविहान-त्रि० छात्ररहिते, नि० १ वर्ग ।

खंती-खण्डी-खी० खनि अच्, गौरा० खीप्। वनमुक्ते, प्राकार-
स्त्रिरूपायां छिण्डिकायाम्, हा० १ अ० २ अ०। वृ०। नश्य-
त्तरनिर्गमापहारे, हा० १ अ० १८ अ०।

संतं-कान्त-त्रि० । काम्यति क्रमां करोतीति ज्ञान्तः बहुलवच-
नास्त्विति निष्ठा । क्रमागुणप्रधाननिज्ञौ, दश० १० अ० ।
क्रा० नू० । नि० नू० । द्रा० । कोषादिप्रतिनिधि, दृष्ट० २ क्र० ।
द्रा० । क्रमायुक्त, ग० २ अथि० । प्रअ० । सूत्र० आलाकृचना-
क्षयार्थम्, स्थ० १३० । ज्ञान्तो नाम क्रमायुक्तः स कस्मैश्चि-
त्प्रयोजने गुणादिभिः अपरपञ्चमपि प्रणिष्टः सम्यक्प्रतिपद्यते,
यद्यपि क्रमापञ्चिनासतोपि तत्सम्यक् वर्तते । आह च-“कं-
तो आयपरिधिः, कुरुवं प्रणिष्टोऽपि न कलति ।” स्थान० २ ताल०
(अन्तपुस्तक अष्टमः कश्चिद् शब्दे प्र० ग्रा० ७६६ पृष्ठे कथा)

संततसकल-ज्ञानतलक्ष्य-न० । वृद्धव्याजे, वृद्धवेषधारणेन, स्व-
रूपप्रकटावने, वृ० १ उ० ।

स्वतांशुय-सान्त्यादियुत-त्रि० । कमामार्दवार्यवसंगोपसम-
न्यिते, षो० १ विव० ।

शान्ति-सान्ति श्री० काकोशादिश्वरोपि कोषत्यागे, ब्रा० ३७
 ब्रा० दश० पो० पञ्चा० जं० पा० उत्त० शकस्याशक-
 द्य वा सहनपरिणामे सर्वथा कांक्षतिषेके, ध० ३ अधि० ।
 क्राव० । उत्त० । ब्रा० । स्था० । ब्रा० । वृत्तमात्र-
 वादिहस्तने, उत्त० ३ प्र० । कांक्षोदयनिरोधे, श्री० । कषायो-

पश्यते, वशं० । तितिक्रियायाम्, च० ३ अधि० । कान्तिकप्रथमः
अग्रगण्यः । स० ए स० । स्थानं । सुकृष्णान्त्य प्रथममात्र
मन्त्रम् । स्थानं ४० डा० १ उ० । कान्तेः कलम् । “अतिप नं संते ।
अधि किं जगद्यशः । अतिप नं परीसहे जगद्यशः ।” हे जगद्यशः । कान्ते
न्याः काम्या परीसात्रा अधिः किं फलं अनयति । तद्गु गुरुराह-शि-
ष्यः । काम्या परीसात्रम् अनयति, कातिः कोधिप्रमहसत्तनमन्त्र-
त्वात् त्रयोदश्यां गौप्यमहिंसायाम्, उत्त० ३६ ख० । प्रश० ।

इहादौ वचनकान्ति-धर्मज्ञान्तिरनन्तरम् ।

अनुष्ठानं च वचना-नुष्ठानात्स्यादसङ्गतम् ॥ ६ ॥

उपकारापकाराज्या, विपाकाद्वचनास्तथा ।

धर्माच्च समये ह्यन्तिः, पञ्चधा हि प्रकीर्तिता ॥ ७ ॥

(२हेति) इह वीक्षायांमादी प्रथमं वचनज्ञानिः, अनन्तरं
अन्येनानिर्जयति। अनुष्ठानं च वचनानुष्ठानं विषयनाथपरि-
तिलक्षणपरांतरं तमस्य। उपानेन स्थानां सत्यामसङ्कटं स्यात्-
॥ ६॥ (वचकारिणः) भाष्येन ज्ञानित्वपराकारिणोक्तुव-
चनाधि सत्सामस्य; वचकारेण ज्ञानिर्ममं दुःखचना घसहमान-
नस्थे। उपवचपराकारिणमविषयित्याशयेन क्लमं कुर्वतः। विपाका-
व्ये परोक्तोक्तमविषयपरमपरात्सुखं च वचनामनाद्यं ज्ञानि-
विपाकज्ञानिः। तथा वचनामज्ञानिरागमंमवावलम्बनीकृत्यो-
पसत्तानाथिनिरेपेयस्य क्लमं कुर्वतः। यथोक्तोक्तमविषयव-
लम्बनाज्ञायामना ज्ञानित्वमदन्त्यस्य शरीरस्य मेदःशब्दविषु-
सौरजदिव्यममं कल्याणपरोपकारिषु सहजत्वंभावस्थिता
वचकारिः। उपवचपराकारिणः समये यथोक्ता। अमुक-
वचः—“ एवं पश्यतारिषिणा वचनमथोक्ता मता ज्ञानिः ”
इति ॥ ७ ॥ आठयेण आठ।

खेतिस्सम-कान्तिस्सम-जि० । ज्ञान्या क्षमया क्षमते न त्वस्म-
 धेतया यः सः क्षातिक्कमः कल्प० ५ कृष । जं० भ० सत्या-
 पिण शक्ती निविक्री, " काहनिमाहं कर्तो अद्भुत्समाणस्स वि
 जस्स खमाकरणे सामत्थमाथ सो अतिप कमो मयति," ब्रह्
 वा अंतिक्कमो कृमाया आधारे इत्यर्थः । जि० ख० १० व० ।

खेतिस्त्वमणया-ज्ञानिप्रमणता-स्वी०। ज्ञान्या कस्यत इति का-
न्तिप्रमणः। ज्ञानिप्रमणमसमर्थताव्यवच्छेदार्थं, यतः समर्थोऽपि
समस्त इति। ज्ञानिप्रमणस्य भावस्तथा। शकस्यापि सहने,
स्या० १० टा०।

स्वन्तिजय-शान्तियुत-त्रि० । इमान्विते, कर्म० १ कर्म० ।

स्वतिप्पहाण-हान्तिप्रधान-पुं० । कान्तिः कमा प्रधाना सारभू-
ता यस्याप्तौ कान्तिप्रधानः । कमासारे, पा० ।

स्वतिमंजमरय-द्धान्तिसंयमरत-त्रि० । कान्तिप्रधानसंयमासे-
विनि, दश० ४ अ० ।

खंतिमूर-द्वान्तिमूर-पुं०। कामाधीरे शूरभेदे, “खंतिमूरा अरि-
हंता” काम्तिमूरा अहंन्ते महावीरवत्। श्या० ४ ठा० ३ उ०।
संया०।

संद-स्कन्द-पुं० स्कन्दते उत्प्लुत्य गच्छति, अच्। वाच०। "शुष्क-
कन्दे वा"। ३। ५। इति स्कन्द्य वा कः। प्रा० २ पाद्। स्वामि-
कार्तिकेये, आवा० २ ध्रु० १ अ० २ उ०। अमु०। जं०। भ०।
जीवा०। मि० क०। रा०। पात्रासकग्रामवास्तव्ये ग्रामकूट-

पुत्रे, येन स्वामिने गोशालकः कर्तितः । आ० म० हि० । आ०
चू० । आवा० । हा० । अनु० ।

खंदगा-स्कन्दक-पुं० । आदस्तां नगर्यां जाते सुनिमुबनाशिये,
अण० । तासंभयो यथा—आवस्थायां जिज्ञासुर्नृपेया, धारिणी
प्रिया, तासः पुत्रः स्कन्दकः, पुरन्दरयशा पुत्री, कुम्भका-
रकटके पुरे दहहकुम्भपत्य दत्ता, तस्य पुरोहितः पालका मि-
थ्यादकः, अन्यदा आवस्थायां सुनिमुब्रतस्वामी समभवत्तः, तस्य
देश्यानां भृत्या स्कन्दकः भावकाः जातः । एकदा पालकपुरोहितो
दृतत्वेन आवस्थायां प्राप्तः राजसजायां जैनसाधुनामधर्षेणार्थं ब-
द्ध स्कन्दकेन विरुक्षरीकृत्य निहर्तितः सन् स्कन्दककुमारोप-
रि कठः छिकाणि पश्यति । अन्यदा स्कन्दककुमारः श्रीमुनिमु-
ब्रतस्वामिपार्थवै पञ्चशतकुमारेः सह प्रमज्जितां गीतायां जातः,
स्वामिना ते कुमारश्शिष्यास्तस्यैव दत्ताः, अन्यदा स स्कन्दकः
स्वामिनें वृत्तान्त-हे जयवन्त ! जगिनीवन्द्यापनार्यं गच्छामि । स्वामिना
प्रथितम्—तत्र मारणाग्निकोपसर्गोऽस्ति । स्कन्दकेनो कथं—भग-
वन् ! यथमाराधका विराधका वा ! स्वामिना जणितम्—न्वां मुक्तुं स-
धेय्याराधकाः । स्वामिनेव मुकेऽपि ज्ञातव्यतावशेन पञ्चशत-
शिष्यपरिवृतः कुम्भकारकटकपुरे गतः । पालकेन तमागच्छन्तं
ज्ञात्वा पूर्ववैरं स्मरता साधु (स्वित्तियोगे) गानं बद्धिशादायुधानि
भूमौ स्थापितानि । स्कन्दकाचार्यस्तु नैत्रेव समभवत्तः । ततः पाल-
केन नृपस्याग्रे कथितम्—महाराज ! अयं स्कन्दकः पञ्चशत-
साधवोऽपि सह स्रष्टव्योभिः परीवृज्जज्ञास्त्वैव राज्यं गृहि-
तुम्भकाः समायातास्त्वां इतिथ्यति, राज्यञ्च गृहीष्यन्ति । यदि
न मत्पश्यन्तदा उद्यानं विज्ञोक्तव्य । एभिरासुधानि भूमौ गोपिता-
नि सन्निभ, नृपेण उद्यानं विज्ञोक्तव्य, आसुधाति इष्टानि, कोषा-
नेन ते साधवस्तस्यैव दत्ताः, तेन सर्वेऽपि यन्त्रेण शीलितानाः व-
धपरीषदस्य स्वयम् अभिषेकचालङ्कारः उगमकेचलङ्कारानाः सिद्धाः,
स्कन्दकाचार्यस्तु सर्वेषां शिष्याणां तथाविधमरणं दृष्ट्वात्यक्—
कोषः सर्वस्याप्यस्य देशस्य दाककोऽहं स्वामिनि कृतनिदानो-
ऽशिकुमारैरुपवृत्तः । अथाचार्यस्य रजोहरणं कथिरित्तं सद् गृध्रैः
पुरवहस्तं ज्ञात्वा चञ्चुपटेनोत्पाट्य पुरन्दरयशापुरः पतितम् । सा-
ऽपि महतीमधूर्तिं चकार । साधवां गवधिता न दृष्टा, प्रत्यभिज्ञातानि
कम्बलायुपकरणानि, ज्ञानं च तथा—साधवो मारिता इति, ततो
धिक्कृतस्त्वया वृत्ततिः, अहं तव मुक्तं न पश्यामि, प्रज्जिप्स्याम्ये-
वेति वदन्तीं तां स्कन्दकजिह्विनीं देवाः श्रीमुनिमुब्रतस्वामिस्स-
मीये लुप्तगन्तः । स्वामिना सा दीक्षिता । ततोऽश्रिप्तमार्यदेवेन स-
मनरो देशो दग्धः, ततो दयकाकारयं जातम् । अद्यापि तथैव
तस्मिन्नेष्यते । यथा एतिः साधुभिर्वधपरीषदः सोढस्तथा वैररपि
सिद्धयः । अण० २ अ० । ग० । हि० । चू० । संधा० । भू-
तमेवे च, महा० १ पद । आवस्थायां गर्दभाक्षिगध्ये ; कात्याय-
नगोत्रे परित्राजके, अ० ।

तच्छत्रियम्—

तेषां कालेषां तेषां समयेषां कथंगला एवम् नयरी । होत्या ।
बसुओ—तीसेषां कथंगलाए नयरीए बहिया उत्तरपुरच्छिमे
दितीजाए छतपत्तासए एवम् चेइए होत्या, बसुओ—तए णं
समये जगवं महावीरे उप्पन्नाणजंत्तसधरे० जाव समोसर-
णं परिसा निगगवा, तीसेषां कथंगलाए नयरीए अदूरसामंते
सावत्थी धामं नयरी होत्या । बसुओ—तत्थ एं सावत्थीए

नयरीए गहपालिसि अंतेवासी खंदए नाम कचायणस-
गोत्रे परिव्वायेण परिवसइ । रिउज्वेय-जजुज्वेय-सामयेय-
अहवचयेय-इतिहासपंचमाणं निण्डुट्टाणं चउहइं बवाणं
संगोवंगाणं सरहस्साणं सारए वारए चारए पारए सकेगदी-
सहितं तविसारए संखाणं सिक्खा कपे वागरखे उंदे निरु-
षे जोइसायणेण अस्सेसु य बहसु वंभससए परिन्वायएसु
नएसु सुपरिनिहिए यावि होत्या । (पिङ्गलपुच्छा) तत्थ णं
सावत्थीए नयरीए पिगलए नामं निण्डे वेसासियसावए प-
रिवसइ । तए णं से पिगलए नामं निण्डे वेमालिसावए अ-
सुया कयाइं जेणेव खंदए कचायणसगोत्रे तेणेव उवाग-
च्छइ, उवागच्छइत्ता खंदेय कचायणसगोत्रं इणमक्खेवं पुच्छे
मागहा । किं सअंते होए, अअंते होए, सअंते जंवे,
अअंते जंवे, सअंता सिद्धी, अअंता सिद्धी, सअंते सिद्धे,
अअंते सिद्धे, केण वा मरणेण मरमाणे जंवे बहइ वा, हायइ
वा, एतावं ताव आइक्खाहि बुभमाणो, एवं तए णं से खंदए
कचायणसगोत्रे पिगलए णं निण्डे वेसालीसावए णं इण-
मक्खेवं पुच्छए समाणं संकिए कंखिए वितिगिंविए भेद-
समावसे कट्टमसमावसे णो संवाएइ पिगलस्यस्स निण्डस्स
वेसालिसावयस्स किंचि विपमोक्खमक्खाइओ तुसिणी-
ए संचिद्धइ, तेए णं से पिगलए निण्डे वेसालीसावए खंद-
यं कचायणसगोत्रं दोबं पि इणमक्खेवं पुच्छे मागहा-
किं सअंते होए० जाव केण वा मरणेण मरमाणे जंवे
बहइ वा, हायइ वा, एतावं ताव आइक्खाहि बु-
भमाणो, एवं तए णं से खंदए कचायणसगोत्रं पिगलए णं
निण्डे वेसालीसावए णं दोबं पि तवं पि इणमक्खेवं पुच्छि-
ए समाणे संकिए कंखिए वितिगिंविए जेदसमावसे क-
ट्टमसमावसे णो संवाएइ, पिगलस्यस्स निण्डस्स वेसालिय-
सावयस्स किंचि विपमोक्खमक्खाइओ तुसिणीए संचिद्धइ,
तए णं सावत्थीए नयरीए सिंघाढ० जाव पहेसु महया
जाणसम्महेइ वा जाणवुहेइ वा निग्गच्छइ, तए णं तस्स खंद-
यस्स कचायणसगोत्रस्स बहुजणस्स अतिए एयमइं सोबा
निमम्म इमे एयाक्खे अज्जन्तिए चितिए पाच्छिए एणीएण
संकपे समुप्पज्जित्ता, एवं खलु समये भगवं महावीरे
कथंगलाए नयरीए बहिया उत्तरपत्तासए चेइए संजमेणं
तवसा अप्पाणं भावमाणे विहरइ, तं गच्छामि णं समणं
जगवं महावीरं बंदिमि, नमंसांमि, सेयं खलु मे समणं भगवं
महावीरं बंदिता नमंसांमि सक्कारेत्ता सम्माणेत्ता कट्ठाणं
मंगलं देववं चेइयं पज्जुवासेत्ता इमाइं च एं एयाक्खाइं
अइहाइं हेउइं पसिणाइं वागरणाइं पुच्छिए च किं कइ एवं
संपेहेइ, संपेहेइत्ता जेणेव परिक्खायणा बसरी तेणेव उवा-
गच्छइ, उवागच्छइत्ता तिदेनं च कुडियं च कंचणियं च क-

रोमियं च भिसियं च केसरियं च उष्णालियं च अंकुसयं च पवित्रयं च गणेशियं च कृतयं च बाह्मणाय य पाउयाय य भाउरुताय य गेहहृद्, गेहहृत्ता परिव्यायवमहोभा पवित्रित्वमह, पवित्रित्वमहता तिरुं कुडियं कंचाणियं करोमियं जिस्वियं केसरियं च उष्णालियं अंकुसयं पवित्रियं गणेशियं इत्यगण उष्णोबाह्मणसंजुचे भाउरुतवत्यपरिहृष्ट साव-
 र्तीय नयरीए मज्जे मज्जेण निगच्छइ, निगच्छइता जेणे-
 व कयंगला नगरी जेणेव कृतपलासए चेइ जेणेव समणे जगवं महावीरे तेणेव पहारोच्छगमणाए गोयमाइ समणे भगवं महावीरे जगवं गोयम एवं वयासी-दिच्छसि एं गोयमा । पुव्वसंगइयं जंते ? कं भंते ? खंदयं नाम से काहे वा किं वा केवळिरेण वा ? एवं खलु गोयमा । तेषं कालेणं सात्थीयं णामं नयरी होत्था । वधओ-तत्थ एं मावत्थीए नयरीए गइजास्सि भंतेवामो खंदए णामं कच्चायणसगोत्ते परिव्यायए परिवसइ, ते चेवञ्जाव जेणेव मम अंतिए तेणेव पहारोच्छगमणाए मे अद्रुमए बहुसंपत्ते अच्चाण पवित्रसे अंतरापणे न्हइ, अज्जेव एं दिच्छसि गोयमा । जंते चि भगवं गोयम समणं भगवं महावीरं वेइइ, नमसइ, नमसइता एवं वयासी-पहू एं जंते । खंदए कच्चायणसगोत्ते देवा-
 णुप्पियाणं भंतिए मुंने जविता अगाराओ अगमारियं पव्वइत्तए । इता पज् ! जावं च एं समणे जगवं महावीरे जगवओ गोयमस्स एयमहं परिकहेइ, तावं च एं से खंदए कच्चायणसगोत्ते ते देवं इव्वमागए, तए एं जगवं गोय-
 मे खंदयं कच्चायणसगोत्ते अद्रुमगयं जाणेत्ता खिप्पामेव अन्नुइइ, अन्नुइइत्ता खिप्पामेव पच्चुगच्छइ, पच्चुगच्छइ-
 ता जेणेव खंदए कच्चायणसगोत्ते तेणेव उवागच्छइ, उवा-
 गच्छइत्ता खंदयं कच्चायणसगोत्ते एवं वयामी-हे खंदया !
 सागयं खंदया !, सुसागयं खंदया !, अणुरागयं खंदया !,
 सागयमणुरागयं खंदया !, सेणुणं तुमं खंदया । सात्थीए
 नयरीए पिंगलएणं निभंतेणं वेसालियसएणं इणमक्खे-
 वं पुच्छिए । मागहा ! किं सअंते लोए, एवं ते चेव जेणेव
 इहं तेणेव इव्वमागए, से णुणं खंदया ! अट्टे समट्टे, इता
 अत्थि, तए एं से खंदए कच्चायणसगोत्ते भगवं गोयमं एवं वयासी-से केमि एं गोयमा । तहास्वे णाणी
 वा तवस्सी वा जेणं तव एस अट्टे मम ताव रहस्सकडे
 इव्वमक्खाए जओ एं तुमं जाणामि, तए एं से जगवं गोयमं
 खंदयं कच्चायणसगोत्ते एवं वयामी-एवं खलु खंदया । मम धम्मापरिं धम्मापरिं समणे भगवं महावीरं
 उप्पसणाणंदसणधरे अरहा जिणे केवली तीयपच्चुप्पस-
 मणागयविद्याएणं सव्वखू मव्वदरिमी, जेणं मम एस अट्टे
 वव ताव रहस्सकडे इव्वमक्खाए, जओ एं अहं जाणामि

खंदया ! तए एं से खंदए कच्चायणसगोत्ते जगवं गोयमं
 एवं वयासी-गच्छामो णं गोयमा ! तव धम्मापरिं धम्मा-
 वदेसयं समणं जगवं महावीरं वेदामो, नमसामो । जाव
 पज्जुवामामो । अहासुहु देवाणुप्पिया ! मा पडिबंते, तए एं
 भगवं गोयमं खंदए कच्चायणसगोत्तेणं सद्धि जेणेव
 समणे जगवं महावीरे तेणेव पहारोच्छगमणाए, तेणं काक्षेणं
 तेषं समणं समणे भगवं महावीरे वियट्ठभोनी यावि हो-
 त्या, तए एं समणस्स भगवओ महावीरस्स वियट्ठोइस्स
 सरीरयं उरालं सिंगारं कट्ठाणं सिवं धम्मं मंगळं अणुसंकि-
 यविज्जसियं लक्खणवंजणुणोववेयं सिरिए अतीव अतीव
 उवमोजेमाणं चिद्धइ, तए एं से खंदए कच्चायणसगोत्ते
 समणस्स जगवओ महावीरस्स वियट्ठोइस्स सरीरयं उ-
 रालयं । जाव अतीव अतीव उवसोजेमाणं पासइ, पासइत्ता
 इट्ठुइचित्तमाणंदिए पीइमणे परममोमणसिए हरिसवस-
 विसप्पमाणहियए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवा-
 गच्छइ, उवागच्छइता समणं जगवं महावीरं तिकुत्तो आया-
 हियं पयाहिणं कोइए, जाव पज्जुवासइ, खंदयाइ, समणं
 जगवं महावीरे खंदयं कच्चायणसगोत्ते एवं वयासी-से णुणं
 तुमं खंदया । सात्थीए एयरीए पिंगलएणं निभंतेणं वेसा-
 णिसावएणं इणमक्खेवं, मागहा-किं मअंते लोए, अणंते
 लोए, एवं ते चेवञ्जाव जेणेव मम अंतिए तेणेव इव्वमाग-
 ए, न एणं खंदया । अट्टे समट्टे, इता अत्थि, न वि य ते
 खंदया । अयमेयारुवे अयमत्थिए चितिए पत्थिए मणोमए
 संकपे समुप्पज्जित्या, किं सअंते लोए, अणंते लोए, तस्स
 वि य एं अयमट्टे, एवं खलु मए खंदया । चठिबहे लोए
 पणुत्ते । तं जहा-द्ववओ खेत्तओ काअओ भावओ । द्ववओ
 एं एगे लोए सअंते, खेत्तओ एं लोए असंखेज्जाओ जो-
 यणकोमाकोडीओ परिक्खेवेणं पणत्ता, अत्थि पुण से
 अंते, काअओ एं लोए न कयाइ न आसि, न कदाइ न
 जवइ, न कदाइ न जविस्सइ, जविंसु य, भवति य, भविस्सइ
 य, पुवे णियए मासए अक्खए अव्वए अव्वडिइ णिबे ण-
 त्थि पुण से अंते । जावओ एं लोए अणंता वधपज्जवा,
 गंधरसफामा अणंता संताणपज्जवा, अणंता गुरुयलहुयप-
 ज्जवा, अणंता अगुरुयलहुयपज्जवा, नत्थि पुण से अंते,
 सेचं खंदया । द्ववओ णोमि सअंते, खेत्तओ लोए स-
 अंते, कालओ लोए अणंते, जावओ लोए अणंते, जे
 य ते खंदया । जाव सअंते जीवे अणंते जीवे तस्स
 वि य एं अयमट्टे, एवं खलु । जाव द्ववओ एं एगे
 सअंते, खेत्तओ णं जीवे असंखेज्जएसिए असंखेज्ज-
 एसोमगेदे, अत्थि पुण से अंते, कालओ एं जीवे न

कदाऽन आसि, शिञ्चे, नत्थि पुण से अंते, जावओ णं जीवे अणंता नाणपज्जवा, अणंता दंसणपज्जवा, अणंता चरित्तपज्जवा, अणंता गुरुपलहुपज्जवा, अणंता अगुरुय-
लहुयपज्जवा । नत्थि पुण से अंते सेचं दन्वओ जीवे सअंते, सेचओ जीवे सअंते, कालओ जीवे अणंते, जावओ जीवे अणंते, जे वि य णं ते खंदया पुञ्जा ? । अंता सिद्धी, अणंता सिद्धी, तस्म वि य णं अयमहे, मए चउव्विहा सिद्धी पल्लवा । तं जहा-दन्वओ सेचओ कासओ भावओ । दन्वओ णं एगा सिद्धी स-
अंता, सेचओ णं सिद्धी पणयालीसजोयणसयसहस्सां आयायविकखंजेणं, एगा जोयणकोटो बायालीसं मयस-
हस्सां तीसं च सहस्सां दोषि य अउणायसे जोयण-
सए किं विसेसाहिए परिकखेवं पल्लवा, अत्थि पुण से अंते, कासओ णं सिद्धी न कदाऽन आसि, जाव-
ओ य जहा लोयस्स तहा जाणियव्वा । तत्थ दन्वओ सिद्धी सअंता, सेचओ सिद्धी सअंता, कालओ सिद्धी अणंता, भावओ सिद्धी अणंता, जे वि य ते खंदया० ! जाव किं अणंते मिच्छे तं चेव० जाव दन्वओ णं एगे सिद्धे सअंते, सेचओ णं सिद्धे असंखेजपएसिए असंखेजपएसांगे अत्थि पुण अंते, कालओ णं सिद्धे सादिए अपज्जवसिए, नत्थि पुण से अंते, जावओ णं सिद्धे, अणंता णाणपज्जवा, अणंता दंसणपज्जवा, अणंता अगुरुपलहुपज्जवा, नत्थि पुण से अंते सेचं दन्वओ भिद्धे सअंते, सेचओ सिद्धे सअंते, कासओ मिच्छे अणंते, जावओ सिद्धे अणंते, जे वि य ते खंदया ! इमेयाक्खे अब्भत्थिए चित्तिए० जाव समुपपज्जित्था । केण वा मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ड वा, हायइ वा, तस्म वि य णं अयमहे एवं खलु खंदया । मए दुविहे मरणे पल्लवे । तं जहा-वात्समरणे य, पंडियमरणे य । से किं तं बालमरणे ! वात्समरणे दुवात्सविहे पल्लवे । तं जहा-बलमरणे बसट्टमरणे अंतोमल्लमरणे तज्जवम-
णे गिरिपरणे तरुपरणे जलपरवेसे जलणपरवेसे विसज-
कण्णे सत्थोवाकणे वेहाणसे गिक्खिडे, इधेरणं खंदया ! दुवात्सविहेवं बालमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं ने-
रइयजवगहणेहिं अप्पाणं संजोएइ, तिरियमणुदेवअण्णाणं च णं अणवदग्गं दीहक्कं चाउरंतंसारकंतारं अणुपरि-
यट्टइ, सेचं बालमरणेणं मरमाणे वड्डइ, वड्डइ, मेचं वात्स-
मरणे । से किं तं पंडियमरणे ! पंडियमरणे दुविहे पण्णसे । तं जहा-पाओवगमणे य, भत्तपक्कलाणे य । से किं तं पा-
ओवगमणे ! पाओवगमणे दुविहे पण्णसे । तं जहा-नीहारिमे य, अनीहारिमे य नियमा अपपिकमे । सेचं पाओवगमणे । से किं तं जत्तपक्कलाणे ! भत्तपक्कलाणे दुविहे प-

छासे । तं जहा-नीहारिमे य, अनीहारिमे य, नियमा सपनिक-
मे, सेचं जत्तपक्कलाणे । इच्चेतेणं खंदया ! दुविहेणं पंडियमरणेणं मरमाणे जीवे अणंतेहिं नेरइयजवगहणेहिं अप्पाणं वि संजोएइ० जाव बीदीवयइ, मेचं मरमाणे हायइ, सेचं पंडियमरणे । इच्चेएवं खंदया ! दुविहेणं मरणेणं मरमाणे जीवे वड्ड वा, हायइ वा, एत्थ णं से खंदए कच्चायणसगोसे संखुक्के समणं जगवं महावीरं वेदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं वयासी-इच्छामि णं भंते ! तुज्जे अंतिए केवल्लिपक्कं धम्मं निसामित्तए । अहासुहिं देवाणुप्पिया ! वा पडिबंभं, तए णं समणं जगवं महावीरं खंदयस्स कच्चा-
यणसगोचस्स तंसि य मइइ महालियाए परिसाए धम्मं परिकहेइ, धम्मकहा जाणियव्वा, तए णं से खंदए कच्चाय-
णसगोसे समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मं सोत्था निसम्म डट्टतुड्ड० जाव हयहिए उट्ठाए उट्टइ, उट्टइत्ता स-
मणं भगवं महावीरं तिकुत्तो आपाहिणं पयाहिणं केइ, के-
इत्ता एवं वयासी-सहामि णं जंते ! निग्गवं पावयणं, रोएमि णं भंते ! निग्गवं पावयणं, पत्तियामि णं भंते ! नि-
ग्गवं पावयणं, अक्खुट्टेमि णं भंते ! निग्गवं पावयणं, एवमेयं जंते ! तइमेयं भंते !, आवित्तइमेयं जंते !, असंदिक्कमेयं भंते !, इच्छियमेयं जंते !, पडिच्छियमेयं जंते !, इच्छियपडिच्छिय-
मेयं जंते !, से जहेयं तुज्जे वड्ड चि कहु समणं भगवं महावीरं वेदइ, एमंसइ, वेदित्ता णमंसइत्ता उत्तरपुरच्छिमं दिसिजायं अवक्कइ, अवक्कइत्ता तदं च कुंठियं च० जाव धाउरत्ताउ य एगंते एवेइ, एवेइत्ता जेवण समणे जगवं महावीरं तेणेण उवागच्छइ, उवागच्छत्ता समणं भगवं महा-
वीरं तिकुत्तो आदाहिणं पयाहिणं केइ, केइत्ता० जाव नमंसइत्ता एवं वयासी-आसित्ते णं जंते ! लोए, जराए मरणेण य, से जहानामए केइ गाहावेहिं आगारं सिज्जिया-
यमाणं सि जे से तत्थ भंने भवइ, अप्पजारे मोल्लुरुए तं गहाय आयाए एगंतमंतं अवक्कइ, एम मे नित्थारिए समाणे पच्चा पुराए हियाए सुहाए खमाए नित्सेयसाए आणुगाभियत्ताए जवित्तइ, एवावेव देवाणुप्पिया ! मज्ज किं आया एगे जंने इहे कंते पिप मणुक्के मणाये थेज्जे नित्सासिए समए बहुमए अणुमए जंकरंरगसमाणे माणं सीयं माणं लहं माणं लुहा माणं पिवासा माणं चोरा माणं वात्सा माणं दंसा माणं मनया माणं वाइयपित्थियतंजि-
यसिखाइयविबिद्धा रोगायंका परिसहोवसग्गा पुंसंतु चि कहु, एस नित्थारिए समाणे परलोयस्स हियाए सुहाए खमाए नो सेमाए आणुगाभियत्ताए भवित्तइ, तं इच्छा-
मि णं देवाणुप्पिया ! सयमेव पण्णाविं सयमेव सुंणाविं सयमेव सेहाविं सयमेव तिकलाविं सयमेव आयामगो-

यं विषयवेद्यविषयकरखण्डजायामावाचयिषं धम्ममाइ-
 किलयं, तए णं समणे भगवं महावीरं खंदयं क्खवायणसगोचं
 सपयेव पच्चावेइं जाव धम्ममाइक्खइ, एवं देवाणुप्पिया !
 चिद्धियच्चं गंतव्यं, एवं निसंइयच्चं, एवं तुयइयच्चं, एवं
 जुंयियच्चं, एवं जासियच्चं, एवं उड्ढाए उड्ढाय पाणेहिं जूएहिं
 जीवेहिं सचेहिं संजमेणं संजमियच्चं, अस्सि च एं अड्डं खो
 किंवि वमाइयच्चं, तए एं से खंदए कच्चायणसगोचे समण-
 स्स जगवओ महावीरस्स इमं एयाक्खं धम्मियं ठवएतं
 सम्मं संपविज्जइ, तमाणाए तह गच्छइ, तह चिद्धइ, तह
 निसीयइ, तह तुयइइ, तह जुंजइ, तह जासइ, तह उड्ढा-
 इइ, उड्ढाएइ, तह पाणेहिं जूएहिं जीवेहिं सचेहिं संजमे-
 णं संजमेइ, अस्सि च एं अड्डं खो एमायइ । तए एं से खं-
 दए कच्चायणसगोचे अणगारे जाए इरियासमिए भासास-
 मिए एसणासमिए आयाण जंडमचनिकस्वेवणासमिए उच्चार-
 पासवणस्सेलसिपाणजड्ढापरिहावणियासमिए मणमभिए
 वयसमिए कायसमिये मणुगुत्ते वयगुत्ते कायगुत्ते गुत्ते गुत्तिं-
 दिए गुत्तवंजचारीं झज्जू पत्ते खतिकस्समे जिंदंदिए
 सोहिंए अणियाणे अणुस्सुए अवहिंझेस्से सुसमखए दंते
 इण्णमेव निगंयं पावयणं पुरओ काउं विहरइ, तए णं समणे
 भगवं महावीरं कयंगलाओ णयराओ उचपल्लासयाओ
 चेइयाओ पनिकस्समइ, पनिकस्समइत्ता बाहिया जणव-
 यविहारं विहरइ, तए एं से खंदए अणगारे समणस्स भ-
 गवओ महावीरस्स तह्हाक्खाणं थेराणं अंतिए ममाइ-
 यमाओ एक्कारस अंगाइं अट्टिजइ, अट्टिजइत्ता जे-
 णेव समणे भगवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छ-
 इत्ता समणं भगवं महावीरं वंदइ, नमसइ, नमसइत्ता एवं
 वयासी-इच्छामि एं भंते ! तुज्जेहिं अन्नणुष्णाए स-
 माणे मासियं जिक्खुपडिमं उवसंपज्जिक्खं णं विहरिचए,
 अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पविचंयं । तए एं खंदए
 अणगारे समणेणं जगवया महावीरेणं अन्नणुष्णाए स-
 माणे इड्डतुइं जाव नमसिक्खा मासियं भिक्खुपडिमं उवसप-
 ज्जिक्खा णं विहरइ । तए णं से खंदए अणगारे मासियं जि-
 क्खुपडिमं अहासुचं अहाकयं अहामयं अहातच्चं
 अहासमं सम्मं काएण फासेइ, पालेइ, सोभेइ, तीरेइ, पूरेइ,
 किंटेइ, अणुपालेइ, आणाए आराहेइ, सम्मं काएण फासि-
 चां जाव आराहेत्ता, जेणेव समणे भगवं महावीरं तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं भगवं जाव नमसिक्खा
 एवं वयासी-इच्छामि एं जंते ! तुज्जेहिं अन्नणुष्णाए स-
 माणे दोमासियं जिक्खुपडिमं उवसंपज्जिक्खा णं विहरिचए,
 अहासुहं देवाणुप्पिया ! मा पविचंयं । वं चेव एवं दोमासियं

विमासियं चाउम्मासियं पंच ठ सप्त, पदमं सत्तराई-
 दियं, दोचं सत्तरादियं, तच्चं सत्तरादियं, अहारा-
 इदियं, एगरादियं । तए णं से खंदए अणगारे एगराई
 भिक्खुपडिमं अहासुचं जाव आराहेत्ता जेणेव समणे भ-
 गवं महावीरं तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं ज-
 गवं महावीरं जाव नमसिक्खा एवं वयासी-इच्छामि एं
 जंते ! तुज्जेहिं अन्नणुष्णाए समाणे गुणरयणं संवच्छरं
 तवोक्कम्मं उवसंपज्जिक्खा णं विहरिचए, अहासुहं देवाणुप्पि-
 या ! मा पविचंयं । तए णं से खंदए अणगारे समणेणं भग-
 वया महावीरेणं अन्नणुष्णाए समाणे जाव नमसिक्खा गु-
 णरयणं संवच्छरं तवोक्कम्मं उवसंपज्जिक्खा णं विहरइ, तं
 जहा-पदमं मासं चउत्थं चउत्थेणं अनिकिसिक्खेणं तवोक्कम्मे-
 णं दिया ठाणुक्कुणुए सुगभिमुहं आयावणज्जीए आया-
 वमाणं, रत्तिं वीरासणेणं अवाउंकेण य दोचं मासं उड्डं उ-
 ड्डेणं अनिकिसिक्खेणं दिया ठाणुक्कुणुए सुगभिमुहं आयाव-
 णज्जीए आयावेमाणे, रत्तिं वीरासणेणं अवाउंकेण य एवं
 तच्चं मासं अड्डमं अड्डमेणं चउत्थं मासं दसमं दसमेणं पंचमं
 मासं बारसमं बारसमेणं उड्डं मासं चोइसमं चोइसमेणं स-
 त्तमं मासं सोल्लसमं सोल्लसमेणं अड्डमं मासं अट्टारममं
 अट्टारसमेणं नवमं मासं वीमसमं वीसडेमेणं दसमं मासं बा-
 वीसडेमं बावीसडेमेणं एक्कारसमं मासं चउत्तीसडेमं चउत्ती-
 सडेमेणं बारसमं मासं ङ्खवीसडेमं ङ्खवीसडेमेणं तेरसमं मासं
 अट्टावीसडेमं अट्टावीसडेमेणं चोइसमं मासं तीसडेमं तीस-
 डेमेणं पक्करसमं मासं बत्तीसडेमं बत्तीसडेमेणं सोल्लसमं
 मासं चउत्तीसडेमं चउत्तीसडेमेणं अनिकिसिक्खेणं तवोक्क-
 म्मेणं दिया ठाणुक्कुणुए सुगभिमुहं आयावणज्जीए आ-
 यावेमाणे रत्तिं वीरासणेणं अवाउंकेण तए णं से खंदए
 अणगारे गुणरयणं संवच्छरं तवोक्कम्मं अहासुचं अहाक-
 यं जाव आराहिक्खा जेणेव समणे भगवं महावीरं तेणेव
 उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं जगवं महावीरं वंदइ, न-
 मसइ, बहूहिं चउत्थउड्डमदसमनुवाउमेहिं मासद्वमास-
 स्समेणं हिं विचिचोहिं तवोक्कम्मोहिं अप्पाणं भावेमाणे विह-
 रइ । तए एं से खंदए अणगारे तेणं उरालेणं विउल्लेणं
 पयत्तणं पग्गहिणं कट्ठाणेणं सिवेणं पत्तेणं मंगलेणं
 सत्तिसरीएणं उदमेणं उदकेणं उच्चमेणं उदारेणं महाणु-
 भागेणं तवोक्कमेणं सुके सुकले निम्मसे अट्टिचम्मावणजे
 किंविक्कियज्जुए किसे धम्महिंसंतेए जाए यावे होत्था,
 जीवं जीवेणं गच्छइ, जीवं जीवेणं चिद्धइ, जासं जासिक्खा
 वि गिलाइ, मासं जासमाणे गिलाइ, मासं जासिस्सामीति
 गिलाइ, से जहानायए कड्डसगदियाइ वा, पणसगदियाइ
 वा, पणविज्जंरुमसगदियाइ वा, एरं कड्डसगदियाइ वा

इंगलसगभियाइ वा उयहे दिखणा मुक्का समणी समई गच्छइ, ससई चिहइ, एवामेव खंदए अणगारे ससई गच्छइ, ससई चिहइ, उचचिते तवेणं अबचिए मंससोणिएणं दुयासणे बिब भासरासिपकिच्छमे तवेणं तएणं तवतेयसिरीए अतीव उवसोजेमाणे उवसोभेमाणं चिहइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे नयरे समोसरणं ० जाव परिसा पडिगया । तए खं तस्म खंदयस्म अणगारस्स अयाग्या कयाइ पुव्वरत्तावरत्ताकामसमयंसि भम्मजागरियं जागरमाणस्स इमेयारूवे अन्नत्थिए चितिए ० जाव समुपपज्जेत्था । एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं उराक्षेणं ० जाव किं भयणिसेतए ० जाव जीवं जीवेणं गच्छामि, जीवं जीवेणं चिहामि ०, जाव गिहामि, ० जाव एवामेव अहं पि ससई गच्छामि, ससई चिहामि, तं अत्थि तामे ठहाणे कम्मे मत्ते बीरिए पुरिमकारपरकमे तं ० जाव तामे अत्थि उच्छाणे कम्मे मत्ते बीरिए पुरिसकारपरकमे ० जाव य मे भम्मायारिए भम्मोवदेसए समणे भगवं महावीरे जिणे सुहत्थी विहरइ, ताव तामे सेयं कल्लं पाउप्प-भायाए रयणीए फुल्लुपलकमल्ल कोमलुम्मिलियम्मि अहं-दुरे पजाए रत्तासोगपकासे किंसुसुमुहुहुगुंजफराग-सरित्ते कमलामगरसंदवोहए ठडियम्मि मूरे सहस्सरत्तिस-मि दिणयरे तेयसा जल्लते समणं जगवं महावीरं वंदित्ता नमंसित्ता ० जाव पज्जुबात्ता समणेणं भगवत्ता महा-वीरेणं अम्भणुष्साए समाणे सयमेव पंचमहब्बयाणि आराहेत्ता समणा य समणीओ य स्वामेत्ता तद्वाह्वेहिं थेरेहिं कट्ठाहिं सद्धिं विपुलं पव्वयं सणियं सणियं दुक्खेहि-त्ता मेहपणसंनिगासं देवमाभियायं पुढविसिलापट्ठयं प-डिलेहेत्ता दन्नसंपारयं संयरित्ता दम्भसंपारोदगयस्स संनेहणभूसणाभूमियस्स भत्तपाणपक्खियाइक्खियस्स पाओवगयस्स कालं अणवकल्लमाणस्स विहरित्ते चि कहु एवं संपेहेइ, एवं संपेहेइत्ता कल्लं पाउप्पत्तायाए रयणी-ए ० जाव जल्लते जेणेव समणे जगवं महावीरं ० जाव पज्जुबा-सइ खंदयादि, समणे भगवं महावीरे खंदवं अणगारं ए-वं वयासी-से गूणं तव खंदया पुव्वरत्तावरत्तं ० जाव जागरमाणस्स इमेयारूवे अन्नत्थिए ० जाव समुपपज्जि-त्था, एवं खलु अहं इमेणं एयारूवेणं उराक्षेणं विउक्षेणं तं चेव ० जाव कालं अणवकल्लमाणस्स विहरित्ते चि कहु एवं संपेहेइ, एवं संपेहेइत्ता कल्लं पाउप्पत्तायाए ० जाव ज-ल्लते जेणेव मम अंतिए तेणेव हव्वमाणए ० जाव ज-ल्लते समणे । हुंता अत्थि, अहंतासुहं देवाणुप्पिया । मा पक्खि-वं, तए खं से खंदए अणगारं समणेणं जगवया महावी-रेणं अम्भणुष्साए समाणे इहउट्ठं ० जाव इयदियए ठहाए उट्ठेइ, उट्ठेइत्ता समणं जगवं महावीरं तिकुत्तुओ आयाहिणं

पयाहिणं करेइ ० जाव नमंसित्ता सयमेव पंच महब्बयाइ अयाहेइ, अयाहेइत्ता समणा य समणीओ य स्वामेइ, स्वा-मेइत्ता, तद्वाह्वेहिं थेरेहिं कट्ठाहिं सद्धिं विपुलं पव्वयं तं - णियं सणियं दुक्खेइ, दुक्खेइत्ता मेहपणसभिगासं देवसंवि-बायं पुढविसिलापट्ठयं पडिलेहेइ, पडिलेहेइत्ता उव्वरत्तावर-त्ताचूमि पडिलेहेइ, पडिलेहेइत्ता दम्भसंपारयं संयरइ, संयरइ-त्ता पुरत्तायाजिमुहे संपलियं कनिसमे करयत्तापरिगाहिणं द-सनहं मिरसावत्तं मत्थए अज्जलिं कहु एवं वयासी-न-मोऽत्थु खं अरहंताणं भगवंताणं ० जाव संपत्ताणं, नमोऽत्थु णं समणस्स जगवओ महावीरस्स ० जाव संपाविउकामस्स वंदामि णं जगवं तं तत्थ गतं इह गमो पासइ, मे से जय-वं तत्थ गए इह गमं ति चिकहु वंदइ, णमंसइ, वंदित्ता णमं-सित्ता एवं वयासी-पुडिं पि मए समणस्स जगवओ म-हावीरस्स अंतिए सत्ते पाण्डाइवाए पच्चक्खाए जावज्जी-वाए ० जाव मिच्छादंसणसद्धे पच्चक्खाए जावज्जीवाए, इयाणं पि य णं समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए सत्तं पाण्डाइवाए पच्चक्खाणि जावज्जीवाए ० जाव मिच्छा-दंसणसद्धं पच्चक्खाणि जावज्जीवाए, मव्वं असणपाणस्वा-इमसाइमं चउत्तिहं पि आहारं पच्चक्खाणि जावज्जीवाए, जं पि य इमं सरीरं इहं कंतं पियं ० जाव पुंसुंत्तं चि कहु एयं पि णं चरिमेहिं उस्सासनीसासेहिं वासिरामि चि कहु सं-लेहणाज्जमाभूसिए जत्तपाणपक्खियाइक्खिए पाओवग-ए कालं अणवकल्लमाणं विहरइ । तए खं से खंदए अणगारे समणस्स जगवओ महावीरस्स तद्वाह्वेणं थेराणं अंतिए सायाइयमाइयाइ एक्कारस अंगाइ अट्ठिक्कत्ता वहु-पक्खिपुष्साइ उवालत्तासाइ सामस्यपारियां पाउणिता मासियाए संलेहणाए अत्ताणं भूत्तिता सद्धिं जत्ताइ अ-णमणाए ठेदित्ता आलोइयपक्खिते समाहिपचे आणुपु-व्वीए कालगए, तए खं ते थेरा भगवंतो खंदयं अणगारं कालगयं जाणिता परिनिव्वावचितं काउस्समं करेइ, पच-चीवराणि गिहंति, विपुत्ताओ पक्खयाओ सणियं सणि-यं पवोहंति, पवोहइत्ता जेणेव समणे जगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता समणं भगवं महावीरं वं-दइ, नमंसइ, वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी-एवं खलु दे-वाणुप्पियाणं अंतैवासीं खंदए णामं अणगारे पगइज्ज-इए पगइज्जवत्तं पगइपयखुकोहमाणमायालोने मिठमदव-संपसे अल्लोणे भएए विणीए से खं देवाणुप्पिएहिं अम्भ-णुष्साए समाणे सयमेव पंच महब्बयाणि आराहेत्ता समणा य समणीओ य स्वामेत्ता अम्भेहिं सद्धिं विपुलं पव्वयं तं चेव निरत्तेसं ० जाव आणुपव्वीए कालगए इमं य मे आया-रत्तं च तं चि जयवं गोयमे समणं जगवं महावीरं वंदइ,

ख्यंसह, वंदिता एमंतिचा एवं वयासी-एवं खसु देवाणु-
प्यायणं अंतेवासी खंदए पायं अणगारे कालमासे का-
खं किच्चा कहिं गए कांई उववसे ? । गोयपादि, सपणे
जगवं महावीरे भगवं गोययं एवं वयासी-एवं खसु गो-
यमा ! मम अंतेवासी खंदए ख्यावं अणगारे पगइजएण
जाव से णं मए अणमणुसाए मणाए सयमेव पंच महव्या-
ई आरुहुंता तं चेव सखं अयसेसयं नेययं जाव आ-
लोइयपकिंते समाहिपचे कालमासे कालं किच्चा
अरुचए कपे देवचाए उववएणे, तस्य एं अत्येगइयाणं
देवाणं वासीस सागरोवमाई दिई पणणत्ता, तस्य णं खंद-
यस्स वि देवस्स वासीस सागरोवमाई दिई पणणत्ता, से णं
भंते । खंदए देवताओ देवसोयाओ आउक्खएणं जव-
वत्तएणं ठिक्कएणं अणंतरं वयं चइत्ता कां गमिहिंति
कांई उववज्जिहिंति । गोयमा ! महाविदेहे भिज्झिहिंति,
मुचिहिंति, मुचिहिंति, परिनिव्वाहिंति, सव्वदुक्खाण-
यंतं करिहिंति । खंदओ सत्तमओ । ज ० ५ श ० १ उ ० । झा ० ।

खंदगह-स्कन्दग्रह-पुं० । उभयतः ताहैता स्कन्ददेवकृतोपपत्ते,
अं० २ व ३० । उवरचितेये, अं० ३ श ० ६ उ ० ।

खंदमह-स्कन्दमह-पुं० । स्कन्दः स्वामी कार्ष्णिकेयस्तस्य महो
महिमा पूज्यः । आख्या ० २ सु ० १ अं० ३ उ ० । कार्ष्णिकेयस्तस्ये,
अं० १ श ० ३ ३ उ ० । विपा ० ।

खंदमिरी-स्कन्दमिरी-स्त्री० । शालाटव्यां चोरपत्न्यां विजयस्य
सेनापतेर्मोयायाम्, विपा ० १ सु ० ३ अं० । “अभगलेष” शब्दे
०० भागे ७०१ पृष्ठे कथा ।

खंदिज्ञ-स्कंदिज्ञ-पुं० । स्वामरुपते आचार्ये, तेन मयुरायां
संघमेलापकं कृत्वा शास्त्राचार्याऽनुगमिता । म० १ प्रथि ० अं० ।
जेसि इयो आणुओगो, पपरइ अजावि अरुभरहुम्मि ।
बहुनपरनिगयजसे, तं वंदे खंदिज्ञापरि ॥ ३९॥

(जेसिमित्यादि) येनामयं अणयप्रत्युक्त उपलज्यमानोऽनु-
योगोऽप्यायि अर्द्धजन्ते वैताज्यावर्वाक प्रवरति व्याप्रियते, ताव
प्रवर्तयतायांयं, सिहवाचकस्य, रेशिष्याय बहुपु तगरेषु निरीतं
प्रसुतं यथो येषां ते बहुनगरनिर्गतयशसः, ताव, वन्दे । अथ येनाम-
नुयोगोऽस्मिन्ने व्याप्रियमाणः, कथं तेषां स्कन्दिलाभ्यामा-
चार्याणां संबन्धी । उच्यते-इह स्कन्दिलाचार्यप्रतिपत्तो दुःषम-
सुषमाप्रतिपत्तिव्यास्तत्रनसकलसुषमाप्रसन्नैकसमाभ्यासाः
दुःषमायाः सहायकमाध्यातुं परमसुदृढिच ब्राह्मणवार्त्तिकं दुर्मि-
क्षम् उच्यते; तत्र वैचक्रये महति दुर्मिक्षे भिक्षाज्ञानमस्यासंभ-
वाद अचसीदनां साधूनामपूर्वायेषु प्रहृष्टपूर्वायेस्मरल्लुगपरावर्ते-
नामि सूत्रत एवापजम्बु; मुतमपि कातिपायि प्रमूतमोराय । अ-
ज्ञोपास्यदिगतमपि भावतां विप्रमणं तपपरावर्तनादिरजावाद, ततो
ब्राह्मणार्थान्तरमुत्पत्तं महति सुमिषे मयुरापुरि स्कन्दिलाचा-
र्यप्रमुखअवधलंकेनात्त मिलित्वा यो यस्मिन्नामि स तत्तदयसी-
स्येवं कालिकभुतपूर्वगतं च किञ्चिदनुसंधाय चटितं, ततश्चेतत्
मयुरापुरि संचटितम्, सम इयं वाचना मयुरीत्यभिधीयते । सा च
समाज्ञानुगमप्रधानां स्कन्दिज्ञाचार्याणामभिमत, तैरेव चार्थतः

शिव्यर्द्धि मापिता इति तदनुयोगः तेषामाचार्याणां संबन्धीति
व्यपदिश्यते । अग्रे पुनरेवमाहुः-म किमपि वृतं दुर्मिक्षवसा-
द्वयवत्, किन्तु तावदेव तास्मात् भूतमनुवर्तते स्म, केचनमप्ये
प्रधाना येऽनुयोगधराः ते सर्वेऽपि दुर्मिक्षकालकवसीकृताः,
एक एव स्कन्दिज्ञद्वयो विद्यमाने स्म, ततस्ते दुर्मिक्षाणामपि मयुरा-
पुरि पुनरनुयोगः प्रवर्तते इति माधुरी वाचना व्यपदिश्यते, अनु-
योगश्च तेषामाचार्याणामिति । मं० येव (स्कन्दिलाचार्ये) च म-
युरायां देवनिर्मितस्यैव पक्षकृपलेन देवतामारुप्य जिनमद्रू-
माद्यमणैरुद्दिष्टाकाशितपुस्तकपत्रत्वेन मुद्रितं मग्नं महानिशीधं
सम्पन्नम् । टी० १ कस्य । स्मृणानगणानां कस्यैवाचार्यस्य शिष्या-
णां पुण्याभिधानां नामान्तरमप्यस्मै एवमेतं त्रयः स्कन्दिलाचार्याः
संभाव्यन्ते, तस्य पुनः पुरातन्यविद्विः खयमूढम् । म्य० । स
च दशपूर्वी, युगप्रधानप्रचरश्च । कस्य० = कस्य ।

खंघ-स्कन्ध-पुं० । स्कन्धन्ति शुष्पन्ति ह्ययन्ते च पुष्पन्ते पुष्प-
जानां चटनेन विचटनेन चेति स्कन्धाः । पूषादरादिभ्यामपि-
सिः प्र० १ द्वार । “स्कन्धयोनामि” । ३ । ४ । इति स्कन्धाग-
स्य कः । प्रा० २ पा० । पुष्पप्रचयकपेयु, आ० मू० १ अं० ।
मणुसमुदाये, स्या० १ डा० १ उ० ।

निकिपा-

से किं तं खंघे ? । खंघे चउत्तिहे पयसे । तं जहा-नाम-
खंघे, उवाखंघे, दवखंघे, जावखंघे, नामद्वज्वाओ पुटव-
जणि आणुकेपेण जाणि अन्नाओ ।

अथ किं तत् स्कन्ध इत्युच्यते, इति प्रश्ने निर्वचनमाह-“खंघे
चउत्तिहे ” इत्यादि । अत्र नामस्कन्धम् आवश्यकस्यं स्थाप-
नास्कन्धप्रतिपादकस्यं नामस्थापनावश्यकप्रतिपादकत्वव्या-
ख्याऽनुसारेण स्वयमेव भावनीयम् ।

(द्रव्यस्कन्धः)

से किं तं दवखंघे ? । दवखंघे दुविहे पयसे । तं जहा-
आगमतो, अओ आगमतो अ । से किं तं आगमओ दवखंघे ? ।
आगमतो दवखंघे जस्स एं खंघेचि पयं भिक्खितं, सेसं
जहा दववसए तथा जाणिव्वं, नवरं खंधाभिज्ञाओ जाव ।
से किं तं जाणियमरीरजवियसरीरवहरिते दवखंघे ? ।
जाणियसरीरजवियसरीरवहरिते दवखंघे तिचिं पयएणे ।
तं जहा-सचिचे अचिचे, मीसए ।

द्रव्यस्कन्धस्युपपत्तिं जयशरीरद्रव्यस्कन्धस्यं यावद् द्रव्याव-
श्यकोक्त्याख्याऽनुसारणैवं ज्ञानेयम् । प्रायस्तुल्यवत्त्वमप्य-
दि । “से किं तं जाणियसरीरजवियमरीरवहरिते दवखंघे ” ?
इति प्रश्ने निर्वचनमाह-“ जाणियसरीरजवियसरीरवहरिते
दवखंघे तिचिं पयसे ” इत्यादि । अकारिणमवशरीरवयतिरि-
कद्रव्यस्कन्धस्त्वितिः महतः । तथ्या-सचिचोऽचिचो मिश्रः ।

समाधेयं भिक्षासुः पूज्यति-

से किं तं सचिचे दवखंघे ? । सचिचे दवखंघे अणेणविहे
पयसे । तं जहा-द्वयखंघे गंधवखंघे ठसजखंघे, सेसं
सचिचे दवखंघे ।

“ से किं तमिच्छादि ” । अत्रोत्तरम्-“सचिचदवखंघे अणे-
णविहे पयसे ” इत्यादि । चिंसं भयो विज्ञानमिति पर्वायाः । स
चिचिन्न वयंत इति सचिचः, स चासी द्रव्यस्कन्धेऽस्ति सचिच-

द्रव्यस्कन्धः। अनेकविधोक्तिभेदोक्तप्रकारः प्रकृतः। तत्पद्या-
द्वयस्कन्ध इत्यादि। ह्यस्तुत्वात्, स एव विशिष्टपरिणामपरिचय-
त्वात् स्कन्धो ह्यस्कन्धः। एवं गजस्कन्धादिष्वपि समासः। नच-
रं किमर्थं कियुक्तमहोत्साहव्यस्तरीयेशोः। (उत्सव सि) ह्यभ-
क्तिप्रवर्धकधादीन्यधिकान्मप्युत्साहव्यापि इत्यन्ते, सुप्रसा-
नि, नचरं "पशुपसयविहगवानरकं चि" कश्चित् इत्येते। तत्र
पक्षः क्षुद्रकः, पशुपसयाद्विको क्षुद्रकः चतुष्पदविशेषः, वि-
हगः पक्षी, वानरः प्रसीतः, स्कन्धश्चतुर्भुजं प्रत्येकं रूप्यः। इह च
सखितस्कन्धाधिकाराज्जीवानामेव च परमार्थतः सखेतमन्था-
न्धश्चिच्छरीरैः सह भेदे तस्यापि दयादीनां संविधौ जीवा एव
विभक्तितान न तु तद्विधितशरीराणांति संप्रदायः। न च जीवानां
स्कन्धत्वं नोपपद्यते, प्रत्येकमसंख्येयप्रदेशात्मकत्वेन तेषां
स्कन्धत्वस्य सुप्रतीतत्वादिति ह्यस्कन्धादीनामन्वयतेर्येनाप-
्युद्वाहणेन सिद्धम्, किं प्रतीक्षाद्वाराणांभिधानेति केसत्यम्।
किं तु पृथग् निजस्वरूपं विजातोयं स्कन्धबहुवाभिधानेनास्मा-
द्विगतत्वं निरस्यति, तथाऽन्यपगमे तुकतरादिभ्यश्चकारोच्चे-
प्रसङ्गात् । "संखं" इत्यादि निगमनम्।

अथाविश्वव्यस्कन्धनिरूपणायाऽह-

से किं तं अचित्ते दन्वत्वं ?। अचित्ते दन्वत्वं चेद् अणेगविहे
पक्षे च । तं जहा-नुपसि ए तिपसि ए जाव दसपसि ए,
संविजपसि ए असंविजपसि ए अणोतपसि ए, सेचं अ-
चित्ते दन्वत्वं ।

"सं किं तं" इत्यादि। अत्र निर्वचनम्-"अचित्ते दन्वत्वं" इ-
त्यादि। प्रविद्यमानविशेषाविशेषः, स चासौ दन्वत्स्कन्धश्चेति स-
मासः। अयमेकविधः प्रकृतः। तत्पद्या-द्विप्रदेशस्कन्ध इत्यादि।
तत्र प्रकृतः पुष्कलास्तिकापदेशः प्रदेशः, परमाणुरित्येषः। द्वौ प्र-
देशौ यत्र स द्विप्रदेशिकः, स चासौ स्कन्धश्च द्विप्रदेशिकस्कन्धः।
एवमन्यत्रापि यथायोगं समासः। "संखं" इत्यादि निगमनम्।
अनु० ।

अथ मिश्रद्रव्यस्कन्धनिरूपणायाऽह-

से किं तं दीस ए दन्वत्वं ?। दीस ए दन्वत्वं चेद् अणेगविहे
पक्षे च । तं जहा-सेणा ए अग्निमे खंघे, सेणा ए मज्झि-
मे खंघे, सेणा ए पक्खिमे खंघे । सेचं दीस ए दन्वत्वं ।
अयमपतोऽविश्वमाद्रव्यस्कन्धः । तद्व्याख्यायार्थमाह-
जइसमुग्गयायगइं, चइहिं समएहिं पूरायं कुणई ।
ओगस्स तेहिं चैव य, संहरणं तस्स पडिल्लोमं ॥६५॥

इह निर्मुक्तिगाथायां "तद्वाऽविच्छिन्ति" न केवलं मिश्र, तथा एक-
देशेन समुदायस्य गत्यमानत्वाद्विश्वमहास्कन्धश्च प्रवर्ततीति
गम्यते। स चास्यां प्रस्तुतगाथायां योऽप्येते। कथमिति चेत्, उ-
च्यते-अविश्वमहास्कन्धः स जवति, यः किमित्यह-अनसमु-
द्गतत्वात् "इदं प्रथमे समये, कपटमथ चोत्तरेत्यादि" के-
वलिस्समुद्धान्नायमेव विश्वसापरिणामवशाच्चतुर्भिः समयेः स्ना-
कस्य पुराणं करोति। संहरणमपि प्रतिशोभं पञ्चानुक्तं तत्त्वा-
वित्पुद्गलस्कन्धस्य तैरेव चतुर्भिः समवेर्द्रव्यम्। एवं च
सत्यदौ समयात् कालमागेनासौ भवतीति ॥ ६५ ॥

आह-ननु पुष्कला इह विचारयितुमुपकान्तास्तत्तत्र पुष्कल-
महास्कन्धोऽन्तेन एव भवति, किं तत्त्वाविश्वत्वादिभ्यश्च-

नेन, व्यवच्छेदजातावादित्याशङ्क्याह-

अइसमुग्गयायसि-चकम्मपोगममयं मइत्तलं ।

पइ तस्सयाइत्थानो, होइ अविचो मइत्तलं ॥६४॥

जैनसमुद्घाते यः सखेतमजीवाधिष्ठितत्वात्सखितः कर्मपुद्गलमयो
महास्कन्धश्चेति प्रति तस्मात्सखितः सख्यश्चेत्यादिभ्यश्चः। किमित्यह-
प्रस्तुतः पुष्कलमहास्कन्धोऽविश्वमहास्कन्धः इति स्वपदेभ्यो ज-
वति-अविच्छिन्नविशेषेन विशेयो भवतीत्यर्थः। कुत इत्याह-
यस्तत्समागमायः, उपपन्नकालत्वात्समवेत्तेष्वकालानुभावाः-
तेन केवलितसमुद्घातवर्तिना कर्मपुद्गलसमयमहास्कन्धेन स-
मास्तुत्याः केवकालानुभावा वर्यासौ तत्समवेत्तेष्वकालानुभा-
वाः तत्र केचं सर्वलोकास्तत्तत्र, काशोऽहसमयमानः, अनुभावा
वर्धेगन्धादिगुणः। अयमत्र प्रार्थयः-अमन्तामन्तरपरमाद्यु-
क्तोपचितस्कन्धे वर्तुं प्रवृत्ते यदि महास्कन्ध इत्येतावन्मात्र-
मेवोच्यते, तदा केवलसमुद्घातगतोऽनन्ताऽन्यकर्मपुद्गलस-
मयस्कन्धोऽपि न ज्ञेयः, प्रस्तुतमहास्कन्धस्य केवलितसमुद्घातक-
र्मपुद्गलसमयमहास्कन्धस्य च समानवेत्तेष्वकालानुभावात् ।
तथाहि-चतुर्थे समये द्वाविप लोककेचं व्याप्नुतः, अस्मादि-
कं च काशं द्वाविप तिष्ठतः, वर्णपञ्चकान्धपरसपञ्चकस्ययो-
चतुष्टयलक्षणगुणयुक्तो द्वाविप भवतः। तदेवं महास्कन्ध इत्युक्ते-
ऽनन्तामन्तरकर्मपुद्गलसमयमहास्कन्धः केवलितसमुद्घातगतोऽपि
ज्ञेयः, तस्यापि प्रस्तुतमहास्कन्धे समानवेत्तेष्वकालानुभावा-
त्वात् । न च तेनैव प्रयोजनमतोऽविच्छिन्नविशेषेन तद्व्यवच्छेदः
क्रियते, जीवाधिष्ठितत्वेन किल तस्य सखेतमत्वादिति ॥६४॥

अथात्र केवाधिष्ठितमुपपद्वयं निराकुर्वेत्ताह-

सम्भुकोसपरसो, एसो केई न चायमेतौ ।

उक्कोसपरसो जय-वगइदिमो चउड्ढाणो ॥६५॥

अड्ढप्फासो य जइमो, भण्डो एसो यं चउड्ढाणो ।

अइसे वि उक्को पोगल-भेया संति सि सइवें ॥६४॥

एव प्रस्तुतोपचितमहास्कन्धः सर्वोत्कृष्टप्रदेशनिर्देशो, नाभ्यः।
अयं लौहारिकादिवर्णः। सर्वा अप्यभिधाय एवेते प्रोक्तोऽ-
तो ज्ञायतेऽयमेव सर्वोत्कृष्टपरमाणुसंयमयचितो, न स्कन्धाल-
राधि। निवर्तते इत ऊर्ध्वं सर्वापि पुष्कलविशेषाणां कथेति
अर्थः केचित् व्यावृत्ते। नवायमेकासो, जेतद्यास्यानं
सङ्गतमित्यर्थः, यद्यस्मात्पुष्कलप्रदेशः स्कन्धः प्रतिगोप्युत्कृष्ट-
प्रदेशस्कन्धान्तरपेक्षया महापनयामवगाहनावितिर्ज्ञां चतु-
स्यानपतित उक्तः। तथा च तत्पुद्गलः-"उक्कोसपरसिज्जायं भं-
ते । अं च, यं केवइया पज्जा पयसा । गोयमा । अणता । से
केवइयं जेत । एवं बुज्जति ? गोयमा । उक्कोसपरसि ए अं च,
उक्कोसपरसि अस्स अं चस्स दव्यउयए तुजे" (एकैकद्रव्यत्वात्)
पयस्ययाप्युत्ते, (उत्कृष्टप्रदेशिकस्यैव प्रस्तुतत्वात्) ओगहा-
वद्विषय चउड्ढाणवद्विषय । तं जहा-असंकेज्जागहीणं वा संकेज-
भागहीणे वा संकेजगुणहीणे वा असंकेजगुणहीणे वा असं-
केजभागमद्विषय वा संकेजभागमद्विषय वा संकेजगुण-
मद्विषय वा असंकेजगुणमद्विषय वा । एवं तिरपं वि-
च चउड्ढाणवद्विषय व भयंवरसं । अइहिं फासेहिं इड्ढाणवद्विषय ॥
अयं पुनरविश्वमहास्कन्धोऽविश्वमहास्कन्धान्तरेण सहावगा-
हनावितिर्ज्ञां तुल्य एव । अतो ज्ञायते-यत्समाख्य एव के-
चित्ते महापनोका उत्कृष्टप्रदेशिकाः स्कन्धा इति। किं च-अ-

दुष्कालो य ज्ञो, भक्षिषो" 'उकोसपयसो' इत्यन्तर-
गाथागतं संबध्यते । ततश्चाहपरोक्ष्य वतः "प्रधापनायां" अणि-
त कर्तुमिदं शिकः स्कन्धः । एष पुनरुपसप्तहस्तस्कन्धो यस्मा
अनुःस्थोऽप्यते । तस्मादुपयैवोक्तद्वयेशिकस्कन्धानां भेदसि-
द्ध्या पूर्वोक्तवर्गस्याभिधाचित्तमहास्कन्धेभ्योऽप्यपि केचिदसं-
वृद्धिताः पुनराविशेषा अप्यापि सन्तीति अक्षेयम्, न पुनरेतावता
सर्वोपयि पुनरास्तिकायः संवृद्धीत इति भावः ॥ ६४४ । ६४६ ॥
विशेषः । प्रहा० । आ० म० ।

अदृष्टा जाणयसरीरजवियसरीरवदिरसे दन्वत्वे ति वि-
हे पस्यते । तं जहा-कसिणलंघं, अकसिणलंघं, अण्ये-
गदन्वियलंघं ॥

"अदृष्टा जाणेत्यादि" अथ वा अन्येन प्रकारेण शरीर-
रजयशरीरवियसरीरकोऽप्यस्कन्धः/स्वविशेषः प्रकृतः । तद्यथा-क-
त्स्नस्कन्धोऽङ्गुलस्कन्धोऽनेकज्वलस्कन्धः ।

से किं तं कसिणलंघं ? । कसिणलंघं सो चेव ह्यकलंघं ग-
यलंघं० जान उत्तजलंघं । सेतं कसिणलंघं ॥

"से किं तमित्यादि" । अत्रोत्तरम्- "कसिणकन्धश्च
त्यादि" । यस्मादप्यो बृहत्तरः स्कन्धो नास्ति कृत्स्नः परि-
पूर्णः स्कन्धः कृत्स्नस्कन्धः । कोऽपमित्याह-"सो जेत्यादि" ।
स एव "ह्यकलंघं" इत्यादिनोपपत्त्येवो ह्यादिकलंघः कृत्स्न-
स्कन्धः । आह-यथैवं प्रकारान्तरत्वमसिद्धं सन्धिसकलं ध्वल्यैव
लंघनान्नोक्तत्वात् । नैतदेवम् । प्रायः सन्धिसकल्यस्कन्धाधिकार-
ात् तथाभाजितसोऽपि बुद्ध्या निष्ठय आ वा एवाजः, इह तु जी-
वाधिष्ठितः शरीरावयवसङ्गणनसमुदायः ह्यस्मस्कन्धावेन वि-
भक्तित इत्यतोऽभिचयैव भद्रास्तिष्ठेत् प्रकारान्तरत्वमायथेवं तर्हि
ह्यादिकलंघस्य कृत्स्नत्वं नोपपद्यते, तमेवैक्या गजादिकलंघस्य
बृहत्तरत्वात् । नैतदेवम् । यतोऽनेक्यैव प्रदेशात्मको जं बलदधि-
ष्ठिताश्च शरीरावयवया रूपैवेतज्ज्ञायाः समुदायो ह्यादिकलंघ-
त्वेन विभक्तितो जीवस्य वा संययवप्रदेशात्मकप्रयासवयव तु-
द्वयत्वाद् गजादिकलंघस्य बृहत्तरत्वमसिद्धम्, यदिह जीवप्रदे-
शपुल्लसमुदायः सामरूप्येन बद्धैत, तदा ह्याज्जादिकलंघस्य
बृहत्त्वं, तच्च नास्ति, समुदायवृष्ट्यभावात्, तस्मादितरतरापेक्षया
जीवमदेवपुल्लसमुदायस्य हीनाधिक्यानाभावत्वेऽपि समुदा-
याधिक्यकारः परिपूर्णत्वात् कृत्स्नस्कन्धः । अन्ये तु दूरं सन्धिस-
कन्धाधिक्ये जीवाधिष्ठितशरीरावयवसमुदायः सन्धिसकल्यो
ऽन तु शरीरात् बुद्ध्या वृथक्कृत्य जीव एव केवलः कृत्स्नस्कन्ध
इति व्यत्ययं व्यापकृतं । अत्र च व्याकथने प्रमेयमेवास्ति, हय-
गजादिजानां प्रदेशतो हीनाधिक्यमावेन कृत्स्नस्कन्धावयवस्य
सर्वभावेदोधादित्यलं प्रसङ्गेन । "सेत्" इत्यादिनिगमनम् ।

अथाङ्गुलस्कन्धमनिरूपणार्थमाह-

से किं तं अकसिणलंघं ? । अकसिणलंघं सो चेव दुपदसि-
याऽलंघं० जान अणेतपसिण लंघं । सेतं अकसिणलंघं ।
"से किं तमित्यादि" । अत्रोत्तरम्- "अकसिणलंघं सो चे-
त्यादि" । न इत्यनोऽङ्गुलः, स चासौ स्कन्धश्चाङ्गुलस्कन्धो,
यस्मादप्यपि बृहत्तरस्कन्धोऽस्ति सोऽपरिपूर्णश्चाङ्गुलस्कन्ध-
स्कन्ध इत्यर्थः । कस्यायमित्याह-"सो चेवेत्यादि" । स एव"दुप-
देसिपक्षेऽपि सिध्दयैव लंघं" इत्यादिना पूर्वमुपपत्त्यतो द्विभेदाका-

दिकृत्स्नस्कन्ध इत्यर्थः । द्विभेदशिकस्य द्विभेदशिकापेक्षया कृ-
त्स्नत्वाद् द्विभेदशिकस्यापि अनुःप्रदेशिकापेक्षया कृत्स्नत्वा-
देवं तावद्भावं यावत् कृत्स्नं नापद्यत इति पूर्वं द्विभेदशिकाः
सर्वोक्तद्विभेदाश्च स्कन्धः सामान्येनाभिहिततया भोक्तः । इह तु स-
र्वोक्तद्विभेदाश्चोक्तिर्न एवावसरापेक्षया पूर्वैवेततरा अङ्गुलस्क-
न्धस्कन्धत्वेनोक्त इति विशेषः । "सेत्" इत्यादिनिगमनम् ।

अथाङ्गुलस्कन्धमनिरूपणार्थमाह-

से किं तं अणेतपसिणलंघं ? । अणेतपसिणलंघं तस्स
चेव देसे अविषय, तस्स चेव देसे उवचिये, सेत्तं अणेतप-
सिणलंघं । सेत्तं जाणगसरीरभविअसरीरवतिरिसे दन्व-
लंघं । सेत्तं नोआगमतो दन्वलंघं ।

"से किं तमित्यादि" । अत्रोत्तरम्- "अणेतपसिणलंघं तस्स-
त्यादि" अनेकज्वलत्वात् स्कन्धत्वेति समासः । तस्यैवत्यनुव-
र्तमानं स्कन्धप्रधानं संबध्यते, ततश्च तस्यैव यस्य कस्यचित्
स्कन्धस्य योदेशो मलद्वन्द्वेनादिभक्त्याऽपि चित्तो जीवप्रदे-
शोऽस्ति तस्यैव देशः पृष्ठोदरचर्मादिरपचित्तो, जीवप्रदेशो-
भ्यास इत्यर्थः । तयोयंथोक्तदेशयोश्चिद्वैक्यपरिणामपरिणतयो-
यो ह्येवावयवः समुदायः सोऽनेकज्वलस्कन्ध इति विशेषः । संचे-
तममचेतनानेकज्वल्यस्मादिति ज्ञावः । न चैवंभूतः साम-
न्योत्तरादिकस्कन्ध एव प्रतीयते । यथैवं तर्हि कृत्स्नस्कन्धावयव
को विशेष इति चेद्? उच्यते-स कस्य यावानेव जीवप्रदेशाङ्गुल-
स्तावानेव विभाजितो, न तु जीवप्रदेशाङ्गुलसमन्वाद्यपेक्षया, अयं
न मन्वाद्यपेक्षयाऽपि विशेषः । पूर्वोक्तमिध्दस्कन्धावयव तर्हि को
विशेष इति चेद्? उच्यते-न च अङ्गुलजीवानां हस्यादिविजीवानां
च अपृथग्व्यवस्थितानां समुहकल्पनया मिश्रस्कन्धस्यलम् ।
अत्र तु जीवप्रधानतो विशिष्टिकपरिणामपरिणतानां संचेतनद-
व्याणामनेकज्वलस्कन्धमिति विशेष इत्यलं प्रसङ्गेन । "सेत्-
मित्यादि" । निगमनं, तदेवमुक्तं । शरीरावयवशरीरवतिरिसेतो
कृत्स्नस्कन्धः, नङ्गुलं च समर्थितो 'नोआगमतो' कृत्स्नस्कन्धाधि-
कारः, तत्समर्थने च समर्थितो कृत्स्नस्कन्ध इति । अनु० । उत्त० ।
दृश० । ख० । आ० म० । आचा० ।

भावस्कन्धमनिरूपणार्थमाह-

से किं तं भावलंघं ? । भावलंघं दुविहे पस्यते । तं जहा-आगमतो
अ, नोआगमतो अ । से किं तं आगमतो भावलंघं । जाणए
तवज्जत्ते सेत्तं आगमतो जावलंघं । से किं तं नोआगमतो
भावलंघं । एएसि चेव सामाऽअमायाणं क्खहं अज्जय-
णाणं समुदयसिम्मितमणणं आवस्सयं सुअलंघं जावलं-
घे सि ल्हम्भइ । सेत्तं नो आगमो जावलंघं । सेत्तं जावलंघं ॥

"से किं तमित्यादि" । अत्रोत्तरम्-"भावक्षेत्रं दुविहे" इत्यादि ।
भावक्षेत्रासौ स्कन्धश्च भावस्कन्धः, जायमाश्रित्य वा स्कन्धो
भावस्कन्धः । स च द्विविधः प्रकृतः । तद्यथा-आगमतद्वय, नोआ-
गमतद्वय । तत्रागमतः स्कन्धपर्यैकः, तत्र चोपयुक्तस्तु तदुपयो-
गित्वाज्ञावस्कन्धः । नोआगमतस्तु यथाभावं प्रस्तुतावयवकने-
दानां सामान्यिकादीनां वक्ष्यामप्ययानां समुदायः । स चैतेषां वि-
शक्तिस्तानामपि तथाविधैववत्सादीनामपि व्यात् । अत उच्यते-
समुदयस्य समितिनैरन्त्येषां मीलना, सा च नैतत्पर्यावस्थापिता-
नो धात्वाकामिभ परस्परभिरपेक्षाणामपि स्यात्, अत उच्यते-

तस्याः समुद्रयसमितेयः समागमः परस्परं संबन्धतया विशिष्टै-
कपरिणामसमुद्राद्यसमितिसमागमस्तेन निष्पन्नोऽयम् आबन्ध-
कभूतस्कन्धः स भावस्कन्ध इति ब्रूयते प्राप्यते भवति इति
इदमर्थः । इदमुक्तं भवति-सामायािकादिष्वबन्धनसंहितिनियम
आबन्धकभूतस्कन्धा मुखवस्त्रिकाजोहराणदिव्यापारलक्षण-
कियायुक्तया विधाकृतो नो आगमता भावस्कन्धः । नो शब्द-
स्य देश आगमनिषेधपरत्वात्, कियालक्षणस्य च देशस्यानाग-
मत्वादिता भावः । “संस्तमित्यादि” तदर्थं प्रतिपादितो द्विवि-
धोऽपि भावस्कन्ध इति निगमयति-“संस्तं भावसंघे स्त” ।
अनु० । आ० चू० । विधा० ।

इदानीं त्वस्थैव एकार्थिकानभिधित्पुराह-

तस्स एं सेचं इमे एगड्डिया णाणा सोसा णाणा वंजणा
नामपेज्जा भवन्ति । तं जहा-“गणकाए अ निकाए, खंघे वग्गे
तद्देव गसी आ पुंजे पिंमे निगरे, मंघाए आउलसमूहे” ॥१॥
सेचं खंघे । अनु० ।

द्विप्रदेशिका यावदननप्रदेशिकाः स्कन्धानताः । स्था० १ डा०
१ उ० । (‘पञ्चाय’ शब्देऽस्य पर्याया रूपस्थाः) समुच्चयेषु, स्था०
१ डा० । सर्वोच्चिकायसंघाते, आ० म० द्वि० । सूत्र० । (‘पंच
खंघे वयंनेगे’ इत्यादि ‘वर्णश्रयादे’ शब्दे उपपादयिष्यते, निराक-
रिष्यते च) वनस्पतीनां स्थूने, यतो मूलशालाः प्रभवन्ति । जी०
३ प्रति० । स्था० । श्री० । जी० । रा० । डा० । अंगदेशे, उक्तं
२ अ० । श्री० । पुष्टे स्कन्धप्रदेशप्रत्ययाशक्ते, पुष्टमपि स्कन्ध इति
व्यपदिश्यते । डा० १ अ० १२ अ० । एकस्म्य स्तम्भस्यापि आ-
श्रये, आचा० २ अ० २ अ० १ उ० । अर्कप्राकारं, नि० चू० १३
उ० । द्विप्रदेशे, प्रज्ञा० १ पद ।

खंघेतर-स्कन्धान्तर-न० । एकस्मात् स्कन्धाद्व्यसिन्व स्कन्धे,
स्था० ४ डा० ३ उ० ।

खंघकरणी-स्कन्धकरणी-खी० । सार्धानामुपकरणविशेषे, सा
च “अंधकरणी अ चउड-स्थवित्थडा बावविह्वयरक्कडा ।”
स्कन्धकरणी च चतुहस्तविस्तरा समचतुरस्रा प्रावरणस्य
बावविधूतरक्षणार्थं चतुष्पञ्चा (चतुःपुटीकृत्य) स्कन्धे कृत्वा
प्रतिषेत् । वृ० ३ डा० । प्रव० । ख० ।

खंघकुमार-स्कन्धकुमार-पुं० । स्वनामकशते कुमारः, “जंतेहिं
पालिआ वि” इत्यादि उपदेशमालायाः वृत्तौ स्कन्धकुमारः
पञ्चाशत्परिकरौ निष्कान्त इत्युक्तम् । आर्विमयमले तु “एण
पंचसया” इत्युक्तम् । तत्कथमिति प्रश्ने, उपदेशमालावृत्तौ प्र-
ज्याधिकारे पञ्चाशत्परिकरितत्त्वमकम्, आर्विमयमले तु नि-
र्वाणाधिकारे एकानपञ्चशत्तत्त्वमिति न किञ्चिद्विरोध इति ।
२४३ प्र० सप्त० ३ उल्ला० ।

खंघचदियविहार-स्कन्धचटितविहार-पुं० । निजशिष्यसाध्व-
साकृदाटने, जी० ।

एकविंशतितममधिकारमाह-

अस्मे लण्डहम्माणी, निययाजिप्पायउज्जुयविहारी ।

नियसेससंघचदिया, अमंति बहुगामनगरेसु ॥१॥

अग्रे पुनरपरे अहंमानिनांऽहंकारिणो निजकाभिप्रायोयुक्त-
विहारिणः सुमतस्तुविदिताः शिष्यिष्यस्कन्धचदिताः स्व-
१७६

साध्वंसाकृताः अटन्ति प्रामनगरेषु प्रवृत्तनिवासेष्वशेषकक्षा-
विहारिणो वयमिति शेष इति माधार्थः ॥१॥

अत्रापि जीवोपदेशगर्भविरोधं दर्शयद् माघाद्वयमाह-

तत्थ वि जावसु अहहा, अभाणविलसियं एव ।

जं जत्था वल्लहीणा-उविहरणं वारियं बहुहा ॥ २ ॥

ववहारपंचकप्पा-इएसु गंथेसु मुत्तकेवल्लिया ।

अइवित्थरेण जणियं, पज्जेते तदियमा गाहा ॥ ३ ॥

तत्रापि स्कन्धे चटितविहारणेऽपि दे जीव ! भावय चिन्तय । अ-
हहा इत्याश्रये, अज्ञानविलसितं मूढताविकल्पितमेतत् विहरणं
यद् यस्माद्यथा वल्लहीनादिविहरणम् । आदिशब्दाद् गज्ञानादिपरि-
ग्रहः । वारितं नियोज्यं बहुधाऽनेकप्रकारं व्यवहारपञ्चकतयादियु
प्रतीनेषु ग्रन्थेषु शास्त्रेषु सूत्रकेवल्लिया भद्रयादुस्वामिना, कथ-
मित्याह-अनिर्वस्तव्यं महाप्रपञ्चेन अज्ञानमुक्तं पर्यन्ते तद्वि-
कारव्युत्पत्तिरौ तत्र तेषु ग्रन्थेषु, इयमत्र जणिष्वमाणा माघा
छन्दोविशेषलक्षणा । इति माघाद्वयार्थः ॥ २ ॥ ३ ॥

तामेवाह-

जा गाउयं समत्थो, सूतादारगज भिक्खेवलाओ ।

विहरउ एमा सप-रक्कमाउ नो निहरि तेण परं ॥ ४ ॥

सुबोधा । नवरं प्रहरद्वयेन गन्धर्वमेकं यावद् गन्तुं शक्नोति
चरणाभ्यां तावद्विहरतु, तद्भावं स्थानस्थितेनैवास्ति तद्व्यभिनि
तात्पर्यार्थः ॥ ४ ॥

एवमवगत्य जीवोपदेशमाह-

ता जउ तहउत्थिय ससी, विजंते मोहणा जउ सदाया ।

जीव ! तुमे तो विहरसु, अय नो संस विहरंते ॥ ५ ॥

ततो यदि तव भवतोऽस्ति विद्येन शक्तिः सामर्थ्यं, विद्यन्ते
सन्ति शोभना भन्दा यदि सहायाः शीतार्थादिसाधवाः, जीवा-
ऽऽमन् । ततो विहर पर्यट, अन्धेति विकल्पार्थः । नो नैव, ततः
शम नष्टाय विहरत आगमार्कादिना चरत इति माघा-
र्थः । ५ ॥ जीवा० २१ अर्थ० ।

खंघजिउरा-स्कन्धशिरा-खी० । अंसधमन्याम, तं० ।

खंघणिउम-स्कंधनिवेश-खी० । सैन्यस्थापनपरिहानात्मिकायां
समचचारिशकलायाम्, स० ७४ सम० ।

खंघदेस-स्कंधदेश-पुं० । स्कन्धानां स्कन्धव्यपारिणामपरिण-
तानां बुद्धिपरिकल्पितेषु आदिप्रदेशात्मकेषु विभागेषु, ते च ध-
र्मात्मिकायादीनां भवन्ति । जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । सूत्र० ।

खंघप्पस-स्कन्धप्रदेश-पुं० । स्कन्धानां स्कन्धव्यपारिणामपरि-
णानां बुद्धिपरिकल्पिताः प्रकृष्टा देशाः निर्विभागाभागाः ।
परमाजुषु, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० । सूत्र० ।

खंघपजज-स्कन्धप्रभव-पुं० । स्फुटार्थादेः, “मूलाओ लंघपभा-
वो दुमस्त” दश० ११ अ० १ उ० ।

खंघमत-स्कन्धवृत्त-त्रि० । स्कन्धोऽस्यास्तोति । अतिशयितस्फुटे,
वहस्फुटे च । जी० ३ प्रति० । डा० । रा० ।

खंघवीय-स्कन्धवीय पुं० । स्कन्धे स्फुटमिति प्रसिद्धम् । (स्था० ४
डा० १ उ०) वीजं येषां ते स्कन्धवीजाः । सङ्घायादियु, स्था० ५

डा० २ डा० । स्व० । वि० । दश० । आ० २० । आ० । ह्यु
संशयेवादिपु, आ० १ २ ३ ४ ५ ६ ७ । लुण्वनस्पतिनेष्टे,
व्य० ४ डा० १ डा० ।

संधमासि-स्कंधशालिन-पुं० । दशानां प्रद्वाराणां पञ्चमे
व्यन्तरभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

संधार-स्कंधाधार-पुं० । स्कन्ध० आ० वृ० घञ् । वाच० ।
“स्कन्धवानांमि” । ॥ ३ । ४ । इति कभागस्य शः प्रा० २ पाद ।
कटकात्तरणनिवासे, उक्त० २७ अ० । ङाकटकिनेष्टे, व्या० ७
डा० । राजबिम्बसहिते स्वयंके, परचके च । वृ० ३ उ० । चक्र-
नृप्यादिस्कंधाधारेषु आशालिक उत्पद्यते । प्रज्ञा० १ पद ।
राजधान्याम्, वाच० ।

संधावार-स्कंधावार-पुं० । ‘बंधवार’ शब्दाद्यै, वृ० ३ डा० ।

संधावारमाण-स्कंधावारमान-न० । संघप्रमाणज्ञानलक्षण
चतुष्टयवार्ति कलाभेदे, ज्ञा० १ २ ३ ४ । जं० । स० ।

स्तंज-स्तम्भ-पुं० । “स्तम्भे स्तो वा ङ । २ । ८ । इति स्तस्य वा
कः । “अचघधनाम्” । ङ । १ । १८७ । इति हः प्रातः । स्वरा-
दित्येव इति हो न । “अनादी” । ङ । २ । ७३ । इति व ह्रित्यम् ।
प्रा० २ पाद । भ्यूणावाय, ज्ञावे घञ् । जनीभावे, पुं० । वाच० ।
प्रासादावधम्भहेतौ, जी० ४ प्रति० । प्रासादाधार, ग० १
अधि० । कंभे वा कुङ्घे वा अवधम्यस्यानम्, इति कायो-
स्तम्भदोषे तृतीये, प्रथ० ४ द्वार । भाव० । आत्यक्तिकबुद्धौ स्त-
म्भोदाहरणम् । आ० क० ।

स्तंभतिर्य-स्कम्भतीर्य-न० । चतुरवर्तितीर्थानामव्यतमे, यत्र
पाताङ्गगङ्गाभिधः स्निग्धमिनायः । ती० ४५ कल्प ।

स्तंजवाह्ना-स्तम्भवाह्ना-स्त्री० । स्तम्भपार्श्वे, जी० ३ प्रति० ।

स्तंभमुदंतर-स्तम्भपुटान्तर-न० । द्वौ स्तम्भौ स्तम्भपुटं, तस्या-
न्तरं स्तम्भपुटान्तरं, द्वयोः स्तम्भयोरन्तराक्षे, जी० ३ प्रति० ।

स्तंजद्वार-स्तम्भद्वार-न० । “संभार” इति स्याते मुञ्जदेदी-
यपत्तनं, यत्र यशोमन्धसुरिभिर्विक्रमात् ५०२ वर्षेष्वतिक्रान्तेषु
तत्रयानां प्रतिमानां ध्वजारोपमहः कृतः । ती० २३ कल्प ।

स्तंजगिरिसग-स्तम्भार्कपंक-पुं० । मन्त्रबलेन स्तम्भानामुपाट-
के, प्रजावके द्रव्यसिके, आ० म० प्र० । (‘मंतसिद्ध’ शब्देऽ-
स्य कथा कथ्यते)

स्तंभाक्षय-स्तम्भाक्षय-स्तम्भालग्न-न० । स्तम्भाक्षयने, प्रज्ञा०
३ आभ० द्वार० ।

स्तंजगाय-स्तम्भोद्गत-त्रि० । स्तम्भेऽपि उक्तो निविष्टः । म० १ हा०
३३ डा० । स्तम्भोपरिवर्तिनि, “संभुगयवद्वेष्टेवावरिगताजि-
रामा” स्तम्भोद्गतवज्रवेदिकापरिगताजिरामाणि स्तम्भोद्गताजि-
स्तम्भोपरिवर्तिनीनिः वज्ररम्भमयीर्विर्धेदिकाभिः परिगतानि
स्त्विति यानि अत्रिरमणीयानि तानि । जी० ३ प्रति० । स्तम्भेषूक्ष्णानि
निविष्टा वा वज्रवेदिका तथा परिगता परिकरिता भवत् पवाभि-
रामा रम्या वा सा । म० १ हा० ३३ डा० ।

स्तंजद्वार-स्तंज-पुं० । अश्वभासनाय कर्ममयवक्ष्यविशेषे, स्फुटि
तर्षा० । स्व० १ २ ३ ४ ।

स्तंजवर-स्तंज-न० । अग्निशुष्करोदके, (आचरा) इति
व्याते, घ० २ अधि० ।

खगइ-खगति-स्त्री० । प्रयस्ताप्रयस्तविहायोगिनौ, कर्म० ५ कर्म० ।
खगइदुग-खगतिद्विक-न० । प्रशस्तविहायोग्यप्रशस्तविहायो-
गितिलक्षणे, कर्म० ५ कर्म० ।

खगमुह-खगमुख-न० । विशङ्कमनुपमे तं० ।

खग-खग-पुं० । “क-ग-ट-ड-त-द-प-श-व-स-र-क-
पामुर्ध्वे ह्रुक” ॥ ८ । २ । ७७ । इति ऋह्रुक । प्रा० २ पाद ।
“डां लः” ॥ ८ । १ । ३०२ । इत्यनेनास्युक्तस्यैव सत्वम् ।
प्रा० १ पाद । “गुणाद्याः क्लीबे वा” ॥ ८ । १ । ३४ । इति वा
नपुंसकत्वम् । ‘अगो, अगो’ । प्रा० १ पाद । उज्ज्वलविकोशीकृ-
तकरवाले, प्रज्ञा० ३ आभ० द्वार । तच्च प्रथमं राजककुद्म् ।
स्त्री० । आरभ्य चतुष्पदविशेष, प्रज्ञा० ५ सभ्य० द्वार । ज्ञा० ।
स्था० । यस्य गच्छतां द्वयोरपि पार्श्वयोः पक्षवच्चर्मणि ज-
म्भने शृङ्खलैकं शिरसि प्रवर्ति । प्रज्ञा० १ आभ० द्वार । वृ० ।
स चाटव्यवस्तुपुत्रे जन्म मारयित्वा आद्यति । नं० । नि० चू० ।
प्रज्ञा० । स्त्री० । चोरागमगन्धर्ष्ये, वाच० ।

खगधनुषा-खगधनुका-स्त्री० । कुरिकाया, “तसौ गहिय-
कमधेधुषा मय” वृ० ।

खगपुरा-खगपुरा-(री)-स्त्री० । सुवस्तुविजयक्षेत्रवर्ति-
नि पुरीयुगले, “दो खगपुरासो” । स्था० ३ डा० ३ डा० ।
नवयोजनविस्तारा द्वादशयोजनपर्याया । स्था० ७ डा० । “सु-
वस्तुविजयखगपुरा रायहाणी गंजीरमालिणी अंतरखदी”
जं० ४ वक्त्र० ।

खग-खग-स्त्री० । आवर्ताव्यविजयक्षेत्रयुगवर्तिनि पु-
रीयुगले, “दो खगपुरासो” । स्था० ३ डा० ३ डा० । जं० ।

खगद्वार-खगद्वार-जी० । स्वधमभपुराद्याहारलक्ष्ये, वृ० १ डा० ।
स्वभावाद्गकाव्ये, व्य० ३ डा० । निष्कालौ, वृ० १ डा० ।

खज-खाद्य-जी० । क्रूरमोदकादौ, ज्ञा० १ २ ३ ४ । “सु-
कं तु खजजं सुरयं” शम्भुलिकामोदकादिकं सर्वमपि आ-
द्यां नृचितम् । वृ० २ डा० ।

खजगवज्जगविधि-खाद्यकव्यजनविधि-पुं० । आद्यकानि अ-
शाकवृत्तयः व्यजनं तत्कादौनि शासनकानि वा तेषां ये वि-
धयः प्रकारास्ते आद्यकव्यजनविधयः । आद्यकव्यजनलक्षणभो-
जनप्रकारेषु, प्रज्ञा० ५ सभ्य० द्वार ।

खजगविधि-खाद्यकविधि-पुं० । अशाकवृत्तिमोदकादिपरिग्र-
हे, पञ्चा० ५ विध० । अष्टकपादिलक्षणभोजनप्रकारे, अ०
१५ श० १ डा० ।

खजगावण-खाद्यकापण-पुं० । कुम्भिकादौ, विशेष० । कट्टेरि-
कापणे, आ० म० द्वि० ।

खज-खज-पुं० । स्त्री० । खजं वद । कट्टाम्, स्था० १० डा० ।
खजरोधुषे, कीटभेदे, वाच० ।

खज-खज-पुं० । स्त्री० । खजं वद । ‘खजूर’ इति स्याते
वृक्के, वाच० । स च संशयेवजाधिकः । म० म० श० ३ डा० । प्रज्ञा० ।
जं० । पिण्डखजूर, उक्त० ३४ अ० । तस्य फलम् आणु, तस्य
ह्रुक । तत्कत्रे, न० । रौप्ये, हरिताले, खले, लुणजातिभेदे,
स्त्री० । वाच० ।

स्वञ्जूरमत्स्य-स्वञ्जूरमस्तक-कञ्जूरमभ्यवर्त्तिनि गर्जे, आवा० ।

स्वञ्जु (सार-स्वञ्जूरसार-पुं० । मूलदलक्षारसारनिष्पन्ने, आसच-विशेषे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

स्वञ्जुरीपत्रमुञ्ज-स्वञ्जुरीपत्रमुञ्ज-पुं० । कञ्जुरीपत्रप्रथमप्राज्ञ-न्यां मुञ्जप्रथमवहुर्या वा । “ कञ्जुरीपत्रमुञ्जेष, जो पमञ्जे उव-स्वस्यं । नो दया तस्स जीवेसु, समं जानाहि पांथमा । ” ॥ ग० ३ अधि० ।

स्वजोय-स्वघात-पुं० । के घातेते युग्म अच् । कीटजेदे, वाच० । “ जह देहपणिमामो रसि कज्जोअगस्स सा उवमा ” देहपरि-णामः प्रतिविशिष्टा शरीरशक्तिः राधाविति विशिष्टकालनिर्देशः । कपोतक इति प्राणिविशेषपरिग्रहः । यथा तस्याऽसौ देहपरि-णामो जीवप्रयोगनिर्वृतशकारिविश्वकास्ति, एवमङ्गारादीनाम-पि । आवा० १ भु० १ अ० ४ उ० ।

स्वट्ट-स्वट्ट-त्रि० । अग्ने, प्रज्ञा० १ पद ।

स्वट्टग-स्वट्टाङ्ग-न० । (काटके पाथा) कट्टापादे, पट्टिकायुतक-ट्टाचरणरूपे अङ्गे, चतुर्थव्यन्तराणां मुकुटे विह्वं कट्टाङ्गम् । औ० । स्वट्टमेह-स्वट्टमेय-पुं० । मल्लजले मेये, उत्पातमेये, ज० ७ हा० ६ उ० ।

स्वट्टा-स्वट्टामट्ट-पुं० । प्रवृत्तजराजर्जरितदेहतया यः कट्टा-या कथातुं न शक्नोति तस्मिन्, न० १ उ० ।

स्वट्टि-स्वट्टिक-त्रि० कट्टनमाचरणं कट्टः, स शिष्टपक्षेनास्त्य-स्य युव । आलादिना पक्षिमारके, वाच० । शौकारिके, सुत्र० २ भु० २ अ० ।

स्वट्टादग-स्वट्टोदक-न० । ईषदम्भपरितणे अङ्गे, जी० १ प्रति० । प्रज्ञा० ।

स्वदलदग-स्वदलदक-त्रि० । लघुपञ्चयेषु च । जी० ३ प्रति० ।

स्वट्टग-स्वट्टक-पुं० । टकरे, “ कट्टया मे चवेना मे ” उच० १ अ० ।

स्वट्टा-स्त्री० गर्से-पुं० । रत्नप्राकरे निक्षमप्रयोगे, उच० २ अ० । अङ्गे, पञ्चा० ७ वि० ।

स्वट्टातद-गर्सेतट-पुं० । अन्नतट्याम, पञ्चा० ७ वि० ।

स्वट्टय-स्वट्टक-पुं० । टकरे, (टकरा) व्य० १ उ० । अंशुली-यकविशेषे, औ० । हा० । मुद्रास्ते, आ० न्यु० १ अ० । आ० म० ।

स्वण-क्षण-पुं० । “ जण उरसवे ” ॥ २ । १० । इति उरस-वासे छः, अन्त्यज तु न । प्रा० २ पाद । बहुतरोच्चासरूपे, हा० १ भु० ५ अ० । मुहूर्ते, आ० ४ उ० ३ उ० । दशानिलैः परि-मिते काले, न० । परममिकुटे काले, सुत्र० १ भु० १ अ० १ उ० । लोकनिमेषप्राये काले, भाव० ३ अ० । संख्यातमात्रलक्षणे काले, स्थाने २ उ० ४ उ० ।

स्यात् कृपाक्रमसंन्य-संयमाद्यद्विकेजम् ।

ज्ञानं ज्ञात्वादिभिस्तत्त्व, तुल्ययोः प्रतिपत्तिकृत् ॥ १२ ॥ (स्यादिति) कृणुः सर्वान्त्वः कालावयवस्तस्य क्रमः यो-र्वाप्यं तत्संबन्धसंयमात्सुक्ष्मात्तरक्षात्कारणसमाप्यं, बहि-

वेकजं ज्ञानं स्यात् । यदाह-“ कृणक्रमयोः संबन्धसंयमाद्विक-जं ज्ञानमिति ” (३-५३) तच्च ज्ञात्वादिभिस्तुल्ययोः पदार्थयोः प्रतिपत्तिकृत् विवेचकम् । तदुक्तम्-“ आतिलक्षणदेशौरन्ध-तानवन्धेद्वात् तुल्ययोस्ततः प्रतिपत्तिरिति ” (३-५३) पदा-र्थानां भेदेहतवो हि जातिलक्षणदेशा भवन्ति, जातिः पदार्थभे-दी, यथा गौर्यं भेदविशेषादिति । आत्मा तुल्ययोर्लक्षणं भेदकं वधेयं कर्तुया, इयं आत्मेति । उभयाम्भानिभयोर्देशां नेहैतदु-त्था-तुल्यप्रमाणयोरात्मलक्षयोर्भिन्नदेशस्थितयोः यच्च स त्रयमपि न भेदकं, यथैकदेशस्थितयोः बुद्धयोः पार्यययोः परमाणां, तत्र संयमज्ज्ञातद्विकेजज्ञानादेव प्रवर्ति भेदधीरिति ॥ १० ॥ हा० २६ हा० । अथसरे, सुत्र० २ भु० ५ अ० ।

इणमेव खणं विधाणिया, यो सुखं वैरिं च आहितं ॥

एवं सतिर्इहियासए, आहि जिणे इणमेव सेसगा ॥ ११ ॥

इदम् : प्रत्यक्षासन्नवाचित्वात् इमं कल्पकेतुकालप्रावृत्तकणं, कृणमवसरं, ज्ञाना तदुचितं विधेयम् । तथाहि-कल्पं अङ्गमवय-वोन्मिदयत्सुक्तोपायसिमानुप्यलक्षणं, केतुमप्यार्यदेशांर्षदिश-तिजनपदलक्षणम् । कालाऽप्यवसर्पिणी चतुर्धाकरादिधर्म-प्रतिपत्तिधोयलक्षणः । भावश्च धर्मभ्रवणतच्छ्रुतानवारिमाच-रणकर्मज्ञयोपशमाहितविरतिप्रतिपत्त्युत्साहलक्षणः, तद्वर्षविचं कृणमवसरं परिहाय, तथा बोधिं च सम्यग्दर्शनावातिलक्ष-णां नो सुखमाभित्येवमाभ्यानामवगम्य, तद्वासी तदुत्तुकरमे-व कुर्यादिति शेषः । अकृतधर्माणां च पुनर्दुर्ज्ञाना बोधिः । तथा हि-“ लक्षेन्नियं च बोधि, अकरोतो अणायवं च परयतो । अण-वार्हं बोधि, लक्षमसि करणेन मोक्षेण ” ॥ २ तदेवमुक्त्युत्पाद्य-पुनस्तपराचर्यमाणाकालेन पुनः सुदुर्लभा बोधिरित्येवं स-हितो ज्ञानादिविभ्रमपरिहारेव बोधिसुदुर्लभत्वं पर्यलोकयेत् । पाठान्नरं वा (अहिंयासए स्ति) परितहातुर्दोषाणां सम्यगधि-सेहन । एतच्चाह जिनो रागद्वेषजता मांनो ह्यपदस्यास्तुतानुहि-इय । तथा अन्येऽपि इदमेव शेषका जिनो अभिहितमन्त्र इति, ॥ ११ ॥ सुत्र० १ भु० २ अ० ३ उ० । पञ्चा० । विश्रामे, निर्व्या-पारस्थितौ, पराधीनतायाव, वाच० ।

खणजोड-कृणयोगिन-त्रि० । परमनिकृष्टकालः कृणः, कृणेन योगः संबन्धः क्षणयोगः । स विद्यते येषां ते कृणयोगिनः । कृण-मात्रावकाशेषु, सुत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

खणद्धिधम्मय-क्षणस्यित्तिधर्मेक-त्रि० । क्षणजावस्थनाचे, विश० ।

खण्ण-खनन-न० । भूमिनिवारणे, नि० न्यु० १ उ० । (भूमि-ननस्य दोषा अपवादपरं च “ पडित्खनना ” शब्दे बह्व्यते) खणमिच्छपियरो-क्षणमित्रपियरो-त्रि० । तदेव कटे तदेव अनवस्थितचित्ते, न० १ उ० ।

खण्णन्नु-क्षणकर-त्रि० । कृण एव क्षणकोऽवसरो जिहार्थ-मुपसर्पणादिकस्ते जानाति । भिक्षावयवसराजिके, आवा० १ भु० २ अ० ५ उ० ।

खणलवसमाहि-क्षणलवसमाहि-पुं० । कृणलवप्रहमनशेषका-लविशेषोपलक्षणम् । लवादियु कालविशेषेषु निरन्तरं संबन्धमा-वतो ध्यानासेवना, तस्य समाप्यौ, प्रव० १० हा० ।

खणसाभदीवणा-क्षणसानदीपना-क्री० । कृणेनापि लामस्य प्रकाशनायाम्, पञ्चा० ।

आठयपरिहाणै, असयंसजसेद्धियाण व विवागे ।

खण्डलाभदीवणा, धम्मगुणेषुं च विविहेसु ॥४०॥

कृणे कालविशेषे स्तोत्रकालेऽपीत्यर्थः । लाभोऽनुज्ञाप्पवसा-
येन महतोऽशुभकर्मणः शुभाभववसायेन च महत् इतरस्याज्जेनं
तस्य दीपना मकायानां क्षणलाज्जदीपना । अथवा, क्षणोऽवसरो
भोक्षसाधनस्य । स च कल्यादिभेदाश्चतुर्विधः । तत्र कल्यातो मानु-
षत्वं, केशव आयेजेवं, कालतो दुःखमसुखमादि कालविशेषो,
आप्ततो बोधिरिति । तस्य कृणुस्य या लाभो युगसमिलान्वायेन
कष्टाप्रतिस्तस्य या दीपना सा तथा, तस्याम् ॥ पञ्जा० ३२ वि० ०
खणि-वर्न-॥ अ० १० । वन् इन् वा ङीप् । चातुरत्तादि रूपसंस्था-
ने, वाच० । आकरं, उच० १५ अ० । तं० ।

खणिभवाद्-कृणिकवादिन्-त्रि० । सर्वपदार्थानां कृणमकृत्व-
प्रतिपादके शौद्धोद्दिशिष्ये बौद्धे, ते च कृणिकवादिनः एका-
न्तस्यिकान् पञ्च स्कन्धान् वदन्ति । सुत्र० ।

(१) स्कन्धपञ्चकप्रकरणपुरस्सरं तत्रिराकरणम् ।

(२) कृणिकवादिप्रकरणम् ।

(३) कृणिकवादिनामैहिकमुष्मिकव्यवहारानुपपत्तिरित्यु-
द्भवकारित्वं च ।

(४) वासनाप्रकरणम् ।

(५) सर्वथाविनाशाभाप्रकरणम् ।

(६) कृणमकृत्वादे यथोपपद्यते तन्निक्रमणम् ।

(७) कृणमकृत्वादे बोद्धाया येनकलमप्रकरणम् ।

(८) स्वविराणामश्वमिन्नं प्रति शिक्षणम् ।

(९) साम्रन्तं बौद्धमतं पूर्णपश्यन् नित्युक्तिकारोपन्यस्तमफल-
वादाधिकारमाविर्भावयन् ।

पंच संघे वस्यते, ब्रह्मा उ खण्डोद्दिष्टो ।

अस्यो अणसो णेवाहु, हेतयं च अहेतयं ॥ १७ ॥

एके केचन वादिनो बौद्धाः पञ्च स्कन्धान् वदन्ति । कृप-वेदना-
विज्ञान-संज्ञा-संस्काराख्याः पञ्चैव स्कन्धा विद्यन्ते, नापरः क-
श्चिदस्मादयः स्कन्धाऽस्तीत्येवं प्रतिपादयन्ति । तत्र कृपस्कन्धा-
पृथिवीपञ्चावाद्यो, कृपाद्यम् ॥ १ ॥ सुखा दुःखा अदुःखसुखा
केचि वेदना वेदनास्कन्धाः ॥ २ ॥ कर्पाविज्ञानं-रसविज्ञानमित्या-
दि विज्ञानं विज्ञानस्कन्धाः ॥ ३ ॥ संज्ञास्कन्धाः-संज्ञानिमित्ताऽव-
प्रवृत्तस्तथाः प्रत्ययः ॥ ४ ॥ संस्कारस्कन्धाः-पुण्यापुण्यविधर्म-
समुदायः इति ॥ ५ ॥ न चैतन्मया व्यतिरिक्तः कश्चिदस्मादयः
पदार्थोऽनिरूप्यः इत्यवस्यते, तदव्यभिचारिणि इत्यप्रवृत्ताऽज्ञावा-
त् । नाप्यनुमानेन । न च प्रत्यक्षानुमानव्यतिरिक्तमर्थोऽपि संस्वादि
प्रमाणान्तरमस्तीत्येवं भासा इव बाह्या यथाऽवस्थितायां परि-
ज्ञानात् बौद्धाः प्रतिपादयन्ति । तथा ते स्कन्धाः कृणयोगिनः
परमोनिष्ठः कालः कृणः, कृणः योगः संघः कृणयोगः, स
विद्यते येषां ते कृणयोगिनः, कृणमात्राऽवस्थापिन इत्यर्थः । तथा
च तेऽभिदधन्ति-स्वकारणेभ्यः पदार्थ इत्यप्यमानः किं विन-
श्वरस्वभाव उत्पद्यतेऽविनश्वरस्वभावो वा ? यद्यविनश्वरः
तत्तत्तद्भाषित्या कर्मयोगपदार्थामधर्मक्रियायां प्रभावात् पदा-
र्थस्यापि व्याप्यवस्थानावः प्रसज्यति । तथाहि-यदेवार्थ-
क्रियाकारि तदेव परमायतं सति । स च नित्योऽर्थः क्रियायां
प्रवर्तमानः कर्मण वा प्रवर्तते, योऽयतन वा ? । न तावत्कर्मण,

यतो ह्येकस्याऽर्थक्रियायाः काले तस्यापराधक्रियाकरणस्वभावो
विद्यते वा, न वा ? यदि विद्यते किमिति कर्मणः स्वकारणम् ? सहका-
र्येक्येति चेत् । तत्र सहकारिणा तस्य कश्चिदतिशयः क्रियते,
न वा ? यदि क्रियते किं पूर्वैवभावपरित्यगं नापरित्यगं वा ?
यदि परित्यगेन, ततोऽतावदवस्थापरोक्षेनित्यत्वात् । अथ पूर्वै-
वभावपरित्यगेन, ततोऽतिशयाभावात्किं सहकार्येक्येति वा ?
अथाकिञ्चित्कोरपि विशिष्टकार्यार्थमपेक्षते । तदयुक्तम् । यतः
“अपेक्षते परं कश्चि-यदि कर्त्तव्यं किञ्चन । यदि किञ्चिकरं
वस्तु, किं केनचिदपेक्षते ?” ॥ १ ॥ अथ तस्यैकाधिक-
वाकरणकालोऽपराधोऽक्रियाकरणस्वभावो न विद्यते । तथा च
सति स्पष्टैव नित्यतादृशिः । अथासौ नित्यो योगपदार्थोऽर्थक्रियायां
कृत्यान्वयासति प्रथमकृण एवाऽशेषार्थक्रियायां करणात् द्वि-
तीयकृणेऽकृष्टैवमायातम् । तथा च-सैवानित्यता । अथ तस्य
तत्त्वभावात्वात्वा यथार्थोऽक्रियाच्यो भूयः । इति तदादि कृत्येवपि
कृत्यात् । तदसंयतम् । कृत्यस्य करणाभावादिति । किं च-‘‘इत्ती-
यादित्तणसाया अन्यथाः प्रथमकृण एव प्राप्नुवन्ति, तस्य
तत्त्वभावात्वात् । अतस्तत्त्वभावात्स्येव न तस्यानित्यत्वापत्तिरिति ।
तदेवं नित्यस्य कर्मयोगपदार्थाभ्यामर्थक्रियाचिराद्वा स्वका-
रणत्वात् नित्यस्योत्पाद इति । अथाऽनित्यस्वभावः समुत्पद्यते ।
तथा च सति विज्ञानाभावादायातमस्मदुक्तमर्थपदार्थजातस्य
कृणिकत्वम् । तथा चेत्कम्-“जातिरेव हि भावानां, विनाशो
हेतुरित्येते । यो जातश्च न च वस्तो, नप्रेतेयश्चात्स्यः कश्चि-
त् ? ॥ १ ॥ ननु च सत्यस्य नित्यत्वं यद्य यदा विनाशहेतुसंज्ञावस्त-
स्य तदा विनाशः । तथा च स्वविनाशकृणापेक्षायां नित्यता-
नामपि पदार्थानां न कृणिकत्वमित्येतेष्वनुपासितमुरोवेच ।
तथाहि-तेन मुद्रापादिकेन विनाशहेतुना घटादेः किंयथा ? कि-
मप्रत्यक्षम् ? अत्रावः क्रियते । अत्र च प्रत्यक्षो देवाभिप्रियः-
अत्राव इति किं पशुदासप्रतिषेधोऽयम्, उत प्रसज्यप्रतिषेध इति ?
तत्र यदि पशुदासस्ततोऽयमर्थो भावादित्या भावां भावान्नरं
घटाप्यदादिः सोऽभावा इति । तत्र ज्ञानात्तरं यदि मुद्रापादिकस्यापा-
रो न तर्हि तेन किञ्चिद् घटस्य कर्त्तृमिति । अथ प्रसज्यप्रतिषेध-
स्तदा यथार्थो विनाशहेतुरभावं करोति । किमुक्तं, भवति-‘‘ज्ञावं
न करोतीति । ततश्च क्रियाप्रतिषेध एव कृतः स्यात् । न च
घटादेः पदार्थस्य मुद्रापादना करणम् । नस्य स्वकारणेरेव कृत-
त्वात् । अथ भावानांऽभावस्त्वं करोतीति, तस्य तुच्छस्य
नीक्यत्वात् । कुतस्तत्र कारणानां व्यापारोऽयं तत्रापि कारण-
व्यापारो जनेव, अरदुःखदायपि व्याप्यिरदुःख कारणानीति । तदेवं
विनाशहेतुरिति किञ्चिद्व्यतिरिक्तत्वात् स्वहेतुत एवाऽनित्यताक्रीड-
तानां पदार्थानामुत्पत्तिर्विज्ञानेच्छाभावात् कृणिकत्वमवस्थित-
मिति । नृशब्दः पूर्वादिभ्योऽस्य व्यतिरिक्तमर्थशब्दः । तमेव
श्लोकपञ्चाशेन दर्शयति-‘‘अस्यो अस्यो इति । ते हि बौद्धा
यथाऽतमपञ्चाशेन-‘‘संख्यादयो भूतव्यतिरिक्तमात्मानमन्युप-
गमयन्तः । तथा चावोका भूताऽन्यव्यतिरिक्तं चैतन्याव्यवस्थान-
मिष्टवन्तस्तथा नैवाहुर्वैवाक्यवन्तः । तथा हेतुच्यो जानो हेतुकः,
कायाकारपणितभूतनिष्पादित इति यावत् । तथा हेतुकोऽ-
नामपार्थविसन्तापित्व इत्येवमात्मानं ते बौद्धा नाऽन्युपगमयन्त
इति ॥ १७ ॥ (सूत्रम्) यदि पञ्चस्कन्धव्यतिरिक्तः कश्चिदस्मादयः
पदार्थो न विद्यते, न तस्मादभावात्सुखदुःखव्यादिकः काऽनुभवनी-
त्यादिगाथा प्राग्बुद्ध्यवस्थयेति । तदेवमात्मानोऽभावाद्वाऽर्थे स्व-
संविद्यतेः सुखदुःखानुभवः स कस्य भवति नित्यताम् ?

हातस्कन्धस्थायमनुभव इति चेत् । न । तस्यापि क्षणिकत्वात् । अ-
ननुक्षणवत्वात्तिसूत्रस्यासुखदुःखानुभवाभावात् । किमप्यत्रवत्तत्त्व-
क्षणयोरेक्यन्तासङ्गतेः कृतमात्राकान्ध्यागमाऽप्यधिकरिते हातस्क-
न्धे योऽस्तीति । तस्यापि सन्तानिर्व्यापितकल्याणाबाध-
वत्किञ्चिद्वैतः । पूर्वक्षणवत् तत्सङ्गत्वात् वासनामात्राया विनश्व-
रुच्यतीति चेत् । तद्यथां कम्— “यस्मिन्नवधे हि सन्ताने, आहिता
कर्मवासना । कथं तत्रैव संशये, काप्येव रक्ता बधा” ॥१॥ अथा-
पि वा हि कल्प्यते—सा वासना किं क्षणेभ्यो व्यभिक्तिका, अव्यति-
रिक्ता वा । यदि व्यभिक्तिका, वासकत्वात्प्रायेणैव । अथव्यतिरि-
क्ता क्षणवत्कालावधिर्न तस्याः । तदेवमात्मानाभावे लुप्तदुःखानुभ-
वाभावः स्याद्वस्ति च सुखदुःखानुभवाऽतोऽस्याभेदः । अ-
स्यथा पञ्चविधयानुभवोत्तरकालाभिन्विद्यहानानां स्वविधया-
द्व्यत्रागमबुद्धेः सङ्कलनान्प्रत्ययो न स्यात् । आश्रयविहायान्न-
विधौ तद्विनिर्मुक्तः । आश्रय तर्हि संज्ञास्तरण्याभ्युपगत इति ।
तथा बौद्धानां गेहानामप्रतिपादकोऽहो— “स चायम्—” इत्य-
यकनवतः कल्पे, शक्यसा मे पुरुषो हतः । तेन कर्मविपाकेन,
पादे विज्ञोऽस्मि निश्चयः” ॥ १ ॥ अथा—“कृतानि कर्मो-
रपयतिदाकान्येन, तदनुभवत्वाभिमनिर्गहेन । प्रकाशनात्संभ-
वात् तथा—अन्यतन्मूलोत्तरयं बहामि” ॥१॥ इत्येवमादि । सुप्र०
१ अ० १ अ० १ उ० ।

(२) शौकोदनिशिष्यः समाचष्टे-

अत्रो॥ कश्च शिष्टैरपक्रान्तोऽयमेकस्यानृककालावधिर्थावाहः । यतः-प्रतिशब्दानुसङ्गाभावात्प्रत्यागम्यं हि प्रमाणमुक्त्वा सां-
क्षिणी । तथाहि-यत्सत्तरङ्गिकं, सैव विवादध्यासितः शब्दादि-
भिः स्वतः प्रत्यक्षकान्तिरुपपन्नानु, प्रत्युते तादृशैकशब्दादि-
रित्येव मे संमतं, न च तादृशैः । धर्मिणि प्रत्यक्षप्रमाणप्रतीतमेव ।
निपक्वाच्च व्यापकानुपलब्ध्या व्यावृत्तत्वं । सत्यस्य हि कृत्रि-
मत्वं तत्कामक्रमावधिं शक्यकावेव । न हि क्रामिकमाध्यात्मन्यः प्र-
कारः शङ्कितुमिष्टि शक्यते, व्याघातस्थोद्भूतत्वात्, न क्रम इ-
ति निषेधाच्चक्रामोपगमात्, नाक्रम इति निषेधादेव च क्रमो-
पगमात् । तौ च क्रामकर्मौ स्थिराद्यावत्तन्मात्रावधेयक्रियाम-
पि ततो व्याचरन्त्यतः । वर्धमानाधिकारिकरणकाले ह्यर्तानां
गतयोऽप्यधिकारयोः समर्थयेत् तयोरेपि समग्रप्रसङ्गः । असम-
र्थयेत् पूर्वोपपत्तकालोरप्यकरत्वाऽऽपि । समर्थोऽप्यप्यवर्णया-
संनिधौ करोति, तत्संनिधौस्तु करोति चेत् । ननु किमर्थं
सहकारिणामपेक्षा, किं स्वकरश्रमाभेदः, तयोपकाराभेदः, च
कार्यार्थम् । न प्रथमः, स्वकरस्य करणाधीनस्यैव निष्पत्त्य-
वापुर्वसिद्धत्वात् । न द्वितीयः, स्वयं सामर्थ्येऽसामर्थ्ये वा तस्या-
नुपयोगात् । तथा च-“ प्रावः स्वतः समर्थये-नुपकारः कि-
मर्थकः ? । प्रावः स्वतोऽसमर्थये-नुपकारः किमर्थकः ? ” ॥१॥ अत-
एव न तृतीयः । सपकारवत्सहकारिणामप्यनुपयोगात् । तथा
च-“ प्रावः स्वतः समर्थयेत्, पर्याप्तं सहकारिणि । प्रावः
स्वतोऽसमर्थयेत्, पर्याप्तं सहकारिणिः ” ॥२॥ अनेकाधीन-
स्वभावतया कार्यमेव नानेककृतं इति चेत् । न । तस्यास्वतन्त्र-
त्वात्, स्वातन्त्र्यं च कार्यैरवस्थाप्यतात्, तत् तस्यान्यथैवेति
तत्तत्तद्व्याप्यत्वं न भवेदिति । एवं च यत्क्रामकामाश्रयाधिकारि-
नं जवति, तत्तत्तत्, तथा गगनेष्वीवरं, तथा वाहकानां प्रियतो प्राव-
इति व्यापकानुपलब्धिर्वाच्यते । तथा च-क्रमयौगपद्ययो-
र्व्यापकयोर्व्यावृत्तेरङ्गिकायां व्यावर्धमानाधिकारिणां कृत्रि-
॥३॥

आभ्यन्तरीति प्रतिबन्धसिद्धिः ॥ (उत्तरम्) अत्राद्यहमेतेन तु सप्त-
भिरेतिसमाधानिकायिनितुणा कारणप्राप्तिः कार्यप्राप्तिः, सत्त्व-
द्वयप्राप्तिश्च वा प्रत्यक्षाप्यधिकारित्यप्रतीतिः शोच्यते, यत्त-
त्तत्त्व शब्दादौ धर्मिण प्रत्यक्षप्राप्तप्राप्तनीतिमेवेत्येकं युक्तं
स्यात् ॥ न तावदाप्यहस्यात्, नस्य कारणानुपपन्नपरा-
पत्त्येन कार्याकित्वमन्योक्तुमर्थात् ॥ नापि द्वितीयात्, तस्य
कार्यप्राप्तप्राप्तं विद्वद्वाच्येन कारणेष्वप्यहस्यात् ॥
तनुमयाजनेन वेदस्य कारणं, कार्यं वेदपथिकयाका-
रित्वात्समाधोपपत्त्यात् ॥ वस्तुस्वरूपमेव कारणान्वं, कार्यं तस्य
वेति तत्त्वव्यतिरिक्तं दुर्गोऽपि तदुक्तिसिद्धिरिति चेत्, एवं तर्हि
नास्तिकेष्टप्राप्तिसिद्धौऽपि बहिर्दृश्यादेव तत्र भूयजनकत्वनि-
वृत्त्यस्य, धूमरीश्यादेव वद्विज्ञानविश्वस्य वा प्रसङ्गः ॥ नापि
तृतीयात्, कार्यकारणोभ्यांप्राप्तिः प्रत्यक्षासत्त्वात्, तस्य
सूक्ष्मावज्ञावित्त्वात्, अथवाऽऽनैवे हेतोर्वाप्यभ्यादात् ॥ तनुज-
सामर्थ्यसमुद्भूतमेककथमसादात् तद्वत्त्वात् इति चेत्, तर्हि कथं
प्रत्यक्षेण तत्प्राप्तिः ॥ प्रत्यक्षाप्यपरापत्तिवत्त्वात् तद्वत्त्व-
रेण प्रत्यक्षमेव तद्वत्त्वकमिति चेत् ॥ ननु न कार्यकारणविहोरा-
न्यतरेणपि प्रत्यक्षेण प्राकार्यकारणजनवं भावयामासे, तत्कथं
विश्वस्येव तद्वत्त्वापराः परामुद्भेयं?, इति न कृष्णकयासिः कापि
प्राथमिकप्राप्तनीतिरस्तीति वा, याचितं सत्वम् ॥ सत्त्वमिति कान्तिकं
व, कृष्णिकाऽऽप्येकं कृष्णिकैकान्तिकविषयं ॥ कर्मण्यप्याकाशपुत्र-
मनस्यासिद्धत्वेन तद्वत्त्वासाधकियावास्ततो व्याकृत्यनिर्णयत् ॥ य-
त् ॥ निश्चिन्तुव्याप्त्यस्य कारणं हि क्रमः ॥ अथ च कलशस्य क-
थं निश्चिदकथस्य कमप्यत्, सहकारिकारणकलापान्निकनवेन
न क्रमेण कथं वेदिकामस्तकारपि पर्येष्टान्तां तासां क्लृप्तं कुर्वते-
तुप्रतीति एव ॥ अत्र हि जगन्मत्त्वततात्किमन्योऽन्यतद्वं वक्तुं
शक्नोति, यस्माद्वर्णनप्राप्त्यधमेन तस्यैवस्वभावादेव कार्यमु-
द्वापति, स एव वेत्येवमन्यस्यति, तदा तत्कालसत्त्वादेव तद्विज्ञानः
कथं वायेताम् ॥ "कार्योति हि विलम्बमेव, कारणास्तिवायति ॥
समर्थहेतुसम्राज्ये, केपस्तेषां नृ किं कुनः?" ॥१॥ इति ॥ नैवतद्व-
त्तम् ॥ एकात्मनाकेपिक्याधर्म्येनान्मप्युपगमात् इत्येकपक्षकथ-
येक्या हि तत्समर्थमनियथेव, पयोयशस्वेपयोया स्वसमर्थमि-
ति ॥ येन हि कुशप्रमुखासम्बि वीजप्रसवः, पयोयशनिवपय-
नाऽऽपसमर्पितातिशयविशेषलक्षण्यापयोयशकिसमम्बितमहकुर-
करोति ॥ नन्वेव पयोयशकः कुशलमूलावस्थापानवस्थापामवि-
पयमाना, केचित्तत्पक्षेण तु संप्रथमाना बीजप्रवृत्तिदिग्भा वा
स्यात्, अस्मिन्ना वा निभाभिवाया? यदा निभा, तदा किमभा का
कायेनाजानेनारप्रव्यया? विजिनाः सत्तिभिजाः संवेदनकां-
टीमुपागताः सहकारिण एवास्तताम् ॥ अथ सहकारिणः कमपि
बीजस्यातिशयविशेषमपयोयशः कथं सहकारितामपि प्राप्नु-
युः?, इति चेत्, तर्हि अतिशयोक्त्यासिद्धात्तन्मनारवय क-
थं तर्थाऽनुपपत्त्या? ॥ अथापयशस्यति तदन्तरं, तर्हि समुपस्थित-
मनवस्थादीस्वर्थः ॥ अथानिजानावात् पयोयशकः, तर्हि तत्-
करणे स एव कृत इति कथं न कृष्णिकत्वम्? ॥ मिश्रानिषयपयो-
यशकपयोऽन्येव कृष्णिकत्वमनप्येव न कुशालीति ॥ अत्र क्रम-
पुत्रा एव एव पक्षः कर्षीयति? ॥ नचाप कलशः कर्षिबुद्, क-
व्यांशद्वारेणाक्षिके वस्तुनि पयोयशद्वारेण कृष्णिकत्वापयमा-
त्, कृष्णिकान्तस्यैव कुहयितुमुपपन्नस्यात् ॥ कृष्णिकपयोय-
पयोऽन्यतरेकत्वात् कृष्णिकमेव इत्यं प्राप्नोतीति चेत् ॥ न ॥
व्यतिरेकस्यापि संभवात् ॥ न च व्यतिरेकाऽन्यतरेकावैकस्य

कसाक्षिकारयेव । न चाऽमी निजलक्षणा अपि परस्परवा-
पेक्षाः, आनुषंग्यवत्सत्वापत्तेः । तथाहि—उत्पादः केवलो ना-
स्ति, स्थितिरपि न परित्याग्यतेऽस्मिन्मवत् । तथा—विभाषाः
केवलतो नास्ति, स्थित्युत्पत्तिरहितस्याद, तद्वत् । एवं स्थितिः
केवलता नास्ति, विभाषात्वाद्युत्पत्त्यात्, तद्वदेव; इत्यन्योऽन्या-
पेक्षानामुपादादीनां वस्तुनि सत्त्वं प्रतिपद्यम्य । तथा च कथं
नेकं उपारम्भकम् ? किं च, अपरमन्त्रयोर्भाषाहि पञ्चाशति—

“अथस्ते कश्चन ह्युद्योच तनया मौली समुपादिते,
पुनः प्रतिमुवाह कामपि नृपः शिष्याय नमस्तथा ।
पूर्वाकारपरिहृत्यस्तद्वत्पराकारोऽयस्तद्वद्भाषा-
धारक इति स्थितं ब्रह्मयं तत्त्वं तथाग्रस्यत्वात् ॥ ” १ ॥

तथा च स्थितं निमित्ताभ्यामेकात्म्यः काण्डे पथेति । एवं सत्सत्त्वेना-
न्योपपत्तिः । नात्रच विरोधाः । कथमेकमेव कुड्मादि वस्तु सत्त्वं, अ-
सत्त्वं प्रवर्तते । सत्त्वं ह्यसत्त्वपरिहारेण व्यवस्थितम्, असत्त्व-
मपि सत्त्वपरिहारेण; अन्यथा तयोर्विशेषः स्यात् । तद्वत् च त-
द्यदि सत्त्वं, कथमसत्त्वं, अथासत्त्वं, कथं सदिति ? तद्वत्तदा-
सत्त्वं । यतो यदि येनैव प्रकरेण सत्त्वं, नैवेवासत्त्वं; येनैव चासत्त्वं,
तैवेव सत्त्वमभ्युपेयते, तदा स्याद्विरोधः । यदा तु स्वकपेण
घटादित्वेन, स्वकपेण हिरेणमादित्वेन, स्वकपेण नागरादित्वे-
न, स्वकालत्वेन चासितकालित्वेन सत्त्वं, परकपादिना तु पटव-
त्तनुवत्प्रत्ययत्वमैकिकत्वादिनाऽसत्त्वं, तदा क्वविरोधमन्योऽपि ?
ये तु सौताः परासत्त्वं नाभ्युपगम्यन्ते, तेषां पटवः सत्त्वान्मकान-
प्रसङ्गः । तथाहि—यथा घटस्य स्वकपादिना सत्त्वं, तथा यदि पर-
कपादिनाऽपि सत्त्वं, तथासति स्वकपादित्वत्वं परकपादित्व-
प्रसक्तं; कथं न सत्त्वान्मकत्वं भवेत् ? परासत्त्वेन तु प्रागनिय-
तोऽसौ सिद्धातिः । अथ न नाम नास्ति परासत्त्वं, किं तु स्वस-
त्त्वमेव तदिति चेत् ? अहो ! कृतनः कोऽपि तर्कवितर्ककर्ता; समु-
द्योतः । न कालु यदेव सत्त्वं, तदेवासत्त्वं भवितुमर्हति, विधिप्र-
तिषेधकपतया विरुद्धमन्यथासत्त्वानुवैरिक्त्यायोगात् । अथ पु-
नस्तत्त्वाभ्युपगम्यते, न चाप्युपगम्यते पथेति किमिदं निर-
जालम् ? ततश्चास्यानङ्गमसत्त्वमन्योक्तं भवति । एवं च यथा
स्वासत्त्वासत्त्वास्वसत्त्वं तस्य, तथा परासत्त्वासत्त्वात्परसत्त्वप्र-
कृतिरनिवारितप्रसरा, विशेषाभावात् । अप्र नाभाभिनिवृत्त्या प-
दार्थो भावकः, प्रतिनियतो वा भवति, अपि तु स्वसामग्रीतः
स्वस्वभावनियत पदोपजायते इति किं परासत्त्वेनेति चेत् ? न कि-
ञ्चित् । केवलं स्वसामग्रीतः स्वसामग्रीन्यतोपपत्तिरेव परासत्त्वा-
त्मकत्वमन्यतिरेकेण नोपपद्यते । परामर्शकत्वात्सत्त्वासत्त्वात्म-
कत्वसत्त्वेनैव परासत्त्वासत्त्वात्मकपरसत्त्वेनानुपपत्तिप्रसङ्गात् ।
योगान्तु प्रगल्भतः—सर्था पृथगनुत्परस्परमाभाभ्युपगम-
मात्रेण पदार्थप्रतिनियमप्रसिद्धः पर्याप्तं तेषामसत्त्वात्मककल्प-
ना कथमेनेति । तद्वद्वत् । यतो यदा पटमाभाभकपि घटो
न भवति, तदा घटः पटारिरेव स्यात् । यथा च—घटस्य घटा-
प्राज्ञा, निजत्वात् घटकपता, तथा पटारिरेपि स्यात् । घटाजा-
नातिप्रसङ्गाच्च । किं च—अमीषां भावानां स्वतो भिन्नानामभिवा-
नां वा भिन्नभावेन भेदः कियते ? । नाद्यः पक्षः, स्वहेतुज एव
निर्भाषाभावात् । नापि द्वितीयः, स्वयमभिभाषात्मन्योऽन्या-
भाषासंभवात् । आभाषावयोऽहं भेदः स्वत एव वा स्यात्, अ-
भाषावयोऽहं वा । प्राप्तिपक्षे, भावानामपि स्वकपेणोपायमस्तु, कि-
मपरेजाभावेन परिकल्पितेन ? द्वितीयः, पुनरनवस्थाभाषा, अजा-
भावेनैव भाषाभाषात्वात् । भेदकानामवस्थानं । कपयोपत्त्यात् ।

कथाञ्चिद्विषये तु आवादाभावे न काश्चिद्व्युत्पत्त्यलक्षणाकारः ।
वस्तुतः हि तत्तथा; सदसत्त्वयोस्तथा परिणतिरेव हि सतः प-
दो वाच्यमिष्यते, न केवलः सत्त्वः, ततः कथं घटादिः परेया-
त्मानं मिष्यते ? इति दृक् । सत्त्वसत्त्वकास्तथाः । एवमपरेऽपि
अवाग्भाषाकानामपि स्वयं अतुरीयेष्वेवभाषाः । रत्ना ० ५ परि० ।

(३) अथुना कृणिकवादिन येदिकामुष्मिकम्वहारानुपपत्त्या-
समयेन विमुद्ध्यकारिताकारितं द्वयोऽन्याह—

कृतप्रमाणान्नाऽकृतकर्मयोग—

जन्मप्रमाणस्युत्तिनङ्गदोषान् ।

उपेक्ष्य साक्षात्क्षणभङ्गमिच्छ—

अहो ! महासाहसिकः परस्ते ! ॥ १० ॥

कृतप्रमाणानुपपत्त्युक्तमिदं भाषां भवमङ्गदोषं प्रमोक्षकम्—
दोषं स्मृतिमङ्गदोषमित्येतान् साक्षादित्यनुनयसिद्धान् च—
पेक्षानादयः साक्षात्कुर्वन्पि गजनिर्मोक्षिकत्वमवस्थ-
मानः सर्वभाषाणां क्षणमङ्गदुपपत्त्यन्तरविनाशप्रपञ्चणक्षयि-
तामिच्छन् प्रतिपद्यमानस्ते तरो परः प्रतिपक्षो वैनायिकः
(सीतल इत्यर्थः) अहो ! महासाहसिकः । सहसाऽवि-
मर्शान्मकेन बलन वर्तते साहसिकः । भाविनमनर्थमभिभाष्य
यः प्रवर्तते स एवमुक्तः । महाभासौ साहसिकश्च महासाह-
कोऽत्यन्तमिदं प्रवृत्तिकारः । इति मुक्तितायेः । विनृताय-
स्त्वय्य—बौद्धाः भृशकृणपरम्परामात्रमेवामात्रमामन्त्रितः, न पुन-
मौक्तिककणनिकरानुत्पत्तिकृत्स्नवत् तद्व्यतिथिर्न कम् । तन्मे-
येन ज्ञानक्षणेन सदनुष्ठानमसत्तुष्टानं वा कृतं तस्य निरन्वय-
विनाशात् तत्कालोपयोगः । यस्य च फलोपयोगस्तेन तत्कमे-
न कृतम् । इति प्रत्यक्षानुपपत्त्यस्य कृतप्रमाणः, स्मृत्तस्य
कर्मणः फलानुपपन्नता । अत्रानुष्ठानस्य वाकृतकर्मयोगः,
स्वयमङ्गदोषस्य परकृतस्य कर्मणः फलोपपन्नतादिति । अत्र च
कर्मशब्दं जनयामि योऽयः । तेन कृतप्रमाण इत्यस्य कृतकर्म-
प्रमाण इत्यर्थो इत्यर्थः । अन्धानुलोपपत्त्यन्तपदमुपपत्त्यात् । तथा
जन्मजन्मदोषः । अथ आग्नेयान्नक्षत्राः संसारस्तस्य भङ्गो विरोधः
स एव दोषः कृणिकवादे प्रसज्यते । परलोकाभावप्रसङ्ग इत्यर्थः ।
परलोकिनः कस्यचित्प्राज्ञात् । परलोको हि पूर्वजन्मकृतकर्मनु-
सारेण प्रवर्तते । तच्च प्राज्ञोऽनङ्गानुष्ठानान्तिरन्वयः प्राज्ञोऽनङ्गानु-
पपत्त्युत्पत्त्यं जन्मात्तरे । यच्च भोक्ताकारयुग्मं “यान्त्रं तद्वि-
त्तन्तरे प्रवर्तयते यदेतान्तिरन्वयं चित्तं, चित्तं च मरणकाल-
प्राप्ति” इति भवपरंपरासिद्धे प्रमाणमुक्तं, तद् व्यर्थम् । चित्त-
भावानां निरवयवकानां चित्तान्तरप्रतिस्वभावात्तत्त्वान्तरात् । ज्ञान-
रक्षित्योर्हि प्रतिस्वभावनमुपपत्त्यानां केनचित् क्रियते । य-
ज्ज्ञानयोः प्रतिस्वभावात् स तेन नाप्युपगम्यते । स ज्ञानमा-
ज्जयति । न च प्रतिस्वभवे इत्यस्य जनयतोऽर्थः । कार्यहेतु-
प्रसङ्गात् । तेन वार्तिनाम्य हेतोः स्वभावात्तत्त्वान्तरात् ।
स्वभावात्तत्त्वान्तरात् तदात्म्ये क्वति भवति । निजकालमाभिवाञ्च-
चित्तचित्तान्तरयोः कृतसाक्षात्त्वम् । युगपज्ज्ञानिनोऽहं प्रति-
स्वभवेव प्रतिस्वभावात्तत्त्वान्तरात् । युगपज्ज्ञानित्वेव विशिष्टेऽपि
किमत्र नियामकं यदेकः प्रतिस्वभावात्तत्त्वान्तरात् प्राप्तिरन्वय इ-
ति ? अस्तु वा प्रतिस्वभावात्तत्त्वान्तरं जनयते । सोऽप्यनुपपन्नः, तु-
ल्यकालस्य हेतुकृतत्वात्तत्त्वान्तरात् । निजकालस्य च पूर्वचित्त-
क्षणस्य विनष्टत्वात्, उत्तरचित्तक्षणः कथमुपादानमनन्तरात्प-
द्यताम् ? इति । यत्किञ्चिद्वत् । तथा प्रमोक्षकमङ्गदोषः । प्रकृत्य-

यापुनर्भावेन कर्मवन्धनाश्रुतिः प्रमोक्षस्तस्यापि भङ्गः प्रमाति । तस्मिन् तावदात्मिके नास्ति, कः प्रेत्य सुखी भवमायं धर्तव्यते ? ज्ञानकृणोऽपि संसारो कथमपरज्ज्ञानसुखसुखीजनयाय धर्तव्यते ? न हि दुःखी देवदत्तो यत्कृतसुखाय वेष्टमानो दृष्टः । कृणस्य तु दुःखं स्वरसनाश्रवात्सैव सार्द्धं दृष्टंसे । सन्तानस्तु न वास्तवः कश्चित् । दास्तवन्तं तु आत्माऽऽप्युपगमप्रसङ्गः अपि यथौका निखलवासनोच्छेदे विगतविषयाकारोपप्लवयिष्कृद्ज्ञानोत्पादो मोक्ष इत्याहुः, तच्च न घटते; कारुण्यमावादेव तदनुपपत्तेः । प्रायनामप्ययो हि तस्य कारुण्यमिष्यते । स च खिरिकाध्यामत्वात् दोषाणां धायकः प्रतिक्षणमपूर्ववदुपजायमानो निरन्वयविनाशो गगनसङ्गान्यासखदनासादितप्रकर्षो न स्फुटानिज्ञानजननाय प्रभवतोऽप्यनुपपत्तिरेव तस्य । समक्षचित्तज्ञानां स्वाभाविक्याः सहस्यारम्भशुक्लेशसहस्यारम्भप्रयत्नोक्त्याकलानुच्छेदात् । किं च-समलचित्तकृपाः पूर्वं स्वस्वपरिनिषोणाः । अयमपूर्वो जातः । सन्तानभैको न विधत्ते । बन्धमासी वैकाधिकरणीः न विषयभेदेन भवेत् । तन् कस्येयं मुक्तिर्ये यत्कथं प्रयतते ? अयं हि मोक्षशब्दो बन्धनविच्छेदपर्यायः । मोक्षज्ञानस्यैव घटने यो बन्धः । कृणकृपायाः प्रामोति । कृणो बन्धः कृणान्तरस्य च मुक्तिरिति मोक्षान्नायः प्रमाति । तथा स्मृतिजङ्गदोः । तथा हि-पूर्वबुद्ध्याऽनुभूतेऽप्ये नोत्तरबुद्धीर्ना स्मृतिः संज्ञयति, ततोऽप्यस्वात्, सन्तानान्तरबुद्धिश्च । न ह्यस्मदृष्टोऽभ्येन स्मर्यते । अन्यथा एकेन दृष्टोऽभ्यः सर्वैः स्मर्यते ; स्मरणात्वाच्च कौनस्कुनी प्रत्यभिज्ञाप्रसूतिः ? तस्याः स्मरणानुजयोऽभयसंज्ञकत्वात् । पदार्थभेदज्ञप्रवृत्तकालसंस्कारस्य हि प्रमातुः स एवावगमत्याकारिण्यमुपपद्यते । अथ स्यादयं दोषो यदाविशेषणान्तरमिदं प्रमत्तः स्मृतान्त्युत्पद्यते, किं त्वन्यत्वेऽपि कार्यकारणभावादेव च स्मृतिः । भिन्नस्मृत्यनुभूतीनां तु कार्यकारणभावो नास्ति; तन्न सन्तानान्तराणां स्मृतिर्न भवति । न चैकप्रमात्तानिकीनामांषं बुद्धीनां कार्यकारणानां नास्ति, येन पूर्वबुद्ध्यानुभूतेऽप्ये तदुत्तरबुद्धीर्ना स्मृतिर्न स्यात् । तदप्यनवदातम् । अयमपि अन्यत्वेस्य तदवस्थत्वात् । न हि कार्यकारणभावाभिधानेऽप्ये तदप्यनव, कृणिकत्वेन सर्वासां भिन्नत्वात् । न हि कार्यकारणभावाच्च स्मृतिरित्येवमप्यप्रसिद्धोऽस्तदृष्टान्तः । अथ-“यस्मिन्नेव हि सन्ताने, आहिता कर्मवासना । फलं तत्रैव संश्रयः, कार्यापेक्षं रक्ता यथा” ॥४॥ इति कार्पासं रक्तादृष्टान्तोऽस्तीति चेत्, तदसाधीयः, साधनत्वं पृथग्योरसंभवात् । तथा हि-अन्यथायसंश्रयश्च साधनम् । न हि कार्यकारणानां यत्र तत्र स्मृतिः, कार्पासं रक्ततावादित्यन्वयः संभवति । नापि यत्र न स्मृतिस्तत्र न कार्यकारणभावः इति व्यतिरेकोऽस्ति । अस्तिदत्ताद्यनुज्ञावनाच्च न दूषणम् । न हि ततोऽन्यत्वादि-त्यस्य हेतोः कार्पासं रक्ततावादित्यनन कश्चिदोषः प्रतिपाद्यते । किं च-पद्यान्येऽप्ये कार्यकारणभावेन स्मृत्युत्पत्तिरिष्यते, तदा शिष्याचार्यादिवृत्तीनामापि कार्यकारणभावसङ्गत्वेन स्मृत्यादिः स्यात् । अथ नादयं प्रसङ्गः कल्पसन्तानस्येव तर्तीति विशेषादिति चेत्, तदप्युक्तम् । भेदाभेदपक्षाज्यां तस्योपकीर्णत्वात् । क्षणपरंपरातस्तस्याऽभेदे हि क्षणपरंपरेव सा । तथा च सन्तान इति न किञ्चिदतिरिक्तमुक्तं स्यात् । जेदे त्वपारमार्थिकः, पारमार्थिको वासी स्यात् । अत्रापरमार्थिकेऽस्य तदेव दूषणम्, आकीर्णत्वरस्यात् । पारमार्थिकत्वे स्थिरा वा स्यात्, कृणिको वा । कृणिकत्वे सन्तानिर्गमिर्दोषो पद्यामिति किमेव-

न स्तेनज्जीतस्य स्तेनान्तरशरणस्वीकरणानुकाराणाम् । स्थिरमेवास्मिन् संज्ञाभेदतिरोहितः प्रतिपन्नः । इति न स्मृतिघटते कृण-कृपाविनाशः । स्मृतेरभावे चानुमानस्यानुष्ठानमित्युक्तं प्राग्व- । अपि च-स्मृतराज्ञो निहितप्रत्युभागेण प्रत्यर्थाविश्व-वहारा विशोयेरन् । इत एकमवतः कण, शक्यता मे पुरुषो इतः तन्न कर्मविपाकन, पादं विज्ञोऽस्ति भिन्नः ॥१॥ इति वचनस्य च का गतिः ? एवमुपासिस्त्यादयति, स्थितिः स्थापयति, जरा जरेरयति, विनाशो नाशयति, इति चतुःकृणिकं वस्तु प्रतिज्ञानात् अपि प्रतिष्ठाप्यः । कृणचतुष्कानन्तरमपि निहितप्रत्युभागेणादिव्यवहारां दर्शनात् । तदयमननकदोषायातऽपि यः कृणमङ्गमाभिधौ तस्य महत्साहस्यम् ॥ १८ ॥

(४) अथ ताद्यागताः कृणस्येवमेव सर्वेव्यवहारानुपपत्तिं परिकृञ्जावितमकस्येयं प्रतिवादाव्यभिच्यति, यत्पदार्थानां कृणिकत्वेऽपि वासनाश्च प्रत्यक्षमनसः पक्षेऽप्यवसायनं पक्षेऽपि कालाव्यवहारप्रवृत्तेः कृणप्राणादिदोषा निरवकाशा एवेति । तद्वक्तुं परिहृतकामस्तत्कल्पितवासनायाः क्षणपरंपरातो भेदान्शानुभवकृणिके पक्षत्रयेऽपि अद्यतमानत्वं दर्शयन् स्याभिमतं-दोषभेदाद्वाहमकाप्रयमानानां तानङ्गीकारादिमुन्नाह-

मा वासना सा कृणसन्ततिश्च,

नाभेदनेऽनुभूयैवेति ।

ततस्तदाऽदोऽशिक्षुन्तपोत-

न्यायास्वदुक्तानि धरे श्रयन् ॥ १९ ॥

सा शाक्यपरिकल्पिता नृदिनमुकायलीकृपाणां परस्परविशङ्कितानां क्षणानामप्येऽभ्यानुस्यूतप्रत्ययजालिका एकसूत्रसन्तानाया सन्तानापरपर्याया वासना । वासनेति पूर्वज्ञानजितानुसूतराज्ञा शिकिमाहुः । सा च क्षणसन्ततिस्तद्वर्तमानप्रसिद्धा प्रदीपक-लिकावन्नवन्वतोऽप्यमाना परापरसदृशक्षणपरंपरा । एते हे अपि भ्रमेदभेदानुनयेन घटते । न तावदभेदेन तादात्म्येन त घटते । तथा हि-अभेदे वासना वा स्यात्, क्षणपरंपरा वा न ह्यस्य । यद्ध यस्माद्विनिर्गते न तत्ततः पृथगुपलभ्यते । यथा घटात् घटस्वरूपम् । कवशायां वासनायामन्वविश्लोकाः । वास्याऽज्ञावे च किं तथा वासनीयमस्तु ? इति तस्या अपि न स्वकपमवनिष्ठे । क्षणपरंपराभावाङ्गीकरणे च प्राप्ते एव दोषाः । न भेदेन नै युज्यते । सा हि भिन्ना वासना कृणिका वा स्यात्कृणिका वा ? कृणिका चेत्तर्हि क्षणभ्यस्तस्याः पृथक् कल्पनं व्यर्थम् । अकृणिका चेदन्वयिपदार्थाभ्युपगमेनाऽऽगमबाधः । तथा च-पदार्थान्तराणां कृणिकत्वकल्पनप्राप्तासां व्यसनमात्रम् । अनुभयपक्षेणापि न घटते । स हि कदाचित्त्वेन भूत्वा-नाऽहं वासनायाः कृणुधेतिनोऽभेदं प्रतिपद्य, न च भेदः किं त्वनुभवमिति तदप्यनुचितम्, नेदोऽभेदोऽभिधानेन वचकपयोरैकतमप्रतिषेधोऽन्यतरस्यावधेयं विहिताभात् । अन्वतत्पक्षाभ्युपगमस्तत्र च आशुक्त एव दोषः । स्यात् १९ श्लोको ।

(५) अयमेवाशयः सामुच्छेदिकनिष्कर्षादेः प्रतिपादिन द्वादोषाणां गत्याप्यते-

नेत्रणमणुप्पाप, अद्रिज्ञो बतुमासमित्तस ।

पगसमाप्रादोच्छेद-यसुक्तो नापदिविही ॥ २० ॥

छप्पायाणं त्रयो, मयं चिप सम्बद्धा विणसि च ।

गुरुष्वपमेगनयमय-मेयं मिच्छं न सव्वमये ॥ ३३६३ ॥

अनुप्रवाहपूर्वमध्यगतं भूषणं वस्त्वधीयानस्याभ्यभिन्नस्य पूर्वोक्तोक्तस्ययादिव्यवच्छेदसूत्रान्नाश्रयप्रतिपत्तिरुपपन्ना । कां० उ-
र्थः । इत्याह-“उत्पादात्तरमेव सर्वं वस्तु सर्वथा विनम्बरकप-
म” इत्येवंचूतो बोधः समुत्पन्नः । अत्र प्रतिविधानार्थं गुरुवचनम्-
“ननु इति समयविनाशितं वस्तुनाम्” इत्येतेदकस्यैव कृष्णकृ-
यादिन श्रुत्युपपन्नस्य अतः, न तु सर्वत्रयमयं, ततो मिथ्यात्व-
मेवेति ॥ २३६१ । २३६२ ॥

कुतः पुनरेतन्मिथ्यात्वम्, इत्याह-

न हि सव्वहा विणासो, उक्तापजायमेचनासमि ।

स-परपजायागत-धम्मणो वरुणो लुत्तो ॥ ३३६३ ॥

न हि सर्वथैव वस्तुनो विनाशो युक्तः । कसति, इत्याह-अत्रा-
पर्यायमात्रनाशः । तत्रैवाका नारकादीनामुत्पत्तिप्रथमादिसमयः,
स एव पर्यायमात्रं तस्य नाशोऽपगमस्तस्मिन्निति । कथंचूत-
स्य वस्तुनः, इत्याह-स्वपरपर्यायान्तधर्मकस्य । इदमुक्तं अ-
वधि-यास्मिन्नेव समये तन्मारकवस्तु प्रथमसमयमारकत्वेन स-
मुत्पिद्यते, तस्मिन्नेव समये द्वितीयसमयमारकत्वेनोपपद्यते, जी-
वद्वयतया त्ववतिष्ठते । अतो यदि मामाङ्गापर्यायमात्रमुत्पिन्नं,
ततः सर्वस्यापि वस्तुनः अमुच्छेदे किमायातव्यं, अनन्तपर्याया-
त्मकस्य वस्तुनः एकपर्यायमात्रोच्छेदे सर्वोच्छेदस्य दुरविरु-
द्धत्वाद् ॥ इति ॥ २३६३ ॥

अत्र पराभिप्रायमाहास्यस्य परिहरति-

अहं सुतात्ति मइ, मुचे नणु सासयं पि निहिडं ।

वरुणं दम्भडाए, असासयं पज्जयडाए ॥ ३३६४ ॥

अथ पूर्वोक्तालापरकपरास्त्रास्त्रप्रामाण्याप्रतिसमयं सर्व-
था वस्तुच्छेदः प्रतिपाद्यते इति तत्र मतिः । ननु यदि स्युः तत्र
प्रमाणं, तर्हि स्युः द्रव्याधेतया शाश्वतमपि वस्त्वन्यत्रोक्तमेव, पर्या-
याधेतयैव कारणाश्रितम् । तथा क सूत्रम्-“नेरइयाणं अंते । कि
सासया, असासया । गोयमा । सिव सावया, सिव असास-
या । स केणऽहेसं ? गोयमा । दम्भडयाए सासया, जावदुयाए
असासया ” इति ॥ २३६४ ॥

अपि च-

एत्थ वि न सव्वनामो, समयाइविसेसणं जभोऽजिहियं ।

इहारा न सव्वनारि, समयाइविसेसणं लुणं ॥ ३३६५ ॥

को पदमसमयनाराण-नासे विविसमयनारो नाम ।

न सुरो धमो अजावो, व होइ जइ सव्वहा नासो ॥ २३६६ ॥

अत्रापि “प्रथमसमयनारका व्यवच्छेदं याच्यति” इति सूत्रं न
सर्वत्रापि सर्वोभया नाशो गम्यते । कुतः ? इत्याह-यतो वक्ष्यास्त-
मयादिबिधोषणमभिहितं, ततो न सर्वथा नाशोऽत्र गम्यते, किं तु
प्रथमसमयनारका व्यवच्छेदस्त्ययति । कां० उर्थः । प्रथमसमयनार-
कत्वेन विविक्ष्वयति । एवं द्वितीयादिसमयनारका अपि द्विती-
यादिसमयनारकत्वेनैव विविक्ष्वयति । न तु सर्वथा, द्रव्याधेतया
शाश्वतत्वात् । इतरथा सर्वत्राशे अत्रिप्रति प्रथमसमयनारकविधोष-
णं न युक्तं स्यादिति । कथमयुक्तम्, इत्याह-“का पढमं” इ-
त्यादि । प्रथमसमयोपपन्नानां हि नारकाणां सर्वथा विनाशो को
नाम द्वितीयवृत्तीयादिसमयनारकः । अत्रास्थितस्यैव हि क-

स्यचित् प्रथमचित्तीयवृत्तीयादिसमयोपपन्नाविधोषणं युज्यते, यदि
तु सर्वथा नाशः, तर्हि प्रथमसमयोपपन्नारकस्य निरन्वयनाशेन
नष्टत्वात् द्वितीयसमयोपपन्नो नारक इति व्यवदेष्टुं कथं युज्यते,
अत्राकारकत्वेना विविक्ष्वत्वाद्सौ सुरो धमोऽजावो वा
नाशयते ? । सुरादिव्यपदेशे च न द्वितीयादिसमयनारकाः ।
नस्मात्प्रथमचित्तीयवृत्तीयादिसमयोपपन्ना इति विधोषणं कथ-
ञ्चिद्वक्ष्यस्थितस्यैव नारकादयुज्यते इत्यस्मिन्नपि सूत्रे न नारका-
देः सर्वोच्छेदः प्रतिपाद्यते । इति निमित्तं एव निजाह्वयकर्मवि-
पाकजनिस्तत्त्वैव व्यामोह इति ॥ ३३६५-२३६६ ॥

अथ पराशङ्कपरिहाराधेमाह-

अहं व समापुणत्ती, समाणस्ताणअं मइ होजा ।

को सव्वहा विणासो, संताणो किं व सापमं ॥ ३३६७ ॥

अथैवंचूता मतिः परस्व भवेद्, यद्वन-नारकादीनां प्रतिसम-
यमपरापरसमानकृणात्पत्तिर्जयति । ततस्तथा समानकृणात्पत्त्या
यः समानकृणुसन्ततिरूपः सन्तानस्तस्यासन्तानासन्तानमा-
श्रित्य नारकादः कथञ्चिद् भ्रौऽप्यमन्तराणि प्रथमद्वितीयादि-
समयोपपन्नाविधोषणमुपपद्यत एव । अत्रोत्तरमाह-“को सव्वहा”
इत्यादि । ननु सर्वथा विनाशो समुच्छेदेऽङ्गीक्रियमाणः कः कस्य
सन्तानः, किं वा कस्य समानम्, इति निमित्तकथनमेवैवमुच्यते ।
न हि निरन्वयविनाशोऽवस्थितः । केचनापि नारकादित्पन्नाः
सन्ति, यानाश्रित्येदमुच्यते-“अयमेवो सन्तानः, इदं चाऽस्य
समानम्” इति ॥ २३६७ ॥

किञ्च-

संताणिणो न भिन्नो, जइ संताणो न नाम संताणो ।

अहं भिन्नो न वरुणिओ, खणिओ वा जइ न संताणो ॥ २३६८ ॥

यदि सन्तानिन्धो न भिन्नः, किं त्वभिन्नः सन्तानः, तर्हि न ना-
माऽसौ सन्तानः, सन्तानिन्धोऽन्यान्तर्भूतत्वात्, तत्त्वकपवत् ।
अथ सन्तानिन्धो जिज्ञः सन्तानः, तर्हि कृणिकोऽसौ नष्टव्यः ।
अवस्थितत्वाच्च्युपगमात् । अथ कृणिकोऽसाविष्यन्, तर्हि नासौ
सन्तानः, सन्तानियम् । ततस्त एव सन्तानाभावपक्षोका दोषा
इति । तदेवं सर्वथाच्छेदेऽच्युपगम्याने सन्तान उपपद्यते इति
भावितम् ॥ २३६८ ॥

अथ बहुक्तम्-“किं व सामकमिनि” (२३६९) तज्जावनार्थमाह-

पुन्नाणुमं ममया, हुज्ज न सा सव्वहा विणासमि ।

अइ सा न सव्वनासं, तेण समं वा नणु खपुणं ३३६९ ॥

यदि पूर्वैकण्यस्योत्पत्त्यो केनाऽपि कुर्यादनुगमोऽभ्यधो जवेसदा
तत्रानुगमं पूर्वोत्पत्त्यर्थः समता समानरूपता जवेत् । सर्वथा
तु सर्वोत्पत्त्या पूर्वैकण्यस्य निरन्वयविनाशे न सा समता
उत्तरकृष्णस्य युज्यते । अथ सा समता तथारूप्युपगम्यते, तर्हि
तत्पत्त्यै कथाऽसदावस्थितत्वात् पूर्वैकण्यस्य सर्वथा विनाशः ।
अथ सर्वथा विनाशोऽपि तस्य समताऽच्युपगम्यते, तर्हि तर्हि
तेन सर्वथाऽभावाभूतेन पूर्वैकण्येन समं नुस्यं युज्यते यदि, परं
अपुण्यम्, सर्वथा जावकपतया इत्योरापि नुस्यत्वादिति ॥ २३६९ ॥

किञ्च-

अश्विणामे अश्वं, जइ सरिसं होइ होइ तेणुक्कं ।

तदमं वदं व मई, सो वि कअो सव्वनासमि ॥ २३७० ॥

सर्वथा निरन्वयविनाशो घटात्पद इत्योत्तरक्षणत्वसर्वथाभ्य-
एव पूर्वक्षणस्तस्माच्चान्य एवोत्तरक्षणः । ततः सर्वथाऽन्यस्य
पूर्वक्षणस्य विनाशो तस्मात्सर्वथा भ्रान्त्युत्तरक्षणकृतं यदि स-
द्वयं प्रवर्तनीत्युच्यते, नहि भ्रान्त्युत्तरक्षणमपि तत्तत्तत्सद-
शम्, अनन्वयित्वे भ्रान्त्यस्य सर्वत्र तुल्यत्वात् । अथ तत् त्रैलोक्य-
मप्यन्तर्पूर्वक्षणम् सह देवादिभ्यश्चित्तत्वात्संभवमिति न
तत्सदृशम्, उत्तरक्षणस्तु तेन सह संबद्ध इति तत्सदृश इति
परस्य मतिः स्यात् । ननु सोऽपि पूर्वोत्तरक्षणयोः संबन्धः पूर्व-
स्य सर्वथा विनाशो कुतः ? न कुतश्चिदित्यर्थः । तत्संभवाभ्युपग-
मऽप्यसंभवायोगान्धवाभ्युपगमप्रसङ्गादिति भावः ॥२४००॥

अपि च पर्यनुयुज्यते भवत्यतः । किम् ? इत्याह-

किं वा सर्वं खण्डिपं, विधापं जडं मयि मुपाठयति ।
तदसंख्यसमयसुख-स्थगहणपरिणामो जुक्तं ॥२४०१॥
न उ परमयविधाने, जेष्ठीकिंकरं विय पयस्म ।
संसाहपसामयं, संखिज्जापं पयं तां ॥ २४०२ ॥
संखिजपयं वक्तुं, तदत्यगहणपरिणामो हुज्जा ।
सर्वकलखण्डजंगनापं, तदजुक्तं समयनक्षत्रम् ॥ २४०३ ॥

वा इत्यथवा, पर्यनुयुज्यते जवाह ननु 'सर्वं वस्तु कृणिकम्' ।
इत्येतत्कथं भवता विज्ञानमिति वक्तव्यम् ? । भूतादिति चेत् । ननु
तत्तु भुनादर्थविज्ञानमसंख्येयसमयैर्निर्णयो यः सुचार्यग्रहणप-
रिणामस्त्वन्मार्गव युक्तं, न तु प्रतिस्मयविनाशो । इदमुक्तं भव-
ति-भ्रान्त्येयानेव समयान् वाच्यचित्तस्यावस्थाने 'सर्वं कृणि-
कम्' इति विज्ञानोपयोगो युज्यते, न तु प्रतिस्मयकोट्येव । अत्र
कारणमाह-यत्न वस्मात्कारणाद्यदृश्य सावयवत्वात् तत्सं-
ख्येयकमप्युत्तरसंख्याऽतीतस्मात्प्रतिकमसंख्याति । सर्वयैर्निष्पा-
त इत्यर्थः । तानि चाक्षराणि संख्यातानि स्मृदितानि पदं भव-
ति । सख्यतिष्ठ पदेषां कथमिच्छते, तदर्थग्रहणपरिणामाच्च वा-
क्यार्थग्रहणपरिणामादित्यर्थः, सर्वज्ञानजज्ञानं जवेत् । तच्चो-
त्पत्तिसमयानन्तरमेव नष्टस्य सर्वज्ञस्य मनसोऽयुक्तमेव-
ति ॥ २४०१ । २४०२ । २४०३ ॥

(६) अन्यदपि कृणभङ्गवादे यद्योपपत्ते तद्दर्शयति-

तित् । सभो किंमो, सारिकल-विवकल-पक्ष्यादिणि ।
अरुणपणं जाणं भावणा य का सञ्जनासम्भि ॥२४०४॥

तुतिर्भाणिः, मार्गमनादिप्रवृत्तस्य भेदः भ्रमः, क्रमो ग्लानिः,
साहृदयं साधर्म्यं, विषयो वैधर्म्यं, प्रत्ययः प्रत्यनिष्ठानादिः, आ-
दिशब्दास्तत्त्वनिहितप्रत्ययुत्तमार्गस्मरणादिरिप्रदः । अन्ययत्नं
युतः पुनर्भाषाऽप्राप्तः, पद्यानेकालम्बनं मनःस्थैर्यं, प्रावना यो-
गः पुन्येनानित्यत्वादिसंस्कारतो जयनैर्गुणपरिभावनरूपा । एता-
नि सर्वाण्यप्युत्पत्त्यनन्तरमेव वस्तुनः सर्वनाशोऽङ्गीक्रियमाणे
कथमुपपद्यते ? इति ॥ २४०४ ॥

यथा च नोपपद्यते तथा दर्शयन्माह-

अप्रभां पङ्गासं, जुता भूते न सो वि का तित्ति ? ।
गतादभो वि एवं, इय संभवहारवोचिचि ॥ २४०५ ॥
'प्रसु-नक्षु' अदने । प्रसन्नं प्रासः कथग्रहणः, प्रत्यय इति
वा प्रासः कथलः । ततश्च प्रतिप्रासं प्रतिकथनं भोक्ता देववत्-
कृणिकत्वात्पञ्चान्ध्याञ्च जवति, भोजनक्रियायाश्चात्ते पश्यन्ते

सोऽपि भोक्ता सर्वथा न भवति, कृजिक्रियाविशेषणस्याज्ञावे
तस्मिन्निष्ठस्य देववत्तत्त्वापि सर्ववोच्येदात् । ततश्चैकस्मिन्-
न्यकथनग्रहणे का तृतिः, भोक्तृत्वाभावात्कास्याऽती तुतिः । एव-
मुक्तानुसारेण गम्भादीनामपि भ्रमाद्यभावाः स्वबुद्ध्या ज्ञावनी-
य इति । एवं समस्तोक्तकथ्यवहारात्पदेप्रसक्तिरिति ॥२४०५॥

अथ परः प्राह-

जेणं चिय पङ्गासं, जिभा तित्ता अत्रो विय जिणासो ।

तित्तां तित्तस्य य, एवं चिय सख्यसंसिद्धिं ॥ २४०६ ॥

येनैव यत् एव प्रतिप्रासमन्योऽप्यथ भोक्ता जवति, अपराऽपरा च
तुतिमात्रा भवति, अत एव तुतिः, तुत्तस्य च प्रतिक्षणं विनाशो-
ऽप्युपगम्यते अस्माभिः, विशेषणभेदे विशेष्यत्वात्पयवत् भेदात्,
अन्यथा विशेषणभेदस्याप्ययोगात् । प्रतिक्षणविनाशित्वे तुत्त-
स्थानोऽनित्यत्वं पदेति चेत् । तदयुक्तम् । कुतः ? इत्याह-(एवं-
चिय सख्यसंसिद्धिं ति) एवमेव प्रतिक्षणविनाशात् एव सर्व-
स्यापि तुतिश्चक्रमादेर्भोक्तृत्ववहारात्स्य संसिद्धिः । इदमुक्तं भव-
ति-तुत्तयादिवानसनाभासितः पूर्वपूर्वक्षणदुष्टोत्तरक्षणः समुत्प-
द्यते तावत्, यावत्पर्यन्ते उत्तरकथनस्योत्पत्त्याद्यो भवति । एत-
च्च कृणिकत्वं एवापपद्यते न नित्यत्वे । नित्यस्याप्रच्युतानुत्पन्न-
स्थिरकस्त्वभावात् न सर्वदेव तुत्तयादिसङ्गत्वात्, सर्वदेव तज्ज्ञा-
वादेति ॥ २४०६ ॥

अत्रोत्तरमाह-

पुब्बिज्जसम्बनासे, बुद्धं तित्तां य किनिमित्ता तो ?

अहं सा वि तेऽणुवत्तं, सख्यविणासो कं जुचो ? ॥२४०७॥

(तो) यद्येवं ततः पूर्वक्षणस्य सर्वथा विनाश उत्तरोत्तरक्षणेषु
तुत्तयादीनां वा क्रमेण कृत्तिककर्तव्यतां पर्यन्ते तुतिः भ्रमादिसं-
तिष्ठ, सा किनिमित्ता किंकारणा ? इति वक्तव्यम् । पूर्वपूर्व-
णोत्तरोत्तरक्षणस्य या तुत्तयादिवानसना अन्यत्वे तस्मिन्नेति
चेत् । न । तस्यास्तदनर्थान्तरत्वे पूर्वपूर्वक्षणस्याऽनाशात् । अथा-
उत्तरोत्तरक्षणेषु साऽनुवर्तते एवेति ते तत्ताभिप्रायः, तर्हि पूर्वपूर्व-
क्षणस्य सर्वविनाशः कथं युक्तो वक्तुम्, तदर्थान्तरच्युततुत्तयादि-
वासनायाः समनुवर्तनात् ? इति ॥ २४०७ ॥

(७) सर्वस्य कृणिकत्वे द्वयान्तरमप्याह-

दिवला व सञ्जनासे, किमत्यमहा मयि विभोक्त्वत्तं ।

सो ज्ज नामो सञ्ज-स्त तो तत्रो किं व दिक्खाए ? ॥२४०८॥

दीक्षा वा कृणानां सञ्जनासे किमर्थमिति वाक्यम्-निर्दर्थक्य-
मिति भावः । अथ मोक्षाद्यि दीक्षेति परस्य मतिः, नक्षोऽपि
वक्तव्यम्-स भोक्तो नाशरूपो वाऽप्युपगम्यते, अनाशरूपो वा ? ।
तत्र (सो ज्ज नामो सञ्ज) स भोक्तो यदि नाशरूप इति पक्षः,
(सञ्जस्त तो तत्रो) ततस्तर्हि तत्कोऽसौ भोक्ता सर्वस्यापि
वस्तुनः स्वरसतः प्रत्यक्षमन्तराणि त्वदभिप्रायेण सिद्ध एव,
किं दीक्षाप्रयत्नेन ? इति ॥ २४०८ ॥

अधानाशरूपो नित्यो भोक्तृस्तथाऽह-

अहं निचो न कखणियं, तो सर्वं अहं मयि ससताणो ।

अहं ति तत्रो दिक्खा, निस्तताणस्स भुक्खो ति ॥२४०९॥

अथ नित्यो भोक्ताः (तो) ततस्तर्हि 'सर्वं वस्तु कृणिकम्'
इत्येतच्च भवति, भोक्तृत्वेव व्यभिचारात् । अथ सच आत्मीयो वि-

कान-वेदना-संज्ञा-संस्कार-रूपात्मकस्वप्नस्य क्षणपरंपराकृ-
पः सन्तानो नाद्यापि इतः, निःसन्तानस्यैव च मोक्षः, अतो निः-
सन्तानार्थं हीक्षा विधीयत इति ॥ २४०९ ॥

अथोत्तरमाह-

विशेषाभिषेधे व, किं संतापोऽयं स्वप्नद्वयस्य ।

किं चाजीवीभूयस्स पर-परसंतानवितापः ? ॥ २४१० ॥

सर्वेभ्यस्स सर्वप्रकारविनाशमापन्नस्य छिन्नेन, अच्छिन्नेन वा
सन्तानेन किं प्रयोजनं, येन सर्वसन्तानहनमार्थं हीक्षां युज्यायात् ? ।
किं च-सर्वेषां भावीभूतस्य क्षणजज्जगुरतया सर्वेषां विनष्टस्य
किमनया विन्यता-अर्थं स्वसन्तानः, अर्थं तु परसन्तानः, अर्थं
तु न इतः, येनोच्यते-“ च संतापोऽयं प्रवृत्ति तत्रो दि-
क्क्षा ” इति ॥ २४१० ॥

अथ कृष्णकृत्स्नाधकृत्परानिमित्तप्रमाणमुपन्यस्य दूषणमाह-
सम्बन्धं पर्यं व खण्डिपं, पज्जेते नासदरिसणाउ चि ।

नाणु इत्तो चियं न खण्डिप-मंते नासोवसक्कीओ ॥ २४११ ॥

सर्वं वस्तु कृष्णिकं, पर्यन्ते नाशदर्शनात्, पयोवदिति । आह-
ननु यदि वस्तुनां पर्यन्ते नाशो दृश्यते, तर्हि प्रतिक्षणविनाशि-
त्वे किमायातं, येन सर्वं कृष्णकमुच्यते ? । सत्यं, किं त्वयमिह
तदभिप्रायः-पर्यन्तेऽपि घटादीनां विनाशः तावन्निर्हेतुक एव
जवति, मुद्रादिविनाशो नारोप्यात् । तथाहि-मुद्रादिना किं
घट एव क्रियते, कपालाणि वा, तुच्छकण्ठाऽभावे वा ? इत्याह-
द्विपुक्तो विनाशस्य निर्हेतुकत्वं प्रागैव दर्शितम् । ततो नि-
र्हेतुकोऽसौ जवनादित एव जवतु, अत्रथा पर्यन्तेऽपि तद-
भवनमसङ्गादिति पर्यन्ते नाशदर्शनादेतोः कृष्णकृत्साधिकः ।
अथ सुरिदाह-मन्त्रस्मादेव पर्यन्ते नाशदर्शनकृष्णकृत्सो-
रस्माभिरतच्छ्रयते वक्तुम् । किम् ? इत्याह-न कृष्णिकं, न प्र-
तिक्षणं वस्तु विनश्यतीत्यर्थः, पर्यन्त एव तनाशोपलब्धः, घ-
टादिवत् । न च युक्तिकाधितत्वाच्छ्रयणमुपलब्धिरिति शक्यते
वक्तुम्, सर्वेषां सर्वश्रेष्ठमैव प्रवर्तनात्, युक्तोनामेवमनया बाध-
ना, शून्यवादिपुक्तिवादि । ॥ २४११ ॥

यदि पुनरादित एव वस्तूनां विनाशः स्यात्, तदा किं जव
इ, इत्याह-

इहराउ चियं तत्रो, दीसिज्जेते व्व कीम व सपाणो ।

सव्वविण्णसे नामो, दीमइ अंते न मोऽणत्थ ॥ २४१२ ॥

इतरथा यदि प्रतिक्षणं नाशो भवेत्तदा यथा पर्यन्ते सर्वेषां
ऽपि भवन्तीत्यर्थः दृश्यते, तथा अत्रापि एव आदिमध्यतु सर्वत्र
तकोऽसौ नाशो दृश्येत । अथ पर्यन्तेऽसौ दृश्यते नादि-मध्येषु
किं कुर्मः ? । तर्हि प्रष्टव्योऽसौ । किम् ? इत्याह-“ कीस व ”
इत्यादि । किमिति चाऽसौ नाशो वस्तुजायकपतया सर्वत्र स-
मानो निरवधारकस्वरूपोऽपि सन् सर्वविनाशो मुद्रादिना वि-
हिते दृश्यते उपलब्धयते अन्ते पर्यन्ते न पुनरप्यत्राऽदि-मध्येषु
सर्वत्र भवताऽभ्युपगमनोऽप्यसौ भवन्तुपलब्धय इत्यत्र कारणं
वाच्यम् ? , न पुनः पादप्रसारिका श्रेयस्करीणि नावः ॥ २४१२ ॥

अपि च-पर्यन्ते नाशदर्शनकृत्स्य हेतोः सिद्धमभ्युपगम्य
दुष्पुण्यमुक्तं यावता जैनानां हेतुरप्यवसिद्धः, पर्यन्ते-

ऽपि घटादीनां सर्वेषां नाशानभ्युपगमादिति

दर्शयन्माह-

अंते व सव्वनासो, पवित्रवो केण जुवुवक्कीओ ।

कप्पसि सखण्डिणारसं, नाणु पज्जायंतं तं पि ॥ २४१३ ॥

यदि वा, भोः कृष्णज्जवादि । अन्ते पर्यन्तेऽपि मुद्रादिसं-
विधाने घटादिवस्तुनः सर्वेनाशः सर्वेषां विनाशः केन प्रतिधा-
रितः जैनेनाभ्युपगमता, यदुपलब्धयेदोनापष्टम्भेन सर्वं क्षणम-
कं प्रतिक्षणविनाशं कल्पयति घटादिः ? । यदि मुद्रादिना संविधा-
ने सर्वविनाशस्तस्य जैनेनाभ्युपगम्यते, तर्हि तदवस्थायां घटा न
दृश्यते, कपालादिव च दृश्यन्ते इत्येतात्किमप्यते ? इत्याह-
“ नणु ” इत्यादि । नन्वहो ! मुद्रपतया अवास्मिन्सर्वे घटद्वय-
स्य भूतअविष्यद्वनन्तपर्यायापेक्षया तदपि पर्यायांतरं, पर्याय-
विशेष एव कपालाणि, न पुनस्तानीं घटस्य सर्वेषां विनाशः,
मुद्रपतया भव्यभावप्रसङ्गात्, तथा च कपालानामभ्युपगमा-
पसरित्यसिद्धिः पर्यन्तं सर्वेनाशस्येत ॥ २४१३ ॥

जवतु वा तत्सिद्धिः, तथाऽपि नातः सर्वव्यापिनी कृष्णक-
ृत्सिद्धिरिति दर्शयन्माह-

जेसिं व न पज्जेते, विण्णमदरिसणधिवेदराइणं ।

तन्निचचञ्जुवगमओ, सव्वकखण्डिणारिसामयहाणी ॥ २४१४ ॥

घटादीनां तावत्पर्यन्ते सर्वेनाशदर्शनात्प्रसङ्गेनादित एव प्रति-
क्षणमद्वरतां साधयति अत्राह, ततो येषामभ्युपगमादीनां स्थानकात्-
दिगदीनां पर्यन्ते विनाशदर्शने कदाचिदपि नास्ति, तेभ्यस्मात्प्र-
सङ्गात्तथातन्निचमयमद्वरतां न सिध्यति । ततस्त्वेवं नित्यत्व-
मभावाभ्युपगमनव्ययम् । तन्निचत्वाभ्युपगमे च सर्वं कृष्णिकम्
इति व्याप्तिपरं यन्मते भवतस्तस्य दानिरघटमानतैव प्राप्ती-
तीति ॥ २४१४ ॥

(८) अत्राह-तरेणापि स्थिरा अश्वमित्रं शिक्षयन्ति । कथ-
म् ? इत्याह-

पज्जायनमयमिणं, नं मज्जे विगमसंभवसहावे ।

दव्वट्टियस्स निज्जं, एगपरमयं च मिच्छत्तं ॥ २४१५ ॥

पर्यायवादिन एव नयस्येदं मतं यत् त्वं ज्ञेय-सम्बन्धेन जितुव-
नान्तर्गते वस्तु विगमसंज्ञकत्वमात्रम्-प्रतिक्षणमुपगते, विन-
श्यति नतयः । ऊच्यमेषां यद्यपि न पर्यायः स द्रव्याधिक्यकृत्-
स्य तु ऊच्यार्थिकनयस्य तदेव सर्वं वस्तु नित्यं मतम् । एवं च
स्थिते यज्जवानेकतरस्यैव पर्यायनयस्य प्रतिक्षणविनश्वरत्व-
संगं मतमभ्युपगच्छति तन्मिथ्यात्वमेवेति सुखेदमिति ज्ञावः ।
॥ २४१५ ॥

किमिथ्येतन्मिथ्यात्वम् ?, इत्याह-

जमणंतपज्जजमयं, वत्तुं जुवणं व चित्तपरिणामं ।

उड्डिविज्जवंगळुणं, निबानिचचाइ तोऽभिमयं ॥ २४१६ ॥

यथास्माद्विधातः पर्यायमय, तादृशकालेन ऊच्यकृत्, किं त्वन्त-
र्यायं स्थित्युत्पादाद्येनाशकृत्वाद् भूतभवविनाशोऽप्यमुद्रा-
दिरूपतया जितुवनामिव समस्तमपि वस्तु नित्याऽनित्यादिरूप-
तया विचित्रपरिणाममनकृत्स्य भगवतामाजिमतम् । अतो-
ऽस्यैकान्तविनश्वरत्वकौशलकृत्प्राप्त्युपगमो मिथ्यात्वमेवेति ।

अपि च-

सुहदुक्खसंभोक्ता, उजयनयमयाणुवट्टिणो जुता ।

एगपरिच्छाए, सव्ववद्वहारतोच्चिती ॥ २४१७ ॥

आवितायैवेति ॥ २४१७ ॥

किमित्येतरपरित्यागे सुखादिभ्यश्चकाराजः ।
इत्याद्याक्षय्य प्रमाथयज्ञाह-

न मुहाइ पज्यमप, नासाओ सव्वहा पयस्सेव ।

न य दव्वट्टियपक्के, निच्चत्ताएओ नमस्सेव ॥३४१॥

एकस्मिन्नेव पर्यायनयमतेऽङ्गीक्रियमाणे न सुखादि, जगनो घटते इति प्रतिज्ञा, सुखदुःखबन्धमोक्षादयो न घटन्त्येति इत्यर्थः । उत्पत्त्यनन्तरं सर्वथा नाशार्हा इत्येतुः स्मृत्येवमेतं दृष्टान्तः । न च कृत्याधिकनयपक्षे केवलं समाधीयमाणं सुखादि घटते, एकात्मनित्येनाविच्छिन्नरूपत्वात् । नमस् इवेति । तस्माद्भूय-पर्यायोजनपक्ष एव सर्वमिदमुपपद्यत इत्ययमेव ब्रह्मणः, केवलै-कनयपक्षस्तु दोषलक्षककीकृतत्वात् त्याज्य एवेति । ३४१॥

पुनरप्यश्वभिन्नमनुकल्पमानाः स्थविरास्तच्छिन्नामाहुः-

जइ जिणमयं पमाणं, तो मा दव्वट्टियं परिचयसु ।

सक्कस्स व हाइ जओ, तत्तासे सव्वनासां चि ॥३४२॥

पूर्ववर्तिनसूत्रालापकभाषार्थमजानकपि विश्रुमिताचितनया तत्प्रामाण्यं पुरुषार्णः किञ्च जिनवचनमात्रयावत्तद्विनिर्माण-मन्यते अत्राह । तद्यदि हन्ते । सत्यमेव जिनमते अवतः प्रमाणं, ततः केवलपर्यायवादितया जिनमताभिन्नमपि कृत्या-स्तिकनयं मा परिग्राह्यः, कृत्यास्तिकं मा प्रतिपद्यत्यर्थः । यतोऽयमप्यङ्गीकृत्यस्य बौद्धस्येव तत्र तत्राद्ये कृत्यस्य सर्वथा विनाशो स्वीक्रियमाणे 'सर्वनाशोऽस्ति' सर्वस्यापि तृतिश्रमावर्ध-मोक्षादिव्यवहारस्य नाशो भवति, विज्ञेयोः प्राप्नोतीत्यर्थः । ॥ २४१॥

इत्यादियुक्तिप्रबन्धतः प्रज्ञाप्त्यनानुषंग्यसौ यावत् किञ्चि-
त्यतिपद्यते, तत्तत्र किं संज्ञानम् ? इत्याह-

इय पण्डितो वि जओ, न पवज्जइ सो कओ तओ वज्जो ।

विहरंती रायगिहे, नाहं तो खंडरक्खेहिं ॥ २४३॥

गहिओ सांसीहैं समं, एएइमिर चि जंपमाणेहिं ।

संजयवेसच्छओ, सजं सव्वे समाणेह ॥ २४४॥

अग्गे मावय । जयओ, कत्तुपण्णा कहिं च पवइया ।

अमुग्गण वेति सट्ठा, ते वेत्तिओ ताया चव ॥२४५॥

तुवं तव्वेसधरा, भणिए भयओ मकागां च चि ।

पडिक्खा मुस्सुलं, गंतुए तओ पडिक्कंता ॥ २४६॥

उक्ताथो पव, नवरं (भणिप भयओ सकारणं च चि) तैः क्षामरक्षणावकैरेवं पूर्वोक्तं भागिते सति प्रयतो भयात्सकारणं च न्ययुक्तिकं च समाकपर्यायुशास्तिकतं तद्वचः प्रतिपश्चात्तेऽ-श्वभिन्नमनुका निह्वसाधव इति ॥ २४२०-२४२१-२४२२-२४२३ ॥ (विस्तरस्तु प्रमाणप्रत्येक्यः सम्प्रत्यादिच्योऽवसेयः) विशेषः । आचा० । नं० । अजु० । अने० । नयो० ।

सखेणु-खनित्वा-अव्य० । अननं कृत्येत्यर्थः, "अणेणु वा कहेणु वा " आचा० ।

सख-मृत्यु-त्रि० । खननीये, खनिविद्यायाम्, वाच० । कल्प० । केनचिदपि जाते, वृ० ३ उ० । (अणमिति) देशीपवम, सर्वोपमा लुपिते, व्य० १ उ० ।

सखणु-स्याणु-पुं० । "सेवादौ वा " ङ । २।६६ इत्यन्यद्विचं १७९

वा । अणु, अणु, शिवे, शास्त्राश्रयकृते च । वाच० । प्रा० २ पाद ।

खत्त-सूत्र-पुं० । न० । शस्त्रेणाहिते करीषदिशेने, भोष० । पि० ।

सतात् भायते । त्रै-क । ५ न । कृत्रिये, वाच० । उत्तर० ।

कृत्रियजाली, वर्षसहकार्यमने च । उत्तर० १२ अ० । सु-

खटारे, संधो, उत्तर० ४ अ० । राष्ट्र, उदकं, धनं, देदे,

तगरे च, न० । वाच० ।

खात-न० । उभयप्रापि सत्रे गते, प्रज्ञा० २ पद । ज्ञा० ।

खत्तत्वापय-कृत्रिस्वानक-पुं० । सांघट्टकौरेयु, से संधानवर्जित-

भिच्छीः काणयन्ति । ज्ञा० १ अ० । १८ अ० ।

खसमेह-सूत्रमेय-पुं० । करीषसमानरससोपेतमेधे, भ० ७ श०

६ उ० ।

खत्तय-खातक-त्रि० । केवलय खानकं, खारे च । ज्ञा० १ अ० १

अ० । राष्ट्रविमानस्य तृतीयं कृष्णपुद्गले, सू० प्र० २० पादु० ।

चं० प्र० । ज० ।

खत्ता-सूत्रा-पुं० । खी० । शूद्रपुरुषेण कृत्रियस्त्रियां जाते, श्व-

कारान्तोऽयं शब्दः । आचा० १ अ० ३२६ पत्र ।

खत्तिखकारपविजत्ति-स इति खकारप्रविभक्ति-न० । खका-

राकृतिननैकभएरुहाभिनयात्मकं नाट्यविधौ, रा० ।

खत्तिय-सूत्रिय-पुं० । खी० । कृतात्मायते इति कृत्रियः । सूत्र० १ अ० ६

अ० । कृणानि कृतामि, तेऽप्यस्मायते इति कृत्रियः । उत्तर० ३ अ० ।

अ० । सूत्र० । आरद्रकं, नि० सू० ५ उ० । सूत्रस्यापयं कृत्रियः,

"सूत्रादियः" । ६।१।६३ इति (देम०) इयमत्ययः । रा० । सामा-

न्यराजकुलीने, खी० । अ० । ज्ञा० । रा० । इत्येककुर्वन्नादिके, सूत्र०

१ अ० १३ अ० । श्रीश्रुभदेवसजातीयं, कल्प० ३ कृण । श्रीआ-

दिनाथेन प्रजालोक्तनया स्थापितं, कल्प० २ कृण । प्रजापमकृती,

कल्प० ७ कृण । आ० म० । (श्रीकवजदेवेन कृतस्य उग्र-जो-

ग-राजस्य-कृत्रिय-चतुष्कसंभ्रमस्य मध्ये उग्रादयस्य आरक्ष-

कादय आसन्, शेषाः कृत्रिया इति 'उत्तम' शब्दे द्वि० भागे

१।२४ पृष्ठ उक्तम्) राष्ट्रकुट्टादौ, आचा० १ अ० १

उ० । धेष्टपादौ, "माहणा अमुच कालिया पुच्छंति" वरा०

६ अ० । चक्रवर्तिबलदेववासुदेवप्रभृतिषु कृत्रियषु,

आचा० २ अ० १ अ० ३ उ० । सामान्यतो राजोपजावर्तिन,

वृ० १ उ० । नृपात् अपरिणीतायां कृत्रियजातिस्त्रियां शूद्रात्प-

क्ष पुत्रे च । तस्य पत्न्या, कर्त्तृ वा आनुक । कृत्रियार्णं । कृत्रिया,

(आर्यकृत्रियाभ्यां वा) इति स्वायं आनुक ऊह्य च । पत्न्यां

तु ऊपिवन्त्युक्तं, जातौ तु योपपत्त्यः ख ऊह्य, किंतु टाए,

कृत्रिया । वाच० ।

खत्तियकुंडगाम-सूत्रियकुएद्वाम-पुं० । मगधदेशे ब्राह्मणकुएद-

ब्रामाण्यान्धमायां धीमहावीरजन्मग्रामे, कल्प० २ कृण । "त

स्व सं माहणकुएद्वामस गयरस्व पच्छिमे मे पथ्य ण ख-

त्तियकुंडगामे णाम गयर हेताया, वसुधो तस्य णं खत्तियकुं-

डगामे गयर जमालो णाम खत्तियकुमारे पारिवसह ।" भ० ६

श० ३३ उ० ।

खत्तियकुंदपुर-कृत्रियकुएद्वाम-न० । ज्ञानानां कृत्रियाणां आ-

वाससन्निवेशे वीरजन्मपुरे, तत्र ब्राह्मणकुएद्वामात् उत्तरस्या-

ग्र । "दाहिणमाहणकुएद्वामसंनिवेशेलाक्षां उत्तरक्षत्तियकुंदपुर-

संगिवेसंसि नायायं कसियायं सिद्धयस्स कसियस्स का-
सयगोसस्स तिसिन्नाय कसियाणीय पन्थिमायां" यथोक्तं
पूर्वम् । आवा० ३ खू० ।

स्वसियकुल-स्त्रियकुल-न० । श्रीआदिदेवेन प्रजासोकतया
स्थापितानां कुलेषु, कल्प० २ कृण ।

स्वसियपरिष्कार्य-स्त्रियपरिष्कार्य-पुं० । कत्रियो भूत्वा प-
रिष्कार्यतां गते, "अद्भुतं स्वसियपरिष्कार्याणां ह्येति । तं ऊहा-
स्तीहर्षं सतिहारेण गर्ह्यं भग्न्यै तिर्यग्निदेहे राया रमि बलेति
य ।" औ० ।

स्वसियपर्वण्य-स्त्रियपर्वण्य-पुं० । आनुर्ध्वे द्वितीयवर्ण-
भूतेषु सत्सु दीक्षामाधितेषु, औ० ।

स्वसियविज्ञा-स्त्रियविद्या-कत्रियाणां धनुर्वेदादिकायां स-
गोत्रकर्मण आयातायां च विद्यायाम्, सूत्र० ३ कु० २ अ० ।

स्वक-स्वक-त्रि० । बुद्धप्रमाणे, विद्यो० । प्रकुरे, ककशायेन ले-
काग्निकेन प्रकुरमभिधीयते । प्रथ० ३ द्वार । औष० । दशा०
आवा० । प्रभूते, वृ० ४ उ० । "कन्द २ नायं २ सियं २ आ-
हारेता भव्य आसायाण सहस्स ।" स० ३३ सम० । "कन्द
२ सि च्छे च्छे लंघले" आवा० ४ अ० । "कन्द २ नि" शीर्षं २
द्विष्वक्नमादिरक्यापनायम् । आवा० १ कु० १ अ० ६ उ० ।

स्वदण्डपण-स्वकप्रजनन-न० । बुद्धप्रमाणे मेहेन, (शेफे)
स्था० ३ डा० ४ उ० । औष० ।

स्वकलोह-स्वकलोभ-पुं० । प्रभूते अत्रादौ सन्त्यमाने लुब्धता-
याव, पञ्चा० १७ विव० ।

स्वकादृष-स्वकादृष-न० । प्रभूतादिनक्षत्रेण, प्रथ० । कदाच-
दने इत्यथ पदे ककशायेन बहु भ्रमयने, (अयणे सि) अन्नमश-
नमित्यर्थः, ततः कन्दं बहु आदिर्यस्य तत् कदादि अन्नं "अ-
दृष्टेहि लंघयेहि" आदिर्यमित्यर्थः । आदिशब्दाद् डाकादिप-
रिभेदेऽत एवाह- "आहसद्वा दानं होह पुना पचसायं तं,"
प्रथ० २ द्वार । आवा० ।

स्वकादृषपिगिह-स्वकादनीयपट्ट-न० । कन्दय अदनीयं वेडु
गृहेषु तानि कदादनीयगृहाणि । ईश्वरगृहेषु, नि० ७१ ३० ।

स्वपुसा-स्वपुसा-स्त्री० । उपानहरे, "अपुसा य जलुगमेत्"
अन्त्यको घुरटकः, तन्मात्रं यावदाद्यायन्ती अपुसा । वृ० ३
उ० । नि० ७७० ।

स्वप्पर-कर्पर-पुं० । कृत् अरत् लतवाजावः । "कृजकर्परकोशके
कः कोऽपुष्ये" ॥ ११ १२१ ॥ इति कर्ष्य कः । प्रा० १ पाद ।
कपाले, घटावयवे, शीर्षोऽहोऽपनि, शस्त्रमेद, कटाहे क । उ-
ड्मन्त्रे वृक्ते, वाच० । आवा० ।

स्वर्पर-पृषादरादिस्वाकस्य स्वकम् । तत्करे, मित्रापात्रे, मि-
त्रकृत्प्रयत्नयत्ने, पुष्पाञ्जने, वाच० ।

स्वव-स्ववै- (स्वव) पुं० । 'स्वव' गर्वे, अच् । कुबेरनिधिविशेषे,
कुम्भकपुत्रे, अम्यस्थप्रथयः । 'स्ववै' गनी, अच् । वर्यप्रथ्यहस्ते,
वामने, त्रि० । गर्वसमूहप्रकृतितनी, संख्यानेदं, वाच० । अनु-
न्ते, स्था० ४ डा० १ उ० । दशगुणितेऽञ्जे, कल्प० ७ कृण ।

स्ववह-स्व (क) वै (वै) ट-न० । कुल्लकमारोपिते, स्व० १
उ० । औ० । अयं० । पर्वतेनामितः पर्वतुत वा । स्व० २ कु० २
उ० । कुनारे, नि० ७७० १२ उ० । वृ० । ग० ।

स्वम-स्वम-त्रि० । क्रमते इति क्रमः । प्रथ० ५ स्वम० द्वार ।

द्वह, वृ० ३ उ० । समर्थे, अष्ट० ६ अष्ट० । तारयसमर्थे, घ० ३
अधि० । सङ्कते, दशा० १० अ० । औ० । पुक्ते, पा० । स्था० । आवा० ।
योग्ये, आवा० ४ अ० । "न संजयतिस्व कर्मा निवासो" उत्त० ३२
अ० । कुशले, विद्यो० । उचिते, स्था० ३ डा० ४ उ० । क्रमत्वे,
सङ्कतत्वे, "कमाय अभिस्वह," प्र० ६ हा० ३३ उ० । स्था० ।
स्वमग-कृपक-पुं० । विरुद्धतपस्विन, जीवा० १२ अधि० । "मिषु-
स्ति वा अमि स्ति वा अमग स्ति वा," नि० ७७० ३० उ० ।

स्वमण-स्वमण-न० । अमकार्ये, नि० ७७० २० उ० । व्य० ।

उपवासे, वृ० १ उ० ।

क्रमण-पुं० । क्रमते इति क्रमणः । क्रान्ते, अनु० ।

स्वमणोर्वर्षपया-क्रमणोर्वर्षपत्-स्त्री० । चारित्र्यमिसं गच्छान्न-
रे क्षणार्थमुपसंपत्तौ, (अस्याः स्वकपम् 'अवसंपया' शब्दे हिं०
प्रा० ७७५ पृष्ठे उक्तम्) नवरमिह स च कृपको द्विधा-हत्वरौ,
यावत्कायिक । यावत्कायिक उत्तरकालेऽनश्वरकर्ता । इत्यरेस्तु
द्विविधः-विहृतकपम्, अविहृतकपम् । पञ्चा० १३ विव० ।
नि० ७७० । आ० ७७० । व्य० । प्रा० म० ।

स्वमया-क्रमता-स्त्री० । साम्यतीति क्रमः, तदुभावः क्रमता ।

अभिप्रहे, पञ्चा० १६ विव० ।

स्वमयाभिगह-क्रमताजिग्रह-पुं० । क्रान्तिमार्दवाजवादी नि-
यमे, वं० सं० ५ द्वार ।

स्वया-क्रमा-स्त्री० । 'कम्प' सङ्गेन, अच् । आवा० ३ अ० ।

"क्रमायां कौ" ॥ २ । १७ । इत्यनेन पृथिव्यां वाच्यायां छः,
अन्यत्र तु छः । प्रा० २ पाद । आ० ७७० । मर्वणे, स्था०
३ डा० ३ उ० । औषोपशमे, अष्ट० २९ अष्ट० । संथा० ।
कल्प० । आवा० । क्रोधाभावेन तितिक्षायाम्, हा० १
कु० १ अ० । सत्येतरदोषप्रवणेन कार्यतत्त्वमविचारान्त-
र्बहिम्ब कोपदयात् चिक्रियामापद्यमानस्यात्मनो निरोधने,
पा० वि० । "तथ कामा अक्रोसणतासणाद् अहियासे
तस्स कम्मसञ्जां भवति, अणहियासे न तस्स कम्मसञ्जां
भवति, तस्मा कोपोदयतिहा कास्सो । इदयत्तस्स चारि-
कल्लिकरणं एसा अम स्ति वा" । आवा० १ अ० । अदिदे, वाच० ।
स्वभाषीमर-क्रमाधीश्वर-पुं० । विजयस्वस्वपिहाकृष्णचक्र-
मासुरि इति क्वाते तपागच्छीये आचार्ये,
"तप्येष्टोदयशैलसङ्कतरविम्विद्यानमस्मासने,
मन्याम्नोऽहनासने सुविपुलं ज्ञानाकमनारं बहद् ।
कुमाहप्रहतारतारकमिलहोर्वापिषं पुष्करं,
शोभायद् विदुषं चरुच विजयाच्छ्रीमदक्रमाधीश्वरः" ॥ १२॥
द्रव्या० १५ अ० ।

स्वमावणया-स्वमापनता-स्त्री० । परस्यासंतोषवतः क्रमोत्पा-

दने, म० १७ डा० ३ उ० ।

स्वमावणा-स्वमापना-स्त्री० । अपराधक्रामये, उच० ।

तत्काम-

स्वमावणया एं भेते । जीवे किं ज्ञापय ? । तदावप-

या एणं पट्टहायणजावं जणयइ । पट्टहायणजावमुवणय ए स-
व्वपाणयणजावंसत्तेसु मिचीजावं उप्पाएइ मिचीपावमुवणय
यावि जीवे जावविसेहिं काऊण निव्वणं जणइ ॥ १७ ॥

हे भदन्त ! कामणया दुष्कृतानन्तरं कृतकथमिदं मम अपराधं
पुनर्यं करिष्यामि पलादशब्द इत्यादिकपया जीवः किं जनय-
ति ? । गुरुराह—हे शिष्य ! कामणया गुरुरेष्टे स्वदुष्कृतनि-
वृत्त्या प्रह्लादभारवं विद्वत्प्रसन्निकरणं जनयति । प्रह्लादभारवमु-
पगतो जीवः सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वेषु प्राणाश्च नृताश्च जीवाश्च
सत्त्वाश्च प्राणभूतजीवसत्त्वाः, सर्वे च ते प्राणभूतजीवस-
त्त्वाश्च सर्वप्राणभूतजीवसत्त्वास्तेषु मैत्रीभावमुत्पादयति ।
मैत्रीभावं गतस्तु जीवो भावविशेषात् कृत्वा रागाद्वैषम्यविरणं
विधाय इहलोकद्विजसभामा विनश्यति निर्नयो भवति । उच्यते ॥
२६ अ० ।

स्वमाविय-स्त्रावित-वि० । " हुपावी कामावकर्मसु " ॥ ८ । ३ ।
१५२ । इति वेः काने बुक्क आवि इत्यादेशः । बुक्कि जाते बुक्क-
प्रायः । कर्मा कारिते, प्रा० ४ पाद ।

स्वमातमण-कृपाभ्रमण-पुं० । " कम्पू " सहने इत्यस्यार्धत्वा-
दङि, भ्रमणस्य वा कृपा, नहनमित्यर्थः । आभ्रमति संसारविष-
ये श्लिष्टो नवति, तपस्वतीति वा नन्दादिस्त्वाकर्तार्येने भ्रमणः ।
स्वमापानः भ्रमणः क्षमाभ्रमणः । ध० २ अ० । आभ० ।
आ० ब० । कृपादिगुणप्रधानमहातपस्विनि, पा० । (" इच्छा-
मि क्षमासमणो धंरिउं " इत्यादि " किंकर्म्म " शब्दे प्रसिद्धे
भागे ५२३ पृष्ठे व्याख्यातम्) देवदत्तं वन्दित्वा जगत्सिद्धादि चत्वारि
क्षमाभ्रमणानि क्रियासंज्ञान्यत्यथा वा ? , तथा पट्टिकप्रज्ञोः
क्षमाभ्रमणं पृथक् दातव्यं, न चेति प्रश्ने, उत्तरतो-भगवत्सिद्धादि
चत्वारि क्षमाभ्रमणानि क्रियासंज्ञकानि सन्ति । तत्र सर्वेऽपि
तोयं कृतो वन्दितः । अथ ये विशेषतो गुरुं तथा पट्टिकप्रज्ञं
वन्दन्त तदैव चित्तस्यापानार्थमिति । १४० प्र० सेन० ४ उच्छा०
तमिय-क्षामित-पुं० । क्षामिते, व्येष्टोऽपि शैर्क्ष क्षामयति । कल्प०
६ कृण ।

स्वम-धर्म-पुं० । " चूत्तिकपैशाचिके तृतीयतुरयोराजित्ती-
यो " । ८ । ४ । ३३५ । इति ध्वजः कः । आतये, प्रा० ४ पाद ।

स्वर्मत-स्वपयान-वि० । " इह्मन्तोऽन्त्यस्य " ॥ ८ । २४५ ।
इति अन्त्यस्य द्विरुक्तो मः विद्वार्यमाणे, प्रा० ४ पाद ।

स्वय-कृत-वि० । कृतियुक्तेः भावे कः । विद्वार्यणे, न० । वर्षणे, अ-
ध्वजकपूर्वादी प्रणे, दा० ० ।

स्वय-पुं० । ध्वजे, उच्यते ॥ ४० । विताते, प्रा० १० । स्व० । सर्व-
विनाश, अ० ११ श० ११ उ० । अवसाये, स्व० १ भू० २ अ०
३ उ० । राज्यहारीणे, स्व च स्वयः संपिपातजन्तुज्यः कारणे-
भ्यो भवतीति । उक्तं च— " विदोषे जायते यधमा, गदो हेतुचतु-
ष्टयात् । विगरोधात् कृपाश्चैव, कासाच्च विषमाश्रयात् " । आभा०
१ भू० ६ अ० १ उ० । सावकादिपिशिताग्निः किल ज्ञायव्या-
धेरुपशमः । आभा० १ भू० ६ अ० १ उ० । कर्मण उच्चावसा-
त्यन्ताभावे, कर्म० ४ कर्म० । आ० । स्व० । प्रश्न० । पूर्वाकर-
णं, कल्प० १ क्षण । स्था० ।

स्वपनाणि-क्षयज्ञानि-पुं० । क्षयेण ज्ञानी क्षयज्ञानी । केव-
लानि, विधा० १ भू० ६ अ० ।

स्वपायार-कृताचार-पुं० । श्री० । आचरयकादिषु अनुष्ठेयैऽच-
सके, " क्रोसके कयापायो " ध्य० ३ उ० । कृताचारस्य निरे-
म्यस्य निर्मम्या वा तादृश्या उपस्थापनादि न कल्पते—

नो कल्पति निर्मयाणां वा निर्मयीणां वा शिर्मयी आ-
ख्यणाभ्रो आमस्य स्वपायारं सवसायारं जिह्वायारं संकि-
न्धियायारं चरितस्स अयालोयावेत्ता अपादिकमावसा
पायस्किणं अपादिवजावेत्ता उव्हाविचए वा संतुंभि-
चए वा संवमिचए वा तीसे इतरयं दिंस वा अणुदिसं
ओदिसिचए वा धारिचए वा ॥ ९ ॥

न कल्पते निर्मयानां वा निर्मयीनां वा निर्मयी कृताचारं
सवसायारं जिह्वायारं संकिन्धियायारं, कृतादीनां शुद्धनामयः प्रा-
म्यत् । तस्य कान्तस्य अनालोचयित्वा यस्मिन् सेवते सा कृताचारा
प्रभेत् तस्यानमनामेक्य तस्यास्त्यानादपरिक्राम्य तथा तस्य
स्थानस्य विषये प्रायश्चित्तप्रतिपाद्य उपस्थापयितुं वा संसा-
क्तं वा संवदतुं वा तस्याम् इतरं दिशमनुविशं वा उद्गममुक्ता-
पयितुं वाऽपि तस्याः स्वयं धारयितुं कल्पते इत्येव सूत्राकार्यः ॥
ध्य० ४० ।

सम्प्रति भाष्यवित्तरः । तत्र परमशास्त्राकारमाह—

जा होइ परिजर्बती—ह निगमा सीयइ कई स ति ।

संवासाभाइहिं, सबलिज्ज उज्जमता वि ॥

या प्रमादिराणं परिभवन्ती धर्मभ्रष्टया शुद्धसाधिकादि निर्म-
ता, सा कथं सीदति, येन सा कृताचारादिजाता । अत्र सुरिराह-
संवासाधिमिः सा उच्यन्त्यस्य पद्यं कुर्वत्यपि शुभतीकि-
यते । इयमत्र जावना—सा एकाकिन्धेन विहरन्ती शुद्धस्थाभिः
समं वसन्ती स्वशक्त्यनुसारं योग्यं कुर्वत्यपि उत्तमं प्राप्नोति ।
आदिशब्दात् गोचरवर्चयार्थं विचारभूमी वा यतः सत्यैकाकि-
नी उत्तमानामनुयादिति ।

अथैकाकिनी सा कथं जातेत्यत आह—

अक्काण निमायादी, कपपि संनरति जा वितिया ।

आगमणदेसमणे, चठसि पुण मगए सिक्कं ॥

अथानि अजमीद्वयेणाऽशिवेन वा निर्गमा अश्वनिर्गता, आदि-
शब्दात् राजाक्षिष्टेन वा, सायेन वा, स्तेनैराशिवेन निर्गतेति परि-
शुद्धते, एषा प्रथमा । द्वितीया " कपपि " बुद्धितरं संस्कारा-
एकाकिनी जाता । तृतीया परचक्रागमनं देशभङ्गे एकाकिनी ।
चतुर्थी शिवात् शुभयामाया एकाकिनी जाता ।

तत्र " अश्वनिर्गतादीनाम् " व्याख्यायार्थमाह—

गोउम्भुगमादीया, नाया पुव्वमुदाहइ ।

ओमेउसिबे रायउठे, सत्यं वा तेणउजिनुते ॥

अश्वमीद्वयं संयत्यो न संस्तरमि । तत्र गोहारात् पूर्वमुदाहृतम्,
यथा—अस्य गोत्राक्षयं न हन्ति, नत एतत् कृतमवधार्य या यत्र
संस्तरति सा तत्र गच्छति । अश्विषे समुपाश्लिते वस्त्रकृतातमुदा-
हृतं पूर्वं कस्याप्ययने । यथा—उच्छुकाणि बहूनि मिलितानि ज्व-
लन्ति एकं, द्वे वा न ज्वलतः । एवमाशिवमपि बहुषु गादुपति-
ष्ठति नैकाकिन्धेन द्वयोर्वा । ततो बुद्ध्याते एकाकिनी जाता । यना-
ज्यां प्रकारानुसारेण प्राप्ता । तथा—राजाक्षिष्टेन पूर्वमशिवेन—
काकिनी जायते । सायेन वा स्तेनैराशिवेन एकाकिनी जायते । त-

तः सा आश्वायंपाषाण्यवधिसौमिनिर्विरहिता निर्धर्मोन्मता पा-
श्चव्यादिबिहारं विस्तृतं पुनरपि स्वर्गेगमापसा कश्चिदाचार्यमु-
पाध्यायं गणाध्वजकुलं वा कुरुपुत्रविद्या विहृषयति-यथाऽहं
पाश्चाय्यविद्याहारप्रतिष्ठापिमां, ततो भ्रमं संग्रहं कुरुत, याव-
दाचार्यमुपाध्यायं वाऽऽसीत्यं पदमासीत् । एष्यत्तत्प्राधान्यादागतं त-
त्स्मात्स्थानादप्रतिष्ठाप्य न कल्पते उपस्थापयितुं, नापि यद्विद्येन
स्वर्गेगेन यथास्वर्गेगमायिकाणां संयत्तानां कं समोक्तुं, नापि या-
वदासीयमायावांशिकं न गच्छति तावद्विस्तर आश्वायं, एषा
दिगुरुगच्छते । इत्यत्र उपस्थापयमासौमिनी वा शीते, एषा अनु-
दिक् । गुरुगच्छानं प्रतिपादादिति ।

अधुना "कप्पाठि संभरंति जा वितिया" इति
व्याख्यानार्थमाह—

अभ्यस्य दिक्स्त्रिया धेरी, तीसे धूया य अभ्यहि ।
बारिज्जंती य सा एज्जा, धूयानेहेण तं गणं ॥

अन्यत्र गच्छेत्पुत्रविना माता दीक्षिता । अन्यत्र गच्छान्तरं (तीसं)
तस्या दुहिता । ततः सा माता दुहितुः स्नेहेनाऽऽत्मीयान्वाचा-
यैषाभ्यामनुष्णति-व्रजामि तां दुहितरं वदतुम् । सा वार्यमाणा-
ऽप्यवायैषाभ्यायैर्वैगता, पश्येत्ककांकीं सा जाता । पकाकत-
या निर्दन्तीनाया यत्र सा दुहिता वीक्षिताऽल्लतं व गृण्यमागता,
इहा दुहिता, संशेगमापसा, शेषं प्राग्वत् ।

इदानीम् “आगमणदेसभंगे” इत्यादिब्याख्यानार्थमाह--

परचकेण रष्टम्भि, विहते बोद्धिकाइणा ।

जहा सिग्धे पण्ढासु, एय एग।ऽसद्दायिका ॥

परचक्रण बोधाधकादिना विवृतं अनिदृतं राष्ट्रे तथा शास्त्रमा-
यिकाः प्रनष्टाः यथा तासु प्रनष्टासु मध्ये सा एका असहायिका
जाता, एकाकिनया धर्मरहितता बभूव । ततो गणान्तरं इष्ट्वा
पुनः संवेगमापन्ना, शेषमध्वानं प्रतिपन्ना इव वाच्यम् ।

अधुना " चतुर्थी पुनर्मृगयते शिक्कामिति " व्याख्यानार्थमाह—

सौकुण काइ धम्मं, उवसंता परिणया य पन्वज्जं ।

निःस्वंत मन्दपुत्रा, सो चैव जहिं तु आरंभो ॥

अथवा काचन संविधानां पार्श्वे धर्म उपशान्ता प्रव्रज्यां प्रति परिणता च, सा च निष्क्रान्तः पार्श्वस्थादीनां समीपे, ततः सा अचिन्त्ययत्न-यस्मादास्मात्संयमरूपत्वात् भीताऽहं मन्दपुण्या स एव मे समापतित आरम्भो यस्माद्बाह्यं प्रव्रजिता वसेत् इति ।

एतदेवाह-

आजीरिं पस्रित्ताण, गया ते आययद्विया ।

अहं तत्प्रेतरे पत्ता, निस्वमंति तमज्जयं ।।

आयतो मोक्षलक्ष स्थिता आयनस्थिता उद्यमिविहारिणः
संविग्ना इत्यर्थः । ते आभीरीं काञ्चन प्रहाप्यान्वत्र विहारकमे-
ण गताः, अद्यानन्तरं तत्र ग्रामं हतरे पार्श्वस्थादयः प्राप्तास्ते
तामुद्यमां निष्कामयन्ति, सा चापूर्वप्रकारेणासंयमाङ्गीता तत्र
समाधिं न लभते ।

ददं वा सोऽजं वा. मग्गन्ती त पक्खिस्सिया त्रिट्ठिणा ।

संविग्गसिक्ख मग्गइ, पविस्सिणिमायरिय उव्वज्जं ॥

ततः सा मूलधर्मप्राहकानाचार्यान् मृगयन्ती द्रुपुं श्रोतुं वा
स्नानादिस्मरस्यस्यैव समागतान् संविद्याशिक्षां प्रदण्ति-
क्रामांसंविद्याशिक्षां च मार्गयति । अस्यां च प्रवर्तिनीमन्यमा-
चार्यमन्यं बोधाध्यायं ना चैव मार्गयन्ती विधिना तैः प्रती-
तिप्राज्ञा स्वीकृता कर्तव्या तत्र यत्र ते दृष्टाः श्रुता यो मूलध-
र्मप्राहका यथावत् तैर्विधिना प्रतीच्छन्ति यः ।

तदेतद्विधिस्तुराह-

एहाणाइएमु मिल्लिया, पन्वावेति जणंति तेहिं से ।

होह व उज्जुयचरणा, इमं व वक्षणि वयं नेमो॥

स्नानादिसमवसरणं गतया तयो ते मूलधर्मप्राहका आचार्या
दृष्टा नवेयुः, बुद्धा वा, यथा अनुक्रमप्रामन्यपरायां वर्धन्ते, ततः
स्नानादिसमवसरणे, अन्यत्र वा गत्वा तेषां मिलित्वा शिष्यां
प्रवर्तिन्यादिकं च याचन्ते, ततो विधिना तस्याः प्रतीच्छन्
कुर्वन्ति। तमेव विधिमाह-ते मूलधर्मप्राहका आचार्यास्तस्याः
प्रत्यक्षतः प्रवर्तिनाकं आचार्यान् भणन्ति-यूयं वा भवत
समन्वयवर्णाः, अथवा इमां प्रतिनीं नयाम।

जस्यति पञ्चत्तिर्ण। ते-सिमसति विमज्जेह वतिणिमेतं दि।

विस्सज्जिणं नयंती, अविस्सज्जंतीणं मासद्वयं ॥

तेषां प्रजाजकानामास्वायंपाध्यायानामस्ति अभावे, प्रवर्तिनी
 भ्रमयते। यथा-एतां व्रतिनीं विसर्जय। एवं भणिते यदि विसर्ज-
 यति ततो विसर्जिते विसर्जने कृते नयति, अथेवं ज्ञानाऽपि
 सती सा प्रवर्तिनी न विसर्जयति, नहि न स्या अविस्मर्जयन्त्याः
 प्रायश्चित्तं मासलघु। अत्रायं विधिः-प्रथमतः सा प्रवर्तिनी
 साध्या भ्रमयते। यथा-विसर्जयेमां साध्वी। मिति, एवमुक्ता याह
 न विसर्जयति ततो मासलघु।

वमने य उवज्भाष, आयरिणँ कुलेण वावि थेरेण ।

गणथेरण गणेण व, संग्रथेरण संघेण ॥

नणिषा न विसज्जन्ती, बह्मगात्री सोहि जाव मृदं तु ।

तीए हरिकृष्ण ततो, आम्हां से दिज्जते ल गणे ॥

यदा संयन्था भणितऽपि सा प्रवर्तिनी न विस्मर्जयति तदा बु-
धमा गीतायः काऽपि साधुगणा तामापुच्छति । तथापि यदि
न विस्मर्जयति तदा प्रायश्चित्तं अनुष्ठेय । ततो यः साधुबुध-
स्यापस्थानं प्राप्सन्ति सा अपुच्छत्येत, तत्राप्यविस्मर्जनं अनुष्ठेय ।
ततो यः साधुबुधान्वायस्थानं प्राप्सः स तामापुच्छति, यदि न
विस्मर्जयति तर्हि तस्याः प्रायश्चित्तं बद्धं लघु । ततः कुलेन
कुलस्थगणैश्च सा जगन्नीया, तत्राविस्मर्जनं यदनुष्ठेय । ततो ग-
ण-जनपरिवर्धनं वा सा प्राधानीया । तथाप्यमुकलेन स-
यश्चित्तं जेदः तदन्तरं सखेन सहस्यधिरंशु वा सा भूयनीया ।
तथाऽपि चेन्न विस्मर्जयति तर्हि प्रायश्चित्तं तस्या मूलम् । अन्य-
था यदि सा समुपपत्तामिति तदस्थस्याः सकाशात् इत्या (सं)
तस्या अन्यथा गणा दीयते; अन्यस्यः प्रवर्तिन्याः सा स्व-
मते इत्यर्थः ।

एमेव उवज्जाए, अविमज्जंते हवंति लहगा उ ।

भस्मंते गुरुगादी. वसजादी जाव नवमं तु ।

एमेव य आयरिण, अबिसज्जंत हवति गुरुणा न ।

वसभाए हि जणिण, बद्धहुगई उ जा चरमो ॥

संयत्या अभितया क्वयं प्रवर्तिष्यास्तस्यामविसर्जनायां यदि तस्याधुपाध्यायो न तां जगति-यथा विसर्जयेतां साध्वीमिति, तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । उपाध्यायातिक्रमे यथाचार्यो न भवति-यथेमां विसर्जयेति, तदा तस्यापि प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । एवं तावत्प्रवर्तिष्यामविसर्जयेत्स्यामुक्तम् । इहानीमाचार्यस्योपाध्यायस्य वा अविसर्जयेत्-प्रतिपाद्यते-एवंमेव क्रमेणैव प्रकारोपाध्यायेऽप्यविसर्जयेति प्रथमतो भवति चत्वारो लघुकाः । ततो वृषभादिक्रमेण प्रायश्चित्तं चर्द्धमानं तावत् कृष्टये वाचस्पत्येन नवममन्तरवाप्यलक्षणं प्रायश्चित्तम् । आचार्ये प्रथमतो भवति गुरुकाश्चत्वारः, ततस्तदधिकं वृषज्रादिक्रमेण चर्द्धमानं तावद्वत्सेयं वाचस्पत्येन चरमं पाराश्रितम्, इति । इयमन्तरयोजना । आचार्यस्वयय-संयत्याः प्रेषणे प्रवर्तिष्याः विसर्जितायामविसर्जितायां वा यद्युपाध्यायो न विसर्जयेति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चत्वारो लघुकाः । ततोऽप्येन साधुना गौमन्त्रेण स उपाध्यायो ज्ञापयते, तथाऽप्यगुरुकलेन चतुर्गुणं । ततो यः साधुवृषपाध्यायस्थानं प्राप्तः स प्रज्ञापयते, तथाऽप्यविसर्जने चर्द्ध लघु । तदनन्तरमाचार्यस्थानं प्राप्तः साधुः प्रेषयते तेनाप्यविसर्जने चर्द्ध गुरु । ततः कुलेन, कुलस्थविरेण वा ज्ञावनीयः, तथाऽप्यविसर्जने ऋः । गणेन, गणस्थविरेण वा भगनेऽप्यविसर्जने मूलम् । सङ्गेन, स्थविरेण वा प्रधानायायम्यमुरुकलेन अनवस्थाप्यम् । तथा संयत्या भगने प्रवर्तिष्या विसर्जितायां वा यथाचार्यो न विसर्जयेति, तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुकम् । तदनन्तरं तस्य समीपं वृषभः प्रेषयते, तथाऽप्यमुकलने चर्द्ध लघु । तत उपाध्यायस्थानं प्राप्तेन साधुना भगनेऽप्यविसर्जने चर्द्ध गुरु । नन्दनयमाचार्यस्थानं प्राप्तः साधुः प्रेषणीयस्तथाऽप्यमुकलने ऋः । कुलेन, कुलस्थविरेण वा ज्ञानितेऽप्यविसर्जने मूलम् । गणेन, गणस्थविरेण वा अनवस्थाप्यम् । सङ्गेन, सङ्गस्थविरेण वा पाराश्रितम् । सङ्गतिक्रमे तस्या गणादपहरणं सङ्गेन ।

तथा आह-

सयहृत्सङ्गिं ग-च्छवासिणि बंधया विमर्गती ।

अणुस्त देह संघो, णाणचरणवल्गुणा अत्य ।।

पार्श्वस्थादिभिः स्वकदस्तमुति गतां गच्छावसिर्मी, पार्श्वस्थादि-गच्छावसिर्मी वा बाध्या उद्यतविदारिणो ये संसारान्निस्तारयन्ति, तान्निगमयन्ती अन्वेषयन्ती, अन्यस्याचार्यस्योपाध्याय-स्थान्यस्याश्च प्रवर्तिष्याः सङ्गे द्वावि, यत्र तस्या ज्ञानचरण-रक्षणा भवति ।

किं ? इत्येवम् । अत आह-

नाण-चरणस्म पवन-ज्जाकारणं नाणचरणतो सिद्धी ।

नेहि नाणचरणबुद्धी, अज्जाताणं तद्धि वुत्तं ।।

प्रमत्ताकारणं ज्ञानस्य, चरणस्य च, ज्ञानचरणानिमित्तं प्रमत्ता प्रतिपद्यते इति भावः । यतो ज्ञानचरणबुद्धिस्तत्राणामार्थि-कार्या स्थानमवस्थानमुक्तं तीर्थकराण्युपरिः पार्श्वस्थादीनां सकाधो ज्ञानचरणे न, ततस्तेऽप्यस्तामपहृत्य सङ्गेऽप्यस्य द्वावि ।

मूर्ख इत्येव चरिम्, हृत्तिरो होह क दिसाबंधो ।

ओतसद्विदित्तयाए, आवकहाए दिसाबंधो ।।

अत्र यतस्तु चतस्रु मध्ये, चरमां चतुर्थी "पुन मगए सिक्क" १७०

इत्येवंकयं मुक्त्वा गेधाणां तिष्ठनामध्यमिगतादिकादीनां दिव्यं च इत्येवो भवति । चरमयोः पुनरवसर्द्धीकृताया वाच-त्कथिको विवृण्वः ॥ ४४० ६ उ ० ।

नो कप्यति निर्गमयाण वा निर्गमयीण वा अस्मगणातो आग-तं खयायारं सवलायारं संकिस्त्रिद्यायारं चरितं तस्स ठाणस्स आलोपाविचा पणिकमावेत्ता पापच्छित्तं पणिवज्जिता उबडा-विचए वा संजुजिचए वा संबसिचए वा तीसेह तिरिया-दिमि वा अणुदिसि वा उहिसिचए वा धारिचए वा ति वेमि ॥ १० ॥ ४४० अ० ६ उ ० ।

एसेव गमो नियमा, निर्गमयाणं पि होह नायस्सो ।

नवरं पुण नाएत्तं, अणवहृत्तो य पारंभी ।।

एव एवानन्तरोदितां गमः प्रकारो निर्गमयामाव्यवस्थाहाग-च्छतां भवति । निर्गमाद् ज्ञातव्यः, नवरं पुनः प्रायश्चित्तं माला-त्वम्, अनवरथाप्यं, पाराश्रितं च । इयमत्र ज्ञावना-येन प्रमाजि-तः स क्षुत्तिकां, मिश्रुवां, स वेत् संयते प्रेषिते न मुक्तलयति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । ततो वृषभादिक्रमेण प्रायश्चित्तं पूर्वप्रकरणे चर्द्धमानं तावत् द्रष्टव्यं वाचस्पत्येन, सङ्गस्थाविरे-ण वा भगनेऽप्यमुकलने अनवस्थाप्यम् । तथा तस्य साधुना भगनेऽप्यमुकलने यद्युपाध्यायस्य प्रमाजितं न जगति-यथा विसर्जयेनमिति तदा तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्लघु । आचार्यस्या-भयुन चतुर्गुणं । तथा उपाध्यायः साधुनचले यदि न मुक्तलयति तदा चतुर्लघु । ततो वृषभादिक्रमेण पूर्वचत चर्द्धमानं प्रायश्चित्तं तावत् द्रष्टव्यं, वाचस्पत्यतिक्रमेऽनवस्था-प्यम् । आचार्यस्य तु चतुर्गुरुकादारभ्य तावद्वत्सेयं वाचस्प-त्तातिक्रमे पाराश्रितम्, आचारि निर्गमया इव चत्वारो गेधाः ।

तथा आह-

अच्छाण निगयादी, कप्यत्तम संजंरत तो विदतो ।

आगमणदेसभंगे, चतुत्थओ मगए सिक्कं ।।

प्रथमोऽवनिगतादिको, द्वितीयः कल्पस्थकं बालकं संस्म-रन् । तृतीयः-परचकागमनेन दृष्टमहं, चतुर्थः-पार्श्वस्थादि-कृतः शिक्षां मार्गयति । अर्थां च उपाध्यायानं विसर्जने प्रायश्चि-रवशेषं द्रष्टव्यम् । आचारि चरमं मुक्त्वा गेधाणां तिष्ठनामिभ्योरो दिव्यं च, चतुर्थं तु यावत्कथिकः ४४० ६ उ ० ।

मूर्ख-जे निर्गमया य निर्गमयीउ य संजोहया सिया णो कप्यति निर्गमयीणं निर्गमये अणापुच्छिक्का णिग्गंधि अस्मगणाओ आगये खयायारं सवलायारं संकिस्त्रिद्यायारं चरितं तस्स ठाणस्स अणालोपाविचा अपणिकमावे-त्ता ओ अव पापच्छित्तं अपणिविवाहा पुच्छिचए वा बाहचए वा उबडाविचए वा संजुजिचए वा संबसिचए वा तीसे हृत्तिरे दिंस् अणुदिसिं वा उहिसिचए वा धारिचए वा ति वेमि ॥ १० ॥ ४४० अ० उ उ ० ।

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह-

णिग्गंधीण उहियारे, ओमन्नेत्तं य समणुवत्ते ।

सचमए आरंजो, नवरं पुण दो वि निर्गमयी ॥१॥

निर्मन्थीनामधिकारे अवसक्तत्वे षष्ठोद्देशके चरमसूत्रद्वया-
वतुषष्टमने, नमस्ते उद्देशके सूत्रद्वयव्याख्येभ्यो भवति । तत्र
यथा षष्ठोद्देशके चरमसूत्रद्वये एकास्मिन् सूत्रे निर्मन्थीहिती-
यवृत्ते निर्मथ्य एवमिहापि न । यत आह-नवरं सूत्रद्वयेऽपि द्वे
आपि निर्मन्थ्यौ, एवमनेन संकल्पनायास्तस्यास्य व्याख्या—ये
निर्मन्थ्यौ निर्मन्थ्यव्यक्त्ये सांभोगिकाः स्युस्तेषां ग्रन्थे निर्मन्थीनां न
कार्यते निर्मन्थानामप्युपस्थान्यस्तात् यथाहानात्, तत्तावता
संक्रिष्टाचारमसीमां शब्दानामर्थः प्राप्नुवत् । यस्मिन् स्थाने सी-
द्धिं स तस्य स्थानस्य अनालोच्य अप्रतिपक्ष्य प्रायश्चित्तमप्र-
तिपाद्य प्रभुं वा वाचयितुं वा उपस्थापयितुं वा वक्षां संभोग्या-
नामन्यमेन संभोगेन संभोगं वा तस्यान्व इतरां दिशामाचार्य-
सकृन्नामनुविद्यां वा उपाध्यायप्रवर्तिनीसकृन्नामुपवेष्टुं वा अनु-
ष्ठानं, नापि तस्याः स्वयं धारयितुमित्येव प्रथमसूत्राह्वारयः ।

सम्प्रति प्राप्यविस्तरः-

मृतं धम्मकहनिभि-तयादि घेषूण निगमा गच्छा ।

पसवणवेद्याणं, पुयं काऊण आगमाणं ॥३॥

कस्याप्याचार्यस्य शिष्या, सा, सुत्रम्, उपलक्षणमेतदर्थं च शुद्ही-
त्वा, तथा धर्मकथाः पठित्वा, निमित्तं चातीनामागतादिकं शु-
द्हीत्वा, आदिशब्दादिप्रधानमन्त्रेषु योगांशं ज्ञात्वा गच्छान्निगता ।
ततः संनिमित्तसादिवर्त्तन धर्मकथायां च इत्यादीनामोस्तिता
जाना । ततः संस्तवेनानाकुप्य कैत्यायतनप्रज्ञापनाक्षेप्यायतन
कारितवती, विपुलं तत्र सकारिसमुद्यमसमुभवि । अन्यथा सा
महत्तरिका तस्याः संबोधनार्थं विहारप्रत्ययं वा कैत्यम-
हमुद्दिश्य वा तत्र समागता, सा तस्याः शिष्या पठितुं, तत इ-
भ्ययुद्देष्टुं विविधान्यशनादीनि वक्ष्यामि महाहोणि तस्या मह-
त्तरया महत्तरिका साऽनुगृह्या—किमद्याप्यै ! पाश्चस्येन
तिष्ठसि, कुह संयमे समुपोगं, स्वयं वा सा उद्यतकामा, एवं त-
स्यामुपस्थितायां यदि कैत्यानामन्यः शुश्रूषकोऽस्त तत्तत्-
स्मात्स्थानात्प्रतिकाम्यते । अथ नास्ति कैत्यानामन्यः कुश्रूषक-
स्ततो यदि तस्मात्स्थानात् प्रतिकाम्यतां महत्तरिका नयति,
तदा कैत्यमभिनिमित्तं तस्याः प्रायश्चित्तं अनुगुरुकम् ॥२॥

एवं पूर्वां महत्तरिकायाः कृत्या महत्तरिकाया सह गुरुसंनि-
धावागमनम्, एतदेवाभिहितपुराह-

धम्मकहनिमित्तेहि य, विज्जामतेहि य सुसज्जमेहि ।

इत्यादि कोसिया णं, संयवदाणे जिणाययणं ॥३॥

धर्मकथाभिनिमित्तैर्विधानमभ्युत्थयौगैश्च इत्यादि जातिव्या-
प्रीधयित्वा संस्तवक्षणे परिचयकरणे तथाविधप्रज्ञापनया
जिनायतनं कारितवती ॥३॥

संबोहणद्वयाए, विहारविची व जिणवरमहे व ।

महूरिया तस्य गया, निजरणं भववत्थाणं ॥४॥

तस्याः संबोधनार्थं विहारवृत्त्या वा जिनवरमहे वा तस्या म-
हत्तरिका तत्र गता तत्र इभ्ययुद्देष्टुं तस्या विविधस्य जन्त-
व्य भ्राह्मणां वक्ष्यामि निजेरयं दाद तथा कारितम् ॥४॥

अमुसुह उज्जमती, व विज्जए वेद्याण सारवए ।

पमिवज्जंति अविज्जं-तए उ गुग्गा अभन्तीए ॥५॥

ततः सा महत्तरिका संयमोद्योगकरणे समनुशिष्टा, स्वयं वा
उच्छब्दन्ती वर्तते । तत्र विद्यमाने कैत्यानां सारापके साराकारके

तां नेतुं प्रतिपद्यते । अविद्यमाने तु कैत्यसाराकारके तस्या न-
येन अमकिनिमान्यत्वात् गुरुकास्तासां महत्तरिकायां प्रा-
यश्चित्तम् ॥५॥

आगमाणं सकारं, हिंसंति तहिं विरुक्कवेहिं ।

साजेण ससियदा, हिंसंती तो तहिं दिद्धा ॥६॥

एवं सत्कारं संमानं च प्रतिशुद्धं गुरुसमीपे आगमनं, ततो
सामेन वस्तुज्ञानोपेताः सन्निवृत्ता विरूपकूपैर्यदेवशासकैस्सै-
र्वक्ष्यैः प्रावृतास्तत्र भिक्षां हिण्डन्ते कैत्यवन्द्याय वा अज्जति,
तत्र हिण्डमाना वृषमैदंष्ट्राः ॥६॥

एतदेव स्पष्टं ज्ञावयति—

सकारिया य आया, हिंसंति तहिं विरुक्कवेहिं ।

वत्थेहिं पाउया ते, दिद्धा य तहिं तु वसमैहिं ॥७॥

सत्कारिताश्च महत्तराः प्रवृत्तकार्या यत्र गुरुवास्तुज्ञानं तथा-
यानास्तत्र च विरूपकूपैर्गोनाप्रकारमैदंष्ट्रावर्क्ष्यैः प्रावृता हिण्ड-
न्ति, ताश्च तत्र हिण्डमाना वृषमैदंष्ट्राः ॥ ७ ॥

निक्खा ओसरणमि व, अपुव्ववत्थाउ ताउ दहूणं ।

गुरुकट्टण तानि पुच्छा, अम्हे दिक्का न वा दिद्धा ॥८॥

भिक्षायामवसरणं वा अपुर्ववत्थास्ता दहूणं वृषमा गुरुकथनं
कृतवन्तो, वृषमैर्गुरोर्निवेदिनम् । तत आचार्येण वृषमा अगृह्णा-
पृच्छत ता आचार्याः, कुतो युष्माकं तानि वक्ष्यामि ? ततो वृष-
त्रेस्तासां समीपं यथा पुच्छा कसंस्था-यथा आर्षाः । नास्मा-
भिरेतानि वक्ष्यामि इत्यादि, नापि कमाक्षिह्यमानानि अस्मा-
जिहंति ॥ ८ ॥

न निवेदिणं च वसमे, आयरिए दिद्ध एत्थ किं जायं ।

नुम्हे अम्ह निवेयह, किं गुक्कज्जियं नवर दोसि ॥९॥

लहूगो लहूगा गुग्गा, इम्मासा ह्मांति लहूग गुग्गा य ।

वेदो मूतं च तद्दा, गणं च हाओ विगिंवेज्जा ॥१०॥

अथ द्वयोर्गोपयोर्यथासंख्येन पश्यताम् । सा वैषम्य-संयतानि-
र्थकमापि वक्ष्यादिकं ज्ञप्यते तत्सर्वं गुरवे निवेदनीयम्, अने-
वेदितं प्रायश्चित्तं लघुको मासः । (वसमे इति । वृषमे पुच्छ-
के वृषभेण पुच्छायां कृतार्थं यदि न निवेद्यमानं तदा आचार्यो
लघुकाः । आचार्येऽपि पुच्छके यदि न कथयति तदा आचार्यो
गुरुकाः यदि पुनराचार्यैरधिक्रिमा-यथा किं युष्माभिरने निवेदि-
तानि, तदा यस्मात्कृता तदा अनुल्लेखकम् । अयानाहुताः सत्यो न
कथयन्ति तदा अनुगुरुकम् । अथ ता मुच्यते-यदनुजगन्ति तद् दष्टं
स्यात् तदा षणमासा लघवः । अथाभिधमि-किमत्र जातं यदि
न निवेदितम् तदा षणमासा गुरवः प्रायश्चित्तम् । अथवा माष-
स्ते-युयं किमस्माकं निवेद्यत, अथ प्रायश्चित्तं वेदः । किं युष्मा-
कमस्मदधिकं नवरमाषां परस्परं द्वे आनुमास्ये, एवं नासां
मुच्यतां प्रायश्चित्तं सूक्ष्मम् । तस्याश्च प्रवर्तिन्या गणो ह्त्वा अ-
न्यस्या दीयते । अथ साऽपि नेच्छति ततोऽन्यस्या हातव्यः अथ
साऽपि नेच्छति तच्छून्यस्या दीयते ॥ १० ॥

एतदेव—

असस्सा देति गणं, अम्ह नेच्छति तो विगिंचते तं पि ।

पुणरापि दिंत्तनस्सा, एवं तु कमेण सन्नासि ॥११॥

अन्यस्या गणमाचार्या इदंति गणं हत्वा तं पूर्वां प्रवर्तिनी

विगिञ्जयेत् परित्यजेत् । पुनरप्यस्या गणं वृत्तिः । एवं क्रमेण स-
स्त्रामपि पूर्वस्याः पूर्वस्या अग्निकार्या गणां दातव्यः । सर्वोत्सा-
मनिकार्यां सर्वोत्सां परित्यागः ॥ ११ ॥

अथ कस्मात् ता गणं दीयमानं नेच्छन्ति, तत आह-
पवत्तिगिमयेण, गीयत्यातो गणं जई ।

भारद्वाज ण इच्छन्ति, सन्नासिं पि विगिञ्जा ॥ १२ ॥

यदि गीताथो अपि गणं धारयितुं प्रवर्तिमीमन्त्वेन नेच्छन्ति
तदा सर्वोत्सां विगिञ्जा परित्यागः ॥ १३ ॥

चोग्य गुरुको हं दो, पक्वलेव चरियसिक्कपुत्तीहिं ।

विसयहरणद्वया ते-गिर्यं च एयं न नाहिंति ॥ १४ ॥

आहकः ग्राह-प्रवर्तिन्याः तुच्छे अपराधे गुरुको दण्डो दण्डः ।
आचार्यः ग्राह-अपराधोऽपि तासां गरीयान्, यत् व्याहृताः स-
स्यो निष्ठुरं जायन्ते । अन्यथा-त एवमनिरियमाणो अनापुच्छोपधि
गुह्यमन्तरिकासिद्धपुत्रीणां प्रत्येयपुत्रां विषयमिच्छ-
हरणार्थतया न ह्यास्यति, नापि काचिरिस्त्विकपुत्रिकया स्तै-
म्यकरणाय प्रयोजितया एतत् उत्कृष्टवस्त्रादिकं स्तेवितं न ह्यास्य-
ति, तस्मादेतच्छिष्यापनमिच्छमेव गुरुको दण्डः ॥ १३ ॥

एतदेव सप्रपञ्चाह-

अवराहो गुरु तासिं, सच्छंदेशोर्वहिं तु जा येधुं ।

न कंठंति भिषा वा, जं निदुरमुचरं वेति ॥ १५ ॥

अवराधोऽपि तासां स्वंयतीनां गुरुकरः । यतः स्वच्छन्दस्ता उप-
धि गृहीत्वा न कथयन्ति । भिषा वा हाना वा सस्यो यन्निष्ठुरमु-
चरं भवते । अन्यथा अनापुच्छं गुह्यमन्तरिका विषयहरणार्थतया
चरिकासिद्धपुत्रीभिः प्रक्षेपकं न ह्यास्यति ॥ १४ ॥

एतदेव भाषयति-

अविपत्ता निकलेता, निरोड लावन्नल्लकिंयं दिस्सा ।

विरहाल्ले चरिया, अत्राहणा दिक्खल्लक्खेण ॥ १६ ॥

काऽपि महेला कुटुम्बिनोऽविपत्ता अग्नीतिमती भवमिति प्र-
योजिता, नवरं संयतीत्ये निरोधेन कुतोऽपि कर्मकरणादीनामर्थाय
निर्गमनम्, ततः शरीरस्य लावन्नल्लकिंयं यातं, न लावन्त्याल्लकृतं
भिक्षामदन्तीं स भर्ता दण्डा लोभं गतः, सा चास्यगुतीया भिक्षा-
मदनीति विरहा न विषये यत्र तामाहयन्ति, ततः स चरिकां
दानसंभामाभ्यामात्राधयति । ततश्चरिका ब्रूत-संदिग्ध यमस्या
कर्तव्यम् । स ग्राह-एतां सर्तां तथा कुरुन यथा प्रतिभज्यते, ततः
सा दीक्षावर्षेण दीक्षाव्याजेनाहं प्रयजिष्यतीत्येवंप्रत्येण तां स-
यतीमुपागता ॥ १४ ॥

अहवा असो कोई, रुवगुण्णमाइतो सुविहियाए ।

चरिमाए पक्वलेवं, करेज जिई अविंदेतो ॥ १६ ॥

अथ वा कोऽप्यन्योऽविरतः सुविहितायाः संयत्या रूपगुणेनो-
पपादित उपाहृतं प्रादितः, जिहमविन्द्य अन्नभयान्तरिकाया
दानसंभामाभ्यामात्राधितया प्रक्षेपमुपचारं कुर्यात् ॥ १६ ॥

सिद्धा वि कावि एवं, अहवा उक्कोपणंतना जिन्ना ।

होहं बीसंजेज य, गहियागाहिए य लिंगमि ॥ १७ ॥

अथ वा चरिकाया अभावे चरिकाया प्रयोजनासिद्धौ, काऽपि
सिद्धाऽपि सिद्धपुत्रिकाऽपि एवं दानसंभामाभ्यां गृहीत्वा गुरु-

भ्येत, ततोऽनापुच्छया ग्रहणे ज्ञानम्यस्तास्तमन्वुपचारं गृही-
युः, तथा च सर्ति महाद्वेष्टाः । अथ वा सा सिद्धपुत्रिका ता-
सामं संयतीनामुत्कृष्टमन्तरिकानि वस्त्राणि दण्डा जिन्ना वस्त्रम-
हवर्षाभिन विषयार्थमुपागता-आविष्याम्यहं प्रयोजितेति विष-
यव गृहीते अगृहीते च विभे उक्कृष्टवस्त्राणां स्तैवं कुर्यात् ॥ १७ ॥

पर आह-

बीससिप नासिद्धिती, दिहंतो तत्प घंटलोहेज ।

तम्हा पवत्तिणीए, सारण जयणाए कायव्वा ॥ १८ ॥

आहकः ग्राह-मन्वेवं विसर्जितास्ता मन्वह्यन्ति, तस्याम्या कि-
यतामीदृशो गुरुको दण्डः । आचार्यः ग्राह-दण्डान्तस्तम चपटा-
कोहेन । किमुक्तं भवति-यस्मिन्नेव दिने यत्र कोहे चपटा कृता
तस्माहं तस्मिन्नेव दिने विनष्टः । एवं यत्र विषये ताः स्वच्छन्द-
तो वस्त्राणि गृहीतव्यस्तस्मिन्नेव दिने ता विनष्टाः, एत एते बो-
धास्तस्मात् प्रवर्तिन्याः सारण्या यतनया कर्तव्या ॥ १८ ॥

तामेवाह-

धम्मं जई कज्ज समुट्ठियासिं, अप्पेव पुग्गं नु कुमंसएहिं ।

तदाणं वषाभो गुरुण पातं, भव्वं अप्पव्वं च वदेति ते डा ॥ १९ ॥

सा परिप्रायिका, सिद्धपुत्रिका वा यदि संयतानामुपिच्छति,
ततः सा प्रवर्तिन्या वक्तव्या, यदि धम्मं कर्तुं समुत्थिताऽसि त-
र्हि संप्रति ब्रजामो गुरुणां पाप्मे यतो भव्यमभयं वा ते वि-
दन्ति यत् न किं जानीमः ।

गुरवः कथं जानन्तीति चेत् आह-

जो जेण अजिप्पाए-ए एति तं भो गुरु वियाणंति ।

पारनपपारण चि य, लक्खणतो दिस्स जाणंति ॥ २० ॥

यो येनाभिप्रायेण समागच्छति तत् भोः । गुरवो विजानन्ति ।
तथा प्रयज्याप्रवर्तिन्यानां दण्डा लक्षणेन एतत् जानन्ति, यथा-एष
प्रयज्यायाः पारमो भविष्यत्येषोऽपारग इति ॥ २० ॥

तथा-

पत्ता पोरीसिमादी, क्काया मुच्चाय वत्तु साहंति ।

चोदेति पुव्वदोते, रक्कलंती नाज से भावं ॥ २१ ॥

प्राप्ता पौरुषादिकं प्रथमपौरुषादिकं गुरवे भविदनीया ।
तथा (जाता) बुद्धिमान्, उद्भवा परिआन्ता, तथा सविता, एतदपि
संयतो गुरुणां कथयन्ति । गुरुश्च पूर्वदोषान् चोदयति । तथा
(सं) तस्या दीक्षिताया भावमभिप्रायं द्रष्टुं ह्यात्वा गुरुवो
रक्षयन्ति ॥ २१ ॥

साम्प्रतमेवमेव विचरीतुः प्रथमतः प्रातःपौरुषादिकमिति
विबुधोति-

आ जीए होति पत्ता, नयंति ता तीए उ गुरुसमीवे ।

क्काउच्चायनिमिणं, चित्तिता तद्वाए चरमाए ॥ २२ ॥

यस्यां पौरुषां संयतीनां पाप्मे प्राप्ता भवति, तस्यां पौरुषां सं-
यतो गुरुसमीपं नयन्ति । अथ सा जाता, उद्भवा वा, तर्हि तस्मि-
न्नेव तेन कारणेन तस्यां तु द्वितीयस्थां, तृतीयस्थां, चरमायां
वा गुरुसमीपं नयन्ते, नीत्या च जातादिकं सर्वं कथ्यते । एतेन
जाताह्रातेति व्याख्यातम् ॥ २२ ॥

साम्प्रतम् "उचिता" इति प्राचयति-

चरमाए जाव दिक्खइ, यत्तं विस्सामयंति ण जाय ।

वा होइ निसा दूरं, च अंतरं तेण बुद्धस्मि ॥२३॥
 चरमायां वीरुणां समागता, सा च कृता, ततो वायव्यं तस्यां
 चरमायां वीरुणां अकं दीपते, अन्तान्तरं च संवात्यस्तां वि-
 भ्रामयन्ति, तावन्निशा जयति दूरं वा शुक्लानुभावाभ्यामेव
 सा तथैव संयतीनामुपाभवे उचिता, प्रमाते च गुह्यसमीपे ने-
 प्यते ॥ २३ ॥

नार्हति सपं ते ऊ, कार्द नासेज्ज अप्रसंकाए ।
 जा उ न नासेज्ज तर्हि, तं तु गयं वेति आपरिया ॥२४॥
 प्रमाते हि गुह्यसमीपे नेप्यते, ते तु गुरवो मां ह्यस्वन्ति,
 इति विविक्त्व काचिदात्मशङ्का नश्येत् । या तु न नश्यति,
 तां तत्र शुक्लाभवे गतामाचार्याणां संवत्सः कथयन्ति, यथै-
 वाऽस्माकमुपाभवेऽनेन कारयेन्नोपिता । एतेन " बुद्ध साहंती-
 ति " व्याख्यातम् ॥२४॥

एवं कथिते आचार्यास्तां मुचते । किम् ? इति आह-
 नहु कण्णं दूती वा, चोरी वा अम्ह काइ इति बुचे ।
 गुह्या नायामि अरं, पवज्ज नाहं ति वा ब्रूया ॥२५॥
 (नहु) नैव कल्पते दूती चोरी चास्माकं काचित्पुं दीक्षित-
 त्वम् इति गुह्योक्तं—ज्ञाताऽहमिति विविक्त्व जज्ञेत्, यां
 वा ब्रूयाद् नाहं तादृशीति । एतेन पूर्वशेषात् बोध्यतीति व्या-
 ख्यातम् ॥२५॥

संमति " रक्खन्ति नाउ से ज्ञावमिति " व्याख्येयम् । तत्र
 कयं तस्या ज्ञावं लक्षयन्ति, इत्यत आह-

अतिसचरादिया थेरा, भावं इत्थीण नाउ दुरेणयं ।
 वेति इयं जयणाए, एवसुहं से ज्ञावउभियायं ॥२६॥
 अतिसचरादित्वा अपि स्वविराः स्त्रीणां बुद्धिज्ञेयं भावमिच्छिता-
 काकुलालतया ज्ञात्वा बह्वलि—एतामुत्पयपरं यत्नेन रक्तं,
 लक्षयत च (से) तस्या अभिप्रायम् ।

कयं लक्षयन्ति ?, इत्थन आह-
 उच्छारं जिकस्से अदुवा विहारे,
 थेरीहि जुणं गणिणीउ पेसे ।
 थेरीण असती तु अतज्जवाहि,
 उवांति एवेव उवस्सयाम्मि ॥२७॥

यद्वा सा ज्ञेते—नाहं तादृशीति, तदा तस्या उपरिदिक्ष्यतेन शि-
 क्षमां समर्थयन्त, तत उच्चारयन्त्यां भिक्षायामथवा बिहारं ग-
 णिणीं प्रवर्तिती, तां कथितानियुक्तां प्रेषयत् । स्वविराजामाभवे
 अतल्लयाभित्तत्वाः सकाशात् या याः कुलकतरालावयस्ताभिः
 सममुच्चारयन्त्यादिषु प्रेषयति; एवमेव प्रथमतः कथितानि, ता-
 सामात्रं असत्स्वयमोभिरित्यर्थः, उपाभवे स्थापयति ॥२७॥

कयं विद्या उ पविट्ठा, अत्थपि ठिहं निजिच्छंती ।
 विरहालंसे अहवा, नएणइ इण्णमी तर्हि सा ॥२८॥
 कैतविका कैतववती प्रविष्टा सती सा तत्र त्रिं निरीक्षमात्रा
 तिष्ठति । अथवा विरहालंसे तत्र सा बहं भणति ॥२८॥

किं तज्जणति ? इत्यत आह-
 अविहामाऽहं अयो !, वा संपसेज्ज नीयवग्गो वा ।
 तं दाणि चेइयां, बंदह रक्खामहं वसहि ॥२९॥
 पाकिक्कतिषु आर्याकाम्यवन्मनोर्षं प्रविष्टता अवलोक्य सा

शैलीं ज्ञेते—'अयो' इति संबोधने, अहमाविहाता भविकता
 वसे, यदि वा मा मां प्रमज्जितां निजवर्गः पश्येत्, ततः स मत्तात्
 त्याजयेत्, तस्मादिदानीं युयं चेत्यानि बन्धव्यमहं वसति रक्ता-
 मि, एवमुक्ते एकया तद्वया सह प्रतिभयपाक्षिका स्थापिता,
 ततो गतास्वायिकानु सा शैला तदणीमार्यिकां ज्ञेते ॥२९॥

उच्छवो सो भणियं, तुज्जं ववो जो तथासि निचएरो ।
 वजिचारी उच्छवणो, इति नाते विगिचय्या तीसे ॥३०॥

तत्र ववो ज्ञेती यस्तदा निच्छद् आलोत्, स इदानीं 'यधियं'
 अत्यर्थं तत्र विषये 'उच्छव' उत्कण्ठितः अथवा—अन्यः कोऽपि
 व्यभिचारी पारदारिकः संयतीं प्रावेयमास, तां प्रमज्ज्याव्याज-
 न व्यापरित्तवाद् । तत एवं विरदं ज्ञात्वा ज्ञ्यात्—को वा तदणी
 कथारिगुणेयतस्तवागुगोऽनुकरो वसते, स तत्र समागममिच्छ-
 ति । एवं तस्या प्रावे ज्ञाते विगिञ्जना परित्यागः कल्प्यः ॥३०॥
 अथ वा काचित् सिद्धयुक्तिका वा, अथवा वा, संयतीनां वस्त्रा-
 राधहर्तुं कामा निष्कमन्याव्याजेन प्रविष्टा चैत्यवन्मन्ये गता-
 स्वायिकानु तदणीकुलकाः प्रतीदं ज्ञेते—

पारावयादिहं, दिट्ठा णं नामि यंतगणि मए ।
 तुम्हं नत्थिहि तिरेहि, बुत्ता मुह्ठीउ दंसति ॥३१॥
 पारापतादिकानि, आदिशब्दात् पुष्कल्येककादिपरिग्रहः, न
 मयाऽन्यत्कानि वस्त्राणि दृष्टानि । गमिति वाक्यालङ्कारे, तत्र
 किं तुष्माकं महत्तरिकायाः पार्श्वे तानि न सन्ति, एवमुक्ताः
 कुलकाः तुच्छतयाऽस्माकं महत्तरिकायाः परिजघो भूयादिति
 कृत्वा दृश्यन्ति ॥३१॥

कानि कानि ?, इत्यत आह-
 कोहंवे तामसिञ्जा, सिंघवए कसिण जुंमिण वेव ।
 बहूदेसिए य अन्ने, पेच्चसु अम्हं खपज्जाणं ॥३२॥
 कोहम्बानि गौडदेशीयजानि, तामसिञ्जकानि सैन्धवानि,
 अन्यानि च बहूदेशिकानि कृत्स्नानि परिपूर्वानि जुह्वितानि
 जहरीकृतानि अस्माकं ज्ञायाणां क्षमाप्रधानानामार्याणां, प्र-
 सिन्या इत्यर्थः, प्रेक्षस्व वस्त्राणीति ॥३२॥

उपसहारमाह-
 सच्छंद गेएहमाणी, होति दोसा जतो उ इवाती ।
 इइ पुच्छिउं पटिच्छा, न तासि सच्छंदया सेयं ॥३३॥
 स्वच्छन्दत उपधिं शिक्ता वा शुक्तीनां संयतीनां यत इत्याह-
 य एवमाद्यो दोषा भवन्ति, इत्यस्मात्कारणात् शुक्लानुच्छय
 उपधेः शिष्याया वा प्रतीकत्वा प्रत्यर्थं, न तु स्वच्छन्दता तासां
 भवती ॥ ३३ ॥ अयं उ ३० ।

जे निग्मंथा शिग्मंथीओ य संजोइया सिथा कण्पति शिग्मं-
 थीणं शिग्मंथे आपुच्छिता शिग्मंथि अणगणयाओ आगयं
 खयापारं सवसापारं यिएणापारं संकिशिह्यापारं तस्स उा-
 नस्म आलोपावेत्ता पटिककमिप्ताओ जाव उवट्ठाविचए वा
 संपुजिचए वा संबसितचए वा तीसे इत्तरियं दिसें वा अ-
 ण्णदिसें वा उडिसितचए वा धारितचए वा ॥ २ ॥ जे निग्मंथा
 य शिग्मंथीओ य संजोइया मिया कण्पति निग्मंथाणं
 निग्मंथीओ य आपुच्छिता शिग्मंथि अणगणयाओ आग-
 यं खयापारं जाव तस्स उाणस्स आलोपावेत्ता पटिककि-

चा० जाव उबद्धावित्तप वा संजुजित्तप वा संवसित्तप वा तसि इत्थरियं दिसं वा अणुदिसं वा ऋदिसित्तप वा धारित्तप वा तं व णिग्गंभीओ णो इच्छेज्जा, सेहिमेव णियं ठाणं ॥ ३ ॥ व्य० अ० ७ उ० ७ ।

अस्य सूत्रस्य संबन्धमाह-

अत्थेण गंथतो वा, संवंधो सन्वद्धा अपादिसिद्धो ।

सुप्तं अत्ययवेकस्वति, अत्यो वि न सुचमतिपाति ॥३४॥
अर्थतो प्रथयतश्च संयन्धोऽप्रतिषिद्धः संवंधो यतः सूत्रमर्थमपेक्षते । अर्थेऽपि च निर्मन्धोनामधिकारे सूत्रमिदं प्रवृत्तमतः सूत्रतोऽर्थतश्च संवन्धोऽस्तीति न किञ्चिदनुपपन्नम् ॥३४॥

नदिसोयसरिसन्धो वा, अदिगारो एस होई दड्ढन्वो ।

उद्धाणंतरमुत्ता, समणीणमयं तु जा जोगो ॥३५॥

अथ वा बहोद्देशके कस्मान्नतरसूत्रद्वयाद्वारम्भ एवोऽधिकारो नदीकोतःसदृशो ऋष्टयोऽयं तु योगस्तावद्यावत् भ्रमणोनाम-
धिकारः ॥ ३५ ॥ अनेन संवन्धनायातस्य व्याख्या । कल्पते निर्मन्धा निर्मन्धीरापुच्छेष अनापुच्छेष वा निर्मन्धीमन्वमना-
हागतं ज्ञानाचारं संक्लिष्टाचारचरित्रं तस्मात्स्थानात् आलो-
क्य प्रतिक्रियय प्रार्थयिष्यं प्रतिपाद्य प्रवृत्तं वा चाचयितुं वा उप-
स्थापयितुं वा संनोक्तं वा संबन्धुं वा तस्या इत्तरां दिशमाचार्य-
लक्षणमुत्तुदिसमुपाध्यायलक्षणं च उद्धेतुं वा चाचयितुं वा तां च निर्मन्धः सांयोगिकयो वा नेच्छेयुस्माह (सेहिमेव नियं ठाणं) निजमात्मां धे स्थानं प्रतिगम्यतामपि तां परित्यजतामपि ति जावः । निर्दोषत्वां प्रति सिद्धिरिव न कश्चनान्धि दाप इति सूत्र संक्षेपायः । (२-३)

सम्प्रति भाष्यविस्तरः-

संविगाणुवन्ती, आनीरी दिक्खिया य इतरेंहिं ।

तत्थाऽऽरं दहं, विपरिणमति-तरे व दिट्ठा त् ॥३६॥

काचित् आभीरी संविभानां समीपे धर्मे भुक्ता उपश्रुताः । ते च सांविना अन्यत्र बिहृताः । इतरे अस्विभानाः समागताः । तैः सा आभीरी दक्षिता । तेषां वा अस्विभानानामारम्भं रन्धनादिकं दृष्ट्वा सा विपरिणमति । विपरिणामे च तस्या अभिप्रायो जात-
स्तेषामेव संविभानां समीपमुपगच्छामि । एवं चिन्तयन्त्या यथा ते इतरे संविभानाः स्नानादिस्मरन्त्येव दृष्ट्वा भुक्ता वा । यथा अमुकस्थानं तिष्ठन्ति ॥३६॥

तह चेव अणुवगया, अह उद्धेतु वसिया पुब्बं ।

अविसज्जतां पि य, दंनो तह चेव पुच्चुत्तो ॥३७॥

सा तत्र गता यत्र ते संविभानाः गत्वा भुक्ता च प्रपणसिक्कामा-
संवनशिक्षामन्यमाचार्यमन्यमुपाध्यायमन्यां च प्रवर्तिनीं याय-
न् एवमुक्तं यथैव बहोद्देशे-चतुर्थी "समाय सिक्क" मित्ययोः
पूर्वं वसिया, तथैव यथामयिसंविजैरभ्युपगता । यथाचिसर्जय-
तो प्रवर्तिन्युपाध्यायाचार्याणां पूर्वं च दुःआयभित्तद्वगस्तथै-
वात्रापि ऋष्टयः ॥३७॥

तं पुण संविगमणं, तत्थाऽऽणीयं तु जइ न इच्छेज्जा ।

नियगा तो संजइ, ममकाराईहिं कजेहिं ॥ ३८ ॥

तां पुनः संविगमनत्वं तत्रातीनां यदि निजकाः संययो म-
मकारादिभिः कार्यं नेच्छेयुः ॥३८॥

तस्यैव 'ममकारादीनि' कारणान्याह-

पास्त्यममत्तेणं, पगती विस्सा अचवसुक्कंता य ।

गुग्गणतप्पीयस्व व, नेच्छंती पादिसिक्कीतो ॥ ३९ ॥

ओमाणं नो काहिनि, सिंखल्लवद्धा व ततो सच्चातो ।

या होहिं सागरियं, सीयंति व उज्जुयं नेच्छे ॥४०॥

यस्याः सा शिष्या तया सह तासां मैत्री ततो मा ते पार्श्वस्थाः
अस्माकमुपरि मय्युं कार्यादिति, पार्श्वस्थमन्वेन नेच्छन्ति ।
अथ वा सा कर्मानुभाषतः प्राकृत्या प्रायः सर्वजनस्यापि द्वेष्या ।
यदि वा पूर्वमनुभावत एकस्याः प्रवर्तिन्या अग्रजःकान्ता ।
अथ वा सा प्रवर्तिनी आत्मीयस्याचार्यस्य विषये केनाऽपि
कारणेन कुपिता बनेते, यदि वा गणस्य गच्छस्योपरि, यत-
श्चाचार्यो न जानाति । यद्वा तस्याः संयस्या यो निजवर्गस्तस्य
विषये प्रवर्तिन्याः प्रतिस्किः प्रतिस्पर्द्धना विधत्ते ॥३९॥ अथ
वा ताः सर्वा यपि संयस्याः शुद्धज्ञावकाः परस्परं स्वजनाः ततो
नोऽस्माकमपमानमेवा करिष्यति । तस्मात्सा सागारिकं भवतु ।
यदि वा तः सीदति तत्थाऽऽचार्यो न जानति । सा च धर्मम-
ज्या पार्श्वस्थाविग्रहायन्यत्र समागता साऽस्माकं सागारि-
कीतिकारणेस्तमुद्यतामपि नेच्छन्ति ॥ ४० ॥

अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह-

भणिय वसमानिमेव, आयरिय कुले गयेण संयेण ।

लुडगादि जाव मूयं, अण्णेसि गणो य दायब्बो ॥४१॥

एवं पुढवगमेणं, विमिच्चणं जाव होइ सच्चासिं ।

देवण माण्णीणं, अमणुस्स चउएहमेवभरं ॥४२॥

वृषजैरानीतां बहि पूर्वकारैस्तां नेच्छन्ति तदा गणं प्रा-
यश्चित्तं चतुष्टेयुः । अभियेक उपाध्यायस्तेन ताः संययो प्रण-
नाथ प्रसीच्छते मा संयतीति तथापि चेक्षेच्छति चतुष्टेः । एव-
माचार्येणापि प्रणनेऽनिकच्छायां वत् लघु । कुलेन वत् गुरु, गयेन
वेदः । सङ्केतं मूलम् । तथाचाह-लघुकादि चतुष्टेःचार्हा प्रायश्चित्तं
क्रमेण तावत् ऋष्टयं यावन्मूयं सङ्घजननेऽप्यनिकच्छायां प्रव-
र्तिन्या गणोऽपह्रियते अन्यस्या गणो दानध्यः । अथ सा प्रव-
र्तिनी ममत्वेन गणं नेच्छति तर्ह्यन्यस्या दीयते ॥ ४१ ॥ एवं
पूर्वगमेन (विमिच्चणं) परित्यजनं, तावत् द्रष्टव्यम् यावत् सर्वो-
पामपि भवति । ततो यस्तस्याचार्यस्य द्वितीयां गच्छः तत्र नी-
यते । तत्रापि यदि तथैव ता नेच्छन्ति । ततोऽप्यगच्छस्तथाः
साम्प्रोगिक्यः संयत्यस्तासां दीयते । ता अपि यदि नेच्छेयुस्त-
र्हि अन्यसाम्प्रोगिकानां दीयते । तथा चाह-आन्यासां मनो-
ज्ञानममनोज्ञानां च सर्वसंख्यया चतुष्टयमिकतरं स्थानं ददा-
ति । तत्र प्रथमं स्थानमात्मीयाः संयत्यः द्वितीयं गच्छवर्ति-
न्यः । तृतीयमन्याः साम्प्रोगिक्यः । चतुर्थममनोज्ञाः । अथ वा
अन्या चतुर्णामिकतरमिति व्याख्यायते ॥ ४२ ॥

समणुसुमणुछाणं, संयय तह संजतीण चउरो य ।

पास्त्यममत्तादि व, अफ्फाणादि व्ज जे चउरो ॥४३॥

समनोज्ञानां संयतानां समुदाय एकं स्थानम् । समनोज्ञानां सं-
यतीनां चतुष्टेयम् । यथमेतानि चत्वारि स्थानानि । परोपामिकतरं
समनोज्ञसंयतीनामामृततीयानाम्, द्वितीयं गच्छवर्तिनीनामप्य
गच्छवर्तिनीनां वा स्थानं दीयते । तदाभवे अमनोज्ञसंयतीनाम-
पि । अथ वा-पार्श्वस्थमन्वेन, प्रकृत्या सर्वजनद्वेष्या प्रवर्तिन्या

वा, मधुसूक्तान्तो, शुर्वादिप्रतिस्पर्कता, वा प्रवर्तिन्वा यतानि वा-
नि चत्वारि कारणाणि येषामेकतत्त्वाकारणमधिकृत्यान्वसंमो-
धिक्रीनामसंमोधिक्रीनां च दीयते । अथ वा अन्वयनिर्वाहिका,
उद्दिष्टर वा संस्मरणी, परवकागमनेन देशनङ्गे वा, शिङ्गां वा
मृगव्यमाणा । इता वाः चतस्रस्तत्त्वसामेकतत्त्वान्वयसांमोधिक्रीनां
वातव्या ॥४४॥

यद्यन्वयसांमोधिक्रीनां अपि नेच्छति तदा किं
कारणम् ? इति आह-

‘सैहिं चि निपं ठाण्,’ एवं सुचंमि जं तु भणियमिपं ।
एवं कयप्पयचा, ताहे य ताउ ते मुक्का ॥४४॥

यद्यमसंमोधिक्रीनामप्यनिच्छायां यत्सुचंमिपं (सैहिमय
निपं ठाणमिति) तत्कतव्यमस्यायमर्थ एवं कृतप्रत्यक्षा अपि यदा
संयत्सो नेच्छति तदा ते तां मुञ्चन्तोऽपि मुक्काः ॥४४॥ अ० ६ उ० ।

खर-सू-न० । कर्तते स्वल्पते मुञ्चति वा अस्व । जले, मेघे, पुं० ।
खले, नि० । देहे, वाच० । आ० म० ।

खर-पुं० । कं मुक्कामिदमिति धारयति अस्व खरः । गह्वरे, वाच० ।
अ० । जी० । जी० । विद्यामहाकाण्डे, तं० । अथर्वरे, राक्षस-
प्रेहे, कण्टकवृक्षे, अजयफले, अजयपालकवृक्षविहगे, कुररप-
क्षिणि, घर्मे, वाच० । हासे, वृ० २ उ० । सप्तधादिकारणे
वृषदादिषु च त्रुषं चर्यो, कर्म० १ कर्म० । मिथुं, स्वा० ४
डा० ३ उ० । कठिनं, आष० । अ० । पदवे, प्रम० १ आश्र०
ह्यार । आ० । अस्थानरूपे मेघदेशं, ‘केली गायद्वं खरं च
रक्षकं च’ स्वा० ७ डा० ।

खरट-खरट-न० । खरयटयति छेपयन् करोतीति यत् तत्
खरयटम् । अष्टाध्यायी, स्वा० ४ डा० ३ उ० ।

खरटण-खरटण-न० । निरन्तरं, अ० १ उ० । प्रवचनोपदे-
शपूर्वकं पश्यमानं, आश्र० ।

खरटसमाण-खरटसमान-पुं० । अष्टाध्यायितुल्ये अमणोपास-
क, यो हि कुशोपापनयनप्रवृत्तं संलग्नमात्रदेव दूषणवन्तं करो-
ति । कुशार्थकुशोद्भाता दुःशासिद्धिजनकरवैनाम्नप्ररूपकोऽयमि-
त्यसद्वृषणोद्गायकः सन्तेति । स्वा० ४ डा० ३ उ० ।

खरकंट-खरकण्ट-न० । खरा निरन्तरा मिथुना वा कण्टका य-
स्मिन्सत्खरकण्टम् । यश्चुडिहाडले, ‘कारणमिति’ लोके यदु-
च्यते । स्वा० ३ डा० ४ उ० ।

खरकंटसमाण-खरकण्टसमान-पुं० । खरकण्टं खरं तच्च वि-
लम्बं नीचरं न केवञ्चमविनाशितं न मुञ्चति अपि तु तन्निमोच-
कपुष्पादिहस्तादिषु कण्टकैर्विषयि तत्समानः । अमणोपासक-
मेव, यो हि प्रहाण्यमानो न केवलं स्थाप्राणं च ज्ञातिः । अपि तु
प्रहाण्यं तुर्वचनकण्टकैर्विषयति । स्वा० ३ डा० ४ उ० ।

खरकंट-खरकाण्ट-न० । खरं कठिनं काण्डम् । रत्नप्रमायाः
प्रथमे काण्डे, जी० ।

तच्च षोडशविधम्-

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुदवीए खरकंते कतिविधे
पण्ये ? गोयमा ! सोमसविधे पण्ये ते तं ज्हा-रतणकंते, व-
हरे, वेवद्विपे, सोहितवले, सारयङ्गे, ईसगंजे, पुलए,

सोहिपि, जोतिरसे, भंजणे, भंजणपुलए, रयते, जातरु-
वे, अंके, करिहे, रिठ्ठे कंते । इमीसे णं जंते ! रयणप्प-
जाए पुदवीए रतणकंते कतिविधे पण्ये ? गोयमा ! एता-
गरे पण्ये । एवं जाव रिठ्ठे कंते ॥

“इमीसे णं जंते !” इत्यादि । अस्यां भवन्त । रत्नप्रमायां पृथिव्यां
खरकाण्डं कतिविधं प्रकृतम् ? अगवानाह-गीतम् । योरुशविधं
योरुशविज्ञां प्रकृतं तद्यथा-‘रयणे’ इति पदैकदेशे एवसमुदा-
योपचारात् रत्नकाण्डं तच्च प्रथमं, द्वितीयं वज्रकाण्डं, तृतीयं
वेदुयकाण्डं, चतुर्थं सोहितकाण्डं, पञ्चमं सारयङ्गकाण्डं,
षष्ठं ईसगंजकाण्डं, सप्तमं पुलककाण्डम्, अष्टमं सौमंजिकका-
ण्डं, नवमं ज्योतीरसकाण्डं, दशममञ्जनकाण्डम्, एकादश-
मं अजुनपुलाकाण्डं, द्वादशं रजतकाण्डं, त्रयोदशं जात-
रुकाण्डं, चतुर्दशं अङ्गकाण्डं, पञ्चदशं कण्टिकाण्डं,
षोडशं रिठ्ठाकाण्डं, तत्र रत्नाणि कर्कतनादीनि तत्प्रधानं काण्डं
रत्नकाण्डं वज्ररत्नप्रधानं काण्डं वज्रकाण्डम् एवं शेषादवशि-
ष्टकैश्च काण्डं योजनसहस्रपादुल्लयम् । जी० ।

इमीसे णं भंते ! रयणप्पजाए पुदवीए खरकंते केव-
तिपं बाह्ण्णं पण्ये ? गोयमा ! सोमसजोयणसहस्रसह-
बाह्ण्णं पण्ये ।

“इमीसे णं जंते !” इत्यादि । अस्यां भवन्त । रत्नप्रमायाः
पृथिव्याः संबन्धि यत् प्रथमं खरं अग्निभाषां काण्डं तत्
कियत् बाह्येन प्रकृतं जगवानाह-गीतम् । योरुशयोजन-
सहस्राणि ॥ जी० ।

रत्नादिकाण्डबाहुल्यम्-

इमीसे णं जंते ! रयणप्पजाए पुदवीए रतणकंते केवति
यं बाह्ण्णं पण्ये ? गोयमा ! एकजोयणसहस्रबाह्ण्णं
पण्ये । एवं आवारिहे ।

“इमीसे णं जंते !” इत्यादि । अस्यां भवन्त । रत्नप्रमायाः
पृथिव्या रत्नं रत्नाग्निभाषां काण्डं तत् कियत् बाह्येन
प्रकृतं जगवानाह-गीतम् । एकं योजनसहस्रम् । शेषादवशि-
ष्टादानीं वक्तव्यानि वाक्त् रिठ्ठं रिठ्ठासिद्धिं काण्डम् ।
जी० ३ प्रति० । स० ।

(अत्र नरकावासा भुवनपत्नीनां भुवनानि च स्वस्थानेऽप्यानि)
खरकम्-खरकर्मन्-न० । खरं कठोरं कर्म कोटपालमगुप्त
पालनादिके कर्मोपादानेहौ भोगोपभोगजतस्यातिबाधे,
ध० २ अथि० ।

खरकंमिप-खरकर्मिक-त्रि० । आसन्नपरिकरे यथासंभवं गृहीता-
वुधे, वृ० १ उ० । कूरकर्मिणि, सा च “गोखरकर्मिभो प्रधानह-
गो वा” आ० म० त्रि० ।

खरकर-खरकर-पुं० । कारास्तीकराः करा यस्य । सुर्वे, वाच० ।
अथवापापाशुभृत्यैर्कोशकशिरोधे, स्फुटितयन्त्रे च । प्रह० ३
आश्र० ह्यार ।

खरचावकर-खरचापकर-त्रि० । मिथुरोहपक्षहस्ते धानुष्के,
प्रह० ३ आश्र० ह्यार ।

खरण-खरण-न० । बम्बूत्तादिनाले, स्वा० ४ डा० ३ उ० ।

खलपा-खलना-खी० । अयनमाथ, तं० । "अलना च उ-
वधाओ सवलि करणं च एगढा" श्रौ० । सूत्र० ।

खलदाण-खलदान-म० । कुधितादिबिशिष्टस्य अल्पधान्यादे
र्वां दाने, सूत्र० । कुधितस्य दाने, सूत्र० । २ कु० २ अ० ।

खलपू-खलपू-वि० । कलं भूमि पुनाति । पु० । क्लिप् स्थानशो-
भनकारिणि, वाच० । संकोचने, 'ईदृशोन्मेषः' ८ । ३ । ४२ ।
इति प्राकृते षत्वः हे अलपु । प्रा० ३ पाद ।

खलिप्रचरण-खलितचरण-वि० । खलितचारित्र्ये, व्य० ४३० ।
खलिप्रपरिमुक्ति-खलितपरिमुक्ति-खी० । अविचारणामा-
लोचनया युज्यते, च० २० ।

संप्रति खलितपरिमुक्तिरिति चतुर्थे अष्टासकृणमाह-
अष्टासकृणमाह, पमायमार्गिहं कृह वि चरणस्य ।

जगियं पि विचरणाए, सोरिति मुणं । विमलस्य ॥ १०४ ॥
अतिचरणातिचारो वृत्तात्तरुणमयादातिक्रमः स एव जि-
ह्वद्विपरिचरणाएहर्गुणगणमात्रिन्यहेतुव्याप्तत्वं तत्त्वचरणे शमा-
धरस्य कलङ्क इव तं प्रमादादिभिः प्रमाद्वर्षकलैराकुटिका-
याभ्यारिभिः प्रायेणासंभवाद कथमपि कण्टकाकुलमार्गे यत्ने-
नापि गच्छतः कण्टकभङ्गवत्चरणस्य चारित्र्यस्य अनित्यमुत्पा-
दितम् । आकुटिकादीनां पुनः लक्षपमिवम् ।

॥ आउट्टिया उ तिष्ठा, द्योः पुण होइ वमणाईओ ।
विगहाईओ पमाओ, कणो पुण कारणे करणं ॥
उपलक्षणं वैतद्व्याधिपाया, अतिसेवायाः सा खेयम्-
॥ १ द्य २ पमावगणामो, ३ आउउ ४ आवईसु य ।
संकिप ६ सहसागारे, उ जप ७ पाओस्य ६ बीमिसु ॥ ११० ॥
अपिशब्दः संभावने संभाव्यत दनञ्जचारिणिषो विकटनयाऽऽ
लोचनया लोचन्यस्यनयति मुनयो यतयो विमलसदृश निष्क-
लङ्घनमभिलाषाः शिवमनुसन्निवत् ॥ १०४ ६ ध० २० ।

खलिण-खलीन-म० । कविके, (लगाम) । हा० १ सु० १७
अ० । आ० म० । कायोत्सर्गदोषभेद, 'ठासइ कलिणं वज्जहा
रयहरणमगमो कासं' अत्रिमिव कविकमिष रजोहरणमप्रतः
कृत्वा तिष्ठत्युत्सर्गं इति क्लीनदोषः वाऽत्र समुच्चये अन्ये क-
लिनातर्त्ता जीवावृषाद्यः शिरःकल्पनं क्लीनदोषमाहुः । प्रव० ५
हार । आ० आ० ५० ।

खलिय-खलित-वि० । उपलक्षकलापकुसुत्रभागे, लाङ्कमिव
यत्सखलितम् । अनु० । कार्यमकृत्वा प्रपतिते, नि० ३ वगे । नि-
पतिते, आच० ३ अ० । 'अलिषां नेहो' प्रा० १ पाद । (ख-
लितप्रायश्चित्तं 'सुख' शब्दे)

खलीण-खलीन-म० । 'अलिष' शब्दायै,

खलु-खलु-अव्य० । अवधारणे, आ० म० द्वि० । पं० सू० । नि०
चू० । नि० । आ० । वि० । दशा० । सूत्र० । पञ्चा० । स० ।
एवकारायै, द्योः । उक्त० । सूत्र० । निश्चये, आ० चू० १
अ० । संपा० । रा० । तं० । उक्त० । पुनःशब्दायै, आचा० १
सू० २ अ० १ उ० । उक्त० । वि०पणे, दशा० । स० । नि० चू० ।
नि० । सूत्र० । विपा० । वाक्यालङ्कारे, आचा० १ सू० ३ अ० ३ उ० ।
हा० । विपा० । कर्म० । प्रव० । उ० । द्या० । दशा० । स० । जी०
सूत्र० । उक्त० । पञ्चा० । पादपूर्णे, नि० चू० १ उ० । आ० ।
बीप्तायाम्, निपे, वाच० ।

खलुक-खलुक-पुं० । अविनीते गलौ, स्था० ५ अ० ३ उ० ।

(निर्मुक्तियः) अस्व निकेपा-

निकेवो खलुकम्मि, चउव्हिओ दुविहो उ इव्वम्मि ।
आगपनोआगमतो, नोआगमतो य सो ति विहो ॥ १३१ ॥
जाणगसीरजविपे, तव्वदरिचे य गल्लमाईसु ।
पदिलोमो सन्वत्से, स जावन्ना होइ खलुको ॥ १३१ ॥

गाथाद्वयं व्याख्यातप्रायमेव । नवरं बलीवर्षादियु इत्यादि-
शब्देनाश्वादिपरिग्रहो निधारणे षयं सप्तमी, ततो वली
वर्षादियु यां गत्यादिरिति गम्यते, स द्रव्यतः खलुक इति ।
प्रतिलोमः प्रतिकूलसर्वायेषु पाठान्तरतः सर्वस्यानेषु । ज्ञानवि-
षु जावतो भवति खलुक इति गाथाद्वयार्थः ॥ १३१-२३३ ॥

तद्व्यातिरिक्तद्रव्यखलुकस्वरूपमाह-

अवदाली उत्तसओ, जुल्लुगं जंज नेत्तपंजो य ।
उण्णविविपहगामी, एएँ खलुका जवे गोणा ॥ १३४ ॥
जं केर दव्वं खुज्जे, नकसयुगं तहा दुरोनामं ।
तं दव्वेसु खलुकं, वंक्कुमिस्स चेत्तमाइम् ॥ १३५ ॥
सुचिरं पि वंक्कुहाई, होइति अणुज्जुइज्जमाणाई ।
करमदिहाहाई, गयंकुमाई व बिटाई ॥ १२६ ॥

(अवदालि सि) अवधारयति शकदं, स्वस्थामिनं वा विना-
शयत्येवंशीलोऽवहारी उन्नासको यो यत् किञ्चनवलोक्य
उत्स्यस्यति (ओत्तलुगं जंज सि) योऽनु नधाविषयस्यमनं युगं
प्रतीतमेव, स ननुकि सोऽनज्जुक्क उभयत्र 'कम्मवण्णु' ॥ १३१ ॥
इति (पाणि०) अणु उत्पद्यविषयगामी उत्पद्य तन्नामो विषयो वि-
रूपमार्गस्तापस्यं गमनशील एतद्व्यवहार्यः खलुका भवन्ति ।
अवयुगोणा बलीवर्षा उपलक्षणत्वाद्भाष्यम् ॥ १३४ ॥ अनुमेवार्थं
प्रकारान्तरमाह-यदिहि सामान्यनिर्देशं किलेति पराङ्मासवा-
द्भूतकः, ऊयं दार्वादि कुञ्जमिव कुञ्जं मय्यस्थूलनया कर्कशं
च नत् कठिनतया गुरुकं चानिर्माणपुक्कतया कर्कशगुरु-
कम् । तथा तदेव दुःखनाशनमनियुं शक्यत इति दुरवनामं क-
रीरकाद्यवत् तद् द्रव्येषु खलुकं वकमनुज्जुत्वाद् कुटिलं विशिष्ट
कौटिल्ययोगात् (वेत्तमाइम् ति) मकः रोऽलासणि । ततश्च चेत्
अग्निभिराविर्कं व्याप्तं चेष्टाविषयम्, एषां विशेषणसमासः ॥ १३५ ॥
इहैव दृष्टान्तमाह-सुचिरमपि प्रभूतकालमपि (वंक्कुमाई ति) वका-
एवधारणकालमात्रं वाक्यस्य, वक्तव्यं च निश्चयति । न क-
दाचित् । अनुभावमनुभवस्थितिः । (अणुज्जुइज्जमाणाई ति)
एकं स्वकपताऽनुज्ज्यपरं च तेषां क्वचित् कार्येऽनुपयो-
गात् केनचित् अनुक्रियमाणाणि । काव्येर्विधानां स्याद्-
कारमर्षी गुणमैद्वस्तहाकानि । तथा- (गयंकुमाई व बिटाई
ति) वस्व मय्यमानत्वाद् गजाकुपामनीव वक्तव्या वृत्तानि च
कलवन्धनविप्रमत्तात् करमर्षा एवाकृपाएवमेकधा ऊय-
खलुकाभिधानं च काकाऽनेकाविधकुण्डलान्दृष्टान्प्रवर्तमानार्थमि-
ति गाथात्रयार्थः ॥ १३४ ॥

सम्प्रति यलुकं (२३ गाथाध्याय) प्रतिलोमः सर्वोऽेषु प्रावतो
भवति । तद्विषयकोकणुमाह-

ईमगपसगसमाणा, जल्लवेत्तुगसमा य जे होति ।

ते केर होति खलुका, तिवसमिक्क चंपमविया ॥ १२७ ॥

जे किर गुणदिणीया, सबसा असमाधिकारगा पावा ।

कलहकरणस्तत्रावा, निष्पावयणे ते किर खलुङ्का ॥२७॥

विशुणा परोपार्थी, भिन्नरहसा परं परिजवति ।

निवेयिणिज्जा सदा, निष्पावयणे ते किर खलुङ्का ॥२८॥

(बंसममसगसमाय सि) बंसमशकैः समानास्तुल्या इवाम-
शकसमानास्ते हि ज्ञात्यादिजि तद्वत्तु बुद्धन्तीति, तथा जलौ-
काधुमिकसमाश्च प्रस्ताबाधुमिष्या ये प्रबन्धि दोषप्रादित-
या अमरुतपुच्छादिगोहेजकतया च पठन्ति । (जलुगाधिच्छु-
गसमा य सि) यथा धुमिककोऽवच्छिन्ना विध्यति कण्टकेनैव
ये शिष्यमाणा गुरुं बचनकण्टकेर्बिष्यन्ति ते एवंविधाः किल
अवन्ति कलुङ्का भावत इति गम्यते । तद्विद्या अस्तिविध्यः, सु-
हृदोऽलसतया कार्यकरणं प्रत्यक्षाः, चरुदाः कोपनतया, मा-
नस्य चरितं मार्यादिकाः शतकृत्वाऽपि शुभमेरिता न सम्भगनु-
ष्ठानं प्रति प्रवर्तन्ते कित्त्वलसा एव अमीषां ह्यष्टः ॥२७॥ अन्य-
यं किल शुभप्रयत्नोकाः आचार्यादिप्रतिकूलः कुलबालकवत्,
सबन्ताः सबलचारित्र्ययोगात्, असमाधिकारका गुर्वादीनाम-
समाधानजनकाः, अत एव पापा अधिकार्यकारकात्मानः, क-
लहकरुस्वभावाः सवृत्तानां प्रति प्रेयसाया युष्मदैवोपति-
ष्ठन्त । जिनबचने सर्वज्ञासान्ते ते किल कलुङ्का उच्यन्त इति
शेषः ॥२८॥ तथा विशुनाः सूचकाः, अत एव (परोपार्थीति)
परोपार्थापनः, भिन्नरहस्या विभक्तजनकधितरहस्यभेदिनः,
तथा परमस्य परिभवन्ति येन केनचित्प्रकारेणामिभवन्ति ।
(निवेयिणिज्जा सि) निवेदनीया निवेदं भाव्याः प्रकमाद्य-
तिक्रान्ते । पाठान्तरतो निर्गता बचनीयाद्युपदेशवाक्यात्मकाद्यु ये
ते निर्बन्धनीयाः, चः समुच्चये, विभक्तमश्च, ततः हाहाच मा-
याविनः, पञ्चने च—“ निहयनिस्सीलसङ्गुलि ” सुगममेव जि-
नबचने सर्वज्ञासान्ते भविता ये इति शेषः । ते प्रागभिहित-
स्वरूपाः किल कलुङ्का इति माध्यायार्थः ॥२९॥

ततः किमित्याह—

तम्हा खलुङ्कनावं—चङ्कावं पंरुण पुरिसेण ।

कापन्वा हाइ पई, उज्जुसहावमि भावेणं ॥ ३० ॥

तस्मात् इयं दोषवर्त्त कलुङ्कसाधनं त्यक्त्वा, पथिरुतेन बुद्धि-
मत्ता पुद्गेयोपलक्षणत्वात् कथयदिना च कथय्या भवति । प्रतिबु-
द्धिः स्व श्रुतस्वनाद्ये आजेवे भावे परमायै न तु बहिर्लक्ष्ये
वेति गायार्थः ॥ ३० ॥ उक्तं ३६ अ० ।

खलुङ्कद्वान्तेन विनीतगुणविरूपण—

थेरे गणहरे गमे, मुणी आति विषारप ।

आइवं गणिभावेमि, समाहिं पकिंसंघए ॥ १ ॥

गाथ्यो नाम गणधरो मुनिः स्वयिरः आसीत् । गणस्य गच्छ-
स्य धारकत्वात्तन्धरः, अमे स्थिरकरणत्वात् स्वयिरः, गमंगो-
त्रोपपत्त्यात् गाथ्यो, मनुने सर्वसाधारणविरमणस्य प्रतिज्ञां कुरु-
ते इति मुनिः कीदृशो गार्थः—विशारदः सर्वज्ञास्त्रिपुणः । पुनः
कीदृशः स—आकीर्णः आचार्यगुणैर्गौरातः । पुनः कीदृशः सा-
गमिभावे आचार्यत्वे स्थितः । पुनः स गार्थो गणधरः समाधिं
धरे । कुशिष्यैः मोहितं ज्ञानवद्गोचरचारिणाणां समाधिं प्रति-
संघयतीत्यर्थः ।

बहूणे बहमाणस्स, कंसारं अइवचई ।

१८२

जोए । बहमाणस्स, संसारं अइवचई ॥ २ ॥

यथा यथा बहने शकटादौ विनीतगुणवृत्तभादीन (बहमाणस्स
इति) उल्लामानस्य सारण्यादेः (कंसारं) अरण्यामतिवर्धते स-
म्पूर्णं जयति । तथा योगे संयमव्यापारेषु शिष्यान् बाहव्यः
आचार्यस्य संसारः कतिवर्तते शिष्याणां विनीतार्थं दृष्ट्वा
स्वयं समाधिमात्रं जायते । शिष्यास्तु विनीतत्वेन स्वयं संसार-
मुच्छेद्यन्ते एव, एवं अभ्याविनीतशिष्यसदाचार्ययोरागः
सम्बन्धः संसारच्छेदकर इति भावः ॥ २ ॥

खलुङ्के जो ठ जोएइ, बिहम्माणो किस्सई ।

असमाहिं च वेइइ, तोसओ य सें जजई ॥ ३ ॥

यस्तु सारथिः, कलुङ्कान् गल्लक्ष्यमानं योजयति रथं स्थापयति ।
स सारथिः (बिहम्माणो इति) विशेषेण तावत् कलुङ्कान् ज्वन-
प्राजनकेन तादयत् संक्षिप्तवयं संक्षेपेण प्राप्नोति । अत एव
असमाधिमात्रं प्राप्तौ बध्यते प्राप्नोति च पुनस्तस्य कलुङ्कवृत्त-
योजयतुः, पुद्गेस्य तोत्रकः प्राजनको भज्यते कलुङ्कानामात्मक-
द्वन्मात्रं प्राजनको जयत्येति इति भावः ॥ ३ ॥

एगं दसइ बुद्धंमि, एगं विंइ अजिक्कणं ।

एगो जंजइ समिलं, एगो ठप्पहपडिओ ॥ ४ ॥

पुनः कलुङ्कवृत्तसामो रथारोहको रथः सन् तं कलुङ्के पुच्छे
इति ईशति एकम् । स एव । एकं गल्लक्ष्यमानं अजिक्कणं वारं २
विध्यति प्राजनकस्य आरथा व्यपयति । एको गल्लक्ष्यमानः स-
मिलो युगकोलिको मनिक । एकः पुनर्गल्लक्ष्यमानः ठप्पहपडिओ
प्रस्थितो भवति ॥ ४ ॥

एगो पदइ पागेणं, निवेमइ निवजई ।

उक्कुइ उप्पिर्दई, सडे बालगवीवए ॥ ५ ॥

एको गल्लिस्ताडितः सन् पाश्चेन वामदक्षिणभागोन पतति । अ-
न्यः कश्चिद्भुजो मे निवमने नीवैस्तिष्ठति । एकः कश्चिन्निपद्यते
स्वयं प्रति प्रसम्भो नृत्त्या शेते । एक उक्कुइति उच्छलति हट्टुरवत्
चतुःपाशो भवति । अन्यः शङ्गे भवति घूर्तस्वमाचरति । अन्यः
कश्चिद् गल्लिक्खीवदो बालगवी तथिडां धेजुं दृष्ट्वा तामनुव-
जति ॥ ५ ॥

माई मुक्केण पदइ, कुप्पे गच्छइ पडिपइ ।

मयलवलेण चिद्धइ, वेगेण य पहावई ॥ ६ ॥

एको माथी मायावान् नृत्त्या मस्तकं भूमौ निक्षिप्य पतति ।
एकः कश्चिद् कुक्कः सन् प्रतिपद्यं प्रतिकुलः पन्थाः प्रतिपद्यते
प्रतिपद्य अग्रतनमार्गे त्यक्त्वा पश्चात्पार्श्वे गच्छति । एकः क-
श्चित् सुनलक्ष्येण तिष्ठति मृतस्य लक्षणं दृष्ट्वा तिष्ठति निषेधो
भूया पततीत्यर्थः । यदा च पुनः कथञ्चित् सज्जीकृत्य उपाधि-
तस्तदा वेगेन प्रधावति, अनया रीत्या धावति यथा पश्चात्सा-
मी ग्रीहीतुं न शक्नोति ॥ ६ ॥

जिहासे चिद्धई सडिं, हुन्ते भजई जुगं ।

से वि य मुसुपा इत्ता, ठज्जुहिता पलावई ॥ ७ ॥

एकपक्षज्ञातो दृष्टजातीयः कश्चित् (सडिं इति) रस्मि बन्धन-
ज्जुं जिमति बलात् मोदयति । अन्यो छद्मो दमिनुमद्यक्यो
युगं जुलरं भवति । (से वि य इति) स च हृष्टो बलीवर्धः सुतरा-
म् अतिशयेन पृक्तस्य अत्यल्पत्वात् कृत्वा कथामवलेन (सुहि-

सा इति) स्वस्वामिनं शक्यम् उन्मार्गे आत्मा कुत्रचित्प्रसन्न-
देशे प्रकृत्वा स्वयं पलायते ॥ ७ ॥

सखुंका आरिसा जोआ, दुस्सीसा वि हु तारिसा ।

जोइया धम्मभाणं, जज्जोती विहुंय्यसा ॥ ८ ॥

गार्भमात्मा आचार्य एवं वदति-ओ मुनयो! यथा लोकं जलुं-
काः अत्र उक्तलक्षणाः गलिबुजपाः योज्याः रथस्याग्रे चुरि यो
वृक्षताः सन्तो यादृशा भवन्ति । सत्परोहकस्य असमाधिकदेश-
करा भवन्ति । "हु" इति निश्चयेन, आचार्यस्यापि दुःशिक्षा दुष्टाः
शिष्याः विनयराहिताः कुशित्यास्तादृशा भवन्ति । धर्मयानं मु-
क्तिमगम्यप्रकरणेन संयमरथं योजिताः व्यापारिनाः अज्यन्ते
सम्यक्शिक्षानुष्ठानात् स्वल्पेन । सम्यग् न प्रवर्त्तन्ते इत्यर्थः ।
कः दशास्ते भूतिवर्त्तलाः निर्मलचित्ताः धर्मे दुस्तिथरा इत्यर्थः ॥ ८ ॥

इड्मिमारव एगे, एपोत्य रसगारे ।

सायागारवि एगे, एगे सुचिकोहोणे ॥ ९ ॥

जिकसालसिए एगे, एगे आमोणभीरए ।

एगं च आपुत्तासम्मी, हेउहिं कारणेहि य ॥ १० ॥

एकः कश्चित् ऋक्षिगौरविकः ऋद्धा गौरवमस्यास्तोति
ऋक्षिगौरविको मम आद्या आद्याः, मम आद्याः वर्याः, मम
उपक्रमेण वर्यापादित्समीनम् इत्यादि आत्मानं बहुमानक-
पं मनुते स ऋक्षिगौरविक उच्यते यतादृशो गुणदेशे न प्रव-
र्त्तते । एकः कश्चित् पुनरत्र रसगौरविकः साहारादिव रससो-
दुपः यतादृशो हि स्थानाद्याहारजननपसे न प्रवर्त्तते । एकः क-
श्चित् कुशियः सातागौरविको हि जहर्त्त साताया गौरव जवः
सातागौरविकः यतादृशो हि विहारं कर्तुं न शक्नोति । एकः क-
श्चित् कुशियः सुचिरकोधनः चिरं क्रोधकरणशीलः यतादृ-
शो हि तपःक्रियादुष्कमकरणे योग्यो न भवति ॥ ६ ॥ एकः
कश्चित् भिक्षाहासिकः भिक्षायामासन्नस्युकः यतादृशो हि गो-
चरीपरीयहसहनयोग्यो न भवति । एकः कश्चिद्वपमानभीरुम-
ति अपमानात् भीरुः अपमानभीरुः यतादृशो हि कस्यचिद् गृहं
न प्रविशति । एकः कश्चित् स्तब्धोऽदृष्टारो भवति यतादृशो नि
जकुपदात् विनयं कर्तुं न शक्नोति । च पुनः एकः कुशियं प्रति-
शिक्षादानं आचार्यः एवं विचारयति-हेतुनिः कारणेः अहमेनं
कुशियमनुयासिम कथम् । इति अथ्यहारः कथं शिक्षयिष्या-
मि आचार्य इति चिन्तापरो भवति इति ज्ञातः ॥ १० ॥ युग्मम् ।

सो वि अंतरजासिष्ठो, दोसमेव पकुव्हं ।

आयरियाणं तं वयणं, पकिकुझे अमिकवणं ॥ ११ ॥

साऽपि कुशियः आचार्येण शिक्षितः सन् अन्तरभाषावान्
पुनर्देशमेव अपराधमेव प्रकरोति आचार्यस्य शिक्षार्थो दोष-
मेव प्रकाशयति अप्रगुणप्राही जघनीत्यर्थः । पुनः स कुशियः
आचार्याणां यत्कथं तत्कथं वारं वारं प्रतिकूलयति संमुखं
उद्धयति । यदा आचार्याः किञ्चित् शिक्षायत्नं वदन्ति तदा अ-
भोज्यं दुष्टं वदति-किं मां ययं वयं युग्मेव किं न कुत
इत्यर्थः ॥ ११ ॥

न सा धर्मं विषाण्ड, न वि सा मज्ज दाहिं ।

निगया होडि सा धमे, साहु अभात्य वज्जो ॥ १२ ॥

तदा आचार्यः किञ्चित् कुशियं प्रति वदति-ओ ! शिष्य ! असु-
कस्य गृहस्थस्य गृहात् महामाहाराधानी देहि । तदा स

कुशियो वदति-सा आद्यो (मम इति) मां न विज्ञातीते मां न
उपलक्षयति सा आद्यो महामाहाराधिकं न दास्यति । अथवा
स गुणं प्रति एवं वदति-हेतुगे ! अहमेवं मय्ये सा आद्यो
निर्गता भविष्यति स्वगृहादपरत्र इदानीं गता भविष्यति ।
अथवा-अथः साधुः अस्मिद् कार्यं ब्रजतु, अहं न ब्रजामि
इत्यर्थः ॥ १२ ॥

पेसिया पलिआवेति, ते पलियन्ति सम्यग्गो ।

रायवेदि व मय्त्ता, करिंति मिठिं गिहे ॥ १३ ॥

पुनस्ते कुशियाः आचार्येण कुत्रचित् गृहस्थगृहे आदाराध-
ये गृहस्थस्य आकारण्या वा प्रविताः सन्तः (पलिआवेति)
अपहृयन्ति । धर्मं अवर्द्धिः कुत्र मुक्ता अस्माकं न स्मरन्ति ।
अथ वा मिष्टाहारादिकं गोपयन्ति । अथवा कर्तव्यं न निष्पा-
दयन्ति । अनुत्पादितमपि उत्पादितमिति वदन्ति । उत्पादितं अ
अनुत्पादितं वदन्ति । अथवा यत्र अवर्द्धिव्यं प्रेषिताः स
गृही न कश्चित् दृष्टः इति पृष्टाः सन्तः अपहृयन्ति । पुनस्ते
कुशियाः समन्ततः सर्वान् विष्णु परिवर्त्ति पर्वटां । गुरुष्व
कदाचित् आयागति न उपविशन्ति कदाचित् सर्वं गुरुणां पार्श्वे
स्थास्यामस्तदाऽस्माकं किञ्चित् कार्यं कथयिष्यामि इति मत्वा
अन्यत्र भ्रमन्ति इति ज्ञातः । कदाचित् कस्मिन् कार्ये गुरुभिः प्रेषि-
तास्तदा राजवधिम् इव मन्थमाणास्तकार्यं कुर्वन्ति, नृपस्य
वेदिः (राजभूतिः) पतिता इति जानतो मुखं भुङ्क्ते प्रभञ्जकानां
कुर्वन्ति । अन्त्यामपि इष्टांशुर्द्विषां चोष्टुं कुर्वन्तीति भावः ॥ १३ ॥

वाइया संगहिआ चेव, भत्तपाणेण पोसिया ।

जायपक्खा नद्धा इंसा, पक्कमंति दिमो दिंमि ॥ १४ ॥

पुनस्ते कुशियाः गुरुनिर्वाहिताः सर्वं प्राहिताः शास्त्रान्या-
सं कारयित्वा परिहृताः कृताः, पुनः संगृह्णीताः सम्यक् स्वनि-
धायो रक्षिताः, पुनर्मेकयानैः पोषिताः पुष्टिं नीताः, चकारात्
दीकृताः स्वयमेव उपस्थापिताः, पश्चात् ते कार्यं कृते दिग्दो
विशि प्रक्रमन्ति यद्यप्येवं विहरन्ति, ते कुशियाः कः यथा-ज्ञात-
पक्काः इन्सा यथा ज्ञानाः पक्कास्तनुदहाणि येषां ते जातपक्काः
इन्सा इव यथा ज्ञाप्यपक्का इन्सा स्वजननीं जनकं च त्यक्त्वा
दरुणं विष्णुं ब्रजन्ति । तथा ते कुशियाः अपि इति ज्ञातः ॥ १४ ॥

अह सारही विचिन्तेइ, सखुंकेहिं समं गम्भो ।

किं ! मज्ज जुट्ठसीसेहिं, अया मे अवतीर्ये ॥ १५ ॥

अथाऽजन्मरं सारथिगोचार्यो धर्मयानस्य प्रेरकः चेत्तसं
चिन्तयति । जलुंकेगलिवृषभसदृशः कुशियः समं गतः सहितः
किञ्चित्पयति-यमिदुंष्टिथयः प्रेरितः सद्भिः (किं मज्ज इति)
किम् पृष्टिंकाशुभिकफलं वा मम प्रयोजनं सिद्ध्यति । दुष्टिथयः
प्रेरितः केवलं मे मम आत्मा एव अवतीरति । तेषां प्रेरणात्
स्वकृत्याहारिवेव भविष्यति नाभ्यतिक्राम्य फलं तत् यत्तर्ष
कुशियाणां स्वामेन मया उद्यतविहारिणा एव भाव्यमिति
चिन्तयति ॥ १५ ॥

आरिसा मय मोसा ठ, तारिसा गल्लिगदिहा ।

गल्लिगद्वे चइसा णं, द्दं पगिएहं त्वं ॥ १६ ॥

पुनः स आचार्यचिन्तयति-यादृशाः मम शिष्याः सन्नि-
तादृशा गल्लिगदंसा भवन्ति । अत्र गल्लिगदंसादृशान् शिष्या-
न्नामयन्ति भिन्दा सुचिताः । ततः मर्णाचार्यो गल्लिगदंसादृशान्

कुशित्थ्यात् त्यक्त्वा इदं यथा स्यात्तथा तपो ब्राह्मणान्तरं च प्रपुष्कति प्रकथेनाङ्गीकरोति । तुषाब्धः पादपूर्णे यदा एतात् कुशित्थ्यात् इदं न त्यज्यामि तदा मदीयः काष्ठः कलेयैर्न एव प्रवाह्यतीति आचार्यो विचारयति ॥ १६ ॥

मिउमवसंपथे, गम्भीरे सुसमाहि ।

विहार्यं महि महप्पा, सीलनूपणं अप्पणो ति बेमि ॥१७॥

स गार्थः आचार्यस्त्वा ईदृशः सन् मदीं पृथिवीं ब्रामानुजानं विहरति, कीदृशः सः? सुपुत्रादिभ्यः विनयवान्, पुनः कीदृशः? मार्दवसंपथः अन्तःकरणेऽपि कोमलतायुक्तः, पुनः कीदृशः? गम्भीरः अज्ञानमध्यः, पुनः कीदृशः? सुसमाहितः सुतरामिति शयने समायिच्छति, पुनः कीदृशः? शीलनूपणेन आत्मना उप-
सङ्गितः, शीलं चारित्र्यं भूतः प्राप्नोति यः स शीलभूतः तेन शील-
भूतेन सीलयुक्ताऽऽत्मना सहितः यतो हि खलुङ्कस्य कुशि-
थ्यात् तत्तु प्रथितोत्सवं तत्तु स्वस्य पुत्राद्यं दोषदंशुपतिः । अतः
आविनीतत्वं त्यक्त्वा विनीतत्वमङ्गीकर्तव्यमिति भावः ॥ १७ ॥
इति अहं प्रवीमि इति श्रुतुधर्मोत्तमो अमृतवासिन् प्राह ।
खलुङ्किज्ज-खलुङ्कीय-न० । सप्तविंशे उच्यते, स० ३६
सम० । (निर्युक्तिरुपदेवः 'खलुङ्क' शब्दे उक्ता)

खलुङ्कित-खलुङ्केत्र-न० । यत्र किमपि प्राप्यते अन्त्येते-सङ्कि-
न्, इय० ८ उ० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । पादमणिबन्धे, । विपा० १ सु० ३ अ० ।

खलुङ्ग-खलुङ्क-पुं० । पादत्राणे कर्मणि, तामि च विचर्चिकाया
तेन स्फुटितपादेः धार्याणि । य० ३ अ० ३ ।

खलुङ्ग-खलुङ्क-पुं० । अत्र किं पं वटते वेद्यते । अण् ७ प०
स० वाच० ॥ " ईदस्यानन्त्यवते " ८ । १ ७४ इति आत ई-
त्वम् । प्रा० १ पादः । आर्यं तु कविवाक्यम् । न० । स्फुटितरागे,
तन्नेगवति, नि० । वाच० । " सां य कञ्जीतो तस्स वट्ठे तद-
उज्ज " आ० प्र० ३ । " एको खलुङ्गो तं वेगवियवाणियञ्जा प-
णियाविकेति " नि० च्च २० उ० । " तत्तुद्वेणुधिमिदिअवज्जु
अड्डिहट्ठं सीतु " इत्यपञ्चजः । प्रा० ४ पादः ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

खलुङ्क-खलुङ्क-पुं० । कन्दमेदं, प्रव० ४ द्वार । च० । प्रज्ञा० ।

पुण्यमयं च स्वर्गं, कोहोईए व सज्जणे ॥१११॥

इह-('उपशान्तमिथ्यायेन' आ० १ म०) कृपकर्मणि-('प्रस्था-
वकः सोऽवश्यं मनुष्यो बर्षादकाञ्चोपरि वर्त्तमानः । आ० २०
प्र०)-आचिरतदेववित्तप्रसन्नप्रसन्नसंयतानामन्यतम उच्चमसं-
ननः प्रशस्तान्नागपगतमानसः प्रतिपद्यते, यदुक्तं कृपकर्मणि-
कर्म-('एकमित्यन्यतममुक्तं' लघुतुपानामसंयतानामन्यतममुक्तं-
नां भावात् । आ० २० म० १) विशेषावश्यकं-("पत्रिचर्याय आचि-
र-इत्यपमत्तपमत्तविरचयान् । अक्षरयो पत्रिचर्या, सुकृष्णानो-
न्यवर्चिषो ॥१३१॥" तत्र पूर्वविद्धप्रसन्नः सुकृष्णानोपगतोऽपि
यदा प्रतिपद्यते । शेषास्तु आचिरताद्यो धर्मभ्यानोपगता येति ।
सप्तश्लोकप्रमाणम्-

प्रथममस्तुमुक्तं नामानुविशिनः कोषादीन् चतुरो युगपत्
क्षपयति । तदनन्तरां तु मिथ्यात्वे प्राक्षिप्य तेन स मि-
थ्यात्वं क्षपयति । तस्याप्यनन्तरां सत्यमिथ्यात्वे प्राक्षिप्य
तदपि साबोधं क्षपयति । आह-किं पुनः आचार्यं साबोधं क्षपय-
ति? इति । उच्यते-यथा खलु अतिसंभूतो दानमन्तः प्रददन्त्ये-
न्धन एव इन्धनान्तरमासाद्य उभयमपि ददति । एवमासा-
द्यपि क्षपकस्तौ प्रभुमपरिणामत्वात् प्राप्नोते कर्मण्यवशेषेति द-
द्यापरं क्षपयितुमारभते, एवं सत्यमिथ्यात्वस्यावशेषं सत्यत्वे
प्राक्षिप्य तेन सत्यकर्म निरवशेषमेव क्षपयति । तदाह चूर्णिकृत्-
"असेसं तं संसेते बुजिन्ना निरवसेसं कवेह सि" इति च दद्या-
युक्तापेक्षं संभाव्यते । आद्यव्यक्तादी तमेवाचिकस्य सत्यकर्मनि-
रवशेषक्षपणयुक्तत्वात्, इह च यदि बकायुः प्रतिपद्यते अन-
न्तानुविशिनः कवेह च (अरण्यसंभवतो, आ० म० प्र० । आ० १०)
क्षपयति । ततो मिथ्यादर्शनोद्यतस्तस्या पुनरप्यनुविशिनोति
मिथ्यात्वे तद्विज्ञासंभवात् क्षीणमिथ्यात्वस्तु नोपनिगतिः । सु-
क्षामाभात् । तदवश्यमेव भूतोऽवश्यमेव विद्योत्पपद्यते, क्षीणव-
शेन सतकोऽवश्यप्रतिपतितपरिणामो क्षिप्रमात्रः क्षुरगतावेवोप-
पद्यते । प्रतिपतितपरिणामस्तु नानामतितात्वात् सर्वेतिगाम्भवति ।
तथा चोक्तं (विशेषावश्यकं) -

" बद्राक्ष प्रक्षिप्यो, यदमकसायक्यवज्ज अरिज्जा ।

तो मिच्छ सोदयसो, विजिञ्ज सुज्जो न क्खीणमि ॥ १३६ ॥

तस्मि भवो जाह दिवं, तत्परिणामो य सत्तए क्खीण ।

उच्यतेपरिणामो पुनः, पच्छा नानामईगदह ॥ १३७ ॥

स च यदि बकायुः प्रतिपद्यते- (स च सत्यव्यवशेषमेव
क्षपयति । आ० १ अ० १) ततो मिथ्यादर्शनसतके क्षीणे स्तति
उपरमति । अत्र बकायुः पुनरुत्पद्यते एव समस्तं भेदि समापय-
ति । स च सत्यसत्यव्यवशेषे एवाऽऽप्रत्याक्षानप्रत्याक्षाना-
वारणकपणादिकं क्षपयति युगपदारभते । एतेषां च अर्कक्षपि-
तेषु, आ० प्र० २० ।) संख्येयतमं ज्ञातं क्षपयतेतः कोरुश (सत्यश्च
आ० १ अ० १) कर्म प्रकृतीः क्षपयति । तद्यथा-नैरापेक्षगति-
नाम, तिर्गतिनाम, एकेश्वरजातिनाम, द्वीग्वरजातिनाम,
त्रीग्वरजातिनाम, चतुरिग्वरजातिनाम, नरकानुपूर्वीनाम
तिर्गवानुपूर्वीनामेति, अमरगतावस्थावर्गनाम, स्थावरनाम,
सूक्ष्मनाम, अपर्याप्तनाम, साधारणनाम, निन्दानिन्ना, प्र-
वृत्ताप्रवृत्ता, स्वभावज्जिनामेति । अचिक्रम-आतपनाम, अ-
द्योतनाम, ततोऽद्यानां कषयाणामविशेषं क्षपयति । ततो ननु-
सकवेदं, ततः क्षीबेदं, ततो हास्यादिषु, ततः पुत्रवशेदं निष्ठा
कृत्वा अरदद्वयं युगपत् क्षपयति, सूचीयं तु अपरं व्यवहारकोषे
प्रक्षिपति पुनरेव प्रतिपद्यते वं कर्म । क्षीणवृत्तकपोः प्रतिपत्तो-

सा केयम-

अण-मिञ्ज-मीस-समं, अड्ड नपुंसि स्थिये वृद्धं च ।

कपशमभेनिष्यायो वल्लभः । कोषार्द्धं संज्वलनात् प्रत्येकमस्तु
मुहूर्तनामैवैव कपशमभेनिष्यायेन कपयति । भेनिपरिसमाप्ति
कालोऽप्यन्यत्र संसमाप्य एव दृष्टव्यः । केवलं बृहस्पतिनामस्तुमुहूर्तम् ।
अन्यत्र मुहूर्तानामसंख्येयैरेतादृशौ न ब्रह्मण्येन तु संख्येयानि
कायदानि कृत्वा पृथक् पृथक् काष्ठनिर्देशनं कपयति । कपसंख्ये-
यकपेन पुनरसंख्येयानि कपयति । तान्यपि समये समये
यैकैकं कपयति । इह च क्रीणदशैकसप्तको निवृत्तिवाद्दरसंपरायः
(उच्यते—आव०) तत ऊर्ध्वमनिवृत्तिवाद्दरसंपरायः, वावत् संज्व-
लनात्प्रत्येकं शिचरमं संख्येयकपेन कपयति । कपसंख्येयं कपयत्य पुन-
रसंख्येयानि कपयति कपयत् कपसंख्येयं कपयति । तत ऊर्ध्वं
क्रीणमोहकृष्णवीतरागो यथाक्यातचारित्री भवति । ततो यथा
कश्चिदमहापुरुषो बाहुभ्यामपारं गभीरं महानदीं तीर्त्वा ती-
रमासाद्य कृष्णकर्म (अनामोगानिष्येतेन करणेन आव० म० प्र०)
विश्राममावृत्तं एवमयमपि दुस्तरं मोहसागरं तीर्त्वा संजातप-
रिभ्रमो विश्राम्यतीति । ततस्तत्रास्थवीतरागसंदंभमिनि
समयद्वयेऽविशेष्यमात्रे (यदाह—वृत्तिरूपं—“ पदमे निर्द-
यत्सं ” ॥ ४६ ॥ आव० १ अ०) ततः प्रथमे समये
निर्वा १, प्रवर्त्ता २, देवगीति ३, देवानुपूर्वी ४, वैकिण्यश-
रीरनामकर्म ५, कृष्णपञ्चमनाराचसंदननं मुक्त्वा रोषाणि संह-
मनानि यथा संस्थानानां मध्ये यस्मिन् स्थितस्तत्तदेकं
मुक्त्वा रोषाणि संस्थानानि १५ । आहारकशरीरनाम १६ ।
युक्तरीत्येकः प्रतिपद्या ततस्तीर्थेकरनामकर्मोपीति १ वाच्यं
१७ एवं सप्तदश प्रकृतीः कपयति । ततो द्वितीयसमये पञ्चप्रका-
रं ज्ञानकपयत् । चतुर्विधं दर्शनावरणम् । पञ्चविधमन्तरायां च
(युगावत् आव० म० प्र०) कपयित्वा विमलकेवलश्रियमवा-
प्नोतीति । वृ० १ व० । आव० म० प्र० । आव० वृ० म० । कर्म० ।
स्थापना वेद्यम्—

अधोभागाद् वाचनकमेणाभ्युपगम्यभेधिक्रमः ।

०	संज्वलनलोमम्	१
० ०	अप्रत्याक्यानाप्रत्याक्यानावरणलोमौ	२
०	संज्वलमायाश्च	१
० ०	अप्रत्याक्यानाप्रत्याक्यानावरणसमय	२
०	संज्वलनमानम्	१
० ०	अप्रत्याक्यानाप्रत्याक्यानावरणौ मानौ	२
०	संज्वलकोषम्	१
० ०	अप्रत्याक्यानाप्रत्याक्यानावरणौ कोषौ	२
०	स्त्रीवेद्यम्	१
००० ०००	कषायवट्टम्	१
०	पुरुषवेद्यम्	१
०	नपुंसकवेद्यम्	१
०००	मिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वम्	३
०० ००	कोष-मान-माया-लोभाः-	४

क्रीणपुंसकयोर्मध्ये—यदि स्त्री प्रारम्भिका तदा उपशमभेनि-
ष्यायेनायं कपकभेधिक्रमः ।

अथ नपुंसकः प्रारम्भिकः तदा—प्रथमे कोष-मान-माया-लो-
भा-ततः स्त्रीवेद्यम्—ततः पुरुषवेद्यम्—ततः वट्टादि-संज्वलना-
न्त्यम् । कपयति उपशमभेनिष्यायेनकोषाहारः । उच्यते—
शब्दे द्वितीयभागं १०४६ पृष्ठ १५ पङ्क्तिं गतो द्रष्टव्यः ।

अधोभागाद्वाचनकमेणाभ्युपगम्यभेधिक्रमः—

०	पुरुषवेद्यम्	१
००००००	हास्यादिपट्टम्	६
०	स्त्रीवेद्यम्	१
०	नपुंसकवेद्यम्	१
०	कषातनाम	१
०	आतपनाम	१
०	स्थापनादिनाम	१
०	प्रचलनाप्रचलनां	१
०	निष्ठातिष्ठां	१
०	साधारणनाम	१
०	अपर्याप्तनाम	१
०	सुखनाम	१
०	स्थावरनाम	१
०	अप्रशस्तीहायोगतिनाम	१
०	तिर्यगादुपूर्वी	१
०	नरकानुपूर्वी	१
०	चतुरिन्द्रियजातिनाम	१
०	त्रैन्द्रियजातिनाम	१
०	द्विन्द्रियजातिनाम	१
०	एकैन्द्रियजातिनाम	१
०	तिर्यग्जातिनाम	१
०	वैरयिकजातिनाम	१
०००००००	कषायवट्टम्	६
०	सम्यक्त्वम्	१
०	मिश्रम्	१
०	मिथ्यात्वम्	१
००००	कोष मान-माया-लोभाः	४

पुरुषेप्रतिपत्त्यर्थं कपकभेधिक्रमः ।

तथा चाह निरुक्तिरुह—

संनिधं पासेतो, शोगमसोगं च सन्वतो सवर्गं ।

तं नन्वि जं न पासद्, जृपं भव्यं जविस्त्वं च ॥ १३४॥

सम-यकीमात्रेण निधं संनिधं—यथा बहिस्तथा मध्येऽपीत्यर्थः ।
अथ वा, द्रव्यैककालावच्छेदणं सर्वमपि क्षेत्रं विधवात्वेन
दर्शनीयम् । तत्र संनिधमिति कृत्यं विशेषणं सूचितं, कालाव-
च्छेदणं सूचितं ।

स्ववर्ण-कृपाण-न० । प्रकृत्यन्तरसंक्रमितस्य कर्मणः प्रवेशोदयेन निर्झरणे, विशेषः । अग्रस्याक्यानादिप्रक्रमेण कृपाकर्मणामां मोहाद्यभावापादने, आत्मा १ भु० ए अ० १ व० ।

कर्मशक्कपणकालो वेधानाम्-

अस्थि एं जंते ! देवा अण्यंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वासमएहिं खवयंति ? इंता अस्थि । अस्थि एं भंते ! देवा जे अण्यंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति ? इंता अस्थि । अस्थि एं भंते ! देवा जे अण्यंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससपयसहस्सेहिं खवयंति ? इंता अस्थि । कयरे जंते ! देवा जे अण्यंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । कयरे एं भंते ! देवा० जाव पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । कयरे एं जंते ! देवा० जाव पंचहिं वाससपयसहस्सेहिं खवयंति ? । गोयमा ! वाणमंतरा अण्यंते कम्मसे एगेण वाससएणं खवयंति । असुरिंदिवज्जियाणं जवणवासी देवा अण्यंते कम्मसे दोहिं वाससएहिं खवयंति । अमुरकुमारा देवा अण्यंते कम्मसे तिहिं वाससएहिं खवयंति । गहणकुणारा कलचत्ताराक्खा जोइसिया देवा अण्यंते कम्मसे जवणवासी० जाव खवयंति । बंदिममुरिया जोइसिंदा जोइमरायाणं अण्यंते कम्मसे पंचहिं वाससएहिं खवयंति । सोहम्ममीमाणा देवा अण्यंते कम्मसे एगेणं वाससहस्सेणं जाव खवयंति । सणकुमारमाहिंदगा देवा अण्यंते कम्मसे दोहिं वासमहस्सेहिं खवयंति । एवं एणं अग्निजावेणं बंजलोगंतगा देवा अण्यंते कम्मसे तिहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । महासुक्कसहस्सारा देवा अण्यंते कम्मसे चउहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । आणयपाणयभारणअचुयगा देवा अण्यंते कम्मसे पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । इडिमवेज्जगा देवा अण्यंते कम्मसे एगेणं वाससपयसहस्सेणं खवयंति । मग्गिज्जमेवेज्जगा देवा दोहिं वमसपयसहस्सेहिं खवयंति । उचरिमगेवेज्जगा देवा अण्यंते कम्मसे तिहिं वाससपयसहस्सेहिं खवयंति । विजयवजयंतजयंतअपराजियगा देवा अण्यंते कम्मसे चउहिं वामसपयसहस्सेहिं खवयंति । सव्वप्पिमिक्का देवा अण्यंते कम्मसे पंचहिं वाससपयसहस्सेहिं खवयंति । एणं गोयमा ! ते देवा जे अण्यंते कम्मसे जहसेणं एकेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसे एं पंचहिं वाससएहिं खवयंति । एणं गोयमा ! ते देवा० जाव पंचहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । एणं गोयमा ! ते देवा० जाव पंचहिं वाससपयसहस्सेहिं खवयंति, सर्वं जंते ! जंते चि ।

ज० १९ श० ७ उ० ।

३८४

संस्कारस्थितसाधुः कर्मजघ्नु कृपयति-

जो संख्येज्जभवद्धिं, सव्वं पि खवेइ सो तहिं कम्मं ।

अणुसमग्रं साद्रूप्यं, साद् बुद्धो तद्धि समग्र ॥ ४६ ॥

यः साधुः (संक्षिप्तमयद्विर्नि नि) संख्याता संख्यायुस्संक्षया
मये एकस्मिन् त्रये एकमास्यधितः कः असंख्यातसंख्यायुयो
हि वारिचप्रसीतियेन न भवन्ति संख्यातमवधिगतकाममुक्तम्
(संख्यं वि जवेइ सो तदि कम्मं ति) सर्वमपि क्षण्यति निजरात्र-
वत्स साधुस्त्रय तस्मिन्संसारके व्यवस्थितः प्रत्ययसहजन-
वत्स क्षण्यताः क्षण्यति अष्टप्रमाण्यति कम्मं । अथ प्रतिक्षण्य-
त साधुः साधुपुत्रं प्रतिक्षण्यः सन् तस्मिन्संख्ये भवे प्रायः कम्मं
क्षण्यति । अनुसलमे तस्मिन्सुख्येनतारायनासमयेयुक्तो विशेष-
योगोक्तः सध्यामवस्थायी विधेयः क्षण्यतात् लाभप्रप्तयः सुख-
का निर्वन्तस् दत्तम् । ४३ । संख्या । 'जं अत्रायो कम्मं जवेइ'
इत्यादि क्षण्यमे क्षण्यति । 'अत्रयं कुट्टं अत्रयं दत्तम् कुवा-
लसमं भवमासजमर्णं सासदुमासतिप्रासकउमाससंख्यमास-
कुम्मासा सध्यापि वि इत्तरं कावकीयं वा " । नि० सू० १३० ।
(अथे क्षण्यः शोष्याः तां एकस्मिन्कृत्य गाथाह्वयनं 'उमास'
इत्ये हि० मागे ६६६ पृष्ठे)

कालदाणार्द्धे, निव्विगइ स्वमणमेव परिजोगे (४ए) ॥

विक्रयादिप्रमादं विस्मृत्य भक्तादी कालाध्वतीतस्य परि-
भागे कृते सति (निध्विगड कमणमेवे ति) एवशब्दः पुनरर्थे स
च परिजोगशब्दादप्र मोक्ष्यते । ततश्च कालाध्वतीतस्य परिभागे
पुनः कृपणम् ॥ जीत० ॥

(ज।ए।गंगासणयं,) सेसगमाया तु खमगं तु (॥५६॥)

पूर्वोक्तमायातांश्याः यथा--

“ सिया एगयओ लहुं, विविहं पाणभोयणं ।

भद्गं भद्गं लुब्धा, विसृजं विरसमाहरे ॥ १ ॥ ”

जाणं तु ता इमे समणा, आययहु। (माक्षार्थी) अथ मुणः ।
॥ ३ ॥ ”

सतुष्टा सर्वे पतन्तु लूटविसासु तसिमा ॥ २ ॥
 कृष्णकृष्णस्य यशोः ॥ ३ ॥ कृष्णस्य मायास्य पतन्तुः कृष्णस्य

काभिकनैयवन्दनस्यैकवारमकरणे कृपणम् । महा० ७ अ० ।

क्षपयति कर्माणि इति क्षपणः पुं० क्षपकर्षी, पि० । "खञ्जेति अं

च आणं " कपयति यद्यस्मात् शृणुं कमे तस्मात् कपणः ।

इश० ७ अ० । सुते, आ० म० प्र० ।

वणा-कृपणा-स्त्री० । कृपणमपञ्चया निजरा पापकर्मकृपण-

तुत्वात् कपणा । भावाध्ययने सामान्यकादिभूतविशेष, अनु० ।

आ० म० । अस्याः कृष्णा इत्यादि रूपं भवति ।
अस्य निष्पत्तिः ।

णा । ऊवणा च

जडा-नामज्जवणा, दवणज्जवणा, दव्वज्जवणा, जावज्ज-
वणा, नामदवणज्जवणा छ पुव्वं भणिआम्भो । से किं तं
दव्वज्जवणा । दव्वज्जवणा दुविदा पम्भत्ता । तं जडा-
आगमभ्यो अ, नोआगमभ्यो अ । से किं तं आगमभ्यो, दव्व-
ज्जवणा ? १ जस्स एं जवणे ति पदं सिकिखम्भं तिअं
जिअं मिअं परिजिअं जाव येत्तं आगमभ्यो दव्वज्जव-
णा । से किं तं नोआगमभ्यो दव्वज्जवणा ? । नो आगम-

खवणा

अथो दम्बज्जवणा तिबिहा पण्णा । तं जहा-जाणगसरी-
रदम्बज्जवणा, भविअसरीरदम्बज्जवणा, जाणगसरीर-
भविअसरीरदम्बज्जवणा । से किं तं जाणगस-
रीरदम्बज्जवणा । पयसादिगारजाणयस्स जं सरीरयं व-
मयपुअचाविअचयंदेहिं सेयं जहा दम्बज्जवणो जाव सेयं
जाणगसरीरदम्बज्जवणा । से किं तं जविअसरीरदम्बज्जव-
णा । भविअसरीरदम्बज्जवणा जे जने जोणं जम्पण गि-
क्खंते सेयं जहा दम्बज्जवणो जाव मेयं भविअसरीरदम्बज्ज-
वणा । से किं तं जाणगसरीरजविअसरीरदम्बज्जव-
णा । ३ जहा जाणगसरीरजविअसरीरदम्बज्जवणा तहा
जाणियव्वां जाव सेयं मीसिआ । सेयं लोणुपरिआ । सेयं
जाणगसरीरभविअसरीरदम्बज्जवणा । सेयं
मोआगममो दम्बज्जवणा । सेयं दम्बज्जवणा । से
किं तं जावज्जवणा । जावज्जवणा दुबिहा पण्णा । तं
जहा-आगममो अ, जोआगममो अ । से किं तं आग-
ममो भावज्जवणा । भावज्जवणा जाणए ठवउते सेयं
आगममो जावज्जवणा । से किं तं गोआगममो जाव-
ज्जवणा । गोआगममो जावज्जवणा दुबिहा पण्णा । तं
जहा-पसत्या य, अपसत्या य । से किं तं पसत्या । प-
सत्या तिबिहा पण्णा । तं जहा-णायज्जवणा, दंसणज्ज-
वणा, चरिअज्जवणा । सेयं पसत्या । से किं तं अपस-
त्या । अपसत्या वउव्विहा पण्णा । तं जहा-कोहुज्ज-
वणा, माणज्जवणा, मायज्जवणा, लोभज्जवणा । सेयं अपस-
त्या । सेयं मोआगममो भावज्जवणा । सेयं जावज्ज-
वणा । सेयं मोआगममो जावज्जवणा । सेयं ओहुनिष्-
से ॥ अनु० ॥

करणा हिवा । इय्यतो, भावतस्स । इय्यतः सकचावस्थैदिकापा-
वयीतोः भावतः संवगमापन्नस्य सत्प्रवृत्तेरिति ॥ भाव० ३
अ० ६० ।

सखल्लुअत्त-सखल्लुअत्त-पुं० । मत्स्यजेदे, विधा० १ सु० ७
अ० ३० ।

सदा-कृपा-ली० । रावौ, इतिश्र्यायं च । वाच० १ वृ० ।

सदाजल-सपाजल-ज० । भवसाधये, स्या० ४ डा० ४ व० ।

सस-स (श) स-पुं० । अनार्यक्षेत्रेदे, स्नेहज्जाली च ।
सुच० २ सु० २ अ० । प्रव० । प्रअ० । सु० प्र० । मुतामगमम-
कस्ये, वाच० । (सस) इति क्यते बुद्धे, वाच० ।

सससस-सससस-पुं० । ससप्रकारः द्वित्वं पुषो० । ससतिष्ठे
(रोल्ल) बुद्धमेदं, चान्यजेदे, वाच० । च० ।

ससदुम-ससदुम-पुं० । विमतिश्रुताले, वृ० १ उ० । (तत्कथा
कथं) शब्दे अस्मिन्नेव भागे २२२ पृष्ठे वक्ता)

ससिअ-ससिअ-ज० । कश्चित्पिशाचयोः स-ह्री वा" । ६ ।
११६३ । इति अक्ष सः । अतिष्ठे, प्रा० १ पा० ।

कसित-वि० । आर्यत्वाकस्य जः । कासरोगे, प्रा० १ पा० ।

सह-सह-ज० । कनने भुवो हावे च स्यागे यज्जवति तद सह-
मिति नियुक्तिशब्दात् । आकासे, अ० ३० सु० २ उ० ।

सहचर-सहचर-पुं० च आकाशे चरन्तीति सहचराः प्राकृतत्वाद्
दीर्घत्वाच्च सहचरा इति सुत्रे पाठः । ३ प्रा० १ पा० ।

सहचराः सहचरप्रतिपादनार्थमाह- "से किं तमित्यादि" अथ केते
संयुक्तिमत्त्वपरपक्षेऽप्यित्येत्येत्येत्यादि । सुरिराह-संयुक्तिमत्त्व-
परपक्षेऽप्यित्येत्येत्यादि । निपादकतुर्विधाः प्रस्ताभस्तथा- " जेदे
जहा पण्णाणाए" इति अथा यथा प्रज्ञापनायां तथा वक्तव्यः
सत्त्वं " चम्मपक्खी लोमपक्खी समुमापक्खी विततपक्खी "
(चरमपक्षादीनां निदाः स्वस्थान्ये) (अवगाहनादिरस्य अवगाह
नादि शब्देषु) वेताअवगासिनि विधाचरे, जं० २ वक्का० ("पादा-
र" शब्दे द्वि० जागे ४६७ पृष्ठे एयामाहारः)

सहपरम-सहपरम-पुं० । जावकचउत्तादीनां केचराणां स-
वन्धित्वे मिते, प्रव० ४ द्वार ।

सहपरि-सहपरि-ली० । कवचस्त्रियाम्, स्या० ३ डा० १ व० ।

साअ-साअ-ज० । जव-आवे कः " द्वितीयातुर्वयोस्परिपूर्वः "
७ । २ । २० । इति द्वितीयाववाच प्रवर्त्तते । प्रा० २ पा० । कनने,

सादित-वि० । साद-क । " सादभावेच्छुं " । ८ । ३ । २७ ।
इत्यस्यस्य लुक् । भक्ति, प्रा० ४ पा० ।

साह-स्याति-ली० । स्या किञ्च प्रशंसायाम्, कथने, वाच० ।

सुखवन्तो विशिष्टाः साधवः इत्यादिप्रकाशकाम्, स्या० ५
डा० ३ उ० । यथाऽपराकम्पनायां प्रसिद्धी, स्या० ३ डा० ४
उ० । हावे अतः क्यतयः । स्यात्स्याति, कथ्यथाक्यत्वात्

आसत्स्याति, आसत्स्यातिश्च । तत्क्यत्वात्तानां विधेयाक्यत्वा-
ति, अयथाक्यतिविधेयताक्यतिः । वाच० ।

क्यातयो लिख्यन्ते-तत्र प्रमाकमतामुत्तराजो विधेयाक्यति
मन्यन्ते विधेयस्तुहाने । यथाहि-इदं रजतमिति हावे अन्योऽ-
न्यविभक्तं हावहयं प्रत्यक्षस्मरणकपं विनिष्कारणप्रमत्तत्वात्

विनिष्कारणप्रमत्तत्वात् सिध्यत्येव । इन्मियं दीर्घमंशोद्धेति
प्रत्यक्षस्य कारणं संस्कारश्च स्मरणस्येति सिद्धमत्र निष्-
कारणप्रमत्तत्वं, यथोक्तं निष्कारणप्रमत्तत्वं तथोक्तोऽन्यं जेदे

यथा प्रत्यक्षाजुमानयोः विनिष्कारणप्रमत्तत्वं वाच विनिष्-
कारणप्रमत्तत्वं वाच सुप्रसिद्धम् । इहमिति हावहयं पुरोवर्त्तिश्रुति-
सफकासम्भन्त्वात् । रजतमिति हावहयं प्रत्यक्षोऽन्यं जेदे यथा कपूरसा

ऽऽदिहावे कालि वाच विनिष्कारणप्रमत्तमिति इत्थं प्रत्यक्षाद्
श्रुतिविनिष्कारि प्रवृत्तेरिति न विधेकेन प्रतिभासत इत्यविधेक-
क्यतिः न त्वेकमेवेदं हावहयं । तथास्मिन्तदुपपत्तौ कारणमात्रा-
त् । तत्र हि कारणनिष्क्रियमन्यथा । न तावदम्यदुपरोत्तमिदं

व्यापारस्यापि तदुपरोत्तिप्रसङ्गात् । कापीति । तादृ रजतसदृशे
ह्युक्तिशक्तौ संप्रयुक्तं सत्तत्र निर्विकल्पकमुपजनयेत् सत्यकल्प-
कमपि तत्रैव, न रजते, तस्येति केनासत्त्वभावात् अवर्त्तमानत्वा-
त् । नचासंवेदमवर्त्तमानं केन्द्रियमाह्वयम् । सर्वत्र वर्त्तमानं च

पुद्गले चहुरादिना इत्यभिधानात् । अन्यथा विप्रकण्ठेशो-
यांनामपि ब्राह्मणप्रसङ्गोऽप्युपाये निष्क्रियसंस्थाशेषाशेषा इत्या-
त् । न च दोषाणामप्यंतिरेकस्यानिष्क्रियस्य यतः कोऽयं तस्याहि-
मा नाम इन्मिदं शब्दः प्रतिष्ठापः, प्रवर्त्तता वा, विधेयताहावतिमो-

तत्रैव, तदा तस्य पदार्थव्याप्तिरितरेष्वेवं भवेत् । अन्यत्र तु सतः कथं तत्र प्रतीतिः । १, पुरस्सरगोचर एव बहुरादेर्वापारात् । दोष-माहृत्यादिति चेत् । न, दोषाणामिच्छित्तत्प्राप्त्यर्थं कर्तव्यमात्राचारितायत्वेन विपरीतकार्योपपत्तिः प्रत्यक्षान्तराभावात् । ततस्तथा विचार्यमाणस्य तस्यानुपपद्यमानत्वमाप्त्यर्थे । 'आ-पत्तिविचारि, विपक्षादत्यन्तं व्यावृत्तः, अत एव न विकलम-पि । ततः सत्यमेवेत् । सचेद्वान्द्वयम्—इदमित्यप्रत्यक्षं, रजत-मिति तु स्मरणं, कारणोद्भवदोषवशाच्छुक्तिरजतयोः प्रत्यक्षस्मरणयोश्च नैवाप्रतिपत्तिरिति विचार्यमुच्यते इति । अत्राप्रतिप-धमे—ये तावत्साधनानि किञ्चिन्समाय व्यवधायित विकल्पाः, तत्र शुक्लत्वादिकृतयाऽन्यथास्थितायैवाप्यथा रजताद्यर्थप्र-कारेण यत्प्रधानं तत्तत्पदस्य वैपरीत्यं नैवं रजतमित्येवं तदु-पमवैतः पक्षाद्भुज्जुमसामयेन बाधकेनावधार्यते इति ह्युक्तम् । त-था चान्यथा प्रधानोत्तरज्ञानतदुपमवैकल्यविकल्पाचार्यं येषं तु विकल्पविकृत्यं तु तदुत्तरात्प्रत्यक्षमर्थव्यवस्थानामात्रफलमेव । अथ विजातीयं सजातीयं वा तद्विषयविप्रकारं तु किमुत्तरं ते स्यात् ? । ननु वितोयेमेव । प्रस्तुतं यत्किञ्चित्, तदुप-मार्हेन चेदुपपद्यते, तदा तद्विषयं बाधकं सत्तस्य तथारथमा-विकरितीति । उपमार्हेन न प्रथमं, यतः पदज्ञानप्रथमोक्त-व्यागमस्य अद्वितीयस्य बाधकत्वं स्यात्, किं तु तत्रातिमात्रवत्त्वव-सत्तत्त्वापत्तयः—यन्मदीयवेदेन वर्जनमिति प्रत्यज्ञातं, तद्वर्जनं न भवत्येवेति । अपि च, भेदाख्यातावपि प्रत्यक्षस्मरणयोर्भेदाख्या-नं किञ्चैव वेदते ? इत्यादिसकलविकल्पपेदकमातीकृत एव, इति स्वव्याप्य कृतोत्पापनमेनञ्जवतः । अथ प्रकृतज्ञाने रजतप्रति-ज्ञाने कथं तेन शुक्तिकाऽप्यवेत ? । तत्र, संवृतत्वाकारायाः समुपा-स्ररजताकारायाः शुक्तिकाया एवात्र प्रतिज्ञानाद् । वस्तुस्थित्या-दि शुक्तिरेव सा, विक्रान्तावदिविशेषप्रतिज्ञानाभावात् संवृतत्वा-कारः, आकस्मिक्यादिसाधारण्यधर्मदर्शनोपजनितकृतस्मरणा-ऽऽपेक्षितरजताकारत्वाच्च समुपास्ररजताकारः, इत्यभिधीयते । यत्काल एव कर्मतया चकारित तत्राश्रयमनम्, एतच्च शुद्धप्रा-दिकया निर्दिष्टयामार्थं शुक्लो समस्त्येव । सैव हि दोषवशात् स-त्त्वा प्रतिभाति । इदं च दोषवशाद्विपरीतकार्योपादकत्वं, यथा क्षिप्तमन्त्राकलक्षणीकायाः कृतपदमन्त्राव्याप्यतत्त्वविकल्पा-भाषणादि । स्वयाऽपि चैतदङ्गीकृतमेव, प्रकृतरजतस्मरणस्या-नुपपत्तिरजतेशानुसारिप्रभुतिप्रतिपत्तिरिति तस्मिन्मार्गपरिहारेण-पु-रोदेश एव प्रभुतिजनकत्वस्वीकारात् । भेदः प्रहणं सहकारि-णमपेक्ष्य प्रकृतरजतस्मरणस्य तद्विषयमिति चेत् । दोषात् सहकारिणोऽप्येव हृषीकस्यापि तत्तथास्तु । किञ्च, प्रत्यभिज्ञानेन रजतस्य विषयः शुक्तियोचरत्वमवस्थाप्येत-यदेव प्रत्य रजतमेव पृ-थक्मेव कालं तद्वेदं शुक्तिशकलम्, इत्येवं तस्योपादात् । अनु-मानं च विवादास्पदं रजतज्ञानं शुक्तियोचरं, तत्रैव प्रत्यक्षत्वा-त्, यदेवं तदेवं यथा सत्यरजतज्ञानं रजतगोचरम्, इति विचारेण वैपरीत्यव्याप्योत्पत्तिरिति दुर्गन्धमेव स्वत्वापनमिति स्थि-तम् । यथोक्तम्—शुक्तिरजतयोः प्रत्यक्षस्मरणयोश्च नैवाप्रतिपत्तिर-दिति, तत्र नैवाप्रतिपत्तिरुक्तं कश्चिदुच्येत, अमेदप्रतिभासो-का ? । नापे, प्रभाकरैरमाश्रयज्युपगमात् । नापि द्वितीयः, विपरीतव्याप्तिमुक्तः, भिन्नयोर्भेदेन प्रतिभासात् । अथ त्रयो-व्याप्यवैकल्यमर्थयोगः, तस्य चार्थप्रतिपत्तिः । साधारण्यधर्मप्रति-पत्तिरिति चेत् । न, शुक्तिज्ञाने स्मरणेऽपि तस्य आभाद् इति प्रता-द्वि-स्तत्राऽपि प्रतिभासात् । अथ न तत्र तस्यैव प्रतिज्ञासः, किञ्चो-

यतादिव्याप्यवैकल्यधर्मोपगमापि प्रतिभासादिति चेत् । तर्हि साव-धारण्यः साधारण्यधर्मप्रतिभासः प्रकृतरजतयोश्चऽपि नास्त्येव, रजतगतस्य रजतत्वस्यैव शुक्तिगतस्य स्थानियतदेशकालत्वमर्थ-माहुरजतासंज्ञविनियतदेशकालत्वस्य व्याप्यवैकल्यमर्थस्य प्रति-पत्तिरिति । प्रहणस्मरणसंविष्टौ अपि स्वसंगतिरेव प्रभा-सणाम् । तद्वै स्वकल्पेण प्रतिज्ञातः, नदा न रजताभिहितया प्रवृत्तिः स्यात् । अथ प्रहणं स्मरणकृतया प्रतिभाति, तदा वि-परीतव्याप्यरूपकृतया प्रतिभासः, अनुभूतरजतदेशे प्रवृत्तिर-स्यात् । अथ स्मरणं प्रहणकृतया, तदाऽपि विपरीतव्याप्यरूपेण । प्रवृत्तं चात्र वक्तव्यं, तस्मात्कमेव बहुरूपी वितत्य औपत्येः । १० ॥ रत्ना ० १ परि ० । (विस्तरस्तु संमतितर्कावसेयः)

खाह—अर्थः । " घटमादयोऽनर्थकाः " ॥ ४२४ । इति अ-पुत्रेण ' आहमिति ' निपातः । प्रा० ४ पाद । पुनरर्थः, ' कि आहं नं मेत ' अ० ५ श० ४ उ० । देशनाथया वाक्यत्वात्कारः, श्री० ।

खाह—खादिम्—न० । ' आह ' असणे । आहं नं आहो भावे चञ् । आहं नं निवृत्तं चादिमम् " तेन निवृत्तम् " ॥ २ । ६८ । (पाणि०) अस्वाभिधादि इत्यप्रत्ययः । प्रथ० ४ ङार । स्या० । अस्मिन्नाकाशे तत्र मुखविचरमेव तस्मिन् मातीति आदिमम् । पृथोद्वारादित्वा-त्सिद्धिः । प्रथ० ४ ङार । आवा० । आ० ५० । आहः प्रयोजनमर्थेति आदिमं स्या० ४ उ० २ उ० । आयात इति आदिमम् । दश० १ अ० । आध० । अक्षौषधकर्तृफलमाहिकाहारमेदः, प्रथ० ।

संमति आदिममाह—

जत्तोसं दंताई, खज्जुगनाक्षिकदकस्यार्ह ।

कक्किअवगणफणसाइ, बहुविहं खाइमं नेयं ॥ १३ ॥

अर्थ च तज्जोजनमोषं च दाह्यं अक्षौष कदितः परिब्रष्टचयुक्त गोभूमिदि, दम्भादि वृत्तेष्वो हितं दम्भं युगदि, आदिशब्दाभा-रुक्तिकाक्षपेक्षुशर्करादिपरिग्रहः यथा दम्भादि दंशाविशेषप्र-सिद्धं शुभसंस्कृतवृत्तपवनादिः । तथा खज्जुगनाक्षिकदकसा-सादि आदिशब्दाद्विषयदंशमिदिपरिग्रहः । तथा कक्किआ-प्रपनसादि आदिशब्दात्कदल्यादिफलपटलपरिग्रहः बहुविधं आदिमं वेद्यम् । प्रथ० ४ ङार । अ० पं० सं० इत्य० । प्रथ० ।

अत्तोसं दंताई, टोपरखारिकदकस्यज्जूर ।

अवगणफणसं चव्वी, चारुक्षिया पत्तणमं च ॥ १४ ॥

अर्थ धनं सर्वं, वदामप्रकृतोदञ्जुगुलिया ।

फलपकषं सर्वं, बहुविहं खाइमं नेयं ॥ १५ ॥ ॥ ४०००३० ।

खाइय—खातिक—पुं० । खे ऊर्ध्वदेशे प्राज्ञः क्षेपः तत्र साधुः उन्-लाजेतु, तस्य आक्षिकस्य जर्जनप्रात् ऊर्ध्वदेशे स्फोटनेन तत्तात्पर्यम् । बाच० । ' आहय ' शब्दादौ,

खाइया—खातिका—स्त्री० । उपरिविस्तीर्णाऽसंकटजातकपे, अ० ५ श० ७ उ० । आनवस्यं, प्रथ० ५ सच० ङार ।

खात्रोदग—खातोदक—वि० । कृतप्रमाणक्षिपजलमार्गे शुद्धाई, कल्प० ६ कृण ।

खात्राचममिद्व—ज्ञापोषमिक—' चमोचसमिद्व ' शब्दादौ ।

खात्रोसिय—खातोत्तृप्त—न० । भूमिपृष्ठस्थोपरिप्रासादे वास्तु-भेदः, आच० ६ अ० । नि० ५० ।

सादस्वद-सादस्वद-पुं० । पञ्चप्रजायाः षष्ठे अपक्रान्ते महान-
रक्तं, स्था० ६ डा० ।

स्वाभहिना-स्वाभहिना-स्त्री० । शुक्लकृष्णपटाकारोमाङ्कित-
शरीरायां शुभ्यद्वयकुलादिवासिण्यां (दासी) (दासी)
(गिहहर) इत्येतां प्रसिद्धायां चतुर्णां विशेषपञ्चाती, प्रश्न०
आध० द्वार । नं० ।

स्वाण-स्थान-न० । कथने, स्था० ४ डा० १ उ० ।

स्वाणि-स्वाणि-स्त्री० । स्वर्णाद्युत्पत्तिस्थाने, आकरे, वा क्री-
तत्राये, वाच० । आवा० ।

स्थाण-स्थाण पुं० । स्था-तु-पुषादरादित्वात् जत्वं “ स्था-
णावहरे ” ण । २ । ७ इति स्थायां संयुक्तस्य को भवति हर
अत्र वाच्यो न भवति । प्रा० २ पाद । कर्त्तव्यकृि । जं० २ वक्र० ।
दश० । स्थानकौलकेषु, ये द्विजान्निष्ठिपुत्रस्वतीनां शुष्का
अवयवाः (वृद्धा) इति लोके प्रसिद्धाः । जं० १ वक्र० ।
“ स्थाणु इव उच्छकायि ” स्थाणुरिचार्ककायः । कायात्सर्गकाये,
प्रश्न० ४ पृथग् द्वार ।

स्थाणुचटूल-स्थाणुचटूल-त्रि० । स्थाणवो बहुला यत्र तत् तथा
स्थाणुप्रसूते, स्थाणुभिर्वाये, जं० १ वक्र० ।

स्थाणुममाण-स्थाणुममाण-पुं० । स्थाणुनुरूपे भ्रमणोपासके, यो
हि कुनोऽपि कदाग्रहात् न गीताग्रहदेशनाया चाप्यने सोऽनमन
स्यमावो बोधकेनाऽप्रकाशनीयः स्थाणुममाण इति । स्था० ४
डा० ३ उ० ।

स्तात-स्तात-न० । उपरि विस्तीर्णऽथः संकुचिने, रा० । ज्ञा० ।
अथः उपरि च समे, स० । जी० । कृपादौ, अतु० भूमिवृद्धादौ
वास्तुनेदे, नि० चू० १ उ० । आ० चू० ।
स्वात्-त्रि० । प्रसिद्धे, थ० १ अथि० ।

स्वामण-स्वामण-न० । पाक्षिकचतुर्मासिकसावसरिकहाम-
णकानि तत्प्राप्ति च कियद्दिनानि यावत्कृतानि शुद्धयन्तीति
प्रश्ने-उत्तरम् । तत्कामणकानि च यथाक्रमं द्वितीयां, पञ्चमीं,
दशमीं च । यावत्कृतानि परस्परया शुद्धयन्तीति । किं च पाक्षि-
काद्यन्यापि तद्धिनसंख्या यथासंभवं तत्प्राप्ति च प्रायणी-
यानि इति भ्रष्टेयम् । ४४ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

स्वामणपञ्चिकमाण-स्वामणप्रतिकमाण-न० । इतधावनं क-
ल्पवर्त्तं च विधाय हामणकप्रतिकमाणानि कर्तुं शुद्धयति न वेति
प्रश्ने-उत्तरम् कारणे येषामध्ये हामणकप्रतिकमाणानि कर्तुं
शुद्धयन्तीति । ३६२ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

स्वामणा-हामणा-स्त्री० । कृतापराधत्वेनान्यस्य क्षमोत्पादने,
सा च द्वेया ज्ञेयता, ज्ञानेनञ्च । प्रस्थतः सकलपराधस्यैवाहका-
पायमीरः । ज्ञातः संशयापक्षयः सन्त्युत्पद्ये । आवा० ३ अ० ।
स्वमावेमि अहं सव्ये, सव्ये जीवा खर्तुं मे ।

मिची मे मन्वचृष्टम्, वेरं मज्जे ण केण वि । ६१ ।

स्वमापिऽहं पि सव्येऽसि, मन्वजावेण सव्यद्धा ।

भवजवेष्टु वि जेतूणं, वाया मणसा य कम्पुणा । ६२ ।

एवं धोनेतु बंदिज्ञा, चेष्ट्य साद्व विदौ नथो ।

गुल्फनाऽवि विदौ पुक्वं, स्वामणपरिसामणं करे । ६३ ।

स्वमावेतुं गुरुं सम्मं, नाणमरिमसिचित्तम् ।

काऊणं बंदिऊणं च, विहिदुप्पेण पुणो वि य । ६४ । महा० १ अ० ।

हामयामि सर्वेजीवाननस्तमयेष्वप्यज्ञानमोहाभ्यामाङ्कनेन मया
तेषां पीडा कृता याज्यामप्यज्ञानमोहाभ्यामाङ्कनेन मया पीडा कृता
तयोपरमगम्यर्थयामि । सर्वे जीवाः साम्यन्तु मे तुभ्यंदातम् ।
अथ हेतुमाह-अथी मे सर्वयुतेषु वेरं मम न कनचित् । काऽथः
मोक्षलाभहेतुमिस्तान् सुखांश्च स्वशक्त्या न लक्ष्म्यामि न च केषां-
चिद्विघ्नकृतामपि विघातं वनेऽहमिति, वेरं हि भूरिभवत्परम्परा-
ऽनुयायिकरूपकचतुष्टयादीनामिच्छेति ॥६१॥ थ० २ आवा० । (अधि-
करणे उत्पद्ये हामणा । अधिगरणं । शब्दे प्र० भागे ५०५ पृष्ठ
उक्ता । (कामणां कृत्वा जिनकल्पादि प्रतिपद्ये इति जिनक-
ल्पिकादिशब्देषु) केवलस्थापनाकार्यमिच्छेते प्रतिक्रमणं कुर्वन्तः
अव्यासवः हामणावसरे कनिवारं हामयन्तीति प्रश्ने-उत्तरम्
केवलस्थापनाकार्याणि प्रतिक्रमणे आका एकां हामणां कुर्व-
न्तीति । ३६१ प्र० सेन ३ उल्ला० ।

स्वामिय-स्वामित-त्रि० । काम-विघ्न-त-प्राकृते गिलोपः “अद्दे-
स्तुक्थादेरन आः” । ३ । १५३ । इति आदेरकारस्याऽऽका-
रः । प्रा० ३ पाद । अप्रयमितराये, रोसावगमे क्षमा तं च स्वामि-
यं ज्ञप्ति । नि० चू० ४ उ० ।

स्वाय-स्वाद-पुं० । स्वादेन जपणं, स्था० ३ डा० २ उ० ।

स्वायणिक्रमण-स्वातिनर्धमन-न० । सज्जितान्नागृहे, कल्प०
ए लण ।

स्वायदेसायपवाङ्मण-स्वायतदेशाचारप्रपासन-न० । स्वातस्व
प्रसिद्धस्य तथाविधापरिशुद्धसंमततया दूरकाडमगतस्य देश-
शास्त्रस्य सकलस्य प्रयासनमनुवर्त्तनम् । देशाचाराऽनुवर्त्त-
नरूपे शुद्ध्यर्थे, तदाचाराऽतिशङ्कने तद्देशासिजनतया सह
विरोधात्संनयेनाऽकल्याणश्लाघः स्यादिति । पठनं चाथ लौकिक-
काः । “यद्यपि सकलां योगां, किञ्चां पश्यति मंदिनीम् । तथापि
लौकिकाचारं, मनसापि न लक्ष्येदिति ” थ० १ अथि० ।

स्वायमाण-स्वाद-त्रि० । भक्षयति, जी० ३ प्रति० ।

स्वार-कार-पुं० । कर्तृणं हारः । संवलने, स्था० २ डा० । करीयादि-
प्रभवे, दश० ४ अ० । सद्यो जस्मनि, ज्ञा० १ भू० १२ अ० ।
मृच्छटीवार्त्तिकदादौ, थ० २ अथि० । यवजिह्वादादौ, पि० ।
प्र० ४ । वज्जुआदिके, नि० चू० १ उ० । अजिकारस्य, सूत्र० १
भू० ४ अ० २ उ० । श्वर्ये, भू० ३ उ० । “ स्वारस्य लोचस्व
अणासपणं ” स्वारस्य पञ्चप्रकारस्यापि लवणस्याऽनशनेनाऽ-
परिमोगं मोक्षो नास्ति । सूत्र० १ भू० ४ अ० । अकादौ,
शस्त्रभेदे, वाच० ।

स्वार-पुं० । कामकागमाधिक्येन श्रुत्कृति, अथ अण उपसंखारी
परिमाणं, वाच० । लुजपरिसंपन्ने, च प्रज्ञा० १ पद ।

स्वारकरी-कारकरी-न० । वस्तुविशेषे, स्वारकरीरादिक-
मातये दत्त्वा पञ्चाचैलादिद्वये सन्धानं भवति न वेति ।
प्रश्ने-उत्तरम् स्वारकरीरादिकं दिनत्रयमातये दत्त्वा पञ्चाचै-
लादिद्वयापेक्षेन सन्धानं जायते इत्थं धीरममुपाश्रये बुध-
नास्ति यथाविधौप्यपि दृष्टानि न सन्ति प्रत्युत ह्यारक-
रीरादिकमध्यस्थितं धामनं दिनत्रयोपरि यदि न शुच्यति
तदा सन्धानं जायत इति । ११२ प्र० सेन० ३ उल्ला० ।

स्वारस्व

स्वारस्व-क्षारक्षत-त्रि० । ब्रवणशुक्राभिर्हने, शोच० ।
 स्वारगालय-क्षारगालन-म० । सर्जिकादेशीलनके गृहस्थोप-
 करणेषु, ब्रह्मणं च क्षारगालनं च । सूत्र० १ भु० ४ अ० ३ उ० ।
 स्वारताडसी-क्षारत्रपुषी-स्त्री० । क्षारशब्दः कटुकवाची तथागमे-
 ऽनेकधा प्रसिद्धस्ततः कटुकार्यां त्रपुष्याय, प्रका० १० पद ।
 स्वारतंत-क्षारतन्त्र-म० । करणं क्षारः क्लृप्तस्य तत्त्वयं तन्त्रं यत्
 तत्तथा । वाजिकरणतन्त्रं, तन्त्रि अल्पक्षीणविशुद्धकरेतसामाप्या-
 यनप्रसादापजननमिच्छं प्रहृष्यजननायं च कृतम् । सप्तम आधु-
 र्धेदः । रथा० ८ उ० ।
 स्वारतिष्ठ-क्षारतैल-म० । करणशुद्धनिवारके, निद्रामतासा-
 धने च सारपक्वतैले, वाच० । " लक्षक्षारसक्षारतिलकलक-
 लतस्रो " प्रश्न० ६ सं० ४२ ।
 स्वारपद्विच्यंग-क्षारप्रदिग्धाङ्ग-त्रि० । सारेण प्रदिग्धाङ्गेषु "प-
 ओइया क्षारपद्विच्यंगा " सूत्र० १ भु० ५ अ० ४ उ० ।
 स्वारमेह-क्षारमेघ-पुं० । सर्जोदिकारसमानरसज्ज्ञोपेतमेघे,
 म० ७ शो ६ उ० ।
 स्वारवचिप-क्षारपात्रित-त्रि० । क्षारपात्रकृता क्षारपात्रिता क्षा-
 रपात्रजोजित, क्षारपात्रव्यापारतां त्रिते, श्री० ।
 क्षारवर्तित-त्रि० । क्षारेण क्षारे वा तीक्ष्णकतनेमिर्मितमहाक्षारे
 वर्तितो वृत्ति कारितः क्षारात्तेज, श्री० । शूल्येण क्षित्वा ब्रवण-
 क्षारादिनिः सिध्यमाने दृढविशेषं प्राप्नुवति, दशा० ६ अ० ।
 स्वारवापी-क्षारवापी-स्त्री० । सारोद्व्यजृतवाप्याय, प्रश्न० १
 भा० ३० द्वार ।
 स्वारसाविद्या-स्त्री० । माक्षीविप्रेदे, अस्याः सम्यग् अवचो
 धो नास्ति स० १८ सप्त० ।
 स्वारसिंचय-क्षारसिञ्जन-म० । क्षारोदकसेचने, पारदारिकाः
 वास्यादिना तक्षयित्वा क्षारोदकसेचनानि प्राप्यन्ते । सूत्र० १
 भु० ४ अ० १ उ० ।
 स्वारायण-क्षारायण-पुं० । माण्डवगोशान्तगतक्षारपुरुषायस्ये-
 षु, रथा० ७ उ० ।
 स्वारिखरी-स्वारिखरी-स्त्री० । एकत्र समुदितेषु कोडशस्त्रोणे-
 षु ज्यो० १ पादु० । रत्ना० ।
 स्वारिय-क्षारित-त्रि० । कर-णिच-क । अग्निशस्त्रे, प्राप्तदोषे,
 आवृत्ते, " ब्रवणक्षरिष्टते शान्तकाधिकं " ज्य० ३ उ० ।
 स्वाकण्ठिय-क्षारकण्ठि-पुं० । म्लेच्छदेशमेदे, अनायं, तज्जे
 मनुष्यं च । ज० १२ शो २ उ० ।
 स्वारोदय-क्षारोदक-म० । रेषलक्षणपरिणामे जले, जी० १
 प्रति० । प्रका० अम्भोदक, अन्तःक्षारजले च । कृपादौ, जि० पि० ।
 स्वारोदा-क्षारोदा-स्त्री० । क्षीरोदापरनामिकायां सुषमाविजये
 महानद्याय, । रथा० २ उ० ३ उ० । ज० ।
 स्वाल-क्षाल-म० । नगरार्धमिहमे रथा० २ उ० ३ उ० ।
 स्वानणा-क्षानणा-स्त्री० । प्रकथने, विद्ये० ।

स्वाविष्यत-साधमान-त्रि० । अध्ययमाणे, "काकणिसंसाहं कावि-
 यंत" विपा० १० भु० २ अ० ।
 स्वास-कास-पुं० । आर्षत्वात्कस्य कः । प्रा० १ पाद । स्वासिकाया-
 म्, प्रश्न० १ आ० द्वार । द्वितीयो रोगतद्धे, " सोमस रोग-
 आहंका, पादभ्रया तं जहा-सासे १ खासे २ जरे ३ इत्यादि ।
 विपा० १ भु० १ अ० ।
 स्वासिय-कासित-म० । कासने, (सौसन) इति श्लोकप्रसिद्धे,
 ल० । आ० म० । आ० १० । " कासियं जीपयं " आ० भु० ५
 अ० । भनक्षरभुतमेदं, । ज० । विद्ये० । अनायंदेशमेदे, तत्र जाते
 मनुष्येऽपि । सूत्र० १ भु० ५ अ० १ उ० । प्रश्न० । प्रव० ।
 सिद्ध-क्षित-स्त्री० । चर्मोद्यासु रेषव प्राग्जारावसानासु अष्टसु
 भूमिषु, आ० ४ अ० । दश० ।
 सिद्धपद्मि-क्षितप्रतिष्ठित-त्रि० । मृग्यां प्रतिष्ठाप्युके नगरा-
 दौ, प्रा० म० द्वि० । " क्षितिप्रतिष्ठकण, पुर्यंभपुराभिधम् । कुशा-
 प्रपुरसंके च, कमाकाजगृहाह्वयम् ॥ १४ ॥ " इति राजगृहनगरेष्वेव
 पूर्वं क्षितिप्रतिष्ठितं नामाऽऽस्तात् । ती० १० कल्प । आ० १० ।
 सिखिण्या-किङ्किणिका-स्त्री० । सुद्रघण्टिकायाम्, श्री० ।
 सिखिणिसर किङ्किणिस्र-पुं० । सुद्रघण्टिकायाम्, रथा० ६ अ० ।
 सिखिणी-किङ्किणी-स्त्री० । सुद्रघण्टिकायाम्, रथा० १०
 उ० । ज० । रा० । श्री० । प्रश्न० ।
 सिखिणीजाल-किङ्किणीजाल-म० । सुद्रघण्टिकासमूहे, जी०
 ६ प्रति० । रा० ।
 खिसय-खिसन-म० । निन्दावचने । प्रश्न० ५ सप्त० द्वार ।
 प्रव० । स० । अत्यन्तनिन्दायाम्, श्री० । शोकसमकमेव आत्मा-
 युद्घाटने, न० । ज्ञा० १ भु० ३ अ० । रथा० । अ० १० । परस्या-
 भसः तद्वैरकर्तव्यं, न० । ज्ञा० १ भु० ८ अ० । धिक्कुमुपेत्यादि-
 धाक्यरूपे गंधेण, रा० ।
 आचार्यखिसन-
 वितियपदमण्यज्जे, अप्यज्जे वा वएज्ज खिसंतो ।
 उचलंभं वा य तथा, संतिने वा वदेज्जाहिं ॥ २२ ॥
 अण्यज्जे वा साह जणेज्ज । अण्यज्जे वा भदंतो जणेज्ज ।
 अण्यज्जे वा भणेज्ज । खिसणपरं भदंतं, सो आयरिओ बहुसु-
 ओ जातीओणो सोसपारिदण्ण अमिक्खं जातिमादीहिं खिसं-
 ति । सोसुत्तये उवजीविनं ण सक्कति । ताहे मस्स जातिसारेण
 एए खिसं उचलंभं वा करेज्ज । ओ आयरिओ आदीहोणं,
 भदं ण जाणमि ति ।
 अथा साहु जातिमादीपहिं खिसंति । तस्स अथावदेसेण
 इमा खिसा-
 जानिकुअस्स सरिसयं, करेहि ण हु कोदयो भवे सान्नी ।
 अासलसितं वराअं, वापति ण गदंजो काठं ॥ २३ ॥
 तुज्ज वि जं कुलं जाती वा तं अहेहि परिआयं, तो अण्णो
 येव जातिकुअं सरिसं करेहि । मा कोदवसमाणो होतं अण्णायं
 सासिसरिसं मय्णु । ण वा गहेहि होतं । जती अस्सहाजियं
 काठं सक्कति ॥ २३ ॥
 विरुचकवेष खिसमाणो इमं जणति-
 रुचस्सेम सरिसयं, करे हि ण हु कोदयो भवे सान्नी ।

अस्सझसिं वराओ, वाएति ए गएजो काउं ॥२४॥ कंज ।
वायगो, गणी, आयरओ वा जेण कओ तस्स इमा खिसा-
अइ वायगो ति भसति, एस किर गणी अयं व आयरिओ ।
सो वि मणं एरिसओ, जेण कओ एस आयरिओ ॥२५॥

इमो उवाअंजो खिसिंते सीतंते वा-

आतिकुलस्स सरिमयं, कराइ वा अपयंवेरिओ होहि ।
हांज हू परिवादो वि, गिहि पक्खे साहुपक्खे य ॥२६॥
परिवयणं परिवादां अयसो गुणकिलणं वा इत्यर्थः ।

अह वा इमो उवाअंजो-

जुत्तं पाप तुम वाय-एण गणिणा च परिमकातुं ।
आयरिएण व होउ, काऊणं किं व काहामो ॥ २७ ॥
(जुत्तमिति) युज्यते धाम्यं वा पापशब्दः पापपुरणे इमेति
निर्देशात्वाचको वा । आयरियस्स वा होअं किं एरिमं काऊण
जुज्जति अह तुमे चेव । मजायं रक्ख । तो अइहे किं कहामो ।
सीतंते वा इमो उवाअंजो-

अह वा ए मज्ज जुत्तं, जदंते एयरिमाणि बोत्तुं जो ।
गुरुजत्ति वादिमणणा, भणामि झज्जं पयडिऊणं ॥२८॥ कंज
किंचान्यद्-

वरतरं मरसि जणितो, नया वि अण्णेष पच्चुवाअण्णो ।
ल्लेषे मम वेणुपं, जणोज्ज अण्णो पमासेतो ॥ २९ ॥
अह पच्छं दोसा पच्छायणं करेत्तो भणामि । अथा पुण दोस-
किलणं करेत्तो बहुजममज्जे अणेज्ज तेण वरतरं मरसि भणितो
संतो जातेति कलञ्ज तो ।

इमं प्रकृति-

तुम्हे मम आयरिया, हितोपसि सि तेण सीसो हे ।
एवं विद्याणमाणा, ए हु जुज्जह कसितुं भंतो ॥ ३० ॥
जेण मे हितोपदेशं देहा तेण तुम्हे मम आयरिया हिओवड-
सणांति काउं । अइं पि सीससणं ते पडिबणो । किं व जो
जेण जंमि ठायंमि ठावितो एत्थं चरणे व । सो तं तओ जुत्तं-
ताम्मि वेव काउं ज्ञावणिरिओ एवं विद्याणमाणा तुज्जे किं कइह ।
एवंव सैसपमु वि, तस्सेव हितद्वयावदागां ।

रागं कुसुजओ सु य, इण विहु अविआओ सजो ॥ ३१ ॥
एतं पायसां भिसंतं सीदंते प्रथितं (सेसेसु वि) अणणज्जावि-
एसु । तस्सेव गुरुस्स हियइतावदे आगादं अइवा एयं आवाइं
वयणं च अइंते भणिवं सेसेसु वि उवज्जायाविएसु हियइ ताव-
द आगादं ॥ काइगाऽऽह-आणंतेहिं शुक् कइ आगादं
प्रमति । उचयते-कुसुमो अ वि को वि रागं जहा ण मुंचंति
तदा शुक्रवि एगंते जाव कुडोवदेसेण व विकीर्णितो ताव
अणायावसेवणं ण मुंचंति ।

किंचान्यद्-

वच्चुं वि आणिकाणं, एवं विसे उवाअंजेज्ज वा ।
खिसा तु णिणपासा, सपिवासा होउवाअंजो ॥ ३२ ॥
आयरिय उवज्जायादीया करमओ व सज्जावापोयमादि-
इहमं वा एते वच्चुं आणिकणं खिसा उवाअंजो वा पयुजिय-
वो । विहुदं विण्णैहवयणं खिसाउयं । अणेहवयणं उवाअंजो ।

खिसा खसु ओमंमो, खरमज्जे वा वि सीयमाणंमि ।
गणणिओवाअंजो, पुव्वं गुरु महिहिमाणीए ॥३३॥

ओमं, करमज्जे वा खिसा पंचजले । रातिणिओ, आयरिओ,
जेहो वा पुव्वं गुरु आसी सो व कम्मभारिय वायपासयादीयाना
तो उ णिकखंतं वायायायादि महिदुयं पि ओ मणीए तसु ववा-
अंमो पयुजति । नि०पू० १० उ० । आब० । अशातनायाव, आब० ।
४ अ० । ('आगाह' शब्दे हि० भागे १० पृष्ठे उत्तरांशुचमुक्त-
व अत्र तु अपवादत्वम्)

खिसणा-खिसना-ली० । होकसमकं कुत्सने, ली० ।

खिसा-खिसा-ली० । होकसमकं निदायाव, आब० २ अ० ।
करवटनायाव, अ० १ उ० । शासननिन्दायाव, पञ्चा० १७ विब० ।
'खिसिज्ज' खिस्यते निन्द्यते । वृ० १ उ० ।

खिसिज्जमाण-खिस्यमान-वि० । परोक्षकुत्सनेन निन्द्यमाने,
ज्ञा० १ पु० १६ अ० । आब० ।

खिसिय-खिसित-वि० । जन्मकर्मोपुद्गादनतो निन्दिते, स्या० ६
उ० । प्रव० ।

खिसियवयण-खिसितवचन-ग० । जन्मकर्मोपुद्गादनतो निन्दा-
वचने, स्या० ६ टा० ।

तच्छ न वाच्यद्-

अतिथिणे अचवले, अप्रभासी मियासणे ।

हविज्ज उअरे दंते, योवं झच्छुं न खिसए ॥ ३६ ॥

अतिथिणो जनेव अतिथिणो नामाभावेऽपि तेष्वर्थं किञ्च-
नमाप्नोति । तथा अचवलाजनेव सदैव स्थिर इत्यर्थः । तथा अप्र-
भासी कारणे परिमितवक्ता । तथा मितशून्यो भिन्नलोका अवे-
दित्येवंचूतो भवेव । तथा उदरे दातो येन वा तेन वा क्षु-
शीलः । तथा स्तोत्रं लब्ध्वा न खिसयेव । देयं दातारं वा न
होस्येव इति सूत्रार्थः ॥ ३९ ॥ दशा० ८ अ० ।

अथ खिसितवचनमाह-

गहियं च जहायोसं, तहियं परिपिडियाण संलावो ।

अमुएणं मुत्तयेो, सो वि य उवज्जीवितुं दुक्खो ॥

एकेन साधुना यथाधोयं यथा गुरुभिरजिज्ञाषा जगिताः तथा भुतं
शुद्दीनं भवेव शुद्दीतो सूत्रार्थः । प्रतीच्छकादीन् वाचयति । यदा
व प्रतीच्छक उपतिष्ठते तदा तस्य जातिकुलादीनि पृच्छा पश्चा-
त्तैरेव खिसां करोति । इतश्चात्र साधूनां परिपिडितानां स्वा-
ध्यायमयस्कृत्या उच्छिन्नानां संलापो वसंते । कुत्र सूत्रार्थो प-
रिशुद्धौ प्राप्येते । तत्रैकस्त्वं यथा बोधभूतप्राहकं साधु व्यपदि-
शति । तथाऽमुकेन सूत्रार्थो शुद्धौ शुद्दीतो परं स उपजीवितुं
(दुष्करो) दुष्करः ।

कथम् ? इति । आह-

जह को वि अमपरुक्खो, विसकंठगवञ्जिनेदितो संतो ।

ए वज्जह अञ्जितुं, एवं सो खिसमाओ उ ॥

यथा कोऽप्यमृतवृक्षो विषकयटकवञ्जिभिर्विहितः सन् आसी-
तुमाभिवितुं न शक्यते । एवमसाधुपि साधुः प्रतीच्छकात् खि-
सत् न अभिवितुं शक्यः ।

तथाहि—

ते वित्तसिणा परम्भा, जातकुलदेसकर्मपुच्छादि ।
आसाऽऽगता शिरासा, वचति विरागसंयुक्ता ॥

यस्तस्योपसंयुक्तं यतिनं पुनरेव पुच्छति—का तव जातिः ? किं नामिका माता ? को वा पिता ? कस्मिन् वा देशे संजातः ? किञ्च कृष्यादिकं कर्म पूर्वं कृतवान् ? एवं पुच्छा पश्चात् तावत् पत्रतो हीमाथिकासारायुक्ताखण्डैः कुतोऽपि कारणात् कुपितस्तेरैव जात्यादिभिः वित्तसिने । ततस्ते प्रतीच्छन्ता जातिकुलदेशकर्मपुच्छाभिः पूर्वं वृथाः ततः वित्तसिना प्रारम्भायाजिताः सन्तः स्वप्राचीं प्रदीप्याम इत्याशया आगता निराशाः क्षीणमनोरथा विरागसंयुक्ताः “ विच्छिन्न कसेरुमई, अष्टपुष्पासि कसेरुमई ? । पीतं ते पाणिपयं, वरिन्तु हता मनदसंयं ” इति भणित्वा स्वगच्छन्तं ब्रजन्ति ।

मुत्तत्याणं गदयं, अहं काहं ततो परीनियतो ॥

जातिकुलदेसकर्म, पुच्छति स्वहान्यध्वानं ॥

एवं तदीयवृत्तान्तमाकर्ष्ये कोऽपि साधुभ्रंशति—अहं नस्य सकाशे गत्वा स्वार्थयोषधं करिष्ये, ते वाचायै वित्तनादोषां निवर्त्तयिष्यामि । एवमुक्त्वा येषामावाचार्याणं स शिष्यस्तेनापान्तिके गत्वा पुच्छति—योऽसौ युष्माकं शिष्यः स कुत्र युष्माभिः प्राप्तः ? आचार्याः प्राहुः—वेदसनामकस्य नगरस्यासन्ने गावर्प्रामे । ततोऽसौ साधुस्ततः प्रतिनिवृत्त्या गावर्प्रामं गत्वा पुच्छति—अमुकनामा युष्मदीये ग्रामे पूर्वं किम् आसीत् ? प्रामेयकेरुक्म् । आसीत् । ततः का तस्य माता ? को वा पिता ? किं वा कर्म ? वैदिकं (ब्रह्माङ्गध्वानं) नि । नापितस्य धनिका नाम दासी सा खलवाटकौशिकेन सममुपितवती । तस्याः संसन्धी पुत्रोऽसौ एवं भूत्वा तस्य साधोः सकाशां गावा भणति—अहं ततोपसंयुक्तं प्रतिपद्ये । ततस्तेन प्रतीच्छन् वृष्टः । कुत्र त्वं जातः, का या ते मातृत्यादि । एवं पृष्टोऽसौ न किमपि ब्रवीति । तत इतर वित्तचित्तयति—जानाम्येषोऽपि हीनजातीयः ।

ततो निर्बन्धे कृते स साधुः प्राह—

ठाणमि पुच्छियमि, इण्णुदाणि कहेमि ओहिता मुण्णध ।
सोहस्सणे कस्स न, इमाहं तिकवाहं दुक्खदाहं ॥

स्थाने भवतिः पृष्ठे सति (इण्णुदाणि नि) तत इदानीं कथयामि आवाहनाः शृणुत यूयं कस्यान्यस्येमानि ईदृशानि साधूनां दुःखानि कथयिष्यामि ।

वदिसिगाचरगामि, खन्वागपुत्तकोसिओ येरो ।

नाविपसिखियदामी, तेसिमि सुतो कुलह गुज्जं ॥

वैदिसनगरासन्ने गावर्प्रामे धृष्टः कोशिकः काश्चित् खन्वादस्थयित्, तस्य नापितदासी यथिका नाम प्रायः, तयोः सुतोऽस्यैवम् एतत् शुभं कुतः मा कस्यापि प्रकाशयन्तत्यर्थः ।

जेठो मइ जाया म—ज्जत्ये किं मममि पव्वइतो ।

तमहं लक्खुसुतीओ, आणुपव्वइतो ऽणुरागेणं ॥

मम ज्येष्ठो भ्राता गर्भे किञ्च मयि प्रव्रजत इति मया सुतम् । ततोऽहमेवं लब्धश्रुतिको भ्रातुरनुरागेण तमनु तस्य पश्चात्प्रव्रजितः ।

एवं भूत्वा स वित्तनकारी साधुः किं कृतवान् ? इति । प्राह—
आगारवित्तवयं, तं नावं सेसच्चिधमंविदियं ।

खिण्णो वा पच्छित्तो, आहं देण दाणुमुपापस्स ॥

न मदीयस्य भ्रातुरेवेषि आकारी भवतीत्याकारवित्तवयं तं हात्वा शेषेण जात्यादिभिः संधिदं हात्वा वित्तयति ब्रह्मो अमुना निवृत्तं पापेन व्रतितोऽहं यदवप्रमत्तपदेशेन मम जात्यादिकं प्रकटितम्, तत आचरणं मिथ्यापुच्छन्तवानुपूर्वम्, ततो दोषादुपभोगं, ततस्तेषां स्वार्थरूपस्याभयस्य भद्रान्तिगतं वित्तचित्तवचनम् वृ० १ व० । (अत्र शोधित्यनुगुरुकादिका निष्पमास्त्या इत्यादि ‘ अवयव ’ शब्दे प्र० भागे ७६६ पृष्ठे ज्ञापितम्)

वित्तजिणिया—खेदनिजा—खी० । “ खिदां ज्ञः ” ८ । ४ । २७४॥ इति खिदरन्त्यस्य द्विकलो ज्ञः । प्रा० ४ पादः । खेदकियाया—म, प्रा० १ श्रु० १६ अ० ।

वित्त—वित्त—त्रि० । दैन्ययुक्ते, निर्विघ्नं, प्रा० १ श्रु० ८ अ० । अलसे, खेदयुक्ते च । वाच० । स्रवणाद्यौ कञ्ठपादित्तलचरे, जी० ३ प्रति० ।

वित्तपट्टिपट्टि—वित्तप्रतिष्ठित—त्रि० । ‘ वित्तपट्टिपट्टि ’ शब्दाद्यैः ।

वित्त—वित्त—त्रि० । न्यस्तं, कर्म० ३ कर्म० । रागजयपमार्जनं एव—सादी, स्था० ५ टा० २ उ० । प्रेरितं, विकीर्णं, अवज्ञानं, वाच० । क्षेत्र—न० । कृषिकर्मोदिविषयज्ञायाश्च, अनु० । धाम्यवपनभूमौ, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । (‘ वित्त ’ शब्दे सर्वेऽर्थाः हयाः)

वित्तचित्त—वित्तचित्त—त्रि० । कितं नष्टं रागजयपमार्जनोक्तं यस्य सः । स्था० ५ टा० २ उ० । वित्तस्रमिणं, घ० ३ अ० । यस्य पुत्रसोकादना (स्था० ५ टा० १ उ०) कविणाद्यपहारेण वा वित्तस्रमं जातः । श्रौत्य० ।

वित्तचित्तस्य वैद्यावृत्तः—

सूत्रम्—वित्तचित्ते भिक्खु गिहायपमाणं नो कप्पइ तस्स गणाऽवचेइयस्स निज्जुहत्तप आगिहाए तस्स करणिज्जं वेयावदिप्यं जाव रोगायकाओ विप्पमुक्के तओ पच्छा तस्स अट्ठासहसुरस्सए नामं ववहारे पट्टवेसिया ॥ १० ॥
व्य० अ० १ उ० ।

आचार्यस्य सूत्रस्य कः संबन्धः ? उच्यते—

घोरमि तवे दिसे, भएण सहसा भवेज्ज खितो उ ।

गेत्तञ्च वा पणयं, अगिहाए करणं व मंक्खो ॥

घोरे शब्दे परिहारादिरूपे तपसि वृत्तं ज्ञेयम् सहसा ज्ञेयत्वं वित्तचित्तः अपहृतवित्तं इत्यर्थः । मय वा गन्तव्यं प्रवृत्तं वित्तचित्तोऽपि न ग्लानकल्पः तस्याऽपि (प्राग्लभ्या) अग्लान्या यथोक्तस्वरूपता कर्तव्यामिति ।

संप्रति वित्तचित्तप्रकरणार्थमाह—

लोइय होउत्तरिओ, दुविहो खित्तो समासतो होइ ।

कह पुण हवज्ज खित्तो, इमाहं सुण कारणेहि तु ॥

समासतः संक्षेपेन द्विविधो वित्तकारः क्लृप्तो भवति । तद्यथा—लौकिकः, लोकौघादिकः । तत्र लोकं ज्ञायो लौकिकः । अ-

ध्यात्मास्त्रिधा इहण । एवं लोकोत्तरे ज्ञेयो लोकोत्तरिकः । अथ कथं केन प्रकारेण पुनः कितः खित्तिचित्रो भवेत् ?। सुरिराह-
मृगु पविर्बह्मभागेःकारैर्नवति ।

तन्मयेव कारणाभ्याह-

रागेण वा जएण व, अह वा अभ्यमाणितो नरिंदेण ।

एएहिं खित्तिचित्रो, वणिवाइएरूवणा लोए ॥

रागेण, यद्वा वा भयेन । अथ वा नरेन्द्रेण प्रजापतिना । उपलब्ध-
णमेतत्-सामान्येन वा प्रभुणा अभ्यमाणितोऽपमानं आहितः ।
एतैः श्रुतु कारणैः कित्तिचित्रो भवति । ते च लोके उदाहरण-
त्वेन प्रकृतिता वर्णिताः । अत्र रागे कित्तिचित्रो यथा-वणि-
ग्नायो । तथाहि-काचिद्विज्ञानार्थो । प्रचारं मृतं भुत्वा कित्ति-
चित्रा जाता ।

अयेनापमानेन च कित्तिचित्रत्वे उदाहरणाभ्याह-

जयतो सेमिन्नवकुम्भो, सहमोत्परीतो व संयुयादिमु ।

पणइरणेण व पणुणा, विमाणितो लोइया खित्ते ॥

जयतो भयेन कित्तिचित्रः । यथा-गजसुकुमालमारको जनार्दन-
भयेन । सेमिन्ननामा बहुको ब्राह्मणः । अथ वा संयुयादिषु सं-
युगं संश्रमस्तत्र, आदिशब्दापरब्रह्माणोऽसमापतनादिपरिग्र-
हः नैः गाथायां सप्तमी तुनीयायै । सहसा अतर्कितः समन्ततः
परिशुद्धो भयेन कित्तिचित्रो भवति । स च प्रतीत एव । भये-
नोदाहरणमुक्तम् । संप्रत्यपमानत आह-प्रभुणा वा नरेन्द्रेण
अपमानेन समस्तद्रव्यापहरणतो विमाणितोऽपमानितः कित्तो
भवति । पञ्चाङ्गिकाभिर्लौकिकान्युदाहरणाभिर् कित्ते कित्तिचि-
त्रविषयाणि ।

संप्रति लोकोत्तरिकान्यनितित्तुराह-

रागमि रायखुड्डो, जङ्गादितिरिक्खचरियवायमि ।

रागेण जहा खित्तो, तपई वुच्चं समासो ॥

रागे सममी तुनीयायै, रागेण कित्तिचित्रो यथा राजकुलकः-
शाकपाथिविदिदेशनादिह मध्यमवह्मोपी समासः । उभयेन
यथा जङ्गादीन् हस्तिप्रभृतीन् तिरिक्खो दृष्ट्वा । अपमानेन यथा-
चरकण सह वादे पराजितः । तत्र रागेण वः राजकुलकः
कित्तिचित्रोऽत्रयसमई तथा समासन वये ।

यथाप्रतिज्ञातं करोति-

जियसनुनरवइस्सा, पव्वज्जा तिक्खणा विदेसमि ।

काळण पोयणम्मो, तच्चादं निव्वुतो जयवं ॥

एको य तस ज्ञाया, रजसिंरि पयडिठण पव्वइतो ।

भाठमअण्णरागेणं, खित्तो जानो इमो उ विड्ढी ॥

जितशुभ्रमेव नरपतिस्तस्य प्रभुत्वाऽपभवत्, धर्मे तथावि-
धानां स्थविराणामग्निके भुत्वा प्रभुत्वां स प्रतिपन्नवानित्य-
र्थः । प्रपञ्चानन्तरं च तस्य शिक्षा ब्रह्मशिक्षा, आसेवना
शिक्षा च प्रवृत्ता । कालान्तरे च पातनपुरे विदेहराजे पर-
तीर्थमिः सह बाध उपदिशतः । ततस्त्रैः सह योमनो बाह-
रनाम् जिज्ञासुः महतीं जिनशस्त्रेन प्रभावनां कृत्वा स जगदात्
निवृत्तो मुक्तिपद्मीप्रथकः । (एको य इत्यादि) एकस्मिन्
तस्य जिनशब्दोः राज्ञः प्रभुजितस्यानुरागेण राज्यधि-
प्राधय परित्यज्य जितशुभ्रमवस्थापितपस्यन्तरं कियता का-
१८६

लेन प्रभुजितः प्रभुत्वां प्रतिपन्नः । स च तं ज्येष्ठज्ञानं विदे-
ह पातनपुरे काशगतं भुत्वा श्चाभनुरागेणापहतचित्तो जातः ।
तत्र चायं बह्व्यमाणस्तत्रगुणीकरणया विधिः ।

तमेवाह-

तेद्वोक्केदेवपडिया, तित्थयरा नीरया मया सिद्धि ।

येरा वि गया केई, चरखगुणपट्टाणा धोरा ।

तस्य श्चात्मादेमरणं भुत्वा कित्तिचित्रोऽतस्योऽपमानासनायमि-
यं देशना कर्त्तव्या । यथा-मरखपर्ययसामो जीवभोकोः । तथा-
हि-यं तीर्थंकरा प्रगवन्नर्त्तलोऽपदेवैस्सिद्धवन्ननिवासिमिमे-
वनपत्यादिभिर्देविमहितोऽस्ति मीरजसा विरतसमस्तकर्म,
परिमाणवः सन्तो गताः सिद्धिः । तथा-स्थविरा अपि काचिन्म
दीयांसो मौक्तिकस्याभिप्रभृतयश्चरणप्रभावका धीरा महासत्याः
देवदान्धैर्यशोभाः सिद्धिं गताः । तथादे प्रगवतामपि तीर्थ
कृतां महतामपि महर्षीणामादृशी गतिस्तत्र का कथा शेषजन्तूनां
तस्मादेतादृशीं संसारविधां तत्रमुच्यन्ते न शोकः कर्त्तव्य इति ।

आनयव-

न हु द्वाइ सोइयव्वो, जो काहगतो ददो चरिषमि ।

सो द्वाइ सोइयव्वो, जो संमणमुण्वलो विहरे ॥

न 'हु' निश्चितं स शोचयितव्यो भवति, यस्मात्प्रिये ददः सन्
काहगतः । स लज्जु भवति शोचयितव्यो यः संयमे दुर्बलः
सन् विहृतवान् ।

स कस्माच्छोचयितव्यः ? इत्यत आह-

जो नह व तह व झप्पं, झुंजि अहारउवडिमार्थं ।

समणगुणमुक्कोगी, संसारवड्ढो जणिओ ॥

यो नाम यथा वा तथा वा शेषदुष्टं, सरोक्षतया इत्यर्थः इह-
माहारोपचारिकं मुञ्जे उपभोगविषयीकरोति । अन्ननामां शु-
णाः शूलोत्तरगुणकाः अन्नगुणान्मास्तेभुक्ताः परित्यक्तास्तदहि-
ता ये योगा मनोवाङ्मायव्यापारास्ते अन्नगुणमुक्कयोगास्ते
यस्य सन्ति स अन्नगुणमुक्कयोगी संसारप्रबन्धको अभिगच्छती-
र्थकरमायधरः । ततो यः संयमदुर्बलो विहृतवान् स शोच्य
एव । भवदीयस्तु ज्ञाना र्थं काहगतो ददश्चास्ति ततः स
परलोकेऽपि सुगतिर्भाविता । न करणीयः शोकः ।

संप्रति 'जङ्गादितिरिक्ख' इत्येतस्य व्याख्यानार्थमाह-

जङ्गाई तेरिञ्चे, सत्थं अगणी य मेहविज्जु य ।

ओमे पकिभीसणया, चरमं पुणं पक्खेह ॥

जङ्गो हस्ती आदिशब्दात् सिंहादिपरिग्रहः तात् । तिर-
ओ दृष्ट्वा । किमुक्तं भवति-गजं वा महेन्द्र्यं, सिंहं वा
गजंन्द, व्याघ्रं वा, तीक्ष्णचरनव्याधिकारसमुक्तं दृष्ट्वा कोऽपि
मयतः कित्तिचित्रो भवति । कोऽपि पुनः शस्त्राणां ब्रह्मादीनां
पुष्पाणि दृष्ट्वा । इयमप्रजापता-केनापि परिहासनेषोर्णं कर्त्तुं
या कुन्तं वा सुरिकाविर्चं वा दृष्ट्वा कोऽपि इा मारयति सामेव
इति सहसा जिज्ञासुश्च उपजायत । तथा अग्नौ प्रदीपनके
लम्बे कोऽपि जयतः कित्तो भवति । कोऽपि स्नानेन मेघमाजि-
त्माकार्यं । कोऽपि विद्युत् दृष्ट्वा । एवं कित्तिचित्रतां यातस्य
(ओमे पकिभीसणया इति) प्रभवो ह्युत्तरस्तेन प्रतिनी-
यणं ह्यस्यादेः कर्त्तव्यं येन कित्तिचित्रताऽपगच्छति । यदि
पुनश्चरकैरे वादे पराजितः इति कित्तिचित्रः भवेत् ततश्चरकं

पूर्वं प्रकृत्य तदनन्तरं तेन स्वमुखाच्छादितेन बचसा तस्य कि-
सिक्तता-प्राप्तयितव्या ।

संप्रत्ययमानतः किसिक्ततां प्राप्नुयति-
अबहीरितो व गणिना, अहवण समयेण कम्हिः पमाय । य ।

वापंमि वि चरमाई, पराश्रोतो तत्त्वमा जयणा ॥

गणिना क्वाचायैष सोऽवधोऽरितः स्वाद्ध अथ वा (गमिति) वा-
क्यालङ्कारे स्वगणनेन स्वगणनेन गणावच्छादिना कस्मिंश्चित्प्र-
मादं बधमानः सन् गार्ह शिक्तितो प्रवेद्य । ततोऽपमानेन किसि-
चित्तो जायते । यदि वा चरकादिना परतीर्थिकेन वादे परा-
जित इत्यपमानतः किसिक्तः स्याद । तत्र तस्मिन् किसिचित्ते
इयं वक्ष्यमाणा यतना ।

तत्र प्रथमतो जयेन किसिचित्ते यतनामाह-

कस्मिन् एत सीहो, गह्रितो अह धाकितो य सो हत्वी ।

सुहृगतयेण उ तुम, ते वि य गमिया पुरा पाला ॥

ग्रह परैकदेशे पदसमुदायांपचारान् पाला इत्युक्ते हस्तिपाशाः,
सिंहपाशा प्रवृत्त्याः । तेऽपि पुरा पूर्वं गमिताः प्रतिबोधिताः
कर्तव्याः, यथाऽस्माकं कुल्लोको युष्मदीयं सिंहं हस्तिनं वा दृष्ट्वा
ज्ञोममुपागतः, ततः स यथा ज्ञानं मुञ्चति तथा कर्तव्यम् । एवं
तेषु प्रतिबोधितेषु, स किसिचित्सीतृस्तेनोपगमिते के नीयते, नी-
त्या वा तेषां मध्ये यः कुल्लकादपि ह्युत्तरः तेन सिंहः कर्णं
धार्यते, हस्ती वा तेन धाट्यते । ततः स किसिचितः प्रोच्यते-
स्वसोऽपि यः कुल्लकतरोऽसिधयेन ह्युत्तरः तेन एव सिंहः कर्णं
पृहीतः । अथ वा स हस्ती जनेन धाटितः त्वं तु विजिह्व, किं
त्वन्तस्मादपि जीर्यजातः ? ततो धार्यमवस्थप्यतामिति ।

सत्यदमिं धंवेउं, पणोहणं तस्स एम सो हत्वी ।

थेरो चम्मविकट्टण, अज्ञायचकं व दोमुं च ॥

यदि शङ्खं, यदि वाऽस्मि दृष्ट्वा किंताऽभवत्, ततः शङ्खमग्निं च
विद्यया स्मरित्वा तस्य पादाभ्यां प्रयोद्धवं कर्तव्यं, अग्नितथ्यं
च तं प्रति-एषोऽङ्गाभिराग्निः शङ्खं च पादाभ्यां प्रयोत्तते, त्वं
पुनरेताभ्यां विमेषीति । यदि वा पानीयेनाऽऽर्द्धीकृत्य इस्तादि-
भिः सोऽग्निः स्फुरयते, अथयते-एतस्मादपि तव किं जयम् ? ।
तथा यतो हस्तिनः तस्य अयमजुत् स हस्ती स्वयं पराकुलो
गच्छन् इदमेतं, यथा-यतस्त्वं विजेषि स हस्ती नश्यति नश्यन्
वर्तते, ततः कथं त्वमेवं भीरोरपि भीरुजातः । तथा यो गजितं
भुत्वा अयमग्रहीत्, तं प्राप्यकृतेन-यथाविरो नमसि शुष्कं चर्म
विकर्षति आकर्षति, एवं चोक्त्वा शुष्कचर्मण आकर्षणशब्दः
आच्यते, ततो प्रयं ऊरयति । तथा यद्यन्तेः स्तम्भनं न ज्ञायते,
तदा हयोः ज्ञानो व विधुति च जयं प्रतिपन्नः सन् अज्ञातचकं
पुनरकस्मात्तस्य दृश्यते, यावदुभयोरेपि अयं जीर्णं भवति ।

संप्रति वादे पराजयापमानतः किसिचित्सीतृस्य

यतनामाह-

एण जितोऽपि अहं, पुण सहसा न लक्सिय जणेण ।

थिक्ककट्थलज्जा, लिप्ता पठ्ठो सोतो सुहो ॥

इह येन चरकण वादे पराजिनः स च ज्ञाप्यते यथोक्तं प्राक् ।
ततः स आगत्य वेदति-यतेनाहं वादे पराजितोऽस्मि । तत्पुनः
स्वयं जनेन सहसा न लक्षितम् । ततो मे लोकोक्ता अयमवादाऽ-
भवत् । एवमुक्ते स चरको विषकृन् विष्कारेण स्वजातेषु हज्जां
प्राप्तते हज्जां च प्राद्वितः सन् सोऽपसार्यते । ततः स क्षिप्तो

अथयते-किमपि स्वप्रपन्थानं पृहीतवान् वादे हि ननु स त्वया
पराजितः । तथा च त्वत्समक्षमेव चिकारं प्राद्वित इति, एवं
यतनायां क्रियमाणायाम् यदि स क्षुल्लकः प्रगुणीभवति ततः
सुन्दरम् ।

तद् वि य अनियट्टमाणे, संरक्कमवरक्कसेण य चउ गुरुगा ।

आणाण्णो य दोसा, जं सेवति जं य पाविहिति ॥

तथाऽपि च एवं यतनायां क्रियमाणायामपि निष्ठति अवि-
क्षमाणि सिक्तचित्तस्य, संरक्काणं वक्ष्यमाणयतना कर्तव्या अरक्का-
णं प्रायश्चित्तं चत्वारो गुरुका गुरुमासाः । तथा आह्रादय आ-
ह्राद-नवस्था-मिथ्यास्थ-विराधना दोषाः । तथा अस्वरह्य-
माणां यत्संवेन चरुजीविकाविचारविधानादिकं वचनं प्राप्नोऽव-
नर्थं तस्मिन्मसं च प्रायश्चित्तम् ।

अथ किं संवेतं, किं वा प्राप्स्यति, इति । तत्किंपराधमाह-

उक्कायाण विराहण, जामखणेणा निवायणं वेव ।

अवसे विसमे य पफिण, नम्हा रक्कसंति जयणाए ॥

यथां कायानां पृथिवीकार्याकादीनां विराधना क्रियते । ध्यापनं
प्रदीपनकं तद्वा कुर्यात् । यदि वा सैन्यम् । अथ वा निपातनामनः
परस्य वा विधीयते, अवदे कृपे, अथ वाऽन्यत्र विषये पतितो
भवेत्, तदेवमसंरक्षणं इमे दोषास्तस्मात् रक्षन्ति यतनाया व-
क्ष्यमाणया ।

साम्प्रतमेनामेव मार्थां व्याचिख्यासुराह-

सस्सगिहादीणि ऋहे,तेणे अह सो सयं वाही ।

रज्जा मारणपिट्ठण-मुत्तये तदोस जं च सेसाणं ॥

सस्यं धाम्यं तद् दृष्ट्वानि तद्गृहं, तद्गृहं सस्यगृहं तदादीनि
आदिशब्दात् शेषगृहाणानिप्राद्वितः इह त्वं स किसिक्ततया
आग्निप्रदानेन भस्मसात्कुर्यात् एतेन ध्यापनमिति व्याख्यातम् ।
यदि वा स्तेनयत् । अथ वा स स्वयं किमपि जिघेत एतेन स्मैस्ये
व्याख्यातम् । मारणं पिष्टुममुज्यस्मिन्त्यात् किमुक्तं प्रवर्ति-स सिक्त
चित्तत्वेन परवश इव स्वयमात्मानं मारयेत् पिष्टयेत् यद्वा-
परं मारयेत् पिष्टयित्वा स परमारणेण पिष्टयेत् वा इति (त-
होसा जं च सेसाणमिति) तस्य किसिक्तस्य दोषात् यच्च
शेषाणां साधूनां मारणं पिष्टनं वा तथा हि स किसिचितः प-
रान् यदा व्यापादयति तदा परे स्वकर्मजानानां शेषसा-
धूनामपि घातप्रकारादिकं कुर्यात्किसिन्मसं मारणेन कृष्टव्यं शेषाणि
तु स्थानानि सुखमानीति व्याख्यायति यत्तुक्तम्-तस्मात्कृति
यतनयेति ।

तत्र यतनामाह-

महिहीए उड्ढानेवसणा, आहारविमिचणा वि उत्समो ।

रक्कलंताण य फिक्किण, अगनेसणे होति चउ गुरुगा ॥

महिक्रिको नाम ग्रामस्य नगरस्य वा रक्षाकारो नस्य कथनी-
यम्, यथा- उड्ढानिवसणा इति) यत्तुवपैरुपया संयमनीयो यथा
स्वयमुत्थानं निवेशनं च कर्तुमीदो भवति तथा । यदि वातिहा-
दिना धातुकोभोऽस्यायुदिति ज्ञायते तदाऽप्यथाहारपरिहा-
रेण स्निग्धमचुरादिकष आहारः प्रदातव्यः (विमिचणुं स्ति)
उच्चारान्वेष्टनस्य परिष्ठापनं कर्तव्यम् । यदि पुनर्वैवताकृत एव
वपद्वय इति ज्ञायते तदा प्राक्तनकणा क्रिया यत्नेन कर्तव्या । तथा
(वि उत्समो इति) किमयं वातादिना क्षोभः, उत इक्ष्वाकृत-

उपपन्न इति परिज्ञाया देवताराधनार्थं कार्यात्मकः करणीयः । ततस्तथा आकांक्षितया कथितं सति तदनुकुरो यत्नो यथोक्त-
स्वरूपः करणीयः एवं रक्तताम्रपि यदि स कथञ्चित् स्फुटितः
क्यात् न ततस्तस्य गवेषणं कर्तव्यम् । अन्यथाऽप्येवमेव प्रायश्चित्तं
कवचारी मुक्तः । एष द्वारगाथासंज्ञार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरणं प्रथमतः महर्षिकद्वारं विष्णोर्नि-
अमृतं एष पितामहो, रत्नसंततं यं पि किमिदं कथा ।

सो परिरक्षेयम्नो, महर्षिश्च चेव कहुणा ठ ॥

रक्षा अस्यास्तौति रक्ततां, रक्षायां नियुक्तो राक्षसो वा प्रा-
मस्य नगरस्य वा रक्तको कारणिके महर्षिके कथना कर्तव्या
तस्मै कथयितव्यमिति ज्ञातः । यथा अत्र तस्मिन्नुपाश्रये अ-
स्माकं रक्तताम्रपि एव पिशाचो ग्रथितः कदाचित्स्फुटति अप-
गच्छति । स 'हु' निश्चितं परिज्ञातव्यः प्रतिपद्यतस्तत्तत्वाद् ।
इति । व्याख्यातं महर्षिकद्वारम् ।

अधुना 'उडनिवेतनाय' इति व्याख्यानयति—

मिउयैधैं ॥ तद्वा यो, जमेंति जड सो सयमि ठडै ।

अपवरग मत्वरहिते, बाहि कुदंने अमुधं च ॥

मृदुबधैल्लथा (गुमिति) तं कित्तचित्तं यमयन्ति वज्जन्ति । यथा
स स्वयमुपनिष्ठति, तुमभ्रस्यानुक्तसमुच्चयार्थानि विज्ञाते च,
तथा स तस्मिन्परपरके स्वाप्यते । यत्र न किमपि शक्तं भवति ।
अन्यथा स कित्तचित्ततया युक्तमुक्तं वाऽज्ञानान् शक्तं ह्रुद्वा
तेनात्मानं व्यापादयेत्, तस्य वाऽपवरकस्य द्वारं बहिः कु-
एव च विनाहृतादिना बाधते येन न निर्गम्याऽपगच्छति । तथा
अशून्यं यथा भवति एवंप्रकारेण प्रतिज्ञायितम् । अन्यथा
शून्यमात्मानमुपग्रह्य बहुतरं कित्तो वक्तव्यमिति ॥

उत्तरयस्स य असती, पुव्वलया सती य खंमए अगमो ।

तत्सोवरिं च चक्कं, न प्किदइ जड ठप्पिदंनो ति ॥

अपवरकस्य असति अनाद्ये, पूर्वस्मिन्नित्युपे निजं स प्रक्षि-
प्यते, तस्याप्यज्ञाये अवष्टां नवः अन्यते, स्मिन्त्वा तत्र स क्षि-
प्यते, प्रक्षिप्य च तस्यावष्टकस्योपरि चक्कं रथाङ्कं स्नानाय
दीयते, यथा स ठप्पिदन्नपि उल्लुपमानोर्ध्वं न स्फुटति न
बहिर्गच्छति ।

साम्प्रतम् 'आहारविगिच्छन्त्यादि' व्याख्यानयति—

निक्कमहुरं ज जचं, करीसमेजा उ नो महा बाळ ।

दध्विय धातुक्खोचे, नाठं उल्लसग तो किरिया ॥

यदि वातादिना धातुकोमोऽस्य संज्ञान इति ज्ञायते, तदा
अकमप्यपरिहारेण जिग्मं मयुरं च तस्मै दातव्यम्, शय्या च
करीचमयी कर्तव्या, सा हि सांख्या भवति, उन्मे च वातस्ते-
भ्यापहारः । तथा किमयं दैविको दैवेन भूतादिना कृत उपकरणः
धातुकोऽस्य इति ज्ञाते देवताऽऽराधनाय उत्सर्गः कियते । तस्मिन्
अ क्रियमाणे यदा कश्चिन्नया देवतया कथितं तदनुसारेण
ततः क्रिया कर्तव्या यदि दैविक इति ।

संप्रति 'रक्षसंताणं पि प्किदिय' इत्यादि व्याख्यानयति—

अगमे पत्ताय मगण, अगमणा वा वि जेण सारवंलो ।

गुरुगा य जं च जुत्तो, तेसिं च निवेइयम्मी ॥

'अगमे' इति सप्तमी पञ्चम्यर्थः, ततोऽयमर्थः—अवष्टात् कृ-
पात् उपलक्षणमेतत्, अपवरकादः, यदि पलायते, कथमपि

ततस्तस्य मार्गेणमन्त्रेण कर्तव्यम् । तथा ये तत्तत्पन्न वा
आसन्ने, दूरे वा अन्यगणा विद्यन्ते तेषां च निवेद्यकरणं, तेषां
मपि निवेदनं कर्तव्यमिति भावः । यथाऽस्सदीय एकः साधुः
क्षित्तचित्तो नष्टो वर्तते । ततस्तेरिप गवेषणीयः दूरे च स सं-
ग्रहीतः । यदि पुनर् गवेषयन्ति स्वगण्यवर्तिनोऽन्यगण्यवर्ति-
नो वा, तदा तेषां प्रायश्चित्तं नित्यारो गुरुमासाः । यत्र करि-
ष्यति वद्जीवित्कथाधिराधनादिकं लक्ष्मिंसं च तेषां प्रायश्चि-
तमिति ॥

उम्मासे पक्किरिठं, अण्णिच्छमाणुसु नूज्जतरगो वि ।

कुलगणसंघसमाए, पुव्वमयेणं निवेएजा ॥

पूर्वोक्तप्रकारेण तावच्च प्रतिघरणीयो यावत्पणमासा भवन्ति ।
ततो यदि प्रगुणो जायते, तर्हि सुन्दरम् । अथ न प्रगुणीभूत-
स्वतो भूयस्तरकमपि तस्य प्रतिघरणं विधेयम् । अथ ते सा
धवः परिभ्राजा भूयस्तरकं प्रतिघरणं नैच्छन्ति, ततस्तेष्वनि-
च्छत्सु कुलगणसङ्घसमवाचं कृत्वा पूर्वगमेन कथोक्तप्रकारेण
तस्मै निवेदनीयम्, निवेद्य च तदाकृता वस्तिस्त्वमिति ।

अथ स साधुः कदाचिद् राजादीनां सज्जनः स्यात्, तत इयं
यतया विधेया—

रहो निवेइयम्मी, तोसिं वयणे गवेसत्ता ठूति ।

आसहवेजा संवे—पुव्वस्सए नीसु वी जयणा ॥

यदि राजाऽन्येषां वा स पुत्रादिको भवेत्, ततो यदाः, उपस-
कृष्येतत् । अथेषां वा सज्जनानां निवेदनं कियते । यथा—पुष्प-
दीय एव पुत्रादिकः क्षित्तचित्तो जात इति । एवं निवेदिते यदि
राजादयो भवेत् तत्र पुत्रादीनां क्रिया स्वयमेव क्रियमाणा वर्त-
ते । तत इहैव तमप्यानयतेति । ततः स तेषां बन्धनेन तत्र नी-
यते । नीतस्य तत्र गवेषणादि भवति । यद्यमत्र भाषार्थः—साधवो
ऽपि तत्र यत्वा औषधं भेषजानि प्रयच्छन्ति प्रतिदिनं च श-
रीरदोषं दन्तं बहन्ति । यदि पुत्रः संवर्धितः स्वजना बधेयुर्वैव-
औषधानि वैद्यं वा संग्रह्यच्छाजः । परमस्माकमासत्रं प्रदेशो
स्थित्वा द्यूयं प्रतिघरयत्, तत्र यदि होमनो भावस्तदैवं क्रियते ।
अथ गृहस्थीकरणाय तेषां भावः । तदा न तत्र नयनम् । किन्तु
स्वोपाश्रय एव ज्ञियते । तत्र च त्रिष्वपि आहारापोषिद्यग्न्यासु
यतना कर्तव्या । एष द्वारगाथा संज्ञेपार्थः ।

साम्प्रतमेनामेव विवरणं प्रथमतः 'रहो निवेइयम्मी'

इत्येतद् व्याख्यानयति—

पुत्तादीणं किरियं, सयमेव परम्मि को वि कारेजा ॥

आणुजाणुते य तर्हि, इमे व गंतुं पक्किरंति ॥

यदि कोऽपि राजा, अन्यो वा तस्य क्षित्तचित्तस्य साधोः स्व-
जनो गृहे स्वयमेव साधुनिवेदनात् प्राक् आत्मनेव पुत्रादीनां
क्रियां चिकित्सां कारयति, तदा तस्मै निवेदिते पुष्पदीय-
क्षित्तचित्तो जात इति कथिते यदि अणुजानीते यथा तमत्र स-
मानवतेति, ततः स तत्र नीयते बीतं वक्षन्तमिममपि गच्छन्
स्मिन् साधवो गत्वा प्रतिघरन्ति ।

आसहवेजे होमो, पक्किरग्गहं तर्हि उयिं चेव ।

तेसिं च नाय भावं, न दैंति मा एं गिह्ठी कुज्जा ॥

कदाचित्स्वजना द्यूयः । यथा—औषधानि वैद्यं च वयं दद्याः के-
वलाभिह अस्मिन्नस्माकमासत्रं प्रदेशं स्थितं यमियेयं प्रतिजा-
यत, तत्र यदि तेषां भावो विकृतो गृहस्थीकरणात्मकस्ततस्ते-

चं तथाकथं भावमिच्छित्ताकारं कुशलो ज्ञात्वा न ददाति न प्रयच्छति । न तेषामासन्नमदेशे न यत्नोति प्राबोः । कुतः ? इति आह—
मा एतं पृथक्कीकुर्युरिति हेतोः ।

सम्प्रति ' सीसु वि जगणा ' इत्येतद्व्याख्यानयति—

आहारवर्षाहसेज्जा-उष्णमउष्णायणादिषु जयंता ।

वायादी लोचनमि वि, जयंति पचये मिसा वा ॥

आहारे उपचौ शब्दायां च विषये उष्णोपायानविषु, आदि-
वाग्द्वैषयादिदोषपरिग्रहः । यस्मिन्ने प्रयत्नपरा अभवति । उष्ण-
मोषादनादिदोषविशुद्धादापुन्यायनेन प्रतिचरन्तीति भावः ।
एषा यतना दैविके क्लिप्तचित्तस्ये द्रष्टव्या । एवं वातादिना
वायुकोष्ठेऽपि प्रत्येकं साम्प्रतिकं मिश्रा वा असाम्प्रतिकैः
संमिश्रा वा पूर्वोक्तप्रकारेण यतन्ते ।

पुत्रं दिदौ उ विदौ, इह वि करेचाण हेति तद्द चेव ।

तेनित्च्छमि कयम्मी, आदेसा तिभि मुक्तो वा ॥

यः पूर्वं कल्याण्यने नानास्वच उद्दिष्टः प्रतिपादितो विधिः,
स एव इहापि क्लिप्तचित्तस्येऽपि वैधाव्यं कुर्यात् तथैव
प्रति ज्ञातव्यः । कैकित्वे च विकित्सायाः कर्मणि च कृतं
प्रगुणीकृते च तस्मिन् त्रयः आदेशाः । एकं भुवने-गुरुकां
व्यवहारेः प्रस्थापयितव्यः । अपरे भुवने-तनुकः । अन्ये आच-
रते-समुत्पन्नः । तत्र तृतीयः आदेशः प्रमाणं, सूत्रोपदिष्टत्वात् ।
ज्ञेयत्वा स शुद्धौ न प्रायश्चित्तज्ञात् ।

परवशताया रागद्वेषाभावेन प्रतिसेवनादेव विमोक्षयिषु-
रिदमाह-

चतरो य हुंति जंगा, तेसं वयणमि हुंति पाणवणा ।

परिसाए मउम्मी, पडवणा होइ पच्छित्ते ॥

इह चारित्रविषये बुद्धिहान्यादिगताभ्यस्तारो अभवन्त भङ्गाः ।
ते आमे वञ्चन्ते—यथा च भङ्गानां वचनानां, गाथायां
सप्तमी तृतीयायै, भवन्ति पश्येते मध्ये प्रज्ञापना प्रकृपणा
तदनन्तरं यदि भवति शुद्धिमात्रमिति प्राप्त्याभिसं दातव्यम् ।
ततस्तस्य प्रायश्चित्तस्य लघुकल्पकपक्षः, गाथायां सप्तमी
वृष्टपर्यां, जयति प्रस्थापनादानमिति ।

सम्प्रति चतुरो भङ्गाश्च कथयन् प्रायश्चित्तदानाज्ञाचं भावयति—
बहुति हायति उभयं, अवष्टियं च चरणं भवे चउट्टा ।
सदयं तहोवसमियं, मीस अहू लायसिचं च ॥

कस्यापि चारित्रं वर्धते, कस्यापि हायते, कस्यापि वर्धते
दीयते च, कस्याप्यवस्थितं वर्धते । एते चत्वारो भङ्गाश्चा-
दित्यस्य साम्प्रतममीषामेव चतुर्णां भङ्गानां यथासंख्येन
विषयाम्प्रदेशयति— (सत्यमित्यादि) कृपकर्मणि प्रतिपन्नं
साधिकं चरणं वर्धते । उपसामयेणितः प्रतिपन्नं औपसामिकं
चरणद्वान्मुपगच्छति । क्षापोपशमिकं तत्रागद्वेषोत्कषापोपशम-
शतः कृतीते परिवर्धते च यथा क्लिप्तं च 'पदेकदेशे पश-
समुदासीनपकारात्' क्लिप्तचित्तचारित्रं चावस्थितं ज्ञातचारित्रे
संस्था रागद्वेषाभावात्, क्लिप्तचित्तचारित्रे परवशतया
प्रवृत्तेः ततो रागद्वेषाभावाचीं तद्देशं यतः क्लिप्तचित्ते
चारित्रमवस्थिततमसौ प्रायश्चित्तमागति । पर आह—गुण स
क्लिप्तचित्त आभ्यस्तारेषु विकल्पात् प्रवर्धितः बहुविधं वाऽसम-
कृतं तेन प्रज्ञापितं लोकलोकांतरविरक्तं च । समाचरितम् ।

ततः कथमयमप्रायश्चित्तमाह ? । अत्र सुरिराह—

कामं आसवदारे—सु वदितो पत्नविषं बहुविहं च ।

लोगविरुद्धा य पया, झोगोत्तरिया य आइसु ॥

काममित्यनुमतौ, अनुमतमेतत् । यथा स आश्वद्वारेषु चि-
रकांश्च प्रवर्धितो बहुविधं च तेन प्रवर्धितं लोकविरुद्धानि लो-
कोत्तरिकाणि च, झोकोत्तरविरुद्धानि च पदानि आचर्यानि
प्रतिसेवितानि ।

न य बंधहेउविगल—तत्तेण कम्मस्स उवचमो होइ ।

झोगो वि एत्थ सक्खी, जह एस परव्वसां कासं ॥

तथाऽपि च नैव तस्य च क्लिप्तचित्तस्य बन्धहेतुविरुद्ध-
त्वेन बन्धहेतवो रागद्वेषास्तद्विरुद्धत्वेन तद्विहितत्वेन कर्मण
उपचयो जयति । कर्मोपचयस्य रागद्वेषाधीनत्वात् । तस्य च रा-
गद्वेषविरुद्धत्वात् । न च तद्विरुद्धविरुद्धविरुद्धं वचनमात्रासिद्धं,
यतो लोकोत्तराभावात्सिद्धयर्थे साक्षी, यथा एष सर्वं परवशोऽ-
कार्यविति । ततो रागद्वेषाभावाच्च कर्मोपचयः । तस्य तदनुग-
त्वात् ।

तथा आह—

रागदोमाणुगया, जीवा कम्मस्स बंधगा हुंति ।

रामादिविसेसण वि, बंधविसेसो वि अव्विमांतो ॥

रागद्वेषाभ्यामनुगतः सन्तो जीवाः कर्मणा बन्धका भव-
न्ति । ततो रागद्वेषान्तरत्वेन बन्धविशेषेण बन्धनरतमभावाऽ-
विगीतो विप्रतिपन्नः । ततः क्लिप्तचित्तस्य रागद्वेषाभावतः कर्मो-
पचयाभावः ।

अमुमेयार्थं दृष्टान्तेन द्रवयति—

कुणमाणी वि य चिट्ठा, परन्तेता पाटिया बहुविहा उ ।

किरियाफलेण जुज्झि, न जहा एमेव एयं पि ॥

यथा नसैकी यन्त्रकाष्ठमधी परतन्ना परायत्ता परप्रयोगे इ-
त्यर्थः । बहुविधा बहुप्रकारा अपि नुशब्देऽपि यन्त्रार्थः । चेष्टाः
कुर्वाणा क्रियाफलं कर्मणा न युज्यते । एवमेव अनेनैव प्रका-
रेण अयमपि क्लिप्तचित्तोऽप्यनेका अपि विरुद्धाः क्रियाः कुर्वा-
णो न कर्मोपचयं प्राप्नोति ।

अत्र परस्परप्रतभादाह्वानमाह—

जइ इच्छसि सा सेरी, अचेयणा तण से विओ नत्थि ।

जीवपरिगमहिया पुण, वोदी असमंजसं समय ॥

यदि त्वमेतद्विच्छसि अनुमन्यते । यथा (सेरीति) देशीय-
जनमेतत् । यन्त्रमधी नसैकी अचेतना तेन कारणेन [सि] तस्या-
च्च कर्मोपचयो नास्ति । योन्दिरुतः पुनर्जीवपतिशुद्धाना
जीवनाधिष्ठिता जीवपरिशुद्धानाश्चावश्यं तद्विरुद्धचेष्टातः
कर्मोपचयसंभवस्ततो या 'सेरी' दृष्टान्तेन संमता आपादिता,
सा असमजसमयव्यवधाना अवचेतना, उचेतनत्वे दृष्टान्ते च दृष्टा-
न्तदार्ष्टान्तिकयोर्वैयर्थ्यात् ।

अत्राचार्ये आह—

चेयणमचेयार्थं वा, परतत्तेण दो वि तुल्लां ।

न तथा विसेसियं ए—त्य किं बी जणती सुण विसेसं ।

चेतनं वा स्वात्, अचेतनं वा चेतनत्वाच्चेतनत्वं बोधोपस्थाभा-
वप्रयोजकत्वात् । कथमप्रयोजकत्वम् ? । अत आह—परतत्त्वेन ए-

राखततया यतो द्वे अपि तुल्ये ततो न किञ्चिद्व्यस्यम् । पर आह-
न त्वया अत्र कर्मोपचयविन्यासो किञ्चिदपि मनागपि विरो-
धितं येन जीवपरिशुद्धात्सर्वेष्वेकैव कर्मोपचयो भवत्येकत्र निति ।
प्रतिपाद्यमाह—आचार्यो जगति कृते शृणु अष्टमात्मविशेषम् ।

तमेवाह—

ननु सो चेव विभेसो, जं एममेवेणो सचिचेयं ।
जह चेषण विभेसो, तह भणु इमं निसामिह ॥

ननु स एव च यन्मनसैकी स्वाभाविकनलकहृष्टान्ततस्ततो
विशेष एव शरीरं जीवपरिशुद्धात्तमपि परायत्ततया चेष्टमान-
मचेतनमकं स्वायत्ततया प्रवृत्तः सखितं सचननमिति । पर
आह—यथैव चेतने विशेषो निस्सन्निवृत्तप्रतिपत्तिरपि यो भव-
ति । तथा जगनः प्रतिपाद्यतया । आचार्यो आह—तत इदं बह्व-
प्राणं निशमय आकर्णय ।

तदेवाह—

जो पक्षितो परेणं, हेऊ वसहस्स होइ कायाणं ।
तत्थ न दोमं इच्छसि, सोगेण समं तहा ते च ॥

यः परेषु प्रितः स च कायादीनां पृथिव्यादीनां व्यसनस्य सङ्-
घनपरिपातनादिरूपस्य हेतुः कारणं भवति । तत्र तस्मिन् परेण
प्रतिनततया कायव्यसनहेतौ त्वं दोषमिच्छसि । अनात्मवदान-
या प्रवृत्तः । कथं पुनर्दोषं नेच्छसि ? इत्यत्र आह—लोकैः समं
लोकं तथादेशन मित्यर्थः । तथाहि—लोको यो यथा ज्ञानात्मव-
शतया प्रवृत्ते तं तत्र निर्दोषमिति मन्यते । नतो लोकं तथाह-
रुचिजननमपि कायव्यसनहेतुं निर्दोषमिति मन्यताम् । यथा च
तं निर्दोषमिच्छसि । तथा तमपि च क्लिप्तचित्तं निर्दोषं पश्य
तस्यापि परायत्ततया तथाकृपात्तु चेष्टसु प्रवृत्तः ।

यनदेव सविशेषं जावयति—

पासंतो वि य काए, अपखलो अप्पणं पि धारेउं ।
जह पक्षितो अदोसो, एमवमिं पि पासामो ॥

यथा परेषु प्रितः आत्मानं विद्यागयितुं संस्थापयितुमप्रयतो
ऽसमर्थः सन् पश्यन्नपि कायान् पृथिवीकायिकादौ विराध-
यन् । अस्मिकापुत्राचार्य इव, अदोषो निर्दोषः । एवमेव अनेनैव
प्रकारेण परायत्ततया प्रवृत्तसङ्गणन इममपि क्लिप्तचित्तमदोषं
परयामः ।

इह पूर्वं शृणुगीजुतस्य प्रायश्चित्तवर्णनविषये त्रय आदेशा
शुक्रादय उक्तास्ततस्तान्नेव शुक्रादीन् प्रकथयति—

गुरुगो गुरुगतरागो, अहागुरुगो य होइ ववहारो ।
सहुभो सहुयतरागो, अहासहुभो य होइ ववहारो ॥
सहुसो लहुसतरागो, अहासहुसो य होइ ववहारो ।
एतलि पण्डितं, बुद्धामि अहाणुपुत्रीए ॥

व्यवहारश्चिन्तः । तथाचा—गुरुकः, गुरुनरकः, यथागुरुकः ।
लघुकः, लघुनरकः, यथागुरुकः । सधुस्वः, लघुस्वतरकः,
यथागुरुस्वः । एतेषां व्यवहारानां यथाशुभं यथाकृप-
पात्रा प्रायश्चित्तं कथयामि । किमुक्तं भवति ?—एतेषु व्यवहा-
रेषु समुपस्थितेषु यथापरिपात्रा प्रायश्चित्तपरिमाणमभिप्राश्याते ।
शुक्रादिव्यवहारतयापश्चित्तमाह—

गुरुगो य होइ मा रो, गुरुगतरागो य होइ चठपासो ।

१७७

अहगुरुगो उम्मासो, गुरुगपक्खमि पडिवत्ती ॥

गुरुको नाम व्यवहारो मासः मासपरिमाणः, गुरुकं व्यवहारे
समापनिते एकः मासः प्रायश्चित्तं दानव्यमिति ज्ञायः । एवं
गुरुतरको भवति चतुर्मासपरिमाणः । यथागुरुकः वयमासः,
यथागुरुपक्कः । एषा गुरुपक्कः, गुरुकं व्यवहारे त्रिचिन्तःपि
यथाक्रमं प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिः ।

अथ लघुकादिव्यवहारप्रायश्चित्तमाह—

तीसा य पण्णवीसा य, बीसा पणारमे व य ।

दम पंच य दिवसाइ, सहुसगपक्खमि पडिवत्ती ॥

लघुको व्यवहारः त्रिशद्विंशत्परिमाणः । एवं लघुनरकः पञ्च-
विंशतिदिनमात्रः । यथागुरुको विंशतिदिनमात्रः । एषा लघु-
कव्यवहारे त्रिचिन्तः यथाक्रमं प्रतिपत्तिः । लघुस्वकः पञ्चदशदि-
वसमायश्चित्तपरिमाणः । एवं लघुस्वतरकः दशद्विंशत्परिमाणः ।
यथागुरुस्वकः पञ्चद्विंशत्परिमाणः । एषा लघुस्व-
कव्यवहारपक्कं प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिः ।

अथ कं व्यवहारं केन तस्या परिपूरयति ? इति

प्रतिपादनार्थमाह—

गुरुकं च अष्टमं सल्लु, गुरुगतरागं व होइ दसमं तु ।

अहगुरुगण्डुलसमं, गुरुगपक्खमि पडिवत्ती ॥

गुरुकं व्यवहारं मासपरिमाणवत्, अष्टमं कुर्वन् पूरयति गुरु-
कं व्यवहारं मासपरिमाणमष्टमेन वर्तति । यथा—गुरुतरकं चतु-
र्मासपरिमाणं व्यवहारं दशमं कुर्वन् पूरयति दशमेन वर्ततेति ।
यथागुरुकं कुर्वन् द्वादशे (शम) नेत्यर्थः । एषा गुरुपक्कं गुरु-
कव्यवहारपूर्णाविवेकं प्रतिपत्तिः ।

अष्टं च चउत्थं वा, आयविंशत्पण्णगाणपुरिमक्कं ।

निज्वायं दायव्वं, अहसहुस्समि सुट्ठो वा ॥

लघुकं व्यवहारं त्रिशद्विंशत्परिमाणं षष्ठं कुर्वन् पूरयति । ल-
घुनरकं पञ्चद्विंशत्परिमाणव्यवहारं चतुर्थं कुर्वन् ।
यथागुरुकव्यवहारं विंशतिदिनमात्रम् आचार्यं कुर्वन् । एषा
लघुकादिव्यवहारपूरणे तपःप्रतिपत्तिः । तथा—लघुस्वकं
व्यवहारं पञ्चदशद्विंशत्परिमाणम्, एकस्यानकं कुर्वन् पूरय-
ति । लघुस्वतरकव्यवहारं दशद्विंशत्परिमाणं पूर्वांशकं कु-
र्वन् । यथागुरुस्वकव्यवहारं पञ्चद्विंशत्परिमाणं निर्विकृतिकं
कुर्वन् पूरयति । तत एतेषु गुरुकादिषु व्यवहारेषु अनेनैव क्रमेण
तपो दानव्यम् । यदि वा लघुस्वकं व्यवहारं प्रस्थापयितव्ये
सप्रतिपन्नव्यवहारतयाप्रायश्चित्तम् एवमेवालोचनाप्रदानमात्र-
तः शुद्धः क्रियते । ३५० उ २० ।

सूत्रम्—सिखचिन्तं निर्गम्य निर्गम्ये गिरहयावे वा अवलं-
वमाणं वा नाकमद ।

अस्य सूत्रस्य संक्षेपमाह—

उदुज्जंती व भया, संफामा रागतो व सिपेज्जा ॥

संवेधविहिता ते, वदंति संवेधमेयं तु ।

पानीवेनापोद्गमा वा जयात क्रियेत क्लिप्तचित्ता भवेदित्यर्थः ।
यथा संवेधसंज्ञा यो राग उल्लसते तस्माद्वा । तत्र साधो । अन्व-
य गते सति क्लिप्तचित्ता जयेत । अथ क्लिप्तचित्तानामुत्तमरभ्यन्ते-
पर्व संवेधार्थं विहिताः सूत्राऽत्र सूत्रे एवं संवेधं वदंति—

अनेन संवन्धेनापातस्यास्य व्याख्या (स्विच्छिन्तं लि) हि सं
नष्टं रागजयात्मनैः चिन्तं यस्याः सा किञ्चित्सा तां निर्गन्धी नि-
र्गन्धो युद्धाति वा अवलम्बयमानो वा भातिक्रामति आह्वामिति
सुभाषः ॥ ६० ॥ (किञ्चित्साया निर्गन्धस्याः प्रकृषया किञ्चित्-
सस्य निर्गन्धस्यैव भावनीया भवन् पुरुषाभिलाषे कथमलपायः
कस्यस्य)

स्विप्-स्विप्-न० । शिमे, उत्त० ४ अ० । विशेष० सुप्र० ।
रा० । संथा० । आ० म० । अचिरे, यो० ३ विव० । “स्विप्मेव
मिगहृह” किप्रमेव युगधानि तृत्यादिस्पृष्टे कथेषामपदु-
त्वदिचिदैवेति । स्या० ६ टा० । “स्विप्तामेव युवाग्रसजोय-
पाहं” अ० ३ षट्ठ० १ । कियविशेषणत्वं कधीवता । तद्वति,
त्रि० वाच० । “स्विप् इवह सुचोइय” किप्र भवति शीघ्रं कार्य-
कृद्भवति । उत्त० १ ७० ।

स्विपगह-क्षिप्रमति-पुं० । विक्रमारेक्याः अमितगत्यमितवाह
मयोः शोकपालयुगले, अ० ३ श० ८ ङ० । स्या० ।

स्विपचारि-स्विपचारि-वि० । शीघ्रसंचरणशीले, विशेष० ।

खिर-कूर-सिञ्चनं, रवा० पर० अक० सेट् । “ कूरः खिर-ऊर-
पञ्जूर-पञ्जूर-मिष्वल-खिडुद्राः ” ॥ ४ । १७३ इति खिरादेशः
“ खिरह ” कुरति । प्रा० ४ पाद् ॥

खिलद्रुमि-विज्ञान्मि-खी० । हलैरकृष्टायां द्रुमौ, प्रथ० २
पाञ्च० द्वार ।

खिल-खिल-पुं० । कोल इति जनोक्तिप्रसिद्धे, सं० ।

खिलहल-खिलहल-पुं० । स्वान्मा लोकाप्रसिद्धे कन्दे, ध० ३
अधि० । प्रव० ।

खिच-क्षिप्-मेरुणे, धा० । नुदा० उभ० सक० । “ क्षिपेण-
साधा-इष्टक-सोह-पेक्ष-गोह-बुह-बुल-परी-ध्याः ” ॥ ४ ।
१४३ । इत्यादेशो वा । पक्षे “खिचह” कुरिति । प्रा० ४ पाद् ॥

खीण-क्षीण-वि० । क्षि-क “क्षः कः क्विप् कु-क्षी” ॥ ८ । १ ।
३ । इति कृत्य कः । प्रा० २ पाद् । अपगतं, । अनु० । नि-
र्जीर्णं, विशेष० ।

खीणअनुभवाय-खीणाशुभनाम-पुं० । कीणमपगतं नरक-
गत्यशुभमनुभवाद्युत्तरानाद्यथाशयः कीर्त्यादिकमशुभं नाम यस्य
सः । अनुभवाभाविप्रमुने, अनु० ।

खीणकसाय-क्षीणकषाय-पुं० । खीणा अभावमापन्ना कषाया
यस्य स कीणकषायः । कृपकभ्रंशद्वारा प्रतिहनकषाये, प्रव० ।
२६ द्वार ।

खीणकसायवीयरामउपत्य-क्षीणकषायवीतरामउपत्य-पुं० ।
क्षीणा अभावमापन्नाः कषाया यस्य स कीणकषायः नञ्वाऽ-
न्यस्य वि गुणस्थानकेषु कृपकभ्रंशद्वारा कयुक्ता कषावि किय-
तामपि कषायाणां कीणत्वसंभवात् कीणकषायव्यपदेशः सं-
भवति । ततस्तद्व्यवच्छेदार्थं बीतरामग्रहणं, कीणकषायवीतरा-
मत्वं च केवलिनोऽप्यस्तीति तद्व्यवच्छेदार्थं पञ्चमग्रहणम् । यदा
उपत्यस्य रागाऽपि प्रवर्तन्ती तदप्यन्तार्थं बीतरामग्रहणं बी-
तरामश्वासौ छुद्यस्थञ्च बीतरामचक्षुष्यः स खोपशान्तकषा-
योऽप्यस्तीति तद्व्यवच्छेदार्थं कीणकषायप्रमणं कीणकषायश्वा-
सौ बीतरामचक्षुष्यश्च । चारुं गुणस्थाने वर्तमाने जीवे, प्रव०
२२४ द्वार । पञ्चा० । देखी० कट्य० ।

खीणकसायवीयरामउपत्यगुणद्वारा-क्षीणकषायवीतराम-
उपत्यगुणस्थान-न० । चारुं गुणस्थानं, पञ्चा० १ द्वार ।
(इहं च यथा चाप्यते, तथा मूलत एव भावितं “ खवगसेदि ”
शब्दे अस्मिन्नेव भागे ७२८ पृष्ठे)

खीणकोह-क्षीणकोह-वि० । कीणकोधमोहनीयकर्मणि, औ० ।

खीणपायासुजकम्-क्षीणपायाऽशुभकर्म-पुं० । क्षीणपाया-
नि बाहुल्येन कीणाणि अशुभकर्मोणि चारित्र्यप्रतिपत्त्यकानि
यस्य स तथा । कीणकृष्टकर्मणि, ध० ३ अधि० ।

खीणजोमि-क्षीणजोगिन्-वि० । भोगो जीवस्य यथास्ति तद्विनि-
शरीरं तव कीलं तपारोगविमिथस्य स कीणभोगी । कीणत-
नौ तुर्वन्तं, ज० २ श० ३ उ० ।

खीणमोह-क्षीणमोह-पुं० । कीणो निःसत्ताकीचूतो मोहो य-
स्य स तथा । कृयवीतरामे द्वाद्यशुभस्थाने वर्तमाने जीवे,
स० १४ सम० । सूक्ष्मसंपरायावस्थायां संवलनलोभमविनि-
शेषं कृपयित्वा सर्वथा मोहनीयकर्मोर्जायं प्रतिपत्त्यं निर्गन्ध-
भेदं, प्रव० ६३ द्वार ।

खीणमोहसप्त अरहद्भो ततो कर्मसा जुगवं वि-
ज्जति ते एषाणवरणिज्जं दंभणावरणिज्जं अंतरायं ॥

क्षीणमोहस्य कीणमोहनीयकर्मणोऽहेतो जिनस्य प्रयः कर्म-
साः कर्मप्रकृत्य इति उक्तञ्च “ वरमे नाणावरणं, पंचविहं दंस गं
चविगम्यं । पंचविहमंतरायं, खवहसा केवली होह ” प्ति ३३
स्या० ३ टा० ४ उ० ।

खीणराम-क्षीणराम-पुं० । बीतरमे, ग० १ अधि० ।

खीणरामदोमोह-क्षीणरामद्वेषमोह-पुं० । क्षीणं रागद्वेषमोह
यस्य सः । बीतानिष्ठकामप्रियङ्गवे, प० मू० ४ पु० ।

खीणवित्-क्षीणवृत्ति-वि० । कीणा वृत्तिः परा जीविका यस्य
सः जीविकारहितं, अष्ट० ३० अष्ट० । कीणमले, “ मषेरिवानि-
जातस्य, कीणवृत्तिसंशयस्य ” द्वा० २० द्वा० ।

खीर-क्षीर-न० । क्षि कर्तृधेयः । उन्न, सरलद्रव्ये, वाच० । स्त-
न्ये, इ० १ उ० । पि० प्रज्ञा० प्रथ० । विशेष० । उत्त० । सुप्र० ।
पञ्च कीराणि गोमहिष्यजं पृथक् संक्षिप्तेभेदात् विवृतयः । ध०
३ अधि० । आ० मू० । नि० पु० । आष० । पञ्चा० । प्रव० ।
स्या० । “ एगमेव अप्येयं, खीरं दुराज्ञस्यं तदि देसे । सं-
सेरुमं तस्य विषा, गंतुलया सप्यमेदुका ” ॥ १५ ॥ संस० नि०
क्षीरवर्द्धीपस्य अधिपती देवे, औ० ३ प्रति० ॥

खीरद्वय-क्षीरकित-वि० । संजातक्षीरके, द्वा० १ पु० ७ अ० ।

खीरकाउली-क्षीरकाकोलि-खी० । क्षीरविद्यारिनामकं साधा-
रणशरीरबाधकवन्त्यतो, प्रज्ञा० १ पद् । वाच० । प्राचा० ।

खीरजल-क्षीरजल-पुं० । क्षीरसमुद्रं, शी० ।

खीरल-क्षीरल-न० । परमाने, अष्ट० २६ अष्ट० ।

खीरदुग्ध-क्षीरदुग्ध-पुं० । यदोदुग्धरपिप्लतादौ, क्षीरप्रधाने वृक्षे,
णि० मू० १ ङ० । पि० । भाव० । “ द्रव्यं खीरदुग्धादि ” न्यमोधा-
दि । पञ्चा० १५ विव० ।

स्त्रीरथाई—क्षीरधानी—क्षी० । स्तनदायिण्यां धाम्याः, हा० १
ख० १ अ० । मि० ख० । (धात्रीपिण्डे लक्ष्मणस्या हेयव)
स्त्रीरूपसमप्यह—क्षीरपूरसममज—त्रि० । दुग्धपूरसदृशवर्णे, उच०
३४ अ० ।

स्त्रीरूपम—क्षीरमज—पुं० । क्षीरवरक्षीपाधिपतीः, देव, जी० ३ प्रति० ।
क्षीरमहुमपियासव—क्षीरमधुसर्पिराश्रव—पुं० । क्षीराश्रवादि-
शक्तिविक्रं, ।

स्त्रीरमहुमपियासव—माणवयया तथाऽऽतथा कृति । ११६
क्षीरं दुग्धं, मधु मधुररस्यं, सर्पिर्वृत्तं, यनस्वाद्यमानव-
चना वैरुक्ष्यादिवत् तदाश्रयाः क्षीरमधुसर्पिराश्रया भवन्ति ।
इयमश्रवाभवा । पुण्ड्रेषु क्षारिणीनां गवां लसत्य क्षीरम् अर्द्ध-
क्रमेण दीयते यावत् प्रथमकस्याः पीतगोक्षीरायाः क्षीरं तत्किञ्च
वातुरिक्यमित्यागमे गीयते । मधुसर्पिःपुत्रयमानमनीव मनःश-
रीरप्रवृद्धाद्वेनुकजायते । तथा यच्चनमाकर्ष्यमानं मनःशरी-
रसुखापादनाय प्रभवति, ते क्षीराश्रवाः क्षीरमिव वचनमथ
आत्ममन्त्रां श्रवन्तीति व्युत्पत्तः । एवं मधु किमप्यतिशयि
शकरोति मधुरद्रव्यममृतमपि पुण्ड्रेषु क्षारिणीक्षीरं मन्त्राभि-
कथितमपि विशिष्टवर्णांरूपं तमिष्य वचनमाश्रवन्तीति म-
ध्वाश्रवाः वृत्तमिष्य वचनमाश्रवन्तीति कृताश्रवाः । उपलक्ष-
णात्पञ्चासुतश्रविणः इहुरसाश्रविण इत्याद्योऽप्यवसेयाः ।
अथ वा येषां पात्रे पतितं कृच्छमपि क्षीरमधुसर्पिरादिरस-
वीर्यविषाकं जायते क्रमेण क्षीराश्रविणो मध्वाश्रवाः सर्पि-
राश्रविण इत्यादि ॥ प्रब० २ ७० द्वार० ग० विपा० ।

स्त्रीरमेध—क्षीरमेध—पुं० । मरुतैरवतपोर्द्धया वर्षगन्धरस्पर्शज-
नकं दुःकमदुःखमालं वृष्टिकारकं चिन्तये मद्रामेधे, ति० । अं० ।
(' सर्पिणी ' शब्दे वर्षकोऽस्य)

स्त्रीरवती—क्षीरवती—क्षी० । क्षीरं विद्यते यस्याः सा । भूमि,
मनुष्य प्रत्ययः । बहुक्षीरायाम्, " दुग्धासे क्षीरवती गावी "
बृ० ३ उ० ।

स्त्रीरवर—क्षीरवर—पुं० । जतुये दीपे, रथा० ३ डा० ४ उ० । मनु० ।
वारुणादं यं समुद्दे स्त्रीरवे गामं दीपे वष्टे जाव चि-
ह्नि सवन् । संसेजमं विकसेवे परिकसेवो य० जाव अ-
ह्ति बहूड खुड्डीवावीड० जाव मरपंतियासु स्त्रीरोदगपदिह-
त्थाड पासदीपाड तासु यं खुड्डीयासु० जाव विसपंतियासु
बहवे ठणापपव्ययगा सव्यरयतामपा० जाव पडिरुवा
पंरमरपुष्पदंता इत्य दो देवा मडिह्विवा० जाव परिवसं-
ति । से तेनद्वेखं० जावशिबं जोतिसं सवन् संसेजं ॥
(वरुणोऽयमित्यादि) वरुणोऽयमिति पुर्वेषु समुक्ते क्षी-
रवनामधुपो वृक्षो वलपाकारसंस्थानसंस्थितः सर्वतः स-
मन्तात् संपरिक्षिप्य तिष्ठति । एवं यैव वरुणवरक्षीपस्य वलम-
ला सैवरापि ब्रह्म्या बाह्यजीवापातसुवच । संप्रति नामान्य-
मभिधिसुराह— " से केणद्वेखमित्यादि " अथ केनायं
प्रदंत एवमुच्यते ? क्षीरवरो क्षीपः क्षीरवरो क्षीपः, मज्जतज्जो-
किसंप्रधापे वीरुलायां श्रिबंवनं मगवानाह—गीतम—क्षीरवरो
क्षीपे तत्र देवे तस्य तस्य देवस्य तत्र मदेवे बहवः (सुव-

वाकीड इत्यादि) वरुणवरक्षीपवत्सर्व वलवन् यावत् " वा-
लमन्तरा देवा देवी उपजास्यंति सयंति० जाव बिहंरंति " नव-
रमत्र बाप्यादयः क्षीरोदकपरिपुषो वलम्याः एवेतापवेतकेषु
आलमानि गृहकाणि गृहकेभ्यासगानि मण्डपकेषु पुषिबीशि-
लापहकाः सर्वैरुच्यया बाप्याः शेषं तथैव । पुण्डरीकपुष्पवन्ती
चात्र क्षीरवरो दीपे वलाकमं पूर्वार्द्धापरार्द्धाधिपती क्षी देवी
महर्षिकी यावत् पद्मोपमस्थितिकी परिचस्तस्ततो यस्मात्तत्र
बाप्यादिवृक्षं क्षीरतुल्यं क्षीरक्षीरमयी तदधिपतिदेवास्ति स
क्षीपः क्षीरवतः तथा बाह—(स एषणद्वेखमित्यादि) उपसंहारवा-
क्यं वल्कादिसुखं प्राग्वत् ॥ जी० ३ प्रति० । अं० प्र० । ख० प्र० ।

स्त्रीरसागर—क्षीरसागर—पुं० । दुग्धसमुक्ते, कल्प० २ क्षण ।

स्त्रीरादिमिक्षिजुष—क्षीरादिलक्षिजुष—पुं० । क्षीरादिक-
मिक्षिजुषमन्वे आदिशब्दाद्विधामन्मन्त्रयोगवशीकरणादिकुण्डले,
व्य० १ उ० ।

स्त्रीरादिभिषिततणु—क्षीरादिद्विहिततणु—त्रि० । मधुरद-
ध्वापुषितशरीरे, वृ० ४ उ० ।

स्त्रीरामशय—क्षीरामशय—न० । अश्वकस्थिके कले, क्षीरवन्मधु-
दे, आत्मलक्षे, " कलपरिमाद्यं करेह तस्य येनायं क्षीरमशयम् "
उच० १ अ० ।

स्त्रीरामव—क्षीराश्रव—पुं० । यच्चनमाकर्ष्यमानं मनःशरीरसु-
खापादनाय प्रभवति स श्रविष्यिशेषचपन्नः तस्मिन्, क्षीरमिव
वचनमात्मनात् अभवतीति व्युत्पत्तः । प्रब० २ ७० द्वार० ।
आ० ख० । पा० ।

स्त्रीरामसमिद्धि—क्षीराश्रवलक्षि—पुं० । क्षीरमिषाश्रवति कथय-
यस्या लक्षणेः सा क्षीराश्रवा सा श्रविष्ययासौ क्षीराश्रवल-
क्षिः । क्षीराश्रवलक्षियुक्ते, व्य० ३ उ० ।

स्त्रीरिउमपाण—क्षीयेमाण—त्रि० । उड्डामाणे, " क्षीरिणीनो गा-
वीनो क्षीरिमाणाभो वेहाय " भाषा० ३ पु० १ अ० ४ उ० ।

स्त्रीरोद—क्षीरोद—पुं० । क्षीरवदुदकं वयम् । संथा० । क्षीरवर-
क्षीपस्य परितः समुद्रमेध, जी० ।

तत्प्रकथ्यता—

स्त्रीरने जं दीवं स्त्रीरोदे गामं समुदे, वलयागारसंठाण-
संठिते० जाव परिक्लिबिताणं चिह्नंति समचक्रवाहसंठिते,
नो विसमचक्रवालसंठिते, संसेजार्हं जोगणसपाद्यं विकलं-
जपरिकसेवो तदेव सवन्० जाव अहो । गोयमा । स्त्रीरोय-
स्स यं समुदे उदये से जहानाम तेषु छ महामापुष्पअञ्ज-
णतणसरसपणकोमस्रअच्छिणतणगोपदगवरुधुवारिणीं
अवंगपपुष्पपुष्पकंकोलगतसफलरुक्ता बहुगुञ्जमुष्म-
मिरे हडिधुपउरपिपलीकलितवद्विवरविरवारिणीं
अपुदगपीतसहरसममृमिजागणिकजयमुहे सीतायं सुगो-
सितमुषातायां रोगपरिब्रजितायां निरुवहतसीरायां काल-
पसंठायां विविधसमपमृतायां अमखारवगतलजयजस्र-
जवन् जणुरिहजमरपहुतसमपमृतायां गावीणं कुंडहोहाणां
वल्कल्यै वृत्वायं रुद्धां मधुमासकाले संगहतिरे होज,

चातुरकेव होज्ज, तासि खीरे यधुरसबिगत्थवदुद्वसं-
पयुते पपकमदगिसुकहिते । आउचदगुमकमंडितोववेत-
रखो । चाउरतचकमहिस्स उववविचे आसादणिजे वी-
सादणिजे धीणिणिजे० जाव सत्विन्दियमातपवहायणि-
जे वषेणं उववेते० जाव फासेणं नवे ताव्वे सिया । नो
तिण्डे समडे । खीरोदस्स णं से उदए एत्तो इट्ठराये चेव
आसायेणं पणएसे विमलप्पजाय इत्थ दो देवा महिहििया०
जाव परिवसंति । से तेणएणं संखेज्जा चंदा० जाव तारा ।

(खीरवरंखमित्यादि) कीरवरे षमिति पूर्ववत् द्वीपं कीरोदो
नाम समुद्रो बृष्टो बलयाकारसंस्थानसंस्थितः समताव संप-
रिक्षिप्य तिष्ठति शेषा वक्तव्यता कीरवर्द्धीपस्यैव वक्तव्या याव
ज्जीवोपपातसुबध्य । संप्रति नामनिमित्तमाभिहितपुराह—(से को-
दमित्यादि) अथ केनायेन अदत्त । एव मुच्यते । कीरोदः स-
मुद्रः कीरोदसमुद्र इति भगवानाह—गीतम् । कीरोदस्य समु-
द्रस्योदकं यथा राहृक्षकवाचैर्नित्वातुरक्यं अतुःस्थानपरिणामप-
र्यवसतोकीरं अतुःस्थानपरिणामपर्यवसता च प्रागेव व्याख्याता ।
अएदगुमकमत्थयिडकोपनीतं अएदगुमकमत्थयिरुकाभिरतिश-
येन प्रापितरसं प्रयत्नेन मन्दाग्निना कथितम् । अत्यग्निपरिनाप
वैरस्यापत्तेः । अत एवाह—वर्णेनापपेतं कथेनापपेतं रसेनापपेतम्
रुपेनोपपेतम् आस्वादीनीयं बिस्वादीनीयं दीपनीयं दर्पणीयं
मदनीयं बुद्धणीयं सर्वेन्द्रियगान्नवहादीनीयमिति पूर्ववत् । ए-
वमुक्ते । गीतम् आह—“अथे एयाव्वे सिया” अवेत्तु कीरसमु-
द्रोदकमेतद्वृद्ध । भगवानाह—गीतम् । नायमर्थः समर्थः कीरो-
दस्य वस्मात्समुद्रस्योदकमिते। यथोक्तपुराव कीरादिद्वितरमेव
यावन्मन आध्यायनतरमेवास्यादेन प्रकृतं विमल-विमलप्रभो च
यथाक्रमेण पूर्वोद्धापरकोधिपतो द्वौ द्वौ महर्हिकौ यावत्पर्यव-
पमविधितिकौ परिवसतः ततः कीरमिवोदकं वस्य कीरवर्धिम-
लस्वभावयोः मुरयोः संखिण्ड उदकं यत्रेति वा कीरोदः तथा
आह—“से पपण्णमित्यादि” गतायेम् । जी० ३ प्रति० । सु० प्र०
अनु० ७० प्र० । स्या० । (अतुर्द्वयमहास्वप्नमप्यगतोऽस्य वर्यकः)

खीरोदगा-कीरोदका-खी० । कीरमिव (मेव) उदकं यासां
ताः । छत्रजज्ञासु वापीषु । जी० ३ प्रति० ।

खीरोदा-कीरोदा-खी० । सुपदमाविजये अन्तर्नयाम्, अं० ४
वक्त्र० । स्या० । “दो खीरोदाओ” स्या० ता० ३ उ० ।

खील-कील-पुं० । “कुञ्जकर्परकीले कः कोऽपुण्ये” ॥ ८ ।
१ । १८१ । इति कस्य कः । प्रा० । शङ्खी, प्रा० १ पाद ।

खिलगमगा-कीलकमार्गा-पुं० । मार्गजदे, यत्र बाणुकोकते म-
कादिविषये कीलिकाभिज्ञानेन नश्यते । सुत्र० १ पु० ११ अ० ।

खीलसंतिप-कीलसंतिप-न० । कीलकाकृतिपात्रे, “अं न-
विजा तं गच्छति तं खीलसंतिपं” नि० मू० १ उ० ।

खीलिया-कीलिका-खी० । ह्रस्वकीले, “खीलियापत्रो न-
निम्मातो नदको कनो” आ० म० छि० ।

खु-खु-अभ्य० । “इ खु निभयवितर्कसंभावनविस्मये” ८।३ ।
१२८ । इति । निभयाविडु, (खु) तत्र निभये तं खु सिरियरहस्सं ।
ऊधे एयं खु इत्थ । संघये जलहरो खु धूमवत्सो खु ।

संभावेन-एयं खु इत्थ । विस्मये-का खु एत्तो सहस्स-
सिरो । प्रा० २ पाद । अवधारणे, भाव० ३ अ० । सुत्र० ।
दशा० । दशा० । पञ्चा० । उच्च० । आचा० । निभयेतं । ग० ।
वाक्पालाहारे, आचा० १ पु० ६ अ० ३ उ० । सुत्र० । हंतुप्रशने,
उच्च० २ अ० ।

खुह-भुति-खी० । लघुणं कृतिः । खीत्कारादौ शब्दविशेषे,
“मम काथ वि खुहं वा खुहं वा पविस्सि वा अन्नम-
माये” भुतिं वार्तामार्गः भुति तस्यैव सन्निधनं शब्दं तन्निहं
वा । क्ता० १ पु० १६ अ० । एषाऽप्यहदयमनुष्णादिगमिका
भवतीति गृहीता । म० ३ श० १ उ० ।

खुज्ज-कुञ्ज-न० । “कुञ्जकर्परकीले कः कोऽपुण्ये” ॥ ८ । १ ।
१८१ । इत्यनेन कस्य कः । अतुर्थे संस्थाने, यत्र शिरो मीवं ह-
स्तपादादिकं च यथोक्तप्रमाणलक्षणपेतम् उदरात्रिमण्डलं तच्च
कुञ्जम् । जी० १ प्रति० । तं । कल्पम् । “हिच्छिकायमरुदं ।
अथस्तनकायं मरुदम्” । इहः अस्तनकायशब्देन पादपाणिशिरो-
मीवमुच्यते, तद्यत्र शरीरलक्षणैः प्रमाणव्याजचारि वस्तुम् शेषं
तद्यथोक्तप्रमाणं तत्कुञ्जमिति । स्या० ६ उ० । वक्रशरीरे,
नि० १ उ० । वक्र, आच० । एकपाश्वर्हिने, प्रय० ११० द्वार ।
नि० मू० ।

खुज्जाम-कुञ्जनामन-न० । संस्थाननामकर्मभेदे, यदुदया-
ज्जीवानां कुञ्जसंस्थानं जवति । कल्प० १ कृण ।

खुज्ज-कुञ्ज-न० । वामलक्षणे संस्थाने, आचा० १ पु० २
अ० ३ उ० ।

खुजा-कुञ्जा-खी० । वक्रजङ्घायां शातवाहनवास्याम्, ज० १३
श० ३ उ० । (अस्या उदाहरणम् “अगुणुओग” शब्दे प्र०
भागे १८५ पृष्ठे उच्यते ।)

खुजिआ-कुञ्जका-खी० । वक्रजङ्घायां दाम्याम्, नि० १ ख-
गं० । क्ता० । म० ।

खुजि (ण)-कुञ्जिन्-त्रि० । कुञ्जं पृष्ठादावस्यास्तीति कु-
ञ्जी । कुञ्जे, आचा० १ पु० ६ अ० १ उ० ।

खुह-तुह-पा० । विधाकरणे, अत्रा० पर० सेद “तुहे-तोह-
तुह-खुह-खुओखुओलुक्-णिछुक्-खुओ-न्याः” ॥ ८।४।१६॥
इति तुहः खुहखुनापादशो भवतः । खुहः, खुहः, तोडति ।
प्रा० ४ पाद० ।

खुहिय-संमि-त्रि० । “खएडकिरते णा वा” ॥ ८ । १ ।
५३ ॥ इति शकारेण सट्ठितस्यादेरस्य उत्त्वम् । जिन्ने, खुहि-
ओ, काण्डश्चा । प्रा० १ पाद ।

खुहुक-शल्याय-नामघातु । शल्यास्येवाचरणे, “तस्यादीनां
गोहादयः” ॥ ८ । ४ । ३६३ ॥ इति शल्यायस्य खुहुकादयः
“दियर खुहुकं गोरकी” गीरो खी । हृदयं शल्यायते ।
प्रा० ४ पाद ।

खुहु-सुह-त्रि० । सुहकर्मकारिणि, हा० १ पु० १८ अ० दशा० ।
लघुणि, आचा० २ पु० २ अ० ३ उ० । नि० मू० । बासं, उच्च० १
अ० । नि० मू० । अथम्, क्ते, अन्वये, द्रिरे । ख । बाच० ।

खुहुग-हुह (ह) क-पुं० । “गोपादयः” ॥ ८ । २ । १७४ ॥

इति लक्ष्य इः । प्रा० २ पाद । महत्प्रतिपक्षे लक्ष्यभाववाले,
“ सुहुगो सिद्धुं वातो ति पुत्रं भवति ” ति० सू० १ उ० ।

अत्र निक्षेपः ।

नामं उवणा दविष, स्त्रेके कांशे पहाणपङ्कजावे ।

एएसि महुताणं, पविक्खले सुहुया हांति ॥ १८४ ॥

नामादिमहतां प्रतिपक्षे सुहुलकानि भवन्ति । अभियेयवस्त्रिहव-
चनानि भवन्तीति न्यायात् । यथापि सुहुलकसिद्धवचनामिति ।
तत्र नामस्यापने कुषे । अन्यसुहुलकः-परमाणुः अन्यं चासौ कु-
लकश्चेति । हेतुकुलकः-आकाशमदेशः । कालसुहुलकः-समयः ।
प्रधानकुलकं-त्रिभिधम्-सच्चिदा-ऽचित्त-मिधमेवात् । स-
च्चिदं त्रिभिधम्-त्रिपञ्चतुष्ट्यापदेनात् । त्रिपदे तु सुहुलकाः
प्रधानाश्चानुसरसुराः । शरीरेषु सुहुलकमाहारकम् । अनुष्य-
वेषु प्रधानः सुहुलकः सिंहः । अपदेषु जातीकुसुमाणि । अचि-
त-पञ्चम प्रधानं सुहुलकं च । मिषेषु-अनुसरसुरा एव शय-
नीयगता इति । द्वा० ३ अ० । प्रतिकुलकममाहारकद्वयं वद-
राक्षसक इत्यादि । भावकुलकम्-सायिको जावः । उक्तं हि
बुद्धेः-“ मन्त्रायो वा जीवा लोभयमावे वहुंति ” सांसारिकवा-
पेक्षं चैनद्वयौपशमिक एव सर्वस्तोकनया जावकुलकं सं-
भवतीति । उक्तं ६ अ० । स्रवौ स्रवौ । सूत्र० १ धृ० ३ अ० २
उ० । मुद्रकोदाहरणमौपशमिककुक्षौ, आ० क० । नं० ।
आ० म० । (भिक्षायां गतानां सुहुलकानां “ उवस्मा ” शब्दे
हि० जागं १०२० वृत्ते कथा उक्ता) (भ्रष्टाचारनिग्रहे तादृ-
शकुलकत्व कथा)

सुहुलकविपरिणामसंभवे यत्नमाहा-

उज्जवनेसे मुद्धे, करिनि उव्वहाणाच्चांकेवे ।

न य मुच्चं असहाए, चित्तिपण्णे य आहारे ॥

सुहुलका उज्जवनेष्वथ पाण्डुरबोलपट्टधारिणः उज्जवनेप्र-
कालनादिना च चाकान् शुचिशरीरगन्धं कुर्वन्ति, न च, ते सुहु-
का असहाया एकाकिनो मुच्यन्ते । वृषनाम्, तेषां मनोहाव । रि-
श्वमचुराणां हारानानीय वदन्ति । उज्जवहणन्ते च प्रकापयन्ति ।

तमेवाह-

आतुरचिहाई एयाई, जाई चरइ नंदिको ।

मुकण्णहि जावेहि, एयं दीहाउलसक्काण ॥

“ जहा एगो ऊरुण्णो पाहुणमिअं पोसिअइ, सो य पीछि
यसरीरो इहहाइकयंगराओ कयकलसओ सुद्धं सुदणं अमिरम-
इ, कुमारागि वि य तं माण्णहिहिई कीमिअसेसोई कीला-
विंति, तं च एवं लांलिअमाणं दहूण चउगो माऊए नदेण
गोविंयं दोइणए य तहाऽसुण्णपाए सुकमवि थीरं न पिअइ ।
रोमनं ताए पुच्छिओ, वच्छु । किं न चावाति ? तेण भणिंयं
अमो ! एस मन्दिअगो इहेहि० जाव सज्जोमासणंहि अल-
कारविसेसोई अलंकारिओ मुअ इव परिणोअिअइ, अहं तु
मंजगो सुआणि तणाणि कयाह लमामि, ताहि विअअणमा-
णि, एवं पाणिंयं पि न य मं कोइ लाअइ । तार अअइ-पुअ !
आअरचित्ताई एयाई जहा आउरो मरिअकामो अं ममाइ पयं
आ अयंयं वा तं दिअइ, एयमसो वि मन्दिअगो पोसिअइ,
अया मरिअहिइइ तथा पिच्छिइहि । अअया सो चउगो तं
मन्दिअं पाहुणपसु वदिअमाणं दहंति सिओवि माअपअअं
१८८

नाजिअसइ । अए अअइ किं पुअ ! संपयीओ सि नेहेण पवुअं पि
मं न पिअसि । तेण अअइ । कत्तो मे वणाभिसासो, नणु स
वराओ नन्दिअगो अअ पाहुणपयं आणएहि मम अमगओ
विनिययजीहो बिलोअनपओ विअसं रंसो मरिओ मिअओ
ताए अणअइ, नणु पुअया तथा वेअ ते कहियं आअरचित्ताई
एयां तं ति । एस तेसि विवागो अणुपओ पि ” । यथाकारयैः ।
आतुररुग्णिकसाया अविषयभूतो रोगी, तस्य वथा अनुकामस्य
पथ्यमपथ्यं वा हीयते, एवमयमपि मन्दिओ यानि मनोहावा-
आतानि चरति तानि आतुररुग्णानि, अतो वरस ! शुष्कतृणै-
र्यापय स्वशरीरं निर्वाहय यत एतहीधौयुषो लक्षणम् एवमेते-
ऽप्यसंयिक्तकुलका यन्मनोहावाराद्विभूतत्वात्यन्ते तौ मन्दि-
कपापथ्यवद्वृष्टयश्च । वृ० १ उ० । अङ्गुलीयकाविशेषः । जौ । ज० ।

सुहुगकुमार-कुलककुमार-पुं० । पुरुरीकमारितकण्ठरीकस्य
जायायाः यशोनिद्रायाः पुत्रे, आय० ४ अ० । आ० सू० ।
(“ मनोभया ” शब्दे प्र० जागे ७८३ पृष्ठे कथाऽस्य)

सुहुगगणि-कुलकगणि-पुं० । कुलके गणिगि, एय० ३ अ० ।
(“ पञ्चतिस्रस्र ” शब्दऽस्य स्वरूपम्)

सुहुगपपर-कुलकप्रतर-पुं० । सर्वलघुप्रदेशप्रतरे, ज० १३
श० ४ उ० । अथ किमिदं कुलकप्रतर इति ? उच्यते-इह लो-
काकाशमदेशे उपरितनाभस्तनप्रदेशरहिततया विवक्षिता म-
ण्डलाऽऽकारतया व्यवस्थिताः प्रतरमिमुच्यन्ते । तत्र त्रियै-
लोकस्य स्रज्जोऽधोऽपेक्षयाऽष्टादशायोजनशतप्रमाणस्य मध्य-
भागे द्वौ सर्वलघु कुलकप्रतरी तयोर्मध्यभागे उन्मूल्ये रत्न-
प्रजाया बहुसमं भूमः भागे मेरुमध्येऽष्टमांशिको रुचकस्तत्र
गोस्तनाकाराभ्यन्तरे उपरितनाः प्रदेशाभ्यन्तरेऽष्टमांशिकः । एष
एव च रुचकः सर्वोऽं दिशां विदिशां वा प्रत्येकः । एतदेव
च सकलत्रियैरलोकमध्यं तौ च द्वौ सर्वलघु प्रतरावुल्लाऽप-
क्षेयज्ञानवाहल्यरुच लोकासंवातिता रज्जुप्रमाणी । तत एतयो
रुपैर्मध्यऽन्ये प्रतराः । त्रियैः अङ्गुलासंख्येयमाणवृक्षा वर्षमा-
नास्तावद् उच्यता यावदुर्लोकमध्यं तत्र पञ्चकरज्जुप्रमाणः
प्रतरः । ततः उपर्येभ्यऽन्ये प्रतराः त्रियैः अङ्गुलासंख्येयमाग-
हान्या हीयमानाः २ तावदेवाऽपेक्षयाः पाण्डुकोलान्ते रज्जुप्र-
माणः प्रतरः । वृद्धाये लोकमध्यवर्तिनं सर्वोत्कृष्टं पञ्चरज्जुप्रमाणां
प्रतरमवधीकृत्यन्त्ये उपरितना अथस्तनाभ्य क्रमेण हीय-
मानाः सर्वेऽपि प्रतराः सुहुलकप्रतरा इति व्यवहियन्ते, या-
वङ्गोकोलान्ते त्रियैरलोकं च रज्जुप्रमाणः प्रतर इति । तथा त्रि-
यैरलोकमध्यवर्तिनं सर्वलघुकुलकप्रतरस्याथस्त्रियैरङ्गुलासंख्ये-
यमाणवृक्षा वर्षमानाः २ प्रतरास्तावदुल्लङ्घ्याः यावदङ्गोलांका-
न्ते सर्वोत्कृष्टः सत्तरज्जुप्रमाणाः प्रतराः । तं च सत्तरज्जुप्रमाणं प्र-
तरमपेक्षयेय उपरितनाः सर्वेऽपि क्रमेण हीयमानाः सुहुल-
कप्रतरा अभिवीयन्ते, यावत्त्रियैरलोकमध्यवर्ती सर्वलघुः सुहु-
लकः प्रतरः । एषा सुहुलकप्रतरप्रकण्ठा । तत्र त्रियैरङ्गुलकमध्यव-
र्तिनः सर्वलघो रज्जुप्रमाणात् सुहुलकप्रतरादारभ्य यावदङ्गो-
लनयोजनशतानि तावदस्यां रत्नप्रजायां वृथिव्या ये प्रतराः ते
उपरितनसुहुलकप्रतरा ज्ञेयन्ते । तेमापि चापस्तावद् ये प्रतरा
यावदङ्गोलीकप्रमाणेषु सर्वोन्तितः प्रतरः तेऽथस्तनसुहुलकप्र-
तराः । न० ।

सुहुजंतु-कुलकजंतु-पुं० । कुलकाणि, । एय० ४ उ० ।

सुडुपाण-कुडुपाण-पुं० । कुडा अथवा अनन्तरमवे सिद्ध-
जायात् प्राप्ता कृत्वासाविमलः कुडुपाणाः एकत्रिचतुरि-
न्विससम्पूर्णमेव अल्पकायेषु वा सत्वेषु, न्यूनं २ नु० ५ अ० ।
चउविहा सुडुपाणा पक्षपाता तं जहा-वेदंदिपा तदंदिपा चउ-
रिदिपा संसुचिप्रमर्षंदिपातिरिक्खजोधिपा आ० ५७० ५७३ ।
उविहा सुडा पाणा पक्षपाता । तं जहा-वेदंदिपा तदंदिपा
चउरिदिपा समुच्चिमर्षंदिपातिरिक्खजोधिपा तेउका-
इया वाउकाइया ।

(उविहेत्यादि) सुगमम् । परमिह सुडा अथवा यदाह-“अ-
ल्पमपमं पण्यकीं, कूरं सरयां नदीं च वद सुदान् भुवत इति”
अपमपमं च विकसेन्दिपतेजोवायुवामनन्तरजं सिद्धिमना-
भावाद् । यत उक्तम्-“सुदयपंकपयवा, ओरोहरिया उवच्च-
सिज्जेजा । विगलामेज्ज विरं, न व किं च जेजेज्ज सुदुम-
तसा ” ॥ १ ॥ सुवममसास्तेजोवायव इति । तथा एतेषु देवानु-
त्पत्तेषु । यत उक्तम्-“पुदकीआउवणस्सह-गम्मे पज्जससं-
भाजीवीसु । सयुवसुपाणवासो, सेसा पकिसेहिया उणं ”
इति ॥ १ ॥ संसुचिप्रमर्षंदिपातिरिक्खं चापमपं तेषु देवानु-
त्पत्तेः । तथा पञ्चेन्द्रियस्तेजसमनस्कतया विवेकाभावेन निर्गुण-
त्वाविति वाचनान्तरं तु सिहा व्याख्या कुका इतिपिका आह
इति कुका उकाः, कूरा इत्यर्थः । स्या० ६ उ० ।

सुडुपायालकलस-सुदुपायालकलस-पुं० । लघुपातालकल-
समुद्र, जी० ३ मति० । (ते च ‘लघनसमुद्र’ शब्दे व्याख्यास्यन्ते)
सुदुमड्ड-देवी-बहुशो व्याख्यानं । “सुदुमड्डि वा बहुशोति
वा सुशोति वा पुणोपुणो ति वा एगदं ” नि० न्यु० २० उ० ।

सुडुमिग-सुडुमुग-पुं० । किलहकमसत्त्वहरिणे, पञ्जा० ३ विव० ।
कुदा टम्यपशी हरिणजात्यादी, सूत्र० १ नु० १० अ० ।

सुडुमुह-सुडुमुस-नि० । मबुसुमे मबुसुजाणि, वृ० १ उ० ।

सुडुमप-कुडुमस-पुं० । अथमप्रणिनि, अल्पाप्यवसानविशेषे
च । पञ्जा० १४ विव० ।

सुडु-कुडा-जी० । कुद रक्त । वेद्ययां, कण्टकायां, सरकायां
मकिकायां, बाङ्ग्यां, दिक्कायां गवेषुकायां, वाच० । अथात-
सरस्वाय, ज० १ वक्त० । द्यौम, दशा० ७ अ० ।

सुडुगजुम्भ-कुडुकजुम्भ-पुं० । महाशुम्भवेक्ष्या अल्पेषु रा-
ष्ट्रविशेषेषु, प्र० ।

कडं भंते । सुडुगजुम्भा पक्षपाता । गोयमा । वचारि सुडुग-
जुम्भा पक्षपाता । तं जहा-कनजुम्भे, तेओगे, दावरजुम्भे, कलि-
ओए । सेकेणट्टेयं भंते । एवं बुवह, वचारि सुडुगजुम्भा पक्ष-
पाता । तं जहा-कनजुम्भे० जाव कलिओए । गोयमा ।
जेणं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउपज-
वसिए, सेचं सुडुगकनजुम्भे । जेणं रासीचउकएणं अ-
वहारेणं अवहीरमाणे तिपजवसिए, सेचं सुडुगतेओगे ।
जेणं रासीचउकएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दु-
पजवसिए सेचं सुडुगमदावरजुम्भे । जेणं रासीचउकएणं
अवहारेणं अवहीरमाणे एगपजवसिए, सेचं सुडुगक-
लिओगे से तेणट्टेयं जाव कलिओगे ॥

(सुडुगजुम्भ नि०) शुम्भा नि वष्यमाणा राशिविशेषास्ते च
महास्तोऽपि सन्त्यतः कुडुकशब्देन विशेषिताः तत्र कालारो-
हौ शब्दोत्पत्तिरित्येवमाह राशिः कुडुककनजुम्भेप्रणिधीयते,
एवं त्रिसंकाशराशिको राशिः कुडुकस्त्योजः । द्विपदमभूति-
को राशिः कुडुककापरः । एकपञ्चमभूतिकस्तु कुडुककस्त्योज
इति । म० ३१ स० १ उ० । कुडुकशुम्भविशेषेण त्रैयसंकाश-
नामुपपातः । उचयाय । शब्दे द्वि० मां० ६६३ पृष्ठ उक्तः)

सुडुगामिथं-सुडुकनैर्यन्-न० । उत्तराश्वमेव षष्ठे, उक्त० ।
पूर्वस्मिन् अध्ययने अकामसकाममरणे उक्ते । तत्र सकाममरणं
निर्गन्धस्य भवति ततो निर्गन्धस्य आचारः षष्ठे अध्ययने
कथ्यते । अयं पञ्चमव्याख्यानयोः सम्बन्धः ।

जावनिउविजा पुरिसा, सज्जे ते दुक्खसम्मवा ।

लुपान्ति बहुमो मूढा, संसारिम्म अनन्तागं ॥ १ ॥

यावन्तोऽविद्याः पुरुषाः ते सर्वेऽपि मूढाः, संसारे बहुशो वारं
वारं लुप्यन्ते आधिभ्याधिधियांगार्दिभिः पीड्यन्ते । न विद्येन
विद्या सम्यक् ज्ञानं यथां ते अविद्या अत्र ननु कृत्यापेक्षायुक्तः
ये कुलिनहानसहितः मिथ्यातोषधनचतस्रो वसन्ते ते मूढाः ।
संसारे दुःखिना जवन्ति । कीदृश संसारं ? अनन्तकं अपारं । की-
दृशास्ते ? अविद्याः दुःखसम्मवा दुःखस्य सन्नज्जं येषु ते दुःख-
सम्मवाः दुःखसन्नजमित्यर्थः । यावन्तः अविद्या इत्यत्र प्राधान्य-
तत्वात् अकारोऽदयः ॥ १ ॥ अत्र अविद्यापुरुषोदाहरणं यथा-
कस्मिद् ममकाभ्यामात् कार्पि किञ्चिद् प्राणवृत्तं पुरास्तिरि-
क्स्मिन् देवकुले राज्ञाश्रितः । तत्रैकं पुरुषं कामकुम्भमसादेन
यष्टेनोत्तान् भुञ्जानं वीक्ष्य प्रकाशं संवतवान् । उपेन तेनास्य
भगितम् । ज्ञोः न्युं कामकुम्भं ददामि । उत कामकुम्भविधायिकं
विद्यां ददामि ? तेन विद्यासाधनपुरुषरूपानिभीरणा विद्यानिम-
ग्नानं घटमयं मे ददामि भगितम् । विद्यापुरुषेण विद्यानिमग्नौ
घट एव तस्यैव दत्तः सोऽपि तस्यसाधनं सुखी ज्ञानः । अथदा-
पीतमघोऽयं पुरुषस्य कामकुम्भं मस्तके कृत्वा नृत्यन् पानित-
वान् । भग्नः कामकुम्भः । ततो नाऽसौ किञ्चिदर्थमवाप्नोति ।
शोचति चेन्न मे यदि मया तदा विद्या दृहीताऽभाविष्यत् तदा
ऽनिमन्य मेव कामकुम्भमकरिष्यं पूर्ववदेवं सुखी अत्रविध्यम्
एवं अविद्या नराः दुःखसन्नवाः किमर्थ्यते ॥ १ ॥

मपिक्खं पणिरुए तम्हा, पासज्जाई पडे वद ।

अण्णया सक्खेमिज्जा, भित्तिं भूरसु कप्पए ॥ २ ॥

तस्माद्वह्निना मिथ्याविज्ञानं संसारम्रमणत्वात् परिहृतः
तत्तद्वाः आत्मना स्वयमेव परोपदेशं विनैव सत्यमेवैतत् सद्बुध्यो
हितं सत्यम् अद्योतं सयममजित्पणम् । पुनः परिहृतः ज्ञेयेषु पृथि-
व्यादिषु वदामिपुमेवै कल्पयामि । किं कृत्वा ? बहुन् पासज्जातिपया-
न् समीक्ष्य, पाशाः पारवश्यं हतवाः पुनकलादिदिसम्बन्धास्ते
एव मोहहेतुनया एकैन्ध्यादिज्जातीनां पथानः पाशज्जातिप-
यास्तान् पाशज्जातिपयान् वदामि यदा हि पुनकलादिषु मोहे
करोति तदा हि एकैन्ध्रपथं जीवो वध्नाति ॥ २ ॥

माया पिपा एहुसा माया, जज्जा पुचा य ओरसा ।

नालन्ते मम माणाय, लुपंतेस्स सकम्मुणा ॥ ३ ॥

परिततः इति विचारयेदिति आवाहाराः कल्पेभ्यः इतीति किं ?
एतं मम माणाय मम रक्षायै न अस्ति समर्थः । कथं नृपस्य मम

कस्मिन् धुल्लकमवग्रहणे भवन्ति एतेद्वाद- (आवलिखानं होसे येत्यादि) आधुनिकानाम् "असंख्यार्थं समयायं समुद्यत्समिधे समामयेयं सा यमा आधुनिय सि बुद्धि" इति । इत्याममप्रति पादितस्वकपायां हे शते यदपञ्चाशदधिकं भवत एकधुल्लक- मयं एकधुल्लकमवग्रहणे इति । कर्म० ५ कर्म० ।

सुहुग्रागजमवग्रहण-धुल्लकजमवग्रहण-न० । धुल्लकं लघु स्तोत्र- मित्येकाधोः । कुल्लमेव धुल्लकम् एकाकुलसंघटनकाशो भवः तस्य प्रदंशं संघटनं भवग्रहणं धुल्लकं च तज्जवग्रहणं च कु- ल्लकजमवग्रहणम् । कुल्लकमवसंघटनं, औ० १ प्रति० । (न- स्त्व विस्तारो ' भवग्राह्य' शब्दे)

सुहुग्रागसर्वभोग्यप्रिया-कुल्लकसर्वभोग्यप्रिया-औ० । न- हत्यपेक्षया धुल्लकायां सर्वतोभोग्यप्रियमायाव, अन्त० ।

तत्सर्वकर्मं चेत्ययम्—

सुहुग्रं सर्वतोभोग्यं उरसंप्रजिघाणं विहरति तं चतुर्थं करेति कचतुर्थं करेतिचा सन्वकामगुणेषु पारति पारिचा ढङ्कं क० २ सन्व० २ । अष्टमं २ सन्व० २ । दसमं २ सन्व० २ । दुवालसमं २ सन्व० २ । अष्टमं २ सन्व० २ । दसमं २ सन्व० २ । दुवालसमं २ सन्व० २ । चठ- त्वं २ सन्व० २ । ढङ्कं क० २ सन्व० २ । दुवालसमं २ सन्व० २ । ढङ्कं क० २ सन्व० २ । अष्टमं २ सन्व० २ । दसमं २ सन्व० २ । ढङ्कं क० २ । सन्व० २ । अष्टमं २ सन्व० २ । दसमं २ सन्व० २ । दुवालसमं २ सन्व० २ । चतुर्थं क० २ । सन्व० २ । दसमं २ सन्व० २ । दुवा- लसमं २ सन्व० २ । चतुर्थं २ सन्व० २ । ढङ्कं क० २ । सन्व० २ । अष्टमं २ सन्व० २ । एवं लघु एवं सुहुग्रा- सन्वतोन्नतस्त तस्योक्तमस्त पदमं परिचारी, तिदिं यासे- हिं दसहिं दिवसेहिं अहामुचं जाव आराहेनि । दोषा ते परिचारी ते चतुर्थं करेति करेतिचा विगतवजं पारेति पारेतिचा जहा रयणावस्त्री तहा एत्थ वि ॥

(सुहुग्रं सर्वभोग्यप्रियम्) निजुः प्रकामं महत्यपेक्षया सर्वतः सर्वान् विषु विविध्वा य प्रद्रा समसंख्येति सर्वतो भ- द्वा तथाहि-एकादीनां पञ्चाकानामङ्गानां सर्वतो भावाय प- ञ्चादश पञ्चदश सर्वत्र तस्या आयत्त इति रूपायनोपायगा- य "एनाहं पंचंते व, विभो मञ्जुनु आहमणुवेति । सेसं कमेण गविं, जाण लहुं सन्वभोजहं ॥ १॥" इति तपोवि- गामीह पञ्चासतिः । अन्त० ७ वने ।

सुहुग्रागसिंहनिष्कालिप-कुल्लकसिंहनिष्कालित-न० । महासिंह- निष्कालितापेक्षया कुल्लकसिंहनिष्कालितनामके तपसि, औ० अन्त० । (तत्सर्वकर्म 'सीहनिष्कालिप' शब्दे बह्वचते)

सुहुग्रि-खारित-वि० । "बधूरुचिरुते या वा" । ८ । १ । ५३ । इति वकारेण सहितस्वादेरत उत्त्वम् । जिघे, सुहुग्रो- कानिभो । प्रा० १ पाद्

सुहुग्रा-सुहुग्रा-औ० । लज्जामाभातलस्येयम्, जं० १ वक्क० । जलाशयविशेषे, प्रश्न० ५ सन्व० द्वार । लघुनि, स्त्रीत्ववि- १, २६

शिष्टेभ्यः, "सुहुग्राओ सुहुग्रावरियाओ" सुहुग्रा लज्जयस्त- वा कुल्लाराः । आवा० २ सु० २ अ० ३ उ० । रा० । सु० " सुहुग्रा वैव भोग्यप्रिया" स्था० १ उ० ३ उ० । इव च क- ल्यतः प्रभवणविषया क्षेत्रतो प्रामाद्वैदः, कास्तः शरदः, जि- दाये वा प्रतिपद्यते । नृकवा चेत् प्रतिपद्यते चतुर्दशमेन स- माप्यते अमुकवा तु बांशजपलेन भावनस्तु विष्णुपुत्रसर्गस- हनमिति । स्था० २ डा० ३ उ० । औ० । (विस्तरेस्तु 'भो- यप्रिया' शब्दे अभिधास्यते) "सुहुग्राविभाणपविमसि" अत्यप्रथार्था विमानप्रविजकः कालिकमुनविशेषः । पा० ।

सुहुग्राय यं विभाणपविमशीर् पदमे दग्मे । सच तीसं उरैमयाकासा पमुषा ॥

कुल्लिकायां विमानप्रविजकौ कालिकमुनविशेषस्तत्र किञ्च ब- ह्वा बर्गो अभ्ययनसमुदायात्मका जवन्ति । तत्र प्रथमे बर्गे प्रत्यव्ययममुद्रास्व ये कासा इति स० ३ सप्त० ।

सुग्र-कुग्र-वि० । अर्धिते, नि० सु० १ उ० । मने, संथा० । अ- न्यस्ते. विहते, क्ली० कृते च । वाच० ।

सुग्रिय-कुग्रित-वि० । भूमीपतनात् प्रदेशान्तरेषु गमिते, अ० १ शु० २ उ० ।

सुग्र-कुग्र-वि० । संसारसागरे बुद्धिते, " अम्ममरत्तं च ते सुग्रा " संथा० ।

सुग्र-कुग्र-वि० । अग्रमे, स्था० ६ डा० । कुग्रजनाचरितत्वात् प्राणवधे, प्रश्न० १ आश० द्वार । धुल्लकमेकारिणि, सु० १ सु० ७ अ० । नाच, उत्त० ३१ अ० । "सुहो जलो नरिच" धुल्लो जनां दुर्जनलोकः । वृ० १ उ० । कपणे, डा० १० डा० । सौह-न० । सौहामिधर्मराभिः कृतः । मधुनि, वाच० ।

सुग्रकुह-कुग्रकुह-न० । एकादशकुहादिषु एकादशकुहमेवेव, एकादश कुल्लकुहानि तद्यथा-स्वहाकम्कमहाकुहचर्मदलपरि- र्पविसर्पेसिष्पविचर्चिकाकिटिभामापायशतारकसंज्ञाभिः । आवा० १ सु० ६ अ० १ उ० ।

सुग्रमुह-कुग्रमुह-पुं० । मधुमुके, मधुरजाविणि, वृ० १ उ० । सुग्राय-कुग्रात्मन्-वि० । कृत्स्वजावे, "सुग्राय नासरसी" कल्प० ६ कृक ।

सुग्रिया-कुग्रिया-औ० । गान्धारप्रामस्य द्वितीयमूर्धनायाव, स्था० ७ डा० ।

सुग्रिय-कुग्रित-वि० । बुद्धिते, सु० १ सु० ३ अ० १ उ० । सुग्र-मज्ज-वा० । स्ताने, सु० १ पर० अ० अ० अ० । वाच० ।

"मस्त्रोउडु-सिउडु-सुह-सुग्राः" ८ । १ । १०१ इति मस्त्रेः सुग्रादेराः । 'सुग्र' मज्जति । प्रा० ४ पाद् ।

सुग्र-पुं० । लतासमुदाये, प्रा० ४ पाद् ।

सुग्रिपं-मकुग्र-अव्य० । लुचयितुमित्यर्थे, "पकुग्र लुग्रिपं जे" सं० ।

सुग्रजंत-कुग्रयत-वि० । अग्रो निमज्जति, स्था० ७ डा० ।

सुग्रजण-शोत्रण-न० । बहुमाहेने, शोत्र० । संचलने, प्रश्न० १ आश० द्वार ।

सुग्रिय-कुग्रिय-वि० । भीते, प्रश्न० ३ आश० द्वार । शोत्रे, न० ।

भाष० । कश्च०, पु० ३ उ० । आलोडिते, व्याकुले, बाच० । "सम-
न्तो खुमियकञ्चाल" खुमितामि चकवालाणि जममण्डलानि
यत्र गमने तत्पथा अथर्वेधं निमज्जतीति संक्षेपः । अ० ३
श० ३३ उ० ।

खुमियचर-खुमिजितव्य-न० । क्रोमे कायै, प्रव० ३ सम्भ० द्वार ।

खुमा-खुमा-खी० । अतस्याय, शये, मोक्षिकायाम्, बाच० ।
रोममुपलसनाधने, स० १३ अ० ।

खुर-खुर-पुं० । नायितोपकरणे, अनु० । खुर० । तीक्ष्णे शरीरा-
वयवकर्तृने, खुर० १ भु० २ अ० १ उ० । हा० । खुरे, स्या० ४
उ० ४ उ० । "खुरे चेष पगधारति" यथा खुर एकधार एवं
साधुसर्गलक्षणकारः । प्रव० ५ सम्भ० द्वार । कांकिला-
के, गोखुरे, महापिण्डीके वाये च । बाच० ।

खुर-पुं० । शफे, हा० १ भु० ३ अ० । कोसदले, लक्षिनां ग-
न्धव्ये, कट्टापादे, बाच० ।

खुरदुग्धा-खुरद्विकोक्ता-खी० । चर्मकीटनायाम्, "एवं खुरदु-
ग्धादे" चर्मकीटस्येन जायन्ते तथा हि-जीवतामेव गोमहिष्या-
दीनां चर्मेषुऽन्तः प्राणिनः संसृज्यन्ते, । खुर० २ भु० ३ अ० ।

खुरधार-खुरधार-त्रि० । खुरस्येव धारा यस्यानिच्छेदकत्वात्सौ
खुरधारः । खुरवस्तीरुणधारे, "अस्ति खुरधारं गदाय" उपा० २
अ० । खुरो हानिनीकृणधरो प्रवति । अन्वया केशानामनुकृणा-
त् । इति खुरेणोपमा कङ्कधारताः । हा० १ भु० ८ अ० ।

खुरनिषद-खुरनिषद-पुं० । शफकवयोः रासमबलीवर्धयोः, पि० ।

खुरपत्त-खुरपत्र-न० । खुरः (खुरः) एव पत्रं खुरपत्रम् ।
स्या० ४ डा० ४ उ० । खुरे, विपा० १ भु० ६ अ० । हा० ।

खुरप-खुरम-पुं० । प्रहरणविशेषे, दशा० ६ अ० । भोत्रेणिक्यं
खुरप्रसंस्थानसंस्थितम् । स्या० ४ डा० ३ उ० । प्रहा० ।
विश० । खुर० । घासच्छेदनशस्त्रे, (खुरपी) शोकं तनुल्याप्रफ-
लके शरे, बाच० ।

खुरि-खुरिन्-पुं० । खी० । खुरोऽस्यास्तीति खुरी खुरकपावयव-
युके, भाव० ३ अ० ।

खुल्ल-कुल्ल-त्रि० । लघौ, प्रका० १ पद । शीत्त्वियभेदे, जो० १ प्रति० ।

खुल्लक-सुल्लक-त्रि० । ह्रस्वे, अन्त० ४ वर्ग । बाले, कुल्लकसम्बन्ध-
आयाम्-वसन्तपुत्रे देवमियः अष्टौ तस्य यौवने आर्या मृता पुत्रे-
षाह्वार्यिकेण सह प्रव्रजितः । तत्रश्च स कुल्लकः परीयहैर्वाप्य-
आना बलि-तात ! न शक्नोमि उपानयो विना प्रव्रजितुम् । मोदने
पिता ते अनुजानाति । पुनर्बलि-तात ! न शक्नोमि शीघ्रं सोऽ-
मातयम् । पिता शीघ्रं ह्यनुजानाति । पुनर्बलि-तात ! न शक्नोमि
मिष्ठाटनं कर्तुम् । ततः पिता आनीय दत्त । एवं भूमि न संस्तर-
न्ति शक्नोमि । ततः पिता फलकमर्पयति । एवं शोचस्थाने क्रौरं
कारयति । प्रकाशयत्यङ्गं प्रासुकीरंश्च । पुनर्बलि-तात ! न शक्नोमि
प्रक्षालनं पात्रयितुम् । ततोऽप्योद्योगमिति पित्रा निष्काशिनः सूत्रा
प्रहिष्टो जातः । पिता चारित्रमारण्य देवो जातः । अर्वाधना सुतं
महिषं पश्यति । स सार्धैवाहकं कृत्वा सं महिषं शुभमारमवाह-
यत् । तात ! न शक्नोमि इत्यादि पूर्वमर्थोक्तं पुनः कथयन् स्मार-
यति । तस्य आतिस्मरणमुत्पन्नम् । पृष्टीताऽनगानो मातृषां सूत्रा

वैमानिकदेवो जातः । इति कुल्लकथा । ग० २ अवि० । (कुल्लक-
स्य धर्मपरिज्ञायां समस्यापादपूर्तिः 'सम्भूत' शब्दे ज्ञेया ।
गच्छ कुल्लकस्य पिपासापतिवदसहनं च 'पिपासा' शब्दे)

खुल्लगपायसमाप्त-कुल्लकपादसमाप्त-पुं० । क्षिप्रिणां परीक्षणाय
कृतार्थां समायां खुल्लकन कृते गाथापादसंक्षेपे, भाषा० १
भु० ४ अ० २ उ० ।

खुव-खुव-पुं० । ह्रस्वशक्त्यामूले वृक्के । हा० १ भु० १ अ० ।

खुव्वय-खुव्वक-न० । पलाशादिपत्रमये दोक्षिके, १ भ्य० २ उ० ।

खुहुंजाण-कुल्लान-न० । खुवा खुत्परीषहोदयजन्मपीडावि-
शेषः । तथा यद्वाचनं खुल्लानं राजगृहपाशगतशोकसदृशगतकम-
कस्येव कृपासंच्याने, आनु० ।

खुहपिवास-कुत्पिपास-न० । कुष पिपासा च कुत्पिपासम् ।
खुहका वृणथाः । जी० ३ प्रति० ।

नैरयिकाणां कुत्पिपासे चिन्तयति-

इमीसे णं भंते । रयणप्पहाए णेरतया केरिसयं खु-
हपिवासें पक्खुअभवमाणा विहरंति । गोयमा । एगमेगस्स
णं रयणप्पजापुदविनेरतियस्स असउभ्भाव पत्थवणाए स-
च्चादधी वा सव्वपोग्गझे वा आमयंमि पक्खिवेज्जा । णो
वेव णं से रयणप्पजाए पुदवीए नेरए वितिते वा भित्ता
वितएहे वा सिन्ना एरिमिया णं । गोयमा । रयणप्पभाए जे
णेरइया खुधं पिवासें पक्खुअभवमाणा विहरंति । एवंउज्जव
अहे सत्तमाए ॥

(रयणेत्यादि) रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः भवन्त ! कीदृशं
कुषं पिपासां प्रत्यनुभवन्तः प्रत्येकं वेदयमाना विहरन्त्य-
वतिष्ठन्ते भगवानाह-गीतम् । (एगमेगस्स एमित्यादि) ए-
कैकस्य रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकस्य असङ्गाद्यवस्थापना अ-
सङ्गाद्यकल्पना ये केचन पुद्गला उदधयमेति शेषाः तां
आस्येकं भुक्ते सर्वपुद्गलाह सर्वोदधीन् प्रक्षिपन् तथाऽपि
(नो वेव एमित्यादि) नैव स रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकस्य-
तां वा चितुष्णो वा स्यात् । लेशतोऽत्र प्रबलभस्मकत्वात्पुण्यैः
पुरुषो हृष्टास्ते । (एरिसया एमित्यादि) ईदृशीं एमिनि वा-
क्यालङ्कृते गीतम् । रत्नप्रभापृथिवीनैरयिकाः कुषं पिपासां
प्रत्यनुभवन्तो विहरन्ति । एवं प्रतिपृष्टयि तावद्वक्तव्यं याव-
द्वचः सप्तमी । जी० ३ प्रति० । बाच० ।

देवानाम्-

सोषम्मीसाणे देवा केरिसयं खुधं पिवासें पक्खुअभवमा-
णा विहरंति । गोयमा । नत्थि खुधं पिवासें पक्खुअभव-
माणा विहरंति० जीवआणुत्तरो ॥

(सोषम्मीत्यादि) सौषम्मीशान्येनेदन्त । कस्यप्येवैवाः की-
दृशं कुत्पिपासां कुष पिपासा च कुत्पिपासां प्रत्यनुभवन्तो विहर-
न्ति-आसने ? । गीतम् । नास्येत्तत् यत्तत्कुत्पिपासां प्रत्यनुभवन्तो
विहरन्ति । एवं यावद्वक्तुशरोपपातिकाः । जी० ४ प्रति० ।

खुहपिवासमहण-कुत्पिपासामथन-त्रि० । कुष पिपासा च
तथोर्मथनः खुत्पिपासामथनः कुत्पुद्गलान्ते प्रवृत्ताहारे, जी०
३ प्रति० ।

सुद्धा-कुष्ठ-आ० । " कुष्ठा हा " ७ । १ । १७ । इत्यन्तस्य
हाऽऽदेशः । आ० १ पादः । कुष्ठसाध्यावस्थां १० अ० । तं० ।
आच० । कल्प० । कुष्ठ इति कर्म आचयागम " मितनीति " ।
निकुः । मि० बृ० २० अ० । ४०० ।

सुद्धापरिसह-कुत्परिषह-पुं० । कुत्परिषहस्तस्याकुत्तवहेतुरस्या-
स्यममीकृतया आहारपरिषहकादिवाक्छान्तिवर्त्तनेन परीति सर्व-
प्रकारं सहाते इति कुत्परिषहः । उच० २२ अ० । प्रथमपरिषहे,
कुष्ठद्वामुद्रितामशेषवेदनातिशयिनीं सम्प्रविषहमाजस्य ज-
ठराक्षिपादिनीमागमविहितेन मकेन शमयनोऽनेपणीवं च
परिहरतः कुत्परिषहविजयां भवति शमयणीयग्रहणे तु न वि-
जितः स्यात् कुत्परिषहः । प्रथ० ७ द्वारः आच० । " कुष्ठाः
शक्तिम् साधु-रेषणां नानिभक्तयेव । अदीनां विवहृती वि-
जान्, यात्रामात्राद्यतश्चेत् " ॥ १॥ ४० २ अचि० । आ० म० ।
पतद्व सूत्रहृत् विवृण्वन्नाह-

दिगिच्छापरिगए देहे, तवस्स । भिक्खु धामवं ।

यि चिन्दे ण त्वादवए, न पए न पयावए ॥ १॥ उच० ।
दिगिच्छाकृत्या तथा परितापः सर्वाङ्गीणस्तथा दिगिच्छा
परिनापस्तेन क्लेशादिक्रियापेक्षा हेतौ लुनीया । पात्रान्तरम-वि-
निम्नापरिगते बुभुक्षाव्याते देहे शरीरे सति तपोऽस्यास्तीति
अतिशयमेवेति, तपस्वी । विष्णुष्टमादितपोऽनुष्ठानवात् । स
च गृहस्थादिरपि स्यात् । अत आह-भिक्खुयनिः । सोऽपि की-
दृग ? स्थानं च तदस्य संयमविषयमस्तीति स्थानवात् ।
" मूनिं प्रसंसायां वा मनुए " अयं च किमिति ? । आह-न जि-
न्त्याह दिवा विद्विषात्, स्वयमिति गम्यते । न देवैर्वह्नाऽन्यैः
कनादिभिरपि स्यात् । तथा-न पवत् स्वयं, न चापि वाच्यत्वं,
उपलक्षणात्वाच्च नान्यं जिन्त्यत्वं वा पच्यत्वं वाऽनुमन्येत तत्
एव च न स्वयं कीलीयान्, नापि काचयेत्, न च परं कीचस्त-
मनुमन्येत । देवस्य हननोपलक्षणात्कारुण्यप्रपीडितोऽपि न नव-
कांटीशुद्धिवाचां विषये किं गम्याय ? ॥ ३॥

किं च-

कालीपर्वंगसंक्रमे, किमे धमयिंसन्त ।

मायके अमणपाणस्स, अदीणमणस्स चरे ॥ ३ ॥

काली काकजङ्घा, तस्याः पर्वाणि स्थूराणि मध्यानि च
तनूनि प्रचलित, ततः कालीगोत्रीणि पर्वाणि जानुकूपरादी-
नि बन्धु तान् कालीगोत्रीणि उद्रगुणीवत् मण्यवलोपांसमासः ।
तथा-पर्वाविषेष्टैः शरीरावयवैः सम्प्रकृ काराते तपश्चिया
दीप्यत इति काशीपर्वङ्गसंक्राशः । यद्वा-मृष्टे पुनर्वरिणिपात-
स्यान्त्यमन्याह प्रमो हृष इत्यादिवत् अवयवमध्याम्यव-
यविनं व्यपदेशदृश्याकचक्रसन्धीनामीय कालीपर्वसहस्रतायां
काशीपर्वनिः संक्राशानि सहस्राभ्यङ्गानि बन्ध स तथा । स हि
विष्णुतपोऽनुष्ठानतोऽपचित्तयिगतशान्तिरिति इत्यर्थश्चायंमोक्षो
एवायं एव भवति मत एव-कृतः कृशशरीरः । धमनयः वि-
रास्तामिः स्वस्ततो व्यासो धमनिसन्ततः । एवंविधावस्थोऽपि
मार्गं परिमाणक्यां जानातीति मागहो, मातिलीप्यतोऽतिमा-
त्रांपयोमी । कश्चेति ? आह-अवयव इत्यशुभं बोद्धवति, पीतव
इति यां सौवीरादि, अन्नयोः समाहारोऽनुष्ठानपातं तस्य तथा (अ-
दीणमणस्सं चि) सुखाव्यादीन्मनः अदीनमानसो वा अनाकुल-
चित्तश्चेत् संयममभिन यावात् । किमुक्तं भवति-अतिवाधितो-
ऽपि कुष्ठा नवकांटीशुद्धमप्याहारमप्य न सौख्यतोऽतिमात्रो-

योपी तदमात्रौ वा दैन्यवामित्येवं कुत्परिषहमाणा भूत्परिषहः
सोऽप्यो भवतीति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥ उच० ।

इदानीं निर्वृत्तिकार एव " न निदे " इत्यादिसूत्रावय-

वसुचितं कुमारकेत्यादिशरीरपक्षितं च-

कुत्परिषहोऽहारनयाह-

उज्जेणि इत्यादिभो, जेयहिपुरइत्थिन्सुद्धो य ।

अहर्वाये वयणीचो, पातोवभो य सोद्ववं ॥ उच० नि० । आह
(उज्जेणि चि) उज्जविनिहस्तमिभो भोगकटकपुरं इति नृ-
तकुलकच्छाटव्यां वेदनाः पादपोपगतश्च सादेव्यं देवसन्धि-
ममिति याथाकुरापो बुद्धसमयाद्यवसेवः । उच० । सत्तायम्-
उज्जविण्यां इतिमिभो छेदी वतेते । तस्य इति नृततामवाका-
ऽस्ति । अन्यदा इतिमिभोऽभिनेतुः म्रियाभूता पुःक्षणमैर्यायेन
इतिमिभोऽभिनेतुः इति नृततारकेण सत्तं प्रमज्जतिः । अन्यदा उज्जि-
साधुनिः सत्तं विहरत्तसौ इतिमिभोसाधुनोजककनगरमा-
गोऽटव्यां कपटकेन विष्णुपादोऽपि विहृत्सुकुमोऽटव्यामिव स्थि-
तः । तमसत्तं हृष्टा साधुभिर्भणितं शरकेण स्वां मार्गे बहिष्प्रायो
माविषादं कृषाः । तेन मणितम-मदायुः स्तोतकमेवास्ति, अतोऽ-
मैत्रेय भक्तं प्रत्याख्यामि, शृणु यात, मर्षयमत्र स्थितस्यान्यस्य क-
स्यापि साधोमां भूद्विनाशः । इत्युक्तवन्तं समचित्वा भक्तपान-
प्रत्याख्यानं कारयित्वा तत्रैवमुक्त्वा च अनिच्छन्तमपि कुल्लकं
गृहीत्वा ते साधवश्चकुल्लः कुल्लकांश्चेदमार्गोऽस्मिन्प्रतीयं पितृना
हासत्राऽऽयातः । तावच्च गृहीताऽनमनः स कुतो देवोऽनृत् ।
कुल्लकां मीम्यात्तं मृतं न जानाति । सुतस्य तत्कमेवस्व पात्रं
एव भ्रमति । कुधातोऽपि कलाधिकं न श्रुताति । स देवः कुल्लक-
मोहं न विद्वद्भूमिधाय अवयत् । वस्तुं गच्छ जिज्ञासां कुल्लकेन
भणितं कुच प्रजामि । तेन भणितं य पशु धर्मानकुञ्जेय प्रज । तस्मि-
न्नासिनां जना निशं दास्यमि । ततः तथेति नमिन्ना कुल्लकस्य
त्र गतः धर्मज्ञानमुचचार । स देवो नरनारीकृपं विधाय करं
प्रसायं दिव्यरक्षया तस्मै भक्तपादयि हवी । तावद् वावद्
कुल्लिकं निवृत्तं भोजककनगरात् पश्चाद्वहतिताः साधवस्ते-
नैव मार्गेण तथाऽऽगताः । जीर्णं शव इष्टु हातदिव्यप्रयोगास्त्वं
कुल्लकं गृहीत्वा विजहः । यथा ताज्यां विपुत्राज्यां कुत्परिषहः
सोऽहः तथा स्यात्तमित्थुनिजिरीति सोऽहः । उच० २ अ० ।
('परिसह' शब्दे साधारण्यवस्तुनया)

सुद्धापरिसहविजय-कुत्परिषद्विजय-पुं० । साधोमैर्यवाहा-
रगन्धविणः निरवयवस्याहारस्याहाते, ईद्वह्नाते, वा भगवन्मनु-
ह्रेदस्यवाकालजिज्ञासतिनिवृत्तकृष्णवयवदयपरिहार्थी मनान-
व्यसहमानस्य स्वाध्यायध्यानमाधनापरीतचित्तस्य उदीरणप्र-
त्यक्षकुह्रेदस्यवापि स्तोत्रमेवपीयपरिहारतोऽपरिवेदनं कुहे-
दना-सहने, यद्वा १० विच० ।

सुद्धापरिसह-कुत्परिषह-पुं० । " सुद्धापरिसह " शब्दार्थः ।

कुहियजल-कुजितजल-त्रि० । होमयुक्तजले, लवणसमुद्रे,

" कुहियजलं " कुमितजलः वेलावयाव वेला च महापाताल-

कलशगतवायुकोजातः । अ० ६ वा० ८ उ० ।

लेजया-लेदना-आ० । वेदसंख्यिकायां चाचि, हा० १ कु०

१७ अ० ।

लेव-लेट-न० । धुलिमाकापरिचिते, मि० बृ० १२ उ० । औ० ।

रा० । विपा० । म० । कल्प० । जी० । मि० बृ० । ग्रंथमाका-

द्वयोः निमज्जति । आदिशब्दात्पादज्जादिकोभिताः सकृद्व-
जप्रविभुष उपाययति । तानिञ्च प्राणादिविधातः, संसृजं गच्छ-
न् पुनरादिश्वरपटनं मिजशरीरोपकरणमरपटनं चेति परिग्रहः ।
शुक्ले वि होति दोमा, उणील्लणादी य वा उसत्तं च ।

सेहादीलमवस्था, अथोवणे चौरनासो वा ॥

कदेमाकुलं मार्गे गमनेन कदमं उपकरणे लयति । तथा चोप-
करणस्य धारणेऽपि आस्तामधारवेन इत्यपिशब्दायः । दोषाः के-
ते ? इति । आह-उत्पीरनादय इत्यमीनं प्राणादीनां श्लवणमादिश-
ब्दात् शरीरायास्त्ववाप्यायविधानाद्विपरिग्रहः । आर्य च-वस्था-
णि शरीरं च प्रज्ञासंयतो वा कुशकत्वमुपजायते । शरीरे,
उपकरणे च कुशकत्वात् । अथ न प्रज्ञासंयति तदा धारणे दी-
क्षाकादीनामवहासंभयः, चौरनाशश्च कदेमं शटनात् वा-
शब्दः संसृज्ये ।

सम्प्रति प्राणमंजवे दोषानाह-

सुइगविच्छुगादिमु, दो दोमा संजमे य सेसेमु ।

नियमा दोमु कुमुंडिय, अग्रंदिन्न-निसग-धरणे य ॥

“मुद्रा” नाम विप्रांलिका, विप्रांलिकावृक्षिकादिषु रोषेषु च प्रा-
णेषु बाहुल्येन संभवत्यु द्वौ दौरी । तद्यथा-संयमे चश्रद्धाहा-
स्यानि च, आत्मविराधना संयमाविराधना चेत्तथः । तत्र वृ-
क्षिकादिभिर्दोषाद्विराधना, कीटकादिस्त्वप्यधाताश्च सं-
यमाविराधना । स्थपिद्विज्ञाभावे दोषाद्विराधना- (नियमेत्यादि) स्थ-
पिद्विज्ञाभावे अस्थपिद्विज्ञे, सुगुप्तिस्ते वा स्थपिद्विज्ञे, निसर्गे पुरी-
यप्रभवणोत्तमं नियमात् दोषाः संयमाविराधनादयः, तत्रास्थ-
पिद्विज्ञे इति कायादिव्यापादनात् संयमाविराधना, पादादिद्वि-
ज्ञादाव्यविराधना, सुगुप्तिस्ते स्थपिद्विज्ञे प्रवचनाविराधना, अ-
स्यैनदोषमयाव्युत्पज्जातं । किनु-धारयति । तत आह-धारये दो-
षा आत्मविधातादयः । तथा च-पुरीयाद्विधारणे जीवितनाशा-
दि “मुसार्नारोहं चक्षुः, वचनिरोहं य जीवितं चयति” इत्यादि-
वचनात् । यानावे चिकित्साकरणतः संयमाविराधनाः ॥

यत्र संकटा वसतिर्यत्र च द्विधाव्यो वसत्यो न लज्जन्ते
तत्र (बासे) दोषानाह-

वसहीँ संकटाए, विरल्ल अविरल्लगे जने दोमा ।

वाथोणे व अएणा, म तीरं दोसा ओइच्चंते ॥

वसतो संकटायां सत्याम् वषधेः (निग्ले चि) विस्तारणे वा
दोषा नवन्ति । के ते इति चेत् । उच्यते-यदि उपधिस्तीमिती
विस्तार्यते, ततः संकटबाधन्यमप्यनीमितमुपधि तीमयति ।
अथ न विस्तार्यते तर्हि स कांथमुपयाति, तस्मैसंगतः शरीरस्य
च मान्द्यमुपजायते । एकस्याश्च वसतेः कथमपि व्याधते अन्य-
स्याश्च अभावे प्रामात्यरं प्रजनीयमात् । तत्र च प्रजति संयमात्म-
प्रवचनाविराधना । तथाहि-मार्गे जलपरिनाकायादिव्यापादनात्सं-
यमाविराधना । अगाधे सलिले प्रावशत आत्मविराधना । वस-
त्युत्तमता वर्षाकालेऽपि वर्षप्रपातेनाऽवकथ्यमानात् पथि गच्छ-
तस्तावद्दृष्ट्वा लोकाः प्रवचनं कृत्यते इदृशा पथैते वर्षास्वापि
नाशमं कथनवदपि लज्जन्ते इति प्रवचनाविराधना ।

गोरसामावे दोषानाह-

अतरत-वाल-बुद्धा, अजाविता चेव गोरसस्त उपती ।

जं पावहिंति दोसं, आहारमएमु पाणेषुं ॥

अतरतो नाम असहाः (असमर्थः) तथा-वालाः, बुद्धाश्च तथा-ये
अजाविता येषां गोरसव्यतिरेकेण नात्यन्तिकमपि प्रतिभासते ।
ते गोरसस्य असति अभावे आहारमयेषु पाणेषु सन्त्यु यत्
आगाह्यमागादपरितोपनादिकं दोषं प्राप्यति । तन्निमित्तं सर्व-
मपि प्रायश्चित्तमावाच्योल्लेख्यते तस्माद्यत्र तद्भावस्तत्र न व-
स्तव्यम् ।

अत्र पर आह-

नणु जगितो रसचाओ, पणीयरसजोमणं य दोसा उ ।

किं गोरमेण ? भंतं !, जस्य सुण चोमण ! इमे तु ॥

ननु सुखे स्वानां जीरादीनां स्वागो भवति । “अनशनम्, ऊनाद्व-
तावृत्तः, संक्षेपणं, रसत्यागः” इत्यादि बाह्यतपोभ्यावर्णनात् प्राणी-
तरसंभोजने दोषाः कामाद्वकादयः शरीरोपचयादिभावात् । ततः
किं नवं ? गोरसैः कसंध्यम् । सुरिराह-नयति । गृणु चादक !
इदं वक्ष्यमाणम् ।

तदेवाह-

कामं तु रसचागो, चतुत्थमंगंतु बाहिरतवस्त ।

सो पुण सह (हा)ण जुजति, असह (हा)ण य सज्ज वावत्ति ॥
कामं तपस्तपमेतत् रसत्यागश्चतुर्थमङ्गं वा चतुर्थो भेदः बाह्य-
तपसः । यन्निहारमकस्य कषवं पुनः शब्दः केवज्ञायः । र रसत्यागः
सहानां युज्यते संगच्छते । असहानामसमर्थानां रसानावे सद्य-
स्तरकालं व्यापतिः मृत्युः ।

अन्यथा-

अगिदाएँ तथोकम्मं, परकमे मंजोतेचि इति बुत्तं ।

तद्वा उत्तरसत्त्वा, न नियमतो होति सत्त्वम् ॥

संवतः तथः कम्मं प्रति, अग्लान्त्वा पराकमेव इत्युक्तं जगता ।
तस्मात् न नियमतः सर्वस्य रसत्यागो भवति ।

जस्म उ सररिजवणा, रुते पणीयं न हांइ साहुस्स ।

सो वि य हु भिण्णिं, जुंजउ अहवा जह ममाह ॥

यस्य साधोः शरीरयः पाना न प्रणीतं प्रणीतरसस्युत्तं भवति । सांघिय
च अभ्युत्तमं पूर्वोक्ता असहा इत्यपिशब्दार्थः । “हु” निश्चिनं
भिन्नपिण्डं घृतादिना मिश्रितं मसितपिण्डं लुज्जति । अथवा-यथा-
समाधि जीरादि छेदके केवलं मा शुक्तिर्यथादिति संपृष्टपानका-
दिना मीलनिरसा जीरमापिबेत् ।

सम्प्रति “जनाऽऽकुत्तं” पदव्याख्यानार्थमाह-

चउ भंगा अजणाउल्ल-कुत्ताउले चेव ततिय जंगो उ ।

भोइयमादि जवाउल्ल, कुत्ता उल्ल-मंनवमादीसुं ॥

जनाऽऽकुत्तकुत्ताऽऽकुत्तयोश्चतुर्निकाः । जनाऽऽकुत्तपि कुत्ताऽऽकुत्त-
मपीति प्रथमो जङ्गः । जनाऽऽकुत्तं, न कुत्ताऽऽकुत्तमपि द्वितीयः । न ज-
नाऽऽकुत्तं कुत्ताऽऽकुत्तमिति तृतीयः । न जनाऽऽकुत्तं नापि कुत्ताऽऽकु-
त्तमिति चतुर्थः । प्रथममङ्ग-बहुनि मानुषाणि, बह्वनि च कुत्तानि । द्वि-
तीयमङ्ग-कुत्तानि स्तोत्रानि, जनास्त्वनिबहवः कुते कुत्ते भोजका-
दिजनानां सदृशसंख्यानां वा । तृतीयमङ्ग-बहुनि कुत्तानि, जनाः
स्तोकाः, शुदे शुदे एकस्य ब्रह्मो मानुषयोभावात् । चतुर्थमङ्ग-
न बह्वनि कुत्तानि, मापि बहवो जनाः, कतिपयकुत्तानां प्रतिभुजं
च स्तोक्रमानुषाणां भावात् । अत्र यो भङ्गो प्राणौ तावाह-
अजनाऽऽकुत्तान्यादिना, न जनाऽऽकुत्तं, कुत्ताऽऽकुत्तमिति तृतीयो
प्राज्ञः । एतदनुकानाद प्रथमः सुतरामनुकानो ह्यष्टमः,

तस्वोभयगुणोपेतत्वात् । आह च कृषिकृत—“ जह ताव तस्मै भंगो भणुषणभो, प्रागेव पदमा भंगो आणु-
षाणो ” इति । शयौ तु यौ जहौ क्षाताऽनुक्षातो कुक्षानामणु-
षत्वात् । सम्प्रति जनाऽऽकुक्षतां कुलाऽऽकुक्षतां च व्याख्यानयति-
(भोहय) इत्यादि प्रथमभङ्गे च जनाऽऽकुक्षं भोजिकादिभिरिति प्र-
भृतेभिराकीर्णत्वात् । कुलाऽऽकुक्षं मङ्गलमायिषु स्थानेषु । तथाहि-
मङ्गले भण्डाद्वत् कुक्षसहस्राणि, आदिशब्दात् पत्तनादिपरिग्रहः
व्याख्यातं जनाऽऽकुक्षद्वारात् ।

अथुना वैद्यद्वारमौषधद्वारं च युगपदाह-

वेजस्स ओसहस्स च, अमतीए गिलाणो ठ जे पावे ।
वेजसगासं नैंतो, आखेंतो चेव जे दोसा ॥

यदि नाम कोऽपि भ्रान्तो जायते तदा, वैद्यस्य औषधस्य च
असति अभावे यत् भ्रान्तोऽनागाहऽऽगावृत्तिरिति प्राप्नोति ।
तस्मिन्सं सवे प्रायश्चित्तमाचार्यः प्राप्नोति । अयं च-तादृशक-
त्रेऽवतिष्ठमानो वैद्योऽत्र नास्तीति भ्रान्तेऽप्यस्मिन् प्राप्ते वैद्य-
स्य सक्तांशं नीयमाने अनीयमाने वा दोषा अनगाहमागाह
वा परितोषनं, इत्येतेष्वपकरणोपापहरणं व्याख्यादिव्यापदेभिरुक्त-
मित्यादि तत्रैतुकमपि प्राप्नोति । परमौषधस्याऽप्यनयनाय
साधुषु ग्रामान्तरे प्रेष्यमाणेषु दोषा वाच्याः ॥

अथुना निचयद्वारमधिपतिद्वारं चाह-

नेचइया पुण पसं, दल्लसि असारं चिंतादीसु ।

आद्विम्मि होइ रक्खा, निरुक्कसं बहू दोमा ॥

निश्चितसंचयनं अर्थात् धन्यानां ये व्यवहारमते ते नैव विकलाः ।
तेहि; असारं दूरिद्धां, आश्चिन्ताः युग्मा राज्यमान्याः पितृपितृणां-
द्वेषा वा आदिशब्दात्तद्विज्ञानादिपतिग्रहः तेषु, कथेनाऽप्यथा वा
धन्यं वृत्तिः । ततः सर्वत्र भिक्षा सुखमोपजायते । तथा अधिपं
अधिपतौ विद्यमाने रक्ता नवति । निरुक्कसु लोकेषु मध्ये पुन-
रसतो बहवो दोषा उपकरणोपहारापमानादिरुक्ताः ।

पापगमद्वारमाह-

पासंरुभाविणं, लनंति आमाणमतिवहुं ।

अवि य विसेमुवलदी, हवंति क्कमेसु य सहाया ॥

यदि स्तोकाः पापघटास्ततोऽशानादीनि वस्त्राणि भेषजाति त-
दाग्निमुलभानि भवन्ति । अतिवहुषु पुनः पापघटेषु सत्सु पाप-
घटाणां तेषु जन्तव्यं आध्यायं समायां पञ्चम्यर्थं अपमानं
लभन्ते । अप्रति संभावने, चः पुनरर्थे संज्ञाव्यने पुनरर्थं विज्ञा-
नोपलब्धिरन्यथावदन्त्योऽतिशयोक्त्या प्रियथा यदन्त्यत् पाप-
घटानां कल्पने । तत्साधूनां न कल्पने । तत एव स्तोको भावितः
सन् साधूनां कल्पिकः दृग्गतिः । तथा कायेषु च बहुप्रकारेषु गृ-
ह्णानादिताऽऽदिरक्तेषु वयमाप पापघटा, एतऽपि च पापघटा च-
मैस्थिता इति कृत्वा सहाया भवन्ति ।

सम्प्रति भिक्षाद्वारमाह-

नाणतवाण विमिद्धा, गच्छस्स य संपया सुलमभिवसे ।

न य एसणाए पातो, नेव ठवणाए भंगो ठ ॥

सुखमत्र भिक्षा यत्र तस्मिन् सुखमभिके प्राप्तादौ चयनां हा-
मस्य सुतहामस्य, तपस्वभानशानादिविधिना बुद्धिमैवत्याहारा-
पहम्भतः, स्वाध्यायस्य, तपसस्य कर्तुं शक्यत्वात् । तथा गच्छस्य
संपद स्वीना अतिविशिष्टा भवति । शिष्याणां प्राप्तिभिक्षानां च

अनेकपात्रमागमात् । न च एषणाया घातः प्रेरणा, नापि स्थापना-
याः मासकल्पवर्षाकल्पकपायाः । अथवा-स्थापनाकुलानां भङ्गः
प्रेरणा ।

स्वाध्यायद्वारमाह-

वायंतस्स ठ पणमं, पणमं पक्खिच्छतो भवे सुत्तं ।

एगमं बहुमाणो, किंती य गुणा य सज्जाय ॥

यत्र स्वाध्यायश्चतुःकाशं निवेदितः । तत्र वर्षाभासः कर्त्त-
व्यः । यतः स्वाध्यायऽमी गुणाः-सूत्रमाचार्यादिक सूत्रतोऽर्धत-
स्तदुभयतश्च वाचयतः । पञ्चकं बहुयमागं संप्रदाहकं भव-
ति । यथा च-वाचयतः पञ्चकं, तथा प्रतीच्छतः श्रोतुरपि प-
ञ्चकं तस्यापि संप्रदाहिनिसिद्धं सुतभवणाय प्रवृत्तेः । तथा वाच-
यतः प्रतीच्छतश्चैकाग्र्यं ध्येयैकपरतोऽजायते । सा च विज्ञान-
सिद्धाऽवर्त्तना नवति । तथा बहुमानं ज्ञातिः श्रुतस्य ती-
र्थकस्य च हनं भवति । कीर्त्तिश्च अवदाना सकलधराप्राप्त-
व्यापिनी । यथा-भगवतः आद्यवेदरथेयः । १०० पृ ३० ।

क्षेत्रगुणसंख्यामाह-

चउगुणोववेयं तु, खेत्तं हाइ जट्ठमं ।

तेमगुणमुक्कोसं, दोहाइ मज्झिम्म मज्झिमं ॥

चतुर्भिर्गुणैर्वयमागंरूपेणं नवति क्षेत्रं ज्ञेयम् । त्रयोदशगु-
णमुक्तम् । द्वयोर्ज्ञेययोगकृष्टयोर्मध्ये मध्यमकम् ।

तत्र ज्ञेयं चतुर्गुणोपेयमाह-

महती विहारचूमी, विहारचूमी य सुज्जज्विती य ।

सुज्जजा वगही य जडि, जहमं वासखेत्तं तु ॥

यत्र महती विहारचूमीः भिक्षापात्रसमगुणिः । महती च वि-
चारचूमीः । तथा-यत्र वृत्तिभिक्षा सुलभा । वर्त्तनश्च सुलभा ।
तत्र ज्ञेयं वर्त्तनम् ॥ १०० उ० । एवमचतुर्गुणादधिकं
पञ्चादिगुणं त्रयोदशगुणं च न्यूनं द्वात्रिंशदगुणं च मध्यमं
क्षेत्रम् । एवं च उक्तं क्षेत्रं, तदप्राप्ती मध्यमं, नत्स्यापि भ्रा-
ता ज्ञेयं । कल्पं १ क्षेत्रं ॥

अथ क्षेत्रस्याभवनव्यवहारः । तत्र क्षेत्रं नावदाभवनं प्राह-

वासासु निगयाणां, अट्टसु मांससु मगगा खेत्तं ।

आयसिय कहण सेहेए, नयणं गुरुगा य सखिते ॥

अष्टसु श्चतुष्वकेषु मासेषु विहरतां धर्मसु विषये क्षेत्रं मा-
गीना नवति क्षेत्रमाणा । यच्च निगयाणां व्याधूनां क्षेत्रं प्र-
त्युपेत्य प्रत्यागतनामाचार्यस्य पुरतः क्षेत्रगुणकथनं तच्च गच्छा-
न्त्यादागमप्राप्तेण कलापुत्रिककथनं निजाऽव्याधिसर्मापं गत्वा
तस्य कथनम् । तत्र नयनं प्रायश्चित्तं तत्र गतेः सचित्तं गृहमागं
चत्वारो गुरुकाः ।

सम्प्रति मनामेव गाथां विवृणोति-

ठउवक्के विहरता, वामागोमं तु पेहए खेत्तं ।

वत्यन्ना य गता वा, उवेच खिन्ना नियत्ता वा ॥

अनुवहकारे विहरन्त आचार्यप्रागेयं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षन्ते । वा-
स्तव्या वा क्षेत्रप्रत्युपेक्षणयोपेत्य गताः । यदि वा-स्तव्यात् क्षेत्र-
भाविष्यताः कालात् स्वगच्छसाधवः समागताः ।

आश्रोयंते मोठं, साहंठं ते उ अप्पणो गुरुणो ।

कहणम्मि होइ मासो, नयाण तेसिं न तं खेत्तं ॥

ते वास्तव्या गताः क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य समागताः । ततो वा क्षेत्रात्

निष्ठा आचार्याणां पुरतः आशोचयन्ति केचन गुणाश्च कथयन्ति । तत्र आन्यज्यस्मात्प्राचुर्यकाः समगतास्तैश्च तां तथा आशोचयतः भुत्वा यात्रा आत्मानां गुरोराचार्यस्य (सा-दंते) कथयन्ति । ततो भुवं ते यावन्नत्र तिष्ठन्ति, तावद्वयं गच्छामः, एवं कथने तेषां प्रायश्चित्तं लघुको भवति । न च गतानां तेषां तत् केचनान्वयति ।

सायकण निजविष्ट, पयजेदे चैव पंथ पथे य ।

पणवीसादी गुरुणा, गणिणो गाढेण वेजस्स ॥

तत् भुत्वा यद्याचार्याः (सामकण्यंति) संप्रधारयन्ति तत् केनैव गच्छाम इति, तदा तेषां प्रायश्चित्तं पञ्चविंशतिदिनानि । निर्यापितं नाम अवश्यं गन्तव्यमिति निर्णयनं तत्र लघुको भवति । पयजेदे क्रियमाणं गुरुको भवति । पाथं व्रजनां चतुर्हेतुकम् । केचन प्रातानां चतुर्गुरुकम् । एतत् प्रायश्चित्तं गणिन आचार्यस्य, यस्य चाऽऽप्रेक्षणे ते आचार्या व्रजन्ति । तस्यान्येतेष्वेव प्रायश्चित्तम् । न च तत् केनैव तेषां आज्ञयति । तत्र गत्वा यदि स-खितमाददन्ति तदा प्रायश्चित्तं कृत्यारो गुरुकाः । आदेहान्तरेण अनवस्थापय, अविच्छेत् उपोषानिषत्, तस्माद्विचिरेण न कर्तव्यम् ।

तथा चाह-

एसा अ विदी जणिया, तम्हा एवं न तत्थ गंतव्वं ।

गंतव्वविहीए पन्नि-झेहे ऊणं य तं खेत् ॥

यस्माद्दोषाऽनन्तरदिनो विधिर्गोपायां स्वीत्य प्राकृतत्वादेवं तत्र न गन्तव्यम् ।

खेत्तपहिहेहणविही, पढमुदेसम्मि वसिया कप्पे ।

मवेव इहादेमे, खेत्तविहाणम्मि नाणत्तं ॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षणविधिः कथं कथयाम्येव प्रथमोद्देशो वर्णितः । स एवेव अस्मिन्नापि व्यवहारस्य दशमं लक्ष्यं कथयति । न च-रमत्र क्षेत्रभेदकथनं नास्त्येव इहाधिकं क्षेत्रभेदकथनमित्यर्थः । तदेव करोति-

खेत्तपहिहेहणविही, खेत्तगुणा चैव वसिया ए ।

पेहेयव्वं खेत्तं, वासाणेगं तु जं कात्तं ॥

क्षेत्रप्रत्युपेक्षणविधिः क्षेत्रगुणाश्च एते अनन्तरदिना वर्णिताः । तत्र कस्मिन्काले वर्षायोगं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितव्यमनुज्ञापितव्यम् ।

अत आह-

खेत्ताण अणुणवसा, जेह्मा मूलस्स मुक्कपादिनए ।

अट्टिगरणोमाणो मा, मणमंतातो तद्दा होति ॥

उपेक्षा, मूलस्य मासस्य शुक्लप्रतिपदि शुक्लपक्षे प्रतिपदि । क्षेत्राणामनुज्ञापना भवति । किं कारणम् ? अत आह-“अट्टिगरणो” इत्यादि । अन्येऽपि तत्राज्ञानतस्तिष्ठयुस्तावद्विधिकरणं भवेत् । तथा-स्वपक्षेभ्योऽपमार्गं लुप्यात् । तथा च सति-महाममनःसंतापः प्रेरिता धर्म परिभूताः सन्ति । अथवा-कलहं प्रवृत्तं वा अनुक-लज्जेनैव संतापः स्यात् । तस्मात् उपेक्षाशुक्लप्रतिपदि कर्तव्या तथा ज्ञापना ।

एतदेवाह-

एण्हिं कारेण्हिं, अणामयं चैव होइ ऽणुणवसा ।

निग्गम-पवेसणम्मि य, पेहंतावं विहिं बुद्धं ॥

एतेरन्तरदिनेऽपि कारयेरनागतमेव प्रवर्तते केचनैवानुज्ञापना । संप्रति तेषां क्षेत्रं प्रथमाणां निर्गमे प्रवेशे च विधिं वक्ष्यामि । प्रतिज्ञातमेव करोति-

केई पुव्वं पच्छा, निग्गया पुव्वमग्गया खेत्तं ।

सम सीमं पचाण य, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥

केचित् क्षेत्रप्रत्युपेक्षया पूर्वं निर्गताः, केचित्पश्चात् निर्गताः, तथा प्रवेशे पूर्वमतिगताः प्राप्ताः क्षेत्रं, केचित्पश्चात् । समकालं सीमानं प्राप्तानामयं वक्ष्यमाणा मार्गणा भवति-अनया साधया पाद-भवेऽन समकं किल चतुर्भङ्गी लुचिता । ततस्तामेव दर्शयति-

पुव्वं विणिग्गतो पुव्वं, पचो य पुव्वं निग्गतो ।

पुव्वं तु अतिगतो दे, ति पच्छा खेत्तमागग्गो ॥

जातायेकचक्रमय, अतो बहुचक्रं मद्ध्यमम् । पूर्वं निर्गताः पूर्वमेव समकं प्राप्ताः । १ । पुर्वे निर्गताः पश्चादेकतरे प्राप्ताः । २ । प-श्चाद् विनिर्गताः पूर्वं प्राप्ताः । ३ । इतरे पश्चाद्विनिर्गताः प-श्चादेव च तत् क्षेत्रमागताः । ४ ।

पदमार्गमे इण्णो, ठ मग्गणो पुव्वं ऽणुणवेज्जो ।

तो तेसि होइ खेत्तं, अह पुण अचंति दप्पेण ॥

तत्र भङ्गचतुष्टयमप्येव, प्रथमकं भङ्गे इयं मार्गणा भवति-यदि पूर्वमेव समकं निर्गतेः पूर्वमेव च समकं तत् क्षेत्रं प्राप्तिः, पूर्वमेव च समकमनुज्ञापयामि । तदा तेषां भवति साधारणं क्षेत्रम् । अथ पुनः समकं प्राप्ता अपि एकतरे द्वयेण तिष्ठन्ति । इयं नाम निष्कारणं, तदा येः पूर्वमनुज्ञापितं तेषां तत् क्षेत्रम् । नेतरं वा । एतदेव स्पष्टतरमाचहे-

खेत्तमतिगया मो चि, वासत्ता जइ अचच्छुद्धो ।

पच्छा गयऽणुणवए, तेसि खेत्तं विपाडियं ॥

क्षेत्रमतिगताः प्राप्ताः सम इति यदि विभ्रमस्तथा आसीत् न केवानुज्ञापनाय प्रयत्नः । तदा आसतां पूर्वं प्राप्ताः किं, प-श्चादता अपि ये तेषां पूर्वमनुज्ञापयन्ति क्षेत्रं तेषाम् । तत् क्षेत्रं पूर्वं समकं प्राप्तामाविसमकं पूर्वं वा न तु ज्ञापनमभूत्तदा कारुण्यितयत्नोपेक्षाभवति । तत् क्षेत्रमन्यस्य पूर्वप्राप्तस्य पूर्वा-नुज्ञापकस्य वा ? । तथा कृपको निष्कारणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षणाय न पूर्वं वर्तयितव्यो निषेधाद्येन कारणेन तस्य कृपकस्य यत् क्षेत्रं तेन कृपकेण वदनुज्ञापितं क्षेत्रमित्यर्थः । तस्मै सप्रत्ये किं वा येः पश्चादप्यन्यतैरनुज्ञापितं तेषां तत् क्षेत्रम् । अथ कारणे क्षेत्रप्रत्युपेक्षया कृपकः प्रवर्तितस्तदा तेनानुज्ञापितं न स-मन्ते क्षेत्रम् । तथा-कृपकस्य पारणके व्याकुला इति माऽनुज्ञाप-यन्ति । तदा न ते तत् क्षेत्रम् । किं तु-येरनुज्ञापितं तेषामिति । त-देवं गतः प्रथमो नङ्गः ।

सम्पत्तिं क्षितीये लुनीयं च भङ्गमधिकृत्य विवकुरिद्विमाह-

पुव्वविणिग्गया पच्छा, पविट्ठ पच्छा य निग्गया पुव्वं ।

पविट्ठ कयेरं'सि खेत्तं, तत्थ इमा मग्गणा होइ ॥

पूर्वं विनिर्गताः पश्चादप्युपेक्षया क्षेत्रं प्रविष्टाः । अत्र परे-पश्चाद्विनिर्गतापेक्षया पूर्वं प्रविष्टाः कतरेषां क्षेत्रं भवति । तत्रेयं भवति मार्गणा ।

तमेवाह-

मेल्हादिहिं कजे-हिं पच्छा (इं) ताण होति खेत्तं तु ।

निष्कारणविस्साया, पच्छा ते ताड न लभन्ति ।
पूर्वं विनिर्गताः सम्यो यदि ग्हातादिभिः कारणैः पच्छादा-
गच्छन्ति तदा तेषां पच्छाद्विनियतागच्छतां भवति क्षेत्रम् । अथ
निष्कारणं यत्र तत्र वा स्थितास्तेन पच्छात् गतास्तदा ते प-
च्छादागच्छन्तां न ह्यभ्यन्ते क्षेत्रम्, मतो द्वितीयो जङ्गः ।

स्वीयमधिकृत्याह—

पच्छा विधिमात्रो वि दु, वृत्ताऽसमा समा व अद्यां ।
सिम्पगई उ सभावा, पुव्वं पत्तो लभति खेचं ॥
गाथायामेकत्रयचनं स्पष्टकस्याभ्यपेक्षया पञ्चद्विनिर्गतोऽपि
'हु' निश्चितं द्वाव आसन्नात् समाह्वा अप्वनः स्वजावात् शी-
मगतितिति कृत्वा पूर्वं प्राप्तस्तदा स जज्ञते क्षेत्रम् ।

अह पुण अमुकजावो, गतिभेदं काळ बन्ती पुरतो ।
भा एए गच्छन्ति य, पुरांगी ताहे न ह्यभन्ति ॥

अथ पुनर्गो पते, ह्यन्वे, पुरतो न गच्छन्तीति, यास्तीति । एष-
मनुकजावो गतिभेदं ह्यन्वा पुरतो याति । तत्र स पुरांगम्यऽपि
न ह्यभ्यन्ते क्षेत्रम् । आहस्याऽमुकत्वात् ।

समयं पि पत्तिथ्याणं, सजावसिम्पगतिषो भवे खेचं ।

एवेव य आसन्ने, दूरकाणी य जो एति ॥

समकमपि विवक्षितानां प्रस्थितानां मध्ये यः स्वजावशीम्र-
तिः सन् पुरतो याति तस्य तत् क्षेत्रम् । एवमासन्ने आसन्नाऽ-
प्वनीनो वृत्ताऽप्वनीना वा यः पुरतः समागच्छति, अनुज्ञापयति
च स ह्यभ्यन्ते क्षेत्रम् ।

अह्वाऽऽसमऽरु पत्ता, समयं चेव आण्णावितो दाहिं ।
साहारणं तु तेसिं, दोएह वि वमाण तं दोहं ॥

अथवा-आसन्नात् वृत्तात् वा समन्वयात् अन्वयः समकमेव तत्र
क्षेत्रं प्राप्नोति, समकमेव ह्यभ्यामपि वर्गाभ्यां तत्र क्षेत्रमनु-
ज्ञापितं तदा तयोर्द्वयोरेपि वर्गयोः साधारणं तत्र क्षेत्रम् । गत-
स्त्वृतीयो जङ्गः । वतुयैतु जङ्गे-यदि पूर्वमर्षितैः सह समनुज्ञापितं
तदा साधारणम् । अथ पश्चात्प्राप्तैरपि पूर्वमनुज्ञापितं तदा ते-
षामिति । तदेवमुक्ता वतुर्जङ्गिका ।

सम्यति "समसीनं पत्ताय" इत्येतद्व्याख्यानमाह—

अह्वा समयं दोसिं वि, सीमं पत्ता उ तस्य जे पुव्वं ।

अणुजाणा वो तेसिं, न जे उ दप्पेण अचन्ति ॥

(अथ चेत्ति) प्रागुक्तापेक्षया प्रकारान्तरेण चापवि वर्गी समकं
सीमानं प्रसीति तत्र ये पूर्वमनुज्ञापयन्ति ततो तत् क्षेत्रं, न ये
ह्यपेक्ष निष्कारणमेव तिष्ठन्ति तेषामिति । सीमाग्रहणं द्वारजा-
धायामुद्यानादीनामुपलक्षणम् ।

तेन तद्विषयमपि मार्गणामाह—

उज्जाण-गमदारे, वसहिं पत्ताय गमगा एवं ।

समयमण्णे साहर-वसिं, तु न ह्यभन्ति जे पच्छा ॥

उद्यानं ग्रामह्वारं ग्रामग्रहणं नगरादीनामुपलक्षणम् । तथा वस-
ति समकं प्राप्नोतामेवमुक्त्यकारेण मार्गणा कर्तव्या । तामेव
दर्शयति-यदि समकमनुज्ञापयन्तः, ततः साधारणं, ये पुनः प-
श्चात्पुनरनुज्ञापयन्ति ते न ज्ञन्ते ।

ते पुण दोशी वर्गा, गणि-आयरियाण होज दोएहं तु ।
गणिणं व होज दोएहं, आयरियाणं व दोएहं तु ॥

तौ पुनर्द्वौ वर्गौ द्वयोर्मेष्याचार्ययोर्नवेताम् । गणी तामान वृष-
मः । एको वर्गो वृषमस्य, अपर आचार्यस्य । अथवा-द्वयोर्मे-
णिनोः यदि वा द्वयोरआचार्ययोर्द्वौ वर्गाविति ।

तत्रेयं मार्गणा—

अच्छन्ति संधरे सन्ने, गणी नीति असंधरे ।

जत्य तुष्ठा भवे दो उनी, तत्थिमा होति मग्गणा ॥

यदि तत्र क्षेत्रं संस्तरणं तदा सर्वेऽपि तिष्ठन्ति । अथ सर्वेषाम-
संस्तरणं तदा असंस्तरणं गणी वृषमो निर्गच्छन्ति । आचा-
र्येति तिष्ठति । अथ ह्यारपि वर्गौ तुल्यौ ह्यारपि गणिनौ ह्यार-
प्याचार्यौ वा तदा तत्रेयं भवति मार्गणा ।

तामेवाह—

निष्कसुतरणसेरे, गुंगियापायच्छिनामकरकसा ।

एवेव संयतीणं, नवरं वुद्धा उ नाणचं ॥

एकस्य निष्पन्नः परिवारः, एकस्यऽनिष्पन्नः । यस्य निष्पन्नः स ग-
च्छतु । इतरस्तिष्ठतु । अथ द्वयोरपि परिवारो निष्पन्नः कंचक्षमे-
कस्य तरुणः, एकस्य वृद्धः वृद्धास्तिष्ठन्तु । नवरं गच्छन्तु । अथ द्वयो-
रपि तरुणा वृद्धा वा । नवरमेकस्य शैला अपरस्य चिरप्रमजिना-
स्ते गच्छन्तु । इतरे तिष्ठन्तु । अथ द्वयोरपि शैलाः चिरप्रमजिना
वा केवलमेकस्य जुह्वितपादाक्षिनासाकरकणाः, अपरस्याऽजु-
ह्वितास्तत्र जुह्वितास्तिष्ठन्तु । इतरे गच्छन्तु । अथ द्वयोरपि जु-
ह्वितास्तत्र ये पादजुह्विताः ते तिष्ठन्तु, इतरे गच्छन्तु ।
सम्यति प्रवर्तिन्या संयतीनां अभिवेकयोश्च मार्गणा कर्त-
व्या । ततस्त्वामाह—(एवेव) अनेनेव प्रकारेण संयतीनां मार्ग-
णा कर्तव्या । नवरं वृद्धास्तु नानात्वम् । तच्च वृद्ध-तरुणवृक्षानां
तरुणस्तिष्ठन्ति, वृद्धा गच्छन्ति । शेषं तत्रेव ।

सम्यति संयतीनां संयतीनां व समुदायेन मार्गणां करोनि-
समगाणं संजतीए य, ममणी अच्छन्ति नेति मग्गण उ ।
संजोगे वि य बहुमो, अप्पावहुयं असंधरणे ॥

अमणानां, संयतीनां व एकस्थानेऽवस्थितानामसंस्तरणे अम-
ण्यस्तिष्ठन्ति । निर्गच्छन्ति अमणाः । संयोगेषु व बहुशः प्रथमा-
नेष्वसंस्तरणे अष्टपदद्वयं परिभाष्य बलमस्य । अष्टपद-यत्र संयता
जुह्विताः अमणयो वृद्धाः, तत्र जुह्वितास्तिष्ठन्ति । वृद्धाः अमणयो
निर्गच्छन्ति । एवं गुरुकाष्ठे परिभाष्य स्ववृद्धा आभर्तयाम् ।

सम्यति क्षेत्रिकाऽक्षेत्रिकाणां संस्तरणाऽसंस्तरणयोर्मा-
र्गणां कर्ताति—

एवेव जत्तसंसट्ठा, तस्माऽक्षेत्रिम्मि अप्पत्तुं मिति ।

गुंगियापादीपसु य, वयंति खेत्तीए ते तेसिं ॥

एवेमेव अनेनेव प्रकारेण क्षेत्रिकाऽक्षेत्रिकाणामपि संस्तरणे, अ-
संस्तरणे व आभर्तयाम् । तत्रेवम्-यदि संस्तरणं तदा क्षेत्रिका
अपि नवरमतेत्रिका मकसंतुष्टास्तिष्ठन्तु । सचित्तमुपधि चन ह-
भ्यन्ते । तस्मात् (तस्माऽक्षेत्रिम्मि षि) तत्र जङ्गलस्य अत्रान असंस्तरणे
इत्यर्थः । अत्रजन्तोऽक्षेत्रिका निर्गच्छन्ति । अथ क्षेत्रिका जुह्विता,
आदिशब्दाद् अजुह्विता वा । तदा नेष्वेकेषु जुह्वितादिक्षेत्रिणो
ग्रहन्ति । अजुह्वितादयस्तिष्ठन्तु । येषां व संबन्धिनस्ते जुह्विता-
दयस्तिष्ठन्तु येषां चासंबन्धिनस्ते जुह्विता वृद्धा वा न तेषां तत्र
क्षेत्रम् आग्रयति । उपलक्षणमेतत् । तेनादिशितानां कुटुम्बादीनां च
न आभयति क्षेत्रम् ।

पत्ताण अणुअणवणा, मारुविण-सिद्धपुत्त-सम्पीया ।
भोइय-महय-राविण-निवेयण दु-गाउयाई वा ॥
तगाव सन्नि असनी, पडिवसने पडिण व गंतुण ।
अम्हं रुइय खेत्त, नाउय खु करेइ अजेसि ॥

केशप्रत्युपेक्षणां यत्र वर्षारात्रः कस्यैवस्तत् केशं प्राप्ताना-
मनुज्ञापना भवत्यमीषां कस्यवा । तानेवाह-साकपिकसिद्धपुत्री
प्रागपिदितौ । संहतिः शुहीनाऽनुजदर्शनभावकाः । भोजिको प्रा-
मस्वामी महत्तरा प्रामप्रधानाः पुत्रवाः नापिता नखशोधका वा-
रिका इत्यर्थः । एतेवामनुज्ञापना कस्यवा । यथा-वयमत्र वर्षा-
रात्रं कर्तुकामास्तद्यथे कश्चित्सायव आगच्छेयुस्तदा ते-
वामेतत् वृषं कथयन्ति (दुगाउयाई वेत्यादि) तत्र प्रामं संहति
भावको न विद्यते । तदा द्वे गध्वीनी गत्वा प्रतिवृषये अन्तरप-
ल्प्यां वा गत्वा । यदि भावकोऽस्ति तत्तत्सत्य निवेदना कस्यवा
यथाऽस्माकमिदं रुचितं केशमेतत् ज्ञानमयम् । नाऽप्येषां कुरुष्वेति ।

जयणार समणारणं, अणुएण वि ता वसंति खेत्तवहिं ।
वामावामहाणं, आमादे सुच्छदमयीए ॥

यतनया साकपिकदिक् सन्तमुज्ञाप्य केशस्य बहिर्वसन्ति ।
वर्षावासस्थानं पुनरापादयच्छुद्धशायमाह ।

सम्प्रति “ जयणार ” इत्यस्य व्याख्यानमाह-

सारुविपादिजयणा, अजेसिं वा वि साहर ।
वाहिं वा वि, जिता वा मापायेमं ता वि गेएहए ॥

साकपिकादीनामर्थेषां वा यत्साधयति एषा यतना । इयं च
प्रागेवांका । अथवा-पूर्ववाद्याप्रथमार्कस्यैवं ध्याक्या-सन्तं साक-
पिकादिक्कमुज्ञाप्य सौम्य बहिर्वेदनया वसन्ति । तत्र तामिव यत-
नामाह-बहिर्वाडिप स्थितास्तत्र वर्षाप्रायेयमुपनिष्ठं गच्छति । उ-
पादयति । तै वैवं सङ्कटकाः सखोडु दिक् प्रत्यासर्षं प्रेक्षन्ते ।
एकैकञ्च सङ्कट आत्मनः परिपूर्णमुपधिमृत्पादयति । एकस्य च
जनस्याधिकस्येति ।

एतदेवाह-

दोएहं जतो एगस्सा, निप्पज्जइ तत्तिचं बहिट्ठा उ ।
दुगुणस्साणुवासवहिं, संथेर पडिं च वज्जंति ॥

द्वयोऽप्यधिवेस्मादेकस्माद्व्यस्य निष्पद्यते । उपधिरात्मनश्च स-
ङ्कटस्य तदपेक्षया द्विगुणस्त्वात्मनश्चमुपधि वर्षायायं सखीन्
दिक् बहिः स्थिताउत्पादयन्ति । यदि पुनः संस्तरन्ति तदा बहिः
प्रातः वृषभ्रमामाह अन्तरपर्वणः च वज्जयन्ति । न तत्र गच्छन्ति ।

उच्चारमत्तमादं, छाराऽऽदी चेव वामपाउमं ।
संथारकल्लगमेज्जा, तत्थ वि ये चेव उणुखवणं ॥

तथा तत्र बहिः स्थिता एव उच्चारमात्रकादि आदिशब्दाश्चअव-
लङ्कृतमात्रपरिग्रहः । तथा क्षारादि आदिशब्दात् रुग्णादिप-
निग्रहः । यथाप्रायेयं तथा संस्तरकफलकशय्या अणुज्ञापयन्ति ।
अथ कस्मात्सर्वेषां साकपिकादीनामनुज्ञापना क्रियते । उच्यते-
एकस्य कथिते कदाचित्साऽसद्व्यूतः स्यात् ततोऽनुज्ञापित-
मेव जायते । सर्वेषां पुनः कथितं यदि कश्चिदसद्व्यूती-
जयन्ति तदा ये शेषाः सन्तस्ते अन्येषां साधूनामागतानां
१०१

कथयन्ति । चैवं बहिस्तिष्ठन्ति । प्रतिवृषये अन्तरपर्वणं च
तत्र ये न जाह्वन्ते ।

तथा चाह-

पुणो य तेमिं तदि मामकपो,
आणायं व दूगं खल्लु वामजोगं ।
जायंति तो अंतरपक्षियाण,
जं गस्म कालेन य भुजिजहत्ती ॥

पूर्णेऽखलु तेषां तत्र वर्षाप्रायेयतया संभाविते केशे । अथवा-
आपादयच्छुद्धशमी अद्यापि दूरे । अन्यथा-वर्षाकालयोग्यं केशं दूरे
ततः आपादयच्छुद्धशमीप्रतीक्षणाय वामपक्षकालेन आश्रयन्
तस्यामनन्तरपट्यामुपलक्षांमेतत् प्रतिवृषये वा प्राप्तिनिष्ठं ।
अत्र आपादयच्छुद्धशमी वर्षायायै केशं समागच्छन्ति-
संविगमहृलकासे, एसा मेरा पुरा य आसो य ।
इयरन्नहुंठे ठ मंपड, पविसेंति अणायगं चेव ॥

यथा मयीहा पुनरसंविगमबहुले काले आसीत् । संप्रति
इतरबहुले पार्श्वस्थादिबहुलं अनागतमेव प्रविशन्ति ।

किं कारणम् ? अत आह-

पटिण न हु अजेसिं, पविमंता य पडिया ।
इयरं कालमासज्ज, पल्लेज्जा परिवज्जिया ॥

अर्थः प्रेक्षितं केशं ननु नैवायनायिनो मोक्षार्थिनः प्रविशन्ति ।
इतरे तु पार्श्वस्थादयः कालमासाद्य परिवर्जिताः पूर्वेप्रत्युपनि-
तक्षेत्राणि प्रत्येवृष्यन्तोऽनागतमेव प्रविशन्ति ।

तत्रार्थे कटिपनमुदाहरणमाह-

छायं तगराहारे, वएहि कुमुमसुयं सुयंतंति ।
उज्जाणपकिवत्तांदि, वल्लाहि वयंतंति ॥

तगराहारे आसन्नकालैरात्रोद्यानप्रतिपक्षैर्बल्लैर्वृत्ति करणायाव-
स्थाप्यनैर्गोधायां स्त्रीष्वं प्राकृतत्वात् वयमाच्छादिता इति
हेतोः कुसुमाशुभिसुख्यमानैर्कथितम् । इयमत्र आशना-तगराहारे
पूर्वं बहव आसन्ना आसीरन्, स्त्रोका वा बल्लास्ततोः लोकं
बल्लास्तं जिवा तैरात्रोद्यानस्य वृत्तिः कृताऽत्र बल्लसकसपतन-
तो बल्ला आनास्तेः परिवर्त्तमानेः शालि स्वयमेव तूणे आ-
स्रा विनाशिताः । तत् उन्मोक्षितमात्रोद्यानप्रतिपक्षैर्बल्लैर्वृत्ति कर-
णाव स्थाल्यमानैः । वयमाच्छादिता नूनमेतैरिति कुसुमाऽशुभो-
क्तेनाऽऽश्चर्यदितामिति ।

अत्रोपनयमाह-

एवं पामत्तयमीदीओ, कालिण परिवज्जिया ।
पल्लेज्जा माइठाणेहि, सोच्चादी ते इमे पुण ॥

एवमाश्चान्नीयाय साधून् बल्लस्थानीयाः पार्श्वस्थादयः का-
लेन परिवर्जिताः असंयतां मातृस्थानैः प्रेरयन्ति । किं विशिष्टं तै-
पार्श्वस्थादयः ? इति आह-भुःवाद्यस्यते पुनरारम्भेय वज्जयमाणाः ।

तानवाऽऽह-

सोबाऽऽउदी अणपुच्छा, मायापुच्छा जहडिने ।
अजयडिणं जंते, तणिण समणुएणया दोएहं ॥

एक-कुत्था उपर्य, समागताः अपरे-अनापुच्छाः, समाययुः । अ-
थवा-मायापुच्छाः । एते द्वेऽप्ययनार्थतयाः तृतीयः वर्षारम्भः ।
तदाऽऽद्यानां इत्यानां अयमागतानां कश्ययनां गाथायां सप्तमी

चक्रधर्यै, बहुवचने एकवचने प्राकृतत्वाद् न किञ्चिदाभाष्यम् ।
तृतीयं यत्प्रतिष्ठते समानाहुता । साधारणं क्षेत्रम् । एष द्वारगा-
थासमासाधः ।

सांप्रतमेनामेव विवरीषुः प्रथमतः “ सोऽस्मा उद्गीति ” एवं
व्याख्यायति-

गुरुषो सुंदरं खेत्तं, साहणं सोऽहं पाठुषो ।

नएज्ज अप्पणो गच्छं, एस आउट्ठिया उठितो ॥

गुरोराचार्यस्यास्मीयस्य क्षेत्रं प्रत्युपेक्ष्य, समागतैः सुन्दरं के-
त्रमिति कथ्यमानं भूत्वा, प्रार्थनकः आत्मनो गच्छं तत्र नयति ।
एष ‘भुम्भा उपेत्य स्थित’ उच्यते ।

सांप्रतमनापुच्छं मायापुच्छं च दर्शयति-

पेटितमपेठितं वा, ठायइ आणो अपुच्छिया खेत्तं ।

गोवासवच्छवासो, पुच्छइ आणो उ छुप्पुच्छी ॥

प्रेक्षितमिदं क्षेत्रम् । अन्यैः अपेक्षितं च इति । अन्योऽनापुष्य ति-
ष्ठति । अन्यः पुनः दुःपुच्छी यो न किमपि ज्ञानेति । तावद् गोवासवस्त-
त्त्वान् वृणोति । अन्यैरारं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं किं वा न ? इति ।

अविहिट्टिया उ दोवे, ते तत्तिओ पुच्छियं विहंइ उठितो ।

सारुवियमादि काउं, वेतसेहिं न पे रियं ॥

तं तु बोरियं तेमि पउ-त्या वा वि ते जवे ।

खेत्तिओ य तहिं पवो, तत्तियमा होइ मगणा ॥

सावनन्तरीवृत्तिं द्वावपि । भुवर्गपेत्य स्थितो जनापुच्छया मायापू-
च्छयाऽवस्थित्यन इत्येवं लक्षणविधिस्थितौ । तृतीयः पुनः सा-
कपिकमादि कृत्या सुचोक्तं विधिना पुष्टा स्थितः यत्तन्नेषां
साकपिकादीनां यत्पूर्वैरनुज्ञापितम् । तत्प्रतिष्ठतम् । अथ वा-ये
अनुज्ञापितान्ते प्रोचिता अत्रवद् । अन्ये च-स्वर्गं न जानते ।
ननस्ते कुर्वन्ते । अन्यैर्न प्रेक्षितमिदं क्षेत्रमिति येन पूर्वं सङ्घाटकं
प्रेषणं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षितं स क्षेत्रिकस्तत्र प्राप्तस्त्वनेवं वक्ष्यमाणा
नवति मार्गणा ।

तामेवाह-

आउट्ठियाउठितो जे उ, तस्म नामं पि नेछिओ ।

अणापुच्छिय छुप्पुच्छी, जंरंते खेत्तकारणा ॥

तत्र य उपेत्य स्थितस्य नामाऽपि नेच्छामः सर्वथा सर्वज्ञाऽप्या-
प्रतिक्कलनया छुट्ठितनामधेयत्वात् । यस्त्यनापुच्छी दुःपुच्छी
वा तौ द्वावपि क्षेत्रकारणेन जगद्वाते कलहं कुरुतः ।

अहवा दो वि जंरंते, जयणापट्टिएण ते ।

खेत्तिओ दो वि जेऊण, जचं देइ न उगहं ॥

अथवा-द्वावपि तौ यतनाप्रस्थितेन सह जगद्वाते । ततः अत्रहा-
रे जाते क्षेत्रिकः सुचोक्तं विधिना नैः जित्वा तयोक्तं वृत्तिः ।
अनुज्ञानाति तत्त्ववचनं सविस्तरमुपैषि वा नानुज्ञानातीति ज्ञाचः ।

तद्व्यापं सयं सोऽहं, सद्गद्दीए व पुच्छियं ।

होइ साहारणं खेत्तं, दिहं तां समण्ण उ ॥

तृतीयार्थं यतनां स्थितानां तत्त्वजननः क्षेत्रिकः स्वयं भूत्वा,
आज्ञादीन्वा पुष्टा, ज्ञातं स्वकल्पम्, यथा पुष्टा विधिनैव स्थिताः ।
इयमत्र भाषका- क्षेत्रिकेण यतनास्थिता अपि पुष्टाः किं भवन्तो
ऽत्र स्थिताः ? तेऽवाविषुः-वयमत्र पुष्टाः स्थिताः परं न केनापि

कथितं यथाऽवैरनुज्ञापितमिदं क्षेत्रमिति । ततस्तेन क्षेत्रिकेण आ-
ज्ञायाः पुष्टाः । तेऽप्युचुः-यत् पुनरुपेक्षामिरनुज्ञापितं तत्स्वमाकं वि-
स्तृतम् । यदि वा-यथं प्रोचिता अयमयथै तैरनुज्ञापितास्तैरप्यज्ञा-
कं कथितं तथैवेयमनुज्ञापिता इति एवं तेषां यथास्थिते स्वकृते ज्ञाने
साधारणमुभयेषां भवति क्षेत्रम् । विधिना पुष्टातौ यतनाविद्यता-
नामपि शुच्यत्वात् । अत्र दृष्टान्तः क्षेत्रिकेण विपुर्जनमित्युक्तिप्रसिद्ध-
यथा स क्षेत्रिको विधिना शुक्तं गवेषयन् आश्वाकमप्यपि शुक्तः ।
तथा इमे यतना स्थिता अपि शुक्ताः-

एतदेवाह-

शुक्तं गवेसमाणो, पायससमतो जहा भवे सुच्छो ।

तह पुच्छिय ठायंता, सुच्छा उ जवे अमदभावा ॥

यथा पायसस्य क्षीरान्नस्य प्रतिप्राहकः शुक्तं गवेषयेत् । आ-
श्वाकमप्यपि यथासि शुद्धमाणां शुद्धः तथा विधिना पुष्टाः तिष्ठ-
न्तोऽरात्रजावाः शुक्ता नवन्ति ।

अत्रैव प्रकारात्तरमाह-

अनिमेषथरो तेमि, उपसंपन्ना उ खेत्ततो इयरे ।

अविहिट्टिया उ दो वी, अहव इमा मगणा अन्ना ॥

अतिसंस्पर्शान्तिकमेण तेषां क्षेत्रिकणांमनरे यतनास्थापिनः
क्षेत्रं उपसंपन्ना इति पुनः प्रागुक्तार्थविधिस्थितौ तेषाम् । अथ
वा इयमन्वा मार्गणा ।

तामेवाह-

पट्टेऊणं खेत्तं, यद्वाणादिणं तु ओसरणं ।

पुच्छंताण कट्ठीवी, अमुगत्य वयं तु गच्छामो ॥

कौत्सस्ताथावो वर्षांप्रायांयं क्षेत्रं प्रत्युपेक्षयाऽनुज्ञाप्य वेदं चिन्त्य-
न्ति । यथा-अत्र प्रत्यासन्नोपु ज्ञानेपु समन्ततो बहवो गच्छाः क्षेत्रा-
णि च वर्षांप्रायांयानि । तत्र प्रचुराणि । न सति समासन्नस्य
वर्षांकाले ततो मा कश्चिद्दृष्टान्तोऽत्र तिष्ठेत्पुनरिति । स्नानादिसम-
वसरणं सर्वेऽपि मिलिता अभिष्यन्तीति, तत्र गन्वा सर्वेषां विहि-
तं कुर्मः । एवं चिन्तयित्वा तदन्तरं स्नानादिसमवसरणं गन्वा ।
तेषां पुच्छतां कथयन्ति । अमुकत्र वर्षं वर्षाकरणाव गच्छाम इति ।

घोसणं सोऽहं मज्झि-स्म पिच्छाणा पुच्छयतिगए पुच्छा ।

पुच्छयित्ते परिणते, पच्छ जण्णते न से इच्छा ॥

प्रागुक्तं घोषणां भूत्वा कोऽपि धर्मकपालाधिपसंपन्नः ‘ धर्म-
भक्तिकास्तत्र आशका भूयांसः तिष्ठन्तीति, परिभाष्य निर्म-
योऽस्तत्र पुष्करं मनो गन्वा च संक्षिप्तः संक्षिप्तस्य प्रकृता
संस्वावधमेकधादिनिरास्यीकरणम् । ततः पश्चाद्वागताः क्षत्रि-
कास्तेः स पृष्ठो युष्माकमर्थं कथितं ततः कस्यादिह त्वमागतः ?
स नृषीक आसीत् । ततः क्षेत्रिकैकैकं गच्छत धृत्य संस्थायपि
आशकवर्गस्य तस्मिन्पुष्कले परिणत आसीत् । ततः पश्चाद्
ह्नेमा निर्गच्छन्तु, वर्षं ह्योरपि वर्तिष्यामहे । अत्र यत् क्षेत्रिक-
णामाभवात् (स) नश्य न निर्मयोद्वा तस्य वा इच्छा प्रवर्ति ।
साम्प्रतमिमांमेव वाचां व्याख्येयार्थः प्रथमतो घोषणां

संभवायति-

बाहुष्ठा संजयाणं तो, उवगंमया पि वातसो ।

त्रियांभो अद्दुणे खेत्तं, घोसणं ऽछोऽछमाहणं ॥

संवत्सरां समंततः प्रत्यासन्नोपु बाहुष्ठात् उपागच्छादितिप्रत्यास-
न्नस्य प्रावृत्तकाले अपिप्राग्वाग्यानि च वर्षांप्रायांयानि क्षेत्राणि
प्रचुराणि न सन्ति ततो मा अन्ये प्रविशन्त्यसि, स्नानादिसम-
व-

सखे घोषादिकमन्योऽन्यकथनं कृतवन्तो वयं त्वमुकच्छेपे
स्थिताः स्म इति ।

घोषणस्यैव प्रकारान्तरमाह—

विजिज्जते व ते पत्ता, एहाणादीसु समागो ।
परूप्यते य नो कालो, सद्धो घोषणयं ततो ॥

साधूनां स्नानादिवृत्त समागमो यो यत् आगतः स तत्र प्र-
स्थितस्यैव विवक्षिताः क्षेत्रमनुवाच्य, तत्र प्रासास्तत्र पर्येक-
गच्छस्य समीपे गत्वा कमेण कथयन्ते । तदा कालो न प्राप्यते ।
उत्सृज्य भवनात् । ततो ये संयममवाप्य वैभ्याद्वा संग्रस्यि-
तास्नान् आसन्नान् कृत्वा मन्त्रापके मन्त्रावत्वा महता शब्दं
घोषणं कुर्वन्ते । यथा शुद्धं साधवः । अस्माभिरुक्तं क्षेत्रे
वर्षाभिषिक्तमनुज्ञापितमिति ।

“ सोऽन्वा सन्निरस्ते ” न्यादिभ्यावधानार्थमाह—

दाणादिमहूकप्रियं, मोऊणं तथ कोइ गच्छेजा ।
रमणिज्जं न्वचं ति य, धम्मकण्डालुप्पिंसपणो ॥

तद्वेषणं कृत्वा कोऽपि धर्मकथाविषयसंपन्नो दाणादिप्र-
धानप्राद्वकलिनं तत् रमणीयं क्षेत्रमिति कृत्वा तत्र गच्छेत् ।

संयत्तकहाहि आउ—ठ्ठिकाण अचीकरहि ते सक्के ।

ते वि य तेसु परिणया, इयरे वि ताहिं अणुप्पत्ती ॥

संस्मरेन धर्मकथाभिस्तं तां आह्वात् आचर्य आचर्ये आ-
त्मोत्तरंति । तेऽपि च आह्वास्तेषु परिणया इत्यरेऽपि च क्लृप्ति-
कास्तथाऽनु पश्चात्प्राप्ताः ।

नोहं ति तेण जणिते, सद्धे पुच्छंति ते वि य जणंति ।

अच्छह जंते ! दोह वि, न तेसि इच्छाएँ मसिचं ॥

तैः क्षेत्रिकैर्मिच्छन्तमिति अर्पिते, तं पूर्वेगताः आह्वात् पुच्छन्ति ।
यामो वयम् । निष्काश्यमानास्तिष्ठामः । तेऽपि च आह्वाः क्षेत्रिकात्
स्वमागत्य जगन्ति—आसीध्वं अरन्ताः ! पूर्वं ह्येऽपि यतो ह्यो-
रपि वयं वर्तिष्यामहे । तत्र तेषां पूर्वगतानामिच्छया साक्षितमु-
पपन्नमेतदुपधिष्य न प्रवर्ति । किं तु क्षेत्रिकानामेवेति ।

असंखरे अस्तिण्णे, कुण्णगणयंये य होइ ववहारी ।

केवइयं पुण खेचं, होइ पमायेण बोधव्वं ॥

अमस्मरे अन्वय असंस्तरये पुनरनिर्गच्छन्तं कुले गये सद्धे च
भवति । प्रमाणेन बोधव्यम् ।

तत्राऽऽह—

एरथ सकोमवकोसं, भूहानिवक्कं गामममुयंताणं ।

सखिचे अन्विचे, वीसे य विदिक्काऽम्मि ॥

अत्र क्षेत्रमार्गाणां यत् क्षेत्रं मासयोग्यं, वर्षाप्रयोग्यं वा । तत् स-
कोशम्, अकोशं च । तत्र यत् सकोशम्—तत्पुष्पांस्तु विष्णु प्रत्येकं स-
गव्यूतसूर्यैर्मध्यक्षाऽऽर्ककोशम् अर्क्योजनेन च समन्ततो वस्य
साराः सन्ति । अकोशं नाम—यस्य मूलनिष्कामाव्यस्तः पक्षां विद्या-
मन्वतरस्यामेकस्यां ह्योस्तिष्ठत्तु वा विष्णु अटवीजलम्बापदा-
स्तेन पर्वतमदीप्याघातेन घमनं भिक्षावयो च न संभवति तत्
भूभ्रमिवद्वाम्रमकोशम् । तं ग्रामममुञ्चति किमुक्तं भवति—तस्मिन्
स्वकोशे अकोशं वा क्षेत्रे स्थितानाम्बुतुबदे काले निष्कारणमे-
कैकां मासकस्यां विनिर्णोऽनुज्ञातः, कारयेन पुनर्ह्येवामपि का-
लां वर्षासु निष्कारणं चत्वारो मास्तः कालो वितीर्यते । कारये-
न पुनरपि प्रभूतोऽपि एवं वितीर्य काले साखिचे अन्विचे मिधे च

विग्रहो भवति । नाऽपितीर्थे काले तेषामसंस्तरये अभिगच्छतां
तस्याचार्यं भवति क्षेत्रम् ।

तत्र वाऽऽयं क्षेत्रव्यवहारः—

अप्पिद्ध वसहमाभा, कुदेसनगोवभा सुहविहारा ।

बहुगच्छवग्माहकरा, सीमाठेएण वसियव्वं ॥

विवाहितस्य स्थानस्य समन्ततः सन्ति वृषप्रमाणाः । निविशिता
? इति आह—कुदेवं नगरोपमा बहुगच्छोपग्रहकारिणस्तेषु स्त्री-
माच्छेदेन वस्तव्यम् । तत्र वृषप्रमेण विविधम् । आनुबद्धं व-
र्षाकाले वा । एकैकं विविधम् । तद्यथा—अन्वयं, मन्वयं,
उत्कृष्टं च ।

तत्र आनुबद्धे अन्वयमाह—

जहियं व तिथि गच्छा, पछरमुभया जणा परिसंसि ।

एयं वसना खेचं, तखिवर्यं जंवे इयं ॥

उभौ जनी । आचार्यौ, गणाऽपच्छेदकम् । तत्राऽऽचार्य
प्राप्तद्वितीयः, गणाऽपच्छेदी आत्मतृतीयः । सर्वसंख्या
पञ्च परिवसन्ति । एतत् अन्वयम्, आनुबद्धे काले वृषप्रमेणम् ।
तद्विपरीतं यत्र तादृशः पञ्च जना न संस्तरन्ति तत्
भवति इतरत्, न वृषप्रमेणम् । यत्र द्वाविंशत् साधुसहस्रा-
णि संस्तरन्ति । यथा—अप्यमत्स्यमिकाले अष्टप्रमेणवृषपर्य-
यः । अन्वयोत्कृष्टयोर्मध्ये मध्यमं वर्षाकाले यत्राऽऽचार्यः आत्मतृतीयः ।
गणाऽपच्छेदी आत्मतृतीयः । सर्वसंख्या सप्त । यत्रप्रमाणा यत्र
त्रयो गच्छाः संस्तरन्ति । एतत् अन्वयं वर्षाकालप्रयोग्यं वृष-
प्रमेणम् । उत्कृष्टं, मध्यमं च । यथा—आनुबद्धे काले ईदृशेषु बहुग-
च्छोपग्रहकरेषु वृषप्रमेणेषु सन्तु । यदि वा—एतेष्वेव साधारणेषु
सत्रेषु न परस्परं प्रयत्नं कर्तव्यम् । साक्षिताऽऽदिनिमित्तं
किन्तु—सीमाच्छेदेन वस्तव्यम् ।

तमेय सीमाच्छेदमाह—

तुज्जं तो मय वाहिं, तुज्ज सखिचं मयेतरं वा वि ।

आगंनुग-वञ्जणा, यी-परिस-कुलेसु व विरेगो ॥

परस्परं वर्गेऽनृत्यौ व्यवहार एव कर्तव्यः । मूलप्रामस्याऽनृत्यमेवे
यत् साक्षिताऽऽदि, तत् पुष्पाकम् । अस्माकं तु यदि प्रतिवृषमाऽऽ-
दिषु । अथ वा—पुष्पाकमितरत्, मन्विष्यम् । यदि वा—पुष्पाकमाग-
न्तुकाः, अस्माकं वास्तव्याः पुष्पाकं स्थित्यः, अस्माकं पुष्पाः । यदि
वा एतेषु कुलेषु यो ज्ञानः स पुष्पाकम् । एतेषु तु कुलेष्वस्माकमिति ।

एवं सीमाच्छेदं, करोति साधारणाम्प खेचाम्मि ।

पुञ्चं त्रितसु जे पुण, पच्छा एजाहि अण्णे उ ॥

अन्वये तु पञ्चमुकेन प्रकारेण साधारणे क्षेत्रे सीमाच्छेदं कुर्वन्ति ।
ये पुनरन्वये तत्र पूर्वस्थितेष्वन्वयेषां क्षेत्राणां न समानाच्छन्ति ।

सखे उवसंपणा, ते सन्ने नियमाउ बोक्कणा ।

आमव तया तेमिं, साक्षिताऽऽदीण किं जवइ ॥

ते सर्वे नियमेन क्षेत्रतः उपसंपन्ना ज्ञातव्याः । अथ—तत्र क्षेत्रे
तेषां तथास्थितानां साक्षितादीनां मध्ये किमाभावं प्रवर्ति ? किं
वा नेति ? ।

तत्राऽऽह—

नाल पुर पच्छ संधुय, मिसाह व वंसया सखिचे य ।

आहारमेवगतिसं, संथरग-वसतिह—अन्विचे ॥

उग्माह्मि परे पर्यं, क्षमते तु अस्तेष्वितौ ।
वत्थगादी वि दिक्षं तु, कारणम्मिष सो क्षणे ॥

मासवक्राः पूर्वं संस्तुताः, पश्चात्संस्तुतानि मित्राणि, वयस्याम् ।
एतत्स्थितिं परे परकीये अवग्रहे अक्षेपिको लभते । अचित्तं
आहारयद् यथाऽऽदिकम्, प्रप्रवणमात्रकं, सत्समात्रकं च संस्तवकं
परिशादिकपममात्रेऽपरिशादिकपर्यं वा वसति च वक्राऽऽदिकं पुन-
र्यत् लभते । कारये अतिस्तरणाऽऽदिकलक्षणं पुनरुत्समपि ल-
भते । तदेवं गतं क्षेत्रद्वारम् । २०० १० ३० ।

एकक्षेत्रे उपसंपद्यमानानां कस्य क्षेत्रमाभयति सञ्जति
“ साहरणपत्तं ” इत्यादि व्याख्यानयति-

दोमादि त्रिया साहर-एम्मि सुतत्कारणा एके ।
जति तं उवसंपजे, पुव्वटिया वी य सेकंतं ॥

ह्याद्ययो द्विभूतयो गच्छाः समासकल्याः । समकमेकस्मिन्
क्षेत्रे स्थितास्तेषां तत् क्षेत्रम् आभास्यतया साधारणम् । तस्मात्
साधारणे क्षेत्रे स्थिताः सन्ता यदि तमेकं गच्छन्त्ये सुत्राद्यं
कारणादुपसंपद्यन्ते । अथवा-ये पूर्वं समासकल्यातया स्थिता-
स्तेषाम् आनयति तत् क्षेत्रम् । न पश्चादागतानां समासकल्याना-
भि । परं ते पूर्वस्थिता अपि यदि पश्चादागतं गच्छं स्वार्थेका-
रणादुपसंपद्यन्ते । तर्हि-वस्य समीपमुपसंपद्यन्ते तस्य नत्वेन
संक्रान्तं तस्य तदाजयति । नायथायामिति भावः । ते हि तस्य
प्रतीक्षकीयतास्तेन तेषां क्षेत्रमितरस्य संक्रामतीति । अथ ना-
पसंपद्यन्ते । किं तु सूत्रमथ वा पृच्छन्ति ।

तत्राऽऽह-

पुच्छाहि तीहि दिवसं, मचाहं पुच्छाहं मासियं हरति ।
अक्खेत्तुवस्सए पु-च्छमाणे दूराऽऽवज्झियमासो ॥

तिसृभिः पुच्छाभिः कृताभिः पुच्छद्यमानः परिपूर्णं दिवसं या-
वत् तत्क्षेत्रगतं सविष्ठादि हरात् पृच्छति । त्रिपुच्छादानस्त-
स्य क्षेत्रस्यैकं दिवसं यावत्सम्भावनात् । सप्तभिः पुच्छाभिर्मा-
सिकं हरति । किमुक्तं भवति-सप्तपुच्छासु कृतासु पुच्छणमात्रः
परिपूर्णमासं यावत्तत्क्षेत्रगतं सविष्ठादि जज्ञेने मासं यावत्स-
स्य क्षेत्रस्य तदाजयनमिति । (अक्खेत्तुवस्सए इति) अ-
क्षेत्रं स्थितानामुपाश्रये विशेषां मार्गणा कथय्या । सा चाऽऽत्रे
करिष्यते । तथा-यदि पुच्छणमात्रः आसीद्युपाश्रयं दूरम्, उ-
पलक्षणमेतत् आसक्तं वा । आबलिकाविष्टम् उपलक्षणमेतत् म-
धुप्रलिकाविष्टं वा, पुष्पाऽऽवकम् वा कथयति । तदा तस्मिन्
प्रायश्चित्तं मासो लघुकः, तं च पुच्छन्तं लभन्ते । एव संज्ञेपाश्र्यो
व्यासाऽशोऽग्रे कथायप्यते । अत्रैव उपाश्रयस्य मार्गणा कथ-
येत्युक्तम् ।

तत्र तावदक्षेत्रमाह-

एहाण ऽगुजाणं अम्माण, सीसए कुलगणे चउके य ।
गामादिवाणमंतर-हेय उज्जाणमादीसुं ।
इदकीलमणोगाहो, जत्थं श्या जहिं व पंच इमे ।
अमयपुरोदियसेहो-सेणावतितत्सवाहा य ॥

स्वाममहंतः प्रतिमानां तस्मिन्सत्तमेकं मित्रितानामनुयानं र-
ग्रथाया तस्मिन्मित्रं मित्रितानाम् । अथवा-इदं शीर्षकं यतः परं

समुदायेन साधेन सह गन्तव्यं सम्यक् मार्गवहनात् । तत्र मि-
त्रितानां (कुल त्रि) कुलसमवायमित्रितानाम् (गण त्रि) ग-
णसमवायमित्रितानां चतुर्णो सङ्घः तत्समवायमित्रितानाम् (गा-
माह) इत्यादि । ग्राममहे वा, आदिशब्दाः क्षगस्यऽऽदिमहे वा, उच्चा-
नमहे वा, आदिशब्दाः क्षगमाऽऽदिमहे वा । इच्छाकालिकमहे वा
यत्र च सकलजनमनेप्राहो राजा यत्र वा इमे अमासपु-
रोहितश्रुतिं संपादयितुं सार्धं वाहाः पञ्च गता वसन्ति । तत्र कथम-
पि गताः समस्तं स्थिताः तर्हि साधारणा वसन्ति । अथ स्थितं
स्थितास्तर्हि य एवं स्थितास्तेषां वसतिः आभवति । नेतरेषां
पश्चादागतानाम् । तस्यां च वसती यः शिष्यतया उपनिष्ठति तं
वसतिस्थामिनो ज्ञमन्ते नेतरे ।

“ पुच्छमाणे दूराऽऽवज्झियमासो ” इत्यस्य व्याख्यानार्थमाह-
पुष्पाऽऽवकमपक्षि-याऽऽवज्झिय उवस्सया जवे ति विहा ।
जो अम्भास नस्स उ, दूरे कहेतो न ज्ञजे मासो ॥

कचित् ग्रामं गते वा साधवः पुष्पक उपाश्रये स्थिताः । ते चोपा-
श्रयास्त्रिधा भवेयुः तद्यथा-पुष्पाऽऽवकं, सिंकाः, मार्गसिकावकाः,
आवज्झिकास्थिता वा । स्थापना

०००००	००००
००००००	००००००
००००००	००००००

एतेषामुपाश्रयार्थं मध्ये कुतश्चिद्-
कनरसादुपाश्रयश्चिवादिभि-
स्तं कांश्चि विनिर्मितस्मं दृष्ट्वा कोऽपि प्रनिर्वाज्यः पुच्छन् । यथा-
कुत्र साधूनां वसतिरिति । स ज्ञने-किं कारणं त्वं पुच्छसि ? शिष्यः
ग्राह-प्रश्नजिज्ञ्यसीति । तत्र यदि स एवं पृष्टः सन् (दूरे कहेतो
न लभे मासो इति) आसीद्युपाश्रयं दूरम्, आसक्तं वा कथ-
यति । तर्हि तस्य प्रायश्चित्तं लघुकं मासः । न च तं स्थितं ल-
भते । कस्य पुनः स आभवतीति चेत् ? तत् आह-यंऽऽवज्झये
तस्य किमुक्तं जयति-तस्माद्वकाशात् यस्य प्रत्यासन्नतर उ-
पाश्रयस्तस्य आनयति ।

किह पुण साधेयवा, उदियिष्यवा जहकमं सव्वे ।

अह पुच्छं संविग्गे, तस्य व सव्वे व अच्चा वा ॥

कथं पुनः कथयितव्या उपाश्रयाः ? स्मिराह-उदियेयवाः यथा-
कमं सव्वे । यथा-अमुकस्याऽमुकप्रदेशे । एवं कथिते यत्र ब्रजति
तस्य स आभवति । अथ पुच्छति संविग्गात् बहुभुततराजं
तपस्वितरिंक्षेत्यर्थः । तत्र यथाभावापमाकृत्यतयम् । वितयाऽऽम्भास-
मासलघुः । न च स न लज्जेन । किं-तु ये तपस्वितरा बहुभुततरा-
श्च तेषां स आनयति । अथ सर्वे यदा वा संविग्गासन्त्यन्ते वा-
ऽऽव्याने यत्र स ब्रजति तस्य स आभवति । न शेषः स्यात् ।

एतद्व सविशेषमाह-

मुत्तुल अमंविग्गे, जे जहियं ते य साहनी सव्वे ।

सिहम्मि नेमि पात्ते, गच्छन्ति तेमिं न अञ्जेसि ॥

इह ये पार्श्वस्थाऽऽद्यथाऽसंविग्गास्ते यदि पुच्छन्ते तदा ते न
कथनीयान्तेन मुक्त्वा शेषेषु पृष्टेयं यत्र विद्यन्ते तां न न
संवांश्च कथयति । शिष्टे च कथिते सति, येषां पार्श्वे गच्छति
तेषामावति । नाऽन्यथा ।

नीयद्वागणं च जया, हिरिवाचित अमंजमाहियारे वा ।

एवेव देवरज्जे, गामेसु व पुव्वकहणं तु ॥

इदं कोऽपि तस्मिन् ग्रामे गते देशे राशं वा न प्रव्रजति । किं-

कारणमिति चेत् । उच्यते-मिजकानां स्वहातीयानां भयात् । मा मिजका उत्पन्नाऽप्येयः प्रमज्जन्तं वा मा कल्पयति । यदि वा-नेपां मिजकानां भयसं गच्छते । ततो ह्येवो वा । अथवा-असंयमाधि-कारः असंयमाधिकरणं तत् प्रामादि अन्धकारादिप्रचुरत्वात् । ततोऽप्यन्तं प्रामादिकं गन्तुमनास्मैव विचारदिगतं पृच्छते । यथा-कस्मिन् प्रामे नगरं देशं गच्छे वा साधयः । एवमप्यस्मिन् राज्ञे प्रामेषु वा पृच्छायांस्वैव पूर्वोक्तैश्च प्रकारेण यथाज्ञापकपदं कसंयमः । किमुतं भवति-यथा-मिषिष्वपूषाभ्येषु आसन्नदूरत-पस्विष्वदुधुनानां पृच्छायां व्याकरणमनामाव्य, आभाव्य च वर्णितम् तथाऽपि ब्रह्मव्यम् । तद्यथा-यत् यथा कथमीयं वितथा-ऽऽव्याने तस्य प्रायश्चित्तं मासकृणु । तथा च गतस्त्वेवं समीप-मुगच्छति । स तेषामावयति । नान्यथामिति ।

अद्वया वि आस्यदेशं, संप्रतिपत्तं तगं मुनेकृणु ।
मायानियमिषाणां, विपरिणामो इमं हि तु ॥

अथवेति प्रकारान्तरनञ्च प्रकारान्तरं विपरिणामविषयं वक्ष्य-माणरित्या कष्टव्यम् । विचाराऽऽदिनिर्गतेन साधुं दृष्ट्वा कोऽपि परेण आहारेण यन्त्रे । न च तथा वन्दमानं पृच्छति । कुनस्त्वैः कुत्र वा प्रसंस्थित इति । स प्राऽऽह-अमुकं देशं संस्थितः तत्र गत्वा प्रमज्जिष्यामि । तत एतन्प्रत्यक्षं संस्थितं तं ज्ञात्वा । मायी पर-वज्जनाऽऽभिप्रायी निकृतिराकारवच्चनाऽऽच्छादने यथाकूटाऽऽ-व्यापृत्येव न हस्यते भावनिहृती प्रधाने यस्व स तथा । एभिर्वै-द्यमोक्षैस्तथाऽऽदिभिर्विपरिणामयति ।

तान्वय विपरिणामिच्छानामि चैत्याऽऽदीनि दर्शयति-
चेदय साहू वसही, वेज्जा व न संति तम्मि देसम्मि ।
पनिधोय-साधि-साणे, विचारखेत्ता अहिगमगो ॥
अथ त्वया गन्तव्यं तस्मिन् देशे चैत्यानि, यदि वा-साधयः, अथ वा-संयसतयः, यद्वा-वैद्या न सन्ति । तथा-बहवस्तत्र प्रत्यनी-कानः न च दाताऽऽदिप्रधानानि संज्ञिकुत्तानि । भवानः प्रज्जताः न च तत्र विचारभूमिः, सर्वत्र पानीयाऽऽकुलत्वात् । नाऽपि तत्र विहारयोग्यानि केषाणि । अधिकश्च भूयान् मार्गः पन्था एतैः प्रकारिर्विपरिणामयति ।

तत्र प्रथमतस्तैत्यमधिकृत्याह-

वंदण पुञ्जा कहणं, अमुगं देसं वयामि पज्जइत्तं ।
नरिय तहिं चेइयाई, दंसणमोई जतो होई ॥

परया अन्ध्या विचाराऽऽदिनिर्गतेन स्य साधोर्वन्दनम् । ततः पृच्छा कुत्र गन्तव्यम् । तदनन्तरं तस्य कथनम्-अमुकं देशं ज-जामि प्रमज्जामिति । एवमुक्ते स प्राऽऽह न सन्ति तत्र चैत्यानि यतो येन्यो देशं शोधः सप्रत्यक्षेण निर्मेयता प्रवति ।

कथं तेन्यो देशं शोधयिष्ये ? इति । अत आह-

पुयं तु दइ जगवंपणाणं,
साहू विचिता समुवेति तस्य ।
ऽउगं च दइण उवासगाणं,
सेहस्स बी थीई धम्मसक्का ॥

जगत्प्राधान्यां पूजां कर्तुं तत्र तेषु चैत्येषु साधयो विचित्रा भव्या उपवर्ता । समुपयन्ति सुनिं दृष्ट्वा देशानां वा समाकल्पे तथा उवासकानां आवकाणां स्नातविशेषनाऽऽदिषु अन्धज्जं च ।

दृष्ट्वा आस्नात्मन्येषां शुभपरिणामोद्भासः सैकस्याऽपि धर्मभक्ता स्थिरति स्थिराजगतोत्पत्त्यैः ।

चैत्यानि तु तत्र न विद्यन्ते । ततः किं तत्र गत्वा
त्वया कार्थम् ? इति आह-
न संति साहू तहिंयं विचिता,
आसस्यसिधो खलु सो उदेस ।
संमग्निहज्जमि इमम्मि लोए,
सा जावणा तुग्न वि मा इ वेज्जा ॥

न सन्ति तत्र साधयो विचिका पकान्नसंविधानाः किं तु-अव-सन्नकीर्णोऽवसन्नव्यातः कालु स कुदेशः । अयं च लोकः संस-र्गिहायः संसर्गात् द्वियन् संसर्गमुत्पादय । प्रवति । तथास्त्राना-भ्यास्ततः संसर्गिहायैस्मिन् लोकं वनेमानस्य तथाऽपि सा अ-वसन्नभावना मा भूति तत्र न गन्तव्यम् ।

हास्याह्वारमाह-

सेज्जा न संती अहवेसणिज्जा,
इत्थीपसुंमगमादिकेण्णा ।
आउच्छमादीमु य तामु निवं,
उयंतपायं चरणं न मुच्छे ॥

तत्र शय्या न सति । अथवा-एषणीया न विद्यन्ते । यदि-परमात्मकताः स्युः । यदि वा-स्त्रीपशुपण्डकाऽऽद्याकीर्णाः सवि-स्तासु वाऽऽसुमेधाऽऽदिषु आत्मकताऽऽदिषु नित्यं सर्वकारं तिष्ठतां चरणं न गच्छति चारित्र्यवृत्तिं जायते ।

वैद्याऽऽदिह्यारचतुष्टयमाह-

वेज्जा तहिं नरिय तहोसहाई,
लोगो य पाएण सपच्चणोओ ॥
दाणाइ सखी य तहिं न संति,
सोएइ किण्णो सखलुसएहि ॥

तत्र वैद्याः, तथा शोधयानि च न सन्ति । लोकश्च प्रायेण तत्र सप्रत्यनीकः । दानादिप्रधानाश्च संज्ञिनः आवकास्तत्र न सन्ति । तथा इवमिः सहस्रकैवरेः कीर्णो व्यासः ।

विहारक्षेत्रहारमाह-

अणुवदेमम्मि विचारज्जी,
विहारखेत्ताणि य तथ्य एत्थी ।
साहूमु आमस्यतिपसु तुग्नं,
को दूरमेण मण्णको ते ॥

यत्र त्वया गन्तव्यं तस्मिन् अनुपदेशे जलमयदेशे विचारभूमि-नोस्ति । नाऽपि तत्र सति विहारयोग्यानि केषाणि । अन्यच्च-साधुत्वासन्नस्थितेषु तत्र को दूरमार्गेण (मरणकरे) गमनो-स्ताहः तदेवमुपकासावित्यं सुखं भावितम् ।

अधुना वर्षावासाविषयं भाषयन्ति-

वासामुं अयणुप्पा, असमया ने वि या जंवे दीसुं ।
तेसिं न होई खेत्तं, अह पुण समणुसय करेति ॥
तो तेसि होमि खेत्तं, को उ पज्ज सिं जो उ रायथिओ ।
लाओ पुण जे तस्या, सो सव्वेति तु सामएणां ॥
वर्गसु वर्षाकात्रे ये अननोहाः पररणेपसंपन्निका असमा-

हा असमासकल्या विष्णुक पृथक् स्थिता भवेयुस्तेषां न भवति
क्षेत्रम् । आन्वयासमासकल्यात्वात् । अथ पुनः-सुखदुःखादिनि-
मित्तं समनोद्भूतं परस्परोपसंपदं कुर्वन्ति । ततो भवति तेषामा-
प्राप्त्यं क्षेत्रम् । परस्परोपसंपदा समासकल्याभूतत्वात् । अथ तेषां
काः प्रभूः । उच्यन्ते-यो रात्रिको रत्नाधिको यस्य पयोयाधि-
कतया वन्दनाङ्गी नि कियन्ते (त्वि) तेषां प्रभूराः पुनर्वस्त्रज
भवति स तेषां सामान्यः साधारणः सर्वेषामप्याचार्यत्वाद्-
पाषाण्यवज्ञाः ।

अह्वय जड बीसु बीसु, गिया उ समस्तकपिया हुजा ।
अथो समस्तकप्यी, एजाह । तस्म तं खेत्तं ॥

अथवा-असमासकल्या यद्दि विषयकविष्णुकस्थिता भवेयु-
रप्यः समासकल्याः समासकल्यातेन पश्चादागच्छेत् तस्य तव
आमवति क्षेत्रम् । नेतेरयो पूर्वस्थितानामपि असमासकल्यात्वात् ।

अह्वया दौष्टि व त्रिष्टि व, समगं पत्ता समस्तकप्यो ।

मन्वेति वी तेसि, तं खेत्तं होड साहरणं ॥

अथवा-हो वा, त्रयो वा, गच्छाः समासकल्याः पृथक् पृथक्
करोषेताः समर्कप्राप्तस्तत्तेषां सर्वेषामपि तत्क्षेत्रम् । आ-
न्वयतया साधारणं भवति ।

अपुमुकपो व दुवे तत्रो वा,

नं कालकुजा मणुण्णयं नृ ।

तत्क्षेत्रपथो य समस्तकप्यो,

साहरणं नं पि हु तेमि खेत्तं ॥

अपूर्वकल्या असमासकल्या हो त्रयो वा गच्छाः स्थिता न च
परस्परमुपसंपदं गृहीता पश्चात् सूत्रार्थोऽऽदिनिमित्तमुपसंप-
दं गृहीतुमारब्धाः । ते च यत्कालं यस्मिन्काले समनोद्भूतं
परस्परमुपसंपदं कुर्वन्ति । तत्कालमात्रस्मात्कालं प्रा-
प्ताप्यः समासकल्यातेषामपि नन् क्षेत्रम् जवति साधारणम् ।
परस्परमुपसंपदग्रहणवलायामेव समासकल्याप्यपि प्राप्तत्वात् ।

संप्रति परस्परमुपसंपदार्थं साधारणोऽग्रगृहोऽवस्थितानां
सूत्रमर्थं वाञ्छित्व य आभवन्विशेषस्तमभिहितसुराह-
माद्वाराण्डियायं, जो भासति नस्म तं व हरति खेत्तं ।
वारगतं दिश पोरिभि, मुहुत्त ज्ञाते ठ जे ताहे ॥

साधारणस्थितानां साधारणोऽग्रगृहोऽवस्थितानां मध्ये यः
सूत्रमर्थो जा भवति । तस्य तद्वन्ति क्षेत्रम् । न शेषाणाम् । अथ ते
वारवारं जायन्ते । तत आह-यो यदा वारकेण दिनें, पीरवीं
मुहुत्तं वा भावते । तस्य तावन्तं काळमानाभ्यम् । न शेषकाळम् । इ-
यमेव जावना-यो (यनि) दिवसा भावन्ते तस्य (तनि) दिवसा
माभायम् । अथवा-प्रतिदिवसं यो (यनि) पीरवीभायन्ते तस्य
(तनि) पीरवीरवग्रहः । यदि वा-यो (यनि) मुहुत्तान् भावन्ते
तस्य तावत्कालमयग्रहः । न शेषकालमपीति ।

आवलिथा मंदलिथा, योदककंदुष्ट व जामेजा ।

मुत्तं जासतिथा-सा इयादि जा अहमीति तु ॥

इह सूत्रार्थोऽर्थस्य वा ज्ञापनं त्रयः प्रकाराः । तद्यथा-आवलिक्-
वा मंदलथा योदककण्डूयितेन च तथा विजिज्जा एकास्ते भ-
वति मयद्दही सा आवलिक्कायाः पुनः खल्लान एव सा मयद्दही
योदककण्डूयितं नाम यदा वारं परस्परं प्रच्छन्ते तत्तयोः य-

रस्परं कतकृतमित्यं योदककण्डूयितं तत्र सूत्रमर्थं वा भावते ।
आवलिक्का मयद्दलिकाया योदककण्डूयितेन वा तत्र सूत्रं भाव-
ते । सामाधिकोऽऽदि तावत् यावत् दृष्टिवागमनस्यष्टाशीतिस्त्र-
त्राणि । पुर्वेषु तु विशेषो वक्तव्य इति तदनुपादानम् । संप्रति यथो-
क्तप्रमाणं आश्रयकप्रतिप्रच्छकस्य समीपे दृष्टवैकालिकमधीते
दृष्टवैकालिककायानाऽऽचार्यस्य जवति क्षेत्रम् । तथा एकस्य पा-
थं दृष्टवैकालिकमधीते दृष्टवैकालिककायानाचार्यः । पुनर्दृष्टवै-
कालिकप्रतिप्रच्छकस्य पाथं उत्तराख्ययान्यधीते उत्तराख्यय-
नवाचनोऽऽचार्यस्य ज्ञानार्थं क्षेत्रम् । एवं यथोक्तं तावत्तावन्तं
यावद्दष्टाशीतिस्त्राणि ।

मुत्ते जहृत्तरं खलु, विलिथा जा होति दिदि वातो ति ।

अत्ये वि होड एवं, उअमुअन्यं नवमिमुत्तं ॥

यथा-सूत्र यथोक्तं यस्मिन्नुता एवमर्थोऽपि भावनीया । तद्यथा-
एक एकस्य पाथं आश्रयकार्यवाचनाचार्यः । पुनरावश्यकोऽ-
र्थ-प्रतिप्रच्छकस्य समीपे दृष्टवैकालिकार्थवाचनाऽऽचार्यस्य आ-
भवति क्षेत्रम् । एवं तावद्दष्टाश्रीतिस्त्राणिमुक्त्वा यथा-
ऽऽचार्याणामुपरि उद्देश्याऽर्थोऽऽचार्यो वक्तव्यः । तद्यथा-एकस्य
पाथं दृष्टिवागमनमाह्वानिः सूत्राणामर्थमधीते, अष्टाशीतिस्त्र-
त्रार्थ-वाचनाचार्यः । पुनर्दृष्टाशीतिस्त्रार्थ-प्रतिप्रच्छकस्य समीपे उ-
द्देश्यार्थमधीते, उद्देश्यार्थवाचनाचार्यस्य आभावम् तत् क्षेत्रम् ।

एमेव मीमगमि बि, सुताथो वल्लवगो पगामो उ ।

पुर्वगमं खलु वलियं, हेडिअनथा किमु सुयातो ॥

एवमेव अनेवमं प्रकारं सिद्धं अपि सूत्रार्थकपोमयस्मिन्निवि-
क्तस्यं सवेन सूत्रान् बलवान् प्रकाशोऽर्थस्य प्रकाशकः । तद्यथा-
एक एकस्य पाथं आश्रयकसूत्रमधीते । तस्य समीपे पुनः सूत्र-
वाचनाचार्य आश्रयकस्यार्थमधीते । आश्रयकार्यवाचनाचार्य-
स्य आभवति तत् क्षेत्रम् । एवं तावद्दष्टाश्रीतिस्त्राणिमुक्त्वा
सूत्रार्थं वाचनाऽऽचार्यः सर्वत्राऽऽस्मन्नाम्नावृत्त्याह्वानं पुर्वगतं वल्लोयः
तथा वाह- (पुर्वगममित्यादि) यदि पुर्वगतं सूत्रं खलु अथस्त-
नाद्योद्भवति वल्लोयः किमिह सूत्राद् सुतरामभ्यस्तनात् सूत्रा-
द्वीय इत्यर्थः । तद्यथा-एक एकस्य पाथं आश्रयकस्य सूत्र-
मर्थं तद्वन्मय वाऽधीते । तस्य समीपे पुनरावश्यकसूत्रार्थतदुभ-
यवाचनाचार्यः पुर्वगते सूत्रमधीते । आश्रयकसूत्रार्थप्रतिप्रच्छ-
कस्य भाजवति । एवं तावद्दष्टाश्रीतिस्त्राणिमुक्त्वा पुर्वगतसूत्रम-
धीते तस्य समीपे पुर्वगतसूत्रवाचनाचार्यः पुर्वगतमर्थं पुर्वगत-
सूत्रमर्थं पुर्वगतसूत्रार्थप्रतिप्रच्छकस्य आभवति ।

अथ किं कारणं शेषासूत्रार्थं पुर्वगते सूत्रं वल्लोयः । तत आह-

परिकम्मेडि य अत्ताया, मुत्तेडि य जेडि मुट्ठा तेसि ।

होड विजामा लवरीं, पुर्वगमं तेण वलियं तु ॥

हृष्टिवाः पञ्चमस्थानम् । तद्यथा-परिकर्मणि सूत्राणि पुर्वगतम-
नुयोगवर्तुलिकाश्च । तत्र ये परिकर्मणिः सिद्धिर्भावात्प्राप्तु-
निः सूत्रेष्वाध्यासीतिस्त्राण्येवार्थः सूत्रानास्तेषां सर्वेषामर्थेषां च
उपरि पूर्णं तु विज्ञाया भवति । अनेकप्रकारात् तत्र नान्येते इ-
त्यर्थः तेन कारणेन पुर्वगतं सूत्रं वलियम् ।

सम्प्रति येन कारणेन सूत्रार्थो वलिथा नदभिहितसुराह-
नित्यगत्वा (हा) नं खलु, अन्थो मुत्तं न गृह्यहरणा (हा) ए

अत्येण य वंजिज्ज, सुचं तम्हा उ सो वल्लवं ।

अर्थः कलु तीर्थकरस्थानं तस्य तेनाऽभिहितत्वात् । सुचं तु गणधरस्थानं तस्य तैर्दृष्टत्वात् । अर्थेन च यस्मात्सुचं व्यस्यते म-
कटोक्तिर्येन तस्मात्सोऽर्थः सूत्राद् बलवान् ।

अथ कस्मात् ? शेषाऽर्थेन च खेत्तुसाध्यां बलीकृतित्वत् आह-

जम्हा उ होइ सोही, जेयमुयत्थेण खसियचरणस्स ।

तम्हा जेयसुअत्था, वल्लवं सुयुण पुण्णमयं ॥

यस्मात् स्थापितचरणस्य स्थापितचारित्रस्य वेदभूताऽर्थेन शोभिषेयमिति । तस्मात्पूज्येनमर्थं मुकुत्वा शेषासर्वस्माद्व्यप्योत्
वेदभूताऽर्थो बलवान् तदेवमावलिकामधिकृत्याकम् ।

आधुना मण्डलीमधिकृत्याह-

एमेव मंडलीए, पुवाहिये नद्धम्मकहवादी ।

अइरा पद्धमपुए, अहित्ताने वड्डमुए वि ॥

यथा अथस्तादृशवक्तव्यामुक्तम् एवमेव मण्डलव्यापि कष्ट-
व्यम् । सा मण्डली क भवति ? इति चेत् । उच्यते-पूर्वाधीतं नष्टे
उज्ज्वालयमाने धर्मकथायां धर्मकथायास्तेषु बाहे बाह्यास्तेषु
उज्ज्वालयमानेष्वधीयमानेषु वा । अथवा-मार्गिकभूते अधीय-
माने बहुभूतेऽपि बहुभूतविषयेऽपि मण्डली भवति । तत्राप्या-
नन्दमावलिकायामिव । अथ कथमावलिकायामिव मण्डलमा-
यि द्रष्टव्यमिति चेत् ? उच्यते-एक एकस्य पार्श्वे पूर्वाधीतं न-
ष्टमावश्यकमुज्ज्वालयति । आवश्यकावचनाकार्यः पुनस्तस्य
समीपे दशवैकान्तिकं दशवैकान्तिकवाचनाकार्यस्याज्ञयति इ-
त्यादिष्वेव तथैव । तथा-एक एकस्य पार्श्वे आवश्यके नष्टमुज्ज्वा-
लयति एवेऽप्यावश्यकवाचनाकार्योऽप्यस्य समीपे दशवैकान-
तिकं दशवैकान्तिकवाचनाकार्योऽप्यपरस्य समीपे उत्तराध्व-
नानि, उत्तराध्वनवाचनाकार्योऽप्यस्य समीपे आचारान्तरम् ।
एवं यावत् विपाकजनवाचनाकार्यः पूर्वाधीतं नष्टमस्य पार्श्वे
दृष्टिदामुज्ज्वालयति । दृष्टिदामवाचनाकार्यस्य आज्ञयति । न
शेषागामावश्यकत्वात् ससंज्ञकस्यान्तिमेष्ववधानादेस्तथावलिका-
यामपि द्रष्टव्यम् । तथा-यस्य पार्श्वे धर्मकथाशस्त्राणि यो-
ज्ज्वालयन्धीयते वा संघाटस्य आज्ञयति । न पाठ्यमानस्य । तथा
बहुभूतगणेशपि यद्यन्यस्य समीपे प्रकीर्णकभूतमधीयते तदा त-
स्य प्रकीर्णकभूतवाचनाकार्यस्य आज्ञयति । न बहुभूततत्त्वस्य ।
किं बहुना यो योऽस्य समीपे पठ्यमुज्ज्वालयति वा तस्य अक-
मावश्यकमिदं वाचनाऽऽचार्यो इतीति ।

अथाऽऽवलिकया मण्डलमाह चः प्रतिविशुषः ? इति अत आह-
तिआत्रिएणविसंपो, आचलियाए उ भंतए उति ।

मंसिण सचाणं, सचिवादीसु संकमति ॥

आवलिका-मण्डलमाह परस्परं छिन्नाऽभिन्नेकयो विशेषः । आ-
वलिका छिन्ना विविक्का एकान्तो जवति । आनलिका व्याकुञ्ज । “आ-
चलिया तस्य छिन्ना, मण्डलिया होइ अचिआ उ” इति वाचनम् ।
एतदेव सुखकमाह-आचलिकायामुवाच्यार्थकोऽप्यमन्त्रे वि-
विकं प्रदेशं तिष्ठति । मण्डलिया पुनः स्खलनमाभयवं च पाठय-
तारि संज्ञामिति सचिवाऽऽविपु ताकेनगत सचिवाऽऽद्विदिवचयम् ।

आधुना घोटककल्पयितमधिकृत्याह-

दोयहं तु संजयाणं, योमकहूइयं करीताणं ।

चो जाहे जं पुच्छइ, सो ताहे पडिउत्तो तस्स ॥

इयोः संयतयोर्घोटककल्पयितमिव (घोटककहूइयं) परस्परं
प्रच्छन्नमित्यर्थः । न कुर्वतो यो यदा ये पुच्छति स तदा तस्य प्र-
तीच्छकः । इत्यः प्रतीक्ष्यः । तावत्तस्य आज्ञयति । न संयत्तामिति ।

उपसंहारमाह-

एवं ता असमये, कथे जणितो बिही ठो एस ।

एतो मयसकथे, बुद्धमि विहिं समायेणं ॥

एवं तावत् असमाये कथे यो विधिर्भवति । स एव जणितः ।
उतः ऊर्ध्वं समायेन समासकथे विधिं वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

गणिआयरियाणंतो, खेत्तमि त्रियाण दोसु गामेसु ।

बासासु होमि खेत्तं, निस्संचारेण वाहिरतो ।

गणोऽस्याऽस्तीति गणी गणाऽवच्छेदकः । आचार्यः कृतः । तयो-
र्गमयोः पृथक् पृथक् स्थितयोर्वर्षासु आज्ञयति क्षेत्रम् । ग्रामग्रव-
क्षणेन । अन्तः क्षेत्रं स्थितयोः क्षेत्राभ्यन्तरे स्थितयोर्न पुनः परस्परं
गमनाऽऽगमनतः । कुतः ? इति । आह-विहिं निस्संचारेण स्वस्व-
ग्रामाद्बहिः पानीयहरिताऽऽप्याकुलतया संचारी भवतः ।

बासासु समचार्यं, उगगो एगदुगपिदियाणं पि ।

साहारेणं तु सेहं, बोच्छं वुविहं च पच्छ करं ॥

वर्षासु बहुनासाचार्याणां परस्परपेक्षया समासकल्पानां
वर्षासु समासजनाः समासकल्पाः । असमासकल्पा जनाः अ-
समासकल्पाः (एगदुगपिदियाणं पि) संप्रदायाऽप्येककाः
सन्तः पितृदिता एकपिजिताः । अथवा-क्षेत्रेण वर्गद्वयेन एकः
एकाको, एकः बहुगो । यदि वा-एको द्विवर्गः, एकः पञ्चवर्ग
इत्यादिकेषु पितृदिताः द्विकपितृदितास्तेष्वामेकद्विकपितृदि-
तानाम् अपिष्वर्णान्त्रिकचतुष्कादिपितृदिताणां चावग्रह आज्ञ-
यति । न शेषाणामसमासकल्पस्थितानाम् । तथा साधारणं शैक्षं
वर्षे साधारणः शैक्षो यस्य भवति । तस्य तं वर्षं । तथा द्वि-
विधं च-शुद्धस्वाक्यिकभक्तौ द्विप्रकारं च । पञ्चाङ्कतमुपरि-
गणावच्छेदकपृथक्त्वं सूत्रं वक्ष्यामि । व्य० ४ उ० । (क्षेत्रं प्राप्तस्य
शिष्यस्य आमचनवयवहारः ‘सीस’ शब्दे) (समकं क्षेत्रप्राप्तानां
मात्रचनम् ‘उवसंपया’ शब्दे प्रि० भागे १००१ पृष्ठे उक्तम्)
(संयतनिर्गन्धपरिहारविशुद्धादीनां स्वस्थाने क्षेत्रतो आग-
ताऽवसेया) (आचिवाक्षेत्रम् ‘आहि’ शब्दे आसिषेव ज्ञेयं
१२१ पृष्ठे उक्तम्) “एतावत् य काहातो केतो सुहुमतरणं
जवति । कहां जेण अंशुसपमायमेव आगसे जावतिथि आगसप-
एता ते बुद्धीए समय समय एगमेगं आगसपदेसं गहाय-
अवहीरमाणा अवहीरमाणा असंकेहाहि आसिषिणीहि अव-
हिता भवति अतो काहातो केसं सुहुमतरणं जवति ” आ०
बृ० १ अ० । (वर्षक्षेत्रव्यापना ‘पञ्जुसया’ शब्दे) (सामाक्षि-
त्रहारम् ‘सामादय’ शब्दे) “अनुदीये दीये इस केनेता
पवत्ता । तं जहा-नरदे, दरवय, हेमवय, हेरुवय, हरिवस्स,
रम्भगवस्स, पुवविहेदे, अवविहेदे, देवकुरा, उत्तरकुरा ” ॥
देहे, अन्तःकरणे, कलत्रे, सिद्धिस्थाने क्षेत्राकारे, निषेधयन्तु-
पकोषादिकपश्चादे, वाच० । (‘केसारीय’ शब्दे आर्यसेवाणि)
लेखग्रो-क्षेत्रतम्-आय० । क्षेत्रमाश्रित्येत्यर्थः । तत्र क्षेत्रं क-
व्याऽऽचारमाकाशमात्रं वा । भ० ७ श्र० ६ उ० ।
लेखकल्प-क्षेत्रकल्प-पुं० । देशविशेषाऽऽचारे, भू० ६ उ० । क्षेत्र-
कल्पाकल्पत्वे । पं० ज्ञा० ।

समासतः खेत्तकण्यप्रतिपादनायाह-

एतो समासतो हं, बोच्छामि खेत्तकण्यं तु ।
अं देवज्ञोगसरिस्, खेत्तं निष्पञ्चवातियं जं च ॥ १ ॥
एतो तु खेत्तकण्यो, देसा खलु अरुद्धन्वीसं । ५० जा०
जत्य य गुणा इमे तु, खेमाईया मुण्येयन्वा ।
खेमो सिवो मुजिकलो, अप्पप्पाणो उवस्सयमण्णो ॥ १८ ॥
एतो तु खेत्तकण्यो, गामनगरपट्टणाइओ ।

(खेमो सिवामि) खेमो-रुमरविरहितो। सिवो-रोगविरहितो।
मुजिकलो-पञ्चरत्नपाणो । अप्पपाणो वि-बोलियाविरहितो ।
उवस्सयमण्णो-इत्यनपुंसकाविरहितो । समासेऽत्र कयवर-
विविज्जओ, गामनगरकराणि बहुणि वासामासपाठमाणि
केचाणि ॥ ६ ॥

व्यासतो गायान्त्रेव तद्विवर्धमाह-

खेमो रुमरविरहितो, रोगाद्विरहितो य सिवो होति ॥ १ ॥
पञ्चरत्न-पाणदोसा, होति मुजिकलो मुण्येयन्वो ।
जबुगासंत्तणं हुंलंग-पिमुममगादिविरहितो जो तु ॥ १ ॥ १ ॥
सो होति अप्पपाणो, अप्पपञ्चावम्मि षोवे य ।
समजूमिरेणुवजिय, परितुक्त्वमोवस्सया मणुसाओ ॥ १ ॥ २ ॥
गामणरा वि य बद्द, पाउग्गा मासकप्पस ।
सज्जणमणो य भदो, जहियं च मणुसपाहुनोणीओ ॥ १ ॥ ३ ॥
तारिसप खेत्तम्मी, समण्णआओ विद्वारो तु ।
खेमो य सिवो य तथा, खेमसुजिखो य एव भंजेगा ॥ १ ॥ ४ ॥
ण्येयन्वा उसु पदेत्तं, सत्तसु वा आणुपुव्वोए ।
आहोदयऽग्गिसावग-तक्करवाअजयवजिओ रमो ॥ १ ॥ ५ ॥

॥ १ ॥ ६ ॥

गिरविकसा वि य जहियं, समण्णणुणिव्वय जत्य जणो ।

(उदय) उदयण य पेलिउज्जति न वुज्जतीथः । अ-
भिगना न रुज्जति, घणकवाहम्मियमाओ कोटिमनाणाओ
य । अहाकण्णओ वसहीओ सरीरोवहितेण सावगनक्कर-
परवत्तकविरहितसु देसेसु साहुबुवहारो अणुपुव्वआओ । तस्य च
साहुत्तं कालपरिओगी जणो सुनत्थपेरिसीं कावं तस्याए पो-
रिसीए मिक्कवेल्लाय ॥ १ ॥ १ ॥ (गाहा) पुव्ववीपइ व सुरो विम्वसो
आणइ साहुत्तं जहा एव अहिरजसोवसियमंगलभूया सव्व-
संगवाजिया समणगुणा य जणो जाणइ आहाराए ॥ १ ॥ ६ ॥

एतासि चेत्यमाई-याणि आरीय खेत्तसहिआणि ॥ १ ॥ ७ ॥

पुव्वपणियाणि जाणि उ, ताईं खलु मत्त य इवंति ।

पाणसस दंसणस्स य, जत्य य नत्थी य उवथातो ॥ १ ॥ ८ ॥

एतो तु खेत्तकण्यो, जहियं च अणायणा नच्चि ।

उदगजयणुणादी, जह कुंकासिधुनामलित्तादी ॥ १ ॥ ९ ॥

(गामणस) गामणसज्जविरहितेण अथ विही तत्तयियमसं-
जमज्जणो य परितुक्को अणायनयाणि य जत्य लोदया । इति-
पुव्वलनपुंसका वा, वाउरिया वा वाहलोक्खिचरमसक्काइया वि-

वक्कभूया मत्थि लोउत्तरं च अणाययणं पासत्थोसककुलीता-
इल्लिगंसपडिच्छा मत्थि एरिस् केण विहरियव्वं को इ पुण
आसंयथाईं काळणं य विहरइ तत्थ ॥ १ ॥ १० ॥

एत्थि जहं अग्गिजयं, निरग्गिताहंमि य गिहा वा ।

जाहियं च सावयजयं, सीहादीणं ए विज्जए देसे ॥ १ ॥ ११ ॥

जहियं च एत्थि चोरा-देरुवद्दो पंथि मांसादी ।

बालाउ सम्पगोणस्स, मादीदावोहिमभयं च एत्थि जहं २१

मणसो समाहिकारो, सो रंमो होति णायव्वो ।

सूरो अणक्कम्मो, जत्थ एत्थिदो तहिं सुद्विहारं ॥ १ ॥ १२ ॥

साहुगुणे य विद्याण-ति कुणति य साहण जो रक्कवं ।

अहिरजसुव्वे ते, छजिजवनिकायमंजमे खिरता ॥ १ ॥ १३ ॥

जाणति जणो य एवं, जत्य तु साहुण गुणमिसहं ।

सज्जाओ जहि मुज्जति, कुदिहिमिओ एयविओ होति १४

एसण इत्थीं साहं, य जत्य तहियं निवाभो तु ।

जाहियं च अणायतना, ए सति केपुण अणायतणा ॥ १ ॥ १५ ॥

भणिय साहम्मि जिअ-विच्चा मूळत्तरदेसपडिसेवी ।

एतेहि जो देसो, आओ तदय अक्कतित्थोहिं ॥ १ ॥ १६ ॥

सत्थंयवाहगामा, पुत्तिददेसा अणायतणा ।

एतारिसम्मि खेत्तं, अप्पमिक्कण विहरियव्वं तु ॥ १ ॥ १७ ॥

आहंयणा विकित्तुं, तु इमातिकान्तां ए विहरं ।

वसही मंथारो ज-त्तपाणवत्थे पांक्कमंहे सेहा ॥ १ ॥ १८ ॥

महा य पुव्वमंथुप, अमदहं ते य पडिबंधो ।

(वसहि) संघारवसहि सीयकात्रे निवाया, उगहकात्रे सीयमा,

वामासु सीयविबज्जिया, अणोविरिया संघारणा च । मयक्क-

माह पाणयं च सीयलं वत्थाइनामलित्तं सिंधवाइ लम्भ-

ति पडिमाहा इत्थं पारपरया लभंति । सेहा उ उप्पज्जति

सक्का य दुव्वद्विषयाइ देति । पुव्ववच्चासंथुएसु नेहाण्णरा-

यपडिबंधण वा असद्वदंतस्स वा मासकण्यं पडिबंधो होइ । किं

मासकण्यं बहुनरीयासु विराहणा नारगार्णं च परिहाणी,

को इ तित्थबोच्छेयो य यो इ ज च मणध णितियवासे संवा-

साइदोसा अंतोमासे संवसमाणस्स तां वयसंवासाइं दोसा

होति । एवं निरपावसे दोसे असद्वदंतस्स आइ ॥ १ ॥ १९ ॥

फासुगा एसरिज्जायं, यिआतापरितुक्त्वमा ॥ १ ॥ २० ॥

एरिसा साहुयाउगुग, वसही दुव्वमं न हि ।

एमव य संथारा, मुत्तजा जोगा य साहणं ॥ १ ॥ २१ ॥

जत्तं मुलजमणुसं च, परिमंणत्थि अक्कहि ।

बत्था पडिग्गहा वि य, मुत्तजा सहाये एत्थ खेत्तम्मि ॥ १ ॥ २२ ॥

अन्नत्थ दुव्वभा तु, तेण तु एत्थं बहुगुणं तु ।

सहा आहारादी, देति जाम्माणिमंथुता चेव ॥ १ ॥ २३ ॥

पुर पच्च दहभडा, य अक्कहि एत्थि एरिसग्गा ।

उकुवदे मासकण्ये-ए विहारो तं ए सहर इमोहिं ॥ १ ॥ २४ ॥

संजम आगविराहण, वत्थे गामलुग्गामं ।

णाणादीणं य हाणी, जामं खेत्तं तु मग्गमारोणं ॥ १ ॥ २५ ॥

खेत्ताश्चो वि य खेत्तं, संक्रमणो भुवमसायो ।
जे पीबचे दोसा, मासंते परिवसेथ ते चेव ॥३५॥
एवं मासविहारे, मन्तंते बहुविधे य दोसे य ।
खो तसहति विहारे, ए तु विहरति तस्म आणादी ॥३६॥
मासोवरिं च लहुओ, पीया बासे य जे दोसा ।
ते सो पावति सच्चे, एते सांसेवणोहिं अत्यंतो ॥३७॥
किं एगंतोखेवं, ए विसो जन्तु मृणसु ।
थिक्कारणम्मि एवं, पडिबे कारणम्मि थिदोमा ॥३८॥
ते चेव अजयपाए, पुणो ब सां पावती दोमा ।
काथि पुण कारणाणि, जेहिं चिद्धिज्ज एकठाखम्मि ॥३९॥
अपनि पुच्छदिद्धा, जे खेमसिवादिवा दारा ।
तेसिचिय पडिबक्का, अक्खेमे असिब तह य दुभिक्षं ॥४०॥
बहुपाणवस्सओ वा, अमणुओ जो तु दयमादी ।
एतेहिं एगद्धा-खम्मि अ उ अत्यमाणाओ ॥४१॥
जदि जयण ण कुब्बंती, तेषिच नीयादिवा दोमा ।
का पुण जयणा तद्धियं, जन्तुमा तद्धिं कारणेहिं तुद्धितस्स ॥
अअउवस्सयजिक्खसा-दिवा तु जयणा म्मेयेय्वा ।
अक्खेममादिपसु वि, अक्खेत्तेसु तु कारणवसेणं ॥४२॥
चिट्ठातां तद्धियं, इमा तु जयणा मुण्येय्वा ।
अक्खेत्तेवं विसंति पुरं, संवरुं वा वि आसयंतीओ ॥४३॥
अक्खेत्तेवं व उम्हत्या, तद्धिं खेमं तो ण णिगच्छे ।
जदि आसिंचं तु पडिह्वा, ताहे अच्चेत्ति ते तद्धिं चेव ॥४४॥
दुभिक्षत्ते व ए णांति, अहवा सवत्थ दुजिक्खं ।
दुभिक्षत्तजयण तद्धियं, अच्चेत्ते वा वि जयण तह चेवा ॥४५॥
बहुपाणे आउत्ता, पवक्कंते तु जयणा उ ।
उवस्मए आउत्ता, कुडमुडपूती तवाविसक्खंति ॥४६॥
अआए वसहीए, उंति य मज्जंति य अजिक्खं ।
जा जत्य जयण जउजति, अमणुओ उवस्मयम्मि तं कुब्बेत्तं
कपवरसोहणमादीं, दुग्गंवे गंधपकिंकी ।
उदयजए यलगामे, थले व बसदी तद्धिं तु गेएहंति ॥४७॥
अभिजण मास्वच्छे, दंभिपततलगामि व वसंति ।
रोमबहुले य बत्थाणि, वज्जए चोरकिंएथे तु विहारे ॥४८॥
सत्थेण वा वि गच्छे, नायं ति व जत्य थिरावायं ।
जादियं सावयदाच्चा, तद्धियं एगाणितो ण गच्छेज्जा ॥४९॥
गेएह वमहिं व गुणं, गामस्स तु मज्जपायम्मि ।
विज्जापदादीहिं, बांसे धीणंति ए तो ए विगच्छे ॥५०॥
राया व पक्खेवी, साहुगुणमज्जाखमायं तु ।
जत्य जलो न विजाखति, साहुगुणे तद्धिं काहिंति साहुगुणे ॥
परिजोमे अक्खाम्मी, रासिं कुब्बंति सज्जायं ।
दूरेण कुतित्थीए, वज्जेति एस ए व पक्खए ॥५१॥

कुसुदा इत्थीवरिया-दिवा य वज्जेति वरणात्ता ।
वज्जेज्ज अणायतसा, पाणादी ए जत्य उधवातो ॥५२॥
एवं जहमंजंते, करेज्ज जयणं गिणसमाणो ।
एसो तु खेत्तकण्यो, उवस्मज्जायसंजुत्तो ॥५३॥ पंजोण
(निक्काणम्मि गाहा—३८—) निक्काणम्मि दोसा
निक्कारणे एपसिं च्च वितिययं । कारणं जरा बाहिं विह-
रंताणं अक्खेत्ते । तत्थ अत्थेज्ज वि तत्थ य अक्खेत्ते जयणा
जगरं पडिबसि । संवत्थं वा आसयंति ॥ अहवा-जत्य अग्गे अच्चे
ति तत्थ जेमं तेण न विहरइ । अस्सिं वा अक्खत्थ वज्जमाणे तत्थ
सिचं ताहे अच्चेत्ति । अक्खत्थ वा दुग्गिक्खं ताहे अच्चेत्ति । दुग्गि-
क्खं वा पणमपरिहाणाइ जयणा बहुपाण उवस्सए जन्ममुहाइसु
जयति कीदियासंवापसु कुमुमापउरे वा अजिक्खं वा मज्जा-
खाइ जयणा कुप्पइयपथरे अग्गे परिजोमे अक्खत्ता वा वस-
हासु अजिक्खत्तापीसु य मणुं उवस्सए गंधं करंति । सुपि-
ज्जिं च करंति । उदयमएण वलाणि वृहंति । उच्च वसहिं गिएहं-
ति । अग्गिमएण घणकवाडाइसु हम्मियत्तेसु वा वसंति । रगे
अस्सिवाइ न वत्थाणि परिहरंति । लोणनेडाइ सावयमए एगाणि-
याणि संचरंति । गाममज्जे वसहिं गेएहंति । सत्थेमे ते हि नीये-
ति । तेण तत्करजएण सत्थेण संवरंति । अक्कालपरिमाणसु रसिं
सज्जायं करंति । अक्खेत्ते मज्जंति । सज्जायं च गाहेति । अहवा-
वसहीए वि एक्कम्मि वसंत्तस्स मासाइयं वा वामाइ वा अक्खेत्ते
वा वसहीओ इत्थिमणुसएसु दोसा कुलाउ सीयकांसे वा मंथोव-
करणाणं निवाया, उएहकाले वा सीयकपवाया, वासासु वा नि-
मालमिथिक्खिक्का घट्टकवारदडकुपिलवज्जयासु । अक्खेत्ते
य खेत्तसु ययमुणसमात्ता वसही इत्थि । खंवाया वम्मक्कवाइ
अहाकुट्यामं कुनाइ । दोसवजिज्या ते य तेसु खेत्तसु नत्थि जन्तं
पाणं या सवावुक्का उल्लगच्छे पावमं मणुं सपक्खएपक्कमां-
णविबज्जियं उगमाइसु खं पाणं च सीयलं अस्संत्तं पउरे तत्थ
लत्तइ । अक्खेत्ते य खेत्तसु नत्थि । वत्थाय वासासाइ
अहाकड्या गुदमाइया उगमाणं तत्थ लत्तंति । पम्मिहाय (अल-
थिर) भिक्षुवधधारणीया अहाकड्या तत्थ लत्तंति । सेहाइ जा-
इकुडवसपत्ताइ तत्थ गामं नगरं मेहाविणो तत्थ बोच्चि-
करा । सङ्गाय तत्थ गामे नगरे देसे वा सेहाइ इत्थि सत्थवा-
हाइ सङ्गा विवज्जिया वरणात्तसु उविज्जोहिं विपरिणासिंजे-
ति । पुणपच्छसंजुत्ता वा तम्मि अक्खमाणे सत्थंहेत्तं गेएहंति ।
पवयंति वा । पयनिमिच्छं अक्खमाणो निहारेणो पच्छिंजे
अक्खमाणस्स । जइ पूण कारणं अक्खमाणो अजयपाए अक्ख-
इ तत्थ दोसो । का पुण जयणा ? जइ सपरिक्खेवा सवाहिरिया
तत्थ जइ अंतो मासकण्यो वा वासावासे वा कुक्का वाहिरिया
य अपरिजुता तत्थ वाहिरियाए अक्खवसहिं गेएहंति । अक्खत्त-
संथारणा उगालयकुडमुह उगारपासवणमसाइ वाहिं च्च जि-
क्कावरिया वाहिं च्च उगारपासवणभूमी । अहवा-वाहिरिया
वि य जित्तुत्ता वसही वा नत्थि पाउग्गा इत्थिमणुसएसु-
विरहिया घणकुडकवाडा ताहे तम्मि च्च वसही एत्तणसंथार-
वाकुडमुह उगारमत्थाइ अक्खं गिएहंति । अक्खत्ते च्च परिहं-
जंति । वाहिं वा अपरिजुते वाहिं भिक्षावरियं हिंइति । पुण्वि
पक्का संथवाइ परिहरंता उगमाइसु जयंति । पं ५० ।

। ..... ।
आदी उक्कनिपसी, तु वन्तिता जम्मि जम्मि खेत्तम्मि । ? ।

एतेमि मक्षिकामे, सांख्यो युष्मी व से खेत्वे ॥
 छविहकणो आदी, तदि जारिममाणि सेविया खेत्ता ॥२॥
 अस्खेयअसिवामादी-णि कथन्ती तारिसे बासे ॥
 खेमादि अन्नवन्तो, परिकुच्छि पि वसति जयणाए ॥३॥
 दुयगादी संजोगा, वक्कमाणं सल्लिकासस्त ॥
 अस्खेये असिस्मि य, अग्निवं वन्ने वमेज अस्खेमे ॥४॥
 तहियं उवडि विणामो, असिसे पुण जीवणासो तु ॥
 एवं आमादीम्, संजोगा तिगचउग्गमादीया ॥५॥
 वसियन् जेमु जहा, तपहं वाच्छं ममासेणं ॥
 कफिजोगिसिणिकासे, बहुतरं जत्थ अवगाहं ॥६॥
 जाणे धोवंतरियं, च हाणि तच्छ एणरे दुविहकाले ॥
 एतेमाम्भन्तरं, आसंख्यविहिरिओ वमे खेत्ते ॥७॥
 कासदुया अवरारहे, संवक्षि य मो वराहाणं ॥
 संवह्तिवाराहे, तवोवडेदो तदेव मूयं वा ॥८॥
 आयरएकपे जं-पमाणेणाम चरिमिम् ॥
 एसो तु लेखकप्यो ..... ॥९॥

(आदि उक्कनियर्त्ता) आदि लेखकप्ये छविहकप्ये वक्षिओ । लेखकप्येयिह-ब्रह्मा सिवाह जह पुण एण अस्खेयो, एगो अस्खेयो हाजा । अस्खेयो नाम जय उवडि विणस्से, उवने-कस्से उवडि विणालो आधुज्जह । अस्खेय उ सम्भवासंस्त्रे केव, अह अस्खेयो व दुमिक्कं व दुमिक्कं व गुणपरिहाणो । जवणाए गुणलाघवं वा नाऊण एव एकमजंजोएण आवहया संजोगा उट्टेण तावहपुण अण्णाबुद्धं नाऊण जत्थ अण्णदांसं तर-प तावथवं सात्थो नाधरिस्मिणह (आलवणं गाह) कडजो-गो वि ह कडजागो वि सल्लिगासं, सल्लिगासो नाम अज्जासो वा अववाहो वा नाऊण अण्णदांसन्तरे अस्खेजा जत्थ गुणा बहुत-रा नायाहअपनरिया य हाणो दुविहा तत्थ काले वि उडु-क्के वात्सासु य वसमाणो सुद्धो एव सामन्तरे केस आलंघण-विहरिओ प डडुक्के केस वसह तस्ससं वदिसावराह तवोव-डेदो वा । एस लेखकप्यो ॥ पं १०० । मल्लिविद्याप्रकीर्णकन च क्षेत्राणि काथमानि मानि कनीति प्रमे-सम क्षेत्राणि कैत्यादीनि प्रसिद्धानि । प्रनीछानीयाभास्त्रेण ज्ञानजडयसोएण च न च क्षेत्राणि भवन्ति इति । ११७ प्र० लेख० ४ उल्ल० ।

लेखवत्ता-क्षेत्राख्या-खी० । एकत्र पहादी चतुर्विंशतिप्रतिमा-मु, ४० २ अवि० ।

लेखगण-क्षेत्रगत-वि० । कर्ण तुमिसंभिन, प्रअ० ३ संख० द्वार ।

लेखडाणाय-क्षेत्रस्थानाऽऽपु-न० । क्षेत्रस्याऽऽकाशस्य स्थानं क्षेत्रं पुद्गलाऽवगाहकृतः तस्याऽऽपुः स्थितिः अथवा क्षेत्र एक-प्रदेशाऽऽदौ स्थानं यत्पुद्गलानामवस्थानं तद्रूपमायुः क्षेत्रस्थानाऽऽपुः पुद्गलानामाकाशावगाहस्थितौ, अ० ५ श० उ० ।

लेखनाय-क्षेत्रज्ञान-न० । किमर्थं मायाबहुलम् ? अन्वया वा तथा साधुनिरमावितं भावना वा भगवत्ऽऽदिति विमर्षणकृपे प्रयोगमतिंसंप्रदेशे, उल्ल० १ अ० । स्थान० ।

लेखपट्टा-क्षेत्रप्रतिष्ठा-खी० । क्षेत्रेण जिज्ञानं प्रतिष्ठायाव, बा० ७ विवि० । जीवात् । ('पट्टा' शब्दे विज्ञाकनीया)

लेखपमाण-क्षेत्रप्रमाण-न० । क्षेत्रविषयप्रमाणनेदं, अतु० ।

अथ क्षेत्रप्रमाणमभिधेयसुराह-

से किं तं लेखपमाणे ? लेखपमाणे दुविहं पाएणत्ते । तं जहा-परमणिपेक्षे अ किन्नामनिपेक्षे अ । से किं तं पर-सविपेक्षे ?-परमनिपेक्षे एगएसेगाहे, दुपएसांगाहे, तिपए-सोगाहे, संलिजएसांगाहे, अमसंलिजएसांगाहे । से तं पर-सणिपेक्षे । से किं तं विज्ञामनिपेक्षे ?-विज्ञामनिपेक्षे-“अंगु-लविहट्ठरीयणी, कृत्थं पाणुगाठअं च बोधव्वं । जो-यणसेदीपयरं, लोममसोमे वि अ तदेव ” ॥ १ ॥

(से किं तं लेखपमाणे ? इत्यादि) इदमपि द्विविधं, प्रदेशा इह क्षेत्रस्य निर्दिष्टभागासौर्विषयं प्रदेशानिपेक्षयम्, विज्ञाना-पूर्वोक्तस्वकपलेन निपेक्षं विज्ञानानिपेक्षयम् (से किं तं परस-निपेक्षं) तत्रैकप्रदेशावगाहदासंख्येयमिदं वाऽवगाहपयसं प्रदेशानिपेक्षयम् । एकप्रदेशाऽऽवगाहनाय एकाऽऽदिविधः क्षेत्रप्रदेशैर्निपेक्षन्वाहनाऽपि प्रदेशानिपेक्षन्ता भावनीया । प्रमा-णता त्वैकप्रदेशाऽवगाहविहवादिना स्वस्यकपणैव प्रमीयम्भन-त्यादिति विभागनिपेक्षं स्वकुलाऽऽदिति । तद्वत्वाऽऽह- (अंगु-लविहट्ठरीयणा) अंगुलादिसंख्यं च स्वत एव शास्त्रकारो बध्धवति । अतु० ।

लेखपल्लिओवम-क्षेत्रपण्योपम-न० । क्षेत्रमाकाशं तदुक्तापरम-धानं पदयोपरं क्षेत्रपदयोपमम् । आकाशोकारकालविशेषं, अतु० । कर्म० । ('पल्लिओवम' शब्दे स्वकृतो क्षेत्रम्)

लेखपाल-क्षेत्रपाल-वि० । सत्तं पालयति । पाल वच् । क्षेत्रस्त-के व्यन्तरविशेष, जैरव, पुं० । वाच० । मधुरायां क्षेत्रपालसार-मेयवाहः तयोस्य रक्षां करोति । ती०३ कल्प । दिपुयः क्षेत्रपालभुजपट्टमास्त्रसङ्कल्प विभीषमपोहति, ती० ४४ कल्प ।

लेखपोगडापरियट-क्षेत्रपुद्गलापरवर्त्त-पुं० । क्षेत्रविषये पुद्गल-परावर्त्तं, कल्प० उ लक्ष । (अस्व स्वदवं 'पुद्गलपरावर्त्त' शब्दे क्षेत्रम्)

लेखय-क्षेत्रय-पुं० । क्षेत्रं भावां तस्यां ज्ञातः क्षेत्रज्ञः । स्वयमेव नियुक्तायां पत्न्यां पुत्रयाऽन्तरय अस्मिन् पुत्रनेदं, यथा पारदोः पाण्डवाः, लोककृत्वा तज्ज्याकुल्या एव तेषां पुत्रस्याम् न तु पाण्डोरादित्यादिभिर्जनितस्यादिति । स्कन्ध० १० अ० ।

लेखराग-क्षेत्रराग-पुं० । रागाऽन्तराऽऽधारकृतं कुलऽऽदिरागं, द्वा० १० द्वा० ।

लेखक्षोप-क्षेत्रक्षोप-पुं० । क्षेत्रमेव शोकः क्षेत्रक्षोपः शोकनेदं,

आ० म० द्वि० । (लोकशब्दे व्याख्यास्तु)

लेखवत्पुष्पाणाङ्गकम्-क्षेत्रव- (वा) तुम्पमाणाऽतिक्रम-पुं० । क्षेत्रमेव वस्तु क्षेत्रवस्तु ग्रन्थान्तरे तु क्षेत्रं च वस्तुपुद्गलमिति वधायत । उल्ल० १ अ० । तयोः क्षेत्रवास्तुनाः प्रमायस्य धाञजन क्षेत्रान्तरादिभीलनेनाऽतिक्रमोपतिवारः । ४० २० । क्षेत्रवस्तुनः प्रत्याक्यानकाहं गृहीतप्रमाणादुद्घटने, एकक्षेत्रादिपरिमाणकतु-मध्यक्षेत्रस्य वृत्तिप्रवृत्तिसीमाऽपनयनेन पूर्वक्षेत्रे योजनमात्र-मात्रातिक्रमं च । एव च इच्छापरिमाणस्य द्वितीयोपतिवारः । उ० १ अ० । आच० ।

केदं संसारात्तर्पतिर्ना प्राणिनां कर्मविपाकजं दुःखं
 जानातीति केदुर्वा दुःखापनोदनसमर्थोपदेशानात् खण० १
 भु० १ अ० । गीताये, ओच० । " केयको " केदः स-
 म्यक् प्राणिविशेषिणः परिभ्रमोऽन्यासः इत्यर्थसं जाना-
 तीति केदुःखः । तथापि आलोचनाहे शुरी, च० २ अ० ।
 केदुर्वा-वि० । संसर्गविषयपरिहायं कुलादिकं स्वस्वप-
 रिच्छेदके, आवा० १ भु० २ अ० १ ख० । " केयके से कुसले
 महेसी " यदि वा केचको यथाऽभिरुचितात्मस्वरूपपरिज्ञानादा-
 त्मज्ञ इति । अथवा केचमाकाशं तज्जगतातीति तेषां कालाको-
 तस्वरूपपरिज्ञातस्येव । खण० १ भु० १ अ० ।
 सेपाशुगय-सेदानुगत-वि० । केदः संयमस्तेनानुगतः केदानु-
 गतः । सप्तदशविधसंयमरते, उच० १५ अ० ।
 सेरि-सेरि-खी० । परिखाटी, " चयकेरि वा " चान्यस्य केरि
 परिखादि इष्टा पृच्छति । भ० २ ख० ।
 सेल-सेल-न० । कण्ठमुखसेष्यणि, भ० २ श० १ उ० ।
 तं० अ० म० । प्रथ० । स्था० । श्राव० । बिरो० । कफलंघा-
 ते, ज० २ ब० । निष्ठीवने, हा० १ भु० २ अ० । स्था० । उच० ।
 च० । प्रथ० । तं० । नि० चू० ।
 सेलग-सेलक-पुं० । राक्षसांघपाठके, हा० १ भु० १ अ० ।
 सेलग-सेलन-न० । केस इयुद् । श्रीडायाम्, आधारे ल्युद् ।
 शारिफले, करणे ल्युद् वाच० । श्रीडायाय, आ० क० ।
 सेलपदिय-सेलपति-वि० । सेष्यपति, " केसपदियमप्या-
 चं न तरह मच्छिआ जहा बिमोहे " ग० २ अ० ।
 सेलमल्लग-सेलमल्लक-न० । सेष्यपरिष्ठापनभाजने, आ० म०
 म० । केसमल्लकाद् दीर्घां शुद्धित्वा स्वयमेव भावः कृतः विशे० ।
 सेलसंवाह-सेलसंवाह-पुं० । सेष्यसंचार, च० २ अ० । भ० ।
 सेलासव-सेलाऽऽश्रव-वि० । केलं निष्ठीवने तदाभिति सरती-
 ति केलाश्रव । सेष्यकरके, हा० १ भु० ७ अ० ।
 सेलोसदि-सेलोषधि-पुं० । केलः सेष्य औषधिवैद्य स तथा ।
 भा० म० प्र० । ग० । तृतीयलक्षियुक्ते, पा० । यत्प्रजावतः से-
 वा सर्वरोगापहारकः सुरभिश्च भवति । प्रथ० ३७० द्वार० ।
 आ० चू० ।
 सेल-सेल-न० । " केड " हाव्यायै ।
 सेलावणपाद-सेलापनपाथ-खी० । कीदृशाध्याय, आवा० ।
 सेल्लुद-सेल्लुद-पुं० । अनन्तकायेऽनन्दे लोककङ्कण्ये, प्र० ७
 श० ३ ख० ।
 सेव-केप-पुं० । क्षिप यज् । निन्द्यायाम्, प्रेरणे, सेपने, देहायाम्,
 लङ्गेन, करणे यज् । गर्भे, विलम्बे, कर्मणि यज् गुच्छे, वाच० । " के-
 पोन्तरान्तराभ्यन्त्र, चित्तान्तराऽऽफलावहः " (१७) अन्तरा-
 न्तरा योगकरणकालस्यैवाभ्यन्त्राधिकृतान्यकर्मणि चित्तान्तराः
 केपः । हा० १८ हा० । इत्युक्तलक्षणायां कित्तचित्ततायाम्,
 को० १४ वि० ।
 सेवण-केपण-न० । प्रेरणे, हा० १ भु० २ अ० (लोकायाः के-
 पणं लोकाशब्दे) अपवादः, लङ्गेन, मारणे, विक्षेपे, यापने
 च । वाच० ।
 सेल्लुभमाण-सेल्लुभमाण-वि० । नृपं लुम्बमाणे, की० ।

अभिकुञ्चति, मयघ्नान्ते, कत० ३ कृण । प्रभ० । व्याकुली-
 क्रियमाणे, प्रभ० ३ आश० द्वार ।

खोर-कोट-पुं० । हस्तोपरिस्फोटने, लस० १२ अ० ।

कोर-घञ् । आवागे, गजघञ्चम्याम्, वा । कोटराजकुलदात-
 व्याहिरयादिद्रव्ये, व्य० ३ उ० । नि० चू० ।

खोर-वि० । आरं गतिप्रतिघाते । अञ् । खञ्जे, वाच० । काष्ठ-
 मयप्रकारे, भू० १ उ० ।

खोर-कोटक-पुं० । " क्वेडकादी " । उ० २ । ६ इत्यनेन द्वयोः
 स्थाने खः । अङ्गुलीनक्षत्रेण चर्मखरुनिष्पीरने, प्रा० २ पाद् ।

स्फोटक-पुं० । पूर्ववृत्तण स्फोः अथ खो । मये, वाच० ।

खोरजंग-खोभङ्ग-पुं० । खोदं नाम यत् राजकुले हिरयाऽऽ-
 दि द्रव्यं दानश्रव्य । तस्य भङ्गः । खोदजन्मने " खोदजंगो सि वा
 अन्नाडमंगो सि वा उन्नाडमंगो सि वा एगट " व्य० १ उ० ।
 नि० चू० ।

खोदिय-खोटिक-पुं० । रैवतगिरेः क्षेत्रपालं, नी० ३ कल्प० ।
 खोद-खोद-पुं० । इकुरसे, रा० । मधुनि, भ० ७ श० ६ उ० ।
 खुर्येने, पेपणे, (नायं सोदकम् :) आ० म० वि० । कर्मणि
 घञ् रजसि, वाच० ।

खोदरस-खोदरस-पुं० । खोदोदसमुद्रं, डी० ।

खोदर-खोदर-पुं० । जम्बुद्वीपाऽपेक्षया सप्तमे द्वीपे, स्था० ३
 उ० ४ ख० । च० प्र० । सु० प्र० ।

घटोदे णं समुद्रे खोदवरे खामं दीवे बह्वलायामारो ज-
 व चिच्छति । तदेव जाव० चटो खोदवरेण दीवे तस्य त-
 स्य देसे देसे तदि सुदुवारीओ जाव खोदोदगपटहस्यओ
 उप्पातपव्वतगा सव्ववेरुक्षिया मया० जाव परिवसंति । मे
 तेणुहेणं सव्वं जोऽसं तहेव जाव तारा ॥

(से केण्ठेणमित्यादि) अथ केनाथेन भद्मन् । एषमुच्यते ।
 खोदवरो द्वीपः । भगवानाह-गीतम् । खोदवरे द्वीपे तत्र तत्र
 देशे तस्य २ देशस्य तत्र २ प्रदेशे बहवः (खुदवाचीन्)
 इत्यादि पूर्ववत् तादृशकृत्यं " वाद्यत् वागमनरा देवा देवां
 आसपतिं सपतिं जाव विहरति " ववरं वाप्यादयः खोदक-
 वरपरिपूर्णा इति वक्तव्यम् । तथा पर्वतकाः पर्वतोपवासानि
 शुद्धाणि शुद्धकेवासनानि मधुरका मण्डपकेषु प्राथमो-
 क्षापटकाः सर्वात्मना वैद्यैर्मयाः प्रहसाः । सुप्रभमहाप्रभौ च
 यथाकामं पूर्वार्द्धोपरार्द्धोपनिर्णौ देवावच खोदवरे द्वीपे मह-
 रिकी वायव्यपर्वतमस्थितिकौ परिचसतः । तत्र खोदोदका-
 व्याधियां तात् खोदवरेः स द्वीपः । अत एवाह- (से एण्डु-
 गमित्यादि) चन्द्रादिषु प्राशुवत् (खोदवरेण) दीर्घमित्यादि
 खोदवरे खामिनि पूर्ववत् । द्वीपं खोदोदो नाम समुद्रो नृपो
 बलवाकारसंस्थानसंस्थितः सवैतः समन्तात् संपरिक्षिप्य
 तिष्ठति । चक्रवालिषिष्कम्भादिष्वक्षयता पूर्ववत् वायव्यो-
 चोपपातवृक्षम् । जी० ३ प्रति० ।

खोदोदय-खोदोदक-पुं० । खोद इकुरस इषोदकं यस्य स
 तथा खुर० १ भु० ६ अ० । लवणसमुद्रोपेक्षया सप्तमे समुद्रे,
 स्था० ७ उ० ।

गकार

गङ्गा-गङ्गा-पुं० । “ क-ग-च-ज-त-द-प-च-वां प्रायो ह्युक् ”
भा० १.७७ । इति जस्युक्, इतिनि, प्रा० १ पाद ।

गत्-पुं० । क-ग-च-ज-त-द-प-च-वां प्रायो ह्युक् प्रा० १
पाद । याते, अहं आसन्नगो रावा ” उक्तं ० १ क ।

गङ्गा-गङ्गा-स्त्री० । “ क-ग-च-ज-त-द-प-च-वां प्रायो ह्युक् ”
भा० १.७७ । इत्यादिना तल्लुक् प्रा० १
पाद । याते, अहं आसन्नगो रावा ” उक्तं ० १ क ।

गङ्गा-गङ्गा-स्त्री० । गङ्गा भावाद्गी यथायथं क्तिन् । गमने, जी० ।
स्त्री० । स्था० । दृष्ट० । कलने, प्रसू० । गतिः प्रवृत्तिः कर्म इति
भावश्च विशेषः । पादविहरणादिक्रियायाश्च, दृष्ट० ।

देवगातिः-

लङ्कित्वाए तुरियाए चवलाए चंडाए जयणाए उड्डाए
सिग्गाए दिव्वाए देवगईए ॥

(लङ्कित्वाए चि) उक्तया अन्वेषां गतिज्या मनोहरया (तुरि-
याए चि) स्मरितया, चिञ्चोत्सुक्यवत्या (चवलाए चि)
कायकायव्यवत्या (चंडाए चि) चण्डया तीव्रया (ज-
यणाए चि) शेषगतिजननीयाया (उड्डाए चि) उड्डूतया
अवाक्यवचनोद्भूतधूमादेरिव (सिग्गाए चि) शीघ्रया ‘ छंयाए ’
चि कुत्रचित्पाठः तत्र लेकया विष्णुपरिहारदृक्काया (दिव्वाए चि)
देवयोग्यया ईदृश्या (देवगईए चि) देवगत्या । कल्प० २ कृष्ण ।
अ० । लङ्कारणे, जं० ३ वक्त० । (ज्योतिष्कार्णा गतिः ‘ जो-
हस्य ’ शब्दे वक्तव्यते) अथवादीनां गमनपरिणामे, विशेष० ।
उत्पत्तिस्थानगमने, स्था० ६ डा० । प्रज्ञापकस्यानाये-
स्या मृत्वाप्यत्र गमने, (सा चतस्रुषु दिदिवाति ’ हिसा ’ शब्दे
अत्रातिशयान्तरं मनुजन्वादेः सकाशात् नारकभावाद् जीव-
स्य गमने, “ एषा गयी ” सा वैकल्पिकेन मृत्वादिना नरक-
गत्याविक्रमफलस्य वा स्थितिबैलक्षण्यमात्रतया वैकनयैकत्व-
कृपा सर्वजीवपुद्गलानामिति । स्था० १ डा० १ उ० । “ एगस्स
जंतो गतिरुपगती य ” एकस्याऽसहायस्य जन्तोः शुभाशुभस-
हायस्य गतिगमनं परलोके भवति । तथा आगतिरागमनं प्रवा-
नाराडपुत्राज्ये, कर्मसहायस्येति । इत्थं च-“ एकः प्रकुर्वते
कर्म, सुनकस्यैकं तत्फलम् । जायते प्रियते वैक, एको याति
भवात्सु ॥ ११ ॥ ” इत्यादि । तदेवं संसारं परमार्थतो न
कल्पिन्वहा । सो धर्ममेकं विहायेतल्लग्नगम्य मुनीनामधं मौनः
संयमस्तेन तत्फलदानं वा भूयादिति । सूत्र० १ मु० १३
अ० । गतिविधाः सृष्ट्यव्रतः, असृष्ट्यव्रतश्च, उपरिष्टाद-
व्याख्यास्वते । आ० मे० १ हि० । “ नरं दुविहा ” (१३३ माथाङ्क)

गतिर्वा द्विवर्धते । तत्र गमनं गच्छति वा स्थानं गतिः । द्वे विधे
यस्याः स्वयं द्विविधा, द्वैविध्यं वक्ष्यमाणलक्षणमिति याधार्यः ।
तथा चन्दमेव द्वैविध्यमुपपद्यमानाह-द्विविधा गतिः, कणु-
कगतिरितिकागतिश्च । पं० सं० (भगवोः स्वकृतं स्वस्वस्थाने
लक्ष्म) गम्यते तथाविधकर्मसाधिवैधैः प्राप्यते इति
गतिः । कर्म० ६ कर्म० । प्रज्ञा० । गम्यते प्राप्यते स्वकर्म-
रजसा समाकृष्टैर्जन्तुभिरिति गतिः । प्रथ० ११ द्वार ।
गतिः नामकर्मोदयाकारकत्वतिथैकवचनमुज्ज्वललक्षणपर्यायपरि-
णतो, कर्म० ४ कर्म० । पं० सं० । सा चतुर्धा नारक-
गतिरित्येवमिति मनुष्यगतिर्देवगतिश्च । तद्विधाकविधायां कर्मप्र-
कृतौ च । साऽपि चतुर्धा । पं० सं० ३ द्वार । अथाह-ननु
सर्वेऽपि पण्यां जीवने गम्यन्ते प्राप्यन्ते इति सर्वेषामपि
तेषां गतिरित्यसङ्गस्तथा च प्राणातिशयस्त्वैवमेव मृत्युप्राप्तिर्द्वि-
तेति ? नैवम् । यतो विशेषणं मृत्युप्राप्तिरिति शब्दा कठितो
मोक्षशब्दस्त्यतिनियतमेवार्थं विषयीकृत्यन्तीत्यर्थः । कर्म० १
कर्म० । आत्मा० । सं० । विशेष० । उक्त० । दृष्ट० । अ० । प्रथ० ।

पञ्चधा-

पञ्च गईओ पण्णात्ताओ । तं जहा-निरयगई, तिरियगई,
मणुपगई, देवगई, सिक्किगई ॥

गमनं गतिर्गम्यत इति वा गतिः कृत्रविशेषो गम्यते वा अन-
या कर्मपुल्लसंश्लेष्टेति गतिर्नामकर्मोत्तरप्रकृतिकया तत्कृता वा
जीवावस्थितिः । तत्र निरयं नरकः १ गतिर्निरयकास्ती गतिर्भवेति
वा २ निरयप्रापिका वा गतिः ३ निरयगतिः । एवं तिर्यङ्कु १
तिरङ्गां २ तिर्यक्तव्यप्रसाधिका वा गतिः ३ तिर्यग्गतिः । एवं म-
नुष्यदेवगती सिद्धौ गतिः सिक्किकास्ती गतिर्भवेति वा सिक्कि-
तिरिह नामप्रकृतिर्वास्त्येति । स्था० ५ डा० ३ उ० । प्रथ० ।

आद्या वा-

अङ्गु गईओ पण्णात्ताओ । तं जहा-निरयगई, तिरियगई,
जाव सिक्किगई, गुरुगई पणोड्डाणगई, पञ्जारागई ॥ स्था० ॥

(अङ्गुगईओ इत्यादि) सुगमम् । नवरम् गुरुगई चि भाय-
प्रधानत्वात् निर्दोषस्य गौरवेण ऊर्ध्वार्धस्तिथेः गमनवचनान्न
या परमापवादीनां स्वप्राप्तो गतिः सा गुरुगतिरिति । या तु
परमरक्षास्ता प्रप्राप्तगतिर्वादीनामिव । या तु ब्रह्मान्तराका-
स्तस्य सा प्राक्प्रभारगतित्येता सावादेर्योगातिरिति । स्था० ८ डा० ।

यथा द्वाधा-

दसविहा गई पण्णात्ता । तं जहा-निरयगई, निरयविग्गागई,
तिरियगई, तिरियविग्गागई, एवं० जाव सिक्किगई, सिक्कि-
विग्गागई ॥

(विशेषः निरयगत्याविशेषेण) (एकैक्यादयो जीवा भूत्वा
क मच्छति इत्यत्र ‘ उवचाय ’ शब्दे हि० प्रा० ६१६ पृष्ठे गती-
नामुपपातविहरश्च तत्रैव १.१५ पृष्ठे च) सर्वे सुनकदम्बक-
वतारजीवश्च । प्रज्ञा० । नवरमिह-प्रथ० १६१ द्वार । (गतिषु
जीवस्थानगमनस्थानचिन्तामार्गेषा ‘ ठाण ’ शब्दे करिष्यते)
नारकादीनां शोभा गतिः-

थेरङ्गाणं जंतो ! कंई सीहा गई कंई मीहागईविस्स प-
ल्लवे ? गोयपा । से जहाणापप केई पुरिते तरुणे वल्लवं

जुगवं० जाव णित्ठाणसिण्णोवणए आउटिअं बाहं पसारे-
जा, पसारिणं बाहं आउटंजा, विक्खिं वा मुद्धिं साहरेजा,
साहुरिणं वा मुद्धिं विक्खिरंजा, उम्मिसिं वा अण्ठिं
णिम्मिसेजा, णिम्मिसिं वा अण्ठिं उम्मिसेजा, येवे ए-
आकूवेणे एो इण्ठं समद्धे ऐरइयाणं एणसमएण वा दुसम-
एण वा तिसमएण वा विमग्गेणं ठववज्जंति ऐरइयाणं तथा
सीहा गई तद्धा सीहे गइविस्सए पछवे एवं० जाव वेमा-
णिघाणं । एववं एमिदिघाणं चउतसएण विमग्गे जाणिय-
व्वे सेतं तं चैव ।

“ ऐरइयाणं ” इत्यादि (कइं सीहा गइ सि) कथं केन प्र-
काशेन कीदृशीत्यर्थः । शीघ्रा गतिनारकाणामुत्पद्यमानानां शी-
घ्रा गतिर्भवतीति प्रतीतम् । यादृशेन च शीघ्रत्वेन शीघ्राऽसाधि-
ति च न प्रतीतमित्यतः प्रश्नः कृतः (कइं सीहे गइविस्स-
ए) कथमिति कीदृशः (सीहे सि) शीघ्रागतिहेतुत्वा-
च्छीघ्राः गतिविषयो गतिमाचरन्त्येतत्तुत्याकाश इत्यर्थः ।
कीदृशी शीघ्रा गतिः कीदृशश्च तत्काश इति तात्पर्यम् (तच्छे-
ति) प्रवर्तमानवयाः स च दुर्बलोऽपि स्वात् आह- (बलवंति)
शरीरप्राणवान्, बलं च कालविशेषाद्विशिष्टं भवतीत्यत आह-
(जुगवंति) युगं युगमनुप्रमादिः कालविशेषस्तस्याशस्तवि-
शिष्टवशेन तुल्यं तस्यास्त्यसौ युगवान् वावाकरणादिव इत्यर्थः ।
(जुवाणं) वयः प्रातः (अप्रात्यह्ने) अल्पमन्त्रस्यान्वावा-
त्तत्त्वान्नाहो मीरोमः (धिरमाहृये) धिराप्रवृत्तः सुल्लेख-
कवत् (इदद्याणिपावपासविष्टेनोरुपरिणेत) इदं पाणिपादं
यस्य पाश्वरीं पुष्टपन्तरे च ऊरु च परिणते परिनिष्ठितानां गते
यस्य स तथा उत्तमसंहारण इत्यर्थः । (तल्लज्जमज्जपुल्लपरि-
नित्ताह) तलौ तालवृक्षौ तयोर्मध्यं समश्रेणीकं यमुगल-
द्वयं परिचक्षांमला तज्जिरी तत्तद्वहोः क्षीघ्रचरत्वात्तत्त्वादिना
बाहू यस्य स तथा (चम्मेइवुहणमुड्डिसलमाहयनिचिययाव-
काए) चर्मैश्च द्रुमणेन मुष्टिकेन च समाहृतानि अन्ध्यासप्र-
वृत्तस्य निचितानि गात्राणि यश्च स तथाविधः कायो यस्य स
तथा । चर्मैश्च द्रुमणोक्तप्रतीतिः (“ भोरसबलसमणाय ”)
आमृतवधः युक्तः (लंघणपवणजइहायामसमस्ये) ज्वलनश-
ब्दः शीघ्रवचनः (छेय) प्रयोगः (इक्कं) शीघ्रकारी ।
(पच्छे) अविश्रुतकर्मणि निष्ठो गतः (कुलले) आलोचितकारी
(मेहाधि) सकृच्छ्रुतदृष्टकर्मः (निजणेत्) उपाधारजनकः
पदविषयश्च हि पुरुषस्य शीघ्रं कालादिकं ज्वलीयतो बहुविशे-
षणोपादानमिति । (आउटिंयं ति) संकाचितम् (विक्खिं ति)
निकृण्णी प्रसारितम् । (साहरेज्जति) संहरत्ये । संकाचयेत् (वि-
क्खिरंज्जति) विकिरत्ये प्रसारयेत् (उम्मिसिंयं ति) उन्मिश्रितं
उन्मूलितम् । (निम्मिसिज्जति) निमित्तलयत् (जवे एआकूवे सि)
काका ध्वयं, काकुपाते वायमयः । स्याद्यज्जुत एवं मन्त्रस्य त्वं
गीतम् । अवेत्त तद्वयं जवेत्त स्वभावाः शीघ्रताया नारकगतेस्त-
द्विषयस्य च यदुक्तविशेषणपुष्टपादुसराणोदारेति । एवं गीत-
मन्त्रमात्राद्वयं जगतांका-नामयः । अक कस्मादेवम् । इत्याह-
(ऐरइयाणं इत्यादि) अयमभिप्रायः नारकाणां गतिरेकद्वि-
विधसमया बाहुसंसार्यादिका असङ्ख्येयसमयेति । कथं तादृशी
गतिर्भवति नारकाणामिति तत्र च (एणसमएण व सि) एकेन
समयेन उपपद्यन्ते इति बोधः । ते च आहुततायेव, बाहुज्-

विकल्पे । इह च विग्रहशब्दो न सम्बन्धितस्तस्यैकसामान्यिक-
स्थाऽज्ञात्वात् । (दुसमयेन व सि) द्वौ समयो वयं स द्विसमयः
तेन विभेदेणैति बोधः । एवं तिसमयेन वा विभेदश्च बन्धेन, तत्र
द्विसमयो विग्रह, एवं वदा भरतस्य पूर्वस्या दिशो नरके पश्चिमा-
वामुत्पद्यते त्रैलोक्य समयेनायो याति द्वितीयेन तु तिस्येवमुत्पि-
स्थानमिति । त्रिसमयविग्रहस्त्येवम्-वदा भरतस्य पूर्वैश्चिनाया
दिशो नरकेऽपरीक्षरायां दिशि गन्तोत्पद्यते तदा एकैनायः
समश्रेण्या याति, द्वितीयेन च तिर्यक्पश्चिमायां, तृतीयेन तु ति-
र्थेयैव वायव्यां दिश्युत्पत्तिस्थानमिति । तदनेन गतिकाश उ-
क्तः । एनद्विभावाश्च शीघ्रा गतिर्वाहरी तदुक्तमिति । अथ नि-
गमयन्नाह- (“ ऐरइयाणं ” इत्यादि) (तथा सीहा गइ सि) य-
थोक्तद्वयः समवश्ये भवति । (तथा सीहे गइविस्स ए)
तथैव (एमिदिघाणं चउतसएण विमग्गे सि) उक्तपैतल्ल-
तुःसमय एकेनिकायां विग्रहो वक्तव्यमभवति । कथम् । उ-
च्यते-वसनाज्जा बहिस्तादृशांकां विदिशो दिशं यात्येकेन
जीवानामनुपेक्षिगमनात् । द्वितीयेन तु वसनादीतोः निर्गम्य दिश्यवस्थि-
तमुत्पादस्थानं प्राप्नोतीति । एतच्च बाहुद्वयमङ्गीकृत्योच्यते, अय-
था पञ्चसमयोऽपि विग्रहो भवेदेकैकिकायाया । तथाहि-वसना-
ज्जा बहिस्तादृशांकां विदिशो दिशं यात्येकेन, द्वितीयेन श्लो-
कमथ्ये, तृतीयेनोच्यते, चतुर्थेन तत्तत्तिर्यक्पूर्वेषां दिशो नि-
र्गच्छति । ततः पञ्चमेन विदिश्यवस्थितमुत्पत्तिस्थानं यातीति ।
उक्तं च- “ विदिशा उ दिंशि पक्के, बीए वहरए नादि म-
ज्जासि । उरुत्तइए तुएरि, दिस्सि विदिंशि तु पंचमए ”
॥ १ ॥ इति । (निस्सं तं चैव सि) “ पुगुपिकाद्याणं मंतं । कइं सी-
हा गई ” इत्यादि सर्वे यथा भारकाणां तथा वाच्यमित्यर्थः ।
म० १४ शु० १ उ० । (निप्रयाणां गतिः “ स्थिराय ” शब्दे)
(सामायादिकादिचयतानाम्च “ संजय ” शब्दे) (सामाह-
यशब्दे च सामायाकचतया) (गतिमाचरन्त्यादिवदुत्पाद-
“ अप्पावहुय ” शब्दे प्र० भागे० १३० पुष्टे विचिन्तितम्)
(अथ कतिगतिका कत्यागतिका इति “ आगइ ”
शब्दे द्वि० भागे ४६ पुष्टे विचिन्तितम्) भवन्तारस्थितौ, क-
ल्प० ६ क्षण । गम्यते लोस्थाय्य दुस्सैराधीयते इति गतिः ।
कल्प० २ क्षण । रुचियतेः सुखार्थमभ्यगम्यमाने हारणे, औ० ।
सिद्धैर्गम्यते इति गतिः कम्मसाधनः । इशु० १ अ० । सिद्धौ त-
स्याः सिद्धैर्गम्यमानत्वात् म० १ श० १ उ० । विशे० । रा० ।
सर्वे गम्यथो ज्ञानार्थं इति । सुब० १ अ० १४० । अथकोपे, विशेषे
प्रमाणे, आधारे किञ्च । शरणे, पथिस्थाने च । गम्यते क-
म्मणि किञ्च स्वकपे, विषये, करणे किञ्च अन्त्युपाये, मार्गज्ञाने,
पाणिपुकेषु प्राप्तिषु शब्दविशेषेभ्यः “ उपसर्माः क्रियायोगे ” १४
४६ । “ गतिञ्च ” १४ । ६० । वाच० ।

सम्प्रति किं सर्वा अपि प्रकृतयः सर्वान् गतिषु प्राप्यन्ते
किं वा न । इति संशये सति तदपनोद्यमाह-

तित्थगारेदेवनिरिपाउमं च तित्थु तित्थु गइसु बोधव्वं ।

अवसेसा पयइ।ओ इवतिं, सन्ध्यासु ति गइसु ॥६४॥

तीर्थकरनामदेवाणुरेकायुधं मत्तं तित्थु तित्थु गतिषु
बोद्धव्यम् । तथाहि-तीर्थकरनाम नरकदेशमनुष्यगतिकपासु ति-
क्षुषु गतिषु सम्प्राप्यते, न तित्थेयगत्यापि तीर्थकरनामकम्मणि
यं कृपादाभावात् । तत्र गतस्य च तीर्थकरनामबन्धासंज्ञाया-
या जयस्वामाभ्यात् । तथा तिर्यगमनुष्यदेवगतिषु च देवयुग्मे

नरकगतौ, वैरयिकायां देवायुर्बन्धाऽमवात् । तिर्यक्प्रमुष्य-
नरकगतिषु च नरकायुः, न देवगती देवानां नरकायुर्बन्धा-
भावात् । शेषाः प्रकृतयः सर्वोत्थवि गतिषु सत्तामधिकृत्य प्रा-
प्यन्ते ॥ ६४ ॥ कर्म० ६ कर्म० ।

गङ्ग-गजेन्द्र-पुं० । गजानामिन्द्रो गजेन्द्रः । शेषगजेन्द्रोऽधि-
के, " चीरो गङ्गमयगलसहस्रियगयाधिकर्मो मयश्च " गजे-
न्द्रमदकलसहितगतविक्रमः । अत्रापि मदकलसहस्र चित्ते-
यज्युतस्य चित्तेऽप्यपरमिपातः प्राकृतत्वात्, मदकला मदम-
भिरुद्धानस्तदयो, गजानामिन्द्रो गजेन्द्रः शेषगजेन्द्रो गुणैर-
धिकत्वात्, मदकलसहस्रासौ गजेन्द्रश्च मदकलगजेन्द्रः तस्यैव
सलक्षितो मगोद्घातित्वा सहितो गतकृपा गमनकृपो विक्रमो
वस्य स तथा । अं० प्र० १ पाठु ।

गङ्गपद्य-गजेन्द्रपद-न० । गिरिनालपर्वतादिरस्ये जलतीये,
ती० ३ कल्प० । (दशार्णकूटपर्वते तस्य गजेन्द्रपदता 'आजि-
स्तिश्रोवहाण' शब्दे ३३० पृष्ठे)

गङ्गकल्याण-गतिकदयाण-पुं० । गतिर्देवगतिलक्षणा, कदयाणं
येषां ते गतिकदयाणाः । स० । स्थानं । देवलोकादकृपायां शोभ-
नत्वा वा कदयाणेषु, लृङ् ० २ पु० २ अ० । गती, आना-
मिन्यां अनुष्यगतौ, कदयाणं मोक्षप्रतिफलकं येषां ते । अन-
न्तरागामिभिर्भवे मोक्ष्यमाणेषु, " मणुसरोवभाद्याणं गङ्-
कल्याणं त्रिकल्याणं " कल्प० ६ कृण ।

गङ्गाय-गतिकाय-पुं० । चतुष्कापि गतिषु नारकादीनां देहा-
निष्पन्न शरीरसमुद्भवे, आद्य० ५ अ० । निरवस्था-
विषु, प्रत्येकं प्रत्येकं समापचमाने काये, आ० हू० ५ अ० ।
(गतिसमापकस्य कायः 'काय' शब्दे अस्मिन्नेव भागे ४४५
पृष्ठे उपापादि)

गङ्गचक्र-गतिचक्र-त्रि० । चक्रस्य चक्रव्यवसायार्थकं च-
क्रजनेदं, हू० १ उ० ।

गङ्गचक्र-गतिचक्र-त्रि० । गतिचक्राणां लक्षपत एव यस्य त-
न्निचक्रपदम् । चक्रजले, औ० ।

गङ्गाय-गतिनाम्-न० । गतिनारकाविषयायपरिणतिः, तद्वि-
धाका कर्मप्रकृतिरपि गतिः सैव नाम गतिनाम् । कर्म० १
कर्म० । नामकर्मभेदे, यदुद्भावात् नारकावित्तमं जीवां व्यपदि-
श्यते । स० ४३ सप्त० । प्र० । आ० । पं० सं० ।

गङ्गामनिष्ठाया-गतिनामनिष्ठाया-पुं० । गतिनारकगत्या-
दि तल्लक्षणं नामकर्ममेव सैव निष्यञ्चं नितिकमायुर्गतिनाम-
निष्ठायाः । आयुर्धर्मभेदे । स० । म० । प्र० ।

गङ्गपरिणाम-गतिपरिणाम-पुं० । गतिर्देहादिकां तां निष्ठां येन
स्वप्नप्रवेनायुर्जायं प्रापयति स आयुषो गतिपरिणामः । आयु-
परिणामभेदे, स्थानं ६ डा० ग० । दशास्तरप्राप्तिलक्षणं जीवपरि-
णामे, लृङ् ० १ पु० १३१ उ० ।

अनुना द्विविधं गतिपरिणाममाह-

गतिपरिणामे णं जंते । कतिविधे पक्षचे । गोयमा । ऽवि-
हे पक्षचे, तं जहा-कुसमाणगतिपरिणामे य, अकुसमाणग-
तिपरिणामे य ।

(गतिपरिणामे णं जंते । इत्यादि) द्विविधो गतिपरिणामः तद्य-
था-स्वप्नप्रतिपरिणामः, स्वप्नप्रतिपरिणामश्च । तच्च वक्ष्यन्ते
स्वप्नप्रतिपरिणामः स्वप्नप्रतिपरिणामः, यथा-त्रिकारि-
काया जलस्याप्यपरिवर्तने तिर्यक् प्रकृतितायाः, सा हि तथा प्रकृ-
तिता सती अपान्तराले जलं स्पृशन्ती स्पृशन्ती गच्छति बालज-
नमसिक्तमनसः । तथाऽस्वप्नप्रतिपरिणामोऽस्वप्नप्रतिपरिणाम-
प्रो बद्धस्तु न केनापि सहोऽपान्तराले संस्पृशन्मनुभवति तस्या-
स्वप्नप्रतिपरिणाम इति ज्ञातः । अन्ते तु ध्यायन्तं-स्वप्नप्रतिपरि-
णामो नाम येन प्रयत्नविशेषात् क्षेत्रप्रदेशात् स्पृशन्प्रकृतिः ।
अस्वप्नप्रतिपरिणामो येन क्षेत्रप्रदेशात् स्पृशन्प्रकृतिः । तच्च
बुद्ध्यामहे, नमः सर्वभूतार्थतया तत्प्रदेशसंस्पर्शव्यापारेकेण ग-
तेरस्मिन्प्रवात् । बहुषुम्भ्यो वा परिणामनीयम् ।

प्रथमं प्रकान्तरमाह-

अहवा दीहगतिपरिणामे यदस्मिन्गतिपरिणामे य इति ।

अथवेति प्रकारे अन्यथा वा गतिपरिणामो द्विविधः ।
तथा-दीर्घगतिपरिणामः, यदस्मिन्गतिपरिणामश्च । तच्च विप्र-
कृष्टदेशान्तरप्राप्तपरिणामो दीर्घगतिपरिणामः । तद्विपरीतो
ह्रस्वगतिपरिणामः । प्र० १३ पद । गतिर्नैरधिकत्वादि-
पदार्थायपरिणतिः, गतिरेव परिणामो गतिपरिणामः, जी-
वपरिणामभेदे, प्र० १३ पद । स चतुर्दश " गतिप-
रिणामे णं जंते । कतिविधे पक्षचे । गोयमा । अह-
विहे पक्षचे, तं जहा-नेरद्वयगतिपरिणामे, तिर्य्यगतिपरिणामे,
मणुयगतिपरिणामे, देवगतिपरिणामे । " प्र० १३ पद ।

गङ्गपरिणाम-गतिपरिणाम-पुं० । चलने, स्थानं । (सा च त्रिभिः
पर्यन्तैर्दिग्भिः प्रवृत्तेः स्थानं ६ डा० १०० । "दिशा" शब्दे) भूत्वा
वा गत्यन्तरे गमनलक्षणां यच्च वैकल्पिकत्वमात्रं गर्तास्मिन्नेव प्र-
देशतो बहिः संश्रमयति स वा गतिपरिणामः । स्थानं ६ डा० ३
अ० । (गतिपरिणामश्च ह्यपरेव गमनर्थयाः मनुष्याणां पञ्चान्दि-
यतिश्रमां च)

गङ्गुजिद्वय-गतिपूर्वोद्विक्-न० । इह पूर्वशब्देनाऽऽनुपूर्वी ज-
घयते । आनुशब्दलोपः "ते ह्युवा" सिद्धा० ३१ । १०० । इति सूत्रेण,
यथा देवचक्रः देवः दक्ष इति । ततो नरकादिगतनरकाद्यानुपूर्वी
स्वकपे नरकादिद्विके, कर्म० १ कर्म० ।

गङ्गुजिद्वय-गतिपूर्वोद्विक्-न० । नरकाद्यायुःसमन्वितं न-
रकादिद्विके, कर्म० १ कर्म० ।

गङ्गपद्याय-गतिप्रपात-पुं० । गमनं गतिः प्राप्तिसिद्धिः । प्राप्ति-
श्च देशान्तरविषया पदार्थायान्तरविषया च, उभयत्रापि गतिनाम-
भ्यप्रयोगदेशनात् । तथाहि-कृ गतो देवदत्तः । पक्षनं प्रतः, तथा
वचनमात्रमात्रस्यैव गतः कापरिमित लोकात्तरं प्रपद्यमयथा गतः ।
परमाधुरैकसमवेन एकस्माद्धोकात्तादपरं लोकात्परं गच्छति ।
तथा तानि तान्यवश्यवसायाःतराणि गच्छतीति । गतः प्रपातो
गतिप्रपातः । प्र० १६ पद । गतिशब्दप्रवृत्तिरूपवियततायाम्,
प्र० १६ पद ।

गतिप्रपातजनाः-

कतिविधेण जंते । गङ्गपद्याय पक्षचे । गोयमा । पंचदि-
हे गङ्गपद्याय पक्षचे । तं जहा-पञ्चो गतिं तच्च गति कथन-

च्छेदनगती उववायगती विहायगती । मे किं तं पञ्चोगगती ? पञ्चोगगती पञ्चरसविहा पञ्चत्ता । तं जहा-सच्चमण्यपञ्चोगगती, एवं जहा पञ्चोगो भणित्तो तद्वा एता वि जा-
णियन्वा० जाव कम्ममररीरकायपञ्चोगगती । जीवा-
तां भंते । कइविहा पञ्चोगगती पञ्चत्ता ? गोयमा ! प-
न्नरसविहा पञ्चत्ता । तं जहा-सच्चमण्यपञ्चोगगती० जाव
कम्ममररीरकायपञ्चोगगती । नरइयाणं जंते । कतिविहा
पञ्चोगगती पञ्चत्ता ? गोयमा ! पञ्चरसविहा पञ्चत्ता ।
तं जहा-सच्चमण्यपञ्चोगगती, एवं उववज्जिण जस्स
जतिविहा तस्स ततिविहा भाणियन्वा० जाव वेमा-
णियाणं । जीवाणं जंते ! किं सच्चमण्यपञ्चोगती० जाव
कम्ममररीरकायपञ्चोगगती ? गोयमा ! जीवा सच्चवे वि ताव
होञ्जा सच्चमण्यपञ्चोगगती । वि एवं ते वेव पुव्ववन्नियं
भाणियन्वां जंगा, तद्वा० जाव वेमाणियाणं । सच्चं पञ्चो-
गगती । मे किं तं तनगती ? तनगती । जेणं जं गामं वा० जाव
सन्निवेसं वा संपट्टिए असंपत्ते अंतरापट्ठे व वट्ठ । से-
चं तनगती । से किं तं बंधनछेदनगती ? बंधनछेदनगती
जीवो वा मरीराम्भो मरीरं वा जीवाओ । सेचं बंधणछेदन-
गती । से किं तं उववायगती ? उववायगती ति विहा
पणत्ता । तं जहा-स्विचोववायगती भवोववायगती नोज-
वोववायगती । से किं तं स्विचोववायगती ? स्विचोववा-
यगती पंचविहा पञ्चत्ता । तं जहा-नेरइयस्वेचोववायगती
तिरिक्खजोणियस्वेचोववायगती मणुस्सस्वेचोववायगती देव-
स्वेचोववायगती सिद्धस्वेचोववायगती । ते किं तं नेरइयस्वेचोव-
वायगती ? नेरइयस्वेचोववायगती सच्चविहा पणत्ता । तं
जहा-रयण्यपभापुडवीनेरइयस्वेचोववायगती० जाव अहे-
सच्चमपुडवीनेरइयस्वेचोववायगती । सेचं नेरइयस्वेचोववाय-
गती । से किं तं तिरिक्खजोणियस्वेचोववायगती ?
तिरिक्खजोणियस्वेचोववायगती पंचविहा पञ्चत्ता । तं
जहा-एम्मियतिरिक्खजोणियस्वेचोववायगती० जाव पं-
चिदियतिरिक्खजोणियस्वेचोववायगती । सेचं तिरिक्खजो-
णियस्वेचोववायगती । से किं तं मणुस्सस्वेचोववायगती ?
मणुस्सस्वेचोववायगती दुविहा पणत्ता । तं जहा-संघ-
च्छिममणुस्सगज्जवकतियमणुस्सस्वेचोववायगती । सेचं
मणुस्सस्वेचोववायगती । से किं तं देवस्वेचोववाय-
गती ? देवस्वेचोववायगती चउविहा पणत्ता । तं
जहा-जणवण्णं० जाव वेमाणियस्वेचोववायगती । सेचं
देवस्वेचोववायगती । से किं तं सिद्धस्वेचोववायगती ?
सिद्धस्वेचोववायगती अण्णेगविहा पणत्ता । तं जहा-
जंजुहीवे दीवे भरहरवयवासस्स सपक्खं सपकिदिसिं सि-
द्धस्वेचोववायगती । जंजुहीवे दीवे बुद्धहिमवतंतिहरिवा-

सहरपञ्चयसपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववायगती । जं-
जुहीवे दीवे हेमवयपरसवयवाससपक्खं सपकिदिसिं सि-
द्धस्वेचोववायगती । जंजुहीवे दीवे सहावइविषट्ठावड्डव-
यहुमपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववायगती । जंजुहीवे
दीवे महाहिमवतरुप्पिवासहरपञ्चयसपक्खं सपकिदिसिं
सिद्धस्वेचोववायगती । जंजुहीवे दीवे हरिवासरम्मगवास-
सपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववायगती । जंजुहीवे दीवे
गंधावड्डमाड्डवतपरियायावट्टवयहुमपक्खं सपकिदिसिं सि-
द्धस्वेचोववायगती । जंजुहीवे दीवे णिसहनीड्डवतवासह-
रसपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववायगती । जंजुहीवे दीवे
पुव्वविदेट्टावरविदेहसपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववाय-
गती । जंजुहीवे दीवे देवकुरुत्तरकुमपक्खं सपकिदिसिं
सिद्धस्वेचोववायगती । जंजुहीवे दीवे भैदरस्स पञ्चय-
स्स सपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववायगती । छ-
यणममुहस्स सपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववायग-
ती । पायइयंमे दीवे पुरियक्खपच्छिममणुस्स पञ्च-
यस्स सपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववायगती । काडो-
यममुदे सपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचोववायगती ।
पुक्खवरवरदीवुं पुरियद्धभरहरवयवाससपक्खं सपकि-
दिसिं सिद्धस्वेचोववायगती । एवं० जाव पुक्खवरवरदीवुं प-
च्छिममणुस्समणुस्समणुस्समणुस्ससपक्खं सपकिदिसिं सिद्धस्वेचो-
ववायगती । सेचं सिद्धस्वेचोववायगती । सेचं स्वेचोववा-
यगती । से किं तं भवोववायगती ? जवोववायगती चउवि-
हा पणत्ता । तं जहा-नेरइय० जाव देवभवोववायगती ।
से किं तं नेरइयजवोववायगती ? नेरइयजवोववायगती ।
सच्चविहा पणत्ता । एवं सिद्धज्जो जेदो भाणियन्वां
जो चव स्वेचोववायगती । ए सो चव जवोववायगती । ए सेचं
भवोववायगती । से किं तं नोजवोववायगती ? । नोज-
वोववायगती दुविहा पणत्ता । तं जहा-पुगलनोभवोव-
वायगती य सिद्धनोभवोववायगती य । से किं तं पुगल-
नोभवोववायगती ? पुगलनोभवोववायगती जणं पर-
माणुपांगले ढोगस्स पुरच्छिमिद्धाओ चरिमंताओ पच्छि-
मिद्धं चरिमंते एगसमएणं गच्छ । पच्छिमिद्धाओ चरिमंता-
ओ उत्तरिद्धं चरिमंते एगसमएणं गच्छ । दाहिणिद्धाओ वा
चरिमंताओ उत्तरिद्धं चरिमंते एगसमएणं गच्छ । एवं उ-
त्तरिद्धाओ दाहिणिद्धं० जाव हेडिद्धाओ उवरिद्धं । सेचं
पोगलनोभवोववायगती । से किं तं सिद्धनोभवोववाय-
गती ? सिद्धनोभवोववायगती दुविहा पणत्ता, तं जहा-
अण्णंतरसिद्धनोभवोववायगती परंपरसिद्धनोभवोववायग-
ती य । से किं तं अण्णंतरसिद्धनोभवोववायगती ? अ-

पन्तरसिद्धनोजबोववापगई पन्नरसिद्धा पण्णा, तं जहा-
तिथसिद्धअण्णतरनोजबोववायगती यं जाव अण्णोसि-
द्धनोभबोववायगती । से किं तं परंपरसिद्धनोभबोववाय-
गती ? परंपरसिद्धनोजबोववायगती अण्णोविहा पण्णा,
तं जहा-अपडमसयसिद्धनोभबोववायगती, दुसमयसि-
द्धनोजबोववायगती० जाव अण्णतसमयसिद्धनोभबोववाय-
गती । सेचं नोजबोववायगती । सेचं ठववायगती । से किं
तं विहायगती ? विहायगती सन्नरसिद्धा पण्णा । तं
जहा-फूसमाणगती अफूसमाणगती उवसंपज्जमाणगती
अण्णवसंपज्जमाणगती पोम्गलगती मंरुयगती नावागती
नयगती गायगती क्षायण्णुवागतती लेस्सागती हेस्साण्ण-
वागतती उदिससपविभचगती चउपुरिसपविभचगती वं-
कगती पंरुगती बंधणविमोयणगती । से किं तं फूसमाण-
गती ? फूसमाणगती जण्णं परमाणुपोम्गल्ले दुपदेसिए०
जाव अण्णतपदेसियाणं खंधाणं अन्नमयं फुसित्ताण गती
पवचइ । सेचं फूसमाणगती । से किं तं अफूसमाणगती ?
अफूसमाणगती जन्नं एतेसिं चव अफुसित्ताण गती पवचइ ।
सेचं अफूसमाणगती । से किं तं उवसंपज्जमाणगती ? उवसंप-
ज्जमाणगती जण्णं जं रायं वा लुबरायं वा ईसरं वा तल्लवरं वा
भारुविं वा कारुविं वा ईस्सं वा सेट्ठिं वा सेण्णावइ वा स-
त्थवाइ वा उवसंपज्जित्ताणं गच्छति । सेचं उवसंपज्ज-
माणगती । से किं तं अण्णुवसंपज्जमाणगती ? अण्णुवसं-
पज्जमाणगती जन्नं एतेसिं चव अन्नमयं अण्णुवसंपज्जि-
त्ताणं गच्छति । सेचं अण्णुवसंपज्जमाणगती । से किं तं पो-
म्गल्लगती ? पोम्गल्लगती जन्नं परमाणुपोम्गल्लार्णं जाव
अण्णतपदेसियाणं खंधाणं गती पवचइ । सेचं पोम्गल्लगती ।
से किं तं मंरुयगती ? मंरुयगती जन्नं मंरुयं उण्णहिच्चा उण्ण-
त्ता गच्छति । सेचं मंरुयगती । से किं तं नावागती ? ना-
वागती जन्नं नावा पुच्चवेत्तालीओ दाहिणवेत्तालिं जल-
पण्णं गच्छति, दाहिणवेत्तालिं वा अन्नरवेत्तालिं जलपण्ण-
ं गच्छति । सेचं नावागती । से किं तं नयगती ? नय-
गती जन्नं नेगमसंगहववहारउण्णुवसंपज्जमाणगती रुद्धपवंच-
त्ताणं जयाणं जा गती, अइवा सच्चणया वि जं ईच्छन्ति ।
सेचं नयगती । से किं तं गायगती ? गायगती जेणं इ-
यच्छाणं वा मयच्छाणं वा नरच्छाणं वा किन्नरच्छाणं वा
महोरगच्छाणं वा मयच्छाणं वा रहच्छाणं वा उच्छाणं
वा उवसंपज्जित्ताणं गच्छति । सेचं क्षायण्णुवागतती । से किं तं
क्षायण्णुवायगती ? क्षायण्णुवायगती जं पुरिसच्छाया अ-
ण्णगच्छति, नो पुरिसे जयं अण्णुगच्छति । सेचं क्षायण्णुवाय-
गती । से किं तं लेस्सागती ? लेस्सागती जन्नं कएहे-

स्सा नील्लेस्सा नील्लेस्सं पण्ण ताळवत्ताए तारस-
त्ताए ताफायत्ताए झुज्जो झुज्जो परिणमति । एवं नील्लेस्सं
काउहेस्सं पण्ण ताळवत्ताए जाव० फासत्ताए परिणमति । एवं
काउहेस्सा वि तेउलेस्सं, तेउलेस्सा वि एम्हलेस्सं, एम्हले-
स्सा वि मुक्कलेस्सं, पण्ण ताळवत्ताए० जाव परिणमति ।
सेचं हेस्सागती । से किं तं लेस्साण्णुवायगती ? हेस्सा-
ण्णुवायगती जं हेस्साइं दव्वाइं परिचाइया कालं करेइ तण्ण-
सेसु उववजइ । तं जहा-कएहेस्सेसु वा० जाव मुक्किल्ल-
हेस्सेसु वा । सेचं लेस्साण्णुवायगती । से किं तं उदिससप-
विभचगती ? उदिससपविभचगती जेणं आपरिचं वा
ठवज्जायं वा पेरं वा पवचिं वा गणिं वा गणहरं वा ग-
णवच्छेदं वा ठाईसियं उदिसियं गच्छति । सेचं ठाई-
स्सपविभचगती । से किं तं चउपुरिसपविभचगती ?
चउपुरिसपविभचगती से जहा नामए चत्तारि पुरिसा
समगं पज्जवट्ठिया, समगं पट्ठित्ता विसमं पट्ठित्ता समगं
पज्जवट्ठिया विसमं पज्जवट्ठित्ता विसमं पज्जवट्ठिया ।
सेचं चउपुरिसपविभचगती । से किं तं वंरुगती ? वंरुगती ।
चउवट्ठिया पण्णा । तं जहा-पट्ठिता यंजणता ले-
सण्णा पवचयया । सेचं वंरुगती । से किं तं पंरुगती ?
पंरुगती से जहा नामए केइ पुरिसे सेट्ठिं वा पंरुं वा
ठवयं वा कायं ठव्विहत्ता गच्छति । सेचं पंरुगती । से
किं तं बंधणविमोयणगती ? बंधणविमोयणगती जन्नं अं-
वाण वा अंवाकणाण वा भाउल्लिगाण वा चिल्लाण वा क-
विट्ठाण वा चव्वाण वा कण्णमाण वा दाहिमाण वा पारे-
वत्ताण वा अक्खोदाण वा चाराण वा तट्ठयाण वा पक्काणं
परियागत्ताणं बंधणाओ विण्णुक्काणं वा गिक्खायाएणं
अहेविसाए गती पवचइ । सेचं बंधणविमोयणगती ।

सुग्गमापपरिसमासे, नवरं (जुद्धी) च दीवं भरहेरयववास-
स्स सपक्कं सयमिदिसिं सिक्खेत्तां चवायगइ (सि) जुद्धीये
दीये यज्जरतवपेयैरववपेयं च तयोक्खरिं सिक्खेत्तां पापानमतिभे-
यति । कथमित्थाह-सपक्कं समप्रतिदक्कं, तत्र सदृ पक्काः पाप्माः
पूर्वोपरदक्षिणोत्तरकपा यस्मिन् सिद्धं तेषां पापानमतिभयने-
तः सपक्कं, सह प्रतिदिशो विदिश आग्नेयादयो यस्मिन् तस्म-
प्रतिदक्षि, कियविशेषणमेतत् । विषोऽयं भावः यो-जुद्धीये दीये
भरतैरावतवपेयोरुपरि सव्योऽद्विषु विदिकु च सव्ये सिद्धं-
नोपापानमतिभयनंति । एवं शेषमूलेच्छापि भावनीयम् । उच-
सम्यग्धामानमतिभये- (जयं जं रायं वा) इत्यादि । राजा
पुष्योपतिः, युवराजा राज्यवित्ताकारी राजप्रतिशरारं, ई-
श्वरः आणमाद्यैवेयुक्तः, तल्लवरः परतुण्णरतिप्रदक्कण्ण-
श्रुतिवो राजज्जाणीयः, मादिव्यः किन्नामस्साज्जापः, कौ-
टुम्बिकः कतिपयकुटुम्बस्वामी, इममईतीति इय्यो धनवाण,
अण्णो अण्णिवत्तायासितसौवणपट्ठियुत्तासमाक्कः, सेनापतिवृ-
त्तित्तिगपितचतुरङ्गसेननायकः, सार्थवाइः सार्थनायकः, मोग-

निमृशतु (जन्मं नावा पुनश्चतासि) इत्यादि । चेतासिनाम्नो
देशीयकमन्वाद्देशतासातत्वात् । प्रका० १९ पद । गतेर्वा
प्रबुधेः क्रियायाः प्रयातः प्रयतनं सञ्जमः प्रयोगादिष्वर्थेषु
बुधेर्वा गतिप्रयातस्तत्प्रयातकमप्यर्थं गतिप्रयातम् । अ० ८ श०
७ उ० । गतिप्रयातप्रतिपादकोऽप्यनुयुक्तिकाग्र्यति स्थविरेः क-
थिते अर्थवन्, अ० " तदर्थं ते येरा भगवतो अथवा-
स्थिय एवं पङ्क्तिगति, एवं पङ्क्तिवृत्त्या गङ्गापवायनामं अ-
भ्युपेयं पञ्चदशम् । कदाचिदेवं अंते । गङ्गापवाय पञ्चसि । गो-
यमा । पञ्चदशं गङ्गापवाय पञ्चसि । तं जहा-पञ्चगणं तवगर्हं
पञ्चपञ्चपञ्चगर्हं लववायगर्हं विहायगर्हं यतो आरम्भ पञ्चगणं
निरवसेसं भागियम्बं जाय सेसं विहायगर्हं सेसं अंते ! नंते ।
सि " । अ० ८ श० ७ उ० ।

गतिप्रवाह-न० । गतिः प्रयते प्रकृत्यते यच्च तद्धति-
प्रवाहः । अ० ८ श० ७ उ० ।

गङ्गावन्परिणाम-गतिवन्परिणाम-पुं० । येनायुःस्वभा-
वेन प्रतियोग्यगतिर्यमन्वयो भवति, यथा नारकायुःस्वभावे-
न मनुष्यगतिर्यमन्वयगतिर्यमन्वयं बभूविति; नदेव नारकगतिर्यमन्वय-
मेति स गतिवन्परिणामः । आयुःपरिणामभेदे, स्या० ६ डा० ।
गङ्गा-गदित-वि० । प्रतिपादित, प्रति० ।

गङ्गावन्-गतिरतिक-वि० । गतौ रतिरास्त्विकः प्रतियोग्यं ते ग-
तिरतिक्रियाः समर्थकृष्वर्थासिन्तु अनुपपत्तगतिकेषु द्वेषु । स्या०
२ ग० २ उ० ।

गङ्गागङ्गावत्सल्य-गतिरागतिसङ्कल्प-न० । सङ्कल्पभेदे, विशेषः ।
तत्स्वरूपं च विशेषः ।

अथ "गङ्गागङ्गा वि" गत्यागतिसङ्कल्पस्वरूपं प्रविकटविषुवाह-
अधरोपरं पर्याणं, विसेसन-विसेसणिज्ज्ञाया ज्ञया ।

गङ्गागर्हं य दाहं, गङ्गागङ्गावत्सल्यं तं तु ॥ २१५६ ॥
परस्परं द्वयोर्द्वयोः पदयोश्च विशेषणविशेष्यतया आनुकू-
ल्येन गमनं गतः । ' यथा जीवो जन्तुः । देवः ' इति, जीवम-
नृप देवत्वं पुच्छन्ते । अत्र जीवपदाद् देवपदे आनुकूल्येन य-
थास्थित्या गतिः । तथा प्रत्यावृत्त्या प्रातिकूल्येनागममनागत्यथा
'देवो जीवः' इत्यत्र देवमनृप जीवत्वं पुच्छन्त इतीह प्रत्यावृत्त्या
द्वेषपदाज्ज्ञापदं आगतिः । गतिज्ञातांश्च गत्यागती ताभ्यां ते
यच्च सङ्कल्पं तदेतद् गत्यागतिरङ्गस्य । यत्तच्च अनुधी, तद्यथा-
पूर्वपदव्याहृतम्, उत्तरपदव्याहृतम्, उभयपदव्याहृतम् उभयप-
दाव्याहृतं चेति । नत्र पूर्वपदं व्याहृतं व्याजिह्वारि यत्र तत्पूर्वपद-
व्याहृतं सङ्कल्पं पूर्वपदव्याजिह्वारित्वयोः । यवमन्वायपि यथायोगं
स्वामिः ।

यतामेव कतुरो भङ्गान् सोदाहरणानाह भाष्यकारः-
पुष्पावरोधपदं, वाहपदमाह्वयं च तं तस्य ।
जीवो देवो देवो, जीवो सि विगणनियमोऽयं ॥२१५७॥
इह पूर्वपदव्याहृतम् अपरपदव्याहृतमुभयपदव्याहृतमुभयपदा-
व्याहृतं चेति कतुरो तद् गत्यागतिरङ्गस्य । तच्च 'जीवो नंते !
देवे देवे जीवे गोयमा । जीवे सिद्य देव (स्य मो देवे देवे पुन
नियमा जीवो' इति छान्दोग्यवचनमाजीवो देव सति विशेषणवि-
शेष्यभूते पदद्वये जीव इति पूर्वपदं देवत्वं व्याजिह्वारयि । जीव
स्य देवस्यादेवस्य च नारकादेवेत्याह । 'देवः किं जीवः' इति
प्रत्यावृत्ती देवो जीवत्वं न व्यजिह्वारय्येव, देवस्य नियमेन जी-

वर्तमानस्यापूर्वपदव्याहृतो विकल्पनियमोऽयं भङ्गः । विकल्पो
व्याहृतनिर्भजना व्याजिह्वार इत्यर्थः । नियमो निश्चयोऽप्यभिधार
इत्यर्थः । ततश्च पूर्वपदविकल्पोपसङ्गित उत्तरपदविकल्पमो यत्रासौ
विकल्पनियमः प्रथमो जङ्ग इति ।

शेषे जङ्गमं सोदाहरणं यथा-
जीवद् जीवो जीवो, जीवद् नियमो यत्रो विगणो य ।
देवो जन्तो यन्तो, देवो सि विगण्यो दां वि ॥२१५८॥
जीवो जीवो जीवो, जीवो सि हुने वि गम्ये नियमो ।
जीवो जहावक्रांगो, तहावक्रांगो यजीवो सि ॥२१५९॥
व्याख्या-(जीवद् जीवो जीवो जीवद् वि) इत्यनेन द्वितीयजङ्ग-
प्रतिपादकं मगत्यतीत्यं सुचितम् । तत्त्वदेव-"जीवद् नंते ! जीवे
जीवे जीवद् गोयमा । जीवद् ताव जीवमा जीव जीवे पुन सिद्य
जीवद् सिद्य मो जीवद् " इति । इह 'जीवद्' शब्देन दशविधप्रमाण-
सङ्कल्पं जीवत्वं जीवितव्यमुच्यते । तत्र जीवत्वं तावनियमाजीव्यं,
अजीवे तस्य सर्वथाऽसंभवाद । जीवः पुनः स्याज्जीवित स्याज्
जीवित, विकटजीवस्य जीवनासंभवादत्त इहोत्तरपदं व्याहृतं व्य-
भिचारत् । पूर्वपदं त्वव्याहृतं, जीवमस्य जीवमन्तरणाभावाद्
व्याहृत- (नियमो मग्नो विगणो य सि) पूर्वपदेऽप्यभिधारिह्य-
मो मतः । उत्तरपदे तु विकल्पो भङ्गाव्याहृतार्थ्यजिह्वार इत्यर्थः ।
ततश्च नियमोपसङ्गितो विकल्पो यत्रासौ नियमविकल्पनाम-
कोऽप्युत्तरपदव्याहृतो द्वितीया जङ्गः । (देवो मग्नो मग्नो देवे
वि) इत्येनापि तृतीयाजङ्गप्रतिपादकं प्रवृत्तित्वं सुचितम् । तद्यथा-
'देवे नंते ! मग्नसिद्धिप्य मग्नसिद्धिप्य' देव गोयमा । देवे सिद्य
मग्नसिद्धिप्य सिद्य मग्नसिद्धिप्य मग्नसिद्धिप्य । निवे देवे
सिद्य मो देवे सि' अत्र पूर्वपदवर्ती देवो मग्नत्वं व्याजिह्वारि
अभ्यवस्थापि तस्य संज्ञावात्, उत्तरपदवर्त्यपि जन्तो देवत्वं
व्याजिह्वारव्यवस्थापि तस्य नारकादी संज्ञावात् उभयपदव्याहृत-
विषयतया व्याहृत- (विगण्यो दां वि) इति प्रमाणभेदादव्याहृत-
पदयोर्विकल्पयो व्याभिहार इत्यर्थः । ततश्च विकल्पयुक्तो विक-
ल्पो यत्रासौ विकल्पविकल्पनामकोऽप्युभयपदव्याहृतस्तृतीया
जङ्ग इति । (जीवो जीवो जीवो जीवो सि । इहापि व्याख्या जङ्ग-
सिद्धमेतद्ब्रह्मत्वं, तद्यथा-"जीवे नंते ! जीवे जीवे जीवे । गोय-
मा । जीवे ताव नियमा जीवे, जीवे वि नियमा जीवे सि' इहेक-
स्य जीवशब्दस्यापयोगो वाच्यस्तत्त्वोपयोगो नियमाजीवः,
जीवोऽपि नियमाजुपयोगोऽन उभयपदव्याहृतमित्येव व्याहृत-
" नुगे वि गम्ये नियमो " इत्यादि । पदद्वयेऽप्यत्र नियमो
गम्यते । तनश्च नियमाग्नितो नियमो यत्रासौ नियमनियमाजि-
ह्वान उभयपदाऽव्याहृतस्तृतीया जङ्ग इति ।

अथ कौटिल्येन कतुरो भङ्गान् सोदाहरणानाह भाष्यकारः-
प्रसिद्धमिति दर्शयन्नाह-
रुबी यदो सि बुद्धो, हुम्नो ति नीकुप्पत्वं च लोयमि ।
जीवो सचेयदो सि य, विगणनियमाजीवो सिक्ता ॥२१६०॥
पूर्वपदव्याहृतं यथा-"रुपी घटः" इति । अत्र कपिणो घटस्य प-
टादेव भावापूर्वपदव्याहृतः, उत्तरपदे तु न व्याहृतः, घटस्य
रुपिण एव भावादिभि विकल्पनियमः प्रथमो जङ्गः । उत्तरप-
दव्याहृतं "रुतो रुमः" इति । इह च्छुनो रुम एव नवतीति न-
व्याहृतः, रुमस्तु च्छुनोऽन्वत्तव्याहृतव्युत्तरपदव्याहृतितिरिति नि-
यमविकल्पो द्वितीया जङ्गः । उभयपदव्याहृतं यथा-नीलोपल-
मिति । नीलसुप्तं मरकतादि च भवति, कल्पतमपि मोहं हू-

गङ्गागङ्गावस्त्राण

कृत्वाधिकं च प्रवर्तयन्त्यन्यपदविचारान् विद्वत्पण्डितवस्तु-
तीयः प्रज्ञः । अथयपदव्याहृतं यथा- ' जीवः सचेतनः ' इति ।
जीवः सचेतन एव जयति चेतनापि जीवस्यैवेत्युभयपदा-
व्यभिचारान् नियमनियमश्चतुर्थो भङ्ग इति । इत्येवं निवृत्त्य-
नियमादवश्यकत्वात् भङ्गो लोकेऽपि सिद्ध इति । तदेवमभि-
हितं गत्यागतिव्यवस्थाम् । विद्ये० । आ० म० ३० ।

गङ्गावस्त्राण-गतिविषय-पुं० । गतिगोचरविषये क्षेत्रे, । प्रति० ।
" असुरकुमारान् देवान् भवे गङ्गावस्त्रे स्निग्धे " इह यथा-
पि गतिगोचरवृत्तं क्षेत्रं गतिविषयदाह्येनोच्यते तथापि गति-
रैवं पृच्छते ' शीघ्रादिविशेषणानां क्षेत्रे मुख्यमानत्वादेति ।
ज० ३ वा० ३ उ० ।

गङ्गसमावस्त्राण-गतिविषय-पुं० । गतिगमनं तां समापन्नाः प्रास्ता-
स्तद्वन्तो गतिविषयः गतिगमनं पृथ्वीकाविकाराद्बुधु । स्थान० ।
' बुधिरा दत्त्वा पञ्चरात्रं जहा-गङ्गसमावस्त्राण चेव अग-
ङ्गसमावस्त्राण चेव ॥

गतिगमनं तां समापन्नाः प्रास्तास्तद्वन्तो गतिविषयः । ये हि
पृथ्वीकाविकाराद्युपकोट्यात् पृथ्वीकाविकारादिव्यपदेशचरन्तो
विप्राश्चर्या लब्धस्थानं ब्रजन्ति, अगतिविषयमापन्नास्तु स्थिति-
मन्तः । स्थान० । ३ वा० ३ उ० । ३० प्र० ।

गङ्गसमावस्त्राण-गतिविषय-पुं० । गतिगमनं समिति संतत-
मापन्नाः प्रास्ताः गतिविषयः अतुल्यगतिविषये देवेषु,
स्थान० ३ वा० ३ उ० । ' अगङ्गसमावस्त्राण ' शब्दे प्र० भागं
१५३ पृष्ठे द्रष्टव्य उक्तः)

गङ्गा-पुं०-गो-पुं० । गङ्गात्पत्नेन गमः करणे को । " ग-
व्यवस्थाः " ॥ १ । १५८० । गङ्गात्पत्नेन गमः अङ्गात्पत्नेन गमः
देशो भवतः । गङ्गात्पत्नेन गमः गङ्गात्पत्नेन गमः १ पाद ।
स्वनामक्याते पञ्चजेदे, वृषभस्य यानसाधनत्वात् । वाच० ।

गङ्गा-गो-पुं० । स्त्रियां । ' स्वनामक्याते ' ॥ ३ । ३५ । इति
उक्तः प्रत्ययः " गङ्गा " प्रा० ३ पाद ।

गङ्गा-गो-पुं० । " गोः " ॥ १ । ३०२ । स्वस्य कृत्वा-
न्यत्वाच्च इत्येव ज्ञः । प्रा० १ पाद । देवाभ्यः, तद्देशस्थे जने, व०
व० ब्राह्मणेभ्यः, शुद्धविकारे भवितुमेवे, स्त्री० । वाच० ।

गङ्गा-गो-पुं० । " स्वराणां स्वराः प्रायोऽपञ्चके " ॥ १ ।
३२४ । इति प्रायिकं स्वरादेशः । गङ्गा गौरी प्रा० ४ पाद ।
गौरवर्णायां स्त्रियाम्, ' कपोतसिन्धुविराजो गङ्गागौरीः ' वाच० ।

गङ्गा-गङ्गा-पुं० । द्वैकियनिष्ठानां धर्माचार्ये (तद्वक्तव्यता च
' दौर्गत्य ' शब्दे) आ० म० ३० । विद्ये० । स्थान० ।
उक्तः । ति० ।

गङ्गा-गङ्गा-पुं० । पूर्वमेव नवमे वासुदेवे, (स च गङ्गा-
नामा मूलः पितृव्यां त्वत्वाः चारिर्बुध्न्या कमेण वासुदेवो
जात इति ' वसुध ' शब्दे कथा) आ० क० । आ० म० ३० ।
आ० म० । स० । ति० । वसुधमेव वासुदेवयोः पूर्वजविकं च-
र्माचार्ये, स० । द्वैकियनिष्ठानां धर्माचार्ये भेदित्वा, स
च पूर्वमेव काशं कृत्वा सत्यमहिमेव जात इति । म० ।

तेषां काशेषां तेषां समेषां उल्लयातीरेण याम् एतरे हो-
त्वा वसुधो एतज्जुषे चैव, वसुधो । तेषां काशेषां तेषां

समेषां सामी समोसङ्गं जाव पञ्चुवासाइ । तेषां काशे-
षां तेषां समेषां सङ्गं देविदे देवराया वज्रपाणी एवं ज-
हेव वितिए उदेसए तंहुव दिव्वणं जाणविमाणं आगओ
जाव जेणेव समण भगवं महावीरे तेणव उवागच्छइ । उ-
वागच्छइत्तां जाव एमंभित्ता एवं वयासी-देवें जंते ।
महिछिए जाव महेसकखे बाहिए पोगल्ले अपरियाइत्ता
पञ् आगमितए । णो इण्णं समंहे । देवेणं जंते । महिछि-
ए जाव महेसकखे बाहिए पोगल्ले परियाइत्ता पञ्
आगमितए । हंता पञ् ? । देवेणं जंते । महिछिए एवं
एएणं अजिलावेणं गमितए २, एवं जातिवत्त वा वि-
यागमितए वा ३, उमिसावेत्त वा निम्मसावेत्त वा ४,
आउंटावेत्त वा पसावेत्त वा ५, ठाणं वा सेजं वा
णिमीहिंयं वा वेत्तिए वा ६, एवं विउत्तिए वा ७,
एवं परियाएत्त वा ८, जाव हंता पञ् इमां अउ-
त्तिएत्तिएवागगराणं पुच्छइ संजंति य वेदएएणं वेदेइ ।
वेदेत्ता तमेव दिव्वं जाणविमाणं दुक्कइ, दुक्कइत्ता जा-
मेव दिमि पाउन्नए तांमेव दिमि पदिगए । भंते ! ति
भगवं, गोयमे समण भगवं महावीरं वेदं उमंमइ । वेदिता
एमंसित्ता एवं वयासी-अल्लदा ए जंते । सङ्गं देविदे दे-
वराया देवाणुपियं वेदं उमंमइ जाव पञ्चुवासाइ ।
किणं जंते । सङ्गं देविदे देवराया देवाणुपियं अउ उक्क-
त्तिएवागगराणं पुच्छइ, पुच्छइत्ता संजंति यं वेदं, वेद-
इत्ता जाव पदिगए । गोयमादि !, समण भगवं महावीरे
जगवं गोयमे एवं वयामी-एवं खल्लु गोयमा ! तेषां काशेषां
तेषां समेषां महासुक्क कप्पे महामायाणियविमाणे दे देवा
महिछियां जाव महेसकखा एगविमाणं देवत्ताए उ-
ववमा । तं जहा-मायीमिच्छिइ उवववए य, अमायी
सम्महिइ उवववए य । तए णं से मायीमिच्छिइ-
उवववए देवे तं अमायीसम्महिइ उवववए देवं एवं
वयासी-परिणममाण पोगल्ला, णो परिणया; अपरिणया,
' परिणमंतीति पोगल्ला ' णो परिणया, अपरिणया । तए णं
से अमायीसम्महिइ उवववए देवे तं मायीमिच्छिइ-
उवववए देवं एवं वयासी-परिणममाण पोगल्ला परि-
णया, णो अपरिणया, ' परिणमंतीति पोगल्ला ' परिणया, णो
अपरिणया । तं मायीमिच्छिइ उवववए देवं एवं पदि-
गए । एवं पदिगएत्ता आदि पंजं, ओहिं पंजंत्ता ममं
आहिंणा आनोए । आनोएत्ता अयमेवास्सं जाव
समुणजित्ता । एवं खल्लु समण जगवं महावीरे जंनुदीवे
दीवे जगदे वासे जेणव उल्लयातीरे जयरे जेणेव
एगमंनुए चैव अहापिकुवें जाव विहरइ, तं सेयं

खलु समणं भगवं महावीरं वंदित्वा० जाव पञ्जुवासिन्ना इमं
 प्यारूवं वागरुणं चित्तत्त एत्ति ककु एवं संदेहेइ । संदेहेइ-
 चा चड्ढिं सामाखिपसाहस्सीहिं परियारो जहा सुदिया-
 भस्स० जाव गिम्मेसणादितरवेणं जेणेव जंबुदीवे दीवे
 भारे वासे जेणेव लड्डुयातीरे खयरं जेणेव एगजंबूष
 चेइए जेणेव मयं अंतिए जेणेव पहारेत्थगमणाए ।
 तएण से सक्के देविंदे देवराया तस्म देवस्स तं दिव्वं देवि-
 हिं दिव्वं देवज्जुत्तिं दिव्वं देवाणुजावं दिव्वत्तेपत्तेस्सं अ-
 सहमाणे अहडक्किस्सत्तपनिषवागरणाइं पुच्छइ, पुच्छइचा
 संभतिय० जाव पकिणए, जावं च एं समणे जगवं म-
 हावीरे भगवओ गोयमस्स एयमहे पकिणइ, तावं च एं
 से देवे तं देसं हव्वमागए । तएणं से देवे समणं भगवं म-
 हावीरं तिकल्लुत्ता बंदइ णमंसइ, बंदइचा णमंसइचा एव ब-
 यामी-एवं खलु जंतं ! महासुक्के कप्पे महासामाणे विमा-
 णे एगे मायी लववणए देव मयं एवं बयासी-परिणममा-
 णा पोगला, एं परिणया; अपरिणया, 'परिणमतीति पो-
 मला' एं परिणया, अपरिणया । तएणं अहं तं मायी-
 मिच्छदिट्ठीउववणमं देवं एवं बयासी-परिणममाणा पो-
 मला परिणया, एं अपरिणया, 'परिणमतीति' पोगला
 परिणया, एं अपरिणया । से क. येयं अंते ! एवं गंगदत्ता-
 दि ! समणं भगवं महावीरं गंगदत्तं देवं एवं ब. सी-अहं पि
 एं गंगदत्ता ! एवमाइक्खामि भू, परिणममाणा पोगला-
 जाव एं अपरिणया, सवमेवे अहे । तएणं से गंगदत्ते दे-
 वे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतियं एयमहं सोष्वा
 गिसम्म हड्डुत्त समणं भगवं महावीरं बंदइ णमंसइ, वंदि-
 ता णमंसिता एव्वा समे० जाव पञ्जुवासइ । तए णं से
 गंगदत्तं देवे समणस्स जगवओ महावीरस्स अंतिए चम्मं
 सोष्वा गिसम्म हड्डुत्ते उडाए उड्डइ । उच्छेइचा समणं भग-
 वं महावीरं बंदइ णमंसइ, बंदइचा णमंसइचा एवं बयासी-
 अहं जं जंतं ! गंगदत्तं देवे किं भवसिक्किए अभवसिक्किए
 एवं जहा सुरियाभो० जाव वत्तीमविहं उव्वंसेइ । उव्वंसेइ-
 चा० जाव तामेव दिसिं पकिणए ! अंते ! चि भगवं गोयमे
 समणं भगवे० जाव एवं बयासी-गंगदत्तस्स एं जंतं ! दे-
 वस्स सा दिव्वा देविंही दिव्वा देवज्जुत्ती० जाव अणुण्य-
 विट्ठा ! गोयमा ! सरीरं गया सरीरं अणुण्यविट्ठा कूना-
 गारसालादिहंतो० जाव सरीरं अणुण्यविट्ठा । अहो एं अं-
 ते ! गंगदत्तं देवे मइहिइए० जाव महेसक्के गंगदत्तेणं अं-
 ते ! देवेणं सा दिव्वा देविंही दिव्वा देवज्जुत्ती, केणो
 हव्वत्ता० जाव जेणे गंगदत्तणं देवेणं सा दिव्वा देविट्ठा०
 जाव अजिसमयागया ? । गोयमादि ! समणे भगवं महावीरे
 भगवं गोयमं एवं बयासी-एवं खलु गोयमा ! तेषं का-

सोणं तेषं समणं इहेव जंबुदीवे दीवे जारहे वासे इत्थि-
 णापुरे णामं जयरं होत्था वणओ, सहसंबवणे उज्जाणे
 वएणओ । तएण ए इत्थिणापुरं खयरं गंगदत्ते णामं गाहा-
 वई परिस्सइ, अहं जाव अपरिणूए । तेषं कालेणं तेषं स-
 मणं मुणिसुव्वए अरहा आदिगे० जाव सव्वम् सव्व-
 दरिंसं आगासएणं चकेणं० जाव पक्कइज्जामाणेणं प-
 क्कइज्जामाणेणं सीसगणसंपरितुडे पुब्बाणुपुब्बं चरमाणे
 गामाणुगामं० जाव जेणेव सहसंबवणे उज्जाणे० जाव बिह-
 रइ । परिसा गिम्मा० जाव पञ्जुवासइ । तएणं से
 गंगदत्तं गाहावई ईमीसे कहाए लक्खे समणे हड्डुत्त०
 जाव कयवत्तिस्सरीरे साओ गिहाओ पकिणित्तमइ । प-
 ढिणिक्कस्सइचा पादविहारचारिणं इत्थिणाइरं खयरं मज्जे
 मज्जेणं गिम्माइ । गिम्माइचा जेणेव सहसंबवणे उ-
 ज्जाणे जेणेव मुणिसुव्वए अरहा जेणेव उवागच्छइ । उवाग-
 च्छइचा मुणिसुव्वए अरहं तिकल्लुत्ता आयाहिउत्थयाहिणं०
 जाव विविहाए पञ्जुवासणाए पञ्जुवासइ । तए णं मुणि-
 सुव्वए अरहा गंगदत्तस्स गाहावइस्स वीसे य मइवि०
 जाव परिसा पकिणया, तए णं से गंगदत्तं गाहावई मुणि-
 सुव्वपस्स अरहओ अंतियं चम्मं सोष्वा गिसम्म हड्ड-
 तुत्त उडाए उड्डइ । उच्छेइचा मुणिसुव्वए अरहं बंदइ णमंसइ ।
 बंदइचा णमंसइचा एवं बयासी-सहमाणि जं जंतं ! गिम्मे-
 व पावयणं जाव से जहेयं तुम्हे बद्ध । जं खयरं देवाणु-
 पिया ! जेड्डुत्त कुटुंबे ठावेमि । तए णं अहं देवाणुपि-
 याणं अंतियं मुंडे० जाव पव्वयामि । अहासुहं देवाणुपि-
 या ! मा पट्ठिंवे । तए णं से गंगदत्तं गाहावई मुणिसुव्वएणं
 अरहा एवं वुत्ते समाणे इहत्तुडे मुणिसुव्वएणं अरहं बंदइ ण-
 मंसइ । बंदइचा णमंसइचा मुणिसुव्वपस्स अरहओ अंतियाओ
 सहसंबवणाओ उज्जाणाओ पकिणित्तमइ । पकिणित्त-
 मइचा जेणेव इत्थिणापुरं जयरं जेणेव सए गिहे जेणेव उवाग-
 च्छइ । उवागच्छइचा विपुलं असणं पाणं० जाव लवक्क-
 नावेइ, लवक्कनावेइचा भित्ताइणियग० जाव आमं-
 तेइ । आमेतेइचा तओ पच्छा एहाए जहा पूरेणं जाव जे-
 ड्डुत्तं कुटुंबे ठावेइ । तं भित्ताइ० जाव जेड्डुत्तं च आणु-
 च्छइ । आणुच्छइचा पुरिससहस्सवादिणिं सीयं वुक्कइ । वु-
 क्कइचा भित्ताइणियग० जाव परिजणेणं जेड्डुत्तेणं य
 समणुगम्ममाणमगे सविंहीए जाव० णादितरवेणं इत्थि-
 णापुं खयरं मज्जे मज्जेणं गिम्माइ । गिम्माइचा जेणेव
 सहसंबवणे उज्जाणे जेणेव उवागच्छइ । उवागच्छइचा ल्हा-
 इक्खे तिथ्यगारादि पासइ । एवं जहा-उदायणे० जाव
 सयमेव आचरेणे उम्मुयइ । उम्मुयइचा सयमेव पंचमुट्ठिं सोयं
 करइ । करइचा जेणेव मुणिसुव्वए अरहा एवं जहा उदायणे

तदेव पव्वइए, तदेव एकारस अंगार्इ अहिज्जइं जाव मासि-
याए सलेहयाए सद्धिं जत्ताइं अणसखाए० जाव च्जेइए ।
जेइएसा आसाइयपकिंते समीहिएसे काहमासे, कासं कि-
भा मशान्ति केपे मइसासाणे विमाणे उववायसभाए दे-
वसयाणुजिसिं जाव गंगदत्तदेवसाए उववसे । तए णं से गं-
गदत्ते देवे अहुणोववधमेसए समाणे पंचविहाए पज्जतीए
पज्जतिजावं गच्छइ । तं जहा-आहारपज्जतीए० जाव मा
समणपज्जतीए । एवं खसु गोयमा । गंगदत्तेणं देवेणं सा दि-
व्वा देविही० जाव अभिसमसागया । गंगदत्तस णं भंते ।
देवस्स केवइयं कासं ठिइ पव्वासा । गोयमा । सत्तमागरोवमा-
इं ठिइ पव्वासा । गंगदत्ते णं जंते । देवे ताओ देवलोकाओ आ-
लसएणं जाव महाविदेहे वामे सिज्जिहिइं जाव अंतं
काहिंति ॥ सेव जंते । जंते ति ।

(लेणं) इत्यादि । इह सर्वोऽपि संसारी बाह्यान् पुद्गलाननुपादा-
य न काश्चिद् क्रियां करोतीति सिद्धमेव, किन्तु देवः किल मह-
र्द्धिर्का, महर्द्धिकत्वादेव च गमनाधिक्रियां मा कदाचित्करिष्यति
इति सम्भावनया शक्यः प्रश्नं चकार- (देवे णं भंते ।) इत्यादि ।
(अभिसमए वा वागिरिस्सए व (ति) अभिपुं वक्तुं व्याकर्तुमुचरं
वातात्म्यमयोपि शेषः । प्रश्नश्चायं लुभीच, उन्मेषाबिभक्त्यर्थः, आ-
हुणपण्यः पव्वसा, स्थानादिः पव्वः, विकुर्वेयितुमिच्छा, सत्तमः,
परिचारयितुमित्यर्थः । (उकिंलसपसिखवागमाणं इति) उ-
रिक्कसातीवोत्तसाति अविस्तारितास्त्वकाणि, प्रच्छन्तीत्यवस्थाः,
व्याकियमाणास्तथा व्यापाररूपाणि यानि तानि तथा । (संनंतिय-
वदणएणं ति) संस्त्रान्तः सम्प्रभः आस्तुक्यं तथा निर्वृत्तं सां-
स्त्रान्तिकं यद्वन्दनं सत्तया तेन । (परिणममाणा पोमला णो परि-
णय ति) वनेमानान्तिकाद्यर्थो विरोधात्त एवाह- (अपरिण-
य ति) इहोपापार्थमाह-परिणमन्तीति कृत्या नो परिणतान्ते
व्यपविहयन्त इति मिथ्यादृष्टिवचनम् । सम्पन्धः पुनराह- (परि-
णममाणा पोमला परिणया नो अपरिणय ति) कुल इत्याह-
पारिणमन्तीति कृत्या पुद्गलाः परिणता नोऽपरिणताः, परिणम-
न्तीति हि यदुक्तं तत्परिणामसद्भावे, अन्यथावाच्यधातुप्रस-
ङ्गात् । परिणामसद्भावे तु परिणमन्तीति व्यपदेशे परिणतत्वम-
वश्यं भावि । यदि हि परिणामे सत्यपि परिणतत्वं न स्यात्तदा
सर्वेदा तद्भाष्यप्रसङ्ग इति । (परिणतो जहा सूरियाओ ति) अनेनेदं
सूचितम्-“ जिहि परिसादिं सत्ताइं अणिएदिं सत्ताइं
अणियादिहंइहिं सोलसादिं आयरक्खदेवसाहंइहिं अणेदिं
य वट्ठहिं महासामाणविमाणवासीहिं वेमाणएणहिं देवेहिं सकिं
संपरिकुण्डे ” इत्यादि । (दिव्वे नेयलेस्सं असदमाणे ति) अहं
किल शक्यः पूर्वमेव कार्तिकान्तिप्रान्तेऽभिभवश्रेष्ठी बभूव । गङ्ग-
दत्तसु जीर्णश्रेष्ठानि । नयोश्च प्रायेण मन्सरो भवतीत्यसायसह-
नकारणं सम्भाव्यत इति । एवं (जहा सूरियाओ ति) अनेनेदं
सूचितं “ सम्मादिट्ठी मिच्छादिट्ठी पिरित्तसंसारिए अणेतसं-
सारिए सुत्तहोदिए उट्ठहोदिए आराहए विराहए चरिमे
अचरिमे इत्यादि ” इति । ज० १६ श० ५८ व० १० ।
जि० । विजयपुरस्सं मगावाया वतंति, सुत्तहोदी च । ५०
१० । सागरदत्तस्स आय्थोयं उट्ठमत्तस्स मातति, ली० ।
विपा० ७ अ० ।

गंगपवायवह-गङ्गाप्रपातहृद-पुं० । हिमवद्वेधरपवैतोपरि-
वर्तिपव्वहृदस्व पूर्वतोरणेन निगम्य क्रमेण यत्र प्रपतति त-
स्मिन् हृदविशेषे, स्थाने २ ठा० ३ उ० । (' गंगा ' शब्दोऽस्य
स्वरूपं दर्शयिष्यामि) " दो गंगपवायवह्वा " स्थाने २
ठा० ३ उ० ।

गंगा-गङ्गा-ली० । पव्वहृदशर्मितायां लवणसमुद्रे सङ्गतायां
महानद्याम् । स्थाने ३ ठा० ३ उ० ।

अथ गङ्गामहानदीत्यरूपमाह-

तस्मिन् पडमदहस्स पुरच्छिमिहेणं तोरणेणं गंगा महा-
ण्णई पव्वदा समाणी पुरच्छाजिसुदी पंचजोअणसयाइं
पव्वएणं गता । गंगावत्तणकुंमे आवासा समाण । पंचतेवीसं
जोअणए, निअिया एमुणवीसइजाए जोअणस्स दा-
हियाजिसुदी पव्वएणं गता मइया यमुदपवचिएणं सु-
चावलिहारसंतिएणं साइरंमं जोअणमएणं पवाएणं पव्वइ ।
गंगामहाण्णई जओ पव्वइ इत्ये णं मइ एगा जिञ्जिया
पव्वासा । सा णं जिञ्जिया अक्खजोअणं आयामेणं जम-
कोसाइ जोअण्णं विक्खंजेणं अक्खकोमं वाहद्वेणं मगरमुह-
विउळुं संजाणसंजिया सव्ववज्जमाइं अक्ख सगहा । गंगा
महाण्णं जत्थ पव्वट्ट एत्थे णं मइ एगे गंगपवायवहंते णाम्
कुंमे पव्वसे सट्ठिजोअण्णं आयामविक्खंजेणं गणअं जो-
अणसयं किं विस्साहिअं परिकखेणं दम जोअण्णं
उव्वेहणं अंउ सव्वे रयमायक्खे भस्मतेरे वट्टारयपासाणे
वट्टरत्ते सुवज्जमुअरययायपावाउआए वेरुल्लिअमणिक-
ल्लिअपदपव्वोअमे सुहोअरमुहोत्तारे णाणामणित्थसु-
बक्को वट्टे आणुपुव्वज्जावपण्णंभीरीसीअल्लजले संक्षप-
त्तजिममुण्णं वट्टउत्तपक्खुअणसिणमुअमगोमोअंअपोंद-
रीअमहापोंदरीअमयपत्तमहस्सपत्तसयसहस्सपत्तए फुळ्ळे-
सराविए उप्पयपरिअुजमाणकमहे अक्खविमदपत्तसहिंल-
पुअपकिहत्थमंतेमक्खक्खभअणे सजागणमिहेणपविअप-
रिए यट्ठमइअमहुरसरणइए पासाइए ५ । से णं एगाए पउ-
मवरवेइआए एगेण य वणमंरुणं मव्वओ समंता संपरि-
विखंते वेइआ वणमंरुणं एमाणं वसओ अ जाणियव्वो ।
तस्स ए गंगपवायवहंतेस्स तिदिमिं तओ तिमांवाणपकिरु-
वगा पव्वासा । तं जह-पुरच्छिमेणं दाहिणेणं पव्वच्छमेणं
तेमिणं तिमांवाणपकिरुवगाणं । अयमेआरुवे वणावासे प-
व्वत्ते । तं जहा-वट्टारमया एे मारिडामया पड्डाणा वेरुलि-
आमया खंजा सुवक्खरूपमया कल्लया सोदिक्खमंओ सुई-
ओ वट्टारमया संभा णाणामणमया आहंभणा बाहाओ ।
तेसिणं तिमांवाणपकिरुवगाणं पुरओ पत्तेअं पत्तेअं तो-
रणा पव्वासा । तं णं तोरणा णाणामणमया णाणाम-
णियमसु व्वंजेसु उअणिविडसंणिविडा विविहसुत्तरोव-

इआ विविहाराकबोविआ इहामिअउसइतुरगणरभगरनि-
हगवाहगकिभाररुभरजचभरकुंजरवणस्यपठमभाषिचि-
खा खंजुगयवडवेइअपरिगयाजिरमा विज्जाहरजपडा-
जुअलजंतजुता विवअबीसहस्समाणिआ रुवगसहस्स-
कक्षिआ जिसमाणा भिभिसमाणा चककुडोअणसेसा सु-
इकासा ससिरिअरुवा घंटावसिचिअमभुरमणहुरसरा
पासादीआ ४ । तसिणं तोरणणं उवरिं बहवे अइडुंगसा-
गा पससा । तं सोच्छियसिरिवच्छं जाव पडिक्का । तेसि-
णं तोरणणं उवरिं बहवे किएइचामरभयां जाव सुखिअ-
चामरभया अच्चा सएहा रूपपट्टा वइरामपदंता जलया-
मलंगंथिआ सुरम्मा पासाइआ ४ । तेसिणं तोरणणं उ-
रिं बहवे उताइच्चा पढागाइपढागा घंटाजुअला चामर-
जुआलउण्णइत्यगा पठमहृत्यगां जाव सयमहस्सपत्त-
इत्यगा सव्वरयणापया अत्थां जाव पडिक्का । तस्स थं गं-
गाप्पवायकुंडस्स बहपज्जदेसभाए । एत्थ थं महुं एगे गंगा-
दीवे एणं दीवे पसत्ते अट्ठोअण्णं आयामविकखंभेणं
साउरेगाइं पण्णीसं जाअण्णं परिकखेणं दोकोमउमिए
जंतंताओ सव्ववइरामए अच्चे सएहे । से थं एगाए पजवर-
वेइअए एगेण य वणसंटेण मव्वओ समंता संपरिकिल्ले-
वखओ भाणिअव्वो । गंगादीवस्स थं दीवस्स उरिं बह-
मभमणिजे जूमिमागे पसत्ते । तस्स थं बहपज्जदेसभाए
एत्थ थं महुं गंगाए देवीए एगे जवणे पसत्ते । कोसं
आयमेणं अक्कोसं विकखंजेणं देसुणंकोसं उठुं
उच्चत्तेणं अणेगखंभसयसणित्थिवट्ठे जाव मज्जदेस-
जाए मणिपंडिआए सयणिजे से केणट्ठेणं जाव
सामरे एणमहेजे पसत्ते । तस्स थं गंगप्पवायकुंडस्स
दक्खिणिट्ठेणं तोरणेणं गंगामहाण्णं पव्वुआ समाणं
उत्तरहुजरहुडासए जेमाणं जेमाणी सचहिं सल्लिआ-
सहस्सेहिं आउरेमाणी अउरेमाणी अहे खंरुपवाय-
गुहाए वअट्ठपव्वयं दाहइत्ता दाहिणहुजरहुडासए जेमा-
णं जेमाणी दाहिणहुजरहुडासस्स बहुपज्जभेदेसजानं गंता
पुरच्चाभिमुडुं आवचा समाणी चोदसाहिं सल्लिआसह-
स्सेहिं समाणा अहेज्जं महुं दाहइत्ता पुरिच्छिमेणं लवण-
समुहं सधुपेहं गंगा णाम महाण्णं पव्वेच्छस्स कोसाइं जो-
अण्णं विकखंजेणं अक्कोसं उब्बेहेणं, तयणंतरं च थं
मायाचं मायाए परिवट्टमाणं परिवट्टमाणं, मुहे ता सट्ठिं जो-
अण्णं अक्कोअणं च विकखंभेणं सकोसं जोअणं उब्बे-
हेणं उभओ पामिं दोहिं पठमवरवेइआहिं दोहिं वणसं-
डेहिं संपरिकत्ता वेइया वणसंढवखओ जाणियव्वो ।
(तस्स थं) इत्यादि । तस्य पञ्चाङ्गस्य गौरवस्येन तोरणेन गङ्गा-
जम्भी महानदी स्वपरिवारभूतजनुर्दशसहस्रनदीसंगपुत्रेतत्वेन

स्वतन्त्रतया समुद्रगतमित्येव च प्रकृष्टा नदी, एवं सिन्धुवादिष्वपि
त्रेयम् । प्रवृद्धा मिगंता सती पूर्वानिमुभी पञ्चयोजनघाति पर्व-
तेन पर्वतोपरिस्थिताः अथवा जं इति प्राप्यत्, पर्वते गत्वा गङ्गा-
तैमवानि कूटे, अत्र सामीप्यं स्वसमी । " बटे गावः सुशरते " इत्या-
दिष्व । गङ्गाचक्रमणिकूटस्यापस्तदावृत्ता सती प्रयागस्यैवार्थः ।
पञ्चयोजनशताभि त्रयोविंशत्यधिकानि श्रीशैकोनिधित्तिभागांश्च
योजनस्य दक्षिणाभिमुखी पर्वतेन गत्वा महा नदी घटस्तन्नु-
न्नादिव प्रवृत्तिर्मैत्री यस्व स तथा तेन । अयमर्थः—यथा घट-
मुखावज्जलोधौ निर्यत् ' खु'भिस्तुमीति " शब्दायमानो बलीयार्थ-
निर्याति तथाऽयमपि । मुकावल्लीनं मुकासरीणं यो हारस्त-
संस्थितेन तस्संस्थानेनैवार्थः, सानिरेकं योजनशतं शुद्धिम-
बच्छिज्जरतत्वादारण्य इशयोजनोद्देशप्रयातकुपुर्नं यावद्दारापा-
तो मार्गं त्यजेति सातरेकयोजनशतित्त्वेन । तथा प्राप्तेन
प्रपतज्जलमेन, अत्र करणे तुलीया, प्रपतति प्रयातकुपुर्नं प्राप्नो-
तीत्यर्थः । दक्षिणाभिमुखगमनस्य योजनशतादिसंस्थित्येव च
हिमवन्निरव्यासात् योजन १०५२ कला १२ कपाव पञ्चाप्रवाह-
व्यासे योजन ६ कोला १ प्रमिते साधिते, शेष १०४६ कोलो तु पादो-
नं कलापञ्चकं, तत्कलाद्वादशकात् शोधय, ततः शेषाः सप्त सपादाः
कलाः । गङ्गाप्रवाहः पर्वतस्य मध्यभागेन पञ्चाङ्गदरमन्त्रा विभक्ति-
तमिति । अथ जिहिकाया अवसरः । गङ्गा महानदी जमो पवनह इ-
त्यर्थः इत्यादि । गङ्गा महानदी यतः स्थानात् प्रपतति, अत्राभ्येद
महती एका जिहिका प्रणालापरपर्याया प्रकृता । (सा जं) इत्यादि ।
सा जिहिका बह्वेयोजनमायामसहस्रकोलाभि योजनानि विष्क-
मेन गङ्गामुखाव्यासस्य मातृव्यावत् अत्रैकोशं बाह्येन पिरये-
न विवृतं प्रसारितं यमकरमुखं अलक्षरं विरोधमुक्तं तस्संस्थान-
संस्थिता, विशेषणस्य परनिपातः प्राग्वत् । सर्वोत्तमा वज्रमया
इत्यादिकत्वम् । अथ प्रयातकुपुर्नस्य रूपम्—(गंगा महानदी) इत्या-
दि । गङ्गा महानदी यत्र प्रपतति, अत्रान्तरे महदेकं गंगाप्रयातकुपुर्नं
नाम यथार्थनामकं प्रकृतं कुपुर्नं पक्षिधोजनात्मायायामविष्कम्भा-
न्यायम् । अत्र करणविभावनायाम् मूले " पण्णं जोअणधिराधो ४०
उवरिं सट्ठा ६० " इति विशेषोद्विष्टा । श्रीमत्साम्यं कलज्ज
म्बुदीपसमाससूत्रादावपि तथैव । इत्थं च कुपुर्नस्य यथार्थनाम-
तोपपत्तिरपि ज्ञाति । एवमन्येवपि यथायोगं ज्ञेयमिति । तथा
नवति नवत्यधिकं योजनशतं किञ्चिद्विशेषाधिकं परिकेणं श्री-
जिननम्रगणिसमाभमणपादः स्वोपकृतेन विचारसूत्रे " आयाओ
विष्कम्भो, सट्ठिं कुंडस्स जाअणा हुति । नउमन्यं विकृणं, परि-
ही वलजोअणोगाहो " ॥१३॥ इत्युक्तम् । तदनुवाचपि श्रीमत्समगिरि-
पादास्तथैव कणरीत्यापि तथैवागच्छाति, तेन प्रस्तुतसुषं गपनी-
रायि बहुभुतेतिवाच्ये, नास्मादृष्टां मन्दमेषासं मातृप्रथश्च इति ।
यद्वा प्रस्तुतसुषं पञ्चवरवेदिकासाधितिकुपुर्नपक्षिधोपपत्तिः प्रवृ-
त्तमिति संभाव्यते, तेन न शेषस्तत्त्वं तु कवसिगम्यमिति । इशया-
जनाभ्युद्देशेन उक्तत्वेन अचक्षुस्पादिककलादिनिर्मसमपदेशं स्वपथ-
स्वरूपपुङ्गवनिपादितवादिः प्रदेशं रजतमयं रूपमयं कूपं यस्य
तत्तथा । तस्मै न गतां सज्जावतो विषयं तोरचितं जलापूरितं स्थानं
यसिद्ध तत्तथा । वज्रमयाः पाषाणाः निक्षिप्तमनया यस्य तत् ।
तथा वज्रमयं तत्सं वस्य तत्तथा । सुवर्णं पीतहेम, शुक्रकृष्णविशेषः

रजतं प्रसीतं, तन्मयी बाहुका यस्मिन् तत्तथा । वैकुण्ठमभि-
नवाभि स्फटिककल्पसंघर्षपदलमवाभि श्रव्यतद्वाभि तटल
नीपमर्त्यन्मुक्तप्रदेशा वक्ष्ये तत् तथा । सुजेनाचतारो जलमये
ब्रह्मर्षं यस्मिन् तत्तथा । सुजेनोत्तारो जलमय्याद् बहिर्नि-
र्गमनं यस्मिन् तत्तथा । ततः पूर्वपदेन विशेषणसमाप्तः । तथा
नामानिपानिः सुकवै तीर्थे वक्ष्ये तत्तथा । अत्र बहुमीहावपि
कान्तवत्त्वं वरमिपातो, प्राथेदिदरीनाद, प्राकृतशैलीवहाहा ।
मथा वृष्टं वरुणम् आनुपूर्व्येण क्रमेण नीधेनीचैस्तरभाचक-
ण सुनु अतिशयेन यो अतो ब्रमः केदाराजलस्थानं तत्र ग-
म्भीरमलम्ब्यस्तार्थं जलं यस्मिन् तत् तथा । संज्ञाभि जलेना-
न्तरिताभि पञ्चविससृणास्त्राभि यस्मिन् तत्तथा । अत्र विससृणात्र-
साहचर्योऽप्यनाभि पक्षिनीपञ्चाभि द्रष्टव्याभि । विसानि कम्पाः, सु-
धोलाभि पक्षिनाभि । बहुनामुपपन्नकुमुदमलिनसुगन्धसौगन्धक-
पुष्पक्रीकमहापुष्पकिशतपञ्चसदस्रपञ्चशतसदस्रपञ्चाशं प्रकु-
क्ष्णानां विकल्पाणां कैः किञ्चिदस्यशोभितं भूत, विशेषणस्य स्व-
कृततया निपातः, प्राकृतवाच । वदपदैस्त्रैरेणः पटितुष्यमानानि क्र-
मस्त्राभि उपलक्ष्यमेतत् कुमुदशोभि यस्मिन् तत्तथा । अन्त्येण स्व-
रूपतः स्फटिकवत् स्फुटन विमलनागमुक्तमलरहितं न प्येना-
रीयकारणेन सतिहेन पूर्णम् । तथा (पर्वद्वयम्) अतिप्रभूता, वैशि-
ष्ट्योर्ध्वः, प्रसन्नो मन्वस्यकच्छया वक्ष्ये तत्तथा । अनेकशकुनिमिधुन-
कांश्च अविचारितमितस्ततो गमनं वक्ष्ये तत्तथा । ततः पूर्वपदेन
विशेषणसमाप्तः । तथा शुभानुश्रुतिं उल्लेखान्धकं, सागसाविज-
लचरदत्तापेक्षया, मधुरस्वरं च इंसज्जनरादिकृज्जापेक्षया, एवंविधं
साहितं पाठितं वक्ष्ये तत्तथा । अत्र च यद्य कानिचिद्विशेषानाभि
प्रस्तुतसुखद्वयमागच्छोपेक्षया व्यस्ततया शिखितानि सन्ति
तज्जीवाभिगमयाद्यादिवचनसुखस्य बहुलमानामनकतया तद्-
नुसारेणेति बोध्यम्, यद्यमर्थप्रापि । (पासाई ए पित्) अनेन
" पासाई ए दारिद्र्यमिदं अजिकवे पकिरुवे " इति पद्यतुष्टयं
प्राप्तं, तथा प्राप्यत् । अथात्र पञ्चवरवेदिकाविवर्णमायाह- (सं श्)
इत्यादि व्यक्तम् । अत्र मुक्तावतारोचारी कथं प्रवर्तः इत्याह- (तस्स
नं) इत्यादि । तस्य गङ्गाप्रपातकुण्डस्य विविदि दिक्चये व-
क्ष्यमाणहङ्गाये श्रीनिपानप्रतिपत्तिकाणि प्रकृष्टानि, एतद्भाष्या
प्राप्यत्, शेषं व्यक्तम् । (तैसिण्) इत्यादि । व्यक्तं, जगतीवर्णकुण्ड-
त्वात् । नवरम्- (आलम्बणा) अवतारोचरोचाराभ्यन्तरेण नूताः
अव्यभ्यन्तरेण वक्ष्यान्, अव्यभ्यन्तरेण नाव द्योः पाश्चात्तरव-
लम्बनाभ्यभ्युना भिषयः । (तैसिण्) इत्यादि । तेषां विसोपानमप्रति-
पत्तिपत्त्यां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं तोरणानि प्रकृतानि । तानि गोर-
क्षानि नामानिमयानि नामानिमयेषु क्लृप्तेषु उपनिविष्टानि
क्षोभितेषु स्थितानि तानि च कदाचिद्विमानानि कानधरातीत्यर्थः ।
अथवा पद्मप्रतीतानि भवेयुरिति सन्निविष्टानि सस्यम् निह्वल-
तया प्रपञ्चपरिहारेण च निविष्टानि, ततो विशेषणसमाप्तः । विधि-
का नामा विधिचिह्नितानामुक्तफलाभि, अनन्तराव्याप्तशुद्धी-
व्यस्तोऽपि सामर्थ्यादौष्ठां गमयानि । (आन्तरतोवक्ष्या)
आरोपिता वक्ष्ये तानि । तथा विधिपेक्षारूपैस्तारिकाकैरु-
पविष्टानि, तोरशेषु दिशोभार्यै तारिकाभि वक्ष्यन्ते इति प्रतीतं
लोकैऽपि । ईहाभ्याः वृक्षाः, वृक्षना वृक्षभाः, श्याहा वृक्षजाः, वर-
चौ वृक्षविशेषाः, वरजा अष्टावशः, वररा वरपञ्चा, वर-
मलता वरकाविलताः प्रतीताः, पञ्चलताः पक्षिन्वा, शेषं प्रती-
तम् ; पताशां वृक्षको विच्छिन्ना यानिस्त्राभिभिर्वाणि । सत्यमन्त्र-
वा स्तम्भोपरिधोकेषा वक्ष्येदिकया परित्याभि पकिरितानि

सन्ति यानि अत्रिरामाभि अत्रिरमणीयानि तानि तथा । वि-
द्यावर्योर्विशिष्टगुणकामपुरुषविशेषयोर्ममं समक्षेणिकं युगलं
हृत्वं तेनैव यन्त्रेण संभरिष्युपप्रतिमाद्वयकरणे युक्तानि, आ-
र्यैसाव्यैवविचयः समाप्तः । अथवा प्राकृतत्वेन दुर्गायालोपात् ।
विद्यावर्यमलमुगलेन वीति, शेषं पूर्ववत् । आश्विनी मणिरत्नप्र-
मार्णां सहस्रसंख्यायानि परिवारणीयानि रूपकसहस्रकालि-
तानीति स्पष्टम् । भूयस्यर्थे मानं प्रमाणं येषां तानि तथा । (जि-
म्लसमाणां) " आसौम्यः " पृ. ४. ३. ३. इत्यनेन जि-
सादेरो प्रकृत्यर्थस्यैव रूपालादिः । अत्यर्थे देवोपमानानि लो-
कने सति वक्ष्युषो लेशः श्रेष्ठो वक्ष्ये तानि, त्रिपदा बहुमीहिः प-
द्विपयांसः प्राकृतत्वाद्, शेषं सुबोधम् । नवरं स्रष्टावर्णवर्तय-
न चमिताया मधुरो मनोहरश्च स्वरौ देषु तानि तथा । (तैसिण्)
इत्यादि । अस्व व्याख्या प्राप्यत् । (तैसिण्) इत्यादि । तेषां
तोरणानामुपरि बहवः कृष्णवामरव्यजाः, एवं नीलवामरव्यजाः-
व्योऽपि व्याख्याः, ते च सर्वेऽपि कथंभूताः इत्याह- अस्या आ-
काशस्फटिकवर्तनिर्मलाः, स्फुट्याः स्फुट्युपलक्ष्यत्वात्निर्मि-
तिनाः, कृष्णमया वक्ष्यमप्यस्य वक्ष्यस्वोपरि पाहा येषां ते तथा ।
वक्ष्यमया वक्ष्यो कृष्णपद्ममप्यवर्तयं येषां ते तथा । जलजाना-
मिव जलजसुमानां पक्षिणां निवासप्रसां, न तु कुलकपयनयस-
न्निभो यो गणः स विद्यते येषां ते जलजामलमण्डिकाः । " अ-
तोऽनेकस्वराह " ७. ३. ३. इति (हेमन्) इत्यादि । अत एव सुरुष्याः (पासाई आ) इत्यादि प्राप्यत् । (तैसिण्)
इत्यादि । अस्व व्याख्या प्राप्यत् । अथ गङ्गादीपवक्ष्यमाणमाह-
(तस्स संगम्यवक्ष्या) इत्यादि । तस्य गङ्गाप्रपातकुण्डस्य बहुमण्य-
देशमागेष्ट महादेवो गङ्गादेव्या वास्तव्यो द्वीपोः ' गङ्गादीप ' इति
नाम्ना द्वीपः प्रकृतः, मण्यलोपिसमासात् साधुः । अष्टौ योजना-
न्यायामविष्कम्भेण सातिरेकार्णव पञ्चविंशति योजनानि परि-
क्रेण्डेण द्वौ द्वौ योऽवदुश्चक्षुर्नो जलं तावत् अलपयन्ताह सर्वतो-
र्वीरजस्व जलेनावुत्तप क्षेत्रस्य द्वौ पञ्चवहारात् । शेषं व्यक्तम् ।
(सं नं) इत्यादि । स गङ्गादीप एकया पञ्चवरवेदिकया एकेन
घनस्रपदेन सर्वतः समन्तात् संपरित्तितः, वषांकश्च प्रमित्तित्वा
जगनीपञ्चवरवेदिकावदिति । अथ तत्र पद्यहास्त तदाह- (गं-
गारीवस्त नं) इत्यादि । गङ्गादीपव्योपरि बहुमण्यमण्यो
भूमिजातः प्रकृतः । तस्य बहुमण्यदेशभागे अत्रात्तरे गं-
गाया देव्या महर्षेकं जयनं प्रसन्नः । आद्यामादिदिशामादि-
कं शय्यावर्णकपयनं सूर्यं सत्यावर्णनं श्रीमन्ननुसारेण क्षेत्र-
म् । अथ तामप्यर्थे वृष्टति (सं केणधनं) इत्यादि । व्यक्त-
म् । मद्य गङ्गा यथा वक्ष्ये सनुपसर्पति तथाह- (तस्स नं)
इत्यादि । तस्य गङ्गाप्रपातकुण्डस्य द्वाक्षिणावर्णे तोरणेन प्रसू-
दा निर्गता सती गङ्गा महामहो उचाराहर्षतवर्षे इदानी इदानी
गच्छन्ती गच्छन्ती सतीमः सखिलानां नदीनां सहस्रैरप्युपमाणा
आपुष्यमाणा श्रियमाणा श्रियमाणा अथः अतएवप्रपातगुहाया वैता-
ल्यपर्वेन दारयित्वा मिश्रा दक्षिणांश्चरत वर्षे इदानी इदानी द-
क्षिणांश्चरतवर्षे बहुमण्यदेशभागे गत्वा पूर्वाभिमुखा आबुक्ष-
सती वतुर्दशनिः सखिलास्तद्वहः समस्त सत्पुणः साधुप्रेमाणा
इत्यर्थः । अथोपानो जगतीं अम्बुहीमाकारं दारयित्वा पूर्वेण
लवणसमुद्रं सनुपसर्पति अतएवतत्तत्तयः । अथास्या एव प्र-
वाहमुक्त्याः पुण्युत्प्रेक्षा इत्यर्थेति (गंगा नं) इत्यादि । गंगा
महानदी अथैव यतः स्थानात् उक्तोऽर्थः प्रवर्तते स प्रावाहः । पञ्चाह-
दतोरवाजिगेम इत्यर्थः । तत्र वद संज्ञाशानि योजनानि

विष्कम्भेण तथा कोशार्कमुत्थेन मदानदीनां सर्वबोद्धेयस्य स्वध्यात्मपञ्चाशतमभाषकपत्रात्, अस्मीति शेषः । तदन्तरमिति पञ्चदशतोरणीयस्याऽन्वयनरम, एतेन बावकोत्रे स ध्याऽऽनुवृत्तसत्वात् केवात्मनरः गङ्गाप्रपातकुलनिगमादन्तरात्मस्यः । एतेन च योऽन्वयः प्रवहशब्दे मकरमुखप्रणालिनीमः प्रपातकुलनिगमो वाऽस्मिन्तिः स नेति अथानपदेवश्रुतिरपिः समवायाङ्गवृत्ती, श्रीमद्वयगिरिशैल्यद्वारकोत्रसमास-कुली; पञ्चदशतोरणनिर्गमपरत्वेनैव व्याख्याता । एवमुद्धेऽपि ज्ञेयम् । माश्रया माश्रया क्रमेण क्रमेण प्रतियोजनं समुद्दिष्टयोरुभयोः । पाश्वयोधेनुंशकवृद्धा प्रतिपाश्वयोधः पञ्चकवृद्धयोधः । परिचयमाना परिचयमाना मुखे समुद्रप्रवेशे द्वारपि याजनाति अर्धेयाजने च विष्कम्भेण प्रवहनामुक्तमानस्य दशगुणात्वात् सकोत्रं योजनमुत्थेन साधेष्टाष्टायांजनाप्रमाणमुक्तव्यासस्य, पञ्चाशत्-मनो एतावन् एव आह्वयः । ननुयोः पाश्वयोधोऽर्धेयाधिविष्कम्भेण वनकवदभ्यां सपरिकृता गच्छेत्त्यर्थः । प्रतियोजनं धनुंशकवृद्धिरूपेण-मुक्तव्यात्वात् प्रवहद्वयासऽपनीतेऽवशिष्टे धनुंरूपे कृते स्मृतिव्यायामेन त्रैलोक्यमिष्टप्रदशगनयोजनसंख्याया मुख्याने यावत् स्वार्थावस्थुमयपाश्वयोधोऽर्धेयाधिविष्कम्भः । तथाहि-गङ्गायाः प्रवहद्व्यासः यांजन ६ क्रोशमुखे तु यांजन ६२ क्रोश २ तत्रमुख-व्यात्वात् प्रवहद्व्यासेऽपनीते जातं यांजन ६६ क्रोश १. यांजनात् यं क्रोशक्रमाय चतुर्भिर्गुणेन उपरितनैकक्रोशप्रक्षेपे च जाताः २५५ क्रोशे च धनुर्वा सदस्रप्रक्षेपमिति सदस्रद्वयं गुणयन्ते, जा-तानि धनुर्वि ४००००० । ततः पञ्चवत्परिगता सदस्रैर्मग्यन्ते, सप्तयानि १० धनुर्वि । एतेन गुणयन्ते, जातानि १० । पञ्चन गुणितं नदेव त्रयवतिहतिस्यात् । एतावती च समुद्दिष्टयोरुभयोः पाश्वयोः प्रवहद्व्यासः यांजन ६ क्रोश २ गते जलवृद्धिः अयं मूलं यांजन-द्व्यासेन यथा वृद्धिर्जातुमिष्यते तदा दश धनुर्वि गुणयन्ते, जातानि २० । एतावती प्रवहाहुमयपाश्वयोधोऽर्धेयाधिविष्कम्भेण कृतिः स्यात् । अस्याध्यासे १०, एतावत्येकपाश्वयोधुः । एवं स-र्वत्र भाष्यम् । अं ४ वक्त्रं ।

मगासिधूमां यं महाणदीओ पणवीसं गाउयाणि पांहेत्थं गमुद्वपविचिणं मुत्तावलिहारमिणं एणं पवातेण पवन्ति ।

(मंगा) इत्यादि । पञ्चविंशतिवर्गानि पृथुन्नेव स प्रपातस्तेति शेषः । (उदभो लि) द्वयोर्दिशोः पूर्वो नोक्त, अपरतः सिन्धुरित्यर्थः । पञ्चदशान् विनिराते पञ्च पञ्च यांजलाऽति पर्वतोपरि गत्वा दक्षिणामुत्तकं प्रवृत्ते (यदमुपपरिपरिणं) यदुत्तकाविव पञ्चविंशतिकां पृथुलाङ्गकां मकरमुखप्रणालात् प्रवृत्तं मुक्तव्यात् । मयं मुक्तव्यादीनां यो हारस्तत्संस्थितेन प्रपञ्च-हसमानेन यांजनशतोऽभूतस्य हिमवतोऽधोवर्तिनोः स्वकी-ययोः प्रपातकुलयोः प्रपततः । स ० २५ स ० ।

मगासिधूमां यं महाणदीओ पवाहे सातिरेमं चडवीसं कोसे वित्तारिणं पणवा ॥ म ० २५ स ० ।

अनुदीवे दीवे मंदरस्य द्वाटिणं मंगापहाणदिपंच महा-णदीओ समपेति । तं जहा-जडणा, सरठ, झादी, कोसी, गही । स्या ० १ ठा ० ३ ठं ।

गङ्गाऽवतारः-

अथवा अङ्गुमारेण कथञ्जसगरः सन्तोषितः । स उवाच-
१९७

अङ्गुमार । यत्तय रोचते तन्मार्गः । अङ्गुवाच-तात । प्रमास्व-यमजिलायः यथाताडुहानीऽहं चतुर्दशरत्नसहितोऽस्मिन्निष्ठा-परिवृतः पृथ्वीं परिभ्रमामि । सगराक्षिणा तत् प्रतिपन्नम् । प्रमा-स्तमुद्धृत्यैः सगराक्षिणः समीपात् स निर्गतः सचक्रबाह्वनः अनेक-जनपदेषु भ्रमन् प्रातोऽष्टापरिवृते । सैम्यथस्ताविधेयं स्वयम-द्वापदपरिवृत्तः । दृष्टव्यंतेन भरतनेत्रकृतिं यत्किञ्चि-मयं चतुर्भिर्हानिजिनप्रतिमाभिधितं स्तुपशतसङ्घतं जिनयतव-य । तत्र जिनप्रतिमा अजिनवन्ध अङ्गुमारोर्न मीश्रं पृथक्-केन मुकुतवता हर्मतीव रमणीयं जिनमयं कारितम् । मन्त्रिणा कथि-तम्-नशपुत्रेजन् श्रीमरतचक्रिणिति कृत्वा अङ्गुमाराऽवत-अ-म्यः कश्चिद्दृष्टादृशदशः पर्वतोऽस्ति यत्रेश्वरमन्येति कार्यमाः । चतसृषु दिक्षु पुरुषास्तदुपवेण्या प्रेषितास्ते सर्वे परिभ्रम्य समायाता येषु-स्वामिन् । ईदृशः पर्वतः क्वापि नास्ति । अङ्गुना प्रणिभय-ऊचुः सर्वं कृमैः पतस्वैव रक्तं, यतोऽस्ति येन काश्चमेषं लुब्धाः सर्वे नरा भविष्यन्ति; अजिनवकारणात् । पृथक्कृतपरिपा-लनं भेषः, तच्च दृष्टदृष्टं सुहृद्या समस्ततोऽष्टापरिवृत्तं अ-ङ्गुप्रमुखाः भ्येऽपि कुमारः क्षातुं लग्नाः । तच्च दृष्टदृष्टं योजनस-दृक् मित्रा येषु नागयनेषु । तत्र तमि (योजनात्) निष्ठाभि-नागकुमाराः शरणं गेयेयन्ता गता नागराजवत्जनप्रसमीपे । काथितः स्वमवन्विद्वारणेषु सान्नाः । साऽपि संज्ञास्त उतिपतोऽ-वधिना ह्यावा कोधोदरः समागतः सगरस्तुतसमीपम् । मणित-वाक्त्र-भो मीः किं भवतिर्दृष्टदृष्टनेन पृथ्वीं विद्यां अस्मिन्नेवोप-द्रवः कृतः । अविचार्य भवतिरेतत्कृतम् । यत उक्तम्-“अप्यवहाप-नं, होह बहं सत्तणाणं भुषणमि । गियपक्खुबलेणं विव, पडेह पयेमं पवस्मि” ॥ १ ॥ ततो नागराजोऽवगमननिमित्तं अङ्गुना अ-थिनम्-भो नागराज । कुत प्रमादम्, उपसंहारं कोपसम्भरं, क्रम-स्वाम्यप्रचाराधमेकं, न ह्यस्मान्निष्ठेयतामुपलक्ष्यमिच्छामस्तदयः; किन्तु अष्टापरिवृत्तदृष्टाधमेया परिका कृता, न पुनरेवं करिष्या-मः । तत उपसाप्तकोपो ज्वलनप्रभः स्वस्थानं गतः । अङ्गुमा-रेण भ्रातृणां पुर एव प्रणितम्-यथा परिका कुलं दृष्टव्यापि जल-विदितं न शोभते, तत्र इमां नीरेण पुरयामः । दृष्टदृष्टनेन गङ्गां निस्था अङ्गुना जलमानीतं, मृता परिका । तज्ज्ञं नागमयंनु प्रा-प्तम् । अत्रप्रवाहसम्भवेन नागनागिनीप्रकरमितस्ततः प्रणश्यन्ते प्रेष प्रस्तावविज्ञानोपयोगः कोपानलज्वालाभालाकुलो ज्वल-मग्न एवमविक्रान्त-अहो ! तेषां अङ्गुमारादीनां महापाप-नां मया एकवारमपराधः ज्ञातः । पुनरधिकतरमुपजवः कृतः । ततो दशोपायेषां विनयफलम् । इति ध्यात्वा उज्ज्वलमेव तच्छायं नयन्विषा महाकाण्डिनः प्रेषितास्तेः परिकाज्जलात्-मिर्गय नवमेते कुमारः प्रलोकिता नरसमाश्रिताः सर्वेऽपि सगरस्तुताः । तथामूर्तोस्तात् यीक्ष्य सैन्ये हाहारो जातः । मन्त्रिणा अजय-एते तु तीर्थं कृत् कुर्वन्तोऽवश्यमावितथा इमा-मवस्थां प्राप्ताः सन्नतायेव भविष्यन्तीति किं शोऽवन्ते । ततस्त्व-रितमितः प्रयायः कियते । गम्यन्ते महाराजचक्रिसमीपम् । सर्व-सैन्येन मन्त्रिवचनमङ्गीकृतम् । ततस्त्वरितप्रयाणकरं जैन क्रमात् प्राप्ते स्तुपसमीपम् । ततः सामान्नामायां विरंघं विचारितव-स-मस्तपुत्रवधोदन्तः कथं चाकिणो वक्तुं पाथेने । ते सर्वे दृग्वाः सर्वे वाऽङ्गुनाऽऽः समायाता यतद्वि प्रकाशं भवाकर्तः, ततः यथे-यं च प्रविशामोऽग्नौ । एवं विचारयतां तेषां पुरः समायात एको द्विजः । तेनेदमुक्त-“भो वीराः ! किमवमाकुलीभूताः ? मुञ्जत विचारं; यतः संसारे न किञ्चिन्मुक्तं दुःखमप्यतद्विमुक्तम्-

गंगा

ति । भगिने च - "काश्चिन्म आचार्यं, जीवाणं विविहकम्मव-
स्मरणं । तं नरिषु संविहणं, जं संसारं न संभवत्" ॥ १ ॥ अहं
सगरचक्रिणः पुत्रवधव्यापितो कथयिष्यामि । सामन्तादिभि-
रुपहृतः प्रतिपन्नम् । ततः स द्विजो मृतं बाव्रकं कं कृत्वा 'दशो-
दसि' इति शब्दं सगरचक्रिणमुद्गृह्णाति गतः । चक्रिणा तस्य विद्याप-
राज्यः धुनः । चक्रिणा स द्विज आकारितः । केन दशोदसि ? इति
चक्रिणा पृष्टः, स प्राह-देव ! एक एव मे सुतः सप्रेषेण दशो मृतः,
एतद्भुजनाहं विह्वपासिनि । कथनासागर ! त्वमेतं जीवय । अ-
स्मिन्नवसरे तत्र मन्त्रिसामन्ताः प्रापिताः, प्राप्ताः, चक्रिण प्रणम्य
उपविष्टाः । तदानीं चक्रिणा राजवैद्यमाकायं उक्तम्-एवं निविष
कुरु । यैरेतं तु चक्रिणसुतमरणं भुवनात् उक्तम्-राजन् ! यस्मिन्
कुले कोऽपि न मृतः तत्कुलं प्रसूयं यद्यानयसि तदैवमह जीव-
यामि । द्विजेन गृहे एव प्रसूयं कं भस्म मागिने, गृहमनुष्ठा-
स्यात्पितृभ्रातृद्विद्वत्प्रसूयकदुष्टमरणान्मायकपुः । द्विजश्चाक्रि-
णसंप्रेष समागत्य उवाच-नारीस्ते वैचौ पदिष्टादशमस्योपप्राज्यं,
सर्वपुत्रं कुटुम्बमनुष्णमरणसद्भावात् । यद्येव तत् किं स्वपुत्र
शोचसि ? सर्वसाधारणमिदं मरणम् । उक्तं च - " किं अत्रिषि
कोह भुवने, जस्स जायादसिच पायाहं । नियकम्मपरिणैप, ज-
स्मणमरणार्हं सत्सारं " ॥ १ ॥ ततो ब्राह्मण ! मा रुह. शोक मुञ्चः
आत्मानं कार्यं विप्रस्य यावत् स्वमांष एव मृत्युसिंहं न कव-
लौकिपये । विप्रेण भगिनम्-देव ! अहमपि जानाम्येवं. परं पु-
त्रमन्तरेण सम्प्राप्तं मे कुलस्यः । तेनादशमनीयं दुःखितः स्वं तु दु-
खितोऽनाद्यवसाहोऽस्मिन्निहतमप्रायसात्, ततो मे देहि पुत्रजीवि-
तदानेन मनुष्यमिच्छाम् । चक्रिणा जणितम्-नद्र ! इदमशक्यमर्था-
कारम् । उक्तञ्च - "सोयसिन्म मय्यवसाहः, एतन् कम्मन्मभिनित
ताहं । अग्रिदुष्टपरममी, विहिमं कि पौरसं कुण्ड " ॥ १ ॥ ततः
परिपश्य शङ्कं ह्रस्वं कडितम् । अन्तः पश्य हृते नेष्टं सृष्टं करो-
ति शोकपूविप्रेण भगिनम्-महाराज ! सत्यमेतत्, न कार्याऽत्र
जनकेन शोकः । तनस्त्वमपि मा कुप्यः शोकम्, असमन्तायनीयं
जवतः शोककारणं जानम् । संश्रानेन चक्रिणा पृष्टम्-नो विप्र ! की-
दृशं मम शोककारणं जातम् ? विप्रेण भगिनम्-देव ! तव पति-
हन्नाः पुत्राः काशं गताः इदं भुवः । चक्री वज्रप्रहाराहन एव नष्टे-
तनः सिंहासनाभिपिनितो मुच्छिन्नः सर्वैकैरुपवरितश्च । मुच्छोऽव-
साने च शोकातुरमना मुक्तकण्ठेन रुदाहं । एवं विद्यापार्श्वकार-
हा पुनर्वा हा हृदयार्थिताः हा कथं पुनर्वा हा सुनस्वतावाः हा
विनाताः ! हा न कत्रगुणिधयः ! कय मामनायं मुक्त्वा युवं गताः !
युष्मादिहरानस्य मम हारणं द्रष्टुः हा नश्य पावयिष्ये ! एक-
पदे खेय सर्वान् बालकान् संहरतस्त्वयि किं पुणं जानं ? हा निपु-
रहृत्वा ! त्वमसहस्रतमरणदुःखसत्सर्गं किं न शनश्चकं जव-
सि ? एवं विलपंश्चक्री तेन विप्रेण भगिनः-महाराज ! त्वं मम
सात्त्वत्येवम् उपदिष्टवान्, त्वयं च कथं शोकं गच्छसि ? इति । उक्त-
ञ्च - " एवमप्यग्निं मुदृशं, संसारसागरं कटहं लोको । णिय-
वत्पुत्रजविश्रानो, मय्यवस्य वि चलत्तं धीरत्तं " ॥ १ ॥ एकपुत्रस्था-
पि मरणं दुःसहं, किं पुनः पटितमहपुत्राणां, तथापि सन्पुत्रा
व्यसनेन सहाम्नि, पुत्रियेव वज्रानिराते सहति नापर इति । अथ-
स्व सुपुत्रत्वमत्रमत्र विधिपिनेन । यत् उक्तम् - " सोयं ताणं
पि नो ताणं, कम्मवन्नां उ कवन्तो । तां पण्डिया न सीयन्ति,
जाणता प्रवक्ष्ये " ॥ १ ॥ एवमादिवचनानि तथासि विप्रेण स्व-
स्मोक्तुनो राजा । भगिनाश्च तैरेव सामन्तमन्त्रिणः-वदन्तु यथा-
वृत्तं पटितदक्षपुत्रमरणायतिकरम् । मेरुका सकळोऽपि न हसति

करः । प्रधानपुत्र्यः सयैरपि राजा धीरतां नीत उचितकृत्यं
कृतवान् । अत्रानुराधापदासन्नयानिनो जनाः प्रणतशिरसाः श्र-
क्षिणे एव कथयन्ति यथा-देव ! यो युष्मदीयसुनिराष्ट्रपदरक्षणा-
य गङ्गाप्रवाह आनीतः स आसन्नप्रमनगराद्युपकृतात् प्रमन-
नीतिनं जवान् निवारयतु । देव ! अयस्य कस्यापि तत्रिवारण-
शक्तिनां स्त्रीनि । चक्रिणा स्वपौत्रो भ्रातारं प्रसीयन्तः-वत् ! नाग-
राजमनुजान्य दृग्दर्शनेन गङ्गाप्रवाहं नय समुद्रम् । ततो भगीरथि-
राष्ट्रपदसमीपं गतः । अष्टमजनेन नागराज आचार्यतः समागतो
जणति-किं ते सप्रादयामि ? प्रणामपूयै भगीरथिना जणितम्-तव
प्रसादेनाम् गङ्गाप्रवाहम् उदाक्षि नयामि । अष्टापदासन्नलोकानां
महाशुपदवाऽस्तीति । नागराजन जणितम् - " विगतनयस्यं कु-
न्व रमोऽस्ति निवारयिष्याम्यहं जरतनिवारिभिनो नागान् । शान्
जणित्वा नागराजः स्वस्थानं गतः । भगीरथिनापि कृता नागानां
वलिकुतुमारहितः पूजा । ततः प्रभूतिं लोको नागवर्षिं कर्माति ।
नागवर्षिद्वयः न गङ्गाप्रवाहमाकर्षन् भद्रं ज्ञं वदन् स्वशरी-
रप्रवाधान्, प्रातः पुर्यसमुदं तत्रावतरितः गच्छात् । तत्र नागानां
वाङ्मृजा विहितः । यत्र गङ्गा गावरे प्रवाहन्तः तत्र गङ्गासागरं ती-
र्थं जनाम् । गङ्गा जह्नुवा सीतानं 'जह्नुयै' भगीरथनीति । 'नागीर-
थ्यै' । भगीरथिस्तद्वर्ग भिल्लीर्भगीरथः पूजनां गतोऽयोध्यापूजित-
श्चक्रिणा पुष्टेन स्थापितः स्वराज्यम् । उक्तं १८ अ० । अ० २० ।
गङ्गादेव्या-यका भारते, सप्त मन्दरस्य पूर्वे शोताया मातृत्वा
उत्तरे, अष्ट च मन्दरस्य पाश्चिमे शोताया महातया दक्षिणस्थाय
समस्तम् । स्थानं ८० । तदापि पुष्टिद्वयं १० । ततो भरतो
गङ्गायां यदेव, एकज्जा मणायनी उत्तरेति गंगानिम्बकृष्णो य देवः ।
भरतो गङ्गायं पटि वाससहस्रम् नोमं भुञ्जेत् " आ० २० प० । से-
शालकमेतेन कायप्रमाणेन । ('गंगात्रय' शब्दं व्याख्या) तत् ०
जो ० । " गङ्गापुत्रिनालु लोकां वपदात्तं विदधन् " पदादिभ्या-
मेऽयो गमनामिति भावनेन (व्याख्येय) इति सटशकं गङ्गा-
पुत्रिनालुकागङ्गात्वमष्टम् । जो ० ३ प्रा० १० । जो ० ।

गंगाकुंडं-गङ्गाकाण्डं-न० । गङ्गाप्रपातद्वेदे, जं ० पृष्ठ १० । तानि
च सप्तश गङ्गावज्राननीयानि । नवरं गङ्गाकुण्डानि नील-
वज्रपरपवनदा कृणन्तिस्वांशजानि । पटियाजनायामादिक्-
म्भाण मध्यवासं गङ्गादेवीनमनवह्नापानि त्रिदिकस्योत्तर-
द्वाराणि येषुः । प्रत्येकं दक्षिणतारणेन गङ्गा पिनितेव विप्र-
यानि विमज्ज्यो भग्नगङ्गावज्रानामनुप्राविशन्तीति । स्थानं ८०
० । (एतदेव सूत्रतः 'कच्छ' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे १८०
पृष्ठे दृश्यते)

गंगाकुंडं-गङ्गाकुटं-न० । सुदृढमवतः पञ्चमे कुटे, स्थानं २
० । जं ० ३० । जं ० । ('कूट' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे ६१७ पृष्ठे
तत्परूपं दृश्यते)

गंगागङ्गा-गङ्गागस्तान-न० । जाह्नवीमजनेन, ब्रातु महादेवि
पुत्र, जनेन च सु० मन्त्रं उवाच । मायहं खलणं नवराहं, द्विषि
दिवं गंगागङ्गा । प्रा० ४ प० ।

गंगादीवि-गङ्गादीवि-पुं० । गङ्गाप्रपातमध्यस्थे गङ्गादेवीमवन-
शोभिने द्वीपे । आ० २० । जं ० ३० । (तदर्थकं 'गंगा' शब्दे उक्तः)
" गमासिचुरात्तरवर्द्धेयानो दीवा अद्भुतोऽप्यारो आयास-
विक्षन्नेनं पमात् " स्थानं ८० ।

गङ्गावच-गङ्गावर्त्त-पुं० । आचर्यविशेषे, कल्प० ३ कृण ।

जी०। गंगावस्त स्व पर्यादिणवस्तनरंजिमुखत्रिकरणतृणकोवि
य प्राकसायतेपुत्रममंभीरविषयनामा। गंगावस्तैक इव ब्रह्मविष्णो-
वर्तनरक्षैरिव तरङ्गैरिन्त्यसिन्त्यसिन्त्यैरुः तरङ्गमङ्कुराः । रवि-
किरणैः सूर्यकिरणैस्तृणममिवनततत्पथमनया तत्काष्ठमित्यर्थः,
यद्वाग्निं उन्निहोक्तम्, अत एवाकाशावन्त इत्याकाशावमानं
विकर्त्तुमशक्यमित्यर्थः, एषां तद्वत्गम्भीरा च विकट्टा च नाभिर्व-
न्त य गङ्गावर्तकप्रदक्षिणान्तरेतत्तुल्यरविचिकरणतृणकोविता-
कोशावमानपद्मगम्भीरविकट्टनामाः । जी० ३ प्रति० । औ० ।

गंगासय-गङ्गाज्ञात-न० । गोशालकमतेन महाकल्पान्तमेतका-
त्रपरिमाणभेदे । भ० १५ श० १ उ० । (गोसलस्य शब्दे वक्तव्यता)

गंगासागर-गङ्गामागर-पुं० । यत्र गङ्गा सागरे प्रवाहता तस्मि-
न् तथोविशेषे, उत्त० १८ अ० ।

गंगेय-गङ्गेय-पुं० । भीष्मपितामहे । हा० १ छु० १६ अ० । भाव-
महागिभिः शयनप्रसन्नदिप्य, द्विजानिहृदयानां धर्माचार्यै, आ०
चू० १ अ० । स्वनामस्थाने पाश्चात्ययज्ञगारे,

तद्वत्कथ्यता चैवम्-

तेन कालेण तेषां समपूर्णं वणिग्यगामे णामं ण्यरे हो-
म्या वमत्रो दृष्टवलास वेदए भागी ममोसत्रे, परिमा
गिगमया, धम्मा कट्टिओ, परिमा पडिगमया । तेषां कालेणं
नेणं समपूर्णं पागावञ्चिजा गंगेयं णामं अणगारं जेणोव
समभं भगवं महावीरं तेणव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता
समणस्स भगवओ महावीरस्स अद्रूमासंति इड्डिवा समणं
भगवं महावीरं एवं वयासी । भ० ए श० २२ उ० ।

(स्वना० उच्चनां वा नैरयिकादय उत्पन्नान् इत्याद्युपाशोद्धन-
नाविषयगण प्रश्नोत्तरसुवार्ण " उवधाय " शब्दे द्वि० भागं
६६५ पृष्ठे उक्तानि)

(प्रवेशनकवचकथ्यता च " पवेलण्य " शब्दे वक्तव्ये)

नत्पयिइ च णं सं गंगेये अणगारे समणं भगवं महावीरं
पवमिजानाइ सव्वत्थं सव्वइरिसी, तएणं मे गंगेये अण-
गारं समणं भगवं महावीरं निकसुत्ता आयादिणपयादिणं
करेइ वेदेइ णममइ । वेदिता णमसित्ता एवं वयासी-उच्छाप्ति
णं भंते । तुम्भे अतिए चानज्जामाओ धम्माओ पंचमह-
ज्जयं एवं जहा कालासोवसियपुत्ते अणगारे तदेव जाणि-
यव्वं जाव सव्वत्थसत्तपह्णिणे मेवं भंते । नंते । ति ॥

(तत्पनिइ च त्ति) यस्मिन् समयेऽनन्तरात् वस्तु जगत्ता
प्रतिपादितं स एव समयः प्रभुतिरादित्यस्य प्रत्यभिज्ञानस्य
तत्तथा । च शब्दः पुनरर्थे समुच्चये वा । (से त्ति) अस्मी
(पञ्चभिजानाति त्ति) प्रत्यभिज्ञानाति स्म । किं कृत्वा ?
पञ्चाह-सर्वज्ञं सर्वदेशिनं जातप्रत्ययत्वादिति । न० ए श०
३५ उ० ।

गोपमंग-गङ्गेयज-पुं० । गङ्गेयमङ्गानां गतिचतुष्टयमाश्रित्य
स्वोपसंस्कृताऽनया रीत्या, तेषामयं लक्षणमो ज्ञेय इति च प्र-
साद्यमिति प्रश्नः । अत्रोत्तरप-नरकगतौ सर्वप्रवेशनकवचसंवे-

गिकान् सप्तसप्तजङ्गान् रक्षामादिगनद्विकादिसंयोगस्तत्कम-
द्विष्येश्वरकविगनद्विकादिसंयोगाश्च गणयित्वा यथा जीतस-
ङ्गानकोक्तं प्रज्जस्यः प्रमाणपरं प्रति प्रवेशनकं भिन्नं भिन्नं स-
र्वोपमायान्ति । प्रवेशनकजङ्गसंबन्धस्तु न संज्ञकताति संभाव्य-
ते । एवं गतित्रयमाश्रित्या यदासंभवं ज्ञेयम् । किञ्चित्द्विषये
मगवतीसुषुप्तौ कर्णं दर्शिनं नास्ति तेन लक्ष्यतमो भागो व्य-
चया न शिष्यः शिष्यस्त इति । ७७ प्र० स० १ उद्गा० ।

गंज-गङ्ग-पुं० । गजि-घञ्-अवज्ञायाव, आधारे घञ् गोष्ठ्यागरे,
भाएमागरे, खनी, पामरगृहे, हट्टस्थाने, मयमाएमे, मदिरागृहे,
खी० टाण् वाच० । भोज्यविहीने च, प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार ।
गंजसाला-गंजशाला-खी० । वृणन्धनादिस्थाने, " आर्य-
धनं दजिज्जति सा गंजसाला " नि० चू० ६ उ० ।

गंठ-ग्रन्थ-पा० सन्दर्भे, वा चू० पक्षे ज्ञा० पा० सक० सेट् ।
वाच० । ग्रन्थो गंठः । ८ । ४ । २ । इति ग्रन्थो गंठादेशः ।
" गंठेइ " प्रथयति । प्रा० ४ पा० ।

ग्रन्थ-पुं० । " ग्रन्थो गंठः " इति गंठः । मिथ्यावादी आन्तर-
बहो च । धनादौ तस्य धर्मोपकरणयोजनासथात्वम् । ज्ञा०
५ टा० ३ उ० । आचा० ।

गंठि-ग्रन्थि-पुं० । " ग्रन्थ सन्दर्भे " इति । कार्याणामपिपोटलि-
कायाम्, हा० १ छु० २ अ० । औ० । पर्वणि, जङ्गस्थाने च,
आचा० १ छु० १ अ० ५ उ० । प्रश्न० । ग्रन्थिरिव ग्रन्थिः ।
जीवेन कर्मनिष्ठत्वात् । अनाक्रान्तपुंल्लोकमस्तिपिशिवो, पञ्चा० ।
संसर्गभावजोगा, जीवेन जया हायंज कम्मपत्ति ।
आविवा सत्त्वा सागरकाशीकाशीये मोक्षं ॥ १ ॥
तीर्थविषयेयमेतं, आविष्य पर्यन्तमस्ति जीवस्त ।
इवाति हु अतिवपुषो, गठी एवं जीवा वेति ॥ २ ॥
गंठि ति सुदुग्धमेषा, कक्कलवधणरुद्धगंठि व्व ।
जीवस्त कम्मजीगेषा, घणरागदोसपरिणामा ॥ ३ ॥
ता इति तावद् ग्रन्थिभेदप्रदेशं यावद्विषयः । पञ्चा० ३ विव०
ग्रन्थिः किमुच्यते ? इत्याह-

गंठि ति सुदुग्धमेषा, कक्कलवधणरुद्धगंठि व्व ।

जीवस्म कम्मजगिअ, घणरागदोसपरिणामा ॥ १ । १ । १ ॥

ग्रन्थिरिति आर्यतः, काः इत्याह-यमोऽर्जनिभिदो रागद्वेषाद्य-
परिणामः कस्त्यः जीवस्य, कथंयुतः कर्मजानतः कर्मविशेषप्रत्य-
यः । शयं च दुग्धं दुग्धोक्तं तुः कृपयोर्भा अवगतिः क इव । वलका-
देर्वाकविशेषस्य सवन्धी, कक्षशयनगुदरुद्धग्रन्थिरिव । कक्षशो-
ऽतिपरुषः घनः सवैतो निम्बरः, स चाद्रोऽपि स्यादित्याह रुद्धः
शुष्कः, गुदः कथमप्युद्देश्यितुमशक्योऽतिप्रचयमापन्नः, यथे-
वंयुता कल्पग्रन्थिर्नृन्दा भवत्येवं गगद्गोद्वेषपरिणामोऽप्यसौ
दुग्धो भवत्यतो ग्रन्थारव ग्रन्थिर्वाप्यद्विष्यत इति । वि० ।

गंठिनेय-गन्धिनेह-पुं० । अतितीव्ररागद्वेषपरिणामविधारणं,
हा० १५ टा० । इह गम्भीरापारसंसारसागरमध्यमर्धा-
सीनो जन्तुर्मिथ्यात्वप्रत्ययमनन्तां पुच्छद्वारावसाननतनु-
खजहायवनुद्वय कथमपि तथाभ्रमव्यवपरिपाकवशतो मि-
रिसारिदुःपश्चात्तानाकल्पे नानाभोगनिर्वर्तितयथाप्रवृत्तकरणे-
न ' करणं परिणामोऽनेति ' वचनादध्यवसायविशेषरूपेणा-
नुवैजीवि ज्ञानावरणीयविकर्माणि स्वार्थपरणि, पश्योपमासं-

व्येयमागम्यैकसागरोपमकोटकोटस्थितिकानि करोति ।
अथ चाभ्यन्तरे जीवस्य कर्मजनितो बन्धरागद्वेषपरिणामरूपः क-
कोशविनिर्दिष्टपरिग्रहप्रवृत्तिलक्षणप्रवृत्त्यद्बुद्धेर्दोऽभिन्नपूर्वो प्र-
वृत्त्येवमिति । तदुक्तम्—

“ तौ च वि योवमिते, अविष्ट इत्यन्तरं जीवस्त्व ।
स्वहृत्तु अभिन्नपूर्वो, गन्तुं एव विद्या विनि ॥ १ ॥
गंढि ति सुदुग्धमसौ, कक्षजदचलदृढगंढि स्त्व ।

जीवस्त्व कर्मप्रतिष्ठा, घनरागद्वेषपरिणामो ॥२॥ इति ।
इमं च ग्रन्थि पावद्भया अपि यथाप्रवृत्तिकरणेन कर्म रूपयित्वा
अनन्तरः समागच्छति । उक्तं च आचर्यकटीकायाम्—अमव्य-
स्यापि कस्यचिदप्यप्रवृत्तिकरणेनो ग्रन्थिमासाद्य महदा-
विनिर्बुद्धिद्वयैरेतः प्रयोजनान्तरतो वा प्रवर्तमानस्य भूतसा-
माधिक्यलोभो भवति न शेषलाज इति । एतदन्तरं कश्चिद्वच म-
हत्तमा सत्तासन्नपदानिर्बुद्धिनिष्ठः समुद्यत्सिन्धुप्रवृत्तिनिवार-
नीयप्रसरो निमित्तकुटारपारयेव परमविशुद्धा यथोक्तस्वरूप-
स्य प्रत्येकं विधाय मिथ्यात्वस्थितेरस्तस्यैवमुक्तस्युद्वेगनापु-
र्यन्ति कस्याप्युपकरणानिर्बुत्तिकरणलक्षणविशुद्धिजनिनसामर्थ्या-
न्तर्मुक्तैकालप्रमाणं तत्प्रदेशव्यपदलिकाभावाकल्पमन्तरकरणं
करोति । अथ यथाप्रवृत्तिकरणाऽप्युपकरणानिर्बुत्तिकरणा-
भावस्य क्रमः—

“ जा गंढी ता पदम्, गंढि समश्चक्षो भवे वायं ।
अणियद्दुःकरणं पुण, संमत्तपुरुषकने जीवे ” ॥ ३ ॥

(गंढि समश्चक्षो सि) ग्रन्थि समनिकायतो निन्दान्त्येति ।
(संमत्तपुरुषकने सि) सम्यक्कर्षं पुरस्कृतं येन तन्मिच्छासन्न-
सम्यक्त्वे जीवे अनिर्बुत्तिकरणं प्रयतोत्यर्थः । एतस्मिन्ध्यान्-
तरकरणे कृते सति तस्य मिथ्यात्वकर्मणः स्थितिर्येव भवति ।
अन्तरकरणाद्युपलब्धौ प्रथमा स्थितिस्तन्मुक्तप्रमाणम् । तस्मादेवा-
न्तरकरणादुपरितनी शया द्वितीया स्थितिः विधापना । तत्र प्र-
थमस्थितौ मिथ्यात्वद्विकवेदनादसौ मिथ्यावृत्तिरेव । अन्तर्मु-
क्तैव पुनस्तस्यामपगततायामन्तरकरणप्रथमसमय एवौपशमि-
कसम्यक्त्वमवगमोति, मिथ्यात्वलिकवेदनाभावात् । यथा हि
बन्धावानलः पूर्ववद्वेषधनसूचरं वा देशमवाप्य विधायति
तथा मिथ्यात्ववेदनवनद्वोऽप्यन्तरकरणमवाप्य विधायति ।
तथा च सति तस्यौपशमिकसम्यक्त्वज्ञानम् । यदाहः श्रीपृथग्पा-
दाः—“ ऊनरदेसं वृद्धिद्वयं च विभ्राह वणद्वयो पप । इयं हि-
कसस्य वृद्धिद्वयं, उवसमसमं लहृद्वि क्यो ” ॥४॥ इति व्या-
ख्यानं ग्रन्थिबद्धसंभवमौपशमिकसम्यक्त्वम् । कर्म ० ४ कर्म ० ।
ततः किमिहाह—

निश्चिन्तं तन्मि भाषो, तन्मत्तार्ण्यं मोक्षहेतुज्ञानं ।

सो य बुलभो परिसम—चित्तविधायार्थिस्त्वयि ॥१॥ १६६ ॥

तस्मिन् ग्रन्थौ निष्ठं रूपयित्वा समनिकायतो मोक्षहेतुज्ञानो
सम्यक्त्वादीनां लाभो भवति । स च ग्रन्थिनेदो मनोविधात-
परिग्रहमादिविज्ञेयैतदुक्तं प्रतिशुद्धं सुकरः, नस्य हि जी-
वस्य ग्रन्थिनेदं विद्विर्गोर्बिद्यालक्षकस्य विमोक्षिकादिज्ञो
अनोविधातो मनःकोभो भवति, प्रवृत्तजैवकर्मशुद्धिज्ञानज्ञा-
नमहासमरगतसुदुग्धस्य परिसमत्तातिशयेन संजायत इति ।

तदेवाह—

सो तस्य परिसम्यद्, घोरमृदासपरिणयार्थं च ।

विज्ज्ञा य सिक्तिकाले, नह बहुविग्या तदा सो वि ॥१॥ १७७ ॥

स जीवस्त्व ग्रन्थिभेदे प्रवृत्तो घोरमहासमरगिरासि दुर्ज-
यापाकृतामेकशत्रुगणसुभट इव, चादिशब्दाद् महासमुत्पाद-
नात्कवच परिग्रहयति । यथा च सिक्तिकाले विद्या बहुवि-
घ्ना संपद्यते साधकस्योपसर्गमैतन्नां जनयति, तथा सोऽ-
पि ग्रन्थिभेदे इति ।

अथ प्रकरः ग्राह—

कम्पटिर्दु सुदीहा, खविषा जड निग्गुणेण सेसं पि ।

स त्वेव निग्गुणो विष, किं पुणो देमणार्हं ॥१॥ १८८ ॥

यदि ग्रन्थिभेदात् पूर्व सम्यक्त्वाविगुणविकलेनैवानेन जन्तुना
सुदीहो वाचायसो कर्मस्थितिः कृपिता, तर्हि येषामपि कर्मा-
सौ सम्यक्त्वादिगुणशून्य एव रूपयन्त, ततो मातृकप्येव-
मेवासाद्यन्तु, किं पुनः सम्यग्दर्शनादिगुणैस्तन्तुभिर्विक-
ल्पितः ? इति ।

अत्रोत्तरमाह—

पाएण पुण्यमेवा, परिमउदे साहाणमि सुकतरिया ।

होइ महाविज्ज्ञाए, किरिया पायं सविग्या य ॥१॥ १८९ ॥

तह कम्पाट्टिस्त्वणे, परिमउदे मोक्खमाहणे गुहरे ।

इह देमणकिरिया, छुसहा पायं सविग्या य ॥१॥ २०० ॥

महाविद्यासाधनवन्दनं कथ्यम् । यथा महाविद्यायाः सिंसा-
धविधितयाः प्रायः पूर्वमेवा नानिर्बुद्धौ, किन्तु परिशुद्धौ । भव-
ति, तस्माच्चनकाल तु या क्रिया सा सुकरा अतिगरीयसौ ।
प्रवति, सविद्या च प्रायः संजायते ॥ गि० ० ॥ ग्रन्थिभेदेनाप्य-
न्तर्मुक्तेश्च इति । इह सविधारेव ग्रन्थिभेदे रागद्वेषपरिणामः,
तस्य ग्रन्थिभेदे अप्युपकरणजमुक्त्या विदारेण सति सम्यग्-
दन्तव्यधनतामसमध्यान्नायमेव न प्रापियति निश्चयतया संकल-
शो रागद्वेषपरिणामः प्रवर्तते । नहि लक्ष्यव्यपगिणसौ मांशः
कथञ्चनलापूरितरम्भोऽपि प्रागवस्थां प्रतिपद्यत इति । एत-
दपि कुतः ? इत्याह—न भूयस्तद्विधर्मानि । यतो न भूयः पुनरपि
तस्य ग्रन्थिभेदेन निष्पादनं जेदे सति संपद्यत इति । किमुक्तं
भवति ? यावत् ग्रन्थिभेदकालं सर्वकर्मणामागुयुवज्जानं स्थि-
तिरन्तःसागरोपमकोटकोटिलक्षणोऽवशेषतः ताम्रमाणमे-
वासौ सम्यगुपलब्धसम्यग्दर्शना जीवः कथञ्चन सम्यक्त्वा-
पयमातामायामपि तथाव्ययसंकशशरीरौ बध्नाति, न पु-
नस्तं बध्नेनानिकायनोति ॥ धो १ अवि ० । ग्रन्थिभेदे, रा० ०
अथ ग्रन्थिभेदस्वरूपम्—तत्र प्रवृत्तेऽप्यवसंक्षिप्तप्रायस्तव-
प्राप्तिस्तुभिः लक्षितैर्युक्तः । अथवा उपशमलक्षिः उप-
देशअवगल्लक्षिकरणत्रयहेतुप्रकरणोपलक्षितैर्युक्तः । करण-
कालात् पूर्वमपि अन्तर्मुक्तैकानं यावत् प्रतिशमयमनन्तगुण-
शुद्धा विशुद्धा विशुद्धमनोऽवस्थापमानचित्तवस्तन्तः । प्र-
त्यिकसत्त्वानामभ्यस्तिसिक्तिकानां याविशोद्यस्तमातिक्रम्य वर्त-
मानः । ततोऽनन्तगुणविशुद्धः । अन्त्यतरिस्त्व मानिभुविभङ्गा-
न्त्यनस्मिन् साकारोपयोगो चाप्यतमस्मिन् वर्तमानस्ति-
सुतां विशुद्धानां तद्व्यापानमन्यतमस्यां लेख्यायां वर्तमानः, ज-
ज्ञयत्तन्मोक्षश्रेयायां मध्यमपरिणामेन पद्मलेख्यायामुत्कृष्ट-
परिणामेन शुक्लश्रेयायाम् । तथाऽऽपुर्वज्जानां सत्तानां कर्मणां
स्थितिमन्तःसागरोपमकोटकोटीप्रमाणं हृत्वा अश्रुमानां क-

मैत्र्यामनुभाष्यतुःस्थानकं सन्तं स्थित्यानकं करोति । शुभानां च कर्मणां स्थित्यानकं सन्तं चतुःस्थानकं करोति । तथा भू-
वर्णमृत्तिसत्त्वत्वारिंशत्सङ्ख्याया ब्रह्म एतावन्तमानाः स्वस्व-
भावप्रायोभ्याः प्रकृतीः शुभा एव ब्रह्माणि । ता अप्यायुर्वेदोः,
अतिविशुद्धपरिणामो हि ब्रह्मभारभने । यद्युत त्रियंशु मनुष्यो
वा प्रथमस्यैक्यमुत्पादयत् देवार्तिप्रायोभ्याः शुभाः प्रकृती-
र्ब्रह्माणि । देवो नैरयिको वा प्रथमस्यैक्यमुत्पादयत् मनुज-
गतिप्रायोभ्याः शुभाः प्रकृतीर्ब्रह्माणि । सप्तमनरकमारकः ति-
थिद्विकं त्रीचैर्गोत्रं ब्रह्माति, भवप्रायोभ्यात् । ब्रह्ममानस्थिति-
मन्तःसामरकाटाकाटि ब्रह्माति, नाथिको, योगयशात् । प्र-
देशाप्रमुक्तप्रजसन्धमध्यं च ब्रह्माति । स्थितिबन्धे पूर्णं स-
त्यव्यस्थितिबन्धं प्राक्तनस्थितिबन्धापेक्षया पदोद्योगमासक्येय-
भागव्यूतं करोति । ततः अन्यं पदोद्योगमासक्येयभागव्यूतं क-
रोति । अतः सत्यं स्थितिबन्धं पूर्णपूर्वपक्षया पदोद्योगमासक्ये-
यभागव्यूतं करोति । अशुभानां च प्रकृतीनां ब्रह्ममाना-
नामनुभागां स्थित्यानकं ब्रह्माणि । तमपि प्रातिसमयमन-
न्तगुणहीनं, शुभानां च चतुःस्थानकं प्रातिसमयमनन्तगु-
णयुक्तं कुर्वन् करने यथाप्रकृतं करोति, अपूर्वकारणं ततः अ-
निवृत्तकरणात् । करणं परिणामविशेषः । एतानि च त्रीण्य-
पि करणानि प्रत्येकमानमुद्भूतकानि । ततः उपशान्ताद्धा-
तंनतं, सापि वाऽऽन्तर्मुहूर्तकौ यथाप्रवृत्तकरणं च ।
“ अणुसमये वर्तते, अप्यवसानपूर्वतन्तगुणत्वात् । परणा-
ममहागणं, दासु वि लोगा असंखिज्जा ” ॥ १ ॥
इति कर्मप्रकृती । प्रातिसमयमनन्तगुणानामनन्तगुणतया विशु-
द्धाः वर्धमानां करणसमाप्तिं यावत् वर्धते । ते कथंति भवव-
सानाणि भवन्ति । ह्योपरि यथाप्रवृत्तपूर्वकैः करणैः । परिणाम-
स्थानानामनुसमये लोकाऽसंख्येया भवन्ति । यथाप्रवृत्तकरणे
अपूर्वकरणे च प्रातिसमयेऽसत्यैवलोकाकाशप्रदेशविशामा-
त्रान् अप्यवसायस्थानानि भवन्ति । तथाहि-यथाप्रवृत्तकरणे
प्रथमसमये विशोधिस्थानानि मानाजीवापकृषा असङ्ख्येय-
लोककाशप्रदेशप्रमाणानि, द्वितीयसमये विशेषाधिकानि,
ततोऽपि तृतीयसमये विशेषाधिकानि, एवं यावच्चरमसमयः ।
यवमपूर्वकरणेऽपि कृतव्यम् । अस्मिन् वाच्यवसायस्था-
नानि यथाप्रवृत्ताऽपूर्वकरणयोः संबन्धीनि स्थापयमानानि
विषमचतुरस्रं क्षेत्रमावरणन्ति । तयोदपरि वाऽऽऽवृत्तकर-
णावसायानि मुक्तावलीसंधानि उपरंपरि कम्बूनि अनु-
विन्ययमानानि प्रातिसमयमनन्तगुणवृद्धाः प्रवर्तमानाव्यवगन्-
स्थानि तिथिबन्धस्थानपतितानि । तद कथयन्माही बुद्धौ युगवृत्त-
करणमतिपक्षी विवर्धयेत् । तत्रैकः सर्वजघन्यया अंशया प्रतिपक्षः,
अपरः सखीकृष्टया विशेषाया । प्रथमजीवस्य प्रथमसमय मन्दा,
द्वितीयसमये अनन्तगुणा, तृतीयऽनन्तगुणा, एवं यावत् यथा-
प्रवृत्तकरणाऽसंख्येयमाणां गतो भवति । ततः प्रथमसमये
द्वितीयस्य जीवस्य उत्कृष्टं विशोधिस्थानमनन्तगुणं वक्तव्यम् ।
ततोऽपि द्वितीये उत्कृष्टा विशोधिचरनन्तगुणा, तत उपरि जघन्य-
विशोधिचरनन्तगुणा, एवमुपर्यध अ एकैकं विशोधिचरानमन-
न्तगुणं ह्योजीवयोस्तावज्जं यवाचरमसमये अजघन्या विशो-
धिः । तत आचरमान् चरममनियम्य यानि अमुकानि लोषाणि
उत्कृष्टानि स्थानानि तानि कमेष्ट निरन्तरमनन्तगुणानि वक्तव्या-
नि । तदेवं समाप्तं यथाप्रवृत्तकरणम् । अथ च यथाप्रवृत्तक-
रणस्य पूर्वमप्युक्तं चिन्तयं नाम शेषकटणाभ्यां पूर्व प्रथमं प्रवृत्तं

पूर्वप्रवृत्तमाति । अस्मिन् यथाप्रवृत्तकरणे स्थित्यांतरसघाती
गुणभेदार्थी न प्रवर्तते, कथलमुक्तव्या विशेषाधिरनन्तगुणा ।
यानि वा प्रवृत्ताणि कर्मोपपन्न स्थितौ ब्रह्माणि तेषामनुभा-
गं स्थित्यानकं ब्रह्माणि । यानि च शुभानि तेषां चतुःस्थानकं स्थि-
तिबन्धेऽपि च पूर्णं पूर्णं सत्यव्य स्थितिबन्धं प्रदोद्योगमासक्येयमा-
गम्युतं च ब्रह्माणि । संप्रत्यपूर्वकरणमभिधीयते-“ वांयस्स बो-
यसमये, सद्ब्रह्मविश्वान्तकलसत्सु ” इत्यादि ब्रह्मनात् । द्विती-
यस्याऽपूर्वकरणस्य दोषाः चिन्तयः समयः कृतजघन्यमपि विशोधि-
स्थानाद् अनन्तगुणं वक्तव्यम् । एतदुक्तं भवति, नैह यथाप्रवृत्तक-
रणवत् प्रथमतो निरन्तरं विशोधिस्थानमनन्तगुणं वक्तव्यं,
किन्तु प्रथमसमये प्रथमतो अजघन्या विशोधिः सर्वलोका, सापि
च यथाप्रवृत्तकरणचरमसमयवत् तावद् उत्कृष्टा विशो-
धिस्थानात् अनन्तगुणा । ततः प्रथमसमये एवोत्कृष्टा विशोधि-
चरनन्तगुणा, ततोऽपि द्वितीयसमये अजघन्या विशोधिचर-
नन्तगुणा, ततोऽपि तस्मिन्च द्वितीयसमये उत्कृष्टा विशोधि-
चरनन्तगुणा, एवं प्रातिसमये तावद् वाच्यं यावच्चरमसमये
उत्कृष्टा विशोधिः । अपूर्वाणि करणानि स्थितिबन्धनसघातगु-
णभेदांस्थितिबन्धादीनि वसन्तानि यस्मिन् तद अपूर्वकरणम् ।
तथाहि-अपूर्वकरणे प्रविशन् प्रथमसमयमेव स्थितिघातं रत्न-
घातं गुणभेदास्थित्यान्तर्गच्छं वाच्यं युगपद्वारभते । तत्र स्थिति-
घातः क्वाचित्कर्मसंगोऽभिमतज्ञानादुत्कर्षत उच्चिप्युपपन्नप्राप्यं,
जघन्येन पुनः पदोद्योगमासक्येयभागमात्रं स्थितिकारकमुत्कर-
ति । उत्तरीयं च या स्थितः अर्था न खण्डयिष्यति तत्र तत्त्वं
प्रतिपति अन्तर्मुहूर्तं कालेन, तत् स्थितिकारकमुत्तरीयेत । एवं
द्वितीयम्, एवं तृतीयम्, एवं प्रवृत्तानि स्थितिकारकसंख्याणि व्य-
तिक्रामन्ति । तथा च सति यद् अपूर्वकरणस्य प्रथमसमये सत्क-
मोऽऽसीत् तत् सर्वेय चरमसमये सङ्ख्येयगुणहीनं जातम् । रत्न-
घातं तु अशुभानां प्रकृतीनां यद् अनुभागसकर्म तत्त्वानन्तर्गतं
भागं मुक्त्या लोचननन्तानुजागमात् । अन्तर्मुहूर्तेन विनाश-
यति । ततः पुनरपि तस्य प्रागुक्तस्यानन्तगतं ज्ञातं शेषाद् विना-
शयति । एवमेवेकानि अनुभागसङ्घटसङ्घाणि एकास्मिन् स्थि-
तिकारके व्यतिक्रामन्ति । तर्वा च स्थितिकारकां सहस्रं द्विती-
यमपूर्वकरणं परिसमाप्यते । स्थितिबन्धाद्वा तु अपूर्वकरणस्य
प्रथमसमये अन्य एव अपूर्वपदोद्योगमासक्येयभागहीनस्थितिवन्त-
आरभ्यते । औषधिघातस्थितिबन्धात् तु युगपदेवारभ्यते,
युगपदेव निष्ठा यानिः शुभं अणुन्तु “ गुणसेतुं निष्कलं, समये
असंख्यगुणात् । अक्रादुगाहरितो, सत्ते संसे य निष्कलः ” ॥ १ ॥
भाषित्वा घातिस्थितिकारकमप्याह्निकं गृहीत्वा उद्यसमयात्
प्रातिसमयसंख्येयगुणतया निष्क्रियः । प्रथमसमये स्तोतः,
द्वितीयसमये असङ्ख्यगुणं, तृतीयसमये असंख्येयगुणं, एवं
यावच्चरमसमयः । एव प्रथमसमयगृहीतस्थितिकारक-
विधिः, एवं द्वितीयादिसमयगृहीतानामपि । ह्यनेन प्रथ-
मसमय स्तोतः, द्वितीयसमये असङ्ख्येयगुणं, तृती-
यसमये असंख्येयगुणभेदस्थितिकारकयोः भवति । इति अ-
पूर्वकरणस्यैकपक्षः । अतिवृत्तकरणं एतदुक्तं भवति, अतिवृत्त-
करणस्य प्रथमसमयेऽपि य वनेनेते य वृत्ता ये च घर्तियन्ते
तेषां सर्वेषामपि समाना एककटा विशोधिः । द्वितीयसमयेऽपि
ये वनेनेते, ये वृत्ता, ये च घर्तियन्ते, तेषामपि समा विशो-
धिः । एवं सर्वेषामपि समयेषु । नवरं पूर्वतः उपरितनन्तगुणा-
दधिका विशोधि चरमसमये यावच्चरमसमये प्रविष्टानां तु-

द्वयकालानामनुमता परस्परमध्यवसानानां वा निवृत्तिर्यावृ-
त्तिः सान विद्यते । इयमिच्छावृत्तिकरणम् । अमिच्छावृत्तिकरणे यावन्तः
ममयास्तावन्ति अथवसयास्त्यानामि पूर्वस्मात् पूर्वस्माद् अ-
मन्तमुपवृत्तानि भवन्ति । अमिच्छावृत्तिकरणकायाः सङ्गयेषु भा-
गेषु गतेषु सन्तु एकसिद्धभागे सङ्गवेद्यते शेषे तिष्ठति । अन्त-
र्गुह्यमात्रमात्रं मुक्त्या विध्यावस्थाप्यन्तरकरणं करोति । अन्तर-
करणकालावन्तर्गुह्यप्रमाणाः । अन्तरकरणे च क्रियमाणे गुणध-
नेः सङ्गयेद्यतं प्रागमुत्तिरति । उत्तरीयमात्रं च इत्थं प्रथ-
मस्थितौ चित्तीयस्थितौ च प्रक्षिपति । एवमुत्तरीया आगाल-
बलेन विध्याव्योद्यं निवार्य उपशमिकं सत्यकम् लभते । उक्तं च
“अमन्तमुपये पीथे, सङ्गह सन्मसमोचसमीयं सं । संनेज ज-
स्त सङ्गह, आद्यदिवं अलरूपवर्जं” ॥१॥ निर्यात्यव्योद्यं क्षी-
ये सति स जीव उक्तेन प्रकारेण उपशमिकं सत्यकम् लभते ।
यद्यप्यसत्यकस्य साधने यद्यतामहितमलस्यपूर्वमर्हदित्यव-
प्रतिपत्तिरिति तद्व्युत्पत्तिः । तथाहि—सत्यकस्यसति सति ज्ञान्यव-
स्थाप्यं सङ्गहं सति, एवं ज्ञान्येवावस्थितवस्तुतत्त्वावस्था-
को नवति । महावाक्यानिज्ञानस्य वाक्यापगमे इव महोद्य प्रमो-
दः । अत्राऽमिच्छावृत्तिकरणे क्रियमाणे यदि पुत्रजन्यं करोति तदा
प्रथमं कृत्रिमपशमसत्यकम् लभते । अकृतमिच्छाः प्रथम-
मुपशमसत्यकम् लभते इति सिद्धान्ताशयः । कर्मप्रथमते तु
प्रथममुपशममेव लभते । अयं च विपुञ्जाकरणं उपशमं करोति
इति प्राग्गतिज्ञानं तत्प्रायोगलक्षणं तस्य अन्यविकल्पेः ।
किम् ॥ १॥ अष्ट० ८ अष्ट० १ (अत्र विशेषः ‘सम्मर्दस्य’
शब्दे बीजः)

गठिभेयकाज्ञ—अग्निभेदकाज्ञ—पुं० । यस्मिन् कालेऽपूर्ववद्वरणाऽ-
निच्छावृत्तिकरणार्थं अग्निर्विशो भवति तस्मिन्, च० १ अष्टि० ।

गठिभेयग—अग्निभेदक—पुं० । व्यासाम्प्रथाकारिणि, ज्ञा० १ भु०
१८ अ० । चौरविशेषे, प्रश्न० २ अष्टा० द्वार । पुष्टरादिना अग्नि-
वृद्धि, विधा० १ भु० ३ अ० ।

गठिभेय—अग्निभेय—न० । प्रथमं प्रत्यस्तेन निर्दुष्टं अग्निभेयम् । आ-
वाचितप्रत्ययः । रा० । जी० । सुप्रसन्नम्, स्था० ४ ज्ञा०
४ अ० । सुप्रसन्ने मात्वादी, ज० १ श० ३३ अ० । ज्ञा० ।
नि० ५ । इष्ट० । कौशल्यातिशयाद् अग्निस्समुदायनिष्पादिते
कपक, अष्टु० । ग० । अग्निवपुस्पादितमवर्जितस्वस्तिनादी, आ-
द्या० २ श० १२ अ० । गुह्यमर्द, प्रश्न० १ पद ।

गठिभेय—अग्निभेय—जि० । सुखीकृते, विशेष० । अं० ।

अग्निभेय—पुं० । कर्मात्मको अग्नीो विद्यते येषां ते अग्निभेयः । क-
र्मप्रथमोऽपि तेषु प्राणिषु अग्निभेयसत्त्वेण अग्निभेयं कर्तुमसम-
र्थेषु, स्व० १ भु० ४ अ० । बाव० ।

गठिभेय—अग्निभेय—जि० । अग्निभेयः, अ० १ श० १० उ० ।

गठिभेयपञ्चवक्त्राण—अग्निभेयसहितप्रत्यारुधान—न० । अ-
ग्निभेयद्वये प्रत्यारुधाने । तत्त्वकपय—अग्निभेयसहितं च नि-
त्यमप्रमत्ततामिच्छिततया महाफलम् । उक्तं च—

“जे निष्कमपमका, गठि बंधमि गठिहसिहसल ।

समापचमगुपुजं, तेदि निषर्कं सगंठमि ॥ १ ॥

अग्निऊण मनुकार, निष्कं विस्तरणवजिमा चत्रा ।

जेहमि गठिभेयसहितं, गठि सह कर्मगंठाहि ॥ २ ॥

इह कुनर्द अमार्स, अमार्सं सिवपुस्तेन अह महसि ।

अथसमनसिर्लं पुणं, वयंति एयस्स समययण ॥ ३ ॥

रात्रिचतुर्विंशतिवारपरिहारस्त्रागपवेद्यनपुणं कताम्बुलादिभ्यामा-
रणमुक्तवृत्तिकरणादिविधिना प्रत्यक्षसहितप्रत्यारुधानपालने
एकवारजोविनः प्रतिमासकर्मोक्तिश्च, द्विबारजोविनस्त्वष्टाधि-
शानिमित्रेणा उपवासाः स्मृतिरिति वृत्ताः । नोजननाम्बुलज-
व्यापारणार्थे हि प्रत्येदं घटीत्यर्थे स संनवे मासे एकोनमित्रह-
घटीचतुष्टय ४ समवे त्वष्टाविशतिः । यदुक्तं पञ्चचरित्र—

“ भुंज इ अर्णतरेण, दुग्धिउ वेलाउ ओ निमोणेणं ।

सो पावइ उवायसं, अष्टावीसं तु मासेणं ॥ १ ॥

इत्थं पि अइ मुत्तुत्तं, परिचज्जइ आ चउत्तज्जहाहारं ।

मासेण तस्स जायइ, उवावासणं तु परलोए ॥ २ ॥

एववारिसहस्रासं, भुंजइ ओ अष्टद्वयमाभतो ।

पत्तिभोवमकोटं । पुण, होइ तिदे ज्जणवरतरेण ॥ ३ ॥

एवं मुत्तुत्तुत्तुत्तु, उवासे उट्ठमट्ठमाणे ।

ओ कुणइ जहायमं, तस्स फत्तं तारिस्सं भयिअं ॥ ४ ॥

एवं मुक्क्या अग्निहसितप्रत्यारुधानां मम्यनन्तरादित् मा-

यम । च० २ अष्टि० ।

गठ—गाद—पुं० । न० । ‘गठि’ वद्वैकदेशे, अष्ट । कपोलं, जी० ३

प्रति० । ज्ञा० १ अ० । प्रश्न० । इत्थिकपोलं, गदकं, पुं० ।

क्षी० । प्रश्न० २६ द्वार । वीथपङ्क, पिठकं, चिह्नं, बीरे हयमुष-

णे, बुद्धदे च । वाच० । गदकनीति गदकम् । गदकमालायाय,

‘जं च अष्ट सुगगं नं गादं’ नि० ३ उ० । कथिप्रकोपोवृ-

त्स्फोटकं, अष्ट० १ अ० । आवा० । अष्टकण्ड, वदकफन,

सूत्र० १ भू० ६ अ० । गादनाश्रयणी कुच, उक्त० ८ अ० ।

वने, दाह्यवायिकं, लघुमृगे, नापिने च । दे० ना० १ वगे ।

गठ—गा—गदक—पुं० । वैशाखीवजिष्णमाश्वरन्तरावे

वहति नदीभंदे, वासुतत्रन् धोरस्वामी नाविकैर्मैल्यं वाञ्छितः ।

आ० म० हि० । आ० चू० ।

गठग—गदक—पुं० । एकशृङ्गे पशुनेदे, ग्रन्थी, वाच० । ना-

पिने, यो हि प्राप्ते उद्धोषयति । आ० १० २ भु० १ अ० २ अ० ।

चतुर्धेदमवायसमयज्ञापनाय प्राज्ञैः स्थाप्यमाने पुरुषे,

व्य० ७ उ० । आ० ७ ।

गठपल—गदतज्ञ—न० । कपोलतटे, “अंगदकुंदसमदृगंतल”

उक्त० २ अ० । स्था० ।

गठपाणि—गदपाणि—पुं० । अष्टकयुक्ता माणिका गदक-

माणिका । देशविशेषमसिद्धे धाम्यमानभंदे, रा० ।

गठलेह—गदरे (ले) स्त्रा—क्षी० । कपोलपाण्याय, अं० १

वह० । कपोलविचरितचतुष्टयमद्विज्ञेनायाय, नि० १ वगे० ।

रा० । ज्ञा० ।

गठरन्ता—गदरन्तस्—स्त्री० । गदरन्तं चोपचितपिठितपिष्ट-

रूपनया गलपुतिद्विहारादनासम्प्रवाध तदुपमितयाग्रादे

कुनापुकी, ते च वहासि यासां तास्तया । मौलपिष्टागमस्तन-

सुकीरस्कासु क्षीयु, “ नो रक्तासिहसि गठिकजा, गठवच्छासु

गोचिंसासु ” उक्त० ८ अ० ।

गठपाणि—गदपाणि—पुं० । बंशमयाजनविशेषे,

ज० ७ उ० ७ उ० ।

गठि—गदिस—पुं० । गच्छति प्रेरितः प्रतिपद्यादिना दीयते च

कुर्दमानो विहायगमनेनेति गदिसः । गदकम्भे, उक्त० १ अ० ।

एगं एगोसोरिवा, एगसिरेवचरा बिद्या ॥ १ ॥
एगाएनिउसरा, निगादिबिसुसरा क इयांको ।
तत्र प्रथमा भाष्यत-प्रथमकेः सिद्धी, नतां हो सर्वाथसिके ।
ततः चयः सिद्धी, ततश्चात्वारः निष्ठाये । ततः पञ्च सिद्धी, ततः
षट् सर्वाथे । एवमेकोत्तरया वृद्धा शिवगतौ सर्वाथे च ताव-
द्दकम्ब यावदुभयथाऽप्यसङ्ख्येया भवन्ति । उक्तं च-
"पहमाए सिद्धेको, होमिगो सव्वट्सिकारिम् ।
तसो तिभि गरिदा, सिद्धा चत्वारि होमि सव्वट् ॥ १ ॥
एव आब असंखेजा, सिवगसिध्वट्सिकेहि ॥ ॥

१ स्थापना चयम्-

१	३	४	७	८	९	१३	१४	१७	१८	२०	मो
२	४	६	१०	११	१२	१५	१६	१९	२०	सर्वो	

सम्प्रति द्वितीया भाष्यत-तत ऊपमेकः सिद्धी, चयः सर्वाथे ।
ततः पञ्च सिद्धी, सप्त सर्वाथे । ततो नव सिद्धी, एकादश सर्वा-
थे । ततश्चोदश सिद्धी, पञ्चदश सर्वाथे । एवं द्युत्तरया वृद्धा
शिवगतौ सर्वाथे च तावद्दकम्ब यावदुभयथाऽप्यसंख्येया भव-
न्ति । उक्तं च-"तादे बिउसराए, सिद्धेको तिभि होमि सव्वट् ।
एवं पंच च सप्त च, आब असंखेजा दो बि चि ॥ १ ॥

२ स्थापना चयम्-

१	४	६	९	१०	१२	१४	मो
३	७	९	१५	१६	२३	२७	सर्वाथसिद्धी

सम्प्रति तृतीया भाष्यत-ततः परमेकः सिद्धी, चत्वारः सर्वाथे ।
ततः सप्त सिद्धी, दश सर्वाथे । ततश्चोदश सिद्धी, चोदश सर्वा-
थे । एवं द्युत्तरया वृद्धा शिवगतौ सर्वाथे च क्रमेण ताव-
द्दकम्ब यावदुभयथापि असंख्येया गता ज्ञवन्ति । उक्तं च-
"एवमउत्तसहस्रम्, आब असंखेजा होमि त दो बि । सिवग-
सिध्वट्सिकेहि, सिउसराए च नयथा ॥ १ ॥

३ स्थापना चयम्-

१	७	१५	१८	२६	३०	३७	४६	५५	मो
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५६	सर्वो

सम्प्रति चतुर्थी भाष्यते । सा च विविधा, ततस्तस्याः परि-
क्षाभायेमयमुपायः पूर्वोक्तार्थेर्देशतः—इह एकोनविंशत्सं-
ख्यात्मिका कर्त्तव्याः परिपाठ्या पट्टिकादौ स्थाप्यन्ते ।
तत्र प्रथमे निम्नं न किञ्चिदपि प्रतिपद्यते । द्वितीये हो प्रक्रि-
त्यते । तृतीये पञ्च, चतुर्थे नव, पञ्चमे त्रयोदश, षष्ठे सप्तदश,
सप्तमे द्वादशानि, अष्टमे षट्, नवमेऽष्टौ, दशमे द्वादश, एकादश
चतुर्दश, द्वादशोऽष्टाविंशतिः, त्रयोदशे षड्विंशतिः, चतुर्दशे पञ्च-
विंशतिः, पञ्चदशे एकादश, त्रयोदशे त्रयोविंशतिः, सप्तदशे सप्त-
विंशतिः, अष्टादशे सप्ततिः, एकोनविंशे सप्तसप्ततिः, विंशे एकः,
एकाविंश हो, द्वाविंशे सप्तविंशतिः, त्रयोविंशे एकसप्ततिः, चतुर्विं-
शे द्विविंशे, पञ्चविंशे एकानसप्ततिः, षड्विंशे चतुर्विंशतिः, सप्तविं-
शे षट्सप्तविंशतिः, अष्टाविंशे शतम्, एकोनविंशे षड्विंशतिः ।

उक्तञ्च-

"तादे तियमाहबिसु-नराए अठनतीसं तु तियगट्ट ।
वेचं पढमं गरिथ, उक्कथो सेसुसु एमे प्रवे कथया ॥ १ ॥
दुपपणनं नव तेरस, सप्तसप्त दुवोस छु च ऋचे ।
बारस बोहल सह, अठवीस उब्बीस पणवीस ॥ २ ॥
यत्तारस सेवीसा, सीवाहा सयरिसहचरिया ।

इगदुगससासीतो, एगसिरेव चवर्षी ॥ ३ ॥
अठपुत्तरिचवर्षोसा, छायालसयं तदेव उब्बीसा ।
एए रासिक्केवा, तिगभं ता उहा कसो ॥ ४ ॥
एतेषु च राशियु प्रक्रियेषु यज्ञवति तावन्मस्ताचनः क्रमेण
सिद्धी सर्वाथे चेत्येवंक्रमेण वेदितव्याः । तद्यथा-चयः सिद्धी, पञ्च
सर्वाथे । ततः सिद्धाष्टौ, द्वादश सर्वाथे । ततः चोदश सिद्धी, स-
र्वाथे विंशतिः । ततः पञ्चविंशतिः सिद्धी, नव सर्वाथे । तत ए-
कादश सिद्धी, पञ्चदश सर्वाथे । ततः सप्तदश सिद्धी, एकात्रिंशत्
सर्वाथे । तत एकानविंशसिद्धी, अष्टाविंशतिः सर्वाथे । ततश्चतुर्दश
सिद्धी, षड्विंशतिः सर्वाथे । ततः पञ्चाशत् सिद्धी, त्रिसप्ततिः सर्वाथे ।
ततोऽर्धातिः सिद्धी, चत्वारः सर्वाथे । ततः पञ्च सिद्धी, नवतिः
सर्वाथे । ततश्चतुस्सप्ततिर्मेको, पञ्चाष्टिः सर्वाथे । ततो द्विसप्ततिः
सिद्धी, सप्तविंशतिः सर्वाथे । एकोनपञ्चाशत्मेको, द्युत्तरं शतं
सर्वाथे । तत एकोनत्रिंशत् सिद्धी । दकञ्च-"सिवगसव्वट्सिकेहि,
दो दो छाना बिसमुसरा नेवा । जावोणतां सट्ठाणं, गुणतोसं
पुण छवीसरा ॥ १ ॥ अत्र "जायेत्यादि" यावदेकोनविंश-
त्तमे स्थाने त्रिकल्पे षड्विंशती प्रज्ञातायामेकोनविंशत् भवति ।

४ स्थापना-

३	७	१५	१८	२६	३०	३७	४६	५५	मो
४	१०	१६	२२	२८	३४	४०	४६	५६	सर्वो

एवं व्यादिविषयोसरा गणिका कसंख्येयाः पञ्चदशकः । याव-
द्विजिन्नाभिपतिता जितशतः समुपपत्तः । नवर्षे पाश्चात्प्रायां
गणिकायां यदस्यमद्वयानं तदुत्तरायास्युत्तरायां पञ्चादश
द्रष्टव्यम् । तथा प्रथमायां गणिकायां पञ्चादशमद्वयानं सिद्धी,
द्वितीयस्यां सर्वाथसिद्धे, तृतीयस्यां सिद्धी, चतुर्थ्यां सर्वाथे ।
एवमसंख्येयाख्यां गणिकायां पञ्चादशमद्वयानानि क्रमेणैका-
न्तरितानि शिवगतौ सर्वाथे च वेदितव्यानि । एतद्व द्वाविंशत्र-
विंशतौ जाव्यते-तत्र प्रथमायां गणिकायां पञ्चादशमद्वयानमे-
कोनविंशत्, तत एकोनविंशद्वारात् सा एकोनविंशत्पूर्वा च-
क्रमेण स्थाप्यते । तत्र प्रथमेऽङ्कं मानि प्रक्रमः । द्वितीयाविपु व्याहेतु
"दुपपणनवर्षे तेरस" इत्याद्यः क्रमेण प्रक्रमणीया राशयः प्रक्रिय-
न्ते । नेषु च प्रक्रियेषु सन्सु द्युत्क्रमेण भवति तावन्मस्ताचनः
क्रमेण सिद्धी सर्वाथे एवं वेदितव्याः । तद्यथा-एकोनविंशत्स-
र्वाथे, सिद्धाष्टौ, द्वादश सर्वाथे । ततश्चोदश सिद्धी, स-
प्तविंशतिः । ततो द्विसप्तविंशत्सर्वाथे, षट्सप्तविंशत् सिद्धी ।
तत एकपञ्चाशत्सर्वाथे, पञ्चाविंशत् सिद्धी । सप्तत्रिंशत्सर्वा-
थे, सिद्धाष्टचत्वारिंशत् । त्रिचत्वारिंशत्सर्वाथे, सप्तपञ्चाशत्
सिद्धी । ततः पञ्चापञ्चाशत्सर्वाथे, चतुःपञ्चाशत्सिद्धी । च-
त्वारिंशत्सर्वाथे, द्विचत्वारिंशत् सिद्धी । सर्वाथे षट्सप्ततिः,
सिद्धी नवमवर्धतः । षट्दुत्तरं शतं सर्वथा, त्रिंशत् सिद्धी । एक-
विंशत् सर्वाथे, सिद्धी चोदशाधिकं शतम् । शतं सर्वाथे, सिद्धाष्ट-
कनवर्धतः । सर्वाथेऽष्टानवर्धतः, त्रिपञ्चाशत् सिद्धी । पञ्चसप्ततिः
सर्वाथे, सिद्धाष्टैकोनविंशत् शतम् । ततः पञ्चपञ्चाशत् सर्वाथे ।

स्थापना-

२६	३७	४६	५५	६४	७३	८२	९१	१००	१०९	११८	१२७	१३६	१४५	१५४	१६३	१७२	१८१	१९०	१९९	२०८	२१७	२२६	२३५	२४४	२५३	२६२	२७१	२८०	२८९	२९८	३०७	३१६	३२५	३३४	३४३	३५२	३६१	३७०	३७९	३८८	३९७	४०६	४१५	४२४	४३३	४४२	४५१	४६०	४६९	४७८	४८७	४९६	५०५	५१४	५२३	५३२	५४१	५५०	५५९	५६८	५७७	५८६	५९५	६०४	६१३	६२२	६३१	६४०	६४९	६५८	६६७	६७६	६८५	६९४	७०३	७१२	७२१	७३०	७३९	७४८	७५७	७६६	७७५	७८४	७९३	८०२	८११	८२०	८२९	८३८	८४७	८५६	८६५	८७४	८८३	८९२	९०१	९१०	९१९	९२८	९३७	९४६	९५५	९६४	९७३	९८२	९९१	१०००
----	----	----	----	----	----	----	----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	------

एषा द्वितीया गणिका । अस्यां च गणिकायां पञ्चादशमद्वयानं
पञ्चपञ्चाशत् । ततस्तृतीयस्यां गणिकायां पञ्चादशमद्वयानं

स्थानम् । ततः पञ्चाशत् एकोनविंशत्यान् स्यात्पते । ततः प्रथमेऽङ्गे नास्ति प्रक्षेपो, द्वितीयादिषु चाङ्गेषु क्रमेण द्विक-
पञ्चनवकप्रयोदशादयः पूर्वोक्तायाः क्रमेण प्रक्षेपणीयाः प्र-
क्षिप्यन्ते । इह चादिममङ्कस्थानं सिद्धौ, ततस्तेषु प्रक्षेपणीयेषु
राशिषु प्रक्षिप्य सत्सु यष्ट्युक्तमेव भवति तावन्मस्तावन्तः प्रथ-
मद्व्याहारादप्य सिद्धौ सत्सर्वे इत्येवं क्रमेण वेदितव्यम् । एवम-
न्यास्यपि गणिकास्तुतःप्रकारेण आश्रीयमश्नु । उक्तं च-

“यिसमुत्तरा य पदमा, एवमसंखयिसमुत्तरा नेया ।

सर्ववर्षा वि कीर्तिता, अत्रापि आहमे ठाण् ॥ १ ॥

अत्रण्तीसं वारा, डाडेउं नरिय पदमपकज्जो ।

संसं अडवीसाय, सव्वथं डुगाइओ कज्जो ॥ २ ॥

सियगइपदमादीय, बीयाय तह य होइ सव्वठं ।

इय एगंतरियाइ, सियगइसव्वट्टुडायाइ ॥ ३ ॥

एवमसंखेआओ, चित्तंततरांडया मुणेषव्वा ।

आव जिअलसुत्ताया, अजियजिणपिया समुपपो ” ॥ ४ ॥

तथा अमरेण्यादिष्विषेषु परिचरैषु भवप्रत्ययेषु, जन्तूना-
मिति गम्यते । अमरनरतिर्यग्निरयगीतगमनेमेवमादिका ग-
णिका बहुव आख्यायन्ते । (सत्सं गंडियाणुश्रोगे) साऽयं ग-
णिकाश्रुयोगः । नं० । स० ।

गंदी-गएदी-ली० । सुवर्णकारादीनामधिकारवर्णां गणिकायाश्च,
स्था० ४ ना० ३ उ० । कमलमण्येधकारिणायाम्, उत्त० ३६ अ० ।

गंदीतिद्रुग-गएदीतिद्रुक्-पुं० । वाराजस्यं तितुकाद्याने स्व-
नामस्थाते यत्ते, ती० ३८ कटप ।

गंदीपय-गएदीपद-पुं० । गपरी च सुवर्णकाराधिकारिण्यान-
मिव पदं येषां ते गएदीपदाः । इत्यादिषु चतुष्टयेषु, प्रहा०
१ पद० । आ० । जीवा० । म० । सूत्र० ।

गंदीपौरयय-गएदीपुस्तक-न० । पुस्तकभेदे, “बाहल्लुपुहुसंहिं
गंदीपौरययो तुल्लो गोही” बु० ३ उ० । बाहल्यं पिण्डः,
पुपुम्व विस्तारस्ताज्यां तुदयः समानक्षतुरक्षा दीर्घश्च गएदी-
पुस्तकां हातव्यः, स्था० ४ ना० १ उ० । नि० चू० । प्रय० ।
आव० । घ० । ह्य० । जीत० ।

गंदीरी-इल्लुअड, दे० ना० २ वर्ग ।

गंदीव-धनुषि, दे० ना० २ वर्ग । अर्जुनस्य धनुषि, अनुमोने, वाच० ।

गंदीय-गएकुपद-पुं० । ली० । गण्डः प्रत्ययस्तृणानि पदानि
यस्य । तिन्धुलुकी, वाच० । आदिदृष्टिककककटकादौ च, आवा०
१ अ० १ अ० ४ उ० ।

गंदूम-गएकुप-पुं० । गमि ऊपन् । मुक्पूरेण, मुषान्तजंजादौ
च । वाच० । गएकुपेऽपि अनामे दन्तकाष्ठस्य मुक्पूरेऽपि-
पिः पुनः कार्यः, आरगगएकुपेऽपि जंजादौ च सर्वदेति विधि-
ना कार्यः । घ० २ अधि० । सूत्र० ।

गंदोपहान-गएदीपधान-न० । गल्लमसुरिकायाम्, बु० ३ उ० ।

गंतव्व-गन्तव्य-नि० । यातव्ये “तमहा ण उ घीसंमो गन्तव्वो”

सूत्र० ३ अ० ४ अ० १ उ० । गंतव्यमवसत्स मे, उत्त० १२ अ० ।

गंता-गत्वा-अव्य० । गम्-कवाप्रत्ययः । ‘प्राप्य’ इत्यर्थे, स्था० ३

ना० १ उ० ।

गंतिय-गन्तुक-न० । लृणजेव, प्रहा० १ पद ।

गंतु-गत्वा-अव्य० । गमनं कृत्वैत्यर्थे, “गंतुं ताय ! पुणो ग-
च्छे” तात पुत्र । गत्वा शुद्धम् । सूत्र० १ अ० ३ अ० २ उ० ।

गंतुकाव-गन्तुकाम-नि० । गन्तुमनस्के, गंतुकामो नाम सो-
ऽभिधीयते यः सदैव गन्तुमना व्यवनिष्ठेन, वक्तुं च कोऽस्य
शुरोः संनिधानेऽवातिष्ठते, समर्थतामेतत्तु भुजस्कन्धादि, ततो
यास्यामीति । तदेवंभूतः शिष्यो न योग्यः श्रवणस्य । आ० म० प्र० ।

गंतुपक्षागइया-गत्वाप्रत्यागतिका-ली० । गत्वा प्रत्यागतं य-
स्यामिति । गोचरभूमिभेद, उपाध्यायिर्गतः सन् एकस्यां शु-
द्धपक्षीं जिज्ञासन् क्रतुपर्यन्तं गत्वा प्रत्यागन्तुं पुनर्द्विती-
यायां शुद्धपक्षौ यस्यां निष्ठते । स्था० ६ ना० । पञ्जा० । पं०
व० । घ० । ग० । बु० ।

गंतुल-गत्वा-अव्य० । गम्-कवा “कवस्तुनः” । ८ । ४ । ३२ ।

इति पैशाक्ष्यां कवाप्रत्ययस्य नूनादेशः । प्राकृते तु प्णादेशः ।
यावत्स्वयै, प्रा० ४ पाद । “गंतुल जणुस्स” गत्वा जनस्य स्त-
याधिकस्योक्तम् । प्रहा० ३ भाष० द्वार । “कतथ गंतुल सित्ताह”
कथं गत्वा सित्ताह इति । औ० ।

गंय-ग्रन्थ-पुं० । ग्रन्थयतेऽनेन ग्रन्थाद्विभक्तिं वा ग्रंथे इति
ग्रन्थः । ग्रन्थयते इति वा ग्रन्थः । भुते शास्त्रे, आ० म० प्र० ।
शब्दसंदर्भे, आ० म० प्र० । रा० । “गंधज्जह तेण तज्जो, तम्मि
व तां ते मयं गंधा” (१३७३) ग्रन्थयतेऽनेनास्मादस्मिन्प्रा-
रंथे इति तदेव ग्रन्थ उच्यते । अथवा तदेव ग्रन्थयते विरच्यते इति
ग्रन्थः । विशेष० ।

ग्रन्थनिकेपः-

सचिचाई गंधो, दन्ने जावे इमं वेव ।

ग्रन्थद्वारमाह-ग्रन्थतो नोऽग्रगतो व्यतिरिक्तो ग्रन्थस्त्रिष्विधः
सचिचाई, सचिचोऽचिचो मिश्रश्च । एव त्रिविधोऽप्युपरि
प्रथमस्तु । वक्ष्यते भावे ग्रन्थः, इदमेव कदाप्ययनम् ॥ बु०
१ उ० । अनु० । आ० चू० । स्था० । विश० । आवा० । प्र-
थयते वक्ष्यते कदायवशांगतामेतेति ग्रन्थः । अथवा गन्धाति
बन्धाति आत्मानं कर्ममेति ग्रन्थः । उत्त० ६ अ० । बन्धहे-
तो हिरण्यादौ, मिथ्यात्वदौ च, स्था० १२ ना० १ उ० । सूत्र० ।
परिग्रहे, विश० । स्था० । सूत्र० ।

अथ ग्रन्थपदे, तस्य च नामादिभेदास्तुतर्ही निकेपः । तत्र
नामस्थापने गताये । कल्पग्रन्थस्त्रिधा, सचिचाऽचिचमिश्रजे-
नात् । सचिचाऽचिचमिश्रस्त्रिधा । अचिच कदाचित्कारादिकः ।
मिश्रः कृष्णपत्रमिश्रता प्रशस्तामा । भावग्रन्थस्तु स उच्यते
येन क्षेत्रवस्तत्तादिना कोचापिता वाऽमी जन्तवः कर्मणा सत्ता-
त्मानं ग्रन्थयन्ति । तं च प्राप्यकार एव सचिचस्तरं व्याख्यायति-

सो वि य गंधो द्विविहो, वज्झो अज्झित्तरो अ बोधव्वो ।

अगो अ बोहसिहो, दमहा पुण बाहिरो गंधो ॥ १ ॥

सोऽपि च भावग्रन्थो द्विविधस्तथा-बाह्योऽजन्तवश्च बोह-
व्यः । तत्राप्यन्तरो ग्रन्थश्चतुर्दशविधो वक्ष्यमाणः, बाह्यः पुनर्मे-
न्यो दशधा दशप्रकारो वक्ष्यमाण एव ।

यदि नाभये चिचिधो ग्रन्थस्ततो मिश्रस्य इति किमुक्तं

जयति ?, इत्याह-

सहिम्नगो संगयो पि, तेण निगंय अहव निक्खेवो ।

करिसे अशचयगंधो, पतुगुणो च निर्गंधो ॥

महिरस्यक इत्येकग्रहणे तज्जातीयग्रहणमिति न्यायाद् द्विर-
ग्यसुखयोर्दिवाह्यप्रत्यसाहान उपलक्षणत्वादान्तरग्रन्थ उच्यते ।
नास्ति न विद्यते यस्य तथाविधो द्विविधोऽपि ग्रन्थः स नि-
र्ग्रन्थः । अथवा निर्ग्रन्थ इत्यथ वा निःशब्दः सोऽप्यत्रोऽप्य-
य वस्तिन, ततश्चापचितः प्रतुत्कृतो ग्रन्थो बाह्य आन्तरग्र-
थेन स निर्ग्रन्थ उच्यते ॥

अथ यच्चतुर्बाह्यो ग्रन्थो दशधेति तद्विपरीपुराह-

खेतं? वत्पुं ३ धन ३ संचक्रो ५ पितृणांसंजोगो ६ ।
जाण ७ सपथासाणाणि यट्, दासीदासं च ८ कुविं च १० ॥

क्लेशं धान्यनिष्पत्तिस्थानम् १, वस्तु नृमिश्रहादि २, धनं सुव-
र्णादि ३, धान्यं बीजजाति ४, संचक्रवस्तुकाद्यादिसंग्रहः ५, मि-
त्राणि सुहृद्वा, ज्ञातयः स्वजनाः, संयोगः इत्यष्टकुलसंज्ञ इ-
ति निरूप्येक एव ग्रन्थः ६ । यानि बाह्यानि ७, शयनासना-
नि च पल्लवपुष्पादीनि ८, दास्यश्च दासाश्च दासीदासं ९, कु-
विं कोपस्करणं १०, इत्येव दशविधो ग्रन्थः ॥ वृ० १ उ० ॥

सम्प्रति चतुर्दशविधमप्यन्तरग्रन्थमाह-

कांठे ? माणे २ माया ३ ,

लोने ४ पेजं ५ तद्देव दोसो अ ६ ।

मिच्छतं ७ चैव ८ अरं ९ ए,

रं १० हास ११ सोगो १२ जय १३ कुगुं १४ ॥

कोषो मानो माया लोभक्षेत्रे व्यापारः प्रतीताः ४ । प्रेयशब्देन-
निष्पन्नलक्षणो रागोऽनिष्येयः ५ । दोषशब्देन तु अस्मृतिकल-
सो द्वेयः ६ । मिष्टान्नमहंभयनोन्मत्तविपरीताऽवयवधर्म, त-
च्च द्विविधं वा, त्रिपट्टाधिकतन्त्रवयमं वा, अपरिमितजं वा ।
तत्रास्माभिर्ग्राहकं आभिर्ग्राहकं चेति द्विविधम्, आनाभिर्ग्राहकं
पृथिव्यादीनाम् ।

आभिर्ग्राहकं तु पद्धिम्-

नरिय न तिर्या न कुण्ड, कयं भवे एइ नरिय निव्वाणं ।

नरिय य मोक्खो बाओ, उण्विडिमिच्छजिगाहि ॥

षट्पट्टाधिकशतत्रयिधं पुनरिदम्-

अभियमयं किरियाणं, अक्रियवार्णं होइ चुत्तसीई ।

अमाणां मत्तडी, वेणुइयाणं च वत्तीसा ॥

अपरिमितजं तु-

जावइया नववाया, तावइया चैव होंति परसमया ।

जावइया परसमया, तावइया चैव मिच्छता ॥

यवमनेकविकल्पमाय सामान्यतां मिष्टान्नवशब्देन गृह्यते, इति स-
म्भो जेदः ७ । वेदंस्त्रिविधः पुंस्त्वानपुंसकजैरान् । तत्र यत् स्त्रियाः
विस्तारं मधुराभिलष इव पुंस्त्वनिष्ठायां जायते स स्त्रीवेदः ।
यत्पुनः पुंस्त्वः स्त्रेयोद्वादादस्त्वनिष्ठायावत् स्त्रियार्माज्जायां भव-
ति स पुंवेदः । यत्पुण्यद्वयं विस्त्रेयोद्वादे मस्त्रिकाभिलषव-
त्पुंस्त्वनिष्ठायां जायते स अपुंसकवेदः ।
इति त्रैविध्यं कथं कथं पठ्यते ॥ तथा यद्मनोऽनु शब्दादिविषयसु सं-
यमं वा जीवे च विस्तारोऽस्ति स अरतिः ८ । यत्पुनस्त्रेयं मनो-
केषु असंयमे वा रमणं सा रतिः १० । यत्पुनर्निमित्तमनिमित्तं

वा इति तद् हास्यम् ११ । प्रियविषयगार्गाद्विषयज्ञानेत्तुत्तराक-
न्दनादिका यत् करेति स शोकः १२ । सनिमित्तमनिमित्तं वा
यद्विज्ञातं तद्वयम् १३ । यत्पुनस्त्वानन्दन्यायवन्मयल-
प्रोचनादिकमपरे स्तुतकवेरावगच्छादिकं सुश्रुतं स्यात्तु-
गुप्ता ॥ १४ ॥ एष चतुर्दशविधोऽप्याभ्यन्तरग्रन्थ उच्यते ।
वृ० १ उ० । उक्तं ॥ " गंधविं विंशचेदि, आउकालस्स
पारय " (११) । ग्रन्थः सबाह्यग्रन्थैः शरीरगार्गादि-
भिर्विचिकैस्सयैः सार्द्धग्रन्थैर्वाऽज्ञानकृपाद्यैः आवा० १, वृ० ८
अ० ८ उ० । ग्रन्थश्च हि कर्मबन्धहेतुत्वेन ध्यातव्यः, ग्रन्थाति
संबन्धाति जीवः कर्ममलानिति ग्रन्थ इति व्युत्पत्तेः । आ० ४०
वृ० ४० । यत्र वस्तुनेहाऽऽहार-कनकादौ स्मृते संपद्यते तस्मिन्ध्यातः
परमार्थतो ग्रन्थः । (वस्तुपरिभाषोऽपरेः सह ' कल्प ' शब्देऽस्मि-
न्नेव भागे २३३ पृष्ठे विचारितम्) " सर्वं गंधं कलहं च विषय-
हं भिक्खु " भिक्खुः साधुः तथाविधं पूर्वोक्तं, कर्मबन्धहेतुं सर्वग्रन्थं
बाह्याभ्यन्तरभेदेन द्विविधं परिमहं विधेयेषु परिगृह्यात् परि-
त्यजेत् । उक्तं ८ अ० । " गंधं परिस्साय इहइउ धीरे " ग्रन्थं
बाह्याभ्यन्तरभेदमिहं इपरिहया परिहया इहातैव कालान्तर-
पातेन धीरे सन् प्रत्याख्यानपरिहया परित्यजेत् । आवा० १
वृ० ३ अ० ३ उ० । शाकवादिस्तंभेषु, तज्जातुदिना-
दिषु, ग्रहणं ४ सम्भ० द्वार । चतुर्दशं सूत्रकृताङ्गस्याऽप्ययने,
सं ३३ सम्भ० । सूत्र० । आ० चू० । प्रश्न० । (' विषय '
शब्दे समस्तग्रन्थयनं वक्ष्यते)

गंधदिष्ट-ग्रन्थरट्ट-त्रि० । प्रतिष्ठाकल्पपादौ ग्रन्थे दृष्टे, य० ३ अ० ३ ।

गंधातीत-ग्रन्थातीत-पु० । निर्ग्रन्थे, सूत्र० १ वृ० ६ अ० ।

गंधिम्-ग्रन्थिम्-न० । ' गंधिम् ' शब्दाद्यैः ।

गंधीणी-चक्षुःस्थगन्धकंडायाय, दे० ता० २ वर्ग ।

गंध-गन्ध-पु० । ' गन्ध ' अदर्शने । गन्धते आघ्रायने इति
गन्धः । कर्म० ६ कर्म० । पं० सं० । विशे० । जी० । आ० ४० ।

उक्तं । अनु० । गन्धो घ्राणप्राज्ञे पृथिवीवृत्तौ, सम्भ० ६ का-
ण्ड । वाच० । दुर्गन्धसुगन्धामेकं गुणं, उक्तं २८ अ० । जी० ।

आ० । गन्धो द्वेधा, सुरभिश्च दुरभिश्च, तत्र सौमन्यवृत्तसु-
रभिः, वैमन्यवृत्त दुरभिः । साधारणपरिणामोऽस्येष्टं दूग्धं

इति संसृजत्वादेव नीलः । (स्था०) " एते गंधे " घ्रायने सिध्य-
ते इति गन्धो घ्राणविषयः । स्था० १ उ० । १ उ० । आ०

म० । प्रज्ञा० । प्र० । " दुग्धं गंधा पमाता । तं जडा-असा-
चैव अण्णा चैव, मणामा चैव अण्णामा चैव " । स्था० २ उ० ।

३ उ० । प्राणनिपातादीनां वर्णगन्धाद्यो ' यम ' आदिशब्दे व्यव-
हृतः । (सौधमंशानयोर्गन्धोऽप्यत्र) । गन्धेत्थिति, गुणगुणानो-

रभेदाद् मनुष्यलोपाद्वा गन्धवस्तु, सूत्र० १ वृ० ६ अ० । को-

ट्टपुष्पादीनां, सूत्र० १ वृ० ३ अ० २ उ० । आ० ४० ।

दश० । ज० । नि० चू० । पट्टयासादिके, इय० २ उ० ।

कर्पूरसम्बन्धिनि, प्रज्ञा० २३ पद । चूर्णविशेषं, प्रश्न० १

आश्र० द्वार । रा० ।

सुरभिगन्धवर्णकः । तत्र सुरतिगन्धस्वरूपप्रतिपादयत्वाह-

तेसिं णं भेते । तणाण य मणीण य केरिसये गंधे पण्णवे ।

से जहा नामए कोट्टपुणाण वा पत्तपुणाण वा चोयपुणाण

वा तगरपुणाण वा एत्तापुणाण वा हिम्वेपुणाण वा चै-

गणपुकाण वा कुंकुमपुकाण वा उनीरपुकाण वा चंबयपुकाण वा मरुमपुकाण वा दमणगपुकाण वा जातिपुकाण वा ज्वरियपुकाण वा मक्षियपुकाण वा एणामक्षियपुकाण वा वासंतियपुकाण वा केतियपुकाण वा कप्परपुकाण वा पादलिपुकाण वा अणुवायंतं उज्जिज्जमाणाण वा निज्जिज्जमाणाण वा कोट्टिज्जमाणाण वा उविज्जमाणाण वा उक्खिरिज्जमाणाण वा विकिरिज्जमाणाण वा परिचुज्जमाणाण वा भंडाठ वा जंरं साहरिज्जमाणाणं ठराठा मणुसा धाणमणोनिवुत्तिकरा सव्वतो समंता गंधा अजिणिस्मवंति । जवे एयाकवे सिगा नो तिण्ठे समडे तेसिं एं तणाणं मणीण य एत्तो इड्ढनराए चेवो जाव गंधणं पण्ठे ॥

सम्प्रति गन्धस्वरूपप्रतिपादनाद्येमाह- (तेसिं णं मणीणं तणाण येयादि) तेषां मणीनां तृणानां च कीदृशो गन्धः प्रकृतः? भगवानाह- (सं जहा नामप इत्यादि) प्राकृतत्वात् 'सं' इति बहुवचनार्थः । ते यथा नाम गन्धाः अग्निनिःस्वन्तोति संबंधः । कोट्टे गन्धद्रव्यं, तस्य पुटाः कोट्टपुटाः, तेषां 'वा' शब्दः सर्वत्रापि समुच्चये, इह एकस्य पुटस्य न तादृशो गन्ध आयाति, द्रव्यस्वल्पत्वात्, ततो बहुवचनम् । तगरमपि गन्धद्रव्यम्, एसाः प्रतीताः । औचकं गन्धद्रव्यम् । चप्पकदमनककुम्भचन्दनोशीरमरकजानिपूथिकामल्लिकाजानमल्लिकाकेतकापाटलीमधमा-ल्लिकावासकपूराणि प्रतीतानि । नवरमुशीरं वीरयमूलं, स्नानमल्लिका ज्ञानयोग्या मल्लिकाविशेषः । एतेषामनुकूलवते आश्रायकविवर्तिनपुरव्यापानानुकूलवति वाति, उड्डिचमानानामुदुत्तमयानानां, वाशब्दः सर्वत्रापि समुच्चये, निर्भिद्यमानानां जितरामतिशयेन निद्यमानानाम् । (कोट्टिज्जमाणाण वा इति) इह पुटेः परिमिनाणि यानि कोट्टादिगन्धद्रव्याणि तान्यपि परिमये परिमनापोषकाराः कोट्टपुटादीनीत्युच्यन्ते, तेषां कुट्टयमानानां बहु-ल्लं कुट्टयमानानाम् । (उविज्जमाणाण वा इति) रुद्धणखरमी-क्रियमाणाणाम्, एतच्च विशेषण्यं कोट्टादिद्रव्याणामव-सेयम् । तेषामिव प्रायः कुट्टनः रुद्धणखरदिकरणसंभ-वात्, न तु यूथिकानाम् । (उक्खिरिज्जमाणाण वा इति) क्षुरिकादिभिः कोट्टादिपुटानां कोट्टादिद्रव्याणां वा उत्कीर्यमा-णानाम् । (विकिरिज्जमाणाण वा इति) विकीर्यमाणामिनस्ततो विकीर्यमाणानाम् । (परिचुज्जमाणाण वा) परिभोगाय उपयु-ज्यमाणानाम् । कच्चिन् पाठे "परिज्जमाणाण वा" इति । त-ज परिजाउपमानानां पार्श्ववर्तिज्यो मनाग् मनाग् दीयमाना-नाम् । (नडाठ जंरं साहरिज्जमाणाण वा इति) भागडात् स्था-नाद् एकस्माद् अन्यद् भागद् भाजनामनरं संधियमाणानाम् । उदाराः स्फारास्ते वा मनोहा अपि स्युरत आह-मनोहा मनोऽनुकूलस्त्वच्च मनोहर्त्तुं कुत इत्याह-मनोहरा मनो हर्न्ति आत्मवशं मन्यन्तीति मनोहरा यनस्ततो मनोहाः । तदपि मनोहर्त्तव्यं कुत इत्याह-प्राणमनोनिवृत्तिकरा एवंभूताः सर्वतः सर्वासु दिक्षु समन्ततः सामस्येन गन्धा अग्निनिःस्व-बन्ति, जिज्ञानमभिसुखं निस्सरन्ति । एवमुक्तं गन्धः पूच्छति- (जवे एयाकवे) इत्यादि प्राक्वत् । जी० ३ प्रतिग ।

पुरनिगन्धवर्णकः-

धाणिदिण्ण अग्गाइय गंधाणो अमणुसपावकाई, किं ते ?

आहिमदआसमरुद्धित्थिमदगोमदविगमुणमसियालमणुपव-ज्जारसीहृदीवियमयकुट्टियवियट्टकिमियवट्टुज्जमिगंधे--सु असेसु य एवमाइएसु अमणुसपावएसु न तेषु समणे-ण रुसियव्वं ।

अदिसूनादीन्येकादश प्रतीतानि । नवरं वृक्ष ईहाशृगः, क्षीपी चित्रकः, एषां चाहिस्तकादीनां शृङ्खः क्षितीयावबहुवचनं इदमम् । तत आश्रायेति क्रिया योजनीया । तनस्तंस्थिति योणात्तु किं चिदंस्थित्याह-सूतानि जीवविमुक्तानि, कथितानि कोयमुपग-तानि, विनष्टानि पूर्वाकारविनाशनं (किमिण स्ति) कृमिबन्ति, बहुदुर्जनिगन्धानि चात्यन्तामनोहृगन्धानि यानि सानि तथा । तेषु अन्येषु वैद्यमादिकेषु गन्धेषु अमनोहृपापकेषु न अमणुन रोपितव्यमिति । प्र० ५ सम्ब० द्वार । ज्ञा० । आचा० ।

सचिचगन्धग्रहणे कृपाः-

जे जिकव्वू सचिचं पइट्ठियं गंधं जिण्णद्, जिण्णंते वा सा-इज्जइ ॥ १० ॥

जे जिकव्वू पुवेवत्त सचिचं द्ववे जं गंधो सो सचिचपतिट्ठितो, सो द अरुमत्तगुप्फातिंयं जं जिघति तस्स मासुव्वं आणा-दिणं य इत्तां ।

हृदाणि शिञ्जुली-

जो गंधो जीवजुए, द्ववमि सो तु होति सचिचो ।

संबक्कसंवद्धा व, जिण्णा तस्स दुविधा तु ॥ ११ ॥

जीवजुसं द्ववं सवेयणं, तंमि जो गंधो सो सचिचपतिट्ठितो भवति । तं पुणो द्ववं पुप्फल्लानि, तस्स जिण्णा दुविहा, नासाये संबक्का वा, नासायेऽसंस्पृष्टा, असंस्पृष्टा दूरे कृत्वा जिघतीत्यर्थः ।

जिण्णतस्स इमे दोसा-

जो तं संबक्कं वा, अशवाऽसंबक्कं जिण्णंते जिकव्व ।

सो आणाअणवत्थं, मिच्छताविराणं पावे ॥ १२ ॥

जो साहृ तं गंधं नासाए संबक्कं वा असंबक्कं वा जिघति सो आणाभंगे अणवत्थाए य वट्ठति, अशेसिं च मिच्छतं ज-णयति, आयसंजमविराहाण्य य वट्ठति ।

इमा संजमविराहा-

एासामुट्ठसिस्सासा, पुप्फजीववधो तदस्सिताणं च ।

आयाए विसपुप्फं, तम्भाविमवट्ठिते ॥ १३ ॥

जीलसंनस्स नासामुहेसु जो वायु नेण पुप्फजीवस्स संघ-ट्ठणादी भवति । (तदस्सियाणं ति) तमि पुप्फं य आशिता अल्लिकाद्यः तेषां च संघट्ठणादि संबधति । इमा आयविराह-णा, आयाए पच्छदं आयाविराहणाकयाविसपुप्फं भवति तेण मरति । (तम्भाविणंति) तेण विसंण जायिनं तज्जावितं प्रत्यनी-कादिना अमच्छो वा ण्को तज्जवसाक्खितो दिट्ठितो जहा तेण वा ण्केण जोगविसनाजिता गंधा कता सुखुद्धिमंविबहाय इदमावश्यकं गतायेम् ।

हृदाणि अवघातो-

वितियपदमणपजो, अप्पजो वा पयागमादीसु ।

बाधा हवेज कोयी, विज्जुविदेसा सतो कपे ॥ १२० ॥

अनपञ्जो जिघेक्षा, अलपञ्जो अजाणमाणो जिघति अण-
ज्जो वा जाणमाणा पयागरादिषु चि रातो जमियम्बं । तस्य
किंचि एरिंसं पुण्णफलं जेण जिघिषण णिहाण पत्ति । आदिस-
हातो निक्कासम्बं वा निमिंसं जिघति । बादीबाकोतिजि-
घिषण उवसमति तं विज्जुवदेसा जिघति ।

रमेण विदिधा-

अचिचमसंबधं, पुणं जिघे ततो य संबधं ।

अचिचमसंबधं, सचिचं वेव संबधं ॥ १२१ ॥

अचिचसं दण्ये गंधं असंबधं नासिकामे (पुणं ति) पदमं जि-
घति । ततो तं वेव अचिचं संबधं । ततो सचिचं संबधं जिघ-
ति ॥ नि० बू० १ ३० ।

जे भिणस् अचिचपतिट्ठियं गंधं जिघति, जिघेतं वा
साइज्ज ॥ १२ ॥

जे भिणस् अचिचं गंधं जिघतीत्यादि णिज्जीवे चंदयादिकटे
गंधं जिघति मासहं ॥

जो गंधो जीवदहे, दन्वमीसो य होति अचिचो ।

संबद्धासंबध्वा य, सिंघणा तस्स णातरच्चा ॥ १३ ॥

सो तं संबध्वा वा वितीयपदसचिचमसंबधम् । एता उ जिघा
पट्टमुहेसो ॥ नि० बू० ३ ३० ।

अह जंते । कोट्टपुकाण वा केट्टपुकाण वा अणुवायंसि
ठग्भिज्जापाणाण जाण वाण आयाओहाणं सकेभिज्जापाणाणं
किं कोट्टे वाटो जाण केट्टे वाति ॥ गोपया । णो कोट्टे
वाति० जाण णो केट्टेवाट, धाणसहया पोग्गहा वाइ ।

(अहेत्यादि) (कोट्टपुकाण वत्ति) कोट्टे यः पच्यते
वाससमुदायः स कोट्टे पच, तस्य पुट्टाः पुट्टिकाः कोट्टपुट्टास्तेषां,
यावत्करणादिषु दृश्यम्-“पचपुकाण वा कोयपुकाण वा तगरपु-
पुडाण वेत्तादि” तत्र पत्राणि तमासपत्राणि । (कोयत्ति)
त्वक्, तगरं च गन्धद्रव्यविशेषः । (अणुवायंसि) अणुकूलो
वातो यत्र देशे सोऽनुवातोऽतस्तत्र, यस्माद्देशाद् वायुरागच्छति
तत्रत्यर्थः । (उभिज्जमाणाण वत्ति) प्राबल्येनोन्नेयं वा दार्य-
माणाणाम् । इह दार्यकरणादिषु दृश्यम्-“तिग्भिज्जमाणाण वा”
प्राबल्याभावेनाधो वा दार्यमाणाणाम् । “उत्तरिज्जमाणाण वा”
विकिरिज्जमाणाणाम् इत्यादि । प्रतीतार्थाभेदे शब्दाः । (किं
कोट्टे वा इति) कोट्टे वाससमुदाये, (वाति) वृद्धादगच्छत्याग्य
ब्राह्मप्राज्ञां भवतीति भावः । (धाणसहयाणं) ध्रावत इति ध्राणो
गन्धो, गन्धोपपन्नक्रिया वा, तेन सह गताः प्रवृत्ता ये पुद्गलास्ते
ब्राह्मसहगताः, गन्धगुणोपेता इत्यर्थः । इति । भ० १६ श० ६ उ० ।
अन्ये शब्दे ब्राह्मेन्द्रियप्राबल्याऽऽसक्तिः “ इदियं ” शब्दे हि०
अन्ये शब्दे वृद्धे उक्ता ।

गंधं-गन्धा-न० । वासकप्रियङ्गुप्रकदमनकत्वकदन्दीशिर-
देवदार्वादिषु गन्धकारणेषु, आवा० १ भू० १ अ० १ उ० ।

कई एं जंते । गंधंगा पचचा । कई एं भंते । गंधसया य ।
गोपया । सच गंधंगा, सचगंधसया पचचा ।

(कई वासित्यादि) कति नदन्त । गन्धाज्ञानं, क्वचित् गन्धा
इति पाठः, तत्र पदेकदेशे पदसमुदायोपचाराद् ‘गन्धाङ्क’ इति
गन्धाङ्कानीति छल्यम्, प्रज्ञासिद्धिः । तथा कति गन्धाङ्कज्ञातानि प्रब-
त्तानि । जगन्नाह-गीतम् । सत्त्वं गन्धाङ्कानि सत्तं गन्धाङ्कज्ञाता-
नि प्रज्ञासिद्धिः । इह सत्तं गन्धाङ्कानि परिस्पृष्टजातिभेदाङ्गानि-
तद्या, मूलं त्वक् काष्ठं निर्यासः पत्रं पुष्पं फलं च । तत्र मूलं
मुस्तावालकाशीरादि, त्वक् सुवर्णवल्लीत्वचाप्रभृति, काष्ठं
चन्दनागुरुप्रभृति, निर्यासः कर्पूरादि, पत्रं जातिपत्रतमालप्रभृति,
पुष्पं प्रियङ्गुनागरपुष्पादि, फलं जातिफलककड़ोकैलाहवङ्गप्र-
भृति, एते च वर्णमाधकृत्य प्रत्येकं कृष्णादिभेदात् पञ्च पञ्च
भेदा इति दण्डपञ्चकेन गृह्यन्ते, ज्ञाताः पञ्चविंशति । गन्धवि-
न्त्यायमेतं सुरभिगन्धयः एवेत्येकं गृहिताः, पञ्चविंशद्
ज्ञाताः । पञ्चविंशदेष्वेकं गृहिताः, तदेष्वं भवतीति न्यायात्
तत्रात्येकैकस्मिद् वर्णभेदे रसपञ्चकं छल्यन्तेन विविक्तं
प्राप्यते, इति सा पञ्चविंशद् रसपञ्चकेन गृह्यते, ज्ञातं पञ्च-
सप्ततं शतम् । स्पर्शाश्च यद्यप्यष्टौ भवन्ति तथापि गन्धाङ्केषु
यथोक्तरेषु प्रशस्या व्यवहारतत्त्वात् एव मृदुलघृष्टीतिपा-
रुपास्तनः पञ्चसप्ततं शतम् । स्पर्शश्चतुष्टयेन गृह्यते, ज्ञातानि
सप्ततानि । उक्तं च-मुद्रतयकटनिष्ठास-पचपुष्पफलस्य य
गंधंगा । ब्रह्मादुत्तरजेया, गंधंगसया मुनेयव्या ॥ १ ॥

अस्या व्याख्यानरूपं गाथापद्यम्-
“मुञ्चा सुवर्णवल्ली, अगुरुवाहो तमासयत्तं च ।
तह य पियं (जाईफलं च) अहं गंधंगा गुणधारा ।
सत्तसया पंचादि, वर्णणि सुरभिगंधेण ।
रसपणमेणं तह फा-सेदि ववडादि मेतदि ॥”
“अत्र (जाईप गंधंगा इति) ज्ञात्यज्ञान्येनं नामूनि गन्धाङ्कानि ।
शेषं भाविनम् । (कई वासित्यादि) कति नदन्त । पुष्पज्ञातिकुल-
काटियानिप्रमुलशतमहस्राणि प्रज्ञासिद्धिः । भगवानाह-गीतम् ।
पौरुष पुष्पज्ञातिकुलकाटियानिप्रमुलशतमहस्राणि प्रज्ञासिद्धिः ।
तद्यथा-अत्वारि जलज्ञानं पश्चान्नं ज्ञातिजं देन, तथा अत्वारि
स्थलज्ञानं कोरिगटकादीनां ज्ञातिभेदेन, अत्वारि महागुल्मका-
दीनां जात्यादीनां, अत्वारि महावृक्षाणां मनुकादीनामिति ।
जी० ३ प्रति० ।

गंधकामाईया-गन्धकाषाधिका-खी० । गन्धप्रधानेन कषायेण
रक्ता शाटिका गन्धकाषाधिका । भ० १ अ० । गन्धप्रधाना-
यां कषापररक्तायां शाटिकायाम्, भ० १ श० ३३ उ० । कल्प० ।
गंधपाणि-गन्धप्राणि-खी० । ध्राणेन्द्रियस्य पुण्यभेदे ग-
न्धद्रव्ये, यावद्भिर्गन्धपुल्लैर्गन्धविषये ध्राणिकप्राप्यते तावत् ।
गन्धपुल्लसंहतिरुपचाराद् गन्धप्राणितिरुच्यते । रा० ३ उ० ।
गंधपृथ-गन्धाष्टक-न० । गन्धद्रव्यज्ञेदे, “ गन्धपृथगेन ववहि-
त्ता ” इत्या० ३ उ० १ उ० ।

गंध-गन्धा-खी० । सत्त्वगुणसमृद्धं, पञ्चा० ३ विव० ।
कर्पूरकस्तूरिकादिगन्धैः पुष्पैः, वाच० ।

गंधपाणि-गन्धनाम-न० । गन्धत आभायन इति गन्धसंज्ञे-
नुत्वाभासकर्म गन्धनाम । कर्म० १ कर्म० । नामकर्मभेदे, ।

अथ गन्धनाम द्विधाऽह-
सुरिहिररी रसा पण, तितककुसायअविना महुरा ।

कासा गुरुप्रमिश्रितर-सीतपहसिणिद्धरुक्खडा ॥४०॥

इह गन्धपदः प्रकामादभ्यतः । ततः सुरभिगन्धो दुरभिगन्धश्च
हेथा गन्धः । तत्र सौम्यवक्रसुरभिगन्धः, यद्धृद्योजनशरीरं
कपर्वादिवत् सुरभिगन्धं जवति, तत्सुरभिगन्धनाम । वैमुक्थकृद्
दुरभिगन्धः, यद्धृद्योजनशरीरं लघुनादिवत् दुरभिगन्धं
भवति तद् दुरभिगन्धनाम । अत्रात्युभयसंयोगात्ताः पृथग् नो-
क्ताः, एतत्संगीजत्वादेव भेदादुक्तविशेषात् । उक्तं हि गन्ध-
नाम ॥ कम्मं १ कम्मं । खं ० । आ ० । पं ० । गन्धकपे अ-
र्थे, से किं तं गंधनाम ? गंधनामं दुधिरं पक्षत्, तं जहा-सुर-
भिगंधनामं दुरभिगंधनामं । सेत्तं गंधनामं । अणु ० ।

गंधद्वय-गन्धद्वय-नं ० । गन्धप्रधाने अक्षिज्जहा, लसं १
अं ० । आ ० मं ० । नागकसेरे, वाच ० ।

गंधद्वी-गन्धद्वी-खं ० । सौधम्मं कल्पे देवीनेदं, सा च पूर्व-
भवे पार्श्वस्त्वान्तिके प्रमथय कालं कृत्वा सौधम्मं कल्पे ग-
न्धविमानं देवीत्येनोपपद्यते । नि ० ध वगै ।

गंधपरिणाम-गन्धपरिणाम-त्रं ० । गन्धतः परिणतः गन्धमात्रं,
प्रकां १ पद ।

गंधपरिणाम-गन्धपरिणाम-पुं ० । अजीवपरिणामभेदः, “ गंध-
परिणामे णं भते ! कतिचिदे पक्षत् ? गोयमा ! कुचिदे पक्षत् ।
तं जहा-सुरभिगंधपरिणामे बुद्धिगंधपरिणामे च ” ॥ प्रकां
१३ पद ।

गंधप्रिया-दंशी-गान्धिके, दे ० नां १ वगै ।

गंधप्रिय-गन्धप्रिय-पुं ० । पक्षकप्यजनगराजप्रेष्ठपुत्रे गं १
अक्षिं ० । आ ० मं ० । आचां ० । (स चाऽपरमात्रा गन्धेन स्मरित
इति ‘घायेदिय’ शब्दे द्रष्टव्यम्)

गंधमत-गन्धवत्-त्रिं ० । प्रशंसायामतिशयने वा मनुः । प्र-
शस्तगन्धयुक्तं, अतिशयितगन्धयुक्तं च । द्वा ० ४ ठां ४ ० ।
आचां ० । सूत्रं ० ।

गंधमायण-गन्धमायण-पुं ० । गजदन्तकगिरिविशेषः, प्रश्नं २
संबं ० द्वार ।

गन्धमादनवक्रस्कारगिरिप्रश्नमाह-

कहिं णं भंते ! महाविदेहे वासे गंधमायणे णामं वक्खारप-
व्वए पक्षत्ते ? गोयमा ! णीलवंतस्य वासहरपव्वयस्स दाहि-
णं, मंदरस्स पव्वयस्स उत्तरपक्खिणं, गंधिजावइस्स वि-
जयस्स पुरच्छिणं, उत्तरकुआए पक्खिणं, एत्थं गंधावि-
देहे वानं गंधमायणे णामं वक्खारपव्वए पक्षत्ते । उत्तरदाहि-
णायए पाईणपदीणवित्थिणं तीस्सं जोज्झणसइस्मां बुद्धि
अणवुत्तरे जोज्झणसए उच्च ए मण्णवीसइजाए जोज्झणस्स
आयायणं णीलवंतवासहरपव्वयं । तेणं चत्तारि जोज्झण-
याइं उच्छं उच्चैणं, चत्तारी गाउअसयाइं उव्वेहेणं, पंचजो-
अणसयाइं विक्खंजंजं, तयाणंत्तरं च णं मायाए
मायाए उस्सेउव्वेहपरिवुत्तमाणे परिवुत्तमाणे विक्खं-
जपरिहाणीए परिहायमाणे परिहायमाणे मंदरपव्वयं-
तेणं पंचजोअणसयाइं उच्छं उच्चैणं, पंचगाउअस-
याइं उव्वेहेणं, अणुलस्स असंखिज्जज्जाणं विक्खंजं

पक्षत्ते । गयदंतमंशुणमंति ए सव्वरयणामए अच्चे । उज्जो
पासिं देहिं पडमवरनेअग्गाहिं देहिं अ वणसेहेहिं सव्वओ
समंता संपरिवित्थस्से गंधमायणस्स णं वक्खारपव्वयस्स
उप्पि बहुसमरणीजे जूभिजाणे ० जाव आसयं तिसयं ति ॥

(कहिं णमित्यादि) महन्त ! महाविदेहे वषे गन्धमादने नाम
वक्खसि मध्ये गोप्यं क्षेत्रं द्वौ संयुज कुर्वन्तीति वक्रस्काराः, ग-
न्धमादनाद्यमिति वक्रस्कारपर्वतो गजदन्तादपर्ययाः प्रकृतः ।
गौतम ! नीलवज्रानां वषधपरपर्वतस्य दक्षिणजानं, मन्दरपर्व-
तस्य मेरोरुत्तरपश्चिमायां च, अन्तरालवर्तिना दिग्विजानं
वायव्यकोणनेत्यर्थः । गन्धिजावत्याः शीतोदात्तरकुलवर्तिनाऽ-
धमविजयस्य पूर्वैण, उत्तरकुलां सर्वोत्कृष्टभोगभूमिर्लक्ष्य प-
श्चिमेन, अस्मान्तरे महाविदेहे वषे गन्धमादनां नाम वक्रस्कारप-
र्वतः प्रकृतः । उत्तरदक्षिणयात्रयात्तरप्राचीनप्राचीनीयाः पूर्वपश्चि-
मयोर्विशोद्वितीयाः विंशत्यांजनसहस्राणि द्वे च नवोत्तरे यो-
जनस्य षट् अर्कोविंशतिभागान् योजनवज्रायामेव । अत्र च-
द्यापि वषधपरपर्वतस्य मूलानां वक्रस्कारगिरिणां सार्धं केकाऽ-
ष्टशतद्विचत्वारिंशद्योजनप्रमाणकुलकान्तरवर्तिनामंतावानामामो
न संपद्यते, तथाऽप्येवं चकनावपरिणतत्वेन बहुतरङ्गताऽव-
गाहिताश्च संभवतीति । नीलवज्रपर्वतरमोपे चत्वारि यो-
जनशतानि कृत्वा चत्वर्येण, चत्वारि गम्यन्तशतानि उच्छेपेन,
पञ्चयोजनशतानि विष्कम्भेन, तदनन्तरं मात्रया मात्रया क्र-
मेण क्रमेणोत्सेधोद्धृद्योत्कृष्टाश्चत्वारिवृत्ता एरिवधमानः
परिचधमाना विष्कम्भपरिहोयमाणः परिहोयमाणो मन्दरप-
र्वतस्य मेरोरन्ते समीपे पञ्चयोजनशतान्युत्थोत्थवेन, पञ्चग-
व्युत्तिशतान्युच्छेपेन, बहुलस्यासंख्यजानां विष्कम्भेन प्रकृतः । ग-
जदन्तस्य यत् संस्थानं प्रारभ्ये नोक्तव्यमने उक्तव्यमित्येवं, तेन
संस्थानः सर्वोत्तमा रत्नमयः श्रीउमास्वातिवाचककृतजम्बूद्वी-
पसमासप्रकरणे तु कनकमय इति, कोपं प्रापद्यत् । अथास्य
जूमिसीजान्यामायव्यति-(गंधमायणस्स दद्यादि)गन्धमादनस्य
वक्रस्कारपर्वतस्यापरि बहुसमरणीयां भूमिजागः प्रकृतः ।
अत्र यावत्पक्षिताश्चाग्निशिखरतल्लवणकमतं सर्वे बाधयन् । अं ४
वक्रं ० । (कूटागस्य ‘कूड’ शब्दे ऽस्मिन्नैव भागे ६१५
पृष्ठे उक्तानि)

से कोणट्ठणं जते ! एवं बुद्धं गंधमायणे वक्खारपव्वए
गंधमायणे वक्खारपव्वए ? गोयमा ! गंधमायणस्स णं वक्खार-
पव्वयस्स गंधे से जहा णामए कोट्टपुआण वा ० जाव पिसि-
ज्जमाणाण वा उक्किरिज्जमाणाण वा त्रिकिरिज्जमाणाण वा प-
रिज्जमाणाण वा ० जाव उराजा मणुसां जाव गंधा अ-
भिणिस्सवंति । जवे एआस्वे १, णो इण्ठे समट्ठं, गंधमाय-
णस्स णं इत्तो इट्ठतरा चेव ० जाव गंधे पक्षत्ते, से एणट्ठेणं
गोअमा ! एवं वुच्चं गंधमायणवक्खारपव्वए गंधमायण-
वक्खारपव्वए । गंधमायणं अ इत्थं देवे माहिंहुंए परिवत्सइ,
अणुत्तरं च णं सासए णामभिजे ॥

सम्मति नामार्थं पिपूच्छिपुआह—(सं कण्ठेणमित्यादि) प्र-
अवृत्तं सुगमम् । उत्तरसुधे गन्धमादनस्य वक्रस्कारपर्वतस्य
गन्धः स यथा नाम कोट्टपुआनां यावत् पदान् तपरपुआनां

संमहः । विष्यमानानां वा संख्यार्थमाप्तानां, उत्कीर्यमानानां वा, उत्कीर्यमानानां वा, परिशुज्यमानानां वा, यावत् पदाद् भा-
विकाद् भावकान्तरं वा संहियमानातामिति । उद्गारा मनोहाः,
यावत्पदाद् गन्धा इति कर्तृपदम्, अभिनिःस्वयन्ति । एवमुक्तं
शिष्यः कुचरति-मलेत् नृनो गन्ध इति । प्रगवाताह-नायम-
र्थः समर्थः । गन्धमादनस्य इतो मयजुल्लार्यादिदृतरक पत्र ।
यावत् करणात् कान्तरक एवेत्यादि पदग्रहो निगमनवाक्ये, ते
नायेन गौतम । एवमुच्यते-गन्धेन स्वयं माद्यतीव मद्यति वा
तन्निधासिदेवदेवीनां मनोसोति गन्धमादनः । “बहुलम्” । ५ ।
१ । २ । इति वचनात् कर्त्तर्यनदं कृतप्रत्ययः “ घञ्युपसर्गस्य
बहुलम्” । ३ । २ । ७६ । इत्यत्र बहुताधिकारादतिशायनादिव-
द् भकाराकारस्य दीर्घत्वमिति । गन्धमादननामा व्याघ्र देवो
महादिकः परिवसति, तेन तद्योगादितिनाम । अन्यत् सर्व
प्राग्बल । जं ४ वक्ता । “दो गंधमायणा” स्यात् २ ज्ञा ३
रा० । स० ।

गंधमायणकूट-गन्धमादनकूट-न० । गन्धमादनस्य तृतीये कूटे,
जं ४ वक्ता ।

गंधमय्या-देशी-नासायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गंधवर्द्ध-गन्धवती-स्त्री० । भूतानन्दावासस्थाने, “ धरणस्त ना-
मरुतो, सुदवतिपरियाय वाक्चरणे पासे । गन्धवर्द्धपरियायो,
भूपाणंदस्त उत्तरको ” ॥२१६॥ द्वि० ।

गंधवट्टय-गन्धवर्त्तक-न० । गन्धयुक्तोद्भूतसंज्ञकं, यकि, “ गन्ध-
ऊष्याणामुपलकाद्यादीनां यद्भूतिल्लूणं गोधूमच्छूणं वा गन्धयुक्तं
त्त ” । उपा० १ अ० ।

गंधवर्द्धि-गन्धवर्त्ति-स्त्री० । गन्धऊष्याणां गन्धयुक्तान्छोद्देशेन
निर्बलितगुटिकायाम्, स० । कस्तूरिकागुटिकायाम्, ज्ञा० १
जु० १ अ० ।

गंधवर्द्धिचूय-गंधवर्त्तिचूय-वि० । गन्धवर्त्तिभूतं सौरज्याडितिश-
यात् । गन्धद्रव्यगुटिकाकले, रा० । जी० प्रहा० औ० । स० ।
भा० । ज्ञा० कल्प० ।

गंधवर-गन्धवर-पुं० । न० । प्रधानच्छूणं, ज्ञा० १ जु० १ अ० ।
गन्धप्रधाने चूणे, पञ्चा० ४ वि०० ।

गंधवाहकूट-गन्धपातिकूट-न० । प्रष्टमे शिखरिषधरपर्वतस्य
कूटे, स्यात् २ ज्ञा ३ उ० ।

गंधवाय-गन्धवाद्-पुं० । द्वांसतिक्लाजेदे, कल्प० ७ कृष् ।

गंधवास-गन्धवर्ध-पुं० । गन्धऊष्यवृष्टौ, “ एषं मर्द्धं अमयवासं
व गंधवासं ” आवा० ३ चू० ।

गंधविहि-गन्धविधि-पुं० । काण्डपुटपाकादीनां गन्धानां प्रकारे,
कू० १ उ० ।

गंधवज-गन्धवर्ध-पुं० । देवगायने, उ० १ अ० । व्यन्तराष्ट्रमेनेदं,
औ० स्या० । म० । उ० । सू० । स० । गन्धवां द्वाहसविचा-
स्तपया-हाहा १-इह २-तुमुच्यते ३ नारदाः ४ अपिवादि० ५ ।
भूतवादि० ६ कादम्बाः ७ महाकादम्बाः ८ रेवताः ९ विष्वा-
कसवः १० गीतरनयः ११ गीतयशसः १२ । प्रज्ञा० १ पत्र ।
“ (इदं) आदिशब्दव्येयमिन्द्रादयः । मनुष्यगायने राज्ञो आण-

मेदे, जं ३ वक्ता । एकविंशतितमे अद्गाराप्रमुक्तं, ज्यो० २ पादु० ।
चं० ३ । कल्प० । स० । कुप्युयते, श्रीकुप्योर्गन्धवर्धकः इयामवयः
निहवादनमनुजो वरदाशकावितवदक्षिणपाण्ड्या मायु-
त्रिज्ञाऽकुशाविष्ठितवामकरद्वयश्च । प्रव० २६ द्वा० । मृगभेद
कस्तूरीमृग, घोदंरु, अन्तराजवसवे च । वाच० ।

गान्धर्व-न० । गन्धर्वैः कृतं गन्धर्वम् । नाट्यादिक, रागगीत्यादिकं
गाते, पदस्वरताड्यध्वानात्मकं गान्धर्वमिति भरतादिशास्त्र-
वचनात् । जं १ वक्ता । आवा० । मृचयुक्तमिति, विपा० १ जु०
२ अ० । कल्प० । घ० । “गन्धर्वेण विवाहेण, सत्यमेव विवाहि-
या ” आ० म० प्र० । स्यात् ।

गंधर्वकंद-गन्धर्वकाण्ड-न० । गन्धर्वकाण्डप्रमाणे रत्नविशेषे, रा० ।
गंधर्वगाण-गन्धर्वगाण-पुं० । गन्धर्वसमुदाये, जी० ३ प्रति० ।

गंधर्वप्रग-गन्धर्वप्रहृक्-न० । गीतनृत्ताभ्यासयोग्येषु गृहकेषु,
जं १ वक्ता । रा० । जी० ।

गंधर्वगाणमद-गान्धर्वनागमद-पुं० । गान्धर्वप्रिये नागमद-
कुमारे, आवा० ४ अ० । “ पत्रिकम् ” शब्देऽस्य कथा छप्या)
गंधर्वनिकाय-गन्धर्वनिकाय-पुं० । गन्धर्वाणां व्यन्तराष्ट्र-
भेदचूतानां निकायो वर्गो येषां ते गन्धर्वनिकायाः । गन्ध-
र्वेषु, श्री० ।

गंधर्वनगर-गन्धर्वनगर-न० । सुरसप्तप्रासादोपशोभितनगरा-
ऽऽकारतया दृश्यमानेऽर्थे, अत्र० । गन्धर्वनगरं नाम यथकव-
र्यादिनगरस्थोपायनसूचनाय सन्यासमये तस्य नगरस्थोपारे
द्वितीयं नगरं आकाराद्वासादिस्थितं दृश्यते । प्रव० १६
द्वा० । व्य० ।

“ कथितं सत्यघाताय, माजिष्ठं हरणं गन्धम् ।
अय्यकवर्गं कुरुन, बलकोभं न संशयः ॥ १ ॥
गन्धर्वनगरं स्निग्धं, सप्ताकारं सतोरणम् ।
सौम्यां दिशं समाभित्य, राहस्तद्विजयकरम् ॥ २ ॥
स्यात् ७ डा० ॥

गंधर्वमंदलपवित्राजि-गन्धर्वमंदलमपवित्राजि-न० । गन्ध-
र्वमंदलऽऽकृत्यभितयात्मकः नाट्यभेदः, रा० ।

गंधर्वसंघाद-गन्धर्वमद्वाद्-पुं० । गन्धर्वसूत्रे, जं १ वक्ता ।

गंधर्वसाक्षा-गन्धर्वसाक्षा-स्त्री० । गानसाक्षायाम्, व्य० १० उ० ।

गंधर्वार्थीय-गन्धर्वनीक-न० । गायनसमूहे, स्यात् ७ डा० ।
नाट्यात्मिके, रा० ।

गंधर्विय-गान्धर्विक-वि० । गन्धर्वे कुदालः, उक् । सङ्गीत-
कुशले, वाच० । प्रत्युपपन्नविनाशिहातयां गान्धर्विकाऽऽ-
क्यान् तत्रैव । स्यात् ७ डा० ३ उ० । द्वा० ।

गंधर्मिन्द्र-गन्धर्मिन्द्र-न० । गन्धलायतीविजये गन्धारज-
नपदप्रधाननगरे, आ० म० प्र० । आ० च० ।

गंधर्वालि-गन्धर्वालि-पुं० । गन्धप्रधानः शालिः । आनोद-
ति आन्यभेदे, वासमनाप्रसिद्धे सुगन्धके शाली, वाच० ।
“ तोदं गन्धर्वालि अथहरि ” आ० म० द्वि० ।

गंधहन्ति [ए]-गन्धट्ठसिन्-पुं० । मद्गलहस्तिनि, “ त-
ह्येव पविथारतो सेयजोना गंधहृत्थी ” । आ० म० द्वि० । स्व-

नामक्याते आचार्येनेदे. आह व गन्धहस्ती-निद्राद्यः समधि-
गताया एव दर्शनलब्धेरुपपत्तेर्यस्येते । कर्म० ६ कर्म० । स
महानाचार्यः । आचारारक्षादिषु पूर्व तस्य वृत्त्य भासन्, ततः
शालाङ्काचार्येण वृत्तिः कृता । नया व आचारारक्ष्याख्यापकम्
शालाङ्काचार्य एव " शुक्लपारक्षाविवरण-मतिगहनं च गन्धह-
स्तिहृतम् । तस्मात् सुखबोधार्थः गङ्गाग्रहमञ्जसा सार-
म् ॥१॥ आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० ।

गंधहारग-गन्धहारक-पुं० । म्लेच्छजातीयजेदे, तेषां देशे च ।
प्रश्न० १ भाश्न० द्वार । प्रश्न० ।

गंधार-गान्धार-पुं० । " वायुः समुत्थितो नाजे, कण्ठशरीर्य-
समाहतः स्वनामगन्धावहः पुण्यो, गान्धारस्तेन हेतुना ॥१॥" इति ।
तृतीयं स्वर, स्था० ७ टा० । अतु० । अपरविदेहं गन्धिला-
वतीगन्धमादनवक्त्रकारगिरिरासप्रवैताख्यपर्वते, स्वनाम-
क्याते जनपदे, आ० चू० १ अ० । आ० म० । " कन्वाह" इति-
क्याते प्रत्येकश्रीये जनपदेनेदं, " हतो य गंधारविसर्प सुपु-
रिसपुर्न स्वर, तस्य नमर्ह राया " आचू० ४ अ० । आच० ।
उत्त० । वैताख्ये पर्वते वक्षिणविद्याधरध्वजां स्वनामक्याते नि-
काय, कल्प० ७ क्षण । श्रीवीरप्रतिमाचर्चनाऽऽगते श्रीरोगीभूते स्व-
नामक्याते आचके, कल्प० ६ क्षण । आ० म० । संघा० ।

गंधारराय-गन्धारराज-पुं० । गन्धारजनपदराजे नमोजिति, जो
वृक्षरूपकं तु मणाभिरामं, सो मंजरीपल्लवपुष्पविभक्तं । रिक्त क-
रिक्त समुपेक्षितानं, गंधारराया यि समिक्क धम्मं ॥१॥
आच० ४ अ० । ति० चू० । आ० क० ।

गंधारी-गान्धारी-स्त्री० । सा चास्तिनेमेरुमृगिके प्रमत्त्यां घृहीत्वा
सिका, इत्यनदृष्टशस्तु पञ्चमे वषे तृतीयऽप्ययने सूचितम् ।
अन्त० ५ वर्ग । गंधारदेशात्पश्चात् कृष्णप्रमर्हिष्ट्याम्, अन्त०
५ वर्ग । स्था० । आ० क० । श्रीनेमिजिनस्य शासनदेव्याम्,
श्रीनेमिजिनस्य गान्धारी देवी श्वेतवर्णा हंसवादिना चतुर्भुजा
वर्दकद्रुयुतदक्षिणकद्वया बीजपुरककुलकक्षितवामकद्वया
च । प्रव० २७ द्वार । महाविद्याभेदे, आ० चू० । कल्प० ।

गंधावद-गन्धापातिन-पुं० । हरिवर्षे वृक्षवैताख्यपर्वते, स्था० ४
टा० २ उ० । " गंधावदवसती मरुणा देवी " स्था० २ टा० ३
उ० । (रम्यसुवर्षेऽस्य वृक्षवैताख्यपर्वते 'रम्य' शब्दे व्याख्या)
गंधावदेशमि [गु]-गन्धावतीवासिन्-पुं० । गन्धावतीवासिनि
देवै, 'वो गंधावदेशास्ति' अरुणादेवाः स्था० १ टा० ३ उ० ।

गन्धियमाज्ञा-गन्धिकशाज्ञा-स्त्री० । गन्धप्रधानशालायाम्, ग.
गन्धिकशाला शैथिलिकशाला अन्याऽपि च एवमादिका गन्ध-
प्रधाना सा गन्धिकशालेरुच्यते । पृथ० ६ उ० ।

गन्धिल-गन्धिल-पुं० । मन्दरस्य पश्चिमे शीतोदया उत्तरे चक-
वर्तिविजयकक्षत्रगुले, " वो गंधिला " स्था० २ टा० ३ उ० ।
" गंधिले विजये अवज्जा रायहाणी देवे चकवारपण्ण " ।
गन्धिले विजयेऽवज्जा राजधानी देवां चकृत्कारः । जं०
४ वक्ष० ।

गंधिलावर्दे-गन्धिलवती-स्त्री० । मन्दरस्य पश्चिमेन शीतोदा-
या महादया उत्तरेऽद्यानामस्तिमे चकवर्तिविजये, स्था० ८ टा० ।
" गंधिलावर्देविजय अवज्जा रायहाणी " गन्धिलवतीविज-
येऽद्योदया राजधानी । जं० ४ वक्ष० । " वो गंधिलावर्दे " ।
स्था० १ टा० ३ उ० ।

गंधिलार्वाकूट-गन्धिलवतीकूट-पुं० । गन्धमादनवक्त्रकारप-
र्वतस्य तृतीये कूटे, जं० ४ वक्ष० । स्था० । गन्धिलार्वातीदीर्घ-
वैताख्यपर्वतस्याऽग्रमे कूटे च । स्था० ६ टा० ।

गंधोदय-गन्धोदक-न० । श्रीकण्ठादिरसमिश्रं जले, श्री० ।
कल्प० । आ० । सुगन्धवारिणि, कल्प० ३ क्षण ।

गंधोदमदाण-गन्धोदकदान-न० । सुवनिजलवर्षणे, पञ्चा० २
विष० ।

गंधोदगदाणाह-गन्धोदकदानादि-वि० । सत्पुण्यस्थोन्मिधज-
लप्रभृतौ, पञ्चा० ८ विष० ।

गंधोदगपुष्पवृद्धि-गन्धोदकपुष्पवृद्धि-स्त्री० । तीर्थकरदानसमये
आयमाने चतुर्थे दिवसे, कल्प० ७ क्षण० ।

गन्धि-गत्वा-अव्य० । गम्-कत्वा । " एन्धेपिषवन्धेविषवः " ।
। ८ । ४ । ४४० । इति आपप्रये कत्वाप्रत्ययस्य एत्थिरादेशः ।
ततो " गमेरिपिषवन्धेयोर्लुक्त्वा " । ८ । ४ । ४४२ । इति एत्थि-
प्रत्ययस्यैकारस्य लोपः । गमनं कृतेत्यर्थः, " गन्धिपु वाणार-
सिंहि, नर भह उज्जेहिंहि गन्धि । मुञ्जा परावहिं परम-पड
दिक्वं तरिं म जत्थि " । प्रा० ४ पाद ।

गन्धिपु-गत्वा-अव्य० । " गन्धि " शब्दाद्यैः ।

गंभीर-गम्भीर-न० । अलक्ष्यस्ताद्ये, जी० ३ प्रति० । श्री० ।
गम्भीरं नाम मन्त्रवादिदोषवर्जितं शेषजनेन च प्रायेणाऽलक्ष-
णीयमध्यमागं स्थानं, गम्भीरमस्ताद्यमितिवचनात् । पृथ० १
उ० । आ० । रोपतोषाद्यवस्थायामप्यलक्ष्यमभ्ये, घ० ३ अचि० ।
रा० । जितान्त्ये, दर्श० । रा० । मनुष्यस्त्वभावे, प्रव० ६ ध-
द्वार । ग० । व्य० । स्था० । सूक्ष्ममतिविषयभावाधिनाधिति,
पं० ६ विष० । द्वैत्यादिपदस्यैपि कारणवशात् संकुनाऽऽकारतया
महति, स्था० ४ टा० ४ उ० । आ० । रा० । प्रति० । गम्भीरो
नाम संयतीनां पुरुषाद्याचरणं दृष्ट्वाऽपि विपरिणामं न
याति । श्रु० १ उ० । अलक्ष्यमाणहर्षेऽस्यादिभावे, पञ्चा० ११
विष० । मद्देशिनरोपतोषाकादिविकारे, स० । विपुलचित्ते, पं०
घ०१ द्वार । केदसहे, आचा० १ श्रु० १ अ० १ उ० । अप्रकारे, दृश०
६ अ० १ उ० । मेघशब्दवत् अनुकृते स्वर, आ० १ श्रु० १६ अ० ।
गम्भीरो नाम यतः प्रतिशब्दं लक्षिते । श्रु० १ उ० । एकविंश-
त्तमे श्रृयजद्वयनन्दने, कल्प० ७ क्षण । अम्भीरे, पक्षे च । वाच० ।

गंजीरतर-गम्भीरतर-वि० । गन्तुमत्यन्तमश्वमध्ये, जीवा० १
अधि० । गम्भीरतरौ मधुरः शब्दो वस्याः सा तथा । आ० म० प्र० ।
गंजीरदरिसिग्लि-गम्भीरदरेशनीय-वि० । अलक्ष्यमाणान्तर्-
स्थित्वेन हर्षमनेषु, स० ।

गंभीरदेशा-गम्भीरदेशना-स्त्री० । सूक्ष्मदेशनायाम्, परिण-
ते गम्भीरायाः पूर्वदेशनापेक्षयाऽत्यन्तसुक्ष्माया आत्मास्ति-
त्वं तद्वन्धमाक्षादिकाया देशनाया योगं व्यापारः कार्यः ।
इदमुक्तं जवति-यः पूर्वं साधारणगुणप्रशंसादिरनकधोपदेशः
शोक आस्ते स वदा तदाचारकर्ममहासातिध्यायाद्वाङ्मा-
बलक्षणं परिणाममुपगतं जवति, तदा जीर्णे भोजनमिव ग-
म्भीरदेशनामावस्थी देशनाद्वैततायते इति । घ० १ अचि० ।
गंभीरपयस्यभगियममा-गम्भीरपदार्थजगित्तमार्गे-पुं० । व-
न्धमोक्षस्वतत्त्वज्ञाने वचनपथे, पं० घ० ४ द्वार ।

गंजीरपयत्यविरह्य

गंजीरपयत्यविरह्य-गम्भीरपदार्थविराजित-वि० । गम्भीर-
तुल्यैः पर्यायानां शब्दानामर्थरिजयेवैरिक्तानि रूपाणि
गम्भीरपदार्थविरिक्तानि । महायैषु, " वारा पुण्ड्रं पोता,
गम्भीरपयत्यविरह्य जे उ, " पञ्चा० ७ वि० ।

गंभीरपोयपट्टण-गम्भीरपोतपट्टण-न० । समुद्रतटस्थ पोताव-
लग्नस्थाने प्राप्ते, " जेष्व गम्भीरपोयपट्टणं तेजेष्व उवाग-
च्छति " इति १० १ बु० १७ अ० ।

गंजीरमयम्-गम्भीरमयम्-वि० । गम्भीरं मयं यस्य स गम्भी-
रमयः । अत्रात्मन्येव भवणये, अष्ट० २३ अष्ट० ।

गंजीरमाक्षिणी-गम्भीरमाक्षिनी-स्त्री० । गम्भीरं जलं मन्त्रे
धारयन्तीति गम्भीरमाक्षिनी । महाविदेहं सुवल्गुविजयं ज-
नैर्दामेदे, जं० ४ वक्र० । इया० । ' दो गम्भीरमाक्षिणी '
इया० २ रा० ३ उ० ।

गंजीररोमहरिस-गम्भीररोमहर्ष-वि० । गम्भीरोऽनीवाकटो
रोमोक्षयं जयवाहू येत्यस्ते गम्भीररोमहर्षाः । इष्टिमयान-
केषु, यद्दर्शनमात्रे जन्तूनां जयसम्पादनेन मात्रागलरोमहर्ष-
मुपादयन्तीति । जी० ३ प्रति० ।

गंभीरलोमहरितजण-गम्भीरलोमहर्षजनन-वि० । गम्भी-
रलोमो नीलशुक्लोमहर्षजननश्चेति गम्भीरलोमहर्षजननः ।
प्रीणनं रोमहर्षजननं, म० ६ शृ० ४ उ० ।

गंभीरविजय-गम्भीरविजय-पुं० । गम्भीरमप्रकाशं विजय
आधयः । अत्रकाशाध्वे, " गंभीरविजया एष, पाणा कुप्यन्ति-
हृणा " (२६) दृ० ६ अ० ।

गंभीरसह-गम्भीरशुद्ध-न० । मेघस्थेय शब्दान्वे चतु-
र्थे सत्यवचनादिति शये, जी० ।

गंभीरा-गम्भीरा-स्त्री० । शानसाधुं प्रति जागरणयोग्यायां सा-
क्ष्याय, " कां न उच्छेह " गम्भीरा या वैद्यावृषं कृत्वा न
उच्छेह, गर्वमुद्धा न प्रकाशयति सा । व्य० ५ उ० । चतुरिन्दि-
यनेरे, प्रज्ञा० १ पद० जी० ।

गंभीराह्वर-गम्भीरोदाह्वर-न० । महापुरुषगतं उत्पञ्चक्राने,
पञ्चा० ६ वि० ।

गंभीरिप-गम्भीरिप-न० । परैरत्रमध्यो गम्भीरस्तज्ञायां गा-
म्भीर्यम् । यो० ४ वि० । अल्पशुभ्रयाऽज्ञातमध्यत्वे, जावा०
३ आधि० ।

गगण-गगन-न० । अम्बरे, चं० प्र० १८ पाङ्ग० । आकाशे,
उत्त० २६ अ० । रा० । " गगणमिव निरालंबो "
इया० ९ डा० ।

गगणतल-गगनतल-न० । अम्बरतले, रा० । चं० प्र० । जी० ।
कल्प० । स० । " गगनतलविमलविपुलग्नगगनहृत्तलत्रयिष-
ण्यप्यवज्जरासिगच्छेत्वा " गगनतले विमले विपुले च यत्र-
मनं तस्य सम्बन्धी शीघ्रमेव गति सम्बन्धः । गतिक्षपला स्व-
रूपत एव यस्य तत्रातिक्षपलं, नच तच्छास्त्रं च गन्तुं प्र-
बुद्धं तद्विषयमनः पवनस्य ततोऽप्यनशीलोऽत एव शीघ्रो
वेगो येषां ते तथा । जी० । आकाशतले, म० ६ शृ० ३३ उ० ।
कल्प० । गगनतलमम्बरमुल्लिखन्ति अनिलकृपन्ति निजरा-

णि येषां ते गगनतलासुल्लिखित्वारः । जी० ३ प्रति । रा० ।
स० । सू० प्र० ।

गगणवृद्ध-गगनवृद्ध-न० । वृद्धाये गगे उत्तराश्वेयां न-
मिवातिमयां निवासिने नगरमेव, कल्प० ७ कृष्ण० ।
गमा-गम-पुं० । गीतमगोत्राविशेषयुक्तपुत्रे, इया० ७ डा० । स
च जगदाजगो इति स्मृतिः । तस्य गोत्रापत्यं गर्ग-वत्-गा-
म्यः । तज्जोत्रापत्यं, पुं० । स्त्री० । वाच० । स्वनामस्थाने मुनी,
" हरे गगहरे गमा मुणी आसी " गम्यां नाम गमोगोत्रा-
त्यन्त्रादां गम्यः । उत्त० २६ अ० । (तस्य कुशिष्यत्यागः)
' कल्लु ' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ७२५ पृष्ठे कल्प्यः)
प्रज्ञः-गर्गोचार्यकपञ्चशतसाधूनां साधुवं सम्प्राप्तये तथा ?
स्वेच्छाचारित्वात् । उत्तरम्-गमोवाधेत्येति शिष्याणां व्यस-
हारतः साधुत्वंऽपि परमाथनः साधुत्वाभावात् एव संभा-
व्यते । हा० ३ प्रका० । पाशकालिककर्मविपाकान्मोक्ष-
न्यायः कर्त्तुं स्वनामस्थानं आचार्यं, स च विक्रमसंघत्
६६२ वर्षे आसीत् । जी० ६० । सूर्यपत्यं कर्त्तुं-गम्यायणः ।
युक्ति तज्जोत्रापत्यं, पुं० । स्त्री० । बहुषु यथोक्तं तु गम्यायणम् ।
कुणिगोत्राकालं मुनिजने, वाच० ।

गमर-गमद-न० । " संख्यागमदरे " । उ० । २१६ ॥ इति
दस्य रः । " गमरं " प्रा० १ पाङ्ग० ॥
गमर-पुं० । स्त्री० । गमेति शब्दं गति । रा-क । शु-वा गरम् ।
तरुणपरी, दधिग्रन्थनाट्टे च । वाच० ।

गमरी-गमरी-स्त्री० । गमर-अल्पायं स्त्रीः । स्वल्पवटं, वाच० ।
यावता वृष्टेनाकाशबिन्दुनिर्महती गमरी भूयते । विश० । अनु० ।
गच्छ-गच्छ-पुं० । समुद्राय, आ०० प्र० । अनु० । एकाकार्यं पति-
चारे, औ० । जीवा० । एकाकार्यं प्रणयस्यानुमुद्रायं, पञ्चा० १८
वि० । यः । गच्छमानस-तिगमादया गच्छा, स इस्त्वस्योत्तरं उ-
संभन । त्रिकादर्थस्त्रिचतुःप्रतृतिपुरुषपरिमाणा गच्छा प्रवेयुः ।
किमुक्तं प्रवति ? एकास्मद् गच्छ ज्ञाप्यन्तस्त्वया जना भव-
न्ति, गच्छस्य साधुसमुद्रायकपरशस्य च त्रयाणामधस्ता-
द्भाषादिति । तत ऊर्ध्वं च त्तुःपञ्चप्रतृतिपुरुषस्यका गच्छा-
स्ते मध्यमपरिमाणनः प्रतिपञ्चव्यास्तावयावद्वृत्तं परिमाणं
न प्राप्नोति । किं पुनस्तद्वृत्ति, इति चेदन्त आह-(सहस्रं बलीस-
हं हसनेन वि) ह्रात्रिशास्त्रे गच्छापर्यायस्मद् गच्छ उक्तं सा-
धूनां परिमाणं । यथा श्रीश्वरज्वातिप्रथमगणध्वस्य जगवत्
श्वरजसेनस्थेति । वृ० १ उ० । व्य० ।

अथ गच्छाचारोक्तगच्छविधिरभिधीयते-

नमिष्ठण महावीरं, तिस्रिन्दनमसिद्धं मृदाजगं ।

गच्छायां किंची, उच्छरिपो सुषसमृदाओ ॥१॥ ग० ।

इह हि साधुना इहपरलोकादिति सर्वसाधारणगच्छसंज्ञासो
विषयोऽसदाचारगच्छसंज्ञासंज्ञा परिहायं, क्रमेण परमशु-
भायुजकलत्वाद् । तत्रापि अपरिक्लमिन्प्रदेशं चित्रकलासिद्धि-
सच्चिद्रूपमहत्वं समुद्रनरनमिव, अपरिचक्षिताऽपश्यं तथो-
चकलनमिव, व्यवहारणाप्ययन-यशस्ताऽप्ययनमिव, अपरि-
चक्षितपीठं मित्रचयनमिव, सधूलं कलमयनमिव, अनमःसङ्गं
कमलरोपणमिव, अज्ञोचनं सुखमगदनामिव, अनमःसङ्गं
रित्यन्तर्मागोमिगच्छनं सदाचारगच्छसंज्ञानामुन्माग-

गामिगच्छसङ्गतिं परित्यज्यैव सम्सारौगामिनि गच्छेत् संवसनी-
यमितिहायनार्ये प्रथममुत्सर्गागामिगच्छसंवासे परमाऽप्राप-
कत्वं दर्शयति-

अत्येगे गौयमा ! पाणी, जे उम्मगपडिट्टिए ।

गच्छन्मि संवासिता एं, भग्गं जवपरंरं ॥ २ ॥

हे गौतम ! सम्भवेक केचन प्राणिनः सत्त्वा ये उम्मार्गप्रतिष्ठिते
उम्मार्गगामिनि गच्छेत् संवस्य संवासे कृत्वा, 'गे' इति वाक्या-
त्कज्जरे, भवपरम्परं संसारपारिपटीं छमस्मि । अत्र वचनव्य-
त्ययो दीर्घत्वं च प्राकृतत्वात् । एवमत्रेऽपि तत्र तत्र वचनादिव्य-
त्ययहृत्स्वत्वं चोत्पत्तिमकिलापादि प्राकृतत्वादिनिबन्धनमनुक-
रन्मपि स्वयमभ्यूह्यम् । असत्सङ्गो हि सतोऽपि शीलस्य विलये-
न पानेतुरेव । उच्यते चाप्यत्रापि-"यदि सत्सङ्गविरतो, त्र्यंभ-
वसि प्रविश्याति । अथाऽसत्सङ्गगोष्ठेषु पतिष्यात्स पतिष्यात्स" ॥१॥
इह च "अत्येगे गौयमा ! पाणी" इत्यादि सर्वोन्मत्तमन्वेष्यधर्म-
हारीनिवेचनवाक्योपलम्भाद् हे भदन्त ! किं सति केचन प्रा-
णिनः, ये उम्मार्गगामिनि गच्छेत् संवस्य भवपरम्परं छमन्तीत्या-
दिषु यथासंभवि सतगच्छामन्त्रणश्रीगौतमप्रश्नवाक्यमनुक-
रन्मपि हेतुमः प्रश्नमन्त्रेण निवेचनस्य प्रायोऽसंभवत् । एवमुत्तर-
त्वापि तत्र तत्र प्रश्नवाक्यं यथासंभवि स्वयमेव वाच्यमिति । (गो)

सद्वाचारलक्षणे गच्छः ।

अथ गद्याश्रयेण सद्वाचारगच्छसंवासरुणाह-

जाम्भ-जाम्भ-दिण पक्खं, मासं संवेच्छंरं पि वा ।

सम्मगपडिए गच्छे, संवसमाणस्स गौयमा ॥ ३ ॥

सोऽन्नामन्नसमाणस्स, निरुच्छाहस्स बीमाणं ।

पिक्खविवक्खं अस्सेसि, महाणुजगाण साहुणं ॥ ४ ॥

लज्जं सव्वयामेसु, धोरवीरतवायं ।

हाजं संकं अइक्कम्म, तस्म विरियं समुच्छजे ॥ ५ ॥

यामासं चतुर्धाटकं, यामं प्रहरं, विनमोहारप्रभः । अत्र पदत्रये-
ऽपि विनकिलोपः प्राकृतत्वात् । समाहारद्वन्द्वो वा चतुर्थी प-
दानाम् । पक्षे पञ्चदशदिनात्मकं, मासं पक्षहयान्मकं, संवत्सरं
द्वादशमासात्मकम्, अपिशब्दाद्वर्षादधिकं यावत् । वाराहो
विकल्पार्थः । सम्मार्गप्रस्थितं आसौक्यमार्गप्रवृत्ते, गच्छे गच्छे
संवसतो निवासं कुर्वाणस्य, जन्तोर्वित शेषः, हे गौतम ! क-
थंभूतस्य, लीलाया अलसायमानस्य, अनलसाऽलसो भवतीति
अलसायः प्रलेसयानं इति अलसायमानः, तस्य । अत्र "डाब्बु
होदिनायः पिव" । ३५३० इति (हम०) सूत्रेण होदिनादेराहोति-
गणत्वात् व्यर्थं क्यङ्क् प्रत्ययः । निरुच्छाहस्य निरुद्यमस्य (वी-
मणेति) पक्ष्येति द्वितीया, विनमस्कस्य शून्यचित्तस्य, (पिक्खवि-
क्ख) पक्खतः, अन्येषां महाणुजगामानं महाप्रमाणाणां साधना-
म, वृद्धममनाह्वयं, सर्वेष्वामसु सर्वक्रियासु, कथंचतुमुद्यमम् ?
(धोरवीरतवायं) धोरं दारुणम्, अदोपसत्त्वं दुरलुचरत्वात् ।
(वीर) वीरे मर्षभैरं, वीरैः साध्यमानत्वात्, यथार्थं तप
भाविष्य तप । आदिशब्दैर्यायुष्यादिकम् । लज्जां बीजां, शृङ्गां
जिह्वोके संशयकामा, अतिक्रम्य परित्यज्य, स्थितस्येति शेषः ।
तस्य सुखसौख्यविदोषयुक्तत्वादि, बीरं प्रधानचर्मावुद्धान-
करणोत्साहकं, समुच्छज्जत्तु प्राज्ञमेव । सोऽपि जिनाकर्मो-
क्तामर्गकियां कुर्यादित्यर्थः । पडाङ्गोक्तलक्षणाचार्येण । जी-
ह्वरपि विषमाक्षराणीति गद्याच्छन्दांसि । ग० १ अक्षि ॥

गच्छस्योऽगच्छत्वं यथा स्यात्तथाऽऽह-

वज्रंति अत्थ धगधग-धगस्सं गुरुणा वि चौए सीसां ।

रागहोसेण विअणु-सएण तं गोयमं ! न गच्छं ॥ ६० ॥

अज्जल्लि अतिवहृ वज्रं गच्छे (धगधगधगस्सं ति) अनुकर-
णशब्दोऽयं धगवगिति, धगधगायमानं यथा ह्यास्येत्यर्थः ।
प्राकृतत्वाच्चैवं प्रयोगः । गुरुणाऽऽवायेण, अपिशब्दो-
दुपाध्यायादिनाऽपि (चौए सि) जवादिशामुक्तमेव-
दित्यादिमा प्रकरणं नादिति सति । के ? शिष्या अन्तेवासिनः,
केन प्रवर्तन्ति ? रागहोषेण, अत्र समाहारद्वन्द्वदेकवचनम् ।
तथाऽनुशयेनापि 'हा ! कथं निरुत्तरातिवृत्तः सहजः कस्यसाऽप्या-
कुलीकृतान्तःकरणा प्रज्जयारीकृता मया ' इत्यादिपञ्चासोप-
करणेन ज्येष्ठः । अपिशब्दः वशाभावात् । यद्वा रागहोषेण, किं-
भूतेन ? (विमगुसएण सि) विमोऽनुशासः पञ्चासापो वज्रं
तद् व्यनुशयं, नेन, यच्चासापोरहितमेत्यर्थः । हे गौतम ! क
गच्छे न भवतीति । ग० १ अक्षि ० ।

लम्भगपडियं गच्छं, जे वामे सिंगजीवा ॥

से जं निक्किग्घपकिलिहं, सामन्नं संजयं तवं ।

ए लभेज्जा ते सिया भावे, मोक्खे दूरयंरति ॥ (महा०)

(अत्येगे गौयमेत्यादिगाथास्तु गच्छाचारपाठेन गतायीः)

वीरिणं तु जीवस्स, समुच्छन्निण गौयमा ॥

जम्मंतरकए पांवे, पाणी मुहुत्तेण निह्वे ।

तम्हा निउणं निज्जाहेठं, गच्छं संमगपडियं ।

निवसेज तत्थ आजम्मं, गोयमा ! संजए सुणी ।

से जयवं ! कपरेणं से गच्छे जेणं वासेज्जा ! एवं तु गच्छ-
स्स पुच्छा० जाव जं वयासी । गोयमा ! जत्थ जं समसज्जुमि-
त्तपरैके अश्वेतमुनिम्मज्जविमुत्तकरणे आसावणाजीक
सपरोवयारमज्जुज्जं अश्वेतं उज्जीवनिक्कायवच्छेसे स-
व्वाज्ञेवणित्पमुके अश्वेतमप्यमादी सविसेसवितियसमय-
सज्जावे राहृज्जाणित्पमुके सम्बत्थ अणुगृहियवज्जी-
रियपुरिसकारपरकमे एगंतेणं संजई कपपरिजोगविरए
एगंतेणं धम्मंतरायजीक एगंतेणं तत्तर्हं एगंतेणं इत्थिकहा
भत्तकहा तेणकहा रायकहा जयवयकहा परिजजायत-
कहा एवं तिथि तिय अट्टारस बचीसं विचित्तसप्यमेय-
सव्वविगहाविपमुके एगंतेणं जहात्तर्चाए अट्टारसए
सीसंगसहससाणं आराहणे सयलमहंभिसाणुसपयमगिहाए
जहोवडयमगपक्खए बहुगुणकस्मिण भगडिण अक्कत्तस्मिपसी-
संगमहासत्ते महाणुजाणे नाणदंसणचरणुणोक्खेए गाणी ।
महा० १ ए० ।

गच्छं वसतां बह्वी निज्जा स्यादित्याह-

गच्छे महाणुभावे, तत्थ वसंताण निज्जा विउसा ।

सारणवाराणचोएण-भाईहि न दांसपक्खिणी ॥ ६१ ॥

गच्छः सुविहितमुनिवृत्तरूपः, महानुजावः प्रमाथो वस्याऽसौ

महातुजावः । (तथ सि) तत्र गच्छे, वसतां वासं कुर्वतां, निर्जरा कर्मसाधक्या, भवतीति शेषः॥ किं भूताः, विपुला महतीः, कुतः, इत्याह—यतस्त्व वसतां सारणाचारणाः। चोद्भाजिनः, मोक्षदा-
शिकः न दोषप्रतिपालनं बोधवाचित्संभवति । तत्र विष्णुत्वे कचित्त्व
कर्तव्यं जन्तवे न ह्यनिति सारणा, अकतव्यानां निषेधो वा-
रणा, संयमयोगेषु स्थापितस्याऽऽयुक्तमेतज्ज्ञावादां विधातुमि-
त्यादिखरमपुत्रकचैः प्रेरणं चोदना । आदिशब्दात्तथैव पुनः
पुनः प्रेरणरूपा प्रतिचोदनेति । ग० २ अ० ॥

अथ शिष्यस्तुक्रमातेपादन्तद्वारेण गच्छस्तुक्रपमेव
प्रतिपाद्यन्नाह—

गुरुणो कजमकजं, खरकसप्तद्विनिर्गुरिणः ।

नपि ए तद् च सीमा, भणंति तं गोयमा । गच्छ ॥६६॥

गुरुणाऽऽचार्येण कार्यं चाकार्यं च कार्याकार्यं, तस्मिन्, मकार-
शोऽलाजाजिकः । खरकसप्तद्विनिर्गुरिणो अत्यन्तनिष्ठुरनद्या-
वया भणिते प्रवृत्तिवृत्त्यर्थं कथिते सति (नह सि) तथोक्तं
यद्यथा क्वं वदथ तत्तथैवेति यत्र गच्छे शिष्या विनोधा जगति,
प्रतिपाद्यन्ते इत्यर्थः, नं गच्छं हे सीमन् ! यद्यत्तालात्मन्येन
जगन्तीति क्रियाया अत्रापि संबन्धात्, भणन्ति प्रतिपाद्यन्ति,
तीर्थेकरगणधरादिव इति शेषः । ग० २ अ० ॥

आर्यिकाभिः सह न संवदन्ति—

जत्थ य अज्जाहि समं, थेरा वि न उल्लपेति गयदसणा ।

न य जायंति त्थीणं, अंगोमंगंइ तं गच्छं ॥ ६७ ॥

यत्र गच्छे आर्याभिः साध्वीभिः समं सार्धं स्थविरा अपि
साधवः, किं पुनस्तद्व्याः, 'न उल्लपेति' नाऽऽस्मादादि कुर्वन्ति ।
(किंभूताः), गता नष्टा दशना दन्ता येनां ते गन्तव्यमनाः; न धवा-
यन्ति क्षीणं नारीणामङ्गोपाङ्गानि । तत्राऽऽङ्गान्यथो-वाङ्मयम्,
ऊरुङ्गं, पुष्टिः, शिरः, हृदयम्, उदरं च । उपाङ्गानि-कर्ण-नेत्र-ना-
सिकादीनि । नं गच्छं वदन्तीति शेषः । ग० ३ अ० ॥ (स्यास्या
६३ गथा च 'अज्जासंसंगी' शब्दे प्र० ज्ञा० २२४ पृष्ठे कृष्ट्या)

यद्काययतनावान् गच्छः ।

अथ पृथिव्यादिवज्जीवयतनाभावित्प्रस्तुतमेवाह—

पुढविद्गअगणिमाराअ—वाउणस्सप्तसत्ताण विविहाणं ।

मरणंते वि न पीढा, कीरइ मणसा तयं गच्छं ॥ ७५ ॥

पृथिवी च पृथिवी च पृथिवीकायः, उदकं च उदकं च, अग्नि-
श्च वह्निश्च, मादनश्च वायुश्च; त्रियन्ते कुलजन्तवोऽनेनेति मरुतः,
मरुदेव मारुतः, स चास्ती वायुश्च मारुतवायुः, अतिचञ्चलत्वेन
कुलस्तस्योपद्रवकारी समीरणः; वनस्पतिश्च प्रत्येकसाधारण-
रूपः, त्रिसाध द्वित्रिचतुःपदबोद्धिरुपकारे तथा, तेषां विवि-
धानामनेकप्रकाराणां, पीडा यात्रा, मरणान्तर्द्वये यत्र गच्छन् मन-
सा, उपलक्षणत्वाद्भवन्तकार्याभ्यां च न क्रियते मुनिभिः, हे गौ-
तम ! स गच्छः स्यादिति । गायान्जन्तुः । क्विद् 'वाउ सि' पदं
न दृश्यते, तत्र व्याख्यानां सुकरमेव, क्लृप्त्वस्तुपगीतिः । तल्लक्षणं
क्षेत्रम्—'आर्या द्वितीयकऽङ्के, यद् गदिनं सङ्गच्छं तस्यात् ॥
यद्यभ्यारंयि द्वायो-रुपगीतिं तां मुनिर्द्वे' ॥ ११ ॥ इति ॥

खञ्जुरिपचमुजेणं, जो पमज्जे उवस्सयं ।

नो दया तस्स जीवेसु, सप्पं जालाहि गोयमा ! ॥७६॥

(खञ्जुरिपचमुजेण सि) खञ्जरीपचमयमार्जण्यां मुञ्जमय-
बहुकोषा वा यः साधुतुपाभयं वसति प्रमार्जयति तस्य मुने-
र्जिवेषु दया घृणा नास्ति, हे गौतम ! त्वं सन्त्यष्ट जाननीहीति ।
अनुपुष्टं उच्यते ।

जत्थ य बाहिरपाणिअ—विम्भितं पि गिम्भमांसु ।

तियहासोसिपाणा, मरथे वि मुणी न गिहंति ॥७७॥

(अस्या व्याख्या 'आउकाय' शब्दे द्वि० भागं ३४ पृष्ठे
कृष्ट्या) ग० ३ अ० ॥

अथ स्त्रीकरस्पर्शादिकमिदमवसेयमित्याधिकृत्य
प्रस्तुतमेवाहयथति—

जत्थित्थीकरफरिसं, अंतरियं कारणे वि उप्पेण ।

दिट्ठीविस—दिग्गमी—वीसं व विज्जणं गच्छे ॥ ८२ ॥

यत्र गणे स्त्रीकरस्य स्पर्शः, अथवा स्त्रियाः करेण स्पर्शः स्त्रीक-
रस्पर्शस्तम्, उपलक्षणत्वात् स्त्रीपार्श्वस्पर्शश्च कथंभूतम् ?
(अंतरियं) अविशब्दस्येहाऽपि संबन्धात् अन्तरितमपि वक्ष्या-
दिना जातान्तरमपि किं पुनरन्तरितम्, कारणार्थं कण्ठ-
करोमोमस्तत्त्वादिक-उपभ्रं संज्ञाने सति, किं पुनरका-
रणे; दृष्टिविषयं संप्रचिदायः, दीप्तप्रज्ञं ज्ञानिनवह्निः, विषं
च हास्यहास्यं, समाहारः, तद्विषयं वर्जयत्, उन्मत्तमार्गो
दूरतः त्यजन्मनसमुदायः (गच्छ सि) स गच्छः स्यादिति
शेषः ॥ ८२ ॥

वात्ताप वृद्धाप, नत्थं पुह्माएँ अहव जट्ठीण ।

न य कीरइ तणुफरिसं, गोयमं गच्छं तयं भणियं ॥८४॥

वृद्धापवगस्य सवैश्च संख्याद्वाक्षसाया अपि अमातयोचकाया
अपि, किं पुनः प्रासयोचनायाः; वृद्धाया अपि अतिमान्तयोचनाया
अपि, किं पुनरतिमान्तयोचनायाः; एवाविधायाः कस्याः ?
इत्याह—नत्थं का पीथी, तस्या आर्षं, दुर्गता पुत्री, तस्या अपि,
अथवा भगिनो स्त्रिया, तस्या अपि, नाशब्दोपलक्षणत्वात्
दाहिनी—प्रातृका—जाम्बेयी—पितृव्यश्च—मातृव्यश्च—जननी—माता-
मही—पितामहीप्रहः । कोऽर्थः ? , नत्थं कादीनामकादशानां
नाशब्दानामपि स्त्रीणां, किं पुनरनाशब्दानां ननुस्पर्शः, उप-
लक्षणत्वात्, स्विसास्यशब्दअवगाहं च यत्र गच्छं च नैव
क्रियते हे गौतम ! स गच्छो भणित इति । इह हि संब-
न्धिन्या अपि स्त्रिया अक्षस्पर्शाधिकर्जनं, स्त्रीस्पर्शाध्यातक-
मोहोदयहेतुत्वात् । ग० २ अ० ॥

कयविकयकारी गच्छो न जवति—

जत्थ य मुणिणो कयवि—कयार्थं कुन्वति संजमभट्ठा ।

तं गच्छं गुणसायं ।, विसं व दूरं परिहरिज्जा ॥८६॥

यत्र गणे मुनयो द्रव्यसाधकः कथं भूत्वेन वक्षपाशोपशोषा-
दिप्रहणं, विषयं च भूत्वेनान्येषां वक्षपाशादिकार्यं कुर्वन्ति ।
वक्षपाद्व्येः कारणानि, अनुमोदयन्ति वा, किंभूता मुनयः ?
संयममग्रा दूरीकृतचारित्रगुणाः, गुणसागरेति गौतमामन्त्रणम्,
तं गच्छं विषयिव हास्यार्थमिव दूरतः परिहरेत् सन्मुनिः ।
अत्र विषयोपमा देशसाध्येन, यतो विषादेकं मरणं भवति,
संयममग्रापञ्चावनन्तानि जन्ममरणाणि जन्वन्तीति । ग०
३ अ० ॥

सुगच्छं वसेत् ।

एवं शुभाशुभगच्छस्वरूपेणगते सति मुनिः किं
कुर्यात् ? , इत्याह-

तम्हा सम्मं निहाडोत्तं, गच्छं सम्मगपडिअं ।

वसिजा पक्क मासं वा, जावज्जीवं तु गोयया ॥१०॥

यस्मात् सत्त्वञ्चः संसारोच्छेदकारी, असत्त्वञ्चञ्च संसारच-
र्कः ; तस्मात् सम्मय्य निनादय सम्मय्य विलोच्य, गच्छं गणं
सन्मार्गप्रस्थितं, तत्र पक्कं वा मासं वा, उपसक्तत्वाद् वा मासत्र-
यादिकं वा, यावज्जीवय, वातुरपि विकल्पायै एष, वसन्मुनिः,
हे गौतम ! इति । ग० ३ अधि० । (मत्सितरत्नमधिकृत्यका-
रिण्या कृत्त्रिकादिकया प्रतित्यापाधयरक्तये दोषो, राक्षो वस-
तेर्बोधिर्गमने निर्मर्यादत्वादि च भागेऽस्मिन्नत्र ३२ पृष्ठे
' एवाह ' इत्ये गच्छाचारपाठे द्रष्टव्यम्) (भार्यया शुद्धिसमकं
पुत्रभाषये दोषस्तु 'अज्जा' इत्ये प्र० भागे २२० पृष्ठे द्रष्टव्यः)

गच्छमर्यादा-

मे जयवं ! केवइयं कालं जाव गच्छस्स यं मेरा प-
खविया ? , केवइयं कालं जाव यं गच्छस्स मेरा णाड्कमे-
यन्ना ? । गोयया ! जाव ये महायसे महासत्ते महाण-
भागे दुप्पमंहे अणुणारे ताव यं गच्छमेरा पखविया, जाव
यं महायसे महासत्ते महाणुजागे दुप्पमंहे अणुणारे ताव
यं गच्छमेरा नाड्कमेयन्ना । महा० ॥

जन्म य गोयम ! पंच-एह कह वि मूणाण एकमविहोजा ।

तं गच्छं तिविहेणं, बोसिरिय बज्ज अचत्थ ॥

मूणांरभपवित्तं, गच्छं वेसुज्जसं वण वसेजा ।

अं चारित्तगुहेहं, तु उज्जसं तं निवामेजा । महा० १०॥

गच्छं आचार्योदीनामनामे वसेत् । यत्र गच्छे पञ्चानामा-
चार्योपाध्यायगणाबन्धेदिप्रवर्तित्यविरुद्धाणामसङ्गावो, यदि वा
यत्र पञ्चानामन्यतमोऽप्येको न विद्यते तत्र न वस्तव्यम्, अनेक-
दोषसंज्ञात्, तानेव दोषानाह-

एवं असु नगिमाणे, परिखकुञ्जकज्जमादिवग्गो ठ ।

असुसं ससद्वसस्सा, जविद्ययाते चरणपातो ॥

एवमुक्तं प्रकारेण एकादिहीने गच्छे, एकोऽशुभकार्यं मूलक-
स्यापानादी, अपरो भ्रान्तप्रयोजनेषु, अन्यः परिहाराय कृतनकज-
स्यावधानस्य देशनादी, अपरः कुलकार्यादी व्यग्र इति; अन्य-
स्य पञ्चमस्यापनयनावस्थाप्राप्तस्य आलोकनाया असेमवेन स-
हायस्य सतो जीवनाग्रे चरणव्यातक्षरणगामसंज्ञा; चरणसं-
ज्ञा च शुभगतिविनाशः ।

अत्र पर आह-

एवं होइ विरोहो, आसोयणपरिणतो ठ सुणो उ ।

एगंतेण पमाणं, परिणामो बी न खसु अमहं ॥

अनेवं सति परस्परविरोधः । तथाहि-अवाञ्छितानामेवमुच्य-
ते-सद्यस्य सतो जीवितानाग्रे चरणसंज्ञा, प्राक्चरणसु-
कम-अदृष्टाभावेऽप्यालोचनापरिणामपरिणतः ह्युक्त इति, ततो

अर्थात् परस्परविरोधः । अत्र सुरिराह- (एगंतेणेत्यादि) न
कालवत्समाकं स्वराकिमिगृहमेन यथाशक्तिप्रवृत्तिरहितः
केवलपरिणाम एकान्तेन प्रमाणं, तस्य परिणामाऽऽभा-
सत्वात् ; किन्तु सूत्रं प्रमाणीकुर्वतो यथाशक्तिप्रवृत्तिस-
म्भितः, न वैकाम्यायै गच्छं वसद् सूत्रमनुवर्तते, ततस्तस्य
तात्त्विकपरिणाम एव मेति सद्यस्यस्य जीवितानाग्रे चरणमाशः ।
पुनरपि वक्तव्यमन्तरं विवक्षुः प्रश्नमुत्थापयति-

चोयग किं वा कारण, पंचएहऽसती तर्हि न वसिपव्वं ।

दिड्ढतो वाणियए, पिंदियअत्थे वसितकामे ॥

चोदक आह-यत्र पञ्चानां परिपूर्णानामसङ्गावस्तत्र न वस्त-
व्यमित्यत्र किं वा कारणम्? को नाम दोषः ? । सुरिराह-अत्र प्राधि-
कृत्यायै वणिजा पिण्डकृत्यायै वस्तुकामेन इत्याह उपमा, गाथा-
यां सप्तमी तृतीयाऽयं । इयमत्र भावना-कोऽपि वणिक्, तेन प्रयु-
तोऽयं पिण्डकृतः, ततः सोऽस्मितवस्त-कुत्र मया वस्तव्यम् ? ,
यन्ममये परिशुद्धेऽहमिति ।

ततस्तेन परिचिन्त्येवं निश्चिन्त्ये-

तत्त्व न कप्पइ वासो, आहारो जत्थ नत्थि एंव इमे ।

राया वेजो धणिमं, नेवइया ह्वजक्खा य ॥

तत्र न कल्पते वासो यन्मे वक्ष्यमाणाः पञ्चमाचाराः कते ? ,
इत्याह-राजा नृपाः, वैद्यो भिषग्, इत्याह उपमा, गाथायां
भैतिकिका नीतिकादिणो, कपयत्ता धर्मपाठकाः ।

कस्मादिति चेद्दत्त आह-

दविणस्स जीवियस्स व, वाघातो होज्ज जत्थ नत्थे ते ।

वापाए वेगतर-स्स दव्वसंघाटणा अफहा ॥

यत्र न सन्त्येते राजादयः परिपूर्णाः पञ्च, नियमतो द्रविणस्य
धनस्य, जीवितस्य वा व्याघातो जनेव । वैद्येन विना जीवितस्य,
राजादिनिर्विना धनस्य, व्याघाते वैकस्य धनस्य जीवितस्य
वा दव्वसंघाटना दव्वयोपाज्जना विफहा, परिभोगस्यासंभवात् ।

अथवा-

रम्मा नुवरम्मा वा, महतरय अमह तह कुमारेहिं ।

एएहि परिगमरियं, वसेज्ज रज्जं गुणविसालं ॥

राजा नुवरजेन महतरकेणामायेन तथा कुमारेः, यैः पञ्चजिनः
परिशुद्धीतं राज्यं गुणविशालं प्रवर्ति, गुणविशालत्वाच्च तद्वत्सत्त्वं ।
व्य० १ उ० । (राजादीनां लक्षणानि स्वस्थाने द्रष्टव्यानि)

गच्छो जिनकल्पश्च ह्रावण्येतो महत्तिकी ।

अथ शिष्यः प्रश्नयति-

गच्छे जिनकल्पमि वि, दोएह वि कयरो जवे महिड्ढिओ ? ।

निष्कसुगानिष्फा, दोषि वि होती महिड्ढीया ॥

गच्छजिनकल्पयोगेभ्यो कतरा महत्तिकः प्रधानतरो भवेत् ? ।
गुरुराह-निष्पादकनिष्पन्नाविति कृत्वा ह्रावणं महत्तिकी प्रव-
तः । तत्र गच्छः सूत्रार्थग्रहणादिना जिनकल्पिकस्य निष्पादकः,
अतोऽस्ती महत्तिकः ; जिनकल्पिकस्तु निष्पन्नो ज्ञानदर्शनचारि-
त्र्येषु परिनिष्ठित इत्यस्ती महत्तिकः ।

इदमेव भावयति-

दंसणणाचरित्ते, जम्हा गच्छम्मि होइ परिशुद्धी ।

प्रपक्ष कारणेण, गच्छेन्न भवे महिहीओ ॥
वृत्तेनहानकारिणाणां क्रमसात्त्वत्वे परिशुद्धिर्जनयति, वृत्तेन कार-
णेन गच्छो महर्हिको भवति ।

पुरतो व भग्नतो वा, गच्छा कतो वि वत्थि पविर्धो ।

एएण कारणेण, जिणकप्पीओ महिहीओ ॥

पुरतो वा विहरिण्यमाणक्षेत्रे, मार्गतो वा प्रवृत्तः पूर्वविहृतके-
ने वस्मन्कुतोऽपि कथ्यतः काश्चतो भावतो वा प्रतिवचनकृतस्य
प्रगवतो न विद्यते एतेन कारणेन जिनकल्पिको महर्हिकः ।

अथ ह्योरपि महर्हिकत्वं दृष्टान्तेन दर्शयति—

दीवा अओ दीवो, पइप्पई सो य दिप्पइ तवेह ।

सीसो स्थिय सिक्खत्तेन, आअरिओ होइ नअओ ॥

दीपाहन्यो द्वितीयो दीपो दीप्यते, स च सुखां दीपस्तैवेव ही-
पयते, एवं जिनकल्पिकदीपोऽपि गच्छदीपादेव प्रादुर्भवति, स च
गच्छदीपस्तैवेव ज्ञानदर्शनकारिणः स्वयं प्रदीप्यते । यच्छ—यक्ष
स्थित्य एव स्थित्यप्राप्तः सन् क्रमेणाद्यायं भवति, ज्ञानयतो नान्येन
प्रकारेण, एवं स्वविरकल्पिक एव तपःप्रभृतिभिर्भावनाजिरा-
त्मानं प्रापयन् क्रमेण जिनकल्पिको भवति, नान्यथा । अतो
द्वयपि महर्हिकौ ।

अस्वैवार्थस्य समर्थनायाऽपरं दृष्टान्तत्रयं दर्शयितुं
नित्यकिगायामाह—

दिट्ठं गुहामीदे, दोअि य महिला पया य अपयाय ।

गावीण दोअि वग्गा, सावेक्खो चेव निरवेक्खो ॥

दृष्टान्तोऽत्र गुहासिंहविवयः प्रथमः । द्वितीयो द्वे महिले, प-
का प्रजा अपत्यवती, द्वितीया अप्रजा अपत्यविकृता । तृतीयो
यथां द्वौ वगी, एकः सापेकोऽपरो निरपेक इति ।

तत्र गुहासिंहदृष्टान्तं भाषयति—

सीदं पालेद गुहा, आविहादं तेण स महिहीया ।

तस्स पुण जोअणस्समी, पओअणं किं गिरिगुहाए ? ॥

“अविहादं” इति देशीजात्रया बालकं सिंहं गुहां पालयति च-
ममहिकव्याज्राविश्यां रक्षति, तस्मिन्तस्य तेज्यः प्रत्यायसंज-
वात् । तेन कारणेन गुहा महर्हिका । यदा तु सिंहो दीवनें प्रा-
प्तो जवनि तदा तस्य किं प्रयोजनं गिरिगुहाय ? न, किञ्चिद्वि-
त्यर्थः । स्वयमेव वनमहिषाद्युपवृत्त्यात्मानं पालयितुं प्रत्यक्षी-
कृतत्वादिनां सिंहो महर्हिकः ।

अथाऽर्थोपनयमाह—

दन्वावड्मार्इत्तुं, कुमीलसंमगिअअणत्थीहिं ।

रक्खइ गयीं पुरोगो, गच्छेअ वि कोविणं धम्मे ॥

गवी आचार्यः, स पुरोगः पुरःसरो नायको यस्य स तथाविधो
गच्छो गुहास्थानीयः । सिद्धशक्त्यवस्थानीयसाधुधर्मं कुत-
चारप्रारम्भकोविदभ्याप्य प्रबुद्धं कृत्यादि, आदिशब्दात्
ज्ञेयकार्यमावाप्तुं, तथा कुमीलाः पार्श्वस्थाभ्यस्तेरन्वतीर्थिके-
षां साहचर्यः संसर्गस्तत्र च दृक्ता । विभोतसिकाप्रमादमिषया-
त्साधुपुण्यत्वात् प्राप्नोति, अतो यच्छो महर्हिकः । यदा त्वसौ हि-
विशेऽपि धर्मे व्युत्पन्नमतिः कृतपारकर्मो जिनकल्पं प्रतिपन्न-
नद्वन्द्व इवयमाश्रमं द्रष्टव्यप्रादिष्वपि विभोतसिकादिवि-
रहितः सम्यक् परिप्राप्तयति, अतो जिनकल्पिको महर्हिकः ।

अथ महेशाख्यदृष्टान्तमाह—

आणाइस्सरियसुहं, एगा अणुभवति जइ वि बहुपुत्ती ।

देहस्स य संठणं, भोगसुहं चेव कालम्मि ॥

परवावारीविमुक्का, सरिस्सकारतप्परा निअं ।

मंदहाए वक्खित्ता, अणं पि न चेयई अपया ॥

ह्योमहेश्वरोर्मयेव एका सप्रसवा यद्यपि बहुनरापत्यस्म-
नानिबहुव्यापारव्यापृता तथापि सा गृहस्वामिनीः यादाहंभ्य-
सुखमनुभवति, काष्ठं च प्रस्तावे देहस्य संस्थाप्य संस्थापनां
भोगसुखमपि च प्राप्नोति । या वाऽप्रजा अप्रसवा सा परव्या-
पारविमुक्का अपत्यादिचिन्तावर्जिता नित्यं सदा शरीरस्य
संस्कारमुक्तभावनादौ तत्परा मण्डनं च विलेपनभरणदौ व्या-
ख्याता स्वतो भक्त्यापि भोजनमपि न चेतयति न संस्मरति ।

अर्थोपनयमाह—

वेयाअवे चांयण—वारणवावाराणु य बहूनु ।

एमादीं वक्खेवो, सयवे जाणं न गच्छम्मि ॥

यथा सप्रसवायाः स्त्रियो बहुव्यापारव्यवस्रतां जवति तथा गच्छ-
ऽपि, यथाऽऽचार्याध्यायादिष्वेवाभुनयन् । यावच्चकालसांसा-
चारी हापयतो मोक्षं वाक्यं प्रतिनिरुपनां कुर्वतो, वारणां-
याश्च बहवो, वस्त्राभ्याद्युपादानविषया व्यापारणाः, नन्देवमा-
दिवु यो व्याक्रिपो व्याकुल्यते तस्मात्कोनो गच्छे सततं निरन्तरं
ध्यानमेकाग्रबुद्ध्याऽथ वसत्यात्मकमात्मनो मण्डनकल्पं न ज-
वति । जिनकल्पिकस्य तु वेयाअस्यादिव्याक्रिपराहितस्य निरप-
त्याख्या आत्मनो मण्डनमपि निरन्तरमेव तथा ननुपजायते,
यथा भोक्तुमपि गृह्णा न भवति ।

अथ गोवर्गद्वयदृष्टान्तमाह—

सल्लपाइयाओ, नस्मंतीओ वि णेव धेनुओ ।

मात्तुण वसगाई, इवन्ति सपरकमाओ वि ।

न वि वच्छएसु सज्जे—ति वाइहिओ नेव वच्छमात्तुसु ।

सबसमगुहंतीओ, नस्मंति भएण वयस्स ॥

धेनवोऽभिनवप्रसूता गावः, ताः शाईलेन व्याघ्रेण पातिताल्ला-
सिताः सत्यां नश्यन्त्योऽपि धर्मकाणि वत्सकवाणि मुक्कथा सप-
राकमा अपि समर्था अपि नैव प्रधावन्ति न शीघ्रं पलायन्ते, अ-
पत्यसापेक्षतायाः । यास्तु “वाहिओ” वत्सकवयः, ना नापि वत्स-
केषु सज्जयन्ति समस्तं कुर्वन्ति, नापि वत्समात्तुषु धेनुषु, किन्तु
खल्लमगुहमाना व्याघ्रस्य जयेन नश्यन्ति, निरपेक्षत्वात् ।
एष दृष्टान्तः ।

अथार्थोपनयमाह—

आयसरीरे आयारि—यथालुत्तेसु अवि य सावेक्खा ।

कुलगणसेधेसु तहा, चेइयकज्जाईएत्तुं च ॥

यथा धेनवस्तथा गच्छवांसितोऽप्यात्मशरीरे आचार्यवाज्रच्छे-
ष्यपि च कुलगणसङ्कायेषु वेत्यादिकायेषु च सापेक्षाः, अनः
संसारव्याज्रभेदेन नश्यतोऽपि संस्वननादिष्वलोपेता अपि न शीघ्रं
पलायन्ते । जिनकल्पिकास्तु मगयन् आत्मशरीरादिनिषेध-
अधेनुनाव इव स्वर्वाधिसमगूहमानाः संसारव्याज्राक्षिप्यहं
पलायन्ते ।

षयेषु तर्हि जिनकल्पे मर्हत्किं तत्स्यापन्नमैव, यत् आह-
रयणाय इव गच्छे, निष्पादश्च नाणवंमणचरिषे ।
एषण कारयेणं, गच्छे उ भवे महिच्छीकरो ॥

रत्नाकर इव जिनकल्पिकादिरत्नानामुत्पत्तिस्थानं यतो
गच्छो वसने, निष्पादश्च ज्ञानदर्शनचारित्र्येषु, तेन कारणेन
गच्छो महर्हिकः ।

इदमेव भावयति-

रपणेषु बहुविहेषु, नीणिज्जंतेसु नेव नीरयणो ।

अतरो तीरस्स काउं, उप्पत्ती सो य रयणाणं ॥

इय रयणसरिच्छेसु, विणिग्गपसु पि नेव नीरयणो ।

जायइ गच्छे कुण्डइ य, रयणवज्जेते वद् अणे ॥

न तरीतुं शक्यते इति अतरो रत्नाकरः, स यथा बहुविधेषु रत्नेषु
निष्पादयमानेष्वपि नैव नीरत्ना रत्नाविरहितः कर्तुं शक्यते ।
कुनः, इत्याह-यत् उत्पत्तिराकरोऽतो रत्नानाम् । 'इय' एवं गच्छ-
रत्नाकरोऽपि रत्नसदृशेषु जिनकल्पिकादिषु विभिन्नेतत्त्वेषु नैव
नीरत्ना जायन्ते, आभाषादिरत्नानां सर्वदेव तत्र सञ्जायन्ते । क-
रोति च एषादपि बहुनन्यान् साधून् रत्नभूतानिति गच्छो
जिनकल्पिकश्च उवाचपि महर्हिकौ । वृ० १ ७ ० ।

प्रश्नः--तन्मध्यस्थः (कृपणकादिद्वयमध्यस्थः) कश्चि-
द् ज्ञान-दर्शन-चारित्र्य-तपःप्रभृति कुर्वतां पङ्क्त्यानां
साध्व्यम्, बद्धयस्तु वैपरीत्यं करोति, तयोः साम्यं न
वेति ? ॥ ७ ॥

उत्तरम्-यथा प्रासादादिरक्षणविधाने शुद्धमेव फलं, तद्विप-
रीतविधाने तदुज्जमेव, एवं ज्ञानादिशुद्धे समाचरणां सङ्ग-
स्थानां सात्त्विकाऽसांजाययोरपि (शुभाऽशुभफले) ॥ ७ ॥

प्रश्नः-वर्णादिभिन्ने देवाया शुभाविव दशानां परस्परमतभेदेऽ-
पि आकाशविराजत्वेन साम्यम्, किं वा विशेष इति ? ॥ ८ ॥
उत्तरम्-दशानां वर्णादिविविधत्वे साम्यप्रतिपादकं वचस्तु
मात्रमेव, किन्तु परकीयमेव ॥ ८ ॥

प्रश्नः-चेत्यादिधर्मकार्यं कुर्वतां तेषां तपागणसङ्ख्या शक्तिमान्
आदः सात्त्विकं माध्यस्थ्यं विकारं वा भजति तदा कामो न
वेति ? ॥ ९ ॥

उत्तरम्-चेत्यादिधर्मकार्यं कुर्वतां तेषां श्रीपरमशुभादेरादेय-
ताऽऽदिष्टचेत्यादिधर्मकार्ये साम्निध्वकगमनायति सुन्दरम्,
नर्तनकार्यं तु माध्यस्थ्यमेव, न तु क्वापि वैपरीत्यकरणेन
विराधेत्पादं नश्यसे ॥ ९ ॥

प्रश्नः-नवानां लुप्ताकल्पनिरिकानां प्रतिमापूजा-स्तुतो अशुचि-
विशेषणमालां प्रदानरूपे, अथवा-पूजास्तुतिरूपे ? इति ॥ १० ॥

उत्तरम्-नवानां पूजास्तुतिः अशुचिर्बिलपनमालाप्रदानरूपे
हत्यादिवचनं तु सतामुच्चारणमेव न भवतीति किं प्रतिव-
क्ष्यते ? ॥ १० ॥

प्रश्नः-केषाञ्चित्सङ्गमर्हिकं च कुर्वतां भूतार्चनमप्यवत् साम्यम्,
उत मर्हिकमित्युभयप्रकृतिकलादयो वा जगाम्भर ? ॥ ११ ॥

उत्तरम्-सङ्गमर्हिकमत्र किं च कुर्वतां भूतार्चनमप्यवत् साम्य-
प्रत्यादिवाक्यं पुर्ववदेव प्रत्युत्तरेतं बोध्यम् ॥ ११ ॥

प्रश्नः-येतेषां ममस्कारपाठ-चन्द्रिमाचन-ब्रह्मपालनादिकं कि-
ञ्चिद् केषाञ्चित्प्रागनुयायि, किं वा सर्वेषां शौनिक-लुपधक-
धीवराध्यसायवत्पापहेतुः, किं वा सर्वेषां शौनिक-लुपधक-

उत्तरम्-येतेषां ममस्कारपाठ-चन्द्रिमाचन-ब्रह्मपालनादिकं कि-
ञ्चिद्विष्णुप्रागनुयायि किं वा सर्वेषां शौनिक-लुपधक-धी-
वराध्यसायवत्पापहेतुः इति वक्षः सतां यन्तुमेवानुचितमिति
किं प्रतिवक्ष्यता ॥ १२ ॥

प्रश्नः--परपात्रिकसंपादितस्तोत्रादिकं मानङ्ग-तुल्यकादिसं-
पादितरसवतीयद्वन्द्वस्वाम्येव, कश्चिद्विशेषो वा ? ॥ १३ ॥

उत्तरम्-परपात्रिकसंपादितस्तोत्रादीनां मानङ्ग-तुल्यकादिसं-
पादितरसवत्युपमानं सतां यन्तुमेवानुचितमिति किं प्रतिव-
क्ष्यते ? ॥ १३ ॥

प्रश्नः-तपागणसङ्ख्यायाः स्वकीय-स्वकीयतरवैत्येषु च-
त्वननादिकं मुञ्चति, तत्र स्वकीयचेत्ये ज्ञानहेतुरन्वय पापहेतुः,
किं बोधय साम्यम् ? ॥ १४ ॥

उत्तरम्-तपागणयोः आदः स्वकीयेषु परकीयेषु वा चैत्येषु च-
त्वननादि मुञ्चति, तत्र स्वकीयेषु यथा ज्ञानमस्तथा श्रीपरमशुभ-
पादेरादेयताऽऽदिष्टेषु परकीयेष्वपि ज्ञान एव ज्ञातोऽस्ति न
तु पापम् ॥ १४ ॥

प्रश्नः-द्वितीयादिपञ्चपर्वी आदिविषयादिस्वीयप्रपद्यतिरित्यन्वये
क्वास्ति ? ॥ १५ ॥

उत्तरम्-द्वितीयादिपञ्चपर्व्यां उपादेयत्वं संविनगीतार्थाऽऽवी-
र्णतया संजायन्ते, अस्मन्नापि तु आदिविधेरन्यत्र दृष्टानि न स-
रन्ति ॥ १५ ॥

गच्छङ्गु-गामिन्-जि० । गमनशीले, प्रा० ४ पाद ।

गच्छत्-गच्छत्-त्रि० । पथि यदति, आ० ३ शृ० १ अ० ३ उ० ।

गच्छगय-गच्छगत-त्रि० । गच्छमध्ययतिनि, ग० १ अथि० ।

गच्छभिगमय-गच्छभिर्गते-त्रि० । अश्विधेत्यादिनिः कारयैरे-
काकीभूते, ग० १ अथि० । पत्त्ययकगच्छे, आ० ४ ।

गच्छपदिवत्-गच्छपदिवत्-त्रि० । गच्छययशसिनि मयधेष्ट-
वेष्टया धर्मचारिणि, दृशे० । गच्छपरिपालनप्रवृत्ते, व्य० ४ उ० ।

गच्छमाण-गच्छत्-त्रि० । स्वभावचारणं वरति, म० १ शृ० १ उ० ।

गच्छवर-गच्छवर-पुं० । सकलगच्छप्रतिषेधे, ग० ३ अथि० ।

गच्छवास-गच्छवास-पुं० । गच्छो गुरुपरिवारस्तस्मिन् वासो
वसत्यम् । गुरुकृतवासे, (तत्रैव विषयं दर्शयिष्यामः) गच्छ-
वासे हि केषाञ्चित्सन्तोऽधिकानां विनयकरणं भवति, अन्वेषां
च शेषकादीनां विनयस्य कारणं भवति, तथा विषयादिकमु-
ल्लङ्घय प्रवर्तमानेषु केषुचित्साराणां कियते, तथाविधे च स्व-
स्मिन् कैचत्कुर्वन्ति, एवं द्विरूपं वारणादि द्रष्टव्यम् । एवं च
परस्परऽपेक्षया विनयादियोगे प्रवर्तमानस्य गच्छवासिनो-
ऽवश्यं मुक्तिसाधकत्वमिति गच्छवासाऽपि मुक्यो धर्मः ।

यतः पञ्चवस्तुके-

“ गुरुपरिवारो गच्छो, तस्य वसंताण णिञ्जरा विठला ।

विण्वाञ्चो तह सारण-मर्हिकं ण दोसपदिवत्तो ॥ १ ॥

अञ्जोप्राविक्कवाय, ओगमिस्स तर्हि तर्हि पयइतो ।

णियमेण गच्छवासो, अस्सगयदसाहगो णेओ ॥ २ ॥ इति ।

गच्छे आरणादिगुणयोगादेव तं त्यक्त्वा स्वेच्छया विचरतां

ज्ञानादिहाधिकारः । तथा बोधान्त्यैः-

“ जह सागरमि मीणा, संजोहं सागरस्स असइता ।

यिति तत्रो सुहकामी, निगमयमिच्छा विणस्संति ॥ १ ॥
एवं गच्छसमुदे, सारणमादिदि बाह्या संता ।
यिति तत्रो सुहकामी, मीणा व जहा विणस्संति ॥ २ ॥
सारणादिविमुक्तस्तु गच्छस्याज्य एव, परमार्थतोऽगच्छ-
त्वाच्चस्य । धमे ० ३ अचि ० । मोघ ० । पञ्चा ० ।

गच्छे पुण वसंतस्स इमे गुणा-

जतो वासो रती धम्मे, अणायतणवज्जणं ।
शिग्गहो य कसायणं, एवं धीराण तासणं ॥ ३६ ॥
'भसो वासो सि' । अस्व व्याख्या-

आयरियादीण जया, पच्छिन्नभया ए सेवति अकज्जं ।
वेयावच्चऽज्जयेण-मु सज्जते तदुपयोगेण ॥ ३६ ॥

पुण्वत् कंठः । 'रती धम्मे' अस्व व्याख्या वेयावच्चपच्छन्तः
आयरियादीण वेयावच्चं करोति, 'अज्जयेण' ति' सज्जयं करोति ।
'तदुपयोगेण' 'सुल्लथोवज्जयेण वेयावच्चज्जयेणसु रज्जति
रतिं करोति' ति वुत्तं जयति । अहवा तदुपयोगो अणया आय-
रियादीहि य जयमानो वेयावच्चज्जयेणादिसु रज्जति ।
'अणाययणवज्जण सि' अस्व व्याख्या-

एतो इत्थीमम्मो, तेणादिजया य अद्रियतगारे ।
कोहादी व उदिसे, परिणिष्ठावेति त् अग्गे ॥ ३६ ३ ॥

पुण्वत् कंठः । 'कसाययिमाहो' अस्व व्याख्या कोहादीपच्छन्तः
गच्छवासे वसंतस्स अग्गे य आयरियादी परिणिष्ठावेति स-
कसाय गच्छवासे वसंतत्वं एवं धीरसासणं, धीरसासणे वा
जं मणियं तं आरादियं भवति ।

इमे य अग्गे गच्छवासे वसंतस्स गुणा-

णाणस्स ह्राइ भागी, धिरपरआ दैसणे चरिते य ।

धमा आवकहाए, गुरुकुलवासं तं मुंचति ॥ ३६ ४ ॥

कंठाः जम्हा गच्छवासे वसंतस्स एवमादी गुणा तम्हा णिका-
रणे संविगो अवि अन्नगणसंकमोण कायग्गे । नि० ५० १३ उ० ।
गच्छवाभि (ण) - गच्छवासिन् - वि० । गच्छप्रतिषेधं साधुपु,
हृ ० १ उ० । (नेवं प्रमज्ज्यादिद्वैरैसासकप्रप्रकपणा 'यचि-
रकप्प' शब्दे वक्ष्यते)

गच्छविहार-गच्छविहार-पुं० गच्छसामाचार्याश्च, ह्य० १ उ० ।

गच्छसङ्गा-गच्छशक्तिका-स्त्री० । शतसङ्ख्यपुरुषपरिमाणेषु
गच्छेषु, हृ ० १ उ० ।

गच्छसारणा-गच्छमाराणा-स्त्री० । गच्छपरिमाणे, हृ ० ।

अगीताधेस्तद्वयोनः । (प्रलम्बग्रहणे प्रायश्चित्तमुपदर्श्याह)

अथ 'कस्स अगीवधेति' पदं व्याविश्यासुराह-

कस्सिं पच्छिं १, गणिणो गच्छं अमारानित्सम ।

अहवा वि अगीवत्थं मन् जिकसुणो विमयलोलसम् ॥

शिव्यः प्रअयति-यदंतद्व्यत्र ग्रहणत्वावनेकधा प्रायश्चित्तमु-
क्तं तत्कस्य जयति ? । सुराह-गणिन आचार्यस्य गच्छम-
सारयतः सतः, असारणा नाम अगवेवणा-कः कुत्र गतः ? , को
वा मामापुच्छ्य गतः ? , को वाऽनापुच्छ्या ? , यथा-प्रलम्बं गृहीत्वा
आगत्याऽऽत्रोचिते अग्नेन वा निवेदिते यथावच्छिन्नं न इवाति,

इत्था वा न कारयति, न वा नोदनादिना अररदयति, एषा सर्वो-
प्यसारणाऽभिधीयते ।

आह-किं कारणमाचार्यस्य पदकायानविराचयतोऽपि प्राय-
श्चित्तम् ? , उच्यते-स्वसाधुनूपेण प्रवर्त्तमानानसारयन्तसौ ग-
च्छस्य विराधनार्थं वचतः । तथा चोक्तमिदमेव सहैतुक्तं
हृद्राध्या-

" किं कारणं तु गणिणो, असारयितस्स होह पच्छिं ? ।

विहूति यो ण गणहरो, विराहणो सगच्छस्स ॥

भयति खलु स जह गणी, विराहो होति गच्छस्स ।

जह सरणमुवगयाणं, जीविषयवरोवणं नरो कुणति ।

एवं सारणिगयाणं, आचारिओ असारओ गच्छं ।

किह सरणमुवगया पुण, पक्खे पक्खम्मि अं ववहुंति ।

इच्छामि खमासमणे, कनिकानकम्मे उ जं अग्गे ॥ "

अत आचार्यस्य सर्वमेतत् प्रायश्चित्तम् ।
अथवा यो भिक्षुरगीतार्थः, अग्रिषद्वाद गीताथोऽपि, विषय-
लोलः सुखादुत्साहादलम्पटो भूत्वा प्रलम्बानि शृङ्गाति तस्यै-
व प्रायश्चित्तम् ।

अत्र आचार्यविषया अष्टौ भङ्गाः-अगीतार्थ आचार्यो गच्छं
न सारयति विषयलोलश्च । अगीतार्थ आचार्यो गच्छं न सार-
यति विषयनिःस्पृहश्च, इत्यादि । अत्र चान्तिभो भङ्गः श्रुतः,
शेषाः सप्त परित्यक्तव्याः ।

देसो व सोवमग्गे, वसणी व जहा अजाणगनरिंदो ।

रज्जे विवुत्तमारं, जह तह गच्छो वि निस्सारो ॥

भङ्गसप्तकवर्त्तो आचार्यो देश इव सोवमग्गे, अथमनी वा, यथा
अज्ञापकनरेन्दो परित्यज्यते तथा परित्याज्यः । यथा च
राज्ञा अविन्यमानं राज्यं विलुप्तमनरं जयति, तथा गच्छोऽप्या-
चार्येणासार्यमाणो निस्सारो भवतीति परिरक्षणीय इति संग्रह
गाथाऽङ्कगद्यः ।

अर्थेनामेव विवरीयुः प्रथमतो "देसो व सोवमग्गे"

इति पदं व्याख्यात-

ऊर्णादरिया य जहिं, असिं च न तत्थ होइ गंतव्चं ।

तत्थ जने न हि वामो, एमेव गणी अमारानिओ ॥

यत्र देशे अश्वमेदिरका, अशिवं च, उपलक्षणत्वादपरोऽप्युप-
द्रवो जयति, तत्र गन्तव्यं न भवति । अथ यत्र देशे वसतमेव-
मोद्व्याधिकमुत्पन्नं तत्र उत्पन्नं सति न वसतव्यम् । एवमेव
गणी आचार्यो असारणिको गच्छसारणाधिकलो नाऽ-
नुगन्तव्यः ।

अथ "वसणी व जहा अजाणगनरिंदो सि" व्याख्याति-

सचएहं वसणाणं, अन्नपरजुनो न जाणई रज्जे ।

अंतेउरे व अत्थइ, कज्जाई सये न सीझे ॥

यथा सप्तानां व्यसनानामन्यतरेण व्यसनेन युतो राजा राज्यं
पालयितुं न जानाति । यो वा शेषव्यसनेरनभिरुत्तमोऽपि विष-
यलोलुरतया निधमनपुरे आसने, सोऽपि कार्योऽपि व्यवहा-
रादीनां स्वयमारमना न शीलयति, जावलोक्त इत्युक्तं भवति ।
ततश्च यथेच्छमुत्तुर्त्तं कलाः यथाः संजायन्ते । एवमाचार्योऽप्य-
गीतार्थो गीतार्थो वा सातगौरवादिष्यसमोपहततया यदि स्व-

गण्डं न सारयति तदा गण्डः सर्वोऽपि निरुद्धः संजायते । यत-
श्चैवमनो असारणिक आचार्यो ब्रूँ ब्रूँ एषिहृत्स्वः ॥
७० १ ३० । (व्यसनसप्तकं 'वसव' शब्दे ऋद्धयम्)

अथ प्रकारान्तरेण भङ्गनामः-

अहवा वि अगीयत्यो, गण्डं न सारइ इत्य वधेभंगो ।
विइए अगीयदोसो, तइअ न सारि-तरा मुक्तो ॥

अथवा अगीनाथो गण्डं न सारयतीत्य वक्तुमिच्छी । गाथायां
पुंस्वं प्राकृतत्वात् । सा चेत्य-अगीनाथो न गण्डं न सार-
यति १ । अगीनाथो गण्डं न सारयति २ । गीताथो गण्डं न
सारयति ३ । गीनाथो गण्डं सारयति ४ । अत्र प्रथमस्य
द्वौ भावौ, अगीनाथैर्वशेषः, असारणादायश्च । द्वितीयस्य
पुनरेक एव गीतार्थवशेषः । तृतीयस्तु यत्र सारयति स
एकतस्यासारणादौषः । इतरन्धनुषो मङ्गः शुद्धः ।

आद्यानां त्रयाणां मङ्गानां भावनामाह-

देनो व सोमनगो, पदमो तइअ तु होइ वसणी व ।

विइओ अजागनुद्धो, सारो दुविहो बुदेकेको ॥

प्रथमः प्रथममङ्गवर्ती आचार्यः सोमनगदेश इव परित्यक्तव्यः ।
तृतीयो गीताथोऽप्यसारणकत्वात्प्रसमीच राजा परित्यक्तव्यः ।
द्वितीयः सारणिकोऽप्यगीनाथः वादङ्गनरेन्दुत्य इति कृत्वा
परिहाय इति कृत्यभिप्रायः । अथ निरीधन्यप्रेमिप्रायेण व्या-
ख्यातव्यः-द्वितीयः सोमनगदेश इव परिहाय इति । द्वितीयः
पुनरगीताथः परं सारणिकः, स च व्यसनीच कृतव्यः ।
किमुक्तं नयति ? सोऽगीताथः सन् यत्किमपि स्वशिष्यान् गो-
दधाति सा मोक्षना तस्य व्यसनमिति कृतव्यः । अतो व्यसनाभि-
भूतपुत्रविवक्षो परिहायः । तृतीयः पुनरसारणिकत्वात्गीता-
थोऽप्यङ्गनुपतुल्य इति कृत्वा परित्यागः । अस्मिन्स्य व्याख्याने
६ संसो व सोमनगो, पदमो विइओ व होइ वसणी व ।

तदथो अजागनुद्धो, 'सि' पाठो ऋद्धयः । पुस्तकेष्वपि बहुध्व-
यमेव दृश्यते इत्युक्तम्-“रजि वल्लुतसारं, जइ तइ ग-
ण्डो वि निस्सारो सि” तदेतद्भावयति-“सारो दुविहो बुदे-
केको” सारो द्विविधः-लौकिको लौकात्तरिकश्च । पुनरेकैको
द्विधः, बाह्य आन्तरिकश्च ।

एतदेव व्याख्ये-

गोमंरुद्धअर्थाई, बज्जो कणगई अंत लोगमि ।

लोगुचरिओ सारो, अंतो बहि नाण-वत्थाई ॥

गोशब्देन गावो बलीवर्शोऽप्यवयवेन, उपलक्षणत्वाद् दृश्यम्भा-
रानामपि परिग्रहः । मयललमिति देशकथनम्, यथा पशुवति
अपदभाति हुराष्ट्रदेशः । अथवा गोमपदञ्च नाम गोवर्गे, उप-
लक्षणत्वमद्विध्याद्विधौऽपि । चाप्यानि शास्त्रिप्रतीतिः । आ-
दिशब्दाद् वास्तुकुट्यादिपरिग्रहः । एष लौकिको बाह्यसारः । क-
वकं सुवर्णम् । आदिप्रहणेन कपयत्तार्थानि, एष अन्तरित्याभ्य-
न्तरः सारो लोके लोकविषये मन्तव्यः । एतेन द्विप्रकारे-
णापि सारंश्च राज्यं पार्थिवनाशकम्यमानं निस्सारम् । लौकात्त-
रिकः सारो द्विधा, अन्तर्बहिश्च । तत्रातःसारो ज्ञानम्, आ-
दिशब्दाद्ज्ञानव्यापारे च । बहिःसारो वस्त्रादिकः । आदिप्रहणेन
शास्त्राचार्यादिभि युक्तम् । अनेन च द्विविधेनापि लौकात्तरिक-
सारेणाचार्येणासार्यमानो गण्डो निस्सारो नवतीति प्रकृतं,
तस्माद्विधौ गण्डमसारयत एतन्प्रायश्चित्तम् । अथवा यो

मिद्धरणीताथो शुक्रमाणुपदेशेन प्रसन्नमानि शुद्धाति तस्य स्व-
र्गमेतन्प्रायश्चित्तम् ।

गीताथोऽपि यदि देशमन्तरेण वाऽगीतार्थस्य स्वयमेव
कार्येषु प्रवर्त्तमानः, तस्याव दौषो भवति-

सुहसाहं पि कज्जं, करणविहूणमाणुपायसंजुणं ।

अन्नापदेसकात्ते, विचित्रमुवजाति सेहस्स ।

सुखेन साधः साधनं यस्य तत् सुखसाधकम् “साधान्ना”
७ । ३ । १७५ । इति कल्पवृक्षः, सुखसाध्यमित्यर्थः । तदपि
कार्यं, करणमारम्भस्तद्विहीनं, तथा यस्य कार्यस्य यः साध-
नोपायस्तद्विपरीतानुपायेन संयुक्तम् । (अन्नाप सति)
यद्यस्य कार्यमहानं तत्समारज्यमाणम् अवेसकात्ते वाऽनवसरं
विधीयमानं शैलस्याहस्य विपत्तिमुपयाति, विपत्तिशब्देन का-
र्यस्यासिद्धिरनानिधीयते । तदुक्तम्-“संपात्तश्च विपत्तिश्च,
कार्याणां द्विविधा स्मृता । संपत्तिः सिद्धिर्येषु, विपत्तिश्च वि-
पर्ययः” ॥ १ ॥ ततो न निष्पद्यत इत्युक्तं भवति ।

तत्रैव निदर्शनमाह-

नक्खेणापि दु डिज्जइ, पासाए अजिनवुड्डितो रक्खो ।

वुट्ठेओ वहुनो, सोखिप वत्तुस्स जेदाय ॥

जो व अणुवायधियो, तस्स इ भूलाई वत्तुजेदाय ।

अद्दिनव उवायधियो, वत्तुस्स न होइ जेदाय ॥

प्रासादे वटपिपलादिबृंहोऽभिनवादिताऽधुनोक्तः सच-
खेनापि दुर्मिक्षितं, घटितं छेपुं शक्यते, इत्यनेन कार्यस्य सुख-
साध्यताका । स एव वृक्षो वर्द्धमानः शुभाभशास्त्राभिः प्रसरद्
दुग्धेऽप्यो नयति, कुटाराणापि छेपुं न शक्यत इति भावः । अय-
रं च वास्तुनः प्रासादस्य भेदाय जायते । यश्चानुपायेन मूलो-
त्कारणवृक्षगोपायमन्तरेण छिन्नः तस्यापि मूलान्वयनुगुणानि
वास्तुजेदाय जायन्ते । एतेन वाऽनारम्भे, अवेसकात्तेऽभ्ये, अ-
नुपायारम्भे च सुखसाध्यस्यापि कार्यस्य विपत्तिः, केससाध-
ता चोक्ता । अथ देशकाले उपायेन विधीयमानस्य यथा निष्प-
त्तिर्भवति तथा निदर्शयति-“अद्दिनव” इत्यादि उच्यते ।
यस्तु वृक्षोऽभिनव उक्तमात्र उपायेन प्रयत्नपूर्वकं छिन्नः, मू-
लान्वयि तस्योद्भूय करीषाग्निना दग्धानि, स वास्तुनो भेदाय
न नयति । एष दृष्टान्तः ।

अथमस्वैवोपनयः-

पडिस्सि चि तिगिच्छा, जो उ न करेइ अजिनेवे रोगे ।

किरियं सो उ न मुच्चइ, पच्छा जत्तेण वि करेत्तो ॥

सहमुप्पइअमि जरे, अहम काऊण जो वि पारेइ ।

सीयलअंबदवाणी, न हु पउणइ सो वि अणुवाया ॥

यस्य साधोर्ग्वरादिको रोग उत्पन्नः स यदि, “तेगिच्छं ना-
मिन्देज्जा, संविक्खुसगवेसए । एवं खु नत्थ सामर्थं, ज न
कुज्जा न कारवे” ॥ २ ॥ इति सुखमनुश्रिय प्रतिषिद्धा चिकित्संति-
कृत्वा अजिनेवे रोगे किरियं चिकित्सां न कारयति, स पञ्चाण-
स्त्रिय रोगे प्रवृत्तिं गते सति यत्नेनापि महताऽप्यादरेण किर्यां
कुर्यात् । न मुच्यते रोगाद् । इति पुनरनुवृत्तिर्यथा एव रोगे
क्रियामकारयिष्यत् ततो नीकगमनीयवत् । यो वा अनुपायेन
किर्यां करोति सोऽपि न प्रयुणीनयति, यथा सहस्रात्मने

ज्वरेभ्यस्मिन् वा अजीर्णप्रभवे रोगे सह समुत्पन्नं रोगम्
“अष्टमेण निवारय” इति वचनादष्टमं कृत्वा बोधि न केचनं
क्रियाया कारक इत्यपिशुद्ध्यर्थः । (सीयलक्ष्मणवाणि (स))
शीतलकूपाप्रकल्पादिनि पारयति, आ पेया कारणीया मन्वि-
तिकृत्वा खोऽपि न प्रशुणो नवति, अनुपायात् उपायानावात ।
प्रत्युत तेन शीतलकूपादिना सारोगस्यैव गाढतरं प्रकुप्यति ।
यदि पुनस्तैन पेयादिनाऽपारयिष्यत् ततः पदुरमधिष्यत् । य-
च्चापेणीयपारणकसमुत्पं पापं तत्पश्चाद्भावरविष्येनाऽशोचयि-
ष्यत् इत्युपायानुपायकपमगीनाथो न जानाति, नतहच्चाहा-
तमदेशकाले वा कार्यं कुर्वतस्तस्य शैक्षस्य विपक्षमुपयाती-
ति प्रकृतम् ।

अथैव ताप्यमाह—

संपत्ती य विपत्ती, य होज कजेसु कारगं पप ।

अनुपायतो विपत्ती, संपत्ती कालुवापदि ॥

संपत्तिश्च विपत्तिश्च कार्येषु कारकं कर्तारं प्राप्य भवति,
यद्यस्तः कर्ता ततस्तेनादेशकाले अनुपायत आरब्धस्य कार्यस्य
विपत्तिर्भवति । अथास्तौ हस्ततस्तेन कालोपायात्प्रां देशका-
ले उपायेन चारब्धस्य कार्यस्य संपत्तिः सिद्धिर्भवति ।

उपसंहरन्नाह—

इय दोसाउ अगीय—रिय उ गीयस्य कालदीणकारिस्मि ।

गीयस्यस्स गुणा पुण, होति इमे कालकारिस्स ॥

‘इय’ एवमगीयायै कार्यकर्तारि दोषा भवन्ति । गीतायेंऽपि का-
रणाकारिणि होति वाऽधिकं वा काले कार्यकारिणि एत एव
दोषाः । यः पुनः गीतायै उपायेनातिरिक्तं काले कार्यं करोति,
तस्य गीतायैत्य कालकारिण इमे गुणा भवन्ति ।

तानेवाह—

आयं कारण गाढं, वरुणं जुत्तं ससत्ति जयणं च ।

सत्तं च सपदिक्खलं, फलं च विधिं विपाणाई ॥

‘आयं’ इति ‘कारणं’ आलम्बने गाढमागाढं श्रान्तं च, वस्तु
कल्पं, इतिकमिस्त्रयथांतरम्, युक्तं योग्यं, सशक्तं समर्थं, यतनां
विपरिस्त्रयथादिलक्षणाय; एतदायदिकं सर्वमपि समप्रतिपक्षं
गीतायै विज्ञानानि । आयस्य प्रतिपक्षोऽप्ययं, कारणस्याका-
रणम्, अगाढस्यामागाढं, वस्तुनोऽवस्तु, युक्तस्यायुक्तं, सशक्ति-
कस्याशक्तिका, यतनाया अयतनेन यथाक्रमं प्रतिपक्षाः । तथा
फलं वैदिकवादिकं विधिमात्रं गीतायै विज्ञानातीति निर्मुक्ति-
गथासमासार्थाः ।

अथ प्रतिपदं विस्तरार्थमाह—

सुंकादीपरिमुक्ते, सई लाभं कुण्ड वाणिओ विट्ठं ।

एवेव य गीयस्यो, आयं दंहुं समापरइ ॥

शुल्कं राजज्यं कल्पम्, आदिशान्नाज्ञावर्षकं कृत्यादिपरि-
ग्रहः । यथा शुल्कादिनिर्दोषोपाक्यहेतुभिः परिशुल्को निर्धत्तितो
यदि कोऽपि क्षात्र उल्लंघने, तत् यत् शुल्कादिपरिग्रहे लाभं
स्ति चाणिओ देशास्तरं गत्वा वाणिज्यक्षेत्रं करानि आरभते ।
अथ क्षाममुत्तुमानं न परयति ततो नारभते । एवमेव च बी-
तायोऽपि क्षामादिकमायं क्षात्रं इच्छा प्रश्नमात्रकल्पां प्रतिषेधां
समाचरति, नाम्नाथा ।

इदमेव स्पष्टयन्नाह—

अनिवाऽसु सुकृता—णिपसु किंच खलियस्स तो पच्छा ।

वायणवेपावसे, लाभे तवसंजयऽज्जयणे ॥

स हि गीतार्थः प्रलम्बादिकं प्रतिषेधमान एवं चिन्तयति-
अनिवादिषु शुद्धकृत्वाभीयेषु अकल्पप्रतिषेधेना कल्पेऽपि
संयमस्थानियः स्थालितस्यापि मम ततः पश्चादनिवादिषु
व्यतीनेषु वाचनां दृढत आचार्यादीनां वैयाचुषे तपःसंयमाप्य-
यनेषु उच्यते कुर्वाणस्य ज्ञानायां ज्ञानो भविष्यति । अक-
ल्पं प्रति सेवाजनितं चात्तौचारे प्रायश्चित्तं शाधयिष्यामीति
बहुतरं क्षाममवतरं व्ययं परिजान्य गीतार्थः समाचरति ।
अगीतार्थः पुनरेव तद्वाप्यवश्यरूपं न जानातीति । गत-
मायद्धारम् ।

अथ कारणगाढाद्वद्वयमाह—

नाणइतिवत्सद्धा, कारण निवारणं तु तव्वज्जं ।

अहिकविसविसमूय—सज्जखयसूत्रमागाढं ॥

गीतार्थः कारणे एव प्रतिषेधने, नाकारणे । आह—किमिहं का-
रणं ? किं वा अकारणमिति ? आह—ज्ञानाद्वयस्य ज्ञानदर्शन-
चारित्र्यरूपस्याऽर्थाय यत्प्रतिषेधने तत्कारणं, नहर्न सेवमानस्य
निष्कारणमुच्यते । तथाऽगीतायो यद्वयमागाढं प्रतिषेधं तादृ-
शमागाढ एव, यादृशं पुनरनागाढे तादृशमागाढ एव प्रतिषे-
धने । अथ किमद्वयमागाढम् ? किं चाऽनागाढम् ? उच्यते—आहना
सर्पेण दृष्टः कश्चित्साधु, विपं वा केनचिन्नात्ताद्विमिष्टं दत्तं, वि-
सृजिका वा कस्यापि जाना, सद्यः कृत्यकारि वा कस्यापि शु-
लमुत्पन्नम्, एवमादिकमाशुप्रानि सर्वमद्वयमागाढम्, एताद्वपरीतं
तु विरक्षादि कुशादिरोगात्मकमागाढम् ।

अथ वस्तुयुक्तद्वारे व्याचष्टे—

आपरियाई वत्थुं, तेमिं चिय जुत्तं होइ जं जोगं ।

गीय परिणामना वा, वत्थुं इयरे पुण अवरत्थुं ॥

आचार्यादिः प्रधानपुरुषां, यद्वा गीतायै सामान्यतो वस्तु भ्र-
ण्यत, परिणामका वा साधनो वस्तु, एतादृशमागमानं परो वा व-
स्तुभूतं ज्ञात्वा प्रतिषेधने, प्रतिषेधाऽऽप्यते वा । इतरे प्रतिप-
क्षभूताः पुनरनाचार्यादिरगीतायो वा अपरिणामका अतिपरिणा-
मका वा सर्वेऽप्यवस्तु भरण्यते, एतेनामेवाऽऽचार्यादीनां यद्योग्यं
न कपानौबधादिकं नदुं युक्तं, ताद्विपरिणं पुनर्युक्तम् । एतत् यु-
क्तयुक्तस्वरूपं गीतायै जानाति, नेतर इति ।

अथ सशक्तिकयतनाद्वद्वयमाह—

धिईं सरीरो सत्ती, आयपरगता उ तं न हावेति ।

जयणा खलु विपरिरया, अलने पच्छा एणगहाण ॥

शक्तिर्देहा, धृतिर्—मंहनमेद्वा । तत्र श्रुतिकर्ता, शरीरां च सं-
हननरूपामगमगतां परगतां च शक्तिं ज्ञात्वाऽऽचार्यादीनां वा
गीतार्थस्तां न हापयतीत्यत्र चतुर्विधं सूचना । सा ज्येयम्—आ-
त्मगता शक्तिर्विद्येते न परगता, परगता नाऽऽत्मगता, आ-
त्मगताऽपि परगताऽपि, नाऽऽत्मगता न परगता । तत्र प्र-
थममङ्ग आचार्य आत्मनः शक्तिं न हापयति, परस्य पुनरशक्ति-
स्थाध्यायार्थं प्रतिषेधनात्मनुज्ञानोति । द्वितीयमङ्ग उल्लंघनात्ता-
त्मना प्रतिषेधने, परस्य तु समर्थत्वाच्चाऽनुज्ञानानि । तृतीयमङ्ग
उभयपारि शक्तितज्ञावादात्मनाऽपि न प्रतिषेधने, परस्यापि

न विनरति । चतुर्थभक्ते पुनरुपदेशकत्वाद्वात्मनाऽपि प्रति-
स्वप्नं, परस्मादि प्रतिस्वप्नवर्तते । तथा यन्ना सलु विपरिरया
छट्ठ्या । 'रीशु' गनी, परि स्वप्ननात् रयणे परिरयः
परिस्वप्नमित्यर्थः । त्रयः परिरया वर्या सा विपरिरया ।
किमुक्तं भवति ?-एवणोपाहारान्नेष्वर्था स्वप्नामाहौ तिलो
धाराः सर्वतः पर्यट्ट्य पदेष्वर्थां न सजते ततः पश्चाद्वासाभे
भ्रमर्ता पञ्चकपरिहाण्या यतते ।

अथ फलद्वार-गीतायः प्रथममेव कार्यं प्रारम्भमाणः परि-
ज्वायति । एवमनुसिद्धता ममाऽप्यस्य वा फलं भविष्यति, न
वा । तत्तु फलं द्विषिष्य । तदेवाह-

इह परलोके य फनं, इह आहाराऽऽक्षेपकसम् ।

सिद्धी समुत्तुलता, फलं तु परलोकेऽपि यम् ॥

उल्लोकफले, परलोकफले चेति फलं द्विषा । तत्रहोशोक-
माहारादि, आदिशब्दाद्विपरिवादि । तथा सिकिमनं, स्वर्ग-
गमनं, सुकुलोत्पत्तिश्च, एतत्परलौकिकं फलम् । एतद् द्वय-
मप्येकैकस्याऽऽत्मनः परस्वप्नं च परस्वप्नोपाकरणे यथा भवति
तथा गीतायः समाचरति । यच्च गीतायोऽन्तर्द्विष्टः प्रतिस्वप्नं,
तत्र नियमाद्वावच्छिन्ना जवति ।

आह-कन पुनः कारणं प्रार्थयिष्ये ? । उच्यते-

लेखोऽयं कालोऽयं, करणमिह साहज्यो उवाचोऽयं ।

कत ति य जोगि चि य, इय कजजोगी विद्याणादि ॥

या न रागे न द्वेषे किन्तु तुल्यद्वेषद्वे द्वयोर्विषये भवे प्र-
सन्नं स आजा नश्यते । कुत्रेऽप्यादि आजाः कौशेजाः । काले
अनौद्वेषादी आजाः कौशेजाः, जेवे काले च प्रतिस्वप्नानां न
रागद्वेषादौ दुष्यते इत्यर्थः । कथम् ? इत्याह-यनः स गीतायः
करणमिहं सत्यं कृत्विष्यम्, एवं किमप्यर्थेन योर्न कर्मनिजरा
जवतीति विमृशति । तथा ज्ञानदर्शनकारिणां साधनीयानि,
तथा च मायकोऽयमुपायो यद्वैल्लेख्ये यतनया प्रलम्बस्वनम् ।
तथा कृतयोगी गीतायः स कर्तेति च योगीति भवत्ये । 'इय'
एवं विज्ञानादि, इति नियुक्तिगाथासमासार्थः ।

अथनामैव विद्वोति-

ओयन्तूतो लिखे, काले जावे य जं समायरइ ।

कता उ मो अकोपो, जोगी व जहा म्हावेजो ॥

य ओजान्तो रागद्वेषविरहितं गीतायः कुत्रेऽप्यादी, काले
उत्तिहादा, आवे च ज्ञानादौ, प्रज्ञादिप्रतिस्वप्नरूपं याकि-
मापि समाचरति, स सत्यं कृत्विष्यं साधकोऽयमुपाय इत्योच्च
कार्यं कर्तुं, अकोपोऽकोपीयः, अद्वेषणीय इत्युक्तं भवति ।
कश्चेत्याह-योगीय यथा महावैष इति । यथेतद्व्याप्तोपन्यासे,
स योगी धन्वन्तरिः, तेन च विमर्शज्ञानवर्तनाऽभ्यासिनि काले
प्राप्तयेन रागसंभवं दृष्ट्वा अद्वैतानुवर्त्तकं वैधकाशं चके,
तच्च यदाऽज्ञां यथाशीलं स महावैष उच्यते । स चायुवै-
द्वप्रमादयेन किदां कुर्वाणो योगीय धन्वन्तरिरिव न दृष्टुमर्हः
भवति । यथाकिंकारिणश्च तस्य तच्च किंसाकर्म सिध्यति ।
एवमत्रापि योगी तीर्थकरस्तदुपदेशानुसरणेऽसर्गाऽपवादा-
भ्यां यथोक्ता किदां कुर्वन् गीतायोऽपि न वाक्यनामर्हति ।

अथ "कत ति य जोगि चि य" परद्वयमेव प्रकार-
रेख व्याख्याति-

अद्वयं कता सता, न तेन कोविज्जनी कर्षं किंचि ।

कता इव सो कता, एवं जोगी वि नायवो ॥

'अद्वयं चि' अक्षयमव्ययम् अथवाऽयं, कता शास्त्रा
तीर्थकर उच्यते; यथा तेन तीर्थकरेण कृतं कार्यं किञ्चादपि न
काप्यते, एवमसावि गीतायो विधिना किदां कुर्वन् कता इव
तीर्थकर इवाऽकोपीयत्वाकर्ता छट्ठ्यः । एवं योग्यापि
ज्ञातव्यः । किमुक्तं भवति ? यथा तीर्थकरः प्रशस्तमनोवाक्या-
योगं प्रयुञ्जानो योगो भवत्येव, एवं गीतायोऽनुसरणोपाद्वल-
वेसा अपवादाक्यां कुर्वाणोऽपि प्रशस्तमनोवाक्यायोगं प्रयु-
ज्जानो योगीयवृत्तात्म्यः ।

एवमाचार्योक्तेः लिप्यः प्राह-

किं गीत्यन्या केवलि, चट्ठव्विहे जाणणे य गहणे य ।

तुल्ले रागहोमे, अण्णतकायस्म वज्जणया ॥

किं गीतायः केवलं येन तीर्थेकन इव तस्य वचनं कर्तव्यं वा
कोपीयम् । सुरेराह-ओमिनि धूमः । तथाहि-उत्पादितमा-
चतुर्विधं ज्ञानं, तद्यथा केवलिनस्तथा गीताधर्म्यापि,
तथा यत्प्रत्यक्षानामकानिप्रहर्णवर्षं विषमप्रायश्चित्तप्रदानं,
यच्च तत्र तुल्येऽपि जीविते रागद्वेषाभावो, वा वाऽन्तकायस्य
वर्जना, एतानि यथा केवलं प्रकुर्याति तथा गीतायोऽपीति
द्वारगाथासमासार्थः ।

विस्तरायं प्रतिपदं विभक्तिपुराह-

सर्वं जेयं चट्ठहा, तं वेइ जिणो जहा तद्धा गीतो ।

चित्तमचित्तं मौसं, पस्सिउणं व लक्खणतो ॥

सर्वमपि जगत्प्रपन्नं जेयं चतुर्थः । तद्यथा-उत्पन्नः, केवलः,
कालतो, आगतः । तत्तुल्यवर्धमायं यथा जिनः केवली भूते तथा
गीतायोऽपि । यदा- (तं वेइ चि) तच्चतुर्विधं जेयं यथा जिनो
वेत्ति ज्ञानाति तथा गीतायोऽपि बुद्धाहानी ज्ञानायेव । तथाहि-
यथा केवली सचित्तमचित्तं मिधं परीसमन्नं च लक्खणतो
ज्ञानाति प्रज्ञायानं वा, तथा बुधधरोऽपि बुधानुसारणैव स-
चित्तलक्षणेन सचित्तम् । एवमचित्तमिधपरीसाऽनन्तार्थां स्वस्व-
लक्षणवैपरीत्येन ज्ञानाति, प्रकुर्याति चेति केवलीव द्रष्टव्यः ।
आह-केवली समस्तवस्तुस्त्वामवेदी, बुधकेवली पुनः केवल-
ज्ञानानन्तमभ्यासब्रह्मज्ञानवान्, ततः कथमिव केवलीं तुल्यो
भविष्यतीति ? इत्याह-

कार्यं स्वतु मव्वण्ण, नाणोऽदिहो दुवालसंगीतो ।

पवत्ताड उ तुल्लो, केवलनाणं अजो मूयं ॥

काममनुगमं कलत्रस्माकं सर्वज्ञः केवली द्वारद्वारिणः बुधक-
वतिनः सकाशात् ज्ञानेनाधिकः, परं प्रकल्पया प्रज्ञापनया बुधक-
वतिनः केवली तुल्यः । बुधः, इत्याह-यनः केवलज्ञानं मूक-
प्रयुज्यम् । किमुक्तं भवति ?-यावनः पदायां बुधकवली भावेत
तावत् एव केवलमपि । ये तु बुधज्ञानस्याऽविषयभूता भावाः कव-
जिवाऽवगम्यन्ते तेषामप्रज्ञानं यतया केवलिनोऽपि वक्तुमशक्य-
त्वात् । (बु) (रन्ध्रं) 'णाण' शब्दे प्रतिबुधमेव प्रस्तावद्वय-
नन्तर्भेदाभिप्रायाद्व्याभिप्रायः ।

आह-कथमेतत्प्रतीत्येन, यथा प्रज्ञापनायामनन्तभागः भूते

निषेद्धः ? । उच्यते-

जं चउद्वन्नुवपरा, उच्चाणया परोप्परं हौंति ।

तेषु छ अर्थात्तजगो, पञ्चविजाणं जं मुष्णं ॥

यद् यस्माच्चतुर्वैश्वदेवराः पदस्थानगतान् अनन्तजागादिस्थान-
वर्तिनः परस्परं भवन्ति । कथमिति चेत्, उच्यते—इह चतुर्वैश्वदेव्यो
चतुर्वैश्वदेव्योः किं तुल्यः, किं वा हीनः, किं वा अभ्यधिकमित्यादि
निर्णयनम्—तुल्यो वा, हीनो वा, अभ्यधिको वा । यत्ति तुल्यस्तर्हि
नास्ति विशेषः । अथ हीनस्ततो यदेवमेव हीनस्तमुद्दिष्टवान्-
न्तभागहीनो वा, असंख्येयजागाहीनो वा, संख्येयभागहीनो वा,
संख्येयगुणहीनो वा, असंख्येयगुणहीनो वा, अनन्तगुणहीनो वा ।
अथाभ्यधिकस्ततो यदेवमेव अभ्यधिकस्तं प्रतीत्याऽन्तभाग-
भ्यधिको वा, असंख्येयजागाभ्यधिको वा, संख्येयभागभ्य-
धिको वा, संख्येयगुणाभ्यधिको वा, असंख्येयगुणाभ्यधिको वा,
अनन्तगुणाभ्यधिको वा । असद्व्यवस्थेः संख्येयान्मन्त्ररत्नाये च-
तुर्वैश्वदेव्येनित्यस्य कथं साधयति । उच्यते—पदस्थानं स्वा-
ह्वन्तस्तस्य संख्येयसंख्येयगणयोर्योऽप्येव प्रतियोगिः भुक्तज्ञान-
प्रत्यक्षनिमित्तैः पदस्थानपतितत्वं न विरुध्यते । तत्तुल्यं—“अ-
क्षरसंभवं सत्मा, ऊणऽहिरा इति महाविसेसां हि । ते पुण मर-
विसेसं, सुप्रमाद्यमन्तरे जायन् ॥” एवंविधं च पदस्थानपतितत्वं
प्रज्ञापनीयानामनन्तभागमात्रं एव भुक्तविषये चतुर्वैश्वदे-
व्येन । यद्विह सर्वं एव प्रज्ञापनीया ज्ञावाः पुन निबन्धा भवे-
युस्तर्हि चतुर्वैश्वदेव्योऽपि परस्परं तुल्य एव भवेयुः पदस्थान-
पतिना इति । अत्र एवाह—तेन कारणेन यतिक्रमं पुनं चतु-
र्वैश्वदेव्यं तत् प्रज्ञापनीयानामनन्तभागं भागो वर्धते इति ।

अथ यदुक्तं प्रज्ञापनायां ज्ञापि तुल्यैः, तज्ज्ञानमाह—

केवज्ञविशेषस्यैव, सुप्रमाणेण जिणो पगामेह ।

सुप्रमाणकेवली विदुः, तेवेष्वस्यैव पगामेह ॥

केवज्ञेन चिह्नं या अर्थास्तत्ता यथात् भुक्तज्ञानेन जिनः केवली
प्रकाशयति । इह च केवलिनः संख्येयं साम्यां एव, अज्ञानां
भावभुक्तकारणत्वात्, कारणं कार्योपचारात् भुक्तज्ञानमुच्यते, न
पुनस्तस्य जगत्तः किमप्यपरं केवलज्ञानव्यतिरिक्तं भुक्तज्ञानं वि-
द्यते । “ननुमि उ तावमिच्छामहे” इति वचनात् । भुक्तज्ञानके-
वलयपि तावैव भावतस्तेनैव भुक्तज्ञानेनार्थात् जीवादीन् प्रकाश-
यति । अतः भुक्तकेवलिकेवलिनो ज्ञापि प्रज्ञापनया तुल्यवि-
ति स्थितम् । तदेवं यथा केवली कस्यत्वेककालमावैस्तु ज्ञा-
ति तथा गीतायां ऽपि ज्ञानीते । ॥ १ ७० ॥ नि० ७० ।

गच्छसारणायां गच्छः, तस्याभूतेन गुरुणा स्वाध्यायः कार्यः—
से जयर्ष ! केरिसगुणजुष्टन एं गुरुणा गच्छनित्यं काय-
वर्ष ! गोयमा ! जे एं सुवर्ष, जे एं सुवीर्य, जे एं दद्वारिचे,
जे एं अर्धदियंगे, जे एं अरह, जे एं गयरागे, जे एं गयदोभे,
जे एं निजियमोहमिच्छतममक्षकं, जे एं उवसंते, जे एं सुवि-
स्त्रायजमिह्मी, जे एं सुमहावेरागमगमगमिह्मी, जे एं इति-
कहापदिह्मी, जे एं जलकहापदिह्मी, जे एं तेगकहाप-
दिह्मी, जे एं रायकहापदिह्मी, जे एं जलवयकहापदि-
ह्मी, जे एं अर्धमपुण्ड्रकपरीले, जे एं परलोणपञ्चवायीरू,
जे एं कुमीरपदिह्मी, जे एं विस्त्रायसमयसम्भवे, जे एं ग-
दियसमयपेपाले, जे एं अहजिनाणुसमयद्विह्मी अहिनाल-
वले दसविहे समयभम्मे, जे एं उज्जते अहजिनाणुसमयं

जुवाल्सविहे तवोकम्मे, जे एं सुठवचसे सययं च समिद्धं,
जे एं सुगुणे सययं सिद्धं मुत्तीसु, जे एं आराहगे समवीए अ-
हारसहं मीसंगसहसाणं, जे एं अविआहगे, एगतेणं ससचीए
सत्तरसविहस्स एं संजमस्स उस्समगहं, जे एं तत्तर्हं, जे एं
समसमुत्तिसवक्खं, जे एं सत्तयपट्ठाणविष्णुके, जे एं अहम-
यट्ठाणविष्णुके, जे एं नवार्हं वज्जेरमुत्तीं विराहाणाभी-
रू, जे एं बहुसुए, जे एं आपरियकुलुप्पन्ने, जे एं अदीणं, जे
ए अकिण्वि, जे एं अणालसिण्वि, जे एं संजइवगस्स पन्नि-
पक्खे, जे एं मययं धम्मोवपसदायगे, जे एं सययं क्रोहसा-
मायारीपक्खगे, जे एं मरावट्टिण्वि, जे एं अमायायारीचीरू, जे एं
अज्ञोयणारिहपायच्छित्तदाणपयच्छणक्खं, जे एं बंदण-
मंस्सिविराड्णजाणगे, जे एं पट्ठिमममंस्सिविराड्णजाण-
गे जे एं उहसमंस्सिविराड्णजाणगे, जे एं भ्माणमंस्सिवि-
राड्णजाणगे, जे एं वक्खाणमंस्सिविराड्णजाणगे, जे एं
अज्ञोयणमंस्सिविराड्णजाणगे, जे एं समुहसमंस्सिवि-
राड्णजाणगे, जे एं पक्खजिविराड्णजाणगे, जे एं उवट्ठा-
वणविराड्णजाणगे, जे एं उहससमुहमाणविराड्णजाण-
गे, जे एं दन्वलेत्तकालभावंतरायविषाणगे, जे एं दन्वलेत्त-
कालजावलेत्तवाणविष्णुके, जे एं सवात्तवुग्गिलाणसंस्सि-
क्खणसाहसिग्गिजावट्ठाणकुसले, जे एं पक्खगे जाणदंसण-
चारित्तवोगुणाणं, जे एं वरणपरए पजावगे नाणदंसणचा-
रित्तवोगुणाणं, जे एं ददसमचे, जे एं मययं अपपरिमार्हं, जे एं
धीइमा, जे एं गंधीरे, जे एं सुमोमे, जे एं
दिययरमिद अणभिनवणीए तवतेएणं, जे एं सरीरो-
वरमे वि उक्खायसमार्जंविज्जा, जे एं तवसीलदाणप-
जावणामयचउव्विहधम्मोत्तायचीरू, जे एं सव्वासावणा-
भीरू, जे एं इहिसमावागारवरोहसुत्ताणविष्णुके, जे एं
सव्वावस्सगमुज्जुके, जे एं सविससंस्सिक्खुके, जे एं आन-
दिपपिण्णियमित्तां वीणायरेजा अज्जं, जे एं नो बहुनिदं,
जे एं नो बहुमोर्हं, जे एं सव्वाक्खसगपज्जायज्जाणपांरिमा-
भिग्गे धेरपरीसदोवमगे सुजियपरीसहे, जे एं सुपसंमं-
गहवीले, जे एं अपत्तपरिह्वणविहिन्नु, जे एं अणइववीदी,
जे एं परसयसमयपविषाणगे, जे एं कोहमाणायालोभमम-
कारदिह्मासवेरुक्कंत्तणाहारायविष्णुके धम्मकहासंमार-
वासविसयाभिज्ञामादीं वरगुप्पायगे पडिबोहगे भवस्सत्ता-
णं, जे एं गच्छनित्येवणाजोगे, जे एं गणी, जे एं गणह-
रं, जे एं तित्थे, जे एं तित्थपरे, जे एं अरहा, जे एं केवली,
जे एं जिणं, जे एं तित्थुव्वासागे, जे एं बंदे, जे एं पुज्जे, जे
ए नमंमणिजे, जे एं दद्वजे, जे एं परमपविसे, जे एं पर-
मकहाणं, जे एं परममग्गे, जे एं सिद्धी, जे एं मुत्ती, जे
एं सिद्धे, जे एं मोक्खे, जे एं वाया, जे एं संमग्गे, जे एं व-

ती, से णं रणे, से णं सिक्के, से णं मुचे, मे णं पारगए, से णं देवे, से णं देवदेवे, एयस्स गोयमा ! गणाधिसेवें कुळा, एयस्स णं गणनिक्खेवें कारेव्जा, एयस्स णं गच्छनिक्खेवें समणुआणेज्जा । अण्हा णं गोयमा ! आचाजंजे । महा० ५ अ० ।

पाम्बेधदीक्षितास्ताधोग्णहल्लतंति कुजेत्कामसि । अत्र सर्वविघ्न आचार्यादः संविभगीताथोद्यन्त्रां संविभमकपाभ्य-स्वादपाम्बे यद्वा प्रायश्चित्तमङ्गीकरोति तद्वा पुनर्मतारोपकथं प्रायश्चित्तं कश्चिन्मतिपद्यते, एवं त्रेयमर्थोक्तानुसारेण समाधानमवसयम् । इति श्रीहरेविजयसूत्रिणं प्रति परिरुक्तकेवलविग-निकृतः प्रश्नः । ही० ३ प्रका० ।

गच्छाणुकंपण्ड-गच्छानुकम्पनार्थ-पुं० । सवालपुच्छस्य गच्छ-स्वातुकम्पनहेती, नि० सू० १ उ० । पं० आ० । पं० सू० ।

गच्छायार—गच्छाचार—पुं० । गच्छस्य सुविहितमुनिसमु-दायस्याचारः । शिष्टजनसमाचरितक्रियाकलापप्रकीर्णकविशेष-प्रातिपद्ये, तादृशे प्रकीर्णक च । ग० ।

“ उद्वापो विद्ध्येऽज्जाना-मिव भव्यशरीरिणाय ।

गमां विलासैर्येनोती, जीवाद्भिररविभिरम् ॥ १ ॥

नयनं स्वशुक्राणं, सदा सदाचारवत्तुमुत्तमम् ।

पदमा विद्ध्ये विवृतिं, गच्छाचारारब्धप्रत्यम् ॥ २ ॥

इह नावच्छास्त्रादौ मङ्गलसम्बन्धानिषेधप्रयोजनावनिज्ञातव्याभि । तत्र विज्ञातव्यायकोपशान्तये शिष्यजनप्रवर्तनाय शिष्टसमयपरिपालनाय च षष्ठ्यवनात्मस्कारकं भावमङ्गलसाधयेयम् । तथा भोतजनप्रवृत्तये शिष्टसमयपरिपालनाय च संक्खादिष्वप्येवाच्यम् । तथाहि—इह भयोचूते वस्तुनि प्रवर्तमानानां प्रायो विघ्नः संभवति, भयोभूतवादिषु, भयोचूतं चेदथ । स्वर्गापवर्गहेतुराणम् । विभोपहतशक्तेश्च शास्त्रकर्तृभिरकीर्णितशास्त्राऽऽत्मसङ्ग्राहिभिरनुपुकार्यस्याऽनिर्णयसौ भूद्भिर्ना विघ्नविनायकोपशमनाय मङ्गलमुपादेयम् । आह च—“ बहुवि-ध्याह स्याद, तेषु कपमेगलोचयारेहि । सत्यं पयद्विषयं, वि-ज्ञाणं महानिर्होयं च ॥ ” ननु मानसादिनमस्कारतत्पछरणा-दिना मङ्गलान्तरैरेव विविधेषावलसङ्काषादिशस्त्रादिनिषिध्यतीति किमनेन प्रपञ्चोत्तरकारिणा चाविकिकनमस्कारयेति । सत्यम्, किन्तु भोतप्रवृत्त्यर्थमिदं भविष्यति । तथाहि—यद्यप्युक्त-व्यापनं कर्तुं कष्टमस्तिः स्यात्तथापि प्रमादघतः शिष्यस्ये-हृदयनामस्कारकमङ्गलं विना प्रकृतप्रत्याप्ययमभयवा-दिषु प्रवर्तमानस्य संक्खस्यप्रवृत्तिः स्यात् । मङ्गलवाक्यो-पप्यासे तु मङ्गलवचनाभिधानपूर्वकं प्रवर्तमानस्य मङ्गलव-चनाप्रादित्तद्वेताविषयशुभप्राप्त्यवस्थाप्राप्तित्विनामप्येव शास्त्रं प्रवृ-त्तिरप्राप्तहततरा स्यात् । तथा देवताविषयमस्कारोपादाने सति देवताविषयवादिनागमामुलारीं शास्त्रमत उपादेयमित्येवविष-युक्तिविबन्धनत्वेन शिष्यप्रवृत्त्यर्थमिदं भवतीति । आह च—“ मंगलमुपपद्यते, पमसलीसो वि पारिमिह जाह । सत्यं वि-सासनाथो, गोरवादिपयपेह्णम् ॥ १ ॥ ” ननु मङ्गलविक्रान्ता-मपि बहुतराशास्त्राणां द्रव्यतः संसिद्धिः, भोतजनप्रवृत्तिभ्योऽति, ततः किमेवमनैकात्मिकेन शास्त्रांगरवकारिणा च मङ्गलवामि-हितेन । सत्यम्, किं तु शिष्टजनमयपरिपालनार्थमिदं भविष्यति ।

तथाहि—शिष्टाः कश्चिद्विद् वस्तुनि, प्रवर्तमाना इह देवतानमस्का-रपुर्वकं प्रायः प्रवर्तन्ते । शिष्टाभ्यायमन्वाचार्य इति शिष्टसमाचारः परिपालितो भवति तस्मिन्मन्त्रिष्वेवम् । आह च—“ शिष्टाः शि-ष्टव्यवसायान्ति, शिष्टमार्गानुपालनात् । तदुक्त्यादिशिष्टत्वं, तेषां सममुपपद्यते ॥ १ ॥ ” तथा सम्बन्धादिभिर्भोतजनप्रवृत्त्यर्थमभि-धेयानि । तथाहि—यत्सर्वत्र तत्र न प्रवर्तते प्रेक्षावतां द्वाधा-दिमादिवाक्ये इव, एवं निरभिधेयेऽपि काकदन्तपरीक्षायांमिव, एवं निष्प्रमादोऽपि कष्टकराशामर्दनं इवेति । अतः संबन्धा-दिप्रतिपादनं भोतानां शास्त्रं प्रवृत्त्यङ्गम् । अथासंबन्धाऽभ्योतरागव-चनामां व्यवधारित्वसंज्ञनेन सम्बन्धादिसंज्ञावनिध्याप्राणा-क्षतः प्रेक्षावतां प्रवृत्तिरत्र भविष्यति । या पुनः संशयात्प्रवृत्ति-स्तां संबन्धादिष्वचनं विधेयं भवन्तीं को नियारयितुं पारवर्तानि न भोतप्रवृत्त्यङ्गं संबन्धादिवचनम् । सत्यं, किं तु शिष्टसमयपरि-पालनार्थं भविष्यति, शास्त्रकारा शब्दं प्रवर्तमानाः प्रायः प्रवृत्त्य-न्ते इति ।

प्रत्यक्षं गच्छाचारप्रतिपद्यकीर्णकं विकीर्णमङ्गल-संक्खा-निषेध-प्रयोजनाभिधायिकामिमां गायमाह—

नमिच्छाम महावीरं, तिष्ठामिदमसिद्धं महाजानं ।

गच्छायारं किंचि, उच्छरिमां सुप्तमुद्रामो ॥ १ ॥

मन्वा प्रणम्य, कमित्याह-महावीरं, विशेषेण ईरयति किपति कर्मातीति वीरः । “ विहारयति कर्माणि, तपसा च विराजते । तपोवीर्येण युक्तश्च, नस्माद्भिर इति स्मृतम् ॥ ” इति सङ्काषादि-काह्य वीरः, महावीरसौ इतरवीरपेक्षया वीरश्च महावीरः, तम् । जन्ममहोत्सवसमये तनुवारीतोऽयं कथं जलप्राप्त्यार्थं सोढा, इति शकशङ्काशुक्तसमुत्तराया जगतां वामचरणाकुक्षिमयीकितलुके-कशिकाचरणात्ममहीतोऽसिद्धसिद्धसिद्धिप्राप्तिकोशशक्तिप्रकाश-आ-भाकोद्भूतसोमप्रयुक्ताविकिर्णान्तराप्रजावतिशयविक्रमेन वा-स्तोत्पत्तिना व्यवस्थापितं विधानमत्रं चरमतीर्थाधिपतिः शेषजिनस्योक्तं च महावीरप्रवृत्तं प्रवर्तमानतीर्थाधिपत्येन पर-मोपकारित्वात् । किं नृत्, विद्ध्योऽनुमनस्यितं, विद्ध्यः सुमनस-स्तेवामिन्द्रास्त्रादंश्रुस्तेनेमस्यितस्तथ । तथा महाभाग, म-हान् भागः “ भागो कपादेकं प्राप्येकदेशयोः ” इति हेम-वचनाङ्गायं परमेश्वर्यादिप्राप्तिहेतु तीर्थकृत्प्राप्तमोदयकं य-स्यासी महाभागस्तथ । ततः किमिच्छा-गच्छस्य सुविहि-तमुनिसमुदायस्याचारः शिष्टजनसमाचरितः क्रियाकलापां गच्छाचारस्तमुत्तराः प्रकीर्णककल्पेन पृथक्कुम्भो, वधमिति शेषः । अनेन चत्याभिधेयमुक्तम् । ननु भद्राहुत्वाभ्यादिभि-रेव गच्छाचारयोक्तत्वात् किं तु तदुक्त्येनेत्याशङ्क्याह-किञ्चिदं संक्षिप्तं, यत्सोच्यते इति प्रपञ्चतः स उक्तं, एवं तु मन्मथसिद्धयस्तनुप्राप्तौ संक्षेपेण तमुत्तरात् इत्यर्थः । अनेन च प्रकीर्णकप्रणयिषयायाः स्वप्रवृत्तेः प्रयोजनमुक्तम् । यतः “प्रयो-जनमनुद्दिश्य मन्वेऽपि न प्रवर्तते । ” तथा सीकितप्रकीर्ण-स्य सुखादिष्वेवसाधित्वा विस्तरवद्व्युत्थांगेन भोतारोऽयं प्रव-सिता भवन्ति, ननु भोतजनप्रवर्तकविशेषकदम्बकोऽयमपीदं प्रकीर्णकमस्येहेनानीतरागेन च भवतोद्भिद्यमाशुमन्विषवादा-दिनां न प्रवृत्तिविषये प्राप्तिवत्संक्षेपवचने विस्वादाशङ्का-निवृत्तिरित्याशङ्क्याह-भुतसमुद्राव, कुतं कल्पय्यहारादि-कपं तदेव मन्मथारवादिगुणैः समुद्रः भुतसमुद्रस्तस्मात् । यदि हि स्वरचित्तादिर्मयोद्भिद्येत तदा व्यतिचारशङ्का नवं प्रवृत्तिवि-

मण्डि न चिच्छति" यतिविशेषसंयुक्तस्य, अपरिमितं चाव-
स्यते बृहद्भवतीत्येकं । अन्धं तु अपरिमितमेव जयति, बृहद्वि-
स्यथः; अथस्याने स्तुतु पठयन् इति शब्दः । काव्यं गद्यम्, इति
पद्यप्रकारः, ज्ञानव्यभिक्तं गद्याऽर्थः ॥ ७७ ॥ दश० २ अ० ।

गजन्त—गजन्त—वि० । घनपथि मुखति, उक्त० २ अ० ।

गज गग—गजन्त—न० । पुरमेवे, यत्र मासकद्वयविहारे स्थि-
ते विजयसेनपुरमित्रकारदाहकः परीक्षितः । पञ्चा० ६ वि० ० ।
'गजनी' (अफगानिस्तान) इति क्याने श्लोकपुराजनेनगरं, यदधी-
श्वरेण हस्मीरनाम्ना म्लेच्छराजनेन यल्लमीपुरेश्वरः शिलावि-
स्तो मारितः । तां० १७ कटप ।

गउजलसह—देशी-सुवधारणकवी, हे० ना० २ वर्ग ।

गउजन्त—गजन्त—पुं० । अपरोत्तरस्यां शुद्धविद्विभवाते, आ०
म द्वि० ।

गउजरग—गजर्क—न० । 'गाजर' इति प्रसिद्धे कन्दजदे, प्रब०
४ द्वार । घ० ।

गउजन्त—गजन्त—न० । गजिनसमानशब्दं कुर्वति वर्णावशेषे,
नि० चू० ७ उ० । आचा० ।

गउजह—गजन्त—पुं० । 'गउजम' शब्दोक्तार्थे, आ० म० द्वि० ।

गउजाग—गयाग—पुं० । यल्लपोडशकं, " शुद्धाचयेण सल्लः
स्याद्, गयागं ते च पोडशः । कल्प० १ कृण ।

गउजिता—गजिता—वि० । गजितकृति, स्या० ४ डा० ।

गउजय—गजित—न० । मेघज्वनी, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।
प्रब० । झा० । स्या० । जी० ।

गउजिनयह—गजितशब्द—पुं० । गजितशब्दोऽलसमुद्यो, वा-
युसमुद्यो वाऽप्यह्ना किमप्राप्ति मने, उत्तरय-स्थानाह्वृत्ती
स्थाने स्थाने स्तनितानि शब्दानां व्याक्यानं मेघगजितमित्यर्थ-
करणाभेदस्य च जलमयत्वाद् गजितशब्दो जलसमुद्भवः
संज्ञायते । वायुसमुद्यः शब्दो गजितमित्युक्तराणि तु शास्त्रे
नोपलभ्यन्त इति । ५ प्र० । सेन० २ उल्ला० ।

गउजवक—प्राश्नवाक्य—वि० । नायकं, आचा० १ भू० २ अ० १ उ० ।

गट्टण—गट्टन—पुं० । घरणस्य नगकुमारेन्द्रस्य नाट्याऽनीकाधि-
पतौ, स्या० ७ डा० ।

गउिय—प्रथित—न० । शास्त्रपूनिषदे, स्या० २ डा० १ उ० ।

गदुअ—गत्वा—अव्य० । "कुमरो दनुअः" ॥ ८५ ॥ १२१ इति कथा-
प्रत्ययस्य दनुअदेशः । गमनं कृत्वैत्यर्थे, प्रा० ४ पाद् ।

गनुल—गदुअ—न० । तनुलधावनदी पानीये, च० २ अ० धि० । स्या० ।

गदु—गर्ष—पुं० । "गते हः" । ८ । २ । ३६ । गतशब्दे संयुक्तस्य
हः । प्रा० २ पाद् । अश्वे, अ० ७ डा० ६ उ० । भिज्जे भूजागे,
अधोलोकप्रासादी च । म० ६ डा० ३१ उ० ।

गदुरिया—गदुरिका—स्त्री० । पूतनायाम्, 'मेरु' इति कथाते चतु-
ष्वर्जीये, सूत्र० १ भू० ३ अ० ४ उ० ।

गदुरियापवाह—गदुरिकापवाह—पुं० । १६ त० । यदकानामेकस्या
अनुमागेन सर्वासां सङ्करणे, घ० २० ।

अधुना गदुरिकापवाह इति नवमं भेदमाह—

गदुरिगपवाहम्, गयागुगयं जगं वियाणंते ।

पनिहृद्दं लोमसकं, सुपरिस्वित्तकारओ धीरो ॥ ६८॥

गदुरिका पदका, तानां प्रवाहः संस्वरगम् । एकस्या अनुमा-
गेन सर्वासां गमनं गदुरिकाप्रवाहः । द्वारागाथावामादिशब्द-
कोटिकाकोटिकादिप्रवाहसंस्त्वानार्थः, तत्र कृत्वा गतानुगति-
कमविचारितकारिणं, जनें लोकं, विज्ञानश्रवणुपमानः परिहर-
ति, शास्त्रसंज्ञामविचारितरमणीयां लोकहेरि, कुलचन्द्रनरेन्द्रपत्न्य
कथंभूतः सखित्वाह—सुपरीक्षितकारकः सुपयालोचितविधायी,
धीरो मतिमानिति । घ० २० । (कुलचन्द्रनरेन्द्रकथा तु 'कुलचन्द'
शब्देऽत्रैव प्रागे ५१० पृष्ठे कटप्य)

गदुह—गदित्—पुं० । "गदये वा" । ८ । २ । ३७ । गदये दस्य द्यो
वा भयानि, इति दस्य हः । प्रा० २ पाद् । कदरे, "गदुहे च्च गवं
मज्जे, विस्सरे नयहे नयं" स० ३० सम० ।

गदुह—गर्त्ता—स्त्री० । महत्यां जगुधायाम्, जी० ३ प्रति० ।
आचा० । जं० ।

गद—घट्ट—धा० । चेत्यायाम्, ज्या० आत्म० अक० सेट् । घटेर्गदः"
७ । ४ । ११२ । घटेर्गद इत्यदिशो वा भयानि इति गदादेशः ।
'गदह', घटेर्गद । प्रा० ४ पाद् ।

गदित्प—प्रययितुम्—प्रब० । ददवन्तवन्धीकर्तुमित्यर्थे, जी०
४ प्रति० ।

गदिय—गदुह—वि० । अप्युपपन्ने, आचा० २ भू० २ अ० २ उ० । दशा० ।
अवबन्धे, सूत्र० २ भू० १ अ० । आचा० । प्रश्न० । प्रथित इव प्र-
थितः । आहाराविषयक्षहरजुभिः संदर्भितं, म० १४ डा० ७ उ० ।
झा० । विया० । सूत्र० । पदपाठवन्धेन वा स्तेकवन्धेन वा
बन्धे, सू० ३ उ० । शास्त्रपूनिषदे, स्या० २ डा० १ उ० ।

गदियगिष्—प्रथितगदुह—वि० । अत्यन्तं शुद्धिमति, प्रश्न० २
आश्र० द्वार ।

गाण—गाण—पुं० । मञ्जारीनां समूहे, उक्त० १५ अ० । स्या० ।
प्रा० चू० । एकवाचनाऽऽवाराक्रियास्थानां (प्रा० म० प्र० ।
स्या० । कल्प०) परस्परसापेक्षापामनेककुलानां साधूनां
समुदायं, पं० व० १ द्वार । स्या० । प्रति० । से० प्र० । ज० ।
गन्धे, जं० । प्रब० । व्य० । आ० चू० । प्रश्न० । ग० ।

सम्प्रति गणस्य निक्षेपमभिधित्सुराह—

नामादिगणे चन्द्रहा, दन्वगणे सनुपुणा जेवेतिविहो ।

लोड्य कुपवणिएओ, लोउत्तरियं व बोधवो ।

नामादिको गणश्चतुर्विधो वतुष्यकारः । तद्यथा—नामगणः, स्या-
पनागणो, छन्दगणो, नायगणश्च । तत्र यस्य गण इति नाम स ना-
मगणः । गणस्य स्यापनाऽङ्गवराट्कादिषु स्यापनागणः । छन्द-
गणो हिंसा—आगमनो, नां प्रागगतत्वा । तत्राऽऽगमनो गणशब्दार्थ-
ज्ञाता, तत्र चानुपयुक्तः । नोपगमनात्तथा—हृशरोऽजयशरीरत-
द्वानिरिकमेवदाह । तत्र हृशरोऽजयशरीरे प्राग्वत्, तद्वानिरि-
कत्वा । तद्यथा—लौकिकः कुप्रायवक्तिको, लौकाचारिकश्च ।
यतश्च भयायामपि प्रतिपादनार्थमाह—

सचिचचादिसमूहो, लोमम्म गणो उ मझपुरादी ।

कुप्पावयप्पमी सो—उत्तरओमसगीयाणं ॥

सचिवासिस्मूहः—सचिस्सस्मूहः, अचिस्सस्मूहो, मिश्रस्मूह-
इत्यण्यः । तत्र सचिस्सस्मूहो यथा—प्रहण्यः, तथा पुरे
अयः पौरस्सस्मूहः । अचिस्सस्मूहो यथा—वसुगणः, मिश्रस्मूह-
हो यथा—सुवर्णालङ्कारभूषितो मङ्गलगणः, पौरगणो वा । कुत्राचने
इत्यण्यो यथा चरकदिगणः । चरकः परिहाराजकः, आदिशब्दा-
न्त्यां तुरङ्गादिपरिग्रहः । श्लोकोत्तरिको इत्यण्यः—अवसन्नागो-
त्तरिको सस्मूहः । किमुक्तं भवति?—पार्श्वस्थादिगणैर्धेदि वा प्रव-
चनविशेषककुटुम्बप्रकरणगणोऽथवाऽगोतार्यगणो लोकोत्तरि-
को इत्यण्यः इति । भावगणो द्विधा—आगमतो, नोआग-
मतश्च । तत्रागमतो ज्ञाता तत्र चोपर्युक्तो नोआगमतः ।

आह—

उभयस्त्वङ्गुपायं, गीयपुरोगाभिर्णं यमीयाणं ।

एसो खलु नागगणो, नापादितिर्गं व जट्टऽप्यति ॥

गाताथोनामुपुक्तानां शक्यत्वंपुण्येन संयमे प्रवर्तमानानाम्,
अथवा आगीतानामपि, आप्यशब्दो लुप्तोऽत्र ऊट्यः, गीत-
पुरोगामिनो तथा मिथिनानां समूहो भावगणः । एव अन्तर्गतो-
दितो भावगणो नोआगमतो नावगणः । अथवा किं बहुना? क-
न ? यत्र ज्ञानादिभिकर्मास्त नोआगमतो भावगणः ।

नावगणेषां द्विगारो, सो उ अप्रव्यादिषु न संभवति ।

इच्छातिगणहं पुण, नियमणैरेतं तत्रां कुणः ॥

भावगणेन नोआगमतो भावगणेनाधिकातः प्रयोजनम्, न च
भावगणो यथोक्तकृपः स्वयमप्रज्ञाजिते नास्ति तस्मात्स्वयं
साधयः प्रज्ञाजनीयास्ते परिवारगणो कल्पस्याः । अथवा प्रमा-
द्यान्वाचर्य यः परिवारः सकां निष्ठुतिकारङ्गागमाध्याया-
भिधुनिकप्रार्थनं नियमहेतुं करोतीति । इव । ३ उ० । (नोपेक्षनां
गणसंख्या 'नित्यवत्' शब्दे वृत्त्यते) मङ्गलः गणवर्णनः । एकत्वे,
अनु० । विदो० । परिवारो, आ० म० प्र० । चोत्तमानमन्त्रप्रश्न-
गणयोः स्वयमेव, वाच० । पार्श्वस्थादिद्विगारो गणो जवति, न
वेति प्रश्नः । उत्तरप—पार्श्वस्थादिद्विगारो गणो जवति ।
यद्युक्तं महानिशीधत्तुः । वाचयनप्रान्तप्रश्नात्—'सत्तुगुण-
परकुलील इत्यतिगुणपरपरकुलील' इत्यस्मात्प्रा० । अत्र
अथयमणनादेवमवलीयते—यदेकद्विगुणपरपरपरं यावत्कु-
शीलत्वेऽपि तत्र साधुसाध्याचारो सर्वथाऽपि न जवति । तेन
यदि काश्चित्क्रियाकारो करोति तदाऽयमसोभोगादिभ्यश्चादि-
श्रीरसंपदं शुद्धीत्येव क्रियाकारो करोति, नाप्यथेतः । किञ्च—काश्-
चिद्व्यवसाये प्रमाजितस्तान् विहाय साधुसमीपे आगतस्तस्य
तदेव प्रायश्चित्तं यदस्ति । सत्यम् मार्गं प्रतिपद्यते, स एव च
तस्य अतर्पणीयः, न भूय उपस्थापना कर्तव्येति बुद्धकण्ठ-
तोयस्फुरेऽपि । २ अ० सप्त० ३ उ० ।

गणशो—गणतत्त्वं—अण्य० । गणश इत्यर्थे, गणशो बहुशोऽने-
कश इति यावत् । सूत्र० ३ अ० ६ अ० ।

गणतं—गणयत्—वि० । पर्वणालाचयति, सूत्र० १ अ० ४ अ० ।
उ० । "भावशो गणयन्ते" भावतः पर्वणालाचयति गणयताऽऽ-
त्मनोऽन्विच्छता सता । पञ्चा० ४ वि० ।

गणशु—गणक—पुं० । ज्योतिषिके, श्रौ० । कल्प० । अ० । गणतत्त्वे,
आख्यागारिके इति बुद्ध्याः । इ० १ अ० । "अस्मिन्कारस्य श्रौ-
पुशे, गणकं वाचयतुरकः" तास्मिन्संकीर्णज्ज्ञातो च । वाच० ।

गणकुर—गणयिकुर—वि० । गणस्य साधुसमाधयस्याधो-
प्रयोजनानि करोतीति गणयिकुरः । गणकुरस्य आहारादिभिरुप-
हृत्यमेकः, स्या० ४ अ० ३ उ० ।

गणण—गणन—न० । परिसङ्ख्याने, स्या० १ अ० १ उ० ।

गणणम—गणनाम—न० । गणनायाः परस्तादप्रवचने, मि०
चू० १ उ० । आवा० । (विस्तरस्तु 'अम' शब्दे प्रथमभागे
१६४ पुष्ठे ऊट्यः) ।

गणणान्न—गणनस्थान—न० । गणने संख्यायां स्थाने, इय०
१ उ० ।

गणण—गणना—स्त्री० । गणनाविषये एकद्वयादिशर्यप्रवेक्षिका-
पर्यन्ते स्थानभेदे, स्या० १ उ० । आवा० । संख्याने, स्या०
५ अ० ३ उ० । संख्यावाच, सूत्र० २ अ० २ अ० ।
गणणाद्या—देशो—चरकशाम, इ० ना० २ धर्म ।

गणणाणेत्य—गणनान्तक—न० । संख्यामानव्यपेक्षे अन्तर्गतो,
स्या० १ अ० १ उ० । ('अणेत्य' शब्दे प्र० भागे २९० पुष्ठे
व्याख्यात्वा) ।

गणणातिकृतं—गणनातिक्रान्तं—वि० । असंख्येयं, "गणस्यमति-
कृतंति वा असंख्येयंति वा पण्डितः" आ० चू० १ अ० ।

गणणापग—गणनापक—पुं० । मरुतिमहत्तरं, रा० । न० । आ० ।
इ० । स्या० । अनु० ।

गणणाप—गणनापन—न० । मङ्गलशेषाभिधायकं शब्दे, अनु० ।

से किं तं गणनामे ? । गणनामे मङ्गले मङ्गलदिने पञ्चममे मङ्ग-
लस्ये मङ्गलेदेवे मङ्गलासे पञ्चमस्ये मङ्गलस्त्विति । सेतं गणनामे ।
"से किं तं गणनामे" इत्यादि । इह मङ्गलाद्यो गणास्तत्र य-
स्मिन्नाम्नि वतते तस्य तन्नाम गणस्यापनामोक्तं 'मङ्ग-
लमङ्गल' इत्यादि । अनु० ।

गणणासंखा—गणनासङ्ख्या—स्त्री० । एकदिकायां संख्याया-
म, अनु० ।

से किं तं गणनासंखा ? । गणनासंखा एषो गणणं न उदेह
दुष्पाजिह्वस्तासे संख्येयं असंख्येयं अणेत्ये ।

"से किं तं गणनासंखा" इत्यादि । एतावन्त एते इति संख्या-
तं गणनासंख्या । तत्र (एषो गणणं न उदेह) एकस्तावन्तं
संख्यां नोपेति, यत एकस्मिन् घटादौ दृष्टे घटादित्रयस्मिन् तिष्ठ-
तीत्येवमेव प्रायः प्रतीतकल्पते, नैकसंख्यावयवत्वेन । अथवा
आदानसमर्पणादिव्यवहारास्ते एकं वस्तु प्रायो न काश्चिद्व्यव-
त्यतोऽसंख्यवदाथत्वात्कल्पत्वाद्वा नैकां गणनासंख्यामवतरति;
तस्माद् द्विप्रभृतिरेव गणनासंख्या । सा च संख्येयकादिभेदभिन्ना ।
तद्यथा—संख्येयकमसंख्येयकमनस्तकम् । अनु० ।

गणणकस्त्व—गणनिकेप—पुं० । यो यथोपाध्यायादिस्थाने स्थि-
तस्तेन इत्थरं तत्पदमात्मसमस्याऽप्यस्य साधोर्निकेपे, अ० ४
अधि० । ('उद्देशणा' शब्दे द्वितीयभागे ८६ पुष्ठे गणावच्छेदक-
स्य निकेप उक्तः । स च जितकल्पिकस्य 'जितकल्पिय' शब्दे
ऊट्यः) ।

गणतत्ति—गणतत्ति—स्त्री० । गणचिन्तायाश्च, अति० ।

ग गधेर-गणधरवि-पुं० । लौकिकस्य लौकोत्तरिकस्य च व्यवस्थाकारिणः, तद्वत्कृत्यच निग्राहकः अधिविभेदे, स्था० १० डा० । “सं होति गणधरो गणधरपुं० हि वधवेतो ” पं० जा० । “गणधरेण कथं गणो न योक्तव्यः” पं० बृ० ।

गणधर्म-गणधर्म-पुं० । मङ्गादिगणधरव्यवस्थायाम्, यथा सम-पादपानेन विषमग्रह इत्यादि । दृष्ट० १ अ० । जैनामां वा कुल-समुदायो गणः कोटिकाद्वस्तजमे, तत्सामाचार्यः । गणसामा-चार्योम्, स्था० १० डा० गणः समुदायो, निजज्ञातिरिति यावत् । तस्य धर्मः । स्वसंप्रवर्तितं विवाहादिकं व्यवहारे, जं० २ वक्र० ।

ग गधर-गणधर-पुं० । अनुत्तरज्ञानदर्शनादिधर्मगणधरं, “तेजोमयं गणधरं, जिह्वपद्मद्वयसेने पद्मवत्” आ० म० प्र० । पं० बृ० । मृगकर्मि, आ० म० प्र० । तीर्थकृत्पण्य, कल्प० ६ कृण । गणनायकं, कल्प० ७ कृण । गौतमस्मृत्यादौ, विशेष० । स्था० १० ।

चन्दनमुखेन गणधरस्वरूपम्-

पद्मारसं वि गणधरे, पत्रायणं पत्रयणस्य वंदाभि ।

मन्वं गणधरवंसे, वायवर्गेन पत्रयणं च ॥ १०६२ ॥

अनुत्तरज्ञानदर्शनादिगुणानां गणं धारयन्तीति गणधरास्ताने-कादशाऽपि गौतमादीन् वन्दे । कथं तु नाम्, । इत्याह-प्रकथेण प्रधाना आदौ या वाचकाः प्रयत्नस्वागमस्य । एवं तावद् भूगणधरवन्दनं कृतम् । तथा सर्वं निरवश्यम्, गणधरा जन्मवचनशयम्भवाद्यः शेषा आचार्याः, तेषां परम्परया प्रवा-हा यथस्तम् । तथा वाचका उपपत्त्यायासत्वं वंशस्तम् । तथा प्रवचनं आगमं वन्दे, इति निरुक्तिगार्थाः ॥ १०६३ ॥

अथ भाष्यम्-

पुञ्जा जहत्यवत्ता, मुपवतारो तद्वा गणधरा वि ।

पुञ्जा पत्रायणा पत्र-यणस्तं तद्वारसंगस्य ॥ १०६३ ॥

जह वा रायाणत्तं, रायान्तत्तपणप्रभो मुहं लहद् ।

तद् जिह्ववर्दिद्विहिद्यं, गणधरपणो मुहं स्रहद् ॥ १०६४ ॥

जह मूलमुपपन्नया, पुञ्जा जिगणधरा तद्वा जेहि ।

तद्भुमपयाणीयमिदं, तसि वंसां किह न पुज्जो ॥ १०६५ ॥

जिगणगणधरुगयस्य वि, मुपस्य को गणधरणदाणां ।

कुणमाणी जह गणधर-वायवर्गं न होज्जानहि ॥ १०६६ ॥

सौसद्विया वत्तारो, गणधरिवा गणधरा तत्तयस्य ।

मुत्तस्सोवज्जमाया, वंसे तेमिं परंपरओ ॥ १०६७ ॥

पण्यं पट्ठाणवणं, पत्रयणं वारसंगमिह तस्य ।

जह वत्तारो पुञ्जा, तं पि विसेण तो पुज्ज ॥ १०६८ ॥

वज्रपि सुगमार्थाः, नवरं यथाथस्य वक्ता तीर्थकरः पूज्यः तथा गणधरा अपि गौतमादयः पूज्याः, वतस्तेऽपि प्रवचनस्य द्वादशाङ्कस्य सूत्रतः प्रवाचका एव इति तेषामपि नमस्कारः कृतः । अथवा यथा राज्ञा पृथ्वीपतिना आक्रान्तं तदाक्रान्तम-धौविकं राजमियुक्तानामात्म्यादीनां प्रवृत्तः सुखनैव लभते, तथा प्रवृत्तस्यैव निवर्तनस्य विरुद्धं तस्मिन् महत्त्वादिकं गणधरप्रणतः सुखनैव लभत इति तेषामपि नमस्कारः । अथ सामान्येन शेषाचार्योपाध्यायनमस्कृतौ हेतुमाह-(अहत्वादि)

यथा भूतभुनक्त्य द्वादशाङ्कसम्बन्धिनोऽर्थस्य सूत्रस्य च प्रव-वा हेतवो यथासंभवं जिना गणधराश्च पूज्याः, तथा वेदिर्द-स-योर्द्वादशाङ्कसंबन्धसूत्रार्थयोर्द्वयमियर्थौ कालकदा वा-वदासीतं, तेषां शेषाचार्यैक्यगणधरोपाध्यायानां वंशः कथं न पूज्यः ?, अपि तु पूज्य एवेति । किञ्च “जिणेत्यादि” अप्यवि-शेषतो गणधराणाम्, उपाध्यायानां च नमस्कृतौ हेतुमाह-
(सीसेत्यादि) यथा गणधरा गौतमादयः, गणधरास्तु ज-म्बुत्वाद्याद्यः शेषाचार्याः, तदर्थस्य द्वादशाङ्कार्थस्य वक्तारो व्याख्यातारः सन्तः शिष्यवर्गस्य हिताः, तस्मिन्त्वाच्च नमस्कृत्य-न्ते; तथा तत्सूत्रस्य वक्तारः पाठयितारः सन्त उपाध्याया अपि शिष्याहिता एव । वंशश्च तेषां शेषाचार्यानां परम्परकः पार-म्पर्यव्यवस्थितः समूहः, अतः शिष्याद्विस्तारस्तोऽपि नमस्कृत्य-तः । शेषं सुबोधमिति । विशेष० आ० म० । आ० बृ० ।

अथ कस्य तीर्थकृतः किमनो गणधरा इति दृश्यते-
“एवं नवसु वि केषं सुपुमिपक्वममज्जिमज्जिणानं च ।

बोव्हे गणधरत्तं, जिणानां नामं च पदमस्स ॥ ४७ ॥

उत्तमज्जिणे सुवसीनी, गणधर उत्तमसेने आदी य ।

अज्जियासहिं देवमि-पु भोहसेणो जवे आदी ॥ ४८ ॥

वाक्य संभवजिणे, पंचाणउत्तरी य गणधरा तस्स ।

पदमो य वज्जनाभो, अभिमन्वणं तियधिकसत्वं तु ४९ ॥

सोलसत्वं सुमहं समो-वमराविय पदमण्णधरो तस्स ।

पुञ्जो सुपमज्जिणे, सयमेकोऽरण्यहराणं ॥ ५० ॥

होहं सुपासविपज्जो, पंचाणउत्तरी य गणधरा भवे तस्स ।

नंदो य सीयसज्जिणे, एकासीति मुणेवज्जा ॥ ५१ ॥

सिज्जसे उत्तमरी, पदमो सिस्सो य गोकुम्भो होह ।

ज्वद्धी य सुभूमो, बोधव्वा वासपुज्जस्स ५२ ॥

विमसज्जिणे कुप्पवा, गणधरपदमो य मंदरो होह ।

पण्णासाणंतज्जिणे, पदमो सिस्सो जसो नाम ॥ ५३ ॥

धम्मस्स होहऽरिट्ठो, तेयाहीसं च गणधरा तस्स ।

वक्की उत्तमेय पदमो, उत्तालोसा य संतिज्जिणे ॥ ५४ ॥

कुपुस्स भवे संघो, सल चांसं च गणधरा तस्स ।

कुभो य अरज्जिणिदे, तेसांसं च गणधरा तस्स ॥ ५५ ॥

मिसंसिगो मज्झिजिणे, अट्ठावीसं च गणधरा होति ।

मुणिमुण्यवस्स मङ्गा, अट्ठारस गणधरा तस्स ॥ ५६ ॥

सुभो ममिज्जिणवसमे, एकादश गणधरा चरिमवेह ।

नेमिस्स वि अट्ठारस, गणधर पदमो वेरद्धो ॥ ५७ ॥

पासस्स अज्जिदिषो, पदमो अट्ठेय गणधरा जणिवा ।

जिणवीरे एकादस, पदमो से देव्दुं उ ॥ ५८ ॥

गणधरसंका भणिवा, जं नामो पदमगणधरो तस्स” । ति० ।

जगत्त आदितीर्थकरस्य चतुरार्यातिर्गणधराः, अजितस्वा-मिनः पञ्चनवतिः, संजवनापस्य द्रुपुवरं शतम्, अभिनन्दनस्य बोधशोचरं शतं, सुमतिनापस्य परिपुंरं शतं, पणमज्जस्य स-साधिकं शतं, सुपाश्चस्य पञ्चनवतिः, चन्द्रप्रभस्य त्रिनवतिः,

सुविधित्वाभिनाऽष्टाशीतिः, शोतधस्य एकाशीतिः, अथास्यस्य वट्ससतिः, चासुपुज्यस्य वट्ससतिः, विमलस्य सप्तपञ्चाशत्,

अनन्तजिनस्य पञ्चाशत्, धर्मस्य त्रिचत्वारिंशत्, आतिना-यस्य वट्ससतिः, कुन्धुनायस्य पञ्चत्रिंशत्, अरजिनस्य त्रय-त्रिंशत्, मज्झिस्वामिना अष्टाविंशत्, सुमिसुवत्तस्य अष्टादश,

ममिनायस्य सप्तदश, अरिहन्तेमेकादश, पार्श्वनायस्य दश, कर्त्तमानस्वामिना एकादशैवेति । एतद् ऋषभार्यानां चतुर्विंश-

सेस्तीयेकतां यथाक्रमं गणधराणां ब्रूलुचक्रकर्मणां प्रमाणम् ।
अथ १६ श्रार । आ० म० । ('तिथ्यस्वर' शब्देऽपि वचयते)

पातस्तथं अरिहा पुरिसादाणीअस्स अइ गणा अइ
गणहरा होत्था । तं जहा—“ सुजे य सुभयोसे य, बसि-
ठ बंधवारिय । सोमे मिरिधरे चेव, बीरजने जसेइ य” । १ ।

पार्थ्वेस्वादेश्चयोविशानितमसीयेकस्व (पुरिसादाणीअस्स
सि) पुत्रपाणां मध्ये आदानीय आदेशः पुत्रवादानीयः, तस्याष्टौ
गणाः समानवाचनाक्रियाः साधुसमुदायाः, अष्टौ गणधरास्त-
वायकाः सूरयः । इत्थं चैतत्प्रमाणं स्थानाङ्कं, पर्येषणकल्पं च
नृपते । केवलमावयकेऽन्यथा । तत्र ह्येकम्—“ दसनवगं ग-
णाणु माणं जिणिदाम्” ति । काऽप्येः १, पार्थ्वेस्व इति गणाः, गण-
धराश्च । तदिह द्वयोरुपायुक्तत्वादिना कारयेनाविष्यताऽनुमन्त-
येति । स० ८ स म० ।

बीरस्य—

समणस्स थं भगवन्तो महावीरस्स एकारस गणा एका-
रस गणहरा होत्था । तं जहा—इदं—अग्निज्जुं वाउज्जुं
विअत्ते सोहम्मे मंकिए मोरपुत्त अकंपिअ भयत्तजाए भयज्जं
पभासे । स० ११ स म० । कइए० ।

अथैषां सर्वेषां वक्तव्यता—

उत्पन्नस्मि अग्रते, नहस्मि य गाउमरिय् नाणे ।
राईए संपयो, महणेवणुस्मि उज्जाणे ॥

उत्पन्नेषां प्रारब्धे अनन्तव्यवस्थे केवलज्ञाने, नष्टे च गात्रस्थि-
के मर्यादिके ज्ञाने, देशज्ञानव्यवच्छेदेन केवलज्ञानसंज्ञायात् ।
प्राप्तिर्न चैतत् प्रथमपाठिकायाम् । गन्त्री संज्ञातो महमेवने
उत्ताने । किं चैत्, उच्यते—समवसां ज्ञानरत्नोत्पत्तिस्मत्त-
न्मन्मेव देवाभ्युत्थिता अथागता आसन् अत्यवदुष्टां च ग्रहप-
वन्तां ज्ञानोत्पादप्रतिमां चक्रुः । तत्र जगत्प्रवणुष्यते, नात्र
कश्चित् प्रमत्तप्रतिपत्ता विद्यते । तत् पत्राज्ञिज्ञाय न विविध-
धर्मकथनाय प्रवृत्तवान्, केवलं कल्प एव यत्र ज्ञानमुत्पद्यते,
तत्र जगत्प्रवृत्ताऽपि मुदूस्समात्रमवस्थातव्यम्, देवकृता च पूजा
प्रतीकप्रतीया, धर्मदेशना च कल्पेति संज्ञपते धर्मदेशनां
कृता वरासु योजनेषु मयमा नाम नगरी, तत्र सोमिलायौ
नाम ब्राह्मणः, स यज्ञं यधुमुत्तानः, तत्र एकादशोपाध्यायाः स-
हवागताः । ते च चरमशरीरा भयानरवोपाजितगणधरद्वयव्यञ्ज, ताव
विज्ञायासंकेतयार्थमिदं देवकादिभिः परिवृता देवाद्योतानि
दिवस इवाशुचि पद्यानमुद्योतयन् दृग्परिकल्पितेषु सहस्रपत्रेषु
नवनीतस्पर्शेषु पक्षेषु अरण्यवासं विदधानां मध्यमगर्वा
महमेवनेयोद्यानं संप्राप्तः ।

अमरनररायपदितो, पथो वरधम्मचक्रवट्टिनं ।

बीयस्मि समोसरथो, पावाए मज्झिमाए उ ॥

अमरा देवाः, नरा मनुष्याः, तेषां राजनः पैमैधितः पूजितः, प्रातो
धर्मवचकवर्तित्वं धर्मवचप्रामुख्यम् । द्वितीयं पुनः समवसरण-
म्, अपिवाग्दः पुनरर्थः, पापायां प्रत्यभ्यायां प्राप्त इत्यनुवचते,
ज्ञानोत्पत्तिस्थानकृतपूजाङ्गक्या वास्याभ्याधिक्यता ॥

मत्थ किर सोमिलउज्जो, ति माहणां तस्म दिक्खकालस्मि

पठरा जणजागवया, समागया जन्मवाकम्मि ॥

तत्र प. पायां मध्यमायां, किंवाग्दः पूर्ववत्, सोमिज्ञाय इति

ब्राह्मणः, तस्य दीक्षाकाले योगकाले यौरा विशिष्टनगरनिवास-
लोकाः, जनाः सामान्यलोकाः, जानपदा नानाजनपदभवा लोकाः
समागता यज्ञादे । अत्रान्तर—

एगते य विविचे, उत्तरपासस्मि अज्जावस्स ।

तो देवदानविदा, करंते पाईमं जिणिदस्स ॥

एकान्ते विविचे यज्ञपादस्थोत्तरपाश्वं ततो देवदातवेष्महा
जिनेन्द्रस्य महिमां कुर्वन्ति । पाठान्तरं वा “कासी महिमं जि-
णिदस्स” कृतवन्त इत्यर्थः ।

अमुमेवायं विशिष्ये भाष्यकार आह—

भगवन्तं वाणमंतर, जोइसवासी विमाणवासी य ।

सज्जिह्वां सपरिसा, कासी नाणुप्पयामहिमं ॥

मधनपनिध्वनन्त्योतिपासिने विमानवांसलक्ष सपर्यदः
सचक्र्यां ज्ञानोत्पत्तिमहासामकोपः कुतवन्तः ॥ आ० म० द्वि० ।
तत्र जगवतः समवसरणं निष्पन्नं सति अत्रान्तरं देवकृतजय-
शब्दसंमिश्रदिश्य दुन्दुभिशब्दः । कर्णमोऽकुलनयनगगनवाक्लोक-
नोपलब्धस्वर्गवधूयमेनसुरबुद्ध्यां यज्ञपादकसमन्यागतज-
नानां परिष्कारऽनवत-अहो ! हिन्दुं यद्विद्वद्वन्तः सत्त्वागता
देवा इति । तथा चाह—

तं दिक्खेवयोगं, सोऊणं माणुसा तहिं तुहा ।

अहो मणिपण इहं, देवा किर आगया उहइ ॥

तं दिव्यदेवयोगं भूत्वा मनुष्यास्तत्र यज्ञपादके तुहाः, अहो
विस्मये, यहेन जयति लोकानिति याज्ञिकः, तेन इह यतो देवाः
कित आगता अग्रते । किंवाग्दोऽसंशय एव, नेपास्य-
आगमनात् तत्र यज्ञपादके वेदाध्यैविद् एकादशापि गणधरा
ऋषयः समन्वागताः । तथा चाह—

एकारस वि गणहरा, सर्वे उन्नयविसालकुलवंसा ।

पावाए मज्झिमाए, समोसदा जन्मवाकम्मि ॥

एकादशापि गणधराः समवसृता यज्ञपादे इति योगः । किञ्च-
ताः, इत्याह—सर्वे निरवशया उन्नताः प्रधानजातिमत्वात् विज्ञा-
लाः पितामहर्षावर्गगृहपादनेकजनसमाकृताः । कुशल्यश्च सं-
शा अन्वया येषां न तथावश्याः, पापायां मध्यमायां समदलृता
पक्षाभूता यज्ञागते ।

आह—किंवाग्दः किंतामानो वा ते गणधरा इति, उच्यते—

पदेमत्थ इदंजुं, बीए पुण हाइ अग्निज्जुं ति ।

तदए य वाउज्जुं, ततो विचत्ते सुहम्मे य ॥

मंदिपमोरियपुत्ते, अकंपिए चेव अयलजाया य ।

भेज्जे य पनासे, गणधरा होति वारस्स ॥

पथमोऽत्र गणधरमध्ये इन्द्रभूतिर्द्वितीयः पुनर्जयति अग्निज्-
ज्जुंमृगो वायुर्गृहः, अतुथो व्यक्तः, पञ्चमः सुधर्मो स्वामी,
षष्ठो मण्डकपुत्रः, सप्तमो मौर्यपुत्रः, पुत्रशब्दः प्रत्येकमजि-
संभवति, अष्टमाऽकम्पिकः, नवमाऽजलज्जाता, दशमो मेता-
व्यः, एकादशः प्रभासः । एते गणधरा भवन्ति वारस्स ॥

जं काणनिकम्भयाणं, वोच्छं एएसि आणुपुज्जिह्वा ।

तित्यं व मूहम्मातो, निपत्त्वा गणहरा ससा ॥

यत्कारणं यस्मिन्निष्ठं निष्कर्मणं, यत्तद्गतिर्यस्यासिद्धिर्बन्धात् तद्, एतेषां गणधराणामनुपुष्ट्यां परिपाठ्या बन्धे, तथा तेषां सुधर्मो-
न् पञ्चमाद् गणधराद् जानं, यतो निरपत्त्याः शिष्यरहिताः
शेषा इष्टकृत्याद्यां गणधराः ।

तत्र जीवादिस्थायामोदनिमित्तं गणधरनिष्कर्मणमिति-
कृत्या, यो यस्य संशयस्तदुपश्रुत्याधेमाह-

जीवे कस्मै तज्जी-व जूप तारिसय बंध मुक्ये य ।

देवा नेरया वा, पुत्रे परलोय निव्वाणि ॥

आद्यस्य गणजुतो जीवे संशयः-किमस्ति ? नास्तीति । द्विती-
यस्य कर्मणि । यथा-ज्ञानावरणाद्यादिज्ञकृणं कर्मोस्ति ? किं वा
शान्ति । द्वितीयस्य (तज्जावेति) किं तदेव शरीरं, स एव
जीवः, किं वाऽप्य हिन, न पुनर्जीवत्वस्यायां तस्य संशयः । चतुर्थ-
स्य जूतेषु संशयः-किं पृथिव्यादीनि जूतानि सन्ति ? किं वा ने-
ति । पञ्चमस्य (तारिसय ति) किं यो वायश् इह भवे संशय-
स्मिन्नाप तावत्तादृश एव ? उताम्यथाऽपीति संशयः । षष्ठस्य
बन्धो मेतुक्त्वा तस्मिन् संशयः । यथा-बन्धमोक्षौ स्तः, किं वा
नेति ? आह-कर्मसंशयादस्य को विशेषः ? उच्यते-स कर्मस-
त्तामोचनः, अयं तु तदस्मिन्नेव सत्यपि जीवकर्मसंयोगविभाग-
गोचर इति । सप्तमस्य किं देवाः सन्ति ? किं वा न सन्तीति सं-
शयः । अष्टमस्य नारकाः संशयोऽप्यारकाः-किं ते सन्ति, किं न सन्ती-
ति । नवमस्य पुण्यसंशयः-कर्मणि सत्यपि किं पुण्यमेव प्रक-
र्यमात्रं प्रकृत्युत्पन्नहनुस्तदेव वाऽप्यर्वाभमानमत्यन्तम्बलपाचस्यं
तुल्यस्य, उत नद्वितिरिक्तं पापमस्ति ? आहोऽस्मिन्नेवमेवमवकचप, उत
स्वतन्त्रमुपयमिति । दशमस्य परलोके संशयः, सत्यप्याऽऽ-
त्मनि परलोको भवान्तरलक्षणः किमस्ति ? किं वा नास्तीति ?
एकादशस्य निवर्ण संशयः-निवर्णो किमस्ति, किं वा नेति ?
आह-बन्धो मेतुक्त्वा संशयादस्य को विशेषः ? उच्यते-स हि भ-
वाचरः, अयं तु केवलमिमांशवियय एव । तथा किं संसार-
जायमान एव मोक्षः ? किं वा अन्यः ? इत्यादि ।

साम्प्रतं गणधरपरिचारप्रदृशताधेमाह-

पंचएह पंचसया, अष्टकडसया य हौति दोएह गणा ॥

दोएहं तु जुयलगाणं, निसया तिसयां हवइ गच्छे ॥

पञ्चानामाद्यानां गणधराणां प्रत्येकं प्रत्येकं परिवारः पञ्चशतानि,
तथा अष्टं चतुर्थस्य ये तु नानि कर्त्तव्यतुर्धानि कर्त्तव्यतुर्धानि श-
तानि मानं यथोक्ता । अष्टं चतुर्थशतौ प्रथमा द्वयोः प्रत्येकं गणौ ।
इह गणः समुदाय एवाक्यते, न पुनरागमिकः । तथा द्वयोर्गणध-
रयुगलकयोः प्रत्येकं त्रिशतत्रिंशतो गच्छः । किमुक्तं भवति ?-
उपरतनानां चतुर्णां गणधूनां प्रत्येकं त्रिशतमानः परिवारः ।
आ० मं ३० । आब० ३० कप० ॥ (गणधरसंशयाऽपनयनब-
ध्वा तात्तत्संशयविषयवाचकशब्देषु द्रष्टव्या)

केषादिद्वाराणि-

साम्प्रतमेतेषामेव बलव्यनाऽशेषप्रतिपादनायै
हारागाधमाह-

तेते कासे जम्मे, गोचमगारउत्तमत्थपरियाए ।

केवलं य आउ आगम, परिनिव्वाणे तवे वेव ॥ १७७५५ ॥

यत्र एकारान्ताः शब्दाः प्राकृतत्वात् प्रथमाद्वितीयास्ता द्रष्टव्याः ।
ततोऽप्रत्ययः-गणधरानभिष्टकस्य केन जनपदप्रत्ययनगरादि ब-
ध्यं, जन्मभूमिर्बन्धेत्यर्थः । तथा कालो नक्षत्रचन्द्रयोर्गोपलक्ष-

तो वाच्यः । तथा जन्म बलव्यं, जन्म च मातापित्रावप-
त्त्यतो मातापितरौ वाच्यौ । तथा गोत्रं यद् यस्य तद्वाच्यम् ।
“अगारउत्तमत्थपरियाए” इति । पर्यायशब्दः प्रत्येकमसिद्धिर्ब-
न्धे, अगारपर्यायो वृद्धस्थपर्यायो वाच्यः, तथा वृद्धस्थपर्यायश्चे-
ति । तथा केवलपर्यायो वाच्यः, आयुः सर्वोपुक्तं वाच्यं, तथा
आगमो वाच्यः-कस्य क आगम आसीदिति । तथा परिनिव-
र्णं वाच्यम्, कस्य भगवति जीवति परिनिवर्णमासीत्, कस्य
वा भगवति परिनिवृत्ते इति । तथा तपो बलव्यम्-यथा किं के-
नापचर्गं गच्छता तप आचरितमिति । अशब्दास्तेहननादि च
बलव्यमिति गाथासमुदायार्थः ।

इदानीमवबोधः प्रतिपाद्यते, तत्राद्यहारावबोधार्थमभि-
स्तया प्राह-

यगहा गोचरगमे, जाया तिक्केव गोपमसांश्च ।

कोल्लामभिवेसे, जाआ विवता सुहम्मां च ॥ १६९ ॥

यगधेपु जनपदेपु गोचरग्रामे जानास्य एवाद्या गणधराः ।
कथमेते त्रयोऽपीत्यन आह-गौतमसगोत्राः, समानं गोत्रं येप्यं
' सगोत्राः, गौतमेन गोत्रेण सगोत्राः गौतमसगोत्राः, गौत-
मभिधगोत्रयुक्ता इत्यर्थः । तथा कोल्लकसन्निवेशे जातो व्यक्तः
सुधर्मस्तु ।

मोरीयसन्निवेशे, दे० भायरो मंमिमोरीया जाया ।

अपज्ञो य कांसलाए, मिहिल्लार्थे अकपितो जातो ॥ १६७ ॥

मौत्येसन्निवेशे द्वौ भ्रातरो मण्डिकमौयौ जातौ, अचलक्ष
कोशलायां, मिथिल्लायामकपितो जात इति ।

तुंगीयसन्निवेशे, मेयज्जां वच्छज्जुमिं जातो ।

भयवं पि च एवज्जामे, रायगिहे गणहरो जाओ ॥ १६८ ॥

तुङ्गिकसन्निवेशे वत्सजुमौ, कौशादीविविषये इत्यर्थः । मेतायो
जानः । तत्रानापि च प्रभासं राजगृहं गणधरो जानः ।

सम्प्रति कालहाराऽवबोधार्थप्रतिपाद्यः । कालश्च नक्षत्रचन्द्रयो-
गोपलक्षित इति यद् यस्य गणजुतो नक्षत्रं तदभिधिसुग्राह-

एह्हा कत्ति य साई, सवसो हत्थुत्तरा मयाओ य ।

रोहिणि उत्तरमाडा, मिगसिं तह अस्मिणी पुस्सां ॥ १६९ ॥

इन्द्रभूतोजन्मज्जं येण्ड्रा, अग्निज्जनेः कुत्तका, वायुज्जनेः
स्वातिः, व्यक्तस्य अवयवः, सुधर्मस्य हसन उत्तरो यस्मां ता
हसन्तोत्तराः, उत्तरफल्गुन्य इत्यर्थः । मार्गकस्य मघा, मीथस्य
रोहिणी, अकम्पितस्य उत्तराषाढाः, अचलज्जानुमृगशिराः, मे-
तायस्य आश्विनी, प्रभासस्य पुष्यः ।

अधुना जन्महारां प्रतिपाद्यं, जन्म च मातापित्रावपत्त्यमिति
गणधूनां मातापितरावबोधं प्रतिपादयति-

वसुज्जं धनमिसे, धम्मिन्न षण्देव मोरिए चैव ।

देवे य वसू दत्तं, वसे य पिपरो गणहराणं ॥ ७० ॥

आद्यानां त्रयाणां गणधूनां पिता वसुज्जनिः, व्यक्तस्य धनमि-
न्नः, सुधर्मस्य धम्मिन्नः, मलिकस्य धनदेवः, मौयस्य मौयः,
अकम्पितस्य देवः, अचलज्जानुमृगः, मेतायस्य दत्तः, प्रभासस्य
वसुः, एवं पितरो गणधराणां ज्ञवन्ति ।

पुदवि वारुणि चडिद्वा, य विजयदेवा तदा जयंती य ।

नंदा य वरुणदेवा, अद्भुता मायरो चेव ॥ ७१ ॥

आपानां त्रयाणां गणभूतानां माता वृषिणी, व्यक्तस्य वारुणी, सुधर्मस्य जहिरा, मयिरुक्तमौर्यपुत्राणां विजयदेवा यितुभेदेन, धनदेवे हि पञ्चवसुधर्मस्य मयिरुक्तपुत्रसहिता मौर्येण धृता, ततो मौर्यो जातः । अविरोधश्च तस्मिन् देशे इत्यदृश्यम् । जय-
न्तीनाम्ना अकल्पितस्य, नन्दा अचलभ्रातुः, वरुणदेवा मेतार्य-
स्य, अतिभक्ता प्रमासस्य ।

संप्रति गोत्रद्वाराभिधानार्थमाह-

तिथि य गोयमगोत्रा, जारदाअग्रिमवेसवासिद्धा ।

कासवर्गोपमहारिष, कौन्तिदुर्गं च गोत्राई ॥ ७२ ॥

अथ आपा यल्लुतेन सौतमगोत्रा, भारदाजो व्यक्तः, अवि-
रुक्तस्यः सुधर्मः, वासिष्ठो मयिरुक्तः, कासवर्गो मौर्यिकः,
गौतमाऽकल्पितः, हारीतो अचलभ्राता, कौण्डिन्यो मेतार्यः
प्रमासश्च ।

अमुना अग्नरपर्यायद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

पथा क्षायान्नीसा, वायादा रौति पञ्चपन्ना य ।

पणसहो वायन्ना, अरयाक्षीसा य वायादा ॥ ७३ ॥

हृत्तीसा सोलसगं, अगारवासो जवे गणहराणं ।

उपत्यपरीयागं, अट्टकमं किञ्चस्मापि ॥ ७४ ॥

इन्द्रभूतेनगारपर्यायः पञ्चाशद्वर्षाणि, अग्निभूतेः षट्कल्पारिंश-
त्, वायुभूतेर्द्वादशवारिंशत्, व्यक्तस्य पञ्चाशत्, सुधर्मः
पञ्चाशत्, मयिरुक्तस्य पञ्चवर्षाणि, मौर्यस्य द्विपञ्चाशत्, अक-
ल्पितस्याऽष्टकल्पारिंशत्, अचलभ्रातुः षट्कल्पारिंशत्, मेता-
र्यस्य षट्त्रिंशत्, प्रमासस्य पौरुषम् ॥ अत उज्जुं उग्रस्थपर्यायं
यथाक्रमं कीर्तयिष्यामि ।

प्रतिज्ञातेमेवाह-

तीसा बारस दनगं, बारस वायादा चोदमदुर्गं च ।

नवगं बारस दस अ-हृगं च उग्रमत्यपरियाग्रो ॥ ७५ ॥

इन्द्रभूतेऽग्रस्थपर्यायमिश्रद्वर्षाणि, अग्निभूतेर्द्वादश, वायुभू-
तेर्षड्वर्षाण्येक, व्यक्तस्य द्वादश, सुधर्मगोत्राद्वारिंशत्, मयिरु-
क्तस्य चतुर्विंश, अकल्पितस्य वर्षतयकं, अचलभ्रातुर्द्वादश वर्षा-
णि, मेतार्यस्य दश, प्रमासस्य वर्षाष्टकम्, एषामेव यथाक्रमं
ब्रूयस्थपर्यायः ।

केचिदपर्यायपरिज्ञानोपायमाह-

उपत्यपरीयागं, अगारवासं च वृक्षसिन्धुर्गं ।

सन्नाग्रयस्य सेमं, मिणपरियागं विद्याणादि ॥ ७६ ॥

उग्रस्थपर्यायमगारवासं च व्यवकलयत्यथ सर्वोपकुक्ष्यदेशे
तच्च जिनपर्यायं विजानीहि ।

स चायं जिनपर्यायः-

बारस सोलम अट्टा-रसेव अट्टारसेव अट्टेव ।

सोलम सोलम तह ए-गवीस चोदस सोलस य ॥ ७७ ॥

इन्द्रभूतेः केवलपर्यायो द्वादशवर्षाणि, अग्निभूतेः पौरुषम्,
वायुभूतेर्द्वादश, व्यक्तस्याष्टादश, सुधर्मगोत्राऽष्टौ, मयिरुक्तस्य
पौरुषम्, मौर्यस्य पौरुषम्, अकल्पितस्य पञ्चवर्षाणि, अचल-
भ्रातुर्षड्वर्षाणि, मेतार्यस्य पौरुषम्, प्रमासस्य पौरुषम् ।

सम्प्रति सर्वापुष्कमाह-

बाणठई चट्टचरि, सत्तरी तचो जवे असीई अ ।

एगं च सयं तचो, पणनठई चेव तेसीई ॥ ७८ ॥

अट्टचरि च वासा, तचो वावचरि च वासाई ।

वावट्टी चत्ता खनु, सव्वगणहराज्यं एयं ॥ ७९ ॥

इन्द्रभूतेः सर्वापुद्गिनवतिवर्षाणि, अग्निभूतेऽष्टतुःसप्ततिः, वा-
युभूतेः सप्ततिः, व्यक्तस्य अशीतिः, सुधर्मस्य एकं वर्षदशमं,
मयिरुक्तस्य पञ्चनवतिवर्षाणि, मौर्यस्यपञ्चाशीतिः । अकल्पित-
स्याष्टासप्ततिः, अचलभ्रातुर्द्वादशसप्ततिः, मेतार्यस्य द्वावर्षाणि, प्रमा-
सस्य त्र्यवर्षाणि । एवं क्रमेण गणधराणां सर्वापुष्कमिति ।
आ० म० ३० । आ० १० ।

येरेण इन्द्रभूती बाणठईवासाई मन्वाउयं पालइत्ता सि-
न्हे बुक्के ॥

रुधिर इन्द्रभूतिर्महावीरस्य प्रथमगणनायकः । स च गृह-
स्थपर्यायं पञ्चाशत् वर्षाणि, त्रिंशत् उग्रस्थपर्यायं, द्वादश च
केवलित्वं पालयित्वा सिद्ध इति सर्वाण्यं द्विनवतिरिति । स०
७४ सम० ।

येरेण अग्निभूतं गणधरे चोवत्तरी वासाई सन्वाउयं पाल-
इत्ता मिक्के० जाव प्पहीणे ॥

तथाऽग्निभूतिरिति महावीरस्य द्वितीयो गणधरः गलनाय-
कः । तस्यैव चतुःसप्ततिवर्षाण्यष्टौ । अत्र चायं विभागाः-षट्क-
ल्पारिंशद्वर्षाणि गृहस्थपर्यायः, द्वादश उग्रस्थपर्यायः, पौरुषम्
केवलपर्यायं इति । स० ७५ सम० ।

येरेण अकल्पि अट्टचरि वासाई सन्वाउयं पालइत्ता
सिक्के० जाव प्पहीणे ॥

अकल्पितः रुधिरो महावीरस्याऽष्टमो गणधरः, नस्य स्याष्टम-
सतिवर्षाणि सर्वाण्युः । कथम् ? गृहस्थपर्यायं अष्टवर्षारिंश-
त्, उग्रस्थपर्यायं नव, केवलपर्यायं कैकविंशतिरिति । स०
७८ सम० ।

आगमद्वारप्रतिपादनार्थमाह-

सव्वे य माहणा जच्चा, मव्वे अज्झावया विजु ।

सव्वे दुवास्संगी य, मव्वे चोदसपुट्टिणो ॥ ७९ ॥

सर्वे ब्रह्मणा जात्याः प्रशस्तजानिकुलोत्पन्नाः । तथा सर्वे
आधापाका उपाध्यायाः, विद्वन्मति विद्वां विद्वत्साः, चतुर्दशविद्या-
स्थानपारगमनात् । तानि चतुर्दशविद्यास्थानान्यमुनि-
“अज्ञानि
वदाहन्वारा, मीमांसा म्यायवित्तरः । धर्मशास्त्रं पुराणं च,
विद्या होतश्चतुर्दश” ॥१॥ तत्राऽज्ञानि षट् । तथा-शिक्षा, क-
ल्पो, व्याकरणं, निरुक्तं, छन्दोऽप्योनिषं वेति । एतेन गृहस्थागम
भक्तः । लोकोत्तरागमप्रतिपादनार्थमाह-सर्वे द्वादशाङ्गिनः, तत्र
स्वर्गप्रति द्वादशाङ्गाप्ययने द्वादशाङ्गिनोऽभिधीयन्ते । ततः स-
पूर्णद्वादशाङ्गापनार्थमाह-सर्वे चतुर्दशपूर्विणः ।

परिनिर्वाणद्वारमाह-

परिनिवुया गणहरा, जीवेने नायए नव जणाग्रो ।

इन्द्रभू सुधर्मो य, रायगिहे निवुए बारे ॥ ८० ॥

जीवति हातके हातकुलांगणे, बारे भगवति, नव जनाः, इन्द्रभू-

तिः, सुधमेक्ष स्वाभिनि वीरे निर्वृते परितिवृत्तः। तथापि प्रथम-
मिन्द्रातिः, पश्चात् सुधमेक्षामी। यच्च यच्च काळं करोति
स सुधमेक्षामिनो गणं ददाति, तेषां तथाविधसन्तानप्रवृत्ति-
हेतुभूताचार्यासंज्ञात् । सुधमेक्षामी तु काळं कुर्वन्निजस्थिभ्या-
य जम्बूस्वामिने गणं समर्पितवान् ।

अधुना तपोद्वारमाह-

मासं पात्रोपगया, सर्वे वि य सम्बलक्षितसंपत्ता ।

वज्ररिसदृसंघयणा, समचत्तरंसा य संघोषे ॥

सर्वे एव गणधरा मासं यावत् पादोपगमनगताः। द्वारगयाधो-
पत्यस्मत्कश्चार्थमाह-सर्वेऽपि सर्वलक्षितसंपत्ताः, आमर्षी-
भ्याद्यद्येवमलक्षितसंपत्ताः। तथा यजमर्भसंहननाः समचतुरक्षाश्च
संदननाः। समचतुरक्षाश्च संस्थानं संस्थानविषये। आ० म०
त्रि० विंश०। एवं चतुष्पदवारिश्चकृत्ता नि द्विजाः प्रव्रजिताः।
तत्र मुख्यानां त्रिपदीग्रहणपूर्वकमेकादशाक्षतुर्दशपुर्ववचना ग-
णधरपदप्रतिष्ठा च। तत्र द्वादशाक्षोरचनाऽनन्तरं जगदींस्तेषां
तदनुष्ठां करानि, शुक्ल दिव्यं यजमयस्थालं दिव्यचूर्णानां भूत्वा
त्रिभुवनस्वामिनः सर्वाङ्गितो नयति। ततः स्वामी रत्नमयसिं-
हात्मनाहुत्याय संपूर्णां चूर्णमूर्तिं शुद्धानि, तनो गौतमप्रमुखा प-
कादशापि गणधरा ईश्वरवचना अनुक्रमेण तिष्ठन्ति। द्वादशसूर्य-
ध्वानिगोताद्गिनरोधे विधाया तृष्णीकाः शुगवन्ति। ततो भगवान्
पूर्वं भजति-“ गौतमस्य कल्पगुणपथैस्तर्धमनुजानामीति,”
चूर्णादिभ्यस्तस्मै कृतिपति। ततो देवा चूर्णपुष्पगन्धर्व-
तदुपरि कुर्वन्ति, गणं च भगवान् सुधमेक्षामिनं पुनर्यवस्था-
प्यानुजानानि। इति ॥१३१॥ कल्प० ६ कृष्ण। नी०। “अर्थं प्राप्त-
इ अरहा, तुलं गयेति गणधरा शब्दं” (१११३) इति। (ग-
णधरापि) सूत्रकरश्च “सुध” शब्दे चतुर्धर्मां व्याख्यास्यते)
विशे०। सूत्र०। अत्यन्तान्तगोचरश्चास्त्वैवमेवोऽनुष्ठानासीर्थ-
कृत्स्वं, मध्यमश्चासमन्विताः कणधरवम्। यो० वि०। गणस्य
गच्छस्य धारकत्वात्कणधरः। उक्त० १६ अ०। गणनायके आचा-
यः, स्था० ८ उ०। संथा०। गणधरश्च वैश्वेयैर्गुरुकस्य नरस्य
गणधरणाहर्तव्यं नवति तद्युक्त एवेति। स्था० ८ उ०। यस्वा-
चार्यदेशीया मुषादेशासाधुगणं शूरीत्वा घृणम् विहरति स
गणधरः। आचा० १ सु०१ अ०१० उ०। “क्लिनयत्येवमेवेति,
स्वजिनादिगणं तु यः। उपाधुनुष्ठानः सोऽपिधर्मात् गणधरो
जयन्” ॥१॥ द्वा० १६ द्वा०। पं० सं०। (अथ कीदृशः कथं वा
आचार्यपदे स्थाप्यते इति ‘आचार्य’ शब्दे द्वि० भागे ३०३
पृष्ठे उक्तम्)

नवरत्नमिह भिक्षुगणधारणसुखम्-

निकरू य इच्छेज्जा गणं धारित्तए नो कण्णइ मे धेरे अण्णा-
पुच्छिजा गणं धारित्तए। कण्णइ से धेरे आपुच्छिजा गणं
धारित्तए यधिरा य से विरयेज्जा। एवं से कण्णइ गणं धारि-
त्तए, जणो धेरेहिं अविदिंणं गणं धारेति से संतराण्ण ए
वा परिहारे वा जे ते साहम्मिया ठड्ढाए विहरंति। एतिय
णं तंमिं केइ वेदे वा परिहारे वा ॥ १ ॥

अथास्य सूत्रस्य कः संबन्धः ? तत् ज्ञाह-

उहो वि पक्षिच्छन्नं, अप्पकिसेहो तऽतिपसंगाओ ।

धारेष अण्णापुच्छा, गणमेसो सुत्तसंबंधो ॥

द्विधातोऽपि ल्यप्नो मावतश्च, परिच्छन्नं परिच्छन्दापैत आ-
चार्यस्त्वयमपि च द्विधातः परिच्छन्नं गणधारस्यस्य न प्रतिषेध
इति कृत्वा किमुक्त्या स्थविराणां कार्यमिति बुद्ध्या मादितिप्रस-
गः स्थविराणाम्नापुच्छया गणं धारयेद्वत्तमप्रतिषेधार्थमिदं
सूत्रमारभ्यते। एषोऽधिकृतमुखस्य संबन्धः। अनेन संबन्धेनायात-
स्याऽस्य व्याख्या-भिच्छुद्धिर्बुद्धं गणं धारयितुम्। तत्र (सं) तस्य
न कल्पते स्थविराद् गच्छगतात् पुरुषान् भनापुच्छं गणं
धारयितुम्। कल्पते (सं) तस्य स्थविरान् आपुच्छं गणं धारयि-
तुम्, स्थविराश्च (सं) तस्य विनयेरुत्तुर्ज्ञानासुरीगणधारणम्, पू-
षोक्तैः कारणगृहीत्वा, नत एवं सति (सं) तस्य कल्पते गणं धा-
रयितुम्। स्थविराश्च (सं) तस्य न विदरेयुः, गणधारणानर्हत्वात्,
एवं सति न कल्पते गणं धारयितुम्। अः पुनः स्थविरैरवित्तीर्ण-
ननुज्ञातः गणं धारयेत् ततः (सं) तस्य कृतादन्तरादप्यन्वाया-
स्यावधिच्छं वेदो वा परिहारे वा, वाशब्दादन्वेदज्ञा तपः। एव सु-
चाक्रार्याः।

त्रावार्थं प्राप्यकुदाह-

काठं देसदरिस्सिहं, आगतऽपट्ठाविणं उवरया येरा ।

अस्सिवादिकारिणं, न उगितो साहमस्सऽततो ॥

सो कास्रगतम्मी उव-गतो विदेसं य तत्थ व अपुच्छा ।

धेरे धारेय गणं, जवानिसद्वं अण्णुधया ॥

देशदर्शनमिति सं गतेन ये प्रव्रजितास्तान् यदि आत्मनो याव-
त्स्थिकान् शिष्यतया ब्रूयति, ततस्तस्य प्रायश्चित्तं चतुर्गुरुक-
म्। तथा देशदर्शनं कृत्वा तस्मिन्प्रान्ते अस्वस्थापिते च तस्मि-
न्आचार्यपदे स्थविरा यस्याचार्या उपरताः कास्रगताः, यदि वा
स प्रत्यागतोऽप्युत्तिवादिभिः कारणैः, यद्वा साधकस्य (अस्-
ति चि) अज्ञानाचार्यपदेऽस्थापिनोऽप्राप्तरे आचार्यः तत-
स्तस्मिन् कास्रगते, यदि वा गतो विदेशं तत्रैव विदेशे गणं धार-
यितुमिच्छेत, एतेषु सर्वेष्वपि कारणेषु समुत्पन्नम् यदि स्थ-
विरान् गच्छमहतोऽप्युत्तु, यद्यपि तस्याचार्येण भावतो गणो
निवृष्टोऽनुज्ञातस्तथापि स्थविरा आपुच्छनीयाः। तत आह-मा-
वनिवृष्टमपि गणं धारयति तर्हि तस्य स्थविरानापुच्छाप्रत्ययं
प्रायश्चित्तम्। अनुज्ञाना गुरुकाभ्यस्तारो मासाः। उपसङ्क्रमेतद्
अज्ञानावस्थाभिप्रायवविराभनाकृपात् तस्य दोषाः।

सपमेव दिमावर्षं, अण्णापुच्छा को अण्णपुच्छा ।

धेरेहिं परिपिच्छो, सुक्का लण्णा उवेहंता ॥

यो नाम स्वयमेव आत्मच्छन्दसा को मम निजमाचार्यं मुक्त्वा-
ऽप्य आपुच्छनीयाः समासिः, इत्यप्यवसायतः पूर्वाचार्येणानुज्ञा-
त आचार्यपदे तस्यास्थापनात्। अस्विरान् गच्छमहत्तरवान् भ-
नापुच्छं दिग्दर्शकरोति, अस्विरैः प्रतिषेधनीयः यया निवर्त्त-
ते-‘आर्य’। तथ तीर्थकराणामज्ञां लोपयितुं न युक्तम्। एवं
प्रतिबोधितोऽपि यदि न प्रतिनिवर्त्तते तर्हि स्थविराः शुद्धाः,
स तु चतुर्गुरुके प्रायश्चित्ते लग्नः। अथ स्थविरा उपेतन्ते तर्हि ते
उपेक्षाप्रत्ययं चतुर्गुरुके लग्नाः, यत एवमुपेक्षायामनापुच्छार्थं च

तीर्थकरानिहितं प्रायश्चित्तमाह्वयश्च दोषास्तस्याव स्थाय-
रूपेणा न कस्मैवा, तेन च स्थविरा आपृच्छनीयाः ।

सगण्ये यैराण्डमती, तिगयेरे वा तिगं तुवद्वाति ।

से वा सति इचरिये, धारेइ न मेक्षितो जाव ॥

अथ स्वगच्छे स्थविरा न सन्ति तर्हि गणं स्वकीये गच्छे
स्थविराणामसति अभावे, ये त्रिककुलगणसंघरूपे स्थविरास्ताम्
त्रिकस्थविरान्, त्रिकं वा समस्तं कुलं वा गणं वा सङ्घं
वा इत्यर्थः, उपलिखतः । यथा-युयमनुजानीत महां दिशमिति ।
अथ अश्विवादिभिः कारयैरे पश्येत्कुलस्थविरादं नामसत्यभा-
वे इत्थरिकां दिशं गणस्य धारयति, यावत्कुलादिभिः सङ्घ-
गणो न मिलितो भवति ।

जे उ अद्वाकपयसं, च अण्णुमायमि तत्त्व साहमी ।

विहरंति य वप्ताए, न तेसि जेओ न परिहारो ॥

ये तु साधर्मिकाः स्वगच्छवर्तिनः परगच्छवर्तिनो वा यथा-
कल्पेन भुतोपदेशनं तेषां स्थापयथै तत्रापस्थापनाविषयं त-
दर्थाय सूत्राणामर्थोय, आसंभवाशिक्षाये धेत्यर्थः, अनु-
ज्ञाते गणधरेण तत्र गच्छेत् विहरन्ति, अतुषकः काश्चिन्मन्-
कल्पे न वृत्तौ वषोक्तये न तेषां तत्प्रत्ययो यदपेक्षुक्तानां गणं
धारयतीति तत्रिमिच्छित्यर्थः । प्रायश्चित्तसंछेदो न परिहार-
उपलक्षणमेतद्व्याख्यतः तपः भुतोपदेशनं तेषां सूत्रार्थं तपोप-
ख्यानात् । विषयलोकात्तद्विहितः साम्यमनुपतिष्ठमात्मनो दोषः न
सूत्रार्थमिति । (अथ यिरो यिस्तरस्तु 'आयरिय' शब्दे द्वि-
जगं ३३३ पुष्टे छट्पयः) ७०० ३ ३० । इदानीन्तनात्मनि यो-
स्यानां गणधरपदं युज्यते । अपवादपदमनुपप्रवृत्तमर्थे नैवेदुगी-
मसत्तामपि युज्यते कांक्षां विना नुपूर्वीमपवादं गणधरपदापरो-
पणम् । मा प्राप्रमहापुरुषगौतमादं नामाशाननाप्रसङ्गः । तेषामा-
शातना स्वधर्मीयस्यापि प्रकटपुस्तकसंसारोपनिपातकारिणी ।
यत उक्तम्- 'बुद्धो गणहरश्चरः, गौयममर्षादि धीरुजिन्नेहि । ओ
त्तं उक्क अपत्ते, जाणंते सो महापावो' ॥ १ ॥ तत एतत्परि-
भास्य संसारभीरुणा कर्षाद्विजितयादिना समर्जितेनापि स्थ-
शिये शुण्वति कांतां वितवयः पर्यायात्पूर्वसंपर्कं गणधर-
पदापारोपः कर्त्तव्यो न यत्र कुत्रचित्तिदं स्थितम् । न० । अ-
म्यथा प्रायश्चित्तम् ॥

ततः शिष्यः प्रव्रजयति-कीदृशस्य गच्छो दीयते ? अयो-
म्यस्य वा गच्छं प्रयच्छुज्यायथा वा गच्छं धारयन् कीदृशं
प्रायश्चित्तं प्राप्नोति ? उच्यते-

अबहुस्तुपे उगीपरये, निस्सरिण वा वि धारए न गणं ।

तदेवसियं तस्सा, मासा चत्तारि भारीया ॥

अबहुभूतो नाम येनाचारप्रकटवाध्ययनं नाधीतम्, अधीतं वा परं
विस्मरितम्, अगोतायां येन जेदुभुताथो न गृहीतो, गृहीतो वा
परं विस्मरितः, तस्मिन् अबहुने उगीनाथे यो गणं गच्छे निस्सज्जति
मिक्षिपति, तस्य कत्वारो जारिका मासाः । यां वा अबहुभूतो उ-
गीनाथो वा गणं निस्सृष्टं धारयति तस्यापि कत्वारो मासा गुरुकाः ।
एतच्च द्विसन्निपत्यं प्रायश्चित्तमपि । जित्वायादिषु तु द्विवसंषु य-
स्राध्विचक्षमापद्यते तदुपरिश्छिद्यते ।

अथैनामव निरुत्तिगाथो जावयति-

अबहुस्तुअस्स देइ व, जो वा अबहुस्तुओ गणं धरए ।

भंगतिगम्मि वि गुरुगा, चरिमे भंगे अण्णुओ ॥

अबहुभूतस्य गीतार्थस्य गणं ददति कत्वारो गुरुवः ।
अथ च प्रमादिना निश्रियत्वं विस्मृतमर्थं पुनः स्मरती-
त्यबहुभूतस्य गीतार्थमपि । यद्वा-क्राक्षाधारणादिमात्रस्यवहा-
रेण अबहुभूतस्यापि गीतार्थव्यति । अबहुभूतस्यागीतार्थस्य द-
दति कत्वारो गुरुवः । अत्र न वाचारप्रकटवाध्ययनं सूचते, उ-
चीर्त्तनं पुनरर्थतः श्रुत्वा सत्यगतिगतिमिति अबहुभूतस्यागीतार्थ-
त्वम् । अबहुभूतस्य गीतार्थस्य ददतीत्यत्र चतुर्थे भङ्गे श्रुतः । यां
वा अबहुभूतो गणं धारयतीत्यत्रापि चतुर्भङ्गः, तत्रापि अबहुभूतो
गीतार्थश्च सन् निस्सृष्टं गणं धारयति, अबहुभूतो गीतार्थो
धारयति, अबहुभूतो उगीनाथो धारयति । त्रिविधं चतुर्थं-
कटाः, अबहुभूतो गीतार्थो धारयतीत्यत्र श्रुतः । अत एवाह-
भङ्गत्रिकेऽपि शिष्यव्याघ्रभङ्गेण गणदायकधारकयोरन्योरपि
गुरुकाभ्युपगमः । चरमे चतुर्थे भङ्गे श्रुतत्वादायकां धारकां
वाऽनुक्तानां न तत्र कश्चिदर्थः ॥ ७०१ १ ० ॥ आर्थिकाप्रति-
जागरकं साधुविशेषे, ७०० ४ १० ३ ३० । 'पियधम्मं दडय-
म्म, सेविगे वज्जज्जां य नेयस्सी । संगवद्दुग्गहकुसले, सुत्थ-
विक्क गण, दिव्वे' ॥ १ ॥ ७०० १ २ ० ॥ १० ७० ।
तीर्थकरगणधरानां मिथो मिथवाचनान्तरेऽपि सामागिकत्वं ज्ञाति,
न याः, तथा सामाचार्यादिकृतो जेदो भवति न चेति प्रश्ने, उत्तर-
म्-गणधरानां परस्परं वाचनमिदं सामाचार्या अपि (कियान्
जेदः सेनाम्येन) तदेव च कथाश्चिदसामागिकत्वमपि सज्जव्यत
इति ॥ १ ॥ ७०० २ ३ ७० । गणधरा उद्योऽप्यो वा तीर्थस्थाप-
नादिने एव तीर्थकरस्य व्याख्यातानन्तरं व्याख्यानं करोति, न
सर्वदा भगवद्वाक्यानामन्तरं मुहूर्त्तमेकं व्याख्यानं करोतीति
प्रश्ने, उत्तरम्-उद्योऽप्यो वा गणधरः सर्वदा द्वितीयारूपेण व्या-
ख्यानं करोतीत्यङ्गार्याव्यवयवकृत्यादीं स्मरति, न तु तीर्थ-
स्थापनादिने एव मुहूर्त्तमेकं करोतीति । १, ७० २ ३० । सेन०
३ उद्गा० । तथा 'संस्कारे उ जय, साहइ जं वा परो उ
पुच्छिजा । नयणं अणाइसेवो, त्रियमाणइए स उमय्यो' ॥ १ ॥
इयं गाथा गणधरानां शिष्याका, सामान्यतश्चतुर्दशपुटिणा धेति ॥
तथा तत्रावधिज्ञानां संख्येयानसंख्येयांश्च भवान् पश्यति १, एवं
मनःपर्यायज्ञानार्थ ३, कवलज्ञानां तु नियमनोऽन्ततान् ३,
जानिस्सरणं तु नियमनः संख्येयानिन्त्याकाराङ्गुलीं प्रोक्तम्-
स्ति । अथ निश्रयपूर्वी कति भवान् जानतीति, चतुर्दशपुटि-
विदोऽसंख्येयानां ज्ञानं जानन्तीति प्रश्नोः सत्यासत्या धेति
प्रश्नः । उत्तरम्-'संस्कारे उ भवे' इयं गाथा गणधरानां शिष्यावा-
द्येकं मोक्षोऽस्तीति नैधनद्वसारेणान्वेऽपि संपूर्णचतुर्दशपुटि-
निदः संख्येयानां न सवान् जानन्तीति प्रश्नोऽपि सत्यस्त्वभा-
तस्य इति । ६ ३० । सेन० ३ उद्गा० ।

गणधरगमिया-गणधरगुरुका-ली० । यत्र गणधरानां पू-
र्वे जन्मजिधीयते तादृश्यां वाक्यपद्धतौ, स० ।

गणधरपाल्म-गणधरमायोय-पुं० । गणधरपदस्य प्रायोये,
७०० २ ३ ० ।

गणधरलुब्ध-गणधरलुब्धि-ली० । त्रयोदश्यां लुब्धा, यद्युक्तो
गणधरो ज्ञाति । पा० । प्रव० ।

गणधरवेन-गणधरवंश-पुं० । गणधरस्य तत्प्रवाहस्य प्रतिपाद-
कत्वाकृणधरवंशः । समवायाङ्ग, स० ।

गणधारी(ए)-गणधारिन्-पुं० । गणधरे, आ० म० द्वि० । (सम-
बन्धरे गणधारी) व्याख्यायति इति 'समोत्तर' शब्दे चतु-
र्थमग्रे व्याख्यायते । "अगदकतिष्ठकभूताः, जयन्ति गणधा-
रिणः सर्वे ।" अ० प्र० १ पाठः ।

गणजन्त-गणभक्त-न० । समवायभोजने, नि० व्यू० ८ उ० ।

गणराय-गणराज-पुं० । समुत्पन्नं प्रयोजने व गणं कुर्वन्ति ते
गणप्रधाना राजानां गणराजाः । सामन्ते, अ० उ० ३ हा० ६ उ० ।
आचा० । " ततो भगवं वेसांति नगरि संपन्नं, तस्य
संज्ञां नाम गणराया " आ० म० द्वि० । सेनापती च । आच० ३
अ० । "जं रयति च नं समग्रे जगवं महाधीरे कालगए० जाव
सर्वदुष्कल्पार्थे ते रयति च नं गव मल्लर्ह नव लेच्छर्ह
कासी कांसलग्ना अटारस वि गयरायाः " कल्प० ६ कृण ।

गणवद्-गणपति-पुं० । उज्जयन्तशैलशिखरे चिक्कलनगरे
चक्ररत्नकुण्डस्योपरि वसमानगणपतिमूर्तिः, ती० ४ कल्प ।

गणवद्देव-गणपतिदेव-पुं० । काकन्दीयराजेन्द्र, ती० ४० कल्प ।

गणविजयसंग-गणव्युत्सर्ग-पुं० । गणत्यागवृत्ते ब्रह्मव्युत्सर्ग-
भेद, बी० ।

गणवैयावृत्त-गणवैयावृत्त-पुं० । कुलसमुदायस्य सेवालक्ष-
णे नवमे वैयावृत्तभेदे, बी० ।

गणमङ्क-गणसंक्रम-पुं० । वसुराजगणपदवसुराजगणं संक्र-
मति, नि० व्यू० ।

वृत्त-प-

जे भिखु बुमराइयाओ गणाओ अबुसराइयं गणं
संकम, गणं संकमंतं वा साइज्ज ॥२५॥

बुसिरातियागणानो, जे चिक्खु संकमे अबुसिराति ।

पढम वैतियचउत्तये, सा पावति आणपादीणि ॥२५॥

(धुलि सि) तां बुसिरातिप चउत्तये कायउत्तये, चउत्तयंजो
अवत्तु, गानयत्तं कि पडिसेहो ? आचार्य आइ-तत्थ ज
पडिसेहो, कारणे पुण पढमंगे उवसंपदं करेति, सा य उवसं-
पया कालं पडुव तिदिहा । इमा गाथा-

छम्मासे उवसंपदं, जइण वारसमसा ठ मज्झमिया ।

आवकहा ठकोमो, पडिच्छु संसे तु जा जीव ॥२५॥

उवसंपदा तिदिहा-जइण, मज्झमा, उक्कोसा । जइण छम्मा-
से, मज्झमा वारसवरित्ते, उक्कोसा जावजीवं, एवं पडिच्छग-
स्स सिस्से पगविहा चव, जावज्जीवं आयरिओ ष सोत्तये ।

छम्मासेऽपूरेषा, गुणा वारससमाधु चउल्लुगा ।

तेण परमासियचं, जणितं पुण आरते कज्जे ॥ २६० ॥

जेण पडिच्छग्रेणं छम्मासिता उवसंपया कता, सो जति छम्मा-
से अपूरेषा जति तस्स चउगुणा, जेण वारसवरित्ता कता
ते अपूरेषा जाइ चउल्लु, जेण जावज्जीवं उवसंपदा कता
तस्स मासलहु, छम्मासाणं पदेण पिक्कायेण मज्झमेस्स मास-
लहु, जेण वारससमा उवसंपदा कता तस्स वि छम्मासे
अपूरेतस्स चउगुणा चव, वारसमासातो परेण मासलहु
चव, जेण जावज्जीवं संपया कता तस्स छम्मासे अपूरेतस्स

२०६

चउ गुणा चव, तस्सेव वारससमाधो अपूरेतस्स चउल्लुगा ।
एस्स साहा गच्छता पितस्स भयिता । नि० व्यू० ६ उ० ।
('अबुसराइय' शब्दे प्र० जागे ८१३ पृष्ठे 'उवसंपया' शब्दे
द्वि० जागे च विस्तरां चउत्तयः)

गणसंगहकर-गणसंग्रहकर-पुं० । गणस्याहारादिना हानादिना
च संग्रहकारके, स्था० ३ डा० ४ उ० ।

गणसंग्रहदाचार्य उपाध्याय वा कतिभिर्भवेः सिध्यति ।-

आयरियउवज्जणं णं भंते ! सविसयंसि गणं अगिलाए
संगिएहमाणे अगिलाए उवगिएहमाणे कइहि भवमाहणे-
हिं सिक्कइ० जाव अंतं करेइ ? गोयभा ! अत्येगए
तेणव जवगहणं सिक्कइ, अत्येगए दोषेणं भवमाह-
णेणं भिक्कइ, तच्च पुण जवगहणं नाइक्कइ ।

(आयरियउवज्जणं णं ति) आचार्येण सहोपाध्याय आचा-
र्योपाध्यायः (सविसयंसि सि) स्वविषये स्वयंदानसुखदानल-
क्षणे (गणं ति) शिष्यवर्गम् (अगिलाए सि) ब्रह्मेदेन संशुद्ध-
न् स्वीकुर्वन्, उपशुद्धं उपशुद्ध्यन्, द्वितीयस्तृतीयश्च भवो
मनुष्यभवा देवमभान्तरितो द्रव्यः आरिष्वभतोऽन्तरा देवम-
भो प्रजति । न च तत्र सिद्धिरस्तीति परानुग्रहस्यामन्तरं कल-
मुक्तम् । अ० ५ श० ६ उ० ।

गणसंतिनि-गणसंसिंहयति-स्त्री० । गणस्य भयंदायाम्, यथा
अश्विप्रेऽप्योत्थिस्थिष्वे महाकल्पवृक्षं न दातव्यम् । व्य० १ उ० ।

गणसं (म्) य-गणसंसत्-पुं० । महत्तरादौ प्रवचनप्रभा-
वके, व्य० १ उ० ।

गणसप-दशी-गोष्ठ्यारते, दे० ना० २ वर्ग ।

गणसामायारी-गणसामाचारी-स्त्री० । गणसामाचारी गणं
विषीदन्तं चोदयति । कथम् ? इत्याह-

पडिसेहणपप्पोहण, बालगिहाणाइवेयवचंये ।

सीदंतं गोहर्षं, सयं च उज्जत्त एएस ॥

प्रत्युपेक्षणं चतुषा निरीक्षणं, प्रस्काटनमाद्योदाहिकम्, एतयो-
र्बालगिहाणादिवैयावृत्त्ये च सीदन्तं प्रत्युपेक्षणं प्रादुर्भावति-कार-
यति, स्वयं च एतेषु बालेषु सततमुच्यते ॥ उक्ता गणसामाचारी ।
व्य० १० उ० । प्रत्युपेक्षणा बालगुहाणदिवैयावृत्त्यादिकार्येषु स्वव-
मुच्यतांऽन्या गणं प्रेरयति गणसामाचारी । आचारविनय-
भेदे, प्रव० ६४ डार ।

गणसंज्ञाकर-गणशोभाकर-पुं० । गणस्थानवधसाधुसामा-
चारीप्रवर्तनेन बाह्यप्रक्रमनैमित्तिकविषयासिद्धत्वादिना वा
शोभाकरणशीले पुरुषे, स्था० ४ डा० ३ उ० ।

गणसंज्ञायर-गणशोभाकर-पुं० । 'गणसंज्ञाकर' शब्दायै,
स्था० ४ जा० ३ उ० ।

गणसंभि (ए)-गणशोभिन्-पुं० । गणं वादप्रदानतः शो-
नप्रयत्नैर्व्यवशीला गणशोभि । गणशोभाकरे पुरुषजाते, व्य०
१० उ० ।

गणहर-गणधर-पुं० । 'गणधर' शब्दायै, आ० म० प्र० ।

गणहरगंधिया-गणधरगंधिका-स्त्री० । 'गणधरगंधिया'
शब्दायै, स० ।

ज्ञानकिर्तिविशेषतस्तत्प्रवृत्तौ, प्रवचनं निश्चयित्वावित्यं, प्रवचनमावकाशस्तत्प्रवृत्तौ । चारित्र्यनिर्गतिचारता-सविज्ञा शिष्यादिका, शिष्या वक्ष्यादिका, मित्रा तथेति । इदं च विदुः शिष्यादिभ्योऽप्येवमपि ज्ञानं, केवलं वेदादीनां विज्ञापन-त्पक्ता इति तेषामवोक्त इति । स्था० ३ उ० ४ उ० ।

गणित्नी-गणित्नी-स्त्री० । प्रवर्तित्याम्, स्त्री० ३ उ० ।

गणित्पिदग-गणित्पिदक-न० । गणो गच्छो गुणगणो वाऽप्या-स्तोति गणो आचार्यः, तस्य पिटकमिव पिटकम्, सर्वस्वामि-त्यर्थः । गणपिटकम् । अथवा गणिशब्दः परिच्छेदवचनोऽस्ति । तथा चोक्तम्-“आचार्यमि अहीय, जं नारां होइ समणधम्मो उ । तद्वा आचारधरो, ज्ञाह पढमं गणघाणं ” ॥ १ ॥ ततश्च गणिनां पिटकं गणपिटकं, परिच्छेदः, समूह इत्यर्थः । न० । स० । स्था० ।

गणपिटकवेदाः-

कस्मिन्नेवं भेतं । गणपिद ए तं पस्यते । गोयवा ! दुवालसंगे गणपिद ए पस्यते । तं जहा-आपारां जाव दिद्विशाओ । से किं तं आपारां । आपारे णं समणाणं गिरिगंथाणं आपारगोयरा । एवं अंगपरकृपा ज्ञा-णियत्वा जहा थंदा ए जाव “सुत्तयो तस पदमो, बीओ निज्जुत्तमिसओ भणियो । तद्वा यो एणिरवसेतो, एसविहो होइ अणुआंगो ” ॥ १ ॥

(एवं अंगपरकृपा गणियत्वा जहा नदी ए सि) एवमित्ति पूर्ववद्भासितप्रकारवत्ता सुवेणाऽऽचार्यकण्डप्रकृपा भणितया, यथा न्याय, सा च तत्त एवावधार्या । अथ किं वदुमियमङ्गप्र-कृपा ननुक्ता वक्तव्यस्याह- (जाव सुत्तयो गाहा) सुत्रार्थ-मात्रप्रतिपादनपरः सुत्रार्थोऽनुयोग इति गम्यते, अलुशब्द-स्त्वेवकार्यः, स चावधारण इति । एतदुक्तं भवति-गुणा सुत्रार्थनात्राजिधानलक्षणः प्रथमोऽनुयोगः कार्यः । मा भूत् प्राथमि-कविन्यायानामिमांश इति द्वितीयोऽनुयोगः सूत्रस्वयं कनियु-क्तिमिश्रः कार्य इत्येवभूतां ज्ञानिनो ज्ञानार्थाभिः । तृतीयश्च तृ-तीयः पुनरनुयोगो निरवधारणं, निरवधारणस्य प्रसक्तानुप्रसक्त-स्वाध्याय कथनात् । एवोऽनन्तरकः प्रकारव्रतलक्षणो भवति, व्याख्याधिबिधानमनुयोगः सूत्रस्वयं नानुप्रसक्तया योजनलक्षण विषयभूते इति गार्थायः । म० २५ श्लो० ३ उ० । उक्त० । सूत्र० । गणितनामधेयपरिच्छेदार्थं पिटकमेव पिटकं स्थानं गणपिटकम्, अथवा पिटकमिव वा लक्षणकृपाजलसर्वेसाधारमाजनवि-ज्ञाह इव सप्तपिटकं गणपिटकम् । स्त्री० । कल्प० । अनु० । ग-णिनः सवोर्ध्वसारजूते प्रवचनं, पा० । पिटकमिव पिटकं गणि-पिटकं रत्नसर्वेसाधारकल्पं ज्ञाति । स० । स० ।

गणित्पिदगधारण-गणित्पिटकारक-वि० । समस्तज्ञादशाङ्गी-धारके, कल्प० । कृष्ण ।

गणित्ज्ञ-गणित्भू-पुं० । आर्यसंज्ञतेः षष्ठे शिष्ये, कल्प० । कृष्ण ।

गणित्म-गणित्म-न० । गणित्कपूर्णाकलादिके, यज्ञातिं सङ्ग-

बहारे प्रविशति । ज्ञा० । श्रु० । म० । स्था० । आ० । चू० ।

“गणितं जं दुगाध्याय गणनाय गणित्ति” तच्च हरीतक्या-दि । नि० । चू० । १ उ० ।

से किं तं गणित्म । गणित्मे जश्च गणित्ज्ञ । तं जहा-एगो दस सयं सहस्सं दससहस्सां सयमहस्सं दससयसह-स्सां कोक, एएण गणित्मपमाणेणं किं पञ्चोअणं, एए-णं गणित्मपमाणेणं जित्तमजित्तिज्जवेअण आयव्वयसं-सि-आणं दव्वाणं गणियपपमां निम्बिचिल्लकल्लं जवइ । सत्त गणित्मे ॥

“से किं तं गणित्मे” इत्यादि । गणयते संख्यायते वस्यतेनेति ग-णिमम्, एकादि । अथवा गणयते संख्यायते यत्तद्गणितं, कृपा-दि । तत्र कर्ममाचनपङ्क्तम् । कुयाह- (ज्ञातिम्यादि) गणय-ते यद्गणितम् । कथं गणयत, इत्याह- (एगो इत्यादि) एतन् ग-णिमप्रमाणेन किं प्रयोजनमित्यादि मतार्थमेव । तत्र भूतकः क-र्मकरो, भूतिः पदात्यादां गुणः, ज्ञकं भोजनं, येननक कुटिम्बा-दिना व्यूतवस्त्रव्यतिकरेऽप्यप्रदानम् । एतेषु विषये आद्यव्ययसं-क्षितानां प्रतिबद्धानां कृपादिद्वयार्थां गणितप्रमाणेन निवृत्ति-लक्षणमित्यादाऽवगमकं भवति तत्रैतद्गणितमिति । अनु० । उक्त० । गणितं यद्देकादिसंख्याया परिच्छेदने, तच्च श्रुत्ये-राज्यमनुशासितं प्रवृत्तम् । आ० म० प्र० ।

गणिय-गणिक-वि० । गणितज्ञे, रा० । “ गणितं ज्ञाणह गणित्म ” अनु० ।

गाणत-न० । गणयते इति गणितम् । आ० । कीटिकासंक्रम-नादिक, स्था० १० उ० । श्रुत्ये च वक्ष्यान्ते गाणतामिति । न० । सङ्ख्याने, स्था० १ उ० । न० । कल्प० । विश० । ज्ञा० । संक-लिताद्यनेकमर्थं पादोपसिद्धं सङ्ख्याने, उ० २ खड्ग० । कला-भेदे, स० ७३ स० । एकादश्यादांसंख्याने, तच्च भगवता सुमन्थ्यां बामकरेणोपदिष्टमत एव तत्पर्यन्तादारभ्य गतये । आ० म० प्र० । आ० चू० । बीजगणितादौ, आन्ता० ३ चू० ।

दशप्रकारं तु गणितमिदम्-

परिक्रमुरज्जुगामी, बहारे तद्दक्षामसेषे य ।

दुगलजावंतावे, घण्टे य घण्टावगमो य ।

एषां संस्थानानां मध्ये समचतुरस्रं संस्थानं प्रवरत्वात् पीत-रीकमित्येवमेतं च अपि पीतरीकं, शेषाणि तु पांरकमादीनि गणितानि, न्यधेयपरिमण्डलादीनि च संस्थानानि, इतराणि कण्टरीकान्यप्रवरानि भवन्तीति यावत् । सूत्र० २ श्रु० १ अ० । यथा पञ्च महाण्वेवा इति संस्थानं, स्था० ४ श्रु० ३ उ० । नि० चू० । वेत्सावद्वियगण्य प्रथमे कुले, कल्प० । कृष्ण ।

गणियपकिरिया-गणितप्रक्रिया-स्त्री० । गणितपरिज्ञानोपाये, सूत्र० । तथा-“ एकाद्या गच्छपधस्ताः, परस्परसमा-हताः । राशयस्तानि विह्वयं, विकल्पगणिते कथम् ” ॥ १ ॥ प्रसारानयनोपायस्वयम्-तत्र “ गणितप्रत्यभिज्ञे तं, लब्धं शेषेर्विज्ञायत्तु । आद्यान्ते च तत् स्थाप्यं, वि-कल्पगणिते क्रमात् ” ॥ १ ॥ अयं श्लोकः गिष्यहिताय विनियते-तत्र सुखावगाथायै वद पदानि समाश्रित्य तावत् श्लोकायां योज्यते । तत्रैवं वद पदानि स्थाप्यानि-१२३४५६

१२३४५६	२३४५६७	३४५६७८	४५६७८९	५६७८९०	६७८९०१	७८९०१२	८९०१२३	९०१२३४	०१२३४५
--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------	--------

एतेषु परस्परताडनेन सप्तशताणि विशात्युत्तराणि गणितमु-
च्यते. तस्मिन् गणिते ऽन्योऽत्र पदकः, तेन आगे हुते विशात्युत्त-
रं शतं लभ्यते, तच्च यथा पङ्क्तिनामन्यपङ्क्तिं पदकानां न्यस्यते,
तद्वचः पङ्क्त्यानां विशात्युत्तरमेव शतम् । एवमथोऽथस्तुष्क-
कृत्तिकैकानां प्रत्येकं विशात्युत्तरानां न्यस्येवमन्यपङ्क्तिं
स्तस्यनामि विशात्युत्तराणि भवन्ति, यथा च गणितप्रक्रियाया
आदि दृश्यते, तथा यत्किञ्चात्युत्तरं शतं लब्धं तस्य च पुनः शेषेण
पङ्क्तये जागेनापह्नेन ह्यथा चतुर्विंशतिस्तत्तावन्तस्तत्तावन्त-
पङ्क्त्युत्तरप्रक्रियाकैः प्रत्येकं पङ्क्त्यपङ्क्तौ न्यस्या याव-
द्विंशत्युत्तरं शतमिति । तद्वधोऽप्रतो न्यस्तमङ्गं मुक्त्वा येऽन्ये
तेषां यो यो महत्संख्यः स सोऽथस्तापञ्चतुर्विंशतिसंख्य एव
तावद् न्यस्ये यावत्सप्तशतानि विशात्युत्तराणि पङ्क्त्यपङ्क्तयपि
पूर्णानि भवन्ति, एवम् च गणितप्रक्रियेत्यभिधीयते । एवम-
नया प्रक्रियाया चतुर्विंशतेः शेषचतुष्पत्त्येव जागे हुते षट् दृश्यन्ते,
तावत्तत्तुःपङ्क्तौ चतुष्पत्तकाः स्थान्याः, तद्वधः षट् चिक्काः
पुनर्हिक्काः, न्यय एककाः, पुनः पूर्वन्त्यायेन पङ्क्तिः पूर्णया, पुनः
पदकस्य शेषानेकं आगे हुते द्वौ लभ्यन्ते, तावन्मात्रौ चिक्का-
न्यायपङ्क्तौ शेषं पूर्ववत् । शेषपाङ्क्तिरेव शेषमहद्वयं कमे-
त्कमात्रां न्यवस्थापयमिति । सूत्र० १ भु० १ अ० १ उ० ।

गणियातिवि-गणिततिवि-स्त्री० । आहया लिपिविधाने, प्रज्ञा
१ पद ।

गणियमुद्रम-गणितमुद्रम-न० । गणितं कीटिकासंकलनादि,
तद्वचः सूत्रं सूत्रमनुविगम्यः वा । सूत्रज्ञेदे, स्था० १० अ० ।

गणिया-गणिका-स्त्री० । विसासिन्ध्याम्, ज्ञा० १ भु० १ अ० ।
आ० म० ।

अद्वीण० जाव मुरुवा बावचरिकलापदिया चउसङ्कि-
गणियागुणोवनेया एकूणतीते वि सेने रयमाणी एकता-
सरङ्गुण्यदाहा चचीमपुरिसोवचारकुसहा णवंगमुत्तप-
किनेहिया अद्धारसदेसीजासाविसाराया सिगारागारचारुवे-
स्सा गीयरङ्गधन्वणदृकुसला संगयगयभियविहियविस्सा-
सललियसंज्ञाविनिणलुचोवचारकुसहा सुंदरयणा जह-
णवयणकरचरणलावखविस्सासकलिया ऊसिययथा स-
हससंज्ञा विदिसजचचामरवासवेयणिकया कछीरहृण्यया-
या होत्या बहुणं गणियासहससाणं आहैवचं पोरेवचं
समिचं मटिचं महचरणचं आपाईसरसेणावचं करेमाणी
पालेमाणी विहर ॥

(अद्वीणं सि) अद्वीना पूर्णपञ्चमिचशरीरेत्यर्थः । यावत्कर-
णात्-“ हयचयुषंजयगुणेयया मायुग्माणममाखपडिपुखसु-
जायसर्वगसुंदरी” इत्यादि दृश्यम् । तत्र हयगुणानि स्वलिक-
हयगुणादीनि, मयज्जानि मयीतिलकादीनि, गुणाः सौजाण्यादयः,
मानं जलकोणमानता, उन्मानमर्थं जारप्रमाणता, प्रमाणताऽष्टो-
दशताङ्गुलौष्ठवधेति (बावचरिकलापदियं सि) सेकायाः शु-
कुनकतययेता गणितप्रधानाः कक्षाः प्रायः पुढवाप्तामेवाव्यास-
धाम्याः, ऊर्णां तु विज्ञेया एव प्राय इति । (अरसडिगणिया-
२०७)

गुणोवनेया) गीतनृत्यादीनि विशेषतः पर्यवर्त्तमानोचितानि
चतुःषष्टिहयगुणानि ते गणिकागुणाः । अथवा तास्यायमेका-
नि आलिङ्गनादीन्यहो वस्तूनि, तानि च प्रत्येकमष्टमेवाव्यास-
पडिमंभन्तेति । चतुःषष्टया गणिकागुणैर्वन्तेता या सा, तथा
यकोनविंशतिशेषा एकविंशती रतिगुणाः, आदिशब्द पुरोयवचा-
राः कामशब्दप्रसिद्धाः । (नवंगुत्तुपदिकादिहं सि) दे शेषे,
दे बकुची, दे ज्ञाने, एका जिह्वा, एका त्वक्, एवं च मन दन्ते-
तामि नवाङ्गानि सुप्तानि इव सुप्तानि यौवनेन प्रनिबोधितानि
स्वापेप्रहृषपदुतां प्राप्तितामि बस्याः सा तथा “सप्तारसदेसी-
भासाविसारय सि” इतिगम्यम् । (सिगारागारचारुवेस सि)
भृङ्गारस्य रसविशेषस्यागारमिच बावचेषो बस्याः सा तथा
(गीयरङ्गधन्वणदृकुसलं सि) गीतरतिस्वादी गण्यर्थमाव्य-
कुसला चेति समासः । गण्यर्थं नृचयुक्तगीतं, नाट्यं तु नृचमे-
चेति (संगयगयभियविहियविस्सासकलियसंज्ञाविनिणलुचो-
वचारकुसलं सि) इत्यम, सङ्गानि गतादीनि बस्याः सा तथा,
सल्लालिनाः सुप्तसल्लोपता ये सल्लोपास्तेषु निपुण्या या सा तथा,
युक्ताः सङ्गता ये उपचारया व्यवहारास्तेषु कुसला या सा तथा, ततः
पदत्रयस्य कामधारयः । (सुंदरयणं सि) एतेनैव इत्यम-“सु-
हरयजजवनयणकरचरणयसल्लावखविस्सासकलियं सि”
इत्यम, नवरं जवनं पूर्वं कटीभागस्य, ज्ञावययमाकारस्य स्पृ-
हणीयता, विलासः स्त्रीणां चेष्टाविशेषः (ऊसियज्जयं सि) ऊ-
र्णाङ्कृतजयपानका “सहस्सज्ञमे ति” इत्यम (विदिसज्जय-
मरवालीवयणियं सि) वित्तीयं राक्षा प्रसात्तो इत्तं ज्ञचाम-
रुपा बाह्यव्यञ्जिका वस्ये सा तथा, (कछीरहृण्यया वि-
होत्यं सि) कर्णीरथः प्रवहणं तेन प्रयातं गमने बस्याः सा
तथा, बाऽपीति समुच्चयं (होत्यं सि) अभवदिति । (आहैवचं
ति) आधिपत्ये आधिपतिकर्म । इह यावत्करणविहं इत्यम-
(पोरेवचं) पुरोवर्त्तित्वम्, अग्रसरत्नमल्यर्थः । (मटिचं)
अर्त्तव्यं, पोषकत्वं, (सामिचं) स्वस्वामिसंलग्नमाश्रमं, (महचर-
णचं) शेषवैश्याजनापेक्षया महचरत्वं, (आपाईसरसेणावचं)
आहैवचर आहोप्रधानो यः सेनापतिः सैन्यनायकस्तस्य प्रावः
कर्म वा आहोभरसेनापत्यमिच आहोभरसेनापत्यम्, (करे-
माणी) कारयन्ती परैः, (पालेमाणी) शासयन्ती स्वयमिति ।
विपा० २ अ० । “गणियाधारकरेणुकोरयहृथीणं” (गणियाधार
सि) गणिकाकारः सकामायाः कानवस्तासां (कोर्यं सि)
उद्देशस्तत्र हस्तो यस्य कामक्रीडापरायणत्वात्स तथा, इह
वत्समासात्तां कट्यर्थः । ज्ञा० १ भु० १ अ० ।

गणियागुण-गणिकागुण-पुं० । आलिङ्गनादिके विस्वास्मिनीगु-
णे, ज्ञा० १ भु० २ अ० ।

गणियागुणयोग-गणितानुयोग-पुं० । सूर्यप्रक्षय्यादौ अनुयोग-
भेदे, ज्ञा० १ भु० १ अ० २ अ० ।

गणियावर-गणिकावर-न० । विस्वास्मिन्प्रधाने, ज्ञा० १ भु० १
अ० । अं० । विपा० । “गणियावरताङ्गहयगुणियं” गणिकाव-
रैर्वैश्याप्रधानीनोदकीयेनोदकसम्बन्धिनीमिमांसेः कसिता या सा
तथा ताव । अ० ११ हा० ११ उ० ।

गणिविज्ञा-गणिविद्या-स्त्री० । उत्कालिकमुतविशेषे, नं० ।
सचालयुद्धो गच्छेः गणः, सोऽस्यास्तीति गणी आचार्यः, तच्च

विद्या ज्ञानं गणिविद्या, सा चह ज्योतिष्कानिमित्तादिवारिकानक-
पा वदितव्या, ज्योतिष्कानिमित्तादिकं हि सत्यं च परिक्रय प्रमा-
जनसामयिकारोपणोपस्थापनभुजोद्देशानुगमगुणारोपणदिशानु-
गमिविहारकमादिषु प्रयोजनैर्वास्थितेषु प्रशस्ते तान्यिकरणसु-
खनक्षत्रयोगे यद्यत्र कस्यचन्यं भवति तत्रैव स्मृणा कस्यचन्यं, तथा
केच करोति तर्हि महाद्वे शेषः । अकं च "जोहसनिमित्तनाणं,
गणियो पञ्चावणादिकज्जेलु । लवज्जुखड तिहिकरण-इ जाणण-
डवहा दोसो" ॥१॥ ततो याति सामयिकार्थानि प्रयोजनानि यत्र
तिथिकरणादौ कस्यस्यानि भवन्ति तानि तत्र यस्यां ग्रन्थपक-
तो व्याख्येयन्ते सा गणिविद्या । नं० । पा० ।

गणिविज्ञ-गणिविज्ञ-पुं० । स्वनामवस्थाते कस्याविद् धर्मज्ञान-
रि, "सीसो सउत्तुओ वा, गणव्वओ वा न सायड" (७०१ गाथा) पं० य० ३ द्वार ।

गणिसंपया-गणिसंपय-स्त्री० । गणानां साधूनां वा गणः
समुदायो भूयानतिशयवाद् वा यस्यास्तांति गणो आचार्य-
स्त्वस्य संपत् समुत्कर्षकपदा गणसंपत् । प्रब० ६४ द्वार ।
आचारभूतशरीरवचनादिकायामाचार्यगुणार्थं, यथा० ।

अष्टविद्वा गणिसंपया पष्पता । तं जहा-आयारसंपया सु-
यसंपया सरौरसंपया वयणसंपया वायणामसंपया मइसंपया
पयोगसंपया संगहपरिष्ठा णाम अष्टमा ॥

गणः समुदायो भूयानतिशयवाद् वा गणानां साधूनां वा
वस्तुस्थिति स गणो आचार्यस्त्वस्य संपत् समुत्कर्षकपदा
गणिसंपत्, तथाचरणमाचारानुष्ठानं स एव संपत्तिभूतस्त्वस्य
वा संपत् सम्पत्तिः प्राप्तिराचार्यसंपत् । सा च चतुर्धा, संयम-
वयोगयुक्तता चरणं नित्यं समाध्युपयुक्ततत्पर्यः । अमग्रग्रह आ-
त्मना आत्मायुक्तकपदावर्जनमिति ज्ञावः २ । अनित्यवृत्ति-
रनित्यविहार इत्यर्थः ३ । बुद्ध्यालता यमुनंमोर्निर्विकारतान-
थावत् ४ । एवं धृनसंपत्, साऽपि चतुर्धा । तद्यथा-बहुभुनता युग-
प्रधानागमत्वेत्यर्थः १, परिचिनसंपत् २, विचित्रलूना लसमया-
दिभेदात् ३, घोषविशुद्धिकरता च उदात्तादिशिकानादिति । श-
रीरसंपत्तनुर्द्धा, आरोहपरिणाहयुक्तता उचितदेष्टव्यविस्तारता
इत्यर्थः, अनवचाप्यता, अलज्जनीयाऽकृत्यर्थः २, परिपूर्ण-
चित्तता ३, स्थिरसंहननता चेति ४, वचनमयसंपत्तनुर्द्धा । तद्यथा-आ-
द्यवचनता १, मधुरवचनता २, अर्निधितवचनता, मत्स्यस्थव-
चनतत्यर्थः ३, असंदिग्धवचनता चेति ४ । वाचनासंपत्तनुर्द्धा ।
तद्यथा-निर्दोषोद्देशनं विदित्वा समुद्देशनं पारध्यामिकादिकं ता-
थ्यं ज्ञातव्यर्थः २, परिनिशय्य वाचना पूर्वदेवतालापकानयिगम-
थ (ज्ञानं पुनः सूत्रदानमित्यर्थः ३, अध्यानयौपजान-अर्थस्य पूर्वा-
परसाङ्ग्येन गमनिकेत्यर्थः ४ । मतिसंपत्तनुर्द्धा-अवग्रहहापा-
यधारणाभेदादिति ४ । प्रयोगसंपत्तनुर्द्धा, इह च प्रयोगा सा-
विषयसूत्रात्मपरिज्ञानं वादादिसामर्थ्यविषयं पुरुषपरिज्ञानं, कि-
नयोऽर्थं वाधादिः २, कृत्रपरिज्ञानं ३, वस्तुपरिज्ञानं, वस्तुवह
वाद्काले राजाज्यादि ४ । संप्रहः स्व्यकरणं, तत्र परिक्रा ज्ञानं
नामानिधानमप्यम । संपत् । सा च चतुर्विधा । तद्यथा-बाह्यान्-
योपयुक्तमविषया १, पीठकजकादिविषया २, यथानमयं स्वा-
युक्तमिहादिविषया ३, यथोचितविनयविषया चेति ४ । स्वा०
नं० । प्रब० । दर्श० । य० ८० ।

सुयं मे गुडसंतेणं जगवया एवमकलायं-इह खलु धेरेंहि

भगवंतेहि अष्टविधा ग.णसंपदा पष्पता, कयरा खलु धेरेंहि
जगवंतेहि अष्ट गणिसंपदा पष्पता । इमा खलु धेरेंहि जग-
वंतेहि अष्टविद्वा गणिसंपदा पष्पता । तं जहा-आयारसंपदा
१ स्तसंपदा २ सरौरसंपदा ३ वयणसंपदा ४ वायणाम-
संपदा ५ मतिसंपदा ६ संयोगसंपदा ७ संगहपरिष्ठा णाम
अष्टमा । से किं तं आयारसंपदा । आयारसंपदा च-
उज्जिहा । पण्णाता । तं जहा-संजमधुवजोगजुते यावि ज-
वति १ असंगहियप्पा २ अक्षियताविचि ३ वुइसंले या-
वि जवति ४ । सेचं आयारसंपदा । से किं तं सुतसंपदा । सुत-
संपदा चउज्जिहा पष्पता । तं जहा-बहुसुते यावि जवति १,
परिवित सुते यावि भवति २ विचिसुते यावि जवति ३,
घोसविमुद्धिकारण यावि जवति ४ । सेचं सुतसंपदा ।
से किं तं सरीरसंपदा । सरीरसंपदा चउज्जिहा पष्पता ।
तं जहा-आगहपरिणाहसंपन्ने यावि भवड १, अगोतेप्प-
सरीरं २, थिरसंयथे ३, बहुपण्णिपुसिदिण यावि जवति
४ । सेचं सरीरसंपदा । से किं तं वयणसंपदा । वयण-
संपदा चउज्जिहा पष्पता । तं जहा-आदिज्जवणं यावि
जवति १, महुवयणं यावि भवति २, अणिस्सिमवयणं
यावि भवति ३, फुट्ठवयणं यावि भवड ४ । सेचं वयणसंपदा ।
से किं तं वायणसंपदा । वायणसंपदा चउज्जिहा पष्पता ।
तं जहा-विड्यं उडिसिनि विड्यं वाएति परिणज्जाविषं वा-
एड अट्ठयिज्जवणं यावि भवति । सेचं वायणसंपदा । से
किं तं मतिसंपदा । मतिसंपदा चउज्जिहा पष्पता । तं
जहा-उगमहमतिसंपदा १, ईहामती० २, अवायमती ३,
धारणामती । से किं तं उगमहमती । उगमहमती उज्जिहा
पष्पता । तं जहा-सिप्पं उगिगहति, बहु उगिगहति, बहुविहं
उगिगहति, धुवं उगिगहति, अणिस्सिमं उगिगहति,
असंदिक्कं उगिगहति । सेचं उगमहमती । एवं ईहामती वि ।
एवं अवायमती । से किं तं धारणामती । धारणामती
उज्जिहा पष्पता । तं जहा-बहु धरेति, बहुविधं धरेति,
पाराणं धरेति, दुक्कं धरेति, अणिस्सिमं धरेति, असंदिक्कं
धरेति । सेचं धारणामती । सेचं मतिसंपदा । से किं तं
पञ्चोगमसंपदा । पञ्चोगमसंपदा चउज्जिहा पष्पता । तं जहा-
आनंविदाय वायं पउज्जिता जवति, परिसंविदाय वादं पउ-
जिता जवति । सेचं विदाय वादं पउजिता भवति, वत्तुं वि-
दाय वायं पउजिता भवति । सेचं पञ्चोगममतिमसंपदा । से किं
तं संगहपरिष्ठा नाम संपदा । संगहपरिष्ठा नाम संपदा च-
उज्जिहा पष्पता । तं जहा-बहुजगपाउगताए वासावासे-
सु सेचं पडिल्लिहा जवति, बहुजगपाउगताए पादिहारियं
पीढकणसेज्जासंथारयं उगिगिहता जवति, काले णं

अथवा अपथापरितुल्यं वृजयितुमर्हः वाक्यो वाऽन्यथाप्यो लज्जनीयः, न तथाऽन्यथाप्यः यतो ह्रीमशरीरस्तु लज्जतोऽप्याकां भवति २। यद्विरसंहननो बलवत्तराचर्यः, एवंविधश्च तपःप्रवृत्तिषु शक्तिमान् भवति ३। बहुपरिपूर्णांनिग्न्यायि वयस्य स बहुपरिपूर्णेन्द्रियोऽनुग्रहवच्चक्षुरादिकारणः, एवंविधश्च सर्वोपसाधनपरा ज्ञवति ४। सप्तमित्यादिपुष्टवत् । शरीरबृन्समष्ट्युत्कथ्यैव प्रायो वचनसंपदं भवति अतस्तानि विपुलैरुक्तिरिदमाह- । से किं तं) इत्यादि व्यक्तम् । सूरिराह-वचनसंपदतुर्विधा प्रह्लाता । तद्यथा-आद्यैववचनैश्चापि भवति १, एवं मधुरवचनः २, अनिश्चितवचनः ३, अस्तिवचनवचनः ४। तत्राद्यैववचनः सकलजनप्राप्तावाक्यः, श्रोतारः श्रुता यद्वाक्यं प्रमाणं कथंते । आऽपि शुश्रावैशान्नरदानेऽपि न कोऽपि तद्वाक्यमन्यथा करोतीति श्लोकः १, मधुरं रसवत्तदर्थनो विशिष्टार्थवत्तथा अर्थोवाक्यत्वेन शब्देन भाव्यपदवचनमोहाप्योऽर्थोवाक्यैर्दुष्प्राप्तोत्तत्वेन श्रोतुराह्वयमुपजनयति तदेवंविधं वचनं यद्यस्य स तथा २। अनिश्चितवचनो दागार्थिना वाक्यकालुष्यवर्जितः ३। अस्तित्वप्रवचनः परिस्फुटवाक्यः, यद् ह्येतत्सर्वैरपि संदेहरहितं बुध्यते । एवंविधस्य वाक्यध्वज्यां न संशयवृत्तिः ४। सप्तमित्याह प्राक्वत् । अथुना एवंविध एव शिष्याणां वाचनानां दातुं समर्थो ज्ञवतीति वाचनसंपदं प्रजनयितुमाह- (से किं तं) इत्यादि कथ्यम् । गुरुराह- (वायव्येत्यादि) वाचनसंपदप्रकारां प्रह्लाता । विस्त्वोक्तिरिति १, विदित्वा समुद्दिशति २, परिनिर्णय वाक्येति ३, अर्थनिर्णयकत्वापि भवति ४। नत्र विदित्वोद्दिशति यथा योगाविधिक्रमेण सम्प्रत्ययेनोक्तोपैवेमुद्दिशति, समुद्दिशति वा वयायोगासमाचार्यैश्च स्थिरपरिचितं कुर्विदमिति वदतीति । अन्यथा गमराज्यायैव कथयामाह तन्मोहाप्योऽर्थोवाक्येन को-पसंनत्वात् । अथवा आमनाजने वा निक्षिप्त कीरं विनश्यति, व्यवसाये च स्वं स्वं विनश्यतीति २ । (परीति) सत्यप्रकारं निर्वापयतो निरो निःसिंध्यादिभूशार्थशब्दाद् भृशं गमयते पुष्टकालपक्षादिसंबोधनात् स्वात्मनि परिश्रमयतः शिष्यस्य सुत्रनाऽशोचविशेषप्रहणकालं प्रतीत्य शक्यमनुपप्रदानेन प्रयोक्तव्यमनुभूय परिनिर्वाप्य वाक्येति स्वं प्रह्लाति ३। अर्थः सूत्राऽनिर्णयं वस्तु, तस्य निरिति वृशो यापना निर्याशना, पूर्वापरसाङ्गत्वेन स्वयं ज्ञानतोऽन्येन च कथनतो निर्णययति निर्वापयति इति निर्वापकः । आऽपिशब्दै बि-बादादिश्लोको ४। सप्तमित्यादि सुगमम् । सांपतं जात्यमेवां-पदिह उल्लेखप्रतिभो भवति । जानिप्रह्लादो विशिष्टजातिमत एव । विशिष्टबुद्धिसंभव इति दर्शितं भवति, अन्यथा हि पर-नापिकेराकृतस्तत्प्रत्युत्तराऽसमर्थमेवेत्ता तादृशं तं दृष्ट्वा यिमितिपति गच्छेत्पुत्रजनवशदालोकोऽपि चेतिसित्संपदं प्रश-यितुमिदमाह- (से किं तं) इत्यादि प्रमाणं व्यक्तम् । मगवाहा-मसिंसंपदतुर्विधा प्रह्लाता, तद्यथा-अवप्रवृत्तमित्संपदं १। ईहा २ अयायः ३ धारणा ४। तत्र सामान्यान्वयस्य अशोचविशे-कभिरपेक्षाऽनिर्देश्यकपादेरवग्रहप्रभवप्रहः, सा वासो मति-संपदकावग्रहमसिंसंपदं, एवमेवा अपि १। नवरं ईहा नव-र्थविशेषासोचनम् २। प्रकृताप्यविशेषनिश्चयोऽयायः ३, अव-गतार्थेस्वाऽविच्छेदितस्मृतिवासना धारणा ४। सांपतमवग्रह-मसिंसंपदोऽयं जिज्ञासुरितं प्रजनयति- (से किं तं) इत्यादि व्यक्तम् । सूरिराह-बाह्विधा पदप्रकारा प्रह्लाता । तद्यथा-क्रिमव-पृच्छति १, बहुकमवपृच्छति २, बहुविधमवपृच्छति ३, ध्रुवम-

पृच्छति ४, अनिश्चितमवपृच्छति ५, असन्दिग्धमवपृच्छति ६। तत्र क्रिमप्रतिश्रीप्रमुक्चारितमात्रमवपृच्छतिः शिष्यैरवपृच्छति । अथवा परवादिभिः पुच्छतिश्रीरेवोच्चारितमात्रमवपृच्छति, यथा प्रतिज्ञानामनिग्रहस्थानादिदोषा न संभवन्ति उक्ताऽनु-बादेन च वादे पराजितत्वं भवति १, बहुमिति एकवा-रमुक्तापि पञ्च ब्रह्मश्रुताभिः धारयति २, बहुविधमिति लिखाति, धारयति, मनसि संख्यां गणयति, स्वमुक्त्वाऽन्यथा-ऽऽस्थानमन्यतराले कथयति, अनेकैश्चोक्त्वारितमवपृच्छति, एवं च यथा लोकोक्त्या अष्टावधानिनो दशावधानिनश्चो-च्यन्ते तथा करोतीति ३। ध्रुवमिति न कदापि विस्मयमिति सकृत्पठितमपि यथाश्रुतमवपृच्छति, एवं च प्रह्लावान् लोकं प्रशस्यते, प्रत्युत्तरादिविधाने च सप्रथो ज्ञवतीति ४। अनिश्चितं नाम पुस्तकादिनिर्णयकमेव पठति, अवपृच्छति च । अथवा एक-वारं कुंनुनयेत् काल्मिषमुप पृच्छति तदैव वक्तुं समर्थो भवति मान्यैवविधानं भवति किं तु सारणनिर्णयक एव भवती-ति ५। असन्दिग्धं नाम सन्देहवर्जितमवपृच्छति, न तु यत्र तत्र साक्षाद् एवंविधश्च स्वप निःसंदेहत्वात् अप्रामाण्यनिः-न्देहनया प्रकाशयित्वा भवति इति एवंविधमोहामसिंसंपदं वि-प्रमवपृच्छतीत्यादिपदप्रकारा ज्ञेया २। एवमित्युद्भूतं क्रमेण पदप्रकारा अपायमसिंसंपदं अपि वर्णनीया ३। अथुना धारणा मसिंसंपदं जिज्ञासुः परिपृच्छति- (से किं तं) इत्यादि सुकरं प्रश्न-सूत्रम् । गुरुराह- (परिपृच्छति) व्यक्तम् । तद्यथा-बहु धारयति १, बहुविधं धारयति २, पुराणं धारयति ३, कुडेरं धारयति ४, अनिश्चित धारयति ५, असंदिग्धं धारयति ६, इति पञ्चाप पदान् व्यकानि । नवरं (पोरानं) ति पुराणं ज्ञीयं, प्रभूकालप-जितं तदपि यथाश्रुतं धारयति यद्वा पुच्छति तद्वा धारणा-समर्थत्वात् सर्वं वदति (कुडेरं) कुडेरं कुडेरं तं श-क्यं नयगमनङ्गुलिं धारयति । सप्तमित्यादि निगमनवा-क्यं व्यक्तमिति । इदानीं प्रतिसंपत्समन्विन एव प्रयोगसंपदो-भ्यो भवति इति प्रयोगमात्मसंपदं जिज्ञासुरितं पुच्छति- (से किं तं) इत्यादि प्रश्नसूत्रं कथ्यम् । गुरुहा-प्रयोगमसिंसंपद-विधा प्रह्लाता । तद्यथा-आत्मानं विद्याय बाह्प्रयोक्ता भवति २, स्त्रेयं विद्याय बाह्प्रयोक्ता ज्ञवति ३, वस्तु विद्याय बाह्प्रयो-क्ता भवति ४। तत्र आत्मानं बाह्यविद्याप्रयाकराले किमप्यं प्रति-वादिनं जेतुं मनःशक्तिरस्ति न इति (विद्याय) ति विद् ज्ञानी जानीते, ततो (बाह्यं इति) धर्म कथायितुं बाह्यं वा कर्तुं प्रयोक्ता इति आत्मानं बाह्यं प्रयोक्तव्यता ज्ञवति १। एवं एवेवं यथा कि-मियं एवेवं सौगता, सांख्या, अम्या वा, तथा प्रतिज्ञादिवती, त-दितरा वेति । अथवा ' जाणिया अजाणिया बुद्धिबला ' वा ' कालव ' (पुरिसं वेति) तत्र पुरुष एवैतादृशो वाक्यः २। (ज्ञेयं विद्यायति) किमिदं ज्ञेयं बहुप्रमं श्रुत् पणितं वा त-या साधुनिरजावितं जावितं नगरादीति ज्ञात्वा बाह्प्रयोक्ता ज्ञवति, अन्यथा हि तन्महत्त्वाऽपरिज्ञातं सद्भा बाह्प्रकरणे प-राजयप्रसक्तम् ३। ' वस्तु विद्यायति ' किमिदं राजासात्यदि-समासदि विद्यावस्तु दातुं वा मरुतममरुतं वेति परवादि-प्रभृति बह्वागमसंयोगमेवा । अथवा वस्तुशब्दादुपलक्षिता द्रव्यं २। ज्ञेयं काश्चैवस्वाभावः ४, ताव विद्याय बाह्य इति उपलक्षणत्वा-त् सामाचार्यप्रभृतिप्रयोक्ता भवति । तत्र व्यस्य इदमनुष्ठा-नादि कर्तुं स किं बाधप्रानादिकं निबोहायितुं वा समर्थो भवि-ष्यति, नवति ज्ञेयमिदं किं मासकल्पचतुर्मासकल्पादिकारणयो-

व्यं भवति, न वेति कालं विद्याय किमर्थं कालस्तथाविधोपगतप-
करणाय युक्तो भवति, न वेति । अथवा इदमिदानीं कल्पेभ्यो-
त्पन्नं वस्तु बालगाननुबलकूपकाचार्योपाध्यायराजवैद्य-
भगीनार्यादि विद्याय तथाविधाऽऽदेशान्नाहारोपाधिश्चयथादि
व्योचितमर्थोक्तं भवति, एवंविधज्ञानयुक्तो तथोक्तकार्येषु
प्रवर्तमानो न गणस्य द्वेष्यो भवतीति ४ । 'लेखं' इत्यादि
पूर्ववत् । अत्रुक्तं प्रयोगमतिरिक्तं प्रत्यक्षैव संवत्परिष्कारो-
द्भावे भवति, अतस्तत्राग्रेयं प्रवर्तयितुमाह- (स किं) इत्यादि
व्याख्यातायम् । स्मृतिराह-संवत्परिष्कारं चतुर्विधां प्रकृता । तथा-
चतुर्जनाधोभ्येतया वर्षावासेषु क्षेत्रं प्रतिनक्षत्रयिना भवति १ ।
चतुर्जनप्रयोभ्येतया प्रतिहारदासोद्विचयुद्वाता प्रवर्ति २ । कालं
कालं संमानयिता भवति ३ । यद्यगुरुः संपुञ्जयिता भवति ४ ।
तत्र बहवो जना बहुजनाः प्रस्तावयो स्थाभवः, अथवा बहुसं-
ख्याको ज्ञानो ज्ञाताविकचनस्य, तथापि स एतार्थः, तस्य प्रयोगं
योस्तस्मिन्, तस्य आचारं बहुजनप्रयोगतया, तथा करणभूतये-
ति । (वासवासासुति) वर्षासु वर्षासु वर्षाकाले वर्षां वृष्टि-
बर्षां वर्षासु वा अर्धवासंऽवस्थापनं वर्षावासस्त्वामन्, स्त्रीसं-
ख्यां वर्षासु वा क्षेत्रं बालवृद्धबुल्लग्नलक्षणकूपकाचार्योद्भावं तथा-
योगगद्वाहनामित्रं वाऽऽचार्यादिगुणोपेतं 'वृहत्कल्पेन' सुसारतो
ज्ञेयम्, तदप्रतिनक्षत्रयिना शेषकालं गवययिता प्रवर्ति, तदप्रति-
नक्षत्रं स्थितानां पीडाहारादिस्त्रीणां नारादिव्यप्रसङ्गात् । ननु
वर्षाप्रवर्णमिति किमर्थम् ? शेषकालेऽपि तदप्रतिनक्षत्रये-
त्येति चेत् । उच्यते-अथस्मन् काले अन्यप्रतिपदं गम्यते, परं
वर्षासु न गम्यते तद्वद्वयम् १ । तथा बहुजनप्रयोगतया (पि-
डिहारेपि) प्रतिहारः प्रत्यर्थं प्रयाजनमस्यति प्रतिहा-
रिक् पीडाभासनं पट्टकारिफलकमप्यस्मन्मन्त्रं कोष्ठवि-
शेषः, शयनं च, यत्र ब्रह्मरितपादैः सुपत्ये संस्तारको लघु-
स्तदायनमेव, पतेशामवगृहीता भवति । इदमपि वर्षावास एव,
तत्राश्चतुर्गणस्यमेव एवं वृक्षसामाचारी दृश्यते, न्यूनोदरता-
दित्यःकरणं वर्षेषुषाकल्पकरणं विकृतेः परिशयो विशेष-
कारणमनरा पीठकप्रकाशितस्तारकादिनाम उच्चार्यादिमात्रक-
संग्रहं लोचनकरणं शुकप्रभाजनं प्रागुद्गीतमसंग्रहादिपरि-
त्यजनमन्त्रं तु प्रदणं द्विगुणवर्षोपग्राहणकरणं चरणमि-
त्यर्थोक्तं अत्रे "कल्पपथ्ययेन" स्वयमेव वक्ष्यते सूत्रकारः, इति कृतं
प्रसङ्गेर्नेति ३ । काले यथोचितप्रस्तावे ह्येतैः स्वार्थायोंपधिस-
मुत्पादनप्रत्युपेक्षणोपापनजिज्ञासिकरात्मकम्, अत्रुद्यत्तं, सं-
मानयिता स्वस्थानं आदरकरणेन प्रतिपात्तकत्वं जवति ३ ।
तथा गुरुमिति येन गुरुणा प्रमाजितो यस्य पाथ्यं वा प-
जितः तं गुरुं संपुञ्जयिता इति स्वयमाचार्यैः प्राप्तेऽपि मा-
यतेषां विनयदानमभवतिवति कृत्वा अमृत्यानामवन्दनाहा-
रोपाधिपथविश्रामणचरणसंवादनगुणव्यादिनिर्विजयदेतुभिः स-
म्यग् यथा भवति तथा पूजयिता जवति, न पुनः प्राप्तप्र-
तिष्ठस्तथा भवतीति ४ । सैषमिदमपि निगमनाद्व्यर्थं व्य-
कार्यम् । दशां ४ मं । गणिसंपदं यत्राभिधीयते तद्व्ययनमपि
तथैवोच्यत इति । आचार्यदशानां चतुर्थेऽवयवे, दशां १० दां ।

गणेशिया-गणेशिका-स्त्री० । दक्षाकृते कक्षापिकाजरणवि-
शेषः, द्वा० १ बु० १६ मं । औ० । मं ।

गणेश-गणेश-पुं० । द्विपार्श्वे सम्बोद्धदेवे, वाच० । गणधरे च ।
जीत० । " निष्प्रत्यूहं प्रणिधे, भवानीतनयानहम् । सर्वानपि
२०००

गणायका-नक्षत्रोदरसङ्गताम्" ॥१॥ इत्यत्र भवानीतनयानाम-
स्तुताम् संसारे आनीतशुभास्तु वा गणायकाङ्गं गणपतिदेवान्
गणधरं च अक्षामोदरसङ्गताम् सम्बोद्धाद् आत्मानन्दरत्नं
प्राप्ताद् वेति श्लिष्टार्थप्रतीतिः । जीत० ।

गतिकलेस-गतक्रेग-वि० । गतसमस्तरागादिद्वये, अं० प्र०
१ पाठ० ।

गति-गति-स्त्री० । श्रुतिकौपेशाधिकं गत्यः कः प्राप्तः " नादि-
युत्वारम्भेपायम्" । दं ४ । ३२७ । इति न जवति । प्रा० ४ पाठ् ।
गमनं, प्रम० ४ संव० द्वार । नामकमोदयसंपादे जीवपथंयं,
प्रमनं ५ आध० द्वार ।

गुप्त-गुप्त-पुं० । शब्दे, म० १५ श० १ उ० । ईषायाम्, पङ्के च ।
२० ना० ३ वगं ।

गाम्-म० । अङ्गे, प्रमनं ३ आध० द्वार । शरीरे, उच० १६
अ० । जीषा० । औ० । ' गततायुक्त्वप इव' । प्रम० १७ पठ् ।

गतिगकारपविजति-गतिगकाराविभक्ति-न० । गकारकृत्य-
जिनयात्मके नाट्येदे, दा० ।

गदतोय-गदतोय-पुं० । अम्वन्तरपश्चिमावाः कृष्णराजरेखे व-
न्नाम लोकातिकविमाने परिवसति लोकातिकदेवमेदे, द्या०
८ दा० । प्रम० । द्वा० मं । दा० । " गदतायनुसिधानं देवायं
सप्त देवा सप्त देवसहस्रा पञ्चस्र" । द्या० ७ दा० । " गदता-
यनुसिधायं देवानं सप्तदशारिं देवसहस्रपरिवारम् पञ्चस्र" तत्र
गदतायानां गुपितानां च देवानामुभयपरिवारसंख्यामंशेन
समसर्तितदेवसहस्राणि परिवारः प्रकृतानि । स० ७७ सप्त० ।

गदभ-गदभ-पुं० । स्त्री० । रासमे, ' गधा' इतिव्यात्, स्थिर्वा
जातिव्यात् जीप् । द्या० क० । सुवराजसचिवदीर्घपुष्टुप्रे,
बु० १ उ० । (' सुवराज' शब्दे वक्ष्यते)

गदभय-गदभय-पुं० । ' गदभ्या' इतिव्यात् प्राणिनि,
आचा० १ बु० ३ क० १ उ० । द्या० मं । उत्पलनामके गन्ध-
रूपे, हवेनकुसुमे, विदङ्गे च । न० । वाच० ।

गदनाल-गदनाल-पुं० । बह्यमाण " गदमालि" शब्दायै,
म० ३ श० २ उ० ।

गदनाशि-गदनालि-पुं० । स्वनामख्याते परिप्राजके, यच्छिष्यः
स्कन्दक आसीत् । म० २ श० २ उ० । स्वनामख्यातेऽनगरप्र-
चरे, यदन्तिककामिपदंश्वरः संज्ञया नामाऽनगरः प्रवर्तज ।
ली० २५ कल्प । उच० ।

गदजिह्वा-गदजिह्वा-पुं० । स्वनामख्याते उज्जयिनीचुपे, यो हि
साध्वीव्रतमज्जकन्वेन कात्तकाचार्यंयानुसूलितः । नि० बृ० १०
उ० । पञ्जा० । ती० । (गदजिह्वकथा तु " अभिराम") शब्दे
प्र० भागे १८२ पुष्ट कात्तकाचार्यप्रस्तावे निरूपिता)

गदजी-गदजी-स्त्री० । गद-अम्वत् । गोरा-की० । अग्निप्र-
तिके कीटमेदे, स्वायं कः । गदजिक । रोगे, संहायां कम् । अ-
पराजितायाम्, श्वेतकण्टकायाम्, कटज्यां च । गदजजाति-
स्त्रियाय, वाच० । गदंभीकपथारिण्यां गदजिह्वाराजसिकायां
विद्यायाम्, नि० बृ० १० उ० ।

गदह-गदह-पुं० । ' गहन' शब्दायै, आ० क० ।

बा पुरुषवोर्ध्वं वदा मिलिताः (नह्यं चि) तदा जीवोपादे गम-
संभूतलक्षणं योग्या अभिनाः कथिता जितेन्द्रैः सर्वैरेतित ॥१॥
ननु कथं पुरुषासंयोगं पुरुषसंभव इति ? यच्चकं स्थानाङ्गे-
“पंचादि तर्णादि इत्यादि पुरेण सज्जि असंसवसमाशी वि गम्यं ध-
रेज्जानां जह-दर्थो दुषियमा दुषियसश्च सुकपोमालं अभिष्टिजा
१, सुकपोमालसंसंघे वा से वर्ये अतो जाणिए अणुपवेसज्जा
२, सत्यं वा से ३, परो वा से सुकपोमालं अणुपवेसज्जा ४, सी-
आदिगविषयज्ज वा से आयममाणीय सुकपोमाले अणुपवेसज्जा
५, इच्छेतेहि पंचादि तर्णादि जाव धरेज्जा” (स्था ५ ग ० ३३०)

परिधानवर्जितत्यर्थः । दुर्निषयणान् पुरुषशुक्लपुष्पलान् कथाङ्ग-
पुरषनिष्ठानामसनस्थानाधितिष्ठं द्याम्याकपणेम संयुद्धीयात्
१, तथा शुक्लपुष्पसंयुद्धं ‘से’ तस्याः स्त्रिया वक्ष्यन्तमन्धये
योग्यानुप्रविशद्, इह वा वक्ष्यमित्युपलक्षणं तथाधिषमम्यद्वि
अनुप्रविशोर्वादि २, स्वयामि, पुत्रार्थिमीत्वाच्च । लक्षकत्वाच्च
[सेति] सा शुक्लपुष्पला योतालनुप्रवेशयेत् ३, (परो वे तित्ति)
आध्मप्राप्तिकः पुत्रार्थमेव (से) तस्या योग्याविति ४, शतोत्क-
लक्षणं यद्विकटं पल्लवादिगतामित्यर्थः, तेन वा [से] तस्या
आचामायाः पुत्रपतिता उदकमध्यवर्तिनः शुक्लपुष्पला अनुप्रवि-
शेयुरिति ।

अथाध्वस्तयोनिकालमानं जीवसंख्यापरिमाणं बाह-

वारम चेव मुहुत्ता, उवर्ति विक्कंस गच्छई सा उ ।

जीवानं परिसंता, लक्खपटुच्चं व उक्कोसि ॥१॥

(वारस ०) सा पुरुषवर्धसंयुक्ता योगिनीशैश्च मुहुतां याव-
द्व्यवस्था जयति । तथा [उवर्ति ति] द्वादशमुहुतांनतरं सा यो-
निर्विवर्त्तं गच्छति, प्राप्नोतीत्यर्थः । अयमाशयः—अव्यक्ते स्त्रीणां
गणपतंगेन द्वादशमुहुतमथ एव गर्भमावः, तदनन्तरं वीर्य-
विनाशत्वाद गमोभाब इति । तथा मनुष्यगर्भे जीवानां गनेज-
न्तानां परिसंख्या, संख्या-मानं, लक्षपृथक्त्वमुक्कटो जयति ।
सिद्धान्तमाशयः द्विप्रजृतिरानवश्यः संख्या कथ्यत इति ॥१॥

अथ कियज्जथा धर्मेयः पुनरुपै गमै स्त्रियो न
धारयन्ति, पुमांआधिवीर्यं जयति इति प्रसक्ततो
निरुपयितुमाह-

पणपप्पा य परेणं, जेणिए पपिलावए महिलियाणं ।

पणमत्तरइ परओ, पाएण पुणं धवे बीओ ॥ १३ ॥

(पणप ०) महिलानां स्त्रीणां प्रायः प्रवादेण (पणपप्पा य चि)
पञ्चपञ्चाशद्वर्षेभ्यः (परेणं ति) ऊर्ध्वं योगिनिः प्रज्जावति, गर्भधा-
रणाऽसमर्था भवतीत्यर्थः । भावार्थोऽयं निशोधको यथा-
“ इत्यादि जाव पणपप्पासा न पूरेति ताव अभिज्ञाया जेणी ”
आनवं स्वाद्, गर्भं च शुद्धातीत्यर्थः । “ पणपप्पासाए पुण
कस्स वि जसत्तं भवति, न पुण गमं गेरहइ, पणपप्पाए परओ
न असत्तं नो गमं गेरहइ चि” । तथाचोक्तं आनाङ्कटीकायाव-
“ मानि मांस रजः स्त्रीणां-मज्जं क्ववति ज्यहम् ।

अन्तराद् द्वादशवर्षं, याणि पञ्चाशान् कयमि ॥ १ ॥

पूर्णयोश्चवर्षा स्त्री, पूर्णविशेण सङ्गता ।

शुद्धे गर्भाशये १ मासं २, रक्तं ३ शुक्लं ४ अजले ५ हृदि ६ ॥२॥

वीर्यवत्तं सुते सुते, ततो म्यूताद् द्याः पुनः ।

रोम्यद्वयपुरधन्यो वा, गर्भो जयति वैव वा” ॥ ३ ॥ इति ।

ह्युक्तं निर्दोषं गर्भाशयादिषु इत्यर्थः । तथा च-

“अमुस्तु पादया निष्ठाः, पूर्वास्तिजोऽयं निन्दिताः ।

यकादशी च, पुष्पास्तु, स्यात्पुत्रोऽन्याय कन्यका ॥ ४ ॥

यथा संकीर्णमावति, विनेऽनोने यथा तथा ।

अनावतोने योगिनिः सा, ह्युक्तं वैव प्रतीक्यति ॥ ५ ॥

मासेमोपचितं रक्तं, कम्पनीयमावती पुनः ।

ईषत्कणं विगम्यं च, आयुर्योगिनिमुक्ताद्देव” ६ (स्था ० ५ ग ० ३३०)

तथा चाविष्यस्ता योगिनिर्विष्यस्तं बीजम् १, अविष्यस्ता यो-

निः विष्यस्तं बीजम् २, विष्यस्ता योगिनिर्विष्यस्तं बीजम् ३,

विष्यस्ता योगिनिर्विष्यस्तं बीजम् ४, अतुल्यं भङ्ग्यं आधमके एव

उत्पत्तेरवकाशो न दोषेषु विच्यति । तत्र पञ्चपञ्चाशिका नारी

विष्यस्तयोगिनिः । सप्तसप्ततिकाः पुमाविति द्वादशमुहुतीन् यावच्च

बीजमविष्यस्तं स्यात्, तत ऊर्ध्वं विष्यस्तमिति स्त्रीनोयाङ्क्युत्सा-

विति । तथा पुमान् पुरुषः प्रायः पञ्चसप्ततित्वेनैवः परंत ऊर्ध्व-

मयीओ भवेत्, गर्भोपाययोग्यबीजविष्यति इत्यर्थः ।

कियत्प्रमाणापुमासेतमानं कट्ठम्बम् १, इत्याह-

वाससयाउयमेयं, परेण आ होइ पुण्कोदीओ ॥

तत्सऽके अभिज्ञाया, सत्ताउयसीसजागो य ॥ १४ ॥

वर्षेष्टतापुत्रमिदंयुगीनानामेतद् गर्भधारणादिकालमनुकुर्य ।

परेण तर्हि का वार्ता १, इत्याह-(परेण चि) वर्षेष्टतापरतो वर्ष-

द्वयं त्रयं चतुष्टयं केत्यादि यावन्महाविदेहमनुष्ठानार्थं वा पूर्वको-

टिः सर्वयुषि स्वाह तस्य सर्वोपुषोरदं तद्वच्च यावद्व्यवस्था गर्भ-

धारणयोग्या स्त्रीणां योगिनिर्द्वयम् । ततोऽपि परतः सप्तसप्तसंख-

मीषोऽज्ञानयोग्योऽवस्थितयौवमत्वात् पुंसां मनः सर्व-

स्यापि पूर्वकोटिपरेभ्यस्तस्यापुषोऽन्यो विरहिततमो भागो बीज

इति ॥ १४ ॥ तं ० । प्रब ० ।

अथ कियन्तः पुनर्जीवा एकस्याः स्त्रियो गर्भे एकहेलयेयो-

त्यघन्ते, कियन्तं च पितृनामेकः पुत्रो जयति १, इत्याह-

रचुकडाओ इत्यादि, लक्खपटुच्चं व बारस मुहुत्ता ।

पिअसंसत्तयपटुच्चं, बारसवासा उ गन्तस्स ॥ १५ ॥

अत्रान्यत्राप्यापेक्षाद्विभक्तौर्ना वैचित्र्यं ज्ञातव्यमिति । मासान्ते

शीणि दिनानि यावत्स्त्रीणां यश्चिरन्तरमन्तं क्ववति तद्व रक्त-

मुच्यते, तेन रक्तेन कथिरेण उक्तद्वाराः पुरुषवीर्ययुक्तकान्या

एकस्याः स्त्रिया गर्भे जघम्यत एवो द्वौ वा त्रयो वोक्तघटस्तु

(सकृत्पुटुच्चं ति) लक्षपृथक्त्वं नववक्त्रगर्भजोऽत्र उत्पद्यते

इत्यर्थः । निष्पत्तिं च प्राय एको द्वौ वा गच्छन्तः, शेषास्त्वल्प-

जीवितास्तत्रैव झियन्ते । एको द्वौ वा इत्युक्तं व्यवहारपक्ष्या,

निश्चयापेक्षया तु ततोऽधिकं न्यूनं वा जयतीति द्रष्टव्यमिति ।

चरान्ताव स्त्रियाः संसक्तार्थो योनी द्वीन्द्रिया जीवा जघम्यत

एको द्वौ वा त्रयो वोक्तघटो नववक्त्रप्रमाण उत्पद्यन्ते । तत्ता-

वशाकान्यायेन पुरुषसंयोगे तेन जीवानां विनाशो भवति । स्त्रीपु-

रुषमैपुनं निर्याद्वयः भग्नमुद्गुनीयुषः कन्यार्थावस्थाकाह-

कारिणः अष्टौ श्रावधारकाः मारकदेशमुक्तास्त्रियापुत्रजितशे-

वजीवमथानगमस्तथा मुद्गं पृथक्त्वकावस्थितिकाः अ-

संख्येयाः संयुक्तमनुपुष्पा उत्पद्यन्ते वेति । तथा (बारसमु-

हुत्त चि) पुरुषवीर्यस्य कालमानं द्वादशमुहुतीनि, पतावकाल-

मेव मुहुराधितोऽविष्यस्तयोगिकं भवत इति । (पिच चि) वि-

पुत्रां संस्थापितुं संस्था, तस्याः शतपुत्रकम् भवति । अथ-
माश्रयः-उत्कृष्टा नवार्ताः पितृशतानामेकः पुत्रो जायते, ए-
तज्जन्तं भवति-कस्याश्चिद् दत्तवन्तमान्याः कामानुपायाश्च यो-
चितो यदा श्राव्यमानुद्वेगमये उत्कृष्टतो नवभिः पुत्रपुत्रैः सह
संगमो भवति तदा तद्विजे यः पुत्रो भवति स नवार्ताः पि-
तृशतानां पुत्रो भवति । उपलक्षणस्यास्तिरश्चयं च योजं श्राव-
यमानुद्वेगं वायव्यमिच्छते भवति, ततश्च नवार्ताः शतपुत्र-
कस्यापि विजे नवार्तापि नमिच्छते बीजमेव । तत्र च बी-
जसमुदाये एको जीव उत्पद्यमानस्तेषां बीजस्याभिमानुक-
र्ततः पुत्रो भवति । मत्स्यादीनामेकसंयोगेऽपि शतसहस्रपु-
त्रकम् गर्भे उत्पद्यते, निरप्यते वैकल्पिकापि गर्भे लक्षपुत्रकम्
पुत्रानां स्थितिः । ननु देवानां ह्येकपुत्रताः किं सन्ति, जन-
नः । उच्यते-सर्वेषु परं ते वैकल्पसरीरास्तमेता इति न गर्भो-
धानहेतवः सं । (इति 'पुत्र' शब्दे स्पष्टविध्याम्)

अथ किमर्थं काष्ठं अवस्थित्या जीवो गर्भे वसति ? इ-
त्याह- (बारल०) गर्भस्य स्थितिर्द्विदशवर्षमुत्सृज्यमाणा भ-
वति । एतज्जन्तं भवति-कोऽपि पापकारी वासपितादिवृत्तिर-
वधिस्तस्मिन्ने वा गर्भे श्राव्य संवत्सरानि निरन्तरं तिष्ठति
वत्कृष्टतः, अथर्वस्यस्यस्यस्यस्यस्य तिष्ठति, अवस्थित्या गर्भोऽ-
धिकारात् । " उद्यमस्येनं भवेत् । काष्ठको केव चिरं होइ ?
गोयमा । अहर्षेण हं संमये, वक्तोसेनं उमासा " उद्यमा-
यै काष्ठान्ते हृदिष्ठेः पुत्रपरिणामः, तस्य समयात्तरं
वयमात्मानन्तरं वयमात् । अयं च मागरीवाविषु वैशाखात्-
तुल्यस्यरागादिदशको भवति । तुल्यमात्तुल्यतिर्यङ्गं काय-
स्थितिर्बलुवैशाखादिशतवर्षावपुत्रकृष्टवर्षमाणाऽवगमन्या, यथा
कोऽपि स्त्रीकोपे श्राव्य वर्णाय जीविष्या तन्ने च मृत्वा नचा-
विषकर्मवशात् तत्रैव गर्भस्थिते कलत्रेण समुपय पुनर्होष्य
वर्णाय जीवन्त्येवं बलुवैशाखादिशतवर्षमाणां गर्भे अमृतव-
निष्ठेन । कविश्रावुः-चादवावर्णाय स्थित्या पुनस्तैवान्यजी-
वस्तत्पुत्रीर उत्पद्यते तावत्स्थितिरिति ॥ १५ ॥

अथ कुड्मो पुत्रादयः कुत्र परिवसन्तीत्याह-

दाहिणकुञ्ची पुरिस-स्स होइ वापाए इत्थियाओ य ।

उभयंतरे नपुंसे, तिरिए अट्टव वरिसाई ॥ १६ ॥

(दाहिण०) पुरुषश्च दक्षिणकुञ्चिः न्यायः दक्षिणकुञ्चो व-
सन् जीवः पुरुषः स्थावृतिमात्रः । स्त्रिया वायकुञ्चिः स्था-
व, वायकुञ्चो वसन् जीवः स्त्री भवतीति भावः । नपुंसके
उभयंतरे न्यायः, कुत्रिण्यमागे वसन् जीवो नपुंसको जा-
यते इति ज्ञातः ॥

स्त्रीपुत्रमपुंसकलक्षणानि यथा-

" योनेर्मुञ्च्यमस्येनं, मुपचञ्जलता स्तने ।

पुंस्काभिरेति सिक्कानि, सत स्त्रीत्वे प्रचक्षते ॥ १ ॥

महने करता हीनं, सौकीर्यं अमृदुपुष्टा ।

स्त्रीकाभिरेति सिक्कानि, मत्तं पुंस्त्वे प्रचक्षते ॥ २ ॥

स्तनान्दिरमभूकतादि-नावासवसर्गवत्तत् ।

नपुंसकं बुधाः माह-मोहानलक्षणादिपत्तम् ॥ ३ ॥

अथ तिर्यक्षां गर्भे अवस्थितिमात्रं तिर्ये०) तिर्यक्षां
गर्भे अवस्थितिरुत्कृष्टाऽष्टौ वर्णाः, ततः परं विषयः, प्रसवो
वेति । अथन्यानां अमृदुपुष्टमानां अवस्थितिरिति ॥ १६ ॥ सं० ।

जीवः किं सोम्यः ससरीरो व्युत्क्रामति ?-

जीवेणं जंते ! गर्भं वक्ष्यमाणे किं संहर्दिष वक्ष्यमः, अणि-
दिष वक्ष्यमः । गोयमा ! सिय संहर्दिष वक्ष्यमः, सिय अणिदिष
वक्ष्यमः । से केण्ठेणं ! गोयमा ! इम्विदिषां पक्ष्म अणिदिष
वक्ष्यमः, जारिदिषां पक्ष्म संहर्दिष वक्ष्यमः, मे तेण्ठेणं । जीव-
णं जंते ! गर्भं वक्ष्यमाणे किं सरीरं वक्ष्यमः, असरीरं वक्ष-
यः । गोयमा ! सिय ससरीरं वक्ष्यमः, सिय अससरीरं वक्ष्य-
मः । से केण्ठेणं ! गोयमा ! आरालिपेवठं अन्य आहारपां
पक्ष्म असरीरं वक्ष्यमः, तेपाकम्मां पक्ष्म ससरीरं
वक्ष्यमः, से तेण्ठेणं गोयमा ! जीवेणं जंते ! गर्भं वक्ष-
माणे तपपदयाए कमाहारपाहारेणं ! गोयमा ! माउ-
आणं पिउत्तुं तं तज्जन्तसंसिद्धं कलुमं किन्विमं तपपद-
याए आहारमाहारेणं । य० ३ । ३० उ० ३ ।

अथ जीवो गर्भे व्युत्पद्यमानः किमाहारमाहृत्यति, ततश्च
किं स्वकपो भवति ? इत्याह-

को खलु जीवो अम्मपिठसंयोगे माउआये पिउत्तुं तं
तज्जन्तसंसिद्धं कलुमं किन्विमं तपपदयाए आहारं आहा-
रिषा गन्तवाए वक्ष्यमः ।

सचाहं कल्लं होइ, सचाहं होइ अम्वुयं ।

अम्वुया जापए पेसी, पेसीओ य पाणं भवे ॥ १७ ॥

" इमो कलु ति " वाक्यं " वक्ष्यमः ति " मुक्कलम् । अयं
जीवः खलु निश्चितं (शङ्किगुक्कणं) पिब्याः संजोगे
(माउआयं ति) मातुरोओ जन्मया आनंथं, शोयित-
मित्यर्थः (पिउत्तुं किं) पितुः शुक्रकः इह यद्विनि शयः (ते-
ति) तदाहारं तस्य गर्भगुक्कणस्य (पदमाया) तपपद-
मया (आहारितं ति) तेजसकामेयधारीरऽयं मुक्कला
गर्भतया गर्भस्थेन (वक्ष्यमः ति) व्युत्क्रामति, उत्पद्यते इत्यर्थः ।
किमुनमाहारः, तज्जन्तसंसिद्धं कलुमं प्राज्ञमः (किन्विमं ति)
कलुपिमि । ततः केन कमेण शरीरं निरप्यते, इत्याह-सचा-
हमित्यादि वाक्यत्वे ति पद्यम् । ससाहोरात्राणि यावत् शुक्रशो-
णितसमुदायमात्रं कलत्रं भवति । ततः मत्तमाहाराणि भवद्दे-
अर्वातः, तत एव बुक्कशोणि किञ्चित् स्थानीयमृष्यं प्रतिपा-
द्यते इति २ ततोऽपि चातुरावर्ण्य मांसकाकव्या भवति ३ ।
ततश्चानन्तरं सा घनं समचतुर्गुणं मांसकाजं भवति ४ ॥ १७ ॥

नो पदमे मासे किरुणं पत्तं जायइ ? । बाए माये पेसी
संजायए यथा ३ । तदए माये पाउउ दोइलं जणइ ३ ।
चउत्ते माये माऊणा अंग्राइ पीणइ ४ । पंचंयं माये पंच पि-
नियाआं पाणि ३ पायं ३ सिरं ५ चेव निव्वचइ ५ । छंइ माये
पिचसाणिंयं उवचिणइ ६ । सचंयं माये सचसिमासायं
३०० पंचपयीसायं ५०० नवपयीओ ६ नवनज्जं चरो-
मकूत्तस्यपदसायं निव्वचइ ६ ५०००००, विणा कसमंयु-
णा, सट् कसमंयुणा अट्टाओ रोमकूकामीओ निव्वचइ-
६५०००००० । ३ । अट्टयं माये विचिकपो हवइ । ३ ।

(तो पद्यमे०) तत इह च तच्छुक्रशोणितमुक्षरोत्तरपरिणाममा-
साध्यत प्रथमे मासे कर्षोर्न पक्षं जायते । "पञ्चगुह्याभिधाय,
चोदशभिर्मसैः कर्षः, चतुर्भिः कर्षैः पक्षम्" इति वचनात् । त्रयः
कर्षाः स्फुरितिमात्रः १, द्वितीयं तु मासे पक्षी वनस्पदकपा मय-
ति, समच्छुक्रं मांसकण्ठं जायत इत्यर्थः २, तृतीयं मासे
तु मातुरादौ जनयतीत्यर्थः ३, चतुर्थं मासे मातुराङ्गानि
मीणयति, पुष्टानि करोतीत्यर्थः ४, अर्धः पञ्चमे मासे पाणि-
द्वय-पादद्वय-मस्तककपाः पञ्च पिपिदकाः पञ्चाङ्गुल्याश्च निर्वत-
यति, निष्पादयतीत्यर्थः ५, षष्ठे मासे पीयते जलमनेनेति पिचं,
पिचं च शोणितं तद् उपचिन्तानि, पुष्टं करोतीत्यर्थः ६, सप्तमे
मासे सप्त शिराशतानि ७०० पञ्च पंसीशतानि ५०० नव चमन्यो
नवनाड्यो नवनवतिरोमकूपशतसहस्राणि निर्वतयति । रोम्यां
तनुकृष्टाणां कृषा इव कृषा रोमकृपाः, रोमरञ्जनीत्यर्थः, तेषां
नवनवतिरितिहा इति केशमन्थुषी विना, तत्र केशाः शिरोरक्षा,
मन्थुषि कूचकेशाः ६१०००००, केशमन्थुभिः सह (अद्बुधुडाउ-
त्ति) साङ्गिस्तिस्रो रोमकृपादौः निर्वतयतीति ३५००००००
॥७॥ अष्टमे मासे तु शरीरमाश्रित्य (विशोःकपोत्ति) निष्प-
द्यते प्रथमो भवतीति ॥८॥

अत्राधिकारे इच्छुतिः जनोपकाराय वैशद्येयं सर्वहं
सर्वजुतद्व्यकरणसं प्रवक्ष्यति-

जीवस्स णं जंते । गम्भगयस्स समाणस्स अस्सि उच्चा-
रे इ वा पासवणं इ वा खेसे इ वा सिंघोरे इ वा वंते इ वा पि-
त्ते इ वा सुके इ वा सोणिए इ वा । नो इण्णहे सम्भट्ठं । से केण्ण-
हं जंते । एवं बुच्चइ-जीवस्स णं गम्भगयस्स समाणस्स
नत्थि उच्चारे इ वा० जाव सोणिए इ वा । गोयमा ! जीविणं
गम्भगय समाणं जं आहारमाहारे इ तं विणा सोइदियिचाए
१ चविलदियिचाए २ पाणिदियिचाए ३ जिजिन्दियिचा-
ए ४ फासिदियिचाए ५ अट्टिअट्टिमिज्जेकसंमसुपयनहचाए
ये रएणं अट्टेणं गोयमा ! एवं बुच्चइ-जीवस्स णं गम्भगय-
स्स समाणस्स नत्थि उच्चारे इ वा० जाव सोणिए इ वा ॥

(जीवस्स णं जंते । इत्यादि) हे भदन्त ! जीवस्य जन्तोः
' यः ' बाक्कयालहारे, गर्भगतस्य गर्भजस्य मातस्य (समाणस्स
त्ति) सतः, अस्ति विद्यतं, वर्तते इत्यर्थः । उच्चारो विद्या, ' हे'
इति उपप्रवेशेन, बलहारे, पूरणे वा, वेति विकल्पाय । प्रवक्ष्यं
सुखम्, अतो निर्वाचनं, ' सिंघोरेण ' वासिवाश्लेषा, (वंते)
व्रतने, पितं प्रायुः, शुक्रं धीर्यं, शोणितं काथरं " सुके इ वा सो-
णिए इ वा " इति पक्षं अगवत्यादिषु न दृश्यते, आगमनैवि-
चार्यमिति । (नो इण्णहं) नो वैव (इण्णहं) अयमनन्तरो-
क्तत्वेन प्रत्यक्षादयो भावः समर्थो बलवाद्, बन्धमाशुद्वेषमु-
द्वरप्रदाजजर्जितवन्तः । गौतमस्वामी प्राह- (से केण्णहं) अय-
स्य कस्य कारणेनेत्यर्थः । हे भदन्त ! एवं प्राक्पयेन- जीवस्य गर्भगत-
स्य सतो नास्ति उच्चारो यावच्छोणितमिति । जगवान् प्राह-
हे गौतम ! जीवः ' ये ' बाक्कयालहारे, गर्भगतः सन् पराहारमाहा-
रयति तदाहारं भोगेन्द्रिययनया १ चक्षुरिन्द्रिययनया २ प्राणेन्द्रिय-
यतया ३ जङ्घाङ्गयतया ४ स्पर्शेन्द्रिययतया ५ चिन्तेति, पुष्टीभावं
नवतीत्यर्थः । इन्द्रियमात्रं द्वैतानि-पुत्रलकपाणि द्व्येन्द्रियाणि १,
लक्ष्यपुण्ययोगकपाणि तु भावेन्द्रियाणि २ । पुनर्निवृत्त्युपकरणलक्ष-
२०७

यमेवाह द्वैतानि द्व्येन्द्रियाणि । तत्र निवृत्तिर्द्वैता-अन्तो बाह-
श्च २, तत्रान्नः धोभेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये जेभगोचरतीना केवल-
द्वष्टा इतिमुक्तककुसुमाकारा देहावयवकपा कार्वाक्षिबुत्तिरस्ति,
या शुद्धग्रहणोपकारे वर्तते १ । चक्षुरिन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवल-
गम्भया चान्यममूराकारा कार्वाक्षिबुत्तिरस्ति, या उपग्रहणोपकारे
वर्तते २ । प्राणेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केवलद्वष्टा इतिमुक्तककुसुमा-
कारा देहावयवकपा कार्वाक्षिबुत्तिरस्ति, या गम्भग्रहणोपकारे
वर्तते ३ । रसनेन्द्रियस्यान्तर्मध्ये जिनगम्भया कुप्पहरणाकारा
देहावयवकपा कार्वाक्षिबुत्तिरस्ति, या रसग्रहणोपकारे वर्तते
४ । स्पर्शेन्द्रियस्यान्तः केवलद्वष्टा देहाकारा कार्वाक्षि-
बुत्तिरस्ति, या स्पर्शग्रहणोपकारे वर्तते ५ । बहिर्निवृत्तिस्तु
या सर्वेषामपि भोगादीनां कर्णशक्कुलिकादेका इत्यर्थः, सैव
मन्तव्यम् । उपकरणेन्द्रियं तु तेषामिव कद्दम्भगोशकारादीनां
वद्व्यस्य जेद्वन्तादिरेव उपसन्नस्य दृढनशक्तिरेव वा या
स्वकीयस्वकीयविषयग्रहणशक्तिस्तत्स्वरूपं ब्रह्मवत् २ । तथा
ज्ञानावरणकर्मज्ञापोषमाद् जीवस्य शब्दादिग्रहणशक्तियं
सर्वविभावेन्द्रियम् १ । यत्तु शब्दादीनामेव ग्रहणपरिणामलक्षणं
तदुपयोगमात्रेन्द्रियमिति २ । तथा यानि द्व्येन्द्रियाणि तांनि
जीवानां पर्यायी सत्यां भवन्ति, यानि च भावेन्द्रियाणि तांनि
संसारिणां सर्वान्वरणाधीनीति । तथा नयनस्य विषयोऽप्रका-
शकवस्तुपदनाद्याभित्यात्माङ्गुलं सानिरेको योजनसङ्के स्यात् ।
प्रकाशकत्वादिष्वक्काद्याधकमस्य विषयपरिमाणं स्यात् ।
नात्र विषयं नियमः कोऽपि निर्दिष्टोऽस्ति सिद्धान्ते, यतः पुष्कर-
वर्द्धादिशानुपासकपर्वतसमीपे कर्कसकान्तां मनुष्याः प्रमा-
णाङ्गुलजैवः सानिरेकैरकविशितयोजनलङ्कैर्यवस्थितं रवि प-
श्यन्तः प्राक्पयेत शास्त्रान्तरे इति । उच्चमन्तस्त्वया सत्वरजोमला-
देरग्रहणादङ्गुलसंख्येयमागपरतः स्थितं वस्तु चक्षुषो विषयः
१ । भोगस्य हारश्च योजनान्युत्कृष्टविषयो भोगजितादी २ । प्राक्-
रसनस्पर्शशानां नृकृष्टं नव योजनानि, जघनतस्तु चतुर्णां-
मज्जङ्गलसंख्येयमागहारतं गम्भाधिकं विषयः मनस्तु केव-
लज्ञानस्यैव समस्तमूर्तोऽमूर्तवस्तुविषयत्वेन केवलां गतिं
विषयपरिमाणं, मनसोऽप्राप्यकारित्वादिनि । विषयपरिमाणं बा-
वेन्द्रियविचारं आत्माङ्गुलमेव ज्ञेयमिति । तथा [अट्टिअट्टिमिज्ज]
अस्थयस्थिमिज्जकेशमसुरोमनक्षतया चिनोतीति । तत्रा-
दिष्वद्बुम्भ, अविधायमज्जा अस्थिधमयवचः, केशाः शिरासाः,
मन्थुषि कूचकेशाः, रोमणि कक्षाविकेशा इति । ' से ' अधानानाथै-
न अनेन कारणेन हे गौतम ! हे भदन्त ! एवं पूर्वोक्तं प्राक्पयेन
प्रकथेयं प्रतिपादयति, जीवस्य गर्भगतस्य सतो नास्ति उच्चारो
यावच्छोणितमिति ।

पुनर्नीतमो ज्ञानमन्त्रं प्रवक्ष्यति-

जीवे णं जंते । गम्भगय समाणे पद्दु मुहेणं काबालियं आहारं
आहारित्तए । गोयमा ! नो इण्णहे सम्भट्ठं । मे केण्णहं जंते !
एवं बुच्चइ । गोयमा ! जीवे णं गम्भगय समाणे सर्वजो आ-
हारः, सर्वजो परिणामि, मन्वभो ऊतसेइ, मन्वभो नीस-
सेइ, अविक्खणं २ आहारिइ, अविक्खणं २ परिणामिइ, अजि-
क्खणं २ ऊतसेइ, अजिक्खणं २ नीससेइ, आहव आहारिइ,
आहव परिणामिइ, आहव ऊतसेइ, आहव नीससेइ, माउ-
जीवरमहरथी पुत्तजीवरसहरथी, माउजीवपदिवक्खा

जीवेणं जंते ! गम्भगए समाणे नरएमु उववज्जिजा ! गो-
यमा ! अत्येगइए उववज्जिजा, अत्येगइए तां उववज्जि-
ज्जा ! से केणट्टणं मे ! एवं बुबुइ जीवेणं गम्भजगए समाणं
नरएमु अत्येगइए उववज्जिजा, अत्येगइए नो उववज्जिजा ? !
गोयमा ! जेणं जीवेणं गम्भजगए समाणे सक्खी पंथिंदिए
सव्वाहिं पज्जचिहिं पज्जचए वीरियसङ्खीए विमंगनाए सङ्खी-
ए निज्जिवसद्दहिपे पराणीयं आगयं सुब्बा निसम्म पपमे
वच्चिउद्धइ, वेउब्बियममुग्गयाएणं समोदणइ, समोदहिण्णा
चउरं गियमिअं सत्ताहेइ, सत्ताहेइचा पराणीएण सच्चिं संगमं
संगमेइ, जंते जीवे अत्थकापिए ? रज्जकापिए ? जोगकापिए
देकाकापिए ? उ, अत्थपिवासिए ? रज्जपिवासिए ? जोगपिवासिए ?
देकापिवासिए ? उ, अत्थपिवासिए ? जोगपिवासिए ? रज्ज-
पिवासिए ? कापपिवासिए ? उ, तच्चि ! तम्मणे ? उ त्थस्से

३ तदङ्गवसिण ४ तत्तिव्जङ्गवसाणे ५ तदङ्गोवउत्ते ६ तदपिपयकरिञ्ज ७ तन्नावाणावाविण ८ एवसि च णं अंतरं-
सि कांसे करिञ्जा नरेइसु उववजिञ्जा । से एणं अङ्गेणं
एवं वुब्ब गोयमा ! जीवे णं गङ्गगए समाणे खेरइए अ-
त्येगए उववजिञ्जजा, अत्येगए नो उववजिञ्जजा ॥

(जीवे णं गङ्ग०) हे भदन्त ! जीवो गर्भगतः सन्, मृतेति-
शेषः । नरकेषूपपद्यते ? हे गौतम ! अस्ति विद्यते (एगइ सि)
एककः कश्चित् स गजः राजादियमरूप उपपद्यते, अस्ति
अयं पक्षः—यदुन एककः कश्चिन्नोपपद्यते, हे गौतम ! अस्ति वि-
द्यते (एगइ सि) एककः कश्चित् । (से) अथ केनाथेन हे भ-
दन्त ! एवं प्राच्यते—जीवो गर्भगतः सन्, नरकेषु अस्येकक
उपपद्यते, अस्येकका नोपपद्यते ? हे गौतम ! (जेण सि) यो जीवः
धर्मनिवाक्यालङ्कारे, गर्भगतः सन्, आहारादिषु का संज्ञा वि-
द्यते यस्य स संज्ञी, पञ्च इन्द्रियाणि अथवा १ प्राण २ रसन ३
सन्तुः ४ स्पर्शन ५ लक्षणानि विद्यन्ते यस्य स पञ्चेन्द्रिय, सर्वो-
जिह्वाहारशरीरेन्द्रियैस्तु सत्ताप्राप्तो नरककृत्यानिः बन्धुजः पर्या-
सिभिः पर्याप्तः, मासद्वयोपरिवर्त्य तु कुमपि क्षयम् । यतो मास-
द्वयमप्यवर्ती मनुष्या गमैस्तो नरकं देवलोकेऽपि न यातीत्युक्तं
अगम्यत्वाद् इति । पूर्वभविष्यकविज्ञेयत्वा पूर्वजायकविज्ञेयत्वा न-
व्या पूर्वभविष्यकवैकियलक्षण्या वैकियलक्षिण प्राप्तः सन्, यद्वा-
च्यैयलक्षिकः विमङ्गलानलक्षिकः वैकियलक्षिकः, वैकियलक्षिण
प्राप्तः सन् परानीकं शत्रुसैन्यम् आगतं प्राप्तं (सुव्वे सि) भुत्वा
(निमस्य सि) निशम्य—मनसा अवधार्य (एपसे चिचुनुइ सि)
स्वमदृशान् अनन्तानन्तकर्मस्वप्नानुबेदाद् गर्भसाक्षाद्दृष्टिः क्रि-
पति निष्काशयति, निष्काश्य विमर्शमवाहयत्यार्यां शरीरप्रमा-
णम्, आयातनः संक्षेपयोगजनप्रमाणजोऽवमदृशदो निरुज्जति,
वैकियसमुद्धानेन (समोहणइ सि) समोहणं चि सधर्मनिमवहतो भव-
ति । तथाविधफलप्रहायं समवहत्य तत्कारि गजान्तरपदा-
तिलक्षणानि अङ्गानि विद्यन्ते यस्याः यस्यां वा सा चतुरङ्गणी
(सिञ्चंति) संज्ञा, कटकमित्यर्थः । (सज्जाइइ सि) सज्जां करो-
तीत्यर्थः । सज्जां कृत्वा परानीकेन सार्द्धं संग्रामं संग्रामयति,
युद्धं करोतीत्यर्थः । (से णं जीव सि) धर्मनिवाक्यालंकारे, स यु-
द्धकर्ता जीवः (अत्यकामए सि) अयं कृष्ये कामां बाष्पाभावे
यस्यासावर्धकामः १, एवमग्न्यापि विशेषणानि । नवरं राज्यं
मुत्तमं २, भोगा गन्धरसस्पर्शाः ३, कामो शब्दरूपे ४ । (अत्य-
कामिण सि) काङ्क्षु शुद्धिरासक्तिरित्यर्थः, अयं कृष्ये काङ्क्षा सं-
जाता अत्येति अर्थकाङ्क्षितः, एवमग्न्यानि । राज्यकाङ्क्षितः २
जोगकाङ्क्षितः ३ कामकाङ्क्षितः ४ । (अत्यपिवासिण सि)
पिपासेव पिपासा प्राप्तोऽयं अतुष्टिः, अयंऽयस्य वा
पिपासा संजाताऽत्येति अर्थपिपासितः, एवमग्न्यानि १ ।
राज्यपिपासितः २ भोगपिपासितः ३ कामपिपासितः ४ ।
(तच्चिञ्च सि) तथाऽयं राज्यभोगकामे चिञ्चं सामान्यो-
पपत्त्युत्तरं यस्यासौ तच्चिञ्चः १ । (तम्मणं सि) तत्रैवाध्यायी
मनो वेशेयोपयोग्यं यस्य स तम्मनाः २ (तद्धस्से सि) तत्रैवा-
ध्यायी लेश्या आरमपरिणामविशेषो यस्यासौ तद्धस्से ३, (त-
दङ्गवसिण सि) इहाध्यवसायोऽप्यवसतिः ४ (तत्तिव्जङ्गवसा-
णे सि) तस्मिन्नेवाध्यायी तस्मिन्मरुतकाष्टाहारस्य प्रकर्षेयापि
अवधवसानं प्रयत्नविशेषमलक्षणं यस्य स तच्छाभ्राध्यवसानः ५ ।

(तद्देवउत्ते सि) तदर्थमधीनिमित्तमस्य उपयुक्तोऽवहितस्त-
व्येषूपयुक्तः ५ । (तदपिपयकरणे सि) तस्मिन्नेवाध्यायी अर्पितानि
आहितानि इन्द्रियाणि कृतकारितानुमतिकृपाणि वा येन स
तदाप्येतरकरणः ७ (तन्नावाणावाविण सि) असङ्गद्वारा संसारं
तन्नावनया त्यक्त्वा अर्थविसंस्कारेण प्राविती यः स तन्नाव-
नामाविनः ८ । (एवसि सि) एवस्मिन् शुभनिवाक्यालङ्कारे ।
वेद्यदि (अंतरं सि सि) संग्रामकरणावसरे कांसे मरण कुणोपपत्त्या
नरकेषु गाढदुःखाकुलेषु उपपद्यते, नरमयं त्यक्त्वा महारम्भी
मिथ्यादृष्टिर्नरको यातीत्यर्थः । ' से ' अथेतनाथेनैव प्राच्यते हे
गौतम ! जीवो गर्भगतः सन्, नरकेषु एककः कश्चिदुपपद्यते, अ-
स्ति एककः कश्चिन्नोपपद्यते इति ।

पुनर्गौतमो वीरं प्रमथयतीत्याह—

जीवे णं जंते । गङ्गगए समाणे देवलोकेषु उववजिञ्जा ! ।
गोयमा ! अत्येगए उववजिञ्जा, अत्येगए नो उववजि-
ञ्जा । से केणङ्गेणं जंते ! एवं वुब्ब अत्येगए उववजिञ्जा,
अत्येगए नो उववजिञ्जा ! गोयमा ! जे णं जीवे गङ्गगए
समाणे सत्ती पंचिदि सज्जाइं पज्जीहि पज्जसए वेउ-
व्विए य लक्ष्मी ओहिनालक्ष्मी तद्वाकवस्स समणस्स
वा माहणस्स वा अतिए एगमि आयरियं धम्मियं
मुत्तमं मुत्तवा निसम्म तम्मो से जवइ तिव्वंसवेगसं-
जायसइ तिव्वधम्माणुरायरत्ते से णं जीवे धम्मकामए ?
पुण्णकामए २ सगकामए ३ सुखकामए ४, धम्मकं-
सिए ? पुण्णकसिए २ सगकसिए ३ सुखकसिए ४,
धम्मपिवासिए ? पुण्णपिवासिए २ सगपिवासिए ३ सु-
खपिवासिए ४, तच्चिञ्चे ? तम्मणे २ तद्धस्से ३ त-
दङ्गवसिए ४, तत्तिव्जङ्गवसाणे ५ तदपिपयकरिञ्ज ६ त-
दङ्गोवउत्ते ७ तन्नावाणावाविण ८ एवसि णं अंतरं कालं
करिञ्जा देवलोकेषु उववजिञ्जा । से एएण अङ्गेणं
गोयमा ! एवं वुब्ब अत्येगए उववजिञ्जा, अत्येगए
नो उववजिञ्जा ॥

(जीवे णं) जीवो हे भदन्त ! गर्भगतः सन्, देवलोकेषु
उपपद्यते ? हे गौतम ! अस्ति एककः कश्चिदुपपद्यते, अ-
स्ति एककः कश्चिन्नोपपद्यते । ' से ' अथ केनाथेन हे भदन्त !
एवं प्राच्यते—कश्चिदुपपद्यते, हे गौतम ! यो जीवो गर्भगतः स-
न् संज्ञी पञ्चेन्द्रियः सर्वान् पर्यासिभिः पर्याप्तः, मासद्वयोपरिव-
र्त्य तु कुमपि क्षयं न यातीति पूर्वभविष्य-
कियलक्षिकः पूर्वभविष्यकविज्ञानलक्षिकः, तथाकृत्य तथा-
विषय, उचितस्वेत्यर्थः । अगम्यत्वात् साधोः, बाष्पादो देवलोका-
त्पादहेतुत्वं प्रतिश्रमणमाह, न वचनयोस्तुल्यत्वप्रकाशनायः ।
(माहणस्स सि) मा हन मा हन इत्येवमादिशति स्वयं रूपेण-
प्राणितारातिनिवृत्तत्वाद्यः स माहनः, यद्वा—प्राणो मल्लव-
यं ह्य देशतः लज्जावाद् प्राणो यो वीरितः, तस्य वा, यद्वा—अम-
णः साधुस्त्वस्य आहूतः परमगोपार्थः, तस्य वा (अनिए ति) स-
मीये एकमग्न्यास्तामनेकम् आरभ्य आराद् यातं पापकर्मस्य इ-
त्यायैः अथ एव धार्मिकमिति । सुवचने शाश्वतवाक्यं शुभा आ-

कार्यं निश्चय मनसा व्यवधार्य (तज्जि) तदन्तरमेव स गर्भ-
जन्तुः भवति जायते । (तिष्ठसं०) तीक्ष्णसंयोगं नृणं दुः-
स्वप्नहाकुलभयभयेन संज्ञाता सम्प्रगुणभा भद्रा भवान् धर्मा-
विभु यस्य स तीक्ष्णवेगसंज्ञातभक्तः । (तिष्ठसं०) तीक्ष्णं यो
धर्मादुरागो धर्मवद्भुमानस्तेन रक्त इव रञ्जित इव चः स तीक्ष्ण-
मानुसाररक्तः, स गर्भस्त्वैवराधायाज्जीवः स चाप्याप्तकारे ।
(धम्मकामपि सि) धर्मे बुनचारिरत्नकृष्णे कामो बाष्पक्षामार्थं य-
स्य स धर्मकामकः १। पुण्यं तत्फलभूतं शुभकर्मणि कामो य-
स्य स पुण्यकामकः । स्थानाङ्गे तु-अन्तपानवकालयशयना-
सनमनोवचनकायकृष्णे नवविधं पुण्यं प्रतिपादितं जगदीश-
श्वरेण भगवतेति २। स्वर्गे देवलोके कामो यस्य स स्वर्गकाम-
कः ३। मोक्षं शिवं अनन्तानन्तसुखमये कामो यस्य स मोक्षका-
मकः ४। एवमप्रतिपन्नवर्गं काङ्क्षा शुक्रिस्तस्मिन्तिरर्थः। धर्मे का-
ङ्क्षा संज्ञाताऽस्येति धर्मकाङ्क्षितः १, पुण्यकाङ्क्षितः २, धर्मकाङ्क्षितः ३,
मोक्षकाङ्क्षितः ४, विपासं च विपासा प्राप्तेऽपि धर्मेऽस्तुतिः, धर्मविपा-
सा संज्ञाताऽस्येति धर्मविपासितः १, पुण्यविपासितः २, स्वर्ग-
विपासितः ३, मोक्षविपासितः ४। तन्निष्ठे रक्ष्यादिस विशेषणानि
अपि पुण्यस्वर्गमोक्षं शुभानि बाधयानि। तन्निष्ठः १, तन्मनाः २, तद्वे-
द्यः ३, तद्व्यवहसिनः ४, तत्साम्राज्यवसायः ५, तद्व्योपयुक्तः ६, तद्वे-
पितकरः ७, तद्व्यापनभाविनः ८। (एवंसि यं ति) एतस्मिन्
अन्तरे धर्मध्यानावसरे काङ्क्षं वरणं (करिञ्ज सि) कुर्व्यात्
तदा देवलोकाकं उपपद्यते । (सि) अप्र तेषामर्थे हे गौतम ।
एवमस्मानिः प्रोच्यते अस्ति एककः कश्चित् स्वर्गे उत्पद्यते,
अस्ति एककः कश्चित् उपपद्यते इति । तं० ३० ।

गर्माधिकारे पुनर्गौतमस्वामी वीरं प्रनयति—

जीव णं भंते ! गज्जगए समाए उचाणए वा पासिद्धिए
वा अङ्गरं कुञ्जए वा, अत्यिज वा, सिद्धिज वा, निशिद्धिज
वा, तुयद्दिज वा, आसइज वा, सइज वा, माउए सुयमा-
णं ए सुयइ, जागरमाणीए जागरइ, सुदीयाए सुदीओ जव-
इ, दुदियाए दुक्खिओ जवइ । हंता गोयमा ! जीव णं
गज्जगए समाए उचाणए वा० जाव दुक्खिओ जवइ ।

“यिरजायं पि हु रक्खइ, मम्मं ५। रक्खइ तओ जणणी ।

संवाहं तुयइइ, रक्खइ अप्पं च गमं च ॥१॥

आणुसुयइ सुयंतीए, जागरमाणीए जागरइ गमो ।

सुदियाइ हाइ सुदियाओ, दुदियाए दुक्खिओ हाइ ॥ २ ॥

उचार पासवणे, तेअं संवाणओ व से नउत्थि ।

अदीयमिज्जहके-समसुरोपेसु परिणामो ॥३॥

एवं दुदियइगओ, गम्ये संवसइ दुक्खिओ जीवो ।

परमतमसंउपरिके, अमिज्जजरिए एएसं ति” ॥ ४ ॥

आउसो ! तथो नयेय मासे तीए वा एणुण्ये वा अणामए
वा च तयइ माया अणयूरं वयायइ । तं जहा-इत्थि वा
इत्थीरूपेणं १, पुरिमं वा पुरिसरूपेणं २, नपुंसकं वा नपु-
सगरूपेणं ३, विवं वा विवरूपेणं ४ । अप्पं सुक्कं बहुं
अणपं इत्थी तस्य जायइ १, अप्पं मोयं बहुं सुक्कं पुरितो

तस्य जायइ २, दुएहं पि रक्खुकाणं तुहमावे नपुंसकओ ३,
इत्थीओ य समाओमे विवं तस्य जायइ ॥

(जीव णं भंते ! जीवो हे भवन्त ! गर्भगतः सद् [उचाणए
वेति] उचानको वा सुतोऽस्तुमुखा बन्धयः । [पासिद्धिए वे-
ति] पार्ष्णेशायी वा [अङ्गरकुञ्जए वेति] आङ्गफलस्य कुञ्ज
इति [अत्यिजज्जि] आसीनः सामान्यतः । एतेदं विरोधत
उच्यते- [विद्दिजज्जि वेति] उच्येदस्थानेन [निशिद्धिज वेति]
निषेधस्थानेन [तुयद्दिजज्जि वेति] शरीरं निद्रयेति [आस-
इजज्जि वेति] भाषयति गर्भमध्यप्रदेशं [सइजज्जि वेति] केने
निद्रां विना मात्रा मातरि वा [सुयमाणीए सि] सुयनं कुर्व-
त्या कुर्वत्या वा [सुयइ सि] स्वीयति निद्रां करोतीत्यर्थः-
[जागरमाणीए सि] जागरणं कुर्वत्या कुर्वत्या वा, जागति
निद्रानाशं कुल इत्यर्थः । सुखितया सुखितो जर्वात, दुः-
खितया दुःखितो भवति (हंता ! गोयमा !) हन्त इति काम-
ताम्रनृणाः । दीर्घसं वा मागधदेशीप्रजवमुपयन्नापि । (जीव णं
गज्जगए समाए इत्यादि) प्रत्युच्चारणं तु स्वातन्त्र्यप्रदेश-
नार्थं । बुद्ध्याः पुनराहुः-“ हंता गोयमा ! ” इत्यत्र हन्त इति एवमेत-
दिति अज्युपगमवचनं यदनुमनं तत्प्रदर्शनायम् । “ जीव णं
गज्जगए ” इत्यादि प्रत्युच्चारितमिति । हे गौतम ! जीवो गर्भ-
गमः सद् उचानको वा यावद् दुःखितो जर्वात इति । अप्र
पुत्रोक्तं पेटेन गणाचरतुपेटेन दर्शयति इत्याह- [धिरजायं०]
स्थिरं निर्विभेन जातं जपको गर्भस्थिरजातस्ते [रक्खइ
सि] रक्काति सामान्येन पालयति । नतः सा जननी तं सम्प्र-
यत्नादिकरणेन रक्काति । [संवाहइ सि] सवहति गमनाऽऽ-
गमनादिकारेण [तुयइइ सि] स्वमनयति, रक्काति आहारा-
दिना पालयति आत्मानं, गर्भं च इति । [अणु०] अनुस्वापिति
शेत । [सुयंतीए सि] स्वपत्यां सत्यां स्वपत्या सत्या वा जाग-
रत्यां जागरत्या वा जागति, गर्भः उदररुधजन्तुः । जनन्याः
सुखितया सुखितो जर्वात, दुःखितया दुःखितो भवति २ ।
उचारा विष्टा, प्रकृषणं सुभं, केतो निष्ठिवनं, सिंघाण ना-
सिकादिउप्यापि [सि] तस्य गर्भसंस्वरस्य गर्भस्थस्य मात्सी-
ति जननीजठरस्यो जीव आहारस्थेन तु यद् युक्ताति न-
स्वस्थास्मिज्जज्जकशमभुरोपेसु पुण्यव्याख्यातेषु [परिणामो
सि] परिणमनीत्यर्थः ३ [एवं] एवमुक्तप्रकारेण [कुं-
दिम सि] शरीरमतिगमः प्रातः सद् गर्भे जननीकुलो सं-
वसति संतिष्ठते चारकयुहे चौरवत् । [दुक्खिओ जीवो वा सि]
कामवर्णाभिः सुखीभिः जिघ्रामानस्य जन्तोः आहोतुः कु-
जायते ततोऽप्यहमुणं यद् दुःखं जवति तेन सद्येन दुःखेन
दुःखितो भवति जीवो गर्भे, किमुत गर्भे १, नमसा अण्यकारो
यत्र तत् तमसन्धकारं, परमं च तत्तमसन्धकारं, महावकार-
मित्यर्थः । तस्मिन् अमध्यभूते विष्टापुण्ये प्रदेशे जीववचनस्याधिकं
४ इति, [आउसो ! तथो इत्यादि] हे आयुष्यम् १ हे इन्द्रजित् !
ततोऽहमसासानन्तरं नवमे मासे अतीते वा अतिक्रान्ते वा, प्र-
त्युपपन्नं वा वर्तमानं वा अनागतं वा अप्राप्ते अनुप्राप्ये रक्ष्यादिक-
पार्णां वषयमाणां प्राता जननी अन्यतरं वतुणीं मध्ये एकतरं
[वयायइ सि] प्रयुते, प्रसवं करोतीत्यर्थः । (तं जहाति) ततोऽप्येवं
यथा स्थितं वा लीकपण रक्ष्याकारेण प्रयुते १, पुरुषं वा पुरुषरु-
पेण पुरुषाकारेण २, नपुंसकं वा नपुंसकरूपेण नपुंसकाकारेण ३,
विभवं वा विभ्वरूपेण विभवाकारेण ४ विभ्वमिति गर्भमिति वि-

म्भं गर्भाकृतिरार्तवपरिणामो, न तु गर्भे एव । एते कथं जायन्त इति आह- (अयं०) अस्त्वयुक्कम् [बहुयुति] बहुकं प्रजृतं [भोगं] तं अतुल्यार्तवं, सो तत्र गर्भाशये जायते उपपद्यते १, अस्त्वयुक्कं बहुयुक्कं, पुरुषस्तत्र जायते २, द्वयोःपि रक्तयुक्तयोः कथिर्वर्धयोः तुल्यजत्रावे समन्वे सति ननुसुको जायते ३, (रीत्ये चि) स्त्रिया नार्थः [भोग्ये चि] भोजनत्वा (यमाभोगे चि) समायोगो वातवशेन तस्मिन्निर्भवन्नलसत्तं स्थोऽसमायोगस्तस्मिन् सति, किम् तत्र गर्भाशये प्रजायते ४ । तं० ।

कथं स्वापिति-

अहं पं पमवणकालमयं ससिषेण वा पाएहि वा आ-
गच्छइ, सममागच्छइ, तिरिपमागच्छइ, विष्णुपायमावच्छइ ।

“कोइ पुण पावकारी, बारस संवच्छराइ ठकोसं ।

अत्थइ उ गज्जवासि, असुइएजवे असुइयमि” ॥१॥

(अहं पं इत्यादि) अयानन्तरं ‘यं’ बाक्यालंकारे, प्रसवकालसमये जन्मकालावसरे शौर्येण वा मल्लोकेन वा पादाभ्यां चरण-
भ्यां वा आगच्छति, सममागच्छति इति सममविषममागच्छति ।
“समं आगच्छइ चि” पाठे सम्यस्य अनुपपत्तयेतत्त्वादाग-
च्छति, मातुच्छराइ योग्या निष्कामति (निश्चिमागच्छइ ति)
निश्चिमां नृत्वा जतरात्रिगन्तुं प्रवर्तते यदि तदा विनिर्घातं मरण-
मापद्यते, निर्गमाभावादिनि । (कांइ पुण०) कांइपि पुनः पापका-
रं प्राप्यतारामाजतरविदारणजन्मनुनिमदाशतलाविधायी, वा-
तविशतिद्विचिन्ते, वैवादिस्तिमितो वेति शेषः । आरहा संवत्स-
राणि उत्कृष्टान् (अर्थइ चि) तिष्ठति । तुश्राइइ गज्जोक्तं प्रबलं
दुःखं सहमानोऽवतिष्ठते गज्जवासि गर्भेष्टे, किंभूते ? अशुचि-
प्रभवे अशुचिकं अशुच्यारामकं इति । तं० । स्थान० ।

गर्भाश्रित्येतस्य च यस्यात्तदाह-

वसवज्जाणि य से कम्माइं बद्धाईं पुट्टाईं णिहिता-
इं कटाईं पड्वियाईं अभिनिविट्टाईं अजिसमण्णगयाईं
उदिसाईं णो उवसंताईं भवंति, तथो जवइं दुक्खं दुक्खसं
दुग्गंवे दुक्खे दुक्खासं अण्डिइ अकंते अप्पिए असुभे अम-
णुसुभे अमणामं हीणस्सरे दीणस्सरे अण्डिइस्सरे अकंते-
स्सरे अप्पियस्सरे असुजस्सरे अमणुस्सरे अमणामस्सरे
अण्णजवपणं पक्खायाए वि जवइं, वसवज्जाणि य से कम्माइं
नो बद्धाईं पसत्थं नेयव्वंजाव आदेज्जवपणं पक्खायाए वि
जवइं सेवं जंते जंते ।

(वसवज्जाणि य चि) वणैः इत्याद्या, वण्यो ह्यन्यथो
येषां तानि वनेवपयानि, अथवा वर्णाङ्गाद्यानि वर्णेषाङ्गा-
नि, अश्रुजानीत्यर्थः । वसवज्जा बाक्यान्तरत्वपोतनार्थः । (से
चि) तस्य गर्भेनिर्गतस्य (बद्धाईं ति) सामान्यतो बद्धानि
(पुट्टाईं ति) पोषितानि पादतरवत्त्वतो निषेचानि उद्धर्तनाऽप-
वर्तनकरणवर्जशेषकरणयोग्यत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः । अथ-
वा बद्धानि, कथं, यतः पूर्वं स्पृष्टवनीनि (कमाईं ति) निकाशि-
तानि, सर्वकरणयोग्यत्वेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः । (पड्वियाईं
ति) मनुष्यगतिपञ्चभूषज्जातिप्रसविदनामकमादिना सहोद्-
वस्थेन व्यवस्थापितानीत्यर्थः । (अभिनिविट्टाईं ति) तोजा-
नुजावतया निविट्टानि (अजिसमण्णगयाईं ति) उद्घ्यामि-

सुखीभूतानि, ततश्च (उदिसाईं ति) उदीर्घानि स्वतः उदीर-
णाकरणेन बोधितानि । स्वतरेकमाह- (णो उवसंताईं ति) अ-
निष्टादीनि व्याख्यातान्येवैकाद्यानि वा (हीणस्सरे चि) अ-
ल्पस्वरः (दीणस्सरे चि) हीनस्वयं दुःस्थितस्यैव स्वरो यस्य
स हीनस्वरः (अण्णजवपणपक्खायाए चि) इहैवमकर-
घटना प्रत्याजातस्यापि समुपपन्नोऽपि चाऽनादिवचनो भवति ।
म० १ शृ० ७ उ० १ ।

ननु नवमासमात्रात्तरितमपि प्राक्तनं भवं सामान्यजीवः किं
न स्मरतोऽस्याह-

जायमाणस्स जं जुक्खं, परमाणस्स वा पुणो ।

तेण हुक्खेण संभूतो, जाइमरइं न अय्पणो ॥ २ ॥

वीसररं रसंतो, सो जोगिमुहाइ निष्किइ जीवो ।

माल्लं अय्पणो वि य, वेयलमठलं जण्णमाणो ॥ ३ ॥

जायमानस्य गर्भाश्रिः सरमाणस्य कल्पमानस्य वा दुःखं ज-
वति, वा अथवा पुनर्भ्रियमाणस्य पञ्चरत्नं कुवाणस्य च दुःखं
भवति, तेन दाहणदुःखेन संसृष्टो महामाहभारं प्राप्तः जातिप्रा-
क्तजन्मवार्त्तायं स्वकीयं मृदात्मा प्राप्तिं न स्मरति-कोऽहं
पूर्वभवे देवादिकोऽभवामिति न जानाति ॥ ३ ॥ (वीसरं चि)
परमकणामयं (सरं चि) स्वरं ध्वनिं (रसंतो चि) भुवं कुर्वन्
स गर्भस्थो जीवो येनिमुक्त्वा [निष्किइ चि] निष्कामति
मातुल्यमनोऽपि च बद्धनामनुत्तं जनयन् उत्पाद्यते ॥ ३ ॥
तं० । महा० ।

गम्भधरयमि जीवो, कुंजीपागमि नरयसंकासे ।

तुत्थो आमिज्जमज्जे, असुइएजवे असुइयमि ॥ ४ ॥

पितस्स य सिंभस्स य, मुक्कस्स य मोणियस्स वि य मज्जे ।

मुत्तस्स पुरिमस्स य, जायइं जह्म वक्कमिउ व्व ॥ ५ ॥

[गम्भध०] गर्भेष्टे जीवः कुम्भीपाकं कोष्ठिकाकृतिततलो-
हमाज्जनसदृशे नरकसदृशे नारकोत्पत्तिस्थानमुत्प्रे [वुरथो चि]
उपस्थितः स्थितः, अमेधं गृह्यं, मधेयं यस्य गर्भस्य स अमेधम-
ध्याः, तस्मिन् अशुचिप्रभवे जम्बालापुद्गवं अशुचिकं अपवित्र-
स्वरूपे ॥ ४ ॥ [पित०] पितस्य ‘सिम्भस्य’ श्लेष्मणः शुक्रस्य
शोणितस्य मूत्रस्य पुरीषस्य विष्टाया मध्ये मध्यभागे जायते
उत्पद्यते । क इव ? [वक्कमिउ व्व चि] वक्कं कलमकवत्
विष्टानिलकृषत् । यथा कुम्भीहोन्मियजन्तुविशेष उदरमध्यस्थ-
विष्टायामुत्पद्यते तथा जीवोऽपीति ॥ ५ ॥ तं० । संथा० ।

शौचादिं गन्गतस्य-

तं दाणि सोपकरणं, केरिसयं होइ तस्म जीवस्स ।

सुकहिरागात्तो, जस्सुप्पत्ती सरीरस्स ॥ ६ ॥

एपारिसं सरीरे, कलमलजरिए अभिज्जसंजृए ।

नियपं वि गणिज्जंतं, सोयमपं केरिसं तस्स ? ॥ ७ ॥

(तं दा०) तत् (दाणि चि) इदानीं स्नात्रेण शौचकरणं शरीरसं-
स्कारकरणं कीदृशं भवति तस्य गर्भेनिर्गतस्य जीवस्य ? यस्य
जङ्गलशरीरस्थोपस्थितः प्राङ्मार्गः शुक्रविधारकरात् वीर्यजनेः
वर्तत इति ॥ ६ ॥ [एया०] एतादृशे शरीरे कलमल-
जृते उद्वादिजम्बावटकमार्गपूर्णे, अमेधसंभूते विष्टासंभवे
‘नियपं विगणिज्जंतं’ इति पदद्वयं ‘सस्यया द्वितीया’

॥ २३ ॥ १२७ । इति सप्तम्यर्थे द्वितीया । निजके आत्मीये [विगणितजन्तं इति] अन्तर्परेषां जुगुप्सायोगे शौचमदं पवित्रताङ्गीकारलक्षणं यथा मयाऽस्य स्नानकर्मनादिना पवित्रत्वं विधेयमिति । यथा-शौचेन कृष्णकन्दान्नरक्षादिना मद्यं गन्धं यत्र सनकस्मारचकीयत् तज्जीवनमदं, यथा कीदृशं मम शरीरं शोभतेऽलङ्कारादिनेति । यदि वा-यथेयिषे शरीरे कुषादिना रोगादिना विनष्टे प्राक्कर्मदोषाङ्गीकारकर्मणं, यथा-हा । मम सुन्दरं शरीरं स्फोटकादिना विनष्टमिति कीदृशं तस्य जीवत्येति ॥ ७ ॥ तं० । (पञ्चमकारिः क्री गमं धरति न धरति च तत्र पुण्याऽसंयोगेऽपि गमसंभव इति तु स्थानाङ्गे यो-क्तमस्ति, तस्मात्स्मर्येव शब्दे ८३१ पृष्ठे तंजलचयालीय ११ गाथा-टोकायां समुद्रतमिति न पुनरुच्यते)

अथ पुनरुच्यसंगताऽपि क्री कथं गमं न धरति ?-

पंचहिं ठाणेहिं इत्थी पुरिसेण सद्धिं संवसमाणी वि गमं नो धरेज्जा । तं जहा-अप्यत्तजोवण्णा, अप्यत्तजोवण्णा, जा-इवण्णा, मेससपुड्डा, दोयणंसिया, इषेएहिं पंचहिं ठाणेहिं इत्थी पुरिसेण सद्धिं संवसमाणी वि गमं नो धरेज्जा । पंचहिं ठाणेहिं इत्थी पुरिसेण सद्धिं संवसमाणी वि गमं नो धरेज्जा । तं जहा-निबोडआ अणोठया वावन्नसोया वाविच्छसोया अणंणपडिसेविणी, इषेएहिं पंचहिं ठाणेहिं इत्थी पुरिसेण सद्धिं संवसमाणी वि गमं नो धरेज्जा । पंचहिं ठाणेहिं इत्थी पुरिसेण सद्धिं संवसमाणी वि गमं नो धरेज्जा । तं जहा-उड्डीस णो णिगामपडिसेविणी वा वि जवा, समागया वा से सुक्कोगेसे पडिबिच्छंति, उडिसे वा से पिच्छतोणिए पुरा वा देवकम्मया पुत्तफले वा नो निविट्ठे नवड, इषेएहिं० जा नो धरेज्जा ॥

अश्रावयौवना श्राव आचरद्वाहशकार्तवाभावात् , तथाऽनि-कान्तयौवना वर्षाणां पञ्चपञ्चाशतः पञ्चाशतो वा परत आर्तवा-ऽभावाद्वैध (यनोऽवाचि-मासि मासीत्यादिगाथाश्रावयत्) । तत्र सन्जुलचयालीय १३ गाथाटीकायां ८३१ पृष्ठेऽत्र भागे न्यक्षिपे, तत् एवावधारयत्) तथा जातेज्जन्मन आरभ्य कन्या निर्दिष्टा आ-तिवन्त्या । तथा स्नात्वेन स्नानत्वेन स्पृष्टा स्नानस्पृष्टा रोगादि-ता । तथा दौर्मनस्यं शोकाद्यस्तं यस्याः सा दौर्मनस्यिका, तद्वा जातमस्यास्ति दौर्मनस्यितेति । "रक्तचर्पहिं इत्यादि" निगमनम् । नित्यं सदा, न इवहमेव, श्रुत् रक्तचर्पलक्षणं यस्याः सा नित्यतुका । तथा न विद्यते श्रुत् रक्तचः शास्त्रासिद्धौ वा यस्याः सा अश्रुतुका, (कियत्यः कलु श्रुतुनिशाः, कस्यां कन्या, कस्यां च पुत्रः समुपघाते, इत्यादि विषये) "श्रुत्सु न्नादस निशाः" इत्येतद् गाथाश्राव्यं ८३१ पृष्ठेऽत्रैव शब्दे प्राक्कम्) तथा व्यापकं विनष्टं रोगानः स्तोता गमोत्पत्तिद्रव्यज्ञानं यस्याः सा व्यापकलोता । तथा व्याविशं व्याविशं वा यतादिख्यातं विद्यामानमप्युपहनशक्यं ज्ञातं उच्यते यस्याः सा व्या-विश्वलोता, व्याविच्छोता वा । तथा मैथुने प्रथममर्कं भेदं जगद्भव तत्प्रतिषेधोऽनङ्गम, तेनानङ्गेनाहार्योऽनङ्गादिना अन-ङ्गे वा मुक्तादौ प्रतिषेधा अस्ति यस्याः, अन्गं वा काममपरा-परपुनरुच्यसंगताऽपि क्री कथं गमं न धरति इत्येवंशीला अनङ्गमति-

वेविणी, तथाविधवेदयाकदिति । श्रुतौ श्रुतुका नो नञ् नि-काममनस्यै बीजपातं यावत् पुनरे प्रतिषेधते इत्येवंशीला नि-कामप्रतिषेधविधिः, वापीति उत्तरविकल्पपक्षेण समुच्यते । स-मागता वा (से) तस्यास्ते प्रतिविच्छंसन्ते बोधिव्यापुपहत-शक्तयो प्रवर्तन्ते, मेहनविच्छोतया वा योनेर्बहिः पतन्तो विच्छंस-न्ते इति । उदीर्ये चोत्कटं तस्याः पितृप्रधानं शोणितं स्वात्-कायीकामिति, पुरा वा पूर्वं वा गमोवसराद् देवकर्मणा देवकि-यया देवताऽनुभावेन, शक्त्यनुपघातः स्वादितिशयः । अथवा दे-वकर्म कार्मेण न यथाविधकर्म्यसंयोगो देवकार्मेण, तस्मादिति, पुनरुच्यं फलं पुनरुच्यं, पुनो वा फलं यस्य कर्मणस्तत्पुनरु-च्यं, तद्वा नो निविष्टं नवति, अलङ्घ्यमनुपासं स्वादित्यर्थः । " योवं वहुं निवेसं " इत्यादौ निवेष्टशब्दस्य ताजार्थस्य वर्णनात् । अथवा पुनं फलं यस्य तत्पुनरुच्यं दानं तज्जन्मान्तरे कर्मान्वितमवत् न-वति, निविष्टस्य द्वापार्थत्वाद् । यथा 'नाऽनिविष्टं लम्भ' इति । स्या० ५ टा० २ उ० ।

गमपननकारणानि-

" यत्पुनरुच्यमायुषाणं, कांशो जा वि ह्वु विभोज्य पायो । सो अणवकणो जायह, अह जायह सो विगजिज्जा ॥ १३ ॥ तत्पुनरुच्यं मया किं, त्यक्ता वा त्याजिता अथमनुद्व्या ? । लघुवृत्तानां मात्रा, समं विद्योणः कृतः किं वा ? ॥ १४ ॥ तेषां दुग्धायोऽ-कारि मया कारितोऽप्यथा शोकेः । किं वा सबाहकण्डुच-बिलानि परिपुरितानि जलेः ॥ १५ ॥ किं वा सायह शिशुन्यपि, कर्गर्गानि प्रधातितानि नृषि । पिकशुककुट्टेकादे-बालविद्योऽप्यथा बहिनः ॥ १६ ॥ किं वा बाहकहत्या-कारि सपत्नीसुतापुत्रि वृद्धः । चिन्तितमभिनयमपि वा, कृतानि किं कार्मेणादीनि ? ॥ १७ ॥ किं वा गमस्तम्भन-शतनपातनमुक्त्वं मया चक । तन्मन्त्रजेषजान्यपि, किं वा मयका प्रयुक्तानि ? ॥ १८ ॥ अथवा भवान्तरे किं, मया कृतं शीलव्यवहारे बहुशः ? । यदिह दुःखं तस्मा-द्विना न संनवति जीवानाम् ॥ १९ ॥

यतः-

कुरंरुत्तण्णज्जगगई, वंजत्तनिवृत्तिसककगई ।
लहनि उम्मत्तमग्गसीला, नाऊण कुज्जा वडलीत्तमाव" ॥ २० ॥
कल्प० ४ क्षण ।

गमेषोपनिषदि-

तप णं सा तिसला सविपाणी एहाया कयलकम्मया कयकोउयमंगलपायाच्छिवा सन्नालंकारविजुसिया तं गमं नाऽसीएहिं नाऽइएहेहिं नाऽतिचिहिं नाऽकनुएहिं नाऽ-कसाइएहिं नाऽअंभिलेहिं नाऽमदुरेहिं नाऽनिच्छिहिं नाऽ-तुक्खेहिं नाऽइच्छेहिं नाऽदुक्काहिं सन्नचुपअमाणमुहेहिं जोयणाच्छायणमंथमहेहिं नवणपयोगसोगमोहभयपरिस्स-मा, णं तस गच्छस्स हियं मियं पत्थं गच्छणोसणं तं देसे अ काले अ आहाराभादारेयाणी विविचमज्जहिं सण्णास-खेहिं पहरिकुहाए मणाणुक्काए विहारजूयीए पसत्थयो-हला संपुबदोहसा सम्माणियदोहसा अविमाणियदो-हला बुच्छिबदोहसा ववणीयदोहसा सुहं सुणेणं आसद, सयद, चिद्ध, निसीअः, तुयदर, विहर, सुहं सुदेणं तं गमं परिबह्द ॥

‘तप एं सा’ इत्यादितः ‘परिवहे’ इति यावत् । तत्र ततः सा विशला कृत्रियाणी (रह्याया कृत्रयालिकम्मा) स्नाता, कृतं बलि-
कर्म पूजा यथा (कयकोडयमंगलपायण्डित्वा) कृतानि कौतुक-
मङ्गलान्येव प्रायश्चित्तानि यथा सा, तथा सर्वोत्कर्षार्थं विधा-
सती, तं गर्भं नातिशीतोन्नोत्पुष्णेः नातिस्निग्धैर्नातिकटुकैः ना-
तिकषायैर्नात्यम्लैर्नातिमधुरैः नातिस्निग्धैर्नातिकटुकैः (गारुड-
छेदि ति) नात्यारुहैः, नातिदुष्कैः, सर्वैर्तुषु भूतैर्नाति भ-
व्यमाना स्यमाना य सुखहृत्वा गुणकारिणः, ते । तदुक्तम्-
“बर्षासु ब्रह्मणममृतं, गुराद जलं गोपयन्न हेमन्ते । शिष्टिरे वा-
मलकरसा, घृतं वसन्तं गुरुभ्यान्ते” ॥१॥ एवंविधैर्मोजनाच्छाद-
नगन्धमादयेः, तत्र भोजनं प्रतीत्य, आश्वादानं वन्दं, गन्धः
पटुवासादयः, मादयानि पुष्पमाला, तैर्गर्भं पोषयतीति शृणुः ।
तत्र नातिशीतलाद्यै एव आहारादयो गर्भस्य हिताः, न तु
आतिशीतलादयः, ते हि कश्चिद्वातिकाः, कश्चित् वैतिकाः, के-
चित् श्लेष्मकाश्च, ते च अहिताः । यत्तु कं वाम्भे-
“वानलैश्च प्रवेष्टुं गर्भः, कृत्वा तद्वज्रकामनः ।
पित्तज्ञैः स्खलान्तः पित्तः, श्विभ्री पारुडुः कफात्मजः” ॥ १ ॥

तथा—

“अतिलवणं नेत्रहर-मतिशीतं मारुतं प्रकोपयति ।

अपुष्पञ्च हरति बभ्रं, अतिकामं जीवितं हरति” ॥ १ ॥

अपुष्पञ्च- मैथुन-यान-वाहन-मार्गगमन-प्रसन्नजन-प्रपातन-प्र-
पीनन-प्रपावना-ऽभिघात-विषमशयन-विषमासना-पवास-वेग-
विघाता-ऽतिकृत्वा-ऽतिनिष्ठा-ऽतिकटुका-ऽतिमोजना-ऽतिरोगा-
ऽतिशोका-ऽतिहारा-सेवा-ऽतीसार-वमन-विज्वलन-मेक्ष्णाना-
ऽजीर्णप्रभृतिभिर्गर्भो बध्नामनुच्यते, ततो नातिशीतलाद्यैरा-
हाराद्यैस्तं गर्भं सा पोषयतीति युक्तम् । अथ सा विशला कथं-
भूता ? (वषगययोगसंगमोद्भवपरिस्सम सि) रोगा ज्वरा-
द्याः, शोक इष्टवियोगाद्विजनिताः, मोहो मूर्च्छा, भयं भीतिः, प-
रिभ्रमो व्यायामः, एते व्यवपता बध्नाः सा तथा, रोगादिर-
हिता शतत्रायाः । यत एतं गर्भस्य अहितकारिणस्तदुक्तं सुधुने-
“दिवा स्वपरायः स्त्रियाः स्वापशीलो गर्भैः, अञ्जनादग्न्यः, रोदना-
द्विहृतदधिः, क्षानानुलेपनाद् दुःशीलः, तैसाभ्यङ्गात् कुड्मो, नक्षापक-
तर्नात् कुनबी, प्रधावनाच्छालः, हसनाद् इयाम्बन्ती, हृतालु-
जिह्वः, अतिकथनाच्च प्रलापी, अतिशब्दप्रवणः, बधिरः, अ-
बलेक्षणाद् स्खलतिः, व्यञ्जनलेपनादिमारास्तायाससेवनादु-
न्मत्तः स्यात्” ।

तथा च कुम्भकृत्वाः स्त्रियस्त्रियाणां शिष्टपति-

“मन्दं संचर मन्दमेव निगद व्यासृज कोपकर्म,
पथं दृष्ट्वैव बधान नीविमनर्था मा माऽदृष्टां कृषाः ।

आकाशं भय मा सुशुण्य शयने नीविर्बोहर्गन्धु मा,
देवी गर्भेजराहसा निजसर्वावर्गेण सा शिष्टपते” ॥ १ ॥

अथ सा विशला पुनः किमुर्वती ? [अं तस्व ग-
मस्तेत्येयादि] यच्चस्य गर्भस्य हितं तद्वि मितं न तु
मृत्युः, अत्रिक्ं वा, पथं आरोग्यकारणम्, अत एव गर्भ-
पोषकं, तद्वि देशे उचितस्थाने न तु आकाशादी, तद्वि काले
भोजनसमये न तु अकाले आहारम् आहारकम्, [विवि-
कमउपरिहृत् सव्यासर्पोहि ति] विविकानि दोषरहितानि शुडु-
कानि प्रोक्तानि यानि शयनासनाभि, ते, तथा [परादिशु-
हाय मणाकुल्लाप विहारभूमि प चि] मतिरिका अभ्यज्जवापेक्ष

विज्ञाता अत एव सुखा सुखकारिणी तथा, प्रमोऽनुकूलया मनः-
मोद्वाविष्या एवंविधया विहारपुण्या बहुमणालानादिपुण्या
कृत्वा । अथ सा त्रिसहस्रा किञ्चिदिष्टा सती तं गर्भं परिवहति ।
अथस्ता दोहद् गर्भप्रमाणादृष्टा मनोरथा बध्नाः सा तथा ।

ते कैश्चन—

“जानास्वमारिपट्टं पटु पोषयामि,
हार्मं द्वाहि सुसुखं परिपुषयामि ।
तिर्यग्भारभेनमहं रचयामि लब्धे,
वात्सल्यमुत्सवमृतं बहुधा करोमि” ॥ १ ॥

सिद्धान्तं सद्युपविष्टं बरातपत्रा,
सर्वीज्यमानसविधा सितधामराभ्याम् ।

भाङ्गभरन्मुद्रिताऽनुप्रभाभि सन्मय,
नृपासलीलिमयिहासितपादपीडा” ॥ २ ॥

आरुह्य कुञ्जरशिखः प्रचलत्पताका,
वाविष्यामपिपरितितिविभागा ।

लोकैः स्तुता जयजयेति रचैः प्रमोदा—
पुद्यानकौशमनार्थं कलयामि आने” ॥ ३ ॥ इत्यादि ।

पुनः सा किञ्चिदोहद्, संपुण्यदोहद्वा सिद्धार्थराजन लब्धे-
मनोरथपूरणाद्, अत एव संमानितदोहद्वा पूर्णकृत्य तेषां
निर्वर्तितत्वाद्, तत एव अधिमानितदोहद्वा, कस्यापि दोह-
दस्य अवगमनाऽज्ञात्वाद् । पुनः किञ्चिदोहद्, व्युत्क्रि-
तदोहद्वा पूर्णवाष्कृतत्वाद्, अत एव व्यपनीतदोहद्वा, सर्वथा
असदोहद्वा (सुहं सुदेन सि) सुखं सुखेन गर्जनावाध-
या (आसद सि) आधयति आधयणीयं स्तम्भादिकमव-
लम्बते (सखद सि) श्वेतं निष्ठां करोति (विहृद सि) ऊर्ध्वं
तिष्ठति (मितोद्यद सि) निरीदति आसने उपविशति [व-
यहृद सि] म्वत् वर्तयति निष्ठां विना शय्यायां श्वेतं इत्यर्थः ।
[विहृद सि] विहरीत कुट्टिमतले विचरति, अनेन प्रकारेण
च सुखं सुखेन तं गर्भं परिवहतीति ॥१॥ कल्प० ३ कृण । प्र० ।
“गर्भं वातप्रकोपेण, दोहदे वाधमानित । जनेत्कुञ्जाः कुयिः
पटुः, सूको मिमिन एव वा” ॥१॥ आचा० १ कु० १ अ० १ उ० ।
(‘ कायविद् ’ गन्धेऽस्मिन्नेव प्रागे ४६१ पृष्ठे उदकगर्जनीनां
कायस्थितिर्निर्दिष्टा) कुको, नाटकस्थिजनेदे, पनसकएदके,
अपवरके, “नादकृष्णचतुर्दश्यां, यावदाश्रिते जहस । तावद् गर्भं
विज्ञानीयाद्” उक्ते नादकृष्णचतुर्दश्यां गङ्गाजलप्लावनस्थाने,
अथे, अमो, पुने च । वाच० ।

गर्जनकरा-गर्जकरि-जी० । गर्माधानविधायिनां विधायाव,
स्व० २ कु० २ अ० ।

गर्जनगरा-गर्जकरी-“गर्जनकरा” शब्दाध्याये, स्व० २ कु० २ अ० ।

गर्जनपरक-गर्जयुक्त-न० । गर्भगृहाकारे, रा० । जं० जी० ।

आहनपृष्टस्य रतिगृहस्य मोहनजनकृष्टस्य वाऽन्तर्भवेन, हा०
१ कु० ७ अ० ।

गर्भपराग-गर्भमृदक-“गर्भनरक” शब्दाध्याये, हा० १ कु० ७ अ० ।

गण्डविद्-गर्जस्थिति-जी० । गर्भस्थितिविचारं ‘ कुचउद्धासि ’
गाथाधिकारे सप्तमजिनस्याह मासा एकोनविंशतिदिमानि च,
तत्कथं चरते ? ‘ कुचउड ’ गाथायां यथा जिनानामहमासादि
कथितमस्त्वेवं नु सप्त त्रायत इति प्रमे, उचरन्-‘ कुचउड ’ गा-

धायाः सप्तमस्थाने शेषजिनमहासं कृतमस्ति, तेन ' मासा भद्रः नव' इत्यत्र पश्चात्तो मासाः, शेषजिनानां च नव मासा उक्ताः सन्ति, तेन सप्तमजिहस्य नव मासा एकोनविंशतिदिना-
नि गर्भस्थितिरिति बोध्यम् ११४ प्र० संनप्र० २ उक्ताः (तित्यपर
शब्दे विस्तराऽस्य कृत्वा) मत्स्यकच्छपुष्वभदिषयुक्तसारसादि-
जलचरस्थलचरचरतरिक्षाभ्यामुपो गर्भे स्थितिञ्च कियतो
परमिति रिति ग्रन्थे, उत्तरव-जलचरस्थलचरचरतरिक्षाभ्या-
मुपमानं 'गम्भनुजलजलयोरजय' इत्यासंग्रहणीयाधातोः "अणुआऊ
समगयाइ हयाइ चउरं सजाउअट्टस्स" ॥ गोमदिसुहृत्तरा, पणस
साणाइस्स संस" ॥१॥ इति "वीरं जय सेहरपय, इति केवविचार-
गाथातश्चावसेयम् । तेषां गर्भस्थितिमानं तु जन्मयतोऽनन्त-
द्वर्गमुत्कर्षतश्चाष्टौ वर्षाणीति भगवत्यादौ प्रतिपादितमस्तीति ।
४१० प्र० संनप्र० ३ उक्ताः ।

गन्जत्य-गर्जत्य-पुं० । मनुष्ये, तिर्यग्योनिके च गर्भव्युत्क्रान्ति-
कं, इथा० २ डा० २ उ० ।

दोएहं गन्जत्याणं आहारे पञ्चते । तं जहा-मणुस्साणं
चेव, पंचेदियतिरिक्खजोणियाणं चेव । 'दोएहं गन्ज-
त्याणं बुद्धी पसुत्ता । तं जहा-मणुस्साणं चेव, पंचे-
दियतिरिक्खजोणियाणं चेव । एवं निबुद्धी विगुवणा गद-
परियाए समुत्थाइ कालसंयोगे आयाइ मरणे ।

इत्योरेव गर्भस्थयोरादारेऽप्येषां गर्भस्थैवाभावादिति, वृद्धिः
शरीरोपेक्षयाः निर्वृद्धिस्तत्कालनिर्वातापश्चादिति, निःशब्दव्या-
भावाधेयात्, निवृद्धा कन्यस्यादिवत् । वैजिह्वलधिभ्रमां
विकुपणा । गतिपर्यायकलनं, मृत्वा वा गत्यन्तरे गमनलक्षणे
यश्च वैजिह्वलधिभ्रमां गर्माभित्य अद्वेष्टो बहिः संप्राप्तयति
स वा गतिपर्यायः उक्तश्च भगवत्यादौ "जीवे णं भंतं । गम्भये
समाणे नेरुत्तसु उववज्जज्जा ॥ गोयमा ! मत्पेगहए उववज्ज-
ज्जा अत्पेगहए मो उववज्जज्जा । से केणठणं । गोयमा !
से णं सांशपंचिदिय सव्वादि पज्जत्ताहि पज्जत्तए वांरि-
यत्तदिए वेउब्बियत्तए पराणीयमागयं सोआ निसम्म
पएस्स निवुत्तज्ज, निवुत्तज्जसा वेउब्बियसमुत्थापणं समा-
हएइ, चाउरंगिणि सच्चं विउव्वइ, विउव्वत्ता चाउरं-
गिणीए सखाए पराणीएणं सदि संगमं संगमिइ" इत्यादि
समुद्धानां मारणान्तिकादिः । कालसंयोगः कालकृतवस्था,
आयातिगर्भांश्चक्रमः । मरणं प्राणत्यागः । इथा० २ डा०
३ उ० ।

गर्भार्थ-पुं० । इदमगतार्थं भावार्थं, वो० १६ विव० ।

गम्भदंसि(कु)-गर्जदंशिन्-त्रि० गम्भच्छरि गर्भवासिन्, आवा० ।

जे मोहदंसी से गम्भदंसी, (जे गन्जदंसी से जम्भदंसी) ।

यो हि मोहं रूपतो वेत्यर्थपरित्यागकृत्वात् ज्ञानस्य परिहरति
वेति, यदि वा यो मोहं पश्यत्याचरति स गम्भमपि पश्यति, गर्भे
वसतीत्यर्थः । आवा० १ ध्रु० ३ अ० ४ उ० ।

गम्भपासण-गर्जपासण-न० । गर्भपोषकं, ज० ११ श० ११ उ० ।

गम्भमास-गर्जमास-पुं० । कार्तिकादौ बावद् मासमासे, यत्न

उव्वकर्जो भवन्ति । इय० ७ उ० । गर्भस्य तदारभ्यस्य मास-
स्तत्संहितो मासः । गर्भारम्भमासे, गर्भसंहिते मासे च । आवा० ।

गम्भर-गहुर-त्रि० । गहने, आवा० ४ अ० । वस्त्रे, वने, निवृत्ते,
पुं० । रोदने, विषमस्थाने, अनेकार्थसङ्केते च । न० । गुहायाम्,
न० स्त्री० । आवा० ।

गम्भय-गर्भज-त्रि० । स्त्रीगर्जात्यर्थे गर्भव्युत्क्रान्तिके, अयु० ।

गन्जवर्कति-गर्जव्युत्क्रान्ति-स्त्री० । गर्भाशये उत्पत्तौ, इथा० ।

दोएहं गन्जवर्कति पसुत्ता । तं जहा-मणुस्साणं चेव,
पंचेदियतिरिक्खजोणियाणं चेव ।

तेषां गर्भे गर्भाशये व्युत्क्रान्तिस्तत्पश्चात् गर्भव्युत्क्रान्तिः, मनोरपण्यानि
मनुष्यास्तेषां, निरा० ३ उ० । गन्जवर्कति निर्यञ्जस्तेषां सवधिर्मा-
यानिरूपणस्थानं येषां तं निर्ययोनिताः ते वैकन्द्याद्याः ५-
पि जवन्ति इति विशिष्यन्ते, पञ्चान्द्रयाश्च तिर्यग्योनिकाश्चैति प-
ञ्चान्द्रियनिर्ययोनितास्तेषां । इथा० २ डा० ३ उ० ।

गन्जवर्कति-गर्भव्युत्क्रान्तिक-पुं० । गर्भे व्युत्क्रान्तिरूपत्त-
येषां, व्युत्क्रान्तिशब्दाऽन्तर्यामिवाची, तथा पृथोच्चार्यसिक्तः ।
यदि वा गर्भाद् गर्भावामाद् व्युत्क्रान्तिरिति कर्मणं येषां
ते गर्भव्युत्क्रान्तिकाः । 'शेवाडा' ७, ३, १, ७३ । इति कच्च समासान्तः ।
प्रहा० १ पदं । न० । जी० । गर्भजे मनुष्ये, निराश्व च । अयु० ।
इथा० । गर्भव्युत्क्रान्तिकमायुष्याश्रया-कर्मन्मिज्जा अकमभू-
मिज्जा अन्नद्वीपजाश्वेति । स० । प्रहा० ।

गम्भवासवसहि-गर्भवासवसति-स्त्री० । गर्भवासनिवासे, श्री० ।

गम्भसाह्रण-गर्जमंदरण-न० । गर्भस्य उदरस्यस्य संहरण-
मुद्रास्तरसंक्रामणं गर्भसंहरणम् । जगवतो महावीरस्य पुरन्दरा-
दिष्टेन हरिर्नैमगेवदेवं देवानन्द्याऽन्यथानाक्षरपुद्गल-
मिश्राभिधानाया राजपत्न्या उदरान्तरे संक्रामणे, इथा० १०
डा० (' वार' शब्दे चैतस्त्वष्टीजविष्यति) गर्जान्तरसं-
क्रमणमात्रे च । म० ।

अत्र प्रश्नोत्तरे-

हरी णं जंतं । हरिणेगमेसी सकदए इत्थीगम्भं माहरपाणे
किं गम्भाओ गम्भं साहरइ, ? गम्भाओ जोणिं माहरइ २,
जोणिंओ गम्भं साहरइ, ? जोणिंओ जोणिं माहरइ ३ । गो-
यमा ! नो गम्भाओ गम्भं साहरइ, ? नो गम्भाओ जोणिं
माहरइ २, नो जोणिंओ जोणिं परावुसिय परावुसिय अ-
न्वावाहेणं अन्वावाहं जोणिंओ गम्भं माहरइ । पजू ! णं भंतं ।
हरिणेगमेसी सकस्स णं दूए इत्थीए गम्भं नहरिंरसि वा
रोमकूवेसि वा साहरिचए वा नीहरिचए वा । इंता । पजू !
नो चेव णं तस्म गम्भस्म किंचि आवाहं वा विवाहं वा
उत्पाएज्जा क्विच्छेदं पुण करेज्जा ए सुहुमं च णं साह-
रिज्ज वा नीहरिज्ज वा ॥

इह च यद्यपि महावीरसंविधानाभिधायकं पदं न दृश्यते,
तथापि हरिर्नैमगेति वचनात् तदेवावुसियेन, हरिर्नैमगेति
भगवतो गर्भान्तरे जयनात् । यदि पुनः सामान्यतो गर्भहर्ष-
विषज्ञाऽविष्यत्तदा 'देवे णं जंतं' इत्यत्राप्यदिति । तत्र हरि-

रिभ्रः, तत्संघिष्याद् इति गमेप्योति नाम । (लक्ष्म्य प्ति) शकदुतः, शकादेशकारी पदात्म्यकाधिपतिः, येन शकादेशज्ञः गवांमहाचरो देवान्नागर्भोत् विश्वहागर्भे संवृत इति । (इ-स्थीगर्भे ति) स्थिष्याः संघो यमः सजीवपुत्रलपिपदकाः स्त्री-गर्भे स्तेः साहरमाणे प्ति । अन्त्यश्च नयन् । इह चतुर्गैः कृका-तत्र गर्जद् गर्भाशाब्दचेर्गैर्गर्भाश्यात्तरेः संहरति प्रवेशयति, गर्भे सजीवपुत्रप्रियदलक्षणमिति बहुलमित्येका १ । तथा गर्भाब्दघर्षोर्नि गर्भनिर्गमहारं संहरति, योऽयोद्वातरं प्रवेश-यतीत्यर्थः २ । तथा योमितो योनिद्वारेण गर्भे संहरति, गर्भाशयं प्रवेशयतीत्यर्थः ३ । तथा योमितो योनिः सकाशाद् योनिं संहरति नयति, योऽयोद्वात्रिकादयः योनिद्वारेण योद्वातरं प्रवेशयतीत्यर्थः ४ । प्तेषु शेषविधेयं तृतीयमनुज्ञानाह- (परामुस्येत्यादि) परामुस्य परामुस्य तथाविचकरणव्यापारेण संस्पृश्य संस्पृश्य स्त्रीगर्भमवगन्नामव्यापारेण सुखं सुक-नेत्यर्थः, योनितां योनिद्वारेण निष्काशय गर्भे गर्भाशयं संहरति । गर्भमिति प्रकृतं, यच्चैह योमितो निर्गमनं स्त्रीगर्भेऽप्योक्तं तद्धा-क्यवहारानुषंतेनात् । तथादि-निष्पन्नोऽनियन्तां वा गर्भः स्व-भावाद् योन्त्येव निर्गच्छतीति । अयं च तस्य गर्भस्य संहरणे आचार उक्तः । अथ तत्सामर्थ्यं दर्शयन्नाह- 'पमू कं' इत्यादि । (नदसिरेति प्ति) नन्वाये (सादसिरेति प्ति) संहरति प्रवेशयितुं (नदसिरेति प्ति) चिमलिवरिणामेन नकाशिरासो योमकृपात्रा निहन्ति निष्काशयितुं (आवाहं ति) ईषद्वाचां (विवाहं ति) शिष्टावधार्धं (अविच्छेदं ति) गरीरच्छेदं पुनः कुर्वीत्, गर्भस्य हि अविच्छेदमकृत्वा नकाशिरासो प्रवेशयितुमशक्यत्वात् । (ए सु-दुर्मन्त्रं च गति) इति सूत्रममित्येवं लक्षितं । अ० १ श० ४ उ० ।

गन्दादिगन्-गर्जादिदिन-न० । गर्भे निष्कमनाननिर्वाणविसे-
पु, पञ्चा० ६ वि० ।

गम्भिज-गर्जेय-त्रि० । गर्भे भवा गर्जेयाः । सौमन्ये उक्त्वाच-
कर्मकारिणः, ज्ञा० १ पु० ८ अ० ।

गम्भिज-गर्जित-त्रि० । "गर्जितातिमुक्तेः" । उ० । १ । २० उ० ।
इति तस्य वाः । जातगर्भे, प्रा० १ पाद् ।

गम्भिज-गर्भित-त्रि० । अनिर्गम्यार्थके, दृ० ७ अ० । जात-
गर्भे, डोमकिते, वृत्तादौ, ज्ञा० १ पु० ७ अ० । आवा० ।

गम्भिज-गर्जेय-त्रि० । "गम्भिज" शब्दायै, ज्ञा० १ पु० ८ अ० ।

गम-गम-पुं० । वस्तुव्यवच्छेदे, ज्ञा० १ पु० ८ अ० । बोधे, वि० ० । अ-
त्रिधायाभिधेयवस्तुतोऽयं परिच्छेदे, न० । क्वा० स० । व्याक्याने,
वि० ० । गच्छितादिविशेषे, वि० ० । आ० म० । सदृशपात्रे,
वि० ० । आ० म० । वस्तुशक्तिद्वयकादौ, आवा० ५ अ० ।
आवनाविशेषे, ज्ञा० १ पु० १ अ० । पयिनि, क्वा० ७ डा० ।
जिगीषोर्वाजायाय, पृतभेदे, आवा० । गमने च । आवा० ।

गम-गमक-त्रि० । गमयति गम-विष्-पञ्चु । गमयितरि, बो-
धके, आवा० । प्रापके, वि० ० ।

गम-गमन-न० । गम-गमुद् । गती, ज्ञा० १ पु० १ अ० । आवा० ।
अनियतद्विधेः संयोगविभागकारणे नैवाधिसम्मततर्कभेदे,
सम्भ० २ काण्ड । ईसगत्या चक्रकल्पे, ज्ञा० १ पु० ९ अ० ।
अन्यतोऽन्यत्र (दृ० ४ अ०) परिज्ञमये, स० । (विहारं शब्दे
गमनविधिं साधूनां ब्रूयामि) गमननङ्गावि- "पुस्तप्रदेशवि
२११

मिगसिर ये-इति य इत्यो तद्वेच चित्ता य । अष्टराह जिहृमूला,
नव मन्त्राणां गमपत्तिज्ञा" ॥ ११ ॥ दृ० प० ८ प० । "गते न ग-
म्यते ताव-व्यसं नैव गम्यते । गतागतविनिर्मुक्तं, गम्यमानं तु
गम्यते" ॥ ११ ॥ वि० ० । सूत्र० । स्वाध्यायादिनामिषं वस्तोनिष्क-
मणे, "गम्यमाणे पाण्डकमये वीचकमये" आवा० ४ अ० ।
जिगीषाः प्रायेण, आवा० ४ अ० । व्याक्याने, वि० ० । वेत्ते, न० ।
आ० म० । प्राप्ते च । ज्ञा० १ पु० १ अ० ।

गमगुण-गमनगुण-पुं० । गमने गतिः, तद्गुणो गतिपरिणामप-
रिणतानां जीवपुत्रानां सदकारिकारणभावात्तः कार्यमस्या-
नां जलस्थेय यस्यासौ गमनगुणः । गमने वा गुण उपकारो जी-
वादीनां यस्यासौ गमनगुण इति । इत्या० ८ डा० । प्रत्यानां
अल इव जीवपुत्रानां गत्युपपन्नहेतौ गुणतः पुत्रास्तिकाये,
अ० ३ श० १० उ० ।

गमगमक-गमनगमक-न० । स्वैरव गमनयोभे भयभवे,
ज्यो० ४ पाद् ।

गमगुण-गमनगुण-स्त्री० । स्थायिकस्तुमये ताप्रत्ययः । "गम-
णे शोभतगमगुणाय" गमनायै, गमनाय, गन्तुमित्यर्थः । गमन-
ताये गन्तुमिति ग्रन्थसत्त्विन तुमये युद्ध इत्या० ८ डा० । प्रत्यानां
गमगुणसज्ज-गमनसज्ज-त्रि० । गमप्रवचने, रा० ।

गमगमगुण-गमनागमन-न० । प्रभाषा प्रतीत्याम्यस्यामाह ग-
मनागमनं गन्तुं प्रत्यागतस्य, गमनं वागमनं च गमनागमनम् ।
नि० क्वा० ११ उ० । इत्युक्तताद् बहिर्गमनादौ, जीत० । "गमना-
गमनाय पतिक्रम इति" ईर्वापधिकीं प्रतिकासतीत्यर्थः । अ०
१२ श० १ उ० ।

गमगमगुणविहार-गमनागमनविहार-न० । गमनं च जना-
द्यर्थाभावादिगमनः, आगमनं च प्रत्यावृत्तिविहारश्च आगमन-
गमनं स्वाध्यायादिभिर्मन्त्रं वस्तुव्यवच्छेदः । समाहारः इत्यर्थः ।
गमनादिके ईर्वापधिकीप्रतिक्रमणविषये, पञ्चा० १७ वि० ।

गमगुण-गमनिका-स्त्री० । संक्षिप्तव्याख्याने, इत्या० १० डा० ।

गमणी-गमनी-स्त्री० । गमनप्रकर्षसाधिकायां विद्याधरवि-
द्यायाम्, ज्ञा० १ पु० १६ अ० ।

गमय-गमक-पुं० । "गमय" शब्दाध्याये, वि० ० ।

गमिय-गमिक-न० । गम-प्रत्यये इकप्रत्ययः । प्रकृपुके, सु-
तविशेषे, आ० क्वा० १ अ० ।

जंग-गमिणयागमिणं, जं सरिसगमं च कारणवर्षण ।

गाहाद् अगमिषं त्वत्, काभिपद्युय दिङ्निपात् वा ॥ १५४ ॥

गमाः प्रकृताः गाणित्यादिविशेषाश्च तद्गुणं तत्संकुलं गमिकम् ।
अथवा-गमाः सदृशपादास्ते च कारणवर्षणेन यत्र बहवो भवन्ति
तन्मिकं, तच्चैवंविधं प्रायेण दृष्टिवाद् इत्येवंपश्यते । कृष्टिवाद्प-
दमत्र संवध्यते । यत्र प्रायेण गाथास्तोत्राकाराद्यसदृशपादात्मकं
तद्गमिकम् । तच्चैवंविधं प्रायेण कालिकमुत्तमिति गाथायैः
॥ १५४ ॥ वि० ० । आ० म० । दृ० १ ।

गमित-त्रि० । प्रदर्शिते, उपनीते, भाषिते, आ० क्वा० १ अ० ।

गमेपिय-गत्या-प्रत्ययः । अपप्ररो यात्वेत्यर्थः, "गमेरेपिरेवेत्योरे-

सुम्मा" ॥ ८ ॥ ४४२ ॥ अपञ्चते गमेर्धातोः परचोरेपिण्ण-एण
इत्यदेशचोरेकारस्य लृष् वा ज्ञवति । इति लोपाप्राबपले "यंग
गमेपिण्ण जो मुअद, जो लिचतिथ गमेपिण्ण ।" प्रा० ४ पाद ।

गमेस-गवेध-धा० । अन्वेधणे, अन्-चुरा० आत्म० सेट् । "गवेधे-
दुङ्कुल-दंशोत्-गमेस-घत्ताः ॥ १८६ ॥ इति गवेधेगमेसाऽद्वेष्टाः ।
" गमेस-गवेधयते " प्रा० ४ पाद ।

गम्पधम्म-गम्पधर्म-पुं० । लौकिकधर्मभेदे, स च यथा दक्षिणा-
पथे मातुलकम्भा गम्भा, उत्तरापथे पुनरगम्भा । दश० १ अ० ।
गम्पधर्म-पुं० । प्राम्यस्य प्राकृतस्य हासलकादेशमः । इयवाय,
मेयुने, बाच० ।

गम्पमाण-गम्पमान-त्रि० । गम्-कर्मणि यङ्, शानच् । "ग-
मादीनां द्वित्वम्" । ८ ॥ २४६ । इति कर्मणि अन्त्यस्य द्वि-
त्वम् । प्राप्यमाणे, प्रा० ४ पाद ।

गम्मागम्पविभाग-गम्मागम्पविभाग-पुं० । गम्मागम्पे लो-
कप्रतीने । तयोर्विभागः मासेवनपरिहाररूपः । विषयनियमने,
"गम्मागम्पविभागं, त्यक्त्वा सर्वत्र चलैते जन्तुः" । षो० ४ वच० ।

गय-गन्न-पुं० । औ० । गजभेद, अच् । हस्तिनि, तं० । दश० ।
पिं० । प्रव० । औ० । "युसायं सत्तमं गन्नो" । अनु० । गज-
सुकुमात्रे, अन्त० ३ वच० ।

गत्-त्रि० । व्यवस्थिते, स्था० १० डा० औ० । स्थिते, मनोगतं
मवस्थि स्थितमिति । उत्त० १ अ० । हा० । आ० म० । प्राते,
उत्त० १६ अ० । मृ० । आनु० । प्रवृत्ते, सूत्र० १ शु० १
अ० । ४० । प्रविष्टे, स्था० ४ डा० १ उ० । अतीते, समाप्ते,
पणिते, बाच० । जावे कः । गमने, आवा० १ शु० ३ अ० । चं०
प्र० । रा० । सविताससंकमणै, चं० प्र० २० पाङ्गु० । जी० ।

गद्-पुं० । अच् । रोगे, मेघावली, कुष्ठे, विषभेदे, न० । बाच० ।

गयंक-गमाङ्क-पुं० । विष्कम्भारेण, औ० ।

गयकण-गजकण-पुं० । आभाषिकटीपस्य परतोऽन्तर्हीये, त-
द्वास्तव्ये प्रनुष्ये च । जी० ३ प्रति० । प्रव० । उत्त० । स्था० ।
नं० । कर्म० । प्रज्ञा० । ('अन्तरदीव' शब्दे प्र० जा० ८९ पुष्टे
प्रदर्शिते चैतत्) अनायैक्षेत्रभेदे, उन्नमनुष्ये च । सूत्र० २ शु०
१ अ० । प्रव० ।

गयकरेण-गजकरेण-गजकलभिकायाम्, तं० ।

गयकलज-गजकलज-पुं० । हस्तिशावके, रा० ।

गयगय-गजगत-त्रि० । हस्ताकटे, औ० ।

गयगपय-गजाप्रपद-न० । स्वाभिधेयनां प्राप्ते दशार्थकृते, आ-
वा० २ शु० ३ वृ० ।

" गजाप्रपदान्तपक्षिः, शैलस्यैवमनुजुनेः ।

गवै दधानजकस्य, हनुं शकः समागतः ॥ १८ ॥

गजेन्द्राकट एवाय, त्रिः प्रादक्षिण्यचमपूजम् ।

ततो दशार्थकृताय्ये, तत्पदान्मुत्थितान्यग्रे ॥ १९ ॥

इवानुभावात् स्वातोऽय, गजेन्द्रपद इत्यसौ ।

तस्मिन्महामुनिर्भक्तः, प्रत्याकषाय दिवं ययौ" ॥ २० ॥ आ० क०
आ० च० । आवा० । आ० म० ।

गयवरणमल्ल-गजवरणमल्ल-न० । हस्तिपदैः षोडश्वरा
प्राणनाशने, स० । "अथ य गयचक्षणमल्लणश्मिद्वा की-
रति" प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गयवृहियङ्गा-गजवृथिकस्थान-न० । गजवृथं यत्र तिष्ठ-
ति तादृशं स्थानं, आवा० २ शु० ११ उ० ।

गयवृज्ज-गतयौवन-त्रि० । अतिक्रान्तद्वितीयवयसि, वृज-
प्राथ इत्यर्थः । पं० व० १ द्वार ।

गयणगद्-गगनगति-पुं० । बहुस्त्वगनगरपतिगगनमण्डसन्तुप-
पुत्रे, दश० ।

गयणमण्ड-गगनमण्डल-पुं० । स्वनामक्याते बहुस्त्वग-
नगराज, दश० ।

गयदंत-गजदन्त-पुं० । करिदन्ते, रा० । ग्रेष्ठाया गजदन्तसंस्था-
नम् । जं० १ वृक्ष० ।

गयदंतसमाण-गजदन्तसमान-त्रि० । गजदन्तोकारे, रा० ।

गयपति-गजपति-त्रि० । क्रमव्यवस्थितहस्तिस्समूहः, अ० १६
शु० ६ उ० ।

गयपतिषा-गतपतिका-स्त्री० । विधवायाम्, औ० ।

गयपुर-गजपुर-न० । कुण्डेशप्रधाननगरे हस्तिनापुरे, प्रज्ञा० १ पद ।
प्रव० । आवा० । कुञ्जवदप्रधाने नगरे, यत्र बाहुवांशपुत्रसं-
मनसुनः अयनासीत् । आ० म० प्र० । प्रज्ञा० । "गयपुरं च
कुञ्जं" सूत्र० १ शु० ४ म० १ उ० ।

"भाकरः सर्ववस्तूनां, देशोऽस्ति कुठनामकः ।

समुद्र इव रत्नानां, गुणानामिव सञ्जनः ॥ १ ॥

पुरं गजपुरं तत्र, कण्डजमयोर्मिभिः ।

तदेव नमोदा जज्ञे, नृनं या हयवत्पुत्रा ॥ २ ॥

तत्र बाहुवतेः पुत्रः, सौम्यः सामप्रभो नृपः ।

चित्रं पथादिनामन्दः, गुरस्तीव्रः प्रतापवान् ॥ ३ ॥

अयामस्तनयस्तस्य, यौवराज्यपदाऽऽसृजदम् ।

काम्यथापि विम्बध-कोडान्नयच्छाः शिशुः" ॥ ४ ॥

आ० क० । ('इतिगवावर' शब्दे तत्कल्पो वच्यते)

गयमा-गजादि-त्रि० । हस्तिप्रभृती, उत्त० ३६ अ० ।

गयमारिणी-गजमारिणी-स्त्री० । शुद्धभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

गयमुद्-गजमुख-पुं० । शम्भुलीकर्मस्य परतोऽन्तर्हीये, उत्त०
३६ अ० । ('अन्तरदीव' शब्दे प्र० भाते ८९ पुष्टे निकृतिः)
अनार्यदेशभेदे, तद्वासिनि प्रनुष्ये च । प्रव० १४८ द्वार ।

गयलक्षण-गजलक्षण-न० । हस्तिनक्षणपरिक्रान्तात्मिकायां
पञ्चभिन्नकलायाम्, जं० २ वृक्ष० । मृ० । हा० । कल्प० । स० ।
गयवर-गजवर-पुं० । गजेन्द्रे, "गयवरकरसरिषीबरोक" ।
कल्प० २ कृष्ण ।

गयवरपत्यंत-गजवरप्रार्थयमान-त्रि० । मन्त्रज्ञात् प्रार्थयमा-
ने, इत्युमारोक्तं वाऽभिन्नप्रमाणैः तत्र हाते, तच्छीले वा । प्रश्न०
३ आश्र० द्वार ।

गयविक्रम-गजविक्रम-पुं० । मत्तगजकीरायाश्च, पृषांपादायाः
गजविक्रमः स्थानम् । जं० १ वृक्ष० ।

गयनीही-गजनीही-स्त्री० । गजसंज्ञकं त्रिभिर्नैकैरुपपन्नकिते शुकादिमहाप्रह्वारकक्षेत्रभागे, स्था० ए डा० ।

गयसंघाट-गजसङ्घाट-पुं० । हस्तियुगे, जं० १ षष्ठ० ।

गयससण-गजश्वसन-पुं० । हस्तियुगवर्द्धये, "गयससणसुजा-बमभिमोक" गजश्वसनस्य हस्तनासिकायाः सुजातस्य सुनि-पक्षस्य मन्त्रिणं सदृशे कुरु जङ्घं यस्य स तथा । "समुत्प्राणम-मगृह्णजाणु" समुक्तः समुक्ताव्यभाजनविशेषस्य, तत्पिप्पान-स्य च सन्निधः, तद्विश्रममगृहे अत्यन्तनिगृहे मांसलत्वाद्यनुष्ठेते जानुनी अष्टौवती यस्य स तथा । औ० ।

गयमाल-गजशाल-त० । हस्तशालायाम्, नि० शृ० ८ उ० ।

गयसिरिय-गतश्रीक-वि० । निःशोने, ज० १ श० ३३ व० ।

गयमीहवाह (ण)-गजसिंहवादिन-पुं० । रुक्मिणिना सह श्री-रत्नभारन्तिकं गते वार्दानि, कल्प० ६ लघु ।

गयसुकुमाल-गजसुकुमार-पुं० । विष्णोर्लघुस्त्रातरि, स हि भग-वतोऽरिष्टनेमिर्जाननाध्ययान्तिकं यद्राज्यं प्रतिपद्य इमंशाने कृ-तकार्योत्सर्गं लक्षणमहात्माः शिराभिहितजाउल्लसमानाङ्गार-जनिनाम्यन्तर्बन्धनोऽप्येनैव पर्वोऽयं सिक्रिमासवानितिः स्था० ७ डा० १ उ० ।

तद्वक्तव्यता चैवम्-

जति उपलब्धो अष्टमस्स २ एवं खलु जंबू । तेषां का-
लेण तेषां समेषां बारवती एणरीए जडा पटमे० जाव
अरहा अरिष्टनेमी सपोसहे । तेषां कालेण तेषां समेषां अ-
रहा अरिष्टनेमिस्स अतवासी छ अणगारे भायरा सहोद-
रा होट्या, सरिसया सरितया सरिवया नीहुण्णल्लगल्लगु-
लियअपसीकुसुमपपासा भिरिवअंकिवच्छा कुसुपकुं-
ल जहलया नलकुवरसमाणा, तते णं से ङ अणगारा जं
चेव दिवसं मुंदा जवित्ता अगाराना अणगारिया पवइया तं
चेव दिवसं अरहं अरिष्टनेमिं वंदंति, नमंसंति, नमंसित्ता एवं
वयासी-इच्छामो णं जंतं । तुज्जेहिं अम्भणुष्साया समाना
जावजीवाए व्हडं व्हडं अणिकित्तंतं तवोक्कमेणं
संजमेणं तवसा अप्पया भावेमाणे विहरित्थं । अहाहुं दे-
वाणुप्पिया ! या पटि० । तते णं ते ङ अणगारा अरहा अरिष्ट-
नेमिणा अम्भणुष्साया समाना जावजीवाए व्हडं व्हडं अणि-
क्खित्तेणं तवोक्कमेणं जाव विहरंति, तते णं ते ङ अणगारा
अधया कयाती उड्डल्लमणस पारणयंसि पढमाए पोसीए
सज्जायं करंति । जहा गोयमो० जाव इच्छामो णं उड्डल्लम-
णस्स पारणए तुज्जेहिं अम्भणुष्साया समाना तस्मिं संघाट-
हिं बारवतीए एणरीए जाव अरुचए अहाहुं, तते णं ते
ङ अणगारा अरहतो अरिष्टनेमिणा अम्भणुष्साया समाना
अरहं अरिष्टनेमिं वंदंति, नमंसंति, अरहतो अरिष्टनेमिस्स
अंशियाओ सहस्संवनणाओ पडिनिक्खमंति, परिनिक्खमिआ
तिहिं मंथःरुपहिं अरुतिरा० जाव अरंति, तत्थयं एगे संघा-

टए बारवतीए एणरीए उक्खनीचमञ्जिमाई कुलाई परसमु-
हाणस्स भिक्खवारियाए अरुमाणे वसुदंस्स राओ देवनी-
ए देवीए गिहिं अणुपविडे, तते णं सा देवी एते अणगारे एज्ज-
माणे पासति, पासित्ता हट्ठ० जाव हियया आसणाओ अम्भुडे-
ति, अम्भुडेत्ता सत्तउट्ठपायां तिक्खुत्तो अयाहिणपयाहिणं
करेति, करंतिता वंदंति, नमंसंति, वंदित्ता नमंसित्ता जेणव
भक्कपरे तेणव उवागच्छति, उवागच्छत्तिता सीहकेसराणं मो-
यणाण थालं भरेति, थालं नरेत्तिता ते अणगारे पमिलानेति,
पमिलानेत्तिता वंदंति, एमंसंति, वंदित्ता एमंसित्ता पडिविस-
ज्जेति, तदा थंतरं च णं दोणे संघाटए बारवतीए एणरी-
ए उक्ख० जाव विसज्जेति, विमज्जेत्तिता तदा थंतरं च णं तथे
संघाटए बारवतीए एणरीए उक्खनीच० एवं वयासी-किं
णं देवाणुप्पिया ! कयटस्स वासुदेवस्स इमीसे वा-
रवतीए एणरीए एव जोयणओ० जाव पक्खसदेवलो-
यजूया य समणा निग्गथा उक्खनीच० जाव अरुमा-
णा भक्कपाणं णो लभंति, तेण तां चेव कुलाई जत्तपा-
णाए जूओ २ अणुप्पविमंति, तते णं ते अणगारे देवतिं
देविं एवं वयासी-णो खलु देवा० ! कण्हस्स वासुदेवस्स इमी-
से बारवतीए एणरीए० जाव देवलोयजूयाणं समणा णिग्गया
उक्खनीच० जाव अरुमाणा जत्तपाणं णो लभंति, णो चेव
णं तां चेव कुलाई दोच्चं पि तथं पि जत्तपाणाए अणु-
प्पविमंति । एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्भ जहलपरे एगरे
एगस्स गाहावत्तिस्स पुत्ता मुल्लाए जारियाए अत्तयाए ङ
जायरो सहोदरा सरिसया० जाव नलकुवरसमाणा अरहो
अरिष्टनेमिस्स अंति एधम्मं सोच्चा संसारजउड्विग्गा भीया ज-
म्भणमरणाणं मुंदा० जाव पवइया, तते णं अम्भे जं चेव दि-
वसं पवत्तिता तं चेव दिवसं अरहं अरिष्टनेमिं वंदामो, ए-
मंसामो, इयं एतारूवं अजिग्गहओ गेण्हामो, इच्छामो, तुज्जे
अम्भणुष्साया समाना० जाव अहाहुं, तते णं अम्भे अरहो
अरिष्टनेमिस्स अम्भणुष्साया समाना जावजीवाए व्हडं व्हडं-
णं जाव विहरामो, तं अम्भे अज्ज व्हडक्कल्लमपाणयंसि
पढमाए पोसीए स० जाव अरुमाणे तव गेहं अणुप्प-
विडा, ते णो खलु देवाणुप्पिया ! तत्त्वं च णं अम्भे अम्भेणं
अजे एवं निंदंति, एवं वंदंति, वंदंतिता जामेव दिंसं पाउ-
न्नुया तामं वदंसं पडिगया, तते णं से देवतीए देवीए अय-
मेयारूवे अज्जत्थीए समुप्पेये, एवं खलु अहं पालासपुरे
एगरे अतिमुत्तेणं कुवारसमेणं बालत्तणे वागरिया
अम्भं देवाणुप्पिया ! अहुत्ते पयाइस्स सिरीसए० जाव नल-
कुवरसमाणे णो चेव णं जारहे वासे अण्णाउअं मयाओ
तारिसए पुत्तेयाइ पोसंति, तं णं पिच्छा इमं पक्खत्तमं-
व दिस्सती जारहे वासे अण्णाउविअं मयाओ खलु मरिसए०

जावपुषे पयायाओ, संगच्छामि णं अरहं अरिहनेमि बंदामि,
 नमंसाभि, इमं च एवं पयायुं बागरेणं पुच्छिस्सामि चि-
 क्क एवं संपेदेति, संपेदेतिचा कोट्ठविषयुरिसे सदावेति, सदा-
 वेतिचा एवं बयासी—लुक्कुरणजाणपवरं० जाव उवह्वेति,
 जहा देवाणंदाए० जाव पज्जुवासति, तं अरहा अरिहनेमी
 देवं देवि एवं बयासी—से ण्णं तव देवं इमे ऽ अण्णमारे
 पासंति, अयं अज्जत्थिअं भू। एवं खलु अहं पाप्मासपुरे
 णयरे अतिमुत्तेणं तं चेव० जाव णिमाच्छिता जेणव ममे
 अंतिये तेणेव इव्वयागया, से ण्णं देवं अत्ये समत्थे। इता
 अत्थि। एवं खलु देवाण्णिए। तेणं कालेणं तेणं समएणं
 भइलपुरे एगरे पागे णामं गाहावती परिवसइ, अहे तस्स
 णं णागस्स गाहावती सुलसा णामं भारिया होत्था। तं सा
 सुलसा गाहावती बालत्तेण चेव निमिचित्तेणं बागरिया,
 एस णं दारियाणि हुज्जत्थिस्सति, तते णं सा सुलसा बाग-
 ल्पचित्ति चेव हरिणेगमेमि देवमत्ता यावि होत्था, हरिणेग-
 मेसिस्स देवस्स पणामं करेति, करेतिचा कट्ठाकट्ठि
 एहाया० जाव पायच्छिता उल्लगपनसाब्बा महरिं पुष्फ-
 णं करेति, जाणुपायपनिया पणामं करेति, करेतिचा ततो
 पच्छा आहारं ति वा णीहारं ति वा करे, करेतिचा तेणं
 तीसे सुलसाए गाहावड्णीए जत्थिबहुमाणमुत्तसाए हरिणे-
 गमेसी देवं आराद्धिए यावि होत्था। तते णं से हरिणेगमे-
 सी देवे सुलसाए गाहावतिणीए अल्लकंपणडाए सुससं गाहा-
 वड्णी तुमं च णं दोषि वि सममेव सगज्जयाओ करेति, नते
 णं तुज्जे दो वि सममेव गम्मे गिएहेइ, गिहेइइचा सममेव
 गम्मे परिवड्ढ, सममेव दारए पयाया, तते णं सा सुलसा
 गाहावड्णी विणिहायमावत्थे दारए पयाविति, तते णं से हरि-
 णेगमेसी देवे सुलसाए गाहावड्णीए अल्लकंपणडाए विणि-
 हायमाणे दारए करयलसंपुं गेहइइ, गेहइइचा तव अंतियं
 साहरए, साहरएचा तं समयं च णं तुमं पि जवइहं भासाणं
 सुल्लमादारए पसवसि, जे वि अणं देवाण्णिएयाए। तव पुत्ता
 ने वि य तव अंतियतो करयलपुमेणं गेएहंति, गेहइइचा
 सुलसाए गाहावड्णीए अंतिए साहरइ, तव चेव णं देवतीए
 ते पुत्ता नो सुलसाए गाहावड्णीए पुत्ता, तते णं सा देवं
 देवं। अरहओ अरिहनेमिस्स अंतिए एसमइ सोत्था निस-
 म्म इहुतु० जाव वियया अरहं अरिहनेमि बंदति, नमंसा-
 ति, नमंसात्ता जेणेव ते ऽ अण्णमारा तेणेव उवागच्छति,
 उवागच्छत्ता ते छप्पि य अण्णमाराणं बंदति, नमंसाति, नमं-
 सत्ता आगयपड्ढेया पच्छुल्लोयणा कंजुयपनिक्खित्तिचा
 दत्तित्तमिपवाहा चाराहतकलं पुष्फं पि य समुसियरोमकूवा
 ते छप्पि य अण्णमारा अण्णमिसाए दिट्ठीए पेइमाया, पेइमा-

णिचा सुचिरं निरिक्खति, निरिक्खत्ता बंदति, नमंसाति, न-
 मंसात्ता जेणेव अरहा अरिहनेमिस्स तेणेव उवागच्छति, उ-
 वागच्छत्ता अरहं अरिहनेमि तिकल्लो आयाहिणपयाहिणं
 करेति, करेतिचा बंदति, नमंसाति, तमेव धम्मियजाणपवरं ओ-
 रुहति, ओरुहत्तिचा जेणेव बारवती एगरी तेणेव उवागच्छ-
 ति, उवागच्छत्ता बारवती एगरी अण्णप्पविसति, अण्णप्पवि-
 सत्तिचा जेणेव सए गिहे जेणेव वा हरिया उवड्ढाणसाला
 तेणेव उवागता, धम्मियाओ जाणपवराओ पबोरुहति,
 पबोरुहत्तिचा जेणेव सए वासवरए जेणेव सयण्णिजे तेणेव
 उवागच्छति, उवागच्छत्तिचा ममंसि सयण्णिजंसी नीसियं-
 ति, तीसे तं तते देवतीए देवीए अयं अज्जत्थित्ते भू समुप्प-
 षे एवं खलु अहं सारिसए० जाव णल्लकूरममाणे सत्तपुत्ते
 पयाया, नो चेव णं मए एसस्स वि बालत्तणए समुञ्जए,
 एस वि य णं कएहं बासुदेवं छएहं मासायं मए अतीयं पायं
 बंदति, इव्वमागच्छति, ते धम्माओ ए ताओ अम्मा० ४ जी-
 से मत्थे णियगकुच्चिसंजयाइ यण्णुक्कसुप्प्याइं मरुम-
 मुद्धावयाइ ममयणजंपियाइ यण्णुक्कसुप्प्याइं अ-
 जिसरमाणाइ मुक्कं याति, पुणो य कोमलकमलोवेहिं इत्ये-
 हिं गिह्मतीओ ए उच्छंगनिवेसियाइं दंति, समुद्धावते सुमहुरे
 पुणो पुणो भंजुलप्पजाणित्ते, अहं णं अथमा अपुसा अक-
 यपुसा एओ एकरमवि न य ता उवड्ढ० जाव जियायति, इमं
 च णं कएहं बासुदेवं एहांत० जाव विज्जामिते देवतीए देवीए
 पायं बंदति, इव्वमागच्छति, तते णं मे कएहं बासुदेवं देवतिं
 देविं पासति, उवहत्त० जाव पासिचा देवतीए देवीए पायमहणं
 करेति, करेतिचा देवतिं देविं एवं बयासी—अधया णं अम्मो !
 तुम्हे मयं पासिचा इह० जाव भवइ, किं णं अम्मो ! अज्ज तुम्हे
 ओइय० जाव जियायइ ! तते णं सा देवती देवी कएहं बासु-
 देवं एवं बयासी—एवं खलु अहं पुत्ता ! सारिमए० जाव नल्ल-
 कूरममाणा सत्तपुत्ते पयाया, नो चेव णं मए एसमवि बाग-
 ल्पणे अण्णुत्ते, तुमं पि य णं पुत्ता मयं उएहं २ माणाणं
 अंतियं पायं बंदए, इव्वमागच्छति, तं धम्माओ ए ताओ अम्म-
 याओ० जाव जियायि, तं से कएहं बासुदेवं देवतिं देवि एवं
 बयासी—मा ए तुम्मे अम्मो ! ओइय० जाव जियायइ, अहं णं त-
 हा वत्थिस्सामि जहा णं मयं सहोदरं कणीयसे भाउए जवि-
 स्सति त्ति कट्ठ देवतिं देविं ताहिं इट्ठाहिं वगोहिं समासा-
 सेति, समासातिचा तओ पडिनिक्खमति, पडिनिक्खमत्तिचा
 जेणेव पोसइसाला तेणेव उवागच्छति, उवागच्छत्तिचा जहा
 अथओ। नवरं हरिणेगमेसियस्स अट्ठमधं पगियइति० जाव
 अंजलि कट्ठ एवं बयासी—इच्छामि णं देवाण्णिया ! सरो-
 दरं कणीयसं जाउयं विदिथं, तते णं हरिणेगमेसी बासु-

देवं कएह एवं वयासी-होहिति एं देवाणु० तव देवद्वयचुप सहोदरप कणीयमे भावय से णं समुक्क० जाव अणुपत्तो अरहा अरिहन्तमिस्म अंतियं भूदे० जाव पव्वइस्सति, कएहं बासुदेवं दोषं पि तच्च पि एवं वयासी-जामेव दिसं पाठवण्ण तामेव दिसं पडिगए, तते एं से कएहे बासुदेवे पोसइसा- लातो पांडनिग्गता जेणव देवती देवी तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिता देवतीए देवीए पायमहाणं करेति, करेतिता एवं वयासी-होहिति एं अम्मो ! मम सहोदरे कणीयसे भाउ ति कट्टु देवतिं देविं ताहिं इहाहिं० जाव आसासेति, आ- सासेतिता जामेव दिसं पाठवण्ण तामेव दिसं पडिगते ॥

(जइ उक्खेवो सि) “ जइ णं भंते ! अंतगइत्ताणं तच्चस्स वगस सतमस्स अजउयस्स अयमहे पयसे ” (अटमस्स ति) “अटमस्स एं भंते ! कं अट्ट पयसं । अटमस्स णं अयमहे पयसे ” इत्युपक्षेपः तत ‘पयं खलु’ इत्यादिनिबन्धतम (सरिसव ति) स- दशाः समाप्ताः [सरितय ति] सस्रवः । [सरितय ति] स- हवयसः, नीलोत्पलवगलुगुलिकाऽतसीकुसुमप्रकाशाः, ग- वत्सं मारिचं शृङ्गम्, अतसी धाम्याविशेषः, ओषधिसङ्घित- वक्रमः (कुसुमकुंडलय ति) कुसुमकुण्डलं वटपृष्ठकपुष्पसमा- नाकुचिष्णुजंरणं, तेन भवकाः शाभना ये ते तथा, बानावस्थाश्रयं विशुषणं न पुनरनगरावस्थाश्रयमिदमित्येके । अन्ये पुनराहुः-बभ्रुकुसुमवद्भद्राः सुकुम्भकारा इत्येते । तव- नु बहुभूतगम्यम् । नलकुवरसमाना वैश्रवणपुत्रतुल्याः, इहं च लोकाकृष्णा व्याकथानं, यतो देवानां पुत्रा न सन्ति । (नं चैव दिव- सं) यत्रैव दिवसे मुक्तो भूत्वा अगाराहु अनगारितो प्रव- जिताः (नं चैव दिवसं ति) नैवेद्य दिवसे (कुलाहं ति) गृहा- णि (भुञ्जा ३ ति) भूयो भूयो, पुनः पुनरित्यर्थः (लघुकर- णं) लघुकरणेत्यादिशेषकयुक्तं यानप्रवरमुपस्थापयन्ति । (जहा देवाणदापति) जगवत्यामहिता यथा देवानदा जगवत्- महावीरप्रथममाना गता तथेयमपि भगनोया (निजु ति) मृग- प्रसविना, ते यत्र वटपयनराः तत्रोपागच्छन्ति, नाश्च सा वन्दत (आगवपगहय ति) आगतप्रज्जवा पुत्रस्नेहेन स्तनागतस्तन्त्या (पण्डुल्लोयण ति) प्रण्डुल्लं आनन्दजलेन लोभने यस्याः सा तथा (कंशुकपरिकल्लय ति) परिकल्लसा विक्रितो, विस्तारित इत्यर्थः कंशुको कारवाणः हर्षातिरेकस्थूलोभूतशरीरतया यथा सा तथा । (हरियवजयबाहि ति) ईर्ष्यवजयो हर्षरोमाञ्चस्थूलाव- दस्फुटितकटको बाहु छुजो यस्याः सा प्राकृतयेन ‘हरियवजय- बाहा’ (पाराहयकल्लवपुष्पं पि व समुसरियरोमकूबा) पाराजि- मैघजलपाराभिराहतम् यत् कदम्बपुष्पं तद्विष समुच्छ्रितानि रोमाणि कूपकेव यस्याः सा तथा (अयममभिरिय ति) इहैवं वज्रयम् (अयमंयाकूबं अमभिरिय चितिते पत्तिते प्रमाणाय संकल्पं समुपज्जया) तन्मायमेतदकूप अन्वयैतः बि- षितः स्मरणरूपः प्रार्थितोऽनिहायकपी अनोगतो अनोविकार- रूपः संकल्पः विकल्पः समुत्पन्नः । “वज्राओ यं ताओ” इत्यादि । अन्यथा धनमर्हन्ति लब्धयते वा यास्या घन्या ता इति यासा- मित्यर्थेणया अस्याः स्त्रियः पूण्या परित्याः कृतपुण्याः कृतसुकृताः कृतार्थाः कृतमयोजनाः कृतलक्षणाः सफलकृतलक्षणाः (जासि

ति) यासां मन्ये इति वित्तकार्यो निपातः, निजकृत्स्नभूतानि हिम्भकृपाणित्यर्थः । स्तनद्वन्द्वे हृष्ट्यानि यानि तानि तथा, मधुराः समुच्छ्रायाः येषां तानि तथा, अमनमन्यकमीवत् संवर्धितं प्रजल्पितं येषां तानि तथा, स्तनभूलात् कक्षादेशजगमनिस- रगितं, मुखकाम्यस्पर्कावक्षानि प्रवर्त्तयति गम्यते । पुनश्च को- मलकमलोदरमात्र्यां इस्ताण्यां गृहीत्या उत्सङ्गनिवेशितानि स- न्ति इति समुच्छ्रायकारं समुचुराण पुनः पुनः मज्जुलप्रमणि- त्तरं मज्जुलं मधुरं प्रमणितं मणितः येषु ते तथा तान्, इह समुचुराणित्यभिधाय यम्मज्जुलप्रमणितानां न्युक्तं तव पुन- रकमपि न दुष्टं, सम्मन्मणितत्वावस्थेति । (एसो सि) विमक्ति- परिणामादेवामुकविशेषणवतां क्रिमानां मध्याद् एकतरमपि अन्यतरविशेषणमपि हिम्भं न प्राप्ता इत्युपहतमनःसङ्कल्पा भूमितद्विष्टा करतल्लप्येस्तितमुक्ती ध्यायति (नहा वसिस्सा- मि ति) वसित्ये (कणियसं ति) कनीयान् कनिष्ठो, लघुवित्यर्थः । (जहा अजआ ति) यथा प्रथमे हाते अजवकुमारोऽष्टमं कृतवानिवमयमपिनि, नवरं केवलमयं विशेषः—अयं हरिणे- गमेषिण आराधनाय अष्टमं कृतवान्, स तु पूर्वसम्मतिकव- देवस्थेति । (धित्तिं ति) वित्तीणि दत्तं, युष्माभिरिति गम्यते । अस्त० ४ वर्ग ।

तं सा देवई देवी अषया कयाई तंसि तारिस- गंसि० जाव सीहं, सुमिणे पासिचा एं पविबुष्णा० जाव दड्डुडुडिहिया गन्तं परिवहति । तते एं सा देवती दे- वी खबएहं मासाणं० जाव सुमणरत्तं भुजो । वियलक्सारस- सरसपारिजातकरुणदिवाकरसमपजं सव्वखणणकंतं सुकु- मालं० जाव सरूवं गयताडुयसमाणं दारयं पयाया, जमणं जहा मेहडुमारो० जाव, जम्हाण अम्हं इमं दारए गयताडु- यमयाणं तं होळणं अम्हं एयस्म दारगस्स नामधेजे ग- यसुकुमादे, तते एं ते सदारगस्स अम्मापिअरो नामं कयं ग- यसुकुमालो ति, सेमं जहा मेहे० जाव अलं भोगसमये जा- ते याचि होत्वा । तते एं वारवतीए जयरीए सोपलं नामं मा- हएणं परिवसति, अम्हे रिउव्वेयं जाव सुमणरिणित्ते याचि हो- त्वा, तस्स सोमिलस्स माहएस्स सोमसिरी हायं माहणी होत्वा, सुकुमाज्ञं० तस्स एं सोमिलस्स ध्या सोमसिरीए मा- हणीए अचया सोमा नामं दारिया होत्वा, सुकुमालं० जाव धुरूवा, रूवेण व ओवणेण यं जाव लावणेण य उकिड्डा उ- किट्टसिरी याचि होत्वा, तते णं सा सोमा दारिया अषया कयाइ एहाया० जाव विजुसिया बहुईं खुजाहिं० जाव प- विल्लचा सयाओ गिहातो पकिनिकलमपि, पकिनिकलमति- चा जेणव रायमगे तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिता रा- यममोसि कणणव उसएणं कीडमाणी ३ चिह्वति, तणं काजेणं अरहा अरिहन्तपी समोसं, परिसा निग्गया, तते एं से कएहे बासुदेवे इमीसे कहाए सक्कहं समाणं एहाए० जा

विजृम्भिते गयसुकुमालेण कुमारं सद्धिं इत्येकपदवर्गते
सफोरंमहद्वदामेण वृत्तेण धरिज्जापाणेण सेयवरचाप-
राहिं वज्रचक्रमाणीहिं वारवतीं एषरीं पञ्चमं वज्रं वज्रं
अरहो अरिहनेमिस्स पायवेदए, निगगच्छमाणे सोमं दारियं
पासति, पासतिचा सोमाए दारियाए कूवेण य जेवरणेण य
लावणेण य० जाव विम्भिए, तए ण कएहे वासुदेवे काहुं-
वियपुरिस्स महावेदि, सद्देवेतिचा एवं वयामी-गच्छह एं
तुज्जे देवाणुप्पिया ! सोमिणं माहणं जाचिचा सोमदागिया
गिगहह, तं कखंउतेउरंमि पक्खिवह, ततेणं से एमा गय-
सुकुमालस्स कुमारस्स जारिया जविस्सति, ते काहुविय० जाव
पक्खिवंति, तए णं से कएहे वासुदेवे वारवतीं ए नयरीं पञ्चमं
वज्रं निगगच्छति, निगगच्छतिचा जेणव सहसंबवणे०
जाव पञ्चवासांत, ततेणं अरहा अरिहनेमी कएहस्स
वासुदेवस्स गयसुकुमालस्स कुमारस्स तसि य धम्मकहा
कखे पदिगते, तने एं मे गयसुकुमालं अरहा अरिहनेमिस्स
अंनिंयं धम्मं सोब्बा० जाव नवरं देवाणुप्पिया ! अस्मापियं
आपुच्छति जहा मेहो महाक्षियात्तयं० जाव वाट्टिकुल,
तने एं से कएहे वासुदेवे धम्मं कएव सद्धेइ समाणे
जेणव गयसुकुमाले कुमारं तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिचा
गयसुकुमालं आडिगति, उच्छंणं निवेसति, उच्छंणं निवेसति-
चा एवं वयासी-तुज्जेणं ममं महोदरे कणीयसे भाया तमा-
ण तुमं देवाणुप्पिया ! इयाणि अरहओ मुंटे० जाव पव्वया-
हि, अरे एं तुमे वारवतीं एषरीं महया २ जाराभिसेएणं
अजिभिस्सिस्सामि, तनेणं से गयसुकुमालेणं कएहेणं वासु-
देवेणं एवं वुत्ते समाणे नुसिणीए संचिहति, तं से गयसुकु-
माले कएहे वासुदेवे अस्मापियरो य दोखं तच्चं ए एवं वयासी-
एवं खलु देवाणुप्पिए ! माणुसयाकामा खेज्जासवा पीतासवा०
० जाव विपणजहिण्वया भविस्सति, तं इच्छामि णं देवाणु-
प्पिया ! तुज्जेहिं अण्णणुष्साए ममाणे अरहओ अरिहनेमि-
स्स अंतिए० जाव पव्वइत्तए, ततेणं ते गयसुकुमाले कएहे
वासुदेवस्स अस्मापिअरो य जाहे नो मंचापति, बहुयाहिं
अणुलोमाहिं० जाव आपविचए वा पणविचए वा सख-
विचए वा ताहे अकामां वेव एवं वयामी-ते इच्छामो ए
जाया ! एगदिवममवि रज्जिभिं पासिचा ते निक्खमणं जहा
महावज्जस्स० जाव तमाणाते तहा० जाव मंजयति । तने एं से
गयसुकुमाले कुमारं अणगारं जाते इरियासमिइए० जाव
मुनवंधचारी, तने एं मे गयसुकुमाले नं वेव दिवसं पव्वतिए
तस्सेव दिवमस्स पवारएणं कालममयंसि जेणव अरहा अ-
रिहनेमी तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिचा अरहं अरि-
हनेमी निक्खुत्तो अयाट्ठिणपयाट्ठिणं वंदति, एमस्स-
ति, इच्छामि णं भंते ! तुज्जेहिं अण्णणुष्साते समाणे

महाकासं सि सुसाणं सि एगराड्यं महापदिमं तवसं-
पजिजा णं विहरति, ते अहामुहं देवाणुप्पिए ! तते
एं गय० अणगारे अरहा अरिहनेमिस्स अण्णणुष्साया
समाणे अरहं अरिहनेमी वंदति, नमंमति, नमंमतिचा
अरहतो अरिहनेमिस्स अंतियाओ सहसंबवणाओ उज्जा-
णातो पदिनिक्खयति, पदिनिक्खयतिचा जेणव महाकासे
सुसाणे तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिचा धंमिहं पदिने-
हेति, उच्चारपासवणुज्जमि पदिनेहेति, इंसि पञ्चारग-
तेणं जाव दो वि पाए साहइ एगराड्यं महाप-
णिमं तवसंपजिजा णं विहरति, इमं व णं सोमिहं मा-
हणे माभियस्स अट्ठाए वारवतीओ नयरीओ वड्डिया पु-
व्वं निग्गते सपिहाओ य दग्गे य कुसे य पत्तामोवं ग गेहति,
गेहतिचा तओ पदिनियच्छइ, पदिनियच्छइचा महाकास-
स्स सुमाणस्स अरसामेते एं बीयावयमाणे २ संजाकाल-
समयंसि पावरलमाणुस्सं सि गयसुकुमालं अणगारं पासति, पा-
सतिचा तं वयरं सरति, सरतिचा आसुराते एवं वयासी-एस एं
जो गयसुकुमाले कुमारं ! अपाट्टिए० जाव परिवज्जितं जेण ममं
धूमं सोमभिरिं ए जारियाए अचए सोमं दारियं अदि-
हदोसपतिं कखावचिणिं विपणजहिचा मुएमे० जाव
पव्वाए तं सयं खलु ममं गयसुकुमालस्स कुमारस्स व-
रणिज्जा तखे करेते एवं संपेहति, संपेहतिचा दिसापदिनेहणं
करेति, करेतिचा सरसं मट्ठिं गियदति, जेणव गयसुकुमाले
अणगारे तेणव उवागच्छति, गयसुकुमालस्स अणगारस्स
मत्थए मट्ठियापालि वडति, वडतिचा जज्जती नो विच गाठ
फुल्लियकिंयसमाणे खयरंगरे कभज्जेणं गेहति, गेहतिचा
गयसुकुमालस्स अणगारस्स मत्थए पक्खिवति, पक्खिवतिचा
जीते ४ तने । निप्यमेव अवक्कमति, अवक्कमतिचा जामेव दि-
सं पाउज्जे तामेव दिसं पदिगए, तते एं मे गयसुकुमाल-
स्स अणगारस्स मरीरगंसि वेयणा पाउज्ज्या उज्जा० जाव
दुरदियासा तं से गये अणगारे सोमिहस्स माहगस्स य-
णमा वि अप्पदुस्समाणे तं उज्जलं० जाव दुरुअट्टियासं
ति, तते एं से गयसुकुमाले अणगारे तं उज्जलं० जाव अ-
ट्टियामति, सुपेण परिणमिणं पवत्थअज्जवसाणेणं तयाव-
राणिज्जाण कम्माणं कम्मरायविकिरणकरं एणुवकराणं अणु-
प्पविहस्स अस्सते अणुत्तरे० जाव कवजवरणाणंदमेणं समु-
प्पणे, तओ पण्डा मिद्ध० जाव सव्वदुक्खपणीं तय एं अ-
हामभिहं तहिं देवेहिं समं आराहिं तं कहु दिव्जे सुराभिगं-
धोदए वडे दसकूवेण कुसुमं निवाभिने वेसुक्खे वकते दिव्जे
मीयं गंधव्याननाए पाविं होराया । तने एं से कएहे वासुदेवे
कल्लं पाउपयायाए० जाव जलते एहाए० जाव विभूस्सते ह-

रित्यन्धवर्गते सकोरंटमद्वाधेणं क्षतेणं धरिज्जमाणे सेषव-
रचमाराहि उद्धवभाषीहिं २ मध्या भवचमगपहकरचंदप-
रिक्खित्ते वारवति नगरं पञ्जं मज्जेणं जेणेव अरहा अ-
रिद्धनेमी तेणेव पढारथगमयाए, तते णं से कएहे बासुदेवे
वारवतीए नगरीए मज्झं मज्जेणं निजेणं निगच्छमाणे
एणं पुरिसं पासति जुष्णं जगज्जरियदेहं जाव किहंतं
महइमदाहयाओ इड्ढमसीओ एगमेणं इड्ढं गहाए बहि-
या रत्यापहातो अंतोमिहं अणुपविसमाणं पासति, पास-
तिचा तं से कएहे बासुदेवे तस्स पुरिसस्स अणुकंपण्डाए
इत्थिखंधवरगते चेव एणं इड्ढं गेएहति, गेएहतिचा बहिया
रत्यपहातो अंतोमिहं अणुपविसति, तते णं कएहेण वा-
सुदेवेण एगाए इड्ढगाए गहियाए ममाणीए अणेगेहिं पु-
रिसएहिं मे महाहते इड्ढमिं बहिया रत्यपहातो अंतोमरसिं
अणुपविसिसे, तते णं भेकएहे बासुदेवे वारवतीए नगरीए
मज्झं मज्जेणं निगच्छति, निगच्छतिचा जेणेव अरहा
अरिद्धनेमी तेणेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा जाव वंदति,
नमंसति, नमंसतिचा गयसुकुमालं अणगारं अस्सेसमाणे अर-
हं अरिद्धनेमिं वंदति, नमंसति, एवं वयासी-कहिं णं जंतं ! से
ममं महादेरे कणीयसे भाया गयसुकुमालं अणगारे, जं णं
अहं वंदाति, नमंसामि, तते णं अरहा अरिद्धनेमी कएहं वासु-
देवं एवं वयासी-साहिते णं कएहा ! गयसुकुमालं अणगा-
रेणं अण्णो अट्ठो, तते णं से कएहे वासुदेवे अरहं अरिद्धने-
मिं एवं वयासी-कहं णं अते ! गयसुकुमालं अणगारेणं
साहितो अण्णो अट्ठो ! तते णं से अरहा अरिद्धनेमी कएहं
वासुदेवं एवं खलु कएहा ! गयसुकुमालं अणगारेणं मम क-
हं पषावरएहकालसमयमिं वंदति, नमंसति, नमंसतिचा एवं
वयासी-इच्छा जाव उचमंपज्जिचा णं बिहरति, तते णं तं
मयसुकुमालं अणगारं एगे पुरिसे पासति, पासतिचा आसुकु-
स्से जाव भिच्छं ; तं एवं खलु कएहा ! गयसुकुमालं अणगारे-
णं साहितो अण्णो अट्ठो ; तते णं से कएहे वासुदेवे अरहं अ-
रिद्धनेमिं एवं वयासी-से केणं अते ! मे पुरिसे अण्णत्थियं
जाव परिवज्जेते, जेणं ममं सहादेरे कणीयसं जायं गयसुकुमालं
अणगारं अकालं चेव जीवियाओ ववरोविति, तते णं
अरहा अरिद्धनेमी कएहं वासुदेवं एवं वयासी-मा णं कएहा !
तुमं तस्म पुरिसस्स पदोसमापजाहि, एवं खलु कएहा !
तेणं पुरिसेणं गयसुकुमालस्स अणगारस्स साहिजे दिष्ठां ।
कहं णं जंतं ! तेणं पुरिसेणं गयसुकुमालस्स माहिजे दिष्ठां ! तं
अरहा अरिद्धनेमी कएहं वासुदेवं एवं वयासी-से एणं
कएहा ! तुमं ममं पायं वंदिउं हवमागच्छमाणे वारवतीए एय-
रीए एणं पुरिसं पासति जाव आणुपविसति, जहा णं क-
एहा ! तुमं तस्म पुरिसस्स साहिजे दिष्ठां, एवायेव कएहा ! तेणं

पुरिसेणं गयसुकुमालस्स अणगारस्स अण्णेगभवमयसइस्स
साधियं कम्मं उदीपाणे बहुकम्मणिज्जरत्थं साहजे दिष्ठां ।
तते णं से कएहे वासुदेवे अरहं अरिद्धनेमिं एवं वयासी-
से णं जंतं ! पुरिसे मए कइं जाणियध्वे ? तए णं अरहा
अरिद्धनेमी सकएहं वासुदेवं एवं वयासी-जया णं कएहा !
तुमं वारवतीए एयरीए अणुपविसमाणे पासिचा ठितए
चेव ठितिभेएणं कालं करिस्सह, तं जे तुमं जणेज्जसि, एस
णं पुरिसे । तते णं से कएहे वासुदेवे अरहं अरिद्धनेमिं वं-
दति, नमंसति, जेणेव आजिसेयं इत्थियएणं तेणेव उवागते,
इत्थिं आरुहति, आरुहतिचा जेणेव वारवती एयरी जे-
णेव सए गिहे तेणेव पढारत्थगमणाते तं तस्स सोमलस्स
माहणस्स कहं जाव जहंतं अयमेपाकूने अण्णस्थिते ऽ
समुत्पप्पे । एवं खलु कएहे वासुदेवे अरहं अरिद्धनेमिं पायं
वंदते निगए, तं पायमेयं अरहा, विष्णायमेयं अरहा,
सुतमेयं अरहा, सिद्धमेयं अरहा जविस्सति, कयहस्स वासु-
देवस्स तं न नज्जति णं कएहे वासुदेवे ममं केण वि कुमा-
रेणं मारिस्सति ति कहु जीतो ऽ सयातो गिहातो पविनि-
क्खमति, पविनिक्खमतिचा कएहस्स वासुदेवस्स वारवति
जयरी अणुपविसिस्समाणस्स पुरतो सियपक्खि सपकिदिस्सिं ह-
व्वागते, तते णं से सोमले माहणे कएहं वासुदेवं सहसा
पासिचा भीता ऽ ठितिए चेव ठितिजेदेणे काहं करेति,
वरणित्तांसि सव्वंगेहिं धसति सन्निवडिते । तते णं से क-
एहे वासुदेवे सोमलं माहणं पासति, पासतिचा एवं वया-
सी-एस णं जो देवाणुप्पिया ! सोमलं माहणं अपत्थियप-
त्थियते जाव परिवज्जिते, जेणं ममं सहोदेरे कणीयसे भाया-
गयसुकुमाले अणगारे अकालं चेव जीवितोओ ववरोविउं चि
कहुं सामिहं माहणं पाणहिं कहावेति, तं भूमिपाणएणं
अण्णुक्खवावेति, जेणेव सए गेहे तेणेव उवागच्छति, उवा-
गच्छतिचा सयं गहं अणुपविविडे । एवं खलु जं ! तेणं का-
लेणं तेणं समएणं वारवतीए नगरीए जहा पदमए जाव
विहरति ।

“तस्मि तात्त्विकसि” इत्यादौ यावत्करणत्वात् शयनसि हस्य वर्णकौ
साधनौ (सुमिने पासिचा णं पविज्जुहा जाव इति) इतो यावत्क-
रणात् हृष्टमुहा स्वप्नावग्रहं करोति, शयनीयात् पावनीयात् शयने-
हनि, राक्षं निवेद्यथि । सतु पुत्रजन्म तत्फलमाधिष्ठति ‘पाठम
सि’ स्वप्नपाठशकुलिकानाकारवति, नऽपि तद्वत् ॥ १५ ॥ विष्णु, ततो
राक्षी तदाविहमुपभुज्य (परिवहहं सि) सुखं सुखेन गर्भे परि-
वहतीति हृष्टयामिति । (जवसुमिनेयाहि) जपा वनस्पतिव-
शेषः, तस्य सुमनसः पुष्पाणि, रक्तबन्धुजीवकं लोहितबन्धुकं,
तत्किं पञ्चवर्णमपि भवतीति रक्तग्रहणम्, वाक्सारसो यावत्करसः,
सरसपरिजातकम्, अश्वत्थानसुरहृषिशेषकुसुमं, तदणुविवाकर
उद्यद्दिनकरः, एतैः समा एतत्प्रजातुल्यन्वयैः ; प्रभा वर्षो
यस्य स तथा, रक्त इत्यर्थः । तं सर्वस्य जनस्य नयनानां कान्तः

कमनीयोऽनिशेषणीय इत्यर्थः । सर्वमयनकान्तस्तः (सुकुमाल सि) 'सुकुमालपाणिपायमित्यादि' वर्णको हृष्यः यावत् सुकूपमिति । (गयतालुयसमान) कोमलस्वरकव्याभ्यां (रिङव्येय इत्यादि) श्रम्यते-यजुर्वेद-सामवेदा-यर्व्येवेदानां साङ्गोपाङ्गानां सारको धारकाः, पारा इत्यादिष्वर्णको वाच्यकरणोद् हृष्यः । "ब-हुदि" इत्यत्र बहुभिः कुञ्जिकाभिः, यावत्करणावद् वामान-काभिः चेदिकाभिः परिकृता इत्यादिष्वर्णको हृष्यः । (जहा महेतो महोत्तिवावच्छेति) यथा प्रथमे काले मेघकुमारो भालां पिब-बभूवुरस्येवमयमपि, कबलं तत्र भावा तं प्रतीदमुक्त्वा, पतास्तव भार्याः सहगृह्यस्यः सहशराजकुल्यः तावदेताभिः सार्क-विषयसुखमित्यादि तदिह न यकव्यस्य, अपरिणतात्वात् । त-स्य क्रियद् वक्तव्यं हि (जाव वदितकुल सि) त्वं जातो उसाकमिदः पुनो नित्यामस्यया विषयं सोऽपि, ततोऽनुनाम् सुक्लवं भोगाद् यावद्वयं जीवाम इत्यत आरज्य वाव-द्वस्यसु दिवं गतेषु परिणतययाः वदिते कुलवंशे तं कृकार्ये निरपेक्षः सन् प्रमाजिष्यतीति (बेलासवा) इह यावत्कर-णात् 'सुकासवा सोऽपि यासवा' बावत् अत्रयं विप्रदानव्यः । (आघविषय सि) आघवातं, प्रणिनुमिष्यर्थः । (तन्कममं जहा महाबलस्य सि) यथा भगवत्प्रां महाबलस्य निष्कमणं रा-ज्यानिर्दक्षिणिकारोहणादिपूर्वकमुत्पलेकमस्यापि वाच्यम् । कि-मिहार्हः जाव तमाणाप तदा जाव संजमसि सि । तस्य प्र-वित्तस्य कित भगवान् उपदिशति स्म-"एवं देवाण्युष्याः।वि-द्विष्यन् निसीयन् वृषादिव्यं मुञ्जिव्यं भासव्यं एवं वृहाप-हृहाप पाणोर्हि भूपर्हि जीवोर्हि सर्पोर्हि संजमसं संजमिव्यं आर्त्सि चणं अद्रु नो पमायव्यं, तप णं गयसुमान्मे अणगारं जगदेतं अररतं अररिचनेमिस्स अंतप इमं पयारुवं धम्मियं उ-बलसं सस्यं पमिच्छेत्, पमिच्छमाणाप तह गच्छर, तह चिद्द, तह निषेत्, तह कयद्द, तह भुंजेत्, तह भासद्, तह उहाप पाणोर्हि धंसजमेणं संजमसि सि जंवेव दिवंसं पयइद्" इत्यादि गयसुकु-मारमुनेः प्रतिमाप्रतिपत्तिरनिवार्यते, तस्यैवैकान्तरिहनेमिना उपदिष्टत्वादधिकृत्य, इतरथा प्रतिमाप्रतिपत्तायं न्यायां यथा-"पडिबज्जइ पयाओ संघयणाविज्जुओ महात्तां पदि-माओ ज्ञाविषय्यावसं गुरुणा अणुपायां गच्छे भिय निम्माओ ऽ , जा पुव्वं हसभवे असंपुणो नवमसस तह वत्तु होइ जहसे सुया-भिगमो सि" (ईसि पयमारतेति सि) इत्येव वनसेन, यावत्तक-रणात् पतत्त द्रष्टव्यम् । "वगधारिपाणी" प्रलम्बसुज इत्यर्थः । "अणिमिसणयणे सुक्लपोमालनिवद्विदि" (मांमिष्येसस सि) समित् (सामहायो सि) इत्यनभूयाः काष्ठिकाः (इमे सि) ससुलान् दर्मान् (कुमेति) दर्माप्रालीति (पत्तामोरुवं च सि) शालशाखांशिमोदितपत्राणि, देवता उच्चनार्थोऽन्तर्गत्यः (अ-दिच्छोसपयंति सि) हृष्टो दायः कौर्यादिः सस्याः सा तथा सा आसोः पतिता च जातयादेवोद्विक्ता इति हृष्टदोषपतिता, न तयो-त्यहृष्टदोषपतिता । अथ वा न हृष्टदोषे पतयहृष्टदोषपतिता (कास-वात्संति सि) कालं नोगकास्त्रं योर्वनं वतत् इति कालवर्तिनी (त्रिपज्जदिता) विप्रहाय (कुञ्जियकिस्सयसमाणेति) विकसित-पलासकुसुमसमानान्, रत्नान्तर्गत्यः । खादिवाक्कारान् कदिरवा-कविकारभूतान्नारात्, (कभल्लेणंति) ' कपउज्जहा' इत्यत्र यावत्करणात् बहव पकायाः, विपुलास्त्रीषां, चाण्डा प्रगाढाः ' कटो' कर्कशा इत्येवं लक्षणं ऊह्यताम् (अणुदुस्समाणे सि) अम, द्वैयद्, प्रवेचमगच्छातिष्यर्थः । (कम्मरवधिकरुक्करं)

कमेरजोऽवियोजकम् (अणुव्यकरणंति) अयमणुगस्थान-कम् [अणत्ते] इह यावत्करणादिद् हृष्यम्-" अणुत्तेरे नि-व्याधाय निरावरणे कानिने पमिपुणे सि " सिस्ते इह यावत् करणात् " बुके मुत्ते पमिनिष्पु सि " हृष्यम् । [गीतं गंधर्वना-प सि] गीतं सामान्यं, गंधर्वं तु सुदृढादिनादसंमिश्रमिति । [जटवक्रमगणरवदपरिक्लृते] भटानां ये चटकराकरा बिस्तारवससूदानेनां यदुद्दं नैत परिक्लृतेः [पहा रथमणा-प सि] गमनाय संप्रसारितवानित्यर्थः (जुषे) इह यावत् क-रणात् (जराज्जजियेहं आउं कुसियं) वृषुजितमित्यर्थः । ' पिवासियं जुष्यन्ति ति' ऊह्यमिति । (मइमहाडयाउ सि) मइन् महत्त इष्टकारणः सकाशात् (बहुकम्मजिउज्जसं वा-दिउज्ज दिञ्चि ति) प्रतीतम् [जिनिनेणंमं नि] आयुःकृषेण भया-दध्यवसानोपकमेणेत्यर्थः [तत्रायमेयं अरइय नि] तदेवं ज्ञा-तं सामान्यं, पतद् गजसुकुमारमरणमहेना जिनेन (सुयमेयं ति) स्मृतं पूर्वकालं ज्ञानं सन् कथनावसरे स्मृतं भाष्यति, वृक्षात् विरोधतः सोमिनैवमभिप्रायं कृतमेतदित्येवामिति शिद्दं कृष्णवासुदेवाय प्राप्तपादितं भविष्यतीति [सियपक्लि सपडिदिस्संति] नितपक्ल समापार्थ्यं सममेवतरपाश्वनया सप्रतिदिक् समानातिदिक्कृत्वा आर्याधर्मभित्तु इत्यर्थः । अमिमुल्लामनेन हि परस्परं समावेप दक्षिणधामपाश्वः भवतः। एवं विदिशवतीति । " एवं खलु जंउ ! समणो जाव जगयया सपत्तेणं अटमस्स अंगस्स अंतगदसाणं तच्चस्स पयसम अटमस्स अऊणपास्स अयमट पणणस्संति वमंति " निगम-नम् । अन्तः ७ धर्वा. संथा. ०. आ०म. ०. आ०चू. ०. आ००. ०. गया-गदा-खं० । धानुपापाणमयगालकाप्रकं लकुटाधिरोधे, स० । प्रष्ट० । प्रहणविशेषे, रा० । ज्ञा० । वासुदेवादीनां कौमार्दीनां नाम गदा । प्रव० २१.३ ङार । पाटलवृक्षः, वाच० । गया-खं० । गया गयाऽसुरो गयनृपो वा कारणत्वेनास्त्य-स्या अच्य । पिगृहानमुपयन्तीये, वाच० ।

गयाणीय-गनानीक-न० । कुञ्जरकटके, स० १८ अ० ।

गयाणुगामि (ण्)-गानुगामिन-वि० । गलमनुगच्छति, दृश० ।

गयादिओमरण-गनाथसगर-न० । प्रयत्नविशेषतः ग-जावशाविकाप्रभृतिज्यो देवावप्रदगमनप्रवृत्तयोऽवरतरणं, पञ्च० १२ विव० ।

गयारोहणसिकता-गजारोहणशिसा-स्त्रो० । हृष्यारोहणा-न्यासलक्षणं कलामेदं, स० ।

गयावाप-गतापाय-वि० । अपावरहिते, निरपाये, षो० ११ विव० ।

गयाहर-गदाहर-पुं० । कौमोदक्या गदाया धारके वासुदेवे, स० ११ अ० ।

गर-गर-पुं० । गरगयाहाटं स्तम्भयति कामेण वा गर । आ० ८ ।

कुद्वयसंयोगज विषादशेषे, या० वि० । " अणगाणं तववि-सद्वान्वाणं विगरो अकालघाययो गरो जणति " वि० चू० १ उ० । अनुष्ठानमेदं, ज्ञा० ।

दिव्यजोगाजिज्ञाषेण, गरः कालान्तरे स्यात् । १५ ।
दिव्यजोगस्थानिज्ञाषः ऐदिकभोगनिरपेक्षस्य सतः स्वर्गसु-

अबाधकालक्षणः, तेनानुष्ठानं गर उच्यते, कालान्तरे अमान्तर-
क्षणं कृषाङ्गेनात् पुण्यमाशेनाऽनर्थसंपादनात् । गरो हि कुक्ष-
व्यसंयोगजो विषयविशेषः, नस्य च कालान्तरे विषयमधिकारः प्रा-
दुर्भवतीति उभयाधिकृताजनितमतिरिच्यते नोनयापेक्षावामन्य-
धिकस्य बलवत्तादिति संज्ञावधायः ॥ ३० ॥ १३ ॥ ३० ॥ यो-
वि० । बवाधिकरणानामन्यमनं, जं ७ बकु० । उच्य० ।
विश० । आ० ३० । आ० चू० । लुच० । रोगं, दृष्ट्ये, निगरणे
च । वाच० ।

गरहिगावच्छ-गरलिकावच्छ-वि० । निश्चिते, वि० चू० १ उ० ।

गरहंत-गर्हणाम-वि० । निन्दिते, सूच० १ सु० १ अ० २ उ० ।

गरहण्या-गर्हणा-स्थी० । परस्मैकृतमात्महोषाङ्गवने, भ०

१७ श० ३ उ० । अपरलोकानां पुरतः स्वहोषप्रकाशने, उच्य० ।

गरहण्याय एषं भंते । जीवे किं जणयइ । गरहण्याय
अपुरकारं जणयइ, अपुरकारगएणं जीवे अप्पमत्थेहितां जा-
मेहितां निषेधेइ, पसत्थे य पमिच्चज्जेइ, पसत्थजोगपडिवेजे
य अं अणगारे अणंतयाइपज्जेवे खवेइ ॥ ७ ॥ सामापिएणं
भंते । जीवे किं जणयइ । सामापिएणं सावज्जोगविरइं
जणयइ ॥ ८ ॥ चउव्वीसत्थएणं भंते । जीवे किं जणयइ ।
चउवीसत्थएणं दमणविसोहिं जणयइ ॥ ९ ॥ वेदणएणं
जंते । जीवे किं जणयइ । वेदणएणं नीयागोपं कम्मं
खवेइ, उक्कागोपं कम्मं निव्वेइ, सोहमं च एणं अपमिदं
आणएफं निव्वेत्तेइ, दाहिणजावे चणं जणयइ ॥ १० ॥
पडिकमणेणं भंते । जीवे किं जणयइ । पडिकमणेणं
वयत्तिराणि पिहेइ, पिडिपिच्छे पुण जीवे निरुप्पासवे
असव्वचरिते अट्ठसु पयणमायासु उव्वउत्ते अपुहत्ते सुप्प-
णिहिरे विहरइ ॥ ११ ॥ काउस्सगेणं जंते । जीवे किं जण-
यइ । काउस्सगेणं तीयपकुप्पसयपच्छिचं विसोहेइ,
वित्थुक्कायच्छिजे य जीवे निव्वुयदियए कोइरियजरो व्व
जारवहे पसत्थज्जाणोवगए सुइं मुहेणं विहरइ ॥ १२ ॥
पक्कलाणेणं भंते । जीवे किं जणयइ । पक्कलाणेणं
आसव्वदाराइ निव्वेइ, पक्कलाणेणं इच्छानिरांहे जणयइ,
इच्छानिरांहे गए य एणं जीवे सव्वदव्वेसु विणोयतए
सीयज्जए विहरइ ॥ १३ ॥

किञ्चित्मात्मनोऽस्त्यनुष्ठानं परिभाषयन् न निम्नामोत्रेण तिष्ठेत्
किन्तु गृह्यायि कुर्यादिति तस्माह- (परिहणयाय चि) गर्हणेन
परस्मैकृतमात्मनो होषोद्भावेन (अपुरकारं ति) पुरस्कारं
पुरस्कारः, गुणवानयमिति गौरवायारोपः, न तथाऽपुरस्कारो-
ऽङ्गाऽऽप्यहत्वं, तं जनयति, आत्मन इति गम्यते । तथा चापु-
रस्कारं गतः प्राप्नोऽपुरस्कारगतः सर्वत्रावङ्गाऽऽप्यदीभूतो जीवः
कदाचिद्ध कदम्बवत्सायोत्पन्नावपि तद्भूमिति एवमाश्रयेभ्यः
कर्मबन्धहेतुभ्यां योगेभ्यो निवर्त्तते, न तान् प्रतिपद्यते, प्रशस्त-
योर्विस्तु प्रतिपद्यते इति गम्यते । (पसत्थजोगे पमिचजे य
चि) प्रतिपद्यप्रशस्तयोगोऽनगारःऽनन्तविषयतयाऽनन्ते ज्ञा-
२१३

मर्थने हेतुं शीलं येषां तेऽनन्तघातिनस्ताह पर्यवन् प्रस्ता-
बाह् ज्ञानावरणादिकर्मणः, तदुच्चातिव्यक्त्युत्पन्नं परिणतिवि-
शेषान् कृपयति स्वयं नयति, पर्यवभाषानं च तदुक्तपक्षेय
द्रव्यस्य विनश्य इति स्वाध्यायार्थम् । उपलक्षणं चैतत् मुक्ति-
प्राप्तेः, तदर्थत्वात् सर्वप्रयासस्य, एवमुक्तोऽपि सर्वत्र मुक्ति-
प्राप्तिरेव फलस्त्वेन कृष्टया ॥ ७ ॥ आर्त्ताचमदीने सामागि-
कवत एव तत्रतो भवन्तीति उच्यते—सामाधिकेनोक्तकूपेण
सदाभटोम वतैत इति सावध्याः कर्मबन्धहेतुर्वा यथाऽप्याराः,
तेज्जो विरतिरुपरमः सावधयोगविरतिः, ना जनयति, तद्विरत्या
सहितस्यैव सामाधिकसम्भवात् । न चैवं तुल्यकालत्वेनानयोः
कार्यकारणभावासंज्ञ इति वाच्यम्, केतुचित्तं तुल्यकालेवपि
वृक्षज्याऽऽदिवत् कार्यकारणभावदर्शनात्, एवं सर्वत्र भाव-
मोयम् ॥८॥ सामागिकं च प्रतिपद्यकामेन तत्प्रयोगाः स्मृत्यः
ते च तत्तत्तन्तीयंकुन एवेति तत्तत्तन्माह-अनुर्विशतिस्तवे-
नेनद्वयस्यपि। प्रजनवनीयंकुदुत्कीनमात्मकं दर्शनं सत्यकथं,
तस्य विशुक्तिस्तदुत्पत्तिरकामोपगमतो निर्मलीभवनं दर्शनवि-
शुद्धिर्मां जनयति ॥९॥ स्तुत्याऽपि तीर्थकाराह् गुरुवन्दनकपुत्रि-
कैव तत्प्रतिपासिरिति तदाह-बन्धनकनाकार्यायुचनप्रतिपास-
कूपेण नीचेमोत्रमचमकुलोत्पत्तिनिगमनं कम्म कृपयति । उच्चैर्मा-
त्र तद्विपरीतरूपं निश्चज्जाति । सोऽभायं च सर्वजनस्पृहणीय-
तरूपमप्रतिहतं सर्वेषाऽप्रीत्यस्तितकृत एव का यथाहित-
वचनप्रतिरुपा फलं प्रयोजनमस्येत्याह। फलं विवर्त्तयति । तद्वतो
हि प्राय आर्यवर्गमेषोऽप्युदयसंभवादिबवाक्यताऽपि संभव-
ति । दक्षिणजावं चातुकुलभावं च जनयति, लोकस्थेति गम्यते ।
तस्माहात्मनोऽपि सर्वेः सर्वोत्पत्त्यास्तुक्कृत एव कथं ॥१०॥
एतद् गुणस्थितिरापि मध्यमतां धेयुतां तीर्थस्खलिनसंज्ञे
पूर्वपक्षिमयोस्तु तदजावेऽपि प्रतिकमित्ययमिति । प्रतिकम-
खमाह-प्रतिकमखेनाऽपराधेभ्यः प्रतीपवर्त्तनात्कमेन अ-
तानां प्राणतिपातनिवृत्त्यादीनां निवृत्तयतीत्यारुक्ताणां विच-
राणि व्रतच्छिद्राणि विद्वाति स्थगयति, अपनयतीति यावत् ।
तथाविषयश्च च गुणमवाप्नोतीति । आह-विहितच्छिद्रः पुनर्जीवो
निरुद्धः। सर्वेषां हि साक्षाद्वर्णाणां निरुद्धत्वात् । अत एवा-
सत्तलं सत्तलस्थानैरकुर्तुं चरिचं यच्च स तथाऽष्टसु प्रवच-
नमातृषुककस्योऽप्युक्तोऽवधानवान्, तत एवाविधानं
पृथक्च प्रस्तावान् संयमयोगेभ्यो विमुक्तवस्वरूपं यस्यासाव-
पृथक्चः, सदा संयमयोगवान् अप्रमत्ता वा, पाठान्तरास्य वा सु-
प्राणिनः सुष्ठु संयमे प्राणिधानवान्, पाठान्तरा वा सुष्ठु
प्राणिहितान्धसमागोव प्रत्यान्व समगोः स्ववस्थापितानो-
न्निद्याययनेनेति सुप्राणिहितेन्द्रियो विहरति संयमावधिं या-
ति ॥११॥ अत्र चार्त्ताचारशुद्धिनिमित्तं कायोत्सर्गः कर्तव्य
इति तमाह-कायः शरीरं, तस्योत्सर्गं आगम्येकनीत्या परि-
त्यागः कायोत्सर्गः, नेमातीतं बह् विरकालमात्रेनैव प्रत्युत्प-
न्नमिव प्रत्युत्पन्नं वास्तवकालमावितयाऽभीतप्रत्युत्पन्नं प्रायश्चि-
त्तमुपचारात् प्रायश्चित्ताहमतीत्यारं विशेषधायति । तदुपार्ज-
नं तथापाऽपनयतपनयति, विशुद्धप्रायाश्चसह जीवां निर्हूतं
स्वस्थीकृतं इत्ययमन्तःकरणमस्ति निर्हूतद्वयः, क इव (आ-
हरिय चि) अपहृत्योपसर्गिना अर हांत भारो यस्मात्स तथा
इवेति भिन्नक्रमः। ततो भारं बहतीति सूत्रविज्ञानादिराकृतिगण-
त्वात् कर्मत्वेयं भारचहो बाहोकारिः, स इव । ज्ञाप्राया हि अ-
तीचाराः, ततः तत्पनयने अपहृतजरभारवइ इव निर्हूतद्वयो

शरहणया

अचलीति भावार्थः । स च ध्यानं धर्माद्युपगतः प्राप्नोति धर्मस्यानो-
पगतः, पाठान्तरतः प्राप्तस्तथास्तथायां सुखं सुखेन सुखपरम्परा-
वात्स्या विहरति इहपरलोकोपरवतिष्ठते, इदेव उच्यमुक्तावासे-
दिति ज्ञातः ॥ १२ ॥ एवमप्यसुखमात्रे प्रत्याध्यानं विधेयमिति
तदा—(पञ्चकम्पावर्णं ति) ॥ १३ ॥ उत्त० ६ अ० ।

गरहणिज—गर्हणीय—त्रि० । निन्दनीये, प्रथम० २ अ० ४० द्वार ।

गरहितप—गर्हितपु—प्रथ० । गुरुसमक्षमतीचारात् सुगुप्सितु-
मित्यर्थः, स्या० २ डा० ३ उ० ।

गरहिता—गर्हिता—प्रथ० । समकं निन्दित्वेत्यर्थः, आचा० ३ सू० ।

गरदिय—गर्हित—त्रि० । निन्दिते, दृश० ६ अ० । सूत्र० । कुत्साऽऽ-
स्पद्ये, पं० सू० १ सूत्र । निन्द्ये शालीप्रदाने, पञ्चा० ६ विव ।
गुगुप्सितेति मिथ्यात्वाविरतिप्रमादकाययोगं कर्मबन्धहेती, सूत्र०
१ ध्रु० १३ अ० । लोकलोकात्तरयोरन्याद्वर्णयतया निन्दनीये
महामत्स्येनपररामाऽजिगमनादिपापस्यामे, अ० १ अर्ध० ।
अवधे, आ० सू० १ अ० ।

गरहियकुल—गर्हकुल—न० । दास्यादिकुले, भावा० २ पु० १
अ० २ उ० ।

गरद्विपमिन्नायार—गर्हितमिन्नायार—त्रि० । गर्हिता निन्दना
मिथ्यात्वा अमोक्षमात्रसमाचार मिथ्यात्वाविरतिकयायदुष्ट-
योगक्षणा अनीतकालासेविता ये ते तथा । आसेवितमिथ्या-
त्वादिदुष्टयोगे, पञ्चा० २ विव० ।

गरद्विपुव—गर्हितवप—त्रि० । परसमक्षं निन्दित्वेन, प्रथम० १
सम्ब० द्वार ।

गरिमा—गुं० स्त्री०—गरिमन्—पुं० । गुरुत्वप्राप्ती, डा० २६ डा० ।
गुरोर्मांश्च इमनिष्, गरादेहाः । “ बेमाऽज्जदायाः स्त्रियाश्च ”
। ८ । १ । ३३ । ‘ एसा गरिमा ’ ‘ एल गरिमा ’ प्रा० १ पाद ।
वज्रवद्वृत्तप्राप्ती योगे सिद्धिर्नदे, डा० २६ डा० । सूत्र० ।
गुरुत्वगुणे च । वाच० ।

गरिहा—गर्ही—स्त्री० । ‘ गर्ह ’ ‘ गवह ’ कुत्सायाश्च । ‘ गुरोश्च इह ’ ३ ।
३ । १० ३ । (पाणि०) इत्यकारः टाप् । आवा० ४ अ० । ‘ ईश्रीहीकुस्त-
क्रियादिष्टास्त्रि । ॥ ३ । १० ३ । इत्यस्यैव ज्ञानापूर्व इकारः । प्रा०
१ पाद । प्रकाशये, आ० सू० ४ अ० । परसमक्षं दोषोद्घाटने,
आ० सू० १ डा० । गुरुसमक्षमात्रमनो निन्द्याश्च, आ० ४
डा० ३ उ० । पा० । आ० ३ । प्रति० । ‘ सत्कारितपञ्चयादौ निन्दा
गरिहा गुरुसमक्षम् ’ पा० । स्या० । डा० । सा च नामादिने-
दात्त पोडा भवति । तथा चाह—“ नामे ठवणा इविप, क्षिते
काले य जावे य । एसां जलु गरिहाय, णिकसेवां ठविह-
हो होह ” ॥ तत्र नामस्यापने छुत्से, कव्यगर्ही तापसादीनां
सुगुर्वीक्षोचनाद्यनुपयुक्तस्य सम्बन्धहेतुपयुक्तस्य वा निहवस्ये-
त्यादि ज्ञावार्थो वक्तव्यो यावत् प्रशस्तयेहाधिकारः । आवा० ४
अ० । पा० । सूत्र० ।

कव्यगर्हीयां पनिमारिकादृष्टान्तः—

“ एकत्राऽप्यापको विप्र—स्तस्यासीत् तर्कमी प्रिया ।
ऊचे भ्रात्रा बलिं देहि, काकेन्यः साऽप्यवोचत् ॥ १ ॥

विप्रेत्यहमिति आद्याः, उपाध्यायनिदेशतः ।
रक्षाम्नि वारकैर्युतः, तस्यैकोऽधिकतयाध्याः ॥ २ ॥
न मुग्धा किं त्वस्तत्त्वेवा, स तस्मिन्मनोभाते ।
नम्रेषाऽपरकूले च, गोपेन सममस्ति सा ॥ ३ ॥
नम्रेषां निशि कुम्भेनो—चरन्तीं चास्ति साऽप्यहम् ।
सन्नुत्तरतश्चोराश्च, तेष्वेको अजजन्तु ॥ ४ ॥
आप्तो रक्षेनया प्राप्ते, पिपेक्षस्याहं मुच्यसे ।
मुक्तस्तथाहृतेऽधोचे, कुतीयेऽवततार किम् ? ॥ ५ ॥
स तच्छुत्वा निवृत्ताऽप्य, ह्रितयेऽहमि कश्चिदकः ।
बलिं देहानां रक्षेतां, मन्दस्वरमवोचत् ॥ ६ ॥
विषा विमोघं काकेभ्यो, राज्ञी तरसि नम्रेषाम् ।
कुतीयोनि च जानासि, अजअन्वक्षिरोधनम् ॥ ७ ॥
साऽवत् किं करोम्यत्र, यत्नेच्छति ज्ञावाहृताः ।
उपास्वकारं सं साऽप्य, स ऊचेऽप्यापकात् त्रये ॥ ८ ॥
मा इष्यो मारयाम्येन, जताऽस्मीं स्याद् यथा मम ।
विनाशय पितृके जिप्सवा, मनाऽप्यहं नमुजिम्नतु ॥ ९ ॥
ध्वन्यथाऽस्तस्मिन् पितृके, मूर्ध्नां साऽप्य वनंऽज्जमतः ।
गलन्नुपरि मां न—द्वार्यामाणाऽप्य सा छुत्वा ॥ १० ॥
उद्विष्टा स्वकीरत्रेण, गर्हेन स्वं गृहे गृहे ।
व्रतं साऽप्याऽप्रहीद्वेन, काव्यो दुष्टकनगईना ॥ ११ ॥ आ० क० ।

कव्यनिन्द्यां चित्रकम्पना उदाहरणम्—“ सा अहा रणणा
परिणीया अप्पाणं निदिवाह्या तथा कहेयव्या, इडा कदागण
कहियं ति पुणे न मखर ॥ ”

ज्ञावनिन्द्यां सुबह्वन्युदाहरणानि योगसंग्रहे दृश्यन्ते । ज-
लणं पुनरिदम्—

“ हा दुदु कहे हा दु—दु कारियं आमुअं ह्वि ।
अतो अतो रुजक, पच्छतावेव ववतो ॥
गरिहा वि नहा जाई—यमेव नवत् परपप्पासणया ।
द्वयस्मि य मरुयाणं, जावेनु बह्व उदाहरण ॥ १ ॥
गर्हीऽपि तथाज्ञानीयैव निन्दाज्ञानीयैव, नवरमेनावान् विशेष-
णः, प्रकाशनाय गहो नवति । किमुक्तं भवति—‘ या गुरोः प्रत्य-
क्षं नुगुप्सा सा गर्हेतिवचनात् । साऽपि नामादिनेदात्तानुर्विधा ।
तत्र नामस्यापने अनादस्याह—कव्ये कव्यगर्हीयां मरुकोदाह-
रणम् । तत्रैवम्—“ आणंदिपुरे मरुको वहुत्वाय ममं संवासां काक-
ण उज्जवायस करे । जहा—नुमिणय गहसाय समं वासां गणे
मि क्षि । ” भावगर्हीयां साधुद्वाराहरणम् । “ गन्तुं गुरुसमीध,
काकण य अज्जलिं विण्णुमूलां अहमप्यया तह परे, उणाणां च
यस गरिहाओ ” ॥ १ ॥ आ० म० त्रि० । पा० । विशेष० ।

हे गर्ह—

छुविहा गरिहा पसत्ता । तं जहा—पणसा वेगे मीहृह,
वयसा वेगे गरिहृह । अहया गरिहा छुविहा पसत्ता । तं
जहा—दीर्घं एगे अद्दे, हसं एगे अद्दे ॥

विधानं विधा । हे विषे जेही यस्याः सा विविधा, गर्हणं गर्हा,
दुस्मरितं प्रति कुम्भा । सा च स्वपराविवर्त्येन विविधा । साऽपि
निध्याहरेनुपयुक्ता, सत्यवद्वेष रुजगर्ही, अमवाणगर्ह्येः ।
व्रज्यावद्वेषाप्रभावाद्यर्थत्वात् । उक्तं च—“ अप्याहो वि हर्ह, कव्यह
दिहो दु दवसहो दिह । अंगारभओ अह—द्वयार्थिओ सया अ-

श्वो सति ॥ सम्पद्यतेस्तुपुत्रकस्य भावगर्हेति वतुर्को, गर्हणीधि-
भेदाद् । बहुदकारा वा, सः केह करणापेक्षया विविधोक्तः । तथा
बाह- (मनसा वेगे गरिहृत्ति) मनसा वेतसा, बाहश्वो वि-
कल्पयर्थोऽप्युपचारणार्थो वा । ततो मनसैव, न बाह्वेयः । का-
योसर्गस्यो दुर्मुखस्तुभुजाग्निधानमुपकल्पयन्निन्तोऽनजिपुनस्त-
त्त्वचोपपन्नमनसस्तपरिपुनस्तनयराजवालो मनसा संनारम्भ-
पुनरिजबकारितानमनसप्रभो वैकल्पिकप्रहरणस्यै स्वतीर्थकप्र-
हणार्थेयापरातिहस्तसंयुद्धस्तुपुत्रउत्तसल्लसल्लतः समुपजातपञ्चा-
त्तापानमनसात्तापदग्धमानसकक्रमैन्धनो राजर्षिः प्रसज-
कन्द इव एकः कोऽपि साध्विद्विगर्हेते जुगुप्सते, गर्हामिति ग-
म्यते । तथा वचसा वा वाचा, अथवा वचसैव न मनसा, भावनो
दुष्कारादिरक्तवाऽजनरक्तवाग्दी गर्हाप्रवृत्ताक्लामर्दकाविप्रा-
यस्तापुवत् एकोऽन्यो गर्हते इति । (अथवा मनसा वेगे गरिहृत्ति
सिंह) इह अपि च संज्ञायेत, तेन संज्ञायते अयमर्थोऽपि-मनस्यै-
को गर्हते, अन्यो वचसति । अथवा मनसाऽपि न केवलं वचसा
एको गर्हते, तथा वचसाऽपि न केवलं मनसा एक इति,
स एव गर्हते, उभययाऽप्येक एव गर्हते इति भावः । अ-
न्यथा गर्हाद्वैविध्यमाह- (अहवेत्यादि) अथवेति पुनोक्तद्वैविध्य-
प्रकारादपेक्षया विविधा गर्हा प्रकृतेः । प्राग्विच अपिः संज्ञायेत ।
तेन अपि दीवी वृहती अर्को कालं यावदेकः कोऽपि गर्हते गर्ह-
णीयस्य, आजन्मापीत्यर्थः । अन्यथा वा दीवेभ्यं विषङ्कया मा-
नीयस्य, आपेक्षितत्वात् दीवेन्दृस्त्वयोरिति । एवमेव च्छ्वांसस्य याव-
द्विदि व्याख्येयम्, अपेक्षधाराण्यत्वादि । एक एव वा द्विधा
कालभेदेन गर्हते, भावभेदाद्विधा । अथा० २ अ० १ ७० ।

तिस्रो गर्हाः—

तिविहा गरिहा पञ्चत्ता । तं जहा-मणसा वेगे गरहइ, व-
यमा वेगे गरहइ, कायमा वेगे गरहइ, पावाणं कम्पाणं अ-
करणयाए । अहवा गरहा तिविहा पञ्चत्ता । तं जहा-दीहं
नेगे अर्यं गरहइ, हसं वेगे अर्यं गरहइ, कायं वेगे
पडिमाहरइ पावाणं कम्पाणं अकरणयाए ॥

(दीहं वेगे अर्यं ति) दीहं कालं यावदित्यर्थः । तथा कायम-
प्येकः प्रतिस्तरति निरुक्तः, कायः । पापानां कर्मेणामकरणतया
हेतुभूतया, तदकरणेन तदकरणयार्थे वा तस्यो गर्हते, कायं
वा प्रतिस्तरति तस्योऽकरुणतया । अथा० ३ अ० १ ७० ।

ज्ञानदर्शनचारित्र्यगर्हा । अथ विविधां गर्हा व्याख्येयास्तुस्त-
त्स्वरूपं तावदाह-

सीमो कंषण गरिहा, हत्य विमंविष अटो व हत्तरो ।
वेसा कक्षा य दिसा, अणुपु शापं ए पेत्तव्वं ॥

गर्हा नाम शैकेण पुष्टः सन् शीर्षोऽङ्गमपनं करोति, हस्तौ वा
जुनीते, विलम्बितानि वा करोति, हस्ताभ्यां वा विलम्बयतीत्य-
र्थः । यद्वा-ब्रवीति-अहो प्रसव्या, हाकारं वा करोति-हा हा कहं
यदेवं नदो लोकः (वेसा सति) नामापि तस्य च वर्तते अस्यां
वेसायां प्रहीतुमिति, कर्षीं वा तदीयनामग्रहणं स्थगयति, यस्यां
वा दिशि स तिष्ठति तस्यां न स्वातन्त्र्यामिति श्रूयते । अपलक-
णात्वाद्दक्षिण वा निमील्यति । यद्वा-नामापि नत्य निरुज्यते
प्रहीतव्यम् । अतः आस्तामेतद्विषयं पुष्पादिकमिति ।

माथै दंसंउचरये, सुत्तेअत्थे व तदुभये वेव ।

अह हीति तिहा गरिहा, कायो वांया मयो वा वि ॥

ज्ञाने दर्शने चारित्र्ये केति विविधां गर्हा अस्ति । तत्र ज्ञानगर्हा
नाम-स्तु पञ्चिनेव किं तद्दर्शनेन ज्ञानेन । दर्शनगर्हा तु मिथ्याद्वि-
नीतितकप्रयोऽस्ती । चारित्र्यगर्हा-सातिचारं चारिरीऽचारिरी-
कास्ती । अथवा-सुभे अयं तदुभये केति विविधां गर्हा, विकृपं वा ।
तस्यैव शक्तिरुत्साहितमर्थं पुनरुच्युप्यते । यद्वा-अर्थे नावच्युप्यते
सुभं पुनरावच्यति । उभयमपि वा तस्याविविधं न ज्ञानाति वा
किमपीति ३ । अथ वा कायबाधमनोभेदात् विधा गर्हा । तत्र
कायगर्हा-तेषामाचार्योणां शरीरं दुष्टकादिसंस्थानं, विकृपं वा ।
चाप्यगर्हा-अममं काहवं वा ते अत्यन्ति । मनोगर्हा-न तेषां
तथाविधमुद्घापोऽघाटवं तथा ग्रहणसामर्थ्यमिति । अथैषा वि-
विधा गर्हा अस्ति ।

प्रकारान्तरस्य गर्हमेवाह-

एवमपि आग्र कस्य, चि सकासे चागुगसस निदिहा ।

आयपराधिगसंसी, ज्वहणति परं मेदिहिं तु ॥

कोऽपि शैलेकण्याि साधुना वृष्ट-प्रवजसि त्वम् । स ग्राह-
नामह । कस्य सकासे इति वृष्टः सन् भूयोऽप्याह-अमुकस्य
समीपे । एवं निर्दिष्टे उक्ते स साधुरात्मानं परस्मादधिकं
शान्तिमुपायतुं शीलमस्य इत्यात्मपराधिकरांसी परमेति-
वचनेनरूपमिति ।

तन्मथा—

अवहृस्तुताऽधिगुप्तं, अहृदंदा तेमुवाधिसंसर्गि ।

ओत्तसा संसगी, व तेमु एकेकए दुभि ॥

अहं बहुमुनः, सोऽबहुमुनः । अहं विगुहपात्रकाः, स पुनर-
विगुहपात्री । यद्वा-यथाऽप्याह-आचार्यास्तेषां यथाऽप्याह-
सह ते गाढरं संसर्गिणः, गाथायां मृतीवार्यं ससमी । अवलका
वा तेः सार्धं संसर्गिणो वा, एवं पार्श्वस्थादावप्येकैकस्मिन्
जेदौ द्वौ द्वौ हाथावेवमेव वक्तव्यौ ।

अथ कायवाक्मनोगर्हमेव प्रकारान्तरेणाह-

सीसोकंपण हत्ये, कक्ष दिसा अचिइ काइगी गरिहा ।

वेला अटो य इ चि य, पापं ति य वायगी गरिहा ॥

शीर्षकम्पनं, हस्तविक्षम्पनं, कर्षमोटनम्, अन्यस्यां दिशि स्थान-
म्, अक्रिमिमी कनम् अग्निमिव शोचनस्य क्षीणमवकथनम्, यथा
सर्वाऽपि कायिकी गर्हा । यत्तु यस्यां वेलायां नाम न प्रहीतव्यम्
अहो कष्ट हाहाकारं नाम च तस्य कदापि न प्रहीतव्यम्-
त्यादिभाषणम्, सा वाचिकी गर्हा ।

अह मानसिगी गरिहा, सुहृजति येवचत्तरागेहिं ।

धीरत्तयेय य पुणो, अजिणं वइ खावि ते वयणं ॥

अयानन्तरं मानसिकी गर्हा-मनसि तमाचार्यं जुगुप्सते ।
कथमेतत् ज्ञायते ? इत्याह-वेवचत्तयोः संवन्धनो वे रागा
मुकुलमविच्छाज्जीवनाद्यर्थं विकारास्तेः सृज्यते मानसिकी
गर्हा इति, अणिते साधिवं कृत्यमेतद्गत्यानामत्यादिवचोमिने
तदीयं वचनमभिभवते, धीरतया वा तृष्णीकमास्ते, एवमन्यत-
रस्मिन् गर्हाप्रकारे कृते तस्य शङ्का जयति-अवश्यमकार्यकारी
स आचार्यादिः संभाव्यते, न कामी साधवोऽस्तीकं भाष्यते,
अहमपि तत्र गत आत्मानं नाशयिष्यामीति ।

एतां यि अस्थां यि, विपरिणामयुपदायि सेइस्स ।
उवादिगियइप्पहाणा, कुवंति अणिणुया केई ।।

एतानि चाऽनन्तरोकानि अन्यानि च इत्युक्तैश्चकालमावाः
शैलस्य विपरिणामनपदानि भवन्ति । तत्र प्रत्ययोऽन्योऽहोहायादि
ददाति । क्षेत्रतः-प्रवातनिषाते मनोऽमुकुलं प्रदेशे तं स्थापयति ।
कालतो-बेलायामेव भोजयति । भावतः-तस्याकर्णार्थं हित-
मनुसुपदेशं ददाति । एवं कश्चिदनुसुकाः शठा उपधिः परब-
द्धनामप्रमायो, निरुक्तिः कैतवार्थं प्रयुक्तवचनाकाराच्छादनं, ते
अधानि येषां ते तथाविधा विपरिणामनपदानि कुर्वन्ति ।

उपसंहरन्नाह-

एषामस्यपरं, कर्पं जो अनिचरे अ जोनेण ।

थेरे कुलगणसंघे, चाउममासा भवे गुरुगा ॥

एतेषामस्याहतादिद्वारकलापमतिपावितानां कल्पानामन्यतर-
कर्पं विधाय आचार्यादिभोभदोषतोऽतिविशेषतः प्रतिज्ञास्य, तं
सम्यग् ज्ञात्वा कुलगणस्थानं कुलादित्समवायेन वा तस्य पा-
श्चात् तं शुकमाहृत्य चत्वारो आसा गुरुकास्तस्य प्रायश्चित्तं
दातव्यम् । अथ स्थविरेः समवायेन वा भिन्नोऽपि तं शैलं न
समर्पयति ततः कुलगणसंघाद्याः क्रियन्ते । वृ० ३ उ० । नि० चू० ।
(गोहांस्यमोऽगोहांस्यम् इति 'कालासबेत्सिय' शब्देऽस्मिन्नेव ज्ञा-
मे ४६७ पृष्ठे उक्तः) शब्दोपकरणं, "गिहा गरह विउडा, सरुहुद्धरणं
च एवाडा" । आशं० । शृणवाजनेदे, गर्हा तु जिधा । एका साव-
द्याप्यापराप्रवर्तिनी । यथा-क्षेत्रं कृषेत्यादि । द्वितीया अग्रिया-
काणं काणं वदतः । तृतीया आकोशकया । यथा-अरं वाञ्छ-
क्रियेव । इत्यादि । धर्म० २ अधि० । दश० ।

गरुह-गुरुक-पुं० । "गुरे क वा" । ८ । १०६ । गुरौ स्वा-
यं के सति आदेरगोऽयु वा अवति । 'गरुभो' गुरुभो' प्रा० १
पाद् । अथःपतनहेतावयांगोसकादिगतं रूपं, अत्र० । वजा-
दिवद् गुरुकस्योपरिणते, प्रश्ना० १ पद् । गरीयांसि, पञ्चा० ६
विष० । महाशिलादिके, ज्ञा० १ प्र० १ अ० । "गुरुयं प्रजयति"
गुरुकं बाहरे स्वस्य जिह्वास्तेदनाथार्थकम् । प्रश्न० ३ आश० द्वार ।
('अगकलहुय' शब्दे प्रथमभागे १५८ पृष्ठे इत्युक्तम्)

गरुअग्रिवड्य-गुरुकनिपतित-न० । विपुषदिविगुरुकद्रव्यनि-
पातजवितत्त्वनी, प्रश्न० ३ आश० द्वार ।

गरुअत्त-गुरुकत्वं-न० । अथस्तामननेदुत्तरे अयुमकर्मोपचये,
म० । "कहं यं भते । जीवा गरुयत्तं हव्यमागच्छति ।" गाय-
त्र्या । पाशाहवापणं सुसावापणं अविध-मेहुण-परीह-काह-
माण-माया-लोह-पेज-दोस-कलह-अग्नकजाण-पेसुज-रति-अ-
रति-परपरिवाय-माया-मांस-मिच्छादेसणसंघं पवं कल्लु गो-
यमा । जीवा गरुयत्तं हव्यमागच्छति । म० १ श० ६ उ० । आ०
म० । (कथं गुरुकत्वं कथं वा लघुकत्वं जीवा गच्छन्तीति
'कम्म' शब्दे अस्मिन्नेव भागे २४४ पृष्ठे उक्तम्)

गरुआअ-गुरुकाय-धा० । अगुरुगुर्वनवति, गुरु-कयह । अगुरो-
रोरंवाचावणे, "कयउं यलुकु" । ७ । ३ । १३७ । कयकन्तस्य
वशांपः । 'गरुमाह' । गरुमाअह' । प्रा० ३ पाद् ।

गरुई-गुर्वी-स्त्री० । 'उतां मुकुलादिष्वत्वं' । ८ । १ । १०५ । इत्या-
देरुतोऽन्यम् । प्रा० १ पाद् । ज्येष्ठायां, पञ्चा० ६ विष० । 'जा

अस्स वा गरुगीयेते, जा इत्थी अस्स साहुस्स । माउमडुहिया-
विया मव्वा सा गरुगी मघाति । नि० चू० १ उ० ।

गरुय-गुरुक-पुं० । 'गरुअ' शब्दादेः, प्रा० १ पाद् ।

गरुयणिवड्य-गुरुकनिपतित-न० । 'गरुअग्रिवड्य' शब्दादेः,
प्रश्न० ३ आश० द्वार ।

गरुयत्त-गुरुकत्वं-न० । 'गरुअत्त' शब्दादेः, म० १ श० ६ उ० ।

गरुवी-गुर्वी-स्त्री० । "तन्वातुद्व्येषु" । ८ । २ । ११३ । इति
अन्यजनस्योकारः । प्रा० २ पाद् । गुरुत्वविशिष्टार्थां, गर्भव-
स्याम्, वाच० ।

गरुह-गरुह-पुं० । "रो लः" । ७ । १ । २०३ । इति ऋस्य लः । प्रा० १
पाद् । वेणुदेवापरनामके गरुत्मनि पञ्जराजे, "एकवीलु वा गरुहे
वेणुदेवं" सूत्र० १ बु० ६ अ० । पञ्चकुट्टास्मत्प्रायः, पञ्च गरुडाः
वेणुदेवाः स्या० १० ठा० । मातृघोसरपर्वनस्य 'दक्षिणपुष्पे-
ण रयणकुडा गरुलस्स वेणुदेवस्स' । ज्ञा० । गरुडलाभ्यनवात्
सुपणकुमारे भवनपतिविशेषः, स० ५२ सम० । स्त्री० । तं० । म० ।
कव० । जं० । प्रश्न० । रा० । ज्ञा० । "गरुलायन-
उत्तुंगनासा" । गरुडस्येवायना दीर्घा ऋज्वी अकुटिला तुक्का
उभया नासा नासिका येषां ते गरुडायतदीर्घतुङ्गनासाः ।
प्रश्ना० २ पद् । जी० । स्या० । 'महापदमरुकस्स' अरिष्टात्त-
रदेवे, स्या० २ ठा० ३ उ० ।

गरुलकेठ-गरुलकेतु-पुं० । गरुडध्वजे वासुदेवे, स० ।

गरुलगोविन्दादि(ण्)-गरुडगोविन्दवादिन-पुं० । इन्द्रभूतिना
सम धारान्निकं गतं वादिन्दे, कव० ६ कृण ।

गरुलउभय-गरुलउज-पुं० । गरुडास्येवपक्षिणोपने ध्वजे,
"अहसये गरुलउभयार्थं" रा० । वासुदेवे, आ० म० प्र० ।
सुपणकुमारे देवे, स० ।

गरुलव्यूह-गरुहव्यूह-न० । गरुडाकृतिरसैन्यरचनायाम्, जं० २
वत्त० । प्रश्न० ।

गरुलावाम-गरुदावाम-पुं० । देवकुप्य गरुडजातीयस्य वेणु-
देवाऽग्निधानस्याऽऽवसे, स० ८ सम० ।

गरुलामण-गरुदासन-न० । आसनभेदे, जी० ३ प्रति० । जं० ।
येषामाम्बनाम्रभो गरुडा व्यवर्धयताः । रा० ।

गरुडोविवाय-गरुडोपपात-पुं० । अङ्गवाहभुतविशेषः, रा० । बल्य-
रावतं कस्य साधोङ्गरुडां देव उपतिष्ठते । स्या० १० ठा० । व्य० ।

गल-गल-पुं० । कपटे, प्रश्न० १ आश० द्वार । ज्ञा० । सार्जसे,
वाद्यनेदे, वाच० । वकिसे, न० । ज्ञा० १ पु० १० अ० । विपा० ।
प्र० । दश० । "गलकालकलोहदंरउद्धरवविधपटीपरिपी-
लिया" तथा गल इव वडिशामिव घातकत्वेन यः स
गलः, स चासौ कालकलोहदंरउद्धर कालायसययिः, तेन
उरसि वत्तासि उदरे च उदरे वत्तासि च गुणदेसो पृष्ठो च पृष्ठे
परिपीडिता यं ते तथा । प्रश्न० ३ आश० द्वार । "गलगावला-
वलणमारणार्ण" गलस्य कण्ठस्य गलत्वस्य ग्लान्त्या-
यलनं च मोहनम् । अथवा-गलस्य वल्लादयलनं मारणं चेति
तानि च । प्रश्न० ३ आश० द्वार । नासो, विधेः च । आद्या० १
बु० १ अ० १ उ० । विशे० । आ० म० ।

गसई-गसकी-खी० । अमलजीवधनस्थितिर्दे, प्रज्ञा० १ पद ।
गसंतपुयण-गसन्धयन-न० । गलन्ती नयने यच्च तच्च गसन्धय-
नम् । कुरन्धये, तं० ।

गलण-गलक-पुं० । कपेटे, प्रज्ञा० १ आश्रमं द्वार । मस्ये, वाच० ।

गलगवसुद्धं वण-गलकवलोल्लसन्न-न० । ७ त० । कपेटे हठाव
वृत्तयाकाशगुह्यधने, प्रज्ञा० १ आश्रमं द्वार ।

गलगाढ-गलप्रह-पुं० । गलहस्तदायक, कल्प० ३ रूप ।

गलदय-क्षिप-धा० । प्रेरणे, तुदा० सक-अनिद् । “क्षिपेर्गलत्पाय-
क-संज्ञ-वेष्ट-पोष्ट-नुद-हुल-परी-घसाः” । ८ । ४ । १४३ ।
धनि क्षिपेर्गलत्पादेयाः । गलत्पाद, निवहं क्षिपति । प्रा० ४ पाद ।
मलत्पल्लिभ-देशी-सिते, दे० ना० २ वर्म ।

गलरव-गलरव-पुं० । गलनायकशब्दरत्नं, आच० ४ अ० ।

गलसुगुणिल्ल-गलसुनोतिक्त-ध० । गलं धमिंशं गल सन्मः
कपेटे विद्यमानं, उत्तमिषो जलाकुसुमः । तनः कर्मधारयः । ब-
मिशन यिके जलाकुसुमे, हा० १ श्रु० १० अ० ।

गलशाय-गललात-त्रि० । कपेटेनाच, औ० । “गलं सलामं
गललायवभूसाणं” औ० ।

गलि-गलि-त्रि० । गलत्वेय केवलं न तु वहति गच्छति वेति
गलिः । उल० १ अ० । दुर्भिनीते, उल० १ अ० । जलुहे, स्था०
१ डा० १ उ० । आना० ।

गलिभ-देशी-स्थूनी, दे० ना० २ वर्म ।

गलिगह-गलिगह-पुं० । अविनीते रासभे, “आरिसा म-
म मीसाभा, तारिसा पालिगहा । गलिगहदे वदसा यं, ददं
पगिहय तचं” ॥ उल० २७ अ० ।

गलिय-गलिन-त्रि० । द्रवीनय करिते, कल्प० ४ रूप । वाच० ।

गलियस-गलिताव-पुं० । दुर्भिनीततुरगे, उल० १ अ० ।

गलोई-गुदूची-खी० । “उनां मुकुलादिष्वत्” । ८ । १ । १०७ ।
इत्यादेकान् । प्रा० १ पाद । “आम्बुप्राई-तुणोर-कपूर-
रुपुल-ताम्बुल-गुदूची-मृद्वे” । ७ । १२४ । इति कलारस्य
आकाशः । प्रा० १ पाद । बल्लिचिश्ये, प्रव० ४ अ० । ४० ।

गलुगला-देशी-इस्तेन गलप्रदे, हा० १ श्रु० ६ अ० ।

गलुगला-देशी-इस्तेन, दे० ना० २ वर्म ।

गलुगला-देशी-इस्तेन, दे० ना० २ वर्म ।

गलुगला-देशी-इस्तेन, दे० ना० २ वर्म ।

गलुगला-देशी-इस्तेन, दे० ना० २ वर्म ।

गलुगला-देशी-इस्तेन, दे० ना० २ वर्म ।

गलुगला-देशी-इस्तेन, दे० ना० २ वर्म ।

गलुगला-देशी-इस्तेन, दे० ना० २ वर्म ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

गवकलना-गवाकलना-न० । गवाकलनातिरन्तविशेषाभ-
सम्भू, जी० ३ प्रति० । अ० । १० । आसकंपते गवाक-
लना । औ० ।

संप्रति गवेसणाया नामादीन् भेदात्माह—

नामं उवाचा दक्षिण, भावस्मि गवेसणा ह्युपेयत्वा ।

दक्षमि कुरंग गया, उगम उपयायणा नावि ॥ ७९ ॥

(नामं ति) नामगवेसणा, स्वाधनागवेसणा, पते च पश्ये सप्र-
पञ्च स्वयमेव जावनीये । क्येय द्रव्यविषया, भावे भावविषया च ।
तत्र द्रव्यविषया आगम-नोन्नागमभेदात् द्विधा । तत्रागमतो ग-
वेसणा शब्दाधेयज्ञाना, "तत्र बाहुपयुक्तः अनुपयोगो द्रव्यय" इति
वचनात् । नोन्नागमनस्विभा- कृशरीर-जव्यशरीर-तद्व्यति-
रिक्तभेदात् । तत्र कृशरीरजव्यशरीररूपे क्येयगवेसणे ए-
षणे इव भावनीये । कृशरीरजव्यशरीरव्यतिरिक्तगवेसणा स-
विसादिद्रव्यविषया । तत्र कुरङ्गगजा उदाहरणम् । तथा बाह-
(द्रव्यस्मि कुरंगगया) क्येय-द्रव्यविषयायां गवेसणायां
कुरङ्गा युगा, गजा हस्तिनां दृष्टान्ताः । भावे जावविषया
गवेसणा । (उगमउपयायण स्ति) सूचनास्तुत्रमिति न्याया-
नुवृत्तमेतादृशादौविमुक्ताऽऽहारविषया ।

यत्तु-क-द्वन्द्वमि कुरंगगया" इति तत्र कुरङ्गदृष्टान्तं गथा-
द्विकेताऽभिधिसुहृत्—

त्रियसत्तु-देवि-चित्त-जपरिमणं कणगपिट-पासणया ।

दोहस दुपल पुच्छा, कर्णं छाया य पुरिसाणं ॥ ८० ॥

सावित्रिसरिसोयग-करणं सीवतिरिक्त्वहरेष्टेयु ।

आगमणं कुरंगार्णं, पतत्यग्रपमत्यवमात्रो ॥ ८१ ॥

सुगमं, नवरं भावार्थः कथानकावयमेयः । तत्रेदम्-किति-
प्रागुक्तं नाम नगरं, तत्र राजा जिनशत्रुः, तस्य भार्या पट्ट-
महाराज्ञी नाम्ना सुदर्शना, तस्याः कदाचिदापन्नसत्त्वायाः राज्ञा
सह चित्रसभार्यां प्रविष्टायाश्चित्राक्षितान् कनकपुष्पाङ्गमृगान-
वबोधय तन्मत्समकणं दोहदमजायत । दोहदे चासंपद्यमाने
नस्याः खेदवशतः शरीरस्य दौर्बल्यमभवत् । तच्च दृष्ट्वा नृप-
तिः सखेदं तां पृष्टवान् । यथा-हा प्रिये ! कमनीय शरीरे तव
दौर्बल्यमजायत । ततः सा दोहदमचकथय । ततो राजा सखरं
कनकपुष्पकुङ्कानयनाय पुठुपात्रं प्रेषितवान् । तेऽपि च पुक्वाः
स्वचेतांस चिन्तयामासुः-हेह यस्य यत् वल्लभं स तत्रासकस्सय
प्रमादभावं भजमानः सुखेनैव दल्पते, कनकपुष्पाणां च कुङ्क-
नाधिपतिश्चिपणीकृत्ताणि, तानि च संप्रति न विद्यन्ते, ततस्त-
च्छ्रृष्टयाद् मोदकान् कृत्वा श्रीपर्णीवृत्तलेपु च सर्वतः पुञ्जक-
पुञ्जकाकारेण कृत्वा तेषां समापे पाशाङ्गं स्थापयामः, इति
तथैव कुतम् । ते च कनकपुष्पां कर्णयो निजैः युधाधिपतिना सह
स्वेच्छया परिश्रमनस्तत्रागमाः । युधाधिपतिश्च श्रीपर्णीकृत्ता-
काङ्क्षा पुञ्जकपुञ्जकाकारेण स्थितान् मोदकानयनार्थं यमृगानु-
कवान् । यथा-भो करवः ! युष्माकं बन्धनार्थमिदं केनापि धूनेन
कृतं कृते वर्तते, यतो न संप्रति श्रीपर्णीकृत्ताणि ज्ञवन्ति, न च
स्वयमेवपि पुञ्जकाकारेण घटन्ते । अथ मन्वेयास्तथाविधपरि-
श्रमज्ञानसंपन्नतः पुञ्जकपुञ्जकाकारेण घटन्ते, तद्युक्तम्, ननु
पुराऽपि वामा यामिन स्म, न तु मया कदाचानप्येवं पुञ्जकपु-
ञ्जकाकारेण ज्ञवन्ति स्म ।

तथा चैतदेव निर्युक्तिकारः पञ्जति-

विशयमेवं कुरंगार्णं, जया सीबाधि सीधः ।

पुरा वि बाया नायता, न उणं पुंजकपुंजका ॥

विदितं प्रतीतेनैतत् कुरङ्गाणां यदा यस्मात् श्रीपर्णी सीधति,
धान्तामनेकार्थत्वाद् न कर्ताति, तस्मात्कर्तार्यो कर्तारि संभवन्ति,
संभवन्तु वा तथापि कथं पुञ्जकपुञ्जकाकारेण स्थितानि । बा-
तवशाद्, ननु पुराऽपि वामा यामिन स्म, न पुनरेवं पुञ्जकपुञ्जकाः
फलानामभवत् । तस्मात् कृतामिदमस्माकं बन्धनाय कृतं वत-
ते, इति मा यूयमेतेषामुपकारमवगमत । एवमुक्ते यस्तद्वत् प्रा-
तिपक्षं ते दीर्घजीविनां वनेषु स्वेच्छाविहारसुखमागिनश्चाऽजय-
न्त, यैस्वाहारस्यदन्तया तद्वचनं न प्रतिपन्नं, ते पाशबन्धादिभ्यः-
कनागिनोऽभवत् । इह यद् युधाधिपतेः श्रीपर्णीकलसदृशमोद-
कद्रव्यसदोपतन्निर्वायवपर्यालोचनं सा क्येयगवेसणा । इह नि-
र्युक्तिकारेण "पसत्यग्रपसत्यवमात्रो" इति प्रतिपाद्यता हा-
ष्टांशिकाऽप्येयः सूचितो दृष्टव्यः । सा चायम्-युधाधिपतिस्था-
नीया आचार्याः, मुगयूषस्थानीयाश्च साधवः, तत्र च तुल्यविंश-
ग्न आधाकमादिदोषपुष्टाहारपरिहारणस्ते प्रशस्तकुरङ्गापमा
दृष्टव्याः, ये त्याहारस्यत्ययो गुवाङ्गापमपट्टयाऽऽधाकर्म-
विपरिमोगिनो बभूवुः, ते अग्रस्तकुरङ्गसदृशा वेदिनव्याः । अ-
त्रार्थे च कथानकमिदम्-हरणो नाम सौमिवशः, तत्र यथाग-
मं विहरन्तः समिता नाम सूरयः सभाययुः । तत्र च जिनदत्ता
नाम आधक आसीत् । स च जिनवचनासाधुनामिकेपरीमये-
ता दानवीर्यः कदाचित्साधुनिमित्तं भक्तमाधाकमं कारि-
तवान् । सूरयश्च सर्वमपि न वृत्तान्तं कथाज्ञपरिज्ञानवन्तः ।
तन्मतेः साधकस्त्वत्र प्रविशन्तो निवारिताः । यथा-भोः साधवः !
तत्र साधुनिमित्तं आदराः कृता वर्तते इति मा तत्र यूयं
गच्छत । एवमुक्ते यैस्तद्वत्त्वः प्रतिपन्नम्, ते आधाकर्मपरिज्ञो-
जनिनापकणया न बद्धा गुवाङ्गा च परिगमिता, ततः शुद्ध-
जन्तरेवमप्रवृत्तिभावतो मुक्तिमल्लमागिनोऽभवत् । ये त्या-
ऽऽहारस्यत्यया भाविनं दायमनवगणयाऽऽधाकर्मपुष्पा
इव वक्रिशास्त्रबोधानं मांसे प्रवृत्तान्ते कुगनिहन्त्याधाकर्मप-
रिमोगिनो गुवाङ्गाज्ञानतश्च दोषतरेत्ससारजागिनो जाताः ।

साम्प्रतं गजदृष्टान्माह—

हृदियगहणं गिम्हे, अरदृष्टो हे भरणं व मरसीणं ।

अच्छुद्रणं नलवणा, आरुदा गयकुडाऽऽगमणं ॥

हस्तप्रहणं प्रया कार्यमित्येवं राज्ञीक्ष्णता, ततस्तद्वदृष्टयाव
प्राप्ताकृतेऽपि वृकप्रेषणया, तैश्च सरसीनामरसष्टकेभिर्युं कृतं,
ततोऽन्युदकेन नलवनामप्यतिशयेन प्रकृष्टाणि, पाञ्चकुलश्याग-
मनमिति गथाऽङ्कार्यः । जावार्थेन कथानकावयमेयः । तथे-
द्व-प्राप्त-वर्त्त नाम पुरं, तत्र रिमुदना नाम राजा, तस्य नावो
धारिणी, तस्य च पुरस्य प्रत्यासन्नं गजकुलशानसदृशसत्कुलं
विन्ध्यमरयम्बुम् । ततो राजा कदाचिद् गजवत्तं महा-
बलमित्यवश्यं मया गजा प्रदीतया धति परिमत्स्य गज-
प्रदणाय सखरं पुक्वान् प्रेषयामास । ते च पुक्वाश्चिन्ति-
तवन्ता यथा-प्राज्ञानां नलचारिरीष्टा, सा च संप्रति श्रीष्माक्रे
न संभवति, किं तु वराणसु । तत्र दृष्टान्मगधैः सरसीविधुम्भो,
येन नलवनामप्यतिप्रकृष्टाणि भवन्ति । तथैव कुतम् । नलवनाम-
स्यासन्नः इव सर्वतः पाशा भिद्यताः । इतश्च परिश्रमतो युधा-
धिपतिरहिताना इस्तिनः समाजमुः, युधाधिपतिश्च तानि व-
नाम परिनाम्य गजान् प्रति दवाच-भोः स्तवेरमाः ! नाम्नी न-

गहण

एवधारये, सप्त०१ अ०। स्वीकरये, पञ्चा- १० विव । उपादा-
ने, सुत्र० १ सु० १५ अ० । आ० अ० । नि० सू० । पञ्चा० ।

आदाये गहणमि य, शिकस्वेवो हौति दोषि वि चउका ।

प्रत्येयेपि नामादिकश्चतुर्थो भिक्षेपो द्रष्टव्यः । आचार्योऽप्या-
दानवद्वयेषु द्रष्टव्यः, तत्पर्यायत्वाद्दृष्टेति । एतच्च ग्रहणं नेगम-
संग्रहव्यवहारसूत्रार्थमयमात्रमपिनाऽऽदानपदेन सहोक्त्यप-
मानं शक्येन्द्रादिवदकार्यमभिप्राय्ये भवेत् । शब्दसमाजकदेव्यं-
नृतशब्दनयामिप्रायेण नानार्थे जनेत् । सुत्र० १ सु० १५ अ० ।
शास्त्रार्थोपादाने, च० १ अ० । शुकसमीपे इत्यत्र यावत्कालं
वा जनप्रतिपत्तिः । च० १ अ० । शुभमूले भुतधर्मत्वादिविधिना
सम्पत्कर्मनोपादाने, च० २ अ० ।

गिहएः गुरुण मूले, इतरमिपरं व कासमह ताई ॥

श्रुताति प्रतिपद्यते, शुकनामाचार्यादीनां मूले समीपे, आनन्दव-
त् । ब्राह्म-स आचर्या देशाद्विपरिणामे सति ब्रह्मणि प्रतिपद्यते,
अस्तीति वा । किञ्चाऽतः ? यथायः पक्षः-किं शुकसमीपमनन्तरं,
सायस्य सिद्धत्वात् । प्रतिपद्याति ब्रह्मणि देशाद्विपरिणाम-
मः एव साधयः, स चास्य स्वत एव सिद्ध इति, शुरोत्पद्यं प-
रिभ्रमयोगान्तरावदोषपरिहारः कृतः स्यादिति । द्वितीयश्रे-
ष्ठे हि द्वयोरेपि मूलावाग्रसङ्गत्यापरेनामाभावे पालनस्याप्यस्-
न्यात् । तदनन्तरकालं पराप्यस्त्यस्त्यचाह । उभयार्थापि गुणोपल-
ब्धेः । तथाहि-सत्यपि देशाद्विपरिणामे शुकसमीपप्रतिपत्तौ
तन्माहात्म्यात्मना सहगुणस्य शुरोराऽप्युपस्थानीयेति । प्रतिहाति-
भ्याद् जनेषु इदानीं जायते, निनाहा चाराचिता प्रयतीति ।
उक्तं च-

“शुकमन्त्रिजोषो दु धर्मो, संप्रशविदी कयाहि व विलेस ।

निपययराळु आणा, साहुसमीपमि योसाओ ॥”

शुवदेशनाभ्रवणं दुत कुशलतारपयसायात्कर्मणाभधिकनरः
कृतोपशमः स्यात्समाचार्यं ज्ञतं प्रतिपत्संगति वहुनमनप्र-
तिपत्तिरुपजायते इत्यादयोऽनेके गुणा शुरोरात्मिके ब्रह्मणि शु-
पहतः संभवन्ति, तथाऽप्यपि विरतिभावो गुरुप्रेक्षभ्रवणा-
भिष्ययसारपालनातो यावद्व्यंभावी सरलदृश्यस्येति, द्वयोरपि
शुविपरिणामोपादावाभावे एव गुणतामात् । शत्राय पुनर्न
द्वयान्येव गुरुणा ब्रह्मणि, उभयधृतया पुनरसङ्गितशक्त्यस्य श-
ब्दस्यापि द्वाने शुरोः शुक्परिणामत्वादेव एव । न चैतत् स्थ-
मनीयकालोच्यते । यदुक्तं आचर्यप्रहारी-

“संतमि विपरिणामे, शुक्मूलपवज्जमिम एस गुणो ।

इदया भाणकरणं, कम्मजवोवसममुद्धु व ॥१॥

इह अद्वि फलभावे, व हांइ वमयसिपमंयंदासो वि ।

तय भावमि वि दुइह वि, न मुसत्ताओ वि गुवभावा ॥२॥
तमाहणओ धिय तत्तो, जायइ कालेण असदमावस्स ।

इतरस्स न द्वं चिय, सुको कल्लओ वि जइ असदो ॥३॥

कृतं विस्तरण । कथं शुद्धतीत्याह-इत्यत्रं चतुर्मासादिप्र-
मितमितरद् वा यावत्कालिकं वा कालं यावदर्थपरिज्ञानानन्तरं,
तानीति प्रस्तुतब्रह्मानीति । च० १० । एकैन्द्रादीनामुपादा-
नम् । आच० ४ अ० । (श्रीतत्तां व परिष्ठापनं 'परिष्ठाप-
ना' शब्दे, शुरीतरूप पुनः परिष्ठापनं तु 'परिष्ठापयिषा' शब्दे)
अस्यानि ग्रहणानि-

विचिहं व होइ गहणं, सविचाविच दीसणं चैव ।

एपासि नागुत्तं, वोच्छामि अहाणुपुव्वं ॥

विचिहं च भवति ग्रहणम् । नद्यथा-सचित्तग्रहणम्, अचित्तग्रहणं,
निष्प्रग्रहणं च । एतेषां त्रयाणामपि नागत्वं यथातुल्यं वक्ष्यामि ।

तत्र सचित्तग्रहणं तावदाह-

सचित्तं पुण दुविहं, पुरिसाणं चैव तह व इत्थीणं ।

एकेके पि य इत्तो, पंचविहं होइ नायव्वं ॥

सचित्तग्रहणं पुनर्द्विविधम्, तद्यथा-पुरुषाणां वाऽऽचार्यादी-
नां, स्त्रीणां प्रवर्तनीप्रभृतीनाम्, एकैकमपि इतो ब्रह्मभावे-
क्या पञ्चविधं वक्ष्यमाणनीत्या पञ्चप्रकारं भवति ज्ञातव्यम् ।
कृतः पुनः तेषां पुरुषाणां स्त्रीणां वा ग्रहणं किंयते इत्याह-

उदगाणुगिथेणोमं, अच्चाण गिलाण सावय पवुडे ।

तिवाणुमज्जणाए, अइसेसगमुद्धरे विट्ठिणा ॥

उदकवाहकनाचार्यादयो नेतुमारब्धाः (अगल सित) महान-
मगरप्रदोपनके वा द्वाहस्तेनो समुपस्थितः (तेषां) शरीर-
स्तेना आचार्यादीह व्यापादयितुमिच्छन्ति, प्रथमं दुर्मितं, तत्र
अकपालनामाभावाभावाण्यसंशयस्तेषामुपनश्ये, अन्धालमन्त्रि-
क्षापातं महद्वरयत्, तत्रप्रक्षानामपानतरां वृत्तुतापरिभ्रमादिनि-
प्रसन्नो गन्तुमशक्नुवन्तो जीर्वाभनं संशयमुल्लाम्बिकृतम्, (गिलाण
सित) श्रुतविषयिशुशुकादिकमागदालानन्दमुपपादयन्तम् । आ-
पदाः सिद्धस्याभावेऽयं, नैकद्वैतानुसारस्य, प्राद्वष्टः प्रब्रवणमात्रं
राजा साधूनां प्राणापहानं कर्तुमालम्बयति । एतेषु आगदका-
रयेषु तीर्थानुपज्जनाय तीर्थस्थावधचर्चनानुवर्तनाय यांति-
शायो विशिष्टयाचनैः प्रवक्ष्याधारः पुनरुपस्थितं विधत्ता वक्ष्या-
माणनीत्या समुद्धरेत् ।

अथ यदुक्तमेकैके पञ्चविधं ग्रहणं भवति, तत्र पुरुष-
विषयं तावदाह-

आयतिए अभिसेगं, जिक्खु खुइ तहेव येरे य ।

गहणं तेसि इणमां, सेजोगमं तु वोच्छामि ॥

आचार्यो गच्छादिपरितः, अभिषेकः सूत्रार्थनञ्जतयोपेत आ-
चार्योपस्थापनादः, निजुः प्रतीतः, जुल्लंको बालः, स्थविरो
बुद्धः, एतेषां पञ्चानामपि ग्रहणमनन्तरमेव वक्ष्यमाणं संयोग-
मसंयोगतो गमाः प्रकारः यस्य तस्यथा वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातेव विनोदयति-

सत्त्वं वि तारणिज्जा, संदेहाओ परकमे संते ।

एकिं अवणिज्जा, जाव गुरु तत्थिमो जेदो ॥

परकमे शक्तौ सत्यां सर्वेऽप्याचार्यादयस्तादृशाणु मंदेहान्-
द्याप्यकानिमज्जनरूपावधारणार्थाः, एकैकोऽपि यावद् गुरुप-
नेतव्यः, किन्तु तत्राय भेदा भवति ।

तरुणो निष्पन्न परिवारे, सल्लिखि जे विट्ठोनि अम्भासे ।

अजिसेगमि य चट्टरो, ससाणं पंच चव गमा ॥

इह ब्राह्मचार्याः, एकस्तर्कणोपारः स्थविरो, यस्मिन् शक्तिस्ततो
द्वापि तारणीयो, अथ नान्ति, तनस्तर्कणो निस्तारणीयः ।
अथ द्वापि तरुणौ, ततो यस्तयोर्निष्पन्नः सत्यकृत्स्नार्थकुश-
लः स तारयितव्यः । अथ द्वापि निष्पन्नानिष्पत्तौ वा, ततो
यः सपरिवारः स तारणीयः अथ द्वापि सपरिवारावपरिवा-
रौ वा, ततो यस्तव सत्ताव्यक्तौ साध्यसंपन्नस्तं तारयत् । अथ

हाथेयि सङ्गियकावलांश्वकी वा, ततो योऽन्यासे भस्ति स्थितः स निस्कारण्यः॥ अत्रार्थे विशेषसंप्रदायः-द्वयोपर्यासे स्थित-
पांश्वस्तरा-नुमशुकः स तारणायः॥ एवमेव आचार्यैश्च पञ्च गमा
आनिर्दिताः, अभिषेकस्तु नियमाभिरूपको भवति, अन्यथा तत्पत
आचार्यपञ्चपनयोव्यस्तानुपपन्नः॥ ततस्त्वस्मिन्मन्त्रिके विष्णु-
आतिपन्नगमाभावात् शेषाहवाच्यो गमा एवमेव वक्तव्यः॥ शे-
वाणां जिह्वुल्लसकस्थविराट् पञ्चापि गमा भवन्ति, ते आचा-
र्यैश्च कृत्याः॥ न च बालस्य लिप्यन्तता भीषज्जम्बामिन इव जा-
ननीया, तद्वन्तानां तु प्रथमकृतावे वनंमालस्य, शेषस्य तु वृजता
मन्यन्ता। त्रयाणामपि च जिह्वुमधुनीनां परिवारो गुरुप्रज्ञो
मातापितृसन्तानां प्रभृतिप्रमज्जितस्वजनवर्गो वा कष्टव्यः ।

अथ स्त्रीविषयं पञ्चविधप्रदण्डमुपदर्शयति-

पवित्रिणिऽजिमेगमत्ता, थेरो तद् भिक्खुणी य खुड्डी य ।

गहणं तासिं इण्णो, मंजेगमपं तु बोच्छामि ॥

प्रवर्तिनां सकृत्साध्वीनां नायिका, आनिषेकं प्राप्ता प्रव-
र्तिनापद्वयेणा, स्थविरा वृद्धा, जिह्वुणी प्रतीता, ध्रुविका बा-
लाः एतासां पञ्चानामपि प्रहणमिदमन्तरमेव संयोगमग-
स्तं संयोगतोऽनेकप्रकारं वक्ष्यामि ।

यथाप्रतिज्ञातमंवाह-

सत्त्वा वि तारणिजा, सेदेह्वाओ परक्कमे संते ।

एकेकं अवधिणजा, जा गणिणी सत्थिमो जेदे ॥

तस्यै निष्कभगरिवारा, सत्तज्जिया जा य होइ अज्जासे ।

अभिमेगाए चउरो, सत्ताणं पंच वेव गमा ॥

इदं गथाद्वयं साधुगतगाथाद्वयमेव व्याख्येयम् ।

परः प्रेरयन्नाह-

बासा य बुद्धा य अजंगमा य, सोगे वि एते आणुक्कणिजा ।

सव्वाणुक्कणं सज्जएहि, विज्जाओऽयं कड्डीहिता जे ॥

बासाश्च वृद्धाश्च अजङ्गमाश्चेति शोकैरपि तावदेते अनुकम्प-
नीया इत्यन्ते, अतः सर्वेषामपि निर्विशेषमनुकम्पयां समु-
च्यतेः कथमयं 'जे' प्रवर्तिविषययो विपरीत्यमोहितप्रकृतिं य-
देवं बान्धवादि परित्यज्य आचार्यादीभिरुत्तार्यन्ति, वृद्धं वा-
ऽजङ्गममाचार्यं विमुच्य तद्व्यस्तायेते ।

पर एव प्रत्युत्तरमाहायं परिहरन्नाह-

अइ बुद्धी चिरजीवी, तस्यो थेरो य अप्पमेमाऊ ।

सोवक्कममि देहे, एयं पि न जुजए वोत्तु ॥

यदीत्यथश्रद्धार्थे, अथैवं भवतां शुकैः स्यात्-चिरजीवी प्रवृत्त-
वर्णजितस्तवनः, स्थाविरः पुनरवरोपायुः स्तोकोशे वायुकः, अतः
स्थाविरं विमुच्य तद्व्यं तारयामः । एतद्व्यसमीचीनम् । कुत इ-
त्याह-संप्रकृते अत्यवसानमिमिषाविमिगतायुष्कायकमका-
र्यैः समस्तपाये देहे सति एतदपि चिरजीवित्यादिकं वक्तुं
न पुत्र्यते ।

अपि य इह असह्य थेरो, पयारुचियरो कदाइ मंदेहं ।

ओरालांमदं बलवं, मं येणइ मुच्चई अवलो ॥

आपिचैत्यमुच्यते, दुर्निर्णयं, स्थविरो वृद्धत्वादेवासहिष्णुं
२१५

तरोत्तु शक्नोति, इतरस्तु तद्वयः समर्थतया कदाचित् इव-
यमेव सदेहमुदकवाहकहरणकं प्राणसंदेहकारणं प्रतरेत् ।
अतोऽत्र उदारं स्फुरमिदं भवत्यर्थं वचनं वद्वलवास्तद्वयो युष्मा-
के, प्रवक्षस्तु स्थविरो मुच्यते ।

इत्थं परेषांके स्फुरिहा-

आय पे ठमपिहइ, तरणो थेरो य तत्थ जयणिजो ।

अणुवक्कमे वि योनां, विडइ कातो उ थेरसत्त ॥

तद्वय आचार्यादिरपूर्वसुखार्थप्रदण्डपरः कर्मकरणादिना, वक्ष-
पाचार्यसंपादसुखार्थप्रदानादिना चाऽऽप्तमं पराङ्मोपगृह्णाति,
स्थविरस्तु तत्राऽऽप्तपरोपग्रहकरणे जनीयः कदाचित् कर्तुं
समर्थः, कदाचित् नेति भावः । तथा अणुवक्कमेपि आयुष
उपक्रममन्तराणि स्थविरस्य स्तोत्रं एव कातोऽवशेषस्तित्ति,
तद्व्यस्तु तु सांघकमायुषोऽपि स्तोको वा भवेद्, काशीयं वा,
ततो "सांघकमिदं देहं" इत्यादि वदुक्तं तत्किं वदेत् ।

अथ वदुक्तं बालबुद्धादयो लोकैऽप्यनुकम्पनीया इति तत्प-
रिहारय लौकिकमेव दृष्टान्तमाह-

दुग्गामे खीरवती, गावी पुत्तइ कुडुंवरणण्डा ।

वोत्तु फलदं च रुत्तं, को मंदफला सत्तिम पेसे ॥

दुग्गामं दुग्गिक्तं तत्र यथा क्षीरवती, भूक्षं मतुपत्यविधानात्
बहुक्षीरा, गोः कुटुम्भभरणार्थं पोष्यते-चारिप्रदानादिना पुष्टि
नीयते, एवमस्माकमपि य आचार्यादिरुत्तरादिगुणोपेततया
आत्मनः परेषां बोधप्रदं कर्तुं समर्थः स निस्तीयेते, तस्य निस्ता-
रणं हि बहुना बालबुद्धादीनामां प तदाश्रिता अनुकम्पा कृता, य-
य नं परित्यज्य सुमुक्तस्वविरादिरस्तस्य आपर्वं स्थाप्यते, ततो
बहवं बालादयस्सन्दाश्रिताः परित्यक्ता भवन्ति । अपि च फल-
नादिना पुष्टिद्वयिने वृक्षं मुक्त्वा को नाम मन्दफलान् वा वृक्षात्
पुष्णीयात्-सराणसिद्धिस्तत्त्वमादिना पुष्टिं प्रापयेत् ? न कोपी-
त्यर्थः । उपनययोजना प्राप्स्यत् दृष्टव्या । उक्तं सविष्णुप्रहणम् ।

अथ निष्प्रहणमाह-

एमेव मीसए वी, नेयवं होइ आणुपुणीए ।

वाच्छेदे चउगुग्गा, तत्थ वि आणाइणो दोसा ॥

एवमेव निष्प्रहणमपि प्रहणमातुपुण्यं आचार्यप्रवर्तिन्यादि-
परिपाट्या ज्ञातव्यं भवति । अथ यद्योक्तकममुक्तं विषयोसेन
पुरुषाणां स्त्रीणां आग्रहं करोति ततश्चतुर्मुक्ताः । तत्रापि
आह्लादयो दोषा भवन्ति ।

अथ निष्प्रहणं कीदृशं प्रतिपत्तम्यमित्युच्यते-

मीसगगहणं तत्थ उ, विनित्राओ जो सजंजवत्ताणं ।

अहवा वि मीसयं ससु, उज्जमो पच्चवल्लओ योरो ॥

इह यः समाग्रहमात्राणां पात्रमात्रकायुपकरणसिद्धानां सा-
ध्वीनां वा विनिपात उदकवाहक-निमज्जनं तत्र तद्विषयं यद् प्र-
हणं तस्मिन्प्रहणमुच्यते । अथ वा यदुभयोरपि साधुत्वाधी-
नक्षययोः पक्षयोः श्रोतः श्रोतौ युगपदुदकवाहकतापरहण-
लक्षणोऽप्ययः प्रत्यपायस्ततो यद् प्रहणं तस्मिन्प्रहणमिति
मन्तव्यम् ।

अधामुमेव द्वितीयव्याख्यानपद्धमङ्कीकृत्य तिर-
स्करणाधिभासाह-

सन्त्यस्य वि आचारिणो, निर्योऽरु तत्रो पवित्रिणो होइ ।

तो अभिसेगं पचो, सेसेडु तु इत्थिआ पढं ॥

इयोरपि पक्षयोऽर्द्धकेन द्वियमाणयोर्व्यसित शक्तिस्तनो युग-
पक्षिस्तारणं कार्यम् । अथ नानि युगपक्षिस्तारणसामर्थ्यं ततः
सर्वत्रापि प्रथममाचार्यो निस्तारणीयः । आचार्योऽन्तरं प्रवर्तिनी
तारयितव्या भवति, ततः प्रवर्तिन्या अन्तरमभिषेकपदं प्राप्तः,
ततः सेषेषु तु जिष्णुप्रभृतिषु पदेषु प्रथमं श्री निस्तारयितव्या,
ततः पुनर्यः । तथा हि जिष्णुतिष्ठुपयोर्मध्य प्रथमं जिष्णुणी, ततो
मिष्णुस्तारणीयः, छल्लुकल्लुकिर्यार्मध्य प्रथमं छल्लुका, ततः
छल्लुकः । स्वधिरयोः प्रथमं स्वधिरा, ततः स्वधिर इति ।

अथ किमर्थं तेषु प्रथमं श्री निस्तार्यते-

अन्नम नि संदेहं, ददुं कंति जा लयाओ व्व ।

अवलाओ पगजया-लुगा तु रक्खा अन्नो इत्थी ॥

अन्यस्यापि पुरुषादेः संवेदनापदं दृष्ट्वा स्त्रियः पचनमप-
कर्तो लता इव कल्पन्ते, याश्च अन्नतः प्रकृत्या स्वभावेनैव
च अयालुका अयबहुता अन्ताः स्त्रियः प्रथमं रक्षणयाः ।

आह-साधुसाध्वीनां निस्तारणे किमेष एवाचार्यप्रव-
र्तिन्यादिकं क्रम उपायया उपपत्तिरिति । उच्यते-

अस्तीति श्रुः । तथा आह-

जं पुण संचावेवो, जाविणमद्वियममुकवत्तु ओ ।

तत्तुक्कं पि कुण्णिमो, उओददप वणिणयूया य ॥

पुनः छल्लुकादिकमपि अनुकादाचार्योदेः वस्तुनः सकाशात्
प्रवचनप्रज्ञावनादिभिर्गुणैरधिकं सानिश्चयं भाविनं भविष्यन्तं
संभावयामः । तत्र वयमुक्तमपि यथोक्तक्रमोऽनुष्ठानमपि कुर्महे,
छल्लुकादिकमपि प्रथमं तारयाम इत्यर्थः । कथंभूता इत्याह-छे-
दश्च इत्यर्थः, श्रीदधिकश्च लाभः, उद्दीदधिकम्, तत्र वणिणयूनाः
सन्तः । किमुक्तं प्रवर्ति-यथा वणिग्नेयं प्रज्ञानाजमल्पव्ययं
वस्तु, तस्य प्रदणं करोति । एवं वयमपि यत्र विनिष्ठाप्रज्ञानं
वस्तुनि गृहीते प्रवचनप्रज्ञावनादीभ्यश्चन्द्रेदृदिको न्याय
ज्ञानः समुत्पन्नते, स्वयम्भेतरपरिष्ठागतकृत्यो ध्येयः । न छल्लु-
कादिकमपि गृहीत इति । एवं तावदुदकविषयं प्रदणमभिहितं,
तथैव पतेष्यति । सन्तिमिन्नमेवात् तद् द्विविधमपि वक्तव्यम् ।

अथाचिन्तप्रहणमभिधित्तुराह-

अचित्तस उ गहणं, अजिनवगहणं पुराणगहणं च ।

ओषणवणाएँ गहणं, तह य उवडाविण गहणं ॥

अचित्तं वक्ष्याप्रादिकमुपकरणं, नस्य प्रदणं द्विधा-अभिनव-
प्रहणं, पुराणप्रहणं च । तत्राभिनवं प्रथममेव यद् वक्ष्यादेर्ग्रहणं
तद् अभिनवप्रहणं, पुराणस्य प्राग्गृहीतस्य कालपट्टकादेः कर्त्त-
रादिना प्रहणं द्विधा-ओषणधिविषयम्, उपस्थापनायां प्रहो-
षण्येतौ तदुपग्रहणम् । तत्रोपस्थापनायां इतिदन्तोऽज्ञाताका-
रदस्तादिनिर्जन्मजोहरणादि शुद्धते तदुपस्थापनायदणम् । उ-
पस्थापितस्य छेदोपस्थापनीयमाचार्यं प्रापितस्य यदुपपेक्षा-
रणं, परिजोगो वा तदुपस्थापितप्रहणम् ।

एतामेव गार्थो व्याख्यानयति-

ओहे उवगहम्मि य, अजिनवगहणं तु होइ अचिचो !

इयरस्मवि होइदुहा, गहणं तु पुराणवहिस्स ॥

अचित्तस्य वक्ष्याप्रादेरजिनवप्रहणं द्विधा-ओषणधिविषयम्,
औषमद्विकोषाविषयं च । इतरस्यापि पुराणोपार्थप्रहणं द्विधा-
उपस्थापनाप्रहणमुपस्थापितप्रहणं चेत्यर्थः ।

अथ वा अभिनवप्रहणमिदमनेकविधम्-

जायणनियंतणुवस्सय-परियावचं परिहविण नहं ।

पम्हुड पदिय गहियं, अभिनवगहणं अणेगविहं ॥

वाञ्छा अजितलघनं, निमज्जणा गृहस्थानामप्यर्थना, तत्पुरुस्सर्तं
यद्वक्ष्यादेर्ग्रहणं, यथापात्रये पयापन्नस्य पयिकादिनिधिस्मृत
परित्यक्तस्य वक्ष्यादेर्ग्रहणं, यच्च परिष्ठापितस्य भूयः कारण
प्रदणम्, अथ नष्टं हारितं, 'पम्हुडं' निस्सृतं, पतिनं हस्तात् प-
रिष्ठात् गृहीतं प्रत्यनीकेन बलाद्वाप्येष्ट्य स्वीकृतम्, एतेषां पुनर्ल-
भ्यानां यद् ग्रहणमेवमादिकमनेकविधमभिनवप्रहणं मन्तव्यम् ।

अथ वाञ्छानिमज्जणाप्रहणयोर्विधमतिदिशआह-

जो चेव गमां देहा, उस्समागई उ वत्थगहणे तु ।

उविहोवहिम्मि सो विय, कास ति य किं ति कास ति ॥

य एव गमः प्रकारोऽधस्तात् पीठिकायां कार्यासंगोदिके
वत्प्रहणविषयो वर्णितः, न एवात्र द्विविधोपपेक्षाधिकोपप्र-
दिकलक्षणस्य सत्कमेतद्वक्ष्याप्रादिकं पूर्वमासौद्, भविष्यति
वा, कस्माद्वा प्रत्यक्षमिति पुच्छात्रयमुक्तो कष्टः । उपाधेय-
योपप्रहणादेर्ग्रहणविषयस्तु विविधित्वेनोद्देश्यको पुरस्ताद्-
भिधास्यत । परिष्ठापनादेस्तु यथा कारणतो भूयो प्रहणं कियत
तथा व्यवहाराप्यवने भाग्यन्त । गतमभिनवप्रहणम् । अथ
पुराणप्रहणम् । तच्च द्विधा-उपस्थापनाप्रहणम्, उपस्थापि-
तप्रहणं च ।

तत्राऽऽद्यं तावदाह-

कोप्परपट्टगहणं, वामकरानामियाएँ मुहपोत्ति ।

रयहरण इत्थिदंतु-अएदि इत्थेहुवहणं ॥

कूर्परत्थो कोषपट्टस्य प्रहणं कृत्वा वामकरस्थया अना-
मिकया मुखपेतिनां गृहीत्वा राजोहरणं इत्थिदन्तोऽज्ञेति
इत्याज्यापत्त्या उपस्थापनं कर्तव्यं तौकस्य मतस्थापनावि-
षये इत्यर्थः ।

ओषोपस्थापितप्रहणमाह-

उवडाविपस्स गहणं, अह्मनां चेव तह य परिजोने ।

एकैकं पायादो, नेयचं आणुपुजो ॥

उपस्थापितस्य यदुपकरणं तद् द्विधा-यथाभावः, परिजो-
नश्च । अनेन च द्विविधनापि प्रदणेन एकैकं पात्रादिकं आनुप-
र्यां परिपाठ्या नेत्यं श्रुतिव्यम् ।

इदमेव ज्ञायति-

पाठिगियं तु अत्थद, पायाद एस होत्तहाभाओ ।

सह्व पाण जित्ता-निष्ठेवण पायपरिजोगो ॥

यथाप्रादिकं अधिकारितं विवक्षितसाधुलक्षणेन स्वामिना

प्रयुज्यते सत् आस्ते तदिदानीं परिगुज्यते, एव यथाभावो भवति । तच्च परिग्रहो, धारणमित्यर्थः । परिजोगो नाम यथा-
आदि यस्यां वेलायां परिगुज्यते, तच्च सत् शोभनमाचार्यादि-
प्राधान्यं यद् दृश्यं यच्च पानकं भिक्षुं वाऽऽमनो योष्यं तस्यान्
गुह्येन, निरूपणं च आचमनं, तेन विधीयते । एव पात्रस्य परि-
भाणः । इह च पात्रभक्ष्येन प्रतिगृहीतमात्रकं वा गृहीतं तथा-
पाण्यदित्यसं संहर, पयज्ज चिलिमिलि निसिज्ज कासगते ।
गेमन्नं लज्ज असह, वेय्य सागारिए जोगो ॥

वर्षाकाण्डादिके प्राणिकार्याधर्मकायादिजीवरक्षाया निमित्तं प-
रिभोक्तव्यं कष्टप्रथं, शीतरक्षायां संस्तराकोत्तरपट्टकैः स्तरण-
मानृतं तदर्थम्, रजोहरणं च प्रमाज्जनः स्य गुह्येन, चिमिमिलि-
का दधरिकाण्डपुण्युत्पन्ने रजोहरणस्य, निषादाङ्गं निषद्ना-
र्थमाश्चित्ये । कासगते । कासगतत्स्याऽऽच्छादनार्थमन्त-
कादिकं गुह्येन, ग्लानत्वं वा कस्यापि संज्ञातस्य-अप्राबुतः सुजे-
नाऽऽस्तामिति कृत्वा तस्याग्रे चिमिमिलिकाद्योयेन । (रज्ज सि)
ग्लानाभ्यपगमनायां चोत्पट्टकोपरि गुर्यते - (असहृत्ति) राजादि-
प्रमाज्जना असद्विषयस्यै कदापार्थिकं प्रावृणोषुः । (उद्दण सि)
नखादीणि कापिप्लकादिना मलप्रसङ्गादिना ज्ञेयं कियते
(सागारिए सि) शैलस्य संज्ञातकानां सागारिकं, ततः कदा-
दिकं प्राचारे प्रच्छेदे स्थापयते । एवमादिकः सर्वोऽपि यथा-
योग्यमधिकस्योपप्रादिकस्य बोधार्थः परिभाणो मन्तव्यः । उक्तं
पुराणग्रहणम् । ननु कौ च समर्थतमाचक्षिप्रहणम् ।

एवं रूपकेण विविधे ग्रहण्ये प्रकृतिरे सति इतरः प्राह-

उवरिं काहामि हिद्धा, ण याणसि वयणं न होइ एवं तु ।
चररो गुरुगा पुच्छा, नासेहिंसि तुं जहा बेज्जो ॥

यद्यपरि कथयितुं योष्यं तत्त्वमथस्तात् पूर्व कथयसि । इयमत्र
प्रावना-यज्ञवत्ता प्रथममेवाऽऽचार्यादिवयं पुराणमन्त्रिप्रह-
णमभिहितं तद्विशुद्धकृपाजिनवसञ्चितग्रहणप्रकृषणादुक्तं
प्रकृषयितुं योष्यमासीत्, अजिनवपुराणपर्याययोः पूर्वपक्षान्त-
कालमाश्रित्वेन भावतः, तस्य चाभिनवसञ्चितग्रहणस्य भवता
प्रकृषयेव न कृता, अत एव न जानासि ग्रहणस्यैकं यथा-
वद् धर्त्तृत्वा विनयेन पुच्छ इत्येवमहंकारद्वारि च चनतयाक-
मेवमभिधीयमानं न भवति सत्तं पुत्रजयमिति चाक्षयशेषः ।
एवं कुर्वाणस्य भवतः अन्वारो गुरुगाः । रूपकः पुच्छति-किम-
त्र मम कृणुमापत्तिं येनैवं प्रायश्चित्तं प्राप्तोमि । इतर आह-सर्वं
पल्लवमाहितया सत्यक् सिद्धान्ताऽभिप्रायमावह्याय जल्पसि ।
एवं च प्रज्ञापयन् स्वमात्मना नष्टोऽन्यापि नाशयिष्यसि,
यथा स प्रथमोद्देशकमप्युक्तो वेदा-

“पूर्वोक्तं वमनं दधा-इपराद्ध विरेचनम् ।

आतिक्रम्यारोग्यं, पथ्यमाहुविशेषणम् ” ॥ १ ॥

इतिस्त्रोक्तमात्रं गृहीत्वा चिकित्सां कुर्वन् विनष्ट, एवं जगन्ना-
पीति चिरन्तरनाथासमासाधः ।

अथेनमेव किञ्चिद् विवृणोति-

वयणं त्वसु नत्थि कत्थयि, गवभरियं कुससेहि पुजियं ।

अह्मता न विपक्वसत्तिसिमा, पर्गाइ सत् अजाणुए जणो ॥

इतरः क्षेत्रकं कृते ईदृशं मां वदित्वा विनयेन पुच्छ इत्येकं च ग-
वभरितमहङ्कारमारुद्रकं वचनं कुशलोर्विद्वद्भिर्न कुत्रापि पुज्य-

तं स्थापितम्, यमो नैव भवता वक्तुं युज्यते । अथवा मात्र वयं
कथामो गर्वं कर्तुमर्हामः । कुत इत्याह-अहं मूलं जने प्रकृति-
रेषा, यस्यापि वदनाविकलोऽप्येव कथ्यस्तमुद्ब्रूहि ॥

रूपकः प्राह-

पूशेण विणा हु केलिते, तसु पवले य पणो य सोजइ ।

न य भूषविनिष्पए पदे, जसमादीणि चरेइ कत्थइ ॥

पूशेन विना तद्वृत्तः, अथाप्यविशेषार्थः, प्रचरोऽपि प्रधाभो-
ऽपि, सहकारादिरपीत्यर्थः । यतोऽपि पद्मबहुलोऽपि, कीदृशः शो-
भते, न कीदृशोऽपि भावः । एवं विनयमूलविकलो धर्मोऽपि न
शोभां विभति, तथा न च नैव मूलं बुद्धे विजिज्ञो घटो जलादी-
नि वस्तुनि क्वचिदपि धारयति । एवं धर्मघटोऽपि विनयमूलः
संज्ञानादितो न किमपि ज्ञानादिज्ञं धारयितुमर्हति, अतोऽहं
विनयं कारयामीति प्रकथम् ।

किं वा मय न नाथं, दुविडे गहणम्मि जं जहिं कम्पती ।

जजइ अभिनवगहणं, सच्चिचं ते न नायव्वं ॥

सञ्चित्ताऽञ्चित्तमन्त्रात् द्विविधेऽपि ग्रहणे यद् यन्नाभिनव
पुराणं वा कामति, तत् तत्र प्रया किं वा न ज्ञानं, येनैव न जाना-
सि ग्रहणस्यैकप्रमित्याद्यभिधीयते, इतरः प्रतिबुद्धे भवत्येते अ-
ज्ञातरस्य-अजिनव सञ्चित्तग्रहणं स्वया न विज्ञातम् । तत्तद्वत्प्र-

अचारस्य पुरिसिधं, बीसं इत्थीसु दस नपुंसं ।

पक्कावणा अणुरिद्धि, अनलाए एत्थिया बुत्ता ॥

अद्वयाज्ञासं एते, वज्रिता सेसगणा तिण्हे ति ।

अजिनवगहणं एयं, सच्चिचं ते न विज्ञायं ॥

पुरुषेण पुरुषविषया “बालमुहेनपुंसं य” इत्यादिनायात्रयोका
अष्टादश भेदाः स्वीयुः त एव शुचिर्लोकावस्थासाक्षात्ता वि-
शुद्धिभेदाः, नपुंसकेण तु “पुंसं वाइए कीवे” इत्यादयो दश भे-
दाः प्रमाज्जनाया भनदो अयत्य्याः, अत एव एतावन्तो भेदा अ-
नष्टा इति निरुध्वाऽप्यवयवे उक्ताः । अस्ती नृषणपर्याप्तिवारणेणु
इति धातुपाठादपर्योताः, प्रमदयापरिपालनं असमर्थः इत्यर्थः ।
एतान् सर्वैरसंख्यया अष्टावत्वारिंशद्भेदात् वर्जयित्वा, शेषाणां
त्रयाणामपि पुरस्कर्तृनपुंसकानां प्रमाज्जनं कर्तुं कल्पये । एतत्त-
जिनवग्रहणं सच्चिचं ते स्वया न विज्ञातम् । एवं तेनोके सति
रूपकः सती नोदनेत्यभिधाय प्रवृत्तस्वयैव यथा रक्षाधिको
वक्ष्यप्रदानं कर्तुमर्हति । वृ ३ उ ० । निस्तारणे, इमं १ ७० ।
(राज्ञिदे सीदतां निस्तारणं “रायकुटु” शब्दे)

निर्गन्धीसमुद्धरणम्-

पंचहिं ठाणेहिं समणे निग्मंथे निर्गमंथि गिएहमाणे वा
अवलंबमाणे वा छाइकम्पइ । तं नहा-निग्मंथि चणं अण्णपरे
पसुमाइए वा पक्खिवाइए वा ओहाएज्जा, तस्य निग्मंथे
निग्मंथि गिएहमाणे वा अवलंबमाणे वा छाइकम्पइ ॥

(गिएहमाणे सि) बाह्यादावग्रे एवहृद अथरश्मयानः पत-
न्ती बाह्यादी गृहीत्वा धारयन्, अथ वा “सम्बन्धि” तु गहकं,
करणे अवलंबयितुं हेतुसिमा सि ॥ नातिक्तायति स्वधारायाहो
वा गीर्णाः, स्वधरो वा, निर्गन्धिकां यथा कथञ्चित् पट्टजा-
तीयो वसगवादिः, पक्षिजातीयो गृजादिः (आहारपञ्च सि) उ-

गद्य

पह्मयात्, तस्मिन् उपहनने शुद्धकानिकात्मनि, काराजकत्वात् । निष्कारयन्ते नो दोषाः । यदाह—“मिच्छन् उद्धाहो, विराहणा फासस्य संवंधो । पडिगमयाहो दोसा, नुचाजुले ये यथ्यथा” ॥१॥
स्वा० ५ डा० ३ उ० ।

निगम्ये निगम्यि बुगमंति वा विसमंति वा पव्यमंति वा पक्कलमाणि वा पवडमाणि वा गिएहमाणे वा अवसंव-
माणे वा नाइकम् । निगम्ये निगम्यि सेयंति वा पंकमि वा
बलमंति वा उकसमाणि वा उवुजमाणि वा गियहमाणे
वा अलसमाणे वा नाइकम् ॥ निगम्ये निगम्यि नाइ आ-
कजमाणि वा० नाइकम् ।

अस्य सूत्रवचस्य संबन्धमाह—

सो पुण् बुगो लगे—जं कटमो लोयणमि वा अणुमं ।
इति दुरगमुचजंगो, यदा जं चयेरे दुविहे ॥

यः पुनस्त्वे पादे प्रविष्टः कटको, लोकेन वा अणुकं प्रविष्टमुक्तं,
त कटकस्तथाणुकं दूरे गच्छतः प्रायो लगेन, अतो दुर-
गमुचरज्यते, इत्येष दुर्गमुचस्य योगः संबन्धः । दुर्गे वा स्थले,
ततः स्थलाज्जलं प्रवर्तमानं कृत्वा पुनस्त्रानन्तरमनरस्मिन् द्वि-
विधे पट्टविषये नीविषयं च सूत्रे आरम्भः कियते । अनेन संब-
धेनायातस्यास्य स्वावस्था-निर्गन्धो निर्गन्धो दुर्गे वा, विषयं वा,
पतितं वा (पक्कलमाणि वा ति) प्रकयेन स्मल्लमाण्या गच्छ-
न्ती भूमावसेप्राप्ता वा पतन्ती पतितुकामाभित्यर्थः । (पवडमा-
णि वा ति) प्रकयेन दूरे सवैरिण गात्रैः पतन्ती (गियहमाणं वा
ति) बाह्यावस्थे गिहन् वा (प्रयसंभमाणे वा ति) अवलम्बमानो
बाह्याहो गृहीत्वा धारयन्, अथ वा शुद्धं सर्वोक्तिं धार-
यन्नवलम्बमानो देहतः करणं शुद्धं, साहय्यमित्यर्थः । नाति-
क्रामति स्वाधारमात्रं वा इति प्रथमं सूत्रम् । द्वितीयसूत्रमन्य-
त्रैव, नवरं पक्को नाम पट्टे पनके वा सजले यत्र निमज्जते,
यत्र वा पट्टः कहेम, यत्र वा पनको नाम आगमुकप्रपतनहेतुभू-
तकृपकपट्टमप्यत्र, तत्र वा, उदकं प्रतीतं, तत्र वा (उकसमा-
णि वा ति) अपकसन्ती पट्टपनकयोः परिहृत्यतीं (उज्ज-
माणि वा ति) अपोह्यतीनां वा उदकेन वा नीयमानां शुद्धं
अवलम्बमानो वा नातिक्रामति । तृतीयसूत्रं निगम्यतीनामेव नाम
हुसंती वा अवरोहन्ती वा शुद्धं वा अवलम्बमानो वा नाति-
क्रामतीति सूत्रवशात् ।

सम्प्रति आत्यकारो विषयपदानि व्याचष्टे—

तिविहं च होति दुगं, कखे सावय मणुस्सदुगं वा ।

विष्कारणमि गुरुगा, तस्य वि आणादिषो दोसा ॥

निविधं च भवति दुगम् । तद्यथा—दुर्गादुर्गे, स्वापदुर्गे, मनु-
ष्यदुर्गे । यदुल्लेखनीयं गहनतया दुर्गमम्, यत्र वा पथि बृहत्-
पाततस्त्रुजदुर्गम् । यत्र व्याघ्रसिंहादौ भयं तत् स्वापदुर्गम् ।
यत्र स्लेच्छवाधिकादीनां मनुष्याणां भयं तन्मनुष्यदुर्गम् । एतेषु
त्रिविधेषु दुर्गेषु यदि निष्कारणां निर्गन्धो शुद्धाति, अवलम्बते
वा, चतुर्दश, आहारादवच्छेदो दोसाः ।

विज्जते सतिहरणं, विराहणा फासजावसंवंधो ।

पडिगमयाहो दोसा, नुचाजुले ये यथ्यथा ॥

निर्गन्धो शुद्धो हृद्वा कोऽपि मिष्टाश्वं गच्छन्त-अहो ! माया-
विमोऽसौ अन्वहृद्मिन् अन्धं कुर्वन्ति, स्मृतिकरणं वा शुक्लो-
गिनो नयति । अलुकनोगिनस्तु कुतूहलं नतलं संयमाधिरापना,
स्फूर्तनश्च तावत्संस्था भवति । प्रतिगममाद्यो दोषा हृक्का-
नामनुकारा वा साधुमाध्यानां हातव्याः ।

अथ विषयपदं व्याख्याति—

तिविहं च होति विषयं, जूमी सावय मणुस्सदिसमं वा ।
तंसि वि सो चव गमो, आवांदाग ते य जतणए ॥

निविधं च भवति विषयम्—भूमिविषयं, आषाढविषयं, मनुष्य-
विषयं च । जूमिविषयं नाम गतेपाषाणायाकुलां जूमागः आ-
पदमनुष्यविषयं तु आषाढमनुष्यजुर्मन्त्रमन्ये । अथ भूमि-
विषयेनाधिकारः, एतेनपदं तु प्रतीतत्वात् न व्याख्यातं,
तस्मिन्नापि विषये एवैते वा निर्गन्धो शुद्धतयातुर्गुरुकमायकि-
कारादुपः स एव गमो भवति, यो दुर्गे भवति । तथा मातुर्दकं
मौकादीं च बह्व्यमाणस्वरूपे निर्गन्धो शुद्धो निष्कारणे त
एव दोषाः । (जयणए ति) कारये यतनया दुर्गादिषु शुद्धी-
यार्थलम्बेन वा । यतना चाप्रतो धययेत ।

प्रस्मलनप्रपतनपदे व्याचष्टे—

जूमिपे अंसपत्तं, पत्तं वा इत्यमाणागदीदि ।

परिखलणं छायास्वं, पक्कल जूमिपे गत्तेहि ॥

जुमावसेप्राप्तं इत्यजातुकादिभिः प्राप्तं वा प्रस्मलनं हातव्यम्,
भूमौ प्राप्तं सर्वगात्रैश्च यत्पतनम् ।

अथवा वि बुग विसमे, यदं नांति व थेरो तु ।

सिचंपत्तरेतरं वा, गिहंते होति निर्दोसो ॥

अयमेति प्रकारान्तरघोतकः, उक्तास्तावन्निरगन्धो शुद्धो दोषाः,
परं द्वितीय एष दुर्गे विषये वा तां स्तब्धां भीतां वा गान्धः
स्थिरः, सिचयेन वलेणान्तरितामितरां वा शुद्धं निर्दोषं भ-
वति । व्याख्यातं प्रथमसूत्रम् ।

सम्प्रति द्वितीयसूत्रं व्याख्याति—

एको स्सु चिकिज्जो, आगंतपयणो बुओ पणओ ।

सो पुण सज्जो सेओ, सीजिज्जति जत्थ दुविहे वी ॥

पट्टः कसु ‘चिकिज्ज’ उच्यते, मागमुकप्रतनको हुतश्च पनको
यत्र पुनर्द्विविधोऽपि पट्टे पनके वा ‘सीजिज्जति’ निमज्जते, स
पुनः सज्जः सेक उच्यते !

पंकपणपसु निवमा, उगसण उज्जणं सिया सेए ।

यिमियमि णिमज्जण भा, सज्जे सेए सिया दो वि ॥

पट्टपनकयोर्निवमापकसमं दूशनं भवति, सेकं तु ‘उज्जणं’
अपोहनं पानीयेन दूरणं स्वाह, स्तिमितं तु तत्र निमज्जनं प्र-
वृत्तं । सज्जे तु सेकं द्वे अपोहनिमित्तज्जने स्वाताम् ।

अथ तृतीयं सूत्रं व्याख्याति—

ओथारण उथारण, अत्थरण च दुग्गहे य सत्तिकारो ।

उदो व दुवेगपरे, अतिपेण्ण जाव मिच्छन् ॥

कारणे निर्गन्धोनामवतारयशारोपयेत्, उत्तारयेत् च, यथास्त-
र्यं च दुग्गहे वा करोति, तथा स्मृतिकारो शुक्लोमंगनो भूयो
यत्कृति, कुर्यात् वा मयादिनिर्दोषोत्प्रेकरययेत् भवेत् । अतिप्रेरण

च, जाको भेडुनामिसाच उत्पद्येन, मिथ्यावं वा तत् दृष्ट्वा क-
श्चिद्विद्महे । एते नाहुवके निर्मणीयं गृह्णो दोषा उक्ताः ।

अथ नाहुवके भेषोपरि वा तावन्मेव दोषानामह-

अग्रे जले वि एवं, गुञ्जगफास इच्छाणिच्छते ।

गृच्छेज्ज व आपसा, जा होउ करेज्ज वा हावे ॥

अन्तर्जले अपि जलान्तरादपि गच्छन्तीं गृह्णत एवमेव दोषाः
सन्तःस्याः, तथा गृह्णादुत्पद्ये मोह उदयिन् । उदिते च मोहे
वरीच्छन्ति, नेच्छन्ति वा तत् उत्तयथा दोषाः । यथा स उदी-
यमोहः तां जलमध्ये मुञ्चते । आपसा यस्माद्भयं, करोतु वा
हावाभ्युत्थितकारानिति । कारणं तु नैतदुक्तं लोपोपरि वा अथ-
तारण्य, उच्चारणं वा कुर्वन् धनतया गृहीयादवशम्भेत ।

अथ ग्रहणालम्बनपदे व्याख्याति-

सम्भगिणं तु गह्वं, करेति अवलम्बनमदेसम्भि ।

गह्वं सुचं तासु कथं, तदेव वतिणो वि वतिणीए ॥

ग्रहणं नाम सर्वाङ्गीणं करान्यां यद् गृह्णते, अवलम्बनं तु तदु-
क्त्यने-यदेकस्मिन् देशे बाह्यादौ ग्रहणं क्रियते । तदेवं यथा
तासु निर्मणीयसूत्रं सूत्रयत् कुलमा । किमुक्तं जवाति-यथा निर्म-
ण्यो निर्मण्यः कारणं ग्रहणसमसम्भनं वा कुर्वन्नाह्वानमिति क्राम-
तानि सूत्रयदेऽपि आगतं तथैवाधेन इदं द्रष्टव्यम्, ज्ञातिसोऽपि
साधोपरि दुर्गादीं पङ्कादीं नाहुवकपदौ वा प्रपतन्त्या भ्रमिन्याः
कारणे ग्रहणमवशम्भनं वा कर्तव्यम् ।

कथा पुनर्वतनयेत्येत आह-

जुगलं गिलाणमं वा, असहुं असेण वा वि अतरंति ।

गोपालकवुमादं, संरक्खण गालवप्पादी ॥

युगलं नाम-बालो वृद्धश्च, तद्वा, अपरं ग्लानम्, अत एवास-
ङ्घिणं दुर्गादिषु गन्तुमशक्त्युपनमः अन्तेन ग्लानत्ववर्जनका-
रणेन अतन्तमशक्तं, गोपालं कम्बुकदिपरिधानपुरस्सरं, गाल-
वप्पा, संवती, आदिग्रहणादनासवप्पाऽपि संरक्कति गृह्णाति,
अवलम्बने वा इत्यर्थः । सु० ६ उ० १० ।

निगमे निगमिं एवमि आरुहमाणे वा ओरुहमाणे वा
छादकम । तेतइत्तं विजइत्तं जक्खाइत्तं उम्मापपत्तं उवस-
मापत्तं साहिरणं सपायच्चित्तं भत्तपाणपनियाडित्तत्तं
अट्ठजायं निगमे निगमिं गिएहमाणे वा अवलम्बमाणे
वा छादकम ।

(बाधमारुहमाणे चि) आरुहयन् (ओरुहमाणे चि) अवरो-
हन्नुत्तारयन्निषयो नातिक्रामतीति । तथा कितं जहं रायम-
बापमानेचित्तं यस्याः सः । व्या० ५ डा० २ उ० ।

(कितचित्तादीनां व्याख्या स्वस्वस्थाने) बन्दसूर्योपरागे,
इत्त० ४ उ० । आ० चू० ।

ता कहे ते राहुकम्मे आदिना ति बदेजा । तस्य खलु इमा-
ता दोषनिवचीता पप्पत्तासा । तस्येगे एवमाहुंमु-ता अस्मि
णं से राहुदेवे, जे णं चंदिमं सूरं च गेहइति ? । एगे पुत्ता
एवमाहुंमु-ता गण्ठि णं से राहुदेवे, जे णं चंदं सूरं च गेहइति ।
अथ जेत ते एवमाहुंमु ता अस्मि णं से राहुदेवे जे णं चंदं सूरं

च गिहइति, ते एवमाहुंमु-ता राहुं देवे चंदं सूरं च गेहइ-
माणे बुद्धतेणं गिहइत्ता बुद्धतेणं भुवति, बुद्धतेणं
गिहइत्ता मुच्छतेणं भुवत्, मुच्छतेणं गिहइत्ता मुच्छतेणं भुवति,
वामभुवतेणं गेहइत्ता वामभुवतेणं भुवति, वामभु-
वतेणं गिहइत्ता दाहिणभुवतेणं भुवति, दाहिणभुवतेणं
गेहइत्ता वामभुवतेणं भुवति, दाहिणभुवतेणं गेहइत्ता
दाहिणभुवतेणं भुवति । तस्य जे ते एवमाहुंमु-ता गण्ठि णं
से राहुदेवे जे णं चंदं सूरं च गेहइति ते णं एवमाहुंमु-
तस्य णं खलु इमे एवरस कसिणा पोमगत्ता पप्पत्ता । तं
जहा-सिंहाद १ जहिए २ खतए ३ खए ४ अंजणे ५
खंजणे ६ सीए ७ हिमसीअसे ८ केहासे ९ अरुक्खप-
मे १० एगेजए ११ वरपवर १२ कविअए १३ पिगल-
ए १४ राहुए १५ । ता जता णं एए पप्परस कसिणा
पोमगत्ता सया चंदस्म वा सूरस्म वा लसाणुवंचवारिणो
जवंति, तथा णं मणुस्सलोगे मणुस्सा वयंति-एवं खलु राहु
चंदं वा सूरं वा गेहइति ।

कथं केन प्रकारेण भगवन् ! त्वया राहुकर्म राहुक्रिया आख्या-
ता इति खत्तु ? । एवमुक्तं भगवान् तद्विरपः इह परतीर्थिकम-
तिपत्नी, ते उपशंयाति- (तस्येवत्यादि) तत्र राहुकर्मविषये क-
च्चिन्मे इति विपत्तौ प्रहस्य-“ तस्येवत्यादि ” तत्र तेषां द्वयानां
परतीर्थिकानां मध्ये एकं परतीर्थिका एवमाहुः-“ तं ” इति वृ-
त्तवत् । अस्ति, जमिति वाक्यालंकारः । से राहुनामा देवो, यः ब-
न्धुं सूर्यं वा गृह्णाति ॥१॥ आधोपसंहारः (एगे पुत्ता एवमाहुंमु) एक-
मे पुनरेवमाहुस्मा इति पुनर्वत् । नास्ति से राहुनामा देवो यस्मात्
सूर्यं वा गृह्णाति । तदेवं प्रतिपत्तिव्यमुपदर्शये संप्रत्येतद्वाक्येन-
माह- (तस्येवत्यादि) तत्र ये ते धादिन एवमाहुः-अस्ति से रा-
हुनामा देवो यस्मात् सूर्यं वा गृह्णाति । त एवमाहुः त एवं
स्मृतज्ञातिकां कुर्वन्ति- (ता राहु नामेत्यादि) ता इति पुनर्व-
त्त राहुवैचक्यं सूर्यं वा गृह्णन् कदाचित् बुज्जान्तेन गृहीत्वा
बुज्जान्तेनैव सुञ्चति । अथाभागेन गृहीत्वा अधोभागेनैव
मुञ्चतीति ज्ञातः । कदाचित् बुज्जान्तेन गृहीत्वा सुञ्चान्तेन मु-
ञ्चति, अधोभागेन गृहीत्वा उपरिभागेन मुञ्चतीत्यर्थः । अथ वा-
कदाचित् सुञ्चान्तेन गृहीत्वा बुज्जान्तेन मुञ्चति । यदि वा-मू-
कान्तेन गृहीत्वा सुञ्चान्तेनैव मुञ्चति । ज्ञातव्यः भावश्च
भावनीयः । अथ वा-कदाचित् वामभुज्जान्तेन गृहीत्वा
वामभुज्जान्तेन मुञ्चति । किमुक्तं भवति ?-वामभागेन गृहीत्वा
वामभागेनैव मुञ्चति । यदि वा-वामभुज्जान्तेन गृहीत्वा द-
क्षिणभुज्जान्तेन मुञ्चति । अथ वा-कदाचित् दक्षिणभुज्जान्तेन
गृहीत्वा वामभुज्जान्तेन मुञ्चति, यदा-दक्षिणभुज्जान्तेन गृहीत्वा
दक्षिणभुज्जान्तेन मुञ्चति इति । भावार्थः सुखम् ॥ (तस्य जेत ते इ-
त्यादि) तत्र तेषां द्वयानां परतीर्थिकानां मध्ये ये ते बाधन ए-
वमाहुः-यथा नास्ति से राहुदेवो यः कच्छं सूर्यं वा गृह्णाति, ते
एव माहुः-“ तस्येव ” इत्यादि । तत्र जगति जमिति वाक्या-
लंकारे, इमे बह्वचमाणस्वरूपाः पञ्चदश जहाः कृन्नाः पुत्तलाः
प्रहस्ताः लज्जयेत्यादिना तानि दर्शयति-एते यथा संमर्याधव-

कचन प्रपिपलब्धाः—“ ना जना जं ” इत्यादि । ननरुदा ना-
मिति वाच्यताद्वारे, एते अमनरोदाः पञ्चरा भेदाः कृष्णाः
समन्ताः पुत्रलाः (सखा इति) श्वदा स्वात्वेन स्य-
यैः । चन्द्रस्य वा सूर्यस्य वा श्वदातुक्पञ्चारिणः चन्द्रसूर्य-
विभवागतप्रभानुचारिणो भवन्ति । तदा मनुष्यश्लोकं मनुष्या
वदन्ति यथा एवं बलु राहुश्लोकं वा सूर्यं वा गृह्णातीति । अ०
प्र० २० पाठः ।

रायमिहे० जाव एवं वयामी-बहुजणे न जंते ! अक्षमख-
स्म एवमाङ्कस्वः० जाव एवं पर्ववः-एवं खलु राहु चंदं
गेहहृ एवं ख० २, स कट्टयेवं भंते ! एवं ! गायमा !
जयं मे बहुजणे अक्षमखस्म० जाव मिच्छं ते एवमाहंमु ।
अहं पुण्ड गोपमा ! एवमाङ्कस्वामि० जाव पर्ववेमि-एवं
खलु राहुदेवे मङ्गिही० जाव महेतकले वरवत्परे वरमङ्ग-
धरे वरगंधरे वरभरणधारी, राहुस्स एं देवस्स खव ना-
भयेजा पञ्चत्ता । तं जहा-मियादए जमिन्नए खचए खरए
ह्वदुरे मगरे मच्छे कच्छे कएहसपे । राहुस्स एं देव-
स्स एंव विमाणा पञ्चत्ता । तं जहा-किएहा नीला लो-
ट्टिया हाभिया मुक्किहा । आत्य कालए राहुविमाणे
खंजणवषाभे पएणत्ते, अत्य नीलेए राहुविमाणे हाउ-
ववसाने पञ्चत्ते, अत्य एं होहिए राहुविमाणे मंजि-
ह्वएणामे पञ्चत्ते, अत्य पीतेए राहुविमाणे हासिह्वलाने
पञ्चत्ते, अत्य मुक्किह्वए राहुविमाणे जामगमिखलामे प-
ञ्चत्ते । जदा एं राहु आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा
विउज्वमाणे वा परिवारमाणे वा चंदलेस्सं पुरच्छिमेणं
आवरत्ता एं पञ्चच्छिमेणं वीईवयड, तदा एं पुरच्छि-
मेणं चंदे उवदंतेति, पञ्चच्छिमे एं राहु, जदा एं राहु
आगच्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउज्वमाणे वा परिवार-
माणे वा चंदलेस्सं पञ्चच्छिमेणं आवरत्ता एं पुरच्छि-
मेणं वीईवयड, तदा एं पञ्चच्छिमेणं चंदे उवदंतेति,
पुरच्छिमेणं राहु । एवं जहा पुरच्छिमेणं पञ्चच्छिमेणं य
दो आलावगा भाणियएवा । एवं उत्तरपुरच्छिमेणं दाहिण-
पञ्चच्छिमेणं य दो आलावगा भाणियएवा । एवं दाहि-
णपुरच्छिमेणं उत्तरपञ्चच्छिमेणं य दो आलावगा जा-
णियएवा । एवं चेव० जाव तदा एं उत्तरपञ्चच्छिमेणं चंदे
उवदंतेति, दाहिणपुरच्छिमेणं राहु, जदा एं राहु आग-
च्छमाणे वा गच्छमाणे वा विउज्वमाणे वा परिवारमाणे
वा चंदलेस्सं आवरमाणे २ चिट्ठः, तदा एं मणुस्सलोए
मणुस्सा वदंति एवं खलु राहु चंदं गिएहः । एवं जदा
एं राहु आगच्छमाणे वा ४ चंदलेस्सं आवरत्ता एं
पासेणं वीईवयड, तथा एं मणुस्सलोए मणुस्सा वदंति-
एवं खलु चंदेणं राहुस्स कुञ्जी जिम्माए । एवं जदा एं

राहु आगच्छमाणे वा ४ चंदलेस्सं आवरत्ता एं पषो-
सकह, तदा एं मणुस्सलोए मणुस्सा वदत-एवं खलु
राहुस्स एं चंदे वेते, एव जया एं राहु आगच्छमाणे वा ४
जाव पारयारमाणे वा चंदलेस्सं अहे सपकिस्सं सप-
दिदिम आवरत्ता एं चिट्ठः, तथा एं मणुस्सलोए मणुस्सा
वदंति-एवं खलु राहुणा चंदे यत्ते, एवं खलु राहुणा
चद यत्ते ।

(मिच्छं ते एवमाहंमु ति) इह तद्वचनमिच्छावचनम्, अग्रमा-
निकत्वात्पञ्चवचनसंस्कारोपयोगीत्यादि । प्रहणं हि राहुव-
न्द्योविमानापेक्षं, न च विमानयोश्चासकप्रसनीयसंभवेऽस्ति,
अग्रमापञ्चवचनभारवचनानामिह । अथेवं गृहमेवेन प्रसतिमिति
वृष्टस्तथाहारः, सत्यं, स अन्वाच्यापञ्चादृक्भावे सति,
मायया, आद्यादन्यान्वयं च प्राप्तविवक्षायामिहापि न
विरोध इति । अथ यद्वचनं सम्यक् तद्वर्णयितुमाह—
(अहं पुणेत्यादि) (खंजणवषाभे णि) खंजणं दीपमाहुका-
मलस्तस्य यो वणस्तद्व्याभा वस्य तस्यथा (हाउववषाभ णि)
(हाउयं ति) तुम्हकं, तच्छेदापकावस्यं प्राण्यमिति । (प्रासुरा-
सिखलामे णि) अस्मराराशिषणं, ततश्च किमिच्छाह- (जहा-
णमित्यादि) (आगच्छमाणे णि) गत्याऽनित्यारेण ततः प्रस-
तिवत्समानः कृष्णवर्णादिना विमानेनति शेषः । (गच्छमाणे णि)
स्वजावचारेण चरद्, एतेन च पद्वयं स्वजाविकी
गतिरुक्ता । (विउज्वमाणे णि) विकृतेणं कुर्यद् ; परिवार-
माणे णि) परिवारयद् कामस्यो कुर्यद्, एतस्मिन् द्वये-
ऽनित्यवरा प्रवर्त्तमाने । विसंस्तुल्यचेष्टया स्वविमानमलमल्लसं-
कल्पयति, एतच्च द्वयमस्वाभाविकविमानागतप्रशङ्गायां कामति ।
(चंदलेस्सं पुरच्छिमेणं आवरत्ता एं णि) स्वविमानेन चन्द्रवि-
मानावरणे चन्द्रोदयेगच्छतावच्छेदार्थं पुरस्ताद्वक्तव्यं (पञ्च-
च्छिमेणं चंदे उवदंतेति, पञ्चच्छिमेणं राहु णि) राहु रेकया पूर्वस्थां
विदिं चन्द्र आत्मानमुपदर्शयति, चन्द्रप्रेक्षया च पश्चिमायां
राहु रेकयामुपदर्शयतीत्यर्थः । एवंविधस्वभावतायां च राहोऽग्र-
न्दस्य यज्जयति तदाह- (जया णमित्यादि) “ आवरमाणे ” इत्यत्र
ह्रिवचनं तिष्ठतीति क्रियाविशेषणत्वात् । (चंदे एं राहुस्स कु-
ञ्जी मिच्छति) राहोरेणस्य मध्येन चन्द्रा गत इति वाक्ये चन्द्र-
ण राहोः कुकोमिच्छा इति व्यपदेशश्चकीर्तितः । (पञ्चच्छिमेणं णि)
प्रत्ययसंघटिते व्यावर्त्तते [वंते णि] घातः परित्यक्तः (सप-
किस्स सपकिस्सं णि) सपक्कं समानविकृता यथा भवति, सप्र-
तिदिदि कृताभवतीत्यर्थं चन्द्रोदयेमाहुत्वावष्टय तिष्ठतीत्ये-
वं योगः । अत आचरणमात्रमेवेदं वैज्ञानिकं चन्द्रस्य राहुणा
प्रसन्नम्, न तु कामेणमिति ।

अथ राहोभेदमाह-

कतिचिदे एं जंते ! राहु पञ्चते ! गायमा ! दुधिं राहु पञ्चते ।
तं जहा-खुराह्य, पञ्चराह्य । सत्य एं जे मे खुराह, से एं
बहुलस्स पक्कलस्स पाकिवए पछरसतिजागे एं पछरसभा-
गं चंदलेस्सं आवरमाणे २ चिट्ठः । तं जहा-पढमाए
पढमं भागं, नितियाए चितियं जाणं जाव पछरसेसु पछ-
रसमं जागं, चरमसमए चंदे रचे जवड, अथसेसे सपए चंदे

रत्ने वा विरचे वा जवड । तांय मुक्कपलस्स उवहत्ते-
यावे २ विड्ड । तं जहा-पदमाए पदं भागं जाव
पल्लमेसु पल्लरमं भागं चरमसमए चंदे रत्ने भवड,
अवसेमे समए चंदे रत्ने वा विरचे वा जवड । तत्थ
थं जे मे पक्खाद्दे से जहमेणं उवहं मासाणं उक्का-
सेणं वायात्तासाए मासाणं चंदस्स, अरुपात्तासाए
संवक्कुराए सुस्स ॥

[कारविदे णमित्थादि] यच्चकस्स सदैव सञ्चितः
सञ्चरति स ध्रुवराहुः । आह च—“ किरहं राहुविमाणं,
तिववं चंदसु होइ अविरोहिंयं । अउरंमुनपप्पसं, होइ चंद-
स्स नं चरइ ति ” ॥ १ ॥ यस्सु पर्वणं यौगंमास्वमावस्वयो-
अन्नादिप्राप्तकारणं करोति स पर्वेराहुति ॥ [तत्थ थं जे-
मुक्कुराहु इत्याह] [पांडवपत्ति] प्रतिपद आरभ्येति शेषः ।
पञ्चदशमागेन स्वकीयंन करणनेन पञ्चदशमागस्य [चंद-
स्स लेस्सं ति] विमलिकस्ययायाचन्द्रस्य लेखयायाचन्द्रविम-
लस्यामित्यर्थः । आबुएव २ प्रथमं तिष्ठति ॥ [पदमाए
पत्ति] प्रथमतिथौ [पल्लरसेसु पत्ति] पञ्चदशसु दिनेषु अमाव-
स्यायामित्यर्थः “पल्लरसं भागं आवरिता ण विड्ड ति” वा-
क्यशेषः । एवं च यज्जति तदाह—[चरित्तेयादि] चरमसमये प-
ञ्चदशमागेनस्य कुण्डलप इत्यादिभ्यो कांश्च काश्चविशेषे वा च-
न्दो रको भवति, राहुगुणरको भवति, सर्वाद्याप्याचन्द्रादित
इत्यर्थः । अत्रत्ये समये प्रतिपदादिकाले चन्दो रको वा,
विरको वा भवति; अंशेन राहुणापरकोऽंशान्तरेण चातुपरका,
आचन्द्रादिनागकल्पना कृत्यः [तामेव ति] तमेव चन्द्रस्य-
त्रयापञ्चदशनामं शुक्लपक्षस्य, प्रतिपदादिदिपिनि गम्यते, उप-
रथेयव २ पञ्चदशमागेन स्वपक्षपरणतः प्रकटयंस्तिष्ठति ।
(चरित्तममपत्ति) यौगंमास्यां चन्द्रो विरको भवति, सर्वथै-
व शुक्लीयतीत्यर्थः । सर्वथाऽनाचन्द्रादित्वादिनि । इह चायं
ज्ञायाथै-बोद्धमागीकृतस्य चन्द्रस्य पोटशं भागोऽवस्थित
एवास्ते । ये चान्ये भागास्तत्र राहुः प्रतिनिधयेकं भागं
कृण्वते आबुणोति, शुक्लं तु विमुञ्चतीति । उक्कुरा इत्यादि-
पक्रातकं—“ सोलसनागे काऊव, उडुवई हाययेथ पल्लर ।
तसियसत्ते भागे, पुणां वि वरिचडुई जावह ” ति ॥ १ ॥ इह तु
बोद्धनागकल्पना न कृता, व्यवहारिणां बोद्धभागव्यावस्थि-
तस्यानुपपन्नत्वादिनि संभावयाम इति । ननु चन्द्रविमानस्य
पञ्चैकपट्टिनागम्यत्येवजप्रमाणत्वात् राहुविमानस्य च प्रहवि-
मानावेनाकर्ष्येजप्रमाणत्वात्कथं पञ्चदशे दिने चन्द्रविमानस्य
महत्वेनेतरस्य च लघुत्वेन सर्वावर्ण्ये स्यात् ? इति । अत्रोच्यते-
यदिह प्रहविमानानामर्ष्येजप्रमाणं प्रमाणं तस्याधिक्यं, ततश्च
राहोऽप्रेदस्यांकाधिकप्रमाणमपि विमानं सत्सदयते । अन्ये पुन-
राहु-समीयसोऽपि राहुविमानस्य महता तमिकारमिमाज्जन
तदादिपत्ति इति । ननु कतिपयात् दिवसात् यावत् ध्रुवराहु-
विमानं वृत्तमुपलभ्यते । प्रहण इव कतिपयांश्च न तथेति
किमत्र कारणम् ? । अत्रोच्यते-येषु दिवसेषु अत्यर्थं तमसाऽ-
भिभूयते सद्यी, तेषु तस्मान्नं वृत्तमाभाति, येषु पुनर्नाभिभू-
यतेऽसौ विद्युज्ज्वलान्वाचेषु न वृत्तमाभाति । तत्ताकोऽं वि-
शेषवत्त्वात्—“ बह्वक्केओ कडवय—दिसेसे पुवराहुणं वि-
मावस्स । दीसइ परं न दीसइ, जइ गहमे पव्वराहुस्स ” ॥ १ ॥

आचार्ये आह—“अस्मत्वं न हि तमसा-ऽभिभूयते अं सखी वि-
मुञ्चते । तेन न बह्वक्केओ, गहमे उ नमो तमोबहुतो (पत्ति) ॥ १ ॥
(तत्थ थं जे से पव्वेयादि । वायालीसाए मासाणं) सार्वस्य ब-
र्षेयोस्यापि चन्द्रस्य लेखमासात्स तिष्ठतीति गम्यं, सूर्यस्या-
प्येवमुक्तत्वात् । उक्कुराह्वादिना संवत्सरानामिति । प्र० १३
श० ६ उ० ३ अ० १० । “सिखां वा रमिषो वा; जहा गहमं तु
होइ पगस्स । तइआ तं सम्बेसि, गणं मेव मल्लमलांय ” ॥ ७७ ॥
अ० । निरुद्धस्याने, १० ना० २ वर्ग ।

गहणकृप-ग्रहणकृप-पुं० । स्त्राभौतयप्रहणप्रकारे, नि० ७७०

इति गहणकृप-

सुतस्यतनुभयार्णं, जर्षं । बहुमाण विणयमचेरं ।

उक्तुपुणिसंज्ञां जर्षं, गृहितागहितागि पत्ति । ३ दन् ।
“सुतं अत्यं उजयं वा मेपहंते अथी बहुमाणा अण्डकृपानि, वि-
शमां पठंतिअथो (अचेरं ति) आभवे मय्येव-अहो । इमे-
सु सुतयपदेसु एरिता अविहता ज्ञावा गुञ्जति । अह वा-आ-
भवेयमेवं विनयं करोति तिज्जनाबलं पयो अवेसि पि संवेणं
जणेतो अथे गियमा संणिसिञ्जं करोति, सुसे वि करोति । वा-
यावरियइच्छाप वा सुणेति । उक्तुजिह्वा रवहरणजिह्वजा-
य वा कयंजमो एवं उक्तुमाणे वि सुत्तं पुणं कयकच्छमो
पठंति । जया पुण आलावयं ममांति तदा कयंजमो कयकच्छमो
य । किं व-अं सुपक्षं अज्जयणं उहेसगा अजिह्विकार
सुतवक्के य मुणो दिसे समसे वा (गहिय पत्ति) अवाधारिय
अवाचारं वा सत्सेसण पणामो कायवो । नि० ७७० प ७० ।

गहणगुण-ग्रहणगुण-पुं० । प्रहमेऽहारिकरादिदत्ता प्राह-
ता वा वर्णादिमत्वात् परस्परसम्बन्धज्ञानं वा तद्गुणो जमो
यस्य स तथा । गुणतः पुत्रप्राप्त का इ, “ गुणमो गहणगुण ”
स्था० ५ डा० ३ उ० । अ० ।

गहणजाय-ग्रहणजात-न० । ओभेन्त्येण शुद्धमाणे भाषा-
व्ये, आचा० १ शु० ३ अ० ३ उ० । (‘जाय’ शब्देऽस्य व्याख्या)

गहणद्रव्य-ग्रहणद्रव्य-न० । प्रहणमायोयकमद्विके, क० प्र०
गहणता-ग्रहणता-की० । सिद्धये, स्था० ७ डा० ।

गहणप्यगार-ग्रहणप्रकार-पुं० । परिच्छेदे, “ परिच्छेदं ति वा
गहणप्यगारे ति वा पगदा ” आ० ७७ २ अ० ।

गहणवर्गगुण-ग्रहणवर्गगुण-की० । प्रहणमायोयार्णं वर्णया-
म, पं० सं० ५ डा० । (‘वर्णना’ शब्देऽस्य व्याख्या)

गहणविदुग्ग-गहणविदुग्ग-पुं० । पदनेकदेशावस्थितबहुक-
क्षीलमुखाय, सुत० २ सु० २ अ० १ । “पगो पव्वतो बहुपदि
पव्वनेहि विदुग्गं ” नि० ७७० १ उ० । आचा० ।

गहणनिकला-ग्रहणशिक्षा-की० । “विशुद्धमुपधानेन, प्राप्तं का-
लकमेव च । योयाय गुणता सुव, सत्येन्येवं महासमा ” ॥ १ ॥
इत्युक्तलक्षणे, (‘सिक्का’ शब्देऽस्य व्याख्या) थ० ३ अग्रि० ।

गहणी-ग्रहणी-की० । शुदाशये, तं० । की० । की० । इददव-
क्षिवाय, १० ना० २ वर्ग ।

गहणेतणा-ग्रहणेतणा-की० । आहारग्रहणकृपे दपनामेदे,
नि० ७७० १ डा० । पि० । ओच० । पञ्चा० । (इरैरैग्रहण
‘यसवा’ शब्दे अस्तिशेषे जगो ५३ पुठ दहस्या)

महोपाध्याय-प्रहोपाध्याय-पुं० । अथैरिप्रहस्यं सायोः विहस्य-
तिर्ब्रह्मप्रहस्यपरिभाषा, आषाच २ सु० ७ अ० १ उ० ।

महद-प्रहद-पुं० । दया इव दृष्टान्तियमायताः श्रेयसः,
प्रदायां मङ्गलादीनां निचतुरादीनां वृद्धाः प्रहदयः । अ० ३
श० ६ उ० । दयाकारव्यवस्थितेषु प्रहेयु, जी० ३ प्रति० ।

महन्-प्रहन्-न० । चारणे, वैशाखां अस्व नः । " कथं तावत्
बेसगहनं कते " । प्रा० ४ पाद० ।

महमिष-प्रहमिष-न० । महमिषारिते नृकृषे, विरो० । आ०
म० । यमस्य प्रहो विमिश्र विमिश्रति । जी० १० । " गहमिषं च
वज्रये सप्त मन्त्रकसे " इ० प० । प्रहमिषं शोषिताहारः । अ०
१ उ० । प० ४० ।

महमुसल-प्रहमुसल-न० । मुशलाकारव्यवस्थितेषु प्रहेयु,
जी० ३ प्रति० । प्रहामुसलं यत्सु अश्वेषु च । अ० ३
श० ७ उ० ।

महद-देशी-पुत्रि, दे० ना० २ वर्गः ।
महद-पुत्रि-पुं० । गृहस्थाभिनि, ह० १ उ० ।
महद-देशी-प्राप्ति, राशिनि च । दे० ना० २ वर्गः ।

महि-पादग-प्रहकुलटक-न० । प्रदायां कुलटकफलाकारेणा-
श्वस्यानि, अ० ३ श० ७ उ० । प्रहकुले च । जी० ३ प्रति० ।

महसम-प्रहसम-न० । प्रथमनां वंशतन्त्रादिभिः स्वरो गृही-
तस्तत्समं गीयमानं प्रहसमम् । द्या० ७ प्रा० । 'स्वरसायेन
गानि, द्या० ७ प्रा० ।

महाय-गृहीत्वा-अव्य० । आदायेत्यर्थे, द्या० ७ अ० ।
रा० । सूत्र० ।

महावसव-प्रहापसव्य-न० । प्रहानामपसव्यगमने, प्रतीपगमने,
अ० ११ श० १ उ० ।

महिष-देशी-वक्ति, दे० ना० २ वर्गः ।
महिषा-देशी-काव्यमात्रायां स्त्रिया, दे० ना० २ वर्गः ।

महिय-गृह-वि० । आश्रयणम्, " आश्रयणस्य महियं वाते "।
आषाच १ सु० ४ अ० ४ उ० ।

महृति-वि० । प्रह क ईद । " पानीबादिभित् " । ८ । १ ।
१०१ । कनीकारस्य महृत्वाः । प्रा० १ पाद० । उपाधे, आ० १
अ० । आ० म० । अस्पृशत उपाधे, अ० १३ श० ७ उ० । राज-
पुत्रयेन्द्र, प्रहन् ३ आश्र० द्वार । स्वीकृते, श्री० । सूत्र० ।
प्र० । ज्ञातं, वाच० । "वचयारियंति वा अहीतंति वा आगमि-
षेति" वा गहितंति वा षगडा " उच० २ अ० ।

महिषद-गृहीताये-वि० । गृहीतः स्वीकृतोऽयं लोकमार्गकपो
येन स गृहीतायः । सूत्र० २ सु० ७ अ० । वराजिमात्रप्रहस्यतः
'ह्रा० १ सु० १ अ० । अर्थवशादस्या (ज० ३ श० ५ उ० ।
दद्या०) अथधारितत्वे, द्यौ० ।

महिषवर्क-गृहीतवाये-वि० । सर्ववर्कसितान्त्रे, न० १ अवि० ।
'आषाच । 'वर्णवैयर्थ्ये, प्रहस्यकवयवाच्यं, तस्य हि स्वव्य-
मपि वचनं महोपाध्यायः प्रविभाति । प्रह० १ द्वार ।

महिषा-गृहीता-अव्य० । उपाधयेत्यर्थे, " गहिषा तु अजय-
जोवकृषालादिषु बह्वे " सूत्र० १ सु० ४ अ० १ उ० ।

महिषाउहपहरण-गृहीतायुप्रहरण-वि० । गृहीतानि आ-
युधानि शास्त्राणि प्रहृष्टाय वेधं प्रहारकरवाय येन स तथा ।
अथ वाऽऽयुषामृतकपयस्याणि अङ्गाराणि, प्रहरयानि तु के-
व्यस्यास्य नागचारीनि, ततो गृहीतानि आयुधानि प्रहरना-
नि येन स तथा । सायुधप्रहरणं, अ० ७ श० ६ उ० ।

महिर-गजीर-वि० । 'पानीयादिष्वत्', ८ । १०१ । इति पदस्यः
प्रा० १ पाद० । अलम्बमप्ये, प्रह्ना० २ पद० । 'गहिरहास्यगीव-
णव्यसरे' गभीरेषु हसितनतेषु रातयेषां न । जी० ३ प्रति० ।

महिरिय-गामनीद्व-न० । "स्याद् अव्यक्त्यक्त्यर्थसंयुक्तं यात्"
८ । २ । १०७ । इति संयुक्तस्य यात्यर्थ इह । अलम्बस्तावत्वे,
प्रा० ३ पाद० ।

महिरि-गृहीत्वा-अव्य० । उपाधयेत्यर्थे, " प्रजतिं न पुनर्मरी-
सरोसं, समुत्तरं तेषूपले गहेत् " सूत्र० १ सु० ५ अ० ३ उ० ।
गा-गै-धा० गे, "ध्यामांती" ॥ ८ । ४ । ६ ॥ इति गाऽऽदेशः ।
'गह-गाम्र । गायति " । प्रा० ४ पाद० ।

गाय-गीत-न० । कृते गाने, " सुहु गायं सुहु गायं सुहु न-
शिदं " आष० ४ अ० ।

गाउचोलाण-गात्रात्तोभन-न० । अङ्गधावने, द्या० ४
प्रा० ३ उ० ।

गाउप-गव्यूत-न० । द्विधनुःसहस्रप्रमाणे केने, प्रह्ना० १ पद० ।
" वउहस्य पुण घनुहं, दुभि सहस्राह गाउयं तोले " प्रह० २
५४ द्वार । जी० । अ० । अ० । द्या० । कांठाग्रये च, आष० ।
गाग्र-गाग्र-पुं० । स्त्री० । परिधामविशेषे, अ० ३ वक्र० ।
प्रव० । मस्यमेदे च । प्रह्ना० १ पद० ।

गागलि-गागलि-पुं० । पिठस्य यशोमतीकुक्षिसमूहे पुत्रे, वो
हि पुत्रकम्पायां प्रजद्वय्यां शालमहाशालाभ्यां राज्ये आ-
पितां गीतमान्तके प्रजजितः कवक्षी ज्ञत्वा सिद्धः । उच० १०
अ० । आ० क० । आ० म० । आ० १० । ती० । (इति 'अञ्ज-
वदर' शब्दे प्र० भागे २१६ पृष्ठे उक्तम्)

गामेज-देशी-प्रचिते, दे० ना० २ वर्गः ।

गामेज-देशी-नवपरिणीते, दे० ना० २ वर्गः ।

गाढ-गाढ-न० । गाढ-कः । अतिधोये, दृढे च । वाच० । अहि-
विकृतिविकृतिषु, अ० २ अवि० । अत्यर्थे, प्रह्ना० १ आश्र० द्वार ।
आष० । सूत्र० । अत्यर्थसुपनीते, सूत्र० १ सु० ४ अ० १ उ० । निविदे,
न० । वादे, अ० १ श० २ उ० । अतीतिकरणे, अ० २ उ० ।
बहुसिद्धितिके, उच० ११ अ० । अत्यन्तं, कल्प० २ कृण ।

गाढिमिलाण-गाढमृग-वि० । स्त्रीशयितामिमृगतया लीला-
तुदे, प्रह्ना० ७ विष० ।

गाढतिस्रस्रगाणह-गाढतीक्ष्णमृग-वि० । गाढमत्यन्तं तीक्ष्ण-
नि अग्रणि यवमविधा तथा यथा स तथा । अतितीक्ष्णको,
कल्प० २ कृण ।

गाढदुकरवा

गाढदुःखा-गाढःखा-खो० । गाढदुःखरूपायां वेदनायाम्,
ग्रहण० १ आभ० द्वार ।

नाहपेक्षः—गाहपेरण—न० । अस्यर्थमेरणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

गाढरुढ-गाढरुष्ट-त्रि० । अस्यर्थकुलं, प्रभा० ३ भा० द्वार ।

मादातंत्रणलक्षण—गाढालम्बनलक्षण—३० । एकालम्बने स्थिरतया
व्यवस्थिते, आय० ५ अ० ।

गार्हक्य-गार्हकृत-१० । शणसूत्रगाढवज्रसूत्रकलापवत्
आत्मप्रदेशैः सह गाढवज्रं कर्मणि, भ० ६ श० १ उ० ।

गाढावर्णीय-गाढापनीत-अ० । गाढमल्लधुपनीतं दीकितं दु-
 क्तकर्तृकारिण्यं यत्स्थानं तत् । सूत्र० १ अ० ५ अ० १ उ० ।
 “गाढावर्णीयं भ्रतिदुक्कलभम्” सूत्र० १ अ० ५ अ० १ उ० ।
 हर्दोभेषसमिकाबिनावस्थैः कर्मजिह्वाकितं, सूत्र० १ अ० ५
 अ० २ उ० ।

गाण-गान-त० । गीते, जी० ३ प्रति० । “ गीयं धिततं घणं
क्षुतिषं अप्ये च उद्विहं गायंति ” आ० पृ० १ अ० ।

गायं गणिय-गाणक्षिण-३० । गणाङ्गं बयमासाज्यन्तर एव
सङ्क्रामतीति गाणक्षिण इत्याग्निकी परिभाषा । उक्त० १३
अ० । बयमासाभ्यन्तर एव गणाङ्गान्तरं सङ्क्रामति, उक्त०
१३ अ० ।

गणकृणिकमत ऊर्द्धं धृष्टे, तमेवाह-

ठम्मास अपुत्ति, गुरुगा वारमसमानु वजलहुगा ।

तेन परं मासल्लह, गाणंगणि कारणे भडतं ।

उपसंपन्नः साधुः कारणमाधे ब्रह्मास्तनपुरस्थित्वा श्वे-
कस्तप्तकणाद्वरं गच्छं संक्रामति तदा तस्य तत्पारो मुक्तकः
ब्रह्मात्मन्ः परतो यावत् द्वादश समा वर्षाणि, ता अपूरयित्वा
गच्छतस्तथा संक्रामाः, नतः परं द्वादशस्यैव वर्षेन कञ्चिन्निष्कारणं
गणाक्षरं मूल्याकां मासस्तु, "गायत्र्या" नाम गणितं नामधेयानि
निर्द्देशाः, ततो गणं गणिकत्वं, कारये हानदर्शनचरित्राणा-
मप्यन्तस्मिन् पुनश्चमन्त्रं समुपये जायते स्वर्गोयम् । किमुक्तं
अवधिनि-कारये मध्ये द्वादशमन्त्रं ब्रह्मासं वा गणाक्षरं संक्राम-
ति न प्रायश्चित्तमपि भवतीति । नतं गायत्र्यणिकद्वारम् ।
५० १ ५० । निष् ५० ।

गाथ-गाथ-पुं० । कथ्यो घमनीचोऽष्टादशानीं शाले प्रलिकानीं
 करणामिति द्युपसथा, प्रसन्ने वा बुद्ध्यादीन् गुणानिति द्युपसथा
 वा पुनरित्यस्याधिक्यविनिना प्राप्तिः ॥ १० ॥ १० । १० ।
 व्य० । जी० । प्रश्न० । दशा० । नि० पू० । आधा० । अनु० ।
 उक्त० । वा० । प्राप्नुयेत् प्राप्तधर्मोपेतत्वात् कारविनयो वा
 आसः । आधा० २ कु० १ अ० २ उ० । करवति, कल्प० ४ लृण ।
 ज्ञपसथाप्यासिते, जी० । ज्ञपेतिासत्पत्नये, अष्ट० २ अष्ट०
 लक्षिणहविषये, प्रश्ने २ आश० द्वार । अ० ॥ १० । कपटकवा-
 दस्योऽन्यानां विधास्ये, कपट० २ अ० । सूत्र० ।

ग्रामपद्धतिकेपमाह-

नामं उवणा गामो, दव्यग्गामो अ जतगामो व ।

२५७

अऽजिह्विगामो, पिङ्गगामो जाबगामो य ॥

नामग्रामः, स्थापनाग्रामो, कल्पग्रामश्च, भूतग्रामश्च, आतोष-
ग्रामः, इन्द्रियग्रामः, पितृग्रामां, ज्ञानग्रामश्चेति नाथासमुद्धार्यः।
अथाथययार्थमजिघृक्षुर्नामस्थापने क्लृप्त्वाद्नाष्टस्य कल्प-
ग्रामं व्याख्ये-

जीवाजीवसमुदायो, गामो नो वा नग्नो कहं दृष्टे ।

आदिनयां ऽणगविहो, तिःविकप्पां अंतिम नमो उ ॥

जोधानां गोमहिषीमनुष्यादीनामज्जोधानां च गृहादीनां च। समुद्रयः स जल्यध्यामं नश्यते। इह च सर्वलोपप्रत्ययकेन प्रायः सर्वमपि सूत्रमर्थेन नश्यतिर्वाच्यते। यत् तदकम्— नश्यि नश्यि ह्मिपि, हुसि अर्थो य जिणमप्यति। आसज्ज उ सोपारं, नपय य विसारको वृत्। ॥३॥ अत एवापि जल्यध्यामो नश्यि-वाच्यते—को नाम नयः कं जल्यध्यामं कथमिच्छन्ति। तत्र नथाः सामान्यतः मत्त, नैवमसंम्रज्येवहारश्चसुस्थशब्दसमभिकदैव-भूतमदात्तः। इह तु समभिकदैवभूतयोः शब्दप्राधान्याभ्युपगम-परमनदा शब्दतयै एवामन्भयोः विवक्ष्यते, ततश्चादिनयोः नैवमः, सोऽपिदुःखिशुद्धिशुद्धिस्तद्विस्तारनाशकयोः, अ-न्तिमनश्यत् शब्दः, स त्रिविधः, शब्दसमाभिकदैवभूतमदात्तः।

तत्रानेकविधैर्नगमानामन्यान्यप्यपि पक्षाणि यानि
यत्कव्यानि तानि नामग्राहं संगृह्यन्नाह-

गावो तणाइ सीमा, आरामुदपाणचेंकरूवाणि ।

बाहं। य वाणमंतर, लुग्गह तत्तो य आहिपती ॥

गायः १ लुपानि ३ उपलक्ष्यत्वापुण्ड्राहारकादयः । सीमा ३
आरामस्य ४ उदपानं कृपः ५ वेदरूपानि ६ वार्ताह्वनिः ७ वाय-
मननं देवकुलस्य ८ अथग्रहः ९ ततश्चाधिपतिः १० हस्तिमनु-
किगाथाऽङ्काराः । अथ ज्ञायाथ उच्यते-प्रथमं नैगमः ग्राह-वा-
च्यं चूषां गायत्रिमुत्तुं प्रजति तावन्त्सर्वोऽपि प्राप्नोति
व्यपदेत्य लभनं । ततोऽथिगुलनैगमः प्रतिजनिति-

गात्रो वयंति दूरं, पि जं तु तणकट्टहारगादीया ।

सुरुद्धिते गता पं-ति अत्य संते ततो गामो ॥

[illegible]

परसीमं पि वयंति ह्य सुद्धतरो मणति जा ससीमा तु ।

उज्जाण अन्नत्ता वा, उक्कील्लंता उ सुप्पयरो ॥

युद्धतरो नैवमा प्रजाति-यद्यपि यथा गोशरसोबादासजततं
 नृभागं तुल्यकाह्याहाका व्रजति, तथापि ते कदाप्यपरसीमा-
 नमपि व्रजन्ति, तस्मात्समायात्रां ग्राम उपपद्यते। अहं प्रवीम-या-
 वत् स्था प्राप्स्ये। सीमा यथावात्रां ग्रामः। ततोऽपि विद्युद्धतः
 प्राह-मेवय। अग्निप्रयुक्तं कृपां ग्राम हति होतिः किं तु यावत्स-
 ह्यैव ग्रामस्य संरक्ष्यते। कुपः तावत् ग्राम हतिः। ततोऽपि विद्यु-

कनरो ब्रूने-इष्टानामास्तत्तावद् ग्राम इति भवत्येव ।। यद्युक्तमः
प्रतिनृणाति-एनदपि भूयस्तरं केन न ग्रामसंज्ञां लब्धुमर्हति,
अर्धं भूयान्-यावदुत्पन्नं नस्वैव ग्रामस्य संबन्धः ।।
कृपा-सायङ्ग्राम इति ।। ततोऽपि विद्युत्तरतो भूत-इदमप्यतिप्रभुत्वं
केन, अतो यावत् केन भव्यकानि चेटकपाणि रममाणानि
गच्छन्ति तावद् ग्रामः ।। ततोऽपि विद्युत्तरतः प्रनिचकि-पत-
ह्वयतिरिक्ततया न समीचीनतया ततो यावन्तं भूभाग-
मतिरिचीयासां बाह्यका उत्कीर्यन्तो रिक्तस्तः प्रयाति ता-
वान् ग्राम इति ।।

एव विद्युच्छनिगम-स्त वदपरिक्लेवपरिवृता गावो ।।

वधवारस्त वि एवं, संगह जहँ गापसमाग्रो ।।

एवं विचित्राभिप्रायाणां पूर्ववैगमानां सर्वा अपि प्रतिपत्तीर्ष्य-
पोषा सर्वनिगुजैगमन १५५ यावान् वृत्तिपरिक्लेवपरिवृतां नृणा-
गस्तावान् ग्राम उच्यते ।। अथ संग्रहं व्यतिक्रम्य लाघवार्थमत्रैव
वधवारस्तमतिनिदिशति-(वधवारस्तसि एव) यति) यथा वैगम-
स्यानेकं प्रतिपत्तिप्रकाराः प्रकृतितास्तथा ध्वजवारस्याप्येवमेव
प्रकृताः, तस्य ध्वजवारस्याप्युपगमपरायणत्वात् ।। बालगोपा-
क्षादिना च लोकान् सर्वेषामप्यनन्तरतोकेनेष्टानां यथावत्सरं ग्राम-
तया ध्वजवरणीयराशे ।। संग्रहस्तु सामान्यप्राद्विवाद्यत्र प्र-
स्य ग्रामवास्तव्यलोकस्य समवाय एकत्र न हनं भवति तद्
वाद्यमन्तरद्वयकुञ्जादिकं ग्राम इति श्रूते ।।

इदमेव प्रकाशान्तराणां ऽऽह—

जं वा पदमं काउं, ससगगावो निवसं स गावो ।।

तं देवलं सभा वा, यजिष्मन्गोष्ठा एवा वा ।।

यद्वा प्रथमं कृत्वा निवेश्य, तोयः सर्वोऽपि ग्रामो निवेश्यते, स
समग्रनयनिप्रायेण ग्रामः ।। तत्र देवकुलं वा नवम्, सभा वा,
ग्रामसमभवनी वा गोष्ठः, प्रया वा ।।

अथावग्रहपदं विवृणुवन् श्रुजुलुनयमतमाह—

उजुलुयसस निग्रोओ, पचपर त उडा एकेकं ।।

उडंति वमति व वने-ण जस जहस सो गावो ।।

श्रुजुलुयस्य स्वकीयार्थप्राहकत्वात् परकीयवसतोऽप्यनभ्युपग-
मात् यथैव यन्त्रयैकमारोमायप्राहकत्वेनैकं शुद्धं तन् नित्योप
इति प्रतिपत्त्यर्थम् ।। नित्योप इति ग्राम इति कैकोऽयम् ।। ग्राह च वि-
शेषवृत्तिरुक्तम्—“गावो चि वा निग्रोओ चि वा एगुहं ततो आ आ-
दिर्वहं” इति व्याख्यानयन् शश्वतयमनमाह—“उडंति” इत्या-
दिशब्दस्य शब्दावयवस्यैव कस्यापि वशेन ग्राम उचित्येन-उ-
डशी भवति वा, वसति भूयोऽप्यवस्थानं करोति, न ग्रामस्याधि-
पतिप्राप्त्येन इति शश्वमुक्तेऽनुमोदनेन, ये तु तत्र तदनुवर्तिनः शेषास्ते
अशेषा अभ्युपगमज्जानुत्तत्वाच्च ग्रामसंज्ञां लभन्त इति भावः ।।
चिमितं नयमानं गृह्य ग्रामकपदम् ।।

अथ ग्रामस्यैव नयेः संस्थानचिन्तां चिकीर्षुगह—

तस्मैव उ गामस्ता, का किं संतापमिच्छति नम्रा उ ।।

तस्य इमे संतापा, हवति खलु मल्लागादीया ।।

तस्यैव ग्रामस्य संस्थानं को नयः किमिच्छतीति चिन्तयते,
तत्र तावदिमानि मल्लागादीनि ग्रामस्य संस्थानानि भवन्ति ।।
तत्प्राप्त्याह—

अथाणम अ्रोसंखिप, संपुए संममल्लए तिबिहे ।।

जिषो पकास वलभी, अक्खारग रुयग कासवए ।।

अस्ति ग्राम उचानकमल्लाकारः, अस्ति ग्रामोऽवाहमुल्लम-
ल्लाकारः, एवं संपुटकमल्लाकारः, अल्लकमल्लाकारेण जिषिधं
वाच्यम् ।। तद्यथा-उचानकमल्लकमल्लाकारसंस्थितः, अवाहमुल्लम-
ल्लकमल्लाकारसंस्थितः, संपुटकमल्लकमल्लाकारसंस्थितः ।। तथा जिषी-
संस्थितः, पकासिकामसंस्थितः, वलभीसंस्थितः, अक्खारग-
संस्थितः, रुयगसंस्थितः, कासवसंस्थितश्चेति ।।

अथैवमिव संस्थानानां यथाकामं व्याख्यानमाह—

मज्जे गामस्तग्गाहो, बुद्धिच्छेदा ततो उ रज्जुओ ।।

निकलम्य मल्लापादे, गिएहंतीओ वं पत्ता ।।

इदं वस्य ग्रामस्य मध्यभागं अगदः कूपस्तस्य वृद्धा पूर्वविद्यु
विद्युच्छेदः शीकृत्यन्तः, तत्र कूपस्याधस्तनलाद् बुद्धिच्छेदेन
उज्जवां दिक् विदिकु वा निष्कास्य गृहाणां मृदावातुपाकृत्या
शुद्धस्तित्येकं तावद्विस्तारयन्ते यावत्सुग्रामपयन्तवर्तिनां वृत्ति
प्राप्ता भवन्त, तत्र उपर्यभिमुखीभूय तावन्नयां मल्लकुपेण इ-
त्यन्तलागां सीमीभूतास्तत्र च पटहच्छेदोपरोरनाः, एव इदंश-
उचानकमल्लाकारसंस्थितो ग्राम उच्यते ।। ऊर्ध्वानुभूतस्य शराव-
शेषमेव वाक्यं, तत्र यस्य ग्रामस्य मध्यं देवकुलं वृद्धा वा उचै-
स्तरस्तस्य देवकुलादेः शिखराय उज्जवांऽनयां निर्धेयं ताव-
कीयन्ते यावद्वृत्तिप्राप्ताः, ततो अग्रोमुखी नृप गृहाणां मूलपादा-
न् गृहीत्वा पटहच्छेदोपरोरनाः, एवोऽवाहमुल्लमल्लाकारसंस्थितो
ग्रामः ।। तथा यस्य मध्यभागं कूपस्तस्य चोपरोरनरो वृद्धस्तनः
कूपस्याधस्तलाद् उज्जवां निर्धेयं मूलपादानयोऽवस्थावद् गता
यावद् वृत्तिप्राप्ता ग्रामस्य, तत्र ऊर्ध्वानुभूतमुखीभूय गन्वा
इत्यन्तलागां मध्यधोभूताः वृद्ध शिखरादुत्पन्नयोः उज्जस्म-
येव निर्धेयवृत्तिप्राप्त्यवन्तः, ततोऽग्रोमुखी नृप कूपसंविधिनोर्ना
उज्जुगामप्रभागः समं सचष्टन्तः ।।

अथैकसंपुटकमल्लाकारो नाम ग्रामः—

जइ क्काई पाम-भि होति तां खेमल्लओ होई ।।

पुट्ठावरकवदि, गावो जेहि भवे जिषो ।।

अदि क्कादीनि कपवृक्ष इत्येवमिति यथैकस्यां दिशि भवति,
ततः अण्डमल्लाकाराखि-वयोऽपि ग्रामो यथाक्रमं भवत्यः ।।
तत्र यस्य ग्रामस्य बहिरैकस्यां दिशि कूपस्तमिषैकं दिशं
मुक्त्वा शेषान् सत्तु दिक् उज्जवां निर्धेयं निर्धेयवृत्तिप्राप्त्यो-
परि हर्षयन्तास्त्रासाद्य पटहच्छेदोपरोरनरो, एव उचानकमल्ला-
कारमल्लाकारः ।। अवाहमुल्लकमल्लाकाराः उच्येयमेव, नवरं
यस्यैकस्यां दिशि देवकुलमुचैस्तरां वा वृद्धाः ।। संपुटकमल्ला-
कारस्तु यस्यैकस्यां दिशि कूपस्तदुपरिवाच्य वृद्धाः, शेषे
प्राप्त्यवन्तः ।। “पुवावर” इत्यादि ।। पूर्वस्यामपरस्यां च दिशि सममे-
निष्यवस्थितेर्धुर्धोभिः संस्थितो ग्रामो वा भवति ।।

पासट्ठि पदाली, वलभी चउकोणमुद्दी दीहा उ ।।

चउकोणमु जइ कुमा, इदंति अक्खलाता तम्हा ।।

पदाक्षिकासंस्थितोऽप्येवमेव, नवम् एकमित्त्वं पादौ वृद्धयुग्मं
सम्यक्त्वा व्यवस्थितम् ।। तथा यस्य ग्रामस्य चतुर्ध्वज कोणेषु
इदंती वृद्धा व्यवस्थिताः स वलभीसंस्थिताः ।। अथ वा यद् वृ-
ह्णानां पुट्ठाज्यासंस्थानम् ।। तद्यथा-समं चतुरस्रं भवति, एवं यदि
ग्रामस्तथा चतुर्ध्वजमुद्दी प्रवर्ति ततोऽसी चतुर्ध्वजसं-
भिर्बुद्धैः समचतुरस्रतया परिचिद्यमानत्वाद् वृद्धावकाशसंस्थितः ।।

बद्धागारत्रिणदिं, रुयगो पुण बंदितो तरुवरद्वि ।
तंकोणो कामबद्धां, क्षुरघरगं कासवं चित्ति ॥

यथापि ग्रामः स्वयं न समस्तयापि यदि रुचकतया शैलवत्
वृत्ताकारवशात्स्वनेः बृंह्येष्टोद्गमनाद् रुचकसंस्थितः। यस्तु प्रा-
यव त्रिकोणतया निर्बाधः, वृत्ता वा त्रयो यस्य बहिः उपस्थाः
क्षिताः एकतो द्वौ, अन्यतस्त्वेक इत्यर्थः। एव तत्रयापि काश्यप-
संस्थितः। काश्यप पुनर्भाषितस्य संवाह्ये कृत्स्नं भुवत्। तद्यथा
उपक्षं भवत्येवमयमपि ग्रामः। इति आर्षितानि सर्वाप्यपि
संस्थानानि।

अथ को नयः किं संस्थानमिच्छति ? इति भाष्यते-
पदमे सपदहृत्तेदं, आकामव सगुण कोटिं तद्वत् ।
नार्णि आदिपतिं वा, सदनया तिस्रि इच्छन्ति ॥

प्रथमोऽत्र नैमग्नयः सपटलद्वन्द्वरूपं संस्थानं प्रतिपद्यते
संप्रदोऽप्येवमेव अन्यत इत्यत्रायान्नर्भ्यते। व्यवहारस्तु भिन्न-
संस्थानाद्वारभ्य आकाङ्क्षयसंस्थानं मन्यते। तृतीयं श्रुत्यु-
क्तं तत्र शक्यतानां तुष्ट दिश्यमानां, कृद्भासां वा यथाऽष्टादिबद्ध-
भूमिकाणां यत् संस्थानं तन्मन्यते। यद्यस्तु शब्दतया ज्ञानिन-
प्रतिपत्तिं वा प्राप्तिं संस्थानं स्वामित्वेनैच्छन्ति।

एतामेव नियुक्तिगार्थां व्यस्यीकृतं आह-

संगहियसंगहिष्मां, तिबिहं ग्वसु मद्दयं नियमा ।

भित्तादि जा कामवा, अमंगला वेति मंठाणं ॥

नैमागो द्विधा सांनिहिको, प्रसांनिहिकश्च । संग्रहो संग्रहः, सामाग्यनिर्णयः । स प्रयोजनमन्वेषि सांनिहिकः, सामाग्यज्जु-
ल्लगमपद इत्यर्थः । नक्षत्रिणीया सांनिहिकः । नच यः सांनिहिकः
स निमागो विधिविभक्तुमासीत्, स चाङ्गुलसमुद्वेगभेदेभिर्भेदं सृण्वं
वा खण्डं वा मल्लकुम् । तस्य सप्तपदसङ्ख्येयसङ्घर्षं संस्थानं मन्यते ।
प्रसांनिहिकेन तु भातसंस्थानमासीत् कृत्वा वाक्प्राप्त्यवसं-
स्थानमेतानि नवार्थायां भूते, प्राणिपदान् इत्यर्थः । अंग्रहव्यव-
हारी तु सांनिहिकगोचरे नैमाग्यार्थायां संख्यमन्तर्भावनीयाधि-
नो न पुनश्च प्रयोजनं ।

निम्मा-घरवइ-पुभिण, तइओ दुहणा वि जाव पावंति ।

नाणिस्साहपस्स व, जं संत्तणं तु महस्स ।

[illegible]

अथ मृतादिप्रामभेदान् ज्ञापयति-

चउदसविदो पुण भवे, जूतग्गामो तिहा उ आतोज्जा ।

सोतादिद्विगामो, त्रिविहा पुरिना पिङ्गगामो ॥

मूताः प्राणिनस्तेषां ग्रामः समूहां नूतग्रामः स चतुर्दशविधः ।

तथावाह-

एगिंदिय मुहुमियरा, सन्नियर पण्णिदिया सबि-ति-चऊ ।

पञ्चत्वाऽपञ्चत्वा-त्रेष्टयं चतुदस ग्नामा ॥

परीक्षया द्विविधाः—स्वप्ना, वादरात्रौ । स्वप्नमात्रकर्मोप-
पत्तिः स्वप्ना, वादरात्रौकर्मोपपत्त्यर्थं संतो वादरात्रौ द्विविधाः
कृत्स्नादयः, निम्निकाः—कुसुमपरीक्षादयः, चतुर्विधविधाः—
स्वप्नादयः पञ्चद्विधा द्विविधाः—संज्ञिनः प्रसंज्ञिकः । संज्ञि-
नगमेऽतिवैयर्थ्यमुत्पन्नाः, देवनामाकाशः । प्रसंज्ञिकः—संज्ञिभूतमित्ये-
वमुत्पन्नाः । यत्ते क स्वयोन्मेषपथोऽस्तिः पर्याप्ता वा ह्युत्पद्योता
वा । पर्याप्तिसंज्ञा कृत्स्निः सा तद्वाशुशरीरान्निद्रियस्वप्नपथोपाय-
मानः पर्याप्तिसंज्ञायां वेदाह । तत्र यथाकामया कर्मण्युपया युक्त-
माहारं कलु कपरसतया कटोनि सा आहारपर्याप्तिः । यथा तु
रन्वीरुत्तमाहारं धातुकृतया परिणममयति सा शरीरपर्याप्तिः ।
यथा धातुकृतया परिणमिताहाराशान्द्रियप्रत्ययान्द्रियायु-
पया यथाकहृद्विषयादिन्द्रियकृतया परिणमन्त्ये स्पृश्यादिष्वप-
रिहृत्तानसमर्थो भवति सा इन्द्रियपर्याप्तिः । यथा पुनरुन्मा-
समायामनःप्रायोप्यानि दृष्टिकामयादय यथाकम्पञ्चकृतक-
तया आभावेन मनस्वतया वा परिणामक्याऽऽश्रयश्च भुञ्जति सा
क्रमेण प्राणिनातिपरापर्याप्तिः, आधापर्याप्तिः, मनःपर्याप्तिः । एता-
न्त्रयं यथाकममकन्द्विषयाणां नक्तो, इन्द्रियादीनां संसृष्टिमति-
वेगमनुपयान्तानां पञ्च, सांप्रपञ्चानुपयानां क वद ज्ञपति । एवं
पुंशोः सत्तपि भेदाः पर्याप्तापर्याप्तभेदाश्च द्विविधा परिणामान्द्रि-
यदृष्टिषो ज्ञपन्तः प्रः । एतेष्वपर्याप्तमसु द्विधा—पञ्चजज्ञानो म-
थ्यप्रशयो, पाशाधाराप्रमथः । पाशाधारा क स्वकर्ममुपयोगहारास्ता-
द्वयवधः । इन्द्रियप्रामः शोभाःशोभानिन्द्रियाणां समुद्राप्यः स
पञ्चानुपयानां सम्पूर्णः, चतुर्विधः इन्द्रियिणाणां यथाकममकद्वि-
यत्तःसंश्रयोऽर्थादर्थानुपपत्तिः । पितृप्रामाण्यः द्विविधाः पुत्र्याः
तत्पथा—निवर्णयान्मेषपथः समुद्रपुत्र्याः देवपुत्र्याश्चेति ।

तिगियामरनरइत्य।, मातृगमं पि तिविहमिच्छन्ति ।

नाणाइतिगं जावे, जअओ व तेंसिं समुप्यत्ता ॥

नित्यकृत्यभिरक्षिप्य, अमरा देवास्तेषां क्षिप्यो, नरा मनुष्यास्तेषां च क्षिप्य इति मातृप्राममपि त्रिभिर्गुणैर्महान्तं पुरुषस्यः आह-किमर्थं पुत्रप्राप्तायां मातृपितृप्रामसंज्ञा विधीयते । उच्यते-तेज्ञानुत्पादयोगार्थम् । तथा च आचारकल्पधर्मयोः षष्ठ्यादृश्यके सूत्रम्-“जे भिक्षुः मातृभ्यां मेढुणपडियप विज्जवह” इत्यादि । तथा “जा भिक्षुणी पितृभ्यां विज्जवहे” इत्यादि । भावप्रामतया ज्ञानव्यापः । के पुनस्ते ? उच्यते-

तित्यगरा जिण चनुदस, जिणे संविग्ग तह असंविग्गं ।
सारुविय-वय-दंसण-पदिमाओ जावगामो व ॥

[illegible]

साधेकरा इति एवं विज्ञापनां जाययति-

स्वरणकरगुणसंपत्ता, परीमदुपरागमा यद्वाजागा ।

तिर्यगरा जगद्वेत्तो, भावेण उ एत गाविविद्धं ॥

स्वरणकरगुणसंपत्ताः परीमदुपरागजोरो मद्राजागास्त्रीयैकरा
मगयमो दर्शनमाभावेय भवार्तो सत्यदर्शनादिकोचिवाज-
प्रत्युतिहन्तो भावग्रामतया प्रतिपत्तय्याः । एवं जिगाविष्णवि-
जायनीयम् । एवं स्वर्गोऽपि भावग्रामावधिर्मन्तव्यः ।

प्रतिमा अभिकृष्य जाययामाह-

आ सक्मजाविषाओ, पथिया इषरा ए जावगयो ।

भायो अ नरिय तिदि, नणु कारणकमओवपरो ॥

आः सम्पत्ताविनाः सम्पत्तद्विपरिदुर्दिताः प्रतिमास्ताः जायग्राम
कृषयन्ते, नेनरा मिद्व्याद्विपरिदुर्दिताः आह-सम्पत्ताविनाः अपि
प्रतिमास्तायद्वा जागादिप्रत्युत्पत्तयस्तो यदि जागादिकयो भाव-
स्वरण नास्ति, ततस्ताः कथं जायग्रामो जायितुमर्हति । उच्यते-
ता अपि दृष्ट्वा भवप्राज्ञावस्थाऽऽरुणमारुदिरिव सम्पत्तदर्शना-
श्रुद्विजमानमुपजम्पते, ततः कार्ये कार्योपचार इति कृत्वा ता
अपि भावग्रामाः भवयन्ते ।

अत्र परः माह-

एवं तु जावगयो, गिरद्वमार्द वि जह मयं तुजनं ।

एभमवर्षं को तु ह, अभिवरितो वदिज्जाहि ॥

यथा सम्पत्ताविनप्रतिमायां कार्ये कार्योपचारः जायग्रामस्यं
गुणकर्म मनसिभ्यन्त, एवंमेव निहृवाद्योऽपि भावग्राम एव
मवर्ता प्राप्नुवन्ति, तेवामपि दर्शनेन कर्षयन्त्यस्यदर्शनापा-
दात् । वृत्तेराह-एतत्तद्वृत्तकर्मजायवचनं, भवमन्मयमजप्रत्य-
पिन्नं विना को नु अभिवरितः सत्यवस्तुत्वत्वेदी भवेत् ।
अपि तु नैवेत्यभिप्रायः ।

कृत इति १, आह-

जह वि ह्रु सम्पुपाओ, पामद दहण निहए होजा ।

मिच्छहृयसईया, तदा वि ते वज्जिण्जाओ ॥

यद्यपि निहृवादि दृष्ट्वा कस्यचित् सम्पत्तदर्शनोत्पादो
भवत् तदाऽपि ते मिथ्यास्वमन्त्रे सप्तासिनिबधः, तेन हता
क्षुण्णिः सर्वज्ञवचनसंस्कारलक्षणा दुर्वातेन शस्यवधेयां ते
मिथ्यास्वहृतस्फुटिका, यद्यपि यथाह बहोमिरसज्जापोज्ञावना-
मिरास्तां लोकवर्तासि विपरिणामयन्तः एवंलक्षमपि बीज-
भ्राम्यतोऽप्येवार्थं बोधयन्तो बृहं दूरण भवन्तीति इति यतश्चैव-
मतो नैते भावग्रामतया प्रविशुमर्हन्तीति प्रकृतम् ।

अथात्र कतेरेव ग्रामेणाधिकारः, उच्यते-

आहारावहिसयणा-मथोजनेमु जौ उ पाठगो ।

एवं वयंते गामं, जेण उदिगारो इहं सुते ॥

आहारापथी प्रतीतः, शयनं संस्तरकः, आसनं पीडादि, ए-
तेषामुपमोद्युतः यः प्रायोप्यः । किमुक्तं भवति ।-यतासि यच्च क-
क्ष्यासि प्राप्यन्ते तमेने प्राप्तिं वदन्ति प्रापयन्ति सूर्यो नात्र क-
र्तुः अधिकारः प्रकृतमिति व्याख्यातं प्रक्रमयत् । १०१ उ० । एवं
मयरादीनामापि निक्षेपपदानि व्याख्यातवन्ति । समूहे, भाव० ४
अ० । औ० । जगसमूहः, अद० १ अद० । दशकुलसाहसिकं,

आ० १ सु० । अ० । इन्द्रियगणे च । उच० ३ अ० । "यथा कुटु-
म्बिनः सर्वे-एवमेकीयता भवन्ति इह ॥ तथा स्वरानां सन्दीहो,
ग्राम इत्याजर्थावते ॥ १ ॥" इत्युक्तं स्वरसङ्घर्षे, बाध० ।
"यथाभि र्गं सप्तएहं सराणं नयो गामा पयसा । तं जहा- स-
ज्जगामि, मज्जिमगामे, यंच रागो । सप्त स्वरान् तत्रो गामा, मुच्छा
एवायिसन्ती ।" इत्या० ७ उ० । जगपदे च । बाध० ।

गामपद-देरी-ग्रामप्रधाने, दे० ना० २ वर्गे ।

गामऊद-ग्रामकट-पु० । ग्राममहसरे, सु० ३ उ० ।

गामंदे-देरी-उत्तेन ग्रामजोकरि, दे० ना० ३ वर्गे ।

गामतिप-ग्रामान्तिक-पु० । ग्रामादिकमुपजीवन्तो ग्रामस्थान्ते
समाये वचन्तीति ग्रामान्तिकाः । दशा० १ अ० । ग्रामपजो-
विनि नीधं कथयिष्ये, सूत्र० २ सु० २ अ० । आवा० ।

गामकण्टक-ग्रामकण्टक-पु० । ग्राम इन्द्रियग्रामस्तस्य कण्टका इव
ग्रामकण्टकाः । इन्द्रियवर्गप्रतिकूलशब्दादिवृत्त, कण्टकवर्षं कैवां
कुःकोत्यादिकवचनं मुक्तियार्थं प्राति विच्छेदितुं तथा च । उच० ३
अ० । दशा० । औ० । आ० । भावजनकज्ञानापेय च । आवा० १०
सु० ३ अ० ३ अ० ।

साधुः कूरसत्त्वरिदुतः संयमाकुट्यने, कुःसत्त्वद्वयं ग्रामक-
एकतानम् । तानाविहृत्वाह-

अप्येगे पडिजासन्ति, पमिपेयियमागता ।

पडियारगता एतं, जे एतं एव जीविणो ॥ ए ॥

अप्येगे वइ जुंजंति, नगिणा पिन्नीज्जाइया ।

मुंदा कइपिण्डगुंदा, उज्ज्जा असमाहिता ॥ १० ॥

एवं विपमिवर्षमेगे, अप्येण उ अजायया ।

तमओ ते तमं जंति, मंदा मोहेण पाउदा ॥ ११ ॥

(अप्येगे इत्यादि) अपिः संभावने । एके केचनाऽपुष्ट-
धर्माणः अनुपेयकमाणः प्रतिभाषितं भुषन्ते-प्रतिपत्तयाः
प्रतिकूलस्यं तेन वरन्ति प्रातिपत्तिकाः आधुयिद्विषाः, मज्जा-
वमागताः, कण्डाजित् प्रतिपत्ते वा दृष्टा अनायां एतद् भवन्ते-
संभाव्यते एतद्विषयधर्मां तदथा प्रतीकारः पूर्ववर्तितस्य
कर्मणोऽनुभवस्यैव वताः प्रायाः स्फुटनकर्मणोऽभोगां वा
एते यतश्च एवं जीवन्ति परपुहायपदमोऽस्तप्राप्तोभोजिनो
वृत्तादाना लुञ्जितशिरसः सर्वेभोगविश्रान्ता दुःखितं जीवन्तीति ।
॥ ११ ॥ किञ्च- (अप्ये इत्यादि) अप्येके केचन कुशुतिप्रसूना
अनायां बाधं युञ्जन्ति भाषन्ते-तद्यथेते विषयविषयकाद्यो
मज्जाः, तथा (पिन्नीज्जा इति) परापरव्याधेकाः, अथमाः मज्जा-
विज्ञानान् लुञ्जयित्वाः, मुपदा लुञ्जितशिरसः तथा कर्मावकाश-
कृतकान्ते रेखाभिर्यो विनष्टाङ्गा विहृतशरीरा अत्यतिक्रमशरी-
रतया वा किञ्चिद्विषयसंज्ञे सन्तकुमारवद विनष्टाङ्गाः, तद्योऽन्तो
ज्ज्ञः शुष्कपद्वेषो येषां ते उज्ज्जाः, तथा असमाहिता मज्जा-
प्रना भीमता दुष्टा वा प्राणिनामममार्गमुत्पादयन्तीति ॥ १०॥
सौप्रमत्तमदुष्प्रमाणार्थं विषाकृतज्ञानायाऽह- (एवमिच्छादि) ।
यवमन्तराकरकीत्या एके अनुपेयकर्मणो विप्रतिपत्तः साधुसं-
भोगेक्षिणः क्षामना व्ययमहाः । तुष्टाद्विषयो च विषेकर्म
वचनमकुर्वीषाः सन्तस्ते तमसोऽज्ञानकपादुक्तं तमो वान्ति
यच्छन्ति । यदि वा-अवस्थाव्यवस्थामां गतं गच्छन्ति । यतो

अम्बा हानावरणीयनाडवद्विधाः, तथा मोहने मिथ्यादर्शनकवेण
प्राचुरा प्राक्कादिनाः सन्तः विष्णुप्रायाः सार्धवद्विधेतया कुमारी-
या जयन्ति । तथा चोक्तम्—“एकं हि चक्रमसं सद्रूपो विष्णु-
स्तद्विज्ञेयं सद् संवसति द्वितीयम् । एतद् द्वयं युवि न यद्य
स तत्त्वतोऽप्य-स्तस्याऽप्यर्थावयवत्वेन बहु कोऽपराधः ? ” ॥१॥
॥ ११ ॥ सु० १ सु० ३ अ० १ उ० ।

गामकंदकोपसम-ग्रामकण्टकोपनर्ग-पुं० । इत्थिग्रामप्रति-
कूलोपसमं, अ० ए अ० ३३ उ० ।

गामकुमारि-ग्रामकुमारि-स्त्री० । ग्रामे कुमारका ग्रामकुमारकास्ते-
षामिव ग्रामकुमारिका । ग्रामकाङ्गकीडायाव, सू० १ सु० १ अ० ।

गामगोद-देशी-ग्रामप्रधाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामवायग-ग्रामपातक-पुं० । ग्राममारके दुःपुरुषे, ग्रहण० ३
अ० ७ द्वार ।

गामद्वान-ग्रामस्थान-म० । उक्तग्रामस्थाने, कटप० ५ कृष्ण ।

गामशिरूमण-ग्रामनिर्मयन-न० । ग्रामस्थानि जलनिर्मे-
मे ‘जाल’ इति लोके प्रसिद्धे, कटप० ४ कृष्ण ।

गामशिर्मातिथ-ग्रामनिर्मन्त्रक-पुं० । परतीर्थिकाविशेषे, सू० ३
सु० ३ अ० ।

गामगु-ग्रामन-न० । भूमौ सर्वणे, अ० ११ अ० ११ उ० ।

गामपि-ग्रामणी-पुं० । स्त्री० । ग्रामसमूहं नयति प्रेरयति स्वस्व-
कायैषु नो-विषय-चारुम् । बा० ७ “विषयः” ॥ ८ ॥ ३६३ ॥ इति
इदंस्तस्य च्छब्दो वा । ग्राम० ३ पाद । प्रधाने, ग्रामप्राप्त्यं, नापिते,
पुं० । ग्रामं ग्रामधर्मं नयति भोगिके, ग्रामेण प्रेयुषस्यापारेण न-
यात कालम् । बहुजनभोग्यायां स्त्रियाम्, वैश्यायां नीलकार्या
च । स्त्री० । विष्णी, बा० ७ । ग्रामप्रधाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामणी-ग्रामणी-पुं० । स्त्री० । ‘गामिण’ शब्दार्थे, ग्राम० ३ पाद ।

गामणीसुत्र-देशी-ग्रामप्रधाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामधम्म-ग्रामधर्म-पुं० । ग्रामा इन्द्रियग्रामाः, तेषां धर्मः स्त-
नाम् । इत्थिपार्णां यथासं विषयेषु नयन्ते, बा० ७ १ सु० ५
अ० ४ उ० । विषयोपनोगमने व्यापारे, बा० ७ १ सु० १ अ०
३ उ० । ग्राम इन्द्रियग्रामां कष्टस्तदर्थः । विषयानिज्ञापे, स्था०
१० उ० । शब्दादिषु कामगुणेषु, ग्रहण० ४ अ० ७ द्वार । मिथुने,
“उत्तरमण्डपाय आदिना गामधर्मा इह मे बहुस्तुयं” सू० १
सु० २ अ० १ उ० । बा० ७ । ग्रामा जगत्प्राध्यायस्तेषां तेषु वा
धर्मः समाचारो व्यवस्थोऽतः ग्रामधर्मः । लौकिकधर्मभेदे, स च
प्रतिग्रामं भिन्न इति । स्था० १० उ० । १४० ।

गामद-ग्रामार्क-पुं० । ग्रामे उत्तरापथानां ग्रामस्य ग्रामार्क इ-
ति संज्ञा । आह च्छ्रुतिरुत-“गामकेषु चिदेसजनीसुत्रवर्गगामेषु
चिद्विषयं होह उत्तरावर्धानं, एसा मन्दि चि” सु० १ उ० ।

गामपह-ग्रामपथ-पुं० । ग्राममार्गे, नि० सू० १२ उ० ।

गामपिहोलग-ग्रामपिहोलक-पुं० । मिथोवद्वरणार्थं ग्राम-
माभिते तुम्हारिभूते, बा० ७ १ सु० ५ अ० ३ उ० ।

गामवह-ग्रामवप-पुं० । ६ स० । ग्रामावघाते, नि० सू० १६ उ० ।

गामपारी-ग्रामपारि-स्त्री० । ग्रामे शुभपद्व रोगविशेषादिना बहुनां
कालधर्मप्राप्ते, जी० ३ प्रति० ।

गामरक्तय-ग्रामरक्तक-पुं० । त्रिकलत्तरादिव्यवस्थितेषु प्रा-
मरक्ताकारिषु, बा० ७ १ सु० २ अ० ३ उ० ।

गामरोग-ग्रामरोग-पुं० । ग्रामस्थापिनि रोगे, ज० २ वृत्त० ।

गाममित्रिय-ग्राममं-स्थित-न० । ग्रामात्मन्वत्त्वाद् ग्रामाकारे वि-
प्रज्ञहाने, अ० ८ ना० ३ उ० ।

गाममसरियग-ग्रामसंसार्यक-न० । ग्रामे संसारशीये कथनीये,
आ० १ १ सु० २ अ० ३ उ० ।

गामदण-देशी-ग्रामस्थाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गामाग-ग्रामाक-पुं० । स्वनामस्थाने स्थितेषु, यत्र प्रतिमा-
स्थितस्य बीरस्य विमलकां नाम यज्ञः पूजां कृतवान् । आ० म०
द्वि० । आ० सू० ।

गामागर-ग्रामाकर-पुं० । ग्रामाः करवन्तेषु आकरा लोहाद्यु-
त्पात्तिजृम्भः । ग्रामस्थितलोहाद्युत्पात्तिभूमिषु, कटप० ।

गामागर-नगर-खेद-कस्वम-मर्दव-दोणमुह-पट्टणा-स
म-संवाह-संविधे ॥

(गामित्यादि) ग्रामाः करवन्तः, अकाराः लोहाद्युत्पात्तिजृ-
म्भः, नगराणि कररहितानि, खेदाणि धूलिप्राकारोपेतानि,
कर्मदाणि कुमगराणि, मर्दवानि स्वसैनोऽर्थयोजनात्परो अच-
स्थितग्रामाणि, दोणमुनिनि यत्र जलस्थलपथानुभाविप्रवतः,
पत्तनानि जलस्थग्रामांगेवस्वत्तरणं मार्गेण युक्तानि, अन्नम-
स्तोर्थेस्थानानि, तापस्थानानि वा, संवाहाः समूहौ कुवि-
कृत्या कृवीयता यत्र धान्यरक्षाधिस्थापयन्ति, संविधयोः साध-
कदकाङ्गानां उत्तरणस्थानानि; एतेषां द्वन्द्वः, तेषु तथा ।
कटप० ४ कृष्ण ।

गामागुगाम-ग्रामानुग्राम-न० । एकस्माद् ग्रामावधिभूताउत्तर-
ग्रामाणामनतिक्रमो ग्रामानुग्रामश्च । ग्रामपरम्परयाश्च, एकग्रामा-
दुत्पुत्राङ्गाङ्गान्यां ग्रामोऽनुग्रामः । ग्रामश्च अनुग्रामश्च ग्रामानु-
ग्रामश्च । स्था० ४ उ० ४ उ० । ग्रामादनन्तरे ग्रामे, अ० ३ अ० ३
अ० ३ उ० । ग्रामेऽनुग्रामे ग्रामे च । नि० सू० ३ उ० । “ गामानुग्रामे
दुर्गजगामे ” ग्रामानुग्रामं क्वचन एकस्माद् ग्रामादनन्तरग्रा-
ममनुल्लङ्घयन्त्यर्थः । रा० । आ० ७ । जी० । आ० । उक्त० ।
नि० । ज० । नि० सू० । “ गामाणुग्रामे रात्रिंते अजगारं अकि-
ञ्चनं ” ॥ उक्त० ३ अ० ।

गामायार-ग्रामाचार-पुं० । विषये, अ० म० प्र० । “ गामाचार
विषया ” आ० म० प्र० ।

गामारुष्पयारणिरय-ग्रामारण्यमचारनिरत-वि० । ग्रामार-
ण्ययोः प्रचारविषयनिरते, ज० ७ श० १ उ० ।

गामाविहृद-ग्रामाधिपति-पुं० । जोगिके, सु० ४ उ० ।

गामिय-ग्रामिक वि० । ग्रामधर्माभिन्ने, बा० ७ १ सु० २ अ० ३
उ० । ग्राममहत्तरे, नि० सू० २ उ० ।

गामिष्ठ्य-ग्रासीय-३० । ग्रामे भवः । "निवृत्तहस्तौ भवे" ॥ ८ ।
१ । १६३ ॥ इति नाम्नः पर इष्टप्रत्ययः । प्रा० २ पाद । ग्रामस्य
मनुष्ये, "ते य गामिष्ठ्य जयश्च" अ० २० प्र० ।

ग्रामेयम्-ग्रामेयक-३० । ग्रामजाते, ग्रामेयकारित्वेभ्यो द्विधा-
कृतित्वा लुगुप्तिनाम् । वृ० १ उ० । (ग्रामयकांश्च हरश्च "अ-
यल्लुगो" शब्दे प्र० भावे २२६ पुष्टे निरूपितम्)

गाय-गात्र-न० । शरीरे, उक्त० ३ अ० । शरीराद्यव्ये, लृण० ३
वृ० २ अ० । क्ता० । औ० । "गायस्त्वुपलङ्घ्याणि च" गात्रस्य
कायस्योद्भूतमेवानाचरितानि उद्भूतानि पङ्कापमेयमलङ्घ्या-
नि । ईश० ३ अ० ।

गायन्ति भेष-गात्रान्न्येजद्-पुं० । गात्रान्मुपलङ्घरीराद्यव्यभि-
शेगाय कट्यादेः सङ्काशत् प्रणिं कार्यापणादिषोडशिकां भिन्-
व्यातिष्ठन्तीनि गात्रमङ्गिभेदकाः । प्रणिच्छेदकतत्करेषु,
औ० । क्ता० । शरीरविनाशकारिषु च । रा० ।

गायद्भिर्गात्रद्भि-पुं० । नीरागीकरणार्थं पयस्यै गात्रद्वयना-
करणे, तत्स्थाने च । "जराद्वेगमरन्ताणं गेहप्राणं रोगप-
सवजयं ज्ञाय गात्रा उज्जतिं तं गायद्भिर्भस्यति" । नि०
वृ० ३ उ० ।

गायपञ्चलण-गात्रमन्त्र हन-न० । शरीरस्य क्षौरण, प्रश्न० ४
संभ० ह्यार ।

गायन्तं-गात्राभ्यङ्ग-पुं० । तिलादिना गात्रस्वाभ्यङ्गने,
दश० ३ अ० ।

गायन्मङ्गण-गात्राभ्यङ्गन-न० । मङ्गणपतिलादिभिः गात्र-
स्वाभ्यङ्गे, आवा० १ वृ० ६ अ० ४ उ० ।
गायर्-वेष्टी-मग्यांश्च, दे० ना० २ यम् ।

गायत्रि-गायपटि-ऊ० । तनुस्तथायम्, सस्म० २ काश्च ।
गार-गार-पुं० । पाषाणशृङ्गिकायाश्च, वृ० ४ उ० । कर्करके,
व्य० ३ उ० ।

अगार-न० । प्राकृतेऽकारलोपः । गृहे, लृण० १ वृ० ३ अ० ३ उ० ।
"गारभावसंनिधि" अगारं गृहं तद्वाद्यङ्गलोपाद् गारमित्युच्यते ।
अगारजायसङ्गः संयमाभिः आवा० १ वृ० ६ अ० ३ उ० ।
गारुल्ल-गौरवत्-पि० । गौरवायि श्रुद्धेरसलालकृष्णानि
विद्यन्ते वस्व स गौरववात् । गौरवान्विते, कर्म० १ कर्म० ।

गारत्य-अगारस्य-पुं० । गृहस्थे, नि० वृ० १ उ० ।
गारित्यय-अगारस्थित-पुं० । अगारं गेहं तदृत्तयोऽगारस्थि-
ताम् । गृहिषु, स्या० ६ डा० । वृ० । मरुकादिभिर्ज्ञाचरे, नि०
वृ० २ उ० ।

गारित्यवयग-अगारस्थितवचन-न० । अगारस्थिता शु-
द्धिस्तेषां वचनम् । वृ० १ उ० । ग्रामकभागिनेयेत्यादिभ्यन्ते,
स्या० ६ डा० ।

अद्यागारस्थितवचनमाह-

अरे! हेरे! वंजन । पुत्ता! अन्धो! बप्पो! जि जाय! माम् । जि ।
भट्टी! य साभि! जोगिय! लहुआ लहुआ य गुरुआ य ॥
अरे! इति वा हरे! इति ब्राह्मण! इति बाबुन! इति वा यथामन्त्र-

वचनम् कृते तदा भास्यस्यु । "अन्धो! बप्पो!" ज्ञातः । माम्क! ,
उपलक्षणादयम् । ज्ञातिभेद । इत्यादिभ्यः यदि वक्ति तदा
वक्तुमेषु । अथ अदिह! स्वामिन् । ओगन् । इत्यादिभि गौरव-
गर्जाणि वक्तुं सन् तदा वक्तुमुक्ता आद्यादयश्च द्वायाः ।

संयधवादी दोभा, इति धीं ह्रन् । को व तुद् वंघु !
मिच्छन् दियवयणे, ओजावयता य सामि णि ॥

प्रातृनामकादीनि वचनानि मुवाणेन संस्तवः पूर्वसंस्तवादिक्-
पः कृतो भवति । ततश्च प्रतिबन्धादेषां बहवो द्वाया भवति ।
अम्भ! तात ! इत्यादिभ्यः कृत्वा शोकाभिसंवेत्-अहो! एते-
भामिपि मातापितादयः पूजनीयाः, अकिरातिकाश्च मन्त्रयन्तो भू-
यस्तरा द्वायाः । यद्वा-सदृशदृश्यस्तेनासदनुत्सङ्ग-भोदुष्टादनेन
रुधे । भूयात्-धिग मुष्ट ! कस्तवान् बन्धुः स्वजनोऽस्ति ! । कैवै-
प्रवर्षति । उपलक्षणमिदम् अरे ! हरे ! इत्यादि भुवतः परो
भूयात्-त्वं तावन्मनं न जानीये कोऽपि मित्तः । किमेवमरे इत्या-
दि जगति ! । एवमसंज्ञादयो द्वायाः । द्विजयन्ते च ब्राह्मण !
इत्येवमभिधाने मिश्रतात्वं भवति । स्वामिन् ! इत्यादिभिधाने
च प्रवचनस्याप्राज्ञाना भवति । गतमगारस्थितवचनम् । गृह-
स्थवचनं देष्टुं भाषामाश्रित्य भवेत् । वृ० ६ उ० । "अवयपण"
शब्दे प्रथमभावे ७६६ पुष्टे वक्तुमुक्ताः प्रावक्ष्यन्मुक्ताम्)

अद्यार्थागृहस्थनायात्राये द्वयमाह-

जत्य य गित्यभासा-दि भासए अजिआ मुकटा वि ।

तं गच्छं गृणसापर! , समणगुणविविज्जिअं जाण ॥ ११ ॥

यत्र चसुच्छाऽपि कथमपि कारणवशेन भूयस् रोगं गताऽपि,
किं पुनरुच्छा, आर्या गृहस्थभाषाभिः "तव गृहं उच्यते" । तत्र
शब्दं कर्णयामि "तवाङ्गिणी स्फुटि" । तत्र गार्दी कृतौ स्तः इत्या-
दि कठोरमावयकप्राभवात्, हे गुणसागर ! तं गच्छं अमण-
गुणविविज्जितं जानीहीति गाथाचन्द्रः ग० ३ अ० ।

गारत्थी-अगारत्थी-ऊ० । अकिरातिकायाश्च, वृ० ३ उ० ।

गारव-गौरव-न० । गुरोर्भावे कर्मं वेति गौरवम् । "आद्य गौरवे"

। ग० १ । १६३ । इत्येतद् आत्वम् । प्रा० १ पाद । प्रतिबन्धे, अजि-
लाये च । आ० वृ० ६ अ० । तत्र ऊच्यभावेभ्यश्च गौ-
रवं वज्रायः भावगौरवमितिमानतोऽप्यध्यात्मतोऽप्यभावात् ।
गौरवं संसारचक्रबाह्यपरिस्त्रमघेतुकर्मनिदानमिति अन्वयः ।
आवा० ६ अ० ।

तत्रो गारवापसत्ता तं जहा-इङ्गिगारे, रसगारे, मातागारे ।

तत्र अन्धत्वा नरेन्द्रादिपुत्राङ्गणया, अन्धत्वादिङ्गणया
वाऽनिमानादिद्वारेण गौरवं ऋक्षगौरवम्, ऋक्षिणाप्यऽजि-
मानप्राप्तिप्रायनाद्वारेणाऽऽश्रमनाऽश्रमो भावो ज्ञातगौरवमित्यर्थः ।
एवमन्यथापि, नवरं रसो रसनेन्द्रियायो मधुरादिः, सत्तं सु-
कमिति । अथ वा-अन्धत्वादितु गौरवमादर इति स्या० ३ डा०
४ उ० ।

अन्धत्वादिगौरवे च दृष्टान्तः-

"मधुरमागमममस्यु-राचार्यः भुवपारमः ।

धर्मोपदेशवान् लघ्ण, अधिकप्रतिषेधकः ॥ १ ॥

समुद्राः आश्वाका मक्या, भोज्यानि सरस्वति च ।
सुखेनावस्थितिस्तत्र, तस्याश्चस्त्वैकाङ्गिकी ॥ २ ॥

अखिरस्नानकपं, मतोऽभूत्तौरवयवम् ।
 निरयवासी स तन्नामी-न्नां होतृयाज्ञोपनतः ॥ ३ ॥
 आयुःकृषे च सूर्याभूत्, यज्ञो निधेयः पुरः ।
 हात्वा चाधः स्वं शिष्यान् स्वाह, संहाम्भिमिषुपागतान् ॥ ४ ॥
 दध्नुः प्रासारयदीर्घी, जिह्वां मोचयत् सुधीः ।
 तमेकः सावित्रः सायु-कचं त्वं कांसि मुखक! ॥ ५ ॥
 स ऊचं चो गुरुर्मुखा, लीयामहीदृक्षु सुरोऽभवत् ।
 निःस्ववासं ततो धूयं, परित्यज्य कृतोद्यमाः ॥ ६ ॥
 विहरणं क्रियाभिष्टां, अमणं मा स्म धुगंतिम् ।
 भुत्वा गुरुवचो बह-प्रत्यया गौरवेभु तः ॥ ७ ॥
 तदैवाऽऽवेष्ट मन्वाणां, व्यहारिस्त्यकगीरवाः ॥ ८ ॥
 आ० क० भा०। संथा०। प्र०। प्र०। आ०। स०। सु०।
 परिवारगौरवे, इय० ।

परिवारद्विधम्पक-इवादिस्वमगा तरेव न मत्तौ ।
 विज्ञा रायांषु गार्-रयो इति ऋद्धा होइ ॥

परिवारगौरवम् १, अखिरगौरवम् २ धर्मकथकाऽहमिति गौरवम्
 ३ वाद्यऽहमिति गौरवम् ४ कृपाकाऽहमिति गौरवम् ५ भैमिति-
 कोऽहमिति गौरवम् ६ दद्यागौरवम् ७ रक्षाजिकतागौरवम् ८
 कृत्यमनुना प्रकरिणाद्युपास्यकारं गौरवं भवति । इय० ३ ड०।
 आदरे, प्रश्न० २ आ० ४ द्वार । गणं, स्था० १० डा० ।

गारवकारण-गौरवकारण-न० । गर्वावधेयं, वृ० १ ड० ।

गारवह-गौरवार्थ-वि० । गौरवनिमित्तं, "एवाणि गारवहा, कु-
 शमाणं आनिमोगियं वञ्चे" पं० व० ४ द्वार ।

गारवदान-गौरवदान-न० । गौरवेण गर्वेण वहीयते तद्गौरव-
 दानम् । दानभेदं, "नटनसंमुखकयोः दानं संवन्धिकापुत्रि-
 चयः वहीयते यद्योऽर्थः, गर्वेण तु तज्जवेद दानम्" ॥ १३० ॥ १० डा० ।
 गारवदंष्ट-गौरवदन्त-न० । वृद्धं च कन्धकदोषे, प्र० ।

वृत्तुर्दशदोषमाह-

"गारव सिक्काविणीभोऽहं" (१६०) (गारव सि) गौरवनिमित्तं
 बन्धनकमिति । कथं तदिति । आह-"सिक्काविणीभोऽहं" ति । सिक्का
 बन्धनकप्रदानादिसामाचार्यविषया, नर्यां विनातः कुशलोऽहमि-
 त्यवकल्पनम् । सर्वेऽपि साधव इत्यभिप्रायवान् यथावदावस्था-
 याराधयन् यत्र वर्तते तद्गौरवबन्धनकमित्यर्थः । प्र० २ द्वार ।
 प्रा० । आ० ५० । वृ० । व० ।

गारववितेसयोग-गौरवविशेषयोग-पुं० । गुरुवस्व पुज्यस्व-
 यवस्याऽधिकतन्त्राधे, वी० १० वि० ।

गारविय-गौरवित-वि० । अष्टादिगौरवं संज्ञातमक्येति । अ-
 खिरस्नानाभामप्यतेन गौरवेण शुकतरे, वृ० १ वृ० १
 अ० १ ड० । वं० प्र० । ग० । व० ॥

गारहित्यया-गारिह्यी-स्त्री० । गृहस्थानामिषं भाषा गारिह्यी,
 वृ० । भाषा-भागिनेयेत्यादि । स्वयं भाषायास, प्र० २ ३ ५ द्वार ।

गारुह-गारुह-न० । मन्त्राक्षतेदे, स्था० २ डा० ।

गारु-नम्-धा० । अर्थेण, निष् । तस्य "करोविड-गारु-
 व-हारव-विष्णु-गारु-वलावाः" । ८ । ४ । ३१ । इति गारुह्येऽः
 'गारुह' भाषयति । प्रा० ४ वा ।

गारुह-गालान-न० । अष्टमसुखकाऽहमेतं वृद्धिकरये, निष्
 सने च । नि० १ वणं । आ० १० । गालने, प्र० १ आ० ४ द्वार ।
 तच्च न कार्यम्-

जे निक्व विरयं गावेइ गालावेइ गालियमाहु दिख-
 माणं परिमाहेइ पकिमहंनं वा लाइइ ॥ ३३ ॥
 परिपूजमाहंइ यावेति, तस्य चट्ठसु, अस्मादिषा यदोहा ।

जे निक्व विरयं, गालिजा तिविहकरणमोगीणं ।
 सो भाणा अणवत्थं, मिच्छत्तविराहणं पावे ॥ ३३ ॥

अणवो गालेइ, अणव वा गालावेइ, गालेत्तमणुमेइति । एवं
 वितहकरये इमे दोसा, सेसं कटं ।

इहरइ वि ताव गंधो, किनु गासिंमि नं च उज्जिमिया ।
 खोत्रेसु पकसमि च, पाणमिहिरिपुहमा एव ॥ ३३ ॥

(इहरइ सि) अगालिज्जंतस्स विगंजे, गालिज्जे पुण सुउत्तं
 गंधो, जालवकलेसु उज्जिमियामेसु उज्जिमिया प्रवति । मज्ज-
 स्स इहाऽहं च योमाहाकाहुं कोलेसु राप किममाहि किहि-
 सं वक्कं अयं च आतपकलेसु उज्जिमियामेसु मज्जिमियापि-
 णिमाविहारमा, यत्तुविदोषकमाव उभयमाविहारमा ।

वितियपदं गेलसं, वेउपसे तरेव सिक्काए ।

एतेहि कारणेहि, अथवा इमा तरव कातमा ॥ ३३ ॥

कारणे इमाए अथवाए मेहेहं-

पुवपरिगासियंत-स्स गेवेन पदमाए कायक्का ।

पुवपरिगालेव-स्ता ततो अण्णया गाले ॥ २६ ॥

रिज्जिति कपमा ।

सन्धेविमसुता अहा विहोसा सदोसा भवति तथा आह-

कारणमहणे अथवा, दत्तो दूतिज्ज गालणं वेव ।

कीयादं पुण दप्पे, कज्जो वा नेममकरोसो ॥ २६ ॥

इत्तमुत्तं, दूज्जणसुत्तं, गालणसुत्तं च । एते सुत्ता कारणिया ।
 एतत्तु कारणसु विवहं जेणह, गहणे जिहोसा अजयं करोते,
 अजयं अकरोतस्स दोसा प्रवति । कीयमदपामिक्कपरिमाहं मज्जा-
 दिया पुण सुत्ता इत्येव परिनिहा, इत्यतो गेयहंति, सदोसा
 कज्जे अथवात्तो गेयहंतो अति तिज्ज वात्ता सुत्तं सगणं पठं-
 जति, पणमपरिहाणो पठंजति, ता सदोसा । नि० ५० ॥ २६ ड० ।

गासणा-गालना-स्त्री० । गर्भापतनकारे, येन गर्भो कवीभूव
 क्कति । विपा० १ वृ० १ आ० ।

गाली-गाली-स्त्री० । चकारमकारादिकायामस्तद्वाचि, प्र०
 ३० द्वार । स्था० । "धत्तु धत्तु गालीं गासिमन्तो भवन्तो,
 वयमिह तद्गजावा-वेव दाने समयोः" ॥ उक्त० ३३ अ० ।

गालेमाण-गालयद्-वि० । कतिवाहयति, प्र० १ वृ० ३३ ड० ।

गालाण-गालन-पुं० । "पुंल्ल गालो राजवच" । ८ । ३६ । इत्य-
 ञ्जस्य आणवेऽयं पाषाण, प्र० ३ पाद । मिरी वा । ६ । पाषाण ।

गारी-गो-स्त्री० । गव्याय, रा० । आ० म० । (गोघृष्टमः
 'गव्यपुत्रो' इत्येव प्रथमभावे ३५५ पुढे वृत्तः) 'गव्यावो इति-

गाओ " आ० म० द्वि० । " कारीनियाओ गावीआ " आचा०
३ पु० १ अ० ४ उ० ।

गाम-गान-पुं० । मनु ऊपये । प्रसन्नं प्रासः । कवलमङ्गपे, प्रस्यत
इति च प्रासः । कवले, विदो० ।

गासेसणा-ग्रासेषणा-खी० । " गासेसणाय संधेम निवतिप
पेहाय " प्रासार्थे कबिकसादी निपतति, आचा० ३ अ०
१ अ० १ उ० ।

गाह-गाप-पुं० । उच्येते, स्था० १० डा० । साधे, स्था० ४
डा० ४ उ० ।

गाह-पुं० । प्राहो ग्रहणम् । गृहीतो, मि० ५० १ उ० । प्राहाने,
हस्तव्यापारे, वाच० । सपेप्राहके गाकिकिदाँ, वृ० १ उ० । त-
स्तुकजीवे जलजन्तुभेदे, उच्य० ३६ अ० । ग्रहण० । तथा लुचम-
" स किं तं गाहा ? । गाहा पञ्चविधा पञ्चत्वा । संज्ञा-बेली बडगा
मद्दुवा पुलगा सामागारा । संज्ञं गाहा । " प्रका० १ पद० ३० ।

गाहक-ग्राहक-पुं० । ग्रह वस्तुः । इयमपक्रिति, विपक्षे च । प्रही-
तिरि, मि० । ह्रापक, तिङ्गोष्पदायै, वाच० । आचाये, ग्राहयती-
ति इत्युपसर्गः । शिष्यं च, शुद्धानीति व्युत्पत्तः । व्य० ३ उ० । शि-
ष्यगिरि गुरोरे, उच्य० १ अ० । अथपरिच्छेदकारिण्यै, वृ० १ उ० ।
कथयतिरि, आ० म० द्वि० ।

गाहगुह्य प्राहकशुक्र-न० । प्राहकशुष्पा छन्दोऽशनादिवाने,
यत्र प्रहीना चारित्रगुणयुक्तः । निपा० २ पु० १ उ० ।

गाहगमिरा-प्राहकगिरि-खी० । ग्राहयतीति प्राहिका, सा चाम्नी
नीलम प्राहकगीः । आ० म० द्वि० । अथपरिच्छेदकारिण्यै सम-
वद्वाचि, वृ० १ उ० । आ० क० ।

गाहण-ग्राहण-न० । ग्राहयतीति ग्राहणम् । पाछने शिष्य ए-
तदिति बाहुलकार्थमन्यनद्, ग्राहणम् । आचारविस्त्रे, व्य०
३ उ० । प्रांतपाद्यस्य विषयकितार्थप्रतीतिजनकं वचसं, प्रहणं
२ संख० द्वार । आहापने, पं० भा० ।

गाहण तवचरितस्सा, गहणं चिय गाहणा होति ।

किह पुण चरितगहणं, होज्जहि जप्पति इमेहिं तु ॥

वेरगंगेण अहवा, मिच्छो होइ संयत्तं ।

संयत्ताय चरितं, अहवा होजा इमेहि गहणं तु ॥

सवणो णाणविणाणे, एमादी गाहणं चरिते य ।

अहवा बी उवप्सो, एगहं होति गाहणा य चि ।

तह उवदिसति जहणं, चारिणं गेहहती सो तु ॥

अविराहणम्मि य गुणां, दोसा य विराहणा चरितस्स ।

तह गाहिज्जति जहणं, आगाहो होति चारिते ॥

खाये य चेव तह दं-सणे य जाति गहणेण संजूया ।

एयति गाहंते, गाहणता वसिता एसा ॥ पं० पा० ।

कारित्रयतिपत्तिः प्राहणा इति । चरितं प्रतिपादयितुं, सं-
कथं वा चारित्रं मविषयति ? । (वेरगंगेण) वेराम्यतया
शुद्धिर्भवति । यवविषयः प्रत्ययः । यत्प्रत्ययः प्रतिपादयितुं
व्याकरण, प्रकारो वा । पं० ५० । सु० ३ ।

गाहणाकुसल-ग्राहाणाकुसल-पुं० । प्रतिपादनशक्तियुक्ते, ग०
१ अ० । स हि बहोनिर्मुक्तिभिः शिष्यान् बांधयति । आचा०
१ अ० २ अ० ३ उ० ।

गाहा-गाथा-खी० । गाथ अ-टाए । संस्कृतेतराजानिबद्धा-
यामायांयव, जं० २ वृत्त० । नल्लक्षणञ्च-
" विषयाकरपार्थं वा, गतिरसमं दशधर्म्यवद् ।
तन्मेऽस्मिन्नासिद्धं, गाथंति तत्पण्डितैर्ह्येवम् " ।
दशधर्मवर्जितं ।

" दश धर्मं न जानन्ति, घृतराष्ट्र ! निबोधत ॥

मत्तः प्रमत्तं जन्मतः, भान्तः कर्कः बुद्धिजितः ।

त्वरमागच्छ भीरुश्च, लुब्धः कामी च ते ह्यहं " ।

इति गृह्येण, उच्य० ३६ अ० । स्था० ।

" यच्छब्दो मोक्षमत्र, गाथेति तन्मूर्तिभिः प्रोक्तम् " इति च ।

ग० १ अ० १ अ० ।

" लक्ष्मैतस्स गणा, गोपेना प्रयति नेह विषमं जः ।

वष्टोऽयं न लघुवां, प्रथमेऽहं नियतमार्थायाः ॥

वष्टं द्वितीयव्यापारके न्ते, मुखलाच्च स यतिपद्निषयः ।

चरमेऽहं पञ्चमके, तस्मादिह प्रयति वष्टोक्तः " ॥ २ ॥

आर्थेव संस्कृतेतराजापु गथासंज्ञितं ॥

निक्षेपः-

शामं उवणा गाहा, दुक्कगाहा य जावगाहा य ।

पोत्थग-पत्तग-झिहिया, सो हेहिं दुक्कगाहाआ ॥ १३६ ॥

(नामं उवणेत्यादि) तत्र गाथाया नामादिक्कभुत्तुं निक्षेपः ।

तत्रापि नामव्यापारे कृत्स्नत्वादन्यास्य चर्यगाथागमाह- (ल० १

कु० १६ अ०) । आगमनो, नो आगमनश्च । तत्र आगमनो जाता,

तत्र चानुपयुक्तोऽनुपयोगो ह्यन्येति ह्यत्या । नो आगमनस्तु

विधा-हशरीरद्रव्यगाथा, अम्यशरीरद्रव्यगाथा, तादृशं वि-

निर्मुक्तं च । " सज्जं गुक् विसमा, स ह्या ताण छट्ठहज्जया ।

गाहाय पच्छके, भेओ गट्ठो ति इक्कको ॥ " ॥ इत्यादि लक्षण-
क्षिना पत्रपुस्तकादित्यस्तंति । सु० १ अ० १ अ० १ उ० । तत्र

हशरीरमम्यशरीरम्यतिरिक्ता चर्यगाथा पत्रपुस्तकादित्य-
स्ता । तद्यथा-" जयति णवणसिणुकुवसय-विषयसियसरवत्त-

पत्तलदलच्छे । चोरो गयंदमयस-सुखसियगयविक्रमो भगव" ॥

॥ १ ॥ अथ चेत्यमव गाथा पौदशाध्ययनरूपा पत्रपुस्तकचर्यस्ता
चर्यगाथंति ।

अवगाथामयिह्यत्याऽऽह-

होति गुण जावगाहा, सागावुवभोगजावणिप्पञ्जा ।

महुरान्निधानजुत्ता, तेण गाहा ति णं विंति ॥ ४० ॥

(होति पुणेत्यादि) आवगाथा पुनरिधं जयति । तद्यथा-योऽ-

सौ नाकारोपयोगः क्वापोपशमिकतायनिष्पन्नो गाथां प्रति

व्यवस्थितः सा भावगाथेत्युच्यते, समस्तस्याऽपि च वृत्तस्य

क्वापोपशमिकभावे व्यवस्थितत्वात् । तत्र चानाकारोपयोगस्या-

संभवादेवमभिधीयते इति । पुनरपि नामेव विधिनर्माह-मधुरं

अतिपश्लमभिधानमुच्चारणं यस्याः सा मधुराभिधानयुक्ता,

गाथाऽन्तःसोपानिबद्धस्य प्राकृतस्य मधुरत्वादित्यभिप्रायः । गी-

यने पठ्यते मधुराक्षरप्रवृत्त्या, गायन्ति वा तस्मिन्ति गाथा, यत

पद्यमस्तंन कामेव गाथास्मिन्ति तां वृत्तते; णमितिवाक्या-

लक्षणे; यतां वा गाथामिति ।

अन्यथा वा निकरमधिकृत्याऽऽह-

गाढीकया च अत्या, अहवा सामुषण उदेयं ।

एषण हाँति गाढा, पमो अत्रो वि पजाओ । ४१ ॥

(गाढीकया च इत्यादिभाषीकृत्याः पिपरीकृता विलिप्ताः सन्त एकत्र मीलिता अत्रां यस्याः सा मायेति । अथ वा सामुषणं चण्ड-
न्दसा या निषका सा मायेयुक्तये । नचनेदम् "उ-प्रांनबर्कं च
यल्लाके, मायेति नत्पाइइनेः प्रोक्तम्" । एयोऽनन्तरको गाथाश-
ब्दस्य पर्यायं निकरसाप्यार्थो कथ्यते । तच्छा-वापतेऽस्ती,
गाथान्ता वा तामाति, गाथीकृता वाऽर्थाः सामुद्रणं वा चण्डसे-
ति गायेयुक्तये । अन्यथा वा स्वयमभ्यूहा निकरविधिना विषय
इति ।

पिपिडतापेभ्राह्म्यमधिकृत्याऽऽह-

पमुरमसु अऊणपणे, पिडितअत्थसु जो अवि तहु वि ।

पिडियवयणणऽअं, गेह तम्हा ततो गाढा । ४२ ॥

(पमुरमसु इत्यादि) पञ्चदशस्यपथयेतु अनन्तरलोकपु पि-
डितापान्ते तेषु सर्वेष्वपि य एवं व्यवस्थितोऽर्थस्तमवितथं
यथावस्थितपिपिडितापेयचनेन यस्माद् अस्मान्तापेयपथमं योऽहं
ममः पिडिरतापेयमनाक्राधेयुक्त्यति इति । सूत्र० १ सु० १६ अ० ।
विचित्रा गाथा यथा-"समगं नक्कसा योगं, जोयंति समगं उक्त
परिणमति । नक्कुण्ड गाहसोओ, वहुदुओ हाह नक्कसा" ॥

अस्यां च गाथायां पञ्चमाधमांशको पञ्चकलावितोयं विवि-
धेति उद्गाविद्भट्टवर्द्धयते, बहुला विचित्रति गाथान्नज्ञानात्
"एतत् पंचकलां गाथुं" इति । स्था० ५ डा० ३ ड० । "कई च
एक्काएगाढाए" एकया च गाथया लाङ्गिणकदाङ्गयमपेयया
भूतया कवि जानीयात् । तद्वचनाकरे काङ्गिजि, स० । श्री० ।
हा० । प्राक्तनपञ्चदशाभ्ययनस्य गानाक्राधो गाथा वातप्रतिचु-
त्तत्वादिनि । सूत्रकप्रथमभूतकन्धस्य षोडशेऽव्ययने, स० १६
सम० । प्रतिष्ठायां, "संस्पयाण य गाहा" इह गाथा प्रतिष्ठा-
कपते, निश्चातितरिथः । "गाधु" प्रतिष्ठापितस्ययोह इति धातुव-
चनत्वात् । आच० ४ अ० । गृह, "गाढा चर गिहमिति एगढा"
इय० उ० ३ ।

गाहाज्ञ-ग्राहाज्ञ-पु० । त्रैविध्यजीवभेद, जी० १ प्रणि० ।

गाहावई-गृहपति-पु० । गृहस्थ पतिः स्वामी गृहपतिः । सूत्र० २
अ० ४ अ० । पु० । गृहस्थे, आचा० २ सु० १ अ० १ डा० । काष्ठा-
गारिनयुक्त, स्था० ७ डा० । स० । अकिमविशेषे, उत्त० १ अ० ।
गाथापति-पु० । गृहस्थे, कल्प० ६ कृण । अ० । स्वधर्मं चर-
तो निश्चायात्म । ज० २ वक्र० । "आमे नामं गाहावई" । अन्त०
४ वगे । "मकाई नामं गाहावई" । अन्त० ७ वगे । आ० म० ।
श्रयवादातिरि च । स्था० ५ डा० ३ डा० । कालादायदातीनामन्य-
तमेऽव्यूथिक, म० ७ श० १० डा० । मन्दरस्य पूर्वणं स्त्रीता-
महानथा उत्तरणं अमनंयाम, स्था० १० डा० ।

गाहावईकर्मग-गृहपतिरएक-पु० । गृहपतिमीपमालको रा-
जा तस्याऽवप्रहः । प्रति० । गृहपतेर्ग्रामहसर्गग्रामपाटकमवधः ।
आचा० २ सु० ७ अ० १ डा० । नवप्रहभेदे, आचा० १ सु० ७ अ० ।
गाहावईकर्मग-गृहपतिरएक-पु० । श्रीमकैटुमिकक-
रुनके, स्था० ४ डा० ४ डा० ।

गाहावईकुल-गृहपतिकुल-न० । गृहपतिगृहस्थस्तस्य कुलं पु-
हम् । आचा० २ सु० १ अ० १ डा० । नि० सु० । गृहगृहे, म०
उ० १६ अ० ।

गाथापतिकुल-न० । गृहस्थगृहे, कल्प० ६ कृण ।

गाहावईरपण-गृहपतिरज-न० । चक्रवर्तिनः काष्ठागारिनयु-
क्तानामुक्तं पुत्रं, स्था० ७ डा० । गृहपतिश्चक्रवर्तिगृहस-
मुचितोतकनयनापरः शास्त्रादिसंघान्यानां समस्तस्वाधु-
सहकारादिकलानां सकलशाकविशेषाणां निष्पादकश्च ।
प्रव० २१२ इति ।

गाहावई-ग्राहावती-स्त्री० । मन्दरस्य पूर्वतः शीतोदाया महा-
नथा उत्तरे (स्था० ३ डा० ३ डा०) सुककुब्जजयेऽन्तर्नेद्याम्, जं० ।

कहिं जंते ! जंबुद्वीवे द्वीवे महाविदेहं वामे गाहावईकुंहे
एामं कुंहे पसत्ते । गाथमा । सुकच्छस्य विजयस्य पुरच्छिमं
महाकच्छस्य विजयस्य पश्चिमं एषीवंतस्य वामहर-
व्यस्य दाहिणिष्ठेण ति, एत्य एं जंबुद्वीवे द्वीवे महाविदेहं
वामे गाहावईकुंहे एामं कुंहे पसत्ते । जट्टव राहंशसाकुंहे
तट्टव जाव गाहावईद्वीवे भवणे, तस्य एं गाहावईकुंहेस्य
दाहिणिष्ठेण तारेणेण गाहावई महाएई एव्हा समाणी सु-
कच्छमहाकच्छविजए दुहा वि भयमाणी एहा वि भयमाणी
अट्टावीमाए सलिन्नासहस्मेहिं समग्गा दाहिणेणं सीआ-
महाएईं सक्कएईं । गाहावईं एं महाएईं पव्हे अ मुट्टे अ
सक्कस्य समा, एणवीसं जोअणसयं विक्कलंभण अट्टाईं जो-
अणमयाईं उव्वेहेणं उन्नमो पांसि दाहिं एणमवरवईआईं
दोहिं अ वणमंटेहिं जाव दुएह वि वसअओ ॥

(कहिं जंते ! इत्यादि) क मन्दः । जम्बूद्वीवे द्वीपे महाविदेहे
वर्षे ग्राहावत्या अन्तर्नेद्याः कुपं प्रभवत्पानं ग्राहावतीकुपं नाम
कुपं प्रहस्य । गौतमः सुकच्छस्य विजयस्य पूर्वस्यां महाकच्छ-
स्य विजयस्य पश्चिमस्यां नीलवती वर्षधरपथस्तस्य दक्षिणात्ये
नितम्बे, अत्र सार्माप्यिकेर्गंधकरये सप्तमीः तेन नितम्बेमाये
इत्यर्थः अत्र जम्बूद्वीपे द्वीपे महाविदेहे वर्षे ग्राहावतीकुपं नाम
कुपं प्रहस्य । वर्षे राहनांशाकुपं तथेदमपि विशांतयोजना-
यामविक्रममिमत्यादिरीत्या ज्ञेयम् । कियपथमन्तिम्याह-यावद्
ग्राहावतीद्वीपे प्रवतं चेति । कपलकृणं जेतव, तनां सुव्रमपि आ-
वनीयम् । यथादि-"स केणट्टणं भेने । एव बुब्बइ गावावईदीनी ।
गांअमा । गाहावईदीवे त्रि बहूँ उण्णसाईं जाव सदस्सपसाईं
गाहावईदीवसमपपजाईं समवसाईं" इत्यादि । अथामाद् या
नदी प्रवहति तामाह-(तस्स गामिम्यादि) तस्य ग्राहावतीकुवड-
स्य दक्षिणात्येन तारेणेन ग्राहवती महानदी । प्रव्हाऽस्मी सु-
कच्छमहाकच्छविजयै द्विधा विभजमाना विजजमाना अष्टावि-
शत्या नदीसहस्रैः समग्रा सहिता दक्षिणतः प्रागेन मेरावकि-
णदिशि शातीं मदानदीं समुपसपति । अथास्या विष्कर्मजाई-
कमाइ-(गाहावई गामिम्यादि) आहावतीमहानदीप्रवहः ग्राहाव-
तीकुवडनिर्गमे मुक्ते शीताप्रवेशे च सर्वत्र सुखप्रवहयोरन्यत्रापि
स्थानं समासांस्तारी ज्ञेया । एतदेव दृष्टोपनि-पञ्चविंशत्यध-
कं योजनाशतं विष्कर्मणेन, अष्टवृत्तीयानि योजनाशताः सुख-

वा । शुभेर्वा भक्तिपुष्टय यस्य शुभपुष्टय ॥ न० २४०१ उ० । शु-
स्वपुष्ट शुद्धेः स्पर्शनं कलेवरार्थं मध्ये निषेध शुद्धैरात्मनो ज-
नस्यमित्यर्थः । हा० १ सु० १६ अ० । शुभेः स्पृष्टेन यस्मिन्
तद् शुभस्पृष्टम् । यदि वा-शुभार्थां भवन् वृष्टमुपलक्षणत्वाद्-
ब्रह्मदि, तद्गृह्यं करिकरमादिशरीरानुप्रवेशेन महासत्त्वस्य
सुमुख्यैरेवस्मिन् शुभपुष्टमिति । मरणभेदे, इथा० २ डा० ४७० ।

गिष्पादभक्तवर्णं 'गि-ष्पिट' उन्वयार्थाद् वेदात्मं ।

एष दानि विमरणा, कारणजाए अणुसावा ॥ १०३० ॥
शुभेः स्पृष्टे स्पर्शनं यस्मिन् तद् शुभस्पृष्टं, यदि वा शुभार्थां
भक्त्यं वृष्टमुपलक्षणत्वाद्ब्रह्मदि च मनुष्यैः तत् शुभपुष्टम् ।
स ह्यलकपुष्पिकापुष्टप्रदानं यस्मिन् तद् शुभपुष्टम् । वांद् वा-
शुभार्थां भक्त्यं वृष्टमुपलक्षणत्वात् प्रथमतः प्रतिपादन-
मनन्तमहासात्त्वजिन्वयनया कम्मनिर्जरां प्रति प्राधान्य-
व्यापनाद्यर्थः । प्र० १५७ डार । " गिष्पादि पुष्टं, शुद्धे-
भक्तिपुष्टमित्यर्थः । तं गोमाहकलेवरं प्रत्याणं पक्क्याव-
त्ता गिष्पादि अणुसाव भक्तवर्णः । अहवा-पेहेन्द्रादिषु अलत-
पुष्टये दाउ अणुसाव गिष्पादि प्रकलवदः । नि० चू० १३ उ० ।

गिष्पिटहाग-गृष्पुष्टस्थान-न० । शुद्धपुष्टमरणस्थाने, यत्र
सुख्यं शुद्धादिभक्त्यर्थं कथिरादिलिखितदेहा निषेध तिष्ठन्ति ।
आवा० १ सु० २ चू० ।

गिष्पि इ रिंशि-शुद्ध इ गिष्पिन्-पुं० । ज्ञायावशात्वेन शुद्ध
इव रिष्णुकर्तृत्वेन स्थानादमा क्वाते पुरुषविशेषे, पि० । तथा क-
चित् प्रामे कोऽपि पुरुषो ज्ञायाऽऽदेशार्थाधी, अन्वयात् च सा
रमयार्थमात्मनमुपविष्टा वसते, सा च तेन भोजनमयाचि, तयो-
क्तम-मम समीपे स्थालमादाय समागच्छ । सोऽपि यत्प्रिय-
त्वात् समागच्छान् तन्मे प्रमाणमिति वदन् प्रत्याः समीपे गतः ।
तया परिवेषितं भोजनं, तत् उत्कम-भोजनस्थाने गत्वा लुक्त्व-
ततः स भोजनस्थानं गत्वा ज्ञातुं प्रवृत्तः, ततः पुनरपि तेन ती-
मने याचिनम् । सा च प्रगुत्वाच-स्थालमादाय समागच्छ । ततः
स शुद्ध इव उत्कादि रिष्णु स्थालेन शुद्धाति, ततो लुक्त्व, एवं
तत्कादिकमपि शुद्धाति । तत् एतल्लोके ज्ञात्वा दासेन शुद्ध इव
रिष्णुमिति नाम कृतमेव शुद्ध इव रिष्णु । पि० ।

गिष्पि-गृष्पि-क्षी० । शुष्-क्तिः "हृत्पादौ" ८ । १ । १३८ ।
गार्थे, तात्पर्यं, आस्वेषायाम्, सूत्र० १ सु० ६ अ० । विषयभिका-
ह्यायाम्, उत्त० ६ अ० । आ० गार्थे, ममत्वे, सूत्र० १ सु० ६ अ० ।
आ० शत्रिस्थालपरिग्रहप्रतिषेधे, च० ३ अ० । सूत्र्योः शु-
द्धिः, परीह इत्येकार्याः । विशेषः ।

गिष्पि-श्रीष्प-पुं० । प्राकृते भ्रमजगत्स्य म्हः । ततः "म्हो
म्हो वा" । उ० ४१२ । इति अपभ्रंशं भ्रमजगत्स्य मकाराका-
न्तां प्रकारः । उज्जे, प्रा० ४ पाद ।

गिष्पि-श्रीष्प-पुं० । "पहम-हम-भ्य-स्स-क्षां म्हः" । ८ ।
२७३ । इति भ्रमस्य म्हः । प्रा० २ पाद । वैशाखज्येष्ठत्यके, हा० १
सु० ६ अ० । उषष्ठादात्मके वा । सूत्र० १ सु० ३ अ० १ उ० ।
पष्ठतुर्यके, च० १२ पादु० । सू० प्र० । उज्जकासे, हा० १ सु० १
अ० । घर्मतौ, संया० । ज० ।

गिष्पि-श्रीष्पकाल-पुं० । उज्जकासे, प्र० ५ सम्ब०
हार । सू० प्र० ।

गिष्पि-श्रीष्पकाल-पुं० । उज्जकासे, प्र० ५ सम्ब०
हार । सू० प्र० ।

गिष्पि-श्रीष्पकाल-पुं० । "सचोः संयोगे सोऽप्रीये" १
॥ ४ । ३०५ । इति श्रीष्पकाल-पुं० । प्रा० ५ पाद ।

गिरा-गिर-क्षी० । "रो रा" ८ । १ । १६ । स्वस्थस्य रा०
प्रा० १ पाद । वाचि, सूत्र० १ सु० १३ अ० । कटप० । हा० ।
"वक्षं वयं च गिरा" दृष्ट० ७ अ० । "शुकपुत्रं गिराभीष्टं, ती-
र्थेण स्मृतिमानये" श्रीरामायणं वाचस्पतिमिति नास्तिकम-
तप्रवर्तयितुर्हृदस्पतेः सुखा । तथा-गिरां वाचार्थं लहर्मी शोर्जा
इति यस्तं, परमार्थतः पदार्थप्रतिपादनं हि वाचां शोना, तां
च तासामपदमात्रागोचरतामात्रागोचरतामात्रागोचरतामात्रागोचर-
तेति विशेषणाऽऽनुव्या सुगतांप्रपः । रत्ना० १ परि० । आवा-
योपाध्यायहं गिरं शुद्धाति । नि० चू० २० उ० ।

गिरि-गिरि-पुं० । शुशुति शब्दायत्ने जलनिवासभूतत्वेन (हा०
१ सु० १३ अ०) गोपात्र-गिरि-विष्णुकट-प्रभृतिषु (न० ७
सु० ६ उ०) पर्वतेषु, विशेषः । बाह्यमृषिकायाम्, क्षी० ।
वा क्तिप् । नेत्ररोगे, गिरिषा कालः । नेत्रदुःखे, गृये, क्षि० ।
गिरणं, क्षी० । "अध्याप्यकारं गिरिगारहस्यम्" । "गिरिस्त-
त्वाजिव तावदुच्चकैः" । मेघं, वाच० ।

गिरिकंदर-गिरिकन्दर-पुं० । गिरिशुभायाम्, प्र० ३ अ० ।
व्य० । पर्वतशुभायाम्, कटप० ४ कृष्ण ।

गिरिकन्दर-गिरिकन्दर-पुं० । पर्वतनिमित्ते, हा० १ सु० १८ अ० ।

गिरिकक्षिप-गिरिकक्षिप-क्षी० । वक्षीविशेषे, च० २ अ० ।
प्र० । प्र० १० ।

गिरिकुदर-गिरिकुदर-न० । पर्वतकुक्षे, क्षी० ।

गिरिगिद्ध-गिरिगिद्ध-न० । पर्वतोपरि शुद्धे, इथा० ४ डा० १ उ० ।
म० । आवा० ।

गिरिगुहा-गिरिगुहा-क्षी० । कन्दरे, प्र० ३ सम्ब० ।
नि० चू० ।

गिरिगुहा-गिरिगुहा-पुं० । कोट्युपदेशेयुः सायाहकालना-
विनि प्रकरणाविशेषे, आद कृष्णिक-गिरियुः कोट्युपदेशेयुः
भवति । विशेषवृत्तिकारः पुनराह- "गिरिजनां मत्तवासंक्षी-
जन्वद, सामाजिकस्य वरिसारस्य जन्वद" । सू० १ उ० ।

गिरिजना-गिरिजना-क्षी० । गिरिगमने, हा० १ सु० १ अ० ।
गिरिगर्ह-गिरिगर्ह-पर्वततटि-पुं० ।

गिरिगमर-गिरिगमर-न० । स्वनामक्यते नगरे, यत्राविधिना-
ऽग्निपूजको वाणगासीत् । विशेषः । आ० चू० ।

गिरिगमर-गिरिगमर-पुं० । उज्जयन्तेश्वरे, ती० ३ कटप ।
(उज्जयन्तं शब्दे क्तिवार्थमागे ७३६ पुष्टे कटप उक्तः)

गिरितहाग-गिरितहाग-पुं० । स्वनामक्यते संनिवेशविशेषे,
आदिपुष्पपुराचक्ष-गिरितहाग-वतः । उ० १३ अ० ।

गिरिपक्षद्वय-गिरिपक्षद्वय-न० । दूरतां चाबित्वा गिरेः
प्रपतनेन मरणे, नि० ७० १ १३ उ० ।

गिरिपक्षद्वयोलिय-गिरिपक्षद्वयोलिय-पुं० । गिरिपक्षे पर्वत-
पार्श्वे क्षिप्रपतनकारावाऽऽमानमाश्लयन्ति ये ते तथा ।
मरणविक्षेपेण सुसुषुप्तौ, औ० ।

गिरिपक्ष-गिरिपक्ष-न० । यत्राकटैरधः प्रपतनस्थानं ह-
स्यते तस्मात्पर्वतादुपत्याऽधःपतनेन मरणे, कथा० २ डा०
४ उ० । नि० ७० । अ० ।

गिरिपक्षिक-गिरिपक्षिक-पुं० । गिरेः पर्वतात्पतिताः, गिरि-
र्वा महापाषाणः पतितो येषामुपरि ततथा । गिरिपतनेन मरण-
धर्मेकेषु, औ० ।

गिरिपक्षिक-गिरिपक्षिक-पुं० । 'गिरिपक्षिक' शब्दाद्यं, औ० ।

गिरिपक्ष-गिरिपक्ष-न० । पर्वतान्तर्ये, संधा० ।

गिरिपक्ष-गिरिपक्ष-औ० । भूधरमुत्तकायाश्च, अष्ट० ४ अष्ट० ।

गिरिपक्ष-गिरिपक्ष-पुं० । विष्णुसंज्ञे, आचा० २ शु० १ अ० २ उ० ।

गिरिराज-गिरिराज-पुं० । सर्वेषामपि गिरिणामुच्चत्वेन तीर्थ-
करजन्माभिर्यथाश्रयतया च राजा गिरिराजः । मैत्रे, सू०
अ० ५ पाठ० । अं० अ० ।

अथ मेरोः समग्रप्रसिद्धिनि बोद्धव्यं नामानि प्रश्नानुमाह-

मंदरस्य खं जंते । पर्वतस्य कति एतद्वेज्ञा पञ्चता ? ।

गोयमा । सोलम नामवेज्ञा पञ्चता । न जहा-“मंदर ?

मेरु ३ प्रणोरम ३, सुदंशण ३ संयंपने य ए गिरिराया ६ ॥

रयणोच्च ए सिद्धोच्च ए, मज्जे श्लोकस्य ६ णामी अ ? ० १ १ ।

आत्ये ? १ य मूरियावचे ? २, मूरियावरे ? ३ नित्य ।

चत्तमे १४ अ दिसादी अ ? ५, वंसेते ? ६ अ सोत्तस” ॥ १२ ॥

(मंदरस्य खमित्यादि) मंदरस्य पर्वतस्य भगवाद् कति

नामधेयानि नामानि प्रकृतानि ? । गौतम । बोरुस नाम-

धेयानि प्रकृतानि । तत्तथा-“मंदर” इत्यादि गाथाह्वयम् । म-

न्वरदेवयोगाद् मंदरः, एवं मेरुदेवयोगात्मेरुरिति । नन्वेवं

मेरोः स्वामिद्वयमापद्यते चेदुच्यते-एकस्यापि देवस्य नामद्वयं

संभवतीति न काऽऽप्याशङ्क, निर्णीतिस्तु बहुभुवनस्येति ।

तथा मनांसि देवानामप्यतिसूक्ततया स्मयतीति मनोरमः ।

तथा सुषु शोभनं जाम्बूनमयतया रत्नचदुलतया च मनोनिवृ-

त्तिकर्षं दर्शनं यस्यासां सुदर्शनः, तथा रत्नचदुलतया स्वयमादि-

त्यादेरिव प्रज्ञा प्रकाशा यस्यासौ स्वयंप्रज्ञः । जः समु-

च्चते, तथा सर्वेषामपि गिरिणामुच्चत्वेन तीर्थकरजन्माभिर्यथा-

श्रयतया च राजा गिरिराज इत्यादि बोरुस । जं० ४ वक्त्र० ।

(विस्तरस्वस्य 'मंदर' शब्दे)

गिरिवर-गिरिवर-पुं० । पर्वतमिच्छानभिर्द्रष्टव्यैवैवौ कुणौ

विमलः सामान्यजन्तूनां दुरारोहो गिरिवरः । पर्वतप्रधाने, सूत्र०

१ शु० ६ अ० । प्रधानपर्वते, अ० ६ श० ३३ उ० । औ० । पर्वत-

राजे, डा० १ अ० १ अ० ।

गिरिविदारण-गिरिविदारण-पुं० । स्वनामक्याते कृष्णवासु-

देवसदृशे यादवे, ती० १ कल्प । (स च मृत्वा रैवतगिरिः कृष्ण-

पाक्ष इत्यप्यहंति 'रेवय' शब्दे दृश्यते)

गिरिवरकुहर-गिरिवरकुहर-न० । गिरिणां विवरकुह-
राण्यु । गुहासु, पर्वतान्तरेषु च । अ० ६ श० ३३ उ० । औ० ।

गिरिसारिज्वल-गिरिसारिज्वल-पुं० । पर्वतनदीपाश्र्वे, विश० ।

गिरितेज-गिरितेज-पुं० । चन्द्रोदरराजपुत्रे, अ० २० ।

गिला-गिला-औ० । ग्लानी, “अगिलाए येयावर्धं” इत्य०

२ उ० । अं०, कथा० ८ डा० ।

गिलाण-गिलाण-औ० । ग्लायतीति ग्लानि नि० ७० १ उ० । ग्लै-

क-नः । “ग्लाय”, दा० १०६ । इति ग्लायृच् इत् । प्रा० २ पा० । मन्द,

आव० ४ अ० । क्लीणहृच्, डा० १ शु० १ अ० । व्याघ्रादिभि-

रशक्तं, कथा० ३ डा० ४ उ० । अ० । भिन्नादिनादि कर्त्तुम-

मर्थे, सूत्र० १ शु० ३ अ० ३ उ० । रोगिणं सार्धं, सूत्र० १

शु० ३ अ० ३ उ० । उक्तादिरोगाक्रान्ते, प्रा० ६६ डा० । इत्य० ।

उक्तादिप्रसुक्ते, नि० ७० ।

(१) ग्लानं प्रति गवेषणम्-

जे भिक्खु गिलाणं मोच्चा एच्चा ए गवेमइ, ए गवे-
संते वा साज्जइ ॥ ४२ ॥

अ स्ति गिहेने, निक्खु पुज्जवसिञ्चो, ‘ग्लै’ इत्यस्ये । इमस्म
रोगानंकेण वा सरीरकीणं, सरीरकस्य य हरिसक्कसां भव-
ति, तं गिलाणं अस्सलमीयाओ सोच्चा मयं वा खत्तुण जां ख
गवेसति तस्म चउत्तुं । अं सो गिलाणो अगवड्ढा पाववड्ढितं,
परिणावादि नाक्खिफळं पवड्ढसं पावति, तस्मा गवसियव्व ।

सग्गामे सउवस्सए, सग्गामे परउवस्सए चव ।

खेत्तंता अण्णगामं, खेत्तवड्ढि सगच्छपरगच्छे ॥

सोच्चा ए परमपिवे, सयं व खाऊण जां गिलाणं तु ।

ए गवेसयत्तं भिक्खु, सो पावति आणमादंणि ॥

अभिवे ओयोयारिए, रायउट्टे जए व गल्ले ।

अप्पाणरोहए वा, ण गवेसेजा वितियपदं ॥

नि० ७० १ उ० ।

(२) अथ ग्लानद्वारं विभावयिषुराह-

सग्गामे सउवस्सए, सग्गामे परउवस्सए चव ।

खेत्तंता अण्णगामं, खेत्तवड्ढि सगच्छपरगच्छे ॥

सोऊण ऊ गिलाणं, उम्मगं गच्छपडिपडं वा वि ।

मग्गाओ अस्समग्गं, संकयइ आणमादंणि ॥

स्वप्नानि स्वेषामध्ये तिष्ठता भुवनः, यथा-अमुकत्र ग्लान इति ।
स्वप्नानि वा परेषां साधूनामुपाश्रये कुनोऽपि प्रयोजनादाव-
तेन, यद्वा-कृष्णतः कृष्णमन्त्रे अन्त्यप्राने भित्ताचर्या गतेन,
यदि वा-क्षेत्रवाहित्यप्रानेष्वापि वा चत्तमानेन, एतेषु स्थानेषु
स्वगच्छे वा परगच्छे वा ग्लानः भुनो भवेत्, भुत्वा च ग्लानं य
उम्मगंमदवीगामिनं पन्थानं प्रतिपथं वा येन पथा आयातस्म-
मेव पन्थानं पच्छन्ति मार्गाद्वा विजितपथादप्यं मार्गे संक्रामति स
प्राप्नोति आह्लादिनि दोषधर्मानि । आदिशब्दादनवस्थामि-
ध्यातविराधनापरप्रदः । एवंकुणस्य वा यस्याने ग्लानोऽ-
प्रातिजगारिनापनादिकं प्राप्नोति ताक्षिण्यं प्रार्थयिष्यति ।

अन एवाह-

सोऊण ऊ गिज्ञाणं, पंचे गामं य भिक्खवेहाए ।

ऊह तुयियं नागच्छेह । लुगह रुए स उवसास ॥

अन्वा स्थानं पंच वा गच्छन् प्रथमं वा प्रविष्टो निर्वाणं वा पर्यट् पथि ग्वरिने तत्तुणादं व नागच्छति ततो ज्ञातिं प्रामोति स चतुरो मासं शुक्रकाह ।

यत एवमनः-

जह भमरमहुयरिगणा, निवतंती कुमुयिम्मि चूयवणे ।

इय होह निवडअब्बं, गेहाणे कडवपजहो ॥

यथा भ्रमरमधुकरागणाः कुमुमिने मुकुंरन्ते चूलवनं सदकार-
वमजहते भ्रमरमधुकराणां लुपतया निपतन्त, इत्यमुमैव प्रकारे-
ण भगवद्भ्रातृमनुवर्तमानेन कर्मनिर्जाराभाजित्तस्य वा स्थाने
समुपपन्नं कैवल्यजनेन मायायिममुकंलं त्वरितं निगणितव्यमाग-
म्यैव ज्ञवति । एवं कुर्वता साधर्मिकत्वं वाकस्यै कृतं भवति,
आत्मा च निर्जारादारे निर्वाणजगो भवति ।

(३) तस्य स्थानवचस्य प्रतिबद्धार्थिमां द्वारगाथासाह-

पुच्छे सद्धी इच्छाकरे असत्त सुहिअ उभाण झप्पे य ।

अनुवत्तणा गिज्ञाणे, चान्न संकायणा ततो ॥

प्रथमतः शुद्ध इति द्वारं वक्तव्यम् । ततः अद्धी भवत्वाविति द्वा-
रम् । तत इच्छाकारद्वारम् । तन्नन्तरमशुक्रद्वारम् । ततः सुखि-
नद्वारम् । तदा तु अप्रमानद्वारम् । ततोऽपि झप्पद्वारम् । ततोऽनु-
वर्तनां ज्ञानवच, उपसङ्गणत्वाद् वैद्यस्य च वक्तव्या, तन्मालाना,
संक्रमा च स्थानस्यानध्यायनेन द्वारगाथासमुदायः ।

(४) अथाययवार्थं प्रतिद्वारं प्रचिकटयिषुः प्रथमतः-

शुद्धद्वारं भावयाम-

सोऊण ऊ गिज्ञाणं, जो उवपारेण आगतो मुच्छो ।

सो उ उवेहो कूजा, झग्गह रुए मवित्थार ॥

भूत्वा स्थानं यः साधुमुपकारेण वक्ष्यमाणं ज्ञानसमापमा-
नः, स कुञ्जो न प्रायश्चित्तमाह । यस्तु उपसंगं कुर्वान्, स ज्ञातिं
प्रामोति चतुरो गुक्रकाह सविस्तारं स्थानारोपणसंयुक्ताह ।

उपचारपदं व्याचष्ट-

उवचरह को एउत्तिओ, अइवा उवचारमित्तणं एह ।

उवचरह व कल्लत्थी, पच्छित्तं वा विभोहेह ॥

यत्र स्थानो वर्तते तत्र गत्वा पुच्छति-(को एउत्तिओ सि) ठि-
तीयायं प्रथमा । उचितं प्रश्नः । युष्माकं मये 'अतिष्ठो' स्थानं क
उपचरति, कः प्रतिजामिहि ? यद्वा-धातुमनेकाथेत्वा उपचरति
को नु युष्माकं मये 'अतिष्ठो' स्थानं येनाहं तं प्रतिजामिहि ।
अथ वा-उपचरामात्रं सांकोपचारमेव केवलमनुवर्तयितुं स्थान-
समीपमेतं आगच्छति । यादृश-कार्याणि सन्तुपचरति । किमुकं
भवति-कार्यं किमपि ज्ञानद्वारादकं तत्समावादीयमानः प्र-
तिजामिहि, प्रायश्चित्तं वा मे सविषयान् यदि न यथिष्माणानि वि-
रक्त्याऽऽगत्य च प्रायश्चित्तं विशेषयति । एव सर्वोपचारो
ब्रह्मचरः । वृ० १ उ० । ब्रौ० ।

(५) तदुत्तरं प्रायश्चित्तम्-

जे भिक्खु गिज्ञाणवेवाचके अट्टुट्टियस्स गिज्ञाणपाउ-
मोए दब्बनाएणं अज्ञजमाणो जो तं ए पदियाइक्खेह, एणं
पदियाइक्खंतं वा साइज्ज ॥ ४४ ॥ जे निक्खु गिज्ञा-

२२०

एवयावच्चं अट्टुट्टियस्स सएण ज्ञाजेणं असत्थरमाणस्स
जा तं ए पदितप्पह, एणं पदितप्पंतं वा साइज्ज ॥ ४५ ॥

भिक्खु, गिज्ञाणं य पुण्यवाञ्छका, जो साह गिज्ञाणस्स वेवाच-
ककरुणु अट्टुट्टियं जाव गिज्ञाणस्स आसहं पाउमं वा असपाव-
वा उवपायति, सरीरमाकतिकम्मे वा करेति, ताव वेलातिज्झमे,
वेलातिकम्मे आरत्तो गो पडियप्पयति, एवं तस्स असत्थरं अथो
जो न पडियप्पयति असपाणादिशा, तस्स चउ शुक्रगा, पारताव-
खावणप्पणं च, गिज्ञाणो य सां परिक्खो भवति, तद्वा तस्स
पदितप्पियम् ।

(६) सीसां पुच्छति-गिज्ञाणवेवाचके करिसे साह

गिज्ञाति ? । आचार्य आह-

संतिसयं मरुदियं, असदमलोलं च सद्धिसंपखे ।

दक्खं सुपरमसुखिरे, द्विययगाहं अपरितत्तं ॥ ४६ ॥

कोहणिमाह- भर्ता, अक्कममाणस्स विअस्स कमाकरणे साम-
त्यमयि सो खंतो व ज्झमे भवति । अहवा-खंतो कम् ; आधार इह-
येः मायायिगहकारी महुं व भो । मायायिगहकारी अस्सोहो वि-
यविसयिगहकारी भलोहो, उक्कस्सं वा इहं वा जो एत्थं
ण पेह्णं नो वा अलोलो, अलुद्ध इत्यर्थः । लोद्धसंपखो जहा व-
चनार्थं पुरसमित्ता गिज्ञाणोऽऽसिंयं सिंघं करेति । इक्खे कप्प-
णं भनवतेहि वा जायेतिसि । सुभरो बुद्धसह इत्यर्थः । असुबरो
अणिमाह । गिज्ञाणस्स जो वयिमणुयत्तिनि, अपरं यं च करेति,
सो द्विययगाही, गिज्ञाणस्स वा अणुत्पिणो जो, सुखिरे पि गि-
ज्ञाणस्स करतो जो न भज्जति सो अपरितत्तो ।

सुत्तयपदं विच्छं, एज्जरपेहं । जयदियं दंतं ।

कोउट्ठविप्पमुक्कं, अणुत्तुकिं न मउच्छाह ॥ ४७ ॥

जो य सुभ-बेसु अपरितत्तो, सुहीतसुत्रार्थ इत्यर्थः । गिज्ञाणो जो
कयपारिकित्थं करेति, अहिंसां जो इहाणिट्टुहिं विस्सपेहं राग-
हासे न जति, सुकरदुक्करेसु महत्पकारेणु य जो अविकारेण
नरं उववहति सो, जो इदियणोदिसु वा दंतो न डाति, काउ-
ए मयं विप्पमुक्को, काउं जो थिरक्खेण खां विकमयति-को अथो
एवं काउं ममथो णि । तुज्ज वा एरिं मारिं मय कं णि, जो
एवं न कथयति सो अणुत्तुकिं । अणालस्सो सउच्छाहो ।
अहवा-अहममाणां वि जो अविशयो भवति सो सउच्छाहो ।

आगादमणागादे, सद्धगणिसेवणं च सट्ठाण-

आउरेवयावच्चे, एरिसयं तू निउंजिजा ॥ ४८ ॥

आगादे योगार्थं, अणागादे वा, आगादे कियं करणं, अणागा-
दे कमकरणं जो करेति । अहवा-आगादो गिज्ञाणो अणागाद-
जोगिणो वा जहा किरिया कायववा जा वा जयणा, एवं सव्वं
जो ज्ञाणनि सो य उस्सग्गाववाए सद्धति, ते य जो सट्ठाण
गिसवति, उस्सस्सो उस्सस्सं, अववाए अववायं, अहवा-अट्ठाणं
आयरियाति, नेमिं अं जण्यं जामं तं तस्स उवपायति, देति य,
परिसो गिज्ञाणवेवाचके णिउज्जानि ।

(७) विपरीतकरणे दोषमाह-

एयगुणविपहूणं, वेवावच्चिं नो उ ठावेउजा ।

आपरिओ गिज्ञाणस्सा, सो पाविज आणमादं णि ॥ ४९ ॥

वाञ्छितगुणविपरीतं नो गिज्ञाणवेवाचके उवेति सो आपरि-
ओ आणादी दोषे पावति ।

इतिमि पञ्चवता, तपदिपकले य पेक्षेतस्न ।

पञ्चिचविनामय्या, विराहया चैव जा जसम् ॥ ४५७ ॥

एतस्मिं कतिमात्रियाणं पयानं यथायथं प्रकृष्या कायव्या । तप-
दिपकले कान्तययमस्स कोटिणो, मयविअस्स माणिजा, अस्सह-
स्स मां एयमादियाणं पञ्चिचविनामया कायव्या, व्याख्या
इत्यर्थः । अत्राग्रे हि य वेयायथं पिउञ्जतेहि जा गिला-
यस्स विराहया सा य वसत्था पञ्चिपकदासला ।

इमं पञ्चिचं-

गविचै कोहे विसए, दोहू झट्टा तु माइणो गुरुगो ।

सांभिदियाणं रागे, गुरुग सेसेमु लहु जयणा ॥ ४५८ ॥

माणस्स कांहीणो अजिहंदिपस्स विसएसु दासुकारणो चउ-
झट्टा पञ्चिचं, मायाविणो मासगुहं, मांतिस्स अजिहंदिपस्स
य रागकारिणो चउगुरुग, (संसेसु ति) अलक्षिंसपणो अद्-
कको दुस्सरो सुविरो हियपमिक्खो पारितो सुत्तायाण्डियुको
अणिअरपेदो अदंता कोत्तुहो अणपपस्सं । अणुअहो आ-
गाहअणयावेसु विवरीयकारो अस्सहइणो परट्ठणं सुखं,।
पंतु लहुमासो भयणं ति । एते सव्वे पदा मासगुहं पञ्चिचं-
ण भावव्या, याजयितव्या इत्यर्थः । अहवा-भयणं ति आनेसं-
सरेण वा चउलहुवा । अहवा-भयणं ति अंतरादकम्मेत्पण
अल्लो भवति, सो य सुउदो, जइ पुण सल्लो अण्णो अज-
क्षिं ति दंमेति तां अन्मायादिणिकणं मासगुहं, एवं संसे-
सु विउज्ज वत्तवं ।

एवं ता पञ्चिचं, तेसिं जो पुण उवेज्ज ते उ गये ।

आययि गिलाण्डा, गुरुग सेसाण तिचिदं तु ॥ ४५९ ॥

एवं पञ्चिचं पञ्चिपकले जे कमाइया होसा ता तेसिं भणिया, जो
पुणो आययिणं एते गणे गिलायादिपेयावचकरणे उवति, न-
कम चउगुरुग, येसा जइ ठावेति, तेसिं इमं तिचिचं पञ्चिचं-उ-
ज्जमात्ता जइ उवेति, ना चउलहुं, वलमस्स मासगुहं, भिक्खु-
यम मासलहुं । अहवा-उज्जमायस्स चउलहुं, गीयधस्स भि-
क्खुस्स मासगुहं, अगगीयधस्स मासगुहं, एवं वा तिचिचं
अकंतिअमातिपणु कलमातिकरंतेसु गिलायस्स गाढादिपि-
सावयादिया होसा ।

इमे य भवति-

इहलोइयाणं परलोइयाणं लक्ष्णीयं फेमितो होति ।

अहं आउगपरिहोया, देवा वलवत्तमा चैव ॥ ४६० ॥

इहलोइया आमोसाहं होसहिमादी, परलोइया सगमाकसा
तेसिं फेजिनो जयति । अहा आउगे पदुखंन वलव-
त्तमा देवा जाना, एवं गिलाणो विसमादी अस्सहज्जाणी अ-
णाराहणो भवति, निरिआउकुगनेसु अ गवज्जि, ण वा इहलोए
आमोसहिमादीआ लक्ष्णीओ उप्पाएति । अम्हा एते होसा व-
लावचकरा ण ठंयववो ? ।

एयगुणपममसु तु, अमनीए उवेज्ज अण्णोसतरं ।

वेयालया उ इत्यं, गुणदोनाणं बहुविगणा ॥ ४६१ ॥

अथिगुणपमममाये अण्णोसतरं उवेति, अमोमं पञ्चिचसा-
णु श्रममां जणेउज्जा, दांसविषाअणेण य बहु विरुणा उपयजं-
ति । अहा-कोह माणो अथि, अथि वा । माण पुण कोहो नि-

यमा अथि, तम्हा कोहो माणो बहुदोसतरो, तम्हा कोहि
उज्जया, जो माणि । एवं सव्वपरेसु विषाअणा कायव्या ।

इयानि सुत्तयो-

जे भिक्खु गिलायस्सा, वेयावबेण बावं भिक्खु ।

होणेण कुपएणं, असंयतं ण पमितपं ॥ ४६२ ॥

बावडा व्यापृतः आक्रान्तः तस्य भिक्खुणो अयं भिक्खु
ओ ण पमितपति, तस्स चउगुरं, पित्तवणादिणिकणं च ।

इमं च पावति-

सो आण अणवत्थं, भिच्छत्ताविराधणं तद्वा छविं ।

पावति जम्हा तेणं, तं पमितपे पयचेणं ॥ ४६३ ॥

तम्हा तस्स पञ्चिचपिपव्यं सपयसेण ।

काणं ण पञ्चिचपेज्जा वि-

विनिपयपदं अणवदो, पिट्ठारतवं तंहर य बहेति ।

अतद्विद होनी वा, सगहा वा अलक्षितं ॥ ४६४ ॥

अणवदुत्तवं जा वदति साहु, मां ण पमितपेज्जा, भणवत्थो वा
कारणं मित्राणवेयाअणेणं अष्टुट्ठिनां, (गिलाणं पाअंगत्वादि)
भिक्खु गिलाणो य पुवंवत् । अम्मुठितो पैयावृत्त्यकरणोयता,
पाउमं आसहं जल पाणं या, तस्मि अज्जमेने जति सो वेया-
वचकरो अयसिं साहुणं ण कहां, लाययिपस्स वा, सो चउगु-
रुगं, पित्तवणादिणिकणं च ।

आउरपाउगम्मी, दवे अज्जमेनें बावदो तस्य ।

जो भिक्खु यानिकवति, मो पावति आणमादीणि ॥ ४६० ॥

बावदो व्यापृतः नियुक्तः जति अयसिं ण कहेति तो आया-
दियो होसा ।

(इयज्जाए (क) अस्स सुत्तस्य व्याख्या-

जायगहोणं फाणं, रागे वा जं तु पाउगं ।

तं पत्वं भोयणं वा, ओमहसंसारवत्तादी ॥ ४६० ॥

कपटा ।

अलम्भमाणे अयसिं साधूणं कटिज्जेने इमे होसा-

परितावमहाउक्कवे, पुज्जापुच्छे य किच्छपाणे य ।

किञ्चुस्सासे य तद्वा, समोहतं चैव काउगते ॥ ४६१ ॥

परितावता उविवा अणगाढगाहापासे कृपया नाहा । एते
वेव गहिता पणु अट्ठसु पंदसु जहासंजं इमं पञ्चिचं-

चउरो झट्टा गुरुग, छम्मा हातिं झट्टा गुरुग व ।

उदो मूं च तद्वा, अणवदुत्तयो य पांसी ॥ ४६२ ॥

जम्हा एते होसा-

तम्हा आलोएज्जा, संमोएणं असति अस्ससंजोए ।

जउठणं व ओमसे, सव्वेव उज्जहिहिण्डुहा ॥ ४६३ ॥

आलोअणं णाम अयसिं आस्थानं, नं च आस्थानं समथे, ने-
ससति अयगच्छे संमोत्रियाणं, तससति अयसंभोत्रियाणं, ने-
ससति पणगपरिहाणीय जतितुं जाहे मासगुहं पणो माह
सणी ण कहेने, ज एवं ख करेति नो सव्वेव इहलोयपरलो-
इयलाइयाणो होसो यजेति । इउरेति, अतावयायनेकत्वायर्थः ।
जवे कारणं, वेव अयसिं ण कहेजा वि वितियपयध ।

दो बेन अण्णगामे, उद्दगादीहिं व संजमेगतेरे ।

तस्स व अपत्थद्वे, जायते वा अकालम्भि ॥५०४॥

ते दो बिब्व जणा एयां गिलाणां, एयां पादियेरुणो, सो पदि-
वरगो अण्णगामे कस्स कहेउ, अण्णगामे वा अण्ण स्वाहु-
णा, कस्स कहेअ पादियेरुणो । अण्णगामादिहणिसोहोदि-
गादी, एतेसि संभममाण एयतेरे वट्ठमाणे, अण्णं परिभुत्तु,
विशो विसि कुडिन्तु कस्स साहोअ जं वा द्यं खननि तं
गिलाणस्स अपत्थसंण अण्णसि ए कहेति. गिलाणो वा अण्णं
द्वयं मण्णति, तेण वा णो कहेति अण्णसि, अकाले वा जायते
तेण वा साधयति, अदवा परिदियदिभिदित्तो मण्णति, ते व
अण्णे अपरिणया ताहे व साधयति मा विपारिणामस्सति, ए-
मादिहिं कारणेहिं असोहेतो सुखो ॥ नि० सू० १० उ० ।

इहय्यद्विप-

अमणं वा पाणं वा जेसज्जं वा गिलाणस्स अण्णना-
ण्णमियं परिभुंते पारंचियं, गिलाणेणं अपदिजागरिएणं
अंजे उवट्ठावणं, मव्वमविणयकत्वं पारिविद्धा णं गिला-
णकत्वं न करेज्जा. अवंदे गिलाणकत्वं मा विज्ञाविकुण
निययकत्वं पमाएज्जा, अवंदे गिलाणकत्वं ए उचारोज्जा,
अहमं गिलाणेणं सुदरे एयसंहाणं गुंतु जमासि ते न
कुज्जा पारंचिप. नवरं जड णं से गिलाणे सज्जिते अहा-
णं सज्जिवापादीहिं तुक्का भियमाणं सेहविज्जा, तथो जमेव
गिलाणेण माहं, तं न कायव्वं, ए करेज्जा संघवज्जो ।
पट्ठा० ७ अ० ।

(=) अथ अकावानिति ब्रह्ममाह-

सोऊण ऊ गिलाणं, तस्माणो आगमो दग्धवस्स ।

संदिसइ किं करमी, कम्म व अहे (नवज्जमि ? ॥

पश्चिदिहामि गिलाणं, गेहसं वावट्ठाण वा काहं ।

तित्थाणुसज्जणा खलु, भची य कया इवइ एवं ॥

स्थानं प्रात जाग्रदं महर्त्तं निजैरामासादिध्यामांसेधविधया
धर्मअध्यायं युक्तः अकावानुच्यते । स च भुत्वा स्थानं त्वरमाणः
अवधानमनरं शोचकार्याणि विहाय पन्थानं प्रतिपद्यः सन् 'इव-
वस्स ति' कृतमागच्छन् कुमिति स्थानसमीपमागतः, ततो स्थान-
मप्रतिचारकानाचार्यान् वा गत्वा भणति-संदिशत भगवन्तः ।
किं कारंमहए? कस्मिन् वा अथं स्थानमयाजने युष्मांसिहं ति-
जोयज्, अहं तावदनेनाभिप्रायेणाऽऽयतो, यथा-प्रतिजागरिण्या-
मि स्थानं, स्थानमध्यायं वा व्यापुनाये साधवस्तेषां भक्तपालप्र-
दानविश्राममादिना वैयवृत्त्यं करिष्यामि । एवं कुर्वता तथेभ्या-
नुसज्जणाऽनुवर्त्तना कृता भवति, त्रिकलं तथेकुंता कृता जयति ;
"जगि ग्राणं पडियरउ, से ममं माणेणं दलणेणं चरिसणं पडियरउ-
इ" इत्यादि भगवद्वाङ्मोहाधनात् । इत्थं तेषां को यदि स्वयमेव
स्थानमध्यायं कुर्वन्ति कर्तुं प्रभवन्ति, ततो भुक्ते आचार्याः-
भजन्तु यथान्यायं जवाय, एवं स्थानस्य सकलमपि वैयवृत्त्यं
कुर्वन्तः सा इति ।

अथ ते न प्रभवन्ति यदि वा स चैवंविधगुणोपेतो वर्त्तते-
संजोगदिहट्ठाठो, तेणुवल्लका व द्ववसंजोगा ।

सत्थं व तेणुअपीयं, वेज्जो वा सो पुरा आसी ॥

संजोगा औषधवृक्षमौलनप्रयोगान्स्त्रियषां दृष्टः पाठः। अस्ति-
स्सायास्त्राचयवर्षांशो येन स संयोगद्विपाठः । आर्येवास्त्राय-
यामिन्नवृक्षयः । यदि वा-तेन द्रव्यसंयोगः कुनेऽपि सातिश-
यज्ञानविशेषाद्युपपन्नः, वाक्यं वा चरकसुसुतादिकं सर्वमपि
तेनाधीतं, येषां वा स पुरा पूर्वं गृह्यभने आसीत्, ततो न
विसर्जनीयः ।

अस्य यमे' जोगवादी, गेहसतिगिच्छणाए' सो कुसलो ।

सीसे वावोरसा, तेगिच्छं तेण कायव्वं ॥

यदि तस्याऽऽगन्तुकस्य गच्छं योगवाहिनः सति, स च
स्वयं स्थानविक्रिसायां कुशलः, ततः शिष्यान् सुवाचपीठवीर्य-
प्रदामादौ व्यापार्य स्वयं तेन स्थानस्य वैकित्त्यं विक्रिसाकर्म
कर्त्तव्यम् । उपलक्षणमिदम्-तेन कुलक्षणमङ्गप्रयोजनेषु गुरुका-
र्येभ्यो यत्प्राप्त्युपादये वा यो यत्र योग्यस्ते न च व्या-
पार्य सर्वप्रयत्नेन स्वयं स्थानस्य विक्रिसाकर्म कर्त्तव्यम् ।

(६) सुवाचपीठवीर्यव्यापारणे विधिमाह-

दाऊणं वा गच्छइ, सीसेण च वाए' अर्हादि वाए ।

तत्त्वऽनृत्य व काले, मोहिए समुदिसइ दिहे ॥

सुवाचपीठवीर्यं इत्या स्थानस्य समीपं गच्छति, गत्वा च वि-
कित्त्यं करति । अथ दूरे स्थानस्य प्रतिभयः, ततः सुचपीठवीर्यं
इत्या औषधीकरीं शिष्येण दाययति, अथ द्धीयात् स प्रतिभय-
स्ततो द्वे अपि पीठवीर्यं शिष्येण दाययति, अथास्त्रीयाः शिष्या
वाचनां दातुमकलन्तो येषां वाचकानामाचार्याणां स स्थानस्यैः
सुचमयै वा स्वशिष्यान् वाचयति, अथ तेषां कालं शोधयत ।
प्रदाने शक्तस्ततो यदि ते भगवाद्ययोगवाहिनस्तदा तेषां योगो
निर्कृत्यते । अथ गृहयोगवाहिनस्ततोऽयं विधिः-(तद्यथा-
इत्यादि) यत्र क्षेत्रं स गृहस्थस्य भव्यं वा क्षेत्रं विनाशनं भगवाद्य-
योगवाहिन आचार्येण वक्तव्याः यथा-आचार्याः कालं शोधयत ।
ततस्तैरेधावत् कालप्रदं कृत्वा याचनो दिवसात् कालः
शोधितस्तावतां दिवसानामुद्देशेन काश्रात् सर्वानप्याचार्यै
स्थाने हृष्टे प्रयुणीयते तस्येकदिवसेनेवादिशति, वाग्वति पुनर्दि-
नानि काश्रप्रहणं प्रमादः कृतो गृह्यमाणो वा कालिनं शुद्धः तेषा-
मुद्देशेन काला न उद्दिश्यन्ते ।

(१०) तत्र क्षेत्रे संस्तरणमात्रे अण्यत्र गच्छतीं विधिमाह-

निग्गमणे चउभंयो, अट्ठा सव्वे वि निति दोहं वि ।

जिक्खवसइए' असती, तस्साऽऽगुप्प ठविज्जा ठ ॥

ततः क्षेत्राभिगमने चतुर्भङ्गी भवति । गाधारां पुंसवनिर्देशः
प्राकृतत्वाद । वास्तव्याः संस्तरन्ति नागन्तुकाः, आगन्तुकाः
संस्तरन्ति न वास्तव्याः, न वास्तव्या नवागन्तुकाः संस्तरन्ति,
वास्तव्या आगन्तुका अपि संस्तरन्ति । यत्र द्वयं ऽपि सं-
स्तरन्ति तत्र विधिः प्राग्वोक्तः । यत्र तु न संस्तरन्ति तत्राथै
विधिः-प्रथमं च आगन्तुकानां, द्वितीयं च वास्तव्यानामर्थै
वा यावन्तो वा न संस्तरन्ति तावन्तो निगच्छन्ति, तृतीयं च
द्वयोपि वगैरयोः सव्वे वा स्थानं सप्रतिचरकं मुक्त्वा नि-
गच्छन्ति । एवं भिक्षावा वसनेषाऽस्तस्यमात्रं निगमनं द्रष्टव्यम् ।
ये च नम्यं स्थानस्य अनुमता अभिप्रेतास्तान् प्रतिचरकान्
स्थानस्य समीपे स्थापयेयं गमनव्यम् । अकावान् इति हारम् ॥

(११) अथेज्जाकारकारमाह-

अजणित कोइ न इच्छइ, पणे थेरेहिं हो उवाळो ॥

दिनो मितिः, मत्स्थिरागवर्षे कुजाः ॥

कोऽपि साधुर्वैद्यवृत्त्युद्युक्तः परम अय्येनाभोगनः—आयं पृष्टि
इच्छाकारणं भग्नस्य वैद्यवृत्तिं कुर्वन्त्यनुक्तः सन्धेयुक्तं वैद्यवृ-
त्तं कर्तुं स्व वृत्त्याऽपि श्रान्तिं न नश्य समाप्य गच्छतिः कुतमणसङ्-
स्थावराक्षये कारणमूलाः पुण्याः कुत्र समाचार्यः सान्निध्यं कुत्र
कोत्तरमर्णति प्रतिस्तरणाय गच्छान्तरेषु परिपुष्पन्ति, ते तत्र
प्राणाः, नैवेद्यं स पृष्ट आचार्यः सन्धेयुक्तं ते शान्तरीयनचारिणां,
सन्ति वा काव्यप्रत्यासक्तपारसरे साधवः, ग्नायो वा कुत्रापि
प्रवृत्ता भूत इति । इ प्राह—इतः प्रत्यासक्त एव प्राप्तिं नान्ति साध-
वः, तेषां चास्वको ग्नाय इति । तत्तत्सैतस्योपाश्रमः प्रश्नः—
यदि तेषां ग्नायो वर्धते ततस्त्वं तस्य प्रतिस्तरणाय किं न गतः ?

स प्राह—

बहुतो पुच्छिष्यन्तो, इच्छाकारं न ते भय करिंति ।

पदिमुदणया बुक्ते, बुक्ते च सन्नाहुवं अप्या ॥

बहुतो लूयो भूयः बुद्धमाणा अपि ते साधवः कदाऽपि भये-
च्छाकारं न कुर्वन्ति । अयम्—अस्मद्व्यपितस्तत्र गतस्तेषां प्रति-
स्तरितोऽपि विविक्तः, यथा—पूर्णे जवला वैद्यवृत्त्यकरणेनेति । एवं
प्रतिमुदणया महत्मानसं दुःखमुपघटने, पादरां चाऽऽहं ग्नायस्य
वैद्यावृत्तं कर्माहं इत्याम्यः कोऽपि न वेति । एवमात्मानं क्षा-
यितुं दुःखं दुःकरं भवति, अतः कथमनव्यपितस्तत्र गच्छा-
सीति । ततः स्थावरेतस्य पुरतो महर्षिको राजा नश्य
इत्यतः कृतः । यथा—“ यतो राया कश्चिदनुत्तमं मर्याणं
दाण देव, एतो मरुतो वारसविज्ञादाणवारयो भोऽय्य ए जोगमो.
तुमं सव्यमरुताहो, यच्च रायासमीधं, लभं ते दाणं दादिह
सि । सो मरुतो जणाह—एवं ताव रायकविस्र निषहाम, वि-
ह्वं क्षिण्मि प्रो गच्छामि । अहं से विनिष्पिनामहस्म अणुमाहेण
पञ्चोहं, गो मे आमतुं तस्य नदि हह, हह दिवस्य वा मे दादिह ।
मोयार मण्यो-नस्त सन्धि बहू मरुता तुज्ज सारं व्हा अणुमा
हारिणा, अहं अण्यो नह् विणोण काज्जं तो गच्छ । जहा सो
मरुतो अस्मत्थणं मग्गोता इहलोहायाणं कामभोगाणं अणा-
माणां जाओ; एवं तुमं पि अस्मत्थणं मग्गोतो निजगलाहस्म
अणाभातो अधिस्सत्ति ॥ ” इत्यमुपास्तस्य बहुगुरुकारोपणां
सविस्मरो परिनापनादिप्रायश्चित्तविस्तृत्युक्तो तस्य प्रयच्छति ।
गतमिच्छाकारद्वारम् ॥

(१२) अथाऽशक्तद्वारमाह—

किं काहामि वराओ, अहं सु भोगाणकारो होहं ।

एवं तस्य भणते, चाऽम्मा भवे गुत्ता ॥

कोऽपि साधुः कुत्रगणस्थावरेत्यथैव पृष्टः प्राह—क्षमाभ्रमण !
लोक यः सर्वथा अशक्तः पक्ष्मायः स वराक उच्यते । सोऽहं
सहकन्दहो गतः किं कारिष्यामि !, नवरमहं तत्र प्राणाऽव-
मानकारका नक्षिष्यामि । एवं तत्र स्थावराणां पुरतो जयतस्त-
स्य वतुमोलां गुरुवो प्रवर्ति ।

स च स्थावरेतिरयमतिशायः—

उच्यत खेज संया—न जगणो ऐस पाणवारणया ।

तत्स पदिजगयाण य, पन्निहोहं पि अस्सत्तो ॥

आयं ! ग्नायस्याहं सर्वमपि कर्तुं न शक्नोमि, एवं केतमल्ल-
क्ष्य भस्मना अरक्ष, भस्मपरिष्ठापनं वा, संस्तारकस्य रचनं, आ-

गच्छ रात्रौ प्रहरकप्रदानं, वेपथमौषधानां कृणनं, आर्यचार्यं
स्वायनोऽजानां धारणं, नरक भग्नस्य प्रतिज्ञागरकाणां च
साधुनामप्यभिमां प्रत्युपहितमशक्तः !, येनैव अर्थाप-किं व-
रिष्यामि वराकाऽहमिति ।

(१३) अथ सुखितद्वारमाह—

सुहिया मो चि य भणती, अत्थह वं सत्थया सुहं सव्वे ।
एवं तस्य जणते, पायः च्छत्तं भवे तिदिहं ॥

एकत्र क्षेत्र मासकव्यस्थितेः साधुभिः क्षुतम-अमुकत्र ग्नाय
इति । तत्र केऽपि साधवो जणान्ति-ग्नानं प्राप्तिं जागरक । प्रज्ञासो
यथम् । इतः कोऽपि अशक्ति-सुखितमस्मद् मा दुःखितातुं कु-
त, ययमपि सव्वे विव्वस्वता निदद्विष्माः सुख सुखेन तिष्ठन् । तत्र
गत्या मुधैव सुखस्यामानं प्रयच्छामः । किं दुष्माकस्य ग्नाको
न कर्माकांटरमुपागमम् । यथा “ सव्वस्य कार्यकारी, स्थापवि-
घानो परस्य हितकारी । सर्वस्य च विश्वासी, सुखोऽयं नाम
विधेयः ॥ १ ॥ ” एवं तत्राप्रशस्यं भगनात्स्वाधैव प्राय-
श्चित्तं भवति । तद्यथा—यथाचार्य एवं वीर्यानि ततश्चतुर्गुणं,
उपायावो वीर्या चतुर्गुणं, भिक्षुर्गोत्रि मासगुणं ।

(१४) अथापमानद्वारमाह—

भत्तादिमं किंमेतो, अवस्म अस्से वि तस्य न तरामो ।

काहिंति कतिपायां, ते तेणव तेषु अहत्ता ॥

अस्महिं तदिहं गपि, भोगाणं कम्मादणो दोसा ।

एवं तस्य जणते, चाऽम्मा जव गुत्ता ॥

तथैव श्रानं कृत्वा केचिद् जणानि-भज्ञासो भग्नप्रतिज्ञागर-
णाधेय । अतरे ज्वननप्रायेऽपि ग्नायं भुत्वा बहवः प्रति-
स्तरकाः समाधाना मविष्यन्ति, ततो महान् भक्तपालादि-
संक्षेत्रासो भवन्ता, अवश्यमवश्यं ययमपि तत्र गता न
तरामो न निवहामो भग्नप्रतिस्तरणाधेयमागतार्थं किं-
यतां ते वास्तव्यविश्रामणादिप्राप्नुयुर्कर्म करिष्यन्ति । यत-
स्ते तेनैव भगनेन तेषु कार्येषु अहत्ता आकुर्वां नूताः । तथा
अस्मान्तिरपि तत्र गतेनियमावब्रामानम्, अवश्यमुपक्रमं पाश्चा-
त्कर्ममिच्छाजालप्रभृतयः । आदिशब्देपणोदोपाहं द्रष्टुं हारयन्ति ।
एवं तत्र तेषां भगतां वत्सरो मासा गुरुका भयेयुः ।

(१५) अथ लुप्पद्वारमाह—

अस्से सो निजराहो, अत्थह तुज्जे वयं से काहामो ।

अत्थि य अभाविया णे, ते वि य नाहिंति काठण ॥

मानकव्यस्थितेः साधुभिः क्षुतम-यथाऽमुकत्र प्राप्ते ग्नायः संज्ञा-
तोऽस्ति । तत्र क्षेत्र भग्नपानकगौरसाङ्गिः सविहं गुरौ-
कयनं, ततस्ते क्षोभमिभूतवेतसङ्गत्ययति-ग्नायनम-तरेण न
शक्यते क्षेत्रमर्दं प्रयत्नम् । अथो गच्छामो ययमिति चित्तयिष्या
तत्र गत्या भणन्ति-वयं निजराधिना भग्नवैद्यावृत्त्यकरणेन
कर्मक्षयमभिलष्यमाणा इहायानाः स्म, अतो ययं तिष्ठन्, वयं
‘से’ तस्य भग्नस्य वैद्यावृत्तं करिष्यामः सन्ति च अस्माकमना-
विताः रौक्षाः, तेऽपि चास्माकं वैद्यावृत्तं कुर्वतां द्रष्टुं हारयन्ति ।

एवं गिलाणलक्षणे-ण संतिष्या पादूण चि उक्कोसं ।

मग्गो चमंढी, तेसि चारोवणा चट्ठा ॥

परितापनाद्विधावे, आपत्तिरूपक्यादि ।

प्रथमां रात्रिं परिचासयतश्चतुर्गुणकाम्, द्वितीयां रात्रिमादौ कृत्वा सप्तमी रात्रिर्निश्चरमम् । तद्यथा-द्वितीयां रजनीं परिचासयति षट् सप्तयः तृतीयस्यां षट् गुरुः, चतुर्थ्यां षट्, पञ्चम्यां षट्, षष्ठ्यामनयस्याप्यथ, सप्तम्यां पाराजिकम् । अथ भावनिष्पन्नमाह-“परितापनाद्विधा” इत्यादि पञ्चादयः । परितापनादिनायनिष्पन्नं ग्रन्थम् । तथा स परितापिनः सत्प्रार्थनिकं करोति चतुर्गुणं, कुञ्जं सशब्दाक्रममम्, आदिप्रहाद्यानायां षट्, न किमप्यमी मर्षं प्रपच्छन्तीत्येवमुक्ताहं कुप्यं ततश्चतुर्गुणकम् ।

अथ परितापनादिपदं व्याख्यानयति-

अतो बहिं न सज्जन्, परितापणपथमुच्छकिच्छकाक्षगण ।
चत्वारि षड् लङ् गुरु, षेदो मूर्धं तद् दुर्गं च ॥

क्षेत्रस्यान्तर्हार्द्या न सज्जते इति कृत्वा स्थानस्यानागाढा परितापना भवति चतुर्गुणं, आगाढपरितापनायां चतुर्गुणं, पुःखाङ्गोऽथे षट् लघु, सूक्ष्माङ्गो षट् गुरु, कृच्छ्रमाणे षेदः, कृच्छ्राङ्ग्यासे मूर्धं, सप्तमहते श्रनवस्थाप्यं, काक्षगत पाराजिकम् । एव तावद्वाहारावप्यनुमकम् ।

अथोपनिषद्विषयमभिधीयते-

अतो बहिं न सज्जन्, संयारगमहयमुच्छकिच्छकाक्षगण ।
चत्वारि षड् लङ् गुरु, षेदो मूर्धं तद् दुर्गं च ॥

अनिश्चित्ये क्लेशे अन्तर्वा बहिर्वा संस्कारको न लज्जते, ततो स्थानस्यानागाढपरितापनादिषु चतुर्लघुकादिकं तथैव प्रायश्चित्तं द्रष्टव्यम् ।

अथ परितापनापदं समुद्रानपदं च गार्थायां साक्षात्कारं ततो मा नृमुपाधिबन्धवर्गस्य व्यामोहं निरुह्य साक्षादभिधानार्थमिमां गार्थमाह-

परितापमहादुःखे, मुच्छादमुच्छे य किच्छपाण्णते ।
किच्छुस्सासे य तद्वा, समुप ए चैव काक्षगते ॥
गार्थार्थ । उक्तं लुचकक्षारम् । वृ० १ उ० । नि० वृ० ।

(१=) अथानुबर्त्तनाह्वारमाह-

अणुपचक्षा गिलाण्, दण्डा खड्गु तद्देव वेज्झा ।

असती इ अन्नञ्चो वा, आणेणं दोहि वी कुञ्जा ॥

स्थानप्रायोगं यत् जकयानादि कृत्यं, स एवाथैः प्रयाजं कृत्वापेक्षमुत्पादयद्वाङ्मिहान्तस्यानुवर्त्तना कथस्या (तदेव वेज्झा इति) तथैव वैद्यस्वाधेमुत्पादयद्वाङ्मिहान्तस्यानुवर्त्तना विधेः । यदि स्वप्राप्ते द्रव्यवैद्ययोरन्तःस्वतन्त्रावप्यन्तःस्वप्राप्तादपि कृत्यवैद्यानायां ह्याज्यामप्यनुवर्त्तनां कुप्यत् ।

अथैतामेव गार्थां व्याख्यानपुराह-

जायते उ अपर्यं, भण्णिं जायाम सं न लज्जन् उ खे ।

विधिपट्णाया अकाले, जा वेज्झ न विंति उ न देवो ॥

श्रान्तायद्यपर्यं कृत्यं याचते ततः साधवो भगुनि-वयं याचामः, परं किं कुर्महं जयतामिन्नं ज्यो ज्यः पर्यट्जिरपि न लज्जते ‘अ’ अस्माज्जिः, इत्थं जगद्भिर्लोकोन्मुवर्त्तिता भवति । यद्वा-स्थानस्यासतः पात्रकाण्डुवृक्षाश्च प्रतिश्रयाश्रित्यापान्तरालपद्धानिषिद्धैर्नामं प्रत्यागमनं कुप्यति, तस्य पुरतश्चेत्यं भुवते-वयं यता अयम् परं न लज्जन्, अकाले वागत्या याचन्तेतव न ल-

ज्यते, अकाले च याचमानं स्थानं भुवते-याचद्वाला जयति तावन्मतीकृत्य, ततो वयमानाय वास्याम इति । न पुनर्भुवते-न वृक्षव्यमिति ।

अथ क्लेशे स्थानस्यानुवर्त्तनामाह-

तथैव अश्रमागे, मुच्छन्तरेऽसंभरत जयणाए ।

संयरेणसण्णादि, च्छन्नं कर्णजोगि गीयस्ये ॥

प्रथमतस्तत्रैव प्राप्ते प्रायोग्यमन्वेषणीयम्, तत्र यदि न लज्जते तदा अश्रमागेऽपि, अथासावच्यप्राप्तो दूरतरस्ततो (मुच्छन्तरे इति) अन्तराले अपान्तरालप्राप्ते उपित्वा द्वितीये दिने आनयन्ति, अर्धवर्गपथसंस्तरणं भवति, ततः (संयरेणजयणाए इति) अकारप्रत्येष्ट्यादसंस्तरतो स्थानस्थाप्यां यननया पञ्चकपरिहाया शुक्लति । अथ स्थानार्थं व्यापृतायां परिचरकाणां संस्तरणं तत (एसणमाह इति) एवगादोषेषु, आदिशब्दाद्भ्रमादिदोषेषु च, पञ्चकपरिहाया यान्तिभ्यम् । अथ प्रतिदिनसं स्थानप्रायोग्यं न लज्जते ततश्चक्रमप्रकटं कुनयोम, गीतायां वा तद् प्रायोग्यं द्रव्यं परिचासयति । यथाकथितं तच्छेदयन्तः प्रायुक्चारणासमर्थः कुनयोम, यस्तु च्छेदयन्तः भुत्वा प्रायुक्चारणादिभूमिः स गाथायां उच्यते । एव ह्यास्यायासमासायः ।

अथैतामेव विधरीपुराह-

पहिलेह पोरमीओ, वि आ कांठं मगणा उ सग्माये ।

खिचंतो तदिसस, अमडं विण्णासे व तस्य वसे ॥

अपिशब्दः संभावनार्थम्, यदि सुखं कृत्यं ततः प्रायुषेकृणां, सुखाधेयैरुप्यौ च कृत्वा स्वप्राप्ते अनवभाविनस्य मार्गणा कथस्या, अथैवं न लज्जतेऽन्तःस्वपौर्यां हापयित्वा, यद्येवमपि न लज्जते, ततः सुषोर्ग्यां परिहायोत्पादनीयम् । अथ तथापि न लज्जते, कुत्रैवं वा तद् कृत्यं, ततः प्रायुषेकृणां, द्वे अपि च पौरुष्यौ अकृत्वा स्वप्राप्ते अनवभाविनं मार्गयन्ति, स्वप्राप्ते अनवभाविनं न लज्जते, ततः क्षेत्रातः सक्ताशयोजनक्षेत्राज्यन्तरे परप्राप्ते पौरुष्यद्वयमपि कृत्वा अनवभाविनमुत्पादयन्ति, अत्राप्यधेयैरुत्पादिहापना तथैव कृत्या । अथ तत्राप्यनवभाविनं न लज्जते, ततः स्वक्षेत्रस्वप्राप्तेयोरनवभाविनमुत्पाद्य तदिव समानयन्ति, अथ स्वक्षेत्रे तदिवसं न प्राप्यते, ततः परक्षेत्रादपि तदिवसमानेत्यस्य । अथ क्षेत्रवर्द्धिसंतिनां यतो प्राप्तादरानायते तत्र प्रयासश्च, किं तु दूरतरं, तदिवसं न प्राप्यते, ततः परक्षेत्रादपि तदिवसमानेत्यस्य । अथ क्षेत्रवर्द्धिसंतिनां प्रत्यायातुं शक्यते, विनाशि वा तद् द्रव्यं दुष्प्रादिकं, ततः प्रत्यासन्नप्राप्तस्यासति, विनाशिना वा कृत्यं शुद्धीतव्यं अपराद्धे गन्त्वा तत्र रात्रौ वसत, उचित्वा च सूर्योदयवेलायां शुद्धीतवा द्वितीये दिने तत्रानयन्ति । अथ द्वायतरं तत् क्षेत्रम्, अविनाशितं द्रव्यं च, ततोऽपान्तरालप्राप्ते रज्ज्यामुपिताः सूर्यादये तत्र गत्वा तद् कृत्यं शुद्धीतवा भूयः समागच्छन्ति ।

एतदेवाह-

खिचवहिया वा आणे, विसोद्विकोर्किं च तिथिने कोट ।

पड्दिवसमलज्जते, कम्मं समइच्छिओ उवए ॥

क्षेत्रवर्द्धिनां गत्वा प्रथममनवभाविनं ततोऽनवभाविनं पूर्वं तदिवसं अनन्तरं कथा नीत्वा यथायोगमानयेत् । एष विधिरेवही-

वाचिष्यो भगिनः । अद्योपार्णायनं नास्ती ग्लानः संस्मरति ततः
स्वकीययोगजनकृत्यस्यानः स्वप्नामपरमात्मनोः पञ्चपरिहाया
तद्व्राते कृत्रबाहिरपि पञ्चपरिहाया तद्विषयं ग्लानमायोग-
मुत्पादयामि । एवं यदा प्रायश्चित्तानुलाभ्येन क्रीतकृताभ्यां ह-
तादिकां विशोषिकोदितमतिक्रान्तां जयामि, तदा (काष्ठं चि)
ग्लानमायोगमौषधप्राधिकृत्यमेव स्वयं वा यतना कृताधयेत् ।
एवं प्रतिदिवसमलज्यमाने यदा आधाकर्मापि समतिक्रान्तः,
तदपि तद्विषयं न प्राप्यत इत्यर्थः । ततो विशुद्धमविशुद्धं वा
ग्लानमायोगं कृत्वा मुत्पाद्य स्थापयेत् परिवासयेत्, ये तु ग्लान-
स्य प्रतिस्वरकास्ते यदि ग्लानकार्येभ्योपानाः परकृतं वा ब्रज-
न्तः स्वार्थमहिगदमाना न संस्तरन्ति, तत एवणादिदोषेषु पञ्चक-
परिहाणयनतया शुद्धन्ति ।

यत्तु ग्लानार्थं परिहास्यते तत् कीदृशे स्थाने उपस्थिते
इति ? । आह—

ठन्वर्गस्त उ अमती, चिन्तिमिलि उजयं च जह व नो पासे ।
तत्सऽसह पुराणादिषु, उर्विति तद्विषयं परिलेखा ॥

कुनयोमिना, गोनाथेन वा तदन्वस्मिन् गृहापवरके स्थाप-
नीयम् । अथ नास्ति पुण्यपवरकः, ततो यस्तथावेव योऽपरिमा-
न्य कोण कस्तत्र चिन्तामलिकया आकृत्य उमयं ग्लानानुत्पाद्यते
कृणं यथा न पश्यति तथा स्थापय, यदि ग्लानस्तत्पश्यति
तदा स यदा तदा तस्याभ्यवहारं कुर्यात् । अगोनाथस्य तु तत्
हृद्या विपरिणामप्रत्ययाद्यो ह्योपा भवेयुः । तत्सऽसह चि
तस्यापरितोषस्थानस्याभावे पुराणः पञ्चाकृतः तस्य गृहे,
आदिशम्भान् भगान्धितुसमानेषु स्थापयन्ति, तस्य च तदि-
वसं प्रत्युद्गणा कर्तव्या ।

तद्विषयं नाम प्रतिदिनम् । यदुक्तं देश्यास— “ तद्विषयं अणु-
दिश्वे इति शब्द अण्वे उ द्वादि वा कुञ्जा । ” इत्यस्य व्या-
ख्यानमाह—

फासुगमफासुगेण च, अविचेतरं परितऽण्तेण ।

आद्वारं तद्विद्येतरं, सिण्डह इत्येण वा करणं ॥

प्राशुक्येन, अशुक्येन वा, अविच्छेन, इत्येण वा सविच्छेन,
अननेन वा, आहारेण अनाहारेण वा तदैवशिकेन, इत्येण वा
पतिवासिनेन, सस्नेहेन, इत्येण वा अस्नेहेन, ग्लानस्य चिकि-
त्सायाः करणमनुज्ञानम् । गता ग्लानानुपपन्ना । ५० र उ० ।
कल्प० । आ० ७० । प० ५० ।

(१६) अथ वैद्यानुवर्त्तनामभिहितः प्रस्तावनां स्वयञ्चाह—

विजं न चैव पुच्छह, जाणंता विंति तस्स उवादिहं ।

पित्तगाइप्पु च तद्वा अजाणगा पुच्छए विजं ॥

ग्लानो भूयात् यत्र वैद्यं नैव पुच्छय, आत्मचक्रुद्देशेनैव प्रति-
वरणं कुरुष । ततो यदि ते साधवो जानन्तः चिकित्सायां
कुशलास्नतो भुञ्जन्ति—अस्मान्निर्वैद्याः प्रागेव पृष्टस्तस्वैवायमुप-
वेश्य इति । यद्वा—प्रतिभ्रयातिमैत्र्यं कियन्तमपि ज्ञानां गत्वा
मुच्छ्रमांसं तत्र स्विस्था समागत्य भुञ्जते अयं वैद्यो नोपदेशो दत्त
इति । पित्तं गण्डकः, आदिशद्वहणं शीतलका, ऊरुवातो वे-
त्यादिपरिग्रहः । यन्मध्यं यदि ज्ञास्ततः स्वयमेव कुर्वन्ति,
अथाऽज्ञास्ततो “ विजं ” वैद्यं पुच्छन्ति ।

अत्र शिष्यः पुच्छति—

किं उपपन्नो गिलाणो, अट्ठम उहोदग्गाइया बुद्धि ।

किंचि बहु भागमप्ये, आमे जुत्तं परिहरते ॥

कथं केन हेतुना ग्लानं उत्पन्नं इति । क्षिरराह—भूयांसः कलु-
रोमातश्च यद्वाहो ग्लानत्वमुत्पाजयते, “ तच्छुच्यत् शीघ्रं शुच्य-
न्ति, चक्षुर्गागो ज्वरो ब्रह्मः ” इति वचनात् । यदि उवरादिको वि-
शेषेण साधोऽभ्यरोगतः ततो जघन्येनाप्यहम् कारयितव्यः । यथा
यस्य रोगस्य पथ्यं तस्यैव कार्यम् । यथा—वातरोगिणो घृतादि-
पानं, पित्तरोगिणः शर्कराद्युपयोगं, शुष्मरोगिणो मायरादिग्रह-
णमिति । (उहोदग्गाइया बुद्धि चि) उपवासं कर्तुमसहिष्णु-
यैहि रोगेणाशुक्तः परयति, तत एव कृमः—वर्णादिकं प्राङ्ग्य
कूलस्यथानि अभिजिगानि, रश्मिजिगानि वा सप्त दिनानि, एकं
वा दिनं दीयते, ततः किञ्चित् उष्णार्थकेन मधुरोद्वरणे स्तोत्रं
प्राङ्ग्येन सहोदने (इति) ये द्वितीयस्तके दिने वा दीयते, एवं
तृतीये (वद् चि) बहुतरं मधुरोद्वरणे उष्मादिकं प्राङ्ग्यं दीयते ।
(जामि चि) चतुर्थे त्रिमासो मधुरोद्वरणस्य, द्वौ मासोऽप्यो-
दकस्य (अद्दे चि) पञ्चमे अर्द्धे मधुरोद्वरणस्य, अर्द्धमुष्मादिकस्य ।
षष्ठे (आमे) त्रिमास उष्णादिकस्य, द्वौ मासो मधुरोद्वरणस्य, सप्त-
तमे सप्तके दिने वा युक्तं किञ्चित्प्राणं वष्णोदिकं, शेषं तु स्वर्षमापि
मधुरोद्वरणमित्यर्थं दीयते । तदनन्तरं चित्तायुक्तरपि सहापथ्या-
न्यवगाहिमांसं परिहरन् समुदाशति यावत्पुरातनमहादरं
परिहृतमिति समर्थः संपन्नः, एव उष्णादिकादिभ्योऽहोद्वेष्या ।
इह च सर्वांशेभ्यं दिनं वृहज्जाप्याभिप्रायेण, दिनस्तकं तु
चूपयभिप्रायेणेति मन्तव्यम् ।

अथ “ अट्ठम चि ” पदं व्याख्यानयन्माह—

जाव न मुके ता अण—सणं तु मुके वि ऊ अजचट्ठो ।

असट्ठसि अट्ठ उट्ठं, नाऊण रुयं च जं जोमं ॥

यावद् वा उवरचक्रोपदिता रोगेण न मुक्तस्तावदानामम-
कार्यलक्षणं कर्तव्यं, मुक्ताऽपि वैद्यं दिवसममकार्यं विषेयम् ।
अथासावसहिष्णुस्नतोऽहम् वा पृष्ठं कराति, ज्ञात्वा रुजं रोग-
विशेषं यदेव योग्यं शोषणमशोषं वा तत्र कार्यम्, यद्येवं
कुर्वोमैनास्ती रोग उपशम्यति ततः सुम्भरम् ।

(२०) अथ नोपशम्यति ततः को विधायति ।, आह—

एवं पि कीरमाणे, विजं पुच्छे अत्रायमाणमि ।

विजाण अट्ठमं दो, आनिहि इहोअणिहियरे ॥

यद्यपि क्रियमाणे यदि रोगो न तिष्ठति नोपशम्यति ततस्त-
स्मिन्नतिष्ठति वैद्यं पुच्छन्ति । अथ कियन्तो वैद्या प्रवर्त्तन्ति ? ।
आह—वैद्यानां एतच्चाएकं मतव्यं, तत्र द्वौ वैद्यौ नियमाद्विद्विक्तौ
क्षिरादिभ्यः, इत्येव वैद्या अदिमन्तोऽनुक्तिमन्तो वा ।

तदेव वैद्याएकं दृश्यते—

संबिगममंबिगे, दिह्ठये लिंणि सावए सत्थी ।

अस्तसि इहि गइरा—गई यं कुमझेण तेगिच्छं ॥

संविन्नं उद्यतादिहारी १ असंविन्नस्तद्विपरितः २, सिक्काविशेष-
मात्रः ३, आवकः प्रविपन्नायुतः ४, संज्ञो आविरेन सम्भवद्वि-
५, असंज्ञो निर्याद्विधिः ६ । स च विधा—अन्येन गृहीतस्मि-

व्यावृत्तिः ७, अतिप्रहीनमिष्यावृत्तिः ८, परनाथिकक्षेत्रे ६ ।
(विच्छेदे य स्ति) इष्ट उपलब्धो ग्रन्थः श्रेष्ठानामिष-
यकपो येन स वृष्टाथो, गीताथे इत्यर्थः । एतद्वद् समानप-
क्षमत्र सर्वत्र योजनीयम् । तद्यथा-यः संविग्नः स गीता-
थो वा स्यादगीतायां वा । एवमसंविग्नानिष्कस्यभावकक्षिप्य-
वि गीताथेमगीतायाम् च द्रष्टव्यम् । तथा चूर्णिकुना व्याख्या-
तस्यात् । अनातिप्रहीनाद्यस्तु त्रयोऽपि नियमादगीतायां ।
(इष्टु स्ति) सविग्नानांविधौ नियमादवृद्धिकौ, शेषास्तु
श्रुतिस्मृत्या वा श्रुतिस्मृत्या वा भवेयुः । सर्वेऽपि चेन् प्रत्येकं
क्षिप्य-कुशला अकुशलाश्च, गत्यागतिविचारणिका, सा चासी-
त् कस्यवा । तद्यथा-प्रथमं संविग्नगीतायाम् चिकित्साकर्म
कार्यतत्त्वम्, अथासौ न लप्यते ततोऽसंविग्नगीतायाम्,
तदप्राप्तव्यमितिगीतायाम्नामिष्यात् । एवं लिङ्गव्याप्तिवपि सं-
क्षिप्यनेनपुं भावनीयम्, तेषां संप्राप्तौ पूर्वमभिप्रेतप्रहीनमिष्याह-
रिना, ततोऽमिष्यहीनमिष्यायेवम्, तदनन्तरं परतीक्ष्णिकायां का-
रयितव्यम् । एते च पूर्वमनुस्मृत्यो गवेर्गोवाः, न श्रुतिस्मृत्यः,
तदीयप्रसूतं प्रवेशतया बहुदायलज्जायात् एवेतत्तत्तयं यदि चि-
क्षिप्यकुशला भवति न त इयं क्रमः प्रातिपत्तयः-सांविग्न-
गीतायां नोऽकुशली, यस्यसमंविग्नगीतायां स कुशलः, ततः
संविग्नगीतायां पारम्यश्यामंविग्नगीतायाम् कारणीयः । एवं बहु-
व्यव्याप्यत्वात् परित्यज्य यः कुशलस्तेन वैशिष्ट्यं कार्ययतयम् ।
एषा गम्यागतिः प्रातिपत्तयः । यद्वा- (इष्टुगृहाराग स्ति) क्रुद्धि-
मति गम्यागती कुषांशे अदृष्टाकारणं भवति, अतोऽनुस्मृति-
कारयितव्यम् । नचैतत् स्वमनीषिकावैकुण्ठमन्त्रम् । यत्तत्तत्तत्
विशेषचूर्णिकुन- "आह वा गम्यागति स्ति, इष्टुमेतान् ईतजेता-
थे अदिगम्यागतां, तस्या अगिगिगुणा कारयेयंति " ॥

अमुमेनाथमपरवाच्यपरिवाक्या दर्शयति-

संविग्नतर लिगी, वृद्धवदअणुमाहआमाह ।
परस्तिथ्य अष्टमए, इष्टु गम्यागति कुसले ॥

संविग्नः १, इतरश्वासंविग्नः २, लिङ्गो चेति त्रयोऽपि प्राप्स्यु ३,
अनी प्रातिपत्तयः ४, अन्ननी अतिस्मृत्यगृहार्थः ५, अनागा-
होऽनतिप्रहीनमिष्यायेवम्, ६, आमाहोऽतिप्रहीनमिष्यादर्श-
नः ७, परतुषिकः शाक्यपरिज्जाकारिष्टमः ८ ।

"इष्टुगम्यागति कुसले स्ति" व्याकथनाद्यमनन्तरकक्रम-
विषयांसे प्रायश्चित्तमाह-

वोचत्वे चत्त लट्ठा, अगित्यये चत्तरो मामऽणुगम्याया ।
चत्तरो य अणुगम्याया, एवमनुसलेण करणं तू ॥

संविग्नं गीताथे मुख्यं असंविग्नगीतायाम् कारयति, एवमादि-
विषयंनतरकरो चत्तरो लट्ठा; गीताथे मुख्यं अनागतं कार-
यति चत्तरो मासा अनुष्ठानाः, कुशं विदायाऽकुशलेन
कारयति चत्तरोऽनुष्ठाना मासाः । यत्त एवमतः कुशलं
विक्रमसाकारणमनुष्ठानम् ।

(२१) अथ वैद्यसमीपं गच्छन् विधिमभिक्षिप्युराह-
चोयगपुच्छागमणं, पमाणउवगरणमउणवावारे ।
संगारो य गिहीणं, उवएसो चैव तुल्लणा य ॥

प्रथमतो नोदकपुच्छावकल्या, ततो गमनं वैद्यसमीपं साधूनां,
ततस्तेषांभवे प्रमाणं, तत्त उपकरणं, ततः शकुना, तदन्तरं वैद्य-

स्य व्यावारः प्रशस्नाप्रशस्नकृत्यः, ततः सगरः संकोनः शृङ्गणां प-
क्षात्कृतादीनां यथा कर्तव्यः, ततो वैद्यनीयार्थावश्यं उपदे-
शः, यथा दीयेत, ततस्त्वमुपदेशं श्रुत्वा यथा स्वयं तुलना
कृतव्या । तदन्तरंवर्षमाप्य वक्तव्यमिति आरगाधाममासायः ।
अथ विस्मरार्थः प्रातिपत्तये, तत्र प्रथमं नोदकपुच्छागारं
विष्यः पुच्छात-किं स्नानो वैद्यमनो नायमानः ॥ अथ वैद्य
पथं स्नानसकृताधामनीयताम् ? । अथ कक्षिदावादेदेशोयः
प्रातिपत्तयमाह-

पाट्टिय त्त य एगो, नेयव्वां मित्राण एव विज्जघरं ।
एवं तत्तय भणंत, चाउम्मासा जवे गुरुगा ।

एकः कक्षिदाह-वैद्यं स्नानातिक्रमान्नीयमानं प्राश्रुतिका च-
क्ष्यमाणलज्जणा भवति, अतो स्नान एव वैद्यगृहं नेतव्यः ।
इथमावायेदेशोयतेको सुरिह-ह-पथं तत्र स्नानमयानंविषये
अणवो अत्रतक्षिदाहार्थं मासा शुकका भवति ॥

केयं पुनः प्राश्रुतिकेन ? अत आह-

र...जिजाणतुगए, अनुत्तरं गीहिं इति कायवेहो ।
आमए मट्टिय उट्टए, कुरुत्तय मपरं उ परजोगो ॥

रथहस्मिन् प्रतीतौ, यानं शिबिकादि, तुग्मः प्रसिद्धः, अनुत्तर-
ज्ञा गम्या, एतेरिदंविशदाहपरिणं वा विच्छेदनायाति आमच्छातं
वैद्यं कायानां पृथग्भ्यादीनां यथा भवति । तथा ममावायस्य-
स्मन दान्त्यं, भान्त्यं च शरीरं पराश्रुष्टं अणादिपाटने वा कुंनं
कुक्कुचाकारापणे स्तुतिकाया वृद्धकस्य च यथा भवति, सपुष्टे
तु परयोगेण सर्वमपि प्रवृत्ति, न साधूनां किमप्याधकरणं
त्रयनीतयः ।

एषा प्राश्रुतिका वैद्यं स्नानसमीपमासीयमानं यतो भवति
अतः किमिति ? आह-

दिगम्यमाद्याणां, उट्टाहं वैजाण गम्य उम्भुत्तं ।
मोवेगमसंविग्नं, उवस्मणं चैव आणउजा ॥

लिङ्गव्यादीनां पक्षामाप्य विधानां गृहं स्नानं गृहार्थं गम्यताम्,
नैतं तपाश्रयमानेनस्थाः, अविषकरणोपजनात् । संविग्नोऽसंवि-
ग्नश्च एतौ डावपुष्पाश्रयमेषानेत्यतः, पापाजायात् ।

एवं परेगोक्तं सुरिहाह-

वातातवपरितावण, मयपुच्छा गुण किमु मरणकुमी ।
स चैव य पाट्टिया, उवस्मणं फामुया सा उ ॥

स्नानो वैद्यगृहं नीयमानो वातनाऽनन्तरं च महीनां परिनापना-
मनुभवति (मयपुच्छा लिङ्गाः) तं तथा नीयमानं दृष्ट्वा पुच्छुति-
किमप्य स्तुतो यदयं नीयते ? (सुखे स्ति) स स्नानो नीयमानो-
ऽपाननारात्रं अपजाणः, ततो वैद्येन चत्तु मुखमुद्धाटितं तावत्
शून्यं जीवरहितं शयं निष्ठानीति विज्ञाय भ्रातृ किं मदीयं गृहं
हमशानकुटी यदयं स्तुतमानयन्तीतः स वैद्यः शयस्थ सपुष्टेऽह-
मिति कृत्या सवेलेः स्नायात्, फलहास्यन्तरं वा उगण-
पानीयं दापयत्, ततो न तू वैद्यं प्राश्रुतिका समाधिक्तरा त्र-
वेव, उपाथ्ये पुनः प्राश्रुतिकापानादिना सा क्रियते तेनान-
का विराधना भवतीति । ततो नोदकपुच्छागारम् ।

(२२) अथ गमनप्राप्तमाह-

उमाहपारककुसले, दत्तसे परिणामण य विषयस्मे ।

कालेनू देसन्, तस्मात्तुम ए पेसिज्जा ॥

वैद्येन हीयमानमुपदेशे ये जगिष्येवावबुध्यन्ते, न विचारय विस्म-
रयन्ति, ते अथग्रहधारणाकुशलाः, तान्, तथा वक्तां शीघ्रकारि-
णः, परिणामकान्यथास्थानमपवादपरिणमनशीलान् ग्रिय-
धर्मिणो धर्मग्रहान्, कासहान् वैधान्तिके प्रविशन्तः यः कालः
प्रस्तावस्तद्वेदो, देशज्ञानं यत्र प्रदेशो वैद्य उपाविष्टस्तं प्रयत्न-
मप्रशस्तं या ये ज्ञानम्, ज्ञानं, तत्स तस्य भ्रान्तस्य वैद्यस्य
वा ये अनुमता भ्रान्तिरेतास्मान् वैद्यसकाशं प्रेषयेत् ।

अथैव व्यतिरेकमायिष्ठसमाह—

एषगुणनिपमुक्, पेसितस्त चतुरो अणुग्याया ।

गायत्येदि य गमयं, गुरुया य ईर्ष्यं ठाणाहं ॥

यने अथग्रहधारणाकुशलतयायो ये गुणास्तेविमुक्ताश्च वे-
ष्यन् आचार्यस्य आचारो अनुद्याताः प्रायश्चित्तम् । गीतार्थश्च
तत्रागमनं कर्त्तव्यं, चतुर्गुणाश्च प्रायश्चित्तमभिर्षेयमायैम-
स्तव्यम् ।

(२३) तान्येवाभिधिसुः प्रमाणोपकरणद्वारद्वयमाह—

एकग दुगं चवर्कं, दंको व्या तडेव नीहारी ।

किण्ठे नीले मङ्ग्रे, चोन्न रय नित्तल मृदुपची ।

चवर्कः साधुर्वैद्यमयीये प्रयत्ने ततः स वैद्यो यमदार्ढ्याप्यमान-
न इति दुर्निमित्तं गृह्णीयात्, अथ द्वौ प्रयेने तनो यमद्वयावियतौ
अभ्यन्त, अथ चकारः प्रयत्नः, तनो नीहारिणः शब्दस्य स्कन्धधा-
यिनो भमी इति मनुवात्, यनयतां च प्रयेने चतुर्गुहकम् । उपक-
रणद्वौ यद्वि कृष्णं नीलं मिलन्तं वा, उपकरणं चेह चालपट्टको
रजोद्वरणं नियथाद्योपेनं मुखवस्त्रिका, उपकरणस्यादीष्टिक-
लोप्यन्ती च कस्याचित् मन्तव्यम्, ततः शुद्ध भूतं चोपकरणं
गृहीतव्यम् ।

(२४) अथ शकुन्तलरामाह—

मङ्गल कुचेत्रे अन्नं—गीयन्न एषगु लुज वरुने य ।

कासायवत्य उच्छ—लिया य कज्जं न साहेति ॥

नंदी तूरं पुष्प—स्त दंसणं संलपदहसरो य ।

जिगारउच्चवापर, एमादीर्घं पसत्याइ ॥

अनयोव्योतया प्रायम् ।

आवरणमापणं, चाउष्मासा हवंतःशुण्ठयाया ॥

एवं ता वन्ते, पचे य एमे जवे दोसा ॥

आपनं हारादी शिरसा घट्टनम्, आदिशब्दात्पवनं, प्रस्नहानं
वा संज्ञानम् । अपरं य वा यस्मादी गृहीत्वा पमात्तुमुक् माहृतः,
कुत्र वा प्रजसोत्यादि भजितः, गच्छ तमेव वा केनापि कृतम् ।
यवमादिषु अथशकुन्तु संज्ञातेषु यद्वि गच्छति तदा आचारो
मासा अनुद्याता भवन्ति, एवं तावद् वज्रतो मन्तव्यम् । अथ
वैद्ययुद्धं प्राप्तस्त इमे दोषाः परिहर्तव्या भवन्ति ।

(२५) तानेव प्रतिपाद्यन् व्यापारद्वारमाह—

सादऽन्नं उवट्टण, सोय तारुकुर्ने त्रिदिधितो ।

सुहृत्सपरांगविदि, उवपसो वा वि आगमणं ॥

एकशाटकपरिधानो यदा वैद्यो जवति तदा प्रष्टव्यः, एवं
द्वैधादिना अभ्यहन्तः कक्षलोभादिनोद्धर्तनं, लोचकम् वा
२२२

कूर्चमुपकुवादि कारयेत्, हारस्य भस्मजः, उक्तुचटकस्य क-
वयरपुष्पकस्य, उपमकसुत्याह बुसादीनां वा सत्रीये स्थितः,
स्फोटकः नि वा दृविनं कस्याप्यङ्गं छिन्नात्तं घटमलालुक् वा
भिन्वानः शिराया वा भेदं कुर्यान् न प्रच्छमीयः । अथ स्थान-
स्यापि किञ्चित् उच्यते, भस्मजः, ततः देहनभेदमयोरपि प्रष्टव्यः ।
अथासौ शुभ्रसन्ने उपविष्टा रोगावधि वैद्यशास्त्रमुल्लंघनं प्रक-
शः प्रशोकयति, अथ वा रोगविधिः स्वाकस्मात्, तां कस्यापि प्र-
ज्ञानं आस्ते, ततः प्रष्टव्यः । न च वैद्यः पृष्टः सनुपदेशं वा
दद्यात्, भ्रान्तसमीपं वा आगमनं कुर्यात् ।

(२६) अथ सङ्कारश्च गृहिणामिति द्वारं व्याख्यानयति—

पञ्चाकदे य सत्री. दंसणहा भइ दाणसहुं य ।

विच्छविदि संभ—धि ए परतिरिच येव ॥

पञ्चाः सङ्कारश्च परिचर्य्य गृहस्थानं प्रतिपन्नः, सङ्को गृहीता-
णामनः, दर्शनसंपन्नं अचिरतसम्यग्दृष्टिः, तथा जलकः सन्ध-
कसर्वाहनः परं सर्वकृशास्ते, साधुषु च बहुमानवान्, दानभक्तौ
दानकृतिः, मिथ्यादृष्टिः शास्त्रादिसंशयस्थः, संवर्धी स्वजनः,
परनीधकः सगजस्कपरिभ्राजकादि, येनार्थं संकतः कियते । य-
था-वैद्यस्य पार्श्वं ययं गच्छामो जगज्जलनश्च संनिहितैर्नैवितव्यम् ।
यदस्माद् व्यात् तत् शुभाभिः सर्वमपि प्रतिपत्तव्यम् ।

ये वैद्यसमीपे प्रस्थापितास्ते वैद्यैर्यदं कथयति—

वादि निपाण विकारं, देसं कालं वये च पातुं च ।

आहार अग्नि धिष्ठित, रुग्णं च कर्हिंति जा जस्त ॥

व्याधि उवरादिरोगं, निदानं रोगोपधानकारणं, विकारं प्रच-
क्षेमानेरागविशेषं, देशं स्थानत्वात्पञ्चनिधनप्रश्नादिप्रश्ने-
षो, कालं रोगोपधानसमयं पृश्नादिकं, वयश्च ताकस्यादिकं,
पातुं च वानादीनां धान्दानमन्तयनं य उक्तदन्तम्, आहा-
रमदभोजित्यादिलक्षणम्, अग्निबलं जातौ वाहिरव्ययं मन्त्रः
प्रबलो वा, इत्येवं धृतिबलं सार्वकः, कानरो वा इत्येव,
तथा । समुद्रं चि प्रकृतिः, सा च या यद्व्य जगत्तः प्रभृति, तां
च कथयति ।

(२७) वैद्यस्य उपदेशद्वार—

कलमोदणो उ खोरं, मसकरं तुजियाइया दव्वे ।

धूमिपेरऽग्न लेत्ते, कालो अमुमंइ वेलाए ॥

इच्छाणुलोम जावे, न य तस्स हिया जहि जंज विमया ।

अद्वय ण दितादीमुं, पकिन्नोमा जा जहिं किरिया ।

अनन्तराकस्याधिनिदानादि बुद्ध्या वैद्यः स्मृष्टगृहीत एव क-
व्यादिभेदाद्युचितमुपदेशं दद्यात् । तद्यथा-ज्वरतः कलमरा-
जोरानं, तथा खोरं च सशकर्मस्य द्वातम्यं, तथा तुलिकायां
शास्त्रविषयः, आर्द्रशब्दात् गोश्राविचन्दादिना विज्ञेयनीयः इ-
त्यादि । केवलो धूमिपृष्ट, पक्षेपकाद्ये दोषाऽयं स्थापनीयः, का-
लतोऽमुकस्यां वेलायां प्रथमप्रश्नादौ भोजनमयं कारणीयः;
भावतो यद्वय स्वकीयाया इच्छाया अनुलोममनुकूलं तद्वै
कर्त्तव्यं, मात्स्याऽऽज्ञा कोपनीया । तथा यत्र तस्य भ्रान्तस्य वि-
षया अस्तिताः आनयाः कृत्विताविविधतादिरुपाः सोतथादिभ्रमो-
वरा वा शब्दादिना न भवन्ति, तत्र स्थापनीय इति शेषः । (अह
व य चि) अथ वा-दस्ताविषु दस्तचिस्तप्रभृतिषु प्रतिलोमा कि-
दा कर्त्तव्या, तत्र दस्ताचिस्तस्थापमाना, यथा-अपमानादिवाऽ-

मज्झिम-संघं दास्याम इति । एवं नाचङ्गुकां वैद्यः किर्यां करोति न चाभ्यधिकारिणं स्पृहयति ।

(३१) वस्तु मानस्तस्यु दिश्य वृत्तिद्वारमाहारादं चाह-
कोरि पञ्जणायं वरि, सयणं आहारं लवहि केवदिप ।
गीयस्तेहि य जयणा, अजयणं गुरुगं आय्यादि ॥

कश्चिद्वैद्यो ज्ञ्यात्-मज्जनं स्नानं तस्य विधिः प्रकारो मज्जन-
विधिः, तैलान्नपुष्पादिप्रतिष्ठापनपुरस्सरं स्नानमित्यर्थः । ज्ञायनं प-
ञ्चपुष्पादि, आहारो भोजनम्, जपविधिश्चादिकः (केवदिप सि)
रूपकाः । पनस्तर्षं मम को नाम दास्यामिति । ततः पञ्चाङ्गनादि-
भिरनुपगमनम् । यद्ययतनया अज्जुपगच्छति, प्रेषयन्ति वा,
तत्तत्कारणं गुरुकाः, आहारादयश्च दोषाः । एषा पुरातनी भाषा ।

अथैनामेव विभाषयितुमाह-

एयस्स नाम दाहिह, को पञ्जणायं दाहिदिं मरुक् ।
ते वैद्यं णं भणंती, जं इच्छसि अम्हेत्तं तं सव्वं ॥

एतस्य ग्ञानस्य, तामेति स्नाजनायां, यद्यप्येतामेवं भेषजादि,
तत्तर्षं दाहयथ, मे स पुनर्मज्जनकादि को दास्याम ? इत्युक्ते
त एव पञ्चाङ्गनादयः (जामिनि) तं वैद्यं भणन्ति यद्यपिच्छसि
तत्तर्षं वयं दास्याम इति ।

जं एतय अम्हेत्तं मरुक्, पदिनेहे गुरुम आणादी ।

एयसि अतर्ष, पदिनेहे गुरुम आणादी ॥

ये वैद्ये पुनं पञ्चाङ्गनादयः प्रज्ञापितान्तेष्वेवमन्तस्तस्य युष्माकं
योग्यपुत्रे तत्तर्षं वयं दास्याम इत्युक्ते सति यः साधुस्नान-
धिकरणमयाप्रतिषेधयति, तस्य चात्मारो गुरुकाः, आहारादयश्च
दोषाः । अथ न सन्ति पञ्चाङ्गनादयस्तत एतेषां अलायजाव यो
वैद्यं प्रतिषेधयानि, न वयं भवतां मज्जनादि दास्याम इति,
तस्याऽपि वस्तुगुरुकाः, आहारादयश्च दोषाः ।

पञ्चाङ्गनादिष्वेवमानेषु चैद्यैश्चिन्तयति तत्राह-

जुवं सयं न दाठं, अहिं देते वि क निवारिति ।

न करिञ्ज तस्स किरियं, अवपपओगं व से दिञ्जा ॥

युक्तमयीतं स्वयमदातुम्, अग्निप्रदत्वात्, यच्च पुनरप्याह दत्तो
निवारयति, नच पुत्र्ये, एवं प्रहिष्टः सन्न तस्य ग्ञानस्य किर्यां
न कुर्वीत, अवपपयोगं वा विकर्त्तुं यद्ययोगं ' से ' तस्य दद्यात्
अपुत्र्योऽन । तस्मादप्याह निवारयेदिति ।

दाहामां चि य गुरुगा, तस्य वि आणाण्यो भवे दासा ।

संका न सूयपदिं, दिरिं नहे तेणप वा वि ॥

पञ्चाङ्गनादीनामजाव यैः साधवो भणन्ति-वयमवयवं ते
सर्वमपि दास्याम इति, तदा चत्वारो गुरुकाः, तत्राप्याहारादयो
दोषा भवेयुः । तथा कस्यापि हिरण्याक्षौ केनचित् हन प्रयथा वा
नहे सति शङ्का जयति-अद्विरपयच्छर्णां अप्यमां यदास्याम
इति ज्ञायति, तन्मूर्त्तमेतरेव स्पृहीतिमिति । यद्वा-सूचकैरक्ष-
कादिनिस्तव भुत्वा दातुञ्जले गत्वा लुचयते । यथा-स्तेनका
यत्त अमणा ये वैद्यस्य हिरण्यादिकं दातव्यतया प्रतिपद्यन्ते,
ततो ग्रहणाकर्षणादयो दोषाः ।

पदिनेहे अजयणाय, दोसा अयणा इमेहि ठाणेहि ।

भिकलण इहि विहपपद, रहिपं जं जाणिदिसि जुवं ॥

पञ्चाङ्गनादीनामजाव यद्ययतनया प्रतिषेधयन्ति-न तत्र दृष्टि
वा प्रकं वा दास्याम इति, ततश्चतुर्गुकाः, आहारादयश्च दोषाः ।
तस्माद्यतनया एभिः कर्तव्या (भिक्षलण सि) जिज्ञां
कृत्वा वयं दास्यामः, (दाहि सि) अहमेना वा निष्कामता वा
कारिणि भिक्षितं तत् स्पृहीत्या दास्यामः, हितं यदपेक्ष वा कारकाद-
ये जाते सति तत्तर्षंज्ञानं स्पृहीते तत्र दाहं तस्य आहारे (एदिप
सि) पञ्चाङ्गनादिराहने एवं जगन्ति-जं भाणिदिसि जुवं वि)
यत्त एवं भिक्षयांसं तद्यथाशक्तिं करिष्यामः, यद्वा अस्माकं युक्त-
मुचितं तद्विधास्याम इति ।

अथासौ वैद्यो ज्ञ्यात्-

अरिहस्य त्व भगवं !, सखली ठावेह जे मयं देति ।

धेतं पि दुष्कली, ण सज्जं हुवं अपेणुतो ॥

अगमन् । अद्विरपयकाः स्व पुत्र्यतः साक्षिणः स्थापयत, ये
मम पञ्चाङ्गनादयः कृत्यन्ति । अमुमेवार्थं प्रतिषेधयन्तया कृत्यति-
(धेतं पि सि) देशीयकन्यादादित्येवमपि कुम्भकाह्नी न ज्ञाने
दुग्धम पेनाः सत्कायात् ।

एवं वैद्येनोक्तेन किं कर्तव्यमिति ? आह-

पञ्चाङ्गनादयपया, दावणकुणेण जा जाणिय पुत्ति ।

सत्कारिजयविहणे, ते विंय इच्छंता सखली ॥

पञ्चाङ्गनादिविषया मज्जनकादिदापनकार्येण वा पुनं यतना
भणिता सेव इह मन्थया, नवरं ये पञ्चाङ्गनादयः अद्वया, वि-
जयेन च विहीनास्त एव इच्छन्तः सन्त इह साक्षिणः स्थापय-
न्ते । यथा-वयं भिक्षादं कृत्वा यथाश्रवणमेतस्य दास्याम इति ।
अथ ते साक्षिणश्चिन्तुं नेच्छन्ति ततो वा अहमेनाभ्याहितः क
हवं ज्ञ्यात्-

पंचसयदाणगहो, पलाललेलाण छहणं व जहा ।

सहसं व सयसहस्रं, कोदी रउमं व अमुमं वा ॥

एवं ता गिद्धिवासे, आसी व इयाणि किं जणिहायो ।

जं तुन्न मइ य जुवं, तं उगाडिमं काहामो ॥

यथा पलाललेलायोरहर्द्धं विधायिते तथा हीनानाद्यादिज्यो
वयं रूपकारणं पञ्चगुणानि हेलयथ दानं दत्तवन्तः, उपार्जनान-
पि कुर्वाणः पञ्चगुणानां ग्रहणमेवमेव कृतवन्तः, एवं सहस्रं, शत-
सहस्रं, कांटी राज्यं, अमुकम् आनिर्दिष्टसंख्यास्थानं, लीलवै-
व वयं दत्तवन्तः, स्वीकृतवन्तो वा, तदस्माकं गृहवासं विधु-
तिरामोद्, इत्यादीं पुनराकञ्जाः अमणाः सन्तः किं भणिष्या-
मः, किं करिष्याम इति ज्ञायं, परं तथाऽपि स्वाने वज्जाहे प्र-
शुणीभूते सति यत्तत्तत्तस्माकं च युक्तमनुकूपं तत्कारिष्याम इति ।
एवं तावत् स्वप्नामे वैद्यविषया यतना भणिता । अथ स्वप्नामे
वैद्यो न प्राप्यते ततः परप्राप्तादप्यन्ततयः ।

तत्र विधिमाह-

पाटिज्जे नाणणं, वादिं तु मरिं एस चेव गमो ।

पञ्चाङ्गनादयं, अरिहं राहपं उ जा जणिओ ॥

पाथेवं नाम कएटकमहनवेनं यत्तस्य जलादि दीयते तत्र
मानसं विद्युः, वास्तव्यविद्युस्त स न संभवति, प्रत्य तु जलतीति
आह । तत्र च बोधोपमादागतस्य भूतो मज्जनादो वेतने एष एव

गमो द्रष्टव्यः, पञ्चाङ्गतादिभिररहिते रहिते वा योऽनन्तरमेव
अणितः ।

अथाविमं यतनाविशेषमाह—

पञ्चगणादिचरिते, बाहिं अन्तिनरं च अणुमहो ।

धम्मकडविज्जयिते, निमिष तस्सह अशो वा ॥

अन्ते कोणय, बाहिं शब्दाद्व्यङ्ग्योक्तैर्नादिकं, बां आंम आगा-
चन्म, अन्त्यन्ते प्राप्तास्मानसकरो प्राप्ते पदं च्छान्ति, ततः सर्व
तस्य पञ्चाङ्गतादयः कुर्वते । तेषामागत्युत्तिष्ठः क्रियते । यथा-
यतीनां न कचयेत गृहणः स्तपनादि कर्तुं, अवनम्य मुखा कुर्व-
तो बहु फलं भवति । अथ तथाऽपि गोपरमति, ततो धर्मकथाः
कथंभ्याः, तथाऽप्यग्रान्तपद्यमाने विद्यामन्त्रनिमित्तानि मन्त्रा वैद्यस्य
आवर्जनायै प्रयुज्यन्ते, अन्त्यो वा तानि प्रयुज्य वर्णाक्रियते,
ततस्तस्य वैद्यस्यासौ मज्जनादि कार्यते ।

अथ धर्मकथापदं भावयति—

तह धम्म कहंति जहा, होहि संजउ सभि दाणमहो व ।

बाहिया उ अएहायते, र्हाति खुडा इमं अंतो ॥

आलेखणीयप्रभृतिभिः तस्य तथा धर्मं कथयन्ति यथाऽसौ
संयतो भवति, संज्ञो वा गृहीताण्युद्गतो, अन्तरनम्यपुद्गलाः,
दानभद्राः सुखेन साधुनामारेण्युद्गानशीलो भवति । अथ ध-
र्मकथाविशेषोऽस्ति ततो विद्यामन्त्रादयः प्रयुज्यन्ते, तेषामज्ञाते
तस्यामत्रा वा पश्ये, अयते बालो-बहिरंगे वा स्नानं कुर्यात् । अथ
बाहिः स्नानो नेच्छति ततो बहिरस्नानि तस्मिन् छुडका इदं
बह्मण्यममन्तः प्रतिश्रवस्याभ्यन्तरे कुर्वन्ति ।

रामिणे संसडे वा, जूमी फलगाइ भिक्ख वनुआइ ।

अणुमहो धम्मकडा, विज्जनिमिते य बहि अंतो ॥

उष्णोकेन प्रतीतेन, संसृष्टेन गोरसरसज्जानितेन अपरेण वा
आयुकेन, कुलकास्ते स्मरयन्ति, शयनमाश्रित्य भूमौ फलकं,
आदिनाभ्यास्पृश्यकादिषु वा सा शय्यते, भोजनं प्रतीत्य भेकं
निष्ठा पर्यन्तेन लब्धमानो यः स्य हानव्यम्, (बहुआहं च) बहु-
क मष्टकमथं प्राज्ञमय, आदिप्रहणान्कांस्वगान्नादिप्रहः, एतेषु
भोजनमसौ कारयितव्यः, हिरण्यादिकं उचिषज्जातं याचमानस्य
आन्तरितं वास्तव्यवैद्यस्य, बहिरित्यागम्युक्तं वैद्यव्याजयस्याप्यनु-
शिष्टः, धर्मकथाविद्यानिमित्तानि, प्रयोक्तव्यानि चि संग्रहाया-
समासायैः ।

अथैनामेव भावयन्माह—

तेवुक्कएहावाण, खुडासति वनज अणसिगेण ।

पट्टुगादी जूमी, अणिचिउ वा तूलेपण्ठे के ॥

कुलकास्ते वैद्यं तैर्नाभ्यस्मय कर्तुंतेह्ययोऽणोद्कादिना
प्रायुक्तं एकास्ते स्मरयन्ति, अथ कुलका न सन्ति, स्त-
पयितुं वा न याचन्ते, ततो ये वृषभा गन्धस्य शुनाशुमका-
दये प्रादोद्गहनसमर्थास्तेऽप्यभिज्ञेन गृहवधादिस्वगन्धना स्ना-
नादिकं वैद्यस्य कुर्वन्ति, “पट्टुगा” इत्यादि । स वैद्यः शक्तिमुक्ताः
प्रथमतो भूमौ संस्कारपट्टमुत्पलपट्टकं च प्रसार्य शय्यते । अथ
नाऽसौ पट्टयै स्वपुमिचज्जति, तत औपधिकसौत्रिकी कलौ प्र-
क्षार्यते, तथापि यदि नेच्छति, ततः काष्ठफलकं संस्तारोत्तर-

पट्टकाशस्तीर्य शयनं कार्यते, तथाऽप्यनिच्छति उत्तारोत्तरं ता-
वन्नेतव्यं यावत् सुशीपद्व्यङ्ग्यव्यापीय शाययितव्य इति ।

अथ भेकपदं भावयति—

समुदाणआदो म-त्तओ व णिच्छंति बीसु तवणा वा ।

एव (विच्छिन्नाणो, होइ छन्दो) इमा जयणा ॥

समुदाणं नामोच्चावचकुशेषु भिक्षाग्रहणं, तत्र द्रव्यः सामुदायिकः,
“अध्यायादिष्व इकण्” ॥ ३७६ इति (हंम०) इकण् प्रत्ययः ।
स चासाधोदनाच्च सामुदायिकोदनाः, स प्रथमतो वैद्यस्य हा-
तव्यः, अथासा न भोक्तुं नेच्छति, ततो मायक वत्तापनीयं, तत्र
प्रायोष्यं तदर्थं गृहीतमिति भावः । अथ तथाऽपि नेच्छति ततो
(वीसु चि) पुण्योदनं, व्यञ्जनमपि वृषणं प्राहम्य, अथ शीतल-
मिति कृत्वा तस्मिन्, ततो (तवण चि) तदेव यतना ताप-
यितव्यम्, एवमप्यनिच्छति अलभ्यमनि वा इयं यतना भवति ।

तमेवाह—

तिगमवच्चर तिगनुग-एगमयेगे य जोणियाप य ।

संसट्टमसडे, फामुयमफासुए जयणा ॥

येषां शास्त्रीहीप्रभृतीनां संस्तरत्रयादृष्टमानामे विध्वस्त-
धोमिकम्बभुक्तं तेषां ये विचार्यकिकास्तनुलास्ते (तिगनुगएय
चि) प्रथमनास्त्रिजुटिना गृहीतव्याः, तत्रभावे त्रिजुटिनाः, नेषा-
मलानि एकजुटिना अपि । अथ त्रिचार्यिका न प्राप्यन्ते ततो हि-
चार्यिकाः, नेषामलानि एकचार्यिका अपि व्युत्क्रान्तयोनि-
कास्तेऽस्त्रिजुटिनाः क्रमेण प्राह्याः । तद्वत्ताने (अणंगय चि) येषां
धान्यानामनेकानि वर्षत्रयाद्बहुनराणि यथापि स्थितिः प्रतिपा-
दिता । यथा-निष्ठकुमुषाधरीनां पञ्च वर्षाणि, शतसीककुको-
वप्रभृतीनां सप्त वर्षाणीत्यादि तेषामपि तद्वत्पञ्च पञ्चवार्यिकाः त्रि-
जुटिनाः क्रमेण प्राह्याः अत्रापि वर्षपरिहागिष्युत्क्रान्तयोनि-
कत्वं च नैवेद्य द्रष्टव्यम् । इह च येषां यायनी स्थितिरुक्ता ते
तायनी स्थितिं प्राप्ताः सन्तो नियमाद् व्युत्क्रान्तयोनिकाः ये त्व-
द्यापि न परितुलान्ते तु व्युत्क्रान्तयोनिका अष्ट्युत्क्रान्तयोनिका वा
प्रयेयुः इति (जोणियाप चि) व्युत्क्रान्तयोनिकानामभावे अ-
व्युत्क्रान्तयोनिका अपि, ये योनिघातेन गृहेभिः साध्वर्धम-
विच्छोक्तान्तेऽप्येवमेव गृहान्ते । तथा दद्यादि प्राज्ञानघावमं सख-
ष्टपानकथः, उष्णोदकं, तदनुलघावनादि वा अन्मसृष्टपानकथं,
उन्नयमांष प्रथमनः प्राह्युक्तं, तदजावे अग्राह्यकमपि यतनया यत्
असिबिरहितं तत्तदर्थं गृहीतव्यम् ।

अथैनामेव निर्युक्तिगाथां भावयति—

वक्तंजोसिगुडा, वुएकळु कणे वि होइ एस गमो ।

एमेव जोणियाप, तिगाइ इतरेण रहिए वा ॥

त्रिचार्यिकादयो ये व्युत्क्रान्तयोनिकास्ते त्रिजुटिना प्राह्याः, ते-
षामभावे त्रिजुटिनामप्येष एव गमो, यत्तदपि व्युत्क्रान-
्तयोनिका गृहान्ते । एवमेव च योनिघाते साध्वर्धं कृते (ति-
गा चि) त्रिजुटिना गृहीतव्याः, तेषामभावे त्रिचार्यिका-
दयो यथाक्रमं करणानीयः । अथ नास्ति काऽपि एकजुटिना, तत
इतरेणाव्यक्तलङ्घने रहिते वा सामागिकज्जिते प्रवेष्टो स्वयं
करयति । यथा—(रहिए चि) पञ्चाङ्गतादिभिर्गृहस्थैः
रहिते एषा यतना कथंभ्या ।

ते च तन्मुलाः कथमुपस्कसंख्या इति ? आह—

पुनराउचे अवबु—अ बुद्धिमुत्सक्यगुमदुरिअविक्के ।

पुनरुक्क अस्सद् दाणे, ठवणा क्षिणे य वज्झाणे ॥

पूर्वं प्रथमं गृहीभिः काष्ठप्रेषणदायुक्तः पुनरायुक्तः, तस्मिन् पुनरायुक्तः, एवमेव अवबुद्धेः प्रथमं तन्मुलानुपस्करोति, तद्व्याप्यं पूर्वतत्तायां बुद्ध्यायाम्, अथ बुद्ध्यायाम् पूर्वतत्ता न प्राप्यते, तत ई-दशानि दाकणि प्रसिद्धोपस्करोति, तद्यथा-गुप्ताणां नाशानि, धनानि वंशवञ्च रत्नप्रयुक्तानि, अश्वपराणि अस्फुटितानि, त्वचा रहितानि वा, अविद्यानि पुण्यैरुत्तच्छिन्नाणि, ईदशानि दाकणि वक्ष्यमाणप्रमाणपेतानि प्रवृत्तानि च प्रदीतव्यानि । अथ पूर्व-कृतानि न सन्ति ततः स्वयमपि तेषां प्रमाणपेतत्वं कर्तव्यं, तथा वाच्यमानस्य वैधर्म्यं (दाणे सि) अथ अतद्दानं कर्तव्यम् । कथमि-ति ? अत आह—(उचय) (सि) शृङ्गेण प्रजज्ञात् यच्चकुण्डादिषु द्र-विणजान् स्थापितं तस्य दानं कर्तव्यम् । (लिंगा सि) स्वात्मन परलङ्घने गृहलङ्घनं वा अथज्ञानमुत्पादनीयम् । (कट्ठाणे सि) प्रमुण्णभूतस्य ग्लानस्य तस्मिन्निचरकाणां च पञ्चकस्याणकं हातव्यम् ।

अथ प्रकल्पमाणदाकर्णं प्रमाणादिकमाह—

हृत्यप्पमच्च दारुणं, निच्छिद्यिअ अणुणया अहाकदया ।

अमडे ङ मयंकरणं, अयट्ठोचवखडमहाऊ ॥

हस्तान् ईदशानाङ्गुलानि, तस्मान्नाम तावत्प्रमाणवैधर्म्येनानि, निच्छिन्नाणि वृद्धीरहितानि, अणुणयानि पुण्यगत्यानि, दा-कणि अवर्त्तन । ईदशानि च यथाकृतानि गृहीतव्यानि, यथा-कृतानामुपसत्यपि स्वयंकरणं प्राप्तमेव ईदशप्रमाणानि (कथ-त्यन्त्र, अङ्गिआपनीयत्वं इत्यर्थः) उपस्कृतं च भक्तं उल्बकाणीं वृद्धा न कर्तव्या, किन्तु यथायुधमानुपाद्य स्वयमेव विस्थाप्यते ।

अथ पातक्यननामाह—

कंजिणै चाउल्लदए, ठसिणे संसद्धेत्तेरे चैव ।

एहाणपियण्ड पाणम, पादासं वारं दहरए ॥

पानीयं याचनो वैधव्यं काञ्चिकं हातव्यं, यदि तथेच्छति ततः (चाउल्लदए) तन्मुलधावनं, तद्व्यभिच्छाति उष्णोदकं संस्पृष्टं प्राशुक्तं वा (दहर) नि प्राशुक्तमिच्छति अप्राशुक्तमपि, यावत्क-पूरमासतम् । एवं स्नानपानादिषु कार्येषु पामस्य हातव्यं, तच्च अथमतः पात्रके स्थाप्यते । अथ नास्त्यर्थात्कं पात्रकं, न चासी-तश्च स्थापयितुं न हर्दाति ततो वारके स्थापयित्वा दर्दयति, मुखे खनेन स्वीचरेण बध्नाति, येन कीटकादयः सत्या नाभिपतन्ति, भाषितं ब्रह्मपदम् ।

अथ 'चकुकादि' ति' पदं भाषयति—

वड्ढेके सरावकंसिय—नैवकरयए सुवसमापीसेहे ।

पोत्तुं सए व धोवड, अणिच्छि किदि रुवुवसमा वा ॥

वड्ढकं कमठकं, तत्रासी भोजनं कारयति । अथ तच्च नेच्छति ततः गराचे, तत्रानिच्छति कांस्यजज्ञने, तत्रापानिच्छति ताम्र-जज्ञने, तत्रापानिच्छति रजतस्थाले सुवर्णस्थाले माणरीलमये ज्ञाने भोजयितव्यः । मुक्त्वा चाऽसी स्वयमेव तज्ज्ञानं धा-वति । अथ नेच्छति धामितुं ततः 'किट्टी' स्थिररथाविका सा प्रकाशयति, तस्या प्रभावं वृद्धकाः, वृद्धकाणामाजं वृषभाः ।

शिष्यः पुच्छति—कथमस्यतस्य संस्पृष्टभाजनं संयतः प्रहा-लयति ? किं निमित्तं वा वैधर्म्यं मज्जनाविक्रियत्य-रिक्तं कियते ? । उच्यते—

प्याइणि वि भग्गइ, जह विज्जे आहरस्स चोग्गही ।

तह विज्जे पारिकम्मं, करिति वसभा वि शुवल्लहा ॥

यथा वैधो जगार्थी श्रानुत्तरस्य रोमिणः पुणं पकरकं, तदा-ईनि, आदिशम्यात् शोणितप्रभृतीभ्यस्त्वृक्विधानानि माञ्जे-यति शोषयति, तथा वृषभा अपि मोक्षार्थं वैधर्म्यं सर्वमाथ प्रतिकर्म मज्जनाविक्रं कुर्वन्ति ।

यस्तु न कुर्यात्तस्य प्रायश्चित्तमाह—

तेइच्छिपस्स इग्गा—पुडोमं जो न कुज्ज सइ लाभे ।

अस्संजमस्स भीतो, अहम पमाडी च गुला स ॥

चिकित्सया चर्मा जोषति वा चैकित्सिको वैद्यः, तस्य वा म-ज्जनाविच्छा, तस्या अनुग्राममनुकूलं प्रतिकर्म, सति लाभे लाभसंनतं (अस्संजमस्स भीतो सि) पञ्चमये पट्टी । अस्सं-माद्संयतवैधाव्युत्करणलक्षणद्वितीयाऽलसः प्रमादी च यो न कुर्यात्, तस्य चत्वारो गुरुकाः ।

अथ ग्लानवैधर्मावैधाव्युत्करणानुपदंशयति—

होगविरुद्धं दुपरि-वञ्चो उ कयपेदिई (जणाऽऽणा व ।

अततरकारणा जे, तदट्ट ते चैव विज्जाम्मि ॥

ग्लानस्य यदि वैधाव्युत्वं न कियते, ततो ह्योक्तरुद्धं प्रवर्त्तते । लोकां भूयात्—विगमोपार्थं धर्म, यत्वं प्राप्यसंभवइ ईदशमनाथ-स्वमिनि । तथा परस्परमेकवचनप्रतिपत्त्यादिना यः कोऽपि लो-काकारकः संकल्पः, स दुःपारिण्यजो दुःपरिहर इति ग्लानस्य वैधाव्युत् कार्यम् । ह्यप्रतिगृह्यतश्चैवं प्रवर्त्तते, ग्लानेन पूर्वं हृष्टेन स-ना यदात्मनि उपलब्ध तस्य प्रत्युपकारः कृतो भवतीति भावः । जिनानां वा आह्ला—अग्लान्या ग्लानस्य वैधाव्युत् कुर्वादिस्था-दिलक्षणा सा कृता भवति । एतानि अतरो ग्लानस्तस्य वै-धाव्युत्करणाणि, तदर्थं ग्लानार्थं यच्छस्य वैधाव्युत्करणं, त-त्रापि तान्यथ लोकाविरुद्धपरिहारादीनि कारणाणि लक्षयानि ।

अथ ग्लानस्य मज्जनाविधिमतिदिशआह—

एमेव गिलाणम्मि, विगमो उ खलु होइ मज्जानाई ॥

सविसंसा कायव्वो, लिंगविवेगेण परिहीणो ॥

एष एव ग्लानेऽपि मज्जनाविधिका गमः प्रकारो भवति, यथा वैधाव्युत् उक्तः, नवरं संविशयो जङ्घिबुद्धामादिविशेषसाहितो, जिह्विविक्रम परिहीणः सर्वोऽपि कर्तव्यः ।

अथ ग्लानवैधर्मावैधाव्युत्तनायां महार्थत्वं दर्शयआह—

को बोच्छइ गेलसं, दुविहं अणुअपणं निरवसेसं ।

जह जायइ सो निरुआ, तह कुज्जा एम संखेवो ॥

ग्लाने सति चिद्विधा अनुवसना—ग्लानविषया, वैधाव्युत्तना वा । तां निरवशायां सम्पूर्णां को नाम शयं वदयति ? वदुक्कमप्यथाव कोऽपीत्यभिप्रायः । अतो यथाऽसी ग्लानो निरुप जायते तथा कुर्वादेशं कौक्षः संमद्, उपदेशसंवेसमिति यावत् ।

अथ वैद्यस्य हानं दातव्यं, तत्र विधिमाह-

आगंतु पठेयं जायण, धर्मापणं तस्य कइयदिहंतो ।
पासादे ह्वादी, बत्थुकुणे तद्वा आही ॥

श्लाने प्रगुणो जाते सति आगन्तुकवैद्यो यदा दक्षिणं याचते तदा भयते-धर्मापणो धम्मव्यवहारउहहोऽयमस्माकमनो बद्ध संभवति तदेव प्रहीतव्यम् । अथिकपछान्तश्च तत्रोच्यते- यथा केन चित् फ्रियकेण गान्धिकापणे कपकाद् निक्षिप्य त्रिभि-
सम्-मयैतैः किञ्चिद्वाप्यजातं दद्याः, ततः सोऽप्यदा तत्रापणे मयं मार्गयितुं शक्नः । यथिजा प्रोक्त-ममापणे गन्धपत्रयमेव व्यव-
हितवन्ति, नास्ति मद्यम्, अतस्त्वं गन्धपत्रं गृहाणति । एवमस्माक-
मपि धर्मापणाद् धर्मं गृह्णातु अवान्, मास्ति क्वचिज्जातमित्युक्ते
वदि नोपरमति, ततः शौचं प्रयजता यत्किञ्चिदादिषु परिष्ठा-
यितं तदानीय हीयते, तस्याभावे यदुत्पलस्वामिकं कापि प्रा-
सादे, कुपे वा, आदिशब्दादिस्वामिनां वा निधानं, तथा हा-
दितयति तद्वास्तुपुं तदुत्पलसमिधेति कृत्वा वास्तुकुण्ड-
मुच्यते, तत्र वा यत्किञ्चिन् तद्वधित्वाग्निः, उपलक्षणत्वाद्वा-
पुर्विमधुतीर्णं वा पार्श्वे पृष्ठ, ततः प्रासादादिस्थानादानीय
वैद्यस्य दातव्यम् ।

वास्तव्यवैद्यस्य हानविधिमाह-

बत्थव्व पठेयं जायण, धर्मादाणं पुणो अणिकण्ठे ।
मन्वा वि होइ जयणा, रहिए पमायमाईया ॥

प्रगुणीरुन् श्लाने वास्तव्यवैद्यो यदि याचने कुण्ठे तनस्त-
स्यापि धर्म एवादानं द्रव्यं नदा दातव्यं (पुणो अणिकण्ठे स्ति)
पुनः पुनो नूया प्रह्णपमानाऽपि यथि धर्मादानं नच्छति तदा
प्रासङ्गानादिभिर्गृह्यते रहितं सैव प्रासादादिका यतना कर्त्त-
व्या वाऽनन्तरमादितायामभिहिता ।

ह्योऽप्यागन्तुकास्तव्यवैद्ययोरापि याचतोर्विधिमाह-

उवहिम्मि पढग सान्ग, संवरणं वा वि अत्तरणं वा ।
दुगभेदादाहिंइण, ऽणुसडि परलिग हिंसाई ॥

अपथो उपकरणे. पटशाटकः परिधानं, संवरणं पच्छदपटः, आ-
स्तरणं संस्तरणं, त्वाही वा, यंधेनानि मार्गयतः, ततस्तथैव धर्माप-
णद्वाराः कियते । अथ नोपरमति, ततो द्विकं साजुपुणं तल्लपणो
यो जेवः प्रकाशः, तेनादिशब्दाद्विधेन विधिदिपत्वा पटशाटका-
दिकमुपपाद्य वैद्यस्य प्रयच्छन्ति, अथ नावाचने ततोऽनुवि-
धिर्दातव्या, तथाऽप्यनुपटतस्य परलिगं कृत्वा हिंसादिप्रयोगे-
नोत्पाद्य प्रयच्छन्ति ।

द्वितीयपदे न दद्यापि, यत आह-

विइयपदे कालगए, देसुछाणे व बोहिगार्हिंहुं ।
असिवाई अमई वा, बवहारऽपमाण अदसाई ॥

द्वितीयपदे वैद्ये श्लाने वा कालगतं सति, यद्वा-बोधिका श्लेष्वा-
स्तेषाम्, आदिशब्दात्परचक्रम्यो वा अयेन देशस्योत्पाने उद्गृही-
तवन्, अथैव वा, आदिप्रदणाद् दुर्मिते राजादिहे वा संज्ञाते
सति, असति वा सर्ववैद्य वक्ष्यामाम्नामे, व्यवहारः कियते, व्यव-
हारेण च निश्चितस्य तस्य न प्रयच्छन्ति, व्यवहारेण वा काराधि-

कैर्वाप्यमाने प्रमाणहीनानि अदृश्याकानि वक्ष्यामि दर्शयन्ति, अ-
स्माकमीदृशान्येव स्वाधीनानि, अभ्यामि न सन्ति ।

अथ क्वचिज्जातं मार्गयति वैद्ये विधिमाह-

कव्वममादी संवे, रूपे ते तद् व केत केवमिए ।
हिंइण अणुसिद्धादी, पूरेपसिगे विविजेदो ॥

कर्पादयो मार्गयन्तः तस्य हीयन्ते, ताभ्यमयं वा नाणकं यद् व्यव-
हितवन्ति, तथा दक्षिणापथे काकिणीरुपं कल्पयन्, तन्मयं वा नाणकं
भवति । यथा निज्जमाने 'द्रम्म' पीतं नाम सुवर्णं, तन्मयं वा नाणकं
भवति । यथा पूर्वदेशं हीनारः कवाडको नाम । यथा तत्रैव पूर्वदेश
केतराजिषो नाणकविशेषः । यतः पामप्युत्पादनकं कुर्वता सङ्काटक-
न कुन्देन वा हिपदं तथैव कसंय्य, अस्वस्थं अनुशिष्टपादीनि
प्रयोजकानि । लिङ्गमितिपदं व्याख्यायते-पूजितमर्चितं यस्मिन्-
कं तत्र विविधो भेदः कस्यचः । किमुक्तं भवति ?-तस्मिन्
देशं यत् त्रयाणां स्वमिहगृहानिङ्गकुलिङ्गानां मभ्यात् पूजितं, तेन
लिङ्गेन क्वचिज्जातमुत्पाद्यन्ति वैद्यं वा प्रमाद्यन्ति ।

द्वितीयपदे क्वचिज्जातमपि न दद्यात्, कथमिति ? आह-

विइयपदे कालगए, देसुछाणे व बोहिगार्हिंहुं ।
असिवादी अमई वा, बवहारऽहिरसणा समणा ॥

द्वितीयपदे वैद्ये श्लाने वा कालगते, देशस्य वा बोधि-
कादिन्येनोत्पाने उद्गमने, अथिवादी वा संज्ञाते, अस्तत्वाद्यं
वा सर्वधियाज्ञाने अर्थज्ञातं वैद्यस्य न दद्यात्, व्यवहारे
च समुपस्थिते भुक्ते-आहिरसण्यकः अमया भवन्तीति तावत्
सर्वत्रापि सुमनीतं, परं तत्प्राप्येतनारक्षैरस्मान्निर्द्विज्जातं
नयेयितुमारभ्य, ततो लोकोऽवर्धति-न यस्ते शालनं यति-
न्यो हिरयादि दातुम् । यत उक्तम्-"युद्धस्यस्याऽस्त्राग्नेन,
शान्तस्यस्य योरसात्" । यतर्नां च हिरपयेन, दाता स्वर्गं न
न गच्छति" ॥ १ ॥ एवं व्यवहारो लभ्यते ।

अथ कल्याणकपदं व्याख्यायति-

पउणम्मि य पच्छिचं, दिज्जइ कल्याणं नुवहं पि ।
वूदे पायस्सिचं, पावेसंतो यंदहि दो वि ॥

श्लाने प्रगुणीभूते सति ह्ययोरपि श्लानप्रतिचरकवर्गयोः कल्याण-
कं मायश्चित्तं दीयते, ईदृमविशेषणोक्तं, श्लानस्य पञ्चकल्याणकं,
प्रतिचरकणां त्वेककल्याणकं दातव्यम् । आदेशान्तरेण वा
ह्ययोरापि पञ्चकल्याणकं मतव्यं, ततो व्युद्घे मायश्चित्तं ह्यपि
श्लानप्रतिचरकवर्गौ सोऽन्नादिममलौ प्राविशतः ।

अथोपसंहाराह-

अणुपचणा ए पसा, दप्पे विजे य वणिजा जुविहा ।
इथो चासणदारं, उच्छं संकामणं जुज्जओ ॥

श्लानप्रयोगरूपव्यवस्थया वैद्यविषया वैद्य द्विविधाऽनुव-
र्तना वर्णिता ॥

(३२) इत ऊर्ध्वं बालनाहारं, संकामणाहारं च उभयतो
श्लानवैद्यपवित्रं यत्तु-

विज्जसत व दम्बसत व, अद्दा ऽच्छेत्ते होइ उक्खेवो ।
पंथो य पुव्वदिहो, आरसिखर पुव्वज्जणिओ व ॥

वैद्यस्य वा द्रव्यस्य वा औषधादिलक्षणस्य असति यदि ध्यानं
इच्छति प्रमाणपरं गन्तुं तथा तयोरेकपञ्चालानां कष्टस्या, वाहि-
राशौ भयं भवति तदा पन्थाः पूर्वमेव वृष्टः कष्टस्य, आरक्षिक-
स्य पूर्वमेव वयं रात्रौ श्लानं पृष्ट्वा वा गमिष्यामो भवता चैरा-
दिगच्छ्या न गृहीत्वया इति जगितिः कष्टस्या इति ।

अथास्या एव विद्युकिगाद्यायाः पूर्वार्थे भावयति-

चरपाया हि तिगिच्छा, इह विज्ञा नस्त्य न विद्य दन्वाहि ।

अमुगस्य अस्ति दोषे वि, जइ इच्छति तस्य वृथायो ॥
कापि क्षेत्रे वैद्य औषधानि वा न सन्ति, ततो श्लानं प्रतिचरका
महीरन्-चिकित्सा चतुष्पादा भवति, परमिह वैद्या न सन्ति,
नापि न द्रव्याणि औषधादीनि अत्र सन्ति, अमुक्य प्रामे नगरे
वा क्षेत्रे अपि विद्यते, अतो यदि त्वमिच्छसि ततस्त्वय प्रज्ञान इति
श्लानः प्रतिभाषतः ॥

किं काहिइ मे विजो, जचाइअकारयं इहं यज्जं ।

तुम्हे वि किलेसेमि प, अमुगस्यमहं हरइ तियं ॥

अर्थः । यदि नाम अत्र वैद्यो नवति ततः किं ममासौ कारिष्य-
ति, यतो जकादीनां न कारको भवेद् विद्यते, तस्मिन्कारके
पुण्यानि युक्तेषु परिक्रेश्यानि, ततो माममुक्य प्रामे नगरे वा
क्षेत्रमपहरन नयत, येन मे तत्र अन्धादिकारकः स्यात्, एवं
ब्रुवाणोऽसौ प्रामान्तरं प्रति वात्स्यायनः ।

आहनायमेव कारणांतरमाह-

सागुण्यजिक्खद्धा, सीण्णे दुक्काइयाग वा अट्ठा ।

अग्निनतरंतरा पुण, गोरससिजुदयपिच्छा ॥

नागरं श्लानं, सातुग्रमे प्रत्युषवेद्यायं लज्यते वा मिक्का सा
सातुग्रमिह, तदर्थं प्रामे नयन्ति, नगरे हि प्रायः लज्जते
निष्ठा लज्यते, तावती वा बलां प्रतीकमानस्य श्लानस्य काहा-
तिकान्तभाजत्वेन जठराग्निमाद्यमुपजायते । अतः सातुग्रमे स-
चारमेव मिक्का यद् प्रामे द्रव्येन तदर्थं श्लानो प्रामे नीयते । नगरे
जुग्ग्यादीनि जलमज्ज्याणि क्षीणानि, अनस्तेषां समर्थाय आभ्य-
न्तरा नगरास्तव्यसाधयो श्लानमप्यत्र नयन्ति, इतरे पुनर्ग्राही-
कृष्णानप्रतिचरकाः श्लानस्य गोरसेन, सिज्जः संस्था, तस्याहं वो
जातः, एषं चाऽऽजुभिर्तमिति परिभाष्य तदुपशामकद्रव्या-
कामुत्पादनार्थं श्लानं नगरं नयन्ति ।

अथ वा नागरश्लानचालनायामिदं कारणम्-

परिहीणं तं दम्बं, चपदिज्जंतं तु अक्षमवेहिं ।

कालाईकंते उय, बाहुं परिबद्धिओ तस्स ॥

अप्राप्त्यश्लानतः कृष्टादिकः स्थापनाकुलेषु चमदमानं सपरि-
क्षीयं तद्व्यं श्लानप्रायोगस्य, अथवा वैद्येन श्लानस्येपरिद्वय-स-
चारमेव भवता प्रोक्तव्यं, तवानी च नगरे न लज्यते, इतस्तेन
कालातिकान्तेऽन्तरतस्य व्याधिः सुपुनरं परिबर्धितः ।

एवमादीनि कारणानि विज्ञाय त परस्परं मज्जित-

ठकिलपिठ गिलापो, अन्नं मांमं वं तु नेहामो ।

नेऊण अन्नगामं, सव्व पपसेण कायम् ॥

वरिकृप्यतां श्लानो, यतस्तमप्रप्रामं नेष्याम इत्येकवाक्यतया
निमित्तं सचारमेव नयनं नयति, यतः प्रत्युषति शीतव्राथां चेदा-
नां विषयानो श्लानो न परितोष्यते । किञ्च - "प्रत्युषति शीता मा-

गोः, परिहासहिताः क्षियः । सद्दवीजं हि हितं क्षेत्रं, हितं क्षेत्रं
सनाथकम्" ॥२॥ ततो नीत्वा श्लानमर्थं प्रामे सर्वं प्रयत्नेन प्र-
तिचरन् कर्तव्यमिति । गतं चालनाह्वारम् ।

(३३) अथ संक्रमणाह्वारमाह-

सो निज्जइ गिलापो, अंतरसंमल्लयाणं संखेभो ।

नेऊण अन्नगामं, मव्व पपसेण कायम् ॥

एवमुक्तव्यं यं प्रामं स नागरश्लानो नीयते, ततो प्रामावृणो
श्लानो नगरमानीयमानोऽस्ति, तेषामुजयेषामपि साधुनामन्तरा
अपान्तराहे संमिलना, ततः परस्परं वन्दनं कृत्वा निरापाचं
ब्रुवा श्लानयोः 'संक्षोमं' संक्रामणं कुर्वन्ति-नागरा प्रामाणश्लानं,
प्रामीणास्तु नागरश्लानमित्युक्तं भवति । नीत्वा चान्यं प्रामं
नगरं वा स्वयं प्रयत्नेन प्रतिचरन्मनुष्यैरपि कर्तव्यम् ।

किं पुनरभिधाय ते श्लानसंक्रामणां कुर्वन्तीत्युच्यते-

जारिस दव्वे इच्छद्ध, अग्गे मुच्छु ता ण लज्जिहिइ ।

इथरे वि जण्णेवं, निवचिमो नेह अतरंरो ॥

वायरा प्रामेयकान् मुयने-वाद्यशानि तिलकदुकादीनि कल्या-
णि श्लानार्थमिच्छन्, तानि तादृशानि अस्मान् मुक्त्वा विना न
लज्यन्त्येव । इतरेऽपि प्रामेयका नागरान् एवं भणन्ति-पुण्यमस्मा-
न्निविना पुण्यादीनि न लज्यन्त्येव । ततस्ते ह्ये अपि परस्परमभि-
वृधति-यद्येवं ततो निवर्तामहे, पुण्यमुमतत्तरन् श्लानं नयत, वयं
पुण्यदीनं नयामः इति ।

एवं संक्रामणां कृत्वा तत्र वं प्रामे नगरे वा नीत्वा सर्वप्रयत्नेन
प्रतिचारया विधेया, न पुनर्मिर्मेतमेतदर्थं चित्तनीयं, भणनीयं वा-
देवा दु ह्ये संपन्ना, जं मुक्का तस्स एं कयंतस्स ।

सो हु अदितिकलोसो, अहिंमं वावाराणासिहो ॥

तेणैव सीइया मो, एयस्स वि जीविथमि संदेहो ।

पण्णो वि न एसऽऽहं, वं वि करिज्जा न वं करेज्जा ॥

दूरवधारणे, नूनं (ये) अस्माकं देवाः प्रसन्नाः, यद् मुक्का वयं त-
स्माकान्तात् । गाथायां पञ्चम्येयं पद्यम् । इह कृतान्तशब्देन कृते-
भिष्यादितं बहुपि कार्यमन्तं नयतीति स्मरणतया कृतम् उच्यते ।
यद्वा-कृतान्तो यमः, तदुपपत्त्यात्वासापि कृतान्तः अत एवाह-
स हि अतितीक्ष्णरोषः पुनः पुनः रोषणशीलो, दीर्घरोषी वेल्ल-
यः । अक्षिकमर्त्यं व्यापारणशीलः, कृतान्तेषु कार्येषु व्यो-
यो निपुणः । यद्वा-तैनेव श्लानेन कीदृताः कन्दे प्रापिता वयमतो
अस्य कर्तुं न शक्नुमः अथ वा-एतस्यापि जीवने संदेहः, ततः
किं निरर्थकमात्रानं परिक्रेश्यामः प्रगुणीभूतोऽपि वैभ वा-
स्माकं जविष्यति, तदप्यन्यदीयस्य कुर्याद् वा न वा, अतो वयम-
पि न कुर्महे । एवमादीनि ब्रुवाणानां तेषां निर्धेयतामाकार्येन
शिक्षा दातव्या, न तृप्ता विधेया ।

यत आह-

जो उ उवेई कुज्जा, आययिओ केणई पमादेयं ।

आरोवणा उ तस्मा, कायन्ना पुज्जनिदिद्धा ।

वस्तु याः पुनरुच्चार्यः केनापि प्रमादंन प्रमत्तः सन्नुपेक्षां कु-
र्वात, तस्मादरोवणा निर्दिष्टा, कष्टव्याह्वारो गुरु इत्यर्थः ।

(३४) अथ चैवमारोपणा-

उवेइऽपीतिपपरिद्धा-वणमइयमुच्छकिञ्चकालगए ।

चत्वारि ऽव लहु गुरु, उेओ मूलं तह दुगं च ॥

यो ज्ञानस्वोपेक्षां करोति तस्य चत्वारो गुरुकाः, उपेक्षायां कृतायां यद्यप्यनिकं ज्ञानस्य आधने नतोऽपि चत्वारो गुरुवः, अनागाढपरितापैः चतुल्लेषु, आगाढपरितापे चतुर्गुरु, महादुःखे बहुल्लेषु, मूर्ख्यायां पद्गुरु, क्लृप्तास्य मूर्ख, समबहते अनवस्थाप्यं, कालगतं वाराञ्चक्रम् ।

उपेक्षोभासणपरिता-वणमहयमुच्छकिञ्चकालगए ।

चत्वारि ऽव लहु गुरु, उेओ मूलं तह दुगं च ॥

उपेक्षायां स ज्ञानः स्वयमेव गत्वा गृहस्थानवजापते चत्वारो लक्ष्यः, तस्य तत्र गच्छतः शीतवातातपैः परिभ्रमेण वाऽनागाढपरितापनादीनि जायन्ते ततः प्रायश्चित्तमनन्तरमाधोक्तनीत्या कल्प्यम् ।

उपेक्षोभासणउवणा-परितावणमहयमुच्छकिञ्चकालगए ।

चत्वारि ऽव लहु गुरु, उेओ मूलं तह दुगं च ॥

उपेक्षायां ज्ञानो नक्तयाममौषधं वा अवज्ञाचणेनेपाद्य स्थापयति, न शक्नोत्यहं दिनं दिनं पर्यटितुं, तन्मत्तवारां गुरुवः, तेन परिवर्तितेन शीतलत्याद्वन-गाढपरातापनादां-गुणजायन्ते । प्रायश्चित्तयोजना प्राथम्यम् ।

उपेक्षोभासणकराणे, परितावणमहयमुच्छकिञ्चकालगए ।

चत्वारि ऽव लहु गुरु, उेओ मूलं तह दुगं च ॥

उपेक्षायां यदि ज्ञानोऽवभाष्य स्वयमेवौषधार्थं करोति, गृहस्थैर्वा कृत्यानि, नदा चत्वारो गुरुवः, स्वयं कुर्वतः चिकित्साधननिबेधैरुपेक्षैर्वा कारयतोऽनागाढपरितापानि भवन्ति । शेषं प्राथम्यम् ।

बेढासण ओहाणे, सविगा पदिनेवणं निवारिते ।

गुणा अनिवारिते, चरिमे मूलं च जे जत्य ॥

अप्रतिजायतो ज्ञानो यदि निर्भेदेन वैहायसं मरणमभ्युपगच्छति, तत्तत्तेषां सप्रतिजायकराणां चरमं पाराञ्चक्रम् । अथावपायनं करोति ततो मूलं, स्वजिह्वैः स्थितो यः पृथक्कुल्य प्रतिस्वपनं करोति, तन्मत्तुः कृष्णः । यदि ते तथा यातसेवमान निवारिते नदा चतुर्गुरुकाः, अथ न निवारयति ततो यद्यनाप्राप्यते अनेषणीय वा शुद्धमाणं प्रायश्चित्तं तत्तत्र प्राप्नोति ।

अथ निर्धर्मो येषु स्थानेषु ज्ञानं त्यजेत्तथाह-

संविगा गीयत्या, संविगा खलु तदेवगीयत्या ।

संविगामसंविगा, नवरं पुण ते अगीयत्या ॥

संविग संजंओ, गीयत्या खलु तदेवगीयत्या ।

संविगामसंविगा, नवरं पुण ता असंविगा ॥

संवताञ्चतुर्द्धा-संविगा गीतार्थाः १ संविग्ना अगीतार्थाः २ असंविग्ना गीतार्थाः ३ असंविग्ना अगीतार्थाश्चांत ४ । संवतोऽपि चतुर्विधा-संविग्ना गीतार्थाः १ संविग्ना अगीतार्थाः २ असंविग्ना गीतार्थाः ३ असंविग्ना अगीतार्थाः ४ ।

एतन्महच्छु स्थानेषु ज्ञानं परित्यजन् प्रायश्चित्तमाह-

चउरो लहुगा गुग्गा, उम्मासा हौति लहुग गुग्गा य ।

उेओ मूलं च तद्वा, अणवदृणो य पारंचो ॥

प्रथमे स्थाने ज्ञानं परित्यजति चत्वारो लघुकाः, द्वितीये चत्वारो गुरुकाः, तृतीये परमासा लघवः, चतुर्थे परमासा गुरुवः, पञ्चमे उरः, षष्ठे मूत्रम्, सप्तमे अनवस्थाप्यम् । अष्टमे पाराञ्चिकं भवति ।

यदि वा-

संविगा नीयवामी, कुभील ओसस तह य पासत्या ।

संसचा विटाया, अइहंदा चेव अट्टपगा ॥

संविग्नाः १ नित्यवासिनः २ कुशीलाः ३ अवसन्ताः ४ पाश्वस्थाः ५ संसक्ताः ६ विटकाः ७ यथाचक्षुर्वाक्षैव लक्ष्मणः ८ पतेषु परित्यजतो यथासंख्यमिदं प्रायश्चित्तम्-

चउरो लहुगा गुग्गा, उम्मासा हौति लहुग गुग्गा य ।

उेओ मूलं च तद्वा, अणवदृणो य पारंचो ॥

चत्वारो लघुकाः १ चत्वारो गुरुकाः २ परमासा लघुकाः ३ परमासा गुरुकाः ४ उेओ ५ मूलं च ६, तथा अनवस्थाप्यञ्च ७ पाराञ्चिकम् ८ ।

अथ वा-

सविगा निज्जातर, मावग तह रंनये अहानर ।

दाणे सद्धे तह पर-तिरिग्न परतित्यगा चेव ॥

संविग्नाः-प्रतीताः १। श्रवणावतः-प्रतिश्रवदाता २। आचकां-प्रदी-नामुन्नतः ३। दर्शनसंग्रहा-आविरतमग्न्यष्टिः ४। यथाप्रसक्तः-प्राप्तनं बहुमानवात् ५। दानप्राप्तिकां-दानार्थावः ६। परतीर्थिकः-शास्त्रार्थद्विपुरुषः ७। परतीर्थिकादि-पापविहिनः ८। एतेषु परित्यजतो यथाक्रममिदं प्रायश्चित्तम्-

चउरो लहुगा गुग्गा, उम्मासा हौति लहुग गुग्गा य ।

उेओ मूलं च तद्वा, अणवदृणो य पारंचो ॥

उक्ता गाथा ।

अथ क्षेत्रतः प्रायश्चित्तमाह-

उवस्मण निवेण सा-ही गामपक्के य गामदारे य ।

उज्जाणे सोमाए, मीमप-कामइत्ता णं ॥

चउरो लहुगा गुग्गा, उम्मासा हौति लहुग गुग्गा य ।

उेओ मूलं च तद्वा, अणवदृणो य पारंचो ॥

क्षेत्रान्तरे संक्रामितुमुपाश्रयं ज्ञानं परित्यज्य यदि गच्छति तदा चत्वारो लघुकाः, उपाश्रयाधिकार्य निवेशनं यावदाधीय परिहरति चत्वारो गुरुकाः, साहिकार्यो परमासा लघवः । प्राथम्ये परमासा गुरुवः । प्राग्भागे लुट्, उशानं मूलम्, प्राग्मन्मोमनि परिष्ठापयति अनवस्थाप्यम्, स्वप्राग्मन्मोमान्त-कास्थ परित्यज्य पाराञ्चिक इति । यत एवमनो न परित्यज्जानोः ।

कियन्ते पुनः कातमवश्यं प्रतिचरणीयाः ?; उच्यते-

उम्मासं आयरिओ, गिलाण परियट्ठे पयंणेण ।

जोह न संयेरज्जा, कुन्सस उ निवेदंण कुज्जा ॥

येन स ग्वानः प्रमाजिनो यस्य चोपसम्पदं प्रतिपन्नः स का-कार्यः लोकवीप्रसादमपि परिहृत्य प्रयत्नेन परमासात् ज्ञानं परिवर्त्तयति प्रतिचरति । यदा पदस्वपि मासेषु पूर्णेषु स प्ला-

नो न संस्तरन्तु प्रगुणीभवेत् । यद्वा-आचार्य एव स्वयमभ्यासि-
भेषुचिन्ताभिर्न-संस्तरन्तु, ततः कुलस्य निवेदनं कुर्यात्, कुलस-
मयां कृत्वा तस्य समर्पयेदित्यर्थः ।

ततः—

संवच्छराणि त्विनि य, कुलं पि परिग्रहं पयचेणं ।

जाहे न संथरिजा, गणस्स उ निवेदणं कुज्जा ॥

ज्ञान् संवत्सरान् कुलमपि प्रायोग्यभक्त्यानौषधार्द्रिभिः प्रयत्नेन
परिचरन्त्यति, ततस्मिन् न यदा स संस्तरन्तु तदा गणस्य निवेद-
नं कुर्यात् ।

ततः—

संवच्छरं गणो वा, गिलाण परिग्रहं पयचेणं ।

जाहे न संथरिजा, मंथस्स निवेयणं कुज्जा ॥

एकं संवत्सरं यावत् गणोऽपि श्लानं महता प्रयत्नेन परिचर-
यति, ततो यदा न संस्तरन्तु ततः सङ्घस्य निवेदनं कुर्यात्, ततः
स्वस्थो यावज्जीवं तं सर्वप्रयत्नेन परिचरेयति ।

गाथात्रयोक्तमर्थमेकगाथायां संयुक्तं प्रतिपादयति—

छम्मासे आयरिओ, कुलं तु संवच्छराहं त्विनि भवे ।

मंवच्छरं गणा वी, जावज्जीवा य मंघो उ ॥

व्याख्यामार्था । एतच्च यो भक्तियुक्तं कर्तुं न शक्नोति तमुद्दिश्य
प्रष्टव्यम् । यस्तु भक्तियुक्तं कर्तुं शक्नोति तेनाष्टादश मानान्
यावत् प्रथमतः किरत्सा कारयितव्या, विरितसहितस्य जी-
वितस्य पुनः संसारे चुरायाव्यात् । ततः परं यदि न प्रगुणीभवति
ततो भक्तियुक्तः कल्प्य इति । आग्राहे कारणज्ञाते सति
वैद्यार्द्रात् कुवादिपि, परित्यज्येष्टा ग्लानम् ।

(३४) किं पुनस्तत्कारणज्ञातमिति ? उच्यते—

अभिने ओमोरिये, रापहुडे भए व गेलजे ।

एएहि कारणेहि, अहुवा वि कुजे गणे मंघे ॥

अर्थात्, अवमोदयै, राजाद्विष्टे, भये वा शरीरस्तेनसमुत्थे,
(गेलजे) सर्वा वा गच्छो ग्लानीतूनः कस्य कः प्रतिचरणं
करोतु ? एतैः कारणैरथवा कुत्रस्य गणस्य सङ्घस्य वा समर्पितं
ग्लानं स्वयं कुर्वन्मपि शक्नुते । परित्यजने श्रियं यतना-अभिने
समुत्थे देशान्तरं क्रामन् ग्लानमप्येव प्रतिबन्धस्थितानां
साधूनां समर्पयति । तेषामज्ञाते शय्यातरादीनां समीपे, साधर्मि-
कस्थानेषु वा, देवकुत्रेषु वा निक्षिपति । एवमेवावमोदयै भवे च
प्रष्टव्यम् । राजाद्विष्टे यथाकस्य सङ्घस्य प्रष्टव्यमात्रं राजा ततो-
ऽन्यथा साधूनां समर्पयति । अथ सर्वेषामपि ग्रह्णितस्ततः आच-
कादिषु निक्षिप्य व्रजति ।

सप्तमस्तः पुनरैतरेषां कारणैर्निक्षिपति । किं तु स्कन्धे न्यस्य
बहन्मोति ? आह च—

एएहि कारणेहि, तह वि वंती न चेव उड्ढिति ।

असद्विद्धा उ चर्चती, उवागरणं नेव उ गिलाणं ॥

यतैः कारैर्येयपि ग्लानो निक्षिप्तं कल्पते, तथापि बहन्ति, नैव
परित्यजन्ति । अथासद्विज्ञातो वा बाहुमसमर्थः, तत उपकरणं
परित्यजन्ति, नैव ग्लानम् ।

अह वा वि सो जणेज्जा, उहेउ मंघं तु गच्छहा तुम्हे ।

हाउ सि भणिएं गुरुगा, इणमक्का आरइ विद्या ॥

अथ वा स ग्लानो भजत-मां उदयित्वा युयं गच्छत । एवमुक्तं यदि
कोऽपि साधुर्न बन्धवमिति अणति तदा तस्य चत्वारो गुरुकाः ।
इयं प्रकारा-तरेणान्या द्वितीया आपदुक्तते ।

सामिनाह—

पचंतमिलिकहेसुं, बोहियतंहेसुं वा वि पणिएसु ।

जणवयदेसविणाते, नगरविणासे य घोराम्म ॥

बंधुजणविण्णोमे, अमाएऽपुत्ते वि वट्ठमाण्णि ।

तह वि गिलाण सुविट्ठेया, वचन्ति वट्ठंगा साह ॥

प्रत्यन्ताः प्रत्यन्तदेशवासिनो ये स्नेच्छास्तेषु, तथा बोधकस्तेना
नाम ये मातुषाणि हरन्ति, तेषु मत्सु, यो जनपदस्य, देशस्य
वा तदेकदेशभूतस्य विनाशो विघ्नस्तस्मिन्, तथा नगर-
विनाशो च, घोरे रौद्रे अपस्थिते, बन्धुजनानां स्वङ्गातिनां कानां
मरणमयापलायमानानां याः परस्परं विप्रयोगस्तस्मिन्, कथं
भूत-अमातापुत्रे स्वस्वजीवितरक्षणार्थकतया यच्च माता पुत्रं
न स्मरति, पुत्रोऽपि मातरं न स्मरति, तस्मिन्मपि घतेमाने, ये सु-
विहिताः शोभनविहितानुष्ठानास्ते, तथाऽपि ग्लानं बहन्ता व्र-
जन्ति, न पुनः परित्यजन्ति ।

ततोऽस्मी ग्लानः प्राह—

तारेह ताव जंतं !, अण्णायं किं मण्णयं वड्ढ ।

एगालंबणदोमे—ण मा ढु सव्वं विणस्मिन्हि ॥

तारयत तादृज्जन्तं । यथामात्रमानमस्माद्वारादापयाराचारत,
किं मां सुनमिष सुतस्य अष्टादशोऽसुः सुसंभवतया शशप्रायं बहत्,
अपि वा मदीयमेव यदेकमालम्बनं तदेव बहूनां विनाशकारण-
तया दोषस्तेन मा युयं सर्वं वितन्मयः ।

एवं च जगियमेते, आयरिया नाणचरणसंपत्ता ।

अचवन्न यणक्षिप हितयं, संताणकरि वट्ठुदाही ॥

एवं च ग्लाने भणितमात्रे सति आचार्यो ज्ञानचरणसम्पत्ताः,
संविग्नगोनाथो इति ज्ञातः । अचपलामत्वरिनां, त्वराकारणस्य
मरणभायस्याऽनाथात्, अनलोकां सत्यां ज्ञातसारस्वात्, हिताम-
नुकूला, परिणामसुन्दरत्वात्, संसाधकरीय आर्तजनपरिचक्षणका-
रिणां, वाचं समुदाहृत्येवम् ।

कथमिति ? आह—

सव्वजगजीवदियं, साहुं न जहामो एम धम्मो ण ।

जति य जहामो साहुं, जीवियमित्तेण किं अमंहे ? ॥

सर्वस्मिन् जगति ये जीवात्मसत्त्वावभ्रंशप्रभ्रास्तेषामभय-
दायकतया हिनं सर्वजगज्जीवहिनं साधुं न जहामो न परित्य-
जामः, एवोऽस्माकं धर्मः सामाचार्य, यदि च साधुं प्रजहामस्ततः
किमस्माकं जीवितमात्रेण सडाचारजीवितविकलं बाहः प्रा-
णधारणमात्रेण, प्रयोजनं, न किञ्चिदित्यर्थः ।

तं वयणं दियमधुरं, आसासंनुरममुक्कचं सयणो ।

समणवरंमण्डयं, वेड गिलाणं परिवहंतो ॥

तदेवंपि च वचनं हिनं परिणामापर्यं, मधुरं शोभनसत् प्राहा-
दकं, तथा आश्वास एवाङ्कुरः प्ररोहस्तस्य समुज्ज्वल उपसर्गस्मात्
तदाश्वासङ्कुरसमुद्भवः, ग्लानस्याभ्यासप्ररोहोऽज्जिमात भावः ।

स्वजन इव स्वजनः, स आचार्यः भ्रमणवन्तः पदस्त्री, यथा राज-
कर्मजानां यथाधिपत्यपदमुद्धमनां गिरिकन्दारविजयमदुर्गे-
ष्वायि पतिता न परित्यागं कुर्यात्, एवमयमां गणधरपद-
मुपास्यन् विजयमदशायासां भ्रमणवराक्षरित्यज्जनाति भ्रम-
णधरगन्धस्तीत्युच्यते, स भ्रमां परिवहन् परिवस्येयव-
मनः, रोक्तं ब्रवीति ।

तत इयं तदीयवचनं श्रुत्वा समीपवर्तिनामगारिणामित्यं
स्थिराकरणमुपजायेते-

जइ मंजयो जइ तवरे, ददमित्तिं जहूत्तकारिं ।

जइ बंधं जइ सोयं, एएसु परं न अमेसुं ॥

यदि स्वयमः पञ्चाध्यावरमयादिको, यदि तपोऽनशुनादि-
कपं, एतेशीकृत्यं निष्कलसाहृदं, यथोक्तकारित्वं भगवदाज्ञा-
राधकत्वं, यदि ब्रह्म अष्टादशनेद्विजं ब्रह्मचर्यं, यदि गौतं
निकपलंपना-स्मृताधिसारता, एतानि यदि परमेश्वर्ये साधुषु
प्राप्यन्ते, नान्येषु शास्त्रादिपरतीर्थेषु, तेषामेवंविधस्य स्व-
मप्रतिबद्धरक्षिषेत्तयादाह । इत्येतावद्विषयायासि दृष्टां भ्रा-
मो न परित्यक्त्य इत्युक्तम् ।

अथात्यन्तिकं भये तमपरित्यज्जां यदि सर्वेषामपि विनाश
वपदोक्तः, ततः को विधिरिति, ब्राह्म-

अद्यामादे व भिया, निविल्लो जइ वि हांज जयणाए ।

तइ वि ठ दोए वि धम्मो, रिनुभावंविचारिणा जेणं ॥

अद्यामादे अत्यन्तलज्जद्विभये, वाशब्दः पाननायासः, सा च
श्रीमद्वक्त्रा, स्वात्तं कदाचित् यमनया निष्पत्त्यूद्गायप्रदेशे यथा-
व्यसौ भ्रामो निविल्लो भवेत् तथापि द्वयोरपि ग्लानप्रतिचरक-
वर्गयोधेयं मान्यः । कुत इत्यदाह-मन कारणेन ब्राह्मणि नौ
अनुकुटिलां मोक्षं प्रति प्रयुगां यो मायः परित्यामस्तत्र विच-
रितुं योजनमनवेरिति श्रुतुमांविचारिणी ।

ततश्च-

एसो जसो य विरुलो, मिच्छत विराट्ठया य परिहुरिया ।

साहम्मियवच्छलं, ठवसेते तं वि मग्गंति ॥

नैराकार्यैः साधुभिश्च तादृशोऽपि जये सदैव ग्लानमपरित्यज-
न्निविशुलं द्विविधकप्रवर्तः यशः प्राप्तं, तथा मिथ्यात्वं परि-
त्यागसंन्यासमर्थेयं तस्य वा मिथ्यायश्चनमनं, तमपरिहृतं, वि-
राचना च ग्लानस्य सहायिविरहितस्य संयमांसावयव्या, सा
च परिहृता, मायामिकयास्त्वयं चाऽप्युपालिने भवति । यदा त-
द्व्यागार्हं जयमुपशान्तं भवति तदा न ग्लानं मान्यमिति, शोध-
वर्मांशोधः गत ग्लानहारश्च । ७०१-७० । (निम्न्याय निम्न्येन वा
ग्लामेऽपि कांक्ष्य परित्यज्जनाय इति 'पलित्सयण' शब्दे
वच्यते । ग्लान्य निम्न्युपाश्रये निम्न्यव गमनं चिन्तिता
'चमई' शब्दे वच्यते । अथवाविनस्याचार्यस्य त्वक्तव्या 'आ-
चार्य' शब्दे इति मयाग ३१ न पुष्ट उक्ता । ग्लानाद्येषु प्रस-
ङ्गवद्ग्रहं 'पलित' शब्दे वच्यते)

कुजा निकव् गिलाणस्स, अमिताए सपाट्ठि (२०)
जिज्जणशला जिज्जुमनस्सपाट्ठरपरस्य जिज्जुवैयाहुत्तयादि-
कं कुपाति । कथं कुपादेनये विधिनाष्टि-स्वतोऽप्यवसाननया
व्याश्रितं समाहितः स्वमाधि प्राप्त इति । इदमुक्तं भवति-
यथा यथाऽऽमनः समाधिपदयते तथा विपदपादादिकं वि-
शेषमिति । सूत्र० १ सु० ३ म० ३ उ० ।

(३६) ग्लानार्थमवधार-

निकस्वागा नामेग एवमाहु-समाणे वा वसमाणे वा
गामाणुगामं दृज्जमाणे वा मणुषं चांयणजायं ज्ञजिवा
से जिक्व गिलाइ म इंदु एं तस्साट्ठरह, से य जिकव्
णो जुंज्जना, तुमं चेव खं जुंज्जानि, से यगतितां जोक्सा-
मि चिकइ पाट्ठं चिय पलित्ठं चिय आत्ताएजा । तं जहा-
इमे पिंके ये लोए इमे तित्तण इमे ककए इमे कसाए इमे
अंविसे इमे महुं णो खलु एको किंच गिलाणस्स सदांति
चि माइट्ठणं संकामे, एणं एवं करंज्जा, तदेव तं अलोएज्जा
जहा वि तं गिलाणस्स सदांति तं तित्तिं तित्तणं चि वा
कहुयं कम्पं कसायं कसायं अंविसे अंविसें महुं महुं ।
निकस्वागा नामेग एवमाहु-समाणे वा वसमाणे वा गामा-
णुगामं दृज्जमाणे वा मणुषं भोग्यजातं ज्ञजिवा से य नि-
क्ख गिलाइ म इंदु एं तस्साट्ठरह, से य जिकव् णो जुंज्जना
आट्ठरंज्जामि खं, णो खलु इमे अंतराए आट्ठरंस्सावि
इधेयां अयतणं उवातिकम्मा माइट्ठणं परिहुरिय मि-
साणस्सदिज्जा, आट्ठरंज्जा वा ।

"निकस्वागा नामेग" इत्यादि । जिज्जामट्ठमि-
साट्ठः, जिज्जुशलाः साधव इत्यर्थः । नामशब्दः भं-
जावर्णा, वक्ष्यमाणभयां संज्ञायते । एकं केचन पदमाहुः
साधुनामोपमागत्य वक्ष्यमाणमुक्तयन्-नव साधवः स्वामा
वा सौभागिका भवेयुः, वाशब्दादसौभागिका वा । नेऽपि
यस्मिन् वास्तव्याः अज्ञाना वा प्राप्ताः स्वमागत भवेयुः ।
तेषु च काश्चनापुत्राणि ग्लानमनुत्तमानं, तत्कृते
नात्र सौभागिकार्थस्ते जिज्जाट्ठ मनेऽज्जनामांसे सत्य-
वमाहुरिति संकथः । (स इति) यन्मनोऽज्ञाहारजानं
"इंदु" शब्देन युज्यते । 'खं' इति वाक्यालंकारः । तस्य
ग्लानस्याऽऽट्ठरन, नयन, तस्य प्रवच्छन्न इत्यर्थः । ग्लानमेव शब्दे
प्राहक एवाभिधीयते-नयमेव मुक्त्विति । स च निकमिहास्त्व-
त्त्वानाये श्रुद्विगाऽऽट्ठरं तत्रापुत्रपदः सन्नेक एवाहं भोक्ष
इति कुत्वा तस्य ग्लानस्य (पलित्ठं चिय पलित्ठं चिय) प्र-
नोक्तं ३ गोपित्वा यानादिगोमुहृदय तस्सालोक्येत्तं दृश्येय, यथा
आख्योऽयं विपदमिति बुद्धयर्थेन, तथाप्राप्तः । औक्ता
वद्वयं विरुद्धं भवदर्थं साधुना वत्, किं त्वयं (होए एत्तं)
कथं, तथा निकः, कहुः, कयायोऽस्सो मधुरो कयादिदोषव-
ट्ठव्याप्रातः किं ज्ञेयं ग्लानस्य सदनंति । उपकारण वसेन इत्यर्थः
यत्वं च मातृस्थानं मेऽस्त्वयं चेतनं कुपादेति । यथा च कुपा-
त इत्यर्थः तथाऽवस्थानमयं ग्लानस्यालोक्ययथाऽवस्थान-
मिति । एतदुक्तं भवति-मातृस्थानपरित्यागन यथावस्थान-
मेव भूयदिति । शेषं तुगमनं । तथा "निकस्वागायादि" जिज्जाट्ठः
सा यथा मनोऽज्ञाहार लक्ष्णा समनोऽहं वास्तव्यन् प्राधू-
णकान् वा ग्लानमुद्दिश्येयमुक्तं-एतन्मनोऽज्ञाहारजानं शब्देन
युज्यं, ग्लानाय नयन, स चेत् न शब्दे, ततोऽस्मद्विनिकमेव
ग्लानाद्यप्यमाहरेद्वयमेव, स चैवमुक्तः सन्नयं वक्ष्यथा ग्लान-
रायमन्तरेणाऽऽट्ठरिप्पयादिति जिज्जाट्ठऽऽट्ठरमादाय ग्लानान्ति-
कं गत्वा प्राकनान् अकारिदोषानुद्घाट्य ग्लानायाऽऽव्या
स्वत एव वीर्याद् युक्त्या ततस्तस्य साधोविधेयति । यथा-

मम शुभं वैराग्यं कालपर्वोपयादिकमनरायिकमभूत्ताऽई
तत्त्वज्ञानं नक्तं शुद्धात्मा नाथान् इत्यादि मातृत्वात् संस्पृशेदेत-
दशयान्, इत्येताभिः पूर्वोक्तान्ययनानि कर्मोपादानस्थानानि
उपायान्कल्प्य सन्त्यक्तं परिहृत्य मातृत्वात्परिहारस्य स्थानाय
वा दधान्, दातृसाधुसमीपं वाऽऽशुदेदिति। आचारः २ सु० १
ख० ११ उ० ।
(निर्ग्रन्थानां निर्ग्रन्थानां च ग्रन्थे विधौ वैवाह्यं वैवाचकं
शब्दं वक्ष्यते)

विषयसूची-

- (१) श्लानं प्रति गवेषणम् ।
- (२) श्लानद्वारे कुत्र कृत्र श्लानावेगं कर्तव्यमितिनिरूपणम् ।
- (३) श्लानस्य प्रतिबन्धद्वारसंग्रहः ।
- (४) सुवहारे श्लानसमीपमात्रोपाचारद्वयः ।
- (५) श्लानस्योपचाराकरणे प्रायश्चित्तम् ।
- (६) श्लानवैवाह्ये कीदृशस्य साधोर्विर्भावजनम् ।
- (७) विपरीतकरणे बाधाः ।
- (८) भ्रूकद्वारे श्लानं प्रति निर्वेराधिनः साधोर्विदिति कथा
वैवाह्यकरणजनना ।
- (९) सूत्रार्थवीक्षणीयावापणे विधिः ।
- (१०) क्षेत्र संस्तरणार्थावस्थानं गच्छन्नां विधिः ।
- (११) इच्छाकाद्वारे मर्दयित्वाकृष्टान्तः ।
- (१२) अशक्तद्वारसंगच्छन्नां प्रति स्वधिरालोकिः ।
- (१३) सुविज्ञानद्वारे प्रसादनं श्लानवैवाह्योपचारे प्रायश्चित्त-
प्रकरणम् ।
- (१४) अयमानद्वारेऽयमानमिव श्लानं प्रत्यगच्छतां प्राय-
श्चित्तम् ।
- (१५) सुवहारे वैवाह्यविषयेन अनेकभोजनानि श्रावुक-
गमनं कुर्याद्विज्ञानकराद्योपग्रहजनम् ।
- (१६) तत्र अन्यत्रैवादि कर्मविहित्यं प्रायश्चित्तम् ।
- (१७) श्लानस्य भवित्वावसांसाकाकक्षायां नष्टकीपेनदृष्टान्तः ।
- (१८) श्रुतपत्नैर्नद्वारे श्लानवैवाह्योपचारेन विस्तरः ।
- (१९) वैवाह्योपचारायां प्रस्तावना, कथं श्लानो भवतीति-
प्रसङ्गः ।
- (२०) नोपश्राम्यति रोगे विधिर्वैवाह्यप्रदश्रमं च ।
- (२१) वैधसमीपं गच्छन्नां विधिः, प्राभुतिकप्रकरणं च ।
- (२२) गमनद्वारे कीदृशस्य पुत्रवत्य वैधसमीपं प्रेषणं कर्त-
व्यमितिप्रकरणम् ।
- (२३) ये न प्रेषणीयास्तेषां निरूपणम् ।
- (२४) श्रावुकद्वारे वैधसमीपं गच्छनः श्रावुकश्रावुकविचारः ।
- (२५) वैधसमीपं प्राप्तस्य श्रावुकश्रावुकविचारः ।
- (२६) संगारद्वारे वैधसमीपं प्रस्थितस्य साधोर्वैवाह्यं स्वाधि-
धिरावश्यकी तेषां निरूपणम्, वैधसमीपे यत्कथनीयं
तान्निरूपणं च ।
- (२७) वैधस्य उपदेशद्वारे अन्यत्रैवादिभावकरणे श्लाना-
नुवर्तना ।
- (२८) वैवाह्यविधेः साधुभिस्तुलना कर्तव्या ।
- (२९) प्रतिश्रयमागन्त्य वैधस्य यां विधिः कर्तव्यस्तत्र द्वा-
रसंग्रहः ।
- (३०) नक्तद्वारे वैधश्लानयोरनुवर्तनायां विस्तरः ।

- (३१) श्रुतिद्वाराऽऽहारद्वारयोः स्त्रीवाग्यदीवधानाकवैधे चम-
क्याऽऽवियतना ।
- (३२) चालनाद्वारे श्लानचालनायां कारणानि ।
- (३३) संक्रामणाद्वारे नागरप्रामांशज्ञानयोः संक्रामः ।
- (३४) श्लानस्योपचारायां न्यूनै च प्रायश्चित्तं, कियत्सं कालं
पुनः प्रतिचरणाय श्लान इत्यादिनिरूपणम् ।
- (३५) ये कारयेरग्लानस्य स्वागच्छेतां निरूपणम् ।
- (३६) श्लानार्थमेवमावकव्यता ।

गिहगणभय-श्लाननक्त-न० । श्लानस्य मोरोगार्थं निकृष्टा-
माय यत् कृतं अक्तं तत्त्व श्लाननक्तम् । अ० ५ ख० ६ उ० । श्लानः
अक्षारोभ्याय यद्वातान् नक्तः । स्त्री० श्लानो रोगोपशान्त्यं यद्वा-
ति, श्लानंश्रया वा यतीति । ख्या० ६ डा० । श्लानस्य रोगोपशान-
तार्थमारोगयशास्त्रायां श्लानस्य वा दीवधाने नक्तः, नि० चू० ६ डा० ।
गिहगणवैवाह्य-श्लानवैवाह्य-न० । श्लानस्य प्रकरणार्था-
निरूपणम्, स्त्री० । “कृत्रा भिर्युक् गिलास्यस्त, अगिलास्य
समाह्वयः” । सुत्र० १ सु० ११ ख० । ख० ।
गिलाणि-श्लानि-स्त्री० । क्रमे, विरा० । अथहृमाने, ख्या० ५
डा० १ उ० । सूत्र० ।

गिलायमाण-श्लानयत्-नि० । ‘श्लै’ इपञ्जये, प्रति दातुः । शरीरक-
येन रवेज्जयमनुवर्तते, सु० ५ डा० । अशक्तनुवर्तते, अग्रिम्यमाने,
ख्या० ३ डा० ३ उ० । श्रानिमुपपन्नं, ख० ५ डा० । (परिहारकल्प-
स्थितस्य श्लानस्य ‘परिहार’ शब्दं प्रातर्पतिः)

गिलानि (च) श्रानिन्-पुं० । नस्तमेव ग्यायौ, स च वातिप-
त्ताकटनया श्रेष्ठमन्यूननया जायते । आचारः १ सु० ६ अ० १ उ० ।
गिहगण-गिहगण-नि० । प्रहितं, मङ्गितं वा । वाच० । आचारः ।

गिहगण-गिहगण-स्त्री० । मातृपुं गिहगणं गिहगणः । इस्तिन उपरि
काष्ठरूपेऽयं, अनु० । डा० । अ० । जी० । रा० । पुत्रवत्यो-
त्तिसायां कोष्ठिकायाम्, सुत्र० २ सु० ३ अ० । पुत्रवत्योत्तिस-
काष्ठिकायां वा । दशा० ६ ख० । अ० ।

गिहगण-गिहगण-पुं० । इत्ययमकुर्वेरादिषु देवेषु, आ० म० प्र० ।
गिह-गृह-न० । प्रासादं, ख० ३ ख० । गृहाणि प्रासादास्ते
विधिषाः-क्षाना वस्तुता जनयकायाः । दशा० ६ अ० । सक्तुर्दमे
गृहम्, अक्तुर्दमा शाला । नि० चू० ११ उ० । आचस्ये, सुत्र०
१ सु० १० अ० । अगारे, सुत्र० १ सु० २ अ० । “गिहगणने वा
सर्वं लेव घटं वेत्तान्” । नि० चू० ३ डा० । “गृह” ति वा गिह ति वा
पराडा” । नि० चू० ३ डा० । (किं गृहं स्वापयेत्स्वायं इति ‘अगृह’
शब्दं वक्ष्यते) गृहस्त्वेव च, “गिह दीवमप्रास्ता” गृहं गृहस्त्वे दीव
प्रायदीपं बुधनामपश्यत इति वृत्तिः । सूत्र० १ सु० ९ डा० ।
जवनभेदे, जी० ३ प्रा० ।

गिहगण-गृहगण-न० । गृहस्य गृहयोर्वास्तुतले, दशा० ६ अ० ।
गिहगणगिहगण-गृहगणगिहगण-स्त्री० । गृहस्यान्तर्मध्ये गृ-
हयोर्वा मध्ये निषया वाऽऽसनम् । सुत्र० १ सु० ६ अ० । गृ-
हस्य गृहयोर्वा अपानतराले उपवेशने, दशा० ६ अ० । गोवरमप-
विद्वस्तं, गिहगणं जस्तं कल्प्यः । दशा० ६ अ० ।

गिहगण-गृहगण-न० । निजदेहमपश्यते, पञ्चा० २ विव० ।

गिहृत्य-गृहस्थ-पुं० । गृहसगारं तत्र तिष्ठतीति गृहस्थः । सूत्र० ३
 सू० १ अ० । अगारिणि, पञ्चा० ७ वि० ८ । "अह्नवारी गृहस्थश्च
 वानमस्थो धतिस्मया" । द्वितीयाश्रमिणि, नि० सू० १ उ० ।
 उ० ३० । गृह्णीताद्युक्तं, नि० सू० १ उ० । आग्र्याभ्याससर्वसाव-
 ख्यवापारे, दश० । गृहस्थनाथ एव भव्यात् । पं० व० १ द्वा० ।
 पं० । अग्र्याभ्यासा गृहस्थां प्रवेष्टुं । स्व० १ उ० । (तत्र कल्लयम्
 ' ओढाया ' शब्दे स्त्रीन्याये १३० पृष्ठे उक्तम्) गृहे
 गृहस्थिं तिष्ठतीति गृहस्थः । पञ्चवारकृतमंदे, स्व० ४ उ० ।
 "अलिहो सतिहो य गिहस्थो, रयहरवायात्र होह साकवी" ।
 स्व० ४ उ० । गृहस्थः पञ्चवारकृतो द्विविधोऽश्विनः सशिश-
 ह्वः, तत्र यः केशाद् भारयति सशिशः । यस्तु मुण्डनेन
 तिष्ठति सोऽश्विनो नयति, रजोहरणवर्जः । रजोहरणप्रदं
 वृषहृत्कपादीनामुपसृज्यमानं, ततोऽयमर्थः-यः शिरसो मुण्ड-
 नमर्थं कारयति, न च रजोहरणप्रदकपादादिकं धरेते सो-
 ऽश्विन इति । स्व० ४ उ० ।

गिहृत्यशिकेवग-गृहस्थनिलेपक-पुं० । गृहस्थाशिकेपति,
 यथा अमुकोऽत्र नियुज्यताम् । नि० सू० १३ उ० ।

गिहृत्यभावा-गृहस्थज्ञावा-पुं० । गृहस्थत्वे, पञ्चा० १० वि० ८ ।

गिहृत्यज्ञासा-गृहस्थभाषा-अ० । मर्मोद्घाटनयापप्रदानत्र-
 कारमकारादिबन्धने, ग० ३ अ० । गृहस्थानां भाषाः "सम्मा
 आरां वाप जाह" इत्यादिकारां भाषायां, गृहस्थैः सह साव-
 यज्ञाचार्यां वा, "तं गच्छं गच्छय, गिहृत्यज्ञासा उ नो जय" ।
 ग० ३ अ० ।

गिहृत्यमुह-गृहस्थमुह-पुं० । भुरेण मुहने, स्व० ४ उ० ।

गिहृत्यमह-गृहस्थमुह-न० । गृहस्थस्य भक्त्यायकस्य संब-
 णि संसृष्टं विकृत्यादिद्वयेणांपलितं यन्करोटिकादिभाजनं तद्
 गृहस्थसंस्कृतम् । गृह्णीतमिते भाजने, पञ्चा० ४ वि० ८ । विकृ-
 त्यादिद्वयेणांपलितं त्रकदायकस्य संबन्धिकरोटिकादिभाजने,
 पं० ३ अ० । ततोऽयं विकृतिः प्रत्याख्यायने विकृत्यादि-
 संस्कृतभाजनेन दीयमानं भक्तमकल्पकस्याययवामिधं भवति न
 तद्भुज्जानस्यापि भक्त इति भावः । पञ्चा० ५ वि० ८ । गृह-
 स्थैरोदनादिभिर्ध्यादिना स्वप्रयोजनाय संस्तेषिते, प्रय० ४
 द्वा० । आचा० । पं० ।

गिहृत्यसार-गृहस्थसार-पुं० । गृहिणां सार इव सारः, सर्व-
 स्वमीप्सितार्थसाधकत्वात् । भावयुक्तं, पञ्चा० ८ वि० ८ ।

गिहृत्यार-गृहृष्टार-न० । गृहृष्टार, नि० सू० ३ उ० ।

गिहृत्य-गृहृष्ट-पुं० । गृहस्थे घृमे, नि० सू० ।

जे निष्कृ गिहृत्यं अन्नतरियणं वा गारतियणं वा
 परिसामवेदं, परिसादंतं वा साइज्जं ॥ ५६ ॥

(जे निष्कृ घरधूममित्यादि) आनादि, मासगुहं च ले पच्छित्तं ।
 कम्हा घरधूमं सं स्पर्पात्-

घरधूमामहकज्जे, दद्दि किंदिने य कच्छु अगतादी ।
 घरधूमि शिबंघो, तज्जातिअसुयगहाए ॥ ५७ ॥
 दद्दि प्रांसत्, किंदिने जंघासु कालानं रसियं व्हति, कच्छु पा-
 मा, अगतादिपसु वा कुम्भति, घरधूमं सुसंश्लेषं तज्जादियसु-

यणडा कतो, तज्जातिगहातां अघं वि रोगा सुनिता, तसु असु
 सहाणाण अन्नतरियणं गेहादितस्स पतंढं पच्छित्तं, अश्लिप्तं
 तज्जादियसुयं वा अघंसु वि रोगेसु किरिया कायव्या ।

तं अमातितियणं, अह वा गारतियणं साकवे ।

सो आणा अणपत्तं, भिच्छवविगघणं पावे ॥ ५८ ॥

इत्येण अपावेतो, पंडादिपत्ते जिए सकायं वा ।

जंहराधण कण्ण, अहि उंदुर पच्छकम्मे वा ॥ ५९ ॥

पुर्ववत् गारतियणस्यार्थस्य एव होमाः (हव्येण गाहा) भूमि-
 दितो हत्येहि अयावेतो पंडादिफलं उयेतु तत्प्राशु गेह-
 तित, तस्मि फले पि धर्मतो पिर्वालायादिजप विराहेज्जा, सका-
 प वा हत्यादि विगहाज्जा, अन्नगाणि वा विराहेज्जा, अन्नोसु
 कणयं पडज्जा, अहि उंदुरेण वा अज्जज्जा, गारतियणस्यार्थ-
 पच्छकम्मे करज्जा तज्जा ण तंहे गेहादिये, अप्यथा चव ।
 पुत्रपदिसाधितस्सा, मवेसणा पदमतापे कातव्वा ।

पुत्रपरिसाधितामति, तो पच्छा अप्पणा सावे ॥ ६० ॥

जाति पुत्रपरिसाधियं ण लभति तेण पच्छा अप्पणा साइ-
 ति, जयणाप, जडा पुत्रमणिवा होसा ण अवति ।

कारणे पुण तेहिंसाकवेति-

वितियपदे होलमहू, अह्वा पि मद्दु परो व ण जजेजा ।

अथवा नि लज्जमणे, होज्जा दोहुअवो कोई ॥ ६१ ॥

अप्यथा असहृषंरं वा परं वा लज्जति, अगरी वा तस्य
 पविर्हं स्वस्वगोत्रं, अथो वा कांति इत्येणहादिपहिं होसुअवो
 होज्ज, एवमादिकारणे सर्वोत्पन्नं ।

कपति ताहे गारतिय-एण अधवा वि अमातित्यीणं ।

परिसाधन काउ जे, धूरे जतया य माहूस्स ॥ ६२ ॥

(कपति ताहे गाहा) गारतियणस्यार्थस्य घरधूम सार-
 वेउं कपति ॥ नि० सू० १ उ० ।

गिहृत्य-गृहमेधित्-पुं० । गृहस्थे, "या गातेः क्लेशश्चानां,

गृहेषु गृहमेधितान् । बिभ्रतां पुत्रदारांतु, तां गतिं ब्रज पु-

त्रक ! " ॥ १ ॥ सूत्र० १ अ० ३ अ० १ उ० ।

गिहृतिगमिच्छ-गृहलिङ्गमिच्छ-पुं० । मन्वेधं प्रभृतिषु गृहलिङ्गे
 विद्यमान एव सिद्धेयं, ल० । प्रज्ञा० । नं० ।

गिहृतिगी-गृहलिङ्गि-पुं० । गृहमेव लिङ्गं येषां ते गृहलि-
 ङ्गिनः । राजामात्यप्रकृतिप्रभृतिषु, दश० ।

गिहृत्-गृहृति-पुं० । आरुलिके राजानं, ज० १६ श्रु० २ उ० ।

गिहृत्-गृहृत्-न० । गृहस्थ समन्ततः स्थाने, "गिहृत्वं
 परेता, पराहृत्वं वा वि जित्वा वा वषं" । नि० सू० ३ उ० । ल० ।

गिहृत्-गृहृत्-वि० । तैस्तेऽक्षादुच्यते परामानं गृहस्थ-
 स्वं रोचयान्, कृ० १ उ० ।

गिहृत्य-गृहृत्-न० । गृहस्थपरिहिते वस्त्रे, नि० सू० १ उ० । ल० ।

जे निष्कृ गिहृत्यं परिहेदं, परिहंतं वा साइज्जं ॥ १५ ॥

गिहृत्वं पांडिहारियं भुज्जनेस्स चउअहं, आणादिया व
 होसा ।

गिदिमिचे जो ठ गमो, निया सो चेव होति गिहवत्ये ।
नायव्को तु पतिमया, पुण्ये अरभ्य पदम् ॥ ७१ ॥
कडा ।

इमे विससवोसा-

कोटित मिश्रअभिष्टे, पयतिक्षिप अंकिते व अभिवयसं ।
दुग्गंभ जुय तावस, ठप्फासण धोव धूवणता ॥ ७२ ॥
सूखगेण कुट्टिन् पमाणातिरिचं, क्षिण्वं हांसा, अभिखण्वं स-
कज्जहाणी, चयतेष्ठादिणा वा अकिचं, पमादि कारयेदि अ-
भियचं नवति, साधुणं अयथापि परिमलेण या दुग्गंभं जुगु-
त्तनि, ज्यति-अप्यया नवति, उड्डेनि वा, तासां अगणउपरदे वा
सावेति, संजतोदि परिभुजं उप्फोसति, धावति वा, जुग्गंभं
वा धूवेति । निव ७२ १९ ८० ।

गिहवास-गृहवास-पं० । गृहस्थनावे, सुत्र० १ ब्र० ६ अण ४० २० ।

गिहनासं पानं पि व, पयंतो वसइ बुक्खिओ तम्मि ।

चारित्तमोद्दिगिज्जं, निजिज्जिउ उज्जमं कुणइ ॥ ६७ ॥
गृहवासं गृहस्मार्त्तं पातवत्तमार्त्तं पवित्रं सम्पमानां नावयन् वस-
त्ववतिष्ठते दुग्गंभतो दुग्गंभान् तस्मिन् गृहवासे, यथाहि किल पा-
शपतिनो विद्वद्भ्यो वापयितुं कान्धोनि, कथं च तथाप्यनान क-
ल्पयति, एवं संसारमीवरपि मातापित्रादिप्रतिबन्धनहीनो गृ-
हीतुमपारयन् शिवकुमार इव भावभावको गृहवासं दुग्गंभ-
मावतिष्ठते । अत एव चारित्र्यमोद्दीर्घं चरणधारकं कर्म
जिज्ञेनुमपवयन्तु प्रयत्नं करोति, तत्पदं समादाविति बोधः ।

शिवकुमारकथा र्वेचन-

" अरिय विदेहे मेहे, इय सुयणे पुक्खलावर्धविज्जण ।
बहुव्यासोयलोवा, वरनयरी वायसांय सि ॥ १ ॥
सख्यमहुवरपमो, पउमरहो नाम नरवर्ध तथ ।
वरत्तं लइत्थिमात्ता, उणमाला तस्म पाणपिया ॥ २ ॥
ताणं अवेध इट्ठो, विस्सिचिउट्ठो सया वि धम्मिओ ।
पुत्तो प सियकुमारो, मिरिससुकुमारकरवणो ॥ ३ ॥
तरथ य कामसमिओ, सखाहो भास्सकणपारणय ।
सागरचंदमुत्तिहं, पडिहाइह भाणतियकमिचं ॥ ४ ॥
तस्म गिदे अइ फारा, सुइहाइ सुरगणेदि परिमुक्का ।
अं निरासिय वुत्तंन, सियकुमारो हरिअको दिवय ॥ ५ ॥
गंतुं तं मुणियसहं, बंधव उवसिसइ उडवपणामि ।
तो सागरचंदमुक्क, एवं स कयइ धम्मकहं ॥ ६ ॥
इह सयहाउ पविअं, सुदेसिणो पाणिमां कुणति अया ।
तं अ सिवमि तयं पुण, लभइ सुविसुअचरणेण ॥ ७ ॥
पाएण तयं सुखं, गिहवासदिगस्स नव संभवय ।
तो तय अइतु जुत्तं, सिणु अइनिम्मसं वरणं ॥ ८ ॥
इह सोउ मिआ पुक्कइ, अययं कि पुग्गमभवतो मेहो ॥ ९ ॥
अं पिण्णतस्स तुमं, बहुइ अहिआदिओ हरिस्सो ॥ १० ॥
तो आहिआ मुणेरं, भणइ मुणिरं पुआ सुताममि ।
जरहमि रउक्क-स्स नइणा रेवंपणो ॥ १० ॥
भवइसाभिजवदे-वतामया भाउणो दुवे आसि ।
काऊण वयं सुइरं, पसा सोहम्मकपावमि ॥ ११ ॥
भवइसाजिओ अउरं, जयइवजिओ तुमेस संजाओ ।
तो पुग्गमपमिण्णइ, मह विसय एस तुह हरिस्सो ॥ १२ ॥
तो गिहवासविराटं, सिवा पयंइ मुत्तिहं तुह पाखे ।

२६५

पुच्छिय कम्मपिउणो, पउउजं संपवअिस्सं ॥ १३ ॥
इय भणिय नमिय मुक्को, सो गंतु गिहमि पुच्छय पिउणो ।
मिहइपडिअचंभुए-दिवया से बिति हे वअ ॥ १४ ॥
अइ भत्ता अइणां, अइ अइये पुच्छिअं गवेसि वयं ।
दिक्खानिसेहपवणा, तो ज रसणा सया होइ ॥ १५ ॥
इय आविसकंतेदि, जणपदि सिवा निसेहिअं सव्वं ।
सावज्जं पविअज्जइ, नायज्जइत्तं तदि अय ॥ १६ ॥
पिउउव्वेथनिमिचं, कयमाओ वृज्जय वि नय इमा ।
हक्कारिय इदधम्मो, इममुक्को तो निवणुत्तो ॥ १७ ॥
पुत्त ! सियकुमारो पउवज्जानिआसियण अइहेहि अविस्सिअ-
यं मोयं पविअव्वं, संपयं जुजुं पि न इच्छइ, तं अहा जाणसि
तहा णं भोयावदि, एवं करेतण अइहं अविचं विमं ति मये
उवेऊण वत्तसुविदिन्नममिमाओ सिव अस्संकिं उवसंपउज्जु
त्ति । तत्रा सो उ पणओ-सामि । करिस्सं अं जुत्ति ति, उवगभा
सियकुमारसमीचं, निस्सहिचं च काऊण इरियाइ पमिक्कतो, वा-
रसावत्तं किडकम्म काऊण पमाज्जकणं अणुजाणमिअं आसी-
णो । सियकुमारेण बित्थिय-एस इतपुत्तो अगारी साहुविणयं प-
उंजिउण डिओ । पुच्छमि ताव यं, तेण भणिओ, इमपुत्त ! ओ
मया मुक्को सागरवत्तस्स समीचे साहुहि विणओ वज्जुअमाणा
दिओ सो तुमय पणो, तो केहिइ कइ न विअउअइ ॥ १८ ॥
इहध-
म्मणे भणिय-कुमार ! आइएइ पवयणे विणओ समणाणं सा-
वगणं च साममं, जियवयणं सव्वं ति आ दिट्ठो स्वावि साहारा-
णा, समणा पुण मइअयधरा, अणुअइओ साहारा, जीवा-
जीयाहिगमवंधमुक्कविहाणं आगमुत्ति, साहवो समकसुच-
सागरपारणा तवे दुवात्तसविहं केइ विससति पि ।
ता कुमार ! तुमं समना-वनापयो वंदणारिहोस पुवं ।
पुच्छमि किउ पयं, कि वत्तं भोयणं पि तय ॥ १८ ॥
इहो य पुग्गसमंभो, अं आहारेण विरहिओ न अवे ।
तदभावे न य वरणं, वरणजावे कओ सिद्धि ॥ १९ ॥

किंच-

निरवज्जं आहारं, देहाहारं मुणो वि गिण्हंति ।
ता कम्मनिअउट्ठो, तुमं पि त कुमार ! गिण्हंस्सु ॥ २० ॥
आहारेण निरवज्जो, संपउज्ज किह णु अउअ गिहवासं ॥ २१ ॥
तो वरमजोयणं इ-अपुत्त ! एवं सिवो आइ ॥ २१ ॥
अइणे जणत्तं तं अ-अपणिइ सुगुक्क अहं च तुह सीसो ।
संपावस्सं सव्वं, अं इच्छसि तमिइ निरवज्जं ॥ २२ ॥
पणणइ सिवो सिवार्थो, अइ एवं तो कारितु उउतयं ।
आयंविसेण काइ, पारणयं अउउइवारणयं ॥ २३ ॥
तो सम्मं दइधम्मो, अइउउधम्मस्स सिवकुमारस्स ।
वेयावत्तं निरव-अससपामिहि पकरे ॥ २४ ॥
पासं पि व गिहवासं, वणुज्जं वंथणं य मणंणो ।
काउं वारस वसिस्स, इरिसण सिवो उइममव ॥ २५ ॥
जाओ य पिउज्जामि, सि नेयवरजासुरो सुरो वंम ।
इससागरोवमाऊ, तो आविउं रायविइनवयं ॥ २६ ॥
इमस्स रिसइहत्त-स्स धारणीपणइणीइ संजाओ ।
पुत्तो अं अं अणुआहाविअज्जियहिरिसनो ॥ २७ ॥
मयनवइ कणयकोइ, चइय सुक्काउ अइ कक्षाओ ।
अमापिउणो पजव-पुसुइअणं बोहिइं वहुयं ॥ २८ ॥
सिउरिओरजिण्णपया-रविइमस्सस्स ससयुपमिणिहो ।
पाखे सुइअमुक्को, स मइया गिण्हइ दिक्कं ॥ २९ ॥

होऊषा अणुपहणो, थिरकार्त्तं सत्तत्त्वं पमावेवं ।
कण्ठादियवरमायो, जंयु स्यामी सिधेपणो ॥ १० ॥
इति शिष इव मेहवाससम्भ
व इह इधीमि विरासलसम्भ ॥
स हि वधि वरत्तं लभतमा
कुचमसमं तद्व्याजुवाद्युय ॥ ३१ ॥ ५० ॥

गिहावह-गिहावर्ष-पुं० । एहस्वे आधत्तं वृहावर्षः । गृहाधने,
सू० १ पुं० ४ प्र० १ उ० ।

गिहि-गृहिन्-पुं० । एहस्वे, पञ्च० ४ धिव० । प्र०० । " गिहि-
को वेदावधिः " इत्य० ३ अ० । सू०० । (एहिचित्तोमेहोऽ-
व्यव) यथाभक्तके, नि० सू० २ उ० ॥

गिहिकप्रार्थित-गृहिकार्थित-वि० । अगारिष्ठपरकणत-
त्परे, ग० ३ अर्थि० ।

गिहिसांग-गृहियोग-ब० । सूत्र्याय गृहस्वसम्पन्ने, दा० १ उ
दा० । इत्य० ।

गिहिसिजेन्ना-गृहिनियदा-स्त्री० । पथेकावै गृहासने, नि० सू०० ।
जे भिक्खु गिहिसिजेन्ना वाडेइ, वाडंतं वा साइज्जइ ॥ १६ ॥

गिहियेजेन्ना पणियकादो, तत्प गिसोदेतस्स चतुस्रुं, आ-
णादिया य दोसा ।
गोयवमागारयं वा, ने भिक्खु निसेव गिहियिमेजं ।
आयारकादोसा, अववायस्माववातो य ॥ ३३ ॥

भिक्खुपरिया यतो, आगमो वा चम्मं पणुकाम आवारकदा,
तत्प जे दोसा अशिया ते गिहियिजेन्ना याहेतस्स इह वत्त-
था, अस्थाने अववादेपवादिह हुनो भवति ।
किञ्चाप्यन्-
बनस्त होतपुत्थी, अशोषं पियवहो जवे अह वा ।
चरगादपणियातो, गिहोण अधियत्तमंकादो ॥ ३४ ॥
खरए खरियामु एहा-गृहवट्ठण सुरे जवे मंका ।
रचवो अगिधिकाए, दार बती संकणा हरिते ॥ ३५ ॥

गिहियेजेन्ना वार्धितस्स बनचरद्रगुली भवति, किंत्तंजाता-
णि यो विचिन्ति सि अविषसं मेहुणासंका भवति, चरगादिसु
य एत्तु स संज्ञाने संकज्जति, केत्ते वा कए अगणिता वा वहु
हारेण वा हरिते कर्मा वा उम्भु हरिते साए संकज्जति, अन्हा
पत्ते दोसा तन्ना ओ गिहियिजेन्ना काहइ ।
होमि पुण अणुत्ता-
उत्तुत्तसरीरे वा, दुवल तवसोसिओ व जो होजा ।
थेरे जुस मइहो, थोसंजणे वि स इतंको ॥ ३६ ॥
वाउत्तं अकरेया मअणकियसरीरो प्रथमि । रोगपीडिओ
दुवलसरीरो, नवसेसियसरीरो वा आं थेर सि साहिकारेले
विसेसंणं तुक्कसरीरे, मइहोति । सन्नेसि वुत्तणं संविभा-
वसपारी विसेसंणे वि सों वव इत्तंको, अहस तत्प गिसो
संकज्जति ओ कएव थोसंण सो इत्तंको ।
अइहा ओसहहैवो, संसे संयावए व थासामु ।
वाधायमि ह तत्प, जयथाए कपवो ठावुं ॥ ३७ ॥

(अहसि) अथवा कारणमहसं, ओसपहेतुं वागारं थेर अस्-
हीयं पडिक्कति, संकाडीय वा वेसं पडिक्कति. अरिचं भावणं
आव सुचिन्ति माव संयावो पडिक्कति, वासं वा पडंतं आर्यामि,
पुरादिउत्तमइणे वरक्काए वाधानो, अहा पुत्तुत्ता दोसा व
अवति, तहा अववाए अरिचो कपयति ।

एएहि कारणेहि, अणुएणवेऊण विराहिते देसे ।
अर्येत्तउववातेणं, अववायावायता वेव ॥ ३८ ॥

वीवसुपन्नादिविरोहिते देसे गिहिवर्त्तं सामि अणुएणवे
अर्येत्तउववाण उक्कपिया । अववाए पुण अववाओ अवव-
ओ भवति, तेव अववादेव निसीदस्तीत्यर्थः । नि० सू०
१२ उ० ।

गिहितिगिच्छा-गृहिविकित्सा-स्त्री० । गृहस्थाप्यव्यक्ते चिकि-
त्सायाम्, नि० सू० ।

जे भिक्खु गिहितिगिच्छं करेइ, करंतं वा साइज्जइ ॥ १३ ॥
इमे सुत्तफासे-

जे भिक्खु तेगिच्छं, कुज्जा गिहि अहव अणुतिरपीणं ।
सुमतिगिच्छा मामो, मेमतिगिच्छाए लहु आणा ॥ ३९ ॥
विरए वा अविरेए वा, विरताविरते वि विविड तेगिच्छं ।
जं जं जुंजते जोगं, तदाणयसपणं कुणती ॥ ४० ॥

निगिच्छा साम रोगप्रतीकारः चमनविरेचनप्रभृत्प्राणादि-
भिः । तं ओ गिहोण अथवा अशतिस्थिधानं करेति, तस्स
सुहृमतिगिच्छाए मासवहुं, वावरए चसंलहुं, आणादिया य
दोसा । सुहृमतिगिच्छा याम हाहं वज्जा अणुपणं देति, अणुणो
वा किरिं कहेति, चतुष्पायं वा निगच्छं करेति, गिहाया आ-
गिच्छंतो गिज्जंतो जं विरापेति मंगिच्छं पायनि, किरियकरणे
काले वा जं कंदसूत्रादि वहेति, पच्छा जायणकरणे वा, अथ वा
सो रोगविमुक्तो किरिकरणादिकजं जं जंगं करोति, स तेण
तिगिच्छणा तमि जोगट्ठाणे संपितो भवति, अथवा स रोगी जं
जोगरी पुण्यं आसि से रोगकांसे अन्धाकारो तमि अर्यथि,
रोगविमुक्तो पुण तद्वृणसंधानं करति, इयाज्जा सारमवत्तं साम-
ध्याद्वृत्तस्योपरोधी भवति, इत्येतं चिकित्सा न करणीया ।

चित्तिवपये करेज्जा वा-

असिंवे आमोपरिए, राववहुं जव व गेलसे ।
अच्छाणोइए वा, जयथाए कपते कातुं ॥ ४१ ॥
गच्छे अस्तिवाधिकारणसमुत्पन्ने पद्योयणा जयथाए करित्त
सुत्ता ।

इमा जयथा-

पासत्थपादियाणं, पुण्यं देसे ततो अविरेइवं ।
सुहृपातिविज्जमेवं, पुरिसेविअ अविचसन्निवे ॥ ४२ ॥
जादे पणगपरिहाणीय चतुस्रुं पत्ता नाहे पासत्थेसु पुण्यं
पुरिसेसु पच्छा इच्छियासु तथो लणुंसेसु देम सि पच्छा इन्-
विरतेसु एवं वेव, ततो अविरे, अणुवहुचित्ता वा अर्यो
उवउज्ज वत्तणो । नि० सू० १२ उ० । प्र० ।
गिहियम्-गृहियर्ष-पुं० । गृहमस्यास्तीति गृही, तत्पन्नेः निस्-
सैमिसिक्कानुग्रहणकपे अपरिरेधे, "आमप्यथो विशेषण, गृहिय-

वि तस्सस्सं ॥ १ ॥” यथेति दद्यान्नाथः, कीजानि शास्त्रादीनि
विशुद्धायां अनुपहृतायां सुवि पृथिव्यां विधिनोसति सन्ति प्रा-
योप्रहृणादकस्मादेव पक्षे तथा अथर्वे क्वचिन्मन्त्रोऽप्यादावन्म-
यानावेऽपि न विरोध इति॥ १६॥ धर्मो १ अथि० सत्त्वोपावृष्टि-
धर्मः॥ १ अथि० एवेकस्य, सत्यं तेषामेव पर्याप्तत्वात् न स्व-
क्या निरस्यैव आह—“एवं पश्यतु, अनुमोदयामि च इयम् । अ-
न्मन्विपि यथाशक्ति, स्वस्वसत्कर्मणो कृतिः ५६ ॥” च २ अथि० ।
अथ अन्मादिकृत्यानि । यथा—“ इहम् १ पश्य २ पश्य ३, सु-
आहवन्वाचनं य ४ पश्यवत् ५ । पुच्छरमेहवन्वाचनं ६, पोस-
हसाहाह कारवत् ॥ १॥” धर्मो २ अथि० आकाशविषी तु गृहनि-
र्मापवादीवपि कर्मणि अन्मन्त्रयेषु स्वस्तानि, परं तानं सामा-
न्यपृष्टिधर्मोपकारीयाणीति तत्रैव शिञ्जितानि, मन्त्रादीन्यपि
पृथक् स्वाक्यातत्वात् शिञ्जितानि, प्रतिमासुष्ठानं च विशेषत
अप्येति स्वाक्यातत्वात् नमेव सूत्रं बद्धम्, इति भाष्यकमिति ।
धर्मो २ अथि० । गृहकृत्यकरणं क्लीकलानन्दे, कश्य-
७ इति । गृहस्थधर्मं यत् अन्मन्त्रियमित्यर्थेऽतिशयोक्त्याना-
दिकपृष्टस्थधर्मोऽनुगते, तन्नुसारिणं च वचः—“ गृहाभ्रम-
नो धर्मो, न भूतो न भविष्यति । तं पालयन्ति वे धीराः,
कधीवाः पापदमभिराः” ॥ ११॥ अन्तो ।

गिहियापण—गृहिभाजन-न० । गृहस्थसम्प्रतिष्ठापनतिज्ञा-
दिकार्यजाजनादिके, दश० ६ अ० । जीतो० । १२० ।

तत्र भोजनं निषेधम्—

कंसेषु कंसपापसु, कुंडलोपसु वा पुणो ।

जुंजंतोऽसणपाण्डौ, आयारा परिभर्यई ॥ ११ ॥

कंसेषु करोटादिषु कंसपात्रेषु निज्ञाकारिषु कुंडलमेषु ह-
स्तिपादाकारिषु मृगपादिषु छत्रजानोऽशनगामादि तद्व्ययौग-
पदिनमणि आचारात् भ्रमणसंश्लेषः परिज्ञायति अप्येति
स्वायं ॥ ५१ ॥

कथमिति १, आह—

सीभ्रद्वगमसारंभे, मयथोऽग्रणउत्तुणे ।

जाई उज्जति जूपाई, दिष्टो तच्छ असजयो ॥ १२ ॥

अनन्तरदिष्टजाजनेषु अमणा नोहृपन्ने ह्यक्तं पैमिरिनि
जीतोऽक्तेन धावन् कुर्मन्त्रे, तदा शतोऽक्कमसारंभे सन्ने-
वनेकेन जाजनायानारम्भे, तथा मायकचावनेऽक्तेन
कुपदमोदादिषु कालनजलपाने, यानि शिष्यन्ने हिस्वन्ने
चूनामप्यकायादीनि सोऽत्र गृहिजाजनभाजने दृष्ट उपलब्धः
केवलज्ञानानास्वता अस्वयमनस्वत भोकरिति स्वायं ॥ ५२ ॥

किञ्च—

पञ्चाकर्मं पुरे कर्म, मिया तस्य न कण्ठ ।

एयपहं न जुंजति, निगंया गिहियापणे ॥ १३ ॥

पञ्चाकर्मं पुराकर्मं स्वात्तत्र कदाचित् अनेव गृहिभाजन-
भाजने पञ्चाकर्मं भावस्तु कदाचित् अनेव तु छत्रजन्तु
सायस्साधवो वय पञ्चाकर्म, इयाम इति पञ्चाकर्मं कदाचित् यत्न
पुराकर्मं स्वाचक्षते । एतच्च न कश्यपे धर्मचारिणं, यत्न एव-
मत्तत्तदर्थं पञ्चाकर्मोपरिद्वाराद्यं न युज्यते निर्मन्त्राः । क्व-
ति॥ आह—गृहिजाजने अनन्तरदिने इति स्वायं । उक्ता गृहि-
भाजनोपायाः तद्विधायमाचवत्तद्व्यवस्थानिषिद्धाः । दश० ६ अ० ।

गिहियम—गृह्यमन्त्र-न० । छटीकरादिकं, नि० सू० १२ उ० ।
गृह्यजाजने दश० ३ अ० । कांम्यपात्रादी सुच० १ उ० २ अ० २ उ० ।
अथ प्रायश्चित्तम्—

जे भिक्खू गिहियमं जुंजई, जुंजंतं वा माइज्ज ॥ १४ ॥

गिहियमं । छटिकरमादि, तस्य आं अथयमिदं जुंजति, तस्स
अउल्लं ।

जे भिक्खू गिहियमे, तमथावरजीवेइहाणि ।

जुज्जेजा अउसाणां, सो पावति आगामादीणि ॥ १५ ॥

सो गृहमलो दुविचो—यावरजीवेइहाणिविषयो वा, तस्यजीवेइह
निष्यम्मा वा । ससं कटं ।

ते य इमे—

सव्वे वि होइपादं, तेसि केवलिय पक्कभोगे य ।

एते तसिपिप्पसा, दागुगमनुवाइया इतरं ॥ १६ ॥

सुवज्जरयत—तवकंसादीया सव्वे होइपादा हविर्दंतमका,
महिसादिंसिमे वा कयं केवलियादि वा पक्कभोगं, परं सव्वं त-
सिपिप्प (इतरं ति) यावरणिपण्यं स दागयतवर्षादयं अकइ,
मणिमयं वा, पनेही जो जुंजंतं, तसु अउल्लं, आणादि या इमे होसा ।

पुंवि पच्छाकमे, उरुदुक्कियमज्जे य उक्काया ।

आणण्यणयणपवाहण, दुरज्जुते हरिं वे चेट्ठेइ ॥ १६ ॥

जे अहया गिही, ते पुंवे चव संजयथा धांवतु उपउज्जा, पत्तो
पञ्चाकर्मं करेति, जाव संजयाग भोजनयत्ता ना नुंजामो । सा
उरुदुक्कणसुसु संजयतु जुंजीहामो । सा, पुणो निमज्जणा निम-
ज्जणावहयाभमणसु उक्कायविराहया आणित्तं णउज्जंतं
वा निज्जउज्जा, अवत्तं मणे पयइउज्जा, साधुण वा दुरज्जु-
ममानि, तस्य अनेत्तस्स अनरायसा, हेत्तस्स सकउज्जहा-
णी, साधुहि वा आणीतं होरेउज्जा पच्छाजालयत्तपसु कयह-
इसु विराधया पुत्ता सा इह गृहमत्तं भाणियव्वा, सकउज्जहा-
णी, पसु कटो अणुज्ज मा पुणा संजयाग व्हं सिधं चेट्ठेइ, जइहा
पण होसा गिहियमं न जुंजयव्वं ॥ नि० सू० १२ उ० ।

गिहिय—गृहिक-पुं० । गृहस्थाभ्युत्ते, ध्य० २ उ० ।

गिहियिग—गृहिलिङ्ग-न० । गृहस्थानां धेये, दृ० १ उ० ।

गिहियास—गृहियास—पुं० । अगारवासे, “गिहियासे पोक्कं प-
रिजाप ॥” दश० १ सू० ।

गिहियाममज्ज—गृहियाशमय-न० । गृहियां पाशकस्यानां पुष्प-
कस्यादीनां मध्ये, “जुल्लहं कल्लु नोगी होणधम्मं” दश० २ सू० ।

गिहिसंकिटिह—गृहिसंकिटिह—पुं० । गृहिसंश्लेषनां शिष्य-
वत्पुत्रपात्रादीनां वृत्तिकरणपक्षे, प्रथ० २ श्लो ।

गिहियम—गृहोत्थप-न० । गृहाणामुत्तमं गृहोत्तमम्, वरमासादे, स० ।

गिहिलुय गृहिलुक्क-पुं० । उम्भरे, नि० सू० १३ उ० । आजा० । देह-
क्याम, वाच० ।

गौडे—गीति—अ० । गैकिज्ज । गानं, प्राथम्योत्तमं देहं वा, वाच० ।

“तनो गीतिमामं जौ” । अथ० १ अ० ।

गीतिशुद्धिः—गीतिशुद्धि—पुं० । गीतिममंभे, “गंधारे गी-
तिशुद्धिचव्वउज्जायत्तकजाहिं” । दश० ७ उ० ।

गीतिया-गीतिका-खी० । पूर्वादेस्तदशपरतदंशस्यार्थामार्थो-
याम्, अ० २ बह० । "तादे इमो गीतिर्न पविता-सुदु गार्थं सुदु
वाद्यं" । भाष० ४ अ० । खी० । कडाभेदे, ता० १
मु० १ प्र० ।

गीय-गीत-न० । गै भाषे कः । गावे, अ० २ बह० । प्रथ० ।
खी० । उच० । हा० । कर्मणि कः । गृध्रकाहित्वाभिषेदे, वृ० १
उ० । नाट्यप्रतिने, खी० । तात्पर्यसिते, जीन० । मेधे, प्रथ० ५
सम्ब० द्वार० । गीतं पदस्वरनामावधारणार्थं गार्थमिति अर-
तादित्यात्मन्येवार्थः । अ० । तं० । विविधं गीतम्-तथा गीतक-
था, सा च निबन्धनमार्गेणैतद्विधमभिधमार्गेणैवात् विधा ।
तत्र- "सत स्वरालये प्राप्ताः, सूक्ष्मा एव विधयः । ताता
पदोपपञ्चासः, समासै स्वरमयस्तथा" ॥ १ ॥ इत्येव वि-
द्याभिराशास्त्रादयस्तेष्विति । स० ७७ सप्त० ।

स्वरप्रवृत्तान्तस्य-

सप्त स्ररा कश्चो वा, इति गीयस्म क इव नोणी ।
कञ समया ओमासा, कञ वा गीयस्त आगारा ॥ ११ ॥
सप्त स्ररा नाचोऽत्रो, इति गीयं च इव नोणी च ।
पायसमा जमासा, तिष्ठि य गीतस्त आगारा ॥ १२ ॥
आदिपथपरपेयी, समुच्चङ्गता य मञ्जयारमि ।

अवसागे ठज्जुता, तिष्ठि वि गीयस्त आगारा ॥ १३ ॥
इदानीं तु तन्निमित्तमर्थो भरतविद्याभिराशित्येवो विज्ञे-
या इति । "सप्त स्ररा काञ्चो गाहा" इह कथ्यताः प्रसूताः कुनः
इति कस्यात् स्थानात् सप्त स्ररा उपपन्नं, कायानिदि कः
जातिः, तथा कानि समया येषु ते कानिसमया उच्यन्ताः कियदिमा-
नकासा इत्यर्थः । तथा आकाराः आकृतयः, स्वरप्राप्तिर्यः उ-
च्यते- "सप्त स्ररा नाचोऽत्रो" इत्यादि गाथा स्पष्टा, नचरं कदितं
योगिः समानकथयता जातिर्यस्य तथा कदितयोनिकम्, (पायस-
मा उच्यन्ता) यावज्जिः समयेषु सप्त पादः समाप्यते तावत्समा-
या उच्यन्ता गीतमर्थमर्थः । आकारानाह- [आदिगाहा] ययो
गीतस्याकाराः स्वरप्राप्तिर्येव लक्षणा भवति इति पर्यन्ते संबन्धः
किं कुर्वता इति आह- [आरमं स] आरम्भमाणाः गीतमिति श-
ब्दन्ते, कथं नृमसिवादि [आदिमञ्च स] अदी प्रथमतो मुदु कोम-
ल्य आदिमुदु, तथा समुच्चङ्गता कथं नृमसिवादि मन्ता, गीतपदे-
रिति गम्यते । प्रथमाकारे प्रथमागे तथा अयस्यैव च कथयन्ता
गीतपदे गीतकोर्धन्ते इत्यर्थः । आदौ मुदु मन्ते गारं पर्यन्ते
मन्ते गीतं कस्येव, अत एते मुदुतादयस्त्रयो गीतस्याकारा
अवस्थाति तात्पर्यम् ।

किन्तु-

उचोते अङ्गुणे, तिष्ठि अविचाद् दोर् जर्णोऽत्रो ।
ओ नारी सो गादिरे, मुतेविलो ओ रमयकम्भि ॥ १३ ॥
जीर्षे इयमुत्थिर्व, उचाञ्चं च कसरो मुणे प्रम्वं ।
कागस्तनपुष्पासं, उचोसा होति मेअस्त ॥ १४ ॥

बह्वो वाजनीया, नागाह-गीतमुत्पत्तमानस्यैव बह्व गीत्ये
इत्यको दोः । हुतं स्वरितम् १ 'डापर्यं' भासयुक्तं, स्वरितं
वा । पाठान्तरेण "रहस्त ति" इत्यस्वरं, लघुशब्दमित्यर्थः । उ-
च्यते- "इयमुत्थिर्व", अतितात्पर्यमवधानार्थं कथ्यते । तादृशस्य
२२१

कांसिकदिशब्दविशेषः ४ कास्वरमन्त्रस्यैव भाव्यस्वरम् ५,
अनुनासं नासकृतस्वरम् ६, एते बह्वो दोषा गीतस्य भवन्ति ।

अथै गुणानाह-

पुण्यं रथं च अञ्ज-किञ्चं च वच च तदेवमविद्युदं ।
महूरं समं सुसिद्धिं, अह गुणा होति मेअस्त ॥ १५ ॥
उरकंसिरविमुक्तं, च गीत्ये मञ्जयारमिअपदवत् ।
समतामपस्वलेवं, सप्तस्रसरीजं मेअं ॥ १६ ॥

अस्वरसमं पदसमं, तासमसममपमहसमं वादि ।

गीतमिच्छासतिअमनं, संचारसमं मरा सप्त ॥ १७ ॥

स्वरकलाभिः सर्वातिरपि पुनं कुर्वतेः पुण्यं १, मेयरागेव
रक्तस्य भावित्वस्य रक्तम् २, अर्थाप्यकुटुम्बमन्त्रविशेषार्थं
करावात्तत्कृतम् ३, अकारस्वरकुटुम्बकरावात्तत्कृतम् ४, विक्का-
श्वमिष्य बाह्यस्वरं न भवति तत्राविद्युदम् ५, मञ्जुमत्सकोकि-
लात्तत्कृतम् मञ्जुस्वरम् ६, तासव्यशस्त्रादिसमन्वितं समम् ७,
स्वरसोलायनकारेण श्रुतातिशयं लक्षणीयं यत् सुकुमा-
रं तत् सुलक्षितम् ८ । एते अष्टौ गुणा गीतस्य ज्ञान्ति, यतस्त्रिहस्तिं
तु विदम्बनमार्गमेव लक्षितम् । किञ्चाप्यस्य तत्त्वाद्यन्त्येव गीतमु-
द्या भवति, तानाह-वकारो मेयगुणात्तत्समुच्चयार्थः । उरःक-
स्यमिष्यविद्युदं च । अयमर्थः-यपुरसि स्वरं विद्याभिराशित्यो-
र्विद्युदं, कथं यदि स्वरं वर्तितामिष्यकुटुम्बं तथा कथं विद्युद-
म्, शिरसि प्राप्ता यद् नाड्यनासिकस्ततः शिरसि विद्युदम् । अथ
वा उरःकथं शिरसि स्वरं प्राप्ताऽप्याकुलं विद्युदं प्रपद्येत्
यक्षिंयते तदुरःकथं शिरसि विद्युदं, गीत्ये, मेयमिति संबन्धः
विशिष्टाभिप्राह-मुदुत्तं मुदुतामिष्येण स्वरं यक्षिंयते
तन्मुदुत्तं यक्षिंयते योलायना संचारं स्वरं भवति योलाय-
नबहुलं रिभितं, गयपदेवदं विशिष्टविद्युदमवा रक्षितं एवं च
हन्तः ततश्च पद्वयस्य कर्मधारयः । (समतामपस्वलेवं
ति) तासव्यश्वेन हस्तनालसमुद्य, उपकाराव्यन्तो विधिनिगमः,
मुरजकांसिकदिशीतोपकाराऽऽतोद्यानां भवतिः प्रत्युत्तयेय,
मत्स्योपदप्रक्षेपलक्षणां वा प्रत्युत्तयेय, समी गीतस्वरं
तासप्रत्युत्तयेय यत् तत्समनाहप्रत्युत्तयेय । (सप्तस्रस-
रं ति) अकारादिभिः समं यत् तत्सप्तस्वरसिद्धये गीतमिति ।
ते भाभि सप्त स्वरः- (अकारसमं गाहा) यत् दोर्दोऽचरे
दोर्दो गीतस्वरः कियते, इत्येव सप्तः । हुतं नूनः, साड्यनासिकं
तु साड्यनासिकः तद्वत्करसमं, यक्षितं यत् यत् स्वरं अनुपासि
भवति तत्रैव गीतं भवति तत्पदसमं, यत्स्वरप्राप्तिरह-
स्ततास्वरानुसारेण गीत्ये तत्ताससमं, मुदुतामिष्येण स्वर-
वस्तुमेयनाहुलं । काशंन समाहृततन्वीस्वरप्रकारं ज्ञायः, त-
मनुमरता स्वरं यक्षिंयते तत्तयसमं, प्रथमतो वंशतन्त्रा-
दिभिः स्वरं श्रुतास्तत्समनास्वरं यत् गीतमनं प्रथमं,
निःश्वासितोऽनुसितमामननकमनो यक्षेयं तन्निःश्वासितो-
ऽनुसितसमं, वंशतन्त्रादिस्वरवाद्यमुल्लिखितं वासलसं यक्षिंयते त-
त्संचारसमम् । एवंमेव स्वरः सप्त भवति । इदमुक्तं ज-
क्षित-यक्षिंय गीतस्वरं उन्नतपदादिभिः सप्तभिः स्थानिः सह
सामर्थ्यं प्रतिपद्यमानः सप्तथायमनुमननीयेते सप्त स्वर-
अकारादिभिः समा हतिता भवन्तीति गीतस्यः सूत्रबन्धः ।

सोऽप्युद्यं यत् करीष्य इत्याह-

निरोसे सारपेयं च, इज्जुतपमं कियं ।

उबधीं सोवयारं च, विषं मरुयेष व ॥ ३५ ॥

समं अक्षसमं वेव, सवत्य विसमं च जं ।

विधिं विचपया हतिं, चउर्यं नेवसुनइ ॥ ३६ ॥

सक्या पायया वेव, मधिरे होति दोषि वा ।

सरमेदप्रप्तिं गायिने, पनया इसिनानिया ॥ ३७ ॥

केसी गायइ मरुं, केनी गायइ खरं च रुक्वं च ।

केसी गायति चउरं, केसी अविज्ञेति दुतं केनी ॥ ३८ ॥

गोरी गायति मरुं, साभा गायति खरं च रुक्वं च ।

कासी गायति चउरं, काणा अविज्ञेति दुतं अंधा ॥ ३९ ॥

(निहोसमित्यादि) नभ 'अलेयमुववायजणमित्यादि' आर्षि-
वाय सुनदोषरहितं भिक्षुं १, विशिष्टार्थयुक्तं सारमनं २, गीत-
मिष कार्यमकदेतुयुक्तया इष्टे हेतुयुक्तम् ३, उपमाद्यङ्कारयुक्तम-

अक्षरमन्त्रम्, उपसंहारपनययुक्तमुपनीतम् ४, भित्तुपविशुक्लाञ्ज-
नीयार्थवाचकं सातुप्राप्तं वा सोपचारम् ५, प्रतिवचनविस्तराहं-

संक्षिप्ताहं ६, मरुं अल्पसाधार्यं ८, गायं भवतीति शो-
चः । "तच्छि य विस्तिं हि (१)" यदुक्तं तत्राह—(सममित्यादि)

यच वृत्ते चतुर्थेपि पादेषु संकेपया समाप्यकृतिं जयति तत्तु
लभं, यच प्रथमतया योर्द्वितीयचतुर्थयोश्च पादयोर्द्वयसंख्या-

समायं तद्वैलभं, यचु सवेच सर्वार्थेष्वलसंख्याविकल्पोपेतं
तद्विषयम् (जं ति) यस्मादुक्तं भवतीति शेषः । तस्मात् यय एव

युक्तप्रकारा जयति, चतुर्थस्तु प्रकारी भोपलभ्यते, अस्तत्वादित्य-
र्थः । ययमवयवः, उवाचैवो येन उवाचैवोपदिष्टमिति । "युष्मि य मीनमो-

ति" (१) यदुक्तं तत्राह—(सकृत्पत्यादि) भगिनिभ्यां, स्वयमकृते
पञ्चाङ्गित्वस्य सङ्गे, तेन कएतम् । गीत, विचारप्रस्तावादिष्वपि

पृथक्कृतं "केसी गायइ" इत्यादिप्रस्तावाः सुगमं, नवरं (कृतिं)
काहरी, की इत्यर्थः । (खरं ति) खरस्थानं, कर्क प्रतीतिं, चतुरं

एकमविज्ञेति परिसम्यक्, दुतं शब्दमिति । "विस्तरं पुण कृतिस-
ति" गीता, अधिकमिदम् (१) अत्र क्रमेण शब्दमाह—(गारं) गायइ मरु-

रमित्यादि) अत्रादि "विस्तरं पुण पिंगलं" आचार्यकमेव, (१)
यवाक्या सुकृतेन, नवरं पिकृता कपिला इत्यर्थः ॥ समस्तस्वरम-

वडलसंज्ञयाभिधेयं, अतुं । जं । जीं । आं मं । "अप्ये-
गदया चउमिइ गीयं गायति—स्त्रिलं पयनं मंदं रोहयावसायः"

आं वुं १ अं । रां । गीयं विलिखिं (इति वदति स्वयंयुक्तः)
गीतं विलसितं (इति वदति महावतः) आं मं प्रं । तस्य-

विज्ञानात्मकं काञ्चिदे, आं १ अं १ अं । कएतं । ध्वनिं,
आं १ अं १ अं । खविने, पो १ विव । कधिने, पो १

१ विव । प्रसिद्धे, संथां । विज्ञानद्वयाप्रकृत्यङ्गणाय, प्रवो
१०२ द्वार । सुधाधोनिहने, वुं १ उं । गीतायै, इवो १ उं ।

गीयजन-गालयज्ञासु-पुं । गण्यवीणां द्वितीयं पञ्चे, स्थानं २
आं ३ उं । जं । औं । प्रहां । ("अगमहिनी" शब्दे प्रथम-

अं १०१ पुष्टे अस्त्वप्रमदित्य उक्ताः) । वज्ञे, गण्यवीणां-
काथिपनौ च । स्थानं ३ उं ।

गीयस्व-गीतायै-पुं । गीतो विज्ञानकृयाकृत्यलक्षणोऽर्थो येन
स गीतायै । बहुयुने, प्रवो १०२ द्वार । अविगतनिशुधादि-

भूतनृपायै, वं ३ अर्थि० । सुधायेविष्य, पञ्चां १० विव । द्वां
पं ४० । इथो । मिं वुं । आधो । विधो ।

अधुना गीतायै स्वकप्रमाद-

रक्षावपापहायण-संवादादिमगथासु अविस्मृत् ।

मुत्तरय तनुजयायिठ, गीयत्या एरिसा हुति ॥

उप्राचक्षणेन धावनमुक्तावनं, प्राकृतवाचः स्त्रीवाग्निद्वयः । किमुक्तं
भवति ?-नद्याविषे गच्छप्रयाजने समुपपन्न आचार्येण संज्ञितो
असंज्ञितो वा आचार्यान् विद्वद्य यथार्थायमेहं करिष्यामीति
तस्य कार्यस्थापनामुपहृष्ट्या करणं उक्तावनम्, शक्तिं नस्य
कार्यस्य निष्पादनं प्रधानम् । कृत्रमायं कृत्रप्रत्ययुक्ता, उ-
पविष्ठायाश्वा, एतासु येऽविपत्तिनो विषादं न गच्छन्ति, तथा
सुधार्यतनुजयायिठः, अन्वया इत्येवार्थपरिज्ञानायमात् । ते ए-
तादृशा एवविधा, गीतार्थाः गणायक्येति इत्यर्थः । व्य० १
उ० । "गीतार्थो य विद्वारो" । ग० १ अर्थि० ।

गीयं मुणितगर्ह, विदित्यर्थं सल्लु वयति गीयर्थं ।

गीएण य अत्येण य, गीयर्थो वा सुयं गीतं ॥

गीतं मुणितमिति वैकार्यम्, ततश्च विदितो मुणितः परि-
ज्ञातोऽर्थः । नेदसूचक्य येन तं विदितार्थं सल्लु पदमिति गीतार्थम्,
यद्वा-गीतेन अत्येण य वा युक्तः स गीतार्थो ज्ञाप्यते, गीतार्थो-
वस्य विद्यते इति अत्राज्ञाद्वयप्रत्ययः । अथ गीतं किमुच्यते ?-
अत्र आह-भुतं सल्लु गीतमित्यर्थोऽपीत्येन ।

एतदेव भावयति-

गीएण होइ गीई, अरयी अत्येण होइ नायवो ।

गीएण य अत्येण य, गीयर्थं तं विज्ञाणहि ॥

('विहार' शब्दे एतद् उवाचक्यनेन) १ अर्थि० । पञ्चां १० ।
व्य० १ पं । प्रणि० । पं०३० । प्रवो । पूर्व चतुर्थपूर्वा गीतायो-

ऽमवत्, इदानीं प्रकृत्य गरी भवति । व्य० ३ उं ।

अथ गीतार्थोपदेशः सर्वोऽपि सुखावहो भवतीत्याह-

गीअत्यस्स वयणेणं, विसं हाहाहजं पिवे ।

अधिकृपां अ भविलज्जा, तत्तल्ले जं मरुद्वे ॥ ४४ ॥

परमत्यओ विसं नो तं, अप्रमरसायणं सुतं ।

निविक्कणपणंसंनारि, मझा नि अमपस्समो ॥ ४५ ॥

गीतार्थस्य वचनेनापदेशेन तद्विषं गारलं, किभूतं ?-
हालाहलं स्वायत्तविषयभेदकं, निविक्कणं वनरुद्धः सत्

सुधीः पिबन्, प्रत्येय, नभ-ऊनकेप विनेत्तं, मरुद्वे तु भवेत् ।
तरिकम् ?-यद्विषं तत्तल्ले अकृणत्ते एव समुदाक्यवय, मार-

येत्तु इत्यर्थः । विषजल्लेहेतुमाद-परमाधेतस्सद् गीतार्थोपदेशं
विषं न स्यात् "सु" निश्चितं तद्विषम् । अमनरसायनममनमेव

रसायनं जरात्मजाजिद्वेषम, अमनरसायनं, हितकारी-
त्यर्थः । यद्विषं निविक्कं करोति तद्विषं न मारयति । यतः स सु-

तोऽपि मरये प्राप्नोऽपि अमनः, स जीवन्नेव जयतीत्यर्थः । गी-
तार्थोपदेशेन विषमकृणस्वात्प्रायनौ शाब्धन्तसुखहेतुत्वादि

प्रसङ्गातीनाथं संधिभवोऽपि चतुर्थेऽङ्को-"संविमाए नाम पगे नो
गीअथा १, नो संविग्गा नाम पगे गीयथा २, संविग्गा नाम पगे

गीयथा ३, नो संविग्गा नाम पगे नो गीयथा ४ । अथ न
तत्र पदममंगलं । धम्मयारिवा, अज्जा नाम कि तेण संविमेषं

जा गीयत्यर्थाविरहो ।

"अजो सुयं पदमं तज्जो द्या, एवं विद्धि सव्वसंजप ।

अज्जाणी कि काही, किं वा जाही वेवपावमं ? ॥ १ ॥

यद्वा-"जा हेउवायपक्कमिमि, हेउओ आगमे य आगमिओ ।

सो स्वमयपक्षयोः, सिद्धं विगदगो भवो ॥ १ ॥
उत्सगसुप्तं किं, किञ्चि श्रवणार्थं भवे सुप्तं ।
तनुजपसुप्तं किञ्चि, सुप्तस्व गमा सुनेष्यता ॥ २ ॥
सायज्जपवज्जानं, वयणां जो न जाणद विस्सं ।
बुधु पि तस्स न समं, किंमेव ? पुण देस्यं कां ? ॥ ३ ॥
“अ आगमरहस्सविमलं वि होज्जण गच्छं पण्यिहंति बाहिं व-
हुस्सयाणुगोहं कुर्वता वि न जेयधत्ताओ जीवाणं उसा-
रणां भलं । किं बट्टणा-उत्समानिवाहज्जुकराकारिवारो वि
आगीयत्तां गुरु विस्सं व विन्दद व्व कलसंयु व्व कुमडासंबंधु
व्व भीमसाणं व हुस्सहिपसिण्ड व्व डउत्तमानमहारत्तं व प-
रिहरिय व्व वि । एव प्रथमं भूः ॥ १ ॥ तथा अले गीयत्ता
मां संविग्गा, तथ वि किं नाम तेण सुएण अत्थेयं वा पाएण
न जम्हा संवगां आयांरा वा पय्थद, केवलं गलतालुसोसण-
फलं । जमो-“ जहा खरो बंधुमारवाही, भारस्स जागी न हु
बन्धुस्स । एवंयु नाणी चरणेण हीनो, नाणस्स भागी न
हु समार्ह ” ॥ १ ॥

तथा—

“आउत्तनट्टहुमत्ता, वि मट्ठिया तं जणं न तोसेह ।
जाणं अत्तुजमाणो, निदं किंस्सं च सा लहह ॥ १ ॥
इय लिगमाणसहिओ, काइयज्जो नं जुंजरे जो उ ।
न लहह स सुक्खसुक्कं, लहह व निदं सपक्खमां ॥ २ ॥
जाणंतां वि य तरेउं, काइयज्जो नं जुंजरे नईए ।
एसो वुट्ठ सोए, एव नाणी चर्याहो ॥ ३ ॥
“जद साली मइया परिसस्सेण निष्काद्वत्ता कुगारे वुभि-
ता जो तेहिं मत्ताहं ॥ खज्जिउत्ताओ उवभोगो न कारद,
तो सालिंसेहो अपलो हयार, अइ नई उवभोगो कीदर, तो
सकलो भवत, तो एवं नाणेण नाऊण हेयमुवाद्यं व वत्थुं हेयं
हिंसा उवाद्यं पयाहुज्जो, अइवा इत्थं संविभावक्खवाहं
सुज्जदक्खगो बंधु, न प बंधुइय, इवाहुणगणसंगओ भवइ,
तथो आगामियसाए सुलत्तबोहियसेण आराहगो भवइ ।
एव द्वितीयो जन्मः २ । जे ते संविग्गा गीयत्ता, ते नाणसं-
वास्पउत्तयाए चरणगुणपवाहायाए आरादगसेय धम्मपरि-
चयं गुरु भणह-सोम ! सुणसु वट्ठमांसे काले उ नाणं वट्ठ, तस्स
सुत्तराधे सुत्तराधो माइयदा पत्तहा विमिच्छज्जहा गीयत्ता
इत्तमये बट्ठारिण मणुत्ताओ बोदियमगोविंसा संविग्गा ॥”

अथा सुप्र—

“को वा तथा समरयो, जह तेहिं कथं तु धीरपुरिसोहं ।
इहसत्तो पुण कीरह, दट्ठपइहा इह पवं ॥ १ ॥
काओविज्जययाए, मत्तराहियाण उज्जममाण ।
अणज्जाराहियाणं, होइ जदमं अण सया ॥ २ ॥
अं पुण जयंतां वि पमायवट्ठलसयाए कह वि कलियं, न
तेण चारिसारिहाया । अजो-“ कटययि इव वलज्जणा, तुल्ला हुज्जा
पमायवट्ठयाओ । जयणां वओ वि मुण्णो, चारिं कण सा इणह ”
॥ १ ॥ तथा-अववायवयालं बणे वि सुक्खचरणे खेव जहा काउ-
स्सगो उत्सगगो वट्ठणोण कायथं, अवायाण अतरंतो
उ निमसो करिउज्जा, नह वि वट्ठ अल्लं निस्सो उंसांनुवस्सए वा
कायेसे लहु वि य निस्सो ॥ इत्थां आद्यप्रतं कमण च्छाणिगतमि-
ति । एव तुनीयो भूः ३ । ये तु न संविग्गा न गीताथो ज्ञानिक्रि-
यवधिक्रियाः केवलं लिख्यमानोपजायिनो धर्मस्थानाराधकस्ते-

न न न धर्माचार्या इत्येव वतुर्थो जन्मः ४ । अत्र तु तुनीयेनाधि-
कारः ॥ इति अनुपुष्टयमाकुरति गाथाकुन्दी ॥ ४४ । ४४ ॥
ग २ अचि ० । महा ० ।

गीतार्थसमाचरणे प्रमाणम्—

अवहोविक्काण कज्जं, जं किंचि समापरंति गीयत्ता ।

योवावराह बहुगुण, सन्वेति तं पमाणं तु ॥ ७५ ॥

अवसम्प्राप्तश्रित्य कार्यं यत्किञ्चिदाचरति सेवयति गीतार्थो
आगमावद्, स्तोत्रापरार्थं बहुगुणं मासकल्याणकारित्वं सेवयां
जिनमनानुसारिणं तत्प्रमाणमेव, सत्सर्गापवादरूपत्वादागम-
स्वेति गाथायः ।

य य किंचि आणुभायं, पदिसिद्धं वावि जिहवरिंदेहि ।

तित्थगराणं आया, कज्जे सवेण होक्खं ॥ ७६ ॥

नैव किञ्चिदुक्तातमेकान्तेन प्रतिषिद्धं वापि जिनवरेन्द्रेभ्यः
किञ्चित्पुनः तांथेकराणांमाहा इयं यज्जत कार्ये सत्येन भवितव्यं,
न मातृस्थानतो यत्किञ्चिदवलम्बनीयमिति गाथायः ॥ ७७ ॥

किमित्येतद्वैचमित्याह—

दोसा जेण निहंजं—ति जेण सिज्जंति पुब्बकम्माहं ।

सेतो मोक्खोवाओ, रोगानत्तयासु समणं व ॥ ७८ ॥

दोषा रागादयो येन निवृत्त्यन्ते अनुष्ठानविशेषेण येन क्षीयन्ते
पूर्वकम्माणि, सोपाणि ज्ञानावरणानीति, एषोऽनुष्ठानविशेषो
मोक्षायाः ॥ इष्टान्तमाह-रोगावस्थासु शयनमिव औषधनुष्ठान-
मिति । उक्तं च निषण्णराज्ञः “उत्पद्यतं हि साउवस्था, इहाका-
ज्ञामयादं प्रति । यस्यामकार्यं कार्यं स्यात्तु, कर्मं कार्यं च चञ्चयेत्”
॥ १ ॥ इति गाथायः ॥ ८१ ॥ पं ४० २ द्वार । पं ४० २ । गीतार्थः
केवलितुल्य इति “गच्छसारणा” शब्देऽप्येव भागे ८०३ पृष्ठे
प्रकृतिम् । गीतार्थस्थगीतार्थस्थेव प्रायश्चित्तं “पक्षित्तरा-
ण” इत्याख्याचरते । सदनुष्ठायिनि, पृष्ठे ० । पूर्वसूरी, जी १
प्रति ० । संधा ० । नगरस्थितवृद्धमनुगीतार्थः शाखापुरे शय्यातर-
पृष्ठं कृतं, तत्रस्थगीतार्थैस्तृपृष्ठे आहारादिकं प्राणं, न वा ।
तथा-शाखापुरस्थगीतार्थैर्नगरस्थे शय्यातरपृष्ठं कृतं भवति
तदा तत्रस्थगीतार्थैस्तृपृष्ठे आहारादिकं प्राणं, न वा । त-
था-कोशत्रयावाधि वृद्धगीतार्थः शय्यातरपृष्ठं कृतं तत्प्राप्तनीयं
न जेनि प्रवने, उत्तरव-नगरस्थितगीतार्थः शाखापुरे शय्या-
तरपृष्ठं कृतं जवति तदा तदुत्पृष्ठं नगरस्थगीतार्थोऽपि निस्त्व-
स्थगीतार्थोऽपि निस्त्वस्थमाध्याहारादिकं न प्राणं, तथा
शाखापुरस्थगीतार्थैर्नगरस्थे शय्यातरपृष्ठं कृतं भवति तदा
तदुत्पृष्ठं तत्रस्थसाधुनिः शाखापुरस्थसाधुनिः आहारादिकं न
प्राणं, परं परस्परं तदुत्पृष्ठं होयनीयं, तथा-कोशत्रया-
धि वृद्धनगरस्थयातरपृष्ठं मुक्कवृत्त्या सर्वैरपि साधुभिः पा-
लितं युज्यते, परमधुना स विधिः सत्सर्गापवितुं न शक्यते, त-
थापि यदा क्षयते तदा सत्सर्गापवने इति परस्परार्थस्तीति किं च
यत्रोपि तास्ततः स्थानात् यस्यां वेलायां निर्मिता द्वितीयादिन ता-
वत्या वेलायाः परतोऽस्याप्यतो जवतीत्यावश्यकटिप्यनके इति
हेतुम् । ॥ ३ प्र ० सन ० ३ सहा ० ।

गीयत्यणिसिय—गीतार्थनिश्चित-वि ० । गीतार्थसंयुक्ते बहु-
लसम्बन्धिते गीतार्थे, पञ्चा ० ११ विव ० । इय ० । प्र ७० । पौ ० ।

गीयत्यगिरिगाह-गीतार्थपरिव्रज-पुं० । गीताथपरिव्रजोतिः, ७७० ४ उ० ।

गीयमाण-गीतमान-न० । सङ्गीतशास्त्रपरिज्ञानात्मके कलाभेदे, कल्प० ७ कृष् ।

गीयरद-गीतरति-स्त्री० । गीतेन कीटायाश्च, स्त्री० । गन्धर्वा-याम्बिके, अ० ३३००७००००००००० । (गीतरनेरप्रमहियः "प्रमम-दिसी" शब्दे प्रथम भावे १७१ पृष्ठे उक्तः) । गन्धर्वाभीकाचिपत्नी, कथा०७७०० । गीते रतिर्येष सः गीतप्रिये, स्त्री० ३ प्रति० । गी-तेन वा रती रम्यं कीटाया मिया वेयां, गीतरत्यो वा कीटा वेयां से तथा । स्त्री० । "गीयरदं गन्धर्वनष्टकुलला" गीतरानिष्काली गन्धर्वनाष्टकुलला चेति समासः । गन्धर्वं नृत्तयुक्तं गीतं, नाट्यं तु नृत्तमेवेति । विषा० १ पु० ३ अ० । गीत रतिर्यथां ते गीतर-तया, गन्धर्वं नाट्यादि, तत्र हर्षितमनसा गन्धर्वहर्षितमनसा, अतः पूर्वपदेन विशेषणसमासः, तेषाम् । जी० ४ प्रति० ।

गीयवाद्य-गीतवादित्र-न० । गेयवाद्ये, "उच्चयमिह गीयवा-द्य-मुष्णिवाद्य वयाह पतिहि अं रम्यं" । पञ्चा० ३ विच० ।

गीयविधि-गीतविधि-पुं० । गीतं गानं विधायः । कांकिलाकृता-नुकारितवादित्र, काकस्वरानुविधाचित्वादिषु च । उक्त० १ अ० ।

गीयसर-गीतशृङ्ग-पुं० । पञ्चमरागादिशृङ्गारके गेये, उक्त० १६ अ० ।

गीयाणाकरण-गीताङ्गाकरण-न० । आगमसङ्गबचनाऽऽसेचने, पञ्चा० ४ द्वार ।

गीया-प्रीया-स्त्री० । कण्ठे, स्त्री० । कन्धरायाश्च, की० ।

गुंज-गुञ्ज-पुं० । "वकादायतः" । ८ । १ । २६ । इत्यनुस्वारग-मः । लयके, प्रा० १ पाद ।

गुंजा-देशी-विन्दी, अथमे, इमधुवि च । दे० ना० ३ वर्ग ।

गुंज-हस-प्रा० पचा० । हाले, "हलेगुंजः" । ८ । ४ । १६६ । इति हलेगुंजादेशः । "गुञ्जश्च", "हसश्च", हसति । प्रा० ४ पाद ।

गुंजद-देशी-हास्यकतेरि, दे० ना० ३ वर्ग ।

गुंजत-गुञ्जत-वि० । शब्दविशेषं विधातुं, अं० १ वक्त० । स्त्री० । द्वि० । "गुंजतवर्षं कुफोवर्षं" रा० ।

गुंजक-गुञ्जादे-न० । गुञ्जया अर्द्धं कृष्णमागन्धमागम-कल्पः । गुञ्जया रक्तमाग, कल्प० ३ कृष् ।

गुंजकराग-गुञ्जाध्वरा-पुं० । गुञ्जया हि अर्द्धमतिरक्तं मध-वि, अर्द्धमतिकृष्णं ततो गुञ्जाध्वरप्रथमः । "गुंजकराग इति वा" । जी० ३ प्रति० । रा० ।

गुंजा-गुञ्जा-स्त्री० । गुञ्जने, रा० । "गुंजाचंकुहरोवर्षं" । शुक्लं गुञ्जा प्रधातानि यानि अथकाणि शब्दमार्गप्रतिबु-क्तानि कुहराणं तेषूपरं गुञ्जाऽन्यकहरोपरपुष्टम् । किमु-क्ते अयमिति-तेषां देवकुमाराणां देवकुमारकाणां च तस्मिन् प्रेक्षापुष्टमवश्ये नायनां गीतं तेषु प्रेक्षापुष्टमप्यवश्यकेषु च कुहरेषु स्वामि कृपाणि प्रतिसाक्षरद्विषापरपुष्टापरपुष्टानि इति । रा० । तस्मादाद्य, आवा० १ पु० १ अ० ७ उ० । अथोद्दिवाक्ये, अतु० । रक्तपुष्पकलाचिन्ते, द्वि० १ पु० १ अ० । प्रज्ञा० ।

अतु० । चाप्यमपकलद्वयपरिचिन्ते, स्था० ७ उ० । प्रनिमाने, स्था० ४ डा० १ उ० । उयो० । "गुंजेका तु यथैस्त्रिभिः" तं । कन्नध्वनौ, अथोपाय, वाच० ।

गुंजालिया-गुञ्जालिका-स्त्री० । वक्तारण्याश्च, प्रथमः सं० द्वार । अं० । जी० । प्रज्ञा० । अ० । जी० । अतु० । "पुष्पकानिष्कौ वा मंडाहसंतंयां अत्रात्रकवाहसंज्ञनामो गुंजाभिन्ना जगति" नि० पू० १२ उ० । गुञ्जालिका इत्यौ गम्भीराः कृदिनाः । आवा० २ पु० ३ अ० ३ उ० । वक्तन्याम, प्रज्ञा० ११ पद । रा० ।

गुंजावाय-गुञ्जावात-पुं० । गुञ्जा मग्ना तच्छृङ्गश्च यो वाति स गुञ्जावातः । आवा० १ पु० १ अ० ७ उ० । शब्दं कुर्वन् वाति । वायुकायभेदे, जी० १ प्रति० । अ० । प्रज्ञा० ।

गुंजिय-गुञ्जित-न० । गुञ्जावद्गुञ्जमाने महाध्वनौ, आवा० ४ अ० । नि० पू० । आ० पू० ।

गुंजेष्ठिअ-देशी-पिपडीकृते, दे० ना० ३ वर्ग ।

गुंजेष्ठि-उत्-लस-प्रा० । उत्कर्षेण लसने उल्लसने, "उल्लसेक-सशोस्तुम-ल्लस-पुल्लसाय-गुंजेष्ठिारोभाः" । ८ । ४ । ३०३ । इति उल्लसेगुंजेष्ठिारोभाः । "गुञ्जोष्ठिः" । ८६३वांवे तु "गुंजेष्ठिः" उल्लसति । प्रा० ४ पाद । दे० ना० ।

गुंज-गुञ्ज-वि० । मायाविनि, व्य० ३ उ० । नि० पू० ।

गुंजमण-गुणतमान-पुं० । उर्वरवहारभेदे, व्य० ।

मरदृष्टाङ्कगुञ्जा, कैरितया सारगुंज साहिषु ।

पावारमिच्छुणं, दक्षिणा मणणे पुषो दाणं ॥

गुंजाहि एववादी-हि हरति पांश्चि तु ववहारं ।

यको लाटो गन्धया किमपि नगरं ब्रजानि, मपालराले च पश्चि महाराष्ट्रको मिलतः, तेन ज्ञातव्यं पुञ्जा कृता । कीदृशाः अतु लाटाः गुण्डा मायाविनो भवन्ति । स प्राह-पञ्चासाधयिष्या-मि । मागं च गच्छतां गीतवेज्ञाऽपगतानां, ततो महे शीते महाराष्ट्रि-कण प्राचारो गन्धयां कृतः, तस्य च प्राचारस्य दृष्टाका लाटेन गाणिनाः, ततो नगरप्रांते महाराष्ट्रिकेण प्राचारो प्रहीगुमार्-ध्वः । लाटो महे-किं मदीयं प्राचारं युद्धाति । एवं तथाः परस्परं विवादाः जायन्ते । महाराष्ट्रिकेण लाटो राजकुले कथितः । विवाद् लाटोऽवर्ति-पुञ्जात् महाराष्ट्रिकं, यदि तत्र प्राचारस्तर्हि कथ-य-कति दृष्टा अस्त्य सन्ति । महाराष्ट्रिकेण न कथिताः, तेन च कथिता लाटेन, इति महाराष्ट्रिको जितः । ततो राजकुलाध्यक्षश्च लाटेन महाराष्ट्रिकमाकायं प्राचारं च तस्मै दत्त्वा ह्ने-परमिच । यथया पुष्ट-कथितः । लाटा गुण्डा भवन्तीति तदेवमा लाटा गुण्डा भवन्तीति । एवमाहिनिगुण्डाभिर्मायाविनो मेहपिषा तं प्रस्तुतं व्यवहारं हरति अपमयति स गुण्डतमानः । व्य० ३ उ० । गुंजिय-गुंजित-वि० । प्राप्ते, आवा० १ पु० २ अ० १ उ० । व्यासः, "सउणी जह पल्लुगुंजिया" स्व० १ पु० ३ अ० १ उ० । त्रैरिने, "बम्मटिचम्मगुंजिता" । प्रज्ञा० ३ आश० द्वार । "सवि-करयसा गुंजिचं मेपेति" । नि० पू० १ उ० ।

गुग्गुलु-गुग्गुलु-पुं० । "गुग्गुलुभारं गहाय मन्वचकं ज्ञाणो" । आवा० ४ अ० । "गुग्गुलुवाकरीदयविषयवमसुगमे" । अ० ३० ।

गुच्छ-गुच्छ (स्त)-पुं०। शु-धा० संप० कप् । गुंन् ऋषति
स्थिति वा गे सो वा कः । वाच० । गृह्यसूत्रे, हा० १ भू० १
अ० । ज० । स्तवके, वच० । ३ अ० । “निबं धवत्वा निबं गुच्छि-
या” यद्यपि स्तवकगुच्छयोरविशेषो नामकोरंभीतस्तथापि ह
विशेषो ज्ञापनीयः । हा० १ भू० १ अ० । वृत्तांशोकापांशो-
पाभादकांशुलसंक्रुस्तुम्भरीपिप्पलीयादिषु, आचा० १
भू० १ अ० ४ ड० । ज० । प्रका० । प्र० । औ० । रा० । हा० ।
गुच्छपण्याये, हे० । सिधामगस्य गुच्छे, प्रका० ।

से किं तं गुच्छाः । गुच्छा अणो गविहा पञ्चत्वा । तं जहा-
“वईगिण सन्नं पुण-ई य तह कच्छुरी य जा सुमणा ।
रूवो आहं छांली, तुलसी तह पाडलिगी य ॥ १ ॥
कुत्तुंजं पिप्पलिया, अतसी वट्ठो य कायमाईया ।
शुषपडोला कंदलिया, वाओपा वत्थुले बदरे ॥ २ ॥
एत्त ठम्मी य उरए, इवइ तह ज्वांसए य बोपण्वे ।
णिग्गुंमि अक्क त्वांर, आहं चेव तलओमा ॥ ३ ॥
सण पाण कासमदण, अग्गमण साम सिद्वारे य ।
करमह अह रूसग, करी एरावण महत्थे ॥ ४ ॥
जाडल तमाल पारली, गयमारि णिकुल्लकारिया भेदी ।
जावइ केयड तह गे-ज पादजा दामि अंकोत्ते ॥ ५ ॥
जे यासो तहपगारा । सत्तं गुच्छा । प्रका० १ पद ।

गुच्छिय-गुच्छित-नि० । संज्ञातगुच्छे, गुच्छञ्च प्रत्यसमूहः ।
ज० १ वक्त० । “निबं गुच्छिया” । रा० ।

गुञ्जर-गुर्जर-पुं० । देशभेदे, कदप० ७ सण । अनु० ।

गुज-गुञ्ज-नि० । “साध्वस-धय-खां उक्तः” । ८ । २ । २६ । इति
हास्य उक्तः । प्रा० २ पाद । रहस्ये, अनु० । प्रश्न० । गुञ्जामिव
गुञ्जम् । लज्जनीयव्यवहारगोपनीये, हा० १ भू० १ अ० । भ० ।
भिन्नं, ध० ३ आधि० । सुगोपदे, नि० चू० ४ ड० । गोपनीयत्वा-
भेधेन, प्रश्न० ४ आध० द्वार ।

गुजजग-गुञ्जक-पुं० । यके, का० । “अपस्समाणो वस्सामि, देवे
जक्के य गुञ्जमे” । स० ३० मम । “कजालभवणा एय, गु-
जकमा सुसुवडिया” स्वा० ४ डा० ३ ३० ।

गुजगुचरिय-गुञ्जानुचरित-न० । सुरसेवितं, दश० ७ अ० ।

गुजगदेस-गुञ्जदेश-पुं० । भिन्नं, “सुजायवरपुरगगुञ्जदेशा” ।
प्रश्न०-द्वार ।

गुञ्जनासण-गुञ्जभाषण-न० । रहस्यान्याकथने । शृवावादा-
तिचारे, ध० । गुञ्जं गृहनीयं न सर्वस्मै यत्कथनीयं रा-
जादिकार्यसंबन्धं, तस्यानधिकृतनैवाकारोऽङ्गतादिभिर्ज्ञात्याऽन्य-
स्मै प्रकाशने गुञ्जभाषणं, यथा-एतेहदिभिर्ब राजाविक्रमादिकं
प्रत्ययन्ते, अथ वा-गुञ्जभाषणं पेशुम्यं, यथा द्वयोः प्रीती सत्या-
नेकस्याकारादिनोपलक्ष्याभिप्रायमितरस्य तथा कथयति यथा
प्रातिः प्रवर्धयति । अस्याप्यतिचारत्वं रहस्यान्याकथनवक्ता-
स्यादेवैवेति ध्वनीयोपतिचारः । ध० ३ आधि० ।

गुञ्जसाल-गुञ्जशाल-न० । रहस्यशालावाम, नि० चू० ८ ड० ।
२३७

गुजगुहर-देशी-रहस्यमेदिनि, हे० ना० २ वर्ग ।

गुजगुचरिय-गुञ्जानुचरित-न० । यक्षविचारये, आचा० २
भू० ४ अ० १ उ० ।

गुजगोकासिय-गुञ्जवक्ताशिक-वि० । गुञ्जानुता सज्जनीयत्वात्
स्थगनीया अवकाशा देशाः, अवयवा इत्यर्थः । रहस्येऽपु, प्रश्न०
४ सम्प्र० द्वार ।

गुहमञ्ज-गोहमन्त्र-न० । गोकुलान्तरशब्दाय, आचा० ४ अ० ।

गुंज-देशी-अप्रमहय, उच्छलयति च । हे० ना० २ वर्ग ।

गुंजि-देशी-नीरह्याय, हे० ना० ३ वर्ग ।

गुह-गुह-पुं० । इन्द्रस्तकाये, ध० २ आधि० । प्रवगुहपिण्ड-
गुहादी, स्वा० ४ डा० १ उ० । गुहां त्रिमंदा क्वगुहपि-
ण्डगुहमेवेन । प्रव० ४ द्वार । तनुत्राणाविशेषे, प्रश्न० ३
आध० द्वार ।

गुहदालिअ-देशी-विगर्भीकृते, हे० ना० २ वर्ग ।

गुहसत्य-गुहज्ञात्वा-न० । पुरन्दे, यत्र आर्यस्यकुपुर्देवैकरो व-
क्तः प्रतिधातः । आ० क० (“ विज्ञासिक् ” शब्दे षट्कारवक्त-
वक्यता)

गुहिय-गुह्यत-वि० । गुहा महत्तनुत्राणाविशेषः, सा सज्जता
यथा ते गुह्यताः । गुह्यन सज्जितेषु, विवा० १ भू० ३ अ० ।

गुंह-देशी-मुक्तोज्ज्वलचकाव्ययुगे, हे० ना० २ वर्ग ।

गुण-पुं० न०-गुण-पुं० गु-आच् कर्त्तरि वा अच् । “गुणाद्याः
कञ्जीव वा” ॥ ८ । १३५ ॥ इति वा कर्त्तावत्वम् । “विद्वेहं गुणं
ममति” प्रा० १ पाद । धनुषो मौर्व्याय, वाच० सुप्ते, विवा० १
अ० ३ अ० । गुञ्जे, अप्रधाने, हेम० । धर्मं, स्वा० ४ डा० ३ उ० ।
विशो प्रशस्ततायास, हा० १ भू० १ अ० यथाऽऽत्मनः जीव-
स्य स्मृतिजज्ञासचिकीर्षाजिगमिषाशांसं स्वादिकानविशेषः ।
विशे० । हानदेशेनचारिरकथा वा । उ० ११ अ० । आचा० ।
आ० म० । ज्ञान्यादयः । अनु० । स० । आचा० । न० । चारित्र-
विशेषाः “सत्तावीसं अणुगुणा” स० १ स० । प्रश्न० ।
“इक्षीसं सिद्धाः गुणा” स० ३१ स० । आ० । गुणप्रतानि ।
स० । चारित्रकथाद्वयम् । प० ३० द्वार । गुणप्रतानि ।
स० ३ अ० । ज० । “गुणपञ्चकस्य अणो, गुणी वि ज्ञांमो धनो ज्ञ
पञ्चकम्” । स्वा० १ डा० १ उ० । प्रश्न० । न० । अष्टादश शी-
हाक्काहस्यानि । सुत्र० १ भू० ११ अ० । गुणद्वानिष्ठ कुशीलसं-
सर्गांसद्वयामप्युपासनात् प्रातिदिनं प्रमादपदासिक्तात् त-
थाविष्यचारिष्यकर्मोदयाच्च ज्वरणीति । गुणवृत्तिस्तेऽभि-
पद्येयात् । हा० १ भू० १० अ० । महर्द्धिमात्यादयः स० । सौजा-
न्यादयः । म० २ श० १ उ० । विवा० । मृदुत्वौदास्यादयः । नि०
३ वर्ग । विशिष्टादिप्राप्तिज्ञान्यादयः । विशे० । “ परा-
पकरीकरतिमिरीहता, विनीतता सत्यमनुधायिचता । विद्या-
विनोदोऽनुदिनं न क्षीनता, गुणा इमे सत्यवतां भवन्ति ॥ १ ॥
ध० २० । “ नोद्वान्धार्यतामेति, न चानर्त्तमिने पुर्यते ।
आत्मा तु पात्रतां नयः, पात्रमायाति सम्प्रदः ॥ १ ॥ ” न० ।
विमवसुचदयो वा । अ० । पुरुषस्य गुणाः सौन्दर्यादयः ।
हा० १ भू० १ अ० । कान्तसङ्गाः पुरुषगुणाः । हा० १ भू०

आवगुणः, स औदयिकपारिणात्मिकयोरेव संभवति, नान्यथा, तत्रौदयिकस्तावत् उदये जव औदयिकः, स वाजीवाभ्योऽवया विवक्षया यदुत कामिदं प्रकृतयः पुद्गलविपाकित्य एव भवन्ति । काः पुनस्ताः? उच्यन्ते-औदारिकादीनि शरीराणि पञ्चद संस्थानानि क्षयिष्णोपाङ्गानि चदसंहननानि वर्णपञ्चक गन्धद्वय पञ्च रसा षडौ स्पर्शा अगुणस्तु नाम उपधानो नाम पराधानो नाम उघटो नाम आनयो नाम निर्माणं नाम प्रत्येकं नाम साधारणं नाम, स्थिरं नाम अस्थिरं नाम शुभं नाम अशुभं नाम । एताः सर्वा अपि पुद्गलविपाकित्यः, सत्यपि जीवसन्धान्ये पुद्गलविपाकित्वादासामिति पारिणात्मिकः, जीवगुणस्तु द्वेषाभ्यादिपारिणात्मिकः, साद्विचारिणात्मिकश्चेति । तत्रानादिपारिणात्मिको धर्माभ्यामाकाशानां गतिस्थित्यवगाहलक्षणः, सादिपारिणात्मिकस्त्वन्नेत्रचक्षुरादीनां परमाणुनां च बर्णादिविगुणाभ्यन्तरोपास्रिति गाथातात्पर्याधिः । उक्ता गुणाः । आद्याः १ शु २ अ ० ३ उ ० ।

(३) आवर्तकपा गुणाः—

जे गुणे भे आवर्ते जे आवर्ते ते गुणे उहं अहं तिरियं पारिणं पासमाणे रुवार्हं पासति सुखमाणे सदाहं मुणेत उहं अहं पारिणं मुच्छमाणे रुपेसु मुच्छति सदेसु आवि ।

या गुणः स आवर्तः, आवर्ततेत पत्रिममिति प्राणिनां यत्र स आवर्तः संसारः । एकचक्रानुपस्थासु पुरुषोऽत्र संवध्यते, यः शब्दाद्विगुणं वर्तते स आवर्तं वर्तते, यश्चावर्तं वर्तते स गुणं वर्तते इति । अथ य एते गुणाः संसारवर्तकारणभूताः शब्दादयः ते किं नियतदेशभाजः उत सर्वदिक्षु स्थित्यः अथ—(उहं अहमिति) प्रष्टव्यकदिगङ्गाकर—णावृद्धिद्वयवर्धयतं कपगुणं पश्यति, प्रासादतलहस्यादिषु स्वधर्मस्थकृतात् गिरिशिखरमासादादिकृदोऽप्यव्यवस्थितं कपगुणं पश्यति, अत्रःशब्दार्थे (अवगमिष्यते?) वर्तते । सुहृदभित्तिवर्धयतं कपगुणं तिर्यक् पश्यति, यदुहशब्दं च आदिशोऽदुदिशश्च परिगृह्यते । ताद्यमा—प्राचीनमिति पूर्वादिक्, एतद्योपलक्षणम्—अप्यतदाद्यास्तर्थादुहोऽह इति । एतान् दिक्षु पश्यन् चक्रकुलपरिणतो कपादिच्छयाणं चक्रप्राप्तयः परिणतानि पश्यत्युपलजत इत्यर्थः । तथा—तासु च शृण्वन् गुणोति शब्दानुपयुक्तः श्रोत्रेण, नान्यथेति । अत्रोपलब्धिमात्रं प्रतिपादितं चारकाध्यामात्रसंसारप्राप्तः, किन्तु यदि मूच्छी कपाद्विषु करोति ततोऽस्य कथः इति शब्दार्थोपमाह—(उहमिति) पुनरुहोदित्मूच्छी नमन्वनायमुपादानम् । मूच्छीकपेषु मूच्छति; रागपरिणामं यादृ रज्यते कपादिष्वित्यर्थः । एवं शब्दोपवि मूच्छति, अपिशब्दः सन्मात्रानायां, समुच्छये वा, कपशब्दविषयप्रहणां शोपा अपि गन्धस्पर्शां सुहृदां जवति । एकप्रहणाच्छास्त्रीयानां प्रहणत्, आद्यतप्रहणाद्वा तन्मध्यप्रहणमवसेयमिति । आद्याः १ शु २ अ ० ३ उ ० ।

(४) मूलस्थानकपा गुणाः—

जे गुणे से मूलहाणे जे मूलहाणे से गुणे इति से गुणद्धी महया परितारणं वसे यमसे ।

‘जे गुणे से मूलहाणे । आदिसूक्ष्मस्वप्नस्तु—’सुप्ते मे आउसेतं जगदया एवमकथायै’ इति तत् सुप्ते भवता, यज्ञगवता वायुपत्ता-ऽवधतमित्युच्यते ? । (जे गुणे से मूलहाणे) य इति सर्वनाम-

प्रथमान्तं प्रागवदेशीयचनत्वादेकारान्तं सामान्योद्देशार्थोभिधा-यति । गुणेषु निर्णयते विविच्यतेऽनेन द्वयमिति गुणः । स चेह शब्दरूपरसगन्धस्पर्शादिकः, स इति सर्वनामप्रथमान्तमुद्दिष्टनिर्देशार्थोभिधायति । मूलमिति निष्पन्नं कारणं प्रत्यय इति पर्यायाः, निष्ठान्त्यासंनिधि स्थानं, मूलस्य स्थानं मूल-स्थानम्, “ व्यवच्छेदकत्वत्वाद्वाक्यानांमिति ” न्यायात् । य एव शब्दादिकः कामगुणः स एव संसारस्य नारकनिर्य-ग्राऽमरसंस्थितलक्षणस्य यस्मिन् कारणं कषायास्तपयो स्थानमाश्रयो वनेन, यस्मात्प्रमोहेनरज्ञाशुपुष्टादयो कषायाद्यप-स्ततोऽपि संसार इति । अथवा मूलमिति कारणं, तत्प्राप्तकार-कर्म, तस्य स्थानमाश्रयः कामगुण इति । अथवा—मूलं मोहनीयं तन्द्रो वा कामस्तस्य स्थानं शब्दादिको विषयगुणः । अथ वा—मूलं शब्दादिको विषयगुणस्तस्य स्थानमिष्टानिष्टविषय-गुण इति । अथ वा—मूलं मोहनीयं तन्द्रो वा कामस्तस्य स्थानं शब्दादिव्यवस्थितो गुणकपः संसार एव आत्मा वा शब्दाद्युपयोगानव्यवद् गुणः । अथ वा मूल संसारस्त-स्य शब्दादयः स्थानं, कषाया वा, गुणोऽपि शब्दादिकः, कषा-वपरिणतो वाऽऽनेति । यदि वा—मूलं संसारस्य शब्दादिकषायाप-रिणतः सत्त्वमात्र, तस्य स्थानं शब्दादिकं, गुणोऽप्यसावेति । त-तश्च सर्वथा य एव गुणः स एव मूलस्थानं वर्तते । ननु च वर्त-नाकार्याः सूत्रेऽप्यनुपादानात् कथं प्रष्टव्यमिति ? उच्यते—यत्र हि काचिद्विशेषक्रिया विद्योपादाय, तत्र सामान्यक्रिया—आस्ति, ज-वति, विद्यते, वर्तते इत्यादिकानुपादाय वाक्य परिस्माद्व्यति । एवमन्यत्रापि द्रष्टव्यमिति । अथ वा—मूलमत्यां प्रधानं वा स्थानमिति कारणं, मूलं च तत्कारणं चांति विपुला कर्मधार-यः । ततश्च य एव शब्दादिको गुणः स एव मूलस्थानं सं-पाद्य, प्रधानं वा कारणमिति; शेषं पुनर्वर्ति । सत्त्वप्रमत्ता-रेव गुणमूलस्थानयोर्मियमनियामकत्वात् दर्शयन्नुपादानां विषयकषायादीनां बीजाकारकन्यायेन परस्परतः कार्यकरणत्वात् सुखैव, ततश्च दर्शयति (जे मूलहाणे से गुणं च) यदेव संसारमूलानां वा कषायाणां स्थानमाश्रयः शब्दादिको गुणोऽप्य-सावेव । अथवा—कषायमूलानां शब्दादीनां यत् स्थानं कर्म सं-सारो वा तत् तत् सत्त्वावापसेतुगुणोऽप्यसावेति । अथवा—शब्दा-दिकषायापरिणाममूलस्य संसारस्य कर्मणा वा यत् स्थानं मोहनीयं कर्म शब्दादिकषायापरिणतो वाऽऽनेति तद्विगुणावां-गुणोऽप्यसावेव । यदि वा—संसारकषायमूलस्याऽऽनेति तद्व्यव-स्थानं विषयाभिषङ्गोऽसावपि शब्दादिविषयत्वाद् गुणरूपं वेति । अत्र च विषयोपादानं विषयगुणोऽप्यज्ञात् सुखमादित्वाच्च सुखस्येवमपि द्रष्टव्यम् । यो गुणेषु वा वर्तते स सुखस्थानः, सु-लभ्यानु वा वर्तते; यो मूलस्थानो वर्तते स एव कषाया-व-र्तते इति । य एव जन्तुः शब्दादिके प्राग्व्यावर्तिनस्यकपे वर्तते स एव संसारमूलकषायादिस्थानो वर्तते । एतन्न द्वितीय-सूत्रापरिणतया व्यत्ययने प्राग्व्यावर्त्यम्, अनन्तगमपर्यायत्वाद् सू-त्रेवमपि द्रष्टव्यम् । यो गुणस्त एव वर्तते, स एव कषाया-व-मूलं तदेव गुणः, स्थानमपि तदेव, यत् स्थानं तदेव गुणो, मूल-माप तदेवति, यो गुणः शब्दादिकोऽसावेव संसारस्य क-षायाकारकत्वमूलं, स्थानमप्यसावेव, एवमन्येष्वपि विकल्पेषु योज्यम् । विषयनिर्देशो च विषयव्यापि । इह च वर्तते वर्तत स मूल-स्थाने चेत्वेवं सर्वत्र द्रष्टव्यम् । इह च सर्वेष्वप्यतितादृश-न्तायां सूत्रस्यावगतव्या । तथाहि—मूलमत्र कषायादिकमुप-

म्यस्मन्, कषायान्ध्र कोषाद्यवस्थाः, कोषोऽप्यनन्तानुबन्धादि-
भेदेन चतुर्धा—अनन्तानुबन्धितोऽप्यसंख्येलोकाकाशपरमेश्वर-
प्राणाणि ब्रह्माध्यवसायस्थाना, अनन्ताश्च तत्पर्यायाः, तेषां च
प्रत्येकं स्थानगुणानिदृशप्रमत्तान्ताधेता मुख्यस्य संपद्यते । सा च
तद्व्यवस्थेन सर्वायुषाऽप्यविवक्ष्यताऽऽश्रया दृष्टयितुष्विद्वत्क्षेत्रं
तु कृतेनोऽऽनया विद्वा कृष्णप्रत्येकमुष्ण गुणमुखस्था-
नानां परस्परतः कार्यकारणजावः, संयोजना च कायानि । त-
द्वैवं य एव गुणः स एव मूलस्थानं, यद्वैव मूलस्थानं स एव
गुण इत्युक्तम् । ततः किमिति ? अन आद—(इति स्वे
गुणो मया इत्यादि) इतिहोतव्यंसाच्छादितगुणपरीन
आत्मा कषायमुखस्थाने संवर्तते, यथाऽपि च प्राणी गुणार्थी
गुणप्रयोजनः । गुणानुरागीत्यनन्तं गुणानामप्राप्तिः प्राप्ततांशो
वाऽऽकाङ्क्षोपाश्रयां च प्राणी मदताऽपरिमितं परितः सम-
न्तो यः परितःपस्तेन शरीरप्राप्तसम्भावनेन दुःखेनाभिजुतः
सर्व पापःपुण्यं तेषु तेषु स्थानेषु वसेतिछन्दोऽपद्यतः । किञ्चुतः
सर्व-प्रमत्तः, प्रमादश्च रागद्वेषात्मको, द्वेषश्च प्रायां न रागमृत्त,
रागोऽप्युत्पन्नरररररान्ताद्विजवापसात् । आवा० १ श्रु० २ अ०
३ उ०। सुत्र० वैशाखकमन्मगुणाः-गुणानुरागिनिः । तद्यथा-
“कपरस्यव्यवस्था-सव्यापारमाणा, नि पृथक्स्व संयोगविनागी
परत्याऽपरत्ये बुद्धिः सुखदुःखे इच्छाद्वेषौ प्रयत्नश्च” इति सुत्रोक्ताः
सप्तदश । चन्द्रमसगुणानाश्च सप्त-द्वयं च शुक्लं सफरकारः स्ने-
हो धर्माधर्मौ शब्दभेदेन चतुर्विधगुणाः सफरकारस्य वेगमा-
वधारयतिस्थापकज्ञानैव विद्यतेऽपि सफरकारस्य जात्येकीया एक-
स्वाच्छोर्वैद्यादीनां चात्रिधानन्तावाप्रापिकस्यम् । ह्या० । आ०
३० । आवा० । आ० चू० । द्रव्यगुणानां परस्परमज्जः । सम्प्र-
३० काण्डः । नित्यस्य चकारणत्वाच्च चतुःसङ्ख्यं परमातवात्मकं
नित्यद्वयं सम्भवति (इत्येवञ्च प्रत्ययार्थः) सम्प्र ३० काण्डः ।
[४] न सति गुणा इति द्रव्यार्थिकः-गुणाः सर्वोपचारिकत्वा-
त्सम्यक् एव, द्रव्यव्यतिरेकान्तेषां तेषामनुपपन्मात् । ततश्च न्यमून-
गुणप्राप्तो जीव एव मुख्यवृत्त्या सामायिक न तु पर्याया इति
द्रव्यार्थिकनयो मन्थने । आवा-तनु कषादया गुणा यदि न
सन्ति, तर्हि कथं लोकस्य द्रव्ये तत्रानिपतिः ? तद्वयन-प्राप्तव-
यश्च, विश्वे निम्नोन्नततपितवित्द्रव्यस्य नयस्याऽऽनयायः । स
एव सामायिकादिगुणः पर्यायार्थिकनयस्य परमाधितोऽस्ति, न
तु जीवद्रव्यं, यस्माच्छीरस्य गुणो जीवगुण इति, तेषुद्रव्यो-
ऽय, स चोत्तरपदप्रधानः । यथा-तैलस्य घासो तैलघारेति,
न चात्र घासवित्तिकं किमपि तैलमस्ति । एवं ज्ञानादिगुणानि-
रिक्तं जीवद्रव्यमपि नस्तीति पर्यायार्थिकनयाऽभिप्रायः । इति
निर्युक्तिकाराद्यः ।

अत्र ज्ञान्यम्-

इच्छा जं द्रव्यनञ्च, द्रव्यं तच्च सुवयाराओ य गुण ।

सामग्र्यगुणविसिद्धो, तो जीवो तस्म सामग्र्यं ॥१२६४॥

पञ्चाभां शिप वर्यु, तस्यं द्रव्यं च तदुवयाराओ ।

पञ्चनवस्य जम्हा, सामग्र्य तेण पञ्चाभां ॥१२६४॥

यद्यस्याऽऽव्यार्थिकनयस्य सत्यं द्रव्यमेवेच्छति, गुणास्तु-
पचारत एव मन्थते, न तु सत्यान्, ततस्तस्मात्सामायिकगुण-
विशिष्ट उपसर्गजीवसामायिकादिगुणो मुख्यतया जीव एव,
तस्य द्रव्यार्थिकनयस्य सामायिकमिति । यस्यापर्यायार्थिकनय-
२४०

स्य मतेन पर्याय एव तस्यं निरुपचारितं वस्तु, द्रव्यं पुनस्तत्त्वेन
पूर्वापरीभूतपर्यायपुष्पाभातो व्यवहित्यते, न तु परमाधिते तद्व-
स्ति, तेषु पर्यायेषु उपचारस्तुपुष्पाचारस्तस्मादिति समासः तत्र
तस्मात्कारणात्पर्याय एवाऽऽद्य मुख्यतया सामायिकस्य, न तु
जीवद्रव्यमिति ॥१२६४॥

इदमेव पर्यायार्थिकनयस्यं युक्तिः समर्थपञ्चा-
पञ्चापनयमप्यभिधं, पञ्चापत्यन्तरं कञ्चो द्रव्यं ।

तत्त्वलक्षणवहारा-नावाओ खरविताणं च ॥१२६४॥

जह कवाविमिद्धो, न यमो मन्थपमाणाविमिद्धो ॥

तद् नाणाविमिद्धो, को जीवो नामऽणवत्त्वेओ ? ॥१२६४॥

पर्यायनयस्यं द्रव्यं मन्थ-पर्यायेष्वेव पूर्वापरीभातः सदैव सात-
त्यं प्रवृत्तेषु श्रान्त्या द्रव्योपचाराः कियते, न पुनः पर्याये-
भ्योऽर्थान्तरं निश्च द्रव्यमस्ति । प्रयोग-नास्ति परमादित्यं द्रव्यं,
पर्यायेभ्योऽर्थान्तरत्वात्, खरविषाणवादिनि । अथ वा- नास्ति पर-
परिकल्पितं द्रव्यं, पर्यायेभ्यो भेदेनानुपपन्नमानत्वात्, व्यवहारे-
ऽनुपपन्नमानत्वात् वा खरविषाणवादिनि । यथा वा- कपरस्य-
म्वरुषोऽर्थं विमिश्रो निश्च घटा नास्ति, मवेप्रमाणाविमिद्धात्, स-
वप्रमाणः प्रमाणाभावादित्यर्थः, खरविषाणवादिनि । तथा तनैव प्र-
कारेणाऽनाख्येयः पर्यायविरहेण सर्वोपावधारितः ज्ञानादिद्रव्यो
विशिष्टो व्यतीतरिक्तः को नाम जीवः ? पर्यायेभ्यः एव हेतुभ्य-
स्तद्व्यतीरिक्तो नास्ति कश्चनान्यसाविति भावः ॥१२६४॥१२६४॥
अथ द्रव्य पर्यायार्थिकमत्तं निर्युक्तिकारोऽपि किञ्चलसमर्थपञ्चा-
त पञ्जति विर्यत य, परीणामंति य गुणा न द्रव्याऽ ।

द्रव्यपञ्चय च गुणा, न गुणपञ्चयऽ द्रव्याऽ ॥१२६४॥

उत्पद्यते मन्थनं च, नथा-अनेनोत्पादयत्यकुरेण परिणमन्ति
गुणाः चन्द्रश्च एवकारार्थः । तस्य वैवं प्रयोगः-गुणा एवाप्या-
द्वय्यरूपेण परिणमन्ति, न तु द्रव्याणि, अनस्त एव सन्ति, उत्पा-
द्वय्यपरिणामवत्त्वात्, पञ्चमीश्वरकादिवत्, तद्व्यतीरिक्तस्य गुणी
नास्त्येव, उत्पाद्वय्यपरिणामरहितत्वाद्द्रव्यसुतादिबद्धान्ति । कि-
ञ्च (द्रव्यपञ्चयश्च गुणा न स्ति) द्रव्यप्रमयां येषां न द्रव्यप्रमया
गुणा न प्रवर्ति, अशुद्धोऽप्यर्थः । तस्य वैवं संबन्धः-नापि सु-
गुण्यः प्रमयो येषां नापि गुणप्रमयानि द्रव्याणि भवन्ति, न-
कारस्योभयथाऽपि संबन्धात् । नतश्च न कारणत्वं नापि कार्यत्वं
द्रव्याणामस्तत्त्वाभावात् सतः कार्यकारणरूपवर्दान्ति । अथ
वा श्रान्त्या व्याख्याते-द्रव्यप्रमयाश्च गुणा न भवन्ति, गुणप्र-
भवानि तु द्रव्याणि प्रवर्ति, पूर्वापरीभावेन प्रनीत्य समुत्पाद-
समुपपन्नगुणसमुदायं द्रव्योपचारप्रवृत्तेः । तस्माद् गुण एव
सामायिकमिति निर्युक्तिकाराद्यः ॥१२६४॥ विंश०

(६) गुणलक्षणम्-

गुणः सहभावि धर्मो, यथाऽऽरभनि विज्ञानव्यक्तशिव-
वत्यादिरिति ॥ ७ ॥

सहभावित्वमत्र लक्षणं, यद्येतादिकमुदाहरणं, विज्ञानव्यक्तिय-
क्तश्चिद् ज्ञानं तदानीं विद्यमानं, विज्ञानशक्तिरुत्तरज्ञानपरि-
णामोत्पन्ना । आदिशब्दात् सुखपारस्पर्यव्यवहार्या य-
ह्यन्ते ॥७॥ रत्ना० ५ परि० ।

(७) गुणपर्यायार्थेन विचारः—ये सहभावितः सुख-
ज्ञानशरीरपरिस्पर्शव्यवहार्यास्तैः गुणाः, ये तु क्रमवृत्तयः सु-
खदुःखहर्षविषादाद्व्यवस्थाः पर्यायाः । नन्वेवं त एव गुणास्त एव
पर्याया इति कथं तेषां नद इति चेद् ?, विषयः, काशाभेदवि-

गुण

भेदविभक्त्या तद्भेदस्यानुभूयमानत्वात् । नचैवमेवो सर्वथा भेद इत्यपि मन्तव्यम्, कथाश्चिद्भेदस्याप्यविरोधात् । न कल्पेनास्तनकुम्भादिबन्धेनो, नापि स्रक्पवदभेदः, किन्तु धर्म्येहेतुवा-
ऽभेदः, स्रक्पापेहेतुवा तु भेद इति । रत्ना० ५ प १० । अत्रु० ।

सहभावी गुणो धर्मः, पर्यायः क्रममाव्यय ।
भिन्ना अभिन्नास्त्रिधाः, भिन्नकृणुता इमे ॥ २ ॥

(सहभावीति) रूपस्य सहजावी यावद्रूपभावी यो धर्मः स गुण उच्यते । यथा जीवकल्पस्यापवागावयो गुणः, पुष्प-
लस्य प्रहणं गुणः, धर्मास्तिकायस्य गतिहेतुत्वं गुणः, अश्वमा-
स्तिकायस्य स्थितिहेतुत्वं गुणः, कालस्य वर्तनाहेतुत्वं गुणः, यवैव
द्रव्यमुपघते तदैव समवेतास्तेन द्रव्येण गुणा उत्पद्यन्ते, यौवा-
पर्यभावा एव नास्ति, गुणगुणिनोः समानसामग्रीकत्वात्, सभ्य-
तरविषयवद् इति । अनादिनिजानां द्रव्यगुणानाम्, उत्पत्ति-
हृदोन् व्यवहारतः कृणादिघटवत् । अथ क्रमभावी अवा-
वद्रूपभावी पर्यायः । यथा-जीवस्य नरकादिपर्यायाः, पुद्गलस्य
कारकस्यार्थादिपर्यायाः, धर्मस्य व्यञ्जनाधीपर्यायौ, अश्वमेस्य
व्यञ्जनाधीपर्यायौ, कालस्य व्यञ्जनाधीपर्यायौ, आकाशस्य
व्यञ्जनाधीपर्यायौ । एवं चत्वार्यो संख्याकृताः भेदः, तृष्णादिहृता-
ऽभेदः प्रदेशा विनागतः त्रिधाः, उपचारेण सवविधाः, एकैक-
स्य त्रिकस्य त्रैविध्यात् । तथा त्रिजगताः-अप्याद-व्यय-प्रौढ्य-
युक्ताः । इत्थं षडपि जैनप्रमाणमाप्तानि द्रव्याणि, इति रूपगुणप-
र्यायाः प्रत्येकं परस्परं भिन्ना अभिन्नास्त्रिधाभिन्नकृणुताः
सन्तीति व्याख्येयम् ॥ २ ॥

(५) अथ रूपेण सह गुणपर्याययोर्भेदं दर्शयन्नाह-

मुक्ताज्यः श्वेतादिद्रव्या, मुक्तादाम यथा पृथक् ।
गुणपर्याययोर्धक्ते-रूप्यशक्तिस्तथाऽऽभिता ॥ ३ ॥
कर्त्तृतादिकसामान्यं, पूर्वापरगुणोदयम् ।

पिष्टास्त्वादिर्कर्मस्थाना-ऽनुगेका मृद्या स्थिता ॥४॥
(मुक्तेति) यथा मुक्ताज्यः मौक्तिकानां श्वेतादिद्रव्यस्य मौ-
क्तिकमात्रा भिन्ना घनते, तथैव द्रव्यशक्तिर्गुणपर्यायधर्मकज्या
भिन्नाऽस्ति । तथाऽत्र समाधिः-गुणपर्याययोर्वैकः सकाशात् वृ-
द्ध्यपि च्छप्यशक्तिरप्रदेशासम्बन्धनाश्रिता अभिन्ना, अपृथक्
इत्यर्थः । श्वेतादिषु मौक्तिकानां गुणस्थानिना, मौक्तिकाः प-
र्यायस्थानिना । एतद् द्रव्यं जिमपि च्छप्यस्थानं मुक्तादापि संगत-
मनिजं सत् मुक्तादामेति व्यवहारो जायते । इति हृद्यनयोऽजना ।
अथ च-घटादिद्रव्यं प्रत्यक्षप्रमाणेन सामान्यावयोरूपमनुभव-
त् सामान्योपयोगेन मृष्टिकादिसामान्यं भासते, विशेषोपयो-
गेन घटादिविशेषं च भासते, न च यत्सामान्यमात्रं तत् रूप्यक-
वद् विशेषः स गुणपर्यायक्यो हेतुः ॥३॥ अथ सामान्यं द्वित्रका-
रं दर्शयन्नाह-पुनः प्रथमोऽपरोऽभेदो नो यो गुणो विशेषस्तथादद-
कारणं पूर्वापरगुणोदयं पूर्वापरपर्याययानुगतमेकं द्रव्यं, त्रिकाहा-
नुगावो यो वस्तुस्थः तदुपधत्ताभ्यामात्ममिप्यन्तिजीवीयेन । निद्रात-
नुसामनेव । यथा-पिप्पला मृष्टिपण्डः-अभिः कुल्ल इत्यादयोऽनेके
संस्थाना आकृतयः, नास्तु अनुगता पूर्वापरसाधारणपरिणामद्रव्य-
रूपा मृष्टिका तथाऽकारा स्थिता, एतद्भूतानासामान्यं कथ्यते ।
यदि च पिप्पलकुल्लदिपर्यायेषु अनुगतमेकं मृद् रूप्यं न कथ्य-
ते तर्हि घटादिपर्यायेषु अनुगतं घटादिद्रव्यमपि न कथ्यते ।

तथा च-सर्वं विशेषरूपं भवति, कृषिकृषादिवैक्यमतमायाति ।
अथवा-सर्वरूपेणैव एकमेव च्छप्यमागच्छति इति । मतः घटादिद्र-
व्ये । अथ च तदन्तर्गते सामान्यमृष्टाद्विद्रव्ये चाऽनुभवानुसारेण
परापरोर्ध्वनासामान्यमवश्यमङ्गीकर्तव्यम् । घटादिद्रव्याणि
स्तोकरूपयवस्थापिनि, पुनर्मृदादिद्रव्याणि बहुपर्यायस्थापिनि
सन्ति, इत्थं नरनारकादिद्रव्यानां विशेषो ज्ञातव्यः । एतत्सर्व-
मापि नेगप्रत्ययमतम् । तथा ह्युक्तसंग्रहप्रत्यये तु स्वकैतनपदेन
एकमेव च्छप्यमापद्येतेति दिक्षेयम् ॥३॥ च्छप्या० २ अक्षया० । स० ।

(६) अथ च व्यक्तिरूपी गुणपर्यायो वर्णयन्नाह-

स्वस्वजात्या हि नृपस्यो, गुणपर्यायव्यक्तयः ।
शक्तिरूपो गुणः केषां-चिन्त्यते तन्मुष्ठाऽऽमे ॥१०॥

(स्वेति) स्वस्वजात्या सहभाषिकमनावाविकल्पनाक-
ञ्जितस्वभावेन वर्णमाना गुणपर्यायव्यक्तयो भूयस्यो बहुभ-
काराः सन्ति इति अत्र कथादिद्रव्यनरकगोशु शक्तिरूपो गुण इति
कथयन्नाह-यनो द्रव्यपर्यायकारणं द्रव्यम् । गुणपर्यायकारणं गु-
णः, द्रव्यपर्याययोर्द्रव्यस्याभ्यवभावात् । यथा-नरनारकादयो, यथा
चा-ऽऽपु कश्यपुकादयो । पुनर्गुणपर्याययोर्गुणस्याभ्यवभावात्, यथा-
मतिशुनादिविशेषः । अथ वानवस्याऽऽद्यादिविशेषः । एते द्व-
व्यगुणौ स्वस्वजात्या शाहवतः, पर्यायेण चाशाहवतौ, इत्थं संगि-
रन्ते । परमाद्यतस्तु आगमयुक्त्या एतत्सर्वं मृष्टा असक्तव्यन-
मित्यवधारं, प्रमाणमावात् ॥ १० ॥

अथ गुणपर्याययोर्वैक्यं प्रदर्शयन्नाह-

पर्यायान्न गुणो भिन्नः, संमतिग्रन्थमयतः ।
यस्य चेदो विवक्षातः, स कथं कथ्यते पृथक् ? ॥ ११ ॥

पर्यायात् गुणो भिन्नः पृथक् न, किं तु पर्याय एव गुण इ-
त्यर्थः । काहो गुणः-संमतिग्रन्थसंमतः संमतिग्रन्थं धीमत्ति-
कसेनैवाचार्यैर्व्यक्तत्वात् समुच्चारितः । तथा च तद्वचनः-

“ परियमणं पञ्चाश्रं, अणगकरणं गुणं स तुल्लङ्गा ।

तह वि न गुणं सि भण्ण, पञ्चवणयहेसं जम्मा ” ॥१०॥

इति । तथा क्रमजावित्थ पर्यायज्ञानं, तथैवानुकरणमपि पर्या-
यस्य लक्षणाग्नरमेवास्ति । रूप्यं तु एकमेवास्ते, ज्ञानदर्शना-
दिभेदकार्येपि पर्याय एव, परं गुणो न कथ्यते । यस्मात् द्रव्यप-
र्यायोभंगवतो देशना घनते, परं तु गुणपर्याययोर्देशाना न वि-
पत्ते । अर्थं गाथायः ॥१०॥ एवं सन्ति गुणः पर्यायाऽङ्गो न, तर्हि-
द्रव्यं १ गुणः २ पर्याय ३ कति नामयं पृथक् कथं सकाशतम् ?
इत्थं केचन व्याकल्पते । तानाह-यस्य गुणस्य विवक्षाकृतो भेदः तस्य
नामान्तरमपि स्यात् । विवक्षा हि नम्यं विवक्षयता, यथा-नैल्लस्य
धारा, अथ नैलान् धारा भिन्ना प्रदर्शिता, तथाऽपि भिन्ना
नास्ति, तथैव स्रक्भावी गुणः, क्रमजावो पर्यायः, इति जिन्त्यं
विवक्षितं, परं परमाद्यदृशा भिन्नत्वं नास्ति । तस्माद्रूप्यं मद्
उपचरितो भवेत् स कथं भिन्नत्वं व्यपदिश्यते ? यथा उपच-
रितगुणो हृद्यनवचन गौर्दामिष इत्यत्र गौर्दं दामिष तद्वत्, उप-
चरितगुणोऽपि शक्तिवत् न च ते इति ॥११॥ द्रव्या० २ अक्षया० ।
आ० म० ।

अथ ये च गुणः पर्यायाद्विन्न इति प्रमाणयन्ति तान् रूप-
यन्नाह-

गुणो रूप्यं तृतीयं चेत्, तृतीयोऽपि नयस्तादा ।

सिद्धान्ते कल्पपर्याया-र्थिकनेदास्यद्वयम् ॥ १३ ॥

यदि गुणस्तृतीयः पदार्थो द्वयपर्यायात् निनोऽप्यः पदार्थो
मात्रो भवेत्, तर्हि तृतीयो न पदार्थः लभ्यते । सूत्रे तु द्वयार्थिकप-
र्यायापैक इति नयद्वयमेव कथितम् । नयान्तरं यदि अभिविध्य-
सदाऽऽहृत्य, अतो नयद्वयादपरा नय एव न ।

उक्तं च संमती ।

" हो ऊ णया भगवया, द्वावद्वियपञ्चावट्ठा निवया ।

जह पुण गुणो वि हुंनो, गुणाट्ठयणयो वि जुज्जते ॥ १०७ ॥

अं च पुण भगवया ते-सु तेसु सुसुसु गोपमाहेण ।

पज्जवसखाणियया, वागरिया तेण पज्जया ॥ १०८ ॥

रूपादीनां गुणसंज्ञा सूत्रे न भाविता परं तु " वक्ष्य-
ज्ज्ञा गंधपञ्चदा " इत्यादिपाठः पर्यायशब्देन पठितः,
तथाऽपि गुणो न कल्पते । अथ- "यस्य गुणकालप" इत्यादि-
रूपादिभ्यः गुणशब्दो यद्वच इत्येते सोऽपि गणितशालासिद्ध-
पर्यायविशेषः संख्यावाचको ज्ञेयः, परं तु गुणाऽस्तिकनयविषय-
वाचको न । उक्तं च संमतिप्रत्ययमप्ये-

"जंपनि अमियसमप, परगुणो दसगुणो अपनंगुणो ।

रूपादिपरिणामो, अजह तस्मा गुणविसंज्ञो ॥ ११० ॥

गुणसहस्रमंतरेण वि, तं तु पज्जवावसेससंज्ञाणं ।

सिउम्हा रावर्तं संज्ञा, ण सत्थपय्मसो ण य गुणो सि ॥ १११ ॥

जह दससु दसगुणमिय य, परममि दसचण्णं समं चेव ।

आदिमिम गुणसदे, तदेव पयमि द्दव ॥ ११२ ॥

एवं गुणः पर्यायात् परमार्थदृष्ट्या भिन्नो नास्ति । तस्माद्द्वयमिदं
शक्तिसंपत्ता कथं स्यादित्यभिप्रायः ॥ १२ ॥

अथ केचन पर्यायस्य द्दलं गुण इति वदन्तो गुणं शक्तिक्रममेव
अव्याप्ताश्च विचरन्ते, नाद् दूयपञ्चाह-

पर्यायस्य दलं यद्धि, गुणो छयेण किं नद्दा ।

गुणपर्याय एवेयं, गुणपरिणामकद्वयना ॥ १३ ॥

यद्धि गुणः पर्यायस्य दलम् उपादानकारणं भवति, तदा द्वयेण
किमिति किं प्रयोजनं?, द्वयप्रयोजनं गुणेनैव सिद्ध्यति पर्यायाद्व-
यपर्यायेव पदार्थो उपदिश्यतां तृतीयस्याऽसंज्ञात् इति
मिथयः । पुरश्च कश्चात्कथं स्थिति-द्वयपर्यायगुणपर्याय-
रूपे कार्ये भिन्ने स्तः । ततश्च द्वयगुणरूपकारणे अपि भिन्ने
स्तः । इति कल्पनया वादी असत्यः । कथम्-कार्ये कारणो-
पचारात् कार्यमप्ये कारणशब्दप्रवेशो जायते । तथा-कारणभेदे
कार्यभेदः सिद्ध्यति, अथ च कार्याभेदादसौ कारणं भवसिद्धिरित्य-
न्याय्याश्रयनात् द्वयगुणमुत्पद्यते । तस्मात्तु गुणपर्यायस्तु गुण-
परिणामस्यैव पदान्तरनिरूपकत्वनाकरः; तत एव केवलं सं-
भावना, परं तु परमार्थिनो न हि । अथ च उपादिनामप्य-
सपि जेदोपचारेणैव ज्ञेयम् ॥ १३ ॥ अहं ॥ ३ अभावां ।

(१०) आहं तसमं गुणः ॥

धीनाभेयमिन्नं नत्वा, गुणदेवमुक्तं तथा ।

गुणभेदानहं वक्ष्ये, क्रममाप्तात्तु यथावति ॥ १ ॥

(धीनाभेयजिनमिति) नाभयत्वं नाभयः, श्रीयुतो नाभयः
धीनाभेयः, स चासौ जिनश्च धीनाभेयजिनः, तं धीनाभेयजिनं
आश्रयत्वात्, नत्वा नमस्कृत्य, तथा नैव प्रकरेण, गुणदेवमुक्तं
गुणं धार्मिगुणास्तानादिश्रुतीति गुणदेहा, स चासौ शुद्ध
गुणदेवमुक्तः, न नत्वा नमस्कृत्येति नाभेयसमाप्तिकायां मङ्गल-
मिति । अहं गुणभेदान् क्रममाप्तात् द्वयपर्यायनामन्तरं प्रस्तुतात्

यथामति यथास्यासथा पूर्वप्रवेशेनानां विस्तारदुर्बोधनेन स्वम-
तिविषयी यथा स्यात्तथा वक्ष्ये कार्यविध्यामिति ॥ १ ॥

अथात्र गुणभेदाद् समानतन्त्रप्रक्रियाया प्रतिपादयथाह-

तत्रास्तित्वं परिहोयं, सद्भूतत्वगुणं पुनः ।

वस्तुत्वं च तथा जाति-व्यक्तिकरूपत्वमुच्यते ॥ १॥

(तत्रेति) आस्तित्वं तत्र हं परिहोयं-सत्तातो यो गुणो ज्ञाति,
तस्मात्सद्भूतताया व्यवहारो जायते, स चास्तित्वगुणः १, वस्तु-
त्वं च जातिव्यक्तिकरूपत्वम् । जातिः सामान्यम् । यथा-घटे घटत्वम् ।
व्यक्तिविशेषः । यथा-घटः सौवर्णः, पाटलिपुत्रिको, वासन्तिकः,
कम्पुर्णीय इत्यादि । अत एव अवग्रहेण सर्वत्र सामान्यरूपं भासते,
अप्रायेण विशेषरूपस्याऽऽभासो जायते । पूर्णोपवेगेण संपूर्णव-
स्तुग्रहो जायते । इत्थं वस्तुत्वं द्वितीयो गुणः ॥ २ ॥

द्वयत्वं द्वयपञ्चावत्वं, पर्यायाधारतोभयः ।

प्रमाणेन परिच्छेदं, प्रमेयं प्रमाणपथे ॥ ३ ॥

अगुणलघुना सूक्ष्मा, वागोचरविजिता ।

प्रदेशत्वमविचागी, पुञ्जलः स्वाश्रयावधि ॥ ४ ॥

अथ द्वयत्वं जातिक्रमम् । द्वयति तांस्तान्पर्यायात् गच्छ-
तीति द्वयं, तस्य प्रावस्तत्वम् । द्वयभावो हि पर्यायाधारताभि-
व्यक्त्या जातिविशेषः । द्वयत्वं जातिकरत्वात् गुणो न भवति ।
ईदृकनैयायिकादिवासनया आशङ्क्यः न कस्यस्या, यतः-सह-
भावित्वो गुणः क्रममुक्तः पर्यायाः ईदृक्चैव जैनशास्त्रेण व्यवस्था-
स्तीति । द्वयत्वं चेद्गुणः स्याद्वादिषडुक्तार्थपर्यभागी स्या-
दिति तु कुत्रोच्यते, एकत्वादिसंख्यायाः परमं तदपि व्यभिचारेण
तथा व्याप्यभावादेव निरसनीयम् ३ । प्रमाणेन प्रत्यक्षादिना
परिच्छेदं यदपि प्रमाणविषयत्वं प्रमेयत्वं तद्विद्युच्यते । तदपि क-
थञ्चित् अनुगतत्वविधाधारणं गुणोऽस्ति, परस्परसंबन्धेन प्रमा-
त्वज्ञानेनापि प्रमेयव्यवहारो जायते । ततः प्रमेयत्वं गुणस्वरूपा-
नुगतमस्तीति ३ । अगुणलघुना अगुणलघुनां गुणः, सा कीदृशी?,
सूक्ष्मा, आकाशाद्यात्वात् । यतः-"सूक्ष्मं दिनादिति तत्त्वं, हेतुमिर्नैव
हम्यते । आकाशसिद्धं तु तद् प्रागो, नान्यथावादिनो जिनाः" ॥ १ ॥ पुनः
कीदृशी?, वागोचरविजिता वचनद्वारा वक्तुमशक्याः । यतः-
"अगुणलघुपर्यायाः सूक्ष्मा अवगोचरा इति । अगुणलघुनांमिना
पञ्चमो गुणः, अगुणलघुत्वमिति ध्येयम् । अथ प्रदेशत्वमविभा-
गी, पुञ्जलः स्वाश्रयावधि इति । अविनाशो पुञ्जल इति यावत् क्षेत्रं
तिष्ठतीति नावत् क्षेत्रव्यापिपण्यं प्रदेशत्वमुच्यते । यस्य विभागो
न जायते विनक्तव्यवहारात् न स्यात्, पुनर्वायुक्षेत्रमाश्रयाय
तिष्ठति स्थितो, तावत्क्षेत्रावाहित्वं प्रदेशत्वम् । पुनः कीदृशी?,
स्वाध्यायावधि-स्वशब्देन आत्मा पुञ्जलात्मकः, तस्य य आध्यायः
आश्रयः, स एवावधिर्धर्मोदा यस्य तत् स्वाध्यायावधि । एता-
वता तदेवार्थत्वं स्वेन यावत्क्षेत्रे स्थितं तावति क्षेत्रे आश्रयाव-
धित्वमप्यास्ति इति ज्ञेयमिति पष्ठो गुणः ॥ ४ ॥

चेतनत्वमनुजृति-रचेतनमविजिता ।

रूपादिपुक्तमूतत्वं-मयूतत्वं विपर्ययात् ॥ ५ ॥

सामान्येन समाख्याता, गुणा दश मक्षुचित्वाः ।

परस्परपरीहारात्, प्रत्येकमष्ट चाऽष्ट च ॥ ६ ॥

अथ चेतनत्वमात्मनोऽनुजृतिरिति अनुजनकगुणः कथ्यते, योऽहं

सुखदुःखादि धैर्ये-अहं सुखी अहं दुःखी, इति चेतनत्व-
वहाराः, यतो जातिबुद्धिजन्यजनसंस्कारादिजीवनधर्मा जन्म-
मूर्तिरिति चैतन्यं सप्तमो गुणः ७ । एतस्माद्विपरीतमचैतन्यम्
अजीवमात्रम् अजीवता, जन्मत्वाच्चेतनावैकल्यायामिति अचैतन-
न्यं गुणः ८ कदापिपुष्क सूर्यस्यं भूतता गुणः, कदापिनिश्विषा-
निभ्यक्षयपुष्कलक्ष्यमात्रबुधित्वम् ६ । अचैतन्यं गुणो सून-
त्वाभावसमन्वितत्वमिति १० इति द्रष्टव्य । अत्राचैतनत्वा-
सूर्यत्वयोच्चेतनत्वसूर्यत्वाभावकल्पत्वाच्च गुणत्वमिति नाराङ्क-
नीयम्, अचैतनमासूर्यस्यवृक्षकार्यजनकनाशच्छेदकत्वेन व्य-
वहाराविशेषनियामकत्वेन च तयोरेपि पृथक्गुणत्वात्, नञः
पर्युदासायं कत्वास्तत्र गम्यपदवाच्यनायाश्चातुष्पादोत्तरस्योद्देश-
स्यादीं स्थितिचारेण परेणामप्यभावत्वादिनामकत्वाद्भावान्त-
रम् । अभावो हि कदाचित्पु व्यपेक्षया इति नयाध्ययनेन
दोषाभावाच्चेति ॥ ५ ॥ एते दृश गुणाः सामान्यगुणाः समु-
च्चिताः सर्वेषां द्रव्याणां समुच्चयेन कथिताः । तत्र सूनत्वमू-
र्त्यन्तं, चेतनत्वमचैतनत्वं चैति अन्वयो गुणाः परस्परपरिहा-
रिता इति प्रतिष्ठित । तत एकैकस्मिन् द्रव्ये प्रत्येकं प्रत्येकमष्टौ प्राप्नुयते ।
तत्कथम् १, यत्र चेतनत्वं तत्राचैतनत्वं नास्ति, यत्र च सूनत्वं
तत्र च असूनत्वं नास्ति, एवं द्वयोपरस्परानाश शेषमष्टकमेव
तिष्ठति, तेषां प्रतिद्वयमेष्टव्यं गुणाः सामान्याः सम्वीति
व्यवय ॥ ६ ॥

(१) अथ विशेषगुणान् व्याख्यासुराह—

ज्ञानं दृष्टिः सुखं वीर्यं, स्पर्शगन्धौ रसज्ञेयम् ।
गतिस्थित्यवगाहत्व-वर्तनादनुतापराः ॥ ७ ॥
चैतन्यादिचतुर्भिस्तु, युक्ताः षोडशसंख्यया ।
विशेषेण गुणास्तत्रा-ऽऽप्यत्वेनः पुनस्तस्य पदं ॥ ८ ॥
अन्येषां चैव द्रव्याणां, त्रीणि त्रीणि पृथक् पृथक् ।
स्वजात्या चेतनत्वाद्या-श्चत्वारोऽनुगता गुणाः ॥ ९ ॥
एत एव विशेषेण, गुणा अपि विनेश्वरः ।
परजातेरपेक्षाया, प्रदुष्टेन परस्परम् ॥ १० ॥
विशेषेण गुणाः सन्ति, बहुस्वभावकाश्चराः ।
अर्थेन ते कथं गुण्याः, स्थूलज्वरहृतिस्त्विषम् ॥ ११ ॥
स्वजावगुणतो मित्रा, धर्मात्राविवक्षया ।
स्वस्वरूपस्य मुख्यत्वं, गृहीत्वा समुदाहृताः ॥ १२ ॥

(आमिति) ज्ञानगुणः, उद्दिश्यंशनगुणः, सुखमिति सुखगुणः,
वीर्यमिति वीर्यगुणः, एते चत्वार कात्मनो विशेषगुणाः । पुनः
स्पर्शगन्धौ स्पर्शगुणः, गन्धगुणः, रसज्ञेयं रसगुणः, रक्षणं वर्ण-
गुणः, एते चत्वारः पुद्गलस्य विशेषगुणाः । युक्तद्रव्यं अविभक्त-
का एते अविशिष्टास्तद्वन्ति, ततः एते गुणाः कथिताः, विभक्त-
लक्षकत्वादेत पर्वोपयु मिश्रणं, इत्येवं विशेषोऽत्र विज्ञेयः । तथा
पुनः गत्याद्यां गुणा हेतुतापराः, एतावता गतिहेतुता, स्थिति-
हेतुता, अवगाहहेतुता, वर्तनाहेतुता, एते चत्वारो गुणाः प्रत्ये-
कं धर्मास्तिकायाऽधर्मास्तिकायाऽऽकाशास्तिकायाकाल-
द्रव्याणां क्रमेण सन्ति, विशेषगुणाश्चत्वारः ॥ ७ ॥ अथ एतेषां
द्वादशगुणानां चैतन्यादिष्वनुभूतिर्युक्तश्चेतनत्वाऽचेतनत्वसूर्यत्वा-
सूनत्वादिभिर्भक्तुः सौहितः सन्तः षोडश गुणा भवन्ति । तेषु

गुणेषु पुद्गलद्रव्यस्य वर्ण-गन्ध-रस-स्पर्श-सूनत्वा-ऽचेतनत्वा-
नि बद्ध सन्ति, आमसुखस्य ज्ञानदर्शनसुखाद्योभूतत्वेचेतन-
त्वाति इति बद्ध गुणा भवन्ति । अत्रान्येषां द्रव्याणां समुदायेन
अथ एव गुणा भवन्ति, एको निजगुणाः, अचैतनत्वम्, असून-
त्वादि विमुक्त्य धार्यम् ॥८॥ (अन्येषामिति) अन्येषां द्रव्याणां
पृथक् पृथक् अथः अथः गुणाः यथा-धर्मास्तिकायास्य कथितं हेतुता
गुणः, अचेतनत्वं गुणः, असूनत्वं गुणः । एवं त्रयोऽधर्मास्तिकाया-
स्य स्थितिहेतुत्वाऽचेतनत्वाऽसूनत्वादयः, आकाशास्तिकाया-
स्य अवगाहहेतुत्वाऽचेतनत्वाऽसूनत्वादयः, कालस्य वर्तना-
हेतुत्वाऽचेतनत्वाऽसूनत्वादयः, इत्यादि हेतव्यम् । अथ चेतन-
त्वाद्याश्चत्वारः सामान्यगुणाः, चेतनत्वाचेतनत्वसूर्यत्वाऽसू-
नत्वाणि सामान्यगुणेषु अपि सन्ति, विशेषगुणेषु च सन्ति,
तत्र किं कारणं चेतनत्वाद्याश्चत्वारः सामान्यगुणाः १, स्वजा-
त्यपेक्षया अनुगतस्यवहाराकर्माः सन्ति, तस्मात्सामान्य-
गुणाः कथ्यन्ते ॥ २ ॥ परजातस्यपेक्षया चेतनत्वादयः अचै-
तनत्वादिकेपः स्वाध्यायव्यवृत्तिकाराः सन्ति, नतो विशेषगुणाः
परापरसामान्यवर्त्मामान्यविशेषगुणत्वमेवास्मिन् भावः । एत
एव विशेषणतां स्पष्टम् ॥ १० ॥ (विशेषेणेति) ज्ञानदर्शन-
सुखधार्या एते आत्मनो विशेषगुणाः, स्पर्शरसगन्धवर्णाः
एते पुद्गलस्य विशेषगुणाः, इत्यन्तद्यत् कथितं तदियं स्पू-
तव्यवहृतिः स्पृक्षव्यवहारः, यतश्च अष्टौ सिद्धगुणाः, एक-
त्रिशित्सकगुणाः, एकगुणाः कालकाटयः, पुद्गला अतन्मा
इत्यादि विश्वारणया विशेषगुणानामामन्योपपत्तिः, सा च
जन्मस्थज्ञानागंवा नास्ति । अतोऽर्थेन ते कथं गुण्याः,
तस्मात्कर्मास्तिकायादीनां गतिभिधयवगाहनावर्तनाहेतुत्वाप-
यांगप्रहाणक्याः बन्धवास्तत्वादयः । सामान्यगुणान्ति विष-
याऽपरिमिताः, इत्येवं न्याय्यम् । येषां लक्षणवता लक्षणानि व-
ञ्छेति हि को न व्यथयति ॥

" नाथं च हंसं चैव, चरितं च तवो तदा ।
वीर्यं उवभ्रान्तं य, एवं जीवस्स वक्ष्यते ॥ १ ॥
सर्वधकारडउज्जया, पमाया वा तद्देव य ।
वक्षरमगंधकासा, पुगलान् तु लक्ष्मण ॥ २ ॥

इत्यादि तु स्वजावविभावलक्षणयोरन्योऽन्येनात्मनोऽयत्नप्रति-
पादनाद्येयादि पाकिनेर्विचारणीयम् ॥११॥ (स्वभाविति) स्वजा-
वगुणतो निजत्वव्यवहारेण धर्माभावविषयक्या अनुवृत्तिकावृ-
त्तिसंभवेन च एते निष्ठाः पृथक् पृथक् सन्ति, तकाऽपि काङ्क्ष-
मिश्रंभवति; परं तु स्वस्वरूपस्य निजनिजस्वरूपस्य मुख्यत्व प्रा-
धान्यं गृहीत्वा अनुवृत्तिसंभवाप्रमत्तवृत्त्युत्पत्तिः समुदाहृताः च-
स्त्वभावाः सन्ति त एव गुणोक्त्युपदिष्टाः । तत इदमत्र
काव्यम्-धर्मापेक्षया अत्र एते गुणस्तकाः पराधाः पृथक्स्वभा-
वगुणतो मित्रा उकास्तपु निजकीर्तनलक्षकीयरूपसुखयतां शु-
र्वित्वं स्वभावगुणीकृत्य उपदिष्टा इत्यर्थः । तस्मादत्र गुणावि-
जगं कथयित्वा अत्र प्रतिपादयामासुः स्वजावविभावगोः कथ-
नमुदाहरिष्यतीति व्यर्थम् ॥ १२ ॥

आस्तिस्वभाव एषोऽत्र, स्वरूपेणार्थरूपता ॥
स्वभावपरवाचाज्या-मस्तिनास्तित्वकीर्तनात् ॥ १३ ॥
न चेदित्यं तदा शून्यं, सर्वमेव जवेदित्यम् ।
परजावेन सत्त्वे तु, सर्वमकमप्यं भवेत् ॥ १४ ॥

(अस्तिस्वभाव इति) अत्रोक्तिः गुणप्रस्तावनायां प्रथममस्तिस्व-
प्रावृत्तौ एव स्वकरणे निजक्रीयकरणे अर्थरूपता द्रव्यव्यापारस्य
स्वद्रव्यस्वकृतस्वकास्त्वभावज्ञावकृतपता एव हेतुः, कस्मात् ?
(स्वभावपरजानाभ्यामस्तिनास्तिस्वकीर्णत्वात्) यथा स्वज्ञानेन
आस्तित्वं स्वभावास्ति, तथैव परज्ञानेन नास्तित्वं स्वभावाऽप्यस्-
ति, ततोऽत्र आस्तित्वभावः कारणीयं वसति, कथं तत् ? अस्तिस्वना-
वां हि तत्र निजकरणे भावकृतास्ति, यथा परस्वज्ञानेन नास्ति-
स्वभावानुभवेन, तथा निजज्ञानेन स्वभावानुभवेनमपि जायते, अत-
ः स्वभावः कार्यकृताऽस्तिस्वभाव इति ॥ १३ ॥ (न चेद्विनि) चेद-
दि अस्तिस्वभावो नाङ्गीक्रियते, परभावापेक्षया यथा नास्ति-
त्वं, तथा स्वभावापेक्षयाऽपि नास्तित्वावलम्बनेन साति सर्वे जग-
द्दत्त प्रपञ्चयमानव्यतिकरमापि शून्यं भवेत् । तस्मात् स्वद्रव्या-
ऽपेक्षया अस्तिस्वभावः सर्वधैराङ्गीकरणयोगः, परभावेन परद्र-
व्याद्यपेक्षयाऽपि नास्तित्वस्वभावोऽप्यवश्यमङ्गीकर्तव्य इत्यर्थः ।
तथा च परभावेनापि सतामस्तिस्वभावमङ्गीकुर्वन्तं सर्वे-
स्वकरणे अस्तित्वे जायमाने च जगदेककथं भवेत्, तच्च सक-
लसामान्यवशादविकलमास्ति, तस्मात्पिपेक्षया नास्तिस्वभाव-
एव एव समस्ति [द्रव्य १०] ।

(१२) स्वमाना एव गुणाः—

अनुपचरिताः स्वीय-ज्ञावास्ते नु गुणाः स्वतु ।
एकद्रव्याश्रिता गुणाः, पर्याया उजयाश्रिताः ॥ १७ ॥
एवं स्वभावापगतता गुणान्तु,
जेदेन सम्यक् कथिताश्च योग्याः ।
अद्वैतकृद्भास्मिन्जसमाश्रितानां,
जगत्पदमनां ज्ञानगुणार्थमत्र ॥ १८ ॥

(अनुपचरितेति) अत्र दिग्गम्बयस्त्वावना वसन्ते, कुत्रापि
स्वमन्येऽपि उपस्कृता वसन्ते, परंतु अत्र किमपि विन्यं वसन्ते,
तेन तद् दृष्टं निराचिकीर्णराह-अनुपचरिता उपचारवर्जिता
ये निजकृतस्वज्ञावाः ते गुणाः, गुणानां हि सहजवित्वाद्रूपचा-
रेन विद्यते । निष्कल्पस्त्वयम-स्वभावां हि गुणपर्यायान्यां भिन्नो
न स्यात्, तस्मात् योऽनुपचरितो जायः स एव गुण इति, अथ
यच्च उपचरितः स्वपर्यायः कथ्यते । अत एव द्रव्याश्रिता गुणाः,
समयाश्रिताः पर्यायाः । तथोक्तं चतुर्थाध्याये गाथाद्वारा—“गुणग-
मानमो द्वे, एतद्व्याप्तिस्तथा गुणा । सङ्कल्पेन परजवां नु, उ-
भयो अस्तिस्तथा जवे ।” (सप्त ० २८ अ०) इति ॥ १७ ॥ यादृ च-
स्वद्रव्यादिप्रादुर्भावेनास्तिस्वभावः, परद्रव्यादिप्रादुर्भावेन नास्ति-
स्वभावः, इत्यादिस्वभावापगतता गुणाः स्वभावसिद्धता अनुपग-
म्यते । तद्वाजयोरापि द्रव्याधिकनिश्चयत्वात्, सतमङ्गुलामाद्यदि-
तीययोर्मैत्र्याः द्रव्याधिकपर्यायार्थिकाधयेन प्रकिया जम्भेत्या-
द्यत्र बहु विचारणीयम् । एवमनया रीत्या स्वभावाः स्वभावयुक्ता
गुणाश्च जेदेन प्रकारकथनेन सम्यक् शास्त्रीकरीत्या कथिताः प्र-
काशिताः, भासद्भावेन कथ्यमानाः परजवापगतकृतप्रा-
कृतप्रादुर्भावाः सिद्धिता इत्यर्थः । किमर्थमत्र कस्मै कार्याय कथि-
ताः, इति प्रयोजनपदं, ज्ञानगुणार्थं, केनाम् । अद्वैतां चोतराभाणां
कामाक्ष्यराष्ट्रान् एवामोर्ज्ञानं कलमानि तत्र समभाषितानां श-
रणः नूतनां अभ्यासनां ज्ञप्यलोकां ज्ञानगुणार्थं मया कथिता
इत्यर्थः ॥ १८ ॥ द्रव्या ० १३ अर्थाः । निश्चयार्थतत्वाद् रूपे प्राप्ताव-
हेतोः, स० गुणयन्ते संवदायन्ते इति गुणाः । पितृदृष्ट्यादिषु,
२२३

(विश०) अत्रो, अनु० । गुणयन्ते संवदायन्ते इति गुणः । अनु० ।
“गुणकारकं सि गुणं पकारकं” पा० । (भूलगुणा उत्तरगुणा-
श्च लेशतः कल्पितेन वीरणासुपदेशे दीयमानं ‘कायल’ शब्द-
तृतीयभाग ३६० पृष्ठे दर्शिताः) ।

गुणभ्रा-गुणतत्-अव० । कायल इत्यर्थे, म० २ श १० उ० ।

गुणकर-गुणकर-वि० । कर्मनिजराक्षकगुणापकारकरणे, प-
ञ्चा० ५ वि० ।

गुणकरा-गुणकरा-न० । योजनारकरणे, आ० चू० १ अ० ।

गुणानां प्राप्ति, आ० म० द्वि० ।

गुणकार-गुणकार-वि० । अय्यामराशौ, स० ८४ सम० ।

गुणकारय-गुणकारक-वि० । येन गुणकेन गुणयते तस्मिन्,
विश० । नि० चू० ।

गुणगणेषा-गुणगणीय-पुं० । गुणनिकरप्रभावे, वी० १४ वि० ।

गुणमाद्वि-गुणमाद्वि-वि० । गुणं गृह्णाति, गुण-मह-गणि-
कप्रत्ययः । गुणग्रहणशीलं, पा० । गुणानुरोके च । च० ३ अर्थाः ।

गुणचंद-गुणचन्द-पुं० । साकेतेश्वरचन्द्रावतंसकराजस्य धि-
वदस्योनायां जाते पुत्रे, आ० म० द्वि० । “गुणचंदो राया गुण-
चंदो युवराया” आ० चू० १ अ० । स्वनामक्याते सुनी, पि० ।

अत्रोऽपि गुणचन्दनामा गणी चैकमीय ११३६ वर्षे
वज्रशालायां चाद्रुकुले सुमतिवाचकस्य शिष्य आसीत्, तेन
च मागध्यां महावास्तवारेण रचितम् । ज० ४० । अतमुक्त-
पुरे चन्द्रिकायन्तरे भेदितः, सागरदत्तस्य भेदितः पुत्रे प्रि-
यङ्गलनिकायनी, पि० ।

गुणजतिवृ-गुणयत्नवत्-वि० । गुणेषु यतमाने, वृ० १ उ० ।

गुणजोग-गुणयोग-पुं० । कृमादिगुणसंबन्धे, प्र० १ अ० द्वार ।

गुणद्वय-गुणस्थान-न० । गुणा ज्ञानदर्शनवारिरूपः जीवस्व-
ज्ञाविवेश्याः, तिष्ठन्ति गुणा आस्तिक्षिति स्थानम् । गुणानामेव
गुण्यद्विप्रकारपापकृतः स्वकृपमेदे, प्रव० ६० पार । कर्म० ।
परमपदप्राप्तादशिक्षारादणसोपापकृत्ये, कर्म० ४ कर्म० । मि-
थ्यादृष्ट्यादिकऽप्रागिकेवात्पर्यवसाने जीवानां स्वकृपमेदे,
आ० चू० ४ अ० । दर्श० । पं० सं० । कर्म० ।

विषयसूची—

- (१) गुणस्थानानिर्वचनम् ।
- (२) गुणस्थानानि चतुर्दश ।
- (३) गुणस्थानान्तरम् ।
- (४) कायस्थानः, काजमानम् ।
- (५) गुणस्थानानां जीवस्थानानि ।
- (६) तत्त्वेव जीवस्थानेषु गुणस्थानप्रकटनम् ।
- (७) गुणस्थानकेषु बन्धः ।
- (८) गुणस्थानकेषु बन्धदेतवः ।
- (९) उदीरणास्थानानि गुणस्थानेषु ।
- (१०) गुणस्थानकेषु भावाः ।
- (११) मागेनास्थानेषु गुणस्थानानि ।
- (१२) गुणस्थानकेषु मार्गस्थानानि ।
- (१३) उपयोगाः ।

(५) हीरविजयसुरि इति विमलहर्षनामिह्वनप्रवृत्तः ।

(१) शहीरलोसरगुणकडानां जन्मनामसंख्येयगुणनिजोपा-
नामकवयः, उत्तरोत्तरगुणश्च यथाक्रमविशुद्धकर्मफलविशुद्धिप्र-
कर्षकराः सन्तो गुणस्थानकामुच्यन्ते । कर्म० १. कर्म० ।

(२) तानि चतुर्गुण-

कर्मवितोद्विगम्यां पुरुष चतस्रस गुणट्याणां पञ्चता । तं-
जहा-भिच्छदिच्छं । १ । पण्यसम्पदिच्छं । सम्प्राप्तिच्छदिच्छं
अविशेषसम्पदिच्छं देतविरप, पयत्तसंजप, अयमयत्तसंजप,
निषदिअनिषदिच्छं देतविरप, सुप्रमत्तपराप, स्वसंमत्तपराप, वा,
सोणमाहं, सजोमीकेवलं, अजोमीकेवलं । स०
१४ सम्प० ।

भिच्छं सामण दीये, अविश्य देते पयत्त अपयसे ।

निषेदं निषेदि सुदुष्ट-वसम सोण सजोमि अजोगिगुणा ॥

(गुण ति) गुणस्थानानि, नतः "स्वनामस्तुभिमिति" म्वावात्
पूर्वकदेशेऽपि पदसमुदायोपकाराद्वा इहैव गुणस्थाननिर्देशोऽत्र द्र-
ष्टव्यः । तद्यथा-भिच्छदिच्छगुणस्थानम् । सास्वादनसम्पदादिगुण-
स्थानं २ सम्पत्तिस्थितादिगुणस्थानम् ३ अविशेषसम्पत्तिगुण-
स्थानम्, प्रदेशावसानगुणस्थानम् ४ प्रमत्तसंयतनगुणस्थानम् ५ प्रम-
त्तसंयतनगुणस्थानम् ७ निष्ठुत्तिवाद्दत्तसंयतनगुणस्थानम्, ८ अ-
विशेषादिवाद्दत्तसंयतनगुणस्थानम्, ९ सुदुष्टवसमगुणस्थानम् १०
अपश्यामकवयवीर्यनामस्तुभिमितिगुणस्थानम् ११ कृष्णकवयवीर्य-
नामस्तुभिमितिगुणस्थानम् १२ सद्योर्गणिकालगुणस्थानम् १३ अयो-
गिकविशुद्धिगुणस्थानमिति १४ । तत्र गुणाः क्षान्त्यवसानादिरूप-
जीवस्वभावविशेषात्, स्थानं पुनरपि तेषां दृष्टिबिभृक्षप्रकर्ष-
प्रकर्षकृतः स्वकपजेन्द्रः, निष्ठुत्तयस्मिन् गुणा इति कृत्वा । गुणानां
स्थानं गुणस्थानम् ॥ १११ कर्म० २ कर्म० । चतुर्दशगुणस्थानकेषु
समाराहन् जन्तुः किं क्रमेण, एकविश्वयवधानेन वा चतुर्दशं
गुणस्थानं कुरुष्वतीति । प्रश्ने, उत्तरम्-चतुर्दशगुणस्थानकेषु
समाराहन् जन्तुः किं क्रमेण, एकविश्वयवधानेन वा चतुर्दशगु-
णस्थानं कुरुष्वतीति यत्पूर्व, तत्र अनादिमिथ्यादिस्तावन्मयं गुण-
स्थानं यानि, न तु द्वितीयावृत्तीये, तदनु यदि उपशमशोणमा-
रमते तदैकादशं यावत्कमेण युज्यते । यादृक्-कृपकस्तदैकादशं
विहाय चतुर्दशं यावत्कमेण विहायने । विशेषस्तु विशेषः-
योषकशालाग्रय इति । इति गुणविजययोगकृतप्रश्नव्याच-
रम् । ॥ १० ३ प्रका० ।

(३) अन्तर-इहानरोत्तरगुणकडानां जन्मनामसंख्येयगुणनि-
जोपाभाक्प्रमुक्तमनुसरोत्तरगुणश्च यथाक्रमविशुद्धकर्मफलवि-
शुद्धिप्रकर्षकराः सन्तो गुणस्थानकामुच्यन्ते, अन्तरेणां गुण-
स्थानकानां अध्यत्ममुक्तं चान्तरालं प्रतिपाद्यमाह-

गुणियासंख्येयसु, सासण इयरगुण अन्तरं इस्सं ।

पु गिभिच्छं वे छङ्ग, इयरगुणं पुगमकपतो ॥ ८४ ॥

इह 'भामा सत्यमामेति' म्वावात्, परस्यः परस्योपात्तोऽ-
स्तमुक्तं च अध्यत्मन्तरमिति योगः कर्वाभिनिर्, आह-सास्वादान-
क्षान्तगुणाश्च अविशेषगुणस्थानकानि सास्वादान्तगुणस्थानेषु ।
प्राकृतस्थाद्वि विमर्शोपः । अन्तरं विहाय उत्तरगुणस्थानावस्थिते-
प्रत्युत्तानां पुनस्तस्यासंख्येयधामानन्तरालमिति यावत् । इहैव ज-
अध्यस्यः तत्र सास्वादनगुणस्थानकस्य अध्यत्मन्तरं परस्योपात्तसंख्ये-

यभागाः, उत्तरगुणस्थानकानां तु अध्यत्मन्तरमुक्तमित्युक्तायाः ।
भावायैः पुनरप्युक्तोऽनादिमिथ्यादिपक्षोक्तसम्पत्तिमिश्रगुणो-
वा मिथ्यादिः चातुर्दशसंख्यां सञ्चलनकारादिति । प्रकरेणां-
पक्षधौपशमिकसम्पत्त्योऽन्तरानुबन्धुद्वयत्वात्सास्वादनभावा-
त्साध मिथ्यात्वं गतः सन् यदि तद्वै सास्वादान्तरं पुनर्लक्ष्यते-
ऽन्तरकरणप्रकारेणैव, तदा जघन्यतोऽपि परस्योपात्तसंख्येयभागे-
र्ध्वं समेत, नाशोक्तः किं कारणमिति चेत्, उच्यते-यतः सास्वादान्-
मिथ्यात्वं गतस्य प्रथमसमये सम्पत्त्यभिमिश्रगुणो सत्तायात्म-
कस्य तिष्ठत पयः । न च तयोः सत्तायां वर्तमानयोः पुनरीपशमि-
कस्य कस्य कस्य कस्य । तज्ज्ञावात्सास्वादनं दूरापास्तमेव । यदि
पुनरप्युक्तस्य धौपशमिकसम्पत्त्यस्य न हाजस्तर्हि परस्योपात्त-
संख्येयभागेऽप्यतिक्रान्ते कस्य सास्वादनक्षान्तः इति चेत्, उच्यते-इह
सम्पत्त्यभिमिश्रगुणो मिथ्यात्वं गतः प्रति सत्यमनुसृत्यते, ननु किं
प्रति सत्यं मिथ्यात्वं प्राक्प्रतीत्यर्थः । अनेन च क्रमेणोक्तस्य भा-
वानौ परस्योपात्तसंख्येयभागेन सर्वेषां द्वितीयां निःसत्तां भाती
भवनाः, इत्येव कर्मप्रवृत्त्यादिभ्यामिदित्युक्तं । ततः परस्योपात्त-
संख्येयनागेन मिश्रमस्य कस्यपुनरुक्तोक्तसंयतनस्य कस्य अध्य-
पुनरप्योपशमिकसम्पत्त्यासाध सास्वादनस्य गच्छतीत्यर्थं ना-
स्वादन्त्यस्य परस्योपात्तसंख्येयभागेऽन्तरं जयतीति । नन्वेक-
द्वोपशमशोणः प्रतिपत्तिः सास्वादननामनुभूय यदा पुनरप्य-
स्तमुक्तं तैवेतामेवोपशमशोणं प्रतिपद्य नतः प्रतिपत्तिः सास्वा-
दननामं सजने, तदा जघन्यतोऽप्येवमेव गतः, तस्मात्प्रति-
पत्त्योपशमसंख्येयभागे अध्यत्मन्तरमिच्छुम्भितस्य उपशमशो-
णं प्रतिपत्तिः । या सास्वादान्तरं गच्छति, स कस्य मनुजानां-
भाविशेषादपराधान् विवक्षित इतीतरस्यैव प्रभूत्वं चतुर्द-
शति स्म सास्वादनसंख्येयभागेन । उत्तरगुणस्थानकस्य तस्य, तस्मात्प्रति-
सम्पत्त्यभिमिश्रगुणोऽपि विरतसम्पत्त्युद्देशादपि रतप्रमाप्रमाप-
शमभाविगतापुर्वकस्यानिष्ठुत्तिवाद्दत्तसंयतनगुणस्थानमाह-
तत्तमेवः पारिच्छः पुनर्लक्ष्यतोऽस्तमुक्तं तस्य तस्य
गुणस्थानकानि भवन्ते, इति तेषां जघन्यतोऽस्तमुक्तसंयतन-
रालं भवति । नथाह-कश्चिच्छिव उपशमशोणकः सन्तुपशम-
न्तरमपि संयत्य प्रतिपत्तिः मिथ्यादिपक्षं यावद्व्याप्नोति, ततो
भूयोऽध्यत्ममुक्तं तस्य तस्योपशमशोणस्थानाभाविगतापुर्वकस्या-
नां प्रत्येकं जघन्यत आन्तर्गुणस्थानकं जयति । एकस्मिन् जघ-
नकारकपुनरप्युक्तस्य इत्यर्थं समनुसृत्यते । तत्तं च-"पराधमे-
दुत्तुल्यो, अविशेषाहं स्वयमिच्छा" । तत्र सास्वादनं प्रति जघ-
न्यतस्याप्युक्तस्य श्रेष्ठप्रतिपत्तिरस्य च मिश्रगुणभावात्साधो-
र्ध्वं जयति, श्रेष्ठगुणभावात् तु मिश्रस्य सास्वादनस्योपशमगुण-
स्थानकानां च मिथ्यादिपक्षोऽनामप्रमाप्रमात्तानां पराधुन्य पराधुन्य
गमन आन्तर्गुणस्थानकस्य गच्छति । कृपकक्षीमोहसंयोगिक-
वधयोगिकवर्गिनां त्वन्तराक्षिना वास्ति, तेषां प्रतिपात्तस्येवा-
भावादिति । उक्तं जघन्यतस्य सर्वेषु गुणस्थानकानां । इदा-
न्तमुक्तमन्तरमाह-"गुणमिच्छं वे जससी" इत्यादि । शुक उक्त-
इत्यन्तरम् । (मिच्छं ति) मिथ्यात्वं मिथ्यादिगुणस्थानकस्य ज-
वदगुणो वदपिच्छम् । अयमत्र भावायै-यः कश्चिच्छुम्भित-
विश्यामिथ्यादिपक्षं परित्यज्य सम्पत्त्यं प्रतिपद्यन्तः सागान-
पमवद्विप्रमाप्रमुक्तं सम्पत्त्यकालं प्रतिपाद्यतामु-
क्तमेकं सम्पत्त्यभिव्याप्तं गच्छति । ततो भूयोऽपि स-
म्पत्त्यभावात् सागरोपमवद्वि वाचस्त्वनुपास्य तत् कुरु

अस्वामिनः शैशवेऽपि खरप्रतिपत्तिः सा कादाचित्कति ।
उच्यते-पूर्वसूरीकृतव्याख्यानात् । तथा ख-पञ्चवस्तुके प्र-
त्यप्रतिपत्तिकालनियमविचारोऽधिकारे गथा-

¹¹ तयहो परिदृश्येत्तं, न चरणभाषो वि पायमेपसि ।

आह्वय भावकहं, सुतं पुन होर नायत्वं " ॥

अस्या ह्येतान्तेषामहृद्गानां वर्षाणामधोवर्त्तमाना मनुष्याः
परित्रयक्षेत्रे जयन्ति, येन तेन वाऽपि शिशुनात्यरिभूम्बने, तथा
वरणभावोऽपि वारणपरिणामोऽपि प्राय एतेषां वर्षाष्टकाद्यधो-
वर्त्तमानानां न भवति । अतः कृतम- "सुम्मांसवं द्रुतु जयं,
माद्रुण समन्त्रियं बद्धे " इत्येषं पदं तत् (आश्विन) चक्रवाक्य-
साङ्ख्यैकभावावधारकं, ततो वर्षाणां वर्त्तमानाः परित्रयक्षेत्रावध-
रणपरिणामाभावाच्च न दीक्षन्ते इति ॥४१॥

सम्पति प्रवृत्ताप्रवृत्तसंबन्धगुणस्थानकवारेकं जीवमाधिकृत्य
कात्तमानमाह—

समयाक्त अंतमुद्, पमत्तअवमत्तयं जयंति मुष्णी ।

देसुणपुन्वकोटिं, अभोसं चिट्ठि चरंता ॥ ४२ ॥

समाधौदकस्वादिपञ्च भुवः प्रमत्ततामप्रमत्ततां वा तावज्जनि
यावदुत्कर्षांतोऽतमुत्कर्षः, ततः परमवद्वचं प्रमत्तस्याप्रमत्ततादि-
भावात्, अमत्तस्य च प्रमत्तताऽऽदिभावात् । अमत्तमाभा-
स्यमुत्तमयोऽप्रमत्तस्यैव वा अमत्तस्य एकं संमत्तं ज्ञानं,
तदमत्तं परमभावेनाविरतत्वाभावात्, अमत्तस्यैवत्यनुत्कर्षः,
ततः परमवद्वचं प्रमत्तभावां दशान्तरत्वात् वा, मरणं वा । अमत्त-
तस्याऽपि प्रमत्तताभिरुपादौ देशविरतभावात्कं चेति । अथैतद्वचं
कथममत्तस्यमुत्कर्षादुत्कर्षः प्रमत्तस्याप्रमत्ततादिभावात् । प्रमत्तस्य
वा प्रमत्ततादिभावा, बाधना दमविरतादिभिरुत्तमजप
कालं कस्मादंतो न भवतः ? । उच्यते—इह वचु संकलेश-
स्यानंतं वसंतानो मुनिः प्रमत्तो ज्ञाति, वेधु च विज्ञातविरतानां
अप्रमत्तानां प्रमत्तस्याः । संकलेशस्यानंतं, विशेषाध्यायानि च
प्रमत्तस्यैवसंभवेनैकाकाशप्रदेशप्रमाणाणि भवन्ति । मुनिश्च
यथावद्विस्तृतमुनिज्ञां वसंतानोः यावदुत्पथमभेति, उच्यते
वा नारायणि, तावद्वचं तथाज्ञानाज्ञानैककालस्यावेद्यतनु-
दुर्लभं स्थित्वा विज्ञातविरतानां गच्छति, विशेषाध्यायान्यनु-
सृष्टं स्थित्वा भूयः संकलेशमुत्पथमुत्पथं गच्छति, एवं चित्तरतं
प्रमत्ताप्रमत्तयोः परावृत्तिः कर्णाति, ततः प्रमत्ताप्रमत्तजावु-
त्कर्षतोऽप्यनुत्कर्षं कालं यावदुत्पथम, न परतः । तथा चांत
कालमुत्कर्षात्—‘‘ शब्दं संकलित्वेन च विनिर्मुक्तं वा विरक्तं
अनुत्कर्षतोऽं जाव कालं न परतो, तेषां विनिर्मुक्तसंज्ञां संकलि-
मद्भावात् अनुत्कर्षतोऽं कालं—अं आमत्तसंज्ञयां हाहं विनिर्मुक्त-
तां विमोहादिभिरनुत्कर्षतां अनुत्कर्षं कालं— जाव अमत्तसंज्ञयां
हाहं इति ’’ । अथ प्रमत्ताप्रमत्तजावपरावृत्तिः किबन्तं कालं
यावद्विरतं कर्तातामन्त हाह—(इत्युत्तरादि) परावर्तं पूर्व-
कादिं तावद्वचं इतौ प्रमत्ताप्रमत्तजावभाव्योऽन्वं भवन्तं ज्ञा-
न्ती तिष्ठतः, अमत्तजावोऽनुत्कर्षतां वानप्रमत्तजावं भवद्वि अ-
मत्तस्य तावोऽनुत्कर्षाभिरतं प्रमत्तस्य भावं भवन्नं विरततं नाव-
प्रवति नावद्वेज्ञानो पूर्वकादीमिव । देशानां च पूर्वकादीनां
जावप्रवति पूर्वकादीनां कालायां कल्पता ॥ २२ ॥

सम्प्रति शशगुणस्थानकानामेकं जशिमधिकृत्य कालमानमाह-

समयाओ अंतमुद्द. अपुन्वकरणाउ जाव चनसंतो ।

स्त्रीणां जोगीयांतो, देसस्सेव जोगिणो कावो ॥४३॥

अपूर्वकरणाभाज्य बाधतुपशान्तः किमुक्तं जवति ?—अपूर्वकरणातिवृत्तिवारसुमसंपराधांपशान्तमोहाः तस्यैकं समस्यारोप्योत्कर्षनां जन्ममुद्धृतं यादृक्कृतिम् । तत्र समस्यमात्रभावात्—अपूर्वकामाभादस्यपूर्वकालात्स्य समस्यमात्रमुत्पन्नः परः कोऽपि अत्रैव समावेशद्वयस्यैव प्रत्यक्षं तत्समस्यमात्रमुत्पन्नं तदप्युक्तं कोऽपि सुक्ष्मसंपराधत्वं संसाध्य, तत्तपि समस्यमात्रमुत्पन्नं, विज्ञेयं अपि पुनरपशान्तमोहात्स्यवत्त्व, तदपि समस्यमात्रमुत्पन्नं, प्रत्यक्षं अपि समस्यमुत्पन्नसुरेपुपशान्तम् । तत्र बोधपक्षानां प्रत्यक्षस्य पराधीनत्वं तस्मिन्प्रत्यक्षपराधीनां समस्यमात्रवत्त्वं, अत्यस्तमुद्धृतं जवति न सुखमाः अपूर्वकरणादीनामनन्तमुद्धृतानं तन्मध्यस्थं गुणकथाकात्तरमस्यमात्रमकारवाच्यं, कृपककारणां त्वपुर्वकपराधीनां प्रत्यक्षमज्यवशात्कृपमन्तमुद्धृतमवस्यवत् । कृपकअव्ययकारुद्धशऽनन्तमन्तकर्मकमुपैव्यं अरणाजं नमः । तथा । क्षीणाजोगीतो इति । क्षीणानां क्षीणकृपायाणामयोगिनां भवस्थाऽयोगिवालिनामज्योत्कृष्टमन्तमुद्धृतमवस्थानम् । तथा इदं—क्षीणकृपायाणाम् अरणमन्तमुद्धृतानन्तरं च ज्ञानावरणादिप्रातिनिधिकमरणकृपायाणाम् अरणपराधीनपराधीनक सत्त्वम् । तदवस्थायागव्यवस्थानं तु दुष्टव्यपङ्काद्विरोधिरयमात्रकालावस्थापितया, परतः संसृष्टप्राप्तिः । अतः द्वयानाज्यज्यवशात्कृपमन्तमुद्धृतमवस्थानम् । तथा (दशस्वेषे जाणिनां काले) दशस्वेषे जाविरतस्यैव योगिनाः सयोगिकैर्वालः कालो जावितयः । ज्यवशात् जन्ममुद्धृतं, कर्षणेन देशोना पुर्वकोटो इत्यर्थः, अत्राऽनन्तमुद्धृतमन्तकैवर्षनो विद्ययम् । देशानां च पुर्वकोटः सर्वाङ्कृपा समस्यमात्रान्नवर्षाण्कादुद्धृतं अरणपराधीनपक्षां शोभमेवाप्यादितेन कवलज्ञाव्यं पुर्वकोट्यापुर्वः जादितया । तदेवमुक्तं गुणस्थानकपु विज्ञाकालमात्रस्य । पं ३०२ डार । प्रव ०

(५) सम्प्रति गुणस्यानकान्याह—

सुरनाम्सु चत्ता-रि पंच तिरिष्णु चोद्दस मण्मे

इगिविगद्वेसू जुयक्षं, सव्वाणि पणिदिमु इवंति ॥ २८ ॥

सुरेपु नारकसु च प्रत्येकं त्रित्याहृदिसास्वादनमिष्टाविरतस-
 त्त्याहृदस्तत्त्वज्ञानि जगन्नारे नृणस्थानकानि प्रयन्ति । नात्येव इ-
 श्वरिणश्चरित्त्याहृदसि पञ्चगुणस्थाकानि किं नु भवन्ति, चाहृ-
 दसि नमनुष्ये, तथा मित्रायाश्चोभ्यामिष्टाविरतसत्त्वाभ्यसंभवात् ।
 तथा एकेन्द्रसु विकल्पसु विकल्पेन चेत्येषु द्वित्रिचतस्रसु चैवपु
 त्रित्याहृदसास्वादनतत्त्वज्ञानं गुणस्थानकयुगलं भवति । सास्वा-
 दनस्य त्रिप्रपञ्चात्मनो करणार्थमात्मनो करणार्थसास्वाद्याया-
 मन्वसं, तथा अर्थात्मनो, प्रक्षिप्तद्वयज्ञे सर्वज्ञं चतुर्दशसि
 गुणस्थानकानि भवन्ति, मनुष्येषु सर्वज्ञासंज्ञकानि ॥ २८ ॥

सन्नेसु वि निस्त्रो वा-उतउमुद्रमतिगं षमोस्रणं ।

सामायजां उ सम्मा, मज्झिमुमे सेससन्निम्मि ॥ ५९ ॥

सर्वेष्वपि वस्तुषु स्थावरेषु च निवेशादृष्टिक्रमं गृह्यमानकमवि-
शेषात्वात्तन्मन्त्राप्रतिपाद्युक्तमविकं च सर्वत्र स्थपनात्तन्मा-
धारणरूपं विमुक्त्य शेषेषु लाक्षप्रपांतिषु कण्ठेऽभ्याश्रयपांतिषु संक्रि-
तिं पर्याप्तं च सास्त्रादन्तः, सास्त्रादन्तमन्यग्राह्यपांतिष्वन्तं जग-
ति, मुद्राणां स्मृतिप्रयत्नोत्पत्त्यादिविशेषणसूचकः। तथा स्यान्मन्त्रा-
दि अत्र तन्मन्यग्राह्यपांतिष्वन्तं सार्धं द्विकं पर्याप्तपार्थास्तत्सूत्रेण,

[illegible]

अजिनवकम्पगहणं, बंधो ओष्ठेण तत्थ बीसमयं ।

तित्थयगहारग-वृजं भिच्छम्भि सतरसयं ॥ ३ ॥

मिश्रयादादिभिर्होत्रभिर्भजनस्य जूननस्य कर्मणां हानाव-
रणादेर्मनुमुपाशानं बन्ध इत्युच्यते । प्राञ्चन सामाभ्येन, नैक-
कान्तिनामधेयानकामाभ्येनार्थः । (नमस्तु) । अत्र बन्धो हिंसा-
शून्यं विशुद्धानुसरणं च, कर्मप्रकृतौनां प्रवर्तानि शेषः । तथाहि-
विशुद्धावर्ण्यं मुच्यते । अत्रावर्ण्यं, अर्वाध्वजानावर्ण्यं, अन-
र्वाध्वजानावर्ण्यं, कथलहानावर्ण्यमिति प्रकृत्या हानावर्ण्यं
विज्ञा. निज्ञाभिन्ना, अमला, पञ्च प्रायश्चना, स्थानार्थिः, चक्षुर्दृशं
मावर्ण्यं, शब्दचक्षुर्दशानावर्ण्यं, अवधिर्दशानावर्ण्यं, काल-
विज्ञानावर्ण्यमिति धर्वाधिर् दशानावर्ण्यम् । वेदानां विज्ञा-सात्त्व-
वेदनीयमासात्त्ववेदीयं च । वेदोनीयमासात्त्वविज्ञानिदम् । तथ्या-

[illegible]

(अवदंशनं ति) अतुर्णां दर्शनानां समाहारश्चातुर्दर्शनं, अतुर्दर्शनानां अचतुर्दर्शना अविदर्शनकथनदर्शनरूपम्, [उक्तं ति] उक्तं

मैत्रम् [स स लि] यथाः कीर्तिनाम्, [मार्गविश्वद्वयं लि] ज्ञाना-
वच्छेदप्रसङ्गं विप्रपञ्चकमन्तरागपञ्चकम्, इत्यर्थो लने हानाविप्र-
पञ्चकमिति, एतासां पञ्चप्रकृतीनां सूक्ष्मसंपराये बन्धस्याप्यङ्करो
ध्वानं, एतद्व्यवस्थं सात्त्विकाधिकारवाच्यतेषु च सात्त्विकाधिकार्य
कषायेकचलक्षणस्याभावादिनि । [तिलु साययं च लि] त्रिषु उप-
पन्नमोहविषमोहसंज्ञाधिकारिकत्वमुपस्थापेत् सतबन्धः, सात-
त्व्यं केवलज्ञाप्रत्ययस्य द्विसात्त्विकस्य तु तत्पक्षमयेऽवस्थाना-
भावादिनि भावः, न सात्त्विकाधिकार्य, न त्वं कषायप्रत्ययवाच्यम् ।
आह च भाष्यतुधाम्मोनिधिः—“उत्पन्नं चोद्गमोहः, केवलज्ञो
यगविहृद्यं ॥ न पुन दुस्मयविहृद्य-स्त्व बंधगा न उच्य संपराय-
स्त्व” ॥ इति [उद्गो सज्जाग लि] इमकमवस्थानायासातबन्ध-
वद्वेह संबन्धः, ततः सत्त्विकाधिकार्यगुणस्थानं सातबन्धस्य देहो
व्यवच्छेदः । इह सातबन्धोऽस्ति, योगसज्जावात् । नोत्तरभावागि-
कगुणस्थाने, योगाभावात् । ततोऽवस्थावात् कषायागकवलि-
मः उक्तं च—“संज्ञासि परिचया अर्थधगा हुंति नायथा” [यं चत-
र्थां य लि] बन्धस्यान्तोऽन्ततश्च बन्धवाम्युदाग्रे यहीतोपः, प्रा-
कृतस्यात् । तत इदं कृतं भवतः—यद्य हि गुणस्थानं यासं प्रकृतीनां
कषायेकचलक्षणं इत्येव तासां बन्धस्यान्तः यथा—मिथ्यात्वादिगुण-
स्थाने व्यवच्छिन्नबन्धनां योऽवस्थानं प्रकृतीनां मिथ्यात्वाविरति-
कषाययोना बन्धः तद्वत्, तेषु मिथ्यात्वं वैधेव व्यवच्छिन्नं, ततश्च
मिथ्यात्वादिगुणस्थाने तासां बन्धस्यान्तः, तत उत्तरेषु कारणव-
न्धनेन बन्धनावाहितेतासां बन्धस्यान्तः तत उत्तरेषु तद्व-
न्धकारणसत्त्वात्वेन बन्धभावात् । इत्येवमप्येव हि गुणस्थानेषु
प्रकृतीनां सतबन्धहेतुव्यवच्छेदाऽप्यवच्छेदाज्ज्ञां सत्त्वयैक-
कषयवाद्बन्धस्यान्तोऽन्ततश्च भावनीय इति ॥ १२॥ कर्म० २० कर्म०

[८] गुणस्थानकेषु बन्धहेतवः । अथुना बन्धस्य बन्धहेतु
गुणस्थानकेषु चित्तपञ्चाह—

इम चउ पण त्रिगुणेषु, चउतिदुग्गपञ्चओ ण्वो (५२) ॥

[इम चउ पण त्रिगुणेषु इत्यादि] इदं पदपठना—एक-
स्मिन् मिथ्यात्वादिगुणस्थाने गुणस्थानकेषु चित्तो मिथ्यात्वाविर-
निकाययोगलक्षणाः प्रत्यया इत्येव यस्य स चतुःप्रत्ययो बन्धो
भवति । अयमर्थः—मिथ्यात्वादिभिन्नतुः प्रत्ययेमिथ्यात्वादिगु-
णस्थानकवर्त्ता जन्तुर्ज्ञानावरणादि कर्म भवति । तथा चतुषु
गुणस्थानकेषु सात्त्विकमिथ्यात्वाविरत्येवविरतिलक्षणेन त्रयो
मिथ्यात्वाविरतौ अभिरतिकषाययोगलक्षणाः प्रत्यया यस्य स
त्रिप्रत्ययो बन्धो भवतीति । अयमर्थः—सात्त्विकमिथ्यात्वाविरत्येव
मिथ्यात्वाविरतौ यातावात्तद्वैशेषिकः प्रत्ययः कर्म भवति, द्वावि-
रतगुणस्थानके यद्यपि देशतः स्थूलजगतापिगतविषया विरते-
रिति, तथापि सात्त्विकमिथ्यात्वाविरत्येवविरतिलक्षणेन त्रयो
विरतेरेव विषां कृतत्वादिति । तथा पञ्चसु गुणस्थानकेषु प्रसत्ताप्र-
मत्तापूर्वकरणाभिधौ सत्त्वात्त्वमसंपरायसत्त्वक्षेत्रेण त्रयो प्रत्ययो क-
षाययोगाभिधौ यस्य स त्रिप्रत्ययो बन्धो भवति । इदं कृतं जय-
ति—मिथ्यात्वाविरतिलक्षणेन त्रयो विषयभावात्तद्वैशेषिकेन कषाययोग-
प्रत्ययद्वयमाऽस्मि प्रमत्तादयः कर्म भवन्तीति । तथा त्रिषु उप-
पन्नमोहविषमोहसंज्ञाधिकारिकत्वमुपस्थापेत् गुणस्थानकेषु एक
यम मिथ्यात्वाविरतिकषायभावात् योगलक्षणः प्रत्ययो यस्य
स एकप्रत्ययो भवति । अयमधिकेवली भगवाद् सर्वथाऽप्य-
बन्धक इति भाषितं सूत्रकषाहेतवः गुणस्थानकेषु ॥ ३३ ॥

संप्रत्येतानिच सूत्रकषाहेतवः विषयवर्गानुप्रवाहोमुत्तरप्रकृती-
राभिर्य चित्तपञ्चाह—

चउ निच्छमिच्छाविरद-पञ्चया सायमोहपण्वतीता ।

जोमे विणु तिपवड्या—हारगणिपञ्च सेसाओ ॥ ५२ ॥

प्रत्ययशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात्तुःप्रत्ययिका सातलक्षणा
प्रकृताः । मिथ्यात्वप्रत्ययिकाः योऽहः प्रकृतयः । मिथ्यात्वाविर-
तिप्रत्ययिकाः पञ्चमिथ्यात्वप्रत्ययिकाः । योगं विना त्रिप्रत्ययिका
मिथ्यात्वाविरतिकषायप्रत्ययिकाऽऽहारकक्षिकजिनवर्जाः शेषाः
प्रकृतय इति भाषाऽन्तराधः । भाषाधः पुनरप्य—सातलक्षणा
प्रकृतिलक्षणाः प्रत्यया मिथ्यात्वाविरतिकषायवर्गा यस्या
सा चतुःप्रत्ययिका “सतोऽन्तकस्यवात्” ॥ ३३ ॥ १ ।
इति (हेम०) इकप्रत्ययः मिथ्यात्वादिभिन्नतुःमिरति प्रत्य-
यः सातं बन्धत इत्यर्थः । तथाहि—सातं मिथ्यात्वादि ब-
न्धत इति मिथ्यात्वप्रत्ययं शेषा अप्यविरत्यादयश्चतुः प्र-
त्ययाः सन्ति, केवलं मिथ्यात्वस्यैव प्राधान्येन विशिष्टि-
त्वात्, तेन तदन्तर्गतत्वेन विशिष्टताः, एवमुत्तरभाषि ।
तत्र च मिथ्यात्वाविरत्येवविरतिलक्षणं सात्त्विकमिथ्यात्वादिषु बन्धत इति
अविरतिप्रत्ययः । तत्रैव कषाययोगवस्तु प्रमत्तादिषु सूक्ष्मसं-
परायवसानेषु बन्धत इति कषायप्रत्ययः । योगप्रत्ययवस्तु प्र-
मत्तदन्तर्गतौ विशिष्टयते । तदेवोपपन्नमिथ्यात्वादिषु केवलयोगवस्तु मि-
थ्यात्वाविरतिकषायभावात् इति बन्धत इति योगप्रत्ययः । इत्येवं
सातलक्षणा प्रकृतिभ्यस्तुःप्रत्ययिका । तथा मिथ्यात्वप्रत्ययिका
योमस प्रकृतयः । इह यासां कर्महेतुः—निर्याति आत्माधार
वउ हुंदा य च जेवच, नपु मिच्छं सांतांते” इतिभाषाव-
धेन नारकत्रिकादिषु उदाहरणानां मिथ्यात्वात्तः उक्तः, ता
मिथ्यात्वप्रत्यया प्रवर्त्तनीत्यर्थः । तत्रायेव बन्धते, तदन्तर्गते तुत्तर
सात्त्विकमिथ्यात्वादिषु न बन्धन्त इत्यवश्यविरतेकाज्ज्ञां मिथ्या-
त्वमेवाऽऽसां प्रधानं कारणं, शेषप्रत्ययवर्गं तु यौगमिति ।
तथा—मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययिकाः पञ्चमिथ्यात्वप्रत्ययिकाः, तथा हि—
“सासणि तिरि धीण दुहग तिमं । अण मज्जगिह संघवण
वउ तित्तोय कुकगदि” इति सूत्रावधेन तिर्यक् भुक्-
प्रभृतिपञ्चविंशतिप्रकृतीनां सात्त्विकेन बन्धव्यवच्छेदकः ।
तथा “वहरनरतिविषयकसाया उरज्जुगते” इति सूत्रा-
वधेन वज्रप्रत्ययमनाराद्यादीनां दशानां प्रकृतीनां वैश्वविरते
बन्धव्यवच्छेदकः । एवं च पञ्चविंशतिदेशानां च भौतपञ्च-
विंशतिप्रकृतयो मिथ्यात्वाविरतिप्रत्ययिका एताः, शेषप्रत्ययवर्गं
तु यौगं, तत्रायेवऽप्युत्तरत्र तद्व्यवस्थाभावादिनि भावः । अणितशेषा
आहारकक्षिकतीर्थकरनामवर्जाः सर्वा अपि प्रकृतयो योगव-
र्त्तकप्रत्ययिका भवन्ति, मिथ्यात्वाविरत्येव सत्त्वयस्य
सर्वत्र सूक्ष्मसम्परायवसानेषु यथासंभवं बन्धन्त इति, मि-
थ्यात्वाविरतिकषायलक्षणप्रत्ययप्रयानिबन्धना भवन्तीत्यर्थः ।
उपपन्नमोहविषमोहकेवलयोगवस्तु योगसज्जावस्थेतासां बन्धो
नास्तीति योगप्रत्ययवर्जनमन्यविरतेकसमधिगम्यत्वात्कार्य-
कारणनापक्षयं इदमर्थः । आहारकक्षिकआहारकक्षिक-
आहारकक्षिकतीर्थकरनामोहस्तु प्रत्ययः, “संमत्तगुणमिमिच्छं,
तित्त्यरं संज्ञेण आहारं” इति वचनात् संज्ञः सत्यस्त्वं
वादिमिच्छत इतीह तद्वैजयमिति । उक्तं प्रासङ्गिकम् । कर्म० ४
कर्म० १० षं ०० ।

इदानीमुत्तरबन्धनेनैव गुणस्थानकेषु चिन्त्यब्राह्म-

पणपत्र पञ्चतिपण्डि-पञ्चत गुणचक्र इत्यनुगृहीता ।
सौलस दत्त नव नव स-च इदोणी न उ अग्रोभिः ॥१४॥

मिथ्यादृष्टौ पञ्चपञ्चाशद्व्यंशहेतवः । सास्वादे पञ्चाशद्व्यंशहेतवः ।
अतुःशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् व्याधिकृतत्वादिशिवित्यर्थः ।
बन्धहेतवो मिश्रगुणस्थानके, वदधिकृतत्वादिशुद्धबन्धहेतवोऽ-
विरतगुणस्थानके, एकोनव्यंशदिशुद्धबन्धहेतवो देशाविरतगुण-
स्थानके, विशतिशब्दस्य प्रत्येकं संबन्धात् वद्विशतिबन्धहेतवः ।
प्रमत्तगुणस्थाने, अतुर्विशतिबन्धहेतवोऽप्रमत्तगुणस्थानके,
द्विविशतिबन्धहेतवोऽप्युत्तरगुण, पञ्चदश बन्धहेतवोऽनिवृत्तिबाध-
रे, दशबन्धहेतवः सुखसंपराये, नव बन्धहेतवः उपशान्तमोहे,
नव बन्धहेतवः क्रीणमोहे, सप्त बन्धहेतवः सयोगिकेवास्तिगुणस्थाने,
न तु नैवायोगिकेऽपि बन्धहेतवस्ति, अत्रात्राद्यादेशाति ॥१५॥

अथाऽमुनेव बन्धहेतून् भावयब्राह्म-

पणपत्र मिच्छि हारम्-दुगुण सासाणि पत्र मिच्छविणा ।
विस्तदुगमकमप्रण विष्णु, तित्त्व मीमे ब्रह्म इत्यत्र ॥१५॥

मिथ्यादृष्ट्याहारकाहारकमिश्रलक्षणद्विकोनाः एकव्यंशवाश-
द्व्यंशहेतवो जयन्ति, आहारकद्विव्यंशजं तु "संयमवता तदु-
द्वयो नात्यस्यति" वचनात् । सास्वादे मिथ्यात्वपञ्चके-
न विना पञ्चाशद्व्यंशहेतवो भवन्ति, पूर्वोक्तयाः पञ्चपञ्चाशतो
मिथ्यात्वपञ्चकेऽप्यनीते पञ्चाशद्व्यंशहेतवः सास्वादेन चरुष्याः ।
मिश्रे त्रिव्यंशदिशुद्धबन्धहेतवो भवन्ति । कथमिति ? आह-मिश्रद्वि-
कमौदारिकमिश्रैकियमिश्रलक्षणं, (कमं चि) काम्येश्वरी-
रम् (अणु चि) अमलानुबन्धनस्यैवैविति । इत्यत्र भावना-
'न स्वस्मिन्मिच्छो कुण्ड कालमिति' वचनात्प्रमत्तगुणस्थानेऽपि
परलोकागमनात्वात् औदारिकमिश्रैकियमिश्रद्विकं काम्यं
व न संभवति, अमलानुबन्धनस्यैवैविति वचनात् मिथ्यात्वादन-
मलानुबन्धनचतुष्टयं च नास्ति, अत एतेषु सप्तसु पूर्वोक्तयाः
पञ्चाशतोऽप्यनीतेषु शेषास्त्रिव्यंशदिशुद्धबन्धहेतवो मिश्र जयन्ति ।
अथानन्तरं वद्व्यंशदिशुद्धबन्धहेतवो भवन्ति ॥ १५ ॥

समुत्तिस्सकम् अजप, अविश्रुक्कमुत्तरप्रमत्तसर्विकमाप ।
मुत्तु गुणचक्र देभे, उदीम साहारतु पंपच ॥१६॥

क इति, आह-अयते अविरत, कथमिति ? आह-समुत्तिस्सकम्
चिद्व्योर्मिश्रयोः समाहारो द्विमिश्रं, द्विमिश्रं च काम्यं च द्विमिश्र-
काम्यं, सद्य द्विमिश्रकाम्येन चरति या त्रिव्यंशदिशुद्ध । इत्यत्र
ज्ञाना-अविरतस्यमहद्रेः परलोकगमनसंभवात्पूर्वाणी-
तमौदारिकमिश्रैकियमिश्रलक्षणं द्विकं काम्यं च पूर्वोक्तयां
त्रिव्यंशदिशुद्धिः पुनः प्राकृत्यते, ततोऽविरते वद्व्यंशदि-
शुद्धबन्धहेतवो जयन्ति । तथा-देश देशाविरत एकोनव्यंशदिशुद्ध-
बन्धहेतवो भवन्ति । कथमिति ? आह-अविरतत्वात्संयमकया
काम्येन, औदारिकमिश्रं, द्वितीयं त्रयाधानमप्यव्यंशवाश-
द्व्यंशमुक्त्वा शेषा एकोनव्यंशदिशुद्धिः । अत्रायमाशुयः-विप्रहृ-
तावप्योसकावस्थायां च देशाविरतेनभावात्काम्यौदारिकमिश्र-
द्व्यं च संभवति, तत्राऽसंयमाद्विरतत्वात्संयमविरतिर्न जायते ।
न तु तत्रासंयमात्संयमप्राप्तिवत्सौ विरतिः, न त्वारम्भजा-
द्वि, तत्कथमसौ अविरतिरितिः सर्वोऽप्यनीयते । संयमः किं तु
पृथिव्यामशुक्लपृथिव्यादेवेन सत्यप्यारम्भजा अविरतिर्न विव-

कितेत्यशेषः । एतच्च वद्व्यंशतद्व्यंशपूर्वमनुश्रित्य लिखितमिति
न स्वस्मिन्मिथ्याया परिप्राचीनीया । तथाऽप्रमत्तकाम्यानावरणोद्व-
स्यास्य मिथ्यात्वादिप्रत्यक्षाव्यापारवृत्तयुक्तं न यदा प्राकृत-
मिति, तत एते सप्त पूर्वोक्तयाः वद्व्यंशदिशुद्धोऽप्यनीयते, तत
एकोनव्यंशदिशुद्धबन्धहेतवः शेषा देशाविरते भवन्ति । तथा
वद्विशतिबन्धहेतवः प्रमत्त भवन्ति । [साहारतु चि] सहाहार-
कद्विकोनाऽऽहारकाहारकमिश्रलक्षणं वसेत इति साहारकद्विकोना ।

अविरद्विगार तिकसा-यवज अप्रपचि मीसुगुरहिया ।
चतुर्वीस अणुचं पुण, उदीम अविविज्यारारे ॥१७॥

असाविरतेदेशाविरतेऽप्यनयमात्रेया एकादशाविरतय इह शुभ-
मने । तृतीयाः कथायास्तिकथायाः प्रत्याख्यानावरणः, तद्व्यंशस्तु-
विरतिताः साहारकद्विकोनाः चैवैकानव्यंशदिशुद्धबन्धहेतवो भ-
वन्ति । इत्यत्र इदमप्यप्रमत्तगुणस्थाने एकादशाविरतः
प्रत्याख्यानावरणचतुष्टयं च न संभवति, आहारकद्विकं च संभ-
वति, ततः पूर्वोक्तया एकोनव्यंशदिशुद्धः पञ्चदशकेऽप्यनीतः,
द्विकं च न प्राकृतं वद्विशतिबन्धहेतवः प्रमत्त भवन्ति ।
तथा-अप्रमत्तस्य लब्धऽनुपजीवनमाहारकमिश्रैकियमिश्र-
लक्षणमिश्रद्विकोनाः चैव वद्विशतिशुद्धबन्धहेतवो भवन्ति
अप्रमत्त भवन्ति । अपूर्वे अपूर्वकरणे पुनः चैव अतुर्विशतिबन्ध-
हेतवो भवन्ति । अतुर्विशतिबन्धहेतवो जयन्ति ॥ १७ ॥

अउडाम सोल्ल वापरि, सुमुहे दस वेयमंजलणति विशा ।
सुत्तुवसंति अलोजा, मज्जोपिपुत्तुत्तसमजंगा ॥ १८ ॥

एते च पूर्वोक्ता चात्रिशतिबन्धहेतवोऽच्छादमाहास्यस्वरति-
शोकजयुगुप्सालसप्तकाव्यपृथग्द्विरिताः षोडश बन्धहेतवः
[वाचरि चि] अमिच्छित्वाद्द्विरसंपरायगुणस्थानके भवन्ति, हास्या-
द्विपृथ्वापूर्वकरणगुणस्थानके एव व्यवच्छिन्नत्वादिति ज्ञातव्यः ।
तथा त एव षोडश त्रिकद्व्यंशस्य प्रत्येकं संबन्धाद्वैकिकं स्वी-
युतपुंसकलक्षणं, संज्वलनक सज्वलनकोऽपमानमायाकपं, तेन
विना दश बन्धहेतवः सुखसम्पराये जयन्ति । वेदत्रयस्य संज-
्वलनकोऽपमानमायात्रिकस्य चात्रिशुष्यत्वाद्द्विरसंपरायगुणस्थानके
एव व्यवच्छिन्नत्वात् । त एव दश अलोमा लोभरतिताः
सन्तो नव बन्धहेतवः क्रीणमोहे उपशान्तमोहे च भवन्ति,
मनोयोगचतुष्कथाभ्यामनुचतुर्कोदारिककाययोगसङ्कल्पा नव ब-
न्धहेतवः उपशान्तमोहे क्रीणमोहे च प्राप्नोते, न तु संभ-
वाः, तस्य सुखसम्पराय एव व्यवच्छिन्नत्वात् । सयोगि-
केवलनि पूर्वोक्ताः मय योगाः । तथाचि-औदारिकमौदारि-
कमिश्रं काम्यं प्रथमानिमी मनोयोगी, प्रथमानिमी वा-
य्योगी चेति । तदौदारिकं सयोग्यवस्थायांमौदारिकमिश्र-
काम्यंकाययोगी समुद्धानाऽवस्थायामेव वदितव्ये । "मि-
दारिकयांका, ससमपठित्तिनीयेषु ॥ काम्यंशुशरीरयोगी, अतुर्थक
पञ्चमे तृतीये च ॥११॥" इति; प्रथमानिमनोयोगी भवतोऽनु-
सरसुरादिभिर्मनसा पृथस्य मनसैव देशनातः, प्रथमातिमहा-
भ्यानीतु देशनादिकात् । अयोगिकेवास्ति न काश्चिद्व्यंशहेतुयो-
गस्यापि व्यवच्छिन्नत्वात् । उक्ता गुणस्थानकेषु बन्धहे-
तवः ॥ १८ ॥

सम्यति गुणस्थानकेष्वेव बन्धं निरूपयब्राह्म-

अप्रपचता सच-द्वी मीसुपुण्ववायारा सच ।

बंधं हस्तद्वयो ए-गुणविराजितगोमो ॥ ५९ ॥

मिथ्यावृष्टिप्रभृतयोऽप्रमत्तानाः सततौ वा कर्माणि ब्रह्मन्ति, आनुबन्धिकाऽप्यौ, शेषकाले तु सतः । (श्रीसत्त्वप्रवचनवारा इति) मिमांसेपूर्वकरणानुबन्धिवाराः सत्तेष्वब्रह्मन्, तेषामानुबन्धवाराणां, तेषां मिथस्य तथास्वाभाव्यात्, इतरयोः पुनरतिविशुद्धत्वात्, आनुबन्धस्य च सोऽन्नापरिणामनिबन्धनत्वात् । (सुहृदुः सुः) स्वस्मत्संपरायो मोहनीयायुर्वर्जोऽपि ब्रह्मन्ति ब्रह्मन्ति, मोहनीयवत्त्वस्य बाह्यकथायाद्वयनिमित्तात्वात्, तस्य च तद्वत्त्वात्, आनुबन्धभावावस्थानिविशुद्धत्वात् इत्यर्थः । (एवमुक्तमिति) एकं सातवेदनीयं कर्मापरितनाः स्वस्मत्संपरायादुपरिष्ठाप्येन उपरान्तमोहक्षीणमोहस्ययोगिकबन्धिनो ब्रह्मन्ति, न शेषकर्माणि, तद्वत्त्वहेतुत्वात्वात् । अत्राधिकः सर्वकर्मप्रवर्धक इति । (उपनिषद्) ब्रह्मस्योपस्थानकवर्ति, सर्ववत्त्वहेतुत्वात्वादि, उक्ता गुणस्थानकेषु बन्धस्थानयोऽन्ना ॥ ५९ ॥

साम्प्रतं गुणस्थानकेष्वेवोदयसत्तास्थानयोऽन्ना निरूपयन्नाह-
आमुह्यं संतुदप, अह विमोहं विष्णु सत्त खीणम् ।
चउ चरिमदुगं अहउ, संते उवसंति सतुदप ॥ ६० ॥
स्वस्मत्संपरायगुणस्थानकमिमिथ्या सत्तायास्युष्ये चाष्टावपि कर्मप्रकृतयो भवन्ति । अयमर्थः-मिथ्यावृष्टिगुणस्थानकमारभ्य नृहंससम्परायं बाह्यसत्तायास्युष्ये चाष्टावपि कर्माणि प्राप्यन्ते; मोहं विना मोहनीयं यजेयिष्या सत कर्मप्रकृतयो भवन्ति, क्षीणं क्षीणमोहगुणस्थानकं सत्तायास्युष्ये च, मोहनीयस्य क्षान्त्वात् । (चउचरिमदुगं वि) चरिमदुगं सत्योऽपि योगिकवर्तिगुणस्थानकं सत्तायास्युष्ये च चतस्रो घातिकर्मप्रकृतयो जयन्ति, घातिकर्मचतुष्टयस्य क्षीणत्वात् । [अहउ संते उवसंति सतुदप वि] तुराभ्यस्य व्यवहितसंबन्धादुपरान्तमोहगुणस्थानकं पुनरुदयं कर्मप्रकृतयोः सत्तायां प्राप्यन्ते, सत्तायां मोहनीयवत्त्वात्वादि इति भावः । उक्ता सत्तायास्थानयोऽन्ना ॥ ६० ॥

(६) साम्प्रतमूर्तरीणास्थानानि गुणस्थानकेषु निरूपयितुमाह-
उदरंति पमत्ता, सगऽह मीसऽह वेय आउ विष्णु ।

उग अपमत्ताऽ उत्रो, उ पंच सुहृष पणुवसंतो ॥ ६१ ॥

मिथ्यावृष्टिप्रभृतयोः प्रमत्तानां बाह्यद्वयानुबन्धमानमबाधु-
रावर्तिकाशेषं न भवति, तावत् सर्वेऽप्यपी निरन्तरमष्टावपि कर्मागुणस्थानानि । आर्वाकाऽवशेषे पुनरनुबन्धमाने प्रवा-
युषि सतव, आर्वाकाऽवशेषस्य कर्मण उदरीणाया अभा-
वात्, तथास्वाभाव्यात् । (मीसऽह वि) सम्प्रमिथ्यावृष्टिः पुनरुदयं कर्मगुणस्थानानि, न तु कदाचनाऽपि सत, सम्प्र-
मिथ्यावृष्टिगुणस्थानकं कर्ममामस्य सत बाधुष आर्वाका-
वशेषत्वाभावात् । तच्च क्षान्तमुद्गतावशेषायुष्क एव तज्ज्ञात्वं परित्यज्य सम्पत्तयः मिथ्यात्वं वा नियमाभावात्पद्यत इति । अप्रमत्ताद्वयस्याऽप्रमत्तापूर्वकरणानुबन्धिवारत्वरूपेण वेद्या-
वृत्तिना वेदनीयायुर्वी अन्तरेण बद्ध कर्माणि उदरीयन्ति, ते-
षामतिविशुद्धतया वेदनीयायुर्वी उदरीणायाभ्याम्यवसायस्था-
नाभावात् । (उषं पंच सुहृषो वि) तेष बद्ध अन्तरोक्तानि तानि च
तावदुदरीयन्ति, बाह्यमोहनीयमावर्तिकाऽवशेषं न प्रवर्ति ।
आर्वाकाऽवशेषे च मोहनीयं तस्याप्युदरीणाया अभावात् ।
संपाणि पञ्च कर्माप्युदरीयति नृहंसः । (पणुवसंतु वि)

उपशान्तमोहः पञ्च कर्माप्युदरीयति, न वेदनीयायुर्वीमोहनीयक-
र्माणि, तेष वेदनीयायुर्वीः कार्यं प्रागेवात्तं, मोहनीयं स्वभा-
वाभावादीत्येते, " वेद्यामन्मोहादीत्येते " इतिवचनादिति ॥ ६१ ॥

पण दो खीण दु गोमो,

आपुदरीरगऽजोमि योष उवसंता । [६२]

क्षीणमोहोऽन्तरोक्तानि पञ्च कर्माप्युदरीयति । तानि च
तावदुदरीयति बाह्यमोहनीयवत्त्वाभावात्तथास्वाभाव्यावर्ति-
कारप्रविष्टानि न प्रवर्तन्ते, आर्वाकाऽवशेषे तु तेषामप्युदरी-
णाया अभावात् । हे एव नामगोमलक्षणं कर्मण उदरीयति ।
(दु जोमि वि) हे कर्मणी नामगोमलक्ष्ये, योगा नाम मन्त्रा-
क्षावकथा विद्यन्ते यस्य स योगी, सयोगिकवत्त्वुदरीयति, न
योषाणि । घातिकर्मचतुष्टयं तु मूलत एव क्षीणमिति । तस्यो
दरीणासंबन्धः, वेदनीयायुर्वीप्राप्तेरप्या पूर्वाकारावर्तनं न
भवति । (आपुदरीरगऽजोमि वि) अयोगिकवर्ती न कस्याऽपि
कर्मण उदरीकः, योगसम्पत्तेरुदरीरगऽप्याया, तस्य च योगी-
भावादिति । उक्ता गुणस्थानकवृदरीणास्थानयोऽन्ना ।

(१०) गुणस्थानेषु आशाः । संवति जीवगुणनृतेषु गुणस्थान-
केषु भावात् निरूपयितुमाह-

सम्माहचउमि तिग चउ, भावा चउ पणुवसामगुवसंते ॥

चउ खीणापुष्वि तिभि, सेसगुणद्वानगंगवि ॥ ७० ॥

[सम्माह वि] सम्प्रवृष्ट्यादिवृष्टिरतिसम्प्रवृष्टिप्रभृतिषु चतु-
ष्टु चतुःसंकेतव्यविरतसम्प्रवृष्टिद्वयविरतप्रमत्ताऽप्रमत्तलक्ष-
णेषु गुणस्थानकविधित्वस्यमाणद्वयस्यापि संभवः कार्यः । [तिग
चउ भाव वि] त्रयलक्षवर्गो वा भावाः, प्राप्यन्ते इति भावाः । तेष
क्षायापशमिकसम्प्रवृष्टेऽनुबन्धेण आनुबन्धकत्वेन त्रयोऽपि
भावा लक्ष्यन्ते । तद्यथा-पशमसंभवमौदृष्टिकी गतिः, क्षायापश-
मिकमिन्द्रियादिसम्प्रवृष्ट्यादि पारिणामिकं जीवत्वमिति । क्षाया-
दिसम्प्रवृष्टेऽपशमिकसम्प्रवृष्टेऽक्षत्वारो भावा लक्ष्यन्ते, त्रय-
स्तावत्पूर्वोक्त एव, चतुर्थस्तु सायिकसम्प्रवृष्टेः क्षायापश-
मिकसम्प्रवृष्टेः, क्षायापशमिकसम्प्रवृष्टेः पुनरीपशमिकसम्प्रवृष्ट-
भाव इति । [चउ पणुवसामगुवसंते वि] चत्वारः पञ्च वा
भावा द्वयोरप्युपशमकोपशान्तयोर्भवति । किमुक्तं भवति-भानि-
क्षुत्वादिचतुष्टयसम्परायगुणस्थानकवर्तिसंस्तुतपशमिक ल-
क्ष्यते, तस्य चत्वारः पञ्च वा भावा प्रवर्तन्ते । कथमिति चेत् ?,
उच्यते-त्रयस्तावत्पूर्ववदेव, चतुर्थस्तु क्षीणदर्शनविकस्य भे-
जिमारोदतः क्षायापशमिकसम्प्रवृष्टेऽनुबन्धे पुनरीपशमिक-
स्वभाव इति । अस्मीशमिव चतुर्णां मध्येऽनिवृत्तिवार्त्तवत्त्वम-
संपरायगुणस्थानकवर्तित्वोऽप्युपशमिककारित्रस्य शास्त्रा-
न्तरेषु प्रतिपादनीयपशमिककारित्रत्वमेषो पञ्चम इति, उपशान्त
उपशान्तमोहगुणस्थानकवर्ति, तस्यापि चत्वारः पञ्च वा भावाः
प्राप्यन्ते, ते बान्धनरोपशमकपदप्रवृत्तिना एव [चउ खीणा-
पुष्वि वि] चत्वारो भावाः क्षीणापूर्वयोः क्षीणमोहगुणस्थान-
कवर्तककरणगुणस्थानकं क्षेत्र्यः । तेष क्षीणमोहे त्रयः पूर्व-
वत्, चतुर्थः क्षायापशमिककारित्रलक्षणः, अपूर्वकरणं तु
त्रयः पूर्ववत्, चतुर्थः पुनः सायिकसम्प्रवृष्टेः भावा द्वयो-
पशमिकसम्प्रवृष्टेः स्वभावो वेति । [तिभि सेसगुणद्वानगंग वि] त्रयः
निर्लक्ष्या भावा भवन्ति, केचित्पणुव-विभक्तिकोपशमिकगुणस्था-
नकेषु मिथ्यावृष्ट्यास्वादानसम्प्रवृष्ट्यादिसत्योपशमिकवत्त्व-

गुणदाय

शोभिकेयनिमित्तकथयु । तस्य मिथ्यादृष्ट्यादीनां प्रयानामोद-
 यिकी गतिः, ह्यावोपसमाधिकारोन्निवारणं, परिधायिकं जी-
 वन्त्यमित्येते त्रयो भवताः प्रतीता एव । सत्येगिकेयव्यव-
 शित्येयानिः पुरोदरैश्च मिश्रजगतिः, कायिकं कथञ्चान्ना-
 गि, परिधायिकं जीवन्त्यमित्येकसम्यक् एव । आत्मा-किमजी-
 विप्रभूतयो आवा गुणस्वानकेषु जित्यमानाः सर्वज्ञावाधारन-
 वा जित्यमने । ई, आहृत्स्थिदृक्जीवाधारतया । इति, आत्मा-
 (गण्डिप) एकजीवाधारतयैवावायिनयो मन्त्यो,
 मन्त्यावापयैक्या तु संज्ञावतः सत्येऽप भावा अवन्तीति । स
 बुध्दिभूतं गुणस्थानकं प्रत्येकं यस्य नावस्य संज्ञितयो यावत्
 चरत्तमेदा यस्मिन् गुणस्वानके प्राप्यते इत्येतत्सोपयोगिताव-
 द्वाभिरनिर्वाचनं तद्यथा-ह्यावोपसमाधिकारमन्त्या मिथ्यादृष्टि-
 सात्त्वादन्योदन्तार्यकं ह्यवोपसमाधिकारलिङ्गेष्वपकाशना-
 यवत्तुर्वागुपेक्षाऽवसुर्वागुपेक्षा इत्युच्यते, सत्यमिदं आहृ-
 त्वादीनि लिङ्गेष्वपकाशनावप्रवृत्तनवयमिष्यकसम्पत्कत्व-
 क्षणाद्वावा सेदा प्रवर्तितं, अचित्तसत्यमन्त्यो मिथ्यात्वान्न स-
 म्यक्त्वमपेक्षं त एव ह्यदृश, चिदृती च ह्यदृशस्य मध्ये दृशाव-
 र्तिमत्तेः प्रत्यक्षे, प्रत्यक्षसमन्वयेऽहं दृशाविरतिरिति तु
 पूर्वमर्थशेषे तु ह्यदृश्यस्य सर्वविरतिमन्तःपर्याप्तानमपेक्षे-
 तदुर्गदं, अपूर्वकरणाभिनिष्ठविशद्वत्त्वसम्भवायेव । तदुर्गदस्य
 सम्यक्त्वापसारणे मत्तेकं प्रत्यक्षं, चरत्तमोदमहोत्तमोदयो-
 र्वाद्यदृश्यमन्त्याविरतिरप्येव ह्यदृश जायतेऽपसमाधिकारमन्त्या-
 प्राप्यते । अतुर्गदोदधिकारमन्त्यादृश मन्त्यावन्त्यावाहना-
 लिकत्वाद्य एकवर्तिरतिरपि नैदा भवन्ति, सात्त्वादेनैकवर्ति-
 तैर्मिथ्यात्वापसारणे विद्यति, मिथ्याचित्तयोऽप्येवदृष्टान्तावपि
 प्रकरोन्निधितिः, दृशाविरतः च दृशवर्तमानस्यैव सत्य-
 मन्त्यो च तिरिध्यात्वस्यैवमन्त्याऽभावे पक्षदृश, कथमनेन एकदृ-
 शस्य आचलतयात्रिकाभावे ह्यदृश, अपूर्वकरणेऽनिच्छित्तादरे-
 च ह्यदृशस्य तत्तेजःपक्षेतिदृशयोभावे दृश्य, तुल्यसम्य-
 रोचसंम्यलनतोऽभयचित्तमुक्तप्रेषयाऽनिच्छत्त्वहृणाक्षत्वार
 जीविकाः भवन्, उपपत्ताह्यावोपसमाधिकारमन्त्यो वतु-
 र्जयः संवृत्तलक्षोभाभावे त्रयः प्रायोगिकविभक्तस्तु मिश्रज-
 त्स्यैवित्युक्तपर्यायिकमात्रमन्त्यद्वयं प्राप्यते । जीवशमिकमात्र-
 नेदा कथमनेन-अविरतादृश्योपपत्तां यावद्विपुलमस्यकसम्य-
 कत्ववत् जीवशमिकमात्रोपपत्तां प्राप्यते, जीवशमिकमात्र-
 वृत्तजस्यस्वानिच्छित्तादृश्योपपत्तां यावत् प्राप्यते । ह्यावोपसा-
 त्रमदृश ह्याविकसम्यक्त्वमन्त्याविरतत्वात्तद्वर्तमानं याव-
 द्वाप्यते, क्षीणमोदे ह्याविके सत्यस्य चारित्र्यं प्राप्यते, स-
 गोपिकश्रययेगिकविरतिस्तु नवाऽपि ह्याविकाभाः प्राप्यते ।
 चारिणिकमात्रमन्त्या मिथ्यादृष्टौ प्रवेष्टाः, सात्त्विकाधारदृश्य
 च क्षीणमोहं यावद्वन्वयवर्जौ जी भवन्तः, सत्येगिकत्वव-
 योगिकवर्तिनस्तु जीवन्त्यमन्त्ये, मन्त्यत्वस्य च प्रत्यापत्त-
 त्वात्तद्वत्त्वाद्यावत्तद्वत्तुनाऽपि तत्पत्तयप्राप्त्यादिना के-
 नचित्प्राप्तयेन शान्त्यनन्तं मोकातिं समाप्तिप्राप्त्योच्यते ।
 बह्व्य भावस्य नैदा यस्मिन् गुणस्वानके यावत्त उकास्तेषां
 क्षेपमिथ्यावन्त्यामन्त्येक मीलेन सति तावन्नैदनिषपक्षः वृद्धः
 सात्त्विकाविरतिमात्रमन्त्यस्य दृश्यसंज्ञकं भवति । यथा-
 निष्पाददृष्टौऽवोदृष्टमात्रमन्त्या चरत्तममन्त्याः, ह्यावोपसमा-
 त्रमदृश इव, परिधायिकमात्रमन्त्यादृश्यः, सर्वे मेदाः।

क्षिणाय । एवं सास्वादानादिष्वपि संप्रतिज्ञावभेदमीदृशे
तावन्नैवनिष्पन्नः सद्यः साक्षिपातिकभावभेदो वाच्यः ।

एतदर्थं संप्राहियन्ते ता गाथा यथा-

१ "पुत्र अंतरायः अन्ध-या तिमिः अयकसुखसुखसुख इत्येव ॥
मिच्छेत् साक्षात् यः, उच्यते मीसाय अंतरायः पुनः ॥ १ ॥
यावत् कतिपयकालमिति, मीनाय समस्तं यः वारस इवमिति ।
एवं च अतिरथमिति, नवतिर तर्हि हंस्यत् सुखं ॥ २ ॥
इत्येव य इत्यभिप्रेत्य, तेरसमा तद्दृष्टं वमत्तं वमत्तम् ।
मन्यपञ्चवपञ्चमया, उच्यते अमुष्यकरणं च ॥ ३ ॥
वेद्यसमयस्य विद्या, तेरस्य जा तुमुसमयस्यमोति ।
ते न्दिय उवसमयीषी, चरितचरितेव वारस च ॥ ४ ॥
आमीसायमिगनाया-न किंचित् मुण्यपय पनुक्तं कया ।
उद्विगमाय इतिह, ते मेव पदुक्तं दसेमि ॥ ५ ॥
चउगयाय, इत्यो-स मिच्छेत् साक्षात् सायणं हितं चां च ।
मिच्छेत्त विद्या मीसे, वसुणीसममयावतिरेष्टेण ॥ ६ ॥
एवमेव अतिरथमिति, सुनारयवगद विभोतायो देसे ।
सत्तरसं द्रुति ते न्दिय, तिरिगद अस्संजमभाया ॥ ७ ॥
यवत्तर वमत्तमिति, वमत्तमे आहत्तसमयवतिरे ।
ते न्दिय वारस सुके-गलेसोयो इत्येव अमुष्यमिति ॥ ८ ॥
एवं अनित्यमिति वि, सुदुमे संज्ञयतोऽभोगममुषयर्ग ।
अतिमलेस अतिर-त्तनयनो जाय अयमभाया ॥ ९ ॥
संज्ञलज्जोत्तरिवरिह, उच्यते संज्ञोणकेष्वतीना तिमं ।
हेसाभाया जायुत्त, अज्ञोगियो भावदुग्ममेव ॥ १० ॥
अतिरथसमया उच्यते-तु जाय उच्यतेसमयाद्वासा समं ।
अतिरथोऽज्ञो उच्यते-तु जाय उच्यतेसमयं चरते ॥ ११ ॥
अतीरथमि अहयसमये, वारस च दुर्गं यि जाय समकालं ।
नय नय आगमाभाया, वारा सजोमे अज्ञोमे च ॥ १२ ॥
जीवसमनमजं, मज्जवं चि ह्नु मुण्ये सु मिच्छमि ।
साजाहिं कोणंते, देविमि अमज्जवसज्जाऊ ॥ १३ ॥
सजागिमि अज्ञोगिमि य, अतिर वेव मिच्छुमाहंयं ।
समभायमिसाणोऽप्यो, भावं मुण्ये सतिवायं च ॥ १४ ॥ "

श्यायातप्राया रवेताः, नयमेकादश्यां गाथायां (उत्तरमग-
 न्नामगा सप्तमं) अनेनेपशामिक्कायिकसत्यकथकूपमपशामि-
 क्कायिकभाषमेद्वयं युगप्लाघयायं निरूपितम् । ततश्चावि-
 त्पाराज्यपशान्तमोः वास्तकस्थविषयशामिकसत्यकथकूपै-
 पशामिकावयवैः प्राप्यत, कथयितुमुः । कथयितुमयकथकूपः
 कायिकनायसंश्लेष्टि । ७० । कर्म० ४५ ।

(११) मार्यणास्थानकेषु शुश्रूस्थानकानि । अथ यथा

प्रतिज्ञातमेव निर्यादयन्नाह-

पण तिरि चउ मुरनरप, नरसभिषिणिदिभव्वतसि सन्वे ।
इग त्रिगलज्जदगवणे, दु दु एमं गइतसअजन्वे ॥ १९ ॥

पञ्च गुणस्थानकानि मिथ्याद्विस्तारान्नभिर्भाविरतस्तस्यन्व-
द्विदेशविरहितलक्षणानि (तिरिक्ता) तिर्यग्भाता भवन्ति । अतः
शब्दस्य प्रत्येकं योगात्सुरे सुरगताः चात्पारि प्रथमगुणस्थानका-
नि, नरके नरकगताः चात्पारि प्रथमगुणस्थानकानि भवन्ति, न द्वा-
विरतादनि, तेषु जयस्वभावतां देशयोऽपि विरतेरभावाद्भवति

नरे नरगणौ, सांज्ञानं विविधमनोविज्ञानाज्ञानं, पञ्चैक्ये, प्रत्ये, प्रत्ये प्रत्यकाये च, सर्वार्थपरि चतुर्दशाधि गुणस्थानकानि प्र-
चक्षन्, एतेषु मिथ्यादृष्ट्यादीनामर्थानि केवलमवसानानां सर्व-
प्राधान्यापेक्षं संभवति । (इग ति) एकैक्येषु सामान्यतः,
(त्रयस्य ति) विकल्पप्रत्ययः । (भिद्यन्ति प्रत्ययः) विभुषणेषु,
भुवि पृथ्वीकाये, उदके अकाये, वने वनस्पतिकाये (उ उ
ति) हे हे आद्यं मिथ्यात्वात्साक्षात्तलक्षणं भवति । तत्र मि-
थ्यात्वमविशेषणं सर्वेषु कष्टेषु, साक्षात्तं तु तेजोबाधुषण-
बाधैरेकिप्रत्ययविभक्तौ (त्रयस्यार्थेष्वनुवन्तत्वात्) लक्ष्या प-
र्याप्तकेषु, कारणेन स्वर्थासत्केषु, न सत्यं भिन्ति । तथा एकं मि-
थ्यात्वलक्षणं गुणस्थानकं भवति-केषु इति । आह-गत्या भवते,
प्रत्या, न तु नामकमर्थात् गतिप्रसक्तं तु साक्षात्तमभा-
वगतस्य तेषु मध्ये रूपादाभावात् अभव्येषु चेति ॥ १३ ॥

येषु तिक्रमाय नव दश, सोऽत्र च उ अयं दु ति अत्राणतिगे ।
वारस अचक्षुषचक्षुषु, पठ्या अह स्वाह चरम चक्र ॥ २० ॥
वेदे वेदत्रये, यथानां कथायाणां समाह्वयल्लक्षणां कोषदान-
मायालक्षणं, तस्मिंस्तिक्रमाय [पञ्चमि ति] प्रथमानाति पञ्च-
मरुतकर्मण्ययानं सर्वत्र यादयश्च, नतो वेदे स्त्रीपुंनपुंसकलक्ष-
णं कथायत्रये च प्रथमानि मिथ्यादृष्ट्यादीनि आनिवृत्तिबाध-
रूपं नानि नव गुणस्थानकानि भवन्ति, न शेषाणि, अनिवृत्ति-
बाधरगुणस्थान एव वेदनिकस्य कथायत्रिकस्य कोषशान्त्येन
कीर्णयन्तं वा शेषेषु गुणस्थानेषु नदं संजगत् । सोमे लोमकथा-
यं दश गुणस्थानानि, तत्र नव पूर्वोक्तानि, दशमं तु सूक्ष्मसंपराय-
लक्षणं, तत्र किं द्रुतसूक्ष्मज्ञानकथायदल्लक्षणं च वदमानत्वात् ।
अत्राणि प्रथमानि भवते, विरतिर्हानि इत्यर्थः, कोऽप्येति-विरतिर्हो-
मिथ्यात्वसाक्षात्तमभिव्यक्तिरिति सप्रत्ययलक्षणानि अत्रारि
गुणस्थानानि नवर्त्तात । [उ ति अत्राणतिगे ति] अत्राणतिके
मयत्वात्तन्महाज्ञानविभक्तज्ञानलक्षणं, प्रथमे हे गुणस्थानके मिथ्या-
दृष्टिस्वात्तदके जवते, न मिश्रमपि । यतां यद्यपि मिश्रगुणस्था-
नके यथास्त्वन्वस्तुनवर्त्तमानेषां नास्ति, तथापि न तान्यज्ञानान्येव
मध्यगन्तव्येन्द्रागमिभवात्, अत एव न मिश्रगुणस्थानकमार्जिणी-
यः । उक्तं च- " मिथ्यात्वाधिकस्य मिथ्यादृष्ट्यान्वितत्वात्, स-
म्यक्कथाधिकस्य पुनः सम्यग् ज्ञानबाधुर्यमिति । " ज्ञानेन्द्र-
शमद्वारा न मिश्रगुणस्थानकमज्ञानात्कं कथ्यते इत्येकं
प्रतिपादयन्ति, तन्मन्मथिकृत्यास्मान्तिरपि 'हे' इत्युक्तम् । अन्ये
पुरोद्वार-अत्राणतिके ऋणि गुणस्थानानि, तथापि-मिथ्यात्वं,
साक्षात्तं, मध्यगदृष्टिश्च । यद्यपि " निस्सम्मी वामिस्सा " इति
वचनान्तं ज्ञानव्यामिश्राण्यज्ञानानि प्राप्यते, न शुद्धज्ञानानि,
तथापि तान्यज्ञानान्येव, शुद्धसम्यक्त्वमूल्यत्वात् ज्ञानस्य प्रसि-
द्धत्वात् । अन्यथा हि-यद्यशुद्धसम्यक्त्वस्यापि ज्ञानमनुगुणमर्थत-
तदा साक्षात्तदस्याऽपि ज्ञानानुगुणमः स्यात्, न केतुर्ज्ञानं, तस्या-
ऽज्ञाननिवेष्टान्तरेव ही प्रतिपादितत्वात्, तस्याऽत्राणतिके प्रथमं
गुणस्थानकमवस्थाप्यते इति । " नमन्मथमिथ्याऽस्माभिरपि 'वि-
क' इत्युक्तं, नवत्वं तु कर्वालो, विविधप्रवृत्तिर्वा वा विदुर्लोति ।
ह्यपरा प्रथमानि गुणस्थानकानि । अचक्षुर्दृशेन चक्षुर्दृशेन च
जगन्ति, यतां मिथ्यादृष्टिप्रभृतिर्ज्ञानमोहपर्यन्तेषु गुणस्थानेष्व-
चक्षुर्दृशेन चक्षुर्दृशेन संभवति । यथास्याते चारिते चरमाप-
नमानि अत्राणि उपशान्तमोहक्रीणमोहसंयोगिकेवल्येयानि-
कर्वाणलक्षणानि अत्रारि गुणस्थानानि भवन्ति, एषु कथाया-
प्रावर्तिनि ॥ २० ॥

मथनाणि मगजयाई, सामय्येयं च दुषि परिहार ।
केवलिदुषि दो चरमा-जयाई नव मइसु ओहिदुगे ॥ २१ ॥

मनोज्ञाने मनःपर्यवहाने [सग ति] समगुणस्थानकानि प्रवर्त्तन्,
कानीति । आह-यताऽऽह्नि, तत्र 'यम्' उपरन्ते, यन्ते, स-
म्यक्सावचाङ्गपरमार्थमिच्छते, यन् विद्यते यस्य स यतः प्रमत्त-
यतिः, यत आहो येषां नानि यताऽऽह्नि प्रमत्ताऽऽमत्ताऽपुर्वक-
रणानिबुद्धिबाधरूपसंपरायोपशान्तमोहक्रीणमोहलक्षणा-
नाति । सामर्थिके उद्देश्येऽप्ययानं च अत्रारि यताऽऽह्नि गुण-
स्थानानि, प्रमत्ताऽऽमत्तमनिवृत्तिबाधरणानि इत्यर्थः । हे गुणस्थानके
प्रमत्ताऽऽमत्तकृते, परिहारविशुद्धिकारिते इत्यर्थः । नोत्तराणि,
तस्मिन् चारिते वचमानस्य अत्रारिहणप्रतिषेधार्थम् । केवलिदुषि
केवलज्ञानकेवलद्वयेन हे गुणस्थानके भवन्तः, क इति ।
आह-चरमे इति मन्मथसंयोगिकेवल्लिगुणस्थानकाऽयोगिकेवल्लि-
गुणस्थानके इति (अजयाह नव मइसु ओहिदुगे ति) अयतो
विरतः स आहो येषां तान्ययतादीन्धारितसम्यग्दृष्ट्यादीनि
कीर्णमोहपर्यवसानानि नव गुणस्थानकानि भवन्ति । प्रती-
तिज्ञानं, ज्ञानेन्द्रज्ञानं, अचक्षुर्दृशेन अचक्षुर्दृशेन ज-
ज्ञानं, न शेषाणि । तथा हि-न मन्मथज्ञानेन्द्रज्ञानाद्यधिज्ञानानि मि-
थ्यादृष्टिस्वात्तदनिमित्तेषु भवन्ति, तत्राह ज्ञानस्यैवाऽयोगात् ।
यत् अचक्षुर्दृशेन तत्कुलविश्रितप्रमायाद्विदुषुनविदे मिथ्यादृ-
ष्ट्यादीनि निश्चयिन्ति, नमन्मथमिथ्यात्वमिच्छन्ति तत्सर्वां न भवन्ति-
य । अथ च सूत्रे मिथ्यादृष्ट्यादीनामर्थवार्धद्वारेण प्रतिपाद्यते,
यदाह नमन्मथविनस्यरास्यनराकषरविषाधरवर्त्तदृष्टमाणि-
क्यमुक्तकाले विदुर्दृष्टिदृष्टरूपविदुर्दृष्टः श्रीसुधर्मस्वामी
पञ्चमोक्तः- " ओहिदुषि मगजयाई चउसाह भंति । किं नाति, अ-
त्राणां ! गोमया ! नाणी वि । अत्राणी वि, उ नाणी ते अत्यन्तमव-
निमाणी, अत्यन्तमव-चउनाणी, ज निमाणी ते आर्माणिमाहिष-
नाणी सुवनाणी ओहिनाणी, जे चउनाणी ते आर्माणिमाहिषनाणी
सुवनाणी ओहिनाणी । मणपञ्चवनाणी, जे अत्राणी ते मियमाह-
अत्राणी सुवअत्राणी विभंगनाणी इति । " अत्र हि ये अत्रानिभवे
मिथ्यादृष्ट्येव एवेमिथ्यादृष्ट्यादीनामर्थवार्धद्वारेण साक्षात्तं सूत्रं
प्रतिपादितं, स एव विभङ्गनाणी यदा साक्षात्तमभावे मिश्रमांश
वा वनते तत्राऽपि तदानीमर्थवार्धद्वारेण प्राप्यते । यत्पुनः स-
दोम्येयानिकेवल्लिगुणस्थानकाङ्कं, तत्र मतिज्ञानादि न संभव-
त्येव, नद्वयवर्धनेन केवलज्ञानस्य प्रादुर्भावात्, " नमन्मि
उ क्वाउममिथ्य मांवे " इति वचनप्रामाण्यादिति ॥ २१ ॥

अह उषमपि चउ वेयगि, लखेण इकार मिच्छ तिगि देसे ।
सुदुमे य समझाणं, तेरस जोगे अहर सुकाए ॥ २२ ॥

काकान्तिकगलकल्यादिह्यातादीनि इति एवं सर्वत्र ज्ञेयते,
ततोऽतद्विदुषुपशान्तमोहत्वात् । अतः गुणस्थानान्योपमिच्छ-
सम्भक्त्यं प्रवर्त्तन् । अयतादीन्यप्रमत्तानानि अत्रारि वदके क्वा-
पाशमिकापर्यायं गुणस्थानकानि प्रवर्त्तन् । क्वायकसम्य-
कत्वे अयतादीन्येयानिकेवतिपर्यवसानान्येकादश गुणस्थानका-
नि भवन्ति । तथा मिथ्यात्वत्रिके मिथ्यादृष्टिस्वात्तदनिमित्तलक्षणं,
द्वेषे दशपरिते, सूक्ष्मे सूक्ष्मसंपराये, अः समुच्चये, स्वस्था-
नि ज्ञस्थानम् । इदमुक्तं भवति-मिथ्यात्वमार्गस्थाने मि-
थ्यादृष्टिगुणस्थानं, साक्षात्तमार्गस्थानं साक्षात्तं गु-
णस्थानं, मिश्रमार्गस्थानं मिश्र गुणस्थानं, दृशसंयममा-

गुणद्वय

गैर्भाष्यानि देशविरतमुणस्थानं, सुकृत्सम्परायसंयममार्गाणा-
स्थानि सुकृत्सम्परायमुणस्थानम् । तथा-योगे मनोबाह्यायत्न-
कैश्च अयोगिकैश्चिन्नैश्चिन्नाणि शोषाणि त्रयोदश मुणस्थानानि
अवतिष्ठन्ति, सर्वेष्वप्येतेषु यथायोगं योगसद्व्यवस्थि सम्भवति । तथा-
आहारकृत्तुं प्रार्थनानि त्रयोदश मुणस्थानानि प्रवर्तिन्ति, सर्वै-
ष्वप्येतेषु आशोक्तानिमज्जकाहारानामन्तस्तस्याहारस्य यथायोगं
सम्भवति । तथा (सुखाय) शृङ्गुलैवेत्यायां प्रथमानि
त्रयोदश मुणस्थानानि प्रवर्तिन्ति, न त्व्यायोगिकैश्चिन्नमुणस्थानं, त-
स्यैव त्रयोदशानि तत्त्वादिनि ॥ ३३ ॥

अस्साभिस्तु पद्मपुङ्गं, पद्मनिक्षेपास्तु ब्रह्मकुमुदम् ।

पदमंतिम दुग् अजया, अणहारे मग्गणासु गुणा ॥५३॥

[illegible]

(१२) गुणस्थानकेषु मार्गणास्थानानि । सम्प्रति गुणस्थान-

मिच्छद्ग अजः जोगा-हारदूणा अपुन्वपणगे न ।

मणवद्वजुरक्षं सवित्र-ञ्च मीसि सवित्रञ्च दुग देसे ॥४६॥

मिथ्यादृष्टिद्विकं मिथ्यादृष्टिसास्वादनलक्षणम्, तत्र अयते, अ-

विरतसम्पन्धैः केत्येवं गुणस्थानकप्रये संक्षिपञ्चक्रियोऽपि
ज्ञप्यते, तस्य च यथोक्तऽआहारकालिकऽआहारकालयोगोऽऽह-
रकमिश्रकाययोगसङ्गमोनामरुहातयाप्युदश योगाः संभवन्ति । यत्पुनराहारकालिकं न भवतुतुष्टिं त्वत्तुष्टिं एव । यद्यप्यथारि-
रदुगं जायय च वदसुखव्यस्तोऽन्तः" न च मिथ्याहृदिसाक्षादना-
मयतानां भवतुहृदयुर्वाधिगमसंभव इति । तथापुर्वोपपन्नकोऽपूर्व-
करणनिर्मुक्तबाह्यरसुदमसंयोगापर्याप्तमोहह्रीणमोहलक्षणे
नव योगा भवन्ति । तद्यथा-भुतुष्टिो मनोवासा, भुतुष्टिो
वाग्योगः, औदारिककाययोग इति, न शोभाः, आत्यन्तविमुक्त-
तया नैवं वैकल्यादाहारकालिकारम्भासंभवाद, न च स्थितानां च स्व-
भावत एव अथेवाराहतायाः । औदारिकमिश्रमप्युदशव्यस्थायां
कात्येवं नृपातनगतामती । यद्येतेषु केषुचित्समुद्घातात्तत्त्वाप-
रतस्ते अप्यत्र गुणस्थानकपञ्चके न संभवत इति । तथा-त एव
पूर्वोक्त नव योगाः सवैकल्याः सन्तो दश योगा मिमे सत्यगुमि-
त्याहृष्टिगुमैकान्तको भवन्ति । तथाहि-भुतुष्टिधमनोयोगवत्तुष्टि-
चकाराद्युत्पन्नौदारिकवैकल्यासङ्गता दश योगा मिमे भवन्ति, न
शोभाः । तद्यथा-आहारकालिकस्यासंभवः पूर्वोधिगमासंज्ञादव-
कात्मलुहरीरं नृपातनगतामती संभवति, अथ च मरणासंभवे-
नापातराग्नयसंज्ञसंभवतस्तस्यासंज्ञावः । अत एवौदारि-
कवैक्यामिमे अपि न संभवतः, तथापरिचयकस्यास्यामितात् । ननु
मा दूरेवनारकसंज्ञिवैक्यामिमं, त्वत्तुष्टिमुत्पत्त्यन्तरां स-
म्यमिच्छायासां वैकल्याधिपततां वैक्याकरणसंज्ञयेन तत्तारम्भ-
कतां वैक्यामिमं भवति, नक्तस्याञ्जुपगम्यते । उच्यते-तेषां
वैक्याकरणसंज्ञासंभवतो वा यताः कुतश्चिद्विदुषाणां पूर्वोक्तार्थै-
नोत्पत्त्यपर्यन्तं, न च सत्यगम्यपञ्चमः नृपाधिपसंज्ञायावत्तुष्टि-
यतश्च प्रागेवोक्तमिति । तथा त एव पूर्वोक्त नव योगाः सवै-
क्यापिहता वैक्यावैक्यामिश्रसहितानि सन्त्य एकादश देश-
विरते नृपतिनि, अथ इत्येव वैक्यासङ्गिधमतो देशविरतस्य वै-
क्यासंभवासंभवातिः ॥ ४६ ॥

साधारण्य पमत्ते, ते वि उ वाहार मीस विष्णु इयरे ।

कम्पुलक्षदुर्गनाम्-मणवयणसजोगि न अजोगि ॥४७॥

पुष्पाका पद्मेकादश योगाभ्युत्थिप्रथमयोगावन्तुविषयव्याप्नोती-
 दारिकवैयधिकलक्षणः साधारणिकदिक् आहारकाहारकमि-
 भ्रसदितः सन्तस्त्योदश योगाः प्रमत्तं भवन्ति, औदारिककि-
 मभ्यर्णकायोगाभाक्नुतु पुष्पाकापद्मेकादशस्यैव । त एव
 पुष्पाकास्त्योदश योगा वैयिकयिमाहारकमिभं विना पद्मेकादश
 योगा अग्रप्रमत्तं । यत्तु वैयिकयिप्रथमाहारकमिभं च, तत्र संभवति,
 तदैकियस्याहारकस्य च प्रारम्भकाले प्रभवति, तदार्थी
 च लक्ष्यपुष्पाकादिनास्तुत्यभातः प्रमादभावाः संभवन्ति ।
 तयौदारिकमिभमप्योतास्त्यवस्थायां, कामिभं त्वपातदराग्नती,
 यद्वा-जेने ऋषि कवलिस्तमुदधानास्त्यवस्थायां, तत्तत्तत्तं अत्यन्त
 गुणस्त्यवस्था न संभवति । कामिभं कामिभ्योदारिकमौदारि-
 कादिभ्योकारिभिमिभमप्योतास्त्यवस्थायां सत्यास्त्योदशपुष्पाका
 मनोयोगी, अस्यादिप्रमत्तं सत्यास्त्योदशपुष्पाकायां व्याप्यो वि-
 स्त सत योगाः सत्यास्त्योदशकालेन अभवति, कामिभ्योदारिकमिभं तु स-
 मुदधानास्त्यवस्थायामि । नैव पद्मेकादशपुष्पाकापद्मेकादश योगस-
 तुक्त्योदशानां अयोगिमिभं प्रभवति, योगाभ्यासनिबन्धनत्वाद्यो-
 गित्वावस्थया अति । इत्था गुणस्त्यवस्था नैव । ४७॥

[१३] मधुमैतस्त्वेषोपयोगानभिधातुकाम आह-

तिअनाण बुदंसाइम, दुगे अजइ देसि नाणदंसतिगं ।

ते योसि मीसा समया, जयाह केवलिङ्गुमंतुने ॥ ४८ ॥

आदिमिहिके मिथ्याद्विषास्वादनलक्षणे प्रथमद्वितीयगुणस्वा-
नकट्ये इत्यर्थः । [नियनाय दुर्गंति] प्रयासात्मकानां स्व-
माहारकृपयान् मत्पहान्भुनाहानविप्रकृष्टानकपं, दशैर्न दशौ,
द्वयोर्दशयोः समाहारो द्विद्वौ चतुर्दशानां चतुर्दशैकपमित्येते
पञ्चोपयोगा मिथ्याद्विषास्वादनयान्नसित । भिक्षुभक्ष्य प्र-
त्येकमिसेकस्याह ज्ञानार्थकं मतिज्ञानभूतज्ञानाविज्ञानकपम्,
दशार्थकं चतुर्दशानां चतुर्दशानां चतुर्दशानलक्षणमिति, न शेषाः,
सर्वावरत्यमावात् । ते पञ्चोक्ता ज्ञानमिकदशैर्नमिकपयाः यदु-
पयोगा मिमे सत्यमिथ्याद्विगुणस्थानके मिथ्या अज्ञानसहित-
कट्याः, तस्योनयद्विपातित्वात्, केवलं कदाचित्सम्यक्स्वाभु-
क्यतो ज्ञानवाहुक्यं, कदाचिच्च मिथ्यास्वाभुल्यतोऽज्ञानवाहु-
क्यं, समग्रज्ञानार्थं सुपर्याप्तमतेति । आसिञ्च गुणस्थानके
यद्विचित्रं दर्शनमुक्तं तस्यैवास्तकमनपेक्षया द्रष्टव्यसंज्ञकं प्राक्त ।
[समयाः जयाह चि] 'यम्' यमनं यमनं यतः, सर्वसाध-
विरतं, तद् विचित्रं यच्च स यतः, "अत्रादिज्यः" ७ । २। ४६ ।
इति (हेम०) अग्रमप्ययः । समस्तगुणस्थानकवर्गी सायुः, यत
आदिर्येषां गुणस्थानकानां तानि यतादिति, प्रमत्ताऽप्रमत्ता-
ऽपूर्वरणाऽनवृत्तत्वाद्दत्तसम्यक्परापराश्रित्यमोह-
लक्षणाणि सप्त गुणस्थानकानि, तेषु पूर्वोक्ता ज्ञानमिकदशै-
र्नमिकाभ्याः बहुपयोगाः [समन चि] मनःपर्यायज्ञानसहिताः
सप्त भवन्तीति, न शेषाः, मिथ्यास्वाध्यात्मिकं ज्ञानाज्जायत् । केवल-
मिहिके केवलज्ञानकेवलदर्शनलक्षणेपयोगद्रष्टव्यकपमत्तद्विके सयो-
गिकव्यवस्थायिकेवलक्षणकृष्णचरमगुणस्थानकलक्षणे भवति, न
शेषा दृष्ट ज्ञानदर्शनलक्षणाः, तदुज्ज्वेदेनैव केवलज्ञानकेवलदर्श-
नोत्पत्तेः । "वृद्धिर्म उज्ज्वलमपि नाथे" इतिवचनात् । तदेवम-
निहिता गुणस्थानकेषूपयोगाः ॥ ४८ ॥

साग्रमे यदिह प्रकरेण सूत्राभिमतमपि कामप्रस्थिकामि-
श्रायुसुरत्यतो नाधिकृतं तदर्थयथाह—

सासणभावे नाणं, चिठ्ठवगाहारए उरदाभिसं ।

नेमिदिमु सासाणो, नेहाद्विगं सुपरमं पि । ४९॥

सास्वादनजनेषां सास्वादनसम्यग्बुद्धिष्वे सति ज्ञानं भवति,
नाऽज्ञानमिति, भूततममपि सिद्धान्तसंमतमपि । तथाहि—"वेद-
द्विया च नैतः किं नाणं, अस्माणी? गोयमा? ॥ ५० ॥ वि, अस्माणी वि,
जे नाणं ते नियमा बुद्ध्याह—आमिद्विषाहिमपानी, सुयनाणी । जे
अस्माणी ते वि नियमा दुप्रधी ॥ न जहा-मद्विषाणी, सुयअस्माणी ॥
इत्याहसूत्रे द्विविधादीनां नातिव्यवर्तितादितम्, तच्च सास्वादानपे-
क्षयेव, न शेषसम्यक्पेक्षया, नान्वसंभावात् । उक्तं च प्रज्ञापना-
टिकायाम्—"वेदद्विगं सुपरमं दो नाणा कहे लम्भनि" । अभाह-सा-
सायणं पठुच्च तस्सापञ्चासयस दो नाणा लम्भनि" । ततः
सासादनभावेऽपि ज्ञानं सुपरमं तमेव । तथेयं सूत्रसंमतमपि नेह
प्रकरणेऽधिकृतं, किं त्वज्ञानमेव, कमप्रस्थमिश्रायस्यासुरणात् ।
तद्विप्रस्थापयाम् सास्वादनस्य मिथ्यास्वानिमुक्तया तत्सम्य-
कत्वस्य भ्रमोभसत्येन विषयभ्रमस्य ज्ञानस्यापि भ्रमोभसत्वाद्ज्ञान-
रूपतेति । तथा—सुत्रे वैकिये आहारके चारम्यभयो तेन प्रार-
भ्यमाणेन सहोद्धारकस्यापि मिथ्याभवनसोद्धारिकमिहमुक्त-
मिति । तथा चाह प्रज्ञापनाटिकायाम्—"यदा पुनरोद्धारिकशरीरी
वैकियलक्षितसंपन्नो भवत्यः, पञ्चेन्द्रियतर्पणानिषो वा पर्याप्त-

वावरबायुकायिको वा वैकियं करोति तदोद्धारिकशरीरयोः एव
वर्तमानः प्रवेशाद् विक्षिप्य वैकियशरीरयोग्यात् पुद्गलानादाव-
यावदेकियशरीरपर्याया पर्याप्ति न गच्छति तादेकियेण मि-
श्रता, व्यवशेषाच्च औद्धारिकस्य प्रधानत्वात् । एवमाहारकणापि स-
ह मिश्रता कट्यात् । आहार्यापि नैतमेवेति तस्यैव परित्यागः । इति ।
परित्यागकाले वैकियस्वाहारकस्य च यथाकमं वैकियमिभ-
माहारकमिभं च । उक्तं च श्रीप्रज्ञापनाटिकायाम्—आहारकशरी-
री भूत्वा कृतकार्यः पुनरुप्योद्धारिकं गृह्णाति, नन्वाहारकस्य प्रधा-
नत्वाद्दोद्धारिकप्रदेशं प्रति व्यापाराज्जायच्च परि त्वयति, यावत्स-
कथेवाहारकं तादेद्धारिकेण मिश्रतेति आहारकमिभशरीरका-
ययोगः" इति । तत्रैवम-वैकियाद्धारकारमभकाले औद्धारिकमिभं
सूत्रेऽभिहितमपि नेह प्रकरणेऽधिकृतं, कामप्रस्थिकेर्गुणविशेष-
प्रत्ययसमुपलक्षितविशेषकारणानुयाय प्रारम्भकाले आहारकमिभं
च वैकियस्वाहारकस्य च प्राधान्यविषयज्ञेन वैकियमिभस्वाहा-
रकमिभस्य वैषाभिधानात्, तद्विप्रस्थाप्यत्वे हेतुनुसरणात् । तथा
नैकेन्द्रियेषु [सासाणो चि] ज्ञानप्रधानोऽयं निदेशः, सास्वादन-
ज्ञावः सूत्रे मतः, अन्यथा द्वीपद्विपादीनामिवैकैन्द्रियज्ञानमपि
ज्ञानिभ्यमुच्येत, नबोध्यते, किन्तु विशेषतः प्रतिषिध्यतः । तथाहि—
"यमिद्विषा च नैतः किं नाणी, अस्माणी? गोयमा? नो नाणी, निय-
मा अस्माणी" इति । स चेयं सासादनभावप्रतिषेधः सूत्रे मतो-
ऽपि केनचित्कारणं कामप्रस्थिकमोभ्युपगम्यते, इतीहापि प्रका-
रो नाधिक्रियते, तद्विप्रस्थाप्येव प्रायोऽसुरत्यागसि निहा-
द्विगं सुपरमं पि इत्येतद्विनाकिपरिणामेन प्रतिपदं संकल्पनीयं,
तथैव संकल्पितमिति ॥ ४९ ॥

अनुना गुणस्थानकेष्वेव हेतया अभिमिस्तुराह—

उमु सत्त्वा तेजतिगं, इगिउमु मुका अमोगि अमेसा ।

बंधम मिच्छ अविर्ह, कृताय जोग चि चठ हेठ ॥ ५० ॥

यद्मु मिथ्याद्विषास्वादनमिवाऽभिरतित्वात्प्रतिप्रमत्तलक्ष-
णेषु गुणस्थानकेषु सर्वाः यनपि कृतलक्षणापोतेतजःपञ्चाश-
कृतस्या भवन्ति । (तदतिगं इतिचि) एकस्मिन्नप्रमत्तगुणस्थान-
के तेऽस्मिन् तेजःपञ्चाशकृतलक्षणायां भवन्ति, न पुनराद्यं हेतयाव-
यमित्याद्यलक्ष्यम् । यद्वस्त्वपूर्वकरणातिस्वात्प्रमत्तप्रमत्ता-
योपशान्तमोहकालमोहस्योमिहसंज्ञकलक्षणेषु गुणस्थानकेषु शु-
क्लहेतया जवति, न शेषाः पञ्च । अयोगिनोऽयोगिकवल्लोना हे-
तयाः अपनानलक्षणाः इह हेतयानां प्रत्येकसंकेतयति लोका-
काशमृदुशप्रमत्ताण्यभ्यवसायस्वास्वानिति, ततो मन्दाभ्यवसायस्वा-
नापेक्षया शुक्लहेतयादीनामपि मिथ्याद्विषादीनां कृष्णहेतयादीना-
मपि प्रमत्तगुणस्थानकेऽपि संभवो न विकल्पत इति । तदेवमुक्तः
गुणस्थानकेषु हेतयाः । कमं ४ कमं ० । (गुणस्थानकेषु केषां-
द्वयसत्तास्थानानां स्वाभिधं 'कम्म' शब्दोऽस्मिन्नेव भागे ३१२
पृष्ठे उक्तम् । केषांद्वयसत्तास्थानानां संबंधोऽपि अस्मिन्नेव
भागे 'कम्म' शब्दे ३०३ पृष्ठे दर्शितः)

[४९] श्रीहोरावजयसूरि प्रति विमलहर्षाण्येकनप्रकाः यथा-
पञ्चविशतिभक्त्याप्रानाम् "पञ्चारिसे चि" गाथां कलकलगायेना-
नं च सापूर्वो बहुतसमगुणस्थानकवर्तिनस्य । इत मनात्परेण सु-
हृत्तोऽनुकूलस्यापि यद्वगुणस्थानकसंस्थमिति प्रश्ने, उक्त-
रम्— "उभयमपि भवतु, अयस्यस्यानां वैकियात्तायाविषय-
काकारानुपपत्तिमावाच ॥ ३३ ॥ ३०१ १ प्रकाटः । गुणास्पदे,
पञ्चा ० चिब ० ।

गुणद्वयविभागकाल-गुणस्थानविभागकाल-पुं० । गुणस्था-
नेषु पाथकथेन तज्जाबापरित्यागार्थविषये काले, पं० सं० ३ द्वार ।

गुणद्वयनिष्कृजग-गुणस्थाननिष्कृजज-त्रि० । प्रसक्तता-
ऽऽदिगुणावशेषान्मलताप्यायके, पञ्चा० १५ विव० ।

गुणगु-गुणन-न० । परावर्तने, अत्रासे, विंश० । स्था० । आ०
म० । व्य० । दश० । गुणनिकाऽप्यत्र । स्था० ४ त्वा० ३ उ० ।

गुणगाम-गुणनाम-न० । गुणकृते अर्थे, "जे कि तं गुणनामे ?
गुणनामे पंचविहं पश्यत । तं जहा-बलनामे, गद्यनामे, रसना-
मे, करलनामे, संगणनामे, सेतं गुणनामे " अत्र० ।

गुणगिष्क-गुणनिष्क-न० । गुणप्रधाने, विधा० १ भू० २ अ० ।

गुणगिष्कसनामा-गुणनिष्कस्वनामा-स्त्री० । गुणे कृत्वा
निष्पन्नं स्वं स्वकीयं नाम यासां ताः गुणानिष्कस्वनामः ।
गौणनामिकास्तु, तथाहि-पैकपरमाणवः परमाणुवर्णनाद्वयोः
परमाणवोवर्णना द्विपरमाणुवर्णना इत्येवं नाम्नां वर्णना "गणं
गुणनिष्पन्नं नामभिर्जज्ञं करोति " क० प्र० ।

गुणगिद्धि-गुणनिधि-पुं० । संयमावुगतं ये गुणारूपां निधि-
रिव तैः परिपूर्णं गुणनिधिः । ज्ञानादिगुणरत्नानाम्नामे, व्य० ३
उ० । पञ्चा० ।

गुणक्षया-गुणव्रथा-स्त्री० । ज्ञानदर्शनचारित्रगुणत्रये, अष्ट०
८ अष्ट० ।

गुण्युद्ध-गुणस्तुति-स्त्री० । साम्नादिगुणकथायाम्, जी० ।
अष्टप्रश्नामाह-

रे जीव ! किं व जसि, तप मुयं इय मयं बहु परारं ।
तमि पि गुणे मलहसु, जइ मउक्त्यं मोणे धामु ॥१॥

रे जीव ! मो आत्मन् ! किं वा परं, येथामानादिधनाम्नां त्वया
जवना भुनक्तकामिनिनीयं मनसंमप्राथ, बहुप्रकाशं नामाभेदं,
नयामपि, न केवलमन्येयामित्यपिश्रव्यः । गुणान् साम्नादीन्,
कथाय प्रशंसय, यदि माधवस्य रागाद्यनाथो, मननि वित्तं,
चारयति धनैः अन्यथा तन्मदृषणेन मत्सर एव स्फुटः
स्वादिनि गाथायः ॥ १ ॥

मदुणकथायमाह-

बना मुणीण किरियं, कुणितं चामितं मलिणवत्ये ठ ।
परिवज्जिअद्वज्जण-ववहारा वारियारजा ॥ २ ॥
धन्याः पुण्यप्राजः एते प्रत्यक्षाः स्वाधवा, वर्तन्ते इति । क्रिया-
पराहाराः । य किमियाह-मुनानां साधूनां क्रियामागम्य प्रत्यु-
पेक्षणादिकां कुर्वन्ति चेष्टन्ति, धारयन्ति पुनर्निर्द्धानं मालम्ब-
कृतान्, पुनरपि योजित एव । परानि मामस्येन योजनस्यक्तो
कृत्वाजनाय जावणार्थं व्यवहारो वाणव्याधिकां येन, तथा वा-
रिनारम्भा निषिक्तगुदकृपादिपारिका इति गाथायः ॥ २ ॥

सुगुह्यसंघट्टां गाथामाह-

अन्नेसि पि पंससमु, विमल्लगुणा मेणा जीव ! तुह होइ !
फलियं बुज्जलनरयं, पनोयकमाता उ मम्पनं ॥३॥

अन्यथा मयि पुनर्वानरिक्तं प्रशंसय कथाय विमल्लगुणान् अ-
तिशुभाय तव ज्ञव ! माणन् ! तव भवता भवत जायत स्फाटक

इव रत्नविशेष इव, मकारः पुर्ववत्, सज्जलतर कमतिशयनिर्म-
लं प्रमोहकरणादुपवर्धनैः सत्यकचं दर्शनमिति गाथायः ॥३॥

विमल्लगुणप्रशंसामेव गाथानवकेनाह-

जीवतु चिरं परो पा-वयणं । पराईककयाचत्ता ।

जेई एगढं व आगम-सम्पस गाहत्तणं पचं ॥४॥

एसां सो धम्मकट्ठी, अण्येयं गमलानि पं महरवयणरसं ।

जम्प वयणारविंदे, भमर व्व पियंति जव्वजणा ॥५॥

एसां परवाइगइ-दकुं न निहसण केसरिकिसारां ।

मल्लिज्जइ मूरीं दं-मणस्म तिलओ महाभागो ॥६॥

विष्फुरइ जम्प वयण-म्मि भारं नट्टिय व्व कव्वम्मि ।

लक्षियपपसारसिंगा-रमुंदरा क्कत्ति चा धन्ना ॥७॥

एगंतोववासा-उगुरयनवत वियत्तयुयदेहस्स ।

एवस्स वेव जम्मा, कम्पमहाभंतस्सुस्स । ॥ ८ ॥

परममयविहाइयत-कर्मणपरमत्थकट्ठयसोदीरो ।

म कयथो जस्स मई, वभिज्जइ विउमल्लोएहिं ॥ ९ ॥

एसां समत्थदेनण-पजावणागुणमईं मंजुत्ता ।

रयणापरां व्व रेहइ, सययं अक्कल्लयमाहणो ॥१०॥

कण्ठमु व्व वियरति, जे उ भएस्म कप्पियच्छेअं ।

अणकयं ते धन्ना, सुसावया दमएच्छरणा ॥११॥

किं बहुणा मव्वेसि, जियाण रुल्लमु गुणगणं जाव ! ।

तुज्जवएसां एसां, जइ मउक्त्यं पयं तुज्ज ॥ १२ ॥

प्रकटार्थाः । नवरं प्रथमगाथया आगमपरगुणा वर्णिते, हिं-
तायया धम्मकथकस्य, तुनीयया यावित्, कतुत्थां कवः, पञ्च-
म्या तर्पास्वित्, पच्छा तर्कव्यव्याख्यातु, सप्तम्या समस्तगुण-
वनाय, अष्टम्या भावकार्णा, नवम्या समस्तजीवानां, दैवमित्-
कावचासिद्धाः सास्त्रेन प्राप्यं न सन्ति । तदुपनाया न कृता ।

जीवा० ३८ अर्थ० ।

गुणदोमविजावण-गुणदोषविजावन-न० । मर्थानर्थान्नोचने,

पञ्चा० ६ विव० ।

गुणद्धि-गुणद्धि-स्त्री० । गुणधियाय, पञ्चा० ७ विव० ।

गुणद्धिजोग-गुणद्धियोग-पुं० । गुणधैर्यगुणत्व, पञ्चा० ७ विव० ।

गुणधिर-गुणधिर-न० । अष्टादशशोलाकसहस्रभाणिजं,

सुखं १ भू० १३ अ० । (अष्टादशशोलाकसहस्रस्यैव गुण-
कुलवानं शब्दं द्रष्टव्यम्)

गुणधर्मववाय-गुणधर्मववाय-पुं० । सौत्रन्यादिषु बहुमाने, गुण

पक्रपातः-गुणधु सौत्रन्यादिषु धर्मववायैव प्रथमप्रथमाभि-

भाषणादिषु स्वपरयोपकारकारणस्वात्म्यमेषु पक्रपातं बहु-

मानं तन्मन्मासादित्यनां हिनाऽनुकुला प्रकुलः । गुणधर्म-

पानिते हि जीवा अत्रत्यपुण्यजीवनेकेणामुसु व गुणधर्म-

सपदमारोहन्ति । अ० २ अर्थ० ।

गुणधर्मि-गुणधर्मि-पुं० । गुणतिशये, पञ्चा० ८ विव० ।

गुणपडिवाच-गुणप्रतिपत्ति-स्त्री० । गुणाभ्युपपत्तौ, पञ्चा० ९

विव० ।

गुणपडिवक्ष-गुणप्रतिपक्ष-त्रि० । गुणाः मूलोत्तरकपास्ताम्यति-
पक्षः, गुणैः प्रातपक्षः पात्रमिति कृत्वा गुणैराभितो गुणप्रतिपक्षः ।
मूलोत्तरगुणसम्पन्नः, नं० ।

गुणपुरिस-गुणपुरुष-पुं० । व्यायामविक्रमधैर्यसत्त्वादिप्रधाने
पुरुषे, स्रष्ट० १ मू० ४ अ० ।

गुणपेहि (ण)-गुणमेक्षित-पुं० । गुणश्च अग्रमादारीन्प्रकृते त-
च्छीलक्षयः । अग्रमत्तादौ, दश० ५ अ० २ उ० । यो यस्य या-
वन्तं गुणं पश्यति तस्य तमेव प्रेक्षते पुरस्करोति, दोषेषु सव-
स्वप्युदात्ते । तस्मिन्, कर्म० २ कर्म० ।

गुणवद्वभ-गुणवद्वभ-पुं० । प्राकृतभाषानिबन्धनेमिनाथचरित्र-
काव्यकृत्याचार्ये, जै० २० ।

गुणमंत-गुणवत्-त्रि० । पिण्डविशुद्ध्यापुत्तरगुणोपेतं, आचा०
२ अ० १ अ० ६ उ० ।

गुणमहंत-गुणमहत्-त्रि० । गुणैर्महति, आच० २ अ० ।

गुणरयण-गुणरत्न-त्रि० । गुणा एव रत्नानि यस्याऽसौ गुणर-
त्नः । रत्नस्वरूपगुणभूते, आ० म० प्र० । सोमप्रतिपक्षसूरस्तुतीये
शिष्ये, पुं० । न० ४ अ० ५ । तपागच्छीयदेवस्तुत्तरसुरिशिष्ये, स च
विक्रमसंवत् १४६६ निने विद्यमान आसीत्, पद्मदशमसमुच्चय-
टीकां विचारत्नसमुच्चयनामानं च ग्रन्थं स्वरारचत् । जै० २० ।

गुणरयणणिहि-गुणरत्ननिधि-पुं० । ज्ञानाद्विज्ञानाव्ययिधाने,
पञ्चा० ७ विव० ।

गुणरयणवियरण-गुणरत्नवितरण-न० । सम्यक्त्वबीजसम्य-
ग्दर्शनाद्विज्ञकगुणमार्गिण्यावभाषणे, पञ्चा० ७ विव० ।

गुणरयणसंवच्छर-गुणरत्नसंवत्सर-न० । तपोजिदे, म० ।

इच्छा(म णं भेते । तुज्जेहि अम्मणुस्साए समाणे गुणरयणं
संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जिता णं विहरित्थए । अहोसुहं
देवाणुप्पिपा ! मा पविरेवं करेह । तए णं से खंदए अण-
गारे समणेणं भगवया महावीरेणं अम्मणुस्साए समाणे
जाव नमंसित्ता गुणरयणं संवच्छरं तवोकम्मं उवसंपज्जि-
त्ता णं विहरइ । तं जहा-पढं मासं चउत्थं चउत्थेणं अ-
निकित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुकुणुए स्राभिमुद्धे आ-
यावणुज्जमीए आयावेमाणे रत्ति वीरामणेणं अवाउकेण
य, दोषं मासं छुद्धं छुद्धेणं अनिकित्तेणं दिया ठाणुकु-
णुए स्राभिमुद्धे आयावणुज्जमीए आयावेमाणे रत्ति वीरा-
सणेणं अवाउकेण य, एवं तस्य मासं अष्टमं अष्टमेणं, चउत्थं
मासं दसमं दसमेणं, पंचमं मासं बारसमं बारमेणं, उद्धं मासं
चोइसमं चोइसमेणं, सत्तमं मासं सोलसमं सोलसमेणं,
अष्टमं मासं अष्टारसमं अष्टारसमेणं, नवमं मासं वीसदमं
वीसदमेणं, दसमं मासं बावीसदमं बावीसदमेणं, एकारसमं
मासं चउत्तीसदमं चउत्तीसदमेणं, बारसमं मासं उव्वीसदमं
उव्वीसदमेणं, तेरसमं मासं अट्ठावीसदमं अट्ठावीसदमेणं,
चोइसमं मासं तीसदमं तीसदमेणं, पन्नरसमं मासं बत्ती-

सइमं बत्तीसदमेणं, सोलसमं मासं चउत्तीसदमं चउत्तीस-
दमेणं अनिकित्तेणं तवोकम्मेणं दिया ठाणुकुणुए स-
राभिमुद्धे आयावणुज्जमीए आयावेमाणे रत्ति वीरामणेणं
अवाउकेणं ।

गुणार्ता निर्जराविशेषार्ता रत्नं करणं संवत्सरेण सन्निपात-
वर्षेण यत्किंस्तपसि तद्गुणरत्नसंवत्सरम् । गुणा एव वा रत्ना-
नि यत्र स तथा गुणरत्नः संवत्सरो यत्र तत् गुणरत्नसंवत्सरं
तपः, इह च त्रयोदश मासाः सप्तदशदिनाधिकास्तपःकालः,
त्रिसप्ततिश्च दिनानि पारयुक्तकाल इति । एवं चायम्-

“ पथरस वीस चउवीस-स खेव चउवीस पथवीसा य ।

चउवीस पथवीसा, चउवीसा सचवीसा य ॥ १ ॥

तीसा तेषीसा वि य, चउवीस उवीस मचवीसा य ।

तीसा चउवीसा वि य, सोलसमासस्तु तवद्विषसा ॥ २ ॥

पथरस दसउट्ठ पं-च चउर पंचसु य तिष्ठि तिष्ठि ॥

पंचसु दो दो य तहा, सोलस मासेसु पारयुगा ॥ ३ ॥

इह च यत्र मासं अष्टमादितपसो यावन्ति दिनानि न पुन्यन्ते,
तावन्त्यग्रनमसादाकृत्य पूरणीयानि अथिकानि चाग्रनमसासे
कृतम्यानि । (चउत्थं चउत्थेणं ति) चउत्थं भक्तं चायुज्जकं त्य-
ज्यते यत्र तच्चउत्थं, इयच्छोपवासस्य संज्ञा, एवं वृद्धादिकमुपवा-
सस्तथादिति । (अर्णिकित्तेणं ति) अविभ्रान्तेन (दिव्यं ति)
दिवा, दिवस इत्यर्थः । (ठाणुकुणुए ति) स्थानमासनमुकु-
टुकमाधारे पुतालगनरूप यस्याऽसौ स्थानांतुकुटुकाः । (वीरा-
सणेणं ति) सिंहासनेषु पविष्टस्य भूम्यस्तपस्यावस्थानीतसिंहा-
सनस्यैव यदवस्थानं तद्वीरालसं, तनः । (अवाउकेण य ति)
प्रावरणभावेन च । म० २ श० १ व० । हा० ।

गुणरयणसायर-गुणरत्नसागर-पुं० । गुणा महाव्रतादयस्त एव
रत्नानि विशिष्टफलेहृतत्वाद् सर्ववस्तुसारत्वाच्च गुणरत्नानि,
तात्वेव बहुत्वाद् सागर इव सागरः समुद्रो गुणरत्नसागरः ।
पा० । रत्नकल्पप्रभृतगुणं, “ ज अ इ मं गुणरयणसायरमवि-
राहिकुण तिष्ठि संसारा ” मूलगुणात्मनि, नि० खू० १ व० ।
मूलगुणादिसंपन्नं च । प्र० ५ संव० द्वार ।

गुणरहित-गुणरहित-त्रि० । गुणविकले सदोषे, दृश्यं० ।

गुणराग-गुणराग-पुं० । वन्दनीयाद्देशदिगताहत्वमवस्थादि-
गुणबहुमानं, पञ्चा० ६ विव० ।

गुणरागि-गुणरागिन-पुं० । गुणेषु गार्भरीधैर्यैर्यथेष्टगुणेषु र-
ज्यतीत्येवं शीलां गुणरागि । प्रव० २३८ द्वार । गुणपक्षपातमहति
द्वारागुणनिर्माणं भावकं, स हि गुणपक्षपातित्वादेव समुत्थाद्
बहु मय्यते निगुणांशोवेकते । च० १ अथि० । पञ्चा० ।

इदानीं गुणरागिगुणमाह-

गुणरागि गुणमे, बहु ममद् निगुणो उवेहेइ ।

गुणसंगहे पवत्त, संपन्नगुणे न मइहेइ ॥ १६ ॥

गुणेषु चार्थिकलोकाभाविषु रज्यतीत्येवं शीलां गुणरागि, गुण-
भाजो यतिआवकाशीरु बहु मय्यते मनःप्रीतिभाजनं करोति,
यथा-अदो ! धन्या एते, सुखमयेतथां मनुष्यजन्मसाधि । तर्हि नि-
गुणांश्वन्तीत्यापन्नम्, यथा-देवदत्तो हस्तिनेन चक्षुषा पश्यती-

ताऽऽव्ययनमणिकोशोपरी टीकाकरणे आस्येष्टमूरिणे सा-
हाय्यं दत्तम् । द्वितीयोऽप्येतत्तामा विक्रमसंवत् १२९६ मिते
विद्यमान आसीत् । ॐ १० ।

गुणागाराश्च-गुणानुरागित्व-न० । गुणवर्गीतौ, "गुणागारा-
गित्त्वं धरन्तु" जी० ६ ब्रजि० ।

गुणागारग-गुणानुराग-पुं० । गुणविषयकरावे जायधावकलिङ्गे,
च० १० ।

पठे गुणानुरागमाह—

जायइ गुणमु रागो, सुच्छरित्तस्म नियमओ पवरो ।

परिहरइ तथो दोसे, गुणगणमालिङ्गमजणए ॥ १२० ॥

जायने संपद्यते गुणेषु—

“ वय समस्य धम्म संजम, वेयावच्चं च बंम गुचीओ ।

नाहोइतिं तव का-हानमाहाई य करणमेयं ॥ १ ॥

पिंडविस्सोही समिहं, प्रावण पडिमा उ इंदियणिगेहो ।

पडिहहण गुत्तओ, आभिभाइा व्व कण्णेयं ॥ २ ॥

इत्यागमप्रकर्षितेषु मूलगुणानुरागसहितेषु रागः प्रतिबन्धः
शुद्धचारित्र्यस्य निष्कलङ्कसंयमस्य नियमतोऽवश्यंभावेन प्रथमः
प्रधानो न मिथ्या इति ज्ञात्वा परिहरति वर्जयति, ततस्सादृशा-
नुरागादोषान् दुष्टव्यापारान्, निविशितान्, गुणगणमालिङ्ग-
संजनकान् ज्ञानार्थानामशुद्धिहेतून् आवस्योपरित ॥ १२० ॥

गुणानुरागस्यैव लिङ्गमाह—

गुणक्षेमं पि पसंसइ, गुणुणबुच्छोइ परगयं एसो ।

दाससवेण वि निययं, गुणनिवहं निगुणं गणइ ॥ १२१ ॥

गुणश्रेयसपि, आत्मो मदीयांसं गुणमित्यपेरेयं प्रशंसति स्थायते
परतत्त्वमवस्यकमप्य भावसाधुः, उत्तमप्रकृतिस्त्वान्मनोऽपि
होषानुसृज्य स्वहरमपि परमं गुणं पश्यति । कुथिनकुण्ठ-
सारमेवसारीरे सितदन्तर्पाङ्के पुरुषोत्तममयत् । [गुणाऽनुरागविषयं
पुरुषोत्तमचरित्रम् “ पुरिस्सोत्तम ” शब्द उदाहरिष्यते] तथा-
होषलवनाप्यहप्रमादस्साल्लनेनापि निजकामाग्नीं गुणनिवहं
गुणकलापं निर्गुणमसारं गणयति कल्पयति धिम्मां प्रमादशील-
मिति भावयथा प्रकृतो जाययति प्रकृत्यापिनावस्मृत्युल्लो-
खगदपक्षमदपुषुधरओवज्जवसाविबद्धि । [श्रीवज्जवसा-
विचरिं सुप्रतीतत्वात् नेह प्रन्यते] च० १० ।

गुणानुरागस्यैव लिङ्गस्तरमाह—

पालइ संपत्तगुणं, गुणहम्मगे पमोयसुवहइ ।

छज्जइ जावसारं, गुणत्तगुणरयणत्ताभर्थी ॥ १२२ ॥

पालयति रक्षति वर्धयति च जननीव प्रियपुत्रं संग्रामं सम्प-
त्कृत्प्राप्तमपलब्धं गुणं ज्ञानदेशेनचातिआरिद्धं, तथा गुण-
राज्यानां सङ्गे मीलके, चिरप्रोषितस्निग्धधनुसप्रयोग इव प्र-
मादमाम्बदमुद्रावस्थेन घटति प्राप्तिं । तथाथा—

“ असत्तां सङ्गपङ्केन, यमनो मलिनोद्धतम् ।

तम्मऽद्य निर्मलाभूतं, साधुसंबन्धवारिणम् ॥ १ ॥

पूर्वपुण्यतरोरध, फलं प्राप्तं मयाऽनघम् ।

सङ्गनासङ्गचिन्तां, साधूनां गुणधारिणाम् ॥ २ ॥

तथा गुणानुरागदेवोच्छति प्रयतने जावसारं सङ्गावसुन्दरं य-
द्वा नवति स्थानाध्ययनतपःप्रभृतिवृत्तिवित्तं गमयते । कामति ?

अत आह—गुणतराणि क्वाधिकज्ञानजातिवित्वाद् यानि गुणरक्षा-
नि क्वाधिकज्ञानदर्शनवारिचारिण, तेषां वा लाभस्तदर्थी तदभि-
नायवान् । तथाहि—भवत्येवोद्यमवतमपुर्वकरणकूपकभ्रजि-
मण कवलक्षानादिस्त्रयांसि—सुप्रतीतमेतदिति ॥ १२२ ॥
गुणानुरागस्यैव प्रकारान्तरेण वक्ष्यमाणम्—

सयणु चि व सोसि चि न उवगारि चि व गणिव्वउ व्व चि ॥

पडिबेवस्स न हेठ्ठ, नियमा एसस्स गुणहीणो ॥ १२३ ॥

स्वकीयां जनः स्वजनः, इतिशब्दस्तद्धेतुसूचको, वाशब्दः समु-
खायः इत्येवं तु प्राकृतशैल्या । शिष्यो विनयः, ‘इति-वा’ शब्दो
पूर्ववत् । उपकारी ज्ञापनदानादिना पूर्वमुपकृतवान्, ‘इतिवा’
शब्दो प्राग्वत् । [गणिव्वउ व्व चि] एकगच्छवासी, ‘इतिवा’ शब्दो
पूर्ववदेव, वृत्तवार्तिकेऽपि—प्रायः प्रतिबन्धकारणं भवत्येतस्य
पुनर्गुणानुरागो नियमास्त्रिभेदेन, न जैव, हेतुनिमित्तमेकोऽप्य-
भवत्येवम्याम् । किंवाशिष्टः सन्निति !, आह—गुणहीनो निर्गुणः ।
“ सीसो सज्जिअओ वा, गणिव्वओ वा न सोमो न्हे न्हे । ज तव्व
नाणुर्दण-वज्जा ते सोमो न्हे जाओ ” ॥ १२ [इति कृत्यम्]

अथ चारिणिनां तेषां स्वजानादीनां किं विधेयमिति आह—
करुणावेगो नवरं, आणुसासइ तं पि सुदमगाम्म ।
अचंताजोमं पुण, अरत्तदुद्धो उवेहइ ॥ १२४ ॥

करुणा परदुःखनिवारणबुद्धिः । वक्तव्यं—“ परहितचिन्ता मेत्री,
परदुःखनिवारिणी तथा करुणा ॥ परसुखमुत्प्रेक्षिता, परदो-
षोपेक्षणसुचेता ॥ १ ॥ तद्देशेन तदासक्तकथं, नवरं केवलं,
रागादप्यपरिहारेणानुरागास्ति शिष्याः, तमपि स्वजानादिकथं,
अपिशब्दास्तिरमपि, केन ? आह—शुद्धमात्रं यथाव-
स्थितमात्राव्यापय । तथाथा—

“ किं नारकनियन्तार-विबुधमनिविचित्रयानिभेदेषु ।
वन संसरक्ष सततं, निर्विषो दुःखानयेयुः ॥ १ ॥
येन प्रमादमुद्धन-माश्रित्य महाधिहेतुमस्सलितम् ।
संन्यज्य धर्मेवित्तं, रतस्त्वमार्थनराचरणे ॥ २ ॥
यश्च प्रयान्तं जीयाः, स्वयं यश्च प्रयान्ति विनिपातम् ।
तत्र निमित्तमनार्यः, प्रमाद इति नाभिज्ञतमिदं मे ॥ ३ ॥

किञ्च—

केवलं विगुनादिमानयं, सर्वेदेव सहचारिनामित्तं ।
यः प्रमाद इति विवृणोः परा-प्रस्य वित्तश्रजानमकुण्ठनाय ॥ ४ ॥
यत्करीति विवृणोः प्रधावर्ता-येत्त सङ्गे विषयेषु उपपातं ।
सुप्तमल इव यद्विचष्टेन, यश्च वेत्ति गुणोपयोगिज्ज्ञानम् ॥ ५ ॥
कृपयति स्वहितदेशेनपि यत्, यच्च स्वोदिति हितं विद्वदपि ।
लां कपय निर्मलं दुःशमन-स्वप्रमादकृपिबुद्धिभूमिन्म ॥ ६ ॥
इत्यवश्यं परिपोष्य पीकयं, दुःशयोऽपि विगुरेय जीयनाम् ।
यन्मुखाय न भयन्मुपेक्षिताः इत्याप्यवश्यं परिपवध आनन्द ॥ ७ ॥
इत्यादिविषयधराबुद्धिभिरुपादानसंयोगे न बुद्धधर्मे प्र-
वर्तयति । प्रज्ञापनीयधेद्वं स्यात्, अत्यन्ताप्यवश्यं बाह्यप्रज्ञा-
पनीयश्च, पुनस्तमरकाद्विष्ट रागद्वेषादिति उपेक्षते अवधारय-
ति, “ उपेक्षा निर्मुणोऽप्यति ” वाक्यमनुस्मर्यति नाथायः ॥ १२४ ॥

गुणानुरागस्यैव फलमाह—

उत्तमगुणागुणया, कालाद्दोसओ अपत्ता वि ।

गुणसंपया परय वि, न दुव्वुद्धो होइ भवज्जां ॥ १२५ ॥

उत्तमा उच्छ्रेष्ठ गुणा ज्ञानादयः, तेषु नुरागः प्रीतिप्रधानः, तस्मा-

जेनोः कासो दुःखमाकवः, आदिशब्दात् संहननादिपरिग्रहः, न
एव दोषा दृष्ट्यानि, विष्णुकारिष्वात्, ततोऽप्राप्ताऽप्यास्तां ताव-
दास्त्येवपरयः । गुणसंपत्परिपूर्वधर्मसामग्री, वर्तमानजन्यमिति
गम्यते । परत्र भाविनये, अपिः संज्ञावने, संभवति एतेष्व उ-
त्संभा दुरापा भवति, भव्यानां दुःकिमनयोभ्यानामिति । उक्तं
गुणानुरागकं षष्ठं ज्ञावसाधोर्हिङ्गम् । ख० २० ।

गुणानाथ-गुणास्वाद-पुं० । गुणेष्वस्वाद्यो येषां ते गुणास्वादाः ।
विषयास्वादलोलुपेषु, आवा० १ भू० ३ ख० ३ उ० ।

गुणाद्विषय-गुणाधिक-वि० । गुणैः स्वस्मिन् स्थितैर्विनियक्ता-
नादिभिरधिकं, " गुणाद्विषयं बंधनय, उच्यते गुणा गुणैः अयाज-
तो । " उक्त० ३२ ख० ।

गुणि (ण)-गुकिन्-प्रि० । गुणवति, ज्ञा० १२ ज्ञा० । "शूरे त्या-
निति विदुषि च, वसति जनः स च जनादृणो भवति ॥ गुणव-
नि धनं धनाङ्गीः, श्रीमत्या ज्ञायते राज्यम् ॥ " १ ॥ आ० म०
ज्ञि० । आ० चू० ।

गुणिय-गुणित-न० । बहुशः परावर्तिनः, व्य० ३ उ० ।

गुणोत्तर-गुणोत्तर-न० । गुणभासाबुत्तरं च गुणोत्तरम्, अथवाऽप्ये-
वि गुणाः शान्तिरुमाद्यः, तेनामुत्तरं गुणोत्तरम् । सरामवा-
रिजे, नि० चू० १६ उ० ।

गुणोप्याय-गुणोत्पादन-न० । रसविशेषोत्पादने, म० ७ श०
१ उ० ।

गुणोत्प्रेष-गुणोपप्रेत-प्रि० । गुणा रम्यतादयः, तैरुपप्रेतं युक्तं
यन् नृत्तम् । आ० । रम्यताद्विगुणोपप्रेतम्, २० । हिया० । प्रसन्न-
त्वेनोपप्रेते, दृष्टव्यमित्येवद्वयादिनिरुपप्रेते च । ग० ।

गुण्ड-उद्-वृत्त-धा० । रक्षादिना वेष्टनप्रकारे, " उद्गैलगुण्डः "
। उ० । २६ । उद्गैलप्रेतः तस्य गुण्ड इत्यादेशः । गुण्ड इ " प-
क्षे— " उद्गैल " उद्गैलवति । प्र० ५ पा० ।

गुत्त-गुत्त-प्रि० । " कण्टकनदपयशस्य २ क २ पामूर्खं लुक् "
। २ । ३ । इति पलुक् । प्र० ३ पा० । मनोवाक्याकर्मभिः-
(आवा० १ भू० ३ ख० ३ उ०) असंयमस्थानेन्द्र्या रक्षिते,
उक्त० १६ ख० । सूत्र० । गुत्तिप्रत्ययं स्थिते, उक्त० १६ ख० । घ० ।
गुत्तयोऽनवधप्रतीकाराप्रतीकारकपाः । प्र० ५ सम्भ० द्वार ।
वृत्तिकरणादिभिः (कटप० ६ कृण) गुमा यदिः प्राकारावृत्ताः ।
आ० १ भू० १३ ख० । प्र० । पराऽप्रवर्ध, ज्ञा० ३ प्रति० ।
स्वाभिभेदकारिणि, ग० ।

गुत्तकुमार-गुत्तकुमार-पुं० । गौतमगोत्रकाशकानन्तरज्जाते गौतम-
गोत्रिये स्थवरे, कटप० ८ कृण ।

गुत्तद्वार-गुत्तद्वार-वि० । कपाटद्वयोपेतज्ञाग्रेषु, भू० १ उ० । म० ।
कपाटद्वारानां स्थगितत्वात् (रा०) अन्तर्गते, ज्ञा० १
ख० १३ ख० । स्था० ।

गुत्तपाण-देशा-पितृज्यां जलाक्षितवाने, दे० ना० २ वर्ग ।

गुत्तपालिय-गुत्तपालिक-पुं० । गुप्तः प्रविश्याः पाक्षिः सेतुयेषां ते
गुत्तपालिकाः । जी० ३ प्रति० । पुराप्रवर्धयन्वावृत्ते, रा० ।

गुत्तबंधारि- [ण]-गुत्तबंधवारिन्-पुं० । श्री० । युत्तं नवभि-
ब्रह्मचर्येयुःसौमि रक्षितं, ब्रह्म भैरुन, पितृमन् चरतीति विग्रहः ।
२६५

स्था० ९ ज्ञा० । युत्तं सत्याऽऽदिननगुप्तिविराजितम्, एवंविधं
ब्रह्मचर्यं चरतीति । कटप० ६ कृण । ज्ञा० । ब्रह्मगुप्तिषुके
ब्रह्मचरणशोभे, म० ३ ख० १ उ० ।

गुत्तसुरि-गुत्तसुरि-पुं० । वैराधाकानिहवमतप्रवर्णकरोहगुत्तसुरी
आचार्यः, ज्ञा० क० ।

गुत्तारिय-गुत्तारिय-पुं० । श्रीगुत्तसुरी, यच्छिष्येण रोहगुत्तन
वैरागिकदृष्टिः समुत्पादिता । कटप० ८ कृण ।

गुत्ति-गुत्ति-श्री० । गोपनं गुप्तिः, क्षियां किप्रत्ययः । आगन्तुक-
कचवरानरोधे, ज्ञा० म० प्र० । संवरे, बिज्ञे० । आत्मसंरक्षणे
युगुकारुष्टमयानिग्रहे, ख० ३ आ० । ज्ञा० । कटप० । उक्त० ।
संवा० । रा० ।

विज्ञे गुत्तयः-

तत्रो गुत्तीओ पक्षताओ । तं जहा-मणगुत्ती वयगुत्ती
कायगुत्त । संजयमगुत्ताणं तंओ गुत्तीओ पक्षताओ ।
तं जहा-मण-वय-काए ।

गोपनं गुप्तिमनःप्रवृत्तीनां कुशज्ञानां प्रवर्तनमकुशलानां च
निवर्तनमिति । आह च-"मणगुत्तकार्ताओ, गुत्ताओ निक्षि
समयकंओह, पविशयेयरुवा, निहृष्टाओ जहा भणिवं" ॥१॥
स्था० ३ ज्ञा० १ उ० । निक्षो गुत्तयः प्रतीकाराप्रतीकारकपाः ।
व्य० १ उ० । नि० चू० । "सामिओ नियमा गुत्ता, गुत्ता समरक्ष-
णमि भवत्येव । कनसवयमुर्दंते, संवयगुत्ता विसामिओ वि-
त्ति ॥२॥ यनाभ्युदयशित्तिरुदयकं (कित्त्यमाना गुत्तायाव,
तत्रापि संवतानां, न तु नारकादीनामित्यत आह-" संजयम-
गुत्ताणं " इत्यादि कथ्यम् । उक्ता गुत्तयः । स्था० ३ ज्ञा० १ उ० ।
स० । आ० म० । प्रव० । श्रीओ । सूत्र० । आवा० । [मनोगुत्तादि-
पदादिर्यानि स्वस्वस्थाने] संलाभनायाम्, पा० । " गुत्ति-
द्विभो पमायं संभइ " यदा किञ्च गुत्तिषु मनोगुत्तादिषु स्थितो
भवति तदा यो गुत्तिप्रत्ययः प्रमाद्वन् निश्चादः, तस्मिन्नाद्य-
तत्प्रत्ययं कर्मोपि न वृत्ताति । भू० ३ उ० । गुत्तिप्रमादे मि-
थ्याचारप्रतिक्रमणम् । जीत० । ख० । चकारवारिर्गौणोर्हि-
सायाम्, प्र० १ संव० द्वार । आर्योन्तक्यां रक्षायाम्, भू० १
उ० । ज्ञा० । रक्षाप्रकारे, स्था० ६ ज्ञा० ।

गुत्तिदिय गुत्तिदिय-वि० । नवब्रह्मचर्येयुष्युपेतब्रह्मचारिणे,
सूत्र० २ भू० २ ख० । स्वविषयेषु रागादिनिःश्रयाणामप्रवृत्ते,
स्था० ६ ज्ञा० । उक्त० ।

गुत्तिकर-गुत्तिकर-गुत्तिकरणशोभो गुत्तिकरः । "इतुनकीशा-
नूकूनऽशब्दकालकलहयाधोवैरावातुदुष्टमन्त्रपदात् " ॥ ४ ।
१ । १०३ ॥ इति (दे०) टप्रत्ययः । गुत्तिकरकं, आ० म०
प्र० । संयमोऽप्युत्तुवकर्मकचवरामप्रान्तिरधिभोपकुदने, तत्त्व-
भावत्वात्, शूशशोधने एवमप्रारतकचवरामगमननिर्वाधेय वाना-
यनादिरूपयनवत् । आ० म० प्र० । रक्षाकारकं, नि० चू० २ उ० ।

गुत्तिगुत्त-गुत्तिगुत्त-प्रि० । ब्रह्मचर्यगुत्तिषुके, गुत्ताभिर्मेनोगु-
त्तादिभिर्वेसवादिभिर्विषयैः नवभिर्ब्रह्मचर्येयुर्गुत्ताभिर्मेनोगु-
त्तादिभिर्वेसवादिभिर्विषयैः नवभिर्ब्रह्मचर्येयुर्गुत्ताभिर्मेनोगु-
त्तादिभिर्वेसवादिभिर्विषयैः नवभिर्ब्रह्मचर्येयुर्गुत्ताभिर्मेनोगु-
त्तादिभिर्वेसवादिभिर्विषयैः नवभिर्ब्रह्मचर्येयुर्गुत्ताभिर्मेनोगु-

गुत्तिभेय-गुत्तिभेद-वि० । गुत्तेवचनगुत्तेनो भङ्गो यस्मात्तद्
गुत्तिभेदम् । आर्यानामोद्घाटके वचने, ग० ३ आ० ।

गुत्तिसंरक्षणहेतु

गुप्ति संरक्षण हेतु - गुप्ति संरक्षण हेतु - पुं०। गोपनीय द्रव्य संरक्षण हेतु, ज० १४ शा० २ उ०।

शुचिसेण-शुभ्रिसन-पुं० । भव्यामवसर्पिण्यां नरतक्त्रे जाते बा-
दशे जिनं, स० ४ सम० ।

श्रुती-देश।-अग्ने, इन्द्रायाम्, ब्रह्मणे, सतायाम्, शिरोमास्ये-
च । दे० ना० ५ वर्ग ।

गुत्तयंह-देशी-भासपक्षिणि, दे० ना० २ वर्ग ।

गुंदा-देशी-शमश्रुणि, दे० ना० ३ धर्म ।

गुण-गुण-पुं० । “षो नः” । ८ । ४ । ३०६ । पैशाच्यां णकारस्य
नो भवति । उपकारे, “गुणगनयुक्तो” । ‘गुणेन’ । आ० ४ पाद ।

गुप्य-गोप्य-त्रि० । रहसि, एकान्ते, स्था० ४ भा० १ उ० ।

गुप्यन्त-गुप्यत्-त्रि० । “गुप्यन्विर-णसौ” । ८ । ४ १५० । इति
विरणवादेशाऽभावे तथा रूपम् । इयाकलीभूवति । प्र३० ३

गुप्समाण-गुप्यत्-भि० । व्याकुलीभवति, कल्प० ३ कण ।

गुप्यंतं-देशी-शयनीये, संमृद्धं, गोपिते च । दे० ना० २ वर्ग ।

गंगा-वैशी-बिन्दौ, अधमे च । दे० ना० ५ वर्ग ।

गल्फ-गल्फ-पुं० । “मितीयतुर्थ्ययोरुपरि पर्यः” । ८ । २ । ६० ।

इति कस्थोपरि प्रथमः । पा० २ पाद । गुल्फके, जी० ३ प्रति० ।
 औ० । जं० । पादप्रन्थौ, वाक्० । गुल्फः गुटुः प्रपद्ः आप्रपद्ः
 खुरकः निस्तोदः पादशीर्षोऽति पर्यायाः । हे० ।

ग्रंथ-देशी-गुप्तौ, वे० ना० २ वगं ।

ग्रंथः—देशी-शतपद्याम्, दे० ना० ३ खर्गः ।

गुण-ग्रह-भा०-वचने, “क्रमेष्टरिष्टिष्टु-दुगदुल-दणदल-वच-
म-ममन-ममड-ममान-नलमगट-भगट-भगप-लुम-गुम-कु-
म-कुम-दुम-दुल-परी-पराः” । ८। ४। १६१। इति क्रमशु-
माऽऽदेशः । ‘गुमड’ । प्रा० ४ पाद ।

पुण्ड्र-देशी-सम्मति, दे० ना० ३ खग ।

गुमगुमंत-गुमगुमायमान-त्रि० : शब्दविशेषं कुर्वाणे, औ० । अं० ।

गुणगुणद्वय-गुणगुणायित-त्रि० । गुणगुणायन्ति स्म, अकर्मक-
स्वात्कर्त्तरि कप्रत्ययः । गुणगुणैति शब्दं कृतवन्ति, "महर्कारिणमर-
गणगुणगुणद्वयम्" । रा० बा० । मधुरं शब्दं कुर्वन्ति, कलरं ३ कण ।

मय-गुल-पुं० । न० । इन्द्रवक्त्रधनुकाक्षपुष्पकोपेने,
 जी० ३ प्रति० । लतासमूहे, विशु० । चनस्वतिभेद, जी० ३ प्रति० ।
 गुलामानि तु नवमालिकावासस्तिकास्यचक्रकारियचक्राष्टिद्वय-
 धनुर्जीवकवारणकरवीरांशु-द्वुवारविच्छिन्नजातिशुद्धिकाद्यः ।
 आद्या० १ शु० १ अ० ५ उ० । ह्य० । सौ० । प्रह्य० । म० ।
 उ० । पा० । जी० ।

एतदेव सूत्रमुदाह—

से किं तं गुम्ना ? गुम्ना अण्णगविहा पसुत्ता । तं जग-

“भेरियण् णोमाक्षिय, कोरंटय वंधुजीवग मणोज्जे ।

वीर्यं वायु कण्ठाग, कुञ्जय तद्द सिधुवारे य ॥ १ ॥

जाई भोग्गर तह जू-हिया य तह मक्षिया य वासंतै ।

वत्युल कथुल सेवा-लगत्थ मगदंतिया चैव ॥ ५ ॥

चपंग जाई णवणी-इया य कुंदे तहा महाकुंदे ।

एवमणोगागा, हवन्ति गुम्मा मुण्यन्वा” ॥ ३ ॥ सेतं

गुम्पा । प्रज्ञा० १ पद ॥

सैरिकागुल्माः नवमार्गिकागुल्माः कौरपटगुल्माः वायुजीवक-
गुल्माः मनोवायुगुल्माः बीजकगुल्माः बाणगुल्माः कणधोरयु-
ल्माः कुञ्जकगुल्माः सिन्धुवारगुल्माः जातिगुल्माः मृत्तृगुल्माः
यूषिकागुल्माः अग्निगुल्माः वासनागुल्माः कृन्तुगुल्माः कस्तुरगुल्माः
कस्तुलगुल्माः सेवासहगुल्माः, अगस्त्यगुल्माः शृङ्गान्तिकागुल्माः
चम्पकगुल्माः जातिगुल्मा नवमार्गिकागुल्माः कुन्दगुल्माः महा-
कुन्दगुल्माः सैरिकागुल्मा लोकाः प्रत्यन्तव्याः गुल्मा नाम हस्त-
कल्पयुक्ताकाण्डपत्रपुष्पसोपानाः, ततः सर्वत्र विशेषयुक्तमाप्तः।
जी० ३ प्रति। बुद्धः, सूत्र० २ श्रु० २ ब्र०।

गुम्भ-गुह-धा० । "मुहं गुम्भ-गुम्भडौ" । ७ । ४ । २०७ । सु-
हेरेतावादेशौ वा भयनः । 'गुम्भ' । 'गुम्भड' । मुञ्जद' मुञ्जति ।
प्रा० ४ पाद । दे० ना० २ यणं ।

गुम्मागुम्भि-गुन्नागुन्भि-अध्य० । गुल्मं वृन्दमात्रम्, गुल्मेन च
गुल्मेन च भू-वेत्यर्थः, औ० । “गुम्मागुम्भि कृष्णकुर्वि अप्पगदया
वापति” । गुल्मं गच्छेदंशः । औ० ।

गुग्मिअ-देशी-मूलोत्सन्न, दे० ना० १ वर्षी ।

गुप्तिमय-गौत्तिक-पुं०। गुल्मेन समुदायेन संवरन्तीति गौत्तिक-
काः। आराक्षिकाणामप्युपरि स्थायिनि, व्य० १ उ०। गौत्तिक-
नाम ये राक्षः पुरुषस्थानकं बद्धा पन्थानं रक्षयन्ति। बु० १ उ०।

गाल्पित-त्रि० । घूर्णितं, वृ० १. ३० ।

गुग्गुली-गुल्मी-खी० । श्रान्द्रियजीवनेदं, उक्त० ३६ अ० । इच्छाया-
म, दे० ना० २ वगं ।

मुद्रह-गुह्य-न० । "ह्ये ह्योः" ।
पर्ययः । गोप्ये, प्रा० २ पाद ।

मुह-गुरु-मुं० । गृणार्ति यथावस्थितं शास्त्रार्थमिति गुरुः । धर्मो-
पदेशादिदानरिति, आ० म० प्र० । सम्यग्ज्ञानाक्रयानुक्तं सम्यग्ध-
र्मशास्त्रःपदेशकः, यदाह-“ धर्मज्ञो धर्मकर्ता च, सदा धर्मप-
रायणः । सत्त्वग्र्यो धर्मशास्त्रार्थे-देशको भुविकल्प्यते ” ॥ १ ॥
ध्र० २ ब्राह्मि०, अष्टा० पञ्चा० । गौरवात्, सत्त्व० २ अ० ।
धर्माचक्षुः, धर्मो १ विव० । उत्त० । प्रथ० । ति० खू० । सम्य-
गमुक्तरूपपुण्यासनाधिकजननया यथावस्थिततत्त्ववदितरि,
ति० । “मुवायमा यस्मात्, शास्त्रारम्भना भवति सर्वेऽपि । तस्मा-
द्द्वाराधन-परेण दिनकाराङ्गुषा भाव्यम्” ॥ १ ॥ आ० म० प्र० ।
अनु० ध० २० । “मालुस्त्वं उत्तमो धर्मो, गुरुतायास्त्वमुभो” ।
अ० २० ।

गुरुगुणयुक्त एव गुरुः-

गुरुगुणरठिभो वि इहं, दृष्ट्वो मूलगुणविउत्तो जो ।

ण उ गृणमेत्तविहीणां, ति चंरुदो उदाहरणं ॥३५॥

गुरुगुणगृहिताऽपि, अपिशब्दोऽत्र पुनःशब्दार्थः । ततश्च गु-
रुगुणगृहितां गुरुं भवति । गुरुगुणगृहितः पुनः, इह गुरु-

समासप्रक्रमे स एव द्रष्टव्ये हतस्यः, मूलगुणविगुणो म-
हात्मनरहितः, सम्यग्ज्ञानविकारिहितो वा । यो न तु न
पुनर्गुणमात्रविहीनो मूलगुणव्यतिरिक्तप्रतिरूपताविशिष्टोपशमा-
दिगुणविकलः । इति हतोः गुरुगुणरहितो द्रष्टव्य इति शक-
नः । इयमद्वैतानां वा इतिरुक्तः । उक्तं वेदाख्ये—“कालखरिहा-
रिदोसा, एतौ इहागुणविहीनौ । भवेय वि पवञ्जा, दायव्या
सोऽन्येते” ॥१॥ अत्रार्थे किं ज्ञापकमिति ? प्राह—अद्वैतकालखर-
कद्रोमिच्छायावाचं उदाहरणं ज्ञापकम् । तस्यां गच्छेय-गुणमात्र-
विहीनोऽपि गुरुत्व, मूलगुणगुणत्वात्, अद्वैतकालावयवत् ।
तथाहास्यो प्रकृतिरावर्णोऽपि बहुधा संवित्परीतांशुप्रियावा-
मोचनीयः विद्विषदुमावविषयश्चायुत् ।

तत्र कथानकं चैवम-

अपरकदाभिधानोभू-दन्त्यायंऽतिथयुजः ।
ज्ञानादिपञ्चधावार-रत्नरत्नाकारोपमः ॥ १ ॥
असमाचारसंज्ञो-संज्ञलक्षणावच्छेदः ।
संज्ञशुभ्रदिहागय, गच्छुषाभ्यं स्म तिष्ठति ॥ २ ॥
विहरञ्च समायातः, उज्ज्वलिन्यां कदाऽप्यसौ ।
शिविकीयानंदश च, नस्यौ गच्छस्य सज्जिष्ये ॥ ३ ॥
अथ धीमस्तुतः काऽपि, सुकपो नवयौवनः ।
प्रधानवस्त्रमाद्वानि-भूषणो मिश्रयतिः ॥ ४ ॥
विवाहानुत्तरं क्रीड-क्षयतः साक्षुसज्जिष्ये ।
तन्मित्रैः केलिता प्रोक्ता-स्तं पुरस्कृत्य साधवः ॥ ५ ॥
अस्मत्सलसमं युयं, ह भद्रतः । विरागिण्यम् ।
निर्विघ्नं प्रवक्तव्यमिह, प्रभाजयत क्षात्रवरम् ॥ ६ ॥
साधवस्तु न कदाहं, चसुरीकरखोलादात् ।
श्रीपदं सुरिदेवो-मन्यानां च यमाचरे ॥ ७ ॥
आ नकाः । गुरुषोऽस्माकं, कुर्वन् कार्यमिहाश्रय ।
वयं तु मा ततो वात, गुरुणामितिकं लघु ॥ ८ ॥
कोऽनेन ततो गत्या, गुरुषुस्तथैव ते ।
सूर्याणां अणनं तदि, अस्माऽऽनयत सत्वरम् ॥ ९ ॥
येनास्य लुब्धनं कुर्मो, वयस्येस्तु ततो लघु ।
तदाभीनं नतः सुरिः, पञ्चमङ्गलपूर्वकम् ॥ १० ॥
लुब्धनं कर्तुमारेजे, तद्वयस्यास्तु लज्जिताः ।
विनिर्गतं चन्द्रपुत्रय, कथं वायवाग्रहं गृहे ॥ ११ ॥
स्वयमाश्रितसाधुषु, स हाज्जानिशिरसुचः ।
ततो विधुज्य मित्राणि, गुरुमममुवाच सः ॥ १२ ॥
अद्वन्त । पारहासापि, सज्जवोऽस्मि मज्जमा ।
रङ्गवेनोपि गुरुष्व, सौराश्रयं समागतम् ॥ १३ ॥
ततः स्वजनराज्यां, वाचस्वयमिति मङ्कते ।
तावद्व्यत्र मज्जामो, मोचेद्वाचा प्रविष्यति ॥ १४ ॥
गुरुर्भाषे यथैव, नतो प्राप्ति निरूपय ।
तथैव कृत्यानेय, वृत्तौ गन्तुं तत्तत्तकी ॥ १५ ॥
आचार्यः पृष्ठतो याति, पुरतो यान निरूपयः ।
रात्रौ वृत्तयतोऽवश्यम्, मायं प्रवक्षितो गुरुः ॥ १६ ॥
रे दुष्ट ! शक्र ! काऽहो, मागेः संवीक्षितस्त्वया ।
इति भ्रातरो हरेन, वीर्ये तं हतवाहं कुधा ॥ १७ ॥
एवं स अग्रदुरोपस्था-च्छाभिन्तः स्वस्तिनः पथि ।
शिरस्वास्फोटयन् वाति, तं शिष्यं क्षमिणीं वरम् ॥ १८ ॥
शिष्यस्तु ज्ञावयामास, मन्त्रभाष्योऽप्यहं यतः ।
महाज्ञागो महात्माऽयं, महाकाष्ठनिधोऽजसः ॥ १९ ॥

अगवानेव सौख्येन, स्वमच्छे निवसन्मया ।
अहो वर्यां महाकाष्ठं, प्रापितः पापिता मुधा ॥ २० ॥
एवं भाषयन्तस्तस्य, प्रशस्तध्यानवर्द्धिता ।
स्वमकमेत्थनयेन, कवलज्ञानमुक्तम् ॥ २१ ॥
ततस्तं तद्वज्जनाऽसौ, सम्भक्तं मेतुं प्रवृत्तवाह ।
प्रभातो व स तं दृष्ट्वा, कृष्णोऽहन्तस्तत्तकम् ॥ २२ ॥
आत्मानं निन्दन्ति भैव-मघन्योऽहमपुत्रवाह ।
यस्य मे सति रोषाग्नि-शमयेष बहुभुत ॥ २३ ॥
परोपदेशदत्तत्वे, बहुकाष्ठे च संयमे ।
न जातो गुरुतन्वा, प्रधानः कान्तिसदृशः ॥ २४ ॥
अयं तु शिष्यो धन्योऽत्र, गुणवानेव सत्तमः ।
यस्याद्य हीनतस्याऽपि, काऽप्यपूर्वः क्षमागुणः ॥ २५ ॥
एवं सज्जवामागत, वीर्योल्लासादपुत्रतः ।
आचार्यश्चपरकरोऽपि, संप्राप्तः केशवश्रियम् ॥ २६ ॥
इति गाथाः ॥ ३५ ॥

गुरुगुणरहिभो उ गुरु, न गुरु विहिन्नायमो ह तस्मिन्ने
अद्यत्य संकमेण, ए उ एमागित्येणं ति ॥ ३५ ॥

गुरुगुणः सज्जानमद्वैतज्ञानविशेषः, तै रहितो हीनो गुरु-
गुणरहितः । नृशब्दः पुनरर्थः । गुरुर्धर्मोच्चायं, न गुरुर्धर्म-
वर्षा प्रवर्तते, सुवर्णगुणविकसं सुवर्णमिव । ततश्च (विहिन्नाय-
मो उ चित्) इह मकारोऽज्ञातज्ञकः । ततश्च (विशिष्टाया एवाऽऽगमि-
कत्वायेन परिहार एव । तस्य गुरोरिष्टोऽनमतो जिनानाम् । स
च न यथा कथञ्चिदन् एवाह-अन्यत्र गुरुकुलान्तरे, संकमेण
प्रयत्नेन, न पुनरेकाकिञ्चन एकाकिविहारातिपथि । गुरुकुल-
न्तरसङ्क्रमणविशिष्टश्च—“संहितो संहित-स्स केव संपञ्चइ
उ एमाह—“उचमंनो लयं पृथु, पदमो भंगो हवह सुखो” ॥१॥ इत्या-
दिरागमप्रसिद्ध इति । सर्वथा गुरुरहितेन न आश्रयमिति आ-
कः । यदाह—“एतन्मनेस्युं वा, कहे ने नाहिते जिणवरमयं
वा । कुरिपमि व पायाज्ञा, जे मुक्का पवधयमेसा” ॥१॥ इतिशब्दः
प्राग्बदिति गाथाः ॥ ३५ ॥

ननु यदि गुरुकुल एव वस्तव्यं, नदा कथमुक्तं दशवैकालिके ?
यथा—“ए वा लमेजा निजं सहायं, गुणादियं वा गुणको
समं वा । एकां पि पावाहं विधुज्यतो, एवंहरिज्ञा कामेसु अ-
सज्जमाणो” ॥१०॥” (दश० ३ सू०) इत्येतदाशङ्क्याह—

जे पिय ए वा लमेजा, एकां वीणादिज्ञासियं लुत्ते ।
एयं विसेसविसयं, णायव्वं बुद्धिमतेहिं ॥ ३५ ॥

यदि यच्च न वा लमेजाऽप्येत्यादि इत्येतत्पदद्वयं
प्रागुक्तमेवापलक्षणम् । आपिनमुक्त, सूत्र दशवैकालिकाख्ये, एत-
दिहं सूत्रम्, विशेषविषयं विशिष्टपुरुषाचारं, न पुरुषमात्रविषय-
कं, ज्ञातयमवमेयम्, बुद्धिमज्जिः प्रवचनमार्थवेदिनिः, यतो
“व्याख्यानां विशेषप्रतिपत्तिरिति” गाथायाः ॥ २५ ॥ पञ्च०
११ वि०० । पं० व०० । (‘अलुभोग’ शब्दे प्रथमभागे ३५५ पृष्ठे
तदहो गुरुकतः)

बहिषे उपक्रमे गुरुचित्तोपक्रमः । अत्र परः प्राह—

को वक्खाणाऽवररे, गुरुचित्तोवक्कादिगारोऽयं ।
मण्डि वक्खायां, गुरुचित्तोवक्कमो पदमं ॥ ३६ ॥
नन्वावश्यकस्यानुयोगो व्याख्यानमिह प्रकृतं, तत्तद्वचसरे

प्रस्तुते, कोऽयमप्रस्तुतेन गुरुचित्सापकमेणाऽधिकारः ? । अचो-
त्तमाह- (अर्थात्परि) नृपयेऽत्र प्रतिविधानम्-यथावधानमि-
ह प्रस्तुतं जयतां वीर्यते, तद्गुरुचित्सापकमेव । तत्तत्र गुरु-
चित्सापकस्यः प्रथममेव व्याख्यास्यान्कारणस्य, कारणमन्तरेण
च कार्यस्याभावात्, तस्मिन् प्रकृते तत्कारणस्याधिकारा-
विधानं न (किञ्चिदप्रस्तुतमिति) ॥६३०॥

न केवलं गुरुचित्सापकस्यः प्रथमं व्याख्यानाहं, किन्तु यानि
कानिचित्सापकान्येन शास्त्रापुपकमपुस्तकोपाध्याहारवत्त्वपान-
सहायार्थानि व्याख्यानाङ्गानि तानि सर्वोपयापि गुरुचित्साप-
कानि नियमनो बन्धन्ते, तस्याध्या गुरुचितं सुप्रसजं भवति
तथा कार्यमिति दृश्याह-

गुरुचित्सापकाहं, वक्ष्यामिहाहं जेष मन्वाहं ।

तो जेष सुप्रसजं, हाहं तयं च तद्वा कर्म ॥६३१॥

गतायैव, नवरं गुरुचितं च तदा सुप्रसजं भवति यदा इह-
ताकाराध्याहारः शिष्यरूपपुपकमातृकत्वेन प्रवर्तते । अतो न
गुरुचित्सापकनाऽवाऽप्रस्तुत इति भावः ॥ ६३१ ॥

गुरुचित्प्रसादनोपयानेनाह-

जो जेष पगारेणं, तुस्तुड करणविणयाणुवसीहं ।

आराहणार्थं मगो, सो चिचय अन्वाहमो तस्म ॥६३२॥

आगारिगियकुमलं, जहं सेयं वायसं वण पुज्जा ।

तद्द्विपसि न विदुः, विरहसि य कारणं पुच्छे ॥६३३॥

निवृत्त्येण गुरुणा, अणो अंगो कओमुहो बहइ ।

संपादयवं सीसो, जहं तद्द मन्वत्य कायवन् ॥६३४॥

निसोऽपि सुगमाः, नवरं प्रथमगाथायां 'कारणेत्यादि' करणं गुर्वी-
दिहस्य सप्रसादनं, विनयोऽपि सुखमगमाऽस्यनप्रदानपदेष्वारम्भ-
कालिकाऽनुप्रजनादिलक्षणः, अनुवृत्तिस्मिन्नित्यादिना गुरुचितं
विहाय तदाऽऽनुकूल्यं प्रवृत्तः, नास्ति । द्वितीयगाथायामाकारे-
क्षणिकुमलं शिष्यं प्रति यादं भ्रमं वायसं पुज्या गुरुवां वदेयुस्म-
यापि [सि] नरां सर्वानपि वको न विदुः इत्यत्र प्रतिहन्त्याह ।
विरहो च तद्विषयं कारणं पुच्छेदिति । नृपपुष्टन गुरुणा जगितो
'गङ्गा कन सुखन वदति ?', ततो यथा सर्वमाप गुरुमणिनं
शिष्यः संपादितवास्तवया सर्वत्र सर्वप्रयोजनेषु कार्यम् । हात
द्वितीयगाथासत्तयैः आचार्यस्तु कथानकारित्वसंयोगः [विशे] [निस]
'अहलेस' शब्दे प्रथमजगं १६ पुष्ट गुरुवैद्यावृत्त्यप्रस्ताव उक्तम् ।

तदेवं गुरुभावोपकमे युक्तयवा अत्र व्यवस्थापिते

स्ति परः प्राह-

शुलं गुरुमयगहणं, को सेसोवकमोवओगोऽप्य ? ।

गुरुचित्पसापत्यं, ते वि जहाजोगमाओज्जा ॥ ६३५ ॥

नृकृत्यायेन युक्तं तद्विं गुरुमनप्रहणं गुरुभावोपकमणं, शास्त्रा-
णां नु नामस्थापनाद्व्यापुपकमणां क इहापयोगः ? येन तेऽ-
व्युपपत्तयः ? । अत्रोत्तरमाह-ननु गुरुचित्प्रसादनार्थं तेऽपि
शेषोपकमा यथायोगं यथाप्रस्तावमायायाः समयाजतवैय-
भ्यूहा इति ॥६३६॥

तदेवं छन्दापुपकमणां गुरुचित्प्रसादनोप-
यागप्रमाह--

परिकम्पनाशशां, देसं कात्रे य जा तद्वा जोगा ।

ताओ द्वर्वाणं, कज्जाऽऽहाराऽकज्जेनु ॥६३६॥

उवहियजोगाएवो, देसं काले परेण विणयेणं ।

चित्ताणं अणुक्कलो, सीसो मम्मं सुयं सहइ ॥६३७॥

याः काश्चिद् देशे मरुमगदतादौ, कात्रे प्रोच्यार्थो, येन केनाचित्
प्रकरणं, यात्रया जायताः पारकर्मनाशनाः परिकर्मविनाशा
भवन्ति, ता इत्येकत्रकालानां गुरोराहारानि कार्येषु शिष्येण
तत्तत्प्रसादनार्थं कर्तव्याः । तत्र इत्येव शिष्याः रीतारोवेर्गु-
डगुपउवृत्तिरमुस्तादिकेपण परिकर्म भावनीयम्, अत्र स्वा-
पार्थ्यादेरुपलपनादिना, कात्रस्य मुहूर्तादेः शिष्टकदीकार्थं
चटिकादिनेति । विनाशोऽपि कृत्यादीनां कृत्यान्तरसंयोगादि-
ना भावनीय इति । तत्र इत्यं गुरुचितं प्रसादयन् शिष्यः
किमाप्नोति ?, इत्याह- [उवहियजोगाहं] उपाहितानि गुरोरा-
हाराद्यैर्दौकानि कृतपरिकर्माणि योग्यासनपानवस्त्र-
पात्रौषधादिनि कृत्यानि येन, अतो उपहितयोग्यद्रव्यः शि-
ष्यः । शेषं सुगमम् ॥ ६३६ ॥ ६३७ ॥

समाधानांतरमाह-

अइवोवकममाम-सओ मया पगयनिरुवओगा वि ।

अन्नास्थं सताओगा, एवं चिय सवन्निक्खेवो ॥६३८॥

यदि वा प्रकृते प्रस्तुते निरुपयोगाः प्रकृतिनिरुपयोगाः, एवं
भूता अपि सन्ता नामस्थापनाद्व्यापुपकमाः उपकमसामान्य-
नाऽत्र मता उपपत्त्याः । कुतः ? इत्याह-अन्नास्थं स्थानान्तरे
सोपयोगा भवितुम्, न केवलमेवैवास्ती न्यायः, किन्तु यत्र
शान्तिः, अन्येषु वा शास्त्रेषु च केचन बहुप्रकारा नामार्थादिनेषा-
स्तथा सर्वेषामप्युपयुक्तमाधानाभावात् इहमेव समाधानं वाच्य-
मिति । तदेवं नामार्थादेर्देहिमितमुपकमस्य बहिष्कृत्यम् ॥६३८॥

यदि वा अन्येषामप्युपकमः बहिष्कृत्य इति विद्वा-

यिषुः प्रस्तावनामाह-

गुरुभावोवकमणं, कयपऊयणस्य ढव्हिहमियाणि ॥६३९॥

तदेवं नामार्थादेर्देहिः बहिष्कृत्य उपकमे विचार्यमाणे कृतं गुरुभाषो-
पकमणम्, तत्करणं च दशितमेकत्र प्रकरणापकमस्य बहिष्क-
ृत्यम् [विशे] । शुणालि प्रवचनार्थेनत्यर्थमिति गुरुः । प्रवचनार्थे-
तिपादकनया पुज्यं, नो । स्थानं । सीधकगणवरादौ, विशे ।
सुखं । वाचनाऽऽचार्ये, आण विद्यावार्थानं, ज्यो १ उा पो ।
आ ० मं । विनामहं, आच २ ज्यो । मातापितृवृत्तौ पुज्यं,
"माता पिता कलाचार्यः, धनार्थं ज्ञातव्यम् । बुद्ध्या धर्मोप-
देष्टारो, गुरुवर्गः सतां मनः" ॥१॥ च २ अचि-। स्थां । अनुता
कृत्याणमित्रं, पं २ ० ४ २ । "गुरुवो यत्र पुत्रयते, यत्र
धाम्यं सुसंस्कृतम् ॥ अश्नातलहो यत्र, तत्र शाक । वसापह-
म" ॥१॥ सुखं १ सु ३ ० २ उा । किं दृश्यं, सु १ उा । धर्मोप-
पञ्चा १० विच ० । यदुच्ये नियमवा प्रतिप्रतिपुननिर्गमा-
दयो निपतति तस्मिन् गुरुद्रव्ये, यथा-लेह्यादि । विशे ।
आ ० मं । अद्योगमनहेनौ अद्योगालकादिने स्पष्टनिदे,
स्थानं १ उा १ उा । कर्मणं । (किं दृश्यं, सु १ उा । किं वा लघु ?,
इति 'अगुरुलघुय' शब्दे प्र ० भागे १५७ पुष्टे उक्तम्) दृष्ट-
रूपौ वेदाचार्ये, प्रमाकाराख्ये नीमांसकभेदे, कपिकच्छुक्क,
"मातृस्वारां विसर्गानां, रीतिषु युक्तयश्च यः । वा पदान्ते
त्वसी, " उक्ते द्वांषेष्वादी, वाच ० ।

गुरुआएस-गुर्वीदेश-पुं० । गुरोः संविहापने, घ० ३ आधि० ।
गुरुअणुपा-गुर्वेनुक्ता-स्त्री० । पित्राधिकृतमुक्तानुवासाय, थो०
५ विष० ।

गुरुअमुद्राह-गुर्वेन्युत्थान-न० । गुरोरेन्युत्थानाहस्याऽऽवा-
प्येव, प्रापूर्णेकस्य वा आगमनं प्रतीत्याऽऽसनत्यजनं, घ०
१ आधि० ।

गुरुआणा-गुर्वीक्षा-स्त्री० । रत्नाधिकाऽऽदेष्टे, पञ्चा० १२ विष० ।
रक्षाधिकाऽऽहायाम्, पञ्चा० ५ विष० ।

गुरुआणापरिमुष्ट-गुर्वीक्षापरिमुष्ट-त्रि० । गुर्वाहया परिमुष्टो
निर्दोषस्तस्मिन्प्रादनाय गुर्वीक्षापरिमुष्टः । गुर्वाहया निर्दोषे,
पञ्चा० १८ विष० ।

गुरुआणाजग-गुर्वाक्षाभङ्ग-पुं० । धर्माचार्याऽऽदेशविराज-
नायाय, पञ्चा० ५ विष० ।

गुरुआणाराहण-गुर्वाक्षाभङ्ग-न० । भावसाधोः सप्तमे लिङ्गे,
घ० २० ।

सञ्जनि गुर्वाक्षाराधनकं सप्तमलिङ्गमाह-

गुरुपयसवानिरम्भा, गुरुआणाराहणम् तद्विस्तृता ।

वरणजरधरणसो, होइ जई नरहा नियमा ॥ १५६ ॥

अत्र कश्चिदाह-गुर्वाचार्यैश्चारिणो निष्कृष्टद्रव्योक्तम् ।

यदाच-नि० । अगाधुनारि १ सङ्ख्ये ३, पञ्चमणिजो ३ कियान्वरो

खेव ५ । गणरागो ५ सङ्कारं-भसंगमो ६ तद् य चारिती ॥ १५॥

तन्मुक्तं सप्तमं गुर्वाक्षाराधनकं भावसाधोर्लिङ्गं भवितम् ॥

उच्यते-चतुर्दशानप्रकरणसादृश्यधारकस्यप्रभुधीहरिभक्त-

स्यरिजिपदेशपदस्यास्ति भाषितमेवमित्युच्यते सिद्धम् । तथा चैतन्

सूत्रम् "पयं च आधि लक्ष्मण-भिमस्तमोससमेव धनस्तम् ।

तद् गुरुआणासंपा-दणं च गमय इहं लिङ्गं ॥ १॥ घ० २० ।

गुर्वाक्षारिणो विशेषतः प्रशंसामाह-

ता धम्मा गुरुआणं, न सुयइ नाणइगुणमणिनिहाणं ।

मुपसज्जमाणो सययं,कयन्नुपं मणसि जावन्तो ॥ १५७ ॥

यस्माच्च गुर्वाक्षा गरीयसे गुणाय तस्मादेतान्तेभ्यो गुर्वाक्षां न

सुञ्जिन्,सुप्रतिशयेन प्रसज्जमान निमग्नमानसो निष्ठुरमात्रं शि-

क्षिणो न कुपयति कलुषयति न वात्मभक्त्यनं, न वदति प्रवृत्तं स्मरन्

कुलसद्वैधैवात्मकवक्तव्यम्-"अं मे कुट्टाणुसारंति,सोपण फलं-

व वा । मम हाहूँ सि पेहाए,पयसो तं पमिस्सुय" ॥ १॥ कयम्, स-

तममवधत्तं कृतज्ञतामुपकाराभिरुच्यति कर्पां मनसि हृदयं भावयन्

व्यवस्थापयन् । तद्यथा-"टोहूँ इव दुल्लुल्लंता,अहयं विज्ञानमाज-

विमदण । देउ व्व चंदमिजो,कउ मिह भुववुत्तहारण ॥ १॥ इत्थं

जून एव धनो भवति, धर्मधर्मार्हत्वादिति । घ० २० ।

गुरुआणाहिआग-गुर्वाक्षाभियोग-पुं० । परिहारप्रधाने आ-

तोपदेष्टे, पञ्चा० १२ विष० ।

गुरुआय-गुर्वादिर-पुं० । गुरुजी, "भावेह कुणइ गुदभावरं च

गुणपसेसु" कुरुन विदधीत गुर्वादं गुरुविह गुणवत्तामेव क-

लिक्ताहोचितयतनाविरिचति ॥ इहं० ।

गुरुई-गुर्वी-स्त्री० । लघुशरीरायाय, ज्ञा० १ सु० १ अ० ।

गुरुउमहोअडाए-गुर्वव्रह्मापस्थान-न० । त्रयुपेक्षितोपधे-

र्विकेरे, थं० ब० २ द्वार ।

गुरुकम्म-गुरुकम्मन्-त्रि० । पापापहर्तायसमुच्चै, इहं० ।

गुरुकुल-गुरुकुल-न० । गुरोः साक्षिष्ये, "न हि प्रवति निर्वि-
गोपक-अनुपासितगुरुकुलस्य शिक्षानम् । दृष्टितत्पञ्चाङ्गाव,पञ्चत
नृत्यं अपूरयासु" ॥ १॥ घ० २ आधि० ।

गुरुकुलवास-गुरुकुलवास-पुं० । धर्माचार्यान्ते निवसने, प-
ञ्चा० ११ विष० । गुरुगृहनिवासं, पञ्चा० ११ विष० । आद्या० ।

गुरुकुलवासे गुणाः, विपरीते च दोषाः-

असौ पदिवेषणं, गुरुकुलवासं न चेत् आवसती ।

तेषां य हि ज्ञाती ऊ, के पुण पदिवेषिणं सुणसु ॥

सो गामो सावद्वयो, तं जई जह्मां जणो जत्थ ।

एमाई संसरंता, गुरुकुलवासं न रोपति ॥

सक्कारा मम्माणां, पूयइ मोहो इमो तहिं गामे ।

आयुरिओ महत्तरओ, एरिसमा जे तहिं सहा ॥

सच्छंदुद्वाण्णिब-उज्जणस्स सच्छंदगदित्तजिक्कस्स ।

सच्छंदनंपियस्स य, मा मा सण् वि एगामो ॥

एतेहिं ऊ अज्जागं,सीताइ ण न देति तुवरं तु ।

तो ता हिज्जति सो ऊ, गुरुकुलवासं अनेवन्तो ॥

एतेहिं न पदिवज्जे, आणुसहिं तारिस्स परिसम्वं ।

का पुण सामायारी, जिणकप्पे होति-मा सा तु ॥

खेचे कालं चरित्ते, तित्थे परिायों आगमे वेदे ।

कप्पे लिंमे लेस्सा, गणणा जाणे यज्जिगाहे ॥

पञ्चावण मुंनचण, मणसा वसे वि से अणुग्याता ।

कारणनिष्पदिकम्मे, जचं पणो जतति ताए ॥

एसा जिणकप्पो खलु, समासतो बाण्णिओ सविजवेणं ॥

पं० भा० ।

अथ गुरुकुलवासमोचने दोषोपद्रवोर्मेन तदाह्वया एव

प्रहृष्टवत्समर्थनायाऽह-

एयम्मि परिचय, आणा खलु जगवतो परिचया ॥

वीए य परिचारे, दोइए वि लोणाण चाउ त ॥ १५॥

यत्स्मिन् गुरुकुलं, परिचयं विमुक्ते, आक्रोषदेशः,ललुरवधा-

रणयोः । प्रयोगश्चास्य दर्शयिष्यते । जगवतो जिनस्य,परित्यक्त

विमुक्तैव,तद्वत्यागकृत्यासत्याः । ततः किमित्याह-तस्याश्च मगव-

दाह्वयाः पुनः परित्यागे विमोचने सति,इयोःरप्युजयोःरप्यास्ता-

मेकस्य, होकयोर्जैवयोरित्यर्थः । त्यागो भ्रंशो जयति, विशिष्टजि-

यामकाजयैनाजयहोकाविरुद्धप्रवृत्तेः । इतिशब्दो वाक्यायसमा-

साधितं गार्थायः ॥ १५ ॥

यस्मादेवं-

ता न वरणपरिणामे, एवं अमयंजसं इहं होति ।

आसम्यसिद्धियाणं, जीवाण तहा य अधियमिणं ॥ १५॥

तत्तत्सादेतोर्मेनैव,वरणपरिणामे चारित्र्यावसाये सति, यत-

द् गुरुकुलमोचनाविकम्, असमज्ञसमायुक्तम्, इह साधुमार्ग-

कारे, अस्ति आद्यते । किं सर्वेषां न भवतीत्याशङ्क्याह-आसज्जि-

क्षिकानामदूरवासिर्भुवतीनां, जीवानां जन्मनाय,उक्तयोर्सेवाया-

रणादिप्रकरणे हेतुना, सद्गुणान्ते गुरुगते जितप्रवचनार्थप्रका-
शयवच्छ्रुतान्वादी, सहाकारिभ्यो वा सहायकरश्च, स तथा,
सहाकारसद्वृत्तान्वादी सहाकारिभावतः किम् १, इत्याह-विपुत्रं महत्,
फलं कर्मफलप्रकरणे, गुरुकुलवासिनां भवति । काव्यावस्था-
दुःस्थस्यैव सुखवृत्तान्वादीमानमहाधनपतिरेव, सत्केन, विशो-
यकनाऽपि नदीयकस्याविशितसमागोसाऽपि, आस्तां सर्वेषु ।
स्वयंहारं आणुये क्रियमाणं सति । तथाहि-लक्षयतिलंब-
निम्ना हृदयविशितमिगोसाऽपि, आस्तां सर्वेषु सहायकप्रकरणे-
न व्यवहारो वणिक्पुत्रस्य महान् लाभो भवति, एवं गुरो-
र्यावृत्त्यभावाच्च कुर्वन् महत्फलमासावयति, आस्तां सर्वेषु-
वृत्त्यभावाच्च महत्त्वार्थिना । अन्वेष्यत्वाद्-दृष्टव्यस्य गुरागनस्य
विशेषकर्तापि व्यवहारे सत्कारं वणिक्पुत्रो महत्फलमासा-
वयति । इति गाथाऽर्थः ॥ २२ ॥

गुरुकुलवासोऽस्माकं वा यस्यासदाह-

इह रा मुदतराया, दोमोऽविहिताय य विविहजेमेति ।

इदि पयद्वन्तस्मा, तदस्यदिकत्वावसाणुम् ॥ २३ ॥

इतरथा गुरुकुलवासित्याग, सदा सर्वदा, अमरानाम् वैद्यावृ-
त्त्यनुज्ञानावापि शुद्धयार्थीनां गुरुसंसर्गसाधनगुणानां व्याप्ति-
तद्विधानं, सती वा शान्तानां वा गुणामात्मनरायः सद्गु-
रायसत्त्वमात्र, दोमो वृत्ते भवति । नस्य गुरुकुलवासिनः
तथा आवाधना यां यत्र प्रमत्तत्वादे विधिस्तदभावनं, गुरो-
रनुयायिनः स्वसर्वव्यवसायादीनां वा यावदाव्यावृत्त्यन्येन-
यः । अतएव समुच्चयार्थः, विविधयोगेषु बहुविधव्यापारेषु,
‘दोमो’ इत्युपप्रद्वयेन, प्रवर्तमानस्य व्यापिप्रमाणस्य, गुरुकुल-
वासिनः किं नुतु योगाभिविदि, ब्राह्म-नस्मात् गुरुकुलस्थानिगोऽन्वे-
ऽरे तन्मते, तेषां वा दोसा प्रमाजनं, साव्यस्तानं येषां सुवार्थ-
प्रज्ञप्रमत्त्येकणादिनामाकार्येनुपानादीनां ते तथा, तेषु
तदवस्थाऽप्युपपद्यते । ज्ञानाक्रियानुषु हि पुत्रं स्वयं निष्पद्य-
ते, नतः पञ्चादीनां प्रवर्तनं इति रुच्योक्त-तदवस्थाऽप्यु-
पपद्यते । दोषाश्चात्रैककारणैककानयोवाति, इत्यतः
स्थितमेतत्-“पला य परा आणा, एवमा जं गुरुकुलं न मोक्षध्वं”
इति गाथाः ॥ २३ ॥ पञ्चा ० ११ विषय ० ।

अथ यद्वक्तुं गुरुकुलं न मोक्षमभियन्त्र विवच-

विज्ञानं दशयसाह-

गुरुकुलामोक्षकानि वरुस्त्वैकदाह-

जे इह द्वौति मुगुरिमा, कयणुया ए सवु ते उपवर्णेति ।

कल्लाणाययणसं-ण गुरुजणं उजयसोमहिं ॥ २६ ॥

ये केचन, इह मनुजलोकां, जगति स्तुः, सुपुत्रा उत्तमनराः,
गुरुप्रदणं च नाराणांमुपलक्षणम् । कुतश्चाः गुरुविदितोपाका-
द्वाराः, न सखु नैव, ते उक्तवदवाः, अवमन्यन्ते अवज्ञायन्ति । केन
हेतुनायाह-कदापि जातवन्तं पेरि कदापि मुद्रयवाचनम् । किञ्चि-
धामसाह-गुरुजनं धर्मोनायैव, उमराकादिनं लोकहृदयेऽनुव-
कारिकाणि । उक्तं च-“नितीनांऽपि जनेऽप्यनाकृतिरिति
प्राज्ञापदार्थाऽपि हि, मूकोऽप्यप्रतिमोऽप्यलक्ष्ये जनादेशवा-
क्योऽपि हि ॥ पात्राहृदयलभोऽपि सज्जनजनैर्नम्यः शिरानिर्न-
बन्, यथादिशितयमलक्ष्येनियेस्तेषां गुरुभ्यो नमः ” ॥ १ ॥
इति गाथाः ॥ २६ ॥

अथ गुरुकुलमोक्षकानि वरुस्त्वैकदाह-

जे उ तह विजज्जत्या, सपे गुरुभायवं भयपुंता ।

सग्गाहा किरिरया, पववसिंसावडा खुवा ॥ २७ ॥
पायं अहसंणंती-तमाउ तह दुकरं पि कुणंता ।

बज्जा व थ ते साह, पंसादरेणय विषया ॥ २८ ॥

ये तु ये पुनः, तथा तस्मात्तुक्प्रकारात्, विषयस्ता विपराताः कुपु-
षाः अतएव- अकल्याणज्ञानत्वेन गुरुजनमभयमन्यत इत्यर्थः
तेन साधव इति योगाः कर्षा विषयस्ता इत्याह-सत्यं कृत्वायाव-
त्, गुरुभावाच्च सारासारनाभिभागं, गुरुकुलवासैर्कारिकाविहारा-
रिति गम्यम् । अज्ञानमोक्षवृत्तमात्राः । अयमभिप्रायः-यद्य-
पि ते गुरुकुलमनेकसाधुसंकांर्णतया संभवद्वेष्टापरस्परस्नेह-
रोषादिदायतया बहुदायम्, एकाकिम् नैतद्वाप्यामावृत्त्यदोष-
कल्पयन्ति, तथाऽप्यतस्त तेषां सम्यक्त्वम्, आगमवाधितत्वा-
दस्य, आगमवाधा च प्रागुपदेशेति । तथा सप्राज्ञात् स्वकी-
यानिभिवेशात्, आगमापारतप्यदित्यर्थः । क्रियारता भिक्षावृत्त-
प्रतिकर्मज्ञानोपचिन्तानामात्मसत्कृपाणुपह्वानानरताः, तथा-
प्रवचनसिंसावडाः शास्त्राऽप्यज्ञानाहेतवः, अनागतिकर्तृ-
कारत्वेन च प्रवचनमुत्तरकाव्यायसमर्थक्यात् । तथा-मुदात्त-
वडाः, आत्मनिष्ठतायां, गुरुषु चावस्थापरत्वात् । कृपणा वा,
तथाविचरणावजनपरत्वात् । कृदा वा, शेषलाघुषु पुत्रादिच्छे-
दभिव्यक्त्यादिनि ॥ २७ ॥ तथा-प्रायां बाह्वयेन, अस्मिन्प्रपद्यः
सहृदयत्वमसत्यमर्थशून्यः । अयमभिप्रायः-मिथ्यादृष्ट्याऽपि मि-
थ्यमर्थः, नैर्वायिषाऽप्योक्तिप्रकाराणि जगन्भवि । कथं तद्वि-
ते तुष्करतराणि तथानि सेवन् इत्याह-मुद्राह-नमसोऽज्ञाना-
त्, तथा नरकादं मानसकृपादि, तुक्कर्मपि प्रकृतमपि, आ-
स्तामदुष्करम्, कुर्वन्तो विद्वद्भ्याः, बाह्या इव कुनीयिका इव,
न नैव, ते सुवर्णाकारिणः, साधवः संयमाः, विज्ञेया ज्ञान-
व्याः, जिनालोकोत्पत्त्यात् । इदेषां पञ्चमसाह-व्याङ्महत्त्व-
येन काकज्ञानेन । प्रयोगावस्थेयम्-ये निगुण वस्तु समाभित्ताः,
न ते स्वाध्याजो दृष्टाः, यथा सुगन्धमासः अर्थायः काकाः,
आभित्ताश्च निगुणं गच्छन्ति जेहीनं गच्छन्त्यागिनि इति ।

काकाजं वैधम्-

“ सुखाद् शीतलं स्वच्छं, पथरेणुसुगन्धं च ।
धारयन्ती जलं वापी, काचिदास्मिन् प्रमोहना ॥ १ ॥
तस्याभितेऽभवत् काका-स्तेषु चास्ते पितृसितः ।
अग्निचक्ष्णोऽपि पानीयं, नाभयन्ति स्म ते च ताम् ॥ २ ॥
ततो दृष्ट्वा पुरोवर्ति-सुगन्धमासं सितं च ।
तानि प्रतिप्रयान्ति स्म, वापीं हिन्वा जलाऽग्निनः ॥ ३ ॥
कश्चिषु तातुवाचैव-मया भो स्मृत्युत्पन्ना ।
यदि वाऽस्ति जलाग्निर्वह, तदाऽभयनं वाप्यकाम् ॥ ४ ॥
ततो चक्षितकाकैः, वापीमव समागन्तवः ।
भूयांसस्त्वधर्षयितुं-सुगन्धमासं यतुः प्रति ॥ ५ ॥
ततो जलमनायाय, ते जिनाशमुपागतम् ।
वापीं समाभित्ता ये तु, बहुभुजं हनार्थकाः ॥ ६ ॥
वापीतुद्वयोऽपि विज्ञेयो, गुरुमच्छां गुणाश्रयः ।
धर्माग्निस्तु काकाया- आरिषं जलसन्निभम् ॥ ७ ॥
सुगन्धमासस्तु कृपा, गुणगच्छाद् बहिः स्थितिः ।
तच्छिन्नायाको क्रोधा, गीतायेस्तत्कृपापरः ॥ ८ ॥
चारिमात्राणां प्राप्ता, काकवत् कऽपि कुप्रदात ।
गुरुगच्छन्ति हि वासं, संनिता ये तपस्विनः ॥ ९ ॥
अवस्थास्तु कऽपि सद्वाचा-चचारित्र्यं प्राप्तं गमाः ॥

काका इवैव ये चम्पाः गुरुकुलमुपाश्रिताः ॥ १० ॥
इति गाथाः ॥ ३८ ॥

अथ गुरुकुलस्यागिन एव कश्चिद्वारकारित्वेन ये बहु मन्त्र्यन्ते
ताम् शिक्वयितुमाह-

तेसि बहुभाषेण, उम्मागऽमुमेयखा अग्रिदृफला ।

तम्हा तित्थगराणा-विपसु जुत्तोऽप्य बहुभायो । ३६ ॥

तर्था गुरुकुलस्यागिनाय, बहुमानेन वसपातेन करणचूटेन,
चम्पागालुमादना अनागमिकाचारानुयतिः, किफला ?, इति
आह-अग्रिदृफला अग्रनिमत्तफला, जुत्तित्थम्योजनेत्यर्थः । आह
क-"आगार्यं अग्रहन्, जो उवचूहेइ मोहरोसेण । सो आणा
अवभायं, मिच्छाविराहणं पावे ॥ १ ॥ (तम्हा तित्थ) यस्मा-
देवं तस्मात्तीर्थकराणास्थितेषु गुरुकुलवासादिजिनादेशाभि-
नेषु साधुषु, युक्तः सङ्गतः, अग्र विचारि, बहुमानः पक्वताय,
मेतरेषु इति गाथाः ॥ ३६ ॥ पञ्चा० ११ विव० ।

कुलवधूतधाम्नेन गुरुकुलासेवनेन-

तुम्हेर्हि पि न एसो, संसारादविमहाकटिहृदिम्भि ।

सिक्खिपुरसत्थवारो, जेवण खणं पि मोतव्वो ॥ ३४ ॥

युष्माभिरपि नैव गुरुः संसारादविमहाकटिहृदि गहने सि-
क्खिपुरसाधवाहः, तन्नामपायेन नपनात्, यत्नेन कृणमपि मो-
क्तव्यो नेति गाथाऽर्थः ॥ ३४ ॥

य य पम्भूलेअन्नं, वयणं एअस्स नाणराभिसस ।

एवं गिहवासचाओ, जं सफलो होइ मुम्हाणं ॥ ५५ ॥

य य प्रतिभूतयितभ्यमशकत्वा वचनमेतस्य ज्ञानराशेः गुरो-
रेवं गृहवाससाध्याः प्रवृत्त्या यत् सफलो ज्ञायते युष्माकमा-
ज्ञाराधनेनेति गाथाः ॥ ५५ ॥

इहारा परमगुरुणं, आणाजंगो निसेविओ होइ ।

विहन्नाय होति तस्मी, निअमा इहलोअपफोआ ॥ ६६ ॥
इतरथा तद्वचनयितकृतेन परमगुरुणा तीर्थकृतमाज्ञाभक्तौ
निवेधितो ज्ञायते । निष्कमौ च अवनस्तस्मिन्साक्षाज्ज्ञं सति
निवमादिहलाकपरलोकासिनि गाथाः ॥ ५६ ॥

ता कुलवहुताएणं, कज्जे निअत्थिणीहं वि कहंवि ।

एअस्स पायमूलं, आमरणंते न मोत्तव्वं ॥ ६७ ॥

तत् कुलवधूतातेनादाहरणेन, कार्यं निमित्तित्थितरपि साङ्गिः क-
थाश्रवणेतस्य गुरोः पादमूलं समापमामरणान्तं न मोक्तव्यं स-
र्वकासमिति गाथाः ॥ ६७ ॥

गुणमाह-

याणस्म होइ जामो, थिरपरओ दंसणे चरिणे अ ।

धया आविकहाए, गुरुकुलवासं ण मुंचांति ॥ ५८ ॥

ज्ञानस्य ज्ञयति जामो गुरुकुलं वसन्, स्थिरतरां दर्शनं चरित्वे
आऽऽहाराधनदर्शनात् । नाथ, आनो धम्मा यावन्तु कर्त्तव्यं सर्वकाजं
गुरुकुलवासं न मुञ्चन्तीति गाथाः ॥ ५८ ॥ पं० व० ६ द्वार ।

"सज्जा दया संजम वम्वेर-कज्जाणमभिस्स विसोहिताणं । ओ
मे गुरु सययं अणुसासयंति, ते हं गुरु सययं पूययानि ॥ १ ॥
इत्यादि । तथा गुर्वाङ्गाराधने गुर्वोदेशसपादनं तद्धित्पुस्तमेवा-
देशं लब्धुमिच्छुं गुरोरादेशं प्रतीकृतायः समोपवर्ग्यैव स्वात् ।
इत्यभूतभरणभरणे चरित्वेनरोहणं शक्यः समर्थः भवति
सुविहितः, नाथया ज्ञानतविपराभो, निवमाशिक्षयेनेति । कथं पु-
नरेव निश्चयोऽवर्जयित इति १, आह-

सव्वगुणमूलज्जुओ, जणिओ आयापपदमुत्ते जं ।

गुरुकुलवासोऽयस्मं, वसिज्जे तो तत्थ चरणत्थो ॥ ११७ ॥

सर्वं गुणा आराधशोभाङ्गसहकृपाः, तन्नामनोपायधैर्य-
"जोए करले २ सत्ता, ३ इहिय ४ जंमाइ ५ समणधम्म ६ ॥
सोत्तंगसहस्रानं, अट्टारसगस्स निष्फलो ॥ १ ॥

आपना शीलाङ्गरथस्येवम्-

ये न कुर्व- न्ति १०००	ये न कार- यन्ति १०००	ये नाऽनुम- न्यन्ते १०००										
मनसा २०००	वक्त्रसा २०००	कायेन २०००										
निर्जित्तादा- रसङ्गो ५००	निर्जितजय- सङ्गो ५००	निर्जितमेधु- नसङ्गो २००	निर्जितपरि- प्रदसङ्गो ५००									
आर्वाङ्गिक्य १००	अचुरिन्द्रिय १००	आर्वाङ्गिक्य १००	रसनेन्द्रिय १००	स्पर्शेन्द्रिय १००								
पृथिवीका- यारम्भ १०	आकाशा- यारम्भ १०	तेजस्काया- यारम्भ १०	वायुकाया- यारम्भ १०	वन्स्पति- कायारम्भ १०	श्रीन्द्रिया- रम्भ १०	श्रीन्द्रिया- रम्भ १०	चक्षुरिन्द्रि- यारम्भ १०	श्रोत्रेन्द्रिय- कायारम्भ १०	अजीवका- यारम्भ १०			
गान्धियुनाम् मुनीन् वन्द्य १	समादिवान् मुनीन् वन्द्य २	सार्जिवान् मुनीन् वन्द्य ३	मुक्तियुनाम् मुनीन् वन्द्य ४	नपोयुनाम् मुनीन् वन्द्य ५	मन्थमयुनाम् मुनीन् वन्द्य ६	सत्ययुनाम् मुनीन् वन्द्य ७	शौचयुनाम् मुनीन् वन्द्य ८	अकिञ्चनान् मुनीन् वन्द्य ९	ब्रह्मयुनाम् मुनीन् वन्द्य १०			

नेवां मूलभूतः प्रथमकारणं, भणित उक्तः, आचारः प्रथम-
मङ्गः, तस्य प्रथमसूत्रे "सुखं मे आउसंतेणं भगवया पव-
मक्कायं" इति ध्वनिरवनाप्रकारे, यथासादृशकृत्वासो गुरु-
पादपञ्चायासेवमम् । अथमत्र भाषायेः श्रीसुखमस्वामी ज-
म्बुवामिनं कथयति स्म- " बुतं मया वसता जगवतः समीपे
निष्ठता वषयमाणमर्थपदमिति । कः गुरुरस्य भाषायेः, सवेण
धर्माधिना गुरुनवा विधेयति । यस्मादेवं तस्माद्वर्लेणुष्ठमत्र
गुरुकुले चरणाधी चारित्रकामी ।

तथा च गच्छे वसतो गुणः-

"गुरुपरिवारो गच्छतां, तस्य वसताण निजरा विजला ।

विणयाञ्च तदा सारण-मार्हेहि न दोसपदिवली ॥ १ ॥

अहं वि हू निगायभावा, तदा वि रक्किअउज्जं स अवेहि ।

वंसकडिअ ङिओ, वि वेणुओ पावय न महि" ॥ २ ॥

नवागमे वतेराहारगुकिरेव मुक्कआरिचगुकिरेनुदुगुण्यते,

यत्कम्-

"पिदं अलोहयंनो, अचरिओ इय संसओ नऽरिच ।

आरिचमि असेते, सत्वा दिक्का निरलीयी" ॥ १ ॥

तथा-

"जिणसासणस्स मूलं, निक्कआरिया जिणहं पिक्का ।

इय परितप्पमाणं, तं आणसु मंदसदीयं" ॥ २ ॥

पाजगविशुद्धिअ बह्मणं नये वसतां सुदुकरैष प्रतिभासने, इत्ये-
काकिनोऽपि नृत्वा क्षेव विधेया, किं ज्ञानादित्तामेन कायम्, मूल-
भूतं चारित्रमेव पाजनीयं, मूलं सत्येव लामभिक्का उवायसी-
ति, भवं योच्चः यतो हन्तः गुरुपारतन्त्र्याजितत्वात् द्वितीयसा-
धवेत्ताऽभावाद्वाभ्यासित्युत्तरेण तत्त्वात् कृण कृणे परिवर्त्तमान-
पात्राभिनेकाकाणा पिक्कविशुद्धिरेव न पावयितुं शक्यते । तथा
चोक्तम्- " एवागियस्स दोसा, इथी साणे तदेव परिणीए ।
जिक्कआवसादिमहन्वय, तस्मा सविहअए गमणं" ॥ १ ॥ तथा- "पि-
ङ्गिअसणमिओ" इत्यादि । नतस्सट्ठभावे कथं मूलभूतं चारि-
त्रमेव पाजनीयमित्यायुक्तम् । अथ काश्चिद् गाढादयोऽशयः शुचो-
च्छादिनाऽपि निवाहयद्वात्मानं संऽपि " सव्वअजिअपादकडुं,
अणवस्थाघेरकप्पमेओ य ॥ एयां य सुयाउत्तो, विहएइ नवसं
जनें भेरा" ॥ १ ॥ इति वचनात् त्रिमुवननपुराहं विराधकत्वाच्च
सुव्रतरामाश्चन्दति ॥ १२७ ॥

तथा चाह सूत्रकारः-

एयस्स परिच्चाया, सुच्छुआइ वि न सुंदरं भणियं ।

कम्माइ वि परिमुच्छं, गुरुआणावत्तिणो विति ॥ १२८ ॥

एतस्य गुरुकुलवासस्य परिचायासर्वतो मोक्षनेन, शुद्धोच्छादि
शुद्धैकप्रमुखम्, आदिशब्दाच्च शुद्धोपाधयवत्तत्वादिपरिग्रहः ।
न सुन्दरं शासनं, अणितं निर्मादितमार्गमहेरियुपस्कारः ।

तथाच-जीवाऽनुशासने तदुक्तिः-

"सुच्छुआइअ जत्तां, गुरुकुलभावाएणहं विक्कओ ।

सवरस्स सरक्कआपच्छ-त्थ पापपायाविज्वणतुल्लो ॥ १०० ॥

छो २० ।

एवं गुरुवृत्ताणो, कल्पन्तु सप्तगच्छगुणतुष्टी ॥

अणवत्पापपरिहारो, हुंवि गुणा एवमार्था ॥ १२३ ॥

एवं मृगगुणसमन्वितं गुरुमनुष्ठता, सम्मार्गोद्यमं च कारयता,
गुरुवृत्तमानः कृतो नवति, कृतकृता चाराधिता नवति, सकल-

२३६

गच्छगुणवृत्तिः, अनवस्था (मर्यादा) परिहारः कृतो भवति ।
एवमार्थो गुणा भवन्ति । छो २० ।

अत्रानुशासनम्-

गच्छं गुरुवपणं विप, चइइं केईं वरति धम्मत्थी ।

तं पि न सेतयमेयं, जम्हा मुत्तं इमं भणियं ॥ १०१ ॥

गच्छमाचार्यादिसमुदायं, गुरुवच्छ स्वरिमणितं, 'चिय' शब्दः
समुखाधेयः । त्यक्त्वा परिहृत्य, कडपि केचन, चरन्ति पर्यट-
न्ति, धर्माधिनाचारित्रप्रयाजनाः, तदपि गच्छत्यागादिकं, न के-
चनं पूर्वोक्तमित्यपिशब्दाधेयः । न नैष, संगतं युक्तमेतद् गच्छत्या-
गादि यस्मात्सुखं उपदेश्यशक्यं, इदं पुरोवर्षितं, भणितं
उक्तमिति गार्थायः ॥ ११ ॥

सुच्छुआइअ जत्तो, गुरुकुलभावाएणहं विन्नेओ ।

सवरस्स सरक्कविच्छ-त्थ पापपायाविज्वणतुल्लो ॥ १०० ॥

शुद्धोच्छादिषु यत्नं कथम्, तत्र शुद्धमाचारकमीषदुचितम्, उच्छं तु
निजोऽऽदि, आदिशब्दाच्चेवानुष्ठानमहः, गुरुकुलत्यागादिना गुरु-
कुलं गच्छ, तद्विशुद्धिपरिहारं, इह प्रवचनं, विहयो बोद्धव्यः ।
किंचिशिष्टः ? सरक्कपणं सरक्कस्काप्तापसविशेषाः, तेषां
पिच्छानि मयूरगच्छहानि, तदर्थं घाता विनाशः, तत्र पादार्ता
चरणानां 'विज्वणं ति' दर्शनायथा स्वकानं, तद्वाजाः, तेन
तुल्यः सरक्क इति गार्थायः ॥ १०० ॥ भाषायेस्तु कथान-
काद्वचसयः । तदर्थम्-कित्तकस्य नरपरित्यागः प्रदीपनकं
मनाक् दृष्ट्याः, कृतानि च तेषां जानानि, ततो नरपतिना
विद्यः पृष्टाः-कथमेव मर्यादा भविष्यति ? । तेनांकाश्च-यदि मातूर-
पिच्छानिस्मापिनितैलनं द्रव्यमने, इत्युक्तं नराधिपेण समाविष्टान्-
दानयनार्थं निश्चयुक्तम्, यावत्तं परिग्रह्य सम्मार्गः, राज्ञः
समीपं कार्यतं च तैः-देव ! न कुत्रापि मयूरगच्छहानि सन्ति
मुक्त्वा युष्माकं गुरुज, ते हि तानि सर्वाङ्गेषु धारयन्ति, न च
जीवन्तो मुञ्चन्ति, इदमेव तेषां प्रत्यक्षम् । राज्ञोक्तम्-यद्येवं ततो
घातयित्वा तान् सम्मानयन् पिच्छान्, परं प्राज्ञदेवतां निजचक्षणा
न जगमीयाः, यतोऽस्माकं ते गुरुवः । तत्र ये जीवितव्यतुल्यान् मू-
लगुणान् नाशयन्ति, पादास्पर्शनसदृशोत्तरगुणरक्षाये गच्छान्-
नैत्य ते पर्यटन्ति, तस्मान्नुत्तरगुणसङ्केऽपि शुद्धमन्त्राव्यवहार-
स्य गच्छ एवाऽऽसितव्यमिति ।

इदानीं गुरुवचनाऽकरणं विज्ञानपाथाभाह-

उच्छुआइअसमउवा-लमेईं मायक्कामसममाणि ।

अकरितो गुरुवपणं, अणतंसससिअओ भणिओ ॥ १०१ ॥

उत्तानार्था ॥ १०१ ॥

यदि पुनरुच्छो गुरुश्च सर्वथा निजगुणविकलो भवति,
तत आगमोक्तविधिना त्यजनीयः, परं कालापेक्षया यो-
न विशिष्टतरः, तस्योपसंयद् प्राज्ञा, न पुनः स्वतन्त्रैः
स्थातव्यमिति हृदयम् । यत एवमतो जीवावशुशिष्टिमाह-

हेसार्हे विहामियदो-सपंनेरे गच्छवासगुरुवपणे ।

जीव ! तुमं थिरचिचं, करेसु ता सिहिरिसिहुरं व ॥ १०२ ॥

हेतवा लीलया "विहामियंति" देशीभाषया विनाशिनं, द्रोषा
रागादयः, त एव जीवशुशुनिरोधकत्वात्पञ्जरं, तेन तस्मिन्
गच्छवासगुरुवचने उक्तलक्षणे, जीव ! आत्मन् ! त्वं भवार्हः,
स्थिरं निश्चलम्, अनुस्मर्योऽहं प्राकृतत्वात् लुप्तः, चित्तं मानसं,
कुरु विधोह, तस्मात्, किमिव ? शिखारिशिकरमिव पवतगृह-

मिषांत माघार्थः ॥ १०२ ॥ जीवा० १७-१८ अर्ध० ।

अत्र दृष्टान्तमाह-

जहा दियापोतमपत्तजातं,
साशमगा पवित्रं मधमाणं ।

तमचाइयं तरुणमपत्तजातं,
ढंकाइ अरुवसगमं हरेजा ॥ २ ॥

यथेति दृष्टान्तोपपदशून्यः, यथा येन प्रकारेण, द्विजपोतः प-
किंशिशुरव्यक्तः । तमेव विशानष्टि-पतन्ति गच्छन्ति येनेति प-
त्रं पक्षपुटं, न विद्यते पत्रजातं पक्षोद्भवो यस्यासावपत्रजातः ।
तत्र स्वकीयादावासकात् स्वनीमात्, पवित्रमुत्पत्तिर्नु, मन्थमानं
तत्र तत्र पतन्तमुपलब्ध, तं द्विजपोतं (अचाइयं ति) पक्षाभा-
वात्तुमसमर्थम्, अपत्रजातमिति कृत्वा मांसपशुकील्यर्थः, ढंकाइ-
त्यर्थः भुङ्क्ष्वस्त्वाः विशताशिर्नोऽव्यक्तगमं गमनाभावे नष्टमस-
मर्थं, हरेपुच्छश्चादिनोतिरूप्य त्वेयमुष्मापाद्वेयुरिति ॥ २ ॥

एवं दृष्टान्तं प्रदर्श्य दार्ष्टान्तिकं प्रदर्शयितुमाह-

एवं तु सेहे पि अणुपुष्टम्यं,

निस्तारियं बुमियं मधमाणा ॥

दियस्स ठावं व अत्रपत्तजायं,

हरिसु णं पावधम्मा अणेगे ॥ ३ ॥

“ एवं तु सेहे ” इत्यादि । एवमित्युक्तप्रकारेण, तुशब्दः पूर्व-
हमादिशेषं दर्शयति-पूर्वं ह्यपत्रजातपञ्चवाङ्मयता प्रतिपा-
दिता, इह त्वपुष्टमर्थयति । अयं विशेषः-यथा द्विजपोतम-
संज्ञातपक्षं स्वनीमाक्षिगतं भुङ्क्ष्वस्त्वा विनाशयति, एवं शृण्यक-
र्मनिबध्नप्रवृत्तिं सुत्रार्थानिष्पन्नमनीतार्थमपुष्टमार्थं सत्यगप-
रिणतधर्मरमार्थं स्वतन्त्रनेकापचमार्थः पावधिकाः प्रतरयन्ति,
प्रतार्यं च गच्छस्वमुद्राक्षिः प्रतरयन्ति, निःसारितं च सत्यं वि-
षयोभुलतामापादितमपतपरलोकमयमस्माकं वक्ष्यामिर्त्येवं
मन्थमानाः । यदि वा (बुसि लि) चारित्रं सदस्वदुष्टान्तो नि-
सारं मन्थमानाः, अज्ञातपक्षं द्विजशावकमिव पक्षिगोतमिव ढ-
ंकाइयः पापचर्मणा मिथ्यावाविरतिप्रमादकपायकसुपितान्त-
रागमानः कुतार्थिकाः स्वजना राजादयो वाऽनेके बहवो हृतव-
न्तो, हरन्ति, हरिष्यन्ति चेति काञ्चनोपपन्नजनैर्भूतनिर्देश इति ।
तथाहि-पापार्थिकाः पयमगोतार्थं प्रतरयन्ति । तद्यथा-पुष्पह-
र्शेनाग्निप्रज्वालनविषाणहारशिक्षाभेदादिकाः प्रत्यया इत्य-
र्थे, तथाऽपि साधुशृणुमिष्येवं च नास्ति, तथा न राजादिभिर्बहु-
भिराक्षितव्यं, याऽप्यहिसोक्त्येव जन्मागमं, साऽपि जीवाकुल-
स्वाङ्गाकस्य दुःसाध्या, नार्थ भवतां स्तानागतिकं शौचमस्ती-
र्यादिकाभिः शठोक्तिभिरिन्द्रजातकल्पानिर्मुष्यजनं प्रतरयन्ति ।
स्वजनादप्यक्षैवं विप्रवृत्तमर्थयति । तद्यथा न जवनमन्तरंगास्मा-
कं कञ्चिदस्ति पोषकः, पोष्यो वा, त्वमेवास्माकं सर्वैस्व, त्वया
विना शून्यमाभाति, तथा शब्दादिविषयोपनोगममन्त्रेण सक-
र्माच्छावयन्ति । एवं राजाद्येति च्छब्धः । तदेवमुपपद्यमो-
षमेकाकिनं बहुभिः प्रकारैः प्रतार्योपहरेयुरिति ॥ ३ ॥

तदेवमेकाकिनः साधोयतो बहवो होवाः प्राज्जुमैवस्यतः

सदा मुक्तापद्मने स्यातव्यमित्येतदर्थयितुमाह-

ओसाणभिच्छे मणुए समाहिं,

अणुसिण एतकरिं ति णवा ।

ओजासमाणं दियस्स विणं,

ण शिकसे बहिया आसुपभो ॥ ४ ॥

“ओसाणभिच्छे” इत्यादि । अत्रसानं गुरोरन्तिकं स्थानं, नचा-
बक्षिणं समाधिं स्तम्भागतुष्टानकपमिच्छेदनिर्भयेमनुजो मनु-
ष्यः, साधुगित्यर्थः । स एव परमार्थनो मनुष्यो यो यथार्थान्हा-
तं निर्वाहयति । तच्च सदा गुरोरन्तिकं व्यवस्थितं सत्पुष्टा-
नकपं समाधिप्रमुपालयता निर्वाहणे, नाम्यथेत्येतदर्थयति-
गुरोरन्तिकंऽनुषिषतोऽव्यवस्थितः स्थच्छन्दविषाद्यौ समाधाः
सद्विदुष्टानकपस्य कर्मणो यथाप्रतिज्ञातस्य वा नास्तरो जवनी-
ति ज्ञात्वा सदा गुरुकुलवासोऽनुसन्तव्यः, तदहितस्य विज्ञानमु-
पहास्यप्रार्थं भवतीति । उक्तञ्च-“ न हि सर्वातं निर्दिशांपक-
मनुपासितगुरुकुलस्य विज्ञानम् । प्रकटिपञ्चाङ्गाग्रं, पवत नृ-
त्वं मयूरम् ” ॥ ४ ॥ यथा जाङ्गलाश्चिच्छववास्तुकां पार्थिवप्रहा-
रेण प्रमुणा दृष्टाऽपरोऽनुपासितगुरुकां राक्षीं संज्ञानगलगवदां
पार्थिवप्रहारेण व्यापादितवानिषादयोऽनुपासितगुरोर्बहवो
होवाः संसारवर्धनाद्या भवनीत्यवगमनाया प्रयादया गुरो-
रन्तिकं स्थानव्यतिष्ठं दर्शयति-अवगमस्यन्मुद्रास्यत् सत्य-
गनुनिष्ठम् द्रव्यस्य मुक्तिगमनयोरभ्यस्य सत्साधाः रागद्वेषरहि-
तस्य सर्वज्ञस्य व्यावृत्तमनुष्ठानं तत्सत्पुष्टान्तोऽवभासयन्म-
कधिकः कथनो बोद्धास्यदिति । तदेवम्-यतो गुरुकुलवासो
बहुनां गुणानामाधारो भवत्यतो न विषयसंज्ञ निर्गच्छाः गच्छादु-
र्धन्तिकाद्या बहिः स्वेच्छाचारी न भवेत्, आशुप्रज्ञ इति त्रिप्रकाः,
तदन्तिकं निवसन् विषयकयायाव्यामार्गानं द्विपमाणं ज्ञात्वा
क्षिप्रमेवाचायां पदेशास्त्यत एव वा निर्गतं पति सत्समाधी व्य-
वस्थापयन्ति ॥ ४ ॥ सुप्र० १ भु० १४ अ० ।

गुरुकुलवासि (ण)-गुरुकुलवासिनिर्-पुं० । गुरुकुलाभिर्गमने-
न गुरुप्रतिषेधे, पं० सु० ४ सु० ।

गुरुकुलवासिचाप-गुरुकुलवासत्पराग-पुं० । गुरुहनिवासस्य-
जने, पञ्चा० ११ वि०० ।

गुरुग-गुरुक-पुं० । अष्टमादौ मासपरिमाणान्ने प्रायश्चित्ते, सु० १
उ० । गुरुकं व्यवहारं मासपरिमाणेनाष्टमेन वहति, सु० ५ उ० ।
जककरणप्राप्त्यर्थं, (‘सुखं’ इत्येवमगोपातस्य व्यकरणम्)
“ गुरुगो य होह मासो ” गुरुको नाम व्यवहारो मासो मासप-
रिमाणः गुरुकं व्यवहारं समापति तं मास एकः प्रायश्चित्तं
दातव्यः । व्य० २ उ० ।

गुरुग-गुरुग-क्ती० । मासधामनान्नाश्विदृश्यं शौर्येण ऊर्ध्वाध-
स्तियं गमनव्यवहारो गतिः सा गुरुगतिः गतिर्जन्म, ला० ८ उ० ।

गुरुगच्छदुहिमिल-गुरुगच्छदुहिमिल-वि० । आचार्यतत्तत्क-
व्यसमुदायोपचयकारणस्वभावे, जा० १ प्रति० ।

गुरुगतर-गुरुकतर-पुं० । अनुमांसागमकं प्रायश्चित्ते, “ गुरुगतर-
गो चहम्मासो ” गुरुकतरको भवति अनुमांसपरिकर्मो सपरिमा-
णः । व्य० २ उ० ।

गुरुगति-क्ती० । ‘गुरुग’ शब्दात्, ला० ८ उ० ।

गुरुगदरिसण-गुरुकदर्शन-न० । गुरुगतिं च प्रौढानि पयोधर-
विनम्बादिनि दृष्टोत्पत्त्यात् सुन्दराणि च यानि दर्शयन्ति
च आहत्यस्त्येव, तं० ।

गुरुगय-गुरुगत-त्रि० । भगवततापससाक्षाद्याधिते मिथ्याचे, दय० ।

गुरुगुणरहित-गुरुगुणरहित-त्रि० । सलगुणविषुके "गुरुगुणरहितो भविष्य, दृष्टव्यो मूलगुणविषयो जो" । ध० ३ अधि० । पञ्चा० ।

गुरुगुरु-गुरुगुरु-पुं० । वितामहस्यानांये गुरोः सम्बन्धिनि, वृ० ४ उ० ।

गुरुजन-गुरुजन-पुं० । गुरुस्थसाधुवर्गे, आच० ३ अ० ।

गुरुजनपूया-गुरुजनपूजा-स्त्री० । गुरुजनस्व उचितप्रतिपत्तौ, ध० २ अधि० । गुरुवक्ष्य यद्यपि धर्माचार्या एवोक्त्यन्ते, तथाऽपिह मानापरिचायोऽपि गृह्यन्ते । यदुक्तम्- "माता पिता कलाचार्याः, एतेषां ज्ञानवस्तुधा । वृद्धा धर्मोपदेशारा, गुरुवर्गः सतां मतः" ॥ १ ॥ ध० २ अधि० । (चिरंयसस्व 'गुरुपूया' शब्दे वक्ष्यते) ।

गुरुणिश्रोग-गुरुनियोग-त्रि० । गुरुवो धर्माचार्यास्तेषां नियोगां व्यापारणं गुरुनियोगः । उक्त० ४ अ० । पञ्चा० ।

गुरुणिश्रोगविलयरहित-गुरुनियोगविनयरहित-त्रि० । माता-पित्रादिषु नियोगे अवश्यतया कस्येन चित्तयेन रहिते, अ० ३ अ० । ६ उ० ।

गुरुणिग्राह-गुरुनिग्रह-पुं० । मानापरिचावरणं गुरुणा चैवसाधूनां प्रत्येनांकुर्नापन्नं, उक्त० २ अ० ।

अथ गुरुनिग्रहे कथा-

"निकृपास्तकचरेकः, अहं पुत्रीमायचन ।

न दत्ते श्रावकः साऽप्य, साधून् शास्त्रेण सेवने ॥ १ ॥

नावश्याकः क्रमाज्ञान-स्वतः सद्भावमुचिवात् ।

अनः आरुते पुत्रो स्वा, दत्ता तां परिश्रुतिवात् ॥ २ ॥

स्थितः पृथग्गृहं कृत्वा, कुरुते धर्ममार्गमथ ।

पितरौ तस्य गिर्कुणां, अत्रानुर्नक्तमप्यदा ॥ ३ ॥

ऊचे ताम्यामकशोऽद्य, वरमेहि सौगतात्मिके ।

स ययौ भिक्षुणा तस्या-निर्मान्नफलं ददे ॥ ४ ॥

व्यत्ययधिष्ठितः सोऽद्य, गृहायानांऽवर्धप्रियाम् ।

जक विषादं गिर्कुणां, सा नैवत्रुप्रतिवेशिमिके ॥ ५ ॥

साऽप्य कारितवान् सर्वे, सा गुरुकामिनीकथ ।

आपेयद् गुरुवस्तुन्या-स्नहिद्यालुदैनैषधमथ ॥ ६ ॥

अथ सा पथसा साह्ये, तदपीत्यस्तदेव च ।

नष्टा तद्वनरी दुष्टा, जानः स्वाभाविकोऽप्यसः ॥ ७ ॥

किमनिदिनं तत्पृष्ट, कथितं प्रियाऽल्लभ ।

तत्प्रासुकाजपानादि, साधुन्यां दत्तवान् सुधुरी ॥ ८ ॥

आह-नहाने को दोषः ? उच्यते-तेषां तद्गुणानां च मिथ्या-

स्वस्थिरीकरणं, धर्मवृत्त्या तद्दाने सम्यक्त्वलाभजन्य, आ-

रुज्जदोषश्च । अनुकम्पया दद्यादपि । उक्तं च- "सर्वेहि

पि जिणेहि, बुद्ध्याजिभ्रागदोसमोहेहि । सत्ताल्लुक्कण्डू,

दाणं न कहिंवि पमिसिक्" ॥ १ ॥ स्वयमपि च भगवतः

सांवत्सरिकदानमनुकम्पया ददुः । "संस्मरस्व समणो-

वासापणं इमे पंच आरया जाल्लभन्वा, न समापरि-

अव्वा । तं जहा-संका, कंका, विजिगिक्का, परपासंमप-

संमा, परपासंमसंघो । आ० क०" । (शुद्धिविद्वद्वाहर-

णानि स्वस्वस्थानं)

गुरुणिवेया-गुरु, निवेदन-न० । सर्वात्मना गुरोः प्रमादकस्या-
ऽऽत्मसमर्पणे, ध० ३ अधि० ।

गुरुत्-गुरुत्व-न० । सर्वत्र गौरवभागे, वा० वि० ।

गुरुद्वन्-गुरुद्वय-न० । गुरुवृत्तिसत्केव मुखवत्प्रकाशनादिषु,
ध० २ अधि० ।

गुरुद्वार-गुरुद्वार-पुं० । ब० व० । पितृव्यकलाप्राहकोपाध्यायादी-
नां पुण्यानां स्त्रियाम्, अत्रु० ।

गुरुदेववेयावच-गुरुदेववेयावृत्त्य-न० । धर्मापदेशकानामर्हतां च
प्रतिपत्तिविश्रामान्प्रवर्धनादौ नियमे, ध० १ अधि० ।

गुरुदेवाइष्यण-गुरुदेवादिपूजन-न० । गुरुदेवादिपूजाविषये व-
हुमाने, वा० वि० ।

गुरुदेवोमाहन्मि-गुरुदेवावग्रहन्मि-स्त्री० । आचार्यदेवावग्रह-
न्मि, "गुरुदेवोमाहन्मि-ए अत्रमो खेव होति परिमंगो" । पञ्चा०
१२ विव० ।

गुरुदोस-गुरुदोष-पुं० । शुरुमहात्त दोषोऽनुभक्तमर्मव्यादिको य-
स्मिन्नसौ गुरुदोषः । भाषकृति, "वयमंगो गुरुदोसो, धावस्व वि

पास्तणा गुणकरी ङ ।" पञ्चा० ५ विव० ।

गुरुदोसारंजिना-गुरुदोषारजिना-स्त्री० । गुरुदोषात्त प्रवच-
नापचातकारिण दारस्थुं शीलमस्येन गुरुदोषारम्भी, तद्भाव-
स्तसा । गुरुदोषकरणं, वा० १ विव० ।

गुरुपःमिणीय-गुरुप्रत्यनीक-त्रि० । गुरु प्रति ज्ञानाद्यवर्णवाद्भा-
षणादिना प्रतिकृते, आनु० ।

गुरुपात्रेवित-गुरुपात्रेपिते-स्त्री० । मानापत्तुधर्माचार्यदेवताह-
कणानां गुरुणामुचिन्तपूजायाम्, ध० ।

सा चत्थ योगशास्त्रे-

"अनुगृह्यान्तं तदालोक-ऽभिमानं च तदाऽऽगमे ।

गिरस्थजालितस्तेरः, स्वयमास्तदौकमथ ॥ १ ॥

आस्तनामग्रहो भक्त्या, वन्दना पयुपास्तनम् ।

तथानेऽनुगमश्चोत्त, प्रतिपत्तिरियं गुरोः" ॥ २ ॥

दिनहृत्येऽपि-

"आस्तणेण निर्मतेत्ता, तमो परिश्रणस्तुभो ।

वन्द्य मुनिना ताह, केनारगुणस्तुष्टु" ॥ ध० २ अधि० । पञ्चा० ।

गुरुपयनेवा-गुरुपदसेवा-स्त्री० । वरुविशदगुणस्त्वमन्विता गुरुव-
स्तेषां पदानि अरणास्तेषां सेवा । गुरुवरणानां सम्यगारा-

धने, ध० ४० ।

गुरुपरंपरागम-गुरुपरंपरागम-पुं० । तीर्थहृद्गुणवराचार्यादि-
क्रमेण प्रवचनार्थागमे, अङ्ग० ।

गुरुपरंपरागमवक्तव्यमर्थम-

तेषां अङ्गजमुद्रमसाभिधा एवं वृत्ते समणे हङ्गनुकचित्त-
माण्दिरे जन्तु एवं वासी-कहं णं भंते ! गुरुपरंपरागमो

जगद्गुरुः ? जन्तु । समणे जगवया यद्वावारेणं तमो आगमा
पञ्चात्ता । तं जहा-अंतगमे, अण्णंतरागमे, परंपरागमे ।

अत्यग्रो अरुहंताणं भगवताणं अंतगमे । मुक्तमो गण-
हराणं अंतगमे । गणहरसीमाणं अण्णंतरागमे । तमो परं

सुखंसे परंपरागमे । अङ्ग० ।

गुरुपरतंत-गुरुपरतन्त्र-वि० । हानिनिर्भाषातः, आ० २७ आ० ।

गुरुपरिवार-गुरुपरिवार-पुं० । साधुधर्मः । "गुरुपरिवारो गच्छो, तस्य वसंताय विजया बहुला ।" पं० व० ३ द्वार ।

गुरुपरतंत-गुरुपरतन्त्र-वि० । ज्ञानाधिकाचार्यऽऽपत्तत्वे, पञ्चा० ११ वि०० । यो० । "तस्य गुरुपरतंतं, विषयो स-स्मायसारणा च्छ ।" पञ्चा० १२ वि०० ।

गुरुपुत्रा-गुरुपुत्रा-स्त्री० । रक्षाधिकप्रभे, "गुरुपुत्राय वि-आयकराय" पञ्चा० १२ वि०० ।

गुरुपुत्र-गुरुपुत्र-न० । अकषानवकप्रणामादिनिरप्यन्ते, हा० २४ अष्ट० ।

गुरुपूया-गुरुपूजा-स्त्री० । वाचनाऽऽचार्यपूजायाम्, आ० ।

आह गुरु पूयाय, कायवदो होह नह वि हु जिणां ।

तह वि तरे कायवा, परिणामविमुक्तेऊओ । ३४६ ।

आह गुरुस्तुक्तवाचायः-पूजार्थं किमध्यायां कायव-धः पूष्यपुष्यमर्षो यथापि भवत्येव जिनां रागादिजेत्यात्म-त्वेन तस्याः सत्यविषयमाह-तथाऽप्यसौ पूजा कस्येव । कुनः ? परिणामविमुक्तिरेतुत्यादिनि ॥३४६॥ आ० । गुरुपूजा-सत्तकं सुवर्णादि द्रव्यं गुरुद्रव्यमुच्यते, नवा ? ॥ १० ॥ प्राग्वं पु-जाविधानमस्ति, न वा ? ॥ ११ ॥ कुन अतदुपयोगाति प्रसा-दाय ? ॥ १२ ॥ इति प्रश्नत्रये उत्तरम्-गुरुपूजासत्तकं सुवर्णा-दि गुरुद्रव्यं न भवति, त्वानिध्यायामकृतत्वात् । स्तनिध्याकृतं च राजाहत्याक्रयं गुरुद्रव्यमुच्यते इति ज्ञायते ॥१०॥ हेमाचार्यो-र्वा कुमाररायराजेन सुवर्णकर्मलेः पूजा कृतास्ति, एतद्विद्वरा-यि कुमाररायसक्तये स्तनि ॥११॥ "धर्मलाभ इति प्रोक्ते, दुरादु-चित्तपराधेयः । सूरये सिद्धसैन्याय, इहौ कांति मराधयः" ॥ ११ ॥ ३० ३ प्रका० ।

गुरुपूयाकरसर-गुरुपूजाकरारति-वि० । गुरवः पूत्या लो-किका लोकांतराश्च । तत्र लौकिकाः पित्राद्या बुक्ताश्च, लोकां-तरा धर्माचार्याश्च, तेषां पूजाकरणे रतिर्यस्य । गुरुणा यथा-चित्तविनयादिष्वर्थो शास्त्रमिति, दर्श० ।

गुरुपर्वस-गुरुपर्व-पुं० । गुरुणासुपदेशानाय प्रामादिवशे, अ० । तत्र गुरुपर्वसोत्सवः सर्वज्ञात्पद्मैहाऽऽम्बरचतुर्विधधी-सङ्कल्पसुखमग्नौगुणां सिङ्कल्पकारादिना यथाशक्तिः कार्यः । यतः-"अभिगमनबन्धनमनसंगण" इत्यादि । अ० २ आधि० ।

गुरुपाशानाम-गुरुपर्वनाम-न० । स्पर्शनामभेदे, यद्वदबाज-गुरुरात्रं बजादिवदं गुरु भवति । कर्म० १ कर्म० ।

गुरुनच-गुरुनच-वि० । गुरवः पुण्याः, तेषु अर्को गुरुमकः । गुरुबहुमानेति, यो० ११ वि०० ।

गुरुनचि-गुरुनचि-स्त्री० । गुरुतिशास्त्रार्थमिति गुरुः आह च- "धर्मज्ञो धर्मकलां च, सदा धर्मपरायणः । सर्वज्ञो धर्मशा-स्त्रार्थदेशको गुरुक्यते" ॥१॥ तस्य भक्तिः । गुरुबहुमाने, हा० ३ अष्ट० । गुरवो भानापिगुरुधर्माचार्योदयः, तेषां कोः सात्तापञ्चा-दीनामसनादिप्रतिपत्तो, कर्म० १ कर्म० । धर्माचार्यबहुमाने-यव्या० २ वि०० ।

गुरुज्ञाव-गुरुज्ञाव-पुं० । गुरवः पुण्यात्मकत्वादित्येवकपे-ध्व-साये, गुरुव गौरवाद्भवे च । स० ।

गुरुमहत्तर-गुरुमहत्तर-पुं० । गुर्वोर्मातापुत्रोर्महत्तरः पुण्याः, अथवा-गौरवार्थत्वेन गुरुणा महत्तराक्ष वयसा बुक्तावापु ते ते गुरुमहत्तराः । गुर्वोर्मातापुत्रोर्महत्तरः, गुरुषु महत्तरं बु-व । स्या० १० जा० ।

गुरुमुह-गुरुमुह-न० । सूरिवन्दने, "जसाविहागम्यं, बाह्य-यं गुरुमुहाव धीरेहि ।" पञ्चा० ११ वि०० ।

गुरुमूल-गुरुमूल-न० । गुरोराचार्यस्य मूलमन्त्रिकम् । अ० २ अ-धि० । पञ्चा० । कलाचार्योदेः समोदे, आ० म० म० । "गुरु-मूलं निवर्तना, अष्टकुला जे न इति छ गुरुच्छं ॥ एपसि तु प-यायं, दूरं दूरेण ते हुंति" ॥११॥ आ० ४ अ० ।

गुरुय-गुरुक-न० । सधो गमनसन्नावे, वजादेरिव स्पशनेदे, वि०० । आ० । "हस्तिरससायगुरुय-यं भोगासंसतिदेयं ।" आ० २ डा० २ उ० । गुरुकर्मण, सुत्र० १ ध्रु० ११ अ० ।

गुरुयण-गुरुयण-पुं० । भर्माचार्य, पञ्चा० ११ वि०० ।

गुरुयणपूया-गुरुयणपूजा-स्त्री० । मातापुत्रधर्माचार्यादिपुत्रे, पञ्चा० ५ वि०० ।

गुरुपूजाहृय-गुरुकलपुक-न० । नियोगमिवायुज्योतिष्कविमाना-दिषु, गुरुलघुभयस्वभावे कल्पे, वि०० । आ० म० म० । आ० । "गुरुलघुय" शब्दे प्रथमभागं १५० पृष्ठे कल्पना ।

गुरुपरिभोहरायप्राणापरवस-गुरुकश्रीमोहाराज्ञापसवज्ञ-वि० । महाज्ञानरूपानाशनाऽऽपत्तः, जी० १ प्राति० ।

गुरुलापर-गुरुलापर-न० । गुरु व सारं, सधु वासारं, तयांज्ञा-वो गुरुलाघवः । प्रब० ४ द्वार । सारतरतायामभि, पञ्चा० ११ वि०० ।

गुरुज्ञापचित्ता-गुरुलाघवचित्ता-स्त्री० । सारतरताज्ञानेन, पञ्चा० १२ वि०० ।

गुरुज्ञाव-गुरुज्ञाप-पुं० । "हृदयः संयोगे दीर्घस्य" ॥ ७ । १ । ८४ ॥ इति मध्याकारस्य हृदयः । गुरुसंविद्युष्टाये, आ० १ पाद ।

गुरुवर्ग-गुरुवर्ग-पुं० । गौरवबुद्धोक्तसमुदाये, "माता पिता क-लाचार्यः, येनोपां ज्ञातयस्तथा । बुद्धा धर्मोपदेशारो, गुरुवर्गः सर्वो मतः" ॥१॥ आ० १२ आ० । यो० । अ० ।

गुरुवय-गुरुवय-न० । सूरिवन्दने, जी० १ प्राति० ।

गुरुवयण-गुरुवयन-न० । रत्नाधिकज्ञापयाम्, पञ्चा० ।

गुरुप्रापेणं वा, जोगतरंगं पि तदग्रेणं तमिह ।

गुरुप्रापेणं गमि, सन्नेऽद्यस्या जन्मा भवितं ॥ ४५ ॥

गुरुदेशेन रत्नाधिकाऽऽख्याः । 'वा' शब्दो विकल्पायः । योगा-न्तरमपि स्वधर्मकासरतथोपादयैक्यनादेरन्तां योगो व्यापा-रो ज्ञानप्रातिज्ञानादि योगाभ्यासः, तदेव योगान्तरकथं, तदपि, आस्तां स्वयमुक्त्यासदृशयोगात् । यः करोति तस्यानुबन्धनाय-विचित्रिनि प्रकमः । कक्षाविधमिति । अत आह-नस्यान्वय-मिकासदृशयोगादयैक्यनादेर्यथैक्यं कथनतरं तदधिकम् । युद्धा-न्वयमन्वयमिदमुक्त्यासदृशयोगात् । तदिति योगस्तरं ग्लानप्र-तिचरणार्थः । इह प्रकमः । अथ स्वधर्मिकाचित्तरं यो गमा वि-

वेय, किं शुभदिशात्तेन कृतेनेति ?। अत्राह-शुभाङ्गाजङ्गे धर्माचा-
र्यादेशाविराधने, सर्वे समस्तानां, जगत्तो अपाया अयन्ति ।
एतदेव कुत इति ?। आह-यतो यस्यान्कारणात्, अणितमुक्त-
मागमे, शुभाङ्गाभङ्गऽनयेप्रतिपादनपरं वचनम् । इति या-
थायः ॥ ४५ ॥

तदेव वचनं दर्शयन्नाह-

अच्छदमसमुवा-सोसिद्धिं मासकमासमणेति ।

अकरितो गुरुवयपं, अणतंससारित्रो होति ॥ ४६ ॥

षष्ठ्यप्रश्नमाहारादौः क्रमेणोपासहयादिस्वरूपैः । तथा-मा-
साहमासकपणैः प्रसिद्धैः । इह व्यक्त्यपेक्षं बहुवचनम् । इह
ख पुंसांऽपीति शेषा दृश्यः । अक्रुष्वन्नमाचरन्, गुरुवचनं रत्ना-
धिकारज्ञान, अनन्तसंसारिकोऽनन्तभवप्रमणयुक्तो, अयति आच-
रन् । यत्-संविग्नगीतायां गुरुवा जगत्ति, ते चाऽऽसौपादिष्टमेवा-
दिशन्ति, आभिनिर्वाणकं च तदकरं मिथ्यात्वाद्यादेव, तदु-
दयाभानतसंसारिकः यत्तु कुतश्चरणवतोऽपि अयति तच्चा-
दृतम् । इति गाथायः ॥ ४६ ॥ पञ्चां ५ विव० । जी० ।

गुरुवयपारुमा-गुरुवचनानुमा-गुरुवा जिनादयः, तेनामुप-
पदेश आह, तस्यानुसार आनुक्यं गुरुपदंशानुसारः । आह-
कथं, पञ्चां १३ विव० ।

गुरुवयपोगय-गुरुवचनोपगत-वि० । गुरोः सकाशात् पवन-
मुपयति, विशे० । अनु० । गुरुप्रदत्तया वाचनया प्राप्तं, ग०
३ अधि० ।

गुरुविशय-गुरुविनत-वि० । संसारोत्तरणेपायोपदेशकेषु प्र-
गते, पञ्चां १७ विव० ।

गुरुविनय-पुं० । गुरोर्बद्धप्रानादौ, यो० ।

गुरुविनयस्वरूपमाह-

औचित्याद् गुरुत्वं-वर्धमानस्तत्कृतज्ञाचितम् ॥

आज्ञायोगस्तस्त्वं-त्यकरणात् चेति गुरुविनयः ॥ ४७ ॥

औचित्यादौचित्येन पुरुषभूमिकापेतया गुरुत्वंतुल्यु वचनं
वैधावुर्यद्वारेण बहुमान आन्तरः प्रीतिविशेषा जायप्रतिबन्धः
सन्धः करणलक्ष्णो न मोहः, मोहो हि ससङ्गानिर्वासकः शास्त्र-
निर्वायेन, गुरुषु गीतस्मनेद्विनिबन्धन्यायेन तस्य मोहं ग्रन्थनु-
पकारकत्वात् । मोहानुकूलस्य तु भावप्रतिबन्धस्यानिषधा-
त्वात् सकलकल्याणसिद्धेः यो हि गुरुत्वंतुल्यमुपकारमाविवचं
विशिशृष्टविवेकसंपन्नया जानाति । यथाऽस्मास्वतुप्रदप्रवृत्तेः
स्वकीयकलेशानिरपेक्षतया रात्रिनिर्वहं महाद्व प्रयासः शास्त्रात्य-
यनपरिहर्तानिवयः प्रभूतं कां यावत् कृत इति स कृतञ्च उ-
च्यते । अथवा-अद्वयमप्युपकारं भूयांसं मन्यते । अथवा-कृताकृ-
तयोर्लोकप्रसन्नयोरधिभागेन कृतस्य प्रतिपादाद्विशेषविषयं
स्वरूपं परिस्मरन्ति, न पुनर्जननया कृतमपि साक्षात्प्रणालि-
क्या वा वेति, नतस्मज्जावः कृतज्ञता, तेषु गुरुषु कृतज्ञतास-
हितं चित्तं तत्कृतज्ञताचित्तम् । आज्ञायोगः आज्ञानियोगः शा-
सनम् । यथा राजाऽऽज्ञा राजशासनं, तस्या योग उत्साहस्तया
वा आज्ञया योगः संबन्धः । आज्ञां दद्यां न विफलकथेमिच्छ-
ति । तत्सत्यकरणता चेति तेषां गुरुणां सत्यकरणता यत् तैश्च
तत्तथैव तेषु विद्यमानेषु स्वभूयमाणेषु वा संपादयतेवं तद्वचः
२३३

सत्यं कृतं भवति । इति गुरुविनयः । एवमेते सर्वेऽपि प्रकारा
औचित्यात् गुरुवृत्त्यादयां गुरुविनयो भवति प्रागुक्तः । यो०
१३ विव० ।

गुरुविनयस्य किं भूलम् इति ?। आह-

सिक्तान्तकथा सत्सङ्ग-मगध मृत्युपरिजावनं वैव ।

दुष्कृतमुक्तविपाका-लोचनमथ भूलमस्याऽपि ॥ १७ ॥

“सिक्तान्तेत्यादि” सिक्तान्तकथा स्वसमयकथा सत्सङ्गमगध
सत्युक्तसंपर्कश्च, मृत्युपरिभावनं वैवावश्यभावी मृत्युरिति ।
यथोक्तम्-“नरेन्द्रचन्द्रकद्विषाकरेपु, तिर्यक्मनुष्यामरवारकपु ।
मुनीन्दिवाघाचरकिन्नरेषु, स्वच्छन्दहीनाचरितो हि मृत्युः” ॥ १८ ॥
इति । दुष्कृतानां पापानां, सुकृतानां च पुण्यानां, विपाकाऽनुमा-
नः, तदासांचनं तद्विचारणं हेतुफलमावधारणं, अथाऽनन्तरं
भूलं कारखमस्यापि गुरुविनयस्य सत्सङ्गतस्तुम् इति ॥ १५ ॥
अनुना गुरुविनयसहितस्य प्रतिपादितभूलस्याऽऽव्येयतामुपद-

शयन्निर्दिष्टमाह-

एतस्मिन् खलु यत्नो, विधुषा मय्यक सदैव कर्तव्यः ।

आमूलमिदं परमं, सर्वस्य हि योगमार्गस्य ॥ १६ ॥

“एतस्मिन्त्यादि” एतस्मिन् खलु एतस्मिन्नेव प्रागुक्ते सि-
क्तान्तकथायां, यत्न आदरा, विधुषा विचक्षणं, न, सम्पत्सङ्गतः स-
दैव सर्वकालमेव कांश्चिन् विधेयः । आमूलमजिग्याप्या कारण-
मिदं सिद्धामकथादि, परमं प्रधानं, सर्वस्य हि योगमार्गस्य
सकलस्य योगधर्मनो यतो वर्तते ॥ १६ ॥ यो० १३ विव० ।

गुरुविनयफलं प्रतिपादयन् गुरुविनयमाह-

जो गियद्द गुरुवयपं, जन्तंतं जावओ पसन्नमणो ।

ओसहभिन पिज्जंतं, तं तस्स मुढावढं हांइ ॥

पुन्नेहिं चांइया पुर-कएदि सिंरिजापणं भवियसथा ।

गुरुमागधेसि जहा, देवयमिव पज्जुवांसिंति ॥

बहुमोक्षमयसहस्सा-ण दापया मोयगा दुहसयाणं ।
महा० ५ अ० ।

गुरुवि-गुनी-स्त्री० । “तन्वीतुमेव” ॥ ८ । २ । ११३३ इत्यन्त्य-
व्यञ्जनस्योक्तः । गुरुवशिरोधे स्त्रीर्वावाशिरोधेऽयं, पार्जवपादय,
प्रा० ३ पाद ।

गुरुवेगक-गुरुवेगकृत-वि० । मातापितृचित्तसन्तापकारिणि,
हा० ३५ अ० ।

गुरुव-गुरुस्मृति-स्त्री० । धन्यात्वेन प्राप्तनगरजनपदादयो येषु
मदीया धर्माचार्या विहरन्तीति । गुरुस्मरणे, य० २ अधि० ।

गुरुसखिय-गुरुसाक्षि-न० । गुरुं साक्षिणं कृत्वा कृते, य० ।

शिविचं हि प्रत्यावधानकरणात्-आत्मसाक्षिकम् १, गुरुसा-
क्षिकम् २, देवसाक्षिकम् ३ चेति । गुरोः पार्श्वे प्रत्यावधानं का-
र्यमेव । उक्तं च-“प्रत्यावधानं यदासीत्-नकरोति गुरुसाक्षिकम् ।
विशेषणार्थं गृह्णाति, यमोऽसौ गुरुसाक्षिकम् ॥ ११ ॥ गुरुसाक्षिकत्वे
हि दृढता जवति प्रत्यावधानपरिणामस्य । “गुरुसाक्षिभ्यो दुःख-
मिदं” यमे २ अधि० ।

गुरुमजिह्वा-गुरुमहाध्यायिक-पुं० । गुरुणां सदाध्यायिनि
पितृव्यस्थानीये, वृ० ४ उ० ।

गुरुसाहम्भियसुस्सणया-गुरुसाधमिकशुभ्रणता-खो । त-
स्वोपदेष्टुः समानधर्मकर्तृश्च संवायाम्, वस० २५ अ० ।
इ। काद्याचार्याणां साधर्मिकाणां च सामान्यसाधूनां शुभ्रण-
तायाम्, ज० १ श० २ अ० ।

गुरुशुभ्रणताफलं प्रष्टुकामः शिष्य आह-

गुरुसाहम्भियसुस्सणयाए णं भंते ! जीवे किं जणय-
इ ? । गुरुनाहम्भियसुस्सणयाए णं विणयपद्विवि-
जणयइ । विणयपद्विविजं यं णं जीवे अणच्चासायणसंसे-
नेरइविक्खित्तलोणियपणस्मदेवकुणइओ निरुप्पइ, वध-
संमलणज्जातिबहुमाणयाए मणुस्सदेवमुणइओ निवप्पइ,
सिक्खिमुणइ वं विसंहेइ, पमयाइं च यं विणयमूलाइं
सव्वकजाइं साहेइ, अणं य वद्वे जीवे विणयपत्ता ज-
वइ । ॥ ४ ॥

हे जगत् ! गुरुनासाधार्याणां साधर्मिकाणां एकधर्मवतां
छुभ्रया सेवनाया जीवः किं जनयति ? । तदा गुरुनाह-
गुरुनाधर्मिकछुभ्रया विनयप्रतिपाद्यं विनयधर्ममयाराधनं
विनयाङ्कोकारत्वं जनयति । विनयं प्रतिपन्नः प्रतिप्रणविनयाङ्को-
कृतविनया जीवः अनत्याशातनाशीलः सन् आचार्यादीनाम् धर्म-
निरतिशयाऽपि उर्वणवाद्याशासनानिवाचकः सन् सरकानियम-
योगिनः, तथा मनुष्यदेश्याः कुणि च रुणकि निवर्धयति, आचार्या-
णामप्यप्यशाननिवाचकः नरो नरकयोगी मोक्षयते, नियमानी
च मोक्षयते, मनुष्येषु कुयोगी मन्त्रकृद्वादि, देवेषु कुयोगी किस्वि-
कादी मोक्षयति । तथा पुनर्वर्णधर्मजनमर्किकबहुमानना मान्येषु
वधैः कुत्रेषु सवसुजनाम् मनुष्यः स्वातः, वधैः कदाद्या, तेन बल्येन
संज्वलनं गुणपक्वोऽकर्णं वर्णसंज्वलनं, भक्तिभ्युत्थानादिका,
बहुमानाऽभ्यन्तरप्रतिविशेषः । वर्णसंज्वलनं च भक्तिश्च बहुमा-
नश्च वर्णसंज्वलनबहुमानाः, तेषां भावां वर्णसंज्वलनबहुमानना,
तथा वर्णसंज्वलनबहुमाननाया पुमान् भवन्, यस्मिन् गुरुश-
याभक्तिमोत्याः सर्वैः क्रियन्ते, तादृगुत्तमकुलप्रसूतो नरः स्वा-
दिश्यते । देवाऽपि च महादेवः स्यात्, च पुनः, स सिद्धिं सज्जति
च मंगलपूर्णं समीचीनगतिं च विशेषणं शोधयति, प्रवृत्तानि
च विनयमूलाणि बुद्धिमानादीनि सर्वाणि धर्मकार्याणि शोधय-
ति । स च स्वयं विनयमूलं सर्वकार्यमोक्षकः सन् अप्यायं भाष्य
बहून् जीवान् विनता विनयप्राप्तयिना भवति । वस० २६ अ० ।
गुरुणां शुभ्रणं पशुयायान्, तेन विनयप्रतिपात्तमुचितकर्मव्यकर-
णाङ्कोकारकत्वं जनयति, “विनयपद्विवरणं” इति प्राग्वहं । प्रति-
पन्नोऽङ्गीकृतानि विनया येन स तथा । चः पुनरप्येजीवः (अणभा-
सायणसिद्धिं) अनीवार्यं सम्पन्नवादितामं शानयति वि-
नाशपणित्याशातना, तस्याः शीलं तत्करणस्वभावात्मकस्ये-
स्थाशाननाशो न तथाऽनत्याशाननाशीलः कोऽप्येः, गुरुपरि-
चादादिपरिहारकृद्वांविषयश्च नैरव्यक्तियोग्यायेतिकमनुष्यदेवपु-
र्णतिर्गिनः, नैराव्यक्ताश्च निरव्यक्ताश्च नैरव्यक्तियोग्यः । तेषां यानि,
सर्वाधिके किं नैरव्यक्तः । निधम्यानिनैरव्यक्ते प्रतीत, मनुष्यदेव-
पुङ्गवी च उद्देश्यकारिवायिकावलिङ्गने, निरुणकि निवर्धति,
तदनीत्याशातनाया अभावेन तन्नागमनात् । तथा वणं कदाद्या,
तेन संज्वलनं गुणोद्भासनं वर्णसंज्वलनं, भक्तिभ्युत्थानमप्रादि-
का, बहुमानः आस्तः प्रीतिविशेषः, येषां इदं भावमयं च

वर्णसंज्वलनमर्किकबहुमानना, तथा, प्रकमाद् गुरुणां विनयप्रति-
पात्तिकपवा (माधुस्संदेवसुगइ णि) मानुष्यदेवसुगानी विशि-
ष्टकलैरवयवैर्यन्त्रावुपलक्षिते निबज्जाति, तस्यावयवकर्मनिब-
धनेनेति भावः । (सिद्धिसुगं च णि) सिद्धिस्तुति च विना-
चयति । तस्मात् पुनस्तस्यपदशोभाविशोषणेन प्रवृत्तानि च
प्रशंसाऽऽप्यदाति विनयमूलाणि विनयदेतुनामि सर्वकार्याणि
बुद्धिमानादीनि परत्र च मुक्तिं साधयति निष्पादयति । तन्म कि-
मेवं स्वायंसाधक एवासाधित्याह-अन्त्याश्च बहून् जीवान् विनता
विनयं प्राहियता, स्वयं सुस्थितस्थोपादेयवचनत्वात् । तद्गु-
कम्-“हिचिओ ढावए परं ति” । तथा च विनयमूलत्वाद्देश-
भेयसां तस्यापणं पराधंसाचकोऽप्यसौ भवत्येवात भावः ॥
वस० २६ अ० । (पाटीका)

गुरुसुस्समा-गुरुशुभ्रण-उं । आराधनवर्गस्य गुरुणां कुर्वति,
साम्प्रतं गुरुशुभ्रण इति पञ्चमं भावभावकमाह-

सेवाइ कारेणं य, संपायण जावओ गुरुणएसस ।

सुस्ससणं कुणंतो, गुरुसुस्सो इवइ चउठा ॥ ४५ ॥

सेवया पशुयायनेन १, कारणेन मध्यजनप्रवर्त्तनेन २, संपा-
दने गुरोरौप्यादानं प्रधानम् ३, प्रावक्ष्येनांबहुमानः ४, तावाञ्छि-
त्य संपादनं प्रावतः गुरुजनस्याराधनवर्गस्य शुभ्रणां कुर्वन् गुरुशु-
भ्रणां प्रवर्त्तति । (व० २०) इह यद्यपि गुरुषो मानापिवाद्याऽपि
भगवन्ते, तथाऽप्यत्र धर्मप्रस्तावादिह धर्माचार्याश्च यव मन्मना
इति । व० २० ।

सेवइ कालमि गुं, अकुणंतो जाणजोगवायायं ॥ ४६ ॥

सेवते पशुयायने, कालऽवसरे, गुप्ते पुनः कालऽवसरे, कथमकुर्वन्
ध्याने धर्मध्यानादि, योगाः प्रत्युपेक्षणवश्यकार्यः, तेषां व्या-
शानमनरायं, शीर्षाभिवृत् । व० २० (तत्कथा-“जिअसेडि”
शब्दे वक्ष्यते)

गुरुसुस्समा-गुरुशुभ्रण-न० । मातापितृपरिचरे, “प्रास्न-
मङ्गलं आस्या गुरुशुभ्रणं परम् ।” इति २५ अ० ।

गुरुसुस्समा-गुरुशुभ्रण-खो० । गुरुपरिचर्यायाम्, इति० ।

गुरुशुभ्रया पुनस्त्रिधा-

“ गुरुसुस्समा तिथिहा, सेवासंपादनेण जायव्वा ।

इदंलंयगुरु पिथरा, नाणं सुस्समणं कुणइ ॥

आहारवयपत्ता-इयसु उअमइ इच्छिंयारेसु ।

भावे च तागमवृत्त-लभयसरे जयइ किंसेसु ।

अहवा वि गुरु सम्म-सराहया नेण होइ तिथिहा वि ।

नवर कांसोमया, निविहा वि सुहागुब्धफक्का ॥

कालं सुणेइ पुअइ, पदइ व निस्सामणाइ पकरइ ।

वाहाविजजगुत्ता, माहुणं सव्वकालमि ॥

आहारवयपत्ता-इयारं सइ एसणीइ निअं पि ।

होएर मण इ चित्तो, चित्तसमो पत्तकासमि ॥

इनाणं समुहा आइ, पक्खेनामणगुक्कइ ।

गुरुणं पावसुत्तामि, बिट्ठइ कयपज्जली ॥” इति० ।

गुप्त-गुप्त-उं । इत्युक्तकथायः, आ० ६ अ० । प्र० ० । गुरो
श्रिया, चय-पिण्डभेदात् । स्या० ६ डा० । औ० । “अंगुल
मर्कमार्गं” मनु० । “यथासु हवणममूनं, शरीरं अलं

ख्याते, प्रा० १ पाद ।

गेऊ-ग्राह-वि० । " एतु ग्राहो " ॥८१॥७८॥ ग्राहकाभ्ये आभे-
रात एव भवति । 'गेऊ' आभेय, प्रा० १ पाद ।

गेह-ग्रह-धा० । "महो बल-गेह-हृ-यङ्क-निकारादिपच्यु-
आः" ॥७४॥१०॥ इति ग्रहेयैहोद्देशः । 'गेहह' युद्धाति ।
प्रा० ४ पाद ।

गेहिश-युहीत्वा-ध्व० । "स्त्वा-नुय-तन्मेयु घेत" ॥८॥ ४ ।

२१०॥ इति चेदादेशाभावे तथाकथम् । आहायेत्यर्थः प्रा० १ पाद ।

गेय-गेय-त० । गानयोग्ये, स्या० ४ प्रा० ४ उ० । स्वरसंवा-
रेण गीतिप्रार्थं निबद्धम् । तथाया-कापिर्नोयमध्ययनम् " अ-
नुवे अलासयमी, ससारमि दुष्कलपउराए " इत्यादि । स० १
१५० १ अ० १ उ० । स्वरकरणे, स्वर संचारो वा गेयं । नि०
चू० १७ उ० ।

अधुना गेयगाह-

गैतिसमं तालसमं, वक्षसमं गृहसमं लयसमं च ।

कथं तु हं गेयं, पंचविहं गीयस्माए ॥ १७६ ॥

तन्नामसं तालसमं वर्णसमं प्रसक्तं लयसमं च काव्यं तु जव-
ति । तुशब्दोऽवधारणाच्च यव । गीयत इति गेयं पञ्चविधमुक्तैर्वि-
धिभिर्गानसंज्ञायां गेयत्वायाम् । तत्र तन्नामसं बोध्यादिनाम्नाः श-
ब्देन तुल्यमित्यतः च । एवं तालाद्विधाय योजनायाम् । नवरं ताला
हृत्तमामाः, वृथा निषादपञ्चमऽऽद्यः, गृहा उत्तपाः, प्रारम्भ-
रमसविशेषा इत्येव, लयास्तन्त्रीस्वभावशेषाः, "तथ किञ्च को-
णपण्य मतीः छिप्यति, तन्मोहो गेहो अङ्गमाञ्जजनि, तथ अन्ना-
सो सरो उडति, सो लयांति " ग आधे ॥ १७६ ॥ दश० नि० २
अ० । "अप्येगृह्या देवा चउज्ज्वेदं गेयं गार्धति । तं जहा-उक्लि-
षाद्य पायसाय मंदा रोक्षवासायं" ॥ रा० ॥ "चउज्ज्वेदं गेयं
पयसः । तं जहा-उक्लिषाद्य पयसय मन्द एव दिदधे" ॥ १०० ४ प्रा० ४
उ० । (अष्टौ गुणा 'गीय' शब्दे अस्मिन्नेव भागे ६०१ पृष्ठ उक्ताः)

गेरिय-गैरिक-त० । गिरी भवम्-उन्न । वाच० । धातो, द्-
हा० ५ अ० १ उ० । पृथ्वीकायभेदः, आचा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।
मणभेदः, स० २ ध्रु० ३ अ० १ प्रा० । पातुरत्नस्य विदारकनि
परिग्राहकः, प्र० ६४ द्वार । गैरिकमज्जितवात्मसं श्रमसंभेदः,
पि० । श्रमणजदे, स्या० ४ प्रा० ३ उ० । आचा० । तं० । कापिने,
पि० । अचलस्य प्रजापतिपुत्रस्य प्रतिपत्ते, ति० ।

गेरुय-गैरिक-त० । 'गेरिय' शब्दाद्यैः, आचा० १ ध्रु० १ अ० ४ उ० ।

गेहाम-गहान्य-त० । ग्लानिं गहानभावे, आचा० ४ अ० । "गहानं
रोगो वा जव, आतंको वा" । नि० चू० १४ उ० । (आसा-
हाडनागादौ द्वौ भेदौ इति । गिलाए' शब्दे अस्मिन्नेव भागे
८७७ पृष्ठ उक्ताः)

गेविज्ज-प्रैवेयक-त० । प्रीयायां वक्षमल्लक्षणम् " कुलकुकि-
प्रीवाज्यः इवास्थल्लहारेणु" ॥१॥२६॥ इति (पाणि०) हकञ् ।
वाच० । प्रीवाऽऽभरणं, औ० । रा० । जं० । प्रस्त० । प्रीवा-
वर्धनं, प्रा० १ अ० २ अ० । प्रीवव प्रीवाः लोकपुरुषस्य यथो-
द्देशादुत्तुगिवायैवदेशः, तन्निविष्टतयाऽनिज्जाजिष्णुतया च त-
दात्मण्यूनार्दे प्रैवेयकादेशवासाः, तन्निवाभिन्नो देवा अप्रैवे-
यकाः । उल० ३६ अ० । विज्ञ० । अस्तु० । आ० म० । कटा-
तीतीतमानुप नदावाभिनु कल्पानीतवैमानिकवन्दनद्वेषु, म० ३५

सम० । ('गान' शब्दे वैषां स्थानानि वक्ष्यन्ते) उक्तवत्-
" गविज्जगणं वैषाणं शीरयणीआ सत्तु उक्तत्वेणं पनत्ता "।
स्या० २ प्रा० ३ उ० ।

गेविज्जअंगुलिज्ज-प्रैवेयकाहुत्तीयक-त० । कण्टकास्थोर्धि-
काव्येयु, तं० ।

गेविज्जविमाणपत्थक-प्रैवेयकविमाणप्रस्तट-पुं० । लोकपुरुष-
स्य प्रीवाभवानि प्रैवेयकानि, तानि च तानि विमानानि च, तेषां
प्रस्तटाः । प्रैवेयकविमानानां रत्ननिवेशेष्वस्तु समूहेषु, स्या० ।

तत्रो गेविज्जविमाणपत्थका पणत्ता । तं जहा-हिट्टिमगे-
विज्जविमाणपत्थकं मज्झिमगेविज्जविमाणपत्थके उव-
रिमगेविज्जविमाणपत्थके । हिट्टिमगेविज्जविमाणपत्थ-
के तिविहे पणत्ते । तं जहा-हिट्टिमहिट्टिमगेवि-
ज्जविमाणपत्थके हिट्टिममज्झिमगेविज्जविमाणपत्थके हि-
ट्टिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके । मज्झिमगेविज्जवि-
माणपत्थके तिविहे पणत्ते । तं जहा-मज्झिमहिट्टिमगेवि-
ज्जविमाणपत्थके मज्झिममज्झिमगेविज्जविमाणपत्थके म-
ज्झिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके । उवरिमगेविज्जवि-
माणपत्थके तिविहे पणत्ते । तं जहा-उवरिमहिट्टि-
मगेविज्जविमाणपत्थके उवरिममज्झिमगेविज्जविमाणप-
त्थके उवरिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके । (स्या० ३ प्रा०
४ उ०) नव गेविज्जविमाणपत्थका पणत्ता । तं जहा-
हिट्टिमगेविज्जविमाणपत्थके हिट्टिममज्झिमगेविज्जवि-
माणपत्थके हिट्टिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके माञ्ज-
महिट्टिमगेविज्जविमाणपत्थके मज्झिममज्झिमगेविज्जविमा-
णपत्थके मज्झिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके उवरिमहि-
ट्टिमगेविज्जविमाणपत्थके उवरिममज्झिमगेविज्जविमा-
णपत्थके उवरिमउवरिमगेविज्जविमाणपत्थके । एषमि एं
नवएहं गेविज्जगणं विमाणपत्थकानं नव नामधेजा
पणत्ता । तं जहा-अहे सुनहे सुजाए सोमएने पिपदंसो
सुदंसो अमोहे य सुपुडदे जसोदरे । स्या० ए प्रा० ।

गेवेय-प्रैवेय-त० । प्रीवाऽऽभरणे, "अचहारे चाररत्तं ता मंथं"
"य. ल्हन्तं. य." ॥ आचा० ३ ध्रु० २ चू० ।

गेह-गेह-त० । वास्तुविशारमिद्वये, स० प्रा० ४ पाद० । सं०
प्र० । गृह, स्या० ३ प्रा० ४ उ० । "गेहं नि वागिह ति वा एगहं"
नि० चू० २ उ० ।

गेहाकाररत्नवलययि-गेहाकारमुक्तनिज्ञय-पुं० । गेहा-
कारेषु गृहसदृशेषु वृत्तानु कल्पप्रभेषु कृतानि निष्पादितानि नि-
य आवासां यैस्ते गेहाकारमुक्तनिज्ञयः । युगलिकमनु-
ष्येषु, तं० २ वक्ष० । ("नीस ए समार तथा तथा वडव गेहा-
गारा नाम उभयगणा पणत्ता " इत्यादि नवमकल्पवृत्तक-
प्रतिपादकं सर्वं सूचकमर्थकम् " आसपिण्ण ") शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १०७ पृष्ठ उक्तम्)

गेहगार-गेहगार-पुं० । गेहं गृहं तद्वदकारं येषां ते गेहा-
काराः । भवन्त्येतेपकारिणः, सुषमसुषमायां नभषेषु कल्पयुक्तेषु,
स्था० १० डा० । स० । गेहस्यैवाऽऽकारो यस्य स गेहाकारः ।
गृहसंस्थानसंस्थिते, त्रि० । चं० प्र० । जी० । जी० । तं० (वणिक-
स्यस्य 'आंसापिणी' शब्देऽस्मिन्नेव भागे १०७ पृष्ठे उक्तः)
गेहायार-गेहायार-पुं० । गृहकस्याचरणेषु कलाभिरे, कल्प०
७ कृण ।

गेहायल-गेहायल-पुं० । गृहयुक्ते वायवे, चं० प्र० ४ प्राहु० ।

गेहि-गृहि-स्त्री० । गात्रे, अभिवाये, सूत्र० १ ध्रु० ६ अ० ।
प्रासाधंश्चासकौ, अ० १२ शृ० ५ उ० । प्राप्ते, प्राप्त्यसुखे, नि०
सू० १ उ० । अभिप्रवृत्ते, आच० ४ अ० । अभिजातुयाय, उत्त०
७ अ० । " स्वत्वं गेहिं परिखाय, यत्त पणुत महासुणी " ।
सर्वो गृहि जोगकाङ्क्षाः दुःखरूपतया पारंत्वा प्रत्या-
व्रतपारंत्वा परिवर्जन् । परित्राते शुभमाह- ' एत ' इत्या-
दि । एष इति कामपिपासापरिव्यापी, प्रकषेण नतः प्रह्नी, सं-
यमे, कर्मभूतनायां वा महामुनिर्भवति नापर इति । आच० १
शृ० ६ अ० २ उ० । " पुढोवेम पुणेइ विगवयोहि " सूत्र० १ शृ०
६ अ० । गौणमोहनीयकर्मणि, स० ७२ सप्त० ।

गेहिअ-गेहिअ-पुं० । भवेति, " गेहिआ हरिओ सरथा-
गम् " उक्त० २ अ० ।

गेहिउफ्फाण-गृहिउफ्फाण-न० । गेहिर्गृहिारहारद्यत्तमत्ताका-
हत्ता, नस्या ध्यानं गृहिध्वानं, मधुरामङ्गारिच कण्डराजस्य
मुक्तमन्त्रेय वा दुष्यन्त, आनु० ।

गेहिधम्म-गेहिधर्मा-पुं० । गृहस्थधर्म एव श्रेयानिति अभिसंधा-
य तथोक्तकारिणि, ज्ञा० १ शृ० १४ अ० ।

गेहिहयन्-गृहीतन्-त्रि० । गृह्यते उपधीयते कार्यधितिरि-
ति गृहीतव्यः । कावसावके, उत्त० १ अ० । उपादेये, आच०
६ अ० ।

गो-गो-पुं० । गच्छतीति गौः । विशेष० । आ० म० । गोशब्दाद्
गोधूमस्तनशक्तवत् । जी० गा० । खुरककुट्टविषाणसास्नालाकृ-
त्ताद्यवयवसंपन्नं पशौ, जी० गा० । बर्जोवर्धे, स्था० २ डा० १ उ० ।
रा० । " गोशब्दः पशुमुच्यन्तु, वाग्मिगन्धप्रयागवाद् । मन्त्र-
प्रधानं हृष्टशब्दु-वज्रस्पर्शानिधायकः ॥११ " इति । आनु० । आ० ।
वाक्, सूत्र० १ शृ० १३ अ० । दा० । आ० म० । रभौ, वज्रे,
स्वर्गे, चन्द्रे, सूर्ये, अक्षमनामोपधे, करणे-डां-नेत्रे, कर्नरि-डां-
बाणे, वाक्, स्था० । दिशि, श्रुति, जले, मानरि, पुलस्त्यमा-
यायाम्, स्था० । इन्द्रिय, पशुभावे, वृषराशौ, नवमसंस्कारायाम्,
वाच० । आदितीर्थकृष्णान्ते, दैन० ।

गोअमजिया-गौतमार्थिका-स्त्री० । श्वविगतभिर्गतस्य माण-
वणस्य द्वितीयशाकायाय, कल्प० ८ कृण ।

गोआरफली-गोआरफली-स्त्री० । गोआरफली क्षणकादिद्विद्व-
स्य प्रजिज्ञा च द्विद्वं स्यात् वेति प्रश्ने, ' उत्तरम्-द्विद्वं
भवतीति । १६१ प्र० सप्त० २ उक्ता० ।

गोआवरी-गोदावरी-स्त्री० । नदीभेदे, गोदावरि । सरस्वति !
इति जले तीर्थवाहनमनः । वाच० । प्रा० ।

गोउर-गोपूर-न० । गोमिः पूर्यते इति गोपुरम् । पुरगारे, जी० ३
प्रति० । नगरप्रतोत्थायम्, प्र० ११ शृ० ७ उ० । प्रतोलीशारणौ
परस्परतोऽन्तरे, अनु० । प्राकारद्वारे, जी० ३ प्रति० । " दो बहा-
सुगा पामारभिशिवडा ताख अंतरं गोपुरं " नि० सू० ८ उ० ।
अष्टछारं, कैवर्तीमुक्तके, वाच० ।

गोउल-गोकुल-न० । वज्रे, गवां समूहे, गोष्ठे, आच० ३ अ० ।
" सखी गोउलगतौ " आ० म० प्र० । " आउठो गोउल्लाहि
विउविसा " आच० ३ अ० ।

गोकस-गोकस-पुं० । गौर्नैवं कर्णौ यस्य । सप्रे, गौत्रिच कर्णच-
स्य । अश्वनरे, मृगभेदे, वाच० । शिखुरन्वुपपदविशेषे, प्रश्न० १
आच० द्वार । गोकर्णद्वारवात्सिमनुष्यं च । स्था० ४ डा० २ उ० ।
प्रय० । प्रह्ण० । उत्त० । गोकर्णमनुष्याणां गोकर्णद्वारो नाम
द्वारः । जी० ३ प्रति० ।

गोकसुद्धि-गोकुण्ड-पुं० । वैषाधिकस्य परतोऽन्तर्द्वारे, न० ।

गोकलिज-गोकलिज-न० । गोचरणार्थं महावंशमयभाजन-
विशेषः, दृष्टादाः अ० ७ शृ० ८ उ० । गोकलिजं नाम वज्र
गोमर्कं प्रकृष्यते । रा० ।

गोकुलिणी-गोकुलिनी-स्त्री० । गोपालिकायाम्, " तदानीं जिन-
हास्यान्त, गोकुलिन्यान्त वेत्तसा । उपप्रयागं मेहोऽभूद्, गङ्गाज-
मुन्यारिर्ह । १ " आ० क० ।

गोखीर-गोक्षीर-न० । चतुष्टये, कल्प० ३ कृण । ज्ञा० । औ० ।
गोक्षीरपाण्डुरं मांसश्रेणितमिति तृतीयोऽतिशयस्तीर्थकृतम् ।
स० ३४ सप्त० ।

गोखीराभ-गोक्षीराभ-वि० । गोक्षीरपाण्डुरे, " कहिरं गोखीरा-
ने निर्विषं पांशुरं मेसं " औ० ।

गोघयमण-गोघृतमण-पुं० । गोघृतसारे, " गोघयमण्डलं "
उपा० १ अ० ।

गोघायय-गोघातक-पुं० । गोघ्नो, गोघातके, पापजीविनि, ' कसार्हं '
इतिप्रसिद्धे, सूत्र० १ शृ० १ अ० ४ उ० ।

गोचोर-गोचोर-त्रि० । चोरविशेषः, यो हि चेत्तु चोरवति ।
प्रश्न० ३ आच० द्वार ।

गोच्छय-गोच्छक-पुं० । पात्रवत्प्रमाजैनहेतुकम्बलशकलरूपे,
प्रश्न० ५ सम्ब० द्वार । पात्रोपकरणे, तस्य प्रमाणम्-एका विन-
स्तिष्ठन्वायैर्द्वुलानि चतुरस्रम् । " होइ य मज्झमेहेऊ, गोच्छको
आणवत्थालु " । एतदुक्तं जयति-गोच्छकेन पटलाभि प्रसूयन्ते ।
औ० । कम्बलमयपात्रोपरि द्योते । सू० ३ उ० । पं० ७० ।

गोच्छय-गुच्छित-त्रि० । गुच्छति, रा० । संजातगुच्छं, गुच्छ
पत्रसूत्रः । अ० १ शृ० १ उ० । ज्ञा० । औ० ।

गोजलोया-गोजलौका-स्त्री० । जलैकजम्बुविशेषः द्वीप्त्रियमे-
वे, प्रह्ण० १४ पद । जी० ॥

गोजुह-गोयुय-पुं० । गोसमूहे, पूर्वं नन्दगोपादीनां गवां यूयाः
कोटीबद्धा आसीरन्, इदानीं ते तथाभूता न सन्ति, किन्तु प-
ञ्चदशदिवसकाः । स्थ० १० उ० ।

बोज्ञ-गोज्ञ-पुं० । पायकः “आय गोज्ञः आचरे” । वि०
श्रु० १ उ० । “यगमि पयसे गोज्ञो रमिञ्च” इ० १ अ० ।

गोज्ञ-गुणक-पुं० । देवादिशेषः “कलासम्भवाय यगो गु-
णको समुपचिञ्चो” पि० ।

गोचंगण-गोष्टाह्मण-पुं० । गोष्ठमध्ये, आद्य० ४ अ० ।

गोष्टाह्मिह-गोष्टाह्मिह-पुं० । आचरितकस्त्रिणां मातुलं,
तल्लज्यया किञ्चिद्-
एवं विद्विपपुहते-हि रक्त्वियज्जोहो एसमिनामि ।

उविण गणमि किं गो-ठ्माहि तो पदिनिवेसेण । १२६६ ।
मो पिच्छनादयञ्चो, सप्तमो निन्दधो समुपयो (१२६७)

पञ्चमुक्तकारये विदितानुयोगपुण्यकैरायेरकितसुरिजिर्विचं वि-
यासुं भूतैलवज्जघटादिप्रकणं सकलगाण्डसमं विधाष
द्वेलिकापुष्पमिह गणियावाये स्थापिते यो मपुरागणायाम्प-
तीथिकेन सह बचस्वीतिकृता वाद्वानाये सुरिभिर्निजमातुलको
गोष्टाह्मिहः प्रविन आसीत्, स यश्चोषेषु सुरिषु प्रतिवादिन
जित्वा समागतः सन् ‘मामेवंभूतं बचास्विनं परित्यज्य अन्योऽय-
मुविद्वेककपयः सुरिमिरावाये उपवेशितः, तस्यैव कीदृशं तेः क-
लम्, इत्यादिप्रायतः, तथा तां च पुनपटादिप्रकणं भूत्वा प्रतिनि-
वेशेन गान्धातुरायेन यो मिध्यात्वाद्यो जातः, ततः तस्मात्स गोष्टा-
ह्मिहः सप्तमो निहवः समुपयाः । १२६६ । १२६७ । वि० ० । आ० ० ।

“पंच सया बुद्धसीया, तस्या निदिह गयस वीरस ।

आचकियञ्चाय दिट्ठी, इत्यनयरे समुपया ॥ १ ॥

इत्यनयरेगच्छुपये, अञ्जरकिचयपुसिमिनिगयं च ।

गोष्टाह्मिहनवम-ट्रुमेषु पुच्छा य विम्वल ॥ २ ॥

नवरे विम्वयाऽष्टमे कर्मप्रवाद्युपये कर्म प्रकपयति । यथा-जीवः प्र-
देहीर्बेकमात्रं कर्म तदेव विघटने, शुष्ककुष्पायतितचूलमुद्रिवत् ।
किञ्चिन्मृदं कालान्तरेण विघटने, आर्दलेककुम्भे सस्महचूल-
वत् । किञ्चिद्दस्युदं निकान्तिनं बहुयवपिण्डस्यायेन औबेन
सदेकीभूतं बिरेणाऽपि वेद्यते । तत् मुत्वा गोष्टाह्मिह आह-
मैवं शास्त्रकृतं सतय । आह-

पुष्टो महा अवदो, केनुइणो केनुमं समयेइ ।

एवं पुष्टमवदं, जीवं कम्भं समयेइ ॥ १ ॥

यथा अवदः कच्छुकिनं समयेति एवं स्पृष्टमवदं कर्म जीवं
समयेति, औबेन सदाविजग्रागवर्कं कर्म न विपुज्यते । विम्वेनो-
क्तम्-ममेवं गुहमिराख्यातम् । स ऊच-त्सुदः किं विज्ञाना-
नि ॥ तेन शाङ्गिनेन गुहः पृष्टः-किमिदं मया न सम्यक् भूतम् ?
गुहराय-सम्यक् भूतम् । इदमिदमेव मान्यथा । नन गोष्टाह्मि-
हिलोक्तं कथितम् । गुहराय-पतामिरया, यथा-अयःपिण्डं च-
किं स्वर्गमिमा संवधये, विपुज्यते च, एवं कर्माऽपि । इत्येनह
गुरोर्भात्या विम्वेन स मणिनः-इयमावायां मयनि । ततः
स तृपणी स्थितः । अन्यथा नवमं पुर्वं साधुनां प्रत्याकथानं च-
दयेन । यथा-“पावाहवायं पञ्चकामि जायञ्जीवाय ”
प्रवादा । गोष्टाह्मिहो बक-लेव, ताई कथमिवाह-

पञ्चकलां सेभं, अप्रमिरमायाइ होइ कायवं ।

जेनि तु परीमाणं, तं दृष्टं आससा होइ ॥ १ ॥

प्रत्याकथानम् अप्रमिरमाणं भयः, कनपरिमाणं दुष्टं, पुर्वं

अथवी प्रत्याकथानवस्तुन आशंसासंभवात् । आशंसाशये ल्वे
प्राकृतत्वात्तुल्यारोपः ।

एवं वदन् गोष्टाह्मिहो विम्वेन विचिहः । तदा च नवमपु-
र्वेव वद्वशेषमनुक्तसमाप्तम् । तथापिभिनिवेशाद् दुर्बलिकापु-
ष्पायेन सह गोष्टाह्मिहो वाद्यैर् इट्ठीके । तत्र स्वपकं
स्थापयत् आचार्येयाये-अहो आर्यं । न हि सप्तानां कालावधि-
प्रत्याकथानं सूताः सविध्याम् इत्याशंसार्थं, किं तु देवभवे मा
नूटननञ् इत्यर्थः । एतच्चावद्वधाने तस्मिन् सर्वसंज्ञेन मिहित्वा
कायोत्सर्गेण देवता आकुष्टा, सा आगता उवाच-आदिवातु
सहः । उक्ता सङ्गेन-गत्वा तीर्थङ्करं पृच्छ-यद् दुर्बलिकापुष्पमि-
हवाच्यं प्रमुक्तः सङ्को यकि नत् सत्यम्, नन गोष्टाह्मिहोक्तम् ।
तस्मादाद्याय च सहः कायोत्सर्गेण स्थितः । सा तीर्थङ्करं
पृष्ट्वा आगता उवाच-मङ्गः सम्यग्वारी, इतरे मिध्यावादी
निहवः । स तदपि न अद्वेष, मिध्यावादित्येषा, न तत्र गता ।
ततः सङ्गेन बाहः कृतः, अनातोविनाप्रतिप्राप्त्यक्तं चानं गतः ।
आ० क० । आ० श्रु० । (गोष्टाह्मिहोक्तकानामुपपत्तिः, नन्मं
च ‘कम्म’ शब्दे अस्मिन्नभागे २५६ पुष्ट उक्तम्) गोष्टाह्मिहोः
कथितः स्पृष्टमवदमेव प्रकपयति स । उच्य० ३ अ० ।
आ० म० ।

गोटिदामो-गोटिदासी-श्री० । अनसमुदायदासिकायाश्च,
“सिंहो विजुमतीय गोटिदासी” । आ० म० म० ॥

गोटिधम्म-गोटिधर्म-पुं० । गोटिधर्मवस्थायाश्च, इह च समव-
यसां समुदायां गोटि, तद्व्यवस्था पुनर्बैसन्तादिवादि कर्तव्य-
मित्यादिलक्षणा । इ० १ अ० ।

गोटिध्व-गोटिध्व-श्री० । गोटिध्वी, अन्त० ७ वर्गं । विपा० ।
आविशतिगोष्टीयवपुष्पे, वंग० ।

“जनिजगमिरमुरर-भिरिसेहकिण्णरइयसस्मिरियं ।

नभिउं भिरिचौरपयं, बुद्धं मुयहीहगुण्यति ॥ १ ॥

वीराउ वीसमे वरि-से निरिमुहम्मस्साभिनिष्ठाणं ।

तथां वृयालेसे, सिक्को जंभु वरयमाणी ॥ २ ॥

नउ इकारमवरिसे, पववस्सरी गमो तियसभवणं ।

तेवीसाए सिज्जं-जवो य ततो गमो मगं ॥ ३ ॥

जसजहगुरू तपो, सीसां सिज्जंभवस्स समयन् ।

विहरतोऽयं पचां, साउत्थीकुहगुज्जाणं ॥ ४ ॥

भिरिभइबाहुसंज-इविजयमीमा कुवालसंगरा ।

पासट्टिया य तिक्के, कुण्णिं सुस्समंयं गुरूणो ॥ ५ ॥

अइ जइवाहुसीसो, मडिअए अग्निदत्तनामंणं ।

लच्छिअे गुज्जाणं, मां पादिमाइडिआ तं वइ ॥ ६ ॥

इषो बुवीमपूरिसा, गोडिह्मा मज्जंसपरवसमा ।

कामअयाए रत्ता, विपरंति सया तज्ज्जाणो ॥ ७ ॥

पासंती तं माहू, पवंचा निगिवा अइपावा ।

अउतिकलसवइत्वा, पावेति वट्ठाय समकानं ॥ ८ ॥

पदिना य मंधरुवे, मन्वे नइण मन्नुजा मदिवा ।

अनुसन्धयति, चित्तेऽपि सुखी सत्कृष्णाय ॥ १७ ॥
 हा हा अकालमय, वराय आनिष्ठा उच्छिष्टा ।
 जिह्वामयकरिवाते, कथं विपत्ता सुखं नासी ॥ १८ ॥
 इयं चित्तिचा मद्र, पारिचा काष्ठसम तत्र चलिता ।
 अत्येव यं गुरुगुरुषो, इतिचा समगमो तत्थ ॥ १९ ॥
 काज्ज यं किङ्कमं, तत्थ यं गुरुगुरुषो भवद्दुस्स ।
 संभृदिजयस्स वि, तद्द पुरो कयंजती पुच्छे ॥ २० ॥
 इत्थं पुच्छा-भयं ! ते दुर्वीसगा गोष्ठिा पुरिसा अह-
 म्मिआ अकासं कालधम्मं पत्ता किं उवत्ता ? कथं वा
 गोष्ठिमंढसे कम्मणा परिज्जमिस्संति ? ते दुर्वीसगा किं
 सुल्लहोदिवसिणो, उवाहु बुद्धद्वयोदिवसिणो, चिपामि
 मय संसयं विद्धान्ते ? तत्थ यं जयजगुरु तुंगियाय-
 णमगुत्ते तिसवगावणं दिट्ठिवायंतावितत्तरुषे सुत्तवओ-
 गं पञ्जमाणे तेमि दुर्वीसगोष्ठिाणं पुरिसाणं गच्छो उव-
 वायं कम्मणा ओगमंढसपरिज्जमं बाटिदुद्धं नाज्ज तं
 अग्निदत्तसीसं एवं वयामी-अग्निदत्ता ! ते गोष्ठिा पु-
 रिसा तुम बहुपट्टया पट्टायेमाणे मज्जपरवसा अंधकूवम्भि
 पदिया समाणा एरुपरत्तिक्कसत्तेहिं जिम्भुगंवा अहदु-
 हदवसा पुणो पुणो कामस्यं गणियं कल्लमाणा अंतस्सुत्ताए
 तदज्जवसाणं, तीमे यं कामस्यया गणियाए तेहिं गो-
 ष्ठिपुरुमंदिं किमिजोगियया संकमाहिं अज्जा डुरदि-
 यासा घणवपणा पाठस्सया । तीमे यं वेणणाए कामस्यया
 गणिया पीडिया ममाणी अणोगायं विज्जाणं चिगिच्छगा-
 णं यणं उवदमेयाणी बहुमंतं तं ओसपनेस्सज्जेण पदियां
 करमाणी भविद्धति । तदा यं अग्निदत्ता ! एगए यं विज्जं
 सत्थकम्मणं लक्खोवसाए ठगे यं विचारणं ते दुर्वीस-
 किमिकंढगा वेदिया अडियंमंसाणियवत्ता साहरिय
 जलज्रियभायणे पमुत्ता यं कामस्यया उवदंमइ, पुणो वि
 णमंसवम्भं मांथिमुत्तेण मल्लं, संरोहोमांसेण समाहज्ज-
 णं । तत्थ यं अग्निदत्ता ! सा कामस्यया तेहिं दुर्वीसकीदगेहिं
 थणमज्जकडिण्णि उप्पन्नसमाहिया जयणी ते विज्जं विउ-
 नेण असणपाणत्ताडममाइवत्थमल्लंकारेण यं जीविवा-
 रिहपीडणेण यं तीसइत्ता विमज्जे । तत्थ यं सा का-
 मस्यया गणिया तेमु किमिकीदगेमु पुव्वंथाणुमया सत्तुणं
 चित्ते-मा इमेमि ववरोवणं मम इत्थाओ भविस्सं चि
 गट्ठाय मडिन्नाए पुरो एत्ताइयमज्जरेदियत्तुमं वसुकुणिय-
 कोट्ठमंति उम्भ ॥ तत्थ वि ते दुर्वीसकिमिकीदगा आयव-
 द्धातएहिं अभिगुया समाणा अंतस्सुत्तपट्टेहिं कालं गत्ता ।
 तत्थ यं अग्निदत्ता ! साहारावणमु सुत्ताकदपुसु एमि-
 दियत्ताए उवज्जिस्संति । तीओ कास्सेहिं ल्खिज्जमाणे
 कट्टिज्जमाणे ते दुर्वीसकिमिधत्ता पुट्टवीदत्तागणियवत्ता-

णस्सपुसु पंचमु एमिदियेसु अहममज्जिमगिद्धं पुरिस्संति ।
 ततो वि यं अग्निदत्ता ! ताणं दुर्वीसकिमिणीयाणं तीसे यं
 कामस्ययाए उवरं स गंढावपणाए ठप्पसी भविस्संति । त-
 ओ चिगिच्छणं दिमं विरेयणं, तेसिं दुर्वीसगंढावणं
 अट्ठिहाणदारेणं पुरिसलिजंगाणं पादियाणं अंतस्सुत्ता वि-
 वत्तायं तत्थेव पुरीसे तेदियत्ताए ठप्पसी जविस्संति । ततो
 वि अंतस्सुत्ताएणं ते दुर्वीसा तेदिया विवत्ता समाणा तमेव
 पुरीसे चोरिदिया होहिंति । एवं च यं तीसे कामस्ययाए
 उवारापासवणत्तेल्लज्जमिधाणवतापिसेसु सत्तवारं विगलिदि-
 यत्तं अहमं पाविहिंति । इत्थमेवणतीसजववत्तवत्ता ।
 ततो पुणो अग्निदत्ता ! ते दुर्वीसगोष्ठिपुुरिसा तीमडे
 अवे तीमे गणियाए गेहे सोयगट्ठान्छमणे मंहुका स-
 ष्ठप्पिस्संति । ततो दिण्णुत्तेणं आउमइकम्म इगती-
 सिमे जवे मूसवा गम्भज्जवा तीसे कामस्ययाए गणिया-
 ए गेहे होहिंति । तत्थो यं मासपट्टा आउक्कएणं दुर्वी-
 सडे अवे तीसे यं कामस्ययाए गणियाए गेहे सवद्वारदं-
 सस्मि गता मूरत्तं अण्णवत्तं । तत्थ ते दुर्वी-
 सगा मूरा कदा पयंदा पीणत्तेषा कामगिद्धा दावावि-
 षावियवपणा कदमचिट्ठिस्सिज्जगत्ता तेणं वेवाहारेणं
 विज्जि कल्लमाणा एरुपरं रोहस्सरेणं गुंजमाणा बहुलं
 पाणीणं विमवण्णाए अत्तायं सट्ठारिं मममाणा वा-
 सपहुचट्टिस्सरेणं कालं किच्चा सल्लसीरगावया तेवीसडे
 अवे अवंतीज्जवत्तमु सोवागकुलेसु उवज्जिस्संति । तत्थ
 यं ते दुर्वीसगा सोवागा बुद्धि पत्ता हुदंमंठाए दीहदत्ता लं-
 बोयरा नीलीयरा विसिज्जनासिका अदंसिज्जा जणाणं
 दुग्गंतामुप्पायपाणा सक्कमकुसला अवि होहिंति । तत्थ यं ते
 दुर्वीसकम्मकुसलत्तेणं विरेणणागुणं यं उवाएण कम्म-
 पायणेण बहुअतरदिणजयं एगओ मेहइस्संति । तत्थ-
 जीवियट्टाए उवत्तं जमाणा विहरंति । इत्थंतरम्मि अग्नि-
 दत्ता ! सा कामस्यया गणिया बुद्धि पत्ता ममाणी बहुलं अ-
 त्थणाए यं मग्गाणाए यं भिक्खायरियाए यं अत्थयमाणं
 परिवराणं । निययसवणजणं आणुत्तत्ता पत्तिव्यायमयमे
 परिवंथाणुगा मट्ठिहानयरीओ निग्गच्छति । जिग्गाच्छत्ता
 कासीज्जवयपज्जकडियसुरसरित्तवत्तियाणं पारिव्याय-
 गाणं अतिरे अगाअ सासणमूलं परिव्यायमयमं उ-
 वंमं पज्जिन्ता यं चिट्ठं ; तत्थ यं सा कामस्यया ग-
 णिया सुच्छपरिव्याया भविस्सं । अत्थयाइ सा का-
 मलया परिव्याया कालीज्जवत्ताओ वदिया म-
 व्वतित्थाडनंमण्डयाए भिक्कुं आणुच्छिन्ता वदिया
 जणवयविहारं विहरमाणी तिस्साअनंममाणी अवंतिदं-
 दियवितावरंतेदु अणेगाहिं परिव्यायाहिं सत्ति सपीरु-

डा धावरवत्थपरिदिया नं दंडिदुदियं अकुसवरयालप-
विचियदत्तया सभाया आगमिस्सह । तए थं सा कामलया
परिक्खाइया मिप्पासरीतनेधु सभ्रायं जाणिता अणेगे
अवतिजणवयमकिक्खा सेट्ठिणेणवडंतिथो वडं उचमा
य मक्किमा य पुरिसा इत्थिअय जत्ताए हव्वमगमिस्सं-
ति । तत्थ थं ते पुब्बसिसोवागा तीसे थं जत्ताए आगमिस्संति ।
तीसे थं कामलया परिक्खाइया तेसिं सिद्धी० जाव इत्थीणं
पुरओ सोयमूलं परिक्खायमधम्मं पक्खेइ । एवं खलु अग्गे
सोयमूले धम्मं पक्खे । से वि थ सोए बुद्धिह पक्खे । तं जहा-
दव्वतोए ? जावतोए अ २ । दव्वओ उदयमदियाए य,
भावओ दसेदि य मतेदि य । जं थं अग्गं किमिहि अ-
ग्गं जवद, स य मदिगाहिं लिपिजग, तओ मुद्धोदएणं
पक्खालिजग, ततं थं सा अग्गुं मुं हव, एवं खलु
सत्ता अल्लामिसेए सते परं पथं गच्छेति । तया थं ते पुब्बि-
ससोवागा कामलयापरिक्खाइयावृत्तं सोयं धम्मं सोच्चा
इहउट्ठा धम्मं अभिसहइयाया रोहमाणा कामलयापरि-
क्खाइयाए अंतिए तियपाहिणापुजं सोयमूलं धम्मं
पदिबविजहंति, पुणो वि कयपाणा सएसु गिहसु
पदिगमिस्संति, परिक्खायमधम्मपरमज्जा हांति । अह
ते पुब्बसिसोवागा मिच्चादंसणधारिणो अणणधम्मप-
दिहाया हुंता सेसाणं पंचदरिसणाणं, विसेसओ
जिणमगपवज्जाणं सज्जयमहाणं जिणकयाणां अवएणवा-
णो पडिणीया निदणीया हांति । तओ ते दुवीमसोवागा
परिक्खायमधम्मगुरत्ता जिणधम्मस अजकवायं उबार-
माणा अक्षया कयाई आर्यतणे अणेगाहिं गिरियं दाणं
आहारमाणे मरणमणवकल्माणे पंचवासं परिक्खायमधम्मं
परमभावपरियाणं पाउणिता आउक्खयिस्म तत्थेव अवंतिदेसे
चउतीमग्गे भवे भटमकुलसु उववज्जिहंति । तओ थं ते पु-
बीसजंठिया कमेण बुद्धिं पचा वुट्ठा रुदा साहस्सिया विया-
लचारिणा अणगेसंठिसंथावडअमचनरवडणो भंदिचिट्ठे
विहरमाणा विहरिस्संति । अक्षया कुमत्थल्लनपरिस्म वंजवी-
वरायापुरओ अमुक्खवेसविर्धंयिं अमुक्खदासपरिकीलियं
हुडचिट्ठं ठवदंसमाणा एगं साहुजुगलं अट्टमपारणं।स
गोयरागियाए विहरमाथं पानिस्संति । एयम्म समयए
एगेणं तत्थ दुट्टपुराएणं कयमजा ते दुवीसभंडगा कल्लक-
ल्लारवं करमाणा पहाविस्संति, तं साहुजुगलं मेवहइस्संति,
परियावडस्संति, किलामइस्संति, हीलइस्संति, खिनिस्संति,
निदिस्संति, पुरादिपसुखाणं हांमं जणइस्संति, तह वि
हुं तं साहुजुगलं मोखावलंविंयं दहणं संता तत्ता सभाया
सयमेव संसद्धिचाइंति मवज्जावं पदिबत्ता तं सादूणं

जुयलं बुद्धियं ति कहु विसज्जिहंति । तए थं अग्गिदत्ता !
ते दुवीसजंठगा अकम्मा अकलविज्जुपाएण पज्जलियंगा
भविस्संति । तीए थं एणवीसडेमे जवे मज्जे विसएसु पुहो पुहो
कुलेसु चउदसविजापारया दिया सधुपज्जइस्संति । तते
थं ते दुवीसदिया भाराउरे जवदत्तदियामेतथेणं जखवा-
न्मि डिवा पिहियवुवारा दव्वंदि घएहिं हवणं करेयणा
वज्जमिणा उट्टिएण दह्वा हुंता अट्टज्जाणोवगया पि-
वासाभोसियकंठा सिप्पायाइए दहम्मि मच्छा होहिंति ।
एवं सत्तपववत्तव्याओ जलपराणं मज्जे, तओ थं नथ-
जववत्तव्या खयरजोणीसु, तओ य एकारसभवत्त-
व्या खलपराणं मज्जे । एवं च थं अग्गिदत्ता ! दुस-
ट्टिभवमाइणं थयव्वं । तेसिं इत्थंतरम्मि दुसट्टिमे भवं ते
गोद्धिपुरिसजीवा मिथा उप्पज्जिस्संति । तए थं ते दु-
वीसमिया बुद्धिं पचा अपरिकम्मवणदवग्गिदह्वा मेलपरि-
गावया तेसट्टिमे जवे मज्जे विसएसु सावयवाणियकु-
लेसु पुहो पुहो सधुपज्जिस्संति । तए थं ते दुवीसबाणि-
यगा ठम्मकुवाजवत्तया विष्ठापपरिणयमिथा वुट्ठा थिद्धा
कुसीला परवंचणा खलुका पुव्वजवविच्छत्तभावां भि-
णमगपदिणीया देवगुहियदयया तहइत्तवाणं समाणां
माहणाणं पकिहुट्ठकारिणो जिणपसत्तं तत्तं अमक्खमाणा
अचपसंतिणं वट्ठं नरनारीणं सहस्मानं पुरओ नियक-
प्पियं कुममं आवएयमाणा पक्खमाणा पक्खमाणा जिण-
पमियाणं भंजण्या थं हीलत्ता विमंता निदंता गरिहं-
ता परिहवंता चेउयतिष्ठाणि माहुमाहुणी य वुट्ठावडस्सं-
ति । तया थं अग्गिदत्ता ! सा कामलया परिक्खाइया अ-
ट्टउत्तरिवासाइं गिहवामं किआ हुतेरसवासाइं परिक्खायम-
धम्मगुरत्ता चउत्तरं वामसयं सज्जाउयं पाउणिता
सत्तअट्टोरत्तनिसणट्टिया कासं किआ वाणविंतरम्म
सुवत्थस्म दाहिणं दिंसि दम्मणपट्टिकाउया सुवत्तया नामं
देवी उप्पज्जिस्संति । सा सुक्क्या वाणविंती ओहिणा
पुव्ववट्टजववंधिणो ते दुवीमवाणियगे पासिचा इह-
उट्ठा ताणं दुवीसवाणियगाणं वुट्ठाणं जाव परि-
हवंताणं पुव्वभवत्तव्याओ सदियाणं परमएइए सा-
हाएउमं करिस्संति । तया थं अग्गिदत्ता ! ते दु-
वीमवाणियगा वुट्ठाणं जाव परिहवंता तीसे थं सुव-
त्तवाणवंतरीए साहजेणं धेणेणं धन्नेणं पुत्तकलिचि-
आएणं पीडसक्कारसमुदाएणं वट्टिस्संति । तया थं ते दुवीस-
वाणियगा वुट्ठाणं जाव परिहवंता धनेणं धन्नेणं० जाव समु-
दाएणं वट्टिया समाणा वाहाहिं अप्पायं अफोदिस्संति वि

वगिगस्मिन्, बहुलं नरनारीसहस्राणं पुराणां एवं पुरुषइस्सं-
ति-जभो णं अम्हाणं एम धम्मे सत्त्वे अइ पयस्से, सेसे
अण्णो, हंनो माणुस्सा ! पासह-अम्हाणं किच्चफलं इह-
लोए वि पयस्, किम्प ! पुण फलकहणं ति तुम्हे वि अम्ह
धम्मादुद्वाणपरा होइ वि कहु आदिपं भियगमइमिगपियं
सच्छंदबुद्धिगमं आइकल्हस्संति । एवं च णं अगिग्दत्ता !
ते दुवमिवाणियमा कञ्जइमावयधम्मगा छहं दरिसण्णं
मउके एममवि दरिसण्णमरहंण सकापियं पढं पहायेमाणा
असंलकालं जाव दुइइहोद्विद्याए कम्मं पकरिस्संति, मा-
मिपकविपस्स सुयस्स हीलण्णं जविस्सइ । तया णं सुयही-
लणयाए समपाणं निर्गमयाणं नो उदप एआ सक्कारं संमा-
यो जविस्सइ, अइदुक्करं धम्मपालाणं भविस्सइ । तणं अ-
गिग्दत्ता ! दुवमिवाणियमा दुइआ जाव परिह्वंता पन्नर-
मवासइ अहिकं च अण्णपुण्डीय च उरंत नवनवइवासप-
रियाणं पाउणिचा सोलसरंगायंकाहं परिज्जाया समाणा
अइच्छाणोवगया कालं किच्चा धम्माइदुवहीय पढमपरमि
दमवामसहम्मद्विईए नेरइयाए उवयंजिहंति । तस्मां य
लागिस्सइ धूमकउगहो, तस्म टिई तिनिन सया तेचीसा
एगगनिविरिसाणं, तस्मि य मीणपइडो उ मिच्छज्जावं प-
इवउज्जाण जाणाविहंनोमीसु कम्मणा तेमिं परियट्ठं
हविस्सइ । एवं णं अगिग्दत्ता ! जीवा सावयत्तणमवि
लण्ण सुयहीलणयाए दुइइहोद्विद्या इविस्संति ।

“अह अगिग्दत्तमाह, पुणां वि पुव्वं गुरुकयपागमा ।
अउज्ज ! कया हांही मुय-हीला अवि कया उदओ ॥१॥
जणइ जमजहसुरी, सुउयओगेण अगिग्दत्तमुणि ।
सुणसु महाजग ! जहा, सुयहीलणमह जहा उदओ ॥२॥
मांक्वाज वीरपट्ठणां, बुसएहिं य गगनवउअडिण्हिं ।
वरिमाइ संपदनिवो, जिणपमिमाजावणां हांही ॥ ३॥
तत्तो मालसण्हिं, नवनवउ पुणो जुण्हिं वारिसेहिं ।
ने दुइहा वाणियगा, अवन्नइस्संति सुगमेयं ॥ ४॥
तस्मि समए अगिग्दत्ता !, संयसुयजन्मरामिनस्सत्त्वे ।
अरुतीसइमे दुइहो, लगइस्सइ धूमकउगहो ॥ ५॥
तस्स डिई तिनिन सया, तेचीसा एगगनिविरिसाणं ॥
तास्मि य मीणपइडो, संपस्स सुयस्स उदयन्थी ॥ ६॥
इय जममहगुरुणं, बयणं सोच्चा सुणी सुनेरगो ॥
पायाहिणं कुणंते, पुणो पुणो वेदणं कुणइ ॥ ७॥
आपुच्छिऊण सुरिं, सुगुरं तह भव्वाइसुचंइ ।
संसेहणं पवणो, गओअगिग्दत्तो पढमकप्पे ॥८॥
इय सुयहीलणयाए-कफाफसं जाणिऊण अच्चे वि ।

जसजरे जिणवयणे, ददविचां हाइ पइविहं ॥ ९॥

॥ इय वंगकुशियाए सुयहां सुवपती अज्जकयण संमचं ॥

गोही-गोही-ओ० गावांभेका वावात्तिछगित अत्र । आ-वयवैः कः ।

“अम्हाम्भोगोभिससव्यापडिभिकुहाकुहाककुभुल्लिपुलिपरमे वहिं-
विण्णविण्णः कया” ॥८॥१६॥ इति (प्राणा) वयम् । गोरा०
ओ० वाच० । “कगदरुतदयशचलः कः पामूर्ध्वं लुक्” ।
॥८॥ २ । ७७० इति वल्लुक् । प्रा० २ पा० । महत्सारादिपुत्रवप-
अकपरिहृते, ह० २ उ० । जनसमुदायविशेषे, ह्रा० १
सु० १६ अ० । परस्परऽऽलोपे, पोष्यवर्गे च । प्रा० १०० ।

गोह-गोह-पुं० देशभेदे, कल्प० ७ कण । स च देशो वज्र-
देशाह्निष्यतां समुद्रान्तिके । (ग्रहन० १ आश्व० द्वार) अगर्त्य-
केचन्यन्तर्भवति । तद्वार्ध्वांस्तेष्वेवातीत्यं अनुव्ये च । प्रच०
२७५ द्वार । सु० प्र० ।

गोवनागरण-गौदव्याकरण-न० । विशतिव्याकरणां गोह-
शे, कल्प० १ कण ।

गोसी-गौसी-ऊ० । गुहनिष्पन्नायां मदिरायाम्, ह० २ उ० ।
“ओजःप्रकाशकैर्गौर्बन्ध आहम्बरः पुनः । समासबहुला
गौडी, ” इत्युक्तकृण काव्यरीतिभेदे, वाच० ।

गोहृ-गौहृय-न० । गौदयरसोपने मधुररसोपने, अ० १८
श० ६ उ० ।

गोण-गो-पुं० । “गोशादयः” । ॥ २॥ १७४॥ इति गोशब्दश्च
स्याने निपातः । प्रा० २ पा० । बभ्रौवर्षे, दश० ४ अ० १ उ० । आवा० ।
उच० । ओ० । स्या० । ग्रहन० । जं० । प्राणा० । “गोयं विषादं” ।
आवा० २ ध्रु० ३ अ० ३ उ० ।

गौण-न० । गुणेनिवृत्तं गौणम् । उच० २९ अ० । गौणानि
गौणनिष्पन्नानि । ग्रहन० १ आश्व० द्वार । गुणेष्व आगतं गौणम् ।
कल्प० ४ कण । स्या० । “अव्यांभचारी मुख्यो-ऽधिकलोऽस्मा-
धारणोऽस्मरकृष्ण, विपरिणोऽथो गौल” । स्या० ६ क्शेक । नि०
वृ० । “गोणं गुणविष्यन्सं नामधेयं करिति । ” किमुक्तं
भवानि?, इत्याह-गौणशब्दोऽप्यर्थोऽपि वस्तेन इत्यत्र उक्तं गुण-
निष्पन्नम् । औ० । सूत्र० । आवा० । ह्रा० । विश० । गुणप्रधानं,
विपा० १ ध्रु० ३ अ० । नामनि, पि० । (“नाम” शब्दे व्याख्या) ।
से किं तं गोणे । गोणे स्वमिं चि खमणो, तपइ चि तप-
णो, जइइ चि जइणो, पवइ चि पवणो । सेत्तं गोणे ।

“से किं तं गोणे” इत्यादि-गौणैर्निष्पन्नं गौणं, यथार्थमित्यर्थः ।
तच्चानेकप्रकारं, तत्र क्रमन इति क्रमश्च इत्यत्र क्रमाज्जकृण-
न गुणेन निष्पन्नं, तथा तपतीति तपन इत्येतत्तपनलक्षणं गु-
णं निवृत्तम्, एवं उच्यतेति ज्वजन् इतीदं उच्यतेगुणेन संभूत-
म् । इत्येवमन्यदपि भावनीयम् । अनु० ।

गोणगुल-गोहाङ्गुल-पुं० । लङ्गूरं वानरे, अ० १२ श० ८ उ० ।

गोणगुलवसभ-गोहाङ्गुलवृषभ-पुं० । गोलाङ्गुलानां वायव्याशां
मध्ये महाइ स एव वा विश्वधः, विद्वन्धर्मायत्वात् वृषभ-
शब्दश्च । विशिष्टवृषभे, प्र० १२ श० ८ उ० ।

गोणखाम-गौणनामन-न० । गुणेनिष्पन्नं गौणं, तच्च नाम च
गौणनाम । गौणिकनाम्नि, आवा० १ सु० ५ अ० १ उ० ।

गोणपोत्तय—गोपुत्रक—पुं० । गोवत्से, उत्त० ५ अ० ।
 गोणगोत्रत—गोणगोत्रत—वि० । बलीबर्द्धकपुत्रे, बृ० ३ उ० ।
 गोणहस्तकण—गोणहस्तक—वि० । सत्माविलकृष्यो मृषिकन-
 यमाश्च न शुभदा गाव इत्यादिके गोत्रातीयहस्तकृष्ये, अं० २
 ब० । त्रिंशत्कलाभेदे, स० । ब्रा० ।
 गोणस—गोनस(स)—पुं० । मिःकणादिविषये, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।
 जी० । प्रश्न० । सरीसृपभेदे, हा० १ बृ० ८ अ० ।
 गोणमलास्याइ—गोनमलादितादि—पुं० । स्त्री० । “गोणसकाह-
 याइ इत्युप वा वि” । (७) आ० ५ अ० । गोनससरीसृपजन्तित-
 प्रश्न०, आदिशब्दात् गांधेयकादिवारिप्रश्नः । पञ्चा० १६ वि० ।
 गोणागिति—गवाकुति—पुं० । गवये, नि० बृ० १ उ० ।
 गोशिय—गाविक—वि० । गोव्यविकचकारिषु, अ० ६ उ० ।
 गोशिपाण—गोपान—न० । गवां यत्र पानं तस्मिन्, इ० ३ उ० ।
 गोशिचच्छ—गोवत्स—पुं० । धेनुवत्से, पि० ।
 गोशिसजा—गोनिषया—स्त्री० । गोरीषोपवशने, स्या० ५
 उ० । उ० ।
 गोली—गो—स्त्री० । गवि, “गोणीणं संगच्छ” गवां स्त्रीगवानां “सं-
 गच्छ” समुदायः । अ० ५ उ० । आ० बृ० । विशेष० आ० म० ।
 (आचार्यशिवयोगाचार्योक्त्यते गोहृष्टान्ताभ्यन्तरे)
 गोतिरत्र—गोतीर्थ—न० । १६ त० । गवां तडागादावचनारमार्गं,
 गोतीर्थमिव गोतीर्थम् । हस्तसमुदादेवतारवत्यां सूत्री, आ०
 १० उ० । कर्मण नीचनेर प्रवेशमार्गं, जी० ३ प्रति० । (लवणस-
 मुदाशब्देऽप्य व्याख्या)
 गोतित्यविरहिय—गोतीर्थविरहित—पुं० । समजूनी, द्वी० । “गो-
 तित्यर्थं” विराहियं, अर्थं नाल्लोदसमुदे ” ॥ १६ ॥ द्वी० ।
 विषमेऽवतारजुमिर्जवति । स्या० १० उ० ।
 गोतिहाणी—गोत्रिहायनं—स्त्री० । निषवैजातायां गोवत्सि-
 कायाम्, तं० ।
 गोत्त—गोत्र—न० । ‘गृह’ शब्दे, गृयते संशब्दधने उच्चावचैः श-
 ष्दैर्यत् तद् गोत्रम् । उच्चनीचकुलोत्पत्तिलक्षणे पर्यायविशेषे,
 पं० सं० ३ द्वार । तथाविधैकपुरुषप्रसवं वशे, घ० १ आधि० ।
 यथार्थकुले, विप्रा० १ भृ० १ अ० ।
 भव मूलगोत्रा पशुता । तं जहा—कासवा, गोयमा, वत्या,
 कोत्या, कोमिया, मंदवा, वसिष्ठा ।
 ‘सप्त मूलगोत्रा’ इत्यादिना ग्रन्थेन गोत्रविज्ञानमाह । सुगमश्चा-
 यत्, नमरं गोत्राणि तथाविधैकैकपुरुषप्रजया मनुष्यसन्तानां स-
 चरगोत्राण्येकया मूलभूतानि आहर्जुतानि गोत्राणि मूलगोत्राणि,
 काश्यपः काश्यपः रससे पितृपार्श्वानि काश्यपः, तदपत्यानि का-
 श्यपाः, यथा—मुनिमुनिनमिर्जवा जिनाश्चकल्यादयश्च क्षत्रियाः
 सप्तमण्यधराद्यां द्विजा जम्बूस्वाभ्याम्याद्यां शूद्रपतयश्चोनि । इह
 च गोत्रस्य गोत्रवद्भ्यां भेदादेवं निर्देशः, अन्यथा काश्यपमिति
 काश्यप इत्याह । एवं सर्वत्र । तथा गोतमस्याऽपत्यानि गोतमाः कृ-
 त्तिवाद्याः । यथा—सुव्रतनमिर्जनी नारायणपञ्चज्वलासुदं बल-
 देवा इत्युक्त्यादिगणनाथपथं वैरक्षामी च । तथा बन्सस्यापत्या-
 नि बत्साः—शटपम्भवाद्याः । एवं कुरसाः—शिखजूत्याद्याः, “को-
 व्दं सितवृद्धमपि” इति वचनात् । एवं कौशिकाः—पुद्गुकाद्याः ।

अष्टोत्तरपत्न्यानि अमरुवाः । बलिष्ठस्यापत्यानि बालिष्ठाः—पञ्चम-
 णधरायसुहृत्स्याद्याः । तथा ये काश्यपास्तं सप्तविधाः । एकं
 काश्यपस्यमृग्यपदेइत्येन काश्यपा एव । अन्ये तु काश्यपगोत्र-
 विशेषजूनसापिण्यादिपुत्र्यापत्यकथाः शाश्विण्याद्योऽप्यमरु-
 त्स्याः । स्या० ७ उ० । एते च प्रत्येकं सप्तसहस्रं स-
 र्वसंनया पक्षीनपञ्चशतं । स० । हा० । अ० । स्या० ।
 नं० । नि० । तद्विपाकवये कर्मणि च । कारणे कर्मणो-
 पचारात् कर्मण उपदानविषयया गृयते शब्दधने उच्चा-
 वचैः शब्दैराया यस्यात् कर्मण उपदेयप्राप्तात्तत्रात्र ।
 पं० सं० ३ द्वार । कर्म० । दशा० । प्रश्न० । पुत्र्योऽपुत्र्योऽप्यमि-
 त्यादिव्यपदेश्यकृपां गां वाचं त्रायते इति गोत्रम् । स्या० २
 डा० ४ उ० । सप्तमे कर्मणि, उत्त० ३३ अ० । तच्च
 द्विधा—“ गोत्रं कर्मे दुविधं पश्यते । तं जहा—उच्चागोप खेव,
 गीयागोप खेव ” । स्वर्गं चास्येदम्—“ जह कुमारां मरुता—है
 कुलह पुत्र्येवराह सोयस्स ॥ इय गोयं कुणह जियं, सोय पुत्र्येव-
 रा वायु ” ॥ १ ॥ उच्चैर्गोत्रं पुत्र्यस्वनिष्पन्नम्, इतराद्विपरीत-
 म् । स्या० २ डा० ४ उ० । प्रश्ना० ।

सम्प्रति द्विदेवगोत्रकर्मणिभित्तुराह—

गोयं दुहुवनीयं, कुलाल इव सुधनुर्जुमलाहियं । (११)

गोत्रं प्राग्भाषितशब्दार्थं द्विधा द्विभेदम् । कथमित्याह—‘उच्चनीचं’
 उच्चं च नीचं च उच्चनीचम्, उच्चैर्गोत्रं, नीचैर्गोत्रमित्यर्थः । एतच्च
 कुलाल इव कुलजकारतुल्यं शोचनो घटः सुघटः पूर्णकलशः, ‘सुधनु-
 र्जुमलाहियं’ इत्येवमुक्तं आदीयस्य तत्कल्पेन कल्पस्य तत्सु-
 घटमुज्जलाहियं, करोतीति शेषः । आश्रमत्र भावः—यथा हि कुलालः
 पूर्णव्यास्तादृशं पूर्णकलशार्थं कृपां यथा घटोऽपि साक्षात् कुल-
 मचन्दनाक्षतादिभिः पूजां लभते, स एव सुधनुर्जुमलाहियं तादृशं
 विद्धाति वाद्यमप्रक्षिप्तमयमपि लोकालिप्सं जनते । कर्म० १
 कर्म० ॥ पं० सं० । कल्प० । आचार्य० । आ० । (अनुभागाद्योऽस्य
 प्रथमभागे अनुजागादिशब्देषु सुतीक्ष्णभागे ऽऽपृष्टे पृष्टे
 शब्दे च संबन्ध उक्तः) गां वाचं त्रायतेऽर्थाविलंबा-
 दननः पालयतीति गोत्रम् । समस्तगामाधारभूतं, सूत्र० १
 भृ० १० अ० । पर्वते, समायनीयशेषे, कामने, क्षेत्रे, मार्गे,
 वृत्रे, सङ्गे, वृक्षे, विष्टे, धने, वाच० । (गोत्राणां भेदाः स्व-
 स्वशब्दे)

गोत्रजोगि (ण)—गोत्रयोगिन्—पुं० । गोत्रबन्धो योगिणो गोत्रयो-
 गिनः । षो० १३ वि० । गोत्रमात्रेण योगिषु, हा० १६ हा० ।

गोत्रकुलिसया—गोत्रस्पर्शिका—स्त्री० । बलीभेदे, प्रश्न० १ पद ।

गोत्रमय—गोत्रमद—पुं० । उच्चैर्गोत्रे इहवाकुलशहरिचंशदिहंके सं-
 जातैः इतिव्यवसायिकेभ्यः, सूत्र० १ भृ० १३ अ० ।

गोत्रागार—गोत्राकार—पुं० । सं० । नामाकृतिषु, चं० प्र० १ पाहु० ।

गोत्रागार—न० । कुलपदे, चं० प्र० १० पाहु० । स्या० ।

गोत्रावगम्य—गोत्रावगत—वि० । गोत्रादेरवगते, सूत्र० १ भृ०
 १३ अ० ।

गोत्रास—गोत्राम—पुं० । प्रीमस्य कृदप्राहस्य पुले, स्या० ।
 गात्रामित्यवर्णित गोत्रासः । अयं हि द्विस्तानागपुंर भीमा-
 निधानकृदप्राहस्योपसामिधानाया आर्यायाः पुत्रोऽनुत्, प्रस-

बकांश्च यानि महापापसंस्वनादयः शास्त्रासिताः, यौवनं चायं गोमांसान्यनकथा भक्तिवाद्य, तमे नारकी जातः, ततो बाणि-
ज्यप्रामाण्ये निरुपलब्धत्वात्, यथाहमन्नाभार्ययोः भक्तितामिधानः पुत्रो
जातः, स च कामध्वजगणिकायै राज्ञा मिलयो मांसच्छेदनेन त-
त्प्रादानेन च अनुपपद्ये विरुद्धं ध्यापादितो नरकः जगामिति ।
स्था० १० उ० । विपा० । (गोमांसवक्तव्यताप्रतिषेधं द्वितीयम-
ध्ययनं सर्वे छट्पद्यम् । कर्मविपाकशून्यां द्वितीयाध्ययन-
नृषम् "उक्तिवयम्" शब्दे द्वितीयभागे ७४६ पृष्ठे वक्तव्यम्) ।

गोधूत-कौस्तुभ-पुं० । गणिविशेषे, स० ।

गोस्तुप-पुं० । प्राच्यां तपणसमुद्रमध्यवर्तिनि प्रथमवेत्तन्धर-
नाराजनिवासतृणपर्वते, स० ५२ सम० । स्था० । प्रथमवेत्तन्धर-
नाराजराज, जी० ३ प्रति० । स० । एकदशजिनस्य प्रथमशिष्ये,
अस्य द्वितीयं नाम कृताये इति । स० । ति० । मानुष्योत्तरप-
र्वतस्य स्वनामकथाने कूटे वसतिरुक्तस्ये, द्वि० ।

गोधूत-कौस्तुज-पुं० । 'गोधूम' शब्दात्, स० ।

गोधूमा-गोस्तुपा-स्त्री० । पाश्चात्यस्वाजनपर्वतस्य पाश्चात्या-
यां बाण्यास, स्था० ३६० ३ उ० । पूर्वदिग्भावाज्जनपदेतस्यापरस्यां
नन्दापुष्करिण्याम्, जी० ३ प्रति० । ती० । दक्षिणपाश्चात्यरतिक-
रपर्वतस्य पश्चिमायां दिशि नवमिकानास्या शकाग्रमहिष्या
राजधान्यास, स्था० ७ उ० २ उ० । ति० ।

गोदास-गोदास-पुं० । अद्रवाहीः प्रथमशिष्ये, कल्प० ६ कृण ।
नव्याभिर्माने गणे च । कल्प० ६ कृण । वीरजिनेन्द्रस्य नवानां
गणानां प्रथमः, स्था० ६ उ० ।

गोदेव-गोदेव-त्रि० । गोशब्देन खुरकुरुद्विषाणसास्नात्सास्नु-
साद्यवयवसंज्ञकः पञ्चरुच्यते, तत्र विधेयता लक्ष्यते । ततो गौरिव
विधेयानि देवानां निध्यागि वयस्य स तथा । जिनेन्द्रस्य, गोभिर्भू-
तायं गोमांसमिवाग्निर्दीप्यति स्नोतीति । गोदेवप्रशंसकः, जी० गा० ।

गोदाहिता-गोदाहिका-स्त्री० । गोदाहेन गोदाहिका, तद्वद्वा-
सो गोदाहिका । दशा० ७ अ० । स्था० । गोदाहेनमृत्तस्तेषा-
मपादत्ताग्न्यामवस्थानकियायाम्, पञ्चा० १८ चिब० ।

गोदाहिकासनमाऽऽसिंकार्णां न कल्पते-

वीरासनगोदाहं, मुचुं सव्वे वि ताण कप्पेति ।

ते पुण परुच्च चेदं, मुत्ताळ अभिगहं पण ॥

अनन्तरोत्सासनानां मध्याह्ने वीरासनं, गोदाहिकासनं च सु-
कवा शेषाययूक्तं स्थानादीनि सजायाप तासां कल्पन्ते । आह-
सुचं ताप्यापं प्रतिषेद्धानि नरकयमनुष्ठाप्यन्ते ह्याह-तानि पुनः
शेषाणि स्थानानि चेष्टां प्रतीत्य कल्पन्ते, न पुनरभिमतविशेष-
वम् । सुत्राणि पुनरभिमतं प्राप्य प्रतीत्य प्रवृत्ताणि, तत इदमुक्तं
अयनि-अभिमतविशेषवाक्यैर्बन्धस्थानानि संयतीनां न कल्पन्ते,
सामान्यतः पुनरवयवकादिवन्धार्थां यानि कियन्ते तानि कल्पन्त
पय । वृ० ५ उ० ।

गोध-गोध-पुं० । श्रेष्ठदेशभेदे, तद्वत्सिनि जने च । प्रज्ञा० ४ पद ।

गोपुच्छमंशान्तरिय-गोपुच्छमंस्थानसंस्थित-त्रि० । ऊर्ध्व-
कृतगोपुच्छसंस्थानसंस्थितं, जी० ३ प्रति० । गोपुच्छो ह्यादौ
स्थूलोऽमे नृमस्तत्त्वः । स्था० ५ उ० २ उ० । रा० ।

गोपुष्ट-गोपुष्ट-न० । गोपुष्टात्पतिते पानके, म० ५ श० १ उ० ।

गोपुर-गोपुर-न० । गोभिः पूषते इति गोपुरम् । प्रतोलीहारे,

वस० ६ अ० । प्रतोलीकपाटमित्यन्वये । प्रथम० १ आश्रम० द्वार ।
प्राकारहारे, रा० । हा० । पुरहारे, चं० प्र० ४ पाठु० । "पागारं
कारहारां यं, गोपुरहाराणां य" । (१८) उत० ६ अ० ।

गोप्य-गोप्य-न० । गोपयति केषं, "अहा समुदो तदा गो-
प्यं" अत्रु० ।

गोपलेहिता-गोपलेहिता-स्त्री० । अल्पशालां सकारां वा यां
भूमिं गावः प्रलिहन्ति तस्याम्, आचा० २ वृ० ।

गोपफणा-गोपफणा-स्त्री० । वसन्तवारकामयेऽयं 'गोपफ' इति
प्रसिद्धे, स० ।

गोवहृत्-गोवहृत्-पुं० । शरदण्यमश्विशेषासिनि स्वनामकथाने
ब्राह्मणं, यस्य शालायां मङ्गलपुत्रां गोशासो जातः । म० १ शश०
१ उ० । स्था० । आ० म० ।

गोमचालन्दक-गोमचालन्दक-पुं० । गोमचालन्दकं इत्यन्तः गो-
मचालन्दकः । "गोमचालन्दकं विद्वां, बहुकपनो ह्य एतन्ना चेव"
यथा-मत्तिनगोमचं कुकुसा श्रोत्रनिस्सयमवभाषणमित्या-
दि सर्वमेकत्र मिलितं भवति । व्य० १ उ० ।

गोमद्-गोमद्-पुं० । शालिमरुस्य वितरि राजगृहवासिभे-
ष्टिनि, स्था० १० उ० ।

गोमृमि-गोमृमि-स्त्री० । गोचरणभूमौ, आ० वृ० १ अ० ।

"ततो विहरता सामी गोमृमिं वधेति, तच्च अद्वयीवणे सय-
गाश्वा चरति" आ० म० द्वि० । ततः स्वामी गोमृमिं गतः ततो
राजगृहे अष्टमं वर्षावासम् । कल्प० ६ कृण ।

गोमस-गोमस-पुं० । गवां मांसं, गोमांसाऽनन्तगतात्कविद् गोमं
वदन्ति । सुव० १ वृ० ७ अ० ।

गोमद-गोमद-पुं० । गोमांसो मृतश्च । गोशब्दे, जी० ३ प्रति० ।
विपा० ।

गोमददेव-गोमददेव-पुं० । अथभदेवस्य बाह्वलेख प्रतिमा-
भेदः, उत्तरापथे कलिङ्गदेशे गोमदः श्रीकृष्णः, दक्षिणपथे
गोमददेवः श्रीबाह्वलिः । नी० ४५ कल्प ।

गोमय-गोमय-पुं० । न० । गोः पुरीषम्-मपद, अर्थचोदः । गोपु-
रीषे, वाच० । कृण, म० ५ श० २ उ० । गोकीर्ये, ति० वृ० ।

गोमयप्रतिग्रहणं द्वांशः-

जे जिकवू दिया गोमयं पदिगाहेत्ता दिया गोमयं कार्य-
भि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा
विलिपंतं वा साइज्ज ॥ ३९ ॥ जे भिक्खू दिया
गोमयं पदिगाहेत्ता रत्तिं कार्यभि वणं आलिपेज्ज
वा विलिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा विलिपंतं वा साइ-
ज्ज ॥ ४० ॥ जे भिक्खू रत्तिं गोमयं पदिगाहेत्ता
दिया कार्यसि वणं आलिपेज्ज वा विलिपेज्ज वा आक्षिपं-
तं वा विलिपंतं वा साइज्ज ॥ ४१ ॥ जे जिकवू रत्तिं
गोमयं पदिगाहेत्ता रत्तिं कार्यसि वणं आलिपेज्ज वा
विलिपेज्ज वा आक्षिपंतं वा विलिपंतं वा साइज्ज ॥ ४२ ॥
अउकर्मणसुत्तं उच्चारयन्, कायः शरीरं, वणः कृतं, तेण गोमयेन
आलिपइ सहुत्तं, विलिपइ अनेकशः, अपरिवासिने मासहत्तं, प-
रिवासिते चउत्तं चउत्तहत्तं नवकासाविहिट्टं, आशुदिया दासा ॥

दिय रातो गोमयणं, चउकभयणा तु जा बणे बुला ।
एणो एगतरणं, वक्खेत्ताऽऽद्यादिणो दोसा ॥ ३१६ ॥
चउकभयणा चउजंगा, तसियउडहए आ बणे बुला इहं
पि सवेव ।

तत्तुप्पतितं दुक्खं, अग्निज्जो वेवणाएँ तिव्वाए ।
अराणो अग्निहो, तं दुक्खदियासते सम्पं ॥ ३१७ ॥
अवोच्चित्तिणिमित्तं, जीयट्ठाए समाहिदेत्तं वा ।

एतेहिं कारणेहिं, जणया आभिषणं कुज्जा ॥ ३१८ ॥
पुवेवत् । गोमयगहणे इमा विही-
अग्निववोसत्ताऽऽसति, इतरे उवयोगकाउ गहणं तु ।
माहिस असती गवन्, अणत्तवत्थं व वित्तात्ता ॥ ३१९ ॥

कोसिरियमेत्तं वेत्तम्, तं बहुगुणं नस्सालसि इयरं विरकाल-
कोसिरियं, तं पि उवज्जोमं करेतुं गदलं, विणसेसत्तं पि माहिसं ध-
णम्, माहिसाऽऽसति गवन्, तं पि अणत्तवत्थं, ज्ञायामासियथं ।
नं असुंसरं विसत्तात्ता जवति, आत्तवत्थं पुण सुंसरं, सण
गुणकारी । नि० चू० १२ उ० ।

गोमयकीदप-गोमयकीदक-पुं० । चतुरिन्धियज्जीवविशेषे, जी०
१ प्रति० ।

गोमयविस्सिय-गोमयनिजित-पुं० । कुण्डपनकादिषु अभिषु,
आ० १० १ अ० १ अ० ४ उ० ।

गोमाणसिया-गोमानसिका-खी० । शय्याकूपे स्थानविशेषे,
जी० ३ प्रति० । "गोमाणसिया च नसिया" तावन्मात्र एको-
नपञ्चाशत् । जी० ३ प्रति० । रा० ।

गोमाणसी-गोमा (पा) नसी-खी० । शय्याकूपे स्थानविशेषे,
जी० ३ प्रति० । जी० ।

गोमिअ-गौलिमक-पुं० । शुभमेव चरन्तीति गौलिमकाः । स्थान-
रक्षपालेषु, जी० ३ उ० । बड्ढस्थानेषु, जी० १ उ० । गुप्तपालेषु,
प्र० ३ वा० ३ द्वार । ये राक्षः पुरुषाः स्थानकं बध्ना रक्षयन्ति ।
बू १ उ० ।

गोमिकभेनोवगरण-गौलिमकाएवोपकरण-क० । गौलिमकप-
रिच्छदिविशेषे, प्र० ३ वा० ३ द्वार ।

गोमिथ-गोमत्-खी० । गवोऽस्य सन्तीति गोमत् । गोस्वामि-
नि, "गोहि गोमिए" अणु० । "गोमिया सुकलिया कसियवत्थ-
मिच्छं तेहिं वेत्तंति" नि० चू० २ उ० ।

गोमुत्तिपा-गोमुत्रिका-खी० । गोवर्त्यल्लहस्य सूचनं गोमुत्रिका ।
गोप्रभवणोत्सर्गं, तदाकारा गोचरजुभिरपि गोमुत्रिका । ग०
२ अ० ३ उ० । वक्खायां कुट्टिजायां शुष्पकुत्ता, ब्रा० ७
अ० । पञ्चा० । बू० । स्थानं । अण्णं गोचरजुमीनामप्यनयस्यां
जुमी, "आह्मां सन्निपद्दु गोमुत्तिपा वक्का" । प० ३ उ० ।

गोमुत्रिका च परस्परभिक्षुकपुष्पकुक्षोर्वापमुक्षुकपुष्पं गवा
दक्षिणपक्षुकपुष्पं यावतीत्येव क्रमणं भोजनसमयसिद्धये
जयति । ध० २ अ० ३ ।

गोमुह-गोमुख-पुं० । आदिनाथस्य यत्ने, स च सुवर्णं गजवा-
हनञ्जुजो बरदाक्षमासिकायुक्तदक्षिणपाणिद्वयो मातुलिङ्ग-
पाशकान्वितवामपाणिद्वयश्च । प्र० २३ द्वार । आ० क० । गोमु-

खरीववासिनि मनुष्ये च । स्थान ४ ज० २ उ० । प्र० १० ।
श्रीशुभस्य अयं स्मरणमङ्गराजकं यत्नं, ती० १३ कल्प० ।

गोमुहदीव-गोमुखदीप-पुं० । शास्त्रकलिकरणस्य पत्तोपलब्धिं,
स्थान ४ ज० २ उ० । (' अंतरदीव ' शब्दे प्रथमभागे ५६ पृष्ठ-
५५ वक्ययोक्ता)

गोमुही-गोमुखी-खी० । बाधनेवे, "सखं रवश्च सुभं गोमुही"
अणु० । सा गोमुखी लोकातोऽवस्था । रा० । आ० चू० ।

गोमेज्ज-गोमेद-पुं० । मणिमेदे, लृण० २ उ० ३ अ० । "गोमेज्ज-
रायकपप" उक्त० २ अ० १० । प्र० १० । "गोमेज्जया इक्कीसा"
गोमेदकरत्तमयी इक्कीसा । रा० ।

गोमेह-गोमेध-पुं० । धीनिमित्रस्य यत्ने, स च त्रिमुखाः इयाम-
कान्तिः पुरुषादयः बहुभुजा मातुलिङ्गपरस्त्राकान्वितदक्षिणक-
रत्रयां नकुलशुभाक्रियुक्तां कामपाणिष्वपञ्च । प्र० १० । आ० ५ द्वार ।
गोस्मय-गौस्मिक-पुं० । गोमिथं शब्दार्थे, बू० ३ उ० ।

गोस्टी-गोस्ती-खी० । कर्णशृंगालाभ्ये, ध्य० ७ उ० । प्र० १० ।
श्रीन्द्रिज्जीवमेदे, जी० १ प्रति० । अणु० । नि० चू० । बू० ।

गोय-गोद-पुं० । उड्डमरादिकर्षे, आय० ६ अ० । प्र० १० ।
गोत्र-न० । सम्भोजककुलोत्पत्तिस्थाने पर्यायविशेषे, प० १० ३ द्वार ।

गोय-गोतम्-पुं० । गोमस्तमे ध्वस्त्वं यत्नं । पृथ० । सुनिनेव,
वाच० । ह्स्वे बलीवदे च । खी० । गोमस्तस्य शूद्रपरपत्यं गीत-
मः । "अथययककुर्णककुनयश्च" । ४ । १ । १६४ । (पार्श्व०)
इत्यगमप्रत्ययः । जी० । गीतमयः सन्निधे, च कृत्रिमाद्यं यथा-
सुव्रतमेमांजितौ नारायणपद्मवज्रवत्पुष्पवत्तदेव । इन्द्रपुत्रा-
द्विगुणाद्यप्रथम । स्थानं । "ज गोमया मे सत्तविहा पणकत्ता । तं
जहाते गोमया ते गम्या ते जारहाते चाग्ररमा ते सकराजा ते
जक्खराभा ते उट्ठाजा" । स्थान ७ ज० १० । आ० चू० । आ० ३ उ० ।
" गोमयो गोत्तेण " गीतमो गोत्रेण, गीतमाह्वयवंशजात
इत्यर्थः । जी० १ वज्र० ।

गीतमस्तस्यमिषणकः-

ते एं काले ण ते एं मय णं समणस्स जगवओ महावीरस्स
जेट्ठे अंतवामी उंदूत्तं । पांम अणगां गोमयमांते णं
सन्नुस्मेहे सपच्चउत्तमठाणसं । ठप वज्जिरसइणायारसंघय-
णं कसणपुट्ठगणियसपम्हगोरे उमानेवे दित्तवेव तत्तत्तं
महात्तेव उताले पोरे पोरागुणे पोरात्तममी पोरेवपचेरना-
मं । उच्छूटसरारे संस्सत्ताविउत्तनेउल्लेस्से चउरसपुत्तं ।
चउणाणोवगए सच्चक्खरमसिवाती समणस्स भगवओ
महावीरस्स अदरसांते उह्जानु अहोमिरे जाणकोडोवग-
ए मंजपेणं तवसा अप्पाणं जाविमाणे विट्ठर ॥

(नेणमिस्सयाहिं) तेन कालेन तेन समयेन भ्रमणस्य भगवतो
महावीरस्य (जेट्ठे ति) प्रथमः [अंतवामांस् ति] शिष्यः ।
अनेन पद्धत्येन तस्य सकलसङ्कनायकत्वमाह । [उंदूत्तं ति]
इन्द्रपुत्रिणितं मातृपितृकुलं नामयथामात्रं ति । विभक्तिविधानि-
णात्माह नामनेयः । अन्तेवासी किल विषङ्कया धावकोऽपि
स्यादित्यत आह- [अणगांस् ति] नास्यागांरं विद्यत इत्यन-

मित्राह- (जायसहे इत्यादि) जातभक्षादिविशेषणः सन्तुलितप्र-
तीति योगः । तत्र जाना प्रवृत्ता भक्षा इत्यादि वक्ष्यमाणार्थतत्त्वज्ञानं
प्रति यस्यासी जातभक्षः तथा जातः संशयो यस्य स जातसं-
शयः । संशयस्त्वन्वधारितापेक्षायाः स चैनम्-तस्य जगन्वो
जानो भगवता हि महावीरेण "बलमाणे बलिय" इत्यादौ वृत्त ब-
लजयैः क्लृप्तः निर्दिष्टः, तत्र च एव बलम् एव क्लृप्त इत्युक्तः,
तत्त्वैकार्थविषयापेक्षो निर्देशः, बलत्वान्न वृत्तं संशयकालविषयः,
क्लृप्त इति स्वातन्त्र्यकालविषयः । अतोऽत्र संशयः-कथं नाम
यद्यथायं बलमानः स यथातो भवतीति ? , विरुद्धत्वादनयोः
कास्योरिति । तथा [जायकोहहे सि] जातं कुन्-
हं यस्य स जातकुन्हाः, जातोस्तुष्य इत्यर्थः । कथ-
मेवान् यथायं जगवान् प्रकाशयिष्यतीति ? । तथा- [उपज-
सहे सि] उपजसा प्रागनुता सनी ज्ञाता यस्या स उपज-
भक्षाः अथ जातभक्ष इत्येताद्वेदवास्तु किमयमुपपन्नञ्च इत्यजि-
घीयते, प्रवृत्तभक्षत्वेनोपपन्नभक्षत्वस्य सम्भवात्, न ह्युपजसा
भक्षा प्रदेष्टे इति । अतोऽयम् उपजप्रदर्शनायम् । तथा- [कथं
प्रवृत्तभक्षः, उच्यते-यत उपजभक्ष इति हेतुव्यप्रदर्शनञ्च] क्लृप्तम-
व, जायकोहः रवात् तस्यायदाहुः "प्रवृत्तरीपामप्रवृत्तभास्कराः,
प्रकाशचन्द्रं वृषुषे विभावरीम् ।" इह यद्यपि प्रवृत्तरीपत्यादे-
वामप्रवृत्तभास्करत्वमवगमं तथापि अमवृत्तभास्करत्वं प्रवृत्तरी-
परवादेनून्योपपन्नमिति । "उपजसहेसस्य उपजसहेकोहहे
सि" प्राग्वत् । तथा " संजायसहे " इत्यादि पदद्वयं प्राग्वत्,
नवरमिह सम्राष्टः प्रकाशदिव्यवनः । यथा- [सञ्जातकामो
विरजिह्मयः, मानात् प्रजातिः प्रतिमानवान् ।] " पेदेभ्यं
प्रकर्वेण जातवद्धः कात्तवायं इति । अन्ये तु-"जायसहे"
इत्यादि विशेषणद्वयशक्यमेवं व्याख्यास्य-जाता भक्षा यस्य प्रपुं
स जातभक्षः । किमिति जातभक्ष इत्यत्र आह-यस्याजातसंशयः
इह बलत्वेन ह्याहं वेति ? । अथ जातसंशयोऽपि कथमित्यत
आह-यस्याजातकुन्हाः कथं नामास्यायमवभक्त्ये इत्यभिप्रा-
यवानिति । एतच्च विशेषणत्रयमवग्रहापेक्षया प्रवृत्तम् । एवमुपज-
संजातसमुपपन्नभक्षत्वाद्वा इहाप्युपाधारणाभेदेन वाच्याः । अन्ये
त्वाहुः-जातभक्षत्वापेक्षयापन्नभक्षत्वाद्वाः समानार्था विवक्ति-
त्वापेक्षं प्रकर्षप्रवृत्तिप्रतिपादनाय स्तुतिमुखेन ग्रन्थकृतोक्तः, न
चैनं पुनरुक्तदोषाय । यदाह-"बका इवमवादिनि-राक्षसमनाः
स्तुवंस्तथा भिन्दुः । ययमसहजं धृते, तत्पुनरुक्तं न द्वाषाय"
॥ १ ॥ इति (उडाए उडेति) उद्यानमुखा, ऊर्द्धं वनेन, तथा
बकाया उत्तिष्ठति ऊर्द्धां जगति । "उर्द्धं हस्त्ये कस्याऽऽरन्-
मानमपि प्रतीयते, यथा वक्तुमुत्तिष्ठत इति । तन्तस्तव्यच्छे-
दायोक्तव्यायति । (उडाए उडेए सि) उपागच्छतात्पुत्त-
रकियापेक्षया उद्यानकियायाः पूर्वकालनाशितानाय उद्या-
योद्यायेति कस्याप्रत्ययेन निर्दिशतीति । (जेनेत्वादि) इह
प्राकृतप्रयोगादप्यवस्थाया येनेति यस्मिन्नेव विग्रहाने भ्र-
मणौ जगवान् महावीरौ वनेन (तनेव सि) तस्मिन्नेव वि-
ग्रहाने उपागच्छति, तस्मात्तपेक्षया वनेमानत्वादागमनकियाया
वनेमानविभक्त्या निर्देशः कृतः, उपगन्तवानित्यर्थः । उपागम्य
च भ्रमणं भगवन् महावीरं कर्मतापच (निकृष्टा सि)
नीरं वारान्त्रिः कृत्यः (आवाहिणपवाहिणं करेह सि) आ-
दिक्रियादिक्रियाहस्तावारच्य प्रदक्षिणः परितो ब्राम्यनो दक्षिण
एव आदिक्रियाप्रदक्षिणोऽनन्तं करोतीति । (यंहे सि)

बन्धते वाचा स्तौति । (नमसह सि) भगवन्तः, का-
येन प्रणमति [नवासाहे सि] न नैव अस्यासञ्जाति-
निकटः, अथवहपरिहारमास्यासके वा स्थाने, वर्तमान इति
वक्ष्यम् । [नाहृदरे सि] न वैवाहितद्वन्द्वमित्यप्रकृतोऽभौवि-
त्यपरिद्वारात् नानिदरे वा स्थाने [सुस्त्यसमाणे सि] जगवद्ध-
बनानि श्रोतुमिच्छन् [अग्निमुहे सि] अग्नि भगवन्तं सकाकृत्य
मुखमप्येत्यभिमुखः । तथा [विषयेण सि] विषयेन हेतुना
[पंजलिउडे सि] प्रकृतः प्रधानो सञ्जातप्रवृत्तिस्त्वेन अञ्जलि-
हस्तन्यासविशेषः कृतो विहितः येन सोऽप्राहितादिदर्शनाप्या-
जलिङ्गनः [पञ्जुवासमाणे सि] पञ्चुप्रासीनः सेवमानांमेन च
विशेषणकदम्बकल भवणधिशिखरपदमितः । आह च- [णागवि-
महापरिबर्जिह्मदि गुच्छेहं पंजलिउडेहं । अस्ति बहुमाणपुत्रं, उ-
च्यतेहं मुनेयवर्धं ॥ १ ॥ इति [एवं वयासि सि] एवं बह्वयमाण-
प्रकारं वस्तु अवदादिकृत्वा । ॥ ० १ शं १ उ० । विपा० । (य-
दवादीत् तत् "कञ्जकारणभाव" शब्देऽत्रैव भागे १६७ पुष्टि-
निकृतिम्) श्रीवीरजितनन्दस्येन्द्रकृतनिर्वाणुनिराग्रान्धेति त्रय
प्रायाः विधायाः, नेपु इन्द्रमूर्तिरेवातिश्रान्तः, तत्रैकप्रायस्यव-
नरुपायादागमस्य । यदाह जगवान् वीरः-" चिरमं प्रुतोऽसि
गोयमा ।" पं० सं० २ द्वार । जं० । उपा० । विशे० ।

गौतमस्य भगवताऽऽमनस्तुत्यताऽऽश्लिष्यथा-

रायगिहे० जात्र परिसा पडिगया गोयमादि० । समणं भगवं
महावीरं जगव गोयमं आपनेसा एवं वयामी-विरमंमि-
होसि मे गोयमा !, चिरमं प्रुतोऽसि मे गोयमा !, विरपरि-
चितोमि मे गोयमा !, चिरजुसिमोमि मे गोयमा !, चिरा-
गुगमोमि मे गोयमा !, चिराणुवसीसि मे गोयमा !, अणंतरे
देवलोए अणंतरे माणुम्मए जवे किं पं मरणकायस्स
भेदा, इतो जुता दो वि तुष्ठा एगद्धा अविसेसमणाणा च-
विसमा । ज० १४ श० ७ उ० ।

("तुष्ठा" शब्दे व्याख्यास्यते) (गौतमस्वामिनः तुक्किकापुर्यां
गोचरवर्षाये गमने "उववाय" शब्दे द्वितीयभागे ६७६ पृष्ठे ऊ-
प्यम्) पञ्चदशशतनापसार्तां गौतमस्वामिना परमार्थेन पारणा
कारिता, तत्र लक्षिष्यपरमार्थमप्यसामिति साधूनां कथं कल्पते
इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्रैकाऽपि परमार्थपञ्चदशोऽस्तीत्यमहा-
नसज्ञप्रपञ्चतावेवैव सत्त्वं प्राप्त इत्यत्राहं किमपि ज्ञानं ना-
स्ताति बोधयामि । ॥ १० ॥ प्रका० । निर्वाणगमनं चत्थम्-
स्वकीयनिर्वाणसमये दशशर्मणः प्रतिबोधनाय क्वापि श्राम स्वा-
मिना प्रेषितः, श्रीगौतमः तं प्रतिबोधय पञ्चादागच्छन् श्रीवीर-
निर्वाणं धृत्या वज्राहत इव शूर्यः कृष्णं तस्यौ । वज्राण च-
" प्रसरति मिथ्यात्वतमो, गजोऽन कृतीशिकीशका अथ ।
तुम्भिकमवचैरा-विरासताः प्रसरमेधमि ॥ १ ॥
राहुग्रस्तानिशाकर-मिव गगनं द्वापदीनामिव नवनम् ।
प्ररतमिह गनशोने, रथ्या विनाऽथ प्रजो ! जहे ॥ २ ॥
कस्याहिरोपे प्रपन्नः पदाथीन्,
पुनः पुनः प्रपन्नपदीकोरमि ।
कं वा नन्दन्ति वदामि को वा,
मो गौतमेयामिनाऽथ वका " ? ॥ ३ ॥
हा हा हा वीर ! किं क्वं वदीदरेऽसरेऽहं दूरीकृतः, किं

आयम्कं मण्डयित्वा बालवत्सलाञ्जलिं स्तम्भिष्यन्, किं केवलज्ञा-
नमगमोविष्यन्, किं मुक्ती संकोक्ष्यनविष्यत्, किं वा तत्र भा-
रोऽनविष्यत् यदेवं मां विमुच्यतः ? । एवं च वीर ! वीर !
इति कुर्वन् वी भी इति मुने हस्ते गीतमस्य । तथा हुं ज्ञातं वी-
तरणा निःस्नेहा भवन्ति, यस्माद्ययमप्राप्ये यन्मया तदा कु-
तोपयोगो न दत्तः, धिरे इमम एकपाक्षिकं स्नेह्य, अलं स्नेहेन,
एवोऽस्मिन्नास्ति कश्चन मम, एवं सत्यकृत् सात्यं भावयन्स्त-
स्य केवलमुपदे- "मुकुलमगगवज्रान्, सिंहेनो वज्रसिंखज ।
वीरे जीवन्त ए जाओ, गोयमं जं न केवञ्चि" ॥१॥ प्रातःकावे इ-
न्द्रायैर्महिमा कुनः । अथ कविः-"आदकारोऽपि बाबाय, रागोऽपि
गुरुनक्त्ये । बिषादः केवलाया जूत्, चिन्तं भीतीतममगोः" ॥१॥ स
च आदशवर्षाणि केवलपर्यायं परिपाल्य दीर्घायुरितिकृत्वा
सुधर्मस्वामिने गणं समर्थं मोक्षं ययौ । सुधर्मस्वामिनोऽपि पञ्चा-
त्कव्यज्ञोत्पत्तिः । सोऽप्यवीर्यवान् विदुः जम्बूद्वीपे गणं
समर्थं सिञ्ज गतः । १२७। कदम्ब ६ कृष्ण । "कुन्दोऽवलकीर्ति-
नरः, सुन्दोऽनसकलविषयाज्ञेयः । शून्यमज्ञानविनतपदः, श्री-
गीतमगणधरः पानु" ॥१॥ कर्म १ कर्म ० । (सर्वैव गीतमगण-
धरकतपना । इन्दुः शब्दे प्रथममगण १४० पृष्ठे अन्यत्र च
निरुचिता । मगधेपु मन्दिप्राप्तं कणवृत्तिकगीतमस्य 'एसनास-
मिरे' शब्देऽत्रैव भागे ७३ पृष्ठे कथा) अन्धकचूर्णः पुनः, अन्तः ० ।

तस्म्यं अंधगवहिंसस रक्षो धारणी नाम देवी होत्या ।
बह्व्योऽनप्यं मा धारण । देवी ! अस्मया कर्णो तंस तारि-
मगेसि मयणिज्जसि एवं जहा बह्व्यो सुमिणं दंसणं क-
इणा नमं वात्तत्तणं कझाड य जोव्वलं पाणिगहणं कळा
पासादन्नोमा य नवरं गोयमकुमारं छांमं अट्टाहं राय-
वरक छाणं एगदिवनेणं पाणिं गेहाहंति अट्टहं ड दाड, ते
यं कांशेणं ते णं ममएणं अरहा अरिद्धनेमी आदिकेऽ
जाव बिहरति । चउन्निहा देवा अगार, कण्हे विनिगन्ते, ते
यं काले णं तस्म गोतमस्स अगारस्स जहा मेहे तथा छि-
गन्ते धम्मं सोक्का ४ णं खवरं देवाणुप्पिया ! अम्मापि-
यरो आपुच्छामि देवाणुप्पियाणं एवं जहा मेहे कुमारं जाव
अणुमारं जाए ईरियासमिते जाव इणुमे णिगयं पावयणं
पुरतो काडं बिहरति । तेतं णं स गोतं अस्मया कयाती अर-
हश्च अरिद्धनेमिस्स तहारूवाणं थेराणं अंतिए सामा-
तियमादीयाई एकारम अंगोई अट्टिउजति, अहि-
ज्जिचा बहुहि चउत्थं जाव भावेयाणं बिहरति ।
तं अरहा अरिद्धनेमी अस्मया कयाती बारवतीतो नगरीतो
णंदणवणातो पणिणिकलमड, पडिणिकलमड्चा बहना
अणवपविहारं बिहरति, तेतं णं स गोतं अणुमारं अस्मया क-
ताई जेणव अरहा अरिद्धनेमी तेणव उवागच्छति, उवागज्जिचा
अरिहं अरिद्धनेमिं तिक्कुत्तो आयाहिणपयाहिणं वेदति, नमं-
सति, एवं वयासी-इच्छामि णं जंतं । तुजेहिं अम्माणुष्साते म-
माणे मामिपभिक्षुपडिमं उवसं पज्जिता णं विरितिए, एवं
जहा खंदओ नहा वारस जिक्कुपडिमाओ फासेति, गुणुरयणं

पि तवोक्कम्पं तवैव फासेति शिरवसेसं, एवं जहा खंदओ तहा
चिंतेति, तहा आपुच्छति, तहा थेरेहिं सत्किं सेत्तुनए पक्क
वुरुद्धि, मासियाए संलेट्ठणाए वारस बुसिहं परियाओ
जाव सिक्के । अत्ता १ वर्ग । अत्ता १ ।

गोतमो ह्यवो बलीवर्धः, तेन शूद्रोऽप्यादपतनाविचित्रिभिक्षो-
ण जनचित्तासेपदनेष भिक्षामदति यः स गौतमः । औ० ।
ग० । अणुनराकुमालाचरितविचित्रपादपतनादिशुद्धिकापयाय-
त्पनिवृत्तकोपासकजिज्ञासादिभिः, आ० १ पु० १४ अ० ।
गोमतिके, सुव० १ पु० ७ अ० । अनु० । आवा० । पञ्चदशशत-
तापसनां गौतमेन ह्यधिपरमाक्षेपेन पारणा कारिता, तत्परमार्कं
नैकियमन्यथेति प्रश्ने, उत्तरम्-न तद्वैकिं किं त्वज्ञीयमदान-
संज्ञस्यैव तत्परमाचं तावज्जातमिति । ३० प्र० सेन० ३
उल्ला० । गौतमपरमहृतपासि पतद्वै प्रथमं यक्षाणकं मुच्यते त-
क्षाणकं ज्ञानस्यायं समावाति, अन्यथा वा, तत्सप्तःकरणं कुत्र अन्य-
मध्ये योक्तव्यमिति प्रश्ने, उत्तरम्-गौतमपतद्वैतपाद आ-
चारदिनकराये प्रोक्तमस्ति, एवं तत्र नाणकमोचनमुक्तं नास्ति,
यदि कापि अस्मिन् नाणकमोचनं तदा तद् ज्ञानकृत्यं न भव-
ति, तेन यथायथं ज्ञानार्थं यतीनां वैद्यार्थं वा व्यापारणी-
यमिति । ११० प्र० सेन० ४ उल्ला० ।

गोयमकेसिञ्ज-गोतमकेशीय-त० । प्रयोविशो उत्तराध्ययने, स०
३५ सम० ।

जिणे पासि चि नायेणं, अरहा सोगपुइए ।

संबुच्छपा य सव्वन्तु, धम्मत्तिवयरे जिणे ॥ ? ॥

पार्थ्वे इति नाम अर्हतं सञ्जुत तीर्थेकरोऽस्तु कीदृशः स जिनः
परीवरोपमर्गजना, रागद्वेषजैता वा, पुनः कीदृशः स पार्थ्विजि-
नः । लोकपूजितः लोकं न विजगता अस्मिन्; पुनः कथमनूतः सः ।
[संबुच्छपा] संबुद्धामा तत्सावबोधयुक्तामा, पुनः कीदृशः
स पार्थ्वीः, सर्वज्ञः, पुनः कीदृशः पार्थ्वीः, धर्मतीर्थेकरः धर्म एव
अवाप्तुपितरयहेतुत्वात्तीर्थं धर्मतीर्थं करोतीति धर्मतीर्थेकरः,
पुनः कीदृशः । जयति स सर्वकर्माणीति जिनः, द्वितीयजिनिधि-
शेषयं श्रीपार्थ्वस्य मुक्तिममं स्मृति, तदा हि श्रीमहावीरः
प्रत्यक्षं तीर्थेकरो बिहरति, श्रीपार्थ्वनाथस्तु मुक्ति जगामेति ज्ञा-
नः ॥ १ ॥

तस्म सोगप्येवस्स, आसी सीसे महायसे ।

केसीकुमारसमणे, विज्जाचरणपारेण ॥ ३ ॥

नस्य लोकप्रदीपस्य श्रीपार्थ्वनाथतीर्थेकरस्य केशिकुमारः
शिष्य आसीत्, कुमारो हि अपरिणीततया कुमारत्वेन एव धम-
णः संबुद्धीनचारित्रः कुमारधर्मणः केशिकुमारधर्मणः । कथमनू-
तः सः । महायशः महाकीर्तिः पुनः कीदृशोः । बिद्याचरणपारमः
ज्ञानचारित्र्याः पारम्यमी ॥ ३ ॥

ओहिनाणमुए बुद्धे, सोमसंघमयाउल्ले ।

गामाणुगामं रांयेते, सावत्थि नगरिमागए ॥ ३ ॥

स केशिकुमारधर्मणः आश्रम्यो नगयाम् आगतः किं कुर्वन् ?
ग्रामानुग्रामं रोयन्ने इति ग्रामानुग्रामं विचार्य, कीदृशः । [आ-
हिनाणमुए बुद्धे इति] अवधिज्ञानधुनाय्यां बुद्धोऽवगततत्सः

मतिभुतावधिमानसहितः, पुनः कीदृशः ? शिष्यसङ्घसमाकुलः
शिष्यवर्गसहितः ॥ ३ ॥

तिष्ठुषं नाम उज्जाणं, तम्मी नयरमंकेले ।

फासुए सिजसंघारे, तत्थ बासमुवागए ॥ ४ ॥

स केशिकुमारभ्रमणस्तत्र भावस्त्वां नगयां तस्याः भावस्याः
नगरमण्डले पुरपरिसरे तिष्ठुषं नाम उद्यानं वर्तते, नगोद्याने
प्राशुके प्रदेष्टे जीवरहिते शय्यासंस्तारे बास्यं उपागतः, श-
य्या वसतिः, तस्यां संस्तारः शय्यासंस्तारः, तस्मिन् समवस्थ
इत्यर्थः ॥ ४ ॥

अह तेणेव फालेणं, धम्मतिथयरे जिणे ।

जगवं वक्क्याणे सि, सव्वलो गोमि विसुए ॥ ५ ॥

अथशब्दो वक्क्यान्तरोपन्यासे, तस्मिन् एव काले धर्मतीर्थक-
रो जिनां भगवान् श्रीवर्द्धमान इति सर्वलोके विभुतोऽनूत् ॥ ५ ॥

तस्स होमपद्वस्स, आसि सीसे महायसे ।

जयवं गोयमं नामं, विज्जाचरणपारेगे ॥ ६ ॥

तस्य श्रीवर्द्धमानस्याग्निने होमप्रदीपस्य तीर्थकरस्य गौतम-
नामा शिष्योऽनूत्, कथञ्चन गौतमः ? महायशाः महाकान्तिः,
पुनः कीदृशो गौतमः ? विद्याचरणपारगः ज्ञानचारित्रधारी,
पुनः कीदृशो गौतमः ? भगवान् चतुर्होनां मतिभुतयधिमान-
पर्यायज्ञानयुक् ॥ ६ ॥

बारसंगविज्ज बुक्के, मीससंयसमाउळे ।

गामाणुगामं रीअत्ते, मो वि सावत्थिमागए ॥ ७ ॥

स गौतमोऽपि ग्रामानुग्रामं विहरन् भावस्त्वां नगयां ग्रागनः,
कीदृशो गौतमः ? इन्द्राद्विज्जित एकाद्विज्जित इन्द्राद्विज्जित-
विज्जित गौतमेन सम्पूर्णानां ज्ञातानां पथः । पुनः कीदृशो गौ-
तमः ? बुद्धं ज्ञाततत्र, पुनः कीदृशः ? शिष्यसङ्घसमाकुलः ॥ ७ ॥

कोट्ठणं नाम उज्जाणं, तम्मी नगरमंकेले ।

फासुए सिजसंघारे, तत्थ बासमुवागए ॥ ८ ॥

तस्याः भावस्या नगयां मण्डले परिसरे फासुकं नाम उद्या-
नं वर्तते तत्र प्राशुके 'सिज्जासंघारे' नासन् अवस्थानम् उ-
पागतः प्राप्तः ॥ ८ ॥

केसिकुमारसमणे, गोयमो य महायमे ॥

उभयो वि तत्थ विहरिस्सु, अह्मणि सुमपाहिआ ॥ ९ ॥

केशिकुमारभ्रमणश्च पुनर्गौतमः, यतौ उभौ अपि व्यवहार्यं
आगताम्, कीदृशौ तौ उभौ ? महायशसौ, पुनः कीदृशौ ?
अहोनां मनोवाङ्मयमुत्तिवाधितौ, पुनः कीदृशौ ? सुसमाहितौ
सम्पक्व समाधिपुङ्गवौ ॥ ९ ॥

उज्जओ सीससंघाणं, संजयाणं तवसिणं ।

तत्थ चिंता समुप्पन्ना, गुणवंता ताणं ॥ १० ॥

तत्र तस्यां भावस्यानुग्रहोः केशिगौतमयोः शिष्यसङ्घा-
नयनानां तपस्विनां सधूनां गुणवतां ज्ञानदर्शनचारित्र्यवतां
आधिपां वज्जीवरक्षाकारिणां परस्परबलोकनात् चिन्ता स-
मुत्पन्ना विचारः समुत्पन्नः ॥ १० ॥

केरिसो बा इमो धम्मो, इमो धम्मो व केरिसो ।

आचारधम्मपण्णिही, इमा वा सा व केरिसो ? ॥ ११ ॥

अयम् अस्मत्संबन्धी धर्मः, कीदृशः, वा इति विकल्पे, वाशब्दो-
ऽपवाये वा, अथवा-अयं धर्मो दृश्यमानगुणुत्तमशिष्यसम्ब-
न्धी कीदृशः पुनरयम् ? आचारधर्मप्रणयनरूपस्य कीदृशः,
पुनरेतेषां वा आचारधर्मप्रणयिः कीदृशः, माकृतवाद्यं लिङ्ग-
व्याप्यः, आचारो वेपथारण्यं आदिना बाह्यः क्रियाकलापः, स एव
धर्मः, तस्य प्रणयिव्यवस्थापनम् आचारधर्मप्रणयिः, पृथक्
इत्यर्थः सर्वहोमकस्य धर्मः, तस्याधनानां च जेदमनुज्ञानि-
कज्ञान इति भावः ॥ ११ ॥

चाटज्जामो य जो धम्मो, जो इमो पंचसवित्तओ ।

देसिओ वक्क्याणेणं, पासेण य महासुणी ॥ १२ ॥

अचेल्लो य जो धम्मो, जो इमो संतस्सरो ।

एकज्जपवसाणं, विसेमं किं नु कारणं ॥ १३ ॥ [युग्मय]

यस्यां चानुयामो धर्मः पार्श्वेन महामुनिना तीर्थकरणे
दक्षितः, स्वतारश्च यमाश्च चतुर्धामाः, तत्र यश्चानुयामः चा-
नुयामिका-आदिना-सत्य-वैयर्थ्याग-परिग्रहत्याग-लक्षणो
धर्मः प्रकाशितः । यश्च पुनरयं धर्मो वर्द्धमानेन पञ्चाशि-
क्तिः, पञ्चाशिक्षिता वा, पञ्चाजिनेहाग्नेः शिक्षितः पञ्चाशि-
क्तिः प्रकाशितः, पञ्चसु शास्त्रासु भवः पञ्चाशिक्षकः, पञ्चमहा-
व्रतारः आदिनासत्यवैयर्थ्यागमे पुनरपि हारपरिग्रहत्यागलक्ष-
णो धर्मः प्रकाशितः ॥ १२ ॥ पुनर्वर्द्धमानेन अचेल्लो धर्मः प्रका-
शितः, अचेल्लं मानोपेतं अचेल्लं जीवप्रायश्च अष्टपट्टयं वस्त्रं धा-
रणीयमिति वर्द्धमानस्त्वामिना प्रोक्तम्, अस्त इव चेल्लं यत्र स-
अचेल्लः, अचेल्ल एव अचेल्लकः, यत् वस्त्रं सद्यपि अस्त इव
तत् धार्यमित्यर्थः । पुनर्यो धर्मः पार्श्वेन प्रकाशितः सातन्त्र्य-
सह अस्त्रेण उल्लेखे प्रधानबहुमुख्येन नामागौणेन प्रत्येक-
वस्त्रेण व वर्तते यः स सातन्त्र्यसह-अचेल्लो धर्मः प्रकाशितः,
एककार्ये मुक्तिपदे कार्ये प्रबलनयोः श्रीविरपादव्यवस्थेः किं नु
कारणं को हेतुः, कारणमेव हि कार्यमेव संभवः, कार्यं नु उभ-
योरेकमेव, कारणं च पृथक् इत्यर्थः किमिति भावः ? किमिति प्रश्नः,
नुरिति वितर्कः ॥ १३ ॥

अह ते तत्थ सीसाणं, विज्ञाय पाविअकियं ।

समागमे कयमई, उज्जओ केसिगोयमा ॥ १४ ॥

अद्यान्तरं नयोकमयोस्तरं भावस्त्वां आगमनानन्तरं के-
शिगौतमौ तौ उभौ समागमे कृतमनी अभूवाम् । किं कृत्वा ?
शिष्याणां च लुलुकाणां प्रवर्तकान् विज्ञाय विकल्पे ज्ञात्वा ॥ १४ ॥
गोयमो पदिरुवन्, सिस्ससंयसमाउले ।

जेदं कुसमविकत्तेता, तिष्ठुअं वणमागयो ॥ १५ ॥

गौतमस्तिष्ठुषं वनम् आगतः केशिकुमारोऽधिष्ठिते वने आगतः,
कीदृशो गौतमः ? प्रतिकृष्टः प्रतिकृष्टो यथोचितविषयः सं-
जानातानि प्रतिकृष्टाः, पुनः कीदृशः ? शिष्यसङ्घसमाकुलः
शिष्यवृन्ददर्शनः, गौतमः किञ्चोपायः ? जेदं कुलम् अये-
इत्यर्थः जेदं प्रथमभवतात्प्राप्तव्यवस्था, कुलं सन्तानं वि-
चारयन इत्यर्थः ॥ १५ ॥

केसिकुमारसमणे, गोयमं दिस्समागयं ।

पदिरुवं पदीवत्ति, सम्मं च पदिवज्जइ ॥ १६ ॥

केशिकुमारभ्रमणो गौतमस्य आगतं दृष्ट्वा सम्यक् प्रतिक्रियाम्
आगतानां योग्यां, प्रतिपत्तिं सेवां, प्रतिपद्यते सम्यक्
करोतीत्यर्थः ॥ १६ ॥

पलालं फास्यं तस्य, पंचमं कुसलखाणि य ।

गोयमस्स निसिञ्जण, सिण्णं संपणापण ॥ १७ ॥

तत्र (तन्मुद्रकाद्याने एव केशिकुमारभ्रमणो गौतमस्य निपद्याये
गौतस्य उपवेशनार्थं प्रासुक् निर्वीजं कुविंघं पलालं पञ्चमानि
कुशलाणामि, अकारात् अन्यान्यपि साधुयोग्यानि तुणानि (सं-
पणापण) समपेयानि । पञ्चमस्य हि कुशलाणानां पलालभेदेन ।
अतुविंघं पलालं यथा—“तणपणमं पल्लसं, जिण्णं कम्मट्ट-
गच्छमण्हिं । सालां १ बीही २ कांछ ३, रालग ४ उरवे तया
५ पञ्च ॥ १ ॥” इति वचनात् अत्रापि पलालानि साधुप्रस्त-
रणयोग्यानि, पञ्चमं हि इजादिप्रासुक् तृणं वर्धते, तत् केशि-
कुमारभ्रमणन गौतमस्य प्रस्तारणार्थं प्रदत्तमिति ज्ञायः ॥ १७ ॥
केनिकुमारसमणो, गोयमं य महायमे ।

तज्जो निसन्ना सोईति, चेदुमसमणजा ॥ १८ ॥

तदा केशिकुमारभ्रमणश्च पुनर्गौतमो महायथा, एतौ उजौ
तत्र तिवुकाद्याने निपद्यौ उपविष्टौ, शांभते विराजते, कथम्भू-
तो तौ ? अद्भुतदिव्यसमप्रभौ ॥ १८ ॥

समागया बहु तस्य, पासणा कोउमा मिया ।

गहेत्थाणं अणमाओ, साहस्सोओ समागया ॥ १९ ॥

तत्र तस्मिन् तन्मुद्रकाद्याने, बहवः पाक्षयमा अन्यदेशिनः परि-
प्राजकादयः समागताः, कोइशास्ते पासणाः, कीतुकाव मृगाः
आश्चर्योद्भूता मृगा इव अज्ञानिनः, तु पुनः अनकलोकानां सहस्रं
समागतम्—अनेका प्रचुरा लाकानां सहस्ररूपि आश्चर्याव, स-
मागता तत्र संप्राप्ता ॥ १९ ॥

देवदाणवमंधवा, जकवरकलमकिन्नरा ।

आदिस्साणं च नृणाणं, आसो तस्य समागयो ॥ २० ॥

तत्र तस्मिन् प्रदेशे देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसकिन्नराः,
समागता इति शेषः च पुनस्तत्र अदृष्टयानां भूतानां कलंकिल-
ष्यन्तराणां समागमः सङ्गम आसीत् ॥ २० ॥

पुच्छामि ते महाभाग !, केसो गोयममव्ववी ।

तओ केसिं बुवंतु, गोयमो इणमव्ववी ॥ २१ ॥

तथाजैत्यमाह—तदा केशो गौतममब्रवीत् । किमत्रावदित्याह—हे
महाभाग ! ते त्वाभ्य अहं पुच्छामि । यदा केशिकुमारं हस्त्युक्तं
तदा केशिकुमारभ्रमणं भुवन्तं गौतम इत्यम ब्रवीत् ॥ २१ ॥

पुच्छ भंन ! जह्दिच्छं ते, केसिं गोयममव्ववी ।

तओ केसो अणुआण, गोयमं इणमव्ववी ॥ २२ ॥

गौतमो वदति—हे भवन्त ! हे प्रज ! ते तव यथेच्छं यत् तव चे-
तसि अवभासते तत् त्वं पुच्छ—मम प्रश्नं कुर्व, इति केशिकुमा-
रं प्रति गौतमोऽब्रवीत्—“गौतमम्” इति प्राकृतत्वात् प्रथमास्था-
ने द्वितीया । ततो गौतमस्यादावन्तरं केशिकुमारो गौतमेन अ-
नुज्ञातः सन् गौतमेन दत्ताक्षः सन् गौतमं प्रति इदं वक्ष्यमाणं
वचनमब्रवीत् ॥ २२ ॥

चाउज्जायो य जो धम्मो, जो इमो पंचसिक्खिओ ।

१ टीकाकारोक्तिर्या—“लोगायं तु अग्रमाओ” इति पाठो-
ऽनुमीयते ।

देमिओ वक्कमाणेण, पासण य महासुणी ॥ २३ ॥

एककजपक्काणं, विसेसं किं तु कारणं ।

धम्मो छविहे देहावी !, कट्ठं विप्पच्चओ न ते ? ॥ २४ ॥

हे गौतम ! पास्येन सुनिमा तीर्थकरेण यस्मात्तुर्धामभातुमेलि-
कोऽयम् अस्माकं धर्मो छिद्यः, पुनर्योऽयं धर्मो वक्ष्यमानेन प-
ञ्चाधिकाकः पञ्चमतात्मको विद्यः कथितः ॥ २३ ॥ एककारणं मोक्ष-
साधनकमे कार्यं प्रपन्नयोः श्रीपार्ष्वमहावीरयोर्विशेषे भेदं किं
कारणम् ? हे मेधाविन् ! द्विविधे धर्मे तव कथं विप्रत्ययो न ज्ञ-
यति ? । यतो ह्यौ अपि तीर्थकरौ द्वावपि मोक्षकार्यसाधने प्रवृत्तौ
कथमनयोर्भेद इति हेतोस्तव मनसि कथं विप्रत्ययो न ज्ञयति
सन्देहो न भवति ? ॥ २४ ॥

तओ केमिं बुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ।

पष्ठा समिकवणं धम्म—तत्तं तच्चविशिच्छणं ॥ २५ ॥

ततोऽनन्तरं केशिकुमारभ्रमणं भुवन्तं कथयन्तं गौतम इत्य-
मब्रवीत्—हे केशिकुमारभ्रमण ! प्रज्ञा बुद्धिर्धर्मतत्त्वं धर्मस्य पर-
मार्थं पश्यति, धर्मतत्त्वं बुद्ध्या एव विलास्यते, “सुचमं धर्मे
सुधीर्येति” इति वचनात् । कीदृशं धर्मतत्त्वं ? तत्त्वविनिश्चय-
तत्त्वानां जीवादीनां विशेषण निश्चयो यस्मिन् तत् तत्त्वाविनि-
श्चयम्, केवलं धर्मतत्त्वस्य अवगमात्रेण निश्चयो न ज्ञयति, किन्तु
प्रज्ञावशादेव धर्मतत्त्वस्य विनिश्चयः स्यादिति भावः ॥ २५ ॥

पुरिमा उज्जुज्झाओ, वक्कज्झा य पच्छिमा ।

मज्झिमा उज्जुपक्काओ, तेष धम्मो दुहा कओ ॥ २६ ॥

केशिकुमारभ्रमण ! पुरिमाः पूर्वं प्रथमतीर्थहस्ताधवः मादीश्व-
रस्य मुनयश्च अजुज्जमाः अजवध ते जडाश्च अजुज्झाः, बन्धु-
दुरिति शेषः । शिखाग्रहणतत्पराः अजवधः, दुष्प्रतिपाद्यतया
जरा मूर्खाः पुत्राध्वो यस्मादर्थे । पश्चिमाः पश्चिमतीर्थहस्ताधवो
महावीरस्य मुनयो वक्कज्झाः—वक्काश्च ते जडाश्च वक्कज्झाः,
वक्काः प्रतिबंधसमये वक्कज्झानां, जराः कदाग्रहपराः, तादृशा
बन्धुः तु पुनर्मध्यमाः मध्यमतीर्थहस्तार्थं मुनयो द्वाविंशतिती-
र्थहस्ताधवः अजुप्रज्ञाः बन्धुः, अजवध प्राज्ञाश्च अजुप्रज्ञाः,
अजवधः शिखाग्रहणतत्पराः, पुनः प्राज्ञाः प्रकटपुद्गल्यः, तेष
कारणेन हे मुने ! धर्मो द्विधा कृतः ॥ २६ ॥

पुरिमाणं दुक्खिमोक्को, चरिमाणं दुराणपालओ चव ।

कण्णो मज्झिमगाणं तु, सुविसंक्को सुपासओ ॥ २७ ॥

[पुरिमाणं मति] प्रथमतीर्थहस्ताधूनां कल्पः साध्वचारो
द्विविधोऽयः—दुःखेन निर्मलीकरणीयः, अजुज्झाः कल्पनीयाः
कल्पनीयपद्धानविकलाः, पुनश्चरमाणं चरन्तीर्थहस्ताधूनां दुर-
रापालकः—दुःखेन अनुपाण्यते इति दुरनुपालकः, महावी-
रस्य साधवो वक्कज्झाः वक्क्यादिकवधबहुत्वात् साध्वा-
चारं जानन्तोऽपि कर्तुमशक्ताः, तु पुनर्मध्यमगानां द्वाविंशति-
तीर्थहस्ताधूनाम्—प्रज्ञितनाथादारस्य पश्चिमाप्यपेक्षन्तीर्थक-
रमुनीनां कल्पः साध्वचारः सुविशोध्यः, सुपालकश्च, साध्वा-
चारसुखेन निर्मलीकरणीयः, पुनः सुखेन पादयः, द्वाविंशतिती-
र्थहस्ताधवो हि अजुप्रज्ञाः—स्तोकनोक्तस्य बहुलाः तस्मात्तु-
भ्रंतिको धर्मो छिद्यः । भेषुनं हि परिग्रहे एव गण्यते, मादीश्व-
रस्य साधूनां यदि पञ्च महाप्रज्ञानि प्राणातिपातविरतिमुखावा-
दविरतिभेदुनविरतिपरिग्रहविरातकृपाणि पूष २ कथ्यन्ते

तदा ने ऋजुजडाः पञ्चमहाव्रतानि पालयन्ति, सो चेते व्रतभङ्गं कुर्वन्ति, ते तु पापनाशमाचारं श्रुयन्ति तावन्मात्रमेष कुर्वन्ति, आधिकं लघुजडा किमपि न विदन्ति । महावीरस्य साधवोऽपि चेत्पञ्चमहाव्रतानि श्रुयन्ति तदैव पालयन्ति, तेऽपि यथा जमाज्ज, चेत् वर्षवारं महाव्रतानि श्रुयन्ति तदा क्षत्रायैव पालयन्ति, न तु पञ्चमे पालयन्ति । एकजडाधिकदाम्भप्रमत्ताः अतीव इष्टधारिणः, श्राद्धश्रुतितीर्थकृत्याः श्रुजवः प्राज्ञाभ्यस्तारि भुक्ता सुपुत्रित्याव पञ्चापि व्रतानि पालयन्ति । तस्मात्क्षत्रारि व्रतानि प्रकानि, तस्मात् धर्मो श्रिविद्या कृतः-स्वाभ्युत्थितः, पञ्चमहात्मकः । स्वस्वकारपुत्राणाम् अभिप्रायं विहाय तीर्थकैर्यमे उपदिष्ट इति ज्ञावः ॥ ३७ ॥

साहु गोयम ! पत्ता ते, जिओ मे संसओ इमो ।

असो वि संसओ मज्जे, तं मे कहसु गोयमा ॥ २८ ॥

इति भुक्ता केशिकुमारः भ्रमणो भवति-हे गौतम ! ते तव साधु प्रज्ञाऽस्ति सम्यक् बुद्धिरस्ति, मे मम अयं शंस्यस्त्वया क्षिप्तो दूरीकृतः । अन्योऽपि मम शंसयोऽस्ति, तस्मिन् तस्योत्तरं हे गौतम ! त्वं कथयस्व । इदं वचनं हि शिष्यापेक्षं, न तु तस्य केशिमुनेर्ज्ञानप्रयवत एवंविधः शंस्यसम्भवः ॥ ३८ ॥

अचेलगो य जो धम्मो, जो इमो संतरुत्तो ।

देसिओ वक्कमाणेण, पासेण य महापसा ॥ ३९ ॥

एककज्जपवभाणं, विसिंसे किं नु कारणं ।

खिगे दुनिहे मेहावी ॥ इहं विपचओ न ते ? ॥ ३० ॥

अर्थमनेन चतुर्विंशतितमतीर्थकरेण यो धर्मोऽन्वेषकः-प्रमाणो-पेतजीर्णप्रायो धनवन्नखधारणात्मकः साध्वाचारी दिष्टः, यः पुनः पारिवर्षिकमध्यस्था नवोर्विंशतितमतीर्थकरेण योऽयं धर्मः सामान्यतरः पञ्चवर्णवस्तुसूत्रप्रमाणरहितवन्नखधारणात्मकः साध्वाचारी प्रदर्शितः, हे मेधाविन् ! एककार्यप्रतिपन्नयोः श्रीवीरपार्ष्ण्योर्विशेषे अदं किं कारणं का हेतुः?, हे गौतम ! श्रिविधे लिङ्गे द्विप्रकारकं साधुवैषम्यं तव कथं विप्रत्ययो न व्यपद्यते कथं समेहो न जायते ? उभौ अपि तीर्थकरी मोक्षकार्यसाधकौ कथं ताभ्यां वैषम्यं प्रकाशिनः?, इति कथं तव अयं संशयो न भवति ? ॥ ३० ॥

केसि एवं वुत्ताणं, गोपमो इणमव्ववी ।

विक्काणेण समागम्भ, धम्मसाहणविप्पिज्जं ॥ ३१ ॥

गौतम एवं भुवार्णं केशिकुमारं सुनिम् इत्य मन्वीत्-हे केशिमुने ! तीर्थकैर्विज्ञानेन विशिष्टज्ञानेन केवलज्ञानेन सामान्यं यत् यत् यत् उचितं तत्तथैव क्षात्रा धर्मसाधनं धर्मोपकरणं वर्षाकल्यादि इत्यम् ऋजुमहाज्ञेयस्य, इदं वक्रज्ज-बोध्यम् इति ईप्सितम् अनुमतम् इष्ट कथितमिति यावत्, यतो हि शिष्याणां एकवर्णादिवक्त्रानुक्तानि वक्रज्जत्वेन रज्जनादिषु प्रवृत्तिर्दुर्निवार्य एव स्यात्, पार्ष्ण्यनाशशिष्यास्तु ऋजुप्राज्ञानेन शरीराभ्यान्वमात्रेण प्रयोजनं जानन्ति, न च ते किञ्चिद्व्यामर्शं कुर्वन्ति ॥ ३१ ॥

पवपत्यं च सोगसम, नाणाविहविगप्पणं ।

जत्तयं महत्तयं च, सोमे णिगप्पओपाणं ॥ ३२ ॥

हे केशिमुने ! मानाविधं विकल्पनं मानाकारोपकरणपरि-कल्पनम् अनेकप्रारोपकरणचतुर्दशोपकरणधारणं वर्षाकल्या-

दिकं च यत् पुनर्लोकैर्लिङ्गस्य प्रयोजनं साधुवैषम्यं प्रयत्नेन वर्षाधिकैरुक्तं ननु लोकस्य प्रत्ययार्थं लोकस्य गृहस्थस्य प्रत्ययार्थं, यतो हि साधुवैषं बुद्धनाद्याचारं च दृष्ट्वा धर्मी प्रति-न इति प्रतीतिरुपपद्यते । अन्यथा विदम्बकाः पाक्षरिक्तोऽपि पूजार्थं वयं व्रतान इति प्रवीरन्, तत्प्रयोजनं च पुन्यार्थार्थं संयमनिर्वाहार्थं, यतो हि वर्षाकल्यादिकं विना वृष्ट्यादिना सं-यमनिर्वाहो न स्यात्, नेन वर्षाकल्यादिकं वर्धयितुं शक्यः आचार उपकरणधारणं च दृष्टितम्, पुनर्महं ज्ञानं तदर्थम् इति प्र-हर्षाणं, ज्ञानाय इत्यर्थः । यदि कदाचित् विस्तारिणोपायः स्यात्, परीवहोपायौ संयमे अग्निरुपपद्यते, तदा साधुवैषधारी मनसि एतादृश ज्ञानं कुर्यात्-यतोऽहं साधुवैषधारी अस्मि, य-तो "धम्मं रक्कहं वेसो" इत्युक्तत्वात् इत्यादिहेतोर्लिङ्गधारणं हेयम् ॥ ३२ ॥

अद्द भवे पडक्काओ, मोक्खसञ्जयमाहणे ।

नाणे च दण्णेण वेव, चरितं वेव निच्छेण ॥ ३३ ॥

पुनर्गौतमो भवति-हे केशिकुमारभ्रमण ! निश्चयेन येन ये मोक्ष-सङ्गतसाधनानि ज्ञानदर्शनचारित्र्याणि सत्यानि साधनानि नि-श्चयनये वृत्तन्ते, अथ प्रतिज्ञा नयेत् श्रीपार्ष्ण्यनाथमहावीरयाः इयम् एका एव प्रतिज्ञा जनेत्, श्रीपार्ष्ण्यनाथस्याऽपि मोक्षस्य साधनानि ज्ञानदर्शनचारित्र्याण्येव, श्रीवीरस्यापि मोक्षस्य सा-धनानि ज्ञानदर्शनचारित्र्याण्येव; श्रीपार्ष्ण्यवीरयोरेवा प्रतिज्ञा नि-ष्ठा नास्ति इत्यर्थः । वेपस्य अन्तरम् ऋजुजडवक्रजडाद्यर्थः, मोक्षस्य साधने वेपो व्यवहारमये हेयः, न तु निश्चयनये वेपः । निश्चये तु ज्ञानदर्शनचारित्र्याण्येव, न च ज्ञानं मानाकारादिकं, दर्-शनं तत्त्वज्ञः, चारित्रं सर्वमाद्यविरतिकरं, तस्मात् निश्चयव्य-वहारनयो ज्ञातव्यो इत्यर्थः ॥ ३३ ॥

साहु गोयम ! पत्ता ते, जिओ मे संसओ इमो ।

असो वि संसओ मज्जे, तं मे कहसु गोयमा ॥ ३४ ॥

अस्या अर्थस्तु पूर्ववत्, नवरं प्रसङ्गः शिष्याणां व्युत्पत्त्यर्थे जानन्नपि अपरमपि वस्तुतत्त्वं गौतमस्य स्तुतिद्वारेण पृच्छन्-म्योऽपि संशयोपार्दी आह ॥ ३४ ॥

अणेगाणं सहस्साणं, मज्जे चिट्ठसि गोयमा ! ।

ते य ते अजिगच्छन्ति, कट्ठं ते निजिया तुमं ॥ ३५ ॥

केशी भवति-हे गौतम ! अनेकेषां शत्रुसम्बन्धनां सहस्राणां मध्ये त्वं निष्ठसि, ते च अनेकसहस्रमेवयाः शत्रवस्ते इति त्वाम् अभिलक्षित्वा गच्छन्ति समुक्तं धावन्ति, ते शत्रवस्तस्यैव कथं निजिताः ? ॥ ३५ ॥

अथ गौतम उत्तरं भवति-

एगे जिणं जिआ पंच, पंचे जिणे जिआ दम ।

दसहा उ जिणिआ णं, सच्चमत्थं जिणामि हं ॥ ३६ ॥

हे केशिमुने ! एकस्मिन् शत्रौ जिने पञ्च शत्रवो जिताः, पञ्च-सु जितेषु दशा शत्रवो जिताः, दशैव वैरिणो वशीकृताः, दशमका-रान् शत्रून् जित्वा सर्वशत्रून् जयाम्यहम् । यद्यपि चतुर्णां कथा-याणाम् अवान्तरेनेन पांडव संस्था जयति, मोक्षयाणां नवानां मोक्षनात् पञ्चविंशतिभेदा भवन्ति, तथापि सहस्रसंस्था न भवति, परं तु तेषां दुर्ज्ञेयतात् सहस्रसंस्था मोक्ष ॥ ३६ ॥

अथ केसी पृच्छति-

सत्त्वं य इह के बुचे, केमी गोयममज्जवी ।

तओ केमिं बुवंतं तु, गोयमो इण्णमज्जवी ॥ ३७ ॥

हे गौतम ! श्रावणः कः उक्ताः ? कश्चिदुक्तमारो मुनिर्गौतमस इदम्
अभवीत्, ततोऽन्तरं केसिमुनि एव बुधन्तं गौतम इदम् अ-
भवीत् ॥ ३७ ॥

एगप्पा अग्निं सत्त्वं, कसाया इंदियाणि य ।

ते जिणिस्तु जहानायं, विहरामि अहं मुणी ! ॥ ३८ ॥

हे मुने ! एक आत्मा विस्तृतस्य भवेदायत्तत्वात् आत्ममनसोरे-
कीमांश्च मनसः प्रवृत्तिः स्यात्, तस्मात् एक आत्मा अजितः श-
बुद्धिश्चो विदुः, अनेकदुःखहतुस्त्यात् । एवं सर्वेऽप्येते असंसार-
भवात् एवस्मिन् आत्मनि जिते सत्त्वाः कषायास्तेषां भीक्ष-
नात् पञ्चगव्यस्तु आत्मकषायेषु जितेषु इन्द्रियाणि पञ्च जि-
तानि, तथा दश श्रावणो जिताः । आत्मा, कषायाश्चावारः, एवं
पञ्च, पुनः पञ्चैन्द्रियाणि, एवं दशैव आत्मकषायाः, नोकषाया
इन्द्रियाणि । एते सर्वे श्रावणोऽजिताः सन्ति, तावत् सर्वान् शत्रून्
यथाप्यायं वीतरागोक्तवचसा जित्वा अहं विहरामि, तेषां ग्रथे
तिष्ठन्नापि अग्रतिकषयिहारेण विचरामि । अत्र पूर्वं हि प्रश्नाज्ज्ञे
अनेकानां सहस्राणां भरीणां ग्रथे तिष्ठसि इत्युक्तम्, उत्तरग्रन्थे
तु कषायाणाञ्च अवान्तरभेदेन शोकशसंख्या भवति, नोकषा-
याणां तवानां मीलनाच्च पञ्चविंशतिभेदाः भवन्ति, तथा आ-
स्मिन्दिवाप्यामपि सहस्रं संख्या न प्रवर्तते, परं तु एतेषां बुद्धेय-
त्वात् सहस्रसंख्या उच्यते प्रायः ॥ ३८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, जिन्नो मे संसओ इमो ।

अओ वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ३९ ॥

अस्यायंस्तु पूर्ववत् ॥ ३९ ॥

दीसंति बह्वे लोए, पासवद्धा सरिरीणो ।

मुकपासो लहुन्नुओ, कहं ते विहरसी मुणी ! ॥ ४० ॥

पुनः केसी वदति-हे गौतम मुने ! शोकं संसारे बहवः शरीरिणः
पाशवकाः इत्यन्ये, त्वं मुकपाशः सत्त्वं लघुभूतः सत्त्वं कथं वि-
चरसि हे मुने ॥ ४० ॥

ते पामे सज्जसो छिन्ना, निर्हतूण उवायओ ।

मुकपासो लहुन्नुओ, विहरामि अहं मुणी ! ॥ ४१ ॥

तावत् पाशात् सर्वान् जिन्वा पुनः उपयेन बुद्ध्या निहत्य मु-
कपाशो लघुभूतोऽहं विहरामि ॥ ४१ ॥

पासा य इह के बुचे, केमी गोयममज्जवी ।

तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इण्णमज्जवी ॥ ४२ ॥

इति गौतमवाक्यादन्तरं केसिभ्रमणो गौतममज्जवी-हे गौ-
तम ! पाशाः के उक्ता बन्धनानि कानि उक्तानि ? तत इति पृच्छ-
न्तं केसिकुमारमुनिं गौतम इदमुत्तरम् अभवीत् ॥ ४२ ॥

रागदोमादसो तिग्वा, नेहपासा जयंकरा ।

ते हिंदितु जहानायं, विहरामि जहकमं ॥ ४३ ॥

हे केसिमुने ! जीवानां रागदोषादयस्तीव्राः कठोराः उन्मु-
ल्लघ्नाः स्नेहपाशा मोहपाशा उक्ताः । कीदृशास्ते स्नेहपाशाः ?

जयंकराः जयं कुर्वन्तीति भयद्वारा, रागद्वेषौ प्रादौ येषां ते
रागद्वेषादयः रागद्वेषमोहा एव जीवानां नयदाः, तावत् स्नेहपाशा-
न् यथान्यायं वीतरागोक्तपदेशेन जिह्वा, यथाक्रमं साध्याचार-
उत्क्रमेण, अहं विहरामि साधुमार्गे विचरामि ॥ ४३ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, जिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ४४ ॥

अस्यायंस्तु पूर्ववत् ॥ ४४ ॥

अंतोद्विषयसंज्ञया, सया चिह्नं गोयमा !

फोइ विसज्जक्खीणं, सा उ उच्छरिया कहं ? ॥ ४५ ॥

हे गौतम ! सा सता सा बह्वी त्वया कथं केन प्रकारेण उच्यता
इत्यादिता, सा का, या सता अन्तर्द्वयसमन्वृता सती तिष्ठति,
अन्तर्द्वयं मन उच्यते, एतावता मनसि उच्यता पुनरां बह्वी
विषयज्ञयाणि फलानि फलानि-विषयज्ञज्ञयाणि विषयमहायिणि
विषयफलानि उत्पाद्यति, पर्वतवाद्भग्नतया विषयमपि फलानि
यस्या लभ्यता न प्रवर्तते ॥ ४५ ॥

तं लयं सज्जसो छिन्ना, उच्छरिया समूलियं ।

विहरामि जहानायं, मुको मि विसमक्खणा ॥ ४६ ॥

गौतमो वदति-हे मुने ! तां सतां सर्वतः सर्वप्रकारेण छि-
न्त्वा अरुह्यत्यु, पुनः समूलिकां मूलसहिताम् उच्छृत्य उत्पा-
द्य, यथान्यायं साधुमार्गे विहरामि, ततोऽहं विषयमज्ञानात्
विषयोपमक्खणाद्वारा मुक्तोऽस्मि ॥ ४६ ॥

सया य इह का बुत्तां, केसी गोयममज्जवी ।

तओ केसिं बुवंतं तु, गोयमो इण्णमज्जवी ॥ ४७ ॥

हे गौतम ! कता इति का उक्ता, इति पृष्ठे सति इति बुधन्तं
केसिमुनिं गौतम इदम् अभवीत् ॥ ४७ ॥

भवतएह्वा लया बुत्ता, भीमा भीमफलोदया ।

तमुच्छित्तु जहानायं, विहरामि महामुणी ॥ ४८ ॥

हे केसिमुने ! भवे संसारे तृष्णा भोगप्रकृतिहेता बह्वी उक्ता,
कीदृशी सा ? जीमा भयदायिनी, पुनः कीदृशी ? भीमफलोदया
भोगो दुःखकारणानां फलानां दुष्कर्मणाम् उदया विपाका
यस्याः सा भीमफलोदया दुःखादयः कर्मफलहेतुभूता, “ लो-
ज्जलानि पापानि ” इत्युक्तत्वात् । तां तृष्णावर्द्धा यथान्यायम्
उच्छृत्य अहं विहारं करामि ॥ ४८ ॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, जिन्नो मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ४९ ॥

अप्येस्तु पूर्ववत् ॥ ४९ ॥

संपज्जहिंसा घोरा, अग्गी चिह्नं गोयमा !

जे मंतिं सरिरत्था, कहं विज्झाविंसा मुने ? ॥ ५० ॥

हे गौतम ! संप्रज्जहिता जातस्यमाणा घोरा भीष्मणा अमयः
संसारं तिष्ठन्ति, ये अमयः शरीरस्थान् अथात् प्राणिनो जीवान्
वदन्ति उवाचयन्ति, तेऽमयस्थया कथं विज्झावित्तः ? कथं श-
मिता इत्यर्थः ? ॥ ५० ॥

महामेहपसुयाओ, गिज्ज वारि जलुत्तमं ।

सिंचापि सययं ते उ, सिंचा नेव मंदिं मे ॥ ५१ ॥

हे केशिमुने ! महाभयमस्तुताव महाभयसस्तुत्यचार्य अर्थाद् महाभयदीपमाहाव्य वारि पानीयं शुद्धीत्या ताव् अक्षीन् सततं निरन्तरं सिञ्चामि, ते अन्वयो जलेन सिक्ताः सन्तो मां नैव ब्रूहिमि, कथमभूतं तत् वारि ? " जलुत्तमं " जलेषु उत्तमं सर्वेषु जलेषु मेवाद्कस्यैव सप्तमत्वात् ॥ ४१ ॥

अग्नी य इह के वुचे, केसी गोयममन्ववी ।

अथो केसि वुवंतं तु, गोयमो इणमन्ववी ॥ ४२ ॥

तदा केशिअमणो गौतमस् इदम् अम्ववी-हे गौतम ! ते अन्वय इति के उक्ताः ? इति उक्तवन्तं केशिकुमारं मुनि गौतम इदम् अम्ववीत् ॥ ४२ ॥

कसाया अगिणो वुचा, सुपसीलतवो जलं ।

सुयथाराजिहया संता, जिष्ठा द्रु न रुहति मे ॥ ४३ ॥

हे केशिमुने ! कषाया अन्वय उक्ताः, वुतं शीघ्रं तपश्च अजं वतंत, तत्र वुतं च वुतमभ्योपदेशः महाभयस्तीर्थकरः, महाभ्योत-आगमः ते कषायाम्बयः सुतथाराजिहताः सुतस्य आगमवाक्य-स्य, उपलक्षणत्वात् शीलतपसोऽपि, थारा इव थारास्तात्रिभि-हता विष्पापिताः सुतथाराभिहताः सन्तो, जिष्ठाः विष्पापिनाः 'द्रु' निश्चयन, 'मे' इति मां न ब्रूहिमि मां न जलवन्ति ॥ ४३ ॥

साहु गोयम् । पञ्चा ते, जिष्ठा मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ४४ ॥

अर्थस्तु पूर्ववत् ॥ ४४ ॥

अइसाहसिओ जीमो, दुइस्सो परिघार्वं ।

जंसि गोयम् । मारुदो, कइं तेण न हीरसी ? ॥ ४५ ॥

हे गौतम ! अतिसाहार्मको दुष्टाश्वः परिघावति, यस्मिन् दुष्टाश्वः हे गौतम ! त्वम् आरुदोऽलं, तेन दुष्टाश्वेन कथं न हियसे कथम् उन्मार्गे न नीयसे ? सहसा परिघार्वं प्रवर्तेन इति साहसिकः अविचारिताभ्यामी, पुनः कीदृशो दुष्टाश्वः ? ओमो भयानकः ॥ ४५ ॥

पढावंतं निगिण्हामि, सुयरस्मीसमाहियं ।

न मे गच्छइ उम्पगं, ममं च पडिउज्जइ ॥ ४६ ॥

अथ गौतमो वदति-हे केशिमुने ! तं दुष्टाश्वं प्रधावन्तस् अन्मार्गे मज्जन्तस् अहं निष्पट्टामि वशीकरोमि, कीदृशं तं दुष्टाश्वं ? सुतरविमसमाहितं सिद्धान्तवन्त्या वदं, ततः स मे मम दुष्टाश्वः उन्मार्गे न गच्छति, स दुष्टाश्वो ममं च प्रतिपद्यते अहंकीरोति ॥ ४६ ॥

अस्से य इह के वुचे, केसी गोयममन्ववी ? ।

तन्नो केमि वुवंतं तु, गोयमो इणमन्ववी ॥ ४७ ॥

केशी पृच्छति-हे गौतम ! अन्व इति के उक्तः ? तत् इति वृत्तं केशिमुनि गौतम इदमम्ववीत् ॥ ४७ ॥

मणो साहसिओ जीमो, दुइस्सो परिघार्वं ।

तं च सम्मं निगिण्हामि, धम्मसिक्खइं कयंगं ॥ ४८ ॥

हे केशिमुने ! ममो दुष्टाश्वः साहसिकः परिघावति इतस्ततः परिभ्रमति, तं मनोदुष्टाश्वं धम्मसिक्खायै धर्माभ्यासनिमित्तं कथकमिव ज्ञान्याहवमिव, निष्पट्टामि वशीकरोमि, यथा ज्ञान्या-हवो वशीकियते, तथा तं मनोदुष्टाश्वं वशीकरोमि ॥ ४८ ॥

साहु गोयम् । पञ्चा ते, जिष्ठा मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ४९ ॥

अर्थस्तु पूर्ववत् ॥ ४९ ॥

कुप्पट्ठा बहुवो लोप, जेहि नासति जंतवो ।

अप्पणो कइं वट्ठो, तं न नासिसि गोयमा ? ॥ ६० ॥

हे गौतम ! लोपं बहुवः कुपथाः कुमार्गाः सन्ति, ये कुमार्गे जंतवो नश्यन्ति दुर्गतिवने मज्जन्तो विहीयन्ते, ते मार्गात् कथ-वन्ते इत्यर्थः । हे गौतम ! त्वम् अप्पणि वर्षमानः सन् कथं न नश्यसि नाशं न प्राप्नोषि सत्पथात् त्वं न कथवसे ? ॥ ६० ॥

जे य मग्गेण गच्छंति, जे य उम्पगपट्ठिया ।

ते सव्वे वेइया मज्ज, तो एण सस्सामि हं सुखी ॥ ६१ ॥

हे केशिमुने ! ये मज्जज्जा मार्गेण वीतरागोपदेशेन गच्छन्ति, च पुनर्येऽन्यथाः उन्मार्गप्रस्थिताः भगवदुपदेशादिपरीतं प्रचलितान्ते सर्वे मया विहिताः, जन्वाभ्यव्याः सम्मार्गसम्म-न्याहोनां मम जातस्य इति भावः । 'तो' इति, तस्मात्कारणात् अहं न नश्यामि अपथपरिहानात् नाशं न प्राप्नोमि ॥ ६१ ॥

मग्गे य इह के वुचे, केसी गोयममन्ववी ।

तन्नो केसि वुवंतं तु, गोयमो इणमन्ववी ? ॥ ६२ ॥

अस्सायेः पूर्ववत् ॥ ६२ ॥

कुप्पवयणपासंकी, सव्वे उम्पगपट्ठिया ।

सम्मगं तु जिणक्कायं, एम मग्गेहि उत्तमे ॥ ६३ ॥

हे केशिमुने ! कुम्भितानि प्रवचनानि कुप्पवचनानि कुदृशानि, तेषु पाक्षिद्वयः कुप्पवचनपाक्षिद्वयः एकान्तवादिनः, ते सर्वे उन्मार्गप्रस्थिता उन्मार्गयोगिनः सन्ति, सम्मार्गे तु पुनस्त्रिनाभ्या-तं विद्यते, एष जिनाकः सर्वमार्गेषु उत्तमः सर्वमार्गेभ्यः प्रधा-नो, द्वाविनयमूलतत्वात् इत्यर्थः ॥ ६३ ॥

साहु गोयम् । पञ्चा ते, जिष्ठा मे संसओ इमो ।

अन्नो वि संसओ मज्जं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ६४ ॥

अर्थस्तु पूर्ववत् ॥ ६४ ॥

महाउदगवेणं, वुइमाणाण पाणिणं ।

सरणं गइं पइइ य, दीवकं मक्खसी मुणी ? ॥ ६५ ॥

केशी गौतमं प्रति पृच्छति-हे गौतम मुने ! महादकवेणं महाउदगवेणं वुइमाणाणां वृषाणां प्राणिनां सर्वे द्वीप कं मयसे ? इति प्रश्नः कीदृशं द्वीपम् ? सरणं रक्षणकामम्, पुनः कीदृशम् ? गौतम आचारजुमियः पुनः कीदृशं प्रतिज्ञां स्थिराव-स्थानहेतुम् । द्वीपं निवासस्थानं जलमध्यवर्त्ति ॥ ६५ ॥

अत्थि एगो महादीवो, वारिमज्जे महालब्धो ।

महाउदगवेणस्स, गइं तत्थ न विउज्जइ ॥ ६६ ॥

हे केशिमुने ! वारिमज्जे पानीयान्तरं महालब्धो विलीणः एको द्वीपोऽस्ति, द्विगेना आपो यस्मिन् स द्वीपः, न च तस्मिन् द्वीपे महादकवेणस्य गतिर्न विद्यते पातालकलशवतिः क्षुद्रितस्य जलवेणस्य गमनं नास्ति । अपरत्र द्वीपे प्रलयकाले समुद्रजल-स्य गतिरस्ति, परं द्वीपे सति तत्र नास्ति ॥ ६६ ॥

दीवे य इह के वुचे, केसी गोयममन्ववी ।

तन्नो केसि वुवंतं तु, गोयमो इणमन्ववी ? ॥ ६७ ॥

केशी गौतमं पृच्छति-हे गौतम ! द्वीपस्य इति किमुक्तम् ? इ-त्युक्तवन्तं केशिअम्यं प्रति गौतम इदम् अम्ववीत् ॥ ६७ ॥

जरायुस्यैषां, वृद्धमाणाण पाणिणं ।

धम्मो दीर्घो पट्ठा प, गइ सरणसुत्तमं ॥६८॥

हे केशिमुने ! जरायुजन्तुप्रवाहणं मुहूर्तं च बहूनां प्राणिनां संसारसमुद्रं श्रुतधर्मचारित्रधर्मकपं दीपं वसेतेः मुक्तिसुखहेतुधर्मोऽस्तीति भावः । कीदृशः स धर्मः, प्रतिष्ठा नि-
श्चयं स्थानम्, पुनः कीदृशो धर्मः, गतिर्विवेकिनाम् आश्रयणीयः
स धर्म उक्तं प्रधानं स्थानं शरणमस्ति इति ज्ञायः ॥६८॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्ना मे संसज्जो इमो ।

अज्जो वि संसज्जो मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥६९॥

अर्थस्तु एवेवम् ॥ ६९ ॥

अज्जं स महोहंसि, नावा वि परिधावई ।

जेसि गोयम ! मारुढा, कहे पारं गमिस्ससि ? ॥७०॥

हे गौतम ! महोषे अर्थेयं मयापयाहे समुद्रं [नावा इति]
नौ परिधावति इतस्ततः परिभ्रमति, यस्यां नौकायां त्वम्
आकूढः सन् कथं पारं गमिष्यसि कथं पारं प्राप्स्यसि ? ॥७०॥

जा उ अस्साविणी नावा, न मा पारस्स गामिणी ।

जा य निस्साविणी नावा, सा उ पारस्स गामिणी ॥७१॥

हे केशिमुने ! यः नौः आधाविणी जिह्महिताऽस्ति, आश्रय-
वति आगच्छति पान्तीयं यस्यां सा आधाविणी, सा नौः पारस्य
गामिनी नास्ति, या निधाविणी निष्किञ्च नाः सा तु
पारस्य गामिनी ॥ ७१ ॥

अथ केशी पृच्छति-

नावा य इइ का बुत्ता, केसी गोयममव्ववी ? ।

तज्जो केमिं बुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ ७२ ॥

सरांरमाहु नावि ति, जीवो बुवइ नाविज्जा ।

सेसारां अन्नवो बुत्तो, जं तंरतिं महेमिणो ॥ ७३ ॥

नौ इति का उक्ता, केशी गौतमम् अज्जवात् । ततः केशिमुनेन
गौतम इदम् अज्जवीत् ॥ ७२ ॥ हे केशिमुने ! शरीरं नौवसेते,
जीवो नाविकः नौकेटक उच्यते । संसारोऽणवः समुद्र उ-
क्तः । यं संसारं समुद्रं महर्षयस्त्वनति, एतावता महर्षयः स्व-
जीवं तपोऽमुष्टानां क्रियाध्वनं नौबाहकं नाविकं कृत्वा चतुर्गतिभ्रम-
णकूपे भवार्णवं स्वशरीरं धर्माधारकत्वेन भावं कृत्वा पारं प्रा-
प्नुवन्ति, मार्कं मज्जन्तीति ज्ञायः ॥७३॥

साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्ना मे संसज्जो इमो ।

अज्जो वि संसज्जो मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥ ७४ ॥

अर्थस्तु प्राग्बन् ॥ ७४ ॥

अर्थकारं तं पारे, विहंति पाणिणो बहु ।

को करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगमि पाणिणं ? ॥७५॥

अथ पुनः केशिभ्रमणो गौतमं पृच्छति-हे गौतम ! अर्थकारं तमसि
प्रकाशाभावं बहवः प्राणिनस्तद्वृत्तिं, अर्थकारतमः शब्दयोरेष-
थेय एव अर्थरूपयाऽप्यथ अर्थकारशब्दस्त्वसौ विशेषणत्वेन
प्रतिपादितम् । कीदृशे तमसि, अर्थकारे अर्थं करोति लोकमि-
त्यर्थकारं तस्मिन् अर्थकारं, पुनः कीदृशे तमसि, धोरं रीद्रे
भयं पार्श्वं, हे गौतम ! एतादृशे सर्वस्मिन् लोके सर्वेषां प्राणि-
नां सर्वजीवानां कः पदार्थ उद्घातं करिष्यति प्रकाशं करि-
ष्यति ? ॥ ७५ ॥

उग्गज्जो विमो भाणु, सव्वलोगमपन्नकरो ।

सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगमि पाणिणं ॥ ७६ ॥

गौतमः प्राह-हे केशिमुने ! सर्वलोकाप्रजाकरो विमो भातुकृतः,
स ज्ञातुः सर्वस्मिन् लोके सर्वेषां प्राणिनामुद्घातं करिष्यति, स-
र्वस्मिन् लोके प्रजां करोतीति सर्वलोकाप्रजाकरः, सर्वलोकालो-
काप्रकाशको निमग्नो बाह्यलादिना अनाच्छादितज्ञातुर्वै सर्वेषां
प्राणिनां सर्वत्रोद्घातं करोति, नाम्न्यः कांऽपि तेजस्वी पदार्थ इति
ज्ञायः ॥ ७६ ॥

जाणु य इइ के बुत्ते, केसी गोयममव्ववी ? ।

तज्जो केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ ७७ ॥

तदा केशिमुनिर्गौतमं पृच्छति-हे गौतम ! ज्ञातुरिति क उक्तः,
केशिमुनिर्गौतम इत्यव्ववीत्, ततः केशिमुनिर्गौतम इत्यव्वन्तं गौतम
इदम् अज्जवीत् ॥ ७७ ॥

उग्गज्जो खीणमंसारो, सव्वन्नु जिणजक्खरो ।

सो करिस्सइ उज्जोयं, सव्वलोगमि पाणिणं ॥ ७८ ॥

हे केशिमुने ! कीणः संसारो मयभ्रमणं यस्य स कीणसंसारः
क्षयिकृतसंसारः, सर्वज्ञः सर्वपदार्थवेत्ता, जिना रागद्वेषादीर्ष-
जैना, स ज्ञास्करः सृष्टेः, सर्वस्मिन् लोके चतुर्दशरज्ज्वारमक्तो-
के सर्वेषां प्राणिनामुद्घातं करिष्यति प्रकाशं करिष्यति ॥७८॥
साहु गोयम ! पन्ना ते, छिन्ना मे संसज्जो इमो ।

अन्नो वि संसज्जो मज्झं, तं मे कहसु गोयमा ! ॥७९॥

अर्थस्तु प्राग्बन् ॥ ७९ ॥

मारीरमाणसे दुक्खे, वज्झमाणाण पाणिणं ।

त्वंपं सिवं अणावाहं, ठाणं किं मन्नीसो मुणी ? ॥८०॥

अथ पुनः केशिभ्रमणो गौतमं पृच्छति-हे गौतम मुने ! शारि-
रिकः शरीरान् उत्पन्नैः, तथा मानसैः मनस उत्पन्नैर्दुःखैर्बाध्य-
मानानां पीड्यमानानां प्राणिनां त्वं सेमं व्याप्यादिरहितं, शिवं
जरापञ्चवारहितम्, अनाभावं शत्रुजनाभावात् स्वभावेन पीडार-
हितम्, एतादृशं स्थानं किम् मन्यसे, । मां वदेति शेषः ॥ ८० ॥

अत्थि एणं धुवट्ठाणं, लोगागमि दुराहं ।

जत्थं नात्थं जरापच्च, बाहिणो वेपणा तद्दा ॥ ८१ ॥

हे केशिमुने ! लोकाभे लोकस्य चतुर्दशरज्ज्वारमक्तस्य अर्थं लो-
काद्यं तस्मिन् लोकाद्यं, एकं भुवं निजलं स्थानम् अस्ति, कथ-
म्युतं तत्स्थानम्, "दुराहं" दुःखतः कलकलतं यस्मिन् तत्तु वुरा-
रोहं, दुष्प्राप्यमित्यर्थः । पुनर्थं यस्मिन् स्थाने जराभ्युत्थं न स्तः
जरायुजन्तु न विद्येते, पुनर्थं सार्व व्याप्यः, तथा वेदना वा, वातपि-
तकफलोष्माद्यो न विद्यन्ते ॥८१॥

ठाणं य इइ के बुत्ते, केसी गोयममव्ववी ? ।

तज्जो केसिं बुवंतं तु, गोयमो इणमव्ववी ॥ ८२ ॥

ततः केशिभ्रमणो गौतमम् इदम् अज्जवीत्, हे गौतम ! स्थानम्
इति किमुक्तम्, ततः केशिमुनिर्गौतम इत्यव्वन्तं गौतम इदम्
अज्जवीत् ॥ ८२ ॥

निम्वाणं ति अवाहं ति, सिद्धि लोगागमेव य ।

त्वंपं सिवमणावाहं, जं वरंति महेमिणो ॥ ८३ ॥

तं ठाणं सामयं वासं, लोगमग्निं दुराहं ।

जं संपचाणं सोयंवि, जवोहंतकरा मृष्टी । ॥८४॥ (युगम्)

हे कैशिमने ! तं शाश्वतं सदायं वासं स्थानं शोकाग्निं वत-
ते, यत्स्थानं सप्रज्ञाताः सन्तो भवोद्यातकराः संसारप्रवाहाविना-
शका मुनयो न शोचन्ते शोकं न कुर्वन्ति । कोदशं तत्स्थानम् ।
दुराहो दुःखेन तपःसंयमयोगेन आरुहणे आसाद्यते इति दुरा-
हो ह्युपाध्यम् । इति द्वितीयाध्यायः संभवः । अथ प्रथमाग-
ध्यायः-पुनः कोदशं तत्स्थानम् । यत् स्थानम् एभिर्नामजिकण्येन
कानि तानि नामानि ।, निधायणम् इति, अबाधय इति, सिञ्जि-
रिति, शोकाग्रम् एव च, पुनः केमं, शिवम् इति नामानि । एतादृशैः
स्वायंकैशिमिधायैव स्थानम् उच्यते । तेषां नामानामर्थो यथा-
निर्वाभित संतापस्य अभावात् शीतोभयविति जीवा यस्मिन् इति
निर्वायम् । न विद्यते बाधा यस्मिन् तत् अबाधं निर्भयम् । सि-
ञ्जयति समस्तकार्याणि अमणानावात् यस्याय इति सिक्किः । शो-
कस्य अग्रम् अग्रभूमिर्लोकाम् । एवं केमं केमस्य शाश्वतमुक्तस्य
कारकत्वात् केमम्, शिवम् पदवाजावात् । पुनर्यत् स्थानं प्रति म-
हर्षोऽनावाधं यथा स्वास्तया चरन्ति ब्रजन्ति सुखेन मुनयः
प्राप्नुवन्ति, मुनयो हि चकवररथेधिकमुत्तमाभाः सन्तो मोक्षं
लभन्ते इति ज्ञातः ॥ ८४ ॥

साहु गोयम् । पन्ना ते. छिन्नो मे संसयां इमे ।

नमो तं भंसयातीत !, सवन्सुत्तपहोदड़ी । ॥ ८५ ॥

अथ कैशिकुमारो मुनिर्गौतमं स्तौति-हे गौतम ! ते तव प्रज्ञा
स्वाधी बसते, मे मम अयं संशयविशेषः सन्नेहो दूरीकृतः, हे
संशयातीत ! हे सर्वेष्वमहादेव ! सकृत्सिद्धान्तसमुच्च-
तुषं ममो नमस्कारोऽस्तु ॥ ८५ ॥

एवं तु संसप छिन्ने, केसो घोरपरकमे ।

अग्निर्वेदिता सिरमा, गोयम् तु पहायसं ॥ ८६ ॥

पंचमहर्षयं धम्मं, पवित्रज्जं जावओ ।

पुरिमस्त पच्छिमम्भि, ममो तत्थ सुहावे ॥८७॥ (युगम्)

कैशिकुमारश्चमयो भावनः अज्ञानः (पुरिमस्त इति) प्रथम-
तोषकृतो मार्गे पश्चिमतीर्थंकरस्य मार्गे अर्थात् आदीश्वरमहा-
दीरयेभ्योर्मां तत्र सिद्धुके उद्याने पञ्चमहाव्रतकर्मधर्मं प्रतिपद्यते
अङ्गीकरोति । किं कृत्वा ? गौतमं शिरसा मन्त्रेन अभिवन्द्य नम-
स्कृत्य, क सति, एवम् अमुना प्रकारेण गौतमेन संशयं छिन्न
सति, कोदशं गौतमम् । महायशस्वम्, कोदशः केसो मुनिः, घो-
रराकम् रौद्रपुरुषाकारयुक्तः, एवं कैशिकुमारश्चमणेन चत्वारि
व्रतानि गृहीतान्यासन् तदा गौतमवाक्यायञ्च महाव्रता-
न्यङ्गीकृतानीति भावः ॥ ८७ ॥

केसो गोयमओ निच्चं, तम्मि आसि समायो ।

सुयपीलसमुक्कुरिसो, महत्थरयविणिच्छओ ॥ ८८ ॥

तत्र तत्प्रां नगर्यां कैशिमनीमयोर्द्वयं समायम आसीत् । तयोः
पुनः धुनशीलसमुक्कुर्यः धुनहानज्वालिभयोः समुक्कुर्योऽनि-
शयोऽभूत्, पुनस्तयोः कामयोमरहन् अर्धविनिश्चयोऽभूत् शिक्षा-
व्रततत्त्वादीनां निर्णयोऽभूत् ॥ ८८ ॥

तोमिया परिसा सव्वा. सम्मगं समुवड्डिया ।

संपुवा ते पत्तोयंतु, जगवं ! केसि ! गोयमा । ॥८९॥ इति त्रैमि ।

तदा सर्वो परिवत् तोमिया प्रीणुता, सम्मकु मार्गे सर्वो
परिवत् समुपस्थिता सावधाना जाता, तौ भगवन्तौ हानवन्तौ
कैशिमनीमो परिवदा संस्तुतौ प्रसीदन्तौ प्रसन्नौ भवतां, स-
तामिति शेषः, इत्यहं ब्रवीमि । इति सुधर्मास्वामी जम्भुत्वा-
मिनं प्राह ॥ ८९ ॥ इति कैशिमनीमोऽध्ययनं संपूर्णम् ।
उत्तरं २३ अ० ।

गोयपमोच-गौतममोत्र-त्रि० । गौतमाह्वयगोत्रसम्भवे, च०
प्र० १ पादु० । सू० प्र० ।

गोयमदीव-गौतमदीव-पु० । लवणसमुद्रपश्चिमार्वा दिशि ह्यह-
शयोजनसहस्राण्यवगाह्य द्वादशसहस्रमानं सुखिनाभिधान-
स्य लवणसमुद्राधिपतेज्येननालकृष्टौ स्वनामक्याते क्षीपभेदे,
स० ६६ सम० । प्रज्ञा० । जी० ।

गोयमसगुत्त-गौतममगोत्र-त्रि० । समानं गोत्रं येषां ते सगोत्राः,
गौतमेन गोत्रेण स्वगोत्रा गौतमसगोत्राः । गौतमाभिधानगोत्रमु-
क्त्यु, आ० म० द्वि० ।

गोयूर-गोचूर-पु० । गोचिर चरणं गोचरः । यथाऽस्मी परिचित-
विशेषमपहायैव प्रवर्तते, तथा साधुरपि जिज्ञार्थम् । उत्तरं ३३ अ० ।
पञ्चा० । प्राव० । गोचिर चरन्ति यस्मिन्स गोचरः । उत्तरं २५ अ० ।
उत्तरमाधममधुमकुलेषु अरकहिष्ठस्य भिक्षाटनं, दश० ५ अ० १
उ० । भिक्षाग्रहणविधौ, स० । म० । उत्तरं । न० । गोचरः सा-
मर्थिकत्वाद् गोचिर चरणं गोचरः, अन्यथा गोचरः । तदर्थ-
स्वकत्वाच्च दुम दुपिकाऽध्ययनविशेषो गोचरः । दशैर्वाभिक-
स्य प्रथमेऽध्ययने, यथा गोचरपेवमविशेषतः साधुनाऽप्यदि-
तव्यं, न विजयमहं कृत्योत्तमाऽयमध्वयेव कुलोत्पत्तिं वर्णिगुव-
त्सकृष्टान्तेनेति । दश० १ अ० । अधिकरणे अत्र । गवां चारिष्मा-
ने, वृ० ३ उ० । चरणक्षेत्रे, द्वा० १ वृ० १७ अ० । विषये, आ० म०
द्वि० । स्थाने । यो० वि० । आ० चू० मचा० । प्राव० । विषयः प्रा-
सिगोचर एकार्थाः । आ० चू० १ अ० ।

गोयूरकाल-गोचूरकाल-पु० । गोचरचर्यावेक्षायाम्, कल्प०
६ कृण ।

गोयूरग-न०-अग्रगोचूर-पु० । प्राकृतत्वाद् अग्रगोचरस्य पर-
निधानसाध्यं 'गोयूरया सि' । प्रधानं गोचरे, 'अद्विह गोयूरम्
तु' । उत्तरं ३० अ० ।

गोचूरपुत्र-न० । गोचरस्याग्रं प्रधानं यन्तोऽसावेण्यायुक्तो युह-
नि, न पुनर्गौरिव यथाकथञ्चिद् । उत्तरं १ अ० । अत्र्याहना-
धाकमादिपरित्यागेन (दश० ५ अ० १ उ०) प्रधानपियमग्रहणं,
उत्तरं २४ अ० ।

गोयूरगय-गोचूरगय-त्रि० । ग्रामान्तरं भिक्षार्थं प्रविष्टे, दश०
५ अ० १ उ० ।

गोयूरगपविह-गोचूरगपविह-त्रि० । गोचराग्रं प्रधानपिहह-
ग्रहणं तांशमिदं प्रविष्टो युहं प्रविष्यति । उत्तरं २४ अ० । ग्रामान्तरं
भिक्षाप्रविष्टे, दश० ५ अ० १ उ० । 'गोयूरगपविहस्य, गितिसा
अस्त कल्प' । दश० ६ अ० ।

गोयूरचरिया-गोचूरचर्या-त्रि० । गोचरं गोचरः, चरणं च-
र्या, गोचर इव चर्या गोचरचर्या । भिक्षाचर्यायाम्, आ०
चू० ४ अ० । श्व० ।

विषयसूची—

- (१) कथं गोचरचर्यां कर्तव्या ।
- (२) गोचरचर्यानिरूपणम् ।
- (३) भिक्षाचारम् ।
- (४) भिक्षाऽटनविधिः ।
- (५) वर्षासु विशमायुच्छन्नं गन्तव्यम् ।
- (६) गच्छना धार्याधार्याणि कार्याकार्याणि तत्रावश्यकत्वा-
रम् ।
- (७) उपकरणद्वारम् ।
- (८) कार्यात्संग्रहारम् ।
- (९) कस्मिन् काले प्रविशदिति कालद्वारम् ।
- (१०) नित्यजक्तकारेः प्रकरणम् ।
- (११) कात्वातिकान्तकेशानिकान्तपानभोजने वक्तव्यता ।
- (१२) रात्रौ भिक्षा न प्रदीयव्या ।
- (१३) कतिवारान् गच्छेदिति प्रमाणद्वारम् ।
- (१४) मात्रकं गृहीत्वा गन्तव्यमिति मात्रकद्वारम् ।
- (१५) यस्य च योगद्वारम् ।
- (१६) संघाटकं कृत्वा गन्तव्यम् ।
- (१७) उद्यावत्कुलेषु चरेत् सामुदायिकः ।
- (१८) मार्गे यथा गच्छति तथा निरूपणम् ।
- (१९) बाष्पाकण्टकादिवक्तव्यता, गृहपतिद्वारे स्थाणुक-
पटकादिवक्तव्यता च ।
- (२०) वृत्काययनता ।
- (२१) वृष्टिकाये निवर्तिते यत्कर्तव्यं तन्निरूपणम् ।
- (२२) प्रवेशवक्तव्यता ।
- (२३) काकादीन् संनिवर्तितान् प्रेक्ष्य न गच्छेत् ।
- (२४) गां वृक्षमानां प्रेक्ष्य न गच्छेत् ।
- (२५) गृहावयवानालम्बनं तिष्ठेत्, न वाऽङ्गुल्यादि दृशयेत् ।
- (२६) अर्थाय सङ्गं न तिष्ठेत् ।
- (२७) ब्राह्मणादिकं प्रविष्टं दृष्ट्वा प्रवेशविचारः ।
- (२८) ग्रामपिण्डालकादि प्रावृष्टं दृष्ट्वा प्रवेशविचारः ।
- (२९) परग्रामे दिगङ्गनविधिः ।
- (३०) आहारं क्षुप्तं गोचराटनम् ।
- (३१) ग्रहणविधिः ।
- (३२) याच्यं वस्तु दृष्ट्वा याचेत्, मान्यथा याचेत् ।
- (३३) वन्दमानं न याचेत् ।
- (३४) भुञ्जानां याचनम् ।
- (३५) प्राज्ञवस्तूनामनुग्रहप्रदो विधिः ।
- (३६) आचारमिकादिविचारः ।
- (३७) आकरस्त्रयादौ विचारः ।
- (३८) आरण्याकादीनाम् विचारः ।
- (३९) उन्सवेषु अर्द्धमासिकादिषु विचारः ।
- (४०) इवादिष्वण्डादिवक्तव्यता ।
- (४१) श्रौषधविषयो विधिः ।
- (४२) क्रीनप्रायमित्यादिविचारः ।
- (४३) नौकागतम् ।
- (४४) तटतटलप्रस्थादिवक्तव्यता ।
- (४५) पर्युत्तनाहारो न प्राज्ञः ।
- (४६) बहिर्दिनम् ।

- (४७) जिलिङ्गसूरो न प्राज्ञः ।
- (४८) लयलप्रदणम् ।
- (४९) वनस्पतिप्रतिष्ठितम् ।
- (५०) बह्वन्नप्रदो न परिगृह्यतम् ।
- (५१) सुगन्धि शुद्धाति असुराभिः परिगृह्यति ।
- (५२) अन्नमन्थः ।
- (५३) आचार्याद्यैः विधिः ।
- (५४) श्लानार्थं गृहीत्वा स्वयं नास्तीत्यात् ।
- (५५) गोचरे भोजनम् ।
- (५६) गोचरादागमनम् ।
- (५७) गोचरातिचारः शोचनम् ।
- (५८) गोचरातिचारे प्रायश्चित्तम् ।
- (५९) निर्ग्रन्थीनां भिक्षाविधिः ।
- (६०) सर्वसंपत्कार्यादिभिक्षानिरूपणम् ।
- (६१) अमरदृष्टान्तेन भिक्षायां निर्दोषत्वसिद्धिः ।

(१) कथं गोचरचर्यां कर्तव्या—

“ जहा कर्वाणे य कपिजलो य, गाथो चरती इय पागदाओ ।
एवं नुष्टो गोयचरियं खरेज्जा, नां हीलए नो चिय संयवेज्जा ” ॥
“ लामालामे सुहृदुक्खे संभण्णासोज्जे भस्स वा पाणे वा
समसो तुण्हिक्को चरति ” ॥ आ० सू० ४ अ० ।

(२) गोचरचर्यानिरूपणम्—

“ जथा वा सो वच्चओ दिवसमिसाए लुहाए य परिताविनो
विनो।ए अघिरिनियाए पवविहविसयसंपउत्ते एतेणं पाणिए
दिज्जमाणे नमिइ च्छियंमि न तुच्छं गच्छति, न वाऽभित्तु विच्छं देति,
किं तु चरियाणि एव एगममसो सो आलोएणि, एवं साधू
वि पंचविहेसु विसयसु असउज्जेतो भिक्षापरियाए उववसो
चरति, तेण गोचरातीने य गोचरचरियातीए गोचरचरियाए
य भिक्षादिया निक्खेसणा ” ॥ आ० सू० ४ अ० । इथा० ।
(‘ भिक्षागम ’ हाव्हे पुणहट्ठान्तेन भिक्षाप्रकरणे)

(३) अथ भिक्षाद्वारमजिधिसुराह—

तत्र गोचरचर्यायाः सर्वोऽधिकारोऽत्रैव प्रदृश्यते, नवरमेव-
यणान्पादोद्गममदोषाणां स्वस्वस्थानं व्याख्या, इह तु जिनक-
ल्पिकानां स्थविरकल्पिकानां निर्ग्रन्थीनां च भिक्षुणविधिरुप-
दृश्यते—

जिनकल्पिप्रजिगहिप—सणपेँ पंचाहमवतारियाए ।

गच्छे पुणु सव्वाहिं, सावेक्खो जेण गच्छो उ ॥

जिनकल्पिकाः—मज्जिगृहीतया पञ्चानामुद्धतादीनामव्यतरया ए-
षया त्रकम् एकधा पानकं गृह्णति, गच्छे गच्छवासिनः पुनः
सर्वाभिरप्यसंस्तुष्टादिभिरेषणाभिमेकपानं गृह्णति, कुन इयाह—
सावेक्को बालवृद्धाद्येकायुक्तो येन कारणेन गच्छे इति ।
आह—किमिति गच्छव्यापिनः सर्वाभिरप्येषणाभिगृह्णन्ति, किं
तेषां निजस्या न कार्यम् ?, उच्यते—

बाडो वुड्ढे मेहे, अगियत्थे नाणदंसणपेडी ।

दुव्वसमयपयणमि उ, गच्छि पडसिसणा जणिया ॥

पणु।समस्यार्ये प्रत्यदेवाद् बालस्य वृद्धस्य शैक्षस्य अगोतार्य-
स्य ज्ञानदर्शनप्राप्तयो ज्ञानाधिने, दर्शनप्रभावकशास्त्रार्थवे-
त्यर्थः । दुर्बलसङ्गनस्य वा समर्थशरीरस्यानुग्रहार्थं गच्छे प्र-
कीर्णो अप्रतिनिषता एषणा भविता भगवान्निरति ।

अधिताम्येव पदाति गायत्र्येन भाषयति-
तिक्त्तुदाभो पीत्वा, उद्गोहं निवारयामि निविल्लया ।

इय युषमसिक्त्तव्ये, पत्रोस भेषो य एकतरो ॥

सुचिरण वि गीयत्ये, न होहिर्द्वि न वि सुयस्य आजानो ।

पगह्निपुषणचारी, किमहीत धरं च भा अर्थतो ॥

अभिगृहीतयैवैषणया नृकपानमहणं प्रतिज्ञाते तथा वा लब्धे
स्त्रोके वा लब्धे सति बालवृद्धशैकान्पातोषणया दुराधित्तया
कुधा, उपलक्षणत्वात् नृपा च महती पीत्वा मर्त्या, उद्गोहं वा भवत्
स हि बालादिरित्ये लोकरुरो ह्यात्-यने साधवो मां कुधा नृपा
वा मारयन्तीति । तथा निवारणे विवक्षितमैकामिषणां विमृश्या-
न्यासं प्रतिषेधं विधीयमाने स्तुति बालादयश्चित्तयुः-अहो !
निक्षिपत्यमीषां, ततः प्रवेष्टं गच्छेयुः, प्रदो वा एकतरः जीवस्य
वारिभ्य वा विनाशोऽस्मीषां भवेत्, इति बालवृद्धयुगले शैल-
के वा नियम्यमाणं होवा मन्त्रव्याः । तथा प्रतीतोः सुचिरे-
णापि कालेन गीतायो न जिविष्यति, अपि भुतस्यावारादेः, उप-
लक्षणत्वाद्दशमप्रभाषकशास्त्राणां वा, अजाग्री, कीदृश इत्याह-
प्रयुद्धोतिषणाचारी प्रवृत्तीनां अमिश्रवर्तनी या एषणा तच्चारि त-
त्पर्येदन्तीशधरो वा, अक्षो दुर्बलसंज्ञनः संप्रसीताहारापु-
ष्टमाभावे किं सुखमर्थ वा अजीवता, धारयता वा, अत एतेषा-
मनुग्रहाय गच्छे प्रकीर्णं एषणा दृष्टा ॥ ४० १, २० ।

गोयरचर्यायां विधिः-

संपत्ते जिकलकालम्मी, असंजतो अमुचिञ्चओ ।

इषाण कमजोगेण, भलपाणं गेवेसए ॥ १ ॥

(संपत्ते इति) संप्राप्ते शोभनेन प्रकारेण स्वाध्यायकरणादिना
प्राप्ते, भिलाकोले निष्कासये, अनेनाप्रामे भक्तगोपनाप्रतिपे-
क्षा, अलाभाक्षयकरणायां दृष्टदृष्टविरोधादिनि । असंज-
ओऽनाकुलं यथावदुपयोगि कृत्वा, नागन्तव्यः । अमु-
जितः पिण्डे शब्दादिषु वा अगृह्यो विदितानुष्ठानमिति कृत्वा,
न तु पिण्डादावभासक इति । अनेन वक्ष्यमाणलक्षणैक कर्मयो-
गेन परिपाटीव्यापारेण, भक्तपानं यतिव्योम्यमेदनाऽऽरनालादि,
गवपयस्य अन्वेषयदिति सूत्रार्थः ॥ १ ॥ दृष्टो ५ अ० १ उ० ।

अथास्या एव विधिर्माभित्युत्तरिगायामाह-

पमाण काले आव-स्सए य म्पादगे अ उवगरणे ।

मत्तग काउस्समगो, जस्स य जोगो सपनिक्त्तो ॥

प्रमाणं नाम कतिवारान् पिरुपायार्थं दृष्टपतिकृतेषु प्रवेष्ट-
व्यमिति । (काले ति) कस्यां वेलायां जिज्ञास्य निगन्तव्यम् ।
(आवस्सग ति) आबध्यकं संज्ञाकारिकां लक्षणं, तस्य शोभ-
नं कृत्वा निगन्तव्यम्, (संघादगे ति) संघादकेन सायुध्येन
निगन्तव्यं नैकाकिता, (उवगराणि ति) सवोपकरणमादाय
जिज्ञासामवतरणीयस्य, (मत्तग ति) मात्रकं गृहीतव्यम् (काउ-
स्समिति ति) उपयोगनिमित्तं कार्याधरः कर्तव्यः । (जस्स य
जोगो ति) यस्य च सविक्तस्य वा योगः संबन्धो अभिव्यक्ति,
ज्ञान इत्यर्थः । तत्पथं गृहीत्वाभीति ज्ञातत्वा निगन्तव्यम् ।
(सपनिक्त्तो ति) एष प्रमाणादिको द्वारकज्ञापः समन्नि-
पत्तस्यापराधो भक्त्य इति द्वारायास्तमासाधः ॥ ४० १ उ० ।

(४) सप्रति यिज्ञादन्वधिप्रशंसासाधः ।

तत्र यथा गवेषयेत्सदाह-

शे गमे वा जगरे वा, गोयरमगओ मुणी ।

चरे मंदयाण्विगो, अन्वक्षित्येण वेयसा ॥ २ ॥

(से इति) असंजान्तोऽभूत्ततो प्राप्ते वा नगरे वा, उपलक्षणत्वा-
दस्य, कर्वदादी वा, मोचराप्रगत इति । गोयरे चरणे गोचर उत्त-
माधममध्यमकुलेष्वरकद्रष्टव्य जिज्ञादनम्, अग्रः प्रधानोऽप्या-
हृताभाकर्मादिपरित्यागेन तद्वगतस्तद्वर्त्ता, मुनिर्भाषसायुधेण
गच्छेत्, मन्वं शनैः शनैः, न हुतप्रित्यर्थः । अमुद्विन्नः प्रशान्तः य-
रीषदादिभ्योऽभिष्यन् अग्राफितेन चेतसा परस्वविश्रमायदृष्टा-
त्तात् शब्दादिध्वगतेन चेतसा अन्तःकरणेन एषणापयुक्तमेति
सूत्रार्थः ॥ २ ॥

यथा चरेत् तथैवाह-

पुरओ जुगमायाए, पेहमाणो महिं चरे ।

वज्जंतो वीयहुरियादं, पाणं य दग्गहट्ठिं ॥ ३ ॥

पुरतोऽप्रतो युगमात्रया शरीरप्रमाणया शकटोर्ध्वसंस्थितया,
दृष्टयेति वाक्ययोः । प्रक्रमणः प्रक्रमणं पश्यन्, महीं भुञ्जे
चरेत् यायात्, केचित्तेति योजयन्ति, न शेषदिगुपशोर्तेनैति ग-
म्यते, न प्रेक्षमाण एव, अपितु वज्जंतु परिहरन् वीजहर्तानि,
अनेनानेकभेदस्य वनस्पतः परिहारमाह । तथा प्राणिनो ह्रीं-
यादीन्, तथादकम् अर्पाय, स्तुतिर्वा च पुण्यीकायं, वक्ष्यात्
तेजोवायुपरिग्रहः । दृष्टिमानं त्वत्र लघुतरपोलक्षणावपि प्रचु-
त्तिना रक्षणायोगान्, महत्तरया तु देशावप्रक्रमेणाणुपलक्ष्येति-
सूत्रार्थः । उक्तः समवायिगधनापरिहारः ॥ ३ ॥

अधुनाऽऽमसंयमोवराधनापरिहारमाह-

ओवापं विसपं स्ताणुं, विजजं परिवज्जए ।

संक्रमेण न गच्छेज्जा, विजमाणे परक्रमे ॥ ४ ॥

अवपाते गतादिके, विषमं निज्जोक्तं, स्थाणुमूर्ध्वाकाठं, वि-
जलं विगतजलं कईमं परिवज्जयन्, एतस्मै परिहरन् । तथा
संक्रमेण जलगर्षपरिहाराय पापाणकाष्टरचितेन न गच्छेन्, भा-
रमसंयमविराधनासंभवात् । अपवादमाह-विषयमानं पराक्रमं,
अन्यमागं इत्यर्थः । अस्मिन् तु तस्मिन् प्रयोजनमाधित्य वत-
नया गच्छेदिति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

अवपातादौ दोषमाह-

पवकंते व मे तनय, पक्खन्ते व संजए ।

हिंमज पाणनूपादं, तसे अणुव थायेरे ॥ ५ ॥

प्रयत्नं वा असौ नत्रावपातादौ गमादौ प्रस्मलन् वा संयतः
सायुधित्यान् व्यापादयत् प्राणिभूतानि, प्राणिनां हिंन्त्याद्ययः,
भूतान्येकमिदवाः । एतदेवाह-प्रसाधयत् स्वाभारात् प्रपतिना-
मानं कथ्येचमुपविरोधाधेति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

तम्हा तेण न गच्छेज्जा, संजए मुसमाट्ठिण ।

सइ अन्नेण मग्गेण, जयमेव परक्रमे ॥ ६ ॥

तस्मात्तेनावपातादिमार्गेण न गच्छेत् संयतः सुसमाहितो भ-
गवद्वाक्वाचोर्त्यर्थः । न गच्छेत् न यायात्, सत्यन्तेनैवमवस्थ-
न् समादौ मार्गोक्तं मार्गं, ज्ञानस्त्वात् सत्यमेष सूतीया, अस-
ति स्वयस्मिन् मार्गे तेनैवावपातादिना वनमेष पराक्रमेण, वन-
मिति किर्याविशेषणं, वनमात्रमसंयमविराधनापरिहारं याया-
दिति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ दृष्टो ५ अ० ३ उ० ।

क्षेत्रयतनामाह-

तदेवुच्छावया पाया, जच्छट्टाप सभागया ।

न उज्जुयं न गच्छिजा, जयमेव परवक्त्रे ॥ ७ ॥

तथैवोच्छावयाः शोभनाऽशोभनजदेन नानाप्रकाराः, प्राणिनो प्रकारेण समागताः बालप्रादृष्टिकादिस्वागता भवन्ति, तद्वज्जुक्तेषामभिमुखं न गच्छेत्, तस्मात्शोभनाऽन्तराधाधिकरणादिशोभात् । किन्तु यतमेव पराक्रमेत् तद्विग्रहमनुयाय्यादियति सूचयते ॥ ७ ॥

किञ्च-

गोयचर्यापविष्टो य, न निरिऽज्ज कत्थइ ।

कहं व न पंथिजा, चिह्तिता ए व संजए ॥ ८ ॥

गोचरप्रप्रविष्टस्तु भित्तार्थे प्रविष्ट इत्यर्थः । न निधीदेव नोपविशेत्, क्वचिद् गृहदेवकुलादी, संयमोपपातादिप्रसङ्गात् । कथां च भ्रमकथादिकथां न प्रवर्जनीयात् प्रवर्धनं न कुर्यात्, अनेनप्रकाशकरणेकज्ञानादुद्गमाह । अत्र एवाह-रिंथात्वा कालपरिग्रहेण संयत इत्यनेनणाहेवादिदोषप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः । उक्तं क्षेत्रयतना । दश० ५ अ० २ उ० ।

निकम्बं मुपचे कयदिष्ठयम्,

गामं च शमरं च अणुणविस्सा ।

से एमणं जाणमंसणं च,

अन्नस्स पाणस्स अणुणुणिग्गे ॥ १७ ॥

स एवं मद्रथानरहितो भिक्षणशीलो भिक्षुः । तं विशिनष्टि-मृते च स्नानविलेपनादिसंस्कारान्नाशयति ननुः शरीरं यस्य न मृतायैः । यदि वा-मोदं न सुप्तं, तदभूना शोभनाऽर्चापश्चादिकां श्रेण्या यस्य स भवति सुदृढा, प्रशस्तप्रश्लेश्यः । तथा दृष्टाऽवगता यथावस्थिता धर्मः सुतपस्मचारिभक्त्या येन न तथा वैषम्यतः क्लेशवसरे प्राप्तं नगरमग्न्या मठादिकमनुप्रविश्य भिक्षार्थमसावुत्तमभुत्तिसंहननोपपन्नः स्वश्रेण्यां गयेषणमर्हणेषणादिकं जानन् सम्यगवगच्छन्नेषणां चोक्तमर्हणादिकं तत्परिहारं विपाकं च सम्यगवगच्छन्नश्च पालस्य वा, अनागृह्योऽज्जुपपन्नः सम्यग् विहरेत् । तथाहि-स्यावरकनिपाकं चिन्त्यारिगार्होत्तररहितं भिक्षुं गृह्णीयुञ्जिनकल्पिकानां तु पञ्चस्थभिप्रहः । ताभ्यमाः-“ संस्रमसंमदु, उऊउ तह हाति ऋपलेवा य । उगादिया पमादिया, उ-ज्झियधम्मा य सत्तमिया ” ॥ १६ ॥ अथवा-यो यस्याभिप्रहः स तर्ह्येषणा, अपरा तर्ह्येषलेवमेवयाऽनेषणाभिप्रहः कर्वाचमप्रविष्टः सन्नाहागदायपुच्छितः सम्यक् वृष्टां भिक्षां गृह्णीयादिति ॥ १७ ॥ सु० १ अ० १३ अ० । (आचार्याह्ना ‘पज्जु (जां) सवणाकप्प’ शब्दे वक्ष्यते)

(५) वर्षासु दिशामपुच्छय गन्तव्यम्-

वासावासं पज्जोवसियाणं निर्गमाण वा निर्गमीण वा कप्पइ, अन्नपरिदिंसि वा अणुदिंसि वा अवगमिञ्चय भवे वा पाणं वा गवैसित्तप, से किमाहु जंते ! । ठस्सन्नं समण जगवंतो वासासु तवसंपठवा जवंति, तवस्सी पुल्ले किलंते सुच्छिज्ज वा पवमिज्ज वा, तमेव दिंसि वा अणुदिंसि वा समणा भगवंतो पडिजागरंति ॥ ६१ ॥

“ वासस्यादितः पडिजागरंति चि ” यावत् । तत्र ‘अन्नयदे’ इत्यादि । अन्नयतरं दिशं पुर्यादिकाम्, अनुदिशम् आग्नेय्यादिकाम् विदिशम् (अवगमिञ्चय) च । अवगृह्य च दिश्य, सहमेनां दिशाम् आग्नेय्यां वा वास्यामीत्यन्यासुच्यः कथयित्वा भ्रमपानं गवेषयितुं कथ्यते । “ स किमियादि ” तत्कुत इति शिष्यप्रश्नः, गृह्णाह- (आन्नं चि) प्रायः भ्रमणा जगवन्तो वर्षासु तपःसंप्रयुक्ताः प्रायश्चित्तवदनाथे संयमार्थे स्निग्धकालं मोहजयाथे वा व-ष्टादितपश्चारिणो भवन्ति । ते च तपस्विनो दुष्कालान्तपसैव कृताः क्लेश, अत एव क्लान्ताः सन्तः कदाचिन्मूच्छयुः, पंतयुषो, ततः क्लान्तास्तान् तथैव दिशादीं प्रतिजाप्रति गवेषयन्ति, अथाकथयित्वा गतास्तु कुत्र गवेषयन्ति ? ॥ ६१ ॥

[६] गच्छतो धार्याधार्येण कार्याकार्येण च । अथावश्यकह्यारम्भ-यदाऽऽवश्यकमशोध्य निर्गच्छति तदा मासलक्ष्णं, आहाराद्यो द्वाषाह, विराधना च प्रवचनार्शनाम् । तद्यथा-भिक्षामतः संज्ञा समागच्छेत्, ततो यद्युद्गृह्णितपात्रकः पात्रकं वा विना व्युत्सृजति तदा प्रवचनविराधना-“ अहो ! अशुखयोऽमी ” । अथतद्वापन्नयति न व्युत्सृजति न न आत्माविराधना । अथ प्र-निधयमागस्य पानकं गृहीत्या सत्ताभूमौ मज्जति ततो देश-काष्ठे स्फटिने सति भिक्षामन्नभ्रान् एषणां प्रेषेत, नतः संयमविराधना, यत एवमत्र आवश्यकं शोध्यित्वा निर्गन्तव्यम् । गतमावश्यकह्यारम्भं । सु० १ उ० । अनाभा-गनां स्नानादिषु कार्येषु व्यापुनः सत्तावश्यकमप्यशोध्य निर्गच्छेत्, निर्गच्छन्तश्च संज्ञया वाच्यमानो यदि प्रतिश्रयोः प्रत्या-सम्प्रतः निवर्तते, अथ दूरे, ततो यदि काष्ठो न पुर्यते, तदा तयोरेकः पात्रकाणि धारयति, इतरः संज्ञां व्युत्सृजति । अथ सागारिकास्मरं पश्यति, ततः समनोद्धानां प्रतिश्रयं गत्वा व्युत्सृजति, तदभावे भ्रमनोद्धानां मविमानां, तेषामन्नाभं पात्र्यमाहीनं, तेषामप्यभावे साकापकाणां, तेषां विना सिद्धपुत्रकाणां, तेषामप्राप्तां आचकाणां वैदस्य वा गृहे, एत-नामभावे राजमाणां, गृहद्वयमध्यभागे वा, गृहस्थस्य वा अव-ग्रहं कायिकीवर्जं व्युत्सृजति । ततो यद्यमी गृहपतिरनो संज्ञां त्याजयति तदा राजकुलं व्यवहारं लभ्यते । यथा-“ वयः श-ल्या महाराज !, अस्मिद् देदे प्रतिष्ठिताः । वायुमृचपुरीषाणां, प्राप्ते वगं न धारयेत् ” ॥ १७ ॥ सु० १ उ० ।

(७) अशोषकरणह्यारम्भ-सर्वमप्युपकरणमाहाय भित्ताया-मदितव्यम्, यदि सर्वोपकरणं न शुद्धानं तदा मासलक्ष्णं, उपाधिनपन्नं च, तथा तेषां भित्तामदितुं गमनां स प्रति-श्रयस्थापित उपाधिनपन्नं न दृष्टेन, दूरतकक्षां वा जनेत्, स्नेहकक्षां वा तेषां भिक्षामतः सहसा समापतित इति कृत्वा तत एव तं पलायिताः, ततो यद्युपधि विना पुणप्रहणादि कुर्युः, तन्नपन्नं प्रायश्चित्तमिति । गतमुपकरणह्यारम्भं । सु० १ उ० ।

से भिक्षू वा जिकसुणी वा गाहावीतकुलं पविसिउकापे सव्वं भंरगमायाए गाहावीतकुलं पिदवायपकियाए पवि-सेज्ज वा णिक्खमेज्ज वा । से भिक्षू वा जिकसुणी वा अहिया विहारचूर्मि वा विपारचूर्मि वा णिक्खममाणा वा पविसयाणे वा सव्वं भंरगमायाए वहिया विहारचूर्मि वा विपारचूर्मि वा णिक्खमेज्ज वा पविसेज्ज वा । से जिकसू वा

भिक्षुणी वा गामाणुगामं दृज्जमाणे सत्वं भेदगमायाए गामाणुगामं दृज्जेज्जा ।

स नियुग्मं गतं जिनकटिपकादिः शूद्रयनिकलं प्रवेष्टुकामः सर्वैः निरवशेषं भद्रकं धर्मोपकरणमादाय शूनीत्वा शूद्रपति-कुलं पिण्डपातप्राप्तज्ञया प्रविशेद्वा ततो निष्कामेन्द्रा, तस्य चोपकरणस्य कर्म भवति । तद्यथा-तत्र जिनकटिपको णिविधः । छिद्रपाणिरेच्छिकुलपाणिश्च । तत्राच्छिद्रपाणेः शक्यमुकुपाभिग्रहविशेषाद् विविधमुपकरणम् । तद्यथा-रजोहरणं, मुखवस्त्रिका च । कस्यचित् स्वकुलप्राप्तं क्षीमपटपरिग्रहात् विविधम्, अपरस्योदकपि स्तुपरितापादिरक्षणायेर्मौणिकपटपरिग्रहात्कुतः । तथा सहिष्णुतरस्य चित्तियक्ष्मापटपरिग्रहात् पञ्चासनि छिद्रपाणस्तु जिनकटिपकस्य सप्तविधपात्रक्रियांसमन्वितस्य रजोहरणमुखवस्त्रिकादिपरिग्रहक्रमेण यथायोगं नवविधो दशविध एकादश द्वादशत्रिंशद्विंशतिपरिचरति । पात्रनियोगश्च ॥ एषं पत्राचो, पाय-छत्रं च पायकेसरिया । पदलाई रयताणं, च गच्छमो पाय-णज्जो ॥ १ ॥ अन्यत्रापि गच्छता सर्वमुपकरणं शूनीत्वा गन्तव्यमित्याह-“स भिक्षु” इत्यादि । स भिक्षुमादं कडि-विहारमूणि वा स्वाध्यायमूणि, तथा विचारमूणि वा विष्णु-स्तर्गहमि सर्वमुपकरणमादाय प्रविशेत्तन्मूणिकमंडितं द्वितीयम् । एवं ब्राम्हणैरपि तृतीयं सूत्रम् ।

साम्मत्तं गमनाभावे निमित्तमाह-

मे भिक्षु वा भिक्षुणी वा अह पुण एवं जाणेज्जा तिक्वदेसिये वा वासं वाममाणे पेहाए तिक्वदेनिये वा सहिये समियमाणे पेहाए मट्ठाएण वा रये ममुक्यं पेहाए तिरिच्छमंपाणिमा वा तमा पाणा मंथमा मामिक्व-माणे पेहाए से एवं एवा एो सत्त्वचरगमायाए माहाव-इकुलं पिंदवायपटियाए पविमेज वा, एणिकलमेज वा, व-हिया विहारमूणि वा वियारमूणि वा पविमेज वा एणिकल-मेज वा गामाणुगामं दृज्जेज्जा ॥

(स जिक्खु इत्यादि) स भिक्षुरथ पुनरेवं विज्ञानीया-त् । तद्यथा-तीर्थं बृहद्वारापतेनं दशक दृष्टव्येकव्यापि, तीर्थं च तदधिक चेति समस्तः । बृहद्वारं महति क्षेत्रे व-क्ष्यते प्रकृत्य, तथा तीर्थदेशिकां महतिं देशं अन्धकारोपेतां महिकां वा धूमिकां संनिपतन्तीं प्रेक्ष्योपलक्ष्य, तथा महावा-नेन वा समुद्रेन तदुत्तमतेन वा उपशयोः दानवः । तत्र याद् वर्षं महिकादिं जानीयास्तथा जिनकटिपको न गच्छत्येव, यत-स्तस्य दानिकेपा-यथा वगमासं यावन् पुरीषांसमनिषेधं विद-ध्यात् । इतरस्तु सति काण्ये यदि गच्छेत्तस्मात् सर्वमुपकरणं शूनी-त्वा गच्छेदिति तात्पर्यार्थः । आलो २ भू १ अ ३ उ ३ । द्विती-यपदम्-यत्र भवानयाद्यां छुट्टा भवति, तद् शूद्रं यथानामगतः प्रविष्टः, ततः कुट्यकनिष्ठे यात्रां, एतदकेन वा तान् वारयति, य-दि काचिद्विरजिका तमुपसंगेयं, ततो धर्मकथा कथयति, त-

या यद्युपशान्त्यति, ततः सुन्दरं, मो चेद्भिधानव्यस-यतानि व-तानि शुक्लमपी स्थापयित्वा समागच्छामहीति, यदि प्रयत्नीक-शूद्रमनामगतः प्रविष्टस्ततो महता शब्देन तथा बोलं करोति, यथा भूयान् लोकां मिश्रितं, त्रयाणां शूद्राणां वा मध्यस्थितः सन्तुपयोगं कृत्वा भिक्षां शूनीयात् । पञ्चानामपि महाभानामा-तिक्रमं भवता प्रयत्नं परिहरत्, स्वोपकरणमपि सन्तुपयन्ती-कापुपचवमयाद् वृद्ध्यादुपुनोत्थितम्लानत्वाद्वा न शूनीयात् । इत्युपुनरवश्यमप्यदोतव्यम्-पात्रनामकं, चालपट्टको, रजोहर-णं, मुखवस्त्रिका चेति । ७० १ उ ३ । (स्थविरः किमुपकरण-मादाय गोचरवर्त्यये गच्छतीति “अमुतेय” शब्देऽपि प्रथमं जाग ७ पुण्ण छल्लमम्) “कल्लपट्टिमाह-रयहरणमायाए” कक्षायां प्रातःप्राहकं रजोहरणं चाद्यान्त्यर्थः । ७० १ अ ३ उ ३ ।

(८) कायोत्सर्गमाह-

कायोत्सर्गमकृत्वा व्रजति मासल्लघु । दोषञ्चात्र-कश्चिन् योग-प्रतिपन्नः, तस्य तद्विषयमात्राभलं, स चोपयोगकायोत्सर्गमकृ-त्वा गतो, इतः कस्यं शूनीत्वा समाधानः । पक्षादपरेः माधु-मिस्तस्याचाम्भं स्मारितं, ततः स यदि तं समुद्दिशति तदा योगोपराधना । ततः कायोत्सर्गं कृत्वा निगच्छेत् । तत्र च कायोत्सर्गं चिन्तयेत् । यथा-अथ किं मे आवाभलम्, सत निर्विकृतिकम्, उताहो अमकाधेयम्, आहो शिवेदकासनक इति इत्यमुपयोगं गत्वा प्रत्याकथनानुगुणमेवाऽऽहारं शूनीति । ७० १ उ ३ । द्वितीयपदम् । कायोत्सर्गाद्व्यापि ग्लानादिकायेषु त्वरमाणो न कुर्यात् । ७० १ उ ३ ।

(९) अथ कालद्वारम्-

कस्मिन् काले भिक्षार्थं निर्गमयम् । उच्यते-यः क्षपकां बालो वृद्धो वा पृथुनिर्गम प्रथमालोकां कर्षकामः स सूत्र-पीर्यो कृत्वा निगच्छति, अथ तावतीं वेलां न प्रतिपन्न-यितुं जगम्, ततोऽद्वैतकस्यां निर्गच्छति । यद्यतिप्रमाने पर्य-टानं नदा मानल्लघु, अत्रकप्रान्तकुताश्च होवा भवन्ति । न-च माधुरनिप्रमान एव कस्यापि शूद्रं गत्वा शिक्तं चाचित्तवा-न्, स च शूद्रपतिनैत्रकः सुसाम्बिरनिकामुत्थापयेत्, ततस्त-स्यामुत्थितनायामधिकरणं जनेन । यस्तु प्रप्ता भवति, स ब्र-यान्-“ किमुत्सर्गो वनेस, यदेवमानप्रमाने पर्यटानं, सुखरा-जिकं वा प्रष्टुं समयावधीरिति” । यत्रा-कोऽपि ब्राम्हणं प्रस्थि-तः प्रथममेव तं माधुं हट्टोऽपशक्तं मन्यमानः प्रक्षेपं यायात्, प्र-ष्टिश्चाद्वनार्तां कुर्यात् । अथनहोपसयदितिकानायां वेलाया-मटानं तदाऽपि मानल्लघु । “अकावेरसमी जिक्खु” (द्वा ७ अ ३) इत्यादि माधोकां होपाः एवमुपलब्ध्यापि प्रकस्याप्राप्तेऽतिक्ता-ने वा एत एव होपा मन्यन्ताः । ७० १ उ ३ ।

कोलेण निक्खमे भिक्षु, कोलेण य पडिकमे ।

अकालं च विवज्जिञ्चा, कालं कालं समाधरे ॥ ४ ॥

(कालमेति) यो यस्मिन् ब्राम्हणे उच्यते भिक्षाकाशं, तेन करणभूतेन निष्कामोद्विज्जुः धर्मोभिक्षार्थे कात्रेन चाचिन्तेनैव या-वता स्वाध्यायादि निपद्यते तावता प्रतिमामेत निश्चिन्तं । भगि-नं च-“क्षेत्रं, कालं, नायकानिषि वि पण्णपानं हिंसरति स ब्र-ह्ममेवा” । अकालं च यज्ञीयवा, यन् स्वाध्यायादि न संभाव्यते स-खल्यकालः, तमपास्य, कालं कालं समाचरेदिति सर्वयोगांस्-प्रहर्षे निगमन् ॥ महावेलायां निष्कां समाचरेत्, स्वाध्यायादि-

बेलायां स्वाध्यायादीनीति । उक्तं च—“ जगो जोगो जिणसा-
सणम्मि ” इत्यादि । इति सूत्रायेः ॥ ४ ॥

अकालचरणे दोषमाह—

अक्रामे चरसी भिक्षु, कालं न पक्षिहोहिमि ।

अप्पाणं च किलांसि, संनिवेशं च गरिहसि ॥ ५ ॥

अकालचारी कश्चित् साधुरलब्धभैक्षः, केनचित् साधुना प्रामा-
दमिता न वेत्यानिहितः सन्नयं भूयात्-कुतोऽत्र स्वाध्यागसंनिवेशे
भिक्षा ?! स तेनोच्यते—अकाल चरन्नि जिको ! प्रमादस्वाध्या-
गलोभाद्वा कांश्च न प्रत्युपेक्षते-किमर्थं भिक्षाकांक्षो, न वेति ?! अ-
कालचरणेनऽऽप्तमानं च भक्षययमि, ह्योषीटन-यूनोदरभावेन सं-
निवेशं च निन्द्यस्य गदहसि, जगधदाहलापतो वैश्यं प्रतिपद्यति
सूत्रार्थः ॥ ५ ॥

यस्मादयं दोषः संभाव्यते तस्मादकालाटनं न कुर्वीदित्याह—

सह काले चरे जिकसू, कुज्जा पुरिन्, कारिअं ।

अलाजु चि न सोएज्जा, तव चि अहिं . तसए ॥ ६ ॥

सति विद्यमाने काले भिक्षासमये चरेद्विक्रुः । अन्ये तु व्याच-
कृते—स्मृतिकाल एव भिक्षाकांक्षोऽभिधीयते । स्मर्यते एव
जिभुकाः स स्मृतिकालस्तस्मिन् चरेद्विक्रुः जिज्ञासो यायात्,
कुर्यात् पुरुषकारं सति जह्वाकालं वीर्याचारे न लक्ष्ययत् । तत्र
खालोमेऽपि भिक्षाया अज्ञान इति न शोच्येत, वीर्याचारा-
धनस्य निष्पत्तत्वात् । तदर्थं च जिज्ञाटनं, नादाराधेभवातो न शो-
च्येत, आप तु तप इत्यादिषद्वेत्, अनयमे न्यूनोदरतालक्षणं
तपो त्रविध्यमिति सम्प्रतिबिम्बनैविति सूत्रार्थः ॥ ६ ॥ उक्ता
काव्यतना । इश० ५ अ० २ उ० ५ ।

(१०) नित्यभक्तिकादः—

वामावामं पज्जोसविषाणं निबभसियस्स जिकखुस्स
कप्पति एग गोअरकालं गाहाव कुलं भत्ताए वा पाणाए
वा नि . वसित्तए वा पविसित्तए वा, णामत्थायरियवेयाव-
वेणं वा, एवं उवज्जायवेयाववेणं तवसिमेयाववेणं गिला-
णवेयाववेणं गबुण्ण वा ुद्धियाए वा अवंजणजएण
वा ॥ १० ॥ वामावासं पज्जोसविषाणं चतुथजत्तिउस्स
जिकखुस्स अयं एवऽपि विसंमे—जं न पाओ निक्खम्म पु-
ब्बमेव त्रियडगं जुवा पिवा पडिगमहग मलिहिय संपमज्जि-
य से य संघरिज्जा, कप्पड मे तद्विसं तेगोव जत्तड्डणं
पज्जोसवित्तए—सं य नो संघरिज्जा, एवं से कप्पड उच्चं
पि गाहावकुलं भत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा
पविसित्तए वा ॥ २१ ॥ वासावामं पज्जोसविषाणं बद्धज-
त्तियस्स भिक्षुस्स कप्पति दो गोयचरकाला गाहावकुलं
जत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा
॥ २२ ॥ वामावासं पज्जोसविषाणं अट्ठमभित्तियस्स जि-
क्खुस्स कप्पति तत्रो गोयचरकाला गाहावकुलं जत्ताए वा
पाणाए वा निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २३ ॥ वामा-
वासं पज्जोसविषाणं त्रिगोचभित्तियस्स जिकखुस्स कप्पति

सवे वि गोयचरकाला गाहावकुलं भत्ताए वा पाणाए वा
निक्खमित्तए वा पविसित्तए वा ॥ २४ ॥

वासावासमित्यादितः ‘अव्यञ्जणजाएण वन्ति’ यावत् । तत्र (निष्-
सत्तियस्स नि) नित्यभेकार्थान्नः साधोः (एवं गोयचरकालं पति-
एकस्मिन् गोचरचर्याकाले (गाहावकुलमिति) गाथापाति-
गृहस्थस्तस्य कुलं गृहम् (भत्ताए ित्त) अन्तर्यामि [पाणाए
त्त] पानार्थं निष्कभित्तुं प्रवेष्टुं कल्पते, न तु द्वितीयं वारम्,
पर [“णऽप्युत्थेयादि”] गकारो वाक्यादौ ब्रह्मकारणः । अन्यत्र
आचार्यादिवैद्यावृत्त्यकरभ्यः, तान् वर्जयित्वेत्यर्थः । ते तु यदि
एकं वारं भुक्तं च वेद्यावृत्त्यं कर्तुं न शक्नुवन्ति, तदा द्विरपि लु-
ञ्जते, “तपसा दि वेद्यावृत्त्यं गरीयः” इति । [अव्यञ्जणजाएण व-
त्त] यावत् अव्यञ्जानां वस्तिक्वचं कदाहिरामाणि न जातानि
तावत् क्षुद्रकद्रुमिकयोरेपि द्विष्टेऽज्ञानयोर्न दोषः । यदा वेद्यावृ-
त्त्यमस्यास्तीति वेद्यावृत्त्यं, वेद्यावृत्त्यकर इत्यर्थः । आचार्यश्च वेद्या-
वृत्त्यश्च आचार्यवेद्यावृत्त्यो, एवं च उपाध्यायादिपणिर, तत्रश्च
आचार्योपाध्यायतपस्विस्तान्कुलकानां तद्वेद्यावृत्त्यकराणां च द्वि-
प्रोजनोऽपि न दोष इत्यर्थो जातः ॥ २० ॥ “वासवात्सं” इत्यादि-
तः “पविसित्तए ित्त” यावत् । [चतुर्थभित्तियस्स ित्त] एकान्त-
रोपवासिनः साधोः, अयमेतावान् विशुधः [उ से पाओ निक्ख-
मे ित्त] यत् न प्रानर्निष्कम्य गोचरचर्यायम् [उवज्जाय ित्त]
प्रथममेव [वियडगं ित्त] विकटं प्रासुकाहारं भुक्त्वा [पिवा
हति] तत्कादिकं पोषा [पडिगमहं ित्त] पात्रम् [संलिहिय
त्त] संलिह्य निवेष्टुं कृत्य, [संपमज्जिय ित्त] संप्रमृज्य भि-
क्ष्य [से अ संघरिज्ज ित्त] स यदि संस्तरेत् निवेहेत् तर्हि
तेनैव भोजनं तस्मिन् दिने परिवसेत् । अथ यदि न संस्तरेत्
स्तोकत्वात्, तदा द्वितीयवारमपि भिक्षेत्यर्थः ॥ २१ ॥ “वासा-
वासमित्यादि” सूत्रार्थो सुगमः । नवरं, चतुर्मासकं स्थितस्व
षष्ठज्जिकव्य षष्ठमभित्तिकादिः भिक्षोः द्वौ गोचरकालौ, गृह-
स्थगृह भत्तार्थं वा पानार्थं वा निष्कभित्तुं वा प्रवेष्टुं वा [२२]
अष्टमभित्तिय चतुःपञ्चाशूपवासकारिणः सर्वोऽपि गोचरका-
लः, यदा दृष्टा भवति तदा भिक्षते न तु प्रातर्गृहीतमक्ष-
धारयेत्, संवयर्जावसंसक्तिप्राण्णादिदोषसंभवत् । क.प.०
५ क्षण ।

(११) काशान्निकान्तक्षेत्रात्तिकात्तपानभोजने—

नो क.प.५ निर्गमथाण वा निर्गमथीण वा अस्सणं वा
पाण वा स्वाध्मं वा साध्मं वा पट्ठाए पोरिसिंए पडिम्मा-
हत्ता पच्छिमं पोरिसिं उवाड्ढाणावित्तए नेव आहव उवा-
इणेविणं सिया, ते णो अप्पणा भुंजिज्जा, नो अन्नोभि
अणुपएज्जा, एतं बहुफामुए थंढिले पडिलेहिचा पय-
ज्जिज्जा परिउमेयवे सिया, तं अप्पणा भुंजमाणे अन्नोभि
वा दलमाणे आवज्जड चाउम्माभियं परिहारद्धानं उम्मायं ॥
नो क.प.५ निर्गमथाण वा निर्गमथीण वा अस्सणं वा पाणं
वा स्वाध्मं वा साध्मं वा परं अन्नजोयमेराए उवाय-
णावित्तए नेव आहव उवाड्ढाणाविणं सिया, तं णो अ-
प्पणा भुंजिज्जा जाव आवज्जड, चाउम्माभियं परि-
हारद्धानं उम्मायं ॥

अस्य सूत्रद्वयस्य संबन्धमाह—

भावस्स उ अतियारो, मा होज्ज इती तु पत्थुते सुत्तं ।
कालस्स य खेत्तस्स य, देवे उ सुत्ता अतीयारो ॥

प्राक्स्थेयं ब्रह्मज्ञानस्य परित्यागमस्यातिवारः अतिशयो मा भू-
 त्वित्यनन्तरमस्तुते सूत्रे प्रतिपादिते। अथ कावस्थेयं क इत्यस्य
 वाचिनादुपनिष्क्रमा मा भूतिविद्ये अथ प्रारभ्यते। जनेन सं-
 बन्धनाऽस्यास्तस्यास्य सूत्रद्वयेयस्य व्याख्यानां कल्पते निग्न-
 स्थानां वा निग्नस्थानां वा अशनेन वा पाने वा खादिभि स्वविभिं
 वा प्रथमायां पीरुषां प्रतिष्ठुषा पानिमां पीरुषीं (उच्चाष्टा-
 विश्वसि) ष्ठपानायतिष्ठते संप्राप्त्यनुमिति (नेव आहव) क-
 वाचिष्ठपानायतिष्ठते, तत्तदप्यनुमिति क इत्यादि। कु-
 त्वा, न वा अन्येषां साधूनामनुप्रदक्षात्किं पुनस्तादि विधेयमित्याह-
 रणेन बहुभुक्षकं स्थगितस्य प्रत्यवस्थेयं वसुधा प्रभृत्य रजोह-
 रणेन प्रापयतिपयित्वं स्यात्, तदाऽऽश्मना लुह्यानाऽपेक्षा वा द-
 षाना प्रापयते वातुमिति, परिहरस्थानमुक्तमिति। एते क-
 त्प्रातःकान्तसूत्रमपि स्वस्य, नवरमर्द्धेयोजनसङ्कल्पाया मर्यादाया
 आतिशयाभिधमशनादिकं न कल्पते स्यात्तदुपार्गादपि प्रवक्तव्यं
 इत्यर्थः तदुक्तं कथं अन्येषां वा द्वादि, तस्य वक्तुमशुक्रमिति
 सूत्रद्वयेन।

अथ निर्युक्तिविस्तरः—

वितियात्रु पदम पुर्वि, उवातिले चउगुरुं च आणादी ।
 दोसा संचर्षं भंस-त दीह साणो य गोर्णा । य ॥१॥
 अगणिगिलाणुत्तरे, अन्धुद्धाणे य पाहुण्णिरोधे ।
 सज्झायविणयकाइ य, पयलंतपलाङ्गेण पाणा ॥२॥

आस्तां तावत् पश्चिमा चतुर्थी पौरुषी, किन्तु द्वितीयायाः पौरु-
ष्याः प्रथमाऽपि पूर्वा ज्ञपयते। प्रथमायाश्च द्वितीया पाश्चा-
त्या, एवं तृतीयाया द्वितीया पूर्वा, द्वितीयायाः पाश्चात्या चतुर्थ्याः-
स्तृतीयायाश्च, तृतीयायाः चतुर्थी पश्चिमा। नतः प्रथमार्थाः
पौरुष्या द्वितीयायाश्चानादिकानि कार्यामयतस्तुतुष्टाः, आह्ला-
दयश्च शंखाः, तथा संख्या भवति, चिर वाऽवतिष्ठमानं
तद्वर्णनादिकं प्रणीतम्। संसर्गं भवति, शीघ्रज्ञानोपेया वा
इवा वा समागच्छति, नतः न क्वत्राज्ञानव्यग्रहस्तं उपा-
नस्तुतुष्टानुपुनरुपेया तावत् आद्यते, मौढ्यं वाऽप्येवमेव वा स्मार्हमेव, अ-
त्राऽऽभिवर्धनाश्रयानिष्यन्ते चतुर्गुरु, तद्वयन वा स्मार्हः स्वयम्मा-
नो भावन्ति निष्प्रायः, तत्र चतुर्गुरु, तेन विनयपरिहासिन्नाक्षय-
श्च, आद्येतेषां भयान्निर्दिष्टानि तस्मात्तुष्टानुपु. (अग्निर्वा णि)
अग्नानुपुनरुपेया भवेत्। आख्यातृत्वेनादिभिरुक्त्वन् द्रष्टव्यं, तस्मिन्बन्धन
वा उपपद्येद्दोहं। अतः तत् सर्वाभ्यासोऽन्ते प्रायाश्च, शानस्य
धैर्यावृत्त्युल्लेखनादिकं आरब्ध्यापुनो न कराति, आक्रयमाणं
परित्यागमादिकं स प्रापुयात्, तद्विषयन्ते चतुर्गुहादिकं पारार्थक्यका-
न्तश्च, ग्रन्थि निर्मुक्त्यं कराति नतो भाजस्तुतुष्टानुपु. न गृहीतेन नागु-
पुनराति प्रवृत्ताश्रयमानस्य वा मोक्षं लुब्धते तस्य च प्रलोदये
पुनरादिना ग्लान्यमानाः प्राणिनो विषयश्च।

अथामूनेव संख्यादिदोषान् व्याचष्टे-

निस्संचया उ समणा, संचयितु गिद्धी व ह्योति थारेंता ।

संसत्तेऽणुवज्जोगां, दुक्खं च विगिंचितं होति ॥

निःसञ्जयाः श्रमणा उच्यन्ते, ततो यदि तेऽपि प्रदीत्या धार-

मि तदा शुद्धिण इव संचारिणो भवन्ति, चिरं वाञ्छतिष्ठमानं तज्जकपानं संसज्जेत, संसक्तं च साधूनामुपभोक्तुं न कल्पते। चि-
वेक्तुं च परिष्ठापयितुं तद् दुःखं भवति, यतस्तत्र परिष्ठाप्यमाने
यैः प्राणिभिः संसक्ताश्च विनाशमाप्न्यते ।

एमेव सेसणसु वि, एगतरत्रिराहणा उभयतो वि ।

अममाहि विणयहाणी, तप्पच्चयणिज्जराए य ॥

एवमेव शेषेष्वपि द्वांधादिषु शारेषु प्राधाना कर्तव्या, सा च प्राग्वच कृता, न वा एकतरस्य माध्याभाजनस्य वा विराधना दी-
धेजातीयादिषु भवति, उभयमात्रा संयमर्थात् द्वयम् । तस्य विरा-
धना उज्जयविराधना । [अथसाहसि] अग्निना दह्यमानस्या-
समाधिग्रसनं, भारेणाक्रान्तस्य वा अथसाधिदुःखनावस्थाना-
भवेत्, गुरुभयवृत्ति च विनयहानिं कुर्वतस्तत्राप्यनिराया अपि
हानिर्भवति ॥

पश्चित्तरूपवृणता, एतेमि उर्वेतए य जे दांसा ।

गाढतकरणे य दोमा, दोसा य परिद्वेत्स्य ॥

एतेषां संचयादीनां सर्वेषामपि प्रायश्चित्तप्रकरणा कर्तव्या ।
 सा च प्राग्वत् त्रेशतः कुता, स्यादप्यनोक्तिरपतश्च ये दोषाः, ये
 च गृहीतेन कार्याणि कुर्वन्तो भाजनभेदप्रभृतयो दावाः, ये च परि-
 ग्रापयतो दोषास्तेऽपि च कर्तव्या इति ।

यत एतावन्तो दायाः-

तस्माद् नहिं गहिनं, तहिं भुंजाण वज्जिया भवे दोसा ।
एवं सोपिण वज्जिते, गहणे वि पवती विविथि ॥
तस्माद्यस्यामेव पैरुयां ब्रह्मते तस्यमेव मोक्षम्यम्. एवं कु-
तो दायाः पूर्वोक्त वज्जिता जयन्ति । परः प्राध-नयेवं सोपिण-
वचने यथा । (महण वि यत्ति) यावद्भुता गृह्णाति वचनं द्विती-
यां वैरुष्यां प्राप्नोति ।

सुरिगह—

एवं ता जिणकप्पे, गच्छम्मि व उज्जय्याइ जे दोसा ।

इतगानि किं ए होती, दम्बे सेसे पि जतणाए ॥

पयं तावद्विगतकशिकायामुक्तं तन्मयस्यामेव गृहीतं तन्मयमेव
भोक्तव्यम्, गन्धर्वायानन्तनुं प्रथमायां गृहीत्या यदि नृद्विरित-
मनिक्रामयति, तदा ये संवयाद्यो दोषा उक्तास्तन्माप्नुव-
न्ति, द्वयोरायि परः प्रत्ययान्न-जनयत्वाद्द्वितीयतुनीयोः दोषस्त-
श्चाद् द्वयं धारयतां किमेतं दोषा न भवति । ॥ भृगुगह-भ-
क्ति, परं कृत्वे भुक्तशेष कारणे यतनया धार्यमाणा दोषा न
जन्वन्ति ।

कथं पुनस्तद्वृत्तिं ज्ञायति ?, इत्याह-

पडित्वाभणा बह्विहा, पढमाए विणासिमविणासी ।

तत्थ विणासिं ज्ञजे-अजिष्णपरिक्खं य इतरं पि ॥

अभिगतआन्नेन दानभाजेन वा कचित् कारणैः प्रथमपौरुष्या बहुविधाः प्रतिज्ञाभङ्गाः, ततो बहुभिर्भक्ष्यजानस्य द्रव्यैरित्यर्थः । तत्र कस्य द्विधा-विनाशः, अविनाशः च । कौरादिकं विनाशः, अत्र-गृहान्नदिकमविनाशः । तत्र यद्विनाशः कस्य तत्प्रथमस्कारपौरुषी-प्रत्यक्ष्यानां कुर्वतो लुप्तजः, सोऽस्य दानं यच्छज्जितं, यदि वा तैः परिज्ञानं, तस्य विनाशः प्रत्याक्ष्यानां हननम् । अन्नकृता वा प्र-

त्याख्यातः, आत्माधिका वा ते, तत इत्यद्विधानां च
छन्दः ।

अमुमेवार्थं व्याचष्टे—

जइ पोरसि पवन्ना, गमैति तो सेसगाण ए विसजे ।
अगमैताऽनिखे वा, परैति ते भगगादीं ॥

यदि यौक्यप्रत्याख्यानकृतस्तद् छन्दं सर्वमपि गमयन्ति नि-
र्वाहयितुं शक्यन्ति, ततः शेषाणां पूर्वोक्तप्रत्याख्यानां न
विसर्जयितुं शक्यः । अथ ते सर्वमपि न गमयन्ति, ततः पूर्वोक्त-
प्रत्याख्यानां नामपि दीयते । अथ तेषामप्यर्थो, ततो मायका-
दिके धारयन्ति ।

अथवा अनुभा कारयेन धारयेत्—

तं काउ कोइ न तरइ, गिलाणमार्इण दाउपचुणइ ।
नाउं व वहुं विवरइ, जहासमाहिं चरिपवज्जं ॥

तदनुवादिकं कृत्वा छन्दसा कथित ग्लानादीनां प्राप्यमवादाय
दातुमशक्यते अतोवाऽऽनेन चरिते न शक्नोति, एतेन कारयेन
धारयेत् । यद्वा—बहु प्रभूतं भेदं छन्दं ततो न परिष्ठापयितव्यं
अवेदिते ज्ञात्वा गुरुषोऽपानादेश्वरणां वितरन्ति, अनुज्ञाप्यन्ति-
यः । (जहासमाहिं ति) प्रथमपौक्यां लब्धं परमथाप्यन्ति, ततो
बावज्जीवेन तावत् धारयेदपि, एवं यथा यथा समाधिजेषति
तथा तथा छन्दान्, परं चरमवर्जं चतुर्थी पौक्यां नातिक्रमेय-
ति ज्ञातः ।

तत्रावधार्यमाणो इयं यतना—

संसजिमेसु लुब्बइ, गुडाइ लेबाकं इयेरं लोणाइ ।
जे च गमिस्सति पुणो, एमेव व भुत्तसंसे वि ॥

(संसजिमेसु) संसर्जित्येव भेदकनेषु गोरसादिद्रव्येषु
गुडादिकं प्रकृष्यते येन न संसज्यते, इत्यत्रामत्रे भेदकते, त-
यादि संसर्जित्येव, तथा लयणादिकं प्रकृष्यते, न गुरुं, यच्च प्रथ-
मपौक्यां द्वितीयपौक्यां वा छन्दसा पुनर्गमिष्यन्ति, कियतीम-
पि बेलां प्रतीहय ज्ञेयो भोक्ष्यन्त इत्यर्थः । तत्रापि भुक्तोऽवे धार्य-
माणे एव एव गुडादिप्रयोगकपो विधिर्भवति ।

चोएइ धरिज्जंते, जइ दोसा गिएहमाण किं न जवे ? ।
उत्तमग्नी वीसमंते, उज्जामादी उदिकसंते ॥

नोदयति प्रेरयति-मागेव यद्येवं प्रकृष्यते धार्यमाणे दोषाः, ततो
भक्तादीं शुद्धमानो किमिति श्रान्तगवाद्यो दोषा न प्रभवन्ति । प्र-
भवत्येव । तथा कायोस्त्वर्गं कुर्वतोऽपि त एव बहुपरितापनाद्यव्य-
दोषाः । एवं विश्रान्त्यतोऽपि त एव दोषाः । उक्तप्रकृष्यावर्था ये
गतास्त्वदादीनपि उज्जिक्कन्ते । (अ) प्रतीहयमानस्य त एव दोषाः ।

एत एवं प्राह—

एवं अवातदंसी, धूले वि कहुं ण पासइ अवाए ? ।
इंदी पिरेतरोऽपं, भरितो लोमो अवायाणं ॥

यद्येवं दूयमपायदर्शिनः सूक्ष्ममायानपि प्रेक्षन्ते, ततः रूपला-
नपि भिन्नावर्णादिविषयानपायान् कथं न पश्यथ ?, 'हृदि'
इत्युपदर्शने, पश्यन्तु भवन्तः—यद्येवं निरन्तरोऽप्येवं लोकोऽ-
पायानां भूतः । कथमिति चेत् ?, उच्यते—

२४४

मिक्कलादिविचारगते, दोसा पक्खीयसाणमादीया ।

उपपन्नंते जम्हा, ए हु लब्धना हिंदिनुं तम्हा ॥

मिक्काविचारदौ गतानां प्रत्यनीकभानगवाद्यो बहवो दोषा
यस्मादुत्पद्यन्ते तस्माच्च हि नैव साधुना हिंदिनुं लभ्यते ।

अइवा आहारादी, पेव गिययं इवंति घेतम्हा ।

पेषाऽऽहारेयम्हा, तो दोसा वज्जिया हंति ॥

अथवा—आहाराद्यो नियतं सर्वदा न गृहीतव्या भवन्ति, कि-
न्तु चतुर्थेष्टादिकं कृत्वा सर्वेष्वऽऽशुकेनाऽऽहारो प्राणः यद्वा-
नैव कदाचिद्व्याहारयितव्यम्, एवं दोषा अपायाः सर्वेऽपि
वर्जिता भवन्ति ।

एवं परेणोके सुरिराह—

भगति सज्जमसज्जं, कज्जं सज्जं तु साहए यतिपं ।

अविसज्जं साधेवा, केलास्सति ए तं च साधेति ॥

जह्यते अथ प्रतिबन्धम्—कार्यं द्विविधम्—साध्यमसाध्यं च,
तत्र मतिमाद साध्यमेव कार्यं साधयति, नासाध्यं, तुष्टम्
एवकारार्थः । वस्तु युष्मादयोऽविसाध्यं साधयति, स केषलं
क्लिश्यति; न च तत्कार्यं साधयति । यथा मृत्पिपेदेन यदावि-
साधनाय प्रवर्तमानः पुरुष इति, प्रसाध्यं चात्र निष्कार्य-
दावपर्यटनम् ।

कुत इति चेत् ?, उच्यते—

जति एयविष्णूणा, न च गियमगुणा भवे निरवेसेसा ।

आहारायादियाणं, को नाम कइं पि कुवेज्जो ? ॥

यद्येतैराहारादिनिर्विषयं प्रकषेण इनां रहितस्त्वपेयमिगु-
णा निरवशेषा भवेयुः, तत आहारादीनां को नाम कदापि
कुर्वन् ?, अत आहारप्रदणाय जिक्कमटनीयमिति प्रक्रमः, एतेन
“अइवा आहारादी” इत्यादिपि प्रत्युक्तं कथ्यम् ।

इदमेव सविशेषमाह—

मोक्खपसाहणइके, एणाणी तप्पसाहणो देहो ।

देहं आहारो, तेषां तु कालो अणुष्ठातो ।

इह मोक्षप्रसाधनदेहोऽहो हानादीनि हानदर्शनाकारिणाश्च, तेषां
च प्रसाधनो देहो भवति, अतो देहार्थमाहार इत्येतं, स च
काले शुद्धमानो धार्यमाणश्चारिष्यतानुधातको भवति, तेन
कारणेन कालोऽनुज्ञातः ।

कथमित्याह—

काले अ अणुएणाए, जति वि हु समेज्ज तेहि दोसेहिं ।

मुक्को उवादिणतो, समते उ विवज्जं परेणं ॥

आद्यप्रदर्शनयत्नकपो द्वितीयादिपौक्यावयवको वा कालो
मकयानादेश्वरिण अनुज्ञातः, एवंविधे अनुज्ञाते काले यद्यपि तैः
पूर्वोक्तदोषैर्लभ्येत स्पृशेत्, तथापि शुद्धः । अनुज्ञातकालात्पर-
न्तातिक्रमवत् विपर्ययः, अविद्यमानेन्यपि दोषेषु स प्रायश्चित्तो
मन्तव्यः ।

पदमाए पेचुणं, पच्छिमपोरिसि उवादिणति जो हु ।

ते चेच तत्त्व दोसा, वितियाए जे जणिएं पुट्ठि ॥

प्रथमार्थां पौक्यां गृहीत्वा पश्चिमां पौक्यां योऽतिक्रामयति,
तत्र ते दोषाः, ये पूर्वं प्रथमार्थां गृहीत्वा द्वितीयातिक्राम-
तो जिक्कन्ति कथ्यन्ते ।

अशूनं तानि वधूयमाणकारणानि-

सहजायलेखसीध्वन-जायणपरिकम्पसद्वरादीर्हि ।

सदस आगानोगेय च, उवादिषं होज जा चरिया ॥

स्वाध्याये अतीवोपयोगाद्विस्मृतम्, एवं लेपपरिकर्मणं कुर्वतो, कर्णं वा स्वीवतो, भाजनं वा परिकर्मयतो, द्वाकायादिकं वा स-
हृमालजालं कुर्वन्, आदिशब्दः सहस्रस्यानेकजनेष्वुच्यते । ए-
तेषु यदस्य तं तन्नामसं सहसाकारः, अनाभोगोऽप्रोक्तविस्मृ-
तिः । एवं सहसाकारेणानाभोगेन वा चरमां चतुर्थी पावदतिक-
मितं भवति ।

आह्नुचुवाङ्गाविव, विमिषच परिणऽमंशरतमि ।

अनस्य गेष्टणं जु-अणं च असतीपं तस्सव ॥

एतैः कारणैरादस्य कदाचिदतिकामितं प्रवेक्षतो विमिष्य परि-
स्वस्य परिहा दिवसचरमं प्रत्याख्यानं कर्तव्यम् । अथ न सं-
स्तरति, ततः काले पूर्वमाद्ये अन्वस्यानादेशैर्ग्रहणं जाजनं च
कर्तव्यम् । अथ कालो न पूर्वते, न वा तदानीं पर्याप्तं ल-
प्स्यते, ततो यत्नया, यथा-अगीनायाः तदेवमशुनादिकमिति
न जानति, तथा तस्यैव परिजोः कर्तव्यः ।

विङ्गपण मिहाण-सस करणा अधव वातिणे ओमे ।

अद्याण पविसमाणो, मज्जे अदुवा वि उचिसे ॥

द्वितीयपदे श्वानस्य कारणस्माद्योयं भक्तादिकमतिरिक्तमपि
कालं धारयेत्, श्वानकृत्यं वा तावद् व्यापुनः यावच्चरमपिठयी,
अथवा अत्रमे पर्यटन् एव चतुर्थी संज्ञाना, अथवा वा प्रावि-
शान् साधयवगोऽपिठयमेवेत् । एवमथवतो मध्ये वतमानः, ततो
वा उन्नीर्षोऽसंस्तरनातिक्रमयत् चुञ्जान मथे, न कश्चिदोषः ।
श्वानयातं कालातिक्रान्तव्यम् ।

अथ केवातिक्रान्तव्यं व्याख्यातयति-

परमक्रजोयणाओ, उज्जानपरेण चउ गुरू हौति ।

आणादिणो य दोसा, विराहणा संजमाताप ॥

अर्थयोजनं द्विगम्यते, ततः परमशुनादिकमतिरिक्तमयत्तुगुरुकाः
कृत्यः । अत्रोपादानादपि परेणातिक्रमयत्तुगुरुकाः, आह-
व्यञ्च दोषाः, संयमरमनञ्च विराधना ।

तस्मिन्वाह-

भारेण वेदणाए, ए पेहती खाणुमादि अभिघाओ ।

इरिया पगलिय तेणम, भायणभेदो य ङकाया ॥

क्रोराणऽऽक्रान्तो वेदनाऽभिज्ञः खाणुकरणकादीनि न प्रकृतेतेः
जीवकादिभिर्वा अभिज्ञस्यते । अथवा-(अभिघाओ चि) वटस्याक्का-
दिना शिरसि घट्यते, ईयां वा न शोषयति, दूजयमेन च प्र-
कृपाने पतंत पृथिव्याविशिखायना, स्तनैवां स समुद्रो द्वियेत,
छुवापिरासाऽऽतस्य वा सीयपलस्य जाजनभेदो भवेत् । तत्र
वटकायविखाधना, आग्रमः परस्व च, तेन विना परिहाणियः ।

परः प्राह-

उज्जाणआरएणं, तहिं किं ते ए जायते दोसा । ।

परिहरिया ते होजा, अंति वि तहिं खेसमावजे ॥

उपादानादरतो श्रामादेरानीयमाने भक्षणाने किं ते दोषा न
जायन्ते, यदेवमुपादानात्परत इत्यभिधीयते । सुराह-ते दोषा-

स्तीर्यकरचनप्रासापेन परिहृता भवन्ति, तथाऽप्यनुज्ञात-
लेखं तान् दोषानापद्यन्ते ।

पुनरपि परः प्रत्यति-

एवं सुचं अफलं, सुचनिवातो इमो तु जिणकणो ।

गच्छमि अफजोयण, केसि ची कारणे तं पि ॥

ननु यमुपात्तात् परतो नातिक्राम्यितव्यं, ततो यत् "परम-
क्रजोये मेराउ ति" सुचं भाजन्तं, तदफलं प्राप्नोति । आ-
चार्यः प्राह-यदुपादानात्परतो नातिक्राम्यतव्यमित्युच्यते स
एव सुचार्यनिपातो जिनकटिपकविषयो भवत्यः यत्पुनरुद्योज-
नात् परत इत्यादि सुचं, तदुद्योजासि विषयश्च । केषाञ्चिदाचार्याणा-
मथमभिप्रायः-यथा गच्छवासिभिरभ्युत्सर्गेन उपादानात्परतो ना-
तिक्रामणीयम्, कारणानु नदुद्योज्यो जनं नेतव्यम् । एवमापञ्चा-
दिकं सूत्रम् यथा "केसिचित् कारणे तं पि ति" । अत्राप्या व्याख्या-
यते-केषाञ्चिदाचार्यानाल्लुब्धादीनां कारणे तदुद्योज्यो जनं
गम्यते ।

इदमेव भावयति-

सखेचे जहण ण जम्भति, भओ दूरे वि कारणे जतति ।

मिहिणो वि चित्ताणा-ऽऽगतमि गच्छं किमं । पुण । ।

इत्येते स्वप्नमे यदा न लग्नं तदा दूरेऽप्याचार्यादीनां कार-
णे भक्षणमहणादि यतन्, अर्थयोजनमपि गच्छनीति ज्ञायः अ-
पि च-यथापि स्वप्नमे प्राप्नुयन् लप्स्यते, तथाऽप्युत्सर्गेनस्तत्र न
हिरण्यनीयम् । कुतः, इत्याह-यदि तावद् गृहिणोऽपि कयचिकप-
सप्रयुक्तः आगतं प्राप्नुयन्कारणं घृतगुरुजलणानन्दालादीनां
चिन्तां कुर्वन्ति, किमङ्क! पुनरेच्छं सवालवृद्धं, येषां कयचिकपः,
संचयञ्च नास्ति, तैः प्राप्नुयन्कारणमगतं न चिन्तनीयम् । ।

ततः-

संचाभेगे उवणा-कुलेसु संसेसु वालुवुद्धादी । ।

तरुणा बाहिरगामे, पुच्छा दिट्ठंतगारीए । ।

स्वप्नमे यानि हानभ्रष्टादीनि स्थानानकुलानि, तेषु गुरुणां
संचाटक एकः प्रविशति, यानि स्वप्नमे शेषाण्य कुलानि, तेषु
वालवृक्षासहिष्णुप्रभृत्यां हिण्डन्ते, ये तु तरुणास्तैः बहिर्गामे
पर्यटन्ति । शिष्यः पुच्छति-किमादरेण सचं प्रत्यपका रकते ? ।
गुरुराह-अगायां दृष्टान्तोऽत्र क्रियते-

परिमियजचपदाणे, णहाद्वहरति थोव थोव तु ।

पाहुण विपाल आगत, विसण आसासणा दाणं ॥

"यसो क्विण्यवाणो, अगारीए अविस्ससंतो तंजुलघनहव-
णकभेदादिषं विषयपरिहायपरिमितं देति, आवशतो घरेण
किंचि तंनुला धारोति । अगारीए चिन्ता-जदि एयस्स अजरहि-
तो, मिषो वा, अन्नो वा पदोपादिअवहाए आगामिस्सति, तं किं
हाहं । तसो अप्पणो बुद्धिपुत्रगेण वाणियस्स अजाणतो छेह-
तंजुलादिपणं थोचथोचं फेदिति । कालेण बहु संपणं ।
अन्नवा तस्स मिषो पदोसकाले आगतो, आवणं आरक्खियअ-
या गंतुं न सकन्ति, वाणियस्स विना जाया, विसको, कहमेतस्स
अणं दाहामीति । अगारी वणियस्स मणोगतं भाणं जाणिता-
मणाति-आ विसादं करोहि, सव्वं स करोमि । तीए अज्जेणा-
दिणा हहायेउं विमिदमादार् अंजाविषो, तुट्ठो मिषो पनाए
पुणो जेमउ गतो । वाणुओ वि तुणं प्रावरं अणह-अहं ते प-
रिमिषं देमि, कन्ते ति । तीए सव्वं कहियं । तुण्णे वाणियए सा

घरं वित्तिय सि तस्यो घरसारो समर्पिषो " अथाकार्थः-परमित्तजकप्रदाने सांग स्नेहादभेध्यादगारो स्तोकास्तोकमपहरति, प्राचूर्णकस्य च विकास आगमनं, तथा युदपातिविषयः, तथा तस्याऽऽश्वासना कृता, ततः प्राचूर्णकस्य भक्षणदानमकारि ॥

एवं पीडबुद्धी, निवरीयसेषण्ण होइ दिच्छेते ।

सांगुत्तरे विमेषां, असंयथा णेण समणाओ ॥

एवं क्रियमाणे तयोः सुहृदोः परस्परं प्रीतिवृद्धिरुपजायते, विपरीतश्चान्येन प्रकारेण दृष्टान्तो भवति । तत्र यदि परमित्तजकमभेध्यादगारो स्तोकास्तोकं नापहरति ततः सुहृदादः प्राचूर्णकस्य स्नेहच्छेदो नवति, एवं यदि सुहृदस्या आगमनं चिन्तयन्ति, ततः कुलितमन्त्रैः साधुभिः सुतरामगमनं चिन्तनीयम् । अपि च-लोकोत्तरं येन असंयथाः भक्षणस्तेन कारणेन विशेषतः कृत्रं रक्षणीयम् ॥

जणसावो परगामे, द्विदामाणेति वसडि इह गामे ।

देज्जह वादादीणं, कारणजाते य सुलजं तु ॥

जनस्याऽधर्मायशुद्धेषु ग्राममध्ये वा मिलितस्याऽऽलापः प्रवाहो भवति-अमी साधवः परग्रामे हिंसेत्यादि जन्तामिहानयन्ति, ततः कथं वयमात्रे वेह ग्रामे अमीवामः । एवं कृत्वा शुभपत्यः स्वस्वमहिला आदिशक्ति-ये बालाद्याऽत्र हिंसेन्ते, नैवामादरेण सन्ति । प्रयच्छन्त एवविधायो विनयायो, प्राचूर्णकद्विकारण-जाने च सुत्रमं तु, यदि देशकाले अदेशकाले वा द्विरन्ते तदा सुलभ भवति ॥

पाहुणविमेषदाणे, णिज्जर किची य इहर विचरीयं ।

पुडिन्न चमटणसिग्गा, न देति संतं पि कज्जेसु ॥

प्राचूर्णकस्य विशेषेणाऽऽदरेण जकषां दीयमाने परलोके मिज्जरा, इहलोकं च कीर्तिर्भवति । चशब्दाधीनवृत्तिः, परस्पर-रोपकारिता च भवति । इतरथा प्राचूर्णकस्याक्रियमाणे एतदेव विपरीतं नवति, मिज्जरादिकं न भवतीत्यर्थः । कथं पुनस्तद्वानं न जवतीत्याह-पुडं चमटतया विने २ प्रविशज्जिः साध्याभिः 'सिग्गाभि' परिश्रान्ताभिः स्थापनाकलाभिः सवपि गृहे विधेयानामपि घृतादिकं कृत्वा प्राचूर्णकद्विकार्येषु उत्पन्नेषु न प्रयच्छन्ति । एवं शुण्णोपायं विज्ञाय केन प्रत्येन रक्षणीयमिति प्रकृतम् ।

आयं आपरस्सहुणो भवति-

बोरी इह दिईतो, गच्छे बायामो वडिं च पतिरिक्कं ।

केदं पुण तत्थ जूजण, आणेमाणे जणिय दोसा ॥

बहिर्ग्रामे जिह्वादेन क्रियमाणे प्राप्तं दुष्टद्वयवृत्तिकं प्रायेण प्रप्यते । तथा चात्र वद्रीदृष्टान्तो भवति । आपि च-गच्छे एवैव सामाचार्यी गणप्रशस्ति-यश्चहिर्ग्रामे तर्कणेभिलाया-मटनीयं, व्यायामश्च मोहचिकित्सामिश्रं तैः कृतो नवति । तत्र बहिर्ग्रामे, चशब्दादिह वा परग्रामे 'पशकिं' एकान्तं भवति मुक्तमिच्छायाः यद्वा [पतिरिक्कं ति] प्रचुरं जकषानं तत्रावापस्ये । काचित्पुनराचार्यदेशीयाभ्युत्त-तत्रैव बहिर्ग्रामे भोजनं कस्यर्थं, यतो ये पूर्वैर्ग्रामयतो भारवेदनाऽऽद्यो दाया आण-तास्तं एव पण्डिता नवति । (एतत्प्रत्यमस्तुस्वरं निराकरिष्ये)

अथ वद्रीदृष्टान्तमाह-

गामग्रामे वद्री, नीसंदं कटुफला य कुजा य ।

पक्कामालसकेषा, स्वायंतिपरे गता दूरं ॥

सिग्घयरे ते आगा, तेसिऽएहंति च इति सयमेव ।

स्वार्थति एव इह इ, आयपरसुदावाहा तण्णा ॥

कस्याऽपि ग्रामस्यान्यासं प्रयाससौ वद्री, सा ग्रामनिस्यन्-पामीयेन संवर्दिता, ततः कटुकफला संवृता । अन्यच्च-सा स्व-प्रावत एव कुजा, तेन सुखाराहा, तस्यां च कानिचित् फलानि प-क्कानि, कानिचित् कटुकानि । अथवा (पक्कमेति) मन्दपक्कानि, तत्र ये अग्रसाक्षेटका बालकाः, नै तां वद्रीं सुखारोहामाकल कटुका-न्यपि वद्रीणि अकृयन्ति, तान्यपि स्ववृत्तया न पर्याप्तानि भवन्ति, इतरे नाम अनलसा उत्साहवन्तश्चेदका बालकाः, ते दूरमतर्वा गताः, तत्र महावद्रीवनेषु परिपक्वानि वद्रीणि सधे-च्छं खादन्ति । ततो यावत् अलसास्तस्यां कटुकवृद्धी क्रिय-माना आसत्ते, तावत् दूरगामिनो बालका आसन्तः पर्याप्तं कृत्वा वद्रीपाहुणकजाराऽऽज्ञाताः शीघ्रतरमागताः, नैवामलसा-नामन्येषां च शूरे स्थितानां स्वजनानां वद्रीणि पर्याप्त्या दृ-ष्टि, स्वयमेव च भक्षयन्ति । एवमिदानीं गच्छन्ताने तस्यां जिज्ञो वीर्यसंपन्ना उत्साहवन्तो बहिर्ग्रामे हिंसेमाना आस-न्तः परेषां च बालबुद्धादीनां सुखावहा भवन्ति ।

कथम् ? इति चेत्, लघुते-

खीरद्विधादियाण य, लम्भो सिग्घतर पढम पइरिक्के ।

उग्गमदोसा विजडा, भवंति आणुकिपिया वितरे ॥

यथा ते अलसाश्चेदकास्तथा बालबुद्धादयोऽपि कटुवद्रीकल्पे तस्मिन् मूलग्रामे प्रायहमुच्छयमानतया चिरमपि हिंसमानाः कोऊवहूरादिकमव लभन्ते, तदपि न पर्याप्तं, ये तु तस्या ब-हिर्ग्रामे गच्छन्ति, ते अनलसचेदककल्पाः, ततः कीदृश्यादीनां प्रायेणवद्वद्व्याणां लाजस्तेषां बहिर्ग्रामे नवति, शीघ्रतरं च ते स्वग्रामे आगच्छन्ति, (पढम ति) प्रथमाशक्तिं च स्वयं कुर्वन्ति, बालादिभ्यः प्रथमतः वा समागच्छन्ति (पइरिक्कं ति) प्रचुरजकषानमापद्यन्ति, उग्गमदोसाश्च 'विजडा' परित्यक्ता भवन्ति, इतरे च बाह्याऽऽद्यो अनुकम्पिता नवन्ति ।

अनुमेवायं साविशेषमाह-

एवं उग्गमदोसा, विजड पइरिक्का अणोमाणं ।

मोहतिगिच्छा य कता, विरियायारो य आणुचिखो ॥

एवं बहिर्ग्रामे गच्छन्तिस्तेरुग्रमदोषा आवाकाद्विधः परित्य-क्ता भवन्ति, (पइरिक्कं ति) प्रचुरस्य जकषानस्य लाभो भवति, अनपमानव्यं पक्कामागमनं भवति । मोहचिकित्सा च परिश्रमाऽऽनपौषेयाभ्यामादिभिमोहस्य निग्रहाकृतो नवति । वीर्यान्तराजानुचोर्णोऽनुष्ठितो भवति ।

अथ परः प्राह-

उग्गयायतो परेणं, उवातिणं तम्पि पुव्व जे जणित्ता ।

जारादीया दोसा, तवेष इहं तु सविसेसा ॥

ननु शोभनमिदं यद्वैयोजनं गम्यते, किन्तु तेषां भवितभ्रा-तृमाचार्यसंकाशमागच्छन्तं ये पूर्वमुक्तात्पर्याणि मोहकामयति जारादयो दाया भयितानस्य एवैव सर्वशेषो भवन्ति ।

ततः किं कर्तव्यमिदम्—

तस्माच्च न गंतव्यं, तर्हि भोक्तव्यं वा वि भोक्तव्यं ।
इतरा भे ते दोसा, इति छदिते चोदयं भणति ॥

तस्मादाचार्यसमीपे अकथनेन गृहीतेन न गन्तव्यं, किन्तु तत्रै-
व बहिर्भागे भोक्तव्यम्, एवं तत्राऽऽद्यो दोषाः परिहृता भवन्ति ।
(न वा वि भोक्तव्यं) वाशब्दः पक्षान्तरघातकः अथ भवतो
अपिष्यति—(नैव बहिर्भागे भोक्तव्यं तत् पक्षम् । इतरथा (न)
भवतां त एव आराध्यो दोषाः परिहृताः एवमुदिते भणिते स-
ति स्मिन्नादकं जगति—यदि तत्र समुद्दिशन्ति ततो मासलघु-
जवतोऽप्येवं भणितो मासलघु, तैश्च तत्र प्रायोग्यं समुद्दिश-
न्याचार्यादयः परित्यक्ताः, तेषां प्रायोग्यमन्तरेण परित्यागमादि-
संभवात् ।

आह—किमिदमाचार्यमन्तरेण न सिद्ध्यति यदेवं तदर्थं
प्रायोग्यमानियते ? इत्याह—

जइ एयविष्णुहृत्ता, तव नियमगुणा जवे निरवसेसा ।
आहाराभ्यापणं, को नाम कइं पि कुण्वेज्जा ? ॥

यद्येतेनाऽऽचार्येण विप्रहीणाः, एनमन्तरेणेत्यर्थः । तपोनियम-
गुणा निरवशेषा भवेयुः, तन आचार्यप्रायोग्यानामाहारादीनाम-
न्वेषणे को नाम कथमपि कुर्वीत ? , न कथिष्यत् । इदमत्र
हृदयम्—सर्वोऽपि तपोनियमादिकः प्रायोऽऽस्माकं संसारनि-
स्तप्यार्थे, ते च तपःप्रभृतयो गुणा गुरुपदेशमन्तरेण न सस्यम्
गम्यन्ते, न वा निरवशेषा अपि यथावदनुगुणं शक्यन्ते, अतः
संसारनिस्तप्यार्थमाचार्याणां प्रायोग्यमनादिकं कर्तव्यमेव वै-
वाह्यमिति ।

अपि च—

जति ताव लोइयगुरु, मे लहुप सागारिय पुदविमादी ।
आणयणे परिहरिया, पदमा आपुच्छ जतणए ॥

यदि तावत्लौकिकोऽपि ये गुरुः पिना उपेयवन्तुर्वा कुटुम्बं
धारयति तस्मिन्नुक्तं न भुञ्जते, यत्कोट्यं शास्त्रादनादिकं न त-
स्य प्रयच्छन्ति, ततः किं पुनर्यस्य प्रजावेन संसारो निरुन्नीयेत
तस्य प्रायोग्यमदत्त्वा एवमेव भुञ्जते । यस्तु मुक्तं, तस्य मासल-
घु । वसतेरभावात् तत्र उजानाद् सागारिको यदि पश्यति
तदा वतुंष्टु, आहारादयश्च दोषाः अस्यपि कथं च समुद्दिशन्ति
पुनिरिद्विचारायमा, आणयन्तु तु सर्वेऽप्येते दोषाः परिहृता
भवन्ति, अतो गुरुसमीपमानेत्यथा । द्वितीयपदे प्रथमालिकां
कुर्वन्तो गुरुमापुच्छ गच्छन्ति । यतनया च यथा संसृष्टं न जव-
ति तथा प्रथमालिका कर्तव्या ॥

चोदमवयणं अप्पा—ऽगुणं पिभो ते ये भे य परिचत्ता ।
आयारिए अणुर्कया, परलोए इह पसंलणया ॥

भोक्तव्यकथनं नाम—परः प्रेरयति—यावत् ततो प्रामात्यत्यागच्छन्ति
तावत् दृष्टावकाशान्ता अनीव परित्याप्यन्ते, एवं प्रस्थापय-
न्निर्भेदादिरासा अनुकल्पितः, ते च साधवः परित्यक्ता जवन्ति ।
गुरुह—ननु मुग्धं त एवानुकल्पिता । कथमिदम्—(आयारिए
इत्यादि) ते यदाचार्येवैवात्यन्तनियुक्ताः, एषा पारलौकिकी तेषा-
मनुकल्पा, इहलोकोऽपि ते अनुकल्पिता, यतो बहुयः साधुसा-
म्बीजनेभ्यः प्रशंसामासाद्यति ।

परः प्राह—

एवं पि परिचत्ता, काले खमए असइपुरिसे य ।
काले गिम्हे ज जवे, खमओ वा पदमविति एहि ॥

यतस्ते बुभुक्षितवृत्तिना ज्ञातकालाः शीतलवातातेरिजिताः
पथान् बहन्ति येषु तु शीतलज्वायायां तिष्ठत, एवमपि ते
परित्यक्ताः । सुरिह—तेषामपि कालं कृपकमसादिष्णुपक्षं च
प्रतीत्य प्रथमालिकाकरणमनुज्ञातम्, तत्र कालो प्राप्यसकलस्त-
स्मिन् प्रथमालिकां कृत्वा पानकं पिबन्ति, त्रपको वा प्रथम-
द्वितीयपरापहाम्यामतीव बाधितः प्रथमालिकां कुर्वत ।

अत्र परः प्राह—

जइ एवं संसट्ठं, अपत्ते दोसियाइणं गइणं ।
हं वण निरखा दुविहा, जइसमुक्को स तिय पणए ॥

यद्येवमसौ बहिरिव प्रथमालिकां करोति ततो नक्तः संसृष्टो
भवति, संसृष्टे च गुर्वादीनां दीयमानेऽप्रतिक्तः कृता जवति ? ।
गुरुह—अत्रासे देशकाले दोषास्तदेवैर्गणं कृत्वा येषु वा कुलेषु
प्रभाते चाहानं पददन्तः प्रथमालिकां कुर्वन्ति, भोजनस्य च कल्पं
कुर्वन्ति । प्रथमालिकाप्रमाणं च द्विधा—लम्बनतो, भिक्तातश्च ।
तत्र ज्ञेयं न त्रयो लम्बनाः कवशाः, तिक्काश्च भिक्वाः, उत्कर्षतः
पञ्च लम्बनाः पञ्च वा भिक्वाः । तेषां सर्वमपि मध्यमप्रमाणम् ।

अथ तेः कुत्र किं प्रहीतव्यमिति निरूपयति—

एगत्य होइ भनं, वितियमि पदिगइह दवं होति ।
गुरुमादी पाउगं, जत्तं विटए उ संसत्तं ॥

साधुव्यस्य द्वौ प्रतिग्रहौ, द्वौ च मात्रको भवतः, तत्रैकस्मिन्
प्रतिग्रहे भक्तं प्रतिग्रहीतव्यं, द्वितीये क्वं पानकं भवति । तथैक-
स्मिन् मात्रकं आचार्यादीनां प्रायोग्यं पृच्छते, द्वितीये तु संस-
क्तं भक्तं वा पानकं वा प्रत्येकृतो यदि हृद्यः ततः प्रतिग्रहे
प्रतिष्यते ।

जति रिको तो दवम—चगम्मि पदमालियाए गइणं तु ।

संसत्तगइण दवतु—द्वये य तत्त्वेव जं पंता ॥

यदि रिकोऽसौ क्वमात्रकः, नतः तत्र प्रथमालिकाया प्रदं
वक्तव्यम्, एवं संसृष्टं न जवति । अथवा—तस्मिन् क्वमात्रकं
भक्तं क्वं गृहीतं, क्वं वा तत्र तेन दुर्गन्तं, तत्समैव जक्त-
प्रतिग्रहे गम्यान्तं, तद्वेकं इत्येतादृश्यायस्मिन् इत्येते कृत्वा
समुद्दिशति, एवं संसृष्टं न भवति ।

विहयणं तत्त्वेव, सेसं अइहा वि होज्ज सव्वं पि ।

तस्मां तं गंतव्यं, संसट्ठं जति वि तहवि सुद्धे ॥

द्वितीयपदमोच्यते—अनीव बुभुक्षितास्त्वैवातनः सविभागं
हृच्छन्ते, तेषां सर्वमप्यायन्ति । अथवा—तत्रैव सर्वमात्मपरमं ज्ञानं
मुञ्चते, यत एव एषां चो विविस्तस्माद्विधिना यत्तव्यम्, वि-
धिना ज्ञानेतव्यं, विधिना वा तत्रैव भोक्तव्यम् । एवं सर्वेषां विधिं
कुर्वन् यद्यपि दोषः स्फुटो जवति तथाऽपि हृद्यः ।

कथं पणः सर्वं वा भिक्वाचार्यागतम् भोक्तव्यमिदम्—

अंतरपण्ठागदितं, पदमागदियं य भुंजए सव्वं ।

संलभितुवसें वा, जं गइयं दोसिणं वा वि ।

बन्तरपण्डिकायां गृहीतं, प्रथमोक्तां गृहीतं वा, तत्सर्वमपि

तथा बाह-

कञ्जमि वि नो विगितिं, जत्तं पंतं न तं च पञ्जत्तं ।
खेवं खसुखेचादिं, कुसहि उष्मागमे चेव ॥
तस्याएँ देति काले, ओमे वुस्समगवादिनो तिच्चं ।
संगह-उवग्गहं वि य, न कुणइ भावे पयंदो य ॥

द्रव्यतः-कार्येऽपि समापतिने विकृतिं घृणादिकां न ददाति, भक्तमपि प्राम्ने द्वापयति, तदपि च न पर्याप्तम् । क्षेत्रतः-ललु-
केवादीन् प्रेषयति, ललुकेष्व नाम-यत्र तु किमपि न प्रायेण्यं लभ्यते,
आदिशब्दात् यत्र स्वपक्वतः परपक्वतो वाऽप्यज्ञाना, तदावि-
परिग्रहः । कुवसतो वा स्थापयति, उद्धामके वा प्राम्ने यदा तदा
वा प्रेषयति । कालतः-सदैव तृतीययायां जोजनं ददाति । अव-
नेमपि कुर्त्तुर्नेऽप्युत्सवमादिकां नित्यम्, भावतः-संभवं हानादि-
भिः, रूपप्रदं बह्वपात्रादिभिर्न करोति । प्रचण्डम् प्रकोपनशीलः ॥

होए होउत्तरे चेव, दो वि एए असाहगा ।
विचरीयविचिणो सिक्खी, अन्नं दो वि य साहगा ॥

लोकं लोकोत्तरेऽपि च एतावन्मनोको ह्याव्यपमायको ह्यव-
सो भावतश्च प्रासादस्य विपरीतवर्तिनः पुनरभयथापि सिद्धिर-
ति कृत्वा अन्यौ ह्यावपि ह्यवसो भावतश्च प्रासादस्य साधको ।

सिक्खीपासावर्धनं-सगस्स करणं चउव्विहं होइ ।
द्वप्पे खेवं काले, जावे य न मंकिंल्लेहं ॥

सिद्धिप्रासादान्नसकरणं चतुर्विधं भवति । तद्यथा-ह्यवसतः,
क्षेत्रतः, कालतः, भावतश्च । ततो गीतायां द्रव्यादिषु साधून्
न सहजज्ञायति ।

एवं तु निम्नवर्ती, ते विप अचिरेण सिद्धिपासायं ।
वेसि पि इमो उ विट्ठी, आहारियेव्वएँ होति ॥

एवं ह्यव्यतिष्ठु संकलेशाकरणत्वेन साधवोऽविज्ञेय स्तोकेन
कालेन सिद्धिप्रासादं निर्मापयन्ति, तेषामपि सिद्धिप्रासाद-
निर्मापकाणामाहारयितव्येऽयं वक्ष्यमाणो विधिः ।

तमेवाह-

अद्धमसणस्स सव्वं, जणस्स कुज्जा दवस्स दो भागं ।
वायपविचारणट्ठा, उष्माणं ऊणय्यं कुज्जा ॥

अद्धमुदरस्य दधितकृतीमनादिसहितस्याज्ञानस्य योग्यं कुप्यात्,
ह्यै भागी द्रवस्य पानीयस्य योग्यो, वष्टु तु भागं वातप्रविचरण-
क्षैमूलकं कुप्यात् । इयमत्र जावना-उदरस्य वट् भागाः कटपन्ते,
तत्र त्रयो भागा अज्ञानस्य सव्यञ्जनस्य, ह्यै भागी पानीयस्य,
वष्टो वातप्रविचरणाय । एतच्च साधारणे, प्रावृत्तकाले चत्वारो
भागः सव्यञ्जनस्याज्ञानस्य, पञ्चमः पानीयस्य, षष्ठा वातप्र-
विचराय, उष्णकाले ह्यै भागावज्ञानस्य सव्यञ्जनस्य, त्रयः
पानीयस्य षष्ठा वातप्रविचरणपर्यति ।

एसो आहारविधिं, जह जणिता सव्वनाव्वंसीहि ।
धम्मावस्सज्जागा, जेण न द्दयंति तं कुज्जा ॥

एष आहारविधिर्धया सर्वमाद्यविधिभिः सर्वज्ञैर्मणिता, येन
च प्रकारेण धर्मेनिमित्ता अवश्यकर्तव्या योगा न हीयन्ते,
तं कुर्यान्नान्यदिति ॥ व्य० ८ उ० । पृ० १ । श्लो० । ६७० ।

“ जं लो पदमाय पोरिसीएँ अणहंताय सहायएँ पोरिसीएँ अ-
हंताय भसं वा पाणं वा पकिगाहेज्जा वा, परिभुज्ज वा, तस्स
खं पुरिमट्ठं । ” महा० ७ अ० ।

(१२) रात्रौ भिक्षा न प्रदीतव्या-

नो कण्णइ निग्गंथाण वा निग्गंथीएँ वा राएँ वा विपासे वा
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडिग्गाहत्तिच ।

अस्य संबन्धं घट्टयाह-

वयम्राह्मिगारे पणएँ, राइवयभत्तपालाणे इण्णो ।
मुत्तं उदाहु वेरा, मा पीला होज्ज सव्वेसि ॥

पूर्वसूत्रे त्रितीयावग्रहोऽनुष्ठामन्तरेण वस्त्रं न परिभोक्तव्यमि-
ति तृतीयमन्तस्याधिकारः प्रकृतः, तस्मिंश्च प्रकृते रात्रिभक्त-
मनपालनार्थमिदं सूत्रं स्थविराः श्रीमच्छास्त्रेस्वाभिन उदाह-
तवन्तः । कुत इत्याह-मा तस्मिन् घट्टमते भन्ने संबधमापि
महाव्रतानां पीका विराधना भवेत् इति कृत्वा ।

प्रकारान्तरेण संबन्धमाह-

अइवा पिमो भण्णिओ, न य जण्णिओ गहणकालं तु ।

तस्स गहणं खवाएँ, बारइ अण्णेतरे सुत्ते ।

अथवा-“ निग्गयं च णं गाहावक्कलं पिडवायपियाएँ ”
इत्यादिषु सूत्रेषु पिण्डो जगितः, न च तस्य पिण्डस्य ग्रहण-
कालो ज्ञानेन, कदा शुद्धते, कदा नेति । अतः पूर्वसूत्रेभ्यो य-
द्याभ्यन्तरालमिदमेव सूत्रं, तत्र तस्य पिण्डस्य ग्रहणं कृपायां
रात्रौ निवारयतीत्यनेन संबन्धमायातस्यास्य व्याख्या-नो कथ्य-
ते निम्नस्थानं निम्नस्थानीं वा रात्रौ वा विकाले वा अज्ञानं वा
आद्वन्द्यादं, पानं वा अवादि, खादितं वा फलादि, स्वादिमं वा
शुण्ड्यादि प्रतिप्रतीतुम् इति सूत्राङ्गारयः ।

अथ भाष्यविमर्शः-

राने व विपाले वा भंभा राई आकिमिडं विकालो ।

चउरो य अणुण्णया, चांदगपियाएँ आणादिं ॥

रात्रौ वा विकाले येति यदुक्तं सूत्रे, तत्र सन्ध्या रात्रिरुच्यते
इति निमित्तवशात् शेषा संध्याऽपि रजनी, विगतः सन्ध्याका-
लोऽस्ति विकाल उच्यते । केषाञ्चित्वाच्यार्णानां दिवससंज्ञ-
कालविगमत् सन्ध्या विकालः, शेषा तु रात्रिः, इत्येति स्तेन-
पारद्वारिकादयो अत्रानि कृत्वा । एतयोः रात्रिविकालयोः सूत्रोक्तं
चतुर्विधमाहारं शुद्धना भुञ्जानस्य च चत्वारो अनुदात्ता भा-
साः प्रायश्चित्तम् । वृ० १ उ० ॥

(१३) कतिवारान् गच्छेत्-

अथ विमर्शधर्मभिक्षुस्तः प्रमाळुद्धारं भावयति-

देत्तिणं आणुण्णया उ, तस्या आवाज मासियं लुट्ठे ।

गुरुगो उ चउत्थीएँ, चाउम्मामो पुरक्कमे ॥

चतुर्थभक्तिकस्य द्वौ वारौ गोचरवर्षाभितनुमनुष्ठानी, अथ तृती-
यं बारमर्दानं, तत आपद्यते मासिकं शपुक्कम्, अथ चतुर्थं वारं
पर्यटति, तदा गुरुको भासः स्वीयं सर्वत्र प्राकृतत्वात् । अथ सु-
तीयादीन् वारान् भिक्षायां प्रविशति, ततो गुडिणाः पुरः कम्मे कुर्व-
न्ति, तत्र चत्वारो भासा लघव इति । एषा भिक्षुकिमाथा ।

अधेनामेव भाष्यकृद्विपुलाति-

सइमेव उ निगमणं, चउत्थज्जत्तस्स दोसि वि अल्लके ।

सव्वे गोयराज्जा, विणिग छुच्छमे वि तिदिं ॥

सकृदेव एकवारमेव नित्यनलिकस्य भक्त्या वा पानाय वा नि-
मेषनं कल्पने, चतुर्थभक्तिकस्याप्युत्सर्गतः सकृदेव भिक्तामर्चितुं
कल्पने । अथ नक्षत्रीं पर्यटताऽपि तेन परिपूर्यो भक्त्या न ल-
ब्धः, ततोऽलभ्ये सति तस्य ह्यपि गोचरकालावनुज्ञाती, यस्य
विष्टरनिकोऽं दशमद्वादशमादिशक्तः, तस्य सर्वेऽपि गोचर-
कालाः कल्पन्ते । (उद्धुमे वितिहिं ति) षष्ठभक्तिकस्य द्वयोर्गो-
चरकालयोः, अष्टमभक्तिकस्य तु त्रिषु गोचरकालेषु भिक्ताम-
र्चितुं कल्पते ।

स्यामितिः किमर्थे षष्ठादिभक्तिकानां ह्यादिगोचरकालाना-
मनुज्ञा ? उच्यते-

संयुक्तानां जेणज्जा, तुगाइ छडादिणं ततो कासो ।

जुत्तऽणुत्तुचे अ बलं, जायइ न य मीतलं होइ ॥

संयुक्तानि संकुचिनामि येन कारणेन षष्ठादिनपसा अन्वायि
प्रतीतिना । ततः षष्ठादिभक्तिकानां भिक्तिको गोचरकालादिकः
कालोऽनुज्ञातः । अपि च-प्रथमभक्त्यारं भुक्तस्तो द्वितीयादिकं
वारमनुकुस्तस्य भुक्तानुक्तस्य, द्वादशीं वारां च चतुर्वत्
इत्यर्थः । बलं भूयोऽपि षष्ठादिकरणे सामर्थ्यमुपजायते, न केथं
तज्जकं शित्तं भवति, सद्यो गृहीतव्यातः । यत् किमेकवारं प-
र्यटता यद् गृहीतं तन्मभ्यात् किञ्चित् समुद्दिश्य द्वितीयादिवारं
समुद्दिश्यात् दीपं स्थापयेत्, नक्षत्रं भवत्येव दीपतलं, तच्च तस्य
तपःक्रामदेहस्य कारकमिति कृत्वा ह्याद्यो गोचरकाला अनु-
ज्ञाता इति ।

अत्र परः प्राह-यद्यसौ षष्ठादिभक्तिको यावन्ति भक्तानि
जिमात् तावत्त्येकेनैव दिवसेन पूरयति, ततः कां
नाम गुणस्तस्य नलिक्येदेनेन ? उच्यते-

बहुदेवसिया जत्ता, एकदिणेणं तु जइ वि जुंजेजा ।

तइ वि य चागतिनिस्सला-एगमपनानाणिया ॥

बहुदेवसिकानि भक्तानि यद्यप्यसायंकदिनैरेव षष्ठादिभक्तिको
हृज्जित, तथापि नलिक्येदेनेन स्वागतनिज्ञेकाप्रभायनादयो
गुणा ब्रवन्ति । त्यागो नाम-द्वादशीं दिवसां सर्वथैव भक्तार्थ-
परिहारः, तित्तिका कृपापरीपहस्यापि सदनम्, पेकाइयं तु सु-
चार्यपरायत्तनादौ भिक्तस्थानम्योपयुक्ता, प्रभावना नाम-अहो!
अर्मापां शासनं विजयने यत्तादशासनपस्तिनं दति । ह्यादिश-
ब्दाद्येयामपि तपःकर्मणि अकाजनेन, गृहिणीं वा तद्दर्शनाप्र-
जयाप्राप्तिपरित्यक्तः षष्ठादिभक्तिकस्य ह्यादिगोचरकालानु-
ज्ञानम् । नित्यभक्तिकस्तु यद् द्वितीयं वारं जिज्ञास्यमवतरति
मासलघु, तृतीयवारं मासगुरु, चतुर्थं वारं चतुर्लघु, पञ्चमं
चतुर्लघु, षष्ठं पद्मलघु, सप्तमं पद्मगुरु, अष्टमं छेदः, नवमं मूलं,
दशममनवस्थाप्यम्, एकादशं वारं पाराञ्चिकम् ।

चतुर्थभक्तिकोऽदीनामर्तदशमाह-

जइ एम एत्थ वुद्धिं, ओअरमाणस दसहि सपदै व ।

सेमेसु वि जं जुज्जइ, तत्थ विवुद्धी व सोहीए ॥

यथा द्वितीयादिवारं भिक्तामवतरति एषा लघुमासादरभ्य प्रा-
यश्चित्तस्य बुद्धिमेतिता, तृतीयादिभक्त्या दशसंख्याकैः स्थानैः स्वपदं
पाराञ्चिकं नित्यभक्तिकस्यात्मम् । तथा शेषेष्वपि चतुर्थभक्तिका-
दिषु यद् तृतीयावारादिकं प्रायश्चित्तस्थानं युज्यते, तत्र तदार-
भ्य गोत्रैः प्रायश्चित्तस्य विवुद्धिः कर्तव्या । तद्यथा-चतुर्थेन-
किस्सुदीये वारं भिक्तामवतरति मासलघु, चतुर्थं मासगुरु,

पञ्चमं चतुर्लघु, षष्ठं चतुर्लघु, सप्तमं पद्मलघु, अष्टमं पद्मगुरु, नवमं
छेदः, दशमं मूलम्, एकादशमनवस्थाप्यम्, द्वादशं वारं पर्यट-
तः पाराञ्चिकम् । एवं षष्ठभक्तिकस्यापि ह्याद्यं चारमवतरतः
पाराञ्चिकम् । यदाह क्युप्पिठत्त-“ छट्ठमत्थियस्स वि वार-
सहि पायइ पारिचयं नि” । अष्टमभक्तिकस्य तु चतुर्थेवारादर-
भ्य त्रयोदशं वारं यावत्पर्यटतां लघुमासादिकं पाराभिकान्त-
मिति । गतं प्रमाणद्वारम् । ७० २ उ० ।

द्वितीयावारं प्रविशति-

जे भिक्खु गाहावतिकुलं पिन्दवायपमियाए पविडे पदि-
याइविचते समाणे दोषं पि तमेव कुलं अणुप्पविमइ, अणु-
प्पविमंतं वा साइज्जइ ॥ १३ ॥

“जे निक्खु गाहावतिकुलं पिन्दवातपडियाए” इत्यादि । (प-
मियाइक्खपि ति) प्रत्याख्यातः, अतिरथाविते ति अभिधं
भवति, दोषं पुनरपि तमेव प्रविशति, तस्स मासलघु,
प्राणइया व होसा ।

गिज्जुत्तिगाहा-

जे निक्खु गाहावति-कुलमातिगणं पिन्दवातपडियाए ।

पच्चिकित्तं समाणे, तं चेव कुलं पुणो पविसे ॥ १४ ॥

जे च गिहेत्तं, निक्खु पूर्ववत्, गिहस्स पती गिहपती,
तस्स कुलं, शुद्धिमित्यर्थः । अतिगतः प्रविष्टः, पिन्दवातपडियाए
पच्चक्खानो प्रविष्टः प्रत्याख्यानेन, (समाणे चि) समः
प्रत्याख्यानस्यार्थः । अइवा-“ समाणे चि ” पच्चक्खाव चि होइ
तमेव पुनः प्रविशेत् ।

गाहा-

सो आणा अणवरत्थं, मिच्छत्तिवाराणं तथा दुविधं ।

पावति जम्हा तेणं, पच्चक्खाते तु ण पविसे ॥ १५ ॥

दुविधा विराहणा-आयाप, संज्ञये य । जम्हा एते दोसा पा-
वति, तम्हा ण तं पुणो कुलं पविसे ।

अथ पविशति तो इमे दोसा-

दुपदचत्तुपणयामे, हरणोहविणे य दहुण खणणे य ।

वारियकापी दोषा-दिपमु संका भवे तत्थ ॥ १६ ॥

तन्मि कुले दुपदं दुष्कचरियादि, चउप्पदं अस्सादि, ण्हे,
हरिने वा संका संकिञ्जातं, एवं उद्भावितं, घरादिदाहे, कल्लं च
कल्लतने मंडउकासी उभयामगो एह सादिआण ताण वा दूइ-
त्तणं करेइ, एवं संकिते गिस्सकिते वा जं तमावज्जे, साह्मिहि
घरं मरियं ति, रायकुत्ते कहेइज्ज, एवं गेएइणादयो दोसा ।

कारणं तु पुण दोषं पि पविशति-

वितियपद्मणाजोणे, अचितं गेलम्भ पगत पाहुणए ।

रायउद्धे रोधेणं, अद्धाने वा तित्तिकपं ॥ १७ ॥

अणाजोगेण दोषं पि पविसे, तमपीओ खंविआओ जत्थ तं
अचिय दावं संविआदां, दुर्मिकं वागिलाणकारणेण वा भुज्जो
पविसिनि, एवं पाहुणगानिपु चि, अकारेण वा वित्तिकप्येति
आदौ भक्तेः अथसाणं य, अइवा गेलसादिपसु कज्जेसु एस-
णिज्जे अलम्भमणे ति परियज्जविकप्ये पुणो तेसु चेव गहेसु
दोषं वारं पविशति ।

गाहा-

एतं तं चेव पणं, अणुप्पवरसंकेणे वा मूढो ।

पुच्छा पुण सेनेसुं, कहेति कज्जं अपुच्छो वा ॥ ३१ ॥

अणान्नोपपत्तिं गिहान् सुणेत्यायं भणति-एयं तं जेव घरं ति । अइवा-अपुण्यघरसंक्रमेण वा पवित्रो जगति-एयं तं जेव घरं ति । (सेसेसु सि) गिहान्नापिदिसु कारणेसु गिहोसु पु-
ण्यतो अपुण्येति वा 'गिहान्ना दोंबं पि आगत' ति कज्जं
कहेति ।

साहा-

चावितकुलाणि पविसति, अदेसकादो विजेसु ते आसि ।
सुधे पुरागतं, अहमसुधं च जं आसि ॥ ३२ ॥

अइवा-जे साहसाह्वादि पविसंतेहि भाविता कला, तेसि ए
सेकातिवोला जवति, तेसु दोंबं पि कारणे पविसति । अदेस-
काले विजेसु कुलेसु आसी, तेसु पुणो देसकालेसु पविसति, जं
जिस्वकालं सुधं असिवसु पुणो पविसति, अतकुलं वा अस्तु-
धं जं आसि, तथे कएइ कारणेण भिस्सा ए दत्ता, तं पुणो
पविसति । नि० सू० ३ उ० ।

(१४) मात्रकं गृहीत्वा गन्तव्यम् । मात्रकद्वारम्-

अथ मात्रकद्वारं व्याख्यायते-मात्रकमगृहीत्वा निर्गच्छति मास-
लघु, आचार्यादीनां प्राप्तेयं मात्रकं विना कुत्र शुद्धात्, यदि न
शुद्धाति तदा, यदा तं अनायादमादां वा परित्यज्यते, तस्मि-
न्पक्षे । अथ ते आस्तप्राप्ते समुद्दिशेयुः, ततो भ्रान्त्याद्वा दोषाः
कुलमध्यस्थे वा घृतादस्तद्विषयं ज्ञायो जातः, यदि मात्रकं
मास्तीति कृत्वा तच्च न शुद्धाति तदा मासलघु, न संसकभकपान वा
मात्रकं विना क शोधयेत्, यदि मात्रकमवधिष्यत् ततस्तत्र
शोधयित्वा परिष्ठापयेत्, प्रतिग्रहे परिजिघ्रंसा, यत एवमतः क-
र्तव्यं मात्रकद्वारम् । ग० १ उ० । द्वितीयपदे
मात्रकमप्यनाभोगादिना न शुद्धीयात् । ग० १ उ० । ध० । श्री० ।

(१५) यस्य च योगद्वारम्-

यस्य वस्त्रपात्रशुद्धौ योगः संबन्धो जविष्यति तदपि गृही-
ष्यामीति यदि न जगति, तदाऽपि मासलघु, वस्त्राद्यादिकं च
प्रहीतुं न कल्पते । ग० १ उ० ।

(१६) संघाटकं कृत्वा गन्तव्यम् । अथ संघाटकद्वारं

प्राप्यकुले च व्याख्यानयति-

एगमित्यस्म दोसा, साणे इत्थी तद्देव पडिणी ।

जिक्खजितोहि पवन्वय, तम्हा सविज्जण मणं ॥

यद्येकाकी पयंति तदा मासलघु, एनं च दोषाः-स एकाकी य-
दि भिक्षां शोधयति, तदा घृष्टनः श्वानः समागत्य न द्रोतु । अथ
श्वानमवशोक्ते, तत एषणां न रक्षति, तमेकाकिनं दृष्ट्वा काचि-
न्मोहितमर्तुका, विषया वा क्ली, बहिः प्रयागमन्नमना द्वारं पि-
ष्याय तं शुद्धीयात्, प्रत्यनीको वा तमेकाकिनं दृष्ट्वा प्रतापनादि
क्रियात्, भिक्षाविशोधयति एकाकी यदि जिषु ग्रंथेषु जिज्ञां
दीयमानां शुद्धाति, तत एषणाया अमुक्तिमयति । अथैकैव गृहे
शुद्धाति, तत इतरयोर्दोषयोः प्रश्नो ज्ञेयः । द्वयोस्तु निर्ग-
तोरेक एकत्र भिक्षामादान् एतादृश्यां ददाति । क्षितीयस्तु
सपेशुहृदयादानायमानं भिक्षाद्वयमापि सम्पुष्टपुष्टे, महाप्रता-
पि वा एकाकी विराधेयः । तयाहि-एकाकी निःशुद्ध्यादिका-
मप्यापिरेत्, कुपटवरेण दत्तादि वा प्रयुज्जीत न, हिरण्यादिकं
वा विजितं शुकमवस्था स्तनयेत्, अविपत्तिं वा रुपवर्त्ती

दृष्ट्वा समुदीर्य मोहतया प्रतिसेवेत्, अथ वा समं पतितं
सुवर्णादि शुद्धीयादिति । यत एतं दोषास्तस्मान् सद्वितीयव
गमनं कर्तव्यम्, संघाटकेनेत्यर्थः ।

स पुनरेकाकी कैः कारणैः संघाटिकं न शुद्धाती-
त्युच्यते-

गारविणं काहीए, माङ्गे अलम लुक्क निक्कम्मे ।

दुद्धद अवाटिट्टिय, अमणुणे वा असेयादो ॥

गौरविको नाम लक्ष्यसंयमोऽष्टम्यर्थोऽवधारणोपेतः । अथ
केचं भावना-संघाटिकं यो रत्नाधिकः सांस्तब्धमान, अथमर-
नाधिकस्तु लक्ष्यसंयमः, ततोऽसावधमणीयं भिक्षामुपाक-
रति, प्रतिअयमागतयोः कौ तयोः रत्नाधिको मरलीरधावरण
प्रपद्यते उपेष्टाय-सुखं प्रतिगृहं, ततोऽवमरत्नाधिकः स्वस्व-
विधार्तिभ्यस्तथैव-मया स्वस्वविधसामर्थ्येनं दं भक्षणमुपादि-
तम्, इदानीमस्य रत्नाधिकः प्रयुज्ज्यते, यनास्य पात्रं प्रति-
ग्रहा याचयेत्, इति कपायितः सम्यक्काचित्वं प्रतिपद्यते । (काही-
ए ति) कपाजिभरतीति कायिकः कपाकथनेकनिष्ठः, स यो-
चरं प्रविष्टः कथाः कथयन् द्वितीयेन साधुना शुभादिजिवां
वार्यमाणोऽपि गोपयन्ते, तत एकाकी भवति । मायावान् भद्रकं
२ मुक्तं शेषमनयनेपाकी जायते । अलसश्चिराच्चरचयोऽभ्य-
गमनः सम्येकाकी पर्यटति । लुक्कस्तु दृष्टिदुःखादिका वि-
कृताः खलु प्राप्यमानाः प्रथमं पयंति । निम्नं पुनरनयनीयं
जिषु कुर्यात्वं प्रतिपद्यते । (दुद्धदं ति) दुर्लभमेतकाले एकत्व-
मुपसंयते । (अवाटिट्टिय ति) आचार्यादिव वा आचार्यक
आचार्यकाधिकः, स स्वस्वविधसामर्थ्येनैवोपादितमहं शुद्धातीत्येकाकी जवति ।
अमनोऽना नाम-सर्वेषां अविष्टः, कुलहकारकत्वात्, असावित्ये-
काकी पर्यटतीत्येतेः कारणैरसंघाटः, संघाटिको न भवति ।

अथैतेषामेकाचित्वप्रत्ययं प्रायश्चित्तमाह-

लघुया प दोमु गुरुओ, अह तए चउ गुरु ए पंचमए ।

सेसाण मासद्वहओ, जं वा आवज्जं जत्थ ॥

द्वयोर्गौरविककायिकयोश्चत्वारो लघयः, तृतीयकस्य माया-
वतो गुरुको मासः पञ्चमस्य लुक्कस्य चत्वारो गुरुवः, शेषाण-
मसनिर्दिष्टानां मासलघु । यद्वा-संयमविधायनादि, यथाऽऽ-
पद्यते तन्निष्पन्नं तत्र प्रायश्चित्तस्य । ग० संघाटकद्वारम् । ग० १
उ० । तथा संघाटकं विनाऽपि निर्गच्छतु । कथमिति चेत्, उच्यते-
यदि दुर्जितं चिरमर्थादत्वा पर्याप्तं लघ्वते ततो भावश्च-
र्यटतो, न पुनरेकाकी । अथ द्वयोरेष्येकैव जिज्ञा लभ्यते, न
च कासः पुष्टं, तत एकाऽपि पयंति । यदि सर्वेऽपि स्वशू-
द्रत्वादात्मलक्षिका भवन्ति, तदा प्रतिषेधितव्यः, अथ को-
ऽपि प्रियधर्मो मानुषान्तरादिति आत्मलक्षिकात् प्रतिप-
द्यते, ततः सांस्तुक्रान्तयः । यः पुनरमनोऽनः स अन्यायैः साधु-
भिः समं संयोज्य प्रयेयते । यदि सर्वेऽपि नेच्छन्ति, ततः
परित्यज्यनीयोऽपी, अथ स एवैकः कथंकरणस्तस्य दोषः,
अपरे निमित्तादयो बध्या गुणाः, पणान्नुको वाऽतीव ह-
ृष्टः, ततो न परित्यज्य इति । ग० १ उ० ।

(१७) उवाचचकुलेषु चरेत् सासुदानिकः-

समुआणं चरं जिक्खु, कुलं उच्चाययं सया ।

नीयं कुलपङ्कम्, ऊमदं नाजिषार ॥ २५ ॥

समुदानं ज्ञाप्यैकमाश्रित्य चरेद्भिक्षुः । अन्त्याह-कुलमुखावचं
सदा, भगवद्भित्तं सति विजयापक्या प्रधानमप्रधानं च । यथा-
पदिपात्येव चरेत्सदा सर्वकालम्, नहि कुलमतिरुच्य विज-
यापक्या प्रयुतनरत्नाभार्थमुच्छिन्नं स्थाप्यैककुलं, नाभिपार-
येष वायाव; अत्रिचक्रलोकाश्चादिप्रसङ्गादिति सूत्रार्थः ॥२४॥

किं च-

अदीणो विधिमैत्रिजा, न विसीएज पंदि ।

अमुञ्चओ जोयणम्मि, माइये एसणारए ॥ २६ ॥

अदीणो कल्पदेव्यमङ्कुरस्य न उलानवदनः, वृत्तिर्वर्तनश्च, एष-
येत् संशयेत, न विधीदेव अलानं सति विधानं न कुर्वीत, प-
रिहतः साधुः, अमुञ्चिन्त-अमुञ्चो भोजने, लानं सति मात्राहः
आहारमार्थं प्रति, एषणारतः उन्मोहपदवैषणपक्षपातीति सू-
त्रार्थः ॥ २६ ॥

एवं च भाषयेत्-

बद्धं परपरे अस्मि, विविहं स्वायसाधं ।

न तस्य पंदिओ कुप्पे, इच्छा दिज्ज परो न वा ॥ २७ ॥

बद्ध प्रमादतः प्रयुतं, परपरे असंयतादिगृहे अस्ति, विविधमने-
काकारं, आद्यं स्वाद्यं, पतकचाशनाद्युपलक्षणम् । न तत्र पण्डितः
तः कुप्यत् सन्धिं न ददातीति न रोषं कुर्वीत, किं तु इच्छा
वेह्यात् परो न वेति, इच्छा परस्परं न नान्त्र्यान्काङ्क्षिद्वि विन्-
वेदिति, सामाधिकवाधनादिति सूत्रार्थः ॥ २७ ॥

यतश्च विशेषेणाह-

सयणासणवत्थं वा, जत्तं पाणं बं सज्ज ।

अदितस्स न कुप्पेज्जा, पच्चक्खे वि य दिस्सओ ॥ २८ ॥

शयनाशनवत्तं चेत्येकवक्त्रावः, भक्तं पात्रं वा संयतः । अद्-
तो न कल्पन्त तत्स्वाभिनाः, प्रत्येकं पत्रं च इत्यमाने, शयना-
सनादादिति सूत्रार्थः ॥ २८ ॥ २७० ए अओ २ ७० ।

(१७) मार्गे यथा गच्छति-

से भिक्षु वा जिकखुणी वा० जाव समाणे अंतरा
से वपाणि वा फडिहाणि वा पागराणि वा तारणाणि
वा अग्रमालाणि वा अग्रमलपासगाणि वा सति परकमे
संजयापेव परकमेज्जा, यो उज्जुयं गच्छेज्जा, केवली वृ-
या-आयापमेयं से तस्य परकमेणाए पयलेज्ज वा, पच-
डेज्ज वा, से तस्य पचसमाणे वा पचदपाणे वा तस्य से
काए उम्भारेण वा पासवणेण वा खेलेण वा सिपाणेण
वा वंतेण वा पितेण वा पूरण वा सुक्खेण वा सोणिपण
वा उवलिषे सिया तट्ठणगरं कायं यो अणंतरादिपाए
पुढवीए णो ससाणेकाए पुढवीए णो ससरक्खलाए पुढवीए
यो चिचमंताए सिलाए णो चिचमंताए सेल्लए कोलावांस-
सि वा दाहए जीइपतिट्ठिए नंने सपाणे० जाव समंताएण णो
आमजेज्ज वा, णो पमजेज्ज वा, ससिहेज्ज वा, णिच्छिहेज्ज वा,
ठप्पलेज्ज वा, आउहेज्ज वा, आयावेज्ज वा, पयावेज्ज वा ।
से पुव्वामेव अप्पं ससरक्खं तणं वा पत्तं वा फट्ठं वा स-
करं वा जाएज्जा, जाइसा से तयापाए एगंतपक्कमेज्जा २

अरे कजामवेमिल्लं सि वा० जाव अश्वपरंसि वा तहणगरंसि वा
पटिहेडिपरे पमजिपरे तन्नो संजयापेव आमजेज्ज वा० जाव
पयावेज्ज वा । से भिक्षु वा जिकखुणी वा० जाव पविडे स-
माणे सेवनें पुण जाणेज्जा, गोणं विद्यासं पदिपदे पेहाए,
पटिंसं विद्यासं पदिपदे पेहाए, एवं मणुस्सं आसं इरंथि
सीहं वण्यं वणं दीविणं अच्चं तच्छं परासरं सीयालं विराहं
सुणयं कोलसुणयं कोकीयं चेचाविडिहं विद्यासं पदि-
पदे पेहाए, सति परकमे संजयापेव परकमेज्जा, यो उज्जु-
यं गच्छेज्जा ॥

(से भिक्षु वेत्यादि) से जिकुमिहार्थं शुद्धपतिकुलं पाठकं
रचयं प्रामादिकं वा प्रविष्टः स्वमार्गं प्रत्युपलंभ । तत्र यद्यन्त-
राऽन्तराले 'से' तस्य जिकुगच्छन्तं यतानि स्युः । तद्यथा-यन्मः
समुपना भूजानाः, ग्रामान्तरे वा कटाराः, तथा परिक्षा वा, प्राकारा
वा शुद्धस्य प्रसक्त्य वा, तथा तोरणानि वा, तथा उन्मोहना, पाशका
यत्रांगलाप्राणि निक्षिपन्ते, यतानि चान्तराले ज्ञात्वा, प्रकल्प्यते
अनेनात्र प्रकमे मार्गस्तस्मिन्प्राप्त्यस्मिन् सति संयत एव तेन
प्रकमेन गच्छेत् नैवार्जुना गच्छेत् । किमिति । यत-केवली सर्वलो-
क्यात्-मादानं कर्मोदानम्, यतश्च संयमामविवाधना, अतस्मादेव
दर्शयति-न भिक्षुस्तत्र तस्मिन् यत्रादियुक्तं मार्गं पराक्रममाणो
गच्छन् विषमस्यामार्गस्य कदाचिद्विचक्षणं प्रकल्पेत्, प्रकल्पेद्वा, तथा
प्रपन्तेद्वा, स तत्र प्रकल्पत् प्रपत्तु वा यद्यपि कायानामन्यतमं वि-
राधयेत् । तथा तत्र 'से' तस्य काय उन्मोहना वा प्रवर्णयेत् वा सुक्खे-
भया वा सिलायुक्तं वा चान्तेन वा पितेन वा पूयेन वा सुक्खे
वा शोणितेन वा उपलभितः स्वादिख्यत एवंप्रयुतेन पथानं गन्तव्य-
म् । अथ मार्गांतराभावात् तस्मै गतः वक्ष्यसिद्धः सन् कर्मा-
द्युपलक्षकाद्यो नैवं कुर्वीदिति दर्शयति-स यदि तथाप्रकारमशु-
चिकर्माद्युपलक्षकाद्ययमन्तर्हितयाऽप्यवहितया पुनरित्या तथा
सस्मिन्धयाऽऽरंभ्या, एवं सरजस्कृया वा, तथा चित्तवता, सेल्लना
पुषिबीशकलेन, एवं कोशा 'पुणास्तथावा सज्जते बाणं, जीवप्र-
तिष्ठिते जापडे सप्राणिनि, यावत्सस्मिन्मानके, नो नैव सहदाशु-
ज्याद्, नाऽपि पुनः पुनः प्रमुञ्ज्यात्, कर्मादि बोधयेदित्यर्थः ।
तथा तत्रस्य एव 'न संसिहेज्जा' न संसिहेज्जा' नोद्धर्तनादिनोद्धर्त-
नापि तदेवचक्षुष्कमुद्धर्तयेत्, नाऽपि तत्रस्य एव सहदातापयेत्,
पुनः पुनरायं प्रतापयेत् । यत् कुर्वीत तदाह-स जिकुः पूर्वमेव त-
दनन्तरमेव अल्पं सरजस्कृत् त्वादि यावत्, तेन चेकातस्यसिद्धि-
लं स्थितः सन् मार्गं प्रमुञ्ज्याच्छिष्येत्, शेषं सुगममिति । किं
च-" से भिक्षु " इत्यादि । स भिक्षुः भिक्षार्थं प्रविष्टः सन्
पट्युपयोगं कुर्वीत, तत्र च यदि पुनरेवं जानीयात्, यथाऽत्र
किञ्चिद्व्यावधिकमास्ते इति तन्मार्गं कथानं गा वक्षीयं व्यासं हते
शुद्धमित्यर्थः, यन्माः प्रतिपद्यः, तस्मिन् स्थितं प्रत्युपदेयः, शेषं
सुगमं, यावत् सति पराक्रमे मार्गान्तरे अज्जुना पथा ग्राम-
विराचनासंभवात् न गच्छेत्, नवरं (वराणि) वृत्तं, द्वीपिने
विचक्रम् (अर्चंति) अर्चं (परासरं ति) सररं (कोज-
सुणयं) महाशुकरं (कांकीयं ति) सुग्राहाकृतिः समन्ततो
रात्रौ कांको हयंयं राट्टीति, (चेचाविडिहं ति) आरण्यो जी-
वविशेषः, तस्मिन् । आचा० २ सु० १ अ० ५ उ० ।

(१६) मार्गे क्वाणुकपटकादि-

से भिक्षु वा जिकखुणी वा० जाव समाणे अंतरा से ओवाओ

वा खाणुं वा कटप वा घसी वा भिलुगा वा विसमे वा विज्जने वा परियावज्जेज्जा सति परकमे संजयामेव परकमेज्जा, गो लज्जुपं गच्छेज्जा ॥

“से भिक्खु वेत्थाहि” । स भिक्कुभिक्कायै प्रविष्टः सम्मार्गोपयोगं दद्यात्तत्रानराद्ये द्योतत्पर्यायेद्योतं स्यात् । तथाचा-अवघातो भतेः, स्वाधुषो, कष्टको, वा, ‘घसी’ नाम स्थलाद्व्यस्तस्वतररुम, (भिखुं ति) स्फुटितकृष्णमूराजिः, विषम उन्नतं ‘विज्जने’ कर्हमः, तथाऽऽत्मसंयमविराधनासंयमात् । पराकमे मार्गान्तरे सति अज्जुता पया न गच्छेदिति । आका० २ सु० १ अ० ५ अ० १ पं० भा० । पं० कृ० ।

शुद्धपतिद्वारे कष्टकादि-

से भिक्खु वा जिकुलुषी वा गाहावतिकुलस्स हुवारवाहं कटमसोदियाए पडिपिहितं पेहाए तस्सि पुन्नामेव उन्नगहं अणुणुष्वितं अपक्खिलियए अपमज्जिय गो अरुणुणेज्ज वा, पविसेज्ज वा, णिकलमेज्ज वा, तस्सि पुन्नेमेव उन्नगहं अणुणुष्विय २ पक्खिहेयि २ पमज्जिय २ तस्मा संजयामेव अरुणुणेज्ज वा, पविसेज्ज वा, णिकलमेज्ज वा ॥

“से भिक्खु वेत्थाहि” । स भिक्कुभिक्कायै प्रविष्टः सन् शुद्धपतिकुलस्य (हुवारवाहं ति) द्वारनागः, तं कष्टकाशलाया चि-दितं प्रथय यथां तद् शुद्धं तेषामन्वेषणं पूर्वमेवावमुक्तं प्यावाचित्वा, तथा प्रत्युपेक्ष्य चक्षुषा अपमज्जय च रजोहरणादिना (गो-अरुणुणेज्ज ति) नैवोदघाटयत्, उदात्तस्य च न प्रविशेत्, नापि निष्कामिष्य, हेतुः प्रदूषणम् । तथाहि-शुद्धपतिः प्रवेष्टव्यं गच्छेत्, नष्टं च कर्तुमिति साधुविषयशान्तिरप्येव, उद्धाटयन्ते चाप्यत इवादि प्रविशेदित्येवं च संयमामविराधने । सति कारणे अवघादमाह-स जिह्वेयं तद् शुद्धं तेषां संवर्धनमवप्रदमनुवाप्य याचि-त्वा प्रत्युपेक्ष्य प्रमज्जय च शुद्धाद्व्यवहारि कुर्यादिति । पनक्तं प्रवृत्ति-स्वनो द्वारमुदघाटय न प्रवृष्ट्यमेव, यदि पुनस्तान्ताचा-बादिप्रायोगे तत्र लभ्यते, येषां वा तत्रास्ते, हुज्जं वा कटपं तत्र प्रविष्यति, अवमौढ्यं सति एभिः कारणैरुपस्थितेः स्थगित-द्वारे व्यवस्थितः सन् शब्दं कुर्यात्, स्वयं वा यथाविषयुद्ध-वात्य प्रवेष्टव्यमिति । आका० २ सु० १ अ० ५ अ० १ ।

तत्र प्रविष्टस्य विधिं दृष्टव्यमिमाह-

(२०) पदकाययतना । अत्रेव विशेषतः पुष्टिबोकाय-यतनामाह-

ईगलद्वारिए रासिं, तुसरानिं च गोमयं ।

ससरक्खेहिं पाएहिं, संजओ तं नज्जकमे ॥ ७ ॥

अङ्गाराणामयमाङ्गरः, तमाङ्गरं राशिश्च । एवं कारराशि, तुषराशि, गोयमराशि च । राशिग्रन्थः प्रत्येकमभिसंख्यते । सरज्जकायथां पद्वथां सत्त्वितपुष्टिबीजगोमुदिनान्यां पादा-भ्यां, संयतः साधु, तमनन्तरदितं राशि, नातिकमेव मा जुष्ट-विचिरज्जोविराधनेति सूत्रार्थः ॥ ७ ॥

अत्रैवापकायादियतनामाह-

न चरेज्ज वासें वामेत्ते, महियाए पढंति ।

महावाए व वार्यत्ते, तिरिच्छसंपाप्पमेव वा ॥ ८ ॥

न चरेज्जै वर्षेति भिक्षाये प्रविष्टो, वर्षेणे तु प्रच्छन्ने तिष्ठेत् । तथा मिहिकायां वा पनन्यां, सा च प्रायेः गजैमासेषु पतति । महावाते वा वारिं सति, तदुन्मत्तज्जोविराधनादमावत् । तिरिच्छ-संपनन्तीति तिरिच्छसंपाताः पनङ्गादवः, तेषु वा सत्सु कश्चिद्-शान्तिकेषु न चरेदितिसूत्रार्थः ॥ ८ ॥ सका प्रथममवतपतना ।

साभ्यन्तं चतुर्थप्रवचनतोच्यते-

न चरेज्ज वेसतामेत्ते, वंसेचरवमाणुए ।

वेजयारिस्म दंतस्स, हुज्जा तस्य विमुत्तिया ॥ ९ ॥

न चरेद्वेश्यासामन्ते न गच्छेच्छाशुकागृहसमीपे, किंचिदिष्टे इति, आह-ब्रह्मचर्यवशान्नयने । ब्रह्मचर्यं मैथुनाविरतिकर्षं, वश-मानयत्वाऽऽमायसं करंति दर्शनाङ्गपादिनेति ब्रह्मचर्यवशान्नयनं तस्मिन् । दोषमाह-ब्रह्मचारिणः साधोर्द्वान्तस्य इन्द्रिय-मोहोद्वयदमाज्यां भवेत्तत्र वेश्यासामन्ते विप्रोतसिका-तद्वृ-संश्लेषस्मरणशुभापनकचर्चनोपपातः क्लानश्रद्धाजलं गच्छेत् संयमस्य शोषकज्ञा चित्तविक्रियति सूत्रार्थः । एव सङ्गहरण-दोषो वेश्यासामन्तसङ्गत उक्तः ॥ ९ ॥

साम्रतमिहान्यथ वाऽसङ्गहरणशोषमाह-

आणायणे चरंतस्स, संसर्गाए अभिक्खल्लं ।

हुज्जा वयाणं पीडा ऊ, सामन्मिय य संसओ ॥ १० ॥

अनायतनं अस्याने वेश्यासामन्तादौ चरतो गच्छतः संस-र्गेण संवर्धनं अमीक्षणे पुनः २, किमांत ? आह-भवेद्वृत्तानां प्राणानिपातविरत्यादीनां पीडा तदाकिंचित्चनतां भाषाविराध-ना, आमयेव अमनजाये च द्रव्यतो रजोहरणादिसंधारण-रूपे भूयो प्रावन्नतप्रधानहेतो संशयः, कदाचिदतिष्ठाकाम्य-वेत्त्यर्थः । तथा च वृत्तकथ्या-“वेश्यादिगयनावस्य मेहुणं पी-दिज्जं, अणुवअणोणं पसणाकरणं हिंसा, पकुण्णाय अणुवउ-णअवत्तं पणाऽनवचयणं, अणुणुया य वेसाइत्तंसे अदसादाणं, ममसकरणे परिमाइ, पयं सव्ववयपीडा, दव्वसामन्नं पुण ससयो वंथिक्खमणेण ति” सूत्रार्थः ॥ १० ॥

निगमयआह-

तम्हा एयं विपाणिता, दोमं दुग्गाइवव्वणं ।

वज्जए वेसतामेत्ते, सुणी एगंतमस्सिए ॥ ११ ॥

यसादेव तस्मादेतत्तं विज्ञाय शोषमनन्तरदितं दुर्गतिशब्दं धर्ज-येद्वेश्यासामन्तं सुनिराकामं मेळ्ळमागोमिअन इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

आह-प्रथममवतविगधनाऽनन्तरं चतुर्थमवतविगधनोपमत्सलः किमर्थं ? उच्यते-प्राधान्यस्थापनार्थं, अन्यमवतविगधनाह-तुल्येन प्राधान्यं, तच्च लेशतो दार्शित्येभ्योत । अत्रैव विशेषमाह-

साणं च सूर्यं गाविं, दित्तं गोणं इयं गयं ।

संकिज्जे कलहं जुळं, दूरओ परिकवज्जए ॥ १२ ॥

आनं शोकमानीनं, सुतां गास, अभिनवप्रसूनामित्यर्थः । इत्तं च दर्पितम्, किमिति ? आह-“गोणं इयं गर्जं” गोणां वली-वर्धः, हयोऽभ्यो, गजो हस्वी । तथा किमांत ? आह-(संकिज्जे) बाह्यक्रोडास्थानं, कलहं वाक्प्रतिषेधः, जुळं अङ्गादिभिः परहरतो दूरेण परिकवज्जयत्, आत्मसंयमविराधनासंभवात् । इवसुतगो-प्रभृतिभ्य आमाविराधना, मिमस्थानं कष्टाद्यागमनपतन-

अपेक्षतस्तुत्यादिना संयमविराधना, सर्वत्र चाऽऽसपात्रभेदा-
दिनात्रयविराधनेति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

अत्रैव विधिमाह-

अणुषण् नावणर्, अणुष्टि अणाउले ।

इंदियाई जहागारं, दयक्षा मुष्टी चरे ॥ १३ ॥

अनुगतो-ऊयनो ज्ञावतश्च । ऊयनो-नाकाशदशी, भा-
वतो-न जात्याद्यभिमानवाद् । नावनो ब्रह्मभाष्यामेव,
ऊयनवनतोऽनीचकायः, भावानवननो-आत्मपादिना आदी-
नः । अग्रहृष्टः अग्रसन्, अनाकुलः क्रोधादिरहितः, इन्द्रिया-
णि स्वशैलादीनि, यथाभावं यथाविषये, दमयित्वा इष्टानिष्टेषु
स्पर्शानिष्टेषु रागद्वेषरहितो मुनिः साधुश्रवणं चेत्येव, विषयेषु
प्रभुनर्होऽप्रसङ्गात् । तथाहि-ऊयान्तो लोकहास्यः, भावो-
न इदो न रक्षति । ब्रह्मवननः यत्र इति संभाष्यते, ज्ञावावननः
शुद्धसत्त्वः इति, ग्रहणो योगिहर्तुनाक इति लक्ष्यते, अदातः
प्रवृत्त्याऽनर्ह इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

किं च-

द्वद्वस्म न गच्छेज्जा, ज्ञासमाणो य गोयरे ।

हमंतो नाजिगच्छेज्जा, कुलं उच्चावयं सया ॥ १४ ॥

द्वन् द्वन्, त्वरितमित्यर्थः । भासमाणो वा गोचरे न स-
च्छेत् । तथा इसाभिगच्छेत्, कुलमुच्चावयं सदा । उच्चं ऊय-
भावभेदाद् द्विधा-ऊयान्तं अवलगृह्णाति, भावो- जात्या-
दियुक्तम् । एवमवचमपि ऊयतः कुटीरकावासं, भावनो आ-
त्यादिनीति । दावा उन्मर्षावधानालोकापघातादय इति
सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

अत्रैव विधिमाह-

आलोअं थिगमां दारं, संधिं दगभवणाणि य ।

चरंतो न विनिज्जाए, संकट्ठाणं विवज्जए ॥ १५ ॥

अवलोकं निरूढकारिकुपं, थिगमलं चितं हारादि, सन्धिस्थितं
क्षेत्रम्, एकजवनानि पानीयशुद्धानि, चरन् भिक्षार्थम्, न वि-
निधायित न विशेषण पश्यत्, शास्त्रस्थानमनंदवशाकार्द,
अतो विवर्जयेत्, तथा च नष्टादौ तत्राशङ्क्यपजायत इति
सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

रत्तो गिहवर्णं च, रहस्साऽऽखिखाणय ।

संक्लेशकरं ठाणं, द्रुआं परिवज्जए ॥ १६ ॥

राक्षसकवर्त्यादेः, शुद्धपत्नीं श्रेष्ठपुत्रुनीनां, "रहसा ठाणं"
इति योगः । आरत्तकाणां च द्रुपुत्रमायकादीनां, रहःस्थानं
शुभापवरकमशुद्धादि संक्षेपकमसद्विज्ञापप्रवृत्त्या अभ्यभेदे
वाऽऽकर्षणादिनिति दूरतः परिवर्जयेदिति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥
दशो k अ ० १ उ ० ।

(२१) वृष्टिकाये निपतति-

वासावासं पज्जोसविषयस्स नो कण्णं पाणिपणिग्गहिय-
स्स जिक्खुस्स कण्णगफुमियमित्तमवि वुट्ठिकायांसि निवप-
पाणसि ० जाव माहावडकुलं पविसित्तए वा, निक्खमित्तए वा
॥ १८ ॥

"वासावासं" इत्यादितः "पविसित्तए ति" पर्यन्तम् । तत्र (पा-
णिपणिग्गहियस्स ति) पाणिपात्रस्य जिनकल्पिकादेः भिक्षोः,

(कण्णगफुमियमित्तमवि) फुलारमात्रम्, एतादृशपि वृष्टिका-
यं निपतति सति गोचरचर्यायां गन्तुं न कल्पते ॥ १८ ॥

वासावासं पज्जोसविषयस्स पाणिपणिग्गहियस्स जिक्खुस्स
नो कण्णं अगिहिसि पिन्दवायं पणिगाहिचा पज्जोसविषय,
पज्जोसवेमाणस्स सहसा वुट्ठिकाए निवज्जना देसं लुच्चा
दसभादाय से पाणिणा पाणिं परिपहिता उरंसि वा णं
निक्षिज्जिज्जना, कल्लंसि वा ण सभाट्टिज्जना, अहाउआणि
लोपाणि वा उवागच्छिज्जना, कल्लसल्लाणि वा उवाग-
च्छिज्जना जहा से तत्थ पाणिमि दए वा दमरए वा दगफु-
सिया वा णो परिवावज्जए ॥ १९ ॥

"वासावासं" इत्यादितः "परियावज्जए ति" यावत् । तत्र जि-
नकल्पिकादेः पाणिपात्रस्य साधनः, (पिण्डवायं ति) विण्णपादं
भिक्षां प्रतिगृह्ण (अगिहिसि ति) अनाच्छादिते आकाशे (प-
ज्जोसविषय ति) पर्यायानु आहारयितुं न कल्पते (पज्जोसवे-
माणस्स ति) कदाचित् आकाशे नुज्जानस्य हेतुं यदि सहसा
अज्जमुक्तेऽपि वृष्टिपानः स्वात्तदा पिण्डवानस्य लुक्त्वा हेतुं
चाहाय पाणिमाहादिकदेशसहितं हस्तं पाणिना धृतीयदस्तेन
परिपथाय आच्छाद्य उरालं निलोयेत निक्षिपेद् वा । तं सा-
हारं पाणि कक्षायां वा समादरेत् अन्यहेतुं कुर्यात्, एवं च
कृत्वा यथाज्ञानं शुद्धानं स्वनिमित्तमाच्छादिनामि ज्ञयनानि
शुद्धानि उपगच्छेत् । वृष्टमुत्तानं वा पाणा (सं) तस्य पाणी
दकादीनि न पर्यापद्यन्ते, न विराध्यन्ते, न पण्णि वा । तत्र
दकं बहवो विन्दवो, दकरजो विन्दुमात्रम् (दगफुमिसि)।
फुलारम्, अत्रयाय इत्यर्थः । यद्यपि जिनकल्पिकादेर्देशोऽनदश-
पूर्वधरस्तेन प्रागेव वर्णोपयोगो भवति, तथा चार्कजुक्तं गमनं न
संभवति, तथाऽपि उच्छ्रयत्वात् कदाचित्तुपधांगोऽपि प्रव-
ति ॥ २६ ॥

उक्तमेवार्थं निगमयन्माह-

वासावासं पज्जोसविषयस्स पाणिपणिग्गहियस्स भिक्खुस्स
जे किंचि कण्णगफुमियमित्तं पि निवहेति, नो से कण्णं
माहावडकुलं जत्ताए वा पाणाए वा निक्खमित्तए वा, प-
विमित्तए वा ॥ २० ॥

"वासावासं पज्जोसविषयस्स" इत्यादितः "पविसित्तए ति"
यावत् । तत्र (कण्णगफुमियमित्तं पि) कणां शेषः, नन्मात्रकं
पानीयं कल्लं, नत्थ "फुमिसि" फुलारमात्रम्, तास्मन्नायं
निवतति जिनकल्पिकादेर्भिक्षायै गन्तुं न कल्पते ॥ २० ॥ उक्तः
पाणिपात्रविधिः ।

अथ पात्रधारिणो विधिमाह-

वासावासं पज्जोसविषयस्स पणिग्गहारास्स भिक्खुस्स
नो कण्णं कप्पारिअवुट्ठिकायांसि माहावडकुलं जत्ताए वा
पाणाए वा निक्खमित्तए वा, पविसित्तए वा, कण्णं से
अणुवुट्ठिकायांसि संतरुत्तरंसि माहावडकुलं भत्ताए वा
पाणाए वा निक्खमित्तए वा, पविसित्तए वा ॥ २१ ॥

"वासावासं" इत्यादितः "पविसित्तए ति" यावत् । तत्र

(पञ्जोसविष्यसि) पात्रधारिणः स्थावरकल्पिकादः । व-
धारिव्यवृत्तिकायंसि सि) अविच्छिन्नधारारु दृष्टिः, यस्यां यथाक-
क्षयो तांश्च वा अयति, कल्पे वा भित्वाऽन्तःकायं आद्रिषति वा वृ-
ष्टिस्तत्र विहृष्टं न कल्पते । अथवात्रे तु तत्रापि तपस्विनः ध्रुवस-
हाअभिकाथं पुत्रपुत्राभावे आंगिकेन औक्षिप्येण तागौन सौ-
भेन वा कल्पेन, तथा तालपत्रेण पाशाशब्दपत्रेण वा प्रावृता
विदरन्त्यसि । (सतवत्सरीसि) अन्तरः सौधकल्पः, उत्तर औ-
षिकः, ताज्यां प्रावृताल्लववृष्टौ गन्तुं कल्पते ॥ ३१ ॥

बासावासं पञ्जोसविष्यसि निगंयस्य निगंयीए वा गाहा-
वडकुलं पिन्दवायपदिआए अणुपविट्टस्स निगिज्जिय निगि-
ज्जिय वुट्टिकाए निवडज्जा, कप्पइ से अहे आरामंसि वा
अहे उवस्सयंसि वा अहे विषडगिहंसि वा अहे रुक्ख-
मूलंसि वा उवागच्छित्तए ॥ ३२ ॥

“बासावासं” इत्यादितः “उवागच्छित्तए सि” यावत् । तत्र “पि-
न्दवायपदिआए सि” यावत् । तत्र (पिन्दवायपदिआए सि)
पिण्डरूपानो भिक्षाश्रावः, सत्प्रधानकृपा अभावं लप्स्य इति धि.
वा अणुप्रविष्टस्य गोचरवर्थायां गतस्य साधोः [निगिज्जिय २
सि] स्थित्वा २, वर्षेति धनः तदा (अहे आरामंसि)
आरामस्य अथः (अहे उवस्सयंसि व सि) साम्प्रतिकका-
मात् इत्येवं वा उपाश्रयसाधोः, तत्रभावे [अहे विषडगिहंसि
सि] विकटपट्टं मल्लिकाया, यत्र प्राप्त्यपर्वण्डुप्रविशति, तस्याधः
[अहे रुक्खमूलंसि य सि] वृक्षस्य वा निगंयकरोरादिमूलं
तस्य वा अधः (उवागच्छित्तए सि) तत्रोपागन्तुं कल्पते ॥ ३२ ॥
कल्प ० ६ कृण ।

बासावासं पञ्जोसविष्यसि निगंयस्य निगंयीए वा
गाहावडकुलं पिन्दवायपदिआए अणुपविट्टस्स निगि-
ज्जिय वुट्टिकाए निवडज्जा, कप्पइ से अहे आरामं-
सि वा० जाव रुक्खमूलंसि वा उवागच्छित्तए, नो से
कप्पइ पुव्वगाहिएणं जत्तपाणंयं वेलं उवायणावित्त-
ए, कप्पइ से पुव्वगामेव विषडगं शुक्का पद्मगहगं संलि-
हित्य २ मंथजिज्जिय २ एगओ जंरुगं कहु सावसेमे सूरि-
ए जेणैव उवस्सए तेणैव उवागच्छित्तए, नो से कप्पइ तं
रपण्णि उवायणावित्तए ॥ ३६ ॥

“बासावासं” इत्यादितः “उवायणावित्तए सि” पर्यन्तम् ।
तत्र (वलं उवायणावित्तए सि) वेलात्मनिक्रमयितुं न कल्पते ।
तर्हि किं कुर्यादिति ? आह-आरामादिस्थितस्य साधोः यदि
वर्षे नोपरमति तदा विकटम् । उग्रमादियुक्तमशानादि लुक्त्वा
धात्वा च (एगओ जंरुगं कहु सि) एकत्रायत्तं सुबद्धं जारदकं
पात्राद्युपकरणं कृत्वा वपुषा सह प्रावृत्त्यं यथेत्यापि मेष । साव-
सेसे सुविरे सि) सायशोषे अनक्रमिते मूत्रे (जेणैव उवस्सए सि)
वसोपाश्रयस्तत्रागतुं कल्पते, परं न कल्पते तां रात्रि वसन्तर्भावेः
(उवायणावित्तए) एकान्तो हि वसिष्ठवनः साधोः स्वपर-
समुपरा बहुयो द्रोणाः संजयेतुः, साधवो वा वसतिस्था आधु-
तिं कुर्यादिति ॥ ३६ ॥

बासावासं पञ्जोसविष्यसि निगंयस्य निगंयीए वा

गाहावडकुलं पिन्दवायपदिआए अणुपविट्टस्स निगिज्जिय २
वुट्टिकाए निवडज्जा, कप्पइ से अहे आरामंसि वा० जाव उवा-
गच्छित्तए ॥ ३७ ॥

(बासावासं पञ्जोसविष्यसि) वतुमौसिकं स्थितस्य
(निगंयस्य) साधोः (निगंयीए) साध्याश्र (गाहावडकुलं)
गृहस्थगृहे (पिन्दवायपदिआए) भिक्षाग्रहणार्थं (अणुपाश-
ट्टस्स) अणुप्रविष्टस्य (निगिज्जिय-निगिज्जिय) स्थित्वा स्थि-
त्वा (वुट्टिकाए) वृष्टिकायः (निवडज्जा) निपेतत, तदा (कप्पइ)
कल्पते (सि) तस्य (आरामंसि वा) आरामस्थाधो वा (जाव
उवागच्छित्तए) यावत् उपागन्तुम् ॥ ३७ ॥

तत्त्व नो से कप्पइ एगस्स निगंयस्य एगाए णिगंयीए
एगओ चित्तिट्ठए ? , तत्त्व नो कप्पइ एगस्स निगंयस्य
दुएहं निगंयीणं एगओ चित्तिट्ठए २, तत्त्व नो कप्पइ दुएहं
निगंयीणं एगाए निगंयीए एगओ चित्तिट्ठए ३, तत्त्व
नो कप्पइ दुएहं णिगंयीणं दुएहं निगंयीणं एगओ चि-
त्तिट्ठए ४, अतिय य इत्ये केई पंचमे खुट्टए वा खुट्टिआ
वा अत्रोमं वि सांलोए सपनिदुवारे एवं एहं कप्पइ एग-
ओ चित्तिट्ठए ॥ ३८ ॥

अथ स्थित्वा २ वर्षे पतति यदि आगमादौ साधुस्तिष्ठति
तदा केन विधिनाति ? आह-“तत्त्व नो से कप्पइ” इत्यादितः
“एगओ चित्तिट्ठए सि” यावत् । उपाधः सुगमः । ज्ञावार्थस्तु न
कल्पते एयम् एकस्य साधोर्होत्र्यां साधोर्भ्यां सह, द्वयोः सा-
धोरेकया साध्या सह, द्वयोः साधोर्होत्र्यां साधोर्भ्यां सह
श्रान्तुं न कल्पते । यदि चात्र पञ्चमः कोऽपि वृक्षः कुल्लिका
वा साक्षी स्यात्तदा कल्पते । अथवा-अन्यथा भुवकमिक-
साहकारादीनां यथेयस्यमुक्तस्वकर्मणां संलोकं तत्रापि (सप-
निदुवारे सि) सप्रतिहारे सर्वतो द्वारे सर्वगृहणां वा द्वारे
[एवं एहंति] अत्र “ एहमिति ” वाक्याल्लकारं, तत एव पञ्चमं
विनाऽपि स्थातुं कल्पते ॥ ३८ ॥

बासावासं पञ्जोसविष्यसि निगंयस्य गाहावडकुलं पि-
न्दवायपदिआए० जाव उवागच्छित्तए, तत्त्व नो कप्पइ ए-
गस्स निगंयस्य एगाए अगारीए एगओ चित्तिट्ठए,
एवं चउपगी, अतिय एं इत्ये केई पंचमे थेरे वा
थेरिया वा अन्नेमं वि सांलोए सपनिदुवारे एवं कप्पइ
एगपओ चित्तिट्ठए-एवं चैव निगंयीए अगारस्स य
भाणियव्वं ॥ ३९ ॥

वतुमौसिकं स्थितस्य साधोः गृहस्थगृहे भिक्षाग्रहणार्थं या-
वत् उपागन्तुः, तत्र नो कल्पते एकस्य साधोः एकस्याः आ-
विताया एकत्र स्थानुः, एवं अकारो प्रज्ञाः । यदि स्यात् अत्र
कोऽपि पञ्चमः स्थविरः स्थविरा वा साक्षी भवति, तदा श्रान्तुं
कल्पते, अन्यथा वा द्वाविपयः बहुद्वारसंहिता वा स्थानस्य, एवं
कल्पते एकत्र स्थातुः, एयमेव साध्याः गृहस्थस्य च वतुमौसिकं
वाक्या । तथा एकाकित्यं च साधोः साक्षादिकं उपाविपेऽनु-
क्षिते वा कारणाद्भवति, अन्यथा हि तत्संगतस्तु साधुरात्मना
द्वितीयः, साम्यस्तु त्र्याद्यो विदरसि ॥ ३९ ॥ कल्प ० ६ कृण ।

सुचे जडा निवेधो, बग्यारिणं भत्तपाणमगहणं ।

नाणटि तवस्सो अण-दिहासि बग्यारिणं गहणं ॥५८४॥

‘सो कप्यति सिग्गंधासं वा गिग्गंधीयं वा बग्यारियवुट्टिकायांस माहावति कुंठं वा भत्ताए वा पाण्ण वा निक्कम्मिण्य वा, पवि-
स्सिए वा ॥’ बग्यारियं काम निधि-वासं पदति, उत्थ वा शिबं
वासकप्यो वा गलति, उत्थ वा वासकप्यं जगुं भंतो कावयं
उद्धति, ययं बग्यारियवासं वरिसे ज कप्यति भत्तपाणं जेणु, सुणे
जडा भिवंधो, तदा न कल्पनीत्यर्थः । अथ बग्यारिय पुण कप्यति
जत्तपाणमगहणं काठं, ‘कप्यति मे अण्वुट्टिकायांसि संतकस-
सि’ संतरमिति संतरकप्यो, उत्तरमिति वासाकप्यकंवलो, रमेहि
कारणेहि वितियपदे बग्यारियवुट्टिकाए वि जत्तपाणमगहणं
कउजति-(णाणटी पच्छस्) ‘णाणिं चि, ’ जडा कापि साहु
अण्वपणं, सुसं, अथं, अयं वा अहिज्जाति, बग्यारियवास पडति,
ताह सो बग्यारिय वि दिहंति । अहवा-बुद्धाह्म अहिवासो ब-
ग्यारि दिहइ, एते निधि बग्यारिते संतरकसरा दिहंति, संतरक-
सस्य इयावथा पुवेवत् । अहवा-इह संतरं जडासचीए चउरथ-
मादी करेति, उत्तरमाति वाससुसादिपण अरंति च ।

संजमलेत्तज्जपाणं, नाणटि तवस्सि अणदिहासो य ।

आसज भिवलकाठं, उमूरकरणे जतियक्वं ॥ वि० ब० १०७० ।

(३२) प्रवेशः-

अइज्मि न गच्छेज्जा, गोयरमगओ सुणी ।

कुलस्स ज्मि जणिता, मियं ज्मि परक्कमं ॥ ३४ ॥

अतिज्मि न गच्छेत् अननुज्ञातां गृहस्थः, यत्र अन्ये जिज्ञास्वरा
न यान्तीत्यर्थः । गोचराग्रतो मुनिः । अनेनाभ्यधा तक्रमनासं-
जवमाह-किं ताहि ? कुलस्य ज्मिमुत्तमादिक्रमवस्थां ज्ञात्वा
मितां ज्मि तैरनुज्ञातां पराक्रमेत्, यथैवाध्यामीनोपजायत इति
सुचार्यः ॥ ३४ ॥

विधिशेषमाह-

तथेव पटिद्वेहिज्जा, ज्मिजामं नियक्खणो ।

सिण्णएसस य वक्खसं, सेल्लामं परिवज्जए ॥ ३५ ॥

तथैव तस्यामेव निनायो भूमौ प्रत्युपेक्षतं सुलोचनं विधिनो
भूमिनागमुच्चितं भूमिदेशं विचक्षाणो विद्वान् । अनेन केवल-
नीतायस्य भिक्षाटनप्रतिषेधमाह-तत्र च निष्ठुन् स्नानस्य,
तथा वच्छंसः विद्यायाः सेल्लोकं परिवर्जयेत् । एतदुक्तं ज्ञाति-
स्नानभूमिकाधिकारिभूमिसंज्ञानं परिहरत्, प्रवचनज्ञाचक्रस-
ङ्गाह, अमावस्यार्द्धेनाह-रामादिभावादिति सुचार्यः ॥ ३५ ॥

किञ्च-

दग्ग्यहियआयाणं, बीयाणि हरियाणि य ।

परिवज्जेतो विहेज्जा, मत्तिविद्यसमाधिपि ॥ ३६ ॥

उदकसुखिकादानम्, आदीयतेऽनेनैवाहामो मार्गः । उदकसु-
खिकानयनमार्गमित्यर्थः । बीजानि शब्दादीनि च, हरितानि दूर्वा-
दीनि, खराब्दादभ्यासि च संवत्तनानि, परिवर्जयेत्तिष्ठेद्वचनरो-
हिते देशे सर्वैरिन्द्रियसमाहितः शब्दादिजिज्ञासुश्च इति
सुचार्यः । द्वा० ५ अ० १ उ० ।

(३३) काकादीन् संनिपतितान् प्रेक्ष्य न गच्छेत्-

से जिक्खू वा जिक्खुणी वा० जाव समायो सेज्जं पुण

२४७

जाणज्जा, रमेभिणो बहव पाणा मासेसिणाए संथेदे संधिब-
तिप पेहाए । तजडा-डुककुन्नातिय वा सुयरजातियं वा अ-
ग्गपिंसेति वा वायसा संथमा संधिबदिपा पेहाए सह
परक्कमे संजयामेव परिक्रमेज्जा, णो उरुयुं गच्छेज्जा ॥

स भिक्षुर्जिज्ञाये प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं विज्ञानीयात् । त-
था-बहवः प्राणाः प्राणिनो रस्यत आत्माद्यत इति रसः, तमेहुं
शीघ्रमेवां ते रमेयिणः, रसान्वयिण इत्यर्थः । ते तदर्थिनः सन्तः
पक्खा प्रासायं ऊचिन्वादी संनिपातिताः, तांश्चद्वारायं संस्फ-
तान् घनान् प्रेक्ष्य ततस्तदभिमुखं न गच्छेदिति संवन्धः, तांश्च
प्राणिनः स्वानामादमाह-कुक्कुडजातिकं वन्येन च पक्षिजाति-
रहिष्ट, शूकरजातिमित्यनेन चतुष्पदजातिरिति । अग्रपरिद्वे
वा काकपिपयस्यं वा बहिरिक्षितायां वायव्याः संनिपतिता भवे-
युः, तांश्च दृष्ट्वाऽग्रतस्ततः सति पराक्रमेऽप्यभिक्षामागन्तरे संयतः
सम्यगुपयुक्तः, संयतामन्त्रणं वा, श्रद्धु तदभिमुखं न गच्छेत् ।
यतः तत्र गच्छतांस्तारायं भवति, तयां चाप्यत्र संनिपतितानां
बधोऽपि इत्यादिति । आचा० २ अ० १ अ० ६ उ० ।

(२४) सारप्रतं गृहपतिकुलं प्रविष्टस्य साधोर्विधमाह-
णो दुहामानां दृष्ट्वा न गच्छेत्-

से जिक्खू वा जिक्खुणी वा गाहाइ० जाव पविसिनु-
कामे सेज्जं पुण जाणेज्जा-स्त्रीरिणिआओ गावीओ
स्त्रीरिज्जमाणीओ पेहाए असणं वा पाणं वा साइमं वा
साइमं वा उवसलहेज्जमाणं पेहाए पुरा अण्वज्जुहिप सेवं
एवा एां गाहावडकुलं पिंरुवायपफियाए पिकलमेज्ज वा,
पविसेज्ज वा ।

स भिक्षुर्गृहपतिकुलं प्रवेष्टुकामः सन् यत्र पुनरेवं विज्ञानीयात् ।
यथा-क्षीरिदपो गावोऽत्र दुहन्ते, तांश्च दुहमानाः प्रेक्ष्य, तथाऽ-
शनादिकं चतुर्विधमप्याहारमुपसंस्किरयमाणं प्रेक्ष्य, तथा (अ-
प्यज्जुहिपि) सिद्धेऽप्योदनादिकं पुरा पूर्वमप्येवामहं स-
ति प्रवर्तनाधिकरणपेक्षी पुनश्च न प्रकृतिभद्रकादिः कश्चिद-
नि दृष्ट्वा अज्ञावात् बहुतरं दुग्धं दद्यादिति वन्सकपीर्यं कुर्यात्,
असंयुतं दुहमाना गावः, तत्र संयमात्सचिराधना, अज्ञेयकौदने
पाकार्यं त्वरयाऽधिकं यत्नं कुर्यात्, ततः संयमादिराधना इति,
तदर्थं ज्ञात्वा स निष्ठुर्गृहपतिकुलं पियरपातप्रतिक्रिया न प्रवि-
शन्नापि निष्कामेदिति ।

यच्च कुर्यात्तदर्थेयितुमाह-

से तमायाए एगंतववकमिताइ अण्णावायमसंलोए विहेज्जा ।
अह पुण एवं जाणेज्जा-स्त्रीरिणिआओ गावीओ स्त्रीरि-
याओ पेहाए अउणं वा पाणं वा साइमं वा साइमं वा
उवसलहियं पेहाए पराप ज्जुहिते, स एवं एवा तस्यो सं-
जतामेव गाहावडकुलं पिंरुवायपफियाए पविसेज्ज वा,
निकलमेज्ज वा, निक्खवागालामेगे एवमाहुं समाणे वा व-
समाणे वा गामाण्णामं दुज्जमाणे-सुद्धाए खलु अयं गा-
मे सधिरुक्काए एो महालए, से इतां । जयतारो वादिग्गा-
णि गामाणि जिक्खवारियाए वयइ, सति तद्वेगमित्यस
भिक्षुस्स पुरे संयुया वा पच्छा संयुया वा परिवसंति, तं

गदा-गाहावली वा गाहावलीश्री वा गाहावतिपुत्रा वा
गाहावद्वृषाश्री वा गाहावद्वृषाश्री वा धादो वा
हासा वा हासीश्री वा कम्मकरा वा कम्मकरीश्री वा तह-
प्पगाराई कलाई पूरे संघुपाणि वा पच्छा संघुपाणि वा
पुच्छेव चिक्कायोरियाए अणुपविस्सामि, अवि इत्य-
हमिस्सामि पिन्ने वा लोयं वा लोई वा दधिं वा नवणं-
वे वा पर्यं वा गुलं वः तेल्लं वा महु वा मज्जे वा मयं वा
संकुलिं वा फाणियं वा रूयं वा सिहरिणिं वा, त पुच्चा-
वेव पुच्चा वेवा पकिमाई संसिहिय संपपज्जय तस्मो पच्छा
भिक्षाहिं रकिं गाहावदकुलं पिन्दपायपडियाए पविसि-
स्सामि वा, निक्खमिस्सामि वा, माइहाण संफास, ना एव करं-
ज्जा, से तस्य भिक्षाहिं सकिं कासिए अणुपविस्सिचा
तत्तिरतेपरंदिं क्लेहिं समुदायियं एसियं वेसियं पिन्दपायं
पकिमाहेवा आहारं आहारज्जा, एव खलु तस्स भिक्षुस्स
वा चिक्खुणीए वा सापमियं ॥

[से तमाहायेत्यादि] स भिक्षुस्तमर्थं गोदोहनदिकमाहाय
गुहीत्याऽवगम्येत्यर्थः । तत एकात्मन्यपकम्य च गृहस्थानामना-
नान् असंकोचे च तिष्ठत्, न च तिष्ठन्त्यन पुनरेवं जानीयाद् । यथा-
कीरिययो गावो दुग्ध इत्यादि पृथक्कृतं व्यव्ययेनाहापका नेवा
बाधनिष्कमेतदभिज्ञेति । विपदाधिकार एवेवमाह-“भिक्षागे-
त्यादि” । भिक्षवशीला भिक्षुका नामिके साधयः केचन एवमुक्तव-
न्तः किमुनास्ते इति ? आह-समाना इति अङ्गावलङ्कीयत्येक-
स्मिन्नेव क्षेत्रे तिष्ठन्तः, तथा वसमाना मासकदाविहारिणः, त-
थैवभूतः माघुर्णकान् समायतातु प्रामातुप्रामं दूयमानान् गच्छ-
त एवमुक्तः । यथा-मुल्लकोऽयं प्रामोऽस्स गृहमिहादी वा, तथा
सोमिकः सुतकादिना, नो मह्यामिति पुनर्वचनमादृश्यापनायं-
व, अतिशयेन मुल्लक इत्यर्थः । ततो “हन्ता !” इत्यात्मन्वर्णं यूपं
जवन्तः पुण्याः बहिर्गोमेव जिह्वाचर्याई मज्जेत्येवं कुर्यात् । यदि
वा तत्रैतस्य वास्तव्यस्य भिक्षोः पुरः संस्तुताः स्नातृप्यादयः
परत्वाद् संस्तुताः आहृत्य संवचकाः परिवचसित, तान् स्वनाम-
माहमाह । तद्यथा-गृहपतिर्येत्यादि सुगमम्, यावत्तथापराप्राणि
कुमानि पुनः पश्चात्संस्तुता नि पूर्वमेव जिह्वाकासाहं तेषु जिह्वायै
ब्रूयेयामि, अपि चैतेषु सज्जनदिगृहेष्वानिमेनं लाभं लप्स्ये, तदेव
ब्रूयेयति-पिपदं शाक्योवमादिकं, (लोयमिति) इन्द्रियानुकूलं र-
त्नायुतेमुच्यते, तथा कीरं वेत्यादि सुगमं, यावद् “सिहरिणी
वेति” नवरं मद्यमांसं सुहृत्प्राप्तिमात्रेण व्याख्येये । अथवा-क-
ञ्चित्प्रतिमाहावद्वृषोपगच्छतु तथा अनुमांसाद्यप्यधीयादस्त-
त्प्रधानम् । (फाणिय इति) कर्केन द्वयं हन्तो गुरुः, फाणो वा,
शिखरिणी मज्जिता, तद्यथां पूर्वमेव ब्रूयेयता, पेयं च पीत्वा
एतद्वद्महिं संसिहिय मिययवं कृत्वा, संघुय च वत्सादिनाऽऽरुता-
जपनीय, ततः पश्चादुपागते भिक्षाकाले विहृतवद्मनः माघुर्ण-
कनिष्ठाभिः सार्धं गृहपतिकुलं विपदयातमातिष्ठवा प्रवेष्टव्यामि,
निष्कमिष्यामि वेत्यभिधानिवा मातृस्थानं संप्रसूदसावि-
त्यतः प्रतिनिष्यते, नैवं कुर्यादिति । कथं च कुर्यादित्याह-(से
तस्याद्यादि) स भिक्षुस्तत्र प्रामादी प्राघुर्णकनिष्ठाभिः सार्धं
कास्तेन भिक्षाऽवसरेव प्राप्तं गृहपतिकुलमनुप्रविश्य तत्रेतरे-

न्य उवाचवेत्यर्थः साधुपतिकं भिक्षाविषयेष्वप्यनुकमा-
विशेषरहितं वैयिकं केवलावेकाग्रतं धार्यानुमिमादिपि-
एवदोषरहितं विपदयातं त्रैकं प्रतिशुद्ध प्राघुर्णकादिभिः सह
प्रासेषयादिदोषरहितमाहारमाहारवेदं, तस्यस्य जिह्वाः सामर्थ्यं
संपूर्णं जिह्वाजाय इति । आवा० २ मु० १ अ० ४ ड० ।

[२५] गृहावपयनाहम्य न तिष्ठत्, मवाऽह्नुस्यादि
दशयेव-

से भिक्षु वा भिक्षुणि वा० जाव पविठे समाणे णो
गाहावतिकुलस्स उबारसाहं अवलंविष अवलंविष चिठे-
ज्जा, णो गाहावतिकुलस्स दगगुणमत्तए चिठेज्जा, णो
गाहावतिकुलस्स बंदियाउदयं पविठेज्जा, णो गाहावतिकु-
लस्स सिण्णापस्स वा वचस्स वा संलोए सपकिदुवारं चिठे-
ज्जा, णो गाहावतिकुलस्स आलोयं वा थिमलं वा संधिं
वा दगभवणं बाहाव पगज्जिय पगज्जिय अंगुलियाए वा
उदिसिय उदिसिय उल्लमिय उल्लमिय थिम्माएज्जा, णो
गाहावतिं अंगुलियाए उदिसिय उदिसिय जाएज्जा, णो
गाहावतिं अंगुलियाए तज्जिए तज्जिए जाएज्जा, णो गाहावतिं
अंगुलियाए उल्लुखिय उल्लुखिय जाएज्जा, णो गाहाव-
दिप्यं बंदिय जाएज्जा, णो वययं फरुसं वेदज्जा ॥

“से भिक्षु वेत्यादि” । स भिक्षुनिकायं गृहपतिकुलं प्रविष्टः
सत्तेन कुर्यात् । तद्यथा-नो गृहपतिकुलस्य द्वारस्याभ्यन्त-
रस्याऽभ्यन्तस्य पौनःपुन्येन नृपं वा अगच्छाम्य च तिष्ठेत् । यतः सा
जालिन्वापतेत्, दुष्पानिष्ठितवाह्यं वक्षेत्, ततश्च संयमार्थमविराध-
येति । तयोदकप्रतिष्ठापनमात्रेः उपकरणावयवोदकप्रतिष्ठाप-
ने प्रवचनगुणस्साजयाति तिष्ठेत् । तथा (बंधणउदयं ति) आच-
मनेदकप्रवाहचुमौ न तिष्ठेत् । द्वापः पूर्वोक्त एव । तथा स्नानव-
चं संकोचे, तत्प्राप्त्येव वा, न तिष्ठेत् । एतदुक्तं अत्रति-यत्र स्थितेः
स्नानवचः कियं कुर्वन् गृहस्थः समवशोचयते, तत्र न तिष्ठेदिति ।
दोषध्यायं दशानाऽऽह्नुयादिना निःशुनानिक्याया अजायन निराधमरे-
वसंभवे इति । तथा नैव गृहपतिकुलस्याऽऽलोककथानं गवाक्का-
दिकम् (थिमलं ति) प्रवेष्टव्यमित्यसंस्कृतम्, तथा (संधिं थि)
चौराजानं जितिसर्गिणं वा, तयोदकभवनमुदकरुहं, स्वार्थाव्य-
तितां पुत्रं परिरुद्ध पौनःपुन्येन प्रसायं, तथा अह्नुस्यादिदयः, तथा
कायमवनयोऽभ्यस्य च, न निर्यापयंश्च प्रलोकयेत्, नात्यन्त्यस्मै प्र-
शोयेत् । सर्वत्र द्विवचनमादृश्यापनायम् । तथाहि-तत्र हि हत-
नष्टौ शङ्कोर्यतेति । अपि च-“नो गाहावद्वृषायाद्” । स
निष्ठुर्गृहपतिकुलं प्रविष्टः संक्षिप्तं गृहपतिकुलस्याऽऽप्यर्थमुद्विश्य
तथा वाः साधित्वा, तथा तज्जियत्वा जयमुपदश्ये, तथा कण्ठयमं
कृत्वा, तथा गृहपतिं बन्दिता वागिमः स्तुत्वा प्रशंस्य, नो बाधे-
त । मत्से च नैव तद्वृष्टपतिं पदवं बदेत् । यथा-यत्कस्यं एतद्वृहं
रुक्सि, कुल्ले दानवातैव न, मज्जाका प्रवतो न पुनरनुष्ठानम्, अपि च
मज्जाकस्यमत्त-नास्ति नास्ति यदुच्यते, तद्विं वेदिं वेदिं
विपरीतं मधिष्यति । आवा० २ मु० १ अ० ४ ड० ।

अन्यथा-

अगलं कलितं दारं, कपारं वा वि संजए ।

अवसंविद्या न चिद्विज्ञा, गोपरमगमो सुषा ॥ ११ ॥

अर्गं गोपादादिसंवाधनं, परिचं नगरद्वारादिसंवाधनं, द्वारं शालामयम्, कपाटं चारयनं वाऽपि संयतः, अवसंविद्य न तिष्ठेत्, शालयविराधनाद्योक्तम् । गोचाराप्रगतो जिज्ञासविद्यः बुधिः संयत इति पर्यायो, तदुपदेशाधिकारादुक्तायेति सूत्रार्थः । उक्ता प्रव्ययतना ॥ १ ॥

आवयतमाज्ञाह-

समर्थं माहर्षं वा वि, किञ्चिन् वा वणीमर्गं ।

उवसंकमन्तं भयङ्गा, पाण्ड्या एव संजए ॥ १० ॥

अमर्थं मिश्रेण्यधिकपं, आह्वयं विपुलं वाऽपि, कृपणं वा वि-
वनीपकं, वनीपकं, पञ्चानामप्यन्यतमम् उपसंक्रामन्तं सामीप्य-
न गच्छन्तं गन्तं वा भकार्ये पानार्थे वा संयतः साधुविति
सूत्रार्थः ॥ १० ॥

तमद्भित्तु न पविसे, न वि चिद्वि चरुगुगोमरे ।

एगंतमवक्रमिन्ना, तत्तय चिद्विज्ञा संजए ॥ ११ ॥

तं अमनादिसंवाधनोक्तम् न प्रविद्येत्, हीयमाने च ससुदाने
सेव्यो न तिष्ठेत्तदुक्तोचरे । कस्तत्र विचिरिति ? आह-
एकान्तमवक्रम्य तत्र तिष्ठेत् संयत इति सूत्रार्थः ॥ ११ ॥

अवपथेते दोषा इत्याह-

वणीमगस्त वा तस्म, दायगम्पुजयस्म वा ।

अपत्तिपं निया होजा, लहुचं पवयुस्तस वा ॥ १२ ॥

वनीपकस्येत्येतच्छ्रमणायुपलक्षणं, दातुवा, वसयोर्वा, अमीतिः
कदाचित्स्यात्-आह । अलोक्तहतेतयामिति । लघुचं प्रवचनस्य
वाऽन्तरायदोषाति सूत्रार्थः ॥ १२ ॥

तस्मात्तैवं कुर्यात्, किं तु-

पदिसेहि ए दिसे वा, तत्रो तस्मि नियति ए ।

उवसंकमिज्ज जत्तद्वा, पाण्ड्या एव संजए ॥ १३ ॥

प्रतिषिद्धे वा द्वा वा ततः स्थानात्तस्मिन्वनीपकादौ निव-
रिते साति उपसंक्रामिन्नाकार्ये पानार्थे वाऽपि संयत इति
सूत्रार्थः ॥ १३ ॥ दृष्टं ५ अ० २ उ० ।

(२६) अगार्थो सह न तिष्ठेत्-

बासाबासं पज्जोसविद्याणं निर्गमयस्स माहावकुलं पिद-
वापपदिआए० जाव उवागच्छिअए, तत्तयो कोपण्ड ए-
गस्म निर्गमयस्स एगए अगारीए एगमो चिद्विचए, एवं
चउजंगी, अत्थि एणं इत्थ केड पंचमे घेरे वा थेरिया वा
अभेसि वा संसोए सपदिउवारे, एवं से कण्ड एगयमो
चिद्विचए, एवं चेव निर्गमोए अगारस्स य भाणि-
यव्वं ॥ ३९ ॥

चतुर्मासकं स्थितस्य साधोः गृहस्थपदे जिज्ञासप्रवर्ण्यं पावत्
उपागन्तुं, तत्र नो कल्पते एकस्य साधोः एकस्याः आधिकार्या
एकत्र स्थानुपि, एवं चत्वारो भूतः, यदि स्थानं अत्र कोऽपि
पञ्चमः स्थविरः स्थविरा वा साक्षीभवति, तदा स्थानं क-
ल्पते, अन्येषां वा दृष्टिनिर्वाहः, बहुद्वारस्थितिं वा स्थानम्, एवं
कल्पते एकत्र स्थानम्, एवंमेव साधोः गृहस्थस्य च चतुर्मास-
काद्या, तथा एकास्ति च साधोः साक्षादिके उपोषिते मनु-

स्मिन्ने वा कारणाद्भवति, अन्यथा हि स्वयंतस्तु साधुरात्मना
द्वितीयः, साध्यस्तु स्वाद्यो विद्वरिति ॥ ३६ ॥ कउप० ९
कण् । (एल्लुको देहडी, तस्मात्परतो न प्रवेष्टव्यमिति 'पण्ड')
शब्देऽस्मिन्नेव भागे ४ पृष्ठे उक्तम्)

(२७) माहनादिकं प्रविष्टं दृष्ट्वा तत्र न प्रविशेत्-

से निक्ख वा भिक्खुणी वा० जाव समासो सेक्कं पुण
जायेउज्जा-समर्थं वा माहर्षं वा गामपिकोलमं वा अतिथिं
वा पुण्वपविद्धं पेहाए खो तेसि संसोए सपदिउवारे चिद्वि-
ज्जा, केवली वृथा-आवाण्येतं पुरा पेहाए तस्म द्वाए परो
असर्थं वा पाणं वा स्नाइयं वा साइयं वा आहट्ट दलए-
ज्जा, अह निक्खवूणं पुण्वोवादिद्वाए सपतिष्ठाए सहेउए
सकारणं एतो जं खो तेसि संसोए सपदिउवारे चिद्विज्जा,
से तमाताए एगंतमवक्रमेज्जा, अवक्रम्य अण्णावायमसंलोए
चिद्विज्जा २, से परो अण्णावायमसंलोए चिद्विमाणस्स असर्थं
वा० ४ आहट्ट दलएज्जा, सेवं वंदेज्जा-आउसंतो ! सम-
या ! इमे मे असर्थं वा० ४ सव्वजणाए णिसडे, ते जुंजह
च खं, परिजाएह च खं, तवेमातिउ पदिगाहेचा ठुसि-
खाओ उवेज्जा, अविवाइ एयं मममेव सिया, एवं माइद्वा-
यं संकासे, गो एवं करेज्जा, से तमाताए तत्तय मच्छेज्जा,
से पुज्यावेव आलोएज्जा, आउसंतो समया ! इमे जे
असर्थे वा० ४ सव्वजणाए णिसडा, ते जुंजह च खं, परि-
जाएह च खं, सेवं वदंते परो वदेज्जा-आउसंतो ! समया !
तुमं चेव पं परिजाएहि, से तत्तय परिजाएमाणे खो अ-
पण्णो खव्वं २ माअं २ ओसदं २ रसिपं २ माण्णं २
णिक्कं २ सुवक्कं २, से तत्तय अमुच्छिअ अगिक्के अ-
गदिए अणउओववसे बहु सममेव परिजाएज्जा, से खं
परिजाएमाणं परो वदेज्जा-आउसंतो ! समया ! मा खं तुमं
परिजाएहि, सव्वे वेगेलिया जांक्कामो वा, पेहामो वा,
से तत्तय जुंजमाणो णो अपण्णो खव्वं खदं० जाव
सुक्कं, से तत्तय अमुच्छिअ० ४ बहु सममेव जुंजेज्जा वा,
पांएज्जा वा ॥

[से निक्ख वेत्थादि] से भिक्षुर्माहारी जिज्ञासं प्रविशेद्यदि दु-
मरेवं विज्ञानं यात्-यथाऽत्र गृहे अमनादिः कश्चिद्विद्यः, तं च
पूर्वमविष्टं प्रेक्ष्यादात्तमतिप्रार्थिकसमाधानान्तरायमयाच तदा
लोकं तिष्ठेत्, नापि तस्मिन्महार्तं प्रतिदत्तुमिति आहकसमाधाना-
न्तरायमयात्, किन्तु से जिज्ञासं अमनादिकं भिक्षार्थमुपसंस्थि-
तमावायावगम्यैकान्तमपक्रामत्, अपक्रम्य चान्येषां क्षानापाते
विज्ञाने असंलोकं च संतिष्ठेत् । तत्र च तिष्ठतः स गृहस्थः (से)
तस्य जिज्ञासुविधयमप्याहारमाह्वय दद्यात्, प्रपञ्चेतद दृष्ट्वा-
द । यथा-पूयं बहवो जिज्ञार्थमुपस्थिताः, सर्वं च व्याकुलत्वाभा-
हारं विमज्जयितुमसह, अतो हे मायुधम् ! अमनाय आहारभ-
तुर्विचिदपि से पुण्यसर्वं सर्वजनायै मया निवृत्तो दत्तः, कसा-
अतं स्वकृत्वा तमाहारमेकत्र वा भुञ्जथं, परिज्जमं च, वि-

प्रत्य वा गृहीतेत्यर्थः । तदेवाविष आहार उन्मार्गतो न प्राप्नोति, दुर्निष्ठे वा अश्वानामिगतादौ वा द्वितीयपक्षे कारणे सति गृहीयात्, गृहीत्वा च नैवं कुर्यात् । तद्यथा-तमहार गृहीत्वा तृष्णीका गच्छन्मैवमुपगच्छत । यथा-मैवाधायमेकस्य दक्षः अपि चाऽयमभारवाभ्यन्तरेकस्य स्यात् । एवं च मातृस्थानं संस्पृशद्गनो नैवं कुर्यादिति । यथा च कुर्यात्तथा दर्शयति-स जिह्नुस्तमाहारं गृहीत्वा तत्र अमणाद्यन्तरे गच्छेत् । गत्वा च स पूर्वमेवाहा-वेष्ट तमासाधारमालोकयेद्दृश्येत् । इदं च ह्यात् । यथा-भो आयुष्मन् ! अमणाद्य । अयममणादिक आहारो युष्मभ्यं सर्वजना-र्थमभियक्त एव गृहस्थेन निष्ठो दक्षः । तत् श्रममेकत्र लुब्धत्वं वा, शिञ्जत्वं वा, 'सं' अयेनं साधुमेवं श्रमं च कश्चिच्छ्रमणार्ह-रेवं ह्यात्-यथा भो आयुष्मन् ! अमण ! त्वमेवास्माकं परिजा-ज्य, नैवं तावत् कुर्यात् । अथ सति कारणे कुर्यात्, तत्रानेन विधियेति दर्शयति-स जिह्नुर्विमाज्जम् आरामनः कच्छं कच्छं प्रभुरं प्रभुरं (इयं ति) शकम् (कसदं ति) कस्युतं वणी-विशुषोपेतम् । शेषं सुगमम् । यावद्भूकमिति न हृष्टोर्थादिति । अथि च-भिक्षुस्तमाहारे भक्ष्येच्छतेऽगृहीत्वाऽहोरात्रेऽन्यपुण्य-स्येतास्यादरव्यापनार्थमेकाधिकान्युपास्तानि कथञ्चिद्भेदाद् व्याख्यातव्यानि । (बहुसममिति) सर्वमेव समं किञ्चित्स-क्यायिता यद्यधिकं अथेति, तदेवं प्रभूतसमं परिजाज्येत् । तं च साधुं परिभाज्यमभं कश्चिदेवं ह्यात् । यथा-आयुष्मन् ! अमण ! मा त्वं परिजाज्य, किं तु सर्वं एव एकत्र वयं भोज्या-महे, पास्यामो वा, तत्र परतीर्थकः सार्द्धं न भोज्यमय, स्वयूये-महे पाश्वर्येस्थाद्वैभिः सह सांभोगिकैः सहोपासकैश्चार्त्तं दत्त्वा ह्य-ज्जानानामयं विधिः । तद्यथा-भो आरामन इत्यादि स्तुगममिति । [२८] इदामन्तरवृत्ते बहिरालोकस्थान निषेधः, सांयतं तत् प्रवेशप्रतिवेधार्थमाह-प्रामपश्येदलोकार्थं प्रावेष्टं दृष्टा-से भिक्षु वा । भिक्षुणी वा । उपाजव समाधौ सेज्जं पुण जाणे-ज्जा-समणं वा माहणं वा गायापिमोलगं वा अतिरिं वा पुच-पविष्टे वेहाए थां तत्रां वातिकम् पविसेज्ज वा, भविसेज्ज वा, से तमायाए एगंतमवक्केज्जा, अणाययममंजोए चिट्ठेज्जा, अह पुण एवं जाणेज्जा-पविसेहिए वा दिन्ने वा ततो तम्मि णियद्विते संजतामव पविसेज्ज वा, अवभासेज्ज वा, एवं खलु तस्म भिक्षुस्स वा भिक्षुणीए वा सामगियं ॥

[स जिह्नु वेत्यादि] स जिह्नुर्निसार्थं प्रामादौ प्रविष्टः सन्न-यदा पुनरेवं विज्ञानीयात् । तद्यथा-अथ गृहपातिकुले अमणादि-का प्रविष्टः तं च पूर्वं प्रविष्टं अमणादिकं प्रह्य, ततो न तात् अ-मणादीन् पूर्वप्रविष्टानतिक्रम्य प्रविशेत् नापि तत्स्थ एवावजा-वेष्ट दातारं याचिन् । अपि च-स तमादायावगम्यैकान्तमपक्राम-मेष्ट, अनापातासंज्ञां च निष्ठुत्वावद्यावत् अमणादिकं प्रतिषिदे-पिण्डे वा तस्मै दत्तं, ततस्तस्मात्तत्रैव गृहान्निर्गमं सति ततः संयत एव प्रविशेत्, अवभासेत वेति, एवं च तस्य जिज्ञाः सा-मर्थ्यं संपूर्वो जिह्नुभाए इति । आवा ० २ ५० १ ५० ३ ७० ।

[संक्षमिगमनविषयः ' संक्षमि ' शब्दे वक्तव्ये]

[२९] इदानीं परममि (दयकनाविधिः-

पुराओ लुगमायाए, गंतुं अन्नगोमं बाहिरिओ ।

तकणे मज्जेमं येरे, एव पुच्छोभो जहा दिहा । ६५ ॥

पुरतो युग्माभं निद्विहयमाथो गत्वा अन्धप्रामं संप्राप्य बाह-

व्यवस्थितः पृच्छति-विद्यते किं जिज्ञावेलाऽत्र ग्रामं, जत न ? । कान् पृच्छति ? । अत आह-तकणं मयमं स्थविरथ । एकैकस्य नैविद्याश्व पृच्छाः कसंभ्याः, यथा अश्वस्ताव प्रतिपादितः तथेवात्रापि न्यायः । अथ तकणं क्खीपुनपुसकथ, मयमं क्खी-पुनपुसकं, स्थविरं क्खीपुनपुसकमिति ॥६२॥

एवं पृष्ट्वा यदि तत्र जिज्ञावेला तत्राक्रमेयं, ततः को विधिरिति ? । अत आह-

पायपमज्जण पखिले-इहा य भाणुग देसकालम्भि ।

अप्यते विप पाए, पमज्ज पते ये पायतुगं ॥ ६३ ॥

तत्र हि ग्रामान्ते उपविश्य पादप्रमार्जनं करोति, किं कारण-म् ? । तत्पादरजः कदाचित्सन्निवृत्त कदाचित्सन्निवृत्तं लज्जं न चत्, ग्रामं च नियमादर्भावं रजः, अतः प्रमाजयति, पुनश्च प्रत्युपलब्धं क-रोति, पात्रद्वितीयस्य-पतद्ग्रहस्य, मात्रकस्य च । एवं देशकांश्च जिज्ञावेलायां प्राप्तायां करोति । अथाद्यापि न भवति जिज्ञाका-लः, ततः तस्मिन्प्राप्तं जिज्ञाकांसे पादौ प्रमाजयन् तावदास्ते, या-वत् जिज्ञाकाः प्राप्ताः, ततस्तस्मिन् प्राप्ते सति तस्यां वेलायां पा-त्रद्वयं प्रत्युपलब्धं । एवमसौ पात्रद्वयं प्रत्युपलब्धं ग्रामं प्रवि-शन् कदाचित् अमणादीन् पश्यति, ततस्तत्र पृच्छति ।

पतदेवाह-

समणं समणं सावय, साविय गिहे अकथितियं वहि पुच्छे

अत्थिह समण सुविहिया, सिठ्ठे ते सालयं गच्छे ॥ ६४ ॥

अमणं अमणी आश्वकं आश्विकां गृहस्थम् भवन्तीति च वा बहिरिहा पृच्छति, एतानन्तरलोकां सर्वान् दृष्ट्वाऽपुच्छन् यत्र सन्ति अमणाः, किं विहिताः, शोभनं विदित्वेवमास्ति शोभ-नानुष्ठाना, तत्रश्च पेतवामम्यतमेन कथितं सति ततस्तेषामेव अमणां नामालयवामानं गच्छेत् ।

ततस्तेषामालयं प्राप्य किं करोति ? । इत्यत आह-

समणुधेमु एवेवो, बाटि उवेज्जण अन्नं किंजम्भं ।

खगुंदा संतेपु, उवणा उच्छो ज वंदणयं ॥ ६५ ॥

यदि हि तत्र समनेहा एकस्माच्चारीप्रतिबद्धाः, ततस्तेषां मयं प्रविशति । अथाप्ये अमनांश्च भवन्ति, ततो बाह्यत उपक-रणं स्थापयित्वा प्रविश्य कृत्तिकां ह्यश्वशर्वं चत्तुर्नां ददा-ति । अथ तेऽसविप्रपार्श्वका अवमग्ना जन्मन्ति, ततो बहिर्येव-स्थित एव चत्तुर्नां कृत्वा अन्धार्थं पृच्छति । अथ ते संविप्रपा-स्तिका अवमग्ना जन्मन्ति, अथ ते अवमग्नाः कर्गुहमायाः, ततो बहिर्येवोत्कर्षं संस्थाप्य पुनश्च प्रविश्य तेषां चत्तुर्नां चत्तुर्नां करोति ॥ ६६ ॥

गमस्यथाऽत्रावार्हं, पुच्छिज मयकारणं च दीवते ।

जयणाए उवणकुले, पुच्छि दौसा अजयणाए ॥ ६७ ॥

एवं सर्वेष्वेतेषु सनन्तरादितेषु समनोहादिषु प्रविश्य ग्हा-नाद्यन्धार्थं पृष्ट्वा स्वकीयमागमने कारणं दीपयित्वा निवेद्य यतनया मनुष्याकपलक्षणया स्थापनाकुलानि पृच्छति, अथ-तनया पृच्छति दीपो यद्वत्तमाणां वनेऽनां यतनया पृच्छति ।

एतानि तानि स्थापनाकुलानि-

दाणे अजिगमसक्के, सम्मत्ते खलु तदेव मिच्छते ।

माभाए अविषये, कुलाई जयणाई दारंति ॥ ६८ ॥

॥ कर्गुहमायाः क्षिप्रमनुष्याद्याहारस्तद्वदाः, स्वजपाद् वक्ता-चारानि जिज्ञासो वा ।

दानधार्कः, अग्निगमनधार्कः, यस्मिन् कारणे आपद्ये प्रवि-
शति तत्कुलम्, स्वयम्कृतधरकुत्रं, मिथ्यात्वकलं. भामकः—“आ-
मम समणा धरं धार्यतु” तत्कुलं (अविचरं) अदानकुलम-
शीलकुलम् । एतानि कुलानि, ते वास्तव्याः, साधोस्तस्य यत-
नया दर्शयन्ति ॥ ६७ ॥

तथा चैनानि कुलानि दर्शयन्ति—

सागारि वणिम सुणप, गाणं पुणं दुराग्रियनुद्गाहं ।

हिसागं माधायं, सन्दपयत्तेण वरजेज्जा ॥ ६८ ॥

सागारिकः शय्यातरः, तद्गृहं दर्शयन्ति, तथा “ वणिममो ”
हरिद्रः, तस्य गृहं च दर्शयन्ति, तत्र हि पतदर्थं न गृहते-
स हि दग्निः असनि प्रके लज्जां करोति, यद्वा—यन्किञ्चि-
दस्ति तद्वा पुनरागमार्थं रम्यं करोति, तथा—इवा यत्र छुणं
गृहं तच्च, गोर्वा यत्र छुणं तच्च, (पुणं सि) पुण्यायं यत्र बहु
रन्ध्यायित्वा भ्रमणादीनां दीयते । अथवा—पूणयन् गृहस्थे बहुभि-
रुक्तं प्रदर्शयन्ति, जुगुप्सितं च लिम्पकादि, नञ्च, हिंसां सौ-
करिकादिगृहं, नञ्च, ‘मायमं’ चोक्तम् । एतानि प्रदर्शितानि सर्व-
प्रत्येन परहर्षव्याप्तं ॥ ६८ ॥ आच० । आचा० । सार्द्धं चतु-
र्मासकमध्ये सार्द्धं गम्यन्तुप्रमाणां नदीमुत्तारं भिक्षा गृह्यते ।
ह्री० ४ प्रका० । (परचक्रणं पराङ्मिता ‘उपराध’ शब्दे
त्रितीयभागे १०७ पृष्ठे उच्यते । समयसखे भिक्षाद्वारे च
तत्रैव ए०० पृष्ठे निरूपितम् । क्षेत्रमालखकानां मार्गं
भिक्षादनं ‘मासकपावदार’ बन्धयतायाम् । आचार्यो हि-
रगन्तुं न याति इति ‘अहमेव’ शब्दे प्रथमभागे १८ पृष्ठे
उक्तम् । तीर्थं कृत उपपन्नैवलक्षणं दर्शना भिक्षार्थं न पर्य-
ट्ति, यमस्नस्यामन्संस्थायां भिक्षादनेन प्रचन्त्याध्वसंभ-
वान् । उक्तं च—‘देविदं चक्रवर्ती, मन्त्रिण्या ईसरा तलवरा य ।
आदगच्छानि जिनिदि, गोयचरित्रं न सा अरुह’ ॥ १ ॥ आ०
म० द्वि० ।

(३०) आहारे कुबे गोचरादनम्—

सेज्जा निरीहियाए, समावन्नो अगोयरे ।

अनावगद्धा भोषार्थं, जइ तेणं न संघरे ॥ ३१ ॥

शय्यायां वसनौ, नैषधिक्यां स्वाध्यायभूमौ, शय्यैव वाऽसम-
ञ्जसनिषाधिलिङ्गक, तस्यां समापन्नो वा गोचरे कृपकादि-
कृत्रमग्रादी, अयावदर्थं लुक्त्वा, न यावदर्थम्, अपरिसमाप्त-
मित्यर्थः । ‘यं’ इति वाक्यालङ्कारे, यत्ते न भुज्जन न संस्तरेषु
न यापयितुं समर्थः, कृपको विषमवेलापत्तस्थो ग्मानो
वेति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

तस्य कारणमुपपत्ते, जत्तपाणं गवेसए ।

विहिणा पुव्वउत्तेणं, इमेण उत्तरेण य ॥ ३२ ॥

ततः कारणं वेदनादाद्युपपत्ते पुष्टालम्बनः सन् भक्त्यायं गवे-
षयेत् अभिव्यक्ति । अन्यथा सङ्कटकमव यतीनामिति, विधिना
पूर्वोक्तं संप्राप्ते भिक्षाकाले इत्यादिना अनेन च वक्ष्यमाणलङ्का-
र्येनासरेण चेति गाथायः ॥ ३ ॥ दशा० ५ अ० २ उ० ।

(३१) अथ ग्रहणविधिराह—

तत्प से चिद्धमाणस्य, आहारे पाणभोयणं ।

अकपियं न मेहिहज्जा, पदिगाहेज्ज कपियं ॥ ३३ ॥

तत्र कुल्लोचिन्तभूमौ, (से) तस्य साधोस्तल्लतः सत आहरे-
३६८

दानवैयानोजनं, गृहीति गम्यन् । तथायं विधिः—अकलिपकमने-
पणीयं न गृहीयात्, प्रतिगृहीयात् कलिपकमणीयम्, एतन्नाथो-
पक्रमपि कलिपकग्रहणं द्रव्यतः शोभनमशोभनमप्येतद्विशि-
षेण प्राप्नोमिति दर्शनायं साक्षादुक्तमिति सूत्रार्थः ॥ ३३ ॥

आहरंती सिया तत्प, परिसाभिज्ज भोयणं ।

दितियं पन्थियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ३४ ॥

आहरंती आनयन्ती भिक्षाम्, अग्रादीति गम्यते, स्यात् कदाचि-
त्तत्र देशे परिश्रायत् इत्येतेष्व विज्ञेयं नोजनं वा पानं वा ।
ततः किमत्याह—इदानीं प्रत्याचक्षीत प्रतिषेधेयत्तामगारीम् ।
स्वधेव प्रायेऽभिक्षां दद्यान्तीति स्वीग्रहणम् । कथं प्रत्याचक्षीत?, इत्यत्र
आह—न मम कल्पते तादृशं परिश्रादानात्, समयेऽप्येवमपि सहाय ।
दायांश्च भावं च ज्ञात्वा कथयेत् भुञ्जित्वा दहरणादिनिति
सूत्रार्थः ॥ ३४ ॥

किञ्च—

संपदयाणी पाणणि, वीयाणि हरियाणि य ।

अमंजसकरिं नवा, नारिमं परिवज्जए ॥ ३५ ॥

समर्पयन्ती पदभ्यां समाकामनी, कान्तियाह—प्राणिनो ह्री-
न्त्रियादीन्, बोजानं शाल्यादीन्, हरितानि दूर्वादीनि, असंय-
मकरिं साधुनिसमन्वयमकरणशीलां, वात्या तादृशां परिव-
ज्येत् इदानीं प्रत्याचक्षीनिति सूत्रार्थः ॥ ३५ ॥

तथा—

साहडु निक्खविच्चा यं, सचिचं पट्टियाणि य ।

तदेव सण्णुड्डाप, उदगं सण्णुड्डिया ॥ ३६ ॥

सहत्यायस्मिन् भाजेन दद्यात्, “ तं फालुगमवि वज्जए, तत्प
फालुए फालुयं साहरह, फालुए अफालुयं साहरह, अफालुए
फालुयं साहरह, अफालुए अफालुयं साहरह, तत्प जं
फालुयं फालुए साहरह, तत्प वि येवे येवे साहरह, येवे
बहुयं साहरह, बहुए येवे साहरह, बहुए बहुयं साहरह, ”
एवमादि यथा पिण्डनिर्मुक्तौ तथा निक्षिप्य भाजनगमनमेवं
पटु जीविकायेषु दद्यात्, सचिचसमलातुपपादि घट्टित्वा
संकाश्य च दद्यात्, तथैव भ्रमणार्थं प्रयोजननिमित्तम्, उदकं
संमण्ड्य भाजनस्थं मेयं दद्यात् । इति सूत्रार्थः ॥ ३६ ॥

आमहट्ठा चट्ठात्ता, आहारे पाणजोयणं ।

दितियं पन्थियाइक्खे, न मे कप्पइ तारिसं ॥ ३७ ॥

तथा चावगाथा उदकमेवायाम्भिमुखमाकृष्य दद्यात्, वर्षासु
गृहाङ्गणदिनिहितं जले स्वाभिमुखं कृत्वा दत्तं । तथा चालयित्वा
उदकमेव दद्यात् । उदके नियमादनन्तरमप्यनिरिति प्राधान्य-
व्यापनार्थं ‘सचिचं घट्टियत्वेत्युक्तं’ इति भेदेनोपदानम् । अस्ति
सायं न्यायो यदुत “सामान्यप्रदेशेऽपि प्राधान्यव्यापनार्थं जेदे-
नोपादानम्” यथा—ब्राह्मण आयातः, ब्राह्मणोऽप्यायात इति । तत-
श्चोदकं चालयित्वा आहरेदानीय दद्यादित्यर्थः किं तदित्याह—
पानभाजनमोदनारनालात् । तदित्यं नुनां इदानीं प्रत्याचक्षीत नि-
राकुर्यात्, न मम कल्पते तादृशमिति पूर्ववदेवेति सूत्रार्थः ॥ ३७ ॥
दशा० ५ अ० १ उ० । पं० ७० ।

(३२) याच्यं वस्तु दृष्ट्वा याच्येत, नाऽन्याथा—

वासावासं पज्जोमवियाणं अत्थेगइयाणं एवं वुत्तपुव्वं

अबह-अदो जंने ! गिलाणस्स ! से अ वणज्जा-अदो । से अ पुच्छिन्ने-केवइए णं अदो ! ने वणज्जा-एवइए णं अदो गिलाणस्स, जं से पमाणं वयइ, से य पमाणो पित्तन्ने, से अ विभवेज्जा । से अ विभवेमाणे लभेज्जा, से अ पमा-णपवे होउ अलाहि इय वचन्वं सिया । से किमाहु जंते ! । एवइएणं अदो गिलाणस्स । सिया णं एवं वयंतं परो व-ज्जा-पकिगाहेहि अज्जा !, पच्चा तुमं भवस्सि वा, पाहिसि वा, एवं से कण्णं पकिगाहिसए, नो से कण्णं गिलाणनीसाए पकिगाहिसए ॥ ? ७ ॥ बासावासं पज्जोसविणणं अत्थि णं ये-राणं तहण्णगारां कुलाइं कडाइं, पत्तिपाइं, पिज्जाइं, वेसा-सियाइं, संमयाइं, बहुमयाइं, अणुमयाइं जवति, तस्य से नो कण्णं अदकखु वडचए- "अत्थि ते आउसो ! इमं वा" । से किमाहु जंते ! । सहो गिहो गिएहइ वा, तेणियं पि कुज्जा ॥ ? ६ ।

" बासावासं " इत्यादिताः " कुज्जे चि " यावत् । तत्र (अत्थि चि) अस्स्येतत् " यमिति " प्राग्बन् (येषां चि) स्थविताणाम् (तहण्णगारां चि) तेषामकाराणि अनुगुप्सितानि, कुलानि गृहाणि । किंविशिष्टानि !, (कदाइं चि) तैरन्येषां भाव-काकुलानि (पत्तिपाइं चि) प्रतिकराणि (पिज्जाइं चि) प्रीतो दाने वा स्थयेवन्ति (वेसासियाइं चि) निश्चितमत्र कण्ठ्येऽहमिति विहवासो येषु तानि वैश्वाशिकानि, (सं-मयाइं चि) येषां यतिप्रवेशः संमतो जवति तानि सम्मतानि (बहुमयाइं चि) बहुधाऽपि साधयः संमतो येषाम्, अथवा बहुनां गृहमनुष्ठानां साधयः संमतो येषां तानि बहुमतानि । (अणुमयाइं चि) अणुमतानि दातुमकार्त्तानि, अथवा अणुरपि छुल्लोऽपि मतो येषु सर्वसाधुसाधारण्यत्वात्, न तु मुञ्चं दृष्ट्वा तिलकं कुर्वन्तीति अनुमतानि अणुमतानि वा जन्वन्ति । " त-स्य से इत्यादि " तत्र तेषु गृहेषु (सं) तस्य साधोः (अदकखु-चि) साध्वं वस्तु अदृष्ट्वा इति वक्तुं न कथयति । यथा-हे सायु-ध्वम् ! इव २ वा वस्तु अस्ति, इत्यदृष्टं वस्तु मयं न कथय इत्यर्थः । (सं किमाहु अनेचि) तत् कुलो भगवन् । इति शिष्य-प्रश्नं, शुक्रराह-यत्नस्तथाविधाः । (सज्जि चि) अद्यावात् गृही श्रुत्वा न गृहीत, यद्यि व श्रुत्वा नापि न प्राप्तोति तदा स अध्याति-कथेन (तेणियं चि) जैर्यमपि कुत्रापि । ऊपगृहे तु अदृष्ट्वा पि याचने न दोषः ॥ १६ ॥ कण्णं ८ कुज्ज ।

(३३) बन्धमानं न याचेत-

इत्थियं पुरिसं वा चि, उदरं वा मदुल्लगं ।
बंदयाणं न जाइज्जा, नो अ णं फरुसं वए ॥ २७ ॥
झियं वा पुक्कं वाऽपि, अयिंशण्णसथाविचं नपुंसकं वा,
'मदरं' तर्ह्ये, महल्लकं वा बुद्धं वा, वाशाव्वाअण्णमं वा, बन्ध-
मानं सत्तं मदकोऽयमिति न याचेत, विपरिणामदोषात् । अ-
व्याघातज्वेन याचित्वादावेन न कैचं पक्कं ह्यात्-बुधा ते बन्ध-
मसित्यादि । पाठान्तरं वा-बन्धमानो न याचेत, लक्षित्याकरणे-
न, शेषं पूर्ववदिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥

तथा ।

जे न बंदे न से कुण्णे, बंदिओ न समुक्कसे ।

एवमन्नेसमाणस्स, सामन्नमाणुच्छिद् ॥ ३० ॥

यो न बन्धते कश्चिद् गृहस्थादिः न तस्मै कुप्येत, तथा बन्धितः
केनचित् नृणां विना न समुक्कयेत् । एवमुक्तं प्रकारेणान्वेषमाण-
स्य भगवद्वाक्यामनुपालयतः आरम्यमनुसिद्धत्यवधारयति सू-
त्रार्थः ॥ ३० ॥

स्वपक्षस्त्येवप्रतिषेधमाह-

सिया एगइओ उहुं, लोणेण विणिगृहइ ।

मा मेयं दाइयं संतं, दण्णं सयमायए ॥ ३१ ॥

स्वात्मकवाचिकैकः कश्चिदत्यन्तजन्मयो लब्धोक्तमाहारं लो-
भेनाभिन्वङ्गणं विनिगृहते, 'अहमेव भोक्ता' इत्यन्तप्राप्त्याविना
ह्रादयति । किमन्यत आह-मा ममं भोजनजातं इक्षितं सख
दृष्ट्वा आचार्यादिः स्वयमादाहारानमेव गृहीत्यादिति सूत्रार्थः ३१ ।

अस्य दौषमाह-

अत्तइगुगओ सुदो, बहुं पावं पक्कवइ ।

उत्तोमओ अ से होइ, निज्जाणं च न गच्छइ ॥ ३२ ॥

आरम्ये एव जन्मयो शुक्रः पापप्रधानो यस्य स आरम्य-
शुक्रः सुष्ठुः सन् नृदभोजनं बहु प्रभूतं पापं करोति, सायया
हारिद्रं कर्मत्थयः । अयं परलोकदोषः । इहलोकदोषमाह-
उत्तोमओ जवति, येन केनचिदाहारेणस्य शुद्रसत्त्वस्य तुष्टिः
कर्तुं न शक्यते, अत एव निर्वानं च न गच्छति, इहलोकं एव
धृति न लभते । अनन्तसंसारिकावस्था मोक्षं न गच्छतीति सूत्रा-
र्थः ॥ ३२ ॥ दण्णं ० ४ अ २ उ ० ।

(३४) छज्जानन् वान्धनम्-

अह तस्य कंचि छुंनमाणं पेहाए । तं जहा-गाढावइयं
वांजाव कम्मकरि वा, से पुब्बामेव आलोएज्जा । आउसो !
चि वा भइणि ! चि वा दाहिनि मे एत्तो आउपरं भोयणजा-
यं, से सेवं वंदतस्स परो इत्थं वा मच्चं वा दज्जि वा भायणं
वा सीतोदकविषयेण वा उत्तिणोदगविषयेण वा उच्छोलेज्ज
वा, पधोएज्ज वा, से पुब्बामेव आलोएज्ज । आउसो ! चि
वा जगिणि ! चि वा मा एतं तुमं इत्थं वा दज्जि वा भायणं वा
सीतोदगविषयेण वा उत्तिणोदगविषयेण वा उच्छोलेहि वा,
पधोएहि वा, अभिक्खंति मे दातुं, एमं दइयाहि, से सेवं
वंदतस्स परो इत्थं वा ० ४ सीओदगविषयेण वा उत्तिणो-
दगविषयेण वा उच्छोलेचा पधोएत्ता आहइ दइएज्जा,
तहण्णगारेणं पुरे कम्मकरणं इत्थेण वा ० ४ अत्तरं वा पाणं
वा खाइमं वा साइमं वा अफासुयं अणसण्णज्जं वा पं
पदिगाहो ॥

(अह तत्थेयादि) अथ भिक्षुस्तत्र गृहपतिकुले प्रविष्टः सन्
कञ्चन गृहपत्यादिकं नृज्जानं प्रेक्ष्य भिक्षुः पूर्वमेवासांक्षयेत्-
यथाऽयं गृहपतिः तज्जायां वा, यावत्कम्मं करो वा मुक्ते । पर्यालो-
क्य च सनाममाहमाह । तद्यथा- (आउसो चि) अमुक इति
गृहपतेर्भगिनीत्यामन्य 'दास्याति' से अस्मादाहारजाताव्य-
तरङ्गेजनजातम् इत्थं वा याचेत, तस्य च वचने, एवं कर्तुं
कारणे वा सत्यं वंदत-अथ (सं) तस्य भिक्षोरेवं वदते

बाधमानस्य परो गृहस्थः कदाचिदस्नं माघं हर्षभाजनं वा शीतोष्णकथिकदेव अर्पकायनं उष्णोद्भक्तिकदेवोष्णादेकनाया-
स्तुकेन विषयदानुनेन पञ्चाहा सन्धिर्लोभनेन (उच्छेलेज्ज सि)
सकृदस्नं प्रकालं च कुर्यात् (पदोपपन्न सि) प्रकर्षेण वा ह-
स्तादधोवर्धं कुर्यात्, स भिक्षुहस्तादिकं पूर्वमेव प्रकाल्यमान-
मालोचयेत्, दत्तावधानो भवेदित्यर्थः । तत्र च प्रकाल्यमानमा-
लोच्य 'भयुक' इत्येवं स्वनामप्राप्तिं विचारयेत्, यथा-सैवं कृपा-
स्वमिति । यदि पुनरस्ती गृहस्थः हस्तादिकं सन्धिर्लोभनेन
प्रकाल्य दद्यात्, तदप्राप्तुकमिति ज्ञात्वा न प्रतिपुष्ट्यादिति ।
आचा० २ भु० १ भ० ६ उ० ।

किञ्च—

दोहई तु जुंममाणं, एगो तस्य निमत्तए ।

दिज्जमाणं न इच्छेज्जा, उंदं से पडिलेहए ॥ ३७ ॥

इत्योच्छ्रवतोः पालनां कुर्वतोरेकस्य वस्तुनः स्वामिनोरित्यर्थः ।
एकस्मिन् निमन्त्रयेत् तद्वान् प्रत्यामन्त्रयेत्, गृहीत्वमानं मेच्छेज्जस-
मेन, अपि न कुन्मामेमायम् (सं) तस्य द्वितीयस्य, प्रत्युपेक्षित
मेवयकृत्रादिवक्तिः, कमस्येदमिदं दीयमानं, नवेति, इह वेद,
गृहीयात्, न चेन्नैवेति । एवं भुज्जानयोऽप्यवहारोद्यतयोरेवि
योग्यनिवय, यतो 'सुजिः' पालनेऽप्यवहारे च वर्तते इति
सुधायेः ॥ ३७ ॥

ततः—

दोहई तु जुंममाणं, दो वि तस्य निमत्तए ।

दिज्जमाणं पडिच्छेज्जा, जं तत्तेसमिणं जवे ॥ ३८ ॥

इत्योत्तु पूर्वमेव छुज्जतोः छुज्जानयोः, द्वावपि तत्रातिप्रसादनं
निमन्त्रयेयात्ताम् । तत्रां विधिः-दीयमानं प्रोच्यते गृहीयात्,
यत्र त्रैषण्यं भवेत्तदप्यदोषपदितमिति सुधायेः ॥ ३८ ॥
इय० ५ ध० १ उ० ।

(३५) प्राज्ञपस्तनामन्युणप्रदये विधिः—

से निस्सु वा भिक्षुणी वा० जाव पविट्ठे समणे से जं पुण
जाणेज्जा—असणं वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं वा अचुसिणं
वा अस्सेजए भिक्षुपनियाए सुवणं वा विहुणणेष वा ता-
धिण्डेण वा पत्तेण वा साहाए वा साहाभंणेण वा पेहुणेष
वा पेहुणहत्थेण वा चेन्नण वा चेलकमेण वा इत्येण वा सु-
हेण वा फूनेज्ज वा, बीएज्ज वा, से पुज्जमेव आलोएज्जा-
आठसो ! चि वा जगिणि ! चि वा मा एतं तुमं असणं वा पाणं
वा स्वाइमं वा साइमं वा अचुसिणं सुप्पेण वा० जाव फूवाहि
वा, बीपाहि वा, अभिक्खसि मे दातुं, एमेव दन्नपाहि, मे सेव
वदंतस्स परो सुप्पेण वा० जाव बीपिचा आहुं दुल्लप्पजा,
तहप्पगारं असणं वा० अफासुमं जाव एो पणिमाइज्जा ॥

स जिज्जुहंपदितुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं विजानीयात् । यथा-
साम्युपमेदनादिकम् अस्वयतो जिज्जुपतिक्रिया शीतीकरणये स्त-
र्षेण वा, बाजनेन वा, तालवृत्तेन वा, मर्प्यपपञ्चकृतव्यजनेत्यर्थः ।
तथा-पत्रेण वा, शाक्या वा, शाकाङ्गेन, पञ्चवनेत्यर्थः । तथा बह्वेषु, ब-
हुं कलापेन वा, तथा वस्त्रेण वा वस्त्रकर्णेन वा मुनेन वा तथाप्रका-
रेणान्येन वा केनचित् (कुमेज्ज वेति) मुखपाशुना शीतीकुर्यात्,
हस्तादिनिर्वा नीजयत्, स जिज्जुः पूर्वमेवास्तोत्रमेव दत्तोपपाद्यो

प्रवेत्, तथाकुर्वाणं च दह्तिनहरेत् । तद्यथा-अमुक इति वा जगि-
तीनि वेत्यामन्य मेवं कृथा यथामिकाङ्कसि मे दानुम, तत्र एवं
स्थितमेव दद्वय, अथ पुनः स परो गृहस्थः (से) तस्य भिक्षो-
रेवं वदतोऽपि स्वेषु च यावन्मुञ्चनं वा बीजित्वा आहृत्य तथा-
प्रकारमशनादिकं दद्यात्, स च साधुनेवेषाधिपति मत्वा न
परिपुष्ट्यादिति । आचा० २ भु० १ भ० ७ उ० । नि० भु० ।

[३६] आधार्मिकादिविचारः—

इह खलु पार्श्वं वा पदीयं वा दाहिणं वा उदोणं वा
संतेगतिया सहा भवंति गाहावती वा० जाव कम्मकरी
वा, तेसि च एं एवं वुत्तपुणं जवति—जे इमे भवंति स-
मणा जगवंतो सीहमंता वयमेता गुणमेता संजया संबुदा
वजचारिणो उवरया मेहुणाओ भम्माओ, एो खलु एतंसि
कप्पति आधार्मिकमए असरे वा० भोचए वा, पायसए वा,
सेज्जं पुण इमं अरुं अप्पणो सअट्टाए णिडितं । तं जहा-
असणं वा० भु कम्मयेवं समणां णिसिरामो, आवियां वर्ष
पट्ठा वि अप्पणो सअट्टाए असणं वा० भु वेत्तेस्सामो, ए-
प्पगारं णिणोसं सोत्ता णिसम्म तहप्पगारं असणं वा० भु
अफासुयं अणोमणिज्जं जाव हाये संते एो पणिमाइज्जा ॥

[इहत्यादि] इहेति वाक्योपपत्त्यसं, प्रज्ञापककृते वा । कस्तु-
ब्धो वाक्यावाहारे, प्रज्ञापकापेक्षया प्राप्यादायै विधि सन्नि-
धत्ते पुराणं, तेपु च केचन अज्ञालवो मन्वेयुः, ते च आध्वकाः प्र-
कृतिजन्मा वा, ते चापि गृहपतिव्योक्तकर्मकरी वेति, तेषां
वेदमुक्तपूर्वं भवेत्—एतमिति वाक्यावाहारे, य इमे अज्जाः सा-
धवो जगवन्तः शीलवन्तोऽष्टादशश्रीलाङ्कहृत्तराशिरो जतव-
न्तो रात्रिभोजनविरमणपञ्चपञ्चमहात्मधारिणां गुणवन्तः पि-
णविशुद्धावुत्तरगुणोपेताः संयता इन्द्रियनोर्गिन्द्रियसंयमवन्तः
संन्रता पिठिनाभवद्वारा प्रज्ञाचारिणो नवावधप्रज्ञगुणितुल्य
उपरता भैयुधधर्माव अष्टादशश्रविकल्पप्रज्ञोपेताः, एतेषां च
न कल्पते आधार्मिककमनावादि भोक्तं, पातुं वा, अणो
यवामाधैरमस्माकं तिष्ठितं सिद्धमशनादि० भु, तत्त्वमेतेत्यर्थः
अमणेभ्यो [णिसिरामो सि] प्रयच्छाम । अपि च—वयं पञ्चादा-
मार्थमशनाद्यन्यत् वेतयिष्यामः संकल्पयिष्यामो निरर्त्तयि-
ष्याम इति यावत्, तदेवं साधुरेवं निर्वाणं ध्वनि स्वत एव
भुत्वाऽन्यतो वा कुतश्चाभिश्रय ज्ञात्वा तथाप्रकारमशनादि
पञ्चात्कर्ममपरादप्राप्तुकमनेषणं मत्वा लाभे सति न प्रति-
पुष्ट्यादिति । आचा० २ भु० १ भ० ९ उ० ।

(३७) आकरजयादौ—

जे निस्सु जगगनिवेसे अयआगरंसि वा तंवागरंसि
वा तन्नआगरंसि वा सीमागरंसि वा रयणागरंसि वा
बहरागरंसि वा अणुणपिसिचा असणं वा पाणं वा स्वा-
इमं वा साइमं वा पणिमाइइ, पणिमाइतं वा साइज्ज ॥ ३९ ॥

अयं लोहं, तं जटथ उप्पज्जति, सो जययागारो, तं, सीसगं,
दिरघं कण्यं सुवधं, बहरं रत्नाविशेषः पाषाणकं, तस्य गो मे-
वइति, तस्स मासज्जु, आध्यादिव वा दोसा ।

अयमादभागरा खलु, जसियमिता य आहिया सुते ।
तेसु असणादीणं, गिरहंताऽणादणो दोसा ॥ ११० ॥
मंगले अमंगसे वा. पवसणणिवत्तणे य थिरमथिरे ।
दोसा णिव्विसमाणे, इमे य दोसा णिव्विडम्मि ॥ १११ ॥
पुडवि ससरक्ख हरिते, सत्थिते मीसए हिणं मंका ।
सयमेव कोइ गेएहति, तथीसाए अइव अथो ॥ ११२ ॥

णवगणिवेमे असत्थोवहता सत्थिता पुढवी, अइवा चाव-
भहितास्सानिनाए हरया खरंटासा मसरक्खेण वा इत्थेण दे-
खा, णवगणिवेसे वा इरियसंजवो सत्थिसमीसरस्स, तत्थऽ-
खण सुवसणानिते हरिते सादू संकज्जनि । अइवा कोइ सज्जो
लुच्छं तथिक्खम्माम्मकाओ सयमेव गेएहति । अइवा-साहुणि-
स्माने अथो कोइ गेएहति. तत्थ आसंकाए गेएहणकड्ढया-
रिया दोसा, अइहा पते दोसा तइहा णवगणिवेसेसु थो
गेएहेज्ज ।

कारणे गेएहेखा वि-

असिने ओमोयरिण, रायदुडे जए व गेओसे ।
अइयाणोइए वा, जयणा गट्ठणं तु गोपत्ये ॥ ११३ ॥
पूर्ववद ॥ नि० न्हु० ५ उ० ।

(३८) आरएयकादीनाम्-

जे जिकसू आरखयाणं वणट्ठयाणं अरवीजत्ताए पट्टि-
याणं असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा पडि-
गाहेइ, पडिगाहेइ वा साइज्ज ॥ ११४ ॥

“ जे आरखाणं वणट्ठयाणं अरविजत्ताए पयट्ठिणं इ-
स्सादि ” अरएणं गच्छंतीति आरखणगा, वणं टायंतीति वण-
ट्ठ, आरखया वनाथाय धावन्तीत्यर्थः । तेसि जत्तापट्टियाणं जे
असणातो गेएहति, जत्तापडिणियत्ताणं असणादिसंसे, अउरगि
आ, ओ गेएहति, तस्स आणादी दोसा, चउसल्लं च पच्चसं ।
तएकड्डाऽऽहारमादी, आरखं वणं च काउ विसेया ।

अरवि पविसंताणं, एयत्तमाणाण तचोय ॥ ११५ ॥

आदिसहातो पुष्पफलमूलकंदादीणि, तेसि वणट्ठानं अडवि
विसंताणं जं संबंढं कत्तं, तस्रो णियत्ताणं जं किंवि खु-
इयादी, सेसं कंउ ।

तणकड्डुप्पफलम्-लंकंदपचादिहारका चेव ।

पत्थयणं ववत्ता, करंति पविमंत सयं च ॥ ११६ ॥

तणादिहारका अरवि पविसंता अण्णो पत्थयणं करंति,
सेसं उववरियं ।

अडवि पविसंताणं, अइवा पते य पडिणियत्ताणं ।

जे जिकसू असणादी, पडिच्छने आणमादीणि ॥ ११७ ॥

इमो सो-

पच्छाकम्ममतीते, णियट्ठयाणे य वंथ वा तेसि ।

अत्थिज्जा ए तदा सा, तद्वे अश्वद्वे य ॥ ११८ ॥

अरवि पविसंतेणं जं संबंढं कयं, तं साधुणं दातुं पच्छा अ-
ण्णो अणं करंति, स थियट्ठं विण वेत्थं, तेसि बंध वा,

तद्वे अश्वद्वे वा कया, सा अथेखा, तद्वं जं खेव धरातो
णीतं, अश्वद्वं-जं अडवीए कंदसुण्णयादि उण्णज्जति ।

पत्थयणं दातं इमं करंति-

कम्मं कीतं पाणि-थियं च अच्छं अणहणे विगिच्छं ।

कंदादीण व पातं, करंति पविसंदिपाणं च ॥ ११९ ॥

अण्णो कम्मं नि अणं करंति, अण्णो वा औणाणि, पाणिमं ति
उच्छिष्टं गेएहांतं, अणं सि वा अच्छं दंति, अण गेएहांति प-
त्थयणं, तो विगिच्छंतं लुहाए, जं अणमादादि परितावज्ज-
ति । अइवा-जुक्खितो कंदादि गेएहति, तत्थ परिताणं नानेण्णं,
अइवा-जुक्खितो जं जावगतिं सरादि धातिस्सनि, परितावणा-
दिणण्णं, निगु चरिमं । आरखातो णिगच्छमाणाए ओ गेएहति
तस्स इमे दोसा-

गाहा-

सुएण खउरदि दाउं, कप्पट्ठ देह कोव जट्ठ गोणे ।

वट्ठए अखाणयणे, खउरगि वऽसंखडे भोइ ॥ १२० ॥

सुएणो वदरादिपाण, गौरखान्दिरमादिपाण खउरो, जत्थेसं
वा साधुणं दाउं कप्पट्ठिपहि पुसण्णुभत्तज्जादिपहि
अथेहि य तदासाए अत्थमागेहि जानिज्जमाणां जे वणं
कंदे धूने सुएणखउरभत्तसेसं वा । ते भयंति-दिखा
मेहि साधुणं, एवं भयंते ते परम्मा खणं करंताणि, नाणि
दट्ठणं पदांसं गच्छेज्ज, अइ गावो पिण्णिउज्जसीए, तंसु या
वट्ठसु अरवीओ अथं वा आणेति, खउरादिनोक्खि भारि-
यातिए सह असंखडं जवति, अंतरायदोसा व, अइहा एव-
मादि दोसा, तइहा वणं पविसंताणं गेताण वा ण सेत्थं भवे ।

कारणे तु-

असिने ओमोयरिण, रायदुडे जए व गेओसे ।

अइयाणोइए वा, जयणा गट्ठणं तु गोपत्ये ॥ १२१ ॥

(३९) चि) पणपरिहाणीए जाए चउसल्लं पत्तो ताहे साव-
सेसं गेएहति । नि० न्हु० १६ उ० ।

[३९] तद्वेत्थं पु अकंमसिनादिषु-

जे भिक्खु वा जिकसुणी वा गाहावड्कुलं पिंसवायपडि-
याए अणुपविडे मणाए से जं पुण जाणेज्जा-असणं वा
पाणं वा खाइमं वा माइमं वा अट्ठिपोसहिण्णु वा अ-
क्कयासिण्णु वा मासिण्णु वा दोमासिण्णु वा तमासिण्णु वा
चाउम्मासिण्णु वा पंचमासिण्णु वा छम्मासिण्णु वा उठसु
वा उठमंथीयु वा उठपरियट्ठसु वा वइवं समणमाहाणअ-
तिहिकित्तावगीमणे एगातो उक्खतो परिणिसिज्जयाणे
पेहाए दाहे उक्खति परिणिसिज्जयाणे पेहाए तिहि
उक्खति परिणिसिज्जयाणे पेहाए चउहि उक्खति परि-
णिसिज्जयाणे पेहाए कुंभीमुडातो वा क्खोवातितो वा
सासिहिमणियथाओ वा परिणिसिज्जयाणे पेहाए तहण्णारं
असणं वा पाणं वा खाइमं वा साइमं वा अपुरिसंतरकं
जाव अणामेवितं अफासुयं अणेषणिज्जं जाव गो प-
डिगाहेज्जा, अइ पुण एव जाणेजा-पुरिसंतरकं जाव
आसेवितं फामुयं जाव पडिगाहेज्जा ॥

स प्रावभिक्षुयमुनरशमादिकमाहारमेवंभूतं जानीयात् । त-
द्यथा—अष्टम्यां वीषध उपवासदिकः अष्टम्योवीषधः । स विघ्नने
येषां ते अष्टम्योवीषधिका उत्सवाः । तथा अष्टमासिकाद्यध-
मः, अतुल्यः अतः पर्यवसानम्, अतुल्यपरिचयः अतुल्यपरिचय-
विषु यद्वत् अमश्राद्धाण्यतिविशुद्धपञ्चमीपकादिकेस्मात्पिठरगाद्
गृह्यात्वा कूपादिकं (परिदसिजमानं चि) तदीयमानाहा-
रेण जोत्पयमानाद् ग्रन्थ दृष्ट्वा, एवं द्विकदिकादपि पिठरगाद्
गृह्यात्वायोजनीयमिति । पिठरक एव संकटमुखाः कुम्भी (कु-
लोवातितो) पञ्चपिठकं वा तस्माद् द्विः, तस्माद्विः, (संति) संनि-
धिमोरसादेः सन्नियमः, तस्माद्विः (परिदसिजमानं पेहाय
चि) एवंभूतं विघ्नं दीपमानं दृष्ट्वा अनुकृपात्तरकतादिविशि-
षणमप्राप्तुकममेवर्णयमिति मन्यमानो राज्ञे सति न प्रतिगृह्णी-
यादिति । एवंदेव सविशेषणं ब्राह्ममाह—“अष्टम्यादि” अथ पुनः
स भिक्षुमेवंभूतं जानीयात्ततो गृह्णीयादिति संवधः । तद्यथा-
पुनरप्युत्तरकतामित्यादि ।

साम्प्रतं येषु कुलेषु भिक्षादि प्रवेष्टव्यं, तावन्विद्वद्वाह-

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा माहावदकुलं पिठवायपदि-
याए अणुपविष्टे समाणे से जं पुण जायेज्जा—असणं वा
पापं वा स्वादमं वा सादमं वा समवाएसु वा पिठविचरेसु
वा इंदमहेसु वा खंदमहेसु वा रुमहेसु वा मुण्डमहेसु वा
जतमहेसु वा जक्खमहेसु वा णाममहेसु वा धूष-
महेसु वा चेदमहेसु वा रुक्खमहेसु वा गिरिमहेसु वा
हरिमहेसु वा अगदमहेसु वा तन्नाममहेसु वा ददम-
हेसु वा पदीमहेसु वा सरमहेसु वा सागरमहेसु वा
आगममहेसु वा अस्सत्तरेसु वा तहप्पगारेसु भिक्खरु-
बेसु माहामहेसु वट्ठमाणसु बहवे समणमाहाणअतिथयिकि-
वणवधमपिमेसु एगातो उक्खातो परिएसिजमाणे पेहाए
दादिं जाव सखिदिसिधुचयातो वा परिएसिजमाणे पे-
हाए तहप्पगारं असणं वा ० ४ अपुरिसत्तरकमं वा ० जाव
यां पदिगाहेज्जा, अह पुण एवं जायेज्जा—दिशं जं तेसि दा-
यव्वं, अह तस्य भूजमाणं पेहाए माहावतिभारियं वा गाहा-
वतिजगिणिं वा गाहावतिपुत्तं वा गाहावतिथ्यं वा सुण्हं वा
घातिं वा दातं वा दातिं वा कम्मकरं वा कम्मकरिं वा से पु-
ग्गामेव आलोएज्जा—आउसे चि वा जगिणि चि वा दादि-
सिमे एवो अणायरं भोगणजायं, तेवं वदंसस परो असणं
वा ० ४ अहाइ दलएज्जा, तहप्पगारं असणं वा ० ४ सयं वा णं
जाएज्जा, परो वा से देज्जा, फासुयं जाव पदिगाहेज्जा ॥

तथा “से भिक्षु” इत्यादि । स भिक्षुयैतुनरेवंभूतमाहारादि-
कं जानीयात् तदनुकृपात्तरकतादिविशेषणम् । अष्टादशकमेव-
र्णयमिति मन्यमानो न गृह्णीयादिति सव्ययः । तत्र समवायो
मेवकः संवच्छेदविषयद्विः पिठमनिकरः विदुपिपदं सुतकमक-
मित्यर्थः । इत्थोत्सवाः प्रतीताः, रुक्खः स्वामिकात्तेकयस्तस्य
वदिमा पूजा विच्छेदो कालं कियते । रुक्खः प्रतीताः, नवरं
दुकुणो बलदेवः, तदेवंभूतेषु नामाहकारेषु प्रकरणेष्टं तस्य तेषु
२४६

च यदि यः कश्चित् अमश्राद्धाण्यतिविशुद्धपञ्चमीपकादिपरा-
ति, तस्मै सर्वस्मै दीयत इति मन्यमानो पुनरान्तर इति कृता-
दिविशेषणं विदुपिपदमाहारादिकं न गृह्णीयात् । अथापि सर्वस्मै न
दीयते, तथापि अनाकीर्णमिति मन्यमानं एवंभूतं संक्षिप्तविशेषे
न प्राविशेदिति । एवंदेव सविशेषणं ब्राह्ममाह—“अष्टम्यादि”
अथ पुनरेवंभूतमाहारादिकं जानीयात् । तद्यथा—इत्तं वसेत्तयः
अमश्रादिविषो हातमन्यमानतरे तत्र स्वत एव ताव गृहस्थान्
लुक्कानान् मेवय दप्पु आहारार्थं तत्र वायात् ताव गृहस्थान्, स्न-
नामप्राहमाह । तद्यथा-गृहपतिभार्यादिकं लुक्कानं एवंमयाऽऽहो-
केत् पश्येत प्रष्टुं प्रलुकादं वा ह्यात् । तद्यथा—आनुष्मन् ! भगि-
नीश्यादि हास्थसि मद्रामन्यतद्वृत्ताजनजातमित्येवं वदत साधवे
परो गृहस्थ आह्वयाऽऽहारादिकं दद्यात् । अथ च जनसेकुलस्यात् सति
वाअपस्मिन् कारणेन एव साधुप्रायेण, अवाचिना वा पुन-
रुधो दद्यात्, तस्यासुकमेवर्णयमिति मन्यमानो गृह्णीयादिति ।
आचा० ३ सु० १ अ० ३ उ० ।

जे भिक्षु वा भिक्षुणी वा ० जाव पविष्टे समाणे
से जादं पुण कुलादं जायेज्जा । तं अहा—उग्गाकुलाणि
वा भोगकुलाणि वा राइसकुलाणि वा खत्थियकुलाणि वा
इक्खलकुलाणि वा हरिवंसकुलाणि वा पत्थियकुलाणि
वा वेसियकुलाणि वा गंदागकुलाणि वा कोट्ठाकुलाणि
वा गायक्खलकुलाणि वा वोक्कासलियकुलाणि वा अ-
स्सयरेसु वा तहप्पगारेसु कुलेषु अणुगुणिएसु वा अगरीहेसु
वा असणं वा पापं वा स्वादमं वा सादमं वा फासुयं अ-
शिउजं जाव पदिगाहेज्जा ।

“से भिक्षु” इत्यादि । स भिक्षुर्भिक्षार्थं प्रवेष्टुकामो याति
पुनरेवंभूतानि जानीयात्, तेषु प्राविशेदिति संवधः । तद्यथा—
उग्गा आरादिका भोगा राज्ञः पुनरुस्थानीया राजन्याः सन्निय-
स्थानीयाः सन्निया रापूकूटादय इत्थकावक्क अणुवस्वामिभवे-
शिकाः हरिवंश्या हरिवंशजा अरिणेनमवशस्थानीयाः (प-
सिय चि) गोष्ठाः वैश्यया वंशजः गण्डकाः आपानाः, वे हि
प्राप्ते उद्धोषयन्ति, कोट्ठागाः काष्ठगणकाः, वरूकिन इत्यर्थः ।
वोक्कासलियाः तत्तुवाभा, कियन्तो वा वक्ष्यन्ते । इत्युपसंहर-
ति—अन्यतरेषु वा तथाप्रकरेण पुनरुपसिनेषु कुलेषु नामाह-
विनयसुखप्रतिपत्त्यर्थं पयोगान्तरं दर्शयत्यगोष्ठाषु, यदि वा-
नुगुणिसत्तानि चमकाराकुलादीनि, गच्छाणि दास्यादिकुलानि, वि-
षयभूतेषु कुलेषु लज्जयमानमाहारादिकं प्राप्तुकमेवर्णयमिति
मन्यमानो गृह्णीयादिति । आचा० १ सु० १ अ० २ उ० ।

(४०) इत्थविद्वद्वाह-

से भिक्षु वा भिक्षुणी वा से जं पुण जायेज्जा—अंतस्सुयं
वा उच्छुगंरियं वा उच्छुवोयं वा उच्छुमेरुं वा उच्छुसालं
वा उच्छुसासं वा संवत्ति वा संवत्तिपालं वा अस्सि
सुखु पदिगाहियंसि अण्ये सिया भोगणजाए वदु उज्जि-
यधम्मिए तहप्पगारं अंतस्सुयं वा ० जाव संवत्तिपालं
वा अफासुयं जाव एवो पदिगाहेज्जा ।

“से” इत्यादि । स भिक्षुयैतुनरेवंभूतमाहारादिकं जा-

भीयात् । तथा- (अनकच्छयं च लि) इकूपवमप्यम् । (उच्छु-
गन्धियं लि) सप्येषुमकलम् (बांयम्) पालितकुम्भेगादिकं
[मरुम् ति] अग्रम् [सालगं ति] दार्धशाखा [रागं ति]
शाखिकदेशः [संघलि लि] मुक्तादीनां विषयस्तफलः [सं-
घलिपालनं ति] वस्तुादिकर्तानां पाकः । अथैवंभूते परित्यु-
होतेऽप्यन्तरिक्षादिकल्पमशनीयं बहु परित्यजनधर्मकमि-
ति मत्वा न शुद्धीयादिति । आध्या० श्रु० १ अ० १० उ० ।

परपीडादिप्रतिषेधाधिकादादिमाह-

उष्णं पत्रं वा वि, कुमुदं वा मगदित्यं ।

अथ वा पुष्प सच्चित्तं, तं च संक्षेपिया दृ० ॥ १४ ॥

उपलं नीलोत्पलादि, पद्मपरिवृत्तं वाऽपि, कुमुदं वा मगद-
कं वा, मगदमित्तां मेलिकां, मल्लिकाभिरप्यन्यं, तथा-अथवा
पुष्पं सच्चित्तं शास्त्रलोपुष्पादि, तच्च संक्षेप्यापनीयं छिन्ना,
दद्यादिति सूत्रार्थः ॥ १४ ॥

तं भवे भक्त पाणं तु, संजयाणं अकप्यिं ।

दितियं पदिआइकले, न मे कप्यइ तारिस् ॥ १५ ॥

उष्णं पत्रं वावि, कुमुदं वा मगदित्यं ।

अथ वा पुष्प सच्चित्तं, तं च संक्षेपिया दृ० ॥ १६ ॥

तं भवे नक्त पाणं तु, संजयाणं अकप्यिं ।

दितियं पदिआइकले, न मे कप्यइ तारिस् ॥ १७ ॥

तादृशं भक्तपात्रं तु संयतानामकपिकं, यतश्चैवमतो दूर्तो
प्रत्याचक्षीत-न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥ एवं
तच्च संक्षेप दद्यात् । संमर्देन नाम-पूर्वेच्छानामेवापरिण-
तानां सदेन । शेषं सुखद्वयेऽपि तु यम् । आह-एतत्पूर्वमप्युक्त-
मेव-“ संमर्दमापी पाणाण, बांयाणि हरियाणि य । ” इत्यत्र ।
अप्यते-सामान्येन विशेषाभिधानादर्थः ॥ १७ ॥

तथा-

साक्षुषं वा विरालियं, कुमुदं उष्णजनाभियं ।

मुणालियं सासवनाभियं, उच्छुत्तं अन्विचुम् ॥ १८ ॥

साक्षुषं वा उपलकम्, विरालिकं पलासकम्दृषां, पर्ववृत्ति-
प्रतिपर्ववृत्तिप्रतिपर्वकम्मित्येव, कुमुदोपलनाभौ प्रतीतो,
तथा मुणालिकं पाषाणकन्दोर्थां, सपगनालिकं सिद्धार्थकम-
जरी, तथा इच्छुत्तकम्, अन्विचुम् सच्चित्तम् । एतन्मानवैतदग्रहं
सर्वत्राभिसंबध्यत इति सूत्रार्थः ॥ १८ ॥

किं च-

तरुणं वा पत्रार्थं, रुक्मस्य तरुणस्य वा ।

अग्रस्य वा वि हरियस्य, आग्रं परित्यज्ज ॥ १९ ॥

तरुणं वा प्रवालं पल्लवं बुद्धस्य चिञ्चिकादेः, तरुणस्य वा
मधुसूत्रादेः, अग्रस्य वाऽपि हरितस्याऽऽर्कदेः आग्रं अपरि-
णतं परित्यजेदिति सूत्रार्थः ॥ १९ ॥

तथा-

तरुण्यं वा छिन्नादि, आमियं जजियं सई ।

दितियं पदिआइकले, न मे कप्यइ तारिस् ॥ २० ॥

तरुणां वा असंजानां (छिन्नादिमिति) मुक्तादिकेषु, आमा-

भसिद्धां सचेतनां, तथा भजिनां सवृद्धेकरात्रं दूर्तो प्रत्या-
चक्षीत, न मम कल्पते तादृशं भोजनमिति सूत्रार्थः ॥ २० ॥

तद्वा कोलमणुस्मिन्, वेणुषु कासवनाभियं ।

तिलपुष्पदगं नीमं, आमं परित्यज्ज ॥ २१ ॥

तथा कोलं बदरम् अस्तिष्वहृष्टदुःखयोगेनाऽनापादितविकारा-
न्तरं, वेणुषु चंयकरिणुं, कासधनाभिकं अर्थापार्थक्यम्, अस्तिष-
मिति सर्वत्र योज्यम् । तिलपर्वटं पिष्टतिलमथ, नीमं नीमफल-
म्, आमं परित्यजेदिति सूत्रार्थः ॥ २१ ॥

तदेव चाठलं पिष्टं, विपटं वा तत्तन्निचुम् ।

तिलपिष्टं पूष्टिन्नामं, आमं परित्यज्ज ॥ २२ ॥

तथैव ताठलं पिष्टं, कोहमित्यर्थः । पिष्टं वा शुद्धोदकं, तत्त-
न्निचुम् कथितं सत्त शरीराज्जितं, तत्तानिचुम् वा अग्रपुत्रादिवृत्तं,
तिलपिष्टं तिललाहं, पूष्टिपण्यां सर्वेष्वन्नाम्, आमं परित्यजे-
दिति सूत्रार्थः ॥ २२ ॥

कविर्द्धं माउलिगं च, मूलं सुखचित्तं ।

आमं असत्यपरिणयं, मणसा वि न पत्य ॥ २३ ॥

कपित्थं कपित्थफलं, मातुलिकं च धीजपूरकं, मूलं कसप-
जालकं, मूलवर्णिकं मूलकद्वयकामि, आमामपकां, मणस्य-
रिणनां स्वकायशस्त्रादिनाऽविष्यस्तामः, अमनकायस्यात् शु-
त्त्वस्यापनाधनुनयम् । मणसाऽपि न प्रायेदिति सूत्रार्थः ॥ २३ ॥

तदेव फलपेक्षुणि, बीयमधूणि जाणिय ।

विहलं गियालं च, आमं परित्यज्ज ॥ २४ ॥

तथैव फलमधून् बदरचूणान्, बीजमधून् यवाविचूणान्, ज्ञात्वा
प्रवचनतो विभीतकं विभीतकफलं, गियालं वा गियालफलं च,
आममपरिणतं परित्यजेदिति सूत्रार्थः ॥ २४ ॥ दृ० १ अ० २ उ०

उन्मिधम्-

असणं पाणं वा वि, खाइमं सार्मं तद्वा ।

पुष्पसु होज्ज उम्भीरं, बीपसु हरिपु वा ॥ २५ ॥

अशनं पाणं वाऽपि बायं स्वायं तथा पुष्पजालेपादहादि-
भिर्भेद्युन्मिधं बीजहरेतिर्वाति सूत्रार्थः ॥ २५ ॥

तं जने भक्तपात्रं तु, संजयाणं अकप्यिं ।

दितियं पदिआइकले, न मे कप्यइ तारिस् ॥ २६ ॥

तादृशं भक्तपात्रं तु संयतानामकपिकं, यतश्चैवमतो दूर्तो
प्रत्याचक्षीत, न मम कल्पते तादृशमिति सूत्रार्थः ॥ २६ ॥ दृ० १
अ० १ उ० । (उक्तमोपादानोपाः स्वस्वस्थाने निक्षेपिताः)

(४१) साक्यनदीपधिवयं विधिमाह-

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा गाहावडुकुलं पिंकावपदि-
याए अणुपविट्ठे मणाय से जाओ पुण ओसहिओ जाओजा-
कसिणाओ सामियाओ अविदसककाओ अनिरिच्छच्छि-
छातो अन्वेच्छिछाओ तरुणियं वा निवारि अणुनिर्क-
तामज्जतं पेहाए अफासुयं अणुसिपिअं ति मण्णमाथे साजे
सेवे णो पणिगाहेज्जा ॥

“से निक्खु वेत्थादि ।” स ज्ञावभिक्षुपुद्गलपतिकुलं प्रविष्टः सद्यः पुनरौषधीः शालावाजादिका एवंभूता जानीयात् । तद्यथा—(क-सिपायाओ सि) कस्माः संपूर्णो अनुपहताः । अथ च द्रव्यमावा-
भ्यां चतुर्भङ्गिका-तत्र कल्पकृत्स्ना अस्मात्प्रवृत्ताः, भावकृत्स्नाः
साधिताः, तत्र कस्मा इत्यनेन चतुर्भङ्गकेषु आचार्यं प्रकृत्यमु-
पास्य । (सालिवाओ सि) जीवस्य स्व भावीय कल्पसिद्ध्ययो-
यासु ता स्वाभ्याः, अविनष्टयोऽयं इत्यर्थः । आगमं च कामादि-
द्वौषधीनामविनष्टयोऽनिकालः पश्यते । तदुक्तम्—“येति सौं भंते !
सालीयं केवयं कालं जाणीं सेविहरे ।” इत्याद्यालपकाः ।
(अविदलकडाओ सि) न द्विदलकृता अद्विदलकृता अनुद्वैपा-
दिना इत्यर्थः । (अनिरिक्खुचिखामो सि) तिरस्मीनं जिज्ञाः कल्-
कीहृताः, तत्प्रतिषेधादतिरस्मीनचिन्ताः । एताश्च कल्पतः कस्माः,
ज्ञानो नो जायते । (अवोकोजन्माओ सि) इयच्छिन्नज्जापराहिताः,
न व्ययचिन्ता अय्ययचिन्ताः, भावनः कस्मा इत्यर्थः । तथा [न-
कण्ठं वा जिवादिं ति] तस्मीनमधीरपक्काय [चिन्तादिं ति] मु-
क्तादिः कलिम् । तामव विजितेष्ट- [अणनिकताजिज्यं ति] न
सामिकाणा जीविनाद्वनमिकाणा, सचेतनेत्यर्थः । इति अभिजि-
ज्ञासमन्तामर्दितामयिगविनामियर्थः । इति प्रेक्ष्य द्रष्टु तदे-
वं चतुर्माहाराजमप्रासुकमनेषयीयं वा मय्यमानः लाभं सति
न प्रतिगृहीयात् ।

साङ्गत्तमेतदेव सूत्रं विवर्त्येणाऽऽह—

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा० जाव पविडे समाणे से जाओ
पुण आनहीओ जाणेज्जा—अरुणिणाओ अभासिवाओ
विद्वक्काओ तिरिच्छिन्नाओ अक्कोचिन्नाओ त-
रुणियं वा जिवादिं अजिक्कतजाज्जयं पेद्दाए फासुयं एस-
पिज्जेनं मसाम्माए हामे संते णो पदिगाहुज्जा ॥

“से भिक्खु वा” इत्यादि । स एव भावभिक्षुयोः पुनरौषधीरं
जानीयात् । तद्यथा—अनुक्ता असेपूर्णो द्रव्यतो भावतत्त्व पूर्ववत्,
अस्माभ्यां विनष्टयोऽयं, द्विदलकृता ऊर्ध्वपाटिताः, तिरस्मीन-
चिन्ताः कल्कीहृताः, तथा तरुणिकं वा फर्मा, जातितादृक्का-
स्तां जन्मां चेति, तदेवंभूतमाहाराजां प्रासुकमेवार्थं च मय्य-
मानं लाभं सति कारणं गृहीयादिति ।

प्राज्ञाप्राज्ञाधिकार एवाऽऽहारविशेषमधिकृत्याऽऽह—

से निक्खु वा भिक्खुणी वा० जाव पविसमाणे से जाओ पुण
जाणेज्जा—पिहुयं वा बहुरयं वा जज्जियं वा भंधुं वा चाउ-
लं वा चाउलपल्लवं वा सडं सन्नजियं अफामुयं अणएस-
पिज्जेनं मसाम्माए हामे संते णो पदिगाहुज्जा ॥

“से भिक्खु वा” इत्यादि । स ज्ञावभिक्षुपुद्गलपतिकुलं प्रविष्टः स
इत्यादि पूर्ववत्पावत् (पिहुयं व ति) पुष्पकं, जातयेकवक्कस्य ।
नवत्यं शालावाजादिरमिता यं लाजाः क्रियन्ते त इति, बहुदज-
स्तुपादिकं यस्मिंस्तद् बहुदजः । (अज्जियं ति) अय्ययैपकं
योधुमादेः शोषकस्य, अय्ययहा तिलगोधूमादि, तथा गोवृ-
मादेर्भण्डं सूयं, तथा आउलास्तपदुलाः शालिखं हारेः,
त एव क्षणीकृतास्तपदिका वा (चाउलपल्लवं ति)
तदेवंभूतं पुष्पाद्याहाराजां सल्लंकाचारय (संभजियं
ति) आमर्दितां किञ्चिद्विना किञ्चिदपरमाह्वेणाप्रासुकमने-
षयीयं मय्यमानं लाभं सति न सतिगृहीयात् ।

पतविहरीतं प्राज्ञमित्याह—

से निक्खु वा निक्खुणी वा० जाव समाणे से जं पुण
जाणेज्जा—पिहुयं वा० जाव चाउलपल्लवं वा अडसं भाजि-
यं दुसुत्तुतो वा जज्जियं तिकुत्तुतो वा भजियं फामुयं
एसपिज्जेनं जाव लाजे संते पदिगाहुज्जा ॥

“से निक्खु वा” इत्यादि पूर्ववत्, नवरं चदसकृदवकाशोऽ-
भ्यादिना पकामर्दितादुरभिकादिवापराहितं प्रासुकं मय्यमानो
लाजे सति गृहीयादिति । आवा० २ भु० १ अ० १ उ० ।

(४२) क्रीतमायादि—

से भिक्खु वा निक्खुणी वा० जाव पविडे समाणे से जं
पुण जाणेज्जा—असणं वा पाणं वा स्वाइमं वा साइमं वा
अस्मपदिवाए एणं साइमिणं समुहिंस पाणाईं जुताईं जी-
वाईं सचाईं समारंनं समुहिंस कीयं पामिणं अक्केज्जेनं अ-
णिमडं अभिहं आहडु वंइए ति तं तहपपारं असणं वा
पाणं वा स्वाइमं वा साइमं वा पुंरसंतरकडं वा अपुरिसंतरकडं
वा हरिया नोहं वं अणोडं वा अक्कडियं वा अणत्तडियं
वा परिजुत्तं वा अपपरिजुत्तं वा आनेवियं वा अणांसवियं
वा अफामुयं वा० जाव णो पदिगाहुज्जा, एवं बहवं साह-
मिया एणं साहम्मिणिं बहवे साहम्मिणीओ समुहिंस
चत्तारि आहानगा जाणियव्वा ॥

“से भिक्खु” इत्यादि । स निष्ठुरावत् गृहपतिकुलं प्रविष्टः
संभवभूतमाहाराजां नो प्रतिगृहीयादिति सम्भवाः । (अस्म-
पदिवाए सि) न विपते स्वं कल्पमस्य सोऽयमस्य, निर्भय इत्य-
र्थः । तस्मान्नृपा कालिद गृहस्थाः प्रकृतिमदक एकं साधमिकं
सार्धं समुद्दिश्य निश्चोऽयमित्यभिनेषाय प्राणिनो ज्ञानि जी-
वाः सत्याक्षिनेषां किञ्चिद्देहात् नैः, तां सारारक्ष्येत्यनेन मध्य-
प्रह्णासत्यसमारम्भा गृहीताः, एतेषां च स्वकृपादिभ्य-
“संकल्पो संरंभो, परिवाचकरो नव समारंभो । मारं-
भो, उद्यमो, सुखण्यां तु सर्वेभिः ॥” इत्येवं समारम्भादि-
समुद्दिश्यापिहृत्य कामं कुषादित्यनेन सद्यो विशुद्धिर्कायेर्दृष्टी-
हृता । तथा कीनं सुखगृहीनं, (पामिणं) किञ्चिदकम्, आक्केज्जेनं कल्-
स्माद्विज्ञादकिञ्चिदयं, (अणसुत्तं ति) अमिसुत्तं तत्र स्वाभिना
अनुत्पत्तकालं, चालकादि अमन्त्रात् गृहस्थऽऽसीत, तदेवं-
ज्ञानं क्रीतायाहृत्य (वैडए सि) वद्वान्येनापि समस्ता विद्वान्-
कीर्तिगृहीता, तदाहाराजां चतुर्विधमपि तथा मकारमाधादि-
मोदिदोषद्वयं यो द्वाति तस्मात् पुष्पाद्यपरः पुष्पः पुष्पान्तरः,
तद्वनं वा, अयुषान्तरकृत् वा, नैवेद्यं दात्रा कृत्, तथा—गृहस्थानि-
तमनिगेनं वा, तथा—नैवेद्यं दात्रा स्वीकृतमस्वीकृतं वा, तैवेद्यं
दात्रा तस्माद्विष्टं परितुल्यमपरितुल्यं च वा, तथा सोऽकस्मादि-
तमनास्वादिनं वा, तदेवमप्रासुकमनेषयीयं च मय्यमानं लाभं
सति न प्रतिगृहीयादित्येतत् प्रथमवरमतीर्थकृतोऽकल्पनीयम्,
मध्यतीर्थकरणं चाप्यस्य कल्पत इति, एवं बह्वत् साध-
मिकान् समुद्दिश्य प्राग्बद्धं वाचयम् । तथा साधोत्तममर्ध-
कल्पवृत्त्यान्त्यां योजनीयमिति । आवा० २ भु० १ अ० १ उ० ।

(४३) नौकागत्य—

जे भिक्खु पावाड पावापयत्त असणं वा पाणं वा

स्वाङ्गं वा साङ्गं वा पदिगाहं, पदिगाहं वा साङ्गः॥१७॥
 ने जिक्व् वाचाउ जलगयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं,
 पदिगाहं वा साङ्गः॥ २० ॥ ने जिक्व् वाचाउ
 पंकगयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा
 साङ्गः॥२१॥ ने जिक्व् वाचाउ जलगयस्स असणं
 वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा साङ्गः॥२२॥ ने जि-
 क्व् जलगओ वाचागयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं, पदि-
 गाहं वा साङ्गः॥ २३॥ ने भिक्खु जलगओ जलगयस्स
 असणं वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा साङ्गः॥ २४॥
 ने जिक्व् जलगओ पंकगयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं,
 पदिगाहं वा साङ्गः॥ २५॥ ने जिक्व् जलगओ
 पलगयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा सा-
 ङ्गः॥२६॥ ने जिक्व् पंकगओ वाचागयस्स असणं वा०
 ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा साङ्गः॥ २७॥ ने भिक्खु
 पंकगओ पंकगयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा
 साङ्गः॥ २८॥ ने जिक्व् पंकगओ जलगयस्स असणं
 वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा साङ्गः॥ २९॥ ने भिक्खु
 पंकगओ जलगयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा
 साङ्गः॥ ३०॥ ने जिक्व् पलगओ वाचागयस्स अ-
 सणं वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा साङ्गः॥ ३१॥
 ने भिक्खु पलगओ जलगयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं,
 पदिगाहं वा साङ्गः॥ ३२॥ ने भिक्खु पलगओ पं-
 कगयस्स असणं वा० ४ पदिगाहं, पदिगाहं वा साङ्गः॥
 ३३॥ ने जिक्व् पलगओ पलगयस्स असणं वा० ४
 पदिगाहं, पदिगाहं वा साङ्गः॥ ३४ ॥

गाहा-

पाणं जले पंके ध्ये, संजोगा तस्य होति पायव्वा ।

तस्य मरणं एको, गमणाऽऽगमणेण वितीओ उ ॥३५॥

वाचागतो भिक्खु वाचागयस्सेय दायगस्स हत्थातो अ-
 सणादीहि पदिगाहं, तस्स चउलहुं । अपणुसु (तसु अंगसु
 जिक्व् वाचागतो च, दायगा जलपंकधलगता, एतेसु चउ-
 रो भेगा । असेसु चउअंगसु जिक्व् जलगतो, दायगा वाचाजग-
 पंकधलगता । असेसु चउसु जिक्व् पंकगओ, दायगा वा-
 चाजगपंकधलगता । असेसु चउसु भिक्खु पलगतो, दायगा
 वाचाजगपंकधलगता । एते सन्ने सोत्तससु वि पणं चउ-
 लहुं, वाचगतं दायगे पमिसेहं । एतेसु वाचजलपंकधलग-
 तेसु णितो भिक्खु दायगस्स सहाणपरट्टाणसंजोगेण णिवस्स
 हत्थाओ गेएहंतस्स दुगसंजोगाऽऽनिहावं अमुं चतणे सोत्तस
 ण्णा कायव्वा, पूर्ववत् । तस्य कम्मं दस्सिहं (तस्य मरणं
 यत्को ति) वाचाकटो वाचागयस्स हत्थातो गेएहति, एस
 पट्टमंगो, वाचागतो जलगयस्स हत्थातो गेएहति, एस
 पंकधलगसु जि गमणागमणेण ततियचउत्थमंग । एवं सेसमंगा वि
 बारह चउउउ अभियव्वा ।

गाहा-

एको एगसेयं, संजोगेणं तु जो उ पदिगाहे ।

सो आणा अणवत्थं, भिच्छविराहणं पावे ॥३६॥

कण्ठया । सोत्तसमंगो-पलगओ पलगतस्स समुत्तस अं-
 तराधे संभवति । सा पुट्ठवी सविचा, सोसा वा, ससवि-
 चा वा, तेण पमिज्जकति ।

इमं चितियवर्षं-

अतिवे ओगोयरीए, रायदुहे एव ग गेलथे ।

अद्धानरोट्टए वा, जयणा महणं तु गंमत्था ॥ ३० ॥

जयणा पणपरहाणी, सोत्तपररहितादि वा जयणा, आ-
 नियव्वा । नि० नु० १० उ० ।

[४७] तथुल्लमल्लम्बादि-

से जिक्व् वा जिक्वुणी वा से जं पुण जागेज्जा-पिट्ठुवं वा
 बहुरवं वा० जाव चाउल्लपलवं वा अमंजए जिक्वुपदिपाए
 चित्तमंताए मिलाए० जाव मकमसंताए कौट्ठेसु वा, कौ-
 ट्ठेति वा, कौट्ठेसंति वा, उप्पिण्हि सु, उप्पिण्हिति वा, उ-
 प्पिण्हिस्संति वा, तहपगारं पिट्ठुं वा० जाव चाउल्लपलवं वा
 अफासुयं० जाव णो पदिगाहेज्जा ।

“ से भिक्खु वा ” इत्यादि । स भिक्षुर्जिह्वायं गृहपात-
 कुलं प्रविष्टः सन् यदि पुनरेवं विज्ञानीयात् । तद्यथा-पृथक्
 शास्त्राद्विज्ञानं (बहुत्रयं तं) बहुकम् (चाउल्लपलवं वि)
 अर्थपकशास्त्रादिकणादिकमित्येवमादिकमसंयतो गृहस्थोऽजि-
 कुर्मतइया भिक्षुमुद्दिश्य चित्तमन्तरं शिलायां तथा समीचीनां
 सहस्त्रायां साक्षादां वायम्भट्टसन्मानोपेतायामकुट्टि-
 कुट्टिवत्तः, न्धा कुट्टिन्, कुट्टिर्वन्ति वा । एकवचनाधिकारिऽपि
 क्कान्दस्सत्वात् तद्भाष्येन बहुवचनं कल्प्यम् । पुत्रेण वा जानावे-
 कवचनम्, तत्र पृथुकादिकं सचित्तं वाऽचित्तमन्तरं शिलायां कु-
 ट्टिविम्बा (उप्पिण्हि सु) साधये वा तावत्सचन्तो, इति,
 दास्यन्ति वा, तदर्थं तथाप्रकारं पृथुकादि भाष्या लामे सति नो
 प्रतिगृहीयादिति । आन्ना० ३ नु० १ अ० ६ उ० ।

ने भिक्खु वा जिक्वुणी वा० जाव समाये मे जं पुण
 जागेज्जा-अमणं वा पाणं वा स्वाङ्गं वा साङ्गं वा अग-
 णिण्हित्तवं तहपगारं अमणं वा पाणं वा स्वाङ्गं वा सा-
 ङ्गं वा अफासुयं० जाव लामे संते णो पदिगाहेज्जा, केव-
 ली द्वा-आपाणमेतं अमंजए भिक्खुपदिपाए उस्सि-
 चमाणे वा निस्सिचमाणे वा आमवजमाणे वा पयजमाणे
 वा उचारमाणे वा उप्पएमाणे वा अगणिजीवे हिंसेज्जा वा,
 अइ जिक्वुणं पुत्रावदिद्धा एस पएणा एस हेसु एस
 कारणं एसुरएसो जं तहपगारं असणं वा पाणं वा स्वाङ्गं
 वा साङ्गं वा अगणिण्हित्तवं अफासुयं अण्येसणिज्जं
 हाजे संते णो पदिगाहेज्जा ।

“ से भिक्खु वेत्थादि । ” से निकुर्यदतिकुलं प्रविष्टस्तुर्विध-
 मन्वाहारमालुपरि निक्षिप्तं तथाप्रकारं ज्वालासंबन्धं लामे

सति न प्रत्यूहोयात् । अथैव शोचमाह-केचनो ह्यात्-आहानं कर्मोदानमेतदिति । तथाह-असंयतो गुरुस्थः मिश्रमिक्षया न-
प्राप्त्यपि स्थवन्धितमाहारमुत्तिष्ठन्न आक्षिपन्, निस्सिञ्चन्
इत्येवमिति शक्तिपदं, तथा माञ्जयेयं सकृत् हस्तादिना शोचयन्,
तथा प्रकथेय माञ्जयेयं शोचयन्, तथाऽवतारयन्, तथा प्रवत-
यन् तिरस्चोचं कुण्डं आग्निजोषायां हस्त्यादिति । अथानन्तरं
मिक्षया साधूनां पुण्योद्दिष्टा एषा प्रतिष्ठा, एष हन्तुः, एतस्कार-
णम्, अयमुपदेशो, यद् तथाप्रकारमाग्रे संवेक्ष्यशुनायाग्निजोषि-
मप्राप्तुकमनेवपीयामिति ज्ञात्या लानि सति न प्रत्यूहोयात् ।
आचा० २ कु० १ अ० ६ उ० ।

(५५) पर्वणिताहारो न प्राज्ञा-

नो कप्यद् निगमयाण वा निगम्यीण वा पारिवासियस्स
आहारास्स० जाव तपप्पमाणमित्थमपि न्नुमिप्पमाणमित्थमपि
तोयविंदुप्पमाणमित्थमपि आहारमाहारित्थं नऽन्तथ आगाढं
सरोगायंकेमु ॥

अथ संवन्धमाह-

उदिआऽयमणाहारो, इमं तु मुत्तं पनुच्च आहारं ।

अतये वा निसि मोर्यं, पिज्जति सेसं पि माए व ॥

अयं मोक्षलक्षणं अनाहारः पूर्वस्थे उदितो भणितः । इदं तु लूय-
माहारं प्रत्यावाऽऽरभ्यते । अतये वा निशि मोक्षं पीयत इत्यु-
क्तम् । अतः शेषमप्याहारोऽयमये राशौ आहारयेदिति प्रस्तुतं
स्वमाहारज्यते । अनेन संवन्धेनाऽऽयातस्वास्थ्य व्याख्या-नो क-
ल्पते निम्नोपायां निम्नोपायां वा परिव्राजितस्याऽऽहारस्य मध्यान्
स्वकुम्भमात्रमात्रमपि भूमिप्रमाणमात्रमपि नोपनिन्दुमात्रमात्र-
मपि यावदाहारमाहतेन । स्वकुम्भमात्रमात्रं नाम-निष्ठुपनिम्नमा-
त्रमात्रं, नचक्षुःशून्य घटने । भूमिप्रमाणमात्रमपि-एतद्वन्ननस्य
“पारियासिय” शब्दे बह्वयते [वृ०] [संसं ति] शेष-
माहारं तस्य परिव्राजितस्य यदि तिलतुल्यपक्वमात्रमात्रमात्राऽऽ-
हरति, सक्तुकादीनां शुष्कवर्गमकस्यामहो यावत् । भूमिमात्र-
अगतिं तावत्मात्रमपि पिबति, तनाऽस्य पानस्य विन्दुमात्रमात्र-
यथापिबति, तथा अतुल्यं, आहाराय नैर्धृष्टानां कोपिना भवति ।

ये चापरे दोषाः-

मिच्छसमसंवेद्य, विराहणा सत्पुण्यजडिओ ।

संमुञ्जणा य तक्कण, दये य दांसो इमो होति ॥

अनादि परिवास्यामानं हृष्टा शैकोऽयो वा मिथ्यायं गच्छेत्,
उदाहं वा कुपीय-कथमदो । अमं असेनायिकाः, परिव्राजिते तु
संयमाग्रविरोधना भवति, सक्तुकादिषु धार्यमाणेषु किराण-
कादयः प्राणित्ततयः संसृज्यन्ते, पुण्यलकादिषु क्षालादिसं-
सृज्यन्ते वा भवति । उदाहं वा तत्कथमसिद्धार्थं कुर्वन् प्राप्तेनः
परिब्रज्यन् मार्जोरादिना जह्यते, एवमादिका संयमाऽऽस्यविरोध-
ना, आग्रमविरोधना वा तत्रादमादौ क्षालादिवैः संपां क्षालां मु-
ञ्जेत्, स्वगृहिणी वा जिह्वं निःश्यालेन विधीकुर्यात्, उन्दुरो वा
क्षालां मुञ्जेत्; इत्येवाहारे येन बध्यमाणा शोच जायते ।

तत्र “ मिच्छसमसंवेद्य ति ” पदं व्याख्याति-

सेहं गिहिया व दिहं, मिच्छं कहुमसंवेद्या सपणा ? ।

२५०

संवेद्यमिति करिती, अन्त्य वि नूळ एमेव ॥

लौकिक सुधिया वा केनापि तत्रागनादौ परिव्राजिते दृष्टे मि-
थ्यायं जयेत्-पर्यायं संवेद्यं ये कुर्वन्ति कथं ते भ्रमणा असे-
नया भवन्ति ? । यथा सर्वस्माद्गर्भितो जगद्भ्रमणमिथ्याभिप्रायं
गृहीत्या लुप्त्यन्ति, तथा नूनमिति वितर्कव्यामहम्-अन्धवपि
प्राणिव्याधिवधम् समाचरन्ति ।

अथ ह्येव दोषा अमो मन्मथीति पदं व्याख्या-

निच्छे दये पणीए, आवउज्जाण पाणि तक्कण पण्णा ।

आहारं दिहदोसा, कप्यं तम्हा अणाहारे ॥

इह वध्यमात्रेण्यवतगतं भणितं यद् गृह्यादिकं तैलवर्जितम्
अह्नं सवति तद्वद्विनाशमुच्यते । यत्तु लौकिकव्याधिकं असे-
पहुनं, यच्च कुर्वन्ते तत्राद्वयवृत्तादिकं लपकृतं, तदुभयमपि
कथमित्युच्यते । तथा आह-“तस्य पाणये तु निज्जं न्निं विंय अह
सिया अनिल्लवन् । संवोरागमुत्तादी, दये असेनाय भेषानं ॥”
व्याख्यातार्थः । प्रणीतं नाम-शुद्धस्नेहं घृतप्रादिकम् आह-
यकं, यद्वा-बहिः स्नेहेन प्राक्तनं मदनकादि, अपरं वा स्नेहाव-
गाढं कुटुणादि प्रणीतमुच्यते । तथा आह-“गृहसिणहं उज्जं, तु
अज्जं मक्खणं वं अं वाहिं । नेहागाढं कुण्णं, तु एवमाहं पणीयं
तु ॥” गतायां । एवंविधे ह्येव प्रणीते च राशौ रक्षापिने कोटिका-
दयः प्राणित्ततोऽपि आपद्यन्ते, पतनीत्यर्थः । अत्र गृह-लौकिका-
दिकैः एवमपरा यक्तया । (पण्ण ति) स्वस्मान्ने भाजने
अवस्थाप्याग्निजानीयाः संपतयेन । एतः प्राह-तस्यतो दोषा
आहारे दृष्टाः तस्मादनाहारं परिव्राजयितुं कथयते ।

सुरिह-

अमयरो वि न कप्यद्, दांसा ते वेव जे अणियपुब्बा ।

तदिवसं जपणाए, विदए आगाढ संविमो ॥

अनाहारोऽपि न कल्पते स्थापयितुं, यदि स्थापयति ततश्च-
तुल्यं, न पत्र च विराहणादयो दोषाः, ये पूर्वमाहारं प्राणित्त-
तस्मादनाहारमपि स्थापयेत्; यद्वा प्रयोक्तव्यं नदा तद्विषयं वि-
ज्ञातकरीणकादिकं प्राप्यते, अयं न लभ्यते दिने दिने सार्ययतो
वा गर्हितः, ततो वननया यथा अनीनायां न पश्यति, तथा
चित्तीयपदमाश्रित्य आगाढं कारणं संविमो गीतायाः स्थापय-
ति । घनवारिण वर्मणा वा छर्हयति, पाश्वतेः क्षारेणवागुपयति,
अमपकादं प्रमाद्येयति ॥

जहं कारं उणाहारे, कप्यं तह जवेज्ज इयरो वि ।

वोच्चिअस्मि मन्देये, विदये अदाणमाइसु ॥

यथा कारणे अनाहारः स्थापयितुं कथं, नयनराऽऽनाहारोऽपि
कारणे कल्पेन स्थापयितुम् । कथमिथाह-इवचिच्छन्ते “मन्देय”
कारणं स्थिताः सन्तो द्वितीयपदं संवेद्यन्ते । तथाहि-तत्र पि-
प्यत्यादिकं तुल्यं, प्रायामन्ने आमादिकं तत्र नास्ति. ततः प-
रिवास्तयेद्वयं, यथा कारणं विप्यत्यादिकं स्थापयति, तथा द्वि-
तीयपदे अनायास्य स्थापयन् । (अक्षानमादीःसु ति) अथप-
पन्ना अथकल्पं स्थापयेयुः, आदिशब्दाप्रतिपन्नकार्यस्य
ज्ञानस्य वा योग्यं पानकादिकं स्थापयेत् ।

“ वोकिञ्चनमदं ” पदं व्याख्याति-

वुच्छिन्नस्मि यद्वेत्, सहस्ररुग्णपायुषसमनिमित्तं ।
दिदृष्ट्याहि तं चिप, गिहृत् । तिबिह जेसज्जं ॥

अथचिह्नेन मध्ये चरसमानां सखा शूत, वैशुच्छादिका कस्युपयत, तस्योपशमनिमित्तं दृष्टार्थो गीतार्थः, आदिशब्दात् सं-
विभादिशुणुकास्ते ज्ञानगतमेव तदेव कस्यं शुद्धन्ति, येनोप-
शमो भवति, तच्च मेघं कस्यं त्रिविधं-वातपित्तश्लेष्ममेघजमे-
वात् विप्रकारं हेतुम् ॥ ५० ५ ३० ।

जे भिक्खु पारियासिया पिप्पलं वा पिप्पल्लियुं वा सिं-
गवेरुखं वा० जाव पारियासियं विज्ञं वा क्षोणं, उच्चयं
वा क्षोणं आहारं, आहारं तं वा साद्वज्ज ॥ १९० ॥

पारियासियं धान-रातो पञ्चसियं, बन्धिया पिप्पली, सा पव
क्षुद्रमा भेदकता क्षुद्रा, एवं मिरीयसिगवेराणं पि, सिगवेरं लुं-
डो, ज्ञप्य बिसप क्षोणं क्षोणं, तथा च सो उपच्यति, तं बिल्लोणं
मन्वति, क्षमियं पुण सयं वदं, जहा-सामुदं सिखव वा, एव-
मादि पारियासिनं आहारं तस्स आणादं दासा, चउमये च ।
नि० ५० ११ ३० ।

(४६) बहिर्निर्हन्तम्-

से निक्खु वा निक्खुणी वा से जं पुण जाणेज्जा-असणं
वा पाणं वा खाये वा सायं वा परं समुद्दिस्व व-
हिया एहिदंते परंदि असणपुण्यं अण्णिमिदं अफा-
सुयं जाव एो पदिगाहेज्जा, तं परंदि समणुत्तारं स-
पाणिमिदं फामुयं लाजे संते० जाव पदिगाहेज्जा, एवं खनु
तस्स निक्खुस्स वा निक्खुणी वा सामगियं ॥

स पुनयेदेवभूतमाहारजातं जानीयात् । तद्यथा-परं चारजटादि-
कमुद्रियं युष्टान्निष्कारं यच्च परंयेदि भवात् कस्मैचिद्वदन्ति
तदा इवास्वित्येवमनुज्ञातं, न तु दातुर्वा स्वामित्वेनाभिष्टं वा,
तद्वदुर्वाचुष्ट्यादयामुक्तमनेषणीयमिति मत्वा न प्रतिगृहीयात्,
विपरीतं तु प्रतिगृह्णायादित्येतत्तस्य भिक्षोः सामर्थ्यमिति ।
आचार० २ ५० १ अ० १ अ० १ ।

(४७) भिलिङ्गस्यो न प्राज्ञः-

तस्य से पुब्बागमणेणं पुब्बाउत्ते चाउलोदणे पञ्चाउत्ते
भिलिङ्गसूते कप्पइ, मे चाउलोदणे पदिगाहित्तए, नो से कप्पइ
भिलिङ्गसूते पदिगाहित्तए ॥ ३३ ॥ तस्य से पुब्बागमणेणं
पुब्बाउत्ते भिलिङ्गसूते पञ्चाउत्ते चाउलोदणे, कप्पइ से
भिलिङ्गसूते पदिगाहित्तए, नो कप्पइ चाउलोदणे पदिगा-
हित्तए ॥ ३४ ॥ तस्य से पुब्बागमणेणं दो वि पञ्चाउत्तादं,
एवं नो से कप्पति दो वि पदिगाहित्तए, जे मे तस्य पु-
ब्बागमणेणं पुब्बाउत्ते से कप्पइ पदिगाहित्तए, जे से तस्य
पुब्बागमणेणं पञ्चाउत्ते से नो कप्पइ पदिगाहित्तए ॥ ३५ ॥

“तस्य” इत्यादितः “पदिगाहित्तए” यावत् सूत्रत्रयं सुगमम् ।
मवरम् (तस्येति) तत्र भिक्षुगृहे ब्रह्मचारी स्थितस्य सा-

धोः (पुब्बागमणेणं ति) आगमनात्पूर्वकालं पूर्वोक्तस्तदुक्तौ-
दनः कल्पते, पञ्चादायुक्तः (भिलिङ्गसूते ति) भिलिङ्गसूते मसुर-
वालिमोववालिः, सस्नेहसूतो वा न कल्पते । अयमर्थः-तत्र यः
पूर्वोक्तः साध्यागमनात्पूर्वमेव स्वार्थं गृह्येत् पञ्चमारब्धः, स
कल्पते, दावाजायात् । साध्यागमनानन्तरं च यः पञ्चमारब्धः स
पञ्चादायुक्तः स न कल्पते, उक्तमादिदोषसंज्ञवात् । एवं शेवाहा-
पकश्चमपि आद्यम् ॥ ३३ ॥ (३४) (३५) कल्प० ६ क्षु-
(पानकवक्ष्यता “ पानक ” शब्दे । मांसशब्दे मांसविचारः)

(४८) लवणग्रहणम्-

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे से जं पुण
जाणेज्जा-विज्ञं वा क्षोणं उच्चियं वा क्षोणं अस्मज्ज भि-
क्खुपाटियाए चित्तमेताए सिलाए० जाव संताणाए भिदि-
सु वा, भिदिता वा, भिदिस्मंति वा, रुचिसु वा, रुचिति वा,
रुचिस्मंति वा, बलिसु वा क्षोणं उच्चियं वा क्षोणं अफा-
सुयं जाव एो पदिगाहेज्जा ।

“से भिक्खु वेत्यादि ।” स भिक्षुर्वा पुनरेवं विज्ञानीयात् । तद्य-
यथा-(विलं इति) क्षमिविशेषात्पक्षं लवणम्, अस्य कोषप्रकृता-
येत्यात् सैन्ययस्वीयचलादिकमपि उपपद्यते । तथोद्भिज्जामिति-
समुद्रोपकण्ठारोदकसंपर्कात् यदुद्भिद्यते लवणम्, अस्याप्यु-
पकृतायेत्यात् कारोदकसंकात् यद् भयानि रमकारात् त-
दपि ब्राह्मम्, तदेवभूतं लवणं पूर्वोक्तविशेषणविशिष्टार्थं शास्त्रा-
यामनैस्तुः कृषिकाकारं कुसुं, तथा साध्वर्थमेव निन्दन्ति, भस्त्व-
न्ति वा, तथा इल्लहणतरार्थं (कंचित्त व त्ति) पिष्टवम्, पिष्ट-
न्ति, पेटयन्ति वा, तदपि लवणमप्येव प्रकारं ज्ञात्वा नो गृही-
यात् । आचार० २ ५० १ अ० ६ ३० ।

से भिक्खु वा भिक्खुणी वा० जाव समाणे सिया मे परो अ-
जिह्दु अतो पदिगाहेते विज्ञं वा क्षोणं उच्चियं वा क्षोणं प-
रिपात्ताए णं इह्दु दक्षएज्जा, तदुत्पारं पदिगाहं परइत्थं-
मि वा परपायंमि वा अफासुयं णो पदिगाहेज्जा, से आइव
पदिगाहिते सिया, तं च एतित्थए जाणेज्जा, से तथायाए
तस्य गच्छज्जा २, पुब्बामेव आतोएज्जा-आउसो ! ति वा
जप्पीति वा इमे ते किं जानता दिष्णं, उदाहु अजाणयायी से
य भोगज्जा-णां खलु मे जाणया दिष्णं, अजाणया
कामं खलु । आउसो ! इदाणि णिभिरामि, जं जहा-अंजह
च णं, परिजाएह च णं । तं परंदि समणुत्तारं समणसद्धं
ततो मंजयायिव जुंजेज्ज वा, पीएज्ज वा, जं च णो संचाए-
ति, जोत्तए वा पायए वा माहाम्मिया, तस्य वमंति संजोइया
समणएणा अपरिहागिया अदग्गया, नेति अणुपदायव्वं
सिया, णो जत्थ साहाम्मिया जहं वहुपरियाव्वो कीरिति, तदेव
कायव्वं सिया, एवं खलु तस्य भिक्षुस्स वा निक्खुणी वा वा
सामगियं ॥

“जे” इत्यादि । स भिक्षुर्वादी प्रविष्टः, तस्य च स्वात्क-

भित्तपरा गृहस्थः (अभिहृद् भ्रंशो हति) अन्तः प्रविश्य, पतद्-
भ्रंशे काष्ठपट्टकादौ श्लानास्यै खवरादि याचमाने सति विमं वा
सखणं खानिषिषात्पञ्चमुज्जं वा लवणमाकरापुष्पकं (परिभा-
षा सि) दानव्यं विनाशय, दातव्यद्वय्यात् कश्चिदंशं गृहीत्येत्य-
थैः ततो निःसृत्य द्यात्तथाप्रकारं परदस्तादिवगतमेव प्रतिषेध-
येत्, तच्च (आदश्चेति) सहसा प्रतिगृहीतं ज्ञेयत, तं च दातारम-
दूरमात्रे लाभा स निष्ठुस्तद्व्याधादिकमात्रा तस्मिन् गच्छेत्,
गत्वा च पूर्वमेव तद्व्यवधादिकमालोकयद्गृहीयेत्, पतच्च द्यात्-प्र-
मुक्त इति वा, जनिति । दात पा, पतच्च द्यव्यादिकं त्यथा जानता
हसमुनाऽजानता । एवमुक्तः सन् पर एवं वदेत्, यथा-पूर्वं मया
अजानता दत्तं, साग्रतं तु यदे अभवा तेन प्रयोजनं, ततो
हसमेतद्, परिभोगं कुरुष्व, तदर्थं परैः समनुज्ञातं समनुसृष्टं
साम्रासुक्तं, कारणवशात् अप्राप्तुक्तं वा भुञ्जीत, पिबेद्वा ।
यच्च न शक्नोति भोक्तुं, पातुं वा, तत् साधर्मिकादिष्वेव दद्यात्,
तद्वन्निबन्धुपर्यापञ्चादि प्राक्तनवत् विद्व्यात्, पतस्य भिक्षोः
स्वाम्यमिति । आचा० २ भृ० १ अ० १० उ० ६ दृष्ट० ।

(४६) वनस्पतिप्रतिष्ठनम्—

से भिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव समाणे से जं पुण
जाणज्जा—असणं वा पाणं वा स्वाइयं वा साइयं वा
वणस्सकायपतिष्ठियं तहपुणगरं असणं वा० प वणस्स-
इकायपतिष्ठियं अकासुयं अणेषसिज्जं लाने संते णो परि-
गाहज्जा, एवं तत्ताए वि ॥

‘ से भिक्षू वा ’ इत्यादि । स भिक्षुर्गृहपतिकुञ्चं प्रविष्टः सन्
वपुनरेवं जमीयाह्ननपातकायप्रतिष्ठितं न चतुर्विधमप्याहारं
गृहीयादिति । एवं प्रसकायसम्भवि न्यमिति । अत्र च
वनस्पतिकायप्रतिष्ठितमित्यादिना निजिज्ञास्य एवणादौ० अ-
हितः, एवमन्येऽप्येवणादौ वा यथामेव स्वैवेवायाज्याः ।
आचा० २ भृ० १ अ० ७ उ० । (वनीपकपिण्डोऽपि स्वस्थाने)

(४७) बहुजनमहो तत्परिष्ठापनम्—

से जिक्षू वा भिक्षुणी वा बहुपरियावणं ज्ञायणज्जयं
बदिगाहत्ता बह्वे साहम्मिया तत्त वसंति संजोइया सम-
एण्णा अपरिहारिया अद्वरगया, तंमि अणात्तोइया अणा-
भंतिया परिचवेति, माइच्छाणं संफासे, णो एवं करेज्जा, से
तमादाय तत्त गच्छेज्जा, से पुव्वाव व आलोएज्जा—आउ-
संतो । समणा । इमे मे असणे वा पाणे वा स्वाइये वा साइये
वा बहुपरियावणं, तं जुंज्ज व णं, से सेवं वदंतं परो वदेज्जा-
आउभंतो । समणा । आहारमेयं असणं वा पाणं वा स्वाइयं
वा साइयं वा जावतिथं २ परिसद्वं, तावतिथं २ भोक्त्वामो
वा, पेढामो वा, सव्वमेयं परिसद्वं, सव्वमेयं भोक्त्वामो
वा, पेढामो वा ॥

‘ से ’ इत्यादि । स भिक्षुर्गृहपतिपर्यापञ्चं स्वयं परिशुद्धं बहु-
भिक्षुं प्रकारैराचार्यज्ञानादपुष्पकायैः दुर्लभकल्यादिभिः पर्या-
पञ्चमाहारजातं परिशुद्धं तद्व्यवधादिकुलसमर्थः । तत्र च साध-
र्मिकाः सौयोगिकाः समनोऽहो अपरिहारिका एकार्याभ्याहारकाः ।

इत्येतेषु सत्सु अद्वरगेषु वा ताननापुष्पक्य प्रमादितया परिष्ठाप-
येत् परिशुद्धं, एवं च मात्स्यानं सत्पूरात्, तेनं कुर्यात्, यच्च कुयो-
सहोयति स भिक्षुस्तदधिकमाहारजातं परिशुद्धं तस्मिन् वा
कच्छेत्, गत्वा च पूर्वमेवालोकायदृशीयेव च द्यात्-आपुष्पकं भक्ष्यं ।
ममैतद्वशादि बहु पर्यापञ्चं, नाहं जेतुमममते युयं किं भुङ्क्ष्वथ ।
तस्यैवं वदतः स परो द्यात्-वन्मात्रं जेतुं शक्नुमस्ता-
वन्मात्रं भोक्ष्यामहे, पास्यामी वा, सर्वथा परिशुद्धतुष्युज्यते तत्स-
र्वं ज्ञाप्यामहे पास्याम इति । आचा० २ भृ० १ अ० ६ उ० ।
(‘संथय’ शब्दे संस्तववचन्यता । संस्तवव्याख्या ‘संसत्’ शब्दे)

(४८) सुरभिं गृह्णाति, असुरभिं परिष्ठापयति—

से जिक्षू वा भिक्षुणी वा० जाव समाणे अश्वपरं भो-
यणज्जयं पदिगाहत्ता सुभिं सुभिं ज्ञात्ता दुर्भिं दुर्भिं
परिह्वेयति, माइच्छाणं संफामे, णो एवं करेज्जा, सुभिं वा
दुर्भिं वा सव्वं जुंजे. ए क्खएज्जा । से जिक्षू वा भिक्षु-
णी वा० जाव समाणे अश्वपरं वा पाणज्जयं पदिगाहत्ता
पुणं आविज्जा कसायं परिह्वेयति, माइच्छाणं संफामे, णो
एवं करेज्जा, पुणं पुण्फेति वा कसायं कमायेति वा सव्व-
मेयं भुंज्जा, णो किंचि वि परिह्वेज्जा ॥

“ से ” इत्यादि । स भिक्षुर्गृहपतिरज्जनजातं परिशुद्धं सुरभिं २ भ-
क्षयेत्, दुग्धं दुग्धं वा पारित्यजेत् । वात्स्यायोऽह्यं चनम् । मा-
त्स्यानं ‘वचं सत्पूरात्, तच्च न कुर्यात् । यथा च कुयोसहोयति-
सुरभिं वा दुग्धं वा सव्वं क्खज्जति, न पारित्यजेति । एवं पान-
कमुष्यमपि, नवरं वष्यगन्तोपेतं पुण्यं, माइपरीतं कपायं, वात्स्यायं
द्विचं चनम् । दौषध्यान्मन्त्रसूत्रयोराहारगच्छात् सृष्यादेर्हानिः,
कर्मबन्धश्चेति । आचा० २ भृ० १ अ० ६ उ० ।

जे जिक्षू अश्वपरं पाणज्जयं पदिगाहत्ता पुणं २
आउयेति, कसायं २ परिह्वेय, परिह्वेयं वा साइज्ज २ ॥

अन्यतरग्रहाणां अनेके पानकाः प्रदर्शिता भवन्ति । अत्रक-
पानपुष्पकक्रादात्मिकमुद्दिष्टाविचादिपाने, जातग्रहणात् प्रा-
प्तुक्तं, पञ्चानुपसर्गं, ग्रह आदाने, विधिपूर्वकं गृहीत्वा, पुष्पं शाम-
कच्छं यक्षगंवररक्षासादि पधानं, कसायं स्वशक्तिप्रतिलोम-
प्रधानं, कपायं बहुलं कलुषात्मन्यर्थः । स्वसमयसंज्ञाप्रतिबद्ध-
मिदं सूत्रम् । एवं करेतस्व मासलदं । एत लुत्तथो ।

अहुणा जिज्जत्तिमाहा—

जं गंधर्वासेवेतं, अच्छं व दवं तु तं ज्ञेये पुणं ।

जं दुग्धिमेववरसं, कलुमे वातं २ व कलुसं ॥ ३१ ॥ कंठा ।

गाहा—

यित्णुं दोसि वि देवे, पत्तेयं अद्वय एकतो वेव ।

जे पुण्फादिइच्छा, कुज्ज कसाए विगिंचणयं ॥ ३१ ॥

दोसि वि—पुष्पं, कसायं च, पानम वा भाष्ये, पत्तेयं तु वा
ज्ञायेषु पुष्पमाश्ना, कसाए परिद्वेष्यं करेज्ज, तस्व मासलदं,
इमे व दांस पावज्ज ।

गाहा—

सो आणा अणवत्थं, मिच्छच्चविराषणं तदा वुविषं ।

पावनि जम्हा तेणं, पुव्व कसाए—नरं पञ्चा ॥ ३१ ॥

आयसंजमिराहणा पुत्रं कस्यं पित्र, इनरं पुष्कं पच्छा ।
ओ पुष्कं पुत्रं पित्रे, कस्यं परिच्छति, तस्मिन्
दोसा । गाहा-

तस्मि य गिष्को अर्थं, ऐच्छे अलजंतो एमणं पेद्धे ।
परिडाविते य कूणे, तसाण संगाम-द्वहो ॥ ३१७ ॥

अच्छुव्वे गिष्को अर्थं कस्यं ऐच्छति पातुं, तं कस्यं परि-
च्छेत्तं पुणं वि हिंसस्स सुत्तादिपिस्संयो, अच्छं अलमंतो वा
एसणं पेद्धेउज्ज, आयविराहणाविवाय बहु दोसाः कलुसे य परि-
च्छिपे कूणदोसा । जहा-कूडे पाणिषो वज्जंत, तथा तस्य वि म-
च्छिवादी पट्टिउज्जंत । अर्थे य तस्य बहवे पर्यगा णिपत्तेन,
विवांभिगादि य संसज्जति, एवं बहुतल्लतातो बीसति । एष सं-
गामदिद्वहो-तस्य कलुसे परिच्छिपे मच्छिवाओ भग्गो, तस्मि
अरकोइसा अवंयो, नाए वि मज्जाती, मज्जाती सुणभो, सुणगस्स
वि अर्थो सुणयो, सुणहणिसिंत्तं सुणहसामिषो कलहेति, एवं
पक्कापक्काए संगामो जयति । जम्हा एने दोसा तम्हाणो पुष्क
आदिपे कस्यं परिच्छति । इमा सामायारी-बसहिपाओ अत्य-
सो भिक्खायमाहुआमणं पाडं गच्छामज्ज एक्कं हो निधि
वा भायणे उम्माहेति, नां ओ जहा साधुसंघदग्गा आगज्जानं,
तस्स तदा पाणभायणाओ अच्छुनेत्तु जायणत्तु परिग्गाति, एवं
अच्छं पुढो कज्जति, कलुसे यि पुढो कज्जति, तं कस्यं पुच्छा
वा अयुच्छा वा पुत्रं पित्रेति, तस्मि निदिंत्तं पुच्छा पुष्कं पित्रेति ।
पुच्छस्स इमे कारणा । गाहा-

आयपरिं अभाविपे आ-एगहणा पादपोमयुपण्डा ।
होति य सुहं विवेगो, सुह आयमणं य सागरी पच्छा ॥ ३१८ ॥

आयविरस्स पाणार आयमणाए, एवं अभाविपे सहस्स वि उ-
त्तकज्ञं पाण छा, पायपोसं अपाणधारं, पेनेत्ति पुण्णछा, उच्चा-
दियस्स य सुहं विवेगो कज्जति, ण कूडादिहोसा जयति ।
सागारिये व आयमणादि सुहं कज्जति ।

गाहा-

भाणस्स कय्यकरणं, द्दुहं वदिआयमंतो वा ।
ओभावणमग्गहं, कुज्जा दुविचं व बोच्छेदं ॥ ३१९ ॥

अच्छं जायणकय्यकरणं भवति, बहूने पुण इमे अहमंत-
रा, अमुजितस्सत्ताह अग्गहणं वा करेज्ज, सर्वलोकापायद-
वर्मातोना छेत्त अग्गाग्गा, अग्गादरा वा अग्गहं, दुविहं बो-
च्छेदं करेज्ज, मद्दुव्वस्सद्वय्यो, तद्दुव्वं वायकम्, अय्यद्वय्यं
अकय्यकादि, अह वा तस्स साधो अज्जस्स वा साधो अव-
भापणं पुण परिच्छयेतो वि सुत्तो ।

जतो । गाहा-

वितियपदं दोरिह वि बहु, मांसे व विमिचणारिहं होइ ।
अविमिचणारिहं वा, जयजिजे भिलाणमायिरे ॥ ३२० ॥

हो वि बहु-पुष्कं, कस्यं व ऐच्छति, जहा अवस्सं कायं परिदु-
विज्जति, जइ वि तं पिज्जं ति माहं तं व पित्रेति, पुष्कं पित्रेति,
एस पत्तेयगदिवाणं विहा, अह मासं माहिं, तस्य मांसि ए पुष्कं
बहुयं, कस्यं पोत्रं, माहं तं परिदुविज्जति, पुष्कं पित्रेति, अह-
वा-कस्यं विमिचणारिहं होइज्ज, अणसंयुज्जति, माहं परि-
दुविज्जति, अहवा-अविमिचणारिहं जं आयविदातीये जाय-
णज्जं व जयति, एवं परिदुविजेतो सुत्तो ।

विमिचणारिहस्स वक्काणं इमं । गाहा-

जं होति आपयं जं व-अणोयिं तं विमिचणारिहं तु ।
विमकत मंनकतं वा, दव्वियक्कं कतं वा वि ॥ ३२१ ॥

अयं मज्जमांसरसादि, अणमन्थीयं तु उग्गमादिहोसासुत्तं,
अहवा अयं इमं पच्छेद-विससंजुत्त, वसंकरणादिमंतं
वा अविमंनियं, दव्वियक्कं जहा-आदिवाणं ।

जे जिकव्व अणयंरं भोयणज्जायं पणिगादिहा सुब्बि
सुब्बिज्जं मुत्ता, दुब्बिज्जं दुब्बि परिच्छेदं, परिद्वेतं वा साह-
ज्ज ॥ ३२२ ॥

सुत्तं सुब्बो, असुत्तं दुब्बो, शेषं पूर्ववत् ।

गाहा-

वणेण य गंधेण य, रमेण कामेण जं तु उव्वेता ।

तं जायं तु सुब्बिज्जं, तव्ववरीतं भवे दुब्बि ॥ ३२३ ॥

जं जायणं वधुगंधरसकामेहि सुभेहि उव्वेतं, तं सुब्बिं अ-
स्मति, इतरं दुब्बं ।

अहवा गाहा-

रमाज्ञपदि दुग्गं, जायं तु न पतियं ।

सुग्गंभिरपालं पि, पूयं तेण सुग्गं तु ॥ ३२४ ॥

रसेण उव्वेयं पि भोयणं दुग्गिमंणं ण पुज्जं, दुग्गमसिन्धोः ।
अरसालं पि भोयणं सुतगंधसुत्तं, पुज्जतिमस्येयः ।

गाहा-

पेत्तुण जायणदुग्गं, पत्तेयं अहव एक्को चेव ।

जे सुब्बिज्जं मुत्ता, दुब्बिज्जं तु विमिचणं कुज्जा ॥ ३२५ ॥

सुब्बिं दुब्बिं व भोयणं एक्को पत्तेयं पेत्तं ओ साहु सुब्बिं
ओष्ठा दुग्गं परिद्वेति, तस्स मांससुत्त, इमे य दोसा-

तो आणा अणवत्तं, भिच्छताविरापणं तथा दुविचं ।

पावति जम्हा तेण, दुब्बिं वृत्तेतरं पच्छा ॥ ३२६ ॥ कंठा ॥

इमे य दोसा-

रमेगोह अधिकखाए, अविधिमयं गात्रपक्कं मायी ।

लोभे एमण वाया-तो दिद्वेत्तो अज्जंमुत्ति ॥ ३२७ ॥

रससुगदी जयति, अग्गमाहुहिंनो अदिगं लायति, जोषणपमा-
णातो अदिगं लायति, एगओ गदिहस्स उच्छरित्तु सुत्तं लायति,
इनरं उच्छेति, कागमियाल्लगल्लहकारमेही, एवं आयिही
जयति, इगाल्लोसो य जयति, रसागदो गच्छे अ धिनि अल-
मंतो गच्छाओ पक्कमि, अयकमनीत्यर्थः । मायो-मदलीए रसा-
लं अलमंतो निक्कमाओ रसालं भोयुमागच्छां, मक्कं अहं
जोष्ठा विवधं विरममाहारनीत्यादिरमभायेण सुत्ता एसणं पि
पेद्धि, एतथ दिद्वेत्तो अज्जंमुत्तु । जहा-"मज्जमं आयुधिया बहु-
स्सुया वदपरिचारा मयुरं आगमा, तस्य सहेहि परिच्छति, ना
काशंनरेण भोमया जाना, कालं काळं भयणवासो उव्ववओ,
साहुपांडवाहणछा आगओ सरीरमादिमाए अक्ककाए ओहं
विष्ठाज्जति । पुच्छिओ-को मयं । न ज्ञानि-मज्जमं हं । साधु सल्ला-
व अणुसासिउ गतो, एते दोसा । पण्णपक्कं अज्जसमुत्ता, त एव

गर्भाभाता एततो सव्यं मेवेत्तं भुञ्जति, तं च अरसं विरसं वा वि सव्यं भुञ्जे, य उ ॥, सुधाभिहितं च कर्तं भवति ।

“रस्येति सि” अस्य व्याख्या-

सुम्नीद्विगुणजीहो, रोच्यति छातो वि भुञ्जितुं इतरं ।

आरसस्य परिहाणं, गोयर् दौहो इ उज्जिषिया ॥३७२॥

इतरं सुम्नि ति अरसो वि सुम्निनस्यभिषिक्तं दौहं भिषक्काय-
रियं भवति, सुप्त धमारिप सुप्तवास्यएषु, परिहाणं भवति,
सुम्नियस्स भजिणिया परिहाणिया ।

“अधिष्काए पि” अस्य व्याख्या-

मणुषं नोयथजायं, भुञ्जताए तु एको ।

भुञ्ज भो सादुज्जी सकिं, अधिष्काए य बुद्धी ॥३७३॥

मनसो कश्चिन् मनोहं भाषणं, जातमितं प्रकारवाचकः,
साधुभिः सार्द्धं भुञ्जतः अधिष्कतरं काए सो अधिष्काभो
भवति । जह्वा एते होसा-

तम्हा विधीर्धं भुञ्जे, दिष्मि गुरुण सेस रातिगिति ।

सुयति करंभे ऊणं, एवं समता तु सव्येसि ॥ ३७४ ॥

का पुन विही, जाए आयरियगलायावसुक्तुप्रादेसमादिया-
थ उक्तियं, पनेयग्राह्यं वा विष्मं, ससं मे. मि रातिगिभो सु-
म्निद्विगुणवाचिरोहेय, करंभे तु मंदलितं भुञ्जति, एवं सव्य-
सि समता भवति, एवं पुणुवा होसा परिहारया जवति ।

कारणभो परिदुवेजा-

वितियपदं दोषि वि बहू, मोसे व विभिंषणारिहं होजा ।
अविभिंषणारिदे वा, जवथिज मिज्ञाणमायति ॥३७५॥

पूवेवत्तं कं ।

जं होज अमोजं जं, चउपेसियं तं विभिंषणारिहं दु ।

विसकय मंगकयं वा, दव्वविरुक्तं कर्तं वा वि ॥ ३७६ ॥

पूवेवत्त ॥ ३७७ ॥ मि० सु० २ ७० ॥

(५२) अन्नगन्धः-

से निजिखु वा भिखुणी वा० जाव पविसमाये से आगं-
तारसु वा आरामगारसु वा गाहावतिजुलेसु वा पारि-
वासहेसु वा अस्स. धाणि वा पाणमेषाणि वा सुर-
भिंमेषाणि वा अम्याय से तत्थ आसायवदियाए मुच्छिण
गिच्छे गदिए अउमोववणे अहो गंधो अहो गंधो खो गं-
धमापाएजा ॥

“ले भिषक्का” इत्यादि । (आमंतारेसु वेति) पक्काह बहिष्-
हेषु तेनु क्षामयामस्य पथिकाव्यस्तत्तन्मति, तथाऽऽराममुह-
क्षु वा, पयं पयस्योच्छिन्ति भिषुकादिमंतेषु वेत्येवमादिष्वक्षपात-
गन्धानं सुरमीनाम्नाय स जिह्वस्तेष्वारवादनप्राक्त्वा सुच्छि-
तोऽप्युपपन्नः सखो गन्धः, अहो गन्ध इत्येवमादिरत्नाय ग-
न्धं जिह्वेति । आभा० ३ सु० १ म० ८ ७० ।

[५३] आचार्यार्थं तु-

आयरिए य गिलाणे, पादुणए दुल्लहे सहसदाणे ।

एवं होइ अत्राया, इमा उ गहणे विहो होइ ॥११३॥

२५१

कदाचित् कस्मिंश्चिन् क्षेत्रे आचार्यप्रायेणं दुल्लं भवति,
ततश्च सर्वे एव सङ्घाटकाचार्यप्रायेण्येव ग्रहणं कुर्वन्ति ।
ततश्च तव घृणादि कदाचित् सर्वे एव सज्जन्ते, ततश्च तदुद्धरति,
अन्येषां च साधूनां पयोसव, एवमाचार्यार्थं गृहीतव्यं शुद्ध-
स्वापि परिहायना जवतीति । तथा ग्लानार्थमन्येषं गृहीते
बहुकरति, प्राणुणकामान्येवमेव, तथा तुल्यमात्रे सति स-
र्वेव सङ्घाटकैर्गृहीतमुद्धरतीति । तथा च- (सहसदाणे) अग्रत-
किंनदामे सति बभूवमुद्धरति, ततश्चैवं भवति, अत्रानाऽपरिष्का-
यिका, तत्र वाऽऽचार्यार्थं ग्रहणेभ्यं विधिबद्ध्यमाखो
भवतीति ॥ ११३ ॥

कक्षासाधिति ? अत आह-

जइ त्थणो निरुवइओ, भुंमह सो मंकोसोयं आयरिओ ।

असदुस्स वंसगइण, एयेव य होइ पादुणए ॥ ११४ ॥

केचन एवं भवति-यद्यस्याचार्यः तत्तथा, निरुवहतपञ्चेन्द्रिय-
श्च, ततः स्ववश्यां मयदन्त्यमेव भुञ्जे सामान्यम् । अत्र ‘असदु’
अनस्ये; ततस्तस्य विषयश्च ग्रहणं प्रायेणस्य कश्चनम् ।
एवमेव प्राणुणकस्य विधिबद्धव्यः । यदि प्राणुणकः समर्थः, ततो
मैव तत्र प्रायेणस्य ग्रहणं कश्चनम्, अत्रानस्ये; ततः क्रियते इति ।
कोचित्पुनरेवं भवति । यद्भुत-समर्थस्याप्याचार्यस्य प्राये-
णग्रहणं कश्चनम् ॥ ११४ ॥

यद्भुत एतं गुणा भवति-

सुसत्यथिरिकराणं, विणओ गुरुयणं बहमाणे ।

भवइ य सहाभुहो, बुहो बलवच्छणं चेव ॥ ११५ ॥

आचार्यस्य प्रायेणग्रहणं सुधार्योः स्थिराकरणं भवति, यतो
मनोहाहारेण सूधार्योः सुखेनैव शान्तयति, आचार्यस्य अत
आचार्यस्य प्रायेणग्रहणं कश्चनम् । तथा विनयमानेन प्रकारेण
प्रदर्शितो भवति, गुरुपूजा कृता भवति, सेहस्य च आचार्य-
कृते बहुमानः प्रदर्शितो भवतीति; अन्यथाप्रतो सह इवं शान्त-
यति-यद्भुत न कश्चिद्व्य गुरुनाऽपि सपुत्रित, अतो विपरिणा-
मो भवति । तथा प्रायेण्यदानक अङ्गाङ्गीभवति, तथा
मुञ्च्यन्त्येव च बहनेन कृतं भवति, तत्र महतो निजेरा भवती-
ति ॥ ११५ ॥

एएहिं कारणीहो उ, केइ महुस्स वि वर्यति अणुकेपा ।

गुरुअणुकेपाए पुण, गच्छे नित्थं य अणुकेपा ॥ ११६ ॥

यमिः पुंशककरणैः कश्चित्समर्थस्यापि आचार्यस्यानुकम्पा
कश्चन्य इत्येवं वदन्ति । यतः गुरोरेतुकम्पा गच्छे तीर्थे वातु-
कम्पा कृता भवति; यतश्चैवमतः प्रायेणग्रहणं गुरोः कश्चन-
मिति ॥ ११६ ॥

किमं पुनराचार्यप्रायेणं ग्राह्यमिति ? अत आह-

सइ लाभे पुण दुब्बे, खंसे कासे य भावओ चेव ।

ग्रहणं तिसु उक्कोसं, भावे जं जस्स अणुकुसं ॥ ११७ ॥

सति विषयान्ते लाभे प्रव्यतः क्षेत्रतः कालतो जावतश्च उक्तं
प्राप्तम् । इदानीं नियुक्तिंकारं व्याख्यानयन्नाह- (ग्रहणं तिसु
उक्कोसं) ग्रहणं तिसु उक्त्येव क्षेत्रतो उक्तं कश्चनम्, भावे य-
द्वस्तु यस्यानुकूलं तत्र गृह्यते ।

इदानीं आरण्यकस्थानयति-तत्र ग्रह्योक्त्या
प्रवर्धयन्नाह-

कलमोयेणे तु पयमा, उक्कोसां हाणि कोरववुसो तु ।

तस्य वि मिउ तुणपरं, जत्थ व जं अविंयं दोसु ॥ ११८ ॥

कलमशास्त्रेयान् पयसा सह कथितं उत्कृष्टं प्राण्य, नक्षत्रानि हान्या
तावत् शुद्धानि यावत् कोष्ठवज्जुलम् । 'कादयं साउलस्य' । नवा-
प्ययं विशेषः कियते-यसु न तदेव साउलस्यं मृदु शुद्धमे, तथा (तु-
ष्यपरंति) स्निग्धतरं तदेव साउलस्यं शुद्धमे, उक्तं ब्रूयान्तुष्टयम् ।

इदानीं क्षेत्रकालोत्कृष्टप्रतिपादनायाऽऽह-
(अथ यं जं प्राचिं यं क्षुत्) इत्याः क्षेत्रकादयोः यद्वस्तु यत्
क्षितिं तत् लभ्यते पृथगे। एतद्वक्तं भवति-यद्यत्र क्षेत्रे यद्वस्तु तं क्षयं
तत् तत् लभ्यते तस्मिन् क्षेत्रोत्कृष्टमुच्यते, तच्च प्राज्ञं, तथा यद्वस्तु य-
द्वस्तु, काञ्च कालोत्कृष्टमुच्यते। भावोत्कृष्टं पुनः निमित्तकारिणैश्च
न्याख्यातम्। उक्तं प्रसंगेनागमम्॥१२॥

इदानीं यदुक्तमाचार्यादीनां गृहीतं सद् यथोद्धारति,

तथा प्रतिपादयन्नाह-

ਸਾਜੇ ਸਫ਼ ਸੰਘਾਸ਼ੀ, ਗਿਣਕਫ਼ ਫ਼ਗੋ ਭ ਫ਼ਯਗ਼ਾ ਸਭ੍ਯੇ ।

तस्मिन्पणो य पञ्ज-तंगहणे होइ अइयेगं ॥ ११॥

यदि तस्मिन् क्षेत्रे घृतादीनां स्वभावेनैव ज्ञातम् अस्ति, ततस्तस्मिन्
 क्क्षेत्रे सति आचार्याथैमेक एव संघाटकाः प्राप्योयं गृह्णाति (इ-
 वरद (ख) यदा तस्मिन् क्षेत्रे प्राप्योवृत्त्या प्राप्योव्यस्य लाभः, तदा
 सूर्य एव संघाटकाः तस्याचार्यस्य आज्ञानुसार्यै, पर्याप्तप्रहणे
 सति प्रतितिकं भवति, ततश्च तत् परिष्ठाप्यते इति ॥११६॥

इदानीं " गिलाण स्ति " व्याख्यानयन्ताह

गेलभगद्वणनियमं, नाणत्तोडाभियं पि तत्त जवे ।

ओहासियमुव्वरियं, विगिचए मेसगं भुंजे ॥१७०॥

स्थानस्य यस्मिन्नेन प्रायोगप्रदणं, यदि परं नानात्वम् "भोना-
 सिनं वि" प्राथितमपि तत् स्थाने भवति, भग्नार्थे प्रायोगस्य
 प्रायेणमपि किरते, ततश्च "भोभासिनं" प्राथितं यत् भग्नार्थे, पुन-
 र्द्यदुद्वपति, ततस्तद् विगिच्छते परित्यज्यते, (समगं भुञ्जंति)
 येषं यदन्वभासितम् अप्राथितम् उचरितं, तं नृज्जात कश्चि-
 त्स्फुरिति, प्राकृत्यैकादशे भग्नार्थेयस्मात्कथानो हृष्यः ॥२०॥

इदानीं " दुहमे स्ति " व्याख्यानयन्नाह-

उल्लाहद्वं व मिया. घयाउ घेतूण मेसमुस्मंति ।

थोवं देमि व गेएहा-मि वेति सहमा जते अग्रिं ॥५१॥

कुल्लेजद्वयं वा स्यान्नयेत कुलादि, तद् गृहीत्वोपजुष्य च य-
क्ष्येयं तदुत्सृजति, एवं वा परिष्ठापनिका भवति । ('सहस्रदाण-
सि' व्याख्या 'परिष्ठापना' शब्दे वक्ष्यते) श्रौष्ठम् ।

(४) ग्लानार्थे गृहीत्वा स्वयं नाश्नीयात्-

से एगतिओ साहाराण वा पिंडवायं पमिगाइजा, ते
साहुम्मिए अण्णापुच्छिता जस्म जस्स इच्छइ, तस्स तस्म
खच्चं खच्चं दलयथि, माइह्माणं भंफाभे, णो एवं करेजा, से
तमायाए तय गच्छेज्जा, पुब्बाभंवे आलाइज्जा-आउसंतो !
समया ! संति मम पुरे मंधुवा वा, तं जहा-आयपरि वा
उवउभ्भाए वा पवती वा थेरे वा गणी वा गणहेरे वा ग-
णावउच्छेया वा, अरियाइं एसंति खच्चं खच्चं दाहापि, से-
णो वत्तं परो वइज्जा-कायं खलु आउसंतो ! अण्णापज्जं नि-
सराइ, जावइयं जावइयं पेगे वयइ, तावइयं तावइयं गिहिसि-
इजा, सब्बमेयं परो वयति, सब्बमेयं पिहिरिअंजा ! से एगति-
ओ मणुषं जायवज्जायं पमिगाइजा पत्तेणं जायणेणं पलि-

श्चादिति, मा मतं दातिष्यं तं ददूष्यं सयमाति एषं आ-
यि ए वाः जाय ग'। षष्ठ्यङ्ग ए वा णो खलु मे कस्त्वि किञ्चि
ति दाष्यन् तिया, मादृष्ट्यां सफासे, णा एवं करेज्जा। स त-
मायाए तस्य गच्छेज्जा श्रुं ऽवापिष ठमाणए हत्ये पदि-
ग्गंइं कदु डम खलुत्ति श्रुं आलोएज्जा, णो किञ्चि वि णि-
गुंज्जा, स एगतिओ अक्षयर्षं भोयखजायं पदिमागेज्जा,
जष्यं श्रुं मोक्षा विवर्षं विरसमाहृत्ता, मादृष्ट्यां संफासे,
णो एवं करेज्जा।

[illegible]

शिगिंयं च ॥ गाहाइकुळं पिंदनायपनियाए अण्णपि-
 निळ्ळं केइ दांदि पिंदिहें उवनिमेज्जा-एणं आउत्तां ॥ अप्प-
 णा भुंजादि, एणं येराणं दल्लयादि, से य तं पकिगाहेंज्जा,
 येरा य से अण्णपंसियव्वा सिया, जत्थेव अणुत्तवेसभाणे
 थेरं पानेज्जा, तत्थेव अण्णप्पत्तायेवे सिया, नो वं य एणं अ-
 णुत्तवेसभाणे येरा पासज्जा, तं नो अप्पणा भुंजेज्जा, नो
 अन्नं पि दाएए, एणं ते अखायाए अचिंने वड्डुत्ताए थंदि-
 ल्लं पकिंदिता परियज्जिक्का पट्टिहियेवे सिया ॥ निम्मे-
 थं च एणं गाहाइकुळं पिंदनायपनियाए अण्णपिनिळ्ळं केइ
 तिदिं पिंदिहें उवनिमेज्जा-एणं आउत्तां ॥ अप्पणा भुंजादि,
 दो येराणं दल्लयादि, मे य ते पकिगाहेंज्जा, येरा य अप्पणा-

बेसमाणे सेतं तं चेवं जाव परिद्वियवणे निया । एवं जाव दमहि पिनेहि उवनिमंतेज्जा, एवंपं एगं आउमो । अप्पणा जुंजाहि, नव येरायं दसयाहि, तेसं तं चेवं जाव परिद्वियवणे सिया । निमगं च एं गाहाइकुलं जाव केह दोहि पडिगाइहि उवनिमंतेज्जा-एगं आउमो । अप्पणा पकिजुंजाहि, एगं येरायं दसयाहि, सेय संपदिगाइजेजा तठेवं जाव तं नो अप्पणा परिजुंजेजा, नो अक्खसिं दावण, सेतं तं चेवं जाव परिद्वियवणे निया, एवं जाव दसहि पडिगाइहि, एवं जहा पडिगाइवचव्या चणिया, एवं गोच्छगरयहरणचो-लपट्टकवललट्टीमधारगवचव्या जाणियक्कां जाव दसहि संयारपडि उवनिमंतेज्जा जाव परिद्वियवणे सिया ।

निमग्यः पुनश्चुदपतिकुलं गृह्युद्यम [विरुवावयमियाय । सि] पिरुदस्य पातो भोजनस्य पात्रं गृहस्थाधिपतम्, तत्र प्रतिष्ठा क्लानं बुद्धिः, पिरुदपातप्रसक्ता, तथा, पिरुदस्य पाने भ्रम पात्रे भवति इति बुद्धेरर्थः । [उवनिमंतेज्जा सि] जिह्वाः शुद्धा-जेवं पिरुदस्यमत्यभिधुव्यादित्यर्थः । तत्र च "एगमित्यादि ।" [सं य सि] स पुनर्निमग्यः । [तं ति] स्वधिरपिरुदस्य [येराय ये सि] । स्थानं तस्य निमग्यस्य [सिद सि] स्तुत्येवमन्तः । [दावण सि] दद्यादापयद्वा, अद्यादानप्रसक्ताः गृहपात्रा हि पिरुदोऽसौ विचारितस्य विरेष्य यस्य दत्तो नात्यस्मै इति (एगंते सि) अना-लोचयजिते (अणावाय सि) जनसम्पातवजिते (अचित्ते सि) मवेतनाऽऽवतनमात्रं पश्यन् आह- (बहुकासुय सि) बहुधा प्रासुक्तं बहुमासुक्तं, नथानेन चाऽऽचिरकाङ्क्षन् वि-स्तारं कृत्वा गमाहं ब्रह्मप्राणबीजराहिते चेति संशुद्धीनें दृष्टव्यमि-ति । (सं य ते सि) स च निमग्यस्तौ स्थानिपरायणौ (पडि-गाइ च यं) प्रतिगृह्यादिति । निमग्यप्रस्तावादिदमाह- " नि-मग्यं च यं " इत्यादि । अ० ८ श० ६ उ० । (स्थानं प्रति विशेषः ' गिलाण ' शब्देऽभिन्नमेव भागे ८१४ पृष्ठे यतः) (गोचर-वर्त्तमानाभ्युदयं प्रति संख्याऽऽलोचना ' आलोचयणा ' शब्दे द्वि-तीयभागे ४२३ पृष्ठे, स आराधको विराजको चेति ' आरा-दया ' शब्दे द्वितीयभागे ३७७ पृष्ठे, आराधना च ' आरा-दया ' शब्दे द्वितीयभागे ३८६ पृष्ठे प्रत्यया)

(४४) गोचरे भोजनविधिराह-

सिया य गोरग्गमओ, इच्छेज्जा परिजो जुंजं ।

कोट्टगं भित्तिमूलं वा, पन्निसेहिचाण कासुगं । ८३ ॥

स्वाकदाविज्ञेयचराग्रगतं ग्रामान्तरं जिह्वां प्रविष्ट इच्छेत्परि-मोक्तं पानादिविपासाद्यनिभूतः सन्, तत्र माधुस्यस्यमावे कोट्टकं शय्यवद्भ्रमरादि, भित्तिमूलं वा कुक्कैदद्यात्, प्रत्युपेक्ष्य अकृपा, प्रमृश्य च रजोहरणेन, प्रासुक्तं बीजादिरहितं चेति सूत्रार्थः । ८३ ॥

तत्र-

आणुवित्तु मेहावी, पडिच्छमम्मि संतुंजं ।

इत्थं संपपाजित्ता, तस्य जुंजित्त संजए । ८३ ॥

अनुद्वान्त्य सामारिकपरिहारतो विभ्रमण्वाजेन तत्त्वचिन्म-

मवग्रहं, मेहावी साधुः, प्रतिपद्ये तत्र कोट्टकादौ, संवृत उपयु-क्तः सन्माधुः, ईयाप्रतिक्रमणं कृत्वा, तत्रानु हस्तकं मुखपक्षिका-कपय, आदायेति वाक्यशेषः । संप्रमृश्य विधिना तेन कायं, तत्र लुब्धजीतं संपन्नः, रागद्वेषावप्राकृत्येति सूत्रार्थः । ८३ ॥

तस्य से जुंजमाणस्त, अद्विष्टं वंठओ सिया ।

तणकडमकरं चावि, अन्नं वा वि तहाविहं । ८४ ॥

तत्र कोट्टकादौ ' से ' तस्य साधोर्जुंजानस्य अस्थि, कण्टको वा स्यात्, कथांश्च गृह्णीयां प्रमादोपाय, कारणशृङ्गे पुक्ल एवेत्यन्वये, तुलकाष्टशकरादि चापि स्यात्, उचितभोजनं अन्व-द्वाऽपि तत्राविष्टं यद्वरककटकादौ सुत्रार्थः । ८४ ॥

तं उक्खिवित्तु न निस्सिरे, आमएण न छुएण ।

हस्येण य गहेऊयं, तं एगंतमवक्कणं । ८५ ॥

तद्वद्वगदि उल्लिख्य हस्तेन यत्र काचिन्न निक्षिपेत्, तथाऽऽ-स्येन मुञ्चन् भोजक्यै, अगि तु इत्थेन गृहीत्वा तद्वस्थ्यादि एकान्तमवकाशेति सूत्रार्थः । ८५ ॥

एगंतमवक्कमिन्ना, अविचं पाहेलेहिया ।

जयं परिछेज्जा, परिद्वण पडिक्के । ८६ ॥

एकान्तमवकम्य, अविचं प्रत्युपेक्ष्य यतं प्रतिष्ठापयेत्, प्रतिष्ठा-य प्रतिष्ठापयति, भावार्थः पूर्ववच्चैति सूत्रार्थः । ८६ ॥

(४६) गोचरादागमनम् । वसतिमधिकृत्य भोजन-विधिराह-

सिया य भिक्खु इच्छेज्जा, निज्जनागम् जुत्तुयं ।

सपिडपायमागम्, उंनुयं से पडिसेहिया । ८७ ॥

स्वाकदाविचरन्मकारणभावं सन् भिक्षुरिच्छेत् शुरुषं वस-निमागस्य परिमोक्तम् । तत्राऽयं विधिः-सह पिरुदपात्रेन विष्णु-रुसमुद्गानवाऽऽगम्य, वसतिमिति गम्यते, तत्र बहिरेवांशुदुक्स्थेन प्रत्युपेक्ष्य, विधिना तत्रस्थः पिरुदपात्रं शोषयदिति सूत्रार्थः ॥ ८७ ॥

तत उक्खे-

विणएयं पविस्सित्ता, सगासे गुणो मुणी ।

इरियावद्विषयायाय, आगमो य पडिक्के । ८८ ॥

विशोधय (पवडं बहिविचयेन मेहेविकी) नमः क्लामभ्रमलोभ्य' अञ्जलिकरणत्वाकणं, प्रविश्य, वसतिमिति गम्यते । सक्काशे गुरोर्भूतः, गुरुसमीपे इत्यर्थः । ईयोर्पापकीमाहाय ' इच्छामि पडिक्केमिदं इरियावद्विषयाय ' इत्यादि पठित्वा सूत्रम् । आ-गतस्य गुरुसमीपं प्रतिक्रमेत्, कार्योत्सर्गं कुर्यादिति सूत्रार्थः ।

(४७) गोचरादिबाराहोचनम्-

आनोच्चाना निस्सेसं, अद्वयारं नडक्कमं ।

गमणागमयं चेव, जसे पाणे च संजए । ८९ ॥

तत्र कार्योत्सर्गे आभोग्यत्वा इत्येव निःशेषमतिचारं व-द्याकम् परिपाठ्या, कस्याह-गमनागमनयोश्चैव, गमने गच्छतः, आगमने आगच्छतो योऽतिचारः, तथा अरूपानयोश्च, जस्य पाने च योऽतिचारः, तं संयतः साधुः कार्योत्सर्गस्थो हृदये स्थापयदिति सूत्रार्थः । ८९ ॥ ४७० ५ ४०१ उ० (अत्र कटिद्वय-स्थापयेत् लुब्धजीतं चेति बहुविचारः ' परिछवणा ' शब्दे वक्ष्यते) वासावातं पञ्जोसविषाणं नो कण्ठं निगम्याण वा निर्ग-

धीया वा अपरिन्तण्ये अपरिन्तयन् अद्वाप असत्तां वा
पाणं वा स्वायं वा सायं वा० जाव पमिगादिहए ॥५०॥ से
किमाहु भंत ॥ इच्छा परो अपरिणए अंजिजा, इच्छा परो
न हंजिजा ॥ ४१ ॥

“वासवासं” इत्यादिः “न सुंजिजे कि” वायत्सुहृयम् । तत्र
“अपरिणए” इत्यादि । “म्वं मयं योग्यमशुम् आनये” इति
अपरिणतेन अद्वापिनं साधुना “अहं तत्र योग्यम् अशानादि
आनेभ्ये” इत्यपरिणतस्य अद्वापिनस्य साधोः (अद्वापं सि)
अर्थाय कृते अशानादि परिषदांतुं न कवपेत ॥ ४० ॥ अत्र शिष्यः
पृच्छति- (से किमाहु भंते सि) तत्कृणो भवन् ॥ ? । गुरुवाह-
“इच्छेयादि । ” इच्छा केवस्ति तदा परो वदयंमीनं स भु-
ञ्जीत, इच्छा न केवदा न भुञ्जीत, प्रत्युतेयं वदयि-कनांतमा-
सीत् वरदा आनीतम् । किं व-अनिजया हासिपतमेव
छन्दे तदा अजीर्णादिना बाधा स्यात्, परिछापने व वचान्
स्वमित्तरीलैरुवाहोः स्यात्, तस्मात्पृष्टा आनेयम् ॥ ४१ ॥
कवपे ० ६ क्षण ।

उगम उपापणए-सणार्हे बायाल होंति अवराहा ।
मोहेइं समुदाणं, पविचसे वचन् वसहिं ॥ ७६९ ॥
एवं साधोः कृमोत्पादनेषां मिहिं वारिणुत्पराधा भव-
न्ति । तैः समुदाणं मिहां शोषयित्वा विविच्य ते ततः ‘पटि-
वणं’ लब्धं सति अन्तरी वसतिं प्रयाति ॥ ७६९ ॥

इदानीं तज्जं गृहीतं सत् शोषयित्वा वसतिं प्रवि-
शति, केतु स्थानेप्यत आह-

अथय देउले वा, असइय ओवस्मगस वा दोरे ।
संसचकंटाई, मोहेउमुवस्तं पविने ॥ ७६६ ॥

पृथीका अकमुवाअयामिमुको अजस्तद्वपुष्टे तत् तज्जं प्रत्युपेय
ततो वसतिं प्रविशति, तदभावे देवकुले वा, तदसनि-यदि गृहा-
द्वानामनवस्तदाप्राप्त्यद्वारे संसकं तसैः, कष्टकैवो यद् व्यातं,
तत् शोषयित्वा मोक्ष संसकादिजकं, तत् उपाधयं प्रविश-
ति ॥ ७६६ ॥

एवं तस्य प्रत्युपेततः कदाचित् संसकं भवति, तत्र
किं करोतीत्यत आह-

संसचं ततो च्चिच, परिउविता पुणो दगं मेहे ॥
कारणे मचगगदिहं, उगाहिहं उडु पविसेणया ॥ ७६७ ॥

यदि तत्र संसकं वाजकं ज्ञेयं, ततो इस्मादेव स्थानात् प्रतिष्ठाप्य
पुनरप्यप्युक्तं श्रुयहाति, तथा स्थानादिकारणेन च मात्रकं यद्
गृहीतमासीत् तत् पतद्भद्रं प्रक्षिप्य प्रविशति । ततस्तस्य साधु-
निराधवातम्-यदुत स्थानस्थान्यद् लब्धिमतां निष्कारणं
मात्रकोपयोगं परिहर, निष्कारणमात्रकोपयोगे च प्रमादा
भवति, एवमसौ परिउडे सति अके प्रविशति उपाध-
वच ॥ ७६७ ॥

अथयुक्तं भवति, ततः परिछाप्य किं करोति?, इत्यत आह-
गामेय काले ज्ञाने, पटुपमाणे इवंति भंगदा ।

काले अ पटुपतिं त-एय वडिए सेसए जयया ॥ ७६८ ॥

यत्र ग्रामं पर्याप्यते, काञ्चन पर्याप्यते, ग्राजं च पर्याप्यते,
व्यवसाहिकेभ्यः पर्याप्यमाणे सति, पटुपतिनिष्पन्ना अष्टौ भङ्गका

प्रचरन्ति । तेषां च भङ्गकानां मध्ये वास्मिन् भङ्गकं काष्ठो न प-
र्याप्यते, तस्मिन् चरितं एव शोषय कतुभङ्गकेषु भजनां विभ-
व्यनां करोति ॥ ७६८ ॥

इदानीं सज्जनां दृश्यं आह-

अन्नं व वए मायं, अणं भाणं च मेहेह सइ कासे ।

एवमे विइए छपे-वए य भये तेसए निरये ॥ ७६९ ॥

अन्नं ग्रामं वा अजति काष्ठं पर्याप्यमाणे, अन्नं च भाजं
गृह्णाति पर्याप्यमाणे काले, सति, एवं प्रथमभङ्गकं, द्वितीयं च,
तृप्ते पञ्चमे भङ्गकं च भजनां सेवनां करोति कालं सति, तेषु
भङ्गकेषु काष्ठो न पर्याप्यते तेषु निवार्यते, तेषु न मत्तव्यं जि-
काया इत्यर्थः । स च पर्याप्यमाणकाष्ठो द्विचिः-अन्नव्यः,
उत्कृष्टः ॥ ७६९ ॥

तत्र अन्नव्यप्रतिपादनायाऽऽह-

योसिह मागयाणं, वसु भाविहं मचए च तूमितिह ।

पादिलेह अणयमिप, सेसउयमिप जहन्तो ॥ ७७० ॥

संज्ञां व्युत्सृज्य आगतानां, मात्रकं च, यस्मिंस्तथां गृहीत्या गत
आसीत् अन्नव्यः, तस्मिन् उच्चापितशोषिते सति, अमिचि
च-कायिकतृप्ते द्वादश स्थानेन सति, संहारतृप्ते द्वादश स्थ-
ण्डिलानि, काष्ठतृप्ते त्राणि स्थानेन सति, एवमस्मिन् तृप्ति-
तये प्रत्युपेक्षिते सति, यदा अन्नमन्नं भवति अस्मिन् प्रदेशे, (से-
सअयामिने सि) शोषोपायम् अस्तमिने आरंभ्य प्रत्युपेक्षितं,
यदा अमिच्यतृप्तेः काल इति स अन्नव्य इति ॥ ७७० ॥

इदानीं मुक्तकाष्ठप्रतिपादनायाऽऽह-

जुचे विचारतूमि, मयाऽऽगयाणं तु जहए उगाहे ।

चरियाहं पोरिसोए, उक्कासो सेमं बाज्जमओ ॥ ७७१ ॥

जुके सति विचारतूमि संहारतूमि गत्वा आगतानां यथा उद्ग्र-
हे आगच्छति चरमपरीक्षी कतुपह्रारः, अथ वा-चरमपरीक्षी
पादोक्तकतुपह्रारो यथा आगच्छति, यस्यां बलायाव, अयमु-
क्तः काष्ठः शोषस्त्वय्यो मध्यमकाष्ठ इति ॥ ७७१ ॥

तेन च भिक्षामादित्वा विनिवृत्त्य प्रविशता किं कर्तव्यमत आह-

पायपमज्जा निस्सी-हीया तिजि उ करे एवेममि ।

अंजासि ठाणविमोही, दंम उवाइस्स निरंसेवो ॥ ७७२ ॥

बहिरेव वसनेः पादौ प्रमाजयति, निषेधिकाभिनयं करोति
प्रविशन्, पुनश्च गुरोः पुरस्ताद्वज्रलिना नमस्कारं करोति “ममो
कमासमणमिति” तथा प्रविष्टश्च स्थानं विशोध्यति, तत्र
दण्डकस्यापेक्ष्य भिक्षोः करोति ॥ ७७२ ॥

इदानीं निवर्तयेत् वाथं आप्यकारो क्वाचयानवसाह-

एवं पटुपणसे, पावसउ तिनि य निसोडिया होंति ।

अगहारं मजे, एवेसे पाए असागरिह ॥ ७७३ ॥

एवं प्रत्युपणने हृष्टे सति अके प्रविशानस्तिष्ठो निषेधिका-
भवति । कः, अग्रहारे प्रथमा, तथा द्वितीया मध्यमदेशो भवतः,
प्रदेशे च मूलद्वारस्य तृतीया निषेधिका करोति । पादौ च
प्रमाजयति, यदि कश्चित्सागारिको न भवति । अथ तत्र सागा-
रिका भवति, ततः वरहकाष्ठमन्त्रेण प्रमाजयति करोति । अथ
अथमेऽपि प्रवति-द्वितीयनिषेधिकास्थानेऽपि ज्ञातिं सागा-
रिका, ततः मध्ये प्रविष्ट्य प्रमाजयति पादौ, अनेन कारणेन प-

आज्ञाप्यकारेण पादप्रमाज्जनं व्याख्यातव्यं, येन तदनियतं वर्तते, निर्धारिकास्वकृतास्वधि कारणवशात् संज्ञयन्तीति ॥ ७७३ ॥

इदानीमज्ञातव्यवचं व्याख्यातव्यमाह-

इत्युत्सेहो सील-प्याणायं बाह्यो नमोकारो ।

गुरुजायणे य माह, बायायै णमो न उत्सेहो ॥ ७७४ ॥

इत्योत्सेहं नमस्कारार्थं करोति, शोभेप्रमाणं करोति, बाया च "नमो नमस्त्राणाय" इत्येवं नमस्कारं करोति । अथ तद्वक्तृ विज्ञानाभावेन भवति, सावकं च गुरु गृहीतमङ्गुलीभिः, तत्क्षेत्रं शुश्रूषा भाजने सांत शिरसा प्रणामं करोति, बाया नमो इत्येवं कृते, इत्योत्सेहं न करोति, यतोऽस्ती गुरोर्नामकस्यायो इत्यो इत्यः संधारणार्थं तत्क्षेत्रं मोक्षयं करोति ॥ ७७४ ॥ ओषणं (गुरवे निवेद्यैव मुञ्चति चेति "ओषण" शब्दे बद्धवते)

(५८) गोचरालिखारं प्रायश्चित्तमाह-

गोयमा ! जेणं भिक्खुं पिन्देतणाभिहिण्णं विहिंया अदीवणपणसा वज्जतो बायडुरियाई, पाणे व दग्गम-
हियं ओवायं विनये खाणुं रमो गिद्धवईलं व संकट्टाणं वि वज्जतो पंचसमियतिगुत्तो गोयचरियाण पाहुमियं न पमियरिया, तस्स ए चउत्तं पायच्छिचं उवह-
मेजा । जइ णं नो अन्नचउहं उवणकुलेणु पविसे, स्वणं सहसा पमिडुत्तं पमिडाहियं तं तत्तणा ण पारिट्ठे, नि-
रुवइवे वंठिले स्वणं अक्कं पमिडाहेजा, चउत्ताइ जहा-
जांमं कणं वंठिले पा ममिडेइ उवडावणं, गोयपविट्ठो कइं वा विकइं वा उजयकइं वा परयावेज वा, उदीरेज वा, कदेउज वा, निसामेज वा, कइं गोवरमागो य, जचं वा पाणं वा ने-
सज्जं वा, ने जेणं चित्तं, जं जहा व चित्ते, जं जहा व पमिग्ग-
हियं, तं तहा सव्वं आलोएउजा पुरिमइं, रियाए अपपि-
कंताए जचपायाइयं आलोएउजा पुरिमइं । महा० ७ अ० ॥

(गोचरालिखारप्रतिक्रमणं 'पट्टिक्रमण' शब्दे एव स्थ-
चिरकल्पिकस्य भिक्षुणाधिकृतः । जिनकल्पिकस्य तु 'जि-
नकर्त्तव्य' शब्दे)

(५९) निरुपेय्यानां तु भिक्षाविधेरवयव-

अथ भिक्षानिर्गमस्वरसभिक्षासुराह-

दो थेरि तरुणि थेरी, दोभि उ तरुणं उ पण्डिया तरुणी ।

चउरो अ अणुगयाया, तस्य वि आणाइणो दोसा ॥

अथ गुरुनियोगतः चूर्णितं व लिख्यते-"जति शोभि थेरीभां न-
म्यउगीं निजकसल वा, तरुणा थेरी व जति वा, दो तरुणी
उ निग्गउजति वा, एसा थेरी जति निग्गउजति वा, पण्डिया तरुणी
जति निग्गउजति वा ।" तथाऽप्याह्वयो दोषाः ।

कुत इत्याह-

चउकथं नोअरइं, संका दोसा य थेरियाणं वि ।

कुट्टिणिसहिता बीए, ति पुच तक्कण चउत्तीसु ॥

दोषहं थेरीणं दोसा-कुडे चमिअरहस्वीउ होजा, संका, वा, किं, मने-केणइ पुसिकिचयेण निउसिया उ अलं कणिजाउ ति
काउं, तरुणी थेरी य, कामो भनेजा-कुट्टिणिसहिता हिउति
चित्तिव, तिपगारे निग्गमसल-दो तरुणीभो बुलीभो संजावि-
२५४

जति, एसा वि थेरी बुली संभाषिजति, एसा तरुणी तक्कणिया" ॥

वख्याते दोषाः तस्मादयं विधिः-

पुरतो य ममतो वा, थेरीक मों होंति तरुणीउ ।

अइगमणे निग्गपणे, एस विट्ठो होइ कायच्चा ॥

पुरतो मार्गतत्त्व स्थधिरा जवति, मध्यजाने तरुण्या, एवं बहो-
नां संयुय पर्यटन्तीमासुकम्, अचम्येन तु निष्कः सखिच पर्यटति,
तथैका स्थधिरा पुरतो, द्वितीया स्थधिरैव पृष्ठतः, तृतीया तच-
थी तथोद्दिष्टोरपि अन्धे, एवमनिगमने गृहपानपृष्ठप्रवेष्टे, निर्गम-
ने च, तत एव निर्गमे एव विधिः कस्मैव्यो प्रवति ।

कुत इति चेत्तुच्यते-

निग्गमाउसंक्कणिजा, अतक्कणिजा य साए-तरुणाणं ।

अओअरकस्सेसण, बीसत्थ पेवेसकिरियाए ॥

त्रिकाद्वयः पर्यटन्योऽङ्गुलीया प्रवेष्टुः, आगततत्त्वानां च अतर्क-
नीया अमनिलक्षणीया भवन्ति । उपरक्तवस्त्रवि च इवान्तर्भाषिषु
अन्योऽन्यं सुखेनैव रक्तसं कुर्वन्ति, एषां च सम्पत्क शोधयन्ति,
विश्वस्तास्य सत्यो गृहकृद्भिषु प्रवेष्टानिर्गमादिकथाः कुर्वन्ति ।

यथ काष्ठको मयलत्रायं विधिः-

थेरी कोइगदारं, तरुणी पुण होइ तीई णो दूरे ।

विउप किडं वारवाई, पत्थियपरकलपट्टाए ॥

यथा स्थधिरा कोट्युत्थापयत्कस्य द्वारे, मरुती पुनस्तस्याः
स्थधिराया नातिदूरे प्रवेशः, या तु द्वितीया 'किडं' स्थधिरा, सा
द्वारस्य बाहिस्तुष्टाति । किमप्येतिम्याह-प्रत्यनीकः, तस्य रक्तपा-
र्य, यदि कोऽप्युपसर्गं कुर्यात्, तदा सुखेनैव बाधं कृत्वा स नि-
वार्यते ।

जाणंति तव्विहकइं, संउदीए चरिउज अओअं ।

ओरास निउच होयं, खुउज तवो आउल्लं सहसा ॥

तद्विधानि तादृशानि संभावनीयोपपन्नानि कुलानि सम्पत्
जानन्ति, ज्ञान्ताऽथ प्रथमत एव परिहरन्ति । अन्योऽन्यं परस्परं
संकुष्टा संमत्या चरेयुर्निष्कार्यो पर्यटयुः, सा त्वचसंसत्यां प-
र्यटन परस्परसंलक्षणादयो दोषाः । या च उदारो कपातिशयवृ-
क्ता संयतो, सा नित्यमेव लोकमात्मना करोति (खुउज ति)
तस्याः सुप्रवक्ष्य कुञ्जकणी स्वापयितव्या, तपस्वतुर्थायै सा
कारायणाया, आकुञ्ज जनाकीं बह्विभज्य सहयाभिः सहिता
सा भिक्षादौ हिण्डापनीया ।

अथ तासां बुद्धेन निज्जाटने कारणात्तरमाह-

तिपनिइ अदंताओ, गिएऽतसमहिं चिये तिथि ।

संमपवव्वविरुक्कं, देहविरुक्कं च जं दव्वं ॥

त्रिप्रभृत्युद्धे निजामटस्योऽन्यान्त्यसिद्धं पृथक् पृथक् भाजने,
वशात् प्रायुक्तकारणयत्नेना कारणात्तराद्योऽन्तर्भाषः । अमुनि
वीथि इत्यादि सुखेनैव युज्यते । तद्यथा-संयमकस्यविरुद्धो,
देहविरुद्धं च यत्त द्रव्यम् ।

यताम्येव प्रतिपाद्यति-

पालं कलहसागा, भुग्गयं च, मगरासुप्पीसं ।

संसउज्जतां उ अचिरा, तं पिय नियमा दुरोसाय ॥

पातङ्गुलाकं महाराष्ट्रदौ प्रसिद्धं, लण्णयाकं कौसुमभाजनकम् ।

एते अन्तोऽप्यं मिलिते सूक्ष्मजन्तुभिः संसृज्येते, यच्च सुकृत्त-
म, उपलक्ष्यत्वाद्यन्वयं विद्वत्, तत्पद्मान्तरसोमिधं सदाचि-
रादेव सूक्ष्मजन्तुभिः संसृज्यते, संसक्तं च नियमात्, "एकं ब्रौ
होवी समग्रहौ द्विदोषम्" तस्मै, द्विदोषम् भवति, संयमोपघा-
ताप्रमोपघातकयं दोषद्वयं करोतीत्यर्थः ।

दाहि तिमिराई उभयं, पय सोधीरा य हूँति य विरुद्धा ।

देहस्स विरुद्धं पुण, सीउएहाणं समाग्रोमो ।

द्विधैस्ते, आदिशब्दाद्यन्वयद्वयुजये मिलितं सधनपरस्परविरुद्धं,
यच्च पयःसोधीरं दृग्बलकाञ्चिक परस्परं विरुद्धं, एतत् उच्य-
विरुद्धं सन्त्यस्य, देहस्य पुनर्विरुद्धं यः शीतोष्णयोर्द्वययोः पर-
स्परं समाग्रोमः । एतानि पृथक् पृथक् भाजनेषु सूक्ष्मस्थानि
न संयमाद्युपघाताय जायन्ते ।

अपि च-

नतिथि य मामागारं, भाउग्गामो य तासिपम्माजे ।

सीउएहाण्णपा, सारक्खण्णपेक्केकस्स ।

न सन्ति तासां मामाकानि कुलानि-न हि कोऽपि स्त्रीजनं
गृहे प्रविशन्त्यस्यंया निषेधयतीति भावः । मातृग्राम-
नाम-समयपरिभाषया स्त्रीवर्गः, चशब्द एवकारार्थः । नत् कि-
न्तु भस्ति-स्त्रीवर्ग एव प्रायेण भिक्षादायकः, स च तासां
स्यतीनामन्यासे स्त्रीत्वसंबन्धमधिहृत्य यस्यात्वासत्रां वर्तने,
आतिथ्यप्रयत्नानामपि पर्यटनीनां सूक्ष्मैव भक्षणं पर्याप्तं
भवति । शीतोष्णप्रद्वयेन च संरक्षणमैकैकस्याः परस्परं कृतं
भवति ।

कथं पुनरिति ? अत आह-

एगत्थ सोयमुसिणं, च एगाहं पाणं च एगत्थ ।

दोसऽअस्स अगहणे, चिराहणे होविज्जेम दोसा ।।

एकत्र प्रतिगृहे शीते पशुनिर्गं गृह्णति, एकस्मिन्गुण्यम्, एकत्र
च पानकम्, एतच्च तिष्ठणामटनीनां भवति । अथ ये पर्यटतस्तत
एकत्र प्रतिगृहे उष्णं, किन्तीर्थं तु पानकं, परं दोषां कुत्र गृह्णतु ?
स्त्र्या परित्रोक्तं न कल्पते । अयोण्यमप्ये दोषाऽत्र गृह्णति, तदा
देहविरुद्धं भवति । अथ दोषाश्च न गृह्णति, तदा दोषाश्चस्या-
ग्रहणे चिराटनम्, चिरं पर्यटनीनां तरुणादिद्वयो मागे स्त्रीव-
द् उद्दीपत ।

तथा चासुमेधार्थं दर्शयितुं वेदस्वरूपमाह-

वी पुरिसो अ नपुंसो, वेदो तस्स उग्गोमं पगारा उ ।

कुंऊप दवग्गिरसिसो, पुरदाहसमो जवे तदोआ ।।

वेदस्त्रिया-स्त्रीवद्, पुरुषवेदो, नपुंसकवेदश्च । तस्य तु त्रिधाऽ-
पि यथाक्रमं त्रिविधस्यापि यथाक्रमममी प्रकाराः स्त्रीवदेः कुंऊ-
मातिवसहजः कर्तव्यमित्युच्यते । यथा-करीषामिन्नरन्ध्रं तथाधगमा-
स्तं, न परिरुद्धं प्रवर्तति, न वा विध्याययति, चाक्षिप्तस्तु
तत्तद्गुणादेवोद्दीप्यते, एवं स्त्रीवेदोऽपि । पुरुषवेदस्तु द्वाभिवसह-
जः । यथा-द्वाभिवसिन्धनयोगतः सहसैव प्रवर्तय विष्पापयति,
एवं पुरुषवेदोऽपि । नृनीयो नपुंसकवेदः, स पुराहस्यः । यथा-
हि महानगरवादे बाहिः प्रवर्तितः सखाद्वे वा शुष्कं वा सर्वत्र
दीप्यते, एवमेव नपुंसकवेदोऽपि स्त्रियां पुरुषे वा सर्वत्र दीप्यते,
न जोषशाम्यति, इत्थं वेदत्रयलक्षणं दृश्यम् ।

प्रस्तुतयोजनामाह--

जहू कूमा हसई सइ, घटिया एवमेव धीवेदो ।

दिप्यई अतिकिहियाण वि, आसिगन-छेदणादीही ।।

यथा कुंकुमाभिर्घटितः सन् (हसइ चि) वेदीप्यते, एवमेव स्त्री-
वेदोऽप्यलिङ्गनच्छेदनादिभिर्द्विरीरैः स्थविराशामपि दीप्यते,
किं पुनस्तकणीनामित्युच्यते ।

आह-स्थविराणां कथं वेदोद्दीपनं भवतीत्युच्यते-

न वत्रो इत्थ पमायं, न तवारिसिचं सुयं न परियाग्रो ।

अविक्खीएग्गिमे वेदे, धीसिगं सव्वहा रक्खं ।।

न वयो वाङ्मनादिकमत्र विचारे प्रमाणं, न वा तपस्वित्वमनशना-
दितपःकर्मकारिता, न वा बुधमाचार्यादिकं सुबलव्यवसाहृतं,
न वा पर्यायो क्षाणीय-प्रमत्त्याकाललक्षणः । एतेषु सारस्वपि
वेदोद्दीप्यो मवेदोद्दीप्यः । अपि च-क्षीण्यर्थे वेदे स्त्रीभिः स्त्रीलिङ्गं
संबध्ना रक्ष्यम् । अत एव स्त्री केष्विषयोक्तामायिकोपकरणप्राच-
रणादियतनां करोतीति भावः ।

आह-यदि ताः स्नानादिपरिकर्मरहिताः, नतः किं-

कोऽपि तासु रामं ब्रजति, येनेयं यतना क्रियते ?

उच्यते-

कामं तवस्सिणीओ, एहाणुवहणविकारविरयाओ ।

तह वि य सुपाउआणं, अपसणाणं चिमं होइ ।।

काममनुमत्तं यथा तर्पस्वन्तः स्नानोद्धननविकारविरताः, तथापि
सुमावृतानां नित्यमेव बहुभिरपकरणैश्चाद्यातानास्त्र, अर्थयणा-
नां वा व्यापाराणां, इह मनस्तरमेव बह्व्ययमां शरीरसौन्दर्ये
भवति ।

तदेवाह-

रूवं वन्नो सुकुमा-रया य निद्धच्छवी य अंगणं ।

होति किर सन्निरोहे, अउजाणं तवे चरंतीणं ।।

कपमाकृतिः, वरुणो गौरववादिः, सुकुमारता कोमलरूपशोभा, स्नि-
ग्धता च कान्तिमयी त्रयैस्त्वक्, अङ्गानां शरीराययबाधामिति ।
नीरुपादीनि आर्यिकाणां स्नानरोधे बहुप्रकारेण प्रायशः विप्र-
माणानां भवति । ततो निर्गुणकयुक्ता पूर्वोक्तानां सा यतनेति ।
वृ० १ उ० ।

(१०) सर्वसंपत्कयादिभिन्नानिरूपणम्-

त्रिधा जिज्ञासपि तत्राऽऽद्या, सर्वसंपत्करी यता ।

द्वितीया पौरुषप्री स्यात्, द्विविजिज्ञा तथाऽन्तिमा ।। ए॥

त्रिविधत्वाद् व्यक्तः ।। ए॥

सदाऽनारम्भहेतुर्गो, सा भिक्षा प्रथमा स्मृता ।

एकबाहिः कथ्यमुनी, सदाऽनारम्भिता पुनः ।। १० ।।

(सन्दि) सदा अनारम्भस्य हेतुर्गो भिक्षा, सा प्रथमा, सर्वसं-
पत्करी स्मृतानास्तुतुवं च सदाऽऽरम्भपरिहारेण, सदाऽनारम्भ-
गुणानुकीर्णानि अर्थिकप्रपरिणामविशेषादित्यतनया वा । सदाऽ-
नारम्भमा तु-एकबाहे कथ्यमुनी संविप्रपात्रिकरूपे न संभवति ।
इदमुपलक्षणम्-यदादृशी प्रतिमां प्रतिपश्यत्य भ्रमणोपासकस्यापि
प्रतिमाकालावधिकत्वाद्नारम्भजनकत्वस्य न तत्संभवः, न च त-
द्भूतत्वात् । सर्वसंपत्करीकल्पस्याप्येव नित्यतः । इत्थं द्वि-
यथापक्षिस्तत्सर्वसंपत्करीयमिति व्यवहारोपपत्त्येऽपि च

पौरुषघ्नीत्यादि, व्यवहारानुपादानात् । तथा च—“यत्स्थित्याना-
दिपुत्रो यो, गुणोद्भावां व्यवस्थितः । सदाभारतस्मिन्सत्त्व, स-
र्वसंपाकरी मत्ता” ॥ १ ॥ इत्यादिवाच्यमात्रमिषान् संयमाजिप्रा-
येयैव, जिनकल्पिकायै गुणाद्वाव्यवस्थितत्वादेरिव सदाभार-
तस्मिन्सत्त्व फलन एव प्रदधात् । अन्यथा—अज्ञानानुयमापसे-
र्प्रेयसर्वसंपाकरीमुपेक्ष्य भावसर्वसंपत्करीज्ञानमेव वा कृ-
तमिदमिति यथातन्त्रं भावनीयम् ॥ १० ॥

दीक्षाविरोधिनी जिज्ञा, पौरुषघ्नी प्रकीर्तिता ।

धर्मलाघवमेव स्यात्, तथा पीनस्य जीवतः ॥ ११ ॥

(दीक्षेति) दीक्षाया विरोधिनी दीक्षावरणकर्मव्यवहारिकी
मिक्षा पौरुषघ्नी प्रकीर्तिता, नया, जीवतः पीनस्य पुष्टाक्षस्य च-
र्मलाघवमेव स्यात् । तथाहि—गृहीतव्रतः पृथिव्यापुत्रधर्मेन
सुखोद्भूजोविगुणनिन्या च मिज्ञां शुद्धं स्वस्व परेषां च धर्म-
स्य सलुतामेषापादयत् । तथा गृहस्थोऽपि यः सदाभारतम्-
पेक्षितार्थं मिज्ञाय तद्विहितमात्रमात्रमात्रमात्रमात्र मोक्षमाधायति,
सोऽप्यनुचितकारिणोऽमी अस्वादेना इति शास्त्रावर्णवादेन
धर्मलघुतामेवाऽऽपादयतीति । तदिदमुक्तम्—

“प्रमत्तां प्रतिपद्यो यः—स्तत्रिदोषेन वर्तते ।

असदाभारतस्मिन्सत्त्व, पौरुषघ्नीति कीर्तिता ॥ १ ॥

धर्मलाघवमुद्धे, मिज्ञावर्णवपूरणम् ।

करोति वैभ्यापीनाङ्गः, पौरुषं हन्ति केशलम् ॥ २ ॥”

अत्र प्रतिमाप्रतिपक्षमिज्ञायां दीक्षाविरोधित्वाभावादेव नाति-
व्यातिरिक्तं प्रयेयम् ॥ ११ ॥

क्रियान्तरामर्थस्व-प्रयुक्ता वृत्तिसंज्ञिका ।

हान्तादिध्विषं सिद्ध-पुत्रादिविषयि केषुचित् ॥ १२ ॥

(क्रियान्तरेति) क्रियान्तरासमर्थत्वेन प्रयुक्ता, न तु मोक्षेन,
आरिचशुद्धिच्छया वा, वृत्तिसंज्ञिका मिज्ञा जवति; इयं च दी-
माभ्यादिषु संनयति । यदाह—

“निस्त्राण्यप्यङ्गो ये तु, न शका वै क्रियान्तरे ।

जिज्ञासमतिं वृषये, वृत्तिसंज्ञेयमुच्यते ॥ १ ॥

नातिदुष्टाऽपि आमीया-मेया स्वाक्ष ह्यमी तथा ।

अनुकम्पानिमित्तत्वाद्, धर्मलाघवकारिणः ॥ २ ॥”

तथा सिद्धपुत्रादिविषयि केषुचिद्वृत्तिसंज्ञिका संनयति । आदि-
मा साक्षिकप्रदः, दीमादिविद्वत्पदवाच्यत्वाच्चैषां पुत्रभुक्तिः । व-
यंतं चोत्पन्नजिता अमी जिनागमे जिज्जुकाः । यतो व्यवहार-
वृषयामुक्तम्—“को अयुसांसिखो ए पण्डितियको सो साक्षवि-
असणेण वा सिद्धपुत्तसणेण वा अल्लुठ कंचि काणं ।
साक्षिवाणं नाम—सिद्धमुक्तो अरजोहत्तो अज्ञाडयाहिं नि-
क्खं हिंरुह, अमज्जो वा । सिद्धपुत्तां नाम—सवात्तमो
निक्खं हिंरुह वा, न वा, वराअहिं वेटीअं करं, अहिं वा
धरेति सि ।” केषुचिद्विषयेन ए प्रमत्तजितत्वेन क्रियान्तरास-
मर्थत्वेन शुद्ध्यते । येषां पुनरत्यन्तावधर्माङ्गणां संभेगातिशयेन
प्रमत्तां प्रति प्रतिक्रमेय मानसं, तेवमाचार्य मिज्ञा । एतद्व्याति-
रिक्तानामसदाभारताणां च पौरुषघ्नेयं “तत्तं पुनरिह केषुचित्
विद्वन्ति” इत्येकवृत्तिसिद्धवचनं च तेषां नियतमाध्यापिकासु-
खकमित्यवधेयम् ॥ १२ ॥

अन्याभावेन सामर्थ्यं, मुख्यया जित्याऽऽश्रितम् ।

शुद्धतः पिएदमकृत-मकारितमकल्पितम् ॥ १३ ॥

[अभ्येति] अन्येषां स्वव्यतिरिक्तानां दायकानामाभावेनाऽपी-
कनेव मुख्यया सर्वसम्पत्करो मिज्ञाया, अतिवज्रमरयत्, अकृत-
मकारितमकल्पितं च पिएदं शुद्धतः । सामर्थ्यं आरितसम्पत्करो
पूर्यस्थं भवति । अतिवदित्यनेनाऽऽश्रयनप्रतिषेधः, तथासत्यभ्या-
हृतदोषप्रसङ्गात् । साधुव्यवस्थार्थमागच्छन्निर्गृहस्थैः पिएजान-
यमेनायं जपिष्यति, तद्वानमनस्य बन्धनाधेन साधयधिपि-
एकानयनस्य प्रासङ्गिकत्वादि चेद, तैवमायं मालापदुताधनि-
वारणादिति वदन्ति ॥ १३ ॥

नन्वेवं सर्वगृहस्थानां, गृहे जिज्ञा न युज्यते ।

अनात्मप्रभयो यव, स्वपरार्थे हि कुर्वते ॥ १४ ॥

(नन्वेवमिति) ननु एवं संकल्पितपिघ्नस्याप्यप्राप्तत्वे सद्गृ-
हस्थानां भोजनप्राप्त्याद्यप्यारिणां गृहे भिक्षा न युज्यते यतो, हि
यतोऽनात्मप्रभयोऽनुदग्भरयो यत्र पाकादिविषयं स्वपरार्थे
कुर्वते । जिज्ञावरदानासंकल्पेन स्वार्थमेव पाकप्रयत्ने सद्गृह-
स्थमङ्गप्रसङ्गात्, देवतापिप्रतिष्ठिकैवैव्योपयोग्येण भोजनस्य
गृहस्थधर्मस्य भवणात् । न च दानकासारपूर्वं दैत्यवृत्त्या असं-
कल्पितं दानं वाक्यत इत्यपि दृश्यम् ॥ १४ ॥

संकल्पपदविरहो, विषयो यावदार्थिकम् ।

पुण्यार्थिकं च वदता, दृष्टमत्र हि दुर्बलः ॥ १५ ॥

(संकल्पेति) अत्र हि “असंकल्पितः पिएदो यतोऽप्राप्तः” इति
वचने हि संकल्पनिर्दृश्य यतिसंप्रदानकत्वप्रकारदानिच्छात्मक-
स्य विरहो दुर्बलः केनेति ? आह—यावदार्थिकं यावदर्थिनिमि-
त्तनिष्पारितम्, पुण्यार्थिकं पुण्यनिमित्तनिष्पारितं च, पिएदं दुष्टं
वदता अन्यथाकांसकहितरतस्य यावदर्थिकपुण्यार्थिकयोः
सत्त्वेन तयोर्ग्राह्याऽऽपत्तेः ।

तदाह—

“संकल्पनं विशेषेण, यत्रासौ दुष्ट इत्यपि ।

परिहारो न सम्पद्य दयाद्, यावदर्थिकवादिनः ॥ १ ॥

विषयो वाऽस्य वक्तव्यः, पुण्यार्थं प्रकृतस्य च ।

असंनयानिधानात् इया-दासत्यानास्तत्ताऽन्यथा” ॥ २ ॥

इति ॥ १५ ॥

तुच्यते विषयोऽजायं, जिज्ञे देये स्वज्ञेयतः ।

संकल्पनं क्रियाकाक्षे, दुष्टं पुष्टमिषयत्वा ॥ १६ ॥

(उच्यते इति) अत्रायं विषय उच्यते, यदुक्त क्रियाकाक्षे पा-
कनिर्जनसमये, स्तोत्रोपाध्यायीयभोगाहोर् अद्विजनिर्जने-
अतिरिक्ते देये श्रावनादि, इत्यस्य “यथावदिह कुटुम्बाय यनाच-
आदिष्वः पुण्यार्थं चेति” विषयनया, पुष्टं संवर्जितम्, संकल्प-
नं दुष्टम्, तदाह—“विभिन्नं देयमाश्रय, स्वज्ञेयाद्यत्र वस्तुनि ।
संकल्पनं क्रियाकाक्षे, तदुष्टं विषयोऽजायं” ॥ १६ ॥ इति ॥ १६ ॥

अकृतोऽकारितमभ्यान्तरसंकल्पित एव च ।

यतोः पिएदः समाख्यातो, विमुक्तः शुक्तिकारकः ॥ १७ ॥

अकृतः कथनहननवचनैर्मोक्षतया स्वचमनिर्जितः, एवमेवाका-
रितमभ्याध्यापितः चकारः समुच्चयः, अन्यैः कर्मकारादिजिज्ञासं-
कल्पित एव च कथयतिप्रकारः साधये इदं दाय्यामीत्यनजिज्ञा-
सितः, अन्यैरेव यवकारिणान्यथाविधिपिघ्नस्य साधारणप्राप्तानामा-
ह । आह च—“पिघ्नं असोऽयंनो, अचरितो एष संस्रो मतिथि ।
आरिचमि अस्तं, सत्त्वा दिक्का निरन्त्यीया” ॥ चकार उ-

कस्मन्मते, अकृतादिपदेन कथयकापत्तयुक्तानहमनवात्-
नेतदनुकूलपक्षपाततदनुकूलसंज्ञकादीन्वक्तुमुक्ता पि-
बन्त्योक्तिः, यतोः पृथिव्यादिसंस्कारप्रयत्नतः पितृ मांवा-
दिः, उपलब्धकादाहस्य शब्दोपकरणे च समाख्यातो विगत-
रागादिशेषकप्रपञ्चार्थे साधेयव्याख्यासामानस्यसहस्रवेदेन नि-
र्गोपनगरगमनासमानमार्गयाम्यारण्यचरकपथेयुक्तिरेतन्नयो-
पलम्ब्यस्यगमिदिहस्त्यैव करैरिति मान्तरायद्वाराः तेषाम्,
पुनः किञ्चित् पितृ इत्याह-विष्णुः सकलदोषविमुक्तः,
तथा विष्णुत्वादेष शुक्तिारकः कर्मसकलशुद्धिकलना-
कारीति । अथवा-कस्मादकृतादिमुक्तः पितरो यनः समाख्यात
इत्याह-विष्णुः विष्णु एव कृतादिवरहित एव शुक्तिार-
को भवति नान्यो, विष्णुर्गर्भो च यतमभवप्रपञ्चोपचितकल्प-
प्रसपदस्त्येति ॥ १ ॥

असंकल्पित एव चेत्पुनश्च, तस्य च परमतेनासंनयमुपदर्श-
यन्नाह-

यो न संकल्पितः पूर्वं, देवपुत्राया कथं नु तम् ।
इदानीं कथितं च, सविमुक्तो वृषोदितम् ॥ २ ॥

यः पितृशो नैव संकल्पितोऽयमभिधानः पूर्वं दानकालात्
देवपुत्रा इत्येत्योऽयं अथा भिषुज्य इत्येवंप्रया चिदा, क-
स्मिन्ति केये, 'नु' इति वितके, केन प्रकारेण, कथाञ्जिति यावत्,
सं विदमं इदानीं निरुध्यः प्रयत्नकृति कश्चित्कोऽपि दायकः प्रा-
प्तः, न कोऽप्यर्थः । दायार्थमसंकल्पितस्य असत्त्वेन दानुमय-
कल्पानिति भावः । एवं च अमुना प्रकारेणासंकल्पितस्य देव-
स्यासंभवे सति सौन्तसंकल्पितपितरो विष्णुदो निरवयव इति
षड्गक प्राक्, तद्व्या व्यर्थम्, असंनयानुदितं भग्नितिमिति ॥ २ ॥
असंकल्पित एव पितरो प्राप्नो यतोऽस्त्यतस्तथैवानुपगमे
दूष्यान्तरमाह-

न चैवं सरुदृष्ट्यानां, भिक्षा प्राप्ता गृहेषु यत् ।
स्वपरायं तु ते यत्नं, कुर्वन्ति नान्यथा क्वचित् ॥ ३ ॥

न केवलमसंकल्पितपितृमांसं जनेन व्यर्थं तत् प्रतिपादनं, जि-
ज्ञा च न प्राप्ता सरुदृष्टेषु भवतीति वाच्यार्थः । पदार्थसूचक-
मेति प्रतिषेधे, चार्थो दूषणान्तरसमुच्चये पक्षमिति, असंकल्पि-
तपितृमांभुपगमे सति, सरुदृष्टस्यानां प्राप्तादिशोनामाऽप्रा-
प्ता, गृहेषु वेदमशु, भिक्षासमुदाह, प्राप्ता प्रादातव्या । कुत एवमे-
तदित्यत्र आह-यत् यस्मात्कारणात्, स्वपरायं तु आत्मजिज्ञा-
स्यरनिमित्तमेव, ते सरुदृष्टस्याः यत्नं पाकनिवर्तनप्रयासं, कुर्वन्ते
विद्वन्ति, नान्यथा जिज्ञासयामासंकल्पेन, स्वाधेयम् क्वचित्
कदाचनपि स्मिन्तिमेव पाकप्रयत्नं सरुदृष्टस्यायोगादिति ।
यस्मात् स्वकर्माजीवनकुट्येः समानशुभार्थनिर्वाहस्य, शत्रुया-
सिन्धु, देवतापिबतिप्रतिषेधपोषणं, शोभनं जनेन चेतु गृहस्थ-
यः । अतिथिभ्य यतिरपि यतिर, भोजनकालोपस्थापितवा-
च्यापीत्यर्थः ॥ ३ ॥

पर एवाचार्यमतमाशङ्क्यमानमाह-

संकल्पं च विशेषेण, यत्राऽसौ लुप्त इत्यपि ।
परिहारो न सम्यक् स्यात्, यावदर्थिकवादिनः ॥ ४ ॥

संकल्पमभिमन्यमानं, विशेषणमुच्यै साधने भवेत् हातव्य-
मिष्टेयमसामान्यतः यत्र पितरे, अस्मि स एव पितरौ, लुप्तो हो-

यत्राद्यान्वः, इत्यपि अयमनन्तरदिनोऽपि, न केवलमसंकल्पित-
विषयानुपगमो न सम्पन्निपि, शुभार्थः, परिहारः पूर्वं पक्ष-
वाद्युक्तदृष्टपरिहरणम्, 'न' नैव, सम्यक् संगतः, स्यान्नवेत् ।
कल्पस्याह-यावदर्थिकवादिनस्तथ, तत्र यावन्तो यद् परिमाणा-
स्ते च तेऽर्थिभ्यः भिक्षुकाद्यो यावदर्थिभ्यः, ते प्रयोजनं यच्च
निष्पादने स यावदर्थिकः पितरः, समपि परिहायेनया वा-
च्यः सांध्यंशोक्तः स तथा, तस्य यावदर्थिकवादिनः, यावदर्थिनि-
मित्तादितपितरपरिहारार्थाद्व्याज्जवत् इति भावः ।

यतोऽनिहितम्-

" यावत्तु य मूलेन, सासंदीनं जने समुदेन ।
समयानं प्रायसं, निम्नं धायं समायत्नं ॥ १ ॥ " इति

तथा-

" मसत्तं पाशं वा वि, आहमं साहमं तदा ।
जं जागिउज सुनेज्जा वा, दाहड्ढा पगमं इमं ॥ २ ॥
तं भवे जलपाशं तु, संजयाण अकपिप्यं ।
दितियं पदिचाहकम्, न मे कप्पह तारिसं ॥ ३ ॥ " इति

पूर्वपक्षे वाच्यमाह-

विषयो वाऽस्य वक्तव्यः, पुण्यार्थं प्रकृतस्य च ।

अमं जवाभिधानात्स्या-दास्यस्याऽज्ञातताऽप्यथा ॥ ५ ॥

यावदर्थिकपरिहारार्थादेना भवता पूर्वोक्तपरिहरासम्य-
कत्वमनुपगम्यन्तं, नो चान्द्रियं वा मोक्षार्थं वा, वागम्यो धि-
क-
र्यापेक्षस्य यावदर्थिकपरिहारस्य वक्तव्यो वाच्यः, अनुमतिविशेषो-
पमाश्रित्य निवर्तिनोऽयं परिहाय इत्येवं नो चान्तरपरिकल्पनेन-
वायं शक्यः परिहर्तुं, नान्यथा इति भावः । तथा न केवलं याव-
दर्थिकपरिहारस्य विषयो वक्तव्यः । पुण्यार्थं पुण्यानिमित्तं, प्रक-
ृतस्य च निष्पादितस्यापि स वक्तव्यः, यतः पुण्यार्थं प्रकृतस्या-
पि पितरस्य परिहारोऽभ्युपगम्यन्तं तद्विज्ञः । यदाह-" असत्तं
पाशं वा वि, आहमं साहमं तदा ॥ जं जागिउज सुनेज्जा वा,
पुज्जा पगमं इमं " इत्यादि । अशक्यपरिहाराव्यायमपि, तस्या-
पि निषयविशेषो वाच्य इति प्रायः अथ किञ्चित्पान्तराभिधाने-
नेत्याचार्यमतमाशङ्कयाह-अन्यथा यावदर्थिकपुण्यमात्रप्रकृत-
पितर्योर्विषयविशेषाप्रतिपादने, आसत्स्य क्रीडारंगद्वयमोहदो-
षतयाऽन्यसकलवस्तुनैकास्तहितस्य शास्त्रप्रणेतुरात्मना अ-
ज्ञानादोषेनानिहितस्य स्यान्नवेत्, कुत इत्याह-असंनयानभिधान-
व, अविद्यमानः संशयो यस्य यावदर्थिकपरिहारपरिहारस्य सौ-
त्सम्यः, न स्यादभिधानं । तस्मात्, असंनयवत् तस्य स्वपरायं तु
ते यत्नं कुर्वन्ते, नान्यदर्थ्येन दृष्टीत पद्येति पूर्वपक्षः ॥ ५ ॥

अत्रोत्तरमाह-

विभिन्नं देयमाश्रित्य, स्वनोभ्याद्यत्र वस्तुनि ।
संकल्पनं किंवाकाले, तदुद्दि विषयोऽनयोः ॥ ६ ॥

विभिन्नमातिरिक्तं, देयं हातव्यमोदनादि, आश्रित्याङ्गीकृत्य, कु-
तो विनिर्वाहस्याह-स्वनोभ्याह विवाहोत्तात्मीयोदनादिभोगार्हो-
य, यत्र यस्मिन्, वस्तुनि आश्रयादिवर्षः, संकल्पनमेतावदि-
ह कुटुम्बायैतावत्कार्येभ्यः पुण्यार्थं चेत्पुण्यानिमित्तं, किंवाकाले
पाकनिवर्तनसमये, तदिति यदसंकल्पनं तदुद्दि दोषवद्विष-
यो गोचरोऽनयोः यावदर्थिकपुण्यार्थं प्रकृत्योर्पि, एवंविधसं-
कल्पनव्यावर्तो पितृद्विवेकोऽपि परिहायोपचित भाव इति ॥ ६ ॥

गोथरपिंसिञ्जा-गोथरनिषया-श्री० । गोथरगतस्य निषदने,
व्य० १० उ० ।

गोथरपवस-गोथरप्रवेष्ट-पुं० । गोथराय प्रवेष्टे, दृश० ५ अ० ।

गोथरजूमि-गोथरजूमि-श्री० । भिक्षाचर्याधीष्याम्, भिक्षाच-
र्याविषये मार्गविषये, च० ३ अ० । तावत् परह्ये वा-“ उ-
गिम्हा गोथरचरिया पक्षता । तं जहा- १ पेडा २ अदपेमा
३ गोमृत्तया ४ पतंगबोहिगा ५ संतुकावहा ६ गंतुं पक्षागया ” ।
स्था० ६ अ० । पं० ७० ।

अष्ट चेमाः—

“ उज्ज्वल गंतुं पच्छा-गर्दे य गोमुत्तिञ्जा पयंगविही ।

पेदा य अदपेमा, अर्जितर बाहि संतुका ॥ १ ॥ ”

अष्टमी १ गत्या प्रत्यगतिः २ गोमुत्तिञ्जा ३ पतङ्ग-
बोधि ४ पेदा ५ अदपेमा ६ आभ्यन्तरशाम्बुका ७ बाहि-
शाम्बुका ८ चेति । तत्र अष्टमी-स्वयस्तेः अष्टमागौणं समभे-
णियवस्थितगृहपक्षौ भिक्षाग्रहणेन पक्षिसमापने, ततो द्वितीय-
पक्षौ पयोऽपि भिक्षाग्रहणेन अष्टमास्यैव निवर्तने च अथति
१ ; गत्या प्रत्यागतिस्तु-एकपक्षौ गच्छतो द्वितीयपक्षौ च
प्रत्यावर्तमानस्य भिक्षुं २ ; गोमुत्तिञ्जा च-परस्परान्निमु-
गृहपक्षयोर्बोमपक्षयोर्युद्धे गत्या दक्षिणपक्षयोर्युद्धे यतो-
त्येवंक्रमेण भेणियवस्थितासिद्धये जवति ३ ; पतङ्गवर्द्धाधिष्ठा-
नस्थितकमा ४ ; पेदा च-पेदाकारं वतुरक्षं केन विभज्य
अप्यवर्त्तनीं गृहायि मुक्त्वा वतलुचयि दिक्षु समभेयया भि-
क्षुं अथति ५ ; अदपेमा च-प्रावृत्तं केन विभज्य दिग्द्वयसं-
वत्तुद्वययोर्निक्षणे ६ ; अन्तःशाम्बुका च-मध्यभागत् श-
ङ्गावर्तगत्या भिक्षाग्रहण्य बाहिस्तरणे जवति ७, बाहिः
शाम्बुका तु-बाहिर्जोगास्यैव भिक्षाग्रहणं मध्यभागमगमे-
न अर्चयति ८ । च० ३ अ० । वृ० । पं० ७० । नि० वृ० ।

गोथरि-गोथरि-श्री० । वतुमसकभ्ये “ सक्तासं जोग्रणं
भिक्षायायियाय गंतुं पदिनिअत्त ” इत्युक्तं श्रीकल्पसूत्रे, यत्-
वनुसारं चैत्यगुहादिष्वन्वनाद्यर्थं गन्तुं कल्पते, न चेति प्रश्ने,
उत्तरम्-“ भिक्षायायियाय ” इत्येतत्पदं चैत्यगुदन्वनाद्यर्थ-
गमनस्योपसङ्गणपरमवसीयने, आश्रयकहारिजप्यां त्रि-
क्रियनिष्ठवस्य शरत्काले ननुचरणपुरस्तरं गुह्यवन्नादिप्रवृत्ति-
मोक्षयति ॥ ५६ प्र० । लेन० २ उच्छा० ।

गोथरगम-गोथरग-पुं० । गोथरवृत्तिसमुदाये, कर्म० २ कर्म० ।

गोथरुद्-गोथरुज-न० । उच्चैर्गते, दृश० १ अ० ।

गोथरि-गोदावरी-श्री० । नासिकपुरसविधाधिगते पूर्वसमु-
द्रसंगते नदीभेदे, “ सच्च भण गोथावरि !, पुन्यसमुद्रेण साह-
या स्तौ । ” व्य० ३ उ० ।

गोथावाह-गोथवादिन-पुं० । ममोच्चैर्गते सर्वलोकमाननीयं ना-
परस्वरेव वादिनि, “ पगे गोथावादी माणावादी ” आचा० १
अ० ३ अ० ३ उ० ।

गोथावाय-गोथवाद-पुं० । गोथोद्घाटनेन वादे, यथा-काश्यपस-
गोत्रो वसिष्ठलग्नो वेति । सूत्र० १ अ० ६ अ० ।

गोर-गोर-नि० । अचदाते, हा० १ अ० ६ अ० । गौरवर्णयुक्ते
वर्णभेदे, पुं० । वाच० । “ कारं लवणं १ दृष्टं, हिमं च २ म-
होरविमहो रोगी ३ । परवसुगो अ वृक्षो, कवलगोरस्येऽ-
कमुया ” ॥ ११ कल्प० ७ अ० । गोधूम, वृ० १ उ० । नि० वृ० ।

गोरस्त्र-गौरस्त्र-पुं० । गौरवर्णगर्भे, स च जात्यन्तरमेव, कच्छा-
रण्यादावुत्पन्नमानां “ गोरकलेति ” प्राचाप्रसिक्तः । प्रज्ञा० १ पद ।
गोरगिरि-गौरगिरि-पुं० । श्वेतपर्वते, “ गोरगिरि नाम पर्वतो,
तस्स जिज्जरे सिंघो, तं च एगो बंभणो, पुसिंघो य अज्जति ” ।
नि० वृ० १ उ० ।

गोरभिग-गौरभृग-न० । गौरभृगवर्णमेष्ये वक्षे, आचा० २
अ० ६ अ० १ उ० ।

गोरव-गौरव-न० । महासामन्तादिकृताभ्युत्थानादिप्रतिपत्तौ,
अं० ३ अ० । गमने च । गौरवशब्दो गमनपर्यायः । स्था० ६ अ० ।

गोरस-गौरस-पुं० । गवां रसो गोरसः, व्युत्पत्तिरेवम्, प्रवृत्ति-
स्त्वेवम्-गोमहीष्वादीनां दुग्धादिकृते रसे, स्था० ५ अ० १ उ० ।
तत्, वृ० १ उ० । स च शास्त्रनक्तऽन्तर्भवति । प्रश्न० ५ संव०
ह्वार । सू० प्र० । व्य० । स्था० । “ ग्रामगोरससंप्लुकाद्विदलम् ” इत्यत्र
गोरसशब्देन किं व्याख्यातमस्तीति प्रश्ने, उत्तरम्-गोरसशब्देन दु-
ग्धं, दधि, तर्कं च त्रयमपि परस्परयार्थनिधीयमानमस्ति, योगशास्त्र-
वृत्तौ गोरसशब्दार्थो व्याख्यातो नास्ति ३३० प्र० । संन० ३ उच्छा० ।
गोरसविग-गोरसविकृति-श्री० । गोरसे विकृतयः, शरीरमनसो-
प्रायो विकारहेतुत्वात् । गोरसरुपास्तु विकृतिस्तु, “ अक्षारि
गोरसविगर्हसो पक्षताश्च । तं जहा-कारं बाहि सपिं यव-
शीर्षं । ” स्था० ६ अ० १ उ० ।

गोरहृग-गोरपृ-पुं० । कल्होश्चे, वृ० १ उ० । आचा० । वि-
चर्षवलीवर्दे, सूत्र० १ अ० ६ अ० २ उ० । दृश० ।

गोरा-देशी-लाङ्गलपक्षी, चक्षुषि, प्रीवायां च । दे० ना० २ वर्ग ।

गोरि-गौरी-श्री० । “ स्वरणां स्वराः ” ॥ ७ । २३ उ० । प्रा-
योऽपब्रंश इत्यन्यद्वत्त्वम् । गौरवर्णयोः स्त्रियाम्, प्रा० ४
पाद ।

गोरिह-गौरीह-न० । स० अष्टः । “ दीर्घहस्ती मिथो वृत्तौ ”
॥ ८ । १ । ४ । इति दीर्घस्य ह्रस्वः । उदामहम्बरे, प्रा० १ पाद ।

गोरी-गौरी-श्री० । गौर-ङीष् । प्रा० । गौरवर्णोऽस्त्रियाम्,
“ गोरी गायह मधुरं ” प्रा० ३ पाद । स्था० । अनु० । प्रा० । पार्थिवा-
म्, शिष्यपत्यात्, प्रा० । का० । बलमातरि, बलकोद्गाढार्थायाम्,
उत्त० १२ अ० । कृष्णवासुदेवस्थानामममदीर्घायां द्वितीया-
यायाम्, स आरिधनेमेरन्तिकं प्रव्रज्य सिद्धेति । अन्त्य० ५
वर्ग । स्था० । कल्प० । महाविद्याभेदे, “ गोरं मल्ल्या म-
ल्लपुत्रवत् । ” आ० वृ० १ अ० । कल्प० । बहुवचने
“ ईतः मेष्ठाऽऽचा ” ॥ ८ । ३ । २८ । इति अश्वलोकाराकारः ।
“ गोरीचा ” प्रा० ३ पाद ।

गोरेय-गौरय-पुं० । वैताक्यपर्वतदक्षिणदिशाधरभ्रविष्यव-
स्थिते निकायभेदे, कल्प० ७ अ० ।

गोरोयणा-गोरोचना-श्री० । गोत्र्यो जाता रोचना हरिद्रा ।
स्वनामक्याने गन्धद्रव्ये, वाच० । गोपितजातायाव, पञ्चा० ४
विष० ।

गोरंफीनी-देशी-गोधापाय, दे० ना० २ वर्ग ।

गोश-गोश-पुं० । वृषपिण्डे, (पुरुषदृष्टान्तेन गोशमपञ्चा पुरि-

सजाय' शब्दे वदते) "अह जयगोक्षो चंती" प्र० १ पद । गोक्षो जतुगोक्षः । मूचकस्याचस्य जतुगोक्षान्नासोपमया भिक्षा-
प्रहृष्टप्रतिपात्के मुमुषुषिकाऽप्ययने, दृ० १ ।

"अह जयगोक्षो अगति-स्त वागतिद्वे व यावि आसत्ते ।

सकह काष्ठन तहा, संजमगोक्षो गिदर्याय ॥

द्वे अनेसपार्श्वे, इयस्मी तेन संकारं ।

तस्मा मियसुमीय, चिद्विज्जा गोक्षरगामो ॥" दृ० १ अ० ।

कन्तुके, सु० १ सु० ४ अ० २ अ० । कुम्भमेदे, मयद्वेदे, मयनकवृक्षे,

वाच० । "होक्ष गोक्ष वसुधित्ति, पुरित्त नयमासवा" दृ० ७ अ० ।

आवा० । "गोलेति" देशविशेषाप्रकाशः कुत्सागमि पुत्रचामप्रजम् ।

ह्रा० १ सु० १ अ० । दृ० १ । देशीप्रसिद्धो नेतृव्याचकः । दृ० ७ अ० ।

काव्यपनोमविशेषभूते पुरुषापरत्यक्षे सादिद्वयादौ,

स्था० ७ डा० । साक्षिण्य, दे० ना० २ वर्ग ।

गोक्षरत्नला-गोक्षरत्न-न० । १ त० । गोः शुभाश्रमसूचके चिह्न-

भेदे, वाच० । तत्प्रतिपादकशब्दः च । सु० २ सु० २ अ० ।

गोक्षग-गोक्ष-पुं० । वपुर्ले पाशापादिसये, अनु० । पिपडे,

सु० २ सु० १ अ० । शीत्यसिक्त्यामुदाहरणम् । आ० म० द्वि० ।

मणिके, आलिङ्गितिके, गुदे च, गन्धरले, कलाये, चिचवायाः

जारजे पुत्रे, वाच० ।

गोक्षगोक्षच्छाया-गोक्षगोक्षच्छाया-छी० । गोक्षेवदुमिर्मिञ्जि-

त्वा निष्पादित एको गोक्षः, स गोक्षगोक्षः, तस्य च्छाया गोक्षगो-

क्षच्छाया, गोक्षेवदुमिर्मिञ्जिन्वा निष्पादितस्यैकस्य गोक्षस्य

ज्यायायाद, चं० प्र० ६ पाहु० ।

गोक्षच्छाया-गोक्षच्छाया-गोक्षमात्रस्य क्वावायाम्, चं० प्र० ६

पाहु० । सु० प्र० ।

गोक्षुज-गोक्षपुञ्ज-पुं० । १ न० । गोक्षोत्करे, सु० प्र० ६ पाहु० ।

चं० प्र० ।

गोक्षपुञ्जच्छाया-गोक्षपुञ्जच्छाया-छी० । क्षोमात्करच्छायाया-

य, सु० प्र० ६ पाहु० । चं० प्र० ।

गोक्षवट-गोक्षवृक्ष-भि० । गोक्षवृक्षे, प० ।

गोक्षवटसमुद्यम-गोक्षवृक्षसमुद्यम-पुं० । गोक्षकाऽऽकारे वृक्ष-

समुद्यमः, म० १० शृ० ८ डा० ।

गोला-गोदावरी-छी० । "गोलावः" ॥ ८ । १२ । १७४॥ इति नि-

पातान्त्रोदाहरः । नदीविशेषः, आ० १ पाद । गोवि, गोदावरीम्,

सामायेन नद्याम्, संख्यायां च । दे० ना० २ वर्ग ।

गोलावसिच्छाया-गोलावसिच्छाया-छी० । गोलावसिच्छाया-

शक्तिः, तस्य ग्राया गोलावसिच्छाया । गोलावसिच्छाया-

याम्, सु० प्र० ६ पाहु० । चं० प्र० ।

गोक्षिय-गोक्षिक-पुं० । गुरुकरके, व्य० ए अ० ।

गोक्षिक-त्रि० । मथितविक्रयके, वृ० १ डा० ।

गोक्षिया-गुटिका-छी० । वटिकायां, प० । अनु० ।

गोक्षिका-छी० । वृत्ताऽऽकृतौ बालकीरुनापकरणे, प्र० १३

दार । "तीव दासीय चमो गोक्षियाय भिक्षो, तं च आश्रितं

करिंति वदूष पुनरावच्छी जाय" दृ० १ अ० ।

गोक्षियायण-गोक्षिकायन-पुं० । कौशिकश्रीमद्वैद्योपेले पुत्रे,

सदृश्येव च । दृ० ५ डा० १ डा० ।

गोक्षियालिन-गोक्षिकालिङ्ग-न० । अक्षेपप्रवादिषे, छी० ।

३ प्रति० ।

गोक्षी-गोक्षी-छी० । "रस्य गो वा" ॥ ८ । १३६ इति

श्रुतिरूपेणाधिके रस्य स्थाने वा । पार्वत्यम्, "पुनश्च

पुनश्च-वसुधित्त-गोक्षीचक्षनम्-सम्-पति-विं० ।" प्रा० ४ पाद ।

मथिन्वायम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गोक्षेक्षिया-गोक्षेक्षिका-छी० । गोक्षेक्षेक्षामायासूच्य-

मी, मि० सू० ३ डा० ।

गोक्षोक्ष-गोक्षोक्ष-पुं० । शीत्यवेदे, जी० १ प्रति० ।

गोक्षोक्षप्याण-गोक्षोक्षप्रमाह-भि० । प्रमाणविशेषः, गोक्षोक्षप्र-

माया अपि केशा न दद्यापनीयाः । कक्षर ए कक्ष ।

गोक्ष-गोक्ष-पुं० । देशभेदे, यत्र खलकप्रभे वाणक्यो ब्राह्मणो

जातः । आ० म० द्वि० । आ० सू० । बिम्बाफले, ह्रा० १ सु०

८ डा० ।

गोक्षस-गोक्षस-पुं० । देशभेदे, यत्र वाणक्यो जातः ।

आ० क० ।

गोक्ष्वा-गोक्ष्वा-छी० । बिम्बाफले, आ० म० प्र० । बिम्बाय,

दे० ना० २ वर्ग ।

गोक्ष-गोक्ष-पुं० । छी० । गां पुमि वा पाति रक्षति । पा-कः जाति-

भेदे, स्थिवां ऊप् । प्रमाधिकृते, भूरकके च । पुं० । गोक्षस्थले

च । वाच० । गोरकके, उपा० ७ अ० । आ० म० । आ०

सू० । गोपायति, गुप्-प्रच् । रक्षके, स्थिवां गौरा० ऊप् ।

"शालिगोप्यो जगृधराः" उपकारके, मि० । वाच० ।

गोवड-गोपति-पुं० । ६ त० । "गो वडः" ॥ ८ । १३१ इति पद्यः मम

प्रा० १ पाद । गवेन्द्रे, ह्रा० १ सु० ६ अ० । गवां वशूनां पत्नी शिवे,

वृषे, दूमिपते, नृपे, श्रीकृष्णे, किरणपते सुव्यं, स्वर्गपते

शके, शूचजनामौषधे, वाच० ।

गोवग्-गोवर्ग-भि० । गवां समूहे, "परां च नार्हं सयं गोवर्गं

पालित्वा च पदिबुद्धे ॥ ४ ॥" दृ० १० डा० । आ० क० ।

गोवति-गोवति-पुं० । गोवर्तयेमास्ति ते गोवतिकाः । जी० ।

गोवर्त्योपाकारिणि तपस्विनि, अनु० । ते हि वयमपि किल

तिर्य्यु बलाम इति ज्ञायन्तो भावयन्तो गोविर्निर्गन्धन्तीनिः

सह निष्पन्नानि, स्थितामि स्थित्वात्सर्वात्मिकपावशान्ति,

छुञ्जानिस्तद्वदेव सुखपञ्चपुष्पकलादि छुञ्जति । ततः—

"तह ते गावोहि समं, निजामपवेषणाइ पकरति । सुजेति जहा

गावो, तिरकज्वाले विज्ञावन्त ॥ १ ॥" अनु० । छी० । ग० ।

गोवर्ग-गोवर्ग-न० । गोः पदम्, गावः पदन्ते यस्मिन्देशे वा ।

गोः पदजाते गवे, गोपदप्रमाणे च । गोनिः सेवितदेशे, तद-

स्थिते भवादी च । प्रजासंक्षेपस्य तीर्थभेदे, वाच० । दृ० १० ।

गोपद-न० । गोपदप्रमाणे गते, दृ० १० डा० ४ डा० ।

गोवर्-दशी-करीये, दे० ना० २ वर्ग ।

गोवर्गमा-गोवर्गमा-पुं० । मागधीये स्वनामस्थाने प्रामे, व-

नेन्द्रमूल्यादयो गवाचरा जपन्त्याः । गोवर्गप्राम इत्यपि । आ०

क० । आ० सू० ।

गोबलायण-गोबलायन-पुं० । गोबलस्य गोबलायनं, सु० प्र० १० पाहु० । अं० प्र० । अं० ।

गोबल-गोबल-पुं० । गोबलस्य गोबलायनं, पदैकदेशे पदसुदायेपकारात् । "गोबलायते" जं० उ वक्० ।

गोबलायण-गोबलायन-पुं० । "गोबलायणं" शब्दात्, सु० प्र० १० पाहु० ।

गोबल-गोबल-म० । गोबलायाम्, गोबलं, वाच० । व्या० । ति० ।

गोबल-गोबल-पुं० । गां भूमिं पशुनेदं वापातयति । पाति-अण्, उय० स० । नृपे, गोरकके, उच० २२ अ० । स्थवि-रक्षित्यनप्रतिबुद्धे किये, कल्प० ८ अ० । आ० म० । नृपप्रदातन-पुत्रपालके, आ० म० ५ अ० । "क्षत्रियात्पशुकल्पनायां, समुत्प-न्नस्य वाः सुतः । स गोपाल इति हेतोः, भोग्यां चिद्रेण संशयः ॥ १ ॥" इति पराशरं के सङ्कीर्णज्ञानेदे, वाच० ।

गोबालगिरि-गोपालगिरि-पुं० । गोबलदेवगिरौ, त० ९ कल्प० ।

गोबालय-गोपालक-पुं० । गोपालयति-पाति-पशुम् । ६ त० ।

गोरकक, भूमिरकके च । वाच० । सु० ।

गोबाली-गोपाली-अ० । सताभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

गोविन्द-गोविन्द-पुं० । योगशास्त्रकृति, यो० वि० । स्वनामक्याते वाचकेन्द्रे, यो० वि० । ल० । पं० व० । "गोविदां पि नमो, अणुभोगविहङ्गधारयिष्ठान् । निवृत्तं क्षितिद्याणं, पदवशे दु-र्लभितान् ॥ १ ॥" जं० ।

गोविन्द-पुं० । सुभ्या प्रमथय प्रमथिते स्वनामक्याते शाक्य-भके प्रमथये, आ० १० अ० । अय० । तत् कथा वैषय-कश्चिद् गोविन्द-नामा शाक्यमतकं । जिनगमहस्यप्रह्लादो कपटेन यतोभूय बाभाचार्याणां पाथे सिद्धास्ताप्ययं कुण्डस्थिते वाचायामानसूत्र-स्य परिणामविशुद्धिप्राज्ञायां संप्रत्यक्षं प्राप्य साधुभूत्या सु-र-पदं प्राप्त इति तं० । व्य० । पं० आ० । कर्मस्तयदाकारकं देवनागसूत्रिस्थितं च । अ० १० । सूर्यशिवपुत्र्याः सूर्य-श्रिया भक्तौ स्वनामक्याते प्राज्ञयो, प्रज्ञा० १ मू० । विष्णो-च । को० । स्वा० । ('सुसुद' शब्देऽप्यत्र कथा)

गोविन्दपिञ्जुलि-गोविन्दपिञ्जुलि-अ० । देशमज्जायके स्वना-मक्याते प्रमाद्यमन्त्रं, नि० मू० ११ उ० । ६० । आ० मू० । तक्षुतिशिवम्-गोविन्दं नाम बौद्धपिञ्जुलं, स एकं जैनानामर्थेण कथायुक्ता वाद्युक्तं पराजितः क्षिप्ततवाद्य-वाद्यदेवां लिङ्गात्-स्वकपेन जगाम । तावत् शब्दोऽस्मि जेतुमिति तस्यैवाचार्यस्या-निकं सामायिकाद्विषयनकण्ड० न सार्धं कृतं जग्राह, ततस्तत्प्राज्ञा-वाङ्मनामचर्यायामे सत्यकचपरिणतात्मा मतमाह, पञ्चादु-गोविन्दपिञ्जुलनामकं दार्शनिकप्रत्यं चक्रे । नि० मू० ११ उ० ।

गोविन्ददत्त-गोपेन्द्रदत्त-पुं० । इक्ष्वाक्याचार्यस्य सतीत्यर्थे, व्य० ६ उ० ।

गोविद्य-गोपित-वि० । रक्षिते, नि० ३ वर्ग । सु० । देवदत्तवर्धे ज्ञाने कृतकृते, ति० ।

गोवी-देवी-बाळायायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

गोवीय-देवी-मज्झपाके, दे० ना० २ वर्ग ।

गोवीही-गोवीही-अ० । गोसंज्ञके भतुर्जिनेनैकपक्षकृते । सुकादिमहाह्वारकैर्नमो, स्वा० ६ उ० ।

गोस-गोस-पुं० । प्रत्ययसि, पं० व० २ द्वार । भाष० । नि० मू० । प्रातःशुभ्याय, व्य० ६ उ० । आ० । बोले, उष्णकाले, वाच० । प्रजाते, दे० ना० २ वर्ग ।

गोनराण-देवी-मुने, दे० ना० २ वर्ग ।

गोसंली-गोसंली-पुं० । मागधीयगोवरप्रागवास्तव्ये आजी-राधिपतौ, आ० म० प्र० । आ० क० । आ० मू० । प्रव० ।

गोसंधिय-गोसन्धिय-पुं० । गोपाले, आ० ६ अ० ।

गोसालग-गोसालक-पुं० । मङ्गलिसुभद्राभ्यां गोबहुलमङ्गल-गोशालयां ज्ञातयाद् गोशालकः । कल्प० २ कृष । स्वनामक्याते

मङ्गलपुत्रे भोवाराधित्ये, (स च प्रागुत्पन्न ईश्वरमुनिरासीदिति "इस्वर" शब्दे द्वितीयभागे ६४५ पृष्ठे आचक्षितम्)

तेषां कालेषां तेषां समयेणं सावत्थी नामं लयरी शेरश ।

बसओ-दीमे नं सवत्थे । लयरीए उत्तरपुराचिमे दिसि-

भाए, तत्य नं कोटए णामं चेए होत्था । बसओ-तत्त्व

णं मावत्थीए लयरीए ह्माहला णामं कुंजकारी आजी-

वियउवातिया परिवमइ, अछा० जाव अपरिज्जा, आजी-

वियसमयेमि लउह्मा गहिह्मा पुच्छपड्डा विणिच्चियह्मा

अह्मिज्जपमाण्णारगत्ता अयमाउसां । आजीवियसमए अछे,

अयमहे परमेइ, सेसे अण्हं पि आजीवियसमए अप्पा-

णं जावमाणी विहरइ । तेषां कालेषां तेषां समयेणं

गोसादे भंखलिपुत्ते चउवीसवासपरियाए ह्माहलाए कुंज-

कारीए कुंजकारावणंमि आजीवियसमं परिउडं आजीवि-

यसमएणं अप्पाणं जयेमाणे विहरइ ॥

"तेषां" इत्यादि । (मङ्गलिसुत्ते ति) मङ्गलस्यभिधानमङ्गल-

पुत्रः । (चउवीसवासपरियाए ति) । चउविंशतिशेषमाश्रम-

प्रत्यापवायः ।

तए णं तस्स गोसासस्स भंखलिपुत्तस्स अस्सया कयाइ ईमे उ

दिसाचरा अंतिय पाउज्जवित्थात्तं जह्मा-साणं, कयाइ, कच्छ-

यारे अछंजे, अग्निवेमायणं, अज्जुए, गोमायुपुत्तं । तए णं ते

उदिसाचरा अह्मिहि पुत्तगये मग्गदुसमं मएहिं मइदंसणेहिं । नि-

ज्जंतिं । मएहिं मइदंसणेहिं । निज्जंतिं । गोसासं भंखलि-

पुत्तं उवह्माइ । तए णं से गोसासं भंखलिपुत्ते तेषां अहंमस्स

महानिभित्तस्स केणइ उह्मोयमेणेणं सव्वेसि पाणाणं सव्वेसि

ज्वाणं सव्वेसि जीवाणं सव्वेसि सत्ताणं इमाइ उ अण-

इकमिज्जमाइ वागराणं वागरइ । तं जह्मा-लानं, अलानं,

सुदं, दुवस्सं, जीविहं, मरणं । तए णं से गोसासं भंखलिपुत्ते ते-

षां अहंमस्स महानिभित्तस्स केणइ उह्मोयमेणेणं सावत्थी-

ए लयरीए अजिणे जिणप्पसावी अण्णरा अरहुप्पसावी

अकेवमी केवमिप्पसावी असव्वण्णं सव्वण्णसावी अजि-

णे जिणसं वगासमाणे विहरइ । तए णं सावत्थीए लय-

रीए सिधागं जाव पंडु बह्मज्जा अणमसस्स एवमाइ-

इलइ० जाव एव पदवेइ-एवं सल्लु देवाण्णपिया । गोसासो

मंसलिपुत्रे जिणे जिलप्यन्नावी० जाव पगाममाणे विहरइ । से कडमेयं मखे एवं ? । तेणं कासेणं तणं समएणं सामी सगोसहे० जाव परिमा पणिगया । तेणं कासेणं तणं समएणं समणस्स भगवओ महावीरस्स जेहे अंतेवासी इंदजई धामं अणगारे गोयमगोणं० जाव छुट्टं कडेणं एवं जहा विउयसए णियेवुइएण० जाव अरुमाणे बहुजलसई णिसा-
मेइ । बहुजणे अरुमसस्स एवमाइकलइ० ५-“ एवं खलु देवाणुत्पिया ! गोवाले मंसलिपुत्रे जिणे जि-
खप्यन्नावी० जाव पगाममाणे विहरइ, से कडमेयं मखे एवं ? ” । तए खं जगवं गोयमे बहुजलस्स अंतिंयं एव-
मई सोचया णिस्समण जाव जायसहे० जाव मचपाणं पविइइ,० जाव वज्जुवासमाणे एवं वयासी-एवं खलु अ-
हं जंते । अहं तं वेव० जाव जिखसई पगाममाणे विह-
रइ, से कडमेयं भंते । एवं इ च्छाभिंयं भंते । गोसाल-
स्स मंसलिपुत्रस्स वड्डाणपरिपाणिंयं परिकहिंयं ? । गोय-
मादि समयं जगवं महावारे भगवं गोयमं । एवं वयासी-
णं गं गोयमा । से बहुजणे अरुमसस्स एवमाइकलइ० ५-
“एवं खलु गोसांसे मंसलिपुत्रे जिणे जिलप्यन्नावी० जाव
पगाममाणे विहरइ, ” तं एवं भिच्छा । अहं पुण गो-
यमा । एवमाइकलामि० जाव पल्लवेभि-एवं खलु एयस्स
गोसालस्स मंसलिपुत्रस्स मंसलि पायं मंसे पिता हो-
त्या । तस्स पं मंसलिपुत्रस्स जहा पायं भारिया होत्या,
सुकुमाश० जाव पडिक्वा । तए थं सा जहा भारिया अ-
खया कयाइ गुडिणं । यावि होत्या । तेणं कासेणं ते-
णं समएणं सरवणे णामं साखिबेसे होत्या, रिक्खयमि-
य० जाव साएणजणगसे पासाईए । तए थं सरवणे स-
एणवेने गोयहुसे णामं माइणे परिवसइ, अहे० जाव अपरि-
सूए रिउवेव० जाव सुपरिणुडिइ यावि होत्या । तस्स थं
गोयहुस्स माइणस्स गोसाळा यावि होत्या । तए थं ते मंस-
लिपुत्राणं अखया कयाइ जहाए भारियाए गुडिणीए
सदि चितफल्लगहृत्तयगए मंसलपणेणं अप्पाणं जावेमाणे
पुन्नाणुपुंनं चरमाणे गामाणुगामं दूज्जमाणे जेणेव सरवणे
साखिबेसे जेणेव गोयहुस्स माइणस्स गोसाळा, जेणेव
वयागचइ । उवागचइ जा गोयहुस्स माइणस्स गोसाळा-
ए एगदेसंलि मंसलपणेणं करइ । करइ जा सरवणे साखिबे-
से उच्चयं । यमाउक्काइं कुलाइं घरसमुदाणस्स भिक्षा-
वरियाए अइमाणे वसई । सवओ समया भगणगवेस-
णं करइ । वसइ । ए सवओ समया भगणगवेसणं करेमा-
णे अइस्य वसई अइजमाणे तस्सेव गोयहुस्स माइण-
स्स गोसाळाए एगदेसंलि बासाबासं उवागए । तए थं सा

जहा जारिया एवएवं मासाणं बहुपडिपुष्पाणं अइइइमा-
णराइदियाणं बीइक्काणं सुकुमाल० जाव पडिक्कं दार-
गं पयावा । तए थं तस्स दारगस्स अम्मापियरो एकारस-
मे दिवसं बीइक्कां जाव बारसाइ दिवसे अयमेयारुवं गो-
णं गुणणिपणं णामपेणं करेति-जम्हा थं अम्हं इमे
दारए गोयहुस्स माइणस्स गोसाळाए जाते, तं होळ-
णं अम्हं इयस्स दारगस्स णामपेणं गोसांसे णि । तए
थं तस्स दारगस्स अम्मापियरो णामपेणं करेति-गोसांसे
णि । तए थं से गोसांसे दारए ठम्मुक्काभावे विखा-
यपरिणपेये जुव्वलममाणुपेये सयमेव पाकिएकं चितफ-
ल्लगं करइ । करइ जा चितफल्लगहृत्तयगए मंसलपणेणं अप्पाणं
जावेमाणे विहरइ । तणं कासेणं तेणं समएणं अहं गोय-
मा । इतिं बायाइ अणारवामपज्जे वरिया अम्मापिउ-
हिं देवणं गएहिं एवं जहा जावयाए० जाव एगं देवदूतमा-
दाय मुंने भविजा अणाराआं अणगारियं एवइएच ॥

(विष्वाचर णि) दिशां चरन्ति यानि मन्थन्ते भगवतो
कयं शिष्या इति विक्कवाः, देहादा वा विक्कवाः, भगवच्छि-
ष्याः पार्थिव्यधीभूता इति टीकाकारः । “ वासवच्छि-
ष्यः कृषिकारः (अंतिंयं पाउन्नविषय णि) समीपमागताः । (अ-
हुविहं पुण्यमयं मयाइसमं ति) अष्टविधमष्टकारं, मिमि-
मिति शेषः । तथेदम-विद्यम, यथातथ, आचारिकं, औमय, आर्हं,
स्वरं, लक्षणं, एवञ्चनं चेति । पूर्वगतं पूर्वाभिधानमुपनिषदमभ्य-
गानं, तथा मार्गं गीतमार्गलुप्तमार्गलक्षणां संभाव्यते । (इत्यम-
र) अत्र नमस्तस्यैव्य सुतस्य दयसाकाममरुतामिति इत्यम-
र । ततश्च मार्गं नयमदशमी यत्र तच्छा । (सएहिं ति) खडैः ख-
कीयेः (मइइसणेहिं ति) मतेहुंरुमत्या वा, दशैनामि प्रमेयस्य
परिच्छेदनामि मतिवर्शनामि, तैः । (निज्जुहिंति णि) निर्युष-
मि-पूर्वेन कण कृतपयोवयूपाधिकारदन्ति, उद्धरन्तीत्यर्थः ।
(वचछांखु णि) उपस्थितवन्तः, आश्रितवन्त इत्यर्थः । (अहं-
यस्स णि) अहमेवस्य (केणइ णि) केनचित् तथाविधजना-
विदितस्त्वकस्य (उद्धोयमेसेणं ति) उद्देशमात्रेण (इमाइं ऊ-
अयइकममिउआइं ति) इमानि वद अन्तिज्जणीयाणि (अ-
भारियमुमहाकयामि (वागरणाइं ति) पृष्टेन स्तथा यानि व्य-
क्त्वन्ते आभिधीयन्ते तानि व्याकरणाणि, पुत्राद्योपायोगितादि-
तानि वद उक्तामि, अथवा मष्टमुपनिषत्तालुकाप्रभृतीन्यस्यान्यापि
बहुमि मिमिस्सोचरोअवस्योति । (अजिणे जिणप्यन्ना णि) त-
काजिमे उणीतरणाः सत् जिनमाग्यां प्रकर्तव्यं लपटीत्येवं शी-
लो जिनप्रत्यापी । एवमन्यान्यपि पदानि वाच्यमिति । ववरमइहं
पूजाइः कथंती परिपुणेइमादिः । किमुकं मयति ?-“आजिणे”
इत्यादि । (मयं जहा विइयसए नियडुइएण णि) जित्तिवसतस्य
पल्लमोइएकं (उद्धोयपरियाणंतिं ति) पारियाणं चित्तिपय-
विकरपरिगमनं, तदेव पारियाणिकं चरितम् । अस्यामाउज्जमन
आरज्य पारियाणिकस्य उपायानपारियाणिकस्य, तपपरिकथितं, अ-
मयकिरिति मयत्ते । (मंसे णि) मज्जः-चिक्कफल्लकयचक्रो-भि-
लुकाविशेषः । “ सुकुमाल० ” इह वाक्कुराणाइं दयमय-“सु-
कुमालपाणिपाया लक्कणवज्जणगुणं वयेवा० ” इत्यादि । “ रि-

अथमिदं ॥ इह यावत्कारणदेवं इहयम्-॥ रिक्तस्थितिस्थितिमे
पश्यत्ययथायथायथा ॥ इत्यादि । अथावा तु पूर्ववत् । (चित्तफ-
लाग्राह्यपक्षे) चित्तफलात् हस्ते गन्ने यस्य स तथा । (पादिए-
कं ति) एकमात्रात् प्रति प्रत्येकं, पितुः फलकादिभिरित्यर्थः ।
(अगारवासमज्जं वसित्ति) अगारवासं गृहवासं समुत्थ्याऽऽसे-
व्यः । (एवं जहा नावघारात्) नावादिदिनीयभुतस्त्वयस्य पञ्च-
दशे अभयवने । अनेन चेहं सुखिनम्-॥ समस्तपदार्थगहं समयां
होहं अस्मादियरस्मि आनन्दं ति ॥ समासादिप्रहृत्यर्थः ।
"विष्ठा दिरुषं विष्ठा सुवर्षं विष्ठा बहमियादीति ॥" (म०)

त एषं अहं गोयमा ! पदमं वामं अरूपासं अरूपासं
स्वभावे अद्विपगां शिस्साए पदमं अंतरावासं वासावा-
सं उवागए । दोषं वामं मासं मासेणं स्वभावे पुष्पाणुपु-
ष्विं चरमाणे गामाणुगामं दृज्जमाणे जेणव रायगिहे
खपरे जेणव नासिदा बाहिरिया जेणव तंतुवायसाला, तेणव
उवागच्छा उवागच्छा अहापमिक्खं उगहं उगिहएदामि
अहापमिक्खं उगहं उगिहएदामि तंतुवायसालाए एगदेसंति
वासावासं उवागए । त एषं अहं गोयमा ! पदमं मासकल-
मणं उवनेपज्जिता एं विहरामि । त एषं से गोसाहे मंल-
लिपुते चित्तफलाग्राह्यपक्षे मंलकणेषं अप्पाणं भावेमाणे
पुष्पाणुपुष्विं चरमाणे० जाव दृज्जमाणे जेणव रायगिहे
खपरे जेणव एालिदा बाहिरिया जेणव तंतुवायसाला,
तेणव उवागच्छा । उवागच्छा तंतुवायसालाए एगदेसंति
मंलकिल्लं करेति । कोतेति रायगिहे खपरे उवणीयं जाव
अस्सय कत्य वि वसहिं अस्सयमे तीमं य तंतुवायसालाए
एगदेसंति वासावासपुवागए, जत्तएव णं अहं गोयमा ! । त ए-
षं अहं गोयमा ! पदमामकलमणपारगमं तंतुवायसालाए
पदिणिकल्लामि तंतुवायसालाए पदिणिकल्लमिता नालिदा बा-
हिरियं मज्जं मज्जेणं जेणव रायगिहे खपरे उवणीयं जाव अ-
रूपाणं विजयस्स गाहावस्स मिहं अणुपविट्ठे । त एषं विज-
ए गाहावस्स ममं एज्जमाणं पासइ । पासइत्ता हट्टुट्टे ० लिप्पामव
आसल्लाओ अणुट्टेइ । अणुट्टेइत्ता पादपीत्ताओ पञ्चोरुज-
तिपबेरुजतिता पावयाओ उम्मुयइत्ता उम्मुयइत्ता एगसादियं
उत्तरासं करइ । करइत्ता अंजसिमउभियहस्ये ममं सत्तइपयाइ
अणुगच्छा । अणुगच्छा ममं तिकल्लुओ आयाहिणं पयाहिणं
करइ । करइत्ता ममं वंदइ, एमंसइ, एमंसइत्ता ममं विउल्लेणं
असल्लापाण्णाइमसांमेणं पदिज्ञाभिस्सामि ति तुहे, पदिज्ञा-
नेमाणे वि तुहे, पदिज्ञाजिते वि तुहे । त एषं तस्म विजय-
स्स गाहावस्स तेणं दचमुच्छेणं दायगमुच्छेणं पदिग्गह-
मुच्छेणं ति विट्ठेणं विकारमुद्धेणं दागेणं मए पदिज्ञाभि-
ए समणे देवाउयं पियवडं, संसारए रिच्छीकए, मिहंमि य से इमाइ
पंच दिव्वाइं पाठञ्जयाइ । तं जहा-वमुहारा वुत्ता ? दमच्छ-
व कुमुमं पियवति २ चेत्तुक्खेव कए ? आहयाओ दे-

वत्तुज्जीओ ॥ अंतरा वि म णं आगामे अहो दाणे २ वि
पुट्टे ॥ । त एषं रायगिहे खपरे ति धाग० जाव पेहेइ व-
हुज्जणा अस्समस्स एवमाइस्सइ० जाव एव पंचवड-पणे
ए देवाणुपिए । विजए गाहावस्स, कयत्तेणं देवाणुपिए ।
विजए गाहावस्स, कयत्तेणं देवाणुपिया । विजए गाहावस्स,
कयत्तेणं देवाणुपिया । विजए गाहावस्स, कया एं सो-
या देवाणुपिया । विजयस्स गाहावस्स, सुज्जेणं देवा-
णुपिए । माणुस्सए जम्मज्ज । विजयस्स विजयस्स गाहावस्स,
जस्स णं मिहंमि तद्धारुत्ते साधुसाधुत्ते पदिज्ञाभि-ए समणे
इमाइ पंच दिव्वाइं पाठञ्जयाइ । तं जहा-वमुहारा वुत्ता० जाव
अहो दाणेइ पुट्टे, धणं एं कयत्ते कयत्तेणं कयत्ते
कयत्ते कया एं सोया सुल्लेइ माणुस्सए जम्मज्ज । विजयस्स
विजयस्स गाहावस्स जस्स० । त एषं से गोसाहे मंल-
लिपुते वहुज्जणस्स अंति एयमहं सोबा शिस्सम समुत्थ-
णसंसे समुत्थणकाउहट्टे जेणव विजयस्स गाहावस्स मिहे,
तेणव उवागच्छा । उवागच्छा विजयस्स गाहावस्स
मिहंमि वमुहारांस्स वुट्ठि दमच्छवणं कुमुमं पियवियं, ममं
च णं विजयस्स गाहावस्स मिहंमि पदिणिकल्लम-
माणं पासइ । पासइत्ता हट्टुट्टे जेणव ममं अंति ए,
तेणव उवागच्छा । उवागच्छा ममं तिकल्लुओ आ-
याहिणं पयाहिणं करइ । करइत्ता ममं वंदइ, एमं-
सइ, एमंसइत्ता ममं एव वयामो-तुजे णं भेते । ममं
चरमाणेत्ता, अहं एं तुज्जं चरमेत्तामि । त एषं अहं गो-
यमा ! गोनास्स मंललिपुत्तस्स एयमहं णो आहामि,
णो परिज्जागामि, मुनिशीए मंजिडामि । त एषं अहं गोयमा !
रायगिहाओ एयराओ पदिणिकल्लमामि, पदिणिकल्लमामि-
त्ता एालिदा बाहिरियं मज्जं मज्जेणं जेणव तंतुवायसाला,
तेणव उवागच्छामि । उवागच्छामिता दोषं मासकलमणं
उवनेपज्जिता एं विहरामि । त एषं अहं मासकलमणपा-
रणंमं तंतुवायसालाओ पदिणिकल्लमामि । पदिणिकल्ल-
मामिता एालिदा बाहिरियं मज्जं मज्जेणं जेणव राय-
गिहे णयरे० जाव अरूपाणं आणुदस्स गाहावस्स
मिहं अणुपविट्ठे । त एषं से आणुदे गाहावस्स ममं
एज्जमाणं पासइ । पासइत्ता एवं जेहव विजयस्स, एणव
ममं विउल्लए लज्जामविहीए पदिस्सजिस्सामीति तुहे, सेसं
तं चेव,० जाव तच्च मासकलमणं उवनेपज्जिता एं विहरामि
त एषं अहं गोयमा ! तच्च मासकलमणं पारगमं तंतुवाय-
सालाओ पदिणिकल्लमामि । पदिणिकल्लमामिता तेहव जाव
अद्विपणं सुदमणस्स गाहावस्स मिहं अणुपविट्ठे । त एषं
से सुदंसेण गाहावस्स एणव ममं स्ववकामणुपिएणं
जोयणेणं पदिस्सजिस्सामीति सेसं तं चेव,० जाव उदयं मासंमंल-

मणं उवसेपञ्जिता यं निहरामि । सीसे यं नासिदा बाहि-
रियाए अरुसामंते एत्थ एं कोट्ठाए एमं सधिवेसे होत्था ।
सधिवेसवधुओ-तत्थ एं कोट्ठाए सधिवेसे बहुले खामं माह-
णे परिवसइ अहे० जाव अपरिचूए रिउवेय० जाव सुपरि-
छिडिए यापि होत्था । तए णं से बहुले माहणे कत्थिवाठ-
म्मासिपपादिपेसि विउत्तेणं महुवपसेजुचेणं परमखेणं
माहणे आयांसत्था । तए णं अहं गोयमा । चउत्थमासकल-
मणपारणमंसे तंतुवायसालाओ पकिणिकलमामि । पकि-
णिकलमामिचा खालिदा बाहिरियं मज्जे मज्जेणं गिग्ग-
च्छामि । गिग्गच्छामिचा जेणव कोट्ठाए सधिवेसे उच्छखी-
य० जाव अदमाणे बहुलस्स माहुणस्स गिहं आपुप्पविहे ।
तए णं मे बहुले माहणे ममे एज्जायां तदेव० जाव ममे
विउत्तेणं महुवपसेजुचेणं परमखेणं पडिक्काजिस्सामोति तुहे,
सेसं जहा विजयस्स० जाव बहुले माहणे बहु० । तए णं से
गोसाले मंखलिपुत्ते ममे तंतुवायसालाए अयासमाणे
रायगिहे एयरं सज्जितरवाहिरिए ममे सव्वओ समंता
मगगणवेसणं करेइ । ममे कत्थयि धुरं वा खुइं वा पउ-
त्ति वा अलजमाणे जेणव तंतुवायसाला, तेणव उवाग-
च्छइ । उवागच्छत्ता साधियाओ य पादिवाओ य कुंदि-
याओ य वाणहाओ य चित्तफलमं च माहं आयांसइ ।
आयांसत्ता सउत्तराहे भुंढं करेइ । करेइत्ता तंतुवायसाला-
ओ पडिणिकलमइ । पडिणिकलमइत्ता नासिदं बाहि-
रियं मज्जे मज्जेणं गिग्गच्छइ । गिग्गच्छत्ता जेणव
कोट्ठागसधिवेसे तेणव उवागच्छइ । उवागच्छत्ता
तए णं तस्स कोट्ठागस्स सधिवेमस्स बाटिया बहुजणो
अधममस्स एवमाइस्सइ० जाव पकवेइ-“पणे णं देवाणु-
प्पिया । बहुले माहणे, तं चेव० जाव जीवियफले बहुल-
स्स माणस्स बहु० ” तए णं तस्स गोसासस्स मंखलिपुत्त-
स्स बहुजणस्स असियं एयमइं सोळा शिस्सम अयमेयारूवे
अभमत्थिए० जाव समुणजित्था । जारंसियाणं मम धम्मा-
परियस्स धम्मोवएसगस्स समणस्स जगवओ महावीरस्स
इहं । जुत्तं । जते बले वीरिए पुरिसकारपरकमे लक्खे पत्ते अ-
न्तिसमसागए णो खलु अत्थि तारिनियाणं अणस्स कस्स
विउत्ताकवस्स समणस्स मा हाहणस्स बाइहं । जुत्तं० जाव प-
रकमे लक्खे पत्ते अजिसमसागए । तं थिस्सदिक्खे णं एत्थं
धम्मायरिए धम्मोवएसए समणे जगवं महावीरं भविस्स-
तीति कहु कोट्ठागसधिवेसे सधितरवाहिरिए ममे सव्व-
ओ समंता मगगणवेसणं करेइ । ममे सव्वओ० जाव करे-
याणे कोट्ठागसधिवेसस्स बाटिया पणियचूपोए मए सक्किं
अजिसमसागए । तए णं से गोसासो मंखलिपुत्ते उट्टतुइं ममे
विकखुचो आयाहिणं पयाहिणं० जाव णमंसिचा एवं व-

यामी-तुत्तणे णं भंते । ममे धम्मायरिया, अहं णं तुम्हं अंते-
वासी । तए णं अहं गोयमा । गोसासस्स मंखलिपुत्तस्स एयम-
इं पकिणुणेमि । तए णं अहं गोयमा । गोसालेणं मंखलिपुत्ते-
णं सक्किं पणियचूपाए उक्कामाईं ज्ञाणं अल्लामं सुईं दुक्खं
सक्कारमसक्कारं पच्छल्लजमाणे अणिच्चजागरियं विह-
रित्था । तए णं अहं गोयमा । अल्लया कयाईं पढमसरय-
कालतमपेसि अप्पवुट्ठिकापेसि गोसालेणं मंखलिपुत्तेणं
सद्धिं सिद्धयगमाओ णयराओ कुम्मागं एयरं संपडिए
विहाराए । तस्स णं सिद्धयगमायस्स एयरस्स कुम्मागम-
स्स य एयरस्स य अंतरा एत्थ णं महं एगे तिस्रथंजए
पत्तिए पुणिए हरियगरेजिज्जाणे मिरिए अईव ३ उ-
वसोभेमाणे २ विहइ । तए णं से गोसासो मंखलिपुत्ते तं
तिस्रथंभं पासइ । पासइत्ता ममे बंदइ, खममइ, बंदिचा खम-
सिचा एवं वयामी-एस णं भंते । तिलथंजए किं गिप्प-
जिस्सइ, णो गिप्पजिस्सइ, एए य सत्त तिस्रपुक्कजीवा उ-
हाइत्ता उहाइत्ता कडिं गच्छिदिति, किं उववजिदिति । तए
णं अहं गोयमा । गोसासो मंखलिपुत्ते एवं वयासी-गो-
सासा । एस णं तिस्रथंजए गिप्पजिस्सइ, णो गो गि-
प्पाजिस्सइ, एए य सत्त तिस्रपुक्कजीवा उहाइत्ता उहाइत्ता
एयस्स चेव तिलथंभगस्स एगाए तिस्रसंगलियाए सत्त
तिला पच्छायातिसंति । तए णं से गोसासो मंखलिपुत्ते ममे
एवं आइकलमाणस्स एयमइं णो सइदिति, णो पत्तियति, णो
रोएइ, एयमइं असइहमाणे अपत्तियमाणे अरोएमाणे ममे
पणिहाए अयं णं मिच्छावादीं जवठ ति कहु ममे
अंतियाओ सणियं सणियं पच्छोसकइ । पच्छोसकइत्ता
जेणव से तिलथंभए तेणव उवागच्छइ । उवागच्छ-
इत्ता तं तिस्रथंभं सहेइयायं चेव ठप्पादेइ । ठप्पा-
देइत्ता एगंते एमेइ । एदेइत्ता तक्कणदेसं च गोयमा ।
दिक्खे अज्जवइइए पाउक्कूए । तए णं से दिक्खे अज्जवइ-
लए लिप्पामेव पतणतलाए, लिप्पामेव विज्जुज्जइ, लिप्प-
मेव एवोचोमं खातिमाट्टियं पाविरलपप्फासियं रपरेणुविहासणं
दिक्खसलिलोदगं वासं वासइ । जेणं से तिस्रथंजए आसत्थ-
वं सत्थए पच्छायाए वच्छुलं तथेव पतिडिए । ते य सत्त
तिलपुक्कजीवा उहाइत्ता ३ तस्सेव तिस्रथंजगस्स एगाए
तिलसंगलियाए सत्त तिला पच्छायाया ।

(पढमं वासं ति) विभाजित्वात्माप्रप्रव्याप्तिपत्तेः प्रथमे
वर्षे (निस्सायं ति) विभाज्य निष्ठां कृत्वा (पढमं अंतरावासं
ति) विभाजित्वात्माप्रप्रव्याप्तिपत्तेः प्रथमे अंतरावाससरे वर्षस्य वृत्ते-
र्यथासावन्तरवर्षः । अथवाऽन्तरेऽपि ज्ञिगमितवृत्तेष्वप्रव्यापि
त्यत्र सति स्वरूपनिरवयवमात्मनो विद्यमाने सोऽन्तरावासो
वर्षाकाशः । तत्र (वासं ति) वर्षाणु वासक्रान्त्यात्मकमवस्थानं
वर्षावासः । समुपागत उपाश्रितः (दोक्खं वासं ति) द्वितीये

बधे (तनुवायसात् सि) कुविन्दशास्त्रा (अंजलिमङ्गलियङ्गय
सि) अच्युतशिला मुकुलानि मुकुलाकारे कृते स्मैते भव स
तथा । (इत्युत्प्रेक्षे नि) इत्यमोदनाधिकं, शुद्धमुकुलाद्वार-
रहितं यथ हासि तत्तथा, तेन, (हास्यमुत्प्रेक्षे सि) हासकः मुकु-
लवत्तुःशुभादिदोषरहितत्वात् तत्तथा, तेन, एवमभिरुचि
(निर्विन्दं सि) उत्कलक्षणं भविष्येन, यथा भविष्येन
कृतकारितानुमतिभेदेन, निरुपगच्छेन अनावाक्यावृत्तेन ।
(वधुधारा वृद्ध सि) वधुधारा रूपरूपा धारा वृद्धाः
(भद्रो हासं सि) ' अहो ' हास्यो विस्मयः, (कवयं
येति) कुमार्यः कुलस्वययोजनः । (कपलकण्ठे सि)
कृतफलवृक्षज्ञान इत्यर्थः । (कवा नं सोव सि) कृते कृतशुभफ-
लो, अवयवे सनुदायोपवाङ्मोको इहोकोपरलोको । (जम्भ-
कीविषयफले सि) जम्भको जीविषयस्व व यकनं तत्तथा
(तदाहवे साधुसादुके सि) तथारूपे तथारूपे, अविज्ञातजन-
विशेष इत्यर्थः । साधो अमये साधुवरे साधुभावां (धम्मन्ते-
चासि सि) शिवपादिप्रदुष्टाद्येभ्यो गिरा जन्मन्तत्वेन उच्य-
ते-भयो हासं सि । (कउजयविद् ए सि) कउजयापादिप्रदुष्ट-
भोजनप्रकारेव (सध्वकामगुणिर्णं सि) सर्व कामगुणा अभि-
क्षावाविषयचूना रसादयः संज्ञाना यत्र तत्सर्वकामगुणेन,
तेन (परमक्षेणं सि) परमाक्षेणं कैरेन (भावामय सि)
क्षावामित्वात्, तज्जोजनवान्दारेणोक्तिप्रयत्नासम्पादनेन तन्मु-
ष्ययमाकममं कारितत्वात्, जौजितयामिति तात्पर्यम् (सवित्रर-
वाहिरि सि) सहाद्वयभवेत्तु विभागन बाह्येन च यत्तन्वा, तत्र
(सम्भगयवेत्तं सि) अन्वयानो मार्गं, स्वभिर्यत्तां गवयणं,
तत्तत्र समाहारः । (लुहं व सि) कृत इति कुतिः शब्दः, तां
वधुधा प्रकृष्टाद्वयमानोऽयः सध्वेन निजोचय इति कुतिसिद्धिः ।
(लुहं व सि) कृषणं कुतिः, शोक्तं, नाम् । एषाऽप्यद्वयमनु-
धादिगमिका भवतीति वृद्धा (वडकि व सि) प्रवृत्ति वा-
ताम (सावित्राभो सि) परिचयनक्षत्राणि (पादिबाभो सि) उच-
रीयचक्षणां । कविद् " मंत्रियाभो सि " इत्यर्थः । तत्र मन्त्रिका
रूपनादिभाजनानि (माहणे आवामेह सि) शाटकादीन-
यां प्राश्यायात् सम्भवति, शाटकादीनयां प्राश्यायेभ्यो वदा-
तीत्यर्थः । (सउचरीहं सि) सह उचरीहं सोचरोहं सम्प्रभु-
कं वधामचरीत्यर्थं (भुंतिं सि) भुपक्षं कारयति भावयेन (पणि-
यभूमि सि) पणितभूमौ भावयविश्रामस्थाने, प्रणीतभूमौ वा
भवेत्तुभूमौ (पणिसमसागय सि) मिलितः । (यममं पडि-
भुजसि) अभ्युपगच्छामि, सध्वेनस्याऽप्यवस्थाप्यभ्युपगमनं
अगतस्तद्दीनरागतया परिचयनेनार्थक्यद्वयमनुकुर्यात्सङ्ग-
वात्, सध्वस्थना वाऽनागतदोषावयवगमनाद्वयमनुकुर्यात्सङ्ग-
वत्स्थेति नायनीयमिति । (पणियभूमि सि) पणितभूमौ-
रप्य, प्रणीतभूमौ वा भवेत्तुभूमौ, विद्वन्नामिति यागः । (अणि-
कचञ्जापरिं सि) अणिक्चञ्जनां, कुर्वन्ति वापयवशः । (पड-
मसरयकालसमयं सि सि) समययथा मार्गयोर्वीर्यां शस्त्र-
मिषीयते । तत्र प्रथमशस्त्रकालसमये मार्गार्थं । (अण्यु-
कां सि सि) अण्युपगच्छान्वावयवगमनाद्विधानावयव इत्य-
र्थः । अथे तु ' अण्युपगच्छान्वावयव ' इत्युक्तः । अण्यु-
पगच्छान्वावयव तत्राऽपि विद्वत्तां न वृषणमिति, एतच्छास्त्र-
सिद्ध, जगत्तोऽप्यवयवं पण्युपगच्छान्वावयवने पण्युपगच्छेऽभि-
हितत्वादिति । (हरिययरेरिजमाने सि) हरितक इति कृषा-
(रेरेरिजमाने सि) अतिशयं यजमान इत्यर्थः । (तपं वं

गोयमा ! गोसाक्षं मंशलिपुत्रं एवं वयासि सि) इह यज्ञवतः
पूर्वकाजप्रतिपक्षमीनानिमज्जद्वयार्थि प्रत्युत्पत्ताकां तदेकावकं
वयमनुकलमियेवमोमप्रदग्रहणस्य सम्भाव्यमानत्वेन न वि-
कलमिति (तिलसंगत्याप सि) तिलफाडिकायात् । (ममं
पण्णियाव सि) ममं प्राणवायु मासांशिलायं मिथ्यावाद् । तत्रा-
सि विकल्पं कुर्यात् । (मममवद्ग्रह सि) अन्नकषं भारो जलस्य
द्वयं कारकमममवद्ग्रहकम् (एतन्तणाप सि) प्रकल्पं तन्-
तणापये गजनीत्यर्थः । (नमोदगं सि) नात्युदकं यथा
भवति (नातिमद्वयं सि) नातिकर्तुं यथा भवतीत्यर्थः ।
(पवित्रलपुत्रमियं सि) पवित्रलः प्रत्युत्पत्ताका तदेकावकं यथ
तत्तथा (रयरेणुवणासयं सि) रजो वातोत्पादितं व्योम-
चिगयज्ज प्रविष्टितपारावस्वतुपशमिकम् । (मलिलांवा-
चां सि) सलिलाः शोभादिमहावदन्तासामिषं वदुर्क
रसादिगुणसाधन्योत् तस्य वाः सलिलांवाकषणैऽमस्तम् ।
[वदुर्कं सि] वदुर्कः सः । [तत्पेव पडिपि सि] यथ
पतितस्तथैव प्रतिष्ठितः । [अ०]

तपं वं अहं गोयमा ! गोसाक्षं मंशलिपुत्रं सद्धि जेनेव
कुम्भगामं जयरे तेणेव उवागच्छामि । तपं वं तस्स कुम्भगाम-
स्सं जयरेस्स वडिया बेसियायणं जाम् बालतवस्सं । उहं उडे-
यां अण्णिकेलेणं तवाकम्मेषं उहं वाढाभो पणाऽज्जय २
सूराभिमुं आयावज्जुमीए आयावमाणे निहरइ । आइरुत्ते-
यतवियाओं से उण्णदीओं सक्कओं समंतां अण्णित्थस्सवे-
ति पाण्णुयणीवसत्तद्वद्वयाए, एयं णं पडियाओ २ त-
त्थंव जूओं जूओं पणोसुभं । तपं वं मे गोसाक्षे मंश-
लिपुत्रे बेसियायणं बालतवस्सं पासइ । पासत्ता ममं अंति-
याओं सण्णियं २ पणोसकइ । पणोसकइत्ता जेनेव बेसियाय-
णे बालतवस्सं तेषेव उवागच्छइ । उवागच्छत्ता बेसियाय-
णं बालतवस्सं एवं वयासी-किं जवं मुणी मुणिए, उदाहु
ज्यामेजायए ? । तपं वं मे बेसियायणं बालतवस्सं
गोमालस्सं मंशलिपुत्रस्स एयमइ जे ओ आहाइ, णो परिजा-
णइ, तुसिणीए सेविहइ । तपं वं मे गोसाक्षे मंशलि-
पुत्रे बेसियायणं बालतवस्सं दोब्बं पि एवं वयासी-किं भ-
वं मुणी मुणिए० जाव सेजायए ? । तपं वं से बेसिया-
यणे बालतवस्सं गोवालेणं मंशलिपुत्रेणं दोब्बं पि तब्बं पि एवं
वुचे समाणे आइरुत्ते० जाव मिमिभिसेमाणे आयावज्जु-
मीओ पणोसकइ । पणोसकइत्ता तेयासमुग्घाएणं समोहणइ ।
समोहणत्ता सत्तद्वपयाइ पणोसकइ । पणोसकइत्ता गो-
सालस्सं मंशलिपुत्रस्स वडाए सरीरं तेषं णिसरइ । तपं वं
अहं गोयमा ! गोसाक्षस्सं मंशलिपुत्रस्स अण्णुर्णणइयाए
बेसियायणस्स बालतवस्संस्स मा उडित्तयेपडेस्सा तेषपडि-
साहरणट्टयाए, एयं णं अंतां अहं सीयलियं तेयदेस्सं
णिसिरामि, जाए सा ममं सीयलियाए तेयनेस्साए बेसि-
यायणस्स बालतवस्संस्स मा उडित्तयेपडेस्सा पडिहया ।

तए णं से बेसियायणे बालतवस्सी मयं सीयभियाए तेयस्स-
स्माए सा ठसिणं तेयस्सेस्सं पढिद्वयं जाणिता गोसाहस्स
मंखलिपुत्तस्स सरीरस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा छवि-
च्छेदं वा अक्कीरमाणं पासिता सा उमिणं तेयस्सेस्सं पढि-
साहरइ । पढिसाहरइता मयं एवं वयासी-ते गयमेवं जगवं,
गयगयमेवं भगवं । तए णं से गोसाहे मंखलिपुत्तं मयं एवं
वयासी-किं णं जंते ! एस ज्ञायागिजातरए तुब्जे एवं व-
यासी-“से गयमेवं जगवं । गयगयमेवं भगवं ।” तए णं
अहं गोयमा ! गोसाहं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-तुमं णं गो-
साला ! बेनियायणं बालतवस्सिं पासइ । पासइता मयं अं-
तियायो सणियं २ पवो-कइ । पवोसकइता जेणव बेनियायणे
बालतवस्सं, तेणव उवागच्छइ । उवागच्छइता बेनियायणं
बालतवस्सिं एवं वयासी-“किं जवं मुणी सुणिए, उदाहु
ज्यासेज्जायरए ?” तए णं से बेनियायणे बालतवस्सी तव
एयमहं खो आडाइ, णो परिजाणइ, तुसिणिए संविच्छइ ।
तए णं तुमं गोसाला ! बेनियायणं बालतवस्सिं दोच्चं पि
तच्चं पि एवं वयासी-“किं जवं मुणी ० जाव ज्यासेज्जायरए
?” तए णं से बेनियायणे बालतवस्सी तुमं दोच्चं पि
तच्चं पि एवं बुत्ते समाणे आहुकवे ० जाव पवोसकइ ।
पवो-कइता तव बहाए सरीरं तेयस्सेस्सं णिसिरइ । तए
णं अहं गोसाला ! तव अणुक्कपणइयाए बेनियायणस्स
बालतवस्सिस्स सा य तेयपडिसाहरणइयाए एत्थ णं
अंतरा सीयलियं तेयलेस्सं णिसिरापि ० जाव पढिद्वयं
जाणिता तव सरीरगस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा अ-
विच्छेदं वा अक्कीरमाणं पासिता सा उमिणं तेयस्सेस्सं
पढिसाहरनि । पढिसाहरनिता मयं एवं वयासी-“स गय-
मेवं जगवं ! गयगयमेवं जगवं !” तए णं गोसालं मंखलि-
पुत्तं मयं अंतियाओ एयमहं सोळा णिसम्म भीए ० जाव
संजायजए मयं एवं वयासी-कहि णं भंते ! संखिचविउ-
हतेयलेस्से जवइ ? तए णं अहं गोयमा ! गोसालं मं-
खलिपुत्तं एवं वयासी-जे णं गोसाला ! एगाए सणहाए
कुम्माभपिंदियाए एगेण य वियकासएणं उहं उहेणं अ-
णिकलेवेणं तवोक्कमएणं उहं वाडाओ पगिजिजय पगि-
जिजय ० जाव विहरइ ; से णं अंतो उहं माणां संखिचविउ-
हतेयलेस्से जवइ । तए णं से गोसालं मंखलिपुत्तं मयं एय-
महं सम्मं विणएणं पडिउणेइ । तए णं अहं गोयमा ! अथया
कपाइ गोसालेणं मंखलिपुत्तं सट्ठि कुम्मागायाओ णपरा-
ओ सिक्कत्यमां णपरं संपडिए विहाराए, जाहं य मां नं
हेसं इवमागया, जत्थं णं से तिस्रयंजए । तए णं मे गोसा-
हं मंखलिपुत्तं मयं एवं वयासी-तुब्जे णं भंते । तदा मयं एवं

आइक्कवइ, ० जाव एवं पवुवेह-“गोसाला ! एस णं तिस्रयं-
भए णिण्णजिस्सइ, णो णिण्णजिस्सइ,” तं चेव पव्वायाइ-
स्संति, तं णं भिच्छा, इमं च णं पक्कस्समेव दांमइ । एस णं
तिस्रयंजए णो णिण्णसे अणिण्णस्समेव, तं य सत्त तिलपु-
प्फजीवा उडाइता उडाइता णो एयस्स चेव तिस्रयंजगस्स
एगाए तिस्रसंगभियाए सत्त तिला पव्वायाता । तए णं
अहं गोयमा ! गोसाहं मंखलिपुत्तं एवं वयासी-तुमं णं
गोसाला ! तदा मयं एवं आइक्कमाणस्स ० जाव एवं प-
क्कमेमाणस्स एयमहं खो सदइसि, णो पत्थियसि, णो रो-
यसि, एयमहं असइइयाणे अपत्थियमाणे अरोएमाणे मयं
पण्डियाए अयं णं भिच्छावादी भवइ किं कहु मयं अंति-
याओ सट्ठियं सणियं पवोसकइ । पवोसकइता जेणव से
तिस्रयंभए तेणव उवागच्छइ । उवागच्छइता ० जाव एयंत-
भंते एहेसि, तक्कणमेतं गोसाला ! दिव्हे अज्जवइइयाए पा-
ठवइए । तए णं से दिव्हे अज्जवइइयाए सिण्णमेव तं चेव ०
जाव तिस्रयंभगस्स एगाए तिस्रसंगभियाए सत्त तिला
पक्कयाता । तं एस णं गोसाला ! से तिस्रयंजए णिण्णसे,
णो अणिण्णस्समेव । तं य सत्त तिलपुप्फजीवा उडाइता उडा-
इता एयस्स चेव तिस्रयंजगस्स एगाए तिस्रसंगभियाए
सत्त तिला पक्कयाता । एवं खलु गोसाला ! वणस्सइकाइ-
याओ पट्टपरिहारं परिहरंति । एयं णं से गोसाहं मंखलि-
पुत्तं मयं एवमाइक्कमाणस्स ० जाव पक्कमाणस्स एयमहं
णो मइइति । णो मइइतिता एयमहं असइइयाणे ० जाव
अरोएमाणे जेणव से तिस्रयंजए तेणव उवागच्छइ । उ-
वागच्छइता ताओ तिस्रयंजयाओ तं तिस्रसंगभियं खुडुति ।
खुडुता करणंति सत्त तिले पक्काहेइ । तए णं तस्स
गोसाहस्स ते सत्त तिले गणेमाणस्स अयमेयारुवे अक्क-
रियए ० जाव समुपाजित्ता-एवं खलु सत्त्वजीवा वि प-
उट्टपरिहारं परिहरंति । एस णं गोयमा ! गोसाहस्स मंख-
लिपुत्तस्स पउहे । एयं णं गोयमा ! गोसाहस्स मंखलिपुत्त-
स्स मयं अंतियाओ आयाए अक्कमेणे पवत्ते । तए णं
से गोसाहं मंखलिपुत्तं एगाए मणहाए कुम्माभपिंदियाए
एगेण य वियकासएणं उहं उहेणं उहं वाडाओ पागे-
जिजय २ ० जाव विहरइ । तए णं मे गोसालं मंखलि-
पुत्तं अंते उहं माणां संखिचविउलतयलेस्से जाए ॥

(पाणभूयओवसन्धयएणं सि) प्राणादिषु सामान्येण वा
वया सेवार्थः प्राणादिद्वयार्थः, तज्ज्ञावस्तसा, तया, अथवा-
वदपत्तिका एव प्राणानामुपान्यासदीनां आचारमाणाः, जन्ममर्त्य-
कारवाज्जनाः, उच्यन्ते प्राणवत्त्वात् । तत्त्वोपपत्त्यात्सत्ताः, ततः
कर्मचारकाः, तत्त्वतः, अथास्तः पुनरर्थः (तत्त्वेषु सि) गिर-
प्रवृत्तिकं (किं अवं मुणी सुणिए सि) किं अवाहं मुनिस्तपस्वेदी

आतः । (मुणिए सि) इति तत्रे सति, आत्मा वा तत्त्वम् । अथवा-जगत्सु मुनिं सत्त्विकी (?) (मुणिए सि) मुनिकल्पस्थिति, अथवा-अथान् मुनिरिति, उत मुनिर्गो प्रहृष्टहीतः (उवाहृ सि) 'उताहृ' इति विकल्पायो निपातः (ज्ञास्यसंज्ञापरस्य सि) य-काली स्थानदातेति (सप्तद्वयपारं पञ्चासकस्य सि) प्रयत्नोपशो-धः, मुण्ड इव प्रहारद्वाराधर्मिति । (सा उचितं तेष्वस्संति) स्वां स्वीयानुष्ठां तेषांशेष्टया । (स गद्यमेवं जगवं गद्यगद्यमेवं भगवंति) अथ गतगतमेवमस्या दे जगत् । यथा जगत्तः प्रसादाद्यं न दृश्यः सङ्गमार्थेयत्वात् गतगद्यस्य पुनः पुनरु-च्चारणम् । इह च यक्षोपालकस्य संस्कारं जगत्ता कृतं तत्सारा-गत्वेन, द्यैकरसत्वाज्जगत्तः । यच्च सुतस्य तस्योत्पत्तिमुनिपुत्र-वर्णनं करिष्यति, तद्वीतरामत्वेन, अथयनुपजीवकत्वाद्यवश्य-वाविभाषत्याहेत्यवस्यमिति । (संक्षिप्तविश्रुतयत्वेन सि) साङ्गि-स्य अथयोगकाले अभिपुत्रा, प्रयोगकाले तेषांशेष्टया स्मिन् विद्योयो वक्ष्य स तथा (सप्तद्वय सि) सनक्षया यस्यां पि-विदकत्वात् वक्ष्यमाना (याम्बुकीनका अन्तुष्टयायो गलति सा सनक्षेयुष्यते । (कुम्भासापेक्षियाए सि) कुम्भासा अर्द्धस्मिन् मुत्राक्षयः, माया इत्येव (विद्यदास्यत्वे सि) विकटं जलं, तस्या-दायः आशयो वा स्थानं विकटाशयो विकटाशयः । तेन अमुं च प्रस्तावाच्युक्तुमुक्तुमाहुः (जादे य मो सि) यदा च स्ना-अवाप्नो वष्य । (अग्निष्फुल्लमेव सि) मकारस्याऽऽगमिकत्वा-विशेष एव (वष्यस्सङ्काद्यायो पउद्वयदिहं परिहरति सि) परिहृष्ट ३ भूत्वा यत्तत्त्वेन वनस्पतेशरीरस्य परिहारः परि-हृतः, परिहृतत्वाद् इत्यर्थः । (आयाय अवक्रमणं सि) आत्मना आदावेवोपदेशमयकमनमपसरणम् । (अ०)

तएवं तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स अथवा कयाइं इमे ढ दिसावरं अंतिथे पाउक्कमवित्था । तं जहा-साणे तं चेव सर्वं० जाव अजिणे जिणसहं पगासमाणे विहरइ । तं यो खलु गोयमा ! गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी० जाव जिणसहं पगासमाणे विहरइ ; गोसाले मंखलिपुत्ते अजिणे जिणप्पलावी० जाव पगास-माणे विहरइ । तएवं सा महइं महालिया महुवपरि-सा जहा सिवे० जाव पदिगया । तएवं सावत्थीए खय-रीए सिंघादगं० जाव बहुजयो अथमवसस्स० जाव परुवेइ-जे एं देवाणुप्पिया । गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पला-वी विहरइ, तं मिच्छा । समणे जगवं महावीरे एवमाइस्स-इ,० जाव परुवेइ । एवं खलु तस्स गोसालस्स मंखलिपुत्तस्स मंखली एवमं मंखे पिता होत्था । तएवं तस्स मंखस्स एवं तं चेव सर्वं० भाणियव्वं० जाव अजिणे जिणप्पलावी जिणसहं पगासमाणे विहरइ । तं यो खलु गोसाले मंखलिपुत्ते जिणे जिणप्पलावी० जाव विहरइ ; गोसाले मंखलिपुत्ते अजिणे जिणप्पलावी विहरइ । समणे जगवं महावीरे जिणे जिण-प्पलावी० जाव जिणसहं पगासमाणे विहरइ । तएवं गो-साले मंखलिपुत्ते बहुजयस्स अंतिथे एयमइं सोच्चा एस्सम् आमुक्कत्तं० जाव मिसिमिसेभाणे आयावज्जमीओ पक्कोमइ ।

पक्कोमइसा सार्वर्त्थि ययरी मरुमं मज्जेणं जेयेव हाला-हलाए कुंजकारीए कुंजकारावणे, तेणेव उवागच्छइ । उवा-गच्छइसा हाहाहलाए कुंजकारीए कुंजकारावणंति आ-णीवियसंघं परिचुमे महुया अमरिसं बहुमाणे एवं वावि विहरइ । तेणं कालेणं तेणं समएणं समएस्स भगवओ महावीरस्स अंतेवासी आणंदे पामं धेरे पगइज्जए० जाव विष्णीए षट्ठं छट्ठं अणित्तिपेणं तथोक्कमेणं संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणं विहरइ । तएवं तं आणंदे धेरे उक्कस्समएपाखणंति पढमाए पोरिसीए एवं जहा गोयम-सायी तरेव आपुच्छइ । तहेव० जाव उच्चणीयमाज्जियं० जाव अदमाणे हाहाहलाए कुंजकारीए कुंजकारावणस्स अदरामंते वीरवपइ । तएवं तं गोसाले मंखलिपुत्ते आ-णंदे येरं हाहाहलाए कुंजकारीए कुंजकारावणस्स अद-रसामंते वीरवपमाणं पासइ । पासइसा एवं वयासी-एहि ताव आणंद ! इओ एमं महं उवमियं निमामेइ । तएवं तं आण-ंदे धेरे गोसाले मंखलिपुत्तं एवं वुत्ते समाणे जेयेव हालाहलाए कुंजकारीए कुंजकारावणे जेणव गोसाले मंखलिपुत्ते, तेणेव उवागच्छइ । तएवं तं गोसाले मंख-लिपुत्ते आणंदे धेरे एवं वयासी-एवं खलु आणंद ! इतो विरातीताए अद्वया केइ उवावया बगिया अत्यत्यी अत्य-लुद्धा अत्यगवसी अत्यकंलिया अत्यवित्रामिया अत्यगवस-खाया पाणाविह्विज्जणपणियजंठमायाय सगदीसागने-वं सुवहुं भच्छपाणपटयणं मदाय एमं महं अगाभिसं आणोदियं जिष्सावायं दीहमक्कं अरुचिं अणुप्पविह्व । तएवं तेमि वणिथायं तेमि अगामियाए अणोदियाए जिष्सावायाए दीहमक्काए अटवीए किंविदंमं अणुप्पता एं समार्यं से पुव्वगहिए उदए अणुपुव्ववं परिचुज्जमाणं २ स्त्रीणे । तएवं तं वणिथा स्त्रीणोदमा समाजा तएहाए परिज्जवमाणा अगमणे सहवैति । सहवैतिता एवं वयासी-एवं खलु दे-वाणुप्पिया । अइं इमीते अगामियाए० जाव अरवीए किंवि-देमं अणुप्पमाणं समाणां से पुव्वगहिए उदए अणुपु-व्वेणं परिचुज्जमाणे परिचुज्जमाणे स्त्रीणे, तं सेयं खलु देवाणुप्पिया । अइं इमी ते अगामियाए० जाव अरवी-ए उदगस्स सव्वओ समंता मगगणवेमणं करेत्तए सि क-हु अग्रमवसस्स अंतिथे एयमइं पदिमुणंति । पदिमुणंति-या तीसे अगामियाए० जाव अरवीए उदगस्स सव्वओ समंता मगगणवेमणं करेति । उदगस्स सव्वओ समंता म-गगणवेमणं करेमाणे एमं महं वणलंमं आसादेति । कि-एहं किएहोजासं० जाव विकुल्लंयुयं पासादीयं० जाव पदिक्कं ; तस्स एं वणलंमदस्स एं बहुमअकदसमाए एत्थ एं महेणं वम्यीयं आसादेति । तस्स एं वम्यिपस्स वचा-

रि वपुओ अम्हम्मयाओ अजिधिसहाओ तिरिये सुसं-
पग्गहिवाओ आदे पणग्गच्छवाओ पणग्गच्छंठाणसंति-
वाओ पासदीयाओ० जाव पक्खिवाओ । तए णं से व-
धिया हट्टुट्टा अस्समथं० जाव सत्तावेति । सत्तावेतिचा
एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया । अम्हे इमस्स अ-
ग्गमियाए० जाव सम्मओ समंता मग्गलग्गवसणं करेयावे-
हि इये वणखंडे आसादिए, किएहे कियहंजासे । इमस्स
णं वणखंडस्स बहुयउअदेसभाए इये बम्मीए आसादीए ।
इमस्स णं बम्मीयस्स वच्चारि वपुओ अम्हम्मयाओ०
जाव पक्खिवाओ ते सेयं खलु देवाणुप्पिया । अम्हे इमस्स
बम्मीयस्स पदमं वप्पि भिंदितए, अविवाइ उराळं उदगर-
यणं अस्सादिस्सामो । तए णं ते वधिया अस्समथस्स अंतियं
एयमंडं पक्खिण्णेति । पक्खिण्णेतिचा तस्स बम्मीयस्स पदमं
वप्पि जिंदेति । तेणं तत्थ अच्छं पत्थं जच्छं तएणं फाळि-
ववखानं उराळं उदगरयणं आसादेति । तए णं ते वधिया
हट्टुट्टा पाणिपं पिवंति । पिवंतिचा बाहुणाइ पज्जेति । पज्जे-
तिचा भायणाइ जरेति । भरेतिचा दोहं पि अस्समथं एवं व-
यासी-एवं खलु देवाणुप्पिया । अम्हे इमस्स बम्मीयस्स
पदमाए वप्पाए जिम्माए उराळे उदगरयणे अस्सादिए,
ते सेयं खलु देवाणुप्पिया । अम्हे इमस्स बम्मीयस्स दो-
हं पि वप्पं भिंदितए, एत्थ उराळं सुवसरयणं अस्सादेस्सा-
मो । तए णं ते वधिया अस्समथस्स अंतियं एयमंडं प-
क्खिण्णेति । पक्खिण्णेतिचा तस्स बम्मीयस्स दोहं पि वप्पं भिं-
देति । तत्थ अच्छं जच्छं तावणिज्जं महत्थं महत्थं महरिहं
उराळं सुवसरयणं अस्सादेति । तए णं ते वधिया हट्टुट्टा
जायणाइ भरेति । जरेतिचा पवहणाइ जरेति । जरेतिचा
तच्छं पि अस्समथं एवं वयासी-एवं खलु देवाणुप्पिया ।
अम्हे इमस्स बम्मीयस्स पदमाए वप्पाए जिम्माए उराळे उदग-
रयणे अस्सादिए, दोच्चाए वप्पाए भिम्माए उराळे सुवसर-
यणे अस्सादिए । तं सेयं खलु देवाणुप्पिया । तच्छं पि वप्पं
भिंदितए, अविवाइ इत्थ उराळं मधिरयणं अस्सादेस्सामो ।
तए णं ते वधिया अस्समथस्स अंतियं एयमंडं पक्खिण्णेति ।
पक्खिण्णेतिचा तस्स बम्मीयस्स तच्छं पि वप्पं जिंदेति । तेणं
तत्थ विमलं धिम्मलं विचलं शिक्खं महत्थं महत्थं मह-
रिहं उराळं मधिरयणं अस्सादेति । तए णं ते वधिया
हट्टुट्टा जायणाइ जरेति । जरेतिचा पवहणाइ भरेति ।
जरेतिचा वउत्थं पि अस्समथं एवं वयासी-एवं खलु दे-
वाणुप्पिया । अम्हे इमस्स बम्मीयस्स पदमाए वप्पाए जि-
म्माए उराळे उदगरयणे अस्सादिए । दोच्चाए वप्पाए
भिम्माए उराळे सुवसरयणे अस्सादिए । तच्चाए वप्पाए

धिग्गाए उराळे मधिरयणे अस्सादिए । तं सेयं खलु देवा-
णुप्पिया । अम्हे इमस्स बम्मीयस्स वउत्थं पि वप्पं जिंदि-
त्थए, अविवाइ इत्थ तच्छं महत्थं महत्थं महरिहं उराळं
मधिरयणं अस्सादेस्सामो । तए णं तेति वधियाणं एगे
वधिए हियकामए सुहकामए पत्थकामए आगुक्किए वि-
स्सेयसिए हियमुट्टहिस्सेसकामए ते वधिए एवं वयासी-
एवं खलु देवाणुप्पिया । अम्हे इमस्स बम्मीयस्स पदमाए
वप्पाए भिम्माए उराळे उदगरयणे० जाव तच्चाए वप्पाए
जिम्माए उराळे मधिरयणे अस्सादिए । नं होउ अस्सादि
पज्जवं णे, एसा वउत्थी वप्पा वा जिज्जउ, वउत्थी णं
वप्पा सउवसग्गा याधि होउज्जा । तए णं ते वधिया तस्स
वधियस्स हियकामगस्स मुट्टकामगस्स० जाव हियमुट्टहिस्से-
सकामगस्स एवमाक्कलमाणस्स० जाव पक्खेमागस्स एयम-
ंडं णोसरहंति० जाव णो रोपेति । एयमंडं अस्सरहमाणा०
जाव अरोपमाणा तस्स बम्मीयस्स वउत्थं पि वप्पं भिंदेति ।
तेणं तत्थ उग्गविंसं चंदविंसं घोरावेसे महाविंसं अतिकायम-
हाकायं मसिस्सकाहागं नयणविसरोसपुष्पं अंजणपुंजणिग-
रप्पमांसं रत्तच्छं जमसुजुत्तयत्तच्छं चरुचलंतजीहं चरणित्तोवेधि-
युयं उक्कउकुकिस्सिज्जनुत्तकत्तलवकिक्कफफावोवरकणदुच्छं
लोहागरथम्माणपथयंतेयोसं । अणागलियचंदतिव्वरोसं
समुद्धं तुयिं वचसं यमेतं दिट्ठिविंसं सप्पे संपहेति । तए
णं से दिट्ठिविसत्तपे तेहि वधिण्हं संधाए समाणे
आमुक्खे० जाव भिमिभिन्माणे सणियं सणियं उट्टेइ ।
उट्टेइचा सरसरसरस्स बम्मीयस्स सिट्ठरत्तं दुक्कइ ।
दुक्कइचा आदिच्छं निज्जाइ । निज्जाइचा ते वधिए
अधिभिसाए दिट्ठीए सम्मओ समंता समभिलोएति । तए
णं ते वधिया दिट्ठिविसेणं सप्पेणं अधाभिसाए दिट्ठीए सम्म-
ओ समंता समभिलोया समाणा खिप्पामेव सपंदमपोवगर-
णमायाए एगाहं कूडाहं भासित्तासीकया याधि हत्थेया ॥

[जडा स्थि चि] शिवराजिचरिते [महवा अमरिखं
ति] महान्तमनय [एवं व्याधि सि] एवञ्चेति महापको-
पदहयमानकोपविह्वल, असीति समुच्चय [मह उवमियं ति]
मम संबन्धि, महद्वा विविधमौपम्यमुपमाद्युक्तमित्यर्थः । [वि-
रातीताए अज्जाए ति] विरमतीते काले [उच्छवपय ति]
उच्छवावचा उच्छवानुसमाः । [अत्थयि ति] उच्छवप्रयोजनः ।
कुल वचमित्याह- [अयमुक्ख ति] उच्छवहासना, अत एव [अय
गवेसि ति] अर्थगवेसिपोऽपि । कुल इत्याह- [अयकंशिय ति]
प्रतिश्रवयैऽवेचित्तेज्जाः । [अयविवासीय ति] । अयसार्थ-
विषयसंज्ञातल्लुणाः । यत् एवमत एवाह- [अयगवेसयवाय] इ-
त्यादि । [पयिज्जमंते ति] पयिजं व्यवहारः, तच्छं भाषणं, पयिजं
वा कथायाकं, तच्छं भाषणं, न तु भाजनमिति पयिजनायमम् । [स-
गदीसागवेहेचं ति] शुकटयो गन्धिकाः, शुकटानां गन्धीविशेषास्तौ

चेष्टे जेणेव सयणे जगवं महावीरे, तेणेव उवागच्छ ।
 उवागच्छा सयणं जगवं महावीरं लिखुचो आयाहिणं
 पवाहिणं करेड । करेड्या वंदे, जमंसद, जमंसदया एवं
 बयासी-एवं खडु अहं जंते ! उहस्तमपारणगंसि
 तुम्हेहि अञ्जगुष्टाए सयणे सावरवीए जयरीए उञ्जगु
 ० जाव अरुमाये हाहाहलाए कुंभकारीए ० जाव बीईवयाधि
 सए णं से गोसाझे मंखलिपुत्ते मयं हाहाहलाए ० जाव पा-
 लिचा एवं बयासी-एहि ताव आणंदा ! इओ एमं महुं
 ववभिंयं छिसामेहि । तए णं अहं से गोसाझे मंखलिपुत्ते-
 णं एवं वुत्ते सयणे जेणेव हाहाहलाए कुंभकारीए कुंभका-
 रावणे जेणेव गोसाले मंखलिपुत्ते, तेणेव उवागच्छामि । नए
 णं से गोसाले मंखलिपुत्ते मयं एवं बयासी-एवं खडु
 आणंदा ! इओ चिराडयाए अडाए केड उवाववा
 बणिवा, 'एवं तं चेव सव्वं जिरवसेसं भाखियव्वं ० जाव
 थियमं जयरं सारिए' । तं गच्छ णं तुमं आणंदा !
 धम्मयारियस्स धम्मवपसगस्स ० जाव परिकुहेहि । तं पभूणं
 जंते ! गोसाझे मंखलिपुत्ते तवेणं तेषां एगाहं कूडाहं
 जागिरासिं करेचए । विमए णं जंतं ! गोसाझस्स मंखलि-
 पुत्तस्स ० जाव करेचए । समत्थे णं जंते ! गोसाले मंखलिपुत्ते
 तवेणं ० जाव करेचए । पज् णं आणंदा ! गोसाझे मंखलिपुत्ते
 तवेणं ० जाव करेचए, विसए णं आणंदा ! गोसाले ० जाव
 करेचए, समत्थे णं आणंदा ! गोसाझे ० जाव करे-
 चए । यो चेव णं अरहंते जमवंते परियावाणियं
 पुण करेजा, जावइएणं आणंदा ! गोसालस्स मंखलिपु-
 त्तस्स तवतेए एषो अणंतगुणविसिद्धयाए चेव तवनेए अण-
 गाराणं जगवंतो खंतिलमा पुण अणगारा जगवंतो । जाव-
 इए णं आणंदा ! अणगाराणं भगवंताणं तवतेए एषो
 अणंतगुणविसिद्धतराए चेव तवतेए येराणं जगवंताणं
 खंतिलमा पुण येरा जगवंतो । जावइए णं आणंदा !
 येराणं जगवंताणं तवतेए एषो अणंतगुणविसिद्धतराए
 चेव तवतेए अरहंताणं जगवंताणं खंतिलमा पुण अरहंता
 जगवंतो । तं पज् णं आणंदा ! गोसाझे मंखलिपुत्ते तवेणं ते-
 वएणं ० जाव करेचए, विसए णं आणंदा ! ० जाव करेचए,
 समत्थे णं आणंदा ! ० जाव करेचए, यो चेव णं अरहंते
 भगवंते परियावाणियं पुण करेजा । तं गच्छ णं तुमं आ-
 णंदा ! गोसालाणं सयणाणं थिमंथाणं एयमहं परिकुहे-
 हि, माणं अज्जो ! तुमं के वि गोसाले मंखलिपुत्तं धम्मियाए
 पडिचोवयाए पडिचोइओ, धम्मियाए पडिसारयाए पडि-
 सारेओ, धम्मिएणं पढोयारेणं पढोयारेओ, गोसालेणं मंख-
 लिपुत्तं सयणेहि थिमंथेहि मिच्छं विपादिसं । तए णं
 से आणंते येरे सयणेणं जगवया महावीरिणं एवं वुत्ते सया-

णे सयणं जगवं महावीरं वंदे, जमंसद, जेणेव गोसालादि !
 सयणा थिमंथा तेनेव उवागच्छ । उवागच्छा गोसाला-
 दि ! सयणे थिमंथे आमेतेड । आमेतेडया एवं बयासी-एवं
 खडु अज्जो ! उहस्तमपारणगंसि सयणेणं भगवया महा-
 वीरेणं अञ्जगुष्टाए सयणे सावरवीए जयरीए उञ्जगु
 ० तं चेव सव्वं ० जाव जावपुत्तस्स एयमहं परिकुहेहि । तं मा णं
 अज्जो ! तुमं केड गोसाले मंखलिपुत्तं धम्मियाए पडिचाय-
 याए पडिचोइओ ० जाव मिच्छं विपपिक्खे, जावं व णं आ-
 णंते येरे गोसालाणं सयणाणं थिमंथाणं एयमहं परिक-
 हेहि, तावं व णं से गोसाझे मंखलिपुत्ते हाहाहलाए कुंभका-
 रीए कुंभकारावयाओ पडिपिक्खमहं ! पडिपिक्खमहं
 आजावियसंपसपरिवुत्ते महया अमरिसं वडमाणे सिग्घं
 तुरिणं ० जाव सावरियं जयरिं मज्जं मज्जेणं थिमगच्छ ।
 थिमगच्छा जेणेव कोट्टए चेष्टे जेणेव सयणे जगवं
 महावीरं तेणेव उवागच्छ । उवागच्छा सयणस्स भगव-
 ओ महावीरस्स अरुसामंते ठिवा सयणं जगवं महावीरं
 एवं बयासी-सुद्धं आउसे ! कासवा !, मयं एवं बयासी !
 साहु णं आउसे ! कासवा ! मयं एवं बयासी ! गोसाले
 मंखलिपुत्तं मयं धम्मंवेवासी, गोसाझे, २० । जे णं गोसाझे
 मंखलिपुत्तं तव धम्मंवेवासी, से णं मुक्के सुक्काजिए जविचा
 कालमासे कालं किंवा अमयंरसु देवसोएसु देवताए उव-
 वसे । अहं णं उडाई नामं कुंडियापणीए अज्जुल्लस्स गो-
 वयपुत्तस्स सरीरं विपज्जामि । विपज्जामि गोसाझस्स
 मंखलिपुत्तस्स सरीरं अणुपाविमामि । अणुपाविसामि
 इमं सयणं पडपरिहारं परिहरामि । जे वि याइं आउसे !
 कामवा ! अमहं सयणं केड सिज्जिनु वा, सिज्जिनु वा,
 सिज्जिनुमंति वा, मयं ते च उरामीइयाकपसयसइयाई
 सत्त दिव्वे सत्त मज्जे सत्त साखिगणे सत्त पडपरिहारे
 पंच कम्मणि सयसइयाई सद्धिं च सहसाई उव सए तिथि च
 कम्मंने अणुपुत्तेणं खडुता तओ पच्छा सिज्जंति, वुज्जंति,
 मुक्खंति, परिणिज्वांसंति, भुव्वल्लुक्कायमंते करिनु वा,
 करिंति वा, करिंस्संति वा ॥

[पारव्यास] पर्यायवस्था [कश्चित्कथयस्वसिद्धिगोचरे]
 इह वृक्षवाक्य-सर्वविशेषाः साधुवाक्यैः कौटिल्यैः एकविधव्याप-
 र्यैः, अर्थविशेषाः शब्दैः, मर्यादा एव श्लोकः, श्लोकेति यावत्
 [सर्वत्रप्रमाणसुरक्षणे] महर्षेः अनुजेरसुरक्षणे लोको
 जीवन्तः स तया तत्र [पुर्वति] सिद्धये गच्छन्ति, "सु" गतावि-
 ति वचनार्थः [पुर्वति] गुण्यन्ति व्याकुलीभवन्ति, "सु" व्या-
 कुल्यन्ति इति वचनार्थः [पुर्वति] कश्चित् स नृपतेः अग्नि-
 मन्त्रेण, कश्चित् परिभ्रमन्तीति इत्यन्ते, इत्यर्थः अतद्विहितं एतदेव
 दर्शयति- "इति कालव्याधि" इति शब्दः प्रकृतगुणानुवा-
 दार्थः । [तं ति] तस्मादिदं निगमनम् । [तवेणं तेषां]
 तयोः सत्तं तज्जस्स एव, तेन तज्जसा तेजोविद्यया । [अहा

वा बालेषु ति यथैव श्रान्तेन पुत्रजनन [सारधर्माभि ति]
 संरक्षणीयं दाहप्रमाणं । [संशान्ताभि ति] संशान्ताभि क्रम-
 सारप्रमाणेन [पनुत्ति] प्रनविष्टांशालाकं जन्मसार्थं
 कर्तुमिच्छते प्रयत्नः पशुस्य व त्रिषा विषयवाचकपूजा, तत्कर-
 णतः ॥ पुनः वृक्षकृति-“विसर्गस्य” इत्यादि । अनेन च प्रथमो
 विकल्पः वृक्ष-“समर्थस्य” इत्यादिना तु द्वितीयं इति [वादिवाच-
 यणं ति] पारितोषिकनीं कियां पुनः कुर्वतीदिति । [अथवा
 रात्रि ति] सामान्यसाधूनाम् [आंतस्य ति] क्षान्त्या कोशनिर्ग-
 षेण ह्रस्व इति क्षान्तिक्रमाः [परांति ति] आवाधोदीनां
 अवःकृत्यपयौयस्थविद्यानाम् । [विशेषोऽप्याश्रितं] तन्मन्त्रनिष्क-
 र्त्ता चोदना कर्तव्यप्रकारेणाद्या प्रतिषोधाया, तथा । [पदिसर्प्यादि
 ति] तन्मन्त्रनिष्कृतत्वा विस्मयस्यस्मरणा प्रतिस्मरणा, तथा ।
 किमुक्तं भवति-“कुलपत्नी” इत्यादि । [पदोदारा ति] अमुकपुत्र-
 वारेण प्रत्युपकारेण वा । [पदोदारे क ति] अमुकपुत्रादिमुक्त्युपवा-
 दद्वारेण एव अमुकपुत्रादमुक्तं वा [मिच्छं विप्रादिवेषां ति] मिच्छा-
 स्वं श्रेष्ठेषां वाऽनाशेषं विशेषतः प्रतिपन्न इत्यर्थः । [सुदुर्ग ति]
 अनात्मन्यवबन्धन [आदोल ति] हे आदोलस्य ! विप्रप्रसन्न !
 [आदोल ति] आदोल विप्रकपयमान ! [सप्तमं पदपङ्क्तिद्वारं परि-
 हरामिति] सप्तमं अपराधान्तःप्रवेशं करोमितीत्यर्थः । [जि विहां
 ति] जेऽपि च । [आहं ति] गिनान् । “अवराजसंमहाकपयस-
 वसहृदसाहं” इत्यादि । गोशाश्वकमिच्छातायाः स्पर्शान्, वृद्धै-
 र्भयान्प्राप्तवान्वा । आह च चूर्चिजातः- “संदिग्धाणां
 सलिलच्येत स जिह्वज्वर ति” तथापि शब्दाशुसारेण
 किञ्चिदुपयते-चतुर्थांति महाकपयशालसहस्राणि कृपायित्वेति
 योगः । तत्र कथवाः कालविदावाः, च होलकप्रसिद्धा अपि जव-
 नीति तच्छब्दसहस्राणि । महाकपयः पृथग्मया वरकृपाः, नेपां
 भाति तत्पदसहस्राणि लङ्गाणि तानि तथा । [सप्त दिवसे ति]
 सप्त दिव्यान् देवतान् । [सप्त संज्ञे ति] सप्त संख्यानि
 निष्काराणि च । [सप्त सभिधमि ति] सत्किंयमोर्द्धं मुमुक्षु-
 मनेवसती । एते च तन्मन्त्रेन मे आक्रामानां सप्त सान्तरा भवन्ति ।
 वच्यते वैमतेतान् लङ्गाणि च । [सप्त पदपङ्क्तिद्वारं ति] सप्त
 शरीरान्तरप्रवेशान् । एते च सप्तनसत्किंयमोर्द्धनं क्रेमणुवमयाः
 तथा पञ्चैवादादिद्वे संमाम्भवे- [पंच कर्मणां सप्तमहृदसाहं
 ति] कर्मणः कर्मविषयः, कर्मपातिसर्पः । पञ्च शतसहस्राणि
 लङ्गाणि [निधि य कर्मसं ल ति] शीघ्रं कर्ममेवात् । [अवहति
 ति] कृपायिवा अविद्यात् । [अं ।]

से जहा वा गंगा मङ्गाण्दी जओ पव्दा, जहिं वा पञ्जु-
 बरिवया, एम एं अच्चा पंच जोअणमयाई आयामेणं,
 अच्चाजोअणं जिकलेंगेणं, पंचपणुहसायई छन्नेअं, एएणं
 गंगापमसिणं सत्त गंगाओ एगा मङ्गांग्गा, सत्त मङ्गांग्गाओ
 सा एगा सार्दिणंग्गा, सत्त सार्दिणंग्गाओ सा एगा
 मरुतुंग्गा, सत्त मरुतुंग्गाओ सा एगा होदिणंग्गा,
 सत्त होदिणंग्गाओ सा एगा अवंतींग्गा, सत्त अ-
 वंतींग्गाओ सा एगा परमावयो । एवापे, सत्तुआपनें
 एणं गंगासमपहसं सत्त परमावयो छत्त गुणपत्तें गं-
 गासया भवंतीय मरुत्वाया । तासिं दुधिरं छत्तरे पत्तसे ।
 तं न्हा-सुद्धमोदिकेअरे चैव, वादरोंदिकेअरे चैव ।

તત્ત્વ યં જે સંસુદ્ધયોદિકક્ષેત્રે સે કૃષ્ણ, તત્ત્વ યં જે સે
વાદરવોદિકક્ષેત્રે તથા યં વાસમ્પયે એમયં ગંગાવાયુયં
અવઘાવ જાગરણં કાઠેણં સે કોઠે સ્ત્રીને ખીર
ણિક્ષેને પિદ્ધિર જગદ્. સં તં સ્મે, દ્વર્ણં સ્મરપમાણે
તિથિ સ્મરપમાહસ્ત્રીઓ સે મદાકપ્પે, ચરડાસીતિ-
મદાકપ્પસયમહસ્ત્રાં સે એમ મદામાનસે, અર્ણતાઓ સં-
જુરાઓ જંતે ચયં ચડ્તા ઉવરિક્ષે માણસે સંજુદે દેવે ઉવ-
ચજિહ્વિતિ। સે ણં તત્ત્વ દિવ્વાઈ ભોગમોગાઈં ઝૂંસમાળે વિ-
હરિત્તા તાઓ દેવલોગાઓ આઠચલણં જનચલણં
દિક્ષલણં અર્ણતરં ચયં ચડ્તા પદમ સમિથગમ્બે જંતે
પચ્ચાયાતિ। સે ણં તઓદિતો અર્ણતરં ઉવરિહિતા મચ્છિક્ષે
માણસે સંજુદે દેવે ઉવચજ્ઞડ। સે ણં તત્ત્વ દિવ્વાઈ ભોગમોગાઈં
જાવ વિહરિત્તા તાઓ દેવલોગાઓ આઠ ૦ ૨ જાવ ચડ્તા
દોષ્ચે સમિથગમ્બે જંતે પચ્ચાયાતિ, સે ણં તઓદિતો અર્ણતરં
ઉવરિહિતા હેદિક્ષે માણસે સંજુદે દેવે ઉવચજ્ઞડ। સે ણં તત્ત્વ
દિવ્વાઈં જાવ ચડ્તા તચ્ચે સમિથગમ્બે જંતે પચ્ચાયાતિ। સે
યં તઓદિતો ૦ જાવ ઉવરિહિતા ઉવરિક્ષે માણસુતરે મંજુદે
દેવે ઉવચજ્ઞડ। સે ણં તત્ત્વ દિવ્વાઈં ભોગ ચડ્તા ચલ્ચે
સમિથગમ્બે જંતે પચ્ચાયાતિ। સે ણં તઓદિતો અર્ણતરં ઉવ-
રિહિતા યચ્છિક્ષે માણસુતરે સંજુદે દેવે ઉવચજ્ઞડ। સે ણં
તત્ત્વ દિવ્વાઈં જોગ ૦ જાવ ચડ્તા, પંચમે સમિથગમ્બે જંતે
પચ્ચાયાતિ। સે ણં તઓદિતો અર્ણતરં ઉવરિહિતા હેદિક્ષે
માણસુતરે સંજુદે દેવે ઉવચજ્ઞડ। સે ણં તત્ત્વ દિવ્વાઈં
ભોગ ૦ જાવ ચડ્તા, ઝટ્ટેણં સમિથગમ્બે જંતે પચ્ચાયાતિ, સે ણં
તઓદિતો અર્ણતરં ઉવરિહિતા ચંમલોગે શામં સે કપ્પે પમા-
ચે। પાઈણપિણાયપે ડડીણદાહિણચિચ્છે, જહા ઝાણ-
પદે ૦ જાવ પંચ વંસેસગા પમ્મતા। તં જહા-અમોગવંસેસ ૦
જાવ પચ્છિરુવા, સે ણં તત્ત્વ દેવે ઉવચજ્ઞડ, સે ણં તત્ત્વ
દસભાગરાંવમાઈં દિવ્વાઈં જોગ ૦ જાવ ચડ્તા, સત્તમે મમિ-
થગમ્બે જંતે પચ્ચાયાતિ, સે ણં તત્ત્વ યાવદ્દે માસાણં વહુ-
પદિપુષ્પાણં અઘ્ઘપ્પમાણં ૦ જાવ વાંડકેતાણં સુકુમાલગજ-
હણે મિવકુંડઝકુચિયકસણે મઘ્ઘંડતલ્લકપપીઠે દંવકુ-
મારસમ્પજવ દાણે પથાતે। સે ણં અહં કાસવા ! તણં
આઈ આઝો ! કાનવા ! કોમારિયાણે પવ્વજાણે કોમા-
રિણં વંચેચવાસેણં અવિચ્છકણણે ચેવ સેલાણં પદિ-
હામણિ, સં ૦ ૨ સે સત્તમે પટ્ટપરિહારં પરિહારમિ। તં જહા-
ણેજ્ઞસ્ય મહ્ધરામસ્ય વંધિપસસ્ય સંઘસ્ય ચારહાઈસ્મ અઝ્ઝુજ-
મસ્ય ગોયમપુસસ્ય મોલાલસ્ય રોહસિતિપુસસ્ય તત્ત્વ યં જે સે
પદમે પટ્ટપરિહારે, સે ણં રાયગિદ્દસ્ય યથરસસ્ય વહિયા યં-
ચિકુચિરિતિ ચેરંપિતિ ટ્ઠાયણસસ્ય કંધિયાણસસ્ય સરિરં વિ-
પ્પજ્ઞામિ। વિપ્પજ્ઞામિતા ષ્ણેજ્ઞસસ્ય સરિરં અપુણ્ણવિ-

सामि । अणुपविमामिचा बाबांसे बासाईं पढेनं पठ्ठपरिहारं परिहरामि । तत्तय एं जे से दोच्चे पठ्ठपरिहारें, से एं ठाईं पुरस्स गयरस्स बढिया बंधोपरणेंसि चैयंसि एणें-
 क्कगस्स सररीरं विण्णज्झामि । विण्णज्झामिचा मल्लारामस्स सररीरं अणुपविमामि । अणुपविमामिचा एगवीं बासाईं दोच्चे पठ्ठपरिहारं परिहरामि । तत्तय एं जे से तच्चे पठ्ठपरिहारें, से एं बंधोपरणेंसि बढिया अंगमंदिरेस्मि चै-
 यंसि मल्लारामस्स सररीं विण्णज्झामि । विण्णज्झामिचा भं-
 दियस्स सररीरं अणुपविमामि । अणुपविमामिचा बाबांसे बासाईं तच्चे पठ्ठपरिहारं परिहरामि । तत्तय एं जे से चउत्थे पठ्ठपरिहारें, से एं बाणारसीए खयरीए बढिया कामपढा-
 वणेंसि चैयंसि भंदिरेस्स सररीं विण्णज्झामि । विण्णज्झा-
 मिचा रोहस्स सररीं अणुपविमामि । रोहगस्स सररीं अणुपविमामिचा एगवीं बासाईं चउत्थे पठ्ठपरि-
 हारं परिहरामि । तत्तय एं जे से पंचमे पठ्ठपरिहारें, से एं आलंभियाएणयरीए बढिया पत्तकालगेंसि चैयंसि रोहस्स सररीरं विण्णज्झामि । विण्णज्झामिचा भारद्वाजस्स सररीरं अणुपविमामि । अणुपविमामिचा अट्ठारस बासाईं पंचमं पठ्ठपरिहारं परिहरामि । तत्तय एं जे से षष्ठे पठ्ठपरिहारें, से एं वेसालीए गयररीए बढिया कंधियापणेंसि चैयंसि चारद्वाहस्स सररीरं विण्णज्झामि । विण्णज्झामिचा अज्जुण-
 स्स गोयपुत्तस्स सररीरं अणुपविमामि । अणुपविमामिचा सत्तरन बासाईं षष्ठं पठ्ठपरिहारं परिहरामि । तत्तय एं जे से सप्तमे पठ्ठपरिहारें, से एं इडेव सावत्थीए गय-
 रीए ढालाड्डाए कुंभकारीए कुम्भकारावणेंसि अज्जुणस्स गोयपुत्तस्स सररीरं विण्णज्झामि । विण्णज्झामिचा गो-
 साक्षस्स धंखलिपुत्तस्स सररीरं अठ्ठे थिरं पुवं धारणिजं सीयसईं उइहसईं खुहापईं विविदंसेसमगपरीमहावस-
 म्मासईं थिरंसेषणं ति कट्ठं तं अणुपविमामि । अणुप-
 विमामिचा तं मोलन बासाईं इमं सत्तमं पठ्ठपरिहारं परिहरामि । एवमेव आउसे । कामवा । एणेणं तेसीसेणं वाममणं सत्त पठ्ठपरिहारा परिहरिया भवेंसीति मक्खला-
 या । तं मुहुं एं आउसे । कातवा । ममं एवं वयासी ।

“सं जहा” इत्यादिना महाकव्यप्रमाणमाह-तत्र-(सं जहा य
 ति) महाकव्यप्रमाणवाक्योपन्यासायः । (जहिं वा पज्जुहियय
 ति) यत्र गाथा परि सामस्येनोपादिता उतरणा, सामतेययः ।
 (एत एं अज्झ ति) एव गज्जा मार्गः । [एणं गंगामाणं
 ति] गङ्गायास्नन्मार्गस्य आमेदात् गङ्गाप्रमाणेन्युक्तम् । [एवा-
 मेव ति] उक्तमेव कर्मणं । [सपुग्गावरेणं ति] सह पुत्रेण ग-
 ङ्गादिना यद्वरं महागङ्गादिं तत्सपूर्वपरं, तेन, मायप्रत्ययलोप-
 ष्ठेनारमपूषापरतयेयर्थः । “तासि ङ्गिहं” इत्यादि । तासां

गङ्गादिगतवातुकाकाणादीनामित्यर्थः । ङ्गिहियः उच्चारः, वर-
 णीयङ्गिहियः । (सुहृमर्षोदिकेनये चयं ति) सुहृमर्षोदी-
 नि मूलमाकाराणि कलेवराण्यसङ्ख्यातकण्ठानि । कलेवराणां क-
 ण्ठपाणि यत्रोच्चारं स तथा । [वावरवोदिकेनये चयं
 ति] वावरवोदिकेनि वाद्वोदिकेनि कलेवराणि कलेवराणि
 कण्ठपाणि यत्र स तथा । (उणं ति) न व्याकथेयः, इतरन्तु व्या-
 कथेय इत्यर्थः । [अग्रहायं ति] अग्रहाय स्थकपा । [सं कोट्टे । ति] सं
 काष्ठो गङ्गासमुद्रायामसकः । [कांयं । ति] काणः, स व्याकथेय-
 स्यादित्युच्यते, यथा ह्यौपायस्यं काङ्गामारुत उच्यते । [एरीए
 ति] नीरज्जा, स च तदुत्प्रेक्षितरजसामप्यभवे उच्यते इत्यादि
 (निष्ठेयं ति) निष्ठेयः जूमिस्त्रियादिंस्त्रिष्टुप्सकतात्वाभावात् ।
 किमुक्तं भवति ।-निष्ठेयः निरवयवोक्त इति । (सिं तं सरं ति)
 अथ तत्तावत्कालखण्डं सरःसंज्ञं नवमि, मानससंज्ञं सर इत्य-
 र्थः । [सरणमाणे । ति] सर एवोक्तमङ्गलं प्रमाणं बह्वर्थात्म-
 हाकल्पादेर्मानं सरःप्रमाणम् । [महाप्रमाणं ति] मानलोच-
 रं यदुक्तं चतुरर्थातिमहाकव्यप्रमाणसहस्राणांति तत्तदुच्यते ।
 अथ सप्तमानं दिव्यादीनां प्रकृपागाथाह- (अणेतान्मो संज्झा-
 यो ति) अणेतान्मो वसुधायाः प्रकृपागाथायां । [अयं वरस । ति]
 वरयं वसुधा वरयनं कृत्वा अयं वा देहम् । [वरस । ति] त्यक्त्वा
 [उवरसि । ति] उपरितनमप्यमायतनानां मानसानां सज्जावा-
 तस्यव्यवच्छेदाय उपरितनं इत्युक्तम् । [माणसे ति] गङ्गादिः
 प्रकरणतः प्रागुक्तस्यैव सरसि, सरप्रमाणानुपयुक्त्युक्तं इत्य-
 र्थः । [संज्झे । ति] निष्कायविशेषः । [देवे उवउज्ज । ति] प्रथ-
 मा दिव्यमयः साक्षिगर्भमज्जास्थानं । यत्र विष्णु मानसं तु सं-
 र्गुणं आद्यसंयुक्तसहितं चत्वारि संयुधानि, त्रयञ्च देवभवाः
 तथा । [मानसो । ति] महामानसं पूर्योक्तमङ्गलप्रमाणमा-
 नुपयुक्तम् । यत्र प्रागुक्तं चतुरर्थातिमहाकव्यप्रमाणसहस्राणि
 कृपायस्तेन तन् प्रथममहामानसपेक्षुनि कृत्यम् । अन्त्यथा
 त्रिषु महामानसं तु चतुराणां तानि स्फुरति । एतेषु चो-
 परिमादिभक्तिषु मानसोत्तरेषु चोपेयं संयुधानि, त्र-
 यञ्च देवभवाः । आदिनन्तु सप्त संयुधानि, यद् च देवभवाः ।
 सप्तमदेवभवेन प्रज्ञाकोकं, स च संयुधं न भवति, सचे
 संयुधत्वेनाजिहिनस्त्विति । (पाईणपणिनायए उदी-
 ण्वादिणमिच्छति । ति) इहायामपिक्कमयाः व्युत्पन्नमात्रं
 मन्तव्यम् । नरव प्रणिपुं वैवस्वन्त्मानसंस्थितत्वेन तयोस्तुल्य-
 त्वादिति । [जहा डाणपदे । ति] प्रज्ञाकोकस्य कपं तथा याच्यं
 यथा स्थानपदे प्रज्ञापनाद्वितीयप्रकरणं । तथैवम्-“पदिपुसुचं-
 दं डाणपदे । ति । [अक्कालोभासरासिण्येन ” इत्यादि । “असा-
 गनेलेय ” इत्यत्र यावत्करणात्-“ सतिवसुचंसेलेयं वृय-
 वसेलेयं मज्जेयं वंनलोववसेलेयं ” इत्यादि इत्ययम् । [सुकुमा-
 लममल्लय । ति] सुकुमारकलासो भद्रश्च भद्रमूर्तिरिति स-
 माये कारालकारी स्वाधिकारिणिति । [सिक्कुलकुं चियेकेय
 ति] सुदवः कुपडमिषय इमोदिक्कुलकामय कुञ्जनाय के-
 दा यस्य स तथा । [मज्जंनतसकषपीडय । ति] सुदुगणलं
 कर्णपोठके कर्णोभरणविशेषी यस्य स तथा । देवकुमारवत्सप्रमः
 देवकुमारवत्समानप्रमो यः स तथा, कण्ठः स्वाधिक इति ।
 [कामारियाय पठ्ठउज्जा । ति] कुमारस्येयं कौमार्यं, सैव कौ-
 मारिकी, तस्यां प्रमथयायं विषयभूतायां सङ्ग्रहानं बुद्धिं प्रवि-
 शेभ इति योगः । [अविद्धकथय चैय । ति] कुमुदिशनाका अ-
 विद्धकयोः सुगुणमतिरित्यर्थः । [एयेज्जसेयथेयं] इदेषुका-

दयः पञ्च नामतोऽभिहितः, श्री पुनरन्योऽपि तुलासाहिताधि-
 ति । [अलं विरंति] अन्त्ये स्थिरं, विधत्तकालं वा कश्च-
 दयं स्थानिष्यात् । [पुनंति] भूयं तदुपशान्तं भूयन्वाहत् दय
 [आरयिष्यंति] आरयिष्यं वाग्यय । दयत्वं भावयितुमाह-
 [सी-
 ययिष्यंति] दयभूतं च, तत्कृत दयत्वं - [यिदंस्त्वयंति]
 अभिषद्यमानं स्वभावमिष्यते । [ति कटुं च], तिदंस्त्वयंति
 हेतोस्तद्व्यभिचारात् । (५०)

साधु णं आउसो ! कासवा ! ममं एवं वयासी-गोसांमे
मंल्लिपुत्ते ममं धम्मंतेवार्थी, गोसांमे मंल्लिपुत्ते ममं धम्मं
तेवार्स ! नए णं समणे भगवं महावीरं गोसांमे मंल्लिपुत्तं
एवं वयासी-गोसांसा ! ते जट्ठाणामए तेणए सिया गामेस्स
एहिं परिस्सज्जमाये सु कत्थइ गच्छं वा दरिं वा बुग्गं वा पिण्णं वा
वच्चवं वा तिसमं वा अण्णसादेवामे एवेणं मई उल्लांमेण
वा सण्णोमेण वा कप्पासप्पमेण वा तण्णमूण वा अत्ताए
आवरत्ता वां थिंटेज्जा ! सेणं अण्णावरिए आवरियमिति
अप्पाणं मसइ, अप्पच्छेस य पच्छसमिति अप्पाणं मसइ,
अण्णल्लुके सुकमिति अप्पाणं मएणइ, अप्पसायए पलाय-
मिति अप्पाणं मसइ, एवामेव तुम्हं पि गोसांसा ! अण्णसे
सं अल्लमिं! तण्णंनज्जि, तं मा एवं गोसांसा !, थारिहसि
गोसांसा !, इच्छेवं ते सा च्छाया, णो अण्णा ! तए णं से
गोसांमे मंल्लिपुत्ते समणस्स भगवत्तो महावीरंणं एवं वुत्ते
समाणे चापुत्तये सयणं भगवं महावीरं उच्चाववाहिं
आउसणाहिं आउसइ ! आउसइत्ता उच्चाववाहिं उक्कंसणा-
हिं उक्कंसेइ ! उक्कंसेत्ता उच्चाववाहिं थिंभत्थणाहिं थिं-
भत्थंइ ! थिंभत्थंत्ता उच्चाववाहिं थिंच्छोदणाहिं थिं-
च्छोदंइ ! थिंच्छोदंत्ता एवं वयामी-ण्णंमि कदाइ, विण-
डंति कदाइ, जण्डंति कदाइ, णडविणट्टजण्डंति कदाइ, जज्ज
ण जज्जंति, थारिहंते वयाजितंता सुदमत्थि ! तेणं कालेणं तेणं
सयएणं समणस्स भगवत्तो महावीरस्स अंतेवार्सी पाईण-
णायए सत्त्वाण्णुइ णमं अणगारे पणइणएणं जावजेण-
ए, धम्मपरियाण्णामेणं एयमइ असइवमाये उट्ठाए उट्ठेइ !
उट्ठेत्ता जेयेवं गोसांमे मंल्लिपुत्ते तेणेव उडगच्छइ !
उडगच्छइत्ता गोसांमे मंल्लिपुत्तं एवं वयासी-जे विताव
गोसांसा ! त्तारूवस्स समणस्स वा माहणस्स वा अंतियं
जगमवि अण्णं थाम्मियं सुवयणं थिसमेइ, से जि ताव तं
वंदइ, जमंस्सइ, जाव कट्ठाणं मंगलं देवयं जेयं वज्जुवासइ !
किमि ! पुण तुयं गोसांसा !-जगवया वेव पच्चाविए, जग-
वया वेव मुंसाविए, भगवया वेव सेहाविए, जगवया वेव
सिक्खाविए, जगवया वेव बहुसुइए, भगवत्तो वेव थिच्छं
वप्पदिबब्बे, ई मा एवं गोसांसा !, थारिहसि गोसांसा !,
सच्छेवं ते सा च्छाया, णो अण्णा ! तए णं से गोसांमे मं-

लखिपुत्रे सम्भाष्यते इति अत्रगारे एवं पुत्रे समाणे आ-
 मुरुचे सम्भाष्यते अत्रगारं तेषां तेषां एगाद्वयं कृदा-
 इवमिति निर्दिष्टं । तत्र यं से गोसास्त्रं मंल्लिपुत्रे स-
 म्भाष्यते तेषां तेषां एगाद्वयं कृदाद्वयं भासरास्त्रं
 करेत्वा दीर्घं वि समणं भगवं महावीरं उच्चाववादि
 आउसणादि आउसदं, जाव सुदं णटिय । तेषां का-
 ज्ञेयं तेषां समणं समणस्स भगवन्नो महावीरस्स अ-
 नेवासी कांसलजायवए सुणकलत्ते इति अत्रगारे पण-
 धएण जाव विणीए पन्नापरियासुरागणं जहा सम्भाष्य-
 ते तेषां जाव सखेव ते सा च्छया, धो अस्सा । तत्र यं
 से गोसास्त्रं मंल्लिपुत्रे सुणकलत्ते अत्रगारं एवं पुत्रे
 समाणे आमुरुचे सुणकलत्ते अत्रगारं तेषां तेषां परित्ता-
 वेदं । तत्र यं से सुणकलत्ते अत्रगारे गोसास्त्रं मंल्लिपुत्रे
 तेषां तेषां परित्तावेदं समाणे जेणव समणे जगवं महावीरं,
 तेणव उवाचच्छा । उवाचच्छात्ता समाणे भगवं महावीरं (त-
 ल्लुतो वंदे, उपमंसि) । समंसिच्चा समणं एवं महत्त्वपादं
 काहेइ । काहेइच्चा मणसि ए समणो भो व तामिदं ।
 स्वायेइत्ता आनाइयपदिकत्ते समाहिपत्ते आणुपुत्तिय का-
 ज्ञगए । तत्र यं से गोसास्त्रं मंल्लिपुत्रे सुणकलत्ते अत्रगारं
 तेषां तेषां परित्तावेत्ता तं वि समणं भगवं महावीरं
 उवाचवादि आउसणादि आउसदं, सच्चं तं चेव० जाव
 सुदं णटिय । तत्र यं समणे भगवं महावीरं गोसास्त्रं मंल्लि-
 पुत्रं एवं बयामी-जे वि ताव गोसास्त्रा ! तद्धारुवस्स समण-
 स्स वा माइणस्स वा तं चेव० जाव एज्जुत्तामति, किमणं !
 पुण गोसास्त्रा !, जुत्तं मए चेव पन्नाविणं जाव मए चेव बहु-
 र्स्सइए, मए चेव मिच्छं निष्पन्नियणं, ते मा एवं गोसास्त्रा !,
 ० जाव धो अस्सा । तत्र यं से गोसास्त्रं मंल्लिपुत्रे समाणे
 जगवन्ना महावीरं एवं पुत्रे समाणे आमुरुचे तेषां समणं
 समोहणं । समोहणं च सत्तद्वपणं पत्तोसकपि पत्तोसकपि
 समणस्स जगवन्नो महावीरस्स बहाए सरारमंति तेयं
 थिस्सरं । से अहाणमए वाउकलिया वा वायमंरुद्धि-
 याद वा सेलंति वा कुत्तंति वा थंजंति वा धूमेनि वा
 आनपरिज्जमाणा वा शिवापरिज्जमाणा वा, मा एं तत्थ
 ओकमदं, ओपकमदं, एवमेव गोसास्त्रं मंल्लिपुत्रस्स
 तवोपे समणस्स जगवन्नो महावीरस्स बहाए सरारं
 थिस्सि समाणे, से यं तत्थ ओकमदं, ओपकमदं, अंथि-
 थिस्सि करेइ । करेइच्चा आयादिणं पर्यादिणं करं । करेइच्चा
 ठुं वेदमं उणं । ते से यं तवोपदिहए पदिथियत्ता-
 माणे तस्सेव गोसास्त्रं मंल्लिपुत्रं सरारं अणुद-
 हयाणे अणुदहयाणे अंतो अणुपविद्धे । तत्र यं से

गोसाले मंसलिपुत्रे सपणं तेपणं अघाइहे सपाणे समणं जगवं महावीरं एवं वयासी-तुमं यं अज्जो ! कासवा ! ममं तवेणं तेपणं अघाइहे सपाणे अंतो ढणं मासाणं पिचज्जरपरिगयसरंरे दाहवन्तेपणं ज्वमत्ये चेव कालं करिस्सह । तए यं समणे जगवं महावीरं गोसालं मंस-लिपुत्रं एवं वयासी-थो खलु अहं गोसाला ! तव तवेणं तेपणं अघाइहे सपाणे अंतो ढणं मासाणं जाव कालं करिस्सामि । अहं यं अघाइ होलस वासाइं जिये मुह-त्थी बिहरिस्सामि । तुम्हं यं गोसाला ! अप्पणा चेव सपणं तवेणं तेपणं अघाइहे सपाणे अंतो सत्तरत्तस्स पिचज्जरपरिगयसरंरे जाव ज्वमत्ये चेव कालं करिस्सामि । तए यं सावत्थीए थयरीए सिंघाकगं जाव पइडु बह्जणो अघममसस्स एवमाइकल्लं जाव एवं पक्खे-एवं खलु देवाणुयिया ! सावत्थीए थयरीए बहिया कोइए चेइए हुवे जिणा संजवेति । एगे एवं वयासी-तुमं पुब्बि कालं करिस्ससि । एगे एवं वदंति-तुमं पुब्बि कालं करिस्ससि । तए यं के सम्मावादी, के मिच्छावादी ? । तए यं मे से अहण्डाणे जणे, से वदंति-समणे भगवं महावीरं सम्मा-वादी ! गोसालं मंसलिपुत्रे मिच्छावादी, अज्जो सि ! स-मणे जगवं महावीरं समणे जिग्गंये आमेत्ता एवं वयासी-अज्जो ! से जहाणमए तणरासीति वा कडरासंति वा पचरासीति वा तयारासीति वा तुसरासीति वा नुसरासी-ति वा गोमपरासीति वा अन्नकररासीति वा अगणिज्जा-मिए अगणिज्जूसिए अगणिपरिणामिए इवतेए गवतेए णट्तेए जट्तेए ट्ठुत्तेए विणट्तेए जाव एवमेव गो-साले मंसलिपुत्रे ममं बहाए सरारंमंमि तेयं णिसिन्दिवा इवतेए गवतेए जाव विणट्तेए, तं ढंदंये अज्जो ! तुज्जं गोसालं मंसलिपुत्रं धम्मियाए पढिचोयणाए पढिचोएह, धम्मिं २ धम्मिए पढिसारणाए पढिसारंहे, धं ३ धम्मिएणं पढोयारेणं पढोयारंहे, धं ४ अट्ठेहि य हेजाह य पसिणेहि य बागरणेहि य कारणेहि य णिपट्ठपसिणवागरणं करह । तए णं से समणाणिमंथा समणेण भगवया महावीरं एवं वुत्ता समाणा समणं जगवं महावीरं वंदहं, एमंसेह । वंदिंथा एमं-सिंथा जेयेव गोसालं मंसलिपुत्रं, तयेव उवागच्छेह । उवा-गच्छइसा गोसालं मंसलिपुत्रं धम्मियाए पढिचोयणाए प-ढिचोएति, धं २ धम्मियाए पढिसारणाए पढिसारंति, धं ३ धम्मिएणं पढोयारेणं पढोयारंति, धं ४ अट्ठंहि य हेजाहि य कारणेहि य जाव बागरणं करंति । तए यं से गोसाले मंसलिपुत्रे समणेहि जिग्गंयेहि धम्मियाए पढि-चोयणाए पढिचोइज्जमाणे जाव थिपट्ठपसिणवागरणे

करिमाये आसुरे ० जाव मिसिमिसेपाणे थो संघाएइ । समणाणं जिग्गंयाणं सरीरगस्स किंचि आवाहं वा वावा-हं वा उप्पसए उविच्छेदं वा करिचए । तए यं ते आजी-विया येरा गोसालं मंसलिपुत्रं समणेहि जिग्गंयेहि ध-म्मियाए पढिचोयणाए पढिचोइज्जमाणं धम्मियाए प-ढिसारणाए पढिसारिज्जमाणं धम्मिएणं पढोयारेणं पढो-यारिज्जमाणं अचेहि य हेजाहि य जाव करिमाये आसु-रुत्तं जाव मिसिमिसेपाणे समणाणं जिग्गंयाणं सरीरगस्स किंचि आवाहं वा वावाहं वा उविच्छेदं वा अकरेमाये पासइ । पासइसा गोसालस्स मंसलिपुत्तस्स अंतियाओ आताए अवकमंति । अवकमंतिथा जेयेव समणे जगवं महा-वीरं, तेमेव उवागच्छेति । उवागच्छंतिथा समणं भगवं महा-वीरं बिम्बुत्तो आयाहिणं पयाहिणं कहु वंदंति, एमंसेति । वंदिंथा एमंतिंथा समणं जगवं महावीरं उवसेपज्जिता थं विहरंति । अस्सेगइसा आजीविययेरा गोसालं चेव मंस-लिपुत्रं उवसेपज्जिता थं विहरंति । तए यं से गोसाले मंसलिपुत्रे जस्सहाए हज्जमागए, जमहमसाहेमाये रंदाइ प-लोएमाणे हीहुएहाइ नीससमाणे दाहिवाइ लोमाइ लुं-चमाणे अचइ वंइयमाणे पुण्डि पप्फोहेमाये हत्ये विणि-प्पुणमाये दोहिं वि पाएहिं नुमिं कोट्टेमाणे हा हा अहो हताइयस्सीति कहु समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतियाओ कोट्टयाओ चेयाओ पढिक्खिक्खमइ । पढिक्खि-क्खमइत्ता जेयेव सावत्थी थयरी जेयेव हालाइ-लाए कुंजकारोए कुंजकारावणे, जेयेव उवागच्छेह । उवा-गच्छइसा हाहाइहाइ कुंजकारोहिं कुंजकारावणंमि अ-वकूणमइत्यगए पज्जपाणंमं पियमाणे अज्जिकल्लं माय-माणे अज्जिकल्लं एवमाणे अज्जिकल्लं हालाहलाए कुं-भकारीए अज्जिकल्लं करेमाणे सीतल्लएणं मट्टियापाणए-णं आरंभणिउदएणं गाताइ परिंसिचमाणे विहरं । अ-ज्जो सि ! समणे भगवं महावीरं समणे जिग्गंये आमेत्ता एवं वयासी-जावइएणं अज्जो ! गोसालेणं मंसलिपु-त्रेणं ममं बहाए सरारंमंमि तेयं णिसइ, से थं अघाहि प-ज्जत्ते सोससएइ जणववाणं । तं जहा-अंगणं वंगाणं मग-हाणं मल्लाणं मालवगाणं अचच्चाणं वच्चाणं कोच्चाणं पाठाणं सल्लाणं बज्जीणं माळीणं कासीणं कोसल्लाणं अवाहाए संभुजराणं याताए बहाए उच्चाइण्डयाए जा-सीकरणाए जं पिय अज्ज ! गोसाले मंसलिपुत्रे हालाह-लाए कुंभकारीए कुंजकारावणंमि अवकूणमइत्यगए पज्ज-पाणं पियमाणे अज्जि जाव अज्जिकल्लं करेमाणे विहरइ । (गत्तं व ति) गत्तं लज्जमं, (वरंति) मृगालादिक्कतचु-विहट्ठिपेयव, (पुत्तं) पुत्तं लज्जमं, जनगहादिहि । (जिं

ति) निम्नं शुष्कलस्यप्रभृति (पक्ष्यं च सि) प्रतीतव । (वि-
चमं सि) गरीषापाणद्विष्णुकुलस्य, (एवमं मई सि) एकेन
मइता (तस्युपयय प सि) वृष्युक्तेन वृषामेण [अनावरिप
सि] अनावृतोऽसावावरन्मत्परावात् (उपयं मसि सि) उप-
लभ्यमसि, दृश्यसीत्यर्थः । (तं मा एवं गोसाल (च) इह ह-
र्षितं शेषः । [नाहिह सि गोसाल (च) इह चैवं कर्तुमिति
शेषः । [सखेच ते सा च्छाय सि] सैव ते छायाश्चया दृश्यो-
मुमिषा, छाया प्रकृतिः [उच्चावर्थादि सि] असमञ्जसाजिः [आ-
उलवर्थादि सि] सुतोऽसि स्वमित्यादिभिर्यवनैराक्रोशति शपति
[उच्छेत्तवर्थादि सि] दुष्कृतीनेत्यादिभिः कुशाद्यभिमानपातना-
र्थैश्चनैः [उच्छेत्त सि] कुशाद्यभिमानाद्व्यपतव्यतीव्र [नि-
वृत्तवर्थादि सि] न त्वया मम प्रयोजनमित्यादिभिः पदपञ्च-
मैः [निवृत्तवर्थादि सि] नितरं दुष्टप्रभित्ये [निष्करोडवर्थादि
सि] त्वज्जस्मदीयसीत्येकराक्षुद्रानित्यादिभिः [निष्करोड
सि] प्राप्तमर्थं स्वाजयतीति [नट्टेति क्वादि सि] नट्टः स्वाचा-
रनाद्यादि जवसि त्वम् । [क्वादि सि] क्वाचिदिति वित-
र्कार्थः । अहम् एवं मन्ये यदुत नष्टस्यमसोति [निष्करोड सि]
सुतोऽसि [भञ्जसि सि] अष्टोऽसि सपद्मा एतेतोऽसि त्वं,
अमेवमस्य यौगपथेन योगाभाषाविनष्टपुष्टोऽसीति [नाहिह सि]
सैव ते [पारेणजाश्वप सि] प्रयोजनानपदः, प्राश्य इत्यर्थः ।
[पश्वाविप सि] शिष्यस्तेनान्युपगतः । "अष्टवृगमो पञ्चज
सि" बचनावत् । [मुद्राविप सि] मुद्रितस्य तस्य शिष्यस्ते-
नानुमननात् । [सेहाविप सि] प्रतियेन सेविनः, प्रतिसमा-
चारलक्षणं तस्य अगवतो हेतुभूतत्वात् । [निष्करोड सि]
शिक्षितः तेजोश्रेयाद्युपदेशादतः [बह्वस्सुर्य सि] नियति-
बाह्यदिप्रतिपत्तिहेतुभूतत्वात् । [कोसज्जवाप सि] अयोध्या-
देशोत्पन्नः । [बाहल्लियाह सि] बाहोःकफिका, स्थिरा स्थि-
त्वा यो बाहो वारि सा वानोःकफिका [वयमंरक्षिवाह सि]
मण्डलिकाभिर्यो वारि "सेल्लि सि वा" इत्यादौ नृनीयार्थे सप्तमी ।
[आविपञ्जमाणे सि] कल्पमाना [निवाविपञ्जमाणि सि]
निवर्त्यमाना [मोक्षम सि] न कर्मते न प्रभवति । [नो पक्षम सि]
प्रकर्षेण न कर्म [अचि मं सि] अज्ञिते सङ्गते, अज्ञिनेन सङ्ग-
कतेन वा देशेनाज्ञिः पुनर्मनमज्ञिनाज्ञि । अथवा-अप्यथा गमने-
न सह आञ्जिरागमनमप्यथाज्ञिः, तन्नामग इत्यर्थः । तं करोति ।
[अथाह सि] अन्वाविष्टोऽमित्रातः [सुहृदि सि] सुहृ-
द्वतीय सुहृद्वती [अहृद्वहणे जने सि] तथामानो ज्ञानो, यो
यः प्रधान इत्यर्थः । [अगणिगजामिप सि] अगिना ध्यातो द-
ध्यो, ध्यामिती वा ईदृशः (अगणिज्जुल्लसिप सि) अगिना
सेवितः, कृपितो वा [अगणिपरिगामिप सि] अगिना परिज-
मितः पूर्वस्वभावस्थाजनेनाऽऽमित्रार्थं नीतः । तदस्य हृततेजो-
सूक्ष्मपिना गततेजाः । कश्चित् स्वत एव नष्टतेजाः, कश्चित्प्र-
कीर्ततेजाः, स्रष्टेजाः, ध्यामतेजा इत्यर्थः । सुततेजाः, कश्चि-
द्वीभूततेजाः, 'सुप्' भेदे, 'जिनिर्' 'अधीनामे' इति वचनात् ।
किमुक्तं भवति ?-विनष्टतेजाः निःसत्ताकीभूततेजा एकार्था-
ज्ज्ञेता शब्दाः । (उद्धं सि) स्वाभिप्रायेण यथेष्टमित्यर्थः ।
(निष्पट्टपलिनवागमरं सि) निर्गतानि स्पृष्टानि प्रश्नवाक्य-
रूपानि यथैव स तथा तत् । [उद्धं पञ्चमाणे सि] दात्री
दष्टि दिष्टु प्रकृतिप्रभृतयः । मानयनानां इतमानानां लक्षणमि-
दम् । [दाष्टुपदाई नीससम्प्राप्ति सि] निःस्वास्तीति गम्यते ।
[दाष्टिदाई शोभाई सि] उच्छरीरैश्च रोमाश्च । [अयदुं नि]

कृतादिकायाम् [पुयसि वण्कोडेमाणे सि] पुनर्दत्तं पुनर्प्रदत्तं
प्रकोटयत् । [विणिगुणमाणे सि] विनिर्गुणम् । [हा हा अहो
हस्रोऽहमस्सीति कट्ट सि] हा हा अहो हतोऽहमस्मीति
कृत्वा, इति अणित्यर्थः । [अंयकूणगहयमाणे सि] आनन्दल-
स्यगतः स्वकीयतत्पत्तेजोऽजितदाहोपशममायमाश्रयिणं चू-
षन्ति मायः । गानाश्चस्तु मयपातकृता िकाराः समभलेषाः
[माहियापाणयण सि] सुसिकाशिमज्जलेन, सुसिकाजसं सामा-
न्यमप्यस्यत आह- [आयंविनिर्गुणयणं सि] । इह टीका
व्याख्या-आतयनिकोवृक् कुम्भकारम्य यज्जाजने स्थितं तेम-
नाय सुमिश्रं जलं तेन [अलाहि पञ्जसि सि] अलमन्यर्थे प-
वासः शुद्धा, आतायेति द्यामः (आताप सि) इतनाय तदाभिनव-
साधक्या [यहाप सि] बधाय, तथा तदाभितस्थावरापिलसा
[उच्चावर्थादिप सि] उच्छादनत्वाये सचेतनाचेतनतद्वनस्तु-
च्चावर्थायेति, यतश्च प्रकारान्तरेणाऽपि जवतीत्यभिपरिभाषा-
पद्वर्णनायाह- [प्रतीकृणयाप सि] (अ०)

तस्स वि जं वज्जस्स पच्चादण्ह्याप इमां अट्ट चग्मां
पखवे । तं जहा-चमिं पाण, चमिं मेप, चरिमे णट्ट, चरिमे
अंजलिक्कमे, चरिमे पोक्खलस्स संवट्टप म्हामिट्ठे, चरिमे से-
यणए गंशहत्थी, चरिमे म्हासिलकट्टप मंगामे । अं अणं
इयं सि ओसप्पिणं ए चउवीसाए तित्थंकराणं चरिमे तित्थं-
करं सिउक्कस्सइ, ० जाव अंनं करेस्सं । जं विप यज्जं । गो-
सास्से मेखल्लिपुत्ते सीयलएणं मट्ठियापाणएणं आयंविनिर्ग-
दएणं गायां पारिसिचमाणे विहरइ, तस्स वि जं वज्जस्स प-
च्चादण्ह्याप इमां चत्तारि पाणगां चत्तारि अपाणगां
पखवेइ । मे किं तं पाणए । पाणए चउविनेइ पखवे । तं
जहा-गोपुडए इत्यमरियए आतवत्तए मिलाक्कभट्टत्तप, से
तं पाणए । से किं तं अपाणए ? अपाणए चउविनेइ पखवे ।
तं जहा-यालपाणए तथापाणए सिंरल्लिपाणए सुक्खापा-
णए । से किं तं यालपाणए । यालपाणए जे एं द, धाज्जं
वा दावारं वा दाकुंजं वा दाकज्जं वा सीयज्जं वा दड्ढा-
गहत्थेहिं परामुसइ, न य पाणियं पिक्कइ, से तं यालपाणए । से
किं तं तथापाणए ? जे एं अंवे वा अंवावर्गं वा जहा पओम-
पदे ० जाव बोक्कं वा तिट्ठं वा तरुणं वा आमग वा आमिगं
आविसल्लइ वा, पवसेति वा, ए य पाणियं पिक्कइ, मे तं त-
थापाणए । मे किं तं संवलिपाणए । संवलिपाणए जे एं
कलमंगलियं वा सुममंगलियं वा माममंगलियं वा सिं-
ल्लिसंगलियं वा तरुणियं आमियं आमिगं आविसल्लइ
वा, पवसेति वा, ए य पाणियं पिक्कइ, से तं संवलिपा-
णए । से किं तं सुक्खापाणए ? मुद्धापाणए जे एं उम्मासे
सुक्खाइमं खाइ, दोमासे पुदविसंयारोवणप दोमानं कट्ठसं-
यारोवणप दोमासे दम्भसंयारोवणप, तस्स एं वट्ठपुदपुखाए
छांइ मासाणं अंतिमप्राइ इमे दो देवा मद्विहिया ० जाव
मइसक्खा अंतिमे पाउत्तवेति । न जहा-पुख जदे य, पाणि-

जरे य । त ए णं से देवा सीयसिपुदिं ठहएदिं हत्येदिं
गायाई परामुसंति । जे णं ते देवा साइइइ, से णं आजी-
विसचाए कम्मं पकरइ । जे णं ते देव णां साइइइ, तस्स
णं संति सरीरगंति अगणिकार्यं संभवति, से णं सएणं
वेणं सरीरं जायेइ । जमेइया तओ पच्छा निज्जति, ०
जाव अंतं करेति, से तं सुच्छापाणए । तस्स णं सावत्थीए
णयरीए अयंपुले णामं आजीवियउवासए परिवसइ, अइ
जहा हासाइइ, आजीवियसएणं अप्पाणं भाविमाये
विहरइ । त ए णं तस्स अयंपुलस्त आजीवियउवासगस्स
अएणया कयाइ पुवरत्तावरत्तकालसमयंसि कुइंवाजाग-
रियं जागरमाये अयमेयाक्खे अज्जत्थियए ० जाव समुप्पजि-
त्था-किं संति या इह्हा पयत्ता । त ए णं तस्स य अयंपुलस्त
आजीवियउवासगस्स दोबं पि अयमेयाक्खे अज्जत्थियए ०
जाव समुप्पजित्था । एवं खडु मप धम्मायरिए धम्मोवए-
सए गोसाले मंखसिपुत्ते उपपत्तायाणइसणखेरे ० जाव
सव्वम् सव्वदिसि इहेव सावत्थीए णयरीए हालाइइयाए
कुंभकाराए कुंभकारावणंसि आजीवियसंयसंपरिवुडे आ-
जीवियसमएणं अप्पाणं जाविमाये विहरइ । तं सेयं खलु
मे कल्लं ० जाव जसंते गोसालं मंखसिपुत्ते वंदित्ता ० जाव पज्जु
वात्तिता इमं एयाण्णुक्कं वागरेणं वागरित्तए ति कइ एवं स-
पेहेइ । संपेहिता कल्लं ० जाव जलंतं एहाए कयं ० जाव अप्पमह-
ग्घाजरणालेकिपत्तरिरे साओ गिहाओ पदिभिकलमइ । पडे-
थिक्खमइत्ता पादविहारचारणं सावत्थिं नवरं मज्जं मज्जेणं
जेणव हासाइइयाए कुंभकारीए कुंभकारावणे, जेणव उवा-
गच्छइ । उवागच्छइत्ता पासइ । पासइत्ता गोमालं मंखसि-
पुत्तं हालाइइयाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अंभकूणग-
इत्ययणं ० जाव अंजलि कम्मं करेमाणे संपालियाए पट्टिया
० जाव गायार्इ परिसिचवाणं पासइ । पासइत्ता लज्जिए विलि-
त्तए विट्ठमणियं २ पबोमकइ । त ए णं त आजीवियथेरा
अयंपुले आजीवियउवासगं जजियं ० जाव पबोसकमाणं
पासइ । पासइत्ता एवं वयासी-एहि ताव अप्पुला । इतो ।
त ए णं से अयंपुले आजीवियउवासए आजीविय-
थेरेहि एवं वुत्ते समाणे जेणव आजीवियथेरा,
तेणव उवागच्छइ । उवागच्छइत्ता आजीवियथेरे वंदइ, एमं-
सइ । वंदइत्ता एमंसिप्ता एण्णसणे ० जाव पज्जुवासति । अ-
यंपुला । आजीवियथेरा अयंपुलं आजीवियउवासगं एवं
वयासी-मे एणं जे अयंपुला । पुवरत्तावरत्तकालसम-
यंसि ० जाव नं सति या इह्हा पयत्ता । त ए णं तव अयं-
पुला । दोबं पि अयमेया तं वैव सव्वं भाणियव्वं ० जाव
सावत्थि एयरिं मज्जं मज्जेणं जेणव हालाइइयाए कुंभ-
कारीए कुंभकारावणे जेणव इहं, तेणव इवमागए । से णं

णं जे अयंपुला । अइ समइ, इता अत्थि । जं पि य अ-
यंपुला । तव धम्मायरिए धम्मोवएसए गोसाले मंखसिपु-
त्ते हासाइइयाए कुंभकारीए कुंभकारावणंसि अंभकूणग-
इत्ययणं ० जाव अंजलि करेमाणे विहरइ । त ए णं जे जगवं
इमाइ अइ चरिमाइ पएणवइ । तं जहा-चरिमे पाणे ० जाव
अंतं करेसइ । जे वि य अयंपुला । तव धम्मायरिए धम्मो-
वएसए गोसाले मंखसिपुत्ते संयज्ञयाएणं मट्टियां जाव
विहरंति, त ए णं भगवं इमाइ चत्तारि पाणगाइं, चत्ता-
रि अप्पाणगाइं पएणवइ; मे किं तं पाणए । पाणए ० जाव
तओ पच्छा सिज्जति ० जाव अंतं करेति । तं गच्छइ
णं तुमं अयंपुला । एवं वैव तव धम्मायरिए धम्मोवएसए
गोसाले मंखसिपुत्ते इमं एयाक्कं वागरेणं वागरेहि । त ए
णं से अयंपुले आजीवियउवासए आजीवियसएदिं थेरेहि
एवं वुत्ते समाणे इह्हुट्ठं ० उह्हाए उह्हेइ । उह्हेइत्ता जेणव गो-
सालं मंखसिपुत्ते तेणव पट्टारत्थयगणए । त ए णं ते आ-
जीवियथेरा गोसालस्स मंखसिपुत्तस्स अंभकूणगए दाव-
वणइयाए एगंतमंते संगारं कुवंति । त ए णं से गोसाले मं-
खसिपुत्ते आजीवियाणं थेराणं संगारं पडिच्छइ । पडि-
च्छइत्ता अंभकूणगं एगंतमंते एहेइ । त ए णं से अयंपुले आ-
जीवियउवासए जेणव गोसाले मंखसिपुत्ते, तेणव उवाग-
च्छइ । उवागच्छइत्ता गोसालं मंखसिपुत्ते तिकल्लुत्तां ० जाव
पज्जुवासइ । अयंपुला । गोसाले मंखसिपुत्ते आजी-
वियउवासगं एवं वयासी-से एणं अयंपुला । पुवरत्तावर-
त्तकालसमयंसि ० जाव जेणव मम अंतियं, तेणव इवमागए ।
से एणं अयंपुला । अइ समइ, इता अत्थि । तं खो ख-
लु एस अंभकूणगं अंभचोवएणं एस । किं संति या इह्हा
पयत्ता । तं जहा-वंसंमूलसंति या इह्हा पयत्ता, वीणं वा-
पट्टिरिरींगा, वी ० २ । त ए णं से अयंपुले आजीवियउवा-
सए गोसालेणं मंखसिपुत्तेणं इमं एयाक्कं वागरेणं वागरिए
समाणे इह्हुट्ठं ० जाव रियए गोसालं मंखसिपुत्तं वंदइ, एमं-
सइ । वंदइत्ता एमंसिप्ता पसिणाइं पुच्छइ । पुच्छइत्ता अइमाइ
परियादिइ । परियादिइत्ता उह्हाए उह्हेइ । उह्हेइत्ता गोसालं
मंखसिपुत्तं वंदइ, एमंसइ । वंदइत्ता नमंसिप्ता ० जाव पडि-
गए । त ए णं से गोसाले मंखसिपुत्ते अप्पाणो मरणं आ-
भोएइ । आभोएइत्ता आजीवियथेरे सव्वेइ । सहावेइत्ता
एवं वयासी-तुज्जे णं देवाण्णपिया । ममं कासगयं जाणित्ता
सुरजिणा गंधोदएणं एहाहेइ । सुरजिणा गंधोदएणं एहाहे-
इत्ता पम्हलसुकुमासए गंधकासाइए गायार्इ सुहेइ । गा-
यार्इ सुहेइत्ता सरसंणं गोसीसेणं गायार्इ अणुलिपइ ।
अणुलिपइत्ता महरिं हंसलक्खणं पदसाधनं निर्यसइ ।
निर्यसइत्ता सव्वासेकारविचसियं करेइ । करेत्ता पुरिस-

सहस्ववाहिणी सीयं छुद्धेह । छुद्धेह सावत्यीए णयरीए
सिंघादगं जाव पहेडु महया सरेणं उग्योमेमाण ५ एवं
बद्ध-एवं खड्डु देवाण्णपिया । गोसासने मंसलिपुत्ते जिणं
जिणप्पत्तावी० जाव जिणसहं पगासमाणे विहरिचा । इमी से
ओसपिणीए चठवीसाए तित्थगराणं चारंमे तित्थगरे
सिक्के० जाव सक्कदुक्कलपढीये, इहांसकारममुदणं ममं
सरीरगस्स णीहरणं करेह । तए णं ते आजाविवा येरा
गोसासलस्स मंसलिपुत्तस्स एयमडं विणएणं पदिसुणंति ।
तए णं तस्स गोसासलस्स मंसलिपुत्तस्स सत्तरचांस परिण-
मयांसि पदिलक्कस्समचस्स अययेयाक्खे अब्भत्तिएए
जाव समुपज्जितया-खो खड्डु अहं जिणे जिणप्पत्तावी०
जाव जिणसहं पगासमाणे विहरि । अहं गोसासने मंसलि-
पुत्ते समणघायए समणमारए समणपदिणीए आपरियठ-
वभ्भायाणं अयसकारए अवयसकारए अकिस्सिकारए बह-
हि असत्तावाणाहं भिच्छकाभिनिवेसेहि प अप्पाणं वा
परं वा वडुभयं वा बुग्गाहेमाणे बुप्पाएसमाणे विहरिचा,
सएणं तेएणं अप्पाणहे ममाणे अंभोत्त सत्तरचस्स पिचज्ज-
एपरियगसरीरे दाहवकंतीए छुद्धमस्ये चेव क्कालं करेस्सं ।
समणे भगवं महावीरे जिणे जिणप्पत्तावी० जाव जिणसहं
पगासमाणे विहरिह, एवं संपहेइ । संपहेइचा आजाविवायेरे स-
वावेइ । सदावेइचा उवावयं सवहसत्तावि पकरेइ । पकरेइचा एवं
वयासी-यो खड्डु अहं जिणे जिणप्पत्तावी० जाव पगासमाणे
विहरिह, अहं णं गोसासने मंसलिपुत्ते समणघायए० जाव
उवमस्ये चेव क्कालं करेस्सं । समणे जगवं महावीरे जिणे
जिणप्पत्तावी० जाव जिणसहं पगासमाणे विहरिह । तं तुक्केणं
देवाण्णपिया । ममं कालगयं जाणित्ता वामपाए सुवेणं बं-
धइ । बंधित्ता तिरुत्तुं सुंइ उडुजइति । उडुजइत्ता
सावत्यीए णयरीए सिंघादगं जाव पहेडु आकड्डुविक-
हि करेमाणे महया मय्या सरेणं उग्योमेमाण ५ एवं ब-
द्ध-एवं खड्डु देवाण्णपिया । गोसासने मंसलिपुत्ते जिणं
जिणप्पत्तावी० जाव विहरिह । एए णं गोसासलं चेव मंसलि-
पुत्ते समणघायए० जाव उवमस्ये चेव कालगए । समणे जग-
वं महावीरे जिणे जिणप्पत्तावी० जाव विहरिह । अणिछी
असत्कारसमुदणं ममं सरीरगस्स नीहरणं करेजइह । एवं
बदिचा कालगए ।

(वज्जस्स सि) अवज्जस्स, वज्जस्स वा, मय्यापादिपराप्येत्यर्थः ।
(वरसि सि) न पुनरिहं मविष्यतीतिवृत्त्या चरमम् । नत्र पान-
कादीनि खादारी लगतर्तानि, चरमता चेवां स्वस्य निर्वाणगम-
नेन पुनरुत्तरणात् । एताभि 'ब' किल निर्वाणकाले जिनस्यावयवं
आवीनीति नास्त्येत्यु होय इत्यस्य, तथां नाहमेतानि दाहोप-
श्रमभोपेक्षानीत्यस्य चाप्यर्थः । प्रकाशनायेत्यादयमप्रकाश-

नाथानि जयन्ति । पुष्कलसंबन्धकादीनि तु भोजि बाह्यानि प्रक-
तानुषोमेऽपि चरमसामान्याख्यमखिलसंख्यया चरमापुष्का-
नि, जनेन हि तेषां सातिशयवाचकचरमता अकथ्यते, ततस्तैः
सहोक्तानामाप्रकृत्युक्तपात्रकादीनामपि सा सुख्येया जयन्ति
बुद्धेति । (पाणगाहं ति) जलविशेषा इति शेषः । (अपाणगाहं
ति) पानकसहशानि शीतलान्येव दाहोपश्रमहेतवः । (गोपुच्छ
ति) गोपुच्छाभ्युत्थितम् । (हृद्यमहियं ति) हृद्यमेव अर्चितं,
अर्चितमित्यर्थः । अथेतद्व्य आतम्यनिकादिकम् । (दायापाण
ति) स्थालं वडं तत्पानकमिव दाहोपश्रमहेतुत्वात्स्थालपानक-
म् । उपलक्षणत्वात्स्वयं आजानास्तराहोऽपि इत्यर्थः । एवमभ्याम्य-
पि, नवरं त्वच्छादनीयमलीकणापादिकक्षा । (सुद्धापाण-
यं ति) देवहस्तस्पर्श इति । (दायादयं ति) उदकादौ स्थान-
कम् । (दायावरं ति) उदकवारकम् । (दाकुमयं ति) इह
कुम्भो महात् । (दाकसं ति) कलशस्तु लघुतरः । दाह-
आगपयं ति) शोकपदे, तत्र चेद्वेद्वेयमधीयते । "मय्यं वा क-
यसं वा दालिमं वा" इत्यादि । (तरुणं ति) अजिनवम् ।
[आमयं ति] अपकम् [आसगं ति] सुखं नाथोदयेदीपय-
धीमयेव प्रकथत इह यदिति शेषः । [कल ति] कलयां
आम्यविशेषः । (सिंघाति ति) वृक्षविशेषः । "गुह्यसंखा-
रोवगयं" इत्यत्र, वर्तते इति शेषो इत्यर्थः । (जे णं ते देवे
साइह ति) यस्मै देवो स्वयदेऽनुमन्यते (संस ति)
स्वके, स्वकाये इत्यर्थः । [हल ति] गोयालिकात्वात्समानाकारः
कौटुकिशेषः "जाव सवय्य" इह यावत्करणादिहं इत्यर्थ-
"जिणे अराह केवहाति" 'वागएणं ति' प्रथमः [वागिरिण्यं ति]
प्रथम [विलियं ति] व्यलीकितः सज्जतस्सत्ताकाः । [विदे ति] शि-
वा अस्यास्तीति शीघ्रः, लग्नाप्रकर्षावित्यर्थः । ज्ञामये अस्वस्य
प्रत्ययोपादानात् विज्जेते ज्ञेयानां वाच्यंयुक्तं गोशासनात्मिक-
केनागच्छतीत्यर्थः । [संगरं ति] युद्धमिव अवयुक्तं नवसत्त-
यागमिष्यति, नतो भवानाप्रकृतं परित्यजतु, सवृत्तम् अथत्येवं
कथमिति । [नं नो खलु एस अयक्कणयं ति] निदिहं कलापस्थितं
न भवति यद् अतिनामकहवं वज्जवत्ताऽऽज्ञास्थिकतया विकल्पितं,
किं त्विहं यज्जवता एहं तदाप्रवक्तु । एतदेवाहं [अवयोएण एस
ति] इयं च निर्वाणगमनकाले आश्रयणीयेव, त्यक्तपानकत्वात्-
स्थिति । तथा ह्यज्ञा संस्थानं यत्पुटमासोत्तराहोपश्रमाहं [वंसीमुत्त-
सं ति] इहं च वंसीमुत्तसंस्थितत्वं तुणगांवालिक्का
लोकप्रतीतमर्थेति । एतावत्पुक्कं अदिरासवहिहंलसमगांवा
सवत्तस्मादाहं [वीणं वा पहरिवारा] पतयेव विरावस्यति;
पतच्छास्माद्वचनं तस्सोपासकस्व शृण्वतोऽपि न पयलीकका-
रणं जातं, यो हि सिद्धिं गच्छति, स चरमं मेययि करोतीत्यादि-
वचनैर्विमाहितमिति वादति । (हंसलक्कसं ति) हंसस्वकम्,
दुक्कलमित्यर्थः । इंसिहं वेति । [इहंसिहं सत्तममुदणं ति]
शुद्धा ये सत्तकाः पूजाविशेषस्तथा यः समुदायः स तथा,
तेन । अपया-शुद्धिस्तत्कारसमुदायित्यर्थः । समुदायश्च
अनामं सक्कः । (समणघाययं ति) अमणयोस्तैजोहोरात्रिपञ्च-
ण्यतादनात् घातहो घातकां वा, अम एव अमणमारक
इति । (दाहवकंतीए ति) दाहोपस्था [सुवेणं ति] वदक-
रज्या [उडुमहं ति] अचह्यमित्येति निर्वाह्यत, कथितं "उडु-
महि" इत्येते, तत्र आपसदं किञ्चित् विप्रेतस्येति । [आक-
ड्डुविक हि] आकड्डुविकारिका । (न०)

तए णं ते आजीविवा येरा गोसासलं मंसलिपुत्ते कालगयं

आशिषा हासाहलाए कुंजकारीए कुंजकारावणस्त दुवा-
राइ विहरि। पिठेतिचा हासाहलाए कुंजकारीए कुंजकारा-
वणस्त बहुभक्तदेसजाए सावर्तिष खयरि आसिहति। आ-
शिषेतिचा गोसांजनास मंस्त्रलिपुचस्त सरीरगं बामे पादे
धुंयेथं वंथति। वंथतिचा तिरस्त्रुचो मुहे ठकुजहति। ठकुजह-
तिचा सावर्त्यीए खयरि० निचारुग जाव० पदेसु आक-
हुचिकहिं करेयावे जांथं मरेणं उग्योसेमाया उग्योसेमाया
एवं बयासी-खो खलु देवाणुपिया ! गोसांजे मंस्त्रलिपुचे
अभिखे जिणप्पझावं० जाव विहरि० एस थं गोसांजे वेव
मंस्त्रलिपुच समणवापर० जाव उउमत्ये वेव कालगए,
समणे जगवं महावीरं जिणे जिणप्पझावी० जाव विहरि०
सबडपमिओकखपणणं करेति। करेतिचा दोषं पि पुयास-
काराबिरीकरणहयाए गोनालस्त मंस्त्रलिपुचस्त बामाओ
पादाओ मुंवेथेति। मुंवेथेतिचा हासाहलाए कुंजकारीए
कुंजकारावणस्त दुवावणणं इअवगुंति। अवगुंतिचा
गोसांजनास मंस्त्रलिपुचस्त सरीरगं सुरजिणा मंधोदएणं
बुहायेति। तं वेव० जाव महायामहाया इहमकारममुदएणं
गोसांजनास मंस्त्रलिपुचस्त सरीरमसं गोहरेणं करेति।
तए थं समणे जगवं महावीरं अखया कयाइं सावर्त्यीओ
खपरीओ कोडयाओ चेप्याओ पडिणिकलमइ। पडिणि-
कलमइचा बडिया जखवयिहारं विहरइ। तेषं कान्नेणं
तेणं समएणं मिडियगामे खामं खयरं होत्था। वखओ-तस्त
थं मिडियगामस्त खयरस्त बडिया उवरपुरच्छिमे दिनि-
भाए एतय थं सासकोडए नामं चेपइ होत्था। वखओ-पुड-
बीनिझापडओ, तस्त थं सासकोडगस्त चेपइस्त अदूरना-
भेते एतय थं मरेणं मातुयाकच्चे यावि होत्था। किएइ ति-
ण्होजावे० जाव निकुंवेजए पणिए पुणिए फनिए इरि-
यगरेरिजमाणे निरीए अइव अइव ठवसोभेमाणे उवसो-
भेमाणे चिहइ। तत्य थं मेडियगामे खयरं रेवती खामं गा-
ह्वावइणी परिवसइ, अझ० जाव अपरिजया। तए थं समणे
भगवं महावीरं अखया कयाइं पुनाखुपुंजि वरमाये० जाव
जेणेव मिडियगामे खयरं जेणव सासकोडए चेपइ वेव० जाव
परिसा पचियया। तए थं समणस्त भगवओ महावीरस्त
सरीरगंस विठले रोगायंके पाउजए उउमते० जाव बुराहि-
यास पिचज्जरपरिगयसरीरं दाहवकंतीय यावि विहरइ। अवि-
पाइं लोदियवभाइं (पकरइ, वाउवथं बागरेइ। एवं खलु समणे
जगवं महावीरं गोसांजनास मंस्त्रलिपुचस्त तवेथं तएणं अ-
पाइइ समाणे अंतो उउहं मासाणं पिचज्जरपरिगयसरीरं
दाहवकंतीय उउमत्ये वेव कासं करेवसति। तेषं कान्नेणं तेषं
समए थं समणस्त जगवओ महावीरस्त अतेवासी सीहे
अथं अणगारेपमइजइ० अथ बिखीए मातुयाकचउगस्त

अदूरताम्ये छईं उउेणं अणिकिल्लेयं ३ उउे बाहाओ०
जाव विहरइ। तए थं तसम सीहस्त अणगारस्त भाणे-
वरियाए बट्टमाणस्त अयमेयाक्वे० जाव सल्लुपज्जिन्था-एवं
खलु भव बम्मावरियस्त चम्भोवएसगस्त समणस्त ज-
गवओ महावीरस्त सरीरगंस विठले रोगायंके पाउजए
उउमते० जाव उउमत्ये वेव कासं करेसइ, वडिंसंति व
थं अणउरियथा-उउमत्ये वेव कालगए। इमेणं एयाक्वेथं
महाया मणोपाणातिएणं उउमत्यं अजिजए समाणे आ-
यावणजुमीओ पओकजइ। पओकमइचा जेणव मातुयाक-
चउए, तेणव उवागचउइ। उवागचउइचा मातुयाकचउवं अं-
तो २ अणुपविसइ। अणुपविसइचा महाया महाया सहे-
थं कुलुकुलुस्त पकमे अजोति। समणे जगवं महावीरं स-
मणे खिगंमे अमतेत्ता एवं बयासी-एवं खलु अजो।
वधेनेवासी सीहे थामं अणगारे पगइजइ तं वेव सव्वं
याणियव्वं० जाव पकमे, तं गच्छइ थं अजो। तुजे सीहं
अणगारं सइइ। तए थं तं समणा खिगंया समणेयं अ-
गवया महावीरं एवं वुत्ता समणा समणं भगवं महावीरं
वंदंति, खमंसंति। वंदिचा खमंसिचा समणस्त भगवओ ब-
हावीरस्त अंतियाओ सालकोडयाओ चेप्याओ पडिणि-
कलमति। पडिणिकलमंतिचा जेणेव मातुयाकचउए जेणेव
सीहे अणगारे, तेणव उवागचउइ। उवागचउइचा सीहं
अणगारं एवं बयासी-सीहा। तव चम्मावरिया सदावेइ।
तए थं सीहे अणगारे समणेहिं खिगंयेहिं सइइ मातुयाक-
चउयाओ पडिणिकलमइ। पडिणिकलमइचा जेणेव समणे
जगवं महावीरं तेणव उवागचउइ। उवागचउइचा समणं अ-
गवं महावीरं तिरस्त्रुचो आयाहिणं पयारिणं० जाव पजुवा-
सइ। सीहाइ। समण जगवं महावीरं सीहं अणगारं एवं
बयासी-से कूणं सीहा जाणंतिगियाए बट्टमाणस्त अयमे-
याक्वे० जाव पकमे, से थूणं ते सीहा। अचे समहे ईत्ता
अत्थि। तंखो खलु सीहा। गोसांजनास मंस्त्रलिपुचस्त त-
वेथं तएणं अणाइडे सयाणे अंतो छइइ मासाणं० जाव का-
लं करेसं। अइवं अखाइं सोलस बामाइं जिणे सुहत्थी
विहरिस्तापि। तं गच्छइ थं थुमं सीहा। मिडियगामं खपरं
रेवतीए गाहावइणी गिहे। तस्य थं रेवतीए गाहावइए भव
अझाए दुवे कचोयसरीरा उवकल्लानिया। तहिं थो अडो अत्थि।
से अवे पारियासिए वज्जरकउए कुवकुवमंसए तमाहराहिं,
तेणं अडो। तए थं सीहे अणगारे समणेयं जगवया महा-
वीरं एवं थुले समाणे हउठुड० जाव डियए मयणं भगवं
महावीरं वंदइ, खमंसइ। वंदइचा गमनइचा अतुरियमइ-
वझवसंभंतं मुहुडंताचं पल्लोइ। पल्लोइइचा जहा मोव-
वझावी० जाव जेणेव समणे भगवं महावीरं, तेणव उवागचउइ।

उवागच्छत्ता समर्थं जगत्वं महावीरं बंद्य, एवमस्य । बंदित्वा
 एवमसिद्धा समस्तस्य भगवतो महावीरस्य अतिशयोक्त्या मो-
 खकोट्याभ्यो चैवयाभ्यो पदिगिक्त्वमस्य । पदिगिक्त्वमस्य
 अतुरिणं जाव जेणव मिथियामं खयरे, तेणव उवा-
 गच्छ । उवागच्छत्ता मिथियामं खयरे भयं भयं भयं
 जेणव रेवरी गादावणीय गिरे, तेणव उवागच्छ ।
 उवागच्छत्ता रेवरी गादावणीय गिरे अणुपविद्धे । तए
 णं सा रेवरी गादावणी सीद्धे अणुगारं एज्जायां पासइ ।
 पासइत्ता इहत्तुहं लिप्पामेव आमखाओ अणुपविद्धे । अणु-
 ह्दत्ता साद्धे अणुगारं सत्तहपयाई अणुगच्छ । अणुग-
 च्छत्ता निवत्तुओ आयादियं पवारियं बंद्य, एवमस्य । बंद-
 इत्ता एवमस्य एवं बवासी-संदियंतुं देवाणुपिया ।
 किमागमण्यकोपणं । तए णं से साद्धे अणुगारं रंति
 गादावणी एवं बवासी-एवं खलु तुम्हं देवाणुपिय । सम-
 णस्स भगवतो महावीरस्स अट्टाप दुव कपोसरीग
 ववत्तलिया, तेहिं छां भट्टो, अरिय ते अस्स पारियासिए
 पज्जारकरुए कुक्कमसए तमाहरादि, तेणं अट्टो । तए णं
 सा रेवरी गादावणी सीद्धे अणुगारं एवं बवासी-केस मं
 सीद्धा । सेणाणी वा तवस्सी वा, जेणं तव एस अट्टे, म
 ताव रहस्सकरुए इवमत्ताए, अट्टां थं तुमं जाणामि ।
 एवं जहा संदए० जाव अट्टो थं अट्टं जाणामि । तए णं
 सा रेवरी गादावणी सीद्धे अणुगारस्स अतिर्य एय-
 मद्धं सोत्ता णिसम्म इहत्तुहा जेणव भयं, तेणव उवाग-
 च्छ । उवागच्छत्ता पत्तमं मोए । जेणव सीद्धे अणुगारं
 तेणव उवागच्छ । उवागच्छत्ता सीद्धे अणुगारस्स पदि-
 गिहंति तं सव्वं सव्वं णिसिद्धे । तए णं रेवरी गादा-
 वणीय तेणं दव्वमुत्तं० जाव दाणं सीद्धे अणुगारं
 पदिगिहंति समाणं देवाणं निवत्तं, जहा विजयस्स जाव
 जम्मजीवियफत्ते रेवरी गादावणीय रेव० ३ । तए णं सीद्धे
 अणुगारं रेवरी गादावणीय गिहाओ पदिगिक्त्वमस्य ।
 पदिगिक्त्वमस्य मिथियामं नयरं भयं भयं भयं गि-
 मच्छ । गिमच्छत्ता जहा गोयमसा० जाव मत्ताणं
 पदिगिहंति । पदिगिहंति समणस्स भगवतो महावीरस्स पा-
 णिसि तं सव्वं णिसिद्धे । तए णं समणे भगवं महावीरं
 अट्टापिणं० जाव अणुगोववत्तं विजयिव पक्खज्जुएणं अ-
 प्पाणेणं तमाहारं सरीरकोट्ठं पक्खिचइ । तए णं सम-
 णस्स जगवतो महावीरस्स तमाहारं आहारियस्स सपा-
 लस्स विपुले रोगायंके लिप्पामेव उवमत्ते, हट्टे जाए
 अरोगो बसियसरीरे तुक्का समणा, तुक्काओ समणीओ, तुक्का
 सावपा, तुक्काओ साविपाओ, तुक्का देवा, तुक्काओ देवीओ,
 सदेवपण्णामरे खोए हट्टे जाए, समणं भगवं महावीरं

हट्टे ३ भंति येति । भगवं गोमेये समणं जगत्वं महा-
 वीरं बंद्य, एवमस्य । बंदित्वा एवमस्य एवं बवासी-
 एवं खलु देवाणुपियाणं अतिशयोक्त्या पाईगजाणव
 सत्ताणुज्जुई णामे अणुगारं पगज्जहए० जाव विणीए, से
 णं जंते । तदा गोसालेणं मंलजिपुत्तं तवणं तेएणं
 जासामीकर समणे कहिं गए, कहिं उववसे । एवं
 खलु गोयमा ! मं अतिशयोक्त्या पाईगजाणव सत्ताणु-
 ज्जुई णामे अणुगारं पगज्जहए० जाव विणीए, से खं
 तदा गोसालेणं मंलजिपुत्तं जासामीकोपाणे उट्टं चंदि-
 म्मूरिणं० जाव वंजंजंजंजंजंजं कए वीरं उक्ता सदस्सारे
 कए देवत्ताए उववसे । तए णं अत्यंगयाणं देवाणं अ-
 ट्टारसमागंरवमां उट्टि पक्खत्ता । तए णं सत्ताणुज्जुईस वि
 देवस्स अट्टारस सागंरवमां उट्टि पक्खत्ता । से णं मत्ताणु-
 ज्जुईदेवं ताओ देवतोगाओ आतक्कएणं उट्टि पक्खएणं० जाव
 महाविदेहे वासं गिज्जिह्वितं, जाव अंनं करेत्ति । एवं
 खलु देवाणुपियाणं अतिशयोक्त्या कोसलजाणव सुणक्कवत्ते
 णामं अणुगारं पगज्जहए० जाव विणीए, से णं भंते । तदा
 गोसालेणं मंलजिपुत्तं तवणं तेएणं परिताविए ममाणे
 कालमासे कालं किं कहिं गए, कहिं उववसे । एवं
 खलु गोयमा ! मं अतिशयोक्त्या सुणक्कवत्ते णामं अणुगारं
 पगज्जहए० जाव विणीए, से णं तदा गोसालेणं मंलजिपु-
 त्तं तवणं तेएणं परिताविए ममाणे जेणव मं अतिए,
 तेणव उवागच्छ । उवागच्छत्ता बंद्य, एवमस्य । बंदित्वा
 एवमस्य समणं एवमत्तयाई आरुह । आरुहत्ता
 समणाओ ममणीओ य स्वाभि । आरुहियंकिंते सपा-
 रियते कासमासे कां किं उट्टं चंदिममूरिणं० जाव
 आणवपाणयारणकए वीरं उक्ता अणुपि कए देवत्ताए
 उववसे । तए णं अत्यंगयाणं देवाणं बारीं सागंर-
 वमां उट्टि पक्खत्ता । तए णं सुणक्कवत्तं वि देवस्स
 बारीं सागंरवमां, सेमं जहा सत्ताणुज्जुईस जाव अंतं
 काहिं । एवं खलु देवाणुपियाणं अतिशयोक्त्या कुत्तिस्स गो-
 सासे णामं मंलजिपुत्तं, से णं जंते ! गोसाले मंलजिपुत्ते
 कालमासे कां किं कहिं गए, कहिं उववसे । एवं
 खलु गोयमा ! मं अतिशयोक्त्या कुत्तिस्स गोसासे णामं मंल-
 जिपुत्ते मयणवपाए० जाव उउमत्ते येन कालं किं उट्टं
 चंदिममूरिणं० जाव अणुपि कए देवत्ताए उववसे । तए णं
 अत्यंगयाणं देवाणं बारीं सागंरवमां उट्टि पक्खत्ता ।
 तए णं गोसालस्स वि देवस्स बारीं सागंरवमां उट्टि
 पक्खत्ता ॥

[पुणसकारणिकरुहत्ताए पि] पुणसकारोः पूर्वसत्त्वो
 स्थिरादेवो । पदि तु तं गोसालकयोरस्स विधिद्वयं च

कुर्वन्ते, तदा लोको जानानि नाथं जिनां बहून्, न चैनं ज्ञान-
सिन्धवा इत्येवमस्थिरी पुत्रात्सत्कारी स्वातामिति नयोः स्थिरी-
करणार्थं (अथशुनंति सि) अप्राप्ययति [सात्त्विकद्रव्यं नामं
वेद्यं होराया यद्यस्यो सि] तद्वर्णको वाच्यः । स च "निरादं" इत्यादि-
"आय पुष्टिर्वासापहृत् सि" पृथिव्यासिलापहृ-
कवर्णको वाच्यः । स च "तस्मै च ज्ञानोपवर्णवायव्यस्य हेतु-
र्हसि कथो लसद्वाद्ये" इत्यादि [मातृवाक्यकथय सि] मातृ-
का नाम एकादिकया वृत्तिविशेषाः, तेषां परकं गहनं तत्तथा ।
[विवर्ण सि] शरीरव्यापकवात् । [रोगार्थक सि] रोग-
पीडाकारी, स स्वासावागक्कस्य व्याधिरिति रोगातकः ।
[उज्ज्वल सि] उज्ज्वलः पीडाऽप्रादलक्षणविपक्वसंज्ञा-
व्यकृतिः । वायव्यव्याधिर्वेद्ययः - "तिष्ठते" भांश्च
मनोवायव्यलक्षणार्थस्तुल्यमिति ज्ञयनंति त्रिगुलः "पगादे"
प्रकर्षवाद् "कङ्कने" कर्कशाच्छयमिवावह इत्यर्थः ।
"कडुय" तथैव "बहे" रौद्रः "निर्वे" सामान्यस्य क्रमोति
मरणहेतुः "डक्के सि" दुःखो दुःखहेतुवात् "डुमो सि"
पुरमिष अन्नमिषमनीयत्वात् । किमुक्तं जयति- (पुरहियासे
सि) डुराविषयः सादुमयश्च इति । (हावकंतिप सि) बाहो
स्युक्ताम्न उग्रयो यस्य स स्वाधिकमत्यये दाहप्युक्ताम्रिकः ।
(अविवादि सि) अपि कति अग्र्युष्ये, 'आ' इति वाक्वाग-
हारे । (लादियववाह सि) लादियववाहस्यपि कथिरात्मक-
पुरावाप्यपि कीर्ति, किमर्थेन वाहावर्णनेने भावः । तानि हि
ल्लोकार्थवन्देत्वायुक्ते रोगे सति अर्थमि । (आउवथं सि)
आनुभवेयं ब्राह्मणादिलोकः । (आसुतरियाय सि) एकस्य
पदानस्य समासित्यस्यानारम्भ इत्येवा पदानामनिका, तस्या-
म् । (मणोमागसिपथं सि) ममस्वयं न बहिर्देवनादिभिरप्र-
काशितत्वात् यस्यामसि कथं नमो नमोनामसि, तेन "डुवे
कथोया" इत्यादेः अथमागमेवाथं केचिन्नमन्ते, अन्य-
त्वाद्-कपोतकः पक्षिविशेषस्तद्ग्रे फले चर्षया चर्ष्यते, ते क-
पोते कूष्माण्डे, इत्येव कपोते कपोतके, ते चते शरीरे च यवस्य-
तिजीवद्दहायाकपोतकशरीरं । अथवा-कपोतकशरीरं इव धूम-
रवर्णसाधर्म्यादेव कपोतकशरीरे कूष्माण्डकले यत् ते उपस्कृते
संस्कृते (तदि नो आठ सि) बहुपापवत् । (पारियासिप
सि) पारियासिने हस्तनामिष्यते । "मज्जारकडय" इत्या-
देरपि कविच्छूयमाणमेवापि मग्नते । अथैवत्वाद्वा-माजोरो वा-
शुविशेषस्तद्रूपशमनाय कृतं संस्कृतं माजोरकटमाः कारयेत्वाद्वा-
माजोरो विरान्निकाश्मिभायो वनस्पतिविशेषः, तेन कृतं भाषितं
वचस्पथा । किं तदित्याह- कूष्ण्डमासकं वाजपूरकटमाहय ।
(आहराहि सि) मिरवस्तवादिति । (वलमं मयय सि) पात्र-
क (पित्रिकाविशेषं मुञ्चति, लिङ्गके उपरिष्ठं सत्यसाध्वता-
वर्तत।त्यर्थः । (जहा विजयवस सि) यथेदेव हाते विजयवस
वस्तुधारापुरुषमेवेत्यस्या अपि वाक्यमिदमर्थः । "सिल्लिवेत्था-
सि" विज्ञे इव रत्ने इव पञ्चमभूतेन सर्वकल्पेनाऽऽत्मना कर-
मभूतेन तं सिंहनागारोपनीमाहारां शरीरं कोष्ठके क्रान्तिवती-
ति । (डेठे सि) ह्यो निर्व्यतिः (आरोगो सि) निष्कारः ।
(तुडे डेठे आय सि) तुष्टस्तोषवात्, ह्यो विरिमतः, किमस्मादेव-
मित्याह- "समये" इत्यादि (डेठे सि) मीरोगो जात इति । (म०)

ते यं जंते ! गोसांसे देवे ताभो देवसांगाभो आउवत्त-
वं वाव करि उवपजिद्धिंति । गोयथा । इदेव वंजुद्धिं

द्वि आहं वसे विंमगिरिपायसूते पुंसु जणवणस्य सय-
द्वारे एथरे सुमइस्स रथो जहाए भारियाए कुन्डसि
पुत्तपाए पयायाहिति । मे णं तत्थ जणवहं मासाणं बहुप-
प्पिमासाणं जाव विङ्कंताणं जाव सुकुवे दारए
पयायाहिति । जं रयणि च णं से दारए पयाहिति, तं
रयणि च णं सयद्वारे एथरे सज्जितरवाहिए जार-
मासा य कुंजमासो य पत्तमवासे य रयणवामं य वामे वा-
मिहिति । तए णं तस्म दारगस्म अम्मापियरो एकारसये
दिवसं वीऽकंतेण जाव संपत्ते वारसाहदिवसे अयमेयासुवं
गाणं गुणनिपण्यं णामपेजं काट्ठिंति । जम्हा णं अम्हं इमं-
सि दारमांसं जायंसि समाणंसि सतद्वारे एथरे समिंतर-
वाहिएणं जाव रयणवामे य वामे बुद्धं, तं होऊणं अम्हं इम-
स्स दारगस्म णामपेजं महापउमे महा० २ । तए णं तस्म दार-
गस्म अम्मापियरो णामपेजं करेठिंति-महापउमे, महा० २ ।
तए णं महापउमे दारगे अम्मापियरो सातिरेगह्वात्तमाजयं
जायिमा सोमपंथि तिठ्ठिकरणदिवसणवत्तल्लमुत्तुल्लंति
महया महया रायाजिसेगे ऽं अजिन्नेवेदिति । से णं तत्थ
राया वविससइ, महया दिपवंतवसाभो० जाव विट्ठिरसइ ।
तए णं तस्म महापउमस्स रथो अथवा कपाडं दो देवा मधि-
द्विया० जाव वरसक्कल्ले सेआकम्मं काट्ठिंति । तं जहा-पुसमहे
य, माणिमहे य । तए णं सतद्वारे एथरे बह्वे राईसरत्त-
वर० जाव सत्थवाहएजितोभो अस्समथं सहावेदिति । सहा-
वेदितिवा एवं वेदिति-जम्हा णं देवाण्णिया ! अम्हं
महापउमस्स रथो दो देवा मधिद्विया० जाव सेआकम्मं करे-
ति । तं जहा-पुसमहे य, माणिमहे य, तं होऊणं देवाण्-
णिया । अम्हं महापउमस्स रथो दोवे वि णामपेजे
देवनेणेति २ । तए णं तस्म महापउमस्स रथो दोवे वि
णामपेजे भविससइ देवसेणेति । तए णं तस्म देवनेणस्स
रथो अथवा कपाडं से ते संस्तवविमलसखिगाते चउवहे
इतिरयणं समुपजिस्सइ । तए णं से देवनेणे राया सेयं
संस्तवविमलसखिगातं चउवहत्तविरयणं पुट्ठे समाये
सतद्वारे एथरे मयं मजेणे अमिक्कलणं अजिक्कलणं
अभिजादिति य, पिआदिति य । तए णं सतद्वारे एथरे व-
ह्वे राईसर० जाव पभितोभो अस्समथं सहावेदिति-जम्हा
णं देवाण्णिया । अम्हं देवसेणस्स रथो से ते संस्तव-
सखिगाते चउवहे इतिरयणं समुपये, तं होऊणं देवा-
ण्णिया । अम्हं देवसेणस्स रथो तवे वि णामपेजे वि-
यसवाहणेति, विमलवाहणे । तए णं तस्म देवनेणस्स रयणो
तवे वि णामपेजे विमलवाहणेति । तए णं से विमलवाहणे
राया अथवा कपाडं समयेदि णिणंवेदि भिच्छं विपट्ठि-
व्वेदिति, अणेगइए आलसिद्धि, अणेगइए उवहसिद्धि,

हृयं सरहं ससारहियं तवेयं तेणं एगाहबं कूदाहबं जा-
सरारिं करेज्जायि । तएणं से विमलवाहणे राया सुमंगलेणं
अणगारेणं एवं वुत्ते समाणे आसुत्ते० जाव भिसिबिने-
माणे सुमंगलं अणगारं तवंपि रहसिरेणं गोष्ठावहिति ।
तएणं से सुमंगले अणगारे विमलवाहणेणं रएणा तवंपि
रहसिरेणं गोष्ठाविए समाणे आसुत्ते० जाव भिसिबिने-
माणं आयावणज्जायिओ पबोक्कभइ । पबोक्कभइया तेयासमु-
त्थाएणं ममोहणहिति । ममोहणाहेतिता सचङ्कपयाइं प-
प्पोनकिहिति । पप्पोसकिहितिता विमलवाहणं रायं
सहयं सरहं ससारहियं तवेयं तेणं जाव भासरारिं क-
रेहिति । सुमंगले णं भंते ! अणगारे विमलवाहणं रायं सह-
यं जाव भासरारिं करेता कइं गच्छिहिति, कइं उवव-
ज्जिहिति । गोयमा ! सुमंगले णं अणगारे णं विमलवाहणं
रायं सहयं जाव भासरारिं करेता बहइं उहइमदममुत्ता-
लस० जाव विचिचेहं तवोक्कमेहं अणयाणं थावमाणं ब-
हइं वासाइं सामखपरियाणं पाठणिहिति । बहइं वासाइं
सामखपरियाणं पाठणिहितिता मातिपाए मंलएणाए
सहिं भचाइं अणसगाइं० जाव छेदेता आओइयपकिंते
समाहिपचे उहं चंदिमसुरिएण जाव वेवेज्जगवियाणं समयं
बोहइया सचङ्कान्तिमे महाविभाणे देवताए उवव-
ज्जिहिति । तएणं देवाणं अज्जइएणमणुकोसेणं तेचीसं
सागरावमाइं डिं पएणता । तएणं सुमंगलस वि
देवस्स अज्जइयमणुकोसेणं तेचीसं सागरावमाइं डिं
पएणता । से णं भंते ! समंगले देवे ताओ देवला-
गाओ जाव महाविदेदे वासे तिक्किहिति०, जाव
अंतं काहिति । विमलवाहणे णं भंते ! राया सुमंगलेणं अ-
णगारेणं सहयं जाव भासरारिं करे समाणे कइं गच्छि-
हिति, कइं उववज्जिहिति । गोयमा ! विमलवाहणं राया
सुमंगलेणं अणगारेणं सहयं जाव भासरारिं करे समाणे
ओ सचमाए पुटवीए उक्कोमं कालाहिं तवेयं थारयंति ने-
रइयत्ताए उववज्जिहिति ; से णं तओ अणंतरं उववहिता
पप्पेसु उववज्जिहिति । तएणं विं सत्यवज्जे दाहवक्कंताए
कासमासे कासं किंवा दोषं पि अइं सचमाए उक्को-
सकासकिहियंति थारयंति थेरइयत्ताए उववज्जिहिति । से
णं तओ अणंतरं उववहिता दोषं पि पप्पेसु उववज्जिहिति,
तएणं विं सत्यवज्जे दाह० जाव दोषं पि उहइए तमाए
पुटवीए उक्कोसकास० जाव उववहिता दोषं पि इतिथयासु
उववज्जिहिति ॥ तएणं विं सत्यवज्जे० जाव किंवा प-

चमाए धूपप्याभाए पुटवीए उक्कोसकास० जाव उववहिता
उरएसु उववज्जिहिति । तएणं विं सत्यवज्जे दोषं पि
पंचमाए० जाव उववहिता दोषं पि उरएसु उववज्जिहिति,
० जाव किंवा चउत्थीए पंचप्याभाए पुटवीए उक्कोसका-
सकिहियंति० जाव उववहिता मोहेसु उववज्जिहिति । तएणं
विं सत्यवज्जे नहेव कासं किंवा दोषं पि चउत्थीए
पंचप्याभाए जाव उववहिता दोषं पि मोहेसु उववज्जिहिति
० जाव किंवा तमाए बाहुपप्याभाए पुटवीए उक्कोमकाल०
जाव उववहिता पक्कीसु उववज्जिहिति । तएणं विं
सत्यवज्जे० जाव किंवा दोषं पि बाहुपप्याभाए०
जाव उववहिता दोषं पि पक्कीसु उववज्जिहिति
० जाव किंवा दोषाए सक्कप्याभाए जाव उववहिता
सरासवेसु उववज्जिहिति । तएणं विं सत्यवज्जे०
जाव किंवा दोषं पि दोषाए सक्क० (६) जाव उवव-
हिता दोषं पि सरीमवेसु उववज्जिहिति० जाव किंवा
इमीने रयणप्पभाए पुटवीए उक्कोसकासकिहियंति थारयंति
थेरइयत्ताए उववज्जिहिति०, जाव उववहिता सप्पीसु उवव-
ज्जिहिति । तएणं विं सत्यवज्जे० जाव किंवा अस्सप्पीसु
उववज्जिहिति । तएणं विं सत्यवज्जे० जाव किंवा दो-
षं पि इमीने रयणप्पभाए पुटवीए पत्तिओवमसए अस्सेले-
ज्जजागहिइयंति थारयंति थेरइयत्ताए उववज्जिहिति । से
णं तओ जाव उववहिता जाइं इमाइं सहवरविहा-
णाइं भवंति । तं जहा-चम्मपक्कीणं सोमपक्कीणं ससु-
ग्गपक्कीणं नियतपक्कीणं, तेसु अण्येगसयसइस्सकल्लुओ
उहाइया उहाइया तवेव पुउओ ५ प्यायाति । सचत्थ
विं सत्यवज्जे दाहवक्कंताए कालमासे कासं किंवा
जाइं इमाइं छुयपरिसप्यविहाणाइं जवंति । तं जहा-
गोहाणं थउल्लाणं जहा पखवणापदे० जाव जाहगाणं
चउत्थयाणं तेसु अण्येगसयसइस्सकल्लुओ सेसं जहा-
सहवराणं० जाव किंवा जाइं इमाइं उरपरिसप्यविहाणाइं
भवंति । तं जहा-एगसुराणं दुसुराणं गंधीपदानं सणहप-
दानं तेसु अण्येगसयसइस्स० जाव किंवा, जाइं इमाइं ज-
हावरविहाणाइं जवंति । तं जहा-मच्छाणं कच्छभाणं० जाव
धंसुपाराणं तेसु अण्येगसयसइस्स० जाव किंवा जाइं इमाइं
चउरिंदिपविहाणाइं भवंति । तं जहा-अंधियाणं पोचियाणं
जहा पखवणापदे० जाव गोमयकीदानं, तेसु अण्येगसय०
जाव किंवा जाइं इमाइं तेरंदिपविहाणाइं भवंति । तं जहा-
ओचियाणं० जाव हत्थिसेंकाणं तेसु अण्येग० जाव कि-
न्वा जाइं इमाइं चंदिपविहाणाइं भवंति । तं जहा-पुला-
किधियाणं० जाव सपुल्लिकसाणं तेसु अण्येगसय० जाव-
किंवा जाइं इमाइं वणस्सविहाणाइं जवंति । तं जहा-

कनसायं गुच्छायां जाव कहुणाणं तेषु अण्येणं जाव पचायाहस्सइ । उस्ससं च यं कहुणस्सत्तेषु कहुणवत्ता-
 नु सत्तत्थ वि यं सत्तवज्जेणं जाव किच्चा जाइं इमाइं
 बाउक्काइयविहाणाइं जवन्ति । तं जहा-पाएणवाताणं जाव
 सुदक्काइयविहाणाइं जवन्ति । तं जहा-इगालाणं जाव
 हारियकंतमाणिष्ठिसियाणं तेषु अण्येणसयहस्सं जाव
 किच्चा, जाइं इमाइं आउक्काइयविहाणाइं जवन्ति । तं जहा-
 ओसाणं जाव स्वातोदगाणं तेषु अण्येणं जाव पचायाहि-
 स्सइ । उस्ससं च यं खारोदएसु स्वातोदएसु सत्तत्थ वि
 यं सत्तवज्जेणं जाव किच्चा इमाइं पुदविकाइयविहाणाइं
 यवन्ति । नं जहा-पुदवीणं सक्काराणं जाव हारिकंताणं, तेषु
 अण्येणसयं जाव पचायाहि । उस्ससं च यं खरवादर-
 पुदविकाइयसु सत्तत्थ वि यं सत्तवज्जेणं जाव किच्चा,
 शयाणिदे णयरे बाहिं खरियचाए उववज्जिहि । तत्थ वि यं
 सत्तवज्जेणं जाव किच्चा दोचवं पि रायगिहे णयरे अंतो-
 खरियचाए उववज्जिहि । तत्थ वि यं सत्तवज्जेणं जाव
 किच्चा इहेव जंहुद्विहे दोवे जारहे बासे बिंजगिरियाय-
 म्मे विभेजे सधियेते माहणकुञ्जंति दारियचाए पच्चाया-
 हि । तए यं तं दारियं अम्मापायितो उम्मुक्कवालजावं
 पांन्वणमण्णुपं पक्कियेणं सुकेणं पक्कियेणं विउ-
 एणं पक्कियेस्स जत्तारस्स जारियचाए दज्जस्सइ ।
 सा एं तस्स जारिया जविसस्सइ, इहा केता जाव अण्णमया
 जंमकरंमममाणा तेज्जकेला इव सुसंगोविया चेलपेला इव
 सुसंपरिगमहिया रयणकरंमगं विव सुमारकिक्खा सुसंगो-
 विया माणं सोयं माणं उयईं जाव पस्सिंहावसमं कुंसेतु ।
 तए यं सा दारिया अस्सया कयाइ गुविणां पुसुरकुला-
 यो कुञ्जपरं णिज्जमाणं । अंतरा दवग्गिजालाभिडया काज-
 मासे काजं किच्चा दाहिणिष्ठेसु अग्गिकुमारेषु देवेषु द-
 वत्ताए उववज्जिहि । मे एं तत्रोहिंता अणंतरे उव-
 व्हिता माणुस्सं विग्गहं हजिहि । हजिहिंतिता केव-
 लं बोहिं बुक्किहि । बोहिं बुक्किहिंतिता केवलं मुंढे
 जावता अगाराओ अणयारियं पव्वइहि । तत्थ वि यं
 विराट्ठियसामये काजमाणे काजं किच्चा दाहिणिष्ठेसु अमु-
 रकुमारेषु देवेषु देवत्ताए उववज्जिहि । से एं तत्रोहिं-
 तो जाव उव्वहिता माणुस्सं विग्गहं तं चवणं जाव विरा-
 ट्ठियसामये कालं जाव किच्चा दाहिणिष्ठेसु णागकुमा-
 रेषु देवत्ताए उववज्जिहि । से एं तत्रोहिंता अणंतरे
 उव्वहिता एव एणं अजिजावेणं दाहिणिष्ठेसु विज्जु-
 कुमारेषु एवं अग्गिकुमारेषु वज्जं जाव दाहिणिष्ठेसु थोण-
 वकुमारेषु से यं तत्रोणं जाव उव्वहिता माणुस्सं विग्गहं

हजिहि । जाव विराट्ठियसामये जोडसिप्पु देवेषु
 उववज्जिहि । से एं तत्रो अणंतरे चयं चट्ठा माणुस्सं
 विग्गहं लोभिहि । जाव अविराट्ठियसामये कालमासे
 कालं किच्चा सोहम्मे कप्प देवत्ताए उववज्जिहि । से एं
 तत्रोहिंता अणंतरे चयं चट्ठा माणुस्सं विग्गहं हजि-
 हि, केवलं बोहिं बुक्किहि । तत्थ वि यं अविराट्ठि-
 यसामये कालमासे कालं किच्चा सणकुमारं कप्प देव-
 त्ताए उववज्जिहि । से एं तत्रोहिंता एव जहा सण-
 कुमारे तहा बंधोए महासुके आणए आरणे, से एं तत्रो-
 णं जाव अविराट्ठियसामये काजमाणे कालं किच्चा सव्व-
 सिद्धं महाविभाये देवत्ताए उववज्जिहि । से एं तत्रो-
 हिंता अणंतरे चट्ठा महाविदेहे बासे जाइं इमाइं कुलाइं य-
 वन्ति अट्ठाइं जाव अपपरिज्जायं तहपमारसु कुलेसु पुत्तत्ताए
 पच्चायाहि । एवं जहा उववाए दहपएणवत्तव्या, सा
 चैव वत्तव्या एिरवमेमा जाणियक्का जाव केवलवरणा-
 एदंमणे समुज्जिहि । तए एं दहपएमे केवली अण्णो
 तीतकं आजोएड । आजोएड्ठा ममणे णिग्गंयं सहाविहि-
 ति । महाविहिंतिता एवं वदिहिंति-एवं व्वसु अहं अजो !
 इओ विरानोयाए अट्ठाए गोमाले मंखलिपुत्तं होत्था,
 समणयाएणं जाव उउमये चैव काजगए, तं मूलं च यं
 अहं अजो ! अणादीयं अणवदग्गं दं हिमकं चाउरतं समार-
 कंतारं अणुपरियट्ठइ । तमा एं अजो ! तुज्जं पि केडं भवतु
 आयरियपक्किणो उवज्जयायाहि गोए आयरियउवज्जया-
 यो अयसकारए अवणकारए अकित्तिकारए, माणं वि-
 एं चैव अणादीयं अणवदग्गं जाव संमारकंतारं अणु-
 परियट्ठिहि, जहा एं अहं । तए एं ते समणा णिग्गंया
 दहपएणस्स केवलस्स अंनियं एयमहं सोच्चा णिमम्म
 भीया तत्था तनिया संसारभयुत्तमा दहपडमं केवलिं
 वदिहिंति, एमंमिहिंति; तस्म .ठाणस्स अलोडएहिंति,
 निदिहिंति, जाव पक्कियेहिंति । तए एं दहपएमे केवली
 वहुइं वामाडं केवलारियाणं पाजिहिंति । पाजिहिंतिता
 अपाणं आउमसे जाणित्ता भत्तं पक्कयत्ताहि, एवं जहा
 उववाडएणं जाव मव्वउक्कखणंमं काहि । से एं जंते !
 जंते ! चिणं जाव विहट्ठइ । तेणियमग्गो सम्मत्ता अयेइं ।

[विमलस्समं चि] । विमलज्जिनः किंत्तमपिपपायामेकविशित-
 मः समवाये इत्यं, न चावसर्पिणं चतुर्ष्विजस्थाने प्राप्ते-
 नि । तस्माच्च बावलीनां जितानरेषु बहवः सागरोपमकोट्या-
 ऽनिकान्ता लक्ष्मणे, अवज्ज महापद्मा ह्यधिराजः सागरोपमा-
 णामने भविष्यतीति दूरवगममिदम् । अथवा यो ह्यविशतेः
 सागरोपमागमने तीर्थकुट्टस्यैव यो भविष्यति, तस्यापि
 विमल इति नाम संभाव्यते, अनेकाभिधानाभिधयत्याः अहापुक्का-

वाभिति । (पश्यप सि) शिष्यसम्माने, (जहा चम्यवांसस व-
द्यो भो सि) । यथा धर्मोपदेशकादशरीतकादशरीतकाजिह्व-
तस्य वर्णकस्तथाऽप्य बाध्यः । स च "कुलसंपत्तं वलसंपत्तं"
इत्यादिदिति । (रहचरितं ति) । रथचर्याम् (गोहोषेतिह सि)
मोक्षप्रतिपत्तिं प्रेरित्वाति, सहितमित्यादि पदार्थाः । [सत्यव-
ज्जे ति] शल्यवधः सन् (वाहचरंतीय सि) दाहोत्पत्त्या
काष्ठं कृत्यति योगः, दाहव्युत्पत्तिर्नाम वा भूत्वेति शेषः । इह च
यथोक्तक्रमेणवासंक्षिप्तभूतो रत्नप्रमादिषु यत् उच्यन्ते इ-
त्यसौ तथोपादितः । आह च-"अस्सर्गो बहुपदार्था, दाहो वा
सरोसिवा तदर्थं पक्षी । सीहा जनि चउर्यो, उरगा पुण पं-
चमीं पुढावि" इति । [अहचरवेहाणां ति] इह विधानानि जन्दाः ।
(चम्यवर्णानं ति) यद्युक्तोपभूतिर्नाम । [लोमपक्षीयं ति]
हंसादीनाम् (समुपगपक्षीणं ति) समुपकारपक्षुषां भु-
व्यसन्नचरित्वेतिनाम् [विषयपक्षुषां ति] विस्मयितपक्षुषां
समयवत्तथैवेतिनामेवेति "अगणसत्यतद्वत्सत्तुत्वां" इत्यादि
षु बहुकम्, तन्मात्रमवसंभव, निरन्तरस्याप्यश्लेषसम्बन्धा-
प्रत्योक्त्यर्थोऽप्युच्यतवप्रमाणस्यैव भावः । यदाह-"पक्षेद्वि-
तिरियनरा, सत्तुजनवा जवमगहणे" इति [जहा पक्षुषाणापर सि]
प्रहापनायाः प्रथमपदे । तत्र वैश्वमिदम्-"सरदाणं सङ्गाणं"
इत्यादि (प्रासुगुराणं ति) अश्वादीनाम् (दुसुगुराणं ति) गवादीनाम्
(मदीपयागं ति) इत्यादीनां [सणहपयाणं ति] समवपदार्थां सि-
हादिनक्षत्राणां कश्चननाम् । इह वायव्यरुद्रादिह इत्यम्-"गा-
ह्याणं मगाणं ति" । "प्रासुगुराणं" इत्यत्र [जहा पक्षुषाणापर सि]
अनेन यन्मन्त्रिनं तद्विदम्-"मन्त्रिण्याणं गमसिधितिम्यादि"
"उवाचिदम्" इह वायव्यरुद्रादिह इत्यम्-"सोहाणयाणं कु-
षुणं विषीत्रियाणमित्यादि" । "पुलाकिमियाणं" इत्यत्र वाय-
व्यरुद्रादिह इत्यम्-"पुलाकिमियाणं गंरुपल्लवाणं गोलाभाण-
मिष्यादि" । [उक्षणां ति] उक्षणामेकास्त्रिकवहजीवकमेवेति
विधायानं, तत्रकारिण्या कृत्वास्त्राद्याम्, बहुजोः आश्रित्य-
तिन्दुकाद्याः । [शुक्षणां ति] शुष्माक्षीप्रभृतीनां, वायव्यरुद्रादि-
ह इत्यम्-"शुष्माणं लयाणं वक्षीणं पक्षुषाणं तणाणं धक्षयाणं
हरियाणं कोसहीणं जलरुहाणं ति" । तत्र शुष्मानां नवमासिका-
प्रभृतीनां ज्ञानार्थं पक्षजनादीनां वक्षीणं पुष्पकप्रभृतीनां पक्ष-
काणाम् इत्युपजृणीनां लुणार्थं देवज्ञादीनां लक्षणां तासत्-
माज्ञादीनां हरितानाम् अथारोहकान्द्रुद्रादीनाम् औषधी-
नां शालिवायून्ममभृतीनां अन्नरुहाणां कुमुदादीनां [कुक्षणां ति]
कुक्षुणानाम् आयाकायप्रभृतिभ्यस्तेषां नाम [उरससं वसि-
वाहृत्वेन पुनः । (प्राहणयायाणं ति) पूर्ववातानाम् । वायव्यरु-
द्रादिह इत्यम्-"प्राहणयायाणं दाहिववायाणमित्यादि" (उ-
क्षवायाणं ति) मन्दोत्तमिनवायूनाम् । इक्षुवाणामिह वायव्य-
रुद्रादिह इत्यम्-"जाताणं सुमुग्राणं अक्षीणमित्यादि" तत्र च
उवातालानामनलसंभवकृपाणां सुमुग्राणां कुम्भकादी मखु-
लान्दवाणाम् । आक्षिपामलप्राप्तवज्रउवातालानामिति । (ओसाणं
ति) रात्रिजज्ञानाम् । इह वायव्यरुद्राणां-"हिमाणं महिषाणं ति"
(लाओह्याणं ति) जातयां भूमीयाम्पुष्पाकानि तानि जातो-
दकानि, तेषाम् । (सुदवीणं ति) सुदवीकानाम् । (सकराणं
ति) सकरद्वानाम् । वायव्यरुद्रादिह इत्यम्-"बाहुयाणं उ-
क्षणां ति" । (सुरेकणां ति) मणिविशेषाणाम् । (बाहि करिय-
त्ताप सि) नगरबाहिर्विशेषवहास्येन, ग्रामतज्वहास्येनेत्यर्थः ।

(भंनोकरिपत्ताप सि) नगराद्यन्तरेवेहास्येन, विविधवेहा-
स्येनेत्यर्थः (पक्षिद्विषणं हुक्षेणं ति) प्रतिद्वेषकेषोचितेन हुक्षेण
दायेन । (मंदकरंदगसमाये सि) आनरणभाजनमुदया आदे-
या इत्यर्थः । (तेक्षुकेहा इह सुसंगोवि सि) तैक्षुकेहा तैक्षुभ्यो
प्राज्ञाविशेषः सरोद्राद्युपलब्धः, सौ च सुद्रु सङ्गाप्या सङ्गाप्रीया
प्रवत्यप्या हुडति, ततश्च तैक्षुहानिः स्यादिति । (वेक्षेपेहा इह
सुसंपरिमादि सि) वेक्षेपेहायत्तं वक्ष्यमन्त्रेषु सुद्रु संपरिमा-
निरुपलब्धे स्थाने निवेशिता (दाहिणिल्लेसु असुरकुमारसु देवेसु
देवताप उवचिदम्) । विराधिनधामपयत्ताप्य उवाचाना-
राणां वैमानिकेष्वेवंप्रतिः स्यादिति । यथेदम्-"दाहिणिल्लेसु
सि" मोक्षयते, तत्तस्य कूरकमेवेन दक्षिणलेश्वेवंप्रतिपाद्य इति
कृत्वा । (अविराहियसामेक्षे सि) आराधितवरण इत्यर्थः ।
आराधना बहु चरणप्रतिपत्तिसमयादप्य उवाचानं यावन्कि-
रतिचारतया तस्य वालना । आह च-"माराहणा य एत्थं,
वरणपरिमितं समप्रभो परिमं । आमारणं तमज्जसं, संजमप-
रिपालणं विहिता" ॥ १ ॥ एवं चेह यद्यपि आरिप्रतिपत्ति-
सिभवा विराधना युक्ता अग्निकुमारवर्णभयनपतिश्यानिष्क-
त्वेननुभवमहिता इहा, अविराधनाभवस्तु यथोक्तोपमार्थ-
द्वेषज्ञोक्तसंवांशिकपुण्यसिहेतयः सन्, अष्टमक्ष सिद्धिगमनमव-
स्थेनमहादश चान्तिजनना उक्ताः । धूयने अदिप भवात्तानि
भवति, तथाऽपि न विरोधः, अविराधनाभवानामेव प्रहाधादि-
ति । अर्थे स्वाहुः-"अहुजया उ चरित" इत्यत्र चरित्वादिभ-
वानां कृत्स्नकृता व्याख्यानत्वाचारित्र्यप्रतिपत्तिवशादेना एव नवा
प्राज्ञा नाविराधनाविशेषं कार्यम्, अन्यथा यज्ञतत्त्वा औस-
म्यहोवांरप दागम्य प्रमत्तयाधौजमिति दागिता तन्वाच्यं कं स्या-
त्, सम्यक्प्रमत्तवैशेष्ये बीजमात्रस्य सिद्धत्वात् । यथु चरित्वादिभ-
तस्य तद्वत्प्रमत्तारं सन्निहितस्य स्यादिति चिकित्वापुण्यं
स्यादिति । यच्च दशसु विराधनानेषु तस्य चारित्र्यमुपार्थयते
तद् रूप्येनापि स्यादिति न शेष इति । अर्थे स्वाहुः-न हि वृ-
त्तिकारवचनमात्रादुपमादेव अचिकित्सकममथाव्याख्यं भ-
वति, आहव्यकृच्छ्रिकारेणाऽऽवाराधनापक्षस्य समर्थितत्वा-
दिति । "एवं जहा उवाचिदम्" इत्यादि भावितमवात्मक-
परिमाजककथानक इति । अ० १५ श० १० । उपा० ।
कद० । स० चू० । अ० १ । "वार" शब्दे भगवतो गो-
शुलकेन सह विचारो बह्वयने ।

गोसाज्ञा-गोशाला-अ० । नवां शालायाश्च, यत्र गवाद्योस्त-
धुति । नि० चू० ८३० । अ० २० । "विमाया सेनाच्छाया-
शालानिशानाम्" ॥ २ । १४ । २२ । (पाणि०) इति वा
न्युपकारम् । वाच० ।

गोसीम-गोशार्थ-न० । स्वनामभयाने अन्तर्विशेषे, क्ता० ।
"गोसीमसरत्तचंद्रनद्वद्विषयं गुणितत्वं" गोशरीरस्य
अन्तर्विशेषस्य सरत्तस्य च रत्तचन्द्रनद्विषयस्य दृष्टेण चप-
दाकेषेण दत्ता भवनाः पञ्चाङ्गुलवत्सला हसनाका यस्मिन् कृ-
त्वादिषु तत्त तथा । क्ता० १ श० १ अ० १ प्रश्ना० । रा० ३० ।
अ० २० । स० । कद० । प्रश्ना० । स० २० । "गोसीसचंद्रं
च गंधाणं" लेपा० । क्ता० २० । गोशरीरचन्द्रमयीदेवताप-
रिच्छदीता कृष्णस्य जेयंसीत् । वि० ० । हरिचन्द्रने, तं० ।

गोस।सावित्र-गोशार्थ-न० । गोशरीरपुजनात् दीर्घक-
पादां ज्ञेयं, ज० ७ वृ० १ ।

गोह-गोह-पुं० । ग्रामेयके, विशे० । "ततो गोहः प्रयात्ययम्" ।
आ० क० । ग्रामप्रचानार्थे, दे० मा० ३ वर्ग ।

गोहण-गोचन-म० । गवां चनं समूहः । गोसमूहे, गौरिच च-
नमस्य । गोद्वयचनवति, नि० । बाब० । "गोद्वयं किमेव कर्त्त-
ति ।" पं० ब० १ द्वार ।

गोहा-गोषा-स्त्री० । सरीसृपमेवे, म० पृ० ३ ब० । सुप्र० ।

गोहिया-गोचिका-स्त्री० । छत्रपरिसरिण्याभेदे, त्रि० २ प्रति० ।
गोषाचर्माऽवनले बाधविद्येये, अनु० । भाष्यज्ञानां कदाहस्तग-
ताऽऽतोषविद्येये, आबा० २ भु० ३ च० ।

गोहय-गोधूय-पुं० । धान्यमेवे, इय० १ पु० ११ अ० । मारुते, दे० ।

आबा० । प्रहा० । प्रा० म० । जं० । आ० ।

गोर्ज-देही-मज्जार्थम्, दे० मा० ३ वर्ग ।

गोर्ज-देही-मज्जार्थम्, दे० मा० २ वर्ग ।

गोह-देही-कानने, दे० मा० २ वर्ग ।

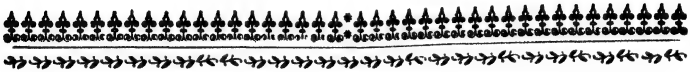
गोर्ज-देही-मज्जार्थम्, दे० मा० २ वर्ग ।

गोर्दीण-देही-मयूरपिच्छे, दे० मा० २ वर्ग ।

गोहो-देही-मटे, पुक्रे, दे० मा० २ वर्ग ।

निं-संस्कृतशब्दः । बाक्याह्वारे, 'पुदय एवेदं निं' वेवः ।

आ० म० द्वि० । विशे० ।

- इति श्रीमत्सौधर्मबृहत्तपागच्छीय-कलिकाक्षसर्वज्ञकल्प-श्रीमद्गहारक-
जेनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्रीविजयराजेन्द्रसूरिविरचिते
अभिधानराजेन्द्रे गकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ॥ ●

घकार

घ-घ-घकारस्योच्चारणस्थानं जिह्वामूलम्, "जिह्वामूले तु ऊः श्रोतः" इति शिक्तोक्तः । "अकुहसिजंजीयानां कण्ठः" इत्युक्तिस्तु जिह्वामूलकपकारणरा । अस्योच्चारणे आश्रयस्वरः प्रथमः स्पर्शः, जिह्वामूलस्पर्शमेव तदुच्चारणात् । अत एवास्य स्पर्शस्यर्थात् । बाह्यमवलास्तु घोषनादस्मरमहाप्राणाः । बाह्यं घटायावत्, घर्षणश्चेत् च । यावत् मारये, स्मरणे, घाने, घण्टायाय, किङ्किणारय, शक्तौ, भैरवे देव, पुण्ये, प्रवादे, पाण्डेय च । पुं० । घारे घुरो रवे च । न० । ए० को० ।

घम्-अव्य० । "घश्माद्व्योऽनर्घकाः" । ८ । ४ । ४२४ । इति अष्टमश्रे "घर्षे" इत्यनर्थको निपातः प्रयुज्यते । "घर्षे विष्-रारो" बुज्ज्, हांश्च विद्यासर्धं कालि । प्रा० ४ पाद । घञोद-घुनोद-पुं० । सद्यो विस्फुरितो घुनस्वाद्युनकालाविकलितकलिकारपुण्यवर्णासंज्ञां घुनवर्द्धोपस्य स्वमस्ततो वक्ष्यमाने समुद्रे, ए० प्र० २० पादु० । जी० ।

घञ्वरं चं दीर्घं घञोदे नामं समुदे वटे वलयागारसंज्ञाण-संज्ञितं जाव चिद्वति समचक्रं तदेव दारा पदेमा जीवा य अद्भो ? गोयमा । घञोदस्त एं समुदस्त उद ए जहा से जवगकुलमस्तविमुकुलकणियारमरसवमुविमुक्तकोरट-दामपिदंतरसिण्डुगुणेतयदीवियनिरुहविसिद्धमुदरतर-स्त मुजायदभिमथिततद्विस्तगद्वितवण्यपदुक्कणाचित-सुकुडितउदावस्तज्जवीन्दितस्त अद्विषं पंवरमुराभिर्ग-धपणहमसुरपारिणामदेसिण्डुजवच्छांस्वामिसुदोवभोग-मस्त सरयकाक्षाम् हिंज्ज् गोघयवरस्त मंढे भवे एताकवे सिया ? नो इण्डे समटे, गोयमा । घतोदस्त एं समुदे एतो इहृतेर० जाव अस्माएण पण्यं कंते सुकंता य इत्य दं देवा महिंशिया० जाव परिवसन्ति; सेसं तदेव० जाव तारामणकोकिकोकीओ ।

घुतवरं हांय, घुतादो नाम समुको वृषो वलयाकारसंज्ञान-संज्ञितः सर्वतः समन्तात् संपरिक्षिप्त तिष्ठति । शेषं यथा घृ-तवरस्य हीपस्य पाद्यज्जिह्वोपानसूत्रम् । इदानीं नामनिसिक्तम-तिविस्तृताह-"से कौण्डेण" इत्यादि । अयं केनायं न जन्तु । यद्य-मुच्यते-घुतादः समुकः घुनोदः समुक इति । जगन्नाह-गौ-तम । घुनादममुकस्य उदके स यथानाम सलल्लोकाप्रसक्तः क्षारदेकः क्षारकालनाबी गोपनवरस्य सपदः घुतसंज्ञातस्य ए-तदुपराभागे स्थितं घृतं स मयम् इत्यभिधीयते, सार इत्यर्थः ।

तथा बाह्य मूलटीकाकारः-घुतमद्यो घुनसार इति सुकथितो यथोक्तस्मिन्नपनापिनः उदरे स्थानामने बाह्यस्यासंज्ञितः सद्यो विस्फुरितः तत्कालनिष्पादितो विध्वान्त उपशान्तक-चक्रः सल्लुकीकाण्यकारपुण्यवर्णासंज्ञां घुनोपपेतो मन्वेन रसेन स्पर्शोपापेन आस्तादमीथो विस्वादीमीथो हीपनीयो मन्वीथो इहणीयः सर्वेन्द्रयगात्रप्रहादनीयः । एवमुक्ते गौतम आह- (भवे यथाकवे सिया) भवेत् घुनोदकस्य समुकस्योदकमेतदूप-म् । जगन्नाह-मायमर्थः समर्थः, घुनोदकस्य समुकस्य उदक-मितो यथोक्तस्युपात्त इहृतरं यावन्मन आसतरमेव आस्तादेन प्रहसम् । कान्तसुकाम्नी यथाकम् पूर्वोदापरादाधिपती, अत्र घुनोदं समुद्रे महद्विक्ती यावत् पदयापमस्विकी परिवसतस्ततो घुनमिवादीकं वक्ष्यामी घुतादः । तथा आह-"ले यक्नेणं" इत्या-दि सुगमम् । अन्त्यादिंसंख्यासूत्रमपि सुगमम् । जी० ३ प्रति० । इया० । अजु० । दुःसमृ-यमानाभ्यामिति घुनमेवापरनामके महामेवे, "पुक्कलसंज्ञा वि य, कारोदघातव्यमयमेहो य" नि० । घुनमिव उदकं यासो तां घुतसमानादकास्तु ना-पांजु, जी० ३ प्रति० । रा० ।

घंवल-ऊट-पुं० । "श्रीमादीनीं वहिष्ठादयः" । ॥ ७। ४। ४२२ ॥ इत्यष्टमश्रे ऊटस्य घंवलदेशः । कलहे, प्रा० ४ पाद ।

घंयमाज्ञा-घकुशाज्ञा-खी० । बहुकापटिकसंज्ञितायां शाखायावत्, व्य० ७ उ० : "आ कतिरस्ता वसही बहुकपटिकसंज्ञिता सा घंयमाज्ञा" आच० ४ अ० । नि० चू० । स० । आच० । वात-तापनाद्विरहितायां वसतो, आच० १ पु० ७ अ० २ उ० ।

घंयो-देशी-शुद, दे० ना० २ वने ।

घंयोरो-देशी-भ्रमणशब्दे, दे० ना० २ वने ।

घंउ-घाट-न० । दृष्टिवादस्य स्वभेदे, स० ।

घंटा-घटा-खी० । "टो डः" । ॥ ७। १ । १५४ ॥ इत्यत्र स्व-रादिस्थविकारादत्र न रुदेशः । प्रा० १ पाद । "घटि" शब्दकरणे चू० अच् । काकिएयपेक्षया किञ्चिन्महति, रा० । कांस्यवि-म्विते बाधभेदे, याच० ।

घटपावर्णकः-

तेसि एं घंटाणं इमेषाकवे वखावासो पञ्चमे । तं जहा-ज्वणयामपायो घंटातो बतिरामईयो लासातो पाणामपिभ-या घंटापासा तद्विज्जामाईतो मंकलातो रययामपातो रज्जु-तो ताओ एं घंटाओ इवसरराओ वेहसरराओ सीहसरराओ इहसरराओ कौचसरराओ एहिससरराओ एहियोसातो सीहसरराओ सीहयोसातो मंजुसररातो मंजुयोसातो मुस्त-रातो मुस्तनिययोसातो जालेणं मण्णएणेणं मण्णहरणं कष-मण्णिवुइकरणं सच्छेणं ते पदेते सव्वओ समंता आ-पुरेमासीतो० जाव चिंहेति ।

तासां च घटपावर्णकमयेनद्रो वर्णाचातो वषट्कनिवेशः प्रक-तः तद्व यथा-आज्जुलस्यो घटपा वज्रमस्यो लासा नानामणि-मया घटपायाभ्यां, तपनीयमयः अज्जुला यासु ता अवलम्बि-तास्तिष्ठति, रज्जुनस्यो रज्जवः "ताओ एं घंटाओ" इत्यादि । ताश्च घटपाः (इहसररा) इहस्येव मज्जुः स्वरो यासो ता इ-

स्वस्वराः, मेघस्वेष्याति दीर्घः स्वरो यासां ता मेघस्वराः । सिंह-
स्वेष्य प्रभृतां देशस्वरापी स्वरो यासां ताः सिंहस्वराः । एवं हुन्-
मिस्वरान् मन्त्रिस्वराः, ह्यायशापिपूयसंस्वातो मन्त्रिः । मन्त्रि-
योषां ह्यादी यासां ता मन्त्रि-योषाः, मन्त्रु मित्रः स्वरो यासां ता
मन्त्रुस्वराः, एवं मन्त्रुयोषाः, किं बहुना । सुस्वराः सुस्वरयो-
षाः । "ढरासेव" इत्यादि प्राक् । रा० जी० जी० ।

घंटाकण-घण्टाकर्ण-पुं० । श्रीपरंतस्वराणां स्वनामस्वातायां
श्रीमहावीरप्रतिमायाम्, ली० ४४ कल्प ।

घंटाजाल-घण्टाजाल-न० । किंफण्येयह्वा किञ्चिन्महतां
घण्टायां दामसमूहे, रा० जी० ।

घंटागुणस-घण्टागुणल-न० । घण्टाद्वन्द्वे, रा० ।

घंटावलि-घण्टावलि-स्त्री० । घण्टावली, रा० जी० ।

घंटावलिचित्रिय-घण्टावलिचित्रित-न० । घण्टावलिचित्रिते,
म० ११ श० ११ उ० ।

घंटिय-घण्टिक-पुं० । घण्टया करन्ति तां बाधयन्तीति घण्टि-
काः । 'राखलिया' इतिप्रसिद्धे घण्टावादनजीविके, कल्प० ५
लघ । म० ।

घंटियमय-घण्टिकमय-पुं० । घण्टावाहकसमुदाये, अ० १
वह् ।

घंटिय-घण्टिका-स्त्री० । आभरणविशेषे, हा० १ श्रु० ९ म० ।
औ० म० । घुष्टिकायाव, अ० २ वह् ।

घंटियाजाल-घण्टिकाजाल-न० । घुष्टिचण्डिकासमूहे, आ०
म० ३० । रा० ।

घंसण-घण्टण-न० । 'घुल' ज्ञावे लुट् । बाब० । हस्तान्यां
अन्धनस्वेष्य वेषणे, आ० म० ३० । आ० क० । विशेषः । "घंस-
कामिति घंसणद्वारं गृह्यते । तस्य परंपरे मणिबारा माणिय
घंसति मण्डये वेषं काउं, आदिस्वहतां मोलिया, कट्टादिदिशि
कंधकमो मोरितादिस्तु घुण्यति ।" नि० सू० १ उ० । हु० ।

घंसियम-घण्टित-वि० । अन्धनचण्डये पेषिते, औ० ।

घण्ट-रेशी-अचनस्वयन्नदे, दे० ना० २ वन ।

घण्ट-घटन-न० । मिथः सज्जानायादिना, इन्स्वयणनेन वा
आहने, वन० ४ म० । हा० । घटनेति वा विचारयति वा पुच्छे-
ति वा विस्फालनेति वा एकार्थिकानि पदानि । वृ० ४ उ० ।

घटग-घटनक-पुं० । पात्राणां वषलितमात्रमसृणताकारके वा-
चाय, वृ० ३ उ० ।

घटगया-घटनता-स्त्री० । घटगशब्दस्य भावे प्रवृत्तिनिमित्ते,
प्रहा० १६ पद । संघटने, आ० । स्थान ।

घटगा-घटना-स्त्री० । आहने, आ० ३ । कर्चनानाम्, माका०
१ वृ० ८ म० १ उ० । घटनात्ते जायमाने उपसर्गनेदे, लृ० १
श्रु० ३ म० १ उ० । आ० म० ।

घटिय-घटिह-वि० । मरिते, प्र० ३ । आ० चार । परस्पर-
सङ्घर्षयुक्ते, अ० १ वह् । रा० । उत्क्रियेय विलिय वा वनिते,
आय० ४ म० । "घटिहय कटिवाय काममाय" बीजायाम्
कर्णायोगवृद्धता अन्धनसाकोणम् माहन्तरं बीणादपदेन सह
लम्पाः लुप्टाया इत्यर्थः । अ० १ वह् । रा० ।

घट्ट-घुट्ट-वि० । प्राक्ते तु घुष्टशब्दस्य प्रयोगो न भवति, प्राक्ते
तु प्रभवत्येव । प्रा० २ पाद । "कल्लोत्" ॥ उ० । १२६ । इत्या-
दिप्रकारस्याऽस्त्यत्र । प्रा० १ पाद । घर्षे प्रापिते, घुष्टमिव घुष्टं
कारणावया, पात्राद्यप्रतिमावत् । जी० ३ प्रति० । आ० म० ।
म० । औ० । स० । स्थान । रा० । अ० । सुधादिकारपिपेदेन,
(प्राचा० २ वृ० २ म० १ उ०) मसृणपात्रायादिना, हा० ३
श्रु० । वं० ३ म० । कल्प० । सू० ३० । घट्टकेन धर्मिते, वृ० १ उ० ।
येषां अङ्गुलशक्तीकरणार्थं केनादिना घुष्टं भवतस्ते भवयथाव-
यविनोरेनोपचारात् घुष्टाः । वृ० १ । ग० । अङ्गुल दत्तफेन-
केन, औ० । प्रश्नेषु, विषमभूमिमिदञ्जनात् । कल्प० ४ लघ ।

घट्ट-घट्ट-घा० । चट्टायाव, अ० ४ । भास० सक० सेद घट्टादि०
नतो निष् । बाब० । "घटेः परिवारः" ॥ उ० । ४ । १०॥ इति घटे-
र्यन्तस्य परिवारान्देशःभावयक्ते 'घटेदे' घटयति । प्रा० ४ पाद ।
'घट्ट' घटते । नि० सू० १ उ० ।

घट्ट-घट्ट-पुं० । घट्ट-मय । "टो डः" ॥ उ० । १२५॥ इति स्वरात्स्व-
रस्यासंयुक्तस्थानादेः टय् डः । प्रा० १ पाद । घटतेऽस्ती घटना-
द् वा घट्टः । विशेषः । लृ० ३ । जलाद्याहरणार्थे किमवापेक्ष्य-
ते, विशेषः । स्थान । आ० म० । आ० लृ० । कुणोदरपात्रात्म-
के पदार्थे, वृ० १ । "घटा कउविहा पयसा । तं जहा-जिहकुडे,
बोडकुडे, बंडकुडे, समलो । तिहो जी मूहतिहो, मोडा जत्स ब-
हुा कानिय, बंडो पंगले उडपुंउं कजिउ, समलो । अवंगो सेव । छिडे
अ बुडं तं गलति, बोदे तावतिन पा ठाति, बंडे तयण पासेण कु-
डिअ जदि इच्छा थोथय विरंमह, बंडे एम । वंसन्ता-बंडा थो-
दार्थं लंघुको सज्जं घरेति । एवं सेव सीसा वत्तारि समोतारेव-
शा, सवयय विराहणावत्तां माणियय्या ।" आ० लृ० १ म० ।

घटकटितमृग-घटकटितमृग-पुं० । इह शरीरस्य मध्य-
भागे कटिः, ततोऽन्यस्वेष्यापि मध्यभागः कटिरेव कटिरित्युच्य-
ते, कटिस्तमिव कटितमृग, घटने मध्योऽप्यश्लाघाप्रश्लाघानु-
वेषणो निविष्टा कटिनेद मध्यभागे गता येषां तं तथा । मध्य-
भागे निविष्टात्सरश्चायं, रा० ।

घटकार-घटकार-पुं० । घटकारकियाकसैरि, विशेषः । आ० म० ।

घटग-घटक-पुं० । लघुघटे, अ० २ वह् । वृ० १ । घटकोदये,
आ० लृ० ४ म० ।

घटग-घटन-न० । मयासंघमयोपप्राप्तये यत्ने, प्र० १ । संव०
हार । वृ० १ ।

घटगा-घटना-स्त्री० । मीलेने, आ० म० द्वि० । संव०प्रवासी,
सू० १ वृ० १ उ० । परस्परानिर्घर्षनायाम्, विशेषः ।

घटगा-घटनी-स्त्री० । उड्डये, नि० सू० १ उ० ।

घटदाम-घटदा-पुं० । जलवाहके दासे, आका० १ वृ० २ म० ४
उ० । जलवाहिन्याम्, स्त्री० । सू० १ वृ० १ उ० ।

घटदा-घटदा-पुं० । घृणमाने, नि० लृ० १ उ० ।

घटमुट्ट-घटमुल-पुं० । कलसवदने, ल० ।

घटय-घटक-पुं० । "घटय" शब्दायै, अ० २ वह् ।

घटा-घट-स्त्री० । महत्पदार्थोद्योतुवत्समवाये, वृ० ३ उ० । स्थ० ।

घडाजो-घडाजो-न० । महत्पदार्थोद्योतुवत्समवाये, वृ० ३ उ० ।

षडाविता-षट्पित्वा-अप्य० । निर्माप्यत्यर्थे, शा० अ० द्वि० ।

षट्पिण्डाद्य-पेशी-गोप्यताम्, दे० मा० २ ग्वे ।

षट्पिण्डव्य-षट्मात्रक-न० । षटीसंस्थानसुखमयमात्रकवि-
शेष, २० ।

कप्यं धिग्मंयीयं अंतोक्षिपं घनिमंतं ति परिषत् वा
परिहरिषत् वा ।

अस्य सुखस्य संबन्धमाह—

आहोद्विषिचिन्तिमिषिष, दुष्कसं बहुसो अहंसि मिति विष ।
आरंजो घनिमंते, निमिं च वृषं इषं तु दिवा ॥

चिन्तिमिषिकया, उपलक्षणत्वात्कट्येन च, अथवादिते
विनके सति द्वारे रजस्यां माषकमयरेण बहिः कावि-
क्यादिभ्युत्सर्जनाय बहुसो निर्माप्रवेष्टेयुः पुःस्मायिका निर्म-
कटिन्ति, प्रविशन्ति च; अत्रायं षटीमाषकसुखस्यारम्भः । बह्ना-
निशार्था यथै माषके यथा कायिका भ्युत्सृज्यते, तथाऽनन्तर-
सुखेऽर्धतः प्रोक्तम्, एवं तु सन् दिवा माषकमधिगच्छत्येवमेव इति ।
अनेन संक्षेपेनाऽऽवाप्तव्यास्य स्वाक्या-कटरेति निर्मेयीनात्मन-
हिंसं षटीमाषकं षटीसंस्थानं सुखमयमात्रकविशेषं धारयितुं वा
परिहर्तुं वा, धारयितुं नाम-स्वसत्तायां स्वापयितुं, परिहर्तुं
परिनाकुम्, एव सूत्रार्थः ।

अथ निर्युक्तिः—

घनिमंतंस्तो क्षिपं, निर्गमंतीं अगिहृदमाक्षीयं ।

चवगुरुकाऽऽपरिषादी, तस्य वि आशाऽणो दोसा ॥

अन्तर्गते निमं जेनेनापार्थ्यं षटीमाषकं निर्मेयीनामशुक्र-
दीनां वतुमुकताः (आपरिषादि ति) आचार्ये यतस्तुवं प्रव-
क्षित्या न कथयति वतुमुकं, प्रवर्त्तनी आर्यिकाणां न कथ-
यति वतुमुकं, आर्यिका न प्राणिस्तुवन्ति मासलज्जु, तत्रापि षटी-
माषकस्याग्रहणेऽकथनंऽप्रतिअप्ये वाऽऽवाप्तयो दोषाः ।

आह-स षटीमाषकः कःदयो प्रवति ? इत्याह—

अपरिस्ताई यलिणो, पगासवृष्टो स भिमम्रो लुहुओ ।

सुपसिपद्वर(पहुष्टो), चिङ्क अरहंसि वसही ॥

स इति षटीमाषकः धानकेनात्मनभावेतिस्वाह्वाद्यर्थं न परि-
कृतात्पपरिषादी, सलुणः सुहृमारः प्रकाशः प्रकटं बदनं सुख-
मस्यति प्रकाशबदनं, सुखमयो सुखिकाभिप्रायो, सलुणः स्वस्व-
मात्रः, सुवि पवित्रं, चात्मित्यर्थः । शिनं अनेन शुक्रवर्णोपुपेतं,
वृहस्पिधानं वस्त्रमयं वस्त्रं यस्य स वृक्षिपितवृहस्पिधानं,
एवंविधः, अरहंसि प्रकाशप्रदेशे वसत्यां तिष्ठति ।

नो कप्यं निर्गमार्थं अंतोक्षिपं घनिमंतं धारिषत् वा
परिहृषत् वा ।

अस्य व्याख्या प्राप्तव्यं ।

अथ निर्युक्तिः—

साहू गिहृङ्क लहुगा, आशाह विराहणा अणुवहि चि ।

हिङ्गं गिह्णाणकारणं, साहूण वि सो अवादीःसु ॥

वहि सापुष्येटीमाषकं युष्माते तदा कत्तारो लहुका, आह-
हृवक्ष दोषाः, निराचना च संबन्धमात्मविषया । तस्य (अणुव-
हि चि) साधूनामनुपपत्तिर्भवति । किन्तु कं नवति ?-वात्कट

साधूनामुपकारे च व्याप्रियते, तत्प्रोपकरणं, किं तु चाधिकरणम् ।
“ अं जुह्वाम उच्यते, उच्यते तसि होह उच्यते । अहरेणे
आहिरार्यं, ” इति बन्धनाह । यः स्वाधिकरणं, तस्य चरित्स्वर-
तेऽपि संबन्धितत्वात्ताऽऽमाधिकरणमप्यतिरिक्तोपधिकारवह-
माध्यागाहपरिष्ठापनादिका (विह्वं ति) द्वितीयपदमत्र भव-
ति । किं पुनस्तद्विस्थाह-आनाकारणे सन्मुखे साधूनामपि षटी-
माषकग्रहणं भवते, तदपि शौचवादिषु शिष्येषु देशविशेषेषु
वा, तदुच्यते आधिकार्यते ।

अथ किमर्थमत्र वतुमेषु प्रापक्षितमुक्तम् ? अनेकपत्ते-

द्विविधमापऽतिरेण, सुधादेसेण तेण लहुगाओ ।

वज्रिऊमं पुण ठवई, पणुच मासो भवे लहुओ ॥

द्विविधं द्विप्रकारं गणनाप्रमाणमेवाद्यत्तमानं, ततोऽतिरिक्ते च
पथौ सुधादेशेन वतुमेषुका भवति । यत उक्तं निशीयसुवे-“ अ
मिषल्ल गणकारिणं वा पमाकारिणं वा उवाहं धरेद, से
अवसंसं वाउम्मासिणं, परिहरणे छात्रं उग्गाहं ” इत्यतः सुधादे-
येन वतुमेषुकां यदातपविनिष्पन्नं विन्यते तदा अयं षटीमा-
षको माषमोपधिष्यवत्तरतीति कृत्वा मध्यमं पुनरप्यपि प्रती-
त्य लघुको मासो भवति ॥

अवधारयितुं परिहर्तुं चेति पदव्यव्यापकानमाह—

धारणयाउ अमोमो, परिहरणा तसस होऽ परिमोमो ।

तुविरेण वि सो कप्यद, परिहारेणं तु परिजोषुं ॥

इह द्विधा परिहर्ताः । नयथा-धारणा परिहरणा, अमोमोऽव्या-
पारणं, संयमोपहृदार्थं स्वसत्तायां स्वापनमित्यर्थः । परिहरणा
नाम-तस्य षटीमाषकादेवपरकणव्यव परिजोमो स्वापारणम्, यत्ते-
न द्विविधमापि परिहारेण स षटीमाषको निर्मेयीनां परिजोषुं
कथयते, स च दिवसं स्वेपानकपूर्णेस्तिष्ठति ।

अथ किमर्थमयं युद्धत इत्याह—

ठवहो वोनिरेण, गिह्णाणआरोणया व परणमि ।

विहपप असई वा, निजो वा अणुलिषो वा ॥

संवतीभ्रिस्तर्गते कथ्यप्रतिषट्पायं वसतो ह्यतत्तयं, तस्य ष-
टीमाषकाग्रहणेऽपरिषादी पश्यतां बहिः कायिकाभ्युत्सर्जने
लहुगाः प्रवचनज्ञाद्यनुपजायते । अथ कायिकया वेगं धारयन्ति,
ततो धारणे अज्ञानारोपणा, यत एवमेतो युहीतव्यो षटीमाषकाः
संवतीभिः। द्वितीयपदव्यव-अस्तरविषयमयं षटीमाषकं, वहि वा
विद्यते षटीमाषकः परं भिक्षो मज्जः, अहंतेतो वा, अत एवोहा
अव्याप्रियमाया, ततो बहिर्गता कायिकायनना भ्युत्सर्जनी-
या, निर्मेय्याः पुनरप्रतिषट्कोपाभ्ये तिष्ठन्ति, अतस्ते षटीमाष-
कं न युज्यन्ति ।

कारणे तु युद्धन्त्यवि-

सावर्णं असई सिणहो, ठाह तहिं पुव्रजाविणं कमाह ।

सेहो व सोयवाई, धरंति दंतं च त पप ॥

अलाभुवाषकस्याभावे अज्ञानार्थं च स्नेहं प्रदीतव्यं, पूर्वजायितं
कटाहं, षटीमाषकं वा युहीतव्यं, यतस्तत्र युहीतः स्नेहः तिष्ठ-
ति, न परिहृयति, शैलं वा कश्चित् साधूनां मध्ये मयसत्तं शौ-
चवादी, न शौचायं षटीमाषकं युहीयाव, देशं वा देशविशेषं
शौचवाद्यद्वयं प्राप्य षटीमाषकं धारयन्ति यथा मौनविषये ॥

अथ तस्यैव ग्रहणे विधिमाह—

गहणं तु अह्णागह, तस्तासई हाह अणुपरिकर्म ।

तस्यास्य कुदिगारी, धेनुं नाला विउज्जति ॥

प्रथमतो यथाकृतस्य घटीः मात्रकस्य प्रदण्य कस्यैव, तस्यासति
अव्यपरिकर्मयोगं युहान्तव्य, तस्यासति कुण्डिकादं युहीत्या
नाला नि योऽव्यन्ते । ४० १ उ० ।

घटिय-घटिय-प्रत्य- । संवाद्येयस्यै, ४५० १ अ० १ उ० ।
घनित-वि० । पुके, धौ० ।

घनिय-घटित-वि० । अत्रासनां संयमयोगानां प्राप्ते
कायां यो घटतायाम्, ज० ५ श० ३३ उ० ।

घटिया-घटिका-वि० । सूत्रमयकुण्डिकायाम्, सूत्र० १ श्रु० ४
अ० २ उ० । वष्टुदकपलमानायाम् (सूत्र० १ श्रु० १ अ० १
उ०) नालकायाम्, तत्परिमिते काले च । आश० ४ अ० ।

घटुक-घटित-वि० । श्रीमत्सेनस्य दिग्निष्ठायां जनिने पुत्रे,
“ श्रीमत्सेनस्य पद्मवदो दिग्निष्ठा दिग्निष्ठायां घटुकप्रयोगे न
व्ययमदि । ” प्रा० ४ पाद ।

घन-घन-पुं० । ‘ हन ’ सूचीं अ-घनादेशात् । वाच० । मेघ,
औ० । प्रह० । रा० । आ० म० । स्या० । आ० । घ० । प्रावृ-
हकालाविति मेघे, जी० ३ प्रति० । प्रह० । भोदमुहरे, न० ।
प्रह० । इति, नि० प्रह० १ पद । आवा० हृद, नि० आ०
४ अ० । निखिने, नि० । जी० ३ प्रति० । पिने, न० । सूत्र० १
श्रु० १ अ० १ उ० । अविरे, नि० । कल० २ उ० । बहवर्त,
न० । रा० । निखिरे, न० । रा० । वृ० । ज्ञा० । निविने, पुं० ।
रा० । ज० । औ० । न० । कल० २ उ० । वि० । ज्ञा० । नि-
विप्रदोषोपचय, च० प्र० २० पाद० । सू० प्र० । अनिशये, रा० ।
प्रह० । तालप्रवृत्तिके, ज० ४ वृत्त० । कांशनालादिके, ज० २
वृत्त० । जी० । अ० । स्या० । कालिकादौ, रा० । आ० म० ।
जी० । ननुनिः समे, नि० सू० २ उ० । सादे, वृ० ३ उ० ।
संमहदके च याये, न० । सू० प० १२ पाद० । आवा० । आ०
सू० । दिग्निष्ठायां स्वाने, पुं० । स्या० ३ उ० ४ उ० । सं-
वयाने, पुं० । वि० । आ० । कर्म० । घनः सवस्थानम्,
घनाः “ ह्यवधेनोऽथै समविश्रादिनिः इति वचनात् । स्या० १०
उ० । सुप्ते, मसूरे, दाव्ये, विस्तारे, शरीरे, कफे, अश्वके,
एले, सप्तुदे, नि० । मयमन्ये, न० । बौदे, न० । त्वचे, न० ।
“ समविश्रागाश्च घनः प्रविष्टः ” इत्युक्ते समाह्वयवचने, वाच० ।
“ वयु रमियस्यैव नि ” इति शरीरस्य मयमागः कटः, ततोऽव्य-
व्यापि मयमागः कटिरिव कटिरित्युच्यते, कटिरनटमिव कटिन-
दं, घनाऽव्यवशात्कामाप्रशक्तानुपवेशिता निविडा कटिनदं मय-
मागे ज्ञाया यस्य स घनकटिनदं मयमागः, मयमागविश्रित-
कट्या इत्यर्थः । कविः पाठः “ घनकटियकटमयः ” इति । तत्रा-
वमर्थः कटः संज्ञातोऽस्येति कटिनः, कटान्तेरेणऽऽवृत्त इत्यर्थः ।
कटिनश्चासौ कटश्च कटिनकटः, घना निविडा कटिनकटमयेव
अवधोभूमी ज्ञाया यस्य स घनकटिनकटमयाः जी० ३ प्रति० ।

घणकटा-घनकटा-वि० । निविडकटादे, प्रह० २ आश० ह्यार ।

घणकटिय-घनकटिय-वि० । घनकुट्टेन अव्यवशात्कटनेन निवृत्ते,
प्रह० ३ आश० ह्यार ।

घणघना-घनघना-वि० । रथवत् वीरकुण्ठे, ज० ४
वृत्त० । अत्रु० ।

घणनिचय-घननिचय-वि० । अस्वस्थनिचये, प्रह० ४ आश०
ह्यार । “ घणनिचयस्यैव निचयं ” घनानिचयोऽप्यर्थे निविडो
हृदश्च वृत्तश्च वृत्तः पालित्वं आगादिपाशोपवत् स्कन्धोद्देशे-
शो यस्य स तथा । वपा० ७ अ० ।

घणनिचय-घननिचित-वि० । घनो लाहमुत्तरस्तद्विचित्रं
निचयः । अनीच निचये, जी० । अतिशयनिचये, “ घणनि-
चयवर्णनस्यैव निचये ” घनमनिचये निचिनौ निचिरनचय-
मापञ्चो वदितोऽपि वक्षिनौ वृत्तौ स्कन्धौ यस्य स तथा । जी०
३ प्रति० । रा० । “ घणनिचयस्यैव निचयः घननिचयः, सुख-
अनिचयेन वक्षानि अवस्थितानि लक्षणानि यत्र तत् सुख-
कलक्षणम्, उच्चतं मध्यमागे उच्चं यत् कूटं नस्याकारो भू-
सिस्तक्षिप्तमुचनकुट्टाकारसदृशमिति भावः । विहितं स्वकर्मणो
संयोजनं । इति । यथा ते घननिचयस्यैव निचयः कट्टाकार-
निचयः । इति । जी० ३ प्रति० । गाढान्योजनं, “ घणनिचयनिरे-
तरनिचयः ” घननिचितानि कपाटादिद्वारापिधानानां ह्यार-
रथाः । आदिषु गाढनियोजनेन तानि च तानि निरन्तरं कपाटा-
दीनामन्तराभावेन निविडकाले च निरन्तराणि घननिचितानि-
रन्तरनिविडकाले । अ० ७ श० २ उ० ।

घणतत्र-घनतत्र-वि० । वतुः पृष्ठेपदात्मके तपसि, उत्त० ३ अ० ।

घणतत्र-घनतत्र-वि० । स्यान्नामव्यानेन हीनं, तदासिनि मनुष्ये च ।
प्रह० १ पद । स्या० । उत्त० । (तद्वर्षकां ‘ संस्तरादि ’
शब्दे प्रथमभाग १७ पृष्ठ उक्तेः)

घणदयर-घनदयर-वि० । घनः प्रतर पय, घनं च प्रतरं च घन-
प्रतरम् । प्रकृतस्वाङ्गवृत्तः । सर्वत्र च प्रतरं पयं च घनः
मरुप्यते, इहापि तथैवोपदेशोऽप्युच्यते, ततः प्रतरघन इति नि-
र्द्देशः प्रातः, अस्याकुरत्वाद् घनमप्यस्य पूर्वनिपातः । तन्मार्गके
परिमण्डलादि प्रतरं घनं च जवतानि गम्यते । उत्त० १ अ० ।

घणमिच्छत-घनमिच्छत-वि० । निविडमिच्छायां, “ घणमि-
च्छतो कालो, यत्र अकाशे व होह नायथा । कालो उ अत्रु-
णवध-पत्रिं धीराह निविडो । ” घ० १ अ० ।

घणमुद्र-घनमुद्र-वि० । घनो घनाकारो ध्वनिसाधर्म्याद् यो मु-
द्रः । सू० प्र० १८ पाद० । घनो मेघः तदाकारो यो मुद्रः ।
ध्वनिमास्तीत्यास्यधर्म्यात् । स्या० ७ उ० । मेघममानगम्यार-
ध्वनिमहतिं, स्या० ८ उ० । जी० । कल० । ज० । जी० ।

घणमुद्र-घनमुद्र-वि० । घनमुद्रं ‘ शब्दाथे, स्या० ८ उ० ।

घणरज्जु-घनरज्जु-वि० । घनीकृतं रज्जुपु, प्रव० ३ ह्यार ।

तिथि सया तेषां, रज्जुणां ह्येति सवलोममि ।
चउरंसे होह जयं, मत्तारहणोपेया संज्ञा ॥ एष्टु ॥
सर्वस्मिन्नापि यत्तु शब्दात्मके लोके घनीकृते विचारादि-
शब्दतन्नापि अणि शान्ति रज्जुनां मयनि । अथ घनीकारो
कीदृक्स्थानो ह्यारः संयमने । तत्राह— (चउरंसे होह जयं
नि) यत्तु सर्वं संयतः समचतुरर्थं जगत् शोको मयति, संयतिं
संयतिं शोच । इयं च विचार्या शब्दतन्नापि मयलक्षणं रज्जु-
संयतं, मत्तानां घनेन ‘ समविश्रादिनिचयः ’ इति वचनात् अथो-
भ्यं विस्तारनेन जायते । यत्तु सर्वं जवति—संयतितलोकादप्यु-
३-

पतोय-घृतोद-पुं० । 'घृतोद' शब्दाद्यै, सू० प्र० २० पाठो ।
घर-प्रस्त-न० । घर्मिभूते, आच० ४ अ० ।

घर्म-घर्म-पुं० घटति भङ्गाय वृ-लेकं, सरले, कर्मिरे मङ्गलि०
शुचः । बाच० । केवाचिदाचार्याणां मते चतुर्थस्य द्वितीयां न ।
आ० ४ पाठ् । भङ्गान्तरस्यै स्वेदे, भ्रमजवारिणि, घर्मद्वयम-
नेमिति करणे मङ्ग । आतपे, प्रीयकास्ते, तपोरक्तस्यैसाधन-
त्वात्तापवम् । आतपयुक्ते विषसे, बाच० । उज्ज्वे, स्था० ४
आ० ४ उ० । सुच० ।

घर्मद्व्याण-घर्मस्थान-न० । उष्णप्रधाने स्थाने, सूत्र० १ सू०
५ अ० १ उ० । आतपस्थाने, सूच० १ सू० ५ अ० १ उ० ।

घर्म्या-घर्मा-स्त्री० । सप्तसु नरकपृथिवीषु प्रथमायां नरकपृथि-
व्याय, "घर्म्या नामैषु रमण्यमात्रे तेष्वां" जी० ३ मति० स्था० ।
घर्मोद्-देवी-गायनसङ्के तुणे, दे० ना० २ वर्ग ।

घर्मोद्-देवी-मन्त्राङ्ग, मरुके, आमीसङ्के तुणे न । दे० ना० ३
वर्ग ।

घय-घृत-पुं० न० । घृ-लेके कः । घर्क्यादि० बाच० । "अतोऽ-
य" । ॥ १२३६ । आदे आकारस्यायं भवति । घृतं, घयं । आ० १
पाठ् । तुयभवे, बाच० । "सर्विर्लिङ्गमात्रं तु, घनीयं घृतं
भवेत्" । हस्तके घनीयूते आभ्ये, घृतशुणंदाश् उक्त्य । यथा-
"घृतमात्रं द्विः सर्पिः, कथयन्त तद्गुणा घय ।
घृतं रसायनं स्वादु, चक्षुष्यं बाह्वीर्यनम ।
शीतं वीर्यं विषालयमी-पापघ्निनामिहायम ।
अद्वयानिष्यन्ति काभ्योऽस्तेजोऽक्षयवयुः ।
अद्वयस्मृतिर्करं मेघ-मायुषं वल्लभकुरु ।
वदस्मृतिरोग्मादृशमानाह्वयान् हरेत् ॥
स्निग्धं कर्कशं रक्तं लघुवीर्यं रक्तनुद" । बाच० दृष्टौ स्था० ।
घृतमपि घृतमेव यथादिशं गन्धितैवे । प्रय० ४ द्वार । "उद्दीप्यं
दधि नदिध, नववीर्यं घये पि ते गतिरि" । आच० १ अ० । आ०
५० । "घृतेन घथेते मेघा" । सू० ५ उ० । सुच० ।

घय-घृत-पुं० न० । घृतमिव वचनमाध्वनीति घृताध-
वाः । हाधिमज्जै, आ० म० प्र० ।

घयकिट्टि-घृतकिट्टि-न० । घृतमलं, तत्क घृतेन विकृतिः । च०
२ अचि० ।

घयकिट्टि-घृतकिट्टि-स्त्री० । घृतमलं, प्रय० ४ द्वार ।

घयगुप्तपुण्य-घृतगुप्तपुण्य-स्त्री० । घृतगुप्तमन्थिते, पञ्चा०
५ विच० ।

घयघट्ट-घृतघट्ट-स्त्री० । घृतसंवाध्विनि किट्टे, यो हि महिषाद्व-
सिस्तुच्यते । सू० १ उ० । पं० व० ।

घयघट्ट-घृतघट्ट-पुं० । माएडे, "घयघट्टले गियकजो" । पं०
व० ४ द्वार । प्रय० । आ० क० । आ० म० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-स्त्री० । पक्षाघातोपरि तरिकाकृते
सर्पिणि, प्रय० ४ द्वार । च० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । अघृते, (घेवर) " सघः प्राणकरा
हृद्याः, घृतपूर्णः कफापाहाः" । सूत्र० १ सू० ८ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । आघृतकेतवरेः सिध्दे, आ० ५० ।
"घयघट्टासिद्धिस्तस्माद्दृष्टी-दृष्टो-घटं उपायत्वं, घेचजो-

जहा उज्ज्वलीय, कालं तु-ज्ज्वासादमासंस्तु, माघश्रो-पिञ्ज-
निष्ठां पुञ्ज्याय, तीक्ष्णं जनुणा शिखरे उद्दि मसंहि पंसाविहिति
पिञ्ज्याय वारं घट्ट्यां, घृतस्स वि ताप उचयजिज्ञासि ति, सा
वक्तुं वा परे वा विहिते ति काट्णं तेण य जानितं, भवं वारिध
तह वि वैमितं, सा हट्टुचमणसा देवजा, परिदमाजो-ज्जितं य गच्छ-
स्स उचउज्जितं सं य मितो वेण पुज्जति-कस्स केसिण्य घयण
कज्जं ? । आ० ५० १ अ० । आ० म० । विज्ञे० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । तु-घमज्ज्वासायिनि महामेघे, अं०
३ वस० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतोदे समुद्रे, द्वी० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतोदे समुद्रे, द्वी० ।

घयसिच-घृतसिच-पुं० । घृतसिचं, "निष्ठायां परमं आर, चय-
सिचं च पायव" । निष्ठायां निष्ठुति, स्वास्थ्याभ्यर्थः । परमं
प्रकृत्यं वाति प्रश्रोतीत्यनिसंनयः । क इव (घयसिचं च सि)
इवस्य निष्ठाकस्याय, घृतेन सिचो घृतसिचः, घृतातीति पा-
वकोऽन्त्योक्तमसिद्ध्या, समप्रसिद्ध्या तु पापहतत्वात्पापकः,
तद्वत् सिञ्जनत्वा तुणादिनिर्दीप्यते, यथा घृतेनेत्यस्य घृतसि-
चस्य निष्ठुतिरनुगते, ततः सविशेषणस्यास्य हृद्याभ्यर्थ्यासि-
धानिमान भावनीयव । यद्वा-निष्ठायां निष्ठा जीवन्मुक्तिं याति,
"निर्जितमदमप्रमानं, वाक्तायमनोपिकारपदितानाम् । विनिष्ठा-
पराशाना-मिहैव मोक्षः सुविहृतानाम्" ॥ १॥ इति वचनात्, क-
थंनः च्च घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयसिच-घृतसिच-पुं० । घृतेन घयंकरणाय "प्रह"-मेहाद्यै कः । बाच० ।
"घृदस्य घरोऽपती" ॥ ८ । २ । १५४ ॥ इति घरादेशः । आ०
२ पाठ् । सामान्यज्जनानां सामान्ये (म०) ५ उ० ७ अ० । अनु० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

घयघट्टासिद्धि-घृतघट्टासिद्धि-पुं० । घृतसिचपावक इव तस्मैज्जाक ज्वालातत्वेन घृ-
तमपिनामिसमान इति । उक्त० ३ अ० ।

रपि वनस्पतिविशेषः, नमयानि गृहकाणि मासिगृहकाणि, क-
दलीगृहकाणि, सतागृहकाणि च प्रतीतानि । (अथयधरगा इ-
ति) अथयधरगागृहकाणि-येषु यदा तदा वाऽऽप्यस्य बहवः सुखा-
सिकाया अस्तिष्ठन्त, परं यत्तद्गृहकाणि-यथागत्य प्रेक्षणकानि वि-
दधानि, निरीकृते च, मज्जनकगृहकाणि-यथागत्य स्वेच्छया स-
ज्जनकं कुर्वन्ति, प्रसाधनगृहकाणि-यथागत्य स्वं परं च मयद-
धन्ति, गर्भगृहकाणि-गर्भगृहाकाराणि (मोहयधरगा इति) मोहनं
मैथुनाभेदा, "रमयमोहरवारं" इति नाममात्रावस्थानात् । तद-
ग्रधानानि गृहकाणि मोहनगृहकाणि, वासनयनानि प्रावः ।
वासागृहकाणि-यदृशमग्रधानानि गृहकाणि, आलकयुक्ताणि
गृहकाणि, कुलुमगृहकाणि-कुलुममकरापांवनानि गृहकाणि, वि-
षगृहकाणि-विषग्रधानानि गृहकाणि, गन्धगृहकाणि-गीतस्व-
त्वायसत्येयानि गृहकाणि, आदरगृहकाणि-आदरमयानी-
च गृहकाणि । यतानि च कथं प्रतीतीयत आह- "सम्बरवधा-
मया" इत्यादिविशेषकदम्बकं प्राग्वत् । जी० ३ प्रति० ।

परधरत-परधरत-पुं० । कथ्यमाने, पि० । नि० ७० ।

परधरग-परधरक-पुं० । कथदाभरणविशेषे, अं० १ वङ्ग० ।

परपेटो-पेटो-बटके, दे० ना० २ वर्ग ।

परट-अपरट-पुं० । कृपमेते घटमालिकया जलाकर्षकयन्त्र-
विशेषे, नि० ७० १ उ० ।

परणी-गृहिणी-स्त्री० । कलत्रे, दृश्यं ।

परपति-गृहपति-स्त्री० । 'साही' इति क्वातेऽप्ये, नि० ७० ३
उ० । पि० ।

परपेटो-पेटो-आदरं, दे० ना० २ वर्ग ।

परसगृहवास-पुं० । प्राकृतवाद् वाशब्दशेषः । गृहाभ्यन्ते, दे० ३३३ ।

परसगृहि-गृहशक्ति-पुं० । गृहास्थिते शक्तौ, अन्० २ उ० ।

परसमुदान-गृहसमुदान-न० । गृहसु समुदानं विक्राटनं गृ-
हसमुदानम् । मेधय, नि० ३ वर्ग । अ० ।

परसमुदाणिय-गृहसमुदानिक-पुं० । गृहसमुदानं प्रति गृहं
निका येनं प्राक्षाऽस्ति ते गृहसमुदानिकाः । अभिप्रहविशे-
षवस्तु आजीवकभ्रमणेषु, औ० ।

परसामिणं-गृहस्थामिण-स्त्री० । जावायाम्, आ० म० ३३० ।

परिहो-पेशी-पक्ष्याम्, दे० ना० २ वर्ग ।

परिस-पर्ये-पुं० । चन्दनस्यैव धर्षणे, हा० १ कु० १६ अ० ।

परिहो-गृहकोकिला-स्त्री० । गृहगोधायाम्, अन्० १ आ०
हार । अ० । जी० ।

परोल-पेशी-गृहगोत्रजभेदे, दे० ना० २ वर्ग ।

परोलिया-गृहकोकिला-स्त्री० । 'चरोल्ल' शब्दाद्यै, अन्० १
आ० हार ।

परोलो-पेशी-गृहगोत्रिकायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

पटो-पेशी-अनुरक्तं, दे० ना० २ वर्ग ।

पस-पसा-स्त्री० । छिपरलूमि, वय० १ अ० । गृहकीपु लूमि-
राजिपु, आ० २ पु० १० अ० ।

पसिय-पसिय-न० । करीवादिना चापिते, दया ५ अ० । लु० ।

पसिर-पसिर-वि० । बहुमात्रिके, वृ० १ उ० ।

पसी-पसी-स्त्री० । दूधिराजौ, जी० ३ प्रति० । स्थलाद्वस्ता-

द्वनरत्ने च । आ० २ पु० १ अ० ५ उ० ।

पाअण-पायन-स्त्री० । 'पै' सिद्धिर्नि स्तुद् "मोषाद्व" इ० ११ ।

१७४ इति निपातनात् पाअणऽप्येष्टः । आ० ३ वाद् । म-
नोपजीविनि, पि० । वाच० ।

पाअ-पातिका-स्त्री० । अग्रेण चातविश्याम्, अं० १ वङ्ग० ।

पातिता-स्त्री० । विनाशितायाम्, हा० ७ अ० । विषा० ।

पाकूम पातिकर्मन्-न० । हानावरणद्वेषनावरणमोहनोपाय-
राश्वकयकमचतुषे, हा० ३० अ० ।

पाएत-पायन-पुं० । विनाशकारकं, च० ५ हार ।

पाय-चात-पुं० । वषे, हा० १ पु० ८ अ० ।

पाद-पाट-पुं० । संधादे, लोहदे, वृ० १ उ० । मलकावयववि-

शेषे, हा० १ पु० ८ अ० ।

पादिय-पाटि-पुं० । पाटः लोहं विचरन्त्येति पाटी, स वष

पाटिकः सहजातकादौ लयस्ये, वृ० १ उ० । मित्र, वृ० १ उ० । हा० ।

पाण-घान-न० । तिलपीनमयने, पि० । तिलपीनमयव्याही स-

कृपस्येति वस्तुनि, अन्० ४ हार ।

प्राण-न० । 'प्रा' करणे सपुट । वाच० । नासिकायाम्, अं० १ वङ्ग० ।

प्राणा० । रा० । अन्० । वि० । "दो घाण" अ० १५ पद् । स्वा० ।

प्राणमणिम्वुहकर-प्राणमनोनिर्मुक्तिकर-त्रि० । नासिकाविच-

चेतः सुखोपादेकं, अं० १ वङ्ग० । रा० ।

प्राणसहृग्य-प्राणसहृगत-त्रि० । प्रायत इति प्राणो गन्धगुण,

नेन स्वदग्नास्तरसहृदितान्त्रज्ञानं प्राणमहयता । प्राणमिन्द्र-

यसहृदितेषु पुत्रलेषु, अन्० १८ उ० ७ उ० ।

प्राणामय-प्राणमय-त्रि० । प्राणमहृदयेऽप्ये, "बाणामयो लो-

क्यामो अन्तरावरोचिता जवर" प्राणमयासौक्यात् गन्धोपा-

दानकयत अन्तरावरोचिता अन्तराकना प्राणमेयन गन्धोपा-

पाहन्नात्रावरोचणे कुन्नासास्योजयिता भवति । स्वा० ५ उ० ।

प्राणारिस-प्राणारि-न० । नासिकायां आयमनेऽप्योरोगे, भा० च० ।

प्राणि-प्राणि-स्त्री० । सुतौ, हा० १ पु० १ अ० । स्वा० । सुवि-

जनकशकौ, वि० ।

प्राणिय प्राणिय-न० । नासिकेन्द्रिये, हा० १ पु० १७ अ० ।

उत्त० । आ० म० । आ० वृ० । अ० । म० । अन्० । (अन्त्य

लोहाहरणव्याख्या "संक्षेप" शब्दे द्वितीयप्रागे ५४८ वृष्टे

कृत्वा)

प्राणियणिगम्ह-प्राणियनिगम्ह-पुं० । स्वविषयानिमुक्तम-

नुधावतो प्राणियनियस्य नियमने, उच० ।

प्राणियनिगम्हे णं जेतं । जीव किं जणयइ । प्राणि-

दियनिगम्हं मणुष्यायणुसुं गेपेसु रागदोसनिगम्हं जणय-

इ, तपस्स यं कम्मं न वेपइ, पुत्तवः च णिज्जेइ ।

हे भवन्त ! हे स्वामिन् ! प्राणियनियमने जीवः किं जनयति ।

शुक्लवर्तिते हे शिष्य । प्राणियनियमने मनुष्याः मनोहेतु गन्धे-

षु रागद्वेषनिगम्हं जनयन्ति । ततो रागद्वेषजयात् रागद्वेषोत्पत्तं

कमे न भवन्ति, पूर्वोपाजितं कमे च निज्जेरयति । उच० १५ अ० ।

बाणदियमुह-प्राणैन्द्रियमुह-पुं० । प्राणैन्द्रियविषयासं-
क्षुब्धजन्ये, स्वा० १० डा० ।

बाय-बाय-पुं० । बायन्ते व्यापाद्यते मानाविधौः प्रकरैर्वेत्सिन्
प्राणिनाः स यातः । संसारे, स्व० १ सु० ७ अ० । सर्वदा परि-
णापपरिणामोऽनुपपत्तौ ह्यन्ते प्राण्यं स्मृतकर्मविपाकेन य-
स्मिन् स यातः । मरके, स्व० १ सु० ५ अ० १ अ० । विनाशे,
स्व० १ सु० १ अ० २ उ० । प्रहारे, हा० १ सु० १८ अ० ।
मारये, स्व० १ सु० १ अ० । प्रलये, विभे० । इयमादिभिस्ता-
दने, आ० म० प्र० । इनने च । प्रअ० २ आअ० द्वार । स्वा० ।
अ० प्र० । निर्वृण्डने, सु० १ अ० ।

बायग-यातक-पुं० । मारके, हा० १ सु० २ अ० । हिसके, प्रअ०
१ आअ० द्वार । अन्वेन यातवितरि, जी० ३ प्रो० । प्राणिव-
धोपजीविनि, पञ्चा० ६ विष० । "अनुमत्ता विशसिता, संदर्भा
क्याविकया । संस्कर्ता कोपभोका च, यातकस्याह यातकाः" ।
इति मनुः । स्व० १ सु० १ अ० २ उ० ।

बायगता-यातकता-स्त्री० । मारकतायाव, अ० १३ शु० ७ उ० ।

बायग-यातन-न० । मारणे, प्रअ० ३ आअ० द्वार ।

बायगा-यातना-स्त्री० । वधार्थं गीर्वादितायाव, प्रअ० १ आ-
अ० द्वार ।

बायद्यो-देशी-गायने, दे० ना० २ वर्ग ।

बायमाय-यातयत्-स्त्री० । परैर्यापाद्यति, स्व० १ सु० १
अ० । आवा० ।

बारि-देशी-शकुनिकाभ्ये पक्षिणि, दे० ना० २ वर्ग ।

बारो-देशी-प्रकारे, दे० ना० २ वर्ग ।

बारो-देशी-भूतपूरे, दे० ना० २ वर्ग ।

बास-प्रास-पुं० । कषणे, उच० २ अ० । बाहारे च । स्व० १
सु० १ अ० ५ अ० । आवा० ।

बासेसगा-प्रासैषणा-स्त्री० । प्रासो नोन्नतं, तद्विषया एषया शु-
कागुपयांलोचनम्, भोजनविषयायां शुकागुपयांलोचनाया-
व, प्रअ० ६३ द्वार । च० । ओषा० पि० । (अस्य निरुपाधिकम्
'यससा' शब्दे अस्मिन्नेव प्रागे ६३ पृष्ठे द्रष्टव्यम् । दोषा अपि
३७ पृष्ठे कस्याः)

विश्रं-देशी-मलिते, दे० ना० २ वर्ग ।

विश्र-प्रीथ-पुं० । प्रसते रसात् 'प्रल' मज्जिन् । बाच० । "प्रसेवि-
सा" ८ । २०५ । इति विश्रादेशः । प्रा० ५ पाद । ज्येष्ठायादनास-
ह्यात्मके ऋतुभेदे, बाच० । धर्मकाले, व्य० ५ उ० । वणकाले,
उच० २ अ० । उष्णामिताये च । स्व० १ सु० ६ अ० २ उ० ।

विहो-देशी-कुञ्जे, दे० ना० २ वर्ग ।

विहा-वृणा-स्त्री० । "हृकपादौ" ८ । १ । १२८ । इति बादेः
भूत इत्यर्थः । प्रा० १ पाद । दयायाम्, आच० ५ अ० । संया० ।

विश्रु-वृहीतं-अव्य० । प्रहर्षं कर्तुमित्यर्थे, उच० ५ पादु० ।

विचृण-वृहीत्वा-अव्य० । प्रहर्षं कृत्येत्यर्थे, प्रअ० १ आअ०
द्वार ।

विसर-देशी-न० । मत्स्यवन्धनभेदे, विपा० १ सु० १ अ० ।

वृचुरो-देशी-उत्कटे, दे० ना० ३ वर्ग ।

पुंदिर्यं-पुण्ड्रयत्-वि० । पिबति, तं० ।

पुण्य-पूतक-पुं० । "पुण्ड्रपुण्यदयः सम्बन्धेऽनुकरययोः" ८ । १४
५३३ ॥ इति चेष्टापुण्ये पुण्यदेशः । "पुण्य" इत्याकारकं चेष्टा-
ऽनुकृतं शब्दे । "ताञ्जि विरह गवयकोहि मकड पुण्यव देव"
प्रा० ५ पाद ।

पुण्यपुण्य-देशी-खेदे, दे० ना० २ वर्ग ।

पुण्युर-देशी-मण्डक, दे० ना० २ वर्ग ।

पुण्यवन-पुण्यवत्-वि० । पूतकारण्यं कृषाये, हा० १ सु-
८ अ० ।

पुण्यसुसर्प-देशी-सागहमाभिते, दे० ना० २ वर्ग ।

पुण्ये-स्त्री० । तक्षितकादौ, ज० प्र० । च० ।

पुण्यपुण्य-देशी-गिरेर्गणे, पुण्यपुण्यार्थं च । दे० ना० २ वर्ग ।

पुण्य-पुण्य-स्त्री० । पुण्य-क-इदमावः । उच्छ्रयनेन प्रकटिताभिप्रा-
ये शब्दिते, बाच्यार्थी न । बाच० । कथिते, तं० । घोषिते,
व्य० ३ उ० । आ० म० ।

पुण्य-गजे-पा० । रये, बाच० । "तत्पादीनां गोलादयः" ८ । ५४
६६४ ॥ इत्यप्युच्यते गजेर्धनुकादेशः । "मगाणं पुण्यक मेह" गग-
ने मेघो गर्जति । प्रा० ५ पाद ।

पुण्य-पुण्य-पुं० । कालाभ्ये जन्तुविशेषे, तत्कृते द्विके च । आच०
५ अ० । आवा० । (पुण्यद्वयान्तेन निज्ञाकशब्दप्रकरणे 'नि-
कजाग' शब्दे बह्वचने)

पुण्यत-पूर्णमान-पुं० । नयविह्वलताङ्गान्वयिते, प्रहर्ष० ३ आ-
अ० द्वार ।

पुण्यत-देशी-गवेषिते, दे० ना० २ वर्ग ।

पुण्य-पूर्ण-पा० । अमये, अक० उम० सेद । बाच० । "पूर्ण-
स्योत्पुण्यपुण्यदयः" ८ । १४ । १३७ । इति पूर्णपूर्णादेशः । "पुण्यद-
पूर्णते, पूर्णते । प्रा० ५ पाद ।

पुण्यत-पूर्णत-वि० । आरयति, जी० ।

पुण्यपुण्य-देशी-कर्णोपकर्णिकायाम्, दे० ना० २ वर्ग ।

पुण्य-पुण्य-पुं० । केषितपात्रमनुयुक्तकारके पाषाणे, वि० ।

पुण्युर-देशी-मण्डके, दे० ना० २ वर्ग ।

पुल-पूर्ण-पा० । अमये, अक० उम० सेद । बाच० । "पूर्ण-
स्योत्पुण्यपुण्यपुण्यदयः" ८ । १४ । १३७ । इति पुलादेशः । "पुला-
पुण्य-पुण्य" पूर्णते, पूर्णते । प्रा० ५ पाद ।

पुला-पुला-स्त्री० । इन्द्रियभेदे, प्रहर्ष० १ पाद । जी० ।

पुल-पुल-पा० । विलासने, कषादि० पर० टिक० सेद । बाच० ।
"मन्युपुलविलासौ" ८ । १४ । १३७ । इति पुलसलदेशः । "पुलसल-
मन्याति । प्रा० ५ पाद ।

पुसिण-पुसिण-न० । पुषि (सि) वा श्वक-पुषोः नलोपः पुषः
वस्य सञ्ज । बाच० । "हृकपादौ" ८ । १ । १२८ । इति पुल
इत्यर्थः । प्रा० १ पाद । कुकुमे, वि० । "पुष्यैषेव जडाशयोदेर"
इति । बाच० ।

पुसिणि-देशी-गवेषिते, दे० ना० २ वर्ग ।

धुसिरसार-देशी-अवस्थाने, मत्स्यपदीनां विधे, दे० ना० २ वर्ग ।

“तपु सस्नेहमजलं, मयितं घोलमुच्यते ।
सशरं निजलं घोलं, घातपित्तहरं स्मृतम् ॥ १ ॥
मस्तुना रहितं गाढ्यं, दधि घृष्टतरे पटे ।
जीरसैषधसंमिश्रं, घोलं घनतरं स्मृतम् ॥ २ ॥
जीरसैषधसंयुक्तं, घोलं वातप्रणाशनम् ।
मतीसारे च मन्देऽनी, हितं रुच्यं बलप्रदम्” ॥ ३ ॥
“हिकुजीरयुतं घोलं, सैषधेन च संयुतम् ।
मयेदती च वातघ्न-मशोऽनीसारहृत् परम् ॥ ४ ॥
वधिदं पुष्टिदं बल्यं, वसतिशुलाविनाशनम् ।
मूत्रकण्ठं तु सघुनं, पाण्डुरोगे सन्निधयम्” ॥ ५ ॥ वाच० ।

घोलत-घोलत-प्रि० । घोलायमानं, औ० । आ० म० प्र० । रा० ।
घोसण-घोलन-न० । भक्तुलकाकुलितुहलितचाट्यमानयूकाया
इव मदेन, आ० क० । आ० म० । पिंश० । महा० ।
घोलवदक-घोलवदक-न० । घोलयुक्ते वदके, प्रब० ४
हार । वा० ।

घोसिय-घोलित-पुं० । दधिघट इव पट इव वा घोलनां प्रापितेषु
राजदण्डितपुरुषेषु, औ० । ध्रुव० ।
घोसिये-देशी-शिलातलं. हठकने च । दे० ना० २ वर्ग ।
घोस-घोष-पुं० । ‘घुष’ आधारे घञ् । वाच० । “शघो सः”
॥ ७ । १ । ३६० ॥ इति पथ्य सः । प्रा० १ पाद ।
आनीरपल्ल्याय, तस्यां गोमिनीदासथायम् । वाच० । गोकुत्रे,
५० १ उ० । “घोषो गोवर्त्तं वि य एगदं” घोष इति गोकुत्र-
मिति कैकार्थम् । वृ० ४ उ० । गांष्ट्रे, स्वा० २ उ० ४ उ० । क-
र्त्तरे द्यम्-गोपात्रे, वाच० । शब्दे, आ० १ वृ० ६ अ० । सचदि-
व्ययुटिनशब्दसन्निधाविशेषे, औ० ३ प्रणि० । घण्टाप्रमुत्तर-
पित्तमिष यः शब्दः तस्मिन्, तं० । अनुनादं, न-६ श० १
उ० । उदासादिस्वरविशेषे, नं० औ० । अनु० । ज० । “अयां
यमाः अयः ५ कः ५ पी, विसर्गः शूर वष च । एते इयासानुय-
हाना, अघोषाश्च विबुधवते ॥ १ ॥ कण्ठमन्त्रे तु घोषाः स्युः,” इति
शिकोक्ते वयोक्कारणबाह्यप्रयत्नभेदे, ध्वनी, मध्यशब्दं, कांस्ये, न० ।
मशके, घोषलतायाम्, औ० । वाच० । कुमारणाभिनं, ज० ३
श० ५ उ० । स० । एधा० । चतुर्पदेबलोकस्थविमानभेदे, स० ।
(अस्य लोकपालादयो लोकपालादिशब्देषु वक्ष्यन्ते) “देव-
धीनमादाय, घोषवृत्तानुपस्थितात्” । वाच० ।

घोसजुय-घोषयुत-न० । यथावस्थितेकदाश्रादिनिघोषैर्युक्ते,
वृ० १ उ० ।

घोसण-घोषण-न० । घुष-भावे ह्युट् । ध्वनी, नि० वृ० १ उ० । भावे
ह्युट् । उच्चशब्देन आपने व्यापारभेदे, वाच० । आ० म० । रा० । “घो-
सणे कोकह्लादिष्वकषप एवमाक्षिप्तउच्चगमायसाणमिति”
कीदृश्यामघोषणं आदिष्यतीत्येवं घोषणे कुल्लहलेन दत्तो कर्षी
वैदने घोषणकुल्लहलवृत्तकणां, तथा एकाग्रं घोषणध्वनेकाक्षिप्तं
चित्तं येषां ते एकाग्रचित्ताः, एकाग्रचित्तत्वेऽपि कदाचिदनुप-
यागः स्यादन् आह-उपयुक्तमानसाः । ततः पूर्वपदेन विशेषणस-
मासः । तेषां पटहणं घोषणं कारितवान् । रा० । आ० म० ।
घोसवती-घोषवती-औ० । प्रघोतनपुण्याः वासवदत्ताया दा-
स्याम्, आ० क० । आ० वृ० ।

घोसविमुक्किर-घोषविमुक्किर-पुं० । कुतसम्पन्ने, ध्रुव० ।
घोषविमुक्किरमाह—
घोसा उदचमादी, तौहिं विमुक्त्तं तु घोसपरिमुक्त्तं ।
एस मुचोवसंयय, सराउवसंपत प्रतो वृच्छं ॥

घोषा उदासायवस्यैविमुक्त्तं घोषविमुक्त्तं, नक्तनयशीलो घोष-
विमुक्किरः । एषा चतुषो भूतोपसंपत । ध्रुव० १० उ० ।

घोसविमुक्किरय-घोषविमुक्किरक-पुं० । भुतसम्पन्ने, ध्रुव० ।
भेदे, दशा० । घोषविमुक्किरकः, घोषा उदासादयः तेषां ह्यु-
क्त्तिघोषमुक्त्तिः, विशेषणं मुक्त्तिविमुक्त्तिः, तां कर्मातीनां घोषविमु-
क्किरकः । यतः स्वयं घोषमुक्त्तिमाह अन्त्यानापि तथैव स्वरमु-
क्किरकः । दशा० ४ उ० ।

घोसविमुक्किरया-घोषविमुक्किरया-औ० । भुतसम्पन्ने, ध्रुव० ।
उदासानुदासादिस्वरविमुक्त्तिविधायिनायाम्, उक्त० । अ० । आ० ।
घोसम-घोषम-न० । उदासानुदासस्वरितकमित्तुतविश्वमित-
विश्वरूपेकस्वरनियते, आ० वृ० १ अ० । वाचनावाध्यामहता-
दासानुदासस्वरितलक्षणयोगैः सदृशत्वेनैव गृह्यते, विश० ।
यथा गुरुणाऽनिहना घोषाः तत्र तथा यत्र शिथ्येलापि समुच्चार्य-
न्ते तदायसमम् । आ० म० । ग० । अनु० ।

घोसहीन-घोषहीन-उदासादिघोषरहितं, आच० ४ अ० ध० ।
घोसादिया-घोषातकी-औ० । घोषातकी पृथो० । घोषातकील-
तायां, भवेनघोषालनतायाम्, वाच० । रा० । प्रब० । जं० । औ० ।
आ० म० । प्रज्ञ० । फले, न० । प्रज्ञ० १ पद ।
घोसाली-देशी-शरद्वज्रं वसुभिर्भेदे, दे० ना० २ वर्ग ।

● इति श्रीमत्सौधर्मवृद्धतपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-श्रीमद्भट्टारक-
जेनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्रीविजयराजेन्द्रमूर्तिविरचिते
अग्निधानराजेन्द्रे धकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ● ॥

—ॐ०००००००—

चकार

च (च)—च—अव्य० । 'चि' ङः । समुच्चये, च० २ अवि० ।
विपा० । कर्म० । पं० सं० । नि० चू० । पञ्चा० । संधा० । स० ।
रा० । सामान्यसमुच्चय, प्रथम० १ आध० द्वार । एकाधिकस-
मुच्चये, प्रथ० १ आध० द्वार । अनुक्रमसमुच्चय, जी० । अव्य-
र्थे, षो० ६ विव० । पुनरर्थे, दश० । द्वय० । प्रथम० । पञ्चा० ।
दिशण्यर्थे, विशेष० । अवधारणे, पं० सं० १३ द्वार । नि० चू० ।
दश० । स्तुतावृत्तये, दश० । लङ्गणे, विशेष, नि० चू० १ उ० ।
पञ्च० । संधा० । पूरणे, नि० चू० १ उ० । आ० म० । पाद-
पूरणे, नि० चू० १ उ० । अनुमते, नि० चू० १ उ० । जेदप्रदर्श-
ने, नि० चू० १ उ० । अर्थानुक्रमणे, नि० चू० १ उ० । उपप्रदर्श-
ने, जी० । अतिशयवचनप्रदर्शने, नि० चू० ४ उ० । आधि-
क्ये, आचा० १ भू० । अ० ४ उ० । संक्षेपे आख्याने, अश्वत्था-
त्कविकेचित् संक्षेपे आख्यायते । सं० । "चः पुंसि वे-
तने चक्ष्रे, वीरेऽशने ।" "आन्वाचयसमाहारे-त-
रेण समुच्चये । समासार्थेऽप्यवयव" एका० । पुं० । तुल्ये, मरे,
अधरे, नि० । विमलार्थे, अव्य० । मिथोयोगे, एका० ।

"चः पुंस्त्रिंशि निशामर्थे, तुल्ये तत्करे मरे ।
आ शोभायां स्त्रियामुका, अधरे च नपुंसके ।
अश्वत्थस्त्रिंशु मित्रेषु, विमलार्थेऽप्यवयवः स्मृतः ।
समुच्चयान्वाचययोः, पञ्चात्मनिरूपणे ॥
समासके समाहारे, मिथो योगेऽप्युदाहृतः ।" एका० । च-
क्ष्रेण, कच्छपे, नि० । दुर्जने, निर्वाजे, अव्य० । तुल्यार्थे देवौ,
विमियोगे, वाच० ।

चउ—त्यक्त्वा—अव्य० । त्यागं कृतेत्यर्थे, आचा० १ अवि० ।

चउक्ता—च्युत्वा—त्यक्त्वा—अव्य० । व्यवनं कृतेत्यर्थे, उच० १
अ० । त्यक्त्वा विहायेत्यर्थे, पञ्चा० १६ विव० । "चउक्तं गार-
वासं, चरित्तणो तस्स पाल्लहाहेउं ।" पं० च० १ द्वार । आचा० ।
चउच—चैत्य—न० । चित्ताया इत्यम अण् । "अइदैत्यादी च" ॥ ८१
१५॥ इति पेनः "मइ इत्यादेशाः पत्तयापाद्ः प्रा० १ पाद् । "त्यो-
ऽचैत्ये" ॥ ८ । २ । १३॥ इह अचैत्य इति पयुदासात् चः । प्रा०
२ पाद् । प्रामादिमासदे महावृत्ते, देवायाने वृत्ते, जनानां स-
न्नास्थानते, आपनने, चित्तादिहे, जनसमायां, यक्षस्थाने, ज-
नानां विभामस्थाने, देवस्थाने च । वाच० ।

चैत्र—पुं० । चित्रानकृतेन युक्ता यौगमासौ चैत्रि, साप्रस्मिन्मासे
अण् । "चैरादी वा" ॥ ८ । १ । १५२ ॥ इति घनो वा इरा-
देशः । प्रा० १ पाद् । स्वभावाभावे शुक्रमातिपक्षादिशोभकपे
मासे, वाच० ।

चउचा—च्युत्वा—त्यक्त्वा—अव्य० । व्यवनं कृतेत्यर्थे, स्या० ८ आ०
कर्म० । म० । त्यागं कृतेत्यर्थे, आचा० १ भू० ६ अ० २ उ० । म० । जी० ।
चउचाण—त्यक्त्वा—अव्य० । त्यागं कृतेत्यर्थे, "कणकुलुगं चउ-
चाणं विटं मुञ्चइ सुपरं (क)" उच० १ अ० ।

चउत्तु—त्यक्त्वा—न० । अव्य० । त्यागं कृतेत्यर्थे, "स देवगचव्य-
मणुस्यपूरये, चउत्तु देहं मलयपुच्छयं (ज)" उच० १ अ० ।

चउद्विही—चतुष्काह—जी० । चतुस्कारादे काष्ठचतुष्टये, "चउ-
कटि काठं कोव चउद्वो वज्जति" नि० चू० १ उ० ।

चउकपसेगसिच—चतुष्कल्पसेकसिक्त—वि० । चतुर्भिः सेकवि-
चैः कल्पे भिन्ने आधने, अन्तारश्च कल्पाः सेकविषया रसक-
सीशास्त्राभिज्ञेयेषां भावनायाः । जी० ३ प्रति० ।

चउकारणपरिसुच—चतुष्कारणपरिसुच—वि० । निर्णयहेतुच-
तुष्कनिर्णयपरिसुच, "चउकारणपरिसुचं, कसन्नेदनाव-
ताल्लणाय य । जं तं विसञ्चातिरस-यणादिगुणसंज्ञं होइ" ॥ ३६॥ पञ्चा० १४ विव० ।

चउकारणमंजुत—चतुष्कारणसंयुक्त—वि० । चतुर्भिः कारणैः
संयुक्ते कारणचतुष्कमहिने, उच० १ ।

"मोक्षमगमगं तच्चं, सुणेइ जिणमासियं ।
चउकारणसंज्ञं, नाणं संसज्जकणं" ॥ उच० ।
"नाणं च संमणं चउ, चरियं च तवो तहा ।
एस प्रमाणं सि पक्खो, जिणंइ वरदंविहि" ॥
एव चतुष्कारणरूपो मोक्षमार्गो जिनेः कवामिस्तीर्थक्रीड
प्रकृतः । उच० २८ स० ।

चउक्क—चतुष्क—वि० । अन्तारे परिमाणमस्येति चतुष्कः । "सं-
क्काउतेआशंसिणः कः" ॥ ६ । ४ । १३० ॥ इति (हैम०)
कः प्रत्ययः । पि० । "संख्याया अतिशदन्तायाः कन्" ॥ ५ ।
१ । २२ ॥ इति (पाणि०) कन् । उच० १ अ० । चतसृणां
रच्यमानं समागमे, ह० १ उ० । चतुष्पथयुक्ते स्थाने, ज्ञा० १ छु०
१ अ० । यत्र रच्य चतुष्टये मिश्रितः कल्पः ४ कृण । म० ।
जी० । रा० । "चउक्कचउरं चउमुं" ॥ जी० । स्या० । अनु० ।
जं । ज्ञा० । ज्ञा० म० । "लियामेव जो देवाणुप्पिया ! विज्जयाए
रायहाणीए संघादगसु पत्तिपसु य चउकसु य" ॥ जी० १
प्रति० । स्यावाउ + "सोले चउकं दव्वे, पाउरानायमो-
यणादीसु । आवेउ आदिम्वानं, आतक्क-मासेयाणु चउ" ॥
सुत्र० १ भू० ३ अ० । "चउक्को कम्ममासमो" इत्यादि ।
चतसृभिः कारिणीनिर्णयकमात्र । चतुष्के, अनु० । चतुर्भिः
स्तम्भैः कार्यात, कै-कः । चतुःस्तम्भयुक्तं मत्तपे, वाच० ।

चउक्कनय—चतुष्कनयिक—न० । नयचतुष्कप्रियायतक्षिन्ध-
माने सुखे, स० ।

चउक्कर—चतुष्कर—वि० । अन्तारः कदा यस्येति चतुष्करः । च-
तुष्टये देवे, उच० ८ अ० ।

चउकसाओवगय—चतुष्कषायोपगत—वि० । क्रोधाद्युदयवशम-
ने, पा० ।

चउकसायावगय—चतुष्कषायोपगत—वि० । अपगतकोषादिक-

पायो यः सः । दश० ८ अ० १ उ० । कोषादिनिरोधकर्तृभिः, दश० ८ अ० १ उ० ।

चउकाल-चतुष्काल-पुं० । द्विसहस्रजनिप्रथमचतुष्टयामेषु, आच० ४ अ० । “ चउकालं सञ्ज्ञायं करिष्ये ” इत्या० ४ उ० १ उ० ।

चउक्रौण-चतुष्क्रौण-त्रि० । चतुरङ्गे, “ सचसारासो मण्डप-कलाभो चउक्रौणको ” इत्यादि कोणा यासां ताक्षतुष्काणाः । एतच्च विशेषणं बायोक्कूपाय प्रति कथ्यम् । रा० १ ज० १ ज० ।

चउगद्य-चतुर्गद्य-त्रि० । चतुष्टयां गतीनामन्यतमस्यां गती विद्यमाने, पं० सं० ५ द्वार । कउये, पुं० । क्रीडा देय० वाच० ।

चउगाउय-चतुर्गम्युत्-न० । गम्युत्चतुष्टये, “ चउगाउय जां-यणे पश्यते । ” सं० ४ सम० ।

चउगुण-चतुर्गुण-पुं० । अत्यरम्भे ते शुभकाश्चतुर्गुणाः । “ आध्यायिगिज्ञानवच्छलं कर्तेति चउगुणा, पत्यं अमगस्त पाहुगुणस्त चच्छलं कर्तेति चउगुणाः । ” नि० सु० १ उ० ।

चउचलणपट्टाण-चतुश्चलणमतिष्ठान-त्रि० । चतुर्भिश्चरणैः प्रतिष्ठिते, “ चउचलणपट्टाणां गोद्विषा यन्मं सरं । आङ्गवरो य धेचययं, महादेर । यससमं॥२५ ” चतुर्भिश्चरणैः प्रतिष्ठितं तुचि यस्याः सा । इत्या० ७ उ० । अतु० ।

चउचामवासव-इयं-चतुश्चामवासवीजिताङ्ग-त्रि० । चतुर्णां चामराणां वाशिर्जातमङ्गं यस्य स तथा । चामरचतुष्ककौशवीजितविभ्रहे, म० ७ श० ८ उ० ।

चउचक्राद्या-चतुर्ध्यायिका-स्त्री० । चतुस्तय रसमानविशेष्य चतुर्ध्यायमात्रे मानविशेषे, म० ७ श० ८ उ० ।

चउट्ट-चतुर्थ-त्रि० । “ स्थानचतुर्थ्यां वा ” ॥ ८ । ३ । ३३ । एषु संयुक्तस्य वे वा भवति । प्रा० १ पाद । चतुर्थां पुरजः । येन चतुःसंख्या पृथक् तादृशे तुराये, वाच० ।

चउट्टाणपरिणामपञ्ज-चतुःस्थानपरिणामपर्याप्त-न० । चतुर-ङ्गे, त्री० ३ प्रति० । (“ चतुरङ्गकोत्तरि ” शब्दे ध्याव्याख्यास्य वक्ष्यते)

चउणट्ट-चतुर्नवति-स्त्री० । चतुरधिकार्यां नवतिसंख्यायाम्, “ चउणट्टमहस्ताई, तत्पणहियं सयं कट्ठा । ” सं० ८३ सम० ।

चउणयय-चतुर्नयक-न० । संप्रदाय्यरारः ऋतुस्यश्चरुपनयचतु-ष्टयोपेतं, संप्रदाहिनयचतुष्टयेन चित्समानं, न० ।

चउणाणोवगय-चतुर्कान्तोवगत-त्रि० । प्रतिभूतावधिमनःपर्याय-ज्ञानरूपज्ञानचतुष्टयसमन्विते, सं० प्र० १ पाहु० रा० । केवलज्ञान-नवज्ञानचतुष्कसमन्वितं, म० १ श० १ उ० ।

चउणार । ओमिण्य-चतुर्नार्यवमान-न० । चतुःसंख्या नार्यः स्त्रियः चतुर्नार्यः, तारिभिरुवाभिः “ ओमिण्यंति ” अथमानं प्रोक्षणं लोकशास्त्रासिक्तं चतुर्नार्यवमानं भवति । अतस्तुभिर्नारीभिः कियमाये प्रोक्षणकं, पञ्चा० ८ विष० ।

चउणाम-चतुर्नार्य-न० । आगमादिचतुष्टयकारिनिष्पन्ने नाम्नि, अतु० ।

से किं तं चउणामे । चउणामे चउण्विहे पश्यते । तं जहा-आगमेषं होवेणं पयईषणं विगारेणं । से किं तं आगमेणं । आगमेणं पवानि पयानि कुएदनि, से तं आगमेणं । से किं तं

होवेणं । होवेणं तं अत्र, तेऽत्र, एतो अत्र पदेऽत्र, एतो अत्र, पदे-ऽत्र, से तं होवेणं । से किं तं पयईषणं । पयईषणं अन्नं । एतो, पद-इमौ, शास्त्रे एते, माले इमे, से तं पयईषणं । से किं तं विगारेणं । विगारेणं दूहकस्य अन्नं-दूहकाश्रं, सा आगता-साऽऽगता, दधि इदम्, दधं इदम्, नदी इह, नदी इह, मधु उदकम्-मधु उदकम्, बभू उह-बभू । से तं विगारेणं । से तं चउणामे ॥

“ से किं तं चउणामे ” इत्यादि आगच्छतीत्यागोष्ठागमादिलेन निष्पन्नं नाम, यथा-“ पञ्चानीत्यादि ” “ घुट्टस्वरादि ” सुः । इत्यनेनात्र स्वागमस्य विधानात् । उपलक्षणमार्थं च-उ-संस्कार उपस्कार इत्यादेरपि सुडाद्यागमनिष्पन्नत्वादिति । लोपोऽपि धर्मापगमकप-लेन निष्पन्नं नाम-यथा तेऽनेत्यादि । “ यद्विपरः पदान्ते ” इत्यादि-ना अकारपरेऽहं सुस्तथाव । नामस्य चात्र तेन तेन रूपेण नमस्त्रास्ते इति व्युत्पत्तरस्त्वयेति, त्यमन्वापि बाधम् । उपलक्षणं च-उ-मनस् इवा-मनीया बुद्धिः । अमर्तति सुः स्थितेऽपि सकारमका-रादिवर्णलोपेन निष्पन्नत्वादिति । प्रकृतिः स्वभावां घर्णलोपापा-त्रावः तथा निष्पन्नं नाम, यथा-अस्मी दनादित्यादि । “ द्विपचनमनी ” इत्यनेनात्र प्रकृतभावस्य विधानात् । निर्दशमनामं च-उ-सर(सि-जं, कउट कालः इत्यादीनामपि प्रकृतिनिष्पन्नायादिति । यथेत्या-न्यथानायायात्वं विकारः, तेन निष्पन्नम्-दृशकस्याप्तं-दृश(प्राम-त्यादि । “ समानः सवर्णं द्यौः भवति ” इत्यादिना तं घन्यवृक्षणस्य वर्णविकाराख्यं कृतत्वात्, उदाहरणमात्रं चैनत्, तत्कारः योऽदो-त्यादेरपि वर्णविकारः सिद्धत्वादिति । तदिह यद्वति तेन सत्येणापि नाम्ना आगमनिष्पन्नं वा लोपानिष्पन्नं वा प्रकृतिनिष्पन्नं वा विकारनिष्पन्नं वा मचित-यम्, निश्चयादिनाम्नामपि स्मिन्लक्षणा-आमचतुर्थां “ वज्रमाहोत्यादि ” वचनात् । ननक्षन्निरेप्येते सत्वेस्य संप्रदाहचतुर्नार्यमनुच्यते, “ से सं चउणामेति ” निगमनम् । अतु० ।

चउतंतु-चतुस्तनुक-न० । तन्तुचतुष्टये, पञ्चा० ८ विष० ।

चउतीस-चतुर्विंशत्-स्त्री० । चतुरधिकार्यां विंशसंख्यायाम्, “ चउतीसवृद्धवयानिसंखपत्तं ” चतुर्विंशद्वानां जि-नानां (यथेण र्च) वचनप्रमुखः सर्वस्वभावाऽनुगतं वचनं धर्मावधारकमित्यादिनां कस्यरूपा येऽतिशयास्ताव प्राप्ते यः स तथा । त्री० ।

चउत्त-चतुर्थ-न० । चतुःसंख्यापूर्वकं चत्वरं, विषा० १ सु० ३ अ० ।

चउत्तज-चतुर्थमक-न० । केवलमेकं पूर्वदिने, हे उपवासादिने, चतुर्थं पारुष्यदिने अन्तं भोजनं पारिहरतां यत्र तपसि तच्च-तुर्थमकम् । यत्रास्तु चतुर्थमकतादस्यैकोपावासं, इत्या० ३ उ० ३ उ० । पञ्चा० ।

तेषु चतुर्थमेकं प्रायश्चित्तम्—

सहसाऽशाजोवे च, जेषु पश्चिमपणमभिरियं तेषु ।

आजोमेऽत्र वि बहुमो, द्रष्टव्यमाणे य निर्विभर्गं । ४४ ॥

बावणेऽवगसंघारि-सगमगुकिङ्काकुहावण्डिम् ।

उकिङ्गीपक्षेलिय-त्रावकद्रांसु य चउत्था ॥ ४५ ॥

सहसाऽनाजोऽयं प्रागुक्तस्वरः, सहसाऽनाजोमेऽत्र येषु वा-सितचित्तेषु आनकृतं प्रतिक्रमणार्थं प्रायश्चित्तमभिरियं, तेषु आ-

नकेतु मध्ये आभोगं नापि, कोऽर्थः?—ज्ञानवापि, बहुशः पुनर्वदा-
संघतं प्राप्यदृष्ट, अस्मिन्नाहं वा शब्देवासंघतं, तत्र सर्वत्र निर्विकृ-
तं प्राप्यमुपि न अन्तरगत्यानां ज्ञानतः पीकप्राप्यशब्दा-
व्याप्यसिद्धमस्ति, वा न वैकल्प्य दुर्यन्तं सर्वानपि, दुर्या-
न्तश्च धावनादिकमपि कुर्व्याहं ॥४४॥ अनस्तदर्थमाह—(वा-
च्ये) आध्यात्मतत्त्वज्ञानं गमनं, रूपेण वरदाप्राप्यदृष्टं, न
द्वुपगमनम्—आश्रयोः काः शिष्टगतिरिति हस्तद्वयाभावेन सम-
वेर्णस्थत्यन्तं वाऽत्यन्तं, काश्च शिष्टगतिरुत्पन्नयापि (कुदागम-
सि) कुहविस्मान्, अस्तन्त्यं चुरादिव्वादिनि “ईविषमया-
स्मिन्निर्वाहिकास्तितामन्त्यं युता” इति युक्तमस्ति । कुदनाद्वि-
स्मयकारिणो, इत्यादिषा इन्द्राजिह्वाकलहायाः, आदि-
वाश्वत्, समयावधेहोलादयो ग्राह्यान्, उक्तैकैकारपुष्पकः क-
सकलाः, गतो गानं, कुर्वन्ति तिरिदन्ति तत्करसंज्ञा, ज्ञावन्तं प्र-
दृष्टाजान्दृष्टकलालित्यं, आदिशब्दाद्विजिह्वावन्तं वर-
दाकप्राप्यदृष्टाद्विष्यत्वरः, वाः सत्यमर्थः, यत्तु सर्वेषु बुद्धि-
कृत्येषु ॥ ४४ ॥ ज्ञानं ।

चरुत्थमसिच-चतुर्थजक्रिक-वि० । केवलेकं पुर्वदिने द्वे उप-
वासदिने चतुर्थ पारुष्यदिने अकं प्राज्ञेन परिहरतो यत्र तप-
सि तच्चतुर्थमकं, तपस्यासि स चतुर्थमक्रिकः । प्रवृत्तिस्तु,
चतुर्थमकशब्दस्य एकाद्युपवास इति । स्था० ३ त्रा० ३ उ० ।
एकान्नरोपवासिनि साधौ, कल्प० पृ ६५५ ।

चतुर्थी-चतुर्थी-ॐ० । चन्द्रस्य अनुपेक्षतायाः प्रवेशनि-
गमनकृपायाऽऽप्रकलितौ, व्याकरणेतिषु "कुं भ्याम् भवत्यु" इति
प्रत्ययेषु च । बा० । "वाङ्मूलं परस्मिन् च, जिज्ञा भट्, मि च
नवमि च । कृत्ति च चतुर्थी च, वारालि च कुपेहि वि पक्षणा । ७।
ह० प० प० । ३। ३। ३। ३। "चतुर्थी संव्याख्या" संप्रदाने
चतुर्थी । अनु० । यथा-सिद्धे विहां दापयति ददाति कति ।
संप्रदानस्योपकृत्यादेयं " नमः स्वस्तिस्यैवास्वधाऽसौ च
इत्यागाह " । २ । ३ । १९ । इति चतुर्थी भवति । स्वा० ७
० । नमो देवेभ्यः स्वाहा, भग्नये, इत्यादिषु संप्रदाने चतुर्थी
भवति । चतुर्थी च नम्ये नु उपास्यायाय गां ददाति इत्यादिष्वेव
संप्रदाने चतुर्थीमिच्छति । अनु० ।

चठदंत-चतुर्दन्त-पुं०। सत्वारो दन्ता अस्य। पैरावते इच्छगजे,
 वाच०। स्था०। कल्प०।

चउदंसण-चतुर्दशी-न० । चतुर्षां दर्शनानां अक्षरादीनां समा-
हारं, दर्श० । अक्षुर्दर्शनाऽचक्षुर्दर्शनाविधिशृंगेवत्तदर्शनरूपे,
कर्म० २ कर्म० ।

पाउदेवसेण-चतुर्देवसेन-पुं० । “जम्हा देवा सेणं, पडियग्गीस
 पुण्वसंगइया । तांहे खउदेवसेणो, देवामुरपूजितो नामं” ॥४६॥
 विमलवाहननाम्नि नार्थकादे, ति० ।

चउद्दसपुंन्व-चतुर्दशपूर्विण-वं०। अर्धेश पूर्वाणि विधाते वक्ष्य,
 संनैय तेषां रक्षितस्याव, असी चतुर्दशपूर्वाः। अत केवाणि, वं०
 प्र० १ पाठु०। अं०। चतुर्दशपूर्विणः चतुर्दशानपतित्यम्। नि०
 अ०१५ उ०। वि००।

जं चोदस्सपुण्वधरा, छद्वाणगया परोप्परं होति ।

तेषां च अष्टांतजागां, पञ्चवर्णिजाणां च सुतं ॥ १४२ ॥

取樣位

प्रधानं, हीनाभिषेकयोगिनी शेषः । तथाहि-सकलामिताप्यवस्तु-
वेदितया वा उक्तदृक्चतुर्विधसुषुप्तिधरा, ततोऽप्यो हीन-हीनतरादिरा-
गमे इयं प्रतिपद्यितः । तद्यथा-“असृजन्मागमहीनं वा, असंश्लेष-
मागमहीनं वा, संश्लेषजगमहीनं वा, संश्लेषजगमहीनं वा, असंश्लेष-
जगमहीनं वा, असंश्लेषजगमहीनं वा, ” यस्तु सर्वतोऽपि अभिज्ञाप्य-
वस्तुज्ञाप्यकतया सर्वज्ञः सन्त्यः । ततोऽप्य उक्तदृक् उक्तपतरादिरप्यर्थ-
शेषः । तद्यथा-“अनंतज्ञागमहीनं वा, असंश्लेषजगमहीनं वा,
संश्लेषजगमगमहीनं वा । संश्लेषजगमगमहीनं वा । असंश्लेषजग-
मगमहीनं वा, अश्लेषजगमहीनं वा । ” तथैवैतः परस्परं वद-
स्थानपतितारुतुर्विधसुषुप्तिधरा, तस्मात्कारणत्वात् वत् सन् चतुर्वि-
धसुषुप्तिज्ञागमहीनः सर्व प्रज्ञापरनिभा भावानामगमनमागमयति । यद्दि
पुनर्विधानतः प्रज्ञापरनिभा भावास्तत्ततः सर्वेऽपि स्वैव निबद्धा
अभेदयुः, तथा तद्विधानं कृत्यमेव स्वात्त, न वदस्थानपतितस्तथैविति
भावः, इति भाष्ये । ॥ १४४ ॥ शेषो ॥

असुखं शपूषिणो यिकुर्वन्वा-

पञ्च जंते ! बौद्धसुखं पढाओ कसइहसं बनाओ
पदसइहसं कढाओ कसइहसं रढाओ रहसइहसं उचा-
ओ उचसइहसं दंढाओ दंसइहसं अभिनिव्वट्ठेसा
उदंसिचए ॥ इत्ता पञ्च । से कण्ठेणं पञ्च बौद्धसुखं ।
जाव उदंसिचए ॥ गायमा ! बौद्धसुखिवसि तं अणंताइ
दव्वाइ उकरियाभेएणं जिज्जमाणाइ लप्पाइ पत्ताइ
आभिसमासागायाइ जयंति, से तेण्णेणं जाव उदंसिचए,
सेयं भंते भंते वि ॥

(यथाभां चक्षसहस्रंस्ति) घटाद्वयेर्धेदनात्कां कृत्वा घटसहस्रम् (अभांभावाद्घट्वा) ध्वनिनिवेत्यं विधाय कुतसमुत्पन्नस्थिधिशेषेण चक्षयंर्यन्ति प्रभुरिति प्रश्नः । (अकाराद्यानिषेधे) इह पुनस्तत्तां मेघः पञ्चधा भवति, एकद्वयाभेदात् । तेष्वेकमेवेदं चक्षयसो भवति हांष्टदेरिव, प्रतरमेदोऽप्यपठमानाम्ये, चूर्णितामिहस्तित्वादिष्वर्थवत्, अनुत्पटिकाभेदोऽवदत्तमेवद्वयं, अकारिकाजैव पराद्वयोऽजानामिदं तत्तत्कारिकाजैवेभ भिद्यमानानि (अकारांति) सर्वधेशिञ्जोत्पन्नं प्रहणविचयस्यं नयानि । (पञ्चादिति) तत्त एव धूर्दतादि (अजिनसम्बन्धायार्द्रं नि) घटादिकपेय परिणमयन्मुद्गराद्यानि, तत्तस्यैवेदं तद्वत्तद्वत्ति त्विधेयं तत्, आहारकहारवर्धकवर्धकं च क्षयति जगानाम्, इह कोऽकारिकाभेदप्रश्नं तद्विज्ञानामेव कथ्येयां विद्विष्टपदविनिष्पाद्यवसामर्थ्यमस्ति, नायेवास्मिति कृत्येति ॥ अ० ४० ४० ४० ४०

सप्तदश-सुदृश-॥०॥ “ संख्यागन्नेदः ” ॥ ८॥ १॥ ३११ ॥
संख्यावाचिनि सप्तदशब्दे च दस्य रो भवति । इह असंयुक्त-
स्येयेत्युपलक्षः ॥ ३१० ॥ पाद । अतुराधिकदशसंख्यानिदे, तत्सं-
ख्याते पदार्थे च । वाच० ।

चरदिस-चतुर्दिक-ज० । दिकचतुष्टये, “माघशुक्लरस्स णं प-
 ण्यस्स चरद्विणि चत्तारि कूडा पण्णसा” चतुर्णां दिशां
 समाहायचतुर्दिक, तस्मिन्चतुर्दिशि, अनुस्वायः प्राकृतत्वाद् । स्था०
 १ डा० १ ड० ।

चतुष्पा-चतुर्धा-अन्व० । प्रकारे धा च । चतुष्पकारे,
वाच० । पञ्चा० ।

बलशाल्य

चउधातय-चतुर्धातुक-त्रि० । अतुभिर्धातुभिर्निष्पद्ये, मूत्र० ।

बौद्धाश्चतुर्धातुकमिदं जगदाद्धारित्येतद्दशयितुमाह—

पुढवी आल तेऊ य, तहा बाळ य एगग्रो ।

चत्वारि धानाणो रूवं, एवमाहंसु अश्वतं ॥ १८ ॥

दृष्टिर्धातुपरायणं धातुसंज्ञा तज्ज्ञा वायुश्चेति, चारकस्याप्यो-
क्तत्वाच्च धातुसंज्ञेति। (एतत् त्ति) यदेतं चत्वारोऽप्येका-
कारपरिणीतिं विप्रति कायाकारतया, तथा औषधपर्यायशब्द-
वन्तः। तथा चोक्तं धातुं धातुकर्मस्य शरारं, न तन्नामिदं वि-
प्राप्तम्। स्तनीति । एवमाहं तु अष्टमे ति । अचंटा बौद्धविशेषा
एवमाहुरभिहितवन्त इति । कथञ्चित् “आहुता” इति पाठः ।
तत्राध्ययार्थः—आनका कृमिर्नाम। एवं किलेत्थमिमाणां प्रसूतया-
स्यन्त एवमादुरिति संबन्धार्थम्। अकलत्वादिष्वं चैतर्थाः कैयका-
श्च कृत् ः स्वर्गानाम्। नह्यदाह । कलत्वाच्च संस्थायां वायुश्च-
सेवेयम् । सु० १ । सु० १ ख० १ उ० । (अस्मिन्नेव भागे ७०३ पृष्ठ
‘अथिच’ शब्दे कृत् कृत्यं विप्रानुक्रम्य, तदेवं कृत्कस्य विचारा-
क्रममात्रपरिणामानिष्यत्क एव उपायादिति । एवं च सप्तम्या
परिशिष्टे ज्ञानाशरोऽभ्यान्तरयायौ जूतेन्यः कथञ्चिद्वचं एव
शरीरेषु सहाय्योपयोगेऽन्यथाधातुपरायणोऽपि । तथा सट्टेकौऽपि
नारकतिष्वेवमुपपद्यमानयोऽप्यादानकर्मज्ञा । तथा तथा विंशक्यामा-
न्यात् पर्यायवत्पठेति, तथाऽऽत्मन्येवप्राप्त्युत्तेरित्यन्वाहहेतुर्वा-
ऽपिति । आत्मनश्च शरीरस्यस्मिन्नस्मिन्न सत्। अतएवचतुर्धातु-
परायणं शरीरमेवेदमित्यस्मिन्नस्मिन्नपि सप्तम्यर्थक्यां विषयमित्यत-
प्रसङ्गेति । सु० १ । सु० १ ख० १ उ० ।

चतुपत्य-चतुष्पत्य-॥०॥ अन्तारः प्रस्थाः समाहृताश्चतुष्पत्य-
यः । आदके, तोह्यस्वादिस्तायां पञ्चाशत्पलेषु, ज्यो० २ पाद० ।

बज्रपाल-बतुप्पास-न० । 'बज्रपालका' ऽभिधानग्रहरणकोशः ।

“सूरियाभस्त देवस्त सउपाले ग्रामं पहरणकाले ।” रा० ।

चतुर्गुणमपविजक्तगत्-चतुष्पुरुषमपविजक्तगति-स्त्री० । चतुर्धा
पुरुषाणां मपविजक्तगतां, प्रज्ञा० ।

से किं तं चउपुरिसपविजसगती ? चउपुरिसपविजसग-
ती से जहानामण चत्तारि पुरिमा समगं पज्जवड्डिया
समगं पाठिता , विसमं पाठिता विसमं पज्जवड्डिया , सत्तं
चउपुरिसपविजसगती ।

चतुर्धा पुरुषाणां प्रविजकगतिः चतुष्पुरुषप्रविजकगतिः, तच्च-
तुर्धात्वश्च "समगं पञ्जवडिया" इत्यादिना कथम् । प्रश्ना०
१६ पद ।

षडपश्या-चतुष्पादिका-र्षी० । नृजपादिसर्पिणीभेदे, जी० २
प्रति० ।

चतुष्पञ्चाय-चतुष्पञ्चाय-वि० । चत्वारः पर्यायाः नामाकारद्रव्य-
भावसङ्ख्या यत्र तत्तत्तुष्पञ्चायम् । नामादिचतुर्भिर्धनित्वेपनि-
क्षिते, विरो० । ('निकञ्च' शब्देऽस्य व्याख्या द्रष्टव्या)

सङ्ख्योद्योहार-सुतुष्ट्यवतार । नि० । सुतुष्टु भेदज्ञानात्मकानु-
मेकालङ्कनेषु पदार्थेषु प्रत्यवतारः समवतारो विचारणीयश्च-
न यथैव तत्सुविधिमयवतारः । अ० २४ श० ए उ० । ग० ।
स्था० । सङ्ख्योद्योहारं नाम एकैकं तथैव सङ्ख्यिदं
नि० सू० ४ उ० ।

वतुप्प-वतुप्प-दुं । अत्थादि पदानि पादा येन ते । द्वा- १०
 डा । अथादि, निं वू- ३ उ । वतुप्पदा दशधा-“पावी म-
 हिसी उठी; यय वलम कास आसत्तरा य । धोरम गधम हत्थी,
 वतुप्पदा हौति दसधा उ” । निं वू- २ य । एते प्रतीता नगर-
 मत्थां वाहीकावंदशोत्पन्ना ज्ञात्वा अभ्याः, अभ्यतर वेगसरा
 काज्या धाटका । य- २ अथि । आचा । स । आ- वू- ०
 लुच । विंशं । दश । आच । अनु-

अनुवादमाह-

गात्री महिषी उढी, अय एलग आस आसतरगा य।

षोरुग गइह हत्ये, चठप्यं होइ दसहा उ ॥ २३ ॥

गौर्महिषी उष्ट्री अजा एडका अम्बा अम्बतराश्च घोटका
गर्जना हस्तिनमृत्युष्यं भवति दशधा नृ । एते गवाक्ष्व
प्रतीता एव, नवरम्भा बाह्मिकादित्रैशोत्पन्ना जात्याः, अम्बतरा
वेगसरा अजात्या घोटका इति गार्थार्थः । दश० ६ अ० ।

चञ्चिद्वा चउपया पणत्ता । तं जहा-एगलुरा दुखुरा
गंभीपदा सणहपदा ।

जन्मपथः स्वतन्त्रपथः स्थितिरित्यर्थः, एकः सुखः पाद पादे येषां ते एकसुखा ब्रह्मादयः, एवं द्वौ सुखौ येषां ते तथा ते च मत्पादयः, तस्यै सुखपथाकारानामधिकरणी सतिद्वयः, तद्व्यवधानि येषां तेषां ते ब्रह्मादयः (तद्व्यवधानं) सनकसन्तानकसिद्धान्तिः स्यात् ३७ उ० ३ अ० । यथादिपु करणेपु नवमे करणे, सु० १० अ० १ म० १ उ० । “ब्रह्माभावाद् दिवा चतुर्थः” ब्रह्माभावाद्यां दिवा चतुर्थः करणम् । आ० म० प्र० । आ० वृ० । रि० १० ।

चउपायस्यवराण्यथैदित्थिरिक्खोमिण्य-चउत्पदस्यस्यवरा-
पञ्चन्द्रियतियेग्यायानिक-पुणं । अन्धारि पदानि पाइयां येनं ते क-
नुपयालं च ते, स्थले अरन्ति स्थलवराभेति अतुत्पदस्य-
स्यवरास्ते च ते पञ्चन्द्रियाभेति विप्रदः, पुनरिदमभ्यानिक्का-
भेति कर्मधारयः । स्थलवरापञ्चन्द्रियतियेग्यायानिकनंदुषु,
स्थाने १० धाउ । स्यपुणं (एषामाहारं भाहारं शब्दे द्विती-
यायां ४७६ पुंन उक्तः)

चतुष्पदविधिपरिमाण—चतुष्पदविधिपरिमाण—वि०। च-
तुष्पदानामुपभागपरिमाणे, उपा० १ अ०। ('आणद' शब्दे
द्वितीयभाग १०६ पृष्ठे सूत्रं द्रष्टव्यम्)

चतुष्पथा-चतुष्पथा-स्त्रो०। पौषापूर्णिमायास्, चतुष्पथा पौषधी
स्यात् । चतुर्जिः पदैर्गम्यमाने दिनप्रहरे, उत्त० २६ अ० ।

चउप्यद्-चउप्यद्-आ॥ स्थलचरतियगुह्य॥ भेदः, "तं किं तं
चउप्यद्भो ? चउप्यद्भो चउप्यद्भो पयसाभो । तं
अहा-पयसुरी॥ भो आव सप्यद्भो ।" अ० २ प्रति० ।
चउप्यद्भो पयसाभो, वाच० ।

चतुष्पुन्य-चतुष्पुटक-नः । चतुर्भिः पुटकैरुपेते, “सयमेव च-
उष्पुन्यं दारुमयं ।” भ० ३ श० ३ उ० ।

सञ्ज्वग-चतुर्वर्ग-पुं० । चतुर्णां वर्ग, भावा० २ पु० २ वृ० ।
चतुर्णां धर्मार्थकाममोक्षाणां वर्गः समुदायः । धर्मार्थकाममोक्षेषु
चतुर्थे पदवार्थेय, बाब० ।

चउष्माग-चतुर्भाग-पुं० । पादे, चतुर्भांश, स्था० ३ डा० ४ ड० ।
चतुष्टय-चतुर्भुज-पुं० । आचारो भुजा इत्या अश्व । नारायणं,
वाच० । "इदं तत्रो जगणी, चउष्टयपुस्तमष्टयमजगत्" ॥
सू० १ पु० ३ अ० १ उ० ।

चउर्भाग-पुं०-चतुर्भिर्भा-स्त्री० । न० । चत्वारो भक्ताः समाह्वानास्तु-
र्भिर्भा, चतुर्भिर्भा वा, पुंलिङ्गना वाच प्राकृतस्यात् । चतुर्षु भक्त्यु
"सुखं नाम एते सुखे, सुखे नाम एते असुखे, असुखं नाम एते
सुखे, असुखं नाम एते असुखे चउर्भागे" स्था० ४ डा० १ उ० ।

चउर्जाग-चतुर्जागिका-स्त्री० । प्राणिकायाश्चतुर्जागवर्तिन्यात्
चतुर्जागवर्तिनामा चतुर्जागिका । प्राणिकायाश्चतुर्जागवर्तिनि
रसमानविशेष, अत्रु० ।

चउर्माया-चतुर्माया-स्त्री० । चैलेन कुट्टितायां मृत्तिकायाश्च,
"चैलेण सह माह्वया कुट्टिया चउर्माया" । नि० सू० १८ उ० ।

चउर्मुष्टिभोग-चतुर्मुष्टिभोग-पुं० । चतुर्मुष्टिकलोच, कल्प० ।

भोगवरायवस्त अष्टे० जाव सयमेव चउर्मुष्टिभोगं
क्रमेण करेत् । करेत्ता कुट्टेण नचेण अपाणायणं आसाठाठि
नक्तवसेण जोगमुवागएणं उभायं भोगाणं राड्जायं त्व-
तिपाणं चउर्मुष्टि सहस्मेदि साद्रे एणं देवदूमादाय
मुदे भविता अगाराओ अणगारियं एवम् । २११ ॥

अशोकचक्रवृत्तस्य अष्टः० वास्तु आत्मनैव चतुर्भांशिकं लोचं
करोति, चतुर्भिर्मुष्टिभोगेन कृते सति अविशिष्टम् एकां
मुष्टिं सुखवर्णयोः स्फुटयोरपरि सुखतो कनककलशोपरि वि-
राजमानां गोकमलमालामिव विलोक्य हृष्टचित्तस्य शा-
कस्य आग्रहेण रहितवाद् "उठेण" इत्यादि सुप्रसम् ॥२१॥
कल्प० ७ कृष्ण० ।

चउर्मुष्ट-चतुर्भुज-पुं० । चत्वारि मुखाण्यस्य । चतुरानने वेधसि,
चतुर्दारे रुद, न० । चतुर्षु मुखेषु, नि० औषधभेदे, पुं० वाच० ।
चतुर्भुजं पथि, वस्त्राश्चतुर्भुजं विष्णु पम्थानो निस्तरन्ति ।
आ० म० प्र० । जी० । चतुर्दारे देवकुलादौ, औ० । अ० ।
कल्प० । स्था० आवा० । अत्रु० । डा० । स्वनामक्याते पाटलि-
पुत्रस्य राज्ञः, "यं पथं च नयरे, पाठसिपुतं पुन विस्सुयं लाय ।
पथं होरे राया, चउर्मुष्टो नाम नामेणं" । डा० १ पु० १ आ० ।

चउर्पाद-चतुर्पाद-न० । दिनचतुर्पदे, आवा० २ पु० ३ अ० १ उ० ।

चउर्-चतुर-त्रि० । व० व० अ० उरत् । चतुःसंख्यायाश्च, चतुः-
संख्यासमन्विते च ।

चतुरश्रस्य निक्षेपः-

नामं ठवणा दविष, त्वेचे काले य गणण जाये य ।
निकसेवो य चउएणं, गणनासंखाए अहिगारो ॥ उच०
३ अ० ।

तत्र नामसंख्यायने सुष्टे, द्वये विधायां सचिच्चचित्तिमिधाणि द्र-
व्याणि चतुःसंख्यतया विचक्षितानि, कृते चतुःसंख्यापरि-
क्षिता आकाशदेशा यत्र वा चत्वारो विचार्यन्ते, काष्ठे च च-
त्वारः समवायविकाश्चः काष्ठभेदाः यत्र चामी व्याकयायन्तं
गजनावां चत्वार एकां ह्यै नयश्चत्वार इत्यादि, गजनायः च-

तिनः, मावे चत्वारो मानुषत्वाद्दोऽग्निवात्पमाना प्राधान्येण
मन्वे केनाधिकारः, उच्यते-गणनासंख्ययाऽधिकारः । किमुक्तं
भवति ?-गणना चतुर्भिर्चकारस्तैरेव वक्ष्यमाणानामाङ्गानां
नयमानानां तेषामवोपयोगितादिति गार्वाथः ॥ उच० ३ अ० ।
"चउर्गुणसुप्रमाणचतुरसररसमाधा" चतुरङ्गसङ्ख्यां सुष्टु
प्रमाणं यस्याः सा तथोविषकम्बुवरसदृशा चान्तितया वलि-
चययोगात्प्रव प्रधानाङ्गसदृशा प्राधा कपरो यस्य तथा ।
जी० ३ प्रति० । पुं० । वक्रगतौ, इतिशास्त्रायां च । कार्यव-
त्, आलस्यहीने, निरुणे च । नि० । नायकभेदे, पुं० ।
चतुर-अष्टे० अश्व । चतुःसंख्याविशिष्टे, नि० वाच० ।
"कली गायह मंदुर, केली गायह च उक्तं च । केली
गायह चउर, केलि विलंबं दुतं केली" । स्था० ७ डा० ।

चउर्ग-चतुरङ्ग-न० । चत्वारि चतुर्गुणितानि (उच० ३ अ०)
अङ्गानि मनुष्यादिनावाङ्गानि, (उच० ४ अ०) तेषां समाहारः
मानुष्यधर्ममिश्रदातयः संयमवोचचतुष्टयकपे, स्व० ३ उ० ।
मोक्षोपायसाधनं, उच० ३३ अ० ।

नालेती अग्नीतो, चउर्गं सव्वकोपसारं ।

नद्धम्य य चउरगे, न हु सुमहं होइ चउर्गं ॥

अग्नीताथो निर्वापकः, तस्य कृतमकप्रत्याख्यानस्य चतु-
रङ्गं चतुर्भांशानां समाहारः चतुरङ्गम, कथंभूतमित्याह-स-
र्वलोकसारङ्गम् । अङ्गभरं प्रधानमित्यनर्थान्तरम्, सर्वेषाम-
पि प्रधानमपि लोकानां चानि अङ्गानि तेषां सारमिति । वि-
शिष्टमङ्गं प्रधानं सर्वलोकसारङ्गणचतुरङ्गेन पुनः सुखप्रदा-
यं भवति चतुरङ्गम्, किं तु बुद्धकादिदृष्टान्तेरतमयेन दुष्पा-
थ्यं, ततोऽगीनस्य समर्थं य अङ्गं न प्रत्यापयेत् ।

किं पुनं तं चउर्गं, जं नहं दुल्लं पुणो होइ ।

माणुसं धम्मसुती, सद्धा तवसंजमे विरियं ॥

किं पुनस्तत् चतुरङ्गं यद् नहं सत् पुनदुल्लं भवति । सु-
रिराह-मानुसं मानुसत्वं, धर्मसुतिः धर्मप्रवचनं, अद्धा, नपसि
संयमे च वाधेमिति । व० १ उ० । अङ्ग० । आ० म० । उच० ।

चत्तारि परमंणि, दुल्लहाणीहं जंतुणो ।

माणुपत्तं सई सद्धा, संजमम्य य वारियं ॥ १ ॥

"चत्तारि" इत्यादि । चत्तारि चतुःसंख्यानि, परमाणि
च तानि अन्त्यासंख्योपकारित्वेन अङ्गानि च मुक्तिकारणत्वेन प-
रमाङ्गानि परमाङ्गानि, दुल्लंमानि दुःखंन लज्जन्त इति कृत्वा
दुष्पाप्याणि, इहास्मिन् संसारे, कस्य ३, ज्ञायत इति जणु-
स्सस्य, देहिन् इत्यर्थः । पण्येन च-वेदिन इति । कानि पुन-
स्त्वानि १, अमासि शेते मानुषोऽथवा मनोरूपमिति वाक्ये
"मनोजातावकथनी युक्तं च" । ४ । १ । १६१ । इति अश्वत्थये व्हा-
गं च मानुसत्वं मनुजनायः अयं भुक्तिः, सा चार्थप्रकरणा-
दिप्रयः सामान्यशब्दा अपि विशेषोऽवगच्छन्ते इति म्वायश्च-
र्मविषया, अद्धाऽपि तत्र एव धर्माविषया, संयमे आश्रयविवि-
णाधारमिति, चः समुच्चयं, त्रिजक्रमः, ततो विशेषोऽपर्याये प्र-
सृत्यति आश्रयानं तासु तासु क्रियाविवेचि वीथि च सामर्थ्यं वि-
शेषम् इति सूचार्थः ॥ १ ॥

तत्र मानुषत्वं दुल्लं नहं शीतुमह-

समावन्ता च संसारं, नाणागोचाम् आसु ।

कम्मा नाणाविहा वहु, पुढो विस्संजिया पया ॥ २ ॥

सम्मानादपणाः प्राप्ताः समापन्नाः । 'अ' इतिवाक्यालङ्कारे । के-
त्वाह-संसारं, तत्रापि क्व, नानेत्यनेकाधौ, गोशब्दश्च सामर्थ्या-
यः, ततो नानागोशब्दश्चेकामभिधानासु जायन्ते अन्तश्च आह-
ति जातयः कृत्रियायाः, तासु अथवा-जननामि जातयः, ततो
जातिषु कृत्रियादिजन्मसु नानाहीनमप्यसौ समभेदेनामेकं गोश-
ब्दासु तासु तासु । अथ हेतुमाह-क्यत इति कर्माणि, ज्ञाना-
वरणादीनि, नानाविधानि अनेकप्रकाराणि, कृत्वा निवर्त्य. (एता-
सि) पुण्णरभेदेन । किमुक्तं भवति ? एकैकशः (विस्संजिय) इति
विशरत्ताकृत्रियायां विश्वं जगत् विश्रुतं पुरयन्ति कचित् क-
र्वावन्नुपया सर्वजगदुत्थापनेन विश्वजुतः । उक्तं च- 'अ-
थि किर सो पयसो, सोप वाल्म्यकोदमिषो वि । जम्भय-
मखावादा, जम्भ जिपदि न संपसा' ॥१॥ इदमुक्तं भवति-अ-
थपि एव मानुषत्वं स्वकृतविविचकम्मांनुनायनः पुण्यगतभा-
विष्य एव भवन्ति, काः, प्रजा जनसत्त्वकाः, तद्वन्ने प्राप्तमनु-
ष्यत्वानामपि कर्मवशाद्विविधगतानाम् मनुष्यत्वं दुर्लभं-
मुक्तः । यद्वा-संसारं कर्माणि नानाविधानि कृत्वा पुण-
गतिं भिक्षासु नानागोशब्दनेककुलकोट्युपलक्षतासु जातिषु
देवापुत्रपक्षपासु समापन्नाः संप्राप्ताः, यस्मैत इति गम्यते । 'अ' इति
प्राप्यद्विश्रुतिरताः सज्जानाविश्रुताः सत्यः, प्रकमाकर्म-
स्वेव तद्विश्रादण्यत्वापरिज्ञानात् । काः-प्रजापते इति प्रजाः
प्राणिन इति सम्प्रत्यः तद्वन्ने प्राणिनां विविधदेवादिभजनय-
नं मूलत एव मनुजत्वमुन्नत्यै कारणमुक्तिमिति सूत्रार्थः ॥ २ ॥

अमुमेवार्थं भाषयितुमाह-

एगया देवलोएए, नरएस्स वि एगया ।

एगया आसुरं कार्यं, आह्राकम्भीहं गच्छ ॥ ३ ॥

(एकैति) एकस्मिन् द्युमकम्मांनुमपकास्ते द्युयन्ति देवाः,
तेषां शोका उपार्जितस्थानामि देवगत्यादिपुण्यप्रकृत्युद्भवविषय-
त्वा शोकयन्ते इति कृत्वा तेषु देवलोकेषु, नराश्च कायमि योय-
त्वाऽऽह्वयन्ताति नरकाः, तेषु रत्नप्रभादिषु मारकोत्पत्ति-
कानेषु, अप्रियशब्दस्य आर्थत्वात् तेषु वैकथां ह्यनुमभवकालं, त-
थैकदा तथाविधभावनाभाविनानः करणायसरे, असुराणामय-
मासुरस्तमसुरसम्बन्धिनः, काय इति कार्यः, निजायमिष्योः ।
बालतपःप्रभृतिरपि तत्प्राप्तिरिति दर्शनाय देवलोकापादानेऽपि
पुनरासुराकायप्रदशम् । अथवा-देवलोकाभ्यस्य सौधम्मादिषु
कदस्तासु पादानमुपरितनद्वोपलक्षकमिहं चापस्त्यदेवोपल-
क्षकमिति न वीरवत्तपः (आह्राकम्भीहं) आध्यात्ममाधा करण-
मिष्यर्थः । तदुपलक्षितानि कर्माण्याधकामांशि, नैः किमुक्तं भ-
वति ? स्वयं विदितैरेव साराणसंयमहारम्मासुराजानादिभि-
र्देवमारकासुरगतिहेतुभिः क्रियाविशेषैश्च कार्मभिर्यो तत्त-
द्व्यत्युत्पन्नचिह्नैरेकैकद्वयं भवति । इति सूत्रार्थः ॥ ३ ॥

एगया सच्चिओ होइ, तओ वेणाइवावकतो ।

तओ कोकपण्यो य, तओ कुंयुपपत्तिमा ॥ ४ ॥

(एकैति) मनुष्यजन्मासुरकर्मप्रकृत्युद्भवकालं, (अ-
थि यत्ति) 'अ' एव हिंसायाय । कृणानि कृतानि, तेभ्यस्त्वावत
इति क्षत्रियो राजा भवति; तत इति तदन्तरं तको वा प्राणी
अदराहः प्रतीतः । यदि वा-यूरेण ब्रह्मण्यो जातश्च ब्रह्माहः,

"वोक्को" यद्योत्तरजघः । तथा च वृक्षाः- "संभनसुहीको
आओ निसातो" इति बुधमि, संजनेण वेसीए आओ संवको
इति बुधमिति, तस्य निसाएण ओ अंधट्टीए आओ सो वोक्को
भवति । "इह च कृत्रियप्रहणादुत्तमजातयः, चत्ताह्रादपणाको-
वजातयः, "वोक्कस्" ग्रहणं च सङ्कीर्णजातय उपलक्षिताः, ततः
मानुषत्वावुद्भूत्येति शेषः, कीटः प्रतीतः, पतङ्गः शूलजः च सन्-
कचय, ततस्तको वा (कुंयुपपत्तिक इति) चशब्दस्य सुसमर्हि-
ट्वावुद्भूतः पिपासिका च, जयतीति संशय संभव्यते । शृण-
तयमिहोपलक्षयं चेतइति सूत्रार्थः ॥ ४ ॥

किमर्थं पर्यटन्तस्ते निर्दिष्टन्ते, न वेत्याह-

एवमावट्टोणोणोसु, पाणिणो कम्माकविमा ।

न निव्विज्जंति संसारं, सव्वट्टेसु य रुत्तिया ॥ ५ ॥

कम्मसंगीहं समूहा, दुवित्तया बहुवेण्या ।

अपाणुससु जोणोसु, विणिस्समि पाणिणो ॥ ६ ॥

पयममुनोक्त्यायेन, प्रावर्तनमावर्तः परिवर्ते इति योऽर्थो बुधमिति
मिथोभवति कार्यणशरीरस्य औदारिकदिशरीरौच्य अन्तयो
युष्मन्ने संशयेन ता इति वा योतय आयोतपलक्षिता योतय-
स्तासु, प्राणिनो जन्तवः, कर्मणाकर्मण, किंत्वया अथमाः कर्म-
कित्तिवा, प्राकृतरवाह्यं पुत्रोपरनिपातः । किंत्वयाणि कृत्तव्या
निकृष्टाभ्युत्पन्नानुद्भवाणि कर्माणि येषांति किंत्वयि कर्मणां । न नि-
विद्यन्ते कश्चिद्विमुक्तिरिति बोधित्वेन, क आवर्तयोतय इत्याह-
संसारं अर्थ, कर्मण्येव क न निविद्यते इत्याह-सर्वं च तऽप्यर्थ
मनोहृशब्दादयो, जनकनकादयो वा स्वयोऽर्थोत्तम्यव, क्षत्रिया
राजानः । किमुक्तं भवति ? यथा मनोहृशब्दो हृशब्दाभ्यां
तेषां तदर्थोऽभिधत्ते, एवं तासु योनिषु पुनरुपपत्त्या कलङ्कल-
भावमनुभवतामपि अभाविमन्ति । प्राणिनांस्मिन्ः कयम्मा-
या न तत्प्रतिष्ठातांथमुपचच्छेदुरिति भावः पाठांतरं वा- "सव्व
इय जत्तिय" इति बोधकमः, ततः सर्वैः शयनादिनिरर्थः
प्रयोजनमर्थेन सार्थः, कृत्रियः, स आधोऽङ्गुष्ठाभ्यः, तद्वत्ततो
यथाऽसौ न निविद्यते अयोऽर्थोऽर्थार्थाध्ययमानः, तथेनऽपि प्रा-
णिनः सुखान्धमिष्यन्तः, अविनिवृत्तमानाश्च कर्मजिज्ञासावर्त्तावा-
दिभिः सङ्काः सम्प्रत्याः कर्मसंयोगास्ते, यद्वा-कर्माण्युत्पत्तवाणि,
तत्क्रियाविशेषारम्भकानि वा, तथा सत्यन्तेऽपीषु जन्तव इति
सङ्काः, शब्दादयोऽर्थसम्बन्धविषयाः, एव च कर्माणि च सङ्काश्च
कर्मसङ्कास्ते, समिति भूतः, मूढाः वैश्विष्यमुपगताः संसृता दुः-
कमसातात्यक्तं जातमेवास्मिन्तु विवर्तिताः । कर्वाचित्त्यानसम-
व स्यादत आह- बहुवेण्या वेण्या शरीरव्यथा येषां ते तथा,
मनुष्याणामिमा मानुष्याः, न तथाऽमानुष्यास्तासु नरकनि-
र्गमार्थमोप्यादिदेवदुर्गतिसंभवधनोपु, योनिष्विभूतिकासु,
विद्वन्त्येन विशेषण निपातयोऽप्योत्तमैः कोऽर्थो न तत उचा-
रं लभन्ते, प्राणिनो जन्तवः, तद्वन्ने सत्यत्वावर्ते विवेकादिवाचक-
मैसङ्कसंस्तथाह दुःखदेतुनैरकादिगतयनुत्तरणेन प्राणिनो मनुज-
त्वं न लभन्त इत्युक्तिमिति सूत्रार्थः ॥ ५ ॥ ६ ॥

कथं तर्हि तत्वातिरित्याह-

कम्माणं तु पढाणाए, आणुपुक्की कयाइ ॥

जीवा सोऽपिपुण्यपा, आणयंते पणुससं ॥ ७ ॥

कर्मणां मनुजजातिसंभवकार्मा, तु पुंस्माद्विशेषोक्तः,

प्रहृष्टं हानमपयामः प्रहृष्टं, तस्याधो जातः प्रहृष्टावापः, तस्मिन् । यद्वा-पुत्रप्राप्ताप्रहृष्टो प्रहृष्टावा वा तद्विषय-यकामता-मुच्यन्त्यादिकर्मसु प्रहृष्टेण कुत्राश्रयोऽप्यनुग्रहादिवस्तद्व्यतिः, अन्यथा हि तद्वैकल्यापत्तिः प्रमेतः "अथो अनुत्तरमोक्षोऽय-भाम-सुः सुखमुच्यते" ईश्वरचरितो गच्छेत्, स्वर्गं वा स्वर्गमेव वा ।" ॥१॥ इत्यपास्तं भवति । अथ कथं पुनस्तेषां प्रहृष्टिर्विद्याह-भानु-पुष्पां कमेव, न तु कतिचन, तथापि (कथाह व ति) गुरुत्व-स्यैवकारार्यत्वात्काश्चिदेव, न सर्वदा, जीवाः प्राणिनः-शुद्धि-विशेषकर्मविधायिमात्रकाश्च 'अनु' तदिच्छातिर्यमोपगमस्य, यस्मात्प्राप्तः, आह्वने स्वीकृत्यैव अनुप्यताम् । पात्रान्वरतः (प्राज्ञापते मनुस्संयंति) सुखस्यैव अनुप्यतायां तद्वै तद्विष-यकमनुग्रहात्प्रादिकर्मोऽप्यादिति भावः । अनेन मनुजत्वादिबन्ध-कर्मोपगमस्य तथापि यथाकामादिविषयस्यैकमेव दुरापतया मनु-ष्यवृत्तं ननु मनुकमिति सूत्रार्थः । ७ ॥

कदाचिदेतद्व्यति श्रुतिः सुवज्रेव स्यात्त आह-

मायुस्सं विगदं लब्धं, सुदं धम्मस्स दुद्धदं ।

अं सोच्चा पदिबज्जंति, तवं संतिमाहंसं । ८ ॥

(मायुस्सं ति) सुखस्वाग्मात्पुत्रं मनुष्यसम्बन्धिनं विशेषणं श्रुतेः, आत्मना कर्मपरतन्त्रेण विग्रहः । तं मनुजगत्यापुत्रादि-तमोद्धारकशरीरम्, (अनुं ति) अयेमेवमानत्वात्प्राज्ञापयति श्रुति-राकर्णनं कस्य आरयति, दुर्गेतो निपततो जीवानिति धर्मः ।

तथा च वाचकः-

"प्राग्गोकि-पुत्रसरे, सर्वोद्धारसन्निपातपरिपठितः ।

पूज्यं धारयाथो धातु-स्नग्धयोगाज्जातं धर्मः ॥ १ ॥

गुणेनियमप्रपत, पतन्मज्जकथपुनःसमाप्रे ।

सम्पत्स्वरितो यस्माद्, धारयति ततः स्मृतो धर्मः ॥ २ ॥"

तस्यैवमवधेनाम्नो धर्मस्य वृद्धिना दुरापा मायुकाऽऽहस्यविदे-
नुतः स च "पूज्यो शब्दा प्राप्तकथाय पया, जन्मं मये पातकं आप-
राद्धं । प्राज्ञाकालं शंकरा आह्वरात्रे, मोक्षभाते शास्त्रपुत्रेण द-
ष्टः ॥" इत्यादि सुपतादिकल्पितोऽपि स्वादत्तलक्षणेहायाऽऽह-वं
धर्मं कृत्वा प्रतिपद्यते अहं कुर्वन्ति तपोऽनगनादि ह्यवशेषिणं,
कामिनिपुण्यलक्षणं मामादिनोपलक्षणं चैवा अहिसयति
अहिसतामहिसनहिसतामनेन च प्रथममृतमुकमेतच्च शेषज्जो-
पलक्षणम्, यत्तत्तयानत्वात्पराह, यत्तत्तुदयानि हि शेषज्जतायेनं
च तपसः कल्प्यादिकमुक्तस्य प्रदायतपलक्षणस्य चाभिधानाह-
यविषयस्य यतिधर्मस्यानिजामिह च यद्यपि मुनेः शास्त्रं
प्राप्यते तथापि तस्मै धर्म एव प्रधानं, तस्या अपि तद्वै-
त्वादिति, स एव यत्तद्व्यति परामुच्यते । अथ च काक्वा नीयते
वस्मात् कृत्वा प्रतिपद्यते तपःसमृद्धिना कृत्वा "सोऽन्ना जायति
कल्पां, सोऽन्ना जायति पातकं" इत्यगमात् तत एवमतिम-
ह्येतया दुरापयमिति सूत्रार्थः । ८ ॥

सुखावासावपि अकाशुर्लज्जतामाह-

आह च सवणं स्रग्धं, सदा परमदुद्धदं ।

सोऽन्ना नेयाद्यं मग्गं, बहवे परिजस्सई ॥ ९ ॥

(आहकेति) कदाचित् अनेन प्रकामादर्मोपकारेण, उपलब्ध-
कामात्तनुपुत्र्यं च, अनेन, अपिपुत्रस्य मग्गमात्रात्पुत्रं स्वस्या-
ऽन्वावासापि, अकाशकथा, प्रकामादर्मविषयैव, परमदुद्ध-
१९५

माद्विषयदुरापाः कुनः पुनः परमदुर्लज्जतामस्या इत्याह-मुत्पा-
कथ्ये, स्वाधनं वरति प्रभवेत नैवाधनो, स्यादोपपन्न इत्यर्थः ।
स्वं माग्गं सम्पत्प्रेमोपाध्यात्मकं मुक्तिपथं प्राप्तमपि, बहवो नैक
एव, परीति सर्वप्रकारम् (अस्सई ति) द्रव्यमिति व्यवहते, प्र-
कामाविषयकमाध्यात्मिकं, यथा यमागमिभूतयोः, यत्तत्तयान-
पैति तद्विषयमात्रमप्यनुग्रहप्रदुर्लज्जमेवेति भावः । इहैव केचि-
निहृदयकमवर्ता न्याख्यातवन्तः, उचितं चैतद्व्याप्ते इति
सूत्रार्थः । ६ ॥

यत्तु त्रयावासावपि संयमवीथेदुर्लज्जतामाह-

सुदं च स्रग्धं स्रग्धं च, वीरियं पुणं दुद्धदं ।

बहवे रोयमाणा वि, नो यं गं पदिबज्जं ॥ १० ॥

श्रुतिः, यद्यप्यनुपुत्र्यत्वम्, (स्रग्धं ति) प्राप्तावस्थापि, अर्था च
वीथी प्रकामास्यमाविषयं, पुनःशब्दस्य विशेषत्वात् विशेषणं
दुर्लज्जं, यतो बहवो नैक एव रोचमाना अपि न केवलं प्राप्त-
मनुप्यताः श्रव्यवन्तो वेत्यपिशब्दाः । अद्वयधामा अपि, (नो
वेति) यद्यप्यस्यैवकारार्यत्वाच्चैव, 'सं' इति वाक्यालङ्कारे ।
अथवा-(नो यं गं इति) सूत्रार्थात् (नोयं गं पदिबज्जं इति)
तत एव प्रतिपद्यते । आदित्रयोहनीयकर्मोदयनः सत्यकिमे-
नकादिवचनं कर्तुमनुपपन्नमिति इति सूत्रार्थः । १० ॥

संयति दुर्लज्जतामाह चतुरङ्गस्य कलमाह-

मायुसचमि आवाभो, नो धम्मं दोच्च सहरे ।

तवस्सो वीरियं स्रग्धं, स्रग्धं नेत्तुणे रयं ॥ ११ ॥

मायुस्येव मनुष्ये आवात आगतं, किमुक्तं भवति ?-मायु-
स्यं प्राप्ता य इत्यभिर्हृदयकथा, य एव कश्चिदर्थः सुखा (स-
द्दं ति) अद्वैतं रोचने, (नपस्सि ति) दाम्नादिविदिततया प्रम-
स्यतपोऽश्रितः, कथं, वीथी संयमोद्योगं लब्ध्वा संवृतः स्थगि-
तसमस्ताम्रः । स किमिवाह- (निदुणे ति) निदुणेनोति
नितरामनयति, रम्यते स्वच्छस्फटिकवस्तुद्वयस्वभावाऽऽन्वा-
त्माऽऽन्वावासापद्यत इति रजःकर्मं धर्ममानकं बद्धं च नृप-
नवाक्यं मुक्तिमाप्नोति इति भावः । उभयत्र " लिप्यमानसि-
वै च" ५३१ः१० इति (हेम०) वा सदा । इह च अद्वैतानेन सम्पत्त्व-
मुक्तं, तेन च हानमपि, दीपप्रकाशयोरिव युगपदुत्पादासत्वाः,
तथा च "सम्यग्ज्ञानेन आचारिणा मोक्षमार्गः" इति न वि-
ष्यत इति सूत्रार्थः । ११ ॥

इत्यमायुस्यिकं कलमुक्तिमिदानीमिहैव कलमाह-

सोही उज्जुपयूयस्स, धम्मो मुदस्स चिद्धं ।

निष्वाणं परमं जाइ, धयसिच्च न्व पावइ ॥ १२ ॥

श्रुतिः कथायकायुष्वापगमो, जवतीति गम्यते । कलमुक्तस्य
चतुरङ्गमात्रा मुक्तिं प्रति प्रगुणीयुतस्य, तथा च धर्मः कल्प्या-
दिः, कलस्य श्रुतिं प्राप्तस्य तिष्ठत्यविनाशिततयाऽऽस्ते इति । अह-
कस्य तु कदाचित् कथायोरुत्पातश्रितलनमपि स्यादित्याश-
यः, तद्विचिती च निर्वानं निर्वृतिः, स्वास्थ्यमित्यर्थः । परमं प्रकृ-
यं, " यमगासपरिचाय समने वंतिरियाणं तेवसेलं वीहव-
यति " इत्याद्यामेवोक्तं नैवास्ते, राजराजस्य तत्सुखमित्यादि-
ना च वाचकवचनेनार्जितं, याति प्राप्नोति, क इव । अथहि-
स्य च ति) इहैव मित्रकमत्तात्, वृत्तनं तिस्रो धृतिः, पुन-
तीति पावकोऽमिक्तोऽमिक्तसिद्ध्या, समयप्रसिद्ध्या तु पापहेतुना-

स्वापकः तद्वत् स च न तथा नृणांदिर्निर्विष्यते यथा धृमेवेति, अ-
स्य धृतिरसिक्तस्य निर्वृत्तिरनुगीयते । ततः सविशेषवद्व्यास इष्टा-
स्तत्त्वज्ञानिभ्यामिति ज्ञायवीयम् । यद्वा-निर्वाणमिति औचक्य-
मिति याति । "निर्वाणमदमन्मानां वाक्कायमनोविकाररहितानां वि-
निष्कृष्टपराधामाभिह्वेय भोजः शुचिदितानामिति" बभूवात् । क-
थंभूतः सन् घृतसिक्तपायक इव तपस्तेजसोऽप्यवहितत्वेन घृण-
सहितानिखलमान इति सूत्रार्थः । एतन्मि च मामादौनीयाः-
"च-
छद्वा संपर्य लब्धु, इहेव ताव भायते । तयते तेजसंपन्न, चयसि-
लेव पायपत्ति" ॥१॥ तत्र च-चतुर्दो चतुःप्रकारां संपर्य संपत्ति
प्रकाममनुभूयस्कादिविषयां लब्धवा, इहेव लांके तावत्, आस्तां
परत्र, छाजने ज्ञानविषया शोभते, तेजते धीप्यते तेजसा अर्थात्त-
पोजितमेत संपन्नो युक्तस्तेजः संपन्नयेवं प्राप्नोदिति सूत्रा-
र्थः ॥ १२ ॥

इत्यमामुष्मिकमैदिकं च फलमुपदर्श्य शिष्योपदेशमाह-

विधिं च क्रम्युपो हेतुं, जसं संक्षिणु स्तिति ।

पाठवं सरिंरि हिवा, लहुं पक्षर्पे दितं ॥ १३ ॥

(विधिं च शि) पृथक् कुरु, क्रमवः प्रस्तावान् मानुषन्यावि-
निष्कषकस्य हेतुश्च उपादानकारणं मिथ्यावाविरण्यादिकम् ।
तथा-यशोहेतुत्वाद्यथाः सज्ज्यो विनयो वा यदुक्तम्- "एवं च-
ममस्तु, मूलं परमे" से माक्को । जेय किंस्तनुपं विनयं,
पीलेसं चाभिगच्छ" इति । नत्संविनु भृगुमपिचितं कुरु, कया ?
ज्ञात्वा उपलक्षणस्यान्मादैर्वादिमिच्छ, ततः किं स्यादित्याह-
(पाठवति) पार्थिवमिव पार्थिवं शरीरोप्यादिपरीवहसहिष्णुन्या-
समस्तुःसमुक्ततया च पृथिव्यामिव जन्मं पृथिवी इति सर्वेसा
कारणानुसृपं च कार्यमिति भावः । यदि वा-पृथिव्या निकाः
पार्थिवः स चेद शैलः ततश्च शैलेर्मांसपायेपेक्षया अनिखलतया
शैलेरुपमत्वापरमसिद्धा वा पार्थिवं शरीरं तनुं हिवा त-
य-
क्या ऊर्द्धेदमित सन्ध्याः प्रकामितः प्रकामित गच्छति । येन
प्रकामित्युपस्कारः यद्वा-लोपस्कारत्वात् सूत्रायामेव नीयते एवं
कुर्वन् अभ्यजन्तुर्कृष्यं दिशं प्रकामति । ततस्त्वमतिदृढचेता इत्य-
मिर्यं च कुरु इत्युपदिश्यते । 'प्रकामति'ति च । वर्तमानसामो-
प्येत निर्देश आसक्तफलप्राप्तिस्त्वच इति सूत्रार्थः ॥ १३ ॥

इत्थं येषां तज्जव एव मुख्यवासिस्ताम् प्रत्युक्तम् । येषां तु न
तथा तान् प्रत्याह-

वितालेहोर्द्वे सीमेहि, जस्ता लतरउत्तरा ।

महासुक्ता च दिपंता, मर्गता अप्पुणवर्णं ॥ १४ ॥

अप्यथा देवकामाणं, कामरूचविउच्चिणो ।

लहुं कथेमुचिंहति, पुन्वातासमया वहु ॥ १५ ॥

मागयेदशीयमाया विसहजैश्च स्युषावित्रमाहोवीकर्मज्ञयो-
पशमायेकया विनिक्षेः शीक्षैर्नपालनात्मकैरनुष्ठानविशेषैः किं
इत्यनेन पूज्यमेव इति पक्षः । यत्तत्र वा तथार्थार्थद्वैतमुद्रये-
ऽपि कृत्यमिति यथाः ऊर्ध्वं कल्पेयु तिष्ठन्मि इत्युत्तरेण सन्ध्याः
उत्तरोत्तरा उत्तरोत्तरविमानयातिनः । चत्तरो वा उपरितनस्था-
कल्पेयुः । प्रथानो येयु ते अमी उत्तरोत्तरा महाशुद्धा अनिश-
कोऽवज्ञतया चन्द्रादित्यादयः ते इव ह्रीपयानाः प्रकाशमानाः
जनेन च शरीरसंपुञ्जः । सुखसंपदमाह-अमन्यामा मनस्व-
चारयन्तः शम्भुदिविषयायासिमनुष्यव्रतविनामरावगाहतया अ-
सिदीर्घैविततया वा किं न पुनश्चयवम अप्रुनश्चयवः तमयै-

तियेवादिपुण्यवयायम् । यतुक्तम्- "मन्मथानां अनुपश्यवमनि-
नि" ॥१५॥ सूत्रोक्तमेव हेतुं सूत्रकदाह- "अप्येवत्वादिना । अर्हि-
ताः प्राकृतसुक्तेन ह्रीकिता इव केषां कामयमेऽभिलष्यन्त इति
कामाः ह्येवतां कामाः देवकामा विष्णुकात्यायनशार्दूलः कामकल्प-
(विउच्चिणो) । सूत्रवात् कामरूपविकारणा यथेष्टकृपानिनिष-
तैरनकिन्मन्मथिताः । कुर्वन्मि हि ते उत्तरधैकियाणि समवस-
यागमनादिषु नया तथेति येऽपि केषां ज्ञानमायावत् कुर्वन्मि तया-
मपि शक्तिरस्येवार्थेषुमुच्यते । ऊर्द्धं कथोपरिवर्तिनु प्रेयकेषु
अनुत्तरविमानेषु च कल्पेयु लोचमर्मादिषु, यदि वा-ऊर्द्धं उपरि
कथयते विनिष्ठपुण्यमाजामवदिशतां । अथयतयेति, लोचमर्मादयो
प्रेयवकादयश्च सर्वेऽपि कथा एव तेषु तिष्ठन्ति प्रायुःस्थितिम-
नुपालयन्ति पुत्राणि चरैस्ततिकाटिलक्ष्मणदण्डाणांकाटिसह-
स्रपरिमितानि बहुनि, जन्मन्तोऽपि यत्नोपमस्थितित्वात् नया-
ऽपि च तेषामसंशयेयामेव संनयात् । एवं चरैस्तान्मपि बहुनि
पूर्ववर्षाशतायामेव अरण्ययोगवनेन विशेषतो देशनौचित्य-
मितिकथयानार्थमित्यमुपन्यास इति सूत्रार्थः ॥ १५ ॥

तत्किमेवांमतावदेव फलमिति शङ्क्य आह-

तत्पि त्रिच्चा नहाठाणं, जक्वा भाउकलए चुवा ।

उभेति माणुसं जोगि, से दंसेगेअजिजाए ॥ १६ ॥

तत्र तेषु उक्तकोटोत्पत्तिस्त्वानेषु स्थितेत्यासित्वा यथास्थानमिति
यत् यस्य स्वानुकर्यादिपदं तस्मिन् यद्वा भायुःकृते स्वस्व-
जीवितावसाने च्युताः प्रधाः (उभेति स्त) उपपन्ति मानुषा-
णामियं मानुषी तां योनिमुपगच्छेन्नतः । तत्र च "ले" इति स
साययेणकुशलकर्ममां कश्चिज्जन्तुश्चाहानि भोगोपकरणानि
बहुवमाणाभ्यस्वेति, दशाङ्गोऽभिजायते एकचयननिर्देशस्तु वि-
विसदशरीलतया कश्चिद्दशाङ्गः कश्चिद्वक्त्रादिरपि जायत इति
वैविध्यवृत्तयार्थः ॥ यद्वा- 'ले' इति सूत्रवात् तेषां दशा-
नामहानां समाराधो दशाङ्गो प्राकृतयाम युवा नित्यो जायते ।
उपनोभ्यतयाभिमुखेनोत्पत्तय इति सूत्रार्थः ॥ १६ ॥

कामि पुनर्दशाहानि इति ? आह-

तेवं कथं हिरणं च, पसवो दाम पोरुमं ।

चचारि कामसंवाणि, तत्प से उवचज्जर् ॥ १७ ॥

मित्तवं नायवं होर्द्वे, उच्चागोए य एणणं ।

अप्यायंके महापणे, अभिजाए जसां वसे ॥ १८ ॥

"हिं निवासगत्योः, सियन्ति निवसत्यभिमसिति केचन प्रामा-
रामादि नेतुकृत्यनयारमकं वा । तथा-वसत्यभिमसिति वास्तु
जातोऽच्छिन्नाजयात्मकं वा । हिरण्यं सुवर्णम् । उपलक्षणात्पुत्र क-
प्यादि च । पशवोऽश्वव्यादयः । हास्येन शीयते पञ्चमः इति हाताः
पोष्यपर्यवसायते च । (पोरुमं इति) सूत्रवात् पीतयेवं च
पदार्तिसमूहः हासपीतयेवं चत्तरोः चतुःसंख्याः । अत्र हि
तेन वासियते किं ? हिरण्यमिति स्त्रियोः । पशवः इति लुनीयः ।
हासपीतयेवमिति चतुर्थेः । एते किमिहोह-कार्यमप्यवकासा मन्नाह
शुद्धादयः तदेतवः रुक्म्यास्तपाशुक्रसप्तमूहाः कामरूपमा
यत्र भवन्ति इति गम्यते । प्राकृतनवाह न निर्देशस्तत्र तेषु कुलपु
(ले इति) स उच्यते जायते जनेन वैकर्मज्जुक्तम् । येवाणि तु
नवाङ्गान्याह-भिजाणि सहपाङ्गोक्तानितीति सम्यचेति (भि-
जाः) हातवः स्वजनाः सम्यचेति ज्ञानमाह जवति । उच्चैर्हत्या-
दिभ्येवेऽपि पूज्यतया योऽं कुलमप्येयुषोर्गोः वाः सन्मुखे । यदोः

इयामादिस्मिन्पञ्चादिगुणैः प्रशस्येति कथंवाह । अद्यान्तकः
आत्मव्युत्पत्तिर्लो नीरोग इत्यर्थो महाती प्रज्ञास्येति महाप्रज्ञः ।
परिहृतेऽभिज्ञातो विनीतः । स हि सर्वज्ञानाभिगमनीयो
मवति । पुर्विनीतोस्तु शेषगुणान्वितोऽपि न तथेति अत एव
च- (असौ सि) यस्तु तया चसति- (बलं सि) बली का-
र्षक इति सादर्यवाह उभयत्र सूत्रमन्वयव्यवस्थितोऽपि यद्वै-
कोऽपि हि मिथस्त्वंवादिशुभरस्तत्त्वाद्योऽपिनिर्बन्तकम्भः किं पुन-
रपि समुदितः शारीरसादर्यवाहोह बलंति ॥ १८ ॥

अकिमेवमिषयगुणसंपत्तमभिगतं शानुष्यत्येव तत्फलमित्याह-
जांषा माणस्सए जोए, अण्पदिस्सु अट्ठावयं ।

पुनं विमुक्तसकम्भे, केवलं बोद्धिबुद्धिभावा ॥ १९ ॥

अथवा सत्यं शानुष्यकाम्यनुपसम्भन्धनो सुपुत्रत इति शो-
गा मनीकृद्वाद्याद्यस्ताव विद्यमानं प्रति प्रकथयति प्रकर्षत्वेना-
न्वयं तुल्यमवमित्यप्रतिपादनाह यथातुः आधुनोऽतिक्रमणं पुन-
र्बुद्धयन्तु विमुक्तो निदानादिरहितत्वेन सत्कर्मैः शोभनधर्मोऽ-
स्येति विमुक्तसकम्भेः कथेयत्वात्वाच "अस्मान्निष्कृषत्वात्"
५५११२४ इति (पाणि०) अन्विष्टं न भवति । केवलमकलङ्कं वाधि
जिनप्रणीतचर्ममासिक्तकृपां वृथा अनुजय प्राप्स्यति वासह ।

ततोऽपि किमिति ? आह-

चउरंगं छुड्डं मत्ता, संजमं परिवज्जिया ।

तवसा धुवकम्भेते, सिद्धे हवह सासए, पिपेवि ॥ २० ॥

अतुर्गामिकां समाहारभूतज्ञां तामिदितस्वकारं पुल्लंतां उ-
धारां मत्ता ज्ञात्वा संजमं सर्वसाधवयोगविरतिरूपं प्रतिपद्या-
स्येत् तवसा बाह्मनात्तरेव वा [धुव] अणमस्य [कम्भेते सि]
कामेष्टप्रविकपरितोषाया सत्कर्ममनोते चतुर्कर्मोऽः तत्पम-
वनाह वाधाधीनामप्यर्थतोऽनयनमुक्तमेव । यद्वा-धुताः कर्म-
योऽद्या आगा येन स तथाविधः, किमित्याह-सिद्धो भवति
स च किमाज्ञाविकमुत परिकल्पितसिद्धयपुनरिद्वैतं वृत्तेति ?
अत आह-आस्यतः शब्दवज्जवनाह शब्दकृत्यं च पुनर्भवेति-
यनकर्मवीजात्यन्तिकोऽनुज्ञाह तथा आह "द्वयवज्जये यथा-
त्यन्ते, प्रादुर्भवेति माकुरः कर्मवो जे तथा दग्धे, न राहिति अचाकुरः
॥ १ ॥ इति । पुनरुक्तव्यहामकमवपममतिमेव विहासितम् । तथा
च ह्युत्पिप्त- इत्येवम्भः पुनरपेति अयं प्रमथ्य, निर्वाणमप्य-
नवधारितभीकमिदम् । मुक्तः स्वयं कृतअवधं पराधंशूरः सज्जा
शुनप्रतिदत्तभिहह मोहाराज्यम् ॥ १ ॥ इति सुवधेः ॥ २ ॥ इ-
ति परिसमाप्ते अयोमीति प्राग्बदित्युक्तोऽनुगमः । वच ३ ॥ २० ॥

चउरंगव-चतुरङ्गान्त-वि० । चतुरङ्गेषु नरकसिंघेननारामरगतिक-
पेक्षन्तः पर्यन्तो यस्य स तथा । अतुल्ले संसारे, वय ३ ॥ २० ॥

चउरंगमगुरापरिबुद्ध-चतुरङ्गवागुरापरिवृत्त-वि० । "चउरं-
गिणी लणा-दग्धी । अल्ला, रहा, पाह्ला, सा एव वगुरा" तथा
परिवृत्तः अदमगा कदेहि "समतान्नेडे, नि ५० १२ उ० ।

चउरंगिणी-चतुरङ्गिणी-श्री० । अथारि गजान्धवप्यति-
कृपाणि अङ्गानि विषयेते यस्या यस्यां वा सा चतुरङ्गिणी । हस्य-
श्लादिसमुदितार्थो लेनावाह, तं० । नि ५० ॥ "चउरंगिणीय
लेनाय, रहाय अहकर्म । मुदिवायं संनिनायणं, दिव्येयं गगलं
कुलं ॥ ११३३ वच २२ च० ।

चउरंगीय-चतुरङ्गीय-न० । चतुरङ्गेषुः शानुष्यधर्ममुतिअह
तप-संयमधर्मैश्चतुरङ्गयकपेक्षो हितं तत्स्वकपयमेव चतुरङ्गी-
यम् । उचाराध्यवमानं तुदीये अण्यन्ते, वच ३ ॥ २० ॥

चउरंगुली-चतुरङ्गुली-श्री० । अथारिङ्गुलानि सुदु प्रमाथं व-
स्याः । चतुरङ्गुलमित्येव, प्रमन ७ धाअ० शार । आरन्धये चतु-
रङ्गुलमिते, स चतुरङ्गुलमेवोभयतोऽन्तत उपगुहति । वाच० ।
चउरंत-चतुरन्त-न० । "अतः सत्युद्धादौ वा" ८ । १ । ४४ ।
सत्युक् इत्येवमादिषु शब्देष्वादेरकारस्य दीर्घो भवति । सत्यु-
द्धादेरादिकृतिगन्वाह । चतुरन्तम् "आउरन्तं" । प्रम १ पाह ।
चतुर्गतिकं संसारे, वच १ ॥ ५० ५ वच २ ॥ ३० ।

चउरंतमहंत-चतुरन्तमहान्त-वि० । चतुरन्तं चतुर्दिभागं दिग्भे-
दगतिभेदाज्यां महान्तं महाधामं, यद । तस्मिन्, "चउरंतमहं-
तमणवदमाहसंसारसागरं" श्री० ।

चउरंस-चतुरंश-वि० । चतुरोऽश्वोकोऽवा यत्र तत्समासात्ताह
प्रत्ययं चतुरंशम्, अणु० । तालप्यमध्यस्यैव क्व प्रत्ययो निधा-
त्ये । न तु इत्यमध्यस्य, इत्यमध्यं तु चतुर्दिशेभ्य सुप्रातः-
दुभ्येति, तालप्यस्यैव ग्रहणात् । वाच० । "अक्कलमम-
असरंसंज्ञाणसंज्ञियाआ" इथा ० प ३० । अणु० । "यंग चउरं-
से" आ० ७ ३० । वच० । स० १०१० "तेणं नरगा अन्तो यद्वा वरिह
चउरंसा अदे छुरप्पसंज्ञाणसंज्ञिया" (प्रम ०) । "चउरंसं
संज्ञाणपरिवाया" चतुरंशसंज्ञानपरिणताः कुडिमकादिवत्
पुल्लाः । प्रम ० १ प ६ । अतुष्कोषे, प्रज्ञासन्ताने केतुभेद, पुं० ।
आयुनातिरिक्ते । वाच० ।

चउरंसपत्तयसमाणिना-चतुरंशपत्तयसमज्ञात्-वि० । च-
तुरंशं चतुष्कोणं प्रशस्ते प्रशस्तलक्षणोपेतं समम् ऊर्ध्वचस्त-
या दक्षिणचस्ततया च तुल्यपत्तयं जलाटं यथा ताक्षतुरका-
समललाटाः । सुलक्षणललाटे, जी० ३ प्रति० ।

चउरासी-चतुरशीति-श्री० । चतुरधिकं अशीतिः । चतुरधिक-
शीनि संख्यायाह, तत्संख्याभिन्ने वा वाचा० नन्धयवने, "सुर-
मेणं असीहसयं किरियावर्णं चउरासी आकिरियावर्णं" रा० ।

चउरिन्दिय-चतुरिन्दिय-पुं० । अथारि रसशरसनम्राहचतु-
रंशकृपाणि इन्द्रियाणं येषां ते चतुरिन्दियाः । प्रमरमक्रिमम-
कृषिकृषकीपतङ्गादिषु संसारसमापकजीवेष्वपि, कर्म ७
कर्म० । पं० सं० । जी० । पि० । प्रम ० । आ० मं० । आ० ० । इथा० ।
संस्पति चतुरिन्दियसंसारसमापकजीवप्रज्ञापनामाह-
मे किं तं ? चउरिन्दियसंसारसमापकजीवपक्षवणा चउरिन्दि-
यसंसारसमापक जीवपक्षवणा अथेयविहा पक्षता । तं जहा-

"अंधिय पोत्तिय मेच्छिय, ममसिर्गके ते तहा पयंमे य ।
हंकाय कुक्कुन कुकह, नंदावसे य सिंगिरिने" । किएहपचा
नीलपचा लोहियपचा हलियपचा सुहंकायपचा चितपक्का
विचितपक्का ओहंजलिया जलचारिया गम्भीरा घांणिया
तंतवा चात्थरोहा अत्थिवंदा सारंगा नेउरा दासा भमरा
भरिली जरुस तोडा विच्छुया पचविच्छुया ठाणविच्छुया
जलविच्छुया पिगहा कण्णा गोमथकीदा ते यावसे
तहप्यगारा सवसे ते संभुच्छिमा नहुंसगा ते समासओ

कुनिहा पखवा । तं जहा-पजजता य अपजजता य ।
एएसि णं एवमाइयाणं चउरिदियाणं पजजाअपजजताणं
नवनाअकुसकोदिजाणिपमुहुसपसइस्साइ जवंतं ति पक्खा-
यं । सेचं चउरिदियंससारसमावख्खं।पपखवथा ॥

“ले किं तसियादि” । एतेऽपि चतुरिन्धिया श्लोकः प्रत्ये-
तम्याः । एतेषां च पर्याप्ताऽप्याप्तानां सर्वसंख्यया जातिकुलको-
टाभां गवः लक्षा भवन्ति । शेषाः क्रमगमनिका प्राग्वत् । उपसंहार-
माह-“लेसं” इत्यादि । उक्ता चतुरिन्धियसंसारसमापन्न
जीवप्रकाशना । प्रज्ञा० १ पदं । स्या० । आत्मा० । प्रश्न० ।
जी० । म० । उत्त० ।

चतुरिन्धियवत्तम्यतामाह-

चउरिदिया उ जे जीवा, दुविहा ते पकिंसिया ।
एजजतमपजजता, तमिं जेए धुण्ढे य ॥ १४६ ॥
अंधिया पोचिया चेव, मच्चिया मसगा तथा ।
मये कीदयेगे य, दिक्खे कुंऊने तथा ॥ १४७ ॥
कुळ्हे सिंगरी कीय, पेदावत य पिंठिए ।
कोळे य जिगरीमी य, चिरलं। अचिउवेइए ॥ १४८ ॥
अचिखले मागडे अचि, रोदए चित्तपत्तए ।
उदिनाभीय जलकारी, पीयया नवमाइया ॥ १४९ ॥
इइ चउरिदिया एए, पेगहा एवमाइया ।
सोगस्स एगदंसम्मि, ते सउवे परिकिंसिया ॥ १५० ॥
संनह पप्पयाइया, अपजजचिसिया वि य ।
डिउं पडुव साइया, सपजजचिसिया वि य ॥ १५१ ॥
उचेंव य मासातो, उकोसेण विवाडिया ॥

चउरिदिय आउडिइ, अंतोमुहुचं जहसिया ॥ १५२ ॥
संसंजकालमुक्कामं, अंतोमुहुचं जहणिया ।
चउरिदियकापिठिं, तं कायं तु अमुंचओ ॥ १५३ ॥
अयंतकालमुकोसं, अंतोमुहुचं जहसियं ।

विजडम्मि सए काए, अंतरेयं विवाडिं ॥ १५४ ॥

एएसि वखओ चेव, गंधतो रसफासओ ।

सोउठाइसओ वा वि, विहाणाइं महस्सओ ॥ १५५ ॥

सुखदशकम् इदमपि तथैव चतुरिन्धियाजिज्ञापयविशेषः ।
यतज्ज्ञेयश्च केचित्प्रतीता एव । अन्ये तु तत्तद्देशप्रसिद्धितो
विशिष्टसंग्रहायकानिषेयाः तथा-वदेव मासानुत्कृष्टां स्थि-
तिरिति दशकार्यः । उत्त० ३६ अ० । स्या० । उत्त० । म० ।
चतुरिन्धियार्णां परिजोगं ‘परिमोगं’ शब्दे वक्ष्यामि)

चउवग्ग-चतुर्वग-पुं० । चसोयं काममाकुसमुवाये, वाच० । “चउवग्गे
वि डुव अक्क, यराअंगुत्ता उ वच्चंति । येथवाओ असंधरे, ओउण
मिक्काण संघानं” । चउवग्गो नाम-नयव्या संजयासजतीतो
वि । आगंगुगा संजया संजतीओ य । एते चउवग्गा । नि० चू० १५

चउविगप्प-चतुर्विकरप-म० । चतुष्कारे, स्थ० १ उ० ।

चउविह-चतुर्विच-मि० । चतस्रो विधा मेवा यस्य तथया ।

चतुष्कारे, स्या० ड० प्र० १ उ० । रा० ।

चउविहाहार-चतुर्विहाहार-पुं० । चतुर्विधाहार, आदयिक-
वशाभाहचतुष्काराधिकारः क्लियः संयोगे चतुर्विधाहारो न जन्म-
ते बाह्यानामोद्दिष्टचुम्बने तु जन्मते । विहाहारे तदपि कल्प-
ते । अत्र प्रथमं स्थाने मुखसङ्क्रमेऽपीति एवं नास्ति तर्हि वृक्ष-
तां आह्वानामने मुखसङ्क्रमे विभक्तुर्विहाहारमस्यावधानयोर्मेज्ञो-
ऽमको वति प्रथम-उत्तरयः बाह्याः । नामास्थानां द्वाह्यादयः क्लियः
अपि मुखसंगमं प्रजयत इति ज्ञायते । १२५ प्र० सेन० ३ उल्ला०
चउवीस-चतुर्विंशति-मि० । चतुर्विंशिका विंशतिश्चतुर्विंश-
तिः । चतुर्विंशिकायां विंशतिस्तथायाव, तत्संख्येये च ।
मि० । बाच० । आ० म० ।

तत्त्रिकेयदर्शनायमाह-

नामं उवणा दएव, सेवे कासे तहेव भावे य ।

चउवीसयस्स एमो, निक्खेवो अविहो होइ ॥

(नामं) नामचतुर्विंशतिः, क्षान्दानचतुर्विंशतिः, कल्पचतु-
र्विंशतिः, क्षेत्रचतुर्विंशतिर्जीवस्वाजीवस्य वा चक्षुश्चतुर्विंशतिरि-
ति नाम कियते । चतुर्विंशत्युक्तारवः । वा स्थानचतुर्विंश-
तिः । चतुर्विंशतिशब्दस्य एवाऽनन्तरादिनो निष्पन्नः पठित्वा मष
नि । तत्र नामचतुर्विंशतिः जीवस्य मजीवस्य वा । यच्च कर्पाचित्
स्थापनाचतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्द्रव्याणि सन्धिसां चक्षुर्माधन-
द्विभ्रानि तत्र सन्धिसां द्विपचतुर्विंशत्युक्तारवद्विभ्रानि । अवि-
हानि कार्वाणपगदीनि । विभ्रानि द्विपगदीनि एवं कटकाद्यल-
ङ्कणानि क्षेत्रचतुर्विंशतिर्विषयकया चतुर्विंशतिर्माधन्याय प्ररता-
दीनि क्षेत्रप्रदेशा वा चतुर्विंशतिः क्षेत्रचतुर्विंशतिः । कालच-
तुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिः समयः । एतत्तत्तत्स्थानेषां द्रव्यं का-
लचतुर्विंशतिः । नायचतुर्विंशतिश्चतुर्विंशतिर्माधनसंयोगाः चतु-
र्विंशतिगुणं कृष्णादिद्रव्यं वा सा च चतुर्विंशतिः । इह सचित्त-
द्विपचतुर्विंशत्युक्तारवद्विंशत्यधिकार इति माध्यायः । आ० म० । प्र० ।

चउवीसत्यथ-चतुर्विंशतिस्तव-पुं० । चतुर्विंशतितोयंकार्वाणं
नामोत्कीर्तनपूर्वकगुणकीर्तनं, अ० म० ।

नाममिष्ये निषेये चतुर्विंशतिस्तथाव्ययनशब्दाः प्रकृपणीयाः ।

तथा वाह-

चउवीसगत्ययस्स उ, निक्खेवो होइ नामनिष्फओ ।

चउवीसगस्स उको, ययस्स चउक्कओ होइ ॥

चतुर्विंशतिस्मयस्य निष्पन्नो नामनिष्पन्नो भवति । स चाव्ययमु-
त्पादयमेव, यदुत अनुविंशतिस्तव इति तुगायां वाक्यमेतदप-
रंशयते । वाक्यनेदंश्च अत्रययान्तरवक्यतया उपलेश्य-
दिति । तत्र चतुर्विंशतिशब्दस्य निष्पन्नः पठित्वाः स्मयचाव्ययस्य
चतुर्विंशः मुशमस्ताउत्तसमुत्तवायेत्वाहप्ययमस्य च । एव
माध्यायमाध्यायः । आ० म० । प्र० ।

तत्पुत्रावि-

लोगस्सुजोगीरे, पम्मतित्ययरे जिणे ।

अरिहंते किचइस्सं, चउवीसं पि केवली ॥ १ ॥

अस्य व्यापका-तल्लक्षणं चेदम्-“संहिता च एवं चैव, पद्याः
पदविग्रहः । आलना तस्यवस्थानं, व्यापका सुखस्य वड्डिथा” ॥१॥
तत्रास्त्वहिनपदोक्तारवः संहिता । सा च प्रतीता । अचुना प-
द्यानि श्लोकस्य उद्योतकाराद् अर्मेतीयंकाराद् जिगात् अहंसः

कीर्येयिण्यामि यत्तुर्बैरुतिमपि केवलिन इति । अमुना पदार्थः-
 शोकयते भगवन् इत्येते इति श्लोकः । अयं चेह तावत्पञ्चास्तिका-
 यामको धुवन्ते तस्य शोकस्य उद्योतकराश्यात् । उद्योतकरा-
 श्चान्ते केवलश्लोकेन तत्पृथक्कथनदीयेत । सर्वश्लोकप्रकाश-
 कारणीयानिर्त्यर्थः । तस्मात् दुर्गतौ प्रपन्नतमात्मानं चार्य-
 कीर्ति धर्म्मः । उक्तञ्च—“ दुर्गतप्रवृत्तान् जन्तून्, तस्मात्कार-
 यते यतः । यत्ते येनान् दुर्गस्थाने, तस्मात्कर्म इति स्मृतः ” ॥१॥
 तीर्थेते संसारनागारं अनेनेति तीर्थं धर्म्म एव, धर्म्मप्रधानं
 वा तीर्थं धर्म्मतीर्थं तत्करणशीलाः धर्म्मतीर्थकरास्तात् तथा
 रागद्वेषकषायनिरासपरिबहोपलब्धोऽष्टमकारकमंजुत्वाजिना—
 स्मात् तथा अगोकाद्यमहाप्रातिहार्यकपां पूजामहेन्नीत्यहेतः
 तात् अहेनः कीर्तयेयिण्यामि नामभिः स्तोष्ये । यत्तुर्बैरुति-
 रिति संख्या अविश्राब्धौ अवातस्तदन्त्यसमुच्चयः । केवलं
 ज्ञानमेवां विद्यते इति केवलिनः तात् केवलिनः, इति पदार्थः ।
 पवित्रप्रदोऽपि यानि समासमाभिज पदानि तेषु दृष्टित एव ।
 संमतिं चाज्ञानावसरः—तत्र तिष्ठतु तावत् । सुखस्पर्शकानियु-
 क्तिरेवोच्यते । स्वस्थानाम्नात् । उक्तञ्च—“ अफकलियसंहिवाह,
 अफकलियसङ्कप दसिसियमि । सुखफकलियमिज्जुत्ति, वित्थ-
 रत्थो इमो होरि ” ॥ “ चालनामपि बाऽत्रैव वषयामः तत्र श्लोक-
 काद्योतकराभिति यत्तुक्तम् ॥१॥ आ० म० ॥ १० ।

अमुना जिनादिप्रतिपादनायर्माह—

जियकोट्टमाणमाया, जिप्रसंहा तेण जिणा होति ।

अरिणां हन्ता रथं हन्ता, अरिहन्ता तेण बुच्चंति ॥

जितकोट्टमाणमायाः जितलोभा येन कारणेन जगत्तन्त्रस्तेन
 कारणेन ते जिना भवन्ति । “ अरिणो हन्ता ” इत्यादि
 वायादं यथा तमस्कारानिर्मुक्तौ व्याख्यातं तथैव कृष्टयत्
 सांमनं कीर्तयेयिण्यामीत्यादिव्याविषयार्थोऽयमाह—(किल सि)
 प्राक्तनत्वात् कीर्तयेयिण्यामि, नामभिर्मित्रैः । किं चूताम् कीर्तनी-
 यात् स्वबाह्यामित्यर्थः । कस्येवमाह—सर्ववस्तुजगत्सुरस्य शो-
 कस्य शैलावस्थेति तावः । गुणानुपपद्यति—दर्शनक्षमवारि-
 त्वाणं मोक्षकराणि तत्रैकवचनं समाहारावास्था तथापि-
 नयोऽत्र दृष्टितो वैस्तत्र त एव कर्मभिनयापानोपनियमः ।

चउवीसं त्विप संत्ता, उत्तमादीया य जसुमाणा उ ।

अत्रित्तरहणाश्रो, एरवपमहाविदेहेतु ॥

यत्तुर्बैरुतिरिति संवत्तं च अमुनादिका अयममाणा एव
 यत्तुःशब्द एवकारार्थः । अविश्रम्भग्रहात् पुनरेवावतमहाविदे-
 हेतु ये भगवन्नन्तवृषोऽपि केचित्तस्य इत्युच्ये “ तात्स्थ्यात्
 तदवपमहे ” इति न्यायादिरावतमहाविदेहः श्रेयुक्तम् । (आ०म०)
 सांमनप्रवेशं चालनामप्रत्ययस्याने विशेषतो नानुद्ध्यते तत्र श्लो-
 काद्योतकरानियुक्तम् अत्राह—अशानममिदं यत्तुक्तं श्लोकस्वेति
 श्लोको हि यत्तुर्बैरुत्तरवपमकथनेन परिमितः केवलतोद्योतकस्याप-
 रिमितो श्लोकाशोकस्यापक्त्वात् यद्व्यति—“ केवलियमाणं भंजो
 लोमो यं पमासे ” ततः सामान्यत उद्योतकरात् । यदि वा—श्लो-
 कफलकोद्योतकराभिति वाच्यं न तु शोकस्वेति तद्व्युक्तमभि-
 प्रायापरिहृणान् । इहलोकशब्देन पञ्चाजिनकाया एव वृहन्ते
 जत आकाशास्तिकायजेत् एव । श्लोक इति वाय युक्तः नवैत-
 यत्तु यत्तु उक्तम्—“ पंचनिराधकायमहो लोमो ” इत्यादि । अप-
 रस्ताह—श्लोकस्याद्योतकरानित्येतावद् साधुधर्म्मोऽप्येकरानि-
 ति न वक्तव्यं गतांशत्वात् । तथाहि—ये श्लोकस्याद्योतकरास्ते च-

मैताधिकरा एवमिः उच्यते—इह श्लोकैकदेशोऽपि प्रमिकदेशे प्रा-
 मशब्दवत् श्लोकशब्दप्रवृत्तदर्शनात् । माभूत्तुद्योतकराव्यधि-
 विभक्तुः । निष्कर्षकान्मादिषु वाच्यसंप्रत्यय इति, न ह्युपपेक्षार्थं
 धर्म्मोऽधिकरानियुक्तम् । आह—यद्येवं धर्म्मोऽधिकरानित्येतावद्-
 वास्तु श्लोकस्याद्योतकराभिति न वाच्यम् । उच्यते—इहश्लोक वे-
 ऽपि तथादिविषयस्थानेषु सुविधया धर्म्मोऽधमवतरगतोऽधिकर-
 नाश्लोकास्तेऽपि धर्म्मकरा भवन्ते । ततो माभूदिति सुप्रवृत्ति-
 नां संप्रत्यय इति तदपनोदाय श्लोकस्याद्योतकराभिति—अपर-
 स्मात्—जिनामित्यतिरिच्यते । तथाहि—यथोक्तप्रकारा जिना
 एव भवन्ति इति । उच्यते—“ इह केवाविद्वद् दरीमन् ” जनिनो
 धर्म्मोऽधिकरः, कर्त्तारः परमं पदम् । गम्भा वच्चञ्जित भूषोऽपि, अयं
 तीर्थनिकारतः ” इत्यादि । ततस्त्वन्तर्हरकचित्तेषु यथोक्तप्रकारे-
 षु माभूत्संप्रत्यय इति तद्व्यवच्छेदार्थमित्याह—इहतावता रागा
 दिज्जितारस्ते तस्यपरिकल्पिताना जिना न भवन्तीति तीर्थनिका-
 रतः पुनरेह अभाकुरोत्पादाद्व्यथा स न स्यात् । बीजाभावात्
 तथोक्तमप्यतिरि-

अहानपांशुपहिनं, पुरातनं कर्म्मबीजमविनाशि ।

मुण्याजलाभांशक, उच्चति जम्मादुक्कु अम्मोः ॥ १ ॥

इग्रे बीजं यथावन्त, प्रादुर्भवति नाहकुरः ।

कर्म्मधीजे तथा दग्धे, न रोहति प्रवाहुरः ॥ २ ॥

आह—यद्येवं जिनामित्येतावदेवास्तु श्लोकस्याद्योतकरानि-
 त्यादिव्यतिरिच्यते । उच्यते—इहप्रवचनं सामान्यतो । विशिष्ट-
 सुतधराद्योऽपि जिना उच्यन्ते । तद्यथा—भुताजिनाः अविधिजि-
 नाः, मनःपर्यायजानिजिनाः, उच्यन्त्येवमित्यादि । ततो माभूत्ते-
 षु संप्रत्यय इति तदपनोदाय श्लोकस्याद्योतकरानित्या-
 दप्युक्तम् । अपरस्ताह—अहेत इति न वाच्यम् । अत्यन्त-
 न्तरोदितस्य कपा अहद्व्यवतिरेकेलापरे संभवन्ति । उच्यते—
 अहेतमेव विशेष्यत्वात् शेषः । आह—यद्येवं तर्हि अहेत इ-
 त्येतावदेवास्तु श्लोकस्याद्योतकरानित्यादि पुनरप्यर्थकम् ।
 न तस्य विशेषणत्वात् विशेषणमाकल्प्यस्य च प्रतिपादितत्वा-
 दिति । अपरस्ताह—केवलिन इति न वाच्यम् यथोक्तस्य कपा-
 नामहेतौ कथमित्यव्यभिचारानावात् । “ सति च व्यतिचारसं-
 भवं विशेषणोपादानं फलवत् ” तथा चांक्तम्—“ संभव्यं व्यभि-
 चारविशेषणमर्थवद्वन्ति ” । यथा नोभोत्पलमिति । व्यभिचाराम-
 भे तु तदुत्पत्तिव्यमानमपि न कश्चनार्थं पुष्पातीति । यथा—कृष्णो
 झररः शुक्ला बलाहका इति तस्मात् केवलिन इत्यतिरिच्यते ना-
 भिप्रायापरिहृणान् । इहकवलिन एव यथोक्तस्य कपा अहेतो माभ्ये
 इति नियमादर्थेनैव स्वरूपज्ञानार्थमिदं विशेषणमित्यन्यत्र च न
 नान्वदेकस्यां व्यभिचारसंभव एव विशेषणोपादानं फलवत्,
 उभयपदव्यतिचारे एकपदव्यतिचारे यथार्थोपात्तमिति । ए-
 कपदव्यतिचारे—अत्रकृत्यं पृथिवीकृत्यमिति । स्वरूपज्ञापने यथा
 परमाधुर्ग्रहेण इत्यादि । तस्मात् केवलिन इत्युक्तम् आह—यद्येवं
 केवलिन इत्येवं सुवरम् । शेषं तु श्लोकस्याद्योतकरानित्यादि
 किमर्थमिति । उच्यते—इह भुक्तकथनप्रवृत्तयोऽपि कवलिनो वि-
 द्यन्ते नन्मा भूत्तेषु संप्रत्यय इति तस्मिन्निर्णये श्लोकस्याद्योत-
 करानित्याप्युक्तम् । एवं इत्यादिसंयोगोपेक्षा विविचनमवतमि-
 ज्ञान स्वधिया विशेषणसाफल्यं थाच्यमिति । (आ०म०ग०) ॥ तत्र
 अत्र विमलः । विमलतमो विमलः क्षान्तादिगोपाना विमलः तत्र
 सर्वेऽपि भगवन्त इत्यभूता इतो विशेषमाह—“ विमलतम्य वा-

इत्वं गम्भगो मातुप सरिरे उ । बुद्धी व प्रतिविमला, जाग्रो
तेन विमला सि ॥ इदामि अर्थानो-तत्रागतकर्मसाध्यान्त-
आत्मनानि वा ज्ञानादीन्व्यत्येति सर्वे हि "विदं अर्थता कर्म
साक्षीया स्वयंसेव च अर्थनाथि याणादीणि" "विरचयविसम-
भवंतं दाम् सुप्रिये ततो जाते" एव विधिरे रत्नकायं अन्नत-
मतिमहाप्रमाणं दाम स्वये अनन्या इष्टमनोऽनन इति । संप्रति
धर्मः-तुर्गती प्रपत्तं सर्वसंघातं धारयतीति धर्मः तत्र सर्व-
ऽपि भगवत् ईश्वरास्ततो विशेषमाह- "गम्भग ए अं जगणी,
जायसुधम्मसि तेन धम्मजिणे" । जगवति गम्भयते येन का-
रणेन विशेषतो जननी धर्मे दानदयादिरूपशोभनधर्मे परायणा
तेन नामतो धर्मजिनः । आ० म० छि० । (वसन्तिस्वधादिति
कोऽपि गायः स्वाधवाताः श्रुत्वादि शब्देषु)-

उत्तजमजिणं च वंदे, संजवमजिनेदं च सुमं च ।
पउपपदं सुपासं, जिणं च वेदपदं वंदे ॥ १ ॥
सुविद्धिं च पुक्कदं, सीयसिजं च बासुपुजं च ।
विमलमणं च जिणं, धम्मं संति च वंदामि ॥ २ ॥
कुंयं अरं च मद्धि, वंदे मुणिसुव्वयं नमजिणं च ।
वंदामिऽरिद्धेनं, पासं तद्द वक्कमाणं च ॥ ३ ॥
एवं मए अभिषुद्धा, विदुपरयमला पहीजमरमणा ।
चठवीसं पि तिण्वरा, तित्थवरा मे पमोयं तु ॥ ४ ॥
किणिय वंदिय मद्धिया, जे जे लोगस वज्जया सिद्धा ।
आरुगावोद्धिज्ञाजं समाहितरुपमं दिनुं ॥ ५ ॥
वंदेषु निम्भन्नरा, आइवेसु अट्ठियं पपासगरा ।
सागरवरगंजीरा सिद्धा सिद्धिं मय दिसंनु ॥ ७ ॥

आ० ० ५० । आ० चू० । आ० म० । ल० । घ० (आच-
कस्यपि अनुविश्रुतिसंघोऽदिति हि आगेविक्रम, 'आचकस्य'
शब्दे द्वितीयजगो ४५७ पृष्ठे) जिनशुणात्कोतनाधिकारवति
आचकनविशेषे, पा० ।

चठवीसद्वय-चतुर्विंशतिद्वयक-पुं० । स्वा० । अनुविश्रुतिप-
दप्रतिबद्धो द्वयका वाक्यवत्तत्त्वतुर्वैश्रुतिद्वयकः । स इह
वाक्य इति शेषः । स वाक्य- "नेरुद्धा ? असुराई०, पुठ्ठवा-
ई ५ वेइन्धियादंमो जेव ५ । नर १ वंनर १ कोतिसिया १,
केमाणिय १ रंद्धको एव" ॥१॥ भवपन्नयो दशपा "असुरा ना-
गसुव्वका, विज्जु अग्गां यदीव उदही य । तिसि पवणयणिय-
मामा, वनवा एए जणनवासि ॥१॥ ति" एतत्तुसारेण सुवा-
णि वापयानि वाक्चतुर्विंशतितमम् । स्वा० १ ता० १ उ० ।

चठवीसवासपरिजाय-चतुर्विंशतिवर्षपर्याय-त्रि० । चतुर्विं-
शतिवर्षपरिमाणप्रज्ञापयार्थे, म० १५ ता० १ उ० ।

चठविह-चतुर्विंश-त्रि० । चतुर्विंशति विधा भेदा यस्य तत्
चतुर्विंशयः । स्वा० ५ ता० १ उ० । चतुर्विंशति, म० १८ ता०
५ उ० "चउविहं मेयं गायति" रा० ।

चउसद्धि-चतुष्पटि-स्त्री० । चतुर्विक्रयपटिंस्त्रयायाम्, "चउ-
सद्धि" सद्धि कलु, उक्त्वं सद्धिस्त्वामो असुरवज्जनां" प्रज्ञा० २५५ ।

चउसद्धिआ-चतुष्पटिका-स्त्री० । मणिकयास्तुतुष्पटितममा-
नविष्यते चतुःपट्टप्रमाणे रत्नमोचविशेषे, अनु० । म० ।

चउसद्धिअड्डिय-चतुष्पटिहृदिक-त्रि० । चतुःपादसंघोर्ना शरा-
वां यास्मिन्नस्ते । शराणां चतुष्पट्या युग्मे, स० ६४ स० ।

चउसद्वय-चतुःश्रद्धान-म० । अवारि अज्ञानानि यत्र तच्च-
तुःश्रद्धानम् । अज्ञानचतुष्टयांस्तत्र सम्पत्तये, प्रय० १४७ द्वार ।
चतुर्विधे अज्ञाने च । घ० २ काण्डे ।

चउमययसिक्क-चतुःसमयसिक्क-पुं० । सिद्धत्वसमयाचतुर्थस-
मये सिक्क परम्परसिद्धभेदे, प्रज्ञा० १ पद ।

चउसरण-चतुःशरण-म० । प्रकीर्णकांशेषे, सेन० । चतुःश-
रणाध्यायनमुपासकानां कथं कार्यते यमोर्ना योगं विना तदन-
ध्यायः आद्यानां तु मनारण्यैव पाठस्तत्र किं शास्त्रं ब्रवीयः का
वा गच्छसामाकरीति । प्रश्ने-उत्तरम्-चतुःशरणादीनि चत्वारि
प्रकीर्णकानि आचक्ष्यकप्रत्यनिकमणादिषु बहुपयोगिन्यानुपयो-
गोद्धनमन्तरेणिय परंपरयाऽभिधीयमानानि सन्ति तेषु तत्र
प्रमाणानि । ४०० प्र० । सेन० ३ उल्ला० । चतुःशरणप्रकीर्ण-
कस्य गुणं ज्ञानीनां आद्यानां च कालवेलायाम् । मत्वाध्याय-
दिने च छुल्लति न वेतिप्रश्नः । उत्तरम्-चतुःशरणप्रकीर्णकसु-
गणं काश्चवेलायामपि कल्पते अस्वाध्यायदिनेषु कल्पत इति ।
३८६ प्र० । सेन० ३ उल्ला० ।

चउसरणमन-चतुःशरणमन-म० । चतुर्णामंहसिकसाधु-
केवलिप्रज्ञातधर्मोर्ना शरणममनम् । " चत्वारि सरणं पयज्जा-
मि" इत्यादिके प्रथानशरणोपगमे, पं० सु० ३ सु० । पञ्चा० ।

चतुःशरणमनं वैकुण्ठ-

" क्लीणरागादिदोषोघाः, सर्वज्ञाः विभूयुजिगाः ।

यथार्थवादिनोऽर्हन्तः, शरयथाः शरणं मम ॥ १ ॥

ध्यामानिदम्भकर्माणः, सर्वज्ञाः सर्वेश्वरिनः ।

अनन्तसुखवीर्ये चाः सिद्धाश्च शरणं मम ॥ २ ॥

ज्ञानशून्यकारिणः-युगाः स्वपरतारकाः ।

जगन्पुत्राः साधवश्च, जयन्तु शरणं मम ॥ ३ ॥

संसारदुःखसंहर्ता, कर्मा मोक्षसुखस्य च ।

जिनप्रणीतधर्मश्च, सर्वेऽशरणं मम ॥ ४ ॥

एवं आचकस्य चतुःशरणकरणं महेन गुणाय यदाह-

" चउ-
रंगो जिणधम्मो, न कसो चउरंगमरणमवि न कपं । चउरं-
गनवच्छेओ, न कसो हा हारिओ जरमो ॥ १ ॥ (सु "

उत्कृतगर्हणे च-

" अं जणवयकायाहं, कयारिअमणुमंहेह आयरिअं ।

धम्मविककमसुद्धं, सर्वे गरिहामिं ता पार्वं ॥ १ ॥ इत्यादि ।

घ० ३ काण्डे ।

त्रावलां जं मे भगवंतो परमविलोअनाहा अणुत्तमुत्तमं-

जारा त्थीणरागदोमयोहा अवितचिंतामणी जवन्नविषोआ

एगंतसरणा अरुद्धं ता सरणं, तदा-पट्टाणमरापरया अवे-

यकम्पकक्केणा पणहुवावाहा केवलान्नादंसणा सिद्धपुराणि-

बासी निरुममुहुमंगया सव्वहा कयक्केवा सिद्धा सरणं,

तदा-पसंनगंभोरासया सावज्जजोगविरया पंचविहायार-

जाणया परादयारनिरया पडमाइनिदंसणा आणउक्कयण-

संगया विउक्कमणज्जा साह सगणं, तदा-सुरासुरमण-

अपूजिओ पोहतिमिंसुमाअं । रागदोसविसपरममोहेह

सयमकक्षाणां कम्पवणविहायसु साहगो निद्रावस्त
केवलपयस्यो धर्मो जावज्जीवं मे भगवं सरणं ॥

“जावज्जीवं मे भगवंतो अरहंता सरणं” इति योगः । (जाव-
ज्जीवं मे) यावज्जीवितं मे मम भगवतः समर्थव्यादियुक्तः अरह-
न्ताः शरणमितं योगः । अत्र यावज्जीवमिति कालपरिमणं, पर-
तो भङ्गमयाद्य पुनरवस्थितेन परतोऽप्यविकृतशरणत्वेष्टयाव ।
अत एव विशेष्यन्ते । (परमसिद्धो योगः) । परमात्म ते दुर्ग-
तियमसंरक्षणं त्रिलोकनाथा । अत्र त्रिलोकनाथासिद्धौ देवायः
परिशुद्धन्ते । यत एव विशेष्यन्ते । । अणुचरपुष्पसंभाराः अनु-
चरः सर्वोपदेष्टृकर्णपुष्पसंभाराः तौष्टुकरनामकर्मलक्षणो
येषां ते तथा । न एव विशेष्यन्ते (अणुचरगणसंभाराः) । अणु-
चराग्रहयोगः । अभिषेकप्राप्त्यन्तःक्षणं येषां ते तथा । त एव
विशेष्यन्ते । (अभिधानामणी) अभिषेकचिन्तामणयः चिन्ता-
तिकाभ्यामभिव्यक्तिमयः । न एव विशेष्यन्ते । (अवज्जलविषा-
द्या) अवज्जलविषायाः, तद्वदुत्तारत्वेन त एव विशेष्यन्ते (पंगत-
सरणः) पंगतशरणयाः सर्वोपशान्तिमयः, क एवं भूताः किं वा
यत इत्याह- । अरहंता सरणं । अरहन्तः शरणं तत्राशोकपश्य-
ह । प्रातिहायिकपूजामर्त्येनित्यन्तः ते मम शरणमाश्रय
हन् । (तदा पदाङ्गजराग्रणः) । सिद्धाः शरणम् इति योगः ।
तथा न केवलमरहन्तः किं तु सिद्धाः शरणमितं क्रिया । किं-
विशिष्टास्त इत्याह-प्रशान्ताः शरणमरणः प्रशान्ति सदाऽपुनर्मोक्षित्वे
न अराग्रणे येषां ते तथा, जन्मादिबीजाज्जावत् । एत एव विशेष्य
न्ते । (अवयवकर्मका) अयतकर्मलक्षणः अयतः कर्मलक्षणो
येषां त तथाविधाः, सर्वथा कर्मरहिता इत्यर्थः । एत एव विशे-
ष्यन्ते । (पण्डितायाः) । प्रपञ्चवाचाः प्रपञ्चसु गता साक्षा
व्याख्या येषां ते तथा, सर्वव्याख्यावर्जिता इति भावः । एत
एव विशेष्यन्ते- (केवलपयस्यो धर्मो) केवलपयस्यो धर्मोः केवल
सर्वपूज्यं हानद्वयं येषां ते तथाविधाः, सर्वथाः सर्वदृष्टिम् इत्य-
र्थः । एत एव विशेष्यन्ते- (सिद्धिपुरनिवासः) सिद्धिपुरनिवा-
सिनः सिद्धिपुरे लोकान्ते निवसन् शीघ्रं येषां ते तथा, सुकवा-
सिन इति गमः । एत एव विशेष्यन्ते- (निद्रासुखसंगयाः) ।
निद्रासुखसंगयाः । निद्रासुखसंगेन विद्यमानपुरुषः संगता
इति समासः । अस्माद्योगिकान्त्युक्ता इत्यर्थः । एत एव वि-
शेष्यन्ते- (सर्वथा कर्मरहिता) सर्वथा कर्मरहिताः । सर्वथा
सर्वैः प्रकारैः कृतं कृत्यं यैस्ते तथा, निद्रिनायां इति भावः । क
एवंभूताः, किं वा एव इत्याह- (सिद्धा सरणं) । सिद्धाः श-
रणं लिङ्गमितं स्म सिद्धाः परमतत्त्वरूपास्ते मम शरणमाश्रय
इति “तदा पसंतं गमोरासया साधु” शरणमितं योगः ।
तथा न केवलं सिद्धाः शरणं, किं तु साधवः शरणमितं क्रिया ।
किं विशिष्टास्त इत्याह-प्रशान्ताः शान्तिव्याप्त गम्भीरोऽनाद्य-
तया आश्रयस्थितपरिणामो येषां ते प्रशान्तगम्भीराशयाः ।
एत एव विशेष्यन्ते । (सावज्जोगविराजः) । सहाय्येन सा-
व्यः सहायो योगो व्यापारः कृतार्थकः तत्प्राप्तिरताः साव-
ययोगविरताः । त एव विशेष्यन्ते । (पञ्चविहायज्जाग्रणः)
पञ्चविहायज्जाग्रणः ज्ञानावादादिप्रतिषेधं ज्ञानमेतं इति पञ्चवि-
हायज्जाग्रणकाः । एत एव विशेष्यन्ते । (पञ्चमदिन्द्रिय-
पञ्चदीनि पञ्चतन्त्रजलविधितान्त्रिपञ्च तत्पश्येन काम-
जोगपदेष्टव्यमेव भाव इति निर्दोशानि येषां ते पञ्चादिनि-
र्दोशः । आदिष्टाव्यापारसिद्धादिप्रदः । एत एव विशेष्य-

व्यन्ते । (अणुचरपुष्पसंगया) अणुचरपुष्पसंगया एकाभिधानि-
राचकाभ्यामणुचरपुष्पसंगया अणुचरपुष्पसंगयाः एत एव
विशेष्यन्ते । (विद्युत्प्रकाशमात्रा) विद्युत्प्रकाशो विद्युत्प्रकाशमेव
मात्रो येषां ते विद्युत्प्रकाशमात्राः, क एवं भूताः किं वा एत इत्या-
ह- (साधु सरणं) तत्र सत्यव्यश्यादिनिःसिद्धिः साधवस्त्येति
साधवः, सुनयः इत्यर्थः । ते मम शरणमाश्रयः इति । “तदा सु-
रासुरमुज्ज्वलपुष्पिणाः, केवलपयस्यो धर्मो-यावज्जीवं मे जग-
वं सरणं” इति योगः । तथा न केवलं साधवः शरणं किं तु
केवलप्रकाशं धर्म इति संबन्धः । किंवासाधु इत्याह- (सु-
रासुरमुज्ज्वलपुष्पिणाः) सुरासुरमुज्ज्वलपुष्पिणः पूजिनः सुरासुरमुज्ज्वलपुष्पि-
तः सुरा उपातिष्कवेमानिकाः, असुरा इत्यन्तरजगत्पतयः, मनुजाः
पुण्यविधाधाराः अत्येव विशेष्यन्ते । (मोहतिमिरसुमादी) मोह-
दन्तिमिरमिव मोहतिमिरं सद्गमनवाक्येन तस्य शुभालं । भां-
शुमाली नृपयनवादादिप्रकाशः । अत्येव विशेष्यन्ते । (राग-
हंसविलपरमस्यो) रागहंसो विपरीत रागद्वेषविशेषं तस्य परम-
मन्त्रः तद्वान्तिमेतं तं प्रायः । अत्येव विशेष्यन्ते । (हेक सत्यल-
क्षाणां) हेतुः कारणं, प्रयत्नकथादिना सकलकथयानां सु
देवस्वादीनाम् । अत्येव विशेष्यन्ते । (कम्पवणविषाद्या) कम्-
पवणस्य ज्ञानावरुणादिसमुद्भवस्य विज्ञासुखविरागविरह त-
द्वद्वत्त्वेन । अत्येव विशेष्यन्ते । (साधवो सिद्धमावस्त) सा-
धवो निवर्तकः सिद्धमावस्य सिद्धत्वस्य तथा तथा तत्संवा-
क्येन काऽयमेवं किं वेत्याह- (केवलपयस्यो धर्मो) केवल-
प्रकाशः केवलप्रकाशितो धर्मः भूनादिकः । (जावज्जीवं मे भगवं
सरणं) यावज्जीवमिति पूर्ववत् । मे मम प्रगवात् समर्थव्य-
यादिशुण्युक्तः शरणमाश्रयः । एतच्चतुःशरणगमनम् । एकार्य-
साधकत्वेन प्रज्ञानान्तरपुरुषस्य । एव एव परमाह-
“वचारं सत्यं पञ्चमाह । अरहंते सरणं पञ्चमाह । सिद्धि-
रणं पञ्चमाह । साहू सरणं पञ्चमाह केवलपयस्य धर्मं स-
रणं पञ्चमाह” पं० सू० १ सू० ।

सावज्जोगविरह-उक्तिशृणुगुचउपनिबन्ध ।

खलिपस्य निद्रावण-तिगत्यणुषारणा चेव ॥ १ ॥

चारितस्य विमोही, कीर साप्ताङ्ग किल इह यं ।

सावज्जोगविरहोऽयं-वज्जना सेवणतन्त्रो ॥ २ ॥

दंसुयारविमोही, चउदीसा पत्ययत् किञ्च यं ।

अवज्जोगविरहोऽयं-रूपेण निवर्तितो ॥ ३ ॥

नाण्ड्या उ गुणा, तस्य पञ्चविरहोऽयं ॥ ४ ॥

वन्देणं विद्वान्, कीर सोही उ तमि तु ॥ ५ ॥

खलिपस्य य तसि पुणो, विद्वान् ज निद्राऽपारिकम् ॥

तेणं पदिकम् ॥ तसि पिय य कीर सोही ॥ ६ ॥

चराणाऽपारिणं, जदमं वणतिगच्छकम् ॥

पदिकम् ॥ सुच्छाणं, सोही तह काउसम् ॥ ७ ॥

गुणपारणरूपेणं, पचकलाणं तवऽयारसं ।

विरियायारसं पुणो, सवेहिं वि कीर सोही ॥ ८ ॥

गवसहसं । अजिते-यं दामससिद्धिपरं जयं कुंभं ।

पञ्चमसरगाविमो-जवणपयणुचयसिद्धिं च ॥ ९ ॥

अमरिन्दनिरिद्धि-द्वन्द्वं चन्द्रमहाविरं ।

कुसमाणवंपुवंचुर-मज्जयणं किचइस्सामि ॥ ६ ॥
 चउसरणगमणमुक्क-मरिहासुक्काऽणुमोअणा वेव ।
 एम गणो अणवरमं, कायवो कुसलेहे चि ॥ १० ॥
 अरिहंतसिक्कासह-केवडिफिओ सुहावदो धम्मो ।
 एए चउरो चउगई-इरण्णा सरणं झइइ धणो ॥ ११ ॥
 अह सो जिण जत्तिज-व्वरंतरोमकंउअकराहो ।
 पहरिसएण डम्मीभं, सीसमि कयंजनी यणइ ॥ १२ ॥
 रागरोसअरीणं, इंता कम्महगाईअरिहंता ।
 विसयकसापारीणं, अरिहंता हुंउ मे सरणं ॥ १३ ॥
 रायसिरिमवकसिचा, तवचरणं उक्कं अणुचरिता ।
 केवलिसिरिमरिहंता, अरिहंता हुंउ मे सरणं ॥ १४ ॥
 पुइवंदणमरिहंता, अमरिंदनरिंदपुअमरिहंता ।
 सासयमुदमरिहंता, अरिहंता हुंउ मे सरणं ॥ १५ ॥
 परमणगई मुणंता, जोईदमहिंदभाणमरिहंता ।
 धम्मकहं च कहुंता, अरिहंता हुंउ मे सरणं ॥ १६ ॥
 सच्चजिआणमहिंसं, अरिहंता सच्चववणमरिहंता ।
 बंजववमरिहंता, अरिहंता हुंउ मे सरणं ॥ १७ ॥
 ओसरणमवसरिचा, चउरीसं अइएण निमेविचा ।
 धम्मकहं च कहुंता, अरिहंता हुंउ मे सरणं ॥ १८ ॥
 एगागिराऽण्णे, संदेहे देहिणं समयंता ।
 विहुयमणुनासंता, अरिहंता हुंउ मे सरणं ॥ १९ ॥
 वयणामपण जुवणं, निम्बावंता गुणेषु ठावंता ।
 जिअलोअमुक्कंरंता, अरिहंता हुंउ मे सरणं ॥ २० ॥
 अचमज्जयणुणवंते, नियजम सहरपसाहि पंदंते ।
 नियमणाऽअणंते, पडिवज्जे सरणमरिहंते ॥ २१ ॥
 उज्जियजरमरणं, मम्महदुल्लुत्तनस सरणं ॥
 विहुयणजणमुहुयणं, अरिहंतायं नमो ताणं ॥ २२ ॥
 अरिहंतसरणमलमुद्धि, लद्धसुविमुक्कसिक्कबहुमाणा ।
 पणयसिरइयकरकमल-मेहेरो सहसिंसं जणइ ॥ २३ ॥
 कम्महुक्कलपत्तिचा, साहाविचयाणंरंसणसिक्का ।
 सव्वहल्लसिद्धा, ते सिक्का हुंउ मे सरणं ॥ २४ ॥
 तियसोयमच्छरत्था, परमपयत्था अचित्तसामत्था ।
 भंगससिक्कपयत्था, सिद्धा सरणं सुहपयत्था ॥ २५ ॥
 मुक्कले य पडिवक्खा, अमहल्लक्खा सजोमपक्कत्ता ।
 साहाविचत्तमुक्खा, सिक्का सरणं परममुक्खा ॥ २६ ॥
 पडिपिठियपडिणीया, समगजाणगिंदहुजववीया ।
 जोईसरसण्णीया, सिक्का सरणं सुमरणीया ॥ २७ ॥
 पावियपरमाणंदा, गुणवंसिंदा विदिअमवकंदा ।
 झइइकयपरिवंदा, सिक्का सरणं खविपंदा ॥ २८ ॥
 उवझइपरवर्धया, उवझइंजा विमुक्कसंरंजा ।

जुवणधरधरणलंभा, सिक्का सरणं निरारंभा ॥ २९ ॥
 भिदसरणेण नववं-नहेउ साहुगुणजिअअणुराअा ।
 मेऽणिमिहेतमुपस-त्यमत्थ उ तत्थियं जणइ ॥ ३० ॥
 जिअलोअवंपुओकुसाई, सिंधुणो पारणा महाजागा ।
 नाणाइएहिं विवमु-कसमाहगा साहुणो सरणं ॥ ३१ ॥
 केवडिओपरसोही, विउलमई सुयहरा जिणमयमि ।
 आपरियउवज्जाया, ते सव्वे साहुणो सरणं ॥ ३२ ॥
 जूउदमदसनवपुव्वी, बुवाअमिक्कारसंगिणो जयई ।
 जिणकणाऽहाअेदिय-परिहारविमुक्कसाहू य ॥ ३३ ॥
 खंरासवमहुआसव-संभिअसो अकुहुडुक्का य ।
 चारणवेउव्वयपया-णुसारिणा साहुणा सरणं ॥ ३४ ॥
 उज्जियवइरभिगेहा, निअमदोहापसंतमुहुसोहा ।
 अनिमयगुणसंदोहा, इयमोहा साहुणो सरणं ॥ ३५ ॥
 खंभियसिणेहदामा, अकामधामा निकाममुहकामा ।
 सुपुरिमणाजिराभा, आयाराभा मुनो सरणं ॥ ३६ ॥
 मिदिहविसमयकसाया, उज्जियपयगणिभंगमसुहोया ।
 अकलियदरिमविसाया, साहू सरणं गयपमाया ॥ ३७ ॥
 हिंसाइदोसमुआ, कयकारुणा संयसुकपप्पा ।
 अजयामरहरवुआ, साहू सरणं सुकयपप्पा ॥ ३८ ॥
 कायविरंतणवुक्का, कसिमलमुक्का विविहचोकिा ।
 पावरयसुगयकिा, साहू गुणवरणवच्चिक्का ॥ ३९ ॥
 साहू तासु डिपा जं, आयरियाई तउ अ साहू ।
 साहुमणणेण गाहिआ, ते तम्हा साहुणो सरणं ॥ ४० ॥
 पडिवन्नसाहुमरणो, सरणं काई पुणां वि जिणधम्म ।
 पहरि सारामं च, पवंचकंउं चिपतणू अणइ ॥ ४१ ॥
 पवरमुकराडिपचं, पचहिं वि नवनि कहिं वि न पचं ।
 तं केवडिअण्णवंतं, धम्मं सरणं पवन्नो इ ॥ ४२ ॥
 पचेण अपचेण य, पत्तायि य जेण नरमुसुहाई ।
 मुक्कलमुहं पुण पचेण, नवरि धम्मो म मे सरणं ॥ ४३ ॥
 निराशियककुसकमो-कहुल्लसुहजम्भो खलं कयअहम्मो ।
 पमुहणारिणापरम्मो, सरणं मे होउ जिणधम्मो ॥
 कांतरा वि न मयं, जम्मणजरपरणवाडिमसमयं ।
 अमयं च बहुमयं जिण-मयं च सरणं पवन्नो इ ॥ ४४ ॥
 पसमियकामपमोहं-दिहादिहेसु न कासियविराहं ।
 सिवमुहकलयममोहं, धम्मं सरणं पवन्नो इ ॥ ४५ ॥
 नरयगइमणरोहं, गुणमंदोहं पवाडिक्खोहं ।
 निहाणियवम्महोहं, धम्मं सरणं पवन्नो इ ॥ ४६ ॥
 चासुरसुवन्नमुंदर-रणणालंकारमारवं मयं ।
 निहिमिव दोगचइरं, धम्मं जिणदेसियं वंदे ॥ ४७ ॥
 चउसरणगमणसंविच-सुचरियरोमं च अंविचसरीरो ।

कपदुकद्वयमिश्रं अस्-द्वयकम्पकल्पकलितो जगत् ॥४६॥

इह जगद्विषयमनविषयं, मिच्छासपत्न्यवयं जगद्विषयं ।

जिणपवयवपमिच्छुं, बुद्धं गरिहामि तं पारं ॥ ४७ ॥

मिच्छासपत्न्यवयं, अरिहंतासुं अजवययं जे ।

अन्नं येष विरयं, इहिं गरिहामि तं पारं ॥ ४८ ॥

सुअधम्मसंपमादु, सुपावपविष्ठां अर्यां जं रइअं ।

अन्नेसु अवायेसुं, इहिं गरिहामि तं पारं ॥ ४९ ॥

अन्नेसु अ जीवेसुं, मिष्ठां ककुआणो अरेसु कयं ।

परिआवखां बुक्कं, इहिं गरिहामि तं पारं ॥ ५० ॥

यं मणवपकाएहिं, कयकारिअण्णमहिं आयरियं ।

बन्धविरुद्धमसुक्कं इहिं गरिहामि तं पारं ॥ ५१ ॥

अहं सो बुक्कगरिहा, दमिअककदुक्को कुं जगत् ॥

सुअण्णारायससुअ-न्नपुनपुसं करकालो ॥ ५२ ॥

अहिं तं अरिहंते-सु जं व सिद्धस्यं व सिक्केसु ।

आयार आयरिअ, उअअयं तं उअअय ॥ ५३ ॥

साह्यं साहुकिरियं, देसविरं व सावयजणायं ।

अण्णमे सन्नेअं, सम्मत्तं सम्मदिहं ॥ ५४ ॥

अहंवा सन्धविषं-परायवयणाण्णसारिं सुक्कं ।

काळचअ वि विविहं, अण्णमोएमो तयं सम्भं ॥ ५५ ॥

सुअपरिणायो निअं, चउअणगमाअयारं ।

जांओ कुसलपयकअ, वंधं वंधा सुहाण्णवंओ ॥ ५६ ॥

पंदण्णभावा वड्डा विण्णण्णजावा कुणइ ता चेव ।

असुअओ निरखुवंधा, उ कुणइ तिआउ वंधा व ॥ ५७ ॥

सा एयं कायवंधं, बुद्धिं निच्चं पि संकिसेसमि ।

इहं तिकालं भम्मं, असंकिसेसमि सुकयकसं ॥ ५८ ॥

चउरंगो जिणअम्मो, न कओ चउरंगसरयं वि ।

न कयं चउरंगो जव-अओ न कओ हा हरिओ जम्मो ॥ ५९ ॥

इहं जविपमायमाहारि, वीरयं नयेवअजणयं ।

जासुएति संजमवं-अअरयं निज्जुअरायं ॥ ६० ॥ २०५० ।

चउतिर-चउतिशर-अं० । अत्तारि गिरासि यस्मिन् लक्ष्मि-शिरः ।

प्रथमप्रवेशे समजाकारे शिष्याचार्यवोरयनं यच्छिरोद्वयं

विष्कय पुनः प्रवेशे तथैव शिरोद्वयं । शिरसस्तुष्टययोगनि

बन्धनके, च० ३ अवि० । आब० । स० ।

चउहा-चउद्वी-अम्भ० । अत्तु-अकारं, 'चउद्विवाग' चि' अत्तुओ

केवजीवमवगपुअसचिपणाः प्रकृतीवैषये । कमे० ५ कमे० ।

चउहार-चतुराहार-अं० । अत्तुओमशनपामआदिमस्वादिनाता-

स्थानं, स० ३० ।

चओरअ-चओरक-अं० । 'अक' वृत्तौ । ओरद्व । स्वायं कइ ।

स्वयमवधते पक्षिभे, आब० । प्र० ।

चओवअ. य-वओवअ-वि० । बुद्धिहाव्यामके, आब० १

सु० १ अ० ५ उ० ।

चंयच्छ-चंयच्छमाय-अं० । अलनस्वभावे, औ० । कदप० ।

चंयच्छमाय-अं० । अलनस्वभावे, औ० । कदप० ।

चंयच्छ-चंयच्छमाय-अं० । उपाध्यायान्ते शरीरअमव्योहायेति-

तस्ततः संचरणे, स० ।

चंयच्छमाय-चंयच्छमाय-अं० । अलनस्वभावे, औ० । कदप० ।

चापार्थि सहायं, यथैति कुविता उ सन्निरोहेयं ।

साधवमगिणपुत्रं, परिसमययो अ चङ्कमयो ॥

अनुयोगदानादिनिमित्तं यस्मिन्नेकस्थानोपवेशनलक्षणः स-

चिरोचरः न कुपिताः स्वस्थानावस्थिता ये जातादयो धात-

वस्ते चङ्कमतो मूयः स्वस्थानं प्रजन्ति साधवं शरीरे सपु-

त्राव उपजायते । अगिणपुत्रं आठरानलपाटवं च भवति । यत्र

व्याख्यानादिजनितः परिश्रमस्तस्य ज्ञाप्य कृतो भवति । एते च-

ङ्कमतो गुणा भवन्ति । सु० ३ उ० । नि० ५० । आब० । प्रमये,

हा० १ सु० १ अ० ।

चंयच्छ-चंयच्छमाय-अं० । गतिविषये, "चंयच्छं त्वं जपि-

यं व, विष्णुविजं च सवितासं । आगारिववद्विषये, बुद्धं च-

सेवरे दोसा " ॥ ३७ ॥ नि० ५० १ उ० ।

चंयच्छमाय-चंयच्छमाय-अं० । समहारेतरेतरयोगल-

मुक्त्याव्याख्याऽवधारणयाश्चूरणाधिकवचनादिषु, (स्था०)

(चंयच्छं सि) अत्रानुस्वारोऽस्मादधिकः, यथा—" सुखे

सचिचरे " इत्यादि । ततश्चकार इत्यर्थः । तस्य आनुयोगो

यथा—अत्रानुः समहारेतरेतरयोगसमुच्चयान्वाचयावधार-

णयाश्चूरणाधिकवचनादिषु इति । तत्र—(इत्युच्यते सच-

यानि य चि) इत्युच्ये चकारः समुच्चयार्थः कृतां हा-

यानां आपरिमाणवतानुव्यवस्थितवार्तार्थः । स्था० १० उ० ।

चंगवेर-चंगवेर-अं० । काष्ठपात्राव, "पीथ चंगवेरे व, मंगले

अयं लिपि । अंतलट्टी व नामी वा, गंदिया व अयं लिपि " ॥

॥ ३७ ॥ ३७ ० अ० ।

चंगेर-चंगेर-अं० । महत्यां काष्ठपात्रां, रुद्रपाटलिकायां च ।

अन० १ आब० द्वार । रा० । आ० म० । जी० । प्र० ।

चंचत-चंचत-अं० । मनोहारिणि, अ० ३२ अ० ।

चंचपुन-चंचपुन-अं० । आघातविषये, "सुरचलणचंचपुनैहि

चरणिभलं अमिहणमायं" अं० ३ अ० ।

चंचच-चंचच-अं० । होले, आ० ।

चंचचलेन-अं० ।

गङ्गाजलजाये, सङ्गो मासो त होइ एकेको ।

अणाईणो व होसा, विराहणा संजमाव ॥

चञ्चलपुन-चञ्चलपुन-अं० । अलनस्वभावे, औ० । कदप० ।

मावचञ्चल । येषामेकैकस्मिन् सपुको मासः प्रायश्चित्तस्य । आ-

घातव्यस्य होषा विराचनासंयमं आत्मनि च । तत्र संयमविराचना-

मतिचञ्चलस्य स्वरितं गच्छतः पृथिव्यादीनां कायानामुप-

र्द्धम । आत्मविराचना-प्रयत्नप्रयत्नलक्षणे चेतानुवर्तनादिका । एवं

स्थानचञ्चलादिष्वप्युपज्यामसंयमविराचना अकम्पा ।

अथ गतिस्थानचञ्चलौ साधव-

दावद्विभो गद्वे-चलो उ गच्छचंचो इमो तिविदो ।

कुडाई सर्द कुसई व, लसई व पाए वा बिच्छई ॥

इह कवशब्दो मुनार्थवाचकस्ततो कावशब्दो नाम मुन-मुन-
गामी स गतिचञ्चलो ज्ञपते । स्थानचञ्चलः पुनरर्थं त्रिविध-
स्तथा-असौ निषण्णः सन् पृथक् हुकचरणादिभिः कुक्ष्य-
वादिशब्दात् सन्प्रदिक्षितसङ्केतकः स्यादिति । वाशब्द उ-
त्तरायेकया विकल्पार्थः । यो वा निषण्ण एवेति तस्मै श्राम्यति । २ । पादौ वा त्रिविधपति पुनः पुनः संकाचयति प्रसारय-
ति केचनैः ॥ ३ ॥

भाषाचपलमाह-

भासाचपलो चउहा, अमंति अस्तिर्णं अतोऽर्णं वा वि ।
असभाजोगमसम्भं, अणुहिंरं तं उ अममिक्खं ॥

भाषाचपलश्चतुर्धा-अत्यलस्रापी, असज्यप्रस्रापी, असमीक्षित-
प्रस्रापी, अदेशकालस्रापी वा । तस्मात्प्रस्रापितुं शीलमस्यत्यलस-
स्रापी, प्रथम असदिति कोऽर्थः इत्याह-असदिति शब्देनाशीकमशो-
भनं वा अभिधीयते । तच्चालोक्य-साधुषु असाधुषु ब्रवीतीति अ-
साधुषु साधुमित्यादि, अशोभनं गवांदिभूयिषं वचनम्-तथा-अस-
साधेयमसम्प्रमत्तिधीयते, इह सजा एकजोपविष्टिशुश्रूषक-
मुवाच, तथा चोक्तम्-“अममसत्यकुलस्रा, सभासवा, ज्ञय सा
सभा नाम । जा पुण अविहिंपलुहा, बुद्धिं सा जणय मेहा ”
तथाः सभाया योयं यद्धनं तत् स ज्ञप्यम् । तद्विपरीतमसज्यं
सकृद् वास्य चपलस्रापि । जकारमकारादिवाक्यकयं वा,
उत्प्रस्रापितुं शीलमस्यत्यलस्रप्रस्रापी अन्वृत्तिवा अविचार्यं कि-
मिदं पृथग्वरिद्धकं किं वा इहपरलोकावकाशमित्याद्याविमुच्य
यद्धति तन् वचनमसमाहितमुच्यते । तत्प्रसपनशीलाऽसमी-
क्षितप्रस्रापी ।

अथादेशकालस्रापिनमाह-

कज्जविचिं द्दुं, जण्णं पुब्बं मए उ विमार्थं ।
एवमिदं तु जविस्सति, अदेसकालपस्रापी उ ।

कार्यविपत्ति कार्यस्य विनाशं दृष्ट्वा कश्चित् भणति यथा-
मया पूर्वमेव विज्ञातमिदं कार्यमेवं भविष्यति । यथा
कनविद साधुना पार्श्वं सेपितं ततो कर्द्धं सत् कुतोऽपि
प्राप्तवान् शनं ततः कश्चिदात्मनो दृष्टत्वं व्यापयन् ब्रवीति-
बदेवेदं परिकर्मयितुमरुचं तदेव नया ज्ञातं येदेदं निष्क-
मपि ज्ञप्यते । एव एवं विधोऽदेशकाले अनवसरे प्रसपनशी-
लोऽदेशकालस्रापी । व्यासत्तश्चतुर्विधोऽपि भाषाचपलः ।

अथ प्रायचपलमाह-

जं जं मुयमत्थो वा, उदिहं तस्स पारमप्पतो ।
अथममुपमुत्तमार्थं, पट्टवगाही उ जावचने ॥

यद् यदावयकदग्धवैकालिकादिदग्धस्य मुनं सूत्रमयो वा उदिहं
प्रारब्धं तस्यैवमपि वीप्सा गद्यते । तस्य तस्य पारमप्राप्तः
सञ्चल्यप्यपुनर्मुद्राणामाचारविकृत्तपरापरशालनकृणां पञ्ज-
शब्दं तन्मध्यगानालयकत्वेकाद्याकापान् स्वार्थलवान् स्वरु-
कया ब्रूहीतुं शीलमस्येति पट्टवगाही तुः पुनरर्थः य एवेतिधः
स पुनर्भाष्यचपलो मततयः जनेवकारणं येन चञ्चलः प्रमपि
कुर्वीत ।

किं पुनस्तत्विद्याह-

वेधे सावय भोसह, लिखाई वाइ सेहनेसिरणो ।

आपरिवचालमार्ह, तदुजययेए य विद्वयपर्यं ॥

स्तेनजयेव आपरिजयेव वा मुतमपि गच्छेन्न दोषः । श्लाघो वा
कश्चिदासाहस्तस्यैवचानवगमननिमित्तं शोभनमपि गच्छेत् । न च
प्राप्यञ्चलमाप्नुयात् (लिखाई इति) किञ्चित् आदिशब्दात्
इतिचित्तो यद्वाविष्ट उन्मादप्रसक्त एतं स्थानचञ्चलत्वमपि कु-
रुः । न च प्राप्यञ्चलमाप्नुयुः कश्चात् (वाइ लि) वादिनां
बुद्धिं परिमर्षितुमशक्नोमपि ब्रूयात् । यथारोहमुत्तेन पोष्टालप-
रिक्ताजर्मतम्यामोहमार्थं “जीवा अजीवा मोक्षीवाभ्यां” त्रये
राशयः स्थापिताः । तथा शैकस्य परहकादिभ्यः सज्जनविधये
तं निमित्तं सञ्चलन्यमपि भणेत यमोद्भूतः स्वयमेव गण्यकि-
ञ्चन्य गच्छेत् । आचार्या वा कुनश्चित्तमादत्ताकोपरमन्तं ततो-
ऽदेशकालस्रापित्वमपि कुर्यात् । यथा-कृमाभ्रमणा अमुकः संख
तोभ्युक्क आचको मम पुरत इहं ज्ञपति-यथा स्वकीया मुख-
वासेत्या ज्ञपनः संसाधयते यतश्च मया पूर्वमपि विज्ञातमासी
त् यथा कृमाभ्रमणानामेवमाचरतामकाशं भविष्यति । एवमु-
क्ते ते अमृष्टकममेवैवोपरमन्तं । शालो वा केलिकन्धोपदिक्त्या-
योऽपि न निवर्तते ततोऽत्र हितमपि ब्रूयं भाषित्वा निवारणी-
यः । आदिप्रहणाप्रत्यनीकादयो वा कल्पकवादित्वायोः उपशम-
यितव्यः । तथा-तदुभयचन्द्रे इति कस्याचार्यस्य पुनं सूत्रम-
यो वा विद्यते तस्यांन परयापि तस्यामोदुनधीयमानस्य व्य-
चन्द्रे भवति । अतः पूर्वार्थं शालमर्द्धपतितमपि मुक्त्वा तत्तत्त
मुजयमप्येवमिति । यथाक्रमं गतिस्थानमावचनलेखं द्वितीयद
मवसातम्यम् । एतन्नाथोक्तप्रकरणे कलाप्रभमेव यं गतिचप-
लावयस्तिविपरीता ये गतिस्थानमावाजिह्वानुभिरित्यचपलास्ते-
ऽस्य कहराप्यनयातुयोगमहेमाति । गतं चञ्चलज्ञातम् ॥ १-
३० । अनवस्थितानिचितं, विरो० प्रज्ञा० जी० अनवचउल्ले, जी०
विमुक्तस्थेयं, ज्ञा० १ अ० १ अ० चपलं, जी० ३० । न० ।
प्रश्न० । “चंचलज्ञाते धरणीयासं वेति भूम्” उपा० २ अ० ।
चंचा-चंचा-ली० । “चञ्च” अञ्ज । नक्षत्रिमिते कटनेदे, (जी०)
“चञ्चव” इषाय कम् “सुप मनुष्ये” ॥ ३१ ॥ एव इति तत्क
(पाणि०) सुप० तुणमपपुरुषं, वाच० । अमरचञ्चानादि अमरस्य
राजधान्याम्, ज्ञा० । स्था० ।

चंचुक्षिप-चंचुरित-अ० । प्राहुनत्वाचञ्चुरितमित्यस्य चंचु-

क्षिपमिति । कुटिलगमनं, वी० ।

चंचूक्षित-अ० । चञ्चुश्चकचञ्चुः तद्वहकतयेवार्थः उच्चितं
उच्चताकारणं पादस्य उच्चितं वा उत्पन्नं पादस्यैव चञ्चूक्षि
तम् । पादोत्थापने, “चंचुक्षिचसंतिवपुलियचल्लकचल्लचंचल
गर्हणं” भा० ।

चंचुमालङ्घ्य-वि० । देशी-रोमाञ्चिने, कटप० १ कृष्ण । ज्ञा० ।

चंचुय-चंचुच-पुं० । अनादिदेशाविशेषे, तद्वास्तव्ये मनुष्ये च ।
प्रच० २३३ द्वार । सूत्र० ।

चंच-चान्-वि० । कोधने, उत्त० १ अ० । ज्ञा० । आच० । आ०
क० । प्रवक्तव्यसहिते, स० । कोपान्धमाविष्टे, उत्त० १०
अ० । कोपने, चारजद्वयभाभयगकर्तार, उत्त० १७ अ० ।
अरदकोपे, परधर्माणि, उत्त० १० अ० । रोषण, दश० ४
१ उ० । उत्कटरोषे, ज्ञा० १ भु० १ अ० । रौद्रे, उत्त० ३३ अ०
जी० । म० । स० । जी० । ज्ञा० । तीमे, कटप० २ कृष्ण । ज्ञा० ।

मदनः । कर्कशे, स्था० ८ उ० । तितित। हृत्ते, वमकद्वारे,
क्षैत्यने च । पु० । अत्यन्तकोपे, वि० । बाच० ।

चंदकम्मा-चण्डकर्म-वि० । चण्डं कोपोक्ततया रौक्षाभिया-
नरसंविशेषप्रयतितत्वादिरीदं कर्म समप्रचरणं वेयां ते ।
रीदकर्मकर्म, मय० २७३ द्वार ।

चंदकशिपु-चण्डकै, शिक-पु० । चीरस्व उपसर्गकारिणि क-
स्मिन्तिस्ते, आ० क० कथ- । आ० म० आ० चू० । स्था० ।
(तत्कथा 'चिर' शब्दे)

चंदउजय-चण्डउज-पु० । 'अकलुषीति' नामप्रत्ययनगरस्व
माधवलिङ्कारादि, आ० क० । आ० चू० ।

चंददं-चण्डद-वि० । रौक्ष्ण्यकर्मणि, 'यावा एचंददंदा,
अपारिया विनिधया निरुद्धायाः । अमोऽति अकचारां, जेतुं य
अपारिणं सुविशो वि' सूत्र० १ जु० १५ १० ।

चंदपञ्जोय-चण्डपञ्जोय-पु० । मालवदेशमुपलब्धे उज्जयिन्या
नगराः स्वनामक्याते रात्रि, विशेष० । (उद्यमेन पराजयः 'उ-
द्यम' शब्दे द्वितीयभागे ७८३ पूछे उक्तः) उक्त० । सं० । आ० ।
आ० म० । अति० । (कास्मिन्पराजये जिमुन्नास्व पराजयः ।
अस्मै मदनमउजयोः दानं च 'मुमुह' शब्दे)

चंदपिंगल-चण्डपिंगल-पु० । स्वनामक्याते चौर, स चौरा-
जगणिकारक इति राज्ञा मारितः । आ० म० आ० चू० । (तस्यैव
राजः पुत्रो राज्ञा जातिस्मरणेन स्वयं संवृद्ध इति जमोकार-
शब्दे उदाहरित्येन) ।

चंदमेह-चण्डमेह-पु० । अम्बारीवस्य प्रतिबाह्यैवस्य स्वनाम-
क्याते हृते, यः प्रजापतिस्तुनस्य विपुलबाहुद्वयस्य सभायामा-
विनः । आ० म० म० । आ० चू० ।

चंदरु-चण्डरु-पु० । स्वनामक्याते आचार्ये,
तत्कथा वैव-—

" उज्जयिन्यां चण्डकदुरिः समायातः स रोषप्रकृतिः
साधुन्यः पृथक् एकान्तस्थाने आसन्नं कर्के मातृकापोत-
तिरिति चित्ते विचारयति । इतश्च इत्यस्तुनः कोऽपि नवपरि-
णीतः सुहृदपरिहृतस्नानाग्नय साधुत्वं वन्दते । कैश्चिन्नमिषैर्हा-
स्येन पादः । अमुं प्रमादयता साधुं नवपरिमाधाय गुरुर्दं-
तिः । तेऽपि गुरुसमीपे गताम् तथैव तदकम् । गुरुमिर्जुतिमानवेति
शोकं तेन नवपरिणीतेन हास्यादेव स्वयं नृतिरासीता गुरुमिषै-
हादेव गृहीत्वा तल्लोचः कृतः । सुहृदः जिह्वास्तदा गृहाः तस्य
यु कृतलोचस्य सपुत्रकर्मणा अतः परं मम प्रभृतिवास्तु इति प-
रिणामः सम्पन्नः । ततस्तेनोक्तं केचिः सत्यं नृतः । अथ अन्यत्र ग-
म्यते । गुरुराह-अहो मिष ! साम्रतं रविजोह्य अहं रात्री न
पश्यामि । तेन स्वस्वक्ये गुरुरारोपितः उज्ज्वलपदेषो माग वद-
ता तेन गुरोः खेदं वर्यादितः जिह्वेन तेन गुरुया अस्व गिरसि
वण्डमहाराः दृष्टाः । अस्मीं प्रनसि एवं विचारयति—'अहो भ-
हाराय मयेदृश्यामवस्थां प्रापितः' इति सम्पन्नमावयतः तस्य
कवलज्ञानमुपपन्नं कवलज्ञानमवलंनं समप्रदेशं एव वहन् गुरु-
मिषेय प्रकृतः-मारिः सार इति । कादृष्टाः सप्तं बहवसि तेनोक्तं
मुष्मत्प्रसादाय मे समं बहवः । गुरुमिषेयः किं भरे ज्ञानं समु-
त्पन्नं तव । तेनोक्त-ज्ञानमेव गुरुमिषेयं प्रतिपादि अमतिपाति, वा
तेनोक्त-प्रतिपाति । गुरुवस्तु इमं मया केवळं आश्रयितः इत्यु-

क्त्वा तच्चिरसि वण्डमहाराजोक्तचिरमार्गं पश्यतः पुनस्तदुक्ता-
मर्थं कुर्वतः केवलज्ञानमाधुरिति विनातिशयेनोद्देशोक्तम् ।
इति चण्डकदाचार्यस्य कथा । वृत्त० १ प्र० आ० आ० क० ।
आ० चू० पञ्चा० इत्य० । चण्डकदाचार्याः शिष्यस्य स्कन्धे उ-
त्पत्तिवयं वसिता इति स्वयं नेवति मदनः । उक्तम्-अंतउत्तरा-
व्ययमसिप्रमुखाचतुष्टयानुसारं चण्डकदाचार्येण शिष्यस्य
कथितं स्वमप्रतो गमनं कुरु पञ्चासंप्रतक्षितश्चण्डकदाचा-
र्यास्तु पृष्ठतक्षिताः कस्मिन्निवृत्तं कथितमस्ति, चण्डिप्यस्य
स्कन्धे भुजां दत्त्वा वसिता इति १३ प्र० लेन० ३ उच्छा० ।

चण्डवसि-चण्डविष-पु० । चण्डं क्रमिति अत्यकालेनैव वृष्ट-
रीत्यापद्यं विषं वस्य सः क्रमिति वृष्टरीत्यापद्यकविषयुक्ते सर्वे
ज्ञा० १ मु० ८ म० । उक्त० । म० ।

चंद-चण्ड-आ० । तथाविधमहत्त्वानेवनेषकोपादिमाकाश
एका चमरादीनां देहेच्छायां मध्यमायां पर्वीद, । म० ४ श० १
उ० । आ० । स्था० । गत्युक्तंवेत्यानु रौद्रायां देवगती, म० ६ श०
१० उ० । तुर्गानायािकाभेदे, "उग्रचण्डा प्रचण्डा च, अण्डोमा
अण्डनायिका । अण्डा चरन्ती अण्ड-नायिकाप्यतिचरि-
का" चोरनामि गन्धर्व्ये, शङ्खपुण्यादुमे, सिङ्गिनीकता-
याम्, कपिकन्याम्, आनुपुराणायाम्, श्वेतद्वयां च । नदी-
भेदे, यत्नासां अण्डवीथ्यंस्वात् तथायाम् । कोपनायां शिष्या-
याम्, च । बाच० । उच्छायां ताम्राम्रप्रतिशयिण्याम् उत्त-
द्यायं वक्षुमन्त्रायाम्, उत्त० १८ प्र० । "विपुला कलसा
पगदा चंदा जुहा तिश्वा दुपहिय सि" एक्यायं । विषा० १
मु० १ प्र० । विपुला ताम्रा अण्डा प्रगदा कदा । कर्कशा इ-
त्येवं सत्तया वृष्ट्या । अंत० ४ व० । प्रवरापरनामिकार्यं श्री-
वासुपुत्रस्य जिनेन्द्रस्य शास्त्रभेदस्याम्, सा च इयामवर्णा तुर-
गवाहा च तुरेया चरशक्तिमुक्तं शिवकपुगा पुष्पगदायुत-
नामकद्रव्यं च । मय० २६ द्वार ।

चंदनिल-चण्डनिल-पु० । चण्डमारुते, अंत० १ वृत्त० । "चंदा-
निलपहपतिक्कचाराविषायपर" —म० ७ श० ६ उ० ।

चंदानर-चण्डानर-वि० । चण्डानरोह, विषा० १ मु० २ प्र० ।

चंदाल-चण्डाल-पु० । आ० । अण्डेन अममस्य अण्डेन वा
कलितः स चातिक्कचण्डालः । उत्त० १ प्र० । शुद्धं कल-
सामृत्ये, आवा० १ मु० १ अ० १ उ० । उत्त० । "महत्वा क-
(तया वेस्ता, चंदाज्ञा अनुभाकता । एलि पाधेलिया सुदा, जे व
आरम्भानिस्तिवा" सूत्र० १ मु० ८ अ० । "रेवसरमनामो,
हवति जुडजीविशो । कुवेसा य कुवेविश, चोरा चंदाज्ञासुदी-
वा" ॥१३॥ अमु० । क्रूरकर्मणि-वाच० ।

चंदालिय-चण्डालीक-न० । चण्डः कोपस्तद्राष्टलीकम् ।
यज्ञा-चण्डाले, चण्डाज्ञातो जवं चण्डालीकम् । अमुननापये-
चण्डालकर्मणि, उत्त० १ प्र० ।

चंदिक-चण्डिक-न० । रौद्राकारकणे, कोपकथाविशेषका-
यै, गौणमोहनायकर्मणि, स० ११ स० । म० ।

चंदिक्र-चण्डिक्रविपत-वि० । आतिग्रयं रौद्रकर्मवं संजा-
तमस्येति आतिग्रयः संजातमातिग्रयं प्रकटितरीककये,
म० ७ श० ८ उ० । इत्य० । नि० चू० । विषा० । अंत० । दाक्षिणी-
ते, विषा० १ मु० १ प्र० । रोपयां नृत, नि० १ व० । आसु-

कवे चंद्रे कुरिय चंद्रिकाकवे मिशिमिसिमायेरिच " एकाधोः ।
छन्दः २१ अ० ।

चंद्रिका-वेखी-छेपे, दे० न० ३ वर्ग ।

चंद्रिय-वेखी-छेपे, दे० न० ३ वर्ग ।

चंद्रिल-वेखी-छेपे, दे० न० ३ वर्ग ।

चंद्रिद्वग-चाण्दिद्वग-पुं० । चक्रपरमये चचहीनके, सुच० १
पु० ७ अ० ।

चंद्र (च)-चन्द्र-पुं० । ' चदि ' आह्लादे । निष् रक्त । " न-
र्वच सवराचन्दके " ॥ ८ । २ । ३६ १ इत्यचन्द्रपर्युदासाक्ष रे-
कस्य ह्रस्व । " चम्क " संस्कृतसमाऽयं प्राकृतवाच्यः । अथ " के रो
न वा " ॥ ८ । २ । ८० ॥ इति विकल्पो न भवति । निषेधसा-
मर्थत्वात् । संस्कृतस्य तु वा रज्जुश्च ' चन्दो ' चम्को ' । आ० २
पाद । " चन्दोऽन्तो वा " ॥ ८ । २ । ३० । इति परसक्यो वा ।
आ० १ पाद । उभोतिष्ठायांमिन्दे, स्या० २ डा० १ ड० । अ० ।
छ० । शस्त्रपदे, छी० । चन्द्रः शशी निःसरक उडुपतिः रजनी-
क इत्येवमधिक्यम्कट्ठव्यांवा । आ० पू० १ अ० । आ० अ० ।
अ० । स्या० । सुच० । अ० । अ० । अ० ।

तस्य पूर्वपरचरसामभवचक्रव्यवस्था-

तेषां कालेषु तेषां समर्थं रायगिदे नाम नगरे गुणसि-
क्षाए चरप रेयिए राया, तेषां कालेषु तेषां समर्थं सामी
समी सहे । परिता निगया, तेषां कालेषु तेषां समर्थं
चन्दो जोहसिदे जोहसराया चंदवेरसए निमाये सभाए सुह-
म्याए चंदसि सीहासयंति चठदि सामाणियसाहससी-
दिं० जाव बिहरति । एवं च यं केवलकपं जंजुदि देवि वि-
चलेषु ओहिषा आभोपयाये पासवे पासिचा समर्थं
जगवं महावीरं जहा सूरियाये आनिओमिं सपाविचा०
जाव सुरिदाजिनमणमोमं करेचा तमाणसियं वषण्णिंति
सुस्तरा यंटा० जाव बिउज्जया । नवरं जेयणसहसं विसियं
अक्तेवदिनोयणसमूसियं महिदृज्जये पणवीसं जोष-
णसमूसिते ससं अहा सूरियायससं जाव आगणे एहविहं ।
सदेव जाव पदिगवे । अ० ३ वर्ग । स्या० ।

(' चन्द्रस्य अग्रमहिष्यः ' अग्रमहिषी ' शब्दे प्रथमनागे १७१
पृष्ठे उक्ताः) (अनुनासकचन्द्रस्यार्दीनाम् ' जोहसिच ' शब्दे)
(अनानासवायोः चन्द्रनामायास्थापौर्ध्वासीयांगचन्द्रनामा-
सचक्रम्यात् ' जंग ' शब्दे,) (अग्रं चन्द्रस्य ' अग्रम
' शब्दे प्रथमनागे ७६१ पृष्ठे ऊर्ध्वम्य) (अग्रनासमय कनि
सूर्याः कति चन्द्राः सर्वलोकमवतासयन्ति इति ' जोहसिच
' शब्दे) " दो चंदा इह (अर्धद्विपे) चतारि व सानरे जणवतोप
चावसकं देवि, बारस चंदा व सुरा य " स्या० २ डा० ३ उ० ।
(चन्द्रस्योदीनां संख्यां जम्बूद्वीपादिशब्दे १०,) (चन्द्रस्य-
र्दीनामाणस्य ' माउदि ' शब्दे द्वितीयनागे १० पृष्ठे उक्ताः)
(उर्ध्वस्य ' जोहसिच ' शब्दे) (चन्द्रस्योदासादिचन्द्रिकादि
च सर्वस्यैव ' सुर ' शब्दे त्रैयम्) (चन्द्रोपपातः ' चवचाय
' शब्दे) (चन्द्रपुः द्वितीयनागे ' उड ' शब्दे १८३ पृष्ठे उक्तः)

(काममोयी ' जोहसिच ' शब्दे चन्द्रस्य) (चन्द्रस्य गति-
परिमाणम् ' मेकस ' शब्दे) (अनासकचक्रम्यात् ' जोहसिच ' शब्दे)

चन्द्रस्य परिचारः-

एगमेगसस यं भंते । चंद्रस्य केवडा महुमहा परिचारा?,
केवडा आ चक्रसत्ता परिचारा?, केवडा तारागणकोडा-
कोडोओपणसाओ? गोअमा । अट्टामिदमहुमहा परि-
चारा । अट्टावांसं णक्सत्ता परिचारा । गावडिसहसई
णक्सत्ता तारागण कोडाकोवीं पणणत्ता ॥

एकैकस्य भद्रम् । चन्द्रस्य कियन्तो महाप्राहाः परिचारः? तथा
कियन्ति महाप्राणि परिचारः? तथा कियन्त्यस्तारागणकोडाको-
ड्यः परि चारयुतः प्रहासाः? जगवानाह-नीगम । महाप्राणि-
महाप्राहाः परिचारः? अष्टाविशतितनकाणि परिचारः? बट्ठपिस-
इकाणि नवशतानि । पञ्चसप्तशतानि पञ्चसप्तत्यधिकानि तास-
गणकोडाकोटांनं परिचारयुतानि प्रहसानि । यद्यप्यत्र यं चन्द्र-
स्यैव परिवारनयोकास्तथापि सूर्यस्यापीन्द्रावादेत एव परि-
वारतयाऽवगन्तव्याः समवाङ्मनावाग्भगमवसुव्यादे तथा-
स्यात् । अ० ७ वच० । स० । (एवंचन्द्रमसः पर्वपरिचारः
' पव ' शब्दे) (युगमध्ये चन्द्रसूर्याः ' जुग ' शब्दे)

वर्णकः—

ससिं च गोलीरफेणदगरययकलसपंनुरं । सुजं हि
अनयणकंते । पदिपुष्पं । तिमिरनिकरणगुहिरवितिभि-
रकरं । पमाखपखंतारायसेहं । कुपुप्रवणविनोहं । निसा-
सोहं । सुपरिमहद्वपणतलोवं । हंसपडुनं । जांसमुड-
कं । तमरिपुं । मयणसरापूरं । समुदगपूरं । कुम्भणं ।
जंद्दयवजिअं पाण्दिं सोसयंतं । पुणो सोपचाकृवं ।
पिच्छं । सा गणमंजलाविसालसोमंयकम्मभाणित्तमं ।
रोहिणिमणदिअयवहं । देवी पुकचंदं सपुहसंतं ॥ ३० ॥

" ससिं चेत्सादि " ततः पुनः सा विशला देवी षष्ठे स्वर्गे शशि-
नं पश्यति । अथ कीदृशम्-(गोलीरं ति) गोलीरं धेनुदुग्धं ज्ञेयं प्र-
सिद्धं वक्रजालं जलकपाः (रयकलसः) रजकलसो
कल्पतः तज्ज्वापहटम् उज्ज्वलम् । पुनः किविशिष्टम्-(सुमं ति)
क्षुभम् । सौम्यम् । पुनः किविशिष्टम्-(हिसनयनकंते) अथ लोका-
नाम इति शेषः । ततश्च-लोकानां हृदयनयनयोः कागंतं वक्ष्यम् ।
पुनः किविशिष्टम्-(एकिपुयं ति) अतिपूर्णं पूर्यमासीत्कम् ।
पुनः किविशिष्टम् " तिमिरनिकरण्यादि " तिमिराणां अन्ध-
काराणां निकरेण सज्जुहेन (सण्ठि) यना निविडा गम्भीरा ये
वनगह्वराश्चः तेषां च अन्धकाराभाच्चरं वनगह्वरान्धकार-
रताश्चकम् इत्यर्थः । वजुकम् " तिमिरलसाहसाद्युष्मा-द्यदि
विरस्तमितः स्वतस्तः किम् । कलपाति न पुनो महामहोर्मि-
स्फुटनरैरविनाम्निरिक्षिप्तमुत्तुम् ॥ ११ ॥ पुनः किविशिष्टम्-(पमा-
वपकनंनरायसेहं) प्रमाणपत्तौ वपमासाविमानकारिवी यौ
पत्तौ शुक्रकण्ठ्यपत्तौ तयोः । (अंत सि) अन्तर्मध्ये पूर्वमिमांशम् इत्य-
र्थः । तत्र (राव ति) राज्ञस्यः सोमनामाः लंकाः कला यस्य स
तथा तम् । पुनः किविशिष्टं शशियन्-(कुपुप्रवणविनोहं) कु-
पुद्वानां चन्द्रोपपादिकमहवचानां विषोपकं चिकाराणं वतः

"दिवकरतापस्याय-मपससूक्ष्मिणि कुमुदगङ्गायाम् । उडस्यु-
रद्वयवरीणिनि-कान्तितुषारासकतस्पर्शितम्" ॥३॥ पुनः किंविशि-
ष्ट्य शक्तिमम्-(नितासोदहं ति) मिश्राशोभकं रात्रिशोभाका-
रकम् । पुनः किंविशिष्ट्य शक्तिमम्-"सुचरिष्यते" इत्यादि । सुच-
रिष्यते लम्प्यक प्रकारेण शक्तिनिम्ना उडस्यलितं यत् इत्येकतले
तेन उडमा वक्ष्य स तथा तम् । पुनः किंविशिष्ट्य-(हंसपङ्क्तयः)
इसवत् पङ्क्तयेभ्य उडस्यलितमित्यर्थः । पुनः किंविशिष्ट्य
शक्तिमम् (जाडसुखमननं) ज्योतिषं मुक्तमदकम् । पुनः
किं विशिष्ट्यम्-(तन्मयं पृ) आचकारवैरिष्यम् । पुनः किं
विशिष्ट्यम्-(मयजसरापुरं , मदनस्य कामस्य शरापुरमित्य
तुषाराभिव , अमययो-यथा अनुवेदः तुषारं प्राप्य मुवितं
निःशङ्कं सुखादि कुरेद्विष्यति एवं यमोपेयि चमोदयेन प्राप्य
निःशङ्कं आनन्दं यमोपेयि कुरेद्विष्यति । पुनः किं विशिष्ट्यम्-
"समुद्र" इत्यादि । समुद्रोदकपूरकं अत्रापिषेवावर्ककमि-
त्यर्थः । पुनः किंविशिष्ट्यम्-(कुम्भस्य इति) कुम्भस्वकं व्यञ्ज्य
इदंशम् (इदंशव्यजित्यति) इत्येतत् प्रायश्चलनेन राहितं
कर्म विरहीणीहोक्त इत्यर्थः । (पापद्विं सौतयं) पापैः
किरपैः शोचयन्तं बियोगितुःकषय इत्यर्थः । यतः-"रजनि-
माय । मिश्रावर ! कुम्भे ! , विरहिणो रुचिरं रिचलि भुवम् ।
उडयतोऽप्येता काममप्याया , तथ कथं य तके तनुतामसु"
॥ ३ ॥ " (पुनोति) पुनःशुद्धो भुरि योजितः । पुनः किं-
विशिष्ट्यम्-(सोमचारद्वयं ति) यः सोम्यः सन् वायव्यो
ममोहरकपः तम् । प्रकृत इति क्रियापदस्य (सा) प्रशंसा ।
पुनः किंविशिष्ट्यम्-(गगनमनंद ल ति) गगनमपदवक्ष्य
आकाशतन्त्रस्य (विसालं ति) विशालं विस्तीर्णम् ।
(सारं ति) क्षीयं तुष्यगकारं (संकममागं ति) संकम-
मयायं वलनस्त्राजं पर्यवधिं निलकं तिलकमिव शोभाकर-
त्वात् । पुनः किंविशिष्ट्यम्-" रोहिणीयमे" इत्यादि । रोहिण्या-
श्राव्यज्जुनायाः (मयति) मयजितं तस्य (दिव्यव ति)
दितरो दितकारो वायव्यलसकमिषासारास्यं हन्यत इति विशेष-
यम्य । दिवशः । वज्रं ति) वज्रजो वस्तव इवंकलिसमयापे-
क्षया । अम्यथा-रोहिणी किम् नक्षत्रं नक्षत्रमप्येवमेव स्वाभिसे-
वकमाय एव लिख्यते प्रसिद्धः । न तु क्षीभर्तृमायः । (द्वंशं)
विशाला पूर्णचन्द्रः इव दिवशेभ्यम् । (समुद्रकतं) ज्योत्स्नया
शोभमानस्य ॥ ३४ ॥ कव्यं ३ कृष्ण ।

अमृतमसो वृद्धिः—

ता कहे ते बंधमसो बरोबर। आदिताति बदेजा।
 ता अडे पंचासीते मुमुक्षुसते तीसं ब बाधिकागे मुमु-
 क्षसत आदितातिबदेजा। ता दोसिणापकसावो थं अं-
 धकारपकलं अयमाथे बंदे बचारि बायाले मुमुक्षुसते
 आयालां।सं ब बाधिकागे मुमुक्षुसत जाहं बंदे रळति, तं
 जहा-पधमाते पधमं जागं जाव पण्णरसीते पण्णरसम-
 जागं बरिसे समप बंदे रणे भवति। अत्रसे समप बंदे
 रणे य (बरोये य सवति। इयं थं अमावासं एत्थ थं पधमे
 पध्मे अमावासा। ता अंधकारपकसो थं दोसिणापकलं अ-
 यमाथे बंदे बचारि बायाले मुमुक्षुसते आयालां।सं ब बा-
 धिकागे मुमुक्षुसत जाहं बंदे विरज्ज। तं जहा-पधमाए पधमं

ज्ञाने० जात्र पञ्चदशीय पयण्वरमसं भागं । चरिते समग्र चैदे
विरसे जयति । अग्रसेसे समग्र चैदे रसे य विचय भवति ।
अग्रं यं पुष्टिमासिणी । तत्त्वं स्वमु द्भातो वावडिपुष्टिमातो
वावडि अग्रमासातो पञ्चमातो । वावडि एष कसिया भिराग ।
एष चड्ढीसे पञ्चसिते एष चड्ढीसे कसियारागस्य ता
वावडिपायं पंचपदं संवत्सरायं समया एषयं चड्ढीसेयं
सतेयं छणमायं वति तायं परिचा असेसेजा देसरागविरा-
गसता चरंतीति मक्खसाता । ता अग्रमासातो यं पुष्टिमासि-
णी चचारि बायसे मुदुचसते क्काताडीसे वावडिभागे हु-
हुचस्स भाडिहाविचैदेजा । ता अग्रमासातो यं अग्रमासा
अङ्गापसासीने मुदुचसते तीसे च वावडिभागे मुदुचस्स
आहियाति वदेजा । ता पुष्टिमासिणीतो यं अग्रमासा चचारि
बायसे मुदुचसते तं वेव ता पुरियामासिणीतो यं पुष्टि-
मासिणी अङ्गापसासीने मुदुचसते तीसे च वावडिभागे
मुदुचस्स आहियाति वदेजा । एस यं एवएष चैदे मासे
भासे । एसयं एवतिर एतमे अग्रं ॥

“ता कदा ते” इत्यादि ‘ता’ इति पूर्वेष्वम् । कदा केन प्रकारेण त्वया भगवन् । अन्धमसौ वृक्षवद्बुद्धी प्राचयाते इति चेत्तद ? किमुक्तं न ज्ञाते-किमनं कालं यावत् अन्धमसौ बुद्धिः कियन्तं कालं यावद्वपुश्चित्सवया भगवन् । आख्याता इति चेत्तद । एष-मुक्तं भगवान्वादि ‘ता अष्टे’ इत्यादि ‘ता’ इति पूर्वेष्वम् । अष्टौ मुहुरते शतानि पञ्चाशोऽप्यधिकानि । एकस्य च मुहुरतस्य त्रिंशत् तादादिभिराम् । बाष्पद्वयवद्बुद्धी समुदायेन आख्याते इति चेत्तद तथा वृक्षस्य अन्धमसौस्य मये एकस्मिन् एके अन्धमसौ लू-खिरकस्मिन् बापवृक्षिः, अन्धमासस्य च परिमलस्य कोवि-शातुषाभिनिम्नम् । एकस्य च रात्रिनिवस्य द्वाविंशतादादिभिराम् । रात्रिदिनं च किशुमुहुरतसंकरजायमेकोनत्रिंशता गुण्यते जातामष्टौ शतानि सप्तत्यधिकानि ८७० मुहूर्तानाम् । वेदेषु च त्वादिभिराम् द्वाविंशदस्य तेषु मुहुरतसंकरा भागकराणि त्रिंशता गुण्यन्ते जातानि नवत्यनानि पञ्चविंशत्यधिक ५६० तेषां प्राचयातामसो दिवसे ह्यस्याः पञ्चदश मुहूर्ताः १५ ते मुहूर्ते राशौ प्रक्षिप्यन्ते जातानि मुहूर्तानामष्टौ शतानि पञ्चाशोऽप्यधि-कानि [८८५] शुभाशुभहरिनि । किशुर्वापदिभिराम् मुहूर्तस्य, एवमेव प्रतिनित्यं प्राचयातामसो वै किञ्चिदस्य स्वपञ्चन-‘ता हेरिसि-कपञ्चतामस’ इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्वेष्वम् । अतोऽस्यापञ्चकाः पञ्चः अतोऽस्यापञ्चः शुक्लपञ्चकः स्यात् । अस्यात् प्राचयकारपञ्चमभावो गच्छन् अन्धः अस्तीति मुहूर्तशतानि त्वाद्यन्यारिण्यधिकानि, बह्वर्थापञ्चशतं च त्वादिभिराम् मुहूर्तस्य बाष्पद्वयवृक्षि गच्छतीति प्राचयतेषाम् । यावि निम्नतल्पयानि मुहूर्तशतानि यावत् अन्धो राहुनिम्नप्रभवा रज्यते कदा राज्यते इति । तत्रैव रागपरातं तद्योण्यादिना प्रकटयति प्रथमयां प्रतिप-क्षहृषायां तिथौ हरिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशं ज्ञायं यावत् रज्यते । द्वितीयायां परिसमाज्युक्त्यां तिथौ परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् । त्रितीयायां तिथौ परिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् । चतुर्थ्यायां तिथौ परिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् । पञ्चम्यायां तिथौ परिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् । षष्ठ्यायां तिथौ परिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् । सप्तम्यायां तिथौ परिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् । अष्टम्यायां तिथौ परिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् । नवम्यायां तिथौ परिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् । दशम्यायां तिथौ परिसमाज्युक्त्यां परिपूर्वेष्वनं पञ्चदशमं ज्ञायं यावत् ।

दे वायवसिचंदं पशिहाय खड्डो वधेणं० जाव खड्डो मंदस्त्रेणं
एवामेव समणारसो । जो अमर्हं निगंथां वा निगंथी वा०
जाव पव्मतिए समणो हंणि खंतोए एवं शुचीए गुचीए
अउमवेणं मधवेणं लावेणं सधवेणं तवेणं धियाए अ-
किषणयाए बंनचेरवासे थं तयाणंत्वं व थं हंणितराए
खंतोए जाव हंणितरा बंमचेरवासेणं एवं खलु एएणं क-
मेणं परिहंयमाथो परिहंयमाणे खड्डे खंतोए० जाव नडे-
बंनचेरवासे थं से जहा वा सुकपकस्तस पाकिवयाचंदे अ-
यावासाचंदं पशिहाय अहिए वधेणं० जाव आहिए मंद-
स्त्रेणं तयाणंत्वं व थं बीयाए चंदे पाकिवयाचंदं पशिहाय
अहिइयतराए वधेणं० जाव अहिइयतराए मंदस्त्रेणं एवं खलु
एएणं कमेणं परिवहंमाथे० जाव पुअध्यामचंदे वाउवतिचंदं
पशिहाय पकिगुएथो वधेणं० जाव पकिगुथो मंदस्त्रेणं एवामेव
समणारसो० । जाव पव्मतिए समणे अहिइ खंतोए० जाव
बंनचेरवासेणं तयाणंत्वं व थं अहिइयतराए खंतोए० जाव
बंमचेरवासे थं एवं खलु एएणं कमेणं परिवहंमाथे० २ जाव
पकिगुथो बंमचेरवासे थं एवं खलु जीवा वड्ड वा हायंति
वा एवं खलु जंतु । समणेणं जगवया वड्डावीरेणं० जाव सं-
पचेणं दसमस्स लायअयगुस्स अयमठे पक्खे विंविं ॥

अथदशमं विविचते-अस्य चायं पूर्वैक सह संवत्सरः । अमृत-
रायधमे विरतिचरायवत्सरायविमोरेनयंततपुकाविह तु गुण-
हानिबुलकृपाचनर्थाः प्रसाधप्रसादिनैरभिधीयते । इत्थेवं
संवत्सरि सर्वं सुगमं कथरं जीवानां कृप्यतोऽनन्तत्वेन प्रदेयत-
व्य प्रदेयकमसंभवात्प्रदेयविमोक्षितपरिमाणत्वात् चक्रेत्तं गुणै-
र्हायंते च, तैरेव अनन्तरविहंशस्वेन हानिमेव तावदाह-“से
अहंन्यादि” [पशिहाय ति] प्रणिधायाम्भय वधेन शुक्लताल
हानेन सौम्यतया सुखदर्शनीयतया स्निग्धतया कृप्यतया का-
म्या कामनीयतया दाप्या हीनेन वस्तुप्रकाशनेनैवैयैः [सु-
धी यति] युक्त्या आकाशशयोगेन अरंडेन हि मण्डलेनास्वतर-
भाकारसंयुतम पुनर्गोचरसंस्पृश्येति त्रायाया जलादौ प्रतिवि-
म्बलक्षणा शोभया वा प्रजया वा कृप्यतसमये वुतिस्फुरण-
तया [भोयाय (च) भोजसा दाहापनयनादिस्वकायपरणुक्कया
अहयया किरणकपया मण्डलेन वृत्ततया कृप्यादिगुणहानिश्च
कुशोन्नत्यंगत्वं शुक्लामयंयुगपलनाप्रतिदिनं प्रसाधप्रसाध-
नाकषाविषयात्रिभावरकृप्यकर्मद्वयाच्च जयतीति । गुणवृद्धि-
स्त्वेनद्विधयादिनि । एवं च हीनप्रमाणां जीवानां न बाध्य-
तस्य निर्वाचसुखस्यावासरित्यनयैः आह च “चंदो एव कालप-
क्खे, परिहाय पए पए पमायपरो । तथो णावरकिण्वर निरंगणो
वि व इत्थियं लहइ ” इति । गुणैर्वंदमानां तु वाग्मत्तायांवा-
हरेयं इति । विशेषयोजना पुनरेवम्-

“ लह चंदो तइ लहइ, राहुवराहो जहा तइ पमाओ ॥

वण्णाएगुणगणो जइ, तहा अमार्हसमयअप्पे ॥ १ ॥

तुणो वि पइदिचं जइ, हायंतो लवहा समीनस्स ।

पह पुव करिचो दिण, कुलीअसंभिमिमाहंदि ॥ २ ॥

अविषवमाओ लाइ, हायंतो पइदिचं अमार्हदि ।

आयइ मचचरिओ, तथो कुक्कवाइ पावाइ ” ॥ ३ ॥

तथा-“हीणगुणो वि कु हांतं, सुइ गुहजोहो अविषवसणे ।
पुअसुक्खो आयइ, विअजमाणो ससहरा एव ॥ ४ ॥ इति ।

आ- १ सु- १० अ- ॥ [संस्थाने ‘आहसिय’ शब्दे] जिनइस्स
आचकस्य स्वनामचयाते वधे, कटप- १ कृष्ण । कचकस्य पव-
तस्य इक्षितः सत्तमं कूटे, झी० । आहहाइजनकचव्यमात्रे,
कपूरे, स्वयं, अले, कास्पिय, पुं० । विसर्गवर्गे, ‘चाहि’ इति-
सौ रक कमनीय, जि० । मयूरविष्के, मेचके, हे० । शालगु-
काफले, सुगंधिराजकृते, एकाहे वा । वाच० । वाकिपात्तार्ता
अ्योतिष्कावाभिन्के, स्था० १ जा० १ उ० ।

चंदम-चन्द्र-पुं० । ‘स्वाये कज्ज वा ” ॥ ८ । २ । १६४ ॥ इति
स्वाये कः । वासिमे, प्रा० २ पाइ ।

चंदस्त्री-रेखी-मयूरे, दे० मा० ३ वने ।

चंदउ-चन्द्रतु-पुं० । चन्द्रसम्पन्धिनि श्रुतौ, अथो० १४ वाहु० ।

(‘उउ’ शब्दे चित्तिप्रभागे इ० २ पुष्टे वक्तव्यतांका)

चंदकत-चन्द्रकान्त-वि० । चन्द्रप्रभे, आ० म० प्र० । चतुर्थे,
देवलोकास्थे, स्वनामचयाते विमाने, स० ३ सप्त० । वाच० ।

चंदकता-चन्द्रकान्ता-स्त्री० । माधाराधिपतेः शतवत्सनामरा-
जस्य काम्पायाश्च, महावत्सस्य मातरि, आ० क० । चतुष्पत्तो
क्षित्तिवकुलकरस्य पत्न्याश्च, आ० क० । आ० म० । स० । आ०
चू० । ति० । स्वनामचयात्तायां नगर्ध्या च । यत्र विजयसेनो
नामराजा आसीत् । कटप- १ कृष्ण ।

चंदकति-चन्द्रकृति-पुं० । सारस्वतटीकाकारके नागपुरी-
वतपागच्छाचार्ये वा ज्ञानसुखिस्थि, अ० इ० । विमलसुरिस्थि,
अमोघाचार्यस्थोपस्थि, अ० इ० ।

चंदकुमार-चन्द्रकुमार-पुं० । अथोपपातहेतिसिंहस्य पुत्री-
चन्द्रनामके कुमारं, च० २० ।

चंदकुल-चान्द्रकुल-न० । श्रीवज्राधेयिष्यवज्रसेनसुरिस्थि-
चन्द्रसुरिमर्गतकुले, मूलचान्द्रकुलस्याजनि च तत्तन्मूलसुरिः ।
ग० ४ आधि० । हा० । ती० ।

चंदकूट-चन्द्रकूट-न० । चतुर्थदेवलोकास्थे विमाने, स० ३ सप्त० ।
जम्बूद्वीपे मयूरस्य पदैतस्य पक्षिमेन कचकवरं सत्तमे स्वना-
मक्यात् कूटे, स्था० ०६ जा० ।

चंदकेउ-चन्द्रकेतु-पुं० । अथोपपातिपतौ स्वनामचयाते राक्षि, दर्श० ।

चंदग-चन्द्रक-पुं० । चन्द्र इव कायति कै-क । मयूरपुच्छस्ये
चन्द्राकारे पक्षी, मयूरः । नखे, मत्स्यमेवे, सितमरिचं, न० ।

शिरुबीसे, न० । नामदक्षिणावर्तममदृष्टकालः अमप्यनिर्गच्छ-
वर्षमुक्षरात्रमायुः तनो मयूरकुण्डिकागतनेलास्त-प्रतिविम्बित-
गमस्याधोमुखपुत्तालिकावामलांघने, तं० । इ० ।

चंदगणि-चन्द्रगणि-पुं० । स्वनामके सुमतिवाचकस्थि, देन
विक्रमस्वत् ११३६ श्रीवीरचरित्रनामा ग्रन्थः अथयदेवसुरि-
स्थिः प्रसन्नचन्द्रावर्यैः विराचितः । अ० इ० ।

चंदगवेज्ज-चन्द्रकवेज्ज-न० । चन्द्रकवर्षे वेधं चन्द्रकवेष्यइ ।
आतु० । अथ० । पावाचं, तद्वदुरारास्थे अनशने, च । जि०
चू० ११ उ० । इ० । स० । इ० प० ।

चंदगुप्त-चन्द्रगुप्त-पुं० । सौम्यप्रामसंज्ञाते वायव्येन मयूरगु-
प्तः ।

सिंहासनमारोहते स्वनामधत्ताते पादमिषुभराजमि, मा० ५० ।
अन्धका वैषय-मन्दापराजकधित्त्याभिकथो मन्दावधं मन्ध-
मिषाव -

॥ श्रीवैष्णवे स माधोवा-स्परिमाजकवेचक्राक ।
तत्र भागवतेः पुण्या-अन्धपापंऽसि शोहः ॥ ११ ॥
पुत्रः परिमाजक तनुर्वै, सोऽपक्र वेहसमऽजेकम् ।
शोहं प्रपाम्यस्या, स्तब्धस्योत्तरमभवत् ॥ १४ ॥
तत्र राकादिने जाते, कारितः पदमयद्वयः ।
धृत्वा स्वाज्ञं च पुष्पेन, रसवद् कम्बधोगिमा ॥ १५ ॥
ममोमप्यगते अन्धे, तन्नामप्यत्त सा सुता ।
किंचन विभिन्नं बंधं, क्षीरातलीकृष सा पत्नी ॥ १६ ॥
उपचारांपनश्च प्राक्, जिह्वासाक्षाद्यत्युमान् ।
पुष्पेऽस्या शोहं पुत्र-अन्धकाऽसिभिन्नाऽमयत् ॥ १७ ॥
पुष्पे स कम्बान्धवे-सिद्धिं तापं चाभिप्रायः ।
अन्धगुप्तोऽन्धदा रमे, राजगोत्याऽजेकः समम् ॥ १८ ॥
आभिकथाऽप्यागमः मेघवा-भावमे देहि किंचन ।
ऊचे युदाव सा यत्ना, हंता कोऽपि न-पुष्टनः ॥ १९ ॥
ऊचे किं तं न ज्ञानसि, वीरजोऽपि वक्ष्यधरा ।
तन्मुक्त्वा चाभितुङ्गो, तेजोऽस्यव युपावितम् ॥ २० ॥
पुष्टं कस्यावयुधेऽने, परिमाजकसुरेचकः ।
पुष्टिं सोऽहं परिमाज मोः, कुर्वे त्वां सत्यपुष्टुजय ॥ २१ ॥
आभिकथयन् युहोत्याऽसी, लेप्यं स्वर्वैरिलेखत् ।
करोच पादतांपुत्रं, मनो मन्धेन सोऽनयात् ॥ २२ ॥
दृष्ट्वाश्चरायमायामं, श्रीयै पद्मपदंऽकृषत् ।
स्वयं च रजको जातः, पुष्टनेनेद्वयुषिवात् ॥ २३ ॥
श्रीयैः पद्मस्तैश्च, तं दृष्ट्वासीवैवाद् द्यात् ।
आभिकथय सत्यप्यामं, मुक्ताऽसि मोक्षकेऽमुषत् ॥ २४ ॥
यान् वाचजलं ताप-आभिकथय हतोऽसिना ।
अन्धगुप्तमयाकाशी-विरोऽप्यामं पञ्चायिते ॥ २५ ॥
पुष्टोऽसित्यं यदानन, मयाशिष्टं तत्रा त्वया ।
किं दधे सोऽनन्दम्-मेवमार्थव्य शोभनम् ॥ २६ ॥
ज्ञातं तेनाथ योग्याऽयं, न मे अविचरयसी ।
श्रीयै पुत्रार्ते मुक्ताऽय, आभिकथोवायवातचा ॥ २७ ॥
सा ज्ञासीम्कोऽपि नो कुक्, विरस्य बहिरीयुवः ।
विषाधोश्चरमादाय, दधेयनमुपागमः ॥ २८ ॥
भोजयित्वा अन्धगुप्तं, भाग्येऽन्धय मनो जिनि ।
आभिकथो मिहितमग्राह, वृत्तामिऽमेवोजने ॥ २९ ॥
विशेष्यं कथ्येकेन, दधयः सितेयैरे कतः ।
तद्युं च अविचरस !, आभिकथयशोऽसि किम् ॥ ३० ॥
पुष्टाऽप्यामचदपुष्टे, पुष्टते पायैतदनतः ।
कटे रिमवनः सोऽमात्, कृतञ्च परतः पुष्टम् ॥ ३१ ॥
ग्राहमाहात्म्यमुक्त्वा, शो मन्धे हमां नमज्जतुः ।
वपतिर्न च कुर्वे तद्, प्रविष्टोऽसिभिरादिकः ॥ ३२ ॥
विषाधोऽन्धग्राहीनां, ज्ञानायाच पतस्यः ।
ग्राहवोत्पायितलेन, अजुहे तत्पुत्रं जवात् ॥ ३३ ॥
कदां ज्ञान्यां ततो विष्णुः, पादलीयुवपत्तनम् ।
मन्धो वाहज्जम्हार्द, आभिकथोऽन्धग्राह्य च ॥ ३४ ॥
कम्बालीकरये तद र्थं, सर्वमिदाय मितर ।
अन्धः त्रिषां सुमां लेकां, कल्पमादाय विधेयी ॥ ३५ ॥
अन्धगुप्तं प्रविशन्, कम्बाऽपक्रवा सातम् ॥

ऊचे बाहीति. सोऽलीनां, अन्धगुप्तयं पयो ॥ ३६ ॥
प्रभा न वारकात्तस्या-मरोऽहस्यां विध्वंसयचक्र ।
शकुनामौवेनेऽमुषा-ज्ञावि रायं न वाय्मवाद् ॥ ३७ ॥
गम्बाऽतः सोऽप्रीक्षिता, तं च मुक्त्वा चाभिप्रायः ।
अन्धको विचक्रन्धति, ज्ञात्वाऽप्रायसंतस्य तम् ॥ ३८ ॥
स तस्यां करतलमाया-मन्धयम्भरायुक्तः ।
ऊचे ववस्य ! ज्ञियते, मीयोऽवाहीमभिर्मिषः ॥ ३९ ॥
आभिकथो मुष्टुङ्गं वकं, विवृत्तः सोऽय तन्मूले ।
मन्धुकायद्वयम्बामी, आभिकथो राजवाहकः ॥ ४० ॥
कुर्वन्ति चेदिकां नाम्ना-तन्ना रक्तं विमार्मयत् ।
अतः मन्कोटकायुष्य-अज्ञहेयेय सज्जिते ॥ ४१ ॥
मेघवासांकोऽपि न, नम्रानं करोच किम् ।
स ऊचे मेऽश्वस्युत्त-मेको अन्धस्ययैस्तैः ॥ ४२ ॥
रीदं ज्ञात्वा तं ज्ञात, राकापोऽपक्रकं म्बामातः ।
विम्बास्यामन्ध वीराय, स सचानंमन्धग्राह्य पुष्टे ॥ ४३ ॥
मिषा वैकच सचपाऽन्-ज्ञामे तं म्रत्यवाऽऽदिशत् ।
कावांश्चरावृत्तिशुलै, सत्यप्याऽऽ कृतेऽप्याय ॥ ४४ ॥
विमुदय पारिष्ठाभिकथा, धियां कोऽपिबुद्धये ।
हीमार्जिनाजं भूत्वा, सुनं देमे चाभिप्रायः ॥ ४५ ॥
कूटेः पौरोः समं पौरैः, स्वाज्ञं युद्धात्सुं जयी ।
हीमार्नं मे जयेदद्या-देवं कोराजिराज्जय ॥ ४६ ॥
प्रयासोपायमयायं स, गौराह म्योऽकथमोजयत् ।
मयां चापायवचसु, मत्तेय्य नमते सः ॥ ४७ ॥
ऊचे देधाऽतुरते मे, वासमी स्वर्णकुचिमका ।
विद्वानं च यशो राजा, होलां वाद्ययान् मोः ॥ ४८ ॥
ऊचेऽप्यो मज्जने मत्त-हस्तिनो लक्ष्मणजयम् ।
पदे पदे स्वर्णवृष्टिः, होलां वाद्ययान् मोः ॥ ४९ ॥
ऊचे परस्मिन्ना उका, यावन्तः स्थितिलाटकः ।
तावन्तः सन्ति ब्रह्मा मे, होलां वाद्ययान्ऽय मोः ॥ ५० ॥
ऊचेऽप्यो दीर्घवेगायाः, पूरं मयाऽनयातयेय ।
एकादह्रह्मणे रुधे, होलां वाद्ययान्ऽय मोः ॥ ५१ ॥
तद्दृज्जातजात्याश्च, किमोराणां परोऽनन्दम् ।
वाद्ययान्शकशोयां, होलां वाद्ययान् मोः ॥ ५२ ॥
ऊचेऽप्यः शाश्विनेने दे, क्षिणं क्षिणं प्ररोहितः ।
शाश्विप्रवृत्तिगर्भयो, होलां वाद्ययान् मोः ॥ ५३ ॥
सुखशवासः सुगवाहो, मिकयोऽपक्रवाः ज्ञानः ।
अयवासी सहरयो, होलां वाद्ययान् मोः ॥ ५४ ॥
एकप्राजमत्तेम-यानिमित्तयथलकाः ।
तथकतिलजतिव-मिनात् शतसहस्रकात् ॥ ५५ ॥
एकाहमक्षपायं मे-काहास्वाभ्यासि मासि च ।
कोशागराभूतः शाश्वि-आभिकथाय दृष्टु मे ॥ ५६ ॥
मा० क० । तं० । नं० । आ० ५० । आ० । मा० ५० । स्वा० ।
आ० । आ० । आ० । अन्धगुप्तस्य विष्णुसारस्यमाधोकोऽसी-
स्य सत्यपिराज दधेवमुत्तरोत्तरं सत्युक्षिमत्त ज्ञासन् ततो
ज्ञासन् । ५० । विष्टे० । कट० । सिंहहोदे रत्नमोत्पला
अपुत्तगत्यापिपती राजमि, सी० १० - कल्प ।

चंद्रचरित्र-चन्द्रचरित-म० । अन्धस्य प्रपणेअरितं अन्धचरि-
तम् । अन्धस्य वधेसंस्थानप्रभावात्कर्मयोगराहुमहादिके, सुप्र०
२ पु० २ अ० ।

चंदचार-चन्द्रचार-पुं० चन्द्रस्य प्रपञ्चोपसंक्रमणे, (चं० प्र०)

तत्र प्रथमचन्द्रचारपरिहारायै तद्विषयं प्रपञ्चसमाह-

ता कहं ते चंदचारा अहियाति बज्जा ? ता पंचसवच्छ-
रिप यो जुगे अजिज्जणस्सत्ते सत्तसद्धिचारे चंदेण सकिं
जोयं जोएइ, सवणे णस्सत्ते सत्तसद्धिचारे चंदेण सकिं
जोगं जोएति, एवं० जाव च उचरतासाणस्सत्ते सत्तसद्धिचारे
चंदेण सद्धिं जोएइ ॥

“ता कहं ते” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राम्बलं । कथं केन प्रकारेण, कया
संबधया इत्येवम् । तेन्या अगवद्-चारं आभवाता इति वदत ।
अगवाता-‘ता पंच’ इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् पञ्चासंवत्सर-
रिक् चन्द्रादिपञ्चसंवत्सरप्रमाणे युगे युगमप्ये अभिजिज्ञप्तं
सत्तसद्धिचाराद् यावत् चन्द्रेण सत्तं योगं युगात् । किमुक्तं प्र-
ति-‘चन्द्रोऽभिजिज्ञप्तये सह संयुक्तं युगमप्ये सत्तसद्धिसंख्यान्
चाराद् चरतीति । कथमेतत्प्रत्ययमिति चेत् । सच्यते-इह योग-
मधिकृत्य सकलनक्षत्रमण्डलीपरिसमाप्तिरेकेन नक्षत्रेण मासेन
अयति । नक्षत्रमासाश्च युगमप्ये सत्तसद्धिः, एतच्चान्न जावयिष्यते ।
ततः प्रतिनक्षत्रपर्यायमेकैकं चारमभिजिता नक्षत्रेण सह च-
न्द्रस्य योगसंभवादुपपद्यते चन्द्रोऽभिजिता नक्षत्रेण सह
संयुक्तं युगमप्ये सत्तसद्धिसंख्याते चरतीति । एवं च प्रति तत्तत्रं
भावनीयम् । चं० प्र० १० पाठु० ।

चंदचूसा-चन्द्रचूसा-पुं० । चन्द्राक्षवत्सजोग, इति० । हरिश्चन्द्रम-
होपतिस्मये वनचराइत्येव विष्णुयाधोष्वापरिसरस्थितशका-
कारचैत्याश्रमभङ्गुरे स्वनामकथाते राजानि, ती० ३८ कल्प ।

चंदचूडाय-चन्द्रचूडाय-पुं० । मङ्गिनाथेन सह प्रपञ्जितः पुरा-
जे, “चंदचूडाय संगराया,” हा० १ अ० पृष्ठ ० । इथा० ।
कथायां चन्द्रचूडायराजः कदाचिद्दृष्टकामिनामेन आभ-
केण पोतयिजा अयावास्तव्येन यात्राप्रतिनिधुत्वेन दिव्ये कु-
ण्डलयुग्मे कौशलिकतपोपनीते सति प्रपञ्च, यदुत्त-युयं बहुशः
समुद्रं लक्षय्य, तत्र च किञ्चिदाश्चर्यमपश्यत् ? असावयोचत-
स्वामिन् ! अस्यां यात्रायै समुद्रमध्येऽस्माकं धर्मसाधनार्थं देवः
कश्चिदुपपत्तौ चकार, अविचक्षते आस्माकं तुष्टेन तेन कुण्डल-
युगलज्जिनयमदायि, तदेकं कुम्भकस्यास्याभिधर्याम्ये, तेनाऽपि
मङ्गिकन्यायाः कर्णयोः स्पर्शनं विन्यासे, सा च कम्पा निमु-
क्ताभ्यर्चयता दृष्टेति । आ० ७ पा० । तं० ।

चंदनसा-चन्द्रयशस्-स्त्री० । मित्रप्रसां राधो राज्यइत्यायां
भायांयम्, आ० क० । पश्चिमीक्षरकडनगरराजस्य भायां-
याम्, आ० ४ अ० । आ० १० । संधा० । प्रथमकुक्षकरस्य
विमलवाहनस्य स्वनामकथातयां चतुर्दशयन्त्याम्, ति० ।
इथा० । सं० । आ० प्र० ।

चंदरूप-चन्द्ररूप-पुं० । चतुर्दशश्लोकस्य स्वनामकथाते
विमानं, सं० ३ सप्त० । ‘अरुवीरीति’ प्रत्ययभगवत्स्य भारु-
ज्जिके राक्षि, आ० १० ४ अ० ।

चंदण-चन्दन-म० । स्वनामकथाते गन्धप्रधाने वृक्षविशेषे,
आ० म० प्र० । प्रज्ञा० । आवा० । श्री० । रा० । सूत्र० । हा० ।
उचकपततस्य पूर्वस्यां दिशि स्वनामकथाते हृष्टे, हा० । प्र० । जं० ।
चंदणकयचन्नाग-चन्दनकुतचर्वाक-त्रि० । चन्दनकुतोपयोगं,
जं० १ वक्० । रा० ।
२६४

चंदणकलस-चन्दनकलस-पुं० । मातृव्यघटे, कल्प० ५ कृष्ण ।
जी० । जी० ।

चंदणकलसजोग-चन्दनकलसजोग-पुं० । चन्द्रेण सह नक्षत्रस्य
योगे, (ज्यो०)

पर्वसु चन्दनकाचयोगः, तत्परिहारायै करणमाह-

चठवीससयं काऊ-ण य पमाणं सप्तद्विमेव फलं ।

इच्छापव्वेहि गुणं, काऊणं पञ्जाया सप्पा ॥ १ ॥

अट्टारमहिं सएहिं, तीसहिं सेसगम्मि गुणियम्मि ।

तेरस कुउत्तरेहिं, सएहिं अजिजिम्मि सुक्कम्मि ॥ २ ॥

सचट्टिसट्टेहिं, सव्वग्गं ततो उ जं सेसं ।

तं रिक्खं नायव्वं, जरय समत्तं हवइ पव्वं ॥ ३ ॥

त्रैराशिकविधौ चतुर्विंशत्यधिकं प्रमाणं प्रमाणराशिं कृत्वा सप्तच-
ष्टिकं फलं फलप्राप्तिं कुर्यात्, कृत्वा वा ईप्सितैः पर्वणिगुणं गुण-
कारं विदध्यात्, अनुविधाय वाऽऽद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकं
ज्ञातेन जागे हतेन वृक्षपत्रे ते पर्याया ज्ञातव्याः । १ । यत्पुनः शेषमव-
शिष्टेन तत् अष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः संशुष्यते, संशुषितं
च तस्मिन् तत्तत्प्रयोगशक्तिः शतैर्द्वयस्यैरजितं शोभनीयः । २ । त-
तः तस्मिन् शोषितं सप्तसद्धिसंख्यायाः द्वावधयः, तासां सर्वप्रियं य-
ज्जयति । किमुक्तं अचति-सप्तचष्टया द्वावधौ गुणितयां यज्जयति, तेन
भागं हते वृक्षं तावति नक्षत्राणि शुद्धाणि कृष्ययति, यत्पुनस्त-
तोऽपि भागहरणायै शेषमवशिष्टेन तत् अष्टकं नक्षत्रं ज्ञातव्यं च,
यत्र विचक्रांतं पर्वं समाप्तमिति । एव कणुणयायात्रयाक्रार्यः । ३ ।
साधना विधयन्-यदि चतुर्विंशत्यधिकं पर्वज्ञातेन सप्तचष्टिपर्या-
या लक्ष्यन्ते, तत एकेन पर्वेणा किं ज्ञानमाहे ? राशिप्रत्ययपना-
। १२५ । १० । १ । अतः चतुर्विंशत्यधिकपर्वशतकपो राशौः प्रमा-
णभूतः सप्तचष्टिकः फलश्च, तन्नाम्येन राशिना मध्वराशिर्गुणय-
ते, ज्ञातस्त्वानेव । तस्याऽऽद्येन राशिना चतुर्विंशत्यधिकं ज्ञातेन
भागहरणाय, स च स्तोकात्वाय भागं न प्रयच्छति । ततो नक्षत्रा-
नयनार्थमष्टादशभिः शतैस्त्रिंशदधिकैः सप्तचष्टिनिर्गुणयिष्याम
इति शुशुकारचष्टेराशिः, परादौनापवर्तना ज्ञातो गुणकाररा-
शिः मध्वराशिना पञ्चदशशुचराणि ३१५, देवराशिर्द्वयोः, तत्र
सप्तचष्टिपर्यायैः त्रिःपञ्चदशशुचैर्गुणयते, ज्ञातानि एकचष्टिक-
स्यापि त्रीणि शतानि पञ्चासराणि ६१२०५, एतस्माद्भिजितं त्रयो-
दशशतानि द्वावधयः शुद्धाणि स्थितानि । शेषाणि चाष्टसह-
स्राणि शुचराणि ६०००३ । तत्र देवराशिर्द्वयोः सप्तचष्टया
गुणयते, ज्ञातानि एकचष्टारिंशदशतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि
४१५४ । तेनोक्तं द्विवते, लब्धाश्चतुर्दश । तेन भवनादीनि
पुण्यपर्यन्तानि चतुर्दश नक्षत्राणि तिष्ठन्ति अष्टादशशतानि स-
प्तचष्टारिंशदधिकानि १८४७, एतानि शुद्धांनयनार्थं त्रिंशता
गुणयन्ते, ज्ञातानि पञ्चपञ्चाशत्सहस्राणि अष्टारिं शतानि
वशोचराणि ५४४१०, तेषां जागे हते लब्धाश्चतुर्दशशुद्धाः ।
शेषाणि तिष्ठन्ति चतुर्दशशतानि अष्टोचराणि १४०८ । एतानि
वशोचराणामनयनार्थं द्वावधया गुणयितव्यानि । शुशुकारच-
ष्टेराशयोः द्वावधयाऽप्यवर्तना कियते, तत्र गुणकारराशिज्ञातं ए-
कचष्टेराशिः सप्तचष्टिः, एकेन च गुणितं उपरितमो राशि-
ज्ञातस्त्वानेव, तत्सप्तचष्टया जागे हते लब्धा एकचष्टिः,
पञ्चादशतिष्ठते एकः सप्तचष्टिभागः, एकस्य च सप्तचष्टि-

भाष्यस्य आगतं ग्रन्थं परं जननेत्याख्योद्देश मुद्रुर्त्तान्, एकस्य च मुद्रुर्त्तस्य एकविंशतिह्राष्यपिज्ञानानेकस्य च ह्राष्यह्राष्यम-
कस्य सप्तविंशत्यं भुक्त्वा समाप्तिमिति । तथा यादं भुक्त्वा भि-
न्त्येकेन पर्युत्तरेन सप्तविंशत्यं ह्राष्यते । ततः ह्राष्यं पञ्चो-
त्तर्यां किं सप्तमेतः । राशिगणयस्यापत्ता-१३४-६७-२ । अत्रास्येन
राशिसा मपत्ताशितुगुण्यते, जातं वतुगुण्यकारिणं सप्त १३४.
तस्याऽऽयेन राशिसा वतुगुण्यकारिणसप्तकथेन जातां ह्रियते, स-
प्तकथं नक्षत्रगणयोः विधत्ताः शेषा दश । तत पराजयं वक्ष्यामि-
नार्यमष्टादशानि । शतैस्त्रिंशद्विकानिः सप्तविंशतिर्गुण्यिष्यामि
इति गुणकारक्रेद्देशादर्थोऽरेतेनाप्यवतैना, मपयवतैनाज्ञातानि गुण-
काराराशिर्नैकशतानि पञ्चदशोत्तराणि गुणयन्ते, जातानि एक-
नवतिशतानि पञ्चमष्टाद्विकानि ६१४७, तेष्वन्यत्रोद्देशशतता-
नि वतुगुण्यतानि अस्तिष्ठतिः शुद्धानि, स्थितानि पञ्चाष्टाद-
शतिशतानि अष्टकथाराष्ट्रद्विकानि ७७४७, तत्र ह्राष्यह-
्रकप्रेद्देशराशिः सप्तपञ्चा गुणयते, जातामैककथाराशिज्ञातानि
वतुःपञ्चाष्टाद्विकानि ४११५, तैर्मां ह्रियते, सप्तत्रयेकं
अवयवैर्न नक्षत्रं, शेषाणि वद्विंशद्विकानि वतुनैकशत-
कानि ३६६४, यतानि मुद्रुर्त्तानि वद्विंशति शतानि गुणयन्ते जानमे-
कं तत्रां दश सप्तकानि अष्ट शतानि विस्तृत्युत्तराणि ११०२०,
तेषां क्षेत्रद्विगुणित भागे ह्रियते ह्रष्याः वद्विंशतिमुद्रुर्त्तानि २६,
तेषांनि त्रिगुणित भागे ह्रियतेततानि वोरशतानि २७१६,
यतानि ह्राष्यह्राष्यमनयनार्थं ह्राष्यपञा गुणयितव्यानि, तत्र
गुणकारक्रेद्देशराशोद्देशपञ्चाऽप्यवतैना । तत्र गुणकाराराशिरेक-
कथो जातरेद्देशादिः सप्तविंशः, तत्र एकैज उपरितैर्मां राशि-
ह्रियितो जातस्थावानि । तस्य सप्तपञ्चा भागे ह्रिये ह्रष्याः
ह्राष्यकथाराष्ट्र ह्राष्यह्राष्यस्य द्वौ सप्तविंशत्यौ, तत आगतं
द्वितीयं परं धनिष्ठानक्षत्रस्य वद्विंशतिर्मुद्रुर्त्तान्, एकस्य च
मुद्रुर्त्तस्य ह्राष्यकाराराष्ट्रपिज्ञानाः एकस्य च ह्राष्यह्राष्या ह्रा-
प्ताः समाप्ति गच्छन्तीति । एवं शेषेष्वपि पर्यंतु समाप्तिनक्षत्रा-
णि आनीयानि ।

संप्रति युगपूर्वार्धे तत्संग्रहिष्ठाः पञ्च गाथाः पठति-
 तस्य धनिष्ठा अजय, अभिवृद्धिं चित्त आस तद्विद्मगी
 रोहिणि जेष्ठा मगधिर, वीस अदिक् सवण पित्रदेवा ॥
 अथ अजय अजिवृद्धी, चित्ता आसो तद् विमाहा व ।
 रोहिणि मूढो अहा, वीसग पुत्तो तह धनिष्ठा य ॥
 जग अज अजय पूसा, साई अग्गी य मितदेवा य ।
 रोहिणि पुत्तासादा, पुणव्वद्ध वीसदेवा य ॥
 अहं बधु जगाऽजिवृद्धी, इत्यस्स विमाह कत्तिपा जेष्ठा ।
 सोमाउ त्वी सवणा, पित्र वक्कण भगजिवृद्धिपा चित्ता ॥
 अस्स तिसाहा अग्गी, मूढो अहा य वित्स पुत्तो य ।
 एए जुगपुव्वदे, हुसद्धिपव्वेस्स णक्खत्ता ॥

प्रथमस्य पञ्चांशः समाप्तिः सर्वैः सर्वदेवतोपलक्षितम् आनन्देया नक्त-
नम् १ । द्वितीयस्य पञ्चांशः २ । तृतीयस्य अर्धमांशः, प्रथमादेवतोप-
लक्षिता उत्सफासुष्याः ३ । चतुर्थस्य अग्निबुद्धिर्निजदेवतोप-
लक्षिता उत्सज्जदपदा ४ । पञ्चमस्य चित्रा ५ । षष्ठस्य अम्बः
आम्बदेवतोपलक्षिता अग्निनी ६ । सप्तमस्य इन्द्राग्निदेवतोपल-
क्षिता विद्याभा ७ । अष्टमस्य रोहिणी ८ । नवमस्य येन्या ९ ।

द्वायमस्य युगशिरः १० । एकद्वयस्य विष्णुदेवतोपलक्षिता उत्तरपाधा ११ । द्वायस्य द्वादेतिरविदेवतोपलक्षिता पुनर्वसुः १२ । त्रयोदशस्य अजः अजदेवतोपलक्षिता पुष्यज्या मघा १३ । पञ्चदशस्य अमरः अमरदेवतोपलक्षिता उत्तरफाल्गुन्यः १४ । सप्तदशस्य अमिषुः अमिषुदेवतोपलक्षिता उत्तराषाढा १५ । अष्टादशस्य बिबा १६ । एकविंशतितमस्य अश्विः अश्विदेवतोपलक्षिता मघा १७ । विंशतितमस्य बिशाखा १८ । एकत्रिंशतितमस्य रोहिणी १९ । त्रिंशतितमस्य मूलम् २० । त्रयोविंशतितमस्य अश्लेषा २१ । अतुविंशतितमस्य पिष्यमुद्देवतोपलक्षिता उत्तराषाढा २२ । पञ्चविंशतितमस्य पुष्यः २३ । षड्विंशतितमस्य बलिष्ठा २४ । सप्तविंशतितमस्य मंगो मंगदेवतोपलक्षिता पुर्वफाल्गुनी २५ । अष्टाविंशतितमस्य अश्लेषाऽम्बदेवतोपलक्षिता पुनर्वसुप्रदा २६ । एकनविंशतितमस्य अर्यमा, अर्यमादेवतोपलक्षिता उत्तरफाल्गुन्यः २७ । त्रिंशत्तमस्य पुषा, पुष्यदेवतोपलक्षिता २८ । एकत्रिंशत्तमस्य स्वातिः ३१ । द्वात्रिंशत्तमस्य अमरिभदेवतोपलक्षिताः कुत्तिकाः ३२ । त्रयोविंशतितमस्य मिथुनः, मिथुनाग्ने देवा यस्याः सा तथा, अनुपाधा इत्यर्थः ३३ । अतुविंशत्तमस्य रोहिणी ३४ । पञ्चविंशत्तमस्य पुष्याषाढा ३५ । षड्विंशत्तमस्य पुष्यः ३६ । सप्तविंशत्तमस्य विश्वदेवा, उत्तराषाढा इत्यर्थः ३७ । अष्टाविंशत्तमस्य अहिर्बुधिनोपलक्षिता अमरेयाऽम्बदेवतोपलक्षिता ३८ । एकनविंशत्तमस्य अजः, अनुनाग्नेदेवोपलक्षिता धनिष्ठा ३९ । अतुविंशत्तमस्य मंगो मंगदेवोपलक्षिताः पुर्वफाल्गुन्यः ४० । एकनविंशत्तमस्य अमिषुः अमिषुदेवोपलक्षिता उत्तरमघा ४१ । अतुविंशत्तमस्य इक्ष्वाकुः अश्विनदेवोपलक्षिता मघाः ४२ । अतुविंशत्तमस्य बिशाखाऽम्बदेवोपलक्षिता मघा ४३ । अतुविंशत्तमस्य बिशाखाऽम्बदेवोपलक्षिता मघा ४४ । पञ्चनविंशत्तमस्य कुत्तिका ४५ । षड्विंशत्तमस्य पुष्याषाढा ४६ । सप्तनविंशत्तमस्य सोमः सोमदेवोपलक्षिता युगशिरानक्षत्रम् ४७ । अष्टनविंशत्तमस्य मंगो मंगदेवोपलक्षिताः पुर्वफाल्गुन्यः ४८ । एकपञ्चाशत्तमस्य रविः रविनाग्नेदेवोपलक्षिता पुनर्वसुनक्षत्रम् ४९ । पञ्चाशत्तमस्य अश्विनः ५० । एकपञ्चाशत्तमस्य पिता, विपुदेवाः मघाः ५१ । द्विपञ्चाशत्तमस्य बह्वर्जा, बह्वर्देवोपलक्षिता हतमिषुकुलक्षत्रम् ५२ । त्रिपञ्चाशत्तमस्य अमरः, मंगदेवाः उत्तरफाल्गुन्यः ५३ । अतुः पञ्चाशत्तमस्याभिः-कुर्वाः अमिषुदेवता उत्तरमघाप्रदा ५४ । पञ्चपञ्चाशत्तमस्य बिबा ५५ । षड्विंशत्तमस्याम्बोऽम्बदेवाऽम्बजः ५६ । सप्तपञ्चाशत्तमस्य बिशाखाः ५७ । अष्टपञ्चाशत्तमस्य अमरिभदेवोपलक्षिताः कुत्तिकाः ५८ । एकपञ्चाशत्तमस्य मूलम् ५९ । षड्विंशत्तमस्य अश्लेषा ६० । एकपण्डितमस्य पितादेवा उत्तराषाढाः ६१ । द्वाषष्टितमस्य पुष्यः ६२ । एतद्विषयहारमाह—“एष” इत्यादि । एतानि नक्षत्राणि युगस्य पूर्वार्धे यानि द्वाषष्टिंस्त्वानि पश्चार्धे तेषु कोऽप्येवं वेदितव्यानि । एवं प्राक्कालस्यवशात् युगस्योत्तरार्द्धेऽपि क्रमेण द्वाषष्टिंस्त्वेषु पर्वस्वयगन्तव्यानि । अथोः १९ पाठः । १९ प

चंद्रणखोदि-चन्दनखोदि-खी० । गोपीपंचजनस्य खोदी,
व्य० ३ उ० । चन्दनखोटकहस्तनेन प्रपृथ्वाचार्यस्य करणद्वारा
'आचार्य' शब्दे चित्तीयभागे ३२२ पृष्ठे उक्ता)

चंदणघट-चंदनघट-पुं०। चन्दनकलशो, "चंदणघटसकयतोऽयम्-

परस्परदेसमागः॥ चन्दनघटैश्चन्दनकलशैः सुकृतानि सुष्ठु कृतानि, शोभमानि इति तात्पर्यायेन यानि तोरयानि तानि चन्दनघटसुकृतानि प्रसिद्धानि, प्रतिष्ठारे देशभागे वस्त्यां सा तथा ।
जि० ३ प्रति० ।

चैद्वयज्ञा-चन्दनार्था-श्री० । श्रीरजिनस्य प्रथमशिष्यायाम्, ति० । स० ।

चैद्वयपुत्र-चन्दनपुत्र-न० । चन्दनमुच्यगन्धद्रव्यपुटे पुटपरिमिते चन्दनाचयगन्धद्रव्ये, रा० ।

चैद्वयपेसिया-चन्दनपंथिका-श्री० । चन्दनपेचकारिकायां, इतितात्प्राद्विषयिकायां च । अ० ११ श० ११ उ० ।

चैद्वयवाला-चन्दनवाला-श्री० । आर्यचन्दनार्था श्रीमहा-श्रीरथस्य प्रथमशिष्यायाम्, ती० १२ कट्टर । "चन्दना सा कथं नाम, बालेति प्रोचयते बुधेः ।" मोगमादस कुलम्ब-मैहावीरं प्रतापं या ॥ १ ॥" कट्टर० ३ कृण ।

चैद्वयविज्ञेयण-चन्दनविज्ञेयण-न० । मलयजात्युपलेपने, पञ्चा० ८ वि० ।

चैद्वयसार-चन्दनमार-पुं० । चन्दनस्यैव सारोऽस्य । वज्रमेते, ६ त० । घुष्टचन्दनसारे, वाच० । " चैद्वयसारलिम्माविच " (जि० ३ प्रति०) " कौणपरिचिन्ताय " चन्दनसारो गर्भस्तेन निम्मापिनो यः कालो वाचनद्वयस्तेन परिचिह्तिता । अ० १ कट्टर० । जि० ।

चैद्वया-चन्दना-श्री० । महाश्रीरजिनस्य प्रथमशिष्यायाम्, आ० क० । अम० । कट्टर० । आ० म० । द्विन्द्वयजीवमेते, प्रज्ञा० १ पद ।

चैद्वयामरी-चन्दनामरी-श्री० । उत्तरवलिस्वाहायविराजित-नस्योत्तरवलिस्वहगस्य चतुर्थी शास्त्रायाम्, कट्टर० ५ कृण ।

चैद्वयकिलसगायसरी-चन्दनोक्तिगात्रासरी-त्रि० । चन्दनोपमिस्ताङ्गदेहे, म० ए श० ३३ उ० । रा० ।

चैद्वयोक्तिगायसरी-चन्दनोत्कृष्टगगात्रासरी-त्रि० । चन्दनेन प्रगीतेन उत्कृष्टोक्तिगगात्रोक्तेः गात्राणि शरीरं यस्य स तथा । दशा० १० अ० । चन्दनेन श्रीचन्दनोत्कृष्टोक्तेः चर्चितं गात्रं शरीरं येन स तथा । चन्दनचर्चितदेहे, त० ।

चैद्वयमिगिया-चन्दनमृत्तिका-श्री० । आतपुत्रस्य चन्दन-शेनोत्सवविशेषो, (कट्टर०) तक्षिषाध्याय-अम्बुदिनादिनद्वय-तिक्रमे गृहस्थः पुत्रैर्होमनिमात्रं कृत्वा यथा चन्दनमृत्तिं प्रतिष्ठाप्य आत्मिका जिघ्रिता स्थापयेत् । ततः स्वनां सुवस्त्रान्तरां सपुत्रां मातरं चन्द्रोदये प्रत्यङ्मुखमुत्सृज्य नीत्वा " ॐ अहं चन्द्रोऽसि मिश्राकरोऽसि मङ्गपतिरासि सुधाकरोऽसि आच-धीगमोऽसि अथ कुलस्य वृद्धिं कुरु २ स्वाहा " इत्यादि चन्दनमृत्तुचकार्यमागन्धर्वं दर्शयेत् । सपुत्रा माता च शुभं प्रथम-ति-पुत्राश्चारीवाहं ददाति । स आयम- "मवीरयोमिभ्रमरी" चरा-जिः, सर्वोपदां संहरयमवीरः । करोतु वृद्धिं सत्करोऽपि वंशे, युष्माकमिन्द्रः सततं प्रसन्नः " ॥ १ ॥ कट्टर० ३ कृण ।

चैद्वय-चन्दन-पुं० । अम्बुद्वीपे उत्तरकुण्डे दशभिः काञ्च-नकानि यानि चन्दनमालामादेवाधिवासैर्देवयोजनाः सैरैः पूर्वा-चन्द्रव्यवस्थितैर्मिरिक्रियते महापद्मे, कट्टर० ५ क० २ उ० जि० ।

चैद्विह-चन्द्रदिन-न० । प्रणिपदादिकायां त्रयो, " चन्द्रवि-हं पशुखनीसं शुद्धे सातिरेगी शुद्धसन्नेहं " पं० सं० ६ द्वार ।

चैद्वीय-चन्द्रपी-पुं० । चन्द्राणां द्वीपे, (जि०)

संमति अम्बुदीपगतयोऽम्बुद्वीपसत्कयोश्चन्द्रयोश्चन्द्र-

सत्कचन्द्रोपमतिवाद्वाच्यमाह-

कहिं नं जंते । जंभुदीवगाणं चैदाणं चैद्वीवा खामं दीवा पखचा । गोयमा । जंभुदीव दीवं मंदरस्य पञ्चयस्य पुरच्छि-मणं खवणसमुद्रं बारसजोयणसहस्सां श्रीगाहिता एत्य नं जंभुदीवगाणं चैदां चैद्वीवा नामं दीवा पखचा । जंभुदीवं तेषां अक्केकूणउडिं जोयखातिं चचाजीनं च पंथाण-ठतिजो गोयणस्य उडिया जंभुतातो ज्ञवयसमुद्रं तेषां दो कोसे छासिता जंभुतातो बारसजोयणसहस्सातिं आयामवि-कल्लेणं सेसं तं चेव जहा गोतपदीवत्स परिकलेवो । पडम-वरं तिया पत्तेयं पत्तेयं वणसंदरि० दोएण वि बभ्भो-चु-समरपणिजा जूभिभागा० जाव जोहमिया देवा आसयंति । तेनि णं बहुसमरणजलस्य जूभिभागस्य पासाद्वहेसका बावडिं जोयणां बहुमउज० मणिपटियाओ दो जोयणाओ० जाव सोहासणा सपरिवारा जोणियन्वा, ठेव अड्डो । गो-यमा । बहुओ खुडिहुडियाओ बहुडिं चैद्वयमाहं चैदा य इत्य देवा महिधिया० जाव पडिं भोवपडितीया पतिवसंति । तेषां तन्य पत्तेयं पत्तेयं चउएहं सामाणियसहस्सीणं जाव चैद्वीवाणं चैदाण य रायहाणीं अओसिं च बहुणं जोतिंसियाणं देवाण य देवोण य आहैवणं जाव बिहरंति । से तेणहेणं गोयमा । चैद्वीवा० जाव णिषा ।

" कहिं नं जंते । " इत्यादि । क अदन्त । अम्बुद्वीपगतयोऽम्बुद्वीपसत्कयोश्चन्द्रयोश्चन्द्रद्वीपौ नाम द्वौपौ प्रज्ञेतौ । भगवाना-ह-गौतमः । इत्यादि । सर्वं गौतमज्ञः पवत् परिभाषयानं, नचरम-च अम्बुद्वीपस्य पूर्वस्यां दिशांति वस्तव्यम् । तथा प्रानादाव-तंसका वस्तव्यः । तस्य आध्यात्मोपप्रमाणं तथैव मामनिमित्तवि-न्तायामपि यस्मात् सुल्लुल्लुकिचाव्यादिषु बह्विं वरप्राप्ति-यावत् सहस्रपत्राणि चन्द्रप्रमाणं चन्द्रवर्णानि चन्द्रौ च उपातिबन्धनी उपातिबराजौ महर्द्धिकौ यावत्सर्वोपमस्थितिकौ परिवसतः, तौ च चन्द्रौ प्रत्येकं चतुर्थी सामानिकः-सहस्राणां चतुर्लुपामग्रमहिषीणां सपरिवाराणां निरुणां पदैर्दा सत्तामामनीकानां सत्तामामनीकाधिपतीनां योरुक्षानामात्यरुक्-कदेवसहस्राणां स्वदेव स्वदेव चन्द्रद्वीपस्य स्वस्थाः स्वस्थाः चन्द्राजिषायाः राजधान्याः अन्येषां च बहुनां जोतिष्काणां दे-वानां देवीनां आधिपत्यं यावद्विहरतः, ततस्तद्वर्णानामादीनां चन्द्राकारस्याव चन्द्रवर्णस्याव चन्द्रदेवस्वामिकत्वाच्च तौ च-न्द्रद्वीपाविति ।

कहिं नं जंते । जंभुदीवगाणं चैद्वयगाणं चैदाण ठाण रा-यहाणींओ पखचाओ । गोयमा । चैद्वीवाणं पुरच्छिमेणं तिरिणं जाव अड्डमि जंभुदीवे दीवे बारसजोयणसहस्सातिं

ओगाहिता तं चैव पमायं० जाव महिहिया चंदा देवा चंदा देवा ।
अन्धकारिणे च राजधान्यौ, तयोऽन्धकारिणोः पूर्वस्थां दिशि
तिर्यगसंस्थेयान् दीपसमुद्गान् स्वीतद्व्याप्त्यास्मिन् जम्बुद्वीपे
द्वीपे द्वादशयोजनसहस्रायवगाह्य विजयराजधानीसहस्रो
वकस्ये ।

सूर्याणामपीदैव—

कहि णं भंते । जंबुद्वीपगाणं सूर्याणं सूरदीवा नाम दीवा
पमसा । गोयमा । जंबुद्वीपे दीवे मंदरस्स पम्बयस्स पम्ब-
च्छिमेणं लवणसमुद्रं वारसजोयणसहस्सातिं ओगाहिता तं
चैव लवणं आयापविकलंभेण परिकलंभो वेदियावणसंदा
जुमिजागा० जाव आसयंति । पासायवमंसगाणं तं चैव प-
मायं मणिपेदिवा सीहासणा सपरिवारा अहो जप्पलाइं
सूरपभातिं सूर्या इत्य देश० जाव रायहाणीओ सकाणं
दीवाणं पम्बच्छिमेणं अस्मि जंबुद्वीपे दीवे सेसं तं चैव०
जाव सूर्या देवा ॥

एवं जम्बुद्वीपगतसूर्यस्तत्सूर्यद्वीपावापि वक्तव्यौ, नवरं जम्बु-
द्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एतमेव लवणसमुद्रमवगाह्य वक्तव्यं
राजधान्यावापि स्वकद्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्धस्मिन् ज-
म्बुद्वीपे वक्तव्ये, शेषं सर्वे अन्धद्वीपवद्भावनार्थं, नवरं अन्धस्थाने
सुखब्रह्मणमिति ।

संप्रति लवणसमुद्रगतचन्द्राद्विष्टद्वीपवक्तव्यतामाह—

कहि णं जंते । अजिततरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा
णाम दीवा पमसा । गोयमा । जंबुमंदरपम्बयस्स पुरच्छिमे
यं लवणसमुद्रं वारसजोयणसहस्सातिं ओगाहिता एत्यं
अजिततरलावणगाणं चंदाणं चंददीवा नाम दीवा पमसा ।
अहा जंबुद्वीपगा चंदा तहा जाणियम्बा, खवरं रायहाणीओ
अस्मि लवणे सेसं तं चैव । एवं अजिततरलावणगाणं
सूर्याणि लवणसमुद्रं वारमजोयणसहस्सातिं तं चैव सत्वं
राजहाणीओ वि ।

“कहि णं भंते ।” इत्यादि । त्रयणमत्रैः लावणिकौ अन्धस्मिन्
तौ लावणिकौ च अन्धस्मिन् लावणिकौ, शिखाया अर्वाकुचा-
रिणादित्यर्थः । तयोः सुखे द्विषेऽपि बहुवचनं प्राकृतत्वात् ।
शेषं सुगमम् । जगवानाह-नोतम् । जम्बुद्वीपस्य पूर्वस्थां दिशि
एतमेव लवणसमुद्रं द्वादश योजनसहस्रायवगाह्याऽऽप्त एत-
स्मिन् अर्वाका अन्धस्मिन् लावणिकयोऽन्धकारिणौ नाम द्वीपौ
वक्तव्यादिस्यादि जम्बुद्वीपगतचन्द्रस्तत्सूर्यद्वीपावापि वक्तव्यम् । नवरं न
राजधान्यौ स्वकद्वीपयोः पूर्वस्थां दिशि अन्धस्मिन् लवणसमुद्रं
द्वादश योजनसहस्रायवगाह्य वेदि-
नस्ये, एतमन्धस्मिन् लावणिकद्वयस्तत्सूर्यद्वीपावापि वक्तव्यौ,
नवरं जम्बुद्वीपस्य पश्चिमायां दिशि एतमेव लवणसमुद्रं
द्वादश योजनसहस्रायवगाह्य वक्तव्यौ राजधान्यावापि स्वकद्वी-
पयोः पश्चिमायां दिशि अन्धस्मिन् लवणसमुद्रं द्वादशयो-
जनसहस्रायवगाह्येति ।

कहि णं भंते । बाहिरलावणगाणं चंददीवा नाम देवा पम्ब-

सा । गोयमा । लवणसमुद्रस्य पुरच्छिमेऽस्मिन् वेदियतातो वेदियतातो
लवणसमुद्रपच्छिमे णं वारसजोयणसहस्सातिं ओगाहिता
एत्यं बाहिरलावणगाणं चंददीवा पमसा भायतिसे-
नं तेणं अक्केकूणणउत्तं जोयणातिं वचाळीसं पंचाणउ-
त्तिभागे जोयणस्स उत्तिचा जलंतातां लवणं समुद्रं
तेणं दां कोसे उत्तिचा वारसजोयणसहस्सातिं आयाप-
विकलंभेणं पत्रमवरं वेदियावणसंदा बहुसमरमणिजा जुमि-
भागा मणिपेदिवा सीहासणा सपरिवारा सो चैव अहो
रायहाणीओ साणं दीवाणं पुरच्छिमे णं तिरियमसं०
अएणमि लवणे समुद्रं तहेव सत्वं ॥

“कहि णं भंते ।” इत्यादि । क्व भवन्त । बाह्यलावणिकयोऽन्धका-
रिणोऽन्धकारिणो नाम द्वीपौ प्रवर्तते । बाह्यलावणिकौ नाम लवणस-
मुद्रे शिखाया वेदिभारिणौ वक्तव्यौ । भगवानाह-नोतम् । लवणस-
मुद्रस्य पूर्वस्थां दिशि लावणसमुद्रं पश्चिमादिशि
द्वादश योजनसहस्रायवगाह्य अत्र बाह्यलावणिकयोऽन्धकारिणोऽन्ध-
कारिणौ नाम द्वीपौ प्रवर्तते । तौ च धातकीअन्धद्वीपान्तेन धात-
कीअन्धद्वीपदिशि अहो कौनभयति योजनानि चत्वारिंशतं च
पञ्चनवतिभागान् योजनस्थोऽहकादूर्ध्वमुच्छिन्ना लवणसमुद्रदि-
शि द्वौ कोशौ । शेषा वक्तव्यता अन्धस्मिन् लावणिकयोऽन्धकारिण-
वक्तव्यौ । अत्रापि राजधान्यौ स्वकयोः दीपयोः पूर्वस्थां ति-
र्यगसंस्थेयान् दीपसमुद्गान् स्वीतद्व्याप्त्यास्मिन् लवणसमुद्रे
वक्तव्ये ।

कहि णं जंते । बाहिरलावणगाणं सूर्याणं सूरदीवा नाम
दीवा पमसा । लवणसमुद्रं पच्छिमेऽस्मिन् वेदियतातो वेदियतातो
लवणसमुद्रं पुरच्छिमेणं वारसजोयणसहस्सातिं भायतिसे-
नं तेणं अक्केकूणणउत्तं जोयणातिं वचाळीसं पंचाण-
उत्तिभागे सो लवणसमुद्रं तेणं दां कोसे उत्तिचा सेसं स-
हेव० जाव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पच्छिमेणं तिरि-
यमसंसेललवणे चैव वारसजोयणं तहेव सत्वं जाणियम्बं ।

एवं बाह्यलावणिकसूर्यस्तत्सूर्यद्वीपावापि वक्तव्यौ, नवरं न
लवणसमुद्रस्य पश्चिमादौ वेदिभारिणौ लवणसमुद्रं पूर्वस्थां
दिशि द्वादश योजनसहस्रायवगाह्येति वक्तव्यौ राजधान्यावापि
स्वकद्वीपयोः पश्चिमायां दिशि अन्धस्मिन् लवणसमुद्रे इति ।

संप्रति धातकीअन्धगतचन्द्राद्विष्टद्वीपवक्तव्य-
तामभिधत्तमुदाह-

कहि णं भंते । भायतिसेनं दीवगाणं चंदाणं चंददीवा
पमसा । गोयमा । भायतिसेनं दीवस्स पुरच्छिमेऽस्मिन् ओ-
गाहिता एत्यं भायतिसेनं दीवगाणं चंदाणं चंददीवा
णाम दीवा पमसा, सत्त्वतो समंतादां कोमा जसिचा जलं-
तातो वारसजोयणसहस्सातिं तहेव विकलंभपरिकलंभो जु-
मिजागे पामाद्वर्धेनया मणिपेदिमीहामणा सपरिवारा
अहा तहेव रायहाणीओ सकाणं दीवाणं पुरच्छिमेणं

अथस्मिन् भाष्यतिलं देवि सेसं तदेव । एवं भाष्यतिर्मुक्ता वि
मुक्ता । एवम् भाष्यतिर्मुक्तस्तु देविस्तु पञ्चदशविधास्तु वेतिर्य-
थाप्यो कश्चाप्येकस्मिन् बारम्भोज्यायं तदेव सर्वम् । ज्ञान
राजहाराणां मुक्तायां देवाणां पञ्चदशैः अथस्मिन्
भाष्यति लं देवि सर्वं तदेव ।

“ कहिंयं अंते !” इत्यादि । क अयत् । आतकीअयद्विहीपग-
 हायां अन्धकारां जगद्वाय अन्धः इति बहुवचनं अन्धद्विहीपानाम-
 हायाः प्रकृताः । अथवानाह-गीतम् । आतकीअयद्वयं सुवैश्यां
 दिशि काठोर्ध्वं समुद्रं द्वाययोरजगत्सहायपद्मगच्छा अथ आत-
 कीअयद्वयमार्तां अन्धकारां अन्धद्विहीपानामद्विहाः प्रकृताः । ते
 क अन्धद्विहीपगतबन्धुसत्कथन्कह्वापवज्जुव्याः । नभरे ते सर्वोच्चदि-
 श्च जगत्पुण्यं हो रोजो अत्रिभूता इति वक्तव्यं तत्र पानीयस्य
 सर्वत्रापि समत्वात् हो राज्ञीययोऽपि तेषां लक्ष्मीयानां द्वीपानां
 पुनस्तत्तियोर्यस्येयाद् द्वीपसमुद्रात् ध्वत्तिमज्यास्मिन् आत-
 कीअये द्विहे द्विहे द्वाययोरजगत्सहायपद्मगच्छा विजयाराजधा-
 निरुहकृत्याः अपि आतकीअयद्वयमार्तां सुवैश्यां कहेद्विहीपाः अपि वच-
 न्याः । नभरे आतकीअयद्वयं पद्मिमास्तात् वेदिकान्तात् काठो-
 र्ध्वसमुक्त्वा द्वाययोरजगत्सहायपद्मगच्छा वक्तव्यं । राज्ञाभ्यां-
 ऽपि लक्ष्मीयानां सुवैश्यां पश्चिमदिशि अय्यस्मिन् आतकी-
 अयरे द्विहे शेषं तथैव ।

संप्रति काशोदसमुद्गतजम्बादित्यसत्कशीपवकम्पतां
प्रतिपादयिषुराह—

कटिं यं भवे। काञ्चोयणगायं चंदायं चंददीवा पयसा ।
 गोयसा । काञ्चोयणस्य समुद्रस्त पुरश्चिमिष्ठाओ वेति-
 यताओ काञ्चोयणं समुद्रं पश्चिमिमेणं बारसजोयणसहस्साई
 ओगाहिचा पत्य एं काञ्चोयणं चंदायं चंददीवा सन्धो
 समंता दो कोसा जसिवा जंतातो सेसं तहेव ञ् जाव राय-
 हाणीओ जसगायं दीवायं पुरश्चिमेयं असायि काञ्चो-
 यणं समुद्रे बारस जोयणं तहेव सन्धं ञ् जाव चंदा देवा । एवं
 मूराय वि । यवरं चंदायं काञ्चोयणं पश्चिमिष्ठातो वेति-
 यंताओ काञ्चोयणं समुद्रं पुरश्चिमेषं बारसजोयणसहस्साई
 ओगाहिचा तहेव रायहाणं।ओ समाय दीवायं पश्चिमिमे णं
 असायि काञ्चोयणं समुद्रं तहेव सन्धं । एवं पुक्लरवरगाय
 चंदायं पुक्लरवरीवस्त पश्चिमिष्ठातो वेतिर्यंताओ पुक्ल-
 रवरसमुद्रं बारसजोयणसहस्साई ओगाहिचा चंददीवा
 असायि पुक्लरवे देवि रायहाणीओ सहेव । एवं मूराय
 वि दीवा पुक्लरवरीवस्त पश्चिमिष्ठाओ वेत्यंताओ
 पुक्लरवरीव समुद्रं बारसजोयणसहस्साई ओगाहिचा तहेव
 सन्धं जाव रायहाणीओ दीविष्ठागायं समुद्रे समुद्रगायं
 समुद्रे वेव एगायं अमंवरपासे एगायं बाहिरए पासे
 रायहाणीओ दीविष्ठागायं दीवेव समुद्रगायं समुद्रेव स-
 रिसखमचेव देव नामा अणुयंतव्वा-जंमुदीव हावण पावह-
 काञ्चोयणुक्लरे कण्ये तीरप्रयसोवयादी अण्यके कुंडो

कथं आनन्दवत्पण्डितोऽप्युपनिषत्प्रमाणे वा-
 सपरदहणद्विष्टो विजया वत्सलारकण्डिदा कुरुमंदिरावासा
 कुंदा एकस्वच चंदमुरा य । एवं जाणियन् ॥

[illegible]

भातेतम पयत्पयाऽनवस्थाप्रसक्तः । एतच्च देवद्वीपात्वाङ्क
सूर्यवरायभासं समुद्रं यावत् ।

देवद्वीपदिशु तु राजधानीः प्रति विशेषस्तमभिधिसुराह-

कहिं णं जंते ! देवदीवगाणं चंद्राणं चंददीवाणां दीवा
पण्णा । गोयमा ! देवदीवस्स देवोदं समुद्रं बारसजोय-
णां ओगाहिचा तेनेव कमेणं पुगिहमिष्ठाओ वेतियंता-
नो० जाव रायहाणीओ सगाणं दीवाणं पुरतियेणं णं
देवोदं समुद्रं असंखेज्जां ज्ञायणसहस्रमतिं उगाहिचा
एत्थ णं देवदीवगाणं चंद्राणं चंद्राओ नाम रायहाणीतो
पण्णाओ । सेसं तहेव देवदीवचंद्रा देवाऽ । एवं सूरान् । वि
षवर्णि पच्चत्थियमिष्ठातो वेदियंतातो पच्चत्थिये णं च जा-
णियण्वो तस्मिं चैव समुद्रे ।

“ कहिं णं जंते ! ” इत्यादि । क्व भद्रम् ! देवद्वीपगानां
चन्द्राणां चन्द्रद्वीपानामचीपाः प्रकृताः । जगवानाह-गौतम !
देवद्वीपस्य पूर्वस्मात् वेदिकान्तात् देवोदं समुद्रं श्राव्ययोजनस-
हस्राण्ययगगाह्य भ्रान्तरे देवद्वीपगानां चन्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्र-
कृताः इत्यादि प्राग्वत् राजधान्यः स्वकीयानां चन्द्रद्वीपानां प-
श्चिमदिशि तमेव देवद्वीपमसंख्येयानि योजनसहस्राण्ययगगाह्या-
भ्रान्तरे देवद्वीपगानां चन्द्राणां चन्द्राणामराजधान्यः प्रकृतास्ता
अपि विजयाराजधानीवत् वक्तव्याः “ कहिं णं जंते ! ” इत्यादि ।
क्व भद्रम् ! देवद्वीपगानां सूर्यद्वीपानामचीपाः प्रकृताः । भगवा-
नाह-गौतम ! देवद्वीपस्य पश्चिमाम्नात् वेदिकान्तात् देवोदं
समुद्रं श्राव्ययोजनसहस्राण्ययगगाह्यात् देवद्वीपराजधान्यः स्वकी-
यां सूर्यद्वीपानां पूर्वस्यां दिशि तमेव देवद्वीपमसंख्येयानि
योजनसहस्राण्ययगगाह्यात् ।

कहिं णं जंते ! देवसमुद्रगाणं चंद्राणं चंददीवा पण्णा ।
गोयमा ! देवोदगस्स समुद्रस पुरत्थिमिष्ठाओ वेतियंतातो
देवोदगं समुद्रं पच्चिक्खेणं बारसजोयणसहस्रां तेनेव
कमेणं० जाव रायहाणीओ, सगाणं दीवाणं पच्चिक्खेणं
देवोदगं समुद्रं असंखेज्जां ज्ञायणसहस्रमतिं उगाहिचा
एत्थ णं देवोदगस्स पच्चत्थियमिष्ठातो वेतियंतातो देवोदगं
समुद्रं पुरतियेणं बारसजोयणसहस्रमतिं ओगाहिचा रा-
यहाणीओ सगाणं सगाणं पुरतियेणं समुद्रं असंखेज्जां
ज्ञायणसहस्रां ।

“ कहिं णं जंते ! ” इत्यादि । क्व भद्रम् ! देवसमुद्रगाणां च-
न्द्राणां चन्द्रद्वीपानामचीपाः प्रकृताः । गौतम ! देवोदकस्य स-
मुद्रस्य पूर्वस्मात् वेदिकान्तात् देवोदं समुद्रं पश्चिमदिशि
श्राव्ययोजनसहस्राण्ययगगाह्याभ्रान्तरे देवोदकसमुद्रगानां च-
न्द्राणां चन्द्रद्वीपाः प्रकृतास्ते च प्राग्वत् राजधान्यः स्वकीयानां
चन्द्रद्वीपानां पश्चिमदिशि देवोदकं समुद्रमसंख्येयानि योजनस-
हस्राण्ययगगाह्याभ्रान्तरे वक्तव्याः । देवोदकसमुद्रगानां सूर्याणां
सूर्यद्वीपाः देवोदकस्य समुद्रस्य पश्चिमाम्नात् वेदिकान्तात्
देवोदकं समुद्रं पूर्वदिशि श्राव्ययोजनसहस्राण्ययगगाह्याभ्रान-
तरे वक्तव्या राजधान्योऽपि स्वकीयानां स्वकीयानां सूर्यद्वीपानां
पूर्वदिशि देवोदकं समुद्रमसंख्येयानि योजनसहस्राण्ययगगाह्यात् ।

एवं णागे जकल जंते वि चउयं दीवसमुद्राणं कहिं
णं जंते ! सयंजुरमणदीवगाणं चंद्राणं चंददीवाणा-
पदीवा पण्णा । गोयमा ! सयंजुरमणस्स दीवस्स पुर-
त्थिमिष्ठातो वेतियंतातो सयंजुरमणोदगं समुद्रं बारसजो-
यणसहस्रां तहेव रायहाणीतो सगाणं सगाणं दीवाणं
पुरत्थियेणं सयंजुरमणोदगं समुद्रे पुरत्थियेणं असंखेज्जां
ज्ञायणसहस्रां तहेव । एवं सूरान् । वि । सयंजुरमणस्स पच्चत्थि-
मिष्ठातो वेतियंतातो रायहाणीओ सकाणं सकाणं दीवा-
णं पच्चत्थियेणं सयंजुरमणोदगं समुद्रं असंखेज्जां । सेसं त-
हेव । कहिं णं जंते ! सयंजुरमणसमुद्रकाणं चंद्राणं गोयमा !
सयंभुसपणस्स समुद्रस्स पुरत्थिमिष्ठाओ वेतियंतातो सयं-
जुरमणं समुद्रं पच्चत्थियेणं बारसजोयणसहस्रां ओगा-
हिचा सेसं तं चैव एवं सूरान् वि सयंजुरमणस्स पच्चत्थि-
मिष्ठाओ सयंजुरमणोदगसमुद्रं पुरत्थियेणं बारसजोयणसह-
स्रां उगाहिचा-रायहाणीओ सगाणं सगाणं दीवाणं
पुरत्थियेणं ।।

एवं नागयकभूतमव्ययभूरमणद्वीपसमुद्रचन्द्रादित्यानामपि क-
ल्पा द्वीपगानां चन्द्रादित्यानां चन्द्रादित्यचीपा अनन्तरे स-
मुद्रे । समुद्रगानां तु चन्द्रादित्यानां स्वस्वसमुद्रं एव । ब्राह-
म मूलटीकाकारोऽपि-एवं शेषद्वीपचन्द्रादित्यानामपि द्वीपा
अनन्तरसमुद्रव्यवगत्याः राजधान्यश्च तेषां पूर्वपरतोऽपि
कथेयान् चीपसमुद्रान् गत्वा ततोऽप्यस्मिन् सहस्रानामिदं द्वीप-
मवधिं अन्यानिमान् पञ्चद्वीपान् मुक्त्वा देवजगत्स दूनस्व-
यभूरमणावगाह्य तेषु चन्द्रादित्यानां राजधान्योऽप्यस्मिन् द्वी-
पे तु तस्मिन्नेव पुर्वापरनां वेदिकान्तात् असंख्येयानि योजन-
सहस्राण्ययगगाह्य नवमिन् इति इह बहुधा सूत्रेषु पाठभेदा
परमेतवान्मेव सर्वत्राप्यर्थो नाथं नान्तराभिव्यक्तसुदृशक्यानुसारे-
ण सर्वेष्वनुगमन्या न मांशयमिति । जी० ३ प्रति० ।

चंद्र-चन्द्रार्द्ध-१० । अष्टमीचन्द्रः (जी०) “ चंद्रकसमधि
दालाओ ” चन्द्रार्द्धेन अष्टमीचन्द्रेण समं समानं लालतं यास्तं
ताः चन्द्रार्द्धकसमलालताः । जी० ३ प्रति० ।

चंद्रकसम-चन्द्रार्द्धसम-त्रि० । शशधरसमप्रविभागसहस्रो,
“ निश्वसमलद्रुमचंद्रकसमणिदाला ” जी० ३ प्रति० ।

चंद्रपट्टा-चन्द्रप्रतिमा-ओ० । चन्द्र इव कला बुद्धिदानी-
ज्यां या प्रतिमा सा चन्द्रप्रतिमा । प्रतिमोदेहः शुक्लप्रतिपदि
एकं कवलमज्जबहृत्य ततः प्रतिदिनं कवलबुद्ध्या पञ्चदश पुरी-
मास्यां कृत्वाप्रतिपदि च पञ्चदश कृत्वा प्रतिदिनमेकहात्याऽ-
मावस्यायामेकमेव यस्यां शुद्धं (स्था०) यस्यां तु कृत्वाप्रतिपदि
पञ्चदश कृत्वा एकैकहात्या अमावस्यायामेकं कृत्वाप्रतिपदि
चैकमेव ततः पुनरैकबुद्ध्या पुरिमायां पञ्चदश शुद्धं सा वज-
स्येव मयं वस्यास्तन्निधेयः सा वज्रपट्टा चन्द्रप्रतिमिति (स्था०)
एनद्वैतसूक्तदाह-“ हो पट्टिमाओ पज्जत्ताओ तं जहा-जवमके
वेव चंपरदिमा वज्रपट्टमिति-ओ । चन्द्राचारप्रतिपदिक्के भव्ये,
चंद्रपट्टमिति वज्रपट्टमिति-ओ । चन्द्राचारप्रतिपदिक्के भव्ये,
पा० । सा ब्राह्मणप्रकीर्णकपा । आ०४ अ० १०० ।

चंदपरिवेस-चन्द्रपरिवेस-पुं० । चन्द्रस्य परिवतो बन्धाकारपरि-
रिच्यता, जा० ३ प्रति० । अणु० ।

चंदपञ्चय-चन्द्रपर्वत-पुं० । जम्बूद्वीपे मन्दरस्य पश्चिमे गी-
तोदाया महादाया उत्तरे कूटौ, त्रिककारपर्वते, सा० ४ डा० २
७० । अं० । “हो चंदपञ्चया” । स्या० ३ डा० ३ उ० ।

चंदपाणिशेह-चन्द्रपाणिरसे-त्रि० । चन्द्राकाराः पाणी रेखा
बन्ध स तथा । जी० । जी० । अणु० । चन्द्रकृतिहस्तेके, सं० ।

चंदपञ्च-चन्द्रपञ्च-पुं० । चन्द्रस्यैव प्रभा ज्योत्स्ना सौन्दर्ये-
इवाविशेषोऽश्वेति चन्द्रप्रभः । तथा वैष्णवचन्द्रपानदोहदे० ५-

युत चन्द्रसमवर्षेण जगदाह इति चन्द्रप्रभः । अ० ३ अ० ३ ।
अस्वामिभार्येयां भरतवर्षे जातेऽहमे तीर्थकरे, स० ।

तत्र सर्वेति तीर्थकुलचन्द्रस्य सौम्यइवाकात्मनो विशेष
माह-“जगदीय चंदपियलूमि, होहोते तेज चंदाभा” । येन

काचनेन जगदिति गर्भेते जगदाभाचन्द्रपाने होहृदमजायत च-
न्द्रसहस्रवर्षेण जगदाह तेन चन्द्रमचन्द्रप्रभ इति विभुः ।

आ० म० द्वि० । अणु० । प्र० । (अन्तराह । आयुः । अन्तराह
वर्षः । एवमाहवः सर्वेऽधिकाराचन्द्रप्रभस्त्वामिः “तिर्यक्”

शब्दे बहवर्षे) (चस्मिन् समं च जने चन्द्रप्रभो जातस्तस्मिन्
समं च देवते होहसेनाजनः संजो) । चन्द्रकात्मनो,

रा० । आ० म० । आ० । अणु० । डा० । प्र० । जी० । कल्प० ।
“तेसिं छुं” इत्यादि । तेषां तोरणानां पुरतो जे हे कामरे प्रभेने

तामि च कामराणि “चंदपमचरं बहोसयनाभाभिरयस्य-
बिषवंदा इति” चन्द्रप्रभः चन्द्रकात्मो वज्रं वैद्वैयं च प्रतीति

चन्द्रप्रभजदेवद्वाराणि शेषाणि च नामानि रत्नानि चान्तिनि
वेपु द्वातेषु तथा सर्वे कपाक्षिभा नामाकारा इत्यादि येषां कामराणां

तामि तथा सुमे स्त्रीत्वं प्राकृतत्वात् । जी० ३ प्रति० । अणु० ३ उ० ।
कस्य विमानये, न० । स० ३ सम० । चन्द्रस्य ज्योतिष्केन्द्रस्य

सिंहारत्ने, न० । डा० २ पु० । अ० । अणु० मचरित्रमये अजापुत्रे-
णाभिजातिकात्म्ये ऊर्ध्वाब्देऽन्यकमसि । तत्किमिति । तथा पु-

र्णराजा तत्र गतस्तज्ज्वलं कथ्यते किं वा पातालशूरे तस्मात्सो-
अपहृत्य गतस्तत्र नरका दृष्टिनाः पश्चादेव तथा बहिर्मुखः स-

र्वाङ्गसुन्दर्याः पाप्मे गतस्तत्र किं जवनपतिनिकाये किं व्यन्तर-
निकाये वा तथा पुर्णराजाः कुत्र भवनमध्येऽस्ति सर्वाङ्गसु-

न्दरी वा ततोऽपः कुलास्ति तथाऽप्युपदे गतस्तत्रेन्द्रो वस्त्राणि
समर्पितानि तानि किं वैक्रियायवौदारिकाणि चेति प्रश्ने-उ-

त्तराव-अजापुत्रेणाभिजातिकात्म्ये ऊर्ध्वाद् स कस्य वा विद्यायु-
भावेन प्राप्तं तथा पुर्णराजा वासस्थानं भूमिकाविषयमभ्यं

मनुष्यसंविभिन्यां राज्याः प्राप्तं तथा सर्वाङ्गसुन्दरीव्यन्तरी
तस्मात्स्थानं व्यन्तरनिकायेऽस्ति तथास्ति अपहृत्यागत इत्या-

दि सर्वे तत्सिंसितं ज्ञेयं तथाऽप्युपदे वस्त्राणां पितानि तान्यौ-
दारिकाणि ज्ञेयातीति । ४३० प्र० । स० ३ उ० ।

चंदपञ्चविहार-चन्द्रप्रभविहार-पुं० । नासिचपुत्रे पञ्चमहा-
स्वर्षे प्रजापतिगारिते चन्द्रप्रभस्यासिचैत्ये, सी० २५ कल्प ।

चंदपञ्चसुरि-चन्द्रप्रसुरि-पुं० । चन्द्रगङ्गीये दर्शनशुद्धि-
लक्ष्मिरे स्वनामक्याते आचार्ये, (दर्श०)
नामनिकलक्ष्येयं संप्रति स्वयमेव वस्तुप्राप्तनामयेवो
जगदाह प्रत्यकारः स्वनामक्यात्सया प्रकटयन् प्रत्य-

स्वरूपं प्रयोजनं च दर्शयितुं माघाचम्यमाह-
चंदादिपहसुरि-पयनिवृद्धपहस्यन्नेति ।

जेमि नाम तेहिं, परोवदयामि निरपहिं ॥ ५७ ॥

इयपायं पुष्पापरिय-रक्षमाहाण संगहो रसो ।

विदिओ अणुगदर्यं, कुमगल्मगाण मीवाणं ॥ ५८ ॥

चन्द्रादीनां दिक्षिपयैयसामपदानां प्रथमाक्षरैः प्रथमवर्गैः ये-
षां नामाभिधानं तेऽन्धममसुरिजिदित्यर्थः । कथं तैः परोपका-
रमिरेतिरिति निगदितप्रकारेण प्रायः पूर्वाभावेरचितमायाभिरेव
सङ्गहो विदितो निष्पादितोऽनुग्रहाय कुमारसंनानां कुमवचन-
कुशेनावासितान्तःकारणानां अभ्यप्राणिनामिति माघाद्वयाधेः
(दर्श०) दर्शनशुद्धीका तु तत्किञ्चप्यधेयमात्रपूर्णं शिष्येषु
विमलगणिना वैक्रमवत्सरे-११८५ कृतंति सप्तमोऽस्य मति-
मज्जितस्ययवाम्युहाः । दर्श० ।

चंदपभा-चन्द्रपभा-स्त्री० । चन्द्रस्यैव प्रभा प्राकारो यस्या-
स्ता । सुराविशेषे, जी० ३ प्रति० । चन्द्रस्य प्रथमायामप्रमहि-
भ्याम्, डा० २ पु० । १ अ० । अं० म० । पु० प्र० । स० ।
द्युमनीयेकरस्य धातुलस्य धातुविशुध्य च बीरस्य निष्कम-
शिबिकायाम्, स० । आ० म० द्वि० । ति० । कल्प० ।

संप्रति शिविकाप्रमाणप्रदर्शनायमाह-

पंचासपञ्चायामा, पण्णु विक्षिपपञ्चवीसं तु ।

उत्तीसं उन्नेहा, सीया चंदपभा भणिया ॥

पञ्चाशत्पञ्चायामो वैधेयस्याः सा पञ्चाशदायामा चण्डि
पञ्चाशतिरिति विद्वानां तथा बह्विधं प्रणुयि उद्धेया उद्धा वि-
विका चन्द्रप्रभाऽभिधाना गणधर्मेभ्योऽस्ति ॥

अनेन शास्त्राय पारतन्त्र्यमाह-

सीयाए यज्यपारो, दिव्यं मणिकणगरयणविर्वयं ।

सिंहामणं महारिदं, सपायवीरं जिणवरस्त ।

शिविका वा अथ एव मध्यकारस्मिन् दिव्यसुराणिर्मितं मण-
यचन्द्रकात्माद्यः कनकं देवकाञ्चनं रत्नानि मरकतैर्द्रवीलादी-
भिः तैः विवहयं । देशीपदमेतत् प्राणिमत्त्यर्थः । सिंहप्रथमाना-
सनं महान्तं भुवनगुहमहान्ति महार्यम् । सहायद्वारां वर्य
येन वा तत्सहायद्वारां जिनचरस्य कृतमिति चाप्यवशेषः ।
आ० म० द्वि० ।

चन्दजागा-चन्द्रजागा-स्त्री० । सिन्धुमहानद्यां संगतायां जल-

प्रमर्षिकायाम् स्वनामक्यातायां नद्याम्, सा० ५ डा० ३ उ० ।

चंदमंदल-चन्द्रमण्डल-न० । चन्द्रवर्माने, स० ६२ सम० ।

अथ चन्द्रमण्डलव्यवस्थायाह-

तत्र सप्त अनुयोगाद्वाराणि-मण्डलसंख्याप्रकरणं, मण्डलको-
प्रपणं, प्रतिमण्डलमन्तरप्रकरणं, मण्डलधाराभिधानम्, म-
न्तरमण्डल्य प्रथमादिमण्डलाभाषा, सर्वान्यन्तरादिमण्डला-
धाराभिः, सुदृष्टेयानिः ।

तथादौ मण्डलसंख्याप्रकरणं पृच्छति-

कति छं जंते । चंदमंदला पयसा । गोयमा । पयस चं-
दमंदला पयसा । जंबुद्वीपे छं भंते । द्वीपे केवदं क्रोगाहि-
या केवदं चंदमंदला पयसा । गोयमा । जंबुद्वीपे द्वीपे

अतीयं नोभयस्य चोत्साहिषा एव च पंच चंद्रमंडला
पण्याथा ।

“अति च जेतुः” इत्यादि । कति प्रत्यक्षः । अन्धमयद्वहानि प्रक-
शानि । जगन्नामाह-गीतम् । पञ्चदश अन्धमयद्वहानि प्रकशानि ।
सद्येषां मध्ये कति द्वीपे कति द्वयेषु इतिप्रकल्पयेत् पुष्पति-
जम्बुद्वीपे मयतः । द्वीपे किमवस्थायाः किंचित् अन्धमयद्वहानि
प्रकशानि । गीतम् । जम्बुद्वीपे दीपे अशीत्याधिकं बांजनश-
सनवगाह्य एवम् अन्धमयद्वहानि प्रकशानि ।

द्वयेषु यं भंते । पुष्पाः । गोअमा । द्वयेषु च समुद्रे
किंचि दीपे जोअणसए अवाहिषा एव च दस चंद्रमंड-
ला पण्याथा । एवमेव समुद्रावरेणं जंबुद्वीपे द्वयणमुद्रे
पण्यस चंद्रमंडला जवैतीदिमकत्वायं ।

अथ सचयसमुद्रे जन्तः । प्रकः । गीतम् । सचयसमुद्रे विश-
द्विकानि भीषि योजनसुतानि अगवाह्य अत्रान्तरे दशअन्धम-
यद्वहानि प्रकशानि । एवमेव सत्पूषेरेण जम्बुद्वीपे द्वीपे सचयस-
मुद्रे पञ्चदश अन्धमयद्वहानि अमयतीति आख्यायामिति । (‘चं-
दमग’ शब्दे अत्रुपदेशेव एतानि व्याख्यास्यामि)

अथ मण्डलजैमकपण्यां प्रमयवाह—

सचयजतरात्रो यं भंते । चंद्रमंडलाभ्यो च केवडाए-
अवाहाए सचवाहिएए चंद्रमंडले पण्ये । गोअमा । पंच-
दसुपरं जोअणसए अवाहाए । सचवाहिएए चंद्रमंडले
पण्याथे ।

“समन्तरात्रो यं” इत्यादि । सर्वान्धमयद्वहानि अन्धमयद्व-
हानि किंचित्वा अवाधया सर्ववाह्यअन्धमयद्वहानि प्रकश्य । किमुक्तं
अपति-अन्धमयद्वहानि सचोअन्तरादिनिः सचवाहानि-तेषु प्रकशानिमा-
काशं तमयद्वहानि, तत्र च एकवाहसत्वा विभक्ताः एकचोअ-
न्यतानि दशोचरादि अत्रवचरादिश्च एकचहिमागा योजनस्य
५२० ४० इह च व्याख्यातोऽधिकं बोध्यं तथाहि-अन्धस्य मय-
द्वहानि पञ्चदश अन्धमयस्य च विभक्ताः एकचहिमागारमकचो-
जनस्य चट्पञ्चाशद्वा आगतेन तं ५६ पञ्चदशभिर्गुण्यन्ते जातं
२५० इत एषां योजनानयनायेम् ६१ एकचहया भागे हुते स-
ध्यानि प्रयोदश योजनानि । शेषाः सप्तचत्वारिंशत् तथा
चन्द्रमंडलानि मयद्वहानिअन्तराद्यं अत्रुद्वैश एकैकस्यान्तरका
प्रमाणं पञ्चलैसाचोअनानि पञ्चविंशत्येव एकचहिमागा योज-
नस्य एकस्य च एकचहिमागस्य सप्तधा त्रिचस्य सत्वाह-
त्यारो जगान्, ततः पञ्चविंशत्तुद्वैशभिर्गुण्यन्ते आतानि अत्वारि
योजनसुतानि मयत्यधिकानि च । यऽपि च त्रिंशदेकचहिमागा-
स्तेऽपि अत्रुद्वैशभिर्गुण्यन्ते आतानि अत्वारि योजनसुतानि विशालवि-
कानि ५२० अयं च रात्रिकेकचहिमागालकलेन एकचहया भागो
विद्यते अस्यानि चट्पञ्चयोजनसुतानि एषु पूर्वरात्रौ प्रकल्पे जातौ
वि ५२६ योजनानि, शेषास्तुःपञ्चाशदेकचहिमागालिहानि,
ये च एकचैकचहिमागस्य सत्वाहत्याः सप्त भागास्तेऽपि
अत्रुद्वैशभिर्गुण्यन्ते आताः चट्पञ्चाशद, तेषां सप्तभिर्भागे हुते
अत्वा अष्टविंशत्येव आतः अन्तराकचत्तुःपञ्चाशति प्रकल्प्यन्ते
आता अष्टविंशतिः ६२ तत्रैकचहिमागोयोजनं अयं तत्र च योजनरात्री
प्रकल्प्यते, एकचैकचहिमागः तेषाः ५२५ योजनम् १२६ च मय-
द्वहानि ६२ योऽपि च विंशदेकचहिमागस्य योजनसचयवा-

रिश्चैकचहिमागालकः सोऽपि मयद्वहान्तराभां प्रकल्प्यन्ते, अत्वा
योजनानि ११० यत्न पूर्वोद्धरित एकः एकचहिमागः सप्तचत्वारिं-
शति प्रकल्प्यन्ते, आगम् ५२८ एकचहिमागाः । ननु पञ्चदशसु मयद्व-
हानि च अत्रुद्वैशालासचयमकचत्तुःपञ्चभिर्भागेन युक्तिमत् । स-
प्तचत्वारो भागा इति कथं संगच्छते । अत्रयते-अत्रात्मानर होच-
रम्योः ५२७ १/२ मयद्वहान्तरात्रुद्वैशभिर्भागेन सप्तधा ३५ योज-
नानि अत्रात्रस्य योजनरात्रेरैकचहया शुभेन मूलरात्रिसकैक-
चहिमागप्रकृते च आतम् ५२७ एषां अत्रुद्वैशभिर्भागेन सप्तधा स-
रात्रिः ३० शेषा अष्टौ तेषां अत्रुद्वैशभिर्भागाऽप्राप्ताः साचवाहि
ह्यात्राप्रयवनेने जातं प्राजकारायाः १/२ इति सुस्पष्टम् । अं ७
यत्नः । (अन्धमयद्वहानाचन्द्रमयद्वहानि किंचित्वाऽपवाधया स्थित-
मिति ‘अन्तर’ शब्दे प्रथमभागे ६६ पुंते गतम् —

संज्ञितं मयद्वहानाभाविमामहाराय—

चंद्रमंडले यं जेतुः । केवडां आधामविकल्बजैणं केवडां प-
रिक्लेषणं केवडां वाटुण्णं पण्याथ । गोअमा । द्वयेषु एगस
हिजाए जो अण्यस आधामविकल्बे यं त तिरुणं सविसेसं
परिक्लेषणं अद्वैशं च एगनडिआए जोअणसत् वाटुण्णं ।

“चंद्रमंडले यं जेतुः । केवडां आधाम” इत्यादि । अन्ध-
मयद्वहानि अगवाहः । किंचित्वाअमविकल्बजैणं किंचित्वाकिंचेण
किंचित्वाहयैनाचैक्येस्वन् प्रकश्य । गीतम् । चट्पञ्चाशतमेकच-
हिमागम् योजनस्याधामविकल्बजैणं एकस्य योजनस्य
एकचहिमागं हुतस्य वाह्यप्रमाणा आगस्तावत्प्रमाणं चट्-
पञ्चाशदत्रागप्रमाणमित्यर्थः । तत् तिरुणं सविशेषं साधिकं
परिक्लेषणं करुणोत्था दे योजने पञ्चपञ्चाशद्भागः, साधिका
इत्यर्थः । अष्टाविंशतिमेकचहिमागम् योजनस्य वाह्येन ।

अथ मन्दरमधिकृत्य प्रथमादिमयद्वहानाधामप्रमाणम्—

जंबुद्वीपे द्वीपे यं भंते । द्वीपे मंदरस्य पचयस्य केवडाए-
अवाहाए सचयजतरा चंद्रमंडले पण्याथे । गोअमा ।
चोअलानि जोअणसहस्सां अट्ठ च वंति जोअणसए
अवाहाए सचयजतरा चंद्रमंडले पण्याथे ॥

“जंबुद्वीपे द्वीपे” इत्यादि । जम्बुद्वीपे द्वीपे मयद्वः । मन्दरस्य
पचयस्य किंचित्वा अवाधया सर्वान्धमयद्वहानि प्रकश्य । गीतम् ।
अत्रुद्वैशालासचयमयद्वहानि अष्ट च विंशत्याधिकानि
योजनसुतान्यथाधया सर्वान्धमयद्वहानि अन्धमयद्वहानि प्रकश्यमिति ।
उपरिचिन्तु प्राक् सचयकल्यातां वर्तनी ।

द्वितीयमयद्वहानाधामप्रमाणम्—

जंबुद्वीपे यं भंते । द्वीपे मंदरस्य पचयस्य केवडाए-
अवाहाए अचन्तराशतरे चंद्रमंडले पण्याथे । गोअमा ।
चोअलानि जोअणसहस्सां अट्ठ च उण्याने जोअणसए
पण्याथं च एगडिआए जोअणसत् एगडिभां च सचवा
शेषा चचारि बुणिएआभाए अवाहाए अचन्तराशतरे
चंद्रमंडले पण्याथे ।

“जंबुद्वीपे द्वीपे” इत्यादि । जम्बुद्वीपे द्वीपे मयद्वः । मन्दरस्य
पचयस्य किंचित्वा अवाधया अन्धमयद्वहानि द्वितीयं अन्धमयद्व-
हानि प्रकश्य । गीतम् । अत्रुद्वैशालासचयमयद्वहानि अष्टौ च चट्

अथ सर्वाङ्ग्यन्तरादिमण्डलायामाद्याह—

सम्बन्धनते एं भंते । चंद्रमंडले केवदं आयामविकल्ने-
णं केवदं परिकल्नेवणं पक्षते । गोयमा । एवणउं जों-
अणसहस्साई ठव चचासे जोंअणसए आयामविकल्नेणं
तिथि अ जोअणसयसहस्साई पक्षरस जोअणसहस्साई
अउणाणउतिं च जोअणाई किंचि विसंसादिए परिकल्ने-
वेषणं पक्षते ।

“सम्बन्धनते एं” इत्यादि । सर्वाङ्ग्यन्तरं ज्ञप्तम् । अण्डमण्डलं कि-
यदायामविकल्नायामां कियत्परिकल्पेण प्रकृतम् । गौतम । नचन-
वर्ति योजनसहस्राणां पदचत्वारिंशदधिकानि योजनशताभ्यामा-
मविकल्नाभ्यां त्रीणि च योजनसहस्राणि पञ्चदशयोजनसहस्रा-
ण्येकानववर्ति च योजनानि किञ्चिद्विंशोधाधिकानि परिकल्पेण
प्रकृतम् । उपपत्तिस्तु यथाऽपि स्थूलमण्डलाधिकारे दृष्टिता ।

अथ द्वितीयम्—

अन्वतराणते सा चेव पुच्छा । गोयमा । एवणउं
जोंअणसहस्साई सच य बारमुत्तरे जोंअणसए एगावणं
च एगडिजागे जोंअणसए एगडिजागं च सचहा छेता
एगं चुषिआजागं आयामविकल्नेणं तिथि अ जों-
अणसयसहस्साई तिथि अ एगुणवीसे जोंअणसए किंचि
विसंसादिए परिकल्पेवणं ॥

“अन्वतराणते” इत्यादि । अङ्ग्यन्तराणतेरैव पुच्छा या
सर्वाङ्ग्यन्तरे मण्डले उत्तरसुखे । गौतम । नचनवर्ति योजनसह-
स्राणि सप्त द्वादशोत्तराणि योजनशतानि एकपञ्चाशतम् एक-
वट्टिजानाम् योजनस्य एकं कैकपट्टिभागं सप्तधा त्रिंशत्वा-
यकं त्र्युषिकाभागमायामविकल्नाभ्यां तयाहि—एकअण्ड-
मां द्वितीये मण्डले संकामम् पट्टिद्विशोयोजनानि पञ्चविं-
शति कैकपट्टिभागान् योजनस्य एकस्य एकस्य एकवट्टि-
भागस्य सप्तधा त्रिंशस्य सत्कान् चतुरो जगाम् विमुच्य
संक्रामति । अपर-नाऽपि तावन्मेव योजनानि विमुच्य संक्रामति
ऊनयमीक्षने जातं द्वासप्ततियोजनानि एकपञ्चाशद्विकपट्टिभागा
योजनस्य एकस्य एकवट्टिजानस्य सप्तधा त्रिंशस्य सत्क एकान-
भागो द्वितीयमण्डले विकल्नाऽऽयामविकल्नायामविकल्नेन प्राप्य
ते । सत्क पृथ्ममण्डलराशौ प्रसिष्यते जायते यथोक्तं द्विती-
ये मण्डलाऽऽयामविकल्नाभ्यामभ्यां त्र्युषि योजनशतसहस्राणि
त्रीणि कैकानविंशोधाधिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विंशोधाऽधि-
कानि परिकल्पेण द्वितीयं मण्डलं प्रकृतम् । उपपत्तिस्तु प्रथमम-
ण्डलपरिचये द्वासप्तति योजनानीनां परिचये त्रिशदधिकद्विंश-
योजनशतकं प्रकृते सति यथोक्तं मानम् ।

अथ तृतीयम्—

अन्वतरतत्वे एं जाव पक्षता । गोयमा । एवणउं जों-
अणसहस्साई सच य पंचासां ए जोंअणसए इगतात्तांसे च
एगाडिभाए जोंअणसए एगाडिभागं च सचहा छेता दोणिण
अ चुषिआजागं आयामविकल्नेणं तिथि अ जोंअणसय
सहस्साई पक्षरसजोंअणसहस्साई पंच य इगुणाएणो
जोंअणसए किंचि विसंसादिए परिकल्पेवणं ।

“अन्वतरतत्वे एं” इत्यादि । अङ्ग्यन्तरतृतीये अण्डमण्डले याव-
त्परात् “चंद्रमंडले केवदं आयामविकल्नेणं केवदं परिकल्ने-
वेषणं” इति ब्राह्मणम् । उत्तरसुखे गौतम । नचनवर्तियोजनसहस्रा-
णि सप्त च पञ्चाशोत्तराणि योजनशतानि एकवट्टिजानां सप्तधा त्रिंश-
त्वायकं कैकपट्टिभागान् योजनस्य एकं च वट्टिभागं सप्तधा त्रिंशत्वा-
यकं त्र्युषिकाभागमायामविकल्नाभ्यामभ्यां चत्वारिंशद्विकपट्टिभागा-
राशौ द्वासप्तति योजनान्येकपञ्चाशानं कैकपट्टिजानाम् योजन-
स्य एकं च त्र्युषिकाभागं प्रसिष्य यथोक्तं मानमानेऽन्यं त्र्युषि
योजनसहस्राणि पञ्चदशयोजनसहस्राणि पञ्च कैकानपञ्चाशद्वि-
धिकानि योजनशतानि किञ्चिद्विंशोधाधिकानि परिकल्पेण इह
पृथ्ममण्डलं परित्यज्य राशौ द्वे योजनशतं त्रिशदधिकं प्रकृत्योपप-
त्तिः कार्या । (जं०) ज्यो० ।

अथ चतुर्थीदिमण्डलेऽवलेख्यतिदेशमाह—

एवं मनु एणं उवाएणं तिक्खममाणं चंद्रं जाव संक-
ममाणे संक्रमणं वाचत्तिं वाचत्तिं जोंअणाई ए-
गावणं च एगाडिभाए जोंअणसए एगडिजागं च सचहा
छेता एगं चुषिआजागं एगमेगे मण्डले विकल्नेमवुड्ढिं अचि-
वुड्ढेमाणे २ दो दा तीसाई जोंअणसयां परित्यज्युड्ढिं अचि-
वुड्ढेमाणे २ सव्ववाहिरमण्डलं उवसंक्रमिता चारं चरइ ।
“एवं मनु” इत्यादि पूर्ववत् । निष्कार्मैश्चन्द्रो यावत्परात्
“तयाणंनराओ मंडसाओ अणंनरमंडलं” इति ब्राह्मणम् । संकामम्
संक्रामम् द्वासप्तति २ योजनानि । योजनान् सप्तधा पट्टि-
जानां त्र्युषि जगाम् तावन्मेवयापट्टिभागान् तैरेकपञ्चाशतम् एक-
पञ्चाशतं कैकपट्टिभागान् योजनस्य एकं च एकपट्टि-
भागं सप्तधा त्रिंश एकमेकं त्र्युषिकाभागमेकैकस्मिन्मण्डले
विकल्नेमवुड्ढिमविवर्धयन् २ द्वे द्वे त्रिशदधिकं योजनशतं परि-
त्यज्युड्ढिमविवर्धयन् २ सर्वथाह्य मण्डलमुपसंक्रम्य चारं
चरतीति । (जं०) ज्यो० ।

सप्तति पश्चात्तुपूर्वां पुच्छति—

सव्ववाहिरए एं भंते । चंद्रमंडले केवदं आयामविकल्ने
मेणं केवदं परिकल्पेवणं पक्षते । गोयमा । एगं जोंअण-
सयसहस्सां । छचच सट्ठे जोंअणसयसहस्सां । छचच सट्ठे जों-
अणसए आयामविकल्नेमेणं तिथि अ जोंअणसयसहस्साई
अट्टारसहस्साई तिथि अ पक्षरमुत्तरे जोंअणसए परि-
कल्पेवणं ॥

“सव्ववाहिरए एं” इत्यादि । सर्वथाह्य भवन्ति । अण्डमण्ड-
ले कियदायामविकल्नाभ्यां कियत्परिकल्पेण प्रकृतम् । गौतम ।
एकं योजनसत्कं पट्टिद्विशोयोजनानि पट्टिद्विशोयोजनशतानि यावाम-
मविकल्नाभ्याम् उपपत्तिस्तु अण्डद्वितीयो लक्षम् ऊनयोः प्र-
त्येकं त्र्युषि योजनशतानि त्रिशोधाधिकानि ऊनयमीक्षने योज-
नानां पट्टिजानानि पट्टिद्विशोयोजनानि । त्रीणि च योजनसहस्राणि अ-
ष्टादशसहस्राणि त्रीणि च पञ्चदशोत्तराणि योजनशतानि परि-
कल्पेवणं । अत्रोपपत्तिः—अण्डद्वितीयपरिचये पट्टिद्विशोयोजनशतपट्टि-
यौ प्रकृते भवति यथोक्तं मानम् ।

अथ छितीयम्—

वाहिराणते एं पुच्छा । गोयमा । एगं जोंअणसयसहस्सां

पंचसत्तावीसं जोअणसए एव य एगडिभाए जोअणस्स एगडिभाणं च सत्तहा ठेत्ता अ बुसिआभाए आयामवि-
क्कलेमेणं तिथि अ जोअणसयमहस्साई अट्टयससहस्साई
पंचासीई च ओअण्णाई परिक्लेवेणं ॥

“ बाहिराणं ” इत्यादि । बाह्यमन्तरं चित्तीयं मयद्वज्जमित्यर्थः ।
पूज्येण प्रसाक्षापाकस्तथैव उच्यते नैतन्म । एकयोजनसकं
पञ्चसत्तायां त्वधिकानि योजनयुतानि नव कैकषडिभागान् यो-
जनस्य एकं च एकषडिभागं सप्तधा हिंसा बद्धं कूर्णिकाभागात्
आयामविष्कम्भाज्याम् । अथोपपत्तिः—पूर्वराशेरुहसत्तितं योज-
नस्यैकं पञ्चाशत् कैकषडिभागम् योजनस्य एकस्य च एकष-
डिभागस्य सप्तधा हिंस्य एकं भागमपनीय कतेभ्या ऋणि
योजनलक्ष्णानि अष्टादश सङ्ख्याणं पञ्चाशतिं योजनानि परिके-
पेण सर्वथाष्टमवट्टपारियेः द्वे शते त्रिंशदधिके योजनानामप-
नयने यथोक्तं मानम् ।

अथ स्तीयम्—

बाहिरसत्तेणं भंते ! चंद्रमंडले पण्ये गोयमा । एणं जो-
अणसयसहस्सं पंचदसुबरे जोअणसए एगुणीसीसं च
एगसडिनाए जोअणसए एगडिजायं च सत्तहा
ठेत्ता पंच बुसिआभाए आयामविकलंजेणं तिथि अ जोअ-
णसयसहस्साई सत्तरसहस्साई अट्ट य एगपसि जोअण-
सए परिक्लेवेणं ॥

“ बाहिरसत्तेणं ” इत्यादि । बाह्यस्तीयं मयत् । अन्त-
र्यत् वाक्चन्द्रात् सर्वं प्रकल्प्यं त्वय उच्यते नैतन्म । एकं
योजनसकं पञ्चसत्तायां योजनयुतानि एकानवविंशतिं कैक-
षडिभागम् योजनस्य एकं कैकषडिभागं सप्तधा हिंसा पञ्च
कूर्णिकाभागात् आयामविष्कम्भाज्याम् । अथ संगतिस्तु हिं-
सायमयद्वज्जराशेः द्वास्तसंयोजनादिकं राशिप्रपनीय कार्थं
ऋणि योजनलक्ष्णानि सप्तदशसङ्ख्याणि अष्ट च पञ्चपञ्चारा-
दधिकानि योजनयुतानि परिकेपेण षडपञ्चस्तु पूर्वराशेरुहं शते
त्रिंशदधिकेऽपनीय कार्थं ।

अथ क्षुण्णामिदमन्तरेणविश्रमाह—

एवं स्तुमु एणं उवाएणं पिसमाणं वरे० आव संकप-
भाणे २ वाक्चरिंशजोअण्णाई एगावणं च एगडिनाए जो-
अणस्स एगडिभाणं च सत्तहा ठेत्ता एणं एगुणिआभागा
एगमेगे मंभसे विस्संजवुडि णिवुडंभाये २ दो दो तीसाई
जोअणसयाई परिरयवुडि णिवुडंभाये २ सत्तद्वज्जतरं मं-
कलं ठवसक मत्ता चारं चरइ ॥

“ एवं स्तुमु ” इत्यादि पूर्ववत् । प्रथमं अन्तो वाक्चन्द्रात् “त-
वागनराधां मंडलाग्रो तयन्तरं मंडलमिति” आह्वयः । संकाम्ब
२ द्वास्तसंयं योजनानि एकं पञ्चाशत्तमेकपञ्चाशत् कैकष-
डिभागम् योजनस्य एकषडिभागं च सप्तधा हिंसा एकमेकं
कूर्णिकाभागमेककस्मिन् मयद्वज्जं विष्कम्भवृद्धिं निर्वर्धयत् २
हापयत् हापयमित्यर्थः । द्वे च त्रिंशदधिके योजनशते परि-
रयवृद्धिं निर्वर्धयत् २ हापयत् हापयमित्यर्थः । सर्वोप्यन्तरम-
यद्वज्जमुपसंक्रम्य चारं वरति ।

अथ मुहूर्तगतिप्रकरणम्—

जया णं जंतं चंदे सव्वजन्तरं मंभसे ठवसंकिमत्ता चारं
चरइ, तथा णं एगमेगेणं हुरुपेणं केवडं सत्तं गच्छइ । गो-
यमा ! पंचजोअणसहस्साई तेषचरिं च जोअण्णाई सत्तचरिं
च चोआले जागसए गच्छइ मंडलं तेरसहिं मइस्सेहिं सत्त-
दि अ पणवीसं ठेत्ता ॥

“ जया णं ” इत्यादि पूर्ववत् । प्रवत् । अन्तः सर्वोप्यन्तर-
मयद्वज्जमुपसंक्रम्य चारं वरति । तथा एकैकं मुहूर्तं कियत् तेष-
ं गच्छति । जगज्जाह—नैतन्म । पञ्चयोजनसहस्रानि त्रिस्तस-
तिं च योजनानि सत्तसत्तितं च कल्पादिपञ्चदशानि भागयुतानि
गच्छति । कस्य सत्ताभागा इत्याह—मयद्वज्जं प्रकाम्ब २ सर्वोप्य-
न्तरं त्रयोदशानि सत्तसत्तितं सत्तसत्तितं यतिः पञ्चविंशत्यधिकमात्रेण
स्थित्वा विजगज्जैतत् पञ्चसहस्रयोजनानि च गतिपरिमाणमात्रतत्त्वं
तथाहि—प्रथमनः सर्वोप्यन्तरमयद्वज्जं परिधिः योजन ३१२०७६
कता द्वाभ्यामेकविंशत्यधिकमात्रं योजनानां गृह्यते जानम्
६६६३७६ ६६ अथराशेः त्रयोदशानि सत्तसत्तितं यतिः
पञ्चविंशत्यधिकमात्रेण हते सप्तधा पञ्चयोजनसहस्रानि त्रिस्त-
त्यधिकानि अष्टादश सत्तयुतानि क्षुण्णव्यापारिपञ्चिकाः—
५०७३ ननु यदि मयद्वज्जपरिधिः त्रयोदशसहस्रादिकं रा-
शिना भाग्यस्तादृशं किमन्त्येकविंशत्यधिकमात्रं द्वाभ्यां
१३७२५ हाताभ्यां मयद्वज्जपरिधिगृह्यते कथयते अन्तः पञ्च
मयद्व-
लपूर्णकालाद् द्वापञ्चमुहूर्तौ एकस्य च मुहूर्तस्य सत्तास्यो-
धिकानिरेकविंशत्यधिकशतश्रवभागाः । अथ च जानाम अन्तः
मुहूर्तं सागम्यवसरे विधास्यते मुहूर्तानां सत्तयोजनानामेकविंश-
त्याधिकशतचयनं गृह्यते त्रयोविंशत्यधिकमात्रं च जातम् १३७२५
अतः समभागानवधापं मयद्वज्जस्याप्येकविंशत्यधिकशतश्रवणेन
गृह्यते संगतमेवेति।अथ भावः—यथा सूर्यः पृथगा मुहूर्तंमयद्वज्जं
समापयति शुद्धगतित्वाद् क्षुण्णमानमात्रमित्याह । तथा अन्तो
चापृथगा मुहूर्तस्यैकविंशत्यधिकशतचयनागैरेवैश्वं पूरयति । अ-
न्तगतित्वाद् शुद्धविज्ञानगतिमत्त्वात् तेन मयद्वज्जपूर्णकालेन मयद्व-
ज्जपरिधिमेकः सन्मुहूर्तगतिं प्रयच्छति।ति सर्वसंमतमाह एकविं-
शत्याधिकशतचयनाङ्कुरणे किं बाजिमातं केतुव्यते—मयद्वज्ज-
कालानयने अथैव देवराशेः समानयनात् मयद्वज्जकालान्वय-
व्यापंमिदं तैराशिकं यदि सप्तदशानिः अष्टपञ्चदशैः सत्तल-
युगवर्तैः। अष्टमयद्वज्जैराष्टदशगमनानि त्रिंशदधिकानि राशि-
विधानां लभ्यन्ते नन्वाऽऽयामयमयद्वज्जत्वाभ्यामेकं मयद्वज्जे-
ति भावः । कति राशिनिध्नानि लभ्यन्ते । राशिप्रवत्त्वात्—१७६८।
१८३० । २ । अत्रान्येन राशिना दिकलङ्घनेन मयद्वज्ज राशेः
१८३० रूपस्य गृह्यते जानामि बद्धविश्रुद्धानि पृथगधिकानि
३६६० तेषामप्येन राशिना १७६८ रूपेण ज्ञाते हते सत्ते द्वे द्वे
राशिनिध्नं । कोषं तिष्ठति—क्षुण्णित्वधिकं शतम् १२४ तत एक-
स्मिन् त्रिंशत्मुहूर्तौ इति तस्य विज्ञानं गृह्यते जानामि सप्तविंश-
त्तानि विशाल्यधिकानि ३७२० तेषां सत्तदशानि कौः अष्टप-
ञ्चदशैकैर्मते हने लब्धौ द्वौ मुहूर्तौ शेषाः । १८४ अथ कृत्तयेकरा-
श्वोरपञ्चकनापनयने जाते द्वेपौ राशिप्रवत्त्वैः।तैः उक्तराशि-
रेकविंशत्यधिकशतश्रवयुप इति । (जं) अं० ।

अथाऽप्युपपत्तिप्रमाणम्—

जया णं इहमपस्स मणुसस्स साआसीसाए ओअणसह-
स्रं

स्तेहिं दोहं अ वेचोहं आअयसएहिं एगवीसाए अ त-
हिभाएहिं ओअयस चंदे वस्तुष्कांसं हव्यमागच्छ ॥

"तथा सं हव्यवस्य" इत्यादि । तदा इदमन्तानि मनुष्याणां स-
त्त्वकारिणां योजनसदृशैर्वाभ्यां च विषयव्यतिरिक्ततायां यो-
जनसत्त्वस्थितिकेचित्तत्वा य वृद्धिभोग्यजनस्य अन्तः पञ्च-
स्थानं शास्त्रमागच्छति । अत्रोपपत्तिः स्वर्णधिकारे इतिहासादि
किंचित्प्रमाणमिमांसायां दृश्यते-यथा स्वर्गस्य सर्वत्रयस्तरमय-
त्वे अन्तर्भावकालपरिचर्यायामागतस्य वृद्धिभागान् य-
वोत्पापकेन तथाऽस्याऽपि प्रकाशनेन त.वदेव पूर्वतोऽपरतश्च
सत्त्वार्कं अन्तःपद्यमासतामायति । येषु परिभागाः कृतयोजन-
सत्त्वार्कैर्वायोजनयोगाधिकारं तेषु संग्रहायवगम्य । अथवा च-
पञ्चधिकारे साविकद्वारापिपुनरेवमात्मनमवहलपुत्रिकालस्य देव-
राशित्वेन प्रख्यात स्वर्णधिकारे पवित्ररूपमात्मनमवहलपुत्र-
कालरूपस्य देवराशिरूपपद्यमानत्वात् ।

अथ द्वितीयमवहले मुहूर्तगतिसाह-

यथा सं भंते । चंदे अमंत्रतराणं भंदलं उवसंकिपा चारं
चरदं भाव केवदं एव गच्छ । गोयमा । पंचजोअयस-
इत्साहं सचत्तरि च ओअयाहं उत्सांसं च चोअसरे भाग-
स्य गच्छ भंदलं तेरसाहिं सइत्सेहिं ओ जाव देवा ।

"अथा सं भंते ।" इत्यादि । यदा भवन् । अन्तः अयस्तरानन्तरं
क्षितिं यमवहलपुत्रपलंक्य चारं चरति । यावत्तपदात् "तथा सं
हव्यमेवमुहूर्तं" इति गम्यते । कियत् क्षेत्रं गच्छति । गौतम । पञ्च-
योजनसदृश्याणि सत्त्वसत्तिं च योजनानि पद्येशतं च अन्तः-
क्षत्त्वस्थिकानि जागृताणि गच्छति मयूखं च योयुग्मनिः सहकैः
यावत्तपदात् "सचत्तरि अयस्योक्षेहिं" इति ब्राह्म्यम् । त्रिस्था विजय
यत्तु सृष्टं गमनावितारमिति नेह पुनरुक्तम् । अत्रोपपत्तिः द्विती-
यक्षत्त्वमवहले परिवरपरिमाणम् ३१.५३१५ एतद् ब्राह्म्यमधिक-
तत्त्वानां गुण्यते जातम् ५६५५५५५ एवमं त्रयोदशभिः सहकैः
सत्तजिः शतैः पञ्चविंशत्यधिकैर्मते हुने लक्ष्यानि पञ्चयोजनस-
दृश्याणि सत्त्वसत्त्वस्थिकानि ४०७७ शतं पद्येशज्यताणि अन्तः-
क्षत्त्वस्थिकानि जागृताश्च ३७७७
[३७७७]

अथ तृतीयम्--

यथा सं भंते । चंदे अमंत्रतरत्वं भंदलं उवसंकिमि-
या चारं चरदं, तथा सं एगमेगेहं मुहुत्वेण केवदं तेषं
गच्छ गोअमा । पंचजोअयसइत्साहं अस्सीहं च ओअयाहं
तेरस य भागसइत्साहं तिथि अ एगृणतीसे भागसए ग-
च्छ भंदलं तेरसाहिं ओ जाव देवा ।

"अथा सं" इत्यादि । यदा भवन् । अन्तः अयस्तरानन्तरं यमवह-
लपुत्रपलंक्य चारं चरति । तदा एकैकं मुहूर्तं कियत् क्षेत्रं
गच्छति । गौतम । पञ्चयोजनसदृश्याणि अशीति च योजनानि त्रयो-
दश च भागसदृश्यानि त्रीणि च एकैकं त्रिदशस्थिकानि भागसत्त-
ति गच्छति । मयूखं त्रयोदशभिः सहकैरियद्विपुत्रवत् । अत्रोप-
पत्तिर्यथा-अथ मयूखं परिवरः ३१.५३१५ एतद् ब्राह्म्यमधिक-
तत्त्वानां गुण्यते जातम् ५६५५५५५ एवमं त्रयोदशभिः सहकैः सत्तजिः शतैः
पञ्चविंशत्यधिकैर्मते हुने लक्ष्यानि ४०७७ शतं पद्येशज्यताणि अन्तः-
क्षत्त्वस्थिकानि जागृताश्च ३७७७

इति लक्ष्यानि पञ्चसदृश्याण्यधिकानि ४०८० शतं त्रयोदश-
स्थिकानि त्रीणि भागसदृश्याण्यधिकानि सप्तगमम् [३७७७]

अथ चतुर्थमवहलेष्वेतिवैश्याह-

एवं तन्नु एयं उवापणं निकलमयावे चंदे तथायंत-
राओ ओ जाव भंकमयावे इ तिथिपञ्चमोअयाहं जयउहं च
पंचावहले जागसए एगमेगे भंदले मुहुत्वेण अत्रिदशस्थिके
सत्त्ववाहिरभंदलं उवसंकिमिया चारं चरदं H

"एवं तन्नु एयं" इत्यादि पूर्ववत् । निष्कामं चतुस्तरमन्त-
रात् यावत्तपदात् मयूखसत्त्वमन्तरं मयूखं संकामम् संकामम्
त्राओ २ योजनानि वस्यति च पञ्चपञ्चाशदधिकानि भागशाना
न्यकैकसिप्तमयूखं मुहूर्तगतिसत्त्वार्कं च । सर्वबाह्यमयूखं सत्त्व-
काय चारं चरति । कयमेनद्वयमन्ते इति चेदुपपत्तिर्यथा-मयू-
खदले परिवरवृद्धिरेवमं त्रिदशस्थिके ३१० अथवा च त्रयोदश-
सदृश्याधिकन राशिना भाग हुने लक्ष्यानि त्रीणि योजनानि शेष-
वचवति पञ्चपञ्चाशदधिकानि जागृताणि । ३
[३७७७]

अथ पञ्चाशदधिकं वृद्धति-

यथा सं भंते । चंदे सत्त्ववाहिरं भंदले उवसंकिमिया चारं
चरदं, तथा सं एगमेगेहं मुहुत्वेण केवदं तेषं गच्छ । गोअमा । पंचजोअयसइत्साहं एव च एयवांमं ओअयस
य अउणत्तरि च एउए जागसए गच्छ भंदले तेरसाहिं
जागसइत्सेहिं सचत्तिं ओ जाव देवा ।

"अथा सं" इत्यादि । यदा भवन् । अन्तः सर्वबाह्यमयूखं सत्त्व-
संक्षय चारं चरति । तदा एकैकं मुहूर्तं कियत् क्षेत्रं गच्छति ।
गौतम । पञ्चयोजनसदृश्याणि एकं च पञ्चविंशत्यधिकं चोअ-
यनमेकानसत्तिं च नवत्यधिकानि भागशानानि गच्छति मयू-
खं त्रयोदशभिर्भागसदृशैः सत्तजिभ्यः यावत्तपदात् पञ्चविंशत्यधि-
कैः शतैर्विजय अत्रोपपत्तिः-अथ मयूखं परिवरपरिमाणम् ।
३१.५३१५ एतद् ब्राह्म्यमधिकतत्त्वानां गुण्यते जातम् ५६५५५५५ एवमं त्रयोदशभिः सहकैः सत्तजिः शतैः
पञ्चविंशत्यधिकैर्मते हुने लक्ष्यानि ४१२५ शतं भागैः । ६६०
[३७७७]

अथावह मयूखं दृष्टिपद्यमानत्वाह-

तथा सं इदगपस मणुमस एकतोमाए जंअयसइत्सेहिं
अइहिं अ एगतांसिहिं ओअयसएहिं चंदे वस्तुष्कांसं हव्य
मागच्छ ।

"तथा सं" इति तदा सर्वबाह्यमयूखमवहलकाले इदगतानां
मनुष्याणामंकिमिना योजनसदृशैः अष्टविंशत्यधिकैर्मते यो-
जनशतैश्च-अथवा-स्वर्गं शीघ्रमागच्छति । अथ स्वर्णधिकारा-
म-तोसाए सत्तिपाए" इत्यादि मन्तव्यम् । उपपत्तिस्तु ब्राह्म्यत् ।

अथ द्वितीयमयूखम्-

यथा सं भंते । वाहिराणतं पुच्छा ? गोअमा । पंचजोअ-
यसइत्साहं एकं च एकवीसं जेअयसयं एकारस य सद्धि
भागसइत्से गच्छ भंदलं तेरसाहिं ओ जाव देवा ॥

“अथायं” इत्यादि। यदा अन्तः । सर्वबाह्यान्तरं द्वितीयादि-
त्वादि प्रश्नः प्राग्वहः । गौतमः । पञ्चयोजनसहस्रादिनां चैकादि-
सहस्रादिनां योजनशतस्य पक्षादयः च षष्ट्याधिकानि भागसहस्राणि
गणकानि अयदन्तः त्रयोदशभिर्भागपक्षादयः सहस्रैः सन्तिनः शतैः
चत्वारिंशत्पादिकैः क्षिप्वाः । अत्रोपपत्तिः—अत्र अयदन्तैः परिचयः
३१८०००० पक्षम् आरम्भान्तिकविंशत्यधिकार्यां शताभ्यां गुरवते
आप्तम्—०२३६३८५ एषां १३७३३ पयिर्मागे ह्यते अन्त्यम्
३१९१ शेषम् । ११९९-
१३७३८५

अथ तृतीयम्-

जया णं भंते ! शहिरत्तवं पुच्छा । गोअया ! पंअजोअया
सहस्साई एमं व अट्ठारमुत्तरं जोअणसयं चांसय पंजुत्तरे
जाणसय गच्छं मंदं तं तेरसहि सहस्सेहि सचहि पण-
वांसेहि सपहि वेत्ता ।

[illegible]

अथ चतुर्थ्यादिमण्डलेष्वतिदेशमाह-

एवं स्तुल एषां त्वाएणं० जाव संक्रमणे २ तिथि २
 षोडश्याः त्वाएणं च पंचावधे भागसए एगमेगे मंरुते
 मुहुर्गई थिमुहुंमाणे २ सम्बन्धेतरं मंडलं त्वासंक्रिचा
 चारं चरइ ॥

“एवं कसु” इत्यादि । एतेनोपायेन यावच्छब्दात् “वसिसमाधे
 कं दे तयनतः। सो मंडाको तयनंरं मंडः” इति ब्राह्मं संका
 २२ श्रीवि २ योजनायि कथयति च यथा यज्ज्ञासमाधेयान् भाष-
 यति । ऐकैकस्यमपश्यते सुकृष्णंति निगच्छेत् स सर्वोन्नय-
 मप्रदमुपसंकाय आरं भवति । उपपत्तिः पूर्ववत् । अत्र स-
 वीर्यवत्सर्वसंकायान्मपश्यत्यपराधिपत्यापत्तिः दृष्टिः। शेष-
 मप्रदमुप नु सा अत्र मत्वा यन्मयासिद्धहरेत्समासवृत्त्यादि
 च पूर्वैः कथयि न दृष्टिः। तथा न दृश्यते इति । अं ० ३ वक्तुं ।

अभ्युदयमासे अभ्युदयकानि-

ता चंदे वां अक्यपाले न चंदे कति मंडलाईं वरति ?। ता चोदस चवज्जामंडलाईं वरति, एगं व चववीससत्तायानं मंडलास्स आइच्च्येणं अक्यपालेणं चंदे कति मंडलाईं वरति, वा सोलस मंडलाईं वरति, सोलसमंडलाचारी तदा अवरार्हं तल्लु जुवे अइकाईं । जाईं चंदे केणार् असाययकाईं तपयेव पविट्ठिवा २ बारं वरति, कतरार्हं तल्लु जुवे अइकाईं जाईं चंदे केणार् असाययकाईं तपयेव पविट्ठिवा बारं वरति । इमारं तल्लु जुवे अइनाईं जाईं चंदे केणं व असाय-

अथाहं सत्यमेव पवित्रिह्ता ३ चारं वरति । तं जहा-निस्स-
मयाणे वेव अभावासतिणे पविसमाणे वेव पुत्रियासि
तेणे एताहं सखु दुबे अग्रहाहं जाहं चंदे केणहं असायणहा-
गाहं सत्यमेव पवित्रिह्ता ३ चारं वरति । ता पयवायणगते
चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे सच अग्रचंदमंदहाहं
जाहं चंदे दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं वरति । क-
तराहं सखु ताहं सच अग्रमंदहाहं से जाहं चंदे दाहिणाते
भागाते पविसमाणे चारं वरति । इमाहं सखु ताहं सच अग्र-
मंदहाहं जाहं चंदे दाहिणाते जागाते पविसमाणे चारं वरति,
तं वि दिए अग्रमंदहे चउले अग्रमंदहे उहे अग्रमंदहे
अग्रमे अग्रमंदहे दसमे अग्रमंदहे वारसे अग्रमंदहे चउ-
दसमे अग्रमंदहे एताहं सखु ताहं सच अग्रमंदहाहं जाहं चंदे
दाहिणाते भागाते पविसमाणे चारं वरति, ता पयवायणगते
चंदे उचराते भागाते पविसमाणे अग्रमंदहाहं तेरस च
सचचिजागाहं अग्रमंदलसस जाहं चंदे उचराते भागाते
पविसमाणे चारं वरति, कतराहं सखु ताहं अग्रमंदहाहं
सचचिभाहं अग्रमंदलसस जाहं चंदे उचराते भागाते पवि-
समाणे चारं वरति । इमाहं सखु ताहं अग्रमंदहाहं तेरस-
सचचिजागाहं अग्रमंदलसस जाहं चंदे उचराते जागाते
पविसमाणे चारं वरति, तं जहा-ततिए अग्रमंदहे पंचमे
अग्रमंदहे सचमे अग्रमंदहे नवमे अग्रमंदहे एकारसमे
अग्रमंदहे तेरसमे अग्रमंदहे पजरसमे अग्रमंदलसस तेर-
ससचचिजागाहं एताहं सखु ताहं अग्रमंदहाहं तेरसस-
चचिभागाहं अग्रमंदलसस जाहं चंदे उचराते जागाते प-
विसमाणे चारं वरति । एतावता य पढमे चंदायणे सम्मये
जवति ॥२॥ ता नक्सत्थे अग्रयासे नो चंदे अग्रयासे
चंदे अग्रयासे नो अग्रयासे अग्रयासे ता नक्सचा-
ओ अग्रयासातो चंदेण अग्रयासेणं किमपियं वरति,
ता एणं अग्रमंदलं वरति वचारी य सचचिजागाहं
अग्रमंदलसस सचचिभागं च एकतीमाए उेता वव-
जागाहं ता होवायणगते चंदे पुरचिमाते भागाते गि-
नलमयाणे सचचउपयाहं जाहं चंदे परसस विंशं परिच-
ति । सचतेरसकाहं जाहं चंदे अग्रयोणे विंशं परिचरति ता-
होचवयणगते चंदे पचचिमाए जागाए निस्समयाणे
उचचउपयाहं जाहं चंदे परसस विंशं परिचरति, अचेरसगा-
हं चंदे अग्रयोणे विंशं परिचरति । अवरहाहं सखु दुबे तेर-
सगाहं जाहं चंदे केणहं असायणगाहं सत्यमेव पवित्रिह्ता चारं
वरति, कतराहं सखु ताहं दुबेतेरसगाहं जाहं चंदे केणहं असा-
यणगाहं सत्यमेव पवित्रिह्ता चारं वरति, इमाहं सखु ताहं उवे
तेरसगाहं जाहं चंदे केणहं असायणगाहं सत्यमेव पवित्रिह्ता ३

[illegible][illegible]

प्रचिरति सर्वबाह्यामणलादार्थकनस्य चतुर्थस्य बाह्यास्यवा-
ह्यमणस्यवाही सप्तपद्विभागा एकं च सप्तपद्विभागमेकत्रिंशत्का
तिष्ठा तस्य सत्का अष्टादश भागास्ते वर्तन्ते याव् चन्द्र आत्म-
ना परेण च बाह्यान् प्रतिचरति, एतावता च परिभ्रमणेन चान्नो
मासः परिपूर्णो जातः। संप्रति पूर्वोक्तमेव स्मारयन् चन्द्रमासग-
तमुपसंहारमाह-“यं कलु चंद्रं मासेन” इत्यादि। एवमुक्तेन
प्रकारेण कलु निश्चितं चान्द्रस्य मासेन चान्द्रे त्रयोदश चतुःप-
ञ्चाशत्कानि जातानि द्वे च त्रयोदशके, यानि चन्द्रः परेष्वेव बा-
ह्यानि प्रतिचरति। वर्तमानकालनिर्देशः सकलकालपुण्यस्य प्र-
थमे चान्द्रे मासे एवमेव द्रष्टव्यमिति ज्ञापनार्थः। तत्र त्रयोद-
शाऽपि चतुःपञ्चाशत्कानि द्वितीयं चान्द्रमे तत्राऽपि सप्तचतुःप-
ञ्चाशत्कानि पूर्वभागे वृषाक्षायत्रागे ये च द्वे त्रयोदशके ते
द्वितीयाक्षायत्रायपरि चन्द्रमासासप्तचतुर्वाकं द्रष्टव्ये, तथैकत्र-
योदशकं सर्वबाह्यादार्थकतमे द्वितीये पाश्चात्ये अर्द्धमण्डले द्वि-
तीयं पौरुष्ये नृनामे अर्द्धमण्डले। तथा “तेरस” इत्यादि।
त्रयोदश त्रयोदशकानि यानि चन्द्र आत्मनैव बाह्यानि प्रतिच-
रति तानि सर्वाण्यपि द्वितीये अयमेव चरितव्यानि, तत्राऽपि सप्त पूर्व-
भागे, वृष पञ्चमभागे इत्यादि। तथा “दुवं” इत्यादि। द्वे एक-
चत्वारिंशत्कं द्वे च त्रयोदशके अष्टौ सप्तपद्विभागा एकं च स-
प्तपद्विभागमेकत्रिंशत्का द्वित्रिंशत्कानि सत्का अष्टादश भागाः, या-
स्येतानि चन्द्र आत्मना परेण च बाह्यानि प्रतिचरति। तत्र एक-
मेकचत्वारिंशत्क एकमेकं च त्रयोदशकद्वितीयायनोपरि सर्वबा-
ह्यामणमण्डलादार्थकतमे द्वितीये पाश्चात्ये अर्द्धमण्डले द्वितीयेकच-
त्वारिंशत्कं, द्वितीयं च त्रयोदशकं सर्वबाह्यामणमण्डलादार्थकतमे
नृनां पौरुष्ये शेषपाश्चात्ये सर्वबाह्यादार्थकतमे चतुर्वाह्यमण्डले।
अचतुर्वाह्यमण्डलाह-“इवसा” इत्यादि। इत्येषा चन्द्रमसः,
संक्रान्तिरिति योगः। किञ्चिदुक्त्याह-अजियमनिक्रमणमुक्तनि-
र्मुक्तनयलिनसंस्थाना, अजियमनं सर्वबाह्यामणमण्डलादर्थ्यन्तरप्र-
विशानं, निष्क्रमणं सर्वाभ्यन्तरक्रमणमण्डलाद्विहितमनम्, बुद्धिः च-
न्द्रमसः प्रकटनया उपचयो, निर्मुक्त्यर्थोत्पत्त्यवपुस्त्यनामः, ए-
तानिरेनवदिधनं संस्थानम् अजियमनानिष्क्रमणं अचिक्रयाव-
स्थानं बुद्धिनिर्मुक्ती प्रपेक्ष्य संस्थानमाकारे वस्याः सा तथाकृपा
संस्थितिः, तथा परे इदमयमानचन्द्रविमानस्याधिष्ठाता विकुर्ब-
णद्विप्रोक्तो कर्षणकृपावन्, अत्रातिशये मत्पर्यायान्तिशयकृपावन्
चन्द्रो देवः आख्यातोः न तु परिकल्पनामयिमानमात्रचन्द्रो देव
इति बन्धेति शिष्येभ्यः। सू० प्र० १३ पादु०। सं० प्र०।

अथ चन्द्रकल्पप्रश्नमाह-

जंबुद्वीपे णं जंते । द्वीपे चंदिमा उद्गच्छात्तुमुगच्छ पा-
ईणदाहिणभागच्छति, जहा सूरवचन्या, जहा पंचमसयस्त
दसमे उदेसे० जाव अवधिर्ण तस्य कासे पक्षसे। समणा-
उतो । इच्छेसा जंबुद्वीपपक्षती चंद्रपक्षती वरुसमातेण
सम्पत्ता भवइ ॥

“जंबुद्वीपे णं” इत्यादि। जम्बूद्वीपे भवन्तः । द्वीपे चन्द्राद्वि-
चीनमाचीनविश्रमागे उच्छस्य माचीनदक्षिणदिश्यागं प्रागच्छतः
इत्यादि। यथा सूरवचन्यता तथा चन्द्रवचन्यता, यथा, बाहा-
व्योऽत्र यवन्तः, पंचमशतमस्य दसमे उदेसेः कश्चिदः चन्द्रमसि कि-
चरपयन्तं सूर्यं प्राह्ममित्याह-यावद्विहितस्तत्र काशः प्रकृतः।
दे अयव । दे चापुय्यद । अत्राच्युपसंतिरीर्षुदाह-“इवसा”

इत्यादि। व्याख्यानं पूर्ववत्, परं सूर्यप्रकृतिस्थाने चन्द्रप्रकृति-
स्थाने। सं० ७ वक्र०।

चंद्रमंगलनिध-चन्द्रमण्डलनिज-वि०। चन्द्रमण्डलसाकारे,
रा०।

चंद्रमंगलसमप्यध-चन्द्रमण्डलसमप्यध-वि०। हाश्वरविम्वच
प्रजाते वृक्षतया शोभमाने, प्रम० ४ आश्व० चार।

चंद्रमंग-चन्द्रमार्ग-मुं०। चन्द्रमण्डले, (सू० प्र०)

नक्षत्राद्यधिकृत्य चन्द्रमण्डलानि चन्द्रमार्गा अग्निचीपते-

ता कथं ते चंद्रमंगा आहिताति वदेता ?। ता एतेसि ए
अष्टाव्रीसाए णक्खत्ताणं अस्मि नक्खत्ता, जे एं सत्ता
चंद्रस्स दाहिणेणं जोअं जोएंति, अस्मि णक्खत्ता जे एं
सत्ता चंद्रस्स उत्तरेंणं जोअं जोएंति, अस्मि णक्खत्ता जे एं
चंद्रस्स दाहिणेणं वि उत्तरेंणं वि पमई पि जोअं जोएंति,
अस्मि णक्खत्ता जे एं चंद्रस्स सदा पमई जोअं जोएति। ता
एतेसि एं अष्टाव्रीसाए नक्खत्ताणं कतरे नक्खत्ता, जे णं
सदा चंद्रस्स दाहिणेणं जोएं जोएंति, तहेव० जाव कतरे न-
क्खत्ता जे एं सदा चंद्रस्स पमई जोअं जोएति ?। ता एतेसि एं
अष्टाव्रीसाए णक्खत्ताणं जे एं णक्खत्ता सत्ता चंद्रस्स दाहि-
णेणं जोएं जोएंति, ते एं उ, तं जहा-संठाणा अत्रा पुत्तेसो अस्से-
सा दृथो सुतो, तस्य जे ते णक्खत्ता जे एं सदा चंद्रस्स
उत्तरेंणं जोएं जोएंति, ते एं वारस। तं जहा-अग्निई सवणो
पण्डिडा सत्ताजिसत्ता पुव्वचद्वया उत्तरपौडव्या रेवती
अस्मिण। भरणं। पुव्वकग्गुणं। उत्तराकग्गुणं। सानी, त-
स्य जे ते णक्खत्ता जे एं चंद्रस्स दाहिणेणं वि उत्तरेंणं वि
पमई पि जोअं जोएंति, ते एं सत्त। तं जहा-कत्तिया रो-
हिणं। पुणव्वसु महा चित्ता विसाहा अण्णाहा, तस्य जे ते
णक्खत्ता जे एं चंद्रस्स दाहिणेणं वि पमई पि जोअं जो-
एति, तत्रो य णं दो आसाहाओ सम्मवाहिरे पंदले जोएं
जोयंमु वा, जोयंति वा, जोएस्सति वा, तस्य जे ते णक्खत्ते
जे एं सदा चंद्रस्स पमई जोएं जोएंति, सा एं एसा जहा।

“ता कहे ते” इत्यादि। ‘ता’ इति पूर्ववत्। कथं केन प्रका-
रेण नक्षत्राणां दक्षिणत उत्तरतः प्रमर्दतो यदि वा सूर्यमण्ड-
ले चिरहिततया अचिरहिततया च चन्द्रस्य मार्गाश्चन्द्रस्य मण्ड-
लगतया परिभ्रमणकृपा मण्डलकृपा वा मार्गो आख्याता इति
वदेत्।। अत्रावाहाह-“ता एवसि ए” इत्यादि। ‘ता’ इति पूर्ववत्,
एतयामह्वाविशतिनक्षत्राणां मण्डले अस्मिन्ति, निपातत्वात्तत्रा-
ह्वा सन्ति तानि नक्षत्राणि, यानि, ‘णं’ इति वाक्यालङ्कारे,
सदा चन्द्रस्य दक्षिणेन दक्षिणस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं
युञ्जन्ति कुर्वन्ति। तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि सदा चन्द्र-
स्य उत्तरेण उत्तरस्यां दिशि व्यवस्थितानि योगं युञ्जन्ति, तथा
सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि चन्द्रस्य दक्षिणस्यामपि दिशि
स्थितानि उत्तरस्यामपि दिशि स्थितानि योगं युञ्जन्ति, प्रमर्दमपि
प्रमर्दकमपि योगं कुर्वन्ति, तथा सन्ति तानि नक्षत्राणि यानि

काम्पूस्व दक्षिणास्यामि दिशि व्यवस्थिता नि योमं युजन्ति प्रमदंरूपमपि योमं युजन्ति, अस्ति तत्पक्षं यत् सदा चन्द्रस्य प्रमदंरूपं योमं युजन्ति । एवं सामान्येन भगवतोक्तं जगत्वाद्यौमीमो विद्येयावगमनिमित्तं यूपः प्रकथयति— “ता एषां स य” इत्यादि सुगमम् । भगवानाह— “ता एषां स य” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत् । एतेषामन्तरेदितानामष्टाविंशतिनक्षत्राणां मध्ये यानि नक्षत्राणि सदा चन्द्रस्य दक्षिणस्यां दिशि व्यवस्थितानि योमं कुर्वन्ति तानि यत् । तथाया—सुगार्शर आकां पुष्पोऽस्तेषां हस्तो मूलका, यतानि सर्वाण्यपि पञ्चदशस्य चन्द्रमण्डलस्य बहिष्कारं वरन्ति । तथा चोक्तं करणविभाजनायाम्— “.....पञ्चरसमस्त चंद-मंडलस्य बाहिरयो । भगवत्तर आदा पुस्तो, अस्तिहा हय मूलो व” ॥१॥ जम्बूद्वीपप्रदेशस्य मयुक्रम— “संज्ञा अह पुस्तो, सिधेस इत्यो तरेव मूलो व । बाहिरयो बाहिरमे-इलस्व उप्येते नक्षत्रा” ॥ १ ॥ ततः सदैव दक्षिणदिग्भवस्थितान्येव तानि चन्द्रेण सह योमं युजन्त्युपपद्यन्ते, नाप्येति, तथा तत्र तेनामष्टाविंशतनक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि यानि सदा सर्वकालं चन्द्रस्योत्तरेण उत्तरस्यां दिशि व्यवस्थितानि योमं युजन्ति कुर्वन्ति तानि इत्यादि । तथाया—“अजिरे” इत्यादि । यानि हि द्वादशाऽपि नक्षत्राणि सर्वा-न्त्यन्तरे चन्द्रमण्डले वारं वरन्ति । तथा चोक्तं करणविभाजनायाम्— “ले पदमे सव्यभंतरे चंदमंडले नक्षत्रा । इमेन जहा-अजिरे सदा” अथिहा सतामिसेया पुनर्नक्षत्रायां उत्तरप्रदेशा रेपरे अस्तिजी नरणी । पुनर्कमुणी उत्तरकमुणी नारि” इति । यदा चैतः सह चन्द्रस्य योगस्तदा स्वप्नवाच्यः दोषेभ्यः प्रमदंरूपं वृत्तेत, ततः सदैवेतापुत्तरदिग्भवस्थितान्येव चन्द्रमणा सह योगमनु-सृतः । तथा तत्र तेनामष्टाविंशतनक्षत्राणां मध्ये यानि तानि नक्षत्राणि यानि चन्द्रस्य दक्षिणस्यामपि दिशि व्यवस्थितानि योमं युजन्ति, प्रमदंरूपमपि योमं युजन्ति, तानि सतः । तथाया—इलस्का रोहिणी पुनर्वसु मृगशिरा विशाखा अनुराधा, केतुपुनर्वसु नक्षत्रमपि दक्षिणेत्तरप्रमदंरूपेति मय्यने । तथा चोक्तं वाक्यमयम्—“पुन-वसु रोहिणि विसा, मह जेहायुग्राह कसिय विसाहा । चंदस्व उ-भयजोमिति” । अत्र उभयजोमिति व्याख्यानयता टीकाकृतोक्तप्र-यतानि नक्षत्राणि उभययोर्गोत्र-चन्द्रस्योत्तरेण दक्षिणेन च युज-न्ते, कहादि भेदमनुपपद्यतांति, तथा वयमप्यनुसृत्युत्तरेण सह विरोधीति न प्रमाणं, तत्र तेनामष्टाविंशतनक्षत्राणां मध्ये ये ते न-क्षत्रं, ‘यं’ इति वाक्यालङ्कारः, सदा चन्द्रस्य दक्षिणेनापि दक्षिण-स्यामपि दिशि व्यवस्थिते योमं युजन्तः, प्रमदं र प्रमदंरूपं च योमं युजन्तः, ‘यं’ इति वाक्यालङ्कारः, ते आदादे पुष्पोऽस्तेषां गृह-कादे, ते हि प्रत्येकं चतुस्कारं, तथा च प्रागेवोक्तम्—“पुष्पासादे च-उतारे पक्षे लि” तत्र हे जे तारे सर्वेषां चन्द्रस्य पञ्चदशस्य प्रम-दस्यान्यन्तरतो हे हे बहिः । तथा चोक्तं करणविभाजनायाम्—“पुनर्वसु आनाडायां दो दो ताराको अजिरेभवां, दो दो बाहिरयो सव्यबाहिरस्व मंडलस्व” इति । ततो ये हे तारे अत्यन्तदूरस्थयोर्मध्ये न चन्द्रो गच्छतीति तदपेक्षया प्रमदं यो-मं युक्त इत्युच्यते, ये तु हे तारे बाहिरस्ते चन्द्रस्य पञ्चदशऽपि मण्डले वारं वरन्तः सदा दक्षिणदिग्भवस्थिते, न तन्मदंरूपेणा दक्षिणेन योमं युक्त इत्युक्तम् । संमतेयोर्येव प्रमदंरूपेनामष्टाविंशति-किञ्चिदाह—“तत्रोय सव्यबाहिरे” इत्यादि । ते च पुष्पोऽस्तेषां-सरायादाकृते नक्षत्रे चन्द्रेण सह योगमनुसृ-युक्ते, योम्येते वा

सदा सर्वेषां मण्डले व्यवस्थिते, नतो यदा पुष्पोऽस्तेषां-सराया-दाभ्यां सह चन्द्रो योगमुपेति तदा नियमतोऽन्यन्तरतारकायां मध्ये न गच्छतीति तदपेक्षया प्रमदंरूपे योमं युक्त इत्युक्तम्, तथा तत्र तेनामष्टाविंशतनक्षत्राणां मध्ये येषां चन्द्रस्य सव्यबा-हिरस्या प्रमदं प्रमदंरूपं योमं युजन्ति सा एका ज्येष्ठा, तदेवं म-दरुहायया पौषामण्डलाभ्यन्तर्माणा उक्ताः । सु० प्र० ।

संयति सव्यमण्डलात् चन्द्रमार्गं अभिविस्तृतः

प्रथमं तद्विषयं प्रकथयन्माह-

ता कति मं चंदमंडला पक्षता? ता पञ्चरस चंदमंडला प-क्षता । एतेसि णं पञ्चरसएहं चंदमंडलाणं अरिय चंदमंडला जे णं सत्ता नक्खलेण अविरट्ठिया, अरिय चंदमंडला जे णं रविसि-नक्खलाणां सामखा जवंति, अरिय चंदमंडला जे णं सत्ता आदिच्छेदि विरट्ठिया, ता एतेसि णं पञ्चरसएहं चंदमंड-लाणं कयरे चंदमंडला जे णं सत्ता नक्खलेहि अविरट्ठिया० जाव कयरे चंदमंडला जे णं सत्ता आदिच्छेदिविरट्ठिया, ता एतेसि णं पञ्चरसएहं चंदमंडलाणं तत्य जे ते चंदमंडला जे णं सत्ता नक्खलेहि अविरट्ठिया, ते णं अहं, तं जहा-पदमे चं-दमंडले तति ए चंदमंडले उहं चंदमंडले सत्तमे चंदमंडले अहमे चंदमंडले दसमे चंदमंडले एकादसे चंदमंडले एण्णरसमे चंदमंडले, तत्य जे ते चंदमंडला जे णं सदा एववत्तेहि विरट्ठिया ते णं सत्त, तं जहा-विते ए चंदमंडले चउत्थे चंदमंडले पंचमे चंदमंडले नयमे चंदमंडले वारममे चंदमंडले तेरसमे चंदमंडले चउदसमे चंदमंडले, तत्य जे ते चंदमंडला जे णं समिरविनक्खलाणं सामखा जवंति, ते णं चत्तारि । तं जहा-पदमे चंदमंडले बाए चंदमंडले इकारसमे चंदमंडले पञ्च-रसमे चंदमंडले, तत्य जे ते चंदमंडला जे णं सदा आदि-विरट्ठिया ते णं पंच, तं जहा-उहं चंदमंडले सत्तमे चंदमंडले अहमे चंदमंडले एवमे चंदमंडले दसमे चंदमंडले ।

“ता कहं” इत्यादि । ‘ता’ इति पूर्ववत्, कति किंस्यानि ‘यं’ इति वाक्यालङ्कारः, चन्द्रमण्डलानि प्रकथयति । भगवानाह—“ता पञ्चरस” इत्यादि । ‘ता’ इति प्राथम्य । पञ्चदश चन्द्रमण्डला-नि प्रकथयति, तत्र पञ्च चन्द्रमण्डलानि जम्बूद्वीपे, शेषाणि च दश मण्डलानि सखलसमुद्रे । तथाचोक्तं जम्बूद्वीपप्रकृतौ— “जंबुद्वीपे णं अंत । दीपे कंदयं आगादिता केचइवा चं-दमंडला पक्षता । गोयमा । जंबुद्वीपे दीपे अस्तीयं औयणसयं आगादिता एय णं पंच चंदमंडला पक्षता । जवणे णं अंत । समुद्रे केचइयं आगादिता केचइवा चंदमंडला पक्षता । गोयमा । जवणे णं समुद्रे तिथि तीस औयणसयं आगादिता एय णं दस चंदमंडला पक्षता, एवमेव सपुष्पावरेणं जंबुद्वीपे जवणे य पञ्चरस चंदमंडला मवन्तीति अकथयं” “ता इत्यादि । ‘ता’ इति । तत्र तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये (अरियसि) सन्ति चन्द्रमण्डलानि यानि सदा गच्छन्त्येव दिशानि, ततः सं-यति चन्द्रमण्डलानि यानि सदा नक्षत्रैर्विरट्ठितानि, तथा स-

नि चन्द्रमण्डलानि यानि रविशशिनकृत्वाणां सामान्यानि साधारणानि । किमुक्तं भवति ?-रविषि तेषु मण्डलेषु गच्छन्ति, शब्दयति, नक्षत्राद्यपीति, तथा सान्त चन्द्रमण्डलानि यानि सदा आश्रित्याभ्यां, 'सुखे त्रिवेष्टिषि बहुलचनं प्राकृतम्यास' विरहितानि, येषु न कश्चिदपि द्वयोः स्वयंयोरभ्ये एकोऽपि सुखो गच्छतीति भावः । एवं भगवता सामान्येनोक्तं जगत्वाद्यात्मनो विरोधावगम-मिति संभूयः प्रकथयति- "ता एतानि यं" इत्यादि, सुगमम् । अत्रावा-माह- "ता एतानि यं" इत्यादि । 'ता' इति पूर्वपक्षः । एतेषां पञ्च-दशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि, या-नि, 'यं' इति प्राक्त्वम् । सदा नक्षत्रैर्विरहितानि नाम्नेष्टौ । तद्यथा- "पदमे चंद्रमंडले" इत्यादि । तत्र प्रथमे चन्द्रमण्डले अभिधत्वा-दीनि ह्यदश नक्षत्राणि । तथा च तत्र संग्रहनिर्णयाया- "अभिषे स-यणं धोषाद्वा, सयमिसया शो ष होति प्रवृत्तया । रेवह आस्तीनि जरायां कश्चिन्मुनि साह पदमसि" १ । नृनीये चन्द्रमण्डले पुनर्ब-सुमधे, षष्ठे चन्द्रमण्डले कृत्तिका, सप्तमे रोहिणीचिन्त्र, अष्टमे वि-शाखा, दशमे अतुरावा, एकादशे ज्येष्ठा, पञ्चदशे मृगशिर आकां पुण्याऽन्तेरा इत्येते मूलम् पूर्वाषाढा उत्तराषाढा च । तत्राद्यानि षट् नक्षत्राणि यद्यपि पञ्चदशस्य मण्डलस्य बहिष्कारं कारन्ति तथाऽपि तानि तस्य प्रत्यावस्रज्जानीनि तत्र गण्यन्ते, ततो न कश्चि-द्विरोधाः । तथा तत्र तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये या-नि तानि चन्द्रमण्डलानि, यानि सदा नक्षत्रैर्विरहितानि तानि सन्तः । तद्यथा- द्वितीयं चन्द्रमण्डलमभिधत्वादि । तथा तत्र तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्डलानि रविशशिनकृत्वाणां सामान्यानि भवन्ति तानि, 'यं' इति प्राक्त्वम् । अत्रादि । तद्यथा- "पदमे चंद्रमंडले" इत्यादि । तथा तत्र तेषां पञ्चदशानां चन्द्रमण्डलानां मध्ये यानि तानि चन्द्रमण्ड-लानि, यानि सदा आश्रित्याभ्यां निरर्थकानि तानि पञ्चम् । तद्यथा- "उष्टे चंद्रमंडले" इत्यादि सुगमम् । एतज्ज्ञानाच्च वाच्यज्यन्तरा-णि पञ्च चन्द्रमण्डलानि । तद्यथा- प्रथमं द्वितीयं तृतीयं चतुर्थं पञ्चमं, यानि च सर्वेषाद्यानि पञ्चचन्द्रमण्डलानि, तद्यथा- ए-कादशं ह्यदशं त्रयोदशं चतुर्दशं पञ्चदशमित्येतानि दश तानि स्वैर्यथापि साधारण्येनाति गम्यते । तथा चोक्तमप्य-

"दस चैव मंडलाह, अभिन्तरवाहिग रविसलीषं ।

सामज्जाणि उ नियमा, पसेया होति सेज्जाणि" ॥ १ ॥

अस्याङ्गरगमनिका-पञ्चाज्यन्तराणि, पञ्च बाह्यानि, सकेलंस्व-या दश मण्डलानि नियमाद् रविशशिनोः सामान्यानि साधार-णानि, शेषाणि तु यानि पञ्च चन्द्रमण्डलानि यद्वादीनि द्वापयं-न्मानि प्रत्येकान्यसाधारणानि चन्द्रस्य, तेषु कदाप्येव गच्छन्ति, न तु जानु कदाचिदपि सुखं इति भावः ।

इह किं चन्द्रमण्डलं किंवाता जागेन स्वयंमण्डलेन स्पृश्यते, कि-यमि न वा चन्द्रमण्डलस्यापाम्तराले एव स्वयंमण्डलानि, कचं वा बहादीनि द्वापयंन्मानि पञ्च चन्द्रमण्डलानि सुखेन न स्पृश्य-न्ते, इति किंवातायां विभागोपपन्नः पूर्वाचार्यैः कृतः, ततस्तत्त्रि-यजनानुगम्यायां पदप्रथमे-तत्र प्रथमतः पञ्चविंशत्यभिषे विकल्पे-प्रकाश्या निरूप्यते-इह स्वयंस्य विकल्पेकृत्तकाष्टा पञ्चयोजनशता-नि द्वाशसराणि । तथाहि-यदि स्वयंस्यैकमहारात्रेण विकल्पो द्वे योजने, एकस्य च योजनस्वाष्टावत्यारिष्टदेकषडिमात्रा लभ्यन्ते, ततस्वयंशतैर्योधिकनाहोरात्रयुक्ते किं लभ्यामहे । राक्षसस्था-यना-१ । १८ । १८ । अत्र सप्तयैर्वाये द्वे योजने एकपञ्चाशत् सुखते,

गुणयित्वा चोपरितना अष्टावत्यारिष्टदेकषडिमात्राः प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातं सप्तयैर्वायं शतम् १७०, एतत् अश्रित्यधिकेन शते-नाभ्युपगमना गुण्यते, जाताभ्येकविश्वसहस्रकाणि शतमेकं द-शोत्तरम् ३११० । तत एतस्य राशेयोजनानयनार्थमेकपञ्चाशद् दश योजना द्वियते, अत्रापि पञ्च योजनशतानि दशोत्तराणि ६१०, एता-वती स्वयंस्य विकल्पेकृत्तकाष्टा । चन्द्रमसः पुनर्विकल्पेकृत्तकाष्टा पञ्च योजनशतानि नवोत्तराणि, एकस्य च योजनस्य विपञ्चाश-देकषडिमात्राः । तथाहि-यदि चन्द्रमस एकेनाहोरात्रेण विक-ल्पः सप्तविंशत्योजनानि, एकस्य च योजनस्य पञ्चविंशतिरेकष-डिमात्राः, एकस्य च एकषडिमात्रस्य अत्यारः सप्त मागा लभ्य-न्ते, ननभ्यतुर्दशमहारात्रैः किं लभ्यामहे । राक्षसस्थापना- १ । १८ । अत्र सप्तयैर्वाये प्रथमतः पञ्चविंशत् एकपञ्चाशदप्य-ते, गुणयित्वा चोपरितनाः पञ्चविंशतिरेकषडिमात्रास्तत्र प्र-क्षिप्यन्ते, जातानि ह्यविंशतिशतानि एकषडिमात्राणि २२ २१ । एतानि सप्तविंशत्युपयित्वा चोपरितनावत्यारः सप्तजा-नास्तत्र प्रक्षिप्यन्ते, ततो जातानि पञ्चदशसहस्रकाणि पञ्चयोज-नाभ्येकपञ्चाशदधिकानि १५५५१, ततो योजनानयनार्थम् ६१ । ७ उदराश्रित्येकषडिमात्राः सप्तमिगुण्यन्ते, जानानि अत्यारि शता-नि सप्तविंशत्यधिकानि ६१७, तत उपरितनो राक्षसतुर्दशजि-रम्यराक्षसैर्मिगुण्यते, ततो जाते द्वे लक्षे सप्तदश सहस्राणि सप्त-शतानि चतुर्दशधिकानि २२७७१८, तत ह्येकषडिमात्रायाः सप्त-मिरपवर्तना जाता, उपरितनो राक्षसैकषडिमात्रासहस्राणि श-तमेकं चतुष्टयं ३११०२, उदराश्रित्येकषडि, ततस्वया मागे हृतं लभ्यानि पञ्चयोजनशतानि नवोत्तराणि, एकस्य च यो-जनस्य विपञ्चाशदेकषडिमात्राः ५०६१५, एतावती चन्द्रम-सो विकल्पेकृत्तकाष्टा, स्वयंमण्डलस्य च परस्परम् अन्तरं पञ्च-विंशत्योजनानि, एकस्य च योजनस्य विशदेकषडि ३०६११ जागाः, एकस्य च एकषडिमात्रस्य अत्यारः सप्त जागाः । उक्तं च जम्बूद्वीपप्रहसौ- "सुरमंडलस्य कं अंते । सुरमंडलस्य एतलं केवदं अवाहाप अंतरे पञ्चते । गोमारा । गो ओमाराह सुरमंडलस्य सुरमंडलस्य अवाहाप अंतरे पञ्चते, तथा चंद्रमंडलस्य यं अंते । चंद्रमंडलस्य एतलं केवदं अवाहाप अंतरे पञ्चते । गोमारा पंचतीसं ज्योत्यश्च तीलं च एगसहिद्वा मागा जोमणस्य एगं च एगसहिद्वायां सप्तश द्विस्ता अत्यारि न बुधिविभा भागा, सेला चंद्रमंडलस्य, चंद्रम-ंडलस्य अवाहाप अंतरे पञ्चते" इति । एतदेव च स्वयंमण-्डलस्य चन्द्रमण्डलस्य च स्वस्वमण्डलविकल्परिमाणमुक्तं स्वयंस्य चन्द्रमसस्य विकल्पपरिमाणमभ्युपयम् । तथा चोक्तम्-

"सुराधिको एको, समंडला होह मंडलंतरिया ।

चंद्रधिको यं सहा, समंडला मंडलंतरिया ॥ १ ॥

अस्या गाथाया अङ्गरगमनिका-एका स्वयंविकल्पो भवति, (मंडलंतरिया) अन्तरमेव आत्मै, अत्रादित्वात् स्वायं उपपत्तिः, ततः औपविचनार्थं औपचार्ये आन्तरी, आन्तरिका आन्तरिका मण्डलस्य मण्डलान्तरिका (चन्द्रमस इति) इह मण्डलशब्देन मण्डलविकल्परम उच्यते, परिमाणं परिमाणवद् उपचाराद्, ततः सह मण्डलेन मण्डलविकल्परिमाणं भवते इति समग्रमर्थः । किमुक्तं भवति ?-एकस्य स्वयंमण्डलान्तरिका-यस्मिन् योजनशतयुक्तं तदेव स्वयंमण्डलविकल्परिमा-नेन अष्टावत्यारिष्टदेकषडिमात्राज्ज्ञानेन सहितदेकस्य स्वयं-

कर्मस्य परिमाणमिति, तथा मयदन्तस्त्रिका चन्द्रमण्डलपरि-
माणं पञ्चविंशत् योजनानि, एकस्य च योजनस्य त्रिंशद्वैकषष्टि-
भागा एकस्य वैकषष्टिभागस्य अन्तारः सप्त भागा इत्येवंकथम् ।

(समदन्त वि) मयदन्तविक्रमपरिमाणेन सहित एकचन्द्र-
विक्रमो भवति ।

यस्तु विक्रमक्षेत्रकाष्टादशमतो विक्रमपरिमाणं ह्यनुमिच्छ-
ति तं प्रतीयं पूर्वाभायोपस्थिता करणभावा—

“ सगमदलोहि हर्कं, सगकचात्रां हवति सविकंपा ।

ओ सगविक्रमभजुषा, हवति सगमदलंतिया ॥ १॥ ”

अस्याक्षरमात्रमनिका—ये चन्द्रमसः सूर्यस्य वा विक्रम्याः,
कथं भूतास्ते इत्याह—सकविक्रमज्ञपुताः स्वकमण्डलान्तरिका-
काः, सखमण्डलविक्रमपरिमाणसहितसखमण्डलान्तरिकाका
इत्यर्थः । यथास्ति स्वकाष्टातः स्वस्यविक्रमयोपपक्षत्रपरिमाणस्य

स्वकमण्डलः स्वस्वमण्डलसंख्यया भागे हुने यदलब्धं ताव-
त्परिमाणोस्ते स्वविक्रम्याः स्वस्यविक्रम्य ज्ञायते । क्षेत्रकाष्टा-

पञ्च योजनयुतानि दशोपराणि ५१०, ताम्यैकषष्टिभागकरणार्थं-

मेकषष्टिः गुणयन्ते, जाताम्यैकषष्टिभागसहस्राणि शतमेकं दशोत्तरं

३११०, सूर्यस्य मण्डलानि वैकषष्ट्यंशत्रयं दशोत्तराधिकं शतम्

१११६, ततो योजनानुपनाथं दशोत्तराधिकं मातृलक्षणमेकषष्ट्या

गुणयते, जाताम्यैकषष्टिभागसहस्राणि शतमेकं त्रिषष्ट्यधिकम्

१११६, एतेन पूर्वेराशोर्गो ह्रियते, शतमेकं दशोत्तरं, शेषमुपरि-

ष्टाद्वारं सप्तशतितयुतानि अनुपरातिथयिकानि ८७८५, ततः

संश्लेषैकषष्टिभागा ज्ञानेतस्या इत्यथस्तात् उपरातिः दशोत्तराधि-

कं शतम् ११६, तेन जगो हुते सख्या अष्टाचत्वारिंशद्वैकषष्टिभा-

गाः ८७८५, एतावदेकस्य सूर्यविक्रमस्य परिमाणोपाया चन्द्र-

स्य विक्रमक्षेत्रकाष्टा-पञ्च योजनयुतानि नवोत्तराणि त्रिपञ्चाश-

द्वैकषष्टिभागा योजनस्य ४०६५३, तत्र योजनान्यैकषष्टिभागकर-

णार्थम् एकषष्ट्या गुणयन्ते, जाताम्यैकषष्टिभागसहस्राणि एकोनप-

ञ्चाशद्वैकषष्टि ३१०५६, तत् उपरिताम्यैकषष्टिभागसहस्राणि

भागाः प्रक्षिप्यन्ते ६१, जाताम्यैकषष्टिभागसहस्राणि शतमेकं द्रुपत-

रम् ३११०३, चन्द्रस्य तु विक्रमक्षेत्रमध्ये मयदन्तानि अनुदंश

१५, ततो योजनार्थं अनुदंश एकषष्ट्या गुणयन्ते, जाताम्यैकषष्टि

भागाः अनुपञ्चाशद्वैकषष्टि ८७८५, ततः पूर्वेराशोर्गो ह्रियते, अ-

ष्टानि चट्त्रिंशद्वैकषष्टिभागा ३६, शेषानि त्रिंशति भागं शुना-

व्याष्टपञ्चाशद्वैकषष्टि ३६८, तत् कर्णयं एकषष्टिभागा ज्ञाने-

तव्या, तत्तनुदंशकोऽप्यस्तात् उपरातिः १५, तेन जगो हुते

सख्याः पञ्चविंशतिवैकषष्टिभागाः ४०६५३, एतावदेकस्य सूर्य-

विक्रमक्षेत्रकाष्टादशमतो विक्रमपरिमाणं ह्यनुमिच्छते,

जातं द्वाविंशत्युतम् १२२, तत् उपरितना अष्टाचत्वारिंशद्वैकष-

ष्टिभागा योजनस्य प्रक्षिप्यन्ते, जातं सप्तस्यार्धकं शतं १७०, तेन

पूर्वेराशोर्गो ह्रियते, सख्याः कादश, एतावन्तोऽप्यन्तरालं सूर्य-

मार्गा भवति, शेषे तिष्ठति पञ्चविंशत्युतं १२५, तत्र द्वाविंशेन

शतंन द्वादशस्य सूर्यमार्गस्योपरि हे योजने सख्याः शेषातिष्ठान्त

त्रय एकषष्टिभागाः, येऽपि च प्रथमे चन्द्रमण्डलं दक्षिमण्डलात्

शेषा अष्टावैकषष्टिभागान्तेऽप्यत्र प्रक्षिप्यन्ते इति ज्ञाना एका-

दश एकषष्टिभागाः, तत् इदमगतं द्वादशासूर्यमार्गात्परतो द्वि-

तीयाचन्द्रमण्डलाद्वर्षो हे योजने, एकादश च एकषष्टिभागा

योजनस्य, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काक्षत्वारः सप्तभागाः,

तत्र योजनद्वयानन्तरं सूर्यमण्डलमता द्वितीयाचन्द्रमण्डलाद्वर्षो-

गज्यन्तर् प्रविष्टं सूर्यमण्डलम्, एकादशे एकषष्टिभागानेकस्य

च एकषष्टिभागस्य सत्काचत्तुः सप्तभागाः, ततः पूर्वत्रिंश-

द्वैकषष्टिभागा एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काक्षयः सप्तभागा

इत्येतावत्परिमाणं सूर्यमण्डलं चन्द्रमण्डलसंमिधं, ततः सूर्यम-

ण्डलात्परतो बहिर्विनिर्गतं चन्द्रमण्डलमेकविंशतिमैकषष्टि-

भागानेकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काचत्तुः सप्तभागः, ततः परं

सूर्यसूनीयाचन्द्रमण्डलाद्वर्षो यथोपरिमाणमन्तरम् । नष्ट-

था-पञ्चविंशत्युतं योजनानि त्रिंशद्वैकषष्टिभागा योजनस्य, एकस्य

च एकषष्टिभागस्य सत्काक्षत्वारः सप्तभागाः, एतावति चान्तरे

द्वादशसूर्यमार्गा ज्ञयन्ते, उपरि च हे योजने त्रयवैकषष्टिभागा

योजनस्य, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काक्षत्वारः सप्तभागाः,

ततोऽत्र प्रागुक्ता द्वितीयस्य चन्द्रमण्डलस्य सत्काः सूर्यमण्डला-

द् बहिर्विनिर्गता एकोविंशतिरैकषष्टिभागाः, एकस्य च द्वा-

विंशतिभागस्य अन्तारः सप्तविंशतिभागाः प्रक्षिप्यन्ते, ततो ज्ञाना-

स्योविंशतिरैकषष्टिभागाः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्का

एकः सप्तभागः, तत् इदमयातं द्वितीयाचन्द्रमण्डलात्परतो

द्वादशसूर्यमार्गाः, द्वादशाच्च सूर्यमार्गात्परतो योजनद्वया-

तिक्रमेण सूर्यमण्डलं, तच्च सूनीयाचन्द्रमण्डलाद्वर्षोऽप्यन्तरं

प्रविष्टं, त्रयोविंशतिमैकषष्टिभागान् एकं च एकषष्टिभागसत्कं

सप्तभागं, ततः शेषाचतुर्विंशतिरैकषष्टिभागाः, एकषष्टिभागा-

स्य च सप्तभागाः सूर्यमण्डलस्य सूनीयाचन्द्रमण्डलसंमिधः,

तत्तत्सूनीयं चन्द्रमण्डलं द्वादशासूर्यमार्गात्परतो द्वितीयाचन्द्रमण्डला-

द्वर्षोऽप्यन्तरं, तच्च सूनीयाचन्द्रमण्डलाद्वर्षोऽप्यन्तरं

प्रविष्टं, त्रयोविंशतिमैकषष्टिभागानेकस्य च एकषष्टिभागस्य स-

त्काचत्तुः सप्तभागः, ततः शेषाः सूर्यमण्डलस्य यथोदश एक-

षष्टिभागाः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्काः द्वौ भागौ, इत्ये-

तावत्तुयचन्द्रमण्डलसंमिधं, चतुर्ष्वेकं चन्द्रमण्डलस्य सूर्य-

मण्डलाद् बहिर्विनिर्गतद्वैकषष्टिभागाद्वैकषष्टिभागा एकषष्टिभा-

मस्य सत्काः पञ्च सप्त प्रागाः । ततः पुनरपि यथावद्विपरिमाणं
बन्धुमण्डलाभ्यन्तरं, तत्र च द्वावृक्ष सूर्यमार्गात्प्रचलन्ते, द्वावृक्षस्य च
सूर्यमार्गस्योपरि द्वे योजनं त्रय एकपट्टिभागो योजनस्य, एकस्य च
एकपट्टिभागस्य सत्काः सप्तमागाः । तत्र च ये चतुर्धस्य
बन्धुमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद्वा बहिर्विनिर्गताः द्वावृक्षारिष्टदेक-
पट्टिभागः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तमागाः, तेऽत्र
राशौ प्रकल्प्यन्ते, ततो ज्ञाताः बद्धावधारिताश्चैकपट्टिभागः, द्वौ च
एकपट्टिभागस्य सत्को सप्तमागौ, तत एव बन्धुमण्डलपथवत्त-
व्यम्-चतुर्धाबन्धुमण्डलपथात्परतो द्वावृक्षसूर्यमार्गाः, द्वावृक्ष-
स्य सूर्यमार्गात्परतो योजनद्वयातिक्रमे सूर्यमण्डलं, तच्च प-
ञ्चमावृक्षमण्डलपथाद्वा चतुर्धस्यन्तरं प्रविष्टं बद्धावधारितमे-
कपट्टिभागान्, द्वौ च एकस्यैकपट्टिभागस्य सत्को सप्तमागौ,
शेषं सूर्यमण्डलस्य एक एकपट्टिभागः, एकस्य च एकपट्टिभा-
गस्य पञ्च सप्तमागाः । तत्र चतुर्धस्यपरिमाणं पञ्चमं बन्धुमण्डलं संनि-
भं, तस्य च पञ्चमस्य बन्धुमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद्वा बहिर्विनिर्ग-
तं चतुःपञ्चाशदेकपट्टिभागो एकस्य च एकपट्टिभागस्य द्वौ
सप्तमागौ, तद्वं पञ्च सर्वोभ्यन्तराणि बन्धुमण्डलानि सूर्यम-
ण्डलसंनिभाणि, चतुर्धे बन्धुमण्डलान्तेरेषु द्वावृक्ष चावृक्षसूर्य-
मार्गा इति ज्ञातम् । संमत्तं पट्टाद्वानि दशमपथेनानि पञ्च ब-
न्धुमण्डलानि सूर्यमण्डलासंस्तुष्टानि भाष्यन्ते-तत्र पञ्चमावृक्षम-
ण्डलपथात्परतो त्रयः षष्ठं बन्धुमण्डलमभिष्टुष्टान्तरं, तच्च षष्ठ-
विंशत्योजनानि त्रिंशत्स्यैकपट्टिभागो योजनस्य, एकस्य च
एकपट्टिभागस्य सत्काः सप्तमागाः, तत्र च पञ्चविंशत्यो-
जनस्यैकपट्टिभागकरणाधेमेकपट्टया गुण्यन्ते, गुणयित्वा चो-
परितमसिंशदेकपट्टिभागो प्रकल्प्यन्ते, ततो जानायेकविं-
शतितानि पञ्चपट्टयधिकानि २१६५, येऽपि च पञ्चमस्य
बन्धुमण्डलस्य सूर्यमण्डलाद्वा बहिर्विनिर्गताः चतुःपञ्चाशदेकप-
ट्टिभागो द्वौ च एकपट्टिभागस्य सत्को सप्तमागौ, ते अत्र प्रकल्प्य-
न्ते, ज्ञातानि द्वाविंशतितान्येकविंशत्यधिकानि २११६, सूर्य-
स्यैकपट्टयो द्वे योजनं अष्टावत्वारिंशदेकपट्टिभागोऽधिकं, तत्र
द्वे योजने एकपट्टया गुण्यन्ते, ज्ञातं द्वाविंशं शतमेकपट्टिभागानां,
तत उपरितमा अष्टावत्वारिंशदेकपट्टिभागो प्रकल्प्यन्ते, ज्ञातं स-
प्तस्यधिकं शतम् १७०, तेन पुनरांशभागो द्रियते, सन्धास्त्रयोद्-
श, शेषातिशृङ्गितं नव, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः षट्
सप्तमागाः, तत ईदृशानां पञ्चमबन्धुमण्डलपथात्परतोऽवृक्ष
सूर्यमार्गास्त्रयोदशस्य च सूर्यमार्गस्योपरि षट्काबन्धुमण्डलपथा-
द्वा षट्कात्परतो नव एकपट्टिभागो योजनस्य, एकस्य च एकपट्टि-
भागस्य सत्काः षट् सप्तमागाः, ततः परतः षष्ठं बन्धुमण्डलं,
तच्च बद्धावधारितदेकपट्टिभागस्य, ततः परतः सूर्यमण्डलाद्वा चतु-
र्धस्यन्तरं षट्कावृक्षारिष्टदेकपट्टिभागः, एकस्य चैकपट्टिभागस्य एकः
सप्तमागः, तद्वन्तरं सूर्यमण्डलं, तस्मात् परत एकपट्टिभागानां
चतुर्धस्येव शतं न एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कैकेन स-
प्तमागेन हीनं यथावद्विपरिमाणं बन्धुमण्डलान्तरं श्रव्यते, तस्मा-
त्सूर्यमार्गात्परतोऽप्ये द्वावृक्षसूर्यमार्गा षड्भ्यन्ते, ततः सर्वसं-
कलनया तस्मिन्मण्डले प्रयोदश सूर्यमार्गाः, तस्य च त्रयोदश-
स्य सूर्यमार्गस्योपरि सप्तमावृक्षमण्डलपथाद्वा षट्कात्परतोऽवृक्ष-
ारिष्टदेकपट्टिभागो एकस्य च एकपट्टिभागस्य नवः सप्तमागाः,
ततः सप्तमं बन्धुमण्डलं, तस्मात्परत सप्तमावृक्षमण्डलाद्वा परतः
चतुःपञ्चाशदेकपट्टिभागैरेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्काः
द्विभिः सप्तमागैः सूर्यमण्डलं, ततो द्विजवातिसंय्मैरेकपट्टिभागै-

स्तुभिश्च एकस्य एकपट्टिभागस्य सत्कैः सप्तमागैर्न्यूनं यथावि-
तप्रमाणं बन्धुमण्डलान्तरं, ततः परमस्त्रीत्यनेनपि द्वावृक्ष सूर्य-
मार्गा षड्भ्यन्ते, ततस्तस्मिन्मण्डले त्रयोदश सूर्य-
मार्गास्त्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्य बहिरेष्टमाबन्धुमण्डलपथाद्वा
षट्कात्परतो षट्कावृक्षारिष्टदेकपट्टिभागः, ततोऽष्टमं बन्धुमण्डलं, तस्मा-
त्कावृक्षमण्डलपथात्परतोऽवृक्षारिष्टदेकपट्टिभागः, एकस्य च सूर्यम-
ण्डलं, तत एकादशति पथैरेकपट्टिभागैकं यथावद्विपरिमाणं ब-
न्धुमण्डलान्तरं पुरतो विद्यते इति ततः पुरतोऽप्यपि द्वावृक्ष
सूर्यमार्गाः, ततस्तस्मिन्मण्डले त्रयोदश सूर्यमार्गाः,
त्रयोदशस्य सूर्यमार्गात्परतो नवमाबन्धुमण्डलपथाद्वा चतु-
र्धस्यन्तरं, ततोऽपि द्वावृक्ष सूर्यमार्गाः, तस्य च त्रयोदशस्य सूर्यमार्गस्योपरि षट्कावृक्षमण्डलपथाद्वा
षट्कात्परतो षट्कावृक्षारिष्टदेकपट्टिभागः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य
एकः सप्तमागः, ततो दशमं बन्धुमण्डलं, तस्मात् दशमाबन्धु-
मण्डलपथात्परतो नवमिरेकपट्टिभागैरेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्-
कैः षड्भिः सप्तमागैः सूर्यमण्डलं, ततः सप्तपञ्चाशदा एक-
पट्टिभागैरेकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्कैः षड्भिः सप्तमागैः
कनं प्रागुक्तपरिमाणं बन्धुमण्डलान्तरं, ततो त्रयोऽपि
चावृक्ष सूर्यमार्गा षड्भ्यन्ते, इति तस्मिन्मण्डले त्रयोदश सूर्य-
मार्गाः, ततस्तस्मिन्मण्डले त्रयोदश सूर्यमार्गस्योपरि एकाद-
शाबन्धुमण्डलपथात्परतो सप्तपञ्चाशदा, एकस्य च एकप-
ट्टिभागस्य सत्काः षट् सप्तमागाः, तद्वं पञ्च बन्धुमण्डलानि
षट्काद्वानि दशमपथेनानि सूर्यसंनिभाणि, षट्पु च बन्धुम-
ण्डलान्तेरेषु त्रयोदश सूर्यमार्गा इति ज्ञातम् । संमत्तं तत्पुन-
रुच्यते-तत्र षट्कावृक्ष बन्धुमण्डले चतुःपञ्चाशदेकपट्टिभागः,
एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्को द्वौ सप्तमागौ, त्रयोदशस्य
सूर्यमण्डलाद्वा चतुर्धस्यन्तरं प्रविष्टं एक एकपट्टिभागः, एकस्य च ए-
कपट्टिभागस्य पञ्च सप्तमागाः, इत्येतावन्मात्रं सूर्यमण्डलसं-
निभं एकादशावृक्षमण्डलपथाद्वा बहिर्विनिर्गताः सूर्यमण्डलं बद्ध-
ावधारितदेकपट्टिभागः, एकस्य च एकपट्टिभागस्य सत्को द्वौ सप्त-
मागौ, तत यथावत् हीनं परतबन्धुमण्डलान्तरमस्तीति द्वावृ-
क्षसूर्यमार्गा षड्भ्यन्ते, ततः परमकोणशीला एकपट्टिभागैरेकस्य
च एकपट्टिभागस्य सत्काः षड्भिः सप्तमागाभ्यां द्वावृक्ष
बन्धुमण्डलं, तच्च द्वावृक्ष बन्धुमण्डलं सूर्यमण्डलाद्वा चतुर्धस्यन्तरं
प्रविष्टं द्वावत्वारिंशतमेकपट्टिभागान्, एकस्य च एकपट्टिभाग-
स्य सत्काः पञ्च सप्तमागाः, शेषं च त्रयोदश एकपट्टिभागो
चात्रनस्य एकपट्टिभागस्य सत्को द्वौ सप्तमागौ, इत्येतावन्मात्रं
सूर्यमण्डलसंनिभं, तस्मात् षट्कावृक्षमण्डलपथाद्वा बहिर्विनिर्गतं
सूर्यमण्डलं चतुर्धस्यन्तरमेकपट्टिभागान् योजनस्य, एकस्य च
एकपट्टिभागस्य सत्काः पञ्च सप्तमागाः, तत यथावत्तान्येन
हीनं परतबन्धुमण्डलान्तरं, तत्र च द्वावृक्ष सूर्यमार्गा षड्भ्यन्ते,
द्वावृक्ष सूर्यमार्गात्परतो नवमिरेकपट्टिभागैरेकस्य च
एकपट्टिभागस्य सत्कैः षड्भिः सप्तमागैस्त्रयोदशं बन्धुमण्डलं,
तच्च त्रयोदश बन्धुमण्डलं सूर्यमण्डलाद्वा चतुर्धस्यन्तरं प्रविष्टम् एक-

प्रित्तमेकषट्पञ्चागात्, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्कर्मक सप्तभागं, शेषं चतुर्विंशतिरकषष्टिभागाः, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सप्तः षट् सप्तभागा इत्येतावन्मार्गाः सूर्यमण्डलसंभिधं, तस्माच्च त्रयोदशमण्डलमण्डलाद्विः सूर्यमण्डलं विनिर्गतं ज्योतिष्म-
तिमेकषष्टिभागान्, एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्कर्मक सप्तभागं,
तत एतावता हीनं परतन्मन्मण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गाः
द्वादशाः सूर्यमार्गोत्पत्तय एकषष्टिभागानां द्वयसुरेण शतेन एकस्य च
एकषष्टिभागस्य सत्कर्मकः सप्तः सप्तमार्गान्तरं च चन्द्रमण्डलं,
तच्चतुर्दशं चन्द्रमण्डलं सूर्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रविष्टमर्कांशविश-
तिरमेकषष्टिभागानेकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्कर्मकः चतुः सप्त-
भागान्, शेषं प्रविष्टमण्डलषष्टिभाग एकस्य च एकषष्टिभागस्य सत्कर्मकः
सप्तभागः सप्तमार्गा इत्येतावपरिमाणं सूर्यमण्डलसंभिधं,
तस्माच्चतुर्दशचन्द्रमण्डलाद्द्विहिनिर्गतं सूर्यमण्डलमेकादश, एक-
स्य च एकषष्टिभागस्य चतुः सप्तभागान्, तत एतावता हीनं
षड्योकरिमाणं चन्द्रमण्डलान्तरं, तत्र च द्वादश सूर्यमार्गाः, द्वा-
दशाः सूर्यमार्गोत्पत्तय एकषष्टिभागानां चतुर्दशोत्पत्तय शतेन
पञ्चदशं चन्द्रमण्डलं सर्वस्वासूर्यमण्डलादभ्यन्तरं प्रवि-
ष्टमण्डलषष्टिभागान्, शेषा अष्टाचत्वारिंशं चकषष्टिभागाः सूर्य-
मण्डलसंभिधाः, तदेवमण्डलसंभिधा इति पञ्चदशोत्पत्तयानि च
चन्द्रमण्डलानि सूर्यमण्डलसंभिधं विभज्यते, चतुर्ष्वे च पर-
मेणु चन्द्रमण्डलान्तरेषु द्वादश द्वादश सूर्यमार्गाः यत् तेषु यद्व्यत्य-
त्यचन्द्रमण्डलान्तरेषु सूर्यमार्गप्रतिपादनकारि, यथा—“चन्दनं तसु
कदम्बं, भामिन्तसु तसु सूर्यस्य । वारस वारस मग्ना, ननु तैरस
तैरसु तसु”॥१॥ तद्विषं संचादि छत्रस्य । स ० ११ पाठो-

संदमा-चन्द्रमम्-पुं०। खन्धे, खान्धोऽयं शब्दः प्रथमैकवचना-
त्त आद्यन्त उपपन्नयते। "पञ्चवक्त्राणं च संदमा" घृ० १
श्रु० ११ अ०। खन्धहृष्टान्तप्रतिपादके द्वाभ्यां ज्ञाताभ्ययने, सं०
१६ सम०।

चंद्रमालिका-चन्द्रमालिका-श्री० । चन्द्राकृतिमालायास्, श्री० ।

चैद्यास-चान्द्रमास-पुं० । चन्द्रे भवजगद्भ्यः, स चासी मास-
 ङ्क । कृष्णपक्षप्रतिपदा इत्यत्र यावत्पूर्णाश्रासीपरदिनास्तासव-
 त्कालमासो मासमेव, स च एकदशमिर्साहस्राहमासि द्वित्रिंशः
 द्वाविंशतिमासा इत्याहोत्रय २ कर्ममासा आश्रमास त्रयोऽङ्गारः ।
 स त्रिगिरिचसप्रमासः । ह० १ १० । स० । नि० बृ० मृ० प्र० ।
 ज्यो० । (चान्द्र) मासो यथा चन्द्रमहर्दशमिनिष्यत्ये तया
 “चन्द्रमहर्दश” सन्देष्टेऽहमासो ऽपि ऽपि समुक्तम् ।

चंदरिसि-चन्द्रर्षि-पुं० । पञ्चसंग्रहकर्तारि, पं० सं० ५ द्वार ।

चंद्रमखाण-चन्द्रलक्षण-न० । कक्षाभेदे, स० ।

चंद्रदेसा-चन्द्रदेव्या-स्त्री०। चन्द्रस्य ज्ञेय्या, ज्ञेय्या। दीप्तिस्कार-
 श्वात्म्यवदलम्। चन्द्रमरुते, स०। ५ सम०। चतुर्थद्वयोक्त्ये
 विमानभेदे, न०। स० ३ सम०।

चंद्रशेखर-चन्द्रशेखर-श्री०। चन्द्र चन्द्रकान्ति शिवाति, शिवा-
शिव०। अथ०॥ "हाकुव" इति श्रुत्या सततभेदे, चन्द्रशेखरायस्य,
व्यवस्थापकस्य अन्वेषणे, वाच०। राजपुरनगरराजस्य समरक-

तोः कन्यायास्, दश० । "अनुदीर्घे सिंहासदीर्घे रथणादासि-
रिपुरनधरे चंदगुप्तो राया, तस्त्वं चंदलेहा मारिचा" अमूदी-
पथ्यचान्द्रगम्य राक्षो प्रार्थयास्, ती० १० कथ्य । "सिरिसा-
सिवाहणरत्ना चंदलेहानिहाणा महासर्पे देवी" शालिवाहन-
राजस्य स्नानमक्यातायां महासत्यां स्त्रियास्, ती० ५३ कथ्य ।

चंद्रवर्तिसग-वन्धावर्तसक-न० । चन्द्रस्य उयोतिष्क-ग्रहस्य वि-
मान, च० प्र० १८ पादु० । सू० प्र० । साकेतनगरस्याधिपतौ
मुनिचन्द्राभिधानस्य मुनेः पितरि, उत्त० १३ अ० । आ० प्र० ।
आ० च० ।

चंद्रवत्स-चन्द्रवर्ण-न०। चतुर्थदेवलोकास्ते स्वनामक्याते विमाने,
स० ३ सम०।

चंदवयाणा-चन्द्रवदना-स्त्री० । विश्वपुरराजपुत्रमहेश्वरमित्रस्य
मदनश्रेष्ठिपुत्रस्य भार्यायास्तु, ग० ३ आधि० ।

चंदवागरण-वञ्जव्याकरण-न० । विशेषेण व्याकरणानां मध्ये च-
तुर्थे व्याकरणे, कल्प० १ कण ।

चंदविकम्प-चन्द्रविकम्प-पुं० । चन्द्रस्य विकम्पकेशे, (ज्यो०)

परस्परं चन्द्रसूर्य्यधिकम्पाः-

चंदंतरेषु अष्टसु, अङ्गितरबाहिरेषु मूरसम् ।

वारस वारस मग्गा, ढमु तेग्म तेरम भवंति ।।

इह चन्द्रमण्डलानाम्प्रकाराणि चतुर्दश । नयाहि-पञ्चदश च-
न्द्रमनो मण्डलानि पञ्चदशानां चास्तराणि चतुर्दश भवन्ति,
वायिकानि । न च स्याभ्यन्तरेषु चतुर्षु चन्द्रमण्डलान्तरेषु चतु-
र्षु च सर्वबाह्येषु चन्द्रमण्डलान्तरेषु प्रत्येकं द्वादश स्युषमार्गा
भवन्ति, वदतु च चन्द्रमण्डलान्तरेषु प्रत्येकं त्रयोदश त्रयोदश
मार्गा भवन्ति । अथ कथमेतन्मन्त्रोक्तं-एककस्मिन् चन्द्रमण्ड-
लान्तरे द्वादश त्रयोदश वा स्युषमार्गा भवन्ति इति ?

पतदर्थमैकैकस्मिन् चन्द्राविकम्पं यावन्तः सूर्याविकम्पा-
भवन्ति तावतः प्रतिपादयिषुः करणमाह-

चंद्रविक्रंपं एकं , सूर्यविक्रंपेण भायण नियमा ।

जावइ जागं लखं , सूरविकंपाउ ते होति ॥

एवं अन्धविश्वासं पटुश्रमयोजनानि पञ्चविंशतिरेकपट्टिनामा योजनस्य एकपट्टिनामास्य सप्तधा द्विजन्य सत्काश्चारी भागा इत्येवंकृत् पूर्वविकल्पेन द्वे योजने षष्ठ्यष्टाविंशदरे कपट्टिनामा योजनस्य एकपट्टिरेत्येवमापेन नियमाजि-
ह्वयेन प्राजयेत्, विभक्ते क सति बावद् भागं लब्धं प्रसति तावद् प्रमाणस्ते पूर्वविकल्पा अभवन्, तत एव सुपूर्वविकल्पाद् हात्वा यावन्लक्ष्यक्रमेण ज्ञानोरे सुवर्मागो अभवन् तावन्तः सुपूर्वा हात-
वन् । तथाया-अथमे लब्धव्यम्परे लब्धव्यम्परे लब्धव्यं प्रसति यन्तोऽपि, चन्द्रश्च द्वितीपरिते तन्मण्डलकृत्वा बहिरन्तरं, पञ्चविंशद् योजनानिनिशितं वैषपट्टिभागत् योजनस्य, एकस्य वै कपट्टिनामास्य सप्तधा द्विजन्य सत्काश्चारी भवतु नग्रात् विकस्य वै कपट्टिनामा, ततो विकस्यस्य परिमाणं पटुश्रमयोजनानि पञ्च-
विंशतिरेकपट्टिनामा योजनस्य, एकस्य च एकपट्टिनामास्य सप्तधा द्विजन्य सत्काश्चारी भागाः षष्ठ्य योजनपट्टिरेकपट्टिनामा-
यानमकपट्टया गृह्यते, आनामकपट्टिनिश्रुतिनि पृथक्स्थ-
कानि २११६, चैव वारिनाः पञ्चविंशतिरेकपट्टिनामास्य

अथ श्रुतिं चतुःपञ्चाशदधिकानि ५४५, तैः पूर्वराश्यामंगो
विद्यते, सप्तमिं चतुर्विंशत्युपजातानि ३६, शेषानि तिस्र-
सिं त्रिंशति शताब्दावपञ्चाशदधिकानि ३६८, अतः कुट्टमेक-
पट्टिनामा आयेतिभ्याः, ततश्चतुर्विंशतिमंगो ह्यपञ्चाशदाः
सप्तमागाः, एतावन्परिमाणं एकैकमण्डलस्य इति, इह
सर्वोपपत्त्यन्तरं सूर्यमण्डलं सर्वोपपत्त्या प्रविष्टं केवलमपञ्चा-
शदावद्वत् १५८, तत्र आयेतिभ्यो मनेन द्वादशस्य स्वभावा-
दप्येति हे वोअन्ते इत्ये, शेषास्तिस्रसिं तत्र एकपट्टिनामा,
एकस्य च एकपट्टिनागस्य सत्काः सप्तमागाः सप्त भागाः, यऽपि
च प्रथमे मण्डलमण्डले विभक्त्यन्तरं शेषा अपञ्चाशदधिकमा-
गास्तेऽप्यत्र प्रविष्टव्यन्ते इति जाता एकादश एकादश एकप-
ट्टिनागाः, द्वादशाद्वयं सूर्यमण्डलापरतो वोअन्तद्वयतिक्रमे
सूर्यमण्डलमण्डले आगत्य द्वितीया मण्डलमण्डलमण्डलं प्रविष्टं
सूर्यमण्डलमण्डलादश एकपट्टिनामा एकस्य सप्तमा द्विस्रस्य स-
त्काः सप्तमागाः भागा इति ।

सामर्थ्यं शेषेषु द्वितीयाद्वयं चतुर्दशमण्डलेषु यावत्प्रमाणं सूर्य-
मण्डलाद्वयन्तरं प्रविष्टं तावन्परिमाणं प्रतिपादयति करणमाह-

इच्छामंदलरूपं गुणियमन्धरं तु मूरसम् ।

तस्मै सामर्थ्यं, सामर्थ्याविसिर्षं सतिष्ठो ॥

वक्ष्यमण्डलस्य चतुर्दशमण्डलाद्वयन्तरं प्रविष्टस्य क्षात्रिमिच्छा, तेन
इच्छामण्डलमण्डले कपोलेन प्राक्तनमन्तराक्रमणमन्तरं प्रविष्टं सूर्यमण्ड-
लं परिमाणगुणितं क्रियते, गुणितं च सत् यावद् भवति तावत्प्र-
माणे तस्मिन् मण्डले चतुर्दशमण्डलाद्वयन्तरं सूर्यस्य मण्डलं प्रविष्ट-
मवसेयम् । तद् यथा-नृतीये चतुर्दशमण्डले किञ्च क्षात्रिमिच्छा,
तत्कपो कपोनाः क्रियन्ते, जातो ह्यै, तावत् प्रागुक्ता एकादश
एकपट्टिनागा गुणयन्ते, जाता द्वितीयाः, येषु च सत्काः सप्त-
मागास्तेऽपि द्वितीया गुणयन्ते, जाता प्रथमाः, तस्मिन्नेक एकपट्टिना-
मंगो ह्यपञ्चास पूर्वराशी प्रविष्टव्यन्ते, तत आगतं सूर्याय चतुर्दशमण्ड-
ले चतुर्दशमण्डलाद्वयन्तरं प्रविष्टं सूर्यमण्डलं त्रयोविंशतिरेकपट्टिना-
गस्य सप्तमा द्विस्रस्य सत्काः एकमागाः एवं चतुर्दशमण्डलमण्डले
चतुर्दशमण्डलाद्वयन्तरं सूर्यमण्डलं प्रविष्टमण्डलमण्डलाद्वय-
पट्टिनागाः, एकस्य च एकपट्टिनागस्य सत्काः पञ्च सप्तमागाः, पञ्च-
मण्डले वदन्तवारिण्यदेकपट्टिनागाः, अस्य सप्तमा द्विस्रस्य
द्वितीयाद्वयं तु चतुर्दशमण्डलेषु विशेषं वक्ष्यति । (तस्मै
सामर्थ्यं ति) तस्याप्यन्तरं प्रविष्टस्य सूर्यमण्डलस्य सत् कोअं
सूर्यमण्डलसत्कं तत् सामर्थ्यं साधारणं, चतुर्दशमण्डलमण्डलं प्रवि-
ष्टमित्यर्थः । यत् सामर्थ्याद् विशेषितमन्तरं चतुर्दशमण्डलवि-
कृतस्य सत् तद् शशिनां साधारणं कृतस्य । तद्यथा-द्वितीये
चतुर्दशमण्डले सूर्यमण्डलसाधारणाः वदन्तिरादेकपट्टिनागाः,
एकस्य चैकपट्टिनागस्य त्रयः सप्तमागाः । (कमुकं जवातं ,
एतावत्प्रमाणं द्वितीये चतुर्दशमण्डले सूर्यमण्डलं प्रविष्टमिति
चतुर्दशमण्डलस्य च विकृतस्यः वदन्तिरादेकपट्टिनागा वोअन्तस्य,
ततः वदन्तिरादशः वदन्तिरादेकपट्टिनागेषु त्रिषु चैकपट्टिना-
गस्य सप्तमागेष्वन्तीयेषु शेषास्तिस्रस्य कोअं विंशतिरेकपट्टिना-
गाः, एकस्य च एकपट्टिनागस्य सत्काः सप्तमागाः, एताव-
त्प्रमाणं द्वितीयां चतुर्दशमण्डलं कोअं सूर्यमण्डलमण्डलं वदन्तिरादेकपट्टि-
नागस्य सत्कं सप्तमागाः । एवं सर्वेष्वपि मण्डलेषु प्राचनीयम्, भाववि-
कृतं चाग्नेयस्य दक्षिणं इति न संशयः कायः ।

संयति वृद्धादिषु चतुर्दशमण्डलेषु विशेषमाह-

वृद्धादि रतिसेनं, रतिवसिष्ठो अंतर्तु नायनं ।

तं च मसि मुक्क सूर-तरादिषु अन्तरं वार्द्धि ॥

वृद्धादिषु चतुर्दशमण्डलेषु प्रागुक्तकरणवशात् वक्ष्यन्ते तत्र
रवेः सूर्यमण्डलात् शेषं वतते, तत् रतिवसिष्ठो मन्तरं जातव्यम् ।
“ तं वार्द्धि ” अत्र तं चेति प्रथमा सप्तम्यर्थे, शशिमुक्क इत्यत्र
प्रत्येकं विभक्तित्वेन आयेतिभ्याः । ततोऽप्यर्थः-तस्मिन् रति-
वसिष्ठो मन्तरं, वायव्यो जिह्वकः, स चैवं वोअनीय-शशिनि
च सूर्यान्तरात् सूर्यान्तरपरिमाणात् वोअन्तद्वयतिक्रमेण यच्च हे
शेषं यदाको सूर्याः तरपरिमाणस्य वर्तते तत् शशिनां वार्द्धिः सूर्य-
मण्डलाद्वयान्तरमवसेयम् । यथा वृद्धे किञ्च चतुर्दशमण्ड-
लमन्तरं जातुमिच्छा, ततः वदन्तिरादशः क्रियन्ते, जातः पञ्च, तैरे-
कादश एकपट्टिनागाः, एकस्य चैकपट्टिनागस्य सत्काः सप्तमागाः
सप्तमागा गुणयन्ते, जाताः सप्तपञ्चाशदेकपट्टिनागाः, एकस्य च
एकपट्टिनागस्य सत्काः वदन्तिरादश, तथाप्यन्तरादशैक-
रेकपट्टिनागाः सूर्यमण्डलमण्डले, शेषा एकपट्टिनागाः, ए-
कस्य च एकपट्टिनागस्य सत्काः वदन्तिरादश । तस्मिन् । ए-
तावत्प्रमाणं रतिवसिष्ठो मन्तरं, तत् एतावत् सूर्यान्तरपरिमा-
णात् द्विवोअन्तद्वयं परिच्छेदं चतुर्दशमण्डलपरिमाणात् द्विवो-
अन्तद्वयं परिच्छेदं चतुर्दशमण्डलपरिमाणं च वदन्तिरादेकप-
ट्टिनेषु वृद्धे शेषमवतिष्ठते वदन्तिरादेकपट्टिनागाः, एकस्य
चैकपट्टिनागस्य सत्काः एकः सप्तमागाः, एतावत् वदन्तिरादश-
मण्डलापरतः सूर्यमण्डलाद्वयान्तरम्, एवं शेषेष्वपि मण्डलेषु
प्राचनीयम् ।

जत्थ न सुच्छद सोमो, तं सतिष्ठो त्वयि होइ पथेयं ।

तस्मै सामर्थ्यं, सामर्थ्याविसिर्षं रतिष्ठो ॥

यत्र चतुर्दशमण्डले कोअं मन्तराकरणाविन्तायां सोममण्डले न
ह्यस्ति । यथा एकादशे चतुर्दशे पञ्चादशे वा, तत्र तावत्प्रमाणं
शशिनाः प्रत्येकमसाधारणं जातव्यं, तस्माच्च परतो यच्च शेषं
चतुर्दशमण्डलमण्डलं सूर्यमण्डलसत्कं तत् सामर्थ्यमवसेयमि-
च्छा जातव्यम् । तस्माच्च सामर्थ्यात् परतो यच्च शेषमण्डलसाधारणं
वर्तते तत् रवेरवसेयम् । यथा किञ्चैकादशे चतुर्दशमण्डले मन्तरादि
परिमाणं जिह्वकस्य तदेकादशकोअं क्रियते, जाता दश ते
एकादश एकपट्टिनागा एकस्य च एकपट्टिनागस्य च सत्काः
सप्तमागाः सप्त भागा गुणयन्ते, जातं पञ्चादशो मन्तरमण्डलस्य,
एकस्य चैकपट्टिनागस्य सत्काः पञ्च सप्तमागाः १५ । ४, ए-
तेषां मध्ये अपञ्चाशद्विंशतिरेकपट्टिनागाः सूर्यमण्डलेषु वृद्धे, शेषाः
सप्तपञ्चाशदेकपट्टिनागा एकस्य चैकपट्टिनागस्य सत्काः पञ्च सप्त-
मागाः सतिष्ठन्ति, एतत् सूर्यान्तरपरिमाणात् वोअन्तद्वयत्वात् सो-
ममण्डले, शेषं त्रिभुजः पञ्चादशेकपट्टिनागा चैकस्यैकपट्टिनाग-
स्य सत्काः सप्तमागाः, एतावता चतुर्दशमण्डले, चतुर्दशमण्ड-
लादेकादशं चतुर्दशमण्डलमण्डलमण्डलं प्रविष्टमवसेयम्, शेषं त्वेक-
पट्टिनागस्य सत्काः पञ्च सप्तमागा इत्येतावत् प्रमाणं
सूर्यमण्डलसंयति, तस्माच्च परतः वदन्तिरादशैकपट्टि-
नागाः चैकपट्टिनागस्य सप्तमागा गुणयन्ते, जाताः सप्तपञ्चाशदेकपट्टि-
नागाः, एवं शेषेष्वपि द्वितीयाद्वयं मण्डलेषु प्राचनीयम् । त-
द्विभुजं चतुर्दशमण्डलमण्डलेषु सूर्यमण्डलपरिमाणं, चतुर्दशमण्डल-
मण्डलपरिमाणं, चतुर्दशमण्डलमण्डलमण्डलसाधारणं आयपरिमाणं च ।

दधिकानि, नच वैकषष्टिजागा योजनस्य १६६५१-१६, एवं सर्वो-
अन्तरात्मपरकसाद् बाधोपु मयस्कतेषु संक्रामतोः पूर्वयोः परस्पर-
रमन्तरात्मनायां मयस्कते मयस्कते पञ्च योजनानि पञ्चविंश-
त्यैकषष्टिजागा योजनस्य बुद्धिस्तावत् मन्तव्या बाधद
सर्वबाधां मयस्कतम् । उयो० १० पाठु० ।

चंदविमाय-चन्द्रविमान-न० । चन्द्रसत्त्वविमाने, जं० ७ बह्व० ।
(चन्द्रविमानस्य संस्थानादि 'जोदसित्वविमाय' शब्दे) (अथेया-
मेव बाधस्य सहस्राणां व्यक्तिः 'विमान' शब्दे वक्ष्यते) (अथ-
त्येवचरित्यतिः 'जिह' शब्दे वक्ष्यते)

चंदविज्ञासिर्ण-चन्द्रविज्ञासिनी-की० । चन्द्रकर्मनोदरप-
त्रीमायाय, रा० । जं० । जी० ।

चंदसंबच्छर-चन्द्रसंबच्छर-पुं० । चान्द्रमालैरिष्यन्ते प्रमाणसंब-
च्छरे, चं० प्र० १० पाठु० । लू० प्र० ।

ता एषसि एं पंचवर्षे संबच्छराणं दोषस्त चंदसंबच्छरस्त चंदे
यासे तीसती मुद्रुतेणं गणितज्जागं केवति ए रातिदियगेणं
आहिते ति बदेजा । ता एषुणवीसं रातिदियाई, वपीसं च
बावडिभागा रातिदियस्य, रातिदियगेणं आहिते ति बदेजा ।
ता सेणं केवति ए मुद्रुतगेणं आहिते ति बदेजा । ता अह
पंचासं ए मुद्रुतमते तीसं च बावडिजागं मुद्रुतस्य मुद्रुत-
गेणं आहिते ति बदेजा । ता एषं च अह दुवाडसं स्वचक्रा
चंदे संबच्छरे, ता केणं केवति ए रातिदियगेणं आहिताति
बदेजा । ता मिषि चउप्पसे रातिदियसे हुवाडसग्गा बाव-
डिभागा रातिदियस्य रातिदियगेणं आहिते ति बदेजा । ता
से एं केवति ए मुद्रुतगेणं आहिते ति बदेजा । ता दस
मुद्रुतसहस्राई उच्च एषुणवीसं मुद्रुतसते पछासं च बाव-
डिभागे मुद्रुतस्य मुद्रुतगेणं आहिता ति बदेजा ॥

"ता एषसि जं" इत्यादि सुगमम् । अगवानाह-"ता एषुणवी-
सं" इत्यादि । एकोनविंशत् रात्रिन्विचार्णां, ज्ञात्रिंशत् ज्ञापष्टिजागा
रात्रिन्विचर्य, एतावत्परिमाणव्याख्यात्मको रात्रिन्विचारेण आ-
ख्यात इति बवेत् । तथाहि-युगं चात्रिंशद्व्यंशमासाः, एतच्च
प्रमेयं भावितं, ततो युगसत्त्वानामष्टादशानामहोरात्रयतानां
विंशत्यधिकानां चात्रष्ट्या भागे हतं ह्रस्वा एकोनविंशदहोरात्राः,
एकस्य चाहोरात्रस्य ज्ञात्रिंशत् ज्ञापष्टिजागाः २५ । ३२ ।
"ता से चं" इत्यादि प्रसक्तं सुगमम् । अगवानाह-
"ता एष" इत्यादि । अष्टौ मुद्रुतंशानि पञ्चाशत्यधिक-
त्यैकस्य च मुद्रुतस्य विंशत् ज्ञापष्टिजागाः, एतावत्परिमाणव्या-
ख्यात्मको मुद्रुतंशेनाख्यात इति बवेत् । तथाहि-चान्द्रमास-
परिमाणमेकोनविंशदहोरात्रः, एकस्य च अहोरात्रस्य ज्ञात्रिंशत्
ज्ञापष्टिजागाः, तत्र सप्तविंशत्यैकोनविंशदहोरात्रा चात्र-
ष्ट्या गुण्यन्ते, गुणयित्वा च उपरितनात् ज्ञात्रिंशत् ज्ञापष्टि-
जागाः प्रकृियन्ते, आताम्यप्यादशशतानि विंशत्यधिकानि ज्ञा-
पष्टिजागाणां १८३०, तत्र एतानि विंशत्या गुण्यन्ते, आतामि च-
तुषपञ्चाशत्सहस्रानि नक्षत्रानि मुद्रुतंशतज्ञापष्टिजागानाम् ।
५५६००, तत्र एतेषां ज्ञापष्ट्या भागो द्वियते, ह्रस्वाप्यष्टौ शतानि
पञ्चाशत्यधिकानि मुद्रुतंशानेकस्य च मुद्रुतंशेन विज्ञात

ज्ञापष्टिजागाः ५५६०३० "ता एष चं अह" इत्यादि प्राम्णका-
वनीयम् । चं० प्र० १२ पाठु० । (आदित्यचन्द्रसंवत्सराः
'संबच्छर' शब्दे वक्ष्यन्ते)

अत्र दिनमानम्-

चंदस्त एं संबच्छरस्त एगमेगे उक्त एषुणसहिराईदि-
याई रातिदियगेणं पृथक्ता ।

"चंदस्त चं" इत्यादि । संबच्छरो ज्ञानेकविधः स्थानाङ्गादिदृ-
कस्तत्र यन्त्रागतिसङ्कीर्णस्य संबच्छरो विषयस्य स चन्द्र एव ।
तत्र च ज्ञादश मासाः बद् च श्रुतयो भवन्ति । तत्र वैकेक श्रु-
तुरेकोनषष्टिरात्रिंशद्विचारेण प्रवर्तते । एकस्य १, एकोनविंशत्यै
ज्ञापष्टिजागा अहोरात्रस्येत्येवं प्रमाणः कृष्णप्रतिपदामारब्धौ पौ-
र्णमासीपरिमित्तचन्द्रमासो प्रवर्तते, चान्द्र्यां च ताज्यामृतमे-
वति । तत्र एकोनषष्टिरहोरात्रावप्यसौ भवति । यथेह ज्ञापष्टि-
जागद्वयमधिकं तत्र विवक्षितम् । स० २६ सप्त० । एकोनविंशदिना-
नि ज्ञात्रिंशत्स्य ज्ञापष्टिजागा दिवसस्येत्येवं प्रमाणः ३६ । ३२ । ६२,
कृष्णप्रतिपदारब्धः पौर्णमासीपरिमित्तचन्द्रमासः, तेन मासेन
ज्ञादशमासपरिमाणव्याप्तसंबच्छरः, तस्य च प्रमाणमिदं नीषि श-
ताम्यह्य चतुःपञ्चाशत्तुष्टराणि ज्ञादश च ज्ञापष्टिजागाः ३४५
१२ । ६२ । इत्या० ५ जा० ३ उ० ।

पुषिमपरिपदा पुण, वारस संबच्छरो हवइ चंदो ।

ज्ञादशसंख्याः पौर्णमासीपरावर्तौ एकज्ज्ञानसंबच्छरो भ-
वति । एकज्ज्ञ पौर्णमासीपरावर्तौ एकज्ज्ञाष्टौ मासः, त-
स्मिंश्च चान्द्र मासे रात्रिन्विचरिमाणव्याख्यात्मकोनविंशत् रा-
त्रिन्विचानि, ज्ञात्रिंशत्स्य ज्ञापष्टिजागा रात्रिन्विचस्य, एतद् ज्ञा-
दशभिर्गुण्यते, आतामि त्रीणि शतानि चतुःपञ्चाशदधिकानि
रात्रिन्विचानां, चादश च ज्ञापष्टिजागा रात्रिन्विचस्य, एवंप-
रिमाणव्याप्तः संबच्छरः । उयो० २ पाठु० । ('संबच्छर' शब्दे
वैतत् विवरित्यते) ('आजिह' शब्दे द्वितीयभागे ३० पृष्ठे
चन्द्रादित्यावृत्त्य उक्ताः)

सङ्गणमस्य-

ससि सगहपुष्यमासी, जोष्ट्र विसयचारि शकलये ।

कडुओ बहूद्वयो या, तथाहु संबच्छरं चंदं ॥

(ससि सि) चिनिकोपोप्य शशिमना चनेष्ट्र सकलपौर्ण-
मासी समस्तरका, यः संबच्छर इति गम्यते । अथवा-यत्र श-
शी सकलां पौर्णमासीं योजयति, मात्मना संबन्धयति, तथा
विषयमाचारी यथा स्वचित्पिष्वचरीनि नक्षत्राणि, यत्र सवि-
धमाचारि नक्षत्रं, तथा कडुकोऽतिशयोक्तासङ्गात्, बहुव-
च्य, दीपेत् प्रकृतत्वात्, तमेवंविधमाहुःसङ्गते भुवते तद्विदः सं-
वत्सरं चन्द्रं, चन्द्रचारलक्षणसङ्गितत्वादिति । इत्या० अं० ३३० ।

चंदसाहा-चन्द्रशाहा-की० । मासावोपरितमशाहायाव, प्र-
स० १ अक्ष० द्वारा जं० ३५० । शिरोपदे, जी० ३ प्रति० ।

चंदसिग-चन्द्रसिग-न० । चतुर्थदेवसोक्तस्ये एवमनख्याते
विभागे, स० ३ सप्त० ।

चंदसिद्धि-चन्द्रशिद्धि-न० । चतुर्थे देवसोक्तस्ये एवमनख्याते
विभागे, स० ३ सप्त० ।

चंदसिरी-चन्द्रसी-की० । चितौवकुलकरस्य चतुष्पत्तौ भा-

तरि, आ० बू० १ अ० । पूर्वजने चन्द्रस्याप्रमद्विष्टा मातरि,
ज्ञा० २ छ० १ अ० ।

चंदसूरदासगणिया-चन्द्र्युदेशनिका-ली० । सद्यो जातस्य
बालस्य तृतीय दिवसे क्रियमाणे चन्द्रसूर्ययोर्गानिधिं बल-
वर्धनेन, अ० ११ अ० १ अ० ३० । ज्ञा० । ('चंद्ररसिण्या' शब्दे
१०७१ पृष्ठे तद्विधिः)

चंदसूरपासगणिया-चन्द्रसूर्युदेशनिका-ली० । अन्वर्थातुसा-
रिणि सद्यो बालस्य तृतीयदिवसात्सवे, विपा० १ बू० २ अ० ।
चंदसूरि-चन्द्रसूरि-पुं० । आर्यवज्रस्वामिशिष्यश्रीवज्रसेनसूरी-
णां शिष्ये, यतश्चन्द्रकुलं विनिर्गतम् । " श्रीवज्रसेनसहस्र-
त्पत्रपूर्वादिचुलिकाऽऽदिष्वः । मूलं चान्द्रकुलस्या-जनि क ततश्च-
न्द्रसूरिमुक्ता " ॥१॥ ग० ४ अर्थि० । स च वैक्रमसंवत्सराणां दि-
तीयशतकोऽभवदिति पट्टावलिवाक्येनैव प्रतीयते । निरवावलि-
कानां मुनस्त्वष्टस्य विवरणकृतेति, स च " वसुलोचनरावि-
षये श्रीमच्छ्रीचन्द्रसूरिभिरित्यः । आर्यवज्रस्वामिकवसुतो, निरवाव-
लिशास्त्रसूरिरित्यम् ॥१॥ " इति (नि० ५ वर्थे) १२२० वैक्रमवर्षे
आसीत् । निशीथार्थ्यनस्य विश्रुतिमोदशस्तकसूत्राणां विशेष-
वस्थाप्याकृति श्रीशीलभद्रसूरिणां शिष्ये च । (स च " श्रीशी-
लभद्रसूरिणां, शिष्यैः श्रीचन्द्रसूरिभिः । विश्रुतादेशं व्याख्या,
कृत्वा स्वपरेतत्वे ॥ वेदाश्चन्द्रयुक्ते, विक्रमसंवत्सरे तु सुगरीयैः ।
मार्गालिनहादयैः, समर्थितं यत्वा ॥१॥ " इति स्वोद्युक्ताय
वैक्रमसंवत् ११७४ वर्षे अहो, इति निरवावलिकानिशीथार्थ्य-
नबोरेक एव व्याख्याकृत इति प्रतीयते, उभयत्र ह्यनित्यप्र-
योगात्, यतः पञ्चाशद्वर्षावन्तरं हीर्षाद्युषः कथञ्चित्सम्भ-
वयेव ।) अथञ्च मत्तार्थ्यमस्येवविश्रुतमचन्द्रसूरिशिष्यवि-
जयासिद्धसूरिशिष्योऽनवदिति, तत्कृतसंग्रहणीरक्षणयोः, अ-
नेनावश्यकं प्रवेशव्याख्या नाम टिप्पणकमपि कृतमिति, विक्र-
मसंवत् १२२२ वर्षे तृतीयोऽपि चन्द्रसूरिः पाक्षिकसूरीका-
कारकस्य यशोदेवसूरिः शिष्य आसीत् । जै० ६० ।

चंदसूरतरण-चन्द्रसूर्योपतरण-न० । समवसरणभूमी श्रीवी-
रस्वामिबन्ध्यायै सविमानयोश्चन्द्रसूर्ययोरेवतरणे, कल्प० ३ कृण ।
विपा० नि० । (तत्कल्प्यता 'सूरचंद्र' शब्दयोरवसेया) ('उत्तर-
चंद्र' चंदसूरारण' 'अच्छे' शब्दे प्रथमपत्र २०० पृष्ठे आधेदितम्)

चंदसूरौवराग-चन्द्रसूर्योपराग-पुं० । ग्रहणे, " चंदसूरौवरागो
गृहयं मज्जति " नि० बू० ११ अ० ।

चंदसेण-चन्द्रमेन-पुं० । श्रीशृंगभजिनेन्द्रस्व बद्धवत्वारिणो
पुत्रे, कल्प० ७ कृण । स्वनामके सूरौ च, अवसाधयैः विक्रम
संवत् १२०७ मिते विद्यमान आसीत्, प्रद्युम्नसूरयेर शिष्य उत्पा-
द्विशिक्षितान्नो ग्रन्थस्य कर्ता । जै० ६० ।

चंदसेहर-चन्द्रशेखर-पुं० । हरिश्चन्द्रसमकालीने नृपे, यो हि
हृदिगुह्यं हरिश्चन्द्रं याचमानेन कुलपतिना वसु लकं याचनी-
य इत्युक्तः । ती० ३८ कल्प० । श्रीसोमप्रतिभद्रसूरिणां शिष्ये
च, श्रीसोमप्रमसूरिः पक्षे श्रीसोमप्रतिभद्रसूरिणां स्तेषां च ये
विनेयास्तत्र श्रीचन्द्रशेखरौ, प्रथमः । ग० ४ अर्थि० ।

चंदा-चन्द्रा-ली० । चन्द्रहीने चन्द्रदेवस्य राजनाम्याम्, जी०
३ प्रति० । (तत्कल्प्यता 'चंद्रहीन' शब्दे आत्मनेप
१०७१ पृष्ठे उक्ता)

चंदागणपांचाचि-चन्दागमनप्रविभाक्त-न० । चंद्रवन्दनायै
समागतस्य चन्द्रस्याग्निरागमके नाट्यप्रदे, रा० ।

चंदागोरोम-चन्दाकारोपम-नि० । चन्दाकारचन्दाकृतिः स
उपमा येषां ताभि तया । चन्द्रमण्डलचंद्र चूचे, जी० ३
प्रति० । रा० ।

चंदागण-चन्दागन-पुं० । जम्बूद्वीपे पेरवणवर्षेऽस्यामवसर्पि-
ण्यां जात प्रथमतीर्थकरे, स० । ति० । आच० ।

चंदागणा-चन्दागना-ली० । चन्द्रवन्दनं मुखं वासां ताः ।
जी० ३ प्रति० । रा० । चन्द्रमुख्याम्, नेमिकुमारस्य राज्ञीमत्याः
प्रायायाः स्वनामस्थानायां सख्याम्, कल्प० ७ कृण । स्वना-
मस्थानायां शाश्वतजिनप्रतिमायाम्, स चोक्तवतः पञ्चधनुः-
शतानि जघन्यतः सप्तहस्ता । रा० ।

चंदाज्ञ-चन्दाज्ञ-पुं० । अवसर्पिण्यामेकादशे कुलकरे, ज० २ वक्र०
अ० । " चंदाज्ञो नि सामग्रं स चैव ताय सोमलसा विसो
चंदपियगमि रोहिलो चंदाभोयति, " चन्द्रप्रभे तीर्थकरे,
आ० बू० २ अ० । पञ्चमदेवशोकस्य विमानभेदे, स० १ सप्त० ।
अभ्यन्तरपश्चिमायाः कृष्णराजिरेषां लोकांतिविमाने, यत्र
गईनायां लोकांतिचंद्राव निवसन्ति । स्या० ८ ज० ।

चंदायण-चान्दायण-न० । चन्द्रेण बुद्धिप्राजा कृपयाजा च
सहायते गम्यते यस्यचान्दायणम् । चन्द्रप्रतिमायाम्, (ज्ञा०) ।

एकैकं बर्षेपदं प्राप्तं, शुद्धे कृष्णे च हापयेत् ।

तुज्जीत नामावास्याया-मेष चान्दायणे विधिः ॥१॥

(एकैकमिति) एकैकं बर्षेयं प्राप्तं कृष्णं शुद्धे पक्षे प्रति-
पक्षिधारात्तय यावत् पौर्णमास्यां पञ्चदश कवलाः, कृष्णे च
पक्षे हापयेत् हीनं कुर्वादेकैकं कृष्णं, ततो तुज्जीतम् अमावास्या-
यां, तस्यां सकलकवलायादेव चान्दायणमभ्यर्च्य बुद्धिप्राजा
कृपयाजा च सहायते गम्यते यत् तत् चान्दायणं, तस्याय विधिः
करणप्रकार इति । ज्ञा० ११ ज्ञा० ।

इयं च चान्दायणप्रतिमा यममध्या व्याहृज्यमध्या
च, तत्राद्यां तावद्दशयन्माह-

शुक्लमि पदिवयाभा, तदेव वृद्धीर्दे जाव पधरस ।

पंचदसपदिवयाधिं, तो हाण । किहपदिवचल ॥१॥

शुद्धे शुक्लपक्षे प्रतिपदः प्रथमनिधारात्तय तथैव तेनैव प्रकारे-
ण एकादशोत्तरलक्षणं बुद्ध्या प्रतिदिनं मित्राणां कवलानां च
बर्धनेन यावत्पञ्चदश भिक्षाः कवलान्वा शुद्धाति (पंचदसप-
दिवयाधिं ति) पञ्चदश्यां पौर्णमास्यां प्रतिपदि च कृष्णपक्षप्र-
थमिणी (तो ति) ततोऽनन्तरम्- (हाणि ति) एकैकशोऽ-
नुदिनं भिक्षादिहाहिं करोति कृष्णप्रतिपक्षे, कृष्णस्यैव शुक्लप-
क्षापकया द्वितीयपक्षे इत्यर्थः । तत्र चान्दायणायामेका भिक्षा
कवलता वा स्यादिति गणार्थः ॥ ११ ॥

प्रथं वज्रमज्झा, तामाह-

किहदे पदिवर्षे पधर-स एगहायीओ जाव इको उ ।

अयमवसपदिवयाधिं, बुद्धी पधरस पुमाए ॥ २० ॥

कृष्णे पक्षे प्रतिपदि प्रथमतीर्थे पञ्चदश कवदादीन् पृच्छति,

तत (यगहाणीओ सि) एककवलादिहानिः प्रतिदिनं कियते, यावदेकस्तु एक एव कवलादिस्वावस्थाप्रतिपदाः प्रतीतयो-
स्ततो वृद्धिः कवलादीनामनुदिनं कियते, यावत्पञ्चदश कवला-
दयः पूर्णया पूर्णमास्यां प्रवर्त्तन्ति माघार्थः ॥ ३० ॥

इह तपसि भिक्षाऽपि प्राज्ञतयोकमतस्तुल्यकणमाह-

एषां निजस्वाम्यां, एषा दत्ता विचित्ररूपा वि ।

कुक्षिभिरुपेक्षं, कवसस्व वि होइ विखेयं ॥२१॥

इतो विचित्रतपःस्वकपाभिधानामन्तरं भिक्षामानं, वाक्यमिति शेषः । तच्चदश-एका असहाया, दसिभेकप्रलेपकपा, विचित्ररू-
पाऽपि बह्वर्त्तकानेककल्पस्वजावतया नामास्वभावाऽपि, न के-
वलमेकस्वजावते । अथ कवलतमानमाह-कुक्ष्यएककमानं क-
वलस्थाऽपि अथति विक्षेयमिति प्रतीतं, नवरं मानमिति वतेते
इति माघार्थः ॥ २१ ॥

इहैव विशेषमाह-

एतं च कीरमायं, सफलं परिपुष्कजोगनावस्स ।

गिरिद्वारणस्स खंयं, इयरस्स ण तारिस्स होइ ॥ २२ ॥

एतच्च एतत्पुनरनन्तरोक्तं तपः क्रियमाणं विधीयमानं सफलं
मोक्षादिकं, हेयमिति योगः ; परिपुष्कजा निर्दोषा योगा व्या-
पारा प्रावक्ष्याम्यवभाषो यस्य स तथा, तस्य, एतदेव स्पष्टतर-
माह-निरधिकरणस्य शुद्धतारारमयजितस्य निष्कलहस्य वा
ज्ञेयं ज्ञातव्यम्, इतरस्य साधिकरणस्य न मैवं तादृशं, यादृशं
निरधिकरणस्य फलमिति गम्यते, अथति स्यादिति माघार्थः ।
॥२२॥ पञ्चां १६ विषयं । अन्वयस्योत्तरतो दक्षिणतश्च बद्धमि-
धनमसिद्धिमानं, ज्योः ११ पादुः । (तत्रमाणस्य 'अवन' शब्दे
प्रथमभागे ७५१ पृष्ठे उक्तम् । तथा 'चंवंदमल' शब्देऽस्मिन्नेव
भागे १०८१ पृष्ठेऽप्युक्तम्)

चंदाक्षग-चन्द्रालक-न० । देवताचैविकाद्यर्थे ताक्षमेव अपुरा-
प्रसिद्धे भाजने, वृक्षे १ कु० ४ अ० ३ क० ।

चंदावली-चन्द्रावली-श्री० । तन्मागादिषु जलमध्यप्रतिबिम्बित-
चन्द्रपङ्क्तौ, रा० १ जी० १ अं० । आ० प्र० ।

चंदावलीपवित्रक्ति-चन्द्रावलीप्रविभक्ति-न० । चन्द्रावलीप्र-
विभागामिनयाम्नेके नाट्यभेदे, जी० ३ प्रति० । अं० ।

चंदाविउभय-चन्द्रावेधक-न० । चन्द्रो वरपुत्रसिंहाकिणो-
क्तको गृह्यते, तथा आभ्यांश्चया विज्यते इति आवेधं, तदेवावे-
धकं, चन्द्रालकमवाधकं चन्द्रावेधकम् । राधावेधे, तदुपमान-
मरणाराधनप्रतिपादके ग्रन्थविशेषे च । लक्ष्य प्रकीर्त्यककपम्
चत्कालिकभुतभेदः । पा० १ सं० ।

तच्छेदय-

'नमिऊण नमोकारं, जिणवरयसहस्स वडमानस्स ।

संधारम्मि निक्कं, गुणपरिवादि निसाहम् ॥ १ ॥

यस किराराहणया, यस किर मणेरहो सुविहिवाणं ।

यस किर पच्छिमंते, वडमाहरणं सुविहिवाणं ॥२॥

भूरेगहणं जहा ये, कयाए अचमाणयं च अस्समाणं ।

मण्णायं च पडगा, सह संधारो सुविहियाणं" ॥३॥

इत्याद्युपक्रम्य संस्तरकविधिकः । ६० प० ६ प० ।

"इत्थं सम्यग् इयमी, पम्भज्जासरणकालसमयमि ।

ओ तु न सज्जह मरये, साइ आराहओ मयिधो ॥१७॥

२७५

विषयं आयरियगुणे, सीसगुणे विषयनिगहगुणे अ ।

नाणगुणे चरणगुणा, मरणगुणविहिं व सोकणं ॥१७५॥

तह विराह काउज्ज, जह मुक्कवह गम्भवाससहरोणं ।

मरणपुणमभवज्जम्भ-दुसाय विणिवायसममाणं" ॥१७५॥

६० प० ४ प० ।

चंदिमा-चन्द्रिका-श्री० । "चन्द्रिकायां मः" ८ । १ । १८१ ।

चन्द्रिकाशब्दे कस्य ओ भवति, इति प्रः ॥ १ पाद ६ प० ।

अन्वयस्यास्मादाय, आ० १ कु० ८ अ० ।

चंदिमाइय-चान्द्रिक-पुं० । चन्द्रवृष्ट्यान्तप्रतिपादके प्रथमभुत-

हकम्भस्व ज्ञाताध्ययने, आच० ४ अ० । आ० चू० । प्रअ० ।

चंदिहो-देशी-तापिते, दे० ना० ३ वर्गे ।

चंउत्तरवसिसग-चन्द्रोत्तरावतंसक-न० । चतुर्थे देवदोक्ते स्-

नामक्याते विमाने, स० १ सप्त० ।

चंदेर-चन्द्री-श्री० । स्वनामकथातयां नगण्योय, यन्नाजित-

स्वामी प्रतिमाकृषेण पूज्यते । ती० ४५ कल्प ।

चंदोत्त-देशी-कुमुद, दे० ना० ३ वर्गे ।

चंदोत्तर-चन्द्रोत्तर-न० । कौशाम्या नगण्यां बहिः स्वनामक्या-

ते उद्याने, विपा० १ कु० ४ अ० ।

चंदोयर-चन्द्रोदर-पुं० । चक्रपुराधिपस्य वज्रायुधस्याङ्गजे

हस्तपुत्राधिपस्योत्तरनृपतिस्तुलायाः सलीलहायाः पत्न्यौ वेता-

कृपयवते मलयपुरे किरणवेगस्य नरपते राजसिंहासनेऽभि-

षिके भानुवर्त्तनां शिष्ये, च० २० ।

चंदोयग-चन्द्रोपक-न० । कुशाग्रमननिमित्ते परित्राजकोप-

करणे, आ० ४ अ० २ उ० ।

चंदोवराग-चन्द्रोपराग-पुं० । अन्वयः चन्द्रविमानस्य उपरा-

गो राहुविमानतेजसोपरज्जं चन्द्रोपरागः । आ० १० अ० ।

अन्वग्रहणे, ज० ३ श० ६ उ० । अनु० ।

चंपग-चम्पक-पुं० । पुष्पप्रधाने स्वनामक्याते वृक्षविशेषे, स च

सुवर्णचम्पकः काष्ठचम्पकश्चेति द्विविधः । ज० १ वक्क० ।

दशं० । रा० । इथा० । आ० ३० । कल्प० । आवा० । आच० ।

अ० । प्रज्ञा० । जी० । ज्ञा० । विशातितमजिनस्य किञ्चुकाणां च

अम्पकक्ष्यवृक्षः प्रअ० २ आअ० हार । स० । तरुण्य, ज० । तच्च

स्वर्णवर्णतं प्रवर्ति । प्रअ० २ आअ० हार । जम्बूद्वीपस्य विजय-

हारस्तत्कविजयाभिधानराजधान्याः पश्चिमादिश्वर्तचम्पकवन-

स्याचिपतो देव, पुं० । जी० ३ प्रति० ।

चंपगकुसुम-चम्पककुसुम-न० । सुवर्णचम्पकवाचि, जी० ३

प्रति० । प्रज्ञा० ।

चंपगगुम्य-चम्पकगुम्य-न० । इत्येवमन्वयदुकायउपपत्त्युप-
सोपेतसु चम्पकवृक्षे, ज० २ वक्क० ।

चंपगउम्मा-चम्पकउम्मा-श्री० । सुवर्णचम्पकवाचि, प्रज्ञा०

१७ पद ३ अं० ।

चंपगपिय-चम्पकप्रिय-त्रि० । इत्येव चम्पकपुत्रं प्रियं तस्मिन्,

आच० ३ अ० ।

चंपगभेय-चम्पकजेद-पुं० । सुवर्णचम्पकचन्द्रे, जी० ३ प्रति० ।

चंपगमाला—चम्पकमाला—स्त्री० । १. त० । स्वर्णचरकौर्मि-
तायां मालायाम्, स्त्रीणां कण्ठाभरणे, दशाक्षरपादके पदकि-
च्छन्तेभेदे च । वाच० । “अनुवृत्ताये पठिया, चंपगमाला
न कोरैस्तीसाः” आच० ३ अ० । (‘किरम्म’ शब्दे आस्मिन्नेव
भागे ५१७ पृष्ठे ऽस्या व्याख्या)

चंपगमाला—चम्पकमाला—स्त्री० । चम्पका इमविशेषाः, लतास्मि-
न्येकशाखाः, प्रचाराभावात्, चम्पकानां लतास्तनुकास्त एव ।
लताकुतित्वं चम्पकवृक्षेषु, अ० १ वक्र० । औ० ।

चंपगवर्तिसप—चम्पकावर्तसक—पुं० । सौधर्मादिविमानानां म-
ध्यवेष्टावर्तिनि अन्यतमेऽवर्तसके, प्रज्ञा० २ पद । रा० ।

चंपरमिणिज्ज—चम्पारमणीय—न० । कुमारस्य संनियसस्य शब्दः
स्वनामवयते उद्याने, आ० चू० १ अ० । आ० म० ।

चंपा—चम्पा—स्त्री० । अङ्गवृक्षजनपदज्ञातया, आच० १
अ० । आ० म० । कल्प० । सुत्र० । ३० । स्था० । प्रज्ञा० ।
पञ्चा० । प्रव० । ती० । आ० क० । अन्त० । चम्पानगर्थां हि
व्याख्या प्रकृतेः पञ्चमशतकस्य दशम उद्देश उक्ता । अ० ५ श-
१ उ० । पञ्चा० ।

तत्कल्पभेदपरम्—

“ कृतदुर्नयमङ्गानां—मङ्गानां जनपदस्य नृपायाः ।

चम्पापुर्याः कल्पं, जल्पामस्तीर्थपुर्यायाः ” ॥ १ ॥

अस्यां द्वादशमजिनेन्द्रस्य श्रीवासुपुत्रस्य विभुवनजनपूर्यानि
गतौवताऽजन्मप्रसन्नया केवलज्ञाननिर्वाणोपायमलकानि पञ्च क-
ल्याणकानि जहिरैः । १। अस्यामेव श्रीवासुपुत्रजिनेन्द्रपुत्रमज्जवत्तु-
पुत्रौ । लक्ष्मीकुञ्जना राटिणी नाम कन्याऽपि तान् पुत्रानामुपरि
जह्नुः, सा च स्वयंवरे अशंकराज्यकण्ठे वरमार्त्तं निमित्त्य तं परि-
णीय पट्टराज्ञी जाता, कमेष्टाष्टौ पुत्राश्चनखत्र पुत्रोऽरजो जनत् । २।
अन्यदा वासुपुत्रशिष्यायां कृत्यकुम्भस्वर्णकुम्भयोर्मुखाद्वष्टद्वः स-
ख्योपशमहेतुं प्राग्जन्मचार्णि रोहिणी तपः श्रुत्वा सांक्षापनविधिं
प्राचो कटमुक्तिं सपरिचिन्वाऽगच्छत् । ३। अस्यां करकण्डनाम-
धेयां भूपरिदशाखवद्वलः पुराऽसीयः कादम्बर्यादमृश्यां कति-
गिरेरुपलकावर्तिनि कुपयनान्नि सरोवरे श्रीपाश्वेनानां पश्चात्पा-
वण्यां विहरन्तं हस्तिभ्यन्तरमुद्रायाः किलकुलादानीयतया प्र-
तिष्ठापितवान् । ४। अस्यां सुमन्त्रा महासती पाषाणमयविकट-
पाटसंयुतापहितासिन्धुः प्रतोलीः शालामहास्यपदामसूत्रननु-
वेष्टिते तितउना कृपाजलमाकुष्य तेनातिविषय सप्रमावमु-
क्ष्वाटयत्, एका तु तुराया प्रतोलीं कन्याऽस्ति, यां किल सत्सदृशीं
सुचरित्रा मयति, तथेयमुद्राटनीयेति भगिन्त्वा राजाद्विजन्मसकं
तथैव पिहितामेवास्थापयत्, सा च तद्दिनाद्वारभ्य चिरकांसे
तथैव हृष्टा जनतया, कमेण विक्रमादित्यवैषु पदस्थिक्रय्याद्वान-
रिष्यतिङ्गानेषु ३३० लक्षणावनोद्गम्योत्सुराजमसदीनः
शाहुरपुत्रङ्गोपयोगि पाषाणप्रहारी प्रतोलीं पानयित्वा कपाट-
संपुटमग्रहीत् । ५। अस्यां द्विधाहननृपांतर्महिष्या पश्चादवस्था सह
तद्दीहैर्द्विपूरण्यमनेकपाऽऽकटः संवरत् स्मृतारण्यानि विहारं क-
रिष्यात् । प्रति प्रजना अपवाहितः स्वयंतदशाब्दामानस्य स्मिन्,
कारिणि पुनः संचरितं ध्यातुयेवामेव स्वचतुरांगमागतं, देवी चा-
सामस्यां सदा कट्टेवारण्यानि मगात् । तद्वनोर्गां कमेण स्रुत् सुपुत्रे,
स च करकण्डुनाम स्त्रितपितरजनि, कालिङ्गेषु पित्रा साद्वै युष्प-

मानः प्रतिविष्य आर्याया जनन्या क्रमेण मद्रावुषभस्य यौवनवा-
र्कदशानुज्ञाज्ञातः प्रत्येकशुद्धः । सितिक चाससाद् । ६। अ-
स्यां चन्दनवाता द्विधाहननृपतिनन्दना जन्म वपलेन, या किल
जगवतः श्रीमहावीरस्य कौशाम्यां लृपकोणस्थकुलमाधेः
पारणाकाख्यात् पञ्चविनोचपमसाऽवसाने द्रव्यमेवकाल-
माध्यामिप्रदानपुरयत् । ७। अस्यां पृष्ठवम्पस्या सह श्रीवीरस्त्री-
णि वर्षारात्रसमवसरणानि वक्रं । ८। अस्यामेव परिसरे श्री-
भोगिकसुनरशोकचन्दो नरेन्द्रः कृषिकाऽपराधः श्रीराजपृष्ठं
जनकशोकादिहाय नवीनां राजधानीं चम्पामवीकृत । ९। अस्या-
मेव पाण्डुहलमार्गनो दानरीक्षेणु दृष्टान्तः श्रीकण्ठपतिः सा-
म्राज्यध्वं चकार, हयन्ते चाद्यापि तानि तानि तद्व-
दान्स्थानानि कृद्वाटचतुष्कादीनि पुनर्मिथ्याम् । १०। अस्यां
सम्यगदृशान्निर्देशेन सुदृग्नेश्वरी द्विधाहननृपस्य राह्याऽन्या-
वस्था सन्नागार्थमुपसम्भारः कृतिपतिवक्त्रासा चार्था नितः
स्वकीयानकम्पलसंपदभावात्कृष्टासन्नेद्वेनासांश्रयात्तु
लं हैमसिंहासनतममैवीत्, तरवारि च निशितं सुप्रभिसुम-
नोदामानयत् । ११। अस्यां च कामधेयः श्रेष्ठो भोवीः स्या-
पासकाप्रणीरष्टादशकनकोटिस्वामी गोदशसहस्रतुल्यभूयो-
कुलाधिपतिर्भेदप्रापितरभवत्, यः पोषपापारांस्तथा मिथ्या-
हृष्टैरेव पिशाचजमुज्जुगकैपवसर्गितोऽपि न क्रोममजज्जत्,
रुधितश्च जगवताऽन्तःसमवसरणम् । १२। अस्यां विहरन्
श्रीशठ्यम्भनसूरिहनुदृष्टपुष्टधरः स्तनयं यमनिर्कातिशानं
राजपृष्ठगतं प्रमायुः पश्मासास्यध्वं धुनहासापयमेना-
ऽऽकलयत् तदध्ययनाथं दशवैकालिकं पूर्वगतानिर्मुहवाद्,
तथास्मभवादात् षडजीविकां कामप्रवादात् पण्डितवर्णां सत्य-
वादाच्छाशुकिम् अवांशोऽप्ययमानि प्रत्यास्थानपूर्वतुत्तय-
स्तन इति । १३। अस्यां वास्तव्यः कुमारमन्त्री सुवधेकारः
स्वनिभवेवैवर्धमिन् जनघनमहोऽकृष्टकुलात्रयशोऽप्यवर्धोला-
पितर्यमपितयस्य प्राग्मसुहृद्वद्वनविषुध्यां चनकासुगोशार्थ-
चन्दनमया जीवन्तस्वार्मनीं सालङ्कारं देवाधिदेवर्धमहावीर-
प्रतिमां निर्ममे । १४। अस्यां पूर्वमर्धे चैत्यं श्रीवीरां व्याकरोपो-
ष्टापदमार्गहनि सनज्जय एव सिद्धन्तिनि ॥ १५॥ अस्यां पालि-
तनामा श्रीवीरोपासको धणिक, तस्य पुत्रः समुद्राधारां समुद्रे
प्रसूत इति समुद्रप्राज्ञो बन्धे नीयमानं वीक्ष्य प्रतिबुद्धः, भस्मि-
क्ष्मापत् । १६। अस्यां सुनन्दः आदः साधूनां मसद्वर्णयं निन्द-
त्वा मृतः कौशाम्यामिज्यसुतोऽभूद् जन्तुः चाऽग्रहोर्दुर्गाः दुर्ग-
म्यः कायोऽसौम्य देवतामाकुष्य स्वाङ्गं सौगन्ध्यमकार्यत् । १७।
अस्यां कौशिकार्थशिष्याङ्गिरिकक्षाध्यामसंविधानं सुजा-
तप्रियङ्गवादिसंविधानकानि च आहारे । १८। इत्यादिसं-
विधानकरन्यकटनानाष्टातिनिधानमर्थं पुनः, अस्याश्च प्राकाराभि-
सिप्रियसखीव प्रतिजगमालिकृति पावनघनमसपूरितान्तरा
स्वरिहारा प्रसूतवीरचक्राजिः १९। १९। उत्तममन्त्रवारी-मुकाभि-
धोरागप्रसवशुलः । नमरां विविधाद्युत्तुव-रनुज्ञालिनीं मालिनीं
जयति ॥ २० ॥ जन्मभूयोपुत्रपुत्रस्य, तद्वत्स्यां ध्वन्ये कुपैः । अ-
स्यायाः कर्त्तव्यमत्याहुः, आजिनप्रसूरय ॥ २१ ॥ ती० ३५ कल्प ।

चंपाकुसुम—चम्पककुसुम—न० । सुवर्णचम्पकपुष्पे, रा० । जी० ।

चंपिजिया—चम्पीया—स्त्री० । स्वयिराद् भद्रयशसः निर्गतस्व
उद्भूतिकागस्य प्रथमशस्त्राखाम, कदम्ब० कृष्ण ।

चकोर-चकोर-पुं० । रक्तपादे दीर्घिप्रोवे जलचरपक्षिणि, वि०
बृ० १७ उ० । प्र० ।

चक्र-चक्र-न० । "सर्वत्र लचरामवन्त्रे" ८ । ३ । ७३ । इति
रसोप० । आ० २ पा० । मानिमानावन्त्रे वृत्ताकृतौ पदार्थे, प्र० ३
आ० ७ द्वार । यथा रथाक्रमपट्टाक्षं वा । औ० । प्र० ७ । सम-
स्तायुधातिशयिदुर्दैमारुविजयकरं, प्र० २१३ द्वार । रत्न-
लतप्रहरणविशेषं, ला० २ डा० ४ उ० । ओष० । आ० ७ ।
रा० । प्र० ७ । (मनुष्यभयदौर्लभ्यं चक्रवृष्टान्तो "मणुस्स" श-
ब्दे वक्ष्यते) वासुदेवानां सुदर्शनाभिधानं चक्रम् । उ० ११ प्र० ।
चक्राकारे शिरोभूषणविशेषं, जं० ३ वक्र० । आभरणविशेषं,
औ० । चक्रवाकं, कल्प० ३ कृष्ण । पक्षिविशेषं, पुं० । जी० १
प्रति० । प्र० ७ । सैन्यं, राष्ट्रे, इममेव, जलावतं, आमजालं,
तगरपुष्पं, व्यूहभेदं, वाच० ।

चक्रकंत-चक्रकान्त-पुं० । अस्मिन्समुद्रस्याधिपतौ, की० ।

चक्रजोहि (ए)-चक्रजोधि-पुं० । चक्रेण युद्धकतरे वासु-
देवे, आ० १ प्र० ।

चक्रजम्प-चक्रजम्प-पुं० । स्त्री० । चक्रालेख्यकपिच्छोपेतायां
ध्वजायाम्, जं० १ वक्र० । पञ्चा० । रा० । जी० । तद्दशाध्व-
जयुक्तं च । वि० । "चक्रजम्पा य सत्त्वा, सत्त्वा बहुरज्ज्या चेत्" ।
द्वा० १ डा० ।

चक्रद्वयपट्टाण-चक्रद्वयप्रतिष्ठान-त्रि० । चक्रवृष्टास्तु प्रतिष्ठानं
प्रतिष्ठाऽत्रस्थानं यस्य तत्तथा । अष्टचक्रयुक्तं, ला० ६ डा० ।

चक्रणानि-चक्रनानि-पुं० । चक्रारप्रोत्स्थाने, "अरहो रद्वेण
समुपमवगाहिया चक्रणानि० जाव ततो नामकं सरं विसञ्जा-
ह" आ० १ प्र० ।

चक्रतित्थ-चक्रतर्थ-न० । मधुरास्ते तीर्थेभ्यः, ती० ६ कल्प ।

चक्रदेव-चक्रदेव-पुं० । स्वनामवशात् साधवाहपुत्रे, च० १ अ० ।
(चक्रदेवचरित्रं तु प्रथमभागे 'असद' शब्दे ८३४ पृष्ठे समुक्तम्)

चक्रपाणिर्लेह-चक्रपाणिरेल-त्रि० । चक्र इव पाणिरेका येषां
ते तथा । चक्राङ्गितहस्तरेखुषु, प्र० ४ आ० ७ द्वार ।

चक्रपुरा-चक्रपुरा-स्त्री० । बल्लुविजयराजध्वन्याम्, जं० ४ वक्र० ।
आ० ७ । "दो चक्रपुराओ" स्या० ६ डा० ३ उ० ।

चक्रवाल-चक्रवाल न० । सर्वतः परिमण्डलरूपे, जं० २
वक्र० । प्र० ७ । कल्प० । अ० । औ० । मण्डले, ला० ३ डा०
४ उ० । जलपारिमापद्वयस्य, स० १०० सम० । समूहे, आनु० ।

चक्रं, प्र० १ श० १ उ० । दशविधचक्रवालसामाचारोऽत्यत्र
चक्रवालशब्देन किमुच्यते?, इति प्रश्ने, उत्तरम्-चक्रवाले नि-
त्यक्रमेणि सामाचारी चक्रवालसामाचारी, दशविधा दशम-
कारा वासौ चक्रवालसामाचारी च दशविधचक्रवालसामा-
चारोति चक्रवालशब्दोऽवश्यकार्यवाचीति पञ्चवस्तुवृत्तौ,
तथा चक्रवाले चक्रवालविषया चक्रवत्प्रतिपदं भ्रमन्ती दश-
विधा सामाचारोऽत्यत्र प्रवचनसारोकारवृत्तौ शततमहारे इति ।
३२ प्र० सैन० ३ उद्गा० ।

चक्रवालपर्वत-चक्रवालपर्वत-पुं० । कुपुल्लामिधौपिकावश्री-
पर्वतेति पर्वते, स्या० १० डा० ।

चक्रवालविकलंज-चक्रवालविकलंज-पुं० । चक्रवालस्य विष्क-
म्भः । पृष्ठत्वे, स्या० २ डा० ३ उ० ।

चक्रवालसामाचारी-चक्रवालसामाचारी-स्त्री० । चक्रवत्प्रतिपदं
भ्रमन्तीति चक्रवालविषया सामाचारौ । अ० ३ अ० । नि-
त्यक्रमेण सामाचार्योम्, पं० व० ४ द्वार ।

सांप्रतं दशधा पदविभागसामाचार्यस्वकप्रवर्धनायाऽऽह-
"इच्छा मिथ्या तथाकारा, गताऽऽवश्यनिषेधयोः ।

आपृच्छ प्रतिपृच्छ च, ज्ञाना च निम्नज्ञान ॥ ३३ ॥

उपसंपृच्छति जितैः, प्रह्लादा दशधाभिधा ।

नेहः पदविभागस्तु, स्यादुत्सर्गपवादयोः" ॥ ३४ ॥ (युग्मय)

इति अमुना प्रकारेण जितैर्दशधाभिधा दशधाक्या
सामाचारी प्रह्लादा प्रकृतिता । (च०) चक्रवत्प्रतिपदं भ्रमन्तीति
चक्रवालविषया दशधा सामाचारी, एतत्संवेकानां च महाफलम्,
यतः- " एवं सामाचारि, सुनुता चरणकरणमाउता । सां० ज्ञा-
नैति कर्मन्, अनेगजवर्त्तचक्रमार्गं ॥ ३॥ " प्रवचनसारोकारे तु
प्रकारान्तराणि दशधा चक्रवालसामाचारी प्रांका । तथाहि-
"वर्तिलेदया पमज्जण, भिक्खायिरिया आ भुञ्जया चेत् । पत्तं
धुवण विभा-दे धंजिलमावस्सयाईमा ॥ ३॥ " एतद्वाक्यानां तु
आद्यसामाचार्यो गतप्रायमेवेति । अ० ३ अ० ।

चक्रवाल-चक्रवाल-स्त्री० । वक्षयाकृतौ श्लेषाय, स्या० ७ डा० ।

चक्रय-चक्रक-पुं० । चक्रमिव कायति कै-कः स्वापेक्षापेक्षयोर्कि-
त्स्विच्छत्रनेऽनिष्टप्रसङ्गरूपे तर्कभेदे, वाच० । यथा ग्रामाख्यवि-
चार-न याचक्रिहानस्य यथावस्थिताथेपरिच्छेदलक्षणो विशेषः
सिद्धयति संवादायिना याचक न प्रवृत्तिर्न तावत् क्रियासंवादा-
याचक संवादे न तावच्छिहानस्य यथावस्थिताथेपरिच्छेदकवा-
सिद्धिरिति चक्रप्रसङ्गः । अने० १ अ० । चक्राकारे, प्र० १ पद ।

चक्रयुष्ण-चक्ररत्न-न० । चक्रजातौ धौयते उत्कृष्टे, चक्रवर्ति-
भामेकलियरत्ने, ला० ७ डा० । स० । प्र० ७ । जं० । आ० ४० ।
आ० ७० । (चक्रवर्तिनां चक्ररत्नं यथोपयते यथा च तद्देशितमा-
गांक्षक्रिणो भारतवर्षविजयाय याति तथा 'मरद' शब्दे ६४५ते)

चक्रस-चक्रस-पुं० । पादानामधो वृत्ताकारोऽवयवविशेषे, आ०
म० प्र० ।

चक्रसकलण-चक्रलसाण-न० । चक्रस्वरूपे, तत्प्रतिपादकशब्दे,
तात्त्रिहाने च । सूत्र० २ भु० २ अ० । स० । चक्राकारचिह्नोपेतं,
स्या० ६ डा० । औ० ।

चक्रक्षिपानिष्ठ-चक्रक्षिकाभिष्ठ-त्रि० । वृत्तचपदे, वृ० १ उ० ।

चक्रवटि (ए)-चक्रवर्ति-पुं० । चक्रेण रत्नभूतेन प्रहरणवि-
शेषेण वर्तितुं शीलमस्य चक्रवर्तौ । स्या० २ डा० ४ उ० । चक्रं
प्रहरणं तेन विजयाधिपत्ये वर्तितुं शीलमस्येति । आ० ४
अ० । प्र० ७ । आ० म० । रा० । अनु० । बह्वण्डमरतेभ्यः,
सूत्र० २ भु० १ अ० । उ० । आ० ।

अथ चक्रिणां सर्वोपधिकारः-

"अबूद्वे बारस चक्रवट्टी होत्या । तं जहा-

" भरद सगरे मधवं, सणकुमारो य रायसहलो ।

संतो कुवु य अरो, इवह सुयूमो य कोरव्वो ॥ ४६ ॥

नमो य महापद्मो, हरिसौम्यो चैव रायसङ्गो ।

अयनामो य नरवई, वारसमो बंभङ्गो य ॥ ४९ ॥ स० ।

(कस्मिन् जिनागते कक्षकीति 'अंतर' शब्दे प्रथमनागे ६६ पृष्ठे उक्तम् । चक्रवर्त्येवमहः 'अवमह' शब्दे प्रथमनागे ६६ पृष्ठे उक्तः)

साम्प्रतं चक्रवर्त्यांशुक्रमतिपादनायाऽऽह—

“ चक्रासीई बाव-सरी य पुण्याय सयसहसाई ॥

पंचेव य तिमि अ य-गं च सयसहसा उ वासाणं ॥ ६२ ॥

पंचाणउसहसा, चक्रासीई अ अष्टमे सङ्गी ॥

तीसा य हस य तिमि य, अपविमो सच वाससाया ॥ ६३ ॥

गाथाह्वं पठितसिद्धय । आश० १ अ० ।

चक्रवर्तिनः कल्याणमोजनम्—

अत्र कल्याणमोजनसंप्रदाय एवम्—चक्रवर्तिसंबन्धिनीनां पुण्ड्रचक्रवर्तिणीनामनातद्द्वारां यथां अक्षयासीदं कमल पौनगोक्षीरस्य पर्यन्ते बाबंदकस्याः गोः संबन्धि यत् कीदं तन्मात्रकलम-शालिपरमाक्षयमनेकसंस्कारकद्रव्यसमिधं कल्याणमोजनमिति प्रसिद्धं, अकिणं क्षीरानं च विना अन्यस्य भोक्तुं शक्यं महतु-न्याहं वेति । अं २ वक्र० ।

काकिणी—

एगमेगसस एं रभो वाउरंतचक्रवर्तिसि अद्रुसोविजिप काकिणिरयणे नचसे डुरालसंसिप अद्रुकासिप अचिकर-यिसंसिप पसुचे ।

एकैकस्य राज्ञस्तुल्यचक्रवर्तिन इत्यभ्याम्यकास्तोपेक्षानामि तुल्यकाकिणीरक्षमतिपादनायमेकैकप्रदणं, निपुचरितराजराष्ट्राविषयक्षापमार्थ राजप्रभणं, वदक्षपभरतादिभोक्तृत्वप्रतिपादनार्थं अतुरंतचक्रवर्तिप्रदणमिति, अक्षसौवर्णिकं काकिणिरक्षं, सुवर्णमामं तु-अत्वारि मधुरगुणफलात्मकः श्वेतसर्पः, पौनस श्वेतसर्पया एकं धाम्यमाषकं, द्वे धाम्यमाषके एकया गुञ्जा, पञ्च गुञ्जा एकः कर्ममाषकः, पौनस कर्ममाषका एकः सुवर्णः, पतानि मधुरगुणफलादीनि भरतकालमावर्त्तनीति शुश्रून्ते, यतः सर्वचक्रवर्तिनां तुल्यमेव काकिणीरक्षमिति । वदत्तं ब्राह्मणिक अष्टकमिकम् अचिकरणीसंस्तं प्रहसमिति । तत्र तन्नामि मयकागानि, मयस्यः काटयः, कणिकाः काणबिमागाः, अचिकरणः सुवर्णकारोपकरणं प्रतीतमेवेति । इदं च अतुर-कुलप्रमाणम्, “ अतुरगुलप्रमाणया, सुवर्णवरकागिण्ये । ” इति । स्था० ८ उ० ।

साम्प्रतं चकिणां गतिप्रतिपादनायाऽऽह—

“ अद्रु व गया मुक्कं, सुद्रुमो बंजे अ सचमि पुदधि ।

मधवं सणकुमारी, सणकुमारं गया कयं ॥ ६० ॥ ”

स्यसिद्धा । आश० १ अ० ।

प्रामा एकैकस्य—

“ एगमेगसस एं रभो वाउरंतचक्रवर्तिसि उषसं उषसं गागकोमीओ हाथा । ” स० ६७ स० १ “ दो चक्रवर्ति अपरि-चक्रकामभोगा कासमसे कां किंवा अहे सचमाए पुडथोए अपरुद्राणे नरके नेरहयथाए उववसा, सुद्रुमे येव बंभङ्गे चैव । ” स्था० २ उ० ४ उ० । (चकिणां चक्रवर्त्यां योत्तपयते यथा

च तद्देसितमार्गा भरतं साधयन्ति तथा भरतचरित्राधि-कारे वक्ष्यते)

पर्यायः—

पर्यायः केचाक्षिप्रमयानुयोगतोऽवसेयः, केचाक्षिप्रमयाना-वाच विद्यत एवेति । आश० १ अ० । भरतसेवकमी प्रथमं कं चावटं साधयतीति क्रमः प्रसाध इति प्रश्नः, उचरस-भरत-कृत्रचक्रं प्रथमं कं चावटं साधयतीत्यत्र चकी मध्यमस-एवम् साधयित्वा सिनामीरलेन सिन्धुक्षरणं साधयति, तदनु गुहाप्रवेशेन वैनाक्ष्यमतिक्रम्य मध्यक्षरणं साधयति, तेनैव तत्रत्यं सिन्धुक्षरणं गङ्गाक्षरणं च साधयित्वा अत्राप्या-गतो गङ्गाक्षरणं तेनैव साधयित्वा राजधानी समागच्छतीति क्रमः । दी० ३ प्रका० ।

पितरः—

अंबुद्विषेण प्रारहे वासे इमीसे ओसपिणीए वारस चक्रवर्ति-पियरं हाथा । तं जहा—

“ उसमे सुमिचविजय, समुद्रविजय य आससेणे य ।

विस्ससेणे य सुरे, सुद्रं सय कसवीरिए येव ॥ ४४ ॥

पउमुत्तरं महाहरी-विजय राया तद्दे य ।

बंजे वारसमउसे, पिउनामा चक्रवर्ती ॥ ” ४४ ॥ स० ।

इदानीं चक्रवर्तिपुरप्रतिपादनायाह—

“ एगमेगसस एं रभो वाउरंतचक्रवर्तिसि बावचरिपुरवर-

साहम्सीओ पसुसाओ । ” स० ७२ स० १

“ जम्मणविण्णो अउम्मा, सावथी पंच हट्ठियपुरादिम ।

वात्थारसि कं पिण्णे, रायगिहे येव कं पिण्णे ॥ ”

निगदीसद्धा । आश० १ अ० (चक्रवर्तिवत्तं 'वल' शब्दे वक्ष्यते)

साम्प्रतं चक्रवर्तिनां मानृप्रतिपादनायाह—

“ अंबुद्विषेण प्रारहे वासे इमीसे ओसपिणीए वारस च-क्रवर्तिमायो हाथा । तं जहा-सुमंगला जसवती नद्दा सद्वेधं । अइरा सिरिदेधं तारा जात्ता मेरा बप्पा सुत्तण्णा अपविड-मा ॥ ” स० । आश० ।

चक्रवर्तिनां मुकाहारः—

सव्वस्स वि य एं रन्नो वाउरंतचक्रवर्तिसि चउसच्छि-सद्धाए महग्गे मुत्तापधिमए हारे पसुचे ॥

सवाणि चतुपधिरिति (चउसच्छिहोए पि) यत्तः पद्धांकेहिनां शराणां यस्मिन्पक्षो चतुःपधिराष्टिकः । (मुत्तापधिमय ति) मुक्काश्च मुकाफलाणि मणयश्चान्द्रकाम्नादित्त्वविशेषाः, मुकाफला वा मणयो रत्नाणि मुकामणयः, तत्किंकारो मुकामणिमयः । स० ६४ स० १ ।

चक्रवर्तिनां रत्नाणि—

एगमेगसस एं रभो वाउरंतचक्रवर्तिसि सच एगेदियर-यथा पसुसा । तं जहा-चक्रयणे उचरयणे चम्परय-णे दंदरयणे असिरयणे मणिरयणे काकिणिरयणे ।

“ चक्रयणे ” इत्यादि । “ रत्नं निगद्यते तत्तः जातो जातो यदुक्क-इय ” इति वचनात् । चक्रादिआदिषु यानि धीयेत उक्क्यानि तानि चक्राक्षीरानि मन्मथानि, तत्र चक्रादीनि सत्तैकान्द्रया-णि पृथिवीरूपाणि । तेषां च प्रमाणम्—

“अहं त्वं देवो, तिस्रि वि एवाहं बामनुत्सारा ।
अहं दुष्टपक्षीहं, वशीलं मंगुहाहं अस्मी ।
अहंरुणो मणी पुन, तस्सऽहं देव होह विधिषो ।
अहंरुणप्यमाण, सुवधवरकाणी नेया ” ॥ ५० ७ डा० ।
“एगमेगस्य थं रतो आउरतवकवहीदुस्स सत्त पंचेदि-
वरयथा एषथा । तं जहा—सेणावरयथे गाहावरयथे वहु-
वरयथे पुरोहिथरयथे इथिरयथे आसरयथे इथिरयथे ”
सेनापतिः सेन्नायको, पुरोहितः काष्ठागारनिपुणः, वर्यकः
सूत्रधारः, पुरोहितः शान्तिभक्तमकारोति अनुतोहाप्येतामि
प्रत्येकं यक्षसदृशाभिहितानीति । स्या० ७ डा० । अनु० ।

चक्रवर्तिनां वर्णाश्रयः—

“सत्वे वि एगवत्ता, निमलकलुगमप्यहा मुनेयव्वा ।
उक्कंउमरहसलो, तसि व माये अको उक्कं ॥ ८८ ॥
पंचस्रय अउपंचम, ज्ञायालीसा य अउपचल्लं व ।
इगुमालथल्लुक्कऽहं, व अउपे पंचमे वत्ता ॥ ८९ ॥
पणतीसा तीसा पुण, अठाथीसा य वीस य थल्लुणि ।
एअरार बारसेव व,अपच्छिमे सत्त व थल्लुणि ॥ ९० ॥ ५० ७ डा० ।

चक्रवर्तिनां श्रियः—

एतसि बारसयहं,चक्रवर्तीनं बारस इथिरवणा होत्था । तं जहा-
“पडमा होह सुमहा,भह सुमंहा अथा व वजिजवा व ॥
किणहसिरी सुरसिरी, पडमसिरी वल्लुपरा देवी ।
एच्छिमेरं कुडमरे, इथीरपणा एत्ताहरे ॥ ९० ॥

चक्रवर्तिनां स्त्रीषु सन्तानः—

अकी वैकिंयं कपं त्यक्त्वा श्रियं तुमाकि,तथ सन्तानं स्वाकं वेति ।
प्रभे,उत्तरवत्-अकिणे वैकियशरीरज सन्तानोत्पत्तिर्न संजाव्यते,
किं त्योहारिणीय,केवलं ते वैकियशरीरमेतत् इति न मनोधा-
महेतव इति प्रमाणानुचितवचनात् । या च शिक्षादीत्यादीनां । सू-
चार्थक्यतिः भूयते,तत्रापि समाधानान्तरमस्ति,तत्रैवम्—“वैकि-
यम्यः सुतोह्म्यो,गर्भो यथीपे ओ जवेत् । तदा गीतोहारिका-
वातुयोगाणु संभवी” । १ । इत्यादिप्रमाणैः । १०२ प्रका० ।

चक्रवर्तिः सुरनरवत्तमकथा सुरवरश्च देवलो ए भरहुनग-
गरनिगमजगद्वयपुरवरदेणमुहलेखकवन्दनवसेवाप-
ट्टणसहस्रमर्मिर्नयिथियेयैणियं एगच्छतं ससागरं हंजि-
त्ताण वसुहं नरसंहारं नरवी । नरिंदा नरसहदा मरुवस-
जकपा अज्जहियं रायतेपलच्छादि एप्यमाणा सोमा रा-
यंसंनिगगा रविंससिंसवरचक्रसोथियपमागजवधच्छकु-
म्भरहुरजगवधविमाएतुरंगतोरागोपुरमिथियणमंदि-
यावचमुल्लसंगससुरइयवरकप्यवत्वमिगवतिभहाससुर-
विधुजवरमठकसपिण्डलकुंजरवसभदीधमद्वरुलजज-
इंदेकउदप्यन अउवय वाववाणनलचपेहलबीणागुमज-
दामहाथिभिकमंहुकमलपंटावरपोमसुवीसागरकुमुदागरम-
गरहारगामनेउरएगंणगरवइरकिधरमधुरवररायहंससार-
सचकोरचक्रवागमिहुणचामरलेखमपवीमगविपविबरतालि-
यंटासिरियाजिसेयमेयथिलगंहुताविमलकसासभिगारवज्ज-
ह्यमपससुउवमविजत्रवरपुसससकत्तंनपरा, वशीसाराय-
२७६

वरसहसागुजायमगा, चउसडिसहस्रपवरजुववीलयण-
कंता, रत्ताभा, पडमपमहकोरतदामचंपणमुत्तवच-इत्यक-
निधसयथा, मुजाचसम्बंगमुंदरंगा, मधुमधुरपट्टणगायवि-
चित्तारागएणीपणीनिमियमदुगुन्नवरचीपण्टकोसेजसो—
णीमुत्तकविचुसियंगा, वरसुरनिगंभवरचुसुसावसरकुसुम-
भरियसिरया, कपिपच्छेयायारियमुकपरइदमालकमंसय-
तुभियवरनृतलपिणकदेहा, एकावलिंकउमुरद्वयवच, पालं-
वपलंनयागुमुकयपठचरिज्जमुहियापिगलंगुसिया, उज्ज-
लनेनत्तरइयचिह्नगविरायमाणा, तेए दिकाको व्व दिचा,
सारयनवरयथियमदुहरंगंनरिण्डकोसा उप्पससमचरयण-
चकरपणपट्टाणा, नवनिद्विपणा सविक्कोसा, चाउरंता
चाउराहिं सेणाहिं समगुज्जह्यमानमगा, तुरगपती गयपती
रहपती नरपती विपुलकुसुवीमुपजसा सारयसतिस्स-
असोम्भवयणा, सूरतिहोकिनिगयपभावलक्कसदा, समच-
रहाडिवा, नरिंदा, संसेन्नयकाणं च हिमवंतसागरं परा
जोत्तु अरहावसे जियसत् पवररायसिंहा पुवकडतवपजा-
वा निविहंसंथियमुहा, अणेगवानमयमाउवंतो जज्जाहि व
जज वयपट्टाणाहिं साकियंता, अनुससवफरिसरसकवंगेय
अगुजविचा ते वि उवखमंति मरुखमंमं आवितिचा कामादी ।

चक्रवर्तिनः राजातिशयाः ससागरां भुक्त्वा वसुधां माप-
लित्वं च भुक्त्वा भरतवर्षं चक्रवर्तित्वे अनुसन्नि शब्दाह्वा-
नुप्रायनमन्त्रि मरणयमवितुलाः कामानामिति संभवः ।
किञ्चिदस्ते इत्याह—सुरनरयतिनिः सुरेभ्यश्चरेभ्यः सक्तुताः
पूजिता ये ते तथा । के इवानुज्जा इत्याह—सुरवर इव देव-
प्रवरा इव,कः देवलोके स्वर्गं तथा भरतस्य ज्ञातवर्षस्य सम्भ-
न्धिनां नगानां पदेतानां नगराणां करविहरितस्यानानां सहकै-
र्निगमानां बाह्यकुत्रमधानस्थानानां जनपदानां देशानां पुरव-
रानां राजधानीकानां श्रेणसुखानां जलस्य प्रपथपुत्राणां कंटा-
नां चुलीशकानां कपेटानां कुनगराणां मरुतानां वरसंस्थित-
सन्निवेशान्तराणां संवाहानां रक्षार्थं धान्वादिजंघनानां जेत-
उगविशेषकानां पत्तनानां च जलपयस्त्रयपरांरकतयु-
क्तानां मयिदताया सा, तथा, तां स्तिमितमेदिनीकां निर्मयवर्ण-
स्विचरिभम्भनराभितजन्मा एकमेव कुंनं यम एकराजत्वात् सा
एकच्छाता सा ससागरा तां भुक्त्वा पातयित्वा वसुधां पृथिवीं
भरताकीदिकी, मापलित्वं पतञ्ज पदद्वयमुसत्तव “हिमव-
तं सागरतं चोरा भोपुण जरइवासमिति” समस्तभरतज्ञे-
भोक्नुवापेक्षया भयनाहलीसीते, नरसिंहाः सूरवात् नरपयवः
तत्त्वस्वामित्वात्, नरेन्द्राः तेषां मध्ये इम्भरत्वात्, नरवृद्धताः सुधैः
प्रधानत्वात्, मरुवृषभकटपा वा देवनाथभूताः मरुवृषभ-
कटपा वा मरुदेवोपयमवयुता अङ्गीकृतकार्येभ्योनिर्वाह-
कत्वा वा अयथधिकमस्यैव राजतेजोहृदय्या देहीपदमाणाः सौर्याः
आकाशना नीरजा वा, राजवंशतिष्ठाकात्ममयकनभूताः, तथा
रथिशब्दादीनि वरपुत्रवृक्षकाणि येषां ते तथा, रथिशशी, शङ्खो
वरचक्र, कलसिक, पदाका, यथा, मर्यादा अतीताः, हूमः, कच्छपा,
रथंवरः प्रतीतो, जगो बोमिः, अमनं जवनपतिदेवावालो, विमानं

वैमानिकविभासः, तुरगस्तोरणं गोपुं च प्रसिद्धानि, मणिः
 चन्द्रकान्ताविरलाः, कर्कतमादि, तन्माधवतो नवकोशः स्वास्ति-
 कविशेषः, मुगलं लाङ्गलं च प्रसिद्धं, सुखिनः सुमुकुतः सुर-
 तिवो वा सुखकारो यो वरकल्पयुक्तः कल्पद्रुमः स तथा, सुग-
 पतिः सिंहो, भद्रालसं सिंहासनं, सुकविः कविगम्या भामर-
 यविशेष इति केचित्, स्तूपः प्रसिद्धः, वस्तुकोटं प्रवरशब्दः,
 [सिरिय चि] मुक्तावली, कुपुर्ल कर्गानरणं, कुम्भरो वरकृष्णम्भ
 प्रतीतो, श्रीपो जलवृत्तो ज्येष्ठः, मन्त्रिरो मन्त्रः, मन्त्रं वा युद्धं, गदमः
 सुघ्नोः, भजः कर्तुः, मन्त्रकौतुरिगुपतिः, र्षेषः आदर्शः, अष्टापदं
 पृतफलकं, कैलाशं पर्वतविशेषो वा, चापं धनुः, बाणां मार्गणः,
 नक्षत्रं मेघश्च प्रतीतौ, मेघश्च काञ्ची, बीणाः प्रतीता, युगं युवः,
 कुलं प्रतीतं, राममाज्ञा हामिनी होकरुदियम्या, कयमडलुः कुबिक
 कलमं घण्टा च प्रतीतौ, वरपोतो बोहियः, सूची प्रतीता,
 सागरः समुद्रः, कुमुदकरः कुमुदकण्ठः, मकरो जलचक्रविशेषः,
 हारः प्रतीतः [गगर चि] क्षीपरिधानविशेषः, नूपुरं वाहनरणं,
 नगः पर्वतो, नगरं प्रतीतं, वैरं वज्रं, किन्नरो बाणविशेषो, देवविशेषो
 वा, मयूरवरराजहंससारसचक्रोरचक्रवाकमिश्रुतानि प्रसिद्धानि,
 चामरं चर्मणिकं, लेखकं फलकं, पवीसकं "विपञ्चो" बाणविशेषो,
 वरताम्रवृत्त व्यञ्जनाविशेषः, श्रीकाभिषेको लङ्काभिषेचनं, मेखि-
 नी पुषिवा, कङ्काऽग्निः, अङ्कुरः गृणिः, विमलकलशो गुह्यारब्ध
 प्राज्ञानविशेषो, बर्हमानकं शराव, पुरुषाकटपुरुषो वा, एतेषां
 द्रव्यः, तत एतानि प्रस्तानि प्रत्यक्षानि उत्पन्नाणि प्रधानानि
 विभक्तानि विधिकानि यानि वरपुत्राणां लङ्गणानि तानि
 धारयन्ते य ते तथा, तथा द्वाविंशता राजवराणां सहस्रेणुज्जा-
 तोऽनुगतो मार्गो येषां ते तथा, चतुःषष्टिसहस्राणि यासां
 तास्तथा तास्तथा प्रवरपुत्रवतस्य तद्वय इति समस्तः, नासां
 नयकायताः लोचनकाभिरामाः, परिशुक्लमभर्तारो वा, रक्षा लां-
 हिता आमा प्रजा येषां ते रक्षात्राः, (पञ्चमपद्मं चि) पद्मगर्भः
 कोरपटकदाम कोरपटकाऽभिधानपुष्पकम्, चक्रपकः, कुसुमवि-
 शेषः, सुतसवरकनकस्य यो निकयो रेखा स तथा, तत एते-
 श्मासिच येषां येषां ते तथा, सुजातानि निष्पास्यन्ति सर्वोप्यङ्ग-
 नि अवयवा यत्र तदेवंविधं सुन्दरमङ्गं येषां ते तथा, महा-
 यौनि महाहृदयानि वरपुत्रतोक्तानि प्रवरक्षेत्रविशेषांप्रधानानि
 बिचित्ररागानि विविधरागराजतानि, एषो हरिणी, वैष्णो च त-
 रविशेष एव, तत्त्वचर्मनिर्मितानि, तानि वस्त्राणि तानि एषां वैष्णोनि-
 मितान्युपयुज्यन्ते, ह्यन्ते च निरीधौ—“कालसूत्राणि मौलसूत्राणि
 च” इत्यादिभिर्वचनैः सूत्रचर्मवस्त्राणीति, तथा दुकूलानीति
 दुकूलो वृक्षविशेषस्तस्य यदकं रुढीत्वा बद्धचलजलेन सह कुह-
 यित्वा बुधौकृत्य सूत्रीकृत्य वृक्षयन्ते यानि तानि दुकूलान-
 वरचर्चानीति दुकूलपुष्पकचक्रवृक्षस्येव यावन्त्यन्तरं हीरोति
 निष्पाद्यन्ते सूत्रमतराणं भवन्ति तानि, चीनदेशोत्पन्नानि वा
 चीनान्युत्पन्नं, पट्टसूत्रमयानि पट्टानि कौशयकानि कौशयक-
 रोज्ञानि वस्त्राणि, श्रीणीसूत्रं कटिसूत्रकम्, एजिर्भूषिताभ्य-
 ङ्गानि येषां ते तथा, बाष्पान्तरे निर्मितस्त्वानि कौमक इति
 पठ्यते—तत्र कौमिकाणि कार्पासिकानि वृक्षत्रयां निगतामृत्य-
 ष्वे, अतस्तीमयानीत्युच्यते, तथा वरपुत्रसिगमथाः प्रधानमनोहपु-
 टपाकलङ्कणा गन्धारुणा वरकृष्णक्या बासास्ताहिता इत्य-
 र्थः । वरकुसुमानि च प्रतीतानि, तेषां मन्त्रिणं ज्ञातानि शिरां-
 सि मस्तकानि येषां ते तथा, कटिपतानि शिष्टपतानि देकाभायणं
 निपुणशिल्पिना सुकृतानि सुपुं विहितानि रतिज्ञानं सुखकारि-

णि, मास्त्रा भामराविशेषः, कटकानि कङ्कणानि, पाठापन्तंरु
 कुपडलानि प्रतीतानि, अङ्कुरानि बाष्पाभराविशेषाः, मुटिका
 बाहुरक्षिका, प्रवरभूषणानि च सुकुदादीनि, मास्त्रादीन्त्येव वा प्र-
 रूपाणि, विनक्तानि वक्तानि ये देहे येषां ते तथा, एकवशीर्वाच-
 भ्रमणिका एकमरिकं कतरे गले सुखविता वक्षसि हृदये येषां
 ते तथा, प्रलम्बो दांष्ट्रप्रलम्बमानो लम्बमानः सुकृतः सुराच-
 तः पटवाटकः उत्तरीयम् उपरि कायवस्त्रं यस्मिन् तथा, मुटिका-
 मिरङ्गुलीयकैः पिङ्गलाः पिङ्गा अङ्गुल्यां येषां ते तथा, नतः कर्म-
 धारयः, उज्ज्वलं नेत्रयं बोधो रश्मिन् रतिर्न वा (विज्ञानं नि) ह्रीमं
 ह्रीन्त्यमानः वा विराजमानं शोभमानं येषां तेन वा विराजमानं वा
 ये ते तथा, तेजसा दिवाकर इव दीप्ता इति प्रतीतं, शारदं शर-
 त्कालीनं यत् नवमपुष्पधारावस्थं स्मृतिर्न मेघगर्जितं तच्छम्भ-
 पुरो गम्भीरः क्षिप्रश्च घोरो येषां ते तथा, वाचनाम्बरः—“साग-
 रनवस्त्रादि” इत्युच्यते । उत्पन्नसमस्तगत्ताश्च ते चक्ररत्नप्रधा-
 नाश्चैति विग्रहः । रत्नानि च तेषां चतुर्दश । तद्यथा—“संज्ञावद् १
 माहावद्, २ पुरोहित ३ तुरंग ४ वृद्ध ५ गय ६ इन्द्रो ७ चक्रं ८
 कुलं ९ चर्मम्, १० मणि ११ कारिणि १२ खगा १३ बंधां य १४. ८
 नवनिधियनयः । निधयश्चैवम्—“निधयः १ एतु २ पिङ्ग ३ पिङ्ग-
 लय, सववरयणे ४ महा महापञ्चमे ६ । कालं ७ य महकाले, ८
 माणवगमहानि ९ । संज्ञे ११॥” समुद्रकांशा इति प्रतीतं, चम्पा-
 रज्ज्वाः त्रिविभागाः पूर्वसमुद्रादिकया येषां ते तथा, त एव चातु-
 रन्ता चतुर्भिरंशैस्त्यम्बरयोवादानि सङ्गृह्यते वा तस्यैव स्थाभि
 समनुगम्यमानमार्गः समनुगम्यमानपन्थाः, एतदेव दर्शयति तुर-
 गपनय इत्यादि, विपुलकुलाश्च ते विपुलपदासम्भ प्रतीतः क्वात
 इति विग्रहः, शारदशशां यः सकलपुष्पेनह्य सौम्यं वदन्
 येषां ते तथा, शौक्लेशो नैष्यनिर्गमप्रज्ञाश्च ते लघुपश्याद्वा
 प्रासक्यापन इति विग्रहः, समस्तभरनाधिपा नरेन्द्रा इति
 प्रतीतं, सह शैलेः पर्वतैर्वनैर्नगरविपुलैः कान्तैश्च,
 नगरासकैश्च स तथा, हिमवत्सागरान्ती धीरा लुक्का भरतयर्थे
 जितशत्रवः प्रवरराजसिंहाः पूर्वकृतपदः प्रजावादिनि प्रतीतं,
 निर्बिषं परिसिंङ्गनं च पोषणं मुक्तं येषां ते तथा, अनेकपदेशाना-
 युज्यन्तः प्राजाभिश्च जनपदप्रधानानिर्गलित्यमानाः विज्ञास्य-
 मानाः, अनुत्ता निरुदमा ये दाक्ष्यपशोरसकपगन्धास्ते तथा
 स्ताम्भानुभूय तेऽपि आनताम् उपनमन्ति प्राप्नुयन्ति मरुधश्च-
 मं मृत्युलङ्घनं जीवेषां यं च अविमुक्ता अन्ता कामानामानुभा-
 ज्ञामन्तः । प्रश्नः ४ आशः ४ द्वार ।

चम्पाविपु इध चीनपः प्रव्रजिताः—

एयामु णं दमसु रायहाणीसु दस रायाणो मुंदा भवि-
 ता० जाव पण्ड्या । तं जहा—यर्ह सगरे मयवं सणकुमारे
 संती कुंयू अरे महापउवे हरिसिणे जयनामे ॥

“तदुवा वसिष्ठिर्वाचा—इरायमाहेसु होह सहरणं । जाउज्ज-
 नीयसदे, इधोसदे य सविचारे” ॥१॥ (पतास्विति) अमन्त-
 रोदितसु दशस्थानमयरीकु मध्येऽन्यतरासु कासुवह्मरा राजा-
 न्मन्त्रकवर्तिनः प्रव्रजिता इत्येवं दशस्थानकऽन्यतरासं कृतः ।
 द्वौ च सुभ्रमप्रज्ञाज्ञानिभानो न प्रव्रजितौ, नरकं च गताविति ।
 तत्र नरतसगरी प्रथमजिनीयो अक्षयविराजो साकने नगरे
 विनीतायोपाध्यायं जातौ, प्रव्रजितौ च । मध्वान् आधस्थानम्,
 सनकुमारराजस्थानम् । इतिनामरापु, महापशो वाराणस्यासु,
 इरियेणः काम्पिल्ये, जयनामा राउदे इति ॥ न वैतासु

नगरीषु कमेते राजानो व्याकथेयाः, प्रपञ्चविरोधात् ।
उक्तं च—“जम्भगविणी अउज्जा, सावर्था पंच इत्थि-
णपुरम् । बाणारसि कपिले रायगिरे चेव कपिले पि” ॥
अग्रजितचक्रवर्तिनौ तु इतिनागपुरकाम्पिस्त्रयोः स्वरूपधरि,
ये च यमोत्पन्नास्ते तथैव प्रसजिता इति इदमावयवकामिप्रायेण
व्याख्यातव्यं, मिथीयमाध्यामिप्रायेण तु दशस्वेतासु नगरीषु
शब्दश्च कथितो जातास्तत्र नवस्वेतैकैकः, एकस्यां तु नव इति ।

आह च—

“वेपा मधुरा बाणा-रसी य सावत्थिमेव साकेचं ।
इत्थिणपुर कपिलं, मिहिला कोसंबि रायगिरे ॥ १ ॥
संतो कुंभू य अरो, मिथि यि जिण चकि एक्यक्रेहि ।
आवा तेण दस होति, केसवजाया जणाइचं” ॥ २ ॥
स्याः १० डा० । (एकस्मिन्नेव एकदा द्वौ चक्रवर्तिनौ न
प्रवत इति “डुवरे” शब्दे बह्वचते)

उत्सर्पिष्यां जविष्यत्सञ्चक्रिणः—

जंबुद्वीपे णं दीवे भारे वासे आगमिस्सए उस्सपिणीए
बारस चक्रवर्त्तिणो जविस्संति । तं जहा—

“नद्रे य दीहंदते, गृदंदते य मुच्छंदते य ।
सिरिउचे सिरिर्छे, सिरिसोये य सचमे पउमे ॥ १ ॥
महापउमे य विमल-वाहणे विपुलवाहणे चेव ।
रिठे बारसमे तह, आगामिजरहादिवा उवा ॥ २ ॥”
एएसि चं बारसए चक्रवर्त्तिणं बारस पिरो जविस्संति,
बारस मारो जविस्संति, बारस इत्थीयणा जविस्संति,
सः ।

जम्बुद्वीपे चक्रवर्तिनः पृच्छा—

जंबुद्वीपे णं भंते । दीवे केइआ नहसुपए वा ठकोस
पए वा चक्रवर्त्ति सज्जगेणं पधसा ? गोअमा । जहसुपदे
वचारि, उक्कासपदे तीसं चक्रवर्त्ति सज्जगेणं पधसा, बलदेवा
तचिआ चेव, जचिआ चक्रवर्त्ति बासुदेवा वि तचिआ चेव ।

जम्बुद्वीपे भवन्त । द्वीपे कियन्तो जज्जन्त्यपदे वा ठकूपदे वा
चक्रवर्तिनः प्रकृताः । प्रयाणाद-गोअमा । जज्जन्त्यपदे अत्थारः ।
उपपत्तिस्तु तीर्थकारणामिव, उक्तकूपदे त्रिशूकचक्रवर्तिनः
सर्वेतेन प्रकृताः । कथामिति चेत् ? उच्यते—त्रिशूकजिज्येषु
बासुदेवसंचक्रिण्यतरविजयचतुष्पञ्चजितविजयसत्काद्याविश-
तिः । मरैतरावतयोस्तु द्व्यभिनि पृथोपरमोक्तिरास्ति । यदा
महाविहारे ठकूपदेऽष्टाविंशतिश्चक्रिणः प्राप्यन्ते, तदा गिय-
मावतुणोमर्जचक्रिणां संभवत् तथिचक्रिणेषु चक्रिणामसं-
प्रवर्तः, चक्रिणामर्जचक्रिणां च सहानवस्थानलक्षणविरोधा-
दिति । अथात्र तथैव बलदेवादीचक्रिण्यमाह—“बलदेवा तसिया”
इत्यादि । बलदेवा अपि तावन्त एवोक्तकूपदे, जज्जन्त्यपदे च
वावन्तश्चक्रवर्तिनः बासुदेवा अपि तावन्त एव, बलदेवसहवा-
रित्वात्, काऽयं ?—यदा चक्रवर्तिन उक्तकूपदे त्रिशूक अथव्यं
बलदेवबासुदेवौ जज्जन्त्यपदे अत्थारः, तेषां चतुर्णामवश्यंभावात् ।
यदा च बलदेवा बासुदेवा वा उक्तकूपदे त्रिशूक, तदा चक्रिणो
जज्जन्त्यपदे अत्थारः, तेषामपि चतुर्णामवश्यंभावात् । तैरेतेषां
परस्परं सहानवस्थानलक्षणविरोधानावेवावस्थानाभिहितोक्तैः स-

द्व्यतरस्यामाह इति । जं० ७ बक्र० । (चक्रवर्ती कथं ज्ञप्त
इति ‘मंतकिरिया’ आदिशब्देषु प्रथमजगो ५९ पुष्टे उक्तम्)
देशविरती कथिपदवचो भवति नवेति प्रश्ने, उत्तरम्—अत्रात्ये-
कान्तो ज्ञातो नास्तीति । ही० ६ प्रका० । चक्रवर्तिनस्तिभिशु-
हारादौद्वाघेन ज्ञाता निःसरति, न वा यदि न, तर्हि कृत्रि-
कस्य कथं निःसरति इति प्रश्ने, उत्तरम्—जम्बुद्वीपमहाद्वि-
पक्रममस्ति, यच्चक्रवर्तिनः सेनानीनरो हारमुद्वाघयति,
ज्ञाता च न निःसरति कृत्रिकस्य तु हारापि नोद्वाघादितानि,
तर्हि ज्ञाता कुतो निःसरत्, स तु तमिभिशुहृदिष्टायकेन
द्व्यतरत्वेन इतः सैन्यानि पञ्चाश्लितीनीत्यक्राणि आबहयक-
द्वाविशतिसहस्रीमध्ये सन्ति, ह्यवसहस्रीमध्ये तु ज्ञातानि-
सरणमप्युक्तमस्ति, सा तु कुमतिकृताऽस्ति । आबहयकद्विप-
के तु कथितमस्ति, यज्ज्ञातानिःसरणबोदकपञ्चादवक्ष्य-
प्रबोधसिद्धान्तविद्वदो ज्ञेय इति । उ०७४ प्र० सेन० ३ उल्लाः ।
चक्रवर्ती कियत्काहेन मोक्षं यातीति प्रश्ने, उत्तरम्—जज्जन्त्य-
स्तज्ज्वे, उक्तकूपस्तु कथिचित्त्रिशूकादौपुद्गलपरावर्तान्तरमापि
मोक्षं यातीति । ६० प्र० सेन० ४ उल्लाः । सर्वचक्रवर्तिनां सर्व-
त्त्वानि प्रमाणस्तत्सुद्वयाभि न्यूनाधिकानि चेति प्रश्ने, उत्तरम्—सर्व-
चक्रवर्तिनां काकिवयादिरत्नानि कियन्ति केचाश्चिन्त्यते प्रमाणा-
द्व्यज्ज्ञाननिष्पन्नानि, कियन्ति तु तत्कालीनपुष्पादिमानोचित-
मानानि, केचाश्चिन्त्यते तु सर्वोत्थपि तत्काशोचितमानानीति
४१० प्र० सेन० ३ उल्लाः । चक्रवर्तिनो राज्याऽभिषेकादनु पुत्रो
भवतीति श्रीअजितशरिनादौ विद्यते । ८५ प्र० सेन० १ उल्लाः ।
चक्रवर्तिनः स्कन्धाचारो चादश योजनान्युत्तरति, चक्रवर्ती तु
प्रत्येकं योजनमेकं चलति, ततो ह्यदशयोजनमाने य उत्तरति
स योजनमेकं चलति तदा द्वादशयोजनमेकं कियति दिना-
नि भवतीति प्रश्ने, उत्तरम्—जम्बुद्वीपप्रकृते योजनं योजनान्त-
रेण अमेन चक्रवर्ती चलति, तथा चक्रवर्त्तिसैन्ये ह्यदश यो-
जनान्युत्तरतीत्यनेकक्रम्ये कथितमस्ति, तस्मात्पूर्वापरविचार-
णया यद्योजनान्तं कथितमस्ति तस्मात्पूर्वापरविचारणया यो-
जनान्तं कथितमस्ति तत्सैन्याप्रमारापेक्षया संभाव्यते, तथा
चास्तेन्यस्यादौ मध्ये नैवोत्तरतोत्पक्राणि इत्येकानि शास्त्रे न
दृश्यानि, आधुनिककठारस्तु दिशोते उत्तरतो, दृश्यन्ते, ततस्तत्का-
ले यद्योचितं जविष्यति तथोक्तारिष्यन्ति, ततो चक्रवर्तिनां
दिश्वानुगमने सैन्यप्रान्तोत्पत्तीत्येतेऽपि शास्त्रं लुकेन मार्गमति-
कमिष्यन्तीत्यत्र न काऽप्यासाह्यः, यतो दिव्यशक्तिरित्यन्वाऽ-
स्तीति । ६९ प्र० सेन० ४ उल्लाः । (स्यात्तेन तु मरतादि-
शब्देषु दृश्यम्) ।

चक्रवर्त्तिहृदि—चक्रवर्त्तिलुब्धि—श्री० । चक्रवर्त्तित्वमाहेतो ब-
न्धिभेदे, प्र० ३७० हार । पा० ।

चक्रवर्त्तिविजय—चक्रवर्त्तिविजय—पुं० । चक्रवर्त्तिनो विजयन्ते
येषु पान् वा ते चक्रवर्त्तिविजयाः । स्या० ८ डा० । चक्रवर्त्तिवि-
जेतव्ये ऐवचपदे, हा० १ मु० = प्र० । स० ।

चक्रवर्त्तिविजयचक्रवर्त्तमाह—

जंबुद्वीपपुराक्षिप्तेण सीयाए मशाण्णए उत्तरेणं अह
चक्रवर्त्तिविजया पधसा । तं जहा—कथे सुकच्छे महाकच्छे
कच्छावर्त्ति आदये० जान पुत्तसवर्त्ति । जंबुद्वीपपुराक्षि-

मेधं सीयाए महाण्डए दग्दिणेणं अण चक्रवर्तिविजया पख-
चा । तं जहा-बच्छे सुनच्छे० जाव मंगलावर्दे । जंभुमंदरपख-
विजमेधं सीओयाए महाण्डए दग्दिणेणं अण चक्रवर्ति-
विजया पखचा । तं जहा-पच्छे० जाव सल्लिवावर्दे । जंभु-
मंदरपखचक्रमेधं सीओयाएमान्नेए ठणरेणं अण चक्र-
वर्तिविजया पखचा । तं जहा-बच्छे सुनच्छे० जाव मंधिवावर्दे ।

“ जाव पुक्कलावह चि ” भजनाव “ मंगलावचे पुक्कले-
चि ” प्रथम्य । “ जाव मंगलावह चि ” करणात् “ महावच्छे
बच्छावह रम्मे रम्मेए रमथिजे ” इति वृथम् । “ जाव सल्लि-
लावह चि ” करणात् “ सुपच्छे महापच्छावर्दे संके मजिणे कुमुप-
चि ” इत्यम् । “ जाव मंधिवावह चि ” करणात् “ पच्छे महावच्छे-
बच्छावह वय्य सुवय्य मंधिजेचि ” इत्यम् । स्वा- ७ डा० ।

चक्रनाम-चक्रवाक-पुं० । पक्षिचिरोपे, हा० १ पु० ९ अ० ।
औ० । जी० । प्र० ० । रा० ।

चक्रमुह-चक्रमुह-पुं० । चक्रमिष ब्यूहः सैन्यस्थितिरचनावि-
शेषः । पुर्णार्थे मण्डलाकारे सैन्यस्थापने, वाच० । तत्परिज्ञा-
नात्मके कलाभेदे, हा० १ पु० १ अ० । जं० । औ० ।

चक्रशाला-चक्रशाला-औ० । तिलरीदनशास्त्रायां, न्य० १० डा० ।

चक्रमुह-चक्रमुह-पुं० । मानुषोत्तरपर्यंतस्थाधिपती देवे, डी० ।

चक्रसेण-चक्रसेन-पुं० । चक्रपुरीक्षाभेदे, दश० ।

चक्रहर-चक्रहर-पुं० । बाहुदेवे, विशे० ।

चक्रहरगंधिया-चक्रहरगण्डिका-औ० । चक्रचरकम्पता-
र्थचिकापनुगतार्थं वाक्पपकतौ, स० ।

चक्राग्र-चक्रवाक-पुं० । सर्वत्र रक्षोपः क्वावौ द्वित्व्य “ क-
गञ्जतद्वयार्थं प्राये लुक् ” ७ । १ । १७७ । इति वकयोर्लुक् ।
“ से चक्राग्रो ” पक्षिविशेष, प्रा० १ पाद । हा० ।

चक्रावह-चक्रायुध-पुं० । धोरुद्योतपर्यंतस्थ प्रथमशिष्ये, स० ।
ति० ।

चक्राग्र-चक्राक-स० । चक्राकारे, “ चक्राग्रं मञ्जयामस्त समो
ग्रमेव वीरसह ” प्र० १ पाद । आवा० ।

चक्रारवह-चक्रारवह-स० । गन्वादी द्विपदे यामे, दश० ५
अ० १ डा० ।

चक्रि(ए)-चक्रिन्-पुं० । चक्रधरे, चक्रवर्तिनि, ही० ३ प्र० ० ।

चक्रिय-चक्रिक-पुं० । चक्रं प्रहरणमेवास्मि चक्रिकाः चक्रप्र-
हरणेयु योऽयु, चक्रं वाऽस्ति येषां ते चक्रिकाः कुम्भकारते-
लिकविदु चक्रं चोपदश्यं याचन्ते ये ते चक्रिकाः । चक्रधरेयु,
हा० १ पु० १ अ० । औ० । प्रा० । जं० । कल्प० ।

चक्रियशाला-चक्रिकशाला-औ० । तैत्तिक्कियशास्त्रायां, न्य०
९ डा० ।

चक्रि-चक्रिन्-पुं० । चक्रवर्तिनु, चक्रिणां चक्रादिसत्तरनाम्येकजी-
वात्मकाभ्यस्तत्त्वज्ञानात्मका वा । तथैवाप्रागतिकता सा एक-
जसमभित्थानेकाव वेति प्रमे, उत्तरम-चक्रिणां चक्रादिसत्तरना-

म्यसंकेयजीवकपाणि इत्यमानपृष्ठीपिऊरस्यासंकेयजीवात्म-
कत्वात्तथा भागवत्संस्थानाभित्थेति संज्ञायत इति । ११८ प्र०
सेन १ उल्ला० । देशविरतिचक्रित्ये देशविरत्या चक्रिपदं सञ्चयते
न वा । तथा चक्रिणां गच्छेत्पे देशविरतिः स्वाक्षा वा । यदि सा न
स्वाक्षत्र को हेतुरिति प्रमे, उत्तरम-देशविरत्या चक्रवर्तिपदप्रा-
प्तिर्मेव न भवति च इत्येकात्ता हातो नास्ति तथा चक्रिणां म-
हाप्राप्तिरहित्यदेशविरतेः प्राप्तिः स्वाक्षिति । ७८ प्र० सेन २ उल्ला० ।
प्रायेचक्रिणोऽप्येकाक्षिता वा गच्छासिम्पुङ्गुतम्यवधानपृष्ठीपर-
कययोः साधने तत्र गमने क उपायश्च दत्ताभावात्तप्येकतरणं
कथं स्वाक्षिति । तथा समंभि भूपत्वादीनां चिक्कणाधिपत्वं वा-
स्तवमुतांशमात्रं वेति प्रमे, उत्तरम-तेषां देशादिसामिभ्यास्त-
र्वा संज्ञायत इति । १५५ प्र० सेन २ उल्ला० । चक्रिणं प्राप्य
पुनश्चक्रितं किचता कालेन प्राप्यत इति प्रमे, उत्तरम-अचम्बलः
साधिकसाम्योत्पद्यतेऽचम्बलस्य तस्याप्यते इति मगबली
१५ शतके । ९७ प्र० सेन ३ उल्ला० । चक्रवर्तिनो मागवादी
कन्यहमानुकुर्वन्तीति प्रमे, उत्तरम-मागवस्तुप १ वरहमस्तुप २
प्रभातस्तुप ३ वैताक्ष्यदेवसाधन ४ तामिन्द्रदेवसाधन ५ मिमिनि-
मिदेवसाधन ६ सिन्धुदेवसाधन ७ बुद्धिहिसवतसाधन ८ गङ्गादे-
वीसाधन ९ नवमिषामप्रकटीकरणा-१० उपायमागदीप्रवेशकर-
णार्थे चक्रिणो ११ उनुकमेवैकादशाष्टमाह कुर्वन्तीति अष्टु-
पप्रज्ञासिन्धु तीर्थचक्राणिऽष्टमाह कुर्वन्तीत्यपि शास्त्रिचार्ये-
स्तीति हेतव । १६ प्र० सेन ३ उल्ला० ।

चक्रेसर-चक्रेसर-पुं० । चक्रमसंख्यु । १२६० वर्षे विद्यमाने, अ-
जमेकराजजयसिंहमान्यधर्मयोवसुरिचिष्ये, आचरवत्कलपु-
त्तिकारके सूरी, जे० ५० ।

चक्रेसर-चक्रेसर-औ० । चक्रनदेवस्य शासनदेवतायाम्,
आ० क० । सा च मत्तात्तरेणाप्रतिचक्रा सुवर्णवर्णा गहनबा-
हनाऽष्टकरा वरुणबाणचक्राश्चतुर्दशसिंहापाणिचतुष्टया धनु-
वैजकाश्चतुष्टयुक्तशामाणिचतुष्टया चनि । प्र० २७ आद ।

चक्रोद्धा-देही-अग्निप्रप्रे, दे० ना० ३ वर्गे ।

चक्रितय-आस्वादित-त्रि० । “ केनाल्लुकाद्यः ” ७ । ४ । २५७ अ
इति आस्वादितशब्दस्य “ अक्किञ्च ” आदेशः । ईषत्सम्बद्ध
वाऽऽस्वादिते, प्रा० ६ पाद ।

चर्चिसदिय-चक्रुरिन्द्रिय-न० । रूपप्राप्ते इन्द्रियभेदे, तच्च हृद्यु-
पकरणमेवाह द्विधा-तत्र सन्धीन्द्रियमकश्चिचिचतुरिन्द्रियात्म-
पि, उपकरणिचयं तु चक्रुरिन्द्रियस्यान्तर्मध्ये केचिद्विजया या-
नसम्पत्कारका चक्रिर्हृत्सरति वा रूपप्रदणोपकारे वर्णतेतम् ।
(अत्र विषयविज्ञानाद्य “ र्विय ” शब्दे द्वितीययामे
५६५ पृष्ठ उक्ताः)

अथ चक्रुरिन्द्रिये उदाहरणम्-

नगरी मयुरा नाम, जितमयुर्भरेभारः ।

प्रहृत्वा धार्मिकी राज्ञी, धारिणी विराहारिणी ॥ १ ॥

तत्कैवर्कपाशायां, राजा राज्ञी च भारताः ।

ययुः सर्वेऽपि, सर्वेच्छां, विष्णुर्विजयमहीयसा ॥ २ ॥

तदेकैवमयुधैव, बाम्या राधया सुखात्मने ।

अरुणज्वाहर्हर्षयो, हर्षोऽङ्गिर्नृपरादियुक् ॥ ३ ॥

दृष्ट्यावेवाविधो यस्या-क्षितहृत्पराऽपि वि ।

देहीतोऽप्यधिकं मये, रूपमस्या भविष्यति ॥ ४ ॥

अथाऽनुरक्तस्य स, तद्वैमल्यस्यमापणम् ।
 शुद्धीत्याऽऽवर्जयद्वाहं-वर्गं समर्थयद्वनतः ॥ ६ ॥
 अथेकदा च पञ्चदश, चतुर्दशपुटैरिमाः ।
 कम्पद्यति ताः स्माह, स्वयं नः स्वाभिमनित्यम् ॥ ६ ॥
 कस्तुरिकाक्षरेणैव, शिखिता नृजयके ।
 क्षिप्तैकस्या गणधुत्याः, मध्ये चेत्याः समर्थयत् ॥ ७ ॥

स चायम्--

कोऽहं प्रसूतस्य जनार्दनस्य,
 मेघान्धकारास्तु च शर्वरीषु ।
 मिथ्या न अहमि विमालनेत्रे !,
 ते प्रत्यवार्थं प्रथमाक्षरेषु ॥ ८ ॥
 छोटयित्वा पुटं मध्या-त्तं लक्षं देववाचयत् ।
 अक्षितस्य च धिमेगाद, मसिलेकमयाक्षितम् ॥ ९ ॥

स चायम्--

नेहलोकं सुखं किञ्चिच्छादितमवगता शृणुम् ।
 मितं च जीविनं लोकं, तेन धर्मे मतिं कुर्व ॥ १० ॥
 पूर्णवत् प्रथमाक्षरेणैवैवम् ।
 तदैव च तथा हृत्वाऽ-पर्वषष्टीक्रेते पुटीम् ।
 न चक्षुरा इमे गन्धाः, हस्तुद्विवाऽप्येयिरिमाः ॥ ११ ॥
 अर्पितायां गणधुत्या, चेत्याऽऽख्याते च वाचिके ।
 पुटीमाचक्राण्य लेखस्यं, लेखाधेनवधायै सः ॥ १२ ॥
 भस्त्रायाः अद्भुतस्य, निर्वयो संद्वन्ताऽऽपणः ।
 तदाऽऽक्षितोपाधायौ, क्रमद राजपद्मेन गतः ॥ १३ ॥

एतं श्लोकं तथाश्रयोद-

न शक्यं त्वरमाणेन, प्राप्यमर्षाय हृदयैर्मात्रम् ।
 गार्थो च रूपसंपन्नः, शृण्वो च पराजयम् ॥ १४ ॥
 अत्र च दृष्टान्तः-
 बलमनुभवमिष्यते, पुरं हस्तपुराग्रतिः ।
 भावको जिनदत्तोऽन्-त्तश्च साधेपतेः सुतः ॥ १५ ॥
 पुत्राभितक्ष्य चरमया-मिच्छतः सार्धेयो धनः ।
 अस्याभ्येष्टयं तस्य, यच्च जूने न भावि च ॥ १६ ॥
 चतुरिधसत्तारजूना, विमला मुक्तावलीगुणैः कसिता ।
 अकलितमूढविशेषा, सकलकल्लकुशसमतिरपि च ॥ १७ ॥
 हारप्रभा च कन्यासित, तदुपादेयुणस्तनुौ ।
 स्वाहाग्रीवोऽप्यध्यागीक्षा, स्वयं यागप्यध्यागि च ॥ १८ ॥
 जिनदत्तस्तदाकार्योऽ-नुरक्तस्तमयाचत ।
 भावकोऽयमिति वदौ, मिथ्यादृष्टिर्न तस्य सः ॥ १९ ॥
 बहुध्वजः स्वयं चरमया-भेकाक्षी संययौ दत्तः ।
 एकस्तत्रास्तुवाध्यायः, तं विचार्योत्पुनः ॥ २० ॥
 वपाध्यायोऽबद्धक, पाठविध्याभ्यहं परम् ।
 मनुद्यते भोजनं नास्ति, दुर्भिक्षं चास्ति संप्रति ॥ २१ ॥
 धनञ्च दत्ते भौतार्ता, ततः सोऽपानदन्तिके ।
 हेहि विचार्योमोऽत्रं, सोऽवदद्वाक्यतः पठ ॥ २२ ॥
 तेनोद्दिष्टा सुताऽमुष्ये, वदीया नित्यं भोजनम् ।
 स दृष्टो विनततं जातं, लक्ष्मण्यस्तुष्टु चूतम् ॥ २३ ॥
 कलापुषाचरन्तल्याः, वपचारं न साऽपरीह्य ।
 अथावसरमासाद्य, सोऽभ्यस्तौ वशऽनयत् ॥ २४ ॥
 अथ सा तद्वै रक्षा, तनुवाच पलाययते ।
 तेनोक्तं कौचित्तमिदं, स्वमुखाऽऽयुता मय ॥ २५ ॥

२७७

सा तयाऽमुच्यतः पित्रा-ऽऽहूता मानिकनाम्निकाः ।
 स्वधामिनर्क्षयसीम्, तां तेऽस्माभ्येत्याऽप्यजम् ॥ २६ ॥
 अथाधुतिः पिता मुखा, चट्टनं स्वाह मा मुह ।
 क्रमागतासि मे विद्या, सर्वे सेत्स्यस्यदस्तथा ॥ २७ ॥
 बुधकरस्तुवकारोऽस्याः, अष्टस्ये सुकरी मम ।
 आक्यचट्टोऽप्य कार्येऽत्र, चावरो ब्रह्मचारिणः ॥ २८ ॥
 आनयासि कुशुद्राब्धे-त्तदा कार्यं न सेत्स्यति ।
 तेषां प्रवर्तनयक्ष, ताम् भीतधर्माध्याययत् ॥ २९ ॥
 आनायितास्तथा, बोधाक्षतवारः शब्दपेयिमाः ।
 दिक्षुपालाः स्थापितास्तेऽप्य, लिखित्या तत्र मयदलम् ॥ ३० ॥
 वक्ष्यामि ते मनाश्च वेद्याः, शिवाशब्दो भवेद्यतः ।
 जीताब्धायन्त कुर्वीष्वं, कुं हृदं कृते शिवास्तम् ॥ ३१ ॥
 त्वं रोषेण चूतेनैव, तिष्ठकृते च कन्यका ।
 कते तथैव भूतास्ते, विद्या नामुत्पट्टः सुता ॥ ३२ ॥
 तदा धनस्य वैराग्य-मजायत तपस्विषु ।
 अष्टमोक्तं मयाऽऽनाभि, सिक्किनाब्रह्मचारिभिः ॥ ३३ ॥
 कृते घनोऽयुता कः स्या-द्रुपायश्च उचिषाव ।
 शोषा ब्रह्मभूतः कापि, मृग्यु तेषां च लक्षणम् ॥ ३४ ॥
 भवत्येवंविधाः अष्टाद्वं, मुनयो ब्रह्मचारिणः ।
 ये च सत्यादिका गुतीः, पालयन्ति सदा मय ॥ ३५ ॥
 अथ दशोक्तिः सर्वोद, अष्टौ प्रश्नं स पूष्टवान् ।
 ब्रह्मगुतीर्न कोऽप्यवय-दाक्यन्त भेदाभ्यराः पुनः ॥ ३६ ॥
 वसन्तः कथासनाके, कुम्भनरपुत्रा रते ।
 प्रणीतात्यसने मूया, नवैता ब्रह्मगुप्तयः ॥ ३७ ॥
 अष्टौ तानाहं मं कार्यं, शुद्धस्ति ब्रह्मचारिभिः ।
 उक्तुस्ते गृहिणां कार्यं, विद्यातुं कवत्ये न नः ॥ ३८ ॥
 ब्रह्मा ब्रह्मभूतश्च, कार्यं नेच्छन्ति ते पुनः ।
 सोऽप्यध्यादृष्ट्या एव, भवन्ति मुनयो धन ! ॥ ३९ ॥
 विमुक्तलोकस्थापाराः, येषां नामापि सारिक्तम् ।
 मयमनं पुनराक्षिप्य, दिक्षुपाला विनिवेशिताः ॥ ४० ॥
 न्यस्तानि साधुनामानि, चक्रे पुत्रा यथाविधि ।
 न शिवाकूजिनं जातं, जाता अष्टिसुता पट्टः ॥ ४१ ॥
 धनोऽप्य साधुमाहात्म्य-ज्ञानार्थं सुभाषकोऽभवत् ।
 अष्टौ घर्मोपकारोति, दत्ते द्वे क्षपित तस्य ते ॥ ४२ ॥
 एवं स्थैर्योदुपायनं, प्राप रूपतः तं विषयम् ।
 इति कृत्येन्यस्यैरेव, तनुपायं च सोऽप्यवात् ॥ ४३ ॥
 विद्यासिद्धा दृष्टकरका-करास्तित्तमि तत्र च ।
 तस्य ते सेवया तुष्टाः, साधुरसामिर्माहसे ॥ ४४ ॥
 कृते मे घट्यतां देवी, जगुस्ते घटविष्यते !
 तैस्तस्याद्य समं राहया, भगोपायो व्यक्षिण्यसी ॥ ४५ ॥
 साऽपयादा लुप्तयत्ता, भिन्नस्येवाऽस्य नाम्बया ।
 विकुर्यिताऽप्य तैर्मरि-मैतुं लम्बो घनो जनः ॥ ४६ ॥
 अथापका बुधेयोकाः, मारिषिर्हाय कथ्यताम् ।
 नासवेदमनं तैरेषो, विद्यापाऽप्य विकुर्यिताः ॥ ४७ ॥
 मनुष्यदस्तपार्वाशाः, देव्यास्ये च ससोहितम् ।
 तैरुक्तं देव ! गदे स्वे-ऽभ्येष्ट्या मारिः परजन ॥ ४८ ॥
 राक्षोऽभ्येष्ट्या च दृष्टा सा-ऽऽदिष्टास्तेऽप्य यथा रटः ।
 नृपद्वये मयमनं कृत्वा, नीत्वा तत्र निपुष्टानाम् ॥ ४९ ॥
 नीता तैरथ सा तत्र, राक्षोपायो मयदलम् ।
 हस्तुं प्रचक्रमे माच-दिन्यस्तस्तदाययौ ॥ ५० ॥

विद्याभ्यासिना कृपायि पश्यति । तथा-प्रविनाभि प्राचिनपु-
ष्पादिनिर्मितस्वस्तिकादीनि, वेदिमणि वस्त्रनिर्मितस्तु-
त्तिकादीनि, (पुरिमाणि च) याम्यनः वृक्षपादाङ्गीनि मन्त्रि-
त्वादिनाभि चोत्तिकादीनि, काष्ठकर्माणि राधादीनि, पुस्तक-
माणि लेखकमाणि, चित्रकमाणि प्रतीताभि, मांशकमाणि
विभिन्नमणितुष्पाद्मन्त्रस्तनकादीनि, दम्भकर्माणि दन्तपु-
स्तिकादीनि, तथा पत्रच्छदकमाणीत्येवमादीनि विकल्पकाणि
चक्रवर्तसंगवर्धिया मांसिस्वप्नारवेकमया एताभि कर्तुं यमने
मनो न विद्वद्वादिष्यन्ते । एवं शुद्धसत्त्वैकत्वमिति अनुविधानः।
राहित्यानि सर्वोपपत्तीहासोऽप्यानि केवलं कल्पयितुं नैवेद्यमभिजा-
पो योऽयम्, दोषाश्चात्र प्रमदस्त्वमायोग्य इति । आचारः ५५० ।

जे निजत् रखो स्वसिपाणं मुद्रियाणं मुद्राभिसिपाणं
अगच्छमाणाथ वा निगच्छमाणाथ वा यमयि चक्रवर्तस-
ंगवर्धियाय अभिसंधारेद् अभिसंधारितं वा साझज्ज ॥ ८॥
असिपाणं प्रवेशः बहिर्निर्गमो निर्गमं चक्रवर्तसंगवर्ध-
यि प्रतिका । अथवा-चक्रवर्तसंगवर्धिया प्रतिका यमयं पिच्छति
स्वस्व आकाशिया दोसा ॥

जे निजत् रातिष्ठा, गिरगच्छेताथ अद्द विनिष्ठाणा ।
चक्रवर्तसंगवर्धियाय पदमयि, अभिषारे आणमादीणि ॥ ८५॥
असिपि प्रवसति यमयि पदं अभिषारतो आणादि दोसे-
पावनि ॥

संकपुडिपदनि-द्वये य दिहेसु चैव सोहीओ ।
लहुओ गुरुओ मासो, चतु लहुगा चैव गुरुगा य ॥ ८६॥
मणउद्विपदनेदे, य दंसये माममादि चतु गुरुगा ।
लहुओ लहुगा गुरुगा, दंसयवजंसु व पदेसु ॥ ८६ ॥
पादेवंगले अपविनि-गले व गयणं श्रियस्यं वा वि ।
विजयगाम्ज् वा, पडिसेहं वा वि सोच्छेदं ॥ ८७ ॥

रायानं पासाभिनि मन्त्रास्वस्तिरासलहं उद्विने मासगुं
पदमेदं चउलहुं दिदे चउलहुं । अहवा-पितिवारिसेसु मन्त्रा-
स्वस्तिने मासगुं उद्विने चउलहुं । पदमेदं चउलहुं यमपदमेदं
दि चउलहुगा किमंग । पुव दिहे आणादिविराहणा अहपता
दोसा य जो अहो सो व, जो अहो सो । पडिभोग्गलेति साजु
दुहा द्रुवा सिद्धिः अतिउत्तमां वि गच्छेत्त ताहे अविकरणं
भवति । अं व सो बुद्धानि करेस्सति । जति से जयो ताहे
निक्कमेव संजय पुरतो गच्छ । अपडिपे. मग्गेलि इमेदिं बुलसिरे-
दि वि दिहेदि कुंमे से सिद्धी मंतुकामो विधियसति । अह कं
वि गतो पराजिको ताहे पयमनो पवुसति पडहुं व अं काहि-
ति प्रसोय करपध्वसंगाथ व पडिसेहं करेज उवकरणसोच्छे-
दं वा करेज अह परेस्यये ।

अहवा एवे दोसा हवेज-

दहुण व रापारिं, परिसहपराति तस्य केपं तु ।

आसंसं वा कुजा, पदिमपरादीणि व पदाणि ॥

अं काहित मत्तो आसंसं विहाणं कुजा । अह वा-तस्त्वमीवे
अहंकरिभूतिसयात्रां राधीनां दंतुं निगमयं अहंकरितियमी
स्तिपुति संजती वा पडिसेवति इत्यकम् वा करेति । अहवा-

कोह ईसरपुतो कुमारो पयसतो सो सं रायानं पीपरिदुतं दहुणं
विहरे सवं जोहं अहंदि परितीयं बाधुयुतं ताहे पदिम-
च्छेज्जा मवे कारणं ।

वितिपदमपण्जो, जाणंतो वा वि पुणो अपण्जो ।

गच्छंतो वा वि पुणो, कुसणसंसातिकजेसु ॥ ८८ ॥

कुजादि वा कजे जर राया पचायिओ ताहे व अजिचंति मन्त्र-
तो गच्छति एवं पडिपरिक्रम जति से पडिपुमहादयो दोसा
न मयंत तो जहिं दिमो तदिं अजिचंति ।

जे निजत् रखां स्वसिपाणं मुद्रियाणं मुद्राभिसिपाणं
इसीओ मन्त्रासंकारविशुसिपाओ यमयि चक्रवर्तसंगवर्ध-
ियाय अभिसंधारेद् गच्छद् गच्छंतं वा साझज्ज ॥ ८९ ॥

जे निजत् इतिषाय, सन्नालंकारजसिपाय उ ।

चक्रवर्धियायं यमयि, अभिषारे आणमादीणि ॥ ९० ॥

के इत्थं द्रवजोगी, अजुत्तमोगी व केद्द निजसंता ।

रमयिज्जोइयंतिप, अहंद्दं वयारिसं आसि ॥ ९१ ॥

पूर्ववत् "के इत्थं चि" । अजुत्तमोगिणो सति विमवे विपक्षंता
पुणं संजंता वयंति ।

पदिमपण्जोअसिपि, सिद्धी संजति ससिगहत्तये व ।

बद्धान्म ओहाणे, एवेव अजुत्तमोगी व ॥ ९२ ॥

पूर्ववत् । अजुत्तमोगी वि उवयकोहो उ पदिमपणादी
पदे करेज ।

किं चावत्--

रीयाति अणुपयोगी, इच्छी याती सुहीणमविषयं ।

अजितिदिपउहाणे, आरवणे भेदवदणं व ॥ ९३ ॥

अधिरक्कंनो रीयाय अणुपयसो भवति इच्छीयं से सवन्ना
सवन्नायसो से सुहिणो तेसि मविषयं भवति । अहा से अणु-
पया विट्ठी सविज्जति । तदा से अंगमयो विमवेज्ज वज्जति
अजिरेदिओ एवं उहुदंसं निरक्कंनो आणयाविसु आरवेज्ज
आयणं वा जिहेज्ज सवं वा पडेज्ज इत्थं पादं वा दुलेज्ज
आयविराहणा ।

वितिपदमपण्जो, अभिषारविकोविने व अपण्जो ।

जाणंतो वा वि पुणो, मोहतिमिच्छा तु कजेसु ॥ ९४ ॥

मोहतिमिच्छाय वसमोद्दे सवं अप्यसारिप दिवो गिरिक्कथि
साहमविधिमतिक्कंता पासति ।

विम्वीतिपावतीय, दिट्ठीकीवो असारिप पेहे ।

अट्टाणाणि व गच्छति, संसारणमादि गच्छंति ॥ ९५ ॥

विम्वीतिपादिचं जाहे अतीतो ताहे अप्यसारिप दिट्ठीतो वि-
ट्ठीय कीवो पासति । अह से योगलपरिसामो जीओ तो हक्कं
अणुपसमंतीहे सावार्थ्य वा दच्छंति अज्जाणं गण्जेज्ज सत्थ
पदमेदं वि अतिप पडिहुं । वि ५० ६ ३० ।

जे निजत् पण्याय वा वरायि वा राधीणि वा पोत्तरायि
वा पोत्तरायि वा दोहायि वा गुज्जासिपायि वा सारा-

सं सखिवेसं, नाम्ना वा विहितो संमिविद्धे, अस्यागता वा शोयो संमिविद्धो न सखिवेसं प्रकृति, अथेत्य किंलं करेता अथत्य बोद्धुं चसन्ति, न संवासे अथकृति । पोसं मोडसं, सखिवेसं अथ बसति सं शेषमं, संसिया गामतलियजामादि मंडुम्मा अथा अथ भिज्जति सं पुड्भये, अथ राया बसति सा रायहाणी ।

जे जिकव् गमयाहाणि वा० जाव सखिवेसमाहाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-इज्जइ ॥ ३१ ॥ जे जिकव् गमयहाणि वा० जाव सखिवेसमाहाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा साइज्जइ ॥ ३२ ॥

जे भिकव् गमयहाणि वा० जाव सखिवेसमाहाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभि० जाव माइज्जइ ॥ ३३ ॥ जे भि-व् गमयहाणि वा० जाव सखिवेसमाहाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा साइ-ज्जइ ॥ ३४ ॥

गामस्स पडो गाममार्गे इत्यर्थः ।

जे जिकव् आसकरणाणि वा इत्यकरणाणि वा० जाव सुकरकरणाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा साइज्जइ ॥ ३५ ॥ जे जिकव् आयायाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-इज्जइ ॥ ३६ ॥

आसलिककावणं आसकरणं, एवं सेलाणि च ।

जे जिकव् आनजुकाणि वा० जाव सुकरजुकाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-इज्जइ ॥ ३७ ॥

इयोऽञ्जः तेषां परस्परतो युक्तव, एवमन्वेयामधि, गज्जादवः प्रसिद्धाः, शरीरेषु विमण्यमाः कट्टः रक्तपादः बह्वकः सिन्धो वृद्धवनेः लावकः आदिमादि प्रसिद्धा अदिवयकाडियादिक-रवेहिं कुट्टं, सवसंजविक्रमोवणं भिज्जुं, पुणं जुकेण जुज्झिमा वक्का संघो विष्णोनिज्जति अथ सं जुट्टं जिज्झुं ।

जे जिकव् गाठजुडियहाणाणि वा हयजुडियहाणाणि वा गयजुडियहाणाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा साइज्जइ ॥ ३० ॥

उज्जुइ गावा गावांओ उज्जुइताओ अदवी जुत्ती उज्जुइ-ज्जति, अदवा गोसंजडी उज्जुइगा अकति, गावीणं भिज्जुइजा परिमावणं (विज्जुइ) गावा वक्करपरिवारंतं भिज्जुइवयवमि-यमुदिमहिं इयदि बह्वदरिसणा इयाणीयं गयदि, बह्वदरिसणा गवाणीयं, रवेहिं बह्वदरिसणा रवाणीयं, पाइकवक्करिसला पायसाणीयं, चउसमवाओ य अथियदरिसणं चारादि वा बज्जं भाविज्जमानं वेहाय ।

जे जिकव् अभिसेयहाणाणि वा अक्कसाइयहाणाणि वा बाण्ण्माणिपहाणाणि वा पयाणिपहाणाणि वा मया

इयणहूगोयवाइयवंतीतसमात्तुकिपुप्पवायहाणाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा सा-इज्जइ ॥ ३१ ॥ जे जिकव् दिपाणि वा कयराणि वा साराणि वा वेराणि वा मयासंगापाणि वा कलहाणि वा बोझाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा साइज्जइ ॥ ३२ ॥

अक्कसाण्णाणि आवादिपं पणस्स बह्वमयं अणेण जण्णसीयत इति, माण्ण्माणि जहा चणं कंचलसवला अथवा माणपोतयो माण्ण्माणि विज्जादियहिं उक्कणीए मिज्जंति । निगमं, अथवा-कुम्मं वई सिक्कावज्जसं अंगाणि णमिज्जति गहितक-टा । अथवा-वायं पुक्कयंमादि वा कणं कक्कादिभंगो इव-विभागे य कडो वादिगा जहा सिक्कावं रायादीनं पुण्णो, पासनादी ज्या समविद्धु अनेगविहा जणवया ।

जे जिकव् कट्टकम्माणि वा चित्तकम्माणि वा पो-त्यकम्माणि वा लेप्पकम्माणि वा मणिकम्माणि वा सेलक-म्माणि वा गीषिमाणि वा वेदिमाणि वा कापूरिया-णि वा संपायमाणि वा वेदमाणि वा विविहमाणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा साइज्जइ ॥ ३३ ॥

कट्टकम्मे कोट्टिमादि पुत्तकेषु य वये वा पोत्तं, चित्तलेपा प्रसिद्धा, पूषादिषु पुषमाहादिषु गोदेहे, जहा आयेइपुदे पुक्क-पूरगादि चयं प्रतिमापुत्तिं सक्कुकाविद्धु कट्टसंघाणु वा, संघादिमं महत्ताक्यानं वा महता इतं, अदवा-महता म-अनं वादिक्काहत्तं, वाइता तेली, अय्यहा किज्जि, हरथतास्यं ताको, कडं वादिक्कसमुवायो, बुट्टः अस्स सुतिगस्स णं स-इसारेणो सहो को चण्णुगं पडुणा सहणं वाइतो सव-एवेणियार्थः बध्दुः ।

जे भिकव् विरुक्कवेपु यहुस्सवेपु इत्यीणि वा पूरियाणि वा विराणि वा भिज्जमाणि वा कहराणि वा अणलंकि-याणि वा सुअलंकियाणि वा गयेताणि वा वायेताणि वा णवेताणि वा हसंताणि वा रसंताणि वा मोंवाणि वा विपुं असणं वा पाणं वा स्वाइयं वा माइयं वा परिज्जेन-ताणि वा चक्रवर्त्तसमवहियाए अभिसंधारेइ, अभिसंधारंतं वा साइज्जइ ॥ ३४ ॥

आसयंते सरथाणि मज्जति । अदवा-आम्मावति सु-इज्जन्तीत्यर्थः । रममाया गेयुगादिषु रमंते मज्जपानचंदोलगा-विद्धु सलंता जलमये कीरा मट्टुत्तादिषु कंदी मोहना-ज्वकारिका क्रिया मोहना, संघर्षता ससपदा प्रथम-प्रसिद्धा । जे जिकव् विरुक्कवाणि वा इत्यादि । अनेगकवा विकरकवा महता महामहा अथ महेवहराया जहा म-सुवसाय, अदवा-अथ महे वहु राया मिज्जति, जहा सर-कज्जलो वडुरो जम्मति तालावरवडुडा बहुलदासा गयपुज्जेय मंदमया व बहुराया अयवसमाणिपयो बहुगा अथ महे मिज्जति को अह मिज्जकल्लमहो, ते य भिज्जकल्ल इमिमादि ।

जे भिक्खु इहोपसु वा रुवेसु दिहेसु वा रुवेसु सुपसु
वा रुवेसु अमुपसु वा रुवेसु विष्ठापसु वा रुवेसु अवि-
ष्ठापसु वा रुवेसु सज्जज रज्जइ गिजभइ अज्जोववजइ,
सज्जमाणं वा रज्जमाणं वा गिज्जमाणं वा अज्जोववज-
माणं वा साइज्जइ ॥ ३९ ॥

इहोपसु मणुस्सा, परतोपसु इयगयाही पुणं पचचकं
विद्धा भदिछा वेवाही मणुस्सा अं अग्निछा सछाणाही पदा प-
चड्डिया । अहवा-असेवणाभावे सज्जणया मणसा पीता ग-
मणं रज्जणता सदासुभन्ने वि अविबरमो गंधी अगममणा-
सेवणा वि अज्जुववातो । नि० सू० १२ उ० ।

चक्रसुदंशावरण-चक्रुर्दशनावरण-न० ६ त० । दशनावरण-
कर्मभेदे, चक्रुर्दश्यात् जीवानां चक्रुर्दशनं सामान्यग्राही बाधः
(स्था० ६ उ०) न भवति । स० ६ स० ।

चक्रवृद्धिश्चि अचक्रवृत्, सेसिदिय मोहिकेवलेहि च ।

दंशणभिह सामर्थे, तस्सावरणे तयं चउहा ॥ १० ॥

इह चक्रुर्दशनं नाम यच्चसुपा रूपसामान्यग्रहणं तस्यावरणं
चक्रुर्दशनावरणं, चक्रुःसामान्यापयोगावरणमिति यावत् (क-
र्म०) अथ च चक्रुर्दशनावरणोदय एकद्वित्रीयक्रियाणां मूलत
एव चक्रुर्न जयति, अनुगच्छेत्स्वयाणां तु चूनमपि चक्रुस्तथाविधे
तदुदयं चिनयति, तिमिरादिना बाधपट्टं भवति ॥
कर्म० १ कर्म० ।

चक्रसुदय-चक्रुर्दय-पुं० । चक्रुरिव चक्रुः भूतज्ञानं, बुधाबुधमार्थ-
विभागकारित्वात्, तत्तदयते इति चक्रुर्दयः । स० । चक्रुरिव चक्रुः
विशिष्टः आत्मयमेस्तरावबोधो धर्माधनधरास्वभावः, अन्धा-
विहीनस्याऽचक्रुष्मत इव रूपतत्त्वदर्शनायोगात्, कदाप्यचक्रु-
षोर्न भवति वस्तुतत्त्वदर्शनं तदीयं धर्मकल्पद्रुमस्याव्यपयीजभू-
तेज्यो भगवद्भ्य एव । ध० ३ अवि० । तद्दर्शनीति चक्रुर्दयः ।
रा० । न च मार्गानुसारिणी अन्धा मूलेनवाप्यते । चक्रुःस-
मानभूतज्ञानदायकेषु तीर्थैर्कृत्स्नं, कल्प० १ स्रज ।

चक्रसुप्रतिहेहा-चक्रुःप्रतिहेहा-स्त्री० । चक्रुषाऽवलोकने, नि०
सू० १ उ० ।

चक्रसुपह-चक्रुष्यह-पुं० । सोचनमार्गे, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

चक्रसुपहड्डिय-चक्रुष्यहस्थित-पुं० । लोकानां लोचनमार्गे अ-
वस्थकेवलयस्थायां स्थिते लोकानां सूक्ष्मव्यवहितपदार्थावि-
भावेन चक्रुर्भूते, सूत्र० १ भु० ६ अ० ।

चक्रसुपहन्निवाय-चक्रुःपचयनिपात-पुं० । उन्मथनिमेषमात्र-
क्रियायाश्च, म० १ श० ३ उ० ।

चक्रसुफास-चक्रुःस्पर्श-पुं० । चक्रुषोः दृष्टेः स्पर्श इव स्पर्शो, न
तु स्पर्श एव, चक्रुषोरप्राप्यकारित्वात् इति चक्रुःस्पर्शः । म० १
श० ६ उ० । दर्शनं, स्त्री० । दृष्टिगोचरे, उच्य० १ अ० ।

चक्रसुविकलेव-चक्रुर्विलेप-पुं० । चक्रुर्ग्रमे, म० ३ श० २ उ० ।

चक्रसुधीय-चक्रुर्नीति-स्त्री० । चक्रुःशब्दोऽत्र दर्शनपर्यायः ।
दर्शनादेव भीते, आचा० १ भु० ८ म० ९ उ० ।

चक्रसुपेत-चक्रुष्मत्-पुं० । स्वानामक्यातेऽवसरिण्यां जाते द्वितीये
कुलकरे, आ० म० प्र० । आ० क० । स० । ज० । आ० । आ०
सू० । लोचनयुक्ते, नि० । विज्ञ० । ('कुलगर' शब्दे अस्मि-
न्नेव भागे ५९३ पृष्ठेऽस्य वक्तव्यतोका)

चक्रसुम्भेल-चक्रुर्मेला-पुं० । एकस्य चक्रुषु तन्मीलनेऽपरस्य
निर्माहने, म० १ उ० ।

चक्रसुप-चाक्रुष-पुं० । चक्रुःस्पर्शो दृष्टिगोचरे अन्ने-रूपापा-
दौ, आ० म० द्वि० ।

चक्रसुखोल-चक्रुर्लोल-पुं० । चक्रुषा लोलश्चक्षुः, चक्रुर्बा-
लोलं यस्य स तथा । स्तूपार्धालोककित्वात् व्रजति, स्था० ४
उ० ४ उ० । "चक्रसुखोलप ररियावाहायप पालंभं" ॥
वृ० ६ उ० ।

अथ चक्रुर्लोलमाह-

आहोयणा य कहणा, परियट्टाणुपेहणा आणाभोप ।

सहुगो य होति मासां, आणादि विराहणा दुविहा ॥

स्तूपार्धालोकानां कुर्वाणं, कथनां धर्मकथां, परिवर्तनां
प्रेक्षा च कथं यथानामेतेनानुपयुक्तो मार्गो व्रजति तत्र लघुमा-
सः, आह्वयश्च शोषां, श्लिषा विराधना जवेद ।

इदमेव ज्ञापयति-

आहोएतो ववति, धर्मादीणि य कहेति वा धर्मं ।

परियट्टणाणुपेहणं, न यावि पंथं ति लवउत्ता ॥

स्तूपार्धालोकालोकमानां, धर्मं वा कथयन्, परिवर्तनामु-
पेक्षां वा कुर्वाणो व्रजति । यद्वा-सामान्येन न च नैवोपयुक्तः
पथि व्रजति, एव चक्रुर्लोल उच्यते ।

अख्येते शोषाः-

उक्तायाण विराहणं, संजमं आयाएँ कंटादीया ।

आवकणे जाणजेदो, खळे उड्डाह परिहाराण ॥

अनुपयुक्तस्य गच्छतः संजमे पट्टायाणां विराधना भवेत्, आ-
त्मविराधनायां कण्टकादयः पादयोलंगयुः, विषमे वा प्रवेशे
आपतनं जवेत्, तत्र प्राजनभेदः । 'अखे' प्रसूरे भक्षणने भू-
मी क्षुरितं उड्डाहं भवेत्-अहो वक्रुजकका अमी इति । भाजने
अ भिक्षे परिहाराणः स्वार्थपरिमर्शं प्राज्ञानास्तरंगवर्षणं, तत्प-
रिकर्मणायां च भवेति । यत्तद्वक्तुर्लोलः । वृ० ६ उ० ।

चक्रसुधोयणोत्स-चक्रुर्लोकनलेश्य-त्रि० । चक्रुर्कर्तृकलोका-
(च) न, अवलोकने अस्म्यति च दर्शनीयस्थानशयतः श्लिष्य-
ता वा यत्र तत्पदा । जी० ३ प्रति० । चक्रुर्कर्तृकलोकं लि-
शनीय दर्शनीयत्वानिशयत् श्लिष्यनीय यत्र तत्पदा । तथाविधे
सुकृते, येन तत्पदयचक्रुर्न विक्षिप्यति । रा० ।

चक्रसुविसिहय-चक्रुर्द्विहृत-त्रि० । दृष्ट्याऽपरिचितं, म० ८ उ० ।

चक्रसुत्सव-चक्रुःभ्रम-पुं० । भ्रमज्ज्ञ, स हि चक्रुषैव शृणोति ।

(सत्यम्) इत्यत एव चक्रुषा शब्दभ्रमणं प्राणिविशेषाणां च,
"चक्रुःभ्रमसो नृजङ्गाः" इति लोकप्रवादात् । मिथ्या स प्रवाद
इति च, नैतत् प्रवादवाधकस्याभावात्, कर्तृव्यज्ज्ञानुपसंख्येः ।
न च द-दृष्टुश्चक्रुषोः आस्त्यन्तरादित्युत्तरमभोपयोगि, अथ-

आपि प्रकृष्टपुण्यसंभारजनितसंबन्धिषुहि समानत्वात् ।
सम्म० १ काण्ड ।

चक्रवर्तुर-चक्रार्ध (ध) २-त्रि०। दृष्टान्तेपकत्वात्, अथवा प्र-
दृष्टान्तीयान्तराद्यंतात् चक्रवर्तुरिति धरति वा निर्वर्तयति यद्यून-
त्वाच्चत्वा। तथाविधेऽतिशीघ्रं जिनये, ब्रा० १ अ० १ अ०।

बखर-चत्वर-न० । " कृत्स्नबखरे वः " । ८ । २ । १२ । इति
 सकारस्य बकारादेशः । प्रा० २ पाद । अनेकरथ्यासङ्गम-
 स्थाने, कथञ्च ५ कृत्वा । ह्यो० । रा० । म० । अं० । विष्वा०
 प्रश्न० । स्थान० । रथ्यासङ्गमस्थे, ह्यो० । प्रश्न० । १३ । विषयमे-
 स्थित्याने, ह्यो० । प्रश्न० । अ० । औ० । " अथैव रथ्याण जावि,
 पवहो तं बखरे विति । " यत्र बध्नां रथ्याणां प्रवहो (नग्नप्रसन्ते
 बखरे) भूयते तीर्थोत्तरागच्छताः । १० । १० ।
 जर्जर-त्र० । " कृत्स्निकाश्याचिकं तुनीव-तुर्थयोराध-द्विती-
 यी " । ८ । ४ । ३२४ । इति तुनीयस्य स्थाने प्रथमः । और्वे,
 प्रा० ५ पाद ।

चक्षुर-चक्षुर-६०० । चर्च-मरद् । गौरा० क्षीष् । गीतिनेत्रे,
कुटिलकेशे, हृषङ्गीडायाम्, साटोपवाक्ये, उन्मद्नेत्रे, वाच० ।
करधनौ, “रास्ते चक्षुरीशो य” ब्रा० ० १ अ० ।

ब्रह्मसा-वर्धना-शा० । वाचभेदे, “अदुसयं ब्रह्मसायं महत्त-
यं ब्रह्मसावायगात्” । रा० ।

वक्षिक-न० स्थासक-पुं०। “गोणाऽऽद्यः”। टाश।१७४। इति
 स्थासक इत्यस्य ‘वक्षिक’ आदेशः। आकक्षिक्यं, निक्षये,
 च। प्र० दुं २ पाद।

चक्रवर्त्य-अर्थ-धा० । अर्थ-निष् । समर्पणे, “ भर्त्सयित्वा-
चक्रवर्त्य-पणामाः ” ॥ ८ । ४ । ३६ । इत्यर्थेऽर्थस्य चक्रव-
र्त्य-पदशः । ‘ चक्रवर्त्य-’ अपत्येति । प्रा० ४ पाद ।

चक्र-तत्त्व-धा० । तत्कुर्यं, (जाँना) “ तत्वेस्तत्त्वचक्र-
स्परम्भाः ” ॥ ८ । ४ । १२४ ॥ इति तत्वेः ‘चक्र’ आदेशः ।
‘चक्र’ तत्त्वति । संतनूकरोतीत्यर्थः । प्रा० ४ पाद ।

बज्र-दश-धा० । " दशो निब्रह्मवेद्यावद्यावयज्जवज्जस-
 भवदेवैर्भक्तजावक्तवावक्तवुभोपुलपनिभावाभासा-
 साः " ॥ ८ । ४ । १८१ ॥ इति सुवर्ण दशभ्यादेशः । " बज्रह-
 पश्यति । प्रा० ४ पाद ।

चट्टसाला-चट्टसाला-सी० । ब्रह्मचर्यानामध्यायनशालायाम्
पृ० १४० ।

रुह-आरुह-पा० । “आरुहेभ्यश्चमौ” । ङ । ४ । २०६ ।
इति आरुपुर्वस्य रुहधातोऽभ्यर्थाः । ‘अरुह’ आरोहति । प्रा०
४ पाठः ।

१ पद । सूत्र० । प्रश्न० । आ० म० । कोशकारे, कोशकार-
मयं सूत्रं खटकसूत्रमिति श्लोकं प्रतीतम् । अनु० । आ० म० ।

बनगर-चटकर-पुं०। समुदाय, हा० १ भु० १ अ०। विस्तार,
म० ६ श० ३३ उ०। विषा०। भा० म०। विषय, 'महारा
जनबनगरविदपरिचय'। हा० १ भु० १ अ०।

बदगरसखा-बटकरत्व-न०। अतिप्रपञ्चकथने, "सह्या बदगर-
लगेणं अर्थकहा हणइ। (२०)" इत्य० ३ अ०।

चरुवेष्टा-चटवेष्टा-स्त्री० । चपेटायाम्, प्रश्न० २ आश्व० द्वार ।
चङ्कयार-चङ्ककार-पुं० । मुक्तमङ्गलकरे, प्रश्न० १ आश्व० द्वार ।

चहुल-चहुल-त्रि० । चट-लङ् । चञ्चलं, चपलं च, विपुलि,
स्त्री० । बाच० । सुत्र० ।

चकुलजाव-चटुसजाव-त्रि० । चटुसस्य विविधवस्तुषु कथं
आकाङ्क्षादिप्रवृत्तेर्नावाधितं यस्य स तथा । विव्यासकथञ्चल-
चित्ते, प्रश्न० ५ आश्र० द्वार ।

चक्षुक्षिया-चक्षुक्षिका-क्षी०। पर्यन्तज्वलिततृणपूक्षिकायाम्, नं०।
 चक्षु-पिण्ड-धा०। चक्षुर्ध्वजः “ पिण्डेर्निष्ठश्चक्षुर्ध्वजः सन्निधिर्यजरो-

अवस्थाः ।" ॥ ४ । १८५ । इति पिबेऽवस्थादेशः । 'अवृद्ध' पि-
बति । पुत्र-पाठे । मक्षण, आदने, 'मुखा' ह्युक्तमिदं न कर्मा-
वसमापनमवस्थादेशः ।" ॥ ४ । १९० । इति मुनेः अवस्थादेशः ।
'अवृद्ध' मुनक्ति । प्रा० ४ पाद । पात्रविशेषं, वृ० १ उ० ।

खण-खण-पुं० । खणकधान्ये, अ० ३ वक्र० ।

चण्डिया-चण्डिका-स्त्री० । मसूरधान्ये, स्था० ५ ना० ३ उ० ।

चण१-चणक-पु० । सनासवृक्षफलक सस्यभेदे, तत्फलकस्य
धान्यभेदे च । (चना) आ० सू० ६ अ० ।

चणगगाम-चणकग्राम-पुं० । गांज्ञविषये स्वनामस्थाने ग्रामे,
यत्र चणिष्ठिजात्मजभाणक्यो जहे । आ म० द्वि० । आ०

चणकपुर-चणकपुर-न० । चणकपुरे ह्यु निवासिते नगरे,

यत्क्रमेण राजगृहं नाम नगरं जातम् । आ० क० । आ० ।
आ० खु० । ती० ।

चाणि-चाणि-पु० । चाणिक्याख्यस्य चन्द्रगुप्तमहाराजस्य मन्त्रि
णो ब्राह्मणस्य पितरि, आ० क० । आ० ब० ।

वत्स-वत्स-न० । तका, ध० २ माध० । पञ्चा० ।
 त्यक्त-त्रि० । परिहृते, उत्त० ६ अ० । “त्यक्ते परिग्रहे साधोः,

प्रयाति सकल रजः ।" अष्ट० २५ अष्ट० ।
 चतुर्देह-त्यक्तदह-त्रि० । त्यक्तो निर्गमत्वेन परिचर्याभावेन

शरीरे, संथा० ।

चत्तदोस-त्यक्तदोष-त्रि० । परिहृतरागादौ, अ० ३ अचि० ।
चत्ताज्ञीस-चत्वारिंशत्-स्त्री० । चतुर्गुणितायां दशसंख्यायाम्,

“तीसा वचालोसा” प्रश्ना २ पद।
वचालोसा—वि०। वचालोसावर्षे जाते. “भोगायनीसगदस व.

अन्ताहीसस्स विष्णुणं ।” तं० ।

अप्युक्त-मिथ्यावादिन्-म० । गोणादित्यादिदशः । असत्य-
ज्ञापिनि, “रे रे अप्युक्तया !” रे रे मिथ्यावादिन् ! “गोणादयः”
। ८ । २ । १७४ । इति “अप्युक्त” इत्यादिदशः “स्वार्थे कश्च वा”

। ८ । २ । १६४ । इति कप्रत्ययः । जनेन वा दीर्घः । कगवज्ज०
। ८ । १ । १७७ । इति कलुक "अवर्णो" । ८ । १ । १८० । अया०

अना० सलुक् । "अप्पलया रे" प्रा० हुं० १ पाद ।
 लपतिरिया-लपतिरिया-ली० । अमत्कारे. अष्ट० १४ अष्ट० ।

वयह-भुज्-धा० । पाठनाम्नवहारयोः, "दृजं दृज्जि-

मजेमकम्मायहलमायचमरकहाः । ॥ ५ ॥ ११० । इति सु-
जघातोऽब्जद्वयेऽयः । 'चमर' इत्युक्ते । सुगतिः । मा० ५ पादः ।
चमरहा-चमरहा-सी० । कर्त्तव्यमाय, उद्देशे, ५०१ उ० । श्री० ।
चमरिअ-चमरित-वि० । विनाशिते, ५०२ उ० ।
चमरिजंत्त-चमरायमान-वि० । कर्त्तव्यमाने, श्रोत्र० । उद्देश्यमाने,
५०१ उ० ।
चमर-चमर-यु० । आरभ्ये गतिः, प्रज्ञ० ३ आश० आर । रा० ।
जं० । प्रज्ञ० । अ० । श्री० । ज्ञा० । सुमतिमायस्व प्रथमगिष्णे,
५० । प्रथ० । वार्त्तिकस्यान्तामसुरकुमाराणामिन्धे, प्रज्ञ० २
पद । ल० ।

अथ चमरस्वोपायवचनव्यवस्था-

तेषां काशेण तेषां समर्थं रायमिदं षवरे होत्या० जाव
परिसा पञ्चबासद, तेषां काशेण तेषां समर्थं चमरे अ-
हुरिदे अमुरराया चमरचंचाए रायहाणीए ८भाए दुइ-
म्माए चमरंति सोहासयांसि चउसङ्गए सामाणियसाह-
स्तादि० जाव नहुरिदं ठवदंसेवा जायव दिंति पाठनूप
जायव दिंति पढिगए, जंते ति । ज० १ श० ५ उ० ।
अमुरकुमाराणां सवोदधिकारः 'अमुरकुमार' शब्दे प्रथम-
भागे ५११ पृष्ठे उक्तः)

बावदूक्षमुपपातः-

एत वि य थं भंते । चमरे अमुरिदे अमुरराया चङ्ग ल-
प्यइयपुणे० जाव सोहम्मे कप्ये । हुंता गोयमा । एत वि य
थं चमरे अमुरिदे अमुरराया ठङ्गं उण्णइयपुणे० जाव सो-
हम्मे कप्ये । अथो थं जंते । चमरे अमुरिदे अमुरराया म-
हिङ्गीए मइज्जुतीए० जाव कट्ठि पविचा कूनागारसासा
दिङ्गोवे भाणियन्तो । चमरेणं जंते । अमुरिदेणं अमुर-
रखो सा दिव्वा देविद्धी तं चेव किष्वा लक्का०१ । एवं खजु
गोयमा । तेषां काशेण तेषां समर्थं इडेव जंनुदीवे दीवे
भारदे बासे विष्मगिरिपायम्ले वेजेसं खायं संनिवेसे होत्या ।
पद्यओ-तत्य थं वेजेसलखिसे पुरणे नामं गाहायं परि-
पसइ, अथे दिचे जहा तापअस्सिस्व वचनव्या तहा नेयन्ता,
थावरं चउपुदयं दाहमयं पढिगहयं करेत्ता० जाव विपुलं
असयां पाथं ल्हायं साइयं० जाव सयमेव चउपुदयं दाह-
मयं पढिगहयं गहाय थुंते जचिचा दायाभाए पव्वजाए
पव्वइए, पव्वइए वि य थं समाथे तं चेव० जाव आया-
वखजुगीए पव्वोकरिजा सयमेव चउपुदयं दाहमयं पढि-
गहयं गहाय वेजेसलखिसे ठवन्नायमगिष्वादि कुलाई
वरसज्जदायस्व जिक्सावरियाए अहंता जं मे पदमे पुदए
पदइ, कप्यइ मे तं पत्थिवपडियायं दलइचए, जं मे दोबे
पुदए पदइ, कप्यइ मे कागमुखायं दलइयणए, जं मे तबे
पुदए पदइ, कप्यइ मे तं मच्छकम्भमायं दलइचए, जं मे
चउत्थे पुदए पदइ, कप्यइ मे तं अण्णा आहारं आहा-

रेत्तए ति कट्टु एवं संपेडेइ, संपेडेइचा कलं पाठपभायाए
रयणीए तं चेव निरचंसं चउत्थे पुदए पदइ तं अ-
ण्णा आहारं आहारिदे । तए थं से पूरुणे वासतव-
स्सी तेषां जालेणं विवुलेणं वयचंणं पगहिएणं
वाजसवोक्कमेणं तं चेव० जाव वेजेसस्व सभिवेसस्व मज्झं
मज्जेणं निगच्छइ, निगच्छइचा पाठयकुंदिपमादीये ठव-
गरणं चउपुदयं च दाहमयं पढिगहयं एतंमयंते एदेइ,
एदेइचा वेजेसस्व सभिवेसस्व दाहिएपुरिक्खमे दिव्वा
जामे अच्चनियसणियं मंजुं आलिहिचा संसेइण्णज-
सणाकसिए भत्तपाणपडियाइक्खिए पाभांयमणं नि-
वणे, तेषां काशेण तेषां समर्थं अहं गोयमा । उडमत्त-
काशियाए एकारसवासपरियाए अहं अहंणं अनिक्खिसेणं
तथांक्कमेणं संजयेणं तवमा अण्णां भावमाणे पुव्वाणुप-
त्तिं वरवाणे गामाणुग्गमं दूइज्जमाणे जेवच थुंमुरारपुरे
नगरे जेणेव असांयवखमंहे उज्जाणे जेणेव असांयवरपा-
यवे जेणेव पुदवांसिलावट्टए तेषां ठवागच्छामि, ठवा-
गच्छामिचा असांयवरपायवस्व हेडे पुदविमिलावट्टयांसि
अहमज्जं पणियइमि दो वि पाए साहइ, बग्गारियाणां
एगभोगलनिविद्धइदं । अणमिसनयणे इति पञ्जारगएणं
काएणं अहायाणहिएदि गेणेडि सत्थिविएदि गुणेडि एग-
रायं महापदिमं उवसंपजिजा विहरामि । ज० १ श० ५ उ० ।

उपपानः-

तेषां काशेण तेषां समर्थं चमरचंचा रायहाणी अहिंसा
अपुरोहिया यावि होत्या, तए थं से पूरुणे वासतवस्व ।
बहुपडिउष्ठाई दुवाससवासई परियायं पाठयिजा यासि-
याए संसेइण्णए अत्तायं जंमत्ता सद्धिं भवाइ अणसणाए
उदेत्ता काजमासे काजं किष्वा चमरचंचाए रायहाणीए
ठववायसभाए० जाव इंदत्ताए ठववणे, तए थं से चमरे
अमुरिदे अमुरराया अमुणोववणे पंचविहाए पज्जचांए
पज्जजिजावं गच्छइ । तं जहा-आहारपज्जचांए० जाव भा-
सायणपज्जचांए तए थं से चमरे अमुरिदे अमुरराया
पंचविहाए पज्जचांए पज्जजिजावं गए समाणे ठङ्गं वास-
साए अहिंसा आभोइए० जाव सोहम्मे कप्ये पासइ य,
तत्य सक्कं देविदं देवरायं मयवं पागसासयां सयकलं सह-
स्सकलं वज्जापि पुरंदरं० जाव दसदिताओ उज्जोवणं
पजासेयाणं सोहम्मे कप्ये सोहम्मवदिसए विमाणे
सभाए सुइम्माए सक्कंसि सोहासयांसि० जाव दिव्वाई
जोगभोगां थुंनयाणं पासइ, पासइचा इमेयाकवे अज्जत्थिए
चितिए पत्थिए यखोगयसंकप्ये समुपजित्त्या, केस थं एत
अपत्थिवपत्थिए दुरंतं तल्लत्तणे द्विरिसिरिपरिवज्जिए
हीणपुच्छावदस्से जं थं थं मयं एयाक्काए दिव्वाए दे-

विधि० जाव दिव्य देवाणुजावे सक्के पत्ते अभिसयसा-
गए उप्पि अणुस्सुए दिव्वादे भोगयोगादे जुजमाणे
विहरइ, एवं संपेइइ, संपेहेइत्ता सामाणियपरिभावणए देवे
त्तत्तेइ, तत्तावत्ता एवं बयासी-केम एव देवाणुपिया !
अणुपियपत्तियए० जाव जुजमाणे विहरइ ? तए णं से सामा-
णियपरिभावणए देवा चमरेणं अणुरिदेणं असुररखो एवं
वुत्ता ममाणो दुहुतुहु० जाव इयदियया करयत्तपरिमादियं
दसनइं सिरसावचं मत्थए अंजलिं कहु जएणं विनएणं
बक्खेति, बक्खेतिता एवं बयासी-एस णं देवाणुपिया !
सक्के देविंदे देवराया० जाव विहरइ । ज० ३ शृ० ३ उ० ।

ऊहेमुपपातः-

तए णं से चमरे अणुरिदे असुरराया तेषि सामाणिय-
परिभावणएणाणं देवाणं अंतिए एयमइं सोत्ता निसम्म
आसुरत्ते रुद्धे कुविण चंडिकिए मिसिमिसमाणे ते सामाणिय-
परिभावणए देवे एवं बयासी-अथे खलु जो ! से सक्के
देविंदे देवराया, अग्ने खलु जो ! से चमरे अणुरिदे
असुरराया महिडिए खलु जो ! से सक्के देविंदे देवराया,
अणुपिय खलु जो ! से चमरे अणुरिदे असुरराया, तं
इच्छामि णं देवाणुपिया ! सक्के देविंदे देवरायं सयमेव अवा-
सादितए त्ति कहु उप्पिणं उप्पिणम्भूए जाए याव होत्था । तए
णं मं चमरे अणुरिदे असुरराया भाहिं पंजइ, पंजइत्ता ममं
आदिणा आजोएइ, आओएइत्ता इमेयाक्के अअभत्तियए०
जाव समुप्पज्जत्ता, एवं खलु ममणे भगवं महावीरे अंबुद्धिं
दीवं जारहे वासे सुंसुमारपुरे नगरे असोगवणसंढे उज्जा-
णे असोगवरपायवस्स अहे पुडविसिलावट्टंयसि अट्ठम-
जत्तं पगिहत्ता एग्राइयं महापदिमं उवसंपज्जत्ता एं
विहरइ, तं सेयं खलु मे समणं जगवं महावीरं नीसाए
सक्के देविंदे देवरायं सयमेव अवासादितए त्ति कहु एवं
संपेइइ, संपेहेइत्ता मयणिज्जाओ अणुदेइ, अणुदेइत्ता
देवदमं परिहेइ, परिहेइत्ता जेणेव सजा सुद्धमा जेणेव
चोण्णाहे पहरणकोसे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता फ-
लिहरयणं परामुसइ, परामुसइत्ता एगे अवीए फलिहरय-
णमयाए महया अमपरिसं बहमाणे चमरचंचाए रायदाणीए
मज्जं मज्जेणं निग्गच्छइ, निग्गच्छइत्ता जेणेव तिग्गच्छकूदे
ठपायपव्वए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता वेउव्विय-
समुग्घाएणं समोहणइ, समोहणइत्ता० जाव उत्तरवेउव्विय-
क्कं विज्जुव्वइ, ताए उकिट्टाए० जाव जेणेव पुडविसिलाव-
ट्टए जेणेव ममं अंतिए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता
ममं तिक्खुतो आयाहिणपयाहिणं करेइ०, जाव नमंसिच्चा
एवं बयासी-इच्छामि णं भंने ! तुक्कं नीसाए सक्के देविंदे

देवरायं सयमेव अवासादितए त्ति कहु उत्तरपुरास्किमं दि-
सीमाणं अवक्कमइ, अवक्कमइत्ता वेउव्वियसमुग्घाएणं समो-
हणइ, समोहणइत्ता० जाव दांक्षे पि वेउव्वियसमुग्घाएणं
समोहणइ, समोहणइत्ता एणं मइं वारं वोरामारं जीमं जी-
मामारं जासुरं भयाणीं गंजीरं उत्तासणं कासहुरचं भा-
सराभीमंकासं जोयणसयसाहुरसीयं महानांदिं विज्जुव्वइ,
विज्जुव्वइत्ता अफ्फोदेइ, अफ्फोदेइत्ता बग्गइ, बग्गइत्ता ग-
ज्जइ, गज्जइत्ता इयहेतियं करेइ, करेइत्ता हत्तियंयुग्गसाइयं
करेइ, करेइत्ता रहणयणाइयं करेइ, करेइत्ता पायदहरणं क-
रेइ, करेइत्ता जमिचवेइं दसयइ, दसयइत्ता सीहनाइं नदइ,
नदइत्ता उच्छेत्तेइ, उच्छेत्तेइत्ता पच्छेत्तेइ, पच्छेत्तेइत्ता ति-
वतिं छिंदइ, तिवतिं छिंदइत्ता वामं दूयं ऊसवेइ, ऊसवेइत्ता
दाहिणहत्थयएसिणीए अंगुत्तनंवेण यति तिरिच्छं बुद्धं विर-
वइ, विरवइत्ता मट्ठा मट्ठा सदेणं कलकन्नरं करेइ, करे-
इत्ता एगे अविइए फलिहरयणमयाए उहुं विहासं ठप्पइ-
ए सोभंते वेव अहोलीयं कंषमाणे व मयणितलं सा कहुते
व तिरियलोयं फोटेमाणे व अंबरतलं कत्थइ गज्जइ, कत्थइ
विज्जुयायंते, कत्थइ वासं वायेमाणे, कत्थइ ग्गुग्घायं पकरेमा-
णे, कत्थइ तमुक्कायं पकरेमाणे, वाणमंतेरे देवे विच्चासेमाणे
विच्चासेमाणे जोइसिए देवे छुट्ठा विजयमाणे दुहा विषयमाणे
आयरक्खंवेइ वि पत्तायमाणे पत्तायमाणे फलिहरयणं अंबरत-
लंसि वियट्टमाणे वियट्टमाणे विज्जुभाएमाणे विज्जुभाएमाणे
ताए उकिट्टाए० जाव तिरियमसंखेज्जायं दीवसमुद्दायं
मज्जं मज्जेणं वीइवयमाणे वीइवयमाणे जेणेव सोद्धमे
कप्पे जेणेव सोद्धमवदिसए विमाणे जेणेव सभा सुद्धमा
तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता एणं पायं पउमवरवेइयाए
करेइ, एणं पायं सजाए सुद्धमाए करेइ, फलिहरयणेणं
मट्ठा मट्ठा सदेणं तिक्खुतो इंदकीलं आउमेइ, आउमे-
इत्ता एवं बयासी-कहिं णं भो ! सक्के देविंदे देवराया, कहिं णं
ताओ चट्ठासीहासाणियसाइसं० ओ० जाव कहिं णं ता-
ओ चत्तारि चट्ठासीओ आयरक्खंवेइमाइसीओ, क-
हिं णं ताओ अणेगाओ अच्छराकोमिओ, अज्ज इणामि,
अज्ज बहेमि, अज्ज महेमि, अज्ज ममं अवसाओ अच्छराओ
वसुव्वणमंतु त्ति कहु तं अणिइं अंकंतं अणियं असुजं
अमणुत्तं अमणायं फलसं गिरं निसिरइ । तए णं से सक्के
देविंदे देवराया तं अणिइं० जाव अमणायं अस्सुयपुवं
फलसं गिरं सोत्ता निसम्म आसुरत्ते० जाव मिसिमिसे-
माणे निवसिणं जिउदिं निलाने साहइ चमरे अणुरिदे अ-
सुररायं एवं बयासी-हं जो ! चपरा अणुरिदे असुरराया
अणुपियपत्तियया० जाव होणुत्ताउहेसा अज्ज न ज-
वसि ताहि ते सुद्धमत्तिय त्ति कहु तत्थेव सीहासणवरंवेण

वज्रं परासुमद, परासुमदत्ता तं जहंतं कुर्वंत तन्मर्त्यं उक्ता-
सहस्साई विंशियुषमाणं विंशियुषमाणं जासासहस्साई
द्वयमाणं इंगालयसहस्साई पविक्खरमाणं पविक्खरमाणं
कुशिंगाजामाजासाहस्सेहिं चक्खुविकसेवद्विपणिषायं
पि पकरेमाणं हुयवहअतिरगतेयविषयं नयणेनं कुल्लिक-
मुपसमायं महम्मयं जयंकरं चमरस्स असुरिंदस्स असुर-
रयाया तं जहंतं जाव जयंकरं वज्रजयजिमुहं आचयमाणं
पासद, पासदत्ता भिषाद पिहाद पिहाद किज्याद किज्यात्ता
पिहादत्ता तदेव संभग्गमउदविहए साहं बहुलत्ताचरणं
ठहं पाए अहोनिरे कक्खवागपसेयं पि व विणिं मुषमाणे
मुषमाणे ताए उकिट्ठाए० जाव तिरियमसंखेज्जाणं दी-
वसमुदायं मज्जे मज्जेणं बीडेवमाणे बीडेवमाणे जेणेव
जेवुदीने दीने० जाव जेणेव असोगवरपायवे जेणेव
ममं अंतिए तेणेव उवागच्छद, उवागच्छदत्ता जाए जयग-
मरसरे जगवं सरणं मे छिं हुयमाणे ममं दोहं वि पायाणं
अंतंमि अज्जि वेगेणं समोवदिए तए णं तस्स सकस्स
देविंदस्स देवरत्तो इमेयारूवे अम्परियए० जाव समुप्प-
जित्त्वा, गो खलु पजू चमरं असुरिंदं असुरराया, गो खलु
समये चमरे असुरिंदं असुरराया, नो खलु विमए चमर-
स्स असुरिंदस्स असुरराया अप्पणो णिस्साए ठहं
उप्पय्त्ता० जाव सोहम्मे कप्पे, एउत्थ अरहंतं वा अरहंत-
चेर्याणि वा अणणारे वा जाविक्कपाणो छीसाए ठहं
उप्पय्द० जाव सोहम्मे कप्पे, तं महात्तुक्खं खलु तट्ठारू-
खाणं अरहंतानं जगवंताणं अणगागण य अच्चासय-
थायए चि वहु ओहिं पज्जद, पज्जदत्ता ममं ओहिणा आ-
भाएड, आजोएडत्ता हा हा अहं हतो अहममि चि कटुताए
उकिट्ठाए० जाव दिव्वाए देवर्वाइए वज्जस्स बीहिं अणुगच्छ-
माणे अणुगच्छमाणे तिरियमसंखेज्जाणं दीवसमुदायं मज्जे
मज्जेणं जाव जेणेव असोगवरपायवे जेणेव ममं अंतिए
तेणेव उवागच्छद, उवागच्छदत्ता ममं व णं चउरं गुलमसंपत्तं
वज्रं पकिसा हरद, अवि वा इमे गायमा ! मुट्ठिवाएणं के-
सग्गे बीट्त्वा, तए णं से सके देविंदे देवराया वज्रं पाटि-
साहरिता ममं तिकसुत्तो आयाहिणपयाहिणं करंइ, करंइत्ता
वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं वयामी-एवं खलु जंते ! अइं
तुक्कं नीसाए चमरेणं असुरिंदेणं असुरराया सयमेव अ-
च्चासाए, तए णं मए कुविएणं समानेणं चमरस्स असुरिं-
दस्स असुरराया वहाए वज्रं निमिहे, तए णं ममं इमेया-
रूवे अम्परियए० जाव समुप्पजत्ता, गो खलु पजू चमरे
असुरिंदं असुरराया तदेव जाव ओहिं पज्जामि, देवाणु-

प्पिए ओहिणा आजोएमि. हा हा० जाव जेणेव देवाणु-
प्पिए तेणेव उवागच्छामि, देवाणुप्पियाणं चउरं गुलमसं-
पत्तं वज्रं पकिसाहरद, वज्रपकिसाहरदत्ताए णं इह-
मागए, इह समोसदे, इह संपत्ते, इहेव अज्ज उचसंपाणिषा
णं निहरामि, तं खामि म णं देवाणुप्पिया ! खमे-
तु मं देवाणुप्पिया ! खंतुमरिहंतु मं देवाणुप्पिया ! नाइ-
खज्जो इ एवं करणायाए चि वइ ममं वंदइ, नमंसइ, नमंस-
इत्ता उचरपुचिअं दिसीजामं अवक्कमइ अवक्कमइत्ता वा-
मेणं पादेणं तिकसुत्तां जूमि दाहेड, चमरं असुरिंदं असुर-
राया एवं वयासी-मुक्कासि णं भो ! चमरा असुरिंदा
असुरराया ममणस्स जगवम्भो महावीरस्स पजावेणं
नाहि ते दाणं मयाओ भयमित्थि चि कटु नामेव दिसिं
पाउन्नए तामेव दिसिं पढिगए जंते चि ! जगवं गायमे
समणं जगवं महावीरं वंदइ, नमंसइ, नमंसइत्ता एवं वयासी-
देवे णं जंते ! महक्षीए मइज्जुए० जाव महाज्जाणं पुन्वा-
मेव पोम्मं खिचित्ता पज्ज तमेव अणुपरियट्ठिता णं गिहिह-
त्तए ! इत्ता पजू ! से केण्ट्ठेणं जंते !० जाव गेहिहत्तए !
गायमा ! पोम्मलेणं खिचित्ते समाने पुन्वामेव सिग्गई
जिचित्ता तओ पच्चा मंदई जवइ, देवे णं मइक्षीए पुक्खं
पि पच्चा चि सीह मीहई चेव तुरिए तुरियई चेव, मे
तेण्ट्ठेणं जाव पजू गेहिहत्तए ! जइ णं भंते ! देवे मइक्षीए०
जाव अणुपरियट्ठिता णं गिहिहत्तए, कट्ठा णं जंते ! सकेणं
देविंदं देवरत्तो चमरे असुरिंदं असुरराया नो खलु सं-
चाएड साहत्ति गेहिहत्तए ! गायमा ! असुरकुमाराया दे-
वायां अहेगइविमए सिग्गे चेव तुरिए चेव, ठहं गतिविसए
अपे अपे चेव भंदे भंदे चेव, नेमाणिषायं देवायां उहं गति-
विसए भीडे भीडे चेव तुरिए तुरिए चेव, अहेगइविमए अपे
अपे चेव भंदे भंदे चेव, जावइं विचं सके देविंदे देवराया
ठहं उप्पय्द एकेणं समणं तं वज्रं दोहिं, जं वज्रं दोहिं
तं चमरे तिहिं, सन्वत्थोवे सक्कस्स देविंदस्स देवरत्तो उह्मो-
यकंदए मंखेज्जगुणे० जावइं खंतं चमरं असुरिंदं असुर-
राया अहे उचयइ एकेणं ममणं तं सके दोहिं जं मके दोहिं
तं वज्रं तिहिं सन्वत्थोवे चमरस्स असुरिंदस्स असुरराया
अहोओपकंदए उह्मोओपकंदए संखेज्जगुणे एवं खलु गायमा !
सकेणं देविंदं देवरत्तो चमरे असुरिंदं असुरराया नो सं-
चाएड साहत्ति गिहिहत्तए, सक्कस्स जंते ! देविंदस्स
देवरत्तां उहं अहो तिरियं च गइविसयस्स कयरे
कपरोहिंतो अप्पे वा वडुए वा तुक्खे वा विससाहिए वा !
गायमा ! मन्वत्थोवे खंतं सके देविंदे देवराया अहे उव-
इ, एकेणं समणं तिरियं संखेजे जागे मच्छइ, उहं संखे-

अने भागे गच्छद् । चमरस्त नं भंते । असुरिदस्स असुर-
र-
खो ठह्ने तिरिं व गद्विसयस्स कयरे कपरोहिंतो अप्पे
वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा ? गोयमा । सन्वत्थोवं
खेवं चमरे असुरिदं असुरराया उद्धं उप्पयद्, एकेणं सय-
एणं तिरिं संलेज्जो भागे गच्छद्, अह्ने संलेज्जो भागे गच्छद्,
सके देविंदे देवराया उद्धं उप्पयद्, एकेणं सयएणं तं वज्जं
दोहिं तं चमरे तिरिं वज्जं जडा सक्कस सहेव, नवरं विसे-
साहिं कायव्वं, सक्कस नं भंते । देविंदस्स देवरखो उवय-
यकालस्स य उप्पयकालस्स य कपरे कपरोहिंतो अप्पे
वा बहुए वा तुल्ले वा विसेसाहिए वा ? गोयमा । सन्वत्थोवं
सक्कस देविंदस्स देवरएणो उद्धं उप्पयकाले उवययकाले
संलेज्जगुणे, चमरस्म वि जहा सक्कस, नवरं सन्वत्थोवं
उवययकाले उप्पयकाले संलेज्जगुणे । वज्जस्स पुच्छा ? ।
गोयमा । सन्वत्थोवं उप्पयकाले उवययकाले विसेसा-
हिं । एयस्स नं भंते । वज्जस्स वज्जाद्विबस्स चमरस्स य
असुरिदस्स असुरएणो उवययकालस्स य उवययका-
लस्स य कपरे कपरोहिंतो अप्पे वा ? गोयमा । सक्कस
य उप्पयकाले चमरस्म उवययकाले, एस नं दोहइ वि
तुल्ले सन्वत्थोवं सक्कस य उवययकाले वज्जस्स य उप्प-
यकाले एनं दोहइ वि तुल्ले संलेज्जगुणे, चमरस्स य
उवययकाले, वज्जस्स य उवययकाले, एस नं दोहइ वि
तुल्ले विसेसाहिं, तए णं से चमरे असुरिदं असुरराया
वज्जजयविप्पुके सकेणं देविंदेणं देवरएणो महया अव-
धाणेणं अवभाणिं समाणे चमरचंचाए रायधानीए स-
जाए सुहम्माए चपरंति सीहासणंमि उवययमणसंकुपे वि-
सामोयसागरमंपविद्धे करयलपण्हयमुद्धे अट्टज्जाणोवगए
जूमिगविद्धीए उक्कियाद्, तए णं तं चमरं असुरि-
दं असुररायं सामाणियपरिसोववएणया देवा अहिय-
मणसंकुपं जाव क्रियाडामाणं पामद्, पासइचा करयलं
जाव एवं वयासी-किहं देवाणुप्पिया । उवययमणसंकुपां
जाव क्रियायद् ? । तए णं से चमरे असुरिदं असुरराया ते
सामाणियपरिसोववएणं देवे एवं वयासी-एवं खल्लु देवा-
णुप्पिया । मए सयणं जगवं महावीरं नीसाए सके देविंदे
देवराया सयमेव अच्चासाइए, तए णं तेणं परिकुविएणं
समाणेणं ममं बहाए वज्जे निशिद्धे, तं जहं णं जयतु देवा-
णुप्पिया । समणस्स जगबओ महावीरस्स, जस्समि पभा-
वेण अकिंठे अवहिए अपरातिविए इहमागए, इह सभासवे,
इह संपचे, इहव अज्ज उवसंपाज्जाया णं विहरामि, तं गच्छा-
वो णं देवाणुप्पिया, मयणं अगवं महावीरं वंदामो । नर्यमामो
जाव पज्जुनासामो वि कुट्ट चउसडीए सामाणियसाइस्सी-
हिं जाव सन्विहीए जाव जेयेव असांमवरपायवे जेयेव

ममं अतिए तेयेव उवागच्छद्, उवागच्छद्वा ममं तिवल्लुओ
आयाहिणपयाहिंणं जाव नर्यसिचा एवं वयासी-एवं
खल्लु जंते । मए तुज्जं नीसाए सके देविंदे देवराया सयमे-
व अच्चासाइए जाव तं मद् णं भवतु देवाणुप्पियाणं
जस्समि पजावेण अकिंठे जाव विहरामि, तं खामेये
णं देवाणुप्पिया । जाव उचरपुगच्छिं दिस्सिज्जाणं अव-
कमद्, अववकमद्वा जाव वचीसइयद् नहविहिं उवदंसेइ,
उवदंसेइचा जामेव दिस्सि पावज्जए तामेव दिस्सि पणिगए, एवं
खल्लु गोयमा । चमरेणं असुरिदं असुररखो सा दिव्वा दे-
विही अट्टापया अजिसमसागया विइ सागारोवं महाविंदे
वासं सिज्जिहिं, जाव अंतं काहिं । ज० १ श० २ व० ।

(विज्जुवणावसयसा ' विज्जवणा ' शब्दे) (चमरस्याप्रम-
हियः ' अममहिंसा ' शब्दे प्रथमजागं १६६ पुट्टे उक्ताः)
(' परिसा ' शब्दे विविधा पर्वतः) " चमरस्स णं असुरिदस्स
असुररखो तिगिक्किकुं उप्पायपव्वए ससरसएकवीसाहं
जोयणसयाहं उद्धं उक्कणं पयसा । " स० १७ सम० । (' सा-
माणिव ' शब्दे सामाजिकदेवाः)

चमरस्म णं असुरिदस्स असुरकुमारखो तिगिक्किकुं
उप्पायपव्वए सुद्धे दसबावं । से जोयणसए विक्कंयेणं पयसा ।
चमरस्म णं असुरिदस्स असुरकुमारखो मोमस्स महारखो
सोमपजे उप्पायपव्वए दसजोयणसयाहं उद्धं उक्कणं
दसगाउवसयाहं उक्कणं मूले दसजोयणसयाहं विक्कंये-
णं पयसा । स्या० १० उ० ।

चमर-न० । चमरा इयं अण् । " वाक्चयोल्लातावाचदातः "
। ८ । १ । ६७ । स्थाकारस्वाकारः । चमरीपुच्छे, प्रा० १ पाद् ।

चमरचंच-चमरचंच-पुं० । चमरस्यावासपर्वते, (ज०)

चमरे णं भंते । असुरिदे असुरराया चमरचंचे आवासे
बसहिं उवेइ । णां इण्ठे समडे । से केणं स्याहं अट्टेणं
भंते । एवं बुद्ध-चमरचंचे आवासे २ । गोयमा । से जहा
णामए इहव मणुस्सल्लोमंति उवगारियलेणइ वा उज्जा-
णियलेणइ वा विज्जाणियलेणइ वा धारगारियलेणइ
वा तय्य णं ववहे मणुस्सा य मणुस्सीओ य आसयेति,
सयेति जहा रायपसेणइ उज्जे जाव कट्ठाणकविचिचि-
सेसं पयणुज्जवमाणा विहरंति, अद्यत्थ पुण बसहिं उवेति,
एवामेव गोयमा । चमरस्स असुरिदस्स असुरकुमारखो
चमरचंचे आवासे केवलं किट्ठारतिपत्तिं अद्यत्थ पुण ब-
सहिं उवेति, से तेण्ठेणं जाव आवासे ॥

(उवगारियलेणइ व ति) जोयकारिकतयनमि प्रसादादि-
पीठकराणि । (उज्जाणियलेणइ व ति) उज्जामनज्जना-
मुपकारकपुद्गलि नगरप्रवेशपुद्गलि वा (विज्जाणियलेणइ व
ति) चमरनिष्पन्नपुद्गलि (धारगारियलेणइ व ति) क्षण-

प्रधानं चारि जलं येतु तानि चाचारिकार्णव तानि च तानि
 जयमानि वेति वाक्यम् । (आसयंति स्म) आश्रयन्ते ईषद्भज-
 न्ते (सयंति स्म) अश्रयन् अमीषद्भजन्ते । अथवा- (आसयंति)
 ईषस्त्वयन्ति (सयंति) अमीषस्त्वयन्ति । अत्रा रायपत्येन हजे
 ति । अनेन यत्सुखिनं तदिवद्य- " वडिंति " ऊर्ध्वस्थानेन नेतु
 तिष्ठन्ति । " निलीयंति " उपविशन्ति (तुयङ्ति) निषद्या भा-
 सते ' हसंति ' परिहासं कुर्वन्ति ' रमति ' अहादिना
 रति कुर्वन्ति । ' लसति ' ईप्सितक्रियाविशेषाद् कुर्वन्ति ' को-
 षन्ति ' कामक्रीडां कुर्वन्ति ' किङ्क्षति ' अन्तर्गतकारितया स्वाह-
 म्याद् क्रीडयन्ति ' मोहयंति ' मोहंन निषुचनं विदधति " पुरा
 पोराणां सुविज्ञानं सुपरिज्ञातानं सुमानं कदाप्यं कस्मान् " इति,
 व्याख्या वास्य प्राशस्त्यति । (वसहि कुर्वन्ति स्म) वासमुप-
 षन्ति । " पशमेव " इत्यादि । एवमेव मनुष्याणां भोपकारिकादिल-
 वनवचनस्य च, चमरचञ्चावालो न निवासस्थानं केवलं किं तु
 (किङ्क्षतिपरिचयंति) क्रीडायां रतिरामन्तः क्रीडारतिः । अथवा-
 क्रीडा च रतिश्च क्रीडारति, सा ते वा ; प्रत्ययो निमित्त यत्र
 तत्क्रीडारतिप्रत्ययं, तत्रागच्छतीति शेषः । अ० १३ श्लो ६
 उ० । दृश० ।

चमरचंचा-चमरचञ्चा-श्लो० । एतन्मन्त्राद्युच्यते चमरस्यासु-
 रराजस्य राजधान्याय, श्लो० ७ ज० ३ श्लो० ।

कहि णं जेत ! चमरस्त अमुरिदस्स अमुरकुमाररखो स-
 जा सुहम्मा पम्मात्ता ? । गोयमा ! जंजुदीये दीवे मंदरस्स प-
 ण्यस्स दाहिणेषुं तिरियमत्तं जेज्जदीवसमुद्दं बांइवइत्ता
 अणुवरदीवस्स बाहिरिद्धाओ वेइयंताओ अरुणोदयं
 समुद्दं बायाडीसं जोगणसइस्साइं ओगाहिंत्ता एत्थ णं
 चमरस्त अमुरिदस्स अमुररखो तिगिच्छकुने नामं उ-
 प्पायपव्वए पम्भत्ते, सत्तरसएक्कवीसे जोगणमए उद्धं उच्च-
 चेणं चत्तारि तासे जोगणमए कोमं च उव्वेहेणं गोधुभ-
 स्स आनामपव्वयस्स पमाणेषुं णेयव्वं, नवरं उवरिद्धं प-
 माणं मज्जे जाणियव्वं, मूत्ते दसवावीसे जोगणमए विक्खं-
 जेणं, मज्जे चत्तारि चउवीसे जोगणसए विक्खंजेणं,
 उवरिं सत्तेवासे जोगणमए विक्खंजेणं, मूत्ते तिष्ठि
 जोगणसइस्साइं, दाहिण य चत्तीसुत्तरे जोगणसए किंचि
 विसेसूणे परिकखेवणं, मज्जे एगं जोगणमहस्सं नि-
 ष्थि य इगुयाले जोगणसए किंचि विसेसूणे परिकखेवणं,
 उवरिं दोषि य जोगणमहस्साइं दोषि य उल्लांए जोग-
 णमए किंचि विसेसाट्ठि परिकखेवणं, जाव मूत्ते वि-
 त्थने मज्जे संखिचे उड्ढि विमाले मज्जे वरवइरिग्गहि-
 ए चामवंदं सट्ठाणंसंति ए सवरयणापमए अक्के० जाव
 पणिसिं ० णं एगाए पडमवरवेइयाए वणसंनेय य सव्व-
 ओ समत्तो ० परिनिस्सत्ते पडमवरवेइयाए वणसंनेय य
 वणओ-तस्स ० तिगिच्छकूदस्स उप्पायपव्वयस्स उ-
 ष्ठि बहुत्तरमणियं ० अभिजाणे पणणसे, वणओ-तस्स णं

बहुत्तरमणियं जस्स बहुत्तरज्जेमजाए एत्थ णं वई एगं पा-
 सायवडिमए पम्भत्ते, अक्काइज्जाइं जोगणमयाइं उद्धं उच्च-
 चेणं, पणवीसं जोगणमयाइं विक्खंजेणं, पासायवणओ उ-
 ष्ठोयज्जमवणओ अहुत्तजोगणानि मणिपेडिया चमरस्त
 सीहासणं सपरिवारं भाणियव्वं, तस्स णं तिगिच्छकूदस्स
 दाहिणेषुं उक्कोहिमए पणवणं च कोटोओ पणत्तां । च स-
 यसइस्साइं पणत्तां च महस्साइं जोगणाइं अरुणोदए स-
 मुद्दं तिरियं बांइवइत्ता अहे रयणप्पमाए पुदवीए चत्ता-
 वीसं जोगणसइस्साइं उग्गाहिंत्ता तत्थ णं चमरस्स अमु-
 रिदस्स अमुररखो चमरचंचा नामं रायहाणी पम्मात्ता, एगं
 जोगणमयमहस्सं आनामविकखंजेणं जंजुदीवपमाणान् उ-
 वरियतंजेणं सोत्तसजोगणसइस्साइं आनामविकखंजेणं, प-
 ण्मासं जोगणसइस्साइं पंच य सत्ताए उयजोगणसए किंचि
 विसेसूणे परिकखेवणं, सव्वपमाणं बेमाणियस्स पमाणस्स
 अक्के नेपणं ।

" कहि णं " इत्यादि । (असुरिदस्स स्मि) असुरेन्द्रस्य स
 चञ्चलनामापण्डितो ह्यादिह्याह-असुरराजस्य वराधन्यसुर-
 निकायस्थोऽयं यः [उपायपव्वए स्मि] तिरियंताः कामनाय य-
 ज्ञानत्यागयन्ति स उपायपव्वन् इति । " गोधुत्तस्स " इत्यादि ।
 तत्र गोस्मृता लघुणसमुच्चमये पुण्येयां दिशि नामराज्या-
 सपवन्तः, नस्य बाहिर्मध्यान्तेषु विष्कम्भप्रमाणमिदम्- " कम-
 सो विष्कम्भो से, दसवावीसाइ जोगणसवाइं । सत्तसए ते-
 वीसे, चत्तारि सए य चउवीसे " ॥ इदं व विशेषमाह- " नवद्वं " इ-
 त्यादि । तत्रोद्देशमात्रम्- " मूत्ते दसवावीसे जोगणमए
 विष्कम्भेणं मज्जे चत्तारि चउवीसे उवरिं सत्तेवासे जोगणमए
 विष्कम्भेणं मज्जे चत्तारि चउवीसे जोगणसए विष्कम्भेणं, मूत्ते तिष्ठि
 जोगणसइस्साइं दाहिण य चत्तीसुत्तरे जोगणसए किंचि
 विसेसूणे परिकखेवणं मज्जे एगं जोगणमहस्सं नि-
 ष्थि जोगणसइस्साइं दोषि य उल्लांए जोगणसए किंचि
 विसेसाट्ठि परिकखेवणं " पुनस्तस्मात्तरे त्वन्मसकसमस्ये-
 वेति । (वरवइरिग्गहिण स्मि) वरवइरिग्गह विग्रह आह-
 तिर्यस्य स स्वाधिकारमयस्य सति वरवइरिग्गहिको अण्यत्ताय
 इत्यर्थः पदमेवाह- " महामउद्दं " इत्यादि । मुकुन्दो बाधविशेषः ।
 (अक्के स्मि) स्वच्छः आकाशस्फटिकवत्, यावत्करणादि
 इदय- " मएहे " सइत्तः इहवत्तु पुत्रमनूजित्वात् " लघुहे " मसुणः
 " वट्टे " वृष्ट इव वृष्टः कारणाणां प्राप्तिमेव " मट्टे " मृष्ट इव मृष्टः
 सुकुमारगुणया प्राप्तिमेव प्रमाजितकथं वा शोषितोऽय एव
 " नोए " नीरा इ अजोहितः " निम्मले " कतिमलरहितः " नि-
 प्यंके " आर्द्धमलरहितः " निक्कंदक्काए " निरावरणवृद्धिः
 " सपणं " सप्रमायः " समिरिदं " सकिरणः " सउज्जाए " प्रत्यासन्नवस्तुयांतकः, (पासाइए पडमवरवेइयाए वणसंने-
 स्स य वणओ स्मि) । वेडिकायणको यथा- " साणं पडमवरवे-
 इया अक्के जोगणं उद्धं उच्चणं पंचपणसयाइं विष्कम्भेणं स-
 वरयणापमाणान् उक्कोत्तउत्तरतत्तपारिकखं वसमापरिकखंजेणं-
 तीसेणं पडमवरवेइयाए इमयाक्के वरणावासे पणणे " वणक-
 ष्पासो वणकचित्तः " बइरामथा नेमा " इत्यादि । (नेमा स्मि)

चमरचवा

अग्रजस्य पुत्रुषु वसति उवेति, ते सेणुणेषां जाय आवासे ॥

सुवर्ममोघाः पञ्चैव समा न बाध्याः, किमर्थं चाधिपतिमिह
 चमरचञ्चाराजधानीवकम्पता मणितम्यस्या- (जाय च-
 वासि वासापथेकीन्वां सि) ताञ्च प्राप्नुयिषां येषां (उच-
 गारिपणेयाइ व सि) औपकारिकजन्यमाभि प्रासादादिपौत्रक-
 र्णानि (उज्जाणिपणेत्यादि व सि) उपायनगजानामुपका-
 रकपुत्राणि नगरप्रवेशपुत्राणि वा (निज्जाणिपणेत्यादि व सि)
 नगरनिर्गमपुत्राणि । (चारवारिपणेत्यादि व सि) चारा-
 प्रधानं वारि जलं वेपु तानि चारवारिकाणि तानि च तानि
 जलमानि वेति बाध्याः । [आसपंति सि] आग्रयन्ते ईष-
 ज्जजन्ते (सयंति सि) अग्रयन्ते नगीचज्जजन्ते । अग्रवा- (मास-
 वंति सि) ईषस्त्वपयंति (सयंति) अनीषस्त्वपयंति (जहा
 रायप्पसंशुइज्जं सि) अनेन वास्तुजितं तदिदम्- ' बिहंति '
 ' कञ्चैस्थानेन तेवु तिष्ठन्ति ' निवोयन्ति ' उपविशन्ति ' तुय-
 हंति ' निषया मास्ते ' हसंति ' परिहास कुर्वन्ति ' रमं-
 ति ' अज्जादिना रति कुर्वन्ति (ससंति) ईप्सिनकियाविशे-
 वान् कुर्वन्ति ' कोसंति ' कामक्रीडां कुर्वन्ति । ' बिहंति '
 अन्तर्भूतकारिनायेत्यादस्यात् क्रीडयन्ति । ' मोहयंति ' मो-
 हनं निबुध्नं विदधति " पुत्र पौराणानं सुविन्वाणं सुपरकं-
 ताणं सुभाणं कडाणं कम्पाणं ति" इत्याद्या वास्य प्राप्नुयिषां ।
 (वसति उवेति सि) बासमुपयामि "यवामि" इत्यादि । एव-
 मेव मनुष्याणामीपकारिकादिलयनवचमरस्य चमरच-
 चञ्चारासो न निवासस्थानं केवलं, किन्तु (किङ्कारातपसि-
 ति) क्रीडायां रतिरालम्बः कीमरतिः । अथवा-क्रीडा व रतिश्च
 क्रीडारानी, सा ते वा प्रत्ययो निमित्तं यत्र तत्क्रीडारतिप्रत्ययं,
 तत्रागच्छतीति शेषः । न० १३ श० ६ उ० ३ । ३ ।

तत्र समाः-

चमरचंचाए णं रात्रवाणीए पंच सजामो पञ्चत्ता । तं
 जहा-सजा सुहम्मा उवचापसभा अभितपसभा आलं-
 कारियसभा वचनापसभा ।

चमरचञ्चारानामुपयामि चमरस्यासुरकुमारराजस्येति सुव-
 र्ममोघा वस्यो श्रवण, उपपत्तसजा यस्यामुपपत्ते, अभिपकसजा
 यस्यां रात्राणिपेक्षकानिभिष्यन्ते, अलङ्कारिका यस्यामलङ्कारि-
 य, व्यवसायसमा यत्र पुनः कलाजन्यतो व्यवसायं तदभिधायं
 करोति, एताञ्च यथाक्रममुत्तरपूर्यस्यां द्रष्टव्या इति । स्या० १
 ज्ञा० ३ उ० ।

चमरस्त षं अमुदिदस्त अमुदरखो चमरचंचाए रावहा-
 णीए एकमेकवारए तेवीसं २ भोमा पयणवा ॥

(तेवीसं भोम सि) भौमानि नगराकाराणि, विशिष्टस्या-
 मासीत्यर्थः । स० ३३ सम० ।

तत्रोपपत्तिविहारः-

चमरचंचा णं रावहाणी उकोसेणं जम्मासा विरहिषा
 उवसण्यं ॥

"चमरचंचेत्यादि" चमरस्य शास्त्रात्मकस्यासुरनिकायनाय-
 कस्य, चञ्चारा चञ्चाराया नगरी चमरचञ्चरा, वा हि उम्भुदीपे म-
 न्दरस्य पथेतस्य दक्षिणेन विनयसंभवेनाम् हीपसमुद्राद् व्य-

तिवज्जगदणवद्वीपस्य बाह्यादेविकान्तादृक्पथे संसृजं द्विव्यावा-
 रिषो जलसहकायचमराणां चमरस्यासुरराजस्य तिष्ठि-
 कुटो नाम व उपायतपवतोऽस्ति सप्तद्वैकविंशत्युत्तराणि यो-
 जनशतायुधः, तस्य दक्षिणेन वद्वीपजलकादिशतानि साधिका-
 न्यकरोते संसृजं तिर्यग् व्यतिवज्जगदाधो इत्यप्रभायाः पृथिव्या-
 अन्तारिहासो जलसहकायचमराणां व्यवस्थाता जम्भुदीपप्रमाणा
 च, सा चमरचञ्चरा राजधानी उक्तुहेन वयमासाद् विरहिता
 विमुक्ता उपपातेन, इहापुत्रमानवेनामं वद्वीपस्य वास्तु वि-
 रहो भवतीति भावः । स्या० ६ ज्ञा० ।

चमरपञ्चियसरी-चमरपञ्चियसरी-न० । चमराणां गोविशे-
 षाणां पञ्चिमशरीरम् देहपञ्चाङ्गभागः । चामरे, प्रश्न० ६
 आश्रम० द्वार ।

चमरुपाय-चमरुपाय-पुं० । चमरस्यासुरराजस्योत्पत्तेन ऊ-
 र्ध्वगमने, स्या० १० ज्ञा० । (स च 'अग्रहेट' शब्दे प्रथमभागे
 २०० पुष्टे उक्तः । चमरुशब्देऽस्मिन्नेव भागे ११३ पुष्टे चाङ्कः)
 चमस-चमस-पुं० । र्विकायाश्च, भौ० ।

चम्-चम्-स्त्री० । सेनायाश्च, आ० म० द्वि० । ज्ञा० ।

चम्म-चम्म-न० । कुनी, धा० । सक्षोमस्तुल्यचर्मप्रणय । (६०)

नो रूपं दिग्गधीयं सक्षोमां चम्मदि अहिद्विष ।

नो कल्पते निर्मम्योनां सक्षोमाणि चमोणि अविष्टाणुं, निषध-
 मादिना परिभोक्तुमिति सूत्रार्थः ।

अथ साध्यविस्तारः-

चम्ममि सक्षोमम्यी, शिग्गधीयं उवेसमाणीं ।

चक्षुगुणाऽऽपरिवादी, तस्य च आस्तादिषो दोसा ॥

सक्षोमि चर्मणि निर्मम्योनामुपविशानीनां चतुर्गुणाः । अत
 एवाचार्यं पतस्त्वयं प्रवर्तिन्वा न कथयति चतुर्गुणः, प्रवर्तिनी अ-
 मर्षीनां न कथयति चतुर्गुणाः, अमर्षा न प्रतिपुष्यन्ति मा-
 सलसु, तत्राप्यकथने अग्रवणे सक्षोमचर्मोपवेशने वाऽऽज्ञाद्यो
 दोषाः ।

अथानन्तरकमेव प्रायश्चित्तं विशेषयन्नाह-

गहणे चिह्ने शिपियेशे, तुपहणे च गुक्का सक्षोममि ।

शिह्कोमे चक्षुगुणा, समण।णारोवणा चम्म ॥

सक्षोमचर्मणे प्रहणं कुर्वन्ति चतुर्गुणः, कालेन च लघवः,
 गृहीत्वा तत्र कालदणं कुर्वन्ति चतुर्गुणाः, तपसा लघ-
 वः, कालेन गुरुवः, निषदं कुर्वन्ति चतुर्गुणाः, तपसा
 गुरुवः, कालेन लघवः, तस्मैतेन कुर्वन्ति तपसा कालेन च
 गुरुवः, निर्लोमचर्मणि तु चतुर्लघुकाः, एवमेव चतुर्लघुनां तु तपा-
 काविवेशिता एषा अमर्षीनां चर्मणि चर्मविषयाऽऽपेक्षा
 मन्तव्या ।

अत्र दोषान् दर्शयति-

कुंभुपणगाइ संजमे, कंठमअहिदिचुग्गाइ आयाए ।

जारो जय भुषियेरे, पणिमणइं सक्षोममि ॥

सक्षोमचर्मणि कुम्भुपणगाद्यो वषांसु संक्षुभेयुः, तेन स्या-
 ननिषदवादिना विषयवशान्तेन संयमविराधता, कण्ठमेव,
 अहिना, बुद्धिकादिना वा तत्रोपविष्टाः सुखा वा चक्षुष्यादमा-

भुवन्ति सा आत्मविराचना, मारब्ध मार्गे गच्छन्तीनां तस्य महा-
द् भवति, अथ वा सलोमविश्वमन्त्रिणं भवति. भुक्तमोगिनीनां
वा स्मृतिकरणम्, इतरासां तु कौतुकमुपजायते, ततश्च प्रतिग-
मनं न्यूपेति गृहवासप्रवणम्, आदिगन्धर्व्यतांयैक-
मनादि वा कुप्येः ।

अथेनामेव मिथुनिकानां व्याख्यानवति—

तसपाणविराहणया, चम्मसलोमे तु होति आहिकरणं ।
निष्ठोमे तसपाणग, कुपुयपाणे य करणं वा ॥

सलोमनि चम्मणि संसक्तानां कुपुयभूतीनां प्रसमाणिनां वि-
राधना भवति, तन्नातिरिक्तोपकरणव्याख्यिकरणं भवति,
निलोमन्यपि चम्मणि परिभुज्यमाने प्रसमाणिनो विराध्यन्ते
कुपुयमति वा तस्मिन् करणं पादकम् संवती कुपायं ।

अविदिद्योवधि पापा, पदिशेहा वि य ण सुजति सलोमे ।

वासाय य संसजति, एतावमवताषणे दोसा ॥

नीयैकरवितोऽङ्कोऽयं सलोमचमसकण उपधिः, शुचि-
तया वा तत्र सीमानरेषु प्राणिनः संसृजन्ति, प्रत्युपेक्षताऽपि वा
न शुद्धीति, येषांस्तु वा कुपुयनकादिभिः तन्मम संसज्यते, वायं
संसज्जनमयारप्रतापयति ततोऽग्निविराधना, अथ न प्रतापयति
ततः प्रसमाणिनः संसज्जति, एवमुपययाऽपि दोषा जन्मन्ति ।

आगतुतउन्न्या सचा, सुनिरे वि गिहिटुं दुवर्षं ।

अद् उज्जति तो मरणं, सलोमणिष्ठोमचम्मसंयं ॥

आगन्तुकामस्तुद्वन्नाथ कुपुयनकाद्यः सत्वाः अशुचिरेषुपि
महीतुं दुःखेन शक्यते, किं पुनः शुचिरे सलोमचम्मणि, ततो यत्ते-
र्वां न्युपेक्षते संसज्जमानानां प्रतिपन्नं तस्मिन् तस्मिन् प्रायश्चित्तम्,
अथ तद्भवनाद् जन्तुजति ततस्तेषां मरणं जन्वेद ततः
सलोमचम्मोभिर्योक्तम् ।

अथ सलोमनिलोमनोऽनयोरेपि दोषा उच्यन्ते—

जारो मणैपरितावण, मारण आहिकरणमेव अविदिषं ।

तिथयरगणहरादि, सविकरणं जुषभोगीयं ॥

सलोमना निलोमना वा चम्मणा मार्गे गच्छन्तीनां मारो मयं
कोत्यघते, परिनायनं मारणं वा भवति । अथेतहाचनयाद्
परित्यजति, ततोऽसंयनेर्गृहीते अविकरणम्, तीक्ष्णकरण-
विराधिवितीर्णोऽङ्कोऽस्यमुपधिः, सलोमनि वा कुपुयनकादि-
धीकानां परिभुज्यमाने स्मृतिकरणं भुक्तमोगिनीकाम्, इत-
रासां कौतुकमुपजायते ।

कचमिस्वाह—

जह ता अचेतणम्मि, अद्ये करिसो उ परिसो होवि ।

केरिस सचेवणम्मी, पुरिसे करिसो ज गणपदी ॥

अदि तावत्चेतने अजिने चम्मणि ईदृशः स्वयो भवति ततः किं
पुनः सचेतनस्य पुनश्च स्वयो भवति, एवं विविच्य काचि-
दायिका गमनमवधावनं कुपायं, आदिगन्धर्व्य विहायसमरणं
वा प्रतिपद्यते ।

द्वितीयपदमाह—

विश्वपणं कारणम्मं, चम्ममुज्जणं तु होति निष्ठोमं ।

अथावकारणम्मं, चम्मसलोममि अणयाय ॥

द्वितीयपदं कारणं चर्मापि गृहणीयात्, कचमिस्वाह-उज्जण-
मय्यङ्गम कस्याश्चिदायिकायाः कर्तव्यं, तस्यै निलोम चम्मं
पुञ्जने । अथावाहं कारणं, ततः सलोमचम्मोऽपि यतनवा
परिभाषा कर्तव्य इति ।

अथेनामेव मिथुनिकानां विवृणोति—

उज्जमि वायमि वणुगदे वा, अरिसापि हले व विमोदतन्ने ।

एगंगसन्वेगणय व वाते, अस्मिगिता चिट्ठि चम्मलोमे ॥

चत्वा संवत्साः प्राप्तेषोषो वात उज्जति, चतुर्थोऽपि
वातविशेषो, यः शरीरं कुम्भीकरोति, स वा चत्वा मज्जति,
अर्थात् स वा संजातानि, शून्यं वा असीद्ग मुञ्जायति, पाणिपादा-
यश्च विमोचितं स्वस्थानाञ्जितम्, एकाङ्गुतो वा स्वर्गाङ्गो
वा कस्याश्चिद् वातः भ्रमुत्पन्नः, स निलोमचम्मणि अणयाजित्वा
तिष्ठति ।

अथ सलोमविषयं विमिमाह—

तरत्तुचम्मं अणिलामयस्स, कदि व वेहेति अहं व वातो ।

एरुङ्गेरेह सुणेण रुक्कं, वेहेति थार्यति व दीवचिन्ने ॥

अनिलमयं वातरोगिणीं तरत्तुचम्मं वा वेष्टयति, कच वा उ-
त्सादी वातो भवति तं वेष्टयति, परत्वेन वा हनिक्तेन वा अने-
रत्वेन वा, शुनाऽऽदिष्टानां वा चम्मना वेष्टयति, द्वापिचम्म-
णि वा ताव् स्थापयति ।

पुया व घस्संति अणत्तरम्मि, पासा व घस्संति व येरियाए ।

लोहामादी दिवसोचचुत्ते, लोमापि कारं अद् संपिण्ठं ॥

स्थाविरावाः संवत्सा अनास्तुते प्रासादे उपविशन्त्याः पुती
पृथ्वेते, सुताया वा पाश्चीं पृथ्वेते, ततः सलोमचर्मोपि, यदि वा
सा लोहकारादिभिरुपविशङ्कितयुक्तं तस्यातिहारिकं दिने दिने
मार्गेऽपि लोमान्यथाः कृत्वा संपिण्ठयति, परिहृज्यते इत्यर्थः ।

दिवसे दिवसे य दुल्लभं, उच्चं पेषुं तमादणं ।

लोमिणि णं संविमोअए, मउअद्वा च न ते समुद्धरे ॥

अथ प्रातिहारिकं दिवसे दिवसे गन्धर्व्यमात्रं दुल्लभं, न अण्यथे
इत्यर्थः । तत उच्यते 'अमिता' तद्वजिनं गृहीत्वा रोमाभिः सं-
विमोज्यते, रोमाद्युपकुम्भयति प्रायः । अथ तेषु स्थानेषु न
तद्वजिनं पवस्वरूपं भवति ततो मुह्येयं न तानि रोमाणि क-
मुद्धरेत् ॥ ८ ३ ७ ॥

जे निक्खु सलोमाइ चम्माइ थारेइ, थरं न तासज्जइ ॥ १॥

सह लोमेदि सलोमं अहिद्वेष्ट, नाम ममेमं ति ओ गिएहइ, तस्स
वउत्तुं ।

चम्ममि सलोमम्मी, ठाण्णिसीयणत्तुयइयादीणि ।

जे निक्खु तेगिच्छा, सो पावति आणपादीणि ॥ २॥

सलोमे चम्म ओ ठाणं वेव पिटि करे गिसोवइ तुयइह वा, सो
आणादिदोसे पावति, इमं व से पडिच्छं । नि ७ ५० १२ ७ ॥

कण्ठ निगणयाणं सलोमाइ चम्माइ अहिद्विष्टव, ते वि
परिच्छेजे, नो वेव णं अपरिच्छेजे, ते वि य परिहारि, नो
वेव णं अपादिहारि, ते वि य एमारि, नो वेव णं
अणेमारी ॥

कल्पते निर्मण्यानां सलोमाणि चर्माणि अविहातुं परिमो-
कुं, तथापि यत् चर्म परिमोक्तुं तदेव ग्राह्यं नोऽपरिमुक्तं, तद-
पि च प्रतिहारिकं, नोऽप्रतिहारिकं, तदपि चैकरात्रकं, नैवा-
नेकपत्रकमिति सूचार्थः । एतन्निर्मण्यानामपवादस्तथा ।

अथ सिध्यः ग्राह-निर्मण्यानां किं कारणं न कल्पते ? । सूरिराह-

दोसा ज ये ह्येति तवस्तिथीर्णं,
लोमाङ्गेषु ते थ जतीण तस्मि ।
तं कल्पती तेसि सुतोबदोसा,
जं कल्पती तासि ज तं जतीर्ण ॥

ये होषाः स्मृतिकरणाद्यवस्तपस्विनीनां लोमयुके अजिने
चर्मणि प्रवर्तित, ते यतीनां तस्मिन् सलोमचर्मणि न भवन्ति ।
अतस्तत्कल्पते तेषां सुतोपदेशात्प्रस्तुतसूत्रबचनात्, यच्च
निर्लोम चर्म तासां कल्पते, न तपनीनां, स्मृतिकरणादिदो-
षमसङ्गादिति, सलोमापि चर्म निर्मण्यानामुत्पत्तौ न कल्पते ।

यत ग्राह-

निर्गमाथा सलोमं, थ कपत्तो सुमिर तं तु पंचविहं ।
पोत्थग तथ दूसं तं, दुविहं चम्मं पि पणमं च ॥

सलोमचर्म निर्मण्यानां न कल्पते श्रुतिर् जीवाभ्यवधानमिति
कृत्वा । कुं ३ व ० ।

अथ परः ग्राह-

दिद्धा सलोमं दोसा, थिल्लोमं णाम कल्पती वेत्तुं ।
गेहाद्ये थुक्का पडिमे-इयणगततथाणसतिकारणं ॥

सलोमचर्मणि यतो होषा इह्य अतो निर्मण्यानां निर्लोम-
चर्म नामेति संज्ञाबध्नामः कल्पते प्रहीतुम् । सूरिराह-यदि
निर्लोमचर्मणो ग्रहणं करोति ततश्चतुर्गुणा, यत्प्रत्य-
पेक्षया न शुद्ध्यति, पनकत्रसप्राणिनो वा संयुक्तेति, सुकु-
मारतया भुक्तमोगिनां स्मृतिकरणं भवति, अनुकमोगि-
नस्तु कौतुकम् ।

इदमेव स्पष्टयति-

श्रुतस्त सतीकरणं, सरिसं इत्थीय एय फासेणं ।
जाति ता अवेयणम्मि, फासो किमु चेयणे इत्ते ॥

श्रुतमोगिनः स्मृतिकरणं भवति-अहो ! लोमां संकधी वाः
स्पष्टोऽस्माभिरनुभूतपूर्वः तेन सदसामस्तचर्ममोव्येताशसुक्क-
स्पष्टोऽनुभूयते । किं पुनः सचतेने इतरस्मिन् लोकारेरे भ-
विता, एवं विविक्त्य प्रतिगमनार्थाणि कुप्युः, यत एते होषा
अतो निर्लोमं गृहीतुं न कल्पते, तर्हि मा कल्पतां, यत् सलो-
मकं तत्तावदेतत्स्वेणाशुकारं, न जतिन्तु तदपि प्रतिषिक्तं,
तदेतत् कथमिति ! ।

अथोच्यते-

सुचनिवाओ बुद्धे, गिलाण तद्विचसजुच जतलाए ।
आगाढं च गिलाणे, मसलण घट्टं भिन्नं अरिसीओ ॥

सुचनिवातो बुद्धे भानो न भवति, वृक्षस्य भानस्य वा इह-
वर्षादीनामिहास्तरणार्थं सलोम चर्म ग्राह्यमिति भावः ।
तच्च तद्विचसजुचं, कुम्भकारादिनिस्तस्मिन्नेव दिवसे परिमुक्तम्,
तच्च तद्विचसजुचं प्राणिनां न भवन्ति, तच्च गृहीत्वा यतनया

रोमाद्युपरिहृत्वा परिमोक्तव्यम्, आगाढे च भानान्ते यथैकेन
ग्रहणं तद्वै, यस्य वा शुभ्रदिपार्श्वसि घृष्टानि, यो वा साधुभि-
रनुकुली, यस्य वा अश्लीलं समुज्जतामिति तद्वै वा निर्लोम
चर्म प्रहीतव्यमिति सप्रहणायासमासाधार्थः ।

अथेनामेव विवृणोति-

संचारह गिलाणे, अनिलादीं चम्म वेपपि सलोमं ।
बुद्धाऽसहवालाण च, अत्तरएण्डा वि एयेव ॥

भानस्य संस्तरकार्यं अनिलादिसंघमि सलोम चर्म
गृह्यते, बुद्धाऽसहिष्णुवात्तानामप्यास्तरणार्थमेवमेव सलोम
चर्म ग्राह्यम् ।

तच्च कीदृशमित्याह-

कुम्भारहोहकारे-हिं दिवसमासिय जुत्तं तसविहणं ।
ठवरिं सोमे कारं, सोत्तुं गोसे तमप्येति ॥

कुम्भकारहोहकारादिभिः सस्वचर्मकुर्वीषीर्थाद्वसनो भवति
परिश्रुक्तं तत् प्रसविहीनं भवति । अतः संस्थासमये तेषां
तस्मात्प्रतिहारिकं गृहीत्वा लोमवायुपरि हृत्वा रामौ तत्र सुपन्ना
'गोसे' प्रजाते प्रत्यर्थयन्ति ।

अवताणगादि थिल्लो-म तल्ले चमह पेपती चम्मं ।

पट्टा च जस्म पासा, गहोतकोइंसरिसात्तं वा ॥

अवताणादितेलेन वा भानस्याप्येकं विधातव्यं निर्लोम चर्म
प्रहीतव्यम्, अथानादौ वा चर्मोपेयं, यस्य वा पार्श्वसि
घृष्टमि तस्यास्तत्पार्श्वं, यो वा तल्ले कुष्ठः साधुस्तस्य परिधानार्थ-
मास्तरणार्थं वा, अश्लीलं वा यस्य समुपपन्नमित्येतादृशानां
निर्लोम चर्म गृह्यते ।

सोणिय पूयासिचं, दुक्कं घुषणा दिणे चीरे ।

कच्छुक्कु किमथिष्ठे, उप्पतिगिष्ठे च थिल्लोमं ॥

गोशितेन पूयेन वा आशितस्य चीवरस्य दिने घुषणा दु-
क्कारा, अतः कच्छुक्कतः किंदिभवतश्च निर्लोम चर्म कल्पते । कच्छ-
पामा, किटिनं शरीरैकदेशानां कुष्ठमेव, तथा यस्य वदप-
दिका प्राशुष्येण संयुक्तेति स वदपदिकायां निर्लोम चर्म परि-
धानं गृह्यते ।

जह कारेणं थिल्लोमं, तु कपत्ती तह जवेस्स इपरं पि ।

आगाढे सलोमं आ-दि काउ जा पोत्थए गट्ठणं ॥

यथा कारणे निर्लोम चर्म कल्पते तथा इतरदपि धुविरमपि
प्रहीतुं कल्पते । किं बहुना ? आगाढं कारणं सलोम चर्म आढौ
कृत्वा पश्चात्तु पूर्व्यां तावत्तत्त्वं यावत्पुस्तकस्यापि ग्रहणं
कृतव्यम् ।

एतदेव स्पष्टयति-

जसपरिभगिलाणे, कुसमादि सराऽसरी तु कुसिरा वि ।

अप्पकिन्नेहिय दूसा-ऽससिं तु पच्छ तणां होति ॥

प्रकपर्त्तवतः प्रविधानशान्त्यर्थं, तथा भानस्यास्तरणार्थं कु-
शादीन्यश्रुधिरगुणानि शुद्धान्ते, अथ तानि जराणि कर्कशाणि
नशानि प्राप्यन्ते, ततः श्रुधिराण्यपि नृणामि गृहीतव्यानि । अ-
थामकप्रत्याकथानिनो भानस्य वा सुखसुखमार्थं प्रथमतोऽश-
स्तुपद्वयं धूम्यं उपधानं दृष्ट्वा प्रहीतव्यं, तद्वत्तदेव यथाक्रमम्-

शुचिरिति पञ्चाय तृणानि भवन्ति, तानि प्रसीर्यन्त इत्यर्थः ।

मुष्णलोहिय हस्ते, अद्वाद्यादी विविच गेहृन्ती ।

वेष्पति पोथ्यगपथमं, काश्चिद्विच्छुञ्चति कोसञ्च ॥

अध्वादी विचिकमुचिताः सन्तो यथोक्तमुपधिमलभमाना ऊष्ण-
स्तुपेष्वेव वृथाणि केऽपि प्राधारप्रभृतीनि शुक्लन्ति, तथा मतिमे-
षादिविरिडाणि विहाय काश्चिकमुनस्य, उपस्रक्तगत्याहुत्कालि-
कमुनस्य वा, निर्युक्तानां वा आधवस्यदिश्रिणवद्धानां दानप्रह-
द्यादी कोश इव आएकागारमिवैवं भविष्यतीत्येवमर्थं पुस्तकप-
ञ्चकमपि शुद्ध्यते ।

कृत्स्नचर्मग्रहणम्-

नो कप्पड निगंथाण वा निगंथीण वा कसिण्डाई च-
म्माई बम्माई धात्तिचए वा परिहरिचए वा ।

अस्य संबन्धमाह-

चम्पं चेवाहिकयं, तस्स पमाणमिह भिस्सिए सुचे ।

अपमायं पभिसिज्जति, ण उ गहणं एस संबंधो ॥

इह पूर्वसूत्रे चर्मैव तावदधिकृतमतस्तस्य चर्मणः प्रमाणमिह
मिमिने निग्नेयनिग्नेयम्। प्रतिबद्धं सूत्रे प्रकल्प्य ततोऽप्रमाणं प्रमा-
णान्तरिकं तदप्रतिबिध्यते न तु पुनः संबन्धो चर्मणो ग्रहणम् ।
एष संबन्धः ।

अद्वा वा अत्थरणट्ठा, ते तुत्तमिदं तु पादरक्खट्ठा ।

तस्स वि य वज्रगादी, पभिमोहंती इहं सुचे ॥

अथवा-तदुपवेश्योक्तं चर्म आस्तरणायमुक्तम्, इदं तु प्रस्तु-
तमूयं पादरक्षायमुच्यते, तस्मापि च चर्मणो वे वर्षाद्ययो गु-
णास्तुमुक्तमिह सूत्रे प्रतिवेधयति । अनेन संबन्धेनोपायान्तरा-
स्य इत्याख्या-नो कल्पने निग्नेयानां वा निग्नेयानां वा कृ-
त्स्नानि प्रमाणदिशिः प्रतिपुण्यानि चर्माणि धारयितुं वा, परि-
हर्तुं चेति सूत्रार्थः ।

अथ ज्ञापयवितरः-

सगह्यपमाणवस्यो, बंधणकमिणे य होइ नायव्वो ।

अकसिणमज्जारमगं, दोसु वि पासेसु खंदाई ॥

कृत्स्नं चतुर्धा-सकलकृत्स्नं, प्रमाणकृत्स्नं, वसोहृत्स्नं, वज्र-
मकृत्स्नं चैव भवति ज्ञातव्यम् । यत्तच्छतुर्विधमपि न कल्पते
प्रतिग्रहीतुम् । परः प्राह-यद्येवं ततो यदकृत्स्नं चर्म तद्व्यक्तम-
वादर्शनाः अपरैः कर्तव्यमित्यर्थः । तानि च आह्वानि ह्यवोरपि
प्राप्तेष्वोः परिचातव्यानि इति संग्रहणायामसाधार्यः ।

अथैवमिव बिचरीपुराह-

एगपुड सकलकसिणं, छुपुडादीयं पमाणतो कसिणं ।

खल्ल खओसा वग्गुरि, कोसग जंयअज्जंया य ॥

एकपुटमकतर्कं चर्म सकलकृत्स्नमुच्यते । छिपुटादिकं त्रिभि-
रभ्युतितर्कं तु प्रमाणतः कृत्स्नम्, तथा खल्लका द्विधा-अर्द्धखल्ल-
का, समस्तखल्लका च । वा यथाई क्वायति साऽर्द्धखल्लका । वा
पुनरुपानन्द संपूर्णं पदं स्थगयति सा समस्तखल्लका, वा तु
युष्टकं विद्धाति सा वग्गुरि, वा पुनरुद्धीग्वद्वायित्वा पा-
दावप्युपरि क्वायति सा बागुरा । वग्गु तु पात्रापायिण्य प्र-
तिस्फुल्लिताः पादा मया वा न भवन्त्यामिति दुस्सा अद्वाद्यो-
दम् ।

ऽकुष्ठो वा प्रक्षिप्यन्ते स कोशकः, वा तु संपूर्णं जहानं विद-
धाति सा जह्वा, जह्वादेऽपिधाविनी सैवाज्जह्वा, एतावपि
प्रमाणकृत्स्नानि ।

अथैतदेव स्पष्टयति-

पायस्स जं पमाणं, तेण पमाणेण जा जवे कमण्ठी ।

मज्झं तत्थ अलंका, अज्जस्य व सकलकसिणं तु ॥

पादस्य यत्प्रमाणं तेन प्रमाणेन वा मुक्ता कमणिका मध्य-
प्रदेशे मध्यव वाऽज्जह्वा जघति तदेव सकलकृत्स्नमुच्यते ।

छुपुडादि अर्द्धखल्ला, समस्तखल्ला य वग्गुरी खपुसा ।

अद्वाजंया समत्था, पमाणकसिणं मुणयप्वं ॥ ४ ॥

छिपुटादिका त्रिभिः प्रभृतिस्ततोपेता वा उपानव, वा वाऽज्जह्वा-
द्वा समस्तखल्ला बागुरा वग्गुरा अर्द्धजह्वा चेति सर्वमप्येतत्
प्रमाणकृत्स्नं ज्ञातव्यम् ।

तत्रैव काश्चिद्विधिमपदानि न्याचष्टे-

उवरिं तु अंगुलीओ, जाया एसो तु वग्गुरी होति ।

खपुसय खल्लगमयं, अक्कं सन्वं व दो इयरे ॥

वा पादयोरङ्गुलीः उर्ध्वदिक्वा उपर्यपि उर्ध्वयति सा बा-
गुरा भवति । अक्कको मुष्टकस्तन्मात्रं बाधदाच्छादयति सा वा-
गुरा, इतरे तु द्वे अङ्गुलीजह्वावर्णने अर्द्धौ सर्वा वा जह्वा
यथास्वं उर्ध्वयति । गतं प्रमाणकृत्स्नम् ।

अथ वर्णकृत्स्नवधकृत्स्ने प्रतिपादयति-

वमज्झं वक्ककसिणं, तं पंचविहं तु होइ नायव्वं ।

वहु वंधणकसिणं पुण, पुरेण जं तिसह बंधाणं ॥

यत्तु चर्म वर्णनाख्यम्, उज्ज्वलमित्यर्थः, तद्वर्णकृत्स्नम्, तत्त्व-
कृष्णादिवर्णनेदायश्चार्थिजं ज्ञातव्यं, यत्तु त्रयाणां वर्णानां पुरतो
बहुवधैर्बद्धं तद् वन्धनकृत्स्नमुच्यते ।

अथैतच्चेव प्राचक्षिप्तमाह-

लहुओ लहुगा दुपुसा-दिस्सु गुग्गादि खल्लगादीसु ।

आणादिणो य दोसा, विराहसा संजमावाए ॥

सकलकृत्स्नं गृह्येतानि लघुमासः, छिपुटादिवि चत्वारो लघवः,
खल्लकादिवि समस्तार्द्धखल्लकावपुसावागुराजह्वादेज्जह्वा, च-
त्वारो गुग्गाका, आणादयश्च दोसाः, विराधना च संवत्समविषया
भवति । तत्र कमणिकादिभिः पिन्दार्याः कीटिकादिव्यपरोप-
यात संयमविधाधना, आत्माविराधना तु बन्धे द्विजे सति प्रस्व-
लनं प्रचद, प्रमत्तं वा देवता कुलयेत् । अर्द्धखल्लकायामुपानहि
वतुगुदं, तपसा कालेन च लघुकं, समस्तखल्लकायां काल-
गुप्तकं, बागुरिकायामन्यतरेण तपसा कालेन वा गुप्तकं, वग्गु-
सायां तथोगुप्तकम्, अर्द्धजह्वायां समस्तजह्वायां च तपसा
कालेन च गुप्तकम् ।

किञ्च-

जत्थियमिना वारा, तु बंधेते मुंचते व जति वारा ।

सद्धाणं ततिवारे, होती वुक्की य पच्छिजे ॥

वाधनावाह वारान्जमुक्तीकोशसकलकृत्स्नादिकं बन्धाति
मुञ्चति वा, यदि तावन्तो वाराः स्वस्थानं नाम यद्यत्र पञ्च-

कारिचतुर्गुणकान्तं प्रायश्चित्तमुक्तं, तथा आक्रान्ते चतुर्गुण, अनवस्थायां चतुर्लेशु, मिथ्यात्वे चतुर्लेशु, आत्मविराधनायां चतुर्गुण, संयमविराधनायां कायनिष्पन्नमेवमाक्रान्तिभिः पदैरमीहणं सेवानिष्पन्ना वा प्रायश्चित्तस्य बुद्धिर्भवति । वृ० ३ उ० ।

जे भिक्षु कसिणाणि चम्माइं धरेइ, धरंतं वा साइज्झ ॥ २१ ॥ जे निक्खु कसिणांति चम्मांति धरेति, धरंतं वा सातिज्जति ॥ २२ ॥

कसिणमानं प्रधानमात्रं गृह्यते । नि० वृ० २ उ० ।

कप्पइ निर्गंधाण वा निर्गंधीण वा अकसिणाईं चम्माइं धारिचप वा परिहरिचप वा ॥

कल्पते निर्गंधानां वा निर्गंधीनां वा अकृत्स्नानि चर्माणि धारयितुं वा परिहर्तुं वा इति सूत्रार्थः ।

अथ भाष्यम्—

अकसिणचम्पमगहणे, लहुओ मासो उ दोस आणादी । वितियपदं पेप्पमाणे, अट्टारस जाव उक्कोसा ॥

अपि सूत्रे अनुज्ञातं तथाऽपि न कल्पते अकृत्स्नं चर्म प्रतिगृहीतुं, यदि गृह्यति तदा लघुमासः प्रायश्चित्तम्, आक्रान्द्यश्च दोषः । द्वितीयपदे तु पूर्वोक्तैराक्रान्तिभिः कारणैरकृत्स्नं गृह्यमाणं विधिरभिधीयते । तत्र नोक्तः प्राह—अथकृत्स्नं गृहीतुं कल्पते ततो द्वयोर्वधानोक्तकथंतांशद्वयं अकृत्स्नानि यावत् कथंभ्यानि । इदमेव व्याचष्टे—

अकसिणमट्टारमगं, एगगुव विवख एगबंधं च ।

तं कारणमि कल्पनि, एकारणधारणे लहुओ ॥

अकृत्स्नं नाम अष्टादशनिः कर्णैः कुतः तद्वत्कणपुटमेकतलं, विवखौ विवर्णोदय, एकबंधं च नव् चिद्वत् कल्पनापेयम्, एतिः चतुर्निः पदैरेवमाकं सकलप्रमाणवत्संबन्धनैः कृत्स्नताः परिहृता, तदैवविधमकृत्स्नं कारणे धारयितुं कल्पते, अथ निकारणे धारयति ततो लघुमासः । यथा पुरातनी माथा ।

अथैनां व्याख्यात—

जइ अकसिणस्स गढणं, भाए काठं कमेण अट्टम ।

एगगुवविबधेइ य, अट्ठि तईं बंधते कज्जे ॥

अथकृत्स्नस्य चर्मणो ग्रहणं कथंयं न न बधानावष्टादशप्रमाणानववमाणकमेव कृत्वा तेः कर्णैरेकपुटेः विवर्णैश्चाष्टादशकवन्धैश्च यत्र यत्र पादग्रहे आवाधा, तत्र तत्र कायं समुत्पद्ये बन्धीयात् ।

कथं पुनराष्टदश अकृत्स्नानि भवन्तीत्युच्यते—

पर्वगुल पत्तयं, अंगुट्टमडे य उट्ठलंरं तु ।

सप्तममगगतं वा, मज्जउट्ठं परिहया एवयं ॥

इहैकस्य पादस्य पञ्चानामङ्गुलीनां बन्धनाव प्रत्येकमेकैकं कर्णैः कथंयम्, अङ्गुट्टस्याधः षष्ठं कायम्, अग्रतले सप्तमं, मध्यतले अष्टमम्, पार्श्विकायां नवमम् । एवं द्वितियस्या अप्युपानहो नव अकृत्स्नानि, सर्वाभ्यन्तरेवष्टादश अकृत्स्नानि प्रवर्ति ।

एवं परेणोक्ते सति सुरिराह—

एवइयाणं गहणे, मासो मुच्चंति होति पलिमंपो ।

वितियपदं पेप्पमाणे, दो संदा मज्जकपिंवेचा ॥

एतावतां अकृत्स्नां ग्रहणे मासलघु प्रायश्चित्तम्, असमाचारी-निष्पन्नमित्यर्थः । मुख्यमगिनं चैतावत्सु कर्णेषु मदाहं सूत्रार्थ-योः परिग्रहो ज्ञातः । आह—यथैवं ततः कियंति अकृत्स्नानि कियन्ते इत्याह—द्वितीयपदे यथा चर्मं गृह्यते तदा मध्यप्रति-बद्धे कर्णे कथंयं मध्यमागौ श्रोत्रयिन्वा कर्णद्वयं विधास्य मध्ये बद्ध्यादिना बन्धनीय इत्यर्थः । अथ पूर्वोक्तस्य इदं पाठा-न्तरम्—“मुचंते पलिमंपो, अस्मिन्मिच्छं तु तासिप गहणं” । अष्टा-दशअकृत्स्नानि मुञ्चति साधो मदाभ्यलिमन्थः, ततो यावत्सप्तमम् अपरिमन्थाव जवति तावन्मात्रं ग्रहीतव्यम् । उत्तरार्द्धं प्राच्यत् ।

अथाष्टादशानां अकृत्स्नानां कर्णे कीदृशः परिग्रहो—

भवति ? इत्याह—

पटिलेहापिमंयो, एदिमाहुदए य मुंच बंधंते ।

सत्यकिदणणे तेषां, अंतरविंधं च कण्णता ॥

यावदाष्टदश अकृत्स्नानि द्विसंघं प्रत्युपेक्षते तावत् सूत्रार्थयोः परिग्रहो जवति, नद्यापुदकमेव तिस्रोऽंशं यावदाष्टदश अकृत्स्नानि मुञ्चति, वसोऽंशं यावत्सानि त्रयोऽंशं भ्रज्जानि, तावत्स-यांश्च स्फिटानि, स्फिटतश्च स्तेनानां ग्रह्यो भवति । बन्धनां अकृत्स्नानामनुरूपं च कण्टकैर्विधं बहुबन्धनकार्येण वा पा-याः रूढा भवेत्, यत एवमतः पूर्वोक्तनीत्या अपरद्वयं विधेयम् ।

कथं पुनस्तद्वत् बन्धनीयमित्याह—

तज्जायमनज्जायं, वुविं ति विहं व बंधणं तस्म ।

तज्जायमि वि लहुओ, नत्थ वि आणादिणो दोना ॥

तस्य चर्मकाष्ठद्वयस्व तज्जानम्, अनज्जानं वा बन्धनं जवति, तज्जानं नाम-तस्मिन् चर्मणि जानं, चट्टपट्टिबन्धनानामन्यथाः त-द्विपरीतं दवरकादि अनज्जानम् । एतच्च द्विविधं त्रिविधं वा भव-ति, त्रौ वा यत्र वा बन्धा इतस्मा इति ज्ञायः अत्र प्रथममनज्जा-तेन दवरकादिना बन्धनाय यादं तज्जानं बद्ध्यादिना बन्धाति तना मासलघु, तत्रायाश्चाद्यां दोषा भवति । वृ० ३ उ० । पं० भा० । अङ्गुठाङ्गुल्योरारब्धादनके स्फुरकः, ज० १ प्रति० । म० । (मातुपयवैरुद्रये चर्महृष्टान्तः ‘मायुलन्त’ शब्दे वक्ष्यते) चर्मकम्प (ए)—चर्मकम्प-न० । चर्मनिर्माणपरिहानात्मिकायां धातुकलायाम्, कट्य० उ० कृण । स० ।

चर्मकरा—चर्मकर-न० । गालनोपकरणे, “ गालिति तथं तु करणेन” । प्रासुकं कथंयं पानकं च चर्मकरकेण गालय-न्ति । नि० वृ० २ उ० ।

चर्मकिद—चर्मकिद-न० । चर्मयूते अट्टादिके, प्र० १३ श० ९ उ० ।

चम्पकोस—चर्मकोश-पुं० । उर्विकोशे, तं० । पार्श्विणे उट्ट-कादौ, आवा० २ वृ० २ स० ३ उ० ।

अंगुट्ट अवहराण, नह कोसमग्वयेणं तु जे वक्का ।

ते द्विजसंघण्टा, वुत्तंरंमंधाणहेतुं वा ॥

चर्ममयः कोशः चर्मकोशः, सोऽङ्गुष्ठवत्, यदि वा ‘अवहरा-ण’ पार्श्विका, तस्याः परिरक्षणाय श्रियते । अथवा—नवहर-वादीरप्राप्तिकोपकरणविशेषश्च चर्ममयः कोशश्चर्मकोशः, ये तु बन्धास्ते चर्मपरिच्छेदनकामिमुच्यन्ते, ते च द्विजसंघा-यमयथा द्विजवरसंघातहेतोर्भवन्ते । इव० उ० उ० ।

चम्मकोसिया-चर्मकोशिका-खी० । शक्रेकपणकोत्यके, सूत्र०
२ सु० २ ख० ।

चम्मसंदिध-चर्मसंदिधक-पुं० । चर्मपरिधाने, चर्ममयं सर्वमे-
धांपकरणं यस्य स चर्मसंदिधकः । सर्वचर्मोपकरणे, अनु० ।
ग० । ख० ।

चम्मसेध-चर्मसेध-न० । कर्मासेधे, स० ७३ सप्त० ।

चम्मग-चर्मक-न० । पातुकादौ, सूत्र० २ सु० २ ख० । पं०
जा० । आधा० ।

चम्मचक्र-चर्मचक्र-त्रि० । चर्मचक्रभूते, अष्ट० २४ अष्ट० ।

चम्मचन्द्रयण-चर्मचन्द्रयणक-न० । चर्मपदिकावामः, पिप्प-
लकादी च । ध० ३ अत्रि० । आधा० ।

चर्ममृद-चर्ममृदिल-पुं० । चर्ममृदके, प्रश्न० १ आध० द्वार ।

चर्ममतिग-चर्ममतिक-न० । चर्ममतिक्रमकृतिके चर्ममये, च०
३ अत्रि० ।

चर्मपक्षि-चर्मपक्षिण-पुं० । चर्ममयपक्षः पक्षिणः च-
र्मपक्षिणः । वस्तुतोऽपि भूतितु पक्षिनेदेव, स्या० ४ डा० ४ डा० ।
सूत्र० । " से किं तं चर्मपक्षी ? । चर्मपक्षी भ्रमेणविधा प-
क्षता । तं जहा-वस्तु । जहाया आदिला जहंश्चपक्षी जं-
जोवा समुद्रायसा कक्षतया पक्षिविराली, जं यायमे तद-
पगारा, सेनं चर्मपक्षी । " जी० १ प्रांत० ।

चर्मपट्ट-चर्मपट्ट-पुं० । चर्म, विपा० १ सु० ६ ख० ।

चर्मपण-चर्मपणक-न० । अजादिवर्मपणके, (प्रश्न०)

अपलगाविपहिमी-मिगाणमजिणं प पंचमं होइ ।

तलिगा खल्लग वच्छे, कासम किचि अवीधं तु ॥

अजाभगलिकाः, एवका अजविशेषाः, गावो महिष्यश्च प्रती-
ताः, मुगा इतिनाः । एतेषां संस्पर्धाणि पञ्च अजिनानि चर्माणि
भवन्ति । अथवा-द्वितीयादेशेन इदं चर्मपणकम् । यथा- (तलि
ग सि) उपानहस्ताश्च पकनलिकाः, तदभावे यावच्चतुस्तलिका
आपि गृह्यन्ते, अचक्षुर्विषये रात्रौ गम्यमाने साधवशाद् दि-
क्षापि मार्गे मुक्तवा कर्ममार्गेण गम्यमाने स्तेनस्वापदादिभयेन
तस्मिन् गम्यमाने कण्टकादिस्पर्शजायमताः पादयोः कियन्ते ।
यद्वा-कश्चित् सुकुमारपादस्वाक्रान्तमसमर्थो भवति ततः सोऽपि
गृह्यते, तथा कश्चिन्नाम पादद्वयानि, यस्यदि पादौ विचार्यका-
स्त्वेन स्पर्शतौ जवतः, स मार्गे गच्छन् नृणादिभिर्द्वयते । यद्वा-क-
श्चित्सुकुमारपादस्वात् शीतेन पादयोर्दिग्दर्शकम् विधादिकाः
स्कृदन्ति, ततस्तत्कृत्तयार्थं तासि पादयोः परिधीयन्ते । तथा
(वृक्षे) बभ्रान्ते च वृत्तिनोवाहद्विस्पर्शानार्थं गृह्यन्ते ।
तथा कोशकर्ममय उपकरणविशेषः, यदि हि कस्यचित्पाद-
नकाः पादावादिषु प्रतिस्कृतिताः भिद्यन्ते तदा तेषु कोशके-
ष्वहृदयोऽङ्गुष्ठौ वा तिप्यन्ते । अथवा-नखरदलिकाद्याधाराः
कोशकः, तथा कृत्तिमार्गादावनलभयाङ्गुलं यच्चर्मं भ्रियते,
अथ वा प्रयुक्तः सचितः पृथिवीकायां भवति तत्र पृथि-
वीकायतनार्थं कृत्तिमस्तीर्थं अवस्थानादि क्रियते । यद्वा-
काचित्स्वरक्तमुत्पन्ना भवेयुस्त्वन्तऽप्यभारपात्रावे तामपि
प्रावृष्यन्तीत्येव द्वितीयं वक्तियनयोग्यं चर्मपणकं जवति ।
प्रश्न० ८३ द्वार । पा० । आधा० । सु० । अंत० ।

चम्मपरिच्छेयण-चर्मपरिच्छेदनक-न० । चर्मं, तद्विच्छि-
न्नसंधानपश्चात् अथवा-द्विग्रहसन्तानहेतोर्भ्रियते । व्य० ८ डा० ।

चम्मपाणि-चर्मपाणि-पुं० । चर्मं अङ्गुष्ठाकुम्भोराज्जादनकपं व-
स्य तस्य तथा । स्फुरकहस्ते, रा० १ भ० ।

चम्मपाय-चर्मपात्र-न० । चर्मनिमित्ते पात्रे, आधा० २ सु० ६
ख० १ डा० ।

चम्मरयण-चर्मरत्न-न० । चर्मजातो यद् धीयंत उत्कृष्टं त-
त्त्वमरत्नम् । चक्रवर्तिनामेकस्मिन्नरत्नमेधे, स्या० ७ डा० । स० ।
आ० ख० । चर्मरत्नं कुत्रस्याधस्ताच्चक्रवर्तिहस्तेस्त्वोपग्राह-
सजातद्वादेश्योजनार्थमाविस्तारं प्रातस्तापराहसंपकोप-
मांश्यान्वादासंपत्तिकरम् । प्रश्न० ३१२ द्वार । (भरतचकिर्णो-
ऽधिकारे एतत्स्वकपं वक्ष्यते)

चर्मरक्त-चर्मरुत-पुं० । रुक्तेन्दे, प्र० ८ डा० ३ डा० ।

चर्मरक्तवण-चर्मरक्तवण-न० । कर्माजेधे, खी० ।

चर्मरुगा-चर्मरुगा-खी० । चर्मरुगापाणे, प्रश्न० ३ आधा०
द्वार । शिकाशकलादिनृतचर्मकुतुपे, यदाकवेनेन धनुर्धरा
व्यायामं कुर्वन्ति । उपा० ७ अ० । लोहमये लोहादि-
द्वनप्रयोजने लोहाकारापुष्पकरणविशेषे, प्र० १६ डा० १ डा० ।
" चर्मरुगपुद्गममोद्विष-समाह्वयमिच्छितगायकार सि । " अ-
मेष्टका इतिशकहर्मादिनृतचर्मकुतुपकार, यदाकवेनेन ध-
नुर्धरा व्यायामं कुर्वन्ति, दुष्प्रको मुद्रो, मौर्यको मुद्रिममा-
णः प्रांतचर्मरुक्तः पाषाणमालकस्तेः समाह्वयानि व्या-
यामकरणे प्रवृत्तौ सत्यां तस्मिन्निमित्ते निश्चितानि गात्रा-
यङ्गानि यत्र स तथा एवंविधः काये यस्य स तथा ।
अनेनाभ्यासजनितं सामर्थ्यमुक्तम् । उपा० ७ डा० । रा० । जी० ।

चय-त्युज-धा० । हास्ये, त्येज्यवादेशः । " चयइ " त्यजति । शकु-
स० आ० । " शक्रेष्वतस्तीरपाराः " । ८ । ४ । ८६ । इति
शक्रेष्ववादेशः । " चयइ " शक्रेति । प्रा० ४ पाद ।

जत्य एगे विमोर्धयति, ए चयति जवितच । [१]

इहोपमगपरिक्लाप्यन्ते उपलगाः प्रतिपादिताः, ते वातुकलाः
प्रतिकृताश्च । तत्र प्रथमोद्देशके प्रतिकृताः प्रतिपादिताः, इह
त्यनुकलाः प्रतिपाद्यन्ते । सूत्र० २ सु० ३ ख० १ डा० ।

चय-पुं० । चयनं चवाः । पिपिळीकहस्ते, अनु० । वृत्तौ, आधा० १
सु० १ आ० ५ डा० । आ० प्र० । परमाणुपचयावधः । संघाते,
आधा० । आधा० १ सु० ४ डा० २ डा० । शरीरे, आधा० ५ आ० ।
विपा० । देवजवसंनिधितं देहं, विपा० २ सु० १ आ० ।

चय-पुं० । चयने, आ० ८ डा० । ख० । भ० । मि० ।

चयंत-शकुन्त-त्रि० । सामर्थ्यं अजमानं, सूत्र० १ सु० ३ भ०
३ डा० ।

चयण-चयन-न० । कुशाकर्मण उपचयकरणे, प्रश्न० २ द्वार ।
प्र० । कषायादिपरितस्य कर्मपुद्गलादानमात्रे, आ० ३ डा०
४ डा० । विज्ञे० ।

चयन-न० । कयुतिहचयनम् । वैमानिकज्यानिक्षकाणां मरये,
" एगे चयये " चयनमेकजीवापेक्षया नाभाजीवापेक्षया च

व्ययण

पूर्ववदिति । स्था० १ डा० १ डा० । “ दोषहं वचने पद्यते । तं
जडा-जोहलियाणं वेव वेमाणिवाणं ” इत्युतिहव्यवनं, मरण-
मित्यर्थः । तच्च उद्योतिष्यमानिनामनेव व्यपदिश्यते । स्था०
३ डा० ३ डा० ।

इवेवाहिं तिहिं ठाणेहिं दो देवे चइसायीति जाणइ
विमाणाचरणं पिण्यजाइं पासिचा कप्यकस्समं मिलाय-
माणं पासिचा अप्पणे तेयलेस्सं परिहायमाणं जाणिचा ॥

विमानामरणानां निष्पन्नमौत्पादिकं, तच्चकुर्विन्नमरुपं वा
(कप्यकस्समं ति) नैत्यवृत्तम् (तेयलेस्सं ति) शरीरवर्गोत्पत्तिमुत्पा-
दिकं वा, “इवेवाहिं” इत्यादि विगमनम् । अस्मिन् वा एवंविधानि
तिङ्गानि देवानां व्यवनकाले । उक्तं च- “माध्यमस्यानिः कल्पवृक्ष-
प्रकल्पः, श्रीह्रीन्महो बाससां चोपरयाः दैत्यं तन्का कामरागा-
क्रमज्ञे, इहेन्नित्तैवैषुआरतिश्च ॥ १ ॥ इति । स्था० ३
डा० ३ डा० ।

देवे णं भंते । महहिणं महज्जुइयं महज्जसे महाजसे म-
हेसक्खे महाएजावे अविउकंतिथं वयमाणे किंवि कालं
हिरिविथं जुगंठावपिथं परिमदवचित्थं आहारं नो आ-
हारं, अहे णं आहारेइ आहारेज्जमाणे आहारिणं परि-
णाभिज्जमाणे परिणामिणं पहाणे य आठणं जवइ जत्थ
वयवज्जइ तमाठणं परिमंवेवइ तं तिरिक्खज्जाणिआउयं वा
मणुस्साठणं वा । हुंता गायमा । देवे णं महहिणं जाव
मणुस्साठणं वा ॥

(महहिणं चि) महर्षिको विमानपरिवाराद्येकया (मह-
ज्जुइयं चि) महापुत्रिकः शरीरजननाद्येकया (महज्जसे
चि) महाबलः शरीरप्राणान्येकया (महाजसं चि) महाय-
द्याः बृहत्प्रभृत्याः (महेसक्खे चि) महेशो महेस्वर इत्या-
ख्याऽभिधानं यस्यासौ महेशाख्यः “महासोक्खं चि” कश्चित् ।
(महाएजावे चि) महापुत्राद्ये विशिष्टवैक्यादिक्रियावि-
स्यसाधन्यः (अविउकंतिथं वयमाणे चि) व्यवनमानता किञ्चि-
त्परिमाणस्येऽप्युच्यते इत्यत आह- “प्युक्कातिपत्तिस्तन्निषेधा-
द्व्युक्तातिपत्तिः, अथवा-व्यवकाशित्तिमरणं तन्निषेधाद्व्यवका-
शित्तिश्च, तद्यथा भवत्येवं व्यवनमानो जीवश्चेव मरणकाल इत्यर्थः ।
“अविउकंतिथं वयं वयमाणे चि” कश्चिद् दृश्यते । तत्र वयं
शरीरम् ‘वयमाणे चि’ त्यजद् (किंवि कालं ति) कि-
यत्तमपि कालं, यावत्आहारयेरिति यागः । कुल इत्याह-
हीमत्ययं सज्जानिमित्तम्, स हि व्यवनसमयेऽनुप-
पन्न एव पहायुत्पत्तिस्त्वयमानमतमना दृष्ट्वा च त्वेव
अवविसरुषं पुरुषपरिहृत्यमानस्त्रीगर्भाशयकपं जिहति, द्विषा
च नाहारयतीति । तथा जुगुप्साभत्ययं कुत्सा निमित्तम्,
मुक्तादेरुपचिकारणस्य कुत्साहेतुत्वात् । (परिसहवचि-
वे चि) इह प्रकमात्परीषदशब्देनार्पितपरिषदो ब्राह्मः, तत-
श्चारनिषद्रीपहनिमित्तं, दृश्यते वारितप्रत्ययाङ्गोऽप्येवाहारप्रह-
न्यैवमुच्यते । आहारं मनसा तथाविधपुत्रोपाधानक्यम् ।
(अहे णं चि) अथ सज्जादिक्रियान्तरमाहारयति, जुगु-
प्सावेर्भावस्य चिह्नं सादृश्यक्यत्वाद्वाहेति । “आहारिज्जमा-
ने आहारिणं” इत्यसौ जावधः प्रथमसूचक, अनेव च कि-

याकाहनिष्ठाकालयोरनेहामिधानेन तदीयाहारकालस्याप्य-
तोका, तदनन्तरं (पहाणे चि) आठणं भवइ (चि) अः समु-
च्यवे, प्रकीर्णं प्रहीनं वा आउयजंति, ततश्च यथापद्यते मनु-
जन्तवो (तमाठव चि) तस्य मनुजन्तवोरायुस्तदायुः, प्र-
तिसंबन्धवत्यनुभवतीति । “तिरिक्खज्जाणिआउयं च” इत्या-
दौ वेवमारकायुषोः प्रतिषेधो, देवस्य तत्रानुत्पादादिति ।
म० १ डा० ३ डा० । हस्तपादादिदेहाक्षये, तं । व्याख्यामास्तरं
कथने, स्था० २ डा० १ डा० । सं० प्र० ।

व्ययणकप-व्यवनकप-पुं । व्यवनं वारिजात् प्रतिपत्तनं, तस्य
कपः प्रकारव्यवनकपः । पाश्चात्यादिविहारे, म० १ अक्षि० ।

पाश्चात्यादिषु मज्जुतः सामाचार्यो-
संवेदसमुद्दिष्टं, एषो बोद्धं व्ययणकपं ॥

आहारोवहिमेज्जा, तिकरणमोहं जहे परिउत्तै ।
पग्गहितविहारतो, तो ववती विसयपिक्खो ॥
कोति विसं वुज्जति, पसत्थाणा अहं परिउत्तै ।
अंधत्वेन कोती, ण वुज्जयं मंदवम्मत्तं ॥
दब्बं भावे अंधो, दब्बे चक्खुं नोवे ओसएहो ।
संविमत्तं ए रोयति, छित्तिपाइ पहाणमिच्छंते ।
जज्जो जुओ विहारा, तो चव पसंते मुत्तज्जवो ।
ओसएहविहारं पुण, पसंसेव दोहसंमारी ॥
आहारोवहिमेज्जा, णीयावो वो वि तकरणविसंही ।
तह जांवा कइ-मे तु पहाणं ति घोसंती ॥
णीयावि विहारमिक्खि, जदि कुण्ठां गिग्गइ कसायाणं ।
तस्स तु जवते सिक्खी, अवतह सुत्तं जहिण्येवं ॥
बहुमां वि तु पुत्तिं, विहरिचा संवुदे कुण्ठाति कालं ।
सो सिज्जाति अविपदं, पुरिमज्जाता भवं चउरो ॥
छाणणं संपछो, णो तु चरित्तेण एत्थ चउरंगो ।
तेणेसेव पहाणो, एवं जामंति छिक्खमा ॥
तम्हा तु न एताइ, कुज्जा आलंवाणइ मतं तु ।
कुज्जा हि पसत्थाइ, इमाइ आलंवाणइ तु ॥
तित्यगराणं चरित्तं, कमिणं वा गणधराणं च ।
जो जाणति सएहती, ओसएहं सो ए रोएति ॥
धुवमिज्जतव्वगम्मि च, तित्यगरो जदि तवमि उज्जमति ।
किं पुण तवं उज्जोगो, अवसेसंति न कापवो ॥
चोएमपुत्ती कसिणं-गपारमा तसि जो उ उज्जोगो ।
तं जो जाणति सो खल्लु, संविमविहार सएहेते ॥
एमादी आलंवाण, काठं संविमगं तु रोएति ।
को पुण ओमएहत्तं, रोएती भय्ते इमं तु ॥
सुत्तयत्तदुए कइ-जोगी ओसएहोयओ होज्जा ।
अहवा दुग्गहियत्थो, अहवा वी मंदवम्मत्तं ॥
अच्छाणी कइजोगी, दुग्गहियत्थो तु जेण अववावो ।

गदिभो ण वि ठस्सग्गो, गदिनो वा मंदधम्मो तु ॥
सो रोए ओसएहं, इति एसो वणिणो चयणकण्यो ।
पं० भा० ॥

इयानि चयणकण्यो । गाहा- (आहारोवहि) ओ आहारोवाहं
नियस्य संज्ञाय ताण्हारारोणि जाह उग्गमासु सो इउ
परिततो भवइ ताहं तमो पम्महिवाहाराओ, पम्महिओ नाम-
नीयस्यसिमावहारो, ताओ चयमाणो पासत्थासु गच्छइ
जिन्नाविसलयपडिक्को । गाहा- (कोइ विससं) कोइ पुण
पासत्थासु गंतुं पि विससं जाणइ, जहाइहं मंदपुत्तो जाओ
इहलोमपडिक्को परलोमनिपिवासो किपागकलोमसु वि-
सलयओ आहितासं करोमि, माहुणो पयिक्कमनि, एस पसंसाओ,
कोइ पुण अत्तागुभावंधसेण ण वृज्झइ, मंदधम्मयाए वा-किं
वा ने छम्मइयि करेति नीयस्यसिमा । गाहा- (जसो बुओ)
बुओ नाम प्रज्ञइ इत्यर्थः । सवमावहारोमां तं केव पसंसए
सुल्लनवाहीओ, जा पुण हीहंसारी सो आसम्मव पसंसइ ।
गाहा- (आहारोवहिसज्जा-लीयावासो तिकरणविसोहि ति)
समामुत्पाययणसयासु जा तिकरणविसोहं मणां कण्ठं त-
हेव डुरएउचरं अचरयंतो अणुपात्तेजं इमं केव पदाणं ति घोसइ,
नवरि कसया न कायव्वा तं सुल्लया सोही अलोही वा
मणति च बहुमोहो वि य पुडिं विहारंता नाणसंपणे नामे-
गे नो चरणे, जहा अट्ठमं सए, तो एवमालंबयं कायव्वं ।
किं पुण कायव्वं ? गाहा- (नित्यमराण करिस्सं) जहा भगववा
अवस्सासंविक्कयव्वं वि तव उउत्तमस्य, किं पुण अव्वेसए-
हि माहिहि सपव्वयाए माणुस्से, तहा कसिणं गुणधराण वरियं
चोद्वनपुत्तिय, जो एरुसि विहारं लव्हइहं सो ओल्लव्हइहा-
रं ए रोएइ, गाहा- (सुत्तए) को पुण ओससविहारं रोएति ?
सो अस्सं तदुज्जएयु च कइओमं, अहं इत्यर्थः । नो आ-
सन्नं रोएअ, उग्गइयसु नो नाम-ज्जेण अववायपयानि गदिवा-
ण न ठस्सग्गो पयइए, मंदधम्मो वा सो रोएअ, एस चयण-
कण्यो । पं० बू० ।

चयणमुह-उपयनसुत्त-त्रि० । मरणमुत्त, तं० ।

चयणोवावाय-उपयनोपपात-पुं० । चयने उपपाते, खं० प्र० १५
पाठु० । (अन्तर्मुख्योऽव्ययवर्णोपपातौ 'जोड'स्य शब्दे बह्यते)

चयानवैद्य-चयापचयिक-न० । इहाहारोभोगतया धृत्यप-
र्यादाद्वैयारिकवर्गनापसमापचयवचयः, तदज्ञाने तद्विष-
द्वानवचयः । चयापचयी विद्यते यस्य तदववापचयिकम् ।
तथाविधे शरीरे, "एवं अस्मास्यं चयापचयस्यं विपरिणाम-
धम्मं पासइ" । आचा० १ बु० ५ अ० २ उ० ।

चयावचय-चयोपचय-पुं० । आधिकात्वेन वृद्धौ, हीमत्वेनाप-
क्षौ च । सु० प्र० १ पाठु० ।

चर-चर-पुं० । चरणे, वृक्षे० । आ० बू० । स्था० । आ० म० ।
आवा० ।

चरंत-चरत-त्रि० । विहरति, उक्त० २ अ० । अटति, सूत्र० १
सु० १ अ० । विशवं व्याप्नुवति, प्रश्न० ४ भाष० द्वार ।

चरंती-चरन्ती-स्त्री० । यस्यां दिशि भगवानहं विहरति
तस्याम, (व्य०) तथा तिस्रो दिशः प्रवृत्ता प्राज्ञाः । तथा-

पूर्वा, उत्तरा, चरन्ती । चरन्ती नाम-यस्यां प्रगयानहंविहरति
सामान्यतः केवलज्ञानी मनःपर्यवहानी अथविहानी चतुरंश-
पूर्वी त्रयांशपूर्वी यावत्पूर्वी । यदि वा-या यस्मिन् युगे
प्रधान आचार्यः स प्रतिहारिकान् यथा विहरति । व्य० १ उ० ।

चरग-चरक-पुं० । चाटिमन्त्राचरे, ज्ञा० १ सु० १५ अ० । प-
वित्राजकविशेष, दृष्ट० १ अ० । व्य० । संघाटिवाटिकाः सन्तो
ये भिक्षां चरन्ति यं जुज्जामाअरन्ति । ग० २ अघि० । ये घा-
वित्तैर्भिक्षोपार्जीविनः । अथ वा कच्छोटादयः । प्रश्न० २० पद ।
इंशमशकादी च । सूत्र० १ सु० २ अ० २ उ० । चरमतिभ-
क्षणयोः । भावे-स्युट् । आचा० १ सु० ५ अ० १ उ० ।

चरण-चरण-न० । गमने, ग० १ अघि० । प्रव० । आ० म० ।
स्था० । आवा० । अतिशयगमने, नं० । विहरणे, सूत्र० १ सु० १०
अ० २ उ० । अवस्थाने, आचा० १ सु० ५ अ० ३ उ० । संय-
मानुष्ठाने, सूत्र० १ सु० १० अ० । सवने, जौ० २ प्रति० ।

चरणनिकोपमाह-

चरणे छक्का दम्भे, गइए चेव भक्खणे चरणं ।

खिते काले मग्गि व, जावे उ गुणान आयरणं ॥

चरणविषयः षट्परिमाणम् उत्कण्ठो निकोपः, तत्र नामस्थापने
गतार्थे, छये गतिकपं चरणं, चरणान्मङ्गणयोरिति । तथा
(केन कालं जग्गि ति) यस्मिन् क्षेत्रे कालं वा चरणं चर्यते
व्यावर्ण्यते वा तत् क्षेत्रचरणं, काष्ठचरणं चेति प्रकम् । भावे तु
गुणानां स्वतंत्रगुणकथनमाचरणमुपमासेवमिति साधार्यः ।
उक्त० १५ अ० । चरणं नामाविशेषात् घोडा, तत्र चरणचरणं
त्रिधा भवति, गतिकमङ्गणगुणेष्विति । तत्र गतिकचरणं गम-
नेमेव, आहारचरणं भोकाकारं । गुणचरणं त्रिधा-लौकिक-
कं, भोकाकारं च । लौकिकं यत् छयार्थं हस्तिहाविकं वै-
द्यकादिकं वा सिकसन्ते, भोकाकारं साधूनामनुपयुक्तचरणसु-
विष्णुमारकादिव, क्षेत्रचरणं यस्मिन् क्षेत्रे गत्याहारादि चर्यते
व्याख्यायते वा शब्दसामान्यान्तर्भावज्ञा शास्त्रिकेनाविचरण-
मिति । कालक्षयेवमेव, भावे भावचरणमपि गत्याहारगु-
णमन्वात् त्रिधा, तत्र गतिकचरणं-साधोऽनुपयुक्तस्य गुणमा-
त्रदृष्टेर्गन्तुनः, अक्षुण्णचरणमपि शुक्तं पिषमसुप्तज्जाव-
स्य, गुणचरणमप्रशस्नं भिक्षादिहस्तस्यदृष्टानामपि सान्नि-
प्रशस्तं तेमिव कर्मोद्देशनायं सुल्लोचरगुणकलापविषयः ।
आचा० १ सु० १ अ० १ उ० । अक्षणे, वाच० । अक्षणे सुसुप्ति-
रास्यते इति चरणम् । अथवा-चर्यते शब्दते प्राप्यते भवोद्-
धेः परं कूलमनेनति चरणम् । प्रतभमणधमोदि तु सुल्लगुणेषु,
विशो । ज्ञा० । आवा० । आ० बू० । सूत्र० । नं० । आ० म० ।
म० । भाष० ।

"चरणकरणपरहाणा, ससमपरसमयमुक्तवावारा ।

अरणकरणस्स सारं, णिक्खियसुत्तं न वाणति" ॥

चरत्तं भयमधर्मः ।

"वयसमणधम्मसंयम-वेयाचयं च वंसमुत्तोओ ।

णाणातिथिं तवको-हनिगार्हाइ चरणमेयं ॥" इति ।
सम्म० ३ कात्त । आ० म० । ज्ञा० । "सव्वाओ पाणाइवा-
वाधो वेरमणं १, सव्वाओ सुसावाओ वेरमणं २, सव्वाओ
आदिआवाओ वेरमणं ३, सव्वाओ महुआओ वेरमणं ४, स-

व्याप्तो परिष्कारो वेरमयः ॥” इति ब्रह्मणि । “इत्येवमेव सम-
पद्यते पश्यते । तं जडा-भ्रंशो १ मुष्टो २ अज्ज्ञे ३ मद्भवे ४ ज्ञातये ५
६ संज्ञे ७ तत्वे ८ विद्याय ९ वंसचेरवास १०” कोषत्रयः, १
निर्लोभता २ मायात्यागः ३ अहंकारत्यागः ४ परिग्रहत्यागः ५
सत्यं ६ प्राणातिपातविरमकपः ७ तपः ८ त्यागः सुविहित-
पयो वस्त्रादिदानकपः ९ ब्रह्मचर्यम् १० इति अष्टमधर्मः । पृथि-
व्यभूतयोऽयुक्तस्योतिष्ठिचित्तुःपञ्चमेन्द्रियाणां पादनाश्रय मे-
धाः १, असीवसंयमः पुस्तकचर्मपञ्चकादीनामनुपयोगो
यतनया परिभोगो वा हिरण्यवित्यागो वा १० प्रेक्षासंयमः
त्यागादि यत्र चिकीर्षेत् तत्र चक्षुषा प्रेक्षां कुर्यात् ११ उपेक्षासंयमो
व्यापारविषयतया प्रेक्षा तत्र सवृत्तुष्टाने सतिः साधुप्रापेक्षेन,
प्रेतवेदिश्रयोः पृथिग्वस्तु आरम्भे सतिः उपेतन, न व्यापारयेत् १२
प्रमाजनासंयमः पथि पादयोर्वेत्सत्यदेव विधिना प्रमाजने
१३ परिष्कारासंयमः आविशुद्धनोपकरणसुविधिना त्यागः
१४ मनोवाक्यासंयमः अकुशलाणां मनोवाक्यानां निरोधः
१५ अस्मादस्मादिवाचकपादसु संयमः प्रशमनावेवमुक्तः
“पञ्चाध्याहारमनः, पञ्चेन्द्रियनिग्रहः कषायजयः इन्द्रजयविर-
तिश्चेति संयमः सप्तदशमेः ॥१॥” इति संयमः । “इत्येवमेव
वेद्यावधे पश्यते । तं जडा-भ्रायवियावधे १ उज्ज्वल २ येर ३
तश्चित्तं ४ गिलाय ५ लेह ६ कुष्ठ ७ संश ८ वेद्यावधे सा-
हस्यवेद्यावधे १०” इति वेद्यावधयः । “न च संयमरगुणोभे
पञ्चाभाः । तं जडा-विचिन्नां सपणासत्याहं सेविता भवति,
नो हरियस्तत्साहं नो पलुस्तत्साहं नो वदगस्तत्साहं १ नो
इष्टीयं कर्हं कर्हेता हवह ॥” नो स्त्रीणां केवलानां कथां धर्म-
शान्तिदक्षकषाकषयप्रतिषेधकषात् २ “नो इष्टिगणाहं सेवि-
ता जवति । ग्राधं निषया ३, नो इष्टीयं मनोहराहं मनोरमाहं
इष्टिवाहं छाष्टाह्वा निष्ठाह्वा भवह ४, नो पण्यवरसमोहं ५,
नो पाणभोग्यवस्य प्रममममहाहार सया भवति ६, नो
पुष्करं पुष्कलीयं सेविता जवह ७, नो सहाणु-
भारती नो कवाणुवाहं नो सिलोगाणुवाहं ८, नो सायासोक्क-
परिचकं यावि भवह ९ इति ब्रह्मगुणयः । ज्ञानशून्यचारि-
भक्तकृणं ज्ञानादिविकं तपो ज्ञादशया पूर्वोक्तम् १२, कोष-
भानमयासो नरयागः ४ कोपादिनिग्रह इति चरयम् । ग०
१ अधि० । सप्ततिसंख्याभरणस्य चारित्र्यस्य प्रेक्षा
भवन्तीति, चरणसमोत्सहा इत्यर्थः । अत्रायं चित्रे-
कः—चर्यप्रवृत्तात्मनस्तत्वेऽपि नवब्रह्मगुणानां पृथगुपादानं
तुर्गुप्तनस्य निरपवादव्यवृत्तनार्थम् । यत उक्तमागम्—“ न
च किंचि अशुण्याणां, परमसिद्धं वा विजिगीर्षिहं ।
मुष्टं मेहुणानं, न विद्या तं रागदोषेहं ॥ १ ॥”
तथा अतप्रवृत्ते चारित्र्यस्य गताधिक्येऽपि ज्ञानादिविकं चारि-
त्र्यप्रवृत्तं शेषचतुर्पिञ्चचारित्र्यसंग्रहाय, अनस्येन सामायिका-
विपञ्चविचचारित्र्येकाक्षरसामायिकाभिधयत्वेन शेषच-
तुर्पिञ्चचारित्र्यप्रवृत्तत्वात् । तथा अष्टमधर्मस्यैतत्त्वेऽपि संयमत-
पसोः पृथगुपन्यासस्यनोभोक्तारं प्रति प्राधान्यव्यापनार्थम् । इह
ज्ञायं प्यायः—यथा ब्राह्मणा ब्राह्मता वसिष्ठोऽप्यावात इत्यादि ।
प्राधायं च तयोः क्रमेणापूर्वकर्माश्रयनिरोधेत्पुनःनानासावि-
र्योऽतिशायित्वोपश्रुतायै, तथा अष्टमधर्मप्रवृत्तेन शुद्धिजा-
नस्य कोषनिग्रहादीनां पृथगुपादानम्, इत्युपसक्तोपादीनां
निष्कलीकरणं कोपादिनिग्रह इति व्याख्यानात्, कान्यादीनां

तु उदीर्घकोपाद्यनुद्यकपत्तात् । अथवा—कान्याद्यो ब्राह्मणः,
कोपाद्यो हेय इति भेदात् इत्युक्ता सूत्रगुणाः । य० १ अवि० ।
इय० । अन्त्येते इति चरणम् । चारित्र्ये, उत्त० १ अ० । सूत्र० ।
मं० । सर्वतो देवातश्च चारित्र्ये, विद्ये० । चारित्र्यविना-
याव, अनु० । सूत्र० । भाषा० । विद्ये० । उत्त० । इय० । विर-
तिपरिणामे, सूत्र० २ सू० ६ अ० । इय० । समप्रविरतिरूपे चारित्र्ये,
इय० ३ अ० । सकलस्यतिसमाचारचरये, इय० ४ । चरयं त्रिवि-
धं त्रिप्रकारम् । तद्यथा—आधिक्यम्, औपशमिकम्, सायोपशमिकं
च । तत्र आधिक्यं सत्यम् अथैव आधिक्यस्यैव, औपशमिकमुपश-
मप्रवृत्तं शेषकम् । सायोपशमिकं चरणमपि आधिक्यं, कृपक-
निग्रहस्य औपशमिकमौपशमिकेयमाश्रयत्वात् सायोपशमि-
कम् । म्य० २ उ० । विद्ये० ।

तस्स वि सारो चरयं, सारो चरणस्य निष्ठायां ॥ ११२६ ॥

तथाऽपि भुक्तज्ञानस्य सारश्चरणं, सारश्चरणं ५ अक्षरसंयमः प्रधा-
नचर्यमक्षरमन्यः, नस्य फलं चरणम् । यद्यि वा-तस्मादपि भुक्त-
ज्ञानाश्रयं प्रधानम्, न तु चरणं नाम सर्वरक्षा क्रिया, क्रिया च
ज्ञानाभावे हता “देवा अक्षायुस्तो क्रियाया” इतिवचनात्, ततो
ज्ञानक्रियायां समुद्दिताभ्यामिव भोक्त इति समानस्यमेवाभ-
योः, फलं ज्ञानस्य सारश्चरणमिति । उच्यते—इह यद्यपि “सत्य-
व्यर्थेन ज्ञानाचारिणा भोक्तमार्गः” इति समानं ज्ञानचरणयानि-
र्वाहहेतुत्वमुपपन्नं, तथाऽपि गुणप्रधानभावात् अस्ति । तथा
ज्ञानं प्रकाशकमेव, “मात्रं पद्यास्यमिति” वचनात्, चरणं
स्वानिवकर्मादाननिरोधफलं, प्रागुपासकर्मनिर्जराफलं च, त-
तो यद्यपि ज्ञानमपि प्रकाशकतयोपकारीति ज्ञानचरणकृप-
विक्षाधीनो भोक्तस्तथापि प्रकाशकतयैव व्याप्रियते ज्ञान, क-
र्मममज्ञाशोधकतयाऽनुकरणमिति प्रधानगुणभावाच्चरयं ज्ञानस्य
सारः । उक्तं च—“ माणं पयासं धी, मुक्तिविसुक्तिफलं च
अं चरणं । भोक्तो य इहाहीनो, चरणं नाशस्त तं सारो
॥ ११३० ॥” अथवा—अपिशुश्रूषस्यकषयवापि सारश्चरणम् । अथवा
अपिशुश्रूषस्य व्यवहितः संक्षेपः, तस्य भुक्तज्ञानस्य सारश्चरणमपि,
अपिशुश्रूषाभिर्गोशुमप्येत्यर्थः । अन्यथा ज्ञानस्य निर्वाहहेतुता
न स्यात्, किं तु चरणस्यैव, अग्निहं चेतत्, “सत्यव्यर्थेन ज्ञान-
चारिणा वि भोक्तमार्गः” । तथा—“ माणं क्रियायां भोक्तो
॥ इत्यादिचरनात्केवलं सा ज्ञानस्य निर्वाहहेतुता गौरवतया प्रति-
पद्यता, मुख्यतया तु चरणस्य, यतः केवलज्ञानज्ञानेऽपि
न तत्फलमेव मुक्तिरुपजायते, किं तु वैशिष्ट्यवत्त्वाच्चर्यसम-
यभाविचरणप्रतिपद्यन्तत्प्रतो मुख्यं कारणं निर्वाहस्य चर-
यम् । तथा चोक्तम्—“अं सव्यनाशुयं मा—मन्तरमहता न मुच्यत
इहो । मुच्यत य सव्यसंवर—ज्ञाने नो सो पद्यायथो ॥” तत
उक्तं तस्य सारश्चरणमिति । तथा “ सारो चरणस्य निष्ठा-
यां” इत्यत्र सारश्चरणं फलवचनम्, चरणस्य सप्तमसोपस्य सार-
ः फलं निर्वाणम् । इहापि शैलस्यवत्सामाविसर्गसंवरकृप-
चारित्र्यमन्तरेण निर्वाणस्य ज्ञानासक्त्या चरयं भावादिनि प्रधा-
नभावमधिकृत्य उपन्यस्तम्, अन्यथा शैलस्यवत्त्वाचार्यापि आदि-
कज्ञानवर्तने स्त इति सत्यव्यर्थेनादिरत्नमप्यस्य समुद्दितास्यैव
निर्वाहहेतुत्वमिति ।

तथा चाह नियुक्तिकारः—

मुपनाष्टमि वि जीवो, वृद्धो सो न पादयह भोक्तम् ।

ज्ञो तवमंजयमह, जोगे न चयं वोहं ज ॥ ११४१ ॥

भुतहाने, अपिशाब्दाभ्याद्विषयि ज्ञानेषु, जीवो वर्तमानः
सद्यः प्राप्नोति मोक्षमित्यनेन प्रतिज्ञार्थः सूचितः । यः किंचि-
द्विष्ट इत्याह-यस्तपोःसंयममयाह तपोःसंयमात्मकान् योगाच्च
शक्नोति कोऽभित्यनेन हेतुर्थः । " अं " इति पादपूर्व्ये,
" हरेरः पादपूर्व्ये । " । ८ । ३ । २१७ । इति वचनात् । इहा-
न्तस्तु स्वयमनुष्ठाः । वचयति वा प्रयोगः-न ज्ञानमेवेत्यसार्थ-
प्रापकं, सत्क्रियाविरहात्, स्वदेशप्राप्त्यभिलषितगमनक्रियाशू-
न्यमागच्छानवत् । लोको वा इहान्तः-प्रागेहमिर्माकाधिष्ठि-
तोऽन्तर्दृक् संप्रापकवचनक्रियाशून्यपोतवत् ।

तथा बाह्—

अहं ज्ञेयस्य कनिजा-भगो वि बाधियगद्विष्टं भूमि ।
बाधय विष्णो पावो, न चपद् मद्भ्रमं तरिं॥ ११४४॥
तद्य नापलक्षनजिजा-भगो वि सिक्विसहिं न पाठयइ ।
निष्ठणो वि जीवपोत्तं, तवसंजयमास्यवदृणो॥ ११४५॥

यथा येन प्रकारेण ज्ञेको दृक्को लब्धः प्राप्नोति नियामको येन
पोतनेन स तथाविधः, अपिशाब्दात् सुकर्मचाराद्यधिष्ठितोऽपि,
वर्णित इहा वर्णनिष्ठा, तां भूमि, महात्मेवं तांको बातेन विना
पोतने न शक्नोति, प्राप्नुमिति बाध्यदोषः । वचनयमाह-तथा
भुतहानमेव स्वप्ने नियामको येन जीवपोतनेन स तथाविधः,
अपिशाब्दात् सनिगुणमतिकर्मचाराद्यधिष्ठितोऽपि संयमतपो-
नियमकरणे प्राप्नोतेन विधीनो निगुणोऽपि जीवपोतो भवार्थ-
बं तांको लम्बनोरवधयिजोऽभिमेतां सिक्विसति न प्राप्नोति,
तस्मात्तपोःसंयमानुष्ठाने लब्धवन्मादवत्ता भवितवयम् ।

तथा चार्थोपदेशिकमेव गायामुच्यमाह—

संसारसागराग्रो, ठण्डो मा पुणो निवृत्तेजा ।
चरणगुणविपण्डोणो, बुद्धि सुवर्द्ध वि जार्णतो॥ ११४७॥

अस्याः पदार्थो इहान्ताऽभिधानद्वारेण शोचयते । यथा नाम क-
श्चित्कथञ्चनः प्रचुरगुणपटञ्जनिविद्धतमशैलस्याच्छादितोऽका-
म्बकारमहाहृदन्तर्गतो विविधानैकजनवरकोभाविष्यसनपर-
म्पराव्यथितमानसः सन्तः परिश्रमश्च कथमपि शैवालम्ब-
मासाद्य तस्यैव च तत् उपरि विनिर्गत्य शरदि पार्श्वबन्धुबन्ध-
कास्यैव तस्यैव भूयोऽपि स्वप्नानुष्ठानेऽपि कथञ्चनोक्तुसिस्ते-
षामपि तपोऽस्तिनामदृक्कल्याणानामहर्माहं सुरलोककल्पं कि-
मपि दृष्टेतामीत्यवधार्य तस्मिन्नेव हृदयस्थे निमग्नः, ततः समा-
सादितवन्भुवर्गः तदृशनिमित्तं विवक्षितरूपोपलब्धये पर्य-
दत्तं वपश्येन्न कथंनः प्रत्यनमनुभवति सन्, एवमयमपि जीव-
कम्पनोऽप्यादिकर्मपटञ्जलस्याप्याच्छादितगिम्प्यादंशनादितमो-
नुताहं विविधशितोनेककर्मवेदेनाम्बककुटुम्बगमरादृशरीरेष्ट-
विधोगामिहसंयोगादिमानसदुःखजनकचरसमुद्धानुपताय, सं-
सर्गं संसारो, भावे वज्रमत्ययः, स यथा सागरस्तस्मात् परि-
श्रमं कथञ्चिदेव अनुपपन्नप्राप्तिपोषकर्मोऽव्ययलघुं रज्जमा-
साद्य मनुष्यत्वप्राप्त्या उन्मत्तः सद्य जिनबन्धुबन्धनकिराव-
धं चमासाद्य दुष्प्राप्तोऽयं जिनवचनबोधिलाज कथेवंजाना-
मः स्वजनस्नेहविषयानुरक्तिस्तया मा पुनः कूर्मवत् तस्यैव
निमग्नः । ज्ञाह-मजानी कूर्मोऽतो निमग्नः, इतस्तु
द्वितादितप्राप्तिपरिहारको ज्ञानी, ततः कथं निमज्जति ? ।
तत आह—चरणगुणैर्विचयमनेकप्रकारं प्रकथय हीन-

अरणगुणविपरीणस्ततः सुबद्धिपि ज्ञानं निमज्जति । आ० अ-
प्र० । आ० सु० । विष्टे० । पादे, वदेकदेशाकाशे प्रत्ये,
तद्व्यतिरि जने, मोक्षे, बाह्ये० । केनापि यजमानेन वेदान्तसं-
प्रत्यविशेषाध्यव्ययनिमित्तं अरणशब्दाध्यव्ययानुत्पन्नो प्राप्नो-
तेत्यः । विष्टे० । वतुणी चरणानां वतुवेदमाश्रयामिति ।
वृ० १ इ० ।

चरणकरणापरिहीण-चरणकरणापरिहीन-वि० । अतादिना
पिण्डविशुद्ध्यादिना च परिहीनः । मूलोत्तरगुणद्वये, वृ० ३३० ।

चरणकरणापरिविष्ट-चरणकरणापरिविष्ट-वि० । चर्चते इति
चरणं मूलगुणाः, कियत इति करणमुत्तरगुणाः, तेषां पारं तीरं
पयस्तगमनं, तद्व्यतिरि चरणकरणावित् । मूलोत्तरगुणपारके,
वृ० १ इ० । वृ० ३३० । चरणकरणावितुत्तरगुणकरणावितुत्तरगुणोत्तः ।
कल्या० २ कल्या० ।

चरणकरणाष्टाश्रमो-चरणकरणाष्टाश्रमो-पुं० । शिखारिक्त-
वृक्षवृक्षरहितपिण्डप्रहणदौ, कल्या० ।

मुक्ताभादिस्तनूयोगो, महान कल्याणयोगगमः ।

इत्यं बोधशकाहं क्तात्वा, विदधीत मुज्जादरम् ॥ ३ ॥

मुक्ताभादिः मुक्ताहारप्रहणश्च, अर्थाच्चरणकरणाष्टाश्रमयोगावधौ
योगो शिखारिक्तवृक्षवृक्षरहितपिण्डप्रहणो योगस्तनूयोगः क-
थितः, तथा कल्याणयोगः स्वसमयपरसमयपरिक्रान्तं, तदाग्रे
योगो वृक्षानुयोगो यो योगो महान् महत्तरः कथितः ॥ ३ ॥
कल्या० १ कल्या० ।

चरणकरणाष्टाश्रमो, ससमयपरसमयमुक्तावारा ।

चरणकरणाष्टस सारं, शिच्छिपमुक्तं न यार्थेति ॥ ११५॥

चरणकरणाष्टाश्रमोऽभिधानकत्वात्, कल्याणयोगात्मकजीवाहित-
स्वावयमस्वभावकल्याणयोगेऽभावात् चरणकरणाष्टोः सारं निष्ठा-
वेन मुक्तं सम्यग्दर्शनं ते न जानन्ति । न हि यथावस्थितवस्तुत-
त्वावधारणमन्तरं तद्विषयः । न च स्वसमयपरसमयतात्पर्यार्थो-
नवगमे तद्वचनमे तद्वचनो बोद्धिर्कादिविषय समर्थः । अथ
जीवादिद्विषयार्थोपायार्थोपरिक्रान्तेऽपि सर्वद्विज्जकं तद्वैकं
सत्यामित्येतावदेव सम्यग्दर्शनसङ्ग्रहः । " अथ तमेव स-
त्त्वं, निस्संकटं विनाहि पन्नम् । " इत्याद्यागमाद्येकैकं स्वस-
मयपरसमयपरमार्थानामिद्वैर्निराचरणज्ञानरहितानात्मकजिनस्वक-
प्राप्त्यावन्नित्यसहमित्तजानायां सामान्यरूपतयाऽनवबन्धेन
सत्यस्वकपदेन ज्ञातुमशक्यत्वात्, न त्वेवमागमविरोधः, सामा-
यिकमात्रविवेचनं भाष्युपादेयैषांकाष्ठादिप्रत्यक्षमुत्क्रान्त-
प्राप्त्यात् सकलशास्त्रार्थज्ञाता, विकलमतस्य अतादाचरणजै-
रथेक्यापरिष्ठा, तत्साध्यफलानवाप्तः । न च यथोपायैतच्चर-
करणसम्यग्बुद्धये प्रजतां ज्ञानाद्विद्वीयस्यापि तत्र पाठात्
येन वयोदितचरणकरणाष्टकथापारा न भवन्तीति जगोऽत्र संभवत्
चरणकरणाष्टस सारं निष्ठाव्युक्तं जानन्त्येव, गुणीज्ञायाः प्रवृ-
त्तेः चरणगुणव्युत्थितस्य साधोः सर्वव्यवशुश्रूषणपनमा ।
" तस्यैवव्यवशुश्रूषणं, चरणगुणव्युत्थितं साह । " इत्याद्यागमा-
माध्यात्, अगतास्यैव तत्समचरणप्रवृत्तेः अताद्यनुष्ठानस्यैव
कल्याणमुपगम्यत इव, " गीयस्थो य विहारो, बोधो गीयस्थ-
बीक्षो भोक्षि । " इत्यागमाध्यायात् । सम्म० ३ कल्या० ।

चरणकरणाभिलाषि (ए)-चरणकरणाभिलाषि-वि० ।
योऽवस्यन्न आत्मन उद्यतचरणो ज्ञेयव्यामीत्यभिलाषिणि, नि-
बु० १५ व० ।

चरणकुशल-चरणकुशल-वि० । चरणमालिन्त्यजननं कुश-
ले, प्रव० २ द्वार ।

चरणगुण-चरणगुण-पुं० । चरणं चारित्रं पञ्चमहात्मनरूपं, तस्य
गुणाः । पिरुविशुद्धादिषु चरणचरणसतिकेषु, " नाणिस्त
इतिगिस्त य, नाण्य विष्णो ण होति चरणगुणा । अगुणिस्त
नरिष्य मोक्षो, नरिष्य अमुक्त्वस्त निष्ठायां ॥ " अनु० ।

चरणगुणद्वि-चरणगुणस्थित-वि० । चर्यत इति चरणं
चारित्रं, गुणः साधनमुपकारकमित्यनयोत्तरम् । तत्त्वसा-
धुनश्च निर्वोपात्यन्तोपकारितया चरणगुणाः तस्मिन्, उक्त० १
अ० । आचा० । चारित्र्यज्ञगुणगेषु व्यवस्थिते, पञ्चा० ११ विव० ।
ज्ञानतयव्यवस्थिते, विव० । चरणं चारित्रं क्रिया, गुणाऽत्र ज्ञानं,
तयोः स्थितः । ज्ञानाक्रियाभ्यां द्वाभ्यामपि युक्तं, पञ्चा० ।

चरणग-चरणग-वि० । चरणेनाग्रः प्रधानचरणग्रः । नि-
श्चयनयमतोपस्था ज्ञानकवायादिकं अकवायचारित्रं, पि० ।

चरणग-चरणग-पुं० । नयमेवे क्रियामये, स च चरणस्य
प्राधान्यमजिह्वति । आचा० १ बु० १ अ० ७ उ० । (तदभि-
धानं च ' क्रियाया ' शुद्धेस्मिन्प्रागे ५५४ पृष्ठे समुक्तम्)

चरणपदवति-चरणमतिपति-वि० । चर्यते इति चरणं
मतादि, तस्य प्रतिपत्तिः चरणमतिपत्तिः । आचा० । सविर-
स्यन्पुपगमं चारित्राभ्युपगमस्वभावे, वि० । पञ्चा० ६ विव० ।

चरणपदवतिसमय-चरणमतिपतिसमय-पुं० । चारित्राभ्यु-
पगमकाले, पञ्चा० ७ विव० ।

चरणपरिणाम-चरणपरिणाम-पुं० । चारित्राभ्यवसाये, पञ्चा०
११ विव० ।

चरणपुरिस-चरणपुरिष-पुं० । सुलोत्तरगुणकरे पुरुषोपमितेऽर्थे,
" सुलोत्तरगुणक-स्त तान्गो परमचरणपुरिसस्त । अवराहस्त
पञ्चमो, भावयोः हां नयव्यो ॥ " आचा० ५ अ० ।

चरणमोह-चरणमोह-न० । चरणं चारित्रं, तं मोहयतीति
चरणमोहमिति । कर्म० १ कर्म० । चारित्रमोहनीयकर्मणि, आ० ।
चरणय-चरणय-न० । कन्यापरिधाने, आ० म० द्वि० ।

चरणरय-चरणरत-वि० । चरणप्रतिपत्ते, दश० ३ अ० ।

चरणविगम-चरणविगम-पुं० । चरणभावे, पञ्चा० १६ विव० ।

चरणविगमसंकेत-चरणविगमसंज्ञेया-पुं० । चारित्राभावहेतु-
बुद्ध्याप्यवसाये, पञ्चा० १६ विव० ।

चरणविधाय-चरणविधाय-पुं० । चारित्राभावे, पञ्चा० ११ विव० ।

चरणविष्णु-चरणविष्णु-वि० । कियारहिते, " सुच-
पि सुचमधीतं, किं काही चरणविष्णुस्त ? । अवस्त अह-
पत्तिता, दीवस्ततद्वस्तकदी वि ॥ " दशगिर्यापूर्वकादि-
याधिकतत्वास्तस्येति प्रावः । आचा० १ बु० ६ अ० ४ व० ।

चरणविहि-चरणविधि-पुं० । चरणं चारित्रं, तस्य विधिष्वत्र
वर्णिते ग्रन्थे स चरणविधिः न० । चरणं मतादि तत्प्रतिपाद-

कमचयनं चरणविधिः । पा० । उक्तान्तिमुनविधये, ६ त० ।
चारित्रविधौ, चारित्रस्य विधाने, उक्त० ३० अ० ।

चरणविधिश्चन्द्रनिकेपाऽऽह निर्मुक्तस्त-

निकेखे चरणम्मी, चतुर्विहो य हां दृक्त्वम् ।

आगम नोआगमतो, नो आगमतो य सो तिविहो ॥ ४८ ॥

जाणगमरीरविषे, तव्वरित्ते य भस्सणाईसु ।

आचरणा आचरणं, जावे चरण तु नायव्वं ॥ ४९ ॥

निकेखे च विहीए, चतुर्विहो दुविहो हां दृक्त्वम् ।

आगम नोआगमतो, आगमतो हां सो तिविहो ॥ ५० ॥

जाणगमरीरविषे, तव्वरित्ते य ईदियस्येसु ।

भावविही पुण दुविहा, संजमजंगा तमो चेव ॥ ५१ ॥

गाथाचतुष्टये स्पष्टमेव, नवरं (तव्वरित्ते य ति) तद्व्यतिरिक्तं

च गतिभक्तादिषु, गतिमग्नं, प्रज्ञा भक्ता, पञ्चमे हि- ' चर ' गति-

भक्ताचारिणि । आदिशब्दाऽसंज्ञापरिग्रहः । उक्तं हि- ' चरतिरा-

सेवायामपि वर्तते इति । तत एतेषु मन्तु प्रकमाद् दृश्यमेव, म-

ण्यस्येयन शत्याद्यां वा, भावचरणं कार्याकरणत्वेन, तद्व्यतिरि-

क्तं दृश्यचरणं, तथा चरणं प्रस्तावात् ज्ञानाद्याचारं आचरणम-

नुष्ठानं सिद्धस्यमिहिनं, भावे विचार्य चरणं तु विशेषेण ज्ञानव्य-

मिति । तथा (इदियस्येसु ति) इन्द्रियाणां रूपसाहानि, नेवा-

मयोः स्पर्शादयः, नेतु प्रकमादां विधिगनुष्ठानकं चरणसाधनं

द्यम प्रावविधाः, स विधिविध एवेति गाथाचतुष्टयायः ।

संप्रति येनेह प्रह्वं तदुपदेश्यमनुपदेशमाह-

पयंनु जावचरणे, जावविहीए य हां नयव्वं ।

चञ्जण अचरणविहिं, चरणविहीए तु जडयव्वं ॥ ५२ ॥

गाथा विगदमिह, नवरं भावचरणेन प्रस्तावाचारिणानुष्ठानेन

अचरणविधिनाचाराचरणानुष्ठानं त्यक्त्वा चरणविधायुक्त-

रूपे यतिव्यं, यतो विधेय इति गाथायः । उक्तं नामनिष्पन्न-

निक्षेपः ॥ ५२ ॥

संप्रति सूत्रानुगमे सूत्रमचारणीयम् । तत्तद्वच-

चरणविहिं पवक्तामि, जीवस्त उ मुहावहं ।

जं चरिता वद् जीवा, तिसा संसारसागरं ॥ १ ॥

चरणस्य विधिरागमोक्त्यायचरणविधिरने प्रवक्तव्यमि जी-

वस्य, नृवचरणो जिह्वकमस्ततः (मुहावहं ति) सुखावहमेव

वा यथा चेन्नदेवं तथा कलापदर्शनद्वारेण आह-यं चरित्वा-

ऽऽस्थ बहवो जीवास्तीर्णा अतिक्रान्ताः, संसारसागरं भव-

समुद्रं, मुक्तिमवाप्ता इत्यभिप्राय इति सूत्रायः ।

यथाप्रतिज्ञानमेवाह-

पगमो विरदं कुजा, पगतो य पवत्तणं ।

असंज्ञं निपायं च, संज्ञं य पवत्तणं ॥ २ ॥

रागदोमे य दो पाव, पावकमपवत्तणं ।

जे तिकवु रंभए निव्वं, मे ण अचञ्जं भंभे ॥ ३ ॥

दिवे य ज उवत्तमगे, तदा तेरिञ्जमाणुमे ।

जे भिकवु सहई सम्भं, से न अचञ्जं भंभे ॥ ४ ॥

दंदाणं गारवाणं च, सङ्गाणं च तियं तियं ।

जे निक्खुं संजए निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ १ ॥
विगढाकसायसत्ताणं, भाणाणं बहुयं तथा ।

जे भिक्खुं वज्जए निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ २ ॥

वपसु इंदिअत्थेसु, समिईसु किरियासु य ।

जे भिक्खुं जयई निबं, से न अच्छइ मंदले ॥ ३ ॥

मेसासु ठसु काएसु, ठके आहारकारणे ।

जे निक्खुं जयई निबं, से न अच्छइ मंदले ॥ ४ ॥

पिंडुगढपादिमासु, भयडाणेसु सत्तसु ।

जे निक्खुं जयई निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ ५ ॥

मंदेसु बंधुत्तसु, जिक्खुधम्ममि दसविडे ।

जे निक्खुं जयई निबं, से न अच्छइ मंदले ॥ ६ ॥

ठवासगार्णं पदिमासु, भिक्खुणं पदिमासु य ।

जे निक्खुं जयई निबं, से न अच्छइ मंदले ॥ ७ ॥

किरियासु जूयगांमसु, परमाहस्मिपसु य ।

जे भिक्खुं जयई निबं, से न अच्छइ मंदले ॥ ८ ॥

गाढासेलसएदि, तदा अस्संजमस्मि य ।

जे निक्खुं जयई निबं, से न अच्छइ मंदले ॥ ९ ॥

बंधमि नायज्जयणेसु, ठाणेसु य समाहिं ।

जे भिक्खुं जयई निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ १० ॥

एगवासार्णं सवले, बार्वासार्णं परीसहे ।

जे निक्खुं जयई निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ ११ ॥

तेवासार्णं सुयगं, रुवादिपसु सुंसेसु य ।

जे भिक्खुं जयई निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ १२ ॥

पणवसिभावणेदि, उद्वेसेसु दसाणं ।

जे निक्खुं जयई निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ १३ ॥

आणगारगुणेदि च, पक्कप्पिमि तहेव य ।

जे भिक्खुं जयई निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ १४ ॥

पावेसु य पसंगेसु, मांढहाणेसु च व य ।

जे भिक्खुं जयई निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ १५ ॥

मिक्काइगुणजेसु, मेवासासायणासु य ।

जे निक्खुं जयई निबं, से ण अच्छइ मंदले ॥ १६ ॥

इत्थादि पकोणविशतिः सूत्राणि । उच० ३१ अ० । (चिरत्ता-
हीनामर्थोऽप्यत्रायव)

अप्ययनार्थं निगमित्युमाह-

इय एपसु ठाणेसु, जे भिक्खुं जयई सया ।

सिपं सो सन्नसंसारो, विप्यमुच्चइ पंकिओ ॥ १७ ॥

इत्यनेन प्रकारेणैतेष्वनन्तरोरुकरेणु स्थानेषु अस्संयमादिषु यो
भिच्छुर्यन्ते त उक्तान्येन यत्तवाद् भवति सदा सिमं स संसारा-
क्षिप्रमुच्यते परिहृत इति सूत्रार्थः । उच० ३१ अ० । एकत्रिंशे
उत्तरापवयने, स० ३६ स०० ।

चरणसंपन्न-चरणसंपन्न-वि० । सत्यदर्शनज्ञानचारिवत्तपःस-

पत्ते । पं० ५० ।

२०१

चरणद्वीप-चरणद्वीप-वि० । सत्यं चारिवत्तसाविकहे क-
व्यचरणद्वीपे, उ० ३ अ० । प्र०० । अ०० ।

चरणाराट्ठाणिमित्त-चरणाराधनानिमित्त-वि० । अस्सकि-
त्तचारिवत्तसाविकहे, पञ्चा० २ वि० ।

चरणेरिया-चरणेरिया-वि० । 'अन्न-वत्त-अन्न-चर' गत्यर्थः ।
चरनेर्मात्रेण लुपट् चरणं, तत्रैव चरनेष्यं । अन्नमस्य केनापि
प्रकारेण भावकृते गमने, आवा० २ सु० ३ अ० १ उ० ।
('चरिया' शब्दे द्वितीयभागे ६३६ पृष्ठे विस्तरतः प्रतिपादितम्)
चरम-चरम-वि० । अचरमानुचरौ, वा० ३ वि० । पत्येस्तवर्ति-
मि, प्र०० ५ पदं । अ० ।

विषयसूची-

- (१) चरमाचरमनिर्वचनम् ।
- (२) चरमाचरमलक्षणम् ।
- (३) रत्नप्रसादीनां वैयर्थिकादीनां च चरमाचरमविभागः ।
- (४) रत्नप्रसादिसु ग्रन्थे च चरमाचरमादिगतमध्यबहुला-
जिज्ञासा ।
- (५) लोकालोकाविषये प्रश्नाः ।
- (६) परमाद्युक्तानां चरमाचरमत्वविचारः ।
- (७) जीवादीनां चरमाचरमविभागं चिन्तनम् ।
- (८) स्थितिचरमे विचारः ।
- (९) जीवाद्यो जीवभावेन चरमा अचरमा वेत्याहारा-
द्विविशेषणं प्रश्नाः ।
- (१०) अल्पस्थितौ चरमाचरमविचारः ।

(१) अथ कथं चरमाचरमपरिभाषं ? तत्रोच्यते-चरमं नाम
प्रान्तं पर्यवर्तमानं, आर्थिकं च चरमत्वं, यत्तुक्तं-अथवाप्ये-
सवा इदं चरमं कथ्यमिति, यथा पूर्वशरीरापेक्षया चरमं शरी-
रमिति । तथा अचरमं नाम अप्रान्तं मध्यवर्ति, आर्थिकं चा-
चरमत्वस्य, यत्तुक्तं-अथवाप्येक्षया इदमचरमं ब्रज्यं, यथा-
अथशरीरापेक्षया मध्यशरीरमिति । अ० २ श० ३ उ० ।

(२) अथ चरमाचरमलक्षणविधानायाऽऽह-

जो जं पाविद्धि पणो, जावै सो तेण अचरिमो ढोइ ।
अचरंविजोगो ज-एस तेण भावेण सो चरिमो ॥

(जो जं पाविद्धि सि) यो जीवो नारकादिषु जीवस्वनारकत्वा-
दिकमप्रातिपत्तिं प्रतिपत्तिं वा आप्त्यति तत्पत्येते पुनः पुनर-
पि प्राञ्च धर्मं, स तेन भावेन, तज्जावापेक्षयर्थ्यः ; अचरमो
भवति । तथा अत्यन्तविशेषः सत्यं चारिवत्तं यस्य जीवादिष्वेव
जावेन स तेनैति शेषाचरमो जवतीति । अ० १६ श० १ उ० ।

(३) रत्नप्रसादीनां वैयर्थिकादीनां च चरमाचरमविभागमाह-
इमा णं जंते । रथपण्णा पुढवी किं चरमा, अचरमा,
चरमाइ, अचरमाइ, चरमंतपदेसा, अचरमंतपदेसा ? गोयमा !
इमा णं रथपण्णापुढवी नो चरमा, नो अचरमा, नो चरमाइ,
नो अचरमाइ, नो चरमंतपदेसा, नो अचरमंतपदेसा, नियमा
अचरमं चरमाइ य चरमंतपदेसा य, अचरमंतपदेसा य,
एवं जाव अहे सयमा पुढवी मोइम्मादी० जाव अनुचर-

विद्यापात्रं एवं चैव, इत्युपपन्नराए एवं चैव, लोगे वि एवं चैव, एवं प्रसंगे नि ।

“ इमा भं भंते ! रयण्यमा पुढवी किं चरमा ” इत्यादि पुढ्या । अथ केयं चरमाचरमपरिज्ञाया ? उच्यते-
कर्मं नाम पर्यन्तवर्ति, तत्कालव्याप्यैककल्पव्याप्यैक्या तस्य ज्ञावात् । यथाः पूर्वशरीरापेक्षया चरमं शरीरमिति, वा-
चरममप्यन्तं मध्यवर्ति इति यावत्, तदपि व्याप्यैकिक, तस्य चरमापेक्षया ज्ञावात् । यथा तथाविधाम्पुनरीरापेक्षया म-
ध्यशरीरमचरमशरीरं तदेव चरमाचरमन्त्यैककल्पव्याप्यः प्रस-
क्तः । सम्प्रति बहुवचनान्माह-“ चरमाहं अचरमाहं ति ”
एतानि चत्वारि प्रथमसूत्राणि तथाविधैककल्पपारिणामाधि-
ष्टमव्यवस्थायामि कृतानि । सम्प्रति प्रवेशान्वयिष्ठस्य प्रथमसू-
त्रमाह-“ चरमंतपदेसा य इति ” चरमाव्यवस्थान्वयित्वात्
अन्ताभ्यन्तरप्रदेशाः । अचरमन्तेव कल्याण्यपेक्षयाऽनन्तव-
र्तिवाह्योऽचरमात्प्रदेशाः । तत्रेवं वदन् प्रश्नेषु कृतेषु नग-
नाह-गौतम ! सा रत्नप्रज्ञा पुण्डरी गो चरमा, चरमन्तं व्याप-
किकमिर्युक्तं, न चात्रान्यदपेक्षणीयमस्ति, केवलाया एव तन्म्य-
निरपेक्षायाः स्पृहत्वात्, नात्यचरमा, तत् एव इतोः, तथा अचर-
मन्तमपि व्याप्यैकिकं, न चात्रान्यदपेक्षणीयमस्तीति । किमुक्तं
भवति ?-यं रत्नप्रज्ञा पुण्डरी, न पश्चिमा, नापि मध्या, त-
स्यव्यापेक्षणीयस्याविवक्षणीयमिति । अत एव न चरमाणि, चरम-
न्तव्यपदेशादप्येवाऽसम्भवाः, तद्विषयबहुवचनसम्भवात् । तथाहि-
यदा तस्याभ्यन्तरमन्तव्यपदेश एवोक्तयुक्तैर्नोपपद्यते, तदा कथं
तद्विषयं बहुवचनमुपयुक्तुर्हति, यत्तच्चरमाव्यवस्थेः प्रति-
बन्धनीयानि, प्रागुक्तं चरममन्तव्यपदेशोऽस्यासंभवात्, न चरमात्-
प्रदेशा नाप्यचरमात्प्रदेशाः, कृतयुक्त्या चरमावस्थाचरममन्त-
वाऽसम्भवात्तत्तत्प्रदेशकल्पनाया अप्यसम्भवात् । यद्येवं तर्हि
किमुक्तया तस्यैव आह-नियमाभिव्यक्तेनाचरमं चरमाणि ।
किमुक्तं भवति ?-यदीयमन्तव्यवस्था विवक्षितत्वात् पृथग्यते तदा
यद्योक्तज्ञानमिहेकापि ज्ञेयं व्यपदेशो न ज्ञानि, यदा त्वसं-
ख्येयप्रदेशावगाढेत्यनेकावयवविज्ञानात्मिका विवक्ष्यते तदा य-
द्योक्तमिहेकमविवक्षया भवति । तथाहि-रत्नप्रज्ञापुण्डर्या यानि
प्राग्भवेवस्थितानि अहोदयानि प्रत्येकं तथाविधविशिष्टैकव्य-
पिष्टापरिणामानि चरमाणि । यन्मुनमन्ते बहुरत्नप्रमाणाः
“ आहं तत्तथाविधैकव्यपिष्टापरिणामयुक्तव्यपदेशेन विवक्षितमित्य-
चरमम् २, अहंस्तमुदाहरणं चैव, अचरमा तद्भावमसङ्गात् ।
तदेवमवयवव्यपिष्टपथा विज्ञानायाचरमचरमाणि चेत्युक्त-
यदीकचित्त्वमविवक्षया प्रतिपादिता, यदा पुनः प्रदेशाविव-
क्षितं तदैवं निर्बन्धम, चरमात्प्रदेशाह, अचरमात्प्रदेशाह ।
तथाहि-ये काष्ठाकाष्ठेषु गन्ताः प्रदेशास्ते चरमात्प्रदेशाः, ये
पुनर्मन्त्येकाङ्गगताः प्रदेशास्तेऽचरमात्प्रदेशाः आहं तु ज्ञा-
नं ज्ञाने-चरमाणि नाम तथाविधमिष्टेनप्रागैकप्रादेशिकि-
मिष्टवद्वक्तव्यानि मध्यमागोऽचरम इति । तदपि समीचीनम्,
शोभाभावात् । चरमात्प्रदेशा यद्योक्तप्रागैकप्रादेशिकि-
मिष्टवद्वक्तव्याः प्रदेशा अचरमात्प्रदेशा मध्यमागताः प्रे-
क्षाः । ज्ञाने निर्बन्धनसूत्रेण एकात्मज्ञानैवप्रधानेन अवयव-
व्यपिष्टत्वं रत्नप्रमादेशं वदन्, तयोक्त्यावयवव्यपिष्टाविवक्षया
इत्यादिर्दिष्टं, तथा चावयवव्यपिष्टव्यपिष्टतायां परोक्तदूषणावका-
शः । तथा अस्मिन्प्रदीपीकायां काष्ठवस्तुमतिहावसर्तं प्रति-

पात्रितमिति ततोऽवधारयम् । एवं “ जाव अहे सत्तमाए पु-
ढवीए ” इत्यादि । यथा रत्नप्रज्ञा पुण्डरी, प्रक्षान्तिवचनाव्या-
मुक्ता, एवं शरीराया अपि पुण्डर्या, सोधमार्गानि च विद्यापानि
अनुसृतिप्रमाणपर्यवसानानि, ईदृशप्रमाणप्राप्तोक्तव्यपक्षः,
सुवपातोऽपि सुगमत्वात् स्वयं परिभाषनीयाः । स चैवं-“सह-
रत्नमाए भं भंते ! पुढवी किं चरमा, अचरमा, चरमाणि, अ-
चरमाणि ” इत्यादि । (एवमन्तोः वि इति) एवमुक्तेन प्रकार-
प्राप्तोऽपि वक्तव्यः । स चैवं-“ अतोए भं भंते ! किं चर-
मे अचरमे ” इत्यादि प्रत्युक्तं तथैव । निर्बन्धनसूत्रं-“ गोव-
मा ! अचरमे चरमाणि य चरमंतपदेसा य अचरमंतप-
देसा य ” । तत् चरमाणि यानि लोकात्मिकपुष्टेषु प्रविष्टानि,
शेषमन्त्यसर्वेचरमन्तं, चरमन्तवद्वक्तव्याः प्रदेशाभ्यन्तरप्रदेशाः,
अचरमन्तवद्वक्तव्याः प्रदेशा अचरमन्तप्रदेशाः । प्रक्षा १ पृ ३० ।

(४) सम्प्रत्येतेषु रत्नप्रमादिषु प्रत्येकं चरमाचरमादित-
मवयवबहुवचनमिति विस्तृतमाह-

इमा भं भंते ! रयण्यमाए पुढवीए अचरमस्त य च-
रमाण य चरमंतपदेमाण य अचरमंतपदेमाण य दम्बव्या-
ए पदेनद्वयाए दम्बद्वयेनद्वयाए कयरे, कयरेतितो अण्पा
वा बहुया वा तुष्ठा वा विसेसाद्विया वा । गोपमा ! मन्त्र-
स्यावं इमीसे रयण्यमाए पुढवीए दम्बद्वयाए एगे अच-
रमे चरमाहं अमंसंजगुणाहं अचरमं चरमाणि य दो वि
विसेसाद्वियाहं पदेसद्वयाए मन्त्रस्योभा, इमीसे रयण्य-
माए पुढवीए चरमंतपदेसा अचरमंतपदेसा, अचरमंतपदेसा
अमंसंजगुणा, चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो
वि विसेसाद्विया दम्बद्वयेनद्वयाए सन्त्रस्योवं, इमीसे
रयण्यमाए पुढवीए दम्बद्वयाए एगे अचरमं चरमाहं अ-
मंसंजगुणाहं अचरमं चरमाणि य दो वि विसेसाद्वियाहं
चरमंतपदेसा अमंसंजगुणा अचरमंतपदेसा अमंसंजग-
गुणा चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो वि विसेसाद्वि-
या एवं जाव अहे सत्तमा सोहम्मस्त ० जाव लोगस्त
य एवं चैव ।

“ इमी से भं भंते ! रयण्यमाए पुढवीए अचरमस्त य चर-
माणि ” इत्यादि प्रत्युक्तं सुगमम् । निर्बन्धनसूत्रं सर्वेस्तां द्रव्या-
वतया अथवा रत्नप्रमाणाः पुण्डर्या अचरममन्तवद्वक्तव्याः कक्षा-
विति चेदं आह-एकं “मिष्टिष्टकारणेतुषु सर्वोऽपि विज्ञकी-
यां प्रावेक्ष्यैवम् ” इति व्याख्यानं हेतौ प्रथमा । ततोऽन्यप्रथ-
मस्याप्तथाविधैककल्पपारिणामप्राप्तव्यपदेशात्कं तत्तां लोकात्त-
स्यात् वा नि चरमाणि आहोदयानि तन्मन्त्येवमुक्तानि, तेषाम-
संख्यानत्वात्, अथाचरमं चरमाणि समुदितानि चरमाणि तु-
प्राणि विज्ञेयव्यपिष्टाणि चेति शङ्काभावाह-अचरमं चरमाणि च
समुदितानि विज्ञेयव्यपिष्टाणि । तथाहि-यद्वचरमन्तं तच्च-
अचरमेषु प्रक्षितं तत्तच्चरमन्तं य एकात्मविद्ययाविज्ञेयव्यपिष्टव-
दायो भवति, प्रदेशाव्यवस्थितानां सर्वलोकाभ्यन्तरप्रदेशाः,
चरमन्तव्यवस्थितानि मध्यमागताः प्रदेशाः अचरमन्तव्यवस्थितानि सर्व-
लोकाः । तेषो अचरमन्तप्रदेशा अमंसंजगुणाः, अचरमन्तवद्व-

लोकस्यापि चरमचरमसमुदायापेक्षया क्षेत्रतोऽसंख्ययगुण-
त्वात्, चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशाच्च द्वयेऽपि समुहिता
अचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिकाः कथमिति चेत् ? उच्यते-
चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशापेक्षया असंख्ययभागप्रमाणा,
ततोऽचरमान्तप्रदेशो चरमान्तप्रदेशप्रमाणेऽपि ते अचरमान्त-
प्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव भवन्ति इत्यादिप्रदेशार्थवि-
न्तायाः, (अचरमे चरमाणि य दो वि विसेसाहियाईं चर-
मंतपदेसा असंख्ययगुणा इति) अचरमचरमसमुदायाच-
रमान्तप्रदेशा असंख्ययगुणाः । कथं ? उच्यते-इह एव चरमच-
रमं तत्संख्ययप्रदेशावगाहमपि कल्पयित्वा एकं चरमेतु पुनः
आपदेतु प्रत्येकमसंख्ययाः प्रदेशास्ततोऽभवन्ति चरमाचरमकल्प-
समुदायाचसंख्ययगुणाचरमान्तप्रदेशास्तेभ्योऽप्यचरमान्तप्रदे-
शा असंख्ययगुणास्तेभ्योऽपि चरमान्तप्रदेशाः समुहिता
विशेषाधिका इति पूर्ववत् ।

अलोगस्स णं जेते । अचरमस्स य चरमाण य चरम-
तपदेसाण य अचरमंतपदेसाण य दम्बट्टयाए पदेसट्टयाए
दम्बट्टपदेसट्टयाए कये, कयरोहिंतो अप्पा वा ० ? । गोयमा ।
सम्बत्थोवे अलोगस्स दम्बट्टयाए एगे अचरमे चरमाईं
असंख्यजगुणाईं अचरममचरमाणि य दो वि विसेसाहियाईं
पदेसट्टयाए सम्बत्थोवा; अलोगस्स चरमंतपदेसा अचरम-
तपदेसा अणंतगुणा चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो
वि विसेसाहिया दम्बट्टपदेसट्टयाए सम्बत्थोवे; अलोग-
स्स दम्बट्टयाए एगे अचरमे चरमाईं असंख्यजगुणाईं अचर-
मं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाईं चरमंतपदेसा
असंख्यजगुणा अचरमंतपदेसा अणंतगुणा चरमंतपदेसा य
अचरमंतपदेसा य दो वि विसेसाहिया ।

प्रदेशार्थविन्तायां सर्वस्वोका अलोकस्य चरमान्तप्रदेशाः, लो-
कमिच्छुदधेवान्स्तेषां भावात्, तेभ्योऽचरमान्तप्रदेशा अन-
न्तगुणा, अलोकस्यानन्तत्वात् । चरमान्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदे-
शाच्च समुहिता विशेषाधिकाः, चरमान्तप्रदेशा ह्यचरमान्तप्रदे-
शापेक्षया अनन्तजायकत्वात्, ततस्तेषामचरमान्तप्रदेशास्ततो
मेक्षेयपि तेऽचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव जन्मन्ति ।

(५) सम्प्रति लोकालोकविषयं प्रस्तुतमाह-

लोलालोगस्स णं भंते । अचरमस्स य चरमाण य चरम-
तपदेसाण य अचरमंतपदेसाण य दम्बट्टयाए पदेसट्टयाए
दम्बट्टपदेसट्टयाए कये, कयरोहिंतो अप्पा वा बहुया वा
तुत्ता वा विसेसाहिया वा ? । गोयमा । सम्बत्थोवे लोलालो-
गस्स दम्बट्टयाए एगमेगे अचरमे, लोगस्स चरमाईं असंख्य-
जगुणाईं, अलोगस्स चरमाईं विसेसाहियाईं, लोगस्स अलो-
गस्स य अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाईं
पदेसट्टयाए सम्बत्थोवा, लोगस्स चरमंतपदेसा, अलोगस्स
चरमंतपदेसा विसेसाहिया, लोगस्स अचरमंतपदेसा असं-
ख्यजगुणा, अलोगस्स अचरमंतपदेसा अणंतगुणा, लोगस्स
य अलोगस्स य चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो वि

विसेसाहिया दम्बट्टपदेसट्टयाए सम्बत्थोवे, लोलालोगस्स
दम्बट्टयाए एगमेगे अचरमे, लोगस्स चरमाईं असंख्यजगु-
णाईं, अलोगस्स चरमाईं विसेसाहियाईं, लोगस्स य अलो-
गस्स य अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाईं,
लोगस्स चरमंतपदेसा असंख्यजगुणा, अलोगस्स चरमंतपदे-
सा विसेसाहिया, लोगस्स अचरमंतपदेसा असंख्यजगुणा,
अलोगस्स अचरमंतपदेसा अणंतगुणा, लोगस्स य अलो-
गस्स य चरमंतपदेसा य अचरमंतपदेसा य दो वि विसे-
साहिया सम्बट्टया विसेसाहिया सम्बट्टया प्रणयगुणा
सम्बट्टया अणयगुणा ।

अल्लं सुगमम् । निर्वचनमाह--“गोयमा । गीतम् ।
लोकस्य अलोकस्य च यत् एकैकं अचरमकण्डं तत् स्तोकमे-
कात्वा, तेभ्यो लोकस्य चरमकण्डेभ्योऽप्यलोकस्य चरम-
कण्डाणि तेषामसंख्यत्वात्, तेभ्योऽप्यलोकस्य चरमकण्डाणि विशेषाधि-
कानि । कथमिति चेत् ? उच्यते-इह यद्यपि लोकस्य चरमक-
ण्डानि तत्ततोऽसंख्ययानि तथापि प्रागुपदर्शितपुष्पान्वालयपरि-
कल्पनया ताम्यदौ परिकल्पन्ते । तद्यथा-एकैकं वनसृष्टं विष्णु
एकैकं च विविधिविधं अलोकचरमकण्डानि च तत्प्राप्तपरि-
कल्पनया परिगणयमानि द्वादश । तद्यथा-एकैकं वनसृष्टं
विष्णु द्वे च विविधिविधं द्वादश वानस्पयो न चित्प्राप्तिविष्णु-
मानि च, किं तु विशेषाधिकाणि, तेभ्योऽलोकस्य चरमकण्डेभ्यो
लोकस्य चरमाचरमकण्डानि, अलोकस्य चरमाचरमकण्डानि
समुहितानि विशेषाधिकाणि । तथाहि-लोकस्य चरमकण्डानि
प्रागुक्तपरिकल्पनया अष्टावकमचरममित्युज्जयमोक्षेण च अ-
लोकस्यापि चरमाचरमकण्डानि समुहितानि वयंवाच, उच्यते-
यानेकं मानेन द्वाविंशतिः, सा च द्वादशभ्यो न द्विगुणा
नपि त्रिगुणा, किं तु विशेषाधिकेति, अलोकस्य चरमक-
ण्डेभ्यो लोकालोकचरमाचरमकण्डानि समुहितानि विशेषा-
धिकाणि, प्रदेशार्थविन्तायां सर्वस्वोका लोकस्य चरमा-
न्तप्रदेशा, अष्टावकसत्त्वानामेव प्रदेशाणां भावात् । तेभ्यो-
ऽलोकस्य चरमान्तप्रदेशा विशेषाधिकाः, तेभ्योऽलोकस्याच-
रमान्तप्रदेशा असंख्ययगुणाः, क्षेत्रव्यातिप्रभूततया तत्तदेहा-
नामव्यातिप्रभूतत्वाभावात् । तेभ्योऽप्यलोकस्याचरमान्तप्रदेशा
अनन्तगुणाः, क्षेत्रव्यानन्तगुणत्वात्, तेभ्योऽपि लोकस्य चरमा-
न्तप्रदेशा अचरमान्तप्रदेशा अलोकस्यापि अचरमान्तप्रदेशा
अचरमान्तप्रदेशाः समुहिता विशेषाधिकाः । कथमिति चेत् ?
उच्यते-इह अलोकस्याचरमान्तप्रदेशास्तौ लोकस्य चरमा-
चरमान्तप्रदेशा अलोकस्य चरमान्तप्रदेशाच्च प्रसिष्यन्ते, ते च
सर्वसंख्ययाऽसंख्ययाश्चानन्तरावपेक्षयाऽतिस्वोका इति
प्रक्षेप्येति ते अलोकस्याचरमान्तप्रदेशेभ्यो विशेषाधिका एव ।
एतदनुसारेण प्रवर्धप्रदेशार्थविन्तासूत्रमपि स्वयं परिग्राह-
नीयम्, ननरं लोकालोकचरमाचरमकण्डेभ्यो लोकस्य
चरमान्तप्रदेशा असंख्ययगुणा इति लोकस्य किञ्च चरमाणि
कण्डान्यदौ एकैकैस्मिन्न चरमंतपदेसा अणंतप्रदेशा असंख्ययलो-
कालोकचरमाचरमकण्डानि च समुहितानि द्वाविंशतिः, ततो
यदन्ते लोकालोकचरमाचरमकण्डेभ्यो लोकस्य चरमान्तप्र-
देशा असंख्ययगुणाः । ऐषपदमात्रवा प्राप्य (सम्बट्टया

वितेसाहिया इति । लोकालोकचरमः चरममन्त्रदेशेऽप्यः सर्व-
कल्याणि विशेषाधिकारिणि, अनन्तानन्तसंख्यानां आचारानां तथा
परमाध्याईनामनन्तपरमाध्यायकसकल्पपयस्तानां प्रत्येकाना-
मनन्तसंख्यानां पृथक् ३ कल्पव्यात् तेष्वेवमपि सर्वप्रदेशा
अनन्तगुणाः, तेष्वेवमपि सर्वपर्याया अनन्तगुणाः, प्रतिप्रदेशं
स्वपरमेश्वरानां पर्यायाणामनन्तत्वात् ।

(१) इदानीं परमाध्यायिकं चिन्त्यन्नाह—

परमाध्यायः साधुं जेतै । किं चरमे अचरमे अवतन्वप
चरमाई अचरमाई अवतन्वयाई ६ उदाहु चरमे य अचरमे य
७ उदाहु चरमे य अचरमाई ८ उदाहु चरमाई अचरमे य
९ उदाहु चरमाई च अचरमाई च १० पदमा चउजंगी ।
उदाहु चरमे य अवतन्वप य ११ उदाहु चरमे य अवतन्व-
वयाई च १२, उदाहु चरमाई च अवतन्वप य १३ उ-
दाहु चरमाई च अवतन्वयाई च १४ बोया चउजंगी । उ-
दाहु अचरमे य अवतन्वप य १५ उदाहु अचरमस्त य
अवतन्वयाई च १६ उदाहु अचरमाई च अवतन्वप
च १७ उदाहु अचरमाई च अवतन्वयाई च १८
तस्या चउजंगी । उदाहु चरमे य अचरमे य अवतन्वप
य १९ उदाहु चरमे य अचरमे य अवतन्वयाई च २०
उदाहु चरमे य अचरमाई च अवतन्वप य २१ उदाहु चरमे
य अचरमाई च अवतन्वयाई च २२ उदाहु चरमाई अचरमे
य अवतन्वप य २३ उदाहु चरमाई अचरमे य अवतन्व-
याई २४ उदाहु चरमाई च अचरमाई च अवतन्वप य
२५ उदाहु चरमाई च अचरमाई च अवतन्वयाई च २६
एवै ठव्वीसजंगा । गोयमा । परमाध्यायोगेक्षे नो चरमे
नो अचरमे नियमा अवतन्वप, सेसा जंगा पदितेहेयन्ता ।

तत्र प्रसूये वद्विद्यतिमङ्गाः, वनस्त्राणि पद्मानि चरमाचर-
मावकल्पलक्षणानि, तेषां वैकल्यसंयोगे प्रत्येकमेकवचनमाख्यो-
मङ्गाः । तद्यथा-चरमः १ अचरमः २ अवतन्वपः ३। यथा बहुवच-
नेन । तद्यथा-चरमाणि १ अचरमाणि २ अवतन्वपाणि ३। सर्वसं-
ख्यया वद्विक्तसंयोगमाख्यः । तद्यथा-चरमाचरमपदयोरेकः, चर-
माअवतन्वपकपदयोर्द्वितीयः, अचरमाअवतन्वपकपदयोस्तृतीयः ।
एकैकस्मिन्माख्यो मङ्गाः, तत्र प्रथमे द्विकसंयोगे एवं चरममा-
अचरमा १ चरममाअचरमा २ चरमाअचरमा ३ चरमा-
अचरमा ४ । एवमेव वतुनेहो चरमावतन्वपयोः, एवमेव
चाचरमावतन्वपयोः, सर्वसंख्यया द्विकसंयोगे काद्या
मङ्गाः, द्विकसंयोगे एकवचनबहुवचनमाख्यौ, सर्वसङ्ख्यनया
वद्विद्यतिः । अत्र निर्वचनमाह—“गोयमा । परमाध्यायोगेक्षे
नो चरमे” इत्यादि । परमाध्यायुक्तलक्षणमो न भवति, चरमत्वं
ध्यायगेक्षे, न चावतन्वपलक्षणीयमस्ति, तस्याविवक्षणा च
साक्षाः परमाध्यायैर्नाशापेक्षया चरमत्वं प्रकल्पते, निरवयवमा-
ख्यस्माकं चरमो नाख्यचरमो निरवयवतया मध्यव्यायोगात्, किं
त्वचकम्पः, चरमाचरमपदयोश्चाकारणतः श्रुतयथा चरममण्ड-
माअचरममण्डने वा व्यपदेशमुपयुक्तवत्, वक्तुं शक्यं हि वक्त-

वत्, यत् चरममण्डने अचरममण्डने वा स्वस्वनिमित्तश्रुतयथा
वक्तुमशक्यं तद्वचकमिति, शेषास्तु मङ्गाः प्रतिवेद्याः, परमा-
ख्यौ तेषामसंभवात् । वद्व्याति च—“परमाध्यायमिह तद्वयो” इत्या-
यमर्थः—परमाणी परमाध्यायिनां यो तृतीयो मङ्गः परिग्राह्यः,
शेषा निरवयवत्वेन प्रतिवेद्याः । प्रश्नो ६ पदः ।

परमाध्यायोगेक्षे णं भेतै । किं चरिमे अचरिमे । गो-
यमा । द्वादेशेणं णो चारिमे अचरिमे, सेसादेशेणं सिय
चरिमे सिय अचरिमे, कमादेशेणं सिय चरिमे, सिय
अचरिमे, जाभादेशेणं सिय चरिमे सिय अचरिमे ॥

“परमाध्यायः” इत्यादि । (चरमे ति) यः परमाध्यायैरस्माद्विशिष्ट-
भावाक्ययुतः सन् पुनस्त्वं भावं न प्राप्स्यसि स तन्नाशयामेक्षया
चरमः, एतद्विपरीतस्वचरम इति, तत्र (द्वादेशेणं ति)
आदेशः प्रकारेण कल्प्यते आदेशो द्व्यवदेशावनेन नो चरमः, स
हि कल्पतेः परमाध्यायक्ययुतः संघातमभावाप्यति तत्तन्क्ययुतः,
परमाध्यायक्ययुतं द्व्यवयवमाप्यति इति (सेसादेशेणं ति)
शेषविशेषितत्वलक्षणप्रकारेण स्वाकदाचित्चरमः । कथम् ? यत्र
केचन केचनो समुदातं मतस्तत्र केचन यः परमाध्यायकाहोऽसौ तत्र
केचन तेन केचलिना समुदातमनेन विशिष्टो न कदाचान्माख्य-
वगात् सप्यते, केचलिनो निवारणममादिर्येवं स्यात्तत्र चरमो-
ऽस्मात् । निर्विशेषणकेचापेक्षया त्वचरमस्तत्केचापेक्षया ह्येव
तेन सप्ययमानत्वादिति । (कादादेशेणं ति) कादाविशेषितत्व-
लक्षणप्रकारेण (सिय चरिमे ति) कथाक्षिचरमः, कथम् ?
यत्र काले पूर्वाह्णौ केचलिना समुदातः कृतस्त्वनेन यः परमाध्यायः
परमाध्यायः संकुतः स न कादाविशेषं केचाक्षिसमुदातविशे-
षितं न कदाचान्मापि प्राप्स्यति, तस्य केचलिनः सिद्धिमनेन
पुनः समुदातमायादिति तद्विषयका कालतत्त्वमोऽस्मात्ति
निर्विशेषणकाकापेक्षया त्वचरम इति । (भावापेक्षेणं ति)
प्रायो वर्णादिविशेषः, तद्विशेषलक्षणप्रकारेण स्वाचरमः,
कथम् ? विशिष्टलक्षणविशेषसमुदातमाख्ये यः पुत्रलो वर्णादि-
भाविशेषेणं परिणतः स विशिष्टलक्षणविशेषसमुदातविशेषित-
लक्षणमापेक्षया चरमो यस्मात् तत्केचलिनिभां पुनस्त-
परिणाममसौ न प्राप्स्यतीति, इदं च व्याख्यानं वर्णाकार-
मतमुपजोष्य कृतमिति । अत्र १४ श्लो ५ व ० ।

दुपदेसिणं णं भेतै । संवे पुच्छा । गोयमा । दुपदेसिणं
संवे सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवतन्वप, सेसा भेतै
पदितेहेयन्ता ॥

“दुपदेसिणं जेतै ।” इत्यादि प्रसूये प्राप्स्यत् । निर्विच-
माह—“गोयमा । सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवतन्वप”
इत्यादि । द्विप्रदेशकः एकवचः स्यात् कदाचित् “अवतन्वप”
मिति चेत् । अल्पेन—इह यदा द्विप्रदेशकः सप्यते चरमः । कथ-
प्रदेशयोरवगाहो भवति समक्षेणा व्यपदेशकयोर्द्वयोराकाश-
परमाध्यायपरमाध्याययोः चरमोऽस्य—यतया, तथा यदा अवि-
या चरम इति चरमः, अचरमस्तु—यतया, तथा यदा अवि-
मपि केचलिनाचरमस्यायोगात् । यदा तु स एव द्विप्रदेशकः
एकवचः एकलक्षणकाप्रदेशो भवति—यतया, तथा स तथावि-
कारणश्रुतयथा चरममण्डने चरमाचरमपदयोश्चाकारण-
व्यपदेशं शक्यते, नाख्यचरम-

शब्देनेति अवक्तव्यः, शेषास्तु भङ्गाः प्रतिषेधाः । तथा च ब्रूयति—“पदमो तद्वक्तो य हाहं उपपत्तेः” अस्यायमर्थः—हिमप्रदेशे स्कन्धे प्रथमो जङ्गलधर इति तृतीयोऽवक्तव्य इति भवति । शेषास्तु प्रतिषेधाः, असम्भवात्, स आसम्भवः सुप्रतीत एव ।

सिपसिप णं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! तिपदेसिप खंधे सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवत्तव्वायं नो चरमाई, नो अचरमाई नो अवत्तव्वायं, नो चरमे य अचरमे य, नो चरमे य अचरमाई, सिय चरमाई च अचरमे य, नो चरमाई च अचरमाई च, सिय चरमे य अवत्तव्वायं य, सेसा भंगा पडिसेह्यव्वा ॥

“सिपसिप णं भंते ! खंधे” इत्यादि प्रसूतं प्राग्वत् । निर्वचनमाह—“गोयमा ! सिय चरमे” इत्यादि । इह यदा त्रिप्रदेशिकः स्कन्धो ह्योराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवमवगाढो ज्ञपति तदाऽन्यो चरमः, सा चरमाचरमवगाढावा हिमप्रदेशास्कन्धवज्रावनीया, अचरमप्रतिषेधः प्राग्वत्, स्यात्त्वक्तव्य इति, यदा स एव त्रिप्रदेशिकः स्कन्ध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहते तदा परमाणुवत् चरमाचरमव्यपदेशकारणशून्यतया चरमाऽचरमशब्दाभ्यां व्यपदेशुमशक्यत्वात्कल्पः, चतुर्थाह्योऽहमर्थः प्रतिषेधाः, असम्भवात्, असंभवस्तु प्रतीतत्वात् स्वयमुपयुज्य वक्तव्यः, नवमस्तु भङ्गाः, तथा ब्रूह—(सिय चरमाई च अचरमे य) प्राकृते द्विविधेति बहुवचनं, ततोऽयमर्थः—स्यात्कदाचिद्यं जङ्गलधरमोऽचरमश्च, तत्र यदा स त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः त्रिधाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितोऽवमवगाहते तदाऽऽदिमान्निमी हो परमाणुपर्वन्तर्धानत्वाचरमो, मध्यमस्तु मध्यवर्तिन्याचरम इति, दशमस्तु प्रतियोग्यस्कन्धश्च त्रिप्रदेशिकाया चरमाचरमशब्दयोः द्रष्टव्यनिमित्तासंभवात्, एकादशस्तु भङ्गाः, तथा ब्रूह—(सिय चरमे य अवत्तव्वायं य) स्यात्कदाचिद्यं भङ्गावक्तव्यश्च, तत्र यदा स त्रिप्रदेशिकः समश्रेण्या विभेष्टा व्यवस्थितावति तदा हो परमाणु समश्रेण्या व्यवस्थितावति हिमप्रदेशावगाढास्त्रिप्रदेशिकस्कन्धचरमव्यपदेशकारणजातः चरम एकश्च परमाणुविभेष्टिस्मरमाचरमशब्दाभ्यां व्यपदेशुमशक्य इत्यवक्तव्यः, शेषास्तु भङ्गाः सर्वेऽपि प्रतिषेधाः । अहंति च—“पदमो तद्वक्तो नयमो, एकारत्नमो य तिपपत्तेः” अस्यायमर्थः—त्रिप्रदेशे स्कन्धे प्रथमो जङ्गलधर इति, तृतीयोऽवक्तव्य इति, नवमश्चरमो वाऽचरमश्च, एकादशश्चरमश्चावक्तव्यश्चेति भवति, शेषा भङ्गा न घटते ।

चउपपसिप णं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! चउपपसिप णं खंधे सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवत्तव्वायं नो चरमाई, नो अचरमाई नो अवत्तव्वायं, नो चरमे य अचरमे य, नो चरमे य अचरमाई च, सिय चरमाई अचरमे य, सिय चरमाई च अचरमाई च, सिय चरमे य अवत्तव्वायं य, सेसा भंगा पडिसेह्यव्वा ॥

य अवत्तव्वायं च, नो अचरमाई च अवत्तव्वायं य, नो अचरमाई च अवत्तव्वायं च, नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्वायं य, नो चरमे य अचरमे य अवत्तव्वायं च, नो चरमे य अचरमाई च अवत्तव्वायं य, नो चरमे य अचरमाई च अवत्तव्वायं च, सिय चरमाई च अचरमे य अवत्तव्वायं य, सेसा भंगा पडिसेह्यव्वा ॥

“चउपपसिप णं भंते ! खंधे” इत्यादि प्रसूतं प्राग्वत् । निर्वचनमाह—“गोयमा ! सिय चरमे” इत्यादि । अत्र प्रथमतः त्रिधनवमदशमेकादशद्वात्रयोविंशतितमकथाः सप्त भङ्गाः प्राङ्गाः, शेषाः प्रतिषेधाः, तत्र प्रथमभङ्गो वाः स्याच्चरम इति, इह यदा चतुःप्रदेशिकस्कन्धो ह्योराकाशप्रदेशयोः समश्रेण्या व्यवस्थितयोरेवमवगाहते तदा चरमः, सा च चरमावगाढा समश्रेण्या व्यवस्थितहिमप्रदेशावगाढाहिमप्रदेशस्कन्धवज्रावनीया, तृतीयो भङ्गः स्यात्त्वक्तव्य इति, स वैषम्य-यदा स एव चतुःप्रदेशिकः स्कन्ध एकस्मिन्नाकाशप्रदेशेऽवगाहते तदा परमाणुवत् वक्तव्यः, नवमः स्याच्चरमो वाचरमश्च, स वैषम्य-यदा स चतुःप्रदेशात्मकस्कन्धोऽस्मिन्नाकाशप्रदेशेष्ववमवगाहते तदा आद्यन्तःप्रदेशावगाढो चरमो, मध्यप्रदेशावगाढस्त्यचरमः, दशमः स्याच्चरमो वाचरमो च, तत्र यदा स चतुःप्रदेशात्मकः स्कन्धः समश्रेण्या व्यवस्थितेषु चतुर्धाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाहते तदा आद्यन्तःहिमप्रदेशावगाढो हो परमाणु चरमो, ह्योस्तु मध्यमयोराकाशप्रदेशयोरेवगाढो हो परमाणु अचरमावति, एकादशः स्याच्चरमश्चावक्तव्यः, स वैषम्य-यदा स चतुःप्रदेशिकः स्कन्धः त्रिधाकाशप्रदेशेषु समश्रेण्या व्यवस्थितावति तदा समश्रेणिव्यवस्थितहिमप्रदेशावगाढास्त्रिप्रदेशावगाढाहिमप्रदेशावगाढाहिमप्रदेशस्कन्धवत् चरम एकश्च विभेष्टिस्थः परमाणुवत् चरमाचरमशब्दाभ्यां व्यपदेशुमशक्यत्वाच्चरमश्च इति, इहाहः स्याच्चरमश्चावक्तव्यो च, स वैषम्य-यदा स चतुःप्रदेशात्मकः स्कन्धश्चतुर्धाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाहते हो परमाणु ह्योः समश्रेण्यावस्थितयोराकाशप्रदेशयोर्हो च परमाणु ह्योः विभेष्टा व्यवस्थितयोः तदा हो परमाणु समश्रेण्या व्यवस्थितोः तदा हिमप्रदेशावगाढाहिमप्रदेशावगाढाहिमप्रदेशस्कन्धवत् चरमः, हो च परमाणु विभेष्टिव्यवस्थितोः केवलपरमाणुवत् चरमाचरमशब्दाभ्यां व्यपदेशुमशक्यत्ववक्तव्यो । त्रयोविंशतितमः स्याच्चरमो वाचरमश्चावक्तव्यश्च, कथमिति चेत् ? उक्तवते—इह यदा स चतुःप्रदेशिकः स्कन्धश्चतुर्धाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाहते तत्रः परमाणुवत्स्मिन् समश्रेण्या व्यवस्थितेष्वाकाशप्रदेशेष्वेका विभेष्टिस्थप्रदेशे तदा त्रिषु परमाणुषु समश्रेणिव्यवस्थितेषु मध्ये आद्यन्तो परमाणुपर्वन्तर्धानत्वाचरमो, मध्यस्थचरमो, विभेष्टिस्थवक्तव्य इति । बहुपत्ति च—“पदमो तद्वक्तो नयमो, दशमो एकारत्नमो य वारत्नमो । भंगा चउपपत्तेः, तेनोत्तमो य वाचव्यो ॥ १ ॥” गतायां ।

पंचपदेसिप णं भंते ! खंधे पुच्छा ? । गोयमा ! पंचपदेसिप खंधे सिय चरमे नो अचरमे, सिय अवत्तव्वायं नो चरमाई नो अचरमाई नो अवत्तव्वायं, सिय चरमे य अचरमे य, नो चरमे य अचरमाई च, सिय चरमाई च अचरमे य, सिय चरमाई च अचरमाई च, सिय चरमे य अवत्तव्वायं य, सेसा भंगा पडिसेह्यव्वा ॥

य, सिय चरमे य अवत्तन्वयाईं च, सिय चरमाईं च अवत्तन्वय य, नो चरमाईं च अवत्तन्वयाईं च, नो अचरमे य अवत्तन्वय य, नो अचरमे य अवत्तन्वयाईं च, नो अचरमाईं च अवत्तन्वय य, नो चरमाईं च अवत्तन्वयाईं च, नो चरमे य अचरमे य अवत्तन्वय य, नो चरमे य अवत्तन्वयाईं च, नो चरमे य अचरमाईं च अवत्तन्वय य, नो चरमे य अचरमाईं च अवत्तन्वयाईं च, सिय चरमाईं च अचरमे य अवत्तन्वय य, सिय चरमाईं च अचरमाईं च अवत्तन्वय य, नो चरमाईं च अचरमाईं च अवत्तन्वयाईं च ।

“पंचपदसि ए ण जेतं !” इत्यादि प्रश्नसूत्रं प्राप्यत् । निवेचन-
माह-“मायमा ! सिंघ चरमं” इत्यादि । इह प्रथमन्यायेन ससम-
नचमदशमेकादशद्वादशत्रयोदशचार्योविंशतितमचतुर्विंशतितम-
पञ्चविंशतितमस्यैकादश चरमः भवति । नानाः दोषाः प्रतिषेधयोः ।
वर्जयन्ति — “पदमो तदर्थो सतमः, इह यद एककारं वारं
तत्तसमो । त्वेते स चरव्यसो, पणवो ससमो य पंचमप” ॥ १ ॥
तत्रायं प्रथमो भङ्गः—स्यात् चरम इति, इह यदा पञ्चमदेश-
शात्मकः रक्तपञ्चुत्तरोऽवगाते तदा स परमाणुवत्कल्प्यः स्वव्यतिथि-
योरिवमवगाहते त्रयः परमाणुव एकस्त्रिंशत्काशप्रदेशो द्वौ
द्वितीयं तदा द्विप्रदेशावगादद्विप्रदेशकस्त्वप्यवचरमः, तृतीयोऽ-
वकल्प्यः । स वैचम-यदा स पञ्चप्रदेशात्मकः रक्तप्य एक-
स्त्रिंशत्काशप्रदेशोऽवगाते तदा स परमाणुवत्कल्प्यः, ससमः
स्याच्चरमश्चावचरमश्च, स वैचम-यदा पञ्चप्रदेशकः रक्तप्यः
पञ्चस्त्रिंशत्काशप्रदेशोऽवगाहते तदा यं चरमाश्चरमः पर-
माणुवस्तेषामेकसम्प्रतिपत्तिर्यामपचितनस्याद् कथंन्याद् वां क-
स्याद् कथंन्याद् कथंन्याद् कथंन्याद् कथंन्याद् पदेशो इति व्यप-
देशो, मध्यस्थं परमाणुवत्पञ्चवर्तिन्यावचरम इति, नवमश्चर-
मो चावचरमश्च, तत्र यदा स पञ्चप्रदेशकस्त्वप्यस्त्रिंशत्काशप्र-
देशो समभया व्यवस्थितोऽविवमवगाहते द्वौ परमाणु आद्यं त्रा-
चप्रदेशयोः द्वावते एको मध्यं तदा त्राचप्रदेशावगादौ द्वौ चर-
मौ द्वावमध्यप्रदेशावगादौ चरम इति चरमौ मध्यस्थं मध्यव-
र्तिन्यावचरमः, दशमश्चरमो चावचरमश्च, तत्र यदा स पञ्चप्रदे-
शात्मकः रक्तपञ्चतुर्वांकाशप्रदेशो व्यवस्थितोऽविवमवगाहते
त्रयः परमाणवः त्रिप्रदेशावगादेष्वेकस्त्रिंशत् द्वाविति, तदा त्रा-
चप्रदेशयोः परमाणुअरमौ द्वौ चान्यत्रप्रदेशार्थिनौ चर-
म इति चरमौ द्वौ च मध्यवर्तिन्यावचरमौ, एकादशश्चरमश्चावक-
ल्प्यः, कथमिति चेत्, उच्यते-यदा स पञ्चप्रदेशस्त्रिंशत्काशप्रदे-
शो स समभया वैचमवगाहते द्वौ २ परमाणु द्वयोराकाशप्रदेश-
योः समभया व्यवस्थितयोरैको विप्रदेशः तदा चरमः
परमाणवो द्विप्रदेशावगादित्वात् द्विप्रदेशावगादद्विप्रदेशक-
स्त्वप्यवचरम एकश्च विप्रदेशियः परमाणुवत्कल्प्यः, द्वादशश्चर-
मावकल्प्यश्च, तत्र यदा स पञ्चप्रदेशावगाद रक्तपञ्चतुर्वां-
काशप्रदेशो समभया विप्रभया वैचमवगाहते द्वौ परमाणु,
द्वयोराकाशप्रदेशयोः समभया व्यवस्थितनयोरैको विप्रेशि-
रस्यो द्वौ चाप्यस्मिन् विप्रेशिरस्यं तदा द्वौ परमाणु समभ्रि-
व्यवस्थित द्विप्रदेशावगादौ द्विप्रदेशावगादद्विप्रदेशकस्त्वप्यवचरमः,
त्रयोऽविप्रदेशिरी पृथगेकैकाशप्रदेशावगादौ चावकल्प्यः,
द्वादशश्चरमश्चो चावकल्प्यश्च, तत्र यदा स पञ्चप्रदेशावगाद-

पञ्चस्वाकाशप्रदेशेष्वेवमवगाहते इति परमाप्युपपत्तिद्वाराकाशप्रदेशायाः समग्रया व्यवस्थितयोरवगाही द्वौ च द्वयोस्तु द्वैवाधः एकपुण्यन्तमप्यसमं तथा स्वाप्युत्तिनी द्विवेदसावगाहपञ्चकपञ्चकचरमयौ द्वौ वाचस्तनी चरम इति चरमौ एकश्च केवलः परमाधुरिवावकस्य इति त्रयोविंशतितमः चरमौ वाचस्तनीवाचकव्यस्य । यदा पञ्चप्रदेशकः एकपञ्चकपञ्चकाशप्रदेशेषु समग्रया विभज्यया वैभवमवाहते त्रिष्वकाशप्रदेशेषु समग्रया व्यवस्थितेष्वकाशेषु विभज्यया च अतः त्रिष्वकाशप्रदेशेषु मध्ये आद्यन्तप्रदेशावगाही चरमौ, मध्यप्रदेशवर्ती तु द्वयशुक्तौ मध्यवर्तिन्वाचकयोः विभज्ययाचञ्चकव्य इति । चतुर्विंशतितमचरमौ वाचरमभावाकव्यस्यैव । कथमिति चेत्तुल्यत्वं एव यदा पञ्चप्रदेशकः एकपञ्चकपञ्चकाशप्रदेशेषु समग्रया विभज्यया वैभवमवाहते त्रयः परमाणवस्त्रिष्वकाशप्रदेशेषु समग्रया व्यवस्थितेषु द्वौ च यदाः परमाणवाविभज्ययथाः तदा त्रिष्वकाशप्रदेशेषु मध्ये आद्याद्यन्तप्रदेशवर्ती चरमौ मध्यकाशचरमौ द्वौ च विभज्ययथावकव्योः, पञ्चविंशतितमचरमौ वाचरमौ वाचकव्यस्य, स वैभव-यदा स पञ्चप्रदेशकः एकपञ्चकपञ्चकाशप्रदेशेषु समग्रया विभज्यया वैभवमवाहते चत्वारस्तुत्वाकाशप्रदेशेषु मध्ये आद्याद्यन्तप्रदेशवर्ती विभज्ययथाः तदा चतुर्वात्काशप्रदेशेषु समग्रया व्यवस्थितप्रदेशवर्ती चरमौ द्वौ च मध्यमवर्तितावचरमावेका विभज्ययथाऽवकव्यः ।

कृष्णमिष्टि णं जंतैः पुच्छाः । गोयमा ! कृष्णमिष्टि
 णं खेधे सिय चरमे ? नो अचरमे २ सिय अचरम्वण ३
 नो चरमाई ४ नो अचरमाई ५ नो अचरम्वयाई ६ मिय
 चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाई च ७ मिय
 चरमाई च अचरमे य ८ सिय चरमाई च अचरमाई च ९
 सिय चरमे य अचरम्वण य १० सिय चरमे य अचरम्वया-
 ई च ११ सिय चरमाई च अचरम्वण य १२ मिय चरमाई
 च अचरम्वयाई च १४ नो अचरमे य अचरम्वण य १५
 नो अचरमे य अचरम्वयाई च १६ नो अचरमाई च अच-
 रम्वण य १७ नो अचरमाई च अचरम्वयाई च १८ सिय
 चरमे य अचरमे य अचरम्वण य १९ नो चरमे य
 अचरमे य अचरम्वयाई च २० नो चरमे य अचरमाई
 च अचरम्वण य २१ नो चरमे य अचरमाई च अच-
 रम्वयाई च २२ सिय चरमाई च अचरमे य अचरम्वण
 य २३ सिय चरमाई च अचरमे य अचरम्वयाई च २४
 सिय चरमाई च अचरमाई च अचरम्वण य २५ सिय
 चरमाई च अचरमाई च अचरम्वयाई च २६ ॥

“छापयुस्य ज्ञं भने !” इत्यादि प्रकृत्यं प्राप्यन्तु । निर्वचन-
य-“मायया । सिय चरमे” इत्यादि । इह द्वितीयकृत्युपेक्षस-
षष्ठपञ्चदशशोऽस्यसदृशद्वाराविशिनानिमकविशिनानिमहवि-
शिनानिमकया एकदशया दृष्टः प्रविष्यन्तः चरयन्ति च-“विच-
त्य पंच सुदृष्टं, पञ्चरसोऽं च सत्तराऽः । विसेक्ष्योसं च,....
चक्षोऽं सुदृष्टिम् ।” शेषास्त्येकादशः परिभाषाः, चतुर्मासनास-
कया द्वादशो न घटन्ते, एकादशन्तु घटन्ते, तथा भाव्यते-
इह द्वा वदप्रश्नकः स्कन्धा द्वयोः एकादशपरिभाषाः समर्थयथा

[illegible]

अभिषेकस्थितप्रदेशशाखाणां ह्यस्यैकस्त्वध्वदेकक्षरमौ द्वौ च विभेगिस्थप्रदेशावगाढौ परमाणुवदेकोऽवकल्पः, ह्यद्विशब्द-
रमभाष्यकल्पौ च, तत्र यदा स वदप्रदेशसकः स्कन्धभृत्यो-
न्ध्याकाशप्रदेशे तु समभेद्या विभेगेषा वैभवमगाहते द्वौ परमा-
ण्यु प्रथमप्रदेशे द्वौ समभेगिस्थवस्थिते द्वितीयं प्रदेशे एक-
स्ततः परमुपरि तृतीयप्रदेशे एकस्याद्वभृत्यौ इति तथा
अस्याः परमाण्वो, प्रिप्रदेशावगाढः पूर्ववदेकक्षरमौ, द्वौ च
विभेगिस्थप्रदेशावगाढावकल्पवति, त्रयोदशक्षरमौ चाव-
कल्पश्च यदा स एव वदप्रदेशकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदे-
शेषु समभेद्या विभेगेषा वैभवमगाहते द्वौ परमाणु ह्ययो-
राकाशप्रदेशयोः समभेगिस्थवस्थितयोः द्वौ तयोरेवायः स-
मभेगिस्थवस्थितयोः पराकाशप्रदेशयोः अग्निरूपमध्मनासमभे-
गित्वे एकस्त्वध्वकाशप्रदेशे इति तदा द्विप्रदेशावगाढह्य-
स्यैकस्त्वध्ववुपरितन्निप्रदेशावगाढौ द्वौ परमाणु एकक्षर-
मौ ह्यध्वस्तनाविति चरमौ धावेकप्रदेशावगाढौ परमाणु-
वदेकोऽवकल्पः, चतुर्दशक्षरमौ चावकल्पौ च, तत्र यदा
स एव वदप्रदेशकः स्कन्धः वदस्वाकाशप्रदेशेषु समभेद्या
विभेगेषा वैभवमगाहते द्वौ परमाणु ह्ययोराकाशप्रदेशयोः
समभेद्या वैभवस्थितयोः द्वौ तयोरेवायः समभेगिस्थवस्थित-
योराकाशप्रदेशयोरेको विभेगिस्थवस्थितमध्मनासमभेगिस्थे
अत्र एक इपरितन्मयोः द्वयोः विभेगित्वे तथा ह्यवुपरितन्मयो-
एकक्षरमौ ह्यध्वस्तनाविति चरमौ द्वौ चावकल्पवति,
पञ्चविंशतितमवध्वकाशप्रदेशावगाढावकल्पश्च, स वैभव-यदा
स वदप्रदेशकः स्कन्धः वदस्वाकाशप्रदेशेषु एकपरिभेगेषु
विभेगित्वैकाधिकमवगाहते तथा एकवेष्टकाभ्याः परमा-
णवः, प्रागुक्तयोरेकक्षरव एकऽक्षरमौ मयवन्तौ एको-
ऽवकल्पौ, यश्च विश्रुतितमवध्वमयाऽवकल्पश्चावकल्पौ
च स सप्तमप्रदेशेयैवोपपद्यते, न वदप्रदेशकस्त्व, योऽयंवि-
श्रुतितमवध्वमयाचरमौ चावकल्पश्च सोऽपि सप्तप्रदेशेयैवो-
पपद्यते न वदप्रदेशकस्त्व, यस्तु ह्यविश्रुतितमः चरमवध्वमौ
चावकल्पश्च स सोऽष्टप्रदेशस्थिते त्रयोऽयंकोनविंशत्यवयो-
ऽष्ट प्रतिभिदा, यश्च त्रयोऽधिकस्थितचरमौ चावकल्पश्चावकल्प-
स च एव, यदा स एव वदप्रदेशकः स्कन्धभृत्योन्ध्याकाशप्रदे-
शेष्वभवगाहते द्वौ २ परमाणु ह्ययोराकाशप्रदेशयोरेकस्तयोरेक
समभेगित्वे तृतीये आकाशप्रदेशे एको विभेगित्वे इति तथा
आद्यप्रदेशावगाढौ द्वौ परमाणु चरमस्त्रीयप्रदेशावगाढक्षर-
मौ द्वितीयप्रदेशावगाढौ द्वौ परमाणु चरमौ विभेगिस्थोऽवक-
ल्पः, चतुर्दशतितमः चरमौ चावकल्पश्चावकल्पौ च, तत्र यदा
स एव वदप्रदेशाशमकः स्कन्धः पञ्चस्वाकाशप्रदेशेषु समभे-
द्या विभेगेषा वैभवमगाहते विभ्याकाशप्रदेशेषु समभेद्या
व्यवस्थितेभ्यावो एको द्वितीये एकतृतीये द्वौ द्वयोरेकवि-
स्थयोरेकैक इति तथा आद्यप्रदेशावगाढौ चरमौ मयाव-
गाढौ चरमौ विभेगित्वे प्रदेशावगाढौ अवकल्पौ, पञ्च-
विंशतितमवध्वमौ चावकल्पश्चावकल्पश्च, यदा स एव वदप्र-
देशाशमकः स्कन्धः पञ्चसु प्रदेशेषु समभेद्याविभेगेषा वैभवम-
गाहते चतुर्धाकाशप्रदेशेषु समभेगिस्थवस्थितेषाकाशप्रदेशेष्वे-
कैकस्तत्तु द्वौ पञ्चमे विभेगित्वे एकः तथा चाद्यप्रदेशस्थित-
मौ चरमौ मयावस्थितमौ चरमौ ह्यवकल्पौ विभेगित्वेप्रदेश-
पकोऽवकल्पः पञ्चविंशतितमः चरमौ चावकल्पौ चावकल्पौ, स

बैषम-यथा स वटप्रदेशकः स्कन्धः वटस्वाकाशमदेशेषु समभे-
दया विभेदया वैषम्यवाहते तथा आद्यस्तमदेशावगाढौ द्वौ
चरमौ, द्वौ मध्यप्रदेशावगाढावचरमौ, चैव विभेदेष्वधप्रदेश-
द्वयावगाढावचरमव्याप्तिरिति ।

सत्तपदेसिएयं जंते । संधे पुच्छा । गोयमा । सत्तपसि-
एयं संधे सिय चरमे ? नो अचरमे २ सिय अवत्तव्वए ?
नो चरमाई ४ नो अचरमाई ५ नो अवत्तव्वयाई ६
सिय चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाई च ८
सिय चरमाई च अचरमे य ए सिय चरमाई च अचरमाई
च १० सिय चरमे य अवत्तव्वए य ११ सिय चरमे य
अवत्तव्वयाई च १२ सिय चरमाई च अवत्तव्वए य १३ सिय
चरमाई च अवत्तव्वयाई च १४ नो अचरमे य अवत्तव्वए
य १५ नो अचरमे य अवत्तव्वयाई च १६ नो अचरमाई च
अवत्तव्वए य १७ नो अचरमाई च अवत्तव्वयाई च १८ सिय
चरमे य अचरमे य अवत्तव्वए य १९ सिय चरमे य अचरमे
य अवत्तव्वयाई च २० सिय चरमे य अचरमाई च अवत्तव्वए
य २१ नो चरमे य अचरमाई च अवत्तव्वयाई च २२ सिय
चरमाई च अचरमे य अवत्तव्वए य २३ सिय चरमाई च अचरमे
य अवत्तव्वयाई च २४ सिय चरमाई च अचरमाई च अवत्तव्व-
ए य २५ सिय चरमाई च अचरमाई च अवत्तव्वयाई
च २६ ॥

“सत्तपसिएयं जंते । संधे । इत्यादि प्रथमसूत्रं प्राग्वत् ।
निर्बैषम्यमाह- “गोयमा । सत्तपसिएयं संधे सिय चरमे
नो अचरमे” इत्यादि । इह द्वितीयसूत्रे पञ्चमवष्टपञ्चदश-
चोरमशस्तव्याहृदशद्वितीयशतितत्त्वम् नव भङ्गाः प्रतिषेधाः,
शेषा उपदेयाः, वक्ष्यति च- “वि चउक पंच छट्ठं, पणनर सोलं
च सत्तपडारं । छजिए पावोत्तरेमं, सेसा मंगा उ सत्त-
मए” ॥ १ ॥ तत्र ज्ञादीनामष्टादशपर्यन्तानां प्रतिषेधकारणं
प्राशुकमनुसन्धं न केवलमत्र किं तु सर्वेष्वनुचरेषु स्कन्धेषु
वस्तु ज्ञाविशतितमः सोऽष्टप्रदेशकस्यैव घटते, न सप्तप्रदे-
शकस्येयुक्तं प्राक्, तत्र इह प्रतिषेधः, शेषास्तु प्रथमादयः
षड्विंशतितमपर्यन्ताः सप्तदश जङ्गाः वटप्रदेशकस्कन्धस्यैव
प्राचीनाः, केवलं विनयजनामुप्राह्य स्थापनामात्रशेषाव-
श्यन्ते, प्रथमो भट्टभारमभङ्गः, तुनीयचरमः, सप्तमभ-
रमभङ्गचरमभङ्गः, अष्टमभरमभङ्गचरमौ च, नवमभरमौ चाच-
रमभङ्ग, दशमभरमौ चाचरमौ च, एकादशमभरमभङ्गचरमभङ्ग, द्वा-
दशमभरमभङ्गचरमौ च, त्रयोदशमभरमौ चाचरमभङ्ग, चतुर्दश-
मभरमौ चाचरमौ च, एकविंशतितमभरमभङ्गचरमभङ्गचा-
चरमभङ्ग, विंशतितमभरमभङ्गचाचरमभङ्गचरमौ च, एकविंश-
तितमभरमभङ्गचाचरमौ चाचरमभङ्ग, त्रयोविंशतितमभरमौ
चाचरमभङ्गचरमभङ्ग, चतुर्विंशतितमभरमौ चाचरमभङ्गचा-
चरमौ च, पञ्चविंशतितमभरमौ चाचरमौ चाचरमभङ्गचर-
मभङ्गचरमभङ्गचरमौ चाचरमौ चाचरमभङ्ग । इह यस्मात्
पि शिष्यपि । स्कन्धः एकस्मिन्काशप्रदेशोऽवगाहते होर-
अष्टपसिएयं सत्तपसि, तत एव भङ्गः सम्पन्नित ।

सिए संधे सिय चरमे ? नो अचरमे २ सिय अवत्तव्वए

१ नो चरमाई ४ नो अचरमाई ५ नो अवत्तव्वयाई ६ सिय
चरमे य अचरमे य ७ सिय चरमे य अचरमाई च ८
सिय चरमाई च अचरमे य ए सिय चरमाई च
अचरमाई च १० सिय चरमे य अवत्तव्वए य ११
सिय चरमे य अवत्तव्वयाई च १२ सिय चरमाई च
अवत्तव्वए य १३ सिय चरमाई च अवत्तव्वयाई च १४
नो अचरमे य अवत्तव्वए य १५ नो अचरमे य अवत्तव्व-
याई च १६ नो अचरमाई च अवत्तव्वए य १७ नो अचरमाई
च अवत्तव्वयाई च १८ सिय चरमे य अचरमे य अवत्त-
व्वए य १९ सिय चरमे य अचरमे य अवत्तव्वयाई च २०
सिय चरमे य अचरमाई च अवत्तव्वए य २१ सिय चरमे य
अचरमाई च अवत्तव्वयाई च २२ सिय चरमाई च अच-
रमे य अवत्तव्वए य २३ सिय चरमाई च अचरमे य
अवत्तव्वयाई च २४ सिय चरमाई च अचरमाई च अवत्त-
व्वए य २५ सिय चरमाई च अचरमाई च अवत्तव्वयाई
च २६ संसेल्लजपदेसिए अस्सेल्लजपदेसिए अस्सेल्लजपदेसिए
संघे जहेव अष्टपदेसिए तहेव पत्तं जालिएयथा ।

“अष्टपसिएयं जंते । संधे । इत्यादि पृच्छामुत्रं प्राग्वत् ।
निर्वचनसूत्रम्- “अष्टपसिएयं संधे सिय चरमे” इत्यादि ।
अत्र द्वितीयसूत्रे पञ्चमवष्टपञ्चदशचोरमशस्तव्याहृदशद्वि-
तीयशतितत्त्वम् नव भङ्गाः प्रतिषेधाः, शेषा उपदेयाः, वक्ष्यति च- “वि-
चउक पंच छट्ठं, पणनर सोलं च सत्तपडारं । एए वज्जियंगा,
सेसा सेसेल्लु संघेसु ॥ १ ॥” सुगमा, नवरं “सेसा सेसेल्लु
संघेसु इति” शेषा अत्राः शेषेषु सप्तप्रदेशकान् स्कन्धादितरेषु
अष्टप्रदेशादिकेषु सर्वेषु स्कन्धेषु छट्ठया । अस्सेल्लुसुरा-
दी पठान्त- “एए वज्जियंगा, तेण परमवडिया जंगा सेसा”
सुगमम्, ते च प्रथमादयो भङ्गाः षड्विंशतितपर्यन्ता अष्टाद-
शभावनान् स्थापनामात्रं प्राग्वद्भावनियाः, नवरं चरमभङ्ग-
चरमौ चाचरमौ चेत्येवंकेषु द्विविंशतितमो भङ्गः, तत पञ्चम, अष्ट
द्विप्रदेशादित्तिपु स्कन्धेष्ववकस्यावित्येवंकेषु षष्ठो भङ्गः कस्मा-
त्प्रतिषेधयते, तस्याऽपि युक्तिः सम्भवजानाम् । तथाहि- वडा
एकः परमाशुरेकस्मिन्काशप्रदेशे द्वितीया विभेदोऽप्येव प्रशस्त-
या एकाऽप्यवकस्यो द्वितीयाऽप्यवकस्य इति अवयवकस्यावि-
ति जङ्गास्मिन्प्रदेशकविन्त्यायाम् कस्मिन्वकपरमाशुरपरस्मिन्-
जन्तुप्रदेशकविन्त्यायाम् प्रत्येकं द्वौ २ परमाणु इत्यादि । सम्भवत-
त, केवलमवकं जगति प्रत्येकं नास्ति । कथमेतद्विशतमिति
चेत् १, उच्यते- अत एव प्रतिषेधवचनात्, यदि ते शयकं प्रत्ये-
कं सम्भवत् चायं प्रतिषेधं कुर्वीदिति, यदि वा सम्भवऽपि जित्तिप-
रनिर्देशात् तुनीयजङ्गक एवान्तर्भावो वेदितव्यः, यथा आद्यप्रदे-
शकं स्कन्धे भङ्गाः प्रतिषेधा विधेयाभ्योक्तास्तथा संख्यातप्रदे-
शकं स्कन्धे भङ्गाः प्रतिषेधप्रदेशकं प्रत्येकं वक्तव्यम् । तथा चाह- “संखल्लप-
सिए अस्सेल्लजपदेसिए” इत्यादि पाठसिद्धः । तत्राह इव स-
वैष मावना, यस्मात्कादिश्वसि आकाशप्रदेशोऽवष्टमेष्टकादीनां
स्कन्धानामवगाहो जयति तथा घटते, यथोक्तः सर्वेऽपि जङ्गाः
नवसंख्यातप्रदेशात्मकस्यानमप्रदेशात्मकस्य च स्कन्धस्य कच-
मेकस्मिन्काशप्रदेशोऽवगाहः १ उच्यते तस्या तथा माहाम्याल, न

कैदुपपन्नं युक्तिः संज्ञान्यमानत्वात् । तथाहि-अनन्तानन्ता द्विप्रदेशकाः स्कन्धाः, यौग्वन्तानन्ताः सङ्ख्येयप्रदेशात्मकाः स्कन्धाः, अनन्तानन्ता असङ्ख्येयप्रदेशात्मकाः स्कन्धाः, अनन्तानन्ता अनन्त-प्रदेशात्मकाः, लोकश्च सर्वोत्सर्गोऽस्य सङ्ख्येयप्रदेशात्मकः, ते च सर्वेऽपि लोक एवावगाहानालोकं ततोऽवस्यन्त्ये, सम्बन्धकस्त्रिपद्याकाशप्रदेशप्रमाणदा बहुवः परमाणवो, बहुवो द्विप्रदेशकाः स्कन्धाः, यावत् बहुवोऽनन्तप्रदेशात्मकाः स्कन्धाः । तथा यात्र पूर्वसूरयः प्रदी-पदृष्टान्तमुपवर्णयन्ति-यथैकस्य प्रदीपस्य गृहमभ्यं प्रवर्तितस्य प्रभापरमाणवः सर्वमेष गृहं प्राप्नुवन्ति, तथा प्रत्येकं प्रदीपस-हस्रस्यापि, न च प्रतिप्रदीपप्रभापरमाणवो न जिज्ञाः, प्रतिप्र-दीपे पुनश्च स्य प्रवर्तितस्य छायाजिह्वदर्शनात्, ततो यथेति स्पृष्ट्वा अपि प्रदीपप्रभापरमाणव एकस्त्रिपद्याकाशप्रदेशे बहुवो मान्ति, तथा परमाणवादयोऽपि, इति न कश्चिदोप-
माकावाच्य तथा तथाऽवकाशदानस्त्वभावतया वस्तूनां च विविचपरिणमन्य-भावतया विरोधानावात् ।

परमाणुमि य तद्व्यो, पदमो तद्व्यो य होइ छुपेसे ।
पदमो तद्व्यो नवमो, एकारसमो य तिपदेमे ॥ १ ॥
पदमो तद्व्यो नवमो, दसमो एकार बारममो ।
भंगा चठप्पदेमे, तेवीमइयो य बांछन्मो ॥ २ ॥
पदमो तद्व्यो सत्तम, एव दम एकार बार तेरसमो ।
तेवीस चउवीसम, पणवीसइयो य पंचपए ॥ ३ ॥
वि चउत्य पंच ठई, पन्नर सोलं च सत्तरइड्डारं ।
वीमेक्कवीम बावी-सगे च वज्जेज ठट्टम्मि ॥ ४ ॥
वि चउत्य पंच ठई, पन्नर सोलं च मत्तरइड्डारं ।
बावमइमविहुणा, सत्तपदेसम्मि खंचम्मि ॥ ५ ॥
वि चउत्य पंच ठई, पन्नर मोलं च सत्तरइड्डारं ।
एते वज्जिय भंगा, सेसा सेसिस्तु खंचेषु ॥ ६ ॥

“ परमाणुमि य तद्व्यो ” इत्यादि पाठसिद्धय, भावितार्थत्वात् । नवरं षट्प्रदेशाद्विभक्तायां प्रतिषेध्या भङ्गाः स्तौका इति, लाघवायै त एव संयुहीताः । इदानीन्तरे स्कन्धानां चरमा-चरमादिवचन्यमोक्षा, स्कन्धाश्च यथायां परिमण्डलाद्वि-स्थाने च प्रवर्तन्ति । (प्रमाणं)

परिमंलत्वे णं भंते । मंठाणस्स संलेज्जपदेसिए संलेज्जपदेसो-गाढे किं चरमे, अचरमे, चरमाई, अचरमाई, चरमतपदेसा, अचरमतपदेसा । गोयमा । परिमंलत्वे णं मंठाणस्स संलेज्जपदे-सिए संलेज्जपदेसोगाढे नो चरमे, नो अचरमे, नो चरमाई, नो अचरमाई, नो चरमतपदेसा, नो अचरमतपदेसा, नियमा अचरमं चरमाणि य ? , चरमतपदेसा य अचरमतपदेसा य ३, एवं० जाव आयते ॥ परिमंलत्वे णं भंते । मंठाणस्स असंलेज्जपदेसिए संलेज्जपदेसोगाढे किं चरमे पुच्छा ? । गोयमा । असंलेज्जपदेसिए संलेज्जपदेसोगाढे जहा संले-ज्जपदेसिए एवं० जाव आयते ॥ परिमंलत्वे णं भंते । मंठाणस्स असंलेज्जपदेसिए असंलेज्जपदेसोगाढे किं चरमे पुच्छा ? । गोयमा । असंलेज्जपदेसिए असंलेज्जपदेसोगाढे नो चरमे,

जहा संलेज्जपदेसोगाढे एवं० जाव आयते ॥ परिमंलत्वे णं भंते । मंठाणस्स असंलेज्जपदेसोगाढे किं चरमे पुच्छा ? । गोयमा । तद्देव० जाव आयते ॥ अग्रंतपदेसिए असंलेज्जपदेसोगाढे जहा संलेज्जपदेसोगाढे एवं० जाव आयते ॥

संख्यातप्रदेशासंख्यातप्रदेशानन्तप्रदेशपरिमण्डलादिसंख्यात-चरमाचरमादिविभक्तायां निषेधनसुत्राणि रत्नप्रज्ञाया इव प्रत्ये-तत्त्वानि, अनेकाययवविज्ञानात्मकताविवक्षायाश्चरमं च चर-माणि चेति निषेधनं प्रदेशाविवक्षयां चरमान्तप्रदेशाश्चा-चरमान्तप्रदेशाश्च ।

सम्प्रति संख्यातप्रदेशास्य संख्यातप्रदेशावगाढस्य परिमण्ड-लादिवचरमाचरमादिविषयमत्यव्युत्पन्नमिति सुत्राह-

परिमंलत्वे णं भंते । मंठाणस्स संलेज्जपदेसिए संले-ज्जपदेसोगाढस्स अचरमस्स य चरमाण य चरमतपदेसाण य अचरमतपदेसाण य दब्बट्टयाए पदेसट्टयाए दब्बट्टपदेसट्ट-याए कयरे, कयरेहितां अण्णा वा बहुया वा तुल्ला वा विसेसा-हिया वा । गोयमा । सत्त्वत्थोवे परिमंलत्वे मंठाणस्स संले-ज्जपदेसिए संलेज्जपदेसोगाढस्स दब्बट्टयाए एगे अचरमे, चरमाई संलेज्जगुणाई, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसे-साहियाई, पदेसट्टयाए सत्त्वत्थोवा, परिमंलत्वे मंठाणस्स संलेज्जपदेसिए संलेज्जपदेसोगाढस्स चरमतपदेसा अचरमतपदेसा संलेज्जगुणा, चरमतपदेसा य अचर-मतपदेसा दो वि विसेसाहिया, दब्बट्टपदेसट्टयाए सत्त्वत्थोवे, परिमंलत्वे मंठाणस्स संलेज्जपदेसिए संलेज्जपदेसो-गाढस्स दब्बट्टयाए एगे अचरमे, चरमाई संलेज्जगुणाई, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाई, चरमतपदेसा संलेज्जगुणा अचरमतपदेसा संलेज्जगुणा, चरमतपदेसा य अचरमतपदेसा य दो वि विसेसाहिया । एवं बहुतेसचउर-सआयएषु वि जोएयत्वं । परिमंलत्वे णं भंते । मंठाण-स्स असंलेज्जपदेसिए संलेज्जपदेसोगाढस्स अचरम-स्स य चरमाण य चरमतपदेसाण य अचरमतपदेसाण य दब्बट्टयाए पदेसट्टयाए दब्बट्टपदेसट्टयाए कयरे, कयरेहितां अण्णा वा ० ५ । गोयमा । सत्त्वत्थोवे परिमंलत्वे मंठाण-स्स असंलेज्जपदेसिए संलेज्जपदेसोगाढस्स दब्बट्ट-याए एगे अचरमे, चरमाई संलेज्जगुणाई, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाई, पदेसट्टयाए सत्त्व-त्थोवा, परिमंलत्वे मंठाणस्स असंलेज्जपदेसिए संले-ज्जपदेसोगाढस्स चरमतपदेसा अचरमतपदेसा संलेज्जगु-णा, चरमतपदेसा य अचरमतपदेसा य दो वि विसेसाहिया, दब्बट्टपदेसट्टयाए सत्त्वत्थोवे, परिमंलत्वे मंठाणस्स असं-लेज्जपदेसिए संलेज्जपदेसोगाढस्स दब्बट्टयाए एगे अच-

रमे, चरमाई संखेजगुणाई, अचरमं च चरमाणि य दो वि विसेसाहियाई, अरमेतपदेसा अचरमेतपदेसा संखेजगुणा, अरमेतपदेसा य अचरमेतपदेसा य दो वि विसेसाहिया वा । एवं० अर्थ आयेत ।

“परिमलस्त न जंते !” इत्यादि सुगमं, नवरं कन्याये-
ताचिन्तायां चरमाणि । (संखेजगुणाई इति) सर्वात्मना परि-
मण्डलसंस्थानस्य संख्यातप्रदेशात्मकत्वात्, असंख्यातप्रदेश-
स्याऽसंख्यातप्रदेशावगाहस्य अल्पबहुत्वं रत्नप्रभाया इव भाव-
नीयम्, अनन्तप्रदेशाकस्याऽप्यसंख्यातप्रदेशाऽवगाहस्य नवरं
संक्रमे अमन्तगुणा इति, केवाचिन्तातां यदा द्रव्यचिन्तां प्रति
संक्रमते तदा तानि चरमाण्यमन्तगुणानि यत्कल्पयति । तद्यथा-
“स्वस्थान्ते ये एते अचरमे चरमाई, स्वस्थान्ते संखेजगुणाई, इ-
वमेव अमन्तगुणाई अचरमं चरमाणि य दो वि विसेसाहियाई”
इति, तदेवं संस्थानान्यापि चरमाचरमादिविभागेन विततानि ।

(७) संप्रति जाचादीन् चरमाचरमाविभागेन गतिं चिन्तयति-
जां चे णं जंते । गतिचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? ।
गोयमा । सिय चरमे, सिय अचरमे ।

गतिपर्यायकं चरमं गतिचरमं, तेन जीवो भवन्त । चिन्त्य-
मानः किं चरमोऽचरमः ? । भगवानाह-गोतम ! स्याच्चरमः,
स्याच्चरमः, कश्चिच्चरमः कश्चिच्चरम इत्यर्थः । तत्र यः पुच्छा-
समये सामर्थ्यान्नुप्यगतिरूपे पर्याये भूतमानानन्तरं न किमपि
गतिपर्यायकमप्यति किं तु मुक्तो एव भविता, स गतिचरमः,
गोयस्त्वगतिचरम इति ।

नेरइए णं भंते । गतिचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा !
सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं० जाव वेमाणिया । ने-
रइया णं जंते । गतिचरमेणं किं चरमा, किं अचरमा ? । गोयमा !
चरमा वि अचरमा वि, एवं निरंतरं० जाव वेमाणिया ॥

“नेरइए णं भंते । गतिचरमेणं” इत्यादि । नैरयिको भवन्त !
गतिचरमेण सामर्थ्याच्चरमगतिपर्यायकमेण चरमेण चिन्त्य-
मानः किं चरमोऽचरमो वा ? । भगवानाह-गोतम ! स्याच्चरमः
स्याच्चरमो, नरकगतिपर्यायाद्बुद्धसो न भुयोऽपि नरकगतिप-
र्यायानुज्ञापित्याति स चरमः, शेषस्त्वचरमः एवं चतुर्थ्यातिद्व-
यमक्रमेण निरन्तरं तावद्व्यवस्थां यावद्द्वैमानिकसम्यक् । बहुवचन-
वृद्धकस्युचि निर्वचनम्- (चरमा वि अचरमा वि इति) । पुच्छा-
समये केचन नैरयिकास्तथां प्रपद्यन्ते केचन नैरयिकगतिप-
र्यायमेव चरमाः, इतरं त्वच्चरमास्तत एकनिवेद्यमव निर्वचनम्-चर-
मा अपि अचरमा अपि, एवं सर्वस्वान्वेष्य तां तां गतिमाचि-
कृत्य जावनीयम् । प्रज्ञा० १० पद । अ० क्वा० ।

(८) स्थितिचरमे-

नेरइए णं भंते । स्थितिचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा !
सिय चरमे, सिय अचरमे । एवं निरंतरं० जाव वेमाणिया ।
नेरइया णं भंते । स्थितिचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? ।
गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं० जाव वे-
माणिया । नेरइए णं भंते । जवचरमेणं किं चरमे, किं अ-

चरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं०
जाव वेमाणिया । नेरइया णं भंते । जवचरमेणं किं चरमा, अ-
चरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं०
जाव वेमाणिया ॥

“नेरइए णं जंते ! स्थितिचरमेणं” इत्यादि । नैरयिको भ-
वन्त ! नत्रैव नरकेषु चरमसमये स्थितिपर्यायकमेव चरमेण चिन्त्य-
मानः किं चरमोऽचरमो वा ? । भगवानाह-स्याच्चरमः, स्याच्च-
चरमः । किमुक्तं भवति ?-यो भुयोऽपि नरकमागत्य स्थि-
तिचरमसमयं प्राप्यति सोऽचरमः, गोयस्तु चरमः । एवं
निरन्तरं यावद्द्वैमानिकः । बहुत्वदण्डकचिन्तायाश्च- (चरमा वि
अचरमा वि इति) इह यः पुच्छासमये स्थितिचरमसमयं प्रा-
प्यति सोऽचरमः, गोयस्तु चरमः, एवं निरन्तरं यावद्द्वैमानिकः ।
बहुत्वदण्डकचिन्तायाश्च- (चरमा वि अचरमा वि इति) इह
ये पुच्छासमये स्थितिचरमसमये वर्तन्ते ते चिन्त्यन्ते, इत्येतच्च,
अन्यथा उल्लेखनाया विरहस्यापि सम्भवाद, एकहीनानामपि
चोद्देशकनाया भावात्. “चरमा वि अचरमा वि” इत्युक्तवाच्य-
वश्यंजातिनां बहुवचनेन निर्वचनं नोपपद्यते, किं तु ये पुच्छास-
मये वर्तन्ते ते क्रमेण स्वस्थितिचरमसमयं प्राप्ताः सन्तस्तेन
रूपेण चरमा अचरमा वा इत्येतच्चिन्तनेन उपपद्यते, यद्योक्तं
निर्वचनमिति अवचरमसूत्रगतिचरमसूत्रवत् । प्रज्ञा० १० पद ।

माणाक्याः-

नेरइए णं जंते । जासाचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गो-
यमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं० जाव वेमा-
णिया । नेरइया णं जंते । भासाचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? ।
गोयमा ! चरमा वि अचरमा वि, एवं एगिदियवज्जे० जाव
वेमाणिया । नेरइए णं भंते । आणापाणुचरमेणं किं चरमे,
अचरमे ? । गोयमा ! भिय चरमे, भिय अचरमे, एवं नि-
रंतरं० जाव वेमाणिए । नेरइया णं भंते । आणापाणु-
चरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा
वि, एवं निरंतरं० जाव वेमाणिया । नेरइए णं भंते । आ-
हाचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे,
सिय अचरमे, एवं निरंतरं० जाव वेमाणिए । नेरइए णं जंते !
आहाचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि,
अचरमा वि, एवं निरंतरं० जाव वेमाणिया । नेरइए णं भंते !
भावचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे,
सिय अचरमे, एवं निरंतरं० जाव वेमाणिए । नेरइया णं
जंते । जावचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा
वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं० जाव वेमाणिया । नेरइए णं
जंते ! वज्जचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय
चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं० जाव वेमाणिए ।
नेरइया णं भंते ! वज्जचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? ।
गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं० जाव

वेमाणि।। नेरइए णं जंते ! गंधचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणि।। नेरइए णं जंते ! गंधचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणि।। नेरइए णं जंते ! रस-चरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणि।। नेरइए णं जंते ! रसचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं निरंतरं जाव वेमाणि।। नेरइए णं जंते ! फासचरमेणं किं चरमे, अचरमे ? । गोयमा ! सिय चरमे, सिय अचरमे, एवं निरंतरं जाव वेमाणि।। नेरइए णं जंते ! फासचरमेणं किं चरमा, अचरमा ? । गोयमा ! चरमा वि, अचरमा वि, एवं जाव वेमाणि।। संगहणं गाहा—“ गति ठिति ज्ञेये य जासा, आगापाणु चरमे य बोधन्वा । आहारजावचरमे, वचरमे गंधफासे य ” ॥ १ ॥

भाषाचरमं चरमा भाषा, ततोऽयमर्थः-जैतयिको भदन्त ! चरमयाचरमया जायया किं चरमोचरमो वा ? । शेषं सुगमम् । वदवचनसुने प्रश्नजावायः-ये पुच्छासमये नारकास्ते स्वकाल-क्रमेण चरमां भाषां प्राप्ताः सन्तः तथा चरमया जायया चरमा अचरमा वा इति । ततो निर्बचनसुमपुत्रपक्षम् । एवमुच्य-साहासुरमे अपि जावनीये, जाव औदधिकं, शेषं सुगमम् । प्रश्नाः १० वद ।

(७५) जीवादयो जीवभावेन चरमा अचरमा वेत्ताहारवि-विशेषाणम् प्रश्नाः--

जीवे णं जंते ! जीवभावेणं किं चरिमे, अचरिमे ? । गोयमा ! यो चरिमे अचरिमे । गेरइए णं जंते ! गेरइयजा-वेणं पुच्छा ? । गोयमा ! सिय चरिमे, सिय अचरिमे, एवं जाव वेमाणि, सिक्के जहा जीवे । जीवाणं पुच्छा ? गोयमा ! जीवा यो चरिमा, अचरिमा, गेरइयया चरिमा वि, अचरिमा वि, एवं जाव वेमाणि सिक्का जहा जीवा । आहारए सन्त्यय एगचेणं सिय चरिमे, सिय अचरिमे, पुहचेणं चरिमा वि अचरिमा वि, अणाहारओ जीवो सिक्को एगचेणं वि पोहचेणं वि यो चरिमो, अचरिमो, सेसछाणुसु एगचपुहचेणं आहारओ भव-सिक्काओ जीवपदे एगचपोहचेणं चरिमे, यो अचरिमे, सेसछाणुसु जहा आहारओ, अजवसिक्काओ सन्त्यय एग-चपुहचेणं यो चरिमे, अचरिमे, यो जवसिद्धी य, यो अभवसिद्धी य, जीवा सिक्का य एगचपुहचेणं जहा अजवसिद्धीओ, सखी जहा आहारओ एवं असखी वि, यो सखी यो असखी जीवपदे सिक्कपदे य अचरिमो, यणुसपदे चरिमो, एगचपुहचेणं सखेसो जाव सुक्क-

लेस्ता, जहा आहारओ, यणवं जस्स वा अत्थि अस्सेस्ता, जहा यो सखी यो असखी सम्मदिद्धी, जहा अणाहारओ मिच्छदिद्धी, आहारओ, सम्मामिच्छदिद्धी एगिदियविगालिदि-यवज्जं सिय चरिमे, सिय अचरिमे । पुहचेणं चरिमो वि, अचरि-मो वि, संजयो जीवो यणुसो जहा आहारओ, असंजयो वि तद्धेव । संजयासंजयो वि तद्धेव, यणवं जस्स जं अत्थि, यो संजया यो असंजया यो संजयासंजया जहा यो जवसिद्धी य यो अभवसिद्धीओ सकसाईणं जाव लोभ-कसायी सन्त्ययणुसु जहा आहारओ, अकसायी जीवपदे सिद्धपदे य यो चरिमो, अचरिमो, यणुसपदे सिय चरिमो, सिय अचरिमो, खाणी जहा सम्मदिद्धी सन्त्यय आनिधि-बोहिण्णाणी जाव यणुपज्जवणाणी जहा आहारओ, यणवं जस्स जं अत्थि, केवल्णाणी जहा यो कणी यो असखी, अखाणी जाव विभंगणाणी जहा आहारओ । सजोगी जाव कायजोगी जहा आहारओ जस्स यो जोगी अत्थि, अजोगी जहा यो सखी यो असखी । सागारोवठ-ओ अणागारोवठचे य जहा अणाहारओ । सबेदो जाव यणुसगेदओ जहा आहारओ, अबेदओ जहा अकसा-यी, ससरीरी जाव कम्मगसरीरी जहा आहारओ, यणवं जस्स जं अत्थि, ससरीरी जहा यो भवसिद्धी य यो अभवसिद्धी य पंचाहुं पज्जचीहुं पंचहिं अपज्जचीहुं जहा आहारओ सन्त्यय एगचपुहचेणं दंदा जाणिपय्मा ।

“ जीवेणं ” इत्यादि । जीवो जदन्त । जीवजावेन जीवत्वपर्य-येण किं चरमः, किं जीवत्वव प्राप्तव्यचरमज्ञानं, किं जीवत्व मोक्षतीत्यर्थः । (अचरमे णि) अविद्यमानजीवत्वचरमसमयो जीवत्वमत्यन्तं न मोक्षतीत्यर्थः । इह प्रश्ने आह-यो नैव चर-मः प्राप्तव्यजीवत्वावसाने, जीवत्वस्याव्यवच्छेदादि । “ ने-रइए णं ” इत्यादि । (सिव चरिमे सिय अचरिमे णि) यो नारको नारकत्वाद्भुङ्क्ते सद्यः पुनः नरकगतिं न वाच्यति सिद्धिगमनात् स चरमोऽप्यस्त्वचरमः । एवं वाच्येना-निकः (सिद्धे जहा जीवे णि) अचरम इत्यर्थः । न हि सिक्कः सिद्धतां विमल्लुचतीति । “ जीवा यं ” इत्यादि पृथक्त्ववृत्तकः न चाविधेयं वेति । आहारकहेर-आहारए सन्त्यय णि) सर्वेषु जीवादिपदेषु (सिय चरमे सिय अचरमे णि) कश्चिच्चरमो यो निर्वात्यति, अत्यस्तव्यचरम इति । अनाहार-कपदे अनाहारकत्वेन जीवः सिद्धः अचरमो वाक्योऽनाहार-कत्ववत् स दीयस्यापदेयसितत्वात्कीबन्धेह सिद्धावप्य वेति । एतदेवाह-“ अणाहारओ ” इत्यादि । (सेसछाणुसु णि) नारकादिषु पदेषु (जहा आहारओ णि) स्वाचरम, स्यादचरम इत्यर्थः । यो नारकादित्वेनाऽनाहारकत्वं पुनर्न सत्यत्वे स चर-मो, यस्तु तद्व्यवस्थेऽसावचरम इति । अभ्यहारे-“ जवसिद्धि-ओ ” इत्यादि । अभ्यो जीवो अभ्यत्वेन चरमः, सिद्धिगमनेन अभ्यत्ववत् चरमवत्प्राप्तेः, एतच्च सर्वैरेव अभ्यासिका जीवाः सेत्स्वन्तीति चरमप्राप्त्यादनिमित्तमिति । (अभवसिद्धिओ सन्त्यय णि) सर्वेषु जीवादिपदेषु । (यो चरमे णि) अभव-

स्य भव्यत्वेनाभावात् । " नो मये " इत्यादि । उन्नयनिषेधवात् जीवपदे सिद्धयेद् वा भव्यासिद्धिकवचचरमः, तस्य सिद्धासिद्धत्वस्य च सिद्धत्वपर्यायानुपपत्त्यादिति । संक्षिप्ताहरे- (सधणी जहा आहारमो चि) सत्किन्त्वेन स्वाकचरमः, स्वाहचरम इत्यर्थः । एवमसंज्ञयति, उन्नयनिषेधार्थं जीवः सिद्धाचरमः, मनुष्यस्तु चरमः । उन्नयनिषेधवतो मनुष्यस्य केवलित्वेन पुनर्मनुष्यत्वस्यालानादिति । जेव्याहार- " लोका " इत्यादि । (जहा आहारमो चि) स्वाहचरमः, स्वाहचरम इत्यर्थः । तत्र ये निर्वाच्यगति ते संज्ञयत्वस्य चरमाः, अन्ये त्वचरमा इति । दृष्टिहारे- (सम्महिटी जहा अणहारमो चि) जीवः सिद्धाचरमः, स्वाहचरमः, यतो जीवस्य सत्यकत्वं प्रतिपातितमप्यवयवमात्रं, सिद्धस्तु न प्रतिपातयेत्, मनुष्यस्तु सकृदापि तोषेत मनुष्यत्वं या पुनर्न लप्स्यते स चरमो, यस्तु लप्स्यते सोऽचरम इति । ज्ञानज्ञा- (सधणी जहा सम्महिटी) अयमिह सत्यकदृष्टिहस्तज्ञयोऽर्थः-जीवः सिद्धाचरमः, जीवो हि ज्ञानस्य सत्ताः प्रतिपातेऽप्यवयवं पुनर्न विनाचरमः, सिद्धत्वहीन-ज्ञानमात्र एव प्रतीत्यचरमः शेषास्तु ज्ञानोपेतनारकत्वादीनां पुनर्नोत्पत्तिरनेव चरमाः, अन्यथा त्वऽचरमा इति (सध्वय चि) सर्वेषु जीवादि सिद्धास्तेषु पदेष्वेकेन्द्रियवर्जितेष्विति गम्य । ज्ञानमेषांपेक्षयाऽऽह- " आग्निषोडश " इत्यादि । " जहा आहारमो चि " कर्तव्यात् स्वाहचरमः, स्वाहचरम इति हृदयः । तत्राभिनिर्वाचिकादिज्ञानं याः केवलज्ञानमात्रस्या पुनरपि न लप्स्यते स चरमोऽप्यस्यचरमः । (जस्स अं अरिचि चि) यस्य जीवनादपेक्षयाभिनिर्वाचिकादासि तस्य तद्वाच्यं, तच्च प्रतीत्येव, केवलज्ञानस्यऽचरमो वाच्य इति ज्ञावः । " अत्राणी " इत्यादि । अज्ञानो लभेद् स्वाहचरमः, स्वाहचरम इत्यर्थः । यो ह्यज्ञानं पुनर्न लप्स्यते स चरमो, यस्तु अज्ञन्यो ज्ञानं न लप्स्यत एवासाहचरम इति । एवं यत्र स्वाहारकातिदेशः तत्र तत्र स्वाहचरमः स्वाहचरम इति व्याख्येयम् । शेषमप्यन्यैव दिष्टाऽनुवृत्त्या-मिति । अ० १७ वा० १ उ० । (गोसालग) शब्देऽनेव ज्ञाने १०२६षु तत्प्रकृतिप्राप्यचरमापनुत्तानि । चरमापचरमाणीति प्रश्नमुद्दिश्य प्रश्ने दशमे प्रश्नापनापदे, प्रश्ना० १ पद । (१०) अल्पस्थितौ-

अत्रियं जंते ! चरिमा वि षेरइया, परमा वि षेरइया । हुंता । अत्रिय । से ण्णं चरिमेहिंतो षेरइइहिंतो परमा षेरइया महाकम्मतराए चेव महाचरिमततरा चेव भट्ठास-वत्तरा चेव महावेयणतराए चेव परमेहिंतो वा षेरइइ-हिंतो चरमा षेरइया अप्पकम्मतरा चेव अप्पकिरियतरा चेव अप्पासवतरा चेव अप्पवेयणतरा चेव । गोयमा ! चरमेहिंतो षेरइइहिंतो परमा० जाव महावेयणतरा चेव परमेहिंतो षेरइइहिंतो चरमा षेरइया० जाव अप्पवेयणतरा चेव । से केण्डेणं भंते ! एवं बुद्धं जाव अप्पवेयणतरा चेव । गोयमा ! ठिंतिं पकुच्चं, मे तेण्ठेणं गोयमा ! एवं बुच्चं जाव अप्पवेयणतरा चेव । अत्रियं जंते ! चरमा वि अमुरकुमारा, परमा वि अमुरकुमारा । एवं चेव, एवरं विवरीयं जाणियं, परमा अप्पकम्मा, चरमा महाकम्मा, सेसं तं चेव० जाव णियकुमारा ताव

एवेव । पुडवीकाइया० जाव मणुस्सा, एए जहा षेरइया वाणमंतरजोइसियेवमाणि या जहा अमुरकुमारा ।

" अत्रियं जं " इत्यादि (चरमा वि चि) अल्पस्थितयोऽपि । (परमा वि चि) महास्थितयोऽपि । (ठिंतिं पकुच्चं) येषां नरकाणां महती स्थितित्ते इतरस्या महाकमेतरायाऽद्युन्न-कम्मोपेक्षया भवति, येषां त्वस्या स्थितित्ते इतरभ्योऽल्पकमेतरादयो भवन्तीति भावः । अमुरसुवे- (नवरं विवरीयं) पूर्वोक्तोपेक्षया विपरीतं वाच्यम् । तत्रैव- " हे मूखं भंते ! चरमेहिंता अमुरकुमारेहिंता परमा अमुरकुमारा अप्पकम्मतरा चेव अप्पकिरियतरा चेव " इत्यादि । अल्पकमेतत्वं च तेषामसाताद्युन्नकर्मोपेक्षाम्, अवयवकत्वं च तथाविचका-स्थित्यादिककृत्वापेक्षाम्, अल्पावयवत्वं तु तथाविचककृत्वाज-त्युन्नकर्मसाध्यापेक्षाम् । अल्पवेदमत्त्वं च पीडाभावापेक्षामवसे-यमिति । अ० १७ वा० १ उ० । चरमोऽप्यनरमावो भवो वस्या-सो चरमः । " अत्रादिश्यः " ॥ ७२ । १६६ ॥ इति मत्थोऽनु-प्रत्ययः । यस्य नारकादिमवचरमः पुनस्तेनैव नारकस्येन सिद्धिगमनादिति तादृशे नैरविकारो वैमानिकपर्यन्ते, दर्शितं चैतदनुवैव । स्वा० १ ता० १ उ० ।

चरमजहापविचिकरण-चरमयथाप्रवृत्तिकरण-न० । जन्ति-मयथाप्रवृत्तिकरणे, तत्र परमार्थतोऽपूर्वकणमवति यो गवि-न्दो व्यवस्थापितम् । तथा च, तदुभयः- " अपूर्वोत्तमजन्तो भवमिवाविचरिणो गतः । तस्यतोऽपूर्वमेव-मिति यो गविर्हो विद्धः " ॥ ११७ उ० १ अधि० ।

चरमेत-चरमान्त-पु० । इह च विचक्रयाऽऽद्विरूपवतो मयति तद्व्यवच्छेदार्थं चरमग्रहणम् । चरमः पर्यन्तवर्ती अतो न पुनराविज्ञत इति पर्यन्तवर्तिनाऽन्ते, विज्ञे० । " लोगस्त च चरिमेतो, चरिमेतो होइ ज्ञासा० " विज्ञे० । (लोकावगमन्तो 'लोक' शब्दे एव व्याख्यास्यते)

सर्वेषां चरमान्तानां वक्तव्यता-

इमीसे जं भंते ! रयणप्पाए पुडवीए पुरच्छिमिन्ने चरि-भंते किं जीवा पुड्डा ! । गोयमा ! एो जीवा, एवं जहेव लोगस्त तहेव चचारि वि चरिमेता० जाव लवग्नि, जहा दसमपए विमल्ला दिसा तहेव शिरचसेमे हेडिड्डे चरिमेतं, जहेव लोगस्त हेडिड्डे चरिमेतं तहेव एवरं दसे पंचिंदियसु जंगो, सेसं तं चेव, एवं जहा रयणप्पाए चचारि चरिमेता जाणिया एवं मकरप्पाए वि, लवरिभेडिड्डा जहा रयाण-प्पाए हेडिड्डा, एवं जाव अहे सत्तपाए, एवं सोहम्मस्त वि० जाव अचुपसम्, गेवेज्जगविमाणां एवं चेव, एवरं लवरिभेडिड्डे चरिमेतसु देसेसु पंचिंदियाण वि मडिक्क-चिरिडिओ, सेसं तहेव, एवं जहा गेवेज्जगविमाणा तहा अ-शुनरविमाणा वि, ईमिप्पजारा वि । परमाणुपोग्गळे एं भंते ! लोगस्त पुरच्छिमिन्ने चरिमेताओ पञ्चिमिन्ने च-रिमेतं एगसपएणं गच्छे, पञ्चिमिन्ने चरिमेताओ पुरच्छिमिन्ने चरिमेतं एगसपएणं गच्छे, दाहिणिमिन्ने चरिमेताओ ठावरिन्ने० जाव गच्छे, ठावरिन्ने० दाहि-

स्साई, अपरिस्साई । एवायेव चण्डिगेह चरिते पन्नचे । तं जहा-जिन्नेण जाव अपरिस्साई ।

तथा जिहः स्फुटितो, जर्जरितो राज्ञीयुकः, परिष्ठापी दु-
पकवात् कृकः, अपरिष्ठापी कण्ठित्वाविति । चारित्रं तु
जिहं सुलभायिष्ठापस्या, जर्जरितं कुदादिप्राप्या, परिष्ठा-
पि सुभमातिवारतया, अपरिष्ठापि निरतिवारतयेति । इह
अ पुरुषाधिकारंऽपि यच्चारित्रलक्षणं पुरुषधर्मभरणं तद्धर्मध-
र्मिणोः कथञ्चिद्भेदाद्वचनव्यवहारात्प्रत्ययमिति । स्यात् ४ डा ०
४ ड ० । (सामायिकादिशब्देषु पृथग्व्याख्यानम्)

सामायिकादि पञ्चविधं चारित्र्यम्-

सामाहयस्य पदम्, तेओवद्वावणं भवे बीयं ।

परिहारविमुक्तीञ्च, सुहुमं तह संपरायं च ॥ १.२६० ॥

ततो य अद्भवत्तायं, स्तायं सज्जमि जीवद्भोगमि ।

जं चरिऊण सुविहिया, वचैतउपरायं ठाणं ॥ १.२६१ ॥

(एषां पदानां व्याख्या स्ववचनार्थे)

विस्तरार्थं तु साम्यहन्नाह-

सज्जमिणं सामहयं, तेवाहिसिस्सओ पुणो जिहं ।

अविसेसियमाहययं, ठियविह सामएणसम्माए ॥ १.२६२ ॥

सावज्जोगविरइ, ति तस्य सामाहयं पुहा तं च ।

इचरमावकहं ति य, पदम् पडमंतिमणिणायं ॥ १.२६३ ॥

तिथेमुपणोरोविय-वयसस सेहसम थोवकाहायं ।

सेमाणमावकाहियं, तिथेमु विदेहयाणं च ॥ १.२६४ ॥

सर्वमपार्थं चारित्र्यमविशेषतः सामायिकमेव, एतद्वच च ते-
दादिविशेषवैशिष्ट्यमात्रमर्थतः संज्ञातव्यं नात्रार्थं प्रतिपद्यते,
तत्रार्थं विशेषणमात्रमात्रमात्रमर्थतयामेवावतिष्ठते सामायि-
कमिति । तत्र सावज्जयोगविरतिस्वरूपमेतस्मात्प्रतीयम् । तच्च
द्विधा-इत्यर्थः, यावत्कथितं च । तत्रत्यर्थः स्ववचकालान् भर-
नैरावतापचरमतीर्थकरीयेपोरेवानोपितमद्वाजनस्य शिष्य-
कस्य दृष्टव्यम् । यावत्कथितं यावज्जीविकं भरतिरावतप्रथ-
मचरमवज्ञेयवतीर्थकरीयेत्साधूनां मदाविदेहजानां च सा-
धूनामवसेयमिति ॥ १.२६४ ॥

अथ प्रेरकः ग्राह-

नणु जावज्जीवाए, इतरियं पि गहियं सुयंतस्स ।

दहइ पड्ढाओवो, जहाडअवकहियं सुयंतस्स ॥ १.२६५ ॥

ग्राह-ननु करोमि भद्रम् । सामायिकं यावज्जीवमित्येवं व्रत-
प्रदणकाले इत्वरमपि सामायिकं गृह्णामिपुण्यापनायां सुखतः
प्रतिष्ठासाधनः प्राप्नोति, यावत्कथितपरित्याग इव ।

अत्रोचरमाह-

नणु जणियं सर्वं विय, सामाहयमिणं विमुक्खिओ जिहं ।

सावज्जविरइमयं, को वयलोवो विमुक्खिए ॥ १.२६६ ॥

ननु कं सर्वमेवेवं चारित्र्यमविशेषतः सावज्जयोगविरतिसामा-
न्यात् सामायिकमेव तेदादिविशुद्धिचिन्तावैशिष्ट्यमात्रमवयवा-
न्वं प्रतिपद्यते, ततः को नाम विशुद्धतरायां विशुद्धौ प्रतिपद्य-
मानायां व्रतलोपः ? । न कश्चिदित्यर्थः ॥ १.२६६ ॥

कृत इत्याह-

उभिवल्लमओ भंगो, जो पुण तं विय करइ सुच्छकरं ।

सन्नायिचविमिहं, सुहुमं पि व तस्स को भंगो ॥ १.२६७ ॥

उभिवल्लमतः प्रवृत्त्यावागमेव कुर्वतो व्रतमङ्गो प्रवति, यः
पुनस्तत्रैव प्राक् प्रदीप्तं चारित्र्यं विशुद्धतरं संपादयति, संज्ञासा-
म्येण तु चारित्र्यं विशुद्धं मिच्छेत्तस्य भङ्गो न भवति, किं तु सुव-
रामेव व्रतनैमित्त्यं संपद्यते, यथा सामायिकस्यवतस्य (सुहुमं
ति) सूक्ष्मसंपरायं प्रतिपद्यमानस्य, तेदापस्थापनीयस्य वा
परिहारावच्छुद्धिकमङ्गो कुर्वतो व्रतनिर्मातृत्वमिति ॥ १.२६७ ॥

कुदोपस्थापनीयस्य व्याख्यानमाह-

परंपायम्म य तेओ, जत्थोवद्वावणं वणमं च ।

तेओवद्वावणमिह, तमणइआरेयं छविहं ॥ १.२६८ ॥

सेहस्स निरइयारं, तित्थंतसंकमं च तं होजा ।

सुल्लुण्णवाडणो सा-इयारमुभयं च उयिकपे ॥ १.२६९ ॥

(जयंति) यत्र चारित्र्ये पूर्वपरायस्य कुदो वनेषु चोपस्था-
पनं विधीयते, तदिह कुदापस्थापनं, तच्च द्विधा-सातिचार-
मनतिचारं च । तत्र शिष्यकस्यापस्थापनायां, तीर्थान्तरगमना-
न्तां वा यद्द्वारोप्यते तत्रित्तिचारं भवेत्, यत्तु सुल्लुण्णवाडिनः
पुनरपि समारोप्यते तत्सातिचारम् । वनलोभमयपि स्थितकल्प
एव प्रवति, न स्थितस्थितकल्पः । तत्र जरेरावतप्रथमस्वरम-
तीर्थकरसाधूनां स्थितकल्पः । विहो । प्रवो । आणो । सुवो ।
एव जाओ । आओ नओ । ('सामाहय' आदिशब्देषु पृथक् २
व्याख्यानम्) (कथां कथायाणामुद्ध्ये चारित्र्यमविचयते इति
'अवधार' शब्दे प्रथमेऽनं ८ पृष्ठे लक्षम्)

अथ तत्कृतोपशममादिभ्यश्चाग्निप्रशमिमिधिसुराह-

वारसविहे कमाए, खविण उवममिण व जोगेहिं ।

सन्नइ चरित्तमंभो, तस्स विनेसा इमे पंच ॥ १.२७० ॥

ग्राहशब्दे ग्राहशमकरेऽन्यतानुबन्धादिभेदमिति, कथायः, ज्ञा-
तायकयचनं, कोधादिलक्षणं, क्रुपितं विद्यापानिमुत्पत्तां नानं,
उपशमिने भस्मच्छद्गहनकल्पतां प्रापितं, वाशब्दम् । कथाप-
दाम् आर्धविद्यापानजननसमस्तमुपप्राप्तितं, योगमैत्राणादायक-
थैः प्रशमनैर्हनुमिर्ज्ञेयते चारित्र्यलानः, तस्य च सामान्येन वा-
रित्रस्य विधेया तेदा एते वक्ष्यमाणः पञ्च । इति नियुक्तिमा-
धायः ॥ १.२७० ॥

जाण्यम्-

खविण उवममिण वा, वासरेणं खओवममिण वा ।

वारसविहे कसाए, पमत्तजाणइजोगेहिं ॥ १.२७१ ॥

गतार्था, नवरं प्रशस्तयानं प्रशस्तं भनः ॥ १.२७१ ॥

क्षीणादिकथायस्यरूपमाह-

क्षीणा निव्वायहुया-मणो व छरपिहिय न्व उवमना ।

दरविज्झापविहादिप-जल्लोवम्मा खओवमसा ॥ १.२७२ ॥

व्याख्यातार्था, नवरम् अद्वैविद्यातविद्यार्हिनश्चलनापञ्जाः
ज्ञायां पश्चिमकथायाः, ज्ञायां पश्चिमवक्ष्येषु हि कथायं तु दलिक-
स्य वेदनमप्यस्ति, तच्च विद्याद्वैतवर्गादिकथयामिति ॥ १.२७२ ॥

अथ कस्य चारित्र्यस्य कथं ज्ञाय इत्याह-

खपओ वा सपमो वा, खओवममओ व तिजि लण्जंति ।

सुदुम अहस्तायाई, स्वयम्भो समग्रो ब नयुचो । ?३४॥

सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकक्षणाध्यायानि
श्रीष्व चारित्राणि ब्रह्मशक्यानां कथावक्त्रोपशमात् पूर्वम-
तिषाणि प्रसिपाधमात्राणि च लज्जन्ते, कनिष्ठीयवाचरस्य
पुनश्चपशममेणौ तनुपसमात्पूर्वप्रतिपन्नानां तेषां लाभः, कपक-
मेणौ तु कृपादिनि । सूक्ष्मसंपराययथास्थानचरित्रे स्फुटसाम्ये-
णौ कथावोपशमात्, कपकमेणौ तु तत्तत्पञ्चद्वयेते, नान्यतः,
कपोपशमाच्च प्राप्यत इत्यर्थः । ?३४॥

आह-ननु "तस्स विसेसा इमे पंच" (१३५५) इत्यत्र किं
सामान्यं चारित्रमात्रं तच्छब्दस्य वाच्यम्, अहोस्वित् ब्राह्म-
नां कथायाणां कृपादिभ्यो यदनन्तरमेवोक्तं तदेवेवाशङ्क्याह-
लज्जन् चरितलाजो, स्वयम्भो वारसहृद नियमोऽयं ।
न च पंचविहिनियमणं, पंच विसेस च सामाणं । ?३५॥

ब्राह्मणां कथायाणां कृपादितः कृपकपोपशमोपशमस्य एव
लाभश्चारित्रस्य, नान्यथा इत्येवमेव नियमो द्रष्टव्यः, न तु
पञ्चविधनियमनं, ब्राह्मणकथायानामेव कृपादिनां लज्जस्य
चारित्रस्य पञ्चैते विशेषा इत्येवभूतो नियमोऽत्र न कर्तव्य
इत्यर्थः । किं तर्हि ? ब्राह्मणानामधिकानां वा कथायाणां कृपा-
दितो लज्जस्य तस्य सामान्यमेव चारित्रस्यैते वक्ष्यमाणाः
पञ्च विशेषा इत्येवं सामान्यं चारित्रमात्रं तच्छब्दस्य संवाच्यत
इति । ?३५॥

अथ कस्माद्ब्राह्मण कथायानामेव कृपादितो लज्जस्य चारित्र-
स्य पञ्चैते विशेषा इत्येवभूतो नियमोऽत्र न कियते इत्याह-

नं तिमि वारसएहं, लज्जन्ति स्वयम्भो कसायाणं ।

सुदुमं पन्नरसएहं, चरियं पुण्ण सोलसएहं पि । ?३५॥

यतः सामायिकच्छेदोपस्थापनीयपरिहारविशुद्धिकक्षणाधि-
श्रीष्व चारित्राणि ब्राह्मणकथायाणां कृपादिनां लज्जन्ते, इति
कथं तत्कृपादिलज्जस्य चारित्रस्य पञ्चविधत्वं व्याहृतं ।
सूक्ष्मसंपरायचारित्रं तु संज्वलनलोभाजितानां शेषपञ्चदश-
कथायाणां कृपावुपशमाच्च लज्जते । चरमं तु यथाक्यातचारित्रं
चोदशानामपि कथायाणां कृपात्, उपशमाच्च वा प्राप्यते । एवं
च सति सामान्यस्यैव चारित्रस्य पञ्च विशेषा जगन्नि । इति
गाथापञ्चकायः । ?३५॥ ("चारित्रादेव मोक्ष इति" किरिया
अथ "शुद्धेऽस्मिन्नेव भागे ३५४ पृष्ठे उपपादितम्) चारित्ररहितं
ज्ञानं दर्शनं वा न स्वातन्त्र्येण मोक्षसाधनम् । आच० ३ अ० ।

साम्प्रतमसहायदर्शनपक्षे दोषा उच्यन्ते । यदुक्तं-"न सेषिभो
भासि" इत्यादि । तन्न । तत्पत्त एवास्मौ नरकनागमव, असहा-
यदर्शनपुक्तत्वात्, अन्येऽप्येवंविधा दसारासिहाद्यो नरकमेव
गता इत्याह-

दमारसीहृस्स य सेषिअस्स, पेढालपुत्तस्स य सहास्स ।

अणुत्तरा दंसणसंपथा तथा, विण्णा चरिणो इरागंइ तथा ६४

दसारासिहस्य अरिचरोमपितृव्यपुत्रस्य, भौतिकस्य च प्रसेन-
जितपुत्रस्य, पेढालपुत्रस्य च सत्यकिः, अणुत्तरा प्रधाना,
क्राथिकीयुक्तं भवति, का ? दर्शनसंपद, तदा तस्मिन् काले,
तथापि विना चारित्रेण धरागतिं गता नरकगतिं गता, नरक-
गतिं प्राप्ता इति वृत्तायः । ६४ ।

किं च-

स्वभाओ विगिओ, अविहिआ नाणदंसणचेरिं ।

ता मा कासि पमायं, नाणेण चरित्तरहिणं । ६५ ॥

सर्वो अपि नारकगतिव्यवहारमरगतवः अविरहिता अवियुक्ताः,
कैः ? ज्ञानदर्शनधरैः, यतः सर्वोत्सवे सत्यकृतनृत्तसामायि-
कदचमस्येव, न च नरकगतिव्यतिरेकस्य अन्यस्तु सुखं, चारि-
त्राभावात्, तस्माच्चारित्रमेव प्रधानं सुखिकारणं, तद्भावभावित्वा-
दिति, यस्मादेवं (ता मा कासि पमायं ति) तत्तस्मान्मा कार्षीः
प्रमादं ज्ञानेन चारित्र्यम्, एतेन तत्सर्वकलासाधकत्वात् । ज्ञान-
प्रदं च दर्शनेपलक्षणायमिति गाथायः । ६५ ॥

इतश्चारित्रमेव प्रधानं, निश्चयेन चारित्र्यजुक्तं एव

सत्यकृतसदुभावादाह च-

सम्पत्तं अचरित-स्स तुल्ल भण्णाऽ निअमसो नत्थि ।

जो पुण्ण चरित्तजुत्तो, तस्स ठ निअमेण सम्पत्तं । ६६ ॥

सम्पत्तत्वं प्राप्तिरूपितस्वकल्पम्, अचरित्रस्य चारित्ररहि-
तस्य प्राणिनः, अवेत् भजनया विकल्पनया, कदाचिद् भवति
कदाचिन्निति नियमशो नास्ति नियमेन न विद्यते, प्रभूता-
नां चारित्ररहितानां मिथ्यादृष्टिवात्, यः पुनश्चारित्र्ययुक्तः
सर्वतत्त्वस्यैव, तुल्यदृष्ट्यावधारणार्थत्वात् नियमेनावश्यंतया
सत्यकृतमवतः सत्यकृतस्यैव नियमतचारित्र्ययुक्त एव भा-
वाप्राधान्यमिति गाथायः । ६६ ॥

किञ्च-

जिणवणवाहिआ जा-वणाहि उव्वट्ठणं अयाणंता ।

नेरुअतिरिअमपि-दिपहि जह सिज्जइ जीवो । ६७ ॥

जिनवचनवाह्या यथावस्थितानामपरिज्ञानरहिताः, प्रत्येकं ज्ञानव-
शेननयाऽवलम्बिनः (भाषणाहि ति) उक्तेन न्यायेन ज्ञानदर्शन-
भावनाभ्यां सकाशात्सोक्तमिच्छति वाक्यशेषः । उद्धर्तनामज्जा-
नानां नारकतोयगेकेन्द्रियेभ्यो यथा सिद्ध्यति जीवन्तोयुद्ध-
नामज्जानाना इति योगः । इयमत्र भाषना-ज्ञानदर्शनाभावेऽपि न
नारकादिभ्योऽनन्तरमनुष्यभावमप्राप्य सिद्ध्यति कश्चित्, च-
रणभावात्, तेन तथाः केवलस्योदहेतुव्यमोक्तं पतितेत्य एवै-
केन्द्रियेभ्यश्च ज्ञानादिरहितेत्योऽप्युद्धृतो मनुष्यत्वमपि प्राप्य
चारित्र्यपरिणाम एव सिद्ध्यति, मायुक्तो अकर्मभूमिकादित
इत्युद्धर्तना कारणधिकृत्यं सूचयतीति गाथायः । ६७ ॥

पुनरपि चारित्रमेव पक्षं समर्थयन्नाह-

सुधु वि सम्माहिटी, न सिज्जइ चरणकरणपरिहीणा ।

जं चेव सिक्किमूलं, मूढो तं चेव नासइ । ६८ ॥

सुधुप्यतिशयेनाऽपि, सम्पत्तद्विने सिद्ध्यति, किंभूतः ? चरण-
करणपरिहीनः, तद्भावमेव च समर्थयति, किमिति ? यदेव सिक्कि-
मूलं तदेव मोक्षकारणं सत्यकृतं, मूढस्तदेव नाशयति, केवलं त-
दादसमर्थमेव "यत्किं पि अहसइतो, सिद्धं" इति वचनात् ।
अथवा-सुधुपि सम्पत्तद्विने, क्राथिकसम्पत्तद्विपरित्यक्तः । न
सिद्ध्यति चरणकरणपरिहीनः, भौतिकादिवत्, किमिति ? य-
देव सिद्धिस्तत्तच्चरणकरणसूत्रस्तदेव माशयति, अशासेषथेति
गाथायः । ६८ ॥

किं वायं केवलद्वयमपको न भवत्येवागमविदः
सुखाधोः । कस्य तर्हि भवत्यत आह-

दंसणपक्खो सावधं, चरित्तभट्ठे अ मंदधम्मो अ ।

दंसणचरित्तपक्खो, सणणे परसोअकंलमि ॥ ७७ ॥

वर्णनप्रकः आचकेऽप्रत्याक्यानक्यायोरव्यवर्तिनि, चारित्रज्ञे
च कस्मिंश्चिद्व्यवस्थितपुराणे, मन्थकर्म्ये च पार्श्वस्वादी दर्शनचारि-
त्रपक्षः मन्थे प्रवति, किमूतः?, परलोककाङ्क्षिण, सुखाधो-
विश्वस्यः । प्राकृतश्रेण्या चेह ससमी वष्टवयं एव कृष्ट्या, दर्शन-
प्रहणाक्य ज्ञानमपि गृहीतमेव कृष्टव्यमतो दर्शनादिप्राक्किकपो
वेदितव्य इति गाथायः ॥ ७६ ॥

अपरस्वाह-यद्येवं बह्वीमिरूपपिभिन्नारिषं प्रधा-
नमुपचर्यते भवता, ततश्च ते देवास्त्वत्सर्वं ज्ञानदर्श-
नाद्यामिति न तस्यैव, तद्वातिरेकेणासंजयात् ।

आह च-

पारंपरप्पसिक्की, दंसणनामेहि होइ चरणस्त ।

पारंपरप्पसिक्की, जह होइ तइज्जपानेहिं ॥ १०० ॥

जम्हा दंसणनाणा, संपुनफलं न दिंति पचमं ।

चारित्तनुआ दिंति ठ, वितिस्सप तेण चारिचं ॥ १०१ ॥

पारम्पर्येण प्रसिद्धिः पारम्पर्यप्रसिद्धिः स्वकूपसत्ता, एतदु-
क्तं भवति-दर्शनं ज्ञानं, चारित्र्यम्, एवं पारम्पर्येण चरणस्व-
कूपसत्ता, सा दर्शनज्ञानाभ्यां सकाशाद्भवति चरणस्यातस्त-
ज्ञावभाविताच्चरणस्य ज्ञितयमप्यस्त । लौकिकन्यायाह-पा-
रम्पर्यमपि चरित्येया भवति तथाज्जपानायां लौकिकेऽपि प्रतीतेर-
ति किया, तथा चास्मायां स्थालीनवाद्यपि युष्माति, पानायां
च काष्ठाऽऽद्यतस्त्रितयमपि प्रधानमिति गाथायः ॥ १०० ॥ आह-
यद्येवमस्तुल्यबलत्वे सति ज्ञानादिना किमित्यस्यानपकृपात-
माश्रित्य चारित्रं प्रशस्यते भवतेत्यत्रोच्यते-यस्माद् दर्शनज्ञाने
संपुण्यफलं मोक्षलक्षणं न दत्तः न प्रपञ्चतः प्रत्येकं, चारित्र्यकं
दत्त एव, विशेषतः तेन चारित्र्यं, तस्मिन् सति फलभावात्, इति
गाथायः ॥ १०१ ॥

आह-विशिष्यतां चारित्रं किं तु-

ठज्जममाणस्स गुणा, जह होति ससत्तिओ तवसुएसु ।

एयेव जहासपी, संजममाणे कहां न गुणा ? ॥ १०२ ॥

'वज्रमाणस्स' वज्रपञ्चत वज्रमं कुर्वतः, कः, तपः, पुन्योचिति योगः ।
गुणास्तपोज्ञानाद्याभित्तज्जरादयो यथा भवन्ति स्वशक्तितः स्व-
शक्त्युद्यमवत एवमेव यथाशक्ति, शक्त्युद्यमपुण्यमित्यर्थः (संज-
ममाणे कहां न गुणं चि) संजममाने संजमं पृथिव्यादिसंरक्त-
यादिलक्षणं कुर्वति सति सावी, कथं न गुणाः?, गुणा एवेत्यर्थः ।
अथवा-कथं गुणा येमाविकलसंबन्धाद्यनरहितो विराधकः
प्रतिपद्यते इत्यत्रोच्यते-

आयिगूहंतो विरिअं, न विराहेइ चरणं तवमुएसु ।

जइ संजमे वि विरिअं, न निगूहिज्जा न हाविज्जा ॥ १०३ ॥

संजमजोगेसु सया, जे पुण संतविरिआ विसंभंति ।

कह ते निगूहचरणा, वाहिरकरणालसा हुंति ॥ १०४ ॥

अनिगूहद् वीर्यं प्रकटयन् सामर्थ्यं यथाशक्त्य, कः, तपः, पुन-

चारित्ति योगः, किं, न विराधयति चरणं न बलवयति चारित्र्यं, यद्वि-
संजमेऽपि पृथिव्यादिसंरक्त्यादिलक्षणं, वीर्यं सामर्थ्यं, वप्या-
गाविकृतया न निगूहयेत् न प्रपञ्चयेत्, मातृस्थानेन (न हावे-
ज्ज चि) ततो न हापयति संजमं न क्षययति । स्वादेवं संजम-
गुण इति गाथायः । संजमयोगेसु पृथिव्यादिसंरक्त्यादिव्या-
पारेषु, सदा सर्वदा, ये पुनः प्राणिनः (संतविरिआ विसंभंति
चि) विद्यमानसामर्थ्यं अपि नोत्सहन्ते, कथं ते विगूहचरणा
प्रवन्ति ? इति, योगनेत्यर्थः । बाह्यकरणालसाः सन्तः, प्राप्नु-
येकणादिबाह्यद्वारादिता इति गाथायः ॥ १०४ ॥

आह-ये पुनरात्मन्मनाश्रित्य बाह्यकरणालसा भवन्ति
तेषु का वांतेति ?, उच्यते-

आहंवेणेर केणइ, जे मन्ने संजमं पमायंति ।

न हु तं होइ पमाणं, ज्अत्थगवेसणं कुळा ॥ १०५ ॥

आत्मन्मत्त इत्यात्मन्मत्तं प्रयततां साधारणस्थानं, नेनात्मन्-
मेन केनचित्, अवयवादिस्थादिना ये प्राणिनः, मन्ने इत्येवमहं-
मन्वे, संजमम कल्लसणं, प्रमादयन्ति परित्यजन्ति (न हु तं होइ
पमाणं) नैव तदात्मन्मत्तमात्रं भवति प्रमाणम् आदेयं, किं तु
भूताद्यगवेसणं कुळासत्तायां न्वेषणं कुर्यात् । किमिदं पुष्कला-
त्मन्महाहंस्त्विति, यद्यप्युद्यमविगूहचरणा एव ते, अथ पुष्टं वि-
गूहचरणा इति गाथायः । आह ० ३ अ ० ५० ।

यममुना प्रकरणं चरित्रं विप्लवे शोभिः, तदाददतः
कुर्वन्तश्च शोभिष्वेवमुक्तप्रकारेण दृश्यते, यदपि
चाकं दर्शनज्ञानाभ्यां तीर्थं याति तद-
व्ययुक्तं यथा भवति तथा शृणुत ।

अनुकृतामेव कथयति-

एवं तु जगत्तेणं, सेणियमादी वि थाविया समणा ।

समणस्स य जुचस्स य, नत्थं । नररमु लववातो ॥

यदि नाम ज्ञानदर्शनाभ्यां तीर्थं, तर्हि प्रवचनं, तत्त्व भ्रमणेषु
व्यवस्थितं, तत् एवं भगवता यथा भेणिकादयोऽपि अमणा व्य-
वस्थापिताः, तेषामपि ज्ञानदर्शननाभात्, न चैतदुपपन्नम्,
यतः भ्रमणस्य, भ्रमणगुणैर्युक्तस्य च नास्ति नरकेषूपपातः ।
तच्च न भेणिकादीनामसंभवात् ।

जंपिज्ज ह एक्कीवंतं, वाससहसमाणि होहि तित्थं तु ।

तं पिच्छा मिच्छी वि थ, मन्वगर्गंतुं च होज्जाहि ॥

यदपि सूत्रे च भोजनतम-एकविंशतिवर्षसहस्राणि तीर्थं मनुज-
तेमानं भावयन्ति इति, तदपि त्यक्तमेतन्मिच्छा प्राप्नोति, यदस्मिन्
समासु ज्ञानदर्शनानां विरक्तकालमपि तीर्थांशुवज्जनप्रस-
क्तः । यथा सर्वोत्सवपि च गतिषु विरक्तप्येवमिति विचारितप्रसर
भवेत् । सम्यग्दर्शनज्ञानयुक्तानां चारित्र्यरहितानां सर्वगत-
व्यापि जीवानां प्रायात्, ये जानुस्सरोपपात्तिनां द्वास्ते निष-
मस्ततज्जबसकिनामिनो जनेषुः, तेषामज्ञानज्ञानदर्शनोप-
तत्वात्, न चैतद्विद्यम्, तस्माद्विद्यमागतम्-“ पच्छित्तमि
असंतमि, तित्थे नो सचरित्तया । ” असति आविद्यमाने प्राव-
क्षिते चारित्रं न तिष्ठति, प्रायाक्षितमस्तरेण चारित्रस्य क्षुद्धिर्न
भवेत्, चारित्रे चासति तीर्थस्य न चारित्र्यरहिता ।

अचरित्रयापि तित्थस्य, निष्वाणमि न गच्छइ ।

निष्ठाणम्मि असंतम्मि, सव्वा दिक्खा निरत्थया ॥

तीर्थस्थाचारितानां साधुनिर्वाणं न गच्छति । यस्मिन् च
 निर्वाणं सर्वं होह्य निर्वयंका ॥७०॥ १० ३० । पञ्च० ।
 ('उत्तम' शब्दे द्वितीययोगे १०२८ पृष्ठे चारित्र्यमो-
 हनीयत्वोपघमताऽभिहितः । 'नाथेयं होह्य करणं, करणं
 वायेण फासियं होह्य । उपहं पि समाभोगे, होह्य विसोही
 चरितस्त' ॥ ६० प० । केवाञ्छिकृपावाप्तुयेवे चरितस्त साम
 यव न भवति, केवाञ्छि पुनस्तैष्यमपि अतिचरति प्रतिपतति
 च । आश ७० १ ख० । सौतण्णयाणां निर्वयं न वदेति, नापि
 इमिमुपगच्छति, कपावायामभावात्, किमपचयितमेकमेव
 परमप्रकथमासं संममस्यामिति, सतागमतातानां तु केवाञ्छि
 यथेति, केवाञ्छिकृपा । ७७०१० । अथवाहारनयमेते हेमसंज्ञे-
 ऽपि सर्वज्ञाभावाः चारित्र्यमपिद्वय यव । ७७०१० । वस्तुतो
 योगस्थैर्यकं चारित्र्यं महानाप्स्यस्वरत्नसिद्धमिति महता प्र-
 म्बनोपपादितमप्यात्मस्तयप्रीक्षायाः । प्रति० । 'चारित्र्यात्म-
 न्वापद्वाद्वा न वा दर्शने मुनेः । ह्यहज्जननेव साध्व-कियात्तामा-
 न्द क्रियायाः ॥३१॥' ह्यहं०॥३१॥ । 'सम्यगं चाचारित-स्त
 कुञ्ज जयगार्थे निबमसो नयि । ओ पुन चरितमुतो, तस्त ह्य
 निवमेव सम्यगं ॥३१॥' संधा० । सम्यगस्मि उ ज्ञेयं, यथि-
 यपुहजेण साधवो होह्य । चरणोयसमयवाचं, सावरसं-
 ताव ह्यंति ॥' अम० ।

आधिक्यस्यैर्यसिद्धयर्थं, चक्रभ्रामकदाहवत् ।

असौ व्यञ्जकताऽप्यस्य, तद्वलोपनतिक्रिया ॥ ५९ ॥

आधिष्यं सजातीयपरिणामाद्युपेक्ष्यैव च पतनमतिक्रम्य,
तत्सिद्धयर्थं चक्रान्नामकद्वयवत्सामुपदेशोऽप्युपयुज्यते । यथाहि
इदोक्तं ब्रूमतश्चक्रवत् इदं ब्रूम्यर्थं, भग्न्मन्त्रेणोऽग्न्यापाभार्यपु-
ण्ययुज्यते, न दृष्टितन्मन्त्रवत्त्वर्थः, तत्र तु पदपर्यदेशोऽपि गुणधारांरम्भा-
व, तत्प्रतिपक्षभावोऽप्युपयुज्यते, न तु विपरिवर्तितं प्रतीति ।
तदुक्तमुपदेशवत्-“उद्यदसौ वि ह्रुः सफ्रोक्तो, युज्यताहारमगाय
जीवात् । परिचक्रमाणां च तदा, पाथं न ह्रुः स्यादर्थं पि” ॥४॥
अथ चक्रांत्यवस्थावपदेशस्य तदुक्तं च परिणामवर्त्तनोपमतिक्रि-
या साक्षात्तज्जिह्वाकार, अग्न्या धारायां इत्यदिपदं व्यक्त्वा-
न्वापेक्षेरिति भावः । २३ । ह्रां १७ ह्रां । क्रम्यस्तत्रं त्रिदृशं
प्रसाध्य-“अक्षमिदयपसंगमं, एवं क्लृप्तं होह माचरणां तु ।
अपराधं क्रम्यस्तस्यैव, भावे जिह्वकर्मजापणं ॥” इत्यादि ।
अथवाऽथ क्रम्यस्तस्य-“प्राचरवत्पुण्यमोहोऽन्वा-रणा व द-
म्यवचं तु जिह्वयुजा । पश्मा जहं जुषिषि, जहं च पदमं
विच पस्तया ॥४॥ कंचनमाद्यस्तुतिषि सुप्रवचनलो जो कार-
वेत्स जिह्वहर, तत्रोपि संज्ञमततः । अयं त्रिगुणो, तवसंज्ञमेव
वदुमवसमजिह्वापचक्रमन्त्रवत्पदं निष्ठितं । अस्मात्तवसम-
वत् पदं यत् कांश्च जिह्वायोर्येहिं मंत्रिं सवस्मैमर्थीषणं ह्राणा-
ह्रवोमेव विस्तुति विमिह्रज्जहम ज्ञयं न परको ति ।” इति ।
(चारित्र्यस्य निम्ना ग्रन्थो च “अनुसाराव” इत्येव ग्रन्थमग्रे
७३ पृष्ठे उक्तः) (चारित्र्यस्यावर्णं वदतीति “अवशचाव” इत्येव
७३३ पृष्ठे व्याख्यातवत्)

न कारिणं विराधयेत्-

जया निसए उदिज्जंति, पक्खाऽसणविसं पि वा ।
काळ बांधिऊण मरियम्भं, नो चरिचं निराइए ॥

अह एवाहं न सकेजा, तो गुरुयो लिंगं समर्पय ।
 बिदेसे जत्थ नागच्छे, पश्चीं तत्थ गंतूणं ॥
 अण्णत्थं तु पाळिजा णो जविआ णिच्छम्पो ।
 महा० ए अ० ।

“विष्णुचरित्रमध्यां, परं चरित्रमिह सम्बन्धेषु” इति
‘साम्बाहव’ शब्दे प्रपञ्चयिष्यते। आहारपुत्रिरेव सुप्रसङ्गा-
त्रिहेतुमुच्यते। यदुक्तम्—“पिदं असोदरस्य, अचरिषी
ह्यसंशयो नृपि। चारित्र्यमिह प्रसते, सम्वा दिक्वा निर-
त्ययाः” यं २०। इदानीन्मल्लि चारिषं पञ्चमात्रायाः
मक्षितां कृत्वा, ननु तर्हि द्वाविंशतिजिनवतीनां श्रुतुमाह्वानां
प्रबतु धर्मैः, परं प्रथमांजिनवतीनां श्रुतुमाह्वानां कृतो धर्मः १,
अनवबोधाय, तथा च वक्तव्यानां बीरवतीनां तु सर्वथा धर्म-
सम्बन्धः प्रब, नैव, श्रुतुमाह्वानां प्रथमजिनवतीनां ज-
त्वेन सत्त्वसामाह्वयेऽपि भावस्य विशुद्धत्वाद् अस्ति धर्मः,
तथा वक्तव्यानामपि बीरजिनवतीनां श्रुतुमाह्वयेऽप्या अवि-
शुद्धो प्रवति, परं सर्वथा धर्मो न अस्ति इति न कल्पयम्,
तथावचने हि महाद् होयः। यदुक्तम्—“ओ भवह नतिथ
धर्मो, न य सामहन् न वेव च वराः। सो समसुषंभवन्तो,
कायवो समसंघेण” २। कल्पे १ सप्त। इहो १
पञ्चा०। एव यथाऽः पुष्करिण्यादिह्वातेन भावनीयः। यथा-
पूर्वकावे पुष्करिण्याद्वा महापरिणामा। आसद्, इदानी तु न
यथा, तथापि पुष्करिण्य महाप्रेमविभोः। होममपि चारित्र्यं
न विज्ञासि, किन्तु धार्मिकचरित्रं तापस्याचिरकालं

न विष्णा तित्थ नियंठे-द्वि नियंठा वा अतित्थगा चेव ।

उक्तायसंजमो जा-व ताव अणुसज्जणा दोण्हं ।

निर्गन्धैर्विना तीर्थं न भवति,तेनापि विना निर्गन्धा अतीर्थका-
स्तीर्थैरहिना भवति, परस्परव्यवस्थिततया एकस्याप्यपरव्य-
भावात्, निर्गन्धप्रद्वयं संवत्सामनुपलक्ष्यं, तदेतदपि द्रष्टव्य-
व्यवस्थैर्विना न तीर्थं,नापि तीर्थमस्त्येव संवत्सामिन्द्रियाः,संवत्सामा-
प्रथममवधेन वसुधैवकुतूबैश्चरन्व्यवच्छेदेऽपि विद्यन्ते, वतो वायव्य-
वद्वायव्यसंस्त्यावत्, इत्यानामनुपलक्ष्यानुवर्धमाना समस्तैः,
व्यव्धाकाशव्यवस्थैः प्रत्यक्षतोऽप्यानुपलक्ष्यते, ततः सन्ति निर्ग-
न्धाः, सन्ति संवत्स इति प्रतिपत्त्यते,तस्मात् प्रतिपत्त्यं, तत्स-
त्प्रतिपत्तौ च तीर्थं सञ्चारिवन्तियपि, प्रत्येकजन्मं चारिरे

सुख्यण्डिं परुबिय, छक्काय महन्ववा य समितीओ ।

स चेव य पञ्चवणा, संपत्तिकाले वि साह्रणं ॥

येनोबवन्न तित्थं, दंसणनाणेहिँ एव सिण्ठं तु ।

निजवगा बोधिका, जं पिय जणियं तु तन्न तदा ॥
पूर्वसाधूनां सर्वसंस्कारित्व प्रतिपक्षयो रक्षणा य वद्वा-
गानां महाप्रतापि समिपयश्च प्रकृतिताः, सैव च प्रतिज्ञापना
सम्बन्धापाठ्यतया संप्रतिकाशेऽपि साधूनामस्ति, तत्र उपपन्नं
सम्प्रत्ययि कारिचमस्ति, यत्वं च सिद्धं न तीर्थे ज्ञानदर्शनाज्ज्ञा-
नप्रति, किं तु ज्ञानदर्शनाज्ज्ञानैरिति । पृ. १०. ४८ ।

तथा कटिकराजपर्यन्तम्—

“ले भयं । उहं पुच्छा । गायमा । तन्नो परेणं उहं हीयमाने
काकसमये, तथ नं जे केह उक्कायसमारंजविषज्जा ले नं धक्के

पुनः बंदे पूषममंणिजे जीविषं सुजीविषं तेहि ॥ महा० ५५० ।

“अहं ब्रह्मसारेसे, होहा नामेण पुष्पसह सन्नयो ।

अण्वगारो गुणगारो, ब्रह्मगारो तत्ताङ्गारो ॥ ११ ॥

सो किर आयारचरो, अपथिमो होह ताव जइहवासे ।

तेण समं आयारो, नसिंहिह समं करितेण ॥ १४ ॥ ” ति० ।

(मूलगुणोत्तरगुणयोरेकस्य नाशे इत्येवमिति नाश इति “अ-

याय” शब्दे प्रथमप्रधाने ऽ पुंल्ले ककम्) अत्र चोदक आह—यदि

मूलगुणानां नाशे उत्तरगुणानामपि नाशः, उत्तरगुणानां नाशे

मूलगुणानामपि स्वाद ततो न चतु नैव मूलगुणाः सन्ति,

नाप्युत्तरगुणाः, यस्मादास्ति स संयतो यो मूलोत्तरगुणानामव्य-

संत्तं गुणं न प्रतिलेखते । अन्यतमगुणप्रतिलेखने च ऽन्यानामपि

मूलोत्तरगुणानामभावाः, तेषामभावे सामायाधिकसंयमाद्भावाः,

तदभावे बहुधादिनिर्भेदानामभावाः, ततः प्राप्तं तीर्थमच्चा-

रिमिति ।

सूरिराह—

चोग्य । उक्तायां, तु संजमं जाऽगुधावप ताव ।

मूलगुण उत्तरगुणा, दोषि वि अगुधावप ताव ॥

चोदक । बावद वद्वीचिकियायेपु संयमोऽगुधावति अनुगच्छति
प्रकथनेन वर्तते तावत् मूलगुणा उत्तरगुणाश्च द्वयेऽप्येते अनुधा-
वन्ति प्रकथनेन वर्तन्ते ।

इतरसाम्यप्ये—यसंजया तह बुवे निर्यंता य ।

चतसु पन्तिवदणा ता, अनुसज्जन्ते य जा तित्थं ।

बावद्वगुणा उत्तरगुणाभ्यामुधावन्ति तावद्विस्तरसामाधिक्ये-
हसंयमावनुधावतः, यावच्चैवतरसामाधिक्येदोषस्यामसं-
यमो तावत् द्वौ निर्भेदानुधावतः । तथाचा—चकुशः, प्रतिसे-
वकश्च । तथाहि—यावत् मूलगुणप्रतिलेखना तावत्प्रतिलेखको,
यावत्उत्तरगुणप्रतिलेखना तावत्प्रकुशः, ततो यावत्तीर्थे तावद्बहु-
धाः, प्रतिलेखकाश्च अनुसज्जन्ति अनुवर्तन्ते, ततो नाचारित्र्यं
प्रसक्तं प्रवचनमिति । अथ मूलगुणप्रतिलेखनायामुत्तरगुण-
प्रतिलेखनायां वा चारित्र्यभेदे अस्ति कश्चिद्विशेषः, अत ना-
स्ति । अस्ति इति सूयः ।

कोऽसावित्साह—

मूलगुणेषु दृश्यसमं, उत्तरगुणेषु संयमे सरिसवादि ।

उक्तायारक्खण्डा, दोसु विमुक्केषु चरणमुक्ती ॥

मूलगुणेषु दृष्टान्तो इति—शकटं च । केवलमुत्तरगुणा अपि तत्र
ईश्वर्यितव्याः, उत्तरगुणेषु दृष्टान्तो मयदप, सर्वपादि, आदि-
शून्यतां शिलादिपरिग्रहः, तथाऽपि मूलगुणा अपि ईश्वर्यितव्याः ।
इयमत्र जावना—एकेनापि मूलगुणप्रतिलेखनेन तत्कृणादिव
चारित्र्यंश उपजायते, उत्तरगुणप्रतिलेखनायां पुनः कालेन,
अत्र दृष्टान्तो इतिक् । तथाहि—यथा इतिक उदकभूतः पञ्चमहा-
शून्यतां महाद्वारायामेकस्मिन्नापि द्वारे मुक्तर्जातुते तत्कृणादेव
रितो भवति, सुचिरेण तु कालेन पर्यंते, एवं महाप्रतानामेक-
स्मिन्नापि महाद्वारे अतिच्यपमाये तत्कृणादेव समस्तचारित्र्य-
श्रोत्रो भवति ; एकमूलगुणघाते सर्वमूलगुणानां घातात् ।
तथा च मुरयो व्याचक्रते—एकमवतमङ्गे सर्वेवतमङ्ग इति ।
एतस्मिन्नवयवमवतं, व्यवहारतः पुनरेकमवतमङ्गे तदेवैकं प्रभं
प्रतिपद्यन्त्य, शेषाणां तु भङ्गः कालेन, यदि प्राप्यक्षितप्रतिप-
त्त्या मानुसंघर्षे इति । अन्ये पुनराहुः—चतुर्थमहाप्रतिलेखने

तत्कालमेव सकलचारित्र्यश्रोत्रं, शेषेषु पुनर्महाप्रतिलेखनी-
हणप्रतिलेखनमा इत्यतिचरणे वा वेदितव्यः, उत्तरगुणप्र-
तिलेखनायां पुनः कालेन चरणश्रोत्रं, यदि पुनः प्राप्यक्षित-
प्रतिपत्त्या मोक्षवालयति । एतदेव कुतोऽवसरेभमिति चेद ?,
उच्यते—शकटदृष्टान्तात् । तथाहि—शकटस्य मूलगुणा द्वे चक्रे,
वही, अङ्गुष्ठ, उत्तरगुणा चक्रकीलकोदृष्टाद्वयः । एतेर्मूलगु-
णौदचरणगुणौ सुप्रयुक्तं यत् शकटं यत् यदा प्रारवहनकर्म
भवति, मार्गे च सुभ्रं भवति, तथा साधुरपि मूलगुणौदच-
रणगुणौ सुसंयुक्तः सत् अष्टादशशीलाङ्गसहजप्रारवहनक-
र्मो प्रवति, विशिष्ट उत्तरोत्तरसंयमाव्यवसायस्थानपथे च सुभ्रं
वहति । अथ शकटस्य मूलगुणानामेकमपि मूलगुणं प्रभं प्रव-
ति तदा न प्रारवहनकर्म, नापि मार्गे प्रवर्तते, उत्तरगुणौ
कैश्चि विनापि शकटं कितवकाशं भारकर्म प्रवति, प्रव-
हति च मार्गे, कालेन पुनर्मोक्षनाऽन्यान्त्यपरिश्रान्तव्यावृत्त्यमेव
तदुपजायते । एवमिहापि मूलगुणानामेकमपि मूलगुणे इते
न साधुनामष्टादशशीलाङ्गसहजप्रारवहनकर्मता, नापि संयम-
भेगपथे प्रवहत्याव, उत्तरगुणौ कैश्चिदप्रतिलेखितेरपि प्रवति
कियन्तं काशं चरणप्रारवहनकर्मता, चंचमभेगपथे प्रवर्तते
च, कालेन पुनर्मोक्षतां तथाऽन्यान्त्यम्यगुणप्रतिलेखनातो प्रवति
समस्तचारित्र्यश्रोत्रं, ततः शकटदृष्टान्तानुपपद्यते मूलगुणाना-
मेकस्यापि मूलगुणस्य नाशे तत्काशं चारित्र्यश्रोत्रं, उत्तरगुण-
नाशे कालकर्मणिति । इत्यनेनैवैवं मयदपसर्वपादिदृष्टान्तात् ।
तथाहि—एतद्व्यावहारिकपथे यदोको द्वौ बहवो वा सर्वपाः । उप-
लब्धकृणमेतत्, तिलतएवुद्वाद्यो वा प्रक्षिप्यन्ते, तथाऽपि न
मयदपो भङ्गमात्रपथे, अतिप्रभूयेहवाढकादिंसंख्याकैर्न-
प्यते । अथ तत्र महती शिला प्राप्यन्ते, तदा त्रिकैक्याऽ-
पि तत्कृणादेव चंचसमुपयाति । एवं चारित्र्यमयदपोऽप्येकाङ्ग-
व्यादिभिरुत्तरगुणैरितिचयदेमागैरे भङ्गमुपयाति, बहुभिरु-
काकर्मणोपातिचयदेमागैरेमप्येनं, शिलाकल्पेन पुनरेकस्यापि मू-
लगुणस्यातिचारे तत्काशं चंचसमुपगच्छति, तदेवं यस्मात्स-
लगुणातिचरणे किमप्युत्तरगुणातिचरणे कालेन चारित्र्यश्रोत्रो
भवति तस्मान्मूलगुणा उत्तरगुणाश्च निरतिचाराः स्युरिति
वदकायरकृणाथे सम्यक् प्रयतिनम्यथ, वरुकायरकृणे हि मूढ-
गुणा उत्तरगुणाश्च शुका भवन्ति, तेषु च द्वयेष्वपि शृङ्खु,
(अत्र गाथावकाशकवचनं प्राकृतवादा, प्राकृते हि वचनमव्यवहो-
ऽपि भवतीति) चरणगुणिः चारित्र्यगुणिः । प्य० १ उ० । नि०
मू० । इयं० ।

चारित्र्यकर्म—

इह भविष्यं भंति । चरिते, परजविष्यं चरिते । गोमया ।

इह जविष्यं चरिते, यो परभविष्यं चरिते, यो तदुनय-
जविष्यं चरिते, एवं तवे, संजये ।

चारित्र्ये निर्वचने विशेषः । तथाहि—चारित्र्यमैहमधिकमेव, न
हि चारित्र्यमिह भूत्वा तेनैव चारित्र्येण पुनश्चारित्र्यो भवति, वा-
चञ्जीवताऽवधिकत्वात्तस्य । किञ्च—चारित्र्येण संसारे सर्ववि-
तस्य देशधिरतस्य च हेतुष्वेवापादात्, तत्र च विरतेत्यस्तमसा-
व्यामोक्षतायां चारित्र्यसम्भवाभावात् । चारित्र्यं त्रिकैक्या-
वयानुशील्ये, मोक्षे च तस्याऽकिञ्चित्करत्वात्, यावज्जीवमिति
प्रतिज्ञासमाहितसद्व्यवसायाद्वाप्रवृत्त्या, अनुज्ञानप्रवृत्त्या चारि-
त्र्यम्, शरीराभावे च तद्व्यवसायात् । अत एवाच्यते—“सिद्धे नो च-

रिचो नो अचरिचो" नो अचरिचिन्ति च अचरितेरजावा-
दिति । अनन्तरं चरित्रमुक्तम् । तच्च त्रिधा-तपःसंभवमेवास्ति
सर्वविद्वद्विषयावातिदेशमाह-(एवं तत्र संज्ञां वि) प्रज्ञानिर्वचना-
भ्यां चरित्रवचनसंयमौ वाच्यौ, चरित्रकस्यास्येति ।
अ० १५० १ उ० ।

अष्टादश चरित्रमहाः-

" आराधना च धर्मं, चरित्रविवेचितसमवशो परिधि ।
आचारवृत्तमजस्रं, संज्ञमपरिपालयं विधिः" ॥ १ ॥ इति ।
एवं चेह वचयि चरित्रवृत्तिपक्षिभवा विराचनानुया अत्रि-
कुमारवैजयन्तपतिप्रोत्पत्त्यर्थे तु भवसहिता दृष्ट, अचिराच-
नामवास्तु यथाकसौधमार्द्धवत्सोकसवाध्यांसिद्धयुगासिद्धे-
तः सप्त, अष्टमश्च सिद्धिगमनमव इत्येवमष्टादश चरित्रमहा-
कलाः । न्यते चाष्टैव जर्वाचारिणं जयति । अ० १५ श० १ उ० ।
इववसावमेव, चरित्रमपि सप्तभावलक्षणो इववसाव एव, यो-
चवसाववस्थाऽऽत्मनः परिणतिविशेषत्वात् । अथा० ३ उ० ३ उ० ।
चरित्रगुण्यप्रमाण-च (वा) रिगुण्यप्रमाण-न० । चरित्रमिन्वि-
तमनेनेति चरित्रं, तदेव चरित्रं, चरित्रमेव गुणः । सावस्यो-
गाविरतिक्रमे गुणप्रमाणभेदे, तच्च पञ्चविधम्-"चरित्रगुण्य-
प्रमाणे पञ्चविधं पद्यते । तं जहा-सामाह अचरित्रगुण्यप्रमाणे,
जेभोवडावयचरित्रगुण्यप्रमाणे, परिहारविमुक्तिश्च अचरित्रगुण्य-
प्रमाणं, सुदुर्मसंपरायचरित्रगुण्यप्रमाणं, अहङ्कृत्यचरित्र-
गुण्यप्रमाणे" ॥ अमु० ।

चरित्रकल्प-चरित्रकल्प-पुं० । चरित्रप्रतिपादके शास्त्रे, पं०भा० ।

....., एको बोधं चरित्रकल्पं तु ।

जे तु विहायचरिते, वसेत्तु गुरुत्वायं चैव ॥
पंचविद्धमि चरित्र-मि वणिता जे जहि अणुजागा ।
एसो चरित्रकल्पो, जहकयं होति विलेणोभो ॥
सामास्यादि पंचविहं, सव्यो वि जने बहुचरं कंठा ।
सव्यगुणा अहिंसा, वीसे सारकलणं सेसाणि ॥
मेहुणवयं च तपो, ततो अदचं मुसं तपो ।
सव्यलदुष्टो परिग्रह, सव्यवत्थाएँ रागनिगदणं ॥
होमे पुण गरुतरौ, सव्येसु भवे सुसावादी ।
काऊण वि संघरणं, सुयवजाणं तु सव्यभंगे वि ॥
जे न पावंति भग्मं, सुयसु अह मिच्छगे ते उ ।
सोतुं मिच्छवतारा, विणयं काऊण हिक्क अह ॥
अज्जपजिहं अग्रहं, बुद्धो सहा वते देह ।
सुसवजा बाएयो, धारो गोविहंतुं वते तेणा ॥
वीसस्यमिगणं, सुसिताविहारं सवोदपा ।
मिच्छत वेति तेणे, पेसुं सिक्खावयाणि या अज्जो ॥
अंजह संवेति जहा, तेणा ऊ वज्जसमणेसु ।
सदम्मो गुरुत्वायव-वक्खायं सोद्धिकारणाजिहंत ॥
पचमि कारणमि तु, लहुपतरं पुण सेवेजा ।
काणि पुण कारणाणी, जेसुं पचेसु जयणपदिसेवा ॥
अएणं ताण इमां, किसेहं जे सपासें ।

गच्छयुक्तं पयाए, आययिच गिहायेँ आवदीए व ॥
पदिसेता सज्जु जणिता, एते खल्लु कारणा वे उ ।
तेहि वे तेणादीसुं, गच्छसं द्वाणसेवणा होति ॥
आययियाण व अह्मा, विभासविचारहुँं धंयं ।
गातुं तवं विखासं, अरगा साहारेण एवं तु ॥
आययिस्स विखासे, गच्छविखासो धुवं एवं ।
आगादे गेकएणे, कंदातिविजास आवती वसुजा ॥
देव्वावति तह भोमा, वतीवमाओ तह जागओ चैव ।
एतेहि कारणेहिं, अण्येहिं नो तु सेवेज्ज ।
सुहसीसयाएँ जो ऊ, आवजाति ए वि व सुज्जती सो उ ।
जो पुण पचे कारणेँ, जयणा आसेवयं करेज्जा ह ॥
तस्स सेवणा वि जा सा, कोमे सव्ये जेणेहिं तं इणयो ।
गच्छाणुक्तं पयाए, आययिचगिहाण आवदि वि दिसे ॥
जत्येव य पदिसेहो, सचरिचाऽऽसेवणा सत्य ।
पुरिमस्स पच्छिमस्स य, मज्झिमगायं तु जिणवरिंदायं ॥
आसेवणा य सचरि-सपा य अत्येण अणुगम्मा ।
वयमं पि कंठो, जह सचरिचो कहं तु अत्येणं ॥
आणुगंतव्यं एयं, यन्नाति आगाहकारणो ।
जे के अचराहपदा, कएहा मुक्का जने पवणम्मि ॥
विचरिसपरिच्छयाए, दुग्गाणेयं सुयेव्वो ।
पदिसेहं अणुजा वा, पायच्छित्तं य ओह निच्छइए ॥
ओहेण उ सहायं, अत्यविरेगेण वोगनियं ।
हिंसादवराहपदा, किण्हे अणुयाति सुकिंसा लहुगा ॥
छिप्परिसपरिच्छये, जह कणयं ताव थिरहेसु ।
एवं परिच्छिज्जयं, आयवयं गच्छपावती जं तु ॥
वित्थारयम्मि पत्तं, जयणाए थिसेव सचरिचं ।
उट्टाणा मूलतर-दप्पे अजय ए होति पदिसेहो ॥
कप्पे जयणाऽणुखा, जो पुण निक्कारणाऽऽसेवे ।
पायच्छित्तं पावति, तं बुविहं ओरियं च गेच्छइयं ॥
ओहं च जमावयहं, तं दिज्जति तम्मि सहायं ।
गेच्छइयं अत्येणं, वीमंसेता तु देज्जती तं तु ॥
एयं अत्यविरेगं, वोगनियं छित्तवहं इणयो ।
कस्स कहं व कहितं, वोकदिया कम्म किचे वा ॥
उट्टाणपदविज्जं, अत्यपदं होति वोगनियं ।
कस्स ति गीतीत-स्स वा विकह जयणऽजयणाए ॥
कह अक्खा वसंतो, दिपा थु सुविज्जवसदुज्जिक्से ।
अहवा दिव राओ वा, कम्म चो कारणे व इत्ते वा ॥
कम्म च पुरिसज्जावे, आयारादीण अमवरे ।
केधिर कविवारे खल्लु, केवहाकां व सेविपं होज्जा ॥
एवं उट्टाणेहिं, सुक्कासुक्के अट्टिक्तरौ ।
संययणमितिजुतायं, सट्टणअग्रहं तु दिज्जत सत्य ॥

असद् अचिरादीन्, दिक्खति वापति अं वोडुं ।

सोचन् कणियपयं, केरुति आलस्यं यतिविहूणो ॥

रहं च अग्रहरस्स, करेति मत्तियञ्चो डुरितो ।

माइहाण्विमुक्कं, अकण्ठियं जो तु सेवते जिवसु ॥

तं तस्म कण्ठिय पदं, मायासहिते चरणजेदो । पं० भा० ।

इवापि चरितकण्ठो, गाहा-(पंचविहसिम्) अं पुण् चरितं पंचविहं सामाअभमाहं, अणुभागे नाम सामाअभो डुविहो-ररिचभो, आचकधिमो, उेभावडावधिमो येण्ण परिवागं परिहारविमुद्धिय निम्बिसमाये निम्बिचो य, एवं सत्थे वि भाणियम्भा, जो जस्स अणुभागे तस्मि पुण् चरिते शुक्लाचनं नायम्भं, पंचसु वि एयसु कयरं भादियतरं वा । इत्थंते-सम्भवदुदया अहिसा, तस्स साकण्ठकार्यं सेसाणि, तयन्तरं मेदुयं, ततआत्थं, ततो मोलं, सम्भवत्तुभो परिगाहो, सम्भावत्थासु रागदोसाणि मयणे-ऊयं तु, न विणा रागेण कोपेण सुखायाओ आरिओ, अहा इवन्वि-र सत्तुहंदि कषणेण सुखायायवज्जाणि सिक्कपायाणि येण्ण विहारो विहलो मोलिओ, एसा पुण् शुक्लाचनं विहोहो कारणे की-रर । पदम्भं अं लङ्घयं तं सेविज्जाहं ते पुणो कथं सेविज्जाहं । गाहा-(गण्डाण्णकपाय) वेदिहारासु बाहलुङ्गाओ य गण्डमुल्लाहकओ वा, भावहारिणां गिलाणाअइज्जाहकजसु वा दम्भसेत्ताकडभावा-वत्तुवा एयसु गण्डाण्णकपायासु कारयेसु अयस्स सुहसिंढिया-य ववाणि पेठ्ठेर, सो भावज्जह तटायपच्छिन्तं । गाहा-(गण्डाण्ण-क) ० सो पुण् एयसु गण्डाण्णकपायासु कारयेसु पेठ्ठेसु शुक्ला-चनविहोहो व ववाणि पेठ्ठेर, अणि वेव पदिसेविजाणि वेव प-दिसेवेहो सो सुखो । गाहा-(पुरिमस्स) ० एवं पुरिमपच्छिम-सिम्भानं तित्थपाठनं कारणे पेठ्ठायाऽऽलस्यथाह मभव, पडि-सेविपयणं सचरितत्ता व । कां पुण्, वत्तयो अणुगमिन्ता । गाहा-(जे के अचराहवणा) हिंसासुयो किन्हंति शुक्ला, मुञ्जि-ज सि डडुवा सुवचं मिजसमिच परिच्छिज्जम्भा, मज्जाचारकी-वमिति कहुके व अयणपुरिसकारो तुमासमो नायदरिसज-चरित्ठो, डुयपाणं नाम शुल्लगुणा उच्छरुणा व, ते कण्ठियं । एवं सम्भवत्थि पदिसिहे भुजो अणुया कया । गाहा-(पदिसिहे अणुया) पायच्छिन्तं पुण् डुविहं-ओदियं निच्छयं व । ओदेषु अं वेव आचभो तं वेव दिज्जह, निच्छयञ्चो पुण् अत्थेण चित्तेण विणिज्जयणं ति भणियं हो, तो दिज्जह, विरेगो पुण् जम्बिहो, मय गाहा-(कस्स काहं) कस्स बाहो, गीरत्थस वा, गीरत्था भावहि-वा, डवज्जाया, मिक्ख वा, आयरियडवज्जाया नियमा गीरत्था, ते पुणो कयकरणा वा, कयकरणां तदायुत्थं दिज्जह, निक्खु अजियं अणुगमियं विराधिरकयकरणा य मयवीओ कहुंति, ज-याण्ण अजययण वा पडिसेविहं कहुंति, अणुयेण वा अणवए वा पदिसेविहं । करगा, सुमिक्खे, डुरिमक्खे वा, दिवा, राओ । किम्भं! कारणे अकारये वा । केधिरं कयवारे कां व, एवं उहंि डा-योहं कोकमे अं ज दिज्जह, तथ जह सुखेण सुखा वेव सुख सि, काः रथे सुखा अकारणे सेविहं भगीयथासु वा मसुद्धं, तस्स पुण् समुद्धं मसुद्धं सि विज्जह, र वज्जा धिरसंजमो जेय । गाहा-(सोचयं कणियपयं) ० कणियपयमिति अचवाओ, सम्भवत्थ यं कायम्भं ति मयह मश्विदुयो सि । मश्विदुल्लसणेण आ-लस्येण करेहं, रहरसाणि अरहस्साणि करेहं । अश्वयगो नाम सो पाओ । गाहा-(माइहाण्विमुक्कं) गाहा सिक्कमेव । एवं चरितकण्ठो । पं० ॥ ५० ॥

चरित्तट्टया-चारित्र्यथा-जी० । सवज्जुल्लसकेऽथे, स्था० ५ गा० ३३० । वर्षावपि अग्रव्रज गच्छेत्-“चारित्तट्टयाय” चारित्र्य-तया तु तस्य क्षेत्रस्यानेषां स्थाविशेषदुष्टतया तदुक्तार्थ-य । स्था० ५ गा० ३३० ।

चरित्तट्टया-चारित्र्यस्थापना-जी० । ६ त० । चारित्र्यास्था-निर्वाहान्तेन न्यासे, वथा-“ सज्जायरकण्ठट्टी चरित्तट्टयता ” शब्दात्तरस्य तत्पत्तिकायामाचार्येण चारित्रस्य स्थापना कृता प्रतिषेधते इति भावः । वृ० ५ उ० ।

चरित्तधम्म-चारित्र्यधर्म-पुं० । चरितं ज्योपशमकपं, तस्य नावधारित्रमशेषकमेत्याय वेहेत्यर्थः । ततश्चारित्र्यमेव धर्म-आरित्र्यमर्थे इति । अमणुमर्थे, “ चरित्तधम्मो सज्जनधम्मो ति ” वचनात् । दृष्टा० १ दृ० ॥ ५० ॥ स व क्षात्र्यादिको यथा । नं० । चारितं मूलोत्तरगुणकलाय, तदेव धर्मधारि-धर्मः । स्था० ३ गा० १ उ० । क्षात्र्यादिधर्मधर्मः । अयं व क्षिप्रिचोऽपि द्रव्यनामभेदे धर्मो भावधर्म इत्यतः । वदाह-“ दु-विहो उ भावधम्मो, सुवधम्मो वहु चरित्तधम्मो व । सुवधम्मो सज्जामो, चरित्तधम्मो सज्जनधम्मो ॥ १॥ ति ” स्था० ३ गा० ३३० । अणातिपादादिनिवृत्तिकपे धर्ममेव, दृष्टा० ४ नं० । “ डुविहं च-रित्तधम्म ” क्षिप्रिं देशसंभारित्र्येदाव च्छिकारं, अर्थेते मु-मुहुमिरासेत्यतः तदिति, अर्थेते वा गम्भतेज्जन निवृत्ताविति चरित्रम् । अथवा-अयस्य कर्मेणां रिक्तिकरणाचारितं, निव-कन्यावादिनि, चारित्र्यमेव नीचकपायावर्तते जात्यो विरतिद-यः परिणामरुक्कणो धर्मः अयचारित्र्यधर्मस्तम् । पा० । चा-रित्रं सुलोचनगुणकपादस्तेव धर्मधारित्र्यधर्मः । स्था० ।

चरित्तधम्मं डुविहे पक्खते । तं जहा-अगारचरित्तधम्मं वेव, अणुगारचरित्तधम्मं वेव । अणुगारचरित्तधम्मं डुविहे पक्खते । तं जहा-सरागसंजमे वेव, बीयरगसंजमे वेव । सरागसं-जमे डुविहे पक्खते । तं जहा-मुहुमसंपरायसरागसंजमे वेव, बादरसंपरायसरागसंजमे वेव । मुहुमसंपरायसरागसंजमे डु-विहे पक्खते । तं जहा-पदमसमयमुहुमसंपरायसरागसंजमे वेव, अपदमसमयमुहुमसंपरायसरागसंजमे वेव । अहवा चरम-समयमुहुमसंपरायसरागसंजमे, अचरमसमयमुहुमसंपरायस-रागसंजमे । अहवा-मुहुमसंपरायसरागसंजमे डुविहे पक्खते । तं जहा-संकिममाणए वेव, विसुक्कमाणए वेव । बादरसं-रायसरागसंजमे डुविहे पक्खते । तं जहा-पदमसमयबादर-संपरायसरागसंजमे, अपदमसमयबादरसंपरायसरागसंजमे । अहवा-चरमसमयबादरसंपरायसरागसंजमे, अचरमस-मयबादरसंपरायसरागसंजमे । अहवा-चायरसंपरायसरा-गसंजमे डुविहे पक्खते । तं जहा-पडिवातिए वेव, अप-डिवातिए वेव । बीयरगसंजमे डुविहे पक्खते । तं जहा-उवसेत्तकसायबीयरगसंजमे वेव, स्त्रीणकमायबीयरगसं-जमे वेव । उवसेत्तकसायबीयरगसंजमे डुविहे पक्खते । तं जहा-पदमसमयउवसेत्तकसायबीयरगसंजमे वेव, अपदम-समयउवसेत्तकसायबीयरगसंजमे वेव । अहवा-चरमसमय-

उत्तमसंन्यायीयरायसंजमे, अचरमसमयउत्तमसंन्यायी-
यरायसंजमे । स्त्रीणकसायवीयरायसंजमे दुविहे पण्णत्ते ।
तं जहा-उत्तमसंन्यायीणकसायवीयरायसंजमे चेव, केवस्ति-
स्त्रीणकसायवीयरायसंजमे चेव । उत्तमसंन्यायीणकसाय-
वीयरायसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-संयुक्कउत्तमसं-
न्यायीणकसायवीयरायसंजमे, बुक्कबोहियउत्तमसंन्यायीणकसा-
यवीयरायसंजमे । संयुक्कउत्तमसंन्यायीणकसायवीयरा-
यसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-पदमसमयसंयुक्कउत्तम-
संन्यायीणकसायवीयरायसंजमे, अपदमसमयसंयुक्कउत्तम-
संन्यायीणकसायवीयरायसंजमे चेव । अहवा-चरमसमयसंयु-
क्कउत्तमसंन्यायीणकसायवीयरायसंजमे, अचरमसमयसंयु-
क्कउत्तमसंन्यायीणकसायवीयरायसंजमे । बुक्कबोहियउत्तमसंन्या-
यीणकसायवीयरायसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-पदमस-
मयसंयुक्कबोहियउत्तमसंन्यायीणकसायवीयरायसंजमे, अपदमसं-
युक्कबोहियउत्तमसंन्यायीणकसायवीयरायसंजमे । अहवा-
चरमसमयसंयुक्कबोहियउत्तमसंन्यायीणकसायवीयरायसंजमे, अ-
चरमसमयसंयुक्कबोहियउत्तमसंन्यायीणकसायवीयरायसंजमे ।
केवस्ति-स्त्रीणकसायवीयरायसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-
सजोगिकेवस्तिस्त्रीणकसायवीयरायसंजमे, असजोगिकेवल्लि-
स्त्रीणकसायवीयरायसंजमे । सजोगिकेवल्लिस्त्रीणकसायवीय-
रायसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-पदमसमयसजोगिकेव-
स्तिस्त्रीणकसायवीयरायसंजमे, अपदमसमयसजोगिकेवस्ति-
स्त्रीणकसायवीयरायसंजमे । अहवा-चरमसमयसजोगिकेव-
स्तिस्त्रीणकसायवीयरायसंजमे, अचरमसमयसजोगिकेवस्ति-
स्त्रीणकसायवीयरायसंजमे । असजोगिकेवल्लिस्त्रीणकसायवीय-
रायसंजमे दुविहे पण्णत्ते । तं जहा-पदमसमयसजोगिकेवल्लि-
स्त्रीणकसायवीयरायसंजमे, अपदमसमयसजोगिकेवल्लिस्त्री-
णकसायवीयरायसंजमे । अहवा-चरमसमयसजोगिकेवल्लि-
स्त्रीणकसायवीयरायसंजमे, अचरमसमयसजोगिकेवल्लिस्त्री-
णकसायवीयरायसंजमे ॥

“ चरित्त्यादि ” । अगारं दुहं, तत्रोमाद्गारा शृङ्गिस्तेषां
यहचरित्रधर्मः सम्पकवन्ताद्युज्जताद्यलक्षणः स तथा ।
एवमिदंराऽपि, जबरमनारं वास्ति येषां तेऽनगाराः साधव इति ।
चारित्रधर्मश्च संयमोऽनस्तमसाह- “ दुविहे ” इत्यादि । सह
रागेण अभिचर्येण मायादिकेण यः स सरागः, स वासो
संयमश्च, सरागश्च वा संयम इति वाक्यम् । वाते
विगतो रागो यस्मात्, स वासो संयमश्च, वातरागश्च वा
संयम इति वाक्यम् । “ सराग ” इत्यादि । सुहोमोऽसं-
क्यातकिंहेतुवन्तः सम्परायः कषायः, सम्परेति संसरति
संसारं जनुरेमेति ग्युप्यवन्तः । आह च- “ कोहाइसंपरागो,
नेण उज्जो संपरीइ संसारं ” स च लोभकपायकप जीवरा-
मिकस्य लपकस्य वा यस्य सः सुहमसंपरायः साधुस्तस्य स-
रागसंयमविशेषसनासो वा मणनीय इति । आदराः स्तु-
५८

लाः सम्परायाः कषायाः यस्य साधोयस्सिम् वा संयमे स तथा,
सुहमसम्परायसमीनगुणस्मान्नेषु, शेषं प्रावदिति । “ सुहमे ”
इत्यादि । सुहमे प्रथमसमयादिविभागः कषाद्वयवदिति ।
“ अहवा ” इत्यादि । कषाद्वयवदिति : संयम उच्यमानेयस्य
प्राप्तपततो विमुक्तमानस्ताम् उच्यमानेयस्य, लपकधेयि वा स-
मारोहत इति । आदरेत्यादि सुहमेयस्य, आदरेत्यस्य सरागसंय-
मस्य प्रथमाप्रथमसमयाः संयमप्राप्तपाठकालायेक्या, चरमा-
चरमसमयता तु यदन्तरं सुहमसम्परायता; अन्त्यतत्त्वं वा
मविधायि तद्वैक्येति । “ अहवा ” इत्यादि । प्रतिपाती उपश-
मकस्यान्त्यस्य वा, अप्रतिपाती कृपकस्येति सरागसंयम उक्तः ।
अतो वीतरागसंयममाह- “ वीयराय ”, इत्यादि । उपशान्ताः
प्रदेशोऽप्येवधामनाः कषाया यस्य यस्सिम् वा स तथा, साधुः
संयमो वेति यकादशगुणस्यानावर्तीति, कृपकषायो ह्रादशगुण-
स्यानावर्तीति । “ उच्यते ” इत्यादि सुहमेयं प्राग्विह । “ स्त्रीण ” इ-
त्यादि । ह्रादशगुणसम्पकस्य यस्सिम्, ह्रादशगुणस्य आतिरिक्तम्,
तत्र तिष्ठति इति उच्यतेऽप्येवलो, शेषं नैव, केवलमुक्तक-
ज्ञानं च दुर्गमं वास्यान्तोऽन्ति कालाति । “ उच्यते ” इत्यादि ।
स्वयमुक्तकज्ञानस्य प्राग्विधेति “ संयुक्क ” इत्यादि नव सुधायि
गतायांयेवेति । स्या० ३ उ० १ उ० । चरति मोक्षं प्रति या-
ति येन तच्छरितं, तच्च तद्वर्तमानेति चरित्रधर्मः, चरित्राब्धे-
न पुनस्त्य व्यक्तयः । प्रत्याख्याने, “ पञ्चकक्षाणि नियमो, चरि-
त्रधर्मो य इति यत्तु ॥ ” पञ्च० ४ वि० ॥

चरित्रधम्मआराहणा-चारित्रधर्माराधना-स्त्री० । आराधना-
नेह, स्या० ३ उ० १ उ० । (व्याख्या ‘आराहणा’ शब्दं हि-
तीयभागे ३५४ पुठ उक्ता)

चरित्रपदविधि-चारित्रपतिपात्ति-स्त्री० । चारित्र्यस्य वैराग्य-
तया शुद्धौ, यं च ॥

चरित्रपरिणाम-चारित्रपरिणाम-पुं० । चारित्र्यमेव परिणामः ।
परिणामनेह, पञ्च० १२ पदं । स्या० ।

चरितपायच्छित्त-चारित्रमायच्छित्त-म० । प्रायश्चित्तनेह,
स्या० ३ उ० ४ उ० । (‘पच्छित्त’ शब्देऽप्यव्याख्या)

चरितपुरिस-चारित्रपुरुष-पुं० । तद्वति, स्या० ३ उ० १ उ० ।
(व्याख्या ‘गणपुत्ति’ शब्देऽप्यव्याख्या) ।

चरितबल-चारित्रबल-म० । चारित्रानुपासनसामर्थ्यं, यद् बु-
द्धरमपि सकलसङ्ख्येययोगं कारत्वात्मा, यत्कालान्तमवाप्ते-
कान्तिकमात्यन्तिकमात्मसाधनान्दमाप्नोति । स्या० १० उ० ।
इहचरित्रे, पञ्च० १ पदं ।

चरितधावणाय-चारित्रजाननाक-त्रि० । चारित्रेण सामाधि-
कादिना मावना वासना यस्य स चारित्रमावनाकः । चारित्र-
वासनायुक्तं, पञ्च० १ सं० द्वार ।

चरित्रमेङ्गली-चारित्रनेदिनी-स्त्री० । चारित्र्यमेकारिण्यां वि-
कषायाम्, (स्या०) न सम्पन्नवन्तीर्दानीं महाजननि साधुनां
प्रमादबहुलत्वादिचारप्रवृत्त्यादिति चारित्र्यकषायावतकार-
कषाधुक्कालात्मावाधिति ज्ञानदक्षिणात्तयां तीर्थं प्रवर्तत इति
ज्ञानशून्यकसंयमेष्वेव यत्नां विधेय इति । अमिंतं च- “ सोही
व तत्तिव न विदि-नकरेता न वि व कइ दीसति । तित्थं च व्या-

शरदस्तथा-निर्ग्रहयोगो बन्धोऽपि नृणां हि ॥ १ ॥ " इत्यादि ।
 ज्ञानया हि प्रतिपन्नत्वारिद्रशस्यापि तद्वैश्वस्यमुपजायते, किं पुन-
 स्तदभिमुखस्येति चारित्र्यभेदिनाति । श्या० ७ ना० ।

चरित्तमोहणिज्ज-चरित्तमोहनीय-न०। मोहनीयकर्मभेदे, कर्म०
१ कर्म० । (चोभस कयाया नव नो कयायाव्वेति पित्तिधमे-
तव 'मोहनीय' शब्दे वक्ष्यते)

चारितरक्खण्ड—चारित्ररक्षणार्थ—न० । पञ्चमकारं चारित्रं
सामायिकाद्यमथाक्यातपर्यवसानं, तस्य रक्षणार्थम् । चूनरक्षा-
याः परिपालनार्थे, पं० ५० । “ चारितरक्खण्डा, सुयमन-
स्सुवरि ठवितानं ” ॥ पं० ५० ।

चरितसंग्रह-चारित्र्यज्ञान-पुं० । चारित्र्यस्याऽन्यजन्मोपासाद्यावि-
धकर्मसंस्काराण्यवधारयत् सर्वसाधनप्रयोगनिवृत्तिरूपस्य ज्ञाने,
आ० म० प्र० ।

चरितत्रयिनय-चारित्र्यनय-पुं० । आदित्राद् विनयश्चात्रित्रयिन-
यः । आदित्रेण विनीतकर्मतायाम्, (दश०)

आरिचविनयमाह-

अट्टविहं कम्पचयं, जम्हा रिक्तीकरेइ जयमाणो ।

नवमं च न बंधः, चरितविणीम्बो हवः तम्हा ॥८५॥

अथविधमष्टयकारं कर्मचयं कर्मसङ्घातं प्रागुक्तं यस्माद्वक्तुं
करोति तु चकृताऽऽपादनेनापनयति यतमानः क्रियायां यत्नपरः
तथा नवमयणं च कर्मचयं न वञ्चति यस्माच्चरित्रविनय इति,
चरित्रविनयश्चरित्रविनयश्चरित्रेण विनीतकर्मो भवति त-
स्मादिति गाथायः ॥ ८५ ॥ दश० नि० ६ अ० १ उ० १ औ० ।

चारित्र्यविराड्वा-चारित्र्यविराड्वा-स्त्री० चारित्र्यं सामायिका-
 बीनि, तेषां विराड्वा अण्डना । स०३ सम० । प्रतादिअण्डने,
 ध० ३ अधि० ।

चरितवीरिय-चारित्र्य-न० । अशेषकर्मविदारणसामर्थ्ये,
हीरादिलभ्युत्पादनसामर्थ्ये च । नि० सू० १ उ० ।

चरितसंप्रणया-चारित्रसंपन्नता-स्व।० । यथाक्यातचारित्र-
युक्तत्वे, तस्य० १० प्र० ।

तत्फलम्-

चरितसंपन्नयाए णं जंतो ! जीवे किं जणयइ ? । चरि-
तसंपन्नयाए णं सेहेमीजावं जणयइ, सेलेसिपादिबन्ने
य अणगारे चत्तारि केवलकम्मं ते सबेइ, तथो पच्छा
सिज्जइ, वुड्ढइ, सुखइ, परिनिन्नायइ, सब्बकुस्साणमंतं
करेइ ॥ ६१ ॥

हे स्वाभिन् ! चारित्र्यमपन्नतया चरित्रेण यथाकाम्यचारित्र्येण सम्पन्नता, तथा यथावशात्चारित्र्यसहितत्वेन जीवः किं जनयति ? । तदा गुरुहो-हे शिष्य ! चारित्र्यसम्पन्नयथाकाम्य-चारित्र्यसहितत्वेन शैलेशोऽयं जनयति, शैलानां पर्वतानां ईशः शैलेशो मरुत्तस्येव प्रवस्था शैलेशो, प्रस्था प्रवर्त शैलेशोभाषः, तनुपुण्ड्रयति मरुत्तस्येव स्थित्यै प्राप्नोति, शैलस्य-वस्थां प्रत्यिपन्नां जनारब्धतुरः कर्मोदान् लपयति, वंशशब्दः स्वाप्येववचः कर्तुर्द्विगुणस्थानं भजते, नतः पश्चात्सिन्धव-निःसक्तमाणि जनार्थना सिक्किं जनयति, कुप्यति त्वत्क्षो भवति, मुप्यते कर्मस्थो मुक्तो भवति, परिनिष्ठाति त्वत्क्षो

कपशमाष्ठीतलो भवति, सर्वदुःखानामन्तं करोति ॥६१॥ उत्त०
२६ अ० ।

चरितमुद्दि-चारित्र्यमुद्दि-स्त्री०। शरणविशुद्धतायाम्, पि०।
(तस्या बाह्यमन्त्रं च कारणद्वयम् 'उगमम्' शब्दे द्वितीयज्ञाने
६७ पृष्ठे दर्शितम्)

चरित्ताचरित्त-चरित्राचरित्र-न० । चरित्रं तदचरित्रं चेति
चरित्राचरित्रम् । संयमाऽसंयमे, भ० ८ श० २ ल० ।

चरित्तायार-चरित्राचार-पुं० । चारित्र्यज्ञां समित्यादिपाल-
नात्मके व्यवहारे, स० १०० सम० ।

इयार्णि चरिस्तायारो भरणति-

शशिभागजोगजुत्तो, पंचहिं समितोहिं तिहि य गुत्तीहिं ।

एस चरित्तायारो, अछविहो होति लायव्वो ॥ ३५ ॥

पणिहानं ति वा अञ्जवसायं ति वा चितं ति वा एगहा । जोगा मयुवदकाया पारिहाणजोगाहि पनयेहि जुत्तां पणिहाण-
जोगजुत्तां, तस्स य पणिहाणजोगजुत्तस्स पव समित्तीओ,
तिथि गुत्तांभ्रं मवीत,ताइ समित्तियुत्तां।ओ इमा-ईरिवासामिई,
भासासमिई, पत्तणासमिती, भायासासमिती, अन्नम्पणियेव-
भासमिई, परिचायथियासमिई, मयुगुत्तीं, वयगुत्तीं, कायगु-
त्तीं । जीबसरक्कणपट्टगुमंस्तरहिट्टस्स अय्यमादिणो सञ्जमो-
वकरुप्पायणुणमिणं आ गणणंकरिया वा इरिनासमिती, क-
कसाणदूरककुवफट्टसप्रसं वडवट्टुप्पावदोसवज्जिता । हिय-
मणवज्जिता सङ्गेहपणिहाहयम्मो आसासमिती, सुत्ता-
समितीय रयइयवयथायथासणपाणाणल्लोसइसेमणे पत्त-
णासमिती, ओ वयपायसंथारकफल्लगपीठकारणदुदादिणक्के-
वकरणं पडिहेदियपमाज्जण स.आद्यादिणक्केवससससा-
अं मुत्तमससिसेमुत्तममुत्तम अं वा वि वेगाहवायं संससा-
यं भिप्पणायवीण जुत्तिरहिदय थोलेले विहिंथा विवेककर-
णं स्वा परिचवागसमिती । कलुसकल्लिमत्तयसंत्तसावज्जमय-
कियसंत्तकप्पणुगोमणं मणगुत्तीं, वावज्जकसपिसुणसावज्ज-
कप्पणियिण्णगहकरणं मणे वा सा वयगुत्तीं, मण्णतामणव-
वज्जसाङ्गणसमंत्तयाहि।किरियासु गोवायं कायगुत्तीं ।
समित्तियुत्तीण विसंसे नमति-

“समितो नियमा, गुप्तो, गुप्तो समियत्तणम्मि ततियब्धो ।

कुसलस्य उदीरितो, जं वङ्गुलो वि समिच्छो वि ॥

तद्युगात्किरियासमिता, तद्युकिरियागोषणं तु तद्युगुत्ती ।

योगविषयं योगिनी, समितपयारा ष तस्सव ॥

भगिना अह न माता, मरुतसुपयारां न माता नो” ।

साक्षात्पश्यन्तं ॥

समितीस्य स समर्थे

समिताय य गुप्ताय य, एसा त दा तु द्वाइ णायन्वा ।

सामिता पयाररुवा, गुत्त। पुण उभयरुवा वि ॥ ३६ ॥

सायता नयमा गुत्ता, गुत्तो समियत्तणम्मि तइयन्वो ।

कुसलवति नदीरेतो, जं वदगुत्तां वि समिन्धो वि ॥३७॥

समिती पयारूवा, गुप्ती पुण होति नयरूवा ।

कुसुमलवति उदीरितो, तेषां गुप्तां वि समिञ्चो वि ॥ ३८ ॥

गुत्ता पुण जो साधू, अप्पवियाराणें णाम गुत्तीण ।

सो ए सपिञ्चो ति बुधति, तीसे तु वियाररूबत्ता॥३९॥

नि० पृ० १ उ० । हथा० ।

(चारित्र्यातिथारे प्रायश्चित्तं 'पण्डित' शब्दे बह्यते)

परिचारादृणा-वारिजाराधना-स्त्री० । “तिविहा परिचारादृ-
णा पयसा । तं जहा-सकोसा, मज्जिमा, जदया ।” इथा० ३
उ० ४ उ० ।

चरित्तारिय-चारिचार्य-पुं०। चारित्र्येणार्थे, (प्रज्ञा०)

तद्वृत्तेः—

से किं तं चरित्चारिया । चरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—सरागचरित्चारिया, वीतरागचरित्चारिया । से किं तं सरागचरित्चारिया । सरागचरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—मुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया य, बायरसंपराय—सरागचरित्चारिया य । से किं तं मुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया । मुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—पदमसमयमुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया, अपदमसमयमुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया य । अद्दवा—चरिमसमयमुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया, अचरिमसमयमुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया य । अद्दवा—मुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—संकिंलिसमाणा य, विमुज्जमाणा य । सेचं मुद्रमसंपरायसरागचरित्चारिया ॥ से किं तं बायरसंपरायसरागचरित्चारिया । बायरसंपराय—सरागचरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—पदमसमयबायरसंपरायसरागचरित्चारिया य । अद्दवा—चरिमसमयबायरसंपरायसरागचरित्चारिया अचरिमसमयबायरसंपरायसरागचरित्चारिया य । अद्दवा—बायरसंपरायसरागचरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—पनिर्वाडं य, अपनिर्वाडं य । सेचं बायरसंपरायचरित्चारिया । सेचं सरागचरित्चारिया ॥ से किं तं वीतरागचरित्चारिया । वीतरागचरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—उवसंतकसायवीतरागचरित्चारिया, स्त्रीणकसाय—वीतरागचरित्चारिया य । से किं तं उवसंतकसायवीतरागचरित्चारिया । उवसंतकसायवीतरागचरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—पदमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्चारिया, अपदमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्चारिया य । अद्दवा—चरिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्चारिया, अचरिमसमयउवसंतकसायवीतरागचरित्चारिया य । सेचं उवसंतकसायवीतरागचरित्चारिया ॥ से किं तं स्त्रीणकसायवीतरागचरित्चारिया । स्त्रीणकसायवीतरागचरित्चारिया दुविद्वा पम्पत्ता । तं जहा—उठमत्थस्त्रीणकसायवीतरागचरित्चारिया, केवडिस्त्रीणकसायवीतरागचरित्चारिया य । से किं तं उठमत्थस्त्रीणकसायवीतरागचरित्चारिया । उठम-

[illegible]

चारिया । सेचं लीणकसायवीतरागचरित्तारिया । सेचं
वीतरागचरित्तारिया ॥ अहया-चरित्तारिया पंचविदा
पञ्चत्ता । तं अह-सामाज्यचरित्तारिया, ऐओवद्वावणीयचरि-
त्तारिया, परिहारविमुक्षिचरित्तारिया, मुहुमसंपरायचरि-
त्तारिया, अहकलायचरित्तारिया य । से किं तं सामाज्यचरि-
त्तारिया ? सामाज्यचरित्तारिया दुविदा पञ्चत्ता । तं अह-इ-
रियसामाज्यचरित्तारिया, आवकविद्यसामाज्यचरित्तारिया
य । सेचं सामाज्यचरित्तारिया ॥ मे किं तं ऐओवद्वावणीयच-
रित्तारिया ? ऐओवद्वावणीयचरित्तारिया दुविदा पञ्चत्ता ।
तं अह-साइयारा ऐओवच्चावणीयचरित्तारिया, निरञ्चारा
ऐओवच्चावणीयचरित्तारिया । सेचं ऐओवद्वावणीयचरि-
त्तारिया ॥ से किं तं परिहारविमुक्षिचरित्तारिया ? परि-
हारविमुक्षिचरित्तारिया दुविदा पञ्चत्ता । तं अह-नि-
विस्समागपरिहारविमुक्षिचरित्तारिया, निविहककाइयपरि-
हारविमुक्षिचरित्तारिया य । सेचं परिहारविमुक्षिचरि-
त्तारिया ॥ से किं तं मुहुमसंपरायचरित्तारिया ? मुहुमसं-
परायचरित्तारिया दुविदा पञ्चत्ता । तं अह-संकिस्सिमा-
यमुहुमसंपरायचरित्तारिया, विमुक्कमाणमुहुमसंपरायचरि-
त्तारिया य । सेचं मुहुमसंपरायचरित्तारिया ॥ से किं तं
अहकलायचरित्तारिया ? अहकलायचरित्तारिया दुविदा
पञ्चत्ता । तं अह-उठमत्तयअहकलायचरित्तारिया, केव-
लिअहकलायचरित्तारिया य । सेचं अहकलायचरि-
त्तारिया । सेचं चरित्तारिया । प्रज्ञा ० १ पद ।

चरित्ति (ण्)-चारित्रिन्-वि० । संयते, पं० व-१ द्वार । अनु० ।

चरित्तेद-चारित्रेन्द्र-पुं० । यथाक्यातचारित्रे, रथा० ३ डा० १ उ० ।
(व्याख्या 'इं' शब्दे द्वितीयाभागे ५३५ पृष्ठे उक्ता)

चरितोवपाय-चारित्रोपधात-पुं० । सवितित्तुदिभिश्चारित्र-
व्योपधाते, रथा० १० डा० ।

चरिमपक्कसाण-चरमप्रत्याख्यान-ज० । अन्तिमप्रत्याख्याने, चरमं
चरिमोऽन्तिमो भागः । स च दिवसस्य, जवस्य चेति द्विधा । तद्विष-
यं प्रत्याख्यानमपि चरमं, तथा प्रत्याख्यानं वा । इदं भवचरमं याव-
च्छीवं, तत्र द्विविधेऽपि अन्तार आकारा भवन्ति । यत्तु त्रय-
'दिवसचरमं' भवचरमं वा पक्कसाणं च उल्लिख्य हि आहारं अ-
सत्तं वाणं आहमं साहमं अकत्थाऽणजेगेमं सहसगारणे अह-
त्तरागारेणं सवससाहवसिआगारेणं वोरिरेइ । " ननु दिव-
सचरमप्रत्याख्याने निष्कलम, एकाशमादिप्रत्याख्यानेमेव गता-
र्थत्वात् । नैवम-एकाशनादिकं अष्टाशकारमेव, एतच्च अनुपा-
कारमत आकाराणां संकेपकत्वात् सफलमेव, अत एवैका-
शनादिकं द्वैलिकमेव भवति; रामिजेज्जमस्य विविधविषयेन
यावज्जीवं प्रत्याख्यातत्वात्; गृहस्यापेक्षया पुनरिदमादित्यो-
क्तमात्रं दिवसस्याहोरात्रमिति पर्यायतयाऽपि दर्शनात् । तत्र
च येषां रामिजेज्जं नियमोऽस्ति तेषामपि इदं सार्यकचतुवा-
हत्वेन स्मारकत्वात् । भवचरमं तु ज्ञाकारमेव भवति, यदा जा-

नाति महत्तरसर्वसमाधिप्रत्ययकपाण्यामाकाराभ्यां न प्रयोजनं,
तदा अनाजोगसहसकाराकारो जवसः, अगृहस्याहोरात्रजोगस
सहसकारेण वा मुक्कमप्यसंभवात् । अत एवैकमनाकारमप्यु-
च्यते, आकाराद्यस्यापि परिहायेत्वात् । ध० ३ अ० ध० ।
पंचा० । भाव० ।

चरिमसगलमुयणाणि-चरमसकलभुतज्ञानिन्-वि० । चर-
ममपार्थम्यमित्यर्थः । सकलं कृत्स्नं, निरञ्शममित्यर्थः । पं० ७७ ।
ज्ञानं यस्य सः । अहकाहुस्वामिनि, पं० भा० ।

चरिय-चरित-वि० । संविते, प्रश्न० ३ भा० द्वार । चेष्टिते, पं०
व० ३ द्वार । प्रश्न० । सत्ये उदाहरणे, तत् चरितमनिधीयते य-
दृत्तं, तेन कस्यचिदाष्टान्तिकाग्रप्रतिपत्तिर्जन्यते । तद्यथा-
दुःखाय निदानं यथा ब्रह्मदत्तस्य । इहा० १ अ० । नं० ।

चरियव्व-चरितव्य-वि० । आसंवितव्वे, अ० ६ श० ३३ उ० ।
आ० म० ।

चरिया-चरिका-ली० । नगरप्राकारयोःरत्नेष्वहस्यप्रमाणे
मागे, प्रश्न० १ भा० द्वार । हा० । जी० । रा० । न० । अनु० ।
ह० । औ० । गृहप्राकारान्तरे हस्त्वदिप्रचाराभागे, ज० ६
श० उ० ।

चर्या-ली० । 'चर' गतित्रकृषयोः । " यदमृदचर्यमव्यानु-
पसमं ॥ ३११ ॥ १०० ॥ (पाणि०) इत्यनेन कर्मणि भावे वा याप्रत्ययः ।
अर्थे चरयं वा चर्या । आ० १० ५ अ० १ उ० । भाव० ।
आ० ७० । गमने, साधुना हि सति प्रयोजने युगमावृष्टिना
गन्तव्यम् । मृ० १० ५ अ० ६ उ० । ग्रामादिस्थानिनोविहारित्वे,
स० २३ अ० । भिक्षादिकं, मृ० १० ५ अ० ६ उ० । चर्या कल्प्यता
ग्रामानुग्रामविहरणारमिका, भावतत्त्वेकस्मानमपि धितुऽप्य-
प्रतिबद्धता । प्र० ० ६ द्वार । बादने, रथा० ५ डा० ३ उ० ।

चरियापरीसह-चर्यापरीसह-पुं० । चरणं चर्या ग्रामानुग्रामवि-
हरणारमिका, सैव परीसहचर्यापरीसहः । उल० १ अ० । प्रश्न० ।
वर्जितास्तथा ग्रामनगरकुत्रादिषु अनियतवर्तमानिमैसवः प्रति-
मासं चर्यामाचरोदिति । आ० १० ५ अ० । इत्येवरीत्या प्रा-
मानरादिव्यप्रतिबद्धताया सवचरणकरणे, अ० ८ श० उ० ।

" ग्रामाद्यनियतस्थायां, स्थानावस्थविजितः ।
चर्यामाऽपि कुर्वीत, विविधाभिधेयैः ॥ " ध० ३ अ० धि० ।
" ग्रामाद्यनियतस्थायां, सदा वाऽनियतनालयः ।
विचित्रप्रतिद्वेयक-चर्यामाऽप्यप्यधेयत् ॥ " आ० म० धि० ।

एतद्वै सुखदाह-

एग एव चरे लादे, अन्तिनूय परीसहे ।

गापे वा नगरे वा वि, निगमे वा रायदाणि ॥ १० ॥

एक एव रागद्वेषविदग्धनृद्वैर्यप्रतिबद्धविहारेण विहरेत्सहाय-
वैकल्पतो वैकस्तथाविधगीतार्थः । यथोक्तम्- " एव वा लमिज्जा
निवणं सहयं, गुणादिं वा गुणयोः समं वा । एको वि पावाहं
विबज्जयंतो, विहरेज्ज कामसु असज्जमाणं ॥ " (लाहे ति)
लाहपति प्राकुक्केयणीयाहाः । सापुग्गेणो आत्मानं यापयतोति
लाहः । प्रशंसानिधाधि वा देशीयदमत्त पठन्ते (एग एव चरे
लाहे ति) तत्र वैकोऽसहायः प्रतिमाप्रियक्कादिः, स वैको रागा-
दिवैकस्यादमिनुय निजित्य वरीहम् । क पुनचरेत्, रथा-

आमे चोकरूपे, नगरे वा करविरहितसन्निवेशे, अपिः पूरणे, निगमे वा वणिगुनिवासं, राजधान्यां वा प्रसिद्धायामुभय वा-
शान्त्युद्भवे, नडम्मापुल्लक्षणं वेतत्, आग्रहाज्ञां चानना-
हेति सूत्रायः ।

पुनः प्रस्तुतमेवाह-

असमाणो चरे भिक्षुः, नेय कुञ्जा परिगहं ।

असंसक्तो गिहृत्येहिं, अणिकेओ परिव्वण ॥

न विद्यते समानोऽस्य गृहस्थाध्यायसूत्रित्वेनान्वर्तीयेकेषु
आनियतविहागदित्वेनासमानोऽसदृशो, यश्चा-समानः साहङ्का-
रो, न तथेष्टसमानः । अथ वा-"समाणो सि" प्राकृतत्वादस-
म्भवात्स यथाऽऽस्ते तत्राप्यसंग्रहित इति हृदयम् । सङ्ग्रहितो
हि सर्वः स्वाश्रयस्यादन्तमावहत्यैव तु न तथेष्टसंविधः संश्र-
रदमतिवैजिहासिनया विहरैव भिक्षुर्भितः । कथमेतत् स्वादि-
त्याह-नैव कुर्यात्परिग्रहं प्रमादित्वा प्रमत्तवृत्त्यात्मकम्, अत्राह
च-"गामे कुले वा नगरे च देसे, प्रमेति भावं न कर्हिच कुञ्जा ॥"
इति । इदमपि यथा स्वासथऽह-असंसक्तोऽसंबद्धो गृहस्थेयु-
हिभिरनिकनोऽविद्यमानगृहो नैकत्र बद्धास्पदः परिग्रहेत, स-
र्वतो विहरैव, न नियतदेशादी, गृहसंपर्कं पक्व बद्धास्पदत्वे,
नियतदेशादिबिहारिनायां वा स्वादिपि प्रमत्तवृत्तिः, तदज्ञां
तु निरसकक्षिपयमिति भाव इति सूत्रार्थः ।

अथ च शिष्यद्वारमनुसरत् " असमाणो चरे "

इत्यादिसुखचित्तमुदाहरणमाह-

कोल्लहरे वत्थव्वो, दत्तो सीसो प हिंदवो तस्स ।

उवहरत् थाइ पिदं, अंगुलिजगण्णा य सा दिव्वं ॥

उत्तं ० नि० १ काक ।

(कोल्लहरे) 'कोल्लहरे' नामि नगरे वास्तव्यः, आचार्य
इति शेषः । दत्तः शिष्यश्च हिण्डवः, तस्य उपहरति धात्री
पिण्डम्, अङ्गुलिजगण्णा च सा देव्यमिति याथाऽङ्गणयः ।
प्राचार्यस्तु बुद्धसंप्रदायाश्चगन्तव्यः । स चायम-कोल्लामपुरे
सङ्क्रमस्याविरा बहुभुता यथास्थितोत्सर्गापवादिमुणोः क्षुभिके
गणं देव्यान्तरे प्रप्य स्वयं नगरं नवजगाम् । इत्येवस्थिताः,
नगरदेवता च तेषां गृहेः रक्षिता, अन्यथा तत्र गुरुवन्दना-
यै दत्तानां शिष्यः समायातः, तत्कृत्यैव गुरुः सपात्रं
तं सार्धं शास्त्रा भिक्षायां गताः, एकस्यैवस्य भद्रप्रकृतेर्गृहे
शालो ध्वन्यरेण गृहीतः सदा रोदिनि, उपायशतसङ्करणेऽपि
ध्वन्यरेणोपाधान्तिर्न जाता, गुरुवस्तद्वृद्धे गताः, अपुटिका-
करणपूर्वम् वा रुद्र बाह्येयुकम्, आचार्यतपस्तेजसा ध्वन्यतो
नष्टः, तुष्टास्तन्मातृपितृमुपयितस्वजनास्तन्मो मोक्षादिकमा-
हारं गाढाऽऽग्रहेण दत्तवन्तः, ते मोक्षास्तस्यैव शिष्यस्य
गुरुर्जिह्वाः, स्वयं तु अन्तर्गतमाहारां विहृत्य नृकवन्तः, प्र-
तिरक्तमणाऽवसरे तस्य शिष्यस्य पिण्डदोषमात्रोचयति गुरु-
जिह्वकम् । शिष्यः चिन्तयति-असौ धार्मिकपितरं सदा ब्रह्मे मम
स्वेवं कथयतीति चिन्तनमस्यैव तत्रावगमार्थे देवतापञ्चका-
रं चिक्रियं, स भूतो विभेति । गुरुं प्रति वक्ति-अहमत्र दूरस्थो
दन्धिमि, गुरुः प्राहुः-एहि मत्समीपे । स वक्ति-अक्षिण्व धो-
राज्यकारं नादमागन्तुं शक्नोमि । गुह्यमिः दृक्कृतहिता स्वा-
कुली दक्षिता, तद्वृद्धोतेन सोऽप्रायातः, परं चिन्तयति-गुरुवा
५६

दीपकं रक्षयति, एवं चिन्तयन्नेवासौः देवतया चपेटाभिस्त-
जितः । हातस्वकपैंगुलिस्तस्य क्षेत्रनवजागीकरणादिकं स्व-
स्वकपै प्रकाशितम् । यथा सङ्क्रमस्याविरैविहारमापरयोय-
क्ष्यापरिवहोऽप्यासितः, तथा श्वानत्वाऽवस्थायामपि क्षेत्रन-
वजागीकरणेनाऽपि चयोपरिवहोऽप्यैवप्यासितव्यः । उत्तं ० २
अ० । ('परीसद' शब्देऽप्यहं चर्ययम्)

चरियापरीसद्विजय-चर्यापरीसद्विजय-पुं० । अग्रिगतवक्त्र-
मोक्षतत्त्वस्य पवनवक्षःसङ्ख्यामाधुधानस्य देशाकालप्रमाणो-
पेतसंयमविरोधिमार्गगमनं प्रति मासकल्पमागमानुसारं च-
र्यामाचरतः पञ्चशकंकाकण्टकादिबैधज्जातचरणचदस्थायि
सतः पूर्वसितयानवाहनादिगमनास्मरणे, पं० सं० ४ द्वार ।

चरियापाविट्-चरिकाप्रविट्-वि० । अग्रिनिचारिकानिमित्तं म-
ज्जिकादिषु प्रविष्टे, (४००)

ब्रह्मे साहस्रिया इच्छेजा एगयओ अभिणिचारियं
चारय, एां एहं कप्पः थेरे अणापुच्छिजा एगयतो
अग्रिनिचारियं चारए० जाव एहं थेरे आणुच्छिजा
एगयतो अभिणिचारियं चारय, तं अंतरा छेए च परि-
हरे वा ॥ १८ ॥ व्य० सू० ।

बह्वस्त्रिमनृजिकाः सार्धमिकाः साम्भोगिकाः, इच्छेयुरेततः
सहिता इत्यर्थः । अभिनिचारिकाः-आभिमुख्येन नियता चरि-
का मूर्त्तपदेशेन बहुवर्जिकास्तु बुद्धलानामप्यायनिमित्तं पुर्वादि
काशे समुत्पद्ये समुद्गमं लक्ष्यं गमनं अभिनिचारिका, ना, च-
रितुं समाचरितुं, कर्तुमितिष्ये । एवमेतवामिकच्छनां कल्पते
नो " एहं " इति वाक्याप्युद्गारे, स्थविरान् आचार्यानापु-
च्छय एकतः संहनानामभिनिचारिकां चरितुं, यदि पुनः
स्थविरान् जनपूच्छय प्रज्जति ततः प्रायश्चित्तं माससप्त-
स्वच्छयचारित्वात् । याचद्रुणणादिवं परंपुणपाठो ब्रह्मण्यः-
" कल्पति एहं थेरे आणुच्छिजा एगतो अभिनिचारियं चारय,
थेरा य से विहरेइ, एवं एहं कप्पः एगतो अभिनिचारियं चारय,
थेरा य से नो विहरेइ, एवं एहं नो कप्पः एगतो अभिनिचा-
रियं चारय, अं तथ्य थेरोहिं अक्षितिणं एगतो अभिनिचारियं
चरन्ति, सं अंतरा छेदे वा, परिहारे वा । " अस्य व्याख्या-यत एवं
स्वच्छयचारित्वायां माससप्तु तस्मात् कल्पते " एहं " इति पूर्वव-
त् स्थविरानापुच्छय एकतोऽभिनिचारिकां चरितुम्, आणुच्छाया-
मपि कृत्यां यदि स्थविरा वितरेयुगुजानीयुः, " एवं एहं " इति
प्राप्स्यत् । कल्पते अभिनिचारिकां चरितुं, स्थविराभ्यं न वितरे-
युगुनीजानीयुः प्रत्यपायं पश्यन्तः, प्रयोजनमावन्तौ वा, ततो न
कल्पते एकतोऽभिनिचारिकां चरितुं, यत्पुनस्तत्र स्थविरचरितान्ते-
अननुकान्ते एकतोऽभिनिचारिकां चरन्ति, नाकामित्तं ' स ' तेषां
प्रत्येकमस्तरा, अतरे नाम तस्मात्स्थानादप्रतिक्रमणं तस्मात्
छेदः, परिहारे वा, उपलक्षणमन्यदथा ततः प्रायश्चित्त-
मिति । व्य० ४ ४० ।

चरियापाविट् भिक्षु० जाव चउराया पंचरायातो थेरा पासे-
आ, से चेव आसोयणा, से चेव पक्किमणा, से चेव उगहस्स
पुब्बाणुष्ठावाणा विहाति अहसिंदमवि जाव उगहे ॥ १९ ॥

"चरियापाविट् भिक्षू" इत्यादि । चरिकाशिमित्तं ये मज्जिका-

विश्व प्रविष्टास्तेषामेकमतं परिगृह्येमुच्यते-चरिकाप्रविष्टो नि-
धुर्ध्वोऽवपरिमाणवधारणे । ततोऽयमर्थः-एकार्थं शिरासं शि-
रासं चतुरासं पञ्चरासं यावत् व्याख्यातनो विरोधप्रतिपत्तिरिति
क्षितौ यं दुर्गममपि पञ्चाहं यावदिति कृद्ध्यम्, स्थविरान् पश्ये-
त् । कुत्र पश्येदिति चेत् !, उच्यते-अग्निनिवारिकां गन्तुमुक्त-
लोपे तेषां चार्थेण यत्र संदेशको वृत्तिः, तत्स्थविरैः सह मिलि-
तानां सैवालोचना तिष्ठति, या अन्यस्मात् गणादागतेनोप-
पत्तमात्रेण वितीर्णा, तदेव च प्रतिकमणं, यद्वचस्त्रादागत्य त-
स्मिन् गच्छे उपसंपन्नं तस्मान् स्थानाप्रतिक्रान्तं, सैव बाध-
प्रदस्य पूर्वाऽनुज्ञापना तिष्ठति, या अन्यस्मात् गणादागतेनो-
पापसंप्रथमानं साधर्मिकप्रव्रह्मस्यानुज्ञापना कृता यथाहा-
न्यः । अपिगृह्येऽथ संज्ञावनं, न केवलं यथाकालं, किन्तु चिर-
मपि यथाकालं यावत् ततो गच्छात्सत्यं जावो न विपरिणमति,
तावत्प्रव्रह्मः, अवप्रव्रह्म सैव पूर्वाऽनुज्ञापना तिष्ठति । एत-
च्चान्तर्दीपकमतो यथास्तम्भस्यालोचना प्रतिकमणं च कृद्-
ध्यम् । अन् ४ उ १ ।

चरियापविट् भिक्वू परं चठराय पंचरायाओ धेरे पा-
सेज्जा, पुणो आसोएज्जा, पुणो पडिक्केज्जा, पुणो य परि-
हारस्स उवट्ठाएज्जा, जिक्खुभावस्स अट्ठाए दोर्धं पि उ-
ग्गहं आणुखवेय्ये सिया, कप्पइ से एवं वादित्तए आणुजाण-
इ भंते । भिसोग्गहं अट्ठालंदं धुवं गियतं एच्छइयं विट्ठियं
ततो पज्जा कायसंकासं, एवं नियट्ठे वि दो गप्पा ॥२०॥

चरिकां प्रविष्टो भिक्षुः परं चतुरात्राह । अत्रापि व्याख्यानतो वि-
शेषप्रतिपत्तिस्तत इदं द्रष्टव्यम्-यदि तस्य भावो विपरिणतो यथा
कोऽन स्यात्स्यति इति, ततश्चतुरात्राह पञ्चरात्राह आरतः प-
रतो वा स्थविरान् पश्येत्, पुनरपि च तस्य भावो जातो-यथा
तिष्ठन्मन्त्र तत्रैवोपसंपदाः तथा प्रथमोपसंपदीव पुनराज्ञाव-
येत् पुनः प्रतिक्रान्ते, पुनश्चेद्व्यस्य परिहारस्य च उपतिष्ठेत् ।
किमुक्तं प्रवृत्ति-विपरिणते अविपरिणते वा भावे यत् किञ्चित्
आपन्नं प्रायश्चित्तस्थानं तस्मिन् आलोचितं य आचार्येण उच्येः
परिहारो वा निर्दिष्टस्तस्य भव्यकृद्भायस्य कारणाद्येभ्यो-
पतिष्ठेत्, भिक्षुकरुपातस्य आहारा अर्घ्योय, पात्रात्तरं-भिक्षुजाव-
स्य भिक्षुत्वस्यार्थाय, ये यथाविधितं भिक्षुत्वं भूयादित्येवमर्थः
क्षितौ यमपि वारमवप्रदोऽनुज्ञातव्यः स्यात् । कथमित्याह-अनु-
ज्ञानीत भवन् ! परमकल्याणयोगिन मितमवप्रहं, अवप्रहग्रहणं
गमनादीनामुपलक्षणं, मितं गमनं मितमवप्रहं मितं स्थालनि-
षीदन्त्वमवसनादि अनुज्ञानीत, यथाकालं यथाकालं धुवं यद्व-
व्रह्म कश्चित् नियतं यावत्तत्रावधारामि तावद्वचस्यमहापनीयं, नि-
यतं यावत्सहायाक लभे तावद्वचस्यमुपेयम् ; तथा व्याख्या-
किमुक्तं भवति-व्याख्या यद्गृह्णा कपताप्रतिच्छन्नं तत् अनु-
ज्ञानीत, ततो गुरुणा अच्युतगतं कायस्य कमगुलकणस्य शि-
रसा संस्पृष्टी कराति । अथवा-कृतिकर्मादिध्यागमने विगमने
च याः कायसंस्पृष्टस्तमप्यनुज्ञानीत, “एवं नियट्ठे वि दो गप्पा”
इति । एवमनुना प्रकारेण यथा चरिकाप्रविष्टी द्वौ गमावुक्तौ
ते स्वे प्रमिहिते, तथा चरिकाभिक्षुसंप्रति द्वौ गमौ वक्तव्यौ ।
तौ वैवर्ध-

चरियानियट्ठे भिक्वू जाव चठरायपंचरायातो धेरे

पासेज्जा, स वेव आसोयथा, स वेव पडिक्कणा, स वेव
उग्गहस्स पुज्जाणुखवया विट्ठि अट्ठालंदमपि उग्गहे ॥
चरियानियट्ठे जिक्खु परं चठरायपंचरायातो धेरे पासेज्जा
पुणो आसोएज्जा, पुणो पडिक्केज्जा, पुणो जेयस्स परिहा-
रस्स वा उवट्ठाएज्जा, जिक्खुजावस्स अट्ठाए दोर्धं पि उग्गहे
अणुखवेय्ये सिया, अनुज्ञाणत्तं जंते । भिसोग्गहं अट्ठालंदं
धुवं निययं निच्छइयं विट्ठियं ततो पज्जा कायसंकासापिठि ॥

अस्य च सूत्रद्वयस्याप्यर्थः स एव चरिकाप्रविष्टसूत्रद्वयस्य,
यद्येवं किमर्थमनुरोपादानं, चरिकाप्रविष्टसूत्राचार्यानिच गता-
येत्यात् । तथाहि-यैव चरिकाप्रविष्टानां सामाचारी सैव चरि-
कातो निवृत्तानामपीति । सत्यमेतत्, केचनमनुच्छारिते निवृत्त-
सूत्रद्वये वैव चरिकाप्रविष्टानां सामाचारी सैव चरिकातो नि-
वृत्तानामपीति न लभ्यते, सूत्रेऽनुज्ञापत्वात्, किं त्वम्यन्तिकमपि
कल्पेत, ततः कल्पनान्तरं ना द्रष्टि निवृत्तसूत्रद्वयमपि, सूत्र-
पञ्चकसंक्षेपार्थः ।

संप्रति नायकज्ञेयमपवधिवरणं विधीयुः प्रथमतो-
य चरिकाप्रविष्टासूत्रप्रमिहितं “ जाव चठरा-
यपंचरायातो धेरे पासेज्जा” इति तत्-

व्याख्यायार्थमाह-

पंचाहमाहसं पुण, वन्तकरां होइ पंचहि दिगेहिं ।

एगदुगियपणपगा, आसज्ज बलं विजामाए ॥

सूत्रे “ जाव चठरायपंचरायातो ” इत्यत्र यत् पञ्चाहग्रहणं
पुनर्विशेषनः कृतमाचार्येण, पुनःशब्दो विशेषे, ततः पञ्चभिर्निर्दि-
तैर्बलकरणं भवतीति ज्ञापनायम् । उक्तं च-“एगपणगकमानं, स-
हासुणमण्युयगोणदण्यो” । अथ पञ्चभिर्निर्दिष्टः कथमपि बलं न
भवतीति ततो द्वितीयमपि पञ्चाहं यावत् । तथाचाह-एकस्मिन्
पञ्चकदिवसानां ब्रह्माश्रित्य विषयाधिकल्पनं एकं वा द्वौ
वा त्रीन् वा यावदित्येवंरूपेण, सूत्रे सैवं पञ्चरात्रग्रहणमुप-
लक्षणं व्याख्यानतो विशेषप्रतिपत्तिरतो न भाव्यसूत्रयोर्विशेषः ।

संप्रति “ स वेव आलोयणे ” इत्यादिपदव्याख्यानार्थमाह-
उपसंप्रज्जायणेन, आ दत्ताऽऽसोयथा पुरा ।

अवसंभेहि आगमम्, पडिक्कतो उ जावतो ॥

जा याणुएणवणा पुब्बं, कप्पा साहम्मिउग्गहे ।

संभावणायां साऽसंभेदं, आ भावो आणुवचतो ॥

याऽन्यस्माच्छादागतनोपसंप्रथमानेनाऽऽलोचना पुरा दत्ता च
तिष्ठति, यच्च पूर्वमवसंभेदय आगम्य भावतः प्रतिक्रान्तस्त-
देव प्रतिकमणं तिष्ठति, या च पूर्वमन्यस्मात् गणादागतेन सा-
धर्मिकप्रव्रह्मस्यानुज्ञापना कृता सैव तिष्ठति । “ग्रहासंश्रय”
इत्यत्र योऽपिशब्दः तस्यार्थः-सा च एषा न केवलं
तावन्तं कालं किं तु चिरमपि कालं, यावत्तत्रावधिगच्छ-
स्थापितवाऽनुवचते तावत् सेवावप्रव्रह्मस्यानुज्ञापना तिष्ठति ।
यथास्तम्भापि सेवालोचना, तदेव च प्रतिकमणमपि कृद्ध्यम् ।
अनुना द्वितीयं चरिकाप्रविष्टसूत्रे यदुक्तम्-“ परं चठ-
रायपंचरायातो ” इत्यादि, तद्व्याख्यानापत्त्यामाह-
परं परिणते जावे, परिज्ज्ञतो उ सो पुणो ।
न चोवसंपयाए व, तस्याऽऽलोप पडिक्के ॥

“ परं चर्यापयंपरावातो ” इत्यत्र परमिति व्याख्यामते वि-
शेषप्रतिपत्तिः । ततोऽयमर्थः—परिणते गच्छाम्नाया निष्कमित-
त्वमित्येते परिणते भावे, अत एव गच्छात्परिणतः स्व-
वत्पराभापयच्छरावाहो परत आरतो वा स्वपरिवारपश्येव,
मात्रेण पुनर्गच्छावस्थापितया यदि प्रत्यावृत्तोऽजायत ततः स
पुनर्भूतो न कोपसंपदीय तत्रयमसतोपसंपदीय तत्र तेषु
परिवरिषु पात्रे आतोचयेव, प्रतिक्रमेण ।

अहं पुण किंचापो, तस्मै च आलोर्हं उवह्वावि ।
विपरिणयमि जावे, एमेव अविपरिणयमि ॥

विपरिणते भावे यदि किञ्चित् प्रायश्चित्तस्यानमापन्नः, तत्र
प्रथमत आतोचयितुमास्तोचनं दानुमाचार्याणामुपतिष्ठते, एवमे-
व अविपरिणतेऽपि कृत्यम् । किमुक्तं जवति ?—अविपरिण-
तेऽपि प्रापे यदि किञ्चिदापन्नः प्रायश्चित्तस्थानं ततः सुभा-
यलोचयति, एवमाचार्याणामुपतिष्ठते, ततो विपरिणते अवि-
परिणते वा भावे प्रायश्चित्तस्थानापात्रास्तोचितामाचार्या-
य कुटं परिहारं वा प्रयच्छन्त । तस्य अन्तर्पूर्वकं कारणावा-
भ्युत्पत्तिः ।

“ भिक्खुनावस्स अचाए ” इत्यत्र पात्रान्तरय—“ भिक्खु
अववावस्स अचाए ” इति । ततोऽप्यपातहाइ-
व्याख्यानार्थमाह—

अववाओ निहेसो, आणा विणओ य होति एगच्छ ।
तस्सहाए पुणरपि, मितोगहोवासगमाऽणुजा ॥

अपपातो निहेसा आणा चिनय इत्येतानि प्रबन्धेकार्यानि,
ततोऽयमर्थः—भिक्खुस्तस्यापपातक्य माहाया प्रथमं करणाय
पुनरपि द्वितीयमपि चारं मितवग्रहानुवा । किमुक्तं जवति ?—
मिता वासवज्जुहा, एतेन मितवग्रहपदव्याख्यानं कृतम् ।
मितावग्रहणं सुखे मितगमनादीनामुपलक्षणमस्तत्तदुप-

हर्षयति—

मितगमणवेच्छातो, मियजावं मियं च जोयणं भंते ! ।

मज्जे पुनं अणुजाणह, जा य धुवा गच्छयजाया ॥

मितं गमयं, प्रयोजनचक्षुतः तस्य करणत्वं मितय—(विच्छन्ति)

अवस्थानं से तस्य यत् प्रवृत्ततया विभ्रामनिर्गमं, तस्य कि-
यकालं आभात, मितं भावितं, किं समापयिते तस्यावसर-
आभात, मितं भोजनम्, एककुलित्पूरकमात्रस्य जगत्तऽनुज्ञानात्
जदन्त ! परमकल्याणयोगिहं । मम भुवमनुजानीत, या च भुवा
गच्छमर्थादा, तामप्यनुजानीते, इह भुवं नियतं तैश्चिकमिति ज्ञेयो-
ऽप्येकार्याः, तथाऽप्यथेज्रेदोऽस्ति, तत्र वा भुवा गच्छमर्थादेत्य-
न्न भुववाभ्याधौ व्यापयतातो, भुवमवश्यकरणीयमिति ।

सम्प्रति नियतैश्चिकमिदं कृतव्याख्यानार्थमाह—

नियपं च न हाविस्सं, अहमवि कोहाखिया इ वा येरा ।

निधं जाव सहाए, न लभामि इहावसे ताव ॥

यावद्व्याधिका मर्यादा तावद्विमिये नियतं न हापविध्या-
अवश्यकरणीयम् । किमुक्तं जवति ?—नियतमव्याधयनमर्यादातो-
ऽवश्यमहापनीयमिति । तथा नियमिति कोऽर्थः—यावत्तदाव्या-
ह लभे तावद्विहावसामीति, सहापल्लभमर्थोदाकमावसलं या-
वद्वश्यमनुष्ठेयं, नियमित्वर्थः ।

अनुना “ वेडहिणं ” इत्यस्य आचार्य कथयति—

दिवसे दिवसे वेड—द्विषा च पक्षे यं वेदपादीशु ।

पडवणमादिपडं, उववायपनिच्छणा बहुधा ॥

विषये दिवसे, प्रतिदिवसमित्यर्थः । पक्षे पाक्षिकदिने, चण्ड-
व्याख्यानुमांसिकदिने, सांख्यस्तिकदिने च, बन्धनादिषु, आदिषु-
व्याह कामयकादिपरिग्रहः । तथा प्रत्यापनादिषु स्वाभ्यास-
प्रत्यागमादिषु, अनादिसम्बन्ध उद्वेगसमुद्वेगादिपरिग्रहः ।
बहुधा अनेकप्रकारमुपपातप्रतिच्छन्नं तदनुजानीत ।

सम्प्रति “ कायसंकासं ” इति व्याख्यानार्थमाह—

अच्छुण्णयं उ गुह्या, सिरेण संकुसति तस्स कमजुयत्तं ।

कितिकम्ममादिपडं य, नितमनिते य ये फासा ॥

अनुनामानार्थं कृतार्थं गुह्याऽप्युपगते इहः सन् तस्य गुह्योः
कमजुयत्तमात्मीयेन शिरसा संस्पृशति, प्रथमतोत्थयत् । तदेवं
ततः पश्चात्कायसंस्पृशं कुरुते इति व्याख्येयम् । अथवाऽयमर्थः—
ततः पश्चात्कायसंस्पृशं नमुकाययति । तथा चाह—कितिकम्मम-
दिषु, कितिकम्मं बन्धनं, विभ्रामाहारिकं वा, आदिशुभ्रान्ताम-
वादिपरिग्रहः, तेषु कस्येवैवागच्छति गच्छति वा ये स्पर्शाः
कायस्पर्शाः, तां, अनुजानीतेति वाक्यशेषः ।

सम्प्रति यत्पात्रान्तरं “ भिक्खुनावस्सति ” तद्व्याख्यानार्थमाह—

चिस्सुवावो सारण—वारणपदिचोपणा जहा पुत्तिं ।

तह चेव इयाणि पी, निज्जुत्तो सुचफासे—सा ॥

त्रिजुनावो नाम सारणा, वारणा, प्रतिचोदना । अत्र प्रति-
चोदनाप्रथमं चोदनाया उपलक्षणं, तत्र विस्तृतं सारणा,
अनाचारस्य प्रतिषेधनं वारणा, स्वास्तितस्य पुनः शिक्षणं चो-
दना, पुनः पुनः स्वास्तितस्य निष्ठुरं शिक्षापणं प्रतिचोदना ।
एताज्जिघांषावहितो भिक्षुभाव उपजायते, ततः कारणे का-
योपचारहेता एव त्रिजुभाव इत्युक्तं तस्योपपत्तिः । किमुक्तं
जवति ?—यथा पूर्वमेताः सारणादयं आसीत् तथा इदानीम-
पि स्मृत्येवमर्थः, तदेवं कृता विषमपदव्याख्या ज्ञाप्यकृता,
साम्प्रतमेवा वक्ष्यमाणाय सूत्रस्य स्पर्शिका निर्युक्तिः ।

तामेव प्रथमसाधर्मिकसुखविषयमाह—

आकिषो सो गच्छो, सुहुदुखसपनिच्छएहिं सीसिंह ।

इच्छसलसगमिलाणे, निगमसंसेदकदुहे य ॥

बहवः सार्वात्मिका इच्छेयुरेकतो अभिमित्रारिकां चरितुमि-
त्युक्तम् । तत्र परमाह—केन कारणेन तेषां निगमस्य ? । निर्युक्ति-
कुराह—सुखदुःखप्रतीक्षिकैः सुखदुःखार्थमुपसंपत्तेः प्रतीक्षिकैः
शिष्यैश्च स गच्छ आकीणैः समाकुलः, आकीर्णत्वेन च स न-
गरे किञ्चिदप्यत्र स्थितवानाभेणीयमकणामासंभवात्, तत्र च दु-
तोयस्यां पीरुष्यां निजसेला, चिरं च इतिहृतयो, चान्द्रास-
कारादिकं च तत्र निजं, ततः केचित्सावधो दुर्बला ज्ञाता,
ज्ञापका अपि पारणके प्रायोभ्यासमतो दुर्बला अवसन्त,
एताना अभ्यनुभोरियताः सीङ्गित, एतेः कारणैर्निगमुनिच्छन्ति ।
इहा चाचार्ये वृक्षकृति, ते चाचार्येण तां दुर्बलां ज्ञात्वा मु-
त्कलनीयाः, ये पुनर्निष्कारणं गतुकामा आमुच्छन्ति ते न मुक्-
तनीयाः, ये चाणुवाला व्रजतेति तेषामाचार्यः संदेशं कथयति ।

कचमर्याह-

अहमवि एहामो वा, अद्यत्य इहेव मं मिलिजाह ।

अतिदुष्कले य नाठं, विसज्जणा नत्थि इतरेसि ॥

यत्र पूर्वं गमिष्य अहमपि इतः स्थानात् तत्र पश्यामि आत्मनिष्ठाभि । अथवा-अप्यत्र मम सकाशे आगतवयम्, यदि वा-अत्रैव मां पूर्वं मिलेयुर्यथा वा येः संविश्यते तथा तैः कर्त्तव्यम्, आचार्येणाप्यतिदुष्कलात् तावद् क्वासा तेषां विसर्जना मुत्कलेन कर्त्तव्यम्, इतरेषां निष्कारणं गन्तुमनसां विसर्जना नास्ति । एतेन वितरणमवितरणं च सूत्रोपासं व्याख्यातम् ।

तं चेव पुनर्ब्रह्मियं, आपुच्छणे मास दोष्पणापुच्छा ।

एवमागे तदि सुणणा, साहसस्यमिदुत्तयेसु ॥

यदि निर्गन्तुमनसोऽनापुच्छया प्रजन्ति तदा प्रायश्चित्तं मास-लघु, पुच्छायामपि कृतार्यां यदेव पूर्वमभित तदेवाधिकृत्य गम-नकाले द्वितीयां चारम्भापुच्छा कर्त्तव्या । यदि पुनर्द्वितीयां चारं नापुच्छन्ति तदाऽपि प्रायश्चित्तं मासलघु, किं कारणं द्वितीयमपि चारम्भापुच्छा कर्त्तव्येति चेत्, अत आह-“एवमागे” इत्यादि । यदा पूर्वमापुच्छे तदाऽस्माभ्यांऽनुपयुक्त आसीत्, पश्चादनुपयुक्तं जातः, उपयुक्तं च तत्रागिष्यादयो दोषा क्लृप्ताः । नयवा- (सुणणं चिं) पश्चादाचार्येण विचारादिनिमित्तं बहिर्निर्गतेन भूतं, यथा-तत्र बहवो दोषा इति, यदि वा साधुना केनापि संज्ञिता आवर्केण गृहस्थेन वा, केन वा मिथ्यादिभिः प्रत्येकं कथितमाचार्याणां, यथा-तत्र बहवो दोषा इति, तस्मात् द्वितीयवारमवश्यं प्रत्येकं, पुच्छार्यां च कृतार्यां यद्यपि तत्र न केनपि दोषा आचार्येण विज्ञातास्तथाऽपि तत्र क्षेत्रप्रत्युपेक्षकाः पूर्वं प्रेषणीयाः ।

तथा साह—

नाऊण य निगमणं, पत्तिदुहणं सुअभ वुल्लनं चिकखं ।

जे अ गुणा आपुच्छा, जे वि य दोसा अणापुच्छा ॥

तेषां साधूनां निर्गमनं क्वात्वाऽऽचार्येण साधुनिस्तस्य सूत्रस्य प्रतिवेक्षणं कारयितव्यं, येन सुअभं दुल्लनं वा प्रेक्षं जायते । किं च ये गुणा द्वितीयवारमापुच्छार्यां भवन्ति ते प्रतिवेक्षन्तेऽपि प्र-दृष्ट्या, येऽपि च दोषा द्वितीयवारमनापुच्छार्यां, ते दोषा अप्र-त्युपेक्षन्तेऽपि ।

के ते ? इत्याह—

पवंत सावयाई, तेणा दुम्भिकस तावसीतो य ।

निययपविट्टुणाणा, पण्डुडणा हरियपणी य ॥

प्रत्यन्ताः सीमावर्तिनो स्नेच्छा लोकाणामुपप्लवत्पादनायो-र्यिता वर्यन्ते, स्वापदानि व्याघ्रादीन्यापानराजं सन्ति, स्नेहा वा शरीरापहारिणो वपस्पहारिणो वा समन्ततः कथिताः, दु-र्मित्रा वा तत्र जानं, तापस्यो वा प्रचुरासन्त भूयस्यो ब्रह्म-चर्योपह्वयाय प्रभवन्ति, निजका वा अभिनवप्रमज्जितं साधुनु-प्रमाजयेयुः, प्रविष्टो वा तत्र कश्चिदुपस्थितः, (उच्छाणं चिं) रुक्कसितो वा स कदाचित् द्रोषा भवेत् (कण्डुणं चिं) तत्र वा वसतिः प्राणासीदो वा केनचिदपनीता स्यात्, (हरितपल्ली य चिं) तत्र दुर्मित्रप्रायमतः शाकादिहरितं वा द-द्वेयं प्रच्यते, तत्र साधूनामकल्पम् । अथवा-“ हरितप-ल्लीति ” नाम-तत्र देशे केचुचित् गृहेषु राक्षा दायं दद्या देव-

तायै बल्यैयं पुरुषो मायैते, स च प्रमज्जितादिभिः तत्रापविट्टः सव “ तत्र गृहस्थोपरि आर्द्रवृक्षाकाचिह्नं कियते, ” तत्रागृहीतसं-केतो चिनश्यतीति ।

संमतिं चरिकाप्रविष्टादिवृत्ताणां चतुर्णामपि सामान्यतो नित्युक्तिमाह—

अस्सत्थ तत्थ विपप्पि-ण्येयं ये गेढोखे होइ चउन्नंगो ।

किरियागतातेसु य, पुष्सा-पुण्णेषु वा दौषे ॥

अप्यत्र चरिकाप्रवेशे तत्र चरिकातो निवृत्तौ विपरिणते विपरि-णामे जाते यदाऽऽभवति यच्च न ज्ञवति, तेषां तद्वत्त्वमिति शेषः । तथा स्थान्ये स्थानत्वे भवति चतुर्मेकं, तस्यां च चतुर्मेक्यामगवे-षणादौ यदाऽऽभवति प्रायश्चित्तं, तद्वत्त्वमित्युपेक्षकाः । तथा स्फोटिताः विपरिणताः, तेषां गतागन्तु आचार्यस्य समीपमा-गता इत्येवंकथेयं यावत् कालमधिकृताः, तस्मिन् अपूर्णं पूर्णं वा यदि द्वितीयमपि वारम् अवप्रदमनुकृपयति ततो याद्वि-परिणतैस्तत्र तदाचार्यो न ज्ञवते, किं तु यदा तेषां तथाकथं चित्तमजायत, यथा-द्वितीयमपि वारमवप्रदमनुकृपयामः, ततः प्रवृत्ति यल्लभं तदाचार्यस्याऽऽभवति । एव गाथायैः ।

साम्प्रतमप्यत्र तत्र वा विपरिणते यत् आभास्ये तदुपदर्शयति-

अवरपरस्स निसिंमं, जइ खलु सुहृद्विबया करेजाहि ।

आहन्नेतर सेहं, लभति गुरु पुणां न लभइ य ॥

यदि चरिकाप्रविष्टा यदि चरिकातो निवृत्ता विपरिणामे कि-मस्मात्कामाचार्येण चयमेव परस्परं सुखदुःखानिभ्रां कुर्म इत्येवं-कथे जाते अपरपरस्य परस्परं सुखदुःखानां क्लृप्तानिभ्रां कुर्युः, तदा वधानवधिः क्लृप्तस्याध्वनरे तस्मिन्कल्पे पूर्णे वा यत् शैर्कं, शैर्कप्रदगमुपलक्षणं शैर्कप्रमुक्तिकः सचिन्तादिक्लृप्त्याव-न्ति तेषामेव भवति, गुरुराचार्यः पुनर्न ज्ञाने, चशब्दस्मृति-मये “ हट्टेण ” इत्यादिना व्याख्यास्यति । तदेवं तत्राप्यत्र विप-रिणते इति भावितम् ।

इदानीं “ गेलेष होइ चउन्नंगो ” इति भावयति-

गेल्लेषे चउन्नंगो, तेसि अहवा वि होज्ज आयरिए ।

दोण्हं पी होजाही, अहव न होज्जाहि दोण्हं पि ॥

स्थान्ये स्थानत्वे चतुर्मेकं जवति । तद्यथा-तेषां विपरिणतानां स्थानां, नाचार्यस्य इति प्रथमो भग्नः । अथवा-आचार्यो आचार्य-स्य नवनिजन्तो, न तेषामिति द्वितीयः “ दोण्हं पि होजाहीति ” द्वयानां विपरिणतानामाचार्यस्य जवति स्थान इति तृतीयः । अथ द्वयानामपि न भवति स्थान इति चतुर्थः ।

अत्र प्रायश्चित्तविधिमाह—

आयरिए अपेसेते, लहुआ अकरेते चउ गुरु होति ।

परितावणादिदोसा, तेसिं अपेसेण एव ॥

प्रथमभङ्गे तेषां स्थानो नाचार्यस्येत्वेवंकथे, यदाचार्यो गवेषणया न क्रमपि साधुसंघाटं प्रेषयति प्रायश्चित्तं लघुको मासः । नय प्रेषणं कृते तेषां कथितं यदि स्थानकृत्यं न किमपि करोति तदा तस्मिन्कृत्येति चत्वारो शुद्धका भवन्ति । येऽपि चानागादप-रितापमादयो दोषास्तानिभ्रमपि च शुद्धास्मादि वारमपर्यन्तं तस्य प्रायश्चित्तमापद्यते । द्वितीयं जने आचार्यस्य स्थानो, न तेषामित्येवंकथे, तैरपि स्थानस्य गवेषणया साधुप्रवस्था-

वि कर्त्तव्यम्, यदि पुनर्न कुर्वन्ति तदा तेषामप्यप्रेषणे, उपलक्षण-
मेतद्वक्तव्यम् एवमुक्तम् कारेण प्रायश्चित्तमवसातव्यम् । तथाहि-
यदि ते गन्धेणाय साधुसंघाटे न प्रेषयन्ति तदा मासलघु, अथ
कृतेऽपि प्रेषणे आचार्येण वा ह्यपिरे यदि श्लान्दस्य न कुर्वन्ति
तदा चत्वारो गुरुकाः प्रायश्चित्तम् ।

अथवा दोहद्वि भुज्जा, संयमाणेहि तद् वि गवेसण्या ।

तं चेव य पच्छिर्च, असंयराता जवे मुक्ता ॥

अथवा इयानामपि आचार्येण तेषां च, प्रत्येकं श्लानो जवेन,
तथाऽपि यदि संस्तरन्ति ततः संस्तरन्ति परस्परं श्लानस्य ग-
न्धेपणा कर्त्तव्या । अथ न कुर्वन्ति तदा तदेव प्रायश्चित्तं यद्ग-
न्तरमुक्तम् । तथाहि-परस्परमप्रेषणे मासलघु, श्लानकृत्यकारणे
चतुर्गुरुकम् । अथ द्वयेऽपि प्रत्येकं न संस्तरन्ति, इयानामपि च
प्रत्येकं श्लानकृत्य कार-असंस्तरतो गन्धेपणाचकुर्वन्तोऽपि
अवन्ति मुक्ता न प्रायश्चित्तविषयाः ।

सम्प्रति "गुरुपुण्येण लभते च" इत्यत्र अशब्द-
चित्तमर्थमुपदर्शिते-

द्वेष्टेणं न गवेष्टा, अतर्तो ण ते य विपरिण्यायो ।

तस्य वि न इहइं सेहे, ननइ य कजे विपरिण्या वि ॥

ते सुबुद्धः कोपसंपन्नश्चरिकागत आतर्तो यदि कथमप्या-
चार्येण द्वेष्टेण नरोपेण, प्रयोजनात्तराव्याकुलितेन च सता, न ग-
वेष्टिताः, अतर्तो न च ते विपरिण्याताः-यथा वयमतर्तो वर्तोमहे
तथाऽप्याचार्येण न गवेष्टितास्ततः किमस्माकमाचार्येणति, त-
थापि द्वेष्टेणगन्धेपणेऽपि, आस्त्यं परस्परनिष्कार्यात्मिपरिशुद्धाये,
न लज्जते गुरुः शैलाद्, किमुक्तं भवति-ते तथा विपरिण्याताः सन्तो
वत्सत्त्विकादिकमुत्पादयति तदाचार्यो न लज्जते । अथ कार्ये
कस्मिन्नपि व्याकुलीभवनेन आचार्येण तेऽतर्तो न गवेष्टिता-
स्तर्हि यद्यपि ते विपरिण्याता अपि यत् सत्त्विकादिकमुत्पाद-
यन्ति, तत्ते न लज्जते, किं तु लभते आचार्यः ।

सक्तं अविपरिणते, कर्द्विति जावमि विपरिण्यामि ।

इति मायाए गुरुओ, सत्त्विसादेसगुरुया वा ॥

यदि अविपरिणते भावे सत्त्विसादि लब्ध्वा विपरिणम्य कथ-
न्ति-इदं विपरिणते भावेऽस्माभिलक्ष्यमिति तदा 'मायाए' उप-
सर्पत् लोपयन्तीति मायानिष्पन्नं प्रायश्चित्तं गुरुको भासः ।
अविच्छेद समुपादिने तत्प्रत्ययमुपधिमिषत्त्वं प्रायश्चित्तं, सत्त्वितं
समुत्पादिते तत्प्रत्यये चतुर्गुरुकमादेशः-तरेण प्रायश्चित्तमन-
वस्थाप्यम् । तथा आचार्यो निष्कारणं बाह्वं तावु गन्धेयति
तदा तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु ।

सुहृदुक्त्विया गवेष्टा, सो चेव य उगहो य सीसा य ।

विपरिणामे तु मा वा, अगवेष्टेष्टु तु सो न लजे ॥

ते सुबुद्धाः किताः सुबुद्धः कोपसंपन्नश्च आचार्येण गवेष्टिताः,
स एवावग्रहो वर्त्तते, अथापि विपरिण्यामाकथनात्, ते शिष्याः
यदि विपरिणमन्तु यदि वा मा विपरिणमन्तु तथापि यत्क-
रुपादितं सत्त्विसादि तदाचार्यो लज्जते, न पुनस्तत्तेषामिति ।
अथ न गवेष्टिता आचार्येण विपरिण्यातस्तं श्लातस्तस्तैरग-
वेष्टितैर्विपरिणतेष्व यद्युष्यं सत्त्विसादि तस्य आचार्यो न लज्जते,
किं तु तत्तेषामेव ।

विपरिण्यामि भावे, सक्तं अग्नेहि वैति जइ पुट्ठा ।

२५०

पक्कटा पुणो वि जातो, इमंति दोहं अणुसवणा ॥

यदि पुनस्तैः पुट्ठाः सन्तो भुवने-एतद्विपरिणते भावेऽस्माभिल-
क्ष्यं, तत्तेषामेव, नाचार्यस्य, अथ पक्कापुनरपि भावो जातो द्वि-
तीयमपि बारमवग्रहस्यानुज्ञापना कर्त्तव्या, तदा तथाकृपाज्ञा-
नात् ज्ञातादारतो यत् लज्जते तदाऽऽचार्यस्य भवति, न ते-
षामिति ।

आमयमणागयाणं, लज्जके सो विही उजो भणितो ।

अप्याण सीसगमि वि, एस विही पट्टिदं विदेसं ॥

य एवोऽनन्तरमुक्तो विधिः स एव अतुल्ये काले आगतमनं
चरिकातो निवृत्तामनामनागतानां चरिकाप्रविष्टानामवसेयः एव
पुनर्वैश्यमाणो विधिर्विदेशं प्रस्थिते, उपलक्षणमेतत् स्वदेशो-
ऽपि इदं गन्तुकामे अन्धकारिणं प्रामे स्थिते वेदितव्यः ।

तमेवाह-

सत्येणं सामंभं, गयागयाण इह मगाणा होइ ।

तस्यऽभ्यस्य गिलाणे, सहु गुरु सहुगा चरिम जाव ।

कार्येण सद् विदेशोऽपि वा इदं गन्तुकामा साहस्यं नता यथा-
यदि अन्धशीर्षके प्रामे परतो गमनाय सार्धं सत्त्व्यामहे ततो
वात्स्यामः, अथ न सत्त्व्यामः, इदं च परस्परं वक्ष्यामः । एवं चे
सायैतं सदाभ्वशीर्षके प्रामे गताः, ये च न गतास्तेषामिह आन-
वचनामवति सत्त्विसादौ विषये मार्गेणा बहुयमाणा भवति,
तथा तत्राप्यत्र च श्लाने चतुर्भेदो भवति । तद्यथा-अन्धवाञ्-
शीर्षके प्रामे स्थितानां श्लानो न तत्र । आचार्येणाहं न तेषामि-
ति द्वितीयः । इयानामपि पाश्वं श्लान इति तृतीयः । न इयानाम-
पि चतुर्थः । तत्र यथाचार्येण्यर्थं गन्धेयं न करोति मासलघु,
अथ ज्ञाने श्लाने तस्य कृत्यकारणाय न यत्नमाधत्ते तत्तदनु-
सक्तं, यत्तानागादपरितापनादिनिमित्तं चतुर्भेदादि साधकचरमे
पाराङ्गितं तदपि प्रामोति । तदेवं प्रथमत्रै प्रामाङ्गितमपि
प्रायश्चित्तं विनियजनानुग्रहाय भूय उक्तम्, एवं द्वितीये तृतीये-
ऽपि भङ्गे वाच्यम् ।

संप्रत्याभवत्यनामवति च सत्त्विसादौ विषये मार्गेणं

चिकीर्षुराह-

पुणे भपुणे वा, विपरिणमसु जा ह्यो अणुसवणा ।

गुरुणा वि हु कायव्वा, संका लदे विपरिणते उ ॥

वतो विदेशोऽपि वा इदं गन्तुकामाः सहेतं कृतवन्तो, यदि वयमे-
तावद्विर्विषये प्रत्यागच्छामस्तदा ज्ञातव्यं गता इति, अन्यथा
नेति, तस्मिन्नवधौ पूर्णं अपूर्णं वा यदि ते विपरिण्याता आतास्त-
तः पुनरपि तैरवग्रहस्य द्वितीयं बारमुत्पादना कर्त्तव्या गुरुणा-
ऽपि, या तेषु तथा विपरिणतेष्वनुज्ञापना जयति सा प्रतिपत्तव्या,
यदि पुनरपुण्येऽवधौ तेषां शैलाः प्रत्युत्पन्नस्ततो जाता शङ्का, यथा-
पूर्णेऽवधौ च समुत्पन्न इति कथयिष्यते तत्र आचार्यस्य अभिव्य-
ति, तस्मादाचार्यस्य मा भूति प्रत्यागतास्तं आलोचयन्ति, पूर्णे
संकतकाले लब्धोऽयमस्माभिः शैल इति तदा तेषां प्रायश्चित्तं
मासगुरु, तस्मात्सत्यवृत्तेन भावेनाऽऽलोचयितव्यम्, तथा पूर्णे-
ऽवधौ शैले लब्धे प्रत्यागत्य तेषालोचयति, गुरुणाऽपि शङ्का न
कर्त्तव्या, यथा अपरिपुण्येऽवधौ लब्धे शैले शैलाङ्गमेव विप-
रिणत इति सत्यभावेनालोचनात् तच्च परत्राप्यपसङ्गकैरकांशेन
ज्ञातव्यमिति तदेवमुपसंपन्नानां यत्कथं न तुक्तम् ।

इहानीतुपसंपत्तमानाभिहित्वाह—

पारिच्छन्निमित्तं वा, सम्भावयेत् न वेति तु पश्चिच्छे ।

उपसंपत्तिजुक्त्यामे, पश्चं न अकारकं इहं ।

अथ मयैसह लेखं, पाठगं न च होइ सत्वेति ।

बाह्यगतिगाद्यादीनां, सुसंस्तरणं भगवत्सु ।

परीक्षानिमित्तं वा, सद्भावेन वा प्रतीक्षिकानुपसंपत्तकामान्
शुक्लैरे-आर्याः । इहास्मिन् क्षेत्रे मम अकारकं भक्तपानादि, त-
स्मात्स्वयं क्षेत्रे मम प्रायोग्यं यथा जवति सर्वेषां वा भक्षानादी-
नां प्रायोग्यं यथा महतो नयस्य सुखसंस्तरणं सुखेन निस्तार-
हेतुस्तत्प गयेष्वयं प्रतिलक्ष्यथ ।

कयसक्त्याया एते, पुष्पं गहिपं पि यासते अर्थः ।

लेखस्त अपश्चिच्छेत्, अकारगा तो विसर्ज्ये ॥

एवं संहिताः सन्तो यदि ते भावन्ते-एते युष्माकं शिष्याः कृत-
स्वाध्यायास्तस्मादेतामप्रेषयथ, भक्षानां पुनः क्षेत्रप्रत्युपेक्षायां
गतानां पूर्वपूरीतमपि नश्यति । एवमुक्त्वा यदि ते क्षेत्रस्य प्रत्यु-
पेक्षका अप्रत्युपेक्षका विनश्येवाह्व्यादेरकारकाश्च ततस्तामि-
व संजयति ।

सर्वं करिस्सामो ससत्तिजुक्तं,

इधैवमिच्छेत् पश्चिच्छिच्छां ।

निष्पेसपुदीरं न यावे जूने,

तं चागिनी पूरति तेसि इच्छं ॥

ये पुनः संहिताः सन्त एवं भवन्ते-यथा सर्वे स्वशक्तितुक्तं स्व-
शक्त्युत्पत्तिं करिष्यामः, तान् एवमिच्छतः इतीच्छेत् । प्रतीक्ष्य
च तान्, न चापि नैव, निर्वेशुभूत्या नश्ये मया पुरा कृतमेषं वे-
दित्वास्मिन्निष्ठं भूत्वा, छद्मे परिभोगं कर्षति, किंतु स्वपरायानि-
राभूत्या नया वेच्छया ते उपसंपत्तये तां चेष्टां तेवामगिलवा
निर्वेशुभूत्या पूरयति, न परोपरोधात् । चित्तनिरोधेन । अथ तेषां
प्रतीक्षिकानां किञ्चित् कांश्च प्रतीक्ष्यको भवति ? ।

तत्राह—

निष्ठिप महत्त्व मिकले, कारण लेखमगुआरिपक्षिणे ।

पदमचरिमाइ मोचुं, निगम सेवसु ववहारो ॥

निष्ठितं नाम, येन कारणेनोपसंपत्तस्तत्र सूत्रार्थलक्षणं कारणं
निष्ठितं समाप्तं ततो निर्गच्छति, (महत्त्वमि) महती सूत्रमण्डली,
अममण्डली वा, तत्र सूत्रमण्डलव्यां विज्ञानलापक आगच्छति,
जलमण्डलव्यां महत्यां ज्ञागमते, तत्र यथा अन्ये साधवोऽप्यासते
तथा तेनाप्यप्यासितव्यश्च, अनप्यासितश्च निर्गच्छति, तथा
पुष्पं तत्र क्षेत्र भिक्षं, तत्र यथाऽन्ये साधवो वापयन्ति तथा
तेनापि प्रतीक्षितेन वापयन्ति, यापनां वासहमानः कोऽपि
निर्गच्छति, कारणमशिक्षादिकं, तस्मिन् समुत्पद्ये सर्वैरेव निर्ग-
मव्यम् । उपसर्गां प्तिक्षिाः-ईशमशकाश्च, स्वजनादयश्च । तत्र
ईशमशकादिषु सर्वैर्निर्मलत्वम्, स्वजनादि कृतेषु तूपसंगेषु गच्छ-
साधवो निर्गच्छन्ति वा, न वा, प्रतीक्षितेन पुनरवश्यं निर्गन्त-
व्यम्, आगारीप्रतिषेधो नाम-यथागावो विषये आत्मपरोजयस-
ग होषास्तत्रावश्यं तेन निर्गन्तव्यम्, अत्र प्रथमं चरमं का-
र्यं यथा शेषेषु कारणेषु निर्गम आभयव्यवहारश्च स यथा
रणं पुनरुच्ये ।
अवति तापः

एतदेव व्याख्यासुहृदः-

सम्पत्तयि निगमो, तस्स होति इच्छाए ।

मंडलि महत्त्व जिकसे, जइ मये तइ जावए ॥

यस्य मुनस्यायेनोपसंपत्तस्तस्मिन् समाप्ते भूते तस्य निर्गम
इच्छया भवति ; यदि प्रतिभासते तर्हि तिष्ठति ना चेत्किमिच्छति ।
तथा महत्यां अममण्डलव्यां, पुष्पेन च भिक्षुं यथाऽन्ये साधवो
वापयन्ति तथा सोऽपि वापयतु । यापनां वासहमानः कोऽपि ग-
च्छेत्, सूत्रमण्डलव्यापि वारणात्तापमागच्छतमनवेक्षमायस्व-
रथा कोऽपि निर्गच्छति ।

कारणे आसिवादिस्मि, सर्वेसि होइ निगमो ।

ईसमादी ठवस्सगे, सर्वेसि एवमव उ ॥

अशिवादी कारणे समुत्पद्ये सर्वेषां भवति निर्गमः । एवमेव
अननैव प्रकारेण ईशादिकं ईशमशकादिकं उपसर्गं समुपस्थि-
ते सर्वेषां भवति निर्गमः ।

नीयण्णइ उवसगे, जइ गच्छन्ति नेतरे ।

निगच्छति ततो एगो, पक्षिबंधो वि जावतो ॥

निजकैरपि स्वजनैरप्युपसर्गं क्रियमाणे यदि इतरे गच्छसाध-
वो न गच्छन्ति ततः स एव एकाही प्रतीक्ष्यको निर्गच्छति ।
यदि वा—भावतः स्वजनेषु महामप्रतिषेधः, नतो निर्गच्छति ।

आयपरोजयदोमे-हिं नत्यगारीए होज पक्षिबंधे ।

तत्प न संचिद्धा, नियमेण ठ निगमो तस्य ॥

यत्रात्मपरोजयदोहरगावो उपरि जनेषु प्रतिबन्धस्तत्र न
संतिष्ठेत् । किंतु नियमतस्तरेणैव प्राकृतत्वात्साक्षादित्यर्थः ।
तस्मात्त्वानाश्रितः ।

पदमचरिमेउआण्ण, निगम सेसेषु होइ ववहारो ।

पदमचरिमाए निगमे, इया ठ जयया तहिं होइ ।

प्रथमे चरमे च कारणे नियमेन निर्गमे अनुज्ञा भवति, शेषेषु तु
कारणेभ्यवाभोगेनो निर्गमे अवस्थानवद्व्यवहारश्च, तत्र प्रथम-
चरमाणं प्रथमचरमकारणोपेतानां निर्गमे इयं व्यवस्था तत्र
वतना भवति ।

तामिवाऽह-

सर्पाणे ठजए वा, काठस्समं तु काउ बच्चेजा ।

पम्हो दोष वि ठ, आसक्तातो निघहेजा ॥

प्रथमे चरमे च कारणे उपसंपत्तये उभयस्मिन्नप्याकार्ये
प्रतीक्ष्यको च विधि स्मरति, जिज्ञा संमरुपसंपदिति ज्ञापनाय
कायोत्सर्गं कृत्वा च प्रतीक्ष्यको भवेत् । अथ प्रतीक्ष्यकस्य
विस्मृतं तत्र आचार्येण स्मरयितव्यं, यथा कुल जिज्ञोपसंपत्ति-
मिषं कायोत्सर्गमिति । आद्याऽनाज्ञागतो ह्यवगपि (पम्होहमिति)
एकामतेन विस्मृतं, ततो ह्यवगप्येकान्तेन विस्मृतावकृते कायो-
त्सर्गे संप्रतिष्ठतो यथाऽऽसके प्रदेशे स्मरति तत आसक्ता-
त् प्रदेशाक्षितेन, निवृत्त्य च कायोत्सर्गो विधेयः ।

इरणए उ सरिप, साहस्मि दहु तस्सगाम्मि ।

काठस्समं काठं, हाइ जै तं च पेसेइ ॥

अथ इरं गत्वा स्मृतवान्, ततो इरणतेन स्मृते आधर्मिकं

दुष्टा तस्य सकाशे समीपे कायोत्सर्गः करणीयः, संदेशश्च प्रेषणीय आचार्यस्य, यथा-तदानीं युष्मत्समीपे कायोत्सर्गकरयं विस्मृतमिहानीमुक्तस्य साधर्मिकस्य समीपे कृतः कायोत्सर्ग इति, कायोत्सर्गं च कृत्वा बहुकृते कायोत्सर्गं सञ्चिन्नाधिकमुत्सर्गं तस्येवयति ।

पदमचरमाद्य एतो, निगमणविधिं समाप्तो भणितो ।

एषां मणिक्रमाणं, नवहारविधिं तु पुच्छामि ॥

प्रथमचरमायां प्रथमचरमकारणोपेतानामेष निर्गमनविधिः समाप्तो भणितः । इत ऊर्ध्वं मध्यमार्गं मध्यमकारणोपेतानां नवहारविधिं प्राबक्षितव्यवहारविधिं च वक्ष्यामि ।

प्रतिज्ञातमेव निर्वाहयति-

सञ्ज्ञायन्मिं वोहंतै, जोए उम्मासपादुने ।

सञ्ज्ञायन्मिं दुविहा, आगाढा चेवऽणगाढा ॥

स्वाध्यायभूमिं प्रतिपन्नः सन् तस्मिन्निश्चित्य यो ज्यतिक्रामति तस्मिन् आज्ञवद्व्यवहार उच्यते । अथ स्वाध्यायभूमिरिति किमिति याचते ? उच्यते-प्राभूतं नाम यद्विधः कुतस्कण्डस्तस्मिन् यो योगाः सा स्वाध्यायभूमिः, सा आगाढयोगमधिकृत्योत्कर्षतः वयमात्माः । एतदेव द्वैविध्यानाह-स्वाध्यायभूमिर्द्विविधा, योगो द्विविध इत्यर्थः । आगाढा अनागाढा च ।

जहणेण तिथि दिवसा, अणगाडुकोस होइ बारसओ ।

एसा दिट्ठावाए, महकपमुपयमि बारसमा ॥

अनागाढा स्वाध्यायभूमिर्ज्ञेयमेव यत्र विवक्षाः, यथा-नग्यादिकस्वाध्यायस्य, उत्कर्षतो ज्ञातिं ज्ञात्वा वर्षाणि, यथा ज्ञात्वा वर्षमात्रा ज्ञात्वा स्वाध्यायभूमिर्द्विविधा, साधर्मिकस्य पुनश्चः संप्रतिपत्तयः, प्राहस्य तु वर्षं प्रकृतं च-“अनागाढा जहणेण तिथि दिवसा, उकोलेण वरिसं, ज्ञाद्विदिवाय-स्व बारस वरिसाणि पुम्मेइहस्संति ।” महकपमुपेतो ज्ञात्वा वर्षाण्युत्कृष्टा स्वाध्यायभूमिः ।

अनामवद्व्यवहारमाह-

संकंता पव्हंतो, काउत्सर्गं तु णिण उवसंपा ।

अकयम्मी उत्सर्गो, जा पव्हति तं सुपक्खं ॥

योगं बहून् गणान्तरमन्त्रं संक्रामन् णिणमुपसंपदिदानीमिति प्रतिपत्त्यर्थं कायोत्सर्गं कृत्वा ज्ञेयं । अथ कथमपि तस्य विस्मृतं भवति, तत आचार्येण स्मारयितव्यः-यथा कुक् कायोत्सर्गम्, अथ द्वयोःपि विस्मरणतः सोऽकृतकायोत्सर्गो याति तर्हि यावत्सोऽन्वय गतोऽपि तं कुतस्कण्डं पठति ।

वा लाजो उरिसणा-परियस्स जइ वहुइ वट्ठमाणि से ।

अपहंतमि व सहुगा, एस विही होइ अणयाते ॥

तावत् यत्किमपि स ज्ञते सञ्चिन्नादिकं स समस्तोऽपि ज्ञातं वदेशनाचार्यस्य-योनादिः स कुतस्कण्डस्तस्य पुनो-चार्यस्वऽऽमवति, केवलं यदि स पूर्वतन वदेशनाचार्यः 'स' तस्यान्वय गतस्य सतो वर्तमानां सारं वदति । अथ स तस्याकृतकायोत्सर्गस्य सतोऽन्वय गतस्य सारं वदति ततस्तस्मिन् सारमवहस्तुदेशनाचार्ये प्रायोजनं कृत्वा तं ज्ञात्वा, च सञ्चिन्नादिकं स प्रतीक्षितो ज्ञते तदपि तस्याऽऽमवति, यतोऽन्तरादितो विधिनैवकल्याणादेर्यो ।

संक्रामागादे विधिमतिविस्मृतिदमाह-

आगाढो वि जहुओ, कपियऽकप्यादि तिस्रऽहोरथा ।

उकोसो उम्मासे, विद्यापप्पसि आगादे ॥

आगाढोऽपि योगो जघन्यतस्त्रयोऽहोरात्राः, यथा कपिय-काकपियकावेरुक्कवैत आगाढ आगाढयोगः वयमासात् यथा विद्याहमकृतेः पञ्चमाहस्य ।

अनामवद्व्यवहारमाह-

तस्य वि काउत्सर्गं, आयरियविसजिपमि णिणाओ ।

संसरमसंसरं वा, अकए ज्ञमते तु सूरिए ॥

तत्राग्यागाढयोगे पूर्वे कपूरे वा आचार्येण यस्य सकाशे योगः प्रतिपद्यस्तेन सूरिणा विमर्शिते विसर्जने कृते णिणा उपसं-पिति ज्ञापनाय संस्मरन् कायोत्सर्गं कृत्वा, संस्मरन् वा आचार्येण स्मारयितव्यः । तत्र जूमी स्वाध्यायभूम्यागादे योगे अपरिपूर्णे आचार्येण विसर्जितः । कृते कायोत्सर्गो यदि ब्रज-ति तर्हि स ब्रजन् यतिक्रामति ज्ञते सञ्चिन्नादिकं तत्सर्वेष्व-ऽऽमवति, बोधेहनाचार्यस्य, अथाऽकृते कायोत्सर्गं ब्रजति, तर्हि यावदन्वय गतोऽपि तं कुतस्कण्डं पठति, सारं बोधेह-नाचार्यस्तस्य करोति, तावद् यत् किमपि सञ्चिन्नादिकमु-त्पादयति, तत्सर्वमुद्देशनाचार्यो ज्ञमते ।

पुनरितरः-

तीरिरे अकए उ गते, जा अचं न पव्हउ ता पुरिये ।

आसखाउ नियत्तइ, दूरगतो वा वि अप्पाहे ॥

तीरिते समाप्तिं नोते आगाढयोगे कुतस्कण्डे च भक्तिपुरस्कारमाचार्यद्विक्रमण्या तोषिते यदि कथमपि गमनवेद्यायामना-जोगतोऽकृते कायोत्सर्गो याति तर्हि स गतः सन् याव-दन्वय पतितुमारच्यते तावद्यतिक्रामति ज्ञते तत्पूर्वस्वाचार्य-व्यामवति, न तस्य, तस्य चास्मरणतोऽकृते कायोत्सर्गे गतस्येवं सामाचारी, यदि आसखं प्रददो गत्वा स्मृतं तत आसखाश्रितैरे । अथ दूरं गतेन स्मृतं तर्हि तत्र यं साधर्मिकं पहायति तस्य समीपे कायोत्सर्गो तु कृत्वा 'अप्पाहे ति' संदेशं कथयति यथा मया कृतोऽमुक्तस्य समीपे कायोत्सर्ग इति ।

अवितोसिते पाहुकिते, वेद पन्निचे चउ गुरया ।

जो वि य तस्स उ लामो, तं पि य न ज्ञमे पडिच्छंतो ।

प्राभूते कुतस्कण्डे, अतोषिते समाप्त्यनन्तरं ज्ञातिद्विगुमागवि-पुरस्कारमाचार्यद्विक्रमण्या तोषयितो, यदि निर्गच्छति तर्हि त-स्मिन् प्राबक्षितं वेदः । प्रायश्चित्त पाठयितुं प्रतीच्छति, तस्मिन् प्रतीच्छते प्रायश्चित्तं कृत्वा तं गुरुकाः, योऽपि च तस्य निर्गत-स्यान्वयविद्वत्स्य ज्ञातमस्तमपि न ज्ञमते प्रतीच्छतः, किमुक्तं भव-ति-? स तथा निर्गतो यतिक्रमण्युपपद्यति सञ्चिन्नादिकं तत्पूर्व-तनस्याचार्यस्वऽऽमवति, न तु तस्य, नापि वस्तं पाठयति तस्य, प्रतीच्छत इति, तदर्थं गच्छाश्रितैरानां विधिः कृतः ।

संक्रामनैर्गतामां तमभिधिक्षुराह-

तस्य वि य अत्यमाणे, गुरुसहुया सत्त्वजंग जोगस्स ।

आगाढमणगादे, देसे धंमे ठ गुरुहुओ ॥

तत्रापि गच्छे तिह्व यदि योगं बह्व्यवहारप्रकारेण जगति

देशतः सर्वतो वा, तदा तस्मिन् योगस्वागादस्य सर्वतो भङ्गे प्राय-
श्चित्तं अथारो गुरुकाः, अनागादस्य सर्वतो भङ्गे अथारो लघुकाः।
तथा आगादे आगादस्य देशतो भङ्गे गुरुकाः, सर्वतो भङ्गे लघुकाः।

अथ कथं देशतः सर्वतो वा योगस्य भङ्गस्तत आह-

आर्यविभं न कुण्डश्च, भुञ्जति विगतीं च सत्प्रभंगो च ।

चत्वारि पगारा पुण, होनि इमे देसभंगस्मि ॥

आयामाभं परिपाठ्या समापतितं न करोति, विकृतीषां
छुत्ते, एष योगस्य सर्वभङ्गः, देशभङ्गे पुनरिमे वक्ष्यमाणा-
भ्यन्तारः प्रकाश्याः । तानेवाह-

न करोति भुञ्जिमाणं, करोइ कां सर्वं च भुञ्जति तु ।

वीसजेइ मयं ति य, गुरु लघु मासो विसिद्धो उ ॥

आचार्येण संविद्ये विकृतिप्रदण्य-कायोत्सर्गे कृत्वा विकृतीः
भोक्तुम्, तत्रोक्तोक्तये कायोत्सर्गे विकृतोद्भूक्ते, न च छुत्त्वाऽपि
करोति कायोत्सर्गं, तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु, तपसा काशेन
अतुल्यकं, तत्र तपसा अष्टमादिना, काशेन त्रीण्यादिना, अत्यस्त-
था संदिष्टः सन् विकृतीर्हृत्कृत्वा विकृतिप्रदण्य कायोत्सर्गं क-
रोति, तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु । (कां सर्वं च भुञ्जति उ)
तृतीयस्तथा संदिष्टः सन् स्वयं कायोत्सर्गे कृत्वा विकृतीर्हृत्कृ-
त् तस्य प्रायश्चित्तं मासलघु, तत्र तपसा लघु, अतुषादिना तस्य
करणात्, कालेन वा गुरु, बन्धनादौ तस्य बद्धाभ्यनुष्ठानात्,
अतुषां विकृतिं हन्त्वा भूरीहृत्कृत्वे-संदिष्टत कायोत्सर्गं कृत्वा
विकृतिं भुञ्जेइइमिति, तस्य मासलघु, तपकालान्यां लघु ।
तथा आह-अतुषां लघुमासो, गुरु पुनर्यथायां तपकाला-
न्यां विधिः सन्, एवमनागादे योगे देशभङ्गः । आगादे पुन-
नोत्सर्गपरिपूर्णेऽनुष्ठाप्य विसर्जयेत्, न केवमेतेषु अतुषु प्र-
कारेषु यथांक्तं प्रायश्चित्तं, किं त्वाद्याहोऽपि होषाः ।

तथा आह-

एकेके आणादी, विराहया होइ संजभाऽऽयाए ।

अद्वया कजे उ इमे, दहुं जोमं विसर्जयेत्ता ॥

एकेकस्मिन्प्रकारे आद्याद्य आद्याऽनवस्थाप्यमिष्यात्विचारधना-
कृपा होषाः, तथा ग्लान्तत्वे भवतो देवताऽलनता वा संयमस्या-
त्मनश्च विराधना ज्ञवति । अथवा इमानि वक्ष्यमाणाणि ग्लान-
त्वादीनि कार्याणि दद्यां योगं विसर्जयेत्, नास्ति तत्र देशतः
सर्वतो वा भङ्गः ।

ताम्येव कारणायाह-

दहु विसर्जण जोगे, गेलाइ चप महःकाये ।

आगादे नवगवज्जण, निकारणे कारणे विगती ॥

दद्यां ग्लान्तमतरन्तं चयति अजिकार्यां विकृतिनाम्, तथा महा-
महानिन्द्रमहादीन् अभ्यासं विद्याध्यानमुपसङ्गणमेनत् अवभौ-
र्द्यं राजप्रतिष्ठं च दद्यां योगो योगस्य विसर्जने कर्तव्यं, तथा
आगादे विकृतिवक्ष्य सर्वज्ञं, दशमायाः पक्कपाया जज्ञना ।
तथा निष्कारणे योगं निक्षिप्य विकृतयो न कल्पन्ते, कारणे तु
कल्पन्ते । एष द्वारणायासङ्केतार्थः ।

संस्त्येषा विवरीतस्या, तत्र प्रथमं ग्लान्तमधिकृत्याह-

जोगे गेलाइस्मि य, आगादिपरे य होति वज्जजोगे ।

पदमो लजयागारो, वितिओ तअओ य एकेणं ॥

योगे ग्लान्तत्वे च प्रत्येकमागादेनाजवति अतुमैङ्गी, गायार्वापुं-
सर्वनिर्देशः प्राकृतत्वात् । सा वैषम्य-आगादो योग आगादं ग्लान-
तत्त्वम् १, आगादो योगोऽनागादं ग्लान्तत्त्वम् २, अनागादो योग
आगादं ग्लान्तत्त्वम् ३, अनागादो योगोऽनागादं ग्लान्तत्त्वम् ४
तथा आह-प्रथमे भङ्गे समयागाद उभयमागादं यस्मिन् स
तथा । द्वितीय आगाद आगादयोगेन । तृतीय आगाद आगाद-
ग्लान्तत्वेनत्यर्थः । अतुषे उभयस्याप्यागादस्याप्रति ॥

तत्र प्रथममङ्कमाधिकृत्याह-

उभयस्मि वि आगादे, दक्के पक्कएहिं तिष्ठि दिधे ।

मरखंति अत्रायते, पर्वते धरे दणा तिष्ठि ॥

उभयस्मिन्नपि योगे ग्लान्तत्वे आगादे तं प्रतिपन्नाद्यग्लान्तं
दृष्टेन पक्केन वा तैलेन । यदि वा-पक्केन शतपाकादिना
तैलेन त्रीणि दिनानि प्रक्षयन्ति तथाऽप्यतिष्ठति ग्लान्तत्वे यत्र
एवमेव पक्कां तत्र त्रीणि दिनानि यावत् नास्ति पर्यन्ते भ्रियते,
येन तद्वन्धुपुत्राभ्राणत आयायितो भवति ।

जतियमेते दिवसे, विगई सेवइ न उहिसे तेमु ।

तह वि य अत्रायमाणे, निक्खिवणं सव्हा जोगे ॥

यावन्मात्रां विकृतिमुक्तप्रकारेण सेवते तेषु तावन्मात्रेषु दिव-
सेषु सूत्रं नोदिशेत्, तथापि च दिनत्रयपर्यन्तधारणेनाप्यतिष्ठन्-
निवर्तमाने ग्लान्तत्वे सर्वथा प्रायोत्यस्य निक्षेपणं कर्तव्यम् ।

जइ निक्खिपणं दिवसे, जूमीए तसिए उवरि वट्टे ।

अपरिमियं उइमो, जूमीए ततो परं कमसो ॥

यदि यावत्समाग्लान्तं मन्वा योगो निक्षिप्यते तावन्मात्रात्
दिवसान् भूमेः स्वाध्यायभूमेरुपरि बर्जयेत् । किमुक्तं भवति ?-
यावति पठिते स्थितः स्वाध्यायः स्वाध्यायभूमिभूमेः यावतो
दिवसान् जेदो योगो निक्षिप्यते तावन्तां दिवसान् जूयां अपि
योगमुत्तिष्य योगाद्धनेन स्वाध्यायभूमेरुपर्यवमेवातिवाहयेत् ।
अथ यस्मिन् दिने योगः प्रथममुत्तिष्ठस्तस्य विस्मृतेर्दिवसपरि-
माणं प्रतिनियमं कर्तुं न शक्यते, तत आह-परिमितं यदि दिवस-
परिमाणं तत उदेशो प्राह्यः, स स्वाध्यायजुमेरुपर्यव योगवहने-
नातिवाहते तावन्मात्रदिवसातिवाहनतः, परं कमहाः, सूत्रपाठा-
नुसारेण बहेत् । गतः प्रथमभङ्गः ।

संप्रति द्वितीयमङ्कमाधिकृत्याह-

गेलाणमयागादे, रमवति नेहोव्वरे असति पक्का ।

तह वि य अत्रायमाणे, आगादमरं तु निक्खिवणा ॥

ग्लान्तत्वे अनागादे रसवतां शालनकादौ यः स्नेह उद्वहतिः
स अत्रणाय प्रदीयते, तथाप्यस्त्यतिष्ठति ग्लान्तत्वे यानि शत-
पाकादिना पक्कानि घृततैलानि तानि अत्रणाय दातव्यानि,
तथाऽप्यतिष्ठति ग्लान्तत्वे ग्लान्तमागादतरं ज्ञात्वा योगस्य सर्वथा
निक्षेपणं कर्तव्यम् । गतो द्वितीयो भङ्गः ।

संप्रति तृतीयमाह-

तिणिए तिगंगतरिए, गेलाणमागाद निक्खिव परेणं ।

तिणिए निगा अंतरिया, चउउर जोगे य निक्खिवणा ॥

अनागादे योगे ग्लान्तत्वे त्रीणि दिवसानां त्रिकां एकान्तरिकात्
कारयेत्, तथाप्यतिष्ठति ततः परेण योगस्य निक्षेपः कर्तव्यः ।
इयमत्र भावना-एकस्मिन् दिवसे विकृतिप्रदण्य कायोत्सर्गः

कृतो द्वितीयोऽपि दिवसे पुनः कृतः कायोत्सर्गः, एवं तृतीयोऽपि ।
चतुर्थे दिवसे कृतं निर्विकृतिकम् । पुनः पञ्चमद्युस्समयसु कायो-
त्सर्गः, ततो षष्ठ्योऽष्टमे दिवसे निर्विकृतिकं, नवमे दिवसे कायो-
त्सर्गः, एवं कृतेऽपि यदि न स्थितं भवान्त्यं, ततो दशमे दि-
वसे योगनिष्पन्नः । गतस्मृत्योऽपि मङ्गः ।

संप्रति चतुर्थमाह—

“ तिथि तिगा ” इत्यादि । अथान्निका न दिवसा इत्यर्थः ।
अन्तरिता एकान्तरिताभ्युदयं जङ्गे कल्पेना, नद्याप्यतिष्ठति भ्ला-
न्तये योगस्य निक्षेपणम् । अत्रापीयं भावना—एकस्मिन् दिवसे
कायोत्सर्गो, द्वितीयादिवसे निर्विकृतिकं, तृतीयदिवसे काया-
त्सर्गः, चतुर्थे निर्विकृतिकम् । एवमेकान्तरिते कायोत्सर्गनिर्वि-
कृतिकेन नव दिवसान् यावत्कारयेत्तथाप्यतिष्ठति भवान्तये दशमे
दिवसे योगो निक्षिप्यते, तत्रापि प्रतिदिवसे भ्लान्तयायोग्यस्या-
स्त्राभे तदपरिचासयितव्यं भवति तत्रापि योगो निक्षिप्यते ।
अथ कदाचित् क्षीरादिभिर्भानस्य प्रयोजनमजायत तदा
स्वप्नाभे तन्मागंयितव्यम्, अस्मिन् स्वप्ने परमासादयितव्यं,
तथाऽप्यस्मिन् क्लेशाद् बहिरापि गन्धा समानेतव्यम् । अथ
कदाचित् तत्राप्यस्माभस्ताहिं अजिकामपि भ्लानं गमयेत्, पतितं
द्वितीयं अजिकाद्वारम् ।

तथैवं यतना—

वयं अजोगे जोगी, व अद्द अतर्तगस्स दिज्जंते ।
निच्चिगियं आहारो, अंतर विगतीएँ निखिलवणं ॥
अजिकायां गोकुलं गन्तुकामस्य (अतर्तगस्स सि) भ्लानस्य
वा भ्लान्तयेन पिना पुर्वस्वस्य द्वितीयादीयन्ते योगवाहिनः, त-
द्भावे योगवाहिनां वा, तत्राहारो निर्विकृतिकमन्तरा वा कायो-
त्सर्गः । अथ सज्यने प्रविष्टिवसे विकृतिस्त्वा योगस्य निक्षे-
पणम् । अत्रयं भावना—भ्लानस्य दृढस्य वा अजिकामगन्तुकस्य
द्वितीया दीयन्ते अयोगवाहिनः । अथ ते न सन्ति तदा अना-
गादयोगवाहिनां दातव्याः, तत्र गता विकृतीः परिहरन्ति निर्वि-
कृतिकमाहारमाहारयन्ति । अथ न सज्यते दिने दिने निर्विकृतिकं
तदाऽन्तराऽन्तरा विकृतिप्रहणाय कायोत्सर्गं कुर्वन्ति । अथ दिने
दिने निर्विकृतेषु प्रायः सज्यते नान्यथा तदा योगस्तेषां निक्षिप्यते ।

संप्रति निर्विकृतिकमाहारमाहारयतां विधिमाह—

आयं विलस्सऽल्लेभे, चउरयमेगंयिं व तक्कादी ।।
असत्तेयरमागं, निस्सेवणुहेस सहि चेव ।।
यथाचारसके आचारसप्रायोग्यं न सज्यते तदा चतुर्थ-
मभक्त्या कुर्वन्ति । अथ न शक्नुवन्त्यजकार्यं कर्तुं तदा ए-
काङ्गिकं तस्मादहारयन्ति, तस्मात्सामानं कुर्वन्तीत्यर्थः । आदि-
माध्याह्नाह्निकं काष्ठमूलमाहारयन्तीति कथ्यम् । अथ न स-
म्यन्मागादयोगवाहिनां द्वितीयास्तत इतरे अगादयोगवाहिनां
द्वितीया दीयन्ते, तत्र यदि तेषां प्रायोग्यं सज्यते ततः सुन्दरम्,
अथ न सज्यते केवलं तत्र क्षीरादीनि सज्यन्ते तदा योगो निक्षि-
प्यते, निक्षेपामन्तरं व पुनरदृश्यस्तथैव तथाऽप्यस्मादुत्थितम् ।
जति निखिलप्प दिवसे, चूर्मीए तउ परं कयतो ।।
अपरिमियं तुहेसो, जूर्मीए तउ परं कयतो ।।
गतं अजिकाद्वारम् ।

इदानीं महानहद्वारमाह—

सकपहादीयं वा, पपच मा एँ मुरा उस्से उवणा ।

पिप्पिज्जंतु व अद्दहा, इतरे न दिस्सिं न पदेति ॥

महामहाः शकमहाद्यः, आदिशान्ध्यास्तुषीष्मकमहादिपरिग्रहः
तेषु (उचय सि) अनागादयोगप्रतिपन्नाः, तेषां योगो निक्षिप्यते,
किं कारणमिति चेत् इत आह—मा तं प्रथमतः सन्तं काचित्
मिथ्यादृष्टिर्वाता कुलयेत् । अन्यथा तेषु दिवसेषु विकृतयो लभ्य-
न्ते, ततो ये अद्दहा पुर्वलाः सन्ति तैर्विकृतिपरिभोगत आध्या-
यन्तामिति योगनिक्षेपणम्, ये पुनरितरे अगादयोगवाहिनस्ते-
षां योगो न निक्षिप्यते, केवलमन्यत् नो दिशन्ति नापि पठन्ति ।
गतं महामहद्वारम् ।

इदानीं मन्थाऽऽवमराजद्विष्टकृणं द्वारत्रयमाह—

अक्काये जोगीणं, एसियं तु सेसमाण पणगादी ।

असतीएँ अणगादे, निखिलवमन्हासती इतरे ।

अन्धनि प्रमादप्रामादिकं यथां बहति, अथ निष्ठाध्वकं तदा
यत एषितं, प्रासुकमित्यर्थः । ततो योगिनां योगवाहिनां दीयते,
तेषाणां पञ्चकादि दातव्यम् । किमुतं भवति—शेषाः पञ्चकपरि-
हाया पञ्चकादिषु वदन्ते । अथ सर्वे योगवाहिनां न संस्तरन्ति
ते प्रासुकं, तत आह—अस्मिन् सर्वेषां तेषां योगवाहिनां प्रा-
सुके अनागादे योगवाहिनां योगस्य निक्षेपः करणीयः । अथ
सर्वथा न प्रासुकं न लभ्यते । तत आह—सर्वेषां प्रासुकस्य स-
त्यभावे इतरेऽप्यागादयोगवाहिनां निक्षिप्यन्ते । एवमवमोद्-
यैराजद्विष्टेऽपि वा भावनीयम् ।

साम्प्रतमागादे नवकवर्जैनमिति व्याख्यानायेमाह—

अगादास्मि उ जोगे, विगतीउ नव विवज्जणीओ य ।

दसमाएँ होइ जयणा, सेसग जयणा वि इयराम्मि ॥

अगादयोगं पक्वविकृतियतिरेकणं शेषा नवापि विकृतयो वि-
वर्जनीयाः, दशम्याः पुनः पक्वविकृतेऽपि अजना विकल्पना
अगादां भ्लान्त्यमधिकृत्य पूर्वप्रकारेण तस्याः सेवना भवति,
शेषकालं नेति भावः । इतरस्मिन्मागादयोगे शेषकाणामपि
क्षीरादीनां विकृतीनां भजना विकल्पना, अगादभ्रान्त्यना-
गादभ्रान्त्यस्य चेतरा विकृतिप्रहणाय कायोत्सर्गस्याधिकार-
वाप्यनुज्ञानात् ।

संप्रति “ निष्कारणे कारये विगती ” इति व्याख्यानयति—

निष्कारणे न कर्पन्ति, विगतीतो जोगवाहिणो ।

कर्पन्ति कारणे जोत्तु, अणुमाया गुरूई ठ ॥

योगवाहिन अगादयोगवाहिनां वा निष्कारणे भ्लान्त्यादि-
कारणभावे विकृतयः पूर्वप्रकारेण भोक्तुं न कल्पन्ते, कारणे पु-
नरनुज्ञाता शुवर्जनीयौ कल्पन्ते, नवकारणे योगनिक्षेपे-
ऽपि शेषः ।

तथा आह—

विगतीकरणे जोगं, निखिलवप ददुवुवले ।

से जावतो अनिखिलचे, निखिलचे वि य तम्मि उ ॥

यः संहननेन दृढोऽपि सद् शरीरेण दुर्बल इति कृत्वा विभु-
तिक्षिपतिपरिभाषाय योगं निक्षिपति । “ ने ” तस्य नि-
क्षिपेऽपि तस्मिन् योगे भावतः स योगोऽनिक्षिप्त एव, शुर्वाहवा
निक्षेपणम् ।

विगतीकरणे जो जोगं, निखिलवे अद्दे वसे ।

से जावतो अनिक्खित्ते, उववाएणा गुरुण उ ॥

यो बहो बलवानपि संहननराष्ट्र इति कृत्वा विकृतिकृतेन योगं निक्षिपति स योगस्तस्य भावतोऽनिक्रिय एव । कुत इत्याह—गुरुणामुपपातेन काङ्क्षा “उववातो निद्देशं, आणा वि-
णयो यं होति एगच्छा” इति वचनात् निक्षेपणादिति वाक्य-
शेषः । न च तथा योगनिक्षेपणे योगस्य सर्वथा भङ्गः ।

यत् आह—

सांख्यो विगतिं जो उ, आपुच्छिच्छाप सेवए ।

स जोगे देसभंगो उ, सव्वभंगो विपज्जए ॥

सांख्यो विकृतिभिः प्राणितः सन् किम् ज्ञानादि प्रहीष्यामीत्यालम्बनसहितो यो शुभमापृच्छेय विकृत्याः सेवेन परिभुङ्क्ते स योग योगस्य देशभङ्गो भवति, न सर्वभङ्गः, विषयेषु आलम्बनाभावे शुर्वेनापृच्छायां च सर्वभङ्गः ।

अथ साक्षाद्योगं निक्षिपति न च सर्वभङ्ग इति
का वाच्योक्तिः । आह—

जह कारणे अमुच्छं, जुंवेतो न उ असंजतो होइ ।

तह कारणमि जोगं, न खलु अभोगं देवेतो वि ॥

यथा कारणे जिज्ञास्वकादावबुद्धमपि लज्जानो न तु नैवासं-
जतो जवति, तथा कारणे उववायादिलक्षणे सति योगं स्था-
पयन्नापि खलु निवारयोगी जवति ततो न सर्वभङ्गः ।

असो इमो पगारो, पच्छिच्छयस्स उ अहिज्जमाणस्स ।

मायानियंजुत्ते, वव्हारां सच्चित्तमादिमि ॥

प्रतीच्छकस्याधीयानस्यायं वक्ष्यमाणः प्रकारः । तमेवोप-
शयति—सच्चित्तादिकं सच्चित्तादिकविषयं यो मायानियंजु-
त्ते माया वव्वमाऽभिप्रायो निक्षिपितस्तदनुकूपं बहिराकारा-
पृच्छादन् तत्प्रायं युक्तस्मिन्मिदं व्यवहार आजपद्व्यवहारः प्राय-
श्चित्तव्यवहारश्च मणनीयः ।

तमेवानभिधत्सुराह—

उपपेसे उपपेसे, सच्चित्ते मो उ निक्खिवउ जोगं ।

सव्वेसि गुरुकुलार्णे, उपमंपज्ज होदिया तेण ॥

उपपेसे उपपेसे, सच्चित्ते, उपलक्षणमेवोपचितं वा, यो योगं नि-
क्षिपति । किमुक्तं भवति—यदा यदा तस्य सच्चित्तादिकमुपपे-
से भवति तदा तदा गुरुं निक्षिपयति—अस्मिन् निक्षिप्यप्रयोजनं साध-
यितव्यमेतो निक्षिपामि योगमिति, एवं मायावदुल्लसया योगं नि-
क्षिपति । तेन पापीयसा सर्वेषां गुरुकुलानां श्रुतपसंपल्लापिता ।

बहिया य अण्णापुच्छा, विहीए आपुच्छणाणे मायाए ।

गुरुवयणे पच्छकमो, अञ्जुवगमे तस्म इच्छाए ॥

बहिर्दृष्ट्याकमिज्ञास्वार्थं गतो, यत् सच्चित्तादिकमुपपे-
से सक्काशेऽर्थानि तन्मापृच्छन् निजाचार्याणां प्रेषयति, ते-
नापि सर्वगुरुकुलानां श्रुतपसंपल्लोऽपि “विहीए आ-
पुच्छणाए मायाए” इति यदा सच्चित्तादिकमुपपेसे तदैव-
चित्तव्यति—मा ममेन्दुं गुरुषां हृत्पथमिति ततो मायया वि-
धिना गुरुनापृच्छति—स्वजनवर्गं वन्द्यापयितुं व्रजामि, तेना-
पि सर्वगुरुकुलानां श्रुतपसंपल्लापिता, अर्मायां च त्रयाणाम-

पि मायानिष्पन्नं प्रायश्चित्तं मासगुरुः, सच्चित्तविषयं जस्यस्य-
भ्यमोत्कृष्टोपायनिष्पन्नं (गुरुवयणे पच्छकमो ति) ये त्रि-
भिः प्रकारैरपहृताः शिष्यास्ते कदाचित्स्नानादिषु सम-
वसरणादौ मिलितं गुरुणा च पुष्टाः सन्तो यथावन्निवेदयान्,
ततो व्यवहारे जाते स आचार्यवचनेन पञ्चान्नं कियते पराजो-
यते, तस्य सत्कं सर्वमाचार्यस्याऽऽभिवर्तित्यर्थः (अञ्जुवगमे
तस्म इच्छाए ति) यदि पुनस्तेन पराजितनाश्रुयमाः क्रियते-
यथा न सर्वे मया सुन्दरं कृतं मिथ्या दुष्कृतं ममति तदा
तस्यैवमञ्जुयगमे इच्छुया करोतु मा वा तदुत्पादितस-
च्चित्ताद्यपहरणमिति ।

साम्प्रतमेतदेव गाथाद्वयोक्तं व्याख्यानयति—

अहिज्जमाणे सच्चित्ते, उपपेसे तु जया जवे ।

जोगो निक्खिप्पत्तं भेतं, कज्जे मे किंचि वति उ ॥

अधीयाने अधीयानस्य सतो यदा यदा सच्चित्तमुपपे-
से भवति तदा तदा गुरुमपीषं गत्वा श्रूने—भवन्त ! मम किञ्चि-
त्कार्यं प्रयोजनमस्ति ततो ! निक्षिप्यतां योग इति ।

अधुना “वहिया य अण्णापुच्छा” इति व्याख्यानायाह—

वहिया य अण्णापुच्छा, उच्चाने लज्जि सेहमादि तु ।

नेइ सयं पेसति वा, आसच्चित्त्रियाण उ गुरुणं ॥

बहिर्दृष्ट्याम उद्धामकमिज्ञायां गतः शैलकादि लक्ष्या यस्य
सक्काशेऽर्थानि तन्मापृच्छन् आसच्चित्तप्राप्तानामनन्तरक्षेत्र-
तानां गुरुणां निजाचार्याणां स्वयं नयति, अन्यथा स्वगुरुकु-
लसत्कं प्रेषयति ।

“विहीए आपुच्छणाए मायाए” इति व्याख्यानायाह—

अहनुपेणं सच्चित्ते, मा मेनं वा गुरुहिं अच्छति ।

मायाए आपुच्छउ, नायविट्ति गंतुमिच्छामि ॥

अथवेति मायायाः प्रकारान्तरोपदेशेन, उपपेसे सच्चित्तादिके
चिन्तयन्—मा ममेन्दुं सच्चित्तादिकमुपपेसे गंतुं शक्यः (अहिज्ज-
त्तं) इति) अपहृत्यनार्मानं मायया आपृच्छति—ज्ञानिवादि
स्वजनवर्गं वन्द्यापयितुं गन्तुमिच्छामि ।

पथावेउं तहियं, नास्समनाले य पत्थे गुरुणो ।

आगंतुं च निवेयण, लच्छं मे नालवच्छं ति ॥

तत्र गत्वा नालवच्छान् नास्सवच्छान् अनालवच्छान् वा प्रप्राश्य
गुरोः स्नानार्थं प्रेषयति । प्रपथ च पुनरुपपायितुः समीपे
समागच्छति, समागत्य च निवेदयति—यथा मया लक्ष्या नाल-
वच्छा इति तत्र प्रेषिताः ॥

एहाणादिमु इहरा वा, दट्ठं पुच्छा कयासि पव्वइआ ।

अमुण्ण अमुयकासे, इह पसविया निया वा वि ॥

ये ते त्रिभिः प्रकारैरपहृताः शिष्यास्तान् जिनस्नानादिषु स-
मवसरणे इत्याद्या वा अन्यत्र वा मिलित्वा दृष्ट्वा आचार्येण
पृच्छा—यथा कदा कथं वा प्रवृत्तिना अभवन् । ततस्ते तत्र लक्ष्यं
च कालं च पुष्टं कथयन्ति—यथा अमुकेनामुके काले इह
अस्मिन् क्षेत्रे प्रवृत्तिनास्तथा एवमग्रेः सह प्रेषिताः, स्वयं वा
तत्र नीताः, एवं निवेदिते व्यवहारे जातः, तस्मिन् व्यवहारे
स पराजितः ।

तत आचार्येण यत्कर्तव्यं तदाह-

सो ऽहं पसंगव्यवस्था-निवारणद्वारे मां ह्युपयो वि ।

काङ्क्षितं एवं होतुं, गुरुषु आरौप्यं देह ॥

स आचार्यो मा एवं चतुवा अन्योऽप्येवं कार्यादिति प्रसङ्गान-
वस्थाननिवारणार्थं गुरुकमारोपणं मासगुह्यभूतिकं पूर्वाङ्कं
ददाति ।

अधुना “अनुवृत्तवर्गे तस्मै इच्छाय” इति-
व्याख्यानव्यति-

अनुवृत्तवर्गस्य तस्मै, तस्मै उ पणिवद्वयवच्छलो कोऽहं ।

विवरति ते चिन्त्य सेहं, एमेव य वत्थपनादी ॥

सर्वं मयाऽनुवृत्तं कृतं तस्मात्प्रियाया ये चकृतमिति स्वयम-
नुवृत्तवत्प्रतिपक्षस्य तस्य कोऽप्याचार्यः प्रणियतितत्त्वस्यो
ये शैक्षणस्तेन दीक्षितास्तांस्तेन वितरति प्रत्यक्षति, एवमेव वक्ष-
यामादिकमपि तदनुवादितं तस्यैव प्रत्यक्षति ।

उपसंहारमाह-

एवं तु अङ्गितं, वरहारा अङ्गितो ममासेष ।

अङ्गितारंते इणमो, वरहाराविहं पवत्तामि ॥

पवमेनेन प्रकारेण, तुर्मिन्नकमः, स चाश्रे योज्यते, अधीया-
ने व्यवहाराः समासेन संक्षेपेणाभिहितः । इमं पुनर्व्यवहारावि-
धिमभिधायति प्रवक्ष्यामि ।

प्रातःकालमव निर्वाहयति-

जं होति नालवद्धं, धाम्निपनाती व जो व तद् हंजो ।

एद्विति विमर्गतो, विधं सेसेमु आयारिओ ॥

वन्नां । मंतरंछनर, अणतरा उज्जजा इमे हुंति ।

माया पिया य जाया, जगिण्णो पुवो य धूया य ॥

यद्भवति नालवद्धं, वल्लीवद्धमित्यर्थः सा व वल्ली त्रिधा-अ-
नन्तरा, सामन्तरा च । तत्रानन्तरा इमे यद्भवन्ताः । तद्यथा-माता
पिता भ्राता भगिनी पुत्रो दुर्हिता च । सामन्तरा पुनरियम्-
मानुमाना १ पिता २ भ्राता ३ भगिनी च ४, तथा पितुः
पिता १ माता २ भ्राता ३ भगिनी च ४, तथा भ्रातुरपत्यं भ्रात्रि-
भ्यो, भ्रातृभ्यो वा, जगिण्या वा अपत्यं भगिनेयो जागिनेयो वा,
पुत्रस्यापत्यं पौत्रः, पौत्री वा, दुर्हितापत्यं दौहित्रो, दौ-
हित्री वा । उक्तं च-“मादम्माया य पिया, माया भगिणि-
यं व एव पिठ्ठो वि । भाउजगिणीणऽववा, धूयापुत्ता-
वि तेहव ॥” परम्परबलका एषा । अन्ये त्वाहुः-
प्रपौत्रपौत्री इत्यादिरपि परम्परबली यावत्स्वाजन्मस्वीका-
रः । (धाम्निपनाती व जो) यो वा घटितकालः, दद्याजि-
लपित इत्यर्थः । यो वा तत्र नालवद्धे घटितकालो वा
दायः । एतेनैते अनन्तरादिताभिर्द्धं विनामयन्तः सन्तो-
ऽभिधारयन्ति । अङ्गितारयत आमाभ्या भवन्ति, शेषेण पु-
नरननिधारयत्स्वाचार्यः भूतगुरुस्वामी भवति, शेषा अन-
निधारयन्तः भूतगुरोराभ्या भवन्ति इत्यर्थः । उक्तं च-
“जह ते अमिधारती, पकिच्छते वा पकिच्छगस्सेव । अहं नो
अमिधारती, सुयगुच्छो तो उ आभय्वा ॥” इयमत्र भाव-
ना-ये नालवद्धा एव घटितकालो, ये वा ते दीक्षितास्ते
सह संकेतः पूर्वं कृतो, यथा-युयममुकस्याचार्यस्य पार्श्वे अ-

जताऽहं पुनरागमिष्यामि, एवं संकेतं कृत्वा ते पूर्वमुपस्था-
पितास्ते आनिधारयन्तो वरन्ते-यथाऽमुकोऽमुककाले स-
मागमिष्याति, सांश्रि च पश्चादागतः सन् तथैव निवेदय-
ति । चिह्नान्यपि च सर्वाण्यपि मिलन्ति, तदा पूर्वमुपस्थापि-
तस्य सर्वे । उक्तं च-“संगारो पुव्वकतो, पच्छा पाटिच्छ-
ओ उ सो जातो । तेषु निवेदयन्, उवघिया पुव्वसेहा से ॥”
अपि पुनः कालतभिर्द्धेन विस्वावास्त्वा गुरोराभ्या इति ।

एतदेव व्याख्यानपश्चाद-

उवसंपल्लए जथ, तस्य पुच्छा भण्णति तु ।

वयं चिधोहं संगार, वप्प सीए यऽण्णतं ॥

यत्रोपसंपद्यते स पश्चात्तत्र तैः पुच्छयन्ते-केन कारणेन त्व-
मागतोऽसि । स प्राह-सूत्रार्थानामर्थोपोपसंपपुम्वमुक्त्वा तेन
सद्भावः कथनीयो यथा उपसंपद्ये इति । परिणामात्पूर्वका-
लमपि गुप्तां पार्श्वे ये नालवद्धा घटितकालतस्तु दीक्षिता
वा पूर्वमुपस्थापितास्तेषां मया संकेतः कृतो यथाऽहं पश्चाद-
शीते शीतकाले, चण्णादाहन्मस्मिन्वा काले उपसंपद्ये, तेषां
चेतान्वद्वय एवंतुतस्म शरीरस्य वर्णः, इत्यर्थः च शीतकालमा-
याम्यमवन्तं वस्त्रमेवं वयसा चिह्नैश्च संकेतं रूपयति ।
उक्तं च-“एवमएहि दिण्हि, तुभं सगामं अवस्स एहमां ॥
संगारो एव कतो, चिन्नापि व तेसि चिन्हे ॥”

अत्राज्ञान्वविचिमाह-

नालवद्धा उ हन्जते, जया तमजिधारए ।

जे यावि चिधकाहेहि, संवयति उ वडिया ॥

यदा तमुपसंपत्त्यमानमभिधारयति नालवद्धाः पूर्वोपस्थि-
ता यथा सोऽत्र सत्त्वमुपसंपत्त्यते, तदा ते नालवद्धास्तेन
सम्पश्यन्ते, ये वाऽपि घटितकालो नालवद्धाविदीक्षिताः चिह्नैः
कालेन च, तेऽपि तस्यामवन्ति, विस्वावन्तस्तु गुरोः, अथ चिह्नैः
संवादाऽस्ति न कालतः । तथाहि-वस्मिन्काले पूर्वमुपस्थिताः
कथितान ते तस्मिन् काले आयाताः किन्तु कालान्तरे, सो-
ऽपि च संकेतद्वयं मायातस्ततः स ते वा पुच्छन्ते, तत्र
यदि केनापि कारणेन ग्लानत्वादिना स ते वा मायाता-
स्तदाऽस्ति तत्ततः कालसंवाद इति ते तस्यात्राव्याः ।

एतदेवाह-

अग्रकाले वि आयाया, कारणेण उ केण वि ।

ते वि तस्साभवंती उ, निवरीयायारिस्स उ ॥

ये कारणेन ग्लानत्वादिना केनचित्पूर्वमुपस्थिता अन्यकाले-
ऽपि वस्तेनोपसंपद्यमानेन काले निर्विघ्नस्तस्माद्व्यास्मिन्-
पि काले आयातास्तेऽपि तस्याभवन्ति । विपरीतास्तु कारण-
मन्तरेण कालविस्वादिन आचार्यस्याभ्यायाः । उपलक्षणमे-
तत्-सोऽपि यदि कारणेन किनाद्विष्टकालाद्व्यास्मिन्काले स-
मायातस्तथापि तस्याभवन्ति, विपरीतास्तु कारणमन्तरेणोपसं-
पद्यमानकालविस्वादान्न आचार्यस्याभ्यायाः ।

विपरिणयमि भावे, जइ जावोसि पुणा वि उण्णएओ ।

ते होताऽऽयारिस्स उ, अद्दिज्जमाणे य जो लाजो ॥

संकेतकारणादनन्तरं यदि तेषां पूर्वमुपस्थितानां जावो विप-
रिणतो यथा नामाश्रुकस्य पार्श्वे उपसंपद्यन्ते, तस्मिन्विपरिणते

भावे पश्चात् पुनरपि केनापि कारणेन उपसंप्रधानस्याभिप्राय उत्पन्नस्तदा ते पूर्वमुपस्थिता प्रवन्त्यकार्यस्य, अर्थायानेषु तेषु, माध्यायमेकवचनं प्राकृतत्वात् "प्राकृते हि वचनस्यत्वयोऽप्यस्ति," यो लानः सोऽप्याकार्यस्य, उपलक्षणत्वादेतदपि प्रकृत्यस्य-संकेतकरणादुक्तं यदि तस्य पश्चादुपसंप्रधानस्य भावो विपरिणतः पश्चात्पुनरपि कालान्तरेण ज्ञातस्तदा ते पूर्वोपस्थिता गुरोराभावात् । यच्च तेषां ज्ञानः सोऽपि गुरोराभावात् पश्चादुपसंप्रधानमवधिकृत्य पञ्चकल्पेऽभिहितम्—

"कालेय व चिधेहि य, अभिसंबादीहि" तस्स गुरुणिहरा ।
काशमि चिसंबधि, पुच्छिज्जहि किं तु आतो सि ।
संगारयिदसेहि, जइ गेलएणादिदीवए तो उ ।
तस्स च ऊ अइ जाओ, विपरिणतो पच्छ पुण आतो ॥
तो होइ गुरुस्तेव उ, एवं सुयसंपवाय उ ।
जे यावि वण्यपायादी-विधेहि संबंधि उ ॥
आप्रवति उ ते तस्सा, विवरीवाऽऽवरियस्स उ ॥"

यान्यपि च वक्ष्यमाणादीनि विहितः संबन्धि, यथा-भक्त्यस्य पार्श्व-
ऽनुकस्येदशकृति वक्ष्यं यानं वाचदभूमदीयमित्यादि, तान्यपि,
माध्यायं पुंसं प्राकृतत्वात्, तस्यावगन्तव्यं, विपरीतानि तु विह-
यिषादमाप्तिञ्च आचार्यस्य ।

आभवंतादिगारे उ, वट्टे ते उपसंगया ।

आजवंता इमे अण्ये, मुहसीलादि आहिआ ॥

आभवंदधिकारे वर्तमाने तत्प्रसङ्गादाभवंदधिकारप्रसङ्गादि-
मे वक्ष्यमाणा अन्ये आभवंताः सुखशीलादयः सुखशीला-
दिप्रमुखा आख्याताः ।

तानि च श्रारणाया संशुक्लान् आह—

मुहसीलऽणुर्कपाऽऽय-टिप्पणं च संबधि खमग गेलखे ।

सविचे-ससिहाओ, एकट्टए चारए दिसाउ ॥

सुखशीलेन, आभवाणोऽयं निर्देशः, सुखशीलतया, अनुकम्प-
या, आत्मस्थितस्य संबन्धिनः स्वज्ञातेः, लोपकस्य ग्लानस्य वा
ये प्रेषिताश्च सचिचैवशिक्षाकोऽन्यस्य प्रेषित एतान् स्वकुत्र-
संबन्धी लग्नसंबन्धी वा प्रकर्षयति, आकर्षयतीत्यर्थः, धारय-
ति च दिशत आत्मीये इत्येव श्रारणायासंक्षेपायः ।

साभ्यतमेनोमेव विवरिणः प्रथमतः सुखशीलश्रारमाह—

मुहसीलयाए पेसे-इ कोइ दुक्कलं खु सारवेउं जो ।

देइ व आयदीणं, मुहसीलो डुडसंलो सि ॥

डुःखं कलु साधून् सारयितुमिति मन्यमानः कोऽपि सुखशी-
लतया कमापि साधुमनस्य प्रेषयति । यदि वा-कोऽपि सुख-
शील आत्माभितानां डुडशीलोऽयमिति प्रकाशयद्वानि ।

तणुणं पि नेच्छए दुक्कलं, मुहमकलसए सया ।

मुहसीलतए वाबो, सायागारवनिस्सितो ॥

तनुकमपि स्तोकापि नेच्छत्यामनो दुःखं, किं तु केवलं सदा
सुखमाकाङ्क्षति । ततः सुखशीलतया सातमीवनिधितः स्व-
यं साधुना दत्ते सर्वे ते भवन्त्यावाहीत्येवमाख्याः । गतं सुख-
शीलश्रारमाह ।

साभ्यतमनुकम्पाश्रारमाह—

एवेव च असहाय-स्स देति कोइ आणुर्कपाए उ ।

नेच्छइ परमायदी, गच्छ निगंतुकाओ वा ॥

पेसइ सो ठ अकस्य, सिणोहा नायगसस वा ।

खमए वेजवड्डा, देज्जता तहि कोइ नु ॥

स्वसंविधत्वाश्रिकारणव्यतिरेकेणापि, अस्वाहायस्य सतः को-
न्वतुकम्पया ददाति । गतमनुकम्पाश्रारम् । आत्मास्थितश्रारमाह-
आत्माधी आत्माभितानी सन् परं नेच्छति, ततः कल्पवासिध-
तं करोति । यदि वा-गच्छाभिगन्तुकामः स आत्माधी अन्यत्र
वस्य यास्वति तत्र कमापि साधुं प्रेषयति । गतमास्थितश्रारम् ।
संबन्धिश्रारमाह-स्नेहात् ज्ञातस्य वा स्वजनस्य वा सोऽन्यत्र
प्रेषयति । कृपकश्रारमाह-तत्रान्यत्र वा प्रसिद्धे कृपके कोऽपि
वैवाङ्मयार्थं कमापि साधुं दद्यात् ।

संप्रति ग्लानश्रारं सतिष्ठाकश्रारं आह—

पेसेति गिलाणसमं च, अहव गिलाणो सयं अचायंतो ।

पेसंतस्स अमीहो, ससिहो पुण पेसितो जस्स ॥

ग्लानस्य वा कोऽपि वैवाङ्मयकरणाय प्रेषयति साधुम् । अथवा-
स्वयं ग्लानः सन्नशक्नुवन् करोति । सर्वेऽप्येते आचार्यस्याभा-
व्याः । तथा यदि सतिष्ठाकाः परस्मै प्रेष्यन्ते तर्हि स यश्च
प्रेषितस्तस्यैवाभवति । अथाशिक्षाकाः परस्मै प्रेषितस्तर्हि प्रेष-
यितुरेवानाव्यो, न परस्य । तथा आह—"पेसंतस्स अमीहो,
ससिहो पुण पेसितो जस्स" ।

अत्र परः प्रश्नमाह—

चोदेती कृपम्मी, पुवं भणियं च होति पेसितो जस्स ।

ससिहो वा असिहो वा, असंधरे सो उ तस्सेव ॥

चोदयति प्रश्नं करोति-ननु पूर्वं कल्पे भणितं यस्य सतिष्ठाको
वा अशिक्षा वा प्रेषितः स तस्यैवासंस्मरे अस्संस्मरेणे सति भ-
वति । ततः कथमशिक्षाकाः प्रेषयितुराभावाद्भ्रमंभूत इति ।

अत्रोक्तमाह—

जणइ पुणुत्तातो, पच्छा वुत्तो विही भवे बल्लवं ।

कामे कप्पऽजिहियं, इह आसिहं दाउ न लभति तु ॥

प्रपद्यते अत्रासं ह्रीयते-पूर्वोक्ताद् विधेः पश्चात्तुको विधिबल-
वात् भवति, ततो यद्यपि कामं कल्पेऽजिहितं तथापिहाशुखं
दातुं न लभत ।

अन्यथा—

संनिगाण विही एमो, अमंविग्गे न दिज्जए ।

कुलिच्चो वा गीणुच्चो वा, दिशं पी तं तु कट्टए ॥

एवद्वानविधिः संविमानां जग्गिणः अमंविग्गस्य पुनः सर्वथा
न हीयते न शतव्यः । अथ कथमपि केनापि दत्तो भवति तर्हि
तं दत्तमपि कुलसत्को वा गणसत्को वा कथयति ।

स्नेहावी आउरे भीते, अदिमत्थी व जं दए ।

सचिधादि कुलादी तु, तुज्जो तं परिकट्टए ॥

क्रिस्तादिः, आदिशब्दाद् वसत्यत्वादिद्विपरिग्रहः, साधुतो मर-
णादिहान्युपलभ्यात्प्राक्कुलो, जीतः किमपि राजप्रदाश्रित्यैकं क-
रिष्यति न विक्ष इति जयाकुलो, अतिगीतायां पाश्चात्कृतां विशं
यद्वाति परस्मै संबन्धादिकं तव पूजः कुलादिः, आदिशब्दाद्
गणपरिग्रहः, परिकथयति । तदेतत्परीक्षिकानविक्रमोक्तम् ।

अधुना शिष्यान्विच्छन्त्याह—

नासवच्छेदनाशे वा, सीसमि उ नत्थि पग्गया ।

दोक्खरसरदिद्धता, सव्वं आयपरिस्स उ ॥

शिष्ये स्वदीक्षिते अयं नासवच्छेदनाशे इति विषयविभागेन नास्ति प्रागेत्यादि, किं तु अयं शिष्या इत्यनेन सावधानादि, तत्सर्वमाचार्यानां ऽऽमर्षात् । केन दृष्टान्तेनेत्याह— द्वाह्वरसरदिद्धता-भेदेन, तत्र द्वाह्वरो दासः खरो गम्भीरस्तद्वृष्टान्तात्, दास्येन मे खरः कीर्तो, दासोऽपि मे, खरोऽपि मे, इत्यर्थं लक्षणात्सुत्रम् । अ० ४ उ० ।

चरियारय-चर्यारत-त्रि० । भिक्षारते, आचा० ३ अ० २ उ० ।

चर-चर-पुं० । हय्याजे होमार्य पायवाजे, “अनवकाशितानन्तकम्पपाक औदनभरः” इति याज्ञिकाः । बाब० । स्थालीविशेषे, औ० । तत्र पच्यमानं कम्पमपि चरयेत् । बली, नि० ३ वर्ये । आ० म० ।

चल-चल-त्रि० । अक्षिपरे, अ० ५ श० ४ उ० । स्था० । मळूदे, स्था० ५ उ० ३ उ० । त्रये, स्था० ४ उ० २ उ० । नि० अ० । अनियते, विशे० । चपजे, नि० अ० ४ उ० । अनियतविहारिणि, आचा० १ भु० ६ अ० ४ उ० ।

चलङ्घा-चलयित्वा-अप्य० । स्थानात् स्थानात्तरं गीत्वेत्यर्थं, “चलङ्घा आहरे पाणजोयणे” चलयित्वा ऽऽहरेहानाय दद्यादित्यर्थः । दश० ५ अ० १ उ० ।

चलंत-चलत-त्रि० । पतति, अवयति, लु० । “चलंतमुन्मंत-अंगलसमूहं” औ० । ईशकम्पमाने, अ० १ वत्त० ।

चलचल-चलचल-पुं० । घृते निष्कास्यमानेषु त्रिषु घ्राणेषु, “ताव पढमं अं घयं निषं तत्थ अयं अपचिच्चंती आदिमं जे तिजि घाणा ते चलचल्लेति” नि० अ० ४ उ० ।

चलचल-चलचल-त्रि० । अतिशयेन चपले, “चलचलच्चिचकीरुनद्वपिपया” चलचलपलमतिशयेन चपलं यच्चिन्नं नानाप्रकारं कीरुनं यच्च चिन्नो नानाप्रकारां क्वः परिहासस्तो मियी येनां ते चलचलपलच्चिचकीरुनद्रवयियाः । जी० ३ प्रति० । स० ।

चलचित्त-चलचित्त-त्रि० । बानरवचलपलाजिमाये, तं० । नि० अ० ।

अथ चलचित्तद्वारमतिदेवैवाह—

चलचित्तो ज्ञावचल्लो, ठस्समज्जवायतो तु जो पुत्ति ।
भणितो सो चेव द्दं, गाएण्णायि अतो वोच्छं ॥

चलचित्त इह ज्ञावचल्लोऽपरपरशोऽप्यज्ञवचल्लोऽपरशो, स च उत्सर्गतोऽपवादस्तथा च पूर्वमचलल्लद्वारे मणितः स एवेहापि मणितव्यः । बु० १ उ० । “एव्य हो वा” ॥ ५ । ३२६ ॥ इति चूलिकापिद्याधिकेऽपि रत्थ लः । प्रा० ४ पाद ।

चलण-चरण-पुं० । “हरिद्रादौ लः” ॥ ७ । १ । २५४ ॥ इति रत्थ लः । प्रा० १ पाद । अं० । औ० । हा० । अतश्चलणचर्मैवा-दिसप्ततिस्थानकपे करय, प्रब० ७० द्वार ।
३५२

चलण-म० । कर्मणः संचरणे, विशे० । “चलमाणे चलिय” इत्याद्यर्थनिर्णयेषु चलनविषये व्याख्याप्रज्ञेः प्रथमोद्देशकः, अ० १ श० १ उ० । हस्तशरीरयोश्चास्त्रेण, अ० ३ अर्थि० ।

चलणकम्मग-चलनकर्मगति-त्री० । चलनं स्पन्दनं, तेन कर्मैव गतिर्निश्चिष्यते । चलनाख्यायां कर्मगती, दश० १ अ० । (‘गह’ शुब्दे ऽस्मिन्नेव अने ७७५ पृष्ठे व्याख्यातः)

चलणग-चलनगति-त्री० । चलिस्थितिं परिस्पन्दने वर्धते । चलनं स्पन्दनमित्येकोऽर्थः । चलनं च तत्प्रतिष्ठा सा चलनगतिः । गमनक्रियायाम्, दश० १ अ० ।

चलणमालिया-चरणमालिका-त्री० । पादामरचनेदे, प्रब० ५ सम्ब० द्वार ।

चलणा-चलना-त्री० । स्फुटतरल्लपावायामेजनायाम्, (प्र०)

कङ्किडा णं जंते । चलणा पण्णा । गोयमा । तिविद्धा चलणा पण्णा । तं जहा-सरिचलणा, इदियचलणा, जोगचलणा । सरिचलणा णं जंते । कङ्किडा पण्णा । गोयमा । पंचविद्धा पण्णा । तं जहा-ओरालियसरीरचलणा-णां जाव कम्मगसरीरचलणा । इदियचलणा णं जंते । कङ्किडा पण्णा । गोयमा । पंचविद्धा पण्णा । तं जहा-सोईदियचलणा-णां जाव फासिदियचलणा । जोगचलणा णं जंते । कङ्किडा पण्णा । गोयमा । तिविद्धा पण्णा । तं जहा-मणजोगचलणा, वज्जोगचलणा, कायजोगचलणा । से केण्डेणं जंते । एवं बुच्च-ओरालियसरीरचलणा, ओरालियसरीरचलणा । गोयमा । जं णं जीवा ओरालियसरीर वट्टमाणा ओरालियसरीरप्पाओग्माई दब्बाई ओरालियसरीरत्ताए परिणामाणे ओरालियसरीरचलणं चलिमु वा, चलिनि वा, चलिस्संति वा । से तेण्डेणं जाव ओरालियसरीरचलणा, ओरालियसरीरचलणा । से केण्डेणं जंते । एवं बुच्च-वेज्जियसरीरचलणा, वेज्जियसरीरचलणा । एवं चेव, एवरं वेज्जियसरीर वट्टमाणे एवं जाव कम्मगसरीरचलणा । से केण्डेणं जंते । एवं बुच्च-सोईदियचलणा, सोईदियचलणा । गोयमा । जं णं जीवा सोईदिय वट्टमाणा सोईदियप्पाओग्माई दब्बाई सोईदियत्ताए परिणामाणे सोईदियचलणं चलिमु वा, चलिनि वा, चलिस्संति वा, से तेण्डेणं जाव सोईदियचलणा, सोईदियचलणा एवं जाव फासिदियचलणा । से केण्डेणं जंते । एवं बुच्च-मणजोगचलणा, मणजोगचलणा । गोयमा । जं णं जीवा मणजोग वट्टमाणा मणजोगप्पाओग्माई दब्बाई मणजोगत्ताए परिणामाणा मणजोगचलणं चलिमु वा, चलिनि वा, चलिस्संति वा, से तेण्डेणं जाव मणजोगचलणा मणजोगचलणा । एवं वपजोगचलणा, एवं कायजोगचलणा वि । ज० १ ए श० ए उ० ।

चक्षुष्या-चलनिका-ली० । सप्तध्वनीं कटुपुष्पकरणभेदः, 'जा-
ष्टुपमप्य चलशी, क्षतिव्यथांल्लियाय च ।' चलनिकाऽपि
अर्थःकवच, नवरमधोजानुप्रमाणाऽस्त्यक्त्रिकापादिानवत्
वंशाप्रनवैकीचलनकवचमनव्या । ५० ३ उ० । नि० चू० । ५० ।

चक्षुषी-चक्षुनी-ली० । चलनमात्रस्पर्शानि कर्दमे, जी० ३ प्रति० ।
चलनप्रमाणः कर्दमश्चलनीत्युच्यते । ५० ७ श० ६ उ० ।

चक्षुषीववायकारिया-चलनोपपातकारिका-ली० । पादसेवा-
विधायिन्यां दास्याम्, ज्ञा० १ सु० ६ अ० ।

चक्षमाण-चक्षमन्-त्रि० । चलितोचते, ज्ञा० १ सु० ६ अ० ।

चक्षमाण-चक्षत्-त्रि० । क्षतिक्वापुद्वयमागच्छति विपाका-
मिमुक्षीमवति कर्मणि, 'चक्षमाणे चलित' म० १ श० १ उ० ।
('चक्षमाणं चलित' 'कक्षकारणभाव' शुब्धेऽस्मिन्नेव
प्रागे १५३ पृष्ठे द्याक्यातः)

चक्षसत्-चलसत्-त्रि० । चलमस्थिरं परीषदादिसम्प्राते च्छं-
सासत्त्वे यस्य स चक्षसत्तः । अस्थिरसत्त्वे, स्थानं ४ उ० ३ उ० ।
अङ्कुरसत्त्वे पुष्टव्रजाने, स्थानं ४ उ० ३ उ० ।

चक्षसजाव-चलस्वजाव-त्रि० । चक्षलस्वाभिप्राये, 'समुद्ब-
धं । विव चक्षसभावाश्च ।' तं० म० ।

चलाचक्ष-चलाचक्ष-त्रि० । स्थूणादौ, आचा० २ सु० ५ म०
१ उ० । अग्रप्रतिष्ठितस्थिरे, दश० ५ अ० १ उ० ।

चलितिय-चल्लेन्द्रिय-त्रि० । इन्द्रियविपर्ययप्रद्वे कपापातं प्रा-
प्याऽसमर्थं, ज्ञा० चू० १ अ० ।

चलित्य-चलित-त्रि० । ईषत्कम्पमाने, रा० । कम्पने, ज्ञा० म०
५० । स्वस्थानमनपणे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । गन्तुं प्रवृत्ते, श्री० ।
'जं पतसि चैव गणानं जहासमयं चलित्यचित्तेनापास-
तो पिठतो वा लुप्तकति, तं छुटं चलितं राम गणं' नि० चू०
२० उ० ।

चलितरस-चलितरस-त्रि० । चलितो विनष्टो रसः स्वादः उप-
लब्धत्वाद् वणादियस्य लब्धलितरसम् । कुशिताभ्युपगताद्भि-
द्लपृथिकादौ, केवलजलराककुरादायजलजलसत्संवात् पु-
ष्पितोदतपक्कान्मादिदिनह्रयानि० दध्यादौ च । ५० २ अधि० ।

चलुय-चलुक्-पुं० । स्तनाग्रभाग, प्रति० ।

चलेमाण-चलत्-त्रि० । गच्छति, आचा० १ सु० ८ अ० १ उ० ।

चक्षोवगणरुद्धया-चक्षोपकरणाध्याता-ली० । चक्षोपकरणरुद्धयो-
योऽर्थस्तद्व्यावच्छादोपकरणात् । तस्याम्, म० ५ श० ४ उ० ।

चल्ल-चल-धा० । संचलने, 'रुकुटिचले ॥ ८ । ४ । २३१ ॥ इति
लस्य द्विवच । 'चल्ल' चलति । प्रा० ४ पाद ।

चल-च्यु-धा० । चयने, 'चवर्णस्याऽचः' ॥ ८ । ४ । २३३ ॥

इत्युच्यतेस्यादिशः । 'चल' चयते । प्रा० ४ पाद ।

च्यव-पुं० । चयने, ज्ञा० १ सु० १ अ० ।

चवण-च्यवन्-न० । चारित्र्यात्पतिपते, वृ० १ उ० ।

चवणकल्प-च्यवन्कल्प-पुं० । चयनं चारित्र्यात्पतिपतं तस्य
कल्पः प्रकारश्चयनकल्पः । पाम्बस्थादिविहारं, वृ० १ उ० ।

चवन्न-चपल-त्रि० । आकुले, ज्ञा० म० प्र० । कायचपलोपेत-
तया (म० ३ श० १ उ०) मनावाकायास्थेयात् (स०) हवक-
पता वा (श्री०) सङ्गमवशाद्व (ज्ञा० म० प्र०) आकुले, ज्ञा०
म० प्र० । श्री० । अनवस्थितचित्ते, प्रज्ञा० २ पद । इतस्ततः क-
म्पमानं, कल्प० १ लृण । यतिकञ्चनकारिणि, सुच० २ सु० २ अ० ।

चञ्चलं, ज्ञा० १ सु० ८ अ० । चत्त० । प्रश्न० । ५० । उल्लुक्तयाऽ-
समाकृतं, प्रश्न० २ सङ्ग० द्वार । हस्तप्रोवादाश्चकावचञ्च-
नवति, प्रश्न० ३ सङ्ग० द्वार । पारदं, मंने, विक्रमं, दुर्धिमंति
च । नि० । वाच० ।

चवल-पुं० । धान्यभेदे, ज्ञं० २ वृत्त० । ज्ञा० । 'चषलश्चलुषा-
यप्यमणकलोललोलतनयं' अतिचषला इति यावत्, तथा
उच्चमात्रप्रमाणं येषामेवविधा ये कल्लोलास्तेः लोलत् पुनरे-
कीभूय वृथक भवत् एवंविधं तोवं पानीयं यस्य सः । कल्प०
३ कृण ।

चषलस-चपलाङ्ग-पुं० । चक्षुरिन्द्रियलोभे, चक्षुरिन्द्रियवि-
पाके, म० २ अधि० ।

चवला-चपला-ली० । विधुति, हृदय्याम्, पृच्छय्याम्, पिप्प-
ल्य्याम्, विजयायाम्, जिह्वायाम्, आर्याभेदे च । वाच० । दे०
ना० । चपलेषु चपला कोषविशिष्टस्यैव श्रमाऽसंवेदात्, जी० ३
प्रति० । रा० । कायचापल्यवत्यां देवयतां, कल्प० २ लृण । म० ।

चविमा-चपेटा-ली० । 'यत्तद्वा वेदनाचपेटादेवचक्रेसे' ॥
८ । १ । १४६ ॥ इत्यकारस्य वेत्तम् । विष्णुनाङ्गुलिके इस्ते,
प्रतले च । प्रा० १ पाद ।

चविषव-च्योनव्य-न० । चयनोपे, कर्तव्ये चयने, 'चवि-
यत्वं भवित्सह' इथा० ३ ज्ञा० ३ उ० ।

चविया-चविका-ली० । वनस्पतिविशेषे, प्रज्ञा० १७ पद ।

चविला-चपेटा-ली० । 'चपेटापाटा च' ॥ ८ । १ । १६८ ॥
इति टस्य वा ल । प्रा० १ पाद । 'यत्तद्वा वेदनाचपेटादेव-
चक्रेसे' ॥ ८ । १ । १४६ ॥ इतीत्यम् । प्रा० १ पाद । करतल-
घाने, चत्त० १ अ० ।

चवेदी-देशी-कारसंयुते, दे० ना० ३ वर्ग ।

चवेणी-देशी-चवनीये, दे० ना० ३ वर्ग ।

चव्वाग-चार्वाकिन्-त्रि० । चर्वणाशीले, 'रोमेचयेत क-
ञ्च, चव्वागी नौरसं च विसनेत्' । यथा वृषनेजं वृषसामारि-
कं नौरसमपरो वृषमश्नयेयानि, एवं यः कार्यं रोमस्यायमानो
निष्फलं चययत् तिष्ठेत्, चर्वणाशीलश्चावाकी दुर्धमेवहारी ।
व्य० ३ उ० ।

चव्वाग-चार्वाकिन्-पुं० । लौकायतिके, (सूत्र०) चार्वाकान्धेय-
मज्जिहितवन्तः । यथा-नास्ति कश्चापरलोकायार्थं भूतपञ्चका-
ङ्गानिरिकः पदार्थो, नाऽपि पुण्यपापे स्म इत्यादि, एवं चार्वा-
कान्येन लौकायतिकाः मानवाः पुरुषाः सक्ताः युक्ता अशु-
पपन्नाः कामेश्विच्छामदनकपेपु । तथा चाशुः-

'एतावानेव पुरुषा, यावानिन्द्रिययोगैः ।
भजे । वृकपदे पश्य, यद्भक्ष्यवधुभुजाः ॥ १ ॥
पिब खाद्यं च साधु शोभते ।'

चन्वाग

यदनीतं धरमाणि । तन्न ते ।

न हि भ्रातृ ! गतं निवर्तते,

समुद्यममात्रमिदं कलेश्वरम् ॥ २ ॥ " सूत्र० १ सु० १ अ० १ उ० ।

प्रमाणं चात्र प्रत्यक्षमेव, नातुमानाधिक्यम्-

तंति पंच महत्तूया, इह भेगेसिमाधिया ।

पुदर्वी अत्र तेषां वा, वात्र अत्रास पंचमा ॥ ७ ॥

सन्ति विद्यन्ते महाति च तानि भूतानि च महातूयानि, सर्वलोकाव्यापित्वान्महत्वाविशेषणम्, अनेन च तूतमात्रवादि- निराकरणं दृष्टव्यम् । इहास्मिन् लोके एकैषां तूतवादिनामा- क्ख्यातानि प्रतिपादितानि तत्पार्थक्यता तैर्वा भूतवादिभिर्वा- हंसत्यमत्तानुसारिभिराख्यातानि स्वयमूनीकृत्यापेक्षां च प्र- तिपादितानि । तानि चास्मिन्- (सूत्र० टी०)-पुदर्वी १ अत्रो जतं २ तेजो बहिः ३ वायुः ४ आकाशं पञ्चमं येषां तानि । ननु सांख्यविभिरेषां तूतानि मत्प्रत्य एव तत्र कथं चार्वाक- मनापेक्षये तूतपन्यास इति चेत् १, उच्यते-सांख्यदिभिर्हि प्रथमादष्टापरिदिकं तथा कालादिगाम्यादिकं चाप्यदपि वस्तु- जानमङ्गीकृत्यतः चार्वाकेन तूतपन्यासिना नामादि (किञ्चित्- म्पत्न इति तन्मताश्रयणैवेवायं सुत्रोपन्यास इति । (सूत्र० टी०) ।

यथा चैतत्तु तथा इत्येतिमुहा-

एष पंच महत्तूया, तेषां एषो ति आहिया ।

अद् तसि विणासेणं, विणासां होइ देहिणो ॥

" एष पंच महत्तूया " इत्यादि । एतान्यन्तरोक्तानि पृथिव्यादीनि पञ्च महातूयानि यानि तेष्वः कायाकारपरि- नेभ्य एवः कश्चिद्वद्वा तूतपन्यासिकारमा जवति, न तूतपन्यासः पृथक्पृथक् कश्चित्परिदित्यतः परमोक्तानु- यायी सुखदुःखनोक्ता जीवाश्चः पृथार्थोऽस्तीत्येवमाक्यातव- नन्ते । तथाहि एवं प्रमाणयति-न पृथिव्यादिव्यतिरिक्त आत्माऽस्ति, तद्वाहकप्रमाणमात्रात् । सूत्र० १ सु० १ अ० १ उ० । आचा- । (आता) इत्येति त्रितीयमग्रे १०० पृष्ठ चैतदा- त्मनः साम्प्रतिकाव्यसिद्धिर्धैरेणेपोपायि ।

चन्वागि (ण)-चार्वाकिन्-वि० । 'चन्वाइण' शब्दार्थे, व्य० ३२० ।

चसग-चषक-पुं० । सुरापानपात्रे, जं० ५ ब०क० ।

चाइ (ण)-त्यागिन्-वि० । सङ्क्रान्तागति, भ० २१० १ उ० ।

पंच० । आजीविकाविजयप्रमत्तितः संक्रान्तिलोके क्षम्यक्रियां

कुर्वन्त्यवश्यम् एवाऽत्याग्येव, कथम्, यं वात आह सुत्रकारः-

वत्यगंधपदंकारं, इत्येवो सयपाणि य ।

अच्यंदा जे न जुंजेति, न से चाइ जि बुझइ ॥ २ ॥

वस्त्रगंधालङ्कारानित्यत्र वस्त्राणि चीनान्युक्तादीनि, गन्धाः को- ष्ठपुंदादयः, अस्त्रादयः कटकादयः पुंस्त्वारोऽस्ताक्षणकः, स्त्रि- याऽनेकप्रकाराः, शयनानि पथेङ्गादीनि किम्, अच्यंदा अच्य- कत्समुच्चयार्थः । एतानि वस्त्रादीनि किम्, अच्यंदा अच्य- वशाः, ये केचन, न भुञ्जते नासेवन्तः । बहुवचनोद्देशोऽप्येक वचननिर्देशः । विविधव्याप्त्यवगते, विपर्ययज प्रत्ययेयति कृ- त्त्वा आह-नाऽस्ती त्यागिन्सुच्यते सुखदुःखकाली भ्रमण इति सू- त्रायाः कः पुनः सुखदुःखित्यत्र कथानकम्, "अया श्वेरा बंदगुसे- ण निच्छूदो, तथा तस्स हारेण निगच्छंतस्स छुहिया बंदगुसे- णि हिंति बंधइ । एवं अक्कणायं अहा आबस्सए-आब विजुसा- दां राया जाओ, भंइसंतो ये सुयंघूणाम् भयको" से चा-

नकस्स गहे समावणो जिहाणि भग्गति । अणवा रावाणं विअवेह-आदि वि तुम्हं अम्हं विचं ए देह, तथा वि अम्हेहि तुम्हं हिंयं वत्तव्वं । भाणिंयं च-तुम्हं माया चाणुक्केण भाविया । रत्ता धाणी पुच्छिवा । आमं ति । कोरंणं च पुच्छिंयं । केण वि कारवेणं रत्तो य सगलं चाणुको आगमो, जाव हिंति पो- हेति ताव चाणुको कित्ति-कट्ठो एव राया । अहं गताउ ति काउं दव्वं पुत्तपुत्ताणं दाळणं संगोविता य गंधा संजो- हवा, पत्तयं च जिहिका लो विजोमां सत्तुमे वूढो । सत्तुमो च वत्तसु भंजुसासु वूढो, तासु तुम्हिसा पुणो गंधो वत्तए वूढो, त- बहूहिं कोविपाहि सुघाडिंयं करेसा दव्वजायं खातवणं च अम्मं एत्तइसा वत्तवीए गोकुलछाणे णंगिणिमरणं अम्भुवण- ओ । राणा य पुच्छिंयं-चाणुको किं करेइ । चातो य सत्तव्वं अहावचं परिहेइ । गहियरमन्थेण य प्राणिंयं-अहो ! मया अ- सन्निविजयं कतं, सव्वंतेउरकोहवत्तसम्मो सामेउं णिमा- तो, हिंठो अणेण करीसमज्जाहिंओ, आमिंयं सत्तव्वमाणं, प्राणि- ओ अणेण-जगरं बध्दामो । प्राणति-मए सव्वपरिआओ को सो, तां सुवघुणा राया विणणयिओ, अहं से पुयं करेमि अ- णुजाणइ, अणुजाण पुयं इहइणं तस्मिं चैव एणपदेसे करी- सत्तव्वंवरि ते अंगारे परिउचेति । सो य करीसो पत्तिओ, इहो चाणुको । ताहे सुयंघुणा राया विणणयिओ-चाणुक्कस्स सतिंयं घरं मयं अणुजाणइ, अणुजाण गमो पक्खुविज्जमाणेण च घरं दिठो, अपवरको घाडिओ । सुयंघू चित्तिइ-किन्- वि इयं सि । कवामे मज्जिआ उग्गाहिउ भंजुसं पासइ । सा वि उग्गाडिया जाव सत्तुगं पासइ । मयमत्तगंमयं वत्तयं वे- ण्णति । तं वत्तयं वापति । तस्स व पचयस्स एतो अत्थो-जो एयं सुत्तयं अत्थाएति-सो अइ एदाइ वा, सत्तालजइ वा, अलंकोइ सोअदंयं च पिबति मइतीए सिआए सुवति जाणेण गच्छ- इ गंमयं वा सुणेइ, एवमादी अने वा इहे विसए सेवेति । अहा साहुणो अण्णुहिं तह सो जदि ए अच्येइ तो मरति । ताहे सुवघुणा विणासणत्तं अणो पुरिसो अत्थाविण सहार- वो विसए जुंजाविओ, मयो य, तथो सुयंघू जीविणो अकामो साहु अहा अत्थेनो विण साहु । " एवमिच्छिक्कसाधुरिपे न सा- धुरतां न त्यागीन्सुच्यते, अभियेयाऽर्थोपप्रायः ।

यथा बोध्यते तथा आनिपातुकाम आह-

जे य कंते पिपे भोए, सच्छे विपिडि कुव्वइ ।

साहीणो चर्यइ भोए, से हु चाइ सि तुव्वइ । ३ ॥

अशब्दस्य अवधारणार्थत्वाद य एव कान्ताह कमनोयान्, शोभनानित्यर्थः प्रियानिष्टाह, इह कान्तमपि किञ्चित् कस्यचित् कुतश्चिद्विग्रहमास्तारयित्वं भवति । यथोक्तम्-"अउहिं उणेहिं संते गुण सांसेआ । तं अहा-रोसेणं, पनिनिवेसेणं, अकयणुयाए, मिच्छुत्ताजिनिवेसेणं ।" अतो विशेषणं प्रियानिति, योगाद् श- ब्दात् । अन्वयान्, सत्त्वाद् प्राज्ञाद्, उपनानिति यावत् । (विपि- ड्ति कुव्वइ चि) विधिं यस्मैकैः प्रकृतिः शुभमावर्णादिभिः, शुभतः क्रांतिः, परित्यजनीत्यर्थः । स च न बन्धनबद्धः प्रापितो वा, किं तु स्वाधीनोऽपरायः । स्वाधीनानेव त्यजति प्रोगाद् । पुनस्त्या- गप्रदं प्रतिशमयं त्यागपरिणामबुद्धिः संस्त्वचनार्थम् । भोगप्रह- णं तु संपूर्णभोगप्रहर्णार्थं, त्यक्तोपगततज्जगत्सुचनार्थं वा । ततश्च य- र्हेइहाः । दुःखद्वैतस्वाध्यायार्थम्नाह, स एव त्यागीन्सुच्यते, नर- तादिर्वापति । अत्राह-"अदि भरइज्जुनामादिणो संपुणे से संते

सकं तन्मियमाः संलेप्याः, अप्रतिपन्ननियमेन तु यथास्वं प्रति-
चतुर्मासकं नियमाः, अग्राः, वर्षाचतुर्मास्यो पुनर्वै नित्यानि-
यमाः सम्पत्कवाधिकारं प्रागुक्तान्ते विशिष्य ब्राह्म्याः । तथाहि-
निर्दिष्टा देवपूजाऽष्टमहादिका संपूर्णदेवत्वम् नैवेत्ये सर्ववि-
श्वानामर्थेन वन्दनं वा आश्रमहोमहापूजाप्रभावादि गुरोर्बु-
द्धव्यस्य, अन्नपूजनप्रभावा स्वस्तिचतुर्मास्यै व्यापधान-
श्रवणं विश्रामाणा अर्पणैर्वात्तनाद्यान्तेकविधस्वस्वायकरणं प्रा-
प्तुकनीयारं सविष्टत्यागस्तदशकावपुपागितस्वागः शुद्धहृ-
मिष्टिस्तम्भकृपापाटपट्टिकासिद्धकपूतनैस्तजलादिमाजने
पञ्चमध्याह्निसर्वेवस्नानं पनकादिसंसस्कारकार्यं च्युत्करकादि-
स्वरटनसहायनवनातपमोक्षनशोभनस्तस्यापनादिना अलम्ब्य
द्विस्वर्गागनादिना स्नेहशुद्धतजलादीनां सम्पत्कवागनादिना-
ऽपश्चात्तनं स्नानजलादीनां पनकाद्यसंस्कारजोबहुलचुम्बी पृथक्
पृथक् त्यागेन चुम्बनीदीपादेरुद्वाद्यमोचनेन पेथनरन्ध्रवस्त्रमा-
जनादिकालानादीं सम्पत्क प्रत्युपक्रमेण चैत्यशालादेरपि विलो-
कयमानसमारचनेन शुद्धं च ध्वपारणुस्थानकम्पाद्व्यवस्थेन
यथाई यतना अत्रयाव्यानैवेद्युपपदवचननिरर्थकमुपावर्जनेन
कृतमुत्सादिनाऽप्यवहरणं ब्रह्मचर्यपात्रं न तथा शक्नोति पवतिथि-
पालनं शेषदिनेषु दिवाऽब्रह्मत्यागां रात्रौ परिमार्गकरणं च
ऽऽर्चनापरिग्रहपरिमाणं संकूपतरः सर्वदिग्गमननिषेधस्तदशका-
वतुष्योगिदिग्गमननियमः यथाशक्ति स्नानशिशोमुक्तनन्तका-
ष्टाधानादित्यागः भूलनयवत्सादिऽऽजन्तशकटजेष्टनादिनिषे-
धः वाईशान्द्र्यपृथगादिना इलिकार्पापले राजाज्नाम्रत्यागादि-
न पशुनिर्दिष्टरूपिकादिपट्टयार्तकादिगुणकशाकतन्दुलीय-
कादिपञ्चशकनागवह्नीद्वयदुपपदकस्त्रोद्ग्राशास्त्राकृष्टज्वादीनां
कुम्भिकुम्भालिकादिसंस्तिकेस्तभादित्यागः, गोपथादिशेषकार्ये
तु सम्पत्क शोधनादिपननयेव तेषां प्रदणं करकर्मव्यापारवर्जितं
जलक्रीडादिनियमं स्नानाह्ननरन्ध्रमादिपरिमाणकरणं दे-
शवास्यकाशमायिकरीपयवधानां विशेषतः पर्येषु कण्ठे
नित्यं पारणे वाऽर्निर्गम्यविभागः यथाशक्यपुष्पधानमासा-
दिप्रतिमाकारयन्त्रियसंसारतारणाष्टाहकापत्ररूपपणमासकूप-
णादिविशेषनपविधानं रात्रौ चतुर्विधाहारस्य त्रिविधाहारस्य
वा प्रत्याख्यानं दीनानायापुच्छरणमित्यादीनि । एतदर्थं संवा-
दित्यधस्तुमोक्षप्रतिग्रहप्रतिपादिकाः पूर्वाचार्यप्रणीता गाथाः
आह्वयविधुत्सुः । तथाहि-

“ चाउत्तमसिद्धिप्रसिद्ध, नाणे तद्दृश्यते अरिते अ ।

तत्तत्तिरिक्तायारमि अ, दम्बाह् अग्रेण ह्नुति ॥ १ ॥

परिवाहीसम्भाओ, देसणुसवणं च चित्तं चैव ।

सत्ताप कावयं, सिद्धपञ्चमि-नाणपुत्रा य ॥ २ ॥

संमज्जणोवसेण-गृहलियांमरुणं चायमज्जणे ।

वेदअप्रभुवन्द-निम्मज्जकरणं च विवाणं ॥ ३ ॥

आरिखमि अल्लु-आश्रयांतेजपाङ्कजं चैव ।

वणकीनआरदायं, इधणज्जणऽनतसरक्का ॥ ४ ॥

अउअ अम्भक्कायं, अक्कोसं तद्द य रुक्कवयणं च ।

देवउत्तमवहकरणं, पेत्तुनं परपरीवायं ॥ ५ ॥

सिद्धमादिचिन्तय, जयणं सिद्धिदुपकण्ठमाविस्सयसिम् ।

दिणें भंम रयणं वेत्ता, परनरसेवाहपरिहारो ॥ ६ ॥

धणधनाहंतवविह-इच्छामाणसिम् निअमसंक्को ।

परंरसणुसंदेसय, अह गणणरिणें दिस्सि माणे ॥ ७ ॥

ह्णाणंगरायधूवय-विशेषणाहरणकुत्तंतोवाणं ।

वणसारागुरुकुम्भ-पोहिससयनाद्विपरिमाणं ॥ ८ ॥

मंजिअलक्ककोत्तु-भगुलियराणाश वतयपरिमाणं ।

रवणं वज्जे मणिकण-गणयमुत्साहपरिमाणं ॥ ९ ॥

अंबीरजेवज्जुप-नारिराणांजपुणं ।

कल्लडिअक्कावायव-कविउट्टिअमविष्णाणं ॥ १० ॥

अउउरुक्कण्डादिम-उत्तसिअनालिकेरकेलाणं ।

विचिणिप्रचोर्विहुरु-कप्राचिअमडिअनकीणं च ॥ ११ ॥

कयरकर्मइवाणं, जोरउमिउक्कअविलोणं च ।

अत्राणं अकुुरिअ-माणाविहउत्तपसाणं ॥ १२ ॥

सविचं वज्जुविअं, अण्णतकाचं च वज्जअ कमसो ।

विगई विगइगयाणं, दम्बाणं कुणह् परिमाणं ॥ १३ ॥

अंउमधोअणुलिपण-अतक्कणणं च न्हाणदायं च ।

आपाककुलमद-एस्स विस्सकअं च बहुदेअं ॥ १४ ॥

अंनणपीसणमाई-ण कूनसक्काह् कुणह् संखेचं ।

जलजिअण्णयंअण-उत्तवह्णमाइवाणं च ॥ १५ ॥

देसावपासिअवप, पुदवीअणणे अलस्स अणवण्ये ।

तद्द वीरपोअण्ये न्हा-णिअणजलनस्स आलणय ॥ १६ ॥

तद्द ईवोवाहणे वा-वर्वाअणे हरिअसिद्धिरे चैव ।

अणिवज्जअणणे शुद्ध-अणणे व अउसए गदणे ॥ १७ ॥

पुरिसासणुसयणिये, तद्द संजासणपलावणाइत्तु ।

ववहारे परिमाणं, विस्सि माणं भोगपरिमाणं ॥ १८ ॥

तद्द सज्जवण्यवरे, सामाअअपोसई तिदि विभागे ।

सत्तेवुत्तु वि संखेचं, काई परदिअवपरिमाणं ॥ १९ ॥

अंउणपीसणरंअण-अंउणविक्कअणउत्तरयणं च ।

कसणपिअणुअण्ण-अवक्कणलिपणयस्यस्य ॥ २० ॥

वाहणरोहणलिक्का-इत्तोअणे वाणपरिमाणं ।

निहलणल्लणउत्तण-रंअणुद्विअहकमे अ ॥ २१ ॥

संवरणे कावयं, जहसंभयमणुदिणं तद्दा पटणे ।

जिणमवणंरंसेण सुण-गुणुणजिअणवक्कअ ॥ २२ ॥

अउमिअउदीमं, कल्लाअतिहीत्तु तवविसेल्लु ।

काहामि अज्जमई, अम्मसं वरिसमज्जमि ॥ २३ ॥

अम्मणं मुदपोसी-अल्लुअणु अोसहाइवाणं च ।

साहमिअवक्कअं, जहमात्त वरिसम विअओ अ ॥ २४ ॥

मासं मासे सामा-इअं च गुलिसमि पोसई तु तद्दा ।

काहामि सम्मत्तिय, अतिहोणं संविज्जणं च ॥ २५ ॥

इति चतुर्मासिकप्रतिक्रियाणि । अ० २ अर्थ० आवा० (‘परिक्रमण’
शब्दे आनुमासिकप्रतिक्रमणम्)

चाउर्तंगिअ-चातुरङ्गीय-न० । अतराव्ययनेषु चतुर्षेऽप्ययने,

तत्र हि मातुष्यं १ कुतः २ धर्मः ३ अह्ना ४ अति अतुरारि पर-

माङ्गानि कुञ्जस्तेनोकानि । स० ५१ सप्त० अवा० ।

चाउर्त-चातुरन्त-वि० । अत्राऽऽस्ताः पर्यन्ताः पूर्वैर्दक्षिणप-

श्चिमसमुद्रदिग्गमवर्षाणां यस्याः पृथिव्याः सा चातुरन्ता, त-

स्या अयं स्वामित्वेनिति चातुरन्तः । स्थानं ४ अ० १ अ० ।

अत्रावोऽस्ता नृमिजागाः पूर्वममुकादिकया यस्य स तथा,

स एव चातुरन्तः । अकवसिन्नि, प्रम० ४ अ० अ० द्वार ।

चातुरन्त-न० । अतस्मात् गनीनां मारकतियेस्मरामरककृपाणाम-

न्तो यस्यास्तचातुरन्तम्, समुद्रादित्यादितम् । अ० २ अर्थ० ।

अत्रावोऽस्ता गतयो यस्य स तथा । चतुर्गतके, स० २ अ० ३

अ० २३० । प्रत्य० । दिग्भेदगतिभेदाभ्यां चतुर्विभागं, प्रत्य० २ भाष० द्वार ।

चाउरंतचक्रवर्ति (ण) -चातुरन्तचक्रवर्तिन्-पुं० । चत्वारोऽन्ताः समुद्रत्रयादिमण्डलानां यस्याः सा चातुरन्ता पृथ्वी, तस्या अयं लोको चातुरन्तः, स चासी चक्रवर्ती चेति । स्या० ५ ग० । चतुर्षु पृथांपरदक्षिणोत्तरकेषु अक्षेषु वर्तितुं क्षी-
लमस्येति । रा० । जी० । चातुरन्ताया भरतादिपृथिव्या एते स्वाभिन इति चातुरन्ताः, चक्रेण वर्तनशीलत्वाच्च चक्रव-
र्त्तिनः, ततः कर्मधारयः । चातुरन्तग्रहणेन च चातुरदेवादीनां
श्रुदासः । अ० १२ वा० ए० ३० । चातुरन्तायाः पृथिव्या ईश्वरेषु
चक्रवर्तियु चतुर्दिश्वगजद्वयपदातिभिः स्नातैरन्तोऽरीषां
विनाशो बल्यः स, चातुरन्त एव चातुरन्तः । आसमुत्तमा हि-
मालयं विविधविधाभारद्वन्द्वगतताकौतितया एकवचनप्रवृत्त-
राजवापलके, लस० ११ अ० ।

चाउरंतसंसारकंठार-चातुरन्तसंसारकान्तर-पुं० । चातुरन्तं
चतुर्विभागं नरकवासिभेदेन, तदेव चातुरन्तं, तच्च तसंसार-
कान्तरं चेति । चातुरोक्तिके संसाराऽप्युच्ये, स्या० । "तिर्हि
हाणेहि संपके अणगारे अणार्हये अणवदमं वीहमकं चाउरंत-
संसारकान्तरं विदेषपञ्जा । तं जहा-अणिशानयाय, दितिसंप-
जयाय, जोगबाहियाय ।" स्या० १ ग० ३ उ० ।

चाउरकगोक्षार-चातुरकगोक्षार-न० । चातुरःस्थानपरिणाम-
पर्वन्तं गोक्षारे, (जी०) तथैवम-गवां पुण्ड्रशोऽन्येषु चारि-
णीनामनाल्लानां कृष्णाणां यद् गोक्षारं तद्व्याप्यः कृष्णगोभ्य
एव यथोक्तगुणाभ्यः पानं हीयते तत्क्षारमप्येवंचूतान्योऽप्या-
भ्यस्तत्क्षारमप्यन्याय इति चातुरःस्थानपरिणामपर्वन्तम्, एवं-
भूतं यत् चातुरक्यं गोक्षारम् । जी० ३ प्रति० । आ० म० ।

चाउल-चातुल-पुं० । शास्त्रिभिराहोदस्तचातुलं, आचा० २
श्रु० १ अ० १ उ० । हे० ना० ३ वर्ग ।

चाउलपक्षेव-तण्डुलप्रसम्भ-न० । 'चाउलाः' तण्डुलाः शा-
स्त्रिभिराहोदस्त एव चूर्णीकृतास्तत्कणिका वा । आचा० २ श्रु० १
अ० १ उ० । अक्षेपकस्यास्यादिकणिकादिकं, आचा० २ श्रु० १
अ० १ उ० । अग्नशास्त्रादिनण्डुलं, आचा० २ श्रु० १ अ०
११ उ० ।

चाउलपिष्ट-तण्डुलपिष्ट-न० । तण्डुलसकपिष्टं, आचा० २
श्रु० १ अ० २ उ० ।

चाउखोदग-तण्डुलोदक-न० । अट्टिकरके, "तन्मुशोदगं अ-
हुना पोथं च वज्रम्" इश० ५ अ० । वृ० । तण्डुलचा-
खोदके (ग०) "चोडुलउदगं बहुपसन्नं" चाउलादकं त-
ण्डुलोदकमबहुपसन्नं मानिस्वर्जभूतं, मिश्रमित्यर्थः । अथहु-
प्रसन्नमित्यत्रादावकारलोपः, आर्थत्वात् ।

आदेशजिकमेव दर्शयति-

अंरगपासगमगा, उत्तेजा बुबुया य न स्येति ।

जा ताव भीसर्गं त-मुसा य उज्जति जावऽमे ॥३१॥

तच्चुखोदके तण्डुलप्रक्षालनभागेऽप्यस्मिन् भागे प्रक्षिप्य-
माणे यं कुट्टिवा भागकस्य पादेषु 'मैत्रेडा' विन्द्वे लम्भा-

स्ते यावच्च शायन्ति बिभ्वंसमुपयान्ति तावत् तच्च तण्डुलो-
दकं मिश्रमित्येकं । अग्रे पुनराहुः-तण्डुलोदके तण्डुलप्रक्षाल-
नभागरकाद्वारास्मिन् भागदके प्रक्षिप्यमाणे ये तण्डुलोदक-
स्योपरि समुद्रना बुबुदुशस्ते यावदपि न शायन्ति न विनाश-
मिश्रति तावत् तण्डुलोदकं मिश्रमिति । अग्रे पुनरेवमाहुः-त-
ण्डुलप्रक्षालनानन्तरं तण्डुला रण्डुमारकास्ततस्ते यावच्च
राध्यन्ति, यावचापि सिध्यन्तीति ज्ञायुः । तावत् तण्डुलो-
दकं मिश्रमिति ।

एषां त्रयाणामप्यदेशानां दूषणान्याह-

ए ए उ अण्णाएसमा, तिष्ठि वि काल नियमस्यऽसंज्ञवज्रो ।

लुक्खेपरं च ऋगपव-एषं भवासंभवार्हं ॥३२॥

एते त्रयोऽप्यनादेशा एव, तुयश्च एवकाराभौ भिन्नकमश्च,
कुतोऽनादेशा इत्याह-कालनियमस्यासंज्ञाया, न च लुक् वि-
खण्डपगमे, बुबुदुशपगमे, तण्डुलपकान्तिपक्षौ वा, सदा भवेच्च
प्रतिनियत एव कालो, येन प्रतिनियतकालसंभिनो मि-
श्रत्वाद्भूतमचित्तत्वाप्यभिधीयमानस्य न व्यभिचारसं-
ज्ञः । कथं प्रतिनियतः कालो न घटते ? इति काल-
नियमासंभयमाहुः-"लुक्खेपर" इत्यादि । कस्मैतर्भाएडपव-
सं न वासं न वादिभिः । अत्रादिशृङ्गादिकरकालसलिलनिज-
त्वाद्विरग्रहः । इयमत्र भावना-इह यदा पाकः प्रथममातीतं,
विरागो न वा खेदजलादिना न भिनं प्रायम् तत् कसमुच्यते,
खेदादिना तु निजं स्निग्धं, तत्र कर्क भाएडे तण्डुलोदकं प्र-
क्षिप्यमाणे यं विन्द्वः पाश्चेत्तु लम्भास्ते जायकस्य कृत्तया कटि-
त्येव शोषमुपयान्ति, स्निग्धे तु प्रागे भवेत्तण्डुलपकान्ति-
विरकालम् । ततः प्रथमोदशवादिनां मते कर्क भागे विन्द्वनामप-
गमे परमार्थेनो मिश्रत्वाप्योक्तत्वात्संज्ञावनाया ग्रहणप्रसंगः । स्नि-
ग्धे तु प्रागे परमार्थेनोऽचित्तत्वापि विन्द्वनामपगमे मिश्रत्वं
संज्ञावनाया न ग्रहणमिति । तथा बुबुदा अपि प्रचुरस्वरपवनसंप-
र्केनो ऋदिति विनाशमुपगच्छन्ति, प्रचुरस्वरपवनसंपर्का-
भावे तु विरामप्यवतिष्ठन्, ततो द्वितीयादशवादिनामपि मते
यदा स्वरप्रचुरपवनसंपर्कोऽति विनाशमप्येव बुबुदास्तदा
परमार्थेनो मिश्रत्वापि तण्डुलोदकस्याचित्तत्वं संज्ञावनाया
ग्रहणप्रसङ्गः यदा तु स्वरप्रचुरपवनसंपर्कोऽभावे विरकालमप्यव-
तिष्ठन्तं बुबुदास्तदा परमार्थेनोऽचित्तत्वापि तण्डुलोदकस्य
बुबुदुददशेनो मिश्रत्वात्तद्व्याप्तं न ग्रहणमिति । येषां नृनीयादेश-
वादिनस्तेऽपि न परमार्थे पर्यालोचिष्यन्तः, तण्डुलां विरका-
नयानां भिन्नभिन्नान्येन पाकस्य निषण्णकालत्वात् । तथाहि-
खे विरकालसलिलनिजानास्तण्डुला न च नवीना इत्यनादिसाम्यं
च परिपूर्णं ते सत्यस्यैव निषण्णं, शयासु मन्दं, तत्तत्तेवामपि
मतेन कदाचिन्मिश्रत्वाप्यचित्तत्वं संज्ञावनाया ग्रहणप्रसङ्गः,
कदाचिन्पुनरचित्तत्वापि मिश्रत्वात्तद्व्याप्तं न वाग्रहणमिति
त्रयोऽप्यनादेशाः ।

संप्रति यः प्रथमनादिचोरी आदेशः प्रागुप-

दिष्टस्तं विनाशयिष्याह-

जाव न बहु प्यसन्नं, चा भीसे एस इत्यत्राएसो ।

होइ पमाणमचित्तं, बहुप्यसन्नं तु नायत्वं ॥ ३३ ॥

यावत्तण्डुलोदकं न बहु प्रसन्नं नातिस्वच्छीभूतं तावन्मिश्र-

मवगन्तव्यम् । एवोऽथ मिथविचारकमे प्रवत्यादेशः प्रमाणं,
न शेषं, यत्तु बहुप्रसन्नमतिस्वच्छकीर्तुर्न तद्विषयं ज्ञातव्यम् ।
ततोऽविस्तृतं तस्य ग्रहणं न काश्चिदोषः । पि० । कल्प० ।
आचा० । ७० ।

चाउन्नग-देशी-न० । पुकपुसकके, नि० ब० १ उ० ।

चाउन्नग-चातुर्वर्ण-न० । चत्वारो वर्णाः प्रकाराः अमणादयो
यस्मिन् स तथा । स एव स्वाधिकाय विधानाच्चातुर्वर्ण्यः । का०
५ ग० २ उ० । अमण्यमणीभावकनायिकाचतुष्टयकपे सङ्के-
स्या० ५ ग० २ उ० । ब्राह्मणादिकांके, अ० १५ इ० १ उ० ।

चाउन्नगस्य-चातुर्वर्णकीर्ण-वि० । चत्वारो वर्णाः अमणादयः
समाहृता इति चतुर्वर्णं, तदेव चातुर्वर्ण्यम् । तेनाकीर्णं आकुलभा-
तुर्वर्णकीर्णः । अथवा-चत्वारो वर्णाः प्रकारा यस्मिन् स तथा,
किंचित् प्राकृतत्वात्, चतुर्वर्णं ब्राह्मणावाकीर्णं ब्रह्मकामादिभिर्म्य-
ह्युपैर्गन्ति चतुर्वर्णकीर्णः । तथाविधं सत्त्वं, "समणस्स मग-
वसो महावीरस्स चाउन्नगान्ने संघे । तं जहा-समण, सम-
णीमो, सावगा, साविगजो ।" का० १० ग० ३० ।

चाउन्नग-चातुर्वर्ण-न० । चतुर्णां विधानां समाहारे, स्या० १
उ० ।

चाग-त्याग-पुं० । योगभेदे, पं० ब० ।

त्यागशब्दाय भ्याच्चक्रमासुराह-

चागो इमसि सम्यं, पणवयकार्णं अप्रविहीनो ।

एसा खलु पण्वज्जा, मुक्त्तफला होइ निअपेणं ॥७॥

त्यागः प्रोज्जम, अनयोरास्मपरिप्रत्ययोः, सम्यक् प्रवचनोक्तेन
विधिना अनोवाङ्गायैः त्रिभिरप्यप्रकृष्टित्वे, आरम्भे परिग्रहे च
मनसा वाचा कायेन प्रवचनमिति भावः । एषा क्लृप्ताति । एवै-
ष प्रजया यथोक्तस्वकायं मांक्षकता भवति, मांक्षः फलं यस्याः
सा मांक्षकता भवति नियमेनावश्यतया, भावमन्तरेणारम्भादौ
मनःप्रवृत्त्यसंभवादिति गाथायैः ॥ ८ ॥

अनुवैतत्यर्थायानाह-

पण्वज्जा निक्कमणं, समया चाओ तद्देव वेरगं ।

धम्मचरणं अहिंसा, दिक्खा एगट्ठियाइ तु ॥९॥

प्रजया निरूपितशुद्ध्याः, निष्कमणं स्वप्नजावसङ्गात्, समता
सत्त्वविद्यानिष्ठैः, त्यागो बाह्यस्वप्नपरिग्रहस्य, तथैव वैराग्यं
विषयेषु, धम्मचरणं कान्थाद्यालवनम्, अहिंसा प्राणिघातवर्जनं.
कीक्षा सर्वस्वामयप्रदानेन ज्ञातव्यम् । एकार्थिकानि तु य-
तानि प्रजयाया एकार्थिकानि, तुर्विरोधलायैः शब्दनयामिप्रा-
येण, समभिरुद्धनयानिप्रायेण तु नानार्थान्येव, अभिप्रवृत्ति-
निमित्तत्वात्सर्वशब्दानामिति गाथायैः । पं० ब० १ हार ।

अथ त्यागाष्टकम्-

"संयतात्मा अवेचकुबो-पयोगं पितरं निज्जम् ।

धृतिमग्गं च पितरौ, तस्मां विमुज्जत भुवम् ॥ १ ॥

शुष्माकं संभोऽनादि-बन्धवो नियतास्तनाम् ।

अद्वैकपादं शीलादि-बन्धुनित्युपुना अयेव ॥ २ ॥

कात्ता मे शमता वैका, ज्ञातयो मे समकिनाः ।

बाह्मचर्यामिति स्वक्षा, धर्मसंन्यासवाद् भवेत् ॥ ३ ॥

धर्मास्यायाः सुसङ्कोथाः, कायोपशमिका अपि ।

प्राप्य चन्दनपद्मानं, धर्मसंन्यासमुत्तमम् ॥ ४ ॥

शुक्लं स्वस्थं गोदेति, शिखा स्वात्म्येव धावता ।

आरमतस्वप्रकाशेन, तावत् सेव्यां शुक्लमः ॥ ५ ॥

ज्ञानाचार्यादयोऽपि ह्यः, शुद्धस्वस्वपदापि ।

निर्विकल्पे पुनस्त्यागे, निर्विकल्पो न वा क्रिया ॥ ६ ॥

योगसंन्यासतस्याग्नि, योगानपचिर्निर्वाणस्येत् ।

इत्येवं निर्गुणं ब्रह्म, परोक्षमुपपद्यते ॥ ७ ॥

वस्तुतस्तु गृह्यैः पूर्ण-मनसैर्मांसे स्वतः ।

कपं स्वकाऽन्नमनः साधो-निरस्त्रस्य विधोरिव ॥ ८ ॥

इति त्यागाष्टकम् । अष्ट० ८ अष्ट० । परिहारे, पञ्चा० २ विव० ।

चागाण्णक-त्यागाण्णक-वि० । परिहारोचिते, ह्यः १८ ह्यः ।

चातुकर-चातुकर-वि० । प्रियवादिनि, औ० । प्रियम्वदे, ह्यः

१ शु० १ अ० । प्रश्न० ।

चादो-देशी-मावादिनि, दे० ना० ३ वर्ण ।

चाणक-चाण (गि) वय-पुं० । चणकप्रभे जातः, चणकस्य त्रि-

ज्जस्वापत्यं वा चाणक्यब्रह्माणिक्यो वा ।

तद्वत्पक्षिष्वध-

"गोह्मासदेहोऽस्ति चणक-प्रामस्तत्र वर्णा द्विजः ।

आवकः स च तन्नेहे, विद्यन्ते साधकः स्थितः ॥ १ ॥

सन्तोऽस्य सुनो जातः, सुरिपादेव पातितः ।

तैक्चेऽसौ गुणं भावी, स दध्यौ पाण्डुनृपः ॥ २ ॥

पृथ तस्य रत्ना नाबन्ध, शुक्लां तेऽप्यधुः पुनः ।

अविष्यति तद्याप्येव, विमानन्तरितराज्यकृत् ॥ ३ ॥

विद्यास्थानानि सोऽस्यापि, पाठवोयव्यमुनेश्च ।

व्यवाहि च सुतां वैरी, पिताऽथ प्राप यज्जानाम् ॥ ४ ॥

चाणिक्यस्य मित्राऽध्यागद्, बन्धुशब्दे पितृमुच्यते ।

स्वसाराऽप्याः पुनस्तस्याः, अलङ्कृतविपुलिताः ॥ ५ ॥

आपाता गौरवं प्राप्ताः, सा पुनः कर्मेकारिका ।

विज्ञा सा स्युहोऽध्यागद्, पत्या पृष्टाऽदराजगौ ॥ ६ ॥

स दध्यौ निःस्वभायैत्य-भिभूता तैः स्वपुत्रयपि ।

द्वानि पाटलीपुत्रे, नन्दस्तत्राथ सोऽग्रमतः ॥ ७ ॥

ततः कार्तिककाकायां, प्रगे स्थस्यापुनविभक्तः ।

नन्दाऽयं कास्ति तन्यस्तं, निमित्री नन्दसुविवाजः ॥ ८ ॥

द्विजोऽयं नन्दवंशास्य, क्षायामाक्रम्य तत्सिवाद् ।

दास्युर्बन्धाऽऽस्यतां विमः, सोऽमुमुचन कुण्टिकाय ॥ ९ ॥

सुतीये दगिरकां प्यस्या-चतुर्थे जयमालिकाम् ।

पृष्टोऽयमिति विज्ञाय, कृष्टो धृत्वा पदेऽय स ॥ १० ॥

साऽथ कृष्टो विप्रोऽवाहीत्-

कोशेभ्य भृत्येभ्य निबद्धभूलं ।

पुत्रैश्च मित्रैश्च विवृणुशाम् ।

करपाठ्य नन्दं परिक्रमयामि ।

महादुर्मं वायुरिचोऽभवेनः ॥ ११ ॥

अथ शुक्रजिकोऽस्ति, विमानन्तरितराज्यकृत् ।

राज्यवधस्य कस्यापि, प्रेक्षायं सोऽथ निर्वयो ॥ १२ ॥ अ०

क० । अ० म० । म० । आचा० । संया० । अ० म० । अ०

चू० । का० । विशे० । ती० । सुत्र० । आच० । (नन्दं बन्ध-

यिना चन्द्रगुप्तं राज्ये प्रतिष्ठापितवान् इति "चन्द्रगुप्त" शब्दे-

ऽस्मिन्नेव नामे ० १८ पृष्ठे समुक्तम्)

चाणिक-चाणिक्य-पुं० 'चाणक' शब्दाद्यै, आ० ६० ।
चापर-चापर-न० । चमरपुच्छे, आ० १६ अ० । प्रकीर्णके, स०
३४ स० । आ० । औ० । रा० ।

चापरध्वज-चापरध्वज-पुं० । चापरपुच्छवज्रायाम्, औ० ।
चापरधारपटिमा-चापरधारप्रतिमा-स्त्री० । चापरधारिण्यां
प्रतिमायाम्, जिनप्रतिमानां प्रत्येकमुभयोः पार्श्वयोर्द्वे द्वे चापर-
धारप्रतिमे प्रकृते । जी १ प्रति० । रा० ।

चापरा-चापरा-स्त्री० । चमरीपुच्छे, अ० "नायामणिकणगरव-
णविमलमहरिहृतवणिज्जुल्लुखलिविचित्रद्वन्द्वो विस्त्रियाभो संलं-
ककुम्भगरवभ्रमिवमहिवफेणपुञ्जसखिगासाभो चवक्ष्माभो चाम-
राभो गणाय सखीलं वीचमाणीभो २ विद्वृति" यद्यपि चाम-
राशब्दो मणुसकलित्वा कल्लत्वापीड् स्त्रीलिङ्गत्वा निर्दिष्टः, त-
थैव कल्लिङ्गत्वादिति । अ० ६ शृ० ३३ उ० । जी० ॥

चापीकर-चापीकर-न० । कनके, दश० । मा० अ० ।

चापीकररक्ष-चापीकररक्षित-त्रि० । सुवर्णरक्षिते सुवर्णमये,
कल्प० २ कृण ।

चापुन्दराय-चापुण्डराज-पुं० । ९०० शके वर्त्तमाने जिनसेनभ-
ट्टारकसिन्धे दिगम्बराचार्ये, जै० १० ।

चापुन्द-चापुण्ड-स्त्री० । निहतचक्षुःपुण्ड्रायां भगवत्याम्,
विशे० । आ० अ० ।

चापत-चापतुवत्-त्रि० । समर्थे, सूत्र० १ बु० ३ अ० १ उ० ।

चार-चार-पुं० । चरणं चारः । अनुष्ठाने, आवा० १ बु० ३ अ० ३ उ० ।
नि० ५० । प्रश्न० । संचरणे, औ० । चरति प्रगतिं ज्योतिष्कवि-
मानानि ब्रह्म स चारः । समस्तं ज्योतिष्कज्ञेन, व्युत्पत्त्यर्थमात्रान-
वेष्टयेत् शब्दमव्युक्तिनिमित्ताभ्युपगता । स्या० २ अ० २ उ० ।
परिब्रजणे, स० १२ स० । मरुतलगत्या परिब्रजणे, सू० प्र० १०
पाठु० ('जोहसिच' शब्देऽस्य वित्तरः)

चारो चरिया चरणं, एगङ्गं वंजणे तर्हि उक्तं ।

द्वयं तु दारुसंक्रम-जलयलचारादिषु बहुधा ॥ ४५ ॥

(चार इति) 'चर' गतिजल्लगणोः, भावे चरु (चर्यते) "गद-
मच्चरणमश्नानुपसर्गे" ॥ ३ । १ । १०० ॥ इत्यनेन कर्मणि
भावे वायत्, (चरणमिति) भावे व्युद, एकाग्रिनाऽप्याऽस्येत्ये-
काग्रिं तद्, व्यञ्जन-व्यप्यते आविष्कृत्यते अर्थाऽन्वेति व्य-
ञ्जने शब्दः, इत्येतत् पूर्वोक्तं शब्दत्रयमेकार्थम्, एकार्थत्वाच्च न प्र-
थमनिक्षेपः, तत्र चारनिकृते बहुधा चारस्य, बहुधाकारं निक्षेप इ-
त्यर्थः । नद्याद्या-नामस्यापनेत्यादि । तत्र सुगमत्वात् नामत्वापने
अनात्स्य हशरीरजम्बुशरीरस्यतिरिक्तं कल्पचारः, स्याधाकाशेन
हशयति-(द्वयं तु चि) तुशब्दः पुनःशब्दाद्यै, कल्पं पुनरंभूतं
मयति-दारुसंक्रमञ्च जलस्थलचाराच्च दारुसंक्रमजलस्थल-
चादौ, तावावी यस्य तदारुसंक्रमजलस्थलचारगदिकं, बहुधा अ-
नेकधा, तत्र दारुसंक्रमो जले लेवादिः किंचित्, स्यात्तत्र गता-
ल्लुनादिकः, जलचारो नावादिना, स्थलचारो रथादिना, आदि-
प्रधायात्मासादादौ सापानपक्ष्मयादिरिति, यज्जले संत्वादिना
देशान्तरवासात्थे कल्पं स कल्पचार इति साधार्यः ॥ ४५ ॥

सम्प्रति क्षेत्रादिकमाह-

लेपं तु जग्मि सिचि, कालो काशे जर्हि जषे चारो ।

जावग्मि नाणदंसण-चरणं तु पसत्पसत्पसत्त्वं ॥ ४६ ॥

क्षेत्रं पुनर्यमितक्षेत्रे चारः कियते, यावद्वा क्षेत्रं चर्यते, स क्षेत्र-
चारः, कालस्तु बस्मिन्काले चरति, यावत्तं वा कालं, स काल-
चारः, भावे तु द्विधा चरण-प्रशस्तमप्रशस्तं च । तत्र प्रशस्ते ज्ञान-
दर्शनचरणान्यतोऽप्यदृशस्तं गृहस्थान्यतीर्थिकाणामिति गा-
थायः ॥ ४६ ॥

तदेवं सामान्यतो कल्यादिकं चारं प्रदर्श्य प्रकृतो-
पयोगितायाः यतेर्जावचारं प्रशस्तं
प्रश्नद्वारेण दर्शयितुमाह-

सोमे चउव्विडम्मी, समणस्स चउव्विडो क्हं चारो ? ।

होइ धिती तहियारो, विसेसथो सिचकालेसु ॥ ४७ ॥

लोके चतुर्विधे कल्पक्षेत्रकालत्रावरूपे भ्रमणस्य श्रेष्ठ्यतीति
भ्रमणो यतिस्तस्य, कथंभूतो कल्यादिविधनुषिधक्षारः स्यादिति
प्रश्ननिषेधकमाह-अवति धृतिरित्येवोऽधिकारः, कल्पं तावच्चर-
सविरसप्रान्तकक्षादिकं धृतिर्भावयितव्या, क्षेत्रेऽपि कृतार्थि-
कजायिते प्रकृत्यनकके वा नाक्षेत्रेः कार्यः, कालेऽपि उपकासादौ
यथासामान्यतोपिणा ज्ञाने, प्राबेऽप्याक्रांशोऽपहसनादौ नोदी-
पितव्यम्, विशेषतस्तु क्षेत्रकालयोरवमयोरपि धृतिर्भाव्या, द्रव्य-
जावयोरपि प्रायशस्तन्निमित्तत्वात् ॥ ४७ ॥

पुनरपि कल्यादिकविशेषतोः यत्क्षेत्रमाह-

पावोवरए अपरि-ग्गहं य गुरुकुलमिमेवए जुत्ते ।

लम्पगवज्जए रा-गदासविरए य स विहरे ॥ ४८ ॥

पापोपरतः पापात् पापहेतोः सावधानुष्ठानात् हिंसाऽनुनाऽ-
दत्ताऽऽदानाऽऽत्मकपापुपरतः पापोपरतः, यथा न विद्यते परि-
प्रहो अस्तेत्यपरिप्रहः । पापोपरतोऽपरिप्रहश्चिन्तित कल्पचारः ।
क्षेत्रचारमाह-गुरोः कुलं गुप्तासंक्रान्तं, तत्सर्वेन युक्तः सम-
न्वितो यावज्जलं गुरुपदेशादिमन्त्रेण कालचारः प्रदर्शितः ।
सर्वकालं गुरुपदेशविधायित्वोपदेशाद्भ्रातृवचामाह-उक्ततो मा-
गाङ्गामांकाकार्योचरणं तद्धाकः, तथा रागद्वयविरतः स साधु-
विहरेत् संयमानुष्ठानं कुर्यादिति गता निर्युक्तिः । आवा० १
शृ० ५ अ० १ उ० । कलाभेदे, जं २ वल० । वृत्तविशेषः, येषु
चारकुतका उत्पद्यते । अनु० । तत्फलः, न० । प्रज्ञा० १६ पद ।

चारग-चारक-न० । चन्द्रिप्रजृतीनामवस्थापनायै गृहविशेषः,
दशा० ६ अ० कल्प० । कारागृहं, आच० १ अ० । गुप्तिगृहं, स्या०
७ अ० १ व० । भरतस्य साध्यान्त्यानुनवनकाले चतुर्विधा
द्वन्द्वनितिरुवत्, तत्र तुनीया चारकसंज्ञया भरतेन माणवक-
विधि परिभाष्य प्रवर्तिता, सा गुरुतरापरार्थविषया । आ०
म० प्र० । गुप्ती, औ० । आ० म० ।

चारगपरिमाहण-चारकपरिशोधन- न० । चारकशब्देन का-
रागृहमुच्यते, तस्य शापनेन शुद्धिः । चान्दिविमाचने, अ० ११
शृ० ११ उ० । कल्प० ।

चारगपाल-चारकपाल-पुं० । श्रुतिरक्ते, विषा० १ बु० ६ अ० ।

चारङ्गिडय-चारस्थितिक-पुं० । चारे ज्योतिष्कके क्षेत्रे स्थिति-
रेव चरणं तु चारस्थितिकाः । समयक्षेत्रबाह्येतिषु चयराकृतिषु
ज्योतिष्केषु, स्या० २ अ० २ उ० । अ० । चारस्य यथोक्तस्यक-

पस्य स्थितिरजावो येषां ते चारस्थितिकाः । अपगतचारेषु,
सु० प्र० १६ पाठ्ठु० । जी० ।

चारण-चारण-धुं० । चरणं गमनं तद् विद्यते येषां ते चारणाः ।।

“ ग्योत्तारिच्योऽङ्ग ” ॥ ७ । २ । ३४ ॥ इति मन्त्रार्थोऽङ्ग प्र-
स्थः । तत्र गमनमन्येयामप्यस्ति ततो विशेषणायथाऽनुप-
पत्त्या चरन्मिह विशिष्टम् आकाशे गमनमागमनं चाऽभिपुष्ट-
तेऽत्र एवातिशयितो मन्त्रार्थोऽयम्, यथा कपवती कन्धस्थश्च ।
अतिशयितगमनागमनलक्षिणसंपन्नेषु, आ० प्र० ३० । आच० ।
मं० । आ० च० । प्र० । साधुबोधेषु, विशेष० । जी० ।

कदविहा णं जंते । चारणा पयसा । । गोयमा । दुविहा
चारणा पयसा । तं जहा-विज्ञाचारणा य, जंयाचारणा
य । से केण्ठेणं भंते ! एवं बुद्ध-विज्ञाचारणा, वि० २
? । गोयमा । तस्स णं छट्ठं ज्जेणं आणिकिल्लेणं तत्रो-
क्त्थेणं विज्ञाणसु उत्तरगुणलक्षितमप्याणस्स विज्ञाचार-
णास्यकी णामं लद्धी समुपज्झइ, से तेण्ठेणं० जाव विज्ञा-
चारणा, वि० २ । विज्ञाचारणस्स णं जंते ! कहुं
सोहागई, कहुं मीहे गद्विनए पयसे ? । गोयमा । अयं णं
जंजुद्वि दीवे० जाव किं चि विसेसादिए परिक्लेवेणं देवेणं
महिह्वा० जाव मदेसक्खे० जाव इणामव चि कहुं केवल-
कप्यं जंजुदीवे दावं विहिं अचिराणियाएहिं तिकलुको
आणुपरियट्ठिता णं इवमागच्छेज्जा । विज्ञाचारणस्स णं
तहा मीहागई तथा सोहि गद्विसए पयसे । विज्ञाचारणस्स
णं जंते ! तिरियं केवइयं गतिविसए पयसे ? । गोयमा । से
णं एगेणं उप्पाएणं माणुसुचरे पव्वए समोसरणं करेइ, करे-
इत्ता तहिं चेइयाई वंदइ, वंदइत्ता वितिएणं उप्पाएणं णं-
दिस्मरवरदीवे समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाई
वंदइ, वंदइत्ता तत्रो पणिणियत्तइ, पणिणियत्तइत्ता इह-
मागच्छइ, मागच्छइत्ता इहं चेइयाई वंदइ, विज्ञाचारणस्स णं
गोयमा । तिरियं एवइए गतिविसए पयसे । विज्ञाचारणस्स
णं भंते ! उहुं केवइए गतिविसए पयसे ? । गोयमा । से णं
इओ एगेणं उप्पाएणं एण्णवणे समोसरणं करेइ, करेइत्ता
तहिं चेइयाई वंदइ, वंदइत्ता वितिएणं उप्पाएणं पंगवणे
समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाई वंदइ, वंदइत्ता तत्रो
पणिणियत्तइ, पणिणियत्तइत्ता इहमागच्छइ, मागच्छइत्ता इहं
चेइयाई वंदइ, विज्ञाचारणस्स णं गोयमा । उहुं एवइए ग-
द्विसए पयसे । से णं तस्स छाणस्स अणालोइयपडिक्कंते
कासं करेइ, एत्थि तस्स आराइणा । से णं तस्स छाणस्स
आसोइयपडिक्कंते कालं करेइ, अत्थि तस्स आराइणा ।
से केण्ठेणं जंते ! एवं बुद्ध-जंयाचारणा, जं० २ । गोयमा ।
तस्स णं अहमं अहमेणं आणिकिल्लेणं तत्रोक्त्थेणं
अप्पाणं जावेमाणस्स जंयाचारणलक्षी णामं लद्धी समुप-
ज्झइ, से तेण्ठेणं० जाव जंयाचारणा, जंया० २ । जंया-

चारणस्म णं जंते ! कहुं सीहागवी, कहुं मीहे गतिविसए
पयसे ? । गोयमा । अयं णं जंजुद्वि दीवे एवं जहेव
विज्ञाचारणस्स, णवरं तिसकक्खुं आणपरियट्ठिता णं
इवमागच्छेज्जा, जंयाचारणस्स णं गोयमा । तथा सोहागई
तथा सोहि गतिविसए पयसे, सेसं तं चव । जंयाचारणस्स
णं जंते ! तिरियं केवइए गतिविसए पयसे ? । गोयमा । से
णं इओ एगेणं उप्पाएणं कयगवे दीवे समोसरणं करेइ,
करेइत्ता तहिं चेइयाई वंदइ, वंदइत्ता तत्रो पणिणियत्तमाणे
वितिएणं उप्पाएणं णंदीसरवरं दीवे समोसरणं करेइ,
करेइत्ता तहिं चेइयाई वंदइ, वंदइत्ता इहं इवमागच्छइ, इहं
चेइयाई वंदइ, जंयाचारणस्स णं गोयमा । तिरियं एवइए
गतिविसए पयसे । जंयाचारणस्स णं जंते ! उहुं केवइए
गतिविसए पयसे ? । गोयमा । से णं इओ एगेणं पंगव-
णे समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाई वंदइ, वंदइत्ता
तत्रो पणिणियत्तमाणे वितिएणं उप्पाएणं पंगवणे
समोसरणं करेइ, करेइत्ता तहिं चेइयाई वंदइ, वंदइत्ता इह-
मागच्छइ, मागच्छइत्ता इहं चेइयाई वंदइ, जंयाचा-
रणस्स णं गोयमा । उहुं एवइए गतिविसए पयसे ।
से णं तस्स छाणस्स अणालोइयपडिक्कंते कासं करेइ, एत्थि
तस्स आराइणा । से णं तस्स छाणस्स अणालोइयपडिक्कंते
कालं करेइ, अत्थि तस्स आराइणा । सेवं भंते ! भंते चि ।।

ने च द्विनेदा-जङ्गाचारणाः, विद्याचारणाश्च । तत्र ये चारित्र-
तपोविशेषप्रज्ञातः समुद्भूतगमनागमनविषयलक्षिणसंपन्ना-
स्तं जङ्गाचारणाः । ये पुनर्विद्यावशतः समुत्पन्नगमनागमनल-
क्ष्यस्तं विद्याचारणाः । जङ्गाचारणाश्च शक्यवरद्वीपं बाधत्
गन्तुं समर्थाः, विद्याचारणा मदीश्वरं, तत्र जङ्गाचारणा बज्र
कुत्रापि गन्तुमिच्छ्यस्तत्र रक्षिकगर्भापि निष्क्रियं गच्छन्ति,
विद्याचारणास्त्वेषमेव । जङ्गाचारणाश्च रुक्मकवरद्वीपं ग-
च्छन् एकेनैवात्पातेन गच्छन्ति, प्रतिनिवर्तमानस्त्वेकैवात्पातेन
नन्दीश्वरमायाति, द्वितीयेन स्वस्थानं, यदि पुनरेकदाकारं
जिगमिषुस्तर्हि प्रथमेनैवात्पातेन पन्नकवनमधिरोहति, प्र-
तिनिवर्तमानस्त्वेकैवति । प्रथमेनैवात्पातेन नन्दनवनमागच्छ-
ति, द्वितीयेन स्वस्थानमिति, जङ्गाचारणा हि चारित्रा-
तिशयप्रभावना भवन्ति, ततो लक्ष्यपञ्चोत्तरेन औत्सुक्यमा-
नः प्रमादसंज्ञवात् चारित्रातिशयनिबन्धना लघिधरिपि ही-
यन्ते, ततः प्रतिनिवर्तमानो ब्राह्मणमुत्पाताभ्यां स्वस्थानमा-
याति, विद्याचारणः पुनः प्रथमेनैवात्पातेन मातृषोकरं पर्वतं
गच्छति, द्वितीयेन तु नन्दीश्वरं, तत्र च माता ब्रह्मणि बन्धते,
ततः प्रतिनिवर्तमानस्त्वेकैवात्पातेन स्वस्थानमायाति । तथा
सर्वं गच्छन् प्रथमेनैवात्पातेन नन्दनवनं गच्छति, द्वितीयेन प-
न्नकवनं, तत्रैव ब्रह्मणि बन्धित्वा ततः प्रतिनिवर्तमान एकेनै-
वात्पातेन स्वस्थानमायाति । विद्याचारणो हि विद्यापञ्चाङ्गवति,
विद्या च परिशील्यमाना स्फुटता स्फुटतरोपजायते । ततः प्र-
तिनिवर्तमानस्य शक्यतिशयसंज्ञायां कैवात्पातेन स्वस्था-
नागमनमिति ।

उक्तं च-

“अइसयचरणसमन्था, अंघाधिआहि चारणा मुणयो ।
अंघाहि जाइ पढमं, नीसं कांरं रचिकरे वि ॥
पयुपायण गतो, रुयगवरमितो ततो पढितियथो ।
विइएणं नंदिस्सर-मिहं ततो एइ तइएणं ॥
पढमेण पंदगवणं, विउपायण नंणं एइ ।
तइउपायण ततो, इइ अंघाचारणो होइ ॥
पढमेण माणुलोचर-नगमि नंदिस्सरं तु विइएणं ।
एइ ततो तइएणं, कयचेइवयंयो इहं ॥
पढमेण नंदवणं, धीउपायण पंदगवणमि ।
एइ इहं तइएणं, ओ विआचारणो होइ ” ॥ आ० म०

प्र० । विरो० । प्रश्न० । जी० । पा० । स्था० । आ० चू० ।
अयेऽपि बहुज्ज्ञाकारणा भवन्ति । तद्यथा-शकाशगमिनः
पद्मसनाचन्यानिषथाः कायोःसंगरीरापादोत्-कैपतिकेप-
कमादिना भ्यामचारिणः, केचिपु जलजङ्गलकुलपुष्पप्रभे-
दयानिश्चिन्ताधूमनीद्वारावहयवधवारिधारामकैटकतनुव्यो-
तीरास्मिपवनश्यालम्बनगतिपरिणामकुशाः । तयाहि-जलमु-
पेत्य बापीनिर्मगमासमुद्रादिचक्राधिकर्जावानविराचयन्तो ज-
लं ज्माविष पादोत्केपकुशाः जलचारणाः १, ह्य वपरि च-
तुःकुलप्रसिन्ते आकाशे जङ्गानिचोपात्तुपानिपुणाः जङ्घाचार-
णाः २, नानाद्रुमकलापुपादाय फलाश्रयप्रापयविरोधेन फ-
लतलं पादोत्केपनिक्षेपकुशाः फलचारणाः ३, नानाद्रुम-
लताद्रुमपुष्पपुपादाय पुष्पपुद्गमजीवानविराचयन्तः कुल-
मल्लङ्गलायलम्बनसंसर्गताय पुष्पचारणाः ४, नानाद्रुम-
समर्थरुद्धतावितानप्रयासतकणपल्लवालम्बनेन पणपुद्गमजीवा-
नविराचयन्तः चरणोत्तैपनिक्षेपपटवः पञ्चचारणाः ५, च-
तुर्बौजनगतोक्तिरुत्सव निषयश्च भीक्षय वाऽऽपन्नद्वारा अ-
पिपुष्पपुष्पापेक्षयो वा पशुनिक्षेपोत्केपपुर्वकमुत्तराण्यवत-
रणिपुणाः अंशुचारणाः ६, अग्निशिलापुष्पादाय तेजःका-
यिकानविराचयन्तः स्वयमवष्टमानाः पाद्विहारनिपुणा अ-
ग्निशिलाचारणाः ७, धूमवर्दिन-रक्षीनामर्द्धगां वा आलम्ब्या-
स्फलितगमनास्पर्दिना धूमचारणाः ८, नौहारमवष्टभ्या-
कायिकपीडामजनयन्तो गतिमसक्तामहतुवाना भीहारचारणाः
९, अश्वययमाश्रित्य तदाश्वयजीवानुपरोधेन यातोऽश्व-
हवाचारणाः १०, ननोवर्त्मनि प्रव्रिततजलधरपटपटा-
स्तरणे जीवानुपयोगिनश्चक्रमधरायां मेघचारणाः ११,
प्रावृषेयवादिजलधरादेर्विनग्नवारिधाराऽवलम्बनेन प्राणिपी-
डामर्त्येण यातो वासिधाराचारणाः १२, कुञ्जवृक्षाभ्यन्त-
रज्जाचिनमभ्यदेशु कुञ्जवृक्षाक्षिंसकमकटनखाऽलम्बनपा-
दोत्केपनिक्षेपपादाभा मकटतनुनिष्ठिन्यना मक्षि यातो वा-
रणाः १३, चन्द्राकप्रहनज्जाश्रयनमभ्योतीरास्मन्वधेन
मुषीव पाद्विहारकुशला उभोतीरस्मिचारणाः १४, पवने-
ध्वनेकदिग्मुखेषुलेषु प्रतिलोमानुलोमवर्तिषु तत्पदशायवही-
मुपादाय गतिमस्यालनचरणविशाला नमक्षि यातो वायु-
हवाचारणाः १५ । इति चारणश्रमानिरैकानि सप्तदशयोजनस-
याङ्ग-
आ जूनि, इमीसे णं रयणमपाय पुढवीए बहुसरमणिआ-
उपपेक्षा तया, तगावो साहरेणो सत्तरस ज्ञेयणसहसाई उहुं
ग० २ मधि०

चारणगण-चारणगण-पुं० । अगुसाचावाभिर्गते स्वनामक्या-
ते बीरतीर्थवागनामकक्रियावाचनानां साधूनां समुदाये, स्था०
ए ढा० ।

भेरेहिंतो एं सिरिगुचेहिंतो हारिसगोचेहिंतो इत्य एं
चारणगणे नाम गणे निम्नए । तस्स एं इमाओ चत्तारि-
साहाओ, सत्तय कुलाई एवमादिजंति । ते किं तं साहा-
ओ ? एवमादिजंति । तं जहा-हारिअमालागारी ?,
संकासिआ २, गवेषुआ ३, वज्जनागरी ४ । सेत्तं सा-
हाओ । से किं तं कुसाई ? । एवमादिजंति । तं जहा-
“पढमिय वच्छजिजं, वीअं पुण पीइप्पमिअं होइ ।
वडं पुण हासिजं, चतुएयं पूरमितिज्जे ” ॥ १ ॥
पंचमगं मातिज्जे, इडं पुण अज्जवरयं होइ ।
सत्तयगं कएइसई, सत्त कुसा चारणगणमु २ ” कवण० पकण ।

चारणपुंगव-चारणपुङ्गव-पुं० । चारणप्रधाने, प्रति० ।

चारणजावणा-चारणभावना-स्त्री० । ४० व० । चारण-
शब्दे चारणस्याक्तं स्वकर्म, चारणस्वरूपं भाव्येन क्षविस्वरं
प्रतिपाद्यते यासु ताश्चरणजावनाः । अङ्गबाह्याकाशिकभूगनेदं,
पा० । ताश्च पादश्वपदयोयस्य होयन्ते । पं० व० २ द्वार ।

चारणलक्षि-चारणलक्षि-स्त्री० । लक्ष्यभेदे, यज्ञशास्त्राण-
लक्षिविधिविधार्थलक्षिज्यते । भा० चू० १ म० । प्रव० ।

चारणसमण-चारणश्रमण-पुं० । बहुविधैश्वर्यैर्जुनलक्षिकता-
पोषणे महातरुभिनि, सूत्र० २ श्रु० ३ श्रु० । तथा योगशास्त्र-
वृत्तिगतवसुसुराजिधोराचारणश्रमणानां निशि गमनागमनं
इत्यनेऽनो निशि चारणश्रमणा व्योम्नि गमनागमनं कुर्वन्ति
न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-चारणश्रमणा निशि व्योम्नि गमनागमनं
कुर्वन्ति, औपाध्वनापचरिषाश्वापि तथैव दृशमादिति । ६४
प्र० सन० १ उक्तम् ।

चारपुरिस-चारपुर-पुं० । पुरिक्केषु, आ० म० प्र० ।

चारभट-चारभट-पुं० । राजपुरये, श्रु० १ उ० । प्रश्न० । नि०
चू० । चौराट्टे, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार । आ० क० ।

चारि-चारि-स्त्री० । भोजनसंपत्तौ, प० ३ अग्नि० वि०श० नं० ।

चारिचरकसंज्ञे-चरकचारणविधानतत्त्वम् ।

सर्वत्र हिता वृत्ति-मीरूपीयान्समरापय्या ॥ ११ ॥

चारश्चरको भक्षयिता, संजीवकश्च औषधेश्चरकोऽनुपमोका,
तस्य चारणमप्यवदरं, तस्य विधानं संवादनं, तस्माच्चा-
रिचरकसंजीवयचरकचारणविधानतः, अरमे जावनामयहाने
सति, सर्वत्र सर्वेषु जीवेषु हिता वृत्तिः हितहेतुः प्रवृत्तिः, न कस्य-
चिद्विहेता । गाम्भीर्योद्वाहावयवेषां समरक्षाएषा सर्वोत्तु-
प्रदकपया, कयाचित् श्रिया कस्यचित् पुरुषस्य वशीकरणाद्यै
परिभ्राजिकोका-यधेने मम वशवर्तने वृषते कुक, तथा च किल
कुर्वांस्मासमर्थाव स वृषतः कृतस्वं चारयन्ती पाययन्ती चारुते,
अन्यदा च वदुक्कस्याऽश्नन्ति। अस्मात् तस्मिन् पुरुषस्य विधाप-
रीयुममाकाशमगमत् । तत्रैकयोलम्-अत्र स्वाभाविको न गौः ।

क्षितीययोक्तम्-कथमयं स्वाभाविको भवति ?। तत्राद्यथोक्तम्-
अयं ब्रह्मस्वाध्यायः संजीवनी नामोपधिरक्षितः, यद्यि तां व-
रति तदाऽयं स्वाभाविकः पुरुषो जायते। तच्च विद्याधरीवचनं
तथा श्रिया समाकर्णितं, तथा बौध्दि विद्योपसो भजानान-
या स्वर्गमेव चारि तत्प्रदेशवर्तिनी सामान्येनैव चारितः, बा-
वसंजीवनीसुपुष्टकवान्, तदुपयोगानन्तरमेवास्ती पुरुषः सं-
वृष्टः । पर्यामर्हं औक्तिकमावधानकं भूयते । यथा तस्याः श्रिया-
स्तस्मिन् पुरुषमेव हिता प्रवृत्तिः, एवं भावनाज्ञानसमन्वितस्था-
पि सर्वत्र भव्यसमुदाये अनुग्रहप्रकृतस्य हितैव प्रवृत्तिरिति ॥
बो० ११ विब० ।

चारिसंजीवनीचार-न्याय एष सतां मतः ।

नान्यथाऽत्रेष्टसिद्धिः स्यात्, विशेषेणऽऽदिकर्मणाम् ॥११॥

आरेः प्रतीतिरुपाया मध्ये संजीवनीधौषधिशेषश्चारिसंजीवनी,
तस्याश्चोदकभरणं, स एव म्यायो हृदयमयश्चारिसंजीवनीचा-
रन्दायः, पदोऽविशेषेण देवतानमस्कृणीयोपदेशः । सतां शि-
ष्टानां मतोऽत्रिमेव ॥११॥ बो० ११ विब० ।

चारिच-चारित्र-न० । आत्म्ये, संथा० । अष्टादशश्रीभास्करह-
रानिप्रतिपक्षी, पं० बू० । पं० ब० । स्तुलस्त्वमप्राणातिपातादि-
विरमणपरिणामाऽऽस्तकः, आ० म० द्वि० । आ० बा० । क्रियाकपे-
ऽयं, आ० ब० ३५० । सर्वसाधवयोगपरिहारनिरवयवयोगसमा-
चारोपदेशे, पं० ३५० । बाष्ठा सन्नुज्ञाने, आ० १५० । सु० १५० ।
विष्कारणं सदोपयुजां जघन्यतोऽपि चारिचं स्वाक्ष वेति प्रश्ने,
उत्तरम्-“ अं किंच वि पृच्छ, सद्गीमागंतुं हेतित । सहस्सं-
स्तरमं भुञ्जे, दुपक्षं चैव सर्वम् ॥१॥ ” इत्यादिभोऽस्त्वह्मन्नादि-
वचनप्रसङ्गमुक्तव्यस्तन्मात्रः, परं सन्नुक्तिः आदिपरिणाम-
भेदेन गृह्याद्यात्मनानिर्वात्मन्यवस्थेन केवाश्रित्यधमपि स्या-
दपि, न स्वाधपि केषाञ्चित् एव पार्थक्यादिविधिं देशसर्वदेवेन
पूजामधिकारः सिक्कितं प्रोक्तोऽस्तीति । १०१ । प्र० सेन० १
उक्ता० । तथेकेन केनचिच्चारिचं प्रक्षुब्धपर्यायितं गृहीतं पश्चात्कर्म-
वशाज्जगत्, अपरेण तु तत्तद्भगवत्पादेव न गृहीतं, तयोर्मध्ये को गुरुः
कस्य लघुरिति साङ्करं प्रत्यापमिति प्रश्ने, उत्तरम्-“ येन प्रत्य-
ग्रहणवेष्टायां गुजाध्वसावेन वक्तव्यमिति बोधिशामस्वर्गगु-
र्भानाति तद्भक्तिमेव गौतमप्रतिबोधितहासिकवत् कर्मवशाज्च
तत्तद्भक्तिं निम्नागर्होऽऽदिना नित्येषेणादिवत् शुकोऽपि स्वाच-
र्यकृत्वा स लघुकर्मा, येन तु तत्तद्भगवत्पादेव न गृहीतं स
गुरुकर्मा, तद्भगवत्पादाभावाविति, अन्यथा तु “व्यभगे गुरु-
क्षांसो, येरस्त वि पाशुना गुणुरकी अमुकमाधवं च नेमं ”
ए० ३० सेन० ३ उक्ता० ।

चारिचगिरिपरिजया-चारित्रिगिरिपरिजया-ली० । चारिचं स-
र्वसाधवयोगपरिहारनिरवयवयोगसमाचारकपं, तदेव गिरिः पर्व-
तस्तस्य पथिकेव पथिका । गृहिभमे, ब० । पद्यारोहेण पुमान् यथा
सुकेन महाशैलमारोहति तथा भिक्षुलक्ष्मणुप्रातिभ्रमणपा-
सकाचारः सर्वविरतिं सुखेनावगाहति इति ज्ञायः । ब० २ अधि० ।
चारित्रिह-चारित्रिह-न० । तपसि ब्राह्मणध्वे संवमे सत-
दशविधं सत्यगुणान्ते, सु० २ सु० ।

चारित्र्यपञ्चव-चारित्र्यपञ्चव-पुं० । ६ त० । सर्वविरतिरुपपरि-
णामस्य बुद्धिर्ज्ञेयं कथिनामापलब्धेऽदिविषयकते वा पञ्चमे,
म० २५ सु० ६ उ० ।

चारित्र्यपरिणाम-चारित्र्यपरिणाम-पुं० । सर्वविरतिपरिणैतौ,
पञ्चा० २ विब० । प्रमथ्यास्थतरये, पं० ब० ४ द्वार ।
चारित्र्यपञ्चव-चारित्र्यपञ्चव-न० । व्यतिक्रीकरणं चारिचं
तस्य पाठनं पञ्चपथा । सकलसमितिगुतिप्रत्युपेक्षणघट्टुहान-
करणे, दृष्टे० ।

चारित्र्यस-चारित्र्यस-पुं० । ब्रह्मचारित्र्ये, (ग०)

अथ बाह्मजिनापि ब्रह्मचारित्र्यस्य दृष्टप्रतिपा-

दनद्वारेण प्रस्तुतमेवाद-

वायापितेषु विज-त्य जडचरित्रस्य निगहं विदिष्या ।

बहुलकिञ्चुग्रसत्वावी, कीरङ्ग गुरुणा तयं गच्छं ॥७१॥

बाह्मजिनापि, किं पुनः कायेनेत्यपिहाभ्यायः । यत्र गच्छे
ब्रह्मचरित्वं च विविधचारित्र्यस्य साधनः (निगहं ति) नपुंसक-
त्वं प्राकृतत्वात् निग्रहो द्वयदो विविधानाऽऽगमकप्रकारेण,
कथंयुतस्य बहुलकिञ्चुग्रसत्त्वापि अनेकलक्षितसमन्वितत्त्वापि,
किञ्चेति विधीयते, गुरुणाऽऽचार्येण, क्षुद्रकस्येव पित्रा, स
गच्छः स्वाविति । ग० २ अधि० ।

चारित्र्यभाव-चारित्र्यभाव-पुं० । चरणपरिणामे, पञ्चा० १७
विब० ।

चारित्र्यभावना-चारित्र्यभावना-ली० । चारित्र्यस्य फलार्थो-
लोचनायाम्, आ० ४ अ० । (“ नवकम्मानायामं, पोरानं
धि० जनें सुभाषां । चारित्र्यस्य च गाए, आयमयत्तयं च समेह
॥३२॥ ” इति “आण” शब्दे व्याख्यास्यते)

चारित्र्यभेदः-चारित्र्यभेदः-ली० । कुतीयंकानादिरुपायो
विशयायाम्, न संभवत्सोऽदीनीं महाज्ञानानि आप्नुनीं, प्रमाद-
दुल्लावतिचारोशोधकाचार्येत्तकारकशुद्धिनामभावादिह्यापि-
कृपा । ब० ३ अधि० । ग० ।

चारित्र्यसाधन-चारित्र्यसाधन-न० । चरणशरीरस्य पुष्टि-
रणान् रसायनोपमिति, पञ्चा० १० विब० ।

चारित्र्यवत-चारित्र्यवत-त्रि० । साधौ, बो० १ विब० ।

चारित्र्यविषय-चारित्र्यविषय-पुं० । चारित्र्यमेव विषयः, चा-
रित्रस्य वा अर्थनामादिकुर्यां विनयश्चारित्र्यविषयः । विनयज्ज्ञेयं,
“सामाह्वादि चरण-स्व सहहृदया तदेव कायेन । संफासजं
पक्ष्मण-मह परमो भव्यसत्त्वान् ।” आ० ७ उ० । “से किं तं चा-
रित्रविषयः ? । चारित्र्यविषयं पंचविधं पश्यते । तं जहा-सामाह-
प्रचारित्र्यविषयं क्षेत्रोद्वाह्यापिप्रचारित्र्यविषयं परिहाराविषु-
दिचारित्र्यविषयं शुद्धमसंपरायचारित्र्यविषयं परिहाराविषु-
दिचारित्र्य, से तं चारित्र्यविषयं ” ॥ औ० ॥

चारित्र्यविशोद्धि-चारित्र्यविशोद्धि-ली० । चारित्र्यस्याचारपरि-
पादनतो विमुक्तौ, स्या० १० उ० ।

चारित्र्यसंका-चारित्र्यसंका-ली० । पञ्चविरते जनन्या जै-
नरथकवेणाभिप्रहमासद्वननिर्गततापसाभ्यामस्थितजनमेज-
यदुपशुतामश्नामव्यवशुतागदिसकलचारित्र्यं हरिचयचक्रिणः
प्रोच, श्रीभक्तपरायनवक्तुश्रीभक्तविषादौ च महापञ्चक्रिचरित्र-
मिति कथमेतेषां संगतिविचारणीया, तस्मात्तत्रासाद्यं ब्रह्म-
मेन हारिवेषुसांनिध्यमेव संगतिमश्नुति, परममयपक्षे बहुप्रम्य-

सम्मतिरिति बह्माऽऽरेका समुत्पद्यत इति प्रश्ने, उत्तरम्-अथ मतान्तरमवलीयत इति ॥ १०० प्र० लेन० १ उच्छा० ।

चारित्र्यसाधि-चारित्र्यसाधि-पुं० अन्त्युत्तरविहारमरणयोः, चारित्र्यसाध्यापि विषयसुखानिष्ठहृतया निरिक्कज्ञानेऽपि परं समाधिमाप्नोति । तथा चोक्तम्- "तणसंघापिसंघे, वि मुणि-वरो भट्टारयमयमोरो । अं पावहं मुत्तिपहं, कक्षां तं चकवहं वि ॥" सूत्र० १ सु० १० अ० ।

चारिचाचार-चारित्र्याचार-पुं० । समितिगुप्तिकये आचारभेदे, स्या० २ ज्ञा० ३ उ० । पञ्चा० । ७० । नं० ।

पण्डितराजोगुप्तो, रंवाहिं समिद्धिं, तिहिं च गुप्तिहिं । एष चरिचाचारो, अट्टविरो होह नायको ॥ १९१॥

प्रणिधानं वेदःस्वास्व्यं तत्प्रधाना योगा व्यापाराः तैर्गुक्तः समन्धानः प्रणिधानयोगयुक्तः । अथ चोक्तोऽविरतसम्यग्-धिरपि भवति । अत आह-पञ्चभिः समितिनस्तिस्वमिद्ध गुप्तिभिः प्रणिधानयोगयुक्तः एतयोगयुक्त एतद्व्योगवान्भव । अथवा-पञ्चसु समितिषु निष्ठसु गुप्तिस्वस्मिन् विषये एता आश्रित्य प्रणिधानयोगयुक्तो यः, एष चारित्र्याचारः, आचार-आचरणोः कथञ्चिद्व्यतिरेकाच्च अर्थवशो भवति ज्ञातव्यः, समितिगुप्तिभेदात् । समितिगुप्तिरूपं च गुप्तप्रवेचीनारप्रवीचार-रूपं यथा प्रतिक्रमये इति गाथायः । उक्त्याचारिआचारः ॥१६१॥ सूत्र० ३ अ० ।

चारिचि(ए)-चारित्र्य-पुं० । शीलवति, पं० व० १ द्वार । निरतिचारचारिचवति, घ० २ अर्थि० ।

चारित्रियाः स्वकृत्य पाह-

भगणुसारी सङ्गो, पञ्चविजिणो किरापरो चेव ।

गुणरार्गो सक्कार-मणग्नो तह य चारिचि ॥६॥

मार्गे तत्त्वपथमनुसरत्यनुपातीत्येवशीलो मार्गानुसारी-नित्य-गतस्तथातुल्यकूलमवृत्तिः, चारित्र्यमार्गानीयकमेक्यपथमात्र । ए-तच्च तत्त्वावसि प्रत्यक्षमकारणं, कान्तारगतविवर्तितपुरमासि-सद्योपयतायुक्तयेव, तथा आका-तत्त्व प्रति आकाबाद्, तत्प्रत्य-नीकक्रोडासातिशयाद्वास्तव्यमहाविधानतद्ग्रहणाविधानोपदे-शआकानुनरवत् विहितानुष्ठाननिर्वाचो तथा, अत एव कारण्यज्ज्ञ-यात् संशोषनीयः-कथञ्चिदर्थमानीयपथमात्रप्रवृत्ती तथाविधनीय-तायन संशोषयितुं शक्यः, तथाविधकर्मकृत्यापथमात्रविद्यमा-नास्त्वन्निवेशः प्राप्तव्यमहाविधितद्ग्रहणाद्व्यवस्थाप्रवृत्तसुकर-संशोषननरवत्तथा, अत एव कारणाक्रियापरः-चारित्र्यमार्गानीय-कर्मकृत्योपशान्त्युक्तिसाधनानुष्ठानकरमपराधणः तथाविधवि-धानमात्राहकवत्, चशब्दः समुच्चये, व्यवसायेऽवधारणे, एवं जा-नयोः प्रवेगाः-क्रियापर एव नाक्रियापरोऽपि सत्क्रियाकृत्या-न्तरावृत्त्य, तथा गुणरार्गी-विशुद्धाध्यवसायतया स्वगततु पु-रगततु पु गुणपु ज्ञानादिषु राराः प्रमोदो यस्यास्त्वयो । गुण-रार्गी, निर्मलतर इत्यर्थः । तथा शक्यारम्भसङ्गतः-कृत्य शकनी-यानुष्ठानयुक्तो, न शक्यं प्रमापति, न चाप्यप्यमारजत इति भावः । तथा चेति समुच्चयार्थः । तत्तच्च मार्गानुसारितादिगुण-रारुः शक्यारम्भसंगतमेति स्थावराचारिचि, सचेतो देशतो वा चरित्युक्तो भवतीति गम्यमिति गाथायः ॥६॥ पञ्चा० ३ विव० ।

चारिय-चारिक-पुं० । हेरिके, प्रअ० २ आअ० द्वार । वृ० । आप्रिके, नि० वृ० १ उ० ।

चार-चार-वि० । शोभने, सू० प्र० १० पाङ्ग० । उपा० । वी० । जी० । आह शोभनमुपचितं च सम्भनजातिविति, तत्सहजत-मुक्तादिविकारापलक्षणमतः प्रेक्षितं चार्द्रकटाक्षवित्तादि-उ-पपत्तिप्रेक्षितम् । उक्त० १६ अ० । जी० । वं० प्र० । विशिष्टच-क्रिमोपेतं, रा० । स्तुतीयतीर्थकस्य प्रथमशायिणे, वं० । नि० । ग्रहणविशेषे, जी० ३ प्रति० ।

चारुशिया-चारुणिका-जी० । चारुवर्देकोत्पन्नार्वा इत्याम, ज्ञा० १ सु० १ अ० ।

चारदृत्-चारदृत्-पुं० । कुक्कुटभरतीर्थकारकस्य ईश्वरनु-पस्य जीवः, ती० ५५ कल्प । ग्रहदृत्तकवचसिता परिणीताभाः कात्यायनीनाम्न्याः कन्यायाः पितरि, उक्त० १३ अ० ।

चारदृष्टदृष्टान्ध्याय-

अग्निऽथ पवननरि, चंपा गुंपागलंगपरिमुक्ता । तस्य य सिद्धी आगु, माणु इव सुयनकमलाणं ॥ १ ॥ तस्म सुमहा गिदिणी, अहनिमललीलपद्मवधरणी । पुत्तो य चारदृत्, सुदतिर्वंतु अव विमलगुणो ॥ २ ॥ मिशेहिं सह रमंनो, पयासुनारस खयरमिडुणस्स । स कथावि कयलिगेहो, पत्तो पिच्छेह असिकसर्ग ॥ ३ ॥ तस्य दुमेयं सज्ज, वृत्तं सधंगकाशिये खयरं । तस्मासिकोसमज्ज, ओसहिणितयं तथा नेण ॥ ४ ॥ निस्सहं कवधयो, सचेयतो तदिह ओसहं हिं कथो । सो अयं वेयह, गिरिस्मि निवमदिहपुरस्मि ॥ ५ ॥ पुत्तो महिद्विक्कम-नरकवणोऽमियमहं नि खयरं ॥ ६ ॥ धूमनिहवयस्सेणं, जुत्तो सच्छायं कीलंतं । हिरमनपज्यवग्नो, हिरसोमस्स मातलस्म सुयं । सुकुमालियं ति वृत्तं, मयणो तो गमो खपुरं ॥ ७ ॥ निचाउ तयं नाउं, पिरणा परिणाविमो य तस्स सुयं । अह धूमसिहो तोए, अहिलासी सो मय नाओ ॥ ८ ॥ सुकुमालयायं तेण य, ममसिओ तह य आगयो इदयं । सो मं पमनयं की-लित्ठण हरितं गमो जज्जं ॥ ९ ॥ तुमए वि मोहं मो ते-ण तुज्ज नाहं निवमि रिणमुक्को । इय मणिप गमो खयरं, सिद्धिपणो निवमिहं पत्तो ॥ १० ॥ सव्वट्ठमसुव्वणं, पिठया उव्वहिआं स मित्तवर्हं । तह वि वृत्तं नारागमणो, लितां वुत्तलिगोपाय ॥ ११ ॥ पत्तो गणियायं गिहो, वसंतसेणायं नीयं मासो । सोलससुव्वनकोमो, चारसयसिहं सो देहं ॥ १२ ॥ अक्कोपं निज्जुलु चिय, गिहाउ निस्साराओ गमो समिहं । नाउं पिठण भरणं, मादयरं दूमिओ विओ ॥ १३ ॥ प्रज्जोयं भूत्तेणो, माउलसहिमो गमो वणिज्जेणं । नयरो ठसोरवत्तं, कण्णो तो सय ववु कियिओ ॥ १४ ॥ जंतस्स तामलिणं, मग्गो ववुओ इवण सो सयत्तो । निग्गमगेहो । स व, माउलपण्णायि सो चत्तो ॥ १५ ॥ आसाकहो मण्णु, पच्चमदिशि पण्णु से मग्गो तुत्तरो । सुत्तपहपरिकलंनो, तत्तो पत्तो तियेगुत्तं ॥ १६ ॥ सिद्धी सुत्तदृत्तो, विममिओ तथ तस्समासो । वुत्तुदं इव्वलक्कं, गिहं सो पोयमाकहो ॥ १७ ॥

पत्तो अनुयादीव, तस्स पुरेतुं गमामहेतुं च ।
 अज्जेह वादहो, कहमवि कणवड्डकादीनो ॥ १७ ॥
 अह तस्स मियपदेसा-मिमुहं इतस्स पवहं पुहं ।
 तो कलणगमो सत्ताहं, दिथेहिं किच्छेज्ज उल्लो ॥ १८ ॥
 उज्ज्वरश्चेलतमे, पत्तो रापुण्यचारिकज्जणे ।
 तथ तिदंही विणकर-पदनमो तस्स संमिद्धिो ॥ २० ॥
 तेणं सह सो पत्तो, रसहं पववस्स कूकीय ।
 मंचीये विणो गुंषय-सहिओ रज्जुयें छाओ ॥ २१ ॥
 ता केण वि भणियामियं, को सि तुमं तथणु तेण इय बुधं ।
 वल्लिओ नि वादहो, तिदं डिपणय पक्खिओ ॥ २२ ॥
 सो मण्ड पुणो वल्लिओ, इमिओ भिविओ पि इय मे देहो ।
 अओ रसेण सओ, तुमं पि ता इय मा विहसु ॥ २३ ॥
 इय भणियुणं तेणं, समणियं तस्स भरिवरसतुं ।
 रज्जुयें कापियाप, तिदं डिणा करिसिओ सो ॥ २४ ॥
 ममाह रसतुं तं, नो तारह तेण तो रसो वत्तो ।
 अह सिणिगा स विणो, पत्तो रसकूवियायं तये ॥ २५ ॥
 तो वणिगा सो पुत्तो, गोहापुज्जेण उत्तरिज्जानु ।
 पर्यामो उत्तरिओ, सुमिरेतो पंनवकारं ॥ २६ ॥
 जा गिरिकुहराउ बहिं, निक्कंनो ताव धाविओ महिओ ।
 तो सो सितारं उवरी, जाकडो जाव विहो ॥ २७ ॥
 ता निमामो अयगगं, नेसि जुगंनयाण सो नटो ।
 मित्तिओ माउलपुत्तो, अहकपा व्हवो सो ॥ २८ ॥
 अंठं अलसपायं, धिणु वलिजा सुवन्नपुमपरिं ।
 तरिं वेगवम्महं, गिरिकूदे ते गवा द्रो वि ॥ २९ ॥
 तो चित्तवणे तत्तो, टंकणहेलसि तथ द्रो मेसा ।
 किणुं तेतुं वडिउं, पत्तो वल्लो वत्तो वत्तो ॥ ३० ॥
 व्हव तत्तो पुत्तो, वत्तो परं नरिय नूमि वाव चि ।
 तो मेले मारं, वज्जुयें च पक्खिओ ॥ ३१ ॥
 तो वल्लभंतीय, मारं वडिउं गमांहें वक्कित्ता ।
 वक्कित्तसामो अम्हं, सुवन्नपुमि सुदेणवि ॥ ३२ ॥
 अह तेणुत्तो व्हो, जेहिं उत्तरिया विसममूमिं ।
 तो मेले कइ इणिमो, विज्जणय परमवत्तु व ॥ ३३ ॥
 व्हो अणह म परिसि, तं सामी तेण मारियो मेसो ।
 निहमो वीओ व पुणो, तरल्लव्जो निवहं प्राणुसुयं ॥ ३४ ॥
 तो पुत्तो तेण इमं, तावमसत्तो तुमं किमु करेमिं ? ।
 जिणधम्मं पनिकज्जसु, सरणं विहुरं वि वत्तुसमं ॥ ३५ ॥
 निमो नवकारो त-हस वावत्तण, अह ह्मा जगो ॥
 व्हणे, तत्तो धुवि वि, तत्तमयाणुं पविठा ते ॥ ३६ ॥
 वुरियाहत्ता विहो-हिं उड्डिआ परमाभिसत्थीण ।
 तेसि जुगंनयाणं, प्राणुसुयो सरवरे पडिओ ॥ ३७ ॥
 वुरियायं विणु मयं, निक्कटिउं गमो नये यणं ।
 दिदो तत्तुसुमेव, तिओ मुणी वडिओ तेण ॥ ३८ ॥
 पारियकाउसमो, मणह मुणी अम्मताम मह दाउं ।
 कहमित्थ भूमिगोय-अविसयसेहं तुमं पत्तो ॥ ३९ ॥
 कयरोऽहं अमियमहिं, तथ्या तुमय वि मोहओ पत्तो ।
 अट्टावयगिरियासे, मं हं लो कयरी पत्तो ॥ ४० ॥
 ता हं निवअज्जं गि-रिहउण खिवमंदिदिय संपत्तो ।
 रज्जं मं उविज्जं, मज्ज पिवा गिहउ विक्कं ॥ ४१ ॥
 पुत्तो मे सांइज्जो, पत्तो मं मणोरमायं संज्जो ।
 कांमो वराहणीया, मम तुत्ता विक्कमवत्तहिं ॥ ४२ ॥

गंधमलेणधूया, तह जाया विजयसेणपत्तीय ।
 रत्तं जुवच्छमं, दाउं पुत्ताण पव्वामो ॥ ४३ ॥
 कक्कोदगसेहोऽयं, लवणजलं कुंजकण्ठो हीव ।
 अहमित्थ तथेवि तव, तुमं पि साहसु निवमवं ॥ ४४ ॥
 सिद्धिमुत्तय वि सत्तो, मियवत्तणे मुणिस ततो कहिओ ।
 अह साहसुया ते द्रो, पत्ता तेहिं मुणी नमिओ ॥ ४५ ॥
 भविता ते वरुणिया, पुत्ता सो यत्त वादहपुत्ति ।
 इत्थंते मरिद्धी, तथेयो मागमो तिबसो ॥ ४६ ॥
 तेव नमो सो पदमं, पत्ता साह तमो य कयरेहिं ।
 पुत्तो साहइ देवो, हेहं वंदणविज्जाले ॥ ४७ ॥

तथाहि-

सुलसा तह व लुमहा, सत्ताउ वरियाउ भासि कासीसु ।
 वेवंगपारमाओ, तीहि जिवा वाहणे व्हव ॥ ४८ ॥
 अह जयवाधपरिया-वराण सुलसा जिवा कवा दासी ।
 वट्ठसो संसग्गीय, तेण व तीए सुभो जाओ ॥ ४९ ॥
 लोमावहासमीया-णि ताणि तं मुण्य पिप्पलस्स व्हो ।
 नटणि सुमहाय, विहो सुहपकिवपिपो सो ॥ ५० ॥
 कयपिप्पलसामो, तीए संवत्तिओ महिवाज्जो ।
 पियमावहेहपुत्तो, अम्मे पत्रविय ते इणह ॥ ५१ ॥
 तस्स विणओ वट्ठजि-मामाऽहं पत्तुवहाइ वट्ठ ज्जे ।
 काउं नरवम्मि गमो, पंनमेव तो पत्ता जाओ ॥ ५२ ॥
 हयिओ दिथहिं जवे, उज्जंनयज्ज विस्सणवकारो ।
 सोहमेव वववो, तो पुत्तमिमो मय तमिओ ॥ ५३ ॥
 इय भणिय वादहं, नमिदं च गमो सुरो सत्ताकम्मि ।
 कयरेहिं तेहिं सो पुत्त, नत्तो सिवमंदिरे नये ॥ ५४ ॥
 सत्कारियो व संमा-णिमो व अण्णकवगवरेण तहिं ।
 कयरेहिं तेहिं सत्ति, जा वल्लिओ मियपुत्तिसमं ॥ ५५ ॥
 ता तथ सुरवरो सो, पत्तो तविहविवरियामासि ।
 आकडो सिद्धिमुत्तो, लामागो भासि वंपाय ॥ ५६ ॥
 वट्ठवाउ कणयकोदी-उ दाउमह सो सुरो गमो सणं ।
 नमिक्क वादहं, कयरा वि गवा सत्ताकम्मि ॥ ५७ ॥
 सव्वज्जमाउत्तो तह, मियवहां व वसंतसेया य ।
 सव्वे वि तस्स मित्तिवा, कुरिया विमलता हा किची ॥ ५८ ॥
 अह सो अयमणयि-क्कमंदिरे जाणिउं विस्सुक्कमो ।
 वरिगहपरिमाणज्जं, गुरुय्जे हेह गिहिवम्मं ॥ ५९ ॥
 अहज्जो मियवहं, सव्वे वविज्जण सत्ताविसेत्तु ।
 मुत्तममक्कुरवत्तो, स वादहो गमो सुगहं ॥ ६० ॥
 पवं कुरावा वादहसत्त वत्तं, नित्यं शिआः ! सुत्तु संतुष्टिपुत्ती ।
 कयरेऽनर्थक्येयसंबन्धवत्तं, वमंजोम मा स्म धत्त प्रलोभय ॥ ६१ ॥ ५० २० ।

चारुपाणि-चारुपाणि-वि० वाद प्रहस्यविशेषः, पाणी येषां ते
 चारुपाणयः करेण चानामकप्रहरणधारके, जी० प्रति० रा० ।
 चारुपिण्डी-चारुसेवर्ण-ली० । चारु प्रेक्षितमवभाकिंतुं शील-
 मत्ताभ्यामपेक्षणी । अथोद्विष्टाविहोवाउत्तायाम्, उ० अ० १ अ० ।
 सुवरावभाकपाया, सुवदनयनायां वा । वृ० २२ अ० ।
 चारुद-चारुद-वि० । प्रमोहरकरे, कल० ३ कृ० ।
 चारुव-चारुव-वि० । सत्कीर्ती, गौरवार्थीरपरयत्तुके, जी०

चारुतेस-चारुतेष-वि० । चारुतेषो मेपथ्यं सत्यका वा वस्वसः ।
जी० ३ प्रति० । प्रनोदरतेपथ्यं, जं० १ वक्त्र० ।

चारुवग-चारोपम-पुं० । चारुयुक्तो ज्योतिष्के, सु० प्र० १६
पाठु० ।

चारोषवशाग-चारोपपन्नक-पुं० । चारो मरुतगत्वा परिभ्रम-
णं, ननुपपन्नाभारोपपन्नाः । चारमाश्रितवस्तु ज्योतिष्केषु, जी०
३ प्रति० । जं० । स्थाना ।

चासण-चासन-न० । स्थानास्थानान्तरनयने, बा० १ शु० ३
अ० ।

चासणा-चालना-स्त्री० । गोचरमर्दगोचरं वा दृष्यं चास्य-
ते आक्षिप्यते यथा बचनपक्ष्या सा चालना । इ० १ उ० । सुप्र-
स्थायस्य वाऽनुपपत्युद्वाजने, एषैव चालनाऽऽवश्यं सान्ना-
यिकस्याव्याप्तसरे स्वस्थाने विस्तरयती प्रवृत्त्या । अनु० ।
स्था० । विशेष० । अधिकृतानुपपत्तिषोऽप्यव्याप्तं, यथा अस्त्विति
प्रापना न युज्यते, तन्मात्रादिहासिकेः । ल० ।

चासणी-चासनी-स्त्री० । (चालनी) तितथौ, आ० क० ।
आ० म० । विशेष० ।

चासणीपदिवक्त्र-चासनीप्रतिपक्-न० । चालनीप्रतिपक्प्रभृते
वंशुद्वलमोपिते तापसभाजने, ततो हि विन्दुमन्त्रमपि न प्र-
स्रयति । उक्तं च "तावत्सलउरकदिययं, चासणीपदिवक्त्र न
स्रयति दन्तं पि ॥" आ० म० प्र० ।

चासिचप-चासितयुम्-मध्य० । भङ्गाभातरं कर्तुमित्यर्थे, उ-
पा० २ अ० ।

चासिमाण-चासयत्-वि० । शरीरस्य मध्यभागे संचरति,
जी० ३ प्रति० ।

चाव-चाप-पुं० । अनुपि, औ० । आ० म० । जं० । उपा० । जी० ।
अ० । ह्रा० । प्रवृत्त० ।

चावपाणि-चापपाणि-वि० । चापं पाणौ येषां ते चापपाणयः ।
अनुदस्तेषु, जी० ३ प्रति० । रा० ।

चावङ्क-चापद्वय-न० । आत्मपरिणतीनां स्वस्वकार्याकरणे पर-
प्राप्त्युद्भवचर्येणकवे अर्थेयै, अष्ट० ३ अष्ट० ।

चावाली-चावाला-स्त्री० । स्वनामक्यते प्राप्ते, 'सं चोत्तर-
कृत्वमेवाद् चिन्ता- "सामी दहिणचावालीओ उत्तरचावालि
वचति" । आ० म० द्वि० । आ० त्रु० । आ० क० ।

चाविश्र-चावित-वि० । परिश्रान्ति, अनु० ।

चावेदी-चापेटी-स्त्री० । विद्याभेदे, यथाऽन्यस्य कपेट्यां दी-
यमानाचातुरः स्वकीयवति । द्व्य० ५ उ० ।

चास-चाप-पुं० । किकिदिविनि, प्रथम० । आ० ह्रा० । पक्षिवि-
शेषः, रा० । जी० । प्रथ० । प्रह्ला० । ह्रा० । उच० ।

चासपिच्छ-चापपिच्छ-न० । चापपक्षे, रा० ।

चिञ्च-मध्य० । "चञ्च-चेञ्च-चिञ्च-ञ्च अवधारणे" । ८ । ३ ।
१७४ । इति अवधारणे चिञ्चशब्दः । अवधारणे, प्रा० ३ पाद ।
"सेवादी वा" । ७ । २ । एए । इति वा चिञ्चम् । 'तं चेञ्च'
'तञ्चेञ्च' । प्रा० ३ पाद ।

चित-वि० । व्याप्ते, अनु० ।

चिभाग-स्याम-पुं० । संपतेज्यो वस्त्रादिदाने, भाव० ४ अ० ।

चिद-चिति-स्त्री० । 'चिञ्च' चयने इत्यस्य स्त्रियां कित् । कु-
शलकर्मण्य उपचयकरणे, प्रथ० ३ द्वार । कारणे कार्योपचारा-
दजोहरणापुपधिसौ, कीयतेऽसागिति वा व्युत्पत्तेः । भाव०
३ अ० । इष्टकादिचये, उच० २ अ० ।

चिद्वक्त्र-वि० । चितिकर्मन्-न० । कृतिकर्मणि बन्धनके, भाव०
३ अ० । चितिकर्मणि द्विधैव-द्वयतो, भावतश्च । द्वयत-
स्तापसादिलिङ्गमहकर्म, अनुपपत्तकसम्पृष्टे रजोहरणादिकर्म
च, भावतः सम्यग्दृष्टपुपुकरजोहरणापुपधिकयेति । (अत्र
सुल्लकहस्तानः 'किद्वक्त्र' शब्देऽत्रैव भागे ५०३ पृष्ठे उक्तः)
चिद्विच्छा-चिक्त्ति-स्त्री० । 'स्वराद्वन्तो वा' ॥ ८ । ४ । २४०४
इत्यन्तः पठ्युदात्ताश्च इत्येवः । प्रा० ४ पाद । 'द्वस्वाद्य-
स्व-स्वामिनिश्चले' । ८ । ३ । २१ । इति त्वाभागस्य ङः ।
रोगप्रतिकारे, प्रा० २ पाद ।

चिद्वदणा-चैत्यवन्दना-स्त्री० । पूजापुरःसरमद्वयविभक्त्य-
ने, पञ्चा० १ विव० । घ० ।

चिह्न-चिह्नुर-पुं० । पीतरागद्वयविशेषे, जं० १ वक्त्र० । आ०
म० । प्रह्ला० । रा० । मध्यद्वयविशेषे, रा० । प्रह्ला० । 'चि'
इत्यव्यक्तं शब्दं कुरति कुर-कः । केरो, वृक्षभेदे, पर्वते, सरीसृ-
पे, चपले, नरले, चञ्चले च । वि० । वाच० ।

चिउरगराग-चिह्नुराङ्गराग-पुं० । चिह्नुरसंयोगनिमित्ते, वस्त्रा-
दौ रागे, रा० । आ० म० ।

चिउरवंध-चिह्नुरवन्ध-पुं० । केशवंधपरिहानमक्षणे स्त्रीकज्ञा-
भेदे, कल्प० ७ लृण ।

चिउरगराग-चिह्नुराग-पुं० । पीतद्वयविशेषनिष्पादिते वस्त्रा-
दौ रागे, प्रह्ला० १७ पद ।

चिउरग्रा-दंश-मणिकते, चलिते, दे० न० ३ वर्ग ।

चिवा-चिञ्चा-स्त्री० । अभिज्ञकायाम्, इ० १ उ० । द्व्य० । ल०
प्र० । पं० व० ।

चितंग-चिन्तक-पुं० । अग्रमादेन ज्ञातरि, भाव० ४ अ० ।

चितंग-चिन्तन-न० । अनुस्मरणे, पर्यालोचने, भाव० ४ अ० ।
चेतसि स्मरणे, परिभाषने, उच० ३ अ० ।

चितंगिया-चिन्तनिका-स्त्री० । अनुग्रहायाम्, स्या० १७ ज० ३६० ।
चितयंत-चिन्तयन्-वि० । स्मरति, संधा० । मन्त्रभावे, सूत्र०
१ मु० १२ अ० ।

चिता-चिन्ता-स्त्री० । चिन्तनं चिन्ता । नं० । मन्त्रवेद्यायाम्,
भाव० ४ अ० । विचार, उच० २३ अ० । पर्यालोचने, सूत्र० १
मु० १२ अ० । दृष्ट० । स्वकृपपर्यालोचनकथायां कथायाम्,
भाव० ४ अ० ।

चिताजोग-चिन्तायोग-पुं० । अतिवृत्तासंयुक्तिचिन्तनसंबन्धे,
यो० ११ विव० ।

चितामणि-चिन्तामणि-न० । वीररसास्वाद्युत्पत्ते, यो० ११ विव० ।

चितामणि-चिन्तामणि-पुं० । चिन्तामात्रेणैवाधेयं मणिभेदे,
मन्त्रभेदे, यो० २ विव० ।

विष्णु-विष्णु-अतीतकाशं विष्णुति, स्या० ३ डा० ४ डा० ।
पृथीतयति, स्या० १ डा० ।

विष्णुजित-वीर्यमान-वि० । 'विष्णु' शब्दार्थे, प्र० ६ पाद ।

विष्णु-वीर्य-वि० । चर-क-इद । वीर्ये, शोधितमतमित्यादि-क-
डितः साधुत्वम् । अन्यथा चरितमिति युक्तम् । उच० १३ अ० ।
पञ्चा० । अङ्गीकृतं, तिष्ठेति, उच० ३१ अ० । हारिते, अ० १ए
श० ३ डा० । सु० अ० । पञ्चा० । "सर्वं सुविधं सफलं नरा-
न्," सुवीर्यं सर्वम् प्रकारेण कृतं संवमतपःप्रयुक्तं सर्वम् ।
उच० १३ अ० ।

विष्णु-विष्णु-वि० । आद्यवर्धने, विष्णो १ सु० ६ अ० । नानाप्रकारे,
अव० ४ हार । जी० । अनेकाधिपे, स्या० १० डा० । डा० । प्रज्ञा० ।
स० । जी० । विष्णो० । उच० । वृ० । रा० । आद्यवर्धनारिषि,
कल्प० ३ कृष्ण । अतिरम्यतयाऽव्युत्थे, औ० । शौजयाऽव्युत्थुतये,
तं० । अनेकपथति, सु० अ० १ पाद० । विष्णवे, कृ० १
सु० १ अ० । चित्रकारिषि, कल्प० १ कृष्ण । चित्रयति, उच०
१५ अ० । न० । डा० । भिस्वादिशेषे, "चित्रमेव हि संसारो,
रागादिक्लेशवासितम् ।" डा० ३१ डा० । विष्णो० । जी० । कर्तुरे,
कृ० १ सु० २ अ० । आलेखने, रा० । अ० अ० । वेणुदेवेशेणुदा-
रिणेः प्रथमे षोडशाले, स्या० ४ डा० १ डा० । राज-
स्य ज्ञानिने, अ० म० डा० । प्रदेशिराजवृत्ते, श्वेनस्यां नग-
र्यां चित्रनामा वृत्तः प्रदेशिराज्ञा प्रेषितः आवस्थां नग-
र्यां चित्रावस्थामपि स्वयुद्धाभिर्गन्तव्यः । जि० १ वर्ग । कापि-
पञ्चनगरं प्रसह्यचक्रिपूर्वसंज्ञावस्थं समुत्तस्य चापमाल-
योनिश्रोतरे, उच० १३ अ० । (स च बलिश्रूयाऽनिदान एव मृतः
पुरिमत्ताननगरे अष्टिपुले उत्पन्नः प्रथमाजेतु 'बन्धु' शब्दे
वर्धते) प्रसह्यचक्रवर्तिनो राजमहिष्योः विष्णुमालाविष्णु-
मन्योः पितरि, उच० १३ अ० ।

विष्णु-वि० । अन्तःकरणे, आव० ४ अ० । आवा० । विष्णं म-
ये विज्ञानमिति पर्यायाः । अ० । म० । मानसे, जी० । आनु० ।
माये, पञ्चा० २ वि० । चेतनास्वभावे, यो० १३ वि० । च-
तयति येन तद् विस्तृतं । ज्ञानं, आवा० १ सु० १ अ० ४ डा० ।
मत्तै, आवा० ४ अ० । आवाभाविमाये, आवा० १ सु० ४ अ० ४
डा० । सामान्योपयोगे, अ० । लिङ्गे वेदना सङ्गानुपयोगोऽ-
वधानमिति पर्यायाः । आव० ६ अ० । गत्यागतिस्यतिसकल-
व्यवहारनिष्पन्नस्य पुण्येराधारे, दश० । विष्णुपयोगो ज्ञा-
नम् । सु० १ सु० १ अ० १ डा० । दृष्टाऽप्यवसाये, सु० ।

तत्प्रविधयः—

कायादितीक्ष्णिकं, चित्तं तिष्ठं मलयं च मज्जं च ।

जहं संहस्स गतींआ, मंदा यपुता दुपा चव ॥

पुनश्चाप्यवसायात्मकं चित्तं विधा-कार्यिकं, वाचिकं, मा-
नसिकं च । कार्यिकं नाम-व्यवसायवसायारेणोपयुक्तं अङ्गका-
रयिकां करोति, कर्मवशां संतीयाङ्गोपाङ्गसिद्धिः । वाचिकं तु-
मयेच्छरी निरवस्था भाषा भाषितव्या, नेदशी सावधेति विमर्शोप-
रस्तरं वञ्चायते । यद्वा-विकथादिमुद्राजेषु धृतपरावर्तनादिक-
मुपयुक्तं करोति तद्वाचिकम् । मानसं चेत्येकस्मिन् वस्तुनि चित्त-
लोकप्रता । पुनरेकैकं प्रविधय-तीभिः, मुक्तं च, मयं च । तत्र

तीव्रमुक्तं, मुक्तं च मयं, मयं च-नातितीव्रमिति मनुमुक्ति-
त्यर्थः । यथा सिंहस्य गतवस्ति लो भवति । तद्यथा-मन्दा च,
पुता च, दुता च । तत्र मन्दा-विलासिता, पुता-नातिमन्दा ना-
तिस्वरिता, दुता चातिशोभनेन स्यात् । सु० १ डा० । आव० ।
(अं चिरमग्नवसायं, तं जायं अं चरं तयं चित्तं । तं दुष्टं
प्रावणा वा, अमुपेया वा अव्य चित्ता ॥" इति ध्यानाभित्तस्य
मेषो 'जाय' शब्दे बहवते)

चित्तउच-चित्रगुप्त-पुं० । योऽन्तं अभिव्यक्तिने, स० । ती० ।
अव० । यमनेदे, चित्रगुप्ताय वै मम इति तपश्चमनः । वाच० ।

चित्तंग-चित्राङ्ग-पुं० । चित्रस्यानेकविधस्य, विवक्षायाः प्राधा-
न्यात्, मादस्य कारकत्वादिबन्धाः । स्या० ७ डा० । सुप्र-
सुप्तमात्रं कर्मरुमिषु सदा चार्कर्मरुमिषु युगलितमप्यस्यमे
जावमानेषु कल्पयुग्मेनेषु, आ० म० प्र० स० । जी० । "विष्णो-
सु यमज्ञं" चित्राङ्गं मादस्यमेकप्रकारसरससुरभिनागवर्ण-
कुसुमवामकं भवति । तं० । अंशुप्रजद्वेषव्याधेम पुत्रे, कल्प०
७ कृष्ण ।

चित्तंरलेस्मा-चित्रान्तर्लोदया-पुं० । चित्रमन्तरं लेहया च
येनां तेषां । तथाविधेषु ज्योतिष्केषु, यथा चित्रमन्तरं सूर्यार्णां,
चन्द्रान्तरितत्वात्, चित्रलेहया चन्द्रमन्तं द्योतरिभस्मत्त्व, सूर्यो-
त्तमामुष्णरश्मिस्तात् । ज० ७ वङ्क० । सु० अ० ।

चित्तकट्टर-चित्रकट्टर-म० । चित्रशब्देन कलिऽजादिकं वस्तु
किञ्चिदुच्यते । तस्य कट्टरः खट्वाः । चित्रकट्टरे, अ० ।

चित्तकण्ठा-चित्रकण्ठा-अ० । द्वितीयायां विष्णुकुमारीच-
हचरिकायाम्, ज० ४ वङ्क० । स्या० । चित्रकण्ठाकाङ्क्षासि-
न्यां चित्रकुमारीकायाम्, जी० । डा० क० । ति० ।

चित्तकर्म (ण) -चित्रकर्मन्-म० । चित्रलक्षितकरणे, अ० ।
म० । आवा० ।

चित्तकृत-चित्रकृत-पुं० । चित्रकारे शिद्विनि, आव० ४
अ० । अ० । परिनिष्ठितचित्रकारोऽमाप्यापि रक्षादिकं प्रमाण-
युक्तं चित्रं करोति, तावन्मात्रं वा वर्णकं पृष्ठाति धावन्मात्रं
समाप्यते । डा० म० डा० ।

चित्तकूट-चित्रकूट-वि० । नानाकथाकथके, उच० ३ अ० ।

चित्तकूट-चित्रकूट-पुं० । विष्णो चित्ररूपानि कृत्वा नि वस्य सः ।
मं० । अमृतापि ममूरस्य पर्वतस्य सीताया महानद्या उच-
रकूले वक्त्रकारपर्वते, स्या० ४ डा० २ डा० । स० । 'दो चित्त-
कूट' स्या० २ डा० ३ डा० ।

कहिं एं संते ! जंबुद्वीपे द्विने महाविदेहे वासे चित्तकूटे
छामे वक्त्रकारपर्वत पथसे । गोयमा । सोऽप्रा महाधर्ष
उचरेणं धीलवन्तस्य वासहरपन्थस्य दार्द्विणं कच्छवि-
जयस्य पुरच्छिमेणं सुकच्छविजयस्य पृच्छिमेणं एत्य
णं जंबुद्वीपे द्विने महाविदेहे वासे चित्तकूटे छामे वक्त्रा-
रपन्थ पथसे । उचरदादिहाणं पार्श्वपथीछविच्छिमे सो-
लस जोअजतहससां पंच वज्राजए जाअजएणं द्वाधि

अ एषाण्विसंभारं जोअणस्स आयासेणं पंच जोअणस-
याइं विक्खंयेणं नीलंनत्वासहरपव्वयं तेणं चचारि जो-
अणसयाइं उट्ठं ठक्कचणं चचारि गाउअसयाइं उव्वेहेणं
तयाइणंतरे च एणं मायाए १२ उट्ठेइओवेहापरिउद्योए परि-
वुद्धमाणे १ सीआमहाणइअनेणं पंच जोअणसयाइं उट्ठं
ठक्कचणं पंच गाउअसयाइं उव्वेहेणं आसत्थं संपाणसंतिए
सच्चरयणामए अण्णे सएहे० जाव परिहत्ते उभओ पासिं
दोहिं पयमवरवेइआहिं दोहिं अ वणसंकेहिं संपरिकित्ते
वसओ इएहिं, वि चित्रकूटस्स ण वल्लारपव्वयस्स ठपिं
बहुसमरमणिजे पुमिजामे पसुचे० जाव आसयंति । चि-
त्तकूटं जंते । वल्लारपव्वय कति कूटा पसुता ? गोयमा !
चचारि कूटा पसुता । तं जहा-सिद्धाययणकूटं ? चित्रकूटेश्च,
कच्छकूटे १, सुकच्छकूटे ४, समा उत्तरदाहिणेणं परुणं
पयमं सीआए उत्तरं चउत्थं नीलवंतस्स वासहरपव्व-
यस्स दाहिणेणं एत्थं नं चित्रकूटे खामं देवे महिहिं०
जाव रायहाण्णि ॥

अथ यतोऽयं पश्चिमायामुत्तरे चित्रकूटवल्कलारं लक्षयन्नाह -
“कहिं णं एत्थादि सुलभम्, नवरत्न आरामे वीर्यशस्त्रस्योजना-
दिकृति विजयसमानं यत्, विजयानां विजयवल्कलारानां चतु-
रस्ययामत्वात् तेन तत्करणं प्रायश्चक्षुः, चित्रकूटमेव पञ्च योजनानीति
विशेषकलानामि कथमित्युच्यते-अस्मद्विपरीतमात्राचित्रकूटमात्रं
पञ्चवतिसहस्रेषु शोधितेषु अवशिष्टानि अवारि सहस्राणि एक-
स्मिन् दशके भाग उत्तरे वाऽष्टौ वल्कलारानि, ततोऽष्टभिर्भि-
न्नयन्ते तानिः सप्तपद्यते वल्कलारानां प्रायं कं पूर्वोक्तो चित्रकूटः,
इह हि विदेहेषु विजयागतेन। सुखवनं वीर्यशस्त्रेरेक्याप्यत्र
सर्वत्र वल्कलारगिरयस्ते पूर्वापरविस्तृताः सर्वत्र तुल्यविलस्ताः,
ततोऽस्य करणस्यावकाशः, तत्र विजयवामरशकपृथुत्वं पञ्चभि-
न्नत्वं सहस्राणि अवारि शतानि बहुस्राणि ३५०६ । अन्तर-
दीपदृष्टुष्वं सप्तशतानि पञ्चाशदधिकानि ७५० । मेखिष्क-
मपूर्वापरमत्तलावनायामपरिमाणं चतुःपञ्चाशत्सहस्राणि
१४००० । सुखवनद्वयपृथुत्वं पञ्चाशत्तानि चतुश्चत्वारि-
शदधिकानि १८४४ । सर्वमीलने जातानि वसुधविलसहस्रा-
णि १६००० । इति तथा वीर्यशस्त्रवर्धपरपर्वतसमीपे अवारि
षोडशशतान्याष्टौचत्वेन अवारि गव्युनशतानि उद्वेधेन, तत्-
वन्तरं च मायया १ क्रमेण २ उत्तरेषोडशपरिवर्त्तमानः २
वज्र वायव्यवर्त्तमानं तत्र तत्त्वतुष्टयमात्रं ३५४ इति ज्ञान्यां
प्रकाराज्जगामिकतरो भवतीत्यर्थः । शीलामहावचनते पञ्चयो-
जनशतान्याष्टौचत्वेन पञ्चगव्युनशतान्याष्टौचत्वेन, अत एव
अ वल्कलसंस्थानः प्रथमोऽग्रे तुङ्गत्वात्, क्रमेणान्ते तुङ्गत्वात्
सर्वविलम्बः, शेषं प्राण्यत् । अथास्य शिखरसीमाव्यमाध्वन्यात्
“चित्रकूटस्स णं” इत्यादि व्यकथं । अथाह कूटस्यार्थाय
पृच्छति-“चित्रकूटे” इत्यादि । पश्योजना सुलभा । मावारी-
स्वयम-परस्परमेतानि अवार्यणि कूटानि उत्तरपश्चिमावे-
व समानि, तुल्यावीत्यर्थः । तथाहि-प्रथमं सिद्धायतनकूटं हि-
त्तीयस्स चित्रकूटस्य दक्षिणस्यां, चित्रकूटं सिद्धायतनकूट-

स्वोत्तरस्याह । एवं प्राक्तनं प्राक्तनमप्रतनावप्रेतनादिक्रियस्याम-
अद्येतनमप्रेतनं प्राक्तनात् प्राक्तनात् पुरस्त्वां ज्ञेयं, तर्हि शीतालीह-
यतोः कस्यां दिशि इमानीत्याह-प्रथमकं शीताया उत्तरतः ।
चतुर्थकं मीलवतो वधेपरपर्वतस्य दक्षिण इति सुचपातोऽलक-
मबलात् द्वितीयं चित्रनामकं प्रथमानन्तरं ज्ञेयं, तृतीयं कच्छ-
नामकं चतुर्थकं चोत्तरात् ज्ञेयमिति । चित्रकूटादिषु वल्कलारान्ये-
वं कूटानामिदेषु पूर्वेषां संप्रदायः-सर्वत्राज्ञं सिद्धायतनकूटं,
महानदीसमीपतो गव्यमानत्वात्, द्वितीयं स्वस्ववल्कलारना-
मकं, तृतीयं पाश्चात्यविजयनामकं, चतुर्थं प्राच्यविजयनामक-
मिति । अथास्य नामार्थं प्रकथयति-“एत्थं णं” इत्यादि । अत्र
चित्रकूटनामा देशः परिवसति, तद्योगात् चित्रकूट इति नाम
अस्य राजधानी मेरोरुतः शीताया उत्तरपदिजाविबल्कला-
राधिपतिस्तात् । एवमप्रेतनेष्वपि वल्कलारेषु यथासंभवं वाच्य-
मिति गतः प्रथमो वल्कलारः । जं० ४ वक्क० ।

देवकूटपु चित्रविचित्रकूटो नामको द्वौ पर्वतौ स्थानतः पृच्छति-
कहिं णं जंते । देवकूराए चित्रविचित्रकूटा खामं दुवे
पव्वया पसुता ? । गोयमा ! पिसइस्स वासहरपव्वयस्स
उत्तरिह्माओ चरिंथताओ अचर्चोचिंते जोअणसए चचा-
रि अ सत्तमाए जोअणस्स अवाहाए सीआए महाएहिं
पुरच्छिमपव्वच्छिमेणं उज्जमां कूमे एत्थं एव चित्रविचित्रकूटा
खामं दुवे पसुता, एवं जवेव जमगपव्वयायं सवेव एस्सिं
रायहाण्णिओ दक्षिणं ॥

“कहिं णं अंते । देवकूराए चित्रविचित्रकूटा” इत्यादि
व्यक्तं, नवरत्न एवमुक्त्याधेन वैश्वयमकपर्वतयोः, वत्तवता इति
शेषः, सैन्ययोश्चित्रविचित्रकूटयोः, एतदधिपतिविशेषयोः
राजधान्यां दक्षिणेनेति । जं० ४ वक्क० ।

चित्रकोकिल-चित्रकोकिल-पुं० । नानारूपे कोकिलपक्षिभिः,
“चित्रोऽस्यः कोकिलो पश्यतु, द्वादशाङ्गो व्यवर्त्तयति” । इत्युप-
सं प्रति वीरजिनः । आ० क० ।

चित्रगुत्ता-चित्रगुत्ता-स्त्री० वल्कलपर्वते विहरणशीलायां दिक्षु-
मारीमहचरिकायाम्, स्त्री० । जं० । आ० क० । आ० प्र० । स्या० ।
वमरस्यासुरेभ्यः स्यासुरकुमारराजस्य सोमस्य महाराजस्याग्रम-
हिष्याम, जं० १० श० ३ उ० । स्या० ।

चित्रपरग-चित्रपृष्ठक-न० । चित्रप्रधाने पृष्ठके, जं० ७ वक्क० ।
रा० । जी० ।

चित्रचमकय-चित्रचमकृत-न० । अनभाष्यार्थोवगाहित्वे,
“आयह चित्रचमकं, देविद्वानं पितं गच्छं” । अहो ५ अ० ।
चित्रशिर्षपसमुज्जव-चित्रनिम्बनसमुज्जव-न० । नानाप्रका-
रकरणादुत्पन्ने, पं० व० १ छार ।

चित्रछास-चित्रन्यास-पुं० । मनोनिक्षेपे, पञ्चा० १ शिव० ।

चित्रपिडा (य)-चित्रनिपातिन्-पुं० । चित्रमाचार्यमिमा-
नः, तेन विपत्तिषु किरायां प्रवाहितं वीर्यमस्येति चित्रनिपाती ।
गुच्छकन्यानुवर्तिनि, भाषा० १ श्रु० ५ प्र० ४ उ० ।

चित्रदोस-चित्रदोष-पुं० । वेदादिषु चित्रं दूषयन्, (वी०)

“ बहोद्विगच्छेय-स्थानास्त्रयस्यपुत्रलासकैः । युक्ताभि हि विचि-
ति, प्रवृत्तयो बर्जयेत्यभिप्रायः ॥ १ ॥ ” चो० १३ विव० ।

चित्रपञ्चपञ्चय-चित्रधनमृजुत्-वि० । मृजुत् बहु चित्रमाधर्मे-
मनेकप्रकारं वा धनमस्मिन्नि प्रति प्रभूतं च धनम् । प्राकृतत्वात्-
मृजुत्तत्त्वस्य परनिपातः । उक्त० । नामाप्रकारचित्रधनशालिनि,
“ इमं मिहं चित्रधनमृजुत् ” । उक्त० १३ अ० ।

चित्रपक्ष-चित्रपक्ष-पुं० । चतुरिन्द्रियजोषनेदे, जी० १ प्रति० ।
प्रज्ञा० । सुवर्षकुमारानामिन्द्रबोर्षदेवबर्षद्वारिणोस्तृतीये
लोकपात्रे, प्र० ३ शृ० ७ उ० । स्था० ।

चित्रपञ्चय-चित्रमृजुत्-वि० । प्रवृत्तस्यस्मादिति प्रवृत्तः, चित्रहे-
तुकावाचिन्, चिन्तं बाली प्रवृत्त चित्रप्रभवः । तथ्याधि धमे,
“ चमेचित्तप्रभवो, वतः कियत्कारणाध्वनं कार्यम् ” । चो० ३ विव० ।

चित्रपञ्चय-चित्रपदयुत्-वि० । नामाधिधाम्यप्रतिपादकामि-
धानयुक्ते, पञ्चा० १६ विव० ।

चित्रपरिच्छेय-चित्रपरिच्छेक-पुं० । ज्यौ, “ चित्रपरिच्छेय-
च्छेप, ” चित्रपरिच्छेको लघुः प्रच्छेदो वक्ष्यते इत्य स
तथा । प्र० ७ शृ० ३ उ० । प्रौ० ।

चित्रफलक-चित्रफलक-न० । चित्रयुक्ते फलके, “ चित्रफलक-
ग्याग्य ” चित्रफलकं हस्ते गतं यस्य । अ० १५ शृ० १ उ० ।

चित्रवद्वल-चित्रवद्वल-पुं० । चित्रमात्रस्यान्वयकारपक्षे, अ० २ वक्ष्यते ।

चित्रजित्-चित्रभिन्ति-स्त्री० । चित्रगतयां चित्राय, दृश० ८ उ० ।

चित्रमेय-चित्रमेद-पुं० । बहुप्रकारे, पञ्चा० ३ विव० ।

चित्रमत्-चित्रवत्-वि० । चिन्तं जीवत्कृष्णं तदस्यास्तीति चि-
त्तवत् । सजीवे, दृश० ४ अ० । सज्वले, दृश० ४ अ० । पा० ।
आव० । आवा० ।

चित्रपाणीद्वय-चित्रानन्दिव-वि० । चित्तोत्तमानन्दितः । इता० १
जु० १ अ० । चित्रमानन्दितं स्फुटीतीव्रतं (‘ दुर्गति ’ सखुदायिति
बलनाम्) यस्य स चित्तानन्दितः । त्रायोद्विद्विनायापाक्षिको
मिह्यास्तस्य परनिपातः । प्रकारः प्राकृतत्वाद्वाच्यः । अतस्त
प्रवृत्ते, जी० ३ प्रति० ।

चित्रय-चित्रक-पुं० । (चोता) द्वीपिजेदे, आ० अ० प्र० ।
रामायं चित्रका बन्धन्ते । आवा० । अशोकावृक्षे, परवृक्षके,
कुष्ठमेदे, वाच० ।

चित्ररत्न-चित्ररत्न-न० । चिन्तं मनस्तत्त्वमिव चित्ररत्नं,
मिमेस्त्वन्नायत्तोपाधिजनितविकारत्वादिस्वाधर्मात् । इता०
२४ अ० । प्रकाशस्वभावाधर्माध्वनोमाधिक्ये, पञ्चा०
२ विव० ।

चित्ररस-चित्ररस-पुं० । चिन्तं चित्रिणा रसा मधुरादयो मनो-
हरिणो बन्धः सकाशात्संपद्यन्ते ते चित्ररसाः । स्था० ७ उता०
भोजनार्थेभ्यः, स्था० १० उता० । विशिष्टद्विचित्रकमशक्तिसाल-
नकपञ्चासप्रभृतिजोऽपि चापरिभिनस्वातुतादिरूपोपेतमि-
ववर्षपुष्टिद्विस्तुत्वाद्भाजनपदाद्यपरिपर्यैः फलमर्थविराजमा-
नेषु (म०) भोजनवाग्भिः, स० १० सम० । अनेकवद्विचित्रसा
परिचित्तन भोजनार्थविनायपतेषु, जी० ३ प्रति० । युक्तिकामनु-

धोपमोन्वकल्पवृक्षेषु, आ० अ० प्र० ।

चित्रराग-चित्रराग-पुं० । विविधरागराजिते, प्रश्न० ४ आ-
अ० द्वार ।

चित्रल-चित्रल-वि० । शुभदे, श्राव० ४ अ० । अ० । आरस्य
जीवचिरेष, जी० १ प्रति० ।

चित्रल-चित्रल-वि० । कः प्रत्ययः स्वार्थिकः, प्राकृत-
लक्षणवयात् । विचित्रे पञ्चवर्ण (गुह्यादि) रचनोपेते रजा-
हरये, ग० ३ अधि० । हरिणाकृतौ हस्तुराचिरेष, प्रश्न० १
आअ० द्वार ।

चित्रक्षि (ष्)-चित्रक्षि-पुं० । मुकुलितसंपदे, प्रज्ञा० १ पदा

चित्रवक्षि-चित्रवक्षि-स्त्री० । गन्धप्रधाने वक्षिभेदे, कल्प० ७ कृष्ण ।

चित्रवि-चित्रमपगपन्वय-चित्रविचित्रयमकपरेते-पुं० । वेवकु-
रुषु शीतोदाभा उभयपार्श्वतश्चित्रकूटस्य पर्वतः, तथा वक्ष्यते कुरु-
श्रीताम्रिधाना नद्या उन्नयतो यमकाभिधानौ पर्वतौ स्तः । तेषु,
अ० १४ स० ८ उ० ।

चित्रविण्ण-चित्रविण्ण-पुं० । चित्रमेदे, चित्रकालुष्ये,
चो० ७ विव० ।

चित्रविण्ण-चित्रविण्ण-पुं० । मानसावेद्ये, पञ्चा० ३
विव० ।

चित्रविचमय-चित्रविचमय-पुं० । चित्रममकारये, तं० आ० अ० ।
चित्तस्य चित्रमो विशेषण म्रमणमनवस्थानं यस्मात् । उन्माद-
रोगे, वाच० ।

चित्रविष्णु-चित्रविष्णु-स्त्री० । चित्रविष्णवे, चित्रविष्णुतेरा-
धमवृत्तिरिति चित्रविष्णुत्वादेरितिः आंसेवादी प्रवर्तते । दृश० ।

चित्रवीणा-चित्रवीणा-स्त्री० । आकारविशेषवत्त्वां वीणायाम्,
रा० ।

चित्रसंजुह्य-चित्रसंजुतीय-न० । चित्रसंभूतबोधावस्थालयो-
निजातयोरवस्थानकप्रतिबद्धे वक्ष्यते । चित्राभ्ययनानां चार्दशेऽभ्यय-
ने, (उक्त०) चित्रसंभूतीयमिति नाम, अतश्चित्रसंभूतनिष्-
पामिधानायाऽऽह निर्गुणकृष्ण-

चित्ते संजुयमि य, निकलेव चउकत दुहा द्ये ।

आगम-नोआगमतो, नोआगमतो य सो तिबिहो ॥१४॥

जागमसरिरमिष, तन्वदरिते य सो पुणो तिबिहो ।

एगजवियवकाउय-अजिमुहो नो नामगो य ॥ ६५ ॥

“ चित्र संभूतीओ, वेदसां भावओ क मावओ । तेसुं इति व ”
फादे तयोः समुत्थितमिति प्रवं चित्रसंभूतीयम् । “ वृक्षाब्धः ”
॥ ४ ॥ २ । ११४ ॥ इति (पाणि०) छप्रत्ययः, वृक्षसंज्ञा तु-“ वा
नामवेधस्थ ” इति वक्ष्यताम् ।

साम्यतिकाधिमौ चित्रसंभूती, कन बालयोरधिकार
द्वयार्थद्वयार्थऽऽह-

साएए चंदर्वा-सयस्स पुणो उ आसि मुणिचंदो ।

सो वि य सागरचंद-स्स कंतिए पव्वए सयणो ॥१६॥

तद्वाहुराकिलंतं, समर्थं दृष्ट्वा अदभिनितुयंतं ।
पक्षिभिराया य बोदी, पक्षो गोवाहुराचोहिं ॥ ६७ ॥
ततो दुभि वुगंठे, काठं दासा दसभे आयाया ।
दाभि य उधुयारपुरे, अहिगारो बंजदेष्ये ॥ ६८ ॥

याथावयस्याप्युच्यतेः स्पष्टं यत्, नगरं च (पञ्चव सम-
त्ति) प्रमाजीत्, समानं प्रतोऽप्येति समानं, सर्वभारत्कि-
रक्षितः सन् । बह्ना-आयत्तीति अयमर्थः तत्पक्षी सन्, नि-
श्चयनयापेक्षं चैतत्, " नेरए नेरएष्य उचयचह " इत्या-
दिष्व । तथा (अदभिनितुयंतं ति) अदभोभिः स्वतन्त्रवर्षाधि-
ष्कान्तमित्यर्थः । आवायेस्तु कथानकमग्नः । तत्तद्वत्-अस्ति को-
वाहुराऽहुरादृतं साकंतं नाम नगरं, तत्र वासुविगतजीवा-
जीवाहितस्वच्छावातंसको नाम राजा, तस्य च भारिणी दे-
वी, तत्पक्षी भुविनष्टः, स च राजा नगवा समुत्पन्नसंवेग-
स्तेनैव ज्ञानं राज्येऽभिषिच्य प्रव्यापयामिषिष्यत्, प्रतिपाद्य च
प्रव्यापयमगतं मलकहोऽपवर्गमगतम् । अस्या च सागर-
मन्त्रावायै बहुशिष्यपरिवृतास्तवागताः, निगतश्च अन्तर्द्वपति-
स्त्वद्वन्नाय, इच्छामानेन सूरयः, स्तुत्या च तानुपविष्टद्वान्ति-
के, नृतश्च तदकथितो विद्युजो धर्मः, समुत्पन्नश्चास्य तत्कर-
णमिहायः, ततः स्वसुप्तं राज्यं निवेष्ट्य प्रतिपक्षोऽसौ भ्रात-
र्यम्, पुरीता ज्ञानेन प्रह्मणसेधनोजयसङ्कषा शिक्षा, प्रवृत्ताभ्या-
म्भवा सुसायैव सगच्छाः सागरचन्द्रवृष्टयोऽप्यामय, भुवि-
कम्पुजिह्व तैः समं भ्रमन् शुक्तिमोक्षोक्तकषे भक्षयामिभि-
र्यं कविष्यन्त्यन्तमं प्राप्तिष्यत्, त्रिष्टेव वास्मिन् प्रवृत्तः सायौ
गन्तुं, प्रवृत्तिताः सहजानेन सूरयः, विस्मृतश्चावमेधाय,
प्रतिधत्तश्च उवाचनेन पुरीतनकायनस्तनुकारिणी वि-
म्वद्यतश्च, तत्र आसौ परिभ्रमन् गिरिकन्धरायतिकाभ-
वितिमोक्षतभूमागात् पश्यन् जयानकानेकान्पितरन्तुमहादि-
स्वायदानुसंधैः, नृनोयदिने तदा च ध्रुवनामकुक्षिः शुष्को-
ल्लपतनातुरेकं वृक्षभाषायां मूर्खोयशनष्टयेव । इहभ्यनुमि-
गोपालद्वारकैः, उत्पन्नाऽमीषामनुकम्पा, ते स्मरितमागस्य
भारतोन्मिषदतिजनेन पावितोऽसौ, तदैव समाव्वस्तक
मीतो गोकुलं, प्रति जागरितः तत्काळोचितकृत्वेन, प्रतिज्ञाजितः
मातृकाभाविना, कथितस्तेषामनेन जिनप्रणीतपञ्चमो, पुरीत-
कायनेति मंगलत्रे, गनक्षाली विवक्षितस्थानं, तं च महासंवि-
देमन्त्रोक्तं यथाः समजानं जगुस्सा, तनुकम्पातः सम-
वत्साजुनावतश्च निर्येष्टं चतुर्मरिचि देवानु, अगुम्भ हेमलोकां,
तन्मन्वुतो काकतज्जुपुलो कतिभिज्ञवातारितौ ह्यविषुकार-
पुत्रे अङ्गुले जातौ, (तत्तत्कथयता य ह्युक्तारीयनाम्बनन्तराव्य-
वर्त्तमानिह्येऽपि प्रस्तुते प्रसन्नतोऽपीधिकारोऽप्युक्त इति
माथात्रयनायाधैः । उक्तं १२ अ० । ७० । (महावृत्तकथानकं
' भवसच' शब्दे बह्वर्थे) ।

चित्तसंविद्वा-चित्तसंविद्-श्री० ॥ ६८ ॥ स्वपरचित्तगततामावि-
क्ष्य, " हृदये चित्तसंविद् " । हृदये शरीरमन्त्रावितोयेऽनेमुच-
लत्पुण्डरीकारे संयमावेतसः संविद् स्वपरचित्तगततामावरा-
नाद्विहानं प्रवर्ति । अ० १६ अ० ।

चित्तसमा-चित्तसमा-श्री० । चित्तकर्मभयवद्वे, प्र० १
अ० ७ अ० । आवा० । अ० ।

चित्तसमाहिद्याष-चित्तसमाचित्तस्थान-न० ॥ ६८ ॥ मन्त्रः समा-
चित्तस्थे, (व० ४०) भेषु सन्तु चित्तस्थ प्रवृत्तपरिपातिर्जायते ।
तानि ह्यस-

सुयं ये आश्रितेति जगवया एवमन्त्रायां इह सन्तु येरेहि
जगवन्तेहि दस चित्तसमाहिद्याषा पञ्चाषा, कतरां सन्तु तां
येरेहि भगवन्तेहि दस चित्तसमाहिद्याषां पञ्चाषां ? ।
इमां सन्तु येरेहि दस चित्तसमाहिद्याषां पञ्चाषां । तं-
महा-तेषां काक्षेयं तेषां समर्थं बाधियमाणे शरीरे श्रेयसाः
एवं नगरवक्ष्यो बाधियन्ते । तस्य च बाधियमाणस्य
नगरस्तं बहिष्य उत्तरपुराक्षिमे दीप्तिमा एवृत्तिपलास एव नयं
नेर एव श्रेयसाः चेष्टयन्ते आधियन्ते । जितस्य राया,
तस्य नं भारिणी देवी, एवं समोसरयं बाधियन्ते ।
आव पुरविसिन्नवद्वे सामी समोसरो, पक्षिन्न निम्नया,
धम्मो कहितो, परिसा पक्षिगता, अज्जो ! इति समये ज्ञ-
नवं महावीरं समया निर्मया य निर्मयी य आर्मेतेषा
एवं वपासी-इह सन्तु अज्जो ! निर्मया य निर्मयी य
वा निर्मयासमितायं भासासमितायां एवभासासमितायां आ-
दाश भंढयचित्तसेवयासमितायां उत्तरापासवयलेलसि-
याणवज्जपारिडावणियासमितायां मयसमितायां वयसमिता-
यां कायसमितायां मणुगुत्तायं वसुधायां कायमुत्तायं गुचि-
दियायां गुचवंजवारीयं आयुष्टीयं आयुष्टितायं आयु-
ष्टीयं आयुपरकषायं पक्षिन्नयणोसहिष्टसु समाहिद्याषां
क्रियायमाणायां इमां दस चित्तसमाहिद्याषां असमुत्प-
न्नपुष्पां समुत्पज्जिन्ता । तं जहा-धम्मवित्ता वा से अस-
मुत्पन्नपुष्पा समुत्पज्जन्ता सन्ते धम्मं जाणिष्ये ?,
सुविद्यदंसये वा से असमुत्पन्नपुष्पा समुत्पज्जन्ता अहा-
तत्त्वं सुविद्यं पाणिसे जाइसरेण वा से असमुत्पन्नपुष्पा
समुत्पज्जन्ता अयाप्यो पोराणि य जाइं सुपरिचर अह स-
राभिष्ट, देवदंसये वा से असमुत्पन्नपुष्पा समुत्पज्जन्ता, दिव्यं
देवहिं दिव्यं देवसुं दिव्यं देवाधुवावं पाणिचर ४,
आहिद्याषे वा से असमुत्पन्नपुष्पा समुत्पज्जन्ता ओहिषा
लोवं जाणिष्ये ४, ओहिदंसये वा से असमुत्पन्नपुष्पा
समुत्पज्जन्ता ओहिद्याषां पाणिचर ६, वयजवयसाये
वा से असमुत्पन्नपुष्पा समुत्पज्जन्ता अतो मयुस्ससिच-
सु अहाइजेसु दीवसमुत्पन्न सप्पायां पंथिदियायां पञ्चगायां
मणोगते जावे जाणिष्ये ७, केवलनाये वा से असमु-
त्पन्नपुष्पा समुत्पज्जन्ता केवलकणं लोयालोयं जाणि-
ष्ये ८, केवलदंसये वा से असमुत्पन्नपुष्पा समुत्पज्जन्ता
केवलकणं लोयालोयं पाणिचर ६, केवलमये वा से अ-

समुपपद्यन्ते समुपजेज्जा सम्बुत्तस्यद्दीणाए ? ० ।
 आर्ये चिचं समादाय, भ्रातृ समणुपस्सति ।
 वम्मेद्धितो अबिगणे, निम्बायामभिगच्छति ॥ १ ॥
 य इयं चिचं समादाय, चुच्चो क्षोयंसि जायति ।
 अप्पणो ठच्चं ठायं, सत्थए। थायेण जाणति ॥ २ ॥
 जहा तच्चं तु सुविणं, सिण्यं पासति संवुदे ।
 सत्वं च ओहं तरती, पुत्तसादो य विमुक्कति ॥ ३ ॥
 पंताहं जयमाणस्स, चित्तिचं सत्थसात्थं ।
 अप्पाहारस्स दत्तस्स, देवा दंसंति ताविणो ॥ ४ ॥
 सम्बकामविरत्तस्स, स्वमंतो भयचैरवं ।
 तओ ते ओह्दी जवति, संजत्तस्स तवसिणो ॥ ५ ॥
 तवसा अबद्धस्स, दत्तणा, परिदुक्कति ।
 ठच्चमहंयं तिरियं च, सत्वं समणुपस्सति ॥ ६ ॥
 सुसमाहितत्तस्स, अबितक्कस्स जिक्कुणो ।
 सत्त्वतो विपक्कस्स, आया जाणति पज्जवे ॥ ७ ॥
 जहा से खाणवरणं, सत्वं हेति स्वतं गवं ।
 तदा लोमल्लोगं च, जिणो जाणति केवळी ॥ ८ ॥
 जया से दत्तिखावरणे, सत्वं होइ स्वयं गवं ।
 तओ लोमल्लोगं च, जिणो पासइ केवळी ॥ ९ ॥
 पक्कमाए विट्ठज्जाए, मोहणिजे स्वयं गते ।
 आसत्तं लोमल्लोगं च, पासंति सुसमाहिते ॥ १० ॥
 जहा य मत्तयसुपीए, दत्थाए हसती तद्धे ।
 एवं कम्माणि हृष्टंति, मोहणिजे स्वयं गते ॥ ११ ॥
 सेणावतिम्मि णिहत्ते, जहा सेणा पणस्सति ।
 एवं कम्मा पणस्संति, मोहणिजे स्वयं गते ॥ १२ ॥
 धूमहीणो जहा अगो, स्त्रीयत्तो ते निरंघणे ।
 एवं कम्माणि स्त्रीयंति, मोहणिजे स्वयं गते ॥ १३ ॥
 मुक्कमूले जहा रुक्खे, सिक्काण्णे ण रोहति ।
 एवं कम्मा न रोहंति, मोहणिजे स्वयं गते ॥ १४ ॥
 जहा दह्माण्णी बीयाणं, ण जायंते पुण्ण अंकुरा ।
 कम्मावीएत्तु दुहेत्तु, ण जायंति जवंकुरा ॥ १५ ॥
 चिक्का उरालियं वौद्धि, नाम गोचं च केवली ।
 आठयं वेयणिजं च, छिक्का जवति छीरये ॥ १६ ॥
 एवं आजितसामग्गं, चित्तमादाय आडसो ।
 सेणियं पिबुवाग्गम्, आता सोहिमुक्कपादइ 'भि वेमि' ॥ १७ ॥
 " सुयं मे " इत्यादि शब्दाः, ननु कृत एव मङ्गलं-
 पञ्चास्तर्हि किमर्थं प्रयोऽपि प्राशुदानं यौनकस्याव इति
 चेत् ? । अन्वते- " यावत्स्वयं तवाकरत् " इति वा-
 क्यस्य पुनर्नमस्कारेण न पुनरुक्ताऽऽशुद्धीया इति, नवरं
 विस्तृत्य मनसः समाधिस्थानानि, समाधिप्राप्तानि यावत् ।
 तद्यथा- " तेण काले यं तेणं समए ॥ इत्यादि । ननु स्व-
 चिरिद्वाराम्नि दृष्टा कित्संति तेषामान्युक्तानि इति

पुत्रमुत्पत्तं, किमर्थं तर्हि ह्योऽपि प्रगल्भजनानुवाचपूर्वकम् "ते
 मे काश्च मे" इत्यादिपुत्रम् । उच्यते-स्मृत्यान्वितोपकारिणाप्येव-
 मुत्पत्तम् । यज्ञ-स्वयमेव स्वयंवेरैरा-स्मृत्युक्तानि भविष्यन्ति
 न पुनर्येव केरैर्येषांविष्वापिशाचिनाकिराकणयेदं ह्यम् । तत्र
 यस्यां नगर्वा यस्मिन्नुद्याने वया अगर्वाक्षिभ्योऽपिपतिदेश वि-
 त्तसमाधिश्चानामि व्यापृणाति स्म, तपोवेदहरीशुचिः प्रथमतः
 मग्न्युद्यामिद्यानपुरस्तरं सक्तहवकम्यतोऽप्यं बहुकाम इ-
 दम् । "ते मे काश्च मे" इत्यादि । ते" इति प्राकृत्येनोक्तवाच-
 स्सिञ्जिति, यस्मिन् समये प्रगल्भं प्रस्तुतां चित्तसमाधिश्चान-
 वकष्यतामकथयत् तस्मिन् समये, वाणिज्यप्रभं इति नाम्नं वा-
 गमिष्यताम् । मन्विदादीनांयुति तत्पन्नं वर्धत, ततः सत्समज्जन-
 रतिभिः । अर्चयते-व्यव्यापणं कर्मणांवाच्यंस्मिन् समिधते तदैवा-
 भवत्यु । ननु विष्वाङ्गिन् प्रग्यविद्यानकाले, एतदपि कथमवसेयमि-
 ति चेदं । उच्यते-अथ कांक्षोऽस्योपिबो, अस्वसापिपणं च प्र-
 तिपक्षश्रमभावादिनि हानिमुपगच्छति । एतच्च सुसुतीतं जिम-
 बन्धनवेदिनामतोऽन्यविशेषमुद्यानं न विरोधयति । "एतद्" इ-
 त्यत्र नगरवर्णको ज्ञेयः । स चायम्-"रिद्धिरयमियसमिधे प-
 मुपुत्रजणजायवय" इत्यादि औपपातिकप्रग्यप्रतिपादितः
 कर्मसंतति एवैको वाच्यः । स्वहं प्रग्योऽरवमवाप्तं लिखयते, स-
 मस्तं तप योऽपुपातिकवाच्यवयः । "तस्मै मे" इत्यादि । तस्य
 वाणिज्यप्रभमगतरस्य बहिरुत्तरयोरस्यां हि उत्तरपूर्वो कपो दिग्धि-
 भागः, ईशानकोण इत्यर्थः । एवकारो मागधमायानुसृतः । अथ-
 नैवचनप्रभिनः । यथा-"कयंरं प्रागृह्य हि तैपके" इत्यादी ।
 वृत्तौपवाप्तमिति नाम कैयमवयवम् । च्चिन्तैवैवमवयवमस्य
 वा भावः कर्म वा कैयम् । तच्च संज्ञावाप्तत्वाद् देवता-
 प्रतिदिन्ये प्रसिद्धः । तत्सम्प्रभययत्तुं यदवयव शुद्धं तद्-
 नुपवाचारादुच्यते । सत्समायानं तुल्ये । "तवहं व-
 नुत्तरावतं कृत्यम्, न तु मय्यनायानं वायानात् ।" इत्यादि ।
 इत्यमयत्तं, (चेष्टकष्यस्यो ज्ञापियव्यो) "कैयवर्णको अ-
 भितव्यः" । सोऽप्युपातिकप्रग्यवसेयः । (जिवसत् राया,
 तस्सु च) तस्य जितशुनुराक्षो वारिणी नाम्नी देवी समस्त-
 मुद्रमुद्रधाना भार्यो । एवं सोमोत्तरं मायवर्णको । एवमि-
 त्तमुद्रोपातिकप्रग्युसारणे सर्वे निरवशं समवसेयं अ-
 वयवतामनपरिचमित्तप्रथमेक्यादिकं भगनीयम् । "जाव पु-
 व्वशिषावपु एव सोमोऽहं" जाव "ति" यावत्पुत्राणाद् "जेनेव
 वाणिज्यप्रभं नगरे जेणुषं द्रुतिपक्षास्य चेष्ट एवैव पुव्वसि-
 षावपु एतेष्वेव जेणुषाङ्गम्" इत्यादि औपपातिकको पादिकं
 सर्ववसेयम् । संज्ञासमायैव दृश्यति-पृथ्वीशुजापह्नुकं स्ना-
 मी समवस्तुत्, पृथ्वीशमिता (यस्यो कश्चिद्) इति स्वामिना पर्येषे,
 "कश्चि जाय" इत्यादिमायवर्णको भवेः कथितः । साम्प्रतं
 विष्वाङ्गिन् प्रदृश्यति-(प्रक्षो) इति । इति वायाः । इत्यानवयव-
 कनं प्रग्योऽपि प्रगल्भं महावीरः अमनान् निर्मेषान् निर्मेष्यच्च
 सामान्यतया एवमावाहीद्-"इह जानु" इत्यादि । इह जानु इति
 निमित्तं इति । इह शोके, प्रवचने वा । जलवधारणे । कथं कथं वा-
 मिति । निर्मेषा निमित्तान्मागध्यावर्णकोवादिवाच्यं । यमोपकारव-
 र्जोऽनादिनिर्मेषा, तेषां निर्मेष्यानाय, एवं निर्मेष्यानाम् । कथं
 मूलानामिष्या- (हरियाणं ति) स्मेकोऽभावेनेति निष्कोष समिति-
 रीत्यां विषये समितिः । कण्डादिवाहनाकान्तेषु सुपरिस्मरणा-
 पितृपुत्राकविचिन्तेषु शुभाभाविर्भविर्भयानिमित्तं कर्त्तव्यं, त-
 शुका, तेषाम् । एवं भाषासमिनासंविष्टैवैषां समितिर्मागध-
 ॥

गताः साधुभिः सम्यगुपयुक्तैर्नवकोटीविद्युद्गैः प्राण्यम् । (आयाणे इत्यादि) आदानं प्रदत्तं, निक्षेपणा मोक्षेण, ज्ञातृकामं सर्वोपकरणं, मध्ये स्थितो भाग्यमात्राद्यः काकासिगांक्षकन्याय-नामयन्त्राणि संवध्यते, तत्तद्ध आत्मनायादाने निक्षेपणायां च समितिः प्रकृणप्रमाजैर्नृपिका सुन्दरचेष्टा, तथा युक्तानाम्, उच्चाटनानां परिष्ठापना पुनर्गच्छतपोमयासाः, तत्र मया परिष्ठापनिका, सा बाली समितिश्च प्रयुक्तेष्वर्थादिपूर्वां चेष्टा, तथा समितानां, तपोचचारः पुरीषं, प्रकल्पयं सूत्रं, बलां निष्ठीबनं, सिद्ध्याय नाशिकान्तेष्टा, अष्टौ प्रभं, तेषां परिष्ठापने समितिः, श्रीवत्सार्धनाकृष्टागुणं स्थपितलं, तथा (मयसमितानं ति) ममसा समितानाम् । एवं वाचा, कायेनेति च स्थाय, तथा समितानां मयेवणे (मयपुत्राणं ति) गोपनं युतिः, तथा सुखानाम्, एवं चबला, कायेन, अतएव गुरुनिक्षेपणां गुप्तप्रकाशिरि-या, त्रयः कर्णजानामिह्याह-भावतो हि प्रकृष्टासन्धितिकत्वा-न्मोक्तस्त्वर्थापनंस्तेषाम्, आत्महिता-आत्मनो हितमिव हितम् आत्माहितं, (हिताहितं च शरीरे आत्मनि च जवति, तत्र शरीरे हिताहितं पद्यापद्याहारदिकम्, आत्मनि तु हिसादिप्रवृत्ति-निवृत्तां) अथवा-आत्मनो हितानि त्रीणि निष्ठापनि पात्रादिक-शानानि, तदपनयनं, तद्विस्तयेनां च आत्महिता, तेषाम् (आय-जोगीणं ति) आत्मयापताः स्ववशे बधमात्राः योगा मनोवाक्काय-यज्ञज्ञाना येषां ते आत्मयोगिनः, आराधयोगिनां वा, तेषां, तथा येषां ते आत्मपराकामस्तेषां, तथा (पवित्रयपोसदिव सुसमा-हितप्राणं ति) पक्षे भवं पाक्षिकम् अर्थमासिकं पक्षे, तत्र पोष-धः पाक्षिकपोषधः, सोऽस्ति येषां ते पाक्षिकपोषधिका। यत-इच्छाः-“पक्षिण्यं पवित्रयमेव, पक्षिण्यं पोसहो पक्षिण्यपोस-हो जाडरसिप्रभृतीषु वा । अत्रापि स एवायैः यथा पक्षे अ-र्थेभ्यः जवं पाक्षिकं, तत्र पाक्षिकं पोषधः पाक्षिकपोषधः, अत्र च नियतः पोषध उपासकपः । यतः अत्रिचाराधवनहृ-दवृत्तौ-“सर्वेभ्यां प तपोयोगाः, प्रशस्तः कालमर्थेषु । अष्टम्यां पञ्चदश्यां च, नियतः पोषधं बसेत् ” ॥ १ ॥ तथा श्रीभा-षयकचूर्णी-“सन्वेसु पात्रकपन्धे-सु पस्यतो जिममते तवो जोगी । अष्टमिपञ्चरसीषु, नियमण इषिषु पोसदिव ॥१॥” इति चवनात् पाक्षिकं बध्नं तपः कार्यम् । उपलक्षणं चैतच्चतुर्दश्य-ष्टम्याः, तत्रापि तपः कार्यम् इति । अथपञ्चांक्षं चूर्णिकृता-“जा-वहसिप्रभृतीषु वा ।” अत्र बागम्हः सनुचयवायै अनुकपर्वसं-प्रादक्षे ध्यायति तच्चूर्णिकृता, तत्र तपोविशेषक्यायुधैरुपलक्षितं युक्तानां साधूनां मयं (समाहितप्राणं ति) समाधिप्राप्तानां ज्ञानवर्शोच्चारितकपसमाधिमतो (जिवायमाणां ति) धमे-शुच्यं ध्यानं ध्यायमानानाम् (रमां ति) इमानि अनन्तरवह-मायस्वकपाणि दृष्ट विचसमाधिरस्यानि (असमुपपद्यु-व्यां ति) असमुपपद्युर्वाणि, कदाप्यतीतकाले न समुपपद्यु-र्वाणि इत्यर्थः । समुपपद्येरिति शेषः । तद्यथा-(धमेत्यादि) ‘से सि’ निर्देशे, तस्य दवंगुणजातीवस्य निर्गमयस्य निर्गमया वा (धमेतिष्ठेति सि) धम्मो नाम स्वभावः जीवज्ज्वाणामजी-वज्ज्वाणानां च, तद्विषया भित्ता, कथंका ?-भित्ता भित्ता उता-निवाः, कपिण उताकपिण तत्तादिकपा (असमुपपद्यु-व्यां ति) प्राभवत्, सत्यं धर्मं ज्ञातुम् । अथवा धर्मभित्ता-यथा सर्वे कुल-मया धर्मोमना अगिबोहकाः पूर्वापरविहङ्गा मनः सर्वधर्मेभु शोभनतरोऽयं धम्मो जिमपशीत एवंप्रका इत्येकश्च ? (अशी-त्यादि) सं सम्यग्ज्ञानावीति संज्ञः, तस्य दवं ह्यं सङ्गानं, यथा-

पूर्वोहं वा दृष्ट्वा पुनरपराधे प्रत्यभिजानीते-भसौ गौरिति । “अ-समुपपद्ये” इत्यादि प्राप्यत् । (अहं सत्तामिति) अहं सत्तामिति-अ-मुकोऽहं पूर्वमेव आसं, सुदर्शनादिवत् इति ॥ (सुमिण-आ-दि) स्वप्रदर्शनं यथा-जगत्तनो ब्रह्मसमस्यामिनः प्रकृत्या प्रति-पादितं स्वप्रफलं तथा, अथ सौ पुत्र्यां वा एकां महतीं इत्यव-किम् (अहातं चं ति) यथातथं फलं स्वप्रकृत्युज्जितस्वरमण्यं, आत्मनः पौराणिकीं जातिं स्मरन् विन्त्या कल्पयते । तत्र (देवर्ष-सणे व ति) तं यद्यासावितिहृत्वा देवाः ‘से’ तस्य आत्मानं दर्शयन्ति, विष्णोर्देवर्षि विष्णोर्देवपुति विष्णं देवानुज्ञातं कुरुषु ॥ (आदिनासा वा से सि) अथविज्ञानं क, शेषकल्पयता देवाव-विद्युर्गैर्न दे, मनःपर्वयज्ञानम् (अंति सि) अतमप्यं अनुपपद्ये-त्रस्य अर्जवृत्तिषु द्वीपसमुत्पे जन्मद्वीपप्राप्तोक्तकल्पकृता-रुपु संज्ञानां मनोलाभिमताम्, एवंविधानां पञ्चिन्द्रियानां पयो-सकानां पौराणिकपुत्रमेतानां मनसि यताम् अतोमताद् प्राप्ताम् परिशामस्वकपरां ज्ञापयति ॥ ‘केवलनाम्’ इत्यादि भ्रमकम्, नवरं केवलकल्पमिति केवलं ज्ञानवत् परिपूयै सकलसांशसंपूर्णं शोकाशोकं ज्ञातुम् ॥ एवं केवलदर्शनम् ॥ (केवलमप्यमिति) केवलज्ञानेन यद् मरणं केवलमरणम् (सत्यमुपपद्युर्वाणां ति) सर्वदुःखप्रज्ञापयम् ॥ १० ॥ साम्यं गयोक्तं कार्यं स्तोत्रैर्कै-श्वर्यं- (आयं ति) आजां नाम रागद्वेषादितं क्षिप्तं चकप्ये, ह्युदय एकमेव सम्यक् आदाय गृहीत्वा (जाणं ति) ध्यानं धर्मं पश्यति कराति, ध्यातुमानमेकार्येणात्, सम्यक् यथा जवति तथा भवति, तथा अन्त्येष्टम् अनु पक्कायपश्यति, पुनःपुनर्वा प-श्यति कराति समनुपश्यति, पुनः कथंभूतः ?-(धर्ममिच्छेति सि) धर्मे स्थितः-धर्मे यथायथोपलभ्यते ज्ञानक्रियाकपे स्थितो ध-मेतिष्ठः । पुनःकथंभूतः ?-आत्मिणो) अविमना-परसमयेव मनो यस्य च याति सोऽविमनाः । अथ वा-शुद्धादि जिनवचने न करातीत्यविमनाः, स एव पूर्वाकमुष्णिगविशो निवर्णं कायवाह-होपशमलक्षणं, मोक्षं च अविमन्यात् । न एव गत्यपोस्त एव ज्ञा-नार्थो इति ब्रह्मनात् याति इति गाथायैः ॥१॥ (ण इमं ति) न इति प्रतिषेधे, (इमं ति) एतत् विषं ज्ञानं, सम्यक् आदाय गृहीत्वा, किं तत् ज्ञानम् ? उच्यते-जातिस्मरणादि, नृपो भूयः शोकं संसारे जायते ज्ञपयते, आत्मनः (उत्तमं ति) प्रधानं स्थानं वा हि परमेव-“मासम् अनुकुर्यैव रूपम् । अथवा-उत्तमः संपन्नो मोक्षो वा, यतो ज्ञातं कमे वा न दिद्यते । अथवा-उत्तमं श्रेष्ठ निर्वाहं कर्तितं वा आत्मनः, तज्जातीते ॥१॥” जहातं तु” यथानयम्-अविषयवादि-क्यं यत्तु यथातथ्यमित्युच्यते, यथा चरमगीयकृता दृष्ट स्मरा दृष्टाः, क्रिमे च फलमजिनः, तथा क्षिप्रफलं पश्यति, संवृतात्मा निवृत्ताभ्यहारः, सर्वे निरवशेषे, यद्यर्थः स्वगतानेकमेवदुःखक-‘श्रोहं’ सततं प्रवृत्तप्रवाहं संसारसमुत्पन्नं च समुत्पन्नं, अत्रा-प्यं पारम् । एवमित्ये तदतिन पुनः संसारी यथाति, (उत्तममिच्छेति सि) दुःखतात्तुः शोभायार्थकमेतः शरीरमानसिकाद्वा दुःखात्, सांसारिकाद्वा विविधाधर्मेकप्रकाराः समुत्पन्ने इति गाथायैः ॥३॥ (पंतां ति) आत्मानं कल्याणमूल्यानं जीर्णानि भजमानस्य सेवमानस्य (क्षिप्तं सत्यगायनं ति) विविक्तं रहस्यमप्यं क्री-पगुणवद्वलसंलग्नमितम् । अथवा-(विचि) ‘निर्विः’ पुत्रभावे, पुत्रिध्यादिजीविभ्यः पुत्र्यभूतानि, तदपि सेवमानस्येति संप्रघ-नीयम् । पुनः कथंभूतस्य ?-प्रस्थाद्वारस्य ब्रह्मचर्यगुहिरक्षणार्थं स्वल्पाहारिणः, दानस्वेच्छिबद्धनन्यतरस्य, एवंगुणविशिष्टस्य साधोः, देवाः वैमर्गिका आत्मानं दर्शयन्ति-यथास्थितं देवस्वक-

पयुक्तम् (तानिषां चित्) आत्मज्ञाता, परज्ञाता, स्वयञ्ज्ञाता, तस्य ॥४॥ (सर्वत्र चित्) सर्वे च ते कामाश्च सर्वकामाः शब्दादयः, ते च यो चिरकः सर्वकामचिरकस्तस्य ज्ञेयं भैरवं रीकं स्वयैवेत्यर्थः, सिंह-
व्याघ्रापशः च शिवादिज्ञानं, ज्ञानतः सङ्गतः, तत्तत्सर्वेष्वेव ज्ञाती-
यस्य (आदौ चित्) अत्रापि भवति, परैकदेशे परस्वमुद्यायापचारात्
अवधिज्ञानं ज्ञवति । कथं भूतस्य ? - स्वयमवतः (तव स्निग्धो चित्) तयां वनं इति गाथायाः ॥ ५ ॥ (तस्मात् चित्) तपसा द्वादश-
प्रकरणे अपहृत्कृष्णादिशेषात्रयस्यावधिज्ञानं परिशुद्धमिति
विशुद्धं भवति । आह-तेन किं पश्यति ? । उच्यते-ऊर्ध्व-
मर्षस्तर्यैकं सर्वं संप्रप्य भवतु पश्यति । तत्र-ऊर्ध्वमित्युक्तं लोका-
म्, अथोलोकं च, तथा तिर्यगस्त्येव द्वीपसमुद्रात्मकं लोकं
पश्यति । कोऽर्थः- ये तत्र जायाः जीवादयः कर्माणि वा, यैर्वा
जायैश्च न भव्यते पुत्रलाभलोकं यथापरिणामस्तथा सर्वं सर्वान्म-
ना सर्वानुच वक्षिषु ॥ ६ ॥ "सुसमाहितं" इत्यादि । सुषुप्तिग-
येन समाहिताः स्वचेतासि स्थापिता लेख्यास्तेजःपदाः शुक्ला-
स्या येन स सुसमाहितलेख्यः, तस्य सुसमाहितलेख्यस्य
(चित्) चित्को नाम-ऊर्ध्वो विमोहं इति पर्यायः । सो-
ऽस्ति विचित्रं यस्य स चित्कोऽन विचित्रे चित्कोऽभ्रज्ञाननिर्या-
फलवद्भूतः यस्य स चित्कोऽनिर्याफलः (चित्) चित्को
शोभो भिन्नु, तस्य चित्कोऽन (सर्वत्र चित्) सर्वतः सर्वबाह्यान्
न्तरमेभिन्नपरिग्रहाद्, चित्कोऽनिर्याफलः प्रकाशः, प्रकाश-
यः परीवर्हादिसिद्ध्यनुयायः सुकृत्यः, एवंविधस्य साधोभ्यामा जी-
वो, ज्ञानेन ज्ञानः पर्यायलक्षणः, पर्यायान् जीवस्य भोगात्मा, जा-
नीते ॥७॥ अथ कीदृशं कवलज्ञानं ज्ञवति ? , तदाह-"जदा स"
इत्यादि । यदा यस्मिन्नवस्थे, सेत्यनिर्येष्टनाम्नो जावस्य ज्ञाना-
वरणं विशुद्धावशेषावप्यवस्थानात् केवलज्ञानावरणं, सर्वं निर-
वशेषं कृतं गतं भवति । ननु केवलज्ञानं तदेवोपपन्नं यदा सर्वा-
वरणविगमो भवतीत्यर्थादागतं किमर्थं सर्वप्रदणमित्याहुः ? ।
तत्रोच्यते-सर्वप्रदणं ज्ञानान्तरभेदसुचकं हेतुं, यावदावरण-
विगमे ज्ञानान्तरव्यपदेशो दृश्यते ततो न निर्येकता आश-
ङ्कनीया, (तदा इति) तदा लोकं चतुर्दशरज्ज्वात्मकम्, अशोकं
चानमनं, जिज्ञा ज्ञानाति केवली लोकालोकं च सर्वं, नान्यन-
रमिष्यते ॥ ८ ॥ "जया" इत्यादि व्यक्तं, नवरं दर्शनं
सामान्यावशेषावप्यम् ॥ ९ ॥ "यदिमर" इत्यादि । प्रतिमा-
याम् "समस्तये तुतीया" । विशुद्धाय, प्रतिमा तु द्वादशभि-
र्भूतप्रतिमाः । अथवा-इयमेव रजोहरणतद्भ्रमधारणरूपा ।
अथवा-मोहनीयकर्मविधाजितं आत्मा च वसति, सर्वं प्रति-
माप्रतिरूपता । अथवा-इहलोकपरलोकानाभिनवेन विशुद्धा
प्रतिमा, मोहनार्थं च कर्मणि स्वयं गते सति, शपं व्यक्तं, तद-
म्- (सुसमादि चित्) सुषुप्तिशयेन समाधिनाः समाधिमन्तः
॥ १० ॥ "जहा" इत्यादि । यथा प्रस्तकमुच्यते इत्यतः करत-
लेन, तदा करतलोऽपि हनो भवति, एवं कर्माणं इत्यन्तः,
"हन" हिंसागत्याः । ततो हन्यन्ते धानमानुषानि, क सति ? ,
मोहनार्थं कर्मणि स्वयं गते सति इति गाथायाः ॥ ११ ॥ (सि-
णाक्षतिमि) सेनापती कटकनायकं (इते चित्) यथा सेना प्रज-
क्षति, एवं कर्माणि, सर्वं सुगमम् ॥ १२ ॥ "धूम" इत्यादि ।
धूमहीनो यथाप्रतिः क्षीयते स निरूप्यते नाम-इत्यनराहितः,
यमं व्यक्तम् ॥ १३ ॥ (सुक्ष्मले) शुष्कमूलो यथा वृक्षः
सिक्चमनो न रोहति-न वृक्षिणामेति, एवं व्यक्तम् ॥ १४ ॥
"जह" इत्यादि । यथा-दग्धं धूमेन जायते नोत्पद्य-

ते पुनरुत्पद्यते, तथा कर्मधीशु इति व्यक्तम् ॥ १५ ॥ "चि-
त्ता" इत्यादि । त्वत्त्वा श्रीदारिकं बोद्धिं शरीरं, तत्र श्रीश-
रिकं नाम उद्गारं, प्राचायं चास्य तीर्थकर्मणश्चरशरीरापेक्षया,
ततोऽन्यस्यानुत्तरसुरशरीरस्याप्यनन्तमुद्योगिनीयात् । अथवा-
"चराश्च" नाम-चित्तवस्तु, विस्तृतवत् चास्यावस्थितस्मावस्थ
सातिरकृजानसहस्रमानत्वात् । अशब्दात् नैजसं, कामेन च ।
उक्तं च-"श्रीराल्लयतेयकम्मायां सर्वथाहि विप्यजहसाहि वि-
प्यजहसि" च पुनर्नामोक्तं, तत्र नामयति गत्यादिपर्यायानुभवं
प्रति प्रवणयति जीवमिति नाम, तथा गृह्यते शब्दान् चत्वावस्थैः
शब्दैरेव तद् गोत्रम्-उच्यते च कुलपारिषत्तकृषः पर्यायविशेषः,
तद्विपाकवर्णं कर्माणि गोत्रं, कार्यं कारणापचारात् । यथा-क-
र्मणां उपादानं चित्रा-गृह्यते शब्दते चत्वावस्थैः शब्दैरात्मा च-
स्मात्कर्मण उदयात्तत्रोत्तरं वेत्युत्तरं स ह सट्कः केवलीति के-
वलज्ञानवान्, तथा-(आद्यमिति) एति आगच्छति च प्रतिब-
न्धकतां स्वरुतकर्मबाह्यनग्नादिद्विगुणं चित्किमिदमुपमनो ज्ञाती-
तित्याहुः । अथवा-आ समतादित्यिच्छति भवाद्भावान्तरसंका-
मो निपाकोऽप्यमित्याहुः, ज्ञनयत्राणोपादिकं उच्यमयः । तथा
(वेद्यज्ञं च चित्) चकाराऽन कर्मदर्शकः, वेद्यते आद्यावदिक-
पेण यदनुभूयते तद्वदनीयमत्र कर्मपर्यायः । यद्यपि च सर्वं कर्म
वेद्यते तथापि पङ्कजादिशब्दवत् वेदनीयशब्दस्य कदिविव-
त्वात्, त्वत्चित् आत्मप्रदेशम्-कर्मदर्शकं पातयित्वा (भवति
चोदर चित्) भवति नीरसाः कर्मरजोदहितः ॥१६॥ "एवे" इ-
त्यादि । एवमवधारणे, अत्रिभिरभिसृक्तं, समकोमावे, "आह" म-
यादित्तिवेष्टाः । "गम्भु" 'सिपु' गती, सर्व एव गत्यर्थं ज्ञा-
नार्थां ह्याः । आनिसमागत्य आनिसुखं सत्यम् इत्येत्यर्थः ।
किं कस्यचित्त्याह-चित्तमादाय चित् चित्तशब्देन ज्ञानम्, आ-
दाय गृहीत्वा, एतन्वाता गगादिक्कालुष्यजितं ज्ञानं प्रशुद्ध (आ
उलो नि) प्राप्यमान्त्र्यामन्त्रणे । एतानि च दश चित्तसमाधि-
स्थानानि समादाय, किं कस्यचित् ? । उच्यते-(सोऽपि सु-
वागमम चित्) अंगिशोधि उपागम्य । अंगिर्द्विधा-ऊर्ध्वमंगिर्वा-
अंगिर्द्विधा । उच्यते-प्रासादानां अंगिनामं भोगान्प्रकृष्टयनं
यथा आरुहते । भावअंगिरपि द्विधा-विशुद्धा, अविशुद्धा च ।
संनाराय आविशुद्धा, मोक्षाय विशुद्धा, तस्याः शोशिरति कुट्टिः,
कर्मणां शुद्धयेन भवति सा शुद्धिरित्याधीक्यते । शोधिप्रहणात्
संभमअंगिर्शुद्धीना ज्ञवति । उक्तं च- "अकलेवरलेपि सुस्ति-
माह चित्" उपागम्य ज्ञात्वा, उप सामीप्य आगम्य श्राव्य, किं
भवति ? । उच्यते-आत्मानः शोशिरान्मशोशिरान्, तपसा (चवेह
चित्) पश्यति, य एवं करोति ॥१७॥ इत्यादि ५ अं । इत्यादि ।

चित्तसमाधि-चित्तसमाहितं-वि० । चित्तनातिप्रसवे, दश०
१० अं ।

चित्तसहाव-चित्तस्वज्ञाव-वि० । नानास्वभावे, पं० ४० । इत्यादि ।
चित्तसामु-चित्तमायु-पुं० । मयान्तरे बाह्यदालपुनः चित्राक्यो
भूत्वा साध्याहारुनीरुचं प्रवर्जिते प्रवृद्धचक्षुषाको मित्रसाधौ,
सुत्र० १ भु० ३ अ० २ उ० ।

चित्तसेण-चित्तमेनक-पुं० । प्रवृद्धचक्षुषाकायाः प्रकाशः पित-
रि, उक्त० १३ अं ।

चित्रा-चित्रा-स्त्री० । नक्षत्रेदे, जं० ३ वक्० । सु० ३० । ज्यो० ।
विशं० । अत्रु० । इत्यादि । "दो चित्राभो" इत्यादि ३० ।

श्री० । विविधकवाद्रिचासिन्धुं विस्तृकुमारीमहश्चरिकावाह,
ति० । स्था० । आ० १० । आ० १० । ज० । शक्यं देवक-
स्य देवराजस्य सोममहाराजस्याप्रमहृष्याय, स्था० ४ जा०
१ उ० । अ० ।

चिन्तापुत्र-चिन्तापुत्र-वि० । आचार्यचिन्तापुत्राभिनि, उच्य०
२ अ० ।

चिन्ति-चिन्ति-श्री० । मित्रादेश्वर्यने, मृतकद्वन्द्वार्थं द्वाविन्धा-
सं च । प्रश्न० ११ आश्र० द्वार ।

चिन्तिया-चित्रिका-श्री० । न्यायविशेषश्रियाय, प्रश्न० ११ पद ।

चिन्ति (ण)-चित्रिन्-पुं० । चित्रं चित्रकर्म तत् कर्तव्यतया
विद्यते यस्य स चित्रि । चित्रकरे, कर्म० १ कर्म० ।

चित्रिसय-चित्रिसय-न० । चित्रि चित्रकरस्तेन सप्तं सट्ठं
चित्रिसमम् । चित्रकारोपमिते नामकर्मणि, यथा हि-चित्रि चित्रं
चित्रप्रकारं विविधवर्णयुक्तं करोति, तथा नामकर्मापि-जीवं ना-
रकोऽयं निवेद्यानांकाऽयमेकान्द्रयोऽयं दीप्तीवोऽयमिच्छादि-
व्यपदेशनेकया करोति चित्रसममिदमिति । कर्म० १ कर्म० ।

चित्रुस्साह-चित्रोत्साह-पुं० । मनःसमुत्साहे, चो० ६ विच० ।

चिद्-चिन्-श्री० । चित्-सम्प०-किं । ज्ञाने, वाच० । चैतन्यशक्तौ,
स्था० । प्राकृते यनादृष्टः शब्दो न प्रयुज्यते स्वस्तः । " चिदान-
न्धकम्य " चिद् ज्ञानमानन्दः सुखं, तद्वनः तत्सन्दाहक-
पस्तस्य । अष्ट० १८ अष्ट० । " चिदानन्दकरदम्बुजव्यप "
ज्ञानानन्दस्य मकरन्दं रहस्यं तस्य मयुमतो रसास्वादि । अष्ट०-
२१ अष्ट० । " चिदानन्दसुहासिहरे, " चिद्वानं तस्यानन्दः स
पव सुधाऽस्य तं वेदांति । अष्ट० ३० अष्ट० ।

चिद्विषय-चिद्विषय-पुं० । चिद् ज्ञानं सर्वव्याप्यपरिच्छेदकं, तदेव
द्वयं । ज्ञानादर्थो, अष्ट० ४ अष्ट० ।

चिद्विषयो-देशी-निर्वाणिते, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिद्-वि-चिद्-वि-पुं० । ज्ञानप्रदीपे, अष्ट० ३२ अष्ट० ।

चिपिदय-चिपिटक-पुं० । अपलसदृशे घात्यभेदे, दृशा० ६
अ० । आ० ।

चिपिण-चिपिण-पुं० । केदारवति तटवति वा देशे, केदार-
व । अ० ५ श० ७ उ० ।

चिन्नचिन्ताम-चिन्नचिन्ताम-पुं० । मत्स्यभेदे, श्री० १ प्रति० ।

चिपिद-चिपिट-पुं० । निम्ने, " चीनचिमिदणासाओ । " आ०
१ अ० ८ अ० ।

चिपिणो-देशी-रोमये, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिन्मत्त-चीयमान-त्रि० । चि-कर्मणि भावे वा दकि शानम् ।

" म्मन्नेः " न । ४ । २ । २४३ ॥ इति धातोः कर्मणि भावे
धान्ते वा म्माऽऽदेशः । कथं नीयमाने, प्रा० ४ पाद ।

चिन्मत्त-किमात्र-न० । ज्ञानमात्रे, अष्ट० ३ अष्ट० ।

चिय-चित-वि० । शरीरे, कथं गते, प्र० १ श० १ उ० । उपवि-
ते, आ० ४ डा० ४ डा० । इच्छादिदचिते प्रासादपीपादौ, अनु० ।

चिय-अर्थ० । द्रवकारार्थे, स्था० २ जा० १ उ० । पञ्चा० ।

चियस-त्यक्त-त्रि० । प्रीत्या हृते, पा० । अप्रीत्यकरणे, स्था० ३
डा० । प्रीतिकरे, श्री० । रा० । अभिमते, सुख० ३ सु० ३ अ० ।

चियचैतेतरपरप्येस-त्यक्तान्तःपुरगृहप्रवेश-पुं० । " चियच-
तेतरपरप्येस चियचो चि " श्लाकायां प्रीतिकरपदान्तपुरे वा
गृहे वा प्रवेशो येषां ते तथा, प्रातिधार्मिकतया सर्वमानाशङ्कनी-
यास्त इत्यर्थः । अन्धे स्वाहु- (चियचो चि) नाप्रीतिकराऽ-
न्तःपुरगृहयोः प्रवेशः शिष्टजनप्रवेशने येषां ते तथा, अनीध्याय-
ताप्रतिपादनपरं चेत्यं चियचयामिति । अथवा- (चियचो चि)
त्यक्तः अन्तःपुरगृहयोः परकीययोपेयाकथञ्चित् प्रवेशः येस्ते
तथा । अ० २ श० ५ उ० । तथाचिरे अतिधार्मिके, तथा सर्व-
मानाशङ्कनीये आचके, दृशा० १० अ० ।

चियचकिच-त्यक्तकृत्य-वि० । त्यक्तानि कृत्यानि दृशविच-
ककालसामाचार्यीकृपाणि त्वर्वाणि येन सः । अतः । कृत्यं क-
रणार्थं, त्यक्तं कृत्यं येन सः । त्यक्तचारित्र्ये, नि० चू० १ उ० ।
पं० चू० ।

चियचदेह-त्यक्तदेह-त्रि० । त्यक्तो वधकथाधारकात्, अथ-
वा चियसः सम्मतः प्रीतिविषयो, कर्मसाधनेषु प्रधानत्वाहे-
हस्यति । प्र० १० श० २ उ० । परीवहसहनात् वा देहो यस्य ।
अनिग्रहविशेषयुक्ते, कल्प० ६ क्षण । व्य० ।

संप्रति " चियचदेहे चि " व्याख्यायते । तच्च त्यक्तं चिञ्चा-
कृत्यतो भावतश्च । तत्र कृत्यत आह-

उज्ज्वराणि च अष्टय, फलहिमम्ले निरुत्परिकम्मे ।
गृहण मन्त्रियम्ले, तस्यदिवो दम्बतो चतो ॥

इदं कथानकं प्रबन्धेनावश्यकटीकायामुक्तम्, इदं तु मन्त्रयगौरव-
तत्वा न लिख्यते, तत्तत्समाध्वधारणां यम् । अङ्गारयोजना त्वेवम्-
अष्टनो नाम म्ले उज्ज्वरिणीवास्तव्यः सोपारे पक्षने बुद्धतया युक्ते
पराजितः, तेनान्यः फलहीमम्लो नाम म्लो मार्गितः । स सो-
पारके मात्सिकमल्लेन सह युद्धं दत्तवान् । तत्र फलहीमल्ले
निरवशेषं, परिकर्म क्रियते । इतरस्तु मात्सिकमल्लो
गर्वाध्माततया शरीरपीकां गृह्यत् न किमपि परिकर्म कारि-
तवान् । ततः पारिकर्माकरलुतः नृनीयवित्ने आरितस्तेन, परि-
कर्मोत्तरणतो यस्यको देहः स ह्येतत्त्यक्तः ।

प्रावतत्यक्तमाह-

वर्षेज्ज व र्भमेज्ज व, कोइ व ढुण्णज्ज अहव मारेउज्ज ।
वारेउ न सो ज्ञययं, वि चचदेहो अपविबक्को ॥

स प्रतिमाप्रतिपक्षो भगवान्, शरीरेऽप्यप्रतिपक्षो यदि कोऽपि
बलीयात्, अथवा-कृत्यात्, यदि वा हन्यात्, मारयेद्वा, त-
थापि तं न निवारयति । यथ भावतत्यक्तदेहः । व्य० १० उ० ।
चियमसोणियच-चितर्माप्रशोधितत्व-न० । धातुश्रेके, पं०
ब० ३ द्वार ।

चियशोडिय-चितलोहित-त्रि० । चितमुपचयं प्राप्तं लोहितं शो-
णितमस्येति चितलोहितः । लोहितमिति शेषधातुपलसवम् ।
उद्रिकधातो, उच० ४ अ० ।

चिया-चिता-श्री० । श्रवणार्थं चितेन्द्रनामी, सुख० १ सु० ४
अ० ३ उ० ।

विभाग-त्याग-पुं० । स्वजनं त्यागः । संविषयैकसंज्ञो गैकानां न-
कादिदत्ते, स्या० ५ ना० १ उ० । अमखधर्म, स्या० १ ना० १
उ० । त्यागो विद्या-प्रवृत्त्यागो, भावत्यागश्च । कर्मत्यागो नाम-
आहारोपशिश्यादीनामप्रायोक्त्यानां परित्यागः, प्रायोक्त्यानां
यतिजनैश्चो दानम् । भावत्यागः कौशादीनां विवेको, ज्ञानादीनां
यतिजनैश्चो वितरणम् । आ० अ० प्र० । प्रब० ।

विभाग्यमत्त-त्यागवत्-वि० । दानशीले, स च कोकादिपि स्तो-
कं दद्यात् । गण्यश्च बहुमानमात्मयति इति स गच्छोपमद्वयम् ।
५७० १ उ० ।

विर-विर-न० । दीर्घकाले, व्य० १ उ० । प्रच्युतकाले, आनु० ।
सुख० । आब० ।

विरंजीविय-विरंजीवित-न० । दीर्घे आनुवि, स्या० १० डा० ।

विरंतण-विरतन-वि० । पुराणे, आब० ४ अ० ।

विरजुमिय-विरजुवित-वि० । विरसेविते, 'जुषी' प्रीतिसे-
वनयोरिति वचनात् । अ० १४ सु० ७ उ० ।

विरदितिय-विरदितिक-वि० । विरं प्रभूतकालं स्थितिर-
वस्थानं येषां ते तथा । सुख० १ सु० ५ अ० १ उ० । प्रभूतका-
लस्थितिकेष्ट, सुख० १ सु० ५ अ० ३ उ० । एकद्वयादिसागरोप-
मस्थितिकेष्ट, स्या० ८ ना० । तथाहि-उत्कृष्टतत्त्ववैशिष्ट्यास्सागरो-
पमानि, जघन्यतो दृश्यवर्षेस्तराणि तिष्ठन्ति देवा मारकाश्च ।
सुख० १ सु० ५ अ० । दशा० । "एवाह फासाई कुंति बाहं,
नितरं तत्प विरदितोयं ।" सुख० १ सु० ५ अ० ५ उ० ।

विरदिविषय-विरदीक्षित-वि० । प्रभूतकालं प्रयजिते, व्य०
४ उ० ।

संमति विरप्रमजितद्वारमाह-

विरपण्ड्यो ति विहो, जहन्मो मज्जिमो य उक्कोसो ।

तिवरिस पंचम मज्जिमो, बीसनिवरिसो य उक्कोसो ॥

विरप्रमजितस्त्रिविधः । तद्यथा-अथन्यो प्रथम उत्कृष्टः । तत्र
विषयप्रमजितो जघन्यविरप्रमजितः, पण्यप्रमजितो मध्यमो,
विद्यतिवर्षप्रमजित उत्कृष्टः ॥

अथ केन बहुभुतेन विरप्रमजितेन आधिकार इत्यत आह-
बहुसुयविरपण्ड्यो, एतय मज्जेसुः होति अहिगारो ।
एतय उ कमे विजाया, कम्हाउ बहुस्सुओः पढम् ॥

अत्र बहुभुतविरप्रमजितेष्वेवमेव ताभ्यामाधिकारः, गाथायां
सप्तमी तृतीयौ । अत्र कमे कामविषये, विजाया कर्तव्या । सा
वैषय-कस्मात् प्रथमं बहुभुत उक्तः १, यतः प्रथमं प्रमजितं जघ-
ति, ततः धुतः, ततः प्रथमं विरप्रमजितस्योपादानं युज्यते । नैव दोषः-
निधमविशेषप्रदर्शनायै शेषमुपादानं, यो बहुभुतः स निय-
माधिकारप्रमजितो, येन विषयप्रमजितस्य निधीयमुद्दिश्यते, पण्य-
वर्षप्रमजितस्य कल्पवृक्षद्वारा, विंशतिवर्षप्रमजितस्य दृष्टिवाह-
स्तेन न दोष इति । इ० १ उ० ।

विरपरिचिय-विरपरिचित-वि० । पुनःपुनर्द्वयतनः परिचिते,
अ० १४ सु० ७ उ० ।

विरपोराण-विरपुराण-वि० । विरप्रतीकृतत्वेन पुराणे, अ०
३ सु० ७ उ० ।

विरपण्ड्य-विरप्रमजित-पुं० । विरदीक्षिते, इ० १ उ० ।

विरपबास-विरप्रबास-पुं० । विरदीक्षिते, पं० सू० ।

विरया-देशी-कुट्यायः दे० ना० ३ वर्ग ।

विरसंयुत-विरसंयुत-वि० । विरं बहुकालमतीतं भावस्त-
स्तुतः । विरसेहाप्रशंसिते, अ० १४ सु० ७ उ० ।

विरसंसिद्ध-विरसंसिद्ध-वि० । विरं बहुकालं यावत् विरे वा-
तीते प्रभूते काले संसिद्धः । विरसेहात्संबन्धे, अ० १४ सु०
७ उ० ।

विराड्य-विरादिक-वि० । विरादिराकाश आदिनिवेशो यस्य
तद्विरादिक । नि० ५ वर्ग । औ० । हा० । विरकालिके,
विद्या० १ सु० १ अ० ।

विरासुगव-विरानुगव-वि० । अमानुगतिकारित्वाच्च विरानु-
गते, अ० १४ सु० ७ उ० ।

विराणुवति-विरानुवति-वि० । विरमनुवतिरनुकूलवर्तिना
यस्यासौ विरानुवतिः । प्रभूतकालमनुकूलतया संजाते,
"विरपरिचितो सि मे गोचरमा !, विरानुसिक्तो सि मे गोचरमा !,
विराणुगवो सि मे गोचरमा !, विराणुवत्तो सि मे गोचरमा !"
अ० १४ सु० ७ उ० ।

विरादण-विरतन-वि० । प्राचीने आचार्यपरम्परागते, इ०
३ उ० ।

विरिचरा-देशी-जलधारायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

विरिचिरा-देशी-जलधारायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

विरिद्विद्वि-देशी-द्विभि, दे० ना० ३ वर्ग ।

विरोचनसुग-विरोपपन्नक-वि० । विरजाते, आब० ५ अ० ।

चिन्ताया-किरातिका-की० । किरातास्थानार्थं देशांत्यकायां हा-
स्याम्, नि० १ वर्ग । रा० । आ० सू० । दशा० । अ० ।

चिन्ताई-किराती-की० । किरातास्थानार्थं देशांत्यकायां वे-
ट्याम्, हा० १ सु० १ अ० ।

चिन्ताईपुत्त-किरातीपुत्त-पुं० । धनमेष्टिदास्याः किरात्याः पुत्रे,
आ० क० ।

"विश्वामनी द्विजैकैको, जिनशासनहीसकः ।

बादेऽधिमप्रमाचार्य-जिंता शिप्यीकृता बलात् ॥ १ ॥

किरोऽसुरवेतावाक्याव्, जुगुप्सां तु मुमोच न ।

आर्योऽभ्यात्मार्थं प्रस्था, मृतस्तेन विचं गतः ॥ २ ॥

तद्विषेदेन साऽप्याव-जताऽनालोच्य तन्मूला ।

दिवं ययो स पुणांशु-द्विजदेवस्तद्विद्वद्वयः ॥ ३ ॥

पुरे राजपुत्रे अष्टौ, चनमेष्टी विज्ञातिका ।

तस्याः स्तनधरो नाम्ना, चिन्तातोपुत्र इत्यभूत् ॥ ४ ॥

तत्प्राप्त्यर्थमपि साऽप्यब्धेः, किरातिः सुसुमाऽभिधा ।

अपरिच्छातं पञ्चपुत्राः, धनस्यैव सुताऽभवत् ॥ ५ ॥

स बालो चारकस्तस्या-मेष्टोऽय अष्टिनाऽभवा ।

तद्विष्णु विक्रिणां कुर्वन्, दृष्ट्वा निःसारितो युवहात् ॥ ६ ॥

गतः सिंहगुहापथी-मिदः पञ्चावतरेचूत् ।

गुह्यैः कैलात् ततस्तं स, मुमुक्षुः स्वपदेऽकरोह ॥ ७ ॥

सोऽयम् श्रीराज राजपुत्रे, धनसार्धपतेर्युद्धम् ।
मुष्णीमाऽभ्येयं यो ह्यर्थं, तनुनी सुसुमा मम ॥ ८ ॥
इत्याऽयं रक्षितं प्राप्नोति, पुत्रितुं यन्मयस्य तम् ।
धनो नष्टः सपुत्रोऽपि, सोऽप्याराधय सुसुमाय ॥ ९ ॥
भ्यनेनोक्तस्तारकाः, निवर्तयत मे सुताम् ।
धनं यो मे सुता ते या-ऽप्ययम् अन्नाद्य तत्करः ॥ १० ॥
निवृत्तान्ते गृहीत्या स्व, श्रेष्ठि पञ्चवर्षस्य तनः ।
नयन् सुसुमां चेट-मन्वधावत् कृतान्तवत् ॥ ११ ॥
चेटोऽप्यशक्तस्तौ वीर्यं, गृहीत्या तच्चित्तोऽमज्जत् ।
तस्यौ श्रेष्ठि सपुत्रोऽयं, शाकालोऽयं धुवार्हितः ॥ १२ ॥
इत्या मां आदत्तयूच, पुत्रान् याताय पतन्म ।
तन्मैवुः किं तु तेऽप्याहुः, श्रेष्ठिवर्षस्य एव हि ॥ १३ ॥
श्रेष्ठपुत्रान् पुनः पुत्रान्, सर्वेषां सुयुरस्तु मा ।
एतदेव वयुः पुत्रान्, आदित्या गत्यते पुत्रं ॥ १४ ॥
तदेतैः कारणे गाढं, पुत्रीमासादत्तं कृतम् ।
एवं साधुभिराहारो, श्राद्धो महति कारणे ॥ १५ ॥
तेनारुह्य ते याताः, संजाला भोगभोगिनः ।
स्यादेवं कारणहारात्, साधुधर्मोऽपि सिद्धिमा ॥ १६ ॥
स च शीर्वासिद्धृजम्, साधुमातपनापरम् ।
हृद्भाऽयम् समासेन, धर्ममाख्याहि मेऽपुना ॥ १७ ॥
नो चेदपि शिरभ्येयं, साधुधर्मोऽप्यमित्यवक् ।
समासाङ्गो उपश्रामो, विवेकः संवरस्तथा ॥ १८ ॥
एकान्तस्थाः श्रमिताया, सोऽपि तां विप्रदौ स्मरन् ।
उक्तोपश्रामः स्याद-कोथस्त्यज्य कुपम् ॥ १९ ॥
विवेकः स्यादसङ्गस्य, काङ्क्षशीलं ततोऽमुचत् ।
संयुतेन्द्रियवित्तम्य, संवरस्तथाऽकरोत् ॥ २० ॥
तदा लोहितमन्धेन, वज्रतुण्डाः पिपीलिकाः ।
शैलं निस्त्रैल्यिताश्चक-हञ्जालनीमिष तद्वयुः ॥ २१ ॥
छक्कमनिर्गम्य द्वार-कारकाः कीटिका इमे ।
उपकथ्यो मंगल्येवं, तासु भ्यान् वचन् सः ॥ २२ ॥ आ० क० ।

एतदेव सप्रपञ्चं सङ्कटाह—

जडं यं भवे । समणोऽयं भगवया महावीरेण जाव संपत्तेणं
सचरसमस्तं यं यावज्जन्मयणस्तं अयमहे एतत्, अडा-
रसमस्तं यं भवे । यावज्जन्मयणस्तं समणोऽयं भगवया महा-
वीरेणं के अहे पञ्चते ? । एवं खलु जन्तु ! तेणं कालेणं
तेणं सपरणं रायगिहे नामं नयरे होत्या, वण्णमो, तस्स
णं रायगिहस्स ययस्स बाहिया उअरपुराञ्चिमे दिसिभाए
एत्थं यं गुणसिलए पाणं वेए होत्या, वण्णमो रिक्खित्थिए
समिद्धे, तत्थं यं धण्ये नामं सत्थवाहे परिबसइ, जहा
नामं जारिया । तस्स यं धणस्स सत्थवाहस्स पुत्ता जहाए
अचया एव सत्थवाहदारणा होत्या । तं अहा-धण्ये, धण-
पाले, धणदेवे, धणगेवे, धणरक्खिए । तस्स यं धणस्स
सत्थवाहस्स वूआ अयाए अचया एव एव पुत्तायं अणुप-
मं जाइय सुसुमा नामं दारिया होत्या सुकुमासापाणिपाया ।
वस्म यं धणस्स सत्थवाहस्स चिलार्ह नामं दासचेदयं होत्या

अहीणपंचिदिअसरीरे मंसोवचिए वाक्काहावणकुससे यावि
होत्या सुकुमासापाणिपाया । तएणं से चिलार्ह दासचेदयं सु-
सुमाए दारियाए बालगाहे जाए यावि होत्या, सुसुमं दा-
रियं कदीए गेएहइ, गेएहइत्ता बहुरि दारएहि य दारिया-
हि य किजएहि य किजियाहि य कुमारएहि य कुमारियाहि य
सक्कि अजिरपमाणे ५ विहरइ । तएणं से चिलार्ह दासचेदयं
तेसिं बहुरि दारयाणं य ६ अप्पेमाइआणं सुल्लए अवहरइ,
एवं बहए अंकोलीयाओ चि दूमए चि पाउल्लए साको-
ल्लए अप्पेमाइयाणं आपरणमण्णालंकारं अवहरइ, अप्पेमाइ-
याणं आठसइ, एवं अवहइत्तं, निच्चोमेइ, निच्चत्थेइ, तज्जेइ,
तालेइ । तएणं ते बहवे दारगा य ६ रोयमाणा य कंद-
माणाया य विसवमाणा य साणं २ अम्मापिउणं णिवेरे-
ति । तएणं तंसिं बहुरि दारगाणं य ६ अम्मापियरो जेणेव
धसं सत्थवाहे, तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छंतिता धसं स-
त्थवाहं बहुरि खिज्जाणाहि य रंटाणाहि य उवलंजयाहि
य खिज्जाणाया य रंटाणाया य उवलंजयाणाया य
धसस्स सत्थवाहस्स एयमहं णिवेरेति । तएणं से धसं
सत्थवाहे चिलार्ह दासचेदयं एयमहं जुज्जो ५ निवा-
रेइ, नो चेव णं चिलार्ह दासचेदे उवमपइ । तएणं से
चिलार्ह दामचेदयं तेसिं बहुरि दारगाणं य ६ अप्पेमाइया-
णं सुल्लए अवहरति० जाव तालेइ । तएणं ते बहवे दा-
रगा य ६ रोयमाणा य ० जाव अम्मापिउणं निवेरेति । तए
णं ते आसुरत्ता ० ५ जेणेव धसं सत्थवाहे तेणेव उवागच्छंति,
उवागच्छंतिता बहुरि खिज्जाणाहि य ० जाव एयमहं णिवेरेति ।
तएणं से धसं सत्थवाहे बहुरि दारगाणं ० ६ अम्मापिउणं अं-
तिए एयमहं सोबा आसुरत्ते ० ५ चिलार्ह दासचेदयं उवाव-
याहि आम्मासणाहि आठसइ, उच्चंसेइ, णिच्चत्थेइ,
निच्चोमेइ, तज्जेति, उवावयाहि तालणाहि तालेति,
साओ गिहाओ णिच्चुअइ । तएणं से चिलार्ह दासचे-
दए साओ गिहाओ णिच्चूदे समाणे रायगिहे खबरे सिं-
यान्णं जाव पडेसु देवकुलेसु य सजासु य पवासु य
जूपल्लएसु य बेसाघरसु य पाणघरसु य सुहं सुहेणं
परिबहइ । तएणं से चिलार्ह दासचेदयं अगाहाइए अ-
णिबारिए सच्छंदगई सदरप्पयाही मज्जप्पसंगी चोरप्पसंगी
मंमप्पसंगी जयप्पसंगी मंमप्पसंगी परदारप्पसंगी जाए यावि
होत्या । तएणं रायगिहस्स नगरस्स अद्रुसामंते दाहिणपुर-
ञ्चिमे दिसिजाए एत्थं यं सीहगुहा नामं चोरपल्ली होत्या-
विसमगिरिकरुणकोदंवंसनिविद्धा वंसीकडंगपागारपरि-
विल्ला जिमसलगाविसमपपायफलिहोवगुहा एकजुबारा
अनेकखंसी विदितजणनिगमपत्तेसा अज्जितरपाणिवा सु-

दुष्कजज्जपेरंता सुबहुस्स वि कुवियस्स बलस्स अगपस्स
 दुप्पेस्स वि होत्था । तत्थं यं सीहगुहाए चोरपल्लीए
 विनए नामं चोरसेणाहिर्वइ परिवसइ, अहम्मिए अहम्म-
 क्खाई अथम्मिच्छे अथम्ममाणुए अहम्मपल्लोई अहम्मसी-
 लसमुदारे० जाव अहम्मकेजसमुट्टिए वहुणमरनिगयजने
 सुरे दढणहारी साहसिए सव्वेही, से यं तत्थं छीहगुहाए
 चोरपल्लीए पंचवहं चोरसयायं आदेवबं० जाव विहरइ ।
 तए णं से विजयवक्करे चोरसेणावई बहुणं चोराण
 य वावदारगाण य लखलखगाण य मंडिउडि-
 गाण य संभिच्छेदगाण य रायाकराहाण य अण-
 धारमाण य सुणजंजगाण य वाज्जधायगाण य
 बीसंजपायगाण य ज्यूकराण य संदरक्खण य अणेसिं
 य बद्धं जिष्जिष्जपाहाराणयं कुंनेगे यावि होत्था ।
 तए णं से विजयवक्करे चोरसेणाहिर्वइ रायगिहस्स णयर-
 स्स दाहिणपुरच्छिमे जणवयं बहूई गाण्याएहि य
 नगरपाएहि य गोमगुणेहि य वंदिमहणेहि य पंचकुट्ट-
 णाहि य लखलखणेहि य उव्वेलेमाणे २ विक्खेमाणे नि-
 त्थाणं निष्कां करेमाणे विहरइ । तए णं से चिलाए दाम-
 चेवरुए रायगिहे णये बहूई अत्थाजिसंकीहि य चोरिया-
 बिसेकीहि य दागाभिसंकीहि य धणिण्हे य ज्यूकरेहि य
 पत्तिम्ममाणा ३ रायगिहाओ णयरओ गिणगच्छति, णि-
 मगच्छतिचा जेणव सीहगुहा चोरपल्ली तेणव उवागच्छति,
 उवागच्छतिचा विजयं चोरसेणाहिर्वइ उवसंपाज्जिचा णं
 विहरइ । तए णं से चिलाए दासचेवरुए विजयस्स
 चोरसेणाहिर्वइस्स अगगअमिद्धाडिगाहे जाए यावि
 होत्था । जाहे वि व णं से विजए चोरसेणाहिर्वइ गाप-
 पायं बा० जाव पंथकोई वा काउं वपंति, ताहे वि य
 णं से चिलाए दासचेदे सुबहुं पि य कुवियवलं ह्यमाहि०
 जाव पदिसेइइ, पुणरवि लच्छेइ कयकजे अणहसमग्गे
 सीहगुहं चोरपल्ली हल्लमागच्छइ । तए णं से विजए चोर-
 सेणाहिर्वइ विलम्बं तकरं वहुओ चोरविज्जाओ य चोरमेते य
 चोराउयाओ य चोरमायाओ य चोरणिगमीओ य सिकला-
 वेइ । तए णं से विजयचोरसेणाहिर्वइ अन्धया कपाई काअथ-
 म्मुणा संजुत्ते यावि होत्था । तए णं से ताई पंचचोरस-
 याई विजयस्स चोरसेणाहिर्वइस्स मध्या ३ इहीसकारसमुद-
 एणं छीहरणं करेति, करेतिचा बहूई छोहयाई मयकिच्चाई
 करेइ, कासे णं० जाव विजयसोया जाया यावि होत्था । तते
 छे ताई पंचचोरसयाई अन्नमभं सदावइ, सदावेइचा एवं ब-
 यासी-एवं लखु देवाणुपिया । विजए चोरसेणाहिर्वइ काअ-
 वम्मणा संजुत्ते, अयं व णं चिलाए तकरे विजएणं चोरसे-

णावइणा वहुओ चोरविज्जाओ० जाव सिकलावि, तं सेयं
 लखु अम्मं देवाणुपिया । चिसायं तकरं सीहगुहाओ चो-
 रपल्लीओ चोरसेणाहिर्वइचाए अभिसिंचितइए णि कहु
 अन्नमभस्स एयमई पदिसुणेंति, चिसायं सीहगुहाए चोर-
 पल्लीए चोरसेणाहिर्वइचाए अभिसिंचति । तए णं से चिलाए
 चोरसेणाहिर्वइ जाए अहम्मिए० जाव विहरति । तए णं से
 चिलाए चोरसेणाहिर्वइ चोरपायमं० जाव कुंनेगे यावि
 होत्था । मे णं तत्थं सीहगुहाए चोरपल्लीए पंचवहं य चो-
 रसयाण य एवं जहा विजओ तदेव सव्वं० जाव राय-
 गिहस्स णं णगरस्स दाहिणपुरच्छिमिद्धं जणवयं० जाव
 निष्कां करेमाणे विहरइ । तए णं से चिलाए चोरसेणा-
 हिर्वइ अन्धया कपाई विरलं अस्सणं० ४ उवक्कदावति, ताए
 पंचचोरसए अयंतेइ, तओ पच्चा एहाए० जाव जोम्पण-
 मंनवंसि तेहिं पंचहि चोरसएहिं सक्कि विरलं अस्सणं० ४
 सुरं व० जाव पसवं व आसाएमाणे विहरइ । जिमियल्लु-
 चुत्तराणए ते पंचचोरसए विरलेणं भूगोचमक्षालंकारेणं
 सकारेइ, संमाणेइ, एवं बयासी-एवं लखु देवाणुपिया !
 रायगिहे णये पधे नायं मत्थवाहे अहे, तस्स णं
 धूआ जहाए अन्धया पंचवहं पुत्तां अणुममं जाइया
 सुंमुया नायं दारिया होत्था अहीणा० जाव मूक्-
 वा । तं गच्छामो णं देवाणुपिया ! धस्स मत्थवा-
 हस्स गिहं विट्ठुपायो, तुम्भं विट्ठुलं धणकण-
 ग० जाव सिलपवाले, मम सुंमुया दारिया । तए णं ते पंच
 चोरसया चिलायस्स एयमई पदिसुणेंति, तए णं से चि-
 लाए चोरसेणाहिर्वइ तेहिं पंचचोरसएहिं सक्कि अन्नकम्मं
 दुरुइइ, पुवावरएइ काअसमयंसि पंचचोरसएहिं सक्कि स-
 क्क० जाव गडिआउडपहरणे माइयममुहएहिं फल-
 एहिं निकट्ठाहिं असिल्लुछाहिं आसएणहिं ताणेहिं सजी-
 वेहिं धणएहिं समुक्किलत्तेहिं सरेहिं समुद्धाजियाहिं
 दाहाहिं ओसारियाहिं जलपंटियाहिं ऊरुपंटियाहिं
 छिपत्तुरीहं वज्जमाणाहिं मध्या ३ उक्किहसीहगायचो-
 रकसकसरवं० जाव समुदरवज्जं करेमाणा पुवावरएइ-
 काअसमयंसि सीहगुहाओ चोरपल्लीओ पट्टिणिक्कलपति,
 पट्टिणिक्कलपत्ता जेणव रायगिहे णये तेणव उवाग-
 च्छति, उवागच्छतिचा रायगिहस्स णयरस्स अदूरसामंते
 एगं मइ गहणं अणुणवसिंतंति, अणुणवसिंतंतिचा दिवसं खवे-
 माणा ३ चिहंति, तए णं से चिलाए चोरसेणाहिर्वइ अक्क-
 रत्तकाअसमयंसि णिमंते पट्टिणिमेतीम्म पंचहिं चोरसएहिं
 सक्कि माइयगोमुहेहिं फलएहिं० जाव मुट्ठ्याहिं ऊरुपंटिया-
 हिं जेणव रायगिहे णये पुरच्छिमिद्धे दुवारं तेणव उवा-
 गच्छति, उवागच्छतिचा उदगवत्तिं पणममइ, परामुसइचा

अप्येत ३ तादृग्यादाणि विजं आवाहइ , आवाहइचा
रायगिहइस्स जयरस्स दुवारकवां उडण्ण अज्जेवेइ, अ-
ज्जेवेइचा क्वां विहामेइ, विहामेइचा रायगिं अणुपाविसइ,
अणुपाविसइचा मइया ५ सरेण उज्ज्योसेमाणे उज्ज्योसे-
माणे एवं बयासी-एवं खल्लु इहं देवाणुप्पिया ! चिलाए
नामं चोरसेणावर्इ पंचाई चोरसएहिं सत्किं सीहइगुहा-
अओ चोरपल्लीओ इहं हव्वमागए षण्णस्स सत्तयाइस्स
गिहं भावकाये, तं जो नं जावियाए षाडयाए दुक्कं पाठकाये,
से थं शिखगच्छइ इति कइ जेणव षण्णस्स सत्त्व-
वाइस्स गिहे तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिचा षण्ण-
स्स गिहं विहामेइ, तए थं से षण्णे सत्तयाइहे चिलाएणं
चोरसेणावडइइचा पंचाई चोरसएहिं सत्किं गिहं पाइज-
माणं पासइ, पासइचा नीए तयेव पंचाई पुवेइं सत्किं
एगंते अवक्कम। तए थं से चिलाए चोरसेणावडइं षण्ण-
स्स सत्तयावाइस्स गिहं पाएइ, पाएइचा सुवहुं थं षण-
कण्णं जाव सावएउजं मुंसुमं च दारियं गिणहति, गिणह-
तिचा रायगिहाओ पकिणिकस्यति , पकिणिकस्यतिचा
जेणव सीहगुहा पल्ली तेणव उवागच्छति पहारं-
रवगमाणए, तए थं से षण्णे सत्तयाइहे जेणव तए गि-
हे, तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिचा सुवहुं षण्णकणं,
मुंसुमं च दारियं अजइरियं च जाणिका मइत्यं जाव
पाहुइं गहाय जेणव नमरगुत्तिया, तेणव उवागच्छति, उवाग-
च्छतिचा तं मइत्यं जाव पाहुइं उवणेति, एवं बयासी-
एवं खल्लु देवाणुप्पिया ! चिलाए चोरसेणावडइं सीहगुहाओ
चोरपल्लीओ इहं हव्वमागम्य पंचाई चोरसएहिं सत्किं मम
गिहं पाएइचा सुवहुं षण्णकणं, मुंसुमं च दारियं गहायं
जाव पकिणए, तं इच्छाओ थं देवाणुप्पिया ! मुंसुमाए
दारियाए कूजं मणितए तुज्ज थं देवाणुप्पिया ! से
विठले षण्णकणं, मम मुसुमा दारया। तए थं ते
नमरगुत्तिया षण्णस्स सत्तयावाइस्स एयमइं पकिसुणंति
सएण्णक्कइओ जाव गहियाउडइइइचा मइया ५ उक्किह-
सिइणायं करेमाणा समुहरवधं पि व करेमाणा राय-
गिहाओ नगरओ निक्खमंति, निक्खमंतिचा जेणव
चिलाए चोरसेणावडइं, तेणव उवागच्छति, उवागच्छतिचा
जिन्नाएणं चोरसेणावडिणा सत्किं संपलम्मा यावि होत्था।
तते थं ते नमरगुत्तिया चिलायं चोरसेणावडं इतमहियं जाव
पडिसेहेति। तते थं ते पंच चोरसया नमरगुत्तिएहिं इतमहियं
जाव पकिसेहिया समयात्ता तं विपुलं षण्णकणं विच्छेदयाथा
य विप्पकिरमाणा य सज्जओ समंया वि पडाइत्था। तते
थं ते नमरगुत्तिया तं विपुलं षण्णकणं वियहंति,

गिरिहातिका जेणेंच रायगिहें नगरे, तेणेच उवागच्छति । तते नं से चिलाए तं चोरसेणं तेहिं नगरगुपिहें हृद्यम-
दियपन्नज्जति तत्ये सुसुम्पं दारिणं गहाय एणं भदं आगा-
मियं दीहभक्तं अरुविं अणुपविद्धं । तते नं से धये सत्यवाहे
सुसुम्पं दारिणं चिलाएणं अरुविद्धं अरुहीरमाणि पासिचा
पंचविं पुचेहिं सक्तिं अप्पण्णे सखद्वपदचिलायस्स प-
दममाविहिं अणुपण्णमाणे अभिगज्जंते अणुगिन्नमाणे
हकारमाणे हुकारमाणे अभितत्तज्जमाणे अभिचासेमाणे पि-
ड्ढाओ अणुगणच्छति । तते नं ते चिलाए तं धणं सत्यवाहं
पंचविं पुचेहिं अरुविद्धं सखद्वपदसमाणुगण्णमाणे प्रासति,
पासतिचा अथापे अरुवेणे ॥ जाहे नो संचाएइ सुसुम्पं दारिणं
निव्वाहेत्तए, अथे संते तंते परितंते तीळुप्पणमसि प-
रायुसति, पणमुसतिचा सुसुमाए दारियाए उचमनं छित्ति,
छित्तिचा तं गहाय आगामियं अरुविं अणुपविद्धं । तते थं
से चिलाए तीसे आगामियाए तएहाए अजिज्जेते समाये
पम्मुदुदिसाभाए सीडुगुहं चोरपिण्णि अंसपंच अंतरा चेव
काणए, एवमेव समणुज्जोसो ! जाव पन्वाए समाये
इमस्स उवागियस्स सरीरस्स वंतासवस्सो जाव विट्ठस-
णायमस्स वण्हइवं वा ॥ जाव आहारं आहारेइ, से थं इह-
लोए चेव बहणं सययाणं थं हीलजिज्जे ॥ जाव अणुपरिप-
ट्टिस्सइ, जहा वा से चिलाए तकरे, तते थं से धये सत्यवाहे
पंचविं पुचेहिं अप्पण्णे चिलायं तीसे आगामियाए सव्वथो
समंता परिधायेमाणे र संते तंते परितंते नो संचाएइ चिलायं
चोरसेणावडं साहसि गिहिट्ठए, से थं तत्रो पक्कनियत्तए
जेणेव सुसुमा दारिया चिलाएणं जीविआओ ववरोवि-
आ तणेव उवागच्छति, उवागच्छतिचा सुसुम्पं दारिणं
चिलाएणं जीविआओ ववरोविणं पासति, (पासतिचा)
परसुणियचेव चंपगपायवे, तते थं से धये सत्यवाहे पंचविं
पुचेहिं सद्धिं अप्पण्णे आसत्से कूपमाणे कंदपाणे विल-
भमाणं मयया मयया सदेणं कुडुकुहस्स परुसे सुचिरं काळं
वाहमाक्खं करेति । तते नं मे धये सत्यवाहे पंचविं पुचेहिं
अप्पण्णे चिलायं तीसे आगामियाए सव्वतो समंता परि-
धायेमाणे इ एहाएए बुहाए य पराचूए समाये तीसे
आगामियाए अरुवणीए सव्वतो समंता उदगस्स मगगण-
वेसणं करेति, संते तंते परितंते निज्जिसे तीसे आगामि-
याए अरुवणीए उदगस्स मगगणवेसणं करेमाणे थो चेव
थं उदगं आसाएइ । तए थं उदगं अणुताएमाणे जेणेव
सुसुमा दारिया जीविआओ ववरोविणं, तेणेव उवागच्छ-
ति । तए थं से धये सत्यवाहे जेइ पुचं सदावेति,
सदावेतिचा एवं वयासी-एवं सखु पुचा ! सुसुमाए दारि-
याए अट्टाए चिलायं तकरं सव्वतो समंता परिधायेमाणे

तद्वहाय दुहाय अभिजिज्ञासमाया इमीसे आ-
माभिन्नाय अन्वीय उदगस्त मगलखवेसलं करे-
माणा नो चेव थं उदगं आसादेयो, तए थं उदगं
अणासाएमाणा नो संचाएयो रायगिहं संचाविचए । तए थं
तुम्हे थं मयं देवाण्णिया । जीवियाओ बरोवेह, मयं
मंसं च सोणियं च आहारहे, तेणं आहारेणं अबबडा
समाणा ततो पच्चा इयं आगामियं अरविं नित्पतिहेह,
रायगिहं च संचाविहिह, मिच्छाण्णिययं अभिसयामण्णि-
हिह, अत्यस्तय पम्मस्तय पुअस्तय प आजागी जवि-
स्तह । तते थं से जेहुते प्थेणं सत्यवारेणं एवं तुते
सयासे प्थेणं सत्यवाहं एवं बयासी-तुम्हे थं ताओ
अम्हं पिआ गुञ्जणा य देवयज्या ठवका पतिडवका
संरक्खया संगोवणा, तं कहेणं अम्हे ताओ तुजे
जीवियातो बरोवेयो, तुम्हे थं मंसं च सोणियं च आ-
हारयो, तं तुम्हे थं ताओ मयं जीवियातो बरोवेह, मंसं च
सोणियं च आहारहे, आगामियं अरविं नित्तरह, तं चेव
सम्भं जणत्तिं जाव अत्यस्तय प आजागी जविस्तह । तते थं
पथं सत्यवाहं दोहे दुचे एवं बयासी-मा थं ताओ अम्हं
जेहुतापरं तुम्हेवयं जीवियाओ बरोवेयो, तुम्हे थं ताओ
मयं जीवियाओ बरोवेह जाव आजागी जवस्तह, एव जाव
पंचमे पुत्त । तते थं से पथे सत्यवाहं पंचपुत्ताणं द्विपट्ठियं
भाणिया ते पंचपुत्ते एवं बयासी-मा थं अम्हे पुत्ता पगमवि
जीवियातो बरोवेयो, एस थं सुंमुमाए दारियाए सरिरे नि-
प्याणं जाव जीवआओ विपज्जे, तं सेयं खलु पुत्ता ! अम्हे
सुंमुमाए दारियाए मंसं च सोणियं च आहारिचए । तते थं
अम्हे तेणं आहारेणं अबबडा समाणा रायगिहं एपरं संपा-
णियस्सामो । तए थं ते पंच पुत्ता प्थेणं सत्यवारेणं एवं
पुत्ता समाणा एयम्हं पडिमुणंति । तते थं मे पथे सत्यवाहं पं-
चपुत्तेहिं सत्किं अरिण्णि करेति, अरिण्णि करेतिचा सरणं क-
रेति, सरणं अरिण्णि महेति, महेतिचा अग्निं पादेति, अग्निं
पादेतिचा अग्निमंयुक्कं करेति, करेतिचा दारुया पक्खि-
हेह, पक्खिबडा अग्निं पज्जमेति, अग्निं पज्जालेति-
चा सुंमुमाए दारियाए मंसं च सोणियं च आहारिचए,
तेणं आहारेणं अबबडा समाणा रायगिहं नगरं संपा-
णियनोति । अजिसवभागाय, तस्स य विपुलस्स पणकण-
नरयणं जाव आमागी जाय । तते थं पथे सत्यवाहं सुं-
मुमाए दारियाए वड्डं लोइयाइ जाव विमयसोए आए
यावि होत्था । तेणं कासेणं तेणं सयएणं समये जगवं ब-
हावीरे जेवेव सुंखमिलाए चए, तेखेव समोसे, सेण्णिओ
वि राया खिम्माओ । तए थं मे पथे सत्यवाहे धम्मं सोचा

जाव पम्पइया, एकारसंगविका मयसाए संसेहाए जाव
कालमासे कालं किआ सोइमं कये देवताए ठववएणं,
ताओ देवओगाओ मयाविदेहं वासे तिज्जिहंति०, जाव
अंतं करेति, जहा वि य थं जंभू ! पथे सत्यवाहं यो
बहहेणं वा नो रुवहेणं वा नो बलहेणं वा नो विसयहेणं
वा सुंमुमाए दारियाए मंसं सोणियं च आहारिचए, नत्तय
एमाए रायगिहं संपावण्डयाए, एवमेव समणाओ ! जो
अम्हं निर्माणो वा निर्माणो वा इमस्स ओराक्षियसरीस्स
वत्तासवस्स पितामवस्स पुत्तासवस्स सोणियासवस्स जाव
अवस्स विपज्जहियवस्स नो बन्हेणं वा नो रुवहेणं वा
नो बलहेणं वा नो विसयहेणं वा आहारं आहारिचए, नत्त-
य एमाए तिज्जिमगसंपावण्डयाए, से थं इह भवे चेव
कूणं समणाणं ४ अक्खण्णिज्जे ० जाव वड्डिक्कस्स, एवं
खलु जंभू ! सयएणं पगवया महावीरेणं जाव संपेणं
आहारसयस्स पायज्जयस्स अवपडे पयाचे चि वेदि ।
हा ० ? सु ० ? ८ अ ० ॥

आसो चित्रार्द्रपुत्रो, मुग्गक्षिणीं चालिणं व्व कओ ।
सो वि तह खज्जाणो, पदिवओ उलयं अहं ॥ ८४ ॥
आसो चित्रार्द्रपुत्रो, सुंमुमाएते प्रसिद्धः (मुग्गक्षिणीं हि)
कोटिकासिन्, पट्टयां शोणितगम्भेन प्रयुतादिभेज्जयन्ती-
भिः शिरो चायच्छास्त्रीय कृतः, सोऽपि ताजिस्तया अय्यमाणः
प्रतिपन्नः उत्तमार्थः । संघा ० ।

तथा कामुमेवायं प्रतिपिपाद्यधिराह-

जो तिद्धि एरुहिं मम्मं, समभंगओ संजमं मयभिरुद्धं ।
उवसयविंगसंवर-चिआइयुक्कं नयंसांमि ॥ ९ ? ० ॥

यस्मिन्निः पथेः सत्यवार्थं समभंगतः प्राप्तः, तथा संघमे समा-
कृतः, कानि पदानि-उपसमाधियेकसंवरः, उपसमा ध्याधि-
निग्रहः, विवेकः स्वजनसुवर्णादित्यागः, सम्बर इन्द्रियनोद्विग्न-
मुत्तिरिति । तस्मिन्मृत्यु उपसमाधियेकसम्बरमात्रातिपुत्रं मम-
स्ये, उपसमाधियुगा अनन्यत्वाधिकातिपुत्रे पयोपसमाधियेक-
सम्बर इति, स चासौ चित्रार्द्रपुत्रोत्तमार्थाधिकरण इति
मागार्थः । आर २ ख ० । संघा ० ।

अहिसरिआ पाएहिं, सोणिअगंथेण जस्स कीदीओ ।
खापेति उलयं, तहकरकारयं वंदि ॥ ९ ? १ ॥

अभिसुताः पादार्थो शोणितगम्भेन कोटिकाः बन्ध-
विचलितान्धवसावस्य जल्यन्मुसमाकं पट्ट्यां शिरोवेषण-
नयार्थः । तं उष्करकारकं कर्णं इति मागार्थः ।

धीरो चित्रार्द्रपुत्रो, मुग्गक्षिणीं चालिणं व्व कओ ।
जो तद्वि खज्जाणो, पदिवओ उलयं अहं ॥ ९ ? २ ॥

धीरसत्यसंप्रभुधिकातिपुत्रः (मुग्गक्षिणीं हि) कोटिकासिन्-
ध्यायच्छास्त्रीय कृतस्तयापि चायमानः प्रतिपन्नः उत्तम-
अर्थः, शुभपरीणापारित्यावादि ति इत्यर्थः ॥

अद्याज्जेमहि राई-दिपाईं पंच चिलाइपुछेणं ।

देविंदारभवनयं, अष्टद्वाराणस्तकुलं स्मं ॥ ३११ ॥

अष्टद्वारायैः रात्रिभ्यैः शस्तं चिलाइतिपुत्रेण देवेकस्त्वये अमर-
भवनय, अष्टद्वाराणस्तकुलं रम्यमिति गाथायैः । आद्यं २
अं० । आ० मं० ।

चिलाय-किरात-पुं० । लिप्पुमहानवस्य पत्निमायाविबूरे
'बद्धविस्तान इति कथाने' स्तेचदेशभेदे, तस्मै मनुष्यजाती न ।
ये हि भरतेन महाराजेन आपाना नाम किराताः पराजिताः ।
ग्रहं १ पदं । जं० । स्था० । कोटीवर्षस्याधिपतौ राजानि,
आव ४ अं० । आ० कं० । आ० मू० । (मूलगुणप्रत्याख्यानं कथा)

चिलायपुत्र-किरातपुत्र-पुं० । किरातीपुत्रे, अयं १ उ० ।

चिलिचल्ल-पेशी-आर्य, ऐं० मा० ३ अर्थः ।

चिलिमिलि-चिलिमिलि-स्त्री० । जवमिकायाम्, अयं २ उ० ।

आवा० । प्रकृष्टादनपठायाम्, सूत्रं २ अं० २ अं० ।

कप्पइ निमंभाण वा निमंभीण वा चेलचिलिमिलिं
धारिचण वा ।

अस्य संबन्धमाह-

सागारिपञ्चपा, जइ पमिपचो तहा चिलिमिली चि ।

रत्ति च हेट्टुंगतर, इमाउ जणया उभयकाले ॥

सागारिकां गृहस्थः, तत्प्रत्ययार्थं यथा घटीमात्रकं, तथा चि-
लिमिलिकाऽपि धारयितव्या, तद्वत्प्रस्ताव सूत्रं, ततोऽन्तरं त-
स्मिन्नप्राप्तद्वाराप्राप्तयस्यैव रात्रौ चिलिमिलिकादिप्रदानपतना
प्रजाता, इयं तु उभयकाले-नाराईदिवा च कस्त्वया इति । अनेन
संबन्धेनाऽऽयातस्यायं व्यवस्था-कल्पते निमंभ्यानां वा निमं-
भ्यानीनां वा चेलचिलिमिलिकां धारयितुं वा । एष सूत्राकार्यः ।

अथ आध्यात्मिकारः-

धारणया उ अजोगो, परिहरणा तस्त होइ परिजोगो ।

चेल उ पहाणतर तो, गहणं तस्सेव नऽआसि ॥

धारणता तु अजोगो अवधारणं, परिहरणा तु-तस्य चिलि-
मिलिकावस्थोपकरणस्य परिजोगो व्यापारणमुच्यते । आह-
व्यवहारकण्टहकद्वयस्यैव यज्जिवाया चिलिमिलिका बह्व्यते,
तस्यैव सूत्रे चेलचिलिमिलिकाया एव ग्रहणमिति । आह-चेलं
तु वक्ष्यं उज्जवादीनां मध्ये बहुतरपयागिलाव प्रथमतः, तत-
स्तस्यैव सूत्रे ग्रहणं कृतं, नाग्यासां रज्जुचिलिमिलिकादीनाम् ।

अथ चिलिमिलिकाया एव भेदादिनिरूपणाच्च द्वारणाधामाह-

जेदो य पक्खणया, बुद्धिं पमाणं च चिलिमिलीणं तु ।

उज्जोगो उ बुपले, अगहणं उरणं प सहु दोसा ॥

प्रथमतः चिलिमिलिकाभेदो वक्तव्यः, ततस्तत्तामेव प्रकृष्या
कच्छन्ता, ततो द्विविधं प्रमाणं गणनाप्रमाणेदाच्च चिलिमिलि-
कानामत्रिधातम्यम्, चिलिमिलिकाविषय उपभोगो द्विविधो संय-
तो यद्वृद्धयस्य वक्तव्यः, चिलिमिलिकाया अग्रहणे अकारणं च
चतुर्लघुकाः प्रायश्चित्तं, दोषाद्वाह्वाद्यो ज्ञपन्ति । यतद्व्यह-
रणाध्यासहेतुः ।

प्रथमेनामेव प्रतिज्ञारं विवरीपुराह-

सुचमई रज्जुमई, वगमई दंदकज्जुमई य ।

पंचविह चिलिमिली पुण, उवगहकरी जवे गच्छे ॥

सुत्रमयी रज्जुमयी वहकमयी इत्यधमया कटकमयी चेति पञ्च-
विधा चिलिमिली, एषा पुनर्गच्छे गच्छवालिमासुपपदकरी भवति ।
इको जेदः । अथ सूत्रप्रकृषणां क्रियते-सूत्रस्य विकारः सूत्रमयी,
सा च वहकमयी वा, कम्बलमयी वा प्रतिपञ्चय्या, रज्जुविकारो
रज्जुमयी, ऊर्ध्वविमयो हवरक इत्यर्थः । वहकं नाम-शृणो-
द्वारावृत्तं, तेन निवृत्ता वहकमयी, हवरकं वंशविकारविमयी
यष्टिस्तन निवृत्ता हवरकमयी, कटो वंशकटादिस्तन्निष्पन्ना
कटकमयी । गता प्रकृषणा ।

अथास्याः पञ्चविध्या अपि चिलिमिलिकाया-

यथाक्रमं गाथात्रयेण द्विविधं प्रमाणमाह-

इत्यपणमं उ दीहा, तिहस्य वेदोभियाउसइ खोमा ।

एतप्पाण गणणे-कमेक गच्छं व जा हेट्टं ॥

प्रमाणगणनामेवाह द्विविधं प्रमाणं, तत्र प्रमाणमाश्रित्य सूत्रमयी
चिलिमिलिका इत्यपञ्चकं दीर्घा, वा हस्तात् रुद्धा-विस्तीर्णा
भवति । एष चोत्सर्गवैक्यादीनां, ऊर्ध्वविमया अस्तव्यहामे को-
मिकी प्रदीप्यता । वहकचिलिमिलिकाया अत्येतद्वै प्रमाणम् ।
गणनाप्रमाणं पुनरधिकृत्य एकैकस्य स्थायोः, एकैकस्यां धाव-
न्यो वा गच्छं वेष्टयन्तो भवामन्त, वा वा प्रातिहारिकी गच्छं
सकलमपि वेष्टयति सा गणनयैका, प्रमाणेन च नियता ।

अस्ततोहि त्वामरज्जु, एक पमाणेण जा ठ वेट्टे ।

कट्टवग्मादीहि, पोचऽमइ जए व वगमई ॥

रज्जुचिलिमिलिका पूर्वमौर्ध्वविकारकृपा, तस्या अमावे
कौमिकद्वारिका, सैकापि कर्तव्या, सा च सर्वेषामपि साधू-
नां प्रत्येकं गणनयैकेका, प्रमाणेन तु इत्यपञ्चकदीर्घा ज्ञपति,
गणनयैकिकहेतवे वा एक एव हवरको ज्ञपति, यः सकल-
मपि गच्छं श्लाताविरुद्धये वेष्टयति । कट्टवग्मा-वृत्तविशेषः,
तस्य यद्वहकम्, आदिशुश्रूषापालाशः शृणोदिस्तन्निष्ठं, वहकेन
निवृत्ता वहकमयी, सा च (पोचऽमइ ति) वृद्धचिलिमिलि-
काया अमावे, जये वा स्तेमादिसमुत्थे शुष्टते ।

देहाधिओ गणणको, दुवारगुची भए व दंदमयी ।

संचारिम चतुरो वा, जय माणे करुमसंचारं ।

तस्य प्रमाणादधिको यो दूरतः स देहाधिकः, स च गच्छप-
रिमाधवा देहाचतुरङ्गलाधिकप्रमाणा नाशिका ज्ञप्यते, यथा-
वता प्रमाणमुक्तम् । स च देहाधिको हवरको गणनयै-
कैकस्त्वाधारकैको भवति, तैश्च हवरकैः व्यापदादिजवे द्वार-
गुप्ति-द्वारस्य स्थगनं क्रियते । एष दूरदमयो कट्टवग्माः । यथाह-
दिमाध्वनचिलिमिलिमिलिका वसतेवेसतिज्ञेनाच्च क्षेत्रं संचरन्ती-
ति संचारिमा उच्यन्ते, कटकमयी तु अस्संचारिमा, माने च
प्रमाणे द्विविधे तां कटकमयीं चिलिमिलीं प्रज विकटय्य, अ-
नियतप्रमाणेऽर्थः । तत्र प्रमाणमङ्गीकृत्य यावन्त्या बह्वमार्थं
कार्यं पूर्यते तावत्प्रमाणा कटकचिलिमिली, गणनया तु यथे-
का कटा कार्यं न प्रतिपूरयति ततो द्विषाद्वयोऽपि ताव-
त्संख्याकाः प्रदीप्यता यावद्विस्तृत्यार्थं पूर्यते । गतं द्विवि-
धं प्रमाणम् ।

अथोपभोगो द्विविध इति पदं विबुधोति-

सागारिणं सज्जाए, पाणदणं गिलाणे सानवजए वा ।

अच्छाणमरखवासा-सु चेद क्षा कपप गच्छे ॥

स्वगारिके पश्यति, स्वाध्याये विधातव्ये, प्राणव्यायां विधे-
यार्था, ग्लानार्थे, आषपद्मये वा उपपत्ते, अजनि, मरणे, यथासु
चैव, सा चिन्तामिलिका कल्पते, गच्छे गच्छवार्त्तनां साधूनां
परिमोक्षम् । एष चिन्तुकिगाथासमासाधये ।

अथैतानि च प्रतिपद्ये विबुधोति-

पदिशेहोत्रयमंमलि, इत्येतामगारियं सागरिण ।

याणालोगज्जाप, मच्छियमोलाइपापेसु ॥

प्रतिषेधनां कुर्वते ह्यरे चिलिमिलिकां कुर्वते मा सागा-
रिका उक्तप्रतिपद्ये क्वाचुः, मा वा उक्तप्रतिपद्ये क्वाचुः, मा वा
(उचयमंमलि चि) समुद्रमनमपदस्य स्वाध्यायमपदस्य
चाङ्गुतस्यार्थे, स्त्रीकप्रतिपद्ये वा वसन्ती स्त्रीसागारि-
कायामाहोको मा स्तादिति एतदर्थे चिलिमिली दीयते (सा-
गारिण चि) सागारिकद्वारे चित्तमाने एतत्कारणज्ञानं चि-
लिमिलिकाप्रद्वये कल्पयम् । (चाणालोगज्जाप चि) यत्र सूत्र-
पुरीषादेव ह्यमा प्राणिनामच्छुति, शोणितचार्त्तिकानां वा यमा-
नोक्तः, चेदक्यापि वा यत्र कुदृष्टमोलाहोकेन तत्र चिलिमिली
इत्या स्वाध्यायः क्रियते, मात्तकामोलाहोको वा प्राणिनो
यत्र बहवः प्रविशन्ति मोलास्तिका उच्यन्ते, तत्र प्राणव्या-
यमेतासामेव चिलिमिलिकानामुपभोगः कर्तव्य इति ।

उच्यते इत्येते वा, देसे वीसत्यमाइ गेलाये ।

अच्छाणे उज्जासद, लवहणं सावप तणे ॥

उच्यते संज्ञाकारिका लक्षणं चिलिमिलिकया आधुनो ग्लानः
सुखं व्युत्पन्नति, शोषककार्ये वा शोषधे तस्य प्रच्छेदे हातव्यं, मा
ग्लाना अयथोक्तमिति कृत्वा, अतः चिलिमिलिका हातव्या । एष
(देसे चि) यत्र देशे शाकिन्या उपद्रवाः संभवन्ति तत्र ग्लानः
प्रच्छेदे आरयितव्यः, विभक्तो ग्लानः प्रच्छेदे सुखमावुत्पन्न-
ति । आदिशब्दात् उज्जादिकं ग्लानार्थमेव ग्लानार्थेन स्यापितं,
तत्र ह्युक्ता ग्लानो यदा तदा वा अयथवहुरिति कृत्वा तत्रान्तरे
चिलिमिलिका दीयते, यथाऽन्ये तत्र पश्यन्ते, एवमादिकं ग्लान-
वत्ये चिलिमिलिकानामुपभोगः । अथानि प्रच्छेदस्थानस्याग्नेये
चिलिमिलिकां इत्या समुद्दिशन्ति वा, सारां पथि वा प्रत्युप-
कृते । आषपद्मयो वा यत्र अथ, सतेनभ्यो वा यत्रोपधेरपरहणशब्दा-
तत्र इत्येकचिलिमिलिकया कटकचिलिमिलिकया वा एतद् द्वौ
पिचय स्थीयते (वृ०)

तथा--

वैभवयस्त गुची, दुहृत्यसंघापि सुहं नेगो ।

वीसत्यचिड्वादी, दुराद्विगमा दुविह रक्वा य ॥

उपाधये वतमाना आर्थिका चिलिमिलिकया नित्यकृतया नि-
द्रति, यतो ब्रह्मन्तस्य गुणिरंते कृता भवति । चिदस्त्वविस्तराया
अपि सङ्घाटिकायाः सुखं नेगो भवति, प्रतिपद्ये हि तिल्लुप्ये
द्विहस्तविस्तरामेव सङ्घाटिकः प्रावृण्वते, न द्विहस्तं न वा सनु-
हस्तम् । नतः चिलिमिलिकया बहिरेकया वतनयापि प्रावृण्वति
विभक्तता निःशुद्धः सत्यः सुखं स्थाननिषेधवत्त्ववर्तनादिकाः
क्रियाः कुर्वन्ति, दुराधिगमाश्च दुःशीलानामप्यन भवन्ति, द्विधा
व कृता कृता भवति ; संयम आरति ; वरहोना वरहोना
भावाः वृ० १ उ० । पं० आ० । पं० व० । नि० सू० ।

जै जिकम् मोचियं वा रज्जुयं वा चिलिमिलिं वा सयमे-
व करो, करंते वा साङ्गइ ॥११॥

जै भिक्खुं सोत्तिथयादि समाम्यं पूर्ववत् । नि० सू० ३ उ० ।
चिदीण-चिदीन-त्रि० । अतः कलिमन्नपरिणामहेतो, जी०
३ प्रति० ।

चिन्न-चिन्न-पुं० । (चीड) वृकाविशेषे, प्रज्ञा० १६ पद ।

चिन्नम-चिन्नक-त्रि० । देदीप्यमाने, प्रज्ञा० ४ आध० द्वार । वं०
प्र० । हा० । आषपद्मे, प्रज्ञा० ११ पद । शिष्ये, "परास्व भा-
वरियस्स चिन्नमो आचणीओ " आ० म० छि० ।

चिन्नर-चित्रक-पुं० । व्याघ्रे, आचा० २ सु० ३ व० ३ उ० ।

चिन्नगा-चिन्नगा-स्त्री० । वैशाखिकपुराणपितृश्रेष्ठकारजस्य
कन्यायां शोणकमहाराजस्य नार्यायाश्च, आ० क० । अन्त० ।
आ० म० । नि० । हा० । (तत्परिणयश्च "सेणिय" शब्दे वक्ष्यते)

चिन्नल-चिन्नल-न० । चिद्विज्ञानमिन्द्रिकं जलाशयविशेषं,
म० ५ शु० ७ सु० । प्रज्ञा० हा० । आरय्यके पञ्चविशेषे, जी० ३
प्रति० । वरविशेषे, प्रज्ञा० १ आध० द्वार । हा० । ज० ।

चिन्नलिया-चिन्नलिका-स्त्री० । चिन्नलिकायपशुजातीयक्रियाम्,
प्रज्ञा० ११ पद ।

चिन्न-देशी-शकुनिकाव्ये, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिलिय-देशी-देशीप्यमाने, जी० ३ प्रति० । कण्ठ० । भ० ।
ज० । लीने, दीप्ते च । औ० ।

चिलिरी-देशी-मशके, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिल्लुर-देशी-मुसले, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिल्लो-देशी-बाले, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिबट्टी-देशी-तुण्ये, दे० ना० ३ वर्ग ।

चिन्नत-चीयमान-त्रि० । चि-कर्मणि भावे वा यक् । "न वा क-
र्मभावे षः क्यस्य च लुक् " ॥ ८ । २४२ ॥ इति चिधातोः
कर्मणि भावे वा द्विदन्तो वकारः । उपचीयमाने, प्रा० ४ पाद ।

चिदुर-चिदुर-पुं० । " निक्कस्फटिकचिदुरः " ॥ ७१ । १०६ ।
इति ककारस्य हकारः । प्रा० १ पाद । रागव्यायविशेषे,
जी० ३ प्रति० ।

चिदुरंगय-चिकुरङ्गरा-पुं० । चिकुरसंयोगनिमित्ते वखा-
दी रागे, जी० ३ प्रति० ।

चीर-चीर-पुं० । गन्धप्रधाने वृक्षजने, ल० प्र० ।

चीण-चीन-पुं० । श्रीमन्नजिनस्य पादश्रेष्ठे सुते, तदाशये च ।
कण्ठ० ७ कृण । अत्रेन्द्रदेशविशेषे, प्रव० २७४ द्वार । सू० ।
प्रज्ञा० वृ० । प्रज्ञा० इत्ये, त्रि० । "चीणचिन्मद्वेकजगमासं" चीमा
इत्या (चिमाद चि) चिपिटा निष्ठा वंका वंका जन्मेव भवता,
अयोधनकुट्टित्वेवार्थः, नासिका यस्य स तथा । हा० १ सु० ७
म० । कहुत्तुयब्रह्मिन्दे, मृगमन्दे च । पताकायां, सौलके च ।
न० । वाच० ।

चोसुसुय-चीनासुक्त-न० । स्वनामक्यातः कोशकारः तज्ज्ञे, चीन-

विषये निष्पन्न वक्ष्यते च । चीनांशुको नाम कोशिकारोऽप्य-
स्ति, तस्माज्जातं चीनांशुकम् । यद्वा-चीनां नाम जनपदस्तत्र
यः पश्यन्ततः पश्यन्तस्माज्जातं चीनांशुकम् । ७० १ ७० ।
कल्प० । स्था० । १० म० । चीनांशुकाणि नामादेशेषु प्रसिद्धा-
नि बुद्धविशेषकराणि, पूर्वोक्तस्यैव बन्धकस्य वाग्यन्तर्हरीनि-
ष्ठाभूतं पश्यन्ततः च अभवति तानि चीनांशुकाणि । अं०
३ चक्र० । नि० चू० । चीनदेशे आभिषयुक्ताः क्रियन्ते, तद्-
र्थिनः कीदृशगन्ध द्वालां मुञ्चन्ति, तस्यैव भवति, तद्विषयं
वक्ष्यं चीनांशुकमित्युच्यते इति वृत्ताः । अन्तु० ।

चीनपिट्ट-चीनपिट्ट-पुं० । मोहितवर्षे वस्तुविशेषे (१०)
लाकमासिके, प्रका० १७ पद । चीनदेशं सिन्धुमिति प्रती-
यते । अक्ष० ।

चीमूय-मीमूत-पुं० । 'शूलिकापैशाचिके लुनीयतुर्वेयोराध-
क्षितौदै' ॥ ८०४ ॥ ३२५ ॥ इति अस्य चः । मेघे, पा० ।

चीरकदूसगपट्ट-चीरकदूसगपट्ट-पुं० । रजोहरणवक्ष्यते,
" चीरकदूसगवर्षो धाम-जादे रयहरणं तिज्ञापपसे कोमिय-
ण भोगियण वा चीरेण वडयं जवति, ताहे उमिहारेण
निरापासयं करोति, तं चीरकदूसगपट्टमो भवति " नि०
चू० ५ उ० ।

चीरग-चीरक-पुं० । रथापतितचीवरपरिधाने लिङ्गिनि, ग०
२ अक्षि० ।

चीरस्थल-चीरस्थल-न० । मयुरगणे स्थलजने, गी० ए कल्प ।

चीरद्व-चीरद्व-पुं० । पक्षिविशेषे, प्रका० १ आध० द्वार ।

चीरिय-चीरि-पुं० । रथापतितचीवरपरिधाने, चीरपकरणे
वा पाञ्चरिदसाधौ, का० १ ध्रु० १४ अ० । अन्तु० ।

चीवदण-चैत्यवन्दन-न० । 'चैत्यवन्दनं' इति प्राप्ते आर्षत्वाच्-
थाकपम् । विधिपूर्वे देववन्दने, प्रा० १ पाद ।

चीवर-चीवर-न० । वस्त्रे, आ० ५ डा० २ उ० । उच० ।

चीवरधारि (ण)-चीवरधारिन्-नि० । वस्त्रधारिणि, कल्प०
८ कल्प ।

चुअ-च्युत-नि० । विनष्टे, आचा० १ बु० १ अ० १ उ० । उच्छ्वास-
निश्वासासजीवितादिशब्दविशेषाभ्याम् । परिच्छेदे, अन्तु० । देव-
लोकाद्वर्तीये, कल्प० १ कृण ।

चुड-च्युति-स्त्री० । च्यवने, धैर्यानिष्ठाप्योतिष्काणां मरणे, स्था०
१ डा० १ उ० ।

चुडसमय-च्युतिसमय-पुं० । इहभवपरमवसरीशायुःपुत्रहृष्ट-
वैपरिहाटसमये, आ० म० द्वि० । (अस्मिन् समये किम् इह
भवः, किं वा परजयः ? इति विचिन्तितं 'करण' शब्देऽस्मिन्नेव
मार्गे ६३ पृष्ठे)

चुचुण-चुचुण-पुं० । इत्यजातिजने, स्था० ६ डा० । प्रका० ।

चुचुय-चुचुय-पुं० । म्लेच्छजातिजने, प्रका० १ आध० द्वार ।

चुबाण-चुम्बन-न० । वक्रचयसंयोगे, प्रका० १९९ द्वार । चुम्बनवि-
कल्पाः सम्प्राप्तकामभेदः । दृशा० ६ अ० ।

चुक-प्रक्ष-पा० । अथपतनं, दिवा०-पर०-अभिद । " प्रयोः

फिडाफिडकुडुडुचुकमुद्राः " ॥ ८१४ ॥ १७७ ॥ इति प्रत्येय-
कादेशः । ' चुक्क' प्रत्ययः । प्रा० ४ पाद । आच० । वि-
स्मृतं, ६० ४ उ० । मुष्टौ, दे० ना० ३ वर्ग ।

चुष्ट-नि० । पतिते, " गिहस्थधर्मात् चुक्कति । " गृहस्थधर्मा-
दर्थोपतिधर्मोत्संविन्नप्राप्तिकपयारुचुकति, चूष्टः संसारपथ-
न्यान्तर्गतोत्यर्थः । ग० १ अक्षि० ।

चुक्क-न० । चक-रक-अत उत्पन्नं च । मल्लवतने, चुक्क-
पालकृशाकभेदे, युक्कभेदे च । स्वायं कृत् (आभयस्य) शाकं,
तिग्निर्यां च । क्षी० । आच० ।

चुकसलित-अष्टस्सलित-न० । अनाजने, " अनाजो गो चुक्क-
वाहितो भवति " नि० चू० ३० उ० ।

चुकसल्लूच-चौसल्लूच-नि० । युचिसमाचारे, ६० १ उ० ।

चुचुय-चुचुक-न० । स्तनाप्रज्ञागे, रा० । प्रका० ।

चुच्छ-तुच्छ-नि० । " तुच्छे तच्छब्दौ वा " ॥ ८१ ॥ २०४ ॥
इति तकारस्य चकारः । हीने, अन्वये च । प्रा० १ पाद ।

चुदल-चुदल-न० । जीर्णोत्पाय, पि० ।

चुदली-चुदली-स्त्री० । प्रदीप्तपुल्लकावाय, म० १ स्त० ५
उ० । न० । बन्धनदोषभेदे, " चुदलि इव गिहिकणं, रयहरणं
होइ चुदलि तु " । चुदली नाम-वहका, उदकाभिलातामिव व-
यन्ते रजोहरणं गृहीत्वा आभयन् यत्र वन्दते तच्चुदलिकम् ।

आभिषयमे वन्दनदोषे, प्रका० २ द्वार । च० । आ० चू० । ७०
आच० । (स च दोषः ' चुयिड' शब्दे वक्ष्यते)

चुस-चूय-पुं० । न० । " चूयः संयोगे " ॥ ८१ ॥ ८४ ॥ प्रा०

१ पाद । यवादीनाम् (आचा० २ बु० २ अ० १ उ०) ववरिकाणा-
म् (नि० चू० १६ उ०) मोदकादिखाद्यकचूरी, ६० १ उ० ।
आचा० । प्रका० । गन्धद्रव्यसम्प्रदाने राजसि, म० ३ डा० ७
उ० । वशीकरणादिफले द्रव्यसंयोगे, ६० १ उ० । अन्तर्धा-
नादिफले मयनाज्जादौ, च० ३ अक्षि० । ग० ।

जे जिकल्लु अंगादाणं ककेण वा लोहेण वा पत्रचुसेण
वा एहाणे वा चुसेहिं वा वेषोहिं वा उव्वहेड वा, परिच्छेड
वा, उव्वहंटं वा परिहंटं वा साड्ज्जइ ॥ ५ ॥

ककं उव्वल्लण्यं, उव्वसंयोगेण वा ककं क्रियते, किञ्चिद्वै-
हृदय्यं, तेण वा उव्वहेति, पत्रचुसेण वा एहाणं-एहाणमथ,
अहस उव्वहाण्यं जस्यति । न पुण मावचूणांदिशिणाणं गंधि-
यावणे अंगाधसण्यं चुक्कति । चुण्णओ ओ सुगंधो, चं-
दणाविचूणाणि, जहा वड्ढमाणचुषो परमासादिवासनिमि-
त्ते तदेव उव्वहेति, एकस्सि परिहंतेति पुणो पुणो । नि०
चू० १ उ० ।

चौणी-न० । पदभेदे, (दशा०)

चौणी पदमाह-

अत्यवहुसं मदर्थं, हेउनिवाओवसमगंभीरं ।
बहुपायमनोच्छिन्नं, गमययमुक्त्तं तु चुषापे ॥ १८० ॥

अथो बहुलो यस्मिन् तदर्थवद्भूमं कश्चिद् प्रवृत्तिः कश्चिद्-

चुष

हृदिः, कथिहिताया कथिद्वन्द्वेव । विवेचिष्यामि बहुधा समी-
ह्य, यमुविषं बाहुल्यं वदन्ति ॥१॥ ततश्चेतिः प्रकरिः शुद्धयः ।
महान्-अपानां ह्येषापरिप्रेष्यतिषात्कल्पेनाथो यस्मिन् तन्महार्थः ।
हेतुमिषातोपसर्गः गम्भीरः । तत्राभ्यधाऽनुपपत्तिरङ्गणो हेतुः ।
यथा मदीयोऽयमवधो, विनिहृदिहोपपत्तिरुत्पत्त्यात् । यथाव-
न्वाद्यो नियताः । पर्युत्तसमवाद्य उपसर्गाः परिरिगावयः । बहु-
पादम्-अपरिमितपादः । अथ्यचिह्नं-योऽकचिह्नमिदमिति ।
गमनैयः शुद्धः, गमास्तद्वक्तृप्राणप्रवणा मिश्राः । यथा-“ह
कलु छडीबाधिषा ; कपर कलु सा कडीबधिषा” । इत्यादि ।
नथाः नैगमादयः प्रतीताः, तुरधारणे, गमनयशुद्धमेव यौयै पदं
अथ्यचोऽभ्ययनपद्विधिति गाथायः । इष्ट ० २ अ० ।

मुषकोतग-चूर्णकोशक-० । चूर्णचूरे कोशकाकृतौ मयमेवे,
प्रथमः संव० द्वार ।

मुषपेसि (च)-चूर्णपिन्द-वि० । ताम्बूलचूर्णस्य गन्धकचूर्ण-
चूर्णस्य वा वेषकारके, अ० ११ हा० ११ अ० ।

मुषगुण्डियमाय-वर्धगुण्डितमात्र-वि० । गैरिककोशायगुण्डि-
तशरीरे, विषा० १ अ० २ अ० ।

मुषगुण्डि-चूर्णगुण्डि-वि० । कोष्ठविस्फुरितज्वलेषु चूर्णकृतेषु
तद्विषतकच्यमेव, अ० २ अ० । एषा हि स्त्रीकलाभेदः ।
कच्य० ३ अ० । अ० १ ।

मुषजोग-चूर्णयोग-पुं० । स्तनजगदिकर्मकारिणि कल्पचूर्णाणां
योगे, इ० १ अ० १ अ० । यदर्शकरणापचने मोहनचूर्ण-
योगेनाह्यप्रवर्धने कचुर्देने उपपन्नवेषे, अ० २ अ० ।

मुषपिन्द-चूर्णपिन्द-पुं० । चूर्णमज्जनादि, तत्रयोगेण लघुः
पिन्दः । अ० १ अ० । यदर्शकरणापच्ये इत्यचूर्णाद्वचने
पिन्दे, आवा० २ अ० १ अ० १ अ० १ अ० । पञ्चा० ।

अस्य स्वल्पं सोदाहरणम्-

चुमे भंतकाये, चाणके पायलेवजाजोने ।

मूले विवाहे दो दं-दणील आषाणपरिसादे ॥

चूमे भन्तकायेने लोकादृष्टिपतिरोधानकारके दृष्टान्तौ-चाणक-
विदितौ शौ छल्लः । पादे पादलेनकचे योगे दृष्टान्ताः-समित-
सूर्याः । तथा मूले मूलकर्मणि प्रयत्नयोगिः कृतयोनिकरणरूपे
युवतिद्वयं दृष्टान्तः । विवाहाविषये मूलकर्मणि युवतिद्वयमुदाह-
रणम् । तथा गर्भाधानपरिसादक मूलकर्मणि द्वे दृष्टिन्वी
रूपपन्थाबुदाहरणम् ।

तत्र “ चुमे भन्तकाये चाणके ” इत्यवयवं चाणक्य
गाथात्रयेण व्याख्यानयति-

र्षवाहीणा आम्रे, कुमुमपुरे सिस्तजोगे रहकरायं ।

मुद्गम-अग्रछणपा, गमथे हेतंतरे सरथं ॥

पेक्सं परिवाहे तो, येरायं देसे आम्रे-उदंतायं ।

सहृष्टय बंदुपे, भोमोयपरिषण दोवळं ।

चाणक पुच्छ पठा-अनुप दारं पिबिषु धूमे य ।

हृदि कुच्छ यक्षसा, येरसमीने ठपालंयो ॥

कुमुमपुरे गगरे चम्कुगुप्तो नाम राजा, तस्य गम्भी चाणक्यः,
तत्र च अङ्गावतपदिहानाः सुविज्ञानिजाः सूर्याः । अ-
न्यथा च तत्र दुर्गिहमपतत् । ततः सुविज्ञानितम-अनु-
सङ्कचानिषां निष्पन्नं सूर्यपदे स्थापयित्वा सकलगच्छस-
मेतं सुमित्रे अपि प्रेषयामि, ततस्तस्मै योगिप्राप्तुमेकान्ते
व्याख्यातुमारब्धे, तत्र च पुच्छकद्वयेन कथमन्यदृष्टीकरण-
निकषनमञ्जनं व्याख्याने शुभुने, यथा-अनेनाज्ञेनाभिजितव-
क्तुर्न केनापि दृश्यते, इति योगिप्राप्तुमव्याख्यासमयेकान-
न्तरं समुद्राभिधोऽन्तेवासी सुरिपदे स्थापितः, मुक्तलि-
तश्च सकलगच्छसमेतो देशान्तरे, स्वयमेकाकिनस्तैश्चावत-
रिधरे सूर्यः, कतिपयादिनानन्तरं आचार्यस्तेहस्तत्तत् पुच्छकद्व-
यमाचार्यसमीपे समाजगाम । आचार्यो अपि यतिकमपि अक्रिया
हमन्ते तत् समं विविच्य पुच्छकद्वयेन सह भुञ्जते, तत आहाराऽप-
रिपुंयथा सूर्यां दौर्बल्यमनवत् । अस्मिन्तं पुच्छकद्वयेन-अथमो-
दरता सूरिनाम्, ततो वयं पूर्वमुत्तमज्ञं कृत्वा चन्द्रगुप्तेन सह
युञ्जावेहं, इति तथैव कृतम् । ततश्चाप्युत्तमहास्त्रासमयेकान-
धूमा शरीरे कृतम् । चाणक्येन पृथग्-किं ते शरीरदौर्बल्यम् ? ।
स माह-परिपूर्णाहाप्राज्ञातः । ततश्चाणक्येन चित्ततस्त-एता-
बलाहारे परिवेष्यमाणे कथमाहारस्यापरिपुंयता ? । अन्त्यम-
ञ्जनसिक्तः कोऽपि समागत्य राज्ञां ग्रहि भुञ्जे । ततस्तेनाञ्ज-
नसिक्तप्रवणाय ज्ञेयमनकपेदनीकद्वयमेकचूर्णे विकीर्षे द-
द्यामि मनुष्यपदामि । ततो निक्षिप्ये-नूनं द्वौ पुच्छकद्वयनासि-
द्धावायातः । ततो द्वारं विषाय प्रपठेऽतिबहुलौ, धूमो नि-
ष्पद्यतिः । धूमवापितनययौक्ष तयोऽप्यनं यथालुम्बः सह
बिगलितम् । ततो वचनपुः प्रत्यक्षौ पुच्छकौ, कृता चम्कुगुप्तेना-
त्मानि क्षुण्त्सा-अहो ! विदालिताऽहमाश्चर्यामिति । ततश्चाण-
क्येन तस्य समाधानमिति सं, प्रवचनमाश्लिश्यत्कार्यं च प्रशं-
सितौ राजा । यथा-अन्यस्त्वमपि यो बाह्यद्व्यकारिणिः
यतिनिः पवित्रीकृत इति । ततो वक्षित्वा मुक्तलितौ द्वार-
पि पुच्छकौ । चाणक्येन राज्ञ्यां वसतावागस्य सूर्य उपाल-
ब्धः-यथैतो युष्मत्पुच्छकाबुद्धाहं कुरुतः । ततः स एषोपा-
ब्धः । य एषाव विद्यायामञ्जनाका दोषान् य एष वशी-
करणादिचूर्णेणपि द्रष्टव्याः । सुत्रे चात्र एतीया सप्तम्ययं ।
तथा चूर्णे प्रयुज्यमाने एकस्य चूर्णस्य प्रयोक्तृनेकेषां वा
साधूनामुपरि द्वेषं कुर्यात्, ततस्तत्र निष्ठाभाभाप्यसंभवः । “य-
वत्यारोमा वा पि ” गाथा वा अर्थः । तदेवं “ चुमे भंतका-
ये चाणके ” इति व्याख्यातं, तद्व्याख्यानात् चूर्णे इति
द्वारं समर्थितम् ।

जे जिकल्ल चुषपपिन्दं जुंजज, जुंजंत वा साहज्ज ॥७२॥

“जे चुषपिन्दं” इत्यादि । बलीकरणादिषां चुषा, तेहिं ओ पिन्दं
उप्यदेति तस्स बाणादिषां दोसा, अउल्लं च स पच्छिं ।

जे भिक्खु चुषपिन्दं, जुंजज्ज सयं तु अहं सातिजे ।

सो आणा अणवत्तं, मिच्छन्निराहाणं पावे ॥ १६॥

कंठा । जे विज्झामंतेहिं दोसा, ते केच बलीकरणमादिपदि चुषे-
हिं दोसा, राणागपकोसपथारदोसा च ; अस्तिवादिकरणेहिं
वा बलीकरणमादिचुषेहिं पिन्दं उपायेज्जा । सि० चू १३ अ० ।

चुषपमोला-चूर्णपमोला-वि० । शस्त्रमेवे, अ० १ पद ।

चुषनेप-चूर्णनेद-पुं० । चूर्णमेवे, अ० १० अ० ।

सुखय-चूर्णक-न० । सन्नस्ते, विपा० १ सु० ३ न० ।

सुखवास-चूर्णवास-पुं० । चूर्णकहणे बाले, हा० १ सु० ५ अ० ।

“अस्यवासं च सुखवासं च” भाषा० २ सु० ३ अ० ।

सुखिय-चूर्णीयिता-अव्य० । चूर्णनं कृतेष्वर्थे, प्र० १ श० ८ अ० ।

सुखियानेद-चूर्णिकामेद-पुं० । तिलादिचूर्णवत्कर्मभेदे, अ०

५ श० ४ अ० । “ले किं तं सुखियामेदे ? । सुखियामेदे
स्य तिलसुखाय वा मुगसुखाय वा मालसुखाय वा पिप्पली-
सुखाय वा मरिचसुखाय वा सिंगरेसुखाय वा सुखियाय मेदे
मयति लेखं सुखियामेदे ।” प्रभा० ११ पद ।

सुम्ह-सुम्ह-पा० । ‘सु’ बह्वचसंबोधे, जन्ते “ज्वज्जना-
ददन्ते” ॥ ८ । ४ । २३६ । इति अकारः । ‘सुम्ह’ सुम्हति ।
प्र० ४ पाद ।

सुंवि-सुंवि-अव्य० । ‘सु’ सुम्हने । “कन्व इ इह इवि-
क्षयः” ॥ ८ । ४ । ४३६ । इति इयादेशः कन्वाप्रत्ययस्थाने ।
सुंविनं कृत्यर्थे, “रक्कह सा बिलहारिणी, ते कश्चुमिनि
आह ।” प्र० ४ पाद ।

सुय-च्युत-त्रि० । कुतोऽप्यनाकारात्स्वयदात्यति, हा० १ सु०
३ अ० । परिश्रमे, आ० अ० अ० । जन्मात्तरं गते, सुय० १ सु०
१० अ० । स० । कालान्तरेण च्युते, अ० ।

सुयधम्म (ण)-च्युतधर्मे-त्रि० । धर्मात्प्रश्रये, अ० १० अ० ।

सुयसाभि-च्युतसाभि-त्रि० । उत्सवस्वामिके, अ० २ अ० ।

सुयणी-सुयनी-स्त्री० । कामिपदपुत्रे प्रसङ्गकवर्णनो मा-
तरि, उत्त० १३ अ० । दुपदमहापञ्चस्य स्त्रियाम्, हा० १ सु०
१६ अ० । तं० । आद्य० । स० ।

सुलणीपिया-सुयनीपिद-पुं० । बाणालीवास्तथैव स्वनाम-
क्याते सुहृत्पते, सुलनीपितृनामा सुहृत्पतिर्वात्सल्यनिवासी
तथैव प्रतिक्रियाः प्रतिपन्नप्रतिमो विमर्शकदेवेन मातरं विष्णोः
क्रियमाणां दृष्ट्वा स्मृतिप्रकृतप्रतिमो देवनिप्रदार्थमुद्भाष्य,
पुनः कृतालोचनस्तथैव दिवं गत इति धक्क्यताप्रतिबन्धे नृ-
तीयं उपासकदृशानामप्यवने, अथा० १० अ० ।

एतदेव सुचङ्गदा-

लकलेनो तद्वस्त-एवं सखुं ज्वं । तेषां कामेष्वां तेषां
समेषां बाणारत्नीणां नयनं कोट्टं चेद्व, जियसचूराया
महद्वि, तस्य यं बाणारसीए सुलणीपिया खामं गाहावई
परिवसद् अद्वेण जाव अपरिभूए, सोमा भारिया, अद्वि-
रक्षकीदीओ गिहाएपत्ताओ बुद्विपत्तिपत्ताओ अ-
द्वन्वा दासमोसाहसिस्सएणं वएणं जहा आणंदो ईसरं
जाव सव्वकज्जवद्वाए पावि होत्था, सामी समोसदे, परिसा
निग्गया, सुलणीपिया वि जहा आणंदो तहा निग्गओ,
तदेव गिद्विधम्मं पविज्जइ । गोयपुच्चा तदेव सेसं
जहा कामदेवस्स० जाव पोसहसालाए । पोसाहिए बंभचारी
समणस्स भगवओ महावीरस्स अंतिए धम्मपच्छिं उव-
संपज्जिच्चा एं विहरइ । तए णं तस्स सुलणीपियस्स स-

मणोवासयस्स पुव्वरत्तावरत्तकालसमए एगे देवे अंति-
यं पाउज्जए । तए णं से देवे एणं नीलुप्यहं जाव आसिं
गहाय सुलणीपियं समणोवासयं एवं वयासी-हंओ सुल-
णीपिया । जहा कामदेवे० जाव न भंजसि तओ अई अज्ज
जेडुपुत्तं साओ गिहाओ गीणेमि १, तव अग्गओ पाएमि २,
तओ मंसतोहणे करेमि, करेमिच्चा आदाणभरियंसि कदाह-
यंसि अद्वेहेमि तव गातं मंसेण य सोणिएण य आइच्चाभि,
जहा णं तुयं अद्विद्विद्वहं अकाले जीविपाओ व-
वरोवेज्जसि । तओ सुलणीपिया समणो० तेषां देवेणं एवं
बुचे अजीए० जाव विहरइ । तं से देवे सुलणीपियं समणो
अभीयं० जाव पासइ, पासइच्चा दोहं पि तवं पि सुलणी-
पियं एवं वयासी-हंओ सुलणीपिया । तं चेव जणइ
सो० जाव विहरइ । तं से देवे सुलणीपियं अजीयं०
जाव पासिच्चा आमुत्ते० सु सुलणीपियस्स समणोवासय-
स्स जेचुपुत्तं गिहाओ गीणेमि, योणेइच्चा अग्गओ पाएइ,
अग्गओ पाएइच्चा तओ मंससोह्निने करेइ, करेइच्चा आदा-
णजरियंसि कदाहसि अद्वेहइ, अद्वेहइच्चा सुलणीपियस्स
समणोवासयस्स गायंमंसेण य सोणिएण य आइच्चाइ । तए
णं से सुलणीपिया समणो० तं उज्जहं० जाव अद्वियासेइ ।
तए णं से देवे सुलणीपियं अजीयं० जाव पाएइ, पासइच्चा
दोहं पि तवं पि सुलणीपियं समणोवासयं एवं वया-
सी-हंओ सुलणीपिया ! अपत्थियपत्थिया० जाव णं यं-
जसि तओ अद्वं अज्ज मज्झिमं पुचं साओ गिहाओ
गीणेमि, गीणेमिच्चा तव अग्गओ पाएमि जहा जेडुपुत्तं
तदेव जणइ, तदेव करेइ, एवं कणीयंसं पि० जाव अ-
द्वियासेइ । तं से देवे सुलणीपियं अभीयं० जाव पासइ ।
वउत्तं० जाव सुलणीपियं समणोवासयं स एवं वयासी-हं
ओ सुलणीपिया ! अपत्थियपत्थिया० जणं तुयं० जाव न
भंजसि तओ अद्वं अज्ज जा इया माता जहा सत्यवादी देव-
तं गुहं जणणि दूकरदुकरकारियं तं से साओ गिहाओ
गीणेमि, गीणेमिच्चा तव अग्गओ पाएमि, पाएमिच्चा तओ
मंससोह्ण करेमि, करेमिच्चा आदाणजरियंसि कदाहयंसि
अद्वेहेमि, तव गातं मंसेण य सोणिएण य आइच्चाभि, जहा
यं तुयं अद्विद्विद्वहं अकाले चेव ववरोवेज्जसि । तए णं
से सुलणीपिया सावया तेणं देवेणं एवं बुचे अभीए०
जाव विहरइ । तए णं से देवे सुलणीपियं अभीयं० जाव विहर-
माणं पासइ । सुलणीपियं दोहं पि एवं वयासी-हंओ सुल-
णीपिया ! तदेव० जाव ववरोवेज्जसि । तए णं तस्स सुल-
णीपियस्स तेणं देवेणं दोहं पि एवं बुचे समाणस्स इमे-
पाकूने० जाव अज्जितियए० अहं० यं इमे पुरिसे आचारिए

अणारियवुक्की अणारियाई पावाई कम्माई समाचरण, जेव
ममं जेडुपुत्तं साओ गिहाओ णीणेमि, मम अगमओ घाण्ड,
घाण्डा जहा कयं तद्वा वि चित्ते० जाव मायं आइंचड,
जेणेव मम मज्झिमं पुत्तं साओ गिहाओ जाव सोणिपं
आइंचड, जेणेव मम कणीयमं पुत्तं साओ गिहाओ तहव०
जाव आइंचड, जा वि यं ए इमं मम माता महा मत्थवा-
ही देवतं गुरुं जहाणि सुकरकारियं तं पि यं इच्छ, सा-
ओ गिहाओ णीणेत्ता ममं अगमओ घाडत्तण, तं संयं
खलु ममं एयं पुरिमं गिएहेत्तण चि कहु उड्ढाति, ते से वि
य आमासिए उपातिए तेण य खंभे आमादिए मइया
मइया सदेणं कोलाहले कए, तए णं सा भरा सत्यवाही तं
कोलाहलसहं सोबा निसम्म जेणेव चुल्लशीपिया समणो-
वासया तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइत्ता चुल्लशीपियं एवं
वयासी-किं थं पुत्ता ! तुमं मइया मइया सदेणं कोलाहले
कए ! तए णं से चुल्लशीपिया अम्मयं भदं सत्थिवादि एवं
वयासी-एवं खलु अम्मो ! न जागामि के वि पुरिमे आसु-
से० ए एमं मइं तीहण० अस्मि महाय ममं एवं वयासी-हेतो
चुल्लशीपिया ! अपणियपणिया० ४ वज्जिमा जइ थं तुमं
जाव ववरणिवज्जिमा, तए थं अइं तेण देवथं एवं पुत्तं ममाथं
अनीए जाव विहरामि ! तए थं से देवं मम अनीए जाव
विहरामं पासड, पासडत्ता ममं दोषे वि तथं पि एवं वयासी-हे-
तो चुल्लशीपिया ! तहव मायं आइंचड, तए थं अइं तं उज्जहं
जाव अट्ठियामेमि, एवं गेह उचारिययत्तं खवं० जाव कणी-
यमं० जाव आइंचड, अइं तं उज्जहं० जाव अट्ठियामेमि । तए
थं से देवं ममं अनीए जाव पासड, पासडत्ता ममं चउत्तं पि
एवं वयासी-हेतो चुल्लशीपिया ! अपणियपणिया० जाव न
अज्जिमा तयो ने अज्ज जा इमा माता गुरु० जाव ववरणि-
ज्जां तए थं अइं तए देवं एवं पुत्तं ममाथं अनीए
जाव विहरामि । तए थं से देवं दोषं वि तत्त्वं पि ममं एवं
वयासी-हेतो चुल्लशीपिया ! अज्ज जाव ववरणिवज्जिमा, तए
णं अइं तेण देवथं एवं पुत्तं समागममं अयास्व अमणिए
अहं ए इमं पुरिमं आणारिए० जाव ममायए अयं ममं जे-
डुपुत्तं साओ गिहाओ तहव० जाव कणीयमं० जाव आइंचड,
तुमे वि यं इच्छ साओ गिहाओ जाव माणिता, मम
अगमओ घाण्डत्तण तं जेयं खलु ममं एयं पुरिमं गिहत्तण
जे० । चि कहु उड्ढाति, ते से वि य आमाये उपाति मइए
सुहागं० वि य खंभे आमादिते मइया मइया सदेणं कोलाहले
पेत्तं परिवाहं त, तए थं सा जहा चुल्लशीपियं समणोवासयं एवं
सहज्ज संदगुणे, ओरो खलु केड पुरिमे तव० जाव कणीयमं पुत्तं साओ
गिहाओ णीणेत्ता ममं अगमओ घाण्ड । ममं थं
सुगं करेड, एमं थं तुमं वि दरिणणे दि-

हे, तए थं तुमं इयाणि भगवया जगगणिये भगमपोमहे
विहरसि, नेथं तुमं पुत्ता ! एयस्म वास्सस आलोहि० जाव
पक्खिज्जेहि । तए थं से चुल्लशीपिया समणोवासया अम्माए
भदाए स० तह चि एयमइं विणएणं पणियुणेड, पडियुणेत्ता
तस्स उवागस्म आलोए० जाव पडिज्जेहि । तए थं से चुल्ल-
शिपिया स० पढमं उवासगपणिमं उवसेपीज्जाणं विहरइ ।
पढमं उवासगमइयासुत्तं जहा आणं दो० जाव एकारस वि तए
थं से चु० तेणं उराओणं जहा कामदेवं जाव सोहम्मे
कणं सोहम्मवदिसयस्स महाविमाणस्स उच्चपुरिच्छमेणं
अरुण्यत्ते णामं विमाणे देवत्ताए ठवत्ते वत्ता-
रि एलिओवमाई विइं महाविदेहे वामे सिज्जिहि ति० ५ ।
उपा० ३ अ० ॥

चुल्लसी-चतुरशीति-ली० । चतुरशिकायामशीतौ, जं० ३
व० ॥ स० । म० ॥ अ० ॥

पुत्तसीसपज्जिय-चतुरशीतिममजित्त-वि० एकत्र समये समु-
त्थमावातां येनां रात्रिः चतुरशीतिसमजित्तः स्यात् तेषु तैर-
न्यिकारिषु, ग० २० श० १० उ० । उपा० (' लववाय ' हाथे
हिनयिमायं ११५ पृष्ठे उक्तं चेत्त)

चुल्लशी-चतुरशीति-वि० । चतुरशीत्यधिके, " चुल्लसीयं मम-
लसत्तं चरात्त " सू० म० १ पाठो ।

चुल्लसु-चुल्लसु-पुं० । कृत्रियकृतविशेष, धर्मन् मित्रराजा-
य आम्नः कुमारपाश्रजात्र आसीत् । " अदो बंधुकपुत्राणां,
साहसं जयनेऽधिकम् । परमुद्ययो विशयवर्तिनः, धाः प्रमदहि-
ता अवि " ॥१॥ म्या० ४ डा० २ उ० ।

चुल्लसु-स्पन्द-प० । किञ्चिद्यत्ने, " स्पन्देऽप्युल्लसुः " ॥ ८
डा० १२ उ० ॥ इति स्पन्देऽप्युल्लसुल्लेखः । " सुल्लसुल्ले " स्पन्देना
म० ४ पाठः ।

चुल्ल-कृत्त-वि० । महदपेक्षया लघौ, स्या० २ डा० ४ उ० ।

चुल्लकपपुत्त-सुल्लकपपुत्त-न० । अवपन्थे, " अवपन्थे च ल-
विरादिकपपुत्तपादके लक्षालिकपुत्तं, न० ।

चुल्लग-दंष्ट्री-भोजने, मनुष्यवृत्तां लुब्धग (भोजन) दृष्टान्तः
स्या० क० ।

चुल्लपि-कुडुपित्त-पुं० । लघुपित्तं, वि० १ पु० ३ अ० ।
" अत्राप्यपज्जय वा वि, कणं चुल्लपिड चि य " । द्वा० ७ उ० ।

चुल्लपाया-लुब्धपातुका-ली० । लघुपातुके, नि० १ वगे ।
" लुब्धयस्स राणो लुब्धमात्तया " अन्त० ८ वगे । ज्ञा० ।

चुल्लसयय-कुडुवान्त-पुं० । महागतकपिषया लघुः शतक-
स्तुल्लसतकः । स्वनामव्यतिरेकपत्तो, स बा० ३३ म्मिकाणि-
धानपणनिवासिद्वेनोपसर्गकोटिणा उच्चमुपलब्धमाणमुप-
लब्धं चलिमतकः पुनर्मिरातचारः सन् दिव्यममर्त्यं यथा
तथा द्रव्यानिधीयते तस्मिन् उपासकदशानां कृत्येऽप्ययने,
स्या० १० डा० ।

एवं खलु जेवु । तेणं काळेणं तेणं समएणं वाणा-
रमीए णयरीए कोटए चेइए, जियसच्चा राया, सुरादेवगा-
हायई अट्टे दिसे उ हिरण्णकोदीओ णिहाणपचाओ जाव
उव्वया दमगोसाइत्तिपएणं वएणं, धममा जारिया, सामी समो-
सदो, जहा आणंदो तहेव पविज्जइ गिहिधम्मं, जहा काम-
देवो जाव समणस्स जगवओ महावीरस्स पष्ठात्तिं उव-
संपज्जिचा णं बिहरइ । तए णं तस्स सुरादेवस्स समणोवा-
मयस्स पुब्बराचावरत्तकालसमयसि एगे देवे अंतियं पाव-
म्ववित्था । से देवे एगे. महं नीहुत्तपणं जाव असिं
गहाय सुरादेवं समणोवांमयं एवं वयासी-हुंओ सुरादेवा ।
अपत्तिपपत्तिपा ४ जइ णं तुमं सीलाइं जाव न
जंजमि तओ जेइपुत्तं साओ गिहाओ णीणमि, तव अ-
गओ घाएमि, एवं मंससोए करेमि । आयाणजरियं-
सि कइहागंसि अइहेमि, अइहेमिचा तव गावें मंसेण य
सोणिएण य आइंवामि, जहा णं तुमं अकाले जाव
बवरोविज्जसि । एवं मज्झिमयं कणीयसं एकेके पंच सोल्लया ।
तद्वं करेइ जहा चुल्लणीयियस्स, नवरं एकेके पंच सोल्लया ।
तए णं से देवे सुरादेवं चउत्तं पि एवं वयासी-हुंओ सुरा-
अपत्तिपपत्तिपा जाव न परिजंजसि तओ ते अज्ज
सरीरस्स जमगसमगमेव सोल्लसरोगायंके पक्खिवामि । तं
जहा-सासकामे जाव कोदे, जहा णं तुमं अट्टउइइ जाव
बवरोविज्जसि । तओ से सुरा जाव बिहरइ, एवं देवो दांभं
पि तव पि जणइ जाव बवरोविज्जसि । तए णं तस्स
सुगदेवस्स, तेणं देवेणं दांभं पि तव पि एवं वुत्तस्स
समाणस्स इमेयाक्कं अज्ज ० ४ अहो णं इमे पुरिसे अ-
णारिए जाव समारयइ जेणं ममं जेइपुत्तं जाव कणीयसं
जाव आईंइ, जे वि य मं सोल्लस रोगायंका ते वि य इच्छइ
मम सरीरमंमि पक्खिविचए; तं सेयं खलु मम एणं पुरिसं
गिहिहत्तए चि कइ उइइए, से वि य आगांसे उप्पतिते तेण
य खं जे आसाइए, महया महया सदेणं कोलाहले कए, तए णं
स पन्ना जारिया कोलाहलं सुवा (निमम जेणव सुरादेवे सप-
णोवासए तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छइचा एवं वयासी-किं
देवाण्णिया । तुम्हे णं महया सदेणं कोलाहले कए । तए
णं से सुरादेवे धम्मं मारियं एवं वयासी-एवं खलु देवा-
ण्णिया । के वि पुरिसे तदेव कइइ जहा चुल्लणीयिया चत्ता
वि पट्टिजणइ जाव कणीयसं णो खलु देवा । तुमं के
पुरिसे सरीरसि जवगसमं सोल्लसरोगायंके पक्खिबइ, एस
णं के वि पुरिसे तुमं उवसगं करेइ । सेसं जहा चुल-
णीयियस्स भवा भणइ गिरिवसेसं जाव सोइम्ये कप्पे
अरुणकं विषाणे चत्तारि पल्लोवपाईं त्रिइ महाविदेहे

वासे सिक्किहिंति ५ (उपा ० ४ अ ०) एवं खलु
जेवु । तेणं कालेणं तेणं समएणं आल्लहिया णयरी,
संसवणे उल्लाणे, जियसच्चा राया, चुल्लसयय गहाइई
अट्टे ० जाव उ हिरण्णकोदीओ जाव उव्वया दमगो-
साइत्तिपएणं वएणं, बहुला जारिया, सामी समोसदो,
जहा आणंदो तहा गिहिधम्मं पविज्जइ, सेसं जहा
कामदेवे जाव धम्मपष्ठात्तिं उवसंपज्जिचा बिहरइ,
तए णं तस्स चुल्लसययस्स पुब्बराचावरत्तकाले एगे
देवे अंतियं जाव असिं गहाय एवं वयासी-हुंओ चुल्लस-
जाव न जंजसि तओ अज्ज जेइपुत्तं गिहाओ
णीणमि एवं जहा चुल्लणीयियं; एवरं एकेकसत्तमंसो-
ल्लया जाव कणीयसं जाव आइंवामि; तए णं से उल्ले
जाव बिहरइ । तए णं से देवे चुल्लस्स वउत्तं पि एवं
वयासी-हुंओ चुल्ल ० ! जाव न भंजसि हो ते अज्ज
इमाओ उ हिरण्णकोदीओ णिहाणपचाओ कू वडि-
उ पवित्थरपचाओ ताओ साओ गिहाओ णीणमि, णी-
मिचा आल्लहियाए णयरीए सिंघादग जाव पहेसु सव्वओ
समंता विप्पइमि, जहा णं तुमं अट्टउइइ अकाले जी-
विवाओ बवरोविज्जसि । तए णं से चुल्लसए तेणं देवेणं
एवं वुत्ते समाए अमीए जाव बिहरइ । तए णं से देवे
चुल्लम ० अजीयं जाव पासिता दोचं पि तच्चं पि एवं
वुत्ते तहेव जाव बवरोविज्जसि । तए णं तस्स चुल्लसए-
णं देवेणं दोचं पि तच्चं पि एवं वुत्तस्स अयमेयाक्कं
अव्वत्तिप ४ अहो णं इमे पुरिसे अणारिए, जहा चुल-
णीयिया तहा चित्ते जाव कणीयसं जाव आईंइ । जा-
ओ वि य णं इमाओ ममं उ हिरण्णकोदीओ णिहाणपचाओ
वडि पवित्थरपचाओ ताओ वि य णं इच्छइ ममं
साओ गिहाओ णीणिता आल्लहियाए णयरीए सिंघा-
दग जाव विपरिचए; तं सेयं खलु मम एणं पुरिसं
गिहिहत्तए चि कइ उइइए जहा सुरादेवे तहेव भारि-
या पुच्छइ, तदेव कइइ, सेसं जहा चुल्लणीयियस्स जाव
सोइम्ये कप्पे अरुणसिक्खे विषाणे उ ० त्रिइसेसं ताव
जाव महाविदेहे वासे मिक्किहिंति । उपा ० ४ अ ० ।

चुल्लहिमवत-सुच्छिद्विमत-वि ० । महवपक्का मसुहमवाव चु-
ल्लहिमवाव । इथा ० २ उ ० ३ ० । बवंपरववतंजरे, इथा ०
७ उ ० ८ ० ।

स च क्व कियमान इथा-०

कहि णं भंते । जंजुदीं देवि चुल्लहिमवते नामं वासहरप-
व्वए पक्खे । गोयमा हेमवयस्स वासस्स दाहिणं जरहस्स
वासस्स उव्वरं पुरच्छिद्वववणमुहस्स पच्चच्छिमेणं
पक्खिलववणसमुहस्स पुरच्छिमेणं एत्थ णं जंजुदीं देवि

सुद्धादिमवते खां वसहरपञ्चप एणत्ते, पार्श्वपरीयायप उदीयादाहियित्तियेणो सुद्धा लवणसमुद्गं पुट्टे पुरच्छिमिद्धा-
कोदीप पचच्छिमिद्धं लवणसमुद्गं पुट्टे पचच्छिमिद्धाए
कोदीप पचच्छिमिद्धं लवणसमुद्गं पुट्टे एणं जोअणसं
उद्गं उचचयेणं पणवीसं जोअणसं उचचेहेणं एणं जोअण-
सहसं वावयं व जोअणसं बुबालस व एण्णवीसइमाए
जोअणसं विनत्तेजेणं ति तस्स तस्स बाद्धा पुरच्छिम-
पचच्छिमिद्धेणं एणं जोअणसहसंसां तिच्छि अण्णसांसे जो-
अणसए पण्णसस व एण्णवीसइमाए जोअणसस अण्ण-
जागं व आयामेणं तस्स जीवा उचरेणं पार्श्वपरीयायप०
जाव पचच्छिमिद्धाए कोदीप पचच्छिमिद्धं लवणसमुद्गं
पुट्टा चउवीसं जोअणसहसंसां वाव व वसीसए जोअ-
णसए अण्णभागं व किंचि विसेसुद्धा आयामेण पण्णता ॥

अथ वदन्त । जम्बूद्वीपे द्वीपे सुद्धाः सुद्धो वा महादिमवदपेक्षया
सुद्धादिमवत् सुद्धादिमवत् नाम नाम्ना वषेधरपवैतः प्रकृतः ।
वषे उजवपाम्भेस्मिते द्वे द्वे धरतीति वषेधरः, लेखद्वयसीमा-
कारी गिरिरिस्थयोः स वालो पर्वतश्च वषेधरपर्वतः, आख्यात-
स्तीर्थेभूभिरिति, शेषे सुगमं, नवरत्नकोजजनशतभूतुल्यत्वेन
पञ्चविंशतिवोजनानि उद्वेधेन भूगतत्वेन, उच्चत्वचतुर्थेन भूगतत्वेन
भूगतत्वात्, एकं वोजनसहस्रं, त्रिपञ्चाशत् वोजनानि, द्वादश
पिकोनिविंशतिभागान् वोजनस्य विष्कम्भेन । अस्यापस्मितस्तु-
तिगुणितजम्बूद्वीपमासंस्वनं, तस्य नवविंशतिकशनेन जागहर-
येन जवीत, सुद्धदिमवतो भरतावु द्विगुणत्वात् । अत्र च कारणवि-
भिर्भरतवर्षाविष्कम्भ इव ज्ञेयः । आयास्य वाहे आह-“ तस्स
बाह् ” इत्यादि । तस्य सुद्धदिमवतो वाहे प्रत्येकं पुनैषधिमयोः
पञ्च वोजनसहस्राणि, जीणि च वोजनशतानि पञ्चाशद्-
धिकानि, पञ्चदशवोजनसैकोनविंशतिभागान् एकस्य वोज-
नैकोनविंशतितमभागस्याह-“ व वाचत्वायेन प्रकृते । स्त्रे
व वचनव्यत्ययः प्राकृतत्वात् । द्यापना यथा-वोजन ३६४०
कला १६ । ३ । अस्व स्वाध्यापनं वेताख्याधिकारसूत्रो ज्ञेयः,
मायःसमसूत्रत्वात् । अथेतस्य जीवामाह-“ तस्य जीवा ”
इत्यादि । तस्य सुद्धदिमवतो जीवा उचरतो ह्यप्राचीनय-
त्तीचीनायताः “ जाव पचच्छिमिद्धाए ” इत्यादि प्रागव, याव-
त्प्राह-“ पुरच्छिमिद्धाए कोदीप पचच्छिमिद्धं लवणसमुद्गं पुट्टा
ए ” इत्यादि । आयामेण वतुर्विंशतिवोजनसहस्राणि नवपञ्चा-
विंशदधिकानि वोजनशतानि अर्धभागं व कलाः प्रकृता, कि-
ञ्चिद्वेधेनो किञ्चिद्वा दशपैः । किञ्चिद्भागं चास्या आनय-
माय वगमूलं कृते शेषोपरितनदावपेक्षया प्रकृतवयः ।

अथास्याः परिधिमाह-

तीते बाणपिडे दाहियेणं पणवीसं जोअणसहसंसां दोषि
अ तिसजोअणसए चचारि अ एण्णवीसइजाए जोअणसस
परिक्लेवेणं पण्णत्ते ॥

“ तीते ” इत्यादि । तस्याः सुद्धदिमवजीवायाः चतुःपृष्ठं
दक्षिणतो दक्षिणपार्श्वे पञ्चविंशतिवोजनसहस्राणि, द्वे व विंश-
दधिके वोजनशते, चतुस्त्रय पिकोनिविंशतिभागान् वोजनस्य परि-
धेय परिधिना प्रकृतम् । यन्मात्रं “ तीस ” इति शब्देन जीवावि-

र्हसस्तत् स्वस्वजीवापेक्षया स्वस्वचतुःपृष्ठत्वं यथोक्तमानतो-
पपत्तयेव, अन्यथा त्वाधिकमानसंनवाव ।

अथ पर्वतं विशेष्येति विधिमाह-

अणमसंताणसंतिपे सव्वकणमाए अण्णे सपहे अएहे
तरेव जाव पारिकुवे अण्णो पासिं दोहिं पउमवरवेइआहि
दोहिं अ वयसंसेहिं संपरिकल्लेव बुह वि माणं वण्णो चि ।

“ अणम ” इत्यादि । कवकसंज्ञामासंस्थितः सव्वकणमव
इत्यादि प्राग्वत्, नवरं द्वयोरपि पञ्चवत्वेदिकावनाएकयोः
प्रमाणं वर्गकश्च ज्ञातव्य इति शेषः ।

आयास्य विचारस्वकणमाह-

सुद्धादिमवतस्स वासहरपञ्चपसस ठवर्णि बहुसरमणिजे
भूमिभागे पण्णत्ते से जहाणमाए आनिगपुक्खरेइ वा० जाव
वहवे बाणमत्ता देवा व देवीअ अ आसयंति० जाव
विहरंति ॥

“ सुद्धादिमवतं ” इत्यादि प्राग् व्याख्यातार्थं, नवरं बहुसरमव
जात्र नदीस्थानाद्व्यत्र ज्ञेयम् । अ-वथा नदीकोलता संसरण-
मेव न स्यात् ।

अथेतमवषयसिद्धत्वं स्वामिकपणमाह-

तस्स णं बहुसरमणिजस्स भूमिजागस्स बहुमज्जमदेसमा-
ए, इत्य णं इके महे पउमहदे वागं दहे पण्णत्ते, पार्श्वपरी-
यायप उदीयादाहियित्तियेणो इक्कं जोअणसहसं आया-
मेणं एणं जोअणसपासं विक्खेवेणं दस जोअणसं उचचेहे-
णं अण्णे सपहे रययामयकूले० जाव पासाइ० जाव
परिकुवे० ४ ।

“ तस्स णं ” इत्यादि । तस्य सुद्धदिमवतो बहुसरमणीय-
स्य भूमिजागस्य बहुमज्जमदेशनागं अत्राऽवकाशे एकां महाव
पण्णत्तो नाम ऊहः पण्णत्तो नाम हवो वा प्रकृतः । पूर्वोपरवत्
वचरद्विगुणवित्तीयो एकं वोजनसहस्रमायामेन पञ्च वोजन-
शतानि विष्कम्भेन दश वोजनानांशुद्वेधेन उच्चत्वेन, प्रकृष्टोऽना-
विलज्जत्वात्, भूतणः सारवद्वादिमयात्वात्, उजतमयकूल इति
व्यक्तम् । जं० ४ वण्ण० ५० व० ।

ते णं एणाए पउमवरवेइआए एणेण व वण्णसंसेण य
सव्वअो ममंता संपरिकल्लेव वेइआबाणसंदवण्णो जाणि-
पण्णो, तस्स णं पउमवरहसस चउदिमिं चचारिती सोबाण-
पारिकुवणा पण्णता, यथातासो जाणिअण्णो, तेति णं ति सो-
बाणपारिकुवणां पुरअो अ पचेअं पचेअं तोरणा पण्णता,
तेणं तोरणा वाणामणिपया, तस्स णं पउमवरहसस बहुप-
ज्जदेसभाए एत्य णं महे एगे पउमे पण्णत्ते, जोअणं आया-
पविक्लेमेणं अण्णजोअणं बाह्णोणं दस जोअणसं उचचेहेणं
दो कास ऊसिए जलंताअो साइरेगां दस जोअणसं
सव्वणो णं पण्णता ॥

“ से णं ” इत्यादि । स पञ्चमह पयं वावत् पञ्चदशवत्वेदिकाया
एकेन व वनवद्देन सवैतः समन्तात् संपरिकल्लितः, वेदि कावना-

पञ्चमैको जयितव्यः, प्राग्वदित्यर्थः । “तस्स थं” इत्यादि
व्यक्तम् । “तेसि थं” इत्यादि सर्वे प्राग्वत्, नवरं (जायाम-
यिमये चि) वर्षैकैकदेशेन पूर्वोत्तरोपश्रव्यैको प्राज्ञः । अथात्र
पञ्चमपञ्चमाह—“तस्स थं” इत्यादि । तस्य पञ्चमस्य बहुम-
न्तेश्चान्नो भ्रात्रान्तरे महदेकं पञ्चं प्रकृतम्, एकं योजनमात्रमात्रं,
विकस्यन्तश्च प्रकृत्योजनं, बाह्व्येन पिप्लेन दश योजनान्युद्दे-
न जलावगाहेन शौ कोशायुक्तिकृतं जलान्तरजलापर्यन्तात् पञ्चं
सातिरेकाणि दश योजनानि सर्वत्रेण प्रकृतानि, जलावगाहो-
परितनमापसत्ककमहामानीकान्ते यतावतामेव संनवात् ।

से थं एगाए ऋग्रेए सन्ध्वो समंता संपरिकित्तो जं-
वृविजगद्वपमाया गवस्त्वकदए वि तह वेव पमापेयं ॥

‘से थं’ इत्यादि । ऋग्वेदेकया जगत्या प्राकारकपचा सर्वतः
समन्तात् संपरिकित्तं, सा थं जगती जम्बूद्वीपजगतीप्रमाणा
वेदितव्या, एतच्च प्रमाणां जलावपुपरिहाव्य हेतुं, दशयोजनात्मक-
जलावगाहप्रमाणायाऽविवक्षितत्वात् । गवाककटकोऽपि जा-
लकस्यमूहोऽपि तथैव प्रमाणेनोक्त्यन्तर्दशयोजनपञ्चयुगला-
नि विप्रक्रमेणेत्यर्थः ।

अथ पञ्चवर्णकमाह—

तस्स थं पठमस्य अयमेव आरुवे वषावासे पयसे । तं ज-
हा—वदरामया मूला, रिदामए कंदे, वेकलिआमए पादो, वेक-
लियामया बाहिरपत्ता, जंबुजपमया अग्नितरपत्ता,
ववण्जमया केसरा, पाणामयिमया पोक्खरिचिसया,
कणगमई कसिगा, सा थं अक्कोभन्नं आयामवि-
क्खंजेण, कोसं बाहुल्लेणं सन्ध्वकणगमई अच्चा, तीसे
थं कसिआए उरिणं बहुसमरमण्जिज्जुमिजाणे पयसे, से
जहा पायए आसिणं तस्स थं बहुसमरमण्जिज्जस जू-
मिभागस्स बहुमज्जेदसभाए एत्थ थं मई एगे भवणे प-
छाणे, कोसं आयामेणं, अक्कोसं विक्खंजेणं, देसूणं कोसं
उडं उडवेणं अणेगल्लंसपससिधिदिडे । जाव पासईद-
रसणिज्जे ४ तस्स थं जवणस्स तिदिस्सि तन्नो दारा प-
छात्ता, ते थं दारा पंचवण्णसयाई उडं, अह्माइज्जाई पणुस-
याई विक्खंजेणं, तावतिअं वेव पंचेसणं, से आवरकणगधू-
भिअंगं जाव ववण्णालाओ येअव्वाओ, तस्स थं जवण-
स्स अंतो बहुसमरमणिज्जे जूमिजाणे पयसे, से जहाणा-
मए आलिगं तस्स थं बहुमज्जेदसभाए एत्थं महईए
गावणिपेइआ पएणत्ता, सा थं मणिपेइआ पंचवण्णसयाई
आयामविक्खंजेणं अह्माइज्जाई पणुसयाई बाहुल्लेणं स-
न्ध्वमण्णमई अच्चा, तीसे थं मणिपेइआए उरिणं एत्थ
थं मई एगे सपणिज्जे पएणत्ते, सपणिज्जववण्णओ पा-
णिअन्नो ॥

(तस्स चि) तस्य पञ्चस्यायनेतद्वो वर्णव्यासः प्रकृतः । त-
द्यथा—वज्रमयानि मूलानि कन्धाश्चस्तिर्बन्धनिगंतजटासूहा-
वयवधपाणि, अरिष्टरत्नमयः कणो मूकनासमण्यवर्णी श्रोत्र-
वैद्युतमयं नाभं कक्षोपरि मण्यवर्णवयवः, वैद्युतमयानि बाह्या-
३०१

पाणि । अत्राऽथ विशेषो बृहद्वेणविचारकृत्स्नो—बाह्या-
नि आहारे पञ्चानि वैद्युतमयानि, श्रोत्राणि रक्तसुवर्णमयानि
जाम्बूनवसीरुक्तवर्णानि, तन्मयानि अम्बन्तरपञ्चानि, सि-
रिणिज्जवमिनिष्ठेष्ववधारकृत्स्नो तु—पीतस्यवर्णमयान्युक्तानि, त-
त्पनीयमयानि रक्तवर्णमयानि, केसरकर्मिकायाः परितोऽव-
यवाः नामाभिमयाः पुष्करास्तिथमायाः कमलवर्जिजिमायाः,
कनकमया कर्मिका बीजकोशाः । अथ कश्चिकामाणाद्या-
ह—“सा थं” इत्यादि । सा कर्मिका अर्कयोजनमात्रमेव, वि-
प्रक्रमेण च कोशं, बाह्व्येन पिप्लेन सप्तोत्तमा कनकमयी, अत-
एव कनकमयानि पूर्वोपरविशेषणान्तरवर्णमयानिऽपि कन-
कमयानि इवादित्याहानि निरस्ताः । “अच्चा” इत्येकदेशेन
“सचहाह” इत्यादि पदान्यापि हेतव्यानि । तेषां व्याख्या च प्रा-
ग्वत् । “तीसे थं” इत्यादि । एतानि सर्वार्थानि निगदित्वानि ।
अयनीववर्णकोशां जीवामिमगोः—“तस्स थं देवस्यविज-
स्स अयमेव आरुवे वषावासे पयसे । तं जहा—जायामयिपदिवा-
या सोऽविश्रप्ता पाया पाणामयिमयाई पायसासगाई जंबुजप-
माई गच्छाई वदरामया संधी जायामयिमए विषे वयममई
तूही लोहिश्रक्कमयाई विष्वोअमयाई तवण्णमज्जेउडं गंदोव-
हाणियाव इति से थं सवणिज्जे सासिगणवद्विह उज्जो विव्वा-
अणे उज्जो उरएव मज्जेणं एणं गंजीरे गंगपुणिणयातुआवहा-
लसासिसेव उअयिमकोमज्जुल्लपट्टपट्टिचयणे आइएगव-
अचुरणणीयत्तलपासे सुविसेरमरयत्ताए रंत्तुल्लसंजुडे सु-
रंत्तं पासादीए कए चि” । अत्र व्याख्या—तस्य देवस्यवर्णवस्था-
वमेतद्वो वर्णव्यासः प्रकृतः । तद्यथा—नामाभिमयाः प्रतिपादाः,
मूलपादानां प्रतिविशिष्टोपष्टम्भकरणाव पादाः प्रतिपादाः, श्रो-
त्राणिः सुवर्णमयाः पादाः मूलपादाः, तन्मन्त्रवयवानि गावा-
णि ईषादीनि, उज्जमया वज्ररत्नपुरिताः सन्ध्याः, (नामाभिमय
विषे इति) विषं नाम व्युत्तं, विशिष्टं वातामियर्थः । रत्नमया
तूही, लोहितान्तमयानि (विष्वोअमया चि) उपधानकानि, चच्छी-
वेकालीति यावत्, तत्पनीयमयो गणकोपधानिकाः, गल्लमसुर-
काणीत्यर्थः । तपनीं सह आसिक्कनवर्षां शरीरप्रमाणेनो-
पधानेन च तत्तथा । उजयत उजो शिरोऽन्तरपादास्तावाभि-
त्य “विष्वोअयो” उपधाने यत्र तत्तथा, उजयत उज्जत्तं मज्जेनेत-
थ तत्त मज्जत्वाव गम्भीरं च महत्त्वात्, जम्बूद्वीप, यक्षापुलिनाबाहु-
काया अवहातो विद्वत्तनं पादादिभ्यासे अयोगमममिति तेन
सा (सासिक्कं चि) सदृशकं तथा (अविश्रप्ता चि) विशिष्टं
परिकर्मितं कौमं कार्पासिकं जुहुल्लं वर्णं, तदेव वट्टः स प्रतिष्ठा-
दनमाच्छादने वस्त्व तत्तथा । “अयमण” इत्यादि प्राग्वत् । सु-
विश्रितं रज्ज्वाणामाच्छादनविशेषोऽपरिजोगाववयवा यत्र
तत्तथा, रक्तोक्तं प्रकृतं शोदिनिवापायिकममकवृहादि-
धानवक्त्रविशेषेण संवृत्तमयत्तं च सुरज्यव, “पासादीए” इत्यादि
पञ्चवर्णकं प्राग्वत् ।

अथास्य प्रथमपरिचोपमाह—

से थं पडमे अयेल्ल अह्ममएण पडमाणं तदवुज्जत्तपमाय-
मिआणं सन्ध्वो समंता संपरिकित्तं । तेणं पडमा अक्क-
ओअणं आयामविक्खंजेणं, कोसं बाहुल्लेणं, दस जोअणाई
उव्वेणं, कोसं ठसिआ जंजंताओ साइरेगाई दस जोअ-
खाई उव्वेणं, तेसि थं पडमाणं अयमआरुवे वषावासे
पयसे । तं जहा—वदरामया मूलां जाव कणगमई क-

केषां हेतुः, पञ्चानामेकजातीयत्वात् । किमुक्तं भवति ।—महापरि-
क्षेप एकया पञ्चानां समानि, कृदपरिचिन्नेन स्वात्परात्, पञ्चानां
च बहुत्वात्, ततः परिक्षिप्तः पञ्चानि पूर्णप्राप्ति, एवं परिक्षेपः
पूर्वो भवति, कृदपरिचिन्ने प्रतिपरिचिन्ने भिन्नमात्रकत्वात् स
पञ्चपरिक्षेपो निश्चय एव लभ्यते इति । न च ब्रह्मेक्षेत्रस्याप्यमिति
वाच्यम्, अत्र गणितपद्धतेश्च पञ्चसप्तकोशप्रमाणत्वात्, सह-
स्रयोजनप्रमाणावामस्य पञ्चशतयोजनविषकमेव गुणने एता-
वतामेव साम्यात्, पञ्चावगाहकृतेषु त्व सर्वसंख्या विशिष्टाः स-
हस्राणि पञ्चाधिकानि योजनानां, सोऽयमगोक्षनस्यैकस्य योज-
नस्य त्रयोदश भागाः ३००३ ३/४ । तथाहि—सूतपञ्चावगाहो यो-
जनमर्क, जगती च द्वादशयोजनानि मूले ध्रुवुरिति जगती पूर्वा-
परजगत्सकमूलस्यासपञ्चस्याप्रतिपत्तीनेन पञ्चावगाहयोजनानां
मिति । तथा तत्परिधौ प्रथमः परिक्षेपोऽष्टोत्तरशतपञ्चानां
तदवगाहकृतेषु सप्तविंशतिर्योजनानि, अर्द्धयोजनप्रमाणात्वेन
तेषामेकस्मिन् योजने अनुगण्यकाशावगुणितोत्तरशतयोजनेने
पञ्चावगाहकृतेषु साम्यात् । ननु योजनार्द्धयोजनानां तत्पत्तौ पञ्चा-
शयोजनानि संज्ञेयधुरिति । सत्यम्—क्षेत्रबहुत्वादेकपञ्चयाव्य-
वहितत्वेन प्रत्येकं योजनचतुर्धायावगाहकृते च उक्तसंख्येय
समुचितः, अत्र पञ्चब्रह्मेक्षेत्रस्यैव प्रगताविति, तथा द्वितीयः प-
रिक्षेप एकादशाधिकचतुर्धिशतसहस्रानां तदवगाहकृतेषु स-
हस्रे पञ्चविंशत्यधिकं शतं च योजनानां, एकादश भागा
योजनस्य चतुर्धमागोक्षनस्य ३१२४ ३/४ । उपपरिचिन्ने—योजनपा-
त्रमाणाद्यादिमानो षोडशमानानां ३६० । इत्यं परि-
क्षेपपञ्चाशतिः १६ षोडशानिमेत्येकं आगच्छत्यनन्तरको
राशिः । अस्यां च परिक्षेपजातौ पञ्चयः सूत्रोक्तस्वविशिष्टि
निवेशनोपपन्ननिवेशनेन विषमबुद्ध्याः संभाव्यते, पञ्चानां विषम-
संख्याकत्वादि । अथ नृपीयपरिक्षेपः—चतुर्धासहस्रपञ्चानां त-
दवगाहकृतेषु शते पञ्चाशदधिकं योजनस्य ३६० । उपपरि-
चिन्ने—अस्मिन् योजनाष्टमभःग्रममागन्ताद्योजने चतुःषष्टि मान्तीति
चतुःषष्ट्याः १६००० प्रमाणाः पञ्चराशिर्भवते, उपतिष्ठते
चार्यं राशिः । अथ च पञ्चयः समवृत्ता एव निवेशनीयाः, येषु च
चतुर्धस्य पञ्चानां निवेशनादिति । अथ चतुर्धस्यः—आग्नि-
रुक्लपञ्चानां तदवगाहकृतेषु द्वादश सहस्राणि पञ्चावगाहकृतेषु
योजनानाम् १२४००, आनयनोपायस्तु—एषां योजनचतुर्धमाग-
प्रमाणत्वाद्योजने २५६ मान्तीति षट्पञ्चादधिकशतत्रयेन
३९०००० इत्ययं पञ्चराशिर्भवति, ततो यथाको राशिरप्यती-
ति । तथा पञ्चमपरिक्षेपः—चत्वारिंशरुक्लपञ्चानां तदवगाहकृतेषु
बीभि सहस्राणि नवशतानि च पञ्चदशानि योजनानां चत्वार-
रुक्ल षोडश भागा योजनस्य ३६०६ १/४ । उपपरिचिन्ने—एषां
योजनद्विंशत्यष्टमागन्ताद्योजने चतुर्धस्य १९४३ मान्तीति चतु-
र्विंशत्यधिकसहस्रेण ४०००००० रूपस्य पञ्चराशेर्भागहरेण
प्राप्यते यथोक्तारिति । अथषष्ठपरिक्षेपोऽष्टचत्वारिंशरुक्लप-
ञ्चानां तदवगाहकृतेषु एकादशशतानि एकसप्तत्याधिकानि यो-
जनानां, चतुर्दश भागं च चतुर्धमाग योजनस्य १९४३ ३/४, उपपरि-
चिन्ने—आग्नीर्वा योजनचतुःषष्टिमागन्ताद्योजने ४०६६
मान्तीति षष्ट्यष्टत्यधिकचतुसहस्रैः ४०००००० इत्यस्य पञ्चरा-
शेर्भागहरेणात् यथाको राशिरुपपद्यते इति पूर्वापरपञ्चकृतेषु यो-
जनमूलान च पूर्वोक्तं सर्वोक्तं सर्वपथे, परिक्षेपमात्र बुद्ध्याका-
रेण बाह्यः क्षेत्रस्य बहुत्वात् संभवन्तीति, पञ्चयष्ट्या कृद-
क्षेत्रस्यावतचतुरस्रत्वेन आयागमिस्तारयोर्विषमभेदेऽपि पञ्चावगा-

योजनमर्थयैव कर्तव्या, ततः परं व्यासस्तकपञ्चाशतयोजना-
नां पञ्चवसितत्वात् शोभमानाभ्योक्तरीत्यैव प्रवर्त्तते । किं च-
इमानि पञ्चानि शास्त्रवति पाथिषपरिचामरूपत्वात्, वानस्पता-
न्यधि बहूनि तथोच्यन्ते । यद्वाः श्रीः आत्मावतितावत्कत्वात्
स्वोपकृजन्मूलीयसमासकरणे—नीलोत्पलपुण्डरीकशतपत्रसौ-
गन्धिकादिपुष्पाविति इति । अन्यथा श्रीवज्रस्वामिपादाः श्री-
देवतासमर्पितानुपमे महापञ्चामयमेन पुरिकापुष्प्यो कथं जिन-
प्रचननप्रमाणात्मकाधुरिति ।, यदानी च शास्त्रावति, तत्रत्यश्री-
देवतादिभिरवचीयमानत्वात् । यदुक्तः श्रीहेमचन्द्रसूरयः स्वो-
पकृपरिचिन्नेपर्वणि—“तदा च देवपूजा—सवकित्यकमन्त्रजुषः
। श्रीदेव्या देवतागारं, चान्स्या वज्रधिरिहयत” ॥१॥ इति । नन्वयम-
न्तर्योक्त्यः कथं प्रोच्यन्ते । उच्यते—इत्येव शिष्यपरिक्षेपसु च
प्रत्याचक्षम् । तथाहि—अत्रैकादशाधिकचतुर्विंशत्यसहस्रकमा-
नि उक्तविशेषावबितवन्ति, तानि च कोशमात्रानि एकपञ्चया
च तदाऽवकाशं हरेरन्, यदा द्वितीयपञ्चपरिचिरेकादशाधिक-
चतुर्विंशत्यसहस्रकोशप्रमाणः स्यात् । स च तदा स्यादवगा-
हकृतेषु योजनानामव्याप्ति साधिकाद्विंशतिशतप्रमाणी स्यातां, तौ
प्रस्तुते न स्तः, तेन यथासंभवं पञ्चविंशतीत्यपरिक्षेपपञ्चाशतिः
पूर्णयेति तात्पर्यम् । एवमन्वपरिक्षेपेण्येव यथासंज्ञं
भावना कार्यते । अथ कथमन्यथैः सिद्धान्तां प्रापित इति ।
उच्यते—अन्यथानुपपत्त्यां, न हि यथाऽऽक्षरमात्रसंनिवेशं सूरयः
सुव्याख्यानपरा भवति, किं तु प्राकृतपर्यायवरोधेन ।
यदुक्तम्—“जं जह सुसे भगिन्, तदेव तं जह विद्याभ्यान
नयि । किं काश्मिन्प्राप्नोमि, विद्यो विदितुमशक्यं ।” ॥
अथं प्रसङ्गेनेति । जं ४ वज्र० । (गङ्गासिन्धुवृक्षकपता
स्वस्थस्थाने कल्पया)

अथास्य नामान्वयं व्याचिख्यासुराह—

ते केणद्वेषं भेते । एवं बुद्धः—सुद्धिहिवन्ते वासहरपव्व
सुद्धिहिवन्ते वासहरपव्व । गोयमा । महाद्विपन्तवासहर-
पव्वं पण्डिहाय आयामुच्चपुण्ड्रेहिकलंजपरिकलेषं वमुच
इति खुहतराय चेव हस्ततराय चेव णीअतराय चेव सुद्ध-
हिवन्ते अ इत्य देवे माहिकीए ० जाय पणिअमपडिरे
परितसइ, से एणद्वेषं गोयमा । एवं बुद्धः—सुद्धिहिव-
न्ते वासहरपव्व सुद्धिहिवन्ते वासहरपव्व, अदुसरं च
णं गोसासप णामपेजे पण्ये ॥

“ते केणद्वेषं” इत्यादि । अथ केनार्येन जन्तः । एवमुच्यते—
सुद्धिहिवन्तश्चरपव्वः सुद्धिहिवन्तश्चरपव्वः । गोतम । म-
हाद्विपन्तश्चरपव्वं प्रतिपाद्य प्रतीत्याभित्येषः । आयामो-
क्त्योद्वेगविकल्पपरिक्षेपम् । अत्र समाराधनम्, तेन सुखे ए-
कचक्षयः, प्रतीत्य प्रेष्य इत्युक्ततरक एव लघुतरक एव
यथासंभवं योजनाया विषयेत्यन्यायामाधयेक्या हस्ततरक
एवोद्वेगापेक्षया नीचतरक एवोक्त्यापेक्षया, अन्यथा सुद्धि-
मन्त्राभावे देवो महिकीको यावत्तथोपमिथितिकः परितसति ।
नेवं प्राप्यत । जं ४ वज्र० । सुद्धिहिवन्तश्चरपव्वः इत्येव ।
“गो सुद्धिहिवन्तः” इत्यादि २ उ० ३ उ० ।

सुद्धिहिवन्तकूड—कुद्धिहिवन्तकूड—न० । कुद्धिहिवन्तो भरतकू-
टस्य पूर्वैः सिद्धायतनकूटस्य पश्चिमे कूटने, तद्विषये देवे

ब । अं० ४ वक्ता० । क्या० । ('कूर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१७ पृष्ठे वक्तव्यतोका)

सुप्रहमवतगिरिकुमार-कुप्रहमवतगिरिकुमार-पुं० । ध्रुव-
दिवसवृषभरपर्यंतकूटरे, तस्य सुप्रहमवती नाम राजधानी ।
अं० ४ वक्ता० । (सा ब 'कूर' शब्देऽस्मिन्नेव भागे ६१७ पृष्ठे दर्शि-
ता) प्रत्ययविधाधिकारे, "तस्यो सुप्रहमवतगिरिकुमार देवं
उच्यते, तस्य वाचसपतिजोष्याहं सरो उचरि कुतो वक्तव्यः ।"
आ० म० प्र० । आ० चू० ।

सुप्रि-सुप्रि- (ह्रीं)-ली० । सुप्र-इत् वा जी० । पाकार्य-
मिस्थायमस्थाने, (चूला) "सुप्रि चिरं रोदिति" इत्यु-
क्तं । नञ् सुप्रिऽपञ्च । वाच० । आवा० ।

सुप्रि-सुप्रि- (ह्रीं)-ली० । 'सुप्रि' शब्दादौ, आवा० २
कु० २ चू० ।

सुप्रो-देयी-विशो, दासे ब । हे० ना० ३ वर ।

सुप्रसाय-सुप्रसाक-पुं० । शोकप्रसिद्धे शकमेवे, उपा० १ अ० ।

सुप्र-सुप्र-पुं० । आग्ने, विद्ये० । क्या० । सहकारे, ली० अं० । नि-
चू० । आवा० । "अहं कुला कथियारत्ना, सुप्रम! अहिमासग-
मि सुप्रमि । तुह न कमं कुल्लेवं, अह पचवंता करंति डमराहं"
॥ १ ॥ चूत पच चूतक, संज्ञायां कन्, तस्यमन्त्रणं हे चू-
तक ! । आच० ४ धा० । विजयराजधाम्यां चूतवनकवरस्वामि-
नि देवे, ली० ३ प्रति० ।

सुप्रमंजरी-सुप्रमंजरी-ली० । आग्रमंजराय, अं० ३ वक्ता० ।

सुप्रमंसिग-चूलावतंसक-न० । विमानमव्यगानां पञ्चानामव-
तंसकानामव्यतमे, रा० । ती० ।

सुप्रमंसिग-चूलावतंसिका-ली० । स्वनामक्यातायां शकाग्र-
महिष्याय, ली० ३ प्रति० । ती० ।

सुप्रवण-चूतवन-न० । चूतप्रयते वने, रा० ।

सूया-चूला-ली० । स्वनामक्यातायां शकाग्रमहिष्याय, क्या०
४ ग० २ उ० । ती० ।

चूला-चूला-ली० । शिकरे, लं० । ('दिचिवाच' शब्दे तच्चू-
लिका)

चूलाभिक्षेप-तत्र चूलाशयार्थमेवाभिधानात्काम आह-
द्वन्द्वे लेखे काले, चावन्मि अ चूलिभारौ निरुलेवो ।
तं पुन उत्तरतं, सुभ्रगहिरत्तं तु संगणणी ॥ २६ ॥

नामक्यापने ध्रुवत्यादाहत्याह-प्रत्ये केने काले भावे च द्र-
व्यातिस्थितयः चूलायाः भिक्षेपो न्यास इति । तत्पुनहन्च द्वाभ्यमुत्त-
रतन्मसुत्तरत्तम्, दशवैकालिकस्याचार्यपञ्चचूलावत् । एतच्चो-
त्तरतन्मं पुनर्दृष्टीयाद्यैमेव दशवैकालिकाव्यभुतेन दृष्टीतोऽर्थो-
ऽस्वेति विग्रहः । वद्येऽप्यार्थकमिदम् । नेत्याह-संग्रहणी तद्व-
क्तव्यकार्यसंक्षेप इति गणार्थः ॥ २६ ॥

कच्यचूलादि-विषयासवाऽऽह-

द्वन्द्वे सविचार्य, कुकुरचूला नीमकुराह ।

लेखन्मि भोगनिकुर-मंदरचूला अ कुराह ॥ २७ ॥

(प्रत्य इति) कच्यचूला नाममोभागमकुरीतरादिव्यतिरि-
क्ता विविधा सविताया । सविता अविता मित्रा ब । यथासं-
ख्यमाह-कुकुरचूला सविता, मगिचूला अविता, मयूरशिका
मित्रा (केच इति) केचचूला लोकाभिष्कृता उपरिचरितम्, मयू-
रचूला च पातकुरन्मित्रा, चूलादयश्च तद्व्यपर्वतानां केच-
भाषाम्वात् । आदिशब्दाद्यलोकोक्तस्य लीमस्तकः, तिर्यग्लोक-
स्य मन्दर, कर्तृलोकस्येत्याम्नाह इति गणार्थः ॥ २७ ॥

अहरित अहिगमासा, अहिग संवचरा अ कालम् ।
चावे स्वओवसमिष, इमा उ चूदा मुण्येयम्वा ॥ २८ ॥
अतिरिक्ता उचितकाज्ञास्मधिका, आर्थक्यासकाः प्रतीताः,
अधिकाः संबत्सराश्च वष्टयश्चाप्येकवा, काल इति काल-
चूला, प्राग इति भावचूला, क्रायोपशमिके भावे इत्येव द्वि-
प्रकारा चूला, अतस्मा विज्ञेया, प्रायोपशमिकात्वाच्चतुस्थेति
गणार्थः ॥ २८ ॥ इय० १ चू० । आवा० । नि० चू० ।

इयानि चूले चि वार-

श्यामं तवणा चूला, दन्वे लेखे य काले भावे य ।

एसो सञ्च चूसाय, शिकलेसो अविहो होइ ॥ २९ ॥

विष्कलेवगाहा कंठा । लामठवणाओ गवायो, इवचूला उवि-
हा-भागमतो लोभागततो ब । आगममो जाणय अण्वचये,
लोभागततो जाणयमवसरिरे, जाणयमवसरिरेवहिरता ।

तिविधा य दन्वचूला, सविता मीसगा य अचिक्ता ।

कुकुरसिमोरसिहा, चूलाभाणि भ्रमकुंतादी ॥ ३० ॥

पुण्वदं के । पढमो वसहोऽवधारणे, विविधो ससुच्ये,
पञ्चजे जहासंखमि वडाहरणा, सचितचूला-कुकुरचूला
लीमसपेली केच केवला लोकाप्रतीता, मीसा-मोरसिहा, तस्स
मंसपेलीय रोमाणि भवति । अचिक्ता-चूलाभणी, कुंतायां वा,
आदिसिहाओ लीहकषासादप्यमन्त्राणि । दन्वचूला गवा ।

इदानीं केचचूला, सा तिहिदा-

अहरितिरुज्जलोगा-ख चूलिया होति-मा उ लेखन्मि ।

लीमं मंदरे वी, ईलीपमारणाया य ॥ ३१ ॥

अह इति अलोकोकः, तिरिच इति तिरिचलोकाः, उह इति उ-
हलोकाः, लोगस्स सहो पत्तमं, चूला इति सिहा, होति भवति ।
इमा इति प्रत्ययः, तुशब्दः केचवधारणे, अहोलोगादीनां पञ्च-
केण जहासंख उवाहरणं-लीमंतग इति, लीमंतगो गणतो द्य-
न्यवमाय पुढवीय पढमो, से अहलोगस्स चूला । मंदरो मेक, लो
तिरिचलोगस्स चूला, तिरिचलोगे चूला तिरिचलोगातिक्तामत्वात्,
अहवा-तिरिचलोगपतिद्विगस्स मेकवति चूलालीसं जायणा
चूला, सा तिरिचलोगचूला । वसहो ससुच्ये, गवपूरेये वा । ई-
सि सि अण्यभावे, य इति प्रायोपशमि, मार इति मारकंतस्स पु-
रिस्स गार्थ पावसो ईसि गार्थ भवति, जा य पर्वतिता सा पुढवी
ईसिपम्भारा, लाम इति पतमनिहायं तस्स, सा य दन्वचसि-
द्धिमाणाओ उचरि वारलेहि जायणेहि भवति, तेन सा उह-
लोगचूला भवति । गता केचचूला ।

इयानि कालजावचूलाओ बोधि पगगाहाय मद्यति-

अहिमासओ तु काले, यावे चूला तु होइ-मा केच ।

चूला विनुस्यंति य, सिद्धंति य होति एगहा ॥ ३२ ॥

चारसमासपमानवरिसाभो अहिमो मासो अहिमासो अहि-
चटिचवरिस भवति । सो प्र अधिकत्वात् कालचूला भवति ।
तुलसोऽप्येवमिदं, स कथं अधिको कालो कालचूला भ-
वति अतो वि बहुमात्रो कालो कालचूलाय भवति । एवं जहा
क्रासत्पिण्या अतो अतिदूतमाय सा उत्सर्पिणी कालस्त चूला
भवति । कालचूला गता । इवापि भावचूला-भवणं भावः, प-
योय इत्यर्थः । तस्स चूला भावचूला । सा य तुविहा-आगम-
क्रो व, नो आगमक्रो य । आगमनो जायत उवचसे; नो आगम-
नो व इमा चेव । तुलसो अमोवसमभावविसर्गे इच्छो । इमा
इति एकत्ववचना चूला । एगसहोऽवधारणे, चूलेगद्विती ।
चूले ति वाविभूतयं ति वा सिहरं ति वा एते एगद्वी । चू-
ले ति दारं गयं । नि० सू० १ उ० । वक्रशेषानुवादिन्यां ग्रन्थपद्धतौ,
प्राचा० १ सु० १ अ० १ उ० ।

चूलाक्रम-चूलाक्रम-न० । वाहानां चूलके सुएरने, आ०
म० प्र० ।

चूलाग्र-चूलाग्र-पुं० । सकलपाधिहरनसर्वेसारे देवेन्द्र-
मूर्धकनिवासे निःशेषाग्रमङ्गलाऽशांतिरोगप्रमुक्तोपापहार-
कारिणि प्रवरस्तपोपते परममङ्गलभूते आभरणविशेषे, रा० ।
ज० । प्रा० म० । उत्त० । औ० । “चूलाग्रमिन्द्र-रथजुस-
णा” चूलाग्रमिन्द्रम सुकुटरत्नं चिह्नभूतं येषां ते तथा, अस्तु-
रकुमारमवनवांसिनश्चूलाग्रमिन्द्रसुकुटरत्नाः । प्रका० २ पद ।

चूलियंग-चूलिकाङ्ग-न० । चतुरशीत्या त्रैलोक्येणिते प्रयुते, अनु० ।
ज० । स्था० ।

चूलिया-चूलिका-ली० । चतुरशीत्या त्रैलोक्येणिते चूलिकाङ्गे,
ज० । प्रति० । अ० । अनु० । ज० । स्था० । उक्तोक्तार्थसं-
गतिमकार्यां ग्रन्थपद्धतौ, न० । यथा इष्टिवादे परिकर्मस्वपूर्व-
गनानुयोगेकार्यानुक्तसंग्रहपरा ग्रन्थपद्धतयः । स० । ‘आ-
यार’ ‘दिट्ठिवाय’ प्रभृतिशब्धेषु तत्संख्या)

चूलियावस्तु-चूलिकावस्तु-न० । चूलारूपे माचाराङ्गाऽप्यन-
कल्पं वरिच्छेदविशेषे, यथा-उत्पादपूर्वस्य चत्वारि चूलिकाव-
स्तूनि । स्था० ४ ग० ४ उ० ।

चैत्र-चैत्र्य० । अवधारणे, “गृह चेन्न चित्रं च अवधारणे” ॥
८ । २ । १८४ ॥ इति सूत्राय निपातम् । प्रा० २ पाद ।

चैत्र्य-चैत्र्य (१५)-न० । चितिः पत्रपुष्पफलादीनामुपभवाः ।
चित्त्वा साधु चित्तं, चित्तमेव चैत्र्यम् । उदाने, “मिहिलार्थं
चैत्र्यं वक्ष्ये, सीमन्तप्रायश्चित्तं ।” उत्त० ३ अ० । चित्तम-
नःकरणं, तस्य भावे कर्मणि वा “वर्णदृष्टादित्यः ध्यज्”
॥ ५ । १ । १२३ ॥ (पाणि०) इति ध्वजः । भाष० १ अ० ।
ध० । प्रति० । “स्याद्गजवचैत्यर्च्यैर्यसमेधु यावत्” ॥ ८ । २ ।
१०७ ॥ इति यावत् पूर्वं इदम् । प्रा० १ पाद । प्रयास्तमनस्त्वे,
तदेतत्त्वाद् जिनचित्त्वं, कारणे कार्योपाचारम् ।

(१) चैत्र्यशब्दस्यार्थः ।

(२) चैत्र्यमेवपुरस्सरं प्रतिमासिकिः ।

(३) अधिकनिकृष्टपादिन उपहासं विधाय प्राचाकार्यनिष्पत्तिः ।

(४) ब्राह्मी लिपिमासिन्त्य नामभाषानाम्नां प्रतिमासाः सिद्धिः ।

(५) चारणकृतवन्द्यां निकृष्टं तत् पञ्चास्या दृढतरं प्राप्तास्यम् ।

३०२

(६) चैत्र्यशब्दस्य ज्ञानार्थकताभिराकरणम् ।

(७) देवकृतवन्द्याधिकारः ।

(८) वन्द्यादी मौनेन प्रगवदनुमतिकारणं दृढतरपुस्तपुष्प-
सिन्धिः प्रतिपाद्यानुमाने हिंसाया अभावप्रतिपादनम् ।

(९) साधोर्द्वैतपूजादायनधिकारः ।

(१०) कृष्यस्त्येव शुभाः ।

(११) महाभिरीधप्राप्तावपूर्वकं कृष्यस्तव्यापनम् ।

(१२) जिनपूजां तद्वैद्यावृत्त्यं चोपपाद्य चैत्र्यपूजाभावमपि जि-
नवैद्यावृत्त्यम् ।

(१३) जिनपूजायां हिंसादोषवादिनां निराकरणम् ।

(१४) प्रारम्भविचारं निकृष्टं सत्प्रायश्चित्तवाधिकाधिकारविचारः ।

(१५) कृष्यस्तव्यं सिंहावलोकितेन हिंसाऽस्तीत्येगजिरस्य
कृष्यनिर्दोशेन हिंसाऽभावप्रतिपादनम् ।

(१६) पूजायां हिंसासंभवोक्तिकेवदृष्टव्यम् ।

(१७) अर्थदृष्टव्यविचारः ।

(१८) प्रतिपूजायां द्वैतकीमप्रासाधवादीसिन्ध्याप्राज्ञाना-
मुदाहरणानि ।

(१९) कृष्यलोकादिषु जिनप्रतिमायाः स्थितिः ।

(२०) प्रतिमायाः फलव्यम् ।

(२१) चैत्र्यानां पूजास्तकारादिस्तुतवः ।

(२२) कृष्यस्त्येव मिश्रपञ्चावविचारः ।

(२३) प्रतिमायाः प्राप्ताव्यनिकृष्टव्यम् ।

(२४) जिनभवनकारणविधिं निकृष्टं जीर्णोत्तरकारणफल-
वर्णनम् ।

(२५) चैत्र्यकारणविधिः ।

(२६) जिनचित्त्वप्रतिष्ठाविधिः ।

(२७) जिनपूजाविधिरस्तफलनिकृष्टव्यं च ।

(२८) चैत्र्यविषये हीरवेज्ययतिपूरुषपादकृतोत्तराणि ।

(२९) चतुर्विधसिन्ध्यावविचारः ।

(३०) जिनचैत्र्ये व्यस्तप्रायतन्विधानम् ।

(१) चैत्र्यशब्दस्याधीः—

चित्तेल्लेत्थादिचयनस्य प्राचाः कर्म वा चैत्र्यं, संज्ञाशब्द-
त्वाद् देवताप्रतिमिन्मे, ‘चित्ती’ संज्ञाने काष्ठकर्मद्विषु प्र-
तिष्ठति इह्वा संज्ञानमुपपद्यते इति । अर्थतत्प्रतिमायां देव-
चित्त्वे, संज्ञा० १ प्रस्ता० । प्रा० सू० । ल० । ज्ञा० । पु० ।
इष्टदेवताप्रतिमायाय, औ० । आव० । “कल्पायां मंगलं
चेह्यं पञ्जुवासेत्ता” दीर्घानुभवति । स्था० ३ ग० १ उ० ।
“कल्पायां मंगलं चेह्यं पञ्जुवासां” चैत्र्यमिष्टदेवता-
प्रतिमायां पञ्जुवासे । औ० । कर्म० । चैत्र्यमिष्टदेवप्रतिमा, चै-
त्र्यमिव चैत्र्यं पञ्जुवासायाम् । ज० २ ग० १ उ० । उपा० । संह-
त्यप्रतिमायाय, प्राचा० ३ अ० । ज० ।

(२) चैत्र्यमेवपुरस्सरं प्रतिमासिकिः—

जक्की-मंगल-चैत्र्य, निस्तकमेऽगिस्स-वेष्ट्वा वा वि ।

सासय चैष्ट्वा पंचप-सुष्टं जिनवर्दिहेहि ॥ ६६६ ॥

गिहजिणपटिमाय ज-चित्तेयं उत्तरंगपदियमि ।

जिणविणे मंगलचे-ह्यं ति समयन्नुतो विति ॥ ६६७ ॥

निस्तकं जं गच्छ-स्स सीतियं तदिपरं अनिस्तकं ।

सिक्काययणं च इयं, चेइयपणमं विधिर्विद्धं ॥ ६६८ ॥
(भसीलि) चैत्यशालस्व प्रत्येकमजिसंघात्वा भक्तिकैत्यम्,
मङ्गलचैत्यम्, निष्ठाकृतं चैत्यम्, अग्निष्ठाकृतं चैत्यम्, शास्त्राभ्युक्तं
च पञ्चममूर्ध्नि नामतः कथितं जिनकरेणैरिति ॥ ६६६ ॥ एतान्च
व्याख्याते-“निक्षिपि” इत्यादिगद्यादयम् । गृहे जिनप्रतिमायां
यथोक्तलक्षणांयुक्तायां प्रतिदिनं यिकालपूजायाम्नाम्यं कारि-
तायां प्रतिकैत्यम् । तथा उत्तराङ्गस्य गृहद्वारोपरिचर्चितं निष्ठा-
कृत्य भव्यभागे षडिते निष्पादिते जिनविम्बे मङ्गलचैत्यमि-
ति समग्रकाः सिक्काभवेदिनां युक्ते बह्वन्ति । मण्डराणां हि नग-
राणां गृहे कृते मङ्गलनिमित्तमुत्तराङ्गेय प्रथममहर्षितमाः प्रति-
ष्ठाप्यन्ते, अन्यथा तद् गृहं पतति । तथा आत्मोक्तः स्तुतिपु-
-“जिमि सिरिपासपदिमं, संतिक्रय करेइ पदिमिहदुवारे । अज-
विजयो विपुलित-महुरचचा न पदसति ॥” तथा निष्ठाकृतं
च मङ्गलस्य कस्यापि लक्षं, स एव मङ्गलस्तत्र प्रतिष्ठादिप्रयो-
ज्येवमधिक्रियते, अन्यः पुनस्तत्र किञ्चित्प्रतिष्ठाधिकं कर्तुं न ल-
भ्यते इत्यर्थः । तथा-(तद्विदरे ति) तस्याभिमाकृतत्वात् इतरदिनि
अभिमाकृतम् । यत्र सर्वेऽपि प्रसन्नाः प्रतिष्ठाप्रयोजनमाभा-
रोपयाद्दीनि प्रयोजनानि कुर्वन्ते इति । तथा सिक्कायतनं च
शास्त्राजिनायवनं च, इदं चैत्यपञ्चकं विनिर्विद्धं विशेषेण
कथितमिति ॥ ६६८ ॥

अथवा-अन्वेन प्रकारेण पूज्यं चैत्यानि प्रचान्ति । तत्राह-
नीयार्थं सुरलोपं, भक्तिकर्षां च जरहमार्थं हि ।
निस्साऽनिस्सकर्षां, मंगलकमुत्तराङ्गमि ॥ ६६९ ॥
वारचयस्स पुत्तो, पदिमं कासी य चेइय रम्भे ।
तत्थ य यत्थी अहेसी, साहम्मियचेइयं तं तु ॥ ६७० ॥

“नीचा” इत्यादिगद्यादयम् । नित्यानि शास्त्राजि चैत्यानि,
तानि च सुरलोके देवभूमे, उपलक्षणत्वाभेदोपरिचरे कन्दली-
हवरवक्कचर्पादिषु च भवन्ति । तथा प्रतिकृतानि जरतादिभिः
कारितानि, मकारोऽबमलाकृतिभिः तानि निष्ठाकृतानि अग्निष्ठा-
कृतानि चेति द्विधा । तथा-मङ्गलार्थं कृतं मङ्गलकृतं चैत्यं मङ्गलादि-
पुरीषु उत्तराङ्गप्रतिष्ठापितम् ॥ ६६६ ॥ तथा वारचयकमुनेः पुत्रा रम्भे
रमणीये चैत्ये देवपुत्रे प्रतिमां तस्यैव वारचयकमुनेः प्रतिष्ठानि-
मकार्यात् । तत्र च स्थलीति कटिरस्मृत् । तत्तु साधर्मिकचैत्य-
मिति । ज्ञावापस्तु कथानकादयस्त्रयः । तेषाम्-वारचयं नगर-
म्, भगवत्सेना राजा, तस्य च वारचयं नाम भक्ता । एकदा च
धर्मयोगनामा मुनिसिंहोऽयं तस्य गेदं प्रविष्टः, तस्मात् यं तस्यै
जिज्ञासायां हान्तव्यमस्मिन्प्रपायसपरिपूर्णां पापमुत्पादि-
तवती, अन्तरे च कथमपि तत्त्वज्ञसंनिधौ घृतविन्दुर्भूमी
पतितः, ततः स महाराम धर्मघोषमुनिर्भगवदपिदेवजिज्ञासा-
हणविधिबिधानविहितोयमन्मार्गोत्तरोपकुप्यं भिक्षा, तस्माच्च
कथ्यते अमेति मनसि विबिन्धुः भिक्षामगृहीत्वा गृहाभित्तं गम्य ।
वारचयकमन्त्रिणा च मत्तवागणेपविष्टेन द्रष्टो जगदाधिपञ्च-
न, चिन्तितं च-किमनेन मुनिना मदीया भिक्षा न गृहीतेति ? ।
यं च यावन्निवसति तावत्तं भूमी निपतितं अरम्भकुं
घृतविन्दुं भक्षिकाः समेत्यागिभ्यन्तः, तासां च भक्षणाय
प्रधाविता गृहगोभिकाः, तस्या अपि वधाय प्रधावितः
खट्वः, तस्याऽपि च भक्षणाय प्रधावति स माजोरी,
तस्या अपि च वधाय प्रधावितः प्राचूणेकः श्वा, तस्यापि

च अतिहन्त्री प्रधावितो बाल्शब्दः श्वा, ततो द्वयोरपि तयोः
द्वयोरप्युद्वेगोऽयं युद्धम्, निजनिजयुगमपराजयपीडया च प्रधा-
वितोऽद्वयोरपि तस्याभिनोरज्यपरस्परं हकुटानकुटि मरुतु-
-कं, हटं चैतद् सर्वमपि वारचयकमन्त्रिणा, परिमार्चितं च-घृता-
द्वैविन्दुमात्रेणैव भूमी पतिते यत् एवंविधाऽभिकरणप्रणयित
एवाधिकरणमस्मिन्मगवान् न गृहतावधानं । अहो ! श्रुत्वा
भगवतो धर्मः । को हि तं भगवन्तं जीतराममन्तरेद्वैवम-
नपाचयर्ममुपदेष्टुमर्हन्निबिधुः, ततो ममापि स एव देवता, त-
दुक्तमेवानुगम्यनुष्ठानमुत्तिमिति विबिन्धुः संसारशुद्धिायुक्तः
युग्मत्वानापगतसंज्ञातज्जातिभिरयो देवतापतिसाधुकिञ्चा दार्ध-
काक्षं संवन्नमतुपलब्ध केवलज्ञानमासादितवान् । कालक्रमेण च
सिद्धः । ततस्तानुप्रेम स्नेहात्परीतमानसेन देवपुत्रं कारयित्वा
रजोहरणमुत्पासिकापरिप्रदधारिणीं विपुप्रतिमा तत्र स्था-
पिता, सत्रशाळा च तत्र प्रवर्तिता । सा च साधर्मिकचैत्यमीति
सिद्धान्ते भवत्येते । प्रव० ७९ ब्राह्म ।

अथैनामेव विवरणीषुः प्रथमतश्चैत्यस्यैव व्याख्याति-

साहम्मियाण अट्टा, चतुर्विदे द्विगं तु जह कुटुम्बी ।
मंगल सासय जत्त-ए जं कयं तत्थ आदेसो ॥

चैत्यानि चतुर्विधानि । तद्यथा-साधर्मिकचैत्यानि, मङ्गलचै-
त्यानि, शास्त्रचैत्यानि, भक्तिकैत्यानि चेति । तत्र साधर्मिकाणा-
मर्थोऽव बल कृतं तत् साधर्मिकचैत्यम् । साधर्मिकञ्च द्विधा-सिङ्गन्तः,
प्रचयनतश्च । तत्रेह सिङ्गनो गृह्यते । स च यथा कुटुम्बी । कुटुम्बी
नाम प्रभूतपरिवारकक्षोपरिचरुना रजोहरणमुत्पासिकादिशि-
क्षुचारी वारचयप्रतिष्ठाः । तथा मङ्गलायुषी गृहपुत्र कृतेषु मङ्गल-
निमित्तं बलिदेवस्थे तन्मङ्गलचैत्यं, पुरलाकादौ नित्यस्थापि शा-
रवत्तं चैत्यम् । यत्तु मस्या अनुयेः पूजायाम्नाम्यं कृतं, का-
रितमित्यर्थः, तत्प्रकृतचैत्यम् । तेन च प्रकृतचैत्येनादौशाऽभिकारः,
अनुवानादिमहोत्सवस्य तत्रैव संज्ञादित्येवा नियुक्तिगता ।

अथैनामेव विमावाविषुः साधर्मिकचैत्यं प्रवेदाह-

वारचयस्स पुत्तो, पदिमं कासी य चेइयपरमि ।
तत्थ य यत्थी अहेसी, साहम्मियचेइयं तं तु ॥

इहावश्यं च योगसम्प्रदेय “वारचयपुरे भगवत्सेलवारचय” इत्यत्र
प्रदेशे प्रतिपादितवर्तितो यो वारचय इति नाम्ना मदर्शितः,
तस्य पुत्रः स्वपितरि प्रतिक्रियापूरिततया चैत्यपुत्रं कारितवान्,
ततो रजोहरणमुत्पासिकाप्रतिप्रदधारिणीं विपुप्रतिमामस्था-
पयत् । तत्र च स्थली सत्रशाळा तेन प्रवर्तिता आसीत्, तदे-
तत् साधर्मिकचैत्यम् । अन्यस्य चार्थाय कृतमस्माकं कल्पते ।

अथ मङ्गलचैत्यमाह-

अरहंतं पट्टाण, महुरानगरींयं मंगलाहं तु ।
गेहेसु चखरेसु य, उन्नउंङ्गायअच्छं ॥

मयुराजगयी गृहे कृते मङ्गलनिमित्तमुत्तराङ्गेय प्रथममहर्षितमा-
माः प्रतिष्ठाप्यन्ते, अन्यथा तद् गृहं पतति । मङ्गलचैत्यानि
तानि च तस्यां नगर्यां गेहेषु चखरेषु च भवन्ति, तानि न केव-
लं तस्यामेव किं तु तत्पुरप्रतिवद्धा य वक्ष्यतिर्वक्ष्यका प्रा-
मादौ, तेषापि जवन्ति । इहोत्तरापयानां ग्रामस्य ग्रामार्क इति

चेद्य

संज्ञा । आदौ बुभिक्षत्-“गामजेषु चिद्वेलेण च ऋग्वैदगामेषु चिद्वेलेण च, उचरावहाणं एतां भणिह चि ।”

शाम्भतवैत्यप्रक्रियैत्यानि दर्शयति—

निष्कारां सुरलोप, यक्षिकयां तु भरद्वयार्हं ।

निस्सानिस्तकयां, ऋद्धिं आपसो चयसु निस्तं ॥

निस्सानि साम्भतवैत्यानि सुरलोके भवनपरिचयस्तरज्जोतिष्कवै-
मानिकद्वेषानां भवननगरविमानेषु, उपलक्षणत्वात् भेदशब्द-
वैताल्यादिकृष्टवन्द्यभरणकदाचिद्विषयं जघनतीति, तथा असबा
भरतादिविमानां कारितानि तानि, प्रतभूतस्यैस्याङ्गुलिकृतानि
आय च (अहि आपसो सि) येन प्रक्रियैत्यादौ प्रकृतं, तद् द्वि-
धाननिष्कारकं गच्छप्रतिबन्धक, अग्निभाक्तं तद्विपरीतं, (अवष्टु
निस्तसि) निष्कारकं तत् त्वज परिहर, अग्निभाक्तं तु कथ्यते ।
गतं वैत्यद्वयम् । वृ० १ उ० ।

अथ ह्यत्यतिमात्रा ज्ञानमोपपत्तिर्यां युक्तता प्रदर्शयते ।

तत्रैतदतिमात्रविषयाशङ्कानिराकरणस्य चिकीर्षिता-

यत्वात् प्रतिमास्तुतिक्रियमिष्टार्जप्रविधान-

पुरस्तरमाद्यपद्यमाह—

येन्द्रभोगिनता प्रतापधनं जप्याङ्गिनेषामृतं,

सिद्धान्तोपनिषद्धारिचरतुरैः प्रीत्या प्रमाणिकृता ।

भूतिः स्फुटिमती । सदा विजयते जैनश्वर । विस्फुर-

न्मोहोन्मत्तप्रमदमादिरामचैरनालोकिता ॥ १ ॥

जैनश्वरः भूतिः सदा विजयते इत्यन्वयः । जिनेश्वराणामि-
षं जैनश्वरः, भूतिः प्रतिमा, सदा शास्त्रा प्रचार्जतश्च निर-
मत्तः, विजयते सर्वोत्कर्षेण वर्यते, अत्र जयते इत्युत्कर्षः,
“प्रजयते तद्योत्कर्षं, जयत्यन्ते त्यक्त्रैकं” इत्याख्यात-
वन्मिकावचनात् । सर्वोत्कर्षार्थं च वेदपर्यवस्येति बोध्यम् । भूतिः
कोदशी ? (येन्द्र इति) इन्द्राणां प्रियेन्द्रः, सा वासो धे-
षिष्ठाति कर्मधारयः । तथा नता नमिकर्मीकृता, एतेनैतद्व्य-
क्षापकारिणो भगवत्प्रतापमैन्द्रः शायो भूय इति व्यञ्जयते । पुनः
कोदशी ? प्रतापस्य कांशद्वयस्य तेजसो भवनं शुद्धं,
उत्कृष्टं इत्याश्रयगतं स्थापनायामुपलब्धं व्याख्येयम्, तेनैतद्व्य-
क्षापकारिणो भगवत्प्रतापद्वयनेनैव तदा अभिव्यक्ति इति
व्यवहते । पुनः कोदशी ?, जप्याङ्गिनाम्-असंज्ञासिद्धिकाप्रमाणानां,
मेघबोरस्तु पीयूषं, सकलनेत्रयोगापनयनात्परमानन्दजननाम् ।
एतेनैतद्व्यक्षेपत्वं येषां नयनबोर्नानन्दस्तेऽभ्यासादुरज्जमा इत्यभि-
व्यञ्जते । पुनः कोदशी ?, प्रमाणिकृता प्रमाणवैतान्म्युपगता । कैः ?,
सिद्धान्तोपनिषद्विचारितुरैः-सिद्धान्तानामुपनिषद्व्यक्षेपं विधि-
धारं ये चतुरास्तेः, कया ?, प्रीत्या स्वरसेन, न तु बलान्निर्वाणभि-
ना, एतेन सिद्धान्तप्रतिमाप्राप्ता एवाव्युपगम्यबोर्नान्दरीयकत्वात्स्व-
रसेनः प्रतिमाप्राप्ता एवाव्युपगम्यैव विद्यते मान्य इत्यादि स्मृतिं
अति, तद्व्युपगमना च सिद्धान्तानिष्कृति इति । पुनः कोदशी ?,
स्फुटिमती-स्फुटिः प्रतिक्षणं प्रवर्धमानकान्तिः, संक्षिप्तप्रतापि-
हार्थैव वा, तद्वती । एतेन तद्व्यक्षेपकानामेव बुद्धिस्फुटिमतीति,
मान्यस्येति स्मृतं । पुनः कोदशी ?, अनालोकिता, साद्व्यमर्षाङ्कि-
तेत्यर्थः । अनालोकितापदस्य साद्व्यमर्षाङ्कितत्वेऽर्थान्तरसं-
क्षिप्तताव्यवहारः, अन्यथा बहुभ्यस्तः पुरश्चयवस्तुप्रमाणोऽनालोकि-
तवानुपपत्तिः कैः ?, विस्फुरत् विविधं परिणमन्, यो मोहोन्मत्तो

चेद्य

धनप्रमादश्च, तावेष ये मदिरैः, ताप्या ये मत्तास्तेः । न च प्रमा-
दस्य मोहोऽनैव गतार्थेयादाधिक्यस्य, अनामोगमतिप्रशङ्किक-
स्य प्रमादात् । न चाव्यवपरिसमाप्तावस्य विक्षेपवन्मोपादाना-
त्प्रमासुपुनरासदोषदुष्टत्वमेति शङ्कनीयम्, सर्वोत्कर्षत्वेन सर्वो-
त्कर्षाच्यते लक्ष्ये यदि सर्वोत्कर्षितं कथं न लुप्त्यकैरित्याशङ्का-
निवारणार्थितद्विरोधम् । ते हि मोहप्रमोदोन्मत्ता इति तद्व्या-
देऽपि सर्वेप्रमाव्यावहार्यावत्वाकृतिरित्युक्त्याभावात्, प्रमो-
दासुपवादविक्षेपस्य पुनरुपादान एव तदोषव्यवस्थितः ।
अत एव—“दीधितिमन्त्रिचिन्तामणि, तनुते तार्किकशिरोरामिणि
धीमाह ।” इत्यत्र धीमन्त्रिचिन्तामणि न समासपुनरासत्त्वम्, धीर्वि-
स्तारानुगुणकानसमृद्धिरित्यस्य प्रकृतोपवादकत्वादिति समा-
हितं तार्किकम् । वा सत्यव्यावृत्त्यवश्यं, वैयर्थ्यं सा मेक्षिता ते
मन्त्रमात्रा इति ध्वनिः, आत्मसत्त्वं तु नानुपपत्तिरोद्योष्येति व्येषय
इत्येवमाद्येषु प्रतिमायां निर्विषयमेकाव्यावहार्यावत्तुमुक्तम् ।

(३) भावैकनिकेपभाविन उपहासं विधाय प्रावा-
चार्यनिष्पत्तिः—

नामाद्विषयमेव ज्ञानजगत्साम्युप्यधिकार्यं,

शास्त्रात्स्वानुज्ञायाच्च शुद्धद्वयैरिष्टं च दृष्टं मुहुः ।

तेनाहत्यातिमामनाहतवता चात्र पुरस्कृतता—

मन्धानामिष दर्पणे निजमुखाङ्गोकार्थिनां का मतिः ? ॥ १ ॥

(नामादिबन्धमित्यादि) प्रत्येक, नामादिपदस्य नामादिनिकेप-
परत्वात् कुद्विहितत्वायां निष्पत्त्यायां नामाद्विषयमेवेत्यर्थः ।
भावभगवतो निकेप्यमानावाहृतस्तुत्यावधिषोऽमेदबुद्धेः का-
रणं, शास्त्राद्व्यगमप्रमाणत्वं, स्वानुज्ञायाच्च स्वगतमातिप्रमाणता-
च्च, मुहुर्मुहुर् वारमिष्टं च दृष्टं च, शास्त्रादिद्वयं, अतुजवाच्य दृष्ट-
मित्यर्थः । मुहुर्दिष्टा मननं, मुहुर्दिष्टा च ध्यानमुपनिषदः, तेन
तत्प्रतिपद्युपायसाम्यमभ्यासार्थितम् । तदाह—“आगमनानुमानेन,
ध्यानाभ्यासरसेन च । प्रिधा प्रकल्पयन् प्रज्ञां, ज्ञानेन तत्त्वमुच्य-
ते ॥ १ ॥ इति । तेन भावैकनिकेपाव्याप्तोपनायकत्वेन नामा-
दिनिकेपत्रयस्याहत्यातिमात्रापापनायिकेपस्वकल्पनेनानाहतवता
आत्र भावैकनिकेपं पुरस्कृतेषां बाह्यमात्रेण प्रमाणायां दर्पणे नि-
जमुखाङ्गोकार्थिनामभ्यानामिव का मतिः ? न काचिद्वित्यर्थः ।
निकेपत्रयानादरे भावोद्भासस्यैव कर्तुमशक्यत्वात्, शास्त्र इव
सामाद्विषये दृष्टव्यस्थिते सति भगवत् पुर इव परिरिक्कुरिति,
दृष्टव्यमित्यादिचित्ति, अमुद्रात्पामित्वावृत्ति, सर्वोत्कर्षाभि-
वातुभवति, तन्मयीभावमिवापद्यते, तेन सर्वकल्याणसिद्धिः ।

तदाह—

“अस्मिन् दृष्टवस्ये सति, दृष्टवस्तत्त्वतो मुनीन्कृ इति ।

दृष्टवतीकते च तस्मिन्निषमत्सर्वोत्कर्षासिद्धिः ॥

चिन्तामणिः परोऽसौ, तेनेयं अचति समरसापत्तिः ।

सैवैह बोधमाता, निर्वाणकलमदा प्रोक्ता ॥” इति ।

तत्कथैकनिकेपत्रयानादरे विना भावैकनिकेपादरे, भावोद्भासस्य
तद्विधीनत्वात् । न च तैस्माकं एव भावोद्भास इत्येतावतोऽस्ति
जैनमतं, तथा सति सर्वेव्यवहारोऽमेदप्रसङ्गादिति स्मरतेत्यम् ।
अत्र निकृष्टविशेषवशिष्टेषु लुप्त्यकेषु निकृष्टविशेषव्यभिचार-
व्यवहारोद्भासा, कान्त्योपमानमात्रायां भेति यथाचित्येन
बोधानां तत्तद्व्यवहारप्रत्युत्पत्तिः । स्यादेतत् । प्रावर्धद्वैतं
यथा मन्धानां स्वगतपदं प्रत्यक्षमिवाचति, तथा न निकृष्ट-
व्यभिचारिणिरिति तद्व्यादरे इति । मैत्रम् । स्वगतपदं स्वव्यभि-

रिक्ताकीर्तिरूपस्यान्धमिच्छातिष्ठाभावात् । न हि प्रावाहंतं
बद्धा प्रत्या अग्रत्या वा प्रतिबुध्यन्त इति । स्वगतज्ञातोस्मास-
निमित्तमाद्यस्तु निक्षेपकतुष्टेऽपि तुल्य इति । एतेन स्वयताभ्या-
सोपेक्षाकृतशुद्धेन वक्ष्यत्वमपि बहुवचसिष्टिभिस्त्युक्तं भवति ।
शिरःप्रारणसंयोगात्पि बन्धनं ज्ञातमगततोऽपि शरीर एव सं-
नयति, न तु ज्ञातमगतत्वकृते, आकाश इव तत्संभवात् । भा-
वसंबन्धाच्छरीरसंबन्धं बन्धनं भावसंबन्धात्तीतं तत् एव
माहादिसंबन्धमपि भावयति किं न प्राप्नोतीति परिभाष्य । क-
श्चिद्वा कुमलित्युपप्रादितः किमेनाभिधुनिकिभिः ? अहानिधीय
एव प्रावाहार्थस्य तोषेककुल्यस्त्युक्तं, निक्षेपस्यस्य चाकिञ्चि-
त्स्वरूपमिति भावनिक्षेपमपि पुरस्कृतं क इषापरार्थः ? तथा
चोक्तं तत्र पञ्चमाश्वयेन "स भयं" किं तित्यवरसंतियं भावं
मास्त्रकाला, बयाह्वा आवाचिस्वसंतिव ? गोमया ! चउज्जिहा आ-
वरिया एवमया । तं जहा-नामावरिया, ठवमावरिया, हवाय-
रिया, भावावरिया । तस्य न जे ते प्रावावरिया, ते तित्यवर-
समा येव वट्ठया, तेसिं सतिंयं भावं न मास्त्रकाला । स भयं !
कसंते ते भावावरिया भवति ? गोमया ! जे अज्जफवइय
पि आगमविहीर एव वय २ अज्जसंवरति ते भावावरिय, जे
व वासस्यदिक्कपि वि बुद्धा नं बायामित्थं पि आगमभो
बाहिं करिति, ते आमच्छवादि विइउयवेति ।" अत्र हूमः-पर-
मसुखमावप्रादिकनिश्चयवर्धयार्थं विषय, यस्मै एकस्मात्पि
गुणस्य त्यागे विषयादित्यभिप्रेयते । तदाहुः- "जे जह वा-
चं न कुइइ, मिच्छाविट्ठी तथो बुको भवो ?" ति । तस्मै न निक्षे-
पान्तरागरेऽपि नैगमादिनयवृद्धेन नामादिनिक्षेपानां प्रा-
मत्यानुपगमात्क इव अयोधो प्रवतः, सर्वनयसमतस्यैव
शास्त्रार्थत्वात्, नन्वथा सम्बन्धस्वरारिष्यप्रादित्वा निश्चय-
नयनाप्रसक्तस्यैव एव सम्बन्धकस्याभ्युक्तो, न प्रमथान्त इति
अपेक्षादीनां बहूनां प्रसिद्धं सम्बन्धं न स्वीकरणीयं स्या-
देवानां प्रियेण । उक्तायैवतिपादकं त्विदं सूत्रमाचारारु पञ्च-
माश्वयेन तुनीयोदेयक- "जे समं ति पासहा तं मांथं ति
पासहा, जं मोणं ति पासहा तं समं ति पासहा" (प्रति०)
अथवा-चावत्वा निवृत्त्या भावाचार्यनिवृत्तिस्त्वावत्वा क्त्वाचा-
र्यसंपत्तिः, सा च सांपत्त्यै भावभोग्यतयेति भावाचार्यना-
मस्यापेक्षायात् प्राशस्येनातिष्ठातेति, नन्वपेक्षकत्वं विना क्त्वा-
प्रावहकुरस्याविभावात् । अग्रस्तस्तनामस्थापनायव, अग्रस्त-
ज्ञावत्तात्पर्येकदिव्यं तु तत्तावस्थापनावदग्रस्तसंवेति
प्रागुक्तमहानिधीयस्य नियोजनीयार्थः ।

तत्प्रवृत्ता गुरुतन्निष्ठाये-

" नतिथ य एयो एसो, जं दम्भं होइ सुइमावस ।
तत्तामातिगुहं, तं सुहमिदं तु विवरीचं ॥ १ ॥
जह गोयमाइआणं, जामाइ तिथिं इति पावहरा ।
अंगारमहगसं, विमाइ तिथि पावहरा ॥ २ ॥"
इति प्रशस्तभावसंबन्धिनानां सर्वेषां निक्षेपानां तु प्रशस्तमेवेति
निष्पेक्षम् । अपि च- "ओ जिपदिह्ते जाये, चउज्जिह सहहाइ
सयमेव । सयमेव न ह्वाप्ति य, स निशोमइइ ति पावयो ॥ ३ ॥"
इति उत्तराध्ययवचनाच्चतुर्विधशब्दस्य नामस्थापनाद्व्य-
भावेनैवमिच्छायेन व्याख्यानिक्षेपबहुवचस्यस्य अपीत्ये-
नारूपत्वमविरुद्धम् । अत एवाप्रस्तुतार्थापादकत्वात् प्रस्तु-
तार्थव्याकरणस्य निक्षेपः फलवानिति शास्त्रस्य मर्थोऽपि । किं
च-नामनिक्षेपस्याप्राप्तत्वं तावत् "चोवीसत्थपणं इंसण-

विशोहिं अणयइ" इति सम्बन्धपरकात्मन्यन्योपपदयितव्यतु-
विशतिस्तराध्यातवैव सिद्धं, तत्रोत्कीर्तनस्यापेक्षातिष्ठातेन
च दृष्टान्तराचनकोक्तत्वात्, "महाफलं कलु तहाकवाणं भग-
वंताणं जागरोत्तस्य वि सबवयाप एव कलु तहाकवाणं भगवं-
तां जागरोत्तस्य वि सबवयाप" इत्यादिना भगवत्तत्त्वो-
द्धारुणनामध्वनस्य महाफलस्योक्तम् । नामस्थापनानिक्षेप-
स्याप्राप्तत्वात् च- "वयपुरमंगलं प्रंते ! जीव किं अणयइ ? ।
वयपुरमंगलं प्रंते ! माइसंखवरित्तोहिलां अणयइ ।
माइसंखवरित्तोहिलां संपेय नं प्रंते ! जीवे अंतकिरिदं
कप्पविमापोवसिदं आराइयं आराइइ" इति बन्धनैव
चिदा । अत्र स्वतः स्वतः स्तुतिः स्तुतिश्च प्रसिद्धं, तत्र द्वितीया
स्तुतिः स्थापनाहेतुः पुरतः कियतः । कैवल्यवन्दनावसरतया च
ज्ञानस्मरणवारित्तोहिलाप्रतो निरस्तस्मरणपथमनुसृतत्वात्
इति शेषाकारापि स्फुटिजविषयव्यवगुप्यम् । क्त्वाविसेपा-
प्यता च सूत्रपुल्या स्फुटैव प्रतीयते । तथाहि- श्रीभादिनाद्यचार-
क साधुनामावश्यकियायां कुर्वतां चतुर्विधतिस्तराध्यातवैव न-
योविशतिरूपमजिना एवाराप्यतामास्त्रकद्वेयुरिति । न च अज्ज-
मजिनादिकाले एकस्त्वचित्तवादिप्रक्रियाऽपि कुरु शक्या-शा-
श्वताध्ययपाराजस्य वेदोनापि पराजस्य कृतास्तकोपस्य ब्रह्मलेप-
त्वात् । न च नामोक्तो सैनमात्रे तात्पर्याद्विरोधार्थोपयोगान्तर-
न-स्वोक्तोक्तस्य राजाविहितसमन्वेन योगिकुलजमवाचकत्वात्,
अत एव द्वय्यावासकस्य निषेधः सूत्र- "कपयोगस्य क्त्वायम्" इति
तस्य उक्तोपितमतुपोपाहारादौ । अयोपयोगे तु बाध्ययत्तवैव
सिद्धा क्त्वाजिनाप्राप्तयेति, एतेन द्वय्यजिनस्याप्राप्तये करतव-
परिक्रितजलसुषुक्वचिन्जीवानामप्यप्राप्तत्वापत्तिः, क्त्वायमपि
कदाचिजिनपदवीमासिंसंभवादिति शासनविश्वम्भकस्य सु-
प्रकस्यापदा, "स्य तिरक्तां" क्त्वाजिनत्वानियामकयो-
यस्य तत्रापरिहानात् । मरीचित्तु स्वाध्यायध्यानपराययो महा-
त्मा भगवतो नाजिनस्त्वस्य चन्दमतिमया गिरा परिक्रित-
तादृशपर्यायपुलकितगामेन भक्तिप्रेमैव भरतव्यकथिना व-
न्दित एवेति प्रसिद्धमावश्यकनिरुक्तौ, पुरस्कार च बन्ध-
नमिषिं द्वय्यजिनपर्यायं, न त्वैवाधिकभावात् । तथाहि- "न वि ते
पारं वक्तं, बंधामि अहं न तेहं जम्मे । जह होइसि तित्यवरो,
अपच्छिमे तेण बंधामि" इति वापिष्ठवाडुकमिदं निरुक्तौ, परं
न सूत्र इति निरुक्तिकमेवेति स्व वृत्तस्य शिरसि श्रुत्यादिशार-
के चतुर्विधतिस्तरवसुप्राज्ञानुपपत्तिरेव प्रहारः । यदि क्त्वाजि-
नत्वं पुरस्कृत्य "भरतेन मरीचिवत्" वयदा कथं न साधुभिरित्यत्र
तु विशेष्य बन्धने तद्वद्वाराजानुपपत्तिरेव समाधानम् । सामान्य-
तस्तु- "जे अइसा सिद्धा" इत्यादिना गतमेव । अथ द्वय्य-
त्वस्य क्त्वायमपेक्षायाधिकारोऽनुयोगाद्वारादितु एकद्विकव-
द्वापुष्काभिमुखानामयोभेदभिक्षस्यैवोपदेशाज्ञावाजिनादिति --
व्यावहितपर्यायस्य मरीचैद्वयजिनत्वमप्य कथं युक्तमिति चेत् ?
सत्यम् । आनुष्कमचित्तस्य क्त्वायमपेक्षकमधिकारिजनि-
वतत्वेऽपि फलीभूतमाश्रयैत्यदमनमनोयत्ताकपस्य प्रकटापि-
द्वष्टानेन हरेऽपि नैगमनप्राप्तिप्रायोगमयत्वात्, योग्यताविशेषे च
क्रान्तिचक्रादिनाऽप्येतो दोषमुपेक्ष्यापि तेषां वन्दनविद्यावृत्त्या-
दिव्यवद्वाराः संगच्छत एवेति मुक्तकाले वीरवन्दनाज्ञावि-
भद्रतामवयस्य स्यादित्येतत्स्वाहितमुपेक्ष्यामहान्या वैवाक्यं
निर्ममं । किं च- "ममो सुखस्य" इत्यादिप्राप्ति द्वय्यविशेषेऽप्य-

तावत्थं सुप्रतीतम् । अक्षरादिभुतभेदे तु संभाव्यञ्जाकारादीनां
भाषभुक्तकारणत्वेन ह्यव्यभुक्तात्वात्, पञ्चभुतसकलित्वस्य "तं व-
स्वमुत्तं जं पञ्चपापयथासिद्धिं" इत्यादिना ह्यव्यभुक्तसिद्धिः ।
भाषभुक्तत्वेनैव वदन्त्ये तन्पदार्थजविज्ञावापि न मननीयावस्थात् ।
काव्यकृत्यान्वय इत्यादिनां जिनवाक्योक्त्युद्धायास्तस्याः भ्रातृ-
तु भाषभुक्तकारणत्वेन ह्यव्यभुक्तात्वात् । तदाप्यं— "कवलतामन-
स्य, फाटं जं तस्य पञ्चपञ्चजोगा । ते भासह तित्यपरां, ह्यजोग-
गो सुहृत्तं हृषह संसं ॥" इति । बाणयोः भुतं अथवि शेयम-
प्रधानं, ह्यव्यभुक्तमिते तुराजयथासिद्धिः । अगम्यन्मोक्षोद्धे वाष्ठी
वन्दनीया नान्येति वदन् स्वमुक्त्यैव व्याख्यते, केवलायास्त-
स्याः अक्षपायोपवर्त्तनेन भ्रातृतु भाषभुक्तजनतात् द्रष्टव्यभुक्तक-
ताया अव्यभुतपत्त्ये; मिश्रायाः अक्षपेऽपि वक्षन्निधि स्थिता य-
वगादत् । परावर्तवर्त्तताया प्रपणे च जिनवाक्यमोक्ष्याया
अन्याया अपि यथास्थिताया प्रपणे अपराधत्वाक्तेः । एतेन सि-
द्धावावृत्ताराध्यत्वमपि व्याख्यातं, ज्ञानवर्धनमार्गप्रक्रममाव-
र्त्तयेदुत्पन्नत्वं ह्यप्यतीथेयवज्जनकं । ऐतिसिद्धस्थानत्वस्यान्यत्र
विशेषादपि स्फुटप्रमाणयान्तत्वात् न तौधेयपत्त्येव विविधोक्त-
तु, अनुसमन्वितं तथासिद्धैः भुतपरिभाषाज्ञावत्त्वमत्रात्वात् ।
विशेषात्वात् अनुपपन्नमप्यसक्ते तौधेयत्वं, तीथेकेरु तु तदभावात्त्वमपि-
अव्यवकाटं नानैकेत, व्यवहाराविशेषाद्य यथा प्राजावयमपरि-
भाषात् न च व्यमोहाव विविधतामिति स्थितत्वा । प्राजावयेनेतु
न विमर्त्तपरिधितिं चार्थार्थमपि स्थितमपराधमप्यं ॥४॥ (प्रति०)

(४) ब्राह्मी लीपिरिव प्रतिमा सुत्रन्यायेन वन्द्येति तद्वह-
वकारिणां मूढतामाविष्करोति-

हृत्तं मोहनिषेधं किं किमु हृतं मिथ्यात्वदमजोलिना,
मनं किं कुनयावते किमु मनो ह्रीनं तु दोषाकरे ।
प्रकृतौ प्रथमं नतां लिपिमपि ब्राह्मणमनाशोकयन,
बन्ध्याऽह्यतिमानं सायुजिरिति व्रते यदुन्नादवान्॥३॥

(लुप्तमित) प्रवृत्तौ प्रथममादौ वचने नतौ लुप्तमेव्वाभि-
 मा। आहौं त्रिपिनमाशोकयज्वजधारानुवृत्ताऽपरिकल्पयन् "म-
 र्द्वैर्यमित्ता साधुभिर्न वया" इति यजुष्मन्मन्त्रं माधेपरवशो
 भूते, तर्किक तन्मन्त्रं मादविषेण वृत्तं व्याकुलितम् ? ।
 किन्तु मियात्यवधंमोलिना मियात्यवधंण हन्त कृष्णितम् ।
 अथवा-किं कुनयावत् दुर्नयकपे म्रिन्ने ? । बह्ना नु इति उ-
 प्येकायां, शीरसमुद्रानिषे शोकात्से शीरसः । "स्वायत्तेपेन म-
 नश्चक्षं विगतौ" इति भुतेरुत्तमिदम् । अत्र "म्रिन्पतौव तमो-
 ऽश्नः" इत्यदौ लिप्यादिना व्यापनादेरिव विषयकत्तुस्यमा-
 दिना लुप्तकममोदताया अथवस्यानादेव स्वकपोत्येवयाः कि-
 मादिद्यौनकः "संज्ञावन्ममोप्येका, प्रकृतस्य समेन यन्" इति
 काव्यप्रकाशकाः । अन्वयमसंज्ञानैवादिद्योत्योपेक्षेति हेमचन्द्र-
 व्यासः । अथ अप्यन्वयः "नमो वंजी ए लिखाव" इति पदं यद् व्या-
 स्यात्काव्यप्रकाशकैरुपपन्नं तत्तु आहौं शीरिरेकपुत्रकपुत्रस्य सा वधि
 नुहान्नस्यऽऽकारस्थापना तदा तद्व्याप्त्ये साकारस्थापनाया
 भगवद्विपिनयाः पदवन्ने साधूनां वप्यत्तम्, तुद्व्यस्यायातिरि-
 तप्रवेष्टे प्रकृतप्रवेष्ट एव । यत्तु प्रकृतमन्त्रप्रसाधनाऽप्यकारित-
 तप्रवेष्टे धर्ममंगलानेन प्रकृतितत्तु आहौं लिपिरिरेकपुत्रकपुत्रस्य
 प्रसिद्धनैगमयपदेन प्रकृतितत्तु आहौं लिपिरिरेकपुत्रकपुत्रस्य
 नमस्कार इति । तमहात्मोविक्रिसितम् । अथनमस्कारस्य "न-
 मोऽर्हश्च" इत्यव यत्तु सिकः, प्रसिद्धादि कृष्णादिनमस्कारस्य

१०३

त्वयिष्यतितात्वाद्, अन्वयात् बहुविधशितानामोपपत्त्यास्तत्काले ।
 श्रुतेर्यथातममस्कारान्तरवृत्तमनस्कारोपपत्त्यासौवर्षिष्यात् ।
 तुल्यवैयर्थ्यमेव ब्राह्मणं लिपेः कर्तुः शेषकस्य ममस्कारप्रतिपत्तिरिति
 निश्चित्वात् । एतत्तत्तत्कालादप्येव लिपेः लेखप्रतिपत्तिरिति ब्राह्मै
 जिनवाएषे मेव इत्यादि तत्कल्पनाऽपि परास्ता, बाधोन्मत्स्का-
 रस्य 'मम' इदं तदवधारय । इत्येवमैव तात्पर्यात्वाद्, बकमग्रेण पुन-
 र्द्वयं श्रुत्यात्वात् । 'ममी' एवं विधीय भद्रास्तुल्यवैर्ये लिपिष्वि-
 द्वापे वषत्ते' इति सखयायाह्नप्रसिद्धं प्रवृत्तपदस्य ग्रीकमर्थमुल्ल-
 क्च्य विपरितीयेकरत्नोत्सुप्रसङ्गवर्णनस्य स विद्या किमन्यकारणं
 धर्मशुभास्त्येति वचनं जायमीमः । केचित्पु पाणिशब्दं वृत्त-
 स्येवं, 'रायिष्यहलत्वं' इत्यत एवमन्यपदस्य मगनीयवृत्तप्र-
 सङ्गस्यैवोपपत्त्यमित्याचक्षते; तदपि तुच्छम् । ममस्कारादी-
 नामिव सर्वेषुभूतार्थं व्यवस्थित्येवैतत्स्य अन्वयपदत्वात् । अति० । (मम-
 स्कारस्य स्वस्थाने युक्तता) एवं च ममस्कारादीं प्रवृत्तिवृत्ते स्थि-
 तत्वं 'ममो' वंतीयं लिखीय' इति एवं प्रतिमत्तत्कारणमात्रा-
 न्तोपयुक्तमेवेति मन्तव्यम् ।

“हिंसा श्रुत्यकण्ठस्त्रिपदवीं गार्हस्थ्यलोभोपमां,
प्रोद्धवोचिरतः पदाद्भजत श्रीहीरोवीर्यचित्तकम् ॥
आगस्त्यागुपुन्रमेतदप्रदयो यां ग्राभ्यसौभाग्यभूः,
स श्रीमधुसुनिनैः सहृदयैर्धर्मोर्धिषु स्थाप्यतः ॥ १ ॥
एकस्मादधि समये पदान्वेकं,
संबुद्धा वरपरमायैरत्नलोभाद् ॥
अन्माधी पतितपरत्नो तत्र भूदो,
निर्मुक्तप्रकरणसंहाययेतः ॥ २ ॥” ३ ॥

अथ नामप्रतिमाबन्धां स्थापनां स्थापयति-

किं नामस्मरणेन न प्रतिमया किं वा जिदा काऽनयोः,
संबन्धः प्रतियोगिना न सहशो जावेन किं वा द्वयोः ? ॥
तद्व्यं द्वयेभ्यं वा जरुषते ! त्पाव्यं द्वयं वा त्वया ,
स्यात्तर्कादत एव लुप्तकमुखे दत्तो मषीकूर्बकः ॥ ४ ॥

“किं नाम” इत्यादि । किं नामस्मरणेन चतुर्विंशतिस्तवादिम-
क्षामानुचिन्तनं, नाम्नः पुञ्जस्य कवेनात्मानुपकारित्वात् । नाम्नः
स्मरणेन नामिस्मरणे तदुपसमापत्त्या कर्त्तव्यमिति चेद्वाह-
प्रतिमया किं वा न स्यात्, अमुकगुणसमुज्ज्वलौकिकचरमुद्राद्य-
हृत्पन्नगवत्प्रतिमया इत्यादि । सकलानि शयिजगद्वस्तुष्वप्य-
न्यत्र नगर्त्त संभाव्य ।

तदुक्तम्-

“प्रशमरसानिमग्नं दृष्टियुग्मं प्रसन्नं,
 बदनकमलमङ्गः कामिनीसङ्गशून्यः ।
 करयुगमपि बन्धे शस्त्रसंबन्धवन्धं,
 तदसि जगति देवो धीतरागस्त्वमेव” ॥ १ ॥ इति ।

कोष्पुत्रबोधिप्रतिभामावर्णनाद्बहुनालिख्यत्वात्तुल्योद्देश्यका-
 धिकारित्युक्तौ—“सिद्धाभवंत्यप्यहर्तुः जिणपवित्रमादंशेषं पवित्र-
 कं प्रमणायामहं दशका-ह्रिस्वसिपिज्जुह्वरं गच्छेत्”। एतस्मिन्-
 निरुक्तौ कृत्वा नृणां प्रतिभित्तिरहितं व्यक्तीयम्। विनेष्यविषयते चेदु-
 परिहाय। नाशो नास्मिन्नाहं बाधयथावाचकासावर्णनादंशेति, न
 स्वापयन्तुमास्त्विति निवेद्य इति चेत्, अत्राह—प्रतिपयिनिर्गतनिः-
 सेपानिर्गच्छकं भावनिर्गच्छेयं सत्, द्वयोर्नामसाधारण्योः, सन्धयः
 किं सद्यो नाहं, सद्युपपन्नत्वेन सत्तुः किञ्चित्त्वैष्यमित्यर्थः। एकन

बाधकभावस्यान्यत्र स्थापकभावस्य संबन्धस्यापि विशुद्धात्, तादात्म्यस्य तु कृपयाद्व्यवसासंभावः अनया प्रतिबन्धात् दुर्भावनिमित्तिपत्तिरन्तस्मात्कारणात् इ अहमते ! त्वया ह्ययमेव नामस्थापनालक्षणमविरोधेन बन्धम्, ह्ययोरपि भगवद्वाचोपमापकत्वाविशेषात् । अन्तरङ्गप्रत्ययासत्यमात्रादुपपत्त्यस्य तु ह्ययमेव त्वया स्वायं स्वायत्, तन्मात्रनिष्ठम्, मानः परेणाप्यङ्गीकरणात्, अत एव न कर्तुं ह्यपकमुक्तं प्रयोक्तुं को ह्यः कृत्स्नः, मात्तन्वादादनादिति प्रायः । अत्र मयीकृत्यकत्वेन मौनद्वान्वितत्वायां 'कमलमनम्भासि' इत्यादाविव कपकगानां यथाशुभविहङ्गायां त्वसंबन्धे संबन्धकपाऽतिशयोक्तिः । अथात्र स्थापना यद्यवस्था स्थापना नामाप्यवस्थं दद्यादित्येतत्स्य न तर्कत्वम्, आपाद्यापादकयोर्मिथ्याभावादिदिति चेत्, आपाद्यापादकान्यथापुनरपत्तिमार्गाद्वैध विपक्षेयपक्षसाधकत्वेनात्र तर्कोक्तः । अत एव यद्यपि ब्राह्मणो न स्वातन्त्र्यस्तपित्वा ब्राह्मणो न स्यात्, उपांर सन्धिता न स्यात्, यमेरासोकवत्त्वं न स्यादित्याद्यस्तर्काः सुप्रसिद्धाः । विपक्षेयपक्षेयसांगं च परेभामनुमितिकवत्साकं स्वतन्त्रप्रामितिकपमित्यव्यवृत्तत् । नाविक्रयो यद्यवस्थापनान्निक्रियप्रतिशयोक्ती स्यादवस्थानामनित्येयप्रनियोग्यपि स्यादित्येवं तर्कस्य व्यधिकरणत्वं निरसनीयम्, अनिष्टप्रसङ्गकप्रत्यावृत्तिः, प्रतिषेधे चात्र स्वातन्त्र्येण तर्क इति विज्ञाननीयं तर्कमिच्छते ।

प्रतिष्ठादीनेषु ज्ञान्याऽऽक्षिपेत्सद्वाचकमानमिष्टाति-

(५) चारणकृतबन्धनाधिकारः । चारणदेवचन्द्रितत्वम्-
स्वान्तं ध्वान्तमप्यं मूलं विषमप्यं ह्य धूमधाराभयी,
तेषां येन नता स्तुता न जगवन्मूर्तिर्न वा प्रेक्षिता ।
देवैश्चारणपुङ्गवैः सहदैर्यारानन्दितैर्नन्दिता,
ये त्वेनां समुपासते कुण्डविपस्तेषां पवित्रं जनुः ॥ ५ ॥

“स्वान्तमित्यादि” । यैर्गवबन्मूर्तिर्न नता तेषां स्वायं हृदयं स्वात्ममयमकारप्रभुर्, हृदये नममयोऽज्जालोकाभावा-
द्देवातन्मनोपपत्तेः, यैर्गवबन्मूर्तिर्न स्तुता तेषां मुखं विषम-
यं, स्तुतिपुक्करीयूषाभावस्य तत्र विषमयत्वं एवोपपत्तेः, यैर्गवबन्मूर्तिः, वा अथवा, न प्रेक्षिता तेषां ह्य धूमधाराभयी,
जगद्दृष्टाहममृतासंजनकतत्वेक्षणभावस्य धूमधारावृत्त-
मेव त एवोपपत्तेः, स्वात्सवादिना द्वावविशेषा एवाध्यव-
सीमन् इत्यतिशयोक्तिः, सा लोकदिशा कायविक्रान्तु-
प्राणिताऽवसेया । ये तु कृतधियाः पविडता एनां भगवन्मूर्तिं
समुपासते तेषां जनुः जन्म पवित्रं, नित्यं मिथ्यात्वमलपरि-
त्यागात् । कीदृशी !, देवैः सुरासुख्यस्तत्पञ्चोत्तिकैः, चारण-
पुङ्गवैः चारणप्रधानैः जङ्गलचारणविद्याचारणैः, सहदैर्गव-
नतधैर्यानन्दितैर्जोतानन्दैर्वेन्दिता, हेतुगम्यं चेदं विशेषम्,
देवादिबन्धितत्वेन शिष्टाचारात्समुपासनं जनानां पावि-
श्यायेति भाषः । (प्रति ०) (अत्र ‘चारण’ शब्दो ह्ययो-
ऽस्मिन्नेव भागे ११७३ पृष्ठे)

अकमेव स्त्रीकारयस्तत्र कुमतिकल्पिताशङ्कां निरस्त्याह-

प्रज्ञासौ प्रतिमाननिर्णयिदिता किं चारणैर्निर्णिता,
तेषां लब्धपुण्यजीवनाद्विक्रान्ताभावात्पन्नाराधना ।
सा कुल्याकरणादकुल्याकरणाद्भ्रमव्रतत्वं जने-
दित्वा निलसन्ति सस्यमुपासारा बुधानां गिरः ॥ ६ ॥

(प्रज्ञासिति) जगवतीत्युच्ये किं चारणैः जङ्गलचारणविद्या-
चारणभ्रमैर्नमित्ता प्रतिमानातिः न विविता न प्रसिद्धा ; अपि
तु प्रसिद्धैः । पुण्यमस्याभिना कण्ठरथेभ्योक्तस्य तत्र तरुप्रका-
शानुपपत्त्यस्य कुमतिकीर्णकत्वात्मात्रेणापहोतुमशक्यत्वात् । ननु
बहुक्तं तद्व्यक्तमेव, परं चैत्यवन्मनमिष्टाहोचनभावे नाराधक-
त्वमुक्तमिति तेषां चैत्यमिति द्वावार्थिकां नान्यपगच्छाम इ-
त्याशङ्क्यामाह- (तेषामिति) तेषां जङ्गलचारणविद्याचारणा-
नां लब्धपुण्यजीवनात्, तस्य प्रमादपुण्यात् पुनर्विक्रान्ता-
वाहोचनभावात् “आहोयथा विद्यहयेति” नियुक्तिव-
नाद्विक्रान्ताशुभस्याहोचनार्थाऽप्ये । अनाराधना, तदन्वयात् निमि-
त्ताहोचन-साऽनाराधना कृत्यस्य प्रमादोहोचनस्याकरणात्,
अन्यकरणं चैत्यवन्मनसि मित्यात्वरूपं, तत्तु स्फुट्यानाराध-
नाबानुपपत्त्यमानायां भ्रमव्रतत्वं भवेत्, मिथ्यात्वसहचारिण्यम-
नानुबन्धनामुपपत्त्येव चारित्र्यस्य भूतत्वं एवोपपत्त्यात्, “सु-
जेजं पुण हारं चारणं कसायणं” इति वचनात् । तच्च नाहो-
चनमात्रतोऽपि शोधयितुं शक्यमित्यर्थं प्राप्ते मिथ्याकल्पकस्य
शिरस्त्वसिच्यतेताः, सन्नयः समीचीनमयः, स एव मिथ्याक-
ल्पनाविषयिकारनिरासत्वात्तुषा पक्षे, तेन साऽरा, बुधानां
सिद्धान्तपारदम्भानां गिरः बाधः ॥ ६ ॥ प्रति ० ।

ननु चारणानां बाधाद गतेषां चर अकस्तावद्देशमननपरीक्षा-
भावेन मुखं उद्देशः, तेभ्यः क्रियमाणा या तत्तच्छब्देनानामपुष्पा-
णां दृशनाद्विस्मयादुद्योनेन तन्नातिर्न तु स्वरसत इति, तदाचरणं
न शिष्टाचार इति सर्वेषां साधूनां न तद्व्यवस्था तद्वद्व्यवस्थेनेति
कुमतिमतमाशङ्क्य निषेधति-

तेषां न प्रतिमानतिः स्वरसतो लीलाशुपङ्कानु सा,
ह्यव्याप्तादितिकाशकूटकवल्लोका गिरः पाप्यनाम् ।
हन्तैवं न कथं नगादिषु नातिव्यक्ता कथं वेह सा,
चैत्यानामिति तर्ककर्कशगिरा स्यात्तन्मुलं मुदितम् ॥ ७ ॥
(तेषामिति) तेषां जङ्गलचारणविद्याचारणानां प्रतिमानतिः
स्वरसतो न, स्वरसः अजानकिसंशुद्धितः परिणामः तु पुनः, ज-
म्भ्यासात् लब्धमासात् लीलाशुपङ्कानु, लब्धमासलीलां विद-
क्षया प्रवृत्तानां तत्रापूर्वदर्शनासंनिधिकदृष्टेनतेत्यर्थः । न तु
अस्वारसिकनत्या काऽपि स्मृतिः, स्वारसिककृत्यकरणस्यैव दो-
षत्वात्, हन्तेताः पाप्यनां लुपुण्यकृत्यगतानां गिरः कालकूटक-
वल्लोकाः, उक्तोर्थमाशङ्कालकूटकवल्लोकाः सन्त्येः प्रकृतिसम्यक्त-
कालकूटानामीदृशानामिदोकाणां संभवत् । तत्रोत्तरद्व-हन्ते-
ति निर्देशः, एवं लीलाप्राप्तस्य विस्मयेन साधूनां बन्धनसंज्ञेयं कथं
नगादिषु मानुषोत्तरान्मन्त्राद्विक्रमकमेवतद्वाराभादिविषये न चा-
रणानां नतिः, तत्रापुण्यपूर्वदर्शनेनजनिविस्मयेन तत्संभवत् । कथं
चेह भरतविदेहादौ ततः प्रतिनिष्ठुत्तानां चैत्यानां प्रतिमानां सा
नतिः हत्येवभूता या तर्ककर्कशा गीस्तथा तन्मुलं पाप्यवद-
मुदितम्, अनया गिरा ते प्रतिवक्तुं न शक्नुयुतिर्यथा । कर्कशप-
दं तर्कस्य नियिक्तमुद्राहेतुत्वमभियनार्कः । अत्र यथा गोचरकर्म-
देशेनापि निर्मेतेन साधूनाऽन्तरपनताः साधवः स्वरसत एव
बन्धनीयाः, तथाऽऽगमयोचरदर्शनायामपि, एवं चारणैर्नन्दीभ-
रादिप्रतिमानातिः स्वरसत एव भ्रमव्रतपनतीत्युक्तव्यवस्थ-
प्रमादहेतुत्वादिपुन्यं मयति ॥ ७ ॥

(६) अयोकात्तापक- “तर्हि चारणं बंदइ” इत्यस्या-
यमर्थः-यथा भगवाद्भिरुक्तं, तथैव नन्दोभ्यः ।

दि दृष्टमिति, अहो ! तस्यमिदं भगवज्ज्ञानमित्यनुमोदते इत्यर्थः,
वैत्यपदस्य ज्ञानार्थत्वादिति सुप्रसङ्गं हि सूचनमाप्य

व्याख्यातुमहसमाह—

ज्ञानं वैत्यपदार्थमाह न पुनर्द्वैविध्यं प्रज्ञोर्ध्वं दिवम्,

नन्वं तत्तदपूर्ववस्तुलकनाद दृष्टार्थसंचार्यपि ।

धातुप्रत्ययवृद्धिवाक्यवचनव्याख्यायमानमस्मात्,

प्रज्ञावस्तु जगः श्रियं न लज्जते काको मराठेतिव ॥ ८॥

यो द्विवचनं जिनशास्त्रेण द्वेषं कुर्वन्, प्रकृते वैत्यपदार्थं ज्ञानमाह, न पुनः
प्रज्ञोर्ध्वं, किंभूतं ज्ञानम्, तस्य तस्यापूर्वस्य वस्तुनः कश्चनात्यरि-
केशदा, वस्तुमनुमाधमिति योगः । किंभूतमपि, दृष्टार्थसंचार्यपि,
इह लोके वैत्यवचनसंचरिषु न विषण्णशब्दाद्येवमपि, अपूर्वदेशेनेन
विसंयोज्यादकत्वाद् जगवज्ज्ञानस्य वचनत्वे 'इह वेदब्राह्मं
वंद' इत्यस्यानुपपत्तिः, इहपूजार्थोक्तम्, अपिना निषा-
तेनानीश्वर्यं दर्शयति-असौ जगः, प्रज्ञावस्तु प्रज्ञावतां मध्ये, श्रियं
समुत्तरस्कृतिसमृद्धिं न लभते, केचु क इव, मराठेषु राजहंसेषु
काक इव इत्युपमा किं कुर्वन्, अज्ञानं, कां, यात्यादिव्याख्याय।
तथाहि-वैत्यानीत्यत्र 'चिती' संज्ञाने इति धातुः, कर्मप्रत्ययः।
तथा बाह्यमित्येता एवार्थः । 'चिती' संज्ञाने संज्ञानमुत्पद्यते
काष्ठकर्मिषु प्रतिष्ठति इहम् । अह एसा अरिहंतपंडित चि'
वृत्तिर्यस्मत्सादिति प्रकृते ज्ञानमर्थे वदन् प्रकृतिप्रत्ययानजिह
यव । तथा कठोरप्यमभिहृद एव, वैत्यशब्दस्य जिनपूजा-
दावेव कथ्यताम् । 'वैत्यं जिनोक्तसंज्ञित्यं, वैत्यो जिन-
समातकः' इति कोशात् । एतेन विपरितमुत्पत्तानामभेद-
प्रत्यययोगोऽपि निरस्तः, योवाद् कठोरंलसमाह । अन्यथा
पदत्रयैवात्मादिवोचप्रसंगात् । वाक्यस्यापि । वाक्यं साका-
ङ्गपरसमुदायः—'इह वेदब्राह्मं वंद' इति । अत्रस्थानि वै-
त्यानि वन्दते इति हि वाक्यार्थः । स च वैत्यपदस्य
ज्ञानार्थत्वे न घटते, भगवज्ज्ञानस्य नन्दीश्वरादिबुद्धितत्त्वामा-
वात्, जगद्वृत्तत्वस्यान्यत्वात्प्राप्त्येवाविस्मापकत्वात्, तेन न-
न्दीश्वरादेः प्रतिमावाचकतायाः प्रामाद्वयानिर्णयं च प्राग् भ-
गवज्ज्ञानाविष्वासं सिध्यादित्यप्रसंगादिति । वचनस्य ।
ज्ञानस्यैकत्वात् ज्ञानार्थं वैत्यशब्दस्यापीष्टवदुवचनस्य कु-
चाप्यनुज्ञासासनातिरिक्तत्वेऽपि तथा परित्यागस्यापत्त्या-
त् । अन्यथा 'केवलज्ञानं' इत्यत्र स्पष्टे 'वेदब्राह्मं
ति' प्रयोगापत्तिः, यदि वा पूर्वभगवत्पुकार्येवोक्तस्यवेऽपीह-
कु प्रयोगः स्यादिति कल्पते तदा कर्मसुदृढपदमाध्यापित-
मुपपन्नस्य बधोक्तस्य दर्शितो गौतमस्याधिकारेऽपि तथा
प्रयोगः स्यादिति किमसंबन्धादिवा प्राप्तेरेव सह विचा-
रण्या । 'तस्स णायस्स' इत्यत्र तच्चञ्चान्वयवहितपूर्वव-
त्तिपदार्थपरमशोक्तत्वात्तन्दीश्वरादिवैत्यवचननिमित्तकाऽऽज्ञा-
नप्रत्ययकाया एवानाराधनाया अभिधानाद्विगीतमेतदिति । मै-
त्र्या । तदन्त्येन व्यवहितवस्तुत्पत्तयतनमगमनेत्येवाज्ञानानिमित्त-
कालांशानिमित्तस्य परामर्शोत्पत्तयतनाऽऽहितेन भगवमेवनाऽ-
पि होपानावाहः, अत एव च यतनया प्रामातुप्राप्तं विहरता गौतम-
स्याभिनाऽप्यहोहाय जङ्गलारण्यमपि प्रपुञ्ज तवैत्यवच-
ने निर्दोषता, तद्वन्मन् चोक्तमुत्तराधययनानिर्दोषी ।

“वरमसरीरो साहु, आकहतो गणचरेण अहो छि ।

एयं तु उदाहरणं, काशी य तर्हि जिणवर्देवो ॥ १६ ॥

सोऽणं भगवतो, गच्छति तर्हि गोयमो पटितकिरी ।
आकण्ठं तं खगवरं, पारिभाषो वंदइ जिणायं ॥ २६ ॥ छि ।
उत्तं १० अ० ॥ “अयं च गोयमो जहा—
चारवृत्तदीयं लुतातंगुमि गिस्साय कण्ठं उय्यहो
छि” श्रुतिः । न च ज्ञानिप्रयोगमात्रं प्रमादमगताया
चर्मदेशनादिना तीर्थकुलविधयामेव तदप्रसंगात्, किं तु
तत्कालीनभोक्तृक्यमिति, निरुक्तस्य नमोभगवतोऽपि वैत्य-
वचने न दोष इति दृढतरप्रसक्तसंबन्धम् । अत एव भगवत्स्य
तुतीयशतके पञ्चमोद्देशके सङ्कल्प्य साधोर्ध्वमित्यकरणस्य
विषयमात्रमुक्तम् । अनगारपूर्वमभियोगे ज्ञानालोचनायाम-
भियोगेषु गतिरुक्ता प्रशस्तव्यापारेषु न किञ्चिदतः । (तथा च
तथाऽतः “अनगारे णं अंते । ज्ञाविष्ण्या वाहिरय पोगहं”, इत्या-
दि । ‘अनगार’ शब्दे प्रथममाने २७४ पृष्ठ उक्ताः) (प्रति ०)
(७) अथ बंधवचनतामधिकृत्य देवानां धरणीकरणार्थां
भगवत्सूक्तिमिच्छति—

अहंवैत्यमुन्निन्निश्रिततया शाकासनद्वयावधि ,

प्रज्ञतो भगवान् जगदा वमरस्याप्योत्पत्ताशक्तिं भुवम् ।

जैनीं मृतिमतो न योऽत्र जिनवज्ज्ञानाति जानातु क-

स्तं मर्त्यं वत कस्याप्युच्छरहितं स्पष्टं पशुं पटितः ॥९॥

(अहं इति) अहंतस्तीर्थकराः, वैत्यानि तत्प्रतिमाः, मुनीन्द्राः
परमसीम्यभावाताः सायुज्यन्ताः, शक्तिप्रतिपत्ता तत्प्रतिमाकरणेन
हेतुना, भगवाद् ज्ञानतन्मन्, वमरस्याप्युत्तरकुमारराजस्य, शक्य
वासनद्वयाऽऽसनपुष्पं, साऽवधिर्धर्मपक्षां किंयाया तथा, वम-
रस्याप्युत्पत्तास्य शक्तिं भुवं निश्चितं, जगदा, अतः—अहंवदगारमये
वैत्यपानात्, योऽत्र जिनशास्त्रे, जैनीं मृतिं जिनवचनं जिननुत्पत्तं
न जानाति तं मर्त्यं मनुष्यं च पटितः मोक्षानुगतप्रज्ञावान्
जानाति । न, कोऽपीत्यर्थः । सर्वभाषासि प्रेक्षावचनं स मनुष्य-
मध्ये न गणनीय इति तात्पर्यम् । कीदृशं तम् ? अविधेकि-
तया स्पष्टं प्रत्यक्षं पशुः । कीदृशं पशुम् ? शृङ्गपुष्पाभ्यां रहितं,
शृङ्गपुष्पाभावाभावेन तस्य पशोर्विधर्म्यं, नाप्यवित्थः । इत्य-
तिरेकालङ्कारकृताऽऽज्ञाज्ञेताः । प्रति ० । (‘असुरकुमार’ शब्दे
प्रथममाने ८५२ पृष्ठे, ‘वमर’ शब्दे अस्मिन्नेव आगे ११२
पृष्ठे च तत्कृतवचनं कपाठ उक्तः) अत्र तुम्पकाः—“अरदंते वा
अरिहंतचेय्याणि वा” इति पदद्वयस्याऽर्थः, “समयं
वा माहणं वा” इति पदद्वयस्येव । अन्यथा—“तं महापुष्पं
कलु” इत्यादौ अहंतां भगवतामनगराणं च भगवत्प्राप्ततया
महातुःक्षमभेत्वाज्ञानाद्वयस्यैवोपनवात्पुष्पमोपसंहारविरो-
धापत्तिरित्याह । तच्चञ्चम् । उक्तपदद्वयस्याप्येकमेव एकार्थत्वे, वप-
संहारोऽपि तव गले पादं कया पद्वयपत्रप्रसङ्गात्, अन्य-
या लोकीमङ्गशोपस्य वज्रप्रेतानुत्पत्तेः कलाद्वि विरोधपरिहा-
रोपाय इति चेत्, आकर्ण्य कर्मास्तं सकर्णम, प्रकर्मो मा नृः ।
उपक्रमे त्रयाणां शरणीकरणार्थात् तदुपस्य विवक्षातु प्रकृति-
वक्ष्यस्य शक्योपसंहारे चाऽहंवैत्याज्ञानतया प्रहृदाज्ञानतया-
मेवान्ततोबाहू विवक्षितानां त्रयक्षिप्रात पव ५० गणनाद्वि-
रोध इति । यद्यपि मावाहतां भावसाधुनां च प्रहणमप्येवै-
त्यप्रहणमयुक्तमिति कल्पते, तदपि (सिद्धांतापरिज्ञानविजृम्भ-
तं, उक्तस्थकाक्षिकस्य भगवतो कल्याहंत एवासुरकुमारराज-
शरणीकरणत्वात्, कल्याहंतः शरणीकरणे स्थापनाहंतः शरण्य-
रणस्य व्याप्राप्तत्वात्, वैत्यशरणं करणीयत्वे स्वस्थापनादौ त-

त्सखाभ्याधीरः शरणात्मसिद्धिं प्रयोजनं स्यादित्युक्तकण्ठ-
बन्धं न मुह्यति हे भाषाहेतामपि सत्साक्षात्तकित्यं ब्रह्माहं च-
रणीकपयं कथमित्यादावैव निबोधनीयम्, एतेनैव चैत्य-
स्वस्थ ज्ञानमयं इति सूक्ष्मलिपितार्थोऽपि निरस्तः । कथ्याहेतः
कथयज्ञानभाषाया, अर्हतेः पृथक् तदुद्गानस्य ग्राहे साधुभ्यः
पृथगपि तद्व्यापसेः । तथा च—“अरिहेतुं वा अरिहेतुचे-
द्विषां वा भाषित्वप्याह भवगारा भवगारचेद्विषां वा” इति
पाठापसेरिति न किञ्चिदेतत्, उपसंहारे चैत्यपदविसृतेः ।
संप्रभाह् नूनत्वं न दोषः “मा मा संस्पृश” इत्यादिनाऽलङ्कारानु-
यायिनः महावीरस्यैवाद्यातनाया उत्कटकोटिकसंशयकपसंभा-
वनामभिप्रेत्याद्यातनाद्वयस्वैव समावेशतात्पर्यं भवोप इत्यन्ये ।

अद्यानाद्यातनाभिनयेन देवैर्निर्दिता जगद्व्यमूर्तिः
कस्य सचेतसो न कथेयस्याशयेनाह—

मूर्त्तीनां त्रिदसैस्तथा जगतां सत्कर्मा सदाद्यातना-
त्यागो यत्र विधीयते जगति सा स्थाता सुधर्मा सभा ।
इत्यनर्थविचारणाऽपि हरते निष्ठां दृष्टोर्दुर्नय-
ध्वान्तच्छेदरविमजा जगद्विषं धूकं विना कस्य न । १७ ।

(मूर्त्तीनामिति) यत्र मूर्त्तीनां सदाद्यातनात्यागो विधीयते सा स-
भा सुधर्मोति स्यात्तत्त्वस्यैव विचारणाऽपि सुधर्मोपपद्युत्पत्ति-
मात्रनाऽपि उदाभिषं सुधर्मं धूमकं धूमकं विना कस्य दृष्टोर्निष्ठां
न इरते । अपि तु सर्वस्यैव दृष्टोर्निष्ठां इरत इत्यर्थः । कीदृशी ?
दुर्नया यत्र ध्वान्ताति, तेषां छेदे रविमजा तरणिकास्तिः, रवि-
दृष्टीति न तु व्यत्यये, तस्य दृष्ट्या तत्कार्यानुपपत्तेः । अत्र विनो-
क्तिव्यपकाव्यतिष्ठान्मन्त्राः । (प्रति०) “समामहिंसी” शब्दे
प्रथमभागे १६६ पुष्ठे सज्जानु इन्द्रां मेयुनं कर्तुं न शक्नवन्ति, स्त-
म्भितजिनशक्तिप्रजावादिषुक्तं इशमयाते पञ्चमोद्देशकं एवं बधे
स्योयाजिनदेशेन शक्यसुधर्माधिकाराऽपि प्रतिमापूजाप्रतिपादनाद्
भावनीयः । तथा हि—“कहिं न भंत ! सक्कस देविद्वस्स देवर-
सो सभा सुदम्मा पयसा । गोयमा ! जुहुवो देवीये मंदरस्सं
हाहिणं इमीसं रयणप्पमाय पुढं एवं जहा रायप्पसं सुज्जं
जाव पंचवडिसया पयसा । तं जहा-असो गवस्सिपं० जाव
मज्जे सोदम्भवडिसप, नहाविमाणे अदत्तरसंजयणसयसइ-
स्साइं आयाविककं मेणं, एवं जहा सुयाजिनं तदेव उववासा ।
सक्कसिद्धायतनं पुराचिंमिण्णं दारेणं अणुप्पविसइ, जेण्व
जिणपदिमा तेणव उवागच्छइ, उवागच्छिन्ना जिणपदिमाणं
आमांय पयामं करइ, सोमइत्थयं गिएइइ, जिणपदिमं सोमइत्थ-
यं पमउजइ, जिणपदिमाभां सुरजिणं सोमांयइत्थं गिएइइ सि-
जाव आयरकवति ।” अर्चनिकायाः परां प्रत्यस्तावशाच्चो याव-
दारक्का । स वैषं सेयतः—“ततेणं से सक्के देविदे देवयाया सजं
सुहम्मं अणुप्पविसइ, सोहास्यं पुरयाभिमुहं निसीयइ, ततेणं
सक्कस देविद्वस्स देवरायस्स अवदत्तरं उच्छरणं उत्तरपुर-
चिंमेणं चोरासीसामाणं असादस्सीओ गिसीयंति, पुरचिं-
मेणं अमामहिंसीओ, दाहिणपुरचिंमेणं अभिततरिआय परि-
साय बारसदेवसाहस्सीओ गिसीयंति, दाहिणं अजिमाय
परिआय चोहस देवसाहस्सीओ, दाहिणपयचिंमेणं बा-
हिरियाय परिआय सोहसदेवसाहस्सीओ गिसीयंति ।”
इत्यादि । (प्रति०)

अथ सूर्याभाधिकारेण प्रतिमारात्रौ शासनार्थं सेतानां
कान्दिशीकतां प्रशंसयन्ता अनिनैति—
प्राक् पश्चाद्विहितार्थितां हृदि विदन् तैस्तेरुपार्थेया,
मूर्त्तीः पूजितवान् मुदा जगतां सूर्याभ्यासाऽपुनः ।
याति प्रच्युतवर्षे केषु कुहरे, तस्मिन् पुनं त्रु-
प्रभोपाङ्गसमर्पिता इति यियां व्यक्ता तथा पक्वतिः ॥ ११ ॥

“प्रमित्यादि” । प्रागादौ, पश्चाच्छेत्तरं, तज्ज्ञाजनात्तरसं-
बन्धित्यामायत्त्यां हितार्थितां भयोऽभिप्रायितां, हृदि स्वाते, विद-
न् जानन्, तैस्तेरुपार्थेयाः केषु यैर्मैसाधनप्रकरैः, यथा सूर्या-
प्रज्ञामाऽसुरः जगतां मूर्त्तीः पूजितवान्, तथा व्यक्ता प्रकटा,
नृपप्रद्वोपाङ्गं राजप्रभोयोपाङ्गं, समर्पिता सहैतुक्तं निष्ठाता,
वदतिः प्रकिया, हतवियां मूर्त्तीष्विब्रुवुक्तानां, सुधर्मकमतिवा-
सितानां, प्रच्युतवर्षे प्रच्युता वर्षा यस्मात्पादो, निरुहरे इ-
त्यर्थः । तेनाकराशक्तिप्रतिष्ठाप्रावादितादिसंभवो व्यन्यते ।
कर्णकुहरे भ्रोजविले, नात्र संस्कृतत्वं व्यन्यते । तस्मिन् पुनं याति ।
ताम्यक्राणि दुर्भेति कर्णे तस्मिन् पुनं स्वगतदोषादेव हाइं ज-
नयन्तीत्यर्थः । आह च—“सुधर्मचनमजमपि स्मन्तज्जपनयति
अवणस्थितं शूलसमव्यन्येति” । अत्र तस्मिन् पुनं यातीति निद-
शेना, “अनवद्वस्तुत्संभव उपमां परिकल्प्यतः । निदर्शनेति” मन्म-
टवचनात् । असंभवे संभवकपादितशयोक्तिरित्यपरे । (उक्तयो
आज्ञापकस्तु “सुरियाज” शब्दे बह्व्यमाख्यतवचरितादयसंयः)
प्रति० । १० ।

नन्वत्र प्राक् पश्चाद्विहितार्थितां देवमयापेक्षैव पर्यव-
स्यति, तथा वैदिकाभ्युदयमार्गं प्रतिमापूजाप्रदक्षं
सुराजस्य न मोक्षार्थितामारक्ष्यं, देवस्थितेर्दे-
वानामेवाभ्यर्चनायैवास्त्यादावित्यादाव्य तन्निराक-
रणपूर्वं तादृशं कारणमाश्लेषकाह—

नात्र प्रेत्य हितार्थितोच्यत इति व्यक्ता जिनार्चा स्थितिः,
देवानां न तु धर्मेदुरिति यं पृथक्त्वेन दुर्हितः ॥

प्राक् पश्चाद्विद्वन्मयां परजगद्वयोऽर्पितासंगतां,
प्राक्पश्चाद्विद्वन्मयां श्रुतमतां परयन्तहो ते न किम् । १२ ॥

(नात्रेति) नात्राधिकृतं सूर्याभ्यर्च्यं प्रेत्य हितार्थितोच्यते ।
“एवं ये पञ्चाहिरियाय” इत्यादिबचनात् । “पच्छा पुरा हिआ-
सि” इति चवन उपचवनकषेण्यस्मैऽप्युक्तत्वादि जिनार्चा
व्यक्ता प्रकटा, देवानां स्थितिः स्थितिमात्रं, न तु धर्मसाधनम्
इति दुर्हितं दुष्टद्वयः पृथक्त्वेन निरपेक्षः राजः क्षिपत्
इव बाढं प्रवर्णितं, ते श्रुतमतां प्राक् पश्चाद्विद्वन्मयां प्राक्
पश्चाद्विद्वन्मयां परजगद्वयोऽर्पितायां सङ्गतां सहितायां,
उज्ज्वलाकार्यितापरिआर्थावयर्थः । किं न पश्यति ।, तथाऽव-
हेति तेषां महाप्रमाद इत्यर्थः । प्राक्पश्चाद्विद्वन्मयां चर्चं
राजप्रभो—“तपेणं केलीकुमारसमणे एपसि एवं बवासी-
मां न तुमं परसी पुनं रमांयजे पच्छा अरमायिजे जनेज्जा-
सि” (स्वार्था “परसी” शब्दे केलीकुमारसंवादे क्लृप्तामविषय-
ति) प्रति० । १० । अत्र यदेव भावजिनवन्दनं फलं तदेव
जितप्रतिमावन्दनंऽप्युक्तम् । न चैतत्सूर्याभ्यर्च्यं सामानिकद-
वचनं न सन्मयं भविष्यति इत्याशङ्कनीयम्, सन्मयशर्तां देवा-
नामप्युत्सवमातिवाऽसंभवात्, तर्हि काऽन्यात्वे—“किं पुनं

कारणजं" इत्यादिके सम्बन्धविना पुष्टोऽप्यैहिकसुखमात्रनिमित्तं अर्थव्यवसायिकं "दिवाय नुहाय" इत्यादिकेष्वेव केनाऽपि प्रयुच्यते विषयीकृतं दृष्टम् । नुते वाऽपि वन्द्याधिकारेऽपि कश्चित् "पेक्वा दिवाय" इत्यादिश्लोकम् । कश्चित् "एवं ण इह नञे वा आगुणामियथाय भविस्सह" इति नोकपाज्जैवम्यकथंनोपाति । किं च "पक्वा कट्ठा विवाता" इत्यत्र यथा पक्वा कट्ठस्य परमविविधत्वं तथा प्रकृतेऽपीति किं न विभावयासि । पयस- अस्स नत्थि पुरा मज्जे, तस्स वल्लोसिवा" इत्यत्राऽपि पुरा पक्वादिति वाक्यस्य त्रिकाहविषयत्वं व्यक्तमिति प्रकृतेऽपि तद् योजनीयम् ॥ ११ ॥

स्थितिविपदाश्चामेव समानधर्मदर्शनेन

उपसंहारमाह—

वाप्यादेरिव पुजना द्विविधां भूतैर्जिनानां स्थितिः,
सादृश्यादिति ये वदन्ति कुपियः पश्यन्ति भेदं तु न ।
एकत्वं यदि ते वदन्ति निजयोः स्त्रीत्वेन जायाऽम्बयो-
स्तनो वा यततामसंहततरं वक्तुं पिपातुं बुधः ? ॥ १३ ॥

(वाप्यादेरिति) वाप्यादेर्नष्टपुष्पादिवाप्यादेरिव, आदिशृङ्गतो भेदस्यैव जनोरणसमाश्रयाभावात्किंपरिमहः । द्विविधां देवानां, जिनानां भूतेः पुजना, स्थितिः स्थितिमात्रं, सादृश्यात् अनेन शब्दाभिधानसाम्यादिति ये कुपियः कुतस्तनुबुध्यो, वदन्ति, भेदं तु वक्तव्यमाणं न पश्यन्ति, ते यदि स्त्रीत्वेन स्त्रीलिङ्गमात्रेण निजयोः स्त्रीत्वस्योक्त्याऽप्ययोः कान्ताजलन्यायेऽद्वैत एकत्वं, तर्हि को वा को नाम, वक्तुं मुक्तमर्थोत्तरं यत्, असंहततरस्य अतिशयोक्त्यादेः, बुधः परिमनः, पिपातुमाकङ्क्षयितुं, यततां पराकः मतार, अशक्यं यथेऽपि प्रकृतस्य यत्कथनार्थमायातुं, न कोऽपि यततामिति भावः । प्रतिवस्तुपदमा वुरान्तरंऽपि बह्विक्रिस्ताम्बेन प्राकृततामुपहासो व्यञ्जते ।

तदुक्तम्—

"काके काप्येयमलौकिकं, धवसिमा इमे निसर्गस्थितो,
गाम्भीर्यं महदन्तरं, वज्रस्य यो नैव स किं कथ्यते ?
एतावन्तु विशृण्वन्पवि पुनर्धर्मैर्दमांशकथ्यते,
के काकाः सखि ! के व इंसिदिशावां देशाय नरमे नमः" ॥ १३ ॥

भेदहेतुनेष्वप्यर्थैश्च वन्द्यैर्दशिनमाक्षिप्राह—

सकर्मण्यवसायपूर्वकतया शकृत्स्ववक्रिया-
नावज्जाजितदृष्टपथरचनाऽऽलोकमणभैरपि ।
ईक्षन्तेऽतिशयं न चेन्नगता मूर्त्यैर्वेने स्वःसदा,
बासास्तपयिषि भौकिकेऽपि शपथमत्ययनीया न किम् ? ॥ १४ ॥

(सकर्मण्यादि) सकर्मण्यवसायपूर्वकत्वमेकं जिनप्रतिमाऽवेन-
स्यानुपाङ्गकार्थवर्जनतो भेदकत्वव्यवसायनतासंयवे कृपोपशमा-
दिहेतुवाक्यजिनशास्त्रे नालिङ्गम् । तदुक्तम्— "उत्तमकक्षोवस-
मिमो, ववसायं व कम्मुणा मयिया । दन्वे विण्णं कालो, मायं व भवे
व संपपण" ॥ १॥ इति जीवार्तिगमवृत्तौ विजयदेवाधिकारे प्रकृत-
स्येव विवृतमास्ते, तदाकायकथं प्रकृतमायकाकादीदीह इति न
पृथक् लिखितः । अत्र पाणिष्ठाः वन्तु "धम्मियं ववसायं विपह्व" ॥

इत्यत्र धम्मिको व्यवसायः कुलस्थितिकपधर्मविषय एव तु-
कोऽत एव पुस्तके धर्म्यं शास्त्रमित्यत्रापि धर्मशब्दाः कुलस्थि-
तिधर्म एवावबुध्यव्यवसायस्यैव इष्यानामसंज्ञयव । "तिविह वव-
साय पणने-धम्मियं ववसाय, अचम्मियं ववसाय, अम्माधम्मियं
ववसाय" इति तृतीयं स्थानकं व्यवसायिनां धार्मिकाधार्मि-
कधार्मिकाधार्मिकानां संवत्तासंयतसंवत्तासंयतलक्षणानां संव-
गिधत्वाद्भेदेनोपशमावक्षिणा अवस्था, न प्रवृत्तताः । तिविहामेव
धार्मिकव्यवसायसंज्ञादिति प्राह । स प्रथमः-अरे दृष्ट ! किमेवं
देशसंयतानां सामान्येकाप्यवसायोऽपि न धार्मिकाप्यवसाय इति
स्थानपितुमुच्यतेऽत्र, तर्हि विषयभेदाद् विषयं व्याख्यास्यामो-
ऽन एव संवत्तासंयमदेशसंयमलक्षणभेदादिति पक्वमन्तरं वृत्तौ
व्याक्यतमिति चेत्, एतदपि नैगमनवाचितपरिभाषाविशेषेणैव
युज्यते, अन्यथाऽविरतसम्पृष्टहृत्तां सम्पत्कथाव्यवसायाः कुत्रा-
न्तरजैर्वाङ्गि नञे निमील्य विचारयन्तु देवानां मिथ्याः । एकात्ता-
विरताऽविरतसम्पृष्टहृत्तां विसंज्ञयन्तु, न प्रवृत्तताः । कश्चाद्विदे-
क्ष्या तुन।येऽन्तर्भाषयिष्यत इति चेत्तर्ह्येकान्तेन त्रैराशिकमनप्रवे-
शापरिभिया पक्वमप्यस्य पक्वस्य एवान्तर्भावविषयक्या जिनपू-
जादिसम्पृष्टाद्वैकल्यं धर्म एवेति वृत्तां का बाधा । अन्य-
था न्वा देवानां जितवन्द्यापि कथं वक्तव्यं व्याप्य । सर्ववि-
रत्यादिवोगक्षेमप्रयोजकाद् व्यापारात्तत्र धर्मादिशृङ्गाव्याह
स्त्रीकुमे इति चेत्, न । यदेतत्तत्र परमापत्ताम, अतुगतां धर्मव्यव-
हारस्तु पुष्टिबुद्धिमिच्छित्तानुगतिकेयं वतुर्धेयुगस्थानाव्याह-
रोचादृशमाचारकपावाद्दृश्यमव्यवसायात्मकं जिनावादि सिद्धा-
न्ते व्योक्तम् । तदुक्तं आनाम्— "मासाइवववसाय इतिहै पणपथे ।
तं उहा-नाणववसाय, इंसणववसाय, अरिस्सववसाय इति" ॥
जिन।यनेदत्तं शकृत्स्ववक्रियाधार्मिकप्रतिपातवदकपावः । न
हि वाप्यदिकं पूजयत्वा व्याप्याः पुरतः शकृत्स्वः पठितोऽस्ति,
किम्बहृत्पठितमानां सकलसंयत्ताव्यवसायस्थितिमात्रेऽप्यव्यव-
पठिष्यत । न च तत्रणसर्वं तारकसर्वमित्यादयो भावजिनप्रति-
मातोऽप्यवजानितेन शक्यते, न च जिनयानादिव्यापारं विना शान्त-
रस्तास्वाह इति यत्र बहुचितं तत्रैव तत्प्रत्ययं सङ्गृह्यैः । तथा
भावेः पापविद्वन्प्रणिधानादौऽपि जिनां विना वृत्तापि पद्या-
म्योत्तरशतसङ्ख्यानि, तेषां स्तनामप्रतिमानां पुरस्तादपि पुनीयं
भेदकं नावस्तुतिप्रकृतानां भेदाद्वैदहेतुत्वेन सूत्रेऽभिधानात्त-
स्य धर्माक्षेपकार्थान्तिह व्याप्यादेः प्रकृतम् । तथा वतुर्धेयमेकस्य-
आलोकप्रणामः, अत्र जिनप्रतिमास्तत्र "आलोप पणामं करइ"
इति पाठोऽन्तरं तु नैति नितवकिमेवोऽपि धर्माक्षेपकः । एवं तत्रपि,
स्वल्पां देवानां, अगतां मूर्त्यैर्वेने इति । चेत् यदि, अतिशयं वि-
शेषं नेहन्ते तर्हि बासा विशदशृङ्गहेतुवाक्यविषया लुम्पकाः,
भौकिकेऽपि पाथे प्रोजनानी, सपथेन कोशपानादिना, प्रत्यायनी-
याः विहवासनीयाः किं न भवति, अपि तु तत्रैव भवन्ति । का-
मिनीकरकमलापरि स्थिते शिष्यानीते वा प्रोजने किमिदं पुरी-
वमत्तं वेति संशयात्तत्र विरमेयुतिवयः । न चायं वस्तुतोऽपरा-
धः, किं तु वृष्टव्य, नद्यां स्थानारऽप्यवधो वदेनमर्थो न पश्य-
तीति । किमर्थं भद्राभोद्देशेऽनुपमवर्तितमाद्यधिकमित्यवर्णनी-
यमिति दिष्टम् ॥ १४ ॥

अथ स्थितिमन्युपगमव्याह—

नन्योऽन्यग्रगवोरिहव्यभवान्, महद्विहारापार्थक्यं,
यद्योक्तप्ररोऽर्हता स्थितिर्दो सूर्यार्जानान्नोऽन्य या ।

सा कल्पस्थितिवक्ष्य धर्मपरतामयेति ज्ञानवन्धात् ,
मा कापुत्र्यमयत्र केऽपि विमुक्तयेः शब्दान्तरैर्विभिताः ॥ १५ ॥

(नव्य इत्यादि) नव्यो भवसिद्धिः । अल्पप्रयत्नोऽपि । समो-
पगतबोधोऽपि । सुलभबोधोक्ति इति यावत् । अल्पप्रयत्नं प्रज्ञातो-
त्पन्नबोधः । परिसिद्धसंसारिक इत्यर्थः । सती समीचीना द-
र्शिकृष्टाऽसौ सद्बुद्धिः । सम्बन्धादिरित्यर्थः । आराधको ज्ञानाद्या-
राधनकर्ता, यः पुनर्यः करमोपशमनमाधोर्हता महावीरोक्तः,
आदौ । इत्याशये, अथ सूर्याजनादेव हेतुस्य वा स्थितिः, सा
कल्पस्थितिवक्ष्य धर्मपरतां न धर्मव्यवहारविषयतामन्येति प्र-
तिक्रामति । कस्याद् । प्राधान्येनान्त् । सुलभभावसंबन्धात् । अप्रापि-
कृते पशुनिर्वाहः शब्दान्तरैः स्थित्यादिसद्वैयर्थिता म्यामो-
हं प्रापिता कृते मा कापुत्र्यः न धर्मोऽयं किं तु स्थित-
रित्यादिप्रमत्ता मा भूयस्थित्यर्थः । सूर्याजस्य भव्यत्वादि-
निष्ठायाः आराधको बन्धात् । " यत्तु न ज्ञेयं । सूर्याजस्य किं
भवसिद्धिः, भवसिद्धिरपि, कर्मादिद्वि, मिच्छादिद्वि, परिहृ-
तस्य सारि, अथ सिद्धिर्बन्धस्य भवसिद्धिः, दुष्कृतमिति, आरा-
ह्य, विराह्य, चरमे, कथमे । समं भगवं यदाहारे
सूर्याजस्य देवं एवं बन्धात्-सूर्याजस्य । तुमं च भवसिद्धि-
यो भवसिद्धिरपि जाय चरमे यो कथमेति । " (नव-
सिद्धिः) नवे सिद्धिर्बन्धस्य भवसिद्धिः । तद्वि-
परीतोऽभवसिद्धिकोऽभव इत्यर्थः । नव्योऽपि कश्चिन्मिथ्या-
दृष्टिर्भवति, कश्चित्सम्बन्धविरहित आत्मनः स्वयमदृष्टिनिष्ठा-
याः पुच्छति । कथमेति । कश्चित् परिमितसंसारो भवति,
कश्चिदपरिमितसंसारः । उपक्रमेणसिद्धिः प्राज्ञानामपि केषा-
श्चिन्मत्तसंसारोऽभावः । पुच्छति-परिमितसंसारिको याऽन-
न्तसंसारिको याऽनन्तसंसारमावाह । परिमितः स बन्धो सं-
सारः परिमितसंसारः, साऽनन्तातीति परिमितसंसारिकः, "अ-
तोऽयं कथमेति । ७ । २ । ६ । इति कथमर्थः । एवमनन्तबन्धस्यो
संसारजन्यसंसारः, कोऽनन्तातीत्यनन्तसंसारिकः । परि-
मितसंसारिकोऽपि कश्चित् सुलभबोधोक्ति भवति । यथा-शा-
स्त्रिणादिकः । कश्चित् सुलभबोधोक्तिः । यथा-पुराणितपुत्रमो-
घोऽतः पुच्छति । सुलभानां बोधोऽपि नव्योऽपि कश्चित्
सिद्धिः । अथ विराधयति ततः पुच्छति । आराधयति सन्वत्
पालयति विधिनिष्ठायाधकः ; इतरो विराधकः । आराध-
कोऽपि कश्चित्पुत्रमोघागामी न भवति, ततः पुच्छति ।
चरमोऽनन्तबन्धाधी भवो बन्धाऽसौ चरमः, " अन्तर्गतः ।
७ । १ । ४६ । इति च मत्वाकापोऽप्रत्यक्षः । निवृत्तिर्नोऽचरमः ।
एवमुक्तं सूर्याजस्य धर्मो जगत्वादीर्यसं सूर्यां देवमेवमवा-
हान्-जाः सूर्याम । एवं भवसिद्धिः । आराधनम इति कृत्वा ।
कल्पस्थितिवक्ष्य च- " नव्येति कल्पोर्हं यथा । तं जहा-
सागारमयं ब्रह्मकपर्धि, असंज्ञककपर्धि, सुभोयदुष्प्रापि-
संज्ञककपर्धि, निवसमाणकपर्धि, स्थितिककपर्धसंज्ञक-
कपर्धि, जलकपर्धि धरे कपर्धि । इत्यादीनि तस्माद्देवमिति
मावेवं सूर्याभादीनां स्थितिरित्युक्तवान् । अपि सम्प्रवृत्तिरित्य-
न्तरेण धर्मव्यवस्थाद्वयमिति निरूप्य । यत्तु सूर्याजस्य तावत्स-
म्बन्धस्य निमित्तं, परममाहिकादिदेवतायां देवा जितार्चनायुक्त-
सं कुर्वन्तीति जीवाजिममपि प्रत्यक्षम्, तत्र च मिथ्यादृष्टपरि-
हार्थं बहुमुद्रं इति संबद्धकल्पस्येन तत्स्थितिरिति चेत् । येष-

म । तत्रैकैकविमानस्य संख्याता संख्यातस्य मन्त्रा एव जिनम-
त्रिमापुजादिपरायणा इति आपनयि बहुमात्रप्रयोगोपापकस्यात् । अ-
न्यथा- "सम्बन्धेति देवानां" इत्यादिप्राप्तसंगता । अविश्रुतजः । या-
जुषामन्त्रं ब्रह्म- "तत्र देवे उत्तरिष्ठं मंत्रायपयत् तस्य यं
कोऽपि चत्वारि गन्धोयकस्त्रिंशो परगन्ताः । तं जहा-वि-
ज्जवा-विज्जवतो, जयेतो, अपराजिमा, संसं तदेव- जाव सिद्धा-
तथा सन्वा चेयधरायवक्षणा गन्धवा । तत्तु यं बहवे भयवक्ष्या-
गमनरजोऽसिक्थेमाणिषा देवा वातस्मात्सवधयवयुत्तु यं सन्-
कुरेत्तु यं अस्मिन् बहुत्रणतिष्कमननागुण्यापराजिमायव-
माहयत्तु देवकज्जु देवसमुद्रयत्तु देवसमितिस्तु न देवस-
मवापत्तु न देवपञ्चाशत्तु एतत्तु साहिवा समुचागया
समासा पमुरयपकोलिया अहदिद्यामा महामहिद्यामा
करेमाणा सुहं सुगुण विहर्ताति कथयधरायवक्षणा " इत्यत्र
कैव्यगुद जिनप्रतिमाशुभमेव दृष्टव्यम्, अहस्ताशस्तत्रासं-
ज्वादिन्यत्रापि सुगुणस्येव शिरसि प्रहाराः । यद्यप्यमर्यानां
आरिचाद्यनुष्ठानमिव मिथ्यादृष्टामपि जिनप्रतिमापुजादिकं
संभवति, तथापि बहुमां देवानां वाक्येनीया वन्तीनीयाः
पुजनीया इत्यादिप्रकारेण जिनप्रतिमायणं मिथ्यादृष्टमेव
न बुध्यते, नियमेन सम्प्रयथमेषा जिनप्रतिमापुजावन्दना-
देर्मिथ्यादृष्टादेर्बिर्भूतत्वात् । मातृस्यामादि विना मिथ्या-
सेवाऽप्यवधानात्, चकिना देशाजनायाधो पापसंश्लेषि-
कफलस्याध्वजघातात्, विप्रविनायकापुत्रमन्त्रस्य नेवां स्वतः (स-
कृतात्, अन्वया मिथ्यादृष्टदेवानां पुर इव यागजनादिबर्केनप्र-
सङ्गादिति दिक् । ननु यदा विमानाधिपतिश्चैव मिथ्यादृ-
ष्टिरेव देवतयापद्यते, तदाऽऽमीयकुत्सा जिनप्रतिमां पूजयति,
देवस्थितौ च शास्त्रेण पठति, आरातनां च ह्याजयति,
तद्व्यग्रहं अपि स्वादिति चेत् । भवैव । मिथ्यादृष्टां विमानाधि-
पतित्वेनोपादासंभवाद्, विमानाधिपतिः मिथ्यादृष्टां स्वादि-
त्यादिचक्षणस्य आध्यागमोऽपुत्रमन्त्रात्, ये च उद्योतकृता-
अन्तर्ज्ञां ज्ञानसंख्यातास्तोऽपि सम्प्रवृत्तयेव यत्तु निरिति ।
॥ १५ ॥ प्रतिग- (विमानाकानां सम्प्रवृत्तिरित्यन्वयाऽयम्)

(७) नव्यधार्मिका एव देवा उच्यन्ते, तन्मन्त्रं न प्रमाण-
मित्याशङ्कान् निराचिकोऽपुत्राद-

सद्वत्त्वविदुर्गुणान्वितानपि सुरान् सम्प्रवृत्तां पेषुं,
मन्यन्ते स्म विप्रपणो गुरुकुलव्रष्टा निनाधीपिः ।
देवाशातनयाऽनया जिनमताद् भातद्वेष्टुजिरे,
स्यानाङ्गपतिविषया विहितया त सर्वेषां सङ्गताम् ॥ १६ ॥

(सद्वत्त्वमर्थात्) सति चातुर्वर्ण्यनिधित्वानां भक्तिर्बोद्धप्रतिप-
त्तिरित्येवं बहुमात्रवैयर्थ्यादीनां ते च न गुणान्, तेनैवितान्
संयुतान् सम्प्रवृत्तः सुरानपि यं गुरुकुलाङ्गदृष्टकगुरुकुलवा-
सा यथाचक्रुः यथाचक्रुः । अहो निनाधीपि जिनप्रति-
मापुजादौ वृष्टवर्णाः, सुप्ताकाः श्रवणाः, विप्रमार्गः विगतो धर्मो
येन्यस्ते विप्रमार्गः, नाहंशद् मन्त्रेण स्मरेत्, तेनयाऽनयादृष्टकपथा-
ऽऽशातनया आनन्दप्रतिपत्तिरित्यादिकृत्येनोक्त्या, विहितया प्रसङ्ग
कृतया, मातृव्यवसायात्, सत्येनः सर्वेमाह सङ्गतां तेजिरे ।
अनया तेः कर्मचयप्राप्तये प्राप्तमिति व्यङ्ग्यवस्तुतेः पर्यायकम्,
"व्यङ्ग्यं स्यात्कः पर्यायकं" इति इत्यवचनात् । देवाशातनयेत्यन्व-
रमिकाद्वेष्टुजिरे तेषां सर्वेषां बाह्यान्तरे देवोक्तमेकानां गम्योदे-

काः केति ध्येयम् । प्रति० । ("अथवाच" शब्दे प्रथमभागे ७६२ पृष्ठे सर्वेषामर्थे उक्तः) देवार्थेयवादाः यथा— "देवाय ब्रह्मो लोकं, विसर्वादिस्वर्गयोगोऽपि वि जिणप्रत्यये । अचरसा- हि पि सन्, हासादि केन न करिति ॥ १ ॥" इति । २५० ५ डा० । "वृत्ती संविद्यपण" इत्यादिप्रायश्चित्तप्रणवीयतपस्तं- यमयोरेव देवार्थेयमपि तात्पर्यमिति निरस्तव, यकविभरम्य- तः सिद्धत्वेन चमरेन्द्रेयामिन्द्रादीनामिन्द्रादेन च विविधविधा- देन तात्पर्यात् तस्माद् देवार्थाका देवा इति वदन्ति, तैस्तदेवार्थे- वाहस्य युक्त उपलक्षितत्वात् स्वकरणे स्वमिरसि रजः सिप्य- ते इति ज्ञेयम् । अत एव सत्यप्यव्यक्तत्वे निष्ठुरभावाभ्यामाऽसंय- तत्वमागम तेषां परिभाषितं, नो धर्मेण इति तु कुमतिप्रसूतेः पु- क्रिचमानं न कापि नूतेन, धर्मसामान्याभावप्रसङ्गेन तथा कलु- षाभ्याभ्याम् । उपप्राप्तिवैतन्यद्वारा प्रत्यये "धर्मपरीक्षायाम्" इत्यस्मान्निरूपयते ॥ १६ ॥

अथ हेतुषु धर्मस्यापकात् गुणमेव दर्शयन् परमाक्षिति- शक्रेऽवग्रहदातृता व्रतभूतां निष्पापवार्ताभाषिता, सच्छर्वाश्रजिज्ञाषिता च गदिता मङ्गलसिद्धये स्फुटम् । इत्युच्चैरतिदृष्टप्रेषावधायिः सप्रवृत्त्या स्वसिद्धौ, धर्मित्वप्रतिज्ञाः स्वस्वसंखलनकुर्यादिति जानताम् ॥ १७ ॥

(अत्र इत्यादि) शक्रे लौघर्मेन्द्रे व्रतभूतां कारुण्यमवग्रहा- त्नाऽवग्रहदानगुणः, तथा निष्पापवार्ताभाषिता निरवधवार्ताभाष- कत्वगुणः, सतां साध्वीनां शर्मोपनिषाविता प्रतिवधवस्तुका- दिकारित्वगुणः, च समुच्चयः, प्रकृतिसुखे जगत्प्राप्त्यै, स्फुटं प्रकटं, ग- दित्वा, एते गुणा स्वकं प्रतिपादित्वा इत्यर्थः इति अनुमाप्रकारेण, उ- चैरन्यधर्म, अतिदेशेन साहचर्याप्राप्तकालेन, पेशता इमयोपि ध- मितः, सप्रवृत्त्या सप्रवृत्तीनां, स्वःसर्गा देवानां, तत्संविधनी- त्यर्थः । धर्मस्त्विति, धर्मव्यवस्था, जानतां सहाचार्यां, धर्मित्वप्रति- ज्ञाः धर्मिण्यस्मादनाया ग्रहे तु साक्षिणी, कीदृशः, कलस्वसंखलनक- र्त्तव्यज्जैनप्रतिपादिपराजयवृत्तिरर्थः । अयं भावः—सम्यग्- धिदेवध्वेय नवग्रहदानादयो वन्दनवैद्यावृत्त्याद्यक्षोभयसिद्धा- गुणा देवीनाचारस्य धर्मत्वेन विवृतिज्ञताः । प्रकृतिविकृतिरि- तिभ्यामेव धर्मतयाऽकामिनायेद्व्याः, तत्कथं तदन्ताऽप्यव- र्मिण इति वदतां जिह्वा न परितोषते ? । अथ जगत्सत्त्वमेव धर्मं धर्मोः, आर्वादिप्रकृति त्वेज्जैरतिप्रमद्वेगं विनाऽनन्तानु- चिन्तं हठाकाम्यकारणं परमायाम् । अङ्गायां कायम्— तप एव से- सखे हेविदे देवराया समग्रस्व भगवन्नो महावीरस्व अंतिय धर्मं सोढा गिसम्म हृत्तं समणं भगवं महावीरं वंदइ, वं- दइता एवं वयासी—कहंविहेणं अंतं । उम्मे" (इत्यादि "उमाह") सम्प्रं द्वितीयभागे ६६६ पृष्ठे शाकगमनावधारे पाठ उक्तः ॥ १७ ॥ प्रति० ।

(न) मौनेन जगद्वस्तुप्रतिः । यज्जननुमां देवानां अधिकृत्य, तेन न धर्मे इति भूदावयस्य अङ्गमासत्त्वा निराकृत्यंवाह- देवानां ननु जतिकृत्यमपि न श्लाघ्यं वर्तनीं यतः, सूर्यातः कुतनृत्यदर्शनस्वप्रसन्नोऽहेताऽनाहतः । हृत्तेयं अद् । साधुरीं युक्तुले कुत्र त्वया क्षितिता, सर्वथाऽपि हि परिहर्तैरुत्तमं पेनानिषिद्धं स्मृतम् ॥ १८ ॥ (देवानामिथादि) ननु देवानां अधिकृत्यमपि प्रतिमाऽप्यना-

दि, यतीनां न श्लाघ्यं मानुषोप, ततश्च न धर्मो वन्दनानि, श्लाघ्यत्वात् कर्म एवा । अत एव "योरानमेयं सुरियाम्" इत्यादि प्रतिज्ञाय वस्तुविषया देवा अहेतुं जगदतो वान्तिता ममस्वस्य स्वस्वनामगोत्राणि आचरन्त्योत्थिवं निगमनमिति प्रकृतम् । हे- मित्वमेव । यतः सूर्यातः कुतो नृत्यविजित्करप्रसन्नो येन स तथाऽहेता श्रीमहावीरेण नाहतः तन्मूलकरप्रमं बाहवार्ताभि- लष्यैः । तथा च सूत्रम्— "तं न से सुरियामे देवे समग्रस्व जगवन्नो महावीरस्व अंतिय धर्मं सोढा गिसम्म हृत्तुङ्गा- जाव हिषया उदइ, उदइता समणं भगवं महावीरं वंदइ, धर्मसइ, धर्मसइता एवं वयासी—अहं अंतं । सुरियामे देवे किं भवसिद्धिः—जाव नचरमे । तते ण से सुरियामे देवे समणेवं एवं वुत्ते समणे हृत्तुङ्गविषयमपि वि धरमसोमणस्से समणं भगवं महावीरं वंदइ, धर्मसइ, धर्मसइता एवं वयासी—नुमणे णं अंतं ! अयं जाणइ सयं पासइ सयं कालं जाणह पासइ सयं जाणह पासइ जाणंति यं देवाणुपिया । ताव तं हृत्तुङ्गमि यं जाव उदइसिपय । तते णं समणे भगवं महावीरं सुरिया- मेणं देवेणं एवं वुत्ते समणे सुरियाजस्स देवकस्स पयअत्तं सो- ष्ठा यो अट्ठाह, यो परिजाअइ, तुसिमीय संविद्धु । तते णं से सुरियामे देवे समणं जगवं महावीरं होअं पि तयं पि एवं वयासी—नुमणे णं अंतं । सयं जाणह जाव उदइसिपयि कहु समणं भगवं महावीरं विष्कुत्तो आवाहिणं पयाहिणं करइ " इत्यादि । प्रति० । रा० । अत्रोत्तरच—हन्त इति केदे । एवं चातुरी त्वया युक्तुले कुत्र शिक्तिता, यद्वीमं निवेधमेव व्यवज्वतीनि, वेन काप्येन संबन्धापि स्वर्गस्त्रिपति संप्रदायैः पविष्टैः अनिषिद्धनुमनं स्मृतम्, अत एव स्वायंमाहादि निष्पादयन् घृही अतिविषयानुमनिप्रसंगमवादेव निषिधते, अ- निषेधस्यानुमत्याक्लेशकत्वात्प्रसङ्गादिहो । सोऽनुमदमेव निरा- करिष्यते ॥ १८ ॥

नृणांजावे अग्रजिरवि किं बीजं बावन्मित्या-
शङ्कामाह—

इच्छा स्वस्य न नृपदर्शनविषौ स्वाध्यायजङ्गः पुनः,
साधूनां त्रिदशस्य चातिशयनीं जकिर्धर्मवर्धनीनि ।
तुष्टायप्ययथाभिति प्रतियत्ता नृणां रित्यं स्वाभिना,
बाह्वस्त्वतिषिषङ्को न कस्येयद्वैज्ञानां रिषिषिम् ॥ १९ ॥

(इच्छेति) सारगर्भविषौ नेच्छ, बीतरागत्यात्, साधूनां मौ- तमादीनां नृपमुत्पददर्शने स्वाध्यायमङ्गः, स चापिदः । तेषां त्रिदशस्य सूर्यामस्व च भक्तिः प्रवर्धनीनि, नृत्त्वप्रदर्शने कमुदात्तापेक्षया नृत्वायप्यन्यतां समानानिर्बुद्धिकरार्थं, प्रतियत्ता केवलज्ञानालोकेन कलवता स्वाभिना धीरक्षेत्रज्ञानस्याभिना नृणां मौनेन स्थितं, प्रत्येकं त्वय वी आधो बलवोत्तरेपेक्षया तत्त्व विज्ञेयवलेवानिहानुबन्धस्यावलयाप्रययिषेपं तदभावा- द्वा तस्याप्रागत्यात् । अम्यायाऽऽहारविरोधादिविधिधायितः बाध- वये तु संप्रदायकमनियामक इति तद्वत्ज्ञानां स्वाभिधंसात्य- ज्ञानां क्षितिमेवाहाता, बाह्यः सासनवद्विभूतः, न कश्चपेक्ष जा- नीबाद, न ज्ञान्यकुलमनयोर्वा तद्व्यादेवतीं आगतीत्युक्तिः ॥ १९ ॥

वाक्कर्मवैधियमयोपदर्शयति । यस्मिन्निव साधवं मानुषमन्ते
जगत्वाच—

साधवं व्यग्रद्वाराऽपि जगन्न साङ्गात्किज्ञानादिप्रश्न,

वस्यादि प्रतिमार्चनादि गुणकुम्भौनेन संमन्यते ।
नत्यादि सुसदां तदा चरणतः कर्चव्यमाह स्फुटं,
योगेष्वाभनगुह्य वा प्रतमचित्रो विज्ञोपादेयः ॥१०॥

(साधकमिति) यत्किञ्च वस्यादि प्रतिमार्चनादि च व्यवहार-
रतोऽपि स्फुटव्यवहारोऽपि साधकं साधकव्यवहारदेशविष-
यः, तस्मात्तत् कष्टरस्य अनदिशद् प्रगवाभौनेन गुणकुम्भ
संमन्यते, मैनाक्षिसंविधाना तत्र प्रवर्तयतीत्यर्थः । अथमास्यारो
हि भगवद्भुवदेशोऽनुवर्त्तमाना स्वस्वोचित्वेन विवेके वि-
अन्यतीति, तदाऽयं चातिशयविजृम्भितम् । अत एव—“सर्वे
पाशा सख्ये भूया” इत्याद्युपदेशात् तद्व्याप्त केचिन्नास्ति के-
चिद्भिरिति केचित्केवलसम्भवः, केचिन्मार्गासाद्विरिति
प्रतिपन्नत्वः ते ह्यप्रवर्त्तयितुंभूता स्वस्वोचितविधान-
नमायातिविज्ञाया प्रतिस्थाप्य तदर्थेऽयमाश्रयः पुरस्कृते,
तथा प्रवर्तते केत्यर्थः । सिद्धमुपदेशपदं, सुसदां देशानां, नत्यादि
व्यवहारः, तदा चरणतः चरणमाश्रित्य स्फुटं कर्तव्यमाह । अत
एवाऽऽह—“सुसदांभोदेवानुप्रियं वन्दे” इत्याद्युक्तौ “पोराभमे-
” इत्याद्युक्तौप्रधानं पुर एव नाट्यकरणादिपर्युपासनाया
अनुपदेशः । अथवा—“आह पञ्चुवासाभि” इत्यन्तो-
त्तज्ज्ञानेन न्यूनतापरः । न च नामगोचराग्रणविधिः स्वतन्त्र-
एव, तस्य सुखहास्यम्यतस्वामायेन कश्चिद्विधानात्तत्, नापि
साधनविधिः, पर्युपासनाया एव साधनत्वात्, समकृतवा सा-
गोचराग्रणस्य साधनत्वात्तदेव, किं तु विकीर्णितसाधनानु-
कूलप्रतिष्ठाविधिप्रेषतया तत्सर्वोपायोगः, शेषेण आक्षेपः सुकर ए-
वेति सूत्रपक्षानां न कश्चिद्द्वयमाहः, अतं चारिष्यं, स्फुटं प्रकटं,
प्रवृत्तयामिने प्रत्याह—“एवं दबाह्मण्यिवा गतंम्” इत्यादिना
द्व्युपायमिने प्रति च योगेष्वाभनगुह्यमाह—“महासुदं दबा-
ह्मण्यिवा । मा पतिष्यं करेह” इतीच्छानुलोममात्रमाहऽऽह-
त्यर्थः, वाकारो व्यवस्थाप्यमाह । एवं विज्ञोपागतो, वाक्कमा व-
चनरचनामुक्तः, चित्रो लानाप्रकारः । मौनमपि च विनीतमभि
पुष्पं प्रतीच्छानुलोमादिव्यञ्जकमेवेति तत्तात्पर्यप्रतिस्थानेनैव
प्रकाशप्रवृत्तिः सुच्यता । अत एव मौने स्वव्यवहारानुरोधेन हृते-
पि पाणिनामिष्या बुद्ध्या स्फुटितस्याप्यवेष्टाघातनवाद्यनुष्ठान-
पि नाट्यकरणमारम्भं सूर्याग्निं देवेन । तदुक्तं राजप्रज्ञीयबुद्धौ-
“एवं यं” इत्यादि । ततः पाणिनामिष्या बुद्ध्या तत्संगम्यमौन-
मेव भगवत उचितं, न पुनः किमपि वक्तुं, केवलं मया मांकारा-
न्मोघोपदेशयोगेयि प्रमोदातिशयतो जातपुलकः सन् सूर्या-
ग्नयेः अग्रणं भगवं महावीरं वन्दते, स्तोत्रं, नमस्कारं कायेन
बन्धित्वा ममस्फुट्य, “उत्तरपुराणम्” इत्यादि सुगममिति ॥२०॥

एकाधिकारिकतुल्याव्यवस्थादेव अधिकर्मणि विज्ञोमी-
नमुचितमिति मतं निषेधवाति—

दानादाविष अधिकर्मणि विद्वद्विज्ञोपादेयं विधौ,
मौनी स्यादिति गीर्षैव कुपिषां कुटे निषेधस्थितः ।
अन्यत्र प्रतिबन्धतोऽनभिमततयागानुपस्थापनात्,
प्रज्ञाप्ये विनयान्विते विफलताद्विरोधासंभवात् ॥११॥

(दानादाविषि) दानशालादिषु अकृष्णानेषु दीपमाने दान-
मादाविष अधिकर्मणि नाट्यजिनाचारी विद्वन्निषेधं विधौ च
द्वोधाजुज्वतः पाक्षरज्जुस्थानी स्यात् । तथाहि—दानादिनि-

षेधेऽन्तराध मर्षं, तद्विधाने च प्राथिघातानुमतिरिति तत्र सा-
ध्यां मौनमेव युक्तम् ।

“अनु दानं पसंसति, बहुमिच्छति पाणिषं ।
अनु पदिसंहति, विपिच्छेनं करति ते ॥
इहानं कि ते च आसति, अग्रिय वा नन्थि वा पुनो ।
आयं रहस्से” इति आ गं, निष्प्रायं पाठ्यतां ते ॥

इति सुप्रकृत्यन्तात् । तथा अधिकर्मवचपि निषेधे अधिकस्याघा-
तमयः, विधौ च बहुप्राणिन्यापसिध्यादिति मौनमोचितमिति
ज्ञावः । इत्यां गीः कुपिषां कुपुकीनां स्यैव । कुतः, कुटे दोषव-
ति, निषेधस्थितः निषेधव्यवस्थानात् । यतदपि कुतः, प्रतिबन्ध-
तः प्रतिबन्धो व्याप्तिस्ततः प्रतिबन्धकाराभ्याय-वधत्त येन दो-
षवता ह्याते तत्तत्र तेन निषेधमिति निषेधार्थः । पापजनकत्व-
मनिष्टजन्मकृत्तमं तावद् यदि दोषवति न स्यात् तर्हि स्वप्र-
तिव्याघातवद्देव विपक्षभाषकतर्केण तद्व्यमः । अथ बुद्धम-
शुद्धाहारद्वयं, तस्मै व्याघातशक्त्यन्तेऽनुकूलप्रत्यनीकन नि-
विष्टान इति व्यतिचारः, तदाह—अन्यत्र तेनानभिमतो वस्या-
गस्तस्यानुपस्थापनमुपस्थापनानुकूलशक्त्यभावस्ततः । तत्कमा-
चारे सत्यस्य द्वितीये—“ते फासे मुक्तो धीरो अहिषाए अनु-
वा माधारगोवमाहः सक्तिपाशमणिलसं अजुवा वचसुपाय
वोचमस्स” इत्यादि तर्कविषया पुरुषः, कांऽयं पुरुष इत्यमन्यस्य इहा-
माचक्रीत, विकलतानुवागुगुर्गिर्विधेयत्वात्—“अजुवा” इत्याद्यर्थः ।
तथा च-यद् कुटे तज्जलित्वे निविष्टतेति नियमो लभ्यते, तेन ए-
कान्तदृष्टस्य निषेधेन वादिनो निषेधेऽपि बाग्युत्तिसमाधत्तितो-
धाव दोषः । तदुक्तं तत्रैव—“अनुवा वायामां विजुजति । तं जहा-
आर्य होए, यतिष होए, पुने होए, मज्जुष होए, साहो होए, अ-
वाहए होए, मज्जुषासिप होए, अजुवावसिप होए, सुत्तुनेरं सि वा
नुत्तुनेरं सि वा कज्जुगं सि वा पविं सि वा सार सि वा असार सि
वा सिंकिं सि वा अजिं सि वा निरए सि वा अनिरए सि वा
जमपि विप्यविषवा मासं धम्मं पञ्चवेमाणा एरए विज्जाए” अक-
स्मात् “एवं तेसिं वा सुप्रकाय होः सुप्रसक्त धम्मं अवातिसे ज-
हंयं जगववा पवेइवा आसुपणेणं जाएवा पासया अनुवा सुचां
गोचमस्स सि वेमि ।” आस्तनास्तिभुवाभुवाधकास्तवाधमंलि-
कानां त्रयाणां त्रिषट्पञ्चिकानां प्राधादकृशतानां वाहं लक्षिधमनां
प्रतिहादेतुदृष्टान्तोपपन्नान् नत्पराजयापाद्वन्तः सत्यमुत्तरं दे-
यम् । अथवा—गुप्तिगोचरोवरस्य विधेयं तद्वद् अवीर्याति फलिता-
र्थः । तथा प्रज्ञाप्ये प्रज्ञागनीये, विनयान्विते पुरुष इत्यपि विशेष-
णीयम्, कुतः, निषेधस्य विफलतायाः श्रोतृद्वयोदयस्य चासंभ-
वात् । तेन जमालिना विहारकसंस्थानां वृष्टो भगवांसन्तदुद्युतां जा-
नानोऽपि यक्ष निषिद्धात्, किं तु मौनमादित्यतस्तन् न दोषः
अविनीते हि सत्यवचः भयोऽपि फलतोऽसत्य एव । तदाह—
“अविणीयमाणं वं तो, किंस्सई भास्सई सुत्तं जवा घटाहोहा पां,ं,
कां करकरणे पवांसि ज्जा ॥” इति । तत्प्रज्ञाप्ये विनीतो सूर्याग्निनाट्य-
कसंस्थानां वृष्टति भगवतो मौनमुत्तमिमेव व्यञ्जयतीति स्थित-
म् । वस्तु अधिकर्मिषेध “अनु दानं” इत्यादिना प्रसंशना अपि नि-
षेधाद् दानमिषेधः सुतरामिति पाणिष्ठेन दृष्टान्ततयाक्तः, सोऽप्य-
युक्तः, “अनु दानं” इत्यादिसूत्रस्य साधुपात्रयोः दद्याद्विशेषयोग-
त्वात्, अपुष्ठाऽलम्बनगोचरत्वाद्दिति वाच्यम् । पुरुषसंभवं नु शिञ्ज-
न्यमे भगवद्व्यञ्जनावत् सुशस्तिनो दृक्दृष्टव्यत्वात्तानामपि शुद्धि-
यामनुकल्पद्वानं न्यते । “गिद्विपो वेवाविषं न कुञ्जा” इत्यादिना

तन्निषेधस्याप्युत्सर्गपरत्वात् । भवति हि तेन मिथ्यादृष्टेरुपग्रमस-
ंभयतयुगस्यानादिनिष्पन्नाधिरतसम्बन्धदृष्ट्यादिगुणस्त्वानमा-
सिहङ्गणो गुणः प्राप्तदृष्टतत्पुनरुपस्यैवार्थम् । अयि च तदनुज्ञावते ।
“संज्ञनेस्स गिहस्स च, जिणपययणुनिस्समाधियमस्स ।
कीर उ अणवज्ज, द्दसम्मसस्स उवत्थासु ॥” इत्यादिना
स्वमिष्ठं तु फलं ज्ञानिनां तीर्थेभूत इव तथाविचौचितप्रवृत्तिहेतु-
ज्जमकमनिर्जयमेव । (प्रति०)

अनिषेधानु संमतिमेव सहाश्रान्तमुपपादयति-

ज्ञानैः शन्यविषादिभिर्भु भरतादीनां निषिद्धा यथा,
कामा नो जिनसक्कारणविषिक्यत्तं निषिद्धस्तथा ॥

तीर्थेशानुमते पराननुमतेऽप्यस्तवे किं ततो,

नेप्पा चेउउवरिणां ततः किमु सिता माधुर्यमुमुञ्चति ? ३२

(श्रौतमिति) “तु” इति निषेधे, शन्यविषादिभिर्ज्ञानैर्दृष्टान्तैः,
यथा भरतादीनां कामा निषिद्धाः, तथा जिनसक्कारणविषि-
क्यत्तं न निषिद्धं । अतएव चागमे-“युमसंज्ञाउम्राणं, अट्ठासीं च
जिणधरे कासी ।” इत्यादिना च यदि स उउः स्यात्तदा कामाद-
रिच निषिध्यते, न च नया निषिद्धः, इत्यनुमते इत्येवानु मीयते ।
आह च-“नाए मणुमउ णिवय अप्पिसेहामो नं तुज्जीए सि ।”
तथा “ओसरये वलिमाइ, भरट्ठाएण न निवारिर्नं सणु । जह तेसि
विच कामा, सणुविसाह्दि” आर्थः ॥ “तीर्थेशानुमते द्रव्यसत्त्वे
पराननुमतेऽप्यनुमोदनाद किं स्यात्, न किञ्चिदतिर्यकः । इ-
मेव श्रौतवन्मृगया दृढयति-चेउदि उवरिणां सिता माधुर्यं, नेप्पा
नानिमता, ततः किं माधुर्यं स्वभावसिद्धमधुरतागुणमुमुञ्च-
ति?, तेनानुमतिः । तद्वज्जगत्पुनस्तस्य ऊप्यस्तवस्याप्युपग्रमा-
त्रेण नास्तुद्वयत्वमिति गतार्थः ॥ ३२ ॥

(५) अनुमोद्यत्सत्त्वं ऊप्यस्तवस्य सुखनीत्या स्यापयद्
परमाक्षिपति-

साधूनां वचनं च चैत्यनमनस्त्रायाचिनेतेदेशतः;

कायोत्सर्गविधायकं क्षुद्रमपि ऊप्यस्तवस्याह यत् ।

तत्किं क्षुद्रम् ? क्षुद्रमस्तव नयं दुःखोपाहाहल-

ज्वालाज्वालये भवादिवदने पातेन नोत्पद्यते ? ॥ ३३ ॥

(साधूनामित्यादि) साधूनां परमार्थतत्त्वादिचरणां, चैत्यन-
मनस्त्रायाचिनेतेदेशतत्त्वादिचरणां, कायोत्सर्गविधाय-
कं कायोत्सर्गकरणप्रतिष्ठाप्रतिपादकं, हि मिमितं, वचनं ऊ-
प्यस्तवस्य यत् अनुमतिमनुमोदनमाह, हे क्षुद्रम् । तद्वचनं,
क्षुद्रमस्तव भवाऽहिबदने संसारजुह्वनकर्मकोटि, पातेन ऊवा-
मयं नोत्पद्यते, अयुक्तमतत् तवेति व्यङ्ग्यम् । भवादिवदने
किमुते ? दुःखोद्य एव हालाहलं तस्य यद् ज्वालाज्वा-
लं तमये । सुत्र चेदं स्पष्टमेव-“अरिदत्तचेज्जमह” इत्यादि ।
अस्यार्थः-अहंतां मायाहंतां चैत्यानि चित्तसमाधिजनकानि
प्रतिप्रासकृपानि अहंत्वेत्यानि, तेषां बन्धानिमित्तं कायो-
त्सर्गं करोमीति संबन्धः । कायोत्सर्गः स्थानमीनत्यागं विना-
ऽऽभ्यन्तरत्वागमं, करोमि । किं मिमितमित्याह-“बंधवचि-
याए” इत्यादि । बन्धं प्रयास्तमनोवाकायमवृत्तिः, तत्प्रव-
चं तस्मिन्, यादृक् बन्धनाद् पुणं स्यात्तद्वक्त्यात्सर्गादि
भवतिप्रत्ययः । “वचिआए पि” आर्पेत्तात्सिद्धम्, “पूजवचि-
आए” पूजनं गण्यमान्यादिनिरप्यर्थं, तत्प्रत्ययश्च ‘सक्कार-
उउ’

चिआए’ सत्कारो बह्वाज्रयादिभिस्तत्प्रत्ययश्च । नन्वेतो पूजा-
सत्कारी ऊप्यस्तवस्याह साधोः “उज्जीवकायसंभयो” इत्या-
दिबन्धनप्राप्तात्कथं मानुषितो ?, भावकस्य तु साहाय्य कु-
र्वतः कायोत्सर्गद्वारेण तत्प्रार्थनं कथं न नैरर्थक्यम् ? । उच्यते-
साधोर्कस्यस्तवनिषेधः स्वयं करणमाश्रित्य न तु कारवानुम-
तिरप्यस्ति । यद्युक्तं-“सुवह्वं च ववरारेलिणा, कारवणं पि च
अणुद्विचमिस्स । ..... कामगंघे, सुअं गया हेसणा
वेव” । भावकस्य त्वेतौ संपादयतो अकथ्यतिशवादाधिक्यव-
पादार्थं प्रार्थयमानस्य न नैरर्थक्यम् । यते भगवन्तोऽप्यार-
ण बन्धमानाः पूज्यमाना अप्यनन्तगुणत्वाच्च सुवन्तिपूजिताः
स्युः । अत्र वरार्णभक्तो दृष्टान्तः तदर्थं पूजासत्कारी भावस्तव-
हेतुत्वाङ्गनीयार्थेति । “सम्मावचिआए” संमानः स्वादि-
मिर्गुणोक्तौतं, तत्प्रत्ययं अहंताभाववदनाद्यर्थं, तत् किमर्थ-
मित्याह-“कोहिआमवचिआए पि” बोधिल्लामः प्रत्य जिन-
धर्मप्राप्तिः, तत्प्रत्ययः । एषोऽपि किं निमित्तम् ?-“निरुवसमाव-
चिआए पि” निरुपसर्गो जन्मापुसर्गरहितो मोक्षः, तत्प्रत्ययश्च ।
अयं च कायोत्सर्गः अकादिरितिः क्रियमानोऽपि नेष्टसाधक
इत्यत आह-“सट्ठाए” इत्यादि । अत्रचा स्वाभिप्रायेण, न
बलाभियोगादिना, ‘अयथा’ हेयोगादेवपरिहानरूपया, न जड-
त्वेन मर्षादावर्तितया वा नासमाचैतेन तद्वैकल्येन वर्क-
मानयेति प्रत्येकं बह्वादिभिः संबध्यते । एषमेतैर्हि निमित्ता-
भि करोमि कायोत्सर्गमिति वृत्तिः, ऊप्यस्तवानुमोदनादिति
भावः । इति भावस्तवस्योपवचय कायोत्सर्गद्वारा तदाभ्य-
यं युक्तम्, अनुमोद्यमिमतलोकोपचारविनयोपकथेत्वाच्च तद-
त्यन्तोपयोगः कुर्गतरत्कारकत्वात्तनुत्युत्पत्त्याह यतीनां कृतम-
यस्येति प्राचीनं सुधीभिः ॥ ३३ ॥ प्रति० ।

तत्रयुक्त्या ऊप्यस्तवे साधोरनुमोदनमस्तीत्येत-

देव र्द्ययचाह-

तन्मि वंदणाए, पूयसक्कारहेउ ठस्समो ।

जतिथो वि द्दु णिदिहो, ते पुण दण्ठत्थयसरूबे ॥ ३४ ॥

तन्मे शब्दे, किमावक ? । बन्धनावा चैत्यवन्नाऽप्रिधाने, पूजन-
सत्कारहेतु पूजासत्कृतिनिमित्तम्, उत्सर्गः कायोत्सर्गः, यतेरपि
प्रावस्तवाक्यसाधारण्यं, न केवलं रुदियः, बुद्धादस्तैषेच, नि-
दिहोऽमिहितस्तीयकरादिभिः । यतस्तत्रसुखम्-“अरदन्ते-
वायं करेमि काउत्सर्गं बंधवचिआए पूजवचिआए सक्का-
रचिआए” इत्यादि । यद्येवं तदा प्रस्तुते किमायातम्, इत्याह-
(ते पुण पि) तौ पुनः पूजनसत्कारी, (दण्ठत्थयसरूबे सि)
प्राकृतत्वाद् ऊप्यस्तवस्यैवोप्यस्तवस्यैवमावो प्रवतः । द्र-
व्यस्तवसरूबे वा एतौ वसेते । इत्युक्तं प्रवति-ऊप्यस्तवस्यैव-
पूजादिप्रत्ययकायोत्सर्गप्रतिपादनासाधोर्द्रव्यस्तवेऽनुमोदन-
मनुज्ञातं सुखे । इति गार्थः ॥ ३४ ॥

अथ पूजनसत्कारयोर्ऊप्यस्तवताऽप्रिधानावाऽऽह-

मट्ठाइएण्ठं पूजा, सक्कारो पवरवत्थायादीहं ।

अये विवज्जो इह, दुहा वि दण्ठत्थमो एत्थ ॥ ३५ ॥

मात्तार्वां साधूनि माध्वनि प्रथितकुसुमाणि, तथादिभिः । आदिश-
मादप्रथितकुसुममहः पूजा पूजनं भवति सत्कारः सत्कृतिमे-
वति, मवरवत्थादिभिः प्रधानवसनमवृत्तिभिः, इह च मकारः प्रा-

कृतप्रमथः । आदिशब्दश्च कनकादिप्रमथार्थः । इत्येकीयं मतम् । इत्येवमपि सूत्रम्, विषयेषु ध्यात्वासा, पुत्रा प्रवरवत्साविभिः, सत्कारो मात्वादिभिरित्येवं लक्षणः । इहेति पूजासत्कारलक्षणे, इति मन्थसे इति बाण्यशेषः । प्रस्तुतयोजनायमाह-विधाऽपि ह्याभ्यामपि सकाराभ्यां, व्याख्यामन्थेऽपीत्यर्थः । कथ्यस्ततोऽस्ति, अत्रेति पूजासत्कारयोः । इति माध्यायः ॥३०॥

एवं तावत्प्रस्तुतोऽप्यस्त्येव साधोऽनुमोदनं इति मतम्-

पपत्तितस्त्येव दर्शयन्माह-

ओसरणे वस्त्रमादी, न वेदुं न भगवया वि पठिसिद्धं ।
ता एस मण्ड्याभ्यो, उचिषाणं गम्यती तेष ॥ ३१ ॥

अथसरणे समवसरणे, देवसंस्कृतमगवद्व्याख्यानाजुमौ, वस्या-
पुपुहःप्रभृति, आदिशब्दाः प्रमथाल्पगीतवाद्यपरिग्रहः । न नैव,
अथवेदोऽप्यस्त्येवऽनुमोदनस्य समर्थेने कारणात्तरसमुच्च-
वार्यः । इहागमे, लोके वा, यद्यस्मात्कारणात्, भगवता जिनना-
ऽपि तेन दि किल लक्षितेति चार्याविरयथा निषेधनीयं स्वादि-
त्यपिशब्दार्थः । प्रतिषिद्धं निषारितम् । (ता इति) तस्मात्कार-
णान्, एव कथ्यस्त्येव वस्यादिविधानस्य प्रमथस्त्येवत्वात्, अनु-
ज्ञातोऽनुमतः, इति गम्यतेऽवसीयते, "अप्रतिषिद्धमनुमतं"
इति प्रचक्षतात्, उचिषाणां तपोत्यानां गृहस्थानां, राजादीना-
मित्यर्थः । तेन भगवता जिननेति । आह च-

"शाखा वायमच्छो, तस्मात्सह परजगवको वा वि ।

उप्यक्षिक्तश्चिपुक्रियु-तद्व्याणादगं कलमा ॥ १ ॥

माहवपुषि विचार्य, अलंस्फुटिगण फलमपरासाध ।

कोरद्व ह्यो सुप वि डु, तथेव डुहंति गंधार्ह ॥ २ ॥

इत्यादि । इति माध्यायः ॥ ३१ ॥

अथ भवतु प्रगवतोऽनुमतोऽयं तद्व्येर्षा तदनुमतिर्न युक्ता,

अमुस्त्येवसाहित्यादुपाऽऽह-

न य जगवं अनुज्ञाणति, नो गं मुक्त्वा विपुतं कदाविद्वि ।

य य तपुगुणो वि वओ, ए बहुमतो हंतुं अयेमि ॥ ३२ ॥

न च नैव, जगदानंदेन, अनुज्ञाति अनुमन्यते, नो गं व्यापार-

म् । किंचिदपि, मोक्षविगुणं निर्विषाणनुगुणम्, कदाचिदपि क-

चिदपि काले, पारमार्थिकपरोपकारकरणस्वद्वेषात्प्राज्ञगतः ।

ततः किमिच्छाह-न च न पुनः, तदनुगुणोऽपि मोक्षानुगुणोऽपि,

मोक्षविगुण एवाऽबहुमतो भवति इति सुचनार्थोऽपिशब्दः ।

तको योगः, न बहुमतो नागुमतः, बहुमत एव, अवांति जायते,

अन्येर्षा भगवतोऽपरेर्षा साधुनाम् । इति माध्यायः ॥ ३२ ॥

ननु प्रपवतोऽपि चारित्रिवात् प्रमथस्त्येवतुमतिर्न युक्ता-

त्वाऽशक्यमाह-

नो वेव धावलेसो, सो वेव य भगवतो बहुमतो उ ।

य तत्रो वि योगेरेणं, ति अत्यो सो वि एमेव ॥ ३३ ॥

य एव प्रायत्नेसो भगवद्वहुमानकपः कथ्यस्त्येव प्रवतीति श-

यः । (सो वेव य ति) स एवासावेव, नेतरः । चक्ष्म इदमप-

रं युक्तमन्तरमिति सुचनार्थः । भगवतो जिनस्य, बहुमतोऽनुमतो,

मुच्यवर्तया भगवतस्तथास्त्येवप्रायत्नात् । तुः पूरणः । कथं न नैव,

तकोऽसौ भावत्नेसोऽपि, नेतेरेण कथ्यस्त्येव विना भवति, इति

हेतोः, अर्थतः सामर्थ्यात्, कोऽपि कथ्यस्त्येव विना, न केवलं

प्रायत्नेस एव । एवमेव प्रायत्नेस्येव, बहुमत एव । इति

माध्यायः ॥ ३३ ॥

प्रायत्नेसं बहु मन्थमानेन प्रमथस्त्येव बहुमत पवेति समर्थ-
यन्माह-

कलं इच्छंतेणं, अयंवरं कार्यं पि इहं तु ।

नह आहारजातिर्हि, इच्छंतेवेद आहारो ॥ ३४ ॥

कार्यं साध्यं भावत्नेसादिकम्, इच्छता अनुमन्यमानेन, अ-
नन्तरमभ्यवर्तितं, न तु व्यवहितं कृष्यादिकं, तथेयानुभूतः । कार-
णमापि हेतुरपि कथ्यस्त्येवसाधितं, न केवलं कार्यमेवेत्यपिश-
ब्दार्थः । इहं त्वजिनमतमेव, कारणविनापुत्रत्वात्कार्यस्य । कि-
मिच्छेत्माह-यथा यद्वह । आहारजन्यं नो जगज्जनितमुक्तोप-
शमस्य, इच्छता वाञ्छता, इह लोकं, आहारो भोजनम्, इह
इति प्रकम् । इति माध्यायः ॥ ३४ ॥

अथ वस्यादी प्रत्यक्षमतिर्जिनस्य, जिनजननादी तु सा
तस्य न अभिष्यतीत्याह-व्यामाह-

निजजगणकारणह वि, भरडादीनं य वारितं तेण ।

नह सोसं विप कामा, सल्लविसादीहिं णापहिं ॥ ३५ ॥

जिनजननकारणात्पि अहंदावतनविधापनप्रवृत्तिकामपि, न
केवलं समवसरणे वस्यादि, आदिशब्दा जिनविम्वपूजादि-
ग्रहः । भरडादीनां भरतकवर्गसिप्रभृतीनाम्, न वारितं न निषि-
कस्य, तेन जगवताऽऽदिहरेण । कर्माभ्याह-यथा यद्वह, तेनामेव
अरतादीनाम्, कामाः शब्दादिभोगाः, शब्दादिवादिभिः शक्यवि-
षयभूतैभिः, वातेनिर्देशैः, निषिद्धा इति प्रकम् । ज्ञानानि पुन-
रेवम्-"सल्लं कामा विसं कामा, कामा आसीविसोभम् । कामे
य पवमेणं तु, अकामा जति कुमरं" ॥ १ ॥ अथमभिषावः-
यदि जिनजननविधापनादिकमननुमतमज्ञविगुणगतस्तदा
कामवर्षादिप्रमथमभिष्यत् । इति माध्यायः ॥ ३५ ॥

यदि तत्तेन तेनां न वारितं, ततः किमिच्छाह-

ता तं पि ध्यातुमं विप, अप्पुमेमेहाडु तंतुजुचीए ।

इय सेमाण वि एत्थं, आणुमोयणमादि अविक्कं ॥ ३६ ॥

यतो जिनभवनादि न वारितं, तत्तस्मात्तदपि जिनजननादापि,
अपिशब्दाहृत्यार्थापि । अनुमतमेव बहुमतमेव, जगवतः । कुत
एवद्वसितमिच्छाह-अप्रतिषेधादिनिवारणात् । अथ कथम-
प्रतिषेधमात्रादिदमवसितमिच्छाह-तत्तदनुगुणत्वात् । शब्दाद्योपप-
त्त्या, यदि तस्य तदनुमतमज्ञविगुणत्वात् । कामानामिष तत्रिष-
मकारण्य, न वाऽसौ कृतस्तेन, जगवतस्य तदनुमतमार्थ्यं
लक्षणम् । यदि जगवतस्तदनुमतं तदाऽन्येर्षा किमिच्छाह-
इत्येवं भगवन्भावः, शेषाणापि जगवतोऽपरेर्षापि साधुनां,
न केवलं भगवत एव । अथ जिनजननविधापनादिकथ्यस्त्येव,
अनुमोदनादिकं जिनाभ्यादिद्वयनसमुत्पत्तितप्रमोदतस्तत्कार-
णवृद्धयस्तस्य वाऽनुमतिस्तत्प्रवृत्तिकम् । आदिशब्दापुत्रवृद्धि-
नेन तत्फलवृद्धानेन च विम्व्यादिविधापनोत्साहसंपादनतस्त-
त्रिधापनस्य परिग्रहः । अविक्कं अंगतय, मेऽङ्गसाधनस्यैव,
भावत्नेस्यस्य तत्र सुवपुष्योपादेवसाधिते च प्राप्तं दर्शितम् ।
इति माध्यायः ॥ ३६ ॥ पञ्चो ६ विषो १ पठो वः ।

तदेवम्-"अपदं वि डु दन्वपथ-नेसो आणुमोयणेणऽ-

पि" ति यदुक्तं, तत्समर्थितम् । अथ तद्व-

प्रकारान्तेरेण समर्थयन्माह-

जं च वच्छा जणिओ, विणओ उवयादिओ षो जो तस्य ।

सो तित्यगरे शिवया, ए होइ दम्बत्वयादयो ॥ ३७ ॥
 यद्यस्मात्कैरवात्, बह्वक्ष उपपत्त्यन्तरसमुच्चयार्थः । बहुरात्रौ
 बहुरभिः प्रकरीक्रान्त्यर्थेन चारिभोज्यपारलक्षणैः । भवितः साधु-
 नां विधेयतया चर्चितो विनयसमाधययत्नादौ । विनयः क्रमे-
 विनयसमर्थोऽनुष्ठानविधिश्च । (तत्थ सि) तत्र तेषु
 बहुरूपे विनयेषु मयं, उपचारो लोकव्यवहारः, पूजा वा, इ-
 योजनमस्यैवोपचारिको भविकरुपः । तुशब्दः पुनरर्थः । इ
 इति विनयः, स इत्यसौ, तीर्थकरे अर्द्धद्विषये, विनयाद्व-
 र्थमावेन, न भवति न वर्तते, ऊच्यस्तवात्प्राज्ञैः, अन्वोऽप-
 रः, ऊच्यस्तव पवासाविति भावः । तस्मात् ऊच्यस्तवानुविक्तो
 भावस्तव इति प्रकृतम् । औपचारिकविनयस्वरूपं वेद-
 "तिथयरासिककुलगण-संघकिरिषधम्मनाद्यनाथीय ।
 आभरियथेयवज्जा-यगर्जायं तेरस पयाण ॥ ११ ॥
 अन्नसायणा न भसी, बहुमाणा तद् न वस्यसंजलणा ।
 निथयरादी तेरस, चउग्गुणा होति वावच्चा ॥ २॥
 इति गायार्थः ॥ ३७ ॥

यदि द्रव्यस्तवाद्यर्थो नासौ, ततः किमित्याह-
 एभस्त उ संपादन-इदं तद् येव बंदपाए उ ।
 पूजयमात्तुच्चारण-मुनवस्यं होइ जइणो वि ॥ ३८ ॥
 एतत्तु न एतस्यैव द्रव्यस्तवकवौपचारिकविनयस्य सं-
 पादनहेतुः संपादनार्थः, (तद् येव सि) तथैव तेनैव प्रकारेण,
 कायात्म्यकरणलक्षणम्, बन्धनार्थं कैरवबन्धनायाम्, तु-
 शब्दः वाच्यपुनः । पूजनात्तुच्चारणं पूजामनूतिपराभिधानम् ।
 आदिह्रस्वात्स्कारादिपरिग्रहः । उपपत्तिं सक्तम्, भवति
 वर्तते, वर्तयति भावस्तववर्तोऽपि, न केवलं ग्रहिण एव ।
 इति गायार्थः ॥ ३८ ॥

कविपर्यवे बाधकमुपदेशेन प्रकृतनिगमनायाऽऽह-
 इहवा अणत्यर्गं तं, वा य तप्युच्चारणेण सा भविता ।
 ता अहिंसधारसाम्रो, संपादणमिष्टमेवस ॥ ३९ ॥
 इतराऽऽन्या ऊच्यस्तवसंपादनार्थं यदि पूजायुच्चारणं न
 भवति तदा, अनर्थकं निष्प्रयोजनम्, तप्युच्चारणं, पूजा-
 दीनामनित्याह । न च निरर्थकं वाक्यमुच्चारयति सन्तः,
 तत्त्वज्ञानिप्रसङ्गात् । ३९ न कुर्वन्त्येव बन्धनार्थं पूजास्कारा-
 द्युच्चारणमित्याह इहाह-न च वैत, तदुच्चारणं पूजास-
 न्काराधनुच्चारणेन, सा बन्धना, भविता अभिहिताऽऽगमे
 विधेयतया । (ता इति) यस्मादेवं तस्मात्, अभिसंधारणात्,
 कायोत्कर्षकरणद्वारेण पूजादिसंपादनाभिः । संपादनं कर-
 णम्, इष्टमभिमतम्, एतस्या द्रव्यस्तवस्य, इति गायार्थः ॥ ३९ ॥
 पञ्चा० ६ वि० ० ।

हिसाविचारः-

किं हिसाऽनुमतिर्न संप्रवर्ता ऊच्यस्तवस्त्रायवे-
 त्येतत्तुल्यमुपकुम्भकस्य वचनं मुग्धे श्वे वागुरा ।
 ह्याभाय सरागसंयम इव त्यक्ताऽऽनवाशाः स्थिता-
 जावाक्कांशमदृष्टया इति पुनस्तच्छेदशक्तं वचः ॥ ४० ॥
 (किमिति) संप्रवर्ततां चारिभिः । ऊच्यस्तवस्त्रायवा
 दृष्ट्याचानुमोदयता, किं न हिसाऽनुमतिर्भवेति ? अपि तु

अवत्येव, पश्यन्तु इयारासिका इति भावः । एतच्चनः, तुल्यक-
 ल्पकस्य तुल्यकस्युपयोः, तुल्य आपाततः भुतवाद्यवधोचारे,
 श्वे, वागुरा वधपाशाः, इति व्यस्तकूपं मुग्धपद्मनामिहक-
 पाऽपीत्यरसकमिताव्यमिति । इ एतद्वचनं मुग्धपादस्य सुग-
 न्धवेदिति व्यङ्ग्यम् । इति पुनस्तस्य पाशस्य चेदशक्तं व-
 चोऽस्मत्सामर्थ्यादिकामात्रम् । इतीति किम् ? इह प्रकृतं ऊच्य-
 स्तवे द्रव्यभावोभयारम्भं, प्राय एवाङ्गभूतो योऽग्रस्तं हृदि
 तिष्ठे, आभाय सारागसंयम इव त्यक्तं मुग्धपादस्य संप्र-
 कृतः, आनवाशाः आनवमात्रो वैस्ते तथा, अनुपपन्ना दोषरहिता
 वचं विताः स्मः । अयं प्रायः-सारागसंयमेऽनुमोद्यमानं यथा
 रागो नानुमोद्यताकुसौ प्रविधायति, तथा ऊच्यस्तवेऽनुमो-
 दये हिंसाग्रोऽपि । संवमत्वेनानुमोद्यत्वे रागो नोपतिष्ठ-
 त एवेति, द्रव्यस्तवत्वेनानुमोद्यत्वे तु सुतरां हिंसाऽनुमतेः स्थि-
 तिः । द्रव्यस्तवत्वात्किं तस्मात्तद्व्यवहारकत्वात्स्याः । इत्येवम श्रीनेमि-
 नाजस्यकुमारस्य इत्यज्ञानप्रतिपारिशिद्धानुमोदकते तदर्थिना
 भाषितच्छिरोज्ज्वलनमनुष्ठानमित्युपपादयितुं शक्यते, ऊच्यस्तवे
 वरप्राणव्यापाद्वानुकल्प्यापारत्वाद्दिशेण इति चेत्, तथापि
 ऊच्यस्तवत्वं न हिंसात्वमिति न कृतिः, वस्तुतो विहायवाचि-
 व्याभिचारक्याय प्रमादप्रयुक्तप्राणव्यपरोपणत्वं हिंसात्वं वाच्यं,
 न प्रकृतिरिति न शयः । एवं सति सविशेष इत्यादिना
 वाच्यत्वं प्रमादप्रमादव्योच्येव हिंसाकृपत्वात् कथमोक्तुं हेतुत्वे वि-
 शेष्यभागानुपादानं स्वादिति चेत् । सत्यम् । प्रमादयोगात्प्राणव्य-
 परोपणं हिंसा, प्रमादयोगात् प्राणव्यपरोपणमहिंसति सक्त-
 योर्व्यवहारायैवभावाच्चैरनुमोदनासमाह्वयमोक्तुहेतुतायाञ्च निश्च-
 यतः प्रमादत्वाप्रमादत्वाज्जन्ममेव व्यपदिशते, बाह्यहेतुर्वापि
 फलोत्कर्षाभिमानिना व्यवहारनेनेन नु विशेष्यमानोऽप्याचिद्यत
 इति सर्वत्रवदतिज्ञानम् ॥ ४० ॥

अनुपदेशव्याप्तननुमोद्यत्वं ऊच्यस्तवस्येत्यत्राऽऽह-

मिथस्यानुपदेश्यता यदि तदा आरुह्य धर्मस्तथा,
 सर्वैः स्यात्सदृशो नु दोषपटना सौत्रक्रमोद्धृत्यनात् ।
 तत्सम्पदगुणविधिकिपूर्वमुचितऊच्यस्तवस्यपाने,
 विधौ नापरमम् तुल्यकमुल्लभानि विना दूषणम् ॥ ४१ ॥

(मिश्रस्येति) 'मिथस्त्विति' नुगमनेशेषणम्, मिथस्त्वादिति याद्यत् ।
 यदि अनुपदेश्यता साधुमानुपदेश्यता द्रव्यस्तवस्य त्वया प्रति-
 क्षाप्यते, तदा आरुह्य धर्मः सर्वैस्तथाऽनुपदेश्यः स्यात्, तस्य मि-
 थस्त्वताः कथं त्वेण सूत्रकृताऽग्निधानम्, इष्टापरिचर । सर्वत्रि-
 रतिक्रमस्यैव धर्मस्य शास्त्रमभिधानार्थं स्वकृत्वासाध्यताप्रति-
 संधाने स एव तत्त्वार्थः, सिद्धदेशकपरिचरित्यात् । "अं सक्र-
 तं कीदृ" इत्यादिप्रवृत्तिचर्मां तत्र प्रवृत्तिर्न संप्रवर्तयति चेत् । न ।
 आदेशादतिविशेषागस्य विशेषार्थं विना उपपत्तेरिति देशेन
 संक्षेपात् प्राहणे अग्रमपि कृत्वापि आरुह्ये प्रहृष्टप्रसङ्गात् । इदयत
 एव केवाञ्चित् आह्वानं जिज्ञाप्रहणादिकं यतिजनमपि देशप्रस-
 मिति चेत्, इदयते तद्ग्रहणमुक्ताः, न तु मार्गचिन्ता, अनु-
 चितप्रवृत्तैर्महामोहबन्धहेतुत्वाद्गुरुशब्दप्रवृत्तिनिबन्धनस्य आ-
 कानुपपत्तेरानन्द्यादिभिरनादरणात्, अन्वयस्य नु परिचादिक्रि-
 त्वेन जिज्ञायाय अनीचिन्तायावात्, ततः आरुह्यमवद् द्रव्यस्तव-
 स्य नानुपदेश्यता, अग्रनिषेधानुमात्राक्षेपपरिहाराद्यवयव नु-
 स्यवोगक्षेमात्, यतिधर्मोपनिधानात् प्रागनजिज्ञासयाप्युभ-

यत्र तथात्वात्, इति धर्मस्य प्रागनिधाने श्रोतुस्तद्वशात्कथाचेन
प्रतिष्ठाकथमप्युपपन्नं यथा उपसरस्यकत्वात्, तथा भावस्तत्त्वस्य
प्रागनिधाने तदशक्तिप्रकाशकं प्रत्येकं कथ्यस्तवामिधानमिति
क्रमस्यैव कथनत्वात् । अत एव शुद्धपतितं वीर्यप्रदविमोक्षव्यावृ-
त्तमितिः । तद्विरभाह-सौमस्य होयसिद्धस्य क्रमस्योद्धृतानु-
द्धृतमाश्रित्य, नु इति निश्चये, होयचटना होयसङ्कतिः, सद्यो
तुल्या, क्रमप्राप्तेरुपदेशे न तु कोऽपि होय इति श्रम्युपपन्नं प्रति क्र-
मविरोधोपदेशे सुकरस्वेष्टकटत्वेनाप्रतिषेधानुमतिः प्रसङ्ग-
होयबद्धा, सम्बन्धेति प्रति नु यथायोग्योपदेशोऽपि न होय इ-
त्यनुभववदारादिप्रधायेवसम्भवव्यसनिनां प्रसक्तः पन्थाः । तत्त-
स्मात्कारणात्, सध्यगवैपर।त्यन, विधिभक्तिपूर्वमुचितस्व कथ्य-
स्तवस्य व्यापने वपदेशे, आतप्रतिज्ञाऽऽख्यानमिहस्थानस्य सुस्प-
कस्य मुक्तमहानि विना परं दूयनं बन्धं न विज्ञां न ज्ञानीमः ।
विनोक्तिरहङ्कारः ॥ १३ ॥ प्रति ।

मित्रस्यानुपदेश्यताऽऽशङ्का-

नार्शनाऽनुमतिर्दोषपरिणतिर्येषैर्धर्मदुपपन्नतां,
संवासानुमतिस्त्वनायतनतो दूरस्थितानां कथम् ॥
हिंसाया अनिषेधनानुमतिरप्याह्लासितानां न यत्,
साधूनां निरवधमेव तदिदं कथ्यस्तवश्रवणम् ॥ १६ ॥

कथ्यस्तव हिंसाऽनुमतेर्येव विशेषाभावात् सामान्याभाव इत्यनु-
शास्ति भगवाः पूजादेशेनाद्वहो जीवाः मन्मदंशं नैर्मन्मदासाध-
चारिण्यपत्त्या सिद्धिर्लौकिकमत्यासतमिति प्राक्कथना पूजा कर्त-
व्येति द्वापरिणतेः स्थैर्यधर्मदुपपन्नतां उद्यमं कुर्वीषानां
साधूनां नार्शनाऽनुमतिर्नैवति, उपदेशकत्वात् हिंसाया अ-
धिषयत्वात्, संवासानुमतिस्तु अनायतनतो हिंसायतनाद् दूर-
स्थितानां कथं भवति ? । पुण्याह्लासितमन्मदानायतनमिति
वन्, तर्हि सन्नवसरणस्थितानामनायतनवर्तित्वप्रसङ्गः । न चे-
वशुद्धेऽपि स्तुतिनिरवधकारणात्तोऽवस्थानमनुकूलं साधूना-
मिति विधिष्यन्वाद्यर्थमवस्थाने नोक्तदोषः । आह्लासितानां
क्रमाद्विरोधोपदेशाद्याह्लासितानां हिंसाया अनिषेधनानु-
मतिरपि यद्यस्मात् भवति, तत्तस्मात्कारणाद्दं कथ्यस्त-
वस्य श्रवणेन माहात्म्यप्रकाशने साधूनां निरवधमेव शुभा-
नुगन्धिकादिति निष्कर्षः ॥ १६ ॥

कश्चिद्वाह-सातन्त्र्येण साधवः किं न कुर्वन्ति, कथ्यस्तवो यदि
साधूनामनुमोद्यस्तदा तेषां कर्तव्यः स्यादिति चेत्किमिदं क-
तन्त्र, साधने प्रसङ्गापादनं वा ? । नाहः साधुकर्तव्यः, तस्याना-
भिमतत्वेनासाध्यावदन्य एवाह—

साधूनामनुमोद्यमित्ययं न किं कर्तव्यमर्थादिकं,
सत्यं केवलसाहचर्यकलनाभिष्टानुमानमप्ययम् ।
व्याप्तिः काऽपि गता स्वकृपनिरवधारावुपायेतत्त्वं,
वलीरस्यैव बुधा वृत्तिवृत्तेन नह्लासितं रतिः ॥ १७ ॥
साधूनामनुमोद्यमात्रमिति हेतोः साधूनामवधि किं कर्तव्यं,
यद्यनुमोद्यं स्यात्कर्तव्यं स्यात्, न च कथ्यमस्ति, अतो वातु-
मोद्यमिति विपर्ययपर्यवसानम् । तथा चैतत्कर्तव्यकृतान्निष्ठप्रधा-
दिहेतोः रत्नानुमोद्यमसिद्धेः रत्नयोः । अत्रोत्तरम-सत्यस्य; यत्तत्त्वाऽऽ-
पाततः प्रसङ्गं कुतः, परं केवलव्यय साहचर्यस्य कथनान्न पुरस्कर-
णादनुमानमप्ययं प्रसङ्गापादननिष्ठान्, नेष्ट, न हि साहचर्यमात्रं व्या-

प्तिः, वार्थिकवद्वाहोत्तरेण्यत्तोरपि तत्प्रसंगान् । तथा च तर्कसूत्र-
व्यापकसिद्धेर्मुहुरीयसिद्धदोष इत्यर्थः । यद्यनुमोद्यं तत्तत् कथ्य-
म, निवतसाहचर्याद् व्याप्तिरस्यैवैकवाह-व्याप्तिः कापि गतसिद्धे
नष्टा, कस्मात् ? ; स्वकृपनिरवधारात् स्वकृपनिरवधारावुपाधाः,
यत्र साधु कर्तव्यत्वं तत्र स्वकृपतो निरवधत्वं, यत्र च तत्त-
नुमोद्यं तत्र स्वकृपतो निरवधत्वंमिति नास्ति कारणे विहितानां
वर्णविहापदानां नपुंसकारादीनां संवत्सवलम्बनादीनां वातु-
मोद्यत्वेऽपि स्वकृपत्वनिरवधत्वात् । तथा वानौपाधिकसहचार-
कृपव्याप्यभावात्सुखीयत्वं वक्ष्यते । इति भावः । एवं च
शुष्क एव वलीवद्वत् तर्के मुक्तं प्रवेशयत उपहासमाह-तत्त-
स्मात्कारणात् देवाह्लासितं वीर्यविकृतं तव तर्क रतिः बुधा, त्वदुगत
शक्त्यभावात्, कथं ? ; ह्रीवस्य वृत्तिवृत्तेन इव कान्तारसं-
मये इव : न च विद्यामुक्तसुखनमाह्लासितं प्रागसीमाव्यभि-
नयति । यतस्तुक्तम्—“ वेदयानामिव विद्यानां, मुक्तं कैः कैः
सुमित्तव । इत्यप्राहिणस्ताम्रा, द्विजाः सन्ति न सन्ति वा ”
॥ ११ ॥ इति । किं च—अत्रैककादीनामकचलाद्याचारस्यानुमो-
द्यत्वेऽपि तदकथ्यव्यात्तु सूत्रनीत्या व्यक्त एव दोषः । य-
दाहं—“ ओ विदुश्चानि वया, एतेण अत्रैवलोचो व संहरद् ।
तेषु हू दीर्घाति परं, सर्वे वि अतं जिज्ञासाप ॥ ” । इति ।
प्रति० । इत्यं० ।

अत्र हरिजङ्गुरिः । यदि नाम यतिना संचारणतो कथ्य-
स्तवः संपाद्यते, तदा साह्लाद्व कस्मात् न कियते ? , इत्याह—
स्वभाह—

सकला उ कसिणसंमय-द्वन्नाजार्वाहं षो अयं दृष्टो ।
गम्यद् तेततिगीर, भावपडाणां हि मुखलं चि ॥ १४० ॥
साक्षात् स्वयं करणानः पुनः, कृत्स्नसंमयस्य सर्वेषां प्राणव-
विरतिः, द्रव्याभावश्च निष्परिग्रहत्वेनार्थासत्ता, कृत्स्नसंमय-
भावी तान्त्रास । पाठात्तरैव—“ कृत्स्नसंमयस्य तान्त्रासत्तायाः ”
तत्र कथ्यमात्रोऽपानात्वं कथ्यस्तवस्येति । नो नैव, अयं द्र-
व्यस्तवः, दृष्टोऽजितमो, वतीनां विधेयतया इति । गम्यतेऽव-
सायतो कथ्यः ? , तन्वाक्षित्या प्रागमनीया । तन्मे हि साधूनां स्ना-
नादिपरिहारप्रतिपादनपरं, निर्गन्धताऽजिनाशकं च । युज्यते च
स्वयमकरं द्रव्यस्तवस्मेति।काह च—भाषप्रधाना प्राधपुजापरा,
न द्रव्यप्रधानाः, हिंस्यस्मादर्थे । मुक्तो वतवो, अवलीनत्वतो प्रा-
वत एव पूजा तेषां युक्ता, तदजिनां वारत्वं पुनर्मात्रं बन्ध । इति-
शब्दो वाक्पार्थसमाप्ति । इति पाथार्थः ॥ ४० ॥

केषां नर्हि द्रव्यस्तवस्य साक्षात्करणमित्यत्राह—
एष हि तो अम्ये, ये चम्यहिगारिणो उ तर्हि तु ।
सकलं चियं विषयको, जावेगतया जतो भणितं ॥ १४१ ॥
एतेभ्यो मुनिभ्योऽन्वेऽपरे, ये इत्यवोत्तरस्म्यं पुनरर्थस्य मुश-
व्यस्य संवधात् वे पुनः चर्माधिकारिणो धार्मिकाः, तेषां तु त-
यावत्, साह्लाद्व च स्वचरणतोऽपि, विवेको विधेयतया
ज्ञानव्यः । कथ्यस्तव इति प्रकम् । कथ्यमित्याह—भाषाङ्गनया शुभ-
प्रावकारणतया, जावस्तवाङ्गनया वा, इहाये शाल्मप्रमाणतया-
पदिष्टाह-यतो बह्मसाकारणाद्, प्राज्ञितममिहितं नियुक्तौ इति
साथार्थः ॥ ४१ ॥

अज्ञानिनं तदर्थमाह—

अकसिधयवचपार्थ, निरपाविरयाप एतं सखु जुचो ।

संसारपयमुकरणे, दम्भस्तथै कृदिद्विहो ॥ ४२ ॥

अकृत्स्नवपरिपूर्णे, क्षयं प्रवर्त्तयन्ति विदधति वे ते अकृत्स्न-
प्रवर्त्तकाः, तेषाम् । अत एव विरताश्च ते निवृत्ताः स्मृतादिवि-
शेषेभ्यः प्राणातिपातादिभ्यः, अविताश्चानिवृत्ताः स्मृता-
दिविशेषेभ्यस्तस्य एवेति विरताविरताः, तेषां । एव दम्भ-
स्तथः । अमुद्वचारेण भिन्नकर्मम् । युक्त एव संगत एव । कि-
फनोऽयमित्याह—संसारं प्रथं प्रत्युत्पन्नं करोतीति संसारप्रत-
मुकरणः । इह व विशेषणस्य परनिपातः सिद्धेनाचार्य इत्या-
द्यादि न दुष्टः । बुद्धिजायप्रत्ययाद्वा संसारप्रतनुताकरण इति
दृश्यते । ननु कथञ्चित्त्वावयवता सहोपवेशनानाधरणीयत्वात्स्य
कथं संसारप्रतनुकारित्वमित्याहृक्ष्याऽऽह—दम्भस्तथे आश-
रणीयतया आपत्तिमुचिह, कृपद्वयान्तोऽवयवनान्नातमस्तीति ।
तत्प्रयोगश्चैव—सदोपमयि स्वरूपे वद्दु शुक्तगुणान्तरकारणं
तदाश्रयणीयं, यथा कृपजननं, तथा व दम्भस्तथ इति दृश्यते ।
दृष्टान्तद्वारेण प्रत्यया नु प्राणवत् । इति भाषार्थः ॥ ४२ ॥

अथ “अकस्मिन्पवचबाणं” इत्यत्र भाषार्थो पुण्यादिवेव
दम्भस्तथोऽभिहितः, इह व प्रकरणे जिनमयना-
दिरस्तावुक्तः, तत्कथमिदमिदंस्ववाराधनं समा-
दित्वेत्सदाशुक्लं परितरकाह—

सो खलु पुष्पाईओ, तत्पुत्रो न जिनजवणमई वि ।
आईसरावुत्तो, त्वयमावे कस्त पुष्पाई ॥ ४३ ॥

व दम्भस्तथः, अमुद्वचारेण, तस्य व प्रयोगो इहोपिबन्धते, पु-
ण्यादिक एव कुसुमधूपदीपप्रभृतिरेव, तत्र “अकस्मिन्पवच-
बाणं” इत्यत्र अनुर्दिशितस्तत्कथमिदंस्ववाराधनं, अतोऽभिहितः,
“इत्यन्तद् पुष्पाई, संतगुणुकिचानाज्जा” इति प्रकथयति
तत्प्रादुर्भावात् । न वैव, जिनमयनाद्यपि जिनप्रवचनप्रभृति-
रपि । इह प्रकारः प्राकृतशैलीप्रभवः । अयिरावद्ः अमुद्वच-
बाण्येनोक्त इति किञ्चानिर्लक्ष्यार्थः । इहाङ्गेषु समाधिना—आ-
दिशब्दाह—“इत्यन्तद् पुष्पाई” इत्यवोपवन्ताडुको भगि-
तः, जिनमयनादिकम्भस्तथ इति प्रकथः । विपर्यये बाधक्याह—
आदिशब्देन जिनमयनादीनामनभिधानं वेत्, तदा तेषामक-
म्भस्तवत्वेनाकरणप्रसङ्गात् । अत्राथ जिनप्रवचनशब्दाद्यमात्रं
कथं ?, न कस्यापि । पुण्यादिः कुसुमपुष्पादिहैवस्तथः
स्वाभिधिव्यवत्वादिभि भावना । इति भाषार्थः ॥ ४३ ॥

अनु जिनमयनादिकम्भस्तथो प्रवतु, किं त्वसाधारणे
वर्तमानिद्वस्तत्कथं भावस्तथो दम्भस्तथानुगतः ?,
इत्याशङ्क्य परितरकाह—

खलु त्वेष व मुषिणो, पुष्पाहनिवारणं कुंमं अत्ति ।
अत्ति तयं सयकरणं, पट्टच्च नऽपुण्योपयाई वि ॥ ४४ ॥

अन्विति परमताशुक्लभावं, त्वेष व मध्ये, वच विरतानां क-
म्भस्तथश्च आध्याकरणमुपदिष्टम् । मुनेः साधोः, पुण्यादिनिवा-
रणं कुसुमपुष्पादिनिषेधनम्, पट्टच्च स्वकम्, नास्ति चिद्यते ।
वतस्तथोक्तम्—“छाज्जीवकायसंजमे, इत्यन्तयं सो विकज्ज-
कसिणो । सो कसिणसंजमविक, पुष्पाहं व दम्भंति ॥ १ ॥”
अतः कथं पूर्वोक्तदम्भस्तथानुमोदनमधिधाने प्रवहन्त्युपते
साधोः सङ्गत इति परमतत् । समाधिभ्येव—अस्ति चिद्यते, तद्
मुनेः पुण्यादिनिवारणम्, केवलं स्वचक्रणम् जात्वना पूजा,
६०२

विधिभावं, प्रतीत्याश्रित्य, न पुनरनुभावाद्यपि पुण्यपुजादेर-
नुमतिविधापयमनुतिक्रमपि प्रतीत्य, अपितुतद्दः अमुद्वचार्थः ।
इह वद्व्यावायेनाऽपि विशेषेण दम्भस्तथं प्रति साधोर्विधा-
पनमनस्युपगतं तथाऽपि दम्भस्तथं फलस्वरूपकथनद्वारेण त-
दुद्देशिभवते, न पुनः साक्षात्कारेण । यथा—स्वं जिनमयनं कुत,
तथै व अस्मि ज्ञान, सुखिको वद्दु, अलमनाथ, इत्यादि
विभाषा । नष्टोऽयं स्वचक्रणस्तथ कारणञ्च व महात् विशेषोऽ-
स्ति । इति भाषार्थः ॥ ४४ ॥

अथ दम्भस्तथवसानुमोदनं साधोर्मुक्तं, आपकैस्तस्य
समाधितत्वात् । कारणं त्वयुक्तं, आपका-
भावात्, इत्याहृक्ष्याह—

मुम्भे व वहररिसिण, कारवणं पि हु अशुद्धिमयमस्त ।
वायगयिमु तदा, वयगया देसणा वेव ॥ ४५ ॥

द्व्यते समाकारयते आशङ्क्यकर्मिषुको, वरावरो युक्तवन्तर-
समुच्चयार्थः, वैरञ्चिणा वैराग्निमानुमिपतिना, कारणमपि
इहोर्विधापनमपि, न केवलमनुमोदनं, यद्भवतामनभिमतं कारा-
पणं, तदपीत्यर्थः । हुवोक्त्वाल्लहरे । अनुष्ठितमासेवेतिवत्,
अस्य पुण्यादिदम्भस्तथस्य । वतस्तथोक्तं, आपादेसरोऽ वेता,
पुरि पनीवा हुवासणदिगामो । गणवत्तममवहता, वदरेण
महापुसावेण ॥ १ ॥” किंल्लहदा भगवाद् वैरस्वामी पुरिका-
भिजानायां नगरीं विहरति स्म । तत्र व तदा अमयोपासके-
बुद्धोपासकैश्च परस्परस्पर्धया स्वकीयदेवानां मान्योपपा-
नि विधीयन्ते स्म । अथैव व बुद्धोपासकाः पराजयन्ते स्म । राजा
व तेषामनुकूलः, तत्तत्पुण्योऽभ्यर्त्थितः, तेन व अमयोपासका-
नां कुसुमानि निवेदितानि । पुण्यचानिने व तदभावात् आशङ्क्य
विषयताः । अत्राहृक्ष्याह वेरस्वामिमुसुदित्वा, अभित-
न्तश्च—“वदि पुण्यानिर्णयैः प्रवचनमपञ्चान्यते, तद्वनया यूप-
मेव वद्भवति तज्जानीयेति” । ततश्च समुत्पन्नं मादिभ्यां नगरी-
प्रगमद्गवावत्, तव व हुताशनं नाम वन्तरयुद्धम्, तदारामे प्रति-
दिनं पुण्यानां कुम्भं भरयन्ते । तत्र वेरस्वामिनः पितृसुहृ-
न्तकोऽनवत्, स व प्रगवन्त्युपदम्भं ससंज्ञमवादीत्—किमाय-
मनप्रयोजनम् । ततो प्रगवानुवाच—पुण्यैः प्रयोजनमस्ति । ततो-
ऽसावुवाच—अनुग्रहो नो शुद्धीतेवामि । अगवानादिवोद्-वञ्जी-
त एतानि तावद् भूयं वाचक्याहमागच्छं, ततः समुत्पन्नं
हिमवन्महागिरीं शीघ्रेतथाः समीपे जगाम । शिवा व ये-
स्वाचनान् तदा पणं चिच्छिदे । ततो वन्तिता तदा तेन निम-
ग्नितः । तत्र शरीरंवा हुताशनमूमाजगम । तत्र व तेन विमा-
नं विरचितम् । तत्र पुण्यकुम्भं क्षिपत्वा युष्मकदेवोपापपरितुतो
क्षिप्वेन गण्यवेगीतिनादेवामरतस्तमापुष्पमहेश्वर्यः । पुरीमा-
गतवाह । दूतीचवर्गिकाश्च युष्मकनिवापाकीर्णमाकाशमवक्रो-
क्थं चित्तक्यामासु—अस्माकमिदं प्रतिद्वयं देवा विधित, इत्यर्थ-
माह्य स्वकीयावतनेन्यस्तद्विनिमुक्तं निर्गतवन्तः । प्रगवोस्तु
देवसमुदाचपरितुतो जिनवत्तममगमत् । तत्र व देवा महरान्
महिमानमकारुः । जिनरासनं प्रति व क्रोक्षसातीच बहुमानः
समाजमि । राजाऽपि आवर्जितः अमयोपासको ववुवेति । तथा
वाचकमग्रेण वाचकः पूर्वोक्तोऽभिधीयते । स व श्रीमानुमा-
वतानिनामा प्रवर्त्तनीकः प्रकरयञ्जगतीकः कोऽभाव्यः सुम-
सिकोऽनवत्, तस्य प्रकरणेषु, तथेति वाक्योपदेष्टे । स व

वाक्यस्यादौ इह्यः । एतच्छाब्द इत्यस्त्वविषया देशना प्रक-
पया । तथा हि—

“यस्तुल्यमयोमिपि कुर्वी, कुर्याद्वाप्यस्यैकपुत्रमपि ।
अस्यां परमशुद्धयः, पुत्राणां तत्रैकस्तुल्यः ? १ ॥”

तथा—

“जिनमयं जिनविम्बं, जिनपुत्रां जिनमतं च यः कुर्यात् ।
तस्य नरामरशिष्यस्य—फलानि करपुत्रवस्थानि ॥१॥” इति ।
अनया हि देशनया भोता द्रव्यस्त्वयं कारिता प्रवति । ततो
वाचकमुक्त्यवधारि कल्पस्त्वकारणमस्तीति भावः । चेन्निति
समुक्त्यवधारः । तथैवं स्वयंकरणमेवाभित्य पुण्यादिनिषेधनं सा-
ध्यां, न पुनरमुमेकनासपीति प्रकृतमिति । इह च कथं व्याचारेण
यैराहारणतो इत्यस्त्वकारणं साधोराविशेषेण विधेयतया
ह्येतन्म, तथाऽप्यवधारिकमभेदमिह स्वसेयम्, चन्वनकनिर्मु-
क्त्यां तस्य सम्भ्रमपरिणामाद्भ्रम्यन्तयोपादिष्टत्वात् ।

तथाहि—

“नीया बालविहारं, चेइयनाथं च नञ्जिजालानं ।
विगहेसु य पमिचंयं, निहोसं चोइया वैति” ॥ १ ॥

तत्र चैवमज्जंकि प्रत्युक्तम्—

“चेइयकुलगणसंघे, भ्रमं वा किं पि काउ निस्त्ताणं ।
अइया वि अउजयहरं, तो सेवेती अकरणजजं ॥ १ ॥
चेइयपुत्रा किं बह-रसामिणा मुणियपुत्रवसारिणं ।
न कथा पुरियाइ ततो, मोक्षजं सा वि साहूणं ॥ २ ॥”

इह चायं समाधिस्तथैवाऽयः—

“ओजावणं परेसि, सतिथउत्तमावयं च यउज्जं ।
न गणुति गणमाणा, पुत्ताभियपुत्तामहिं च ॥ १ ॥”
(गणमाणा सि) आत्मस्वनानि गणयन्तः । अपवाइतन्तु स्वयं
करणं कारणं चातुमतमेव । यतः कल्प उक्तम्—
“सोत्तेह मंभकलप, इपरे चोवंति तंनुमाईसु ।
अइ जोइति सांभिससु, अणियउकमिति वींसात्ता ॥ १ ॥”
(मंभकलप सि) मङ्गलफलादीन् मङ्गलफलकानि निर्वाह-
हेतुवैद्यानि । तथा—

“अन्नामाये जयणा-ये मगनासा प्रवेउज मा तेण ।
पुत्तकथा च यणाई, इसि मुणसंमवे इइरा ॥ १ ॥
अइयकुलगणसंघे, आपरियाणं च पक्खण सुए य ।
संवेउसु वि तेण कये, तवसंजयमुजसंमवेण ॥ २ ॥” इति ।
तथा वाचकमुक्त्यवधारि कल्पस्त्वकारणमभिधानायैव देशना ;
फलाभिस्तु स्वत एव तत्र प्रवर्तते ; बाहू पुत्रः साक्षात्
परप्रवर्तनाय सा कथात्वा साक्षादेव तत्र तत्प्रवर्तनमपि वि-
धेयं स्यात् । तथा च—“चैरसाभिचरितावलम्बनरुच पुष्ट्यमेव
स्यात्, अपुष्ट्यं च नस्यावेदितमिति । द्रव्यस्त्ववादिभावकप्रम-
रूपं च चतुर्थमोसमर्थस्यैव शिष्यस्य विधेयम्, अन्यथा
आरम्भेषु प्रवर्तनदोषसंभवात् ।

अइ च—

“अइममिपिउत्तमये, उउजइ तदेसणं पि चाहूणं ।
तदिहमोसमिपिनीसी-फत्तं पि कायाणुक्कंपट्ठा ॥ १ ॥” इति
माध्यायः ॥ ४५ ॥ पञ्चा ६ विंश ॥ ३ ॥

अतु यदि कल्पस्त्ववानुमतिर्भावस्त्ववधारणायोपपन्नते तदा
द्रव्याच्चैव कार्यं नापेक्षते ? तत्राह—
दुर्गं परिप्रेक्षते न तु तृणं साक्षादशुभ्योपचये,

कल्याणानुपतिमश्रुत्यपि तथा भावस्तथो न त्विवाहम् ।

इत्येवं शुचिशास्त्रतत्त्वमविदन् यत्किञ्चिदापादन्यं,
किं यथाऽसि पिशाचकं । किमयथा किं वातकी पातकी ? १२५
(दुग्धमिति) सपिष्टृतमयोत्पत्तये दुग्धं स्तारमपेक्षते, स्तार-
रादेवाव्यवधानेन सपिषि इत्ययमालस्योपलम्भात्, न तु दु-
ग्धम्, गद्याम्यवहारं तथापरिणम्यमानमपि व्यवधानात् । तथा
भावस्तव उपाचितावयविशालीनो, द्रव्यार्चानुमतिमश्रुत्यपि स्वा-
भाववभूत कारणमुक्तयाऽपेक्षते, न त्विमां कल्याणो, व्यवधाना-
त् । अत एव द्रव्याभिनकारिकाशुभासेन प्रावामिनकारिकैवानु-
ज्ञाता साधुताम् । प्रति० ।

द्रव्यार्चां—

द्रव्यार्चायवसम्भवे न हि मुनिस्त्वतुं समर्थो जलं,
बाहुर्ध्यामिष काष्ठमथ विषमं नैतावता आनकः ।
बाहुर्ध्यां भवतारि तर्तुमपटुः काष्ठोपमां नाश्रयेत्,
कल्याणोमपि विमतारकगिरा भ्रान्तीरनासादन्यम् ॥ १२६ ॥

(कल्याणमिति) अत्र जगति बाहुर्ध्यां जनं तर्तुं समर्थः
विषमं सकण्टकं काष्ठमपि मुनिर्मुञ्जन् मयज्जलनरण्यक्रमः,
तर्हि नैव कल्याणमवलम्बते, स्वकपनः सावधानावास्तव्याः सक-
पटकाष्टुस्थानो वाया अवलम्बनायोपाह । नैतावता कुशुधादि-
होषेण स्वीकृत्यमविदन् भावकः बाहुर्ध्यां प्रवतारि संसा-
रममूत्रं तर्तुमपटुः सन् काष्ठोपमां विषमकाष्ठमुत्तमां कल्या-
णामाश्रयेत्, किं कुर्वन्, प्रतारकस्य गिराऽपि भ्रान्तीः विषये-
वाह अनासादन्यं समानुवृत्तं, तदा न तु स्वीकृत्यापरिज्ञाने
स्वात्स्व तदनाश्रयेण मुग्धस्येति भावः ॥ १२६ ॥

अज्ञीणाविरतिज्वरा हि शुद्धिणो कल्पस्तव सर्वदा,
सर्वमेव कटुकौषधेन सदृशं नानीहृष्टाः साधवः ।
इत्युच्चैरधिकारिभेदमविदन् बालो हृष्टा स्त्रियने,
नैतस्य प्रतिमाद्रिधा त्रयशतमुक्तिः परं विद्यते ॥ १२७ ॥

“अज्ञीणेत्यादि” हि निश्चितम्, अज्ञीणोऽविरतिरेव ज्वरो वेधो
न तथा, शुद्धिः, उपायहरिणा कटुकौषधेन सदृशद्रव्यस्त्वयं
सर्वदा स्वेच्छन्, अनीहृष्टा अज्ञीणाविरतिज्वराः साधवो न स्वे-
च्छन्ते, न हि नीचैरधिकारिभ्योऽप्येवं रोगवाक् सेवन् इति लोके-
ऽपि सिद्धमिति इत्युच्चैरतिशयेनाधिकारिभेदं मलिनारम्भं तदित-
राधिकारिविशेषमविदन् बालोऽज्ञानी हृष्टा स्त्रियने सुधां कटु-
कुरुते । एतस्य प्रतिमाद्रिधः प्रतिमाशब्धोः परं केवलं मुक्तिर्न वि-
द्यते, प्रवचनाधीन एकत्राश्रयान्वयो योगदानस्य निष्फलस्यम् ।
तत्तु कमाचारे—“विनिगच्छसमावर्धेणं अण्णाणं णां भइह समा-
हि” इति । अत्र प्रत्ययवतिष्ठन्ते—ननु यतिरस्य कक्षासाधिका-
रि, यतः कर्मजलक्षणां व्याधिरको ह्यारोपि यतिस्तुष्टयुधयोः, अतस्ता-
किंसाऽपि पुत्रादिश्रुत्या समर्थं नवति, नतो यद्यस्याधिकारस्ततः
कथं पुनस्तव प्रतिविद्यः—“स्नानमुज्ज्वेनाभ्यङ्ग-नञ्जकशादिसं-
स्क्रियामा गम्यं मादयं च धूपं च, स्वज्जतिं ब्रह्मचारिणः १२१” इति
बचनान्मुनेः स्नानपूर्वकत्वादेवाभेदस्य तस्मिन्नाधिकारः । नैयम्
भूतायस्यैव तस्य निषेधात् । बहिः कतिः सावधानि-
वृत्तस्नतः को दोषा यत् स्नानं कृत्वा देवतात्वेन न करोति ?
बहिः हि स्नानपूर्वकत्वाच्चैव साधुधर्माः स्यात् तदाऽलो

योगेषु मथिधानतो भूतवर्ती स्वाक्रावयकौ ह्ययम् ।
 आचारिद्विनिवारणोचितगुणा ह्यप्यत्र हिंसासि-
 र्भूदानां मरती शिखा सल्लु गले जम्बोदधी यज्जताम् ॥३४॥
 (सत्तन्त्रेति) सत्तन्त्रे सत्तात्वे षडः पूजापूर्वापराष्टौभूतो
 “इदमित्यभिधायमपणम्” इत्यादिनाऽभिहितो द्वायिकादिक-
 विधिरस्तस्मिन्मन्त्रे, येषु च अर्थस्य मुद्रा च किंवा च तल्लस-
 णेषु योगेषु, प्रमिधानतो, हि निश्चितस्य, जम्बं कम्बस्तवः प्राच-
 यः स्यात्, अज्युद्धमिच्छयहेतुबहुकरपञ्चासहा-एतदिह आ-
 चयः सः सवृद्धिणा अम्बफलमिह परममभ्युदयविधिस्ता निव-
 मादपवर्गतकवीजमिति । हि निश्चितमत्र द्रव्यस्तवै, जिनविरह-
 प्रयुक्तचित्तबाधपलिकृपाया आचारद्विनिवारणोचितो मुखो
 यत्र तादृशाऽपि हिंसासिः, सा चक्षुः सुदानां विपर्यस्तानां
 जम्बोदधी संसारसमुक्ते मज्जतां गले मरती शिखा । सज्जतां हि
 पापानां गले शिखारोप षड्वित्येति सममलङ्कारः । “समं बो-
 म्पनबाद्धं वांगं, बहि संभाषितः क्षत्रिज्” ॥ इति काव्यप्रकाशकारः ।
 इहं सुनय विचारणीयम्-आचारपदः स्तवशब्द इव भावोपपत्तौ
 बहुराश्वभारिप्रमेवाचष्ट इति कथं द्रव्यस्तवै प्राचयकपदप्रवृ-
 त्तिः, कम्बस्तवशब्दस्यैव प्रवृत्तौचित्यात् । बहुराश्वो लौकिक-
 योगे प्रसिद्ध इति श्वावर्णेन प्राचयपदयोगः प्रकृते प्रवर्तयि-
 यत्र, तदिह स्तवशब्दोऽपि स्तुतिमाने प्रवृत्तौ प्राचयार्थयोगेन
 प्रकृते प्रवर्तताम्, “संलगुणकिञ्चनार्थे” चि निरुक्तिस्वार-
 स्यात् । मुख्यप्राचा ह्यनजनकम्पयापारम्भाय शकस्तवपदं भावप-
 दयोग आक्रान्तातिपत्तिकृते विशेषे एव पर्यवसायवतीति त-
 त्कारणे कम्बस्तवपदप्रवृत्तौचित्यं युक्तेति चेत्, तदिह “बहुराश्व
 षड्वि जयमिदं” इत्यागमात् भावयकपदस्यागमे आरिष एव
 प्रासङ्गेरूप्य स्तवपदप्रवृत्तौचित्यमिति हेतुवैतदशक्त्यामे बो-
 गशब्दस्य प्रयोगः प्रानुबन्धात् । भावपदपर्यवसानेन बीतरागहेत-
 वप्रवृत्तौ पर्यवसानमिति तु युक्तम् । आह च- “हेतो-
 र्हेतुनैत-ब्राह्मणि कर्तव्यमित्यलं श्रुतः । अग्निहानः बन्धु भावः,
 स्वाभाव इति शिष्ये तदुद्देशः” इति हेतुतोद्देशेन त्यागत्वमिच्छयत
 आत्मोद्देशेनैव हेतुत्वं बीतरागत्वमिति रागास्तमर्पितस्य स्वा-
 मनुपुनयनत्वात् । योगास्तु हेतुतात्वं मन्त्रकरणकद्विनिष्ठफलभ-
 गित्वेनोद्देश्यत्वम्, अतश्चतुर्थी विनाऽपीच्छादेवेतत्वं, द्विनिष्ठ-
 फलं स्वतात्पर्यतो न बाधजम्बस्वर्गकपफलाभ्यवकर्तव्यत्वात् । न
 च मन्त्रं विनेच्छां स्वाहेत्यनेन त्यागे हेतुतात्वं न स्वादिति वा-
 क्यम्, मन्त्रकरणकस्यानापत्तौभावात् हेतुतात्वं, स्वाहेत्यन्व-
 श्यतस्त्वैव प्रकृते मन्त्रत्वात् । पित्रादीनां स्वधत्वात्वागे हेतुता-
 त्वम्, न तु प्रेतस्य, तमापदेतिव तदा त्यागाग्राह्यात्, अपि तु हेतुता-
 त्वं च ब्राह्मणपठितस्त्वमन्त्रात् ब्राह्मणाय स्वाहेत्यनेन ब्राह्मणाय
 त्यागेति स्वाहेत्यस्य न ब्राह्मणस्त्वहेतुत्वं, तत्रिताऽपि प्रति-
 प्रहमात्रादेव तत्सत्त्वसंभावात् । जहदजनकत्वेन वा त्यागो
 विशेष्यः, स्वाहेत्यनेन ब्राह्मणाय त्यागो नादृष्टहेतुः, पामरेण
 मन्त्रं विनाऽपीच्छाय त्यागे ईश्वरस्य हेतुतात्वं, मन्त्रकण्ठकं त्या-
 गान्तरत एव उद्देश्यत्वं उद्देश्यतावच्छेदकावच्छिन्नोपलब्धकं,
 केवलमैन्द्रया हेतुतात्ववराणाय विशिष्टत्वेनोद्देश्यत्वाद्दिशिष्टस्यै-
 व हेतुतात्वादिस्थाः । तल्लक्षणपलमात्रम् । योगिनामुपासनी-
 याया बीतरागहेतुताया एव प्रसिद्धेरद्वह्मरत्नकारात्मकस्यैव
 तल्लक्षणपलमं कुतोऽपि कविपदात्मासंभावात्, सारगेभ्यरे-
 ततायाश्च रागविहितैरेवाभ्युपगन्तुमर्हत्वात् । बीतरागोद्देशेन

कृतास्त्वमन्त्रार्त्तमेषोऽभ्यवसायात्तुष्टिफलाभ्युपगमे तु मन्त्र-
 करणकोपासनेतिकर्तव्यताद्वयनयमेव हेतुतात्वमिति युक्तम् ।
 संसारिरेवमर्थं च हेतुतात्वमन्त्रकर्मोत्पत्त्यर्थं, संसारिणु संसार-
 गतिनामितरेषु चेतरेषां भक्तिः स्वरससिद्धेति तु योगतत्त्वमभि-
 द्यम् । तदुक्तं योगार्थिसमुच्चैः “संसारिणु हि हेतुः, प्राक्सि-
 त्वावगमिनाम् । तद्वर्तेते पुनस्तत्त्वैः, तद्वर्गीताद्यवगमिनाम् ॥१॥”
 इति स्वाहास्वभावतत्त्वस्यैव मन्त्रमस्मिन्मन्त्रमपि नैकान्त्रः, म-
 न्त्रत्वात् नमःपदस्यापि तत्त्वभ्रमणात् । तदुक्तञ्च- “मन्त्रमन्त्रावरु-
 तथा, प्रणवनमः पूर्वकं च तन्नाम । मन्त्रः परमो हेतोः, प्रणनाद भागे
 ह्यतो मियमात् ॥१॥” इति । भीमांसकस्तु इच्छादिभ्येतनस्य सतो-
 र्थिन हेतुतात्वं, तत्किं हेतुमादेशितचतुर्थ्येतद्वर्तिहेतव्यम् । ब्रा-
 ह्मणाय च दद्यादित्यादी ब्राह्मणार्थहेतुतात्ववराणां हेतुमादेशि-
 तेति । हेतुना हेतुः, तेन यत्र भागे द्विविधं वा चतुर्थ्येतद्वर्ति-
 हेतव्यता बो बोधितः स तत्र हेतुता । हेतुः द्विविधं मन्त्रोत्पादौ
 हेतुतात्त्वित्तविधानादिभ्योऽस्य हेतुत्वार्थः । हेतुतात्वमत्र च-
 तुर्थ्येतद्वर्तिहेतव्यत्वमेवेति नाम्नोऽभ्यवसायः । इच्छा स्वभा-
 रेत्यादौ तु चतुर्थ्यो हेतुमादेशितचतुर्थ्येतद्वर्तिहेतव्यत्वार्थः ।
 इच्छापदं स्वपरादृशनिर्देश्यत्ववदिच्छावद्वक्तव्यता इति वाक्या-
 र्थः । अत एव ब्राह्मणाय स्वाहेत्यादि न प्रयोगः, स्वाहादिपद-
 योगे हेतुतात्वतुषां एव साधुत्वेन ब्राह्मणार्थमिच्छाहेतुतात्वमा-
 भावात् । तत्र हि संसारात्मन्त्वोपायकचतुर्थ्यत्वं । एवं दृष्ट्वा स्वप्रय-
 वनमेव, आकाश्याय स्वाहेत्यादिसंप्रदायचतुर्थ्येवप्रायेऽपि “नमः
 स्वस्थितः” ॥ २ ॥ ३ ॥ १६ ॥ इत्याद्युपपदचतुर्थीसंभवः । मन्त्रलिङ्गा-
 हिता च यत्र हेतुतात्वमनः तत्र तत्तत्साधुपुण्यमनदिशान्ते
 तितत्वम् । इत्यनेनैन्द्राय स्वाहेत्येव प्रयोगः, न तु शुक्याय स्वा-
 हेति पर्याभास्तरेऽपीत्यनेन चेतनैव हेतुतात्वम्, अन्मन्त्रं प्रजापतये
 वेत्वादी हेतुतात्वकस्येन गौरवाद्वाक्यभेदप्रसङ्गात् चकारा-
 स्ताव विशिष्टस्यैव हेतुतात्वम्, अन्मिप्रजापतिरन्नां स्वाहेत्येव
 प्रयोगात् । इत्यनेनैन्द्राय “वृतिर्वा हेतुता रक्षा” इत्याद्येनैति चतुर्थ-
 स्तेत्यर्थकं कृतिः स्वाहेत्यादी प्रथमाया एव चतुर्थीविधायात् ।
 अथ हेतुतोद्देशेन किमप्यन्तात् । ब्राह्मणोद्देशात्प्रागवत् पुनो-
 र्हेतुन किमप्यनेन द्विष्वभिचारवराणां सत्त्वन्तम् । तत्सर्वो-
 पाय स्वाभिव्यक्तिरिति सिद्धं हेतुता चैतन्मयमिति चेत् । न । अत्रयो-
 जकत्वात् । तल्लक्षणकिञ्चिदुद्देशोनां किमप्यन्तं न त्वस्योपाधिन्वा-
 च । न हि द्विविध्यानां हेतुतात्वमिच्छादुद्देशेन किमप्यन्तं, किं तु
 स्वमिच्छाफलोद्देशः । शिष्याय गां दद्यादित्यादौ तुद्देशवन्त्येव
 चतुर्थी, इति किमप्यन्तावप्येव इति नातुपपत्तिरित्याह । तत्सत्त्वम् ।
 चतुर्थ्यन्तपदस्य हेतुतात्वं प्राजाभावात्, चतुर्थी विनाऽपीन्द्रो
 हेतुतेति स्ववराणात्, अद्वय कम्बवरावेत्यादी हेतुतात्वप्रस-
 ङ्गात् । “इन्द्रः सहस्राक्षः” इत्येवमादस्य इन्द्रमुपासीतेति वि-
 शिष्यतावत्त्वार्थेनाप्युपपत्त्यात् । इन्द्रादित्यादी कुतपदे-
 नैव त्यागस्य फलहेतुताया बन्धनसिक्तत्वात्, “तिर्यगुपलुप्तकवा-
 र्थहेतुतात्वाभाधिकारः” इति त्रैमासिन्धुस्यैव हेतुतात्वमन्त्रा-
 धकत्वाच्च अवेत्यन्वेयिकाप्रायस्कथा तत्तिष्येतिचित्वात् ।
 दृष्टार्थमेवम्-नित्यं विशिष्टात्मःसंभावेतिहा, एतेनः
 प्रवरकामाभावात्, निजो दृष्टिभूतवाच आर्येवा श्रुतिगुणो-
 ष्याःस्मिन्त्वा येनामन्त्रचरित्युक्तानां दृष्टान्भवयोक्तारवा-
 सप्रयोगां तद्वर्तयैवाणामिति त्रिप्रवराश्रमेवाधिकारो, न त्वे-
 कद्विचतुःपदयोगात् हेतुतात्वमन्त्राधिकावेतिहावेन संप्रदा-
 त्मयोगादिति । एतेन हेतुमादेशितचतुर्थ्येतद्वर्तिहेतुत्वस्यैव

तादृशपदबोधोपपत्त्यर्थेऽपि देवसंवात्, तादृशपदविशिष्टा
इत्यादिभेदेन एव देवता, विधेयव्यत्येकादिपदबोधेऽपि देवतेन
एव देवतात्वे नानाजावात्, तत्तद्वर्गीयासारागामान्येन तेषां
अनुपपत्तत्वाभावेन देवतात्वेऽप्येवात् । न च तथाऽपि देवताशु-
रीराणामानन्त्यम्, बाह्यादिना भिन्नशरीरेषु चैकत्वादिविधिति
बाधम्, चैतन्यसिद्धेः देवतात्वे चैकत्वात्तादृशविशेषोपपन्नो-
त्पत्त्येव चानुगतत्वात् । ईश्वरे च देवतात्वे नानाभावात्, ईशाना-
नेः कर्मणोऽपि जीवभूतत्वेऽपि देवतात्वात्, ईश्वरीयाद्भुतिभूतरी-
शानपरत्वात्, आकाशाद्भुतिभूतिरिति तद्विशिष्टात्तदेवपरंति न्या-
यमाज्ञायाम् । अदृष्टविशेषोपपन्नो देवगतिनामकमोदयो देवताव्य-
वहारप्रयोजकः, तीर्थकरनामकमोदयश्च देवाधिदेवव्यवहारप्र-
योजकः, व्यासनामकप्रयोजकश्च अन्नमपदेवता, नववक्ष्य-
मभिन्नकन्येयः, तद्वपुर्ज्युपचारोपायमादाय संयतानाम-
पि देवतानमस्कारोचितमित्यर्थं संप्रदायाविरुद्धोऽस्मिन्क म-
नीषोन्मेषः । तस्मिन्मतेन-वांतरागोद्देशेन कल्पस्तवोऽपि मा-
न्यव्य भवेति ॥ ३४ ॥

प्राज्ञापद्विनिवारणपुणेन कृतां स्यापनान्नेव द्रव्ययति-

सम्पदष्टिरीयोगतो भगवतां सर्वेन भावापदं,
जेभुं तज्ज्वने तदर्थेनविधिं कुर्वन्ननुष्ठो भवेत् ।
वाहिन्युत्तराणोद्यतो मुनिरिव ज्ञप्तापदं निस्तरन्,
वैषम्यं किमिति हेतुविकलः क्लृप्तं परं पश्यतु ॥ ३५ ॥

सम्पदष्टिः भगवतां तीर्थकृताम्, अयोगतो चिरदात्, सर्वत्र
सर्वस्थाने जावापदं भेषुं तज्ज्वने जगद्व्यापकत्वे च तदर्थेनविधिं
विहितान् भगवत्पूजां कुर्वन्ननुष्ठो न दोषवान् प्रवेष्ट, क इव, क-
म्पापमभ्यतो विहारयोगिकानां निस्तरन्नितरणकामः, वाहिन्यां
नयां तसदधिकार्योचित्ये च तुल्यत्वादेकत्र मित्यर्थः, कारण-
नित्यत्वात्, अन्यत्र नैमित्तिकत्वं च, निमित्तमात्राधिकृतादित्ययो-
पपत्तिरिति । इतिः पश्यतुयोगे, हेतुविकलः प्रत्युत्तरदानासमर्थः,
परं केवलं, शून्यं पश्यतु, दिग्मूढस्तित्तित्यर्थः ॥ ३६ ॥

वैषम्यहेतुमाशङ्क्य निराकरोति-

नो नमुत्तरणे भूनेनियमनाद् वैषम्यमिष्टं यतः,
पुष्टात्मन्वनं न तन्मियमितं किं तु श्रुते रागजम् ।
अस्मिन् सत्त्वबधे वदन्ति किञ्च यऽशक्यप्रतीकारतां,
तेनिन्दापि पिबासि चास्म इति हि न्यायः कृतार्थः कृतः ॥ ३७ ॥

भूनेः नमुत्तरणे नियमनात् संख्यानियमाभिधानात् आकल्प
पूजायां तदभावाद्वैषम्यमिति मिति नो नैव चाप्यं, यतः तज-
मुत्तरणे पुष्टात्मन्वनं ज्ञानादित्थानकारणं, न नियमितं, किं तु
श्रुते सिद्धात्, रागात् रागप्राप्तय इत्यमेव, नवनिर्व्वनप्रा-
सावधातमिषेभ्योपपन्नोऽपि रागप्राप्तनमुत्तरणमिषेभ्योऽपि,
प्रकृतस्य नियमविधित्वोपपत्तेः । द्रव्यस्तपयिषितु शुद्धिर्नोऽपूर्वं
यथेति सामान्यायोगात्, पुष्टात्मन्वनं तु वर्षास्वपि ग्रामाद्युग्रामं
विहारकालमप्यनुष्ठानमिति कस्तत्र संख्यानियमः । तथा च
स्थानाङ्गमन्त्रम्-“वासावासां पञ्चोसविद्यां नो कल्प इति गन्धा-
न बा निमंयीष वा गामाद्युग्रामं दूरजित्तपः । पंचाहिं ठाणेहि
कल्पः । तं जहा-ठाणद्वयाप संजनद्वयाप आरित्तपयाप आय-
रित्तपज्जाववाते बीसेनेज्जा आयरित्तपज्जभाषानं वा बाहिया

वेवाचककरणयापत्ति” । तत्र च मातावादावेकदिनमप्येवपि ब-
हुधा नमुत्तरणं संभवतीति अशक्यपरिहारसमाधिसाधित्वाऽऽ-
ह-अस्मिन्नमुत्तरणे, सत्त्वबधे जहादिषां वैशक्यप्रतीकारतां
वदन्ति तैः अस्मो जहं निन्वामि पिबासि वन्ति न्यायः कृतार्थः
कृतः, सत्त्वबधमात्रस्य निन्दानामुत्तरणसंभविन्नतस्याभयथा-
त् । शक्यं ह्येवं प्रतिभावेऽपि वक्तुम् । अकिंसावर्णभूतपुष्पादि-
सत्त्वबधस्य शक्यपरिहारत्वात्तदुत्तरणे तत्परिहारः शक्य इति
चेत्, नमुत्तरणे तज्जीवबधपरिहारः शक्य इति तुल्यम् । साधुना
कुशाग्रप्रतिबन्धेन विहारस्तावदवश्यं कर्तव्यः, स च नमुत्त-
रणं विना न संभवतीत्यन्यमप्यस्यैव नमुत्तरणमिति चेत्, सा-
धुपुंशोरुत्तरण आकल्पाऽवश्यं कर्तव्या जगद्व्यापकः प्रतिमाऽनेन
विना न संभवतीत्यन्याप्यन्यमितिः तुल्यम् । एतेनैवैवैव प्रतिक्-
मणुत्तरासाधकत्वात् “ नृसंस्तरणे पडिक्कम् ” इत्यादिमं त-
त्सिद्धः । यदि त्वधिकाराद्वानिर्देहोपाधिपक्षेऽपि नदी-
प्राणवधशोषिकारी स्यात्ता साधुनामोदयः आदोऽनामोना-
दिना सच्चित्तस्पर्शमात्रेणाद्भावेऽपि तां प्रतिक्म्य शुकः
स्यात् । यथा प्रत्याख्यानस्य सर्वसाध्यानां साधुनां पाना-
दिगतानकजहादिजन्मुत्तरातोत्पन्नं पातकप्रयापिकते, तथा शु-
द्धिर्नोऽनामोदयः सच्चित्तस्पर्शमात्रजन्मुत्तरात्पातकापाकरणमप्यक-
रमेवेति, संख्यानियमोऽपि न कल्पते । द्विवारादिनिषेधे एकदा
कस्तारविधायिनिः वरुजोवधधयातकस्य वा परिहार्यत्वात्, श-
क्त्यविवेकभाव तदाद्वरणस्याप्याहामाशरणत्वात् । संख्यानि-
यमेनैव पातकिये च सावित्तारिकप्रतिक्रमणेऽपि प्रसंगाः । किं च-
तुम्पकाभिमतं तास्ते क्वापीर्षोपधिकी नमुत्तरादे नोका, किं तु-
“ इत्यसयादागन्तुं ” इत्यादिनिर्मुक्तियावेति किमन्यथापि-
नेनाहज्जाकल्पेन । अथ जगद्व्यापकं नमुत्तरादे ईर्ष्याप्रतिक्रान्ति-
र्न द्रव्यस्तपे इत्यत्र को हेतुरिति पूज्यमीति चेत्, यदि वक्तो-
ऽसि तर्हि प्रत्यमङ्गलमहापातकयोपकस्याप्रतिपक्षोद्योनेऽशु-
क्लमहातककर्मलकस्य तुष्ठाभ्युद्भूत इत्युत्तरमाकलय । वस्तुत-
स्त्वं प्रतिक्म्येव तद्विधानात् तत्र वर्त्तमानः आश्रयः साधुषो
सावित्तारिदंष्ट्रादेः अयोतोऽतिरिक्तामीर्षां प्रतिक्मते, द्वि-
विधं विधिधनं प्रत्याख्यानलक्षणस्य सामाधिक्योपादेऽस्ति-
विधिं त्रिविधेन प्रत्याख्यानलक्षणस्य सामाधिक्येऽप्युत्तरा-
पनीयादिवाचकत्वात्तिचारलक्षणं मानित्यं मा शुद्धित्वमिमा-
वादित्यर्थः । तथेयोपधिकस्य सामाधिक्यादिप्रत्याख्येव न पुन-
रावृत्तिकं शुद्धिवाधारमन्त्रमनुष्ठानमन्यम्, अन्यथाऽग्नि-
गमनादावपि तदभिधानप्रसंगात् । अत एव कृतसामाधिक्यो मु-
निरिव आश्रयः पुष्पादिभिर्जिनपूजां न करोतीति जिनाहा, न
पुनरित्तोऽपि, कृतसामाधिक्यस्य तदवस्थापूर्विकां वाचस्स-
चित्तादित्तस्पर्शोदित्येव प्रत्यपातकत्वात्, जिनपूजां विकी-
र्षुत्तु सच्चित्तपुष्पादिदेवस्तुत्तरादायैव तां करोति, तद्विना
पूजाया एवाऽसंभवत् । प्रति कालं कारणस्य भिन्नत्वादिति
बोधम् । लोकोऽपि यथा शुद्धप्रवेशेऽप्युपगमलक्षणं नापगमवेशे,
तथा लोकोत्तरेऽपि सामाधिक्येऽप्येऽज्ञानात् यादासादाविति
जायः “अप्रकिंताप इरियावद्विधं न कल्प्येव चेव किञ्चि कारं”
इत्यत्र च किञ्चिदिति विशेषः, “परमेव चेवेदंशुल्लभाप”
इत्यभिपदेनैव तदभिव्यक्तिरिति बोध्यम् ॥ ३८ ॥

द्विगामीकृते नमुत्तरणे द्रव्यं न्यायेन साधयति-

यद्यमुत्तरणं प्रवृत्तिविषयो ज्ञानादित्थानाध्यानां,

दुष्टं तद् यदि तत्र कः खलु विविध्यापारसारस्तदा ।
नस्मादीहसकर्मणोहितगुणाऽपिच्येन निर्दोषता,
क्वात्वाऽपि प्रतिभार्चनात् पशुरिव अस्तोऽसि किं दुर्मते ॥३७॥

(बहिर्दि) बद्ध ज्ञानादिज्ञानार्थिनां प्रवृत्तिविषयो मनुस्मृत्यं, तद्
बहिर्दि दुष्टं स्थापयता तत्र, बहिर्दिनि विद्मः, विविध्यापारस्य विषय-
स्यैव सारः कः तारयति चिदम् ?, विषययो हि बलवद् विद्यानुब-
न्धीहसाधनत्वे सति कृतिसाधनत्वं, पापे च बलवत् बनिष्ठं आयमये
तत्र विषयैवापचक एव स्यादित्यर्थः । तस्मादीहो अविष्का-
रुचिरे, मनुस्मृत्यादिकर्मणि, ईदितस्तेष्वस्य गुणस्वाधिक्येन निर्-
दोषता सत्कृतः सावधान्येऽपि बलवद् विद्यानुबन्धीहसाधन-
तत्वेनैव ज्ञात्वाऽपि तद्बुद्ध्यामैव चेतःशुद्धिसंज्ञात् । हे दुर्म-
ते दुष्टदुष्टे ॥ प्रतिभार्चनात् पशुरिव किं प्रस्तोऽसि ममं प्रस्तो-
ऽसि ?, विसेषबहिर्दितासप्रबोद्धकृतमितिरासस्यायं नाश इति
भावः ॥ प्रति० ॥ (अस्मत्संगोपावृत्तं पञ्चमहाहोषस्य 'सर्गसंताप-
' इत्येव बह्वचते) अत्र हि संख्यानिर्णयोऽपेक्षान्वयः यतनया क-
थनान्तकृत्तलानां प्रबोद्धकृतमिति बाधत, परतस्त्वात्मानं भगव-
त्तत्त्वात् यतनयाऽपि न तथात्वमिति बोध्यम् । तद्वैव पुष्टा-
म्बनानापावादेऽपि ज्ञात्वाचित्यमिति स्थितम् ॥ ३७ ॥ प्रति० ॥

दृष्टान्तान्तेरेण समर्थनमाह-

मर्चादङ्गविषयैरपि सुतं मार्तण्ड्याऽहेर्मुसात,
कर्षत्वा न हि दूषणं ननु तथा दुःखान्ताविर्जतात् ।
संसारदपि कर्षतो बहुजनान् छन्दस्तवाद्योगिन-
स्तीर्थस्फातिकृतो न किञ्चन मते हिंसाशोषो दूषणम् ॥३८॥
(मर्चादिति) यथा मर्चाद्विवर्तनमित्यस्याङ्गस्य विषयैरपि
कृत्वाऽहेर्मुसात्सर्पस्य वदनास्तु ? कर्षत्वाः मानुसे हि नैव दूषणं,
ननु विद्मः, तथा दुःखान्ताविर्जतास्तु ज्ञानिस्तत्त्वज्ञानापुरितात्
संसारदपि बहुजनान् बीजावधिनारेण कर्षतो छन्दस्तवे उ-
द्योगिन उद्यमवत्स्तीर्थस्फातिकृतो जिनशासनोन्नतिकारिणः
हिंसाशोषोऽपि हिंसाशेन न किञ्चन दूषणं मते, स्रुपाहिंसाया
होषस्याज्ज्ञानादुद्देश्यफलसाधनतयाऽनुबन्धतो दोषतादृ-
ष्टत्वात् ॥ ३८ ॥

यतस्तमर्थितदृष्टान्त्यायं कृते योजयितुमाह-

यतेनैव समर्थिता जिनपतेः श्रीनाजिपुण्ड्य-
'बोमेन्द्रोः सुतर्नाहता विभजना शिल्पादिशिक्षाऽपि च ॥
अंशोऽस्यां बहुदोषवारणमतिश्रेष्ठो हि नेष्टोऽपरो,
न्यायोऽसावपि दुर्मतेष्वनमोहामदात्मनः ॥ ३९ ॥
(यतेनैव) यतेनोपदेशितेन सुतकथनोद्देशान्तेनैव श्रीनाजिपुण्ड-
स्य योऽन्वयो बंशस्तदेव बोमाऽतिविशालत्वात्तत्र नेष्टः परमको-
प्यन्तकथनाऽजगन्नेतासेवनकथात्वात् च तस्य विशेषणमेव कृति-
स्तुपस्थितोर्बोशानुपादनाच्च न्यूनत्वम् । जिनपतेस्तीर्थंकरस्य,
श्रीनाजिपुण्ड्यस्येत्यर्थः । सुतर्नाहतां सुतकथनानां विभजना विभज्य
हानं, शिल्पादीनां शिक्षाऽपि च, प्रज्ञानामिति शेषः । समर्थिता
निर्दोषतवोपदेशिता, नीपुण्ड्यमित्यस्य सुतपदस्य शिक्षायां पूयग-
मन्त्रेण सुतेनैव इत्यस्यादारावहयकत्वेऽप्यथा विधेयाधिमर्शो-
पानुसारं सुष्ठु शोभनात् ता लक्ष्मीं भवति नीपुण्ड्यसमानाधिकरण-
विशेषणमयं व्याख्येयः । अस्यां सुतर्नीपुण्ड्यजनायां शिल्पादि-
शिक्षायां च बहुदोषस्वेतरथा मास्वन्त्यायेनान्यायानुचितलक्षण-

स्य कारकमतिश्रेष्ठोऽधिकारिणा मगधता अत्यन्तमिष्टेयः, हि नि-
श्चितमपरोऽन्योऽप्युपपन्नहिंसाको नेष्टः, उपेक्षित इति बाधत ।
तस्य स्वप्रेम्याकुलबोधोपपत्त्यानावेन प्रवृत्तव्याघातकत्वाद् सावधि-
न्यायो निर्देशलक्षणः दुर्मते छन्दस्तवान्भुपगमे तुमचने वृक्षस-
मूहं प्रोहामः प्रवततो द्वावानलो द्वावानि, यतस्यावधिपथ्यतो
प्रवततस्यापि दुर्मतस्य स्वरितमेव भस्मीभावात्, छन्दस्तवेऽप्य-
धिकारिणां युद्धेनो अकस्यदुर्दकेण कोषिलामतेदुःखस्यैवांश-
स्यैवेष्टत्वाहितरसोपेक्षणोक्त्याहिति प्रायः ॥ प्रति० ॥

(११) महानिशीयाक्रान्तिं तत्त्वामाद्यब्रह्मपुत्रं दशवति-
किं योग्यत्वमकृत्स्नसंयमवतां पूजास्तु पूष्या जगुः,
आकाशानां न महानिशीयसमये चकत्वा त्रिलोकीपुरोः ।
नन्दीदृशितसूहृद्विदितमाध्यायमुक्ताज्ज्ञतो,
निराशेषु पतन्ति ऐरिषमदभ्यस्तारा इवैता गिरः ॥४०॥
(किं योग्यत्वमिति) किमकृत्स्नसंयमवतां देवविरतायां
आकाशानां मकत्वाऽतिशयेन रागेण त्रिलोकीपुरोऽस्मिन्नुपपत्त्या-
नैवैव पूजास्तु पुष्पादिनाऽन्वेनोप पूष्या मगधरा महानिशीय-
समये महासिद्धान्ते योग्यत्वं न जगुः, अपि तु जगुरेव ॥ प्रति० ॥
द्वन्द्वस्याऽत्र ज्ञान-त्यर्थं नु द्वन्द्वस्य बहुगुणो भवति ।

तस्मादुहजगुर्बुद्धी-हिं उकायाहियं तु गोप्याऽगृहे ॥
अकलितपत्रचगाणं, विरयाविरयाण एव सत्त्व जुचो ।
जे कसिणसंज्ञमविष्ठ, पुष्पादीयं न कल्पे तेसि ॥
किं भवे गोयम ! ए-सा विचिी सदागृष्टि ए जम्हा ।
तस्मा उजयं पि अगृष्टि-ज्येष्ठं न बुज्मसी विणभो ॥
गामात्रं तेसि, जावत्यवज्मभवे तह य ।
भावचक्षणा य उत्तम, दसन्नभेदगुणाहरणं ॥
तह चैव चकहरभा-णुससिदधमगादिहि विणिदेसो ।
बुज्जे ते गोयम ! ता-व जं सुदिदेहिं भचीभो ॥
सन्विहिं अशयसा-मप्यासकार ए कए ।
ता किं तं सज्जमावजं, तिविं विरएहिंऽगृष्टिं ॥

उक्ताद्भवत्त्वामेष्ट, सज्जमावजं विरएष्टु च ।
पयवं । सुरवारिदेहिं, सज्जमावम सुज्जहा ॥
अविरएहिं सुजचिी, प्यासकार ए कए ।
जइ एवं तज्जो बुज्ज ! गोयमा ! मनिसेसयं ॥
देसविरएविरयाणं, विणिग्गागमुयत्यविसेयमेव ।
सज्जत्यतिकरोहिं, जं गोयम ! संसमाययिं ॥
कसिणहृक्कम्मलपका-रियं तु जावत्ययमागृष्टि ।
जवत्ति उ गमागमनं, तु फरिसणाइ पमदं तत्य ॥
सपरहिंक्रोवरयाणं, जं मयं पि पवचए दव्व ।
ता सपरहिंओवरएहिं सज्जहा गोसियव्वं विसेसं ॥
जं परमसारचयं, विसेसवत्तं च अगृष्टिं ।
ता परमसारचयं, विसेसवत्तं च साहुवग्गस ॥
वग्गनिदियं पत्यं, मुहावहं एय परमत्तं ।

* 'अगृष्टमभस्य' इत्यपि पाठः ।

तं जह मेरुतुगे, मयिमदर्थं कंचणमर्थं परमरमे ॥
नयणमथार्थदकरे, पयूयविष्णुसास्रस्य ।
सुसिद्धिचविसिद्धुल-कठंददुविजयच सुधीवेसे ॥
बहुसिंहमातपदा-द्वयातले पवरोत्पलसथाहे ।
सुविसाले सुविधिने, पप पप पिच्छिप्यवर्धं सिरीए ॥
मयमयंनजळं-तमगस्कपूरचंदपायोप ।
बहुविहविचिचबहुप-फ्फासपुपारिहे सुपुए य ॥
णक्षपरिचरणायव-सयातले महरमुलसहाले ।
कुटंतरासजणसय-समातले जिणकहासितचिचे ॥
पकटंतकहगणधं, तथगतं जन्वमिणयोसे ।
एमादिगुणोपे, पप पप सव्येष्णीवहे ॥
नियन्तुयनिविहपुष-त्थिएण नायामएण अत्थेण ।
कंचणमथिसोपाणे, थंभसहस्मिएण सुवभतले ॥
जे कारवेज्ज जिणहरे, तमो वि तवसंजमो अणंतगुणो ।
तवसंजमेण बहुभव-समिजयं पावकम्ममल्लेवं ॥
निह्विज्जणं अद्रा, अणंतसोक्खं वर मोखलं ।
कातं जिणायणेहिं, सुमंदिमं सव्येष्णीवहं ॥
दाणावचउक्केणं, मुदु वि गच्छेज्ज अचुवुं न परं" महा० ३३० ।

उभयच-ऊवस्तवे जावस्तवे केत्थये । नय्यां नन्दीसुत्रे, दाशे-
तं तु सुबहुदं, तथमे विदिता प्रसिद्धा वा प्राप्तायमुद्रा
महानिशीधमप्राणदार्ढ्यं, तद्विहितं बाह्वयः, यताः संप्रादायसा-
र्वजीमानां गिरः, निक्षणेषु सुप्रमत्तचक्षुःशिराजिमस्य पटहस्य, द-
मत्कारा इव पतति । यथा-गात्रमुद्राः परिमोषिण प्राकस्मि-
कमबहुदुरेतीकाहुरश्वध्वनेन सर्वस्वनाशोपस्थिता कान्ति-
शिका जगति, तयोक्तमहानिशीधश्वध्वनयेन बुभुक्षका अपी-
ति । न च वाक्छात्रेण महानिशीधमप्रमाणमित्यपि तैवेवं शक्यमः
यत्र सुत्रे आचारार्त्तानि प्रमाणतया दृष्टितानि तत्रैव महानि-
शीधस्यापि दृष्टेयान् ; अतो विरोधस्य च बहुषु आनेषु दृश-
माद्विकिनः समाधिसौकर्यस्य च सर्वत्र तुल्यत्वादिति ॥४०॥

अच्युचचमाह-

यद्दानादिचतुष्कलतुल्यफलतासंकीर्तनं या पुन-
द्वौ आरूप्य परो मुनेः स्तव इति व्यक्ता विभागप्रथा ।
यच्च स्वर्णजिनौकलः सप्तधिकौ प्रोक्तौ तपःसंयमौ,
तत्सर्वं प्रतिमाध्वनस्य किमु न प्राग्धर्मताल्लयापकम् ॥४१॥

अत दानादिचतुष्कल दानादिचतुष्टयस्य, तुल्यफलतायाः संकी-
र्तनं, या पुनः द्वौ ऊवस्तवमात्रस्तथैव, आरूप्याङ्कितौ, परो भाव-
वदक एव मुनेः साधोऽरिति व्यक्ता विभागप्रथा अथा विस्तारः ।
अत् स्वर्णजिनौकलः सुवर्णार्जितजनकपार्याङ्कद्वयस्तथादपि,
तपःसंयमौ सप्तधिकौ प्रोक्तौ, तत्सर्वं प्रतिमाध्वनस्य किमु प्राग्-
धर्मतायाः भावस्तवेनानुवीच्यमानधर्मतायाः, व्यापकं सूचकं न, ।
अपि तु व्यापकमेव । अङ्कद्वयमात्रवेदकद्वयस्यैव युक्तत्वात्
हीनाधिकौकल्योक्तैरस्तुतिरात्, नहि सामान्यजमादधिक्यव-
धौ न चक्रवर्तिनः स्तुतिः, अपि तु महानरपतेरिति । अक्रराणि
च-" भावचक्षणमुगाविहा-रथा व द्धवचणं तु जिणपूजा ।

पदमा जह ण कुचि वि, जहणं पदमं चिय पस्तथा ॥
कंचणमथिसोपाणे, थंभसहस्मिएण सुवभतले ।
जा कारवेज्ज जिणहरे, तमो वि तवसंजमो अणंतगुणो ॥
तवसंजमेण बहुभव-समिजयं पावकम्ममल्लेवं ।
निह्विज्जणं अद्रा, सास्यसुक्खं वर मुक्खं ॥
कातं जिणायणेहिं, सुमंदिमं सव्येष्णीवहं ।
दाणावचउक्केणं, मुदु वि गच्छेज्ज अचुवुं न परं" ॥
न च प्रथमाया एव प्रशस्तत्वाभिधानेनाद्याया अग्रशस्तत्वादान-
द्वर्णोपस्थम, वधं सति "सारा चरुस्स निगणं" इत्यादिधाना-
न्याकस्यैव स्वरस्यचित्तधानाचारित्रस्यान्यमादरणीयताऽऽपद्येः ।
सारापावत्वेन सारत्वं तत्राधिकद्वयमिति चेत्, प्रशस्तमात्राचार्यो-
पायत्वेन ऊव्याचार्या अपि प्राशस्त्यादादरणीयत्वाक्तेः ॥४१॥
महानिशीधेऽसञ्चुकाऽप्रामात्याऽऽन्युपगमं, कुमतिनो
दूयचमाह-

प्रामाण्यं च महानिशीधसमये प्राचामपीत्यभियं,
यत्तुर्थाध्ययने न तत्परिरहितैः केषाञ्चिदाज्ञापकैः ।
दृष्टास्त्वाहुरिदं न सातिशयमित्याशङ्कनीयं क्वचित्,
तर्हि पाप ! तवापदः परिगारो प्रामाण्यतो नोदिताः ॥४२॥
(प्रामाण्यमिति) महानिशीधसमये प्राचामपि प्राचीनयु-
ष्पत्सां प्रदायिकानां प्रामाण्यम् इति वचः अभिव्यमरणीयं,
यद् यस्माद्युपाध्ययने केषाञ्चिदाचार्याणां परमिहोद्वेगैराज्ञापकै-
स्तत्प्रामाण्यं नास्ति : दृष्टास्त्वाहुः-इदं महानिशीधं सातिशयं,
अतिप्रभावप्रतिगम्यमार्यं चेति क्वचिदपि स्वधे नाशङ्कनीयम्,
तस्मात्प्राणात् ह वाप ! परगिरामुक्तद्ववाचामस्तत्रप्रवक्ष्यामि-
दानीं प्रामाण्यतः प्रामाण्याभ्युपगमं तवापदो नोदिताः, अपि
द्विता एव । अन्युपगमसिद्धाः तस्वीकारं च तन्मसिद्धास्तत्रप्र-
सङ्गादज्ञां निष्काशयतः कुमेलेकगमन्यायापातात् । तथा चोक्तं
चतुर्थाध्ययनमन्ते-अत्र चतुर्थाध्ययने बहवः सैद्धांतिकाः
केचिदाज्ञापकाश्च तस्यश्च अर्थचलेवं तैरज्ञाध्वनैरज्ञापकैः न
सम्बद्ध अज्ञानमित्याह हरिजङ्गुरिः, न पुनः सर्वमेवेदं वा-
तुर्थाध्ययनम्, अन्यानि वाऽध्ययनानि, अस्त्येव कतिपयैः परिमि-
तैराज्ञापकैरज्ञानमित्यर्थः । यतः स्थानसमवायजीवाभिगमप्र-
कापनादिषु किञ्चिदेवमात्रायां यथा प्रतिस्तंतापस्थलमस्ति, तद्
शुद्धावासिन्ध्वमनुज्ञास्तत्र च परमाधार्मिकानां पुनः पुनः सप्ताद-
वाराद् वाचतुष्टयान्, तेषां च तैर्दोक्तैर्बुद्धिनिष्ठावदसंयुक्तेर्नि-
क्षितानां परिपोष्यमानानामपि संवत्सरं भावः प्राणव्यापसिन्-
जयतीति । कुरुवावस्तु पुनर्यथा-तावदिदमाहं सूचं, विकृतिनं
तावद्वा प्रविष्टा, प्रभूनाश्चान्न स्तस्त्वेऽर्थोः सुष्ठुतिशयेन
सातिशयानि यज्यतेकानि चैव वचनानि, तद्वदं स्थिते न कि-
ञ्चिदाशङ्कनीयमिति । विरोधमानं च वेदनीयस्य जगत्या स्थि-
तित्वसंयुक्तं चतुष्टयस्यैवैका, प्रज्ञापकाश्च नु शब्दसु सुतं इ-
त्यादौ संभवन्त्येव " हेऊदरहणसंयमे" इत्यादिना प्रामा-
ण्यभ्युपगमोऽन्युपगमं तुल्य इति दिष्टं ॥ ४२ ॥

महानिशीध एवाऽन्यथा वचनमाज्ञाते-

अष्टैवैतत्कृतोऽर्थतः कुवसयाचार्यो जिनेन्द्रांशे,
यद्यप्यस्ति तथाऽऽप्यदः सप्तम इत्युक्तत्वा भवं तीर्थेभान् ।
एवार्त्तिकं नवनोतसारवचनं नो मानपाशुपतां,
यत् कुर्वन्ति महानिशीधवसतो ऊवस्तवस्यापनम् ॥४३॥
अष्टैवैतत्कृतोऽर्थतः स्वामिनोऽन्यथा वचनमाज्ञाते-

नय आर्धितः कुबलयाचार्यः, 'पदैकदेशे पदसमुदायोपचारात्' कुबलयाप्रमाचार्यो-यद्यप्येतत्सैवत्यस्येव वक्तव्यमस्ति तथापि सततमः सापराप, इत्युक्त्वा, प्रत्येकसंसारार्थं, तीर्थेष्वपि, एतत् किं नवमीतत्साराध्ययनवचनम्, आधुन्यानां प्रशस्त्युक्तं भवतां, नो मानं न प्रमाणं ? यस्मादिनिशीयवक्षतः महाविशो धमवद्वय, द्रव्यस्तुवस्थापनं कुर्वन्वायुष्मन्तः यत्र हि वाक्काशेष, हि द्रव्यस्त्वप्रशस्तयेन निषिद्धं, तत्र कथं तत्करणकारणादि विहितं याव्यप्यतीति ॥ ४३ ॥

उत्तरयति—

प्रान्त ! मान्यविषया किमेतद्विदितं पूर्वापरान्विशयात्, येन स्वश्रमकृत्यैवत्ययममता मूढात्मनां सिद्धिनाम् ।
उन्मार्गस्थिरता न्येषेहि न पुनश्चेत्यस्थितिः स्मरिष्या, वागुत्तरी किमु यद्यपीति न मुलं वक्तुं विषये तव ॥ ४४ ॥

हे प्रान्त ! विषययाभिज्ञतः, पूर्वोपरप्रत्ययात्पर्यवर्तिभवात् प्रान्त-धिया हीनबुद्ध्या, त्वयैतत्किमुदितं कृतिसतमुक्म ! बेनोकवचनेन, स्वश्रमकृत्युतानि यानि चैत्यानि तेषु या ममता तत्र मूढ आत्मा येषां ते तथा, तादृशां सिद्धिनां, स्मरिष्या कुबलयाचार्यस्य, मनसि निश्चितैक्यकसंयत्तागाचरतप्रतिज्ञां गलहस्तयता उन्मार्गस्थिरता अनायतनप्रवृत्तिदाह्य-न्येषोऽपि, न पुनश्चेत्यस्थितिः सत्यस्याविचैत्यप्रवृत्तिव्यवस्था, इहापि यद्यपीति वाग्मङ्गी वचनरचना, किमु तव मुक् वक्तुं न विषये ? अपि तु विषय एव । अमाक्रानिकस्य संबोध्यनुवचकीकरणस्य कार्यस्याभिधानेन प्रवृत्तयकोत्स्याभिधानादप्रशंसासाक्षरः । "अमस्तुतप्रशंसा, या सैव प्रस्तुताभया ॥" इति लक्षणम् । तथा च— "जह वि जिणास्यं तह हि सावज्जमिणं ।" न स्वभावतश्चेत्यस्तिरेष्टुल्लभाह, किं तु सर्वप्रवृत्तुपाधिनिश्लेष अन्वेष्य, न हि यद्यपि पायसं तथापि न अह्यमिति वचनं विषयिप्रतादुपाधिसमावेशं विनोपपद्यत इति ज्ञानवीथं स्मरिष्यः ॥ ४५ ॥

एवं व्याख्यातमेवाग्रयापि सूत्रस्य निःकाङ्कितत्वकरणेन प्र-
प्रज्यासाधकतोपपत्तिरित्यनुशास्ति—

यत्कर्मापरदोषमिश्रिततया शास्त्रे विगीतं जनेषु,
स्वाजीष्टार्थज्ञेन शुद्धमपि तल्लुप्यन्ति दुष्टाशयाः ।
मध्यस्थास्तु पदे पदे धृतविषयः संबन्धस्यैव बुधाः,
शुद्धाशुक्लविकेतः स्वसमर्थं निःशुल्यमातन्वते ॥ ४६ ॥

(यत्कर्मिति) यत्कर्म स्वकृतः शुद्धमपि अपरदोषेण मिश्रिततया शास्त्रे विगीतं निषिद्धं भवेत् तत् स्वामीष्टार्थज्ञेन स्वाभिमतार्थज्ञेनाश्रया शुद्धमपि दुष्टाशया सुस्पन्नि, विद्वान्-विद्यामीहो बलस्य लुलजत्वात्, यथा वेदोद्वेगादिदोषमिश्रितमावश्यकादि निषिद्धमिति दुष्पालत्वादावश्यकमेवेदं युगीनानामकतैवमित्याध्यात्मिकादयो वदन्ति । विधिजनकविकलो द्रव्यस्तस्यो निष्कलः स्यात्साह— "अं पुण एवविचरन्, एतंमेव भावसुखंति । तं वि समयस्मि णितभां, मावत्थहल्लभो नेयं" ॥ १ ॥ यदुद्धानम्, एतद्विचरन् भावे बहुमानविषयेऽपि वीतरागेऽपि विधीयमानं तस्यो कल्प्यस्तव, यथा अह्नेतेषु मठमि-
श्रितदेवकुलादिकं नाचार्येणानुमतम् इत्यादिकं पुरस्कृत्य कल्प्यस्तव एव न कार्यमिति परमका वदन्ति । मध्यस्थास्तु गीतार्थाः, पदे पदे स्थाने स्थाने, धृतविषयः संमुखीकृतविमर्शाः,

सर्वे ग्रन्थं, शान्ते शान्ते ग्रन्थं ग्रन्थं, ओषे प्रज्ञानुसारेण संबन्ध-
शुद्धाशुक्लविकेतो विनिश्चयः, यतः स्वसमर्थं स्वसिद्धान्तं नि-
शुद्धं शब्दवदितमातन्वते तावदेवविचनेन सुखं प्रमाणाप्यन्ति,
न तु शङ्कोप्रज्ञानेन मिथ्यात्वं कल्पयन्तीति भावः ॥ ४७ ॥

एतेन प्रवेशान्तरविषयोऽपि परिहृत इत्याह—
तेनाक्रोविद्वक्थितवत्तरपुष्ट्याशानिषेधोपाय-
श्रीवज्रापिनिर्देशनेन सुमुनेर्यात्रानिषेधो इतः ।

स्वाच्छन्देन निवारिता तस्य यतश्चन्द्रमस्यऽऽनतिः,
प्रत्यज्ञापि मशोरं पुनरियं सा नैः स्वशिष्यैः सह ॥ ४८ ॥

(तेनेति) तेनाकहेतुना काविदेन ताप्येवेन कल्पितभरण-
भूतां वात्रानिषेधं दद्यात ये श्रीवज्राचार्याः श्रीवज्रसुरवत्तेषां
निर्देशनेन दृष्टान्तेन सुद्वेनेः सुसाधोः वात्रानिषेधो हतो निष्का-
कृतः ; यतस्तत्र ग्रन्थे स्वाच्छन्दानाङ्कारोहिततया शुक्तिः चन्द्र-
मस्य चन्द्रमस्यमिमानि आनतिर्निषिद्धा, मशोरं सङ्ख्यामोसव-
निवृत्तनन्तरं, पुनरियं चन्द्रमस्ययाः तैराचार्यैः, स्वशिष्यैः सह,
प्रत्यज्ञापि कल्प्येति प्रतिज्ञापिपयी कृता । अत्राऽप्यविधिवात्रा-
निषेधमेवोपभूत्य वात्रामात्रं मुद्वैतिर्निर्दिष्टं तद् बुधितं ताप्येवेति
बोध्यम् । प्रतिज्ञा (अत्र सायद्याचार्यवज्राचार्यसंकेतो भोतुमासु-
पकाराय महाविशोऽध्यातावात्रिष्यते 'सावज्जाचार्य' शब्दे)

" कुबलप्रत्ययसङ्गमोऽन्यो—अतियुक्तमिदं विनिश्चयः भोः ।
कुमतिभिर्जनितं प्रतिविश्रमं, त्यजत युक्तमुक्तविज्ञाव-
काः ॥ १ ॥" ग्रन्थे आनतिधिकाकृतकुबलविशिष्टवैषम्य-
बुल्लुभोदेने ताप्ये, द्वितीये वात्राविध्यानिषेध इति । न
च वात्रावैषम्येवास्यमात्रिणासाध्यानिषेधे स्ववैधानावधि-
कतार्थमासिद्धकस्यावारकपायास्तस्या निषेधे क्षयतसायेन त-
न्निषेधापत्त्या संयतसायेन तन्निषेधस्यैव फलितत्वात्, अत-
एव साधुनामवधानभूतानं कदाश्चन्यनी दूतैव कैवजकिञ्चित्-
वासिनामावश्यकऽपि निषिद्धा ।

" नीया वासविहारं, चेदभ्रमिषं च अजिज्ञासात्मानं ।
विगस्तु अल्पदिग्धं, निहोसं चोदभ्रां विहि ॥
चेदशकुलगणसंघं, ननं वा किंचि काव निस्सारं ।
अहवा वि अज्जवरं, तो संवेतो अकराणज्जं " ॥ इत्यादि ।
तस्मादावश्यकमहाविशोपायेकपाक्यतया साधुलिङ्गस्यै-
व कैवलाकिर्निषिद्धा, आकानां तु शतशो विहितेति अ-
न्वेष्यम् ॥ ४९ ॥

सिद्धावलाकिनेन विम्बनमनातुकुलव्यापारे वात्रापदार्थ-
वाद्यमाशङ्क्य परिहरति—

नो यात्रा प्रतिमानतिप्रवृत्तजृतां साङ्गान्नादेशानात्,
तत्प्रशोचरवाक्य इत्यपि वचो मोहज्जरावेदाम् ।
सुसुपार्थः मयिता यतो व्यवहृतिः शेषान् गुणान् जस्येत्,
सामग्र्येण हि यावताऽस्ति यतना यात्रा स्मृता लवना । ५०
(नो इति) प्रतिमानतिः यात्रा न भवति । कथम् ? तत्रभूतं
चारित्र्यमात्रं । कुतः ? तत्प्रशोचरवाक्यं शुक्लसोमसाविर्कृतवात्रा-
पदार्थप्रज्ञानं यावत्वापुत्रजनवदापुत्रवरवाक्ये साक्षात्कण्टधा-
वेनाऽनादेशानात् विम्बनप्रयत्नेनपुनरेदेशात्, इत्यपि वचः, कुमती-
नो मोहकयो यो अवरस्तदावेदस्तत्परावश्यप्रज्ञापजिनिम, यतः
सुसुपार्थः प्रथिता प्रसिद्धा, व्यवहृतिः शब्दप्रयोगकया, शेषान्
कावशिष्टान् गुणान् लङ्घयेत् । हि यतः, यावता सामग्र्येण

यावत्त्वा सामान्या, यतना प्रवर्तितावता यात्रा स्मृता । तथा च—“किं ते ज्ञेते । जन्तासु भागमे तवपियमसंजमसंजमज्जा-
णावस्त्वयमाश्नु जयथा” । इत्यत्रादिपदस्वरसात् यत्वा-
भोक्षितयोगमात्रयतनायां यात्रापदार्थो लभ्यते । यथा “परेषां
यत्नेन” इत्यादिषु शतपथविहितकर्मबुद्धौपलक्षकम्, अत एव
सोमिलमन्त्रे यथायुगापेक्षेयं फलोपलक्षकम् व्याख्यातम् ।
तथा चात्र भगवतीवृत्ति—एतेषु न यथापि भगवतो न
तदानीं किञ्चिद्विस्तृतं तथापि तत्फलसङ्गातासदस्तीत्यवगन्त-
व्यमिति । अथ च एवंभूतयाम्, प्राशुक्यस्तु शब्दसमभि-
कडयोरिति विवेकः ॥ ४७ ॥

साक्षाददेशगतिमन्याह—

वैवावृत्यतया तपो जगतां जक्तिः समग्राऽपि वा,
वैवावृत्यमुदाहृतं हि दशमे चैत्यार्थमङ्गे स्फुटम् ।
नैतत् स्यादज्ञानादेवेव जनाद्वाराऽपि किं त्वन्यथा,

सङ्गादस्तड्दीरो ये वत कथं न व्याकुलः स्वारपरः ? ॥ ४८ ॥

वा अथवा, समग्राऽपि सर्वोऽपि, भगवतां मक्तिः कृतकारिता-
नुमतिकावस्थाधिकारीचित्त्वेन तप एव, तथा च तपःपदेन या-
त्रायाः साक्षात्पदेश एवेति भावः । वैवावृत्यत्वमस्याः कुतः सि-
द्धमत आह—हि निश्चितं, यद्यपि अङ्गे प्रशङ्काकरणात्वे, स्फुटं प्र-
कटं, चैत्यार्थं वैवावृत्यमुदाहृतम् । तथा च तस्याः—“आह वे-
त्सि सपुयाऽऽहं आराहप ययमित्थं । जे से उवहिमसपुयादाव-
सिउवमकुतसं अवंतवाल कुमनगिगाणानुमुनवणपयिसिआव-
रियउवमोयसेहसाहमियतवसिक्तुलगासंघचेइथो वि-
ज्जटो विजायवचं अगिसिचं इसविहं बहुविहं पकोइ सि” ।
“अहं केरिसप सि” अथ परिप्रशङ्काः, कीदृशः पुनः “आहं ति”
प्रलंकारं, आराधयति प्रतमिदम् । इह प्रसे चत्तरमाह—“जे के”
इत्यादि । योऽसावुपविभक्तपानार्थो दश च संमदं च, तयोः
कुशलो विधिश्चैव, स तथा, बालभेदायैः समाहारऽप्यहं । ततो-
ऽन्यत्वं यद् बालसामान्यरूपकं तस्या । तत्र विषये वैवावृत्यं
करोतीति योगः । तथा प्रवृत्ताचार्योपाध्याये, इह इष्टैकस्वाम्य-
स्याद्विषु, तत्र प्रवृत्तिरूपमिदम्—“तवसंजमजोगेत्तुं, ओं जुणो
तत्थ तं पवसेह । असहं व जियसेह, गणतसिहो पविरी तो” ।
व्य० १ उ० । इतरौ प्रतीतो, तथा ‘सिदे’ शैलऽभिनवप्रजिते, सा-
धर्मिके समानधर्मिके लिङ्गप्रवचनाच्चां, तर्पस्मिन् अनुर्थमका-
धिकारिणि, तथा कुलं गणसमुदायकं यात्राधिकं, गणः कुल-
समुदायः कोटिकादिकः, सङ्घस्तसमुदायरूपः, चैत्यानि अतिप्र-
तिमाः, यस्तासं योऽर्थः प्रयोजनं स तथा । तत्र निजैवार्थी क-
र्मसुखकामः, वैवावृत्यं व्यावृत्तकर्मकमुपपन्नमनिसत्त्वं । अ-
निश्चितं कील्योदिनिरेपकं, दशविधं दशप्रकाशम् । आह—

“वैवावचं यावद—आवेह इह धम्मसावधियमित्तं ।

अस्माद्विज्ञान विहिता, संघाययमेस भावयो ॥
आयरियवज्जाय, येरतवस्सीगिलायसेहानं ।
आहमियकुलगणसं—संघसंगं तद् निहायम् ॥
बहुविधं भक्त्यादिद्वाराभेदेनात्मकप्रकारं करोतीति वृत्तिः ।
ननु चैत्यानि अतिप्रतिमा इत्यत्र वृत्तिरुक्तोक्तं, परं विचार्यमाणं न
मुच्यते, अज्ञानादिसंसारजस्यैव वैवावृत्यस्योक्तत्वेन प्रतिमास्तु तत्-
कार्ययोग्यत्वात् । अत आह—न एतद्वैवावृत्यम्, अज्ञानादेवैवा-
वृत्यादिसंसारजस्यैव व्यापयितं तद्विदुः । अज्ञानाद्वाराऽपि भक्ति-
रुदाहरेऽपि प्रत्ययीकनिवारणरूपे मत्तियमरादोऽपि “अज्जाहु

वेवावचिधं करोति, तस्माद् एव निहया कुमारः ।” इत्यादी वै-
वावृत्यवाच्यमोक्षस्य त्वेव द्येनास वादिपदार्थां पानाधिक-
मेव, किं तु प्रत्ययादिकमपि । अत एव तपस्यादीनां तपोवे-
गप्रवृत्तिकात् अज्ञानादिसंसारजस्यैव अज्ञानात्पुनरिति त्वया-
पारसंसारजनसंसारमिमांसेषु योगविभागात्समासा, आज्ञादीनां
शैलसाधर्मिकोक्तं कथञ्चिदुत्पत्त्येति प्राचनीयम् । एतदेवाह-
न्यवयोक्तव्येपरीत्ये, सङ्गादस्तड्दीरो ये वैवावृत्यकारः, परः कु-
मतिः, कथं न व्याकुलो व्यग्रः स्यात्, कुलगणसङ्गादीनां लयेन
सर्वदा सामर्थ्येणाज्ञानादिसंसारजनस्य कर्तुमशक्यत्वं, यावद्वाच्यं
प्राप्तायं नूनयत्र वक्तुं शक्यमिति विदुः ॥ ४८ ॥

अर्थान्तरवाचनचिह्नत्वाह—

ज्ञानं चैत्यपदार्थमत्र वदतः प्रत्यक्षवाचैक्यो,
धर्मिद्वारतया मुनाविच्छिन्ने त्वधिक्यार्थोऽन्यतः ।
दोषायेति परः परःसाधुगणपञ्चादनात्पातकी,
दग्धां गच्छतु पृष्ठतश्च पुरतः को कान्दिशोको दिशम् ? ॥ ४९ ॥

(ज्ञानमिति) अत्र प्रश्नव्याकरणप्रतीके, चैत्यपदार्थं ज्ञानं वद-
तो सुस्पष्टकस्यैकस्मिन्पक्षे प्रत्यक्षवाचा प्रत्यक्षप्रमाणत्वात्, परि-
च्छिन्नधर्माणादिवैवावृत्यस्य ज्ञानेऽनुपपत्तेः । धर्मिद्वारतया ध-
र्मिणि धर्मोपकाराभिप्रायेण, मुनौ साधौ, अविच्छिन्ने वत्साप्र-
हीते तु, अन्यतः पञ्चाग्नये, आधिक्यचोर्दोषात्, मुनेषां धार्मिकपदे-
शुदीप्तत्वाच्चैत्यपदस्य वीनकल्पमित्यर्थः । चैत्यपदेनोपचार-
स्यावयोगात्, एवं सति चैत्यपदस्य चैत्यप्रयोजनमनुना चा-
र्थान्तरसंक्रामितवाच्यतया एव युक्तत्वात् । “अत्रैककुलगणसंघे,
आयरिधानं च पवणगुणम् । सत्त्वेतु वि तेण कथं, तवसंजम-
मुक्तमेतम्” । इत्यादिना तपसंजमयोः चैत्यप्रयोजनप्रयोजक-
त्वरूप सिद्धान्तसिद्धत्वात् । आत्मादिपदवाच्यत्वात् चैत्यपद-
स्यैकत्वयोगात्, एवं सति चैत्यपदस्य प्रहणोचितत्वात् । उपसंहारति—इत्येवं, परः
कुमतिः, परःशतानां गुणानां चैत्यशब्दनिर्देशमयुक्तानां, प्रज्ञा-
नाविज्ञानात्पातकी दुरितवान्, कान्दिशोको अयदुतः सन्, पृष्ठ-
तः पुरतश्च इत्थां को विंशं गच्छतु मिथ्यानिर्वाहः । न कुञ्जा-
ऽपि गच्छतीति भावः अत्र दशदिग्गन्धे वृषोत्तरपक्षेऽप्यव-
सानादिति शोचिकः ॥ ४९ ॥

(१३) निश्चितार्थेऽनुपपत्तिमाशङ्क्यनिराकरणार्था—

वैवावृत्यमथैवापतति वस्तुर्गुणस्थानके,
यस्माज्जिरितजङ्गरा जगतां तत्रापि पूजाविधौ ।
सत्यं दर्शनलक्षणेऽत्र विदितेऽनतानुपनिषत्प्रियात्,
नो हानिं स्वधि निर्मलां धियमिव प्रेक्षापदे क्वापि ॥ ५० ॥

(वैवावृत्यमित्यादि) अथैवं चैत्यमन्त्रेवैवावृत्यत्वेन, वः गुणा-
कं, तुयं अनुर्थं गुणस्थानके, चैत्यावृत्यमापतति प्रत्यज्यते, यस्मात्स-
न्न जगत्सामहेतोः पूजाविधौ विहितार्थेन अङ्गुष्ठद्वयाध्याप्या अधिक-
तेन । सत्यमित्यर्थोऽङ्गीकारे, अत्र अनुर्थं गुणस्थानके, दर्शनलक्षणे
सत्यमन्त्रलक्षणीयूते वैवावृत्ये विहिते “सुस्तुल्यममरायो, गुण-
देवानां अहा समाहोय । वैवाचके धियमो, वा पवित्रा श्री अभय-
पात्रो” । इत्यादिप्रसक्तं अज्ञानात्पुनरुपनिषत्प्रियात् लघोपसमाप्त-
काम्यापि हानिं प्रेक्षामेव । कुत्र कामिभ, स्वधि निर्मलां निःशङ्कि-
तां धियमिव सुखमिव, यथा स्वधि निर्मलां धियं न प्रेक्षामहे,

तथाभ्युदयकार्ये न हानिं प्रेक्षामहे इत्युपमा । आरिभोहवीषमे-
वादनस्तनुविश्वयजमानस्य वैषाव्युपगुणस्याविरतसम्प-
शामपि संज्ञके बाधकाभावादित्यर्थः ॥ ५० ॥

तथा सति तेषां आरिभलेखसंभवेऽविरतत्वा-
नुपपत्तिर्येव बाधिकरमाह—

आद्यानां तपसः परं गुणतया सम्यक्त्वमुपलभ्यतः ;
सम्यक्त्वाङ्गमिदं तपस्विनि मुनौ प्राधान्यमेवाऽनुते ।
शीर्षोत्तमोपसर्जनविधां ध्वे यथा शैशवे ,
तारुण्ये व्यवस्थापसंयुततया सा सुकृताप्युच्यते ॥ ५१ ॥

आद्यानां दर्शनधाचकाराणां, परं केवलं, तपसां शुभतया मनु-
ष्यतया, एवं जकिः, सम्यक्त्वाच्च सम्यक्त्वप्रधानस्याङ्गीभूता,
सम्यक्त्वफलमेव फलवतीत्यर्थः । फलवत्संनिधौ फलं त-
दङ्गमिति श्लाघात्, तथा च तावता भाविरतत्वहानिः, काप्यप-
लाभजननेन धनवानिकगोमात्रेण गोमात्रेण पञ्चाशत्पुत्रावभ-
यदेश्वरुयः । कपायविशेषस्य एवाविरतत्वहानिप्रयोजको, न तु
प्रथमाभ्युदयार्थः, तेनोपेक्षिकोपमादीनां सम्यक्त्वगुणानामेव
जनकत्वादिति निष्कर्षः । आह—“पदमाण्डव्याभावो, एवमस्य
अत्रां भवे कसायाणं । ता क ह एवो एव । मगह य तस्यैव-
सवेरवाह सि” ॥ १ ॥ प्रधानोत्तमाभ्युदयमाद्योऽपि आरिभि-
ण एव घटते । तदाह—“विश्वस्यसम्पत्तं वा-गिद्विस्स सुखम-
णिययितउणकं नु । एवंविहो निज्जोणो, होह इमेहि तवगुत्ति”
॥ १ ॥ इति विधिकारमाह । एतद्वानिर्गत्याह-तपस्विनि प्रधानतपो-
युक्ते, मुनौ आरिभिण, एवाऽमतिः प्राधान्यं प्राप्नोति । अत्र दृष्टान्त-
माह-यथा शैशवे वातये धीर्बुद्धिः शीलायाः प्रवाचीभूतायाः
क्रीडायाः प्रकृतया उपसर्जनविधां गौणजावं ध्वे, तारुण्ये यौ-
वनकाले च सा बुद्धिः, व्यवसायसंयुततया बलपराक्रमसमी-
चीनतया, सुकृतां सुकृताभावमज्ञाति प्राप्नोति ॥ ५१ ॥

अत्र सूत्रनीत्या हिंसाभावाद्युद्योगमभिनयति परः—

अर्थे कामपेक्ष्य धर्मप्रवृत्ता निष्पन्ति ये प्राणिनः ,
प्रश्रव्याकरणे हि मन्दमत्तयस्ते दशितास्तत्कथम् ।
पुष्पाभ्योददनादिजिवधनो निष्पाद्यमानां जनैः ,
पूजां धर्मतया प्रसन्न वदतां जिह्वा न नः कम्पताम् ॥ ५२ ॥

(अर्थमिति) अर्थम्, कामम् । अथवा-धर्मपेक्ष्य ये प्राणि-
नो निष्पन्ति, ते प्रहन्त्याकरणे, हि निश्चिन्तं, मन्दमत्तयो दशिताः,
तत्कथं स्थानम् । पुष्पाभ्योददनादिजीवाणां यो वधस्ततो, जनैः,
केवलितत्त्वहेतुः । निष्पाद्यमानां कार्यमाशु, पूजां प्रसन्ना ह-
तान्, धर्मत्वेन वदतां न-अस्माकं जिह्वा कथं न कम्पताम्?, अपि
तु कम्पताम् । धर्मिणां जिह्वे मुषा आसितुं कम्पत इत्युक्तिः ॥ ५२ ॥

(१३) अत्रोत्तरदातुः स्वस्य वैधानाभिनयाभि-
व्यक्तये ज्ञेयमुपदर्शयति—

(चर्माङ्गहस्ता न होवाच)

भोः पापाः ! भवतां भविष्यति अगद्वैद्योक्तिसङ्क्रान्ता,
किं मिथ्यात्वप्रत्यक्षोपपन्नः सर्वाङ्गकम्पोऽपि न ।
यो धर्माङ्गतया वधः कुमपये दृष्टोऽत्र धर्मोपेक्षा ,
मा हिंसा न तु सत्किवास्तितिरिति अर्धैव संयुजम् ॥ ५३ ॥
(भो इति) नोः पापाः ! पापान्वेषिणः कुमतयः ! भवतां जग-

द्वैद्यस्य भगवताः, उक्तौ सङ्क्रान्ता, मिथ्यात्वकपो यो महापुस्त-
स्य प्रकोपवशतः किं सर्वाङ्गकम्पोऽपि न जविष्यति । तत्र प्रक्रमे
प्रतीकारकैवधवचनविकिस्सकस्य रोगिणो ब्रह्मणा प्रतिक-
पुनराकृतत्वात् । न सुवैद्योक्तिविधिविक्त्वावन्तो भविष्याम उक्-
रोगीषधुमुपदिश्यतामिति विवक्षापामाह-यो वधः कुमपये
कुशास्ते धर्माङ्गतया धर्मकान्तयतां दृष्टः, अत्र परीक्ष्यलोके,
सा धर्मोपेक्षा हिंसा न तु सत्किवास्तितिरप्रमत्तयानेन हिं-
सायाधुपमाह, इतीयं धर्धैव सत् समीचीनं भेदजम् ।
ब्रह्मण्या स ह्युत्तमाभानिगमनयिकोपपञ्चाशता द्वितैः परिपाक-
शोभ्यादुत्कर्षणं कृतवान् तथा राज्ञा कारितस्य ब्रह्मकुर्मिहहिं-
सको मन्दबुद्धिश्च स्यात् । तथा च सूत्रम्—“ततेनं सुतु द्विस्स इमे-
याकवे अमार्थिय समुपपन्निया, अहो नं जियससु तवे तदिह
अवितहं सम्भूय जिणपञ्चते भावेणोयलंजितं सेयं जसु ममं
जियससुस्स रथो सताणं तवाणं तथियाणं अविहताणं सम्भूया-
जिणपञ्चत्ताणं ज्ञावाणं अभिमगणच्छयाय सभट्ठं उवयशो-
विस्स एवं सेयं ॥” संपदंश्चा पंचसपाहिं पुरिसिंहं ससिद्धं अं-
तरापवाभो नवप घडे गिणहह । गिणहहत्ता संजाकालसमयसि
परिवरमणुस्संसि पिमं तपाडिणसंतंसि जेणव परिवोदप तेणव
उवागच्छह, उवागच्छहत्ता सं परिवोदणं गेणवत्ते, नवपसु
घमेसु गालावेति, नवपसु घमेसु पक्खिवावेति, सज्जत्तावं
पक्खियावेह, पक्खियावेहत्ता संजियमुदिह करावेह, करावेह-
त्ता सं परिसावेति, परिसावेतित्ता तवेपि नवपसु घमेसु जाव
संवसावेति, अंतरागाभावेमाण २ अंतरा पक्खियावेमाण २ अं-
तरा बलावेमाण २ सत्त सत्ता रादीद्वारां परिसावेह, परिसावेह-
त्ता ततेनं से परिदोदप सत्तयसि सत्तयसि परिमणमार्गसि
उवगरयो जाप आवि दुत्था” । तदा वायुकायादिविराधनाया
अवजनीयत्वाद्दकरपरिहारस्य च तदुक्तयैव संभवात् ।
एतेन “एवमादि” संते सत्त परिवज्जिया उवहणति, अवसाह-
णति, दृष्टमूढदाण्डमद कोहा अण्णा माया कोहा अण्णत्ती सं-
यवेदज्जीयकायधम्महेडं सवसा अवसा अण्णा अण्णा य
तत्तपाणा यावयं य दीप्पेनि, मंदबुद्धी सवसा हणति, अवसा ह-
णति, सवसा अवसा दुदभो हणति, अण्णा हणति, अण्णत्ती हणति,
अण्णा अण्णा दुदभो हणति, हस्सा हणति, वेरा हणति, रत्तीप
हणति, हस्सा वेरा रत्ती हणति, कुद्धा हणति, मुक्का हणति, मुद्धा
हणति, कुद्धा मुद्धा मुक्का हणति, अण्णा हणति, धम्मो हणति,
कामा हणति, अण्णा धम्मो कामा हणति ।” इति प्रसन्न-
मपि व्याख्यातकोपाधिकारयैर्नृणां स्ववधाद्यर्थप्रपञ्चानां
मन्दबुद्धितयात्तयेऽपि, स्वाभ्युपेक्षा—“कपये ते, ज्ञ सोय-
रियमच्चंथा साउणया वाहा कूरकम्मा” इत्यापुत्रमप्य “स-
खीय असमीपो पज्जता मनुनेनेसस्स परिणामा एने अण्णे य
एवमादि करंति पाणाहसायकरणं” इत्यतिदेशविधानेन ह्य-
जज्ञेष्टशानामेव प्राणतिपातकर्तृत्वापेक्षाद्, भस्किरागोपवृद्धि-
तत्त्वस्य वर्धोनाह्लासेन प्रशस्तलेह्याकानां देवपूजाकर्तृत्वादिंसा-
लेहास्याप्यनुपदेशात्, कथं च शृङ्गादिकयाऽतिदेशनिव तेषां
हिंसकानुकायपि तथा प्रलापकारिणां नान्तसंभवादित्त्वं, शा-
सनोच्छेदकारिणामनन्तात्तुषन्धिनीमायाविसदृशप्रलापस्यासं-
भवात् । तदुक्तम्—“जह वि य ण गिणे” इत्यादि । किं च-ये-
ऽप्याय कामाय धर्माय धमिन्त मन्दबुद्धय इति पराभिमत उद्देश-
विषयजावोऽप्युक्तः, अयं प्रनामानन्दादीनामपि मन्दबुद्धि-
त्वप्रसङ्गात् । किं तु ये मन्दबुद्धय उक्ताकारयैः प्रगति, ते प्राणा-

तिपातकं दुस्तरं प्राप्नुवन्तीति मन्त्रबुद्धित्वमुद्देश्यतावच्छेद-
के प्रवेष्ट्य प्रयोगो युक्त इति विवेके न चापह्ना, न चोत्तर-
मिति श्रद्धेयम् ॥ ५३ ॥

एतदेव बोधको हरेजद्रूपः ।

स्नानादिषु जीवकायवचनाशुक्लवाह—

स्नानादौ काययो, न चोपकारो जिनस्य कश्चिदपि ।

कृतकृत्यश्च स जगवान्, यथा पुनरिति युग्यमिति ॥ ५४ ॥

[आनादाविष्यादि] आनादौ आनविशेषनसुगतिविषयादौ पूर्वोक्तो,
कायवचो अलवनस्पत्यविषयः परिदृष्टकप एव, न चोपका-
रः मुखातु मयकपस्तदनुजोगेन, जिनस्य वीतरागस्य मुक्तिव्यव-
स्थितस्य, कश्चिदपि कोऽपि, कृतकृत्यश्च निष्ठानार्थश्च, स भग-
वान्, न किञ्चित् तस्य करणीयमस्य परैरेवं ज्वयो पूजा नि-
र्दिष्टा पुज्येवं युग्यमतिरन्वयुपक्रमतिर्वृद्धमतिर्यो पर्यनुबुद्धेः ॥ ५३ ॥
५० ६ विष्णो । पञ्चवस्तुके अस्माकम् अग्रध्यान्, वैदिकहिं-
साया कृपात्वं विस्तरतोऽप्युक्तमस्मत्प्राप्त्यादन्वयैकितम् । प्रति ।
पं वं ।

यागवर्माङ्गतेयत्वायुक्तमेवोपाध्यायति—

यागीयो वष एव धर्मजनकः प्रोक्तः परैः स्वागमे,
नास्मिन्नाध्यानिपदशितफलं कार्यान्तराश्रयिते ।

दाहे कापि यथा भुवैयकनुपैरस्तर्गतो वारिते,
धर्मेन धृतोऽप्यधर्मफलको धर्मार्थकोऽयं वधः ॥ ५४ ॥

“यागीय इत्यादि” । यागीयो वागस्थानीयो वध एव हि, वै-
दिकैः स्वागमे धर्मजनकः प्रोक्तः, “मुक्तिकाः पञ्च-
मालमेव” इत्यादिबचनात् । आस्मिन् ओधनिपेयेन सामान्यनि-
वेधेन, दशितफलं निपेयप्रयोगेन दुर्गतिप्रामाण्यकण्ठम् । न इति
न, कीदृशोऽस्मिकायां तन्त्रम् आध्यायिकमुक्तकपफलमिदं,
कार्यं च न प्राप्तिलक्षणं, तदर्थमाध्यायि । तदाह—उत्सर्गनिवे-
धानुगुणं दुष्करं फलं न जवतीति न । अयं धर्मार्थको वधः
धर्मत्वेन धृतोऽपि धर्मातिविषयो कृतोऽपि, अधर्मफलकोऽधर्म-
हेतुः । आह च—“मिथ्यादृष्टिभिरात्मनो, हिंसायैः कलुषी-
कृतः । स धर्म इतिविद्योऽपि, अयमग्रमकारणम् ॥ १॥” इति ।
तस्मात् धर्मार्थं हिंसा यागादिवेध, न तु जिनप्रतिमापूजायामिति
श्रद्धेयम् ॥ ५४ ॥

ननु भक्त्यापि सामान्यतो निषिद्धाया हिंसायाः फलं
कथं न पूजास्थलं परिहासायमिथ्याह—

अस्माकं त्वपवादमाकलयतां दोषोऽपि दोषान्तरो-
ज्जेदी तुच्छफलैश्चया विरहितोत्तमैरसंगतैः ।

यागादावपि सत्त्वशुद्धिफलतो नैवं स्थितिरुद्धतः,
श्येनादेरिव सत्त्वशुद्ध्यनुदयात्संभवान्मन्यतः ॥ ५५ ॥

अस्माकं त्वपवादमाकलयताम्, उत्सर्गिकाधिकारिकमपवादं
निर्मोक्षतन्त्रायेन तुल्यसंख्यामजन्तुपराकृतामित्यर्थः । दोषोऽपि
दृश्यस्तत्त्वोऽधिकारिविशेषणी सुतोऽप्यमिति आरम्भस्तत्कालीनः
सद्वारम्भो वा, दोषान्तरस्यानुबन्धाद्वैसाकपस्योच्चेदी, तुच्छक-
ल्पेन भूयाद्विद्वक्पणस्येष्टया विरहितोत्तमैरसंगतैः फलैः
स्वर्गमार्गधर्मेण प्रवर्तते इति विरोधः । परेषां तु सामान्यनिपे-
य उत्सर्गो सुसुखैरपवादश्च यागीयहिंसाविधिलक्षणो भूति-

कामस्येति मिश्रविषयत्वात्सर्गापवादनावानुपपत्तिरेव । तदुक्तं
हेमचन्द्रिनि—“नोत्सर्गमन्यार्थमपेक्षत च” इति ननु यागादौ भवि-
ष्यदोक्तफलकामनया मा भूदेवमुत्सर्गापवादभावः, “तमेवं वेदानु-
बधनेन ब्राह्मणा विविदिषन्ति यज्ञेन” इत्यादिभूतेः प्रतिपदोक्त-
कल्याणेन भावप्रापिहितकर्मकृत्यस्य निषिद्धिर्वाप्यो सत्त्वशुद्धिद्वारा
संभविष्यमुच्येनोपयोगो ज्ञानविश्रुतस्य आह—“यागादावपीति”
यागादावपि सत्त्वशुद्धिफलमाध्याय, नैवमस्मत्पूजाकार्योत्तमः, स्थि-
तिर्मयीया, कुतः! दुष्टतः स्वकृतो दुष्टात् श्येनादेरिव श्येनया-
गादेरिव, सत्त्वशुद्ध्यनुदयात् मनःशुद्धेः कर्तुमशक्यत्वात्, ये हि
प्रतिपदोक्तफलत्वागेन वेदोक्तमिति कृत्वा उगीतिष्टोमादि सत्त्व-
शुद्ध्यर्थमाध्यायन्ते, ते श्येनयागोऽव्यतिचारकल्याणम सत्त्वशु-
द्ध्यर्थमाध्यायन्ति इति भावः । अथवाह च ज्ञानसागरप्रकरणे—
“वेदोक्तव्याख्यानः शुद्धता, कर्मवर्णोपायोनिः । प्रत्येका इतीत्यं न,
श्येनयागं त्यजामि किम्” ॥ इति तत्प्राप्त्यतो नाश्रयः । तत्सं-
ज्जायासत्त्वशुद्धिफलमाध्यायः स्थितिरित्यवधेयः । अस्माकं सत्त्वशु-
द्व्याऽव्यवयवमुक्तया वादाध्यायः सत्त्वशुद्धिर्न संभवः ॥ ५५ ॥

अनन्यगातिकर्तव्य पूजादावध्यायसिद्धिः कथं ते—

नन्वेवं किमु पूजयाऽपि भवतां सिद्धत्यवधोऽपि ज्ञाता—

ज्ञावापद्भिर्निवारणोचितगुणः सामायािकदेरिव ।

सत्यं योऽधिकरतिरिते दर्शनगुणोद्भावायपि सिद्ध्यते,

तस्येवं महते गुणाय विफलो हेतुर्न हेतुस्त्वन्तरात् ॥ ५६ ॥

ननु एवं सत्त्वशुद्धेरन्तः संभवे, भवतां लक्षणेनः सादृ-
या पूजायापि किं ज्ञैरिहमयुक्तया, भाषाविकारिवादे जिन
उचितो गुणः अथवाऽपि ज्ञाता वापदित्वात् सामायािकदेरिव
सिद्ध्यति, तस्य पारमार्थिकविषयकपत्वात् । आह च—“पूजामि-
पस्तुतिप्रतिपत्तीनां वयोत्तरं प्रामाण्यम्” इति । अत्रमाह—
(सत्यमिति) सत्यमित्योक्तीकारे, यो दर्शनगुणोद्भा-
वाय सत्यकत्वगुणबुद्धयः विस्तृत्य कृते अनव्यवधा-
ऽपि करोति अधिकारमागन्वति, तस्येवं पूजा महते गुणाय
जवति, अधिकारिविशेषेण कारणविशेषात् फलविशेषस्य
न्याय्यत्वाद् भूता तत्त्वज्ञेयत्वात् एव कल्पस्तवः आदानां श-
रीरे हस्तनुत्पत्त्या, भावस्तवश्च तेषां किञ्चिदाकालीनसामायािका-
दिकपस्तद्विहित्य इति तव तत्र स्थितिः । तुल्यफलस्येव ह-
ेतुस्त्वन्तरादेरुत्तिफलो न । तथा च दानादानां सामायािकादी-
नां देवपूजायाश्च आध्यायिकत्वे “तुणारणिमणि” इत्यानेन कार-
णात्वात् शयः । अत एव अग्रजगधिहत्याप्युक्तम्—“संवरनिर्ज-
रको, बहुप्रकारस्तपोविधिः सुखे । योगविहंसाविशिष्टः, क-
स्याऽपि कथञ्चिदुपकारी” ॥ १ ॥ ५६ ॥

आरम्भवाङ्मात्रमप्यपवादनाह—

अन्यारम्भवतो जिनार्चनविधावारम्भशङ्काभूतो,
मोहः शासननिन्दनं च विलोपो बोधेयः श्रुताः ।

सङ्काशादिबिद्विप्ये गुणनिषिर्धर्मोऽप्युत्तरार्जं,

शुचालम्बनपक्षपातनिरतः कुर्वन्नुत्पत्त्यापि हि ॥ ५७ ॥

(अन्यारम्भ इति) अन्यारम्भो जिनगुहातिरिक्तोऽप्यारम्भ-
द्वतो जिनार्चनविधौ विहितजिनपूजायामारम्भशङ्कां विनर्ति-
त्यारम्भशङ्काभूतस्य मोहोऽनाभोगः सार्धब्रह्मज्ञां शासननि-
न्दनं च—कीदृश पतंगं शासने धर्मा ये श्वेदेवतामपि ह-

यतो विविधवित्तयोगतुल्याप्राप्तेन न ह्यप्यस्तवो भावस्त-
व एवेति स्थितम् । इति गाथायः ॥ २० ॥

अथ दृष्टान्तेन द्रव्यस्तवभावस्तववर्धोर्विशेषमाह—

अमुहतरङ्गचरण-प्राप्त्रो द्रव्यस्तवोऽनमसो य ।

एदिमादिसु इयोर पुण, समत्तवाहुचरणकपो ॥ २१ ॥

अथममोभने, कष्टकादियोगादसुखं वा, तत एव दुःख-
हेतुत्वात् । तच्च तत्तरङ्गं च काष्ठानि, तेन बहुचरणं पार-
गमने, तद्रावस्तवकपो, यः स तथा, मन्नावचरणीयत्वात् ।
कोऽस्तवित्याह—द्रव्यस्तवः प्रतीतः । तथा असमाप्तः—अपर्याप्त-
श्च, तत् एव सिद्ध्यतिः । केचु यत्तरङ्गोचरणमित्याह—
नपादियु नदीहृदप्रभृतिषु तरणेषु, इतरो भावस्तवः, पुनरिति
विशेषयान्तायः । समाप्तः पर्याप्तः स चासौ बहुचरणकपयश्च
छजपारगमनतुल्यः, समाप्ताह चरणकपयः । तत्र समाप्तं प्राव-
स्तवस्य द्रव्यस्तवानपेक्षयाऽपि संसारसागरपारप्रापयमवस्थात्वात्
बाह्यचरणकपयं चात्मपरिणामकपयत्वेन बाह्यापेक्षत्वात् ।
इति गाथायः ॥ २१ ॥

अत्रेव दृष्टान्तान्तरमाह—

कनुगोसहादिजोगा, मंथररोगसमसिद्धो वा वि ।

पदमो विषोऽसद्वै, तत्त्वयतुष्टो य वितिओ उ ॥ २२ ॥

कटुकौषधादियोगात्तारागौषधसंबन्धात्, आदिशब्दात्
क्षारराशेरञ्जविग्रहः । मंथरो विलम्बितो दीर्घकालमायी, यो
रोगशमोऽप्यभिशमनमात्रं, न तु सर्वथा लघुः, तत्संनिभस्तनु-
ल्यो ययः स तथा । बाऽप्येति प्रागुक्तदृष्टान्तपेक्षया समुच्चयार्थः ।
कोऽस्तवित्येव इत्याह—प्रथमो द्रव्यस्तवः, प्रथमं च द्रव्य-
सुत्रकमप्रामाण्यत्वात्, अद्वितः प्रायःप्राप्तेर्वा, इह बावचरणेयुक्त-
तया कर्मरोगोपशमहेतुतया च यद्यपि द्रव्यस्तवः कटुकौषधा-
दितुल्यो मंथररोगोपशमतुल्यः पुनर्दीर्घकालमात्रेण द्रव्यस्त-
वजन्यः कर्मशमस्तथापि कर्मशमस्य द्रव्यस्तवव्यपदेशतः
कार्यं कारखोपचाराम्भयरोगशमसाधनो द्रव्यस्तव इत्युक्तम् ।
तथा विनौषधेन औषधं कटुकमपुत्रादिकपं, तेन विनैव, त-
त्कृत्यतुल्यश्च रोगात्यन्तिकानामुल्लेख एव, चशब्दोऽपचारण, हि-
तीयस्तु भावस्तवः पुनः अयमभिप्रायः—भावस्तव चात्मपरिणा-
मप एव, न तु द्रव्यस्तववद् बाह्यद्रव्यसम्बन्धकः, तथा प्रावस्त-
वादेवात्यन्तिकः कर्मशमो भवतीति कृत्वा विनौषधेन तदुक्त-
तुल्य इत्युक्तम् । तथा यद्यपीह कटुकौषधाभावकत्वात् भाव-
स्तवो, रोगशमतुल्यश्च भावस्तवसाध्यः कर्मशमः, तथाऽपि
कर्मशमस्य भावस्तवव्यपदेशतः 'कार्यं कारखोपचारार्थं' क-
ृतुल्यो भावस्तव इत्युक्तम् । इति गाथायः ॥ २२ ॥

अथैतयोरेव हेतुकलभावतो भेदमाह—

पदमात्रो कुसलसंबधे, तस्य विनागेण सुगम्मादीया ।

तचो परंपराए, वितिओ वि हु होइ कालेण ॥ २३ ॥

प्रयमादिति द्रव्यस्तवात्, कुशलसम्बन्धः पुण्यावधिपुण्यक-
र्मशमनं भवति । तस्य कुशलस्य कर्मस्य, विपाकेनाद्येन, सुग-
म्याद्यः सुदेवतसुमानुभवलक्षणस्य प्रतिपन्नतयो भवति । आ-
दिशब्दात् ह्युभयसर्वसहजनिर्वाहसंपदादिग्रहः । ततः सुगम्याद्य-
नन्तरम्, परम्परया विच्छिन्नसंतानया सुगम्यादीनामेव । द्वितीयो
भावस्तवोऽपि, न केवलं सुगम्याद्य एव । दुःखार्थोऽङ्गारः । अ-
३०५

वति जायते, कालेन समयेन, कियताऽप्यतिक्रान्तेन, कालस्य
तथाप्रवृत्त्यपरिपाकहेतुत्वादेवमभिधानम् । इति गाथायः ॥ २३ ॥

द्वितीयोऽपि भवति कालेनैककथं तस्यैव द्वितीयस्य
स्वरूपमतिपादनायाऽह—

चरणपदिविसिक्तो, धोयन्धोविषयवित्तिओ गुरुओ ।

संपुष्पाऽऽणकारणं, कर्पाक्रेव हंदि उचियं तु ॥ २४ ॥

चरणप्रतिपत्तिरूपः चारिभानुपगमसमायः, भावस्तव इति
प्रकृतम् । स्तोतव्ये पूजनीये भगवति धीतरागे विषयवृत्ते या
उचिता सङ्क्रान्ता प्रवृत्तिः प्रवर्तने सा स्तोतव्योचितप्रवृत्तिः,
तस्याः स्तोतव्योचितप्रवृत्तेर्हेतोः, गुरुको गरीयाद्, द्रव्यस्त-
वापेक्षया । अर्थाचितप्रवृत्तितो द्रव्यस्तवोऽपि गुरुकोऽस्तु । नै-
वम् । यतः—संपूर्णं सर्वैरितिप्रतिपत्तितोऽङ्गारं यदाङ्गार-
णमासवचनानुपालनं, तस्यैवपुष्पाङ्गारकपं, तदेव । कृतकत्वे विधि-
तमिच्छितकथं चैव सिद्धप्रयोजने प्रगवति धीतरागे, इहानुपग-
मश्चेन । उचितं संगतम्, पुष्पादीनां तु द्रव्यस्तवाङ्गारं कृतक-
त्वेन तस्यानुपयोगित्वात् । तुष्टाद्वोऽपचारणार्थो योजितश्च ।
इति गाथायः ॥ २४ ॥

सम्पूर्णङ्गारकपं च साधोरेव भवति, नेतरत्येति दर्शयन्माह—

येयं च भावसाहं, विहाय अष्टो चपइ काठं जे ।

सम्मं तगणणाणा—भावा तह कम्पदोसा य ॥ २५ ॥

न नैव, इहं संपूर्णङ्गारकणस्य, चशब्दः पुनरर्थः भावसाधुं पा-
रार्थाधिक्यति, विहाय विमुच्य, अन्धोऽपराः, (बध्ति) शक्नोति,
कर्तुं विधातुम् । 'जे' इति पादपूरणे निपातः । कुन एतदेव-
मित्याह—सम्यक् यथावत्, तदनुपगमनाभावाद् आङ्गारकणगु-
णोपलम्भान्नात् । न हि यथा भाव्यतिराङ्गारकणगुणत्वाद् वेति,
तथाऽप्य, तस्यैव तत्र विशेषाधिकारित्वात् । तथा कर्मवोषाच्च
कथञ्चिदाङ्गारकणगुणपरिहानेऽपि चारिभेदमहनीयकर्मविपा-
कात्वेति, अतो जावसाधोरेव कर्तुं शक्यत्वेन संपूर्णङ्गारकण-
रूपो भावस्तवो गुरुकः । इति गाथायः ॥ २५ ॥

भावस्तवस्याचार्यागतैरपि गुरुवामिष्टमित्यावेद्यमाह—

एतो विव कुलामिस—पूडपाकवित्तपुषमभ्रम् ।

चरिमा गरइ द्वा, अष्टोहि वि शिचचभावाओ ॥ २६ ॥

इत एव संपूर्णङ्गारकणस्य जावसाधुसाधयत्वादेव । (कुलामि-
सपूडपाकवित्तपुषमभ्रम् इति) पुण्याणि जात्यादिकुसुमा-
नि, उपजङ्गणत्याज्जलरादीनामिहैवास्तज्जो वेदितव्यः । आ-
निष्पमाहारः, इहाऽपि तथैव कदाऽसकलनैवचपरिग्रहो दृश्यः ।
स्तुतिगुणोक्तोर्तनम्, प्रतिपत्तिश्चरणाभ्युपगमः, एता एव
पूजाः, तासां मध्यमकाहेर्भावः, पुण्यामिष्टस्तुतिप्रतिपत्तिपूजासम्यं,
तत्र । चरमा प्रतिपत्तिपूजा, सुखी ज्येष्ठा, इहा मता, अत्रै-
रपि ग्रन्थकारैः । इहापि साधनमाह—नित्यजावासाधवद् सङ्गा-
वाचस्याः, सा हि वाचजीविकी, सेवास्तु कदाचित्कथः । इति
गाथायः ॥ २६ ॥

एवं मित्रावपि परस्परानुगतकपावेताविति दर्शयन्माह—

द्वन्त्यपभावतयय—रुवं एयमिह होति दृष्टवं ।

अप्योष्ममगुणवत्, शिच्छवतो जणियिसयं तु ॥ २७ ॥

द्रव्यस्तवभावतययोः रूपं स्यादो द्रव्यस्तवभावस्तवकपम्,

एतद्विद्योत्रोत्तरमुत्तरयोगादेन पु एतत्तुम्, प्रागुक्तं किं त्रिजिन-
मवनादिविधानं चरुप्रतिपत्तिज्ञानम्, इह स्तवाधिकारे,
अथति वचने, छन्दसं वाक्यस्य किमुतमित्याह-अन्वोऽप्यस-
नुविद्यं परस्परानुगतस्य, निश्चयतः परमार्थतः, प्रणितः प्राग-
जिज्ञितो, विषयो गोचरः, प्रायो युधिसाधुतत्तयो यस्य तत्त-
या। तुल्योऽप्येवमथ पयः । इति गाथायाः ॥ २७ ॥

तत्र मावस्तथकपं छव्यस्तवेन समयुजिदमिति तावद्वर्ण-

यथाह-

नह्यो वि द्नु दन्त्यथ-येदो अणुमोयणेण अत्थि ति ।

एयं च एत्य येयं, इय युक् तंतुवीए ॥ २८ ॥

यतेरपि भावस्तवाकडसाधोरपि, न केवलं युधिषि पयः । दुश-
व्योऽहकृतो । छव्यस्तवेनेन छव्यस्तवावशेषः । अनुमोदनेन
जिनपूजादिदर्शनजनितप्रमोदप्रशंसाविजयकण्याऽभूतव्या, अस्ति-
त्यतः । इतिशब्दो वाच्यस्ततोऽपि । अथ साधोऽह्यस्तवे अ-
नुमोदनमसिद्धमित्याह-एतत्तुम् पुनरनुमोदय, अथ
छव्यस्तवे, हेनं हातव्यस्य, इत्यनया वक्ष्यमाणया, छुटनव-
द्यम्, तन्मयुक्त्या शास्त्रजोपपत्त्या । इति गाथायाः ॥ २८ ॥
पञ्चः ६ विधोः । दर्शोः ।

तं नत्थि भुवम्पयमे, पूयाकर्म न जं कयं तस्स ।

जेणेह परमाणा, न त्वंजि पयमदेवस्स ॥ २९ ॥

तत्किमपि नास्ति न विद्यते, भुवनमथे विद्युच्चनेऽपि, पूजाक-
र्म पूजाविधानं, यत्र कृतं यन्ननिपादितं, येन कश्चिदनिर्दिष्टना-
म्ना, इहेति पूजाविधानविचारे, परमोक्तशुद्धा परमाऽऽज्ञा, परम-
त्वं चाऽस्तिः सकलकर्मपरिपूर्णनान्नन सकलसुखाविधायि-
त्याह, किं न अपिस्ततोऽन्यद्विज्ञातः । कस्यैवाह-परमंयस्य बी-
तरामस्यैतयः । मयमन्त्राभिप्रायः-यथापि साधुः पुण्यपूजादौ न
प्रवर्तते तथाऽपि समस्तप्रतिपत्तिभूतसर्वेऽऽज्ञायाः परिपा-
लनात्पूजादिविषये बोधितदेशनादौ प्रवर्तनादनुमादनाच्च
देशनमुक्तिर्भवत्येवेति । प्रयोगश्चात्र-पुण्यपूजादिव्यतिरेकेणापि
सर्वेऽस्मरवत्साधुसमाजानां दर्शनशुद्धिर्भजनायनं, भावस्तव-
हेतुकत्वात्पुण्यादिपूजायाः, यदोपसौ स्तुतिपदवत् । न चास्य
हेतोर्भावस्तवोत्पत्तिहेतुत्वेषि दर्शनशुद्धावसिद्धताद्भाषनीयेति;
भावस्तवस्य दर्शनशुद्धिव्यतिरेकेणात्यन्तासद्भावात् । अथ केन
प्रयुज्यते तस्य हि भगवतः समस्तजगतीतिहावस्थयातकीर्त्तिस-
कलातिशयमपेक्षस्य त्रियुवनोदरविषयमासुरसकलसुरासुराके-
न्नरनरकबरोक्षरपरमपूजनीयस्य, सर्वमपि याचनास्वाविवेका-
भरणानिभुत्यपुण्याद्योदरहाणिकं पूजाकर्म कृतमेव, तद्वि-
कलाहाकरयतः सर्वेऽस्मरवत्केऽसाधुभिरेपि सकलकलहविक-
सकेवलसामोदपत्तिदेशनात् प्रसन्नवन्द्यमहाभूमिभरतस्मरक-
र्तित्वेदिति गाथायाः ॥ २९ ॥

कथेतरसाधव्योभावास्तवद्वयस्तवयोस्तयोस्तरं फलं च
प्रतिपादयन् गाथाद्वयमाह-

मेस्स सरिसवसय, जचियमेवं तु अंतरं हंइ ।

जावत्थपदव्यथा-ए अंतरं तवियं नेयं ॥ ३० ॥

लक्ष्मीं दव्यथय, आराहिय जाइ अचुयं जाव ।

जावत्थपए पावइ, अंतमुहूचये निज्जानं ॥ ३१ ॥

तत्र मेरोः समस्तत्रोक्तानामिदं नृणां जन्ममात्रस्य, सर्वेष्वप्य-
च राजकाशप्रत्यय, यावन्मन्त्रं यावत्प्रमाणमन्तरं व्यवधानं,
भवतीति गम्यते । उपलक्षणं केनत्समुत्पत्तिः पुनराहरणानाम्,
तावन्मन्त्रं हेतयः । किं ? जावस्तवद्वयस्तवयोस्तरमिति । यत्
उक्तमिति प्राकृतवशात्, यत् उक्तद्वयोपि छव्यस्तवमाराधय,
याति मन्त्रति, अच्युते ह्यहोर्मां देशलोके यावत् । भावस्तवेन,
तुल्यस्य तुल्यस्येह देशनात् पुनः प्राप्ताति लभते, अन्तमुह-
र्त्तव, निर्वाचं मोक्षमिति गाथायाः ॥ ३० ॥

अतः किम्-

मोक्षं जावयथ, यो दन्त्यथेयं पवट्टप मूरो ।

सो साह वत्तव्यो, गोमयं अज्जो अविरेज्जो य ॥ ३१ ॥

यो मोक्षोत्पत्तिपदार्थमाह महामोहप्रसन्नजनप्रवृत्तिदो-
नाह, मुक्त्वा परित्यज्य, जावस्तवं सर्वसाधननिष्ठां लक्षणं,
द्वयस्तवं सर्वसाधननिष्ठावकं, प्रवर्तते, मूढः प्राधान्यमात्र-
नाना, स साधुर्वक्तव्यो प्रणनायां, गौतम ! इन्द्रयुते !
अयनोऽविरेज्जः । अच्युत्वा एतदपि द्रव्यमय-अस्त्वनाविरे-
त्ताऽप्रतिहतपापकर्म देवायैक इति वा स्वर्नाज्जक इति ।
अयमाशयः-यो हि भवपरम्परानिरन्तकमिदुरापमकृपेण मोक्ष-
सुखसाधकं सर्वसम्भारस्वभावं संयमं प्राप्यापि मोहादस्य परि-
त्यागेन पुण्यपूजादौ प्रवर्तते, स समयस्य स्रष्टव्याधिकांशिकर-
एवेति गाथायाः ॥ ३१ ॥

अन्यथा तस्मात्तन्मोक्षप्रतिपादनायाऽऽह-

मंतमिविचि काउं, सेवति दन्तिकयंति धाणिभेज्जा ।

इय चउज्जापडंमं, परववप्सा कुणइ बालो ॥ ३२ ॥

मांसं पिबन्ति, तस्यापि पापहेतुत्वात् निवृत्तिं विरजि कृत्वा विद्या-
या पञ्चाङ्गिहोपासनेव भजत, तदापि चाङ्गीकृत्यः । लाकल-
उज्जापडंमं निन्दं शब्दमाशयेदं विद्यायः केनोद्युक्तं ? (वृत्तिकयं नि-
ति) दन्तिकमिदं नेदं मांसमिति, इत्यनेन हेतुना इत्ययमात्मना
समस्तजनप्रत्यक्तं त्यक्त्वा आरम्भं नृणां परमहेनं, सुवीथार्थं
पञ्चमी । ततोऽपरव्यपदेशनं तोषकृतां भगवतामहं भक्त इति
कराति विचिन्ते, भावोऽह इति गाथायाः ॥ ३२ ॥

ननु कथमसौ बालः ? स हि यस्मादर्थतया तीर्थकरादुक्ति-
प्रयत्नेनानु बुद्धिमिर्वाचो मयनेन, न प्रत्याह-

तित्यरुहेसेण वि, सिदिहिज्ज न संजमं मुणइमूलं ।

तित्यपारेण वि जम्हा, मययाम इमं विणिहिट्ठं ॥ ३३ ॥

तीर्थहोरोदेशनापि, न केवलमप्यहोरोदेशनस्यैव शब्दार्थः । शिथि-
लयेव शिथिलं विदुषां, न मेव, कमित्याह-संयमं सर्वविश्वं
सुगतिसूत्रं मोक्षस्यैकात्म्यप्रापकं, तीर्थकरणापि यद्विज्ञेन साध-
यानुष्ठानं प्रवृत्तिविषयेन तेनाधीनपिशब्दार्थः । यस्मात्स-
मये सिद्धास्ते, इह विनिर्दिष्टं प्रतिपादितमिति गाथायाः ॥ ३३ ॥

तदेवाह-

सव्वयणापमहिं, विज्जमियं जिणहरेदि महिवत्तयं ।

जो कारंज समगं, तज्जो वि चएणे महिहियं ॥ ३४ ॥

सर्वाणि च तानि रज्जानि, यथा-सर्वतो रज्जानि, सर्वरजैर्निष्प-
न्नानि सर्वरजमयानि, नः सर्वरजमयैः, सर्वतो महाभागाक्य-
शिलासंभवविनिर्गत्यर्थः । न केवलं सामान्यापाणोपका-

द्विभिनिर्मितं विहृषितं मण्डनं, जिनयुद्धैर्हृदायतनैर्महीबल्यं समस्तभरणीनैः, यः कश्चिदनिश्वसमाहापुत्रप्रमाणाच्छाकन्यो-
दिः, कारयेत्समग्रं परिपूर्णं, ततोऽपि तस्यादपि, सर्वोत्तमच्छ-
वावदीप्त्यर्थः । अरणं बारिचं सर्वैरितितस्वभावं, महद्विकं वि-
शिष्टरत्नं, मनस्तेऽपि तादृग्विषयसर्वोत्तमच्छस्वविधावि-
नोऽपि सर्वैस्त्वम्बरवन्त एव शिखण्डसुखायका भवन्तीति
गाथायां ॥ १८ ॥ इदं ३ तत्प ।

(१५) सिंहाचक्रोक्तिरिति हिंसाऽस्तीति ताम्रे
छन्दस्तत्र निरस्यति -

धर्मायं मृजतां क्रियां बहुविधां हिंसा न धर्माधिकं,
हिंसाशे न यतः सदायपजृतां वाञ्छा क्रियाशे परम् ।
न रुच्याभ्रवतश्च बाधनपापि स्वाध्यात्मपात्रावश्वते-
रारम्भादिकमिष्यते हि समये योगस्थितिप्यापकम् ॥१५॥

(धर्मायमिति) धर्मायं बहुविधां बहुप्रकारां, किंवा पूजावि-
धौ, सुजनां लक्ष्यका धर्मायां हिंसा न, यतः सदाश्रयभृतां
शुभप्राप्त्यानां, हिंसाशे वाञ्छा न, परं केवलं क्रियाशे वाञ्छा, तथा
वानुबन्धो हिंसाभिरासा, सदाश्रयश्च यतनापवृद्धितो ब्राह्म इति
हेतुहिंसाप्रति निरस्तेष्व, तथा च स्वकृपाहिंसावर्जित । तत्राह-
रुच्याभ्रवतश्च स्वस्य सोऽध्यात्मभावस्तज्जनेतः बाधनमपि
“अभ्यन्तरे चैव बंधप्यमोक्षे” इत्याचारवाक्यात् । इदमेव कथ-
मब्राह्म-हि यतः, समये सिद्धाते, योगस्थितिप्यापकं, बाधत् बो-
गास्तिष्ठन्नि तावदित्यर्थः । अभ्यन्ते मन्थते, “जावं च धं ए-
यद् वेयद्, तावं च धं अरंजं संरंजं समरंमह” इत्यादिब-
न्नाह आरंजाद्यन्तस्त्वेव योगप्यापकत्वात् । यदि च ऊ-
व्याभ्रवमात्राद् बन्धः स्याच्छा ब्रह्मोद्देशगुणस्थानेऽपि स्यात्, न
चैवमस्ति, सामंत्युत्तस्य छन्द्याभ्रवसत्त्वप्राधानकारणानुसारि-
तस्यैव बन्धधैर्यव्यवसाधारणस्यैव धैर्यव्यवस्थितत्वात् । न च
द्रव्यतया परिणतिरपि सुखमैकक्रियादेरिव बन्धजननीति धर्मा-
णवमत्तमापि युक्तम् । एकैन्द्रियादीनामपि सुखमन्वस्योपादान-
सुखमताऽप्राप्तिर्यादप्रमत्तसाधोद्देश्याभ्रवसत्त्वस्य तन्निमित्तस्य
परमाप्ताभ्रवस्यापि बन्धमिषेयात् “न ह्यु तस्य तद्विषयिणो,
बंधो सुदुर्मो वि देसिभो समपः” इत्यागमात्, प्रपञ्चितं चेदं
धर्मपरिहायां महता मन्थने ॥ १५ ॥

पवं व्यवस्थितं कृपनिदर्शनं किम्यतामभिजायति-
पूजायां खलु जावकारणतया हिंसा न बन्धावहा,
गौणीयं व्यवहारपक्षतिरियं हिंसा इया निश्चये ।
जावः केवलमेक एव फलदो बन्धो विरत्यंशज-
स्वन्यः कृपनिदर्शनं तन इहाशङ्कापदं कस्यचित् ॥१६॥
अत्रास्माकमिदं हृदि स्फुरति यद् छन्दस्तत्रैव रूपं,
वैगुण्येन विषेस्तद्व्युपहतं जन्येति हि ज्ञापनम् ।
कृपहातफलं यतो विभिधुताऽप्युक्तक्रिया मोक्षदा,
अकस्यैव व्यवधानतः श्रुतपराः शिष्टाः प्रमाणं पुनः ॥१६॥

(पूजायामिति) पूजायां, जडवति निश्चये, भाव-
स्य द्रव्यस्त्वकारणान्वयमायकस्य, कारणतया हिंसा ब-
न्धावहा न भवति । यथा रक्षापयानि हि स्नानादिस्नामग्री द्र-
व्यस्त्वप्रतिष्ठाकरिण्यथ, न च सा हिंसा कर्मणा बन्धते, ऊर्ध्वतना-

यां देवलोकागमनानुपपत्तेः । बन्धावहा चेत्पुण्यबन्धावहे खो-
कजावेन प्रशस्तीकरणात् प्रशस्तारागवत् पुण्यादिसंचयना-
दिकोऽस्यमस्तत्र हेतुरुक्त इति चेत्, सोऽपि पुण्यादाने सं-
बन्धयोगविरुद्धयोगस्य एव इत्याम् । तस्यापि च भावेन प्र-
शस्तीकरणे किं हीयते ? उत्तरकालिक एव भावः प्रश-
स्तीकर्तुं समर्थः, न पौर्वकालिक इति चेत् । न । तुर्गनार्पणद्वारे-
न विहितोत्तरत्वात् । कक्षायां मन्त्रो यः पूर्वोपरभावेन न्यूनाधि-
कजावं नियमयतीति सुखमैकिकायां प्रशस्तहिंसा पुण्यावहा-
ऽपि न स्यादिति चेत् । इदमित्यर्थः, इयं व्यवहारपक्षतिर्यवहार-
नयसरजिगीर्षी, प्रशस्तपुण्यबन्धहेतुत्वस्याप्रति “पूतं दह-
तीति” न्यायेनोद्भवात्, निश्चये निश्चयनये तु विचार्यमाण, हिंसा
वृष्टेः, अन्यतरबन्धावस्थावहेतुत्वात् । केवलम् एक एव भावः
फलदा, प्रशस्तोऽप्रशस्तो वा, प्रशस्तमप्रशस्तं वा फलं जन-
यितुं समर्थ इत्यर्थः । अत एव कामजोगानां शिखोत्तराध्ययने-
युक्तम्-“न कामजोगा समर्थ उवेति, यं यावि जोगा विगदं क-
थेति । ओ तप्यश्रोसी य परिगृही य, समो य ओ तेषु स धी-
मरागो ॥१०॥” (सि । उच । ३३ अ०) अत एव च विषयेष्वपि
सतत्त्वचित्तयाप्रतिप्रसम्भवायमानव्यक्त्यानुसूक्तमाचारे । एवं
विद्यः समाधिः पूर्वभूमिकायां न भवेत्येवेति चेत् । न । सर्वथाऽ-
भावस्य चकमदाक्षयत्वात् । सत्यदर्शनेन सिद्धिर्योगकाल एव प्र-
थमसत्त्वलिङ्गसंस्काररूपमादीनामिच्छाद्यनुभवत्वात् ।

तदुक्तं विशिष्टाध्याय-
“अप्युक्तं पाण्डेयो, संवेगो तद् य होद् पसुमुत्थी ।
एषां ब्रह्मभावा, इच्छादीर्घं जहासं ॥ १ ॥” इति ।

अनुभावाः कार्याणि, इच्छादीनां इच्छाप्रवृत्तिविरासिक्रियो-
गानां, समाधिनिमित्तक जावोऽप्युपादानादपि संस्कारावत-
या प्रेयापुण्ड्रहेतोऽनुवर्तत एव, अन्यथा क्रियासाफल्यसिद्धेः,
“भाकोऽयमनेन विना, चेद्वा छन्दक्रिया तुच्छा” इति वचनात् ।
एवं विविक्तविषये विरतसम्यग्दृष्टिः पूजायां न बन्धः, विरत्यं-
शजस्तु बन्धोऽन्यः पूजायोगापयुक्तः, अन्यथा जिनवन्दनादाव-
पि तदापत्तिः । तत इह कृपनिदर्शनं कृपहातं कस्यचित् यथा श्रुत-
हस्याऽऽशङ्कापदं आह्लात्मानम् । एवं हि तदावश्यं छन्दस्त-
वीयप्रसङ्गसमाधानस्यैव व्यवस्थितम् । प्रति० । यो० । आब० ।
“अकालिणपवचसायं, विरयाविरयान एव खलु ज्ञेयो ।
संसारपथपुकरणे, इवत्यर्थं कृत्रिदंते ॥ ४४ ॥”

अकृत्स्नं प्रवर्त्यन्तीति, संयममिति सामर्थ्याद् गम्यते, अकृत्स्न-
प्रवर्तकाः, तेषां, विरताविरतानामिति भावकाणाम्, एष खलु
युक्तः-एष द्रव्यस्तवः, खलुशब्दस्यावधारणार्थत्वात् युक्त एव ।
किमूतोऽयमिष्यत आह-संसारप्रतनुकरणः संसारस्यकार-
क इत्यर्थः । छन्दस्तवः हेतुः प्रकृत्यैवास्तुत्यः, स कथं भाव-
काणामपि युक्त इत्यत्र कृपदृष्टान्त इति । “जहा नवनवनगरा-
दिसनिषेसे केह पन्त्रजलाभावेनो तदहाविपरिगता तदपनी-
दार्थं कृवं खण्ति, तसिं च जह वि तदहादिया फिट्ति, मट्टिआ
कदमाह भिज्जति, तदा वि तुभ्यमपेवं खेव पाणपयं ति सि-
खने, एदाहासां सां य मसो पुव्वयो य फिट्ति, सेसकालं च
तद्वेय लोगा सुनवाइणो अबति, एवं दम्भत्यप जह वि संजसो
तदा वि तन्नो खेव सा परिणामसुद्धी अबति, जानं अंसजमो-
पाजियं अजं च निरवसेसं खेवति (सि, तमाह-विरयाविरपाहिं
प्रस दम्भवन्तो कायव्वां सादुण्णव्वां य पतुणिउज्जवत्ताका य

वेद्य

वेद्य

त्ति काऊर्णं ॥ इति गाथायैः ॥ ४२ ॥ अथ कौत्साद्यथेयमि क-
व्यस्तत्र प्रकृत्या शुभाभ्यवसायस्य निवारणकारिकायामपि
गुल्फः शुभाभ्यवसायस्यैव तथात्वात् कारवायेन पुष्पाद्यन्वये-
न त्वेवं कारित्राजनेन तत्कियायास्तथात्वात्प्राप्तभावात्कैलातम् ।
नित्यस्तुत्यादिना भावनेरप्याह प्रतिपारगुणवृद्धादिकमपि प्र-
तप्रहणान्निकियाया तुल्यम् । एसा जिहं उ शयं, ण उ गहणादेव
जायथे विधयम् । गहणोवायं पि जायथ, जाओ बि बि वेरकम्मुद्-
या ॥ तम्हा निस्संघइय ॥ इत्यादिष्वचनात् । उपरितानुप्राप्तिप-
त्वमपि तथैव, प्रमत्तस्थविरकक्षिपकादेः क्रियाया अग्रमत्तजिन
कल्पिकादिनाऽनुपादेयत्वात्, कल्पस्तज्जानतपरिणामशुद्धा क-
व्यस्तवल्लीयाऽसंयमोपाजितस्यान्वयस्य च निरवशेष्य क-
मेयः कल्पभाषिचानुस्ये कारित्रक्रियाजनितपरिणामशुद्धा त-
द्वित्तारजनितान्निरवशेष्यकमपि कृपाणिभाषानुस्ये, सर्वस्या
अपि प्रमत्तयाया प्रमत्तयकतकमेयमित्युक्तयास्तत्र तत्र व्य-
चक्षितत्वात्, जिनशासनविहितेत्यत्रापि शुभयोगे तदतिदेशात्
॥ ओगं जोगं जिणसा-सन्निमित्तमुक्तास्त्वया पठेज्जान । इ-
ककम्मि नणता, वट्ठना केवली जाया ॥ इत्युक्तवचनात् क-
व्यस्तत्र क्रियमाण एव च भाववृद्धा नागकेतुप्रवृत्तीनां के-
वलोत्पादकवणात् शुभानुस्येप्रभृतरनिजैराकृतत्वात्पदही-
नमेव कल्पस्तत्रैवप्रस्थापि पाषाणानं न सतत् । इति शुभाभा-
वस्य निर्विषयः कूपहृष्टास्तः । तत्र पुष्पाद्यन्वयेनेषायां शुभभा-
वसंभवेन निश्चयनयेन तस्य व्यवहारनयेन च तद्विविक्ति-
याया विशिष्टकहेतुवैषम्ये ततः पूर्वं तद्विषयसंभव इति वा-
च्यम्, प्रत्यक्षनित्येन पूर्वेपूर्वतन्त्रक्रियायामपि शुभभावान्वयत-
त्वात्कल्पपक्षः । वेगमनयामिप्रायेणात एव पुत्रार्थं स्नानादिक्रिया-
यामपि यतनया आधिकारसंपत्त्या शुभभावान्वय उपदर्शितव्य-
तुष्येच्छाशकः । तथाऽऽह—

“एहाणाइ वि जणणाइ, भारंभबभो गुणाय शिययेमं ।

सुदनावहेउओ कहु, बिस्सं कूवनापणं ॥ १० ॥ पित् ।

आनाद्यापि देहशीलप्रवृत्तिकमपि, प्रस्तां तद्वर्जनं, पुत्रा वा ।

आदिशब्दाद्विशेषनादिप्रहः । गुणायति योगः । यतनया रक्षयितुं
शक्यजीवरक्षणकृतया, तर्कि साधोपेयाशङ्क्याह-सार-
मन्यतः स्वजनधनगृहादिनिर्मितं कृत्वादिर्कर्मजः पुष्टिज्यादि-
जीवोपमर्दनमुक्तस्य, शुद्धिर्न हत्यर्थः । न पुनः साधो, तस्य सर्व-
साधयोर्याविरतत्वाद्भावस्तथाकदम्बत्वात् । नावस्तवाकदम्ब इ-
ति स्नानादिपूर्वककृत्यस्तथाऽनादेय एव, नावस्तवाधर्ममेव तस्या-
श्रयणीयत्वात्, तस्य च स्वत एव सिद्धत्वात् । इमे वार्थे प्रक-
रान्तेरे स्वयमेव ववर्ततेति । गुणाय पुण्यफललक्षणोपकाराय,
नियमेनावश्यंजायते । अथ कथं स्वकपेय सर्वोपपन्नादिभिराणां
गुणायत्याह— सुभाभवहेउओ पित् । सुभाभवप्रत्ययान्वेन विदे-
शस्य शुभभावहेतुत्वात्प्रशस्तभावनिश्चयनत्वजिनपुत्रार्थंस्ना-
नादेरनुभवति च कश्चित् स्नानपूर्वकं शिवाचनं विदधानाः
शुभभावमिति । कल्लुवांअप्यालङ्कारैः । विज्ञेयं ज्ञातव्यम् । मध गु-
णकत्वमस्य शुभभावहेतुत्वात्कथमिह हेयमित्याह-कूपहृष्टे-
नाबटोवाहरेण । इह वैच साधनप्रयोगा-गुणकरमधिकारि-
णः किञ्चित्सदापमपि स्नानादि, विष्टिष्टुभाभावहेतुत्वात्, वि-
शिष्टशुभभावहेतुभूतं यत्तद्वृणकरं हृष्टम् । यथा कूपजननम् । वि-
शिष्टशुभभावहेतुश्च यतनया स्नानादि, ततो गुणकरमिति । कू-
पजननपक्षे शुभभावः तृष्णादिशुद्धासंनान्मयायवातिरिति ।
इदमुक्तं भवति—यथा कूपजननं अमृतपणाकर्मभोपलेपादिदेव-

दृष्टमपि अलोत्सावनमनोकरोपाययोश्च सर्वोपकाराय परोप-
काराय किञ्च भवतीत्येवं स्नानादिकमप्यारम्भोद्यमयोश्च शुभा-
भ्यवसायस्योत्पादनेन विविदाशुभमर्मनिर्जरेणपुण्यकथनकारि-
भवतीति । इह केवलमन्यते-पुत्रार्थं स्नानादिकारणमात्रं ज्ञेयं । नि-
र्मलजलकन्दपुत्राण्यवसायस्य विद्यमानत्वेन कर्मसंभेदादिक-
स्वपापाभावादिप्रमितिर्दृष्टमित्याह । तर्किहेतुमित्येवं यो-
जनीयम्-यथा कूपजननं स्वपरोपकाराय भवत्येवं स्नानपुत्रा-
दिकं करणानुमोदनद्वाराय स्वपरोपः पुण्यकारणं प्रसिद्धं ।
न चैतदागमानुपाति । यतो धर्मार्थप्रवृत्तप्यारम्भजनितस्या-
स्यस्य पापस्येष्टत्वात्, कथमन्याया भगवत्यामुक्तम्—“तदाकवे
समणं धा मादणं वा पडिहपयक्कयापावकम्मं अफासुएणं
कल्लुसोणजेणं असणं पाणं आदमं साहमं पित्तारणमात्रं ज्ञेयं ।
किं कइह ? गोयमा ! अप्ये पावे कम्मं बहुतरिआ से जिज्जरा
कइह ॥” तथा स्नानपतिचारणानन्तरं पञ्चकट्यावकाशप्रतिपत्तिपरिपत्ति कथं स्यादित्यत्रं प्रसङ्गेनैति समासार्थः ॥१॥
यतनया विहितस्तथाऽनादेऽशुभभावहेतुत्वं प्राप्यकम् । अथ यत-
नां स्नानगतां शुभभावहेतुतां च यतनाहतां स्नानस्यैव शक्यव्याह-
“भूमिपदणजलल्लु-णयाह जयसा उ होइ एदाणाभां ।
एतो विसुक्कभावा, अणुहवसिओ चिय बुहाणं ॥ ११ ॥

यूयः प्रेक्षणं च स्नानमुपः प्राणिरुक्तायै चपुष्या निरीकणं, जलज्या-

णनं च पुनरुक्तपरिहारायै नीरगालनम्, आदिः प्रमुक्तं यस्य व्या-

पारकुन्ध्य तन्मर्मिप्रेक्षणं जलच्छायाणादिः आदिशब्दात्, मङ्गिका-

रक्षणादिप्रहः । तर्किमित्याह-यतना प्रयत्नविशेषः । गुहाइः पु-

नरर्थः । तद्भावनं चैवम्-स्नानादि यतनया गुणकरं भवति । यतना

पुनर्मर्मिप्रेक्षणं जलज्याणादि, भवति यतनं, केत्याह-स्नानादिक

कृते देहशीलविषयानजिनाचनं प्रभृतिभिः च, इह प्राङ्गेन भौकरभ्ये-

रमावाह ॥ एहाणाभां । इत्येव पठ्यते इति । (एसांति) इतः पुनर्य-

तनाविहितस्नानादेर्द्विशुक्कभावाः शुभाध्यवसायाऽनुजनविक एव

स्वसंवेदनप्रतिष्ठित एव, बुधानां किञ्चित्मानवेन च शुभभावहेतु-

त्वादित्यस्य पूर्वोक्तहेतोरसिद्धताऽऽशङ्का परिहृतिरिति गाथायैः

॥१॥ अग्रमयदेवसुरिस्थान्वाये धर्मोपेयवृत्तत्वात्पारम्भजनित-

शेषस्यात्यस्य यदिष्टव्यमुक्तम्, नद्वं प्रत्यक्तुः क सरससिद्धिः, यो-

उशकं—यतनातो म च हिंसा ॥ इत्याद्यजिधानात् यतनया नावबु-

द्धिमतः पुत्रार्थां कायवशात्संभवस्यैव दृष्टितत्वात्, पुत्राद्यच्छाश-

कऽपि कायवशात्कथं पुत्रा परिशुद्धिर्न प्रसोक्तम्—“अज्झइ जिण-

पुण्या, कायवहो अइ वि हांइ उ कहि वि । तह इवि तदे

परिसुद्धा, मिद्धी कूहाइरणजोना ॥ ४२ ॥” इत्यत्र कथञ्चित्

कर्त्तव्यं प्रकृतं यतनाविशेषेण प्रयत्नमात्रस्य सर्वथा न

भवतीति प्रदर्शनायै कथञ्चित् प्रहणमिति तपस्वीनां स्वयमेव

कथस्यानात्, “देहाणिणिमित्तं पि द्धु, जे कायवहांसि तह पय-

हंति । जिणपुत्राकायवह-न्मिं तोसपयवत्तणं मोहो ॥४४॥” इति

प्रत्येयानां ग्रन्थकृतवाचिकारण्यं जिनपुत्रांशो कायवधं रूपेण

प्रवृत्तदृष्टिरेव हिंसास्वरूपस्य च यतनमेव त्याज्यानिप्राप्तात्

समाधिधरोमेत्यादिसंज्ञकात्तः । न च पुण्यजनकायवधसंयम

योगेन चाल्पस्यापि पापस्य बन्धनप्रयोगः, अथवासायानां योगानां

वा शुभाशुभिकरुपाणामेवोक्तत्वात्, नृनोत्पत्तिराबने प्रसिद्धं तद्व-

दुपपादिविषयत उपारिणान्माध्यमसंभवा, जगवत्सां सुपात्र शुभ-

दानेऽवपाववदुर्नरानजनिधानं च निज्जिद्विधोवमुत्पल्लयनि

स च शुक्लानकतावधिकपापकथात्मकः, प्रकृते च कारित्रकथा-

वधिकापकथात्मका दानादिचतुष्कफलसमशीलः सांभधिकप्रयत्

इति कथञ्चरमष्टकदानेन ह्युक्तपूजायां तुल्यत्वमुपनीयमानं विप-
क्षितत्वान्तराकारसारं चतुर रमयितुं प्रयत्नम् । अष्टकदानं हि अ-
तिथिसंविभागागतस्याऽतिचारभूतं, ह्युक्तपूजा च समप्रभावा-
मस्य तिस्रौचतुरांतरगुणकमेति च । आह वाचकचक्रवर्ती-“के-
स्यायतनप्रस्था-पनाभि कृत्वा च शक्तिः प्रयतः । पूजाञ्च गन्ध-
मायान-विभासधूपमदीपादाः” । इत्यादि । अथ ह्युक्तपूजाविधि-
कस्यर्थः, अष्टकदानविधिश्चापवादः, उत्सर्गपमादी च स्वस्थाने
ह्यापि वक्ष्यन्तावेत्यपवादोऽपि विधेयमीभूतामुक्तदानतुल्यत्वं हे-
तुपूजायामुपमानं न दोषायेत्यभिप्रायः, तद्वैकूप्यदानं कस्य
विमोचकवि, स्वकूपतोऽमुक्ततायाः स्वकूपत आरम्भवसायाज्ञान-
तिदोषत्वात् । वस्तुनोऽप्राप्तकदानदृष्टान्तो ह्युक्तकदृष्टान्तमावि-
ततापेक्षयिष्ये भाविष्ये भगवतोऽपुत्राश्रिते, परम्युत्पन्नजिन-
पूजायां विपरीतव्युत्पन्नकदानतुल्यत्वमभिप्रायमानं कथं घटे-
त् । श्रान्तमतिचारणानन्तरं पञ्चकल्याणकमाश्रितप्रतिपत्तिरे-
पि गीतायां दान्यतरपदवैकल्या येति । सर्वव्यस्ताकस्ये प्रयाजि-
नकरणं कल्पमानकूपतः स्तोत्रपतयेन हनुग्रहः, तावद्भजेन
जितपूजां कृत्वाऽपि प्रायश्चित्तं कथं चेत्येव । तच्च तैर्वापि की-
मभगमन्युक्तम्, अष्टकदानेऽपि आरक्षीनकल्यादावुक्तमिते बुधा
वचनमेतद्विभक्त्यानामिनामिति चारजनाकृष्टिभावयोग-
नमपि तुल्यधिकद्विष्टाव्यवसायेनैव, अन्यथा ब्राह्मणादीनां स्व-
ल्पमायया भ्रष्टमविषाकं प्रमत्तसाधुनाभिधानां चारिणं कथं नि-
वेदितव्यं । पदत्रायेन प्रपञ्चने पञ्चवस्तुकं येति यतनाज्ञा-
वस्तुव्यवसायकारिणः क इषासोऽपि इति केनाऽङ्गितं नाना-
गामिकमागतिः, पूजितकलेष्यनासंप्रतिरेकं च तन्मते कूपोत्पत्तिः
तथाज्ञानोऽपि एवार्जनः । प्रतिपन्नदृष्ट्यधर्मप्राणपदकल्प-
स्त्वस्य कृपलननस्थानीयः, तत्कालाज्ञितप्रत्ययेनैव द्रव्यस्त्वसं-
भवाजिनवर्गविरोधिनस्ततः प्रथमवर्गस्यापि सिके सवार-
ज्जातिर्कर्मनिर्जनेनैव च कल्पवर्गसंवाचिनी प्रायेनेति,
अथोकपूर्वपक्षः “अस्माकमिदं यदि स्फुरति यत् द्रव्यस्त्वसं-
वर्णं” तद्विधिवैगुण्येन अकिमात्रैकतानतासंविधिवैकल्येन
प्राज्ञाज्ञसंभवव्याप्यारम्भदोषस्य फलेन समारोपेण तच्छे-
धेन तत्राऽपि कूपदृष्टान्तमिधानापरिचितं प्राचीनपक्षे स्वरसः
स्नानादाचारम्भश्चित्तं जगतीत्याजिनमनिक आरम्भदोषस्त्व-
नधिकारिणो न संगतः । अभिधानस्य भावदोषत्वाद्दृष्टदोष-
स्य च विकृष्टवैष्ट्यान्निधानस्य विधयेत्यस्य विषयव्यप-
दोषव्याप्यस्य बहुमुख्यव्याप्यवैष्ट्यापरितन्वतां तच्च दोषवाचि-
मानस्तु न विषयेयाद्, स्याद्वाद्यमानं वस्तुन आपेक्षिकात्वात् ।
अतिरक्तकल्पस्य यो भागः स जिनकल्पिकावेत्युक्तं न भागं
इति तदुपपत्तेः, तदपि विधिवैकल्यप्रयुक्तं, द्रव्यस्त्ववृषणमपि
अभस्याऽपि कल्पितरमकालावेनोपहृतं भवति, इति हि ज्ञानं कूप-
ज्ञानस्य फलकृद्दानेनैव ह्युक्तं इत्यर्थः । पूजाविधिवैगुण्य-
व्यतीत्येऽप्युपपत्तेः साक्षादभ्यस्य प्रतिपन्नकल्पस्य कूपे कल्पमा-
ने कर्मोपलोपादाविष्ये अन्वविशेषस्येति भावः । यतोऽपि वि-
मुक्ताऽपि क्रिया व्यवधानेनातिपारम्पर्येण प्रकल्पेव कृत्वा मो-
क्षदोषा, शिष्टा पुनरप्यापि त्रिककालकल्पतयाऽप्युक्तं स्वकूपो-
द्वक्षितपतत्वमाश्रितं भावः । इत्थं चाऽभ्यस्येवसुरविषयना-
मुक्तानां शेषाणां च अकिमात्रप्रयुक्तपूर्वस्य विषय इति स-
र्वोऽपि प्राचीनमनीनपण्यास्तिरस्कृतोऽप्यति । इत्थं विषयका
पक्षे ह्युक्तानां सुप्रकल्पाः शक्तिनां पुनः सुते व्याख्याते त्रिधाः ।
उक्तं च सम्मती गन्धहस्तितानां च उ ससप्तमस्यमि-स्य

सिक्ततायायोगो होह । न वि ज्ञातगो वि समए , पञ्चव्या
गिच्छिभो योभो ” चि न परीक्षां विना क्वं , प्राचीनपण्या-
त्परमविशुद्ध्यवस्थितं निरस्ता गन्धहस्तितानां । तथाहि-

“ अथं जनेऽप्यस्य स्तुतः पुरातनः,
पुरातनैरेव समो भविष्यति ।
पुरातनेष्वित्यनवतिष्ठेतु क ,
पुरातनोऽप्यविशुद्ध्य रोचयत् ॥ १ ॥ ”

प्राचीनं स्ववर्गमप्यनेकान्तगामितं तत्तात्पर्यमेवेन तन्ने-
नतिप्रसङ्गकं कूपदृष्टान्तं विहादीकरणेऽधिकमादृष्टत्वं प्रपञ्चे-
नोक्तस्माभिस्तद्व्याख्यातम् ॥ ६१ ॥

(१६) पूजायां हिंसासंभोक्तिककल्पं दृष्टव्याह-
धर्मोऽपि मतिमार्चनं यदि नयः स्यादर्थदृष्टदृष्टत्वा,
तर्हि मृत्कृते न तच्च पत्रियो नृताहियक्यायेन ।
या हिंसा संखु जैनमार्गीहिंसा सा स्याद्विषेध्या स्फुटं ,
नाधार्मिकनभित्तुमिह किं दोषं प्रसङ्गोऽन्यम् ॥ ६२ ॥

(धर्मोऽपि मति) यदि पूजायां हिंसा कुमतिना वाच्या, तदा
किमर्थदृष्टदृष्टत्वा का स्यादर्थदृष्टदृष्टत्वा च । नाद्यः पक्षः शो-
क्षम्, प्रयोजनराहित्यासिद्धेः अन्त्ये त्वाह-वदि प्रतिमार्चनं च-
मोयो वयः स्यात्तदाऽर्थदृष्टत्वाः स्यादर्थदृष्टदृष्टत्वेन व्यवहारः स्या-
त् । इष्टापत्तावाह-तदर्थदृष्टदृष्टत्वाः स्युक्तदृष्टदृष्टत्वाधिकार-
कं न पत्रितः किंचित् नृताहियक्याये यथा इहः पत्रितः पत्रितः ।
इदं हि तत्सुखः “पदमे दंसस्यस्यमे अत्रादंरवतिप चि आह-
इह, से जहानाम ए केह गुरिसे आयहेदं वा आगारहेदं वा भि-
हेदं वा नागहेदं वा भूयहेदं वा जन्महेदं वा दंसतस्यपारहेदं
सयमेव गिस्सरह, अथेहि वा गिस्सरारहे, अथं वा गिस्सरहे
समगुज्जायह, एवं खलु तस्स तत्पत्तिर्वा संवाहः पत्रितः आह-
इ चि” । यदि हि जिनप्रतिमापूजायांऽपि वधोऽप्राधिकृतः स्या-
त्तदा-“ जिनपदिमाहेतुं जिनहेतुं च ” इत्यप्यभिप्रेत्यत्वं सूत्र-
कारः । न च सर्वोऽपि दृष्टो दृष्टस्थानामगाराय इत्यगार-
विषयकेच्छाप्रत्ययेच्छाया हेतोःकक्षेरे संवाहः मृतत्वमिति
रामदासादिपामरको अध्येयः । एवं सति-“ परिचारेहेदं ”
इत्यादिप्राधिकृतपक्षः, परिचारायैवस्यापि तत्पत्तोः पृष्टायेत्ता-
दिति यतिकिञ्चेतः । अथ विवक्षात एव तत्पत्ता इत्यत आह-
या खलु जैनमार्गीहिंसा हिंसा सा स्याद्विषेध्या स्फुटं निहन्तुं
वारयितुं स्फुटं नाममात्रं निषेध्या न स्यात् ॥ अपि तु स्यादेव ।
ननु प्रतिभामेतत्, एवं सत्यर्थदृष्टत्वाधिकारे पूजायैव वक्ष्याधा-
कर्मिकस्यैव पात्रोपपत्तिरिति चेत् । सत्यम्, तर्हि भगवत्यादावा-
चाकर्मिकस्यैव तस्य स्फुटं निषेधोऽप्यित्यस्य प्रपञ्चितनिरु-
पितस्यैवापेक्षकत्वात्संभवादिपक्षे तात्पर्यं, तत्वे तत्राज्ञे-
तोपाह्नमज्जम् ॥ “ तत्त्वं खलु भगवत्या परिपक्षा पवेस्या-इम-
स्स केच जिविस्स परितद्वनमायुणापूजयाणं दुक्कपपदिमा-
तहेतुं ” इत्याचारे प्रथमाध्यये जातिमरणमोचनार्थे प्राणाति-
पातस्य वशीतत्वात्, तस्य च कटुतद्विषयाकोपदशोऽजिज्ञ-
आदेरपि जगद्वन्द्वपगमेन मुक्त्यर्थं प्रसिद्धेऽर्थदृष्टत्वाया चा-
क्षाविषयादिति चेत् । न । एतद्व्याख्यानापमोक्षोनामार्थं व्यमो-
रथस्य हेतुनाप्यसिद्धेः नथाहि-“नत्र कम्मणि भगवता परिह्व-
परिह्व प्रत्यक्षक्या च प्रवेदिता, अथ किमर्थमस्ती कटुकविषयाकटु
कमोभयवृत्तेषु क्रियाविशेषेषु प्रवर्धनस्याह-“ इमस्सत्यादि” ।

(१३) अयं द्रव्यत्वविचारः-

आनन्दस्य हि सत्ताब्रह्मवत्त्वा हिता परिब्राह्म-
भाकस्य प्रथितोपपातिकगिरा चैत्यान्तरोपासनात् ।
अहैतैत्यन्ति विशिष्य विहितां भूत्वा न यो दुर्मेति,
स्वान्तानुमुच्यति नाभितमिषतया कर्माणि मुञ्चन्ति त्म् ॥६३॥

(आनन्दमिति) हि निश्चितम्, आनन्दस्य आनन्दभ्रमणोपास-
कस्य, सत्ताब्रह्मवत्त्वा उपपासकद्राह्मवत्त्वेन, तथा परिब्राह्म-
वरः प्रथानो यः आनन्दः अन्तः अन्तर्गोपासकः, तस्य, प्रथिता प्र-
सिद्धा औपपातिकगिरा उपपातिकोपासकात्, तथा, चैत्यान्तरोपास-
नात्-आनन्दतीर्थिकचैत्यतत्परिगृहीतायेवैवोपासनां, हिता त्व-
क्त्वा, द्रव्यतत्त्वेति शेषः, "अनन्दतन्मन्त्राद्य" इत्यत्रैव, अन्तर्गोपा-
सिकतत्त्वकत्वाप्रत्ययानुपपत्तेः प्रत्ययाऽन्तर्गोपासकत्वेत्याहुः हि-
त्यस्य हापित्वेत्यर्थः । एवं ब्रह्मिमतानमिमत्तविद्यामहाप्रणयारे-
कतुल्ये न कत्वाप्रत्ययानुपपत्तेः । अहैतैत्यानामहैतमित्यानां, नति
विशिष्य नामब्राह्मं विहितां कस्यचित्त्वोक्तं भूत्वा यो दुर्मेति प्रति-
भाऽप्राप्येति दुष्टमिति न त्वज्जति, तद्, आभितम्यातिमितत्वा-
ऽन्यन्ताप्रीतया, इत्येतस्य गम्यमानत्वात्तुपमात्रेके । आभिताः
मिया इत्येव सत्येति व्यक्त्याने सुखमिव इत्याद्याविव विशेषणपर-
निपातः । कर्माणि ज्ञानावरणीयादीनि न मुञ्चन्ति । तत्र सत्ता-
ब्रह्मोपासको यथा "तते न ले आदीनि समस्तस्य
जगत्तमो महावीरस्त संति पंचाणुवयस्त सत् सिक्त्वावयं
ज्वालासविहं निहिद्यमपिबिज्जह, समण भगवं महावीरं वंदे,
गमंसह, गमंसहया एवं वदासी-नो जलु मे जेते । कप्यं अज-
प्पियं प्रसुअत्थिया वा अणुअत्थियया वा अणुअत्थियपरि-
ग्गहियाह वा अरिदंतेचेइब्राहं वंदिस्य वा गमंसिण्य वा" ।
प्रति० । ('सम्मत्त' शब्दे तद्वृत्तप्रसस्तावे व्याख्या) ('अनन्द'
शब्दे द्वितीययोगे १०६ पृष्ठे सूत्रमुक्तम्) अत्रान्यथैकपरिगृही-
तत्वमित्येवेति मिथ्याहैतैत्यवत्त्वादिवाच्यः स्फुट एव । न चात्र
चैत्यशब्दायै ज्ञानं सूत्रोक्तं घटते । अहं दुष्टान्नस्यान्यतीर्थिकपरिगृ-
हीतत्वात्तुपपत्तेः, नपि साधुः, भुतवद तस्यान्यपरिगृहीतत्वा-
त्तिष्ठेः । सिद्धौ वा स्वतीर्थिक एव शः । अन्यागमस्याप्यन्यपरि-
ग्रहेनैव व्यवस्थितः भूतः स दुर्मेतिपरिब्राह्म इमः । "तद्व्या-
गमममाणाव" इति वचनात् । अयं "अणुअत्थिया वा" इत्या-
दिपदव्ययमेकायेनैव "समणं वा माहणं वा" इति पदद्वयवद ।
अन्यथा "तस्मिन् अस्तरणं च" इत्याद्यनुपपत्तेः । तत्पदव्याप्यव-
हितपूर्वोक्तपदार्थपरामर्शोक्तत्वात् चैत्यानामेव वाच्यव्यवहितपु-
त्रोक्तत्वात्तथा च दानाद्यप्रसङ्गेन तस्मिन्नेव तदनुपपत्तेरिति चेत् । न । प्र-
ज्ञाकानां त्रयाणां नत्यादेरवश्यमित्येवमस्यात्पदव्ययैकार्यताया
वस्तुमोऽप्यवहितमाकासीनशब्दोपासकद्राह्मवत्त्वापरावच्यत्वं
वाच्यम् । तथा च-पूर्वमन्त्रापरितेन्यथाप्राप्योक्तिरित्यव्याहार-
स्यावश्यकत्वात् तेषामिति तत्पदेन त्वव्यवहितपूर्वोक्तान्यतीर्थिक-
परामर्शो युक्त इति बहुलैर्गोप्यमाणत्वं ब्रह्माणिकाः । औपपा-
तिकताभाको यथा-"अनन्दस्तस्य न यो कप्यं अणुअत्थियं वा
अणुअत्थियवदेवयाणि वा अणुअत्थियपरिगृहीताणि वा अरिदंते-
चेइब्राहिण वा वंदिस्य वा गमंसिण्य वा० जाव पण्ड्यासिण्य
वा अणुअत्थियं अरिदंतेह वा अरिदंतेचेइब्राहिण वा वंदिस्य" । तद्वृ-
त्तिर्वाच्यं-"अणुअत्थियं चि" अत्रयथैका आहं तस्यमयं कृत्वा अथे

शक्त्याद्यः । "चेइब्राहं ति" अहं चैत्यानि जिनप्रतिभाः, "न-
न्त्याव अरहेतौह व चि" न कस्त्ये, इह योऽयं नेति प्रतिवेधः,
तोऽन्यथाहं वृत्त्यः, अहं तो वंदेतित्येत्यर्थः । न हि किल परिब्रा-
ह्मकेवचारकोऽतोऽन्यथैकिकदेवतावन्द्यादिनिषेधोऽहं तस्यपि
वन्द्यादिनिषेधो मा वृत्तिरित्येताः "नन्त्याव" इत्यधीतम्, इति ।
अथाहं चैत्येऽन्तःकस्य "कण्ठ एव विहिता" इति न्यायाद्यनति-
व्याप्यं सुज्ञानम् । इत्थं च सम्यक्त्वात्तापक एवाहं चैत्यानां
वन्दनमवश्यकरण्योक्तिरित्यत्पात्ताद्याप्यधिकारिणां सिद्धाभिति
सिद्धान्ते स्फुटमहं चैत्यपूजाविधानं न पश्यामः । सम्यक्त्वरपरा-
कमाप्यवने स्फुटं फलानभिधानादिति सम्यकमतं निरस्तम् । न
पश्याम इत्यस्य स्वापराधत्वात् । न ह्ययं व्याघारपरपाधः, यद्व-
न्मन्यो न पश्यतीति । सम्यक्त्वात्तापक एव सुमहद्वया वदन्ना-
स्तस्य कवपराकमाप्यवनेऽपि शुद्धसाधर्मिकबुद्ध्याफलमिधा-
नेनैव पूजाफलमभिधानादिति भावनां च सूरिभिः ॥६३॥

सुवर्णगुलिका । आह च-

प्रभण्याकरणे सुवर्णगुलिकासंभवनिर्धारणे,
शस्ते कर्मणि दिग्द्वयग्रहदृष्ट्यातो तृतीयाह्नतः ।
सम्यग्जावितवैत्यसात्त्विकमपि स्वाभोगनाज्ञाश्रुती,
सूत्राच्च व्यवहारतो भवति नः प्रीतिर्जिनेन्द्र स्थिरा ॥६४॥

प्रभण्याकरणे सुवर्णगुलिकायाः संबन्धनिर्धारणे सत्य-
संबन्धस्याजिनेत्येवसांस्वभाविधानस्यावश्यकत्वे बुद्धिस्य-
स्य तस्य सौत्रवादिनि ज्ञातः । तथा तृतीयाह्नतः ज्ञाना-
ङ्गतः, शस्ते प्रशस्ते कर्मणि दिग्द्वयस्य पूर्वोक्तद्विरूप-
स्य, यो ग्रहः पुरस्कारः, तस्य यो दृष्टास्तिसप्तत्यर्थप्रति-
पात्तेः, तस्यां, च पुनः व्यवहारतः स्वास्तिसप्तत्यर्थप्रतिपा-
यनमाकपञ्चजन्वा सङ्गावं प्रापितानि यानि चैत्यानि तानि
साङ्गीणि यत्र यस्यां किंवायां, तथा स्वाभोगना सुष्ठु रम्या-
चीना याऽऽलोचना । तस्याः भुजौ विशिष्टवर्णं सति, न
अस्माकं, प्रीतिर्जिनेन्द्र ज्ञापनाजिने चिधराऽप्रतिपातिनी
भवति, स्वापानजिनस्य जिनैन्द्रावं भाव्यजनवत्सत्ताःसमुपास-
नाफलदानसमर्थनाऽन्यमिहाराथात्मिकमायाकेपकत्वात्-
वसेयम् । तत्र नृयोऽव्यवहारि- "सुवर्णगुलिका ए चि" प्रती-
के नृपि-यथा सुवर्णगुलिकायाः कृते संश्रामोऽस्तु तथाहि-नसिन्धु-
सीवोरेपु जनपदेषु विभ्रजकमनरे दृष्टानस्य राज्ञः प्रभावं
तया दृष्ट्याः सकारो देवदत्ताजिनेधाना दाम्भ्यदत् । सा च देव-
निर्मितां गोश्रीपन्दनमयीं ब्रह्ममहावीर्यप्रतिमां राजमन्दिरा-
न्तर्वेत्सकनवनव्यवस्थानां प्रतिचरति स, तद्वन्द्यात्तं च आ-
वकः कोऽपि देवात् संबन्धं समायातः, तत्र चाङ्गतोऽसी रोगे-
णाऽभ्युदारीतो जातः, तथा च सम्यक् प्रतिचरितः । तुष्टेन च तेन
सर्वैकात्मिकमाराधनं दत्तावित्यासीत्सुगुलिकाशतमदादि । तथाऽन्य-
या कुम्भा विकृता, सुकृपा दृष्ट्यासमिति नमस्ति विभाव्य एका गुष्टि-
का मज्जिता, तत्प्रभावात् सा सुवर्णवर्णा जातेति सुवर्णगुलिका
नाम्ना प्रसिद्धिमुपनाम्यतोऽसी चिन्तितवती-ज्ञावा मे कपसंपदं,
एतया च किं अमूर्तिर्हि । तथा, तत्र तावद्वं राजा पितृभ्यो न का-
मयितव्यः, शेषन्तु पुरुषमात्रमन्त्रः किं तैः, तत् उग्रजिण्याः पतिं
वदन्त्याप्यनराजं मनस्याप्यव मुद्रिका भाङ्गिता, ततोऽसी देव-
वन्तां विहाय तद्वानयया हस्तिरन्तर्लम्बा तन्मायातः । वा-
कारिता च तेन सा, तयोक्तम्-आगन्त्यामि यदि प्रतिमां नयाति, ते-

नोकथ-तामहं श्यो नेष्यामि । ततोऽसौ स्वमगरी गत्वा तप्यं प्रतिमं कारयित्वा देवता तामाहव तस्य राजमावाता, स्वकीयप्रतिमं देवतामिदं प्रतिमाकाने विमुच्य तां सुवर्णमुद्रिकां च दृष्ट्वाऽऽगतः । प्रजाते च बाह्यप्रयोगसम्बद्धसिद्धिमुक्तम् अनुदीपनमेव विमर्शयत् स्वदक्षिणे विज्ञाप कृतस्य प्रयोगोत्तमोत्तमगततामसासुवर्णमुद्रिकाकानामप्येतामुत्तमवराजः परं कोपमुपगतो दृष्टमिर्महाविषः राज्ञिभः सहोद्यमिर्गतिं प्रति प्रस्थितः । अन्तरा पिपासाबाधितस्यैव सिद्धिपुष्करकरमेव देवतया विस्वारितसैन्योऽङ्केषणोऽजयित्वा बहिः प्राप्तः, रथाकृद्भव धनुर्वेदकुशलतया सम्पन्नदक्षितरत्नाकणं चरदप्रद्योतं प्रसिद्धिं तु मण्डवता भ्रमन्तं चरुणतद्वराज्ययित्वा दक्षिणे च विनातमेव कथीकृतवान् दावीपतिरिति वदन्तदपेक्षं मयुषिच्येनाहितवानिति । प्रति० । अश्व० ४ भाष० द्वारं विगच्छोर्मिप्रदे काना-ज्ञातापको द्वितीयकाने प्रयोगोद्देश्यं कथा- " दो दिसाओ भनि-गिन्क कप्यइ विमार्थाय वा विमार्थीय वा पन्थाविचय पार्थेयं येव इदीयं येव एवं मुदाविचय सिक्काविचय उच्यते विचय संसृजिचय संवसिचय सज्जकारं उद्विचिचय सज्जकारं पदिसिचय सज्जकारं भण्डाजिचय आलोचय पदिकजिचय भिचिचय मरदिस्यं विभोचिचय विमोचिचय चकरणकथं अण्डुकिचय अहारिहं पायविजं तथोक्तम् पदिकजिचय, दो दिसाओ भनिगिन्क कप्यइ विमार्थाय वा विमार्थीय वा अपविक्तममारयं तियसंसेहवापुलसाभूतिषाणं मरणपणविश्राहकिन्नवानं पा-कोगवाणं काहं मणवकं कमाणां विहरिसयं तं पार्थेयं येव उदीयं येव चि" । प्रति० । स्या० अत्र हि विगृह्यतामिमुक्षीकरणमर्ह-कैद्यानां जुनामिमुक्षीकरणावेति तजिनयस्यैवैकमपुष्पाङ्गमाह दुरवस्थाधिकारणेनो लोकोपकारतजिनयामकजायाः प्रधानवस्तुवित्तमेवेति तात्पर्यं प्रति० । उक्तं च "पुन्यामिमुहो तिवा, दिवा अदवा पदिकिजाः जाय जिगृह्यो वा, जिगिह्वरयेह-वाहं वा" ॥१॥ प्रति० । स्ववहारराजाको यथा आलोचनासुने-
" आयेव सन्मं प्राविचार्हं पोरसजा० जाय पदिकिजा, यो येव सन्मं प्राविचार्हं बदिमा पायस० जाय सविदेसस्य पार्थिभिमुहे वा उदीयाभिमुहे वा करयसपरिमादियं सिरसाव-सं मत्यय भंजोहं कट्ट एवं बजिजा-पवह्ना मे अवरहा पव-इकपुयो अहं अवरजा अरहताय सिजायं भित्तय आलोह-उजा पदिकमेजा भिदिजा पायविजं पदिकजिजज ति वेति ।" प्रति० । अथाऽप्रतनयप्राप्तिमेव यैव सस्यमावितानि जिनवचनवालितापकरणानि देवताभि पश्यति, तत्र गत्वा देवाभित्तके आलोचयेत्, देवताभि हि भृगुकुक्षुगुणशिलादौ मगधस्तम्रचक्रे एकसो विधीयमानाभि शोधिकरानाभि दृष्ट्वा विशेषादालस्यधीनि जयति, महविदेहेतु गत्वा तीर्थकुरानपृ-कृष्य वात्वाऽऽमेगाकम्प्य पुरत आलोचयेत् । तस्मात्पि देवता-नामभावेऽर्हत्प्रतिमाणां पुरतः स्वमापितदानपरिष्ठाकुलमा-लोचयति, ततः स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तम्, तस्मात्प्यमा-वे प्राप्नोतेऽर्हः प्राचीनाप्रतिविमिमुक्षः, करतलाभ्यां परिपुष्टीतं तथा शिरसाऽऽवृत्तं यस्य तम् । अणुकुलमासः । अजति कृत्वा एवं बदेव-यतावन्तो मेमराधाः, यतावत् कृत्वाऽहमपरा-जः पवसहसं सिक्कानाम्भित्तके आलोचयेत् । प्रायश्चित्तदान-विधि विज्ञानालोक्य च स्वयमेव प्रतिपद्यते प्रायश्चित्तं, स च तथा प्रतिपद्यमानः शुच एव, सुशोच्यविधा प्रवृत्तः यदपि च विराजितं तन्नापि शुद्धः, प्रायश्चित्तप्रतिपत्तेरिति । अथ

" सन्मं प्राविचार्हं " इति विशेषयेनैव देवताभि कैद्यानां च "अहं च मोपरायस्य" इत्यत्र "पुनराहं" इत्युक्तेषु विशेषवद्व्या-सुरोत्तेनावृत्ति कृत्वा व्याख्येयम् । सस्यमावितप्रतिमापुरस्कार-इव मगःशुद्धिविशेषविधं दिव्यपरिग्रहं इवेति न्यायपित-मेव । यपुण्यते कुमसिति-सस्यमावितपदेनाधिरतसस्यमहद्वरे-षारिष्ठ्येन प्रधानं प्रतिमास्यम् इति । तद्वस्तुमयास्यं च य-जन्वाच वृषच, आलोचनादानार्हस्य गतीत्यं संनयेऽप्यात्मगु-कये प्रतिमाभयनस्यैव शास्त्रार्थत्वात् । प्रार्थितस्य पुरस्कारस्य कथमिदमुत्तरगतमवस्यत्तामिति चेत्, सज्जाम्यामनापि विशेषं विनाचय । एतेन पूर्वमोक्तवज्जयन् प्रतिमाभयनमित्य-पि उक्तं च निरस्तम्, ततोऽप्येवऽर्हसिद्धपुरस्कारस्योत्तेरिति किमिति पञ्चवितेन ॥ ३५ ॥

(१७) कौप्याधिकारः । प्रतिमापूजायां शैषीमकासाधे-
बाहिसिक्कावराजानामुदाहरणम्—

तीर्थेणमतिमार्चनं कृतवती मूर्त्यनवकक्तितो,
यत् कृष्णा परदर्शनाभि तदिदं पञ्चाङ्गविसृजितम् ।
सचकं सन्तु या न नारदस्यैव मत्वाऽमृतासंयतं,
मृदानामुपजायते कथमसौ न आविकेति श्रमः ? ॥६॥

कृष्णा कौपीरी, सुवोजस्य राजमयीपान्नाभिहितव्यतिकरस्य-
यान्देववत्, भक्तितो नम्रता, तीर्थेणानां मगधता, प्रतिमार्चनं प्र-
तिमापूजनं, कृतवती, तदिदं तद्वत् तत्त्वानिवाचकम्, न परं, पञ्चाङ्ग-
स्य कृताधर्मकासाधयमाङ्गस्य, विस्फूर्जितं सस्यमाव्याव्या-
वित्तितं, परं च कुपादिना, इमं महद्वरं मृतातीत्येवंशीलम्, ते हि
बन्धित-पञ्चमगुणस्योक्तत्वा एजा कृतेति सुखे कुपापि धम्मा-
ह्वरं नोपलभ्यते, गते प्रसिद्धे पञ्चाङ्ग एव च तद्वक्तृपलम्भे-
रिति कथं नोचामहेतो इयं प्रतिधातः । ननु कौप्याऽर्हत्प्रतिमापू-
जा कृतेति पञ्चाङ्गेऽभिहितमिति वयमपि नापहम्, तद्याः पञ्च-
मगुणस्यानं मास्तीत्येवं तु क्लृप्तं इति चेत्, अत्राह-या तं नारदस्यैव
प्रतासंयतं मत्वा न सचकं न सत्कृतवती, अस्ती प्राविचा नेति
श्रमः कथमुपजायते ? न तुकोऽयं श्रमः । एवमापचासाम्ना-
न्तरितपञ्चाङ्गिकरणमपि प्राविचार्हमेवार्थोपयतीति द्रष्टव्यम् ।
अत्राज्ञापका कृतानुचौ- " तय नं सा दोवर्हं रायचककया
जेणव मज्जजयेते तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइसा मज्जज-
यइ अणुपविसइ, अणुपविसइसा एहाया कयवसिकम्मा
कयवोडवमं नपपाविकिस्ता सुच्छप्यावेसां मंगलाहं वपाहं
पवरपरिदिवा मज्जजयराओ पडिनिक्कमइ, पडिनिक्कमइसा
जेणव जिणयेते तेणव उवागच्छइ, उवागच्छइसा जिणयइ
अणुपविसइ, जिणपडिमाणां आलाय एणामं करइ, करेसा
वंइ, नमंसइ, नमंसइसा होमइयेयं परामुसति, परामुसइसा
एवं अहा सुंरिवाओ जिणपडिमाओ अचयति तद्वेव माणि-
ववं० जाय पूवं इइति, इइतिता वामं जायुं अंवेइ, दाहिणं
जायुं चरयित्तंति साहइ तिक्कमुओ मुअणं चरयित्तंति
निवेसेइ, निवेसेइसा इति पच्छुअमइ, करयइ० जाय कट्ट एवं
ववासी-अमोऽणुवं अरिहंताणं प्रगवंताणं० जाय संपराणं
वंइ, नमंसइ, नमंसइसा जिणयराओ पडिनिक्कमइ, जेणव
अंतेइरे तेणव उवागच्छइ " । ज्ञा० १६ अ० । अथ यावत्क-
रमाह अथेतो इत्येवं, होमहस्तकेन जिणमतिस्तेन प्रमादितं, सु-
रभिणोदकेन स्वपयति, गोशीर्षचन्द्रेनानुसिम्पति, वज्रा-

णि निवासयति, ततः पुण्याणां माद्वार्ता, प्रयतितामित्यर्थः ।
गन्धर्वाणां वस्त्राणां मानस्युनां चारोपणं करोति स्म । मा-
ला कलापावकम्बजं पुष्पमकरं तनुत्तैर्पुष्पाद्यष्टमङ्गलकाले रचनं
करोति । (वामं जाणुं कचेहं सि; उरसिपतोत्यर्थः दाहिणं जाणुं
धरतिनसि निहृदुः) निहत्य, स्थापयित्वेत्यर्थः । (तिकुलुतो मु-
क्ताय धरातिनसि सिविवहं सि) निवेद्ययतीत्यर्थः । (इति
पञ्चुभ्रमति २ करतलपरिभाहियं अंजलिं मथय कट्टु एवं व-
यासी-नमोऽभ्युं पं अरिहंताय० जाव संपत्तायं वंदति, एमंसति,
गमंसितिसा पकिनिक्कमहं सि) तत्र बन्धते चैत्यवन्दनविधिना
प्रसिद्धं, नमस्त्यति पञ्चात्यधिपानयोगेनेति वृत्ताः, न च द्वीपयाः
प्रतिपातएदृक्कमात्रं चैत्यवन्दनमभिहितं सूत्रे इति सुबमाप्रामा-
ण्याद्व्यस्यापि भावकादेस्तावदेतत् मन्तव्यम् । अन्यथा सूत्राद्वाहि-
देवककम्यतायां बह्वतां सत्त्वादिबन्तनामर्चनं ब्रूयते इति, तदपि
विषयेषु स्यात्, किञ्चाविराजानां सत्त्वादिबन्तनामपि चैत्यवन्दनं
संज्ञायते, यतो बन्धते नमस्त्यतीति पदद्वयं वृत्तात्तरव्याख्याना-
मेवमुपदर्शितं जीवाभियमसुचिकृतं-विवरितमतामेव प्रसिद्धचै-
त्यवन्दनविधिर्भवति, अन्यथां तथाऽभ्युपगमपुरस्सरं कायो-
त्सर्गांसिः, एतो बन्धते, साम्राज्यं, नमस्क्रोति आवायवृत्ते-
रभ्युपगमरूपनमस्क्रोतेति । किं च-“ समणेण सावपणं य,
अवस्सकापय्यं इवहं अम्हा । अंतो० अहो णिसियस्स य,
तम्हा आबस्सयं णाम ॥ १ ॥ ” तथा “अं नं समणो वा सम-
णी वा साक्कओ वा साविथा वा साविसे तस्सये तल्ले उज्जाओ
कांमं आबस्सपणं विट्ठंति, तं होयउत्तरियं भावावस्सयं ” इ-
त्यादिउपयोगचारवचनात् । तथा सत्यप्यर्थो न संपन्नः प्रवचन-
मकाम्नां पदविधावश्यकनिरतः पदस्थानमुक्त्वा अवको भ-
वतीत्युक्त्यातिवाचकवचनात् आबकस्य बहुविधावश्यकस्य
सिद्धावावश्यकताऽस्मर्गंतं प्रसिद्धं चैत्यवन्दनं सिद्धमेव भवती-
ति वृत्तौ । यच्च “ जिणुपडिमायं अक्कचनं करं ” इति एक-
स्य० वाचनायामेतावदेव दृश्यते इति वृत्तावेवं प्रायुक्तं, तथापि
वृत्ताद्युपासकसम्पूर्णां विधिरिप्यत एव, जिमप्रतिमाचनस्य प्रणि-
धानस्तवेनैव विरतिमतां निर्वाहत् । यदपि “ जाव संपत्तायं
ति” असंपूर्णद्वयं कदर्थनाभ्यास इति प्रतिमाप्रैर्णाच्यते । तदपि
स्मृतमतीर्थविरकाहीनमतादप्यः । यद्युक्तसंपूर्णद्वयकदर्थनेन
बहुशो निराकृतमस्माभिः । सम्पूर्णचैत्यवन्दनविधौ चापुनर्वन्ध-
कादर्थोऽधिकारित्यः स्थाणोरप्यात्मन्यवयवयोगप्राप्तौ सि-
द्धमेव । योगधन्यं तु आबिका तु कौपयानन्वादिबन्तनाख्याना
अन्यतीर्थिकादिकृत्पादिव सिद्धाः । तथाहि आताणुसौ-“ तपं
पंच पंदवा दोवहंदेवीयं सद्धिं कल्लाकायं बरं वारेणं उलाहं म्रो-
गभोगाहं० जाव विहरंति । तते पं से पंदुराया अमया कयाहं पंच-
पंदवहं कुनीय देवीय दोवहं देवीय सद्धिं अंतउरपरियाससद्धिं
संपरिकुं सहीमणवररणं यावि विहरतिहं व नं कट्टुन्नारय
हंसणं अज्जइय विणीय अंतो य ककुसहियप मज्जत्वायिपि अ
अज्जीणसंमपियदंसणे सुखे अमहदसगलपराहं प कालमिय-
कम्मउत्तरासंगहअवत्थं हं ककमंरुहृत्थं उज्जमउडदित्सिरप
अज्जोवहअगले ति अमुंअमेहअवसगलधरे हत्यकयकमीय पि-
अनंअवत्थं धरणिगोअरपपहां संवरणावरणउवयगुणयणिजे-
सिणीसु य संकामिणअभिभोगं पपसीचमणणीं मणीसु य
बहुसु विजाहरीसु पिण्जास्तु विस्सुयजसे हरे रामस्स य
केलवस्स य पउत्तअपयवत्तअनिरुत्तिसिद्धउत्तमुयसारण-
गयसुसुहदुमुहादं जाययानं अमुद्धाणं य कुमारकोदीनं

हियवद्वयं संवयप कलहयुद्धकोसाहहपिपि पंदजा-
निहासी बहुसुसुमसुयसंपराय सुहंसणं समंतओ कलहं
सद्धिं अणुगवेसमाणं असमाहिकरे ह्सावरवीरपु-
रिसंतल्लुअवसमाणं आमंतकणं तं भगवति । पक्कमाणं
गयणगमणहत्थं उप्पइओ गयणतलमहिंअयंतो गामागरि-
मारकेकव्वमंडवदोपुहणसंवाहहस्समंकिं यमि-
यवेणीतलं सुंदे ओहोयंतो रम्मं इत्थिणाउरं नयरं उवागय
पंदुरायमवणंसि अहवेगेणं समोवय, तपं नं से पंदुराया क-
कट्टुन्नारयं पक्कमाणं पासह, पासहसा पंचहं पंडवहं कुंतीय
देवीय सद्धिं आसणाओ अमुंउहं, कट्टुन्नारयं सत्तउपयाहं
पच्चुमाज्जह, पच्चुमाज्जहसा तिकुलुतो आयाहिणं पयाहिणं
करेति, करेहसा वंदह, एमंसह, एमंसहसा महरिहं० आसणेणं
उवमिंतहं । तते पं से कट्टुन्नारय उदगपरिचरफासियाय
व्वावोरिय व्वावयाय मिसिआय मिसीयहं, मिसीयहसा पंदुरा-
रज्जे अं० जाव अंतउरे य ककुसलोदंनं पुच्छति । तते पं से
पंदुराया कुंती देवी पंच पंडवा कट्टुन्नारयं आहंति०
जाव पज्जुवांसंति ; तते पं सा दोवती कट्टुन्नारयं अस्स-
जयं अविश्यअपडिइयअपक्कसायपायकम्मं कट्टु मु
आहाहं० जाय थो पज्जुवांसंति सि । प्रति० । आ० ।

महा सार्थवाही-

“ तते पं से महा सत्यवाही धेणेणं सत्यवाहेणं अम्मण्णुमा-
या समाणं हत्तुउहं जाव हिययाविजलं अस्सं पाणं काह-
मं साहमं उवक्कवावेह, उवक्कवावेहसा सुवहुपुष्पवत्थय-
धमल्लांतकारे गेह्वाति, रसयाउ गिहाणि गच्छह, रायमिहं नगरं
मज्जं मज्जेणं णिमगच्छह, णिमगच्छहसा जेणव पुक्कखरिणी
तेणेव उवागच्छह, उवागच्छहसा पुक्कखरिणीय नीरंउ बहुपुष्प-
जाव मल्लांतकारं उवेह, उवेहसा पुक्कखरिणि आमाहह, आमा-
हहसा अस्समज्जणं करह, करेहसा अलकीरं करह, अल-
कीरं करेहसा एहाया कयवलिकम्मा उगुहिसिआमा-
आहं तथा उप्पलारं० जाव सहस्सपचाहं गिहह, गिहहसा
पुक्कखरिणीओ पचोवहह, पचोवहहसा तं पुक्कवत्थयधमल्लं
गणहह, गणहहसा जेणव नागवरणं० जाव वेसमणवरणं
य तेणेव उवागच्छह, उवागच्छहसा तथा नं नागपंदमज्ज-
य० जाव वेसमणपडिमायं य आलोप पणामं करह, करेहसा
पच्चुममह, पच्चुममहसा लोमहत्थयं परासुसह, नागपंडिमाओ०
जाव वेसमणपडिमाओ य लोमहत्थयणं पमज्जह, उदगभाराय
अमुंउहं, अमुंउहसा पडससुवाहाय गंयकासाहय गाथाहं
लुहं, महरिहं कथाहं व गंधावणं व पद्मावहं व
करह, करेहसा धुवं महह, रज्जमुत्त पायपडिया एवं वयासी-अहं
नं अहं दारयं वा यपमितां नं अहं जावं व० जाव अणुवहंमि
सि कप ओयाहं करह, जेणव पुक्कखरिणी तेणेव उवागच्छह,
विजलं अस्सणं पाणं साहमं साहं अनायपमाज्ज० जाव
विहरति । ” न च कौपया जिमप्रतिमाचनकालवरोपया-
चितं कृतं श्रूयते, प्रायुत “ जिमाण जावयाणं ” इत्यादिना
जगवद्गुणप्रधानांमव कृतमस्तीति कथं विशेषं न पश्यति
सचेताः । इत्थं प्रणिधानेनैव महापूजा, अन्यथा तु पूजाभा-
वमिति शास्त्रगतार्थः । तदाह-“ देवगुणप्रधाना-तन्नाशानुगत-
मुत्तमं विधिना । स्वादादरादिभुक्तं, चरदेवाचनं चेष्टम् ॥ १ ॥
इति । प्रति० । आवा० । कटप० ।

(सिद्धार्थराजस्य) आह च -

एतेनैव समर्थिताऽन्यद्विकी। धर्म्या च कल्पोदितः,
श्रीसिद्धार्थनृपस्य यागकरणौषधिरिदं साहोत्पत्ते ।
आहः स्वल्पयादिषाङ्गविदितो यानं जिनाची विना,
कुपांनान्यदुद्गाहता प्रतभृतां त्याज्या कुशास्त्रस्थितिः ॥ ६९ ॥

(एतेनेति) एतेनैव औपरीक्षिततत्समर्थनेनैव, आम्बुद्विकी
की अम्बुद्विकीवृत्ता, धर्म्या च धर्मादनपेता च, कल्पोदितः
कल्पसुत्रमांसा, श्रीसिद्धार्थनृपस्य श्रीसिद्धार्थनाम्नो राज्ञो
भगवांत्पुत्रः, दशाहोत्पत्ते दशद्विवसमहे, यागकरणस्य श्री-
दिः प्रौढता समर्थिता उपपादिता । न च यागशब्दोऽन्यः
स्यादिति तमाह-अहु निमित्तं, अयं सिद्धार्थराज आदिमा-
ङ्गविदितः आचारारङ्गप्रसिद्धः, आहः श्रीपार्थिवधीयमम-
नोपासकः, जिनाची विनाऽन्यं लोकप्रसिद्धं यामं, न कुपांनं ।
यतः प्रतभृतां कुशास्त्रस्थितिरुत्पत्त्या । आर्यश्च यागः कुशास्त्रियः।
कल्पसुत्रपाठो यथा-“ तय खं सिरुधं राया दशहियाय
विजयद्राया पवह्माणीय सद्य अ साहस्तिअ स सयसाह-
स्तिअ अ..... संभमाणं य पत्तिअमाये य पत्तिअमाये य
यवे च णं विहरह ।” व्याख्या- (दशाहिय (सि)) दशाहिकायां
दशद्विवसमानायां, जितौ कुलमयांदायां, पातनायां गगार्था, पु-
त्रजन्मसांस्वप्रक्रियायां तस्यां प्रवर्त्तमानायां, यदिकाहं शतप-
रिमाणान् साहसिकान् सहस्रप्रमाणान् शतसाहसिकान् ल-
क्षप्रमाणान् यागान् दशपूजां दामाप्येद्विवसादीं दानादीन्
आगान् ददन् दायपयं शानपयं प्रतीच्छन् सुखं प्रतिष्ठापयह
विहरहति । एवं श्रीसिद्धार्थनृपेण परमभावेन दशपूजा कृता
चेदप्येवा कथं न कर्तव्या ? तस्य धमणांपासकत्वे आचारा-
ज्ञापकत्वायम्-“ समग्रस्त भगवन्नो महावीरस्त अस्मापि-
यरो पासावगिज्जजा समणोवासया आबि ह्नुया । तेषं बहुं
वासाहं समणोवासगपरिआहं पालहत्ता छुरहं जीवांनका-
याणं सत्कलणनिमित्तं आलोहत्ता गिहत्ता गरीहत्ता अहा-
रिहं उत्तरजुणपावाक्खिणं पत्तिअजिज्जा कुलसंसारं छुरुह-
त्ता अयं पक्खज्जादिति, पक्खज्जात्ता अपच्छिमाय मार-
णियाय सरीरसंहणाय भूसियसरीरा कांमे मासे कांलं
किप्ता तं सरीरं तिपज्जेहत्ता अन्वपय कप्पे ह्वत्ताय उच-
वत्ता । तस्यो अं आउक्खयणं चइत्ता महावदेदे वासे चरि-
अणं क्खत्तासंखं सिज्जिहसंति, परिमिष्ठाहसंति, सम्मत्तुक्खा-
यमंतं करिहसंति ” सि । यथा च सिद्धार्थराजस्यातिकरं वा
शयस्त्रेण पूजा कृतेति समर्थितं, तथा महाबलविद्यतेतिऽपि द-
शयसाधये च-शास्त्रताशाश्वनतीयां-वाचायादींश्च प्रत्यभिगमन-
सङ्गपूजादिना सम्यक्चरनेमैतरेष्वेव द्वादशपूजाकारानिर्मुक्तौ ।

तथाहि-

“ तिथयराज भगवउ-पययणपावणिअहसवृत्तीं ।
अहिममनसमदुरिहसय-किणजसंभुजसंभुजणा ॥ १ ॥
जस्माभिसंययिक्कम-अवरहणमुत्पययणविजया ।
विजत्तोअजयममंदर-नंदीसरभोमनगरेण ॥ २ ॥
अद्वावयमुजिते-मयग्गपयधममक्खे च ।
पासहत्तावत्तं विज, अमरुत्तायं च संदासि ॥ ३ ॥
वृत्तिपेया-दरीनत्रावनायमाह-‘तिथयरागाह’। तीर्थकृतां भगव-
ता, भवचरस्य द्वादशाङ्गस्य गणयिदुक्तस्य, तथा प्राथमिकाना-
३३१

माचारोदीनां युगप्रधानानाम्, तथाऽतिशुचिनामुक्तिमनां केच-
क्षिमनपथोपायविधमच्चतुर्दशपुंथयिद्वा, तथाऽऽसीनपथ्यादिप्रा-
सीमां, यदभिसंययिक्कमं, गत्वा च मनसं, नत्वा च धर्मं, तथा
मुणोक्तीतं, संपूजनं गन्धादिना, स्तोत्रैः स्तवनमित्यादिकां दर्श-
नमाचाना, तथा ‘दि दरीनत्रावनाया दरीनत्राद्विजवतीति ॥ १ ॥
किं च-“जस्माभिसंययिद्वा” “ अष्टावयवाहा ” तीर्थकृतां ज-
न्मभिरकम्पसुत्तु तथा निष्कमपययणवत्तुनां पासाविजयमूमि-
पु, तथा दशसोकमभवनेषु मन्त्रेषु नन्दीश्वरहिपादी भौमेषु पा-
तालजवनेषु यानि शास्त्राणि चैत्यानि तानि वन्देहमिति
द्वितीयगगान्ते किया । इत्येवमष्टापदे, तथा श्रीमत्पुत्रजन्म-
गिरी, गगानप्रदे दशासिद्धवत्सिति, तथा तत्कथितानां धर्मकं,
तथाऽहिकृत्तानां श्रीपार्थनायस्य धरणीभूमिद्विजयस्थानं, एवं
दशावसंभवनेन वैरस्वाभिना यय पादपापयमनं कृतव, यत्र च
श्रीयर्कमानसामिगमनाभित्य समरंद्रणोत्पत्तनं कृतव । एतेषु
यथासंज्ञमभिगमनमन्त्रपूजनांकीर्त्तनादिकाः कियाः कुर्वते
दर्शनद्विकिमेवतीति ।

तथा-

“ अरिंदतसिद्धयेद्य-गुरुसुअधमं य साहृमणे य ।
आचारं उवत्तकाय, दशवर्णं स्वस्वसंघं य ॥ १ ॥
पयसु जसिज्जुत्ता, वृत्ता अदरिहं मणुक्कमया ।
सासनमयसुरंता, परित-संसारिआ जणिमा” ॥ २ ॥ १० प०
इति मरणसमाधिप्रकीर्णकं, तथा भावनमस्कारं प्रतिपाद्यमा-
नो दर्शनमेवदीयादिक्रियापश्चान्नेन अहं, अहं प्रतिमा, अहं-
अहं प्रतिमा, साधुर्हं प्रतिमा चेति युगद्वय, साधुर्जि-
नप्रतिमा, साधुर्जिना प्रतिमा च, साधुर्जिना प्रतिमाश्च,
इत्यष्टस्वपि भङ्गेषु लज्यते । तस्मात्-“ नाश्वरपण्डितस्स
उ, संसणमोहस्स तह जज्जोवसमे । जीवमज्जं अट्ठसु,
अंगेसु अ होहं सवस्स ” ॥ १ ॥ इति गांध्या मन्स्कारवि-
वृत्तौ-“ निधवरा जिवाचउत्त, संविणा वा असंविण्णा ।
साधिविचवववववव-पण्डिताओ जावगमा उ ” ॥ १ ॥ इति क-
ल्पयाज्येन च, जिनप्रतिमादर्शनाद्यप्राचं अपि केषाञ्चिस्तम्ब-
कवलाभर्शनाद्विचार इति नाश्वरीयस्य-विचममममपरिचा-
कयोभ्यनथा प्रतिजन्मं सम्यक्चरहेतुनां वैशिष्ट्यात्, तथास्य कस्य
चित् तीर्थकृत्य, कस्यविज्जणधरः, कस्यचित्तापुः, कस्यचिजिनप्र-
तिमादिकमित्येवं वैशिष्ट्यात् स्वजनमयस्यपरिचाकद्वारेण व्य-
भिचारानावात् । अन्यथा तीर्थकृतोऽपि सम्यक्चरहेतवे न भवे-
त्तु, तीर्थकरमन्त्ररेणापि गौतमादिवोचितानां बहुनां सम्यक्च-
रज्ञाभग्नोतिरेक्यवयवतिरेकसिद्धिश्चावश्यः । अत एव सम्यग्दृष्टि-
परिमहिताः सम्यग्माविता अपि हृदा नव्यशीलव्याहं कुमारा-
देरिव सम्यग्दर्शनाद्युद्भवमनुपलज्यते । तस्य “ कारणं कार्योप-
चारः ” इति कृत्वा ता अपि जावप्रामा मय्यप्ते इति, तथा च कस्य-
इयकास्तर्गतभावकप्रतिक्रमणस्य साक्षादेव चैत्याराधनमु-
क्तम्-“ जायति चेद्वारा, उद्धं अ ग्रहे अ तिथिरागो अ । स-
व्याहं ताहं वेदे, रहं संतो तस्य संताह ” ॥ ३ ॥ इति चतुष्पाद्या-
शतमगाथायां । एतच्छृण्विद्या-“ एवं कवर्वासाय जिणाणं सं-
द्वं काउं संपहं सम्मत्तुविज्जिज्जिज्जिं सिलोअवगणं सास-
वासासायाणं वंदं जवत्- जायंति ” ॥ प्रति ।
(१६) ऊर्ध्वलोकादिषु जिनप्रतिमास्थितिः-
“ इत्य लोभो मिहो-उद्धलोभो, अहोभो, तिथिरलोभो
अ । तस्य उद्धलोभो सोहस्मीसायाहा बुवाकसंवेत्तोगा;

हिहिमाइया नवगविज्जा विजयारुणि पंचागुसरजार्णि ।

एयसु विमलाणि पसेवे—

“वसीलड्ढासीला, वासलड्ढ चउरो व सयसहस्सा ।

आरेण वंजजोणा, विमलसंका जये एसा ॥

पंचासकसकुवे व सवस्सा वंजजुसससारे ।

सयचउरो आनयया-नयसु तिआरखणुयय ।

सकारसत्तरे हि-निमेषु सनुत्तरे व मज्झिक्कप ।

सयमेवं उचरिअय, वंजि व अणुत्तराविमाणा ॥

सव्वग्गुलसिलसयसह-ससत्ताइइ मवे सवस्साई ।

तेवोसे व विमाणा, विम्राणसंका जये एसा” ॥

तदा अहोसोय मेवस्स उत्तरादिहयो असुराइया दस

निकाया । तेषु वि भवसंका—

“सत्तेव व कोदीओ, इयंति पावकति सयसहस्स ।

आवंति विमाणां, सिद्धापयत्ता तावंति” ॥

तदा तिरिवजोणे, ताप जिमावहारसिनि—

“नंदिस्सरे बाक्का, जिणहरा मुरगिरीसु तह असोई ।

कुंदलनगमगुत्तर-कमगवसपसु वच उरो ॥

कसुपारसु चसारि, असोई वक्काएरपवयेसु तदा ।

वेयकु सत्तरेसव, तीसं वासवहारसंसेसु ॥

वीसं गवदंतेसु, दसजिणजयणा कुंदमगवरेसु ।

एवं व तिरिवजोय, प्रभवसा इति सवचउरो ॥

वंतरजोरसिआयं, असंकासंका जिनालयां व ।

यामागरनगराई, एयसु कया वइ संति ॥

एयं व सलसाला-सवाई वंशमि वेइयाई ति ।

इय पवसंति डिओ, संता ताव पवसंति” ॥

इति समस्तद्रव्याईद्वय्वादिबेवकगयासमासायः ।

अत्र विगतप्रतिमानां यद् द्रव्याहंस्त्वमुक्तं, तस्मादाहंस्त्वप्राज्ञानवेतु-
प्रमाणमित्युच्यते, अन्यथा तासां स्थापनाजित्वादाः । कस्मिदाह-यत-
त् आचक्रप्रतिक्रमणमुक्तं न गणचरकृतं, किं तु भावककृतम् । तत्रापि
“तत्सर्व धम्मस्स” इत्यादिगयादाशक्तं केनचित्त्वांभोजेन क्रियमि-
त्यादि निर्वाजम्, सहसा प्रकृतकथने तथैककारिणां महाप्राप्तना-
प्रसङ्गात् । न हि कल्पितस्त्वचं प्रवचनमुप-
पन्नमाह । न चाधिष्ठा-
नपरस्परगतवृत्तवचनमीदृक् केनचित् प्रुतम्, किं तु यस्य वृत्ता-
देः कर्तृनाम न ज्ञापये, प्रवचने च सर्वसंभवं व सत्कारकां सुषमंस्था-
मेवैति वृत्तवाद् । अत्रितं च तथा विचारामृतसंग्रहेऽपि “विज-
हंसेव कयाहु, जिण्णिमयणाविचयवपइहाहु । वियरह पसरथपु-
त्थव-सुतिथितिरययत्तुआहु” ॥१॥ इति । अत्रप्रकाशंके-“संवच-
रवाउम्मा-सिण्णु अवाडिआसु अ विहंसे” । कथावयेण लमाह,
जिण्णिपूमा तवगुणेषु ॥” इत्यादि । किं बहुना-उपदेशमाज्ञा-
याहु-“वाक्केनावपूरीतसंगतनुपां चाव्याधैवेगिहवत्तः,
अहोपे प्रतिमाः वृज्जति तदिमा हेयाः प्रमाणं स्वतः ।
तत्सकमेवियोगानुत्परिकरः सेव्याः परीपरिकर-
रेता एव हि राजलक्षणावृत्तो राजजति नांकेत्यपि ॥१॥” इति ० ।

तथा च—

तस्य णं देवच्छंदए अट्टमयं जिणपदिमाणं जिणुस्सेह-
पमाधुमिपाणं संनिकिलवं चिड्ढति, तासि णं जिणपदि-
माणं अयमेपाकडे वसावासे पणचे । तं जडा-तवाणि-
जमया इस्सतला पायतला अंकाभयाई नलाई अंतो लो-

हियक्खपडिसेपाई कणगामया पाया कणगामया गोका
कणगामईओ अंताओ कणगामया जाव कणगामया लूक
कणगामईओ गायलड्ढीओ तवणिजमईओ नामाओ रि-
ड्ढमईओ रोमराजीओ तवणिजमया वृत्तुओ तवणिजमया
सिरिवज्जा कणगामईओ गीवाओ कणगामईओ वाहा-
ओ रिड्ढमए मंम् निलपपालमया ओडा फसिहमया इता
तवणिजमईओ जहाओ तवणिजमया तालुओ कणगामई-
ओ नामाओ अंतो ओहियक्खपडिसेवाओ अंकाभयाई अ-
च्छीयि अंतो लोहिपक्खलपारिसेइयाई पुसकमईओ दिड्ढी-
ओ रिड्ढमईओ तरगाओ रिड्ढमयाई अच्छिपताई रि-
ड्ढमईओ जमुहाओ कणगामया कवोला कणगामया सवणा
कणगामया णिडाला वृद्धाईओ सीसपदीओ तवणिज-
मईओ केसंतकेसजूमईओ रिड्ढमया उवरी मुद्धया, तासि णं
जिणपदिमाणं पाच्छओ पसेयं पसेयं उचधारगपदिमाओ
पसुताओ, ताओ णं उचधारगपदिमाओ हियपरयईदं दुपमा-
साई कोरिट्टपड्ढामाई धवलाई आतपत्ताई सलीसं ओहारेमा-
णीओ ओहारेमाणीओ चिच्छंति, तासि णं जिणपदिमाणं
उजओ पासिं पसेयं पसेयं चायरधारगपदिमाओ पसुताओ,
ताओ णं चायरधारगपदिमाओ चंदपइवेरुसियनामाणि-
कणगरयणाविमममहरितवणिजुजुजजविचिचिदंताओ चि-
च्छियाओ संसंकुंदमरयअमयवहित्तेणुजंनंनिकासा-
ओ मुद्धपरयदीहवासाओ धवलाओ चायराओ सलीसं
ओहारेमाणीओ २ चिच्छंति । तासि णं जिणपदिमाणं
पुरओ दो दो नागपदिमाओ जलपदिमाओ जू-
तपदिमाओ कुंदवारपदिमाओ विणओणपमाओ पंजसिपु-
माओ (पायपदिमाओ) माक्षिकिन्मताओ चिच्छंति । सव्व-
यपामईओ अज्जाओ सहाओ लहाओ पड्डाओ मड्डा-
ओ नीरयाओ णिपंकाओ ० जाव पदिक्काओ, तासि णं
जिणपदिमाणं पुरओ अट्टमयं पंटाणं अट्टमयं चंदएक-
माणं अट्टमयं विगाराणं पाळाणं पायंसगाणं पातीणं सु-
पट्ठमाणं मणुल्लिवाणं वायकराणं विचारयणकरंढमाणं
हयकंठाणं ० जाव उजकंठमाणं पुप्फवेगैरीणं ० जाव
लोमहट्ठयं वेगैरीणं ० पुप्फपडलमाणं अट्टमयं तेसमड्डमाणं ०
जाव वूरकड्डमाणं संनिकिलवं चिच्छंति । वी ० ३ प्रति ० ।

तस्य णं जेमे उवरिमविदिममासाले एयं णं एगे महं ति-
क्कापतणे पसुवे-कोसं आयापणं, अण्णकोसं विकलंजेणं,
दमूणं कोसं ठड्डं उच्चमेणं अण्णेममससिभिवे, वसओ-
तिदिमिं तज्जा दारा पंचवणुसता अण्णाअण्णमुमयं
विकलंजेणं मणिपडिया पंचवणुमतिया देवच्छंदओ पंचवणु-
सतविकलंओ सातिरेगे पंचवणुमयं ठड्डं उच्चत्तणं, तस्य णं
देवच्छंदए अट्टमयं जिणपदिमाणं जिणुस्सेहपमाणाणं एवं

धर्मानं विहिजोयो, विहिषकादहसा सया धरा ।
विहिषकादहसा धरा, विहिषकादहसा धरा ॥ २ ॥
नवसिद्धिप्राप्त विहिषा, परिणामो होह समकां ।
विहिषाभोऽविहिषा, अजन्मजियद्वयभावं ॥ ३ ॥
सर्वत्र सम्बन्धितः कार्ये सर्वत्रस्या पुञ्जादिपुष्प-
विषा, माने च सर्वत्रविषाशास्त्राभिप्राये सिद्धाङ्कनं वा-
तव्यमिति आह विषा विहिषकमुपयोगादिसाधये, देवपु-
जादिकम्पुतापुष्टानामेव, ततो विध्यव्यवस्थापि सत्ये प्रथमवा-
गाङ्कसंपत्त्यनुवृत्त्यतो विधिरागसात्प्राये- "पतकागादिर्द हेतु-
भेदं योगविदो विदुः" इति च तद्वद्व्यवस्थापि, तद्वद्व्यवस्थापि
कार्ये नयति, विषकापुष्टानामेव हेतुवादिष्यधामाधित्वा-
त्यक्तः । अत एव योगाभायोगाभ्यां व्यवस्त्ववस्थे यद्विधिव्यवृत्तं
ताम्रिकैस्तदुपपद्यते । यथाहुः-

" देवगुणपरिष्ठाया, तज्जावागुणयमुत्तमं विधिना ।
आयरसाह जिणपु-अण्येण आरोग्योपदेव्यथा ॥ १ ॥
एषो चरितज्ञानो, होह लङ्घ सयलकमणिहयणो ।
ता एव सम्मयेव हि, पराहिष्यत्तं सुविद्वांसि ॥ २ ॥
पुञ्जाविहिरहाद्यो, अयरिषाणाह जिणयगुणान् ।
सुहपरिणामकवशा, एषोऽप्याभोगाद्व्यवथा ॥ ३ ॥
गुणग्राहणगता, एषो एव पि गुणकरो वेव ।
सुहसुहवरजावाभो, विदुर्दिदेह च बोहोभो ॥ ४ ॥
असुहसुहयण धनियं, धनियं आगमे सि अहाण् ।
असुहिय गुण वि तुम्, विसयऽपीह समुच्चलह ॥ ५ ॥
यथा शुभमियुनस्याहृदिभ्यम् ।
होह पयोसो विसय-ऽसुहकमयाह भवातिणीवाणं ।
परथमि आतराह व, वयदिप निविरुप मरणे ॥ ६ ॥
एषो विद्य अजन्म, जिणविद्ये अजन्मपरिष्यम् वा ।
असुहसुहसमयाभो, पयोसलेसं पि वज्जति ॥ ७ ॥
परजिनस्ये शुक्लताहातय । असुहदमाह-किं च शुभकारि-
ताविषययह आहर्ह त्यक्त्वा जक्रितो जक्रिमात्रेण, सर्वत्राऽपि
कन्येऽविशेषतो विधेवौदासीन्येन कृत्तर्त्तमुक्तपण्डितेः पुन्य-
कृतः भगवत्प्रतिमायाः, एष्यतोका, काजाद्याः सम्मनेनेत्यमेव बो-
धिसितीत्यवोपपत्तेः । तथा च आह विधिपाठे प्रतिमाह वि-
विधाः, तत्पुजाविधौ सम्मत्त्वप्रकरणे इत्युक्तम्-

" गृहकारिण्यार्थं कर्त्तुं अथ सयकारिण्यार्थं तं विधि ।
विहिकारिण्यार्थं कर्त्तुं अथ सयकारिण्यार्थं तं विधि ॥ १ ॥
व्याख्या-गुरवो मातृपितृयामाहाहृदाव्यस्तैः कारितायाः क-
वित्, अथै स्वं कारितायाः, विधिकारितायास्त्यस्य प्रति-
मायाः, तत्पूर्वनिर्दिष्टं पुजाविधानं भवति । कस्यमिति
शेषः । अथवाऽवस्थितपक्षस्तु-गुरवोऽवस्थितस्यानुवृत्त्याग्राह-
हितेन सर्वप्रतिमा भाविशेष्य पुजनीयाः, सर्वत्र तीर्थकुना-
कारोपलम्भमनुवृत्त्येवप्राप्तमानवात् । अन्यथा हि स्वाग्रह-
शावृहृदिभ्येऽप्यवस्थापनकरो जन्मसंसारपरिभ्रमजल-
जो बलाद् दृढः समझाकते । न वैषम्य, अवधिकुनामपि
पुन्यतत्त्वद्वयमिहारेणोपलम्भकस्यदोषोपोपत्तिः, आगम्या-
मायया । तथाहि श्रीकल्पसाम्य-

" निस्सकमनिस्सकमे, अ वेद्य सव्यहिं बुहं निज ।
वेद्यं च वेद्यार्थं य, शाब्दं शक्तिरूपं वाचि ॥ १ ॥ "
निश्रुते गच्छप्रतिषेधे, अविभक्तं च तद्विपरीते चैव, सर्वत्र

लिङ्गः स्मृतवो दीयन्ते । तत्र प्रतिवेद्ये स्मृतिष्ये हीयमाने वे-
त्ताया अतिक्रमो भवति, भूयांसि वा तत्र वेत्त्यानि, ततो वेदां
वेत्त्यानि वा कात्या प्रतिवेद्यत्वमेकैकाऽपि स्मृतिर्दाग्येति ।
अत्रावस्थितपक्षो यद्यप्युत्तरतो विधिकारितयमेव, शुभकारित-
स्ववकारितयोर्विधेयपि तद्विशेष्यरूपवोपोपत्त्यासात् । अत एव
विषयविशेष्य पक्षतोऽप्युत्तरतो विधिकारितयमेव, तत्पुन्यत्वात् न-
वासात्पि पक्षानां प्रजानां पक्षमुक्तं विधिकारप्रकरणे हरिज-
सुरिनिः । तथाहि-"रंगाह सावभोसा, साहरणां च दृढकशा ।
किंचि विसंयन्ति, मये चिय मे विनहयथा" । इति । विधि-
कारितसंपन्नापवादस्वाकारमौल्यमवलम्ब्य मनःप्रसक्तिरा-
पादनाया, न वैषम्यविध्यनुमतिः, अपवादालम्बनेन तद्विशेष्य-
क्रमदेशनायां स्थावरहिमानुमतिवत्, भास्वरयापारम्भदेशेन
दोषोपस्थितिप्रतिरोधाया काव्यविशेष्यप्रदेशेन शास्त्रात्मनिः ।
अत एवांत्तं व्यवहारमात्रे-"लक्षणाजुसा पक्षिमा, पासाहडिमा
सरस्मन्तकारा । पत्ताहय जह य मण, तद जङ्गमो विभ्रा-
यादि ॥ १ ॥ " सि ॥ ७० ॥

(२१) वेत्त्यानां पुञ्जास्तकारादिस्तुतयः-
इत्यादेने च तस्या-उपकारः कथिदत्र मुख्य इति ।
तद्वत्स्वकल्पनैषा, बालक्रीडासमा जयति ॥ ७ ॥

इया पुञ्जा, तदादेः साकारभरणस्नात्रादेः, न च वैष, तस्या
देवतायाः प्रस्तुतायाः, उपकारः सुखानुभवसंपादनलक्षणः, क-
थिदत्र मुख्य इति । न कथिदत्र उपकारो मुख्यव्यवस्था उप-
कारः संभवति । तत्सम्बद्धतत्त्वकल्पनैषाऽप्युत्तरार्थकल्पनैषा मु-
क्तिमानदेवोपकारविषया, वाचकीडासमा भवति बालका-
रया तुन्देव वसते । यथा बाजो नानावधेरुहभेः क्रीडास्तुल-
नुभवति तथा तदुपकारार्थसम्पन्नाः पुञ्जास्तकारादिभिर्दे-
वताविशेषोऽपि परिणाम्यनुभवनीति । बासक्रीडास्तुल्यव्यव-
कारपक्षे दोषः, ये त्यामभ्येऽपि कुर्वन् पुञ्जमास्तकारादि, न त-
वामयं दोषो भवतीति भावः ॥ ७ ॥ १०० म विद्यो ।

पत्तयस्य मनसिहृदयः-
चैत्यानां स्तुतु निश्चिन्तनतया भेदोऽपि कने स्मृतः,
प्रत्येकं सप्रवृत्तवन्दनविधिः साम्ये तु यत्साम्यतम् ।
इच्छकल्पितनृपणेन भजनामङ्कोचने सर्वेत्तः,
स्ताऽभ्युत्थय च कन्दनं नदिपि किं शास्त्रावेवाचितमा ७ ? ।
(वेत्त्यानामिति) कथिदत्र निहचवे, वेत्त्यानां निश्चिन्तनतया
निश्चिन्तानिश्चिन्तयान् वेदोऽपि तन्ने शास्त्रे प्रत्येकं लघुवृत्तवन्दन-
विधिः स्मृतः, साम्ये तु प्रायस्तुल्यत्वे यत् साम्यं विषयमु-
माकाले, इच्छकल्पितं यद् वृत्तमप्यवच्छेदितव्यम्, तेन भज-
नायाः संवायाः, संकाचने संवेत्तणे, बहुभिरनेहैह्यस्यमानं,
नापयवसाये, स्वाभ्युत्थय स्वेच्छामात्रविषयस्य च, वन्दनम्,
तदपि किं शास्त्रावेवाचितव्यमित्यर्थः, तेनोचितम्, कातपयमु-
ग्यवसिगुणनमावकप्रत्यादिति भावः ॥ ७१ ॥

उक्त्यां काकुत्यङ्गमेव कएनेन स्पष्टीकर्तुमाह-
चैत्यानां न हि सिद्धिनामिव नतिर्मग्नान्तरस्याचिते-
त्येतादृशसैव माहयति यो मुन्यान् जनानाम् ।
तेनावश्यमेव किं न दृष्टो वैषम्यनिर्वापकं,
लिङ्गे च प्रतिमापु दोषगुणयोः सत्त्वादसत्त्वात् ॥ ७२ ॥

(कैत्यानां न हीति) गच्छान्तरस्य कैत्यानां गतिर्नोक्ता, कै-
षामिव । किञ्चानामिव, गच्छान्तरस्येति संबध्यते । अवयवद्वय-
प्रत्ययनाम्न पञ्चावयवप्रयोग एवं कस्यचन-गच्छान्तराया प्रति-
मा न कल्पनीया, गच्छान्तरपरिग्रहीतव्यात्, यो यो गच्छान्तर-
परिग्रहीतः स स अवयवनीयः, यथा अवयवपञ्चसाधुरिति । एत-
द्वयवयवः यः सुगन्धः जगत् माययति विषयासयति प्रमाणप्रापि-
जिगत्समस्तुजगत्त्रियेष्टुक्तं नन्वसत्यमिति । यः कीदृशः ? आग्रही
अभिनिवेशमिवस्यावयवान्, तेन किमावयवकमित्युक्त्यावयवाकमे-
व न दृश्ये न दृष्टम्, कीदृशं तन् ? सिद्धं च दोषगुणयोः
सम्बन्ध तथा प्रतिमास्तु तयोरेकस्यैवप्रयोगावयवकं वैसाह-
स्यमिण्यकारि, सिद्धं इत्यत्र व्यञ्जकवाक्यविषयस्यैव सत्यम् ।
अत्राह-मोक्षोपसमाधानप्रत्यय प्रावयवको एवमुपपद्यते, तद्वि-
हृतिरपि विषयो प्रतिपादिते सत्याह शब्दाः-किमनेन पर्याय-
व्यपनेन, तद्यथा प्रावयवद्वयं कर्मोपपद्यमानं जिगत्प्रतीतिसिद्धमे-
व युक्तं, तद्वत्तुगुणविचारस्य निष्कलत्वात् । न हि तद्वत्तुगुणप्र-
भावकमस्मत्कृतमिन्द्रैरा, अपि स्वातीयाव्याप्त्युक्तिप्रमत्तम् । प्रतिभा
(तथाहि "सिन्धुवरगुणा पविता " (२८) आशब् ३ अ० ।
इत्यादि 'किदृक्कम्' शब्देऽप्येव प्रागे ११३ पृष्ठ व्याख्यातम्)

तद्वत्तुगुण विवेचयन् वादिनां मुमुक्षतां दृश्यते-

लिङ्गे स्वप्रतिबिम्बजुद्धकलनाक्रान्ति । जनेष्टन्धता,
सैकान्तात् प्रतिमास्तु भावजगत्प्रवृत्तौगुणोद्भावोपमात् ।
तुल्ये वस्तुनि पापकर्मरहिते भावेऽपि चारोप्यते,
कूटद्रव्यतया धृतेऽत्र न पुनर्मोहस्तदः कः सताम् ? (१७३॥)

(लिङ्ग इति) सिद्धं स्वप्रतिबिम्बः स्वसंस्पर्शो यो धर्मः तद्विबुद्धि-
कलनात् तद्वैस्मरणात् "एकसंस्पर्शजिह्वाभेदपरसंस्पर्शजिह्वाभेदस्य
स्पर्शकारणमिति सद्रूपोपस्थितौ तदात्मनस्तथा विपक्षित-
त्यर्थः, तथाऽसद्रूपोपस्थितौ च तदात्मनस्तथा मिश्रित-
त्यर्थः । प्रतिमास्तु सा सावयवता एकान्तात्, कलात् ।
भावजगत्संस्पर्शिनो ये चतुर्वासे गुणास्तेवामुल्लेखान्तात्, ए-
कस्मिन्वद्वलनियमप्रत्यावेद्य कथगतस्य जगत्वाक्यगतौद्धार-
कवर्गमिण्यन्वयः कार्यविराजन्तुद्गृह्येवस्याप्रयोजकत्वात्पञ्चास्त-
रावयवपञ्चबाह्यप्रतिमाया अवयवस्यमित्युक्तम्, तद्व्या-
हारेणविषयसम्भवात् । तदाह-तुल्यं वस्तुत्यजगत्प्रवृत्तौगुणो-
द्भावोपमात्, पापकर्मरहिते सावयवचेष्टारहिते, प्रावोऽपि
गुणोऽप्यवप्यते । अत्र वस्तुनि कूटद्रव्यतया धृते चारो-
प्यतेऽस्मात्समर्पक इव भावावायुगुणः, तत्र कः सतां शिष्टानां
मोहो, यद्वत् स्वगच्छादिव प्रतिमा बध्नेति, माया, अवय-
वसाधुवदिति । द्रव्ये हि कतिपयगुणवत्यपि सर्वगुणवदव्या-
रोपो युक्तः, प्रतिमायां त्वाकारसाम्येनेत्यागोपात्ताज्ञानमती-
तत्वात् ॥ ७३ ॥

एवं सति प्रतिष्ठाविषयस्यमित्यत्राहुष समाचरो -

नन्वेवं प्रतिपैकतां प्रवदतिप्रिष्ठा प्रतिष्ठाऽपि का,
सत्यं साऽऽत्मगतैव देवविषयोद्देशेन मुक्तोद्दिष्टा ।
यस्याः सा वचनान्तेन परमा स्थाप्ये समापचितो,
दृष्टे कर्ममले जेवेत्कनकता नोवाचसः सिद्धता ॥ १७४॥

(अवयवविषयादि) ननु एवमाकारमात्रेण प्रतिमाया वरुणां वन्द-
नाप्रयोजिकां प्रवदतां पुष्पाकं प्रतिष्ठाऽपि का इष्टा ? न काचित्-
३२६

ति, तन्निष्ठविषयस्यैव व्यादिति । अत्राचरम्-सत्यं, सा प्रतिष्ठा, देव-
विषयोद्देशेन आगतैवताऽप्रमाद्वैद्य, मुक्ता वदता प्रतिपादिता,
विधिना जनितास्याप्रगततातिशयस्याहृष्टाश्रय पुञ्जाफलप्रयोज-
कत्वात्, प्रतिष्ठास्यैवैव तद्व्यापारसिद्धौ संस्कारस्यैवतामुपवक्ष्य
इत्यादिष्वैव सा न चाहृष्टस्य तदापेक्षेयवतासाक्षिण्यमपि न कलम्,
आहृष्टममकारान्तरतत्त्वस्य साक्षिण्यस्य तदापेक्षेयवतास्यैवमु-
च्यते । न च काआहृष्टादेरुपवदनादयः प्रतिष्ठाजनिता प्रतिमागता
साक्षिरेव कल्पनीयेति, मात्स्यनिष्ठफलादिशुभ क्रियामास्याप्रमत्त-
किञ्चित्तिशयजनकत्वकल्पनाया एवैवस्थित्या । अत एकाऽऽत्म-
गतातिशयस्य समागामिकरणपार्याप्तिकमुक्तिफलकत्वमप्युप-
पद्यते । तदा यस्याः प्रतिष्ठाया सकाशात्परमा सा प्रतिष्ठा,
अवयवता, किमवका ? जीवापसो जीवकपलौहस्य, सिद्धता-
क्या कनकता, कल्याणं, स्थाप्ये परमात्मनि समापचितः समा-
पचितासाधः, किमनन्व सति ? कर्ममले सति, कर्ममले, जने ?,
वचनान्तेन नियोगवत्त्वमुक्तान्तेन ॥ ७४ ॥

अवयवमात्मनः प्रतिष्ठितत्वेऽपि प्रतिमाया अप्रतिष्ठि-
तत्वं स्यात्, प्रतिष्ठाकृतगतदृष्टक्ये प्रतिमायाः

पुण्यताऽनापचित्येव स्यात् -

विम्बेऽसाधुवचरातो निगृह्यो जावस्य संकीर्त्यते,
पूजा स्याद्विहिता विशिष्टकमदा चाक् मत्यजिज्ञाप या ।
तेनास्यामधिकारिता गुणवतां शुद्धाऽऽशयस्कृत्तये,
वैगुण्ये तु ततः स्वतोऽप्युपवतादिष्टे प्रतिष्ठाफलम् ॥ १७५॥

विम्बेऽसौ प्रतिष्ठा, निगृह्यो निगृह्यस्यैवविधौ, भावस्वाधव-
साधव्य, उपचारसंस्कारिते प्रतिष्ठानिजिताऽप्रमत्ता समापचि-
रेव स्वाधिकरणकल्याणालम्बनाध्यवसायसंबन्धेन प्रतिष्ठितत्व-
व्यवहारजननोत्पत्त्येवा या चाक् शाब्दं प्रत्यभिज्ञाप पुञ्जा विहित
विशिष्टफलदा स्यात्, विशिष्टं फलमाकारमात्राभ्यन्तनाध्यवसा-
यकलातिष्ठापि, तथा च प्रतिष्ठानावयवकं यथायै प्रत्यभिज्ञानमे-
व पुञ्जाफलप्रयोजकमिति । तेनास्यां प्रतिष्ठायां, गुणवतां प्रत्य-
गुणवतामधिकारिता, शुद्धस्य विशिष्टस्याशयस्य स्कृत्तये उप-
स्थितये, विशिष्टगुणवत्प्रतिष्ठितयेवमिति प्रत्यभिज्ञानं विशिष्टाध-
वसाधय प्रत्यभिज्ञासिद्धत्वात् । वैगुण्ये तु प्रतिष्ठाविधिसाम्यस्य-
पेक्षा तु, प्रत्यभिज्ञानात् स्वतोऽपि उपवतादिष्टा बाह्यासाम्यां विना
मनसाऽनुपस्थितात् प्रतिष्ठाफलम् इष्टम् । तद्वक्तं विशिष्टाध-
वसाध-

" योऽहं हि बुद्धि यसा, मणवयनाय पसंसिया केव ।

आगासगोमवाहृदि, पत्यदवाहृदि सामग्री " ॥

यथापना मन्त्रे स्थापनं, यद्वक्तं न्यायसमर्थः-यत् तु सम्बन्धि-
ज्ञानस्मरणपूर्वकसमस्तम् । वक्तं तत्स्थापनमिव, कर्तव्यं स्थापनं
मनासः ॥ इति, इत्थं च बाह्यकारणानुपपत्तौ, प्रागुक्तानुपपत्तौ
प्रायां युक्तैव च, कदुकादिताम्ररमातिष्ठितद्रव्यसंज्ञकमिण्य-
व्यवहारिकाः सर्वा अपि प्रतिमा वन्दनीया इति वचनकलापस्य
हेतुत्वात्तथावद्विद्वत्प्राधान्यात् । अपि कर्तृगतात्कदोषाव्याप-
यापरिहर्तव्यः । अत एव स्थापनासंज्ञायाद्वन्दनीयास्तोऽपि
वन्दनीयतां नातिक्राम्यतीति सूचितकवर्तिनां श्रीहोरात्म-
वानामाज्ञातः शुद्धाशयस्कृत्तैरप्रतिहतत्वादिति दिष्टम् ॥ ७५ ॥

एतेनैव शाङ्गयोगोऽपि निरस्त एवत्याह-

वैत्येऽनापचनत्वेऽप्युक्तम् यत्तीर्थान्तरप्रवृत्तौ,

तर्हि तन्न तु यद्विप्रद्वयशब्द उक्तं अत्राभिः ।
 साक्षात्पे घटमानमेतद्विहितं चारित्रनाजं जनेत्,
 पार्थिवस्यस्वसत् । सतीचरितवशो वक्तुमेतत् प्रभुः ॥७६॥
 (कैत्येनेति) अथ यत् यस्मात्साक्षात्पे, तीक्ष्णतीक्ष्णः परि-
 ग्रहः, सत्त्वः, अनाद्यतनतनुकम्, "नो कण्यश्च अण्युत्थिष्यपरि-
 गेहविद्यां अरिहंतवैद्यं वा" इत्यादि । तत्सहि, नित्यव्याजे-
 पे, कुमेतीनां कुमुदात्तां पार्थिवस्यादीनां, यो ग्रहः परिग्रहस्तद्व्याद्
 उक्तं दोषवत् कैत्ये किं अत्राभिः । अन्वयः । पार्थिवपरिग्रहवद्वाच्य-
 परिग्रहस्याप्यनाद्यतनतनुवद्वाच्यमित्यर्थः । इति चेत्, एतद्वि-
 तं त्वयोक्तमानं, चारित्रनाजं साक्षात्पे सत्त्वमात्रे प्रवर्तमानं,
 घटमानं युक्तं भवेत् । तदोच्यते । तेषामिति तत्रितसकलमयैरा-
 चार्यादिः पुनर्येः सुखासुखादिवैकं किमप्ये विविधुष्यपपात-
 स्य सत्त्वामसुकरत्तये भावोद्भासस्यावश्यकत्वात् । आह- "जो
 जां उच्यमानयो, एहंजां सो जुहोरां न सेसायं । भावयन्त्रिमि
 जयेन, तथानुचरा के तु सीति" ॥११॥ इत्यादि । पार्थिवस्य तु
 प्रायोद्भासस्यावश्यकत्वादाह- पार्थिवस्य तु भावः पार्थिवस्य-
 ध्यवर्त्तः, प्रत्यत् निर्दिष्टः, असनी सतीचरितवत् सती-
 चरितवत्, नो वक्तुं प्रभुः, अशक्यस्य स्मृतिसाधनताकाव-
 सतीयवत्प्रसङ्गात्, प्रायस्त्वन्त्ये एकस्मिन्प्राप्तेनेतरमकि-
 संसंक्रमणेवादिना महापालकमसङ्गात् ॥ ७६ ॥

उपसंहरति-

सर्वोसु प्रतिमानु चाग्रहकृतं वैषम्यमीक्षामहे,
 पूर्वोच्चार्यपरस्परगतगिरा शास्त्रियस्युक्त्याऽपि च ।
 इत्थं चाविशिष्टोपादसन्नं शक्ता विधातुं विधि-
 स्वेवोच्चार्यपरस्परगतगिरा शास्त्रियस्युक्त्याऽपि च ॥ ७७ ॥

सर्वोसु निमित्तानिमित्तादिभेदमिच्छासु प्रतिमानु, आग्रह-
 कृतं समत्यागेक्षितं, वैषम्यं विषमत्वम्, इक्षामहे प्रमाणावामः ।
 तथा च सर्वत्र साम्यमेव प्रमाणावाम इति पर्यायवाक्यम् । कथा ?
 पूर्वोच्चार्यपरस्परगतगिरा, परस्परगतमेतदर्थः । शास्त्रोपाया
 तुकिस्तस्याऽपि, अशब्देन न तु प्रजिज्ञासुमाभाविप्रमाणेनैतदर्थः ।
 अत्रयुद्भासमात्राभ्येन चात्र विषयतुमतिरनुत्थानां पश्येत्स्याह-
 इत्यं एव एवं व्यवस्थितं चाविशिष्टोपादपस्य परित्यापकरिणां
 विष्णुनुमादितप्रसङ्गश्च, इत्थं, विधातुं कर्तुं, विधौ विधाने, स्वेवो-
 च्यगिरा यथेच्छप्रवृत्तिमात्रं, राग एव सागरः, तत्र विष्णुः
 स्त्रेव चन्द्रचन्द्रिकेव, अकिप्रथा शक्ता समया ॥ ७८ ॥

उपस्थानया अस्याः प्रमाण इव जगत्प्रतिमाविशेषादिभिः-

उत्तुङ्गाविष मालतीं मधुकरो रेवाभिषेजः प्रियां,
 माकन्दद्रुममञ्जरीं विष पिकः सौन्दर्यभाजं मधौ ।
 नन्दचन्दनचाकनन्दनवनीं चूरीभिषि योऽपति-
 स्तं विषमतिर्मां न हि कृणोति म्वान्ताद्विमुञ्चाम्यहम् ॥ ७९ ॥

(उत्तुङ्गाभिः) अहं तीर्थेशप्रतिमां लज्जामपि स्वान्ताद् न
 विमुञ्चामि न त्यजामि, किं तु विषयान्तरसंचारविरहेण सदा
 ध्यायामीति ध्यायते । कां का इव, उत्तुङ्गां मालतीं मधुकर-
 इव, समर एव हि मालतीगुणः, तदसंपन्नाविष तत्पङ्कपातं न
 परित्यजति, तथा प्रियां मनोहारिणीं रेवाभिषेजो इति,
 तस्य तन्नकीन्दये रस्युत्पत्तेः । तथा माकन्दद्रुममञ्जरीं सहकार-

तत्तुमञ्जरीं, कीदृशीम् ? मधौ वसन्ते सौन्दर्यं भजतीत्येवं
 शीलं, तां, पिक इव कोकिल इव, सहकारमञ्जरीकथायक-
 एवः कलकाकोकिलकलैर्मदयति च युतां मन इति । तथा
 योः पतिरिन्द्रः, नन्दकिन्दनैश्चावी नन्दनवनीं चूरीभिषि,
 स हि प्रियाविरहतापं तत्तारित्रचमत्कारदर्शमादिस्मरतीति ।
 अत्र रसनापमाऽसहकारः ॥ ७८ ॥

ज्ञेनः मृतिरुपास्त्याम्-

मोहोहाप्रदानसमप्रदाने पाथोददृष्टिः शम-
 न्नोतानिर्गिराणीं समीहितविधौ कल्पद्रुवद्विः सताम् ।
 संसारमवलम्ब्यकारयथेन मार्त्तेश्वरवाटद्वयुति-
 जेनः मृतिरुपास्त्यां शिवमुखे जप्याः ॥ १५॥ साऽस्ति चेत् ७९

(मोहोहाप्रदाने) मोह एव य उहामो हवानलः, तस्य प्रशमन-
 शान्तिकर्मणि, पाथोददृष्टिः चारित्रधारासंपातः, सकल-
 लोपकशमनत्वात् । तथा यमताकप्रपादस्य निर्भर्या नदी, य-
 एवं समीहितस्य वाञ्छितस्य, विधौ विधाने, सतां शि-
 धानां, कल्पद्रुवद्विः सुखतुल्यता, अविशम्भेन सर्वसिद्धि-
 कर्त्तव्यात् । तथा संसार एव यः प्रबलाभ्यकार भुक्तं तमः,
 तस्य मयनेऽपनयने, मार्त्तेश्वरस्य सूर्यस्य, चरदशुतिस्त्रीप्रभा,
 विषेकवासरतास्येव मोहकछायाया अप्यनुपलम्भात् । एतदहम्
 ज्ञेनः जिनसंबन्धिनः मृतिः, उपायवतां संख्यां, मां भव्याः !
 शिवमुखे मुक्तिमार्गेण, यदि वा गुप्ताकां, विषालोत्कटेष्वाऽ-
 स्ति । रूपकमसहकारः ॥ ७९ ॥

(१२) ऊपर्युक्ते मिश्रपक्षान्वितकारः । एवं कुल्लयेन

भगवत्सुतिं स्तुत्वा बाह्यन्तरमाभते-

आधेन स्वत्रुःकले जिनमतात्मारं युद्धित्वाऽभिज्ञं,
 त्रैलोक्याधिपभूमेन कनुपता मोक्षार्थिना सुप्रताम् ।
 भूत्वा धर्मयिषं विष्णुकप्रनता ऊच्यस्तेव त्यज्यतां,
 मिश्रऽसावेति लम्बितः पथि परैः पाशोऽपि चाशोभनः ॥ ८० ॥

(आधेनेति) आधेन अक्षावता, जिनमतात् जैनप्रवचनार्थं,
 सारं नात्यर्थमात्रं युद्धित्वा त्रैलोक्याधिपस्य मिश्रगतोऽ-
 धिकरहितः, अत एव सवाराध्यत्वात् पुनरेव, किराशोः, स्व-
 जनुयां मनुजावतारस्य कले, मोक्षार्थिना सना, कनुपता क-
 लमपता, मुञ्चतां त्यज्यतां, तथा द्रव्यस्तेव धर्माधिषं धर्म-
 त्वशुद्धिं भूत्वा, विष्णुजैन मनसा, मिश्रां धर्मोपमोभयकोऽस्ती-
 कल्पस्तेव इति परैर्यमप्रतिभिः, पथि मार्गे, लम्बितोऽशोभनः
 पाशोऽपि त्यज्यतां, पाशकल्पानुपगमस्य पाशान्धनाभ्यवसा-
 नं मुञ्चजनसुखपातनद्वयमभिव्यक्तं ॥ ८० ॥

जानेन क्रियया तथानं तु तथामिश्रत्ववादे चतु-
 र्भेदस्यां नादिम एकदाऽनभिमतं येनोपयोगद्वयम् ।
 जावो धर्मगतः क्रियतरगतस्त्वयो द्वितीयः पुन-
 र्भावादेव गुजात् क्रियागतकोहेतुस्वरूपकृत्वा ॥ ८१ ॥

अकमिषत्ववादे चतुर्भेदोऽनभिमतः । अतएव, प्रादिमः पक्षः, भावेन
 प्रावण्य मिश्रत्वाकारं न घटनः, कुनः, येन एकदा उप-
 योगद्वयं अनभिमतं क्रियेत, द्रव्यस्तेवत्वात्तयोपयोगयोर्वी-
 गपथाभावात् भावयोर्मिश्रत्वम् । अत्रारत्ते हि यत्तत्कारमे-
 वयुज्यते, स्येयानिवायोरप्येकदाऽभावादिति सूक्ष्मरूपेण

साधनीयम् । भाषो धर्मगतः क्रियेतर्गतताऽधर्मगता, इत्यपि द्विर्ना-
मः पुनर्नमोऽन्यः, प्रकरोक्तम् इत्यर्थः । कुतः ? शुभाभावादेश-
कियागतं यद्भोहेतुस्त्वकं शुभजभावाद्धारकत्वं, तस्य स्यात् । किंचा-
क्षुभजभावाद्धारताऽधर्मस्य, शुभजभावाद्धार धर्मस्य कारण-
म्, न च स्वकपतः ॥ ८१ ॥

द्वितीयपक्षाभ्युपगम एव वादिनामिष्टापत्तिमाह—

बाहिन्पुत्तरखादिके परपदे चारित्रिणामन्यथा,
स्यान्मिभ्रत्वमपापजावमिलितं पापक्रियां तन्वताम् ।
किञ्चाऽऽन्वयलिनं विचार्य समये ह्य्याभ्रयं जायितं,
शुद्धं धर्मपश्यतस्तनुधियः शाकः कथं गच्छति ॥८२॥

(बाहिरिण्यादि) अन्यथोक्तान्युपपन्नमस्वरूपत एवाव्यवस्था-
मिततत्त्वार्थमर्थं चाकथ्येयादिनि, इत्यत्राणिके ननुपमाप्रत्ययः, प्र-
त्ययेऽपवादार्थः, बाहिरिणो भावस्तत्त्वार्थः, अपापो धर्मस्तत्त्व-
मर्थो यो भावः पुराऽव्यवस्थामवस्थायाः, तेन मिलितो पापविकृतं
ननुकारादिकपातः तन्वत्तां कुर्वतां, मिश्रवं मिश्रपापव्यवस्थं, स्यात्,
न चेदं परस्वार्थः, साधूनां धर्मकत्वाभ्युपगतत्वाद्, तस्माद् ध-
र्मिणां स्वरूपतः सत्त्वाक्रियेयाया मिश्रवं रूप्यस्वत् इत्यर्थः ।
अनुपपन्नमया- किञ्च, यद्येवमित्यं कथं कथितपर्यन्तं, समये सिद्धा-
न्ते, " जायं च लं यस्य जीवे एवम् वेद्यं तावत् व न आरब्धम् " इत्यादिना कथ्यमानं ज्ञापितं विचार्य, तदेव श्रुत्यं धर्ममपश्य-
तस्तद्विषयैवेत्यर्थमनालोकोत्ते तन्मुच्यते : शोका धर्मपदकथनानो-
क्तद्वयमिति वेदमप्युक्तवान्, कथं गच्छतु ? न कथाश्रुति । अत एव
श्रुत्यर्थः " प्राबोधिकावस्थायाः, सर्वतः सर्वो मतः । " इति

नदीतरणादौ वादिप्रसङ्गं समाधने—

बाहिष्युत्तरणादिकेऽपि यतनाजामे विधिर्न क्रिया-
जामेऽप्राप्तविधेयता हि गदिता तन्त्रेऽस्तिद्वैस्तान्त्रिकैः ।
हिंसा न व्यवहारतश्च गृहिहस्ताधोऽतिरीष्टं तु नो,
मिथश्च ननु नो मते किमिह तदोपस्य संकलितम् ॥७३॥

(बाह्य-युक्तराष्ट्रिकेऽपीति) बाह्ययुक्तराष्ट्रिक कर्मणि, य-
तनाभागे विधिः, अमासत्वात्, न तु क्रियाभागेऽपि, यत्, अ-
हिलेखान्तिरूपेणोपस्थितत्वात् अस्ति, अमासप्राप्यन्विधिः, अ-
नधिक्यतायां विधिगन्तुं प्रमाणात्, इत्यनन्विद्यमासोपस्थित्येतः, अयं
क व्याप्तोऽस्माभिर्भाष्येभ्यः। अत्र हि यतनाभावा इति यत-
ना न तेन मिश्रिता, अन्वयैव मिश्रणमेवभावात्, तर्हि ननुसारादि-
क्रिययैव मिश्रता स्यात्, तत्राह-युद्धिद्वयं सार्धोऽर्थेयद्वाहरो
व्यवहारतया ननुसारादिक्रियायै हिंसा न, युद्धिसाध्यैयतना-
ऽयतनाभ्यामेव व्यवहारोऽवस्योपादिति. ततो हिंसा मिश्राभ्यावा,
तं तु वैव, मिश्रणं इष्टम्, ननुस्वाकाङ्क्ष, नोऽस्माकं मते किमिह
सार्धोऽर्थक्यं कीदृशं, ज्वलात् दग्धत्वेन तु साधुयतनाभ्यावा-
वर्जनीयं हिंसेति मिश्रणोऽवस्य इति वाच्यम्॥ ७३॥

एतद् कथयति—

हिंसा मद्यवहारतो विधिकृतः श्राव्यस्य साधोश्च नो,
सा होक्वप्यवहारतस्तु विदिता वाधाकरी नोजयोः ।
इच्छाकल्पनयाऽभ्युपेत्य विहिते तथ्या तदुत्पादनो-
त्पत्तिर्न्यातं जिदः न कापि नियतव्यापारकं कर्मणि ॥८॥

(हिंसेति) विधिभूतः आरुह्य साधोश्च सद्यश्चहारतः सिद्धा-
न्मनुष्यसूत्रानम्यवहारैः, हिंसा नैव ब्रवति, प्रत्यययोगे प्राणव्य-
पेतायुष्यस्यैव तन्मते हिंसावादा, स्मृणुणस्यानोपयुक्तयत्नया प्र-
मादित्यपरिहारश्च बोधायनस्यैवाहुपरितोनेनाद्यप्रमाणैश्च सा-
धकतया आतिप्रसक्तत्वात् अधिकारिजेन न न्यूनधिकज्ञावस्या-
न्युपयुक्तिसंभवात् । जिनया सा पूर्णोक्ताः कश्चिदुपाधिकरणधराः स्थ-
पिराकृत्याः कथमप्यन्यथैवेत्येतत् न्यूनञ्च स्यात्, न वैचम-
सिद्धिः, एकारणत्वादेव द्वयोः स्वरूपतामिति प्राधान्यात् । नन्वास्त्य-
स्यैव शुणिणः साधोश्च धर्मकर्मणि हिंसा नास्तेवेति तां कथवद्वा-
दतस्तु साधोक्तकथ्यवद्वापेक्षया, सा परमागुप्यपरपरागुप्य-
हिंसा, उभयोर्वा हिंसाध्वान्नाधिकारो न, मिश्रपक्षेऽप्येव तस्या-
न्युपयुक्त्यतः प्रमाणैश्च संभवात् । स्वातुक्त्यप्यापरावस्थाश्च तस्याः
सामानाधिकरणस्यैव योगमादायै कवजितेतद्भ्रमस्तनावस्थस्य
सुप्रसूयकत्वात्, सद्यश्चवादापर्ययस्यैव हिंसा, न किञ्चिदेतत् ।
आतुप्रसूयमैव स्तावकर्मस्यैव हिंसा, प्रहृतिं न किञ्चिदेति, सां-
योधेस्तु सा कर्णजिह्वबोधादिति विशेष इत्यादिः—स्वकाकर्म-
सा स्वरसपूर्वैरेच्छयाऽप्युपेत्य विहिते नियतध्यापारकं वज्जनी-
हिंसा स्यात्कर्मणि तदुत्पत्त्यानोत्पत्तिर्वा मित्रा कास्ति तथ्या
न, अपि तु स्वकर्मनया मुमुक्षुर्मांसाद्योद्यमाप्रतिष्ठति भावं ।
तथा हि—हिंसाऽप्युक्तकर्मध्यापारः साधोऽन्यथाविधिर्वा हिंसाऽप्यु-
क्तकृतमित्यनें शुद्धिर्भवति, साधोः न कथमि, यतनया परिहारश्चे-
त्तमभ्यत्र समानाकृतौ हिंसायाश्च विच्छिन्नाभ्यस्तस्यैव विषयता-
न्यायाऽप्युक्तमनुवृत्तः, अत्र कथपरिहारोऽपि प्रसक्तः कारणप्रस-
त्तायतिसा द्वयोः शास्त्रीय इति सूत्रमिहोक्तमिह । ७४ ।

अपवादप्राये कर्मणि न विधिः, किं तु यतनाभाग एव,
स्वच्छन्दप्राप्तया तत्र मिभत्वं स्यादत्राऽऽह-

पूर्णेऽर्धेऽपि विधेयता वचनतः सिद्धा श्रित्युपात्तिका,
भागे बुद्धिकृता यतः प्रतिजनं चित्ता स्मृता साऽङ्करे ।
नो चेज्जनवचः क्रियानवविधिः सर्वथ मिश्रो जने-
दित्यं चेदमयं न किं तव वतं मिश्राद्रमं हृष्यति ? ॥८५॥

(पूर्वे इति) पूर्वेऽपि इति विधीयमाने यतनाविशिष्टे कर्मणि लिङ्गात्मिका लिङ्गस्यैवका विधेयता, वचननः धुनिमात्रेण सिद्धा, प्रवर्तनाना एव तन्मिदुत्पत्त्या, तस्याश्च प्रवृत्तिहेतुप्रमात्तत्वात्, "प्रवृत्तिस्तथा पठं पठति, अवदति प्रवर्तमाना" इत्यनुक्तकालस्य तत्त्वज्ञा इत्येता वचनत्वकम्पत्वात् । तथा च प्रवृत्तिहेत्विकादित्यवता-पयोर्यायधिकारधर्मेत्ये यद्वर्मावधिनिष्ठे बोधयते, तस्माद्विहिति-कस्य विधेयत्वमिति प्रकृते यतनाविशिष्टद्वयस्यैव विधेय-त्वमप्राप्तयेव, तथा विनिवृत्तयतिरेकेणा इति तस्माद्वैदिक-सूत्रस्यैवस्य विनिगमकत्वम् । बुद्धिकृता विधेयता विषयनावि-शेषरूपा, सा भागे भवतु, न तावता ह्यतिः । यतः सा प्रनिज्जनं प्रतिप्राप्तिविधि, आकारे सा स्थाष्टादस्ताकत, सिद्धा इव्यवस्थिता, "स्वपश्यवस्त्राणि हानं प्रमाणां" इत्यत्र विशेषणविधेयता-प्रतिज्ञौ तत्पर्यवसानस्य विधेयत्वप्रसिद्धा उन्नयस्यैव विधेयता-मिति तत्रांकाः । रक्तं पटं वय, ब्राह्मणं स्नातं भाञ्जयेथादौवकवि-च श्रिविधे त्राविच च दशाना । मो बहू यतनायाभ्याम्वात-च मिश्रये, दद्या तम्यतिपाकं जैनवचः । कृत्यययाविषिक लवोऽपि मिश्रं । अमुकं, इत्ये च सम्यक्पक्षेऽपि तावार्चं प्रागभ्यासं मिश्रं भवे-

चेदय

चेदय

विति मिश्राह्वयं स्यात्, इतरह्वयशेषेन एकशेषात् तन्मिश्राह्वयं
सब सत् जेदमये पञ्चमवापतिपादकं कथं न कुप्यति, "स्वशाकं
सोपघाताय" इति श्यावस्तवापञ्च इति प्रायः ॥ ८५ ॥

नृतीयपञ्चमभिह्वयः नदीतरमादी बादिप्रसङ्गं समापते-
ज्जावो धर्मगतः क्रियारगत्यत्रापि भङ्गे कथं,
मिश्रत्वं तमप्येषेव मुनयो जावानुरोधाद्भिः ।
नक्त्या-अत्यतिमाऽर्चनं कृतवत्तं न स्पूरयमानः पुन-
र्भावश्चिपिवाग्रहस्तिस्रिणां पापेन संलक्ष्यते ॥ ८६ ॥

भावो धर्मगतः क्रियेतरेगता इत्यत्रापि नृतीयाप्ये भङ्गे मिश्रत्वं
कथमर्थः, अतः-आवातुरोधासमयमर्थेव मुनयो विदुःपुण्यभाष्यै-
काया विहितक्रियाया अपि प्रवचनार्थवद्भुतत्वेनाधर्मत्वात्, अत एव
निह्वादीनां निगम्यकपस्य दुरन्तसंसारहेतुत्वनाधर्मत्वम् ॥ "ह-
न्वादिचिन्तो, जाहजराभरणप्रभवसदीनां, यत्नं संसारस्त उ,
वर्हतं निगम्यकपेव" ॥ ११ ॥ इत्यादिनाऽप्यवस्थापितहृदीनां नियतो-
त्पन्नवपकपाणिमव तत्फलं, निगम्यकपेव इत्यत्रोपलक्षणं नृतीये-
ति भागहृदीय, चरमर्षयेककपमन्तफलहेतोर्निह्वयकायुगता-
वारस्येवाव हृदिपदार्थत्वात्, निगम्यकपेवात्यत्र धान्येन धर्मा-
तिषद्देष्टार्थोऽप्येव विवरणायुगतामानाममर्षयेनैव बहुशो
निषेधादिति दिङ् । न च मिश्रणोपे धर्मगतो जायः प्रकृतत्वे सं-
भवात्प्रायः-अकृत्येति ज्ञाप्या, उपलब्ध्याद्विधिना च, अहंस्वति-
मर्षं कृतवत्तां प्रायः, पापेन स्पूरयमानः संलक्ष्यते । व्यतिरेक-
ह्यन्तमाह-कमिव?, आग्रहकालिषास्व, अजनिवमर्षमसत्प-
दीनां चित्तमिषः, तथा पापेन स्पूरयमानं संलक्ष्यते, तथा न भक्ति-
कृतो माय इति याज्ञना । अथ पुण्याधर्म्यामि ततः प्रतिमां पुञ्ज-
मानं इति भावः पापस्पृशे लक्ष्यते एषमि चेष्टा, नदी-जलजी-
वाद्युपमर्ष्यामि ततो नयामुत्तरीये विहारं कुर्ये, इति साधारण-
विशेषः स्यात् । कृताऽनुपक्रियेनाह्वयत्वात् कथं विषयनासाभ्यामव-
विषयता यतमानस्य न विविधरूपाऽवस्थितेति चेत्, तुल्यमे-
तदुभयोपरति किमाह्वेदितेन? ॥ ८६ ॥

तुरीयं विकल्पमपराकुर्वन्माह-

धर्माधर्मगते क्रिये च युगपच्छतो विरोधे मिथो,
नाऽप्येते प्रकृतस्थले क्वचिदस्तुषोऽपि जङ्गमा नृया ।
शुक्लाशुद्ध उदाहृतो धाविनिना योगोऽर्चनशाश्रयः,
सोऽप्येको व्यनहारदर्शनमनो नैव ह्योर्ध्वप्रियात् ॥ ८७ ॥

(धर्माधर्मगते इति) धर्माधर्मगते च क्रिये युगपच्छतोऽपि ततः
निष्पद्येयक्रियाह्वयस्यैककालावच्छेदेनैकानामवस्थाननिषमात् ।
"मिनाविषयं निश्चितं, किरियायुगमगंजाले" इति चकचनत् ।
प्रकृतेऽस्तिक्रियेति प्रायः-नाप्येते धर्माधर्मगते क्रिये, प्रकृतस्थले
व्यनहारदर्शने, क्वचिदस्तः कारणात् नृयोऽपि जङ्गमा नृया मिश्र-
कृतसमर्थनाय मृगोपम्यासः शुद्धाह्वो योगः शास्त्रोपयोगेन, तत्र
तुर्यमह्वयकाशः "न ह्यवहित्वप्राह-शुद्धाशुद्ध इति । अविधिना
जिनायेनाप्यश्रयः, हि निश्चिनं, शुद्धाशुद्धा योग इहाह्वः, सोऽपि
व्यनहारदर्शनमनः, एकः, अथैकप्रमादरूपे एककालवदंश
शुद्धाह्वयविषयमनुष्ययोः अन्तःशुद्धयोर्योगोऽपि मिश्रणात् सो-
र्विरोधादेवेति त्वा मिश्रवत्स ज्ञाताज्ञिः, शुद्धाह्वयवि-
षयं च योगाभिवाधाराशुविषयवतानयेन, स्वतो योगस्य
निर्विषयतादिति स्पष्टं ॥ ८७ ॥

निष्पद्यतस्तु शुद्धाह्वययोगो नाऽस्त्वैवमाह-
जावच्छयतया द्विषा परिणतिमस्मदरूपा स्मृताः,
योगास्तत्र नृतीयारारकथनादाद्येषु नो विभ्रता ।
नैवान्तेत्यपि निषयादिति विरोधात्ः कथं ते भ्रयो,
निष्पीडा किञ्च न समाश्रयणीः सत्प्राप्त्यनिष्ठाः सुधाः ॥ ८८ ॥
(आभेत्वादि) परिणतिप्रस्पन्दलक्षणां योना जावच्छयतया द्विषा
स्मृताः, तत्राह्वय जावच्छयेषु नो नैव, मिश्रता अवति, कस्मात्, (तृती-
याशेरकथनात्, शुभान्मद्यमानाति द्विषिष्याम्येवाप्यवसायव्याप्ता
न्युक्तानि, तत् नृतीयोऽपि राक्षिरिति । अन्त्येषु कथयन्त्यापि नि-
क्षयात् नैव मिश्रता, तन्मते द्रव्ययोगे मिश्राणामात्रात् । तद-
श्रयाधान्ये शुभाशुभान्मत्तरस्येव पर्यवसायान्निष्ठ योगम्यवहार-
जापि तथा व्यनहारस्यात् ॥ अत एवाभावोपपत्त्यां न समस्तोऽ-
कर्ममिति विवक्षया मिश्रमात्रापात्तः । कथं तर्हि कुतभावभाष्यो
नृतीयजेह्वयपरिवर्धनं, कथ्यभावनामात्रायां तु न निश्चयः, एकत्र
निष्पद्यतयेन धर्मिणोऽपेक्षा-यत्र व्यवहारमन्येति युदाया सर्वत्र
निह्वयनयेन धर्म्ययेन तु आभावां श्राव्ये जेदी, न चत्वात् । इ-
हमेव भावहारस्ये- "सा बाडविह सि ववहा-रनवाह सुखमि
पत्ताय । सत्तामुस सि नासा, दुःखिह सिह इह मिश्रयान्" ॥ ११ ॥
पि। एवं विशदीकृत्यैव आत्मोक्त्या कथं व्यामोहः कार्य इत्याह-
इत्येवं, ते तव, कथं त्रयो ज्ञातप्रयोगो विषोऽप्यार, किं तु सङ्गस्य
यजिगोषावयवकं, तवे स्मिन्ः समुद्रस्तस्य सुधाऽप्युत कृमाध-
मणोः-जिनतद्गणपिभमवसायो, न निष्पीडा, अन्त्या सप्तो वि-
वाहोरो न स्यादेव, प्रवदित्वात्तुकारक, किं तु कुमारेपरिपूरित-
शुभताऽज्ञास्यिष्यतः, तस्यैव विहासितमिति संभावनामः ॥ ८८ ॥
किं च संकीर्णैककालाभावादपि संकीर्णयोनां नास्तीति
व्यस्त्येव मिश्रयन्तीतिः अलगाविस्तार इत्याह-
मिश्रत्वे खलु योगभाविषया कुत्रापि कुर्ये भवे-
निश्रं कर्म न वदयेत् च शब्दं तस्मैकपात्स्यात्यन्तम् ।
तत् कथ्यस्तवमिश्रतां प्रवृत्ता किं तदयं वाच्यं फले,
स्मृत्प्राप्तितुमृदुपदेति मदान्मूर्धनानामुत्तरता ॥ ८९ ॥
(मिश्रत्वे इति) कस्मिन् मिश्रये, कुत्रापि कृते योगजाववि-
धया मिश्रवेऽङ्गक्रियमाणे, फलत्वेनाङ्गः । क्रियमाणे मिश्रकर्म जयते,
तत्र ह्यन्यतो नास्ति इत्याह-न कथ्यते च शब्दस्येति, शब्दस्य मिश्रं
कर्म न कथ्यते । कथं तर्हि मिश्रमहर्षोर्ध्वं प्रसिद्धं, तत्राह-पर्यवसायं,
तत् मिश्रं, संक्रमात्स्यात्, तस्माद् तत् कथ्यस्तवमिश्रतां प्रवृत्ता
तुल्य कथ्यस्तवस्य फलं कथ्यमानं कर्म शुभं मायवत् सतीत, अ-
ननुकथ्यात्, मिश्रं च कथ्यमानमनुपपन्नता ह्युक्तः कुप्येति-
त्यत्र नृतीयेव स्वयं च, कीदृशेन, स्वैव स्मृत्प्राप्तितया ये मू-
ढाः । तेषां पर्येदि मदाद् बुकिरीया-सूक्तानं शिरसमाधुष्यता
कथ्यता, अनुयायां वदस्य व्यापारेव पर्यवसाय इति जानीहि ।
अन्यमुक्तप्राप्त्यवली, कुमतराशुकापणी प्रवृत्तम्-
" न य साधारणकथं, कर्म तत्कालाभावात् ।"
न च साधारणरूपं कथ्यतेनैवमाह-पुण्यवापारमकमेकं
कर्मोस्ति, तस्यैव नूनस्य कथनः कारणात् । अत्र प्रयोगः-
नास्ति संकीर्णायकरणं कर्म, असमाध्यमानैवैकिकारकान्ता-
त्, कथ्यामुत्तवदिति ।

हेतोरसिद्धतां परिहराह-
" कर्म जोग एवमितं, सुभोऽप्युना वा स एवसमयमि ।

होउज न उ उमयकयो, कम्मं पि तन्नो तयगुक्कं " ॥१९३॥
मिथ्यात्वविहितप्रमादकषाययोगा बन्धहेतव इति पर्यन्ते
योगान्निधात् सर्वत्र कर्मकथहेतुत्वस्य योगाविनाभावात्, यो-
गानामिव कथहेतुत्वमिति कर्मयोगनिमित्तमित्युच्यते । स च
मनोवाक्कायात्मको योग एकस्मिन्समये ह्युभोऽग्नौ वा भवेत्,
न तु पुरयकरोऽतः कारणावृत्तत्वात् कार्यस्य कर्मोऽपि तत्पुरुष-
ह्यं पुरयकपं, अह्यं वा पापकपं बध्यते, न तु संकीर्णस्वभा-
वमुपयकपमेकैव बध्यत इति ॥१९३॥

प्रेरकः प्राह-

"ननु मणवदकाव्या, सुमासुमा वि समयमि दीक्षति ।
दव्यमि मीसज्जावो, हवेउज व उ भावकरणमि" ॥१९३॥
ननु मनोवाक्काययोगाः शुभा अशुभान्, मित्रा इत्यर्थः ।
एकस्मिन्समये ह्यमये, तत्पुरुषमुच्यते-" सुहो असुहो वा स
यस्यसमयमि वि " ? । तदादि-किञ्चिद्विधिना दामादिकं
वितरणं चिन्तयतः शुभाशुभो मनोयोगः, तथा किमप्यविधि-
नैव दामादियमित्युपदिशतः शुभाशुभो वात्ययोगः, तथा किम-
प्यविधिनैव जितपूजावन्दनादिकायैवेष्टां कुर्वतः शुभाशुजः
काययोग इति । तदेतदुक्तम् । कुत इत्याह-" दव्यमि " इत्यादि ।
इदमुक्तं भवति-इह विधिषो योगो-रूपतो जावतश्च । तत्र म-
नोवाक्काययोगप्रवर्तकानि द्वयाणि, मनोवाक्कायपरिरेव-दात्मको
योगश्च रूपयोगः, यस्सेतदुपयकपयोगेन तु पुरयवसायः स आ-
वोगः, तत्र शुभाशुजकषायां यद्योक्तविन्तादेशनाकाव्येष्टानां
प्रवर्तके रूपयोगे द्विविधेऽपि व्यवहारनयदर्शनादिविचक्षामात्रेण
नवेदपि शुभाशुजत्वसङ्कोपो मिश्रभावः, न तु मनोवाक्काययोग-
निवृत्त्यवसायकपे जावकपं भावात्मके योगे, प्रयममिधायः-
रूपयोगो व्यवहारनयदर्शनेन शुभाशुजकपरोऽपि इष्यते, निज-
नयनेन नु सोऽपि ह्युभोऽग्नौ वा केषवः समस्ति, यद्योक्त-
विन्तादेशनादिप्रवर्तककपययोगानामपि शुभाशुजकपमिधायानां
तन्मतेनाज्ञात्वात्, मनोवाक्काययोगनिवृत्त्यवसायकपे नु भा-
वकपे भावयोगे, शुभाशुजकपो मिश्रभावो नास्ति, निजय-
नयदर्शनसैवागमेऽत्र विवक्षितत्वात् । न हि शुभाशुजानि
बाध्यवसायत्वानां निवृत्त्या शुभाशुजायवसायत्वानकपस्त्व-
तीयो राशिरागमे क्वचिदपिच्यते, येनाध्यवसायकपे नु भावयोगे-
षु शुभाशुजत्वं स्यादिति प्रायः । तस्माज्जावयोगे एकस्मिन्समये
ह्युभोऽग्नौ वा भवति, न तु मिश्रः । ततः कर्मापि तत्प्रत्ययं
पुण्यक पुण्यकपं पापकपं वा बध्यते, न तु मिश्रकपमिति
स्थितम् ॥ १९३॥

यतदेव समयवशाह-

"काणं सुमसुजं वा, न उ मीसं उ व काणविरममि ।
हेसा सुहाशुहा वा, सुहमसुजं वा तन्नो कम्मं " ॥१९३॥
ध्यानं यस्मादगमे एकदा धर्मगुह्यानात्मकं शुनव, आर्तौ-
कात्मकत्वात् ना निर्दिष्टं, न तु शुभाशुजानाम्, यस्माक्य ध्या-
नोपरमेऽपि हेस्वा तैस्त्रीप्रमुखा शुना, कायार्तप्रमुखा च अ-
शुभा एकदा प्रोक्ता, न तु शुभाशुजकपाः ध्यानहेतात्माकाव्य-
भावयोगाः, ततस्तेऽप्येकदा शुना अह्यभा वा भवन्ति, न तु
मित्राः । ततो भावयोगविमितं कर्मोऽप्येकदा पुण्यत्वं कर्मं
बध्यते, पापात्मकमशुभं वा बध्यते, न तु मिश्रमपि ॥१९३॥

अपिच-

"पुण्यगदियं व कम्मं, परिणामयसेण मीसवं नेउत्ता ।
३१३

इधरेवरमावं वा, सम्माभिच्छाई न उ गहणे " ॥१९३॥
वेति अथ वा, यत्तदप्यपि संज्ञाभवेत्, यत्पूर्वं सुहीतं पूर्वं बद्धं
मिथ्यात्वसङ्कोकं कर्म परिणामयमात् पुण्यकपं कुर्वेतिभर्ता
सम्यग्मिथ्यात्वपुण्यकपतां नयेत्प्रायेवेदिति, इतरतरजावं वा
नयेव सम्पत्तयं मिथ्यात्वं वेति । इदमुक्तं भवति-पूर्ववदप्य-
मिथ्यात्वपुण्यकपाद् विशुद्धपरिणामः संशोधयित्वा सम्यक्त्व-
कपतां नयेत्, अविशुद्धपरिणामस्तु रस्मत्कपे मीत्वा सम्यक्त्व-
पुण्यकामिथ्यात्वपुण्ये संक्रम्य मिथ्यात्वकपतां नयेदिति पूर्व-
सुहीतस्य सत्तावर्तितः कर्मण इहं कुयात् । प्रथमकाव्ये
पुनर्न मिधं पुण्यपापकपतया संकीर्णस्वजावं कर्म बध्नाति, नापी-
तरितरकपतां नयतीति ॥१९३॥

सम्यक्कथं मिथ्यात्वे संक्रम्य मिथ्यात्वकपतां नयतीत्यु-
क्तम्, ततः संक्रमविधियैव संक्षेपतो द्योयति-
"मांशुण आउवं वनु, हंसयमोहं चरित्तमोहं च ।
सेतावं पवदोर्ण, उचरविहंसकमो भज्जो" ॥१९३॥
इह ज्ञानावरणादिवृत्तप्रकृतौनामन्योन्यं संक्रमः कदापि न भ-
वत्येव, उचरप्रकृतौनां तु निजनिजप्रमृत्तप्रकृतौनां परस्परं
संक्रमो भवति । तत्र भावं विधिः-" मांशुण आउवं " इत्यादि ।
" आउवं " इति आतिप्रधानो निर्देश इति बहुवचनमत्र कृ-
ष्यव्य, चत्वार्यांशुं वि मुक्सेवेति । एकस्या भातुर्लक्षणा वा निजशु-
प्रकृतेरभिज्ञानापि चतुर्भासायुषामन्योन्यं संक्रमो न भव-
तीति तद्वर्ज्यम् । तथा द्योमोहं कारिहोहं च मुक्ता,
एकस्या मोहनीयवह्न्यायाः समुत्पन्नकृतेरनिजधरोपि द्यो-
नमोहकारिहोहोप्योन्यं संक्रमो न भवतीत्युक्तम् । उच-
रोपायां तु प्रकृतीनां, कथमनृतानामित्याह-" उचरविहि ति " ।
विद्यो मेदा, उचर व ते विचयमोहोचरविचय उचरनेहा, तद्व-
भूतानाव उचरप्रकृतिरुपायमिति तात्पर्यम् । किमित्याह-संक्र-
मो प्राज्यो भज्जीयः भज्जो वैयं द्रव्य-भाः किं ज्ञानावरण-
प्रकृतेरुपावरणनवकषायोदसाकमिथ्यात्वजगज्जुगुप्तातेज-
सकर्मैववर्णादिचतुष्कामुत्तलपूषातनिर्माणान्तरापयप्रकृ-
त्वाः सप्तचत्वारिंशत् भुवन्विध्य उचरप्रकृतयः, तासां निजैक-
प्रकृत्यभिज्ञानामन्योन्यं संक्रमः सर्वेव भवति । तद्यथा-ज्ञानाव-
रणप्रकृतावर्तितेति मतिज्ञानावरणे भूतज्ञानावरणादीनि, तेष्व-
पि मतिज्ञानावरणं संक्रमतीत्याह । वास्तु शेवा अमुचबन्धिव्य-
स्तासां निजैकप्रकृत्यभवेवर्तितेनामपि बध्यमानायावस्य-
ज्ञानाः संक्रामन्ति, न त्वबध्यमानावां बध्यमाना यथा साते
बध्यमानेऽसातमबध्यमानं संक्रामति, न तु बध्यमानमबध्यमानं,
इत्यादि बाध्यमित्येव प्रकृतिसंक्रमे विधिः, शेषस्तुअद्वैतादि-
संक्रमविधिः "मूलप्रकृत्यभिज्ञाद्, वेद्यमात्मन् संक्रमः । भवति"
इत्यादिना स्थानान्तराद्वसेवमित्यर्थं प्रसङ्गेनेति ॥१९३॥

ननु मिश्रवशाच्चवसायमानावाः भा भूमिभक्त्यभिज्ञापापति,
तथाऽपि व्याप्यवशादततो भुवन्विध पापमपि फलमवर्जनी-
यमिति चेत् । न । भुवन्विधत्वादेव तस्यातत्प्रत्ययत्वात् । अ-
न्यथाप्रतिप्रसङ्गाद् ग्रहणसमये एव गुणाभ्याप्यां कर्मणि ह्य-
अन्यस्याभ्युत्पत्त्येव रक्षापेक्षया जननात् ।

तदाह-

"अविहिद्वि विव तं सो, परिणामासयसमावधो कियं ।
कुत्ते सुमसुजं वा, गहये जीवां जहाहार " ॥ १९४ ॥
परिणामो जीववसायवसायतद्वशात्जीवो ग्रहणसमये कर्मणः

चेह्य

चेड्डय

पयान्बुद्धरमेवैशुद्धिबुद्धिति । तृयांसायकत्वाभिरपेक्ष्यत्वात्-
 वायाद्युक्तत्वाद्भिनवेवपि ते तथा मिथ्यात्वानुभावात् मिथ-
 यङ्कोऽप्यधर्मस्य एवावगन्तव्यः, इत्येतदेव दक्षयितुमाह—“अ-
 एमं अतोत्तमाह” । हे इमे अगन्तव्यमुच्यमाना आर्यायथाः
 कान्दमूलकज्ञासिद्धिस्तत्परासाद्यो, ये वाचसथिका आचस्यो
 युद्धं, तेन चरन्तीत्याचसथिका युद्धिषुस्तु कुतश्चिपावस्या-
 माश्रित्वा अपि प्रथममिथ्यापराधतनुयुक्तस्य मृदुपावसा-
 दिना महता कथयत्वेनैव वाचसथः कचन प्रवर्ति, तथा-
 यपि ते आसुरीयेषु स्थानेषु किमिषिकेकूपयन्ते इत्यादि स-
 पूर्णोक्तं जगदीयम्, वायवैकात्ममिथ्यायुक्तं सर्वथैवदत्ताभाविति
 तूनीबदधानस्य मिमिककथास्यं विज्जो विभागः स्ववपुस्तथा-
 त्वति । कथास्यमर्थमिथ्याभावात् । सास्त्रतं समाश्रितः स्थानिती-
 तिमधीयन्ते । वदि वा प्रकृतमेवाभ्येन प्रकारेण विशेषतनुचवते
 इति संगत्याऽसिद्धिमात्तारकचक्रं योजितम्—“अथावरे एव-
 मस्येन ठावसे अहम्मपकत्वस्य विभेन एवमादिह्वा-इह वायु-
 पावने वाऽसंतपसां मण्डुसा संयति-निर्हृता महिष्ठा महा-
 रम्भा महापारम्भा अचमिमा अप्रममायुष्मा अप्रमिष्ठा अच-
 म्मकथाई अचमपपसाई अचम्मपावडीशिवो अचम्मवत्तज्जया
 अप्रम्मलत्तमुद्धावरा अचम्मेनं वेव विप्ति कप्पेमाणा ।
 बिहुरेति । इयं हि न्दि विगत्ता तोंदिअपणी वेडा
 व्हा खुदा साहदिसिआ उक्कचणवैजयमायाणियिक्कक-
 वदसाहसंपकायवहुत्ता पुत्तसीसा दुव्वव्हा दुव्वपिदाभाण्दा
 असाहु सत्तावो पायाइवायाव्हा अप्विअविरया जावज्जी-
 वाया सत्तावो कांढाभाः जाव मिअण्णोअसत्तावो अप्विअ-
 विरया सत्तावो वहाणवत्तुम्हणवत्तमंयविलेववत्तसाहकरीरस-
 कवणंअमण्णोकाकायो अप्विअविरया जावज्जीव्हा सत्तावो
 अण्डरहज्जाणजुगोणिअधिसिआ संदंमिया अज्जासण-
 ज्जाणवहज्जाणजोत्ताअणपिअणपिअवैरीओ अप्विअविरया जावज्जी-
 वाय्वाऽजाव सत्तावो कूडनुअकूडमाणाओ अप्विअविरयाऽसत्ताव-
 ओ आरंभसमांरंमाओ अप्विअविरयाऽअम्माओ करणवत्तमा-
 ओ अप्विअविरया जावज्जीवाय सत्तावो पणपायाओ अप्विअ-
 विरयाऽसत्तावो कूडणुपिअणज्जाणवत्तसाहकरीरसकवणपिअ-
 ओ अप्विअविरया जावज्जीवाय अं यावसे तट्ठपणा सत्तावो अ-
 षोदिआ कम्मत्ता पराणपपदिआवत्तमा अं यमापिअं कज्जति
 तयो वि अप्विअविरया आअज्जीवाय, अं ज्जाणयपे अं पुरिस
 कलमसू- जाव यवमेव ते रियकामेहि मुच्चिआ गिअा यां-
 वा अज्जीववत्ताः जाव वासाइ उअपंअव्हा वा अइसमाई वा
 अप्वतरो वा मुअतरो वा काळं वुञ्जिअ भोगभोगाई पविअुरवा
 वेरावत्तमं अं सत्तिणिआ वहुई पावाई कम्माई उअसत्ताई सत्ता-
 रकत्तमं कम्मूया अं ज्जाणावत्तमं अण्णाअइ वा सेल्लोअइ वा
 उअणंसि वाक्कणो सत्तावो उअगत्तमंअण्णाअइ वा अइ राणितत्ताप-
 इट्ठाये अवति । एवमेव तट्ठपणारे पुरिसज्जाते वज्जपट्ठे
 धूतवट्ठे जाव अणवत्तवट्ठं उअसत्तवत्तपणाइवाई काळे
 अंसे काळं किंवा धराणितत्तमंअण्णाअइ वा अइ वज्जतत्ताप-
 इट्ठाये प्रवति । तेव गत्ता अंतोअइ वाई अउरत्ता अइ
 गुरुरपसंठाअसत्तिवा अिज्जंअणारतमसा ववणयमहंअसू-
 रनक्कसत्ताइसत्तपहामंदेव सामंसंदोअपिपुअवत्ताविक्कवत्तिता-
 उअवत्तवत्ता अलुई वीसा परमअड्ढिमण्णो जाव अलुमा
 अरता अलुमा अलुमा अलुमा वेत्तणाओ । ओ वेव नं जनेसु नेरमा
 बिअरंति वे वसायंति वा वुत्ति वा एदं वा धियं वा मत्ते वा

अथमेतानि, तेन तद्य कञ्जालं विज्ञप्तं पगाढं कदम्बं कलम्बं बंधं
पुष्पं पुष्पं तिलं कुरहिक्षासं गेहद्वयः वेद्यं वसुधैवकुटुम्बमाणा
विहरंति । से अहाणामय एकवासिया पञ्चमेव जाय भूते विधि-
मये गद्य कञ्जो विष्णं जतो विस्रजं जतो भुम्भं ततो बंधं, ततो
पञ्चमेव तदप्यगारे पुरिसजाय गम्भाभो गम्भं अम्भाभो जम्भं
माराष्ठो मारं वगम्भाभो वररं पुष्पाकां पुष्पं दाहिरमागिष्यते
गेरदय अपराधपक्षिकय आगमिसत्तायं दुष्टद्वयोद्विषा विषयः
पराधारे अपराधं अकञ्जो जाय अस्वयं पुष्पकण्ठपद्मिणमणे
पंगंतमिच्छे असाहृ पदमस्स जायस्स अदममपक्षकस्स वि-
ज्जंमं एवमादि । महावरे होचकस्स जायस्स चम्पयपक्षकस्स
विज्जंमं एवमादिहोचक-इह कञ्जु पाईणं वा० संतेगहइका मणु-
स्सत्ता नपत्ति । सं जहा-अमाराया अपरिमाणो धम्मिवा धम्मा-
लुगा धम्मठा० जाय से आचरं तदप्यगारा सावज्ज अवेहिज्जा क-
म्भस्सा परावसुपरिणावणकरा कज्जंति, तयो वि एदि विद्या जा-
वज्जीवाय, से अहाणामय अपगारा नगवंतो हरिजासमिमा भा-
सासमिद्धिआ अगणारवसुधो० जाय सव्वगणपद्मपक्षमिपुण्य-
का चिठ्ठि । तते पे एयं विहारंते विहरमाणा बहुरं वासाई
सामक्खपरिआयं पाण्यंति वट्ठु इ मावाइंसि वा कण्य-
यंसि वा मणुप्ययंसि वा बहुरं असाई पचमकिञ्चक ब-
हुरं वासाई अल्लयायसि कुरंति इ अस्सपाय कौरइ वग-
मावे भुंइभावे अणहासुभावे अवंतवसणं अउत्तय आणु-
वाहणय भूमिगजआकगल्लेआ० जाय केत्तलोयं वंनंनववासं
पचररप्येसे लका अकत्तामाणावमालाणो होहल्लाणो विदु-
ल्लाणो मरणाकां विस्सयाकां तज्जयाकां तात्तयाकां उच्चावचा-
मामकटया वायंसं परीसहोचसम्मा अदिमासिज्जंति तम-
आराइंति, तमममाराइंता वाचोइह उत्तासत्तोत्तासोइहं अकूतं
अकूतं सं निम्मावायं निगवायं कसिणं पक्खि पक्खि वल्लवरमाणा
अल्लसं समुत्तरोइह, समुत्तरोइहत्ता तातो पक्खि कियत्तंति बुद्ध-
ंति सुवाति प्ररिनिम्मायंति० जाय सव्वजुत्तायमंतं करंति, एवमाय
पुण्यपं भवेतातो नपत्ति अवरं० पुष्पकम्भाबसेसंयं कात्तमासे
कात्तं किच्चा अणुपेत्तु देवलोपासु देवपाय उववपायां महासु-
धाइ, वेहोहोहोहो० जाय माहंहुवा महुअज्जुआ० जाय माहंहुवा-
हारवेहोहारइ अक्कत्ता कवणुगोपयंनिमज्जया पयगळुं कलमयं-
इअकलसयपिउजारी विचिचवत्थाजरणा विचिचमालामउअ-
ममका कट्ठाणुगं पचररपयपरिदिक्षा कट्ठाणुगपचररपट्ठाणु-
वेववपाया भासुत्तोदीपलं पयसंमाणावपायं दिव्यं कथं दि-
व्यं वधं दिव्यं कसिणं दिव्यं दिव्यं संपाये दिव्यं दिव्यं
संताणेयं दिव्वाय इट्ठिय दिव्वाय जुंस्स दिव्वाय पमाय
दिवाय जावाय दिवाय अक्कया दिव्यं तेषं दिव्वाय
तेसाय इदसिआका उज्जोवेमाणा पयांसमाणा गतिक्काणा
गतिक्काणा आगमैस्स इवा वि भवेति, एसद्धां आरारे०
जाय सव्वजुत्तापद्मिणमणे पंगंतसस्से साहृ होचकस्स जायस्स
चम्पयपक्षकस्स विज्जंमं एवमादि । महावरे तमस्स जायस्स मी-
स्सत्ता विज्जंमं एवमादिहोचक-इह कञ्जु पाईणं वा० संतेगहइका
मणु-स्सत्ता यंति । सं जहा-अमाराया अपरिमाणो धम्मिवा धम्मा-
लुगा धम्मठा० जाय से आचरं तदप्यगारा सावज्ज अवेहिज्जा क-
म्भस्सा परावसुपरिणावणकरा कज्जंति, तयो वि एवमाचारा अपरि-
विद्या से जहाणामय समनोवासना भवति । अयिणयजीवा-
वज्जीवा बल्लकपद्मपद्म० जाय अपाणं भावेमाणा विह-
रंति । तेषं पयाकवे विहारंते विहरमाणा बहुरं वासाई
सामक्खपरिआयं पाण्यंति, पाण्यंतिस्स प्रवाइंसि कण्य-

यसि वा ब्रह्मण्यसि वा बहुर्भूतः प्रणसणापवका-
यति, पवकायति वा बहुर्भूतस्यार्थः वेदेति, वेदेति वा
आलोहप्रपिङ्गता समाहितत्वा काव्यमोक्षकां किञ्चा अय-
वरेणु देवतोपसु उच्यतेऽर्थो भवति । तं जहा-महाद्विष्युत् नह-
उज्ज्वलसु ० आंभ महासुखेसु सेसं तदेव ० आंभ एतद्वाप्ये प्रा-
र्य ० आंभ कृतसंसेसु सारु तद्वत्सलं ज्ञानस्य मिससगस्त
विजिगेय दवमाहिद" इति । आद्य स्थानत्रयसुपसंहारद्वारेण संके-
पतो विभाज्यपुराह- "अभिरर्हं यदुच्यते बाले आदिहिर, अभिरर्हं पद-
च्य पंडिय आदिहिर, विरताविरतिं पदच्य बालपंडिय आदि-
उज्ज्वल, तस्य यं जा सा सव्यतो भविरति एतद्वाप्ये आरंज्जाप्ये
अपारिपे ० आंभ सव्यदुष्कल्पपदीयमये पंगंतसंसेसु साह, तस्य
यं जा सा सव्यतो विरताविरती एतद्वाप्ये आरंज्जापारंमपाये
वसटाप्ये आरिपे ० आंभ सव्यदुष्कल्पपदीयमये पंगंतसंसेसु
साह, यामेव समग्रमममाया इमेहिं केव बोहिं गणोहिं
समो भवतरति । तं जहा-वसमे चेव बालपंडिय केव उवसंते
वेव ब्रह्मवसंते वेव ।" (सुख २ सु. २ अ. ०) आह च-मिश-
पको मित्याद्वामधर्मपक्ष एव, सव्यव्यासं आद्वाममपि
च धर्मपक्ष एवेति व्यक्तं कलतः प्रतीयते, साधुनाकर्मयोगो
सर्वतोऽक्षरङ्गीकृतमार्गत्वात् । यथा च मित्याद्वेतिः कृत्यतो विर-
तिरपि सव्यकत्वमाभावात् विरतिरेव बालसाम्यपदेशनिबन्धनं
स्याद, तथा सव्यव्यासः धर्मकर्मणि कृत्यतोऽभिरतिरपि विरति-
कार्योत्पत्तिरपि कृत्यव्यासपदेशप्रतिबन्धिका न स्याद, ब्रह्मव्यासैव
निष्कलशादिति स्वममीकृषीयम् । अतिरतिविषयाणामग्रद-
धानामपि स्थानानामेकतरांशस्य सव्येति तत्पतिपक्षस्य धर्मा-
शस्योक्तस्य धर्मपक्ष एव विजयते; प्रत्ययाऽतिरतिसव्यव्यास-
कृत्यापि पक्षस्य ज्ञानं न स्याद । ततश्च विजिगृह्योक्तम्- "तस्य
यं जे से पदमस्त ज्ञानस्य आरंज्जस्यपक्षस्य विजिगेय पदमाहिउज्ज्वल
तस्य यं इमाहिं तिचे तद्वद्वाह पावको असयाहं भवति ति अ-
ककाहं । जहा-किरियावार्हं, अपाणियवार्हं, वेणहअवा-
र्यं ति" तस्मिन्ने परस्य गगनमालोकनीयं स्यात् । न हि ती-
र्थकुहद्वाराण्युगत आचारो धर्मः स्वसमायागुगतः धर्मः प्रती-
यते इति ॥ ७० ॥

यतस्त्वैवमिति प्रक्रियामतिव्यादा कृत्यवस्तुं धर्म-

कृत्वात्यरमङ्गीकार्यमाह-

हिंसांशो यदि दोषकृत्तव जड । इत्यस्तवे केन त-
न्मिश्रत्वं यदि दर्शनेन किमु तत्रैवनेदिक्कालोऽपि न ।
नक्त्या चेत् न तु साऽपि का यदि सतो रागो भवान् तदा-
हिंसायामपि शस्तता तु सदृशीत्येषोचरं मृष्यते ॥ ७१ ॥

(हिंसांश इति) हे जड ! यदि कृत्यवस्तवे हिंसांशो दोषक-
न्मिश्रकृत्य, तदा केन तन्मिश्रत्वं कृतं स्यात् ? । चेत् यदि-
अस्या मिश्रत्वं त्वयोच्यते तर्हि साऽपि मत्क्रिये रागो
मतस्तदा भवाङ्गम्, रागद्वेषयोरेव संसारमूलत्वात्तदाऽऽप्त्या सं-
सारान्तर्गततायां धर्मपक्षोक्तः स्यादिति को मिश्राकारणः,
प्रशस्तप्राप्त्याङ्गिर्मिवाङ्गमिति चेत्, तर्हि कृत्यवस्तवानुगतहिं-
सायामपि शस्तता सदृशी; अत्र तव किमुचरमिति मृष्यते, अत्र
सम्यगुचरं वरैश्चक्षणापि न परेण दातुं शक्यमिति मो-
क्षापिपरममुक्त एव स्यात् अन्वयः । एतन् वदतुमीदृशो-
नेन अन्वेषोपासकानां न कृत्यवस्तवाधिकार इति कापुनश्च पा-
र्यवस्तवमतिरस्तम् । एवं हि तद-अव्यतो विरतः, अभिरतः

२, विरताविरतः ३, सर्वतो विरताविरतः ४, अमयो-
वासको देशविरतः ५, सर्वविरतश्च ६ इति तावत् पदं पठ्यता
प्रवर्तते । तत्र सर्वतो विरतः स उच्यते, यः कुतश्चिद्वैकल्यमभ-
वात् सव्यवस्तुसंवेगोऽप्युत्पद्यमानः, यदुद्दिश्य" इह बहु
पार्यं वा ० संतंगेणात्र मद्रुप्रा भवति । तं जहा महिच्छा
महारंमा " इत्यादि सुं वृत्तम् । १ । अतिरतस्तु स उ-
च्यते, यः सव्यकत्वान्कृत्योपि मूलोत्तरमेवमिको विरतिं
प्राप्तयितुमसमर्थो जिनप्रतिमासुनिवेद्यावृत्त्यकरणशान्तनापरिहा-
रादिना ह्यः प्रकटितमक्रियाम् । २ । विरताविरतश्च स उच्य-
ते, यः पूर्णसव्यकत्वाभावात्प्रापि श्लोपचितान् सर्ववर्तनियमाह
विमर्ति । ३ । सर्वतो विरताविरतश्च स उच्यते, सव्य मनसि
" तमेव निस्सन्तो धीसंके, अं जियोहिं वेदेहं ।" इति प-
रिणामः स्थितो भवति, परं मनसः प्रमादपारतन्त्र्यात् कृत्वा
साधुसङ्क्रमाभावात्परिपूर्वं जिनप्राप्तिं न जानीते, नृणां कृत्वा
वर्तात् च विरतिं प्राप्नोति, पूर्वं संयमज्ञानाभावात्परमेष्ठेन
जिनपुत्रां करोति अक्रियामपारवश्यात्, तत एव संयमवान-
वमिति वा यावता ह्येव संयमः प्राप्नोति न शक्यते
तावताविरतिप्रापः कृते भवति इति । यमुद्दिश्येवं वृत्तम्-
" इह बहु पार्यं वा संतंगेणात्र मद्रुप्रा भवति । तं जहा-अ-
पिच्छा अपाज्जा " इत्यादि । चतुर्थेन नृणां सव्यवस्तुसंवेगो
स्तोक्त्याविरत्या तृतीयो मङ्ग इति विवेकः ॥ ४ ॥ अमयो-
वासको देशविरतश्च स उच्यते, यः अमयोवासमहिम्ना प्रति-
दिनप्रवर्द्धमानसंवेगो यावज्जीवं सुखभावादिजिनेदृशकान-
वाद् तत एवास्थिमज्जमेमातुरागकर्तव्यो देशविरतिं एही-
त्वा प्राप्नोति सव्यकत्वसहिततत्प्रदेशमभ्यङ्गकज्ञानोपपत्त्या
मावश्यं कुरुते, स एव संयमं जानीते । संयं साधुप्राप्ता-
वृत्तम्- "समणेण साम्पणं स एव, अवस्तकायवश्यं ह्यत्र जग्ग ।
अतो अहोणिसीय, तद्वा आवस्तयं नाम" ॥ ४ ॥ दशवैकल्ये
च- "जा जीवे वि विद्यायेर, अजीवे वि विद्याय ॥ जीवाजीव-
विद्यायते, सो हु माहि संजमं" एतमेवोद्दिश्य- "सं जहाणा-
मय समणोवासना भगवन् अभिगयजीवाजीवा" इत्यादि सुं
प्रवर्तते । अयमेव सुखजिनप्रतिमासुनिवेद्यं संयममादित्यते, हिंसां
परिहाय जिनविरते जिनप्रतिमां पूजयति, संयमज्ञो ह्यसौ
एवाविहसिं परिहरति । अत एवोक्तं महाविशी- ० "अ-
कसिपवचनान्, विरताविरतान् पसं बहु ज्ञानं । अक-
सिपसंयमविक, पुष्पार्हं न कपय तेसिं ॥ १ ॥" आहव्यक-
निमुक्तापि- "अकसिपसंयमविक, पुष्पार्हं न इच्छति ।"
इत्यत्र साधुप्राप्त्योद्देशेयविशेषणं कृत्यसंयमज्ञानोपपत्त्या-
परिहायेन पूजाधिकारं तावदवश्यमुक्तं, तत्रैकतरपक्षतो न वे-
याह, किं वा कारणमिति विचारणीयम् । यदीन्द्राभिषेकक-
रणे सुप्राप्त्याऽहमहिमिकमौदारिकजलपुष्पासिद्धायादीनि शु-
द्धानि, जिनपुत्रां तु संतोषकाणं कुर्वन्तीति सूर्यप्रेषणं संतोषो-
म्मानं च वृत्तम्, हिंसापरिहार एवावधमोदयाव प्रवृत्तः,
समवसरणे च वैकल्यवश्यात् पुष्पाणि देवाः प्रमोदयेद्देवाना-
वसरे व्याकरोति, मयाविरचनाप्यवित्तोक्तं राजप्रीयोपा-
हं- "पुष्पवह्मं च विवन्ति" इत्यादि नवकमलरचनाप्यवित्तैव
हेतावतानाम्, वन्दनाद्यधिकारे पञ्चाविधाभिमतापि सवि-
कृत्योक्तानुसृत्य, जिनवचनवशेऽपि वैश्ववन्दनमाध्यादा-
यं विधिरुक्तेऽस्तीति, ततो निरवधपुत्रैव देशविरतश्च संय-
वतीति अन्वयम् । सर्वविरतश्च स उच्यते-यो एहीतसमहावतः

समितिगुप्तिसंपन्नो चोरपरीयहोपसंगसहनदृढशक्तिमान् संय-
स्तसर्वारम्भपरिमहः सदाविरचयोपदेशदाता बाह्याभेनापि
सायद्यतमिमानुमोक्षकः परमगतीरचेताः संप्राप्तभवपार इति।
एतद् इति शब्दः मतम् । संमूर्च्छनाप्रयोजितचित्तवततोः सर्वविर-
त्ताविरतचोरत्वं तन्मंदाभावाद् बालत्वव्यपदेशनिबन्धनाविरते-
रुभयार्थविशेषात् वाक्यगतत्वविद्याकोपाधियाप्यविषय-
ताका विरतिः सर्वतोऽप्यविरतत्वे द्रव्यतां हि साक्षाद्व्यावृत्तमि-
थ्यादिव्यवस्थासि, सम्यक्त्वाभावस्यैव सर्वतोऽविरतत्वपि-
भाषणे च सम्यग्दृष्ट्याप्युत्तावप्येकमंदागुण्याभावात्सकलासि-
द्धेः । किं चैवं सम्यग्दृष्टारपि मिथ्यादर्शनविरत्यविरतिभ्यां सि-
ध्पक्षपातः दृष्टापातिरत्र—“एकवाक्यो मिथ्यादर्शनसङ्गाधो प-
मिविरयापञ्चाव अयमविरयाय जाग्रो अयाविविरया” इति
पाठस्वरसादिति चेत् । न । तस्याकारानाकारादिविषयत्वेन मू-
लगुणविरत्यभावापेक्षैवविरतेर्यवस्थापितत्वाद्, सम्यक्त्वा-
भावेन विरतिरेवेति न कृतमेव ज्ञापितं, क तथाऽऽहोपक्षिका ?।
एनं न तृतीयमङ्गऽपि विलुप्तशीर्षः, संपूर्णव्यवस्थाविरतेर्ये-
कस्याः साम्राज्यात् । यत्किञ्चिदर्थोभेदात् न तु “एकसिद्ध्यर्थे
संदिग्धोऽहंति नु निश्चयो नः” इति न्यायात् संपूर्णव्यवस्था-
नाशानिमित्त्याप्यस्यैवावस्थितं । ननुयं भङ्गं तु सैव मि-
थ्यादिसंयत्तकविसम्यक्त्वाभावाद्देशतो विरत्ता देशविरतिः
सपञ्चति कथं वाचोयुक्तिर्दुष्ट सर्वतो विरताविरतिः ?। ननु देश-
विरतिविशेषपरिहानानाशेऽपि तादृशसम्यक्त्वेन भावतुषादीनां
सर्वविरतरेव्यवस्था पक्षिकेति किमप्याह देशविरत्या, येना-
स्य तद्वत्ता न भवेत् । एवं वदतश्च सिद्धाः तत्तद्वत्तापि नामानवाह-
दतायाः । तथा चोक्तं भगवत्याम्—“सं नृणं जंतं । तमेव सर्वं
पीसांक्ष, ज जिर्णो ह पंचेभं” । हंता गोयमा ! तमेव सर्वं । सं नृणं
जंतं । एवं मणे पारमाण्यं एवं परमाण्यं भाषाए आराहप
भवति । हंता गोयमा ! तं चेत्” नि । जीवविशेषपरिहानाभा-
वेन मूलतः सम्यक्त्वाभावांको ब्रह्मकारपरिहानवतोऽपि स्या-
द्वायसाधनामभिहृत्य न सम्यक्त्वमित्युपरिननेर्हिदं तव सर्व-
मिन्द्रजगदाश्रये । तत्तुं समस्तौ—“उज्जीवनि काप स-हृदमागो
न सदृह ज्ञावा । इदं अपञ्चवेत्, सदृहया होर अविनसा” ।
प्रकरणोक्तिरयमिति चेत्, किमुत्तरादायपि नागधितं स्पृहा-
ति । तत्तुकर—“हावा सव्यमासा, सव्यमासवि जस्य व-
यलका । सव्याहि गयविहोहि, विरतई य ति शावयो” ॥१॥
सि । विशेषानाशेऽपि सामान्याकाशित्यावयोस्तुत्या । एवं “य इमं
सकृन्मागत्मावसेतेहि” इत्यादिनाऽपि न व्यामोहः कार्यः घृष-
स्य नयगम्भीरत्वाद्यपगतेश्च विविच्यताम् । इह तु तव कुस्त-
रवारिभृदजनयं स्यात् । यत्तत् त्वं त्रिकारगेण देवपूजाप्रभुत्वावर-
म्भात् संयमकस्या कथं देशविगतिरेवं त्रिकारगेण संज्ञमाप-
रिगणनादिरथाविरतिरेव न देशविरतिरिति, तत्तु महामाहाभि-
निवेशेनामधिगुणपरलोकभयस्य तथैव तुस्तरेवारिगताय, अस-
द्वारमपरित्यागेन सदास्मगृह्णतु श्रुतयोगा, संयमकतिसया-
भावात्, भक्तिरगस्य प्रयासत्वे होवानाशक्त्यैव च होषत्वे-
न विदुषोऽपि बलात्प्रवृत्तिप्रसङ्गात् । न हि विद्वानपि रागीतक-
त्यादिसंयमे न प्रवर्त्तते, अमनोपासकानां देशविरतानां पुण्यगु-
णवर्धनादिरताविरतेरन्यत्वेऽतिरिच्यते इति चेत्, अहो बालस !
केनैवं शित्तिस ? किं कथया विमलकोऽसि, सकर्मज्ञा वा ?।
सुखेदि—“एकवाक्यो पाशादयायां अपमिविरया जाग्रोक्षीय”

“एकवाक्यो अपमिविरया” इत्यन्वयः । “स जहानाम परमयो-
वासगा जयति” अमनोपासकगुणवतो विरताविरतगुणव-
द्व्यापकत्वस्यैव सामाद्वस्तुनः अमनोपासकपदेन विरतावि-
रतपरिचरणाद् गुणस्यावशिष्टेषां विज्ञेय शक्तिरुदात्तपर्यं अम-
नोपासकपदाद् बुद्धिविशेषानुगतेषु विज्ञेयैरेव बोधे विरतप-
दापि ध्रुव्यविशिष्टावाप्तये बाधः समभिहितन्याभयमेव
विरताविरतअमनोपासकपदायैवदस्यवाऽप्युपगम्यते चेद्वै
घटकुम्भादिपदायैवेदोऽपि किं नाप्युपगम्यत एव, पर-
विभाजकोपाधिभेदाप्रयुक्तत्वेन विभागानुपकूल इति चेत्, प्र-
कृतेऽपि दीयतां दधिः, “अकस्मिन्पवत्तगार्थ” इत्यादि-
महानिरीयप्रवचनाद् अत्यस्तबाधिकादियो विरताविरता, न
देशविरताः इति चेत्, महानिरीयध्वान्ताविलसितमेतद्देवानां
मित्रस्य । तत्र हि विशिष्य देशविरतव्यत्येतद्देवानादितुल्यं तु-
ल्यफलं चेति इयमुपदेशितमेवावधत्तम् । यत्तु कुम्भसंयमवि-
दां पुष्पाद्यर्थेन नाधिकारात् अमनोपासका अपि न तदधिकार-
िण इति तदधिकारित्वेनांका विरताविरता एवेति चेत्, अहो
मन्त्रा पामगदपि पामरोऽसि, यः कुम्भसंयमोवद् इत्यस्य वृ-
त्तिकुम्भमर्थमपि न जानाति । कुम्भसंयममात्रं ते विदो वि-
दांस इत्येव हि वृत्तिकृता विवृतमिति । यदि च अमनोपासक-
महिसलव्यकुम्भसंयमपरिहानेन देशविरताः पुष्पाद्यर्थेना-
धिकार्युः, तदा देवा अपि कुम्भजिनादिसिवाः पुष्पकलावाचनोप-
सङ्घमर्त्यमवस्थायाः सम्यक्त्वोपसृष्टिनिमित्तावधिज्ञानेनागम्य
व्यवहारमितिः कथं तत्राऽपि कुतः । अत एवाविरतपुष्पादिभि-
रेव ते जिनपूजां कुर्वन्तीति चेत्, अहो मृग्यकमात्तुष्यसः ! केनै-
तव कर्म सुनिवे, यस्मादीपुष्पकारिणां कर्मसादित्याविरतस्यैवेति
सचित्तपुष्पादिना पूजाप्रवसाये द्रव्यतः पापानुपगमेऽपि-
सत्पुष्पादिना ततोः भावतः पापस्य दुर्निवारत्वात् त्रिविधस्यापि-
द न इव शौकरिकस्य किमिति मुग्धकथनार्थं कृत्रिमपुष्पादिना
पूजां व्यवस्थापयति । एवं हि स्नानजलादिवैनाभाविको
ऽपि बाष्पाः, मूलत एव निषेधे किं न भावसे दुरन्तसं-
सारकारणं यमोऽन्यथाहम् । तदाहुः श्रीहरिस्तत्त्वप्र-“म-
क्षयार्तंजयको, धम्मचारंजयो अगामोगा । होप वयवयणका,
अवोहिबीवं ति होसाय ॥ १ ॥” इन्द्रानिषेके उज्जादिग्रहस्य
जिनपूजायै तु तत्त्वस्यैवेत्यत्र तु कारणं मङ्गलायैवमित्य-
नक्त्यर्थत्वादिनि, मा चिमियं कुव, अमिममवचनं तु
नोव्यतया भोगाङ्गं सचित्तपरिहारापर्यं, यथा घटमाह-
त्यत्र घटपद् बोध्यतया त्रिषेतरविषयम् । अन्यथा सत्तालक-
क्षियो मुनिवन्द्येनामिगच्छेत् । चैत्यवन्दननापादां वाजि-
गमेऽवित्तद्वयोऽमनं आह्वानं पुष्पादिना पूजाविधानं चो-
कमिति किमुपजीव्य विरेचनामिगम । तद्वद्व्यवशोपानय-
भूति विशिष्टस्य व्रजजिदरपरित्याग्यं स्यात्, प्रवचनशोभागु-
णावित्तद्वयोपानयनेव द्वितीयाय इति चेत्, पूजाद्यवसरे तद-
नुपयोगिसत्त्वसत्त्वव्यवज्जनमेव प्रथमार्थ इति किं न दीयते
दधिः, येन हाकिनीव बाहुबलमेवमन्येयसि, पुष्पवद्वाविकु-
र्धमेवमपि विकरमावचनं पादानां यन्मि अथोवृत्ततत्त्वव्यवज्जनपुष्प-
विकरणस्यैव पादावित्तत्वापूजाङ्गं सचित्तशब्दा तद्वद्व्यवशेना-
नेवा । एते न यदुक्तेति ज्ञातिसङ्ख्येना पूजापामादीं पुष्पाद्यु-
पमदां धर्मं एव, तद्वन्तरं शुभनाशवत्पत्त्या तु धर्म इति धर्म-
धर्मैक्यं एवेति । तन्निरस्तम् । एवं हि यागं हिसया प्रागधर्म-
मुत्तराह्वानवधियादिना त्वनन्तरं धर्मं वदतः सप्तमहाचित्त-

पातात्, यस्तत्कालीनासंयमोऽनन्तं शुभमाशेनोक्तं तद्विधि-
कथयत्यतरेषुगी एव । अन्धया स्वकृपासंयमस्य द्रव्यस्तवाति-
रेकोपेक्षितमुद्यमयवत्वाद्बुद्धिबलसंयमस्य चातुर्ज्ञां पतन्त्या-
द्, द्रव्यस्तवस्यामुद्यमयवत्त्वं स्वकृत एव विधिभक्तिवसाद्,
गुणोपपन्नदिव्यमायवत्तु जावस्तवस्यैव साक्षात्प्राप्तं ।

इत्यनेन प्रहायुक्तशक्तिना हरेरभक्ताकाश्यामिहितं,
तथाप्रपि स्वस्य स्वरूपशुद्धेर्मनसि नायाति तत्-

नुकल्पार्थं तद्व्यपहारिणः कल्पिते-

“इत्यथभो जावयथो, इत्यथभो बहुगुणोऽपि बुद्धिः सिवा ।
अनिधनमद्वयवर्णमिदं, कृत्वावहिर्न जिह्वा विंति” ॥१॥

द्रव्यस्तवा भावस्तव इत्यत्र द्रव्यस्तवो बहुगुणः प्रकृत-
रगुण इति एवं बुद्धिः स्यात्, एवं केमन्त्यस्य इत्यर्थः ।

तथाहि—किंतास्मिन् क्रियमाणे विद्यपरित्यागात् शुभ ए-
वाव्यवसायः, तीर्थस्थोक्तिकरणं हृत्वा तं च क्रियमाणमन्-
दं प्रतिबुध्यन्ते इति स्वपरापुत्रः, सर्वमिदं समतिपक्षमिति
केनसि निभाव्य द्रव्यस्तवो बहुगुण इत्यस्यासारताकाश्यावा-
ह-अनिधनमतिवचनमिदमिति । अनिधनमतेवैचमनानिधनम-
तिवचनम्, इदमिति द्रव्यस्तवो बहुगुणमिति गम्यते । किं
च-बहुजीवहितमित्यत आह-बहुजीवोऽनन्तं जिना भुवते एषां
गुणेषु/कावाहीनां जीवानां हितं/जनास्ताधिकरा भुवते । प्रधानं
माकृताचनमिति गम्यते ।

किं च बहुजीवहितमित्यत आह-

“उन्नीचकायसंज्ञे”, इत्यर्थः सां विज्ञेयस्य कसिणो ।
को कसिचसंज्ञमविक्र, पुष्करेशो एव इच्छति” ॥१॥

बहुजीवकायसंज्ञ इति, यथा जीवमिकायाणां गुणव्यादिल-
क्षणानां, संयमः संज्ञनमत्रिपरिवागत्, बहुजीवकायसंयमः ।
अस्तीति यद्वि गतिर्ये ततः किमियत आह-इत्यस्तव पुष्पादि-
समव्यवर्धनक्षण, बहुजीवकायसंयमः/किं?, विकल्पेन न सम्य-
कसंपदते, कृत्वाः संपुर्ण इति, पुष्पादिंसंज्ञानसंघटनमिदं
कृत्वासंयमानुपपत्तेः । ततश्चैवं न स्यात्, कृत्वासंयमविधांस
इति, कृत्वासंयमप्रधाना विद्वांसस्ततः साधय हृदयन्ते । कृत्वा-
संयममहममकृत्वासंयममिदुष्ठां आचकाराणां व्यपरोहाद्यम् । ते
किम्?, अत आह-पुष्पादिकं द्रव्यस्तवं नेवकृति, यदुक्तं द्रव्य-
स्तवं क्रियमाणे सचित्परित्यागात् शुभ एवाव्यवसाय इत्या-
दि, तदपि यत्किञ्चिदभिकाराद् कस्यचिद्व्यसस्वस्याविवे-
किना वा शुभप्राप्तवसावागुपपत्तेः । इत्यतः च कीर्त्याद्यर्थमपि
सत्त्वानां द्रव्यस्तवं प्रकृतिरिति शुभाध्यवसायजायेऽपि नस्यैव
प्रावस्तवत्वादिस्वरूपं च तत्कारण्येनाप्रधानम्यमेव, “फल-
प्रधानाः समारम्भाः” इति व्याख्या । प्रावस्तवत् एव तस्य स-
म्यकप्रादिति पूज्यप्राप्तमेव हृत्वा क्रियमाणमन्धेऽपि सुतरां
प्रतिबुध्यन्ते शैका इति स्वरूपानुमोऽपि दैविति गायार्थः ।

आह-यद्येवं क्रियमं द्रव्यस्तव एकान्तत एव हेतोर्बन्धते,
अहोकिञ्चादेवोऽपि । उच्यते-साधुना हेय एव, आ-
यकोयोदेवोऽपि । तथा आह नायकारः-

“अकालिषयवर्णमार्थं, विरयविषयान एव कलु जुषां ।
संसारपयस्यकारणो, द्रव्यार्थं ह्यविदितः” ॥४॥

अकृत्स्नं प्रवर्धयन्तीति, संयममिति सामर्थ्याद् गम्यते, अ-
कृत्स्नप्रवर्धकाः, तेषां विरताविरतामिति भावकाशमेव कलु
युक्तः, एव द्रव्यस्तवः, कलुषाद्द्रव्यापचारार्थोऽपि युक्त एव ।
किमुतोऽप्यमित्यत आह-संसारप्रतनुकरणः, संसारकृषकारक-

इत्यर्थः । द्रव्यस्तवा हेयः प्रकृत्यवसाहृदयः, स कथं भावकाशा-
मपि युक्त इत्यत्र कृपद्वयान्तर इति । “अहा जवजगदहसि-
वसें स्य पञ्चयज्ञाजावतो तदहाविपरिगता । तद्वर्णावाद्यं कृषं
कथोति, तसि जह वि तदहादिया बहुति, माहृकाकृद्भावेहि
स मक्षिणइज्जति, तहा वि तदुभवेणं चेष पाणिपणं तसि
तदहादीनां सो अमो पुण्यो य किंरु खि, तसैकसं अ वे
तस्यैव लोगा सुदमणिणो अयंति, एवं द्रव्यार्थ जह वि
असंजमो तहा वि तसो नेव सा परिणामसुदी भवति । जा
तं असंजमोयज्जिं अयं च विरवसेलं अयति ति, मय्हा
विरताविरतेहि एव द्रव्यामो काययो शुभाद्युच्छं पञ्च-
विज्जराफलो अनिकाऊम” इति गायार्थः ।

अथ हि द्रव्यस्तवनावस्तवकिययोः स्वजन्यपरिणामकृत्कारः
तुल्यवन्मोक्षकारणत्वमासत् तत्पक्षकालव्यवधानाच्चां नु वि-
शेषः किंथाः सत्यमुक्तिकारकतावच्छेदको व प्रणिधानादिना
तत्पूर्वकत्वं निश्चयेत “आवोऽयमनेन विना, अहा द्रव्यक्रिया
तुच्छा” इति वचनात् । अतुल्यत्वाद्देवोपापि क्रियायामनिद्या-
धानजायेनेवेति वा द्रव्यक्रिया तुच्छेति शुजातुच्छं प्रभूतिर्न-
रं ज्ञयेत् स्या कथमसंयममिति विचारणीयम् । न वैकल्या-
त् प्रदीपकप्रकाशकाशेन्द्रियवच्छ्रुतिप्रकाशप्रणातरानुमेवशा-
द न हि पापपुण्योपादानकारणशुभाशुभाध्यवसायस्थानदी-
गपयं संभवति, तस्मात्पञ्चिन्द्रियात्ययतनासमावेशादेव
तत्संयमोपपत्तिसाधनमपि परिणाममुच्छ्रया भवनीति स-
व्यमनस्यानिवर्तं, यथा द्रव्यस्तवस्य शुभाध्यवसायमभिधा-
रित्वावच्छेदकासारम्भकमौपनयनशरारम्भक्रियाव्यक्तिरिति
कृपद्वयान्तोपादानमयं, मायार्थोपादयः मुनयः/प्रधानाधिक-
पराहोऽधिकारादिति तस्यम् ।

“अयमिति विशदो विचारमार्गः,
रुद्रुरिति इदं मतिनावतो मुनीनाम् ।
अदमातवचनेत्यु विप्रलब्धाः,
कति न जडास्तदो कश्चिर्बोधात् ॥ १ ॥
मिज्जमतिवचितप्रकल्पनेऽर्थे,
विशुद्धजयोर्कितरिक्कपापणाया ।
कुललभमतिदमपाम्भाकां,
रुद्रुरितमत्तं समुदीह्य विस्मिताः स्मः ॥ २ ॥
विशुद्धतुपुत्रं विदुषवत्तं हो,
मयगमनङ्गमभारमाशयक्यम् ।
कथमिव मालिनाह्निमिधनार्थं,
तद्विदमहो न पुनर्जनेष्टुहोत्तम् ? ॥ ३ ॥
विधिं सूदं गुणं सूदं, मुनं सूदमिनाकस्यम् ।
इति शुद्धिप्राप्त्यर्थं, गुणं कसल्लु काश्चिं ॥ ४ ॥
रुद्रुराहं तर्कं रुद्रुरमिन्नये रुद्रुरिति सता-
मिव प्राचां भावां न यतिरिति सूदः प्रत्ययति ।
न जानीते जिज्ञां नयपरिच्छिं नावि रचनां,
कुपायमप्रस्तुतल्लमल्लमन्धेति विदुषाव ॥ ५ ॥
शोभते न विदुषां प्रसक्तता,
पल्लवहृदसंक्रिपयेदि ।
पञ्जरं बहुसंक्रिपयेदि,
संगता न हि मराशस्रता ॥ ६ ॥
कृष्णासिततयाः रुद्रुराहं,
गोपीनारंगमुने च भेदिनि ।

वस्य हंसशिशुकाकशङ्कितः,
तं विगस्तु जननीं च तस्य भिक्षुः ॥७॥
अस्तु वस्तु नयतो यथा तथा,
परिकृताय जिनधारिण्यै नमः ।
शासनं सकलपरायणम्,
बद्धां जयति पारमेष्ठ्यम् ॥ ८ ॥ ११ ॥

(१३) प्रतिभाषाः प्रामाण्यनिरूपणम् । अत्रातिदेशेन कुमलशेषं
निराकृतञ्चाह-

एतेनेदमपि व्यपास्तमपरे यथाहुरक्षाः परे,
पुण्यं कर्म जिनार्वनादि न पुनश्चारित्र्यवत् धर्मकृतम् ।
तद्वत्स्य सरागतां कल्पयतः पुण्यार्जनद्वारातो,
धर्मत्वं व्यवहारतो हि जनान्मोक्षस्य नो ह्येतेन ॥ १४ ॥

एतेन गुरुजिनपूजाया धर्मत्वव्यवस्थापनम्, इदमपि व्य-
पास्तं निराकृतं, यत् परे ब्रह्मा अनधिगतसूत्रतात्पर्याः प्रा-
हः । किं प्राहुः ? जिनार्वनादि पुण्यं कर्म न पुनश्चारित्र्यवत्
धर्मकृतम्, व्यपासनहेतुप्रातिदेशप्रसातं शकुदयति-हिं-
सतां, तस्य जिनार्वनाधिकमेषां, तद्वत् चारित्र्यवत्, सरागतां
रागवशां कल्पयतो रागसहितस्य पुण्यार्जनद्वारातः शुभा-
अवस्थापणकालेन मोक्षस्य जननात् व्यवहारतो धर्मत्वं न
ह्येतेन । अयं भावः-जिनार्वनादिकं पुण्यं कर्म स्वर्गादिकात्मना
करजादिति साधनं न पुण्यं, ज्ञानकर्तव्यं व्यभिचारात् । ब्र-
ह्मातरेति विशेषणे च विशेष्यासिद्धिः, न हि तादृशा जिनार्व-
नादिकं स्वर्गाय कुर्वन्ति, किं तु मोक्षायैवेति । अयं च मोक्षायैव तु
वर्तते विशिष्टमार्तकर्मः पुण्यं हि स्वर्गायैव तत्तादृ-
श्यादिति हेतुरनिष्ठाधिकारिणो विवेकिनः, सर्वत्र मोक्षार्थि-
नपराधीनः, कृत्स्नाधारपदेनैव फलोपदेशकः, बाह्यवाचकः-
“ जिनमयनं जिनधिर्मन्, जिनपूजां जिनमनं च यः कुर्यात् ।
तस्य नरामरैशिशुबुध-फलाभि करपुण्ड्रव्याभि ॥१॥ ” इति । एते-
षामप्युद्देशफलकत्वं हेतुरप्यस्ति अस्तिः रागागुपप्रवेशेन त-
स्यस्य च चारित्र्येऽपि सम्भाव, स्वकपतस्तत्स्यस्य चानयवासि-
द्धेः निष्ठाधिक्यपदमोक्षहेतुनाप्युद्देशजनकता तत्तमोक्षहेतु-
त्वर्थचारित्र्यस्य सरागत्वान्मुद्देशजनकता, न स्वकपत इति
न शेष इति चेत् । न । कल्पस्तवर्गनापि चारित्र्यजनकताघटितक-
पेणाप्युद्देशजनकत्वात् उच्यतातीत्ययोग्यत्वेनैव कल्पस्तवस्य स्वर्ग-
जनकतेति चारित्र्यस्यापि तथैव तावमिति तदुपपत्तया पुण्य-
त्वे काङ्क्षति । अथ शिष्यहेतवो न भवहेतवो हेतुसहस्रप्रसङ्गादि-
ति निश्चयनपर्यायकनाप्यो सरागचारित्र्यकालीना योगा यस्य
स्वर्गहेतवः, तच्चारित्र्यं च तस्य हाहकत्वं तद्व्यवहारन्येनैव च-
ारित्र्यवर्गजनकत्वांकेरित्यस्ति विशेष इति चेत् । न । कल्पस्तवस्य
क्षेपेति निश्चयतो योगानामेव स्वर्गहेतुत्वं, न मोक्षहेतोर्कल्पस्त-
वस्येति वक्तुं शक्यत्वादान्नादिकियास्वार्थं सम्भववानुगमजि-
नातयेन मुक्तिहेतुत्वात् । तदुक्तं विधितकालाह-“ द्वाणद्वारा-
ह एन-स्मिन्नेव सुखा न इति (करिषा व । एषांशो विदुः जम्हा,
शोकवफलातो पराशो य ॥ १ ॥ ” इत्यस्या च तत्रापि योगा-
नामेव निश्चयतः स्वर्गहेतुत्वमवस्थित इति चारित्र्यं वृत्ते-
पयोगकपं योगिज्यो जिन्मामस्तुजुक्तिविवेकोपपत्तिः, पूजा-
वागार्थिकं तु न योगमिममिति तदुपपत्तिरिति चेत् । न । भाव-
व्यवस्थादानाद्वैरिण्योऽप्युपयोगकत्वात् । अत एव पूजादानादि-

कं मानसप्रत्यक्षमयो जातिविशेष इति परेऽपि सङ्ग्रहते । व-
स्तुतो योग्यैरेकं चारित्र्यं महाभाष्यस्वरसांस्त्वमिति म-
हता प्रबन्धेनोपपादितप्रत्यात्ममतपरिहायामस्माभिः । तथा
च चिरयोगकस्य चारित्र्यस्य मोक्षहेतुत्वं, तद्वातपरजातीय-
स्य च स्वर्गहेतुत्वं ब्रह्मज्ञानद्वारा कल्पनीयं तत्पूजादवापि तु-
ल्यमिति ॥ १३ ॥

आचार्ये अप्येतां शंसति । लोकोत्तरलौकिकत्वाभ्यां
धर्मपुण्यकपत्वं तु पूजायामिष्यते इत्याह-
या ज्ञानाद्युपकारिका विधिमुता मुक्त्योपयोगाज्जन्ता,
सा पूजा खलु धर्म एव गतिता लोकोत्तरत्वं भ्रिता ।
आहस्याऽपि सुपात्रदानवदितस्त्वय्यदृष्टीं लौकिकी-
भाचार्या अपि दानधर्मवदिमां जल्पन्ति पुण्याप नः ॥ १४ ॥
या हानादौ, आदिना सम्प्रत्यक्षविशेषः, उपकारिका मुक्ति-
रिषी, विधिमुता विधिसहिता, तथा मुक्त्योपयोगेन इमां भवतरणे
नाधिकरण्यां भगवत्पूजां वक्तुं बहवः प्रतिबुध्यन्ते, यदायत्तक-
श्च भवन्तिवत्वादाकारणोपपत्त्या, सा पूजा खलु भावपूर्विका अस्-
मोहपूर्विका चेति धर्म एव गतिता, यतः लोकोत्तरत्वं भ्रिता, ए-
तादृशगुणप्रतिष्ठानात् पूजाया आगमैकविधित्वात्, कस्याऽपि,
आहस्याऽपि, किंवदं, सुपात्रदानवत् । इतस्त्वय्यादृष्टीं लौकिकीं
सामान्यधर्मवचनप्रसातं, नः अस्माकं, दानधर्मवद्विषयवत्,
पुण्या जल्पन्ति, इच्छन्ति ।

तदुक्तं विम्वसाकनमाभित्य वोदसामकणे-

“ यथैविषेन यद्वि-म्ब कारयं तद्वदिति समयविशेषः ।
लोकोत्तरमन्यवतो, लौकिकमन्युद्वयसारं च ॥ १४ ॥
लोकोत्तरं तु निर्वा-सुसाधकं परमफलमिहाभित्य ।
अन्युद्देशेऽपि हि परमो, भवति स्वभावात्पुण्ये ॥ १५ ॥
लौकिकरण इव पलाशं, नियमाद्वानुपपत्तिकाम्युद्देशः ।
फलमिह चाप्याभासिः, परमं निर्वोणमिव विम्वत् ॥ १६ ॥ ”
(यो ७ विबो ७)

एतच्चाचार्यकः, इमाऽऽदिवेदानामप्यलौकिकानामोत्तमकृम-
जादेवेति त्वेव धर्ममन्वे ब्रह्मज्ञानव्यवधारयतः पुण्यवत्सिद्धेः
लौकिकत्वमिषाणादिवैयर्थ्यमुपपन्नम् । आह-“ उद्योगचारि-
विवा-गवयधम्यमुत्तरा नये खनी । साविकम् भवरेणं, शोणि-
गमिहर्तुं कुयं जहयः ॥ ११ ॥ ” दानविशेषस्य पुण्यत्वं चातुक्रम्या-
हानादौ अत्युत्तरपात्रवत्तुराजिर्कारणत्वेन स्वोपादिद्वय-
वादादिपुण्यवत्वं शोकं धर्ममन्वेऽपि, तद्वत्पूजाऽपि स्वादिदिति
परमार्थः ॥ १३ ॥

ननु पूजादानप्रवचनवास्तव्यादिकं सरागकृत्य, तत्पञ्चाचारि-
कं तु धीतरागकृत्यमिति विविक्तविभागः, तत्रापि पुण्यम्,
अन्यं धर्मः स्यात्, अत एव धर्मपदार्थो द्विविधः, एकः सं-
ज्ञानयोगसङ्गणकः, अन्यः पुण्यसङ्गण इति शास्त्रधर्मात्समु-
कष्ये हेरिमन्तुराजकं, ततो धार्मिकमिदं
देवपूजादिकमेषः कथं धर्मत्वं रोचयामः ?

तत्राह-

पुण्यं कर्म सरागमन्युदितं धर्मो शास्त्रेऽस्ति,
भुक्ता मुक्तनयं न चात्र सुधियामेकान्तपथोऽप्युते ।
तस्माच्छुक्तरं चतुर्दशगुणस्थाने हि धर्मं नयः,

किं ब्रूते न तद्वत्तां त्वधिकृतेऽप्यन्तान्तराध्याये ॥६४॥

(पुण्यं कर्मैति) पुण्यं सारागकर्म, अन्यद्वारागकर्म, शास्त्रेण धर्मा-
योगेति परिभाषितम्, इति ब्रह्मन्याये धृत्वा, न चात्र एवाधौ
मिश्रकर्मकम्, नाभिव्यत्यर्थः । त्रिभिर्धा पण्डितानाम्, एकान्तभिर-
कान्ताभिनिवेशो भवत्येव, एकन्याभिनिवेशस्य मिश्रत्वात्कल्पा-
द्वयन्याविचारण तस्य मूलोक्तकथनात् “धम्मकस्सिए पुण्यकस्सि-
ए” इत्यादि धर्मेः सुतकारित्तलक्षणं, पुण्यं तत्फलचतुर्तं ध्यानं क-
र्मैति विधुपवता वृत्तिवृत्ता साचकफलक्याभेदेन भवेत्तु सुतचा-
रित्रभावात्पुनरावृत्तक्रियायां धर्मत्वेनैव निश्चययोगव्यवहार-
नयेनाभ्युपगमत्वात्, गुरुहिकया स्वर्गादीन्त्यायाः अप्युपेयमा-
न्त्यायाश्चातकत्वेनाऽप्येवत्वात् । प्रयासभङ्गाभावेन शास्वत-
स्तुल्यसमो हि धर्मस्त्वर्था स्वर्गहास इति योगकर्मैतिदः । यद्
चोक्तम्-निश्चय एव कथिः, साधि च युक्ता । हि यतः, तस्मात्तुका-
वात्तरनिष्ठायात् (ब्रह्मतरमिति) शुद्धा नयो निश्चयः, चतुर्दश-
गुणस्थाने तत्त्वस्मरमेव इत्यर्थः । किं धर्मे न ब्रूते, तथा चैकान्ता-
निवेशेन ततोऽप्यं सर्वत्राभ्यासः स्वात् । स चातिरिक्तताऽपी-
ति प्राञ्चः धृष्टः निश्चयाऽस्मिन्तधर्माङ्गान्वये प्रागपि धर्मे व्यव-
हारनयेनाऽप्युपगतो “अभयकथयेदुक्ता, सेतुसां चरमसमय-
प्राप्ति ओ । सेतो पुण विच्छयश्चो, तस्सेव य साहया भणि-
च” ॥२॥ इति धर्मेसंप्रदायां प्रतीकपदार्थोक्तानादिति चेत, तर्हि
त्यक्तस्त्वया एकान्तानिनिवेशाः, आयातोऽसि मार्गेण, प्रत्यप-
द्यस्व ज्ञान्यस्तत्तत्तु निश्चयधर्मसंसाधकतया व्यवहारधर्मत्वं, मा
भूयस्व आन्तिकद्वारासंज्ञादिति भावः । प्रत्येकादिभावः प्रत्य-
कादिदृष्टान्तजातिविचित्रनैगमनयप्रवृत्तेश्चासत्तेतुत्वात् । त-
दाह-तद्वृत्तां तु ब्रह्मनिश्चयास्मिन्तधर्माङ्गानां तु, अधिकृते द्र-
व्यस्तत्तत्तु, अप्रान्तं प्रातिरहितमिहामिहैऽतो विशेषदृष्टिताम-
स्माकं वचनेनैव त्वपेक्षत्वं तत्त्वं ध्वयमित्युपदेशं तात्पर्यम् । अथ
य निश्चयनयः परिणतिक्रमभावप्रादुर्भावात्प्राप्तिसंभूतकृपाः, येन
शैशवीचरकृपेण ब्रह्मा धर्मे ज्ञत्येव, अर्वाक तु तद्वृत्तया व्यव-
हारान् कुर्वन्पुण्येन हेतुताऽप्युपगमक्यास्तुल्यवृत्तकृपायाकृ-
पत्वात् । आह गन्धहस्ता-“मूलनिर्मेण पञ्जव-ण्यस्स उज्जु-
अययणुधिच्छेदो । तस्स उ सहाईसा साहयसाहासुदुमनेया ”
॥ १ ॥ उपयोगकृपे भावप्रादुर्भावात्तद्व्ययनयस्तु ज्ञत्यस्तवकवि-
शुक्तं धर्मस्वातन्त्र्येणाभ्युपैति, रागाद्यकसुखस्य वीतरागगुण-
संसाधकस्य धर्मस्य तदाद्यान्तुमाविकत्वात्, तस्मिन् हि ब्रह्मो-
योगो धर्मः, शुभाह्वयो पुण्यपापात्मकाविति । धैर्यप्यात्मस्वभावां
धर्मस्त्वैतत्तु, तथा यदि घटादिवस्त्वयो घटत्वादिधर्म इति मते
तदाऽनादित्वेनापुण्यार्थपापसिः । यदि तु स्वकीयां वागन्तुको-
ऽपुपाधिभावो धर्म इति, तदा वचनार्थः स्वकीयः शुभः परिणाम
अस्तुश्रवणविषयः स जिनपूजायामप्युक्त इति कथं न तत्र निश्च-
यधर्मो धर्मः । शब्दनयेन सामाजिकवर्गवैराग्यानां धर्मो न्येयन
इति चेत्, किं तावता समजिन्दनं वष्टुगुणस्थानेऽप्यन्युपगमा-
द्विपरिणतोऽप्यः पिपदो बाह्विति तद्भावपरिणत आत्मेव धर्मः,
स्वभावपदप्रवृत्तिपरि तत्रैव स्वो प्रावः पदार्थ इति व्युत्पत्तेः ।
आह च-“परिणामविशेषं तत्त्वं, तत्कारं तस्मिन्नेति पक्षः ।
नमदा धम्मपरिणमो । अदो धम्मो मुणेअवो ” ॥ १ ॥ इति । एत-
दप्यधिकृतं संबन्धमेव इत्तु निश्चयमेव, प्राप्तामो धर्मिणो ज्ञत्य-
स्य निर्देशं धर्मेद्वारा धर्मवयम्, अन्यथाऽऽप्यन्यामोनिर्दि-
कारः कथं वारणीयः, प्रशान्तवादितात्पर्यस्य पर्यायप्रवचनस्यैव

निवेदो तु प्रागुक्तो भेदधर्मः किं ज्ञत्यं पर्यायो वेति जिज्ञासाया-
मित्युच्यते इति ब्रह्मकायाधिकारि भेदमुपयोगि, न चिन्ता-
धिकारि, नवद्वयनिर्देश एव युक्तैकनयनिर्देशः सूनयनिम-
द्वयानवसङ्गात् । यथोक्तं भगवता भद्रबाहुस्वामिना सामाजि-
कमधिकृत्य-“किं शारे जीवो गुण-पदिवचो नयस्स इवधिप-
स्स । सामाद्वयसो वेव पञ्जवणपदिवस्स एस गुणो ॥” छि ।
एतदर्थप्रपञ्चोऽङ्कान्तेकान्तव्यवस्थायात्, एकनयमेव धर्मस्त-
त्त्वे चाभिधातव्ये व्यवहारनयेन तत्प्रयणनमुचितं, निश्चय-
नयाच्यां प्रत्यवपरिणामिकान्तपरिणामकत्वेन तुष्टत्वात् ।
अत एव मूढ “तदर्थं कालियं” इत्याहुकं, सर्वानाङ्गानिराक-
रणाच्च न नवद्वयेन तत्प्रयणनं न्याय्यं, यथा प्रमादयोगात्प्राप्तव्य-
परोपणं हिसेति तत्पदार्थशाब्दं हि साक्ष्यलक्षणमितिदः, इत्थं वि-
चार्यमाणे च क्रियाहेतुः मुष्टिद्विप्रमथिषं धर्मे इति हरिभद्रोक्तं
लक्षणमतिव्याख्यादिद्वयात्कलङ्कितं सर्वत्रानुगतं निरवयवं संग-
च्छते, प्रथमं क्षिप्तप्रभव इत्यादि पौरुषाकं, तद्वृत्तिश्चास्मरणी-
ता योगदीपिकानाम्नि । अनुसरणीया, यावत्तुपाधिनिगमस्ता-
वान् धर्मे इत्यप्युभयोपाधिनिगमो, नोभयनयानुगतं सर्वत्र
सङ्क्रम्यमानं रमणीयमेव । “सेवतो कोहं च माणं च मायां च
होमं च एस नासगस्स दंसणं” इत्यादितुल्यमप्यत्र प्रमाणमेव ।

“ज्ञत्यस्तत्वे तदिह भक्तिविधिप्रणतिः,
पुण्यं न धर्मे इति दुर्मतिनां कुबुद्धिः ।
तत्तद्वनैस्तु सुविधां विविधोपदेशः,
सकलेशभाष्यं यदि ज्ञस्य किमत्र विप्रम् ॥१॥
अधर्मः पुञ्जैति प्रवर्णति स तुल्यकामुखरः ।
अधर्मिष्ठं पक्षं तमनुहरते पाशकुमानिः ।
विधिज्ञानः पुण्यं वदति तपगच्छासमबुधः,
सुधासारं वाणीमजिच्छति धर्मो ह्यार्यमिति ॥ २ ॥” ॥६४॥
गञ्जीरविचारे गुरुपारतन्त्र्येण फलवत्तां द्वायन्मुपदेशस्य
स्वमाह-

इत्येव नयजज्ञहेतुगतेन मार्गे मनोपाणिनेश्च,
मुग्धानां कलशां विना न मुग्गुणद्वयचरतां स्वेच्छया ।
तस्मात्सद्गुरुपादपद्मपुत्रः स्वं सेविदानीं वरं,
सेवां तीर्थकृतां करोतु मुकृता ज्ञत्येण भावेन वा ॥६५॥

इत्येवमुना प्रकारेण, नया नैगमादयो, भङ्गाः संयोगाः, हेतव्य-
जङ्गुपादपेक्षया दृशपञ्चायंकावयववाक्यानि, तैर्गतेन ग-
म्भीरे, मार्गे स्वेच्छया स्वात्मोच्छया, उद्वयच्छन्तामुमुदं कुर्वतां मु-
ग्धानां, मनोया बुद्धेः, सुगुरोः कृपायां विना नोऽभिषेदऽत्र निराका-
ङ्क्षतया विश्रामे च तस्मात्सद्गुरुपादपद्मे मनुष्यः सन्, शुभाङ्गात्मा-
वर्त्तां संनिवर्ष्यः स्वं बलं याग्यताकृपं संविधानो जानन् । पर-
स्वैपादः प्रयवस्व कर्णमिन्द्र, पराजिनसिन्धसंविदानस्थोयमे-
वेति बोध्यम् । ज्ञत्येण गृही भावेन मुकृतां साधुस्तीर्थकृतां सेवां
करोतु, यथाधिकारं भगवज्जरेव परमधर्मत्वात् ॥ ६५ ॥

एतत्सर्वं प्रतिमार्गविषयं प्राप्तमिषं वृषणं पुर इव परितस्तुल्यं
हृदयमिवावुप्रविशतं सर्वज्ञानमिवास्मिन्तं समापस्यैकतामि-
वापगतं श्रीशङ्करपुराणितं पाश्चात्परमेष्ठिनं संयोगा-
मिमुक्तीकृत्येव यथापि वार्तां सर्वोपस्तत्राव्याप्यैकी भगवत्सु-
खमिषंयेवं तत्प्राप्तवत्तायां दृष्टव्यं इति स्फुरितेयं पर्यवस्येति
तत्रैव नयभेदमुपदेश्यते-

सेयं ते व्यवहारजकिरचिता शङ्खेश्वराधीश ! यद्,
दुर्वादिप्रमदशयेन पयसा शङ्खमिलकालनम् ॥

स्वात्माऽऽराधसमाधिवाचिनभवेनैवास्ति कर्त्तव्यते,

दृष्यं दृषकदृष्यस्थितिरपि शरीरैरेव निश्चयम् ॥ १६६ ॥

हे श्रीशङ्खेश्वराधीश ! सेयं ते तव उचिता व्यवहारजकिः व्यवहारजनवाचिता भक्तिः, कृता इत्यर्थः । विधेयभाषायां नुपुंसाच्च स्त्रीत्वनिर्देशः । यद् दुर्वादिनां भजः समूहस्तद्दृष्यरूपेण, वयसा नीरेण, शङ्खाकपमस्य कालनं व्यवहारमयी इति याः, परस्मयद्वयपुण्यैश्च स्वसमयस्थापनस्य भगवत्प्राधान्यवचनगुणस्तुत्योपासनं च । तदाहुः अहिमसुरयः—“अयं जनो नाथ ! तव स्तथाय, गुणान्तरैरेव स्तुह्यमाशुंरैव । विगाहनां किन्तु यथाशेषावैभक्तं परित्यागिष्येति विद्वत्तः” ॥ १६७ ॥ इदमेवमपि सर्वप्रसिद्धमिदं स्तुतिश्रवणं उपासनात्वेनैव करणीयतामाह । तद्वक्तव्याय कुसुमाञ्जली-सर्वे आतिथोपप्रवरवरकुलधर्मोदिवद्वा-संसारं प्रसिद्धानुजवे भगवति किं निरूपणीयम्, तथापि “न्यायचक्षेयमोऽस्त्यस्य, मननस्पदं शमाहुः । उपासनैव कियते, ध्वजान्तरागतम्” ॥ १६८ ॥ यद्यपि व्यवहारजकिस्तदा निश्चयभक्तिः का ? उच्यताम्, इत्याकाङ्क्षायामाह-स्वाभेति । स्वाभेति वाऽऽराधोऽयन्तस्तुह्येते तु वाग्वान्मन्त्रनयनसदृशः, स्वात्मानमाश्रमयति समन्तात् नीरवयति तादृशो वा यः समाधिः शून्ययोगकयः संप्रज्ञातः, अप्रतिमविकल्पनवैभक्त्यवधारि-कोपयोगजनितलेशतो वा संप्रज्ञातो ह्यकपः, तेन बाधितो बाधितानुसूया स्थापितः, संसारो वै, कुतस्तत्त्वितयानुगतो वादग्रन्थ इति ध्यानदशायां निश्चयभक्तिलिखितानामस्माकं सर्वत्र समये च परित्यागो, ध्युत्थाने व्यवहारजनो तु परपदवृत्तगमनं भावनाविपरीतभावनाभिरासायैव, एतेन रागद्वेषकालुष्यमित्युचितत्वमात्रं वेदितं भवति ॥ १६९ ॥

अथ साक्षात् स्तुतिभेदाद कतिपयैः-

दर्श दर्शमवापमव्ययमुद्दर्शितोयमाना लस-

दृष्टिर्वासे प्रतिपामकेन रहित ! स्वान्ते सदानन्द ! याम् ।

सा ध्वज स्वसप्तमृत्वरगुणस्थानोचितपामनम्-

विश्वामंथति मायके नरहित ! स्वान्ते सदानन्द ! याम् ॥ १७० ॥

(दर्श दर्शमिति) अकल रहित सर्वेषुः अविप्रसुक्त, अत एव सदानन्द ! संप्रति योग्यान्न्द, ! ते तव प्रतिमां श्रुति-म् । कीदृशीम्, सन्नाहस्थापनामित्यर्थः । यां दर्श दर्श इहा ३ प्रतिप्रवर्त्तमानगुणपरित्यागोऽहम्, अव्ययमुद्दर्शितव्येष्टान्तरपदवाऽऽस्वादकोषदृष्टीतरसास्वादमात्रं प्रापय, कुत्र !, स्वान्ते इत्येव, कथम् !, अलक्षिभ्यासं तत्त्वद्विभ्यासो यत्र यस्यां किंवायाम्, अविभक्त्यस्तस्य दमणीयद्वैतनापि सुखा-भवातिथेर्मपि सविधिकसिस्तस्य समाभ्यस्तमाह । तथा परमाभेयम्-“सिद्धासमावेष्टयन् अन्त्येष्टयम्” न कल्पते समाधि-रिति । हे नरहित ! मनुष्यहितकारिह, ! सा तव प्रतिमा, संप्रति दर्शनजन्यभावनप्रकर्षकाश्च, मयि सदानं द्यां ध्वज, अमयदानसहितं द्यावृष्टि पोषयति, ज्ञानोक्तकैष्य निश्चयचारित्र्यस्य पर-मेश्वरानुग्रहजनितस्य तनुभयलक्षकस्याह, ज्ञानोक्तकैष्यतासिधा-सात्माभेयैवेति । द्यां कीदृशीम् !, स्वसप्तमृत्वरं मनुष्यवि-प्रवर्त्तमानं, बहुगन्धानं, तद्विधां तदनुकामं, अनुप्राज्ञानुग्राह-कयोऽन्त्येष्टयैस्तुल्यवृष्टिस्तथा । अत एव “अविमोयगोऽन्त्या-

गम” इति योगार्थाः । यन्मत्तपसप्रवृत्तीनिश्चयतत्कारिबान्, तेन चारित्र्यं हन्यते इत्यर्थः । सा कीदृशी !, आनन्दद्विधा नमस्विशो यस्यां सा तथा, अत एव विद्योतमाना विशेषेण आजमाना । यमकालङ्कारः ॥ १७१ ॥

त्वच्चिन्मिन् विप्रते इति स्फुरति न प्रागेव रूपान्तरं,

त्वय्ये तु ततः स्मृतं भुवि जनेषां रूपमात्रमथा ।

तस्मात् तन्मदजेद्वेषुकुपदतो नो गुण्यदस्मत्पदो-

श्लेसः किञ्चिद्गोचरं तु लसति ज्योतिः परं चिन्मयम् ॥ १७२ ॥

त्वच्चिन्मिन् इति विशेषेण भूते सति, प्रागेव सुतरां कृपातरमा-कारान्तरं, न स्फुरति न स्मृतिर्कोटिमाटीकते, सहस्रार्थेनविधा-रस्मारके त्वच्चिन्मिन् तद्व्यस्य स्मृतिपदार्थोदायोगात्, त्वच्चिन्मिन्मेव च तादृशं प्रकृतिरमणीयं, येनान्यच्चिन्मिन्मेव हृदयं ना-गम्युं शीयते, कुतस्तदां तदाकारिणि देवत्वम्, उपरितोदावे-ष्टायि प्राप्तात् ।

अथदानाहसहस्रीविवरणे—

“वदेयैतन्मृत् प्रथममिह सालम्बनतया,

तदेव ध्यानस्य घटयति निरालम्बनसुखम् ।

रमागौरीगङ्गासल्यसारकुलासिकसिन्धुः,

कथं लीलाकपं स्फुटयतु निराकारपद्मीम् ॥ १ ॥

अतश्चार्थं लीलाऽप्येवमपि कपिकुलाधीतचपल-

स्वमाणोऽन्तर्गतं विदधति परीक्षां हि सुचिन्मिन् ।

न यद् ध्यानस्याङ्गं तदिह भगवत्पुण्यमपि किं,

जगद्गीताहनुर्बुद्धिचपलदं जनयति ॥ २ ॥” इति

तत्त्वद्विभ्यासमन्त्रध्यानान्तरकपेभ्यो सति नृपि रूपमा-त्रप्रधानं भवत्, सर्वेषां कृपाणां ततो निरुद्धत्वात्, सर्वोत्कृष्टत्व-नैव भगवत्पुण्य ध्येयत्वात् ।

तदाहुः—

“सर्वजगदितमतिशय-संदाहसहस्रिखं सुखम् ।

त्येवं जिनैरुक्तं, सद्भिः श्रुततत्परं वैव ॥ १ ॥

सिदासने निविष्टं, छत्रत्रयकल्पपदपदपाधः ।

सत्त्वाधेयं सर्वज्ञं, देशनया कान्तमत्यर्थम् ॥ २ ॥

अधीनां परमौपम्यमस्याहतमखिलसंपदं बीजम् ।

अकारिहृत्पुण्यं, सर्वोत्तमपुण्यनिर्माणम् ॥ ३ ॥

निर्माणसाधनं भुवि, भव्यानामनुब्रह्माहोस्त्यम् ।

सुरसिद्धयोगिष्यन्तं, श्रेयश्चर्याश्रमिष्येवं च” ॥ ४ ॥ इति

तस्मात् त्वत्पुण्यानाह यद् ब्रह्मगुणपयोग्यसादृश्यं तेन यत्तत्त्व-म्यदभेदसुखदुःखः स्यात् । तदुक्तम् “जो जान्ति भरदंते” इत्या-दि । ततः पुण्यदस्मत्पदोद्देशिका न भवति, स्यात्पुण्यमभ्येयानां प्रधा-नामेककथासि । ततः किञ्चिद्गोचरं, चिन्मयं ज्योतिः, परमपुण्यं, लसति, तस्मात्तव लीलाकविवरणवार्त्ताधिक्यकृष्णगुणपर्यायस्मा-त्रपयोगोक्तवर्त्तायां त्वमहं च निश्चयः, तस्मात् निश्चयेन ज्ञातया-रमेष्टयायोग्यत्वाद्गानुपपन्नदस्मत्पदयोग्येदन्तर्लियाऽन्तरद्वारादि जहजहसुखकृपायामनुत्तं यद् निर्विकल्पकसाक्षात्कारकप-ज्ञानमाधिमैवेति, ज्ञेयत्वात्, अवेष्टुकाऽन्तर्ज्ञेयादिकृपायां यो-गोमेव वा, सोऽयमालम्बनयोग्यभारमावज्ञकयोग्यप्रतिमादिति यद्दर्शनाद् ज्ञयति, सा भगवत्प्रतिमा परमोपकारिणी, तदुक्तवर्त्त-ने योगीन्द्रा अपि न कृमाः, इत्यावेदितं भवति । ननु कथमवो-न्द्य भगवत्प्रतिमादर्शनाज्ज्ञातप्रमोदानां प्राप्तिनां संभवति, शु-

पातकानेन केवलज्ञानाद्वा वायुं नदन्तिनामात् । उक्तं च—“प्रागस्मा-
त्तद्देशेन—मिथुपातमात्रतो हेतव्यः । एतादृशिकेवैषं तद्वाच्यं यत्तत्परं
उपायः” ॥१॥ इति । सत्यम् । तत्त्वतस्तत्त्वानीमेव संभवेऽपि यो-
ग्यतया प्रागप्युक्ती बाधकाज्जावात् । शुद्धप्यानवध, योगानुभव-
आन साक्षात्ति किं वृथाऽऽश्चर्येण ॥ एव ॥

चक्रमेव भावयथाचिद्योति-

किं ब्रह्मैकमयी किमुत्सवमयी भेषोमयी किं किमु,
ज्ञानानन्दमयी किमुभक्तिमयी किं सर्वशोभाययी ।
इत्थं किं किमिति प्रकल्पनपरैस्त्वन्मूर्तिरुद्धीकृता,
किं सर्वातिगमेव दर्शयति सख्यानमसादान्महः ॥ ए॥

किं ब्रह्मैकमयी ब्रह्मैव एकं प्रचुरं यस्यां सा, ब्रह्मैकमयी
ब्रह्मैकमयी, स्वकृतामेवेत्यर्थः । एवमेवैऽपि किमुत्सवमयीत्या-
दीं कल्पवाद्योऽपि ब्रह्मविषया एव उपायिताः, तेन नाक्रम-
दोषः, उपायिकृते क्रमस्यातन्मन्त्रात् । यथा मनोराज्यमेव तत्र
क्रमप्रवृत्तेः, ब्रह्माज्ञपयस्यान्मन्त्रमन्त्राद् इत्याद्याविति बोध्यम् ।
इत्यममुषा प्रकारेण, किं किमिति प्रकल्पनपरैः कविभिः, त्व-
न्मूर्तिरुद्धीकृता सती, ज्ञानानिबन्धनकल्प रूपस्य कुत्राप्यस्मा-
त्वात्, सख्यानमसादावित्कल्पकलयाऽविगमत् किमुत्सवम-
गच्छति यत्तादृशं महः स्वप्रकाशज्ञानं दर्शयति । उक्तं च
सिद्धांतवक्तुं परमार्थ—“सुखे सरा गियहृति तस्मा ज्ञप यावि ए-
ज पयइ तथ पगाहिआओ एअपइछाणस्स से बखेसेण स-
देवा केवेय” इत्यादि स्वतःसिद्धता, न च जिज्ञासेति लक्ष-
समयाजनमोक्षभूतप्रज्ञास्वास्वदत्वात् अगवन्मूर्तिदर्शने ज-
ब्दानां परमर्थातिगमेति ध्यातेत्यर्थः ॥ ६६ ॥

प्रागर्थमगो स्तुतिमाह-

त्वत्पं परिवर्ततां हृदि मम ज्योतिःस्वरूपं प्रजो !,
तावद्यावदरूपमुपचरपदं निष्पापयार्थिभवेत् ।
यत्रानन्दधने सुरासुरसुखं संपिण्डितं सर्वतो,
भागऽनन्ततमेऽपि नैति घटनां कालत्रयीसंज्ञावि ॥१००॥
स्वान्तं कुप्यति दहते च नयनं जसमीभरयाननं,
दृष्ट्वा तत्त्वलिपामयीह कुषियागित्यास्तुत्यात्मन्यम् ।
अस्माकं त्वनिर्भेषविस्मिदहसां रागादिमां परयतां,
साध्यान्तदुष्यानिमज्जनसुखं स्वकीयवत्पन्धम् ॥१०१॥
मन्दारकुम्भारुपुष्पांनकरैर्वृन्दाकैरचित्तां,
सद्वृन्दाभितनस्य निर्वृत्तिलातान्द्राध्यापानस्य ते ।
निस्पन्दात् स्नपनामृतस्य गर्ती पान्तामन्दाध्याप-
वस्कन्दात्यविर्मां जिनन्द ॥ परधानन्दाय वन्दामहे ॥१०२॥

(वद्वृत्तमिति) हे प्रभो ! मम हृदि त्वत्पं नव रूपं परिवर्तताम-
नेकाया येन केन प्रकारेण परिणामतु, किम्वत् ? यावत् क्षीण-
कलिवधमरूपं रूपरहितं, उत्तमपदं फलार्जितं साधनीभूतम-
प्रतिपाति, ध्याने नाभिवेत्तेवासत्, उत्तमपदमभिधीति-यत्र य-
त्तत्त्वज्ञानवृद्धने ज्ञानन्दैकरूपे, कालत्रयीसंज्ञावि सचनः संपिण्डि-
तमेकराशुक्तं सुरासुरसुखमनन्ततमेऽपि जगं घटनां नैति-अ-
नन्तानन्तमित्यर्थः । यद्यर्थम्—“सुरासुरसुखमन्तं, सत्त्वका पिडि-
यं अन्तगुणं । न वि पावे सुखसुहृदं-अन्तहि विवेकवर्माहं”

॥१॥ तथा—“सिद्धस्व सुहो रासी, स्वयकापिन्त्रो जह हवि-
क्षा । संऽतययमभिमो, स्वभागासेण मादजा” ॥ अत्र सर्वाका-
संपिण्डनमन्तवर्माज्जनं, सर्वाऽऽकाशमन्तं चानन्तानन्तकप-
दयोनाथ, व्यावायाक्यसंज्ञातसुखसुखानामत्र मेधनाज्जावा-
स्तवस्थ निरतिशयसिद्धसुखस्य काशेन भेदस्य कर्तुमशक्यत्वा-
त्, न हि म्यासीकृतजनकोदिससा धमिनेः काशभेदेन विद्यते ।

तदाहृयीगिकाः-

“वावाहृक्कयसंजा-यसुहृदलवभावेद्विज्जा ।
तत्ता कर्णनरुत्तर-जययावो वा तहा नथो ॥ १ ॥
ण उ तह जिआणं विय, सुखसवणं तु एस समुवाओ ।
ते तह भिआ संभा-व कउवसम जाव अं हुति ॥ २ ॥
ण व तस्स इमो भावो, च ह सुखं पि ह पुरं तहा होइ ।
बहुविसलवसेजुत्तां, अमयं पि न केवलं अमयं ॥ ३ ॥
सव्वसासिपरण-अणंतवगममयं जह्य सव्वगमा ।
सव्वभागासेण माणं, अणंतगुणं सव्वणं तु ॥ ४ ॥
तिअं विय एस रासी, एमाणं तु ठाविया हुति ।
हंदि विसेसण तहा, अणंतयाऽणंतया सम्मं ॥ ५ ॥
तुल्लं च सव्वहयं, सव्वसि होइ कालनेपण ।
अह तं काउत्तं, तह तं गाहसइ सुदुमार्णं ॥ ६ ॥
सव्वं पि कोहिकपिय-मस नउवणा अं अवे ठावियं ।
ततो तस्सुहसामी-ण होइ इह मेअआ काओ ॥ ७ ॥
अइ ततो अहिंयं खलु, होइ सव्वणं किं वि तो मेओ ।
ण तु अज्जा वासकांदी, समयाणं वा पि सो होइ” ॥ ८ ॥
फलस्यानन्दधनत्वेन साधनस्यापि तथास्य बोध्यम्, इत्थं आ-
रुपध्यानकपानिरासम्भनयोगाध्याय रूपस्तुतिरित्यादिनेन अर्थात् ।
तथा च—“प्रतिमास्वदपुत्रोनाम” इत्यादिदर्शनेनाऽपि न व्यामा-
हः कार्यः, निरासम्भनयोगाद्यर्थक स्वदपुत्रोनामित्यादि तद्वि-
कारसिद्धेः, सासम्भनयोगसापदाकत्वमेव तस्यास्मार्तार्थात् ।
अन्यथा केवलज्ञानकालानुवर्णनं तत्त्वज्ञानमप्यनुपजीवंतं स्यात्
देवानां प्रियस्यंति न काश्चित्तादित्यर्थः ॥ १०२ ॥ प्रति० ॥
इति दर्शितं जिनप्रतिमाया प्रागमोपपत्तिर्वायुं युक्तम् ।

(२४) तत्र जिनप्रवचनकारणवर्णावः-

नमिष्ठण वक्कमाणं, वोचं जिनप्रवचनकारणविद्वाणं ।
मन्वेवओ महत्तयं, गुरुवरमाणसाराणं ॥ १ ॥

नत्ता प्रणम्य, वक्कमानं महाधोरम्, वक्थे अणिग्घामि,
जिनप्रवचनकारणविधानमहदायनवधिपापविधिपरं, संकपतः
समासेन, न पुनर्विल्लरतः पञ्चविरत्त, महायं बुद्धनिधेयं, न तु
संक्षिप्तत्वेनाल्पपुत्रतयाऽप्याधमं, शुक्रवंदंशानुसरणं आत्मा-
येशिकाऽऽनुकल्पेण, न तु स्वोत्प्रेक्षिततया, व्यभिचारिणशङ्कया
तस्यानादयनाप्रसंभादिति भाष्यार्थः ॥ १ ॥

‘जिनप्रवचनकारणविधानं वक्थे’ इत्युक्तं, जिनप्रवच-
नं येन कार्यवित्तम्, तमाहो तावन्निरूप्यब्राह्म-

अहिगारिणा इयं खलु, कार्यवत्त्वं विवक्ष्यते होमो ।
आणाभंगाउ विय, धम्मा आणए पडिबक्को ॥ २ ॥

अधिकारिणा तत्कारणयोग्यतावत्तैव, इह जिनप्रवचनं, खलु-
रवधारोऽन्त्यं च प्रयोगः प्रागुपदर्शितं यत्र । कारयितव्यं
विधापयितव्यम् । अथ किमित्यधिकारिणैरप्युच्यते २, अस्याह-

विषये विपरीतत्वे, अनधिकारिकारण इत्यर्थः । दोषो दुष्ण-
मद्युभक्तमन्त्रलक्षणम् । मनु संसारस्तरिणरकारणकल्प-
कप्यस्तवविधाविषय कथं दोष इत्याह—आज्ञाप्रज्ञाद्वयं आस-
वचनोक्त्यानादेव । आज्ञा चैवं कल्पस्तवं प्रति व्यवस्थिता-
“अकस्मिन्पवत्तगानं, विरयाविरयाण एव कथं तुष्टो । सं-
सारययुक्तये, इत्यर्थः कृष्यदिद्वेत्तो ॥ १ ॥ ” अथाज्ञाप्रज्ञे-
ऽपि कथं दोष इत्याह—धर्मोऽन्यस्तत्वादिष्यः, आज्ञाधामा-
सवचने, प्रतिबद्धो नियतो वचने यतोऽस्तत्तज्ज्ञेयं दोष एव,
धर्मोऽज्ञासकृण इति गार्थार्थः ॥ २ ॥

आज्ञाप्रतिबद्धत्वमेव धर्मस्य दर्शयन्नाह—

आराहृणापै तीए, पुणं पावें विराहृणाए उ ।

एयं धम्मरहस्यं, विषेयं बुद्धिमेतदि ॥ ३ ॥

आराधनया पावनया, पञ्चमीसप्तम्यौर्ध्वकवचने व्याख्ये-
यम् । तस्या आज्ञायाः, पुण्यं शुभकर्म प्रवर्तते । पुण्यं च धर्म
एव, तदनुकल्याह पुण्यस्य । पापमद्युभं कर्म प्रवर्तते । विरा-
धनया तु बाधया पुनः, आज्ञाया एव धर्मनिमित्तात् प्रति पुर-
स्कृत्यायाऽऽह—एतदनन्तरकोप्राराधनाविराधनाकूपं विधिनि-
षेधद्वारेण, धर्मरहस्यं कुशलकर्मगुहाय, विषयं ज्ञातव्यम्,
बुद्धिमन्निः परितुष्टैः यतः पारलौकिकेषु विधिष्वज्ञात एव
प्रयुक्तनिवृत्ती प्रयतः, प्रयत्नादीनां तत्राभिवृत्तेः, अनास्रवचनस्य
च ध्यमिचारित्वादिति । आह च—“यस्मात्प्रवक्तुं श्रुति, निषर्कं
वातन्तऽऽत्मनो वचनम् । धर्मोऽस्मैतस्त्वो, मीनीन्द्र चेतदिह
परमम् ॥ १ ॥ ” इति गार्थार्थः ॥ ३ ॥

तत्रेवं जिनमवनकारणविधानाधिकारिणं प्रस्ताप्य तमेव
गाथायुग्मेन निदर्शयन्नाह—

अहिगारी उ गिह्मो, सुहसगिणो वित्तसंलुभो कुलजो ।

अकसुहो पिवविभो, भयं तह धम्मरामो य ॥ ४ ॥

गुरुपूजाकरणरहं, सुस्मसाङ्गुणसंगमो चैव ।

छायाऽहिगयविहाण—स्स घणियमाणप्पट्ठाणो य ॥ ५ ॥

अधिकारी तु योग्यः पुनर्जिनमवनविधौ सुहस्योऽगारी, न
तु साधुः, विशेषप्रतिष्ठाकरत्वात्स्य । सोऽपि न सामान्यः, इत
आह—सुहस्रजनेऽर्साङ्कृष्टपाधवः । अद्युनस्रजनेन हि स्वज-
नानां लोकधर्मविरुद्धादिभ्येन न ह्युजभावबुद्धिजनवाप्नोति, न
च प्रवचनं प्रज्ञावित्तमस्य । एतद् द्वयार्थमेव हि जिनमवनार-
म्भो विधौकामिति । सोऽपि वित्तसंयुक्तोऽन्यपदितः, अनीदृश-
स्य हि तद्वारधमपि न सिद्धमिति, तदस्तिः च लेद्विज्ञं
भवति, पराचर्यनान्दारेण तस्यापवधवि जनहास्यो भवति—
“अहो जिनमवनकारणव्याजनायं कुटुम्बे पुण्याति” इति संभाव-
नाहेतुत्वादिति । सोऽपि कुलजः प्रशस्यकुलजातोऽनिच्छकु-
लजातो वा । अन्यथाविधेन हि विहितं तस्मात्तन् लोकादयं
स्वाधिति । सोऽप्यङ्गुणऽङ्गुणयः, रूपणो ह्यौचित्येन द्रव्यव्यकर-
णशक्तत्वाच्च तत्साधनाय, शासनप्रभावनाय चाहम् । अथवाऽ-
ङ्गुणोऽङ्गुणः । कूर्येण हि परोपातिपञ्चाङ्गनद्वेषेण कृतं तदाय-
तनं, तन्मस्तरणे जनद्वेषं स्वाधिति । सोऽपि धृतिवर्धकः वि-
त्तसमाधानलक्षणसामर्थ्ययुक्तः । धृतिवर्धकविहीनो हि द्रव्यव्य-
ये पञ्चासापात्र पुण्यभाजनं प्रवर्तते । सोऽपि मतिमाह बुद्धि-
युक्तः, मतिविहीनो ह्यनुपायमवृत्तं दृष्टादृष्टमज्ञाह भवति ।

तथेति समुच्चये । सोऽपि धर्मरामो भूतचारित्रलक्षणधर्मोत्त-
कः, धर्मोत्तुरामो ह्युत्तमगुणलक्षणोपेतो न जिनमवनविधाने
प्रवर्तते, प्रवृत्तावपि नाभिमतफलसिद्धिर्नामिति नासावधिकारि-
। चरुध्वः समुच्चयार्थे एवेति ॥ तथा गुरुवः पूज्याः, लौकिका
लोकोत्तराः । लौकिकाः पित्रादयो वयोवृद्धाश्च, लोकोत्तरा-
स्तु धर्मोच्चार्याः । तेषां पूजाकरणे यथाचित्तविनयापवर्ध-
नो, रतिरासक्तिरस्य स तथा, गुरुपूजाकरणतो वा, एववि-
धौ हि अनभिधानेन सहावतया समारम्भस्याजनसमर्थो प्रव-
ति । तथा ह्युपार्थिगुणसङ्गत एव च, ह्युपार्थो भानुमिच्छा, त-
दाहोऽर्था गुणाः । तद्यथा—“ह्युपार्थो अथर्व चैव, प्रहणं धारणं
तथा । ऊहापोहोऽर्थविवर्धनं, तत्त्वज्ञानं तु धीगुणाः ॥ १ ॥ ” तैः
समाश्रित एव च । चैवशब्दो समुच्चयवाधधारणार्थो निष्कोत्रि-
तावेव । एवंविधो हि शास्त्रसंस्कृतबुद्धिन्तेनोपायज्ञमेवित्ता-
यसाधको भवति । अर्थैव विद्यापमाह—मार्ता विद्वान्, कस्ये-
त्याह—अधिकृतविधानस्य जिनमवनकारणविधेः ; एषोविधेन
हि कियमाणं तद्विवक्षितार्थसाधकं भवति । तथा धनिकमर्थ्ये-
य, आज्ञाप्रधानध्यानमपरतः अज्ञः ; एतेन हि तत्कारितं लोको-
त्तरादिकत्वेन निवृत्तौ भवति । चरुध्वः समुच्चयार्थः । इति
गाथाद्वयार्थः ॥ ४ ॥

अथ कस्मादस्यैवं गुणगणो मूयत इत्याह—

एनो गुणच्छिजोमा, अणेगमत्ताण तीए विणिमोमा ।

गुणरपणविपरयेणं, तं कारितो हियं कुणइ ॥ ६ ॥

एनोऽनन्तरको जिनमवनविधानाधिकारी, गुणद्वियोगाद्व-
न्तरको गुणध्रीपुक्तात्वाद्, अत एव तस्या गुणध्वैर्विनिर्धोगात्पुक्ताये
स्वकीये कार्ये व्यापारात्वाद्, अत एव गुणरत्नवितरणेन सत्यक-
धीजस्यमर्शनादिलक्षणगुणमाणिषयविभागनेन अनेकसत्त्वा-
नामिति संभवमीयम् । तज्जिनमवनं, कारण्य विधापयम्,
हितं भयं, करोति विद्वाति, अनेकसत्त्वानामात्मनो वेति । अतो
हितहेतुत्वाद् गुणगणोऽन्विष्यते । इति गार्थार्थः ॥ ६ ॥

गुणरत्नवितरणेनेत्युक्तं तत्पुनरस्य यथा स्यात्तथा दर्शयन्नाह—

तं तह पवत्तपाणं, दट्ठं केइ गुणरगिणो भयं ।

अणे उ तस्स बीयं, सुहजावाभो पवत्तज्जिने ॥ ७ ॥

तं जिनमवनकारणविधौकामिदं, तथा तेन प्रकारेणोक्तगु-
णानुपलक्षणमेव, प्रवक्तुमानं जिनमवनविधौ घटमानम्, ह-
पु उल्लस्य, कश्चिदकृतमे जीवाः । किंविधाः ? , गुणरगि-
णो गुणपक्वप्रातिनः, तद्वेषां मार्गादिपरस्परसंभवाद् मार्ग
सम्यग्दर्शनादिकं भोक्तृपथम्, प्रतिपद्यन्त इति योगः ।
अन्ये तु मार्गप्रतिपदपुत्रादपरं पुनः, तस्य मार्गस्य, बीजं
हेतुप्रवचनप्रशंसादिकम् । कुन इत्याह—सुभभावाद् शोभनप-
रिणामाद् गुणानुपायकत्वात् । प्रतिपद्यते समाश्रयति, इति
गार्थार्थः ॥ ७ ॥

गुणभावाद् बीजं प्रतिपद्यन्त इति युक्तं
तत्समर्थनार्थमाह—

जो चिय सुहजावो खल्लु, सव्वन्नुपयमि होइ परिमुक्को ।

सो चिय जायइ बीयं, वोहीइ तेण्णाएणं ॥ ८ ॥

य एव अद्यम्यादिकपत्ताऽज्ञासाम्यः, गुणजावः प्रशस्तपरि-

पामः प्रोसादिरूपः, अलुबोष्यालङ्कारे, सर्वेभ्यो सर्वेष्वे-
प्रवचनविषये, तद्व्यविषयस्यातथाविधत्वात् । भवति जा-
ये, परिशुद्धः, न पुनः परानुष्ठयादिवृत्त्योपेतत्वेनापरिशु-
द्धः, स एवासावेव, परिशुद्धः शुभभाव एव, जायेत संपद्यते,
बीजमिव बीजं कारणम्, बीजः सम्प्रदर्शनस्य, अयं अयः कथं
समर्थनीय इत्याह—इतेनज्ञानेन चौराद्विहायेन । तच्छेद—

“इहाभूतां नरो कौ वि-इह्योऽयं ददसौहृदी ।
मुक्तौ साहसोपेतौ, चौरौ स्ववत्सगर्भितौ ॥ १ ॥
भोगलुब्धौ समस्तैक्या-पूर्वकव्यवर्जितौ ।
तौ च चौर्य इयादासिष्टां भोगवाञ्छाविनिर्मितौ ॥ २ ॥
दण्डपाशिकलाकेन, संसासावप्यदा तकी ।
मीयमानौ च तौ तेन, वध्यस्थानं तपस्विनौ ॥ ३ ॥
दृष्टवन्तौ मुनीन् मान्यान्, मानिमानवसंदतेः ।
साधूनां सारिकां दृष्ट्वा, तथैवोक्तौ चिन्तितवन्तौ ॥ ४ ॥
अहो धन्यतमा पते, मुनयो विमलकिराः ।
स्वकीयगुणसंदोहात्, अगतां पुन्यतां गताः ॥ ५ ॥
अयं पुनरुपयानाम-धन्या धनकाङ्क्षया ।
विद्वद्भ्यां विद्वद्भ्यां, धन्यतां प्रापिता जनेः ॥ ६ ॥
चिक्षीरोपहतस्मान्, यास्यामः कां गतिं मृताः ।
ह्री जाता दुःस्वप्नान्वेन, लोकद्वयविराधकाः ॥ ७ ॥
तद्वं साधु साधूनां, वृत्तं वारितकल्पयम् ।
विपरीतो मतोऽस्माक-मस्मान् कल्याणक कुतः ॥ ८ ॥
अन्यः पुनरुदासीनो, जयति स्म मुनीन्मजि ।
शुभरामाद्विषिको, बोधिवीजं न चापरः ॥ ९ ॥
ततस्तनुकथावत्वा-दानशीलतया च तौ ।
नरजन्मोचितं कर्म, बहवन्तावमिन्दितम् ॥ १० ॥
मृत्वा च तौ समुत्पन्नौ, कौशल्यायै पुरि वाणिज्यौ ।
जातौ चानिन्दित्वाचरौ, वसिष्ठमैपरायणौ ॥ ११ ॥
जन्मान्तर्यायसंस्कारा-दावास्तत्वात्स्यारजुन् ।
अन्यन्तमित्रताज्ञावो, लोककर्मव्यविधायकः ॥ १२ ॥
राखने च यदेकस्य, तद्व्यस्वयाऽपि रोचते ।
ततौ लोकं गतौ न्याति-मेकचिक्षाविमोषति ॥ १३ ॥
ततः कुर्वन्ति कर्म, कुर्वन्तांमिनि वासराः ।
अन्यदा तुवनानन्दी प्राप्तस्तत्र जिनम्बरः ॥ १४ ॥
जगवान् श्रीमहावीरः, इत्याकुमुक्षानन्दनः ।
बाह्वीरैर्जिनसंताप-शमनेऽमनोदसस्मिन्नः ॥ १५ ॥
विद्वद्भुस्तस्य गीर्वाणाः, व्याख्याभूमिं मनोहराम् ।
तत्राऽसौ धर्ममाचक्षौ, सनरासपरपदि ॥ १६ ॥
तमागतं समाकर्ष्य, कौशल्यावासिना जनाः ।
राजादयः समाजम्पुर्वन्दिन्त तत्पदाम्बुजम् ॥ १७ ॥
तावपि अष्टिसत्सून्, कुन्दहलपरायणौ ।
अनेन सार्द्धमायातौ, जिनमायकसन्निधौ ॥ १८ ॥
जिनस्तु देशयामास, भोक्तृमार्गं सनातनम् ।
सत्त्वानां सर्वकल्याण-कारणं कल्याणपरः ॥ १९ ॥
ततस्तयोर्वेद्यिकृत्स्नो-रेकस्य तस्मिन्निदितम् ।
अदानमार्गमायाति, मायव्येऽयं स मानसे ॥ २० ॥
स्फुरात्को भस्तकं धुन्वन्, कर्णपण्डुतापीतम् ।
रोमाञ्जितः पिबन्तुर्बभूव-जिनवाक्यं यदाऽमुमुम् ॥ २१ ॥
तद्व्यस्य तदाभाति, बालुकाकवहोपमम् ।

अन्योऽन्यस्य च तौ प्रावन्, लक्षयामासमुत्तराम् ॥ २२ ॥
व्याख्यालुब्धः समुत्तराय, जन्ममुत्पन्नं मित्रम् ।
तथैका व्याजहारैव, यातस्त्वं भावितः किम् ॥ २३ ॥
जिनवाचा न वाऽऽ भो !, तद्वं किमु कारणम् ? ।
एकचिक्षातयाऽऽख्याता-वाचां लोक इयश्चिरम् ॥ २४ ॥
स्वामीमत्र संज्ञानं, विभिन्नं चिन्तामवधौ ।
तद्वं कारणं किं स्या-दस्यो वकि स्म विस्मितः ॥ २५ ॥
सत्यमेवं प्रमाण्यत्र, विकल्पः संप्रवर्तते ।
केवलं केवली नूनं, निश्चयं नः करिष्यति ॥ २६ ॥
स एव प्रश्नितोऽप्राप्य, तथानास्तस्तद्विनिर्दि-
एवं तौ निश्चयं कृत्वा, प्रायतां तद्वन्तिकम् ॥ २७ ॥
पमच्छतुस्तमाराध्यं, विनयेन स्वसंशयम् ।
सोऽप्युवाच पुरेकेन, साधवो वां प्रशंसिताः ॥ २८ ॥
न चान्येन तदेकस्य, जातं बीजस्य तत्फलम् ।
तद्वाचकपुण्यस्य, बीजत्वेन न चाभवत् ॥ २९ ॥
एवं पूर्वभयासेवां, जिनोकां सविस्तराम् ।
निश्चयैकस्य संज्ञानं, जातः संस्पर्शं स्यात् ॥ ३० ॥
ततौऽसौ प्रत्यये जातं, जातः संवेगभाविनः ।
प्रावन्तश्च जिनोद्दिष्टं, प्रपदे शासनं शुभम् ॥ ३१ ॥
तत्प्रतिपत्तिसामर्थ्यात्, शुभकमानुष्यतः ।
सिद्धिं यास्यस्यसौ काले, परः संसात्मेव हि ॥ ३२ ॥
ततः स्वापिमेतेन, भावो जिनमनाश्रयः ।
स्वस्योऽपि जायते बीजं, निर्बाणसुखसंपदाम् ॥ ३३ ॥
इति गायार्थः ॥ ८ ॥

एवं जिनजननकारणाधिकारी समस्तज्ञोऽभिहितोऽप्याधिक-
तमेव जिनजननविधिमुपदर्शयामाह—

जिणजवनकारणविहो, मुष्ठा ज्मी दलं च कट्ठाई ।

भियगाणइसंधाणं, सासयवृद्धी य जयाण य ॥ ६ ॥

जिनजननकारणविधिरुक्ताध्यायः, किञ्चिद् इत्याह-शुक्ला
निर्दोषा, काऽसौ ? भूमिः क्षेत्रं, तथा दलं चांपादानकारणं, कि-
भूतम् ? , काष्ठादि दाकवाणप्रभृति, मुष्ठाभिनि प्रक्रमः । तथा
भुनक्तानां कर्मकराणामनतिस्त्रयानमवज्ज्ञानं भुनक्तानित्यन्धा-
नम् । तथा स्वाशयस्य शोभनव्यवसायस्य, स्वकीयाध्यवसा-
यस्य वा, वृत्तिवर्द्धनं स्वाशयवृद्धिः, सा च । तथा यतना च य-
थाशक्तिं शुद्धोपत्यागनरदोषाध्ययणम्, सा च । अशुद्धाः समुष्ठा-
वाध्याः इह भूय्यादीनि जिनजननविधिरुक्ताणीत्यङ्गाङ्गिनोर्जनेदो-
पचाराव जिनजननविधिभूय्यादीनि तस्मान्नाधिकरणेनोक्तम् ।
इति द्वारगाथासमासाधः । पञ्चा० ७ विष० । षो० ।
च० । द्वा० ।

शुष्ठा जूमिरित्युक्तमतस्मां इयंशाह—

द्वेये भावे य तठा, मुष्ठा ज्मी पपसऽकीसा य ।

द्वेयेऽपीतिगरहिया, अवेमिं होइ जावे ठ ॥ १० ॥

कस्ये कस्यमाश्रित्य, जावे भावमाश्रित्य, अशुद्धः समुक्तावे ।
तथा तेन वध्यमानप्रकारेण विशिष्टप्रवृत्तादिलक्षणेन, किञ्चि-
त्याह शुष्ठा जूमिर्निर्दोषा जिनजननोचितानि, जिञ्चिधा भव-
ति । तत्राऽऽयां तावदाह-प्रदेशे विशिष्टजनोचितानि, तथा
अकीसा च अङ्कुरादिता । उपलक्षणायादस्यादिसुखरहितः च,

कथं कथं, शुद्धा जूनिवतीति प्रकृतम् । अथ त्रितीयाभाह-
अमीतिकरहिता अमीतिवर्जिता । इहामीतिकरान्ध्यान्ध्यामि-
त्यप्यवस्थाप्यस्यापि समासः, तथा दशोनादिति । अन्त्येषां पर-
नाम, भवति वसन्ते, भावे तु भावतः पुनः, शुद्धा भूमिरिति
प्रस्तुतमेवेति गाथायः ॥ १० ॥

विगिहजनाऽऽकीर्णप्रदेशे जिनभवनजूमिर्द्रव्यः शुद्धा
भवतीत्युक्तमन्त्र पुनरुद्धा भवति, होयसंभवाद ।

अयतद्दोषाह-

अपदेमस्मि न पुङ्गो, कारवणे जिणघरस्स ए य पूजा ।
साहूणमणुणाओ, किरियाणाओ उ अक्खाए ॥ ११ ॥

अपदेम, तजः कुरसायनादलाकुषिकरत्नेनागिहजनाकीर्णत्वेन
वा कुरित्वे प्रदेये, (कारवणे नि) कारणे विधापने, जिनपु-
हस्याऽऽविवासस्य, न बुद्धिर्मानुषिने स्फुटिर्नैवेति, अपस-
कृणसामर्थ्यादसज्जनतामर्थ्याह । अत एव न च नैव, पूजा अर्चा
तत्र भवति । जिनविषयपूजाऽपि जिनभवनपूजा विवर्जिता,
विद्यानां तदाभितत्वेनोपकारादिति । तथा साधूनां संयता-
नाथ, अननुपातोऽनागमने, वैषय्यन्ध्यायर्थे वेष्ट्यापिक्काविभ्यो
धर्मज्ज्ञेयत्वात्, अथापतन्ति ते तत्र तदा यद्भवति तदाह-
क्रियानाथः स्वाचारस्रोतो विटचेशदशेनयनमञ्चवणादिभिः
साधूनां भवति तुशब्दः पुनरर्थो निश्चयः । अवपाति तु
तत्रागमने पुनः । इति गाथायः ॥ ११ ॥

तथा-

सासणगरिहा लोए, अट्ठिगणं कुञ्जियाण संपाए ।
आणादीया दोसा, संसारिणवेषणा घोरा ॥ १२ ॥

शानमगरी प्रवचननिर्द्वा, "एवंप्राया एव ह्येते जेना, वे वेष्ट्या-
पाटकमर्गापणपाटकसुखलकमस्वयन्ध्याऽर्थाष्टादिषु जिना-
यतनं विधापयति" इत्येवंकथा । लोक जनस्य, तथाऽधिकरणं
कथं भवति, कुस्तितानां निर्वाणानां मध्यप्रभृतीनां, संपाति
समागमे सति । ते दि निवार्यमाणाः कलहायांतिष्ठन्ते । तथा
अत्रेयाऽऽज्ञादयः, आह्लाभकानवस्थाप्यमिध्यास्वविराधना दोषा
जगन्ति । किं नृताः ?, संसारनिवन्धनाः प्रवहेतवः, घोरा वा-
रुणाः । इति गाथायः ॥ १२ ॥

अकीला बेल्लुकं, तत्र सन्ध्यायां होयमाह-

कीलादिहल्लुगेना, हँति आण्व्याणमादिया दोसा ।
एएसि वज्जणट्ठा, जह्ज ३६ सुचविहिणा उ ॥ १३ ॥

कीलादिहल्लुगेनात् शिवकाङ्गारालिकप्रभृतिशुल्लसंभन्धा-
द्, भवति जायन्ते, आनिर्वाणद्वयोनिवृत्त्यर्थं ह्यप्योसिन्धि-
प्रभृतयः, दोषा इष्यमानि, वस्मादेवं तस्मात्, यतेयामनिवृत्त्या-
दीनामुक्तोपाणां, वर्जनायै परिहरार्यम्, बलं कुर्यात् । इह
जिनभवनं प्रति कथ्यते भूमिशुद्धौ । स्वविधिना तु आगमनी-
स्योक्तकणयति गाथायः ॥ १३ ॥

कथ्यते भूमिशुद्धिका, अथ ज्ञातस्माभ्यस्त यपुक्रमभी-
तिकरहितेति तत्र कारणमाह-

धम्मस्युज्जणं, सन्नस्सापाचियं ए कायव्वं ।

इय संजोडवि सेओ, एत्थ व जन्नवं उदाहरणं ॥ १४ ॥

११६

धर्मायै जिनभवनोद्देशेन कर्मकृत्यनिमित्तम्, उद्यतेनायमं
कुर्वता, सर्वस्य समस्तस्य जघन्यादिजनस्य, अमीतिकमम्रम्,
न कर्तव्यं न विधातव्यं, धर्मिकरुत्वाइत्यामीतिनियोगाच्च
जिनभवनविधातादिप्रभृती दीर्घसंसारजानं जवतीत्येतोऽ-
मीतिकरहिता भावतः शुद्धा भवति भूमिरिति इत्यर्थः । न
केवलं जिनजवनविधिरूपं धर्ममिच्छना पराधीनिकं न कार्यं,
किं तु इत्येवममीतिवर्जनेन, संयमोऽप्याश्रयविरोधाऽपि, भास्ता
जिनभवनम्, अथान् प्रशस्याः, अथ कथमयमर्थः सिद्धः इ-
त्याह-अत्र च इह पुनः, पराधीतिपरिहारये संयमस्य श्रेय-
स्त्वे प्रत्येतव्यं, भगवान् महावीरः, उदाहरणं ज्ञातम् । उदा-
हरणप्रयोगश्चेत्येव संयमार्थिनस्ते पराधीतिकं न कुर्वन्ति,
संयमाधित्वादेव, यथा भगवान् । इति गाथायः ॥ १४ ॥

एतदेव दोषाह-

सो तावसासमाओ, तेमि अणचियं मुणेरुणं ।

परमं अवाहिचियं, ततो गतो हंतउक्काहे वि ॥ १५ ॥

स भगवान्, यः पूर्वगाथायामुदाहरणतयोक्तः, तापसाभ्रमाप्या-
ज्विहकविशरणवासिना, तेषां तापसानाम्, अमीतिकममीति-
म्, (मुणेरुणं ति) ज्ञात्वा, परममायत्तिकम्, अर्वाधर्मा-
जं सम्यग्दर्शनाज्ञावेहेतुम्, ततस्तस्माद्यत्र तापसाभ्रमं वर्धा-
वासः कर्तुमारब्धः, गतो निर्गतः, " हंतति " कोमलामन्त्र-
स्य, प्रत्यक्षधारणे वा । अक्काहेऽपि साधूनां विहातासमयेऽपि,
प्राकृषीत्यर्थः । विहारकालाभ्यासी, यदाह-" नो कण्वह निर्मा-
यासु वा निर्माणीय वा पदमपाउसंति गामाज्जगामं हूह-
जित्तय । " तथा-" इगवाहल्लुखणो, हरिवनजाणं च बोहि-
यांसु । आयाविराडणाओ, न ऊह वासासु विहरंति ॥ १६ ॥"
काल एव किल गच्छति साधव इत्यर्थसंख्यकोऽपिशब्दः,
इत्युक्तरायाः । ज्ञातव्यः कथानकमर्थः । अन्धद्व-

" जिनः धीमान् महावीरो, वारितान्तरश्राव्यः ।
प्राज्यं राज्यं परिम्यज्य, प्रमज्यां प्रतिपद्य च ॥ १ ॥
निःसङ्कोडमित्यहास्यः, स्वयानां रक्षणायतनः ।
प्राप्तादिसंकलां पृथ्वीं, उज्जलो विहरस्सी ॥ २ ॥
बभूराकामिषं प्रामं, संप्रासस्तत्र आश्रयः ।
इयमानाभिधानानां, पाक्षिडिडुहिणामज्ज ॥ ३ ॥
तेषां कुलपतिर्मित्र-मासीद्भवतः पितुः ।
महावीरमसौ हभू, संप्रमेज समुरिपयः ॥ ४ ॥
लोहादालिङ्गनायायं, भीतिनस्य ततो जिनः ।
बाहुं प्रसारयामास, तं प्रति प्राक् प्रत्येयाम ॥ ५ ॥
सोऽवाचरसमिति वेश्मानि, योग्यान्ध्याभमे तत्र ।
ततः कुमार ! तिष्ठ त्व-प्रभाय जिननायकः ॥ ६ ॥
एकं तत्र स्थितो रात्रि-मन्त्र्य गतवोस्ततः ।
गच्छन्तं च जिनं स्नेहा-दबोचत्वापसाधियः ॥ ७ ॥
यद्यत्र रोचते तुज्यं, तदागस्य विधीयताम् ।
वर्षावासो जनस्यास्या-नुग्रहायै त्वय मुने ! ॥ ८ ॥
मासान्धो विहृत्याथ, तं प्राममगमज्जिनः ।
उपागतसु वर्षासु, मठं वैकमुपाशितः ॥ ९ ॥
शारस्त्रे प्रावृषस्तत्र, मानुवन्ति नवं सुखम् ।
मोक्षयति मन्त्रानां तत्, प्रचक्षादुः पुरातनम् ॥ १० ॥
तापसा वारयन्ति स्म, तानि ते इत्युपाणयः ।

प्रहारकः पुनस्तानि, निःसङ्गनापुपेक्षते ॥ ११ ॥
तनस्वे तापसाः स्वस्य, नायकस्य न्यवेद्यम् ।
यथैव प्रवर्तमानेषां, गच्छन्ते नावन्ति यो मयम् ॥ १२ ॥
तनः कुलपतिर्गन्ध्या, बभ्राण श्रीजितं प्रति ।
कुमार जोः । न पुनं ते, मयस्योपेक्षन्तं यतः ॥ १३ ॥
शकुन्तोऽपि मित्रं नृपं, रक्षत्येव यथात्मनः ।
ननो गावो निष्ठायास्तं, नाशयन्त्यो मयं तत्कम् ॥ १४ ॥
इत्येवं शिस्तयामास, सपियासमसी जिनस्य ।
तनः स्वामी तदप्रीतिं, क्वात्वा निमैतवास्ततः ॥ १५ ॥
प्राकृतोऽतिगते पक्षे, अस्थिकग्राममाधाय ।
अप्रीतिपरिहाराय, यतैतैवं यथा जिनः ॥ १६ ॥ इति माध्या-
यः ॥ १५ ॥

इदमेव निदर्शनमङ्गीकृत्योपदिशामाह-

इय सर्वेष्वपि वि समम्, सर्वैः अप्राप्तियं मद् जलस्यम् ।
क्षिप्यमा परिहरित्यन्व, इतरदि सतत्तर्पिता उ ॥ १६ ॥
इत्येवं, नगवनेवेत्यर्थः । सर्वेषांऽपि समस्तानांऽपि, जिनभव-
नादि विधानार्थिना संयमाधिना च, न केवलमनन्तरैवेत्य-
पिशब्दार्थः । अप्रीतिकं परिहृत्येवमिति योगः । कथं? सम्यग-
भावशुद्ध्या । किंभूतं तद्विराड्-शक्यं शक्यपरिहारत्वे-
न शकनोयं, नाशकनीयमपि, तस्य परिहृत्युपशक्यत्वादेव,
(अन्त्येति ति) अप्रीतिरिवाप्रोक्तं, सङ्गस्य, जनस्य
लोकस्य, नियमाद्वहयन्त्या, परिहृत्येवं वर्जनीयम्, इतर-
स्मिन्मशक्यपरिहारोऽप्रीतिकं, स्वतत्त्वाच्चन्ता तु स्वस्वभावपया-
स्तान्नमेव विधेयम् ।

तथाहि-

"ममैताऽयं वांषो यदपरजव नाजितमहो,
शुनं यस्मात्तान्तां भवति मयि कुप्रीतिरुदयः ।
अपापस्येवं मे कथमपरया प्रत्यसमयं,
जनां याति स्वायं प्रति विमुक्तामेत्य सहमा" ॥ १ ॥
इति माध्यायः ॥ १६ ॥ व्याख्यानं शुद्धा भूमिरिति द्वारम् । पञ्चा-
७ विव० । द्वा० । यो० ।

अथ दलद्वारमधिकृत्याऽह-

कडादी वि दत्तं दड, सुचं नं देवतापुत्रवगाओ ।
णो अविहिणोवण्णिं, समं च काराविं नं णो ॥ १७ ॥
कल्लादिं दारुणापालप्रवृत्तिकम्, अपि शक्यस्वात्तरच सेवन्तः ।
दलमपि जिनभवन्नोपादानद्रव्यम्, अविशब्दां भूययेक्षया समु-
च्चयायोः । (इहेति) जिनजननविषयी, शुद्धमनवयम्, किंचिदभिव्याह-
रक्षितिं दलम्, (देवतापुत्रवगाउं सि) ब्रह्मादिशब्दस्यान्यत्र दृष्टे-
नादेवतापुत्रवगादिति द्रष्टव्यम् । तेन देवतापुत्रनाउ व्यनक्तान-
नान्, आदिशब्दात्तद्वत्त्वादिपरिग्रहः, तद्वत्त्वमेव हि तस्याः प्रहृष-
संज्ञयावत्, जिनायतनस्य नकारकादीनां व्याघातसंज्ञाविति ।
नो नैव, उपनीतमुपहितम्, तथाऽविधिना क्षिप्रवत्तुपदानां
शरीरादिसंतापजननद्वारेण, तथा स्वयं व्याघातना च, कारितं वृ-
क्षच्छेदकृपापचनादिभिर्निराश्रितम्, यद्वत्तम्, नो नैव, तत् शुभासि-
ति । उक्तं च-"दलमिष्टकादि नदपि च, शुक्तं नकारिवगतं
क्रान्तम् । उचितकथेच बहसा-दानीतं चैव विधिमा तु" ॥ १ ॥
इति माध्यायः ॥ १७ ॥

अथ दलस्यैव शुद्धाशुक्तत्वपरिहानोपायं दर्शयामाह-

तस्म वि य इमो णेओ, सुद्धासुक्तपरिजाणणाओ ।
तद्धगदहणादिमी, मउणेररसिधिवानो जो ॥ १८ ॥

तस्य दलस्यैव, चेतिशब्दात् भूमेश्च, अयमेव वल्लभमाणः,
हेतुः ज्ञातव्यः, शुद्धाशुक्तपरिकानोपायां निर्दोषसङ्गोपाधिव्याप-
देतुः । तथादेवभूमयोः कथा च प्रहृष्टाय पर्यालोको, प्रहृष्टं च
परतः स्वीकरणं । तथादिशब्दानामादलस्यैव तत्र तत्कथाप्र-
वादी, शकुनेनरसांशपानः स्वाधकासाधकस्वीकृताविनिमित्तः
संबन्धो, यः स उपाय इति प्रकृतम् । इति माध्यायः ॥ १८ ॥

शकुनाशकुनयोरेव स्वकपोदशमाह-

णंदादिपुद्धा मदी, भमिओ कसमोऽस्य सुंदरा पुरिसा ।
मुट्ठजोगाद य सउणो, कंदियसहादि इतरो उ ॥ १९ ॥

नन्दादिनन्दोपप्रुतिः, तत्र नन्दा द्वारशतृयनिर्घोषः । तद्यथा-
"नन्दा मउदं मइल, कलंष ऊज्जुरि इडुक्क कसयाहा ।
योगा नेमा पदमी, सेन्ना पणयो व थारसमो" ॥ १ ॥
आदिशब्दात् घट्टादशब्दादिपरिग्रहः । कुनः प्रशस्नः, स्वतन्त्र
एव वा मित्र इत्थं प्रत्यादिशब्दात्प्रसिद्धः । तथाहि-"सिक्के
इंदे वंदे, मरुनरिंदे नदेय गोधिंदे । सेल्लसमुदे गयवस-इ सीह
तह मइछंदे य" ॥ १ ॥ शब्दो ध्वनिः, तथा भूतो जलपरिपुणेः
कलरो मटः, अत्र ध्वनिकरं, सुद्धाः प्रशस्तान्कारनंप्रथाः,
पुर्या नराः, शुनयोर्मादि प्रशस्नव्यापभूतिः, शुभचन्द्रनक्रा-
दि, संक्राधादि वा, चशब्दः समुच्चये । शकुनो विवर्जितार्थान्
द्विसुत्थकं निमित्तम्, क्रान्तशब्दादि आक्रान्तध्वनिप्रतिपेक्ष-
वचनप्रभृति, तु पुनः, इतरोऽशकुन इत्यर्थः । नुदाहः पुनरर्थः ।
स च संबन्धित एवेति माध्यायः ॥ १९ ॥

दलगतमेव विधिंशेषमाह-

सुच्छस वि गट्ठियस्स, पसत्थदियहमि मूहडुहुत्तेणं ।
मंकाणम्मि वि पुणो, विसेया मउणमादीया ॥ २० ॥

शुद्धस्याऽपि शकुनसंज्ञापाने निश्चितानयव्यवस्थाऽपि, अ-
शुद्धस्य प्रहणमेव नास्तीति प्रतिपादनपरोऽपिशब्दः । मूही-
तस्य स्वीकृतस्य, दलस्येति प्रकृतम् । कदा मूहीतस्येत्याह-
प्रशस्तान्दले नन्दादिकायां तिथौ, शुनमुहसेन नन्दाऽऽदिना
शुनकालविशेषेण करणत्वेन, सकामेणऽपि शुद्धस्थानान्
स्थानान्तरवनेऽपि, न कश्चनं प्रहण एव । पुनरपि ज्ञायाऽपी-
त्यर्थः । विंक्षो ज्ञानत्याः, निष्पणीया इत्यर्थः । शकुनादयः
शकुनभूतयः, आदिशब्दात् शुभदिनादिपरिग्रहः । इति मा-
ध्यायः ॥ २० ॥ यत्नं दलद्वारम् । पञ्चा० ७ विव० । दृश्यं ।
द्वा० । यो० ।

अथ भूतकाननिसंधानद्वारं प्रतिपादयामाह-

कारवणं वि य नस्मिह, धित्ताणुतिसंघं ण कायवर्त्तं ।
अनि याहिण्णदानं, दिक्कादिहण्णं एयं ॥ २१ ॥

कारपणे विधापाने, अपि स्यात्स्य समुच्चयाद्यात् दलप्रहणा-
नयनादावपि चेत्तं न्यवेक्ष्येयम् । तस्य जिनप्रबन्धः, इह द्रव्य-
स्ववाधिकारं, भूतकानां कर्मकराणां मूखकारादीनाम्, जति-
संघानं वज्जने देयव्यवस्थायां, न कस्यैवं नैव विधेयम्, अपि
चेति विशेषप्रतिपादनार्थः । अधिकप्रदानं प्रतिपन्नमेतान्पक्ष्या

हा, एकात्सुखं वा सिकित्सुक्तं, तदावहा । यतनोक्तलक्षणा, इह
व यतनायाम्पुनः पुनरुपादानं न दुष्टम्, आरहस्तत्वाद् ।
आह व-“वका हर्षजयादिभि-राक्षिसमनाः स्तुर्वैस्तथा निम्ब-
न् । यत्पुनसकृद् भूया-स्तनुनदकं न दाप्याय ॥ १ ॥ ” इति
गाथायः ॥ ३० ॥

तथा-

जयपाणं बह्मपाणो, जीवो सम्मन्त्राणाञ्चरणार्ण ।

सक्षाषोद्दासेवञ्च-मावेक्षाराहो जणितो ॥ ३१ ॥

यतनवा करणभूतया, वर्तमानो ध्याप्रियमाणो, विधियोगे-
षु यतनायां वा वर्तमानः, जीवो जन्तुः, सम्पत्त्वज्ञानचरणा-
नां मोक्षपथानाम्, क्रमेण ब्रह्मार्थोपासयनानां कथ्यवगमानु-
ष्ठानानां, यो भावः सद्भावः स तथा, तेन यतनावाः ब्रह्माभावेन
सम्पत्त्वव्यव, बोधजावेन ज्ञानस्य, आसेनजावेन करणस्य,
आराधकः साधकः, अणितोऽतिदिताः, जिनैरिति गम्यते । इति
गाथायः ॥ ३१ ॥

मन्वस्थाः कर्षादिद्वारमन्त्रकृत्यात्कथमनयः, वर्तमानस्य कर-
णाराधकत्वं निवृत्तिरूपत्वाच्चरणस्थेयवाङ्मुखाऽऽह-

एसा य होइ शियमा, तद्विहदोसविणिवारणं जयपा ।

तेज शिविचिपहाणा, विषेया बुक्किपेतैहिं ॥ ३२ ॥

एसा च इयं पुनर्यतना, जवति जायते, निवमाद्ब्रह्मसंयता,
तदधिकदोषविनिवारिणी तस्माद्यतनागतरम्मन्त्रोपाधिको ब-
हुवरो यो होय आरम्भान्तरकूपसं विनिवारयति इति तद-
धिकदोषविनिवारिणी । येन यस्मात्कारणात्तेन तस्मात्कारणा-
त्वा, निवृत्तिप्रधाना आरम्भान्तरनिवर्त्तनसारा, विह्वेया ज्ञा-
तव्या इति । बुद्धिमात्रिः पश्चितः, एसा । इति गाथायः ॥ ३२ ॥

तामेव लक्षणेन इयंयथाह-

सा इह परिणयजलदल-विमुक्किरूवा ह होइ शायव्वा ।

आप्पारभयिचिचो-एँ अप्पयाऽट्टिट्ठे चेवं ॥ ३३ ॥

सा पुनर्यतना, इह जिनजयनिवधाने, अन्यत्र पुनरनीदृशयि
परिणतं प्रासक्तं यज्जलं पानीयं दलं च दार्वादि, तयोर्वा विमु-
क्तिरनवधाना असरहितत्वादिलक्षणा, तेव रूपं स्वभावां य-
स्याः सा परिणतजलदलविमुक्तिरूपा । तृतीयः पुनर्यः । सा तु
सा पुनरित्येवं संश्लिष्ट एव, अवधारणार्थो वाऽयं, तेन
एवंविधेय सामान्यरूपा, अयं वस्तुतः, ज्ञातव्या हेमा । तथा
अन्यारम्भनिवृत्त्या कृत्याचारम्भत्यागेन, आरम्भना स्वयंमेव,
अधिष्ठानं जिनभवनारम्भानाम्भाषानमम्, एवं चैवा यतना, भ-
वति ज्ञातव्येति प्रकृतम् । जिनजयनारम्भानां हि स्वयमधिष्ठाय-
कत्वं प्रतिपन्नो यथास्मिन् जीवाद् रज्ज्वत् कर्मकर्तृस्वदास्मभ्यु-
प्रवर्त्तयति, निरधिष्ठायकान्तु ते यथाकथञ्चित्तेषु प्रवर्त्तन्ते,
इत्यात्माऽधिष्ठायकत्वं यतना । इति गाथायः ॥ ३३ ॥

निवृत्तिप्रधाना यतनेति यदुक्तं, तदेव समर्थयथाह-

एवं च होइ एसा, पविचिरूवा वि जावतो एवर् ।

अक्रुमलशिविचिरूपा, अप्पबहुविसेसमावेणं ॥ ३४ ॥

एवं चानेन पुनः प्रसारणं परिणतजलाद्याध्वनजिनमवना-
रम्भानिष्ठायकत्वलक्षणेन, एवति जायते, एसा यतना, प्रवृत्ति-
रूपाऽपि सती, आस्तामप्रवृत्तिरूपा, जावतः परमायेन, नवर्-

केवद्वयः, अक्रुमलशिविचिरूपा, सपापारम्भोपरमणस्वभावा । ननु
यतनायामपि अद्योयसो वृषिध्याधारम्भाणां विद्यमानत्वात्क-
थमक्रुमलरम्भनिवृत्तिरूपाऽसाविष्याह- (अप्पबहुविसेसमा-
वेणं ति) इह भावप्रत्ययस्य लुप्तस्य वृत्त्यादलप्यवबुद्धलक्ष-
णी यौ विज्ञेयो परस्परजनेौ जिनमयनविषयायां यतनारम्भा-
णां तद्व्यारम्भानां च तयोर्वा भावः सद्भावः स तथा, तेना-
न्यबहुविशेषजावेन । इत्युक्तं जवति-जिनजयनारम्भानामप्यदो-
षायाभाध्ययनेन तद्व्यवर्त्तनं बहुदोषाणां त्यागादक्रुमलशिविचि-
रूपा यतना जवतीति गाथायः ॥ ३४ ॥

नन्वादिवैष्य सकललोकव्यवहारप्रवर्त्तनमयुक्तं, लूतोपधा-
तकृपादित्येवं पूर्वपक्षं जिनमयनयतनाद्वारम्भ-

सङ्केत परिहरन्नाह-

एतो शिवि जिहोसं, सिप्पादिविहाणयो जिणिदस्स ।

लेमेण सदेमं पि हु, बहुदोसिणिवारणसेणु ॥ ३५ ॥

(एतो शिव्य सि) यतोऽप्यवबुद्धविशेषभावेनाकुशासनि-
वांसकृपा जिनयतना भवति, अत एव कारणात् । निर्दोषं
निरवयम्, शिष्टादिविधानं शिष्टकलानाराजनीतिप्रभृतिपदार्थो-
पदेशेन, ' एतो ' इति निपातः । जिनेन्द्रस्य नाभिनन्दनस्य,
किभूतं तदित्याह-लेमेन मात्रया, सदेममपि साधयमपि,
निर्दोषमेवत्यं पदार्थायः । बहुदोसोऽत्रब्रह्मणै । केन कारणेनस्याह-
बहुदोषनिवारणत्वेनाभ्याऽऽम्बहननयनहरणाद्यनेकविधाऽनर्थ-
निपेक्षकतया, इति गाथायः ॥ ३५ ॥

अगवतः शिष्टादिविधाने निर्दोषतामेव समर्थयथाह-

वरवोहिलाभओ सो, मच्चनपुणससंज्जओ भयवं ।

एगंतपराइयतनो, विमुदुजोगो महासत्ता ॥ ३६ ॥

जं बहुगुणं एयाणं, नं एाज्जं तद्वं दसेइ ।

ते रक्खेनस्स ततो, जदोचितं कज्जे होसो ॥ ३७ ॥

वरः प्रधानोऽप्रतिपातित्वाहोपलान्नः सम्पन्नहोनावागिर्यस्य
स वरयोधक्षामर्को, वरयोधक्षान्नान्नः हेतोः स जिनः ।
किमन्याह-सर्वोसमपुण्यसंयुतः अन्यन्मप्रवृत्तार्थकारणाभा-
विलक्षणशुक्लकर्मयुक्तः, तथा अगवान् परमेस्वरः, तथैका-
न्तरपरहिततः सन्धा परोपकारिभूतः, तथा विमुक्तयोर्ना
निरवयमयोपलान्नोऽप्यारः, तथा महासत्त्वऽनर्थस्य इति ।
ततः किमन्याह-याच्छ्रयपदि, बहुगुणं प्रभूतोपकारं, किञ्चिद्
दुष्टमपि, प्रज्ञानं लोकानां, तच्छ्रयपदि, ज्ञात्वाऽवगम्य,
तथैव यथा लोकोपकारम्, दर्शयति प्रकाशयति, (नेत्ति) तान्
प्रज्ञाश्रयध्यायान् लोकान्, रक्तेना बहुतराऽनर्थस्यः पालय-
तः, ततः शिष्टादिप्रकाशनाय, यथाविनमोविशेष्य, उचितं
वाक्यवेषयजवन्तोयचारिभ्रमाहादिकर्मोद्वेयसमानस्य क-
लादिविरोधेन एव प्राणिभिरक्षणम्, ततः विरतिप्रतिपत्ती तु
संयमः, ज्ञानोपत्ती च तीर्थप्रवर्त्तनादिभ्यः । कथं केन प्रकारेण ?,
जन्मजायेन, दोषोदयनम्, न कथादित्यर्थः । इति गाथा-
द्वयायः ॥ ३६ ॥ ३७ ॥

ननु शिष्टादिविधानेऽप्यारम्भोपाह इह वयास्वतः

कथं तत्र न दोष इत्याह कृत्याऽऽह-

तत्प पहाणो अंसो, बहुदोसिणिवारणात्त जगगुरुणो ।

आगादिरक्खणे जह, कडपदोसे वि सुहज्जोनां ॥ ३८ ॥

तत्र शिल्पादिविधानं, प्रधानः प्रवरः, अनेकशोऽपि इत्यर्थः । अं-
शोऽप्येवम्, किंयः, बहुदोषनिवारणार्थं अन्वयोऽप्यवधारित-
कृत्वा प्रवृत्तपुष्पनिषेधनैव, अगपुरोर्लुब्धनायकस्य, स्यात्
आमन्त्रणोऽपि भगवतः गुण एव ध्येय इति हृदयम् ।
एनमेवार्थे दृष्टान्तेन समर्थयति-नागादिरक्षणं सर्पादिभ्यः
पुत्रादेरक्षणे, यथा यद्दत्तं, कर्षणं पुत्रादेराकर्षणं तदेव
तस्मिन् वा दोषो दूषणं शरीरघर्षादिः कर्षणदोषः, तत्र कर्ष-
णदोषोऽपि सति, आस्त्यो दोषाभावे, गुणयोगो मात्रादेः शोभन
एव व्यापारः । इति गायार्थः ॥ ३८ ॥

नागादिरक्षणं तत्रमेव—

स्रष्टातन्मम विसमे, इहमुषं पेच्छिऊण कीलंतं ।
तत्पच्छवापज्जीया, तदाणुणद्धा गया जणणी ॥ ३९ ॥
दिद्धो य तारेणामो, तं पति एतो दुतो स खड्डाए ।
तो कट्ठितो तगो तह, पीदाएँ विसुऊजावाए ॥ ४० ॥

गगतोऽत एभ्यस्तथापि, किंविधे ? विधेमे निम्नोक्ततादि-
कपे, इष्टतत्तं वल्लजपुत्रम्, प्रदय दृष्टा, कीदन्तं रममाणम्,
तत्प्रत्यपायभोता गतप्रपातकपसुतानर्थवकिता, तदानयनाथे
पुत्रानयनार्थम्, गता प्रस्थिता, जननी मातेति । ततो
दृष्टोऽप्यलोकिताः, वाः ससुच्छये, तथा जनन्या, नागो भुज-
गः, नं प्रांत पुत्रं प्रति, (एतो सि) आयत्तागच्छन्, प्रतस्तु
शीघ्रगतिरेव, (खड्डाएँ सि) गतोऽभ्यद्वात्, (तो सि) ततो ना-
गदृष्टान्तरम्, (कट्ठितो सि) दृष्ट आकृत्य, तथा पुत्रकः,
तथा पीदायामपि आकर्षणजनितदेहसमुत्पन्नदनायामपि संज-
यन्त्याम्, पीडासंभवेनाऽकर्षणं यतासुचनायोऽपिप्रयुज्यः । यु-
द्धभावात् उपकारकरणाध्यवसायांवेति, इति गायार्थः ॥
॥ ३९ ॥ ४० ॥

दृष्टान्तार्थस्यैव निरवद्यतां दर्शयसाह—

एवं च एत्थ जुचं, इहाराहमंदोसजावतोऽणत्थो ।
तत्परिहारेऽणत्थो, अत्थो विथ तत्तमोणेभो ॥ ४१ ॥

एनच्च एतत्पुनः पीदायाऽपि पुत्राकर्षणम्, अत्र जननीज्ञाने,
गुणं संगतम्, इतरथा पुत्रस्याकृत्यमाणस्य पीदा मविध्यतो-
र्यनाकर्षणं, अधिकदोषजायतः आकर्षणजन्यप्राप्तिकृत्वा स-
मग्नतरस्य सपेभकृण्णजन्यपीदासकृण्णस्य दूषणस्य सङ्कावात्,
अत्थोः सुतमरकृण्णोऽप्ययः, तस्याऽनर्थस्य सुतमरणलक्षण-
स्य परिहारो वर्जनं तत्परिहारस्तत्र, योऽनर्थो वर्धणं पीदो-
र्यासकृण्णः, सोऽर्थ एव गुण एव, तत्रतः परमायतो मर-
णलक्षणमहादोषरकृण्णः, कृणो क्षातयः । अथवा दार्ष्टान्ति-
कस्यमाश्रित्यैव गाथा व्याकथेया । तत्र ' एवं च ' इति भगवतः
हिदृष्यादिविधानम्, शेषं तथैव । इति गायार्थः ॥ ४१ ॥

अथ यतनाद्वारं निगमयसाह—

एवं निविशिपद्दाणा, विधेया जावन्नो अहितेवं ।
जयखावन्नो व विहिणा, पुत्रादिगया वि एमेव ॥ ४२ ॥

एवमुक्तेन प्रकारेणान्तरोक्तदृष्टान्तलक्षणेन, निवृत्तिप्रधाना ब-
हुतरसत्त्वघातनिवर्तनसारा, यतो विधेयाः क्लाम्या, भावताः
परमार्थतः, अहिंसा हिंसानिवृत्तिरिति, इयमिति प्रकमाजि-
मभवनविषया प्रवृत्तिः, किं सर्वस्यैव ? नेत्याह—वतमावत-

स्तु वतमावत एव, साम्यस्य । तथा विधिना प्रमृशुज्जावि-
लक्षणेन, नात्थया । अथ किं जिनभवनविषयप्रवृत्तिरेव बहुतर-
रसत्त्वघातनिवृत्तिप्रधानत्वादिहोसिमे कृत्वा, उताऽन्वयापत्त्या-
शुद्ध्याह—पूजादिगताऽपि जिनाभवनयात्राप्रभृतीनिविषयाऽपि, न
केवलं जिनजवनविषया, प्रवृत्तिरिति गम्यम् । एवमेव एवं-
प्रकारेणाहिंसैवेत्यर्थः । अथवा—पूर्वोक्तेन भगवतः शिल्पादिषु
प्रवृत्तेरहितसाम्यमुक्तम्, क्लाम्याहेन तु जिनभवनप्रवृत्तेः, पूजा-
दीनादिप्रवृत्तेरेव जिनभवनग्रहणम्, इति गायार्थः ॥ ४२ ॥
उक्तं यतनाद्वारम् । अत्राह जिनभवनकारणविधिः । पञ्चां ७
विधो । यो० । यो० व ० ।

अथ तदुत्तरविधिराह—

णिष्पादऊण एवं, जिणभयणं भुंदरं तदि विवं ।
विट्ठिकारियमह विट्ठिणा, पदवेवजा कट्ठुं वेव ॥ ४३ ॥

निष्पाद्य निर्माप्य, एवमनन्तरोकविधिना, जिनजवनं प्रती-
तम्, ततः सुन्दरं योजनम्, तत्र जिनभवनं, बिम्बं प्रतिमां,
प्रकमाजिनस्येव । विट्ठिकारिते शास्त्रनीतिविधानितम् ।
अथानन्तरम्, विधिना शास्त्रनीत्या, प्रतिष्ठापयेत्पुण्य शीघ्रमेव ।
यदुक्तम्—“तिथ्यस्यैव स्तुतिर्जिनविम्बस्यादित्वा प्रतिष्ठा तु । इत्य-
विषयाज्जन्तरतः, तत्रजनेन स्फातितम् भवति ॥१॥” इति । कैवे-
ल्यवधारणार्थः । इति गायार्थः ॥ ४३ ॥

अथ जिनभवनकारणविधिः फलोपदेशानर्थमाह—

एयस्स फलं जणिये, इय आणाकारिणो ज सट्ठस्स ।
चित्तं मुहाणुवंषं, पिन्वाणंतं जिणिदिहि ॥ ४४ ॥

एतस्य समस्तस्य जिनजवनविधानस्य, फलं प्रयोजनम्, ज-
णितमुक्तम्, इत्येवमुक्तीत्या, आणाकारिणस्तु आसोपदेशाव-
धायिन एव, आहस्य अभावतः, आहस्येत्यर्थः । चित्तं वि-
चित्रं देवमनुजजन्मसु तथाविधाभ्युदयकथम्, शुभाशुभपदमवि-
च्छिन्नकल्याणसन्तानम्, निवाणांतं मुक्तिपर्वसामम्, जिने-
न्द्रैः सर्वदैः, इति गायार्थः ॥ ४४ ॥

एतदेव विभागेनाह—

जिणविषपद्दावण—भावजियकम्मपरिणतिवमेणं ।
सुगतोऽपद्दावण—मण्हं मदि अण्णो वेव ॥ ४५ ॥

जिनविम्बप्रतिष्ठापनमन्त्रमित्यास्थापनं, तस्मिन् यो भावः
स्वाशयवृत्तिकपः, “ सासयवृद्धी वि इदं, भुवनगुणविजिद्व-
णपरिष्ठाए । तथैवराजणत्थं, सुकपावितीधं नियमेनं ॥ १ ॥ ”
इति प्रागुक्तगाथाजिहताः, तेन यद्विज्ञितमुपात्तं कमे पुण्यानुव-
न्धिपुण्यकपं, तस्या या परिणतिविधाकः, तस्या यो भावः सामर्थ्यं,
स तथा तेन जिनविम्बप्रतिष्ठापनमावाजितकमेपरिणतिवमेणं,
किमित्याह—सुगतो देवमत्यार्हा, प्रतिष्ठापनं व्यवस्थापनम्,
अनघमनयधं, तत्कालीनदोषाऽऽमाभिर्दोषागोचरत्वात् । असह-
त्सदा । कस्यस्याह—आत्मन एव स्वजीवस्यैव । भवति, इति
गायार्थः ॥ ४५ ॥

तथा—

तस्य वि य साहुदंसण—भावजियकम्मतो ज गुणरागो ।
कासे य साहुदंसण—महकमेणं गुणकरं तु ॥ ४६ ॥

तथापि च स्वस्य सुगतिप्रतिष्ठापनेऽपि च पूर्वोक्तेन, गुणराग

आसीदेवेत्यपिवाच्यः । साधुदर्शनं मुनिजनावलोकने, यो जा-
बोऽध्यवसायः स्वाशयवृत्तिरूप एव, "चेत्किञ्च" एव ग्रहं,
बन्धवर्णनमित्तमागम्य साहृ । कथयुषे भगवते, गुणरचयनिर्ही
महत्सु ॥१॥" इति प्रागुक्तगाथायां, तेव यदुपाजितं कर्म पु-
नरस्य तस्यथा तस्मात्साधुदर्शनमावाजितकर्मतः, तुभ्यः
पुनरर्थः, गुणरागो गुणपङ्कपातो, अयति स्वकृपणीव । ततः
काले चावसेत पुनः । साधुदर्शनं मुनिपुङ्गवावलोकनम्, तत
एव जायते । किञ्चतम्, यथाक्रमेण यथापरिपाटि । अथवा-
यथाऽनन्तरं, क्रमेण परिपाट्या, गुणकरं तु गुणकरणवील-
येव, इति गाथायः ॥ ४६ ॥

पद्विजुक्तिस्तथे, जावज्जियकम्मओ प पद्विती ।

जावचरएस्स जायति, एतंतुहादा णियया ॥ ४७ ॥

प्रतिजोत्स्यन्ते योधि लप्स्यन्ते, अन्त्ये जिनभवनविधायकापे-
क्षाऽपरे, ह्यादिक्रपो यो भावोऽध्यवसायः स्वाशयवृत्तिरूप
एव, "पद्विजुक्तिस्तथे" इहं, दृष्ट्वा जित्विविबकलं क । अथ वि
भन्वसाय, काहिंति तयो परं धम्मं ॥१॥" इति प्रागुक्तगाथायां,
तस्माद्यथाजितं कर्म कुशलातुभ्यविषयपुण्यस्वरूपं तस्यथा तस्मा-
त्प्रतिजोत्स्यन्तेऽप्ये जावाजितकर्मनः सकाशात्, चशब्दः पुन-
रर्थः, प्रतिपञ्चरन्तुपयमः, आबचरणस्य पारमार्थिकत्वादि-
भ्यः, जायते जयति, एकांतसुखावहा मांशसमावहा, अन्त्य-
मिचारतो वा सुखावहा, निष्प्राद्वश्ययतया, इति गाथायः ॥ ४७ ॥

अप्रतिपद्वियतुहंतिता-जावज्जियकम्मपणिती ए उ ।

गच्छति इपीड अंतं, ततो य आराहणं लइ ॥ ४८ ॥

अप्रतिपतिता स्थिरा या भुमभित्ता प्रशस्तानुचिन्तनं स्वा-
शयवृत्तिरूप, "ता ययं मे भित्ति, जमेत्यमुषागमइ अणवरथं ।
इयं विनापरिपद्विना, सासयवृत्तिं मांक्षयपत्ता ॥१॥" इति प्रागु-
क्तगाथायामभित्तिता, नष्टकृषो यो जावः, तनाजितं यत्कर्म कुश-
लरूपं, तस्य या परिणतिः सा तथा, तस्या अप्रतिपतितमुज-
विन्ताजावाजितकर्मपरिणतेः सकाशात्, तुभ्यः पुनरर्थः । ग-
च्छति यति, अन्त्याक्षरप्रतिपत्तेः, अन्तमवसानम्, अप्रति-
पतितं पाक्षयनीत्यर्थः । ततश्चरएप्रतिपत्त्यन्तमनानुनः, आ-
राधनां चरकाराधक्यम्, लज्जते प्राप्नोति, विजुक्षरकारा-
धको भवतीत्यर्थः । अप्रतिपतितचरणस्यैव चि चरणाराधना ज-
यति, इति गाथायः ॥ ४८ ॥

एतदेव दर्शयणा-

णिच्छयणया जमेसा, चरणपद्विससमयतो पभिति ।

आमरणंतमजसं, संजमपरिपालयं विहिणा ॥ ४९ ॥

निश्चयवयाजयविशेषजनने, व्यवहारजनात् मरणावसरचर-
णासंचनमाभ्याराधनेत्यभिप्रायेण निश्चयनानं इत्युक्तम् । यय-
कामत्, एषा प्रागुक्ताऽऽराधना जयति । कुतः कर्णं तद्व्याह-चरण-
प्रतिपत्तिप्रत्ययः चारित्राभ्युपगमकाळात्, प्रवृत्ति तदादितः ।
आमरणान्तं मृत्युलक्षणवासनां यावत्, न पुनस्तदारात् ।
अज्जममनवरत्तं, संजमपरिपालनमहिंसाधारणमम्, विधि-
माऽऽगम्योक्त्यायेन । अतस्तदन्त आराधनां भवते इति युक्तम् ।
इति गाथायः ॥ ४९ ॥

यच्छाराधनां जयते ततः किं ह्यादित्वाह-

आ.राहुणो य भीरो, सचइववेहिं पावती णियया ।

जम्मादिदोसविरहा, सासयसोक्खं तु णिव्याणं ॥ ५० ॥

आराधकश्च ज्ञानाधाराधनावाद्, चशब्दः पुनरर्थः । जीवः
प्राणी, सत्ताष्टयैः ससमिरष्टाभिर्जन्मसमिरित्यर्थः । इहं च
जय-यागवनामाध्यात्मिकम्, अन्त्याया तद्वय एव कश्चित्सिद्धि-
नाति । एतं च सत्ताष्टो वा अवा आराधनायुक्ता कृष्ट्याः ।
इतरथा तु सत्तैव प्राप्नुवन्तीत्यागधकस्य मनुष्येष्वनुपादयि-
ति । प्राप्नोति जयने, निष्प्राद्वश्ययतया, कुतः किंचिदं किमि-
त्याह-जम्मादिदोषाविरहाजजिनजराभरणप्रवृत्तिवृत्तयधियोगा-
त्, एतच्च पदं शाश्वतस्वीकृत्यमननं प्राप्नोतीत्यनेन वा
संबन्धनीयम् । शाश्वतमौषधं तु नियसुखमेव, न तु स्वा-
स्वमात्रम्, निर्वानं निवृत्तिम्, इति गाथायः ॥ ५० ॥
उक्तो जिनभवनविधिः । पञ्चा ० ७ विषो ० ।

जीर्णोदारे त्वेवं विशिष्योपक्रम्यम् यतः-

"नवीनजिनेनहस्य, विधानं यत्फलं भवेत् ।
तस्मादष्टगुणं पुण्यं, जीर्णोदारेण जायते ॥ १ ॥
जीर्णं समुद्भूतं यावत्, नावस्ययं न नूतने ।
हृषमदो महोदरं, स्वैवेत्ययानिधीराव ॥ २ ॥

तथा-

"राया अमच्च मिट्टी. कोदोवाय वि हेसणं काउं ।
जिषो पुवायवेगे, जिण-कप्पी वा वि कारपइ ॥ १ ॥
जिणनयणाइ जे उ-हरंत भवीइ सन्निधयमिहाइ ।
ते उकरंति अयं, भीमाओ जवसमुदाओ ॥ २ ॥"

जीर्णवैत्याकारकारणपुनर्यमेव च नववैत्यकारावपणुभित्तम्,
तत एष संप्रतिवृत्तिना एकोनवर्ततलहृत्ता जीर्णोदाराः कारि-
ताः, नववैत्यानि तु पट्टंशिरासश्चा एव । एवं कुमारपाक्षवस्तुपा-
क्षाधिराग नववैत्येभ्यो जीर्णोदारा एव बहुवै विध्यमन्
इति । वैत्ये च कश्चिद्विद्वत्कालो रसप्रदीपादिसर्वाङ्गानोपस्कर-
णकारणं यथाशक्ति कारोद्वेदयापटाडिकादिदुष्कारणं च, राजा-
वेस्तु विधाययितुः प्रचुरनरकोशप्रमगोकुलादिवानं, यथाऽवि-
च्छिन्ना पूजा प्रवर्त्तनं इति हारम् । इयं च वैत्यं निष्पन्नं शास्त्रमेव
प्रतिमां स्थापयेत् । यदाह पांडवको श्रीहरिजन्मसुविः-"जिनस-
ने जिनधर्मं, कार्यापत्त्यं नूनं तु वृत्तिमता । साधिष्ठानं होव,
तद्वयनं वृत्तिमद्वयति ॥ १ ॥" अत्र २ अधि ० ।

(२५) जितविष्णुकारसविधिः-जिनमयनं च जिनवि-

स्थापानासनमेव भवतीति नांद्वयव्यति-

ष्ठविधिं प्रतिनिपादयितुमुक्त्याह-

प्रतिपादनायाऽऽह-

नमिठाण देवेदेवं, बीं सयं मयामओ बोद्धं ।

जिणविषयट्टाए, विहिमागमलोयणीतीए ॥ १ ॥

नया प्रणम्य, देवदेवं पुरन्दरादिदेवानामाराध्यम्, धीरं व-
रुमानस्वामिनम्, सयमगम्यद्वष्ट्या, बहुवै ह्येनैतिकयाया धवं
विशेषणम् । ततश्च सयमगम्यपरीत्येन, समस्तः संक्षेपेण,
बहुवै अभिवाज्ये, जितविष्णुप्रतिष्ठायाः प्रतीनायाः, विधि वि-
धानम्, आयागमोक्त्या जिनप्रवचनमन्यायेन, लौकिकीनिरवि-
कथ्योक्त्यानाथिकदाधयणीया, अत एव मासादादिद्वयं
तनुकमप्याधीयते, इति गाथायः ॥ १ ॥

जिनविष्णुस्वाकारितस्य प्रतिष्ठा न भवतीति तत्कारणवि-
भिन्निभिस्तुल्यप्रस्तावनायाऽऽह-

जिह्विबिस्स वड्ढा, पायं कारावियस्स जं तेण ।

तत्कारवणम्मि विहिं, परमं चिय वसिमो ताव ॥ ३ ॥

जिनविष्णुस्य जिनप्रतिमायाः, प्रतिष्ठा प्रतिष्ठापना, प्रायः प्राप्य, प्रायेप्रदहनं वाकारितस्याऽपि स्वयंकृतस्य कीतस्य च प्रतिष्ठा भवतीति प्रतिपादनार्थम् । यदिति वसमादंतोः, तेन तस्मान्, (तत्कारवणम्मि (न) जिनविष्णुविधापन, विधि कल्पम्, प्रथममेव पूर्वमेव, प्रतिष्ठानिधानात्, वर्षायामो अणाम्, तावदिति प्रकमायैः । इति गायार्थः ॥ ३ ॥

अथ विष्णुकारणविधिभिन्नाभिस्तुल्यप्रस्तावतत्कारवणुजिस्स-
रूपं तावत्प्राधान्यतुल्येयाऽऽह-

सोअं णाऊण गुणे, जिणाण जायपं मुक्खवुत्तीए ।

किंभणिं मणुपायणं, जम्मफअं एचियं वेव ॥ ३ ॥

गुणपगरिसो जिणा स्तु, तेसि बिबस्स दंसणं पि सुहं ।
कारावणेण तस्स उ, अणुणगहो अचणो परमो ॥ ४ ॥

योग्यं प्रवृत्तमाध्यायं, मोक्षस्य उज्ज्वलं कुसलोचनं ।

तन्गुणबहुमाणादिसु, जइयन्वं सज्जज्जेणं ॥ ५ ॥

तन्गुणबहुमाणाभ्यां, तद् मुहज्जनेषु वज्जती शिष्या ।

रुग्मं मुहाणुवणं, तस्सुदया सम्भसिक्खि चि ॥ ६ ॥

गुणाऽभिधीयमानाकारण्ये, तथा ह्यात्माऽवगम्य, का-
व ? गुणात् रागादिपेरिवारिवद्वारुणप्रवचनप्रवर्तनादीन्,
केवम् ? जिनाममहैताम्, जातायां प्राप्तायां सत्यां चूताया-
मित्यथ पुनर्व्याख्याने एकनृकत्वाभावात् क्त्वाप्रत्ययस्या-
नुपपत्तिः स्यादिति प्राप्तायामिति व्याख्यातम् । अथवा-गुण-
गुणिर्गोर्द्विजिगीययोरभेदात् अवयवज्ञानकियाऽपेक्षया बुद्धिज-
नानाकियाया एकनृकत्वमेवेति, ततो जातायामुपस्थाप्यात्,
मुक्खवुत्ती निर्मलबोधे, किमित्याह-कृत्यं विधेयम्, इदं जिन-
विष्णुस्य, अनुजानां नृणाम्, तथा जन्मफअं जन्मसाध्यम्,
प्रतावदेव नाधिकम्, अथ मनुष्यमेव ॥ ३ ॥ तथा-गुण-
प्रकर्षो गुणानिधायः, जिना एवाहन्त एव, धर्मभूमिजोर-
भेदाच्च गुणप्रकर्षो जिना इत्युक्तम् । अन्यथा गुणप्रकर्षो
जिनानामिति वक्तव्यं स्यादिति । अणुवणधारणे । अत एव
तेषां जिनानां, विष्णुस्य प्रतिमायाः, दर्शनमप्यवसोकनमपि,
आस्तां तद्वत्प्रादि । सुखं ह्यमं वा वर्तते, तर्कमुत्थाव ।
ततः किमित्याह-कारणेन विधापनन, तस्य विष्णुस्य,
मुहाणुः पुनरर्थः, अनुग्रह उपकारो भवति, आत्मनः
स्वकीयस्य, परम मुहुरः ॥ ४ ॥ ततश्च मोक्षप-
थस्याभिज्ञानां सिद्धिमार्गप्रज्ञां, तदनुपपत्तिकत्वाभिज्ञानां,
मोक्षार्थे सिद्धिमिच्छम्, उद्यतेन प्रयत्नपरं, कुसलेन निपु-
णेन, स एव मोक्षो गुणः फलं येषां बहुमानादीनां ते तद्गु-
णाः, ते च ते बहुमानादयश्च । अथवा-तं च ते असाधारणा
गुणाश्च तद्गुणास्तेषु बहुमानादयः प्रीतिपूजाप्रभृतयः तद्गुण-
बहुमानादयः । अथवा-ते च ते गुणा बहुमानादयश्चेति समासो-
ऽनस्तेषु, तेषां मोक्षपथस्याभिज्ञानां गुणबहुमानादय इति
श्रु न व्याख्यातम्, तद्वद्वदस्य गतायैत्यातसंस्पर्धनीयस्य
क्षाकादेशोक्तत्वात् । अथवा-तदिति सुतपस्तीबहुवचनार्थं, तेन

तेषां जिनामामिति व्याख्येयमिति । यतितव्यं प्रवृत्तिविधेया,
सर्वबलेन समस्तादेव ॥ ३ ॥ अथ कस्मादेवमित्याह-
तद्गुणबहुमानात् मोक्षपथस्याभिज्ञानपक्षात्तया, तथा तत्त-
कारेण मोक्षपथस्याभिज्ञानबहुमानोद्भवेन, शुभभावेन शोभ-
नपरिणामेन, भावते उपानीयते, निष्पाद्यव्ययतया, कर्मादयः,
ह्यमानुष्यं कुशलानुबन्धि । ततश्च तस्य शुभानुबन्धिकर्मण्य
उद्यादित्याह, सर्वसिद्धिः समस्तेनिततकारवैविध्यमिति । इति
शब्दः शुभबुद्धिस्वरूपोकिमसिस्तुल्यार्थः । इति गायार्-
थतुल्यार्थः ॥ ६ ॥ अतुल्यः कदापकम् ।

अथ जिनविष्णुकारणविधिमाह-

इय मुक्खुक्खिजोगो, कामे संपूऊण कथारं ।

विजजोविपपणेज्जा, मांझं अणुइस्स मुहमावो ॥ ७ ॥

इति शुभबुद्धियोगादेवमनन्तरगायावत्पुष्कोकनिर्मलबोधसंभ-
न्त्यात्, कामे तदुच्छितावसरे, संपुम्प संमानयित्वा, कर्तारं जि-
नविष्णुविधायकं, स्वधारकमित्यर्थः । विमर्षावितं स्वसमुद्भूत-
रूपस्य, प्रपयेत् समयेवेत्, मूल्यं वेनम्, अनवस्य निर्दोषस्तु, प्र-
तीक्ष्येन कथ्यविनाशकत्वात् । शुभप्राय उदारतया प्रवर्त-
मानप्रवृत्ताध्यवसायः, कारयित । इति गायार्थः ॥ ७ ॥

अनघासिदियेनोऽस्तज्जावे पत्तिवेयं तदाह-

तारिसयस्साज्जेवे, तस्सेव हि तत्त मुक्खुजो खरं ।

विपमेज्ज विंकोमांझं, जं उचियं कालमासज्ज ॥ ८ ॥

तादृशकस्यानयस्येत्यर्थः, कर्तुरिति प्रकमः । अत्रावे अत्रासी,
तस्यैव कर्तुरेव, हितार्थे अयोगिमिच्छ, विमर्षार्थकविततद्व्य-
भक्त्यातो यत्तस्य संसारगतवर्तनं, तदुच्छादयितुं उद्यतः प्रव-
तः, नवरं केवलम् । निमग्नमेवित्तमयेत्, विम्वर्यं प्रतिमा-
वेतमम्, यथेता कल्पेन यद् विम्वं विधातव्यं भवता यथा-
बहुशो मूल्यं च दास्यामीति । यदिति मूल्यम्, उचितं यो-
ग्यं प्रतिमाऽपेक्षया, कालमवसरत्, आभित्य प्रतीत्य, यतः क-
जित्कावे तथावापि विम्वे मूल्यं प्रयुक्तं स्वात्कादादित्यव्य ।
इति गायार्थः ॥ ८ ॥

यदि पुनरनवस्यैवेतरस्यापि मूल्यमप्येवति, ततः

को हांच स्यादित्यत आह-

देवस्सपरीजोगो, अणोणजम्मेसु दाणुणविवागो ।

तम्मि स होइ पिउज्जो, पावो जो कारुओ इहुरा ॥ ९ ॥

देवस्त्वस्य जिनविष्णुनिर्माणार्थे कावितत्वेन जिनदेवचर्यस्य,
परीजोगो जल्लयं, देवस्त्वपरीजोगः । उपकाराचलितुक्तं कर्म दे-
वस्त्वपरीजोग उक्तः । स आनेकजन्मस्त्वन्तमवेत्तु, दाणुणविवा-
को मरकादितुः अकारणत्वेन शरीराद्यो भवति, ततश्च तस्मिन्
देवस्त्वपरीजोगे, स इति कारकः, भवति स्यात्, मित्रुको
व्यापारितः, वायः सदोषो, यः कारकाः शिष्टो, इतरथाऽन्यथा,
विम्वमूल्यविषयमात्रावे इत्यर्थः । न च परोपकारकथ्यव्याप्ता-
करणां सतां दाणुणविवाके कर्मणि परम्पारायं युक्तम् ।
इति गायार्थः ॥ ९ ॥

अथ देवस्त्वपरीजोगो दाणुणविवाको यदि कारकस्य
प्रतिपत्तिः, ततः किमस्माकमित्यर्थमाद्यवर्त-

शिक्षयितुमाह-

अं जायइ परिणामे, अणुइं सम्बस्स तं न कायवर्णं ।

सम्यं शिखरिचयं, गार्गिलाणस्तु वाऽपत्यं ॥ १० ॥
बहुपुत्राणह, जायते संपद्यते, परिणामे आयत्याम्, बहुपुत्र्य,
बहुपुत्र्येत्युच्यते, प्रसीदत्यमुं वा, सर्वथा समस्तस्याऽऽत्मनः
परस्व वा, न पुनरात्मन एव । सतां वरोपकारकप्रवचनात्-
कारणत्वात् । आह च-“अप्यनु ते सदा सन्तः, सखीयाः सह-
पात्रिणाः । ये कृतार्थाः स्वयं सन्तः, परार्थे विहितभ्रमाः ॥१॥”
तस्मिन्पुत्राणम्, न कर्तव्यं न विचेयम्, सम्यगविपरीततया,
निरूप्याशोक्य, सम्यग्निरूपणाभावे हि परिणामस्य दुरवसे-
वत्यं स्यादिति । अत्रार्थे दृष्टान्तमाह-गार्गिलाणस्तु सन्निपाता-
यमिभूततया तीव्रातुरस्य, वारुण्य इवाम्बायः, अपत्यम-
कोत्पन्नोजनम्, अपत्यदानेन हि गार्गिलाणो विनाशितो जयति,
इति गार्ग्यः ॥ १० ॥

ननु बधनबधकारकस्याविशेषेण मृदयापेक्षे सदा-
वर्य वा तस्मिन्पुत्राणम् देवकृप्यकृतिः स्या-
त्सदा का वातस्याशुशुभऽह-
आभागारी आरा-इणेण तीएण दोसवं होति ।
वत्पुत्रिज्जासम्भे वि, उउपरयो मुदपरिणामो ॥ ११ ॥

आक्राकारी आतोपदेशवर्त्त, यथोक्तजिनविष्णुमूल्यविधिधिधा-
योत्थः । किमत्याह-आराधनेन विष्णुमूल्यनियमनादिद्वारेण
आनयता, तस्या आक्रायाः, न नैव, दोषबाधविपाकदारुणदेव-
स्वपरिजोगर्षकनक्षत्रकृष्णयुक्तः, भवति जायते, वस्तुना
यथोक्तमृत्युप्राणविधानेन देवद्रव्यरक्षणकृत्स्व, विपद्यासः
स्वभावेविपरीत्यं, वस्तुविपरीतसत्स्मिन्नापि, देवद्रव्यस्य कार-
केण जन्मोऽपीत्यर्थः, आविषयांसि निर्दोष एवेत्यपिषाब्दायः ।
छुडक्यां निरतिशयज्ञानं, अनेन च वस्तुविपद्यासस्य बीजमुक्तं,
तत्सर्वं मोहछन्दवात् । अथ कथमसावाक्राकारी न दोषवानि-
त्याह-यतः शुद्धपरिणामो निरवघाप्यवसायः कर्ता । इति
गार्ग्यः ॥ ११ ॥

अथ कथं वस्तुविपद्यांसिऽप्याक्राकारिणः शुद्धपरि-
णामो जयतीत्यत आह-
आणपविचित्रो विष, सुको एसेण असह्य गियपा ।
तित्थमरे बहुमाणा, तदजावाओ यहायवो ॥ १२ ॥

आक्रामकृत्तित एवाऽऽतोपदेशपरतन्त्रप्रसक्तान्देव, शुद्धो वि-
शुक्तः, एव परिणामो विष्णुविषाक्तो वा, हेय इति योगः । न नैव,
काम्यथा अपरथा, आक्राया अपारतन्त्रप्रवृत्तेरित्यर्थः ।
नियमादवश्यतया, शुद्धो हेयो जयतीति प्रकृतमेव । अथ कुत
यत्तदपि ह्ययमित्याह-तीर्थकरे जिने बहुमानात्पञ्जपातात् आ-
क्रामकृत्तितः शुक्तः । तदजावालीयकरे बहुमानाभावात् अना-
क्रामकृत्तितः शुक्तः, यथाः समुक्तवर्थायः, ज्ञातव्यो हेय
इति संबन्धितमेव, इति गार्ग्यः ॥ १२ ॥

अथ किमसाक्रायाः प्राप्तायमुद्वृत्त्यते इत्याह-
समतिपरिचिं। सन्ना, आणावउक्त्तिं जवफला चेव ।
तित्थमरेसेण वि, ए तत्तओ सा तनुदेसा ॥ १३ ॥

स्वमतिप्रवृत्तिः आत्मवृत्तिर्विवा कष्टा, सर्वा समस्ता
कर्मस्तवभावस्तवविषया, आक्रावाक्रा आतोपदेशान्या,
इति हेतोः, जवफलोव संसारनिर्वाणनमेव, आक्राया एव
प्रबोच्यारहेषु प्रमाणाविति । ननु या तीर्थकरानुदेष्टवती

सा भवफला युक्ता, न त्वितरा, जिनपक्षपातस्य महाफलत्वा-
दित्याशङ्क्याह-तीर्थकरेदेशेनाऽपि जिनात्मनेनापि, आस्तां
ततोऽप्यत्र स्वमतिप्रवृत्तिमवफलैवेति प्रकृतम् । कुत एवम-यतो
न तत्त्वतो न परमार्थेन, सा तीर्थकरेदृष्टवती स्वमतिप्रवृत्तिः,
तस्मिन्स्तीर्थकरे उदेष्टः प्रीणयानं यस्यां सा तदुदेष्टा, य एव
आक्राया प्रवर्तते स एव हि जिनमुद्दिश्य प्रवर्तते इत्यभिधीयते,
मापर इति गार्ग्यः ॥ १३ ॥

आक्रोष्टवचनेन जिनमुद्दिश्य जिनभजनविष्णुत-
त्पुत्राऽऽदिप्रवृत्त्या बहुपुत्रलभ्यापासम्भयसाह-
मूढा अणादिमोहा, तदा तदा एत्य संपपेहेता ।
तं चेव य मर्षता, अवमर्षता ण याणंति ॥ १४ ॥

मूढा मूर्खाः, कुत इत्याह-अनादिमोहात् आदिर्हताज्ञानात्,
अनादिनां मोहो येषां ते तथा । तथा तथा तेन तेन प्रकारेणाऽऽ-
क्रोष्टकुतो विष्णुपुत्रादिकृष्णेन, यत्र तीर्थकरविषये, संप्रवचने-
ना व्याप्रियमाणाः, (तं चेव य सि) तमेव च तीर्थकर, मध्यमा-
नास्तत्पुत्रादिकृष्णत आराधयताऽऽपुत्रपाद्वन्तः, अवमन्यमा-
नास्तेव परिभवन्त आक्रोष्टवचनेन, न जानन्ति नावगच्छन्ति,
अनादिमोहमूढादिनि हृदयम् । इति गार्ग्यः ॥ १४ ॥

प्रस्तुतमंत्राधि निगमयसाह-

मोक्षसाधिणा तत्रो इह, आणाए चेव मव्वजत्तेण ।
सव्वत्थ वि जइएव्वं, संभे ति कयं पम्मेण ॥ १५ ॥

मोक्षार्थिना सािकामेन, (तत्रो चि) यतः स्वमतिप्रवृत्तिः
प्रवफला ततो हेतोः, इह प्रकमे, आर्थेयातोपदेशेनैव, सर्वधर्मे-
न सर्वद्वारेण, सर्वत्रापि समस्तेऽपि परलोकसाधनविधौ, आ-
स्तामेकत्र ; यतितव्यं बोधितव्यं, सम्यग भावबुद्ध्या, अतिशब्दः
परिसमाप्तो, कुतमस्य, प्रत्येक प्रवृत्तपन्नमनितेन ; इति
गार्ग्यः ॥ १५ ॥ पञ्चो ८ विव ।

जिनजनेन तद्विम्बं, कारयितव्यं तु तं बुद्धिमता ।
साधिष्ठानं धरे, तदजनेन वृद्धिमद्भवति ॥ १ ॥

जिनभवे जिनायनेन, तद्विम्बं जिनविम्बं, कारयितव्यं
कारणीयं, इतं तु श्रममेव, बुद्धिमता बुद्धिसंपन्नेन, किमिति
दुतं कारयितव्यमित्याह-इं यस्मात्साधिष्ठानं साधिष्ठानक-
मेव, जिनायनेनैव, तदजनेन प्रस्तुतं बुद्धिमद्भवति बुद्धिजज्ञ
भवति ॥ १ ॥

तद्विष्णुकारणविधिमाह-
जिनविष्णुकारणविधिः, काले पूजापुरस्सरं कर्तुः ।
विजवोचितमृत्युप्राण-मनयस्य शुभेन यावेन ॥ २ ॥

जिनविष्णुकारणविधिः, अतिधीयते इति चाप्यशेषः । काले
अवसरं, पूजापुरस्सरं आज्ञापत्रपुष्पफलपूजापूर्वकं, कर्तुः
शिष्टिनः विज्ञानिकस्य, विषयबोचनस्य मूल्यस्य अनवस्थापणं
समर्पणमनघस्याव्यवसमस्य, शुभेन प्रशस्तेन आचिन्तास्तःकर-
णेन ॥ २ ॥

अनघस्येत्युक्तं तद्व्यापारेकेणाह-
नार्पणमितरस्य तथा, युक्त्या वक्तव्यमेव मृदयमिति ।
काले च दानमुचितं, शुभभावेनैव विधिपूर्वम् ॥ ३ ॥

(मापणमित्यादि) इतरस्य स्त्रीमहापूतादिभ्यसनवतो, ना-
पणं तथा क्रियते यथा अन्नघस्य, युक्त्या लोकन्यायन, व-
त्तम्येष मूल्यामिति इति एवंस्वरूपं मूल्यामिदं वक्तव्यं, काले
च प्रस्तावे च ह्यनुमिति, मूल्यास्येति गम्यते । शुभभावेनैव न
अशुभभावेन, विधिपूर्वमितिपरिहारेण ॥ ३ ॥

सम्बलनं प्रति किमेषमुपदिश्यत इत्याह-

चित्तिनाशो नैवं, मायः संजायते द्वयोरपि हि ।

अस्मिन् व्यतिकर एष, प्रतिषिद्धो धर्मतत्त्वज्ञैः ॥ ४ ॥

चित्तिनाशः चित्तकालुष्यं, नैवम् उक्तनीत्या, मायां बाहुद्वे-
न, संजायते, द्वयोरपि हि कारयितृवैज्ञानिकयोः, अस्मद् प्रस्तुत,
व्यतिकरे संबन्धे, एष चित्तिनाशाद्विज्ञानेह; व्यतिकरो नि-
राकृतो, धर्मतत्त्वज्ञैर्धर्मस्वरूपविहितः ॥ ४ ॥

अस्मिन् व्यतिकर इत्युक्तं तमेवाध्याह-

एष द्वयोरपि महान्, विशिष्टकार्यमनाधिकत्वेन ।

सर्वत्रभिह कुक्षं, न मिथः सन्तः प्रशंसन्ति ॥ ५ ॥

(एष इत्यादि) एष बांगो, द्वयोरपि पूर्वोक्तयोर्महान् शुद्ध-
विशिष्टकार्यप्रसाधकत्वेन जिनविश्वनिवेदकत्वेन, इह संबन्धं,
शुद्धं वैकल्यं, न मिथः परस्परं, सन्तः सत्पुरुषाः, प्रशंसन्ति
स्तुवन्ति ॥ ५ ॥

जिनविश्वकारणे भावप्राधान्यमुपरीकृत्याऽऽह-

यावन्तः परिणोषाः, कारयितुस्त्वत्समुद्रवाः केचित् ।

तद्विभ्वकारणानी-ह तस्य तावन्ति तत्त्वेन ॥ ६ ॥

(यावन्त इत्यादि) यावन्तो व्यपरीक्षायाः, परिणोषाः प्रीति-
विशेषाः, कारयितुश्चिह्नतस्य, तस्य समुद्रवा विभ्वसमुद्रवाः,
केचित्केचित्, विच्छिन्नाऽऽप्यर्थैः, तद्विभ्वकारणानि जिनविश्व-
निर्धेनानीह प्रकमे, तस्य कारयितुः, तावन्ति तत्परिमाणाणि,
तत्त्वेन परमायनं ॥ ६ ॥

चित्तिनाशोऽत्र प्रतिषिद्ध इत्युक्तं, तमाधित्याह-

अप्रीतिरपि च तस्मिन्, जन्वति परमार्थनीतिनो ज्ञेया ।

सर्वापायनिमित्तं, शेषा पापा न कर्तव्या ॥ ७ ॥

(अप्रीतिरित्यादि) अप्रीतिरपि च चित्तिनाशरूपा, त-
स्मिन् विरूपिणि क्रियमाणा, अगवति जिते, परमार्थनीतिनः
परमायन्यथेन, कारयितुर्ज्ञेया सर्वापायनिमित्तं, हि यतः, स-
र्वेषामपायानां प्रत्यक्षायानां निमित्तमप्रीतिः, तस्मादेषा पापा-
ऽप्रीतिः, न कर्तव्या न विधेया ॥ ७ ॥

कथं पुनः तत्कारयितव्यमित्याह-

अधिकगुणस्यैर्नियमात्, कारयितव्यं स्वदैर्हिदैर्युक्तम् ।

न्यायजितविचेन तु, जिनविश्वं ज्ञापय्युक्तेन ॥ ८ ॥

(अधिकत्वादि) अधिकगुणस्यैरधिकगुणवर्त्मिभिः, प्राक्कनका-
लपङ्क्या, नियमाद् नियमेन, कारयितव्यं कारणीयं, स्वदैर्हिदैः
स्वमनोरथैः, शिल्पिगतेः, युक्तं सहितं, न्यायजितविचेन तु
न्यायोपासकविचेन तु करणयुतेन, जिनविश्वं जिनप्रतिमाकल्पं,
भावयुद्धेन भावेन सत्त्वःकरवत्कलेन युक्तं वन्यायाजित-
विचं तेन ॥ ८ ॥

स्वदैर्हिदैर्युक्तमित्युक्तं तद्विधौशुद्धाह-

अत्रावस्थानयमा-मिनो बुधैर्दैर्हिदाः समाख्याताः ।

३१७

बाह्याध्यायैषा य-सत्तकीदनकादि देयमिति ॥ ९ ॥

(अत्रेत्यादि) अत्र जिनविश्वकारणे, अवस्थात्रयगामिनो बाल-
कुमारपुत्रलक्षणापस्थात्रयगामिनो, बुधैर्विद्वद्भिर्दैर्हिदा मनो-
रथाः, समाख्याताः कायिताः, बाह्याध्यायैषा य-विश्वे मवाक्षे-
ताः शिष्टिर्वाचसमताः, यद्यक्षापु वनेनैत तत्सम्पत्त्वैस्तबाह्य-
वस्थात्रयमनोरथसंपत्तये, कीदृशकादि कीदृशकं विस्मयकादि
भोगोपकारजजातं, देयमुपहृकीनीयम्, इति एवंप्रकारम् । इदमुक्तं
भवति-शिल्पी बाह्यो युवा मध्यमवया वा प्रतिमानिर्माणव्या-
म्रियतं, तस्य तद्वत्तत्वात्रयमनादृत्य प्रतिमागतावस्थात्रयवर्ति-
नक्षेप्ता ये दैर्हिदाः समुत्पद्यन्ते, तत्परिपूर्णां यतितव्यम् ॥ ९ ॥

भावयुद्धेनेत्युक्तं, तदुपदर्शनायाऽऽह-

यद्यस्य सत्कमनुवित-विह विषे तस्य तज्जिह पुष्यम् ।

भवतु गुञ्जाशयकरणा-दित्येतज्जावयुद्धं स्यात् ॥ १० ॥

यत् स्वकेपेण यन्मात्रं, यस्य सत्कं यस्य क्षमंविष, चित्तमिति
गम्यते, अनुवितमयोयम्, इह विषे महीय कश्चिदनुम-
विद्धं, तस्य पुरुषस्य, तस्माज्जातं तज्जम्, इह विश्वकरये, पुष्यं
पुण्यकर्म, भवतु भवतु, गुञ्जाशयकरणात् युजपरिणामकरणा-
त्, इत्येवमुक्तनीत्या, यतः न्यायार्जितं चित्तं पुण्यं भावयुद्धं,
स्यात् । परकीयचित्तन स्वचित्तानुप्रविष्टन पुण्यकारणानजि-
लापाङ्गावन्ताःकारणेन युद्धं भवत् ॥ १० ॥

जिनविश्वकारणविधिरभिधीयत इत्युक्तं, तत्रमेव वि-
शेषमाह-

मन्त्रन्यासश्च तथा, प्रणवनमःपूर्वकं च तज्जाम् ।

मन्त्रः परमो ज्ञेयो, मननत्राणे ह्यतो नियमात् ॥ ११ ॥

मन्त्रन्यासश्च तथा जिनविश्वे कारयितव्यतयाऽजिमेते मन्त्र-
स्य म्यासो विधेयः । कः पुनः स्वकेपेण मन्त्र इत्याह-प्रणवनमः-
पूर्वकं च तज्जाम् । मन्त्रः परमो ह्येवं प्रणव ओङ्कारो, नमःशब्दश्च,
तौ पूर्वावादी यस्य तत्प्रणवनमःपूर्वकं, तस्य विचक्षितस्य मन्त्र-
पत्रादेर्नाम तज्जाम्, मन्त्रः, परमः प्रधानो, ज्ञेयो वेदितव्यः । किमि-
त्याह-मननत्राणे ह्यतो नियमात् हिर्बस्मादतः प्रणवनमःपूर्व-
काध्यामः खकारात् शानरुको नियमाद्भवत इति कृत्वा मन्त्र
इत्येतं तन्मात्रैवेति ॥ ११ ॥

ननु च रत्नकनकादिभिः सुवपमहाविश्वकरयैर्विशिष्टं कस्त-
माहंस्वव्यतिरिणांमविशेषादित्याहवाऽऽह-

विश्वं महत्स्वरूपं, कनकादिमयं च यः खलु विशेषः ।

नास्मात्फलं विशिष्टं, भवति तु तदिहाशयविशेषात् ॥ १२ ॥

विश्वं प्रतिमाकल्पं, महत्प्रमाणतः, सुखं विशिष्टाङ्गावयवसंज्ञि-
वशौनर्यं, कनकादिमयं च चतुर्वर्णरत्नादिमयं च, यः खलु
विशेषो बाह्यवस्तुगतः, नास्मात्फलं विशिष्टमस्माद्वै विशेषात्
कस्तविशेषो न कस्तमधिकं, नैतद्विनाभावि कस्तमित्यर्थः । भ-
वति तु जवस्थेव, तद्विशिष्टं कस्तम्, इह प्रकमे, आशयविशेषात्
यत्र भाषोऽधिकस्तत्र फलमप्यधिकमिति इदमयम् ॥ १२ ॥

आशयविशेषात् विशिष्टं फलमित्युक्तं, स एव आशयविशे-
षो बाह्यः प्रशस्तो भवति तादृक्कमाह-

आगमगतनः सततं, तद्वन्नक्त्यादिशिक्षनंविदः ।

वेष्टार्पा तत्स्मृतिमान्, कस्तः तत्स्वाशयविशेषः ॥ १३ ॥

(आगमत्यादि) आगमतन्त्र आगमपरतन्त्र आगमानु-
सारी, सततमन्त्रचरन्, स आगमो विधाने येषां ते तद्वन्तस्तपुः,
भक्त्यादीनि भक्ति-बहुमानविनयपूजनादीनि यावि लिङ्गानि तैः
संस्तव्ये निमित्तानि, तद्वन्त्रकन्यादि-लिङ्गमसिद्धः, चेष्टायां व्या-
पारकरणे, तत्त्वस्थितिमाणागमस्मृतियुक्तः, शास्त्र-सङ्ग-प्र-
शस्तो ज्ञवत्याध्यायबोधः परिणामजः ॥ १३ ॥

एवमाशयविशेषमभिधाय तेन विभ्यकरणं समर्थयन्नाह-

एवंविधेन यद् वि-स्वकारणं तद्वन्ति समर्थयिदः ।

लोकोत्तरमन्यदतो, लौकिकमज्युदयसारं च ॥ १४ ॥

(एवमित्यादि) एवंविधेनाऽऽशयेन यद् विस्वकारणं पूर्वोक्त-तद-
वन्ति प्रतिपाद्यन्ति, समर्थयिदः शोकाश्च, लोकोत्तरमागमि-
कमन्यदतो लौकिकमतोऽस्मादाशयविशेषसमन्वितात् जिनिवि-
स्वकारणाद्, अन्यद् लौकिकं वसैते, अज्युदयसारं च तज्ज-
वन्ति ॥ १४ ॥

लौकिकमज्युदयसारमित्युक्तं, लोकान्तरं तु कीदृमित्याह-

ल्लोकोत्तरं तु निर्वा-णसाधकं परमफलाभिप्रायम् ।

अज्युदयाऽपि हि परमो, भवति त्वत्रानुपपन्नः ॥ १५ ॥

ल्लोकोत्तरं तु पुनर्निर्वाणसाधकं शोकाधकं, परमफलाभिहा-
स्य प्रकृतप्रसन्नमङ्गलान्ताऽज्युदयाऽपि हि स्वर्गादिः, परमः प्र-
धानो भवति त्वत्रानुपपन्नं ज्ञवत्येवाव प्रसङ्गन, न मुख्य-
कृत्या ॥ १५ ॥

प्रधानमनुषङ्गिकप्रतिपत्त्यर्थं दृष्टान्तमाह-

कृषिकरण इव पलालं, नियमादत्रानुपपत्तिर्नाऽज्युदयः ।

फलमिह धान्यावाप्तिः, परमं निर्वाणमिव विस्त्रात् ॥ १६ ॥

कृषिकरण इव, पलालं प्रतीतं, नियमादत्र जिनविस्वकारणे, आ-
नुषङ्गिकोऽज्युदयः स्वर्गादिः फलमिह दृष्टान्ते, धान्यावाप्तिः
सक्यतामः, परमं निर्वाणमिव विस्त्रात् धान्यनिर्वाणावाप्त्याः
साम्यं दर्शयति । यो ७ विषयः ।

जिनविस्वस्य तत्त्वशिष्टलक्षणलक्षणस्य प्रसादनीयस्य व-
क्ष्येच्छनीशास्त्रजन्यच्छास्त्रस्य कान्तिगुणकैतनविभक्त्युपपत्ति-
व्यवस्थानोपपत्त्यादिभिः सारक्यैर्विधाप्यम् । यदाह-

“ सन्मुक्तिकाऽमलशिलानलक-यद्वा-

लौघरत्नमणिचमूनावाह विषयम् ।

कुर्वन्ति जैनमिदं यं स्वधनानुरूपं,

ते प्राप्नुवन्ति तत्तत्पुं महासुखानि ॥ १ ॥ ”

तथा-

“ पासाईश्चा पडिमा, लफजगुल्ला समतलंकरणा ।

जह पदहापर मणं, तह पिण्डरमा विभाणादि ॥ १ ॥ ७०१ अर्थः ।

प्रतिमाश्च वास्तुशास्त्रोक्तविधिनिष्पन्नाः सुलक्षणं अत्राप्य-
ज्युदयगुणहेतवः । यतः-

“ आन्यायकन्यनिष्पन्ना, पदवास्तुद्वयोश्च ।

हीनाधिकारान्ता प्रतिमा, स्वपरोक्षतिलाशिनी ॥ १ ॥

मुहन्तकनयनमाही-कडिभंगे सुलनाययं बयह ।

आहरणवर्धपरिगर-विधाडहमंभं पूरजा ॥ २ ॥

वरिसलवाओ उहं, अं विवं उत्तमविं मंगविशं ।

विमलंग वि पूरजा, तं विवं निहलं न अओ ॥ ३ ॥

विषपरिवारमज्जे, सेलस्स य वल्लसकरं न सुहं ।

समभंशुल्लस्यमाणं, न सुंदरं होह कइया वि ॥ ४ ॥

इहंमुखास्पाडिमा, इकारस आब मेहं पूरजा ।

उहं पासाए पुणो, इअ जणभं पुणसूरीहिं ॥ ५ ॥

निरयावल्लस्यमाणं, सेवोवल्लसकइहोहाणं ।

परिवारमाणराहिं, घरमि नो पूअए विवं ॥ ६ ॥

मिहपदिमाणं पुराओ, वलिपित्ताओ न चेंव कायपेओ ।

निवं न्हवय तिसेणं, मज्जणयं भाओ कुजा ॥ ७ ॥

प्रतिमा मुख्यवृत्त्या सपरिकराः सतिलकाद्याभरणान्तरा-
वित्तव्याः, विशिष्य च मूलनायकः, तथैव विशेषशोभाजन-
विशेषपुष्पाद्यनुबन्धपुष्पाद्यादिसंभवात् । उक्तं च “ पासाईश्चा
पडिमा ” इत्यादि द्वारम् । अथैवनिष्पन्नस्य विस्वस्य सद्यः प्र-
तिष्ठा विधाप्या । यदुक्तं योऽरुक्ते-“ निष्पन्नस्यैवं श्रुतः, जिनवि-
स्वस्यादिता प्रतिष्ठा तु । दशदिवसाभ्यन्तरतः, सा च विविधा
समासेन ॥ १ ॥ ” इत्यादि । वृद्धज्ञायेधे-“ वत्तपइह पमा,
चित्तपइहा महापइहा य । एवञ्च उदीससत्तारि-सयाण
सा होह सण्णकमसो ॥ १ ॥ ” प्रतिष्ठाविधिश्च सर्वोद्दि-
ष्टतनुपकरणम् । ज्ञानानास्थानार्थं सङ्गुपार्थाकारणमिदं प्रवेश-
महादित्त्वभावानकरणं मानवजनप्रदानादि सर्वोद्दिष्टेन स-
प्रकारेण वान्द्रोक्तकारणमारिनिषाणाऽपरितन्त्रस्मृतिनर-
सुधधारभन्कारणसकौनसङ्गं । तथाभित्वाद्गतोत्सवाचारणा-
दिरष्टादस्नात्रकारणादिश्च प्रतिष्ठाफलप्राप्त्यर्थः । यो २ विषयः ।

(२६) अथ तत्प्रतिष्ठाविधिमभिधानुमाह-

णिष्पण्णस्म य सम्पं, तस्म पइहाणे विह्दी एस ।

सुटनोएण पवेमो, आयतणे णाणउवणा य ॥ १६ ॥

निष्पन्नस्य च सिद्धस्य पुनः, सम्पद्य यथावत्, इदं एव प्रतिष्ठापन
इत्यनेन, निष्पन्नस्यन्येन वा संवध्यते । तस्य जिनः वत्तस्य,
अतः प्रतिष्ठापने संस्थापने, विधिविधानम्, एव यद्यमाणः । तत्र-
वाह-शुभयोगेन साधकच-जनसङ्घादिसंबन्धेन प्रशस्तमनःप्रभु-
तिव्यापारेण वा, प्रवेशः प्रवेशनं, विम्बस्य कसंय हिं दयः ।
आयनने भवेन, स्थानस्थापना च उचितस्थानस्यास्य, वि-
म्बस्यैव । इति गाथायः ॥ १६ ॥

तथा-

तेणेव खेत्तमुदी, हत्थसयादिविमया पिओगेण ।

कायवो सकारो, य गंधपुष्पादिप्रादि तहिं ॥ १७ ॥

तेनेव श्रुतयोगेन, क्षेत्रशुक्तिर्युगिभोगेन, हस्तशान्तिविषयो
गोचरो यस्याः मुद्राः सा हस्तशान्तिविषया, प्रादिशब्दाद् बहु-
तरविषया, अलपरविषया वा । इयं च लम्पनेना द्रष्टव्या, शो-
धनीयं च तत्रादिधर्मासामुद्रादिद्रव्यमिति । नियोगेनावश्यं-
तया, कायेति मयम् । तथा कनेयो विषेयः, सत्कारश्च गन्ध-
पुष्पादिभिः प्रतीतः, प्रादिशब्दाद् धूपादिद्रव्यः । तस्मिन् जिनभ-
वने, प्रतिष्ठावसरे च, इति गाथायः ॥ १७ ॥

दिमि देवयाण पुआ, सत्थेमि तह य भोगपालाणं ।

आमरणकयेणऽणं, मठेवमि चेव देवाणं ॥ १८ ॥

दिष्टेवनाऽऽदीनामिन्द्रादीनाम्, पुजाऽर्चनं, सर्वेषां समस्तानाम्,
तथा चेति समुच्चयः, लोकालानां सोमययल्लक्षणं, एक-

संविधानां पूर्वादिदिक्षु क्रमेण व्यवस्थितानां, क्रमेणैव तु कञ्च-
एकपाशगृहादस्तामसि, अथसरगम्मेण समवसरगन्धायैव
द्वितीयमरुचयभितेन, अन्येऽपरे मूर्यः, सर्वेषां चैव सम-
स्ताममेव, देवानां दुराणाम्, पूजा कार्यस्याहुतिरिति शेषः ।
इति गायार्थः ॥ १८ ॥

अथ किमेषामसंयतानां पूजादि कियत् इत्याह—
जगद्विषयविषयाणां, सर्वेषां चैव अनुदयहेतुः ।

ता वस्तु पञ्चाप, तेषां पूजादि अत्रिरुद्धं ॥ १९ ॥

यद्यस्मादधिकृतविम्वस्वामी, जिनपतिरित्यर्थः । सर्वेषामेव
समस्तानामपीन्द्रादिदेवानाम्, अमृत्युवहेतुः कल्याणनिमित्त-
म्, तत्तस्मात्, तस्याधिकृतविम्वस्वामिनः, प्रतिष्ठायाय, तेषां
दिकृदेवतादीनाम्, पूजादि पूजासत्कारप्रभृति कियमाणम्,
अत्रिरुद्धं संगतमेव, इति गायार्थः ॥ १९ ॥

साहस्रिया य एष, महिषिया सम्पदिष्टिणो जेण ।

एषो चिचय ठाचियं स्सु, एतेमि एत्थ पूजादी ॥ २० ॥

माधोमैः समानधार्मिकाः, आर्हतत्वात्तथायः । एते दिग्देव-
तादयः, तथा महर्हिकाः महेश्वराः, तथा मिथ्यादृष्टोऽपि साध-
मिका कृपतां भवन्तीत्याह-सम्पद्वृष्टयः सम्पद्वृष्टयधराः, येन
कारणेन, (एषो चिचय सि) अत एव कारणत्रयादेव, उचितं खलु
सङ्क्रमभेते, तेषां दिग्देवतादीनाम्, अथ प्रतिष्ठाज्वलरे,
पूजादि पूजासत्कारप्रभृति । इति गायार्थः ॥ २० ॥

तचो मुहुजोएणं, सहायो मंगलेहिं ठपया उ ।

आहिवासणमुविण्णं, गणोदगमादिणा एत्थ ॥ २१ ॥

ततो दिग्देवताऽऽदिपूजानन्तरम्, शुभयोगेन प्रशस्तचन्द्रनक्ष-
त्राणदिसंयोगेन, स्वस्थानेऽविवाससोचितेदेष्टे, मङ्गलेनैव वि-
शेषे.. जन्मनादिभिर्वा । स्थापना तु न्यासस्य, विम्वस्य विधेयति
गद्यम् । नतस्मान्निवासनमविवासनं वा, शुचिविशेषापादनेन
विम्वप्रतिष्ठायत्यनाकारणं प्रतिष्ठाकल्पप्रसिद्धम्, उचितेन
योगेन, गणोदकादिना मन्त्रचक्राग्निसंयोजनप्रभृतिना, आ-
दिशब्दात्कथायसुक्तिकाऽऽदिपरिग्रहः, अथ प्रतिष्ठायाय । इति
गायार्थः ॥ २१ ॥

तथा-

चचारि पुण्णकजसा, पहाणमुहाविचितकुमुमजुवा ।

मुहपुण्णचचचउतं-तुगोत्थया हाति पासेसु ॥ २२ ॥

चत्वारश्चतुःसंख्याः, पूर्णकजसा षडाज्जपरिपूर्णा भजणदाह,
प्रधानमुद्रया कप्यसुवर्णरत्नस्वकषया विविचकुसुमेभ्यः नाना-
विधपुष्पैर्युता युक्ता ये ते तथा । शुभपूर्णेचचवस्तुस्तनुकावस्तु-
ताः, पूर्णे मृदुकुट्टिकापूरितं, यच्च तर्ङ्गः, तस्य संबन्धि य-
च्चतुस्तनुकं तन्तुकवतुष्टं नमया । शुभं च तत्रिरचं पूर्ण-
चक्रवस्तुस्तनुकं चेति समस्तः, तेषां वस्तुना आभूषादिनाः कवच-
होमेषु ये ते तथा, भवन्ति, विधेया इति शेषः । पाणेषु चत-
स्रसु दिक्षु, पुरस्तादप्रतिष्ठाग्वप्रतिमायाः, इति गायार्थः ॥ २२ ॥

किं चाप्यह-

मंगलदीवा य तहा, षण्णसुपुष्पा सुभिकुसुमजला य ।

जववारयवक्षयम-त्थिगादि सण्णं महारम्भं ॥ २३ ॥

मङ्गलदीवा माङ्गल्यप्रदीपाः, चः समुच्चयार्थः, तथेति तैव प्र-
कारेण, चतसृद्विधैः पुनश्च समन्विता ज्ञवन्ति, तत्र तथा शुभाः
प्रशस्ता इहैव इक्षुपट्टिकाद्वानि, भूध्यायि च जहद्विषयाका-
दीनि, येषु द्विषेयं ते तथा । चः समुच्चयः । अथवा-स्वतन्त्रा-
शेषेव शुभेषुभूध्यायि च भवन्ति । “सुमेकसुक्कच ति” पाठा-
न्तरम् । तत्र शुभा इहैव वृक्षाश्च कल्पवृक्षाश्च । तथा वधवारकाः
शरावादिरोपितयथाङ्कुराः, वर्णकान्धनं श्रीकाद्वानि, स्वस्ति-
कः प्रसिद्ध एव, चर्मकस्य वा स्वस्तिकया वर्णकस्वस्तिकारणे
आदिर्यस्य नन्दाचर्यादिवस्तुज्ञातस्य तथा । सर्वे समस्तम्,
महारम्भमतिरमणीयं, प्रवर्ति, तत्र विधेयमित्यन्वयः । इति गा-
यार्थः ॥ २३ ॥

मंगलपनिसरणार्हं, विचारं रिखिदिखिजुवाहं ।

पदमधिपहम्भि चण्डण-बिलेवणं चैव गंधं ॥ २४ ॥

मङ्गलप्रतिसरणानि मङ्गलकङ्कणानि, विचाराणि विचित्राणि,
श्रुतिवृत्तिपुकाणि अत्रिदृष्टान्निधानीषधीसनाधानि, प्रथम-
दिवसे आद्यादिने, अधिवासमादिने इत्यर्थः । चन्दनविलेपन-
मेव च मङ्गलजानुलेपनमेव च, गन्धाद्यं कर्पूरकस्तूरिकादिग-
न्धैः पूर्णं विधेयम्, इति गायार्थः ॥ २४ ॥

चउणारीओमिण्णं, थियंथा अरिहासु ग्थिथि उ विरोहं ।

थेवत्थं च इमासिं, जं पवरं तं इहं सेयं ॥ २५ ॥

चतुःसंख्या नाथैः स्त्रियश्चतुर्गुणैस्तानिभङ्गद्वयाभिः, (ओ-
मिण्णं ति) अवमानं प्रोक्ष्य लोकशास्त्रासिद्धं, चतुर्गुणै-
रमानं जवति तत्र कष्टंभ्यः । नियमाव्यवस्थया, अधिकाङ्कत-
वत्-सुख्योर्मोक्षतरासु, नास्ति तु न भवत्येव, विरोधः शास्त्राच्च,
नेपथ्यं च वेद्यः, आसामवमानकारिणीनां मारीणां, यत्रपरं
यत्राचानं प्रशस्तं च, तदिहचमानप्रस्तावे, अयः कल्याणज-
नं समाधयणीयं च, इति गायार्थः ॥ २५ ॥

ननु प्रवरनेपथ्यस्य रागहेतुत्वात्कथं श्रेयस्त्वमित्याह-

जं एयवइषेरं, सरीरसत्कारसंगं चार ।

किरइ तयं असेसं, पुण्णमिणं मुणेपणं ॥ २६ ॥

वत्प्रवरनेपथ्यादि, एतद्व्यतिकरेण जिनविम्वप्रतिष्ठासंयोगेन,
शरीरसत्कारसंगतं देहज्जातुयं, चारं शोभनम्, किंचत वि-
धीयते, धार्मिकजनेन । तत्तद्वशेषं स्वयं, पुण्यनिमित्तं शु-
भकर्मनिबन्धनम्, (मुणेपणं ति) । हेयं, सपक्कातकल्पवा-
त्कल्पिणामस्त्येत्यर्थः । श्रेय एव तासां नेपथ्यविशेषः, इति
गायार्थः ॥ २६ ॥

अथ कुतस्तनुययनिमित्तमित्याह-

तित्थगरे बहुमाया, आण्णाआराहणा कुसजजोगा ।

अणुवैममुक्किजावा, रागादीणां अभावाय ॥ २७ ॥

तीर्थगरे जिते, बहुमानात् पक्कायात्, तथा आह्नाऽऽराधनादा-
तोपदेशानुपालानात्, कुशजयोगात् प्रशस्तभ्यापारात् शास्त्रो-
क्तत्वेन । अणुवैममुक्किजावात् सातत्येन कर्मकृत्योपशमनात्मना
निमित्तस्वसंज्ञायात्, रागादीनां रागद्वेषप्रभृतीनाम्, अज्ञायात्
अविद्यमानत्वात्, रागाऽऽद्यभावश्चाङ्गापरतन्त्राच्चेत्यर्थः । च-
शब्दः समुच्चयः, पुरार्थनिमित्तं प्रवरनेपथ्यादि विज्ञेयमिति प्रक-
तम् ; इति गायार्थः ॥ २७ ॥

पेडहाकिमेवाधामलफमहा-

दिक्लियजिणोमिण्णओ, दाणाओ सत्तिओ वहेयम्मि ।
वेहव्वं दारिदं, च होंति ए कपाति नारीणं ॥ ३८ ॥

हीकितजिनाचमानतोऽधिवासितजिनमोक्षणकाद् लोकप्रसि-
धत्वा, तथा दानाद्विषयवितरणत्वा, शक्तः शक्तिमाश्रित्य,
यथाशक्तीत्यर्थः । तथा तेन प्रकारेण मोक्षणकोद्देशकणेन,
पतस्मिन् जगति विषयभूते, वैषम्यं स्तुतमनुक्तम्, अति-
श्रुतं च दीर्घतयं च, अचलं जायते, न कदाचिच्च जातुचिद,
नारीणां स्त्रीणां मोक्षणककारिणीनाम्, इति गाथायः ॥ ३८ ॥

अधिवासनगतं विषयतरमाह-

उकोसिया य पूजा, पहाणद्ववेहिं एत्थ कायणा ।

ओसहिफलवत्थमुब-समुत्तरयणाएहिं च ॥ ३९ ॥

उत्कर्षिका उत्कर्षवती, अशब्दः पुनरर्थः, पूजा पूजनमद्वै-
षम्यम् । प्रधानद्रव्यैः प्रवरपूजाविषयमागुरुपरपूजादिभिः,
अत्राधिवासनावसरे, कर्तव्या विधेया, ओषधिफलवत्समु-
बन्धमुत्कारजादिकैश्च प्रतीतिरैव, नवरमोचय्यो ब्रह्मादयः, फ-
लानि नाभिकरदादिमादिनि । इति गाथायः ॥ ३९ ॥

चित्रवलिचित्रगणैः-हिं चित्रकुसुमेहिं चित्रवासोहिं ।

चिरोहिं विरोहिं, भावेहिं विहवसारेण ॥ ३० ॥

चित्रवलिचित्रगणैः, पूजां कर्तव्यति प्रकृतम् । तत्र चित्रा
मानाविद्या बन्ध उग्रहारा गन्धस्वप्न कौटुम्बिकादयः ।
चित्रकुसुमैर्विचित्रपुष्पैः, चित्रासैः सुगन्धिवस्तुष्वुपैक्यै-
स्त्वन्तरवासकास्त्वमायैः, चित्रैर्विधिभिः, (विरोहिं हि)
व्युद्दे रचनाविशेषैः, प्रावेच्च रचनागतैः प्रकीर्तितप्रमुदितलि-
ङ्गिनादिभिर्मन्त्रकारिण्यैः, चित्रवसारेण चित्रत्युत्कर्षणं, इति
गाथायः ॥ ३० ॥

अथ कस्मादेवमत्यादयः पूजावां विधीयतः त्याह-

एयमिह मूलमंगल, एत्तो विय उत्तरा वि सक्कारा ।

ता एयम्मि पयत्तो, कायव्त्तो बुक्किपेतहिं ॥ ३१ ॥

एतदुत्तरपूजादिकम्, इह जिनविषयविषये, मूलमङ्गल-
मादिकव्याणम्, ततः किमित्याह-(एत्तो विय चि) इत एव
मूलमङ्गलात्, उत्तरेऽप्युत्तरकालमाविनोऽपि सत्कारा अधि-
कृतमिहपूजाविशेषा भवन्ति, निमित्तचतुत्वात् मूलमङ्गलस्य ।
'ता' इति । यस्मादेवं तत्तस्माद्, एतस्मिन् मूलमङ्गल उत्त-
रोत्तरसत्कारदेवौ, प्रयत्न उद्यमः, कर्तव्यो विधेयः, बुद्धि-
मद्भिर्धर्मिभिः, इति गाथायः ॥ ३१ ॥

पूजाद्यनन्तरं यत्कर्तव्यं तदाह-

चितिवंदनद्युतिवुद्धिं, वसम्मो साहु सासनसुराए ।

थय सण पूय कासे, उवथा मंगलगपुत्ता उ ॥ ३२ ॥

वैषम्यवन्ता प्रतीता कर्तव्या, स्तुतिबुक्तिः प्रवर्धमानस्तुति-
पाठका विधेया, उत्सर्गः कायात्सर्गो विधेयः, साधु
यथा प्रवर्ति, अस्मद्वत्तत्पश्यर्थः । कस्या आराधनायेत्याह-
शासनसुरायाः प्रवर्धनदेवतायाः, स्ववस्वरणं चतुर्विधास्तित्त-
वाहुविषयं, कायवर्धनं कार्यम् । प्रयत्ना-चतुर्विधानिस्त्वयः
पठनीयः, स्मरणं वेदमूर्तिदीनानिमित्तं । नतः पूजा पूजनं विधे-
या, जिनविषयस्य, प्रतिष्ठाकारकस्य वा । स्ववस्वरणपूजापद-

योश्चातुस्वाराधरणं, ह्रस्वता च प्राकृतत्वादिति । ततः कालो
लभस्याभिमतानो, स्थापना प्रतिष्ठा जिनविषयस्य, मङ्गल-
पूर्वा तु पञ्चनमस्कारपूर्ववत्, मङ्गलान्तरपूर्ववत् वा कथंभ्या, इति
गाथायः ॥ ३२ ॥

पूया वंदनमुत्स-मगारणा जावयेज्जकरणं च ।

सिक्कावज्जदीवसमु-द्वयमंगलार्णं च पात्तो उ ॥ ३३ ॥

ततः पूजा पुण्यादिभिरर्चनं प्रतिष्ठितविषयस्य विधेया, ततो व-
न्दनं वैषम्यवन्दनं विधेयम्, तत उत्सर्गः कायात्सर्गो निकपस-
र्गनिमित्तं विधेयः, प्रतिष्ठा देवताया इत्यर्थः । ततः पारणा
परिसमाप्तिः तस्यैव विधेया । आवर्त्यैकरणं च चित्त-
विरतासंपादनस्य, भावेन वा आशीर्षेचनहेतुर्नूतनं प्रतिष्ठास्यै-
करणं च विधेयम् । अत्र एवाह-सिक्कावज्जदीवसमुद्वयमङ्गलार्णं च
सिक्कापुष्पमोपेतमङ्गलगाथानां वक्ष्यमाणकृपाणां, पात्तोऽनि-
धानं विधेयः, तुदाद्यो गाथापूरणार्थः, इति गाथायः ॥ ३३ ॥

सिक्कादिमङ्गलान्येवाह-

जह सिक्काण पतिट्ठा, तिलोगज्जुमाणिम्मि सिद्धिपदे ।

आचंदसूरियं तह, होउ इमा सुप्पट्ठि चि ॥ ३४ ॥

यथा यज्ञत, सिद्धानां निर्वृत्तानां, प्रतिष्ठा भवस्थानस्य, तिलो-
कचूडामणौ तिलवर्णशिरोरत्नकल्पे, सिद्धिपदे निर्वाणकल्प आ-
रूपदे, भावमूर्त्यै चन्द्रसूर्यौ यावत्, तथा तत्, भवतु अस्तु,
इयमधिकृता, सुप्रतिष्ठा शोभनावस्थानस्य, इतिशब्दः परिस-
माप्तिः, इति गाथायः ॥ ३४ ॥

शेषा मङ्गलगथा अतिदेयत आह-

एवं अचज्ञादीमु वि, मेरुप्रमुदसु होति वत्तव्वं ।

एते मंगलसदा, तम्मि सुनिर्वंधणा दिट्ठा ॥ ३५ ॥

एवमेवनेव सिद्धमङ्गलान्येव, अचज्ञादिस्वपि अचलज्ञोप-
समुत्सृज्य, न केवलं सिद्धिपय एव । किंभूतवत्तज्ञादिषु,
मेरुप्रमुदेषु मेरुजम्बूद्वीपलवणोदधिप्रजृतिषु, भवति जायते,
वक्ष्यं जननीयं, तथार्थवधगाथाभिधानद्वारेण । तथाहि-

“ जह मेरुस्त पट्ठा, जम्बूद्वीवस्त मङ्गलपारम्मि ।

आचंदसूरियं तह, होउ इमा सुप्पट्ठि चि ॥ १ ॥

जम्बूद्वीपसट्ठा, जह संसयदीवमङ्गलपारम्मि ।

आचंदसूरियं तह, होउ इमा सुप्पट्ठि चि ॥ २ ॥

जह लवणस्त पट्ठा, लवणसमुदाह मङ्गलपारम्मि ।

आचंदसूरियं तह, होउ इमा सुप्पट्ठि चि ॥ ३ ॥ ”

एवमन्या अपि मङ्गलगथा न विकृता इति । अथ कस्मादेताः
पश्यन्ते इत्यत्र कारणमाह-एते अनन्तरोक्ताः सिद्धाद्वया, मङ्गल-
शब्दाः मङ्गलव्यञ्जनव्यं, तस्मिन् जिनमतिष्ठावसरे, भुवनविषय-
नाः शुभदेवताः, इहा निर्वाताः समर्थेः, इति गाथायः ॥ ३५ ॥

भुवनविषयत्वमवैतथो समर्थेयआह-

सोउं मंगलमई, सउणम्मि जहा उ इट्ठसिद्धि चि ।

एत्थं पि तथा मम्मं, विसेया बुक्किमैतेहिं ॥ ३६ ॥

भूया आकर्ष्य, मङ्गलमित्येवंपो मङ्गलनूतो वा विजयसिद्धा-
दिशब्दो मङ्गलशब्दस्तम्, शुक्ले शुक्लविषये, यथा तु यज्ञदे-
व, इहसिद्धिर्भिमनार्थोनिष्पत्तिः, भवतीति गम्यम्, इत्यं तह,

ज्ञात इति शेषः । अत्रापि प्रतिष्ठायां अपि, न केवलं शुक्लवि-
षय एव, तथा तद्विद्वत्सिद्धिः, सम्प्रत्ययावत्, विज्ञेया ज्ञात-
व्या, शुक्लिज्जिनिमित्तमिन्द्रः, इति गार्ग्यार्थः ॥ ३६ ॥

इहाऽऽचार्योत्तरमन्त्राह—

अग्रे च पुष्पकलसा—दिवाणे तद्विद्यमन्त्रादीनि ।

जैपंतऽप्ये सत्त्व—त्यं जावतो जिनवरा चैव ॥ ३७ ॥

अयं त्वपरं पुनः सूर्यः, पुष्पकलादिस्थापने पूर्णकलशमङ्गल-
दीपानां न्यासे, उद्दिष्टमङ्गलादीनि समुद्रज्वलनमङ्गलप्रभृतीनि,
अह्नयन्ति मण्डित, पठनीयतयेति । अयं उपरं पुनः सर्वत्र सर्वप्रयो-
जनेषु प्रतिष्ठापनेषु, जावतः परमार्थतः, मङ्गलमिति गम्यस्व ।
जिनवरा एव जिनवरा एव, न मङ्गलान्तरमतस्तन्नामैव सर्वत्र
प्रहीतव्यम् । इति गार्ग्यार्थः ॥ ३८ ॥

प्रतिष्ठाऽनन्तरं यद्विधेयं तदाह—

सर्वादि संवपूजा, विसत्पूजा नहुगुणा एसा ।

जं एतं सुप्र भण्णिओ, तित्थयराऽगंतरो संघो ॥ ३९ ॥

शक्या यथाशक्तीत्यर्थः, सत्पूजा चतुर्वर्णाभिभयसत्त्वा-
व्यवर्तनं, विधेया, यस्मादिशेषपूजातां धर्माचार्यादितद्विशेषा-
भावाः सकाशात्, नहुगुणा महाफलत्वेत्यर्थः । एसा सत्पूजा, यत-
दपि कुत इत्याह—यद्यस्मात्, यथोक्तं सत्त्वाः भूते सिद्धान्ते, भणि-
तोऽभिहितः, ताथैकदेशोऽनन्तरं द्वितीयस्यावधर्त्ता तीर्थकरा-
नन्तरः, पुनर्यथेति शेषः । अथवा—अभिधर्मावगमनन्तरं विशेषो
यस्य सोऽनन्तरः, तीर्थकराणां गमनस्तस्मात् तीर्थकरतुल्य इत्यर्थः । ते-
षामपि तस्य पुन्यत्वात् । अथवा—तीर्थकरोऽनन्तरं यस्मात्स
तथा, सत्पूजा पूर्वकं हि तीर्थकरत्वं ताथैकरत्वं । सत्त्वं इति संब-
न्धितमेव, इति गार्ग्यार्थः ॥ ३९ ॥

अमुमेवायं समर्थयावह—

गुणसमुदायो संघो, पययण तित्थं ति होंति एगद्धा ।

तित्थयरो वि य एणं, एमए गुरुभावतो चैव ॥ ४० ॥

गुणसमुदायोऽनेकप्राणित्यहाभाविगुणसमुदायः, (संघो चि)
सत्त्वं उच्यते । तस्य च प्रवचनं तीर्थमिति जैनैः शब्दो, प्रच-
तो च तेषां, एकार्याभिमानीयौ । यद्यपि प्रकृते प्रशस्तं वा वचनं
प्रवचनं ज्ञाद्व्याप्तिः, तथा तद्विधेयं न भवेद्विधित्वे तीर्थं, ज्ञा-
द्व्याप्तिश्च, तथाऽप्याचार्यादेषोऽर्थोऽर्थेद्विज्ञानात्प्रवचनं तीर्थं च
सत्त्वं उच्यते इति, ततश्चानुवर्तितपुष्पादिमात्रतया गुणसमु-
दायरूपतया एव प्रवचनम् । तीर्थकरोऽपि च जिनाऽपि च, आस्ता-
मितरजनः, यत् सत्त्वं, नमति वन्दते, चर्नकराऽऽरम्भे—“नमो-
नित्यस्त्व” इति प्रणमना । कुत इत्याह—गुरुभावतः “गुरुत्वं
गुणात्मकरावत्” इत्येवंकृत्यो यो प्रायोऽप्यवसायाः स गुरुभाव-
स्तस्यात् । अथवा—गुरुभावतो गुरुत्वात्तीर्थवार्त्तत्वात्, चैवेत्य-
वधारणार्थः, इति गार्ग्यार्थः ॥ ४० ॥

अथ तीर्थकरमनीयत्वं सत्त्वस्यागमेन दर्शयन्नाह—

तत्पुविद्या अरिहया, पूजिपूया य विण्णकर्मं च ।

कयकिषो वि जहं क्कं, कहेति एमते तदा तित्थं ॥ ४१ ॥

तत्पुविद्या तीर्थहेतुका, तीर्थं च सत्त्वं, (अरिहव चि) अर्ह-
ता तीर्थकरत्वं प्रवचनवार्त्तत्वादिगम्यत्वात्स्यात् । तथा पूजि-
तत्त्वस्य पूज्येयो सत्त्वस्य पूजा सा पूजितपूजा, सा च प्रवर्त्त-
३९

तां, पूजितपूजाकार्त्तव्यत्वात् । तथा विनयकर्मं च वैनयिककर्मं
च, कुतकृताचर्ममार्गे कृतं प्रवृत्तं, विनयसूत्रं धर्म इत्याधिक-
रणात्, इत्येवं कारणवशात्कर्मतीर्थमिति बोधः । अथ कु-
तकृतव्यर्थं किं तीर्थमनेनेत्यत आह—कुतकृत्योऽपि निष्ठितार्थो-
ऽपि, आस्तामितरः, यथा यद्वत्, कर्त्ता धर्मदेशनात्, कयपि
करोति, नमति प्रणमति, तथा तद्वत्, तीर्थं सत्त्वं, तीर्थकर-
नामकमोर्वाहोविनयप्रवृत्तेति गार्ग्यार्थः ॥ ४० ॥

तदेव—

एवमि पूजियमि, एऽस्थि तपं जं ए पुजियं होह ।

तुम्यो वि पूयिज्जं, ए गुणद्वयं ततो अयं ॥ ४१ ॥

यतस्मिन् सत्त्वं पूजिते सति, नास्ति कश्चिद्यतः, तत्पुण्यम्,
यथा पूजितमर्चितं नमति, सर्वमेव पूजितं भवतीति भावः । कुत
यतश्चस्मिन्नाह—तुम्येऽपि शोकोऽपि, पूजनीयं पुण्यम्, न नैव,
गुणस्थानं गुणास्पदं, ततः सत्त्वात्, अन्त्यदपरमस्ति, इति गा-
र्यार्थः ॥ ४१ ॥

अथ सत्त्वैकदेशपूजैव कर्त्तुं शक्या, न सत्त्वपूजा, तस्य
सकलसमयहेतावत्प्राप्त्यादित्याह—

तत्पूयापरिणामो, हुंदि महाविसयमो मुखेयवो ।

तरेसपूयणमि वि, देवयपूयादिणाएण ॥ ४२ ॥

तत्पूजापरिणामः सत्त्वपूजाप्यवसायः, “संघमं पूजया-
मि” इत्येवंकृत्यः, हन्तात्पुण्यप्रदर्शने, महाविषयो बृहन्नोचरः,
मकारः प्राकृत्यभावात्, (मुखेयवो चि) ज्ञातव्यः, तदेव पूजनेऽपि
सत्त्वैकदेशात्तेऽपि, अप्रतिशङ्कः पराकाऽप्युपगमसूचनार्थः ।
कथमेतत्सिद्धमिह—देवतपूजादिज्ञातेन देवताचर्नप्रत्युत्पा-
दनेन । यथा हि—देवतस्य राक्षो वा मत्स्यकाराद्येकदेशपूज-
नेऽपि तत्पूजापरिणामोऽस्तीति पूजितो भवति, यथैकदेश-
पूजनेऽपि सत्त्वं पूजितो भवति, इति गार्ग्यार्थः ॥ ४२ ॥

सत्त्वपूजानेव गार्ग्यान्नेयं स्तुतव्याह—

आसवसिद्धिपारणं, सिगमिणं जिणवरेहिं पयसं ।

संपमि चैव पूया, एमणं गुणणिदिमि ॥ ४३ ॥

एसा उ महादाणं, एस चिय होंति भावजएणो चि ।

एसा गिद्वयसारो, एस चिय संपयामुलं ॥ ४४ ॥

एरुहिं फलं गेयं, परमं गेयवाणमेव विण्णमेण ।

गुरणगुरद्धाहिं अणुसं—गियाहिं इह किंसिलालं व ॥ ४५ ॥

आसवसिद्धिपारणं समासलोभयुग्मनिर्गुनीनां, जीवानाम् । सिद्धं
विह्व, इदमेतत्, जिनवरेः तीर्थेच्छाः, प्रशस्तवत्, यतः
किमित्याह—सत्त्वं श्रीभयसत्त्वं, चैवशब्दोऽवधारणार्थः । स चो-
त्तरत्र संभ्रम्यते, पूजादेना, कथम्, सामान्येनैव, न तु प-
रिचयस्याज्ज्ञादिविशेषेण, विशेषायेक्या हि गुणानामुपसर्जन-
मात्रं प्रवर्त्तितं, स्वाज्ज्ञादिविशेषणस्यैव च प्रधानता स्यादिति ।
गुणनिधौ ज्ञानादिगुणरत्ननिधाने, गुणनिधानत्वादिति प्रायः,
इति ॥ ४३ ॥ एसा तु इयमेव सत्त्वपूजा, महादानमुत्तमविधानम् ।
एवैव च, भवति जायते, भावयतः परमायथागाः, इतिः समाप्तौ,
एसा संपूजा गृहस्थसारां गृहिणां सारं इह सारः सर्वस्वम्,
हेतुतायसावकत्वात् । गृहस्थधर्मसारां वा । एवैव च संपन्-
धं श्रीकारणम् ॥ ४४ ॥ एतस्याः सत्त्वपूजायाः, फलं सामान्यं, हेतुं

कामव्यस्य, परमं प्रधानम्, निर्वास्यैव निर्मुक्तिरेव, नियमेनाव-
श्यमन्या, सुरनरसुखानि प्रतीप्तानि, भ्रातृपक्षिकाणि प्रासङ्गि-
कानि, न परमाणीत्यर्थः । इह सङ्गपूजार्थं, पलायिचारे वा, किं-
चदित्याह-कृषी कथं पलायं तुषं कृषिपलायं तद्वि तल्लङ्घित
शाश्वताद्यर्थः ॥ ४५ ॥

सङ्गपूजाप्रकरणमुपसंहरामाह-

कथमेव पसंगं, उत्तरकालोचितं इह-पि ।

अणुरूपं कायवत्, तित्थुस्तित्थिकारं गियमा ॥ ४६ ॥

कृतमहम्, अत्र प्रतिष्ठाधिकारे, प्रसङ्गेन प्रसङ्गमभितेन, पूजावि-
षयेषु । उत्तरकालोचितं प्रतिष्ठोत्तरसमयानुकूल्य, इह अति-
छापयंति, अन्यद्व्युक्तान्तिरिक्तमपि, अमरिजोसुषादि । अणुरूप-
चित्सि, कस्यैव विषयेषु, तौषोचितिकारं प्रवचनप्रभाव-
माकारि, नियमावश्यकतया । इति गाथायै ॥ ४६ ॥

छविओ जयोवयारो, विसेसथो णवरि सणयगम्मि ।

साहम्मियवगम्मि य, एपं खलु पुमवच्छं ॥ ४७ ॥

वक्तो योग्यः, अनोपचारे लोकपूजा सामान्यतो विषये,
विशेषतो विशेषेण, नवरं केवलम्, स्वजनयै स्वकीयलोके,
प्रत्यास्मन्तरस्याह, साधर्मिकवर्गं च स्थजनातिरिक्तसामान्या-
धिकरणे च, धर्मबहुमानात् विशेषत इति प्रकृतम् । कस्मादेव-
मित्याह-एतत्खलु एतेष्व, पाठान्तरैष्वेव खलु, इत्येवमवश्यम् ।
प्रतिष्ठोद्देशकतोपचारकम् । परमवासस्यै प्रधानगौरवं च, स्व-
जनसाधर्मिकानाम्, इति गाथायै ॥ ४७ ॥

अडाहिया य मदिमा, मम्मं अणुवंपसादिता केद ।

अणे उ तिष्ठि दिपदे, छिओगमो चेव कायव्वा ॥ ४८ ॥

अद्याहिका अष्टदैवसिद्धी, चराधः समुच्चये, महिमा महो-
त्सवः, महिमाशब्दश्च स्त्रीलिङ्गोऽपि इत्येतः । सम्यग्भावतः, सा
छानुबन्धसाधिका पूजाविच्छेदगमिका भवन्ति किंचिदाचार्यो
वदन्ति । अन्ये त्वपरं पुनराचार्यो, शीघ्रं दिवसान् यावत्
महिमा । नियोगत एव नियमेनैव, वैवराधोऽवधारणार्थः ।
कस्यैवा विषये इति गाथायै ॥ ४८ ॥

ततो विसेसपूजा-पुव्वं विहिण्णा पदिसरोरम्मुरं ।

नृपवलिदंणदाणं, एत्थं पि समत्तिओ किं पि ॥ ४९ ॥

ततो महिमाऽनन्तरम्, विशेषपूजापुर्वं प्राकृतनदिनापेक्षया वि-
शिष्टरात्रौचतुरःस्रम्, विहिना शास्त्रोक्तैः, साम्प्रदायिकेन वा ।
प्रतिस्सरोरम्भोचनं कर्तव्यमोचनं विषयेषु । तथा भूतशक्तिः
मेनेपहारः पञ्चपुण्यलक्षणः सुरनिगम्योक्तोन्मिधः सि-
कान्प्रक्षोभकः, दीनदानं कृपणस्याऽनुकम्पावितरणं, ततः प-
द्वयस्य समाहारः । अत्रापि कट्टमोचनं, न केवलं प्र-
तिष्ठानन्तरमेवेत्यपिशब्दाः । स्वशक्तिः स्वकीयं चित्तचित्त-
सामर्थ्यमाश्रय, किमपि प्रतिष्ठाऽवसरापेक्षया स्तोत्रम्, इति
गाथायै ॥ ४९ ॥

तं अथ प्रकरणाप्योपसंहारार्थमाह-
विहितो पदिदिणपूजा-विहाणओ तह तेहेह कायव्वं ।

ततः कट्टमोचनं खलु, जवविग्दफलं नहा होति ॥ ५० ॥

मोचनानन्तरम्, प्रतिदिनपूजाविधानतोऽनुविध-

साधनकरणेन, तथा तथा तेन तेन प्रकारेण, विविधरूप-
तयैस्यः । इह जिमिक्खे प्रतिष्ठिते सति, कस्यैव विषये-
य, विहितानुष्ठानं पूजाव्यवस्थासाधनादि, कलुवरवपानं,
स चोत्तरं संभरस्यते । अवधिरहफलमेव संसारविशंगसा-
धकमेव, यद्यति तथाशब्दस्य बीजस्यार्थं प्रयुक्तत्वाद्यथाहा-
म्योऽपि बीजत्वामेव कृष्टव्यः, तेन यथा यथा येन येन प्र-
कारेण भवति जायत इत्युपदेशः, इति गाथायै ॥ ५० ॥
पञ्चां न विवो ॥ इति प्रतिष्ठाविधिः । ५० । ५० ।

आवककृतविष्मप्रतिष्ठाविधिः-

दन्त्यओत्ति केडं, विवपइहं जणंति सद्धस ।

तह कपे जणियमिणं, मम्म पड्डवणवपणाओ ॥

कपे वासकुपुमभुवकपायमुत्तिक्तोन्मोसनकारि कल्लणम्,
तत्प्रधानः स्तब्ध इत्यस्तोत्रो, भावप्रधानवाकिंशस्य, ततो कस्य-
स्तवत्यात् कारणात्, इतिहेतौ, स च दर्शित एव । केवलं के, विष्मप्र-
तिष्ठां स्वैकप्रतिनिधिरनुष्ठाप्यारोपणकर्त्ता, भगवति अर्चयन्,
आकुर्य आचकुर्य । अथ तेषामाशयः-यजिधर्मो हि ज्ञावस्त-
वप्रधानः, स च प्रतिष्ठायां किमप्राणार्थं पूर्वोक्तद्वयव्यापारणतो
न सम्यग् जायतेति, तथा प्रकारेण, कल्पे उद्देश्यविशेषे, अर्चिते
प्रतिपादितम्, इह प्रतिष्ठाविधानं, सम्यक् प्रतिष्ठापनमेवमाह-
“सावओ कोडपडं त्रिणुपत्तिमाए पड्डवणं करह”ति ज्ञानमा-
ह । आचकः कश्चित्पयस्य आशं, जिनप्रतिमायां जिनभूतः, प्रति-
ष्ठापनं प्रतिष्ठां, कर्त्तानि विद्वाति । गाथायां च अथमकर्त्ता-
स्यादिशब्दानुपादानं उद्देश्यशब्दात् न कृतं, मूलनाम सूचयति ।
अतः स्थितमेतत्-कारणतया उक्तलक्षणात् आचक एव प्रति-
ष्ठां करोति, न साधुरिति ।

सास्मत्तं पुर्वपक्षाथिं प्रथमपक्षस्य परिहारं वातुका-

मन्तनुष्ठानेनैव चोत्तरं गाथाऽहेनाऽऽह-

मयमामिहाण दामं, सिदेति सहीण खंधेमम्मि ॥

स्वयमात्मना, यत्नात्मा साधी, दाम माता, क्षियन्त्यह्वापयन्ति,
आधीनां आचकाणां, स्फुटधर्मे प्रावायाह । अयमितिप्रायः-
वदि कस्यस्तवभीनेनेवहिः प्रतिष्ठा न क्रियते, किमनुपधान-
विधौ माताऽऽरोपणं विधायते ? अन्त्यादिभिर्यथास्यापि सा-
ध्वनुत्तिनकस्यस्तवत्यात्, इहमपि कर्तुं न युज्यत इति ।

एवमुक्तः परः स्वमतविधायकं बह्विधमिति, तत्

नृनोपपादनाह-

अह सत्थे जणियमिणं, ति

अथेयात्वायैवचनानन्तर्गथं, शास्त्रं महानिशीयान्ते, अ-
णित्तमुक्तम्, इहं मालारोपणविधानम्, इतिदत्तावतो विधि-
यत इति ।

अस्यापि न्यायत उत्तरं चरमपादेनाऽऽह-

तन्थिमा लुत्ति वत्तज्जा ॥

तत्र शास्त्रजननं, (इमं सि) इयं बह्वयमाणा, युक्तिरहितम-
णितः, वक्तव्या वाच्यंति गाथायै ।

तामवाह-

सन्थं पि वट्टपयं ते, रत्थं मे पुव्वसूरिपवरहे ।

नाणाऽऽवरणं नणु पृ-ह । होइ गज्जं विसेसेण ॥

पुणं पङ्क्तिषाए, रहसि अणुयाणग्रहिगारा ॥

तत्र चङ्चिद्वारम्यायाने, चः पुनरर्थः, प्रथमं स्थापनं प्रथमं न्या-
समारोपणमिति यावत्, अण्विति अव्ययम्, सत्यव्यभिदः सिद्धा-
न्तज्ञाः, पूर्वं प्रथमं, प्रतिष्ठितायाः, कस्य सत्यम्, र, एते जिनस्यन्ते,
अनुयायाधिकारात् ङकस्योपायान्तरमिति गाथायैः ।

स्यान्मतं, कथमिदं ज्ञायते यदुक्तस्यायमर्थो न पुनर्मयोक्त
अत आह-

अङ्ग पुण पङ्क्त्यतो, हवेज्ज तो मधुरायणरिहेसु ।

मंगलपदिमार्गं पि द्धु, तुम्ह मया पावह पङ्क्ता ॥

यदि पुनरिति पराजिप्रयायं स्वाऽसमाचार्यः, प्रतिष्ठात्तरुणो-
ऽर्धोऽभिनेयो, जनेषु जायते, ततो मधुरायणरिहेसु मधुरामि-
धानपत्तनसद्वेषु, मङ्गलप्रतिमागाम्पि, न केवलं तत्र संमता-
नामित्यपिशब्दायैः । 'द्धु' पूरये । युष्माकं भवतां, मतादभिप्रा-
यात्, प्राप्नोति प्रतिष्ठा, न च निष्पादिता प्रवर्ति भवत्संमता,
आद्य प्रतिष्ठापणस्य विद्यमानत्वादिबन्धिमयायः । मङ्गलप्रति-
माकेह ता उच्यन्ते बालामकरणे गृहस्थोपकृषादिकं भव-
ति, यथा तु हेमचन्द्रा गृहकारस्थोपरि विनायकमूर्तिः वास्तु-
विषयोपदेशश्च कियते । तथा मधुरायं गृहे गृहे पार्श्वना-
यकिनप्रतिमा आराधनादिभिरपि गृहकारस्थोपरि कार्यन्ते ।
यदि न कियन्ते, ततो गृहाणां पतनादिकं भवति । तथा
च तत्रैव कल्पे अभितं मङ्गलचैत्यप्रकरणवसरैः-“ मधुराय
नयरीय, जियुपकिमाड निहे गिदे पङ्कतिज्जंति ” प्रतिष्ठा-
प्यन्ते न्यवस्थेते इति भवतोऽपि सम्मतं, न हि तासां मिथ्याह-
तिमिस्तव मतसमतं प्रतिष्ठाविधानं कियते । पतदिहाकृतम्-
प्रतिष्ठापणस्यैव न्यसनंभव वाच्यम् । किं च-प्रथमगृहस्थस्य
नैरवेष्यं प्राप्नोति, नवीकस्या एव प्रतिमाया चितीया प्रतिष्ठा
कियते, येन तद्व्युत्पत्तये प्रथमगृहस्थोपादानं कियते । असत्य-
के तु प्रथमं स्मारोपणं संनयत्येव । पूज्यास्तु व्याचकृते-अत्र क-
रोतेभ्यन्तेऽपि कारावणं दृश्यते । ततश्च साधुन्यः सकाशात्
आवकः प्रतिष्ठां कारयतीत्यर्थः । यथोमास्वातिवाचकाकायाम-
स्याम्-“जिनमयनं जिनविम्बं, जिनपूजां जिनमतं च यः कुर्यात् ।
तस्य नरामशिवसुख-फलानि करपल्लववन्ति ॥१॥” अथ कुर्या-
दित्युक्तेऽपि कारयेदिति द्रष्टव्यं, न हि आवकः स्वयं जिनमन्दिरं
तत्प्रतिमां वा करोति । एवमन्नापि प्रथमगृहस्थसत्यत्वं त्वेवं क-
थयन्ति-तेन आवकेन प्रथममेव प्रतिमा कारिता निष्पाद्यमाना
स्वार्थं तेषां दूषणं स्थाने स्थाने प्रतिपादितमेवैति गाथायैः ।

एवं भगित्वा प्रतिपद्यमानसापादपूज्यमाह-

तह कासदहसिरिञ्चि-द्वामालसब्जरविंयमार्गं ।

अपमाणयं कुण्ठे-हिं तहिं आप्ता भवे सिचो ॥

तथेति वृथान्तरसमुच्चयार्थः, काचपन्द्रीमालसत्यपूरवि-
म्बादीनां, तत्र कासदहं नगरमासापक्षिपत्तनाद्वरचितं, श्रीमालं
सांपते यत् सिद्धिमात्रमिति कथम् । सत्यपूरम्, तत्रस्थराजबलद्वय-
मञ्जनलक्ष्ममाहात्म्यश्रीमहावीरजिनसत्तनमिदमत, तत एषां
द्वयः, तेन विम्बानि सर्वैकप्रतिमाः आदिशब्दोऽप्यनुज्ञापयित्वाहा-
तीर्षाशब्दार्थमहातीर्थमतेरेपुनर्युद्धादुर्गतिरिस्तस्मिन्स्था-
दिवरिभदः, तासाम् । तदिह दृश्य-यताः साधुभिः प्रतिमाः प्र-
तिष्ठिताः, तथा च काशदहं यजिनस्तोत्रे पठ्यते-“नमिनिमिमुकु-

हान्मविमि-विद्याभरनायकासिकाचार्यैः । काशदहं गृह्यनगरम्, प्र-
तिष्ठितो अर्थात् जिनवृक्षम् ॥१॥” शेषास्तु सर्वजिनप्रतिमाः । अ-
पमानताम् आचार्यं प्रतिष्ठितत्वेनाभिधप्रतिमा एता इति प्रक्य-
णतो मुखजनेर्मांससारतदर्थोऽनित्यलक्षणां, कुर्वन्निः विद्याचार्यैः
आवकप्रतिमाप्रतिपादनपरैरात्मा जीवो भवे संसारे सितः
प्रपुनः । इति गाथायैः ।

ननु किमेतावता एतावान् दृष्टो भवति, प्रत्यवेवेत्यस्या-
येव साधनाय सिकास्तोक्तमाह-

कपुत्तमेवमार्ह, अवि पदिमासु वि तिस्रोयथाहायं ।

पदिक्वमकुर्वन्तो, पावह पारं चयं ठायं ॥

कल्पस्य त्रेद्वयस्यां संवादकवचनम्, परमेतावान् विशेष-
स्तरं ‘मनं वा’ इत्यादौ गाथायां पठ्यते हीयेकराशातनाधिकारे ।
एवमार्हः पूर्वोक्तप्रकारं, अपीति संसाधने । संनयत्येवेतद्-प्रति-
मास्वयि जिनमूर्तिरपि, न केवलं साक्षाद्भावतो यदुक्तामित्यपि-
शब्दायैः । प्रतिकल्पे यथोक्ताशतनादिष्वज्जैनमकुर्वन्निद्विधानां,
प्राप्नोति तन्मते, पाराजिकं प्रायश्चित्तं (गणमिति) तिष्ठत्यस्मिन्-
स्थिति कर्मणि प्रायश्चित्तानावधारण इति स्थानं कर्मपारः
कर्मभिन्न भवः अतः सिद्धमिदम्-“तदिह भव्या भवे जितां ति”
किं च-आचारानुमतिपूज्यां दर्शनविशुद्धिं वर्णयना श्रुतकथासिना
भगितम्-चिरन्तनचैत्यवन्दने दर्शनशुद्धिर्भवति । तत्केदम्-

“ तिष्ठगगान भयवतो, पञ्चयणपावनिमऽरुहर्छणं ।

अभिगमनमणहरिसन-किरणसंपूजणपुष्पवण ॥ १ ॥

जम्माऽभिसेवनिक्कम्-अचरणनालुप्यपाणुणिग्ग्याये ।

दियसोयनवणुमंदर-नंदीसरजेमनरेखे ॥ २ ॥

अटावयमुज्जंते, गयमापयधम्मवज्जे व ।

पासरदावच्चं चिय, चमरप्यायं च वंदायि ॥ ३ ॥

गणियमिनिठा जुत्ती, संदिद्धी अवितहं वेयं ।

....., पुण पचयद्वा इमे अत्ता ॥ ४ ॥

गुणमाहणं इतिना-मकिण्ठं सुनरिद्विपुया य ।

पोरणवेद्याण य, दय एसा हसणे हां ॥ ५ ॥

चिरन्तनचैत्यानि च पूजयतो दर्शनशुद्धिर्भवति, न केवलं पु-
र्वाभाषां कुर्वन्, अतः स्थितमिह-चिरन्तनचैत्यानामवर्ण-
वादादि न कार्यम् । ननु किमेवं बहुभक्तवचनस्यन्दंशव-
योऽपि ते पञ्चभूतं प्रतिपादयन्ति । त्वयते-विष्णुवाचयोः ।

तथा चोक्तं व्यवहारे यथाप्यन्तलक्षणं कथयता-“ सचं-
दमद्विगणियं काठं तं पञ्चह, ततो तस्स गुणेण विगइको
सहर, सा य पडिक्कंदा सुहं पडिक्क । तेण य सचं-
कपिपण पडिपणं समाहिआं समानो पूहं जाति इरिय-
माहगरावेहि सरह ” इत्यादि, परमाथयतेन्येव्यधिकारेषु य-
थासंभवं गोप्यमिति गाथायैः ।

इदानीं पूर्वोक्तार्थनिगमनमर्थं जीवोपदेशमाह-

अह समपणाय जंपति, मणुसु तह जीव ! समयवयाहिं ।

पुव्वुत्तरोत्तमानाल-स्स जेण नो भायणं होसि ॥

यथा येन प्रकारेण, समयज्ञाः सिद्धांतविदः, अहमिति
वदन्ति, (मुणसु) आमीहि, तथा तेन प्रकारेण, न
स्वमत्यनावायेन, जीव ! सारम्भ ! समयवचनानि सिद्धा-
न्तावधानि, यैः पूर्वोक्तदोषजालस्य भवपातादिदूषणमात्रस्य,

येन कारयेन, नो नैव, साज्जनं पार्थ, अवसि जायसे । इति
माध्यायः । जीवा० १ अधि० ६० ।

पार्थिव्यकृतवैत्यं न पुन्यम्-

सावयज्ज्यास्म धर्म्य-स्मा कसए के वि विंति चेइहरे ।

पासत्याईविहिण्, नो सकाराईयं कुञ्जा ॥

भावकजनस्य धर्मस्य दानादेः "कसए सि" देखीभाषया प्र-
शकाः केऽप्येकं, युवते ज्ञपानि, चैत्यगृहे जिनसङ्गे, पार्थिव्या-
विहिदिंते अवसथाविहृते, नो नैव, सत्कारादिकं बखानरथपू-
जादिकं, कुर्याद्विधेदादिति माध्यायः ।

अन्यच्च त एष यद्धन्ति तस्मिन्नेव माध्यायं प्राह-

ते वि इ तद्वाद्याओ, सङ् सत्ताए निगासणिजाओ ।

नेयं पि सुविहिवाणं, लुज्जइ बाण्णि जओ भणियं ॥

तेऽपि पार्थिव्यादयो, यैरेवकुञ्जानि कारितानि ते शेषः। आया-
तनाकारित्वासेवाभिलाषः । इदन्तर्धय, तत्कृशानात् देवकु-
लादेः, सत्यां विद्यमानायां, शक्त्यां सामर्थ्ये, निष्काशनीया एव,
न नैव, इदमपि पूर्वोक्तं, सुविहितानां साधूनां, युज्यते घटने, वक्तुं
जगितुं, यतो जगितं तदनन्तरमाध्यायं ज्ञापयतीति माध्यायः ।

तदेव गाथापञ्चकेनाह-

ववहारयेयगंये, ओसन्नविहारिणोई वङ्गणीपु ।

कारियिं चेइहरे, तस्य य तपेरियजनेहिं ॥१॥

विठझे सकारम्मो, मटिए वटंयम्मि पचे य ।

विहरेती तस्य पवि-विणी उ पत्ता तहिं सा ठ ॥ २ ॥

अप्पुजिमिं भणिया, अत्थि न बा कोह एइ चेइहरे ।

सुसुसयरो जेपइ, नऽस्वि च्चिय जणइ सुक्खी उ ॥ ३ ॥

ठज्जमिं नो कुञ्जइ, अविज्जमाणम्मि तस्य नुइ भवे ॥

होइ अन्नजी जम्हा, इय करणे चेइयाणं ति ॥ ४ ॥

अद्द पुण अविज्जमाणं, सुसुसयरो ठ ठज्जमा-विंति ।

तो पच्छिन्नं जणियं, पयमं ववहारमंयम्मि ॥ ५ ॥

सुगमाः । तथा च व्यवहारे भागितम्-

"अणुसङ्ग उज्जमती, विज्जते चेइयाण सारवय ।
पनिवज्जते गट्ठा, अणवट्ठया अन्नसोय" ॥

ननु तेषां मत्करणपुण्यं भवति, न वेत्याह-
"होउ व मा होउ व तिण्, पुणं तस्मात्कारणं सज्जम् ।
जाणति ते ववहारउ, ओजस्साई इमं वयमं" ॥
सुबोधा ।

तद्वचोक्तं गाथाद्वयेनाऽह-

"समयपयिस्सी सत्था, आणावज्ज पि अवफला वेव ।
तिस्थयवइसेण वि, न तत्तमो वा तनुहेसा" ॥

तथा कुद्वन्त्ये भगिनव-

"जुमिगंयमलस्सावि, तणुरप्पसहाणिया ।
उन्नओ वाउचाहे वा, ण चिहुति न नरेय" ॥

सुगमा ।

आवकाणां पुनस्तत्र किमिहाह-

सहाण पुणो चेइ-हरं तु नद्द तह व होउ निष्फणं ।
३२०

पूईअं तप्फलपं, मयेयं आगमन्नुणं ॥

आवकाणां आकाणां, पुनश्चेत्यगृहं जिनसङ्गे, तुः पूरणे । यथा
तथा वा गृहस्थादिकृतम्, आवकादिकृतं वा, भवतु, निष्पन्नं
तद्विष्टां गतं, पूज्यमानमर्थ्यमानं, फलवर्मीप्सितकारि, मनोमतम्
सम्मतमिदम्, आगमहानां सिद्धान्तविद्वद्भिर्मात्रेण गन्थाः ॥

इति विहितं आत्मनः शिलासाह-

रे जीव । नीववट्ठ-छकारओ नं सि जइ फुने ता पा ।

वारेसु सावयज्जणे, इय पुयंते उ चेइहरे ॥

रे जीव ! नो आत्मन् ! जीववास्तव्यकारका जन्ममाययुपकारक-
त्वात्, त्वमासि भवासि, यदि ह्युद्वे प्रकटं, ततो मा वारय निषेध-
भावकजनान् आकाशोकात्, इत्यर्थः, पुन्यतोऽप्येवमानान्, नः
पूर्ववत्, चैत्यगृहात् जिनमन्दिराभित माध्यायः । जीवा०
३ अधि० । उक्ता प्रतिष्ठा, तदनन्तरं च यात्रा वक्तव्या
भवति " जिनमवर्णसिंहावगण-जत्ता एवाह सुसन्नो वि-
हिणा " इति कस्यस्यवक्रमायात्तथाजिनयात्राऽत्र वक्तव्या ।
(सा च 'अणुजाण' शब्दे प्रथमजने ३६७ पृष्ठ उक्ता,
यात्राविषयं दानद्वारं च प्र० ज्ञा० 'अणुक्कंपा' शब्दे ३६०
पृष्ठे च गतम्)

(२७) अथ जिनपूजा प्रारम्भते-

नमिऊण महारिं, जिनपूजाए विहिं पवक्खामि ।

संसेवओ महरथं, गुक्कवपत्ताऽणुसारणे ॥ १ ॥

नत्वा प्रणम्य, महारिं वरुमानजिनम्, जिनपूजायां कर्तव्यं-
नस्य, विधिं विधानम्, प्रवक्ष्यामि भणियामि, संज्ञेयः समाप्त-
तः। विस्तरस्तु पुनर्वृत्तिरेव तस्योक्तत्वात्, यत् तर्ह्यपार्थ नज्ज-
विषयीत्याद्यगृह-महायै बृहज्जिघेयस्य, बृहज्जयोजनं वा । ह्य-
यमुमेकिनमेतद्विषयाशङ्कयाज्जादेयमिदं मा भूदित्याह-गुक्कव-
पत्तासारेणाऽऽवयवशिक्षाऽनुवर्त्तनेनेति माध्यायः ॥ १ ॥

अथ पूजाविधिनयनं किं प्रयोजनमित्याह-

विहिणा उ कीरमाण, मव्व विय फलवती भवति चेइहा ।

इहोइया वि किं पुण, जिणुप्पा उ भयसोणहिया ॥ २ ॥

विधिनैव यथोचितविधानेनैव, मुख्य एवकारणः । क्रिय-
माणा विधीयमाना, सर्वैव सम्पन्नाऽपि, फलवती साध्या-
धिका, भवति जायते, चेइहा क्रिया, येहोकीकयपीहोकोप्र-
योजनाऽपि, कुर्याद्विधाप्रोत्सुये किं पुनरिति विशेषयोजनार्थः,
सुतयामित्यर्थः जिनपूजाऽर्हवर्चसः, किंपूना ! उज्जयलोकादिना
इहोकापरलोकाद्योद्दिनकरीति । उभयोक्तोकादितत्त्वादिशेषतो जिन-
पूजा विधिनैव विधीयमाना फलवती भवति, ततस्तद्विधिः प्रक-
पणीयो जयतीति माध्यायः ॥ २ ॥

अथ विधिमाह-

कासो सुइणूणं, विमिहपुक्काइएहिं विहिणा उ ।

सारपुञ्चोत्तरगर्हं, जिणपूजा होइ कायव्वा ॥ ३ ॥

कासे समये, वक्ष्यमाणावकये । कर्त्तव्येति संबन्धः । तथा ब्रु-
विनूतेन जुताद्यन्वयं प्रकृतितानार्थत्वात् । द्वितीया, अथवा-
भावप्रत्ययस्य सुप्तस्य वक्ष्याद् भुनशब्दस्य प्रात्ययेऽन्वाच्च शुचि-
तां प्राप्तेन । अथवा-शुचिभासी भूतस्य संवृत्तः प्राणो वा ब्रुवि-

भूमः, तेन विष्णुकिमतेत्यर्थः । तथा विशिष्टपुष्पादिभिः प्रधान-
भूमनःप्रभृतिभिः करणभूतैः । आदिशब्दाश्च स्वयमेव वक्ष्यति ।
तथा विधिना बहुभूतान्प्रधानेनेति, तुशब्दः समुच्चयार्थः,
तथा सारस्तुतिस्तोत्रश्रुती प्रधानस्तुतिस्तोत्रमहती, स्तुतिश्लो-
कश्लोकप्रमाण, स्तोत्रं तु बहुश्लोकप्रमाण, जिनपूजाऽईदृचनं, जव-
ति वदेति, कर्त्तव्या विधेया । इति द्वारगाथासमाप्ताः ॥३॥
पञ्चा० ४ वि०० ।

सम्यक् स्थापनाविते काष्ठे, संस्थाप्य च जिनात्पूजाय ।

पुष्पाहारस्तुतिविधिः, पूजयेदिति तद्विधिः ॥ ६? ॥

उक्ते जिनापूजायां बोधे, काष्ठेऽवसरं, सम्यग् विधिना, स्था-
प्य स्वयं स्थानं कृत्वा, च पुनर्जिनानर्हयतिमाः, संस्थाप्य सम्य-
क् स्वविधिना, कस्यात् पुष्पादिकमेव, न तु तमुल्लङ्घ्य, पुष्पाणि
कुसुमानि, पुष्पग्रहणं च सुगन्धिरुपमाणां विधेयमन्धशू-
पयासादीनामङ्गुलसमीधानां च वस्त्राभरणसादीनामुपलक्षणम् ।
आहारक्य पञ्चाङ्गफलसत्तदीपजसमुत्तपूजाप्रादिकः, स्तुतिः
शालस्तावदिसदृशभूतशृणोकीर्तनकथा, ततो ब्रह्म, तामि, पूज-
येदिति । तस्य वैलपूजकस्य विधिरिति क्रियाकारकसंबन्धः ।
च० ३ अधि० ।

अथ जिनपूजायां काष्ठः किमिच्छाधीयते इत्याह-

कालमिष करिमाणं, किंसिकम् बहुफलं जहा होइ ।

इय सत्त्व श्रिय किरिया, श्रियश्रियकालमि विधेया ॥४॥

काष्ठे प्रादुर्भादिसम्ये, निजे इति शेषः । किमयानं विधीय-
मानम्, कृचिकर्म क्लृप्तकर्मणिकया, बहुफलं प्रभूतधाण्यादि-
साधकम्, यथा येन प्रकथय, जवति जायते, इत्येतेनैव
प्रकोटः, (सत्त्व श्रिय सि) सर्वोऽपि समस्ताऽप्यास्तां जिनपू-
जा, किंवा कर्म, निजनिजकाष्ठे स्वकीयस्वकीयावसरं, कि-
यमाणा बहुफलमेति शेषः । विज्ञेया हातव्या भवति इति ।
अतो जिनपूजायाः करणे काष्ठः समाभ्यवर्णीयः । इति गा-
थार्थः ॥ ४ ॥

अथ पूजाकालं विप्रपतो वक्ष्येकाह-

सो पुण इह विप्रो, संज्ञाप्रो तिथि ताव ओहेण ।

वित्तिकिरियाविक्रयो, अहवा जो जस्स जावइओ ॥५॥

स इति याः सर्वकिरियासु बहुफलनिश्चयनत्वेन प्रागुपदि-
ष्टोऽतो काष्ठः, पुनरिति विधेयप्रतिपादनार्थः, इह जिनपूजा-
यां विषये, विज्ञेयो इत्यर्थः, किञ्चुत इत्याह-सन्ध्याः का-
लःकाष्ठः, तिथिस्थितसन्ध्याः, तावदिति वक्ष्यमाणापवादिकाला-
पेक्षया प्रथमोऽप्यमिति क्रममावसुच्यार्थः । ओधेन सामा-
न्येन, उत्सर्गते इत्यर्थः । अथापवादमाह-कृचिर्जीवनं, तदर्थः
क्रियाः कर्मणि राजसेवावाविजयादिनि, तासामविक्रयोऽवा-
चको वृत्तिक्रियाविक्रयः ; अथवैति विक्रयार्थः । ततश्चाप-
वादत इत्युक्तं भवति । यः पूर्वाह्णः, यस्य राजसेवक-
वाणिज्यकादेः, (जावइओ सि) वापरिमाणो यावान्, स एव
यावत्को मुहूर्तोपरिमाणः, स तस्य तावत्कः पूजाकालो
भवति ; न पुनः सन्ध्याप्रत्यक्षपदेति गाथार्थः ॥ ५ ॥

अथ किमेषमापवादिकालमप्यनमिरावाह्याऽह-

पुरिमेणो, बुद्धिपया, मुदवुद्धि भावओ गणतेणं ।

जणेणो होयके, मुदुपुणवपपाणेण ॥ ६ ॥

पुरुषेण नरेण, मरमहणं वेह प्रायः पुरुषस्य प्राधान्यात् ।
अथवा-पुः शरीरं, तत्र शयनात्युक्तो जीवः, तेन बुद्धिमत-
धीमता, बुद्धिमानेव हि जीवित्वेन वर्तत इति बुद्धिमद्ग्रह-
णम् । किञ्चिन्ता तेमेत्याह-ह्यनबुद्धि कद्वयाणां पथयं, सुखव-
र्द्धनं वा । जावतः परमार्थतः, गणयताऽभ्यन्तरोऽभिच्छेदता सता,
किमित्याह-यलेनाऽऽखरे, अभितव्यं आद्यम् । शुभाशुभप्रधा-
नेन कुशलाविच्छेदपरश्च, यथा कल्प्यासम्पत्तौ भवते, तथा
यतो विधेयः । वृत्तिक्रियाविक्रयसमये च पूजासेवनेनासी-
व्यवच्छिद्यते ; अतः पूजायामापवादिकालः समाधीयते ;
इति गाथार्थः ॥ ६ ॥

अथ कथमापवादिकालान्नामथये शुभसन्तानम्भवच्छेदः
स्यात् । वृत्तिव्यवच्छेदादिति श्रुतः । यतदेवाह-

विचीवोच्छेयमि य, मिहिणो सीयंति सम्बकिरियाओ ।
निरवेकस्स व जुत्तो, संपुणो संजमो वेव ॥ ७ ॥

वृत्तिव्यवच्छेदे जीविकाविधाते, वृत्तिक्रियाविक्रयपूजाकाश-
मये कृते ; चशब्दो विशेष्योतकः पुनश्चाश्वार्थः ; तस्य कै-
भावन-वृत्तिक्रियाविक्रयकाशमयं वृत्तिव्यवच्छेदः प्रचलति ।
वृत्तिव्यवच्छेदे पुनः किमित्याह-शुद्धिणो शुद्धस्य, सीव-
न्ति न प्रवर्तन्ते, सर्वकिंवा धर्मलोकाभिताः समस्तव्यापाराः ।
अथ सीदन्तु ताः सकलकर्मपाययोगपरपरममुनिपदपङ्कज-
पूजनप्रवृत्तस्य किं तामिरित्याह-निरपेक्षम् तु वृत्तिक्रियावृ-
त्त्य पुनः, पुरुषस्य । पुनः सङ्गतो विधेयतया, संपूर्णः स-
र्ववित्तिकरतया परिपूर्णः । संयमश्चैव साधुधर्मं एव
साधोविधान्या सर्वथा निरपेक्षत्वात्संदेहिति गाथार्थः । ७ ॥

अथ कालद्वारं निगमयकाह-

तासिं आबिरोहणं, आभिमाहिओ इहं मज्जो कालो ।

तत्तावोच्छिद्यो जं, शिखं तक्करणजापो सि ॥ ८ ॥

तत्सम्पादासौ वृत्तिक्रियायां, तासां वा, आबिरोहेनावाधया,
आभिग्रहणित्वमन्मकृत्वा मया न ज्ञोक्तम्, न वा स्वतन्त्रमि-
त्यादिको नियमः प्रयोजनमस्येत्याभिप्रायः, इह जिन-
पूजायां विषये, यतो विप्रुपां सम्मतः, कालोऽवसरः, अथ
कथमनमिततोऽतो, यतोऽभिग्रहेण वस्त्राभरणे काष्ठे पूजायां प्र-
वर्ततेऽतो, स्वस्वमवृत्तिरेव च मुख्यरीत्याह-पञ्चाह-तत्राभि-
ग्रहे सति, आभिच्छेदाऽमुदितिः यथासाधु, नियं प्रतिदिनम्, तत्क-
रणमात्रः पूजाविधानाध्यवसायो भवति, तत्परिणामाध्यव-
च्छेदस्य वाप्यवच्छिद्यपुण्यवर्धनेतुत्वादिभिरत एवाभिग्रहः
पूजाकाश इति भावः । इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्ताविति
गाथार्थः ॥ ८ ॥ उक्तं कालद्वारम् ।

अथ शुभिद्वाराभिधान्याऽह-

तव्य मुहणा इहा सि ह, दम्मे एहाएण मुक्कवत्थेण ।

भावे ठ अवत्थोचिय-विमुक्कवित्तिपहाणेण ॥ ९ ॥

(तस्य सि) शुभिर्भूतमेति यद् द्वारमुक्तं तदेवमुच्यते, शु-
चिना वृत्तिमता प्राणिना, हिंसाऽपि क्षान्ध्यामपि प्रकाराव्या-
भात्, प्रास्तामेकया इत्यविशुद्धार्थः । 'हु' शब्दः समुच्चये, तत्र-
योग्यं वक्ष्येति । जिनपूजा कर्त्तव्येति प्रथमः द्वैविध्यं च द्र-
व्यजायापेक्षम्, यतदेवाह-कम्मे द्रव्यशीलविषये, स्तान्ते जल-

ज्ञातिवदेहम्, देहात् सवन्तो वा । तत्र देहात् बिहितकरवर-
णमुखादिशोचन, सवन्तस्तु जलज्ञातिनसर्वसारीरेणेति । तथा
गुरुबलेण च भुविनिबलनोत्तरीयवाससा वा सितवस्त्रेण भावे
तु भावशीले पुनर्विषयवृत्ते, अवस्थाविता देशकालविशिष्टाव-
स्थापेक्षया स्वभूमिकायां गत्या, विद्युत्ता निरवग्रहाया, वृत्तिर्जी-
विका, तथा प्रयत्नाः शोभनो यः, सा वा प्रयत्ना यस्य, स तथा,
तेन न्यायापासविषयबुद्धेर्नेति भावः । न्याय एव हि भावतः शोभ-
कः कार्यमपलटलालनजलकल्पस्थापयति । इति याचार्यैः ॥ ६ ॥
पञ्चा० ४ विष० । (भावकस्य स्मानविधिरन्यत्र विस्तृतः)

“ कृतवन्धं यो विधानेन, देवताऽतिथिपुजनम् ।
कराति मलिनारम्भी, तस्यैतदपि शोभनम् ॥ ” १ ॥
विधानेन विधिना, अतिथिः साधुः, मलिनारम्भी गृहस्थः ।
कृतस्नानस्य शोभनमेव हेतुमाह-

“ नावशुद्धेर्निमित्तात्वा-त्तथाऽनुभवनिश्चितः ।
कर्थाद्दोषभावेऽपि, तदव्यगुणज्ञातवः ॥ ” २ ॥ युष्मम् ।

दोषोऽप्यकारिधाधनादि, नस्मादोषादन्धो गुणः सद्गुणमशुक्ति-
क्षणः । यदुक्तं-“पुत्राय कायबहा, पतिवृद्धौ सोऽहं किन्तु जिण-
पुत्रा । सम्मत्तुमुद्धिदेउ, ति भावजीभा उ जिरवज्जा ॥ १ ॥”
अन्यत्राप्युक्तं-उप्यस्नानादिके यथापि पदकार्यापमर्शदिका
काचित्प्राजना स्यात्, तथापि कूपोद्गारहेरेण भावकस्य रूप-
स्तवः कर्तुमुचितः । यद्वाहः-“ प्रकसिणपयस्यार्ण, विरवा-
विरपाण एत खलु सुतो । संसारपयस्यकरणे, दधवधर्मे कूव-
दित्तुना ॥ १ ॥” इत्युक्तं भवति-यथा कूपजननं भ्रमत्पणा-
कर्त्रेभ्योलेपादिदोषपट्टमपि जलोत्पत्तावनन्तरां कूपोद्गारोपा-
शब्दाकाराय परांपकाराय च किल प्रयत्नीयेवं स्नानादिक-
मन्यत्राभेदोपपन्नं गुणभाष्यवसायार्पणने विशिष्टाशुक्ल-
मैजिर्जनपुण्यवत्प्राकरणं भवति । इह कूपजन्यत्वे पूजार्थं
स्नानादिकरणकावेष्टेपि निमित्तजलकल्पगुणभाष्यवसायस्य वि-
द्यमानत्वेन कर्तव्यत्वादि कल्पपापाभावादिपमर्शमित्यमुद्गार-
रण्य, ततः किञ्चेष्टमित्यर्थं योजनीयम्-“यथा कूपजननं स्वपरा-
पकाराय नृपति एवं स्नानपूजादिकं करणमापमर्शहेरेण स्वप-
रयोः पुण्यकारणं स्यादिति, न वैतदगमामनुपाति, यतो धर्म्म-
प्रवृत्तावप्यारम्भजमित्तस्याप्यपस्नेदस्यात्, कथमन्यथा नृक-
वत्प्राप्त्युक्तम्-“तदाकृपं वा समगं वा माह्नं वा परिहृयपक्ष-
कस्याप्यवयवकर्म अक्रान्तेषु अनेनविजिज्ञेयं असनं पानं ला-
हम् साहम् पल्लानामेते भन्ते । किं कलज्ज ? गोयमा ! अप्ये
पावे कम्मे बहुअरिक्का से णिउज्जरा कलज्ज ॥” तथा स्नानप्र-
तिचरणानन्तरं पञ्चकल्याणं प्रायश्चित्तप्रतिपत्तिरपि कथं
यथेति पञ्चाशकवृत्तौ तत्सुममपि-“ एहाहं वि ज-
यणाय, आरंभवधं गुणा य नियमेण । सुहमावहेउम्मी
खलु, विमोक्षं कूवरापण ॥ १ ॥” इत्युक्तं प्रसज्जेन । एवं च
देवपूजाद्यर्थमेव गृहस्थस्य कल्पस्नानमुपयुक्तं, तेन कल्पस्नानं
पुण्यायेति यस्मिंश्च्यते तन्निरस्तं मन्त्रधर्मः । नावस्नानं च
शुभध्यानरूपम्, यतः-“ ध्यानाभिसा तु बीजय, सत्वा य-
दुत्पत्तिरकारणम् । अगं कर्मे समाभिष्य, नावस्नानं तदुच्यते
॥१॥” इति । कस्याक्सिन्नेना कृतेऽपि यदि गयद्वृक्षादि क्षवति,
तदा तनाङ्गपूजां स्वपूण्यवन्तानादिभिः परंपर्यः कारयित्वाऽप्र-
पूजा मायपूजा च स्वयं कार्य, वरपरयिष्ये प्रत्याज्ञातनासंभ-
वनं स्वयमप्रपूजाया निविद्धत्वा । उक्तं च-“निःशूक्तत्वाद्दो-

षेऽपि, देवपूजां तमेति यः । पुण्यैर्पतिनैर्वन्ध, नृवतः श्वपवा-
चिमी ॥१॥” इति । तत्र स्नानानन्तरं पवित्रसुवृण्णकार्यापिधा-
नंशुकेनाङ्गकृत्येण तथा पौलिकमोचनपवित्रवस्त्रेणपरिधा-
नादियुक्त्या कृष्णादिर्ध्या भूमिस्वपूजां पवित्रस्नायमान्या-
सराभुक्तः सम्पद्यते दिव्यं नम्यमकीर्तिस्तं भवतुगुहकल्पम् । यतः-
“विशुद्धं वपुषः कृत्वा, यथाचार्यं ज्ञादितिभिः ।
धीतवस्त्रे वसीत द्वे, विष्णुले धूपभूमेते ॥ ” १ ॥

लोकेऽप्युक्तम्-

न कुर्वीतसन्धितं वस्त्रं, देवकर्मणि भूमिप ।
न दग्धं न तु वै जिहं, परस्व तु न धारयेत् ॥ २ ॥
कटिस्यूतं तु यत्नं, पुरीषं येन कारितम् ।
समुन्मेषुनं वाऽपि, तद्वस्त्रं परिवर्जयेत् ॥ ३ ॥
एकवस्त्रं न सुजीत, न कुर्वीदेवताऽर्घ्यनम् ।
न कम्बुकं विना कार्याः, देवावां स्त्रीजनन तु ॥ ४ ॥

एवं हि पुंसां वस्त्रव्यं, स्त्रीणां च वस्त्रव्यं विना देवपूजनादि न
कल्पते, धीतवस्त्रं च मुख्यवृत्त्याऽतिविशिष्टं क्षीरोदकादिकं श्रे-
तमेव कार्यम् । उदायननूपराक्षीप्रभावतीप्रभृतीनामपि धी-
तगुणं श्रुते निश्रियादायुक्तं दिनकृत्यादावपि-“ स्रववर्धनि-
मंसोऽपि” क्षीरोदकाद्यशक्त्यापि तु कृत्वाविधीतं विशिष्ट-
मेव कार्यम् । यदुक्तं पूजापठशक्तं-“सितस्रमवस्त्रेण” इति । तद्व-
त्सुस्रया-सितवस्त्रेण च शुभवस्त्रेण च, शुभमिह शुद्धादिव्यदपि
पट्टमुष्मादि रकपीतादिवर्णं परिगृह्यते इति, “एगसादिनं उत्त-
रासंगं केदर” इत्यागमप्राप्त्याऽशुचरीयमन्त्रकमेव कार्यम् न तु
अप्युद्गारमर्शकृपं, तत्र वस्त्रव्यं भोजनादिकार्ये न ध्यापार्थं, प्रस्वे-
दादिनाऽऽनुष्निपापस्य, व्यापारितेजसैव व्यापार्थं, परस्त्रकमपि
च प्रायेण धर्म्यं, विशिष्ट्य च बालवृद्धरूपादिसत्कं, न च ता-
र्ण्यां प्रस्वेदेस्त्रमादि स्फेदनीयं, व्यापारितवस्त्रान्तरन्त्यक्षं पृथग्
भोज्यमिति सम्पद्य स्नातेत्यर्थः प्रवृत्तिः । अथ जिहं संस्ना-
प्येत्यर्थः प्रवृत्तीयाः, तत्र जिनस्नपनादिविधिषु समस्तपूजा-
सामग्रीमेलनपूर्वकः । सा वेद्यः । तथाहि-शुभस्थानात्स्वयमा-
रात्मिकादिकं सुसूत्र्यार्पणादिना संतोष्य पवित्रभाजनाच्छाद्वा-
नहृदयाग्रस्थकरसंपुटधारणादिविधिना पुण्याधानत्वेन, वैशवा-
सिकपुत्रेण वाऽऽनयायेत्, जलमपि च तथा, तद्योऽनुष्टो-
तरीयप्रानेन मुखकोशं विदध्यात् । यतो दिनकृत्ये-“ कारुण्य
विहिता दद्यान, स्रववर्धनिमंसणो । मुहकोसं तु काऊनं, गि-
हविषाणि पमज्जद ॥१॥” इति । तमपि च यथास्माभिः कुर्वीमासा-
वापे तु नापि । यतः पूजापञ्चाशके-“अरण्ये बंधिऊणासं अहवा
ऊहासमाहोप । एनद्वृष्टिपथा-वस्त्रेण वसनेन, बहुा आनुवृ-
त्ता, नासं कंसिक्का । अथवेति विकल्पायां यथास्माभिः स्ना-
धानात्मिकमेण, यदि हि नासाग्रं च असमाधानं स्यात्तदा ता-
मवस्थापित्यर्थः । सर्वे यत्नेन कार्यमित्यनुवर्तते इति, मुक्तिश्च
मुखे वस्त्रधनं, भृत्या अपि स्वामिनोऽङ्गमेदमभयभुरक्षादिकं
कुर्वन्ति । यदुक्तं-“ भंथिता कासवर्षां यथास्माभिः
पासीय । परिववमुवासप खलु, विणिनिमित्तं सदा खेव ॥१॥
ति । अ० २ अर्धः ० ।

स्नानादौ यतना-यतनया विहितस्य स्नानादेः शुभभाव-
हेतुनां प्रागुक्तं, अथ यतनां स्नानगतं शुभभावं-

मुतां च यतनाहतां स्नानस्य दर्शयन्नाह-

भूमिपेहण जलम-याण्यह जयया उ होह एहाणाओ ।

एतो विमुक्ताभो, अणुहवसिक्को चिय बुद्धां ॥१॥

भूमेः प्रेक्षणं च स्नानसूत्रः प्राणिरकथं चकृषा निरीक्षणं, जलस्नानं च एतत्प्रकारेणैव नीरगतस्नानादिः प्रमुक्तं यस्य व्यापारयुक्तस्य तद्विप्रेक्षणजलस्नानादिः आदिशामात्मिके-
कारणप्रतिप्रदः । तस्मिन्मिष्टाह-यतना प्रयत्नविशेषः, तुशब्दः पुनरर्थः । तज्ज्ञानना वैषम्य-स्नानादि यतनया गुणकरं भवति, यतना पुनर्मिष्टेप्रेक्षणजलस्नानादिनियतिं चरते । केत्याह-
स्नानादाह-अकृते, देहशोचविशेषयजिनाऽथेनप्रभृतिवि च, इह च प्राकृते शौकाराभूतभावात् (एहाभाप्रो) इत्येवं पठ्यत इति । (एषो ति) इतः पुनर्यतनाविहितस्नानादिविमुक्ताभावः शुजाभ्यवसायोऽनुभवसिद्ध एव स्वसंवेदनप्रतिष्ठित एव, बुधानां बुद्धिमत्ता, अनन्यं च शुजनयवेदुत्यादित्यस्य पूर्वोक्तदो-
रसिद्धताशङ्का परित्यज्या, इति गाथायेतः ॥ ११ ॥

आरम्भवतो यतनया स्नानादि गुणयेति यत् प्रायुक्तं,
तत्र कश्चिदाह-आरम्भयानां यथाधिकतरपाप-
जीवतया धर्माय स्नानादि न करोति, तदा
न सुखमुपपद्यमान इत्याशङ्कयाऽह-

अज्ञास्थारंजवज्रो, धम्मेऽणारंजवज्रो अणुभाभो ।

लोए पवणालिंसा, अबोहिवीयं ति दोसा-य ॥ १२ ॥

अन्यत्राधिकृतस्नानादेरपरत्र विविधदेहेदोदादिदृष्टमस्य, आर-
म्भवतो ज्ञतोपमर्दनकारणेः सतो देहिनां, धर्मे धर्मेविषये, जिना-
दिनिमित्तमित्यर्थः । (अणारंजवो ति) अनादम्पवानारम्भको,
ज्ञतोपमर्दनकारिणः । किमित्याह-अनाजोपो आनाजोपो चरते,
अनाजोगकार्यस्वादाहाररम्भस्य । अथका-अनादम्पवानारम्भ-
नाभोगो ऽवसीयते । आनाभाव एव हि आनाज्ञानमनोऽपि जिना-
वेनादिगत आरम्भोऽहृत्यतया ऽवभासते । तथा लोके शिष्टज-
ने, तन्मध्य इत्यर्थः । प्रकथनसिद्धा जिनासामनाश्रया-“पूजा-
विधानाप्रतिपादनपरं जिनशालनम्, अन्यथा कथमाहताः
शोचादिभ्यतिरेकेणापि जिनं पूजयन्ति ” इत्यादिकृपा अव-
ति । सा चाबोधेज्जन्मान्तरं जिनधर्माप्रतिषेधजिष्व कीजं हेतु-
रबाधिबोजम् । इत्येतानन्तरतोऽपि शोचो दूषणं भवनः । च-
राज्योऽनाजोगोपत्तया समुच्चयार्थः । अथ वा-दोषाय नव-
प्रमितकृपाय तद्वेदविबोधं संपद्यते । इतिशब्दः समाप्तौ ।
ततो हृत्पनः स्नानेन बुद्धयन्वयं च जिनपूजा विधयेति स्थि-
तमिति गाथाऽर्थः ॥ १२ ॥

अथ आवशौचानाभ्ययो दोषाभिधानयाऽह-

अविमुद्धा वि तु चित्ता, एवं चिय होइ अट्ठिपदोसा उ ।

तम्हा दुहा वि सुद्धा, जिनपूजा होइ कायन्ना ॥१३॥

अविमुद्धा अवस्थाया औचित्येन सावया, अविमुद्धा अभि-
मः । दुष्टादौ वाक्यान्तरद्वारे, वृत्तिरपि औचित्याऽपि, न केवलं
स्नानादाभाव एव । (एवं चिय ति) एवंभावमेतैव प्रकारेण,
स्नानादिहृत्पयशौचाकरणप्रदर्शितेन, भवति संपद्यते, अधि-
कदोषा तु हृत्पयशौचाभावोपेक्षया प्रबुद्धवृत्तिः । यतोऽन-
भोगादया हृत्पयशौचानाभावा दोषास्तावद्बुद्धवृत्त्यां भवन्वे-
व, अन्ये च राजनिग्रहादयो भवन्ति, अन्यायकृपास्तस्याः ।
अथ बुद्धिभूतेनेत्येतादौरोपसंहाराय (तश्च ति) यस्मात् हृत्प-
यशौचानाशौचानाये एते दोषा भवन्ति, तस्माकतोः, द्विधाऽपि

प्रत्यजावभेदाभ्यकारणत्वेनाऽपि, वास्तव्य एकप्रकारेण । बुद्धिना
बुद्धिभूतेन, जिनपूजाऽहर्हृत्पयस्य, भवति वसते, कसेध्याविधे-
येति गाथायेः ॥ १३ ॥ उक्तं बुद्धिभूतेनेति शब्दः ।

अथ विशिष्टपुण्यादिभिर्विस्तृततद्वारप्रतिपादनायाऽह-

गंधर्वपूवसन्वो-सहोहिं उदगाएएहिं चितोहिं ।

मुगट्टिविलेवणवरकुसु-मदामवलिदीवएहिं च ॥ १४ ॥

सिक्तस्यपद्विअकलय-गोरोयणमाहएहिं जहल्लाम ।

कंचणमासियरयणा-इदामएहिं च विविहेहिं ॥ १५ ॥ पुण्यम् ।

हारनाथायां पुण्यादिभिरित्येवं हारस्य निर्दिष्टत्वाद् गन्ध-
स्यादि न युक्तम् । अत्रोच्यते-पुण्यादिभिरित्यत्रादिशब्दस्य
प्रकारार्थत्वेन पुण्यादिभिः पुत्रप्रकारैरेति व्याख्यानाय दायः ।
वरपुत्रः प्रधानपुत्रो, गन्धर्वरो वा गन्धर्वप्रधानो धूपः कृष्णाग-
प्रभृतिगन्धयुक्तप्रसिद्धः, सर्वोपग्रयो लोककटाः, एतेषां ह-
न्तुः तानाजिनपूजा भवति, कसेधेयेत्येन हारगाथायेन योगः ।
तयोदाकर्षाभजेलप्रभृतिभिराविशब्दादिभिरसङ्कलितपुण्यादिप-
रिग्रहः । विधैर्विधिष्वैः, एभिः पुनः पूजा जिनविषयस्य स्मरण-
हारेण पुरतः स्थापनाकारेण यथाकृदि स्यात्, समयायाऽपि पु-
जास्वेनाविरुद्धत्वात् । अथ जीवाभिगमादिषु हस्तुत्सर्वाणां पूजा-
स्वेनाप्रदर्शितवन्मन्त्र युक्तं तेषामादिशब्दापादानव्याख्यानम्, नै-
वम्, जीवाभिगमाद्यशरीरानामपि बलिदीपगोरोचनादीनामि-
होक्तत्वेन तदुपदर्शितं य पूजाविधानस्यापवादोक्तत्वात् । अत
एव जीवाभिगमे नन्वापुष्करिणि अजने स्नानोक्तावाप हृत्पय-
पत्रभृत्पयां नानाविधेष्वनुष्ठेपाकृतुयरादिद्वयैव स्मरणव्यापि-
अथ पुनानिभिः स्मरणं न युक्तं, विगन्धित्वात्तेषां को वा किमा-
ह, यतो यानि गन्धादिभिः सुन्दराणि पुनानिदिष्टयाणि शोभा-
वहानि कर्णद्वयानां भाषोदात्तस्य कारीणि, तैरेव च तद्विधेयम् ।
यतो बह्वयिभिः “अहं रेहति तद्दत्तं सस्मै, कावचमण्येन वरकुसुम-
नि प्रधानपुष्पमालाः, बालकपहारः, दीपकः प्रशोपकाः, एतेषां
हृत्पयऽनस्तेः वशाद्दः समुच्चये । सिद्धार्थकाः सर्वथाः, इति च
प्रतीतम्, अकृताश्च तदुद्गाः, वरपदानं, गोरोचना गोपित्तजाः
एषां हृत्पयऽनस्तेऽद्विरितप्रभृतिभिः, आदिशब्दाच्छेषम-
हृत्पयवस्तुपरिग्रहः । यथाज्ञानं यथासंपत्तिः । काञ्चनमौक्तिक-
कादिदामकेतव कनकमुक्ताफलमालाणिकमालाजिह्व, विविध-
भूषणकारैरिति गाथाद्वयार्थः ॥ १४-१५ ॥

अथ कस्माद्विशिष्टपुण्यादिभिर्वेव पूजा विधीयते इत्याशङ्क्याह-
पवरोहिं साहणेहिं, पायं जावो वि जायए पवरो ।

प य अणो उवओगो, एएसि सयाण लद्धरो ॥१६॥

पवरैरुद्धैः, सयैः पूजाकारणद्वयैः, प्रायां बाहुल्येन,
कस्यापि हृत्पयः प्रवरस्यधरेरपि न जायते प्रवरभा-
वस्तस्यान्यस्यातनुमकर्मणः प्रवरद्वयस्यापि विवैव प्रवरभा-
वो जायते, सत्येत्तदर्थमुक्तव्याय प्रायोऽप्रदणम् । भावोऽप्यवसायो-
ऽपि, न केवलं द्रव्यापयं प्रवरार्थस्त्यविशुद्धार्थः । जायते संप-
द्यते, प्रवरः प्रथमोऽज्ञानकर्मण्येहेतुः । अयति च हृत्पयसिधो-
ज्ञाविशेषः । यदाह-“गुणभूदुहे इव-मि अणुमिषो हियस-
णं यावे । इव वायुश्चो इच्छति, वयहारो जिह्वरेडित्तं ॥१७॥ इत्य-
कं प्रवरद्वयोपादाने कारणम् । अथ कारणान्तरमाह-न नैव,

कः समुच्चये, अन्यो जिनपतिपूजातोऽपरः, उपयोगो विविचो-
गस्यानय, एतेषां प्रवरसाधनानाम्, सतां विधमानानाम्,
सहतरः प्रधानतरो भवति । यदाह—“देहः पुनः कस्य वा,
संसारोपैव सक्तः । वीतरागस्तु भव्यान्, संसारोच्छिद्यमे
भवेत् ॥ १॥ ” इत्यतः प्रवरपुण्यादिभिः पूजा विचिषा, इति
माध्याह्नः ॥ १६ ॥

अमुनेषां प्राचयकाह—

इहलोपपारलोप्य—कजाणं पारलोहं अहिं ।

तं पि कु चावपहाणं, सो वि य इय कजगम्भो सि ॥ १७ ॥

येहलौकिकपारलौकिककार्ययोर्धैर्यमानभवपरमवप्रयोजनयोः
साधनयोर्मध्ये, पारलौकिकं पारमधिकम्, अधिकं प्रधानतरो,
विशेषतस्तस्य साधनमिच्छात्, तत्साधने बहुतमानयसंजन-
नात् । पारलौकिककृत्यं च जिनपूज्यतां मान्यपुण्यागस्यानं
सहतरं प्रवरसाधनानामिति । तत्र च यत्प्रधानं तद्विशेषितमाह—
(नं वि च सि) तत्पुनः पारलौकिककार्यदेतत्पूजां माहः । इति
कार्यगम्य इत्येवंविधमनन्तरतो यत्कायं प्राचय कृत्यं पूजा-
यै प्रवरपुण्यापुपादानक्यं, तेन यो गम्भो निश्चेतव्यः स इति
कार्यगम्यः, इतिशब्दः समाप्तौ । इत्युक्तं भवति—पुल्लोकसाध-
नं तु भूतज्ञानावकायताप्रवरसाधनोपादानस्य द्रव्यमात्रं स-
फलप्राप्तिस्तद्विषये भवति, इति माध्याह्नः ॥ १७ ॥

प्राथाविहितकारं निगमयकाह—

ता नियविद्वधयुक्तं, विसिद्धपुष्पादिहं जिष्णुपूजा ।

कायव्या बुद्धिमया, तन्मी बहुमाद्यसारा य ॥ १८ ॥

(ता इति) यस्मात्प्रवरसाधनेः प्रवरो प्राणो भवतीत्यायु-
कः, तत्संज्ञानैर्मात्रविभवस्य स्वकीयविश्रुतेरनुकूलं स्वमा-
त्रं यस्य पूजाकरणस्य तन्निर्वाहमिच्छातुमुक्तम् । कस्यचित्ति कि-
याया विशेषणमिदम् । विशिष्टपुण्यादिनिकलस्यैः, जिनपू-
जाऽर्हत्वेनैव, कस्यचा विचिषा, बुद्धिमता धीमता । बुद्धि-
मानस्य ह्युपाधयोपादानस्यो भवतीति बुद्धिमतेत्युक्तम् । तथा
तस्मिन् जिनं बहुमाद्यसारां प्रतिप्रधाना । तथाया—“अनुपक-
तपरहितरतः, शिवदम्भिशेखरपूजितो जगन्नाह । पुन्यो हितका-
माभो, जिनमाधो नाथताहेतुः ॥ १८ ॥ चशब्दः पूर्वोक्तविशेषणा-
पेक्षा समुच्चयायः, इति माध्याह्नः ॥ १८ ॥ पञ्चा० ४ विच० ।

अथ विधिप्राप्तिकपुष्पायाऽऽह—प्रमातिपविश्रावचर्येऽसं-
सक्तशोभितजात्यकेसरकर्पूरादिभिर्भक्ष्यैश्च संवर्धये आजनह-
ये पुण्यमुच्चारयेत् । तथा संशोभितजात्यपुष्पपुष्पपूर्णप्रदीपा-
ऽलपञ्चकोकादिविशेषास्तत्पुण्यफलविशिष्टानुविष्टैवेष्टव्यपुण्यफल-
मिर्मोदकनृतपात्रादिसामग्री संयोजयेद्देवं कल्पतः शुचिः ।
आवतः शुचिताऽनुगम्यैव कपयैर्देहिकाभुक्षिकस्पृहाकौतुक-
व्याङ्ग्यादिभ्यामेतैकाग्रचित्तना । उक्तं च—

“मनोभाक्कायवच्छोर्ध्वी—पूजोपकरणस्थितेः ।

शुचिः ससन्निधा कार्यो, श्रीभर्तृपूजकृते ॥ १९ ॥

एवं कथनापराधं शुचिः सन् गृहैवेत्ये-

“आधम्यं दक्षिणां दानां, पुनश्च बोधिवदक्षिणाम् ।

३२१

यत्पूर्वं प्रविश्यात्—वैकिणोपाहिता ततः ॥ २ ॥

सुगन्धिवस्युरैकैः, प्राङ्मुखो वाऽप्युदङ्मुखः ।

वामनाभ्यां प्रनुसार्यां, मौनवान् देवमभ्येयत् ॥ ३ ॥

इत्यायुक्तेन नैवधिकीयकरणप्रदक्षिणात्रयचित्तनादिकेन च
विचिषा देवताऽपरहस्तेन श्रीजिनाङ्गाकिर्माद्वयमपनयेत् । नि-
पूतोत्सारितश्रीनीयप्राचयचन्दनेन देवपूजासक्तचन्दनमाज-
नात्ता पात्रागतेर हस्ततले वा गृहीतचन्दनेन कृतनासकपञ्चद-
शनिम्बको रजितकणिकाङ्कदहस्तेन कृपाविभूषणः चन्दनबन्धि-
तभूषितस्तुजा सोमहस्तेन श्रीजिनाङ्गाकिर्माद्वयमपनयेत् । नि-
र्मात्यं च—“जोगविभुं ध्वं, निम्बं विं विं श्रवणा” इति बुध-
न्याप्यवचनान् यज्जिनविम्बारापितं सङ्किन्नायीभूतं विगन्धं जातं
व्ययमानं च निःश्रीकं न जगज्जनमनःप्रमादहेतुस्तत्निर्मात्यं कृ-
तं बलिं बहुभूता इति सङ्कारावसृजेत्केन ओगविनहमेव, न तु वि-
चारसारकरणोक्तप्रकारेण दैविकताज्ञातेर्मिर्मोदयत्पुष्पितम्,
शास्त्रान्तरे तथा वक्ष्यमानावद्वैदिकमन्त्राच्च, तस्य पुनः केच-
जिगम्यम् । वर्षादौ च निर्मात्यं विद्यतः कुन्दादिंसंस्तके पुष्प
पुष्प जगानाकस्य शुचिस्थाने त्यज्यते, एवमाशातनाऽपि न
स्यात् । स्नात्रजगमपि तथैव, ततः सम्यक् श्रीजिनप्रतिमाः प्रमा-
ज्ये उक्तेः स्थाने जोगनादाव्यापार्यावविषयान् संस्थाप्य च
करपुष्पपुष्पशुचिपद्मशिविनाऽभिषेकज्ज्ञतं च पूर्वं सुपुण्यदिग्ग-
ह्ये कार्यं, यतो दिनकृत्ये—“शुचिणकपूरमौलं, काठं गंधादेर्य-
वरं । तत्रां ह्रस्वगुणाहस्य, वहावेर भसिंसंस्तुम् ॥ १९ ॥ पुत्र्यं
कुङ्कुमं, कपूरं चनसारसनाभ्यां मिधे, तुल्यस्तस्यैवौषधिवन्दना-
दिपरिग्रह इति तद्विधिः । स्नपनकांक्षे च—“बाहस्तण्मि सामि-
ह, सुमेकांसिहरमि कणयकलसेहि । तिस्रसाधुरेहि” एहवि-
शो, ते यथा जेहि दिहो सि” ॥ २॥ इत्यादि विचिन्त्य पूजास्ये
च सुच्यपुष्पा मौनमेव कार्यं, तद्वक्तो सावधं स्याज्यमेव, अन्य-
था नैवधिकीकरणनैर्यथापसैः, कगङ्गनाद्यापि ह्यमेव । यतः—
“कायकङ्कमणं वज्रे, तदा क्लेशविगच्छं । पुष्टुष्टुसंयं च,
पुष्टतो जगधंभुजे ॥ २॥ ” ततः सुयस्तेन बालककुब्जिकां व्यापा-
यैकनाङ्कस्तणेन सर्वतो निर्जलीकृत्य त्रितीयं च धूपितमुद-
ज्ज्वलेन तेन मुहुः ३ संवतेः स्पृशेत्, एवमङ्ककङ्कणहयेन सर्व-
प्रतिमा निर्जलीकार्यो । यत्र स्वस्थाऽपि जलकलेदन्तिष्ठति, तत्र
३ इयामिका स्थादिति सा सर्वथा व्याप्रास्येत, च पञ्चनी-
दीचतुविशतिपट्टकादिभ्यः—

“....., मुरिभामदेवस्त ।

जीवाभिगमे विजया—पुरीयं विजयादेवार्णं ॥ १ ॥

जिगाहोमहस्यय—लहण्या धूवदहजमाईयं ।

पदिमार्णं सकदाण्य—प्राण्य इहयं मणियं ॥ २ ॥

निम्बुअजिण्यंसकहा—सगमसुगोसु विंशु सि कोपसु ।

अनां संलग्ना, द्रवणजलाहेहि संसु ॥ ३ ॥

पुन्यचरकालविहिता, पदिमार्हं सति केसु विपुरेसु ।

बलकका १ केसकका २ महककथा, ३ गंधं दिष्टा य ॥ ४ ॥ ”

(गंधं विदुः सि) ग्रन्थे प्रतिज्ञायोरुशक्यौ दष्टा । (ध०)

“माताह्रापराज्यं वि, पुवणजलाहे कुलेद जिणियं ।

पुवचपसार्णं वि, उववववि करिस्तण्णं ॥ ५ ॥

ता नञ्जो नो दोसो, करये चडोसवहद्वारिणं ।

आवरणाजुसीनां, गयेसु भविस्समाकपा ॥ ६ ॥ ”

हृदज्ञाथ्येऽत्युक्तम्—

“जिणरिदिसंलग्ण्यं, यमं करिद कोह भजितुमो ।

पार्थाङ्गप्रतिनिधेः, देवागमसोहिमं च ॥ १ ॥
 संसृजनागन्धिरा-राहणकजं जिगत्तिमं कोह ।
 परमिचमोक्षार, उज्जमिजं कोह पंच जिगत्ति ॥ २ ॥
 कल्याणतममहया, उज्जमिजं नरहासलजि ति ।
 बहुमानविस्त्रासा, कोह कोरारितं चउवीसं ॥ ३ ॥
 उज्जोसं सतरिसयं, नरहाणं विहरत्ति जत्तीय ।
 सत्तरिसयं पि कोह, विवायं कारह यत्तु ॥ ४ ॥
 तस्मात्तिनीधीपक्षतीधीचतुर्विंशतिपट्टादि कारणं न्यायमेव
 दृश्यते, तथा सति तत्प्रकालनाद्यापि निर्दोषमेव, अङ्गकणं ह-
 स्तादि च पुष्पक जाजनस्यशुद्धजलेन क्षादयन् न तु प्रतिमाकांक्ष-
 नजलेन, चन्दनादिवत् । इति जिनस्वपनाधिपः ।

अथ पूजाविधिः—

पूजा चाक्षाभ्यामभेदात् विधा । तत्र क्षयनमङ्गपूजयत्नः । “अंदि
 २ आनु २ करं ६ सेतु, ८ सृष्टि ६ पूजां यथाक्रमम्” इत्युक्तवैद्यमा-
 न्यावासुष्या नवाङ्गेषु कर्तृकुसुमादिभिर्भोगोशेषैश्चान्यवेष-
 यत् । केऽप्याहुः—पूर्वं आसे तिलकं कृत्वा नवाङ्गपूजा कार्या । श्रीजि-
 नमस्तस्मिन्पूजाविधौ “सप्तसुखं चउवीसं रवस्व द्वादि-
 जजापुद्गादिगणधनितलवामांशधामजापुलकणेतु पंचसु
 हिमपदि सहस्यसु या भंगेतु एमं काकण पञ्चमाहुसुमेदि
 गंधवासेहि च पुष्प” इत्युक्तम् । ततः सङ्गैः सुगन्धभिः
 सरसेरुपतिर्विकाशिनिरासदित्तद्वैः प्रत्यक्षैः प्रकीर्णाना-
 मप्रकारप्रतिर्वा पुष्पैः पूजयेत् । पुष्पाणि च यथाकाम्येव
 प्राह्याणि यतः—

“ न हृष्टैः पूजयेद्देवं, कुसुमैर्न मर्दानैः ।
 न विशिष्येद्वैः स्तुष्टेर्न कुन्देर्नाऽविकशिपिजि ॥ १ ॥
 कीटकोशापविजान, शाणपद्विजानि च ॥
 वज्रयेद्वर्णानेन, वासितं वशोजितम् ॥ २ ॥
 पुतिगन्धोऽप्यगन्धभि, अस्मगन्धोऽपि यजेत् ।
 मलमृषादिनिर्माण-द्रुच्छानि कुतानि च ॥ ३ ॥
 सति च सामर्थ्ये रत्नसुवर्णमुकाजरणरौप्यलोचनपुष्पादिभि-

अन्त्रोद्यदिबिम्बितुक्कादिवैष्णवसहस्रकृत्वात् । एवं अन्य-
 यामपि गावधृच्छादि स्यात् । यतः “पवरं” साहस्रं, पापं
 नायां विजायत पवरो । न य अग्रे उवगो, एषसि स्याज
 लघुत्वं ॥ १ ॥ इति । आह विजितौ—“प्रथमं २ वैधिमं २ पुरिमं ३
 संघातिमं ४ कृपचतुर्विधमध्यामस्मात्विधयान् । तद्यतप्रसङ्ग-
 यज्जतीकेतकचम्पकादिविशिष्टपुष्पमाला र मुकुट ३ शिर-
 रुजं ३ पुष्पपट्टादि विरचयेदिति विशेषः । चन्दनपुष्पा-
 विपूजा च तथा काव्यं तथा जिनस्य चपुष्पुष्पाञ्जल-
 नादि न स्यात्, सौकीन्याऽतिरेकश्च स्यात्, तथैव द्रष्टृणां
 प्रमोदपुष्पादिहंसमवात् । अस्याऽप्यङ्गपूजाप्रकारः कुसुमाञ्जलि-
 मोचनपञ्चाङ्गमूत्रप्रक्षालनशुद्धकषाराप्रदानं कुसुमकंपरादिभि-
 रभ्यर्चनविलिपनाङ्गाविधानगौराचनसुगन्धद्राविमयतिलकपत्र-
 मङ्गवाधिकरणप्रमुक्तो भक्तिचैत्यप्रतिमापूजाधिकारे वक्ष्यमा-
 नो यथास्थं ज्ञेयः । तथा जिनस्य हस्ते लोचनोत्तरनालिके-
 र्पत्नाफलनागवल्लीवृक्षलागमुक्तिकादिमोचनं कृष्णागुर्वदि-
 क्षोतेपुष्पगन्धरासमहेपाद्यि सर्वमङ्गपूजायामन्तर्भवति ।
 तथोक्तं बृहद्भाष्ये—“एवमुक्तविज्ञेयभादर-नवपक्षगंधपुष्प-
 पुष्पैः । कीदृजं जिगत्तिपूजा, तथ विदो एस मायकां” ॥ १ ॥
 ति । तत्र धृषो जिनस्य वामपादौ कार्यं स्यात् पूजा । तत्र चतुष्पु-

प्रदीपः शास्त्रादितन्मुखात्तैर्वा जपरादिनामाकैः सर्वैर्नैवेद्यैर्नि-
 मलैर्वाकनमृशङ्खादिपानैश्च पुजयेत् । तत्र प्रदीपो जिनस्य वृत्ति-
 यपार्थं स्यात् ; अकृतैश्चाकृतै रौप्यलोचनैः शालैर्वा जिनस्य
 पुरतो र्पणं १ अक्षतन २ चर्मान ३ ओम्बस्त ४ मस्त्यपुष्प ५
 स्वास्तिक ६ कुम्भ ७ नद्यावर्त्त ८ कृपाटमङ्गलानालेखयेत् ।
 अथवा वा ज्ञानदर्शनकारिभारधननिमित्तं स्रष्टा पुजयेत्पु-
 ष्पद्रादि विशिष्टाकृतान् पुष्पापि च ६ कौकयेत् । नवीनफलनागमे
 तु पुर्वं जिनस्य पुरतः सवेधा दीप्यं, नैवेद्यमपि सति सामर्थ्ये
 कृपाटमङ्गलकामुद्रादिपानफलादिखातान्मूत्रादिस्वाद्याम् दी-
 कयेत् । नैवेद्यपूजा च प्रत्यहमपि सुकरा, महाफलता च
 धान्यस्य च विशिष्य, आगमेऽपि राज्ञाधान्यस्यैव प्रतिपादनात्,
 यत आश्चर्यकतिप्येको समवसरणाधिकारे “कोरह बलीति,”
 निशीथेऽपि—“तत्रो रभावरं रंथीय सन्धं बलिमादि काउं
 भोजन-देवादिदेवो वच्मानसमी तस्स एस्मिमा कीरमां ति
 वाहिंओ कृतामो तुहा जायं पिच्छं सखाकाकापिभुसिअं भ-
 गवसा पडिमं” निशीथेऽपि—“कांति ति” अस्तिबोधव्यतिनि-
 मित्तं कृत्वा किञ्च ॥ । महनिशीथेऽपि तृतीयाध्यायने—“अरिदेतानं
 भगवतां गंधमङ्गपदेवसंमज्जोवसयणविच्छित्तिसिद्धयप-
 चारंयदि पूसाकारोहि पशद्विद्यमनमनचं पुक्कभाणा तिभुत्तप-
 यं करामो” । ततो गोशीपचन्दरस्य पञ्चाङ्गुलिनैरेमंअञ्ज-
 लनादां पुष्पप्रकाराऽऽत्रिकादिगोतनुयादि च कुयात् । मधेम-
 प्येनद्रपुजैवः यज्ञाप्यम् । “गंधयनट्टवाइअ-सयणज्जारात्तआह
 दीवाइ । जं किञ्च तं सय्यपि ओ प्ररह भगगप्राय” ॥ । इत्यपूजा ।
 भावपूजा तु जिनपूजायापारनिषेधकतुनीयेनैवधिकारणानु-
 र्यं जिनाहंकिणदिशं पुमान्, स्त्री तु वामदिशि, आशानानापरि-
 हाराय जययतोऽपि संनवं नवहन्ममानादासंभवं तु हस्त-
 हस्तास्मानादुक्तपुनस्तु पट्टहस्तमानादवप्रहाव बहिः स्थिरवा
 चैत्यवन्दनं वा विष्टरुत्पादिभिः कुर्वात् । आह च—“तत्राह
 भावपूजा, ताउं विहंवेदोवापि देमं । जदसपि विष्टरुह
 पुत्तमाहया देयंदणवं ॥ १ ॥ ” निशीथेऽपि—“सो उ गोधारसा-
 वमो ययपुर्दि धुणंता तथ गिरिमुद्राए अहोरं च निषसिमां” ।
 तथा वसुदेवहोदी—“वसुदेवो पञ्चूले कयसमसलावय-
 सामाह आर्शनममो गहिअपचक्काओ कयकाहससमाहु-
 वंदो ति” । एवमेकत्र भावकादिनरपि कायामग्नंस्तुत्यादि-
 भिक्षैत्यवन्दना कृतेरुक्तम् । (४०) (स्तुतिनद्विकपणम् “बुह
 शम्हं वषयते) गीतनुत्यापत्रपूजाभामुक्तं ज्ञापपूजाभाम्यवतरति;
 तत्र महाफलकाम्यसुखसुखायं कर्तारपुष्पापनपूराशी प्रया-
 न्ती यथा । यत्तिशीयसूचीः—“पनवहंयहाया कयबलकम्मा कय-
 काउअमगल्ला सुकिञ्जवाभपारिहिआउ जाव अट्टमी चउहसी सु-
 अभात्तराणं य सयमेव रामो नहोवयारं करेइ, तथा ति
 तथापुविणोए मुखं वाहइ” इति । पूजाकन्यावस्त्रं वाहंत-
 ऽङ्गुलमकेशिलिखत्तञ्जलावस्त्रावयं ज्ञापयेत् । यज्ञाप्यम् । “एह-
 वणचंगदि छवमंयवयपदिहारागि” कवलितं । पालंअकु-
 ष्कागोहि अ, जिनस्स भायिउं सिद्धसं ॥ १ ॥ ” स्नापकैः प-
 रिकीर्णोपाद्योतमजाकटकरकलितकलशैरैवैकैश्च त्रैव
 घटिनमालाधारेः कृत्वा जिनस्य छत्रस्थावस्त्रां ज्ञापयेत् । तत्रै-
 वस्थावस्त्रा त्रिधा—जन्मावस्त्रा १, रात्र्यावस्त्रा २, भागपया-
 वस्त्रा च ३ । तत्र स्नवनकारेजन्मावस्त्रा १, मालाधारे रात्र्या-
 वस्त्रा २, भागपयावस्त्रा जगताऽपगतकेशाः केसुक्काना-

स्तुतानैव , प्रातिहाय्यं परिकरोपरितनकसोजयपार्ष्णवर्तितैः
पदैः कहेतिः १, माताधर्मैः पुण्यवृत्तिः २, बीजावंशकरीः प्रवि-
भोजयपार्ष्णवर्तितैर्जिह्वो ध्वनिः ३, शेषाणि स्फुटान्येव । इति
भावपूजा । अग्यरीत्याऽपि पूजायं बृहन्नाम्नापुक्तं यथा—

“पञ्चावयारुत्ता, पूजा अष्टोवयारुत्ता वा ।
रिजिविलेखं पुनः, नेत्रा सन्ध्यावारा वि ॥ १ ॥
तस्य पञ्चवयारा, कुसुमम्भक्तवयंयधुवरीवेहि ।
कुसुमम्भक्तवयंयधुवरीवेहि पुनो ॥ २ ॥
अष्टवहकम्भक्तवरी, अष्टवयारा हवह पूजा ।
सन्ध्यावयारपूजा, नृवयऽपञ्चवयारपूजादेहि ॥ ३ ॥
फलवर्धनीवारीदेहि, नक्षत्रिप्रारविष्माहि ति ॥ ”
शास्त्रान्तरे चानेकधाऽपि पूजाय उक्ताः सन्ति ।
तद्यथा—

“ सयमाणये पदमा , बीजा प्राणावणेन अर्चोहि ।
तदमा भणसा संपा—रणेन वरपुष्पमादेयं ॥ १ ॥
इति कायवाक्मनोयोगितया करणकारणानुमितितेतया च
पूजाभिक्रमः । तथा— “ पूर्णं पि पुष्पासिस्फुटपञ्चवहविभक्तमेभ्रमे-
वहवि पि प्रालम्बीय कुञ्जः ” । सर्वातिविल्लादी तु पुष्पासि-
स्तोत्रप्रतिपूजानां यथोक्तं प्राधान्यामित्युक्तं, तथाऽऽभिषेकशना-
दिभोग्यवस्तुमित्यपि, पुनरधिकलासापदेशवरिप्राज्ञा इत्या-
मामोक्तं पूजामेदञ्चतुष्कम् ।

तथा—

“ दुविहा जिह्वद्वयपूजा, इत्ये भावे अ तस्य इत्यस्मि ।
द्वेवहि जिह्वपूजा, जिह्वप्राणापालनं भावे ॥ १ ॥

इति मेद्वयैऽपि । तथा सतमेष्टा यथा—

“ नृवय विलेखनं भंग-स्मि चक्रतुमुत्तं च वासपूजाय ।
पुष्पादहणं माता-वहणं तह वयपराहणं ॥ १ ॥
सुचारदहणं जिह्वपुनवाग्न आदरपारादहणं वेव ।
पुष्कमिहपुष्कपगरी, आरली मंगलपदेवो ॥ २ ॥
दीवो ध्रुवकलेवो, नेत्रजं सुहकलाग्न दोषखं ॥
मीर्षं नह वरजं, पूमानेष्टा इमे सतरा ॥ ३ ॥

एकविंशतिनेष्टास्त्वपुपदेव वययमाणा हेयाः । यते सर्वेऽप्य-
ष्टादिपूजायै सर्वव्यापकेऽन्तर्भवन्ति ।

अष्टादिपूजाययफलं त्वेवमाहुः—

“विद्योवसासमगेना, अमृद्वयसाहृणी भवे बीजा ।
निष्ठुरकली तदद्या, फलया उ जह-यनमहि ॥ १ ॥ ”

सातिवक्यादिभेदेरि पूजानैविद्यमुक्तं यतो
विचारामृतसमदे—

“स्वात्त्विको राजसी भक्ति-स्तामसीति विज्ञाऽयथा ।
अतोस्तस्वादिप्राय-विशेषावहृतो भवेत् ॥ १ ॥
अर्हत्सम्यग्गुणभोगेन-परिहानैकपूयकम् ।
अमुज्जना मनोरङ्ग-मुपसर्गेऽपि भूयसि ॥ २ ॥
अर्हत्संभविकायायै, सर्वसम्पत्तिं वित्तुना ।
प्रव्याङ्गिना महोत्साहाद, क्रियते या निरन्तरम् ॥ ३ ॥
साः स्वात्त्विको अवेष्टाकि-लोकद्वयफलावहा ॥ ४ ॥
यदेहिकफलप्राप्ति-हेतवे कृगनियथा ।
साकरजानमुपधेयं, राजसी भक्तिदृष्टये ॥ ५ ॥

द्विपदा यथतीकारकृते, या कृतमस्तरम् ।
द्वारायं विधीयेत, सा नक्तिस्तामसी मता ॥ ६ ॥

रजस्तमोमयी भाकिः, सुभाषा सर्वदेहिनाय ।
कुम्भेना सातिवकी भाकिः, शिवावधिपूजावहा ॥ ७ ॥

अत्र च प्राशुकमङ्गाप्रपूजाद्वयं वैयर्थ्यकारण-
व्यापदिभ्य इत्यस्तवः । यदाह—

“जिह्वनयविषडावण-जसापूजाह सुप्रभो विदिषा ।
इत्यथयो सि नमो, प्रावत्ययकारणये ॥ १ ॥
निचवं चित्र संपूजा, अह पि हु एस्ता न तीरय कार्त्त ।
तह वि अणुविदिष्यथा, अकलयदीवाह्वाणे ॥ २ ॥
पणं पि उदगविदुः, अह पक्वितं महासमुहमि ।
आयह अकलयमेभं, पूजा वि हु बीजरायेतु ॥ ३ ॥
एयं बीयणं, कुक्काह अपाविलग्न भवगहणे ।
अकतुदाराजो, भोपुं सिभेति सव्यजिग्रा ॥ ४ ॥
पूजाय मणसंती, मणसंतीय अ उत्तमं भाणं ।
सुहकाणय य मुक्कं, मुक्के सुक्कं निरावाचं ॥ ५ ॥ इति ।

पूजादिविधिसंग्राहकं प्रसिक्तसंवितावचकृतं
प्रकरणं चेन्नमः—

“ स्नानं पूर्वोऽऽमुनीचय, प्रतीक्यां हस्तघावनम् ।
उदीच्यां श्वेतवस्त्राणि, पूजा पूर्वोत्तरामुकी ॥ १ ॥
बृहे प्रथितां वाम-भागे शयविवर्जितं ।
देवताऽवसरं कुर्यात्, साहेहस्तोर्द्वैरुक्ति ॥ २ ॥
नीचैर्मिस्थितं कुर्याद्, देवताऽवसरं यद्दि ।
नीचैर्नैविस्ततो वंश, संतत्याऽपि सदा भवेत् ॥ ३ ॥
पूजकः स्वाध्याया पूर्व-उत्तरस्याश्च संयुक्तः ।
दक्षिणस्या दिशो वर्यं, विदिपूजजनमेव हि ॥ ४ ॥
पश्चिमाभिमुखं कुर्यात्, पूजां जैनेन्द्रसूर्ये ।
अन्यत्र संततिच्छेदो, दक्षिणस्यां न सन्ततिः ॥ ५ ॥
आग्नेय्यां तु यदा पूजा, चनहमिर्दिने दिने ।
वायव्यां संततिर्नैव, नैर्द्वैत्यां च कुलस्यः ॥ ६ ॥
वेश्याभ्यां कुर्वतां पूजां, संस्थितिनैव जायते ।
अङ्कि २ जानु २ करो ६ सप्तः, सूर्ये ए पूजा यथाकमम् ॥ ७ ॥
भीषण्यं विना नैव, पूजा कार्या कदाचन ।
प्राजे कपटे बृहन्नाजो-दरे तिलककारणम् ॥ ८ ॥
नवभित्तिकैः पूजा, करणीया निरन्तरम् ।
प्रभाते प्रथमं वास-पूजा कार्या विचक्षणैः ॥ ९ ॥
मध्याह्ने कुसुमेः पूजा, संध्यायां धूपपिण्डवत् ।
प्राभां धूपवाहः स्वा-दमर्तं तु समुत्तमम् ॥ १० ॥
अर्हतो दक्षिणे प्रागे, दीपस्य विनिवेशनम् ।
ध्यानं तु दक्षिणे भागे, चैत्यनां वन्दनं तथा ॥ ११ ॥
हस्तात्म्यसंस्थितं जितौ निपतितं लब्धं कक्षिप्राद्यो-
र्धनसूक्तोपगमं चूने कुवसनेनैवैरको यद् भुञ्जम् ।
स्पर्धं दुष्टजैर्नैवैरभितं यद् दूषितं कीटकैः-
स्याभ्यं तत्कुसुमं वलं फलमयो नैकैर्जिनमीतये ॥ १२ ॥
नैकपुण्यं द्विधा कुर्याद्, नू निध्यात्कलिकायाम्पि ।
वस्त्रकापलजैरेन, नवेर्होषां विधायताः ॥ १३ ॥
गन्धधूपार्कतैः कविमः, प्रदीपैर्दक्षिणारिजिः ।
प्रधानेभ्य फलैः पूजा, विधया भीजिनैरितिः ॥ १४ ॥
शान्तीं श्वेतं तथा पीतं, साधे इयामं पराजये ।

मङ्गलार्थं तथा रक्तं, पञ्चवर्णं च सत्करे ॥ १५ ॥
पञ्चामृतं तथा शाल्मी, क्षीपाः स्वात् सवृक्षैर्मुदे ।
बहौ लवणनिक्षेपः, शाल्म्ये तुष्टये यथास्थिते ॥ १६ ॥
आधिरते संयिते क्षिप्रं, रक्ते रौद्रे च वाससि ।
दागपूजातपोद्देश्य-संख्यादि निष्कलं भवेत् ॥ १७ ॥
पञ्चासनसमासीनो, नासाऽऽम्बस्तङ्कासनः ।
मीनो बल्लावृतस्थोऽयं, पूजां कुर्यात्क्षितीशितुः ॥ १८ ॥
स्नानं विक्षेपनिभूषणपुष्पवास-
भूषणप्रतिफलतन्मूलकपञ्चपदैः ॥
वैषद्यचारिवर्त्तनमभ्यराऽऽतपय-
वादिशमीतनदनस्तुतिप्रोवाहपूजा ॥ १९ ॥
इत्येकविंशतिषा जिनराजपूजा,
यथाता सुरासुरगणेन कृता सर्वैव ।
आर्घ्यकृता कुमतिभिः कक्षिकालयोगा-
ल्लघत्तिर्यं तदिह भावयज्ञेन योजय ॥ २० ॥ ” इति ।
एवमन्यदपि जिनाम्बवैशिष्ट्यकरचैत्यगृहप्रमाणेनसुधाप-
बहनजिनचरित्रादिविचित्रचित्ररचनसमप्रविशितपूजापकरण-
सामग्रीरचनपरिष्ठापनिकाचन्द्रोदयतोरणप्रदानादिसर्वमङ्गादि-
पूजाधामन्यभवेति ; सर्वत्र जिनमन्त्रैरेव प्राधान्यात् । गृहचैत्यो-
परि च चैतिकाद्यापि न मोक्षं, चैत्यवस्तत्रापि चतुर्धनीत्याशा-
तनायावर्जनीयत्वात् । अत एव देवसत्कपुष्पपूषर्दीपजलवात्रच-
न्दोद्यादिना गृहकार्यं किञ्चिदपि न कार्यमिव, नापि स्वगृह-
वैदिकतत्वाङ्गपूर्णकर्मवैध्यादिकीर्यपद्व्यं व्यापार्यम् । वै-
त्यान्तरे तु रुद्रत तत्सकपं सर्वेषां पुरतो विज्ञाप्यारोप्य, अ-
न्यथासंभवे च मुखा जलप्रसंसादिविरोधप्रसङ्गः । गृहचैत्यवैध्याद्य-
प्यारामिकस्य मुख्यवृत्त्या मासदेवस्थाने न देवं, शक्यमात्रे च
प्राप्तव्यं नैवेद्याप्येन मासदेवोक्तं तु न दांच । इति पूजा-
विधिः ॥ २० २ अर्थः ॥

प्रस्तावितद्वाराभेदोपपन्नशब्दानां-

सारा पुण धुइयोचा, गंजंरपपत्यविरइयाजे छ ।

सन्ध्यगुणकिचण-रूना खलु ते त्रियाणं तु ॥ २४ ॥

साराणि प्रधानानि, पुनःशुद्धे विशेषयौतनार्थः । तच्चैवम-
सौरः स्तुतिस्तोत्रैर्गुर्बी पूजा कथंस्या । साराणि पुनस्तानि का-
नीत्युच्यते, यानि निव्यन्तस्येह दर्शनाद्यान्येव गम्यंरैरुच्यते ; प-
दानां शब्दानामर्थरमिधेयैर्विचित्रानि दृष्टानि गम्यंरपदाय-
विरचितानि । तद्यथा-“ पविषण्यवसितगुणो, अइसयल्लसं
पि जस्स इहूयं । भवहुत्तमाणा जार्थं-ति जोग्गो ते त्रियं न-
मह ” ॥ १ ॥ ‘जे उ सि’ व्याख्यातमेव । अनुत्तपदायंयुक्त्यापि
कानिचिदसदृशगुणकीलनकार्याणि स्युः । यथा-

हेमाय मर्यजगतस्तत एव शङ्के,
आकम्मदीनुप । गतं न भवधोमिनि ।
गायन्ति तानि यदि तत्र छजङ्गयोथा,
शेषः शिरांसि सुतुयाज्ज मदीं स्थिरा स्यात् ॥ १ ॥

अन्येतद्व्यवच्छेदायाऽऽह-सदृशगुणोक्तीलनकार्याणि विद्यमा-
नगुणप्रदण्यसमायायेव, कलुषधारेण, तानि स्तुतिस्तोत्राणि,
जिनानां तु आसनामेव । तद्यथा-“ आया जम्मस विक्कइया,
सीसे सम्भदिं हरिहरदिं पि । सों वि तुव क्कणजलणं, भयणो
मयणं च पविहोणो ” ॥ १ ॥ इति गाथाधेः ॥ २४ ॥

अथ कथं स्तुत्यादिप्रधानपूजायां शुद्धीत्यस्मिन्नाकथ्यते,
स्तुत्यादीनां कुशलपरिणामहेतुत्वादेतदेवाऽऽह-

तेसि अत्यादिगमे, श्रियमेणं होइ कुसलपरिणामो ।

सुंदरभावा तेसि, इपरम्भि वि रचणणाएण ॥ २५ ॥

तेषां सारस्तुत्यादीनामर्थाभिप्रेतऽभिधेयाऽवयवे सति, निय-
मेनावधार्यनाशेन, भवति जायते, कुशलपरिणामः शुभाप्यवसा-
यः, अर्थोपिगमस्व प्रायः कुशलपरिणामकारकत्वादिति भव्य-
स्तोत्राणामिति गम्यते । एवं तद्वर्ण्यभिगमवतामेव स्तुत्यादिभिर्गु-
र्बी पूजा स्वाध्यायेवासित्येकाकथ्यते-सुन्दरभावात् शुभप्राप्तत्वात्,
तेषां स्तुत्यादीनाम, इतरस्मिन्नपि तद्वर्ण्यवयवमेऽपि, आस्तां त-
द्वर्ण्यभिगे, कुशलः परिणामो जयतीति प्रकृतम् । अथ कथ-
मिदमवसीयते इत्याह-रत्नकालेन मार्गिकयोदाहरणेन, यथा
रत्नमहालक्षणमपि सुन्दरस्वभावात्तया गुणकरमेवमेतत्प्रापति
गाथाधेः ॥ २५ ॥

अधिकृतमेव ज्ञातं ज्ञापनीये योजयथाह-

जरसमणइ रयणा, अस्सायगुणा वि ते समिति जहा ।

कम्मजराई पुइमा-इया वि तह नावरयणाओ ॥ २६ ॥

ज्वरशमनादीनि ज्वरापहारप्रयुतीनि, आदिशब्दाङ्गजलशमना-
दिप्रदः, रत्नानि मार्गिक्यानि, अज्ञातगुणान्यपि रोगनिर्वाह-
दितज्वरादिशमनसामप्याभ्यं, न केवलं ज्ञातगुणान्येव तान्
ज्वरादिरोगाङ्ग शमयन्ति नाशयन्ति, यथा येन प्रकारेण, सुख-
रूपतालक्षणं, कर्मज्वरादीन् कर्मलक्षणज्वरादिरोगाङ्ग स्तुत्या-
दीन्यपि स्तुतिप्रोवाद्यापि, न केवलं रत्नाभ्येव, (तद इति) अ-
ज्ञातस्वावधारणार्थंस्व तुशब्दस्व संख्यात्, तथैव तैवैव प्रका-
रेण, किंभूतानि स्तुत्यादीनि, भाव्यत्त्वानि पाठमार्गिकमार्गि-
क्यानि, शमयन्तीति प्रकृतमिति गाथाधेः ॥ २६ ॥

सारस्तुतिस्तोत्रद्वाराभिगमम्, तथा बहुकृतम्-“ सारपुइयोस-
सहिया, च तद ए चिहंवेण्णं ति ” । पञ्जा ७ विषयः ।

पूजा अविच्छेदनाऽस्य कतमेत्युक्तं सैव स्वकृतोऽभिधीयते
कारिकाङ्गमेव-

स्नानविशेषपुसुग-ग्निपुष्पाद्यादिभिः शुभैः कान्तम् ।

विजवानुसारतो यत्, कासे निपतं विधानेन ॥ १ ॥

अनुपकृतपरिहरतः, शिवदक्षिदेशशुभितो भगवान् ।

पूजो हितकामानां-मिति जयत्वा पूजने पूजा ॥ २ ॥

स्नानं गन्धद्रव्यसंवाजिनं, स्नानं वा, विशेषतः चन्दनकुसुमादि-
भिः, सुषु सुगन्धेषुपपाणि आर्यादिककुसुमानि । तथा सुगन्धेषुप-
गन्धपुष्पप्रतीतः, तदादिजिपरैरपि शुभैर्मन्त्रद्वयमार्गैः, का-
न्तं मनोहारि, विजवानुसारतो विजवानुसारेण, यत् पूजनमिति
संख्याः कासे विसर्पं स्वकृत्यविद्वे वा, नियतं सदा, विधानेन
शास्त्रेकेन ॥ १ ॥ उपकृतमुपकारो, न विद्यते उपकृतं येषां ते
इमंमुपकृता, उपकृतोपकारा इत्यर्थः । ते च ते परे च तयो-
हितं तस्मिन् रम्यंभिरतः, प्रबुधोऽनुपकृतपरिहरितरतो निष्कार-
णवत्सलः, शिवं ददातीति शिवदक्षिदेशशान्तिशान्तिः पुजितो,
भगवान् समग्रैश्चार्वाङ्गिंसपञ्चः, पुन्यः पूजनीयो, हितकामानां
हितमिच्छाणि, सत्त्वानमित्येवंप्रथमं कुशलपरिणामेन, भ-
क्त्या विनयसेवया, पूजने पुजोच्यते ॥ २ ॥

ताम्रेव भवेत् ॥ ५५८ -

पञ्चोपचारयुक्ता, का विद्याष्टोपचारयुक्ता स्यात् ।

श्रद्धाविशेषादप्या, भोक्ता सर्वोपचारेति ॥ ३ ॥

पञ्चोपचारयुक्ता पञ्चाङ्गमपिपातकया, का विद्याष्टोपचारयुक्ता स्यात् अष्टाङ्गमपिपातकया, श्रद्धाविशेषादप्या श्रद्धाविशेषो द्वा-
शाङ्गसंक्रादिगतः, तस्मादपर भोक्ता, सर्वोपचारेति सर्वैः
अकारैरुत्तरोपरविद्भिः सिद्धोपचारो विद्यो भवन् सा
सर्वोपचारा ॥ तत्राद्या-“ दो जायु होषि कर, पंचमयं
होह छत्रमंगं तु ” । एवमेतिः पञ्चमिदपचारयुक्ता, अ-
थवा-मागमोक्तैः पञ्चमिवियस्यामैर्युक्ता । तद्यथा-“ अ-
क्षिपसायं द्वायाणं विहस्ररुध्याय, अक्षिपसायं द्वायाणं अ-
विउसररुध्याय पगसादियेणं उतरसंगेनं अचरुफाले अं-
जिपिपगहेयं अगुसा पगवीजावकण्येनं ” ॥ द्वितीया त्वद्वि-
रङ्गैः शरीरावयवैरुपचारेण वस्याम् । तानि कायून्वज्जनि-
“सांस्तुरोपरविद्भिः, दो बाद ऊक्याय व अर्चना ।” तृतीया तु देव-
न्यायायेन, वधोक्तमागमे-“ सव्यवलेणं सव्यसमुदप्येनं सव्य-
विउरैप सव्यवित्साय सव्यवारयेण ” इत्यादि ॥ ३ ॥

इयं च यादरेण विसेन कार्या पुरुषेण च तदाह-

न्यायाजितेन परिशो-धितेन विसेन निरवशेषेयम् ।

कर्तव्या बुद्धिमता, प्रयुक्तसत्सिद्धियोगेन ॥ ४ ॥

न्यायाजितेन न्यायोपासेन, परिशोधितेन प्राबविशेषात्, विसेन
प्रत्येक, निरवशेषा सकलेषं पुत्रा, कर्तव्या करणीया, बुद्धिमता
प्रज्ञावता, प्रयुक्तसत्सिद्धियोगेन प्रयुक्तः वर्तितः सत्सिद्धियोगः
सत्साधनव्यापारो येन स तथा ॥ ४ ॥

कीदृकप्रयत्नेन पुनः पुंसा करणीयेयमित्याह-

शुचिनाऽऽमसंयमपरं, सितशुचिवस्त्रेण वचनसारेण ।

आशंसारहितेन च, तथा तथा भाववृद्धौबैः ॥ ५ ॥

शुचिना प्रयत्नः स्वानेन देशसर्वस्मान्भार्या, देशस्वानं हस्त-
पादमुक्तप्रज्ञानेन, सर्वस्वानं शिरसा स्वातत्वे सत्यागमप्रसि-
द्धिः भावतः शुचिना भावस्वानेन, विशुद्धाध्यवसायेत्य-
र्थः । आत्मसंयमपरम्-आत्मनः शरीरस्य संयमः संवृता-
ङ्गोपश्लेषात्वं तत्परं तत्प्रधानं यथा भवत्येषं पूजा कर्त-
व्या । सितशुचिवस्त्रेण सितवस्त्रेण वस्त्रवस्त्रेण च, शुभमिदं सि-
तावप्यधिपुष्टयुग्मादि एकपीतादिविषयं परिधुत्वा, वस्त्रसा-
देणऽऽगमप्रधानेन, आशंसारहितेन च-इदपरलोकाद्याशंसवि-
कलेन च, तथा तथा भाववृद्धौचयेन येन प्रकारेण पुण्यव्याप्ति-
विरचनागतेन भाववृद्धिः संपद्यते तेन तेन प्रकारेण-
त्यर्थः ॥ ५ ॥

प्रतिष्ठाऽन्तरं पूजा प्रस्तुता, सा च पुण्याभिस्तोत्रादिभेदेन
बहुधा, तत्र पुण्यादिपूजामभिवाच स्तोत्रपूजां कारिकाद्वयमा-
ऽऽह-

पिपदकियागुणतै-गमनीरैर्विभिन्नैर्यसंयुक्तैः ।

आशयविशुद्धिजनकैः, संवेगपरायणैः पुण्यैः ॥ ६ ॥

पापनिवेदनमार्गैः, प्रणिधानपुरस्सरैर्विधिप्राप्तैः ।

अस्मत्सितादिगुणयुतैः, स्तोत्रैश्च महापतिप्रभितैः ॥ ७ ॥

३२२

पिपदं शरीरमहोत्तरकृपासहस्रकृतं, किया समाचारम-
रितं, तच्च सप्तोत्तिहावि कुबोदपरिग्रहोपसर्गसमुत्पन्नमपविज-
यित्वेन, गुणाः अकाङ्क्षानविरतिपरिपात्राद्यो ज्ञेयस्य सहस्रवि-
मोप्रणिनापुताः सामान्येन, केचनज्ञानवद्वेनाद्यस्तु विधोषेण,
तदुक्तैस्तद्विषयेस्तत्प्रतिषेधैः, गमनीरैः सुव्यवसायविधयनावाभि-
धाविमरस्तमोदप्रवर्तितैश्च, विविचवर्णसंयुक्तेर्विचित्राकर-
वोरिदम्प्राद्विद्वद्वेन, आशयविशुद्धिजनकैर्नामविशुद्ध्याऽऽप-
दकैः, संवेगपरायणैः-संवेगः संसारमयं, मोक्षानिष्ठायां वा, प-
रमयत्नं गमनं वेत्तु तानि परावधानि, संवेग परावधानि स्ववेगप-
रावधानि, तैः पुण्यहेतुत्वात् पुण्यानि, तैः ॥ ६ ॥ पापानां पापहेतुमो-
दकानां, स्वयंकृतत्वेन निवेदनं परिक्रयनं, तद्वयमो हृदयान्तगत-
भावो येषां तानि तैः आपनिवेदनमार्गैः, प्रणिधानमैकाग्र्यं, तत्-
पुरस्सरैः, उपवीगप्रधानैरिति वाच्यं । विधिप्राप्तैर्विधिप्राप्तैः,
अस्मत्सितादिगुणयुतैरस्मात्प्रतिममिदितप्रत्यक्षप्राप्तिसिद्ध्यावि-
शुद्धयुक्तैरभिप्रायारामाभित्य स्तोत्रैश्च स्तुतिविशेषैश्च, महा-
मतिप्रभितैः महाबुद्धिपुत्रविरचितसन्तर्गैः, इयं पूजा कर्तव्येति
पञ्चासंवेगनीयम् ॥ ६-७ ॥

कथं पुनः स्तोत्रेभ्यः पूजा प्रवर्तित्याह-

शुभजावार्थं पूजा, स्तोत्रेभ्यः स च परः शुभो नवति ।

सद्वृत्तगुणोत्कीर्तन-संवेगात् समरसाऽऽपयथा ॥ ८ ॥

(गुमेत्यादि) शुभजावार्थं पूजा शुभभाविनिमित्तं पूजा, सर्वो-
पि पुण्यादिभिः स्तोत्रेभ्यः स्तुतिरप्य, अ च भावा, परः प्र-
हः, शुभो भवति शुभहेतुजायते, एवं च पुण्यव्यापीनामि-
व स्तोत्राणामपि प्राक्तनाध्यवसायापेक्षया शुभतरपरिणामनि-
वन्धनत्वेन पूजाहेतुत्वं सिद्धाति । कथं पुनः स्तोत्रेभ्यः शुभो
प्राब इत्याह-सद्वृत्तगुणोत्कीर्तनसंवेगात्, सद्वृत्ताभां वि-
पमानानां तथ्यानां च गुणानां ज्ञानादीनां परकीर्तनं तेन
संबन्धो मुक्त्यनिष्ठापयस्तस्मात्, समरसापस्या समभावं रसो-
जिज्ञासां यस्यां सा समरसा, सा चासाक्षात्पक्षिष्ठं प्रातिरधि-
यतिरिधिगम इत्यमर्थान्तरम् । तथा हेतुनूतना समरसापस्या पर-
मासत्त्वकपुण्यज्ञानोपयोगरूपया, परमास्तद्वृत्तद्वयवनेन तद्वृ-
पयोगान्वयवृत्तितया स्तोत्रेभ्य एव शुभो भावो भवतीति ता-
त्पर्यम् ॥ ८ ॥

अमुना अन्यथा पूजाया एव भेदव्ययमाह-

कायादियोगसारा, त्रिविधा तच्छुद्धपात्रचित्तेन ।

या तद्विचाररहिता, सा परमाऽप्ये तु समयविदः ॥ ९ ॥

(कायेत्यादि) कायाद्यो योगाः कायादीनां वा, तत्सारा त-
त्प्रधाना, त्रिविधा तच्छुद्धपात्रा-कायाद्योगसारा, भावयोगसारा,
मनोयोगसारा च, तच्छुद्धपात्रचित्तेन तेषां कायादियोगानां
शुद्धिः कायादियोगपरिहृत्, तयोपासं यत्किं तेन करणनूत-
न, वा तद्विचाररहिता शुद्धचित्तविरहितता, सा परमा प्र-
धाना पूजा, अन्ये तु समयविदः अपरं त्वाचारो हत्यमभि-
धयति ॥ ९ ॥

कायादियोगसारा त्रिविधा पुत्रेत्युक्तं तदेव त्रैविध्यमाह-

विज्ञोपशमन्याया, मीताऽप्युदयप्रसापिनी चान्या ।

निर्गोपसापनीति च, फलदा तु यथार्थसंज्ञाभिः ॥ १० ॥

(विज्ञेत्यादि) विज्ञानुपशमनयति विज्ञोपशमनी, आद्या का-

ययोगसारा, गीता कथिता, अन्नमुद्यं प्रसाधयतीत्यभ्युदयप्र-
साधनी आम्नाऽपरा बाष्पयोगप्रधाना, निर्वाणं साधयतीति नि-
र्वाणसाधनीति च मनोयोगसारा, स्वतन्त्रा वा त्रिविधा, फलदा
तु फलदैवैकेका यथायथंस्वाभिमुखार्थमिच्छति ॥ १० ॥

तिमुष्पति यद् भवति तदाह-

मवरं पुष्पादि सदा, चाद्यायां सेवते तु तदाता ।

आनयति चान्यतोऽपि हि, नियमादेव द्वितीयायाम् ॥ ११ ॥

जैसोक्थमुन्दरं यद्, मनसाऽऽपादयति तनु चरमायाम् ।

अस्तिगुणाधिकसद्यो-नसारसद्वृत्तप्रमाणपरः ॥ १२ ॥

मवरं प्रधानं, पुष्पादि पुष्पगन्धमाख्यादि, सदा च सर्वदैव, ना-
द्यायां प्रथमायां, सेवते तु सेवते एव द्वायायेव, तदाता तस्याः
पूजायाः कर्त्तुं दाता, आनयति च वक्त्रेणाऽन्यतोऽपि हि सेत्रा-
न्तराद् अन्त्यतं पुष्पादि, नियमादेव नियमेनैव, द्वितीयायां पू-
जायाम् ॥ ११ ॥ जैसोक्थमुन्दरं त्रितु लोकेषु प्रधानं, यत् परि-
ज्ञातकुसुमादि नन्वाश्विनगतं, मनसाऽपत्तःकरणेन, आपादय-
ति संपादयति, तनु तदेव, चरमायां निर्वाणसाधन्यां, तदातं-
त्यप्राप्तमिस्त्वच्यते । अयमेव विशिष्यते-अस्तिगुणैरपि च
क्षयगानां लक्ष्म्यव्यापाराणां सारं फलकल्पप्रक्रमत्वेन
धर्मस्य सारोऽमरत्वमिति तत्तम् । सद्योगसारं यत् सद्
ब्रह्म परमात्मस्वरूपं, तस्य बायो यजनं, पूजनं तत् तत्पर-
स्तत्प्रधानः प्रस्तुतस्तदाताऽस्तिगुणाधिकसद्योगसारसद्वृ-
त्तबागपर उच्यते ॥ १२ ॥ यो ० ३ विव ० ।

अकृतादिपूजास्तत्र दृष्टान्तः । जिनप्रतिमापूजा-
विधिमाह-

कुमुदऽस्तयपूत्रेहि, दीवयवासोहोहं सुन्दरफलेहि ।

प्या पयससिखिहि, अष्टविहा तस्स कायन्वा ॥ १५ ॥

कुमुदाकृतपूत्रेः पुष्पाश्वाद्याद्ययतनमुद्रकृष्णगुलसारपूत्रेः,
दीपः प्रदीपः, गन्धाः सुगन्धिसारज्यनिष्पन्नानेकजेद्विजा-
हतेः, सुन्दरफलेः पवित्रलुगाधिमनोहरातिवर्णाङ्गनारक्तप्र-
जपूरकादिभिः, पूजा सप्यां, पुनं सपिण्, उपलक्षणं चेतत्-सम-
स्तनैवेयपकाभादेः । सखिं जलं, नाभ्याम्, अष्टविधाऽष्टने-
हा । उपलक्षणं चेतत्-काञ्चनरत्नवप्रादेः । तस्य मिश्रामिध्रादि-
भेदमिहाजिनत्रयनमध्यगतजगहर्षुजगत्प्राध्यापणसहार्हद्व-
विम्वस्य कर्त्तव्या कार्या भवतीति भाष्याः ॥ १५ ॥

अथेतस्या एवाद्यविपूजायाः कलापदर्शनप्रतिबद्धानि प्रधा-
न्यारोपरिचितानि अधिकजनान्यन्तारातिशयोक्त्यादानार्थं सन्ति
कथानकाणि । दृश्यं ० । (तानि च प्रथमोत्तरमवाद्यं न प्र-
दृशयामः । तदिहस्तुष्टा द्वांनद्विष्टप्रमाणं निरीक्ष्यः)
“गन्धैर्मात्स्यैर्विनिर्गन्धैर्बहुलपरिजलेनक्षतैर्पूज्यदैः,
सन्नाथैः प्रायश्चैर्ब्रह्मकैरुपहितैः पाकपूतैः फलैश्च ।
अभ्यःसंपूषपात्रैरिति हि जिनपतेरर्चनामष्टप्रहं,
कुलोणा येष्टमभाजः परमपदस्तुल्यस्तोमसारान्नुमते” ॥ १ ॥

न च जिनविभन्नां पूजादिकरणे न काचित्कलमसिरेति
वाच्यम्, चित्तामयादिव्य इव तेषांऽपि फलप्राप्त्यविरोधात् ।

यदुक्तं धीतरागस्तेन श्रीदेवसूरिनिः-

“अप्रसन्नाकथं प्राप्यं फलमनन्दसकृन्तम् ।

चित्तामयादिव्यः किं न, फलत्वंपि विवेचनाः” ॥ १ ॥ च० २ अ ॥

(स्नातविधिः) राजादिना कार्या विधिना जिनपूजा-

ततो विधिना जिनपूत्रे विविधप्रतिमाऽपेक्षया अधिकैश्वर्यके,
पञ्चविधैत्यपेक्षया तु मिश्राकृतऽमिश्राकृतं वा तन्वा वि-
धिना जिनस्य भगवतः पूजनं पुष्पादिनिस्त्वनर्चनं, भवन्-
स्तुतिगुणोक्तिर्भक्तित्वम् ॥ तस्य अथत्यतो नमस्कारमात्र-
त्वर्यतःक्षेपापधिकीप्रतिकमणपूरैकशकस्तवादिनिर्दिष्टद्वैरिति ।
अत्र विधिना जिनपूत्रे गमनमुच्यते । तद्विधिश्च यदि राजा
महर्षिकस्तदा-“ सन्नाय इष्टोप सन्नाय तुर्यं सन्नायल्ले
सन्नायोरिसेणं” इत्यादिचक्रान्ता प्रज्ञावर्तानिर्दिष्टं महर्ष्या दे-
वपूत्रे वाति । अथ सामान्यजिनवस्तुदेहात्पपरिहारेण यथाऽनु-
क्याम्बरं बिभ्रद् मित्रपूजादिपरिचूने वाति; नत्र गतइव
पुष्पतम्बादिसविष्यकान्यां परिहारेण १, किरीटवर्जयोपा-
ऽमरणाद्याधिकव्याख्यामपरिहारेण ३, कृतेकपुष्पलक्ष्म्योपरा-
सङ्गः एतच्च पुरुषं प्रति दृष्टव्यम्; स्त्री तु सविशेषावभुताङ्गी वि-
नयानतनुतुल्यते २, हृष्टेजिनेन्द्रे अजिज्ञास्यं शिरस्यारोपय-
न्-“नमो जिनायां” इति भजनप्रणामे ४ । अथमपि सङ्गावभुती
स्त्रीयां निषिक्तः तथा च तत्प्राजः-“एकशादकोसरासङ्गकरणे
जितेन्द्रार्थेन शिरस्यस्त्राजिबन्धनेन द्वौ पुरुषमाश्रित्यौः स्त्री
तु सविशेषावभुताङ्गी विनयावतनुतुल्यतेति” ॥ तथा बागमः
“विणम्रोक्तथाय गायत्रीर्घ्यं” इति । तावता शकस्तवराजा-
दावप्यासां शिरस्यस्त्राजिन्यासां न युज्यते, तथाकरणेऽङ्गादि-
दर्शनप्रसक्तः यत्-“करयत्तं जाय कहु एवं बयासी” इत्युक्तं
कौपीयस्तावे, तत्प्रत्ययं न्युष्टुनादिवद्वज्रजिह्वमयसुवर्णपरं,
न तु पुरुषैः सर्वैस्त्वार्थं, न च तथा स्थितस्यैव सुभोक्तव्याप-
नपरं वा, अन्त्यद्विपुर्वाङ्गव्याप्याङ्गी तथा भगनाद, कला-
युक्तमायं परिज्ञाव्यमत्रागमाविरोधेनैति; मनसैकैकाद्यं कुर्व-
न्ति पञ्चविधाभिगमेव नैवेधिकीपुर्वं प्रविधाति । यद्वाह-“ स-
न्निष्ठां द्वायां विउसरणयाय १, अस्तिस्त्रायां द्वायां अस्ति
उसरणयाय २, एगल्लासाम्पणं उतरासंणं ३, चक्कुप्फाले
अंजलिपणाहेनं ४, मणसो यगणीकरणेनं ति” ५ । राजादिस्तु
केचं प्रविष्टैस्तत्कालं राजविह्वानि त्यजति । यतः-“ अथहं
रायककुम्भा-ई पंचवररायककुम्भाई । खम्मं उतोबाणह, म-
उरं तह कामराओ अ ॥ १ ॥” अमहारे प्रवेशे मनोवाक्या-
शुद्धव्यापारो निषिध्यते इति ज्ञापनायै नैवेधिकीयं क्रियते, पर-
मेक्षेया गण्यते, शुद्धादिव्यापारवैकस्यैव निषिक्तत्वात्; कृतायां
च नैवेधिक्यां सावधान्यापारवर्जनमेव न्याय्यम् ॥ अन्यथा तद्वै-
प्यापारः । यतो दिनकृत्यं-“मिहो कहामो सव्वाओ, ओ वज्ज-
इ जिणालए । तस्स निसीहीह होइ, इह केवडिमासिर्भ” ॥ १ ॥
इति । ततो मूलाविश्लेष्य प्रणामं कृत्वा सर्वे हि प्रायेषोत्कृष्ट-
वस्तु श्रेयस्कामिर्दक्षिणाया एव विधेयभित्तिवामनो दक्षिणा-
भागो मुखविश्वं कुर्वन् ज्ञानादिधारापयार्थं प्रदक्षिणात्रयं
करोति ।

उक्तं च-

“ ततो नमो जिनायां, ति अजिअ प्रकोणं पणामं च ।

काठं पंचंगं वा, मणिनरनिष्प्रदमेणं ॥ १ ॥

पूंगणाणिपरिवा-रपरिमाओ गहिरमदुरोसेणं ।

पद्माणो जिणगुणण-निवकसंगणपुत्तं ३ ॥ २ ॥

करधरिअजोगमुहो, पयणाणिरक्खणउसो ।

दिआ पयादिहत्तियं, एयामण्णो जिणगुणं ३ ॥

गिहबन्धयस्तु न घनह, हनरेस्तु वि अहं वि कारणवसेन ।
तह वि न सुयदं मरमं, सया वि तत्करणपरिणामं ॥ ४ ॥ ”
प्रदक्षिणादाने च समवसरणस्यचतुर्षु श्रीजिने भ्यायन् ग-
र्गारोद्दक्षिणपुष्पाभादिद्वयवस्थानिभयं वन्ते; अत एव स-
वेष्टयापि कैवस्य समवसृतिस्थानोपयाय नर्मयुहवादिर्गोणदि-
क्षयं मूलविष्णुना विष्णोः कुर्वेति । एवं च—“बज्रयद्वैतः
पृष्ठम्” इत्युक्तोर्ध्वपुष्पाभासदोषोपि चतुर्विंशु निवर्तते, तन्मै-
त्यप्रमाजिनपातकलेशवकादिबन्धमायवयोचितविष्णोः पूर्व-
हितसकलपूजासामग्रीको जिनपुहृत्पापारनिषेधकपां द्वितीयं
नैषधिकीं मुच्यमपक्रपादी कृत्वा मूलविष्णव्य प्रणामत्रयपूर्वकं
पूर्वोक्तविधिना पूजां कुरुते ।

प्रज्ञाप्य-

“ ततो निशीद्विषाय, पबिसिन्ध मंडवमि जिनपुरयो ।
अदिनिदिभजायुपायी, केह विदिषा पुनमसिं ॥ १ ॥
तयपु हिरमुल्लसतो, कयमुहकोसो जिधिपदिमायं ।
अवणह रयाणवसिभं, निम्मं कोमहत्येवं ॥ २ ॥
जिनगिहपमज्जणतो, करेह कोरेह वा वि भयणं ।
जिणविबाण पुणंतो, विदिषा कुणरं जहाजोयं ॥ ३ ॥
अत्र च विशेषतः शुद्धगन्धोदकप्रक्षालनकुहमभिभोगोशीर्ष-
वन्तनविलेपनाङ्गीरचनगोरोचनसुगन्धद्विपत्रमङ्गकरणनाभा-
जातीयपुष्पाभारोपणचोनाङ्गकवक्षपरिधापनकृष्णायुगमिभ-
कपूररुदनिकदीपोद्योतनस्वच्छाजयकाकुताद्यमङ्गलाभिन-
विचित्रपुष्पपुद्गलवादि भेष्यं यदि च प्राक् केनाग्निं पूजा कृता
व्यापदा विशिष्टाभ्यपूजासाम्यप्राये तां गोस्तारयेत्; अन्धा-
नां तद्दर्शनजन्यपुण्यानुभावविपुलकव्यस्तारवायप्रसङ्गात्, किं
तु तामिह विशेषयेत् ।

यद् बुहस्रप्य-

“ अह पुवं विप्र केणह, हविषा पूजा कया सुविह्वेण ।
तं वि सविसेसोदरं, अह होह तथा तथा कुजा ॥ १ ॥
निम्मं वि न एवं, प्रजह निम्मरुल्लक्षणायाभा ।
भोगविणकुं हसं, निम्मं विंति गीअरया ॥ २ ॥
इत्तो वेव जिवाणं, पुणरवि आरोवणं कुयंति जहा ।
कयाहरयाणं, जुगसिभकुंमिअरयाणं ॥ ३ ॥
कहमज्ज वयाण, कात्ताहेव जिणिपदिमानं ।
अहुसयं लुहंता, विजयारं वधिआ समय ॥ ४ ॥
एवं मूलविष्णव्य विस्तरपूजानन्तरं सूत्रया सर्वपरविष्णुपूजा
यथायोग्यं कार्या, द्वारविष्णुसमवसरणविष्णुपूजायि सुवयविष्ण-
पूजायमन्तरं गर्भपुहमिगमसमये कर्त्तव्या संभाव्यते, न तु प्र-
वेष्टे, प्रणाममात्रं त्वत्साम्यान्दीनां पूर्वमपि, यथेव तृतीयापङ्का-
दिस्तंवादिस्थां सङ्काचारोक्तविजयदेवकव्यतायामिदमव प्र-
तिपादनात् ।

तथादि-

“ तो गंतु सुहम्मसहं, जिणस्स कयंरं सयमि पणमिन्ता ।
उण्हासिनु ससुणं, पमज्जण कोमहत्येवं ॥ १ ॥
सुराहज्जेणिगवीसं, बारा वक्काविमं अणुलिपिआ ।
गोलीसचंद्देषो, ता कुसुमादेहिं अवेह ॥ २ ॥
तो हारपदिमपुमं, सहसुहम्मसु वि करह पुणं ।
हारवक्काय ससं, सहअवंगाड नायवं ॥ ३ ॥
तस्साभूजनायकस्य पूजा सर्वेभ्योऽपि पूर्वं सविधेया हि कार्या ।

उक्तमपि-

“ उचिअत्तं पुआय, विसेसकरणं तु मूलविषवस्स ।
अं पदहं तत्थ पदमं, जणस्स दिथी सह मणेण ॥ १ ॥ ”

शिष्यः-

“ पूजाभंद्युमार्ह, काणेणस्स सेसकरणमि ।
नायगसेवगमावे, होह कमा लोणनाहारं ॥ २ ॥
पगस्सयरसार, कीरह पूजाअरोरिं योवयरी ।
पसा वि महाबन्ना, सविअज्जह निजणकुदीहिं ॥ ३ ॥

आचार्यः-

नायगसेवगकुदी, न होह एयसु जाणगज्जणस्स ।
पिच्छंतस्स समानं, परिवारं पामिहोराहं ॥ ४ ॥
बवहोरो पुण पदमं, पदडिओ मूलनायो पसो ।
अवगिअह सेसां, नायगमावो न उ णत्थेयं ॥ ५ ॥
वंदणपूजावलिदो-अनेसु पगस्स कीरमायेसु ।
आसायणा न दिह्ता, उचिअपविचस्स पुरिसस्स ॥ ६ ॥
अह मिम्मयपदिमानं, पुआ पुप्फाहएहिं सल्ल उचिअ ।
कणगाहमिअिआणं, उचिअतमा मज्जणाहं वि ॥ ७ ॥
कट्ठावगाह कज्जा, पगस्स विसेसपूजकरया वि ।
नाबन्नापरिणामो, अह यमिज्जणस्स सेसेसु ॥ ८ ॥
उचिअपविचं एवं, अहा कुणंतस्स होह नावन्ना ।
तह मूलविषपूजा, विसेसकरणे वि तं नअपि ॥ ९ ॥
जिणजवणविषपूजा, कीरंत जिणायो नो कप किं तु ।
सुहमावणानिमित्तं, पुआय हयराय मोहत्यं ॥ १० ॥
वेहरेण केह, पसंतकवेण केह विषेणं ।

पूजायै सया अणे, अणे कुम्भंति ववएय ॥ ११ ॥ ”

इति पूर्वं मूलविष्णुपूजा युक्तिभेदेनैवैतत्वं प्रसङ्गेन । सविस्तर-
पूजाभ्यसरे च गित्यं विशेषतश्च पूर्वसु विपञ्चसत्कुसुमाङ्गिभ-
क्षेयादि पूर्वं भगवतः स्नातं विधेयम् ।

तन्नायं विधिः योगशास्त्रवृत्तिप्राक्विधिबृत्तिसिद्धिः-

प्रातः पूर्वं निर्माद्योत्सारणं प्रक्षालनं संक्षेपपूजा आराधिकं
मङ्गलप्रदीपश्च, ततः स्नात्वादिशाबिस्तरपट्टीपूजाप्रारम्भे
देवस्य पुरः सङ्कुङ्कुमजलकलशः स्थाप्यः ।

ततः-

“ मुकाऽलङ्कारसारं सौम्यत्वकालिकमनीयम् ।
सहजजिज्जकपमिजिव-जगत्तयं पातु जिमिभयम् ॥ ११ ॥
इत्युक्त्वाऽलङ्कारोच्चारणम् ।

“ अवणिमकुसुमाहरणं, पयहडिअमणोहरकट्ठायं ।
जिणकवं मज्जणयी-उसंतिमं वो सिचं दिस्स ॥ २ ॥

इत्युक्त्वा निर्माद्योत्सारणम् । ततः प्रागुक्तलक्षादात्मनं, पूजा
च । अथ धौतधूपितकलशेयुः स्नात्वाहसुगन्धिजलक्षेपः, भेषया
तेषां व्यवस्थापनं, सद्बलेयापङ्गादनं च, ततः स्वयम्भुपपादिना
कृततिलकहस्तककणहस्तपुष्पनादिरुत्याः भेषिष्ठाः भावकाः
कुसुमाङ्गलिहस्ताः पात्रात् पठन्ति ।

ततः-

“ स्वयचकुन्दमातह-बहविहकुसुमाहं पंचवक्त्रां ।
जिणनाहमवकाशे, दिंति सुरा कुसुमंजलीहरया ॥ ३ ॥ ”
इत्युक्त्वा देवस्य मदनकुसुमपादोपणम् ।

“ गंधाद्विप्रमधुभर-मणहरकंकारसहस्रं गीमा ।

जिह्वबलघोषरि मुक्ता, हरत्तु कुसुमं जलीं कुरिम् ” ॥१॥

इत्यादिपठिः प्रतिगाथादिपाठं जिनवरणोपरि भावकेन कुसुमाभ्यां जिह्वयापि केष्यामि, सर्वेषु कुसुमाभ्यां जिह्वयापि तिलकमुष्णपत्रपुष्पादिहस्तरौ हेयः । अथोद्धारमधुरस्वेनाधिष्ठितजिनजन्माभिषेककल्याणः, ततो वृतेष्टुसङ्गच्छाधि-सुगन्धिजलपञ्चामृतैः स्नात्राणि, स्नात्वास्तदाश्लेषे च धूपो देयः, स्नात्रकालेऽपि जिनशिरः पुष्पैरश्लेषं कार्यम् ।

यदाभुर्बादिवेताह्लाः श्रीशान्तिस्तूर्यः-

“ आस्नात्रपरिस्नातो-रह्यमुष्णोषदेशमीयस्य ।

स्नातर्दानाब्ध्भरा-पातं पुष्पोष्मैः कुर्यात् ” ॥१॥

स्नात्रे च क्रियमाने निरन्तरं बामरसंगीतनृत्योद्यादम्बरः सर्वशक्त्या कार्यः, सर्वैः स्नात्रे कृते पुनरकरणाद्युदजनेन धारा देया ।

तत्पात्रभाष्यम्-

“ अभिषेकतोयधारा, धारैव ध्यानमज्ञास्यस्य ।

प्रभवमभिमिक्षिनागाद्, धूपोऽपि भिननु जगवती ॥१॥ ”

ततोऽङ्गकवणिविषेपनादिपूजा प्राक्पूजातोऽधिका कर्त्तव्या, सर्वप्रकारान्यपकाशराकाविकृतिफलादिभिर्बलिदोक्तं, ज्ञाना-दिरत्नपञ्चाङ्गस्य लोकव्याधिपतेनेन वतोऽपि पुञ्जयेणाचितं स्नात्रपूजादिकं पूर्वभाष्यैर्बुद्धश्रुत्यवस्थया, ततः आभिषेकमि-कार्यं, जिनजन्ममहोऽपि पूर्वमस्त्युत्पन्नः परिचारयुतः, ततो यथा-काममन्ये इन्द्रः स्नात्रादि कुर्वन्ति, स्नात्रजलस्य च शेषावद्धशीर्षादीं क्लेपेऽपि न दोषः संभाव्यः ।

यदुक्तं हेमशीर्षादिपरि-

“ अभिषेकजलं तपु, सुपासुरनरोत्तमाः ।

बवधिरे मुहुः सर्वा-ङ्गीयं च परिष्कासितुः ॥१॥ ”

श्रीपद्मचरित्रेऽप्येकोनविधो उद्देशो आद्याद्वयकलाष्टया आरभ्य दशरथमुपकारिताष्टादिकौन्यस्नात्रमहाधिकारै-

“ तं एहवणसंसितसिद्धं, नरवर्णा पेलिभं समज्ज्ञानं ।

तद्वणवत्प्राहि नेतं, ब्रह्म विप्र उचमंगेसु ॥१॥

कञ्जुहृत्प्रावर्गय, जाय य गंधोदयं विरावेह ।

ताव य वरणा महिनी, पत्ता सोमं च कोदं च ॥ २ ॥

सा कञ्जुशृणा कुन्दा, ब्रह्मसिता तेण मंसितसिद्धेण ।

सिन्धविष माणसग्री, पल्लवहिम्रया तस्रो जाया ॥ ३ ॥

बृहच्छान्तिस्तैवऽपि शान्तिपानीयं प्रस्तकं दातव्यमित्युक्तम् ।

वृत्तेऽपि जरासन्धमुक्तजयधोपहृतं क्लेशघ्नं श्रीनेमिगिरा रु-

ण्येनाराक्ष्णानेम्नात्पातात्तल्लक्ष्मीपार्श्वेऽतिमां शङ्खभरपुरे आ-

नायव तत्सम्पादयन्तुना जिनहंसानसकानि नृपाद्यैः प्रक्षिप्तं, क-

रुपं बलिमर्षपतितं देवा रुहन्ति, तदर्कादं नृपः, शेषं

तु जनाः, तस्मिन्कथेनाऽपि शिरसि क्षितेन व्याधिरुपश-

म्पति, षण्मासाभ्याम्यो न श्यादित्यागमोऽपि, ततः सहस्र-

प्रतिष्ठितः प्रोढोऽसवानीतो दुक्कालविमो महाध्वजः प्रक्षि-

णात्रयादिविधिना श्लेयः, सर्वैर्धमागिक परिष्कारनैका

मोच्य । अस्याऽऽरात्रिकं समङ्गलदीपमहैतः पुरस्ताद्वृद्धात्यय,

आसन्नं च वह्निपत्रं स्थाप्यम् । तत्र लयणं जलं च पात-

यिष्यते ।

“ उवणे उ मंगलं यो, जिणान मुहल्लसिजालसवलिमा ।

तिर्यक्पक्वसलमय, तिमसविमुक्ता कुसुमवुद्धी ” ॥ १ ॥

इत्युक्त्या प्रथमं कुसुमवुद्धिः ।

ततः-

“ उवणदिपिज्जमापसरं, पयाहिणं मुधिर्वरं करेणं ।

पदहं सलोषसयल-जिभं च लोषं मुप्रवदमि ” ॥ १ ॥

इत्यादिपठिर्विधिना जिनस्य त्रिः पुष्पलवणजलोत्सारणादि

कार्यं, ततः खट्वा पुत्रित्वा आरात्रिकसङ्कोपेण उवणत्त

उवैः सज्जधारं परितः आदौः प्रकीर्षेनाथपुष्पप्रकरं-

“ मरणयमाधनिम्रविंसा-ल्लयालमाणिज्जमेदिमपदेवो ।

म्वणपरकल्लिक्खो, प्रमउ जिणारासिभं तुम्हं ” ॥ ४४ ॥

इत्यादिपात्रपुष्पं प्रधानजान्नस्यं सोत्सवमुत्सार्यते विचारय ।

यदुक्तं विष्णुटीयादिचरित्रे-

“ कलहस्य इवाद्याऽप-सूत्र किञ्चिदुत्तरः ।

पुरोभूय जगद्भूत-रात्रिकमुपादहं ” ॥ १ ॥

ज्वलदीपित्वा तेन, कासामास कोशिकाः ।

प्रासदोषविचिक्रेण, गृह्णैव महागिरिः ॥ २ ॥

अदालुनिः सुरवरे, प्रकीर्णकुसुमात्करम् ।

मनुक्तावधामास, ततस्त्रिदशपुङ्गवः ॥ ३ ॥

मल्लप्रदीपोऽप्यारात्रिकवत्पुष्यते-

“ कोसंविंसंजिमस्स य, पयाहिणं कुणइ मवलिअपदेवो ।

जिणं । सोमदंसणे दिथ-यव वृह मंगलपदेवो ॥ १ ॥

प्रासिज्जो सुखे-वरीहिं तुह माहं । मंगलपदेवो ।

कणवायलसस नजइ, आणु व्व पयाहिणं दितो ॥ २ ॥

इति पाठपूर्वं तथैषोत्सार्यते, देदीप्यमानो जिनवरणो मुपत्यते,

आरात्रिकं तु विष्णुप्यते, तेन न दोषः, प्रदीपारात्रिकादि च

मुष्णकृत्या घृतगुहकपुरादिभिः कियते, विशोषकस्तथात् ।

लोकोऽप्युक्तम्-

“ पुरः प्रधानदेशस्य, कपूरेण तु दीपकम् ।

अभ्येधमवाप्नोति, कुलं चैव समुदरेत् ” ॥ १ ॥

अत्र मुक्ताङ्कुरत्यादिगाथाः श्रीहरिजन्मसुरिकुनाः संभाव्यन्ते,

तत्कृतसमरादित्यचरित्रग्रन्थस्वादी-“ उवणे उ मंगलं यो, ” इति

नमस्कारद्वयं नम् । एताश्च गाथाः शीतपापहारी प्रसिक्ता इति न

सर्वां स्मिन्तत्र, स्नात्रादौ सामाचारिविशेषेण विधिष्विधि-

शेनेऽपि न व्यामोहः कार्यः, अर्द्धैकिकफलस्यैव सर्वेषां स्थाप्या-

त् । गणधरादिसामाचारिभ्यापि भूयसां त्रेधा जगन्ति, तेन य-

द्यद्यर्थावहितरुद्धमहैकिकोपकं तत्तत्र केवाभ्यस्तं मतम् । एवं

सर्वधर्मतत्त्वेष्वपि हेतव्यः । इह लवणारात्रिकापुष्टारणे कंभ्रा-

येन सर्वगच्छेषु परदर्शनेभ्यो च नृपौ च क्रियमाणं दृश्यते ।

श्रीजिनसंस्कृतपूजाविधौ त्वेवमुक्तम्-

“ लवणार्णवसुरणं, पलित्तयं सुरिमाहपुरिसेहि ।

सिंहारेण अणुष्ठा-यं समप सिद्धिं समं ” ॥ १ ॥ इति ।

स्नात्रकरणे च सर्वप्रकारसर्वस्वरपूजाप्रमाणानि सज्जने प्रे-

त्य प्रकटफलं स्पष्टं, जिनजन्मस्नात्रकर्तृवत्पुष्टिदुरेम्नाद्य-

नुकारकरणानि चान्नापीति स्नात्रविधिः । यः २ अष्टिः ।

विषयैः सहामरणविषयकः शास्त्रार्थः-

यद्यपि जगवत्प्रतिमाया न नृवा आभरणादिभिर्भोषेयति

स्नात्राद्यष्टयैवेनाभिर्निगम्यैरुच्यते, तद्व्यवहारीयाऽऽग-

मापनिष्ठानस्य विजृम्भितमुपसद्व्यते, तत्करणस्य ह नृवा-

वमिन्सतया कर्मज्ञावाच्यकारणत्वात् । तथाहि-भगवत्प्रति-
माया मूषणाद्यारोपणं कर्मज्ञव्यकारणं कर्तुर्मनःप्रसादजनकं, कु-
कुमायाद्येवमवत् । न च प्रतावस्थया भगवता मूषणादेरनङ्गी-
कृतत्वात् । न तत्प्रतिकूलो तद्विषयं, संमज्जाप्राप्त्यनुपाधिधार-
णस्यापि तदावस्थायाम् भगवताऽनामितत्वात् । तत् तत्र विषये
स्थात् । अथ मेरुमस्तकादिषु तद्विषयेकादावित्प्राप्तिस्तस्य वि-
हितत्वात् अस्रदादिभिरपि कृतानुकरणाभिरिति प्रयोजनैस्तस्य
विधीयते, तर्हि तस्य यथाऽऽनुरादिभिर्बिज्जादिकमपि वि-
धेयम्, कृतानुकरणादेः समानत्वात् । एवमन्यदप्यागमबाह्यं स्व-
मनीषिकया परपरिकल्पितमागमयुक्तिप्रदर्शनेन प्रतिषेधक्यं,
न्यायविशः प्रदर्शितत्वात् । तदेवमननीयास्तुतयावदपरिमा-
वितागमतात्पर्यं दिव्यासस्य यथासाक्षां विगोपयन्तीति व्य-
क्षितम् । सम्म० १, कायम् ।

विधिव्यप्रतिमाऽर्चनम्-

प्रतिमाश्च विधिवान्स्तुतुमाविष्यै सत्यस्त्वप्रकरणं इत्युक्तम्-
“शुक्रकारिआह केरे, अन्ये सयकारिआह तं बिति ।
विहकारिआह अने, पडिमाए पूजयविधानं ॥ १ ॥”

शुक्रस्य मातृपितृपितामहादयः सैः कारितायाः केचित्, अन्ये स्वयं
कारितायाः, त्रिविकारितायास्त्वन्ये प्रतिमायाः, तत्पूर्वाङ्गितं,
पूजाविधानं भवति, कस्यचित्पि शयः । अर्वास्थपङ्कज-मुष्ण-
द्विदृन्तस्त्वानुपयोगिताम्प्रमायाप्रहरदिनेन सर्वप्रतिमा आच-
रणेन पूजनीयाः । न चैवमविधिकृतानामपि पूजयन्तस्तदनुमतित्वा-
रेणऽऽज्ञाभङ्गलक्षणदोषाऽऽपत्तिः, आगममात्राएवात् ।

तथाहि श्रीकटपट्टद्वयध्वे-

“निस्सकडमनिस्सकडं, जेईए सव्यंहि दुई तिथि ।
वेसं व जेइआपि अ, नाउं इकिक्किअ वा वि ॥ १ ॥”

मित्राङ्कनं गच्छप्रतिबद्धे, अग्निआङ्कते तद्विपरिते, चैत्ये सर्वत्र निखः
स्तुतया दीयते । अथ प्रतिचैत्यं स्तुतित्रयं दीयमानं बलाया अति-
क्रमा भवति, नृणांसि वा तत्र चैत्यानि, ततो वेसां चैत्यानि च
ज्ञाया प्रतिचैत्यमेकैकाऽपि स्तुतिर्वातस्या ॥ १ ॥

अथ चैत्यगमनपूजास्माद्विधिविधः सर्वोऽपि ऋद्धिप्राप्तमाधि-
स्तोमः, तस्यैवावधौपांगसंभवात् । अतुद्धिप्राप्तस्तु आकः स्वपुं
सामायिकं कृत्वा केनापि सह ऋणविबाधायामिव ईर्ष्यापुण्यकः
साधुवचनैव्यं याति, स च पुष्पादिस्वाम्यप्रमाणाद् द्रव्यपूजा-
यामशकः सामायिकं पारितोषा कायेन यदि पुष्पप्रयमादि-
कस्यं स्यात् तदा तत् करोति । न च सामायिकत्वागेन द्रव्यस्त-
वस्य करणमनुचितमिति शङ्क्यम्, सामायिकस्य स्थायसतया
शेषकसिद्धिपि सुकरत्वाच्चैत्यकस्य च समुदायायत्येन कादा-
चित्कत्वात्, कल्पलवस्यपि शाले महाफलत्वेन प्रतिपादनाच्च ।

यतः पञ्चवर्तिने-

“मखसा होइ चउत्तयं, छुछफसं बडिअस्स संमवह ।

गमणस्स पयारम्मे, होइ फसं अट्ठमाघासो ॥ १ ॥

गमये दसमं तु भवे, तद् बंधं उवाचसं गए किण्णि ।

मज्जे पक्खुववासो, मासुववासं च दिट्ठमि ॥ २ ॥

संपत्तो जिणमवणे, पावहं उम्मासिअं फसं पुरिसो ।

संघचरिअं तु फलं, दाहेइसठिअं फलं ॥ ३ ॥

पायविकण्णेण पावहं, वरिससयं तु लहे तन्नो जिणे भट्ठिय ।

पावहं वरिससहस्सं, अणंतपुणं जिणे पुणिय ॥ ४ ॥

१२३

सयं पमज्जेण पुणं, सहस्सं च विलेखणे ।

सयसाहस्सिआ माला, अणंतं गीअवाइअं ॥ ५ ॥ इति ।

प्रस्तावे च तस्मिन् किमप्ये विषयपुण्यतायाः ।

यदागमः-

“जीवाणं बोहिलानो, सम्मदिट्ठिय होइ पियकरनं ।
आणा जिणियद्वयसो, तित्थस्स पमावणा वेव ॥ १ ॥

एवमनेकं गुणां, तत्तत्तदेव कसंयम, यत्तुं दिनहाये-

“एवं तु विहिंसो सव्धो, रिक्किमंतस्स देसिओ ।

इअरो निअगेइमि, काउं सामाअयं वयं ॥ १ ॥

अहं न कस्सहं पारेहं, न वि धाओ वि विज्जए ।

उवउत्तो सुसाहुं ध्वं, गच्छए जिणमंदिरे ॥ २ ॥

काएण अरिय अहं किचि, कायणं जिणमंदिरे ।

तन्नो शतामाहं माउं, करेअ करणिअए ॥ ३ ॥”

अत्र च सूत्रे विधाना जिनस्य पूजनं यत्नं केषुचन दशभि-
कादिकतुर्धशतितमहूरैर्भाष्यकृतः संपूर्णो बन्धनाविशेषरूप-
कृतः । यः ३ अधि० । (“वेद्यवेदनं शब्दे व्याकथयते वैद्य-
बन्धनम् । अष्टपुत्रीपूजा “अष्टपुत्री” शब्दे प्रथमभागे २४४ पृष्ठे
व्याख्याता । “आसायणा” शब्दे द्वितीयाभागे ४७४ पृष्ठे वै-
द्यस्योक्तद्वयमध्यमजघन्या आशातना उक्ताः)

जिनेन्द्रस्य पुरतः सिद्धबलिविधानम्-

अप्रमद्वियेपगंगया, केइ निसेहंति सिद्धबलिकरणं ।

तं पि न जुलं अम्हा, जणिअं कणाइजुअसु ॥ १ ॥

अमलितच्छन्दप्रस्था अनस्यस्तोत्रास्ताः, केऽपि निषेधयन्ति,
सिद्धबलिकरणं जिनशिवस्य पुरतो राजबलिविधानं, नवपि
न युक्तं न सङ्गतं, यस्माद् प्रतिशतमुक्तं कदाचिदुत्तरी, आदि-
शब्दादावहयकृत्पिपरिग्रहं मति माध्यायः ॥ १ ॥

नङ्कमवार्थत आह-

तं मित्यं जस्स सिरे, दिअइ पसमेति तस्स बाहीओ ।

पुवुत्तपप्पा उ नवा, न हुंति अन्ना तु छम्मासं ॥ २ ॥

तत्सर्वज्ञाय बलिकृतपूहीतं, सिद्धं जनप्रतीतं, यस्य वेदनिर्दि-
ष्टनाम्नः, शिरासं मस्तकं, दीपतं स्थाप्यते, प्रशस्त्यन्ति उपशमं
यान्ति, तस्य शिरसि सिद्धविधानोऽप्याद्यो रोगाः, किञ्चिन्न
इत्याह-पुण्येकाभिष्टमकडाः नवा नूत्तमाः । न भवति न जायते,
अन्ये पूर्वबलिकृणाः, कियत्कालं यावदित्याह-पञ्चमासं जन-
प्रतीतम् । तथा च तत्रैवं त आहुः-“जं तुलानां सित्यं देवम-
च्छुं रायमच्छुं वा” इत्यादि यावन् “तं तु सित्यं जस्स मत्थप-
ज्जुमहं, तस्स पुवुत्तपप्पा बाही उवसमति” इत्यादि । अयम-
भिप्रायः-यदि राज्ञं न स्यात् तत्सिद्धमिति नाजनिष्यत् । न च
सिद्धं स्वभावमिति वाच्यं, तत्रस्यप्रशस्त्यभावेः । तथाहि-
तत्र “दुव्वसिअमिचि” इत्यादिसर्वं निष्पादनाविधिं प्रतिपाद्योक्तं
तत्र “सिद्धबलिं काज्जण वा” अत्र सिद्धशब्देन रज्ज्वमेव
वाच्यं, न पुनरनिषत्तं, विधेः सर्वस्य पूर्वं प्रतिपादितत्वात्, त-
स्मात् स्थितमत्र सिद्धो बलिः सर्वज्ञपुरतो विधीयते जन्मरेत
इति माध्यायः । जीवाः १० अधि० ।

(२८) अथ हङ्कपुरस्संघकृतप्रश्नानां हीरविजयकृतोत्तराणि-
जिनप्रश्नानां तात्पर्याभरणानि प्रतिदिनं परिधाप्यन्ते, अथ
तेषां निर्माणवता कथं न भवति ? इत्येतद्वाञ्छितं शास्त्रमध्यं

एवं कथितमस्मिन् यज्ञोपाधिविधेन कल्पं तत् निर्मादयमिति, तेनाभरणानां भोगादिभ्यस्त्यागमाभवे निर्मादयता न भवतीति हेतुमिति । २ प्र० । ही० ४ प्रका० ।

परचैत्यवन्दनोक्तोक्त-

तपापणीयः आद्यः स्वकीयेषु परकीयेषु वा चैत्येषु वन्दनादिकरोति, तत्र स्वकीयेषु यथा सामस्तथा भीपरमगुरुपादैरादेयतयाऽऽदिष्टेषु परकीयेष्वपि साम एव हातोऽस्ति, न तु पापम् । १४ प्र० । ही० १ प्रका० ।

काजकोटकरणम्-

अन्यथा चतुर्मासकर्मण्ये जिनगृह-देववन्दनं साधूनां आद्यानां च काजकोटकरणपूर्वकमेव युक्तिम् ॥४॥ जिनगृहे रामौ नाख्यादिविधिर्निषिद्धो ज्ञायते । यत् उक्तम्-“ रामौ न नन्दनं वस्त्रिः प्रतिष्ठा, न स्त्रीप्रवेशो न च साहचर्यकला ॥ ” इत्यादि । किं च काऽपि तीर्थादी तत्किञ्चनमात्रं दृश्यते, तत्तु कार्त्तिकमिति बोध्यम् । ३ प्र० । ही० २ प्रका० ।

प्रतिमानां चतुरादिकरणम्-

जिनप्रतिमानां चतुरादिसंयोजनमाश्रित्य च निगुणाः आद्याः सन्ति तैः राक्षसैश्च मेज्जयित्वा चुर्यां बर्त्सायत्वा तऽसेन च चतुरादि संयोजयन्ति, न तृष्णासाकारसेन, तथाकरणे आशात-मादीपप्रसङ्गादिति । ३ प्र० । ही० २ प्रका० ।

साधारणप्रसादे प्रतिमाः-

साधारणप्रसादे प्रतिमायां कार्यमाणायां प्रामनाम्ना प्रतिमा विज्ञोक्त्यन्ते, उत सङ्करादिनाम्ना, यदे सङ्करादिनाम्ना, तदा सर्वप्रामसङ्गानामेकमेव राशिनाम विद्यते, तेन यथा युक्तं जवति तथा प्रसाद्यमिति प्रश्ने, चतुरम्-अत्र साधारणप्रसादे प्रतिमायां कार्यमाणायां प्रामनाम्ना प्रतिमा विज्ञोक्त्यन्ते इति युक्तं ज्ञायते इति । २४ प्र० । ही० ४ प्रका० ।

गुर्याङ्गया चैत्यपूजा-

चैत्यादिधर्मकार्यं कुर्वतां तेषां तपागलसंबन्धी शक्तिमान् आद्यः सानिध्वम्, प्राध्वस्थम्, विकारं वा भजते, तदा लाभो भवति, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-चैत्यादिधर्मकार्यं कुर्वतां तेषां भीपरमगुरुपादैरादेयतयाऽऽदिष्टचैत्यादिधर्मकार्यं सानिध्वकरणमायति सुन्दरं, तदितरकार्यं तु माध्यस्थ्यमेव, न तु कदापि चैतरीत्यकरणेन विरोधोऽप्यादत्तं श्रेयसे । ही० १ प्रका० ।

रात्रावारात्रिकम्-

आद्यानां रामौ जिनालये आगजिकोत्तराणं युक्तं, न वा ? इति प्रश्ने, उत्तरम्-आद्यानां जिनालये रामौ आरात्रिकोत्तराणं कारणे सति युक्तिमद्, नान्यथा ॥ १ ॥ ही० २ प्रका० ।

कायोत्सर्गस्थितजिनप्रतिमानां चरणादिपरिधापनविचारः-
कायोत्सर्गस्थितजिनप्रतिमानां चरणादिपरिधापनं युक्तं, न वेति प्रश्ने, उत्तरम्-जिनप्रतिमानां चरणादिपरिधापनं तु सम्प्रति न व्यवहारं युक्त्युक्तं प्रतिभाति । ही० २ प्रका० ।

॥ आरात्रिकमङ्गलप्रदीपविचारः-

आरात्रिकमङ्गलप्रदीपः सृष्टया संहारेण बोधायिते, तदुत्तराण-पाठक इति प्रश्ने, उत्तरम्-अत्र जिनप्रतिमां आरात्रिकमङ्गलप्रदीपः सृष्टयोत्तरायते, न तु संहारेण, पूर्वोक्तप्र-प्रणीतप्रथमं कृत्वा संहारात्तराणस्याप्यव्यक्रान्तिं सन्ति, पर-मिदानीं आद्यविधिजिनप्रसङ्गिकतपुजाप्रकरणयोः सृष्ट्येवोत्तराणमुक्तमस्ति, तेन तथैव क्रियते । तदुत्तराणुत्तराण-च-

“ मरगयमोक्षप्रदमिविषा-सहासमाणिहममनियपदेवा ।
मृद्वणुपरककफिका, मम उ जिषाऽऽरत्तयं तुम्ह ” ॥४॥

हो०४ प्रका० । (चैत्यावसने कारितवत्या निम्नस्थाः कृताभा-राया हठकरं कथावारं शब्दे अस्मिन्नेव भागे ७१७ पृष्ठे उक्तम्) (नामशब्दे अस्मिन्नेव भागे २६६ पृष्ठे तत्किञ्चे जिप्रतिमानां प्रावप्रमस्यत्) (भरते चतुरादीतिजिनप्रतिमाः ‘ जिनपदिमा ’ शब्दे वक्ष्यन्ते)

(२६) प्रकीर्णकृपा वार्ताः । चतुर्विंशतिकापट्टविचारः-
चउवीमवट्टाई, पदिमा उ जिषाण केइ वारिंति ।

तं पि ण चुणं न्हडा, एए दोसा पसज्जति ॥१॥

चतुर्विंशतिपट्टकादौ, आदिशब्दाजिनव्यापिपरिहाराः । प्र-तिमा जिनप्रतिहृतीः, जिवातां तीर्थकृता, केऽपि, न सर्वे । वार-वन्ति निषेधयति, नैताः तैः क्रियन्त इत्यर्थः । तदपि, न केवलं पूर्वोक्तमित्यपरिहाराः नेति निषेधः, युक्तं सङ्गतं, यस्मादेते वक्ष्य-माणाः, दोषा दृष्टानि, प्रसज्यन्ते भवन्तीति गाथायै ॥१॥

तानेवाह-

पुत्तायराणां गो, जिषाण आसायणा विपदिवत्ती ।

सक्काजं गो मुद्धा-ण हौंति एमाइया दोसा ॥ २ ॥

पूर्वाचरणाभङ्गः-बहोः कासादिषु प्रवृत्तितस्या विनाशः, जि-नानां सर्वज्ञानम्, आशातना पूर्वकथितप्रकारेण विप्रतिपत्ति-विरोधः । एकां भणति-मर्दाया अष्टा प्रतिष्ठाः अन्यथा मर्दो-त्येवं लक्षणम् । अस्माभङ्गो भक्तिनाशश्च, मुग्धानां मन्मत्तता नाम; तेषां मध्यवस्थानि-ह्रा किमस्माजिमन्त्राद्यैर्विधिभिश्च ज्ञानाजि-रेवं प्रतिष्ठा कारितेति । भवन्ति जायन्ते, एवमादय उक्तप्रका-रादयः, आदिप्रहणात् तद्वद्भयानुपजायमावस्थाः । अकारोऽत्र प्राकृतास्तुतोऽत्र दृश्यते इति गाथायै ॥२॥

सर्वेषु संबद्धां गाथायाह-

किंचऽन्य अयि जुत्ती, वि पक्कहिरिभम्भूरियणाओ ।

तं भणणं निविडा खलु, होइ पड्डा जिधिदाणं ॥ ३ ॥

किञ्चन्यभुक्ष्य, अस्ति विषयं, अत्र चतुर्विंशतिपट्टकादिकरणे, युक्तिरपि घटमानवाक्यमपि, न केवलमादरण्यतपिशब्दायै । प्रक-टहरिमद्रूपविचयानाम् अस्मिन्नेव जिप्रतिमानां व्यापनानु-देवायते आह-नत्युभयैवमिदं वक्ष्यमाणम्-त्रिविधा त्रिप्रका-रा, ननुतुकांयत्रहृत्, भवति, प्रतिमानां जिनाणुत्तराणोपापपल्ल-का, जिनंन्द्राणां मुनीशानामिति गाथायै ॥३॥

तदेव त्रिविध्यमाह-

पदमा वत्तिपड्डा, खेत्तपड्डा पुणो जने बीया ।

तड्या महापड्डा, नामि वक्काणमवे तु ॥ ४ ॥

प्रथमाऽऽद्या, व्यक्तप्रतिष्ठाः, केतप्रतिष्ठा पुनर्मेव द्वितीया, महा-प्रतिष्ठा तृतीया, तासां प्रतिष्ठानां व्याप्याने विवरणम्, एवं वक्ष्य-माणप्रकारमेव, तुरवकारायै, स च दर्शित इति गाथायै ॥४॥

तदेव गाथाद्वयेनाऽह-

इवति विनेसा एग-सस जा उ पदिमा जवे जिणिदुस्स ।

खेत्ते जरहे उसभा-इयाण सव्वाण बीया उ ॥ ५ ॥

सत्वेव वि खेनेसुं, जिपियमिन्ना जवन्ति त्रिन्धयरा ।

सत्तरसपत्ताए, महापड्डा इमा अणिया ॥ ६ ॥

सुगमे । यत् एवम् अत उक्तिप्रत्युक्तिगामाह—
यो नञ्जड चडवीस-ट्यायै करण अहु विजिम्नकरणे वि ।
सहस्रे ह्विज सधं, विचाइअभावकरणे ॥ ७ ॥

तस्माद् हायते अनुविशितपट्टकारेः करणं विधानम्, आ-
दिगम्यात् शेषमतिशयप्रः । तिकारवकारो अत्र प्राकृतलक्षण
सुतो । अयंति पराजिमावशकाः, तत्र अनुविशितपट्टकरणं, वि-
भिन्नकरणेऽपि पुण्ड्र निष्पादनेऽपि, न केवलमेवत्र विधानेऽपि,
इत्यपिगम्याः । सफलं चारितार्थं प्रवेष्ट, सत्यप्रवित्तं, किं
तु विचायमाभात् प्रव्यापरिपूर्णात्, आदिगम्यात्कस्यचिद्व
समाधानादिपरिग्रहः, करणं विधानम्, एवमुक्तप्रकरणे, अनु-
स्वारआत्र लुता इदयः, पूर्वोक्तार्थसंवादास्तु उक्तवोदशाख्य-
प्रकरणोक्तस्योक्तैरनिबोधव्यः—

“इयक्याख्या आवेका, केवाव्या आपरा महाक्या ॥
वस्तीरुह्य यदा किञ्च, तस्य तदाऽऽपति सत्यविधिः ॥२॥
श्रुतमाधानां तु तथा, सर्वेषामेव मध्यमा होवा ।
सत्यधिकशतस्य तु, चारितेव महाप्रतिष्ठेति ॥ ३ ॥
“आवरलेकापु ततो, महाव्यापु अंबनासकषयस्य ।
कासेन प्रवति परमा-ऽप्रतिषक्ता सिद्धकाऽनता ॥४॥
वचनान्तक्रियातः, कर्मण्यनवाहो यतक्षेपा ।
इतिकस्यतयाश्रयः, सफलैवाऽप्यत्र भावविधौ ” ॥ ६ ॥
इति मथार्थः ॥ ७ ॥

अत्रैवार्थे अयमवलमुक्तिरूप परिहराह—
जं पि अहुरुत्तरं, करणा आमायणं नयंतऽने ।
तं पि न जूतं सध्वे, तुष्टगुणा जेष तित्यपरा ॥ ८ ॥
यदपि अश्वोत्तरं आधाराधिकरणे, करणाद्विधानात्, आशा-
तनां आमायणद्विकारं, अश्वित्यवद्व्यम्भेऽपरे, तदपि न केवल
पूर्वोक्तं, नेति अन्ये, युक्तं सङ्गते, यस्मात्सर्वे समस्ताः, मुख्य-
गुणा अहोनातिरिक्तगुणाः, तीर्थेकराः स्वैकाः । सर्वप्रतिमाका-
रणं तु विप्रतिपासितेव नास्त्येता न तत्करणं प्रति विचार इति
मथार्थः ॥ ८ ॥

एवं स्थिते जीवोपवेशमाह—
महोहं ता मा कुण-मु जीप । वंदसु जित्तिदपमिमा उ ।
जह तह पड्डिया ठ, इच्छतो सासयं सोखलं ॥९॥
प्रकटार्थः । नवरं शाश्वतस्वीकृतं निर्वाणसातमितं गाथा-
शः । अनुविशितपट्टकारिविचारः “नाराः जीवाः । जीवाः ० आधिः ०
(चरित्तं चैत्यद्वयं कृतं न कल्पते) पुनरन्यथा परः
प्रश्रयति—

चेदयद्वं विज्जया, करेज्ज कोटं नरो सपट्टाप ।
समणं वा सोवद्विं, विकेज्जा संजयट्टाप ॥१०॥
चैत्यद्वयं चोरम् समुदायेनापहत्य तन्मन्ये कश्चिन्नर आ-
स्मिन्नेन आगेन स्वयमात्मनोऽधोय मोदकादि कुयात्, कृत्वा च
संयतानां दद्यात् । यो वा संयतार्थाव अमणं सोपधिकं वि-
कीणीयते, विकीय च तत्रासुक्तं कथादि संयतम्यो दद्यात् ।
एवारिसाध्मि दध्वे, समणाणं किं तु कपडं पेत्तुं ।
चेदयद्वेवह कयं, मोक्षेण व जं सुविद्वियाणं ॥११॥
तेणपदिच्छा लोप, विगरट्टिया उत्तरं किमं ! पुणो ।
चेदयजपनिधं । ए, मो मेहट्ट सो वि तु हट्टेव ॥१२॥

एतादृशेन कथ्येण, गाथायां सप्तमी नृतीयायां, यत् आत्मायां कृतं
तत् अमणानां किं तु महोहं कल्पते । सुतराह—यत् चैत्यकथ्येण,
यच्च वा सुविहितानां मूल्यमात्मायां कृतं, तद्विधानं न कल्पते ।
किं कारणमिति चेत्, उच्यते—एतेनानीतस्य प्रतीक्या प्रातिप्रत्यक्षं,
लोकेऽपि गहिंता, किमहं । पुनरुत्तरं, तत्र सुतरं गहिंता, यतश्चे-
त्ययंतिमप्रयत्नीकं चैत्ययतिप्रयत्नीकस्य हस्तात् यो धृष्टहासि,
लोऽपि, तु निश्चितं, तथैव चैत्यघातिप्रयत्नीक एव ॥ १० ॥ ६
उ० । (निगमातिहायोपि स्वस्थाने)

(३०) ध्वस्तारायतनम्—

ध्वस्तारायतने, यथा राजपुंहे गुणशिलकम् । नि० १ वर्गं ।
स० । अमणानमयो बहिः पूर्वस्मिन् पूर्णजडम् । नि० १ वर्गं ।
हा० । ख० प्र० । ख० प्र० । विपा० । आमलकद्वयामाश्रया-
वनम् । “आमलकपापे गयरीए बाहिणपुराजिने अंबनासक-
थे चेदय” । चैत्यं संज्ञाप्रत्यवाह्यताप्रतिषेधे प्रसिद्धं, तत्तस-
दाभयजूनं यद्देवताया गृहं, तदनुपचाराच्चेत्यं, तच्चेह ध्वस्त-
रायतनं कथ्यं, न तु अमणानमईतामायतनम् । रा० ।

तद्वर्षकक्षेत्रम्—

चंपाप गयरीए बहिया उत्तरपुराजिने दिसिजाए पुण्जने
पायं चेदय होतया । विराईए पुण्जपुरिसपखसे पोराणे स-
दिए विजिए (किंतिए) पायए सवसे सज्जए सधेदे सपदाग-
पदागाइपदागमंदिए सलोमहत्थे कयवैयदिए हाउठ्ठो-
इयमदिए गोसांसतरसरचंददहरदिषणंवेगुलितसे उव-
चियचंदणकलसे चंदणयमकुयवोरखपिड्डवारदेसजाए
आसतोसचविजडवद्व्यारियमद्व्यामकसावे पंचवमसरस-
सुरहिमुक्तपुणुजोवयारकसिरे कासागुक्कपचकुंरुकुत्तक-
धूवमयमयंतमपडुयाजिरामे सुगंधरसयंयंविषे मंविवाट्टिज-
ए गणहृकजज्जपड्डमुट्टियवैसेवयपवगकहकलासकआइ-
कसकलंसेमंस्सतूणइत्तुत्तुवविं । गियजुपगमगाहपरिण बहुज-
णजाणवयसस विस्सुयकिंतिए बहुजणस्स आहुस्स आ-
हुजिजे पाहुजिजे अखणिजे वंदणिजे नमंसणिजे पूय-
णिजे सकारणिजे सम्माणणिजे कट्ठाणं मंगलं देवयं वे-
इयं विणएणं पड्डुवासणिजे दिव्हे सवे सवोवाए सच-
प्पभावे सणिण्डिप्पभादिहरे जागसहससजामादिच्छए बहु-
जणो अवेइ आगम्य पुण्जजं चेदयं, से षं पुसमदे चेदए
एकेणं महया वणसेमं सववओ समंता संपरिकसिसे ॥

चर्यायां नगर्याम, (उत्तरपुराजिने सि) उत्तरपोरंस्थे, उत्त-
पूर्वायामित्यर्थः । (दिसिमाए सि) दिग्माय, पूर्णंभद्रं मामा चै-
त्यं ध्वस्तारायतनम् । (होत्थेसि) अत्रचत् । (विराईए पुण्जपु-
रिसपखसे) चिरं चिरकालम्, आदिनिर्वेधे यस्य तच्चिरादि-
कम् । अत एव पूर्वपुंहेरतीतनरीः प्रहसपुपादयतया प्रकाशितं
पूर्वपुंरुपप्रकृतम् । (पोराण सि) किमदिक्त्वात्पुरातनं (सदिवे
सि) शब्दप्रसिद्धः स संज्ञातो यस्य तच्छब्दितम् । (विजिए
सि) विजं कथं तदास्ति यस्य तद्विजि, वृत्ति वाऽऽतिवज्जो-
कानां ददाति यत्तच्छसिकम् (किंतिए सि) पात्रागन्तः, तत्र जने-
न कीर्तितं, समुक्तीरितं वा (पायए सि) म्यानिर्माणं कस्या

प्रायः। तथा ज्ञातसामर्थ्येनमुत्तृतं तत्प्रसादेन लोकेनेति। स-
चमं सपञ्चं सप्रवृत्तिमिति श्वकम् (सपद्मागपद्मागपद्मागम-
धिप) सप्रवृत्तया वर्यत इति सप्रताकं, तथा तद्देवां पताकापि
तत्कर्मय या पताका सा भूतिपताका, तथा सप्रवृत्तिं वसत्पताका
वाच्यनाम्तरे-(सपद्माग पद्मागपद्मागमधिप सि)(सप्रोमहृत्ते)
लोममवग्रामार्थकमुक्तम् (कश्यपेवहिप) कृतवितर्कं, रवि-
तरेष्विदम् । (साहस्रोद्दयादिप) "सायं" यद् भूमेः क्षणया
दिनेषुपेक्षनम् । (उहोहो) कुक्ष्यमाणानां संहितादिभिः
संश्लेषकपणं, तत्तत्सामर्थ्यं महतिविषयं महतिं प्रवृत्तिं वसत्पताका
(गोसाससरसरसचन्द्रवद्दृष्टिपञ्चमुक्षितले) गोशोषेण
सासररकचन्तेन च द्दरेण च भूमेन चपटाप्रकारेण वा इत्या-
पयज्ञाह्वहस्तका यत्र तत्तथा (वसविषयचन्द्रकलसे)
उपविता निवेदिताः श्वन्दनकलशा मङ्गलवर्त्तना यत्र तत्तथा ।
(चन्द्रगङ्गसुकथोरणपडिउत्तरादेसमाय) चन्द्रमघटाञ्च
सुपु कृतार्तापानि च द्वारदेशभागं प्रति यस्मिंस्त्वचन्वचघटं
सुकृततोरयमपिद्वारदेशभागं, देशभागश्च देशा यः । (आस-
कसतविषयवृत्तवर्णारण्यमङ्गलद्वाराकाच) आसको भूमी
संबद्धः, उत्सक उपरिरेष्यः विपुलो विस्तीर्णः वृत्तां यन्तुः
(यन्मायसो वि) प्रत्यक्षमानः मायस्यामकायः पुण्यमात्रा-
सूरो यत्र तत्तथेति (चन्द्रव्यससरससुरदिमुक्तपुण्यजोवांशव-
रकसिप) पञ्चवर्णं सरसेन सुराणिना मुक्तेन ह्रितेन पुण्यपञ्च-
कसणेनोपचारेण पुनया कलितं यत्तत्तथा (कालागुरुवपर-
कुंडलकुक्ष्यकधूवमघमघतगतगंधुयाभिराने) कालागुरुकम्बुगी-
नां धूपानां वा मघमघायामानां गन्ध उडूत उडूधूतलेनाभि-
नां यत्तत्तथा । तत्र (कुंडकति) कीमा (तुलकं) ति
सिंहकं (सुतुगंधराजपुण्यविपु), सुगन्धा ये वरागन्धाः प्रव-
रासास्तेषां गन्धो यत्रास्ति यत्तथा । (गंधिवद्भूय) सौर-
भ्याविशेषाप्रचक्ष्यकुण्डिकाकश्यपिमल्यः । "नम्रहृत्पादि"
पुर्ववचनवर्मिदं नृपया "सुजज्ञा", मोहिन इषयः । भोजका
वा तत्तत्कक्षा मागया भद्रा इति । (बहुजगुणस्यवयस्स वि-
सुपुयकसिप) बहोज्ञेनम्य योरव्य जानपदव्य च अनपदज-
वशोकस्य विभक्तकानिर्कं प्रतीनग्यानािकम् । (बहुजगुणस्य
आह्वस्य सि) आह्वितुर्दुताः। कश्चिद्विज न इत्ययतः । आह्वजिजे
सि) आह्वजिजे सत्यजगुणमुत्तमं (वाह्वजिजे सि)
प्रकषेण आहवनीयम् (अच्वजिजे) चन्दनगन्धाभिभिः
(वेदांजेन) कुतुर्ताभिः । (नम्रजिजे) अशामनः (पुणजिजे)
पुणैः (सकारजिजे) वलैः (सम्माजिजे) बहुमागमिपयन्तथा
(कट्ठाणं मंगरं देवयं चैवयं विजणयं पउज्याजिजे)
कल्याणमित्यादि बुद्ध्या विनयेन पउज्यामनीयं, तत्र कट्याण-
भेदेतुप्रसन्नमपयप्रसतिविहेतुः,दैवतं दैव्यं,सैवमित्यदेवताप्रतिमा-
दि दिव्यं प्रधानं (सत्त्वे) सत्यं, सत्त्वादिशास्त्रां (सत्त्वा)या
सत्यानिज्ञातं सत्यसत्त्वं, सत्त्वायाः सफलांकरणात् (साधिविह-
पादितरे) विहितव्यवस्थाप्रतिहार्यम् । (जागसहस्रजगपडि-
च्छय) यागाः पूजाविशेषाः, आह्वणविशेषाः, तत्सद्दक्षाणां
भागमर्थं प्रतीच्यति आश्रम्यत्वात् वसत्तथा । वाचनाम्तरे-(जा-
गभागादयसाहस्रसपदिच्छय) यागाः पूजाविशेषाः, आग
विहितविशेषादयो, शयाः सामान्यदानानि, यथां सहस्राणि प्र-
तीच्छति यत्तत्तथा । "बहुजगणं" इत्यादि सुगमं, नवरम्-
"पुणनहं चैवयं" इत्यत्र शिवेचनं त्रिकसिद्धविशेषवर्त्तयति

(सत्यमेव जयते इति) सर्वतः सर्वदिक्षु, समन्ताद्विदिकु। श्री०।
स्वनामस्थाने सन्निवेशविधिं, यत्र पूर्वमेव जगदान्तरं वीरस्वा-
मी, स्वनामस्य नाम्ना जातः। प्रा० मू० १ म०। प्रा० म०।
प्रासादिसिद्धे महावृक्षे, जनानां सनातन्यस्यै, चित्ताविह्वे,
जलस्यमात्रं, बहुस्थाने, जनानां विश्रामस्थाने च। प्रा०।
क्षेत्रप्रत्यर्पणनाथस्य, इ० १ उ०।

जिनालबेबे जिनहट्टी ह्कस्य तिलके क्रियमाणे किं पटा-
त्तरं क्रियते, न बेति प्रश्न, उच्छाद्य-अथ पटात्तरं जिना तिलके
क्रियमाणे किं पटात्तरं क्रियते । १६ प्र० । लेन० १ उल्ला० ।
जिनालबेबेबे ओईनिह्क बोपाअप्रमथ ओडीर(बजयमुनि-
प्रतिमाया मस्तकस्थोपरि ओषीं)प्रतिमाऽस्ति, तस्माच्चमुपा-
अथं केनन वैद्यं कथयति, तत्र किंमुनिप्रतिमं प्रश्नं न चर-
तया-प्रयाया आद्यानां शुद्धस्य जिनप्रतिमाऽस्त्येहि न वैत्यर्थं
तथा उच्छादितं होयम् । १७ प्र० । लेन० २ उल्ला० ।

भीदीरविजयसूरीभरप्रसादिनहादशजल्पपट्टकमये प्रथम-
नीयचैत्यस्य विनाऽप्याय सर्वेषां चैत्यानि बन्धनपूजनयोर्ग्यानि
कथितानि सन्ति, किन्तु केचन तत्त्वेषु ब्रह्मन् : ब्रह्मते, तत्त्व-
मिनि प्रप्रेत, उचरन् । केचनभाष्यप्रतिष्ठिततैत्थर-हृदयलिङ्गः। प्र-
थमिण्यथचैत्य-द्विगमश्चैत्यानि ३ विना सर्वेषां चैत्यानि द-
न्दुसाहोनि पुजाहोनि च चैत्यानि, अथ च पूर्वोक्तानि निषिधाःप-
यि चैत्यानि साधुवासकेषु च बन्धनपूजनयोर्ग्यानि भवन्तीति, ब्र-
ह्मधा वरपत्तस्तमया कृष्णमया अवेतु । तथा अथयथाभ-
व्यादिर्वाकिणः साधवः केवलिनश्चाबन्दीयाः स्युः, तथा वा-
समजसमापयेत, वस्तुस्तन्तुस्तीक्ष्णविश्रया प्राप्तीपुष्पाचार्य-
रिक्ताः स्मृति, पाथ्येऽद्यादिर्वाकितसाधवश्च बन्दीनीतया शास्त्रे
प्राक्ताः सन्तीति स्वयमेव अभ्यसिती । १०४ पृष्ठ । लेख०४ वृहत्तः।

चैत्यक-चैत्यकुत्तु । १ वृहत्स्थाषो वस्तुन्तरादिबन्धक, आ-
वा- १ भु० ३ अ० ३ व० । स्तानिभनचैत्यालयसंपादने, प्रति० ।

चैत्यसंभ-चैत्यस्त्रम्भ-पुं० । जिनसकृष्णायतनरूपे स्तम्भे, य-
था सुषमायां सभायां वज्रपत्ताकं नाम चैत्यस्तम्भः, तत्र
वज्रमयेषु सिङ्केषु मज्जमेयेषु समुद्रेषु वड्ढि जिनसकृ-
षिनि निक्षिप्तानि तिष्ठन्ति । १०४ पृष्ठ । पा० १० । जी० ।

चैत्यजता-चैत्ययात्रा-सी० । १०४ पृष्ठान्तरप्रवरये ये जिनतिथिमां
संख्याय समग्रं ज्ञावपुजादिपुरस्सरं समस्तगतये पूजाप्रवर्त-
नादिकृपायां रथयात्रायां, ज० ३ अ० ३ पृष्ठ । (सा च
‘‘ब्रह्मज्ज्ञाव’’ शब्दे प्रथमजानं ३९० वृष्टे दर्शिता)

चैत्यपट्ट-चैत्यार्य-पुं० । जिनमार्गमात्रां प्रयोजने, प्रअ० ३
सन्त० ह्यु ।

चेदयणुङ-चैत्यनुति-स्त्री० । देववन्दने, ध० ३ अथि० ।

वेद्यपथ-वैद्यस्तूप-पुं० । सिद्धायतनस्य प्रस्थासजे स्तूपे,
विशालादिके च । स्था० ४ टा० २ उ० ।

तासि णं मणिपेदिषां उट्पि पत्तेयं पत्तेयं वेदययुषा
पम्पसा । तेणं चेतिपयुषा दो जोयणां आयामविकसंजेणं
सतिरेगां. दो जोयणां उड्डं लभणेणं सेवा संलंकडं-
दगययमपह्निगकेणं पुंमभिक्षा सव्यरयणमवा अ-
च्छा० जाव पम्पसा, तेसि णं वेदययुषाणं उट्पि अद्वद.

यंगमगा बहुकिन्दवाभरज्जया पञ्चत्वा त्वातिच्छत्वा ।
तेसि छं चेतिययूजाणं चडादिंसि पत्तेयं पत्तेयं चचारि म-
णियेदिवाओ पञ्चत्वाओ । ताओ च मणियेदिवाओ ज्ञेयणं
आयामविकसंभेयं अफ्फजोयणं बाह्मेयं सन्मणियया०
जाव तासि छं मणियेदिवाणं उप्पि पत्तेयं पत्तेयं चचारि
जिणपादिमाओ जिणुस्सेहपमाणाभिसाओ पत्तिपकणिसत्ता-
ओ पूजाभिमुहोओ सभिविलत्ताओ चिहंति । तंजहा-उ-
सजवत्तमाधचंदाणवारिसेणा । तेसि छं चेतिययूजाणं
पुरओ तदिंसि पत्तेयं पत्तेयं मणियेदिवाओ पञ्चत्वाओ ।
(जी०) जेणव चेदययूजे तेणेव उवागच्छंति, उवागच्छं-
तिचा लोमहृत्थणं मेहंति, मेहंतिचा चेदययूजं लोपह-
त्थणं पणज्जंति, पणज्जंतिचा दिव्वाए उदगरसेणं पुप्फा-
रुहणं आमोचोमसः जाव धूवं हलपंति । जी० ३ मति० ।
चेदयध्वम्-चैत्थच्छ-१० । जिनद्वये, जिनायं सङ्गहीते द्वये,
द्वयो० ।

अधुना जिनद्वयनकणदिहारे प्रतिपादय्य गाथाचतुष्टयमाह-
जकसेड जो उवेकसेड, जिनद्वयं तु सावओ ।
पन्नाहीणां भवे जो उ, लिप्पई पावकम्मुया ॥ ५४ ॥
आयाणं जो जंनइ, पत्तिवर्णं धणं च देह देवस्म ।
नत्तंसंतं समुव्वलइ, सो वि हु परिजमइ संसारि ॥ ५५ ॥
चेदयध्वं साहा-रणं च जो बुहइ मांदिहयईओ ।
धम्मं च सो न जाणइ, अहवा बप्फाओ नत्त ॥ ५६ ॥
चेदयध्वविधाने, तद्व्यविधानस्ये दुविहरेण ।
साहु उव्वत्तमाणी, अणंतमंमारिओ जणिओ ॥ ५७ ॥

भक्षयति यः स्वयमात्मसात्कारोति, उपेक्षते अन्येन विलुप्यमानं,
जिनद्रव्यम्, तुशब्दः समुच्चयाद्यः । ततः भावकोऽप्या वा यथा
भक्षकप्रत्ययीकारिः, प्रज्ञाहीनो ज्ञेयः यः, तुशब्दोऽपिस्वार्थाद्यः ।
ततः प्रज्ञाहीनतया जिनभवनदी प्रवर्तमानो यदि द्रव्यं प्रणश्यति,
तदा सोऽपि लिप्यते लिप्यते पापकर्मणः, पातकमेत्यर्थः । ततः स-
व्यगमागमार्थां विज्ञाय सर्वत्र प्रवर्तितव्यम् । तथाऽऽहं राजाऽ-
मायादिना विहितमात्रायां, यो भनक्ति विलुप्यति, प्रतिपन्नं बलि-
यमेनोपेतम्, इतरथा वा पूजादिनिमित्तम्-यथाऽहमेतद् दास्या-
मि, धनं द्रव्यं, तस्य वाऽदीयमाने सति सामर्थ्यं, समुपेक्षते-किंभि-
नः स्वज्ञानादिभिः प्रकाशपौरेत्याशयवानुपेक्षां विधत्ते, सोऽपि,
न केवलं पुत्रांकाः, दुःशम्भुस्यैवकारायात्वादकाश्चापि, जिनाह्वाऽ-
करणाद, परिश्रमति पर्यटति संसारं, तथा चैत्यद्रव्यं, साधारणं
च सर्वसामान्यं मुह्यति मोहितमतिकः, धर्मं वा स न जानाति,
बद्धयुक्तो वा मरते, चैत्यद्रव्याविनाशे प्रतिमाभिप्रायनिमित्त-
ं यत् तदुपचारकैत्यद्रव्यं, तस्मिन्भवति । तद्व्यवधिनाशने
क्षिपेद् इति, तस्य चैत्यसंघनिधत्वेन द्रव्यं तद्रूपं पूजादि-
कसकप्रमाणजनयोर्भेदः, परिश्रुक्तिनिर्मादकद्रव्यं च, तस्मिन् क्षिपेद्-
पि, निनश्यति सति, साधुरपि सर्वसम्भरणः सामर्थ्यवानुपेक्षां
कुण्डलनत्तसंसारिको जनिनः प्रतिपादित आगमे । यत्त उक्तम्-
"सचरित्तोऽचरित्तो, यं सर्वेसि कज्जंति ।" इति गाथाच-
३३४

तुपसंकेतार्थः ॥ ५७ ॥ व्यासार्थे कथानकादवसेषम् । दर्श०
१ तस्य । ह्रा० । (तद्वच कथानकं 'जिणद्वय' शब्दे वक्ष्यते)

जिनद्वयोत्पादवर्णनम्-

नित्रयंतरायमगणिय-भेगे जंपति कुमहमगगहिया ।
जिणपादिमानं पूया, पुप्फाईरहिं कायव्वा ॥ १ ॥
वत्थाईरहिं नो पुण, जेणं तद्व्यनकसणे को वि ।
पदिही जवंधक्के, अमइनिमिषं इयमई ॥ २ ॥

निजकान्तरायमगणिताऽधिमान्य, एकं केचन, मकारोऽस्माक-
जिकः, जल्पति वदति । अयमाशयः-यवं मणुत्तं महदन्तरायो
मयानि । किंविशिष्टाः? कुमहमहमहीना बभौषिषिणाचरन्वीकृताः,
जिनप्रतिमानां सर्वैकप्रतिकृतीनां, पुष्पादिजिः कुसुमवासादिभिः,
पूजा, कसंब्या विधेया, वस्त्रादिकैवल्यनाह्वारादिभिः । नो जैव
पुनः, येन तद्व्यनकसणे वस्त्रादिविषादने, काऽप्यनिर्दिष्टानामा,
पतिष्यति मवाभ्यक्षूपे संसारविषमपाटे, अस्वशिक्षितमस्म-
त्कारणम्, इतिमत्वा अनेन बोधेनेति गाथाच्चार्यः ॥ १-२ ॥

एतत्प्रकारकथायां गाथाद्वयमाह-

आगममगुणिवो, इय बोहा जेण सुविहियजणो वि ।
बहु मझइ सद्धकयं, वत्थाईपुणं बहुहा ॥ ३ ॥
सक्कारवत्थियाई-वयणेणं सो उ वत्थमार्हाहिं ।
जणिओ तो तकरणं, तहा य ववहारउचं च ॥ ४ ॥

आगममार्गोक्तयोः सिद्धः तपोऽविशुद्ध इत्येवं बोधात् येन सु-
विहितजनोऽपि सुत्तायुक्तोऽपि, न केवलमन्य इत्येपर्ययः । बहु
मज्जतेऽनुमानेन, आकृष्टं आबलक्षितं, वस्त्रादिपूजनं वसनस-
ह्यारोप्यमेव, बहुदाऽनैका ॥ ३ ॥ सत्कारमन्ययमित्यादिवचने-
न, स पुनः सकारा, वस्त्रादिभिः, मकाराः पूज्यवत्, अभित बक्तः ।
तथा चाक्तम्-"मग्गाईरहिं पूया, सक्कारो पयवत्थमार्हाहिं ।
अणं विवज्जओ इह, उहावि इवत्थमो एसो" ॥ १ ॥ तत्तत्त-
त्करणं सत्कारविधानं, तथाच परं व्यवहारोक्तं च उद्देश्यः,
अभितमिति गाथाद्वयाद्यः ॥ ४ ॥

संवेदाह-

अस्सणुत्ता पदिमा, पासईया समचलंकारा ।
पदापइ जइ यमणो, तह निजरो विसाणाहि ॥ ५ ॥

लक्षणयुक्ता परिपूर्णाङ्गादिहसिता, प्रासादिका कृपणामति-
प्रमादजनिका, समस्तालङ्कारा निःशेषपूजा, प्रज्ञादय-
ति सुखयति, यथा येन प्रकारेण, मनः, तथा तेन प्रकारेण, नि-
ज्जरो कम्म-दामलक्षणा, ओ इति निपातः पावपूजायां, वि-
जानोहि बुद्धस्व, समस्तालङ्कारमपनाञ्जयन्मत्तव्यवच्छेद इति
गाथाद्यः ॥ ५ ॥

सुवेलेख विहितपातनां गाथामाह-

किं च जइ एव जीऊ, तुम्हे ता मा करेह चेइहरं ।
पदिमाओ पूयं वि हु, होहिंति जओ इमे दोसा ॥ ६ ॥

किञ्चाऽभ्युक्तं, यद्येवमित्यमस्मिन्निति कम्मवचनो मा
अचरित्विभीषः, (तुम्हेसि) यूयं, ततो, मेति निषे-
धे, कुतश्चिद्यत्, चैत्यपुई जिनमन्दिरस्य, प्रतिमाः

जिनविष्णुभिः, पुत्राभिः सपत्न्याभिः, 'हः' पुरणे, अविष्णुभिः
उत्पत्त्यन्ते, यतो यस्मात्, अतो बन्धमाणाः, दोषा रूपानि,
इति गाथायै ॥ ६ ॥

तन्निवाऽऽह-

जज्जल व अवणेज्जल व, कोरि तुहाण कम्मवो उ ।

तम्हा बुज्जह पुब्बं, पाव व निपयपरिणाया ॥ ७ ॥

मज्जेद विनाशयेद वागमयेद स्थानात्ते कुर्वातः वागम्यौ समु-
क्षयार्थौ, उपलक्षणत्वाद् मठादिकं वा तदुपरि विद्वत्त्वात्, कोऽप्ये-
कः, ततः (तुहाण सि) युष्माकं जयतो, कस्मैश्च एव ज्ञाना-
वरणीयमुपलक्ष्य, तुरेष्कारार्थौ, मयस्मिन्मत्तत्वादिति हृदयम् ।
तस्माद् बुध्यन्ते ज्ञानी, पुण्यं भुजकर्म, पापं तद्विपरीतं,
पाशम्भः समुक्चये । निजकृपाणिनाम् स्थानिप्रायादिति
गाथायै ॥ ७ ॥

परिणाममेव व्यक्तिकुर्वन्नाह-

द्वस्स पुष्पपउत्तं, भक्खंतस्स व पुणो महापाव ।

कुसंखेवरजावाओ, एवं चिय जिणमहाइसु वि ॥८॥

द्वत्तः प्रपञ्चतः, नश्यत्य जिनस्य वस्त्रादीति शेषः । पुण्यं भुजम-
नुब्रमन्त्यसदृशं, भक्षयतश्च पुनरनतो, महापापं गुप्तकिल्बिषम्,
कुशलं तज्जावाद् प्रयत्नेनान्तःकरणम्, एवमित्यन्त, जिणम-
हादिष्वपि सर्वैर्हमन्दिरेतस्मादिकरणादिदृष्टवीति गाथायै ॥८॥

व्यतिरेकमाह-

जइ पुण तह कायप्पे, जह दव्वं नेव होइ चेइरे ।

सा कइ सहलं वपणं, एयं भिच्छंतपुपसिक्कं ॥९॥

यदि पुनस्तथा कस्यैवं यथा नैव भवति हृदयं चैत्ययुते, ततः
कयं सकलं चरितार्थं वचनम्, एतत्-उपदेशपद्विजितम् ;
अर्थतः सिद्धान्तसुप्रसिद्धमिति तथासंक्षेपायः ॥ ९ ॥

तदेव गाथात्रयेणाऽऽह-

जिणपवणविधिकरं, पजावणं नाणदंसणगुणाणं ।

रक्खंतो निणदव्वं, परित्तंसारिओ होइ ॥ १० ॥

जिणपवणविधिकरं, पजावणं नाणदंसणगुणाणं ।

बहंतो जिणदव्वं, विथरपचाइयं लहुइ ॥ ११ ॥

जिणपवणविधिकरं, पजावणं नाणदंसणगुणाणं ।

जक्खंतो जिणदव्वं, अण्यंतसंमारिओ होइ ॥ १२ ॥

तुम्हागः । अयमाशयः-स्वप्नते जिनकृप्याभावात्कथं रक्षणव-

कैमभक्षणसंज्ञः । तथा तत्रैव दर्शनशुद्धिप्रथमतस्त्वै-

चेद्यद्वयं साहा-एण च जं जुहइ मोहिमयईओ ।

धम्मं च सो न जाणह, अहंसा बडावओ नय ॥ ५६ ॥

चेद्यद्वयविभासे, तद्वयविभासेषु क्षुधिरमेव ।

साहु उविक्रममाणा, अण्यंतसंसारिओ ज्ञाणिओ ॥ ५७ ॥

तथा पञ्चकक्षेपे ज्ञातव्यम्-“जया पुण पुण्यपदत्ताणि वेत्ताहि-
रपाणि पुण्यचउपयाई जइ जं व वेई वा चेइयाणं लिताया
वा चेइयचराओ जिणदव्वोऽयं ति रायभडाई वा वेईजा, तथा
ज्वानियमसंपदको वि साहु जइ न मोएव, तथा तस्म सुखी
न हवइ, आसायणा य भवत्” । एतच्च कथं मार्थकं, किं च-
तत्ताहोदयदृष्टमङ्गकात्रि तद् द्रव्याभावात्कथं पुनरुच्चारः भिद्यते
इति ॥ १२ ॥

सुप्रसन्नं गाथायाह-

अन्नं चाऽसुहतरयं, कुणतओ वि हु मुहाओ जावाओ ।

पावइ पुणं सल्लु-फरो व्व पीरस्स कि तु सुहं ॥१३॥

अन्यथापरं चाशुमतरकमतिशयानिष्टं, कुषांशो विद्वद्भावाः,
'हुः' पुरणं, शुभाग्रशस्ताब्दः, अवायत्तः करणात्, प्रामाणि लभते,
पुण्यं शुभं, हृदयोत्कारवत्, अथवा कीर्तितापमेतत्पुण्यं, वारस्य चरम-
तोषकरस्य, किं तु पुनः शुभं प्रशस्तम् । अयमाशयः-येन की-
र्तिका भगवच्छ्रवणात् निष्कासिता, तेन महती व्योषापरिणा,
येन तु किंसा, तेन स्नोकरता, परं शुभेतराशयावेकस्य स्वर्गोऽप्य-
रस्य नरक इति गाथायै ॥ १३ ॥

इत्यमवाचिते जीवोपदेशमाह-

सुपमस्यवत्यकणया- इवत्युक्त्वाः ररेहिरं पाठेम ।

कारावसु देसंतो, रे निय ! जई महसि मइहं ॥ १४ ॥

सुप्रसन्नानि अतिशयरम्याणि, तानि च तानि वस्तुकमकादि-
वस्तुनि च सत्त्वामोकरासङ्कारपूर्वादिद्रव्याणि, तेषां विस्तारः
प्रपञ्चस्तेन 'रेहिरं ति' देशीभाषया शोभमानां, प्रतिमां जनाविष्णुं,
कारय विधापय, दिश्व धर्मकथां कुर्वन्, रे जीव ! मो आत्मन् !
यदि महासि वाग्मज्जि, मय्यर्थं निष्ठाऽभिमतस्य । अयमाशयः-जि-
नवत्तादिनिवारणान्तरायकर्मवशा अर्थात्जावत्तन न जवि-
ष्यति, इति गाथायै ॥ १४ ॥ जीयो २८ अर्थः ।

समर्थः सन् चैत्यदृष्ट्यपीमामनिवारयन् चित्तं ज्ञेयः-

अहूणा चेतितिचित्तं, जं कायव्वं तगं वोच्चं ।

जो देइ चेतियाणं, खवाहिरंसे व गावयावादी ॥

लग्नमेतसि जतिणो, तिकरणासोही कहुं पु भवे ॥

यहति इत्थं विजासा, जो एयाई सयं वि मग्गेजा ॥

तस्स ए होती मोही, अह कोति इग्गिज एयाई ।

तत्थ करेन उवेवं, जा सा भणिता तु तिमराणावसोही ॥

सा य ए होति अमची-ए तस्म तम्हा शिवारंजा ।

सव्वन्यामिण तहिं, मंथेणं हाति इग्गियव्वं तु ॥ ५० ॥ भा० ।

वेद्यपरिवादी-चैत्यपरिवादी-आं-। जिनवाक्त्राक्रमयणं, ५० २

आधि० । कथ० । (चैत्यपरिवादीकरणादिमहास्यः 'अणु-

जाण' शब्दे प्रथमभागे ३६७ पृष्ठे उक्तः)

वेद्यजति-चैत्यभक्ति-सी० । अर्थादिभक्तौ, आवा० ३ अ० ।

('आर्षेण' शब्दे द्वितीयभागे ३६२ पृष्ठे विस्तार उक्तः)

वेद्यपद-चैत्यपद-पु० । चैत्यमहास्यं, आवा० २७० पृ०, अ० २० ।

वेद्यरत्न-चैत्यपद-पु० । कपोतपक्षिणु येनामपस्तासीयं-

कर्ता कवला-गुणप्राप्ता । स० । ('वेद्यरत्नं चलेता' इत्यादि

'मणुस्सलोच' शब्दे वक्ष्यते)

अयनपत्नीनां दृश चैत्यवृत्ताः-

एमि छं दमविहाणं भवणवासोणं देवाणं दस वेद्य-

रत्नसा पमात्ता । तं जहा-

"अम्मदमत्तवन्ने, सामसिउं वगिरीसदहिवन्ने ।

बंजुत्तपसासवणा-यए य कण्ठिपारुखेस्से य ॥ १ ॥ "

असुरकुमारादीनां कमेणावस्थाद्यधैत्यवृक्षा ये सिक्वाय-
तनादिद्वारेषु भूयन्ते ।

प्यन्तराणामथो-

एषसि णं अहएहं बाणमंतराणं देवाणं अह वेद्यरु-
क्त्वा पद्यता । तं जहा-

“ कालंबो उ पिशायाणं, बहो जक्खाण वेद्यं ।

तुलसी भूयाण भवे, रक्खसाणं च कंठओ ॥ ? ॥

असोणो किष्साणं च, किंपुरिसाणं च चंपओ ।

नागरक्खतो तुयंणाणं, मंघवाणं तु तिंदुओ ॥ २ ॥ ”

तेषां वैत्यवृक्षाः मणिपीठिकातामुपरिवर्तमानः सर्वैरन्त्यमा
उपरि स्तम्भज्जादिभिरलङ्कृताः सुषर्मादिसज्जानामग्रतो ये
भूयन्ते ते एत इति संभाव्यन्ते । ये तु “ विषाह कलंबकपेयः
तुलसं बहो तह य होह अहं । मासायं चंपए वा, नागे तह
तुदुप चंप ” ॥ १ ॥ इति । ते चिह्नभूता एतेन्योऽप्य एवेति
“ कालंबो उ ” इत्यादि श्लोकस्य कण्ठ्यम् । स्थानं ए उा ० ।

बाणमन्तराणां वैत्यवृक्षानां, वर्णकण्ठ्यैवम्-

बाणमन्तराणं देवाणं वेद्यरुक्त्वा अह जायणां उहं उ-
चच्चेणं एणत्ता । स० ? म० ० । जं० । तासि णं य-
णिपेदियाणं उडिं पत्तेयं पत्तेयं चेतियरुक्त्वा प-
द्यता । ते एणं चेतियरुक्त्वा अहजोयणां उहं उचच्चेणं अ-
हजोयणं उचच्चेणं दो जोयणां लंथा अहजोयणं विक्लं-
भेणं उजोयणां विमिमा बहुमज्जदसनाए अहजोयणां
आयामत्रिकयंजेणं सातिरेगां अहजोयणां सव्वमेणं प-
द्यता । तानं णं चेतियरुक्त्वाणं अयमेतास्त्वे वस्थावासे प-
णत्ते । ते जहा-बडारमयमुलयरयमुपडिट्टियविमिमा रिद्धापय-
चिपुलकंदा वेरुल्लियरुचिलक्खंथा सुम्मायवरजायरुक्पदमग-
चिसासाला णाणामणिरयणविविहसाहपमाहवेरुल्लि-
यपत्तत्रयिज्जपत्तवेडा जंयुयरचमउपकुमालपवालप-
ल्लववरं कुरागथरा विचिचमणिरयणमुरजिक्कुमुमफज्जजि-
यणपिसाला सच्छाया सप्पजा मसिरिया सउजोया
अमयरमसमरमफला अहियणयणमणियण्णुतिकरा पामा-
ईया दरिभणिया अमिक्खा पदिक्खा । ते णं वेद्यरु-
क्त्वा अमेहिं बहूहिं तिलमलवयउत्तावगसिरीससत्तवपद-
हिवभञ्जोदयवचंद्दणन । वक्कुमयकयवफणततालतमाप्पि-
यालपियं गुपारावयरायरुक्खनंदिस्सुक्खं सव्वओ स-
मंता संपरिक्खत्ता । ते णं तिलप० जाव नंदिरुक्त्वा भूद-
वंतो कंदवंतो० जाव सुरम्मा । ते णं तिलपा० जाव नंदिरु-
क्त्वा अओहिं बहूहिं पउमसयाहिं० जाव सामलयाहिं स-
व्वओ समंता संपरिक्खत्ता । बाओ णं पउमसताओ० जाव
सामसयाओ निब्बं कुमुभियाओ० जाव पदिक्खाओ । तेसि णं
चेतियरुक्त्वाणं उडिं अहजमंगसा बह्वे कण्ठ्योमरक्कया०
जाव पदिक्खा । तसि णं चेतियरुक्त्वाणं पुरओ पत्तेयं प-

णिपेदियाओ पण्णाओ । ताओ मणिपेदियाओ जोयणं
आयामत्रिकयंभेणं अहजोयणं वाहंतेणं सव्वमणिमंओ
अच्छाओ० जाव पदिक्खाओ ॥

तेषां च वैत्यवृक्षाणामयमेतावत्पदो वर्णोवासः प्रकृतः तद्यथा-
“ वडारमयस्यादि । ” वज्राणि वज्रमयाणि मूलानि येषां ते वज्र-
मूलाः, तथा रज्ज्वा रज्ज्वन्मयी सुप्रतिष्ठिता विमिमा बहुमध्यदे-
शजगो कर्तुं विनिर्गता शाखा येषां ते रज्ज्वसुप्रतिष्ठिताविडिमाः,
ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः समासः “ रिद्धामय ” इत्यादि । रिष्ट-
मयः कन्दः, तथा वैद्यो वैद्यैरन्त्यमयां रक्षितः स्कन्धो येषां
ते तथा, ततः पूर्वपदेन कर्मधारयः समासः । “ सुजात ”
इत्यादि । सुजातं मूलकम्पदं वरं प्रधानं यद् जातकृतं तस्मात्-
का प्रथमका मूलभूता विशाला शाखा शाखा येषां ते सुजात-
वराताकृतप्रथमकविशासशाखाः । “ नाणामणिरयणं ” इत्यादि ।
नामामणिरयणानां नामामणिरयणात्मिका विमिमा शाखाः प्रश-
का येषां ते तथा, तथा वैद्योणि वैद्यैर्मयाणि पञ्चाणि येषां ते
तथा, तपनीयानि तपनीयमयाणि पञ्चकृतानि येषां ते तथा, ततः
पूर्ववत् पदद्वयमीलनेन कर्मधारयः जायन्नुदा जायन्नुदना-
मकुमुवर्णविशेषमवा रक्ता रक्त्वर्णां मृद्वो मनोहाः सुकुमा-
राः सुकुमारस्पर्शा ये ज्वाला ईषपुच्छांलितपञ्चभावाः, पञ्चभा-
संजातपरिपूर्णप्रथमपञ्चमवक्रयाः वराक्कुराः प्रथममुज्जिघमा-
ना अहकुराः, ताव् धरन्तीति जायन्नुदरकमुकुमास्रमयाक्षप-
ल्लवाक्कुरधराः कावित्याः “ जंयुयरन्त्यमय ” इत्यादि । तत्र
जायन्नुदनि रत्नानि, मृद्विनि अकठिनानि, सुकुमाराणि अक-
शस्पर्शाणि, कोमलानि मनोहानि, प्रवालपल्लवाक्कुरा यथोदि-
ग्वरुषाः, अग्रशिक्षराणि च येषां ते तथा । “ विचिचमणिरयणं ”
इत्यादि । विचिचमणिरयणानि विचिचमणिरयणमयाणि यानि
सुरभीणि कुमुमानि फलानि च तेषां भरेण नमिता तन्नाः शाखाः
शाखा येषां ते तथा, सती शोभना शाखा येषां ते स-
ज्जायाः, तथा सती शोभना प्रभा कान्तिर्येषां ते सप्रभाः,
अत एव सशर्काः सह उद्धोनेन वतंते मणिरत्नानामुद्धो-
तनावेन सोद्धोताः, अमृतरससमरसानि फलानि येषां ते अ-
मृतरसमफलाः अन्धिकमतिशयेन नयनमनोनिर्गुतिकराः, “ पा-
सईया ” इत्यादि विशेषणानुष्टयं प्राग्भव । “ ते णं वेद्यरु-
क्त्वा ” इत्यादि । तवैत्यवृक्षा अन्त्यैवहुं तस्मिन्तिलकलवक्कुरोपम-
शिरीषसत्तपणं दिषणं लोभकचवचन्दनीपकुटजकल्पपनस-
तालतमालविषादमियद्वुपापनराजकुनन्दित्वुक्तेः कथंनः स-
म्मान्त्वे संपरिक्खिताः । “ ते णं तिलपा० ” इत्यादि । ते तिलका या-
वध्वनिवृक्षा मूलवन्धः कन्दवन्ध इत्यादि वृक्षवर्णनं प्राग्भव
तावद् वकथ्ये यावद्वेकशकटपरधानशिर्षकास्यन्दमानिका-
प्रतिमोचनाः सुरम्या इति । “ ते णं तिलपा० ” इत्यादि । तिलका
यावध्वनिवृक्षा अन्यामिर्बहुभिः पञ्चज्ञानभिः नागज्ञानभिर-
शोकज्ञानजिह्वमफलतानिश्चूतलतानिमेनलतानिजोसन्तिका-
लतानिरेतिसुकलनाभिः कुन्दस्तानभिः इयामलतानभिः सर्व-
नः समन्तात् सम्परिक्खिताः । “ ताओ णं पउमसताओ० जाव सा-
मसयाओ निब्बं कुमुभियाओ ” इत्यादि लयावर्णेन तावद् व-
कथ्ये यावत् “ पदिक्खाओ ” इति । व्याख्या कारय पूर्ववत् ।
“ तसि णं ” इत्यादि । तेषां वैत्यवृक्षाणामुपरि अष्टावष्टौ मङ्ग-
लानि बहवः कृत्यामरपञ्चजा इत्यादि पूर्वयत्तावद् वकथ्ये
यावद् बहवः सहस्रपञ्चहस्तकाः सर्वैरन्त्यमा यावत् प्रतिक-

पका इति । "तेसि च" इत्यादि । तेषां चैत्यबुक्ताणां पुरतः प्रत्येकं प्रत्येकं मणिपीठिकाः प्रकृताः ताश्च मणिपीठिका बाजनमायाम-
विष्कम्भान्नामर्कवोजनं बाह्वयेन सार्वात्मना मणिमय्य अ-
पका इत्यादि प्राप्यत् । जी० ३ प्रती० ।

वेङ्कटेश्वर- (च/स्यवन्दन-म०) श्री० शिवस्य भावाः कर्माणि
वा "भयं हृदादिभ्यः घञ्" ॥ ११ ॥ १२३३ (पाणि०) इति ध्वनि
चैत्यानि जिनप्रतिमाः, ता हि चण्डिकास्तस्यैकात्मरकतमुकाशै-
श्चादिद्वहनिर्माता अपि चित्तस्य भावेन कर्मणा वा साक्षात्पीथक-
रुद्धि जनयन्तीति चैत्यान्यभिधीयन्ते । तेषां वन्दनं स्तवनं का-
ववाङ्मनःप्रणिधानं चैत्यवन्दनम् । प्रब० १ चार । चित्तं प्रस्तावात्
प्रशस्तं मनस्तद्भावेनैव, तदेतन्वाग्जिनविम्बा अपि चैत्यानि,
कारणे कायोपचारात् । तेषां वन्दना पूर्वोक्तशब्दाणां चैत्यवन्दना ।

श्लोकं च-

"चित्तं मयो पसर्य, तन्मात्रो वेङ्कट तज्जनयं ।
जिष्णुपरिभात्रो तेषि, बंश्नमभिवाययं तिवहं ॥ १ ॥"
यद्वा-चित्तलेप्सादिचयनस्य प्रायः कर्म वा चैत्यस्य, तच्च संज्ञा-
शब्दत्वात् देवताप्रतिबिम्बे प्रसिद्धम् । चूर्णी तु-चित्ता' संज्ञाने,
कर्मोद्दिष्टु प्रतिफलित इद्वा संज्ञानमुपपद्यते । यथा अहंदादि-
प्रतिभेति । शेषं प्राप्यत् । ननु भावाहंदादीनामप्येवं वन्दना क्रि-
याने, तत्कथं चैत्यवन्दनमुपपद्यते ? । सत्यम्-प्रायेणास्थाभेत्याग्रे
करणात् ।

तथा च बुद्धज्ञापक-

"नावाजिण्यपुद्गाश्च वि, सख्येसि वि अहं वि बंध्या तह वि ।
वेङ्कटस्य कालं, तोरिहं बंध्या तेजं ॥ २ ॥
जिणविंवाभांवे पुण, ठवणा गुरुसक्किणा वि करिंरि ।
विहं बंध्या इमा, तस्य वि परमिठिठवणाभो ॥ ३ ॥
अहंवा अर्य व तस्य व, पुरेभो परिमिठिठवणाभो ।
कीरु बुहोई एसा, नेया विहं बंध्या तम्हा ॥ ४ ॥
करणाजिकेण देवप्रणिधाने, संघा० १ प्रस्ता० ।

विषयसुची-

- (१) अधिकारसंग्रहः ।
- (२) दृश विभागः ।
- (३) मेधधिकीप्रत्ययः ।
- (४) तत्र लुपनमल्लकयानकम् ।
- (५) पुञ्जाधिकम् ।
- (६) भावनाः ।
- (७) निर्दिक्षितरीत्यवर्जने मण्डराश्लेषककयानकम् ।
- (८) स्तुत्यहाराणि ।
- (९) लुपान्तिकप्रकरणम् ।
- (१०) प्रणिधानम् ।
- (११) अजिगमः ।
- (१२) चैत्यवन्दनद्विष्टम् ।
- (१३) प्रवप्रहः ।
- (१४) त्रिविधवन्दना ।
- (१५) स्तुतिविचारः ।
- (१६) चैत्यवन्दनाविधिः ।
- (१७) अज्यमयवन्दनाविचारः ।
- (१८) अनुसन्धकादयोऽधिकारिणः ।
- (१९) अधिकारिता ।

- (२०) नमस्कारद्वारम् ।
- (२१) संपदद्वारम् ।
- (२२) प्रणिपातद्वारके वाराः ।
- (२३) चतुर्विंशतिस्तवः ।
- (२४) सिद्धस्तुतिः ।
- (२५) भुतस्य स्तुतिः ।
- (२६) वीरस्तुतिः ।
- (२७) वैद्यावृत्ते स्तुतयः ।
- (२८) द्वादश अधिकाराः ।
- (२९) शरणीयद्वारम् ।
- (३०) जिनद्वारम् ।
- (३१) यो यत्र स्तुयते ।
- (३२) वेङ्कटिकारा यत्संमताः स्तुतयः संस्कृतकाव्याने ।
- (३३) योमदा आकाराः ।
- (३४) स्तोत्रलक्षणम् ।
- (३५) कावेलाश्लेषानि वन्दन्ते ।
- (३६) चैत्यवन्दनकरणविधिः ।
- (३७) प्रकीर्णकवार्ताः ।

(१) ननुविधि विमलिपुराधिकारसङ्ग्रहमाह-

इह च प्रतिदिनानुष्ठेयं चैत्यवन्दनादिकं संक्षेपव्यापारविधिं
वह्यामीत्युक्तम् । तत्र तावत्-

"साहज गिरयाय व, सज्जासुद्धामूलमपकायं ।
विहं बंध्यमेव जप्ता, ता नमि विचारया जुता ॥ १ ॥
इति वचनात् "सामाह्यचिह्नादि वि, अहंवीसं पुनया वचं"
इत्यावयवकचूर्णवचनात्, प्रथमं चैत्यवन्दनाविधिं विमलिपु-
र्याध्वकारः शास्त्रमुक्तापरपर्याये तद्द्वाराग्यानुष्ठेयमाह-

द्वहनि १ अदिगमपथं, २

दुदिभि ३ तिहुगह ४ तिहा स वेदयाया ५ ।

पणियाय ६ नमुकारं ७,

वक्षा सोममयं । याता ८ ॥ २ ॥

इह सामान्येन साधुभाषकादिबहुसमानजिनमवनप्रवेशादि-
समयविधीयमाननैवेधिकयादिप्रणिधानपर्यंतं बसामसकलचैत्य-
वन्दनाविधानप्रतिपादनप्रधानं त्रिःश्रवणान्तर्गतं द्वादशिका-
कथं प्रथमद्वारम्- (बृहत्तिथिः) । इति द्वादशसंख्याभिः त्रिकांशु नै-
वेधिकीत्रयादिकप्राणि यत्र द्वारे नदृशाधिकम् । वक्ष्यति च-"तिभि
निसोही" इत्यादि । अथ च सर्वेभ्यश्चिकित्सापदिक्तं प्राकृतज्ञ-
कुण्डसाद्वसान्तव्ययम् । पुनः श्रुद्धाशामात्रिकासमाप्तानिभिरु-
च्य विशेषतश्चैत्यादिप्रवेशविध्याभिधायकं द्वितीयमजिगमद्वारम्-
(अदिगमपथं ति) अभिगमनां चैत्यादिप्रवेशे विधि-
व्यवहारं, शेषाणां पञ्चकमजिगमपञ्चकम् । नजिगमति च-"स-
क्षिप्तवन्दना उज्जा" इत्यादि । २ । प्रविश्य जिनवृहं विदित्तय-
याजिननैवेधिकयादिकरजैरनारागिण्येभ्योऽनुपुञ्जादिविधित्तया
स्वस्वाभित्ता दिग् कथंति नृमीषं दिग्द्वारम्- (कुमिति ति) ।
हे वाग्मक्षिणमस्तये वीरौ काष्ठे कमतः स्त्रीपुंसयोर्व्यतया
वन्दनाधिकृत्य सज्जाने वार्तने वा यत्र नद् द्विदिग् । अभिधा-
र्यानि च-"वर्धनि जिणे दाहिण" इत्यादि । ३ । वार्तनद्विदिक्केषु
तैजिनात् कियत् दूरे वन्दना विधेयेति दिगमन्तरं वतुये-
मवप्रहद्वारम्- (तिहुगह ति) तिथा अज्यमयपथमाह्वये-
दाय त्रिप्रकारोऽवप्रहः । मूलविषयवन्दनास्थानान्यस्तराज्ञानम् ।

मकपः । गदिष्यति च-“ नवकरजहन् ” इत्यादि ॥ ४ ॥ कक-
का च गृहस्थैश्च कियद्देशा बन्धा कारयेति तद्देशानभिधाय
कैश्चबन्धनाहारम्-(तिहा उ वंदन य सि) त्रिधा जन्मयादिभे-
दाभिधेयः । कथाह-बन्धनेति । “आमा सत्यमासि” न्यायात्
कैश्चबन्धना पूर्वोक्तशब्दार्थः । प्रतिपादयिष्यते च-“नवकारेषु
जहन्” इत्यादि । तुल्यभेद विरोधनायोः । तेन ग्रन्थान्तरप्रसि-
क्तजन्मयादिभेदाद्यथापि, एवमवग्रहोऽपि शास्त्रान्तरेको ह्रा-
दशब्दऽवलोक्यः । यतश्चापरिहृष्टा इहोपस्थितिः ॥ ५ ॥ कैश्च-
बन्धा च प्रायः प्रणिपातपूर्वा निकषितेति तत्त्ववृत्तनिकषकं वष्टं
प्रणिपातचारम्-(पयिवाय सि) प्रणिपातः प्रणामः, स आश्रोत-
कृतः पञ्चाङ्गे ज्ञातव्यः, नाऽष्टाङ्गः । तस्य प्रवचनेऽप्रसिद्ध-
त्वात् । अर्थोपस्थिति च-“ पयिवाचो पंचमो ” इत्यादि ॥ ६ ॥
कृतप्रणिपातैश्च प्रथमतो नमस्कारा भजनीयाः, अतः सप्तमं
नमस्कारहारम्-(नमस्कार सि) नमस्कारो जिनशुणोक्तौ स-
मपरा वचनपञ्चमयो, भज्जबुधानांति यावत् । ते आश्रोतकृतः
पुण्यानाभियाद्योत्तरं शतं कुंभम् । निकषयिष्यति च-“ सुमह-
त्यनमुकार ” इत्यादि ॥ ७ ॥ नमस्काराश्च वर्णात्मका इति वर्ण-
संख्याद्वयमध्यम-वर्णेत्यादि । यद्वा-सर्वमन्युष्टुह(नमोदीना-
तिरिकाङ्करं करणं, विपरीते दोषसंज्ञाया । तथा आचम्यः-

“ अद्विप कुणाहकण्यो, हीषे विज्जहारिहंठि ।

बासाभरण नीयण-भेसज्जविज्जज्जो ठमप ” इत्यादि ॥ ”

अहीनाद्युक्तत्वं च वर्णसंख्यापरिक्रान्ते नति प्रवर्तीत्यर्थं
वर्णसंख्याहारम्-(यथा सांख्यसंज्ञायां सि) वर्णा भज्ज-
राणि, ते च सामान्यतोऽत्र कैश्चबन्धनाधिकारे नमस्काररू-
पाभ्रमयादिव नवसु स्थानेष्वनुनक्तु भुवं भजनीयाश्च बो-
द्धव्यतामि सप्तचत्वारिंशदधिकानि ज्ञातव्याः ।

तथाहि-

“ अरुसङ्गि ६७ अठवीस १४७,

नवनवसंख्यं च १६६ कुलसगनउवा २९७ ॥

होणुणनोस २३६ कुलट्टा २६०,

कुसोत्त २१६ अरुनवसस्र १६८ कुदससं १५२ ॥ १ ॥

इह नवकार १ अमासम-

या ३ हरिय ३ सक्कयावाइन्देसु ७ ।

पणिडावेसु य ६, अउव-

सवयसोससयसीवाहा ॥ २ ॥ ”

बहिह नवकारादिष्वर्णपरिसंख्यानं तत्पदविहङ्गत्वात्सर्वधर्म-
स्थेति ज्ञापनीयम् । यत्वं पदादिष्वपि वाच्यम् ।

इगरीयस्यं तु पया, सगनछई संपयाउ पण दंदा ।

वारसऽह्मिहार वउ वं-दणिज सरणिज चतुहजिणा ॥

वर्णैश्च पदानि स्मरति वर्णज्ञानान्तरं नवमं पञ्चदशम्-
“ हगसोव ” इत्यादि । एकाशीत्यधिकं शतं पदान्वग्रीयतो
नमस्कारादिस्थानसंज्ञकं ज्ञातव्यमिति । तुर्विंशत्ये । विधेयश्चाय-
च-अप्यापि “ कमाभ्रमण, जय अईया सिद्धा ” इत्यादिगतान्य-
त्रिकान्मन्ये पदान्वप्यत्र सति तथाऽपि पूर्ववदुक्तेः संपदा-
दिकं किमपि कारणात्तरमधिक्यैव पदानि सप्तमा-
ध्यादिवृत्तानीति तस्मान्नीमुनामितयाऽप्रतिभिरप्येताकल्पयेव
साधुकाणि, नाधिकानीति । तथा बोक्तं बहुभाष्ये-
३२५

“ नव वर्णीस तिलीसा, ति वत्त अरुवीस सोल बीस पया ।
अंगह हरिया सक्क-त्थयाइसु पयसंसस्यं ॥ १ ॥ ”

प्रथमस्यापि न्यूनाधिकत्वे कारणं वाच्यम् ॥ ६ ॥ त्रिधा-
दित्रिंश पदेः संपदो नृपणीति इयमे संपदहारम्-(स-
गनछईसंपयाउ सि) सप्तमवतिसंपदोऽर्थाविद्यामस्थानानि
साङ्ख्येव पद्यते परिक्रियतेऽर्थो यात्रिरिति इयुत्पत्तेः, सं-
गताद्यप्यपकृत्य इत्यर्थः । ताश्च सप्तसु स्थानेष्वप्यन्ते-

“ अउठ नवदुव अ-उठीस सोलस य बीस बीसामा ।

अंगह हरिया सक्क-त्थयाइन्देसु सगनछई ” ॥ १ ॥

तुल्यभेदो तामस्तथादिषु प्रायो विधेयार्थपरिच्छेदार्थे, परिक्रि-
यार्थेऽपि संगतपदत्वेन-“ पायसमा ऊलसाः ” इति-
वचनाच्च सामान्येन संपदो विद्यामस्थानानि ज्ञेयानीति
विशेष्यतः ॥ १० ॥ संपदश्च इयमादिका अन एकादशं इयम-
कहारम्-(पणदंठ सि) यद्येकमुक्ताभिरस्त्वानि तेन पद्यामनवाद्
इयमा इव इयमा, सरमा इत्यर्थः । ते आत्र पञ्च शकस्तवाद्यः ।
प्रतिपादयिष्यति च-“पण दंदा सक्कयय ” इत्यादि । यद्व-
चन्नाया एव इयमाः परिहायिताः नान्येषां, तद्व्या एवात्र मु-
क्यतया प्रस्तुतत्वादि । एवमाधिकायोदिष्यति वाच्यम् ॥ ११ ॥
इन्देसु कैक्यादिका अर्थोधिकाराः सन्तीति तत्संख्याव्यापकं
ज्ञानमभिकाराहारम्-(वारसऽह्मिहार सि) अधिकारा आवा-
हंदाद्याभ्रमणविशेषस्थानानि, ते च ह्रादश्च इयमपञ्चके भवन्ति ।
अभिधास्यति च-“हं हग बो पंच व ” इत्यादि ॥ १२ ॥ आधि-
काराश्चाधिकायैविनाभाविनः, आधेयाभावे आचारव्यपदेशाभा-
वात्, घृताद्यभावे घृतपटादिभ्यपदेशाभाववत् । अतोऽधिका-
रिण आश्रयनापरपर्याया अत्र हेत्वाः । ते च त्रिधा, बन्धीयस्सरणी-
यजंदाः । तत्र प्रथमं सामान्यतः सकलवन्दनीयमिति पादकं त्र-
योदशं बन्धीयचारम्-(अउवदणिजउ सि) वस्तारो बह्व्यमाणा
जिनादयोऽत्र बन्धीयाः प्रमाणावांघाहो । निष्पयिष्यति
च-“अउवदणिजउ जिणमुणिमुपसिज सि ” ॥ १३ ॥ अधिक-
प्रस्तावादेव अनुदशं सरणीयधारम्-(सरणिज सि) स-
रणीयाः कुत्रोपहृष्टविद्यावणदितहुणाउचित्तानादिनोपहृ-
हणीयाः; वृत्तनीया इति यावत् । यद्वा-स्मरणीयाः प्र-
मादाविना विस्मृते तत्करणीयं तत् तत् सङ्ख्यादिकार्यं च ज्ञाप-
नीयाः । अथवा-सरणीयाः प्रमावनादौ । तत्र हि ते कार्ये प्रव-
र्तनीयाः, ते आत्राधिकारितया सत्यमर्थयो देवा ज्ञातव्याः, तेषा-
मेव सरणाद्यत्वेत्वात् । अहंदादीनां तु बन्धीयत्वेन प्रागुक्तत्वात्
स्मरणदिकत्वेत्वाच्च । अणिप्यति च-“इह सुरा य सरणिज सि”
॥ १४ ॥ यत्वं च सामान्येनाधिर्याज्येत्वात् इति विशेषत-
स्तदभिधानार्थं पञ्चदशं जिनहारम्-(अनुह जिण सि) । अथ-
वा जिनादयोऽत्र बन्धीया इत्युक्तम्, जिनाः कतिविधा इति
तद्देशेज्ञातव्यं पञ्चदशं जिनहारम्-(अउह जिण सि) जिन-
कुबोररागागनरवेरियाज्जेतार, ते च वतुत्वं बह्व्यमानना-
मजिनादिनेदेव अनुःप्रकाराः । वक्ष्यति च-“ अउह जिना
नाम ” इत्यादि ॥ १५ ॥

उत्तरो पुई निमिच-उडु कर हेऊ य सोल आगारा ।

गुणवीस दोस उस्त-गपाण पुचं व सगवेहा ॥

जिनादयः स्तुयादिभिः स्तुयन्ते इति जिणधारणम्परं बो-
द्धं स्तुतिहारम् । सङ्को० । (ताः कति दीयन्तेऽत्र विद्या-

होषादिना भूस्पर्शादिसङ्कोचं नामा नमनाति प्रह्वीमाया जि-
नस्यामे विधेयाः, नमस्कारकरणकाक्षे सख्यतिशयव्यापनाय
प्रोक्तं चारुम् शिरोनमनादि विधेयं, न त्वेकमपि चारुमिति वस्तुतो
नियुक्तं । यद्वागमः—“तिष्ठन्नुपो मुक्तां चरमितसंक्षिप्तं जने-
ह” इति ॥ ३ ॥ शिरोना निवेष्टिं स्पर्शयतीत्यर्थः । एकः चरान्वः
समुत्पद्यते, शिरोनास्तु विशेषणे । स वैकाङ्क्षादिकमपि प्र-
क्षामं कुम्भजिह्वाकाशान्तरात्प्रतिष्ठाप्य सर्वत्र शिरस्कार-
णस्यादि शिःपरावर्तनीयमिति विधिनाम् । एवं च—“शशिवाभो
पंचमे” इत्यप्युक्तमनं न विवक्षते, प्रणिधानमेवाङ्गव्य-
क्तियथापनपरमाप्त्याः । यद्वा—नूनौ जानुव्यासशिरोःस्पर्श-
शिरोऽङ्गालेकरणकपाश्रवः प्रणामाः शुकस्तवादी वि-
धेयाः । उक्तं च—“वामं जानुं ध्वंसेह” इत्यादि । अथवा-
अङ्गालेकस्पर्शोऽर्कवतता, पञ्चाङ्गमेति प्रविष्टव्यमानसङ्ख्या-
स्तयः प्रणामा इति तृतीयं त्रिकम् ॥ ३ ॥ निविधा च निप्रकारा
अङ्गाप्रभावाऽऽतिमका पुण्यामिषसङ्ख्यादिनिर्माण्यस्वभावा पञ्चम-
काशप्रकारसर्वप्रकारकया तदुत्पन्नव्ययमाणस्वरूपा पूजाऽ-
यां विधेया। तथेत्यागमापुक्तान्वास्तु कश्चेतत्पुजाजेदामात्रा-
स्तर्जावकपया । उक्तं चैतत्पञ्चौ—“तिविहा पूया पुष्केर्हि नैषज्जेहि
दुर्गहि, संसर्भेया इत्येव च पावकसंति चि” । यद्वा—तथेति
“स्यमाणयणे पठमा” इत्यादिस्थानान्तराप्रसिद्धाऽनेकधा-
पूजात्रयायां स्थापकः, तानि चानि ह्येविष्यामः । इति चतुर्थे
त्रिकम् ॥ ४ ॥ अवस्थात्रिकस्य लक्ष्यस्येकवासिदत्त्वकपस्य,
प्राप्तं पुनः पुनश्चिन्तनं, “आयं वक्ष्ये ज्ञानातिरागतरमिति” वचनात् ।
पिप्लवस्पर्शकपातीतस्थानकृतं कक्षेयमेवेति, एवग्रान्धोऽवस्था-
रयति । तथैव पिप्लवस्थादिस्थानसिद्धेस्तत्स्वर्धेत्वाच्च सर्वस्यापि
सङ्क्रमानुष्ठानोपक्रमस्य, कपस्याधानं तु दर्शनमात्रादि सि-
द्धयति । उक्तं च—“परयति प्रथमं रूपं, स्तोमि ध्येयं ततः पदेः ।
तन्मयः स्यात्ततः पिप्लवे, कपातीतः क्रमाद्भवत्येव ॥ १ ॥” इति पञ्चमं
त्रिकम् ॥ ५ ॥

निदिमिनिरकलणविर्हं, पञ्चमपिपमजाणं च तत्पुण्यो ॥

वन्मातृतिर्यं मुद्रा—तिर्यं च तिबिहं च पणिहाणं ॥

निस्तुषामुर्ध्वास्तिर्यंशुकपाणां वामदक्षिणपाशास्त्वलक्षणां
वा दिशो, निरीक्ष्यस्वालोकरस्य विरतिर्वर्जनं, विवृण्वत् ।
तत्रापिपशो वन्मस्यामादृष्टादिशोपलक्षणाद्वा, यस्यां दिशि
तथेष्टाङ्गं तत्संयुक्तमेव निरीक्ष्येत्यर्थः । यद्वागमः—“अ-
वकेकगुरुजिह्वपारिमास्तु विणिषोऽस्यवयवमाणसाणं जाव
वेह्य ध्वियध्वे” षष्ठं त्रिकम् ॥ ६ ॥ पट्टमूर्तिजव-
रणायासभूमेः, सर्वधादिदृष्ट्यां सम्यक् कञ्चुया निरीक्ष्य
प्रमाजं च शिःकृत्यस्त्रीं चारुम् कुर्वत । उक्तं चागमे-
“अद तिभि चारा उ चरणायं दिह्यं नृमि न पमजिज्ञा,
तां पञ्चिञ्च” इति सप्तमं त्रिकम् ॥ ७ ॥ वर्षादित्रिंशं चैत्यव-
न्दनागताङ्गारथोऽभ्यनक्षया परिज्ञानं सम्यगुच्चारयित्वाक-
वेण एव एकाम्रतां मनसश्चित्तेषु। ह्यष्टमं त्रिकम् ॥ ८ ॥ मुक्ताणां
हस्ताद्यक्षिण्यास्यविशेषलक्षणानां त्रयं च योगमुक्ताजिनमुद्रा-
मुकाशुक्रिमुक्तात्मकं सुवपातलमकावितया भूतमुकाशयकं
समस्तपट्टहृदयपयोहाय, सक्तलमं। हितसंवाहनाय च, यथा
महामात्रिकां मन्त्रादि स्मरन् वज्रमुकाशुक्रिमुद्रादिका मुकाः प्र-
पुङ्गे, तथा चैत्यवन्दनासुभावावर्ततेऽवश्यं सवपापीवत-

वा वातव्यम्, तद्विनामावित्वात्सुभोकारस्य, “यद्यवदो हो-
ह जोगमुद्राय” इत्यादिबचनात् । इहह्य समुक्तं सुवपातोऽ-
न्वभाऽपि मन्त्रवेदादौ, परममन्त्रवेदादिकष्टं च सर्वं जिनायाम-
सूच्यं । “कस्त वि स पटममो” इति । “अद्वारस पवसहस्री उ
वेमा” इत्यादिवचनात्, सक्तसिमुकापञ्चाङ्गमुद्रावत्यस्तु अत्र न
परिज्ञाताः, उचरत्मुकापञ्चासासांमिनयत्वात्, सुवपातलमये
अनुपपद्यमानत्वात्, तथाऽनुकत्वात् । सुभावाकारकात्तात्प्रा-
परकाज्ञावित्वाङ्गिनयविशेषदर्शनमात्रफलत्वात्त्यादिवत् अत्र
परिज्ञेयमिति त्वमं त्रिकम् ॥ ९ ॥ निविधं च निमदं चै-
त्यवन्दनामुनिबन्धनाप्रायेणाजेदां प्रणिधानं, चैत्यवन्दनाऽवसा-
ने विवृण्वदिति शेषः । तथा चागमः—“वंह नमंसह” इति सुव-
का कृत्ति—वन्दते ताः प्रतिमाश्चित्त्ववन्दनाविधिना प्रसिद्धेन,
नमस्करोति पञ्चात्मनिधानादिविधेनेति दृष्टमं त्रिकम् । इति प्र-
तिहारगाथाह्यवसमाप्त्यर्थः ॥ १० ॥ उक्तो दशमिकाङ्गार्वः ।
संसा ० प्रस्ता ॥ प्रव ० । दृष्ट ० ।

(३) नैवेधिकीचयम् । अथ प्राचार्थे उच्यते—तत्र प्रथमं
नैवेधिकीचनं मावयत् प्राच्यकुदाह-

परमिणहरमिणपूजा—वावारवायमो निर्साहितिमं ।

अमगहारे मण्डे, तदया चिद्वेदास्तमप ॥

सुहं च मन्त्रैरन्, उपलक्षणावादापुष्पादिपरिमहः। जिनमुहं च देव-
शुद्धं, जिनपूजा च पुण्यादिभिर्जानाच्यर्चनं, तेषां व्यापारस्तत्त-
त्कार्यकारणाभिव्यक्तिराह्यकारणम् । तस्य स्वागाङ्गनाहं नै-
वेधिकीचं पुष्पौक्तमाह्वयं, यथार्थमात्रकं जयतीति गम्यते। तत्र प्र-
थमा नैवेधिकी—अमगहारे बलानकमेवकासमये विधेया । श्रुतिवा
तु मध्ये जिनमपदवादी । तृतीया पुनश्चैत्यवन्दनाविधानसमये ।
इत्युक्तार्थः । प्राचार्थेस्तत्त्वम्—जिनमवनादिबहिर्गुहहृदि-
गतकविकव्यादिव्यवहारकपसावपादनं विधाननिषेधनिष्पन्ना
प्रथमा नैवेधिकी, सा चाप्रगहारे जिनमववनबलानके वक्ष्यमाण-
पञ्चविधाऽजिनविधानपुरस्सरं प्रविशता भुवनमङ्गनेन्द्व-
त्कार्या सा । यदुक्तं आच्ये—

“वंचविहाजिगमेणं, पविस्तो वहाणय निस्तिदितिमं ।

कुञ्जा बहि वाचारं, न काहमिर्हि ति प्राविशो ॥ १ ॥”

अत्र मनेवकः कथिर्मुद्रादिप्यापारो निषेध इति ज्ञापनार्थ-
मुक्तम् । (निस्तिहि। तं कुञ्ज) परमेकैवा यद्यते, जिनमु-
हादिविहर्जावित्येकपदस्यैव गृहादिव्यापारस्य निवृत्तत्वात् ।
तथा च कृष्णमपह—“तद्युवयणम्राणसाणं, निसीहविलया
निर्साहिवाति चि” ।

अत्र भुवनमङ्गनेन्द्वकाधामकं चैवम्—

“इहमपुरी अथि पुरी, बहुवत्तरवणाहि एगवत्तरयणं ॥

एगहर्हि भूरिहर्हि, परिहर्हद अमनययि जा ॥ १ ॥

हेमपदो हरि ह्य, तथयथि निवो गमाहिषो स जमो ।

अज्ञा य तस्स रंभा, पुसो पुण भुवनमल्लु चि ॥ २ ॥

सुरो रथमि सोमा, नयमि वक्को रिउमि जे उ बुदो ।

कथमि मरेरं सुकु, नीहैरं कर्ह अयेमंरो ॥ ३ ॥

साया निरं सगुह, विरौ विववह ह्व । बहि एगो ।

पुरिसो इहं इहहर्ह, पट्टं कर्ह न अ सो अयं ॥ ४ ॥

मुंच चि निवुचो जा, मुक्ता पयो च रायादिहृदिप ।

ता इतिष्ठ निषो भयहं, किं कथं करह ! गोवेसि ॥ ५ ॥
 सो भणइ कथयामो, पढु ! कीरउ मेऽवधारणं करहो ।
 कह बिरोधिओ भोत्र-बिक्को मो नि नामं व सरिचं मे ॥ ६ ॥
 प्रणइ निषो उबधारी, बांसरसी तुमं जमपिया तुमय ।
 रम्मा विषे विचारो, कथिय कथयपाउया भज्ज ॥ ७ ॥
 इय संभासिय पुड्डो, भागमणपणोअणं निषेण इमो ।
 प्रणइ पढु ! अथिय सिरिसे-गणिवइयया रथणमासा ॥ ८ ॥
 सा कुंवरयणमासा, सुरयणमासं व्व वरगुणसमेया ।
 ओ कणइ राहवेदं, स मे करो इय कथयया ॥ ९ ॥
 राया नु पुनवणमं, इच्छइ स भयविसुमं वरं न वरं ।
 कुमरीगिरमवमकाइ, जाणंतो कुमरकोसल्लं ॥ १० ॥
 इम पेसिओ निष ! इहं, ता कुमरो तिच्छवेउ वऽविसंबं ।
 निषइलयाभयणं, सिरिसेणनरिदमणयणं ॥ ११ ॥
 निषइ निषो गणयमुहं, तां न भणइ पवरमज्ज उतविणं ।
 चितइ निषो घुवा कुम-रमरसेयी सविहम्मया ॥ १२ ॥

यत उक्तम्—

सुखस्यानान्यविभ्रानि, संभवसाधनायि च ।
 कथयन्ति पुरः सिद्धिं, कारणाण्येव कर्मणाम् ॥ १३ ॥
 भणपयणसउणपरियण-भणुकुत्तेण तो सुवणमल्लो ।
 बांपापुरीअनिमुहं, वल्लिओ बाउरंगवलकल्लिओ ॥ १४ ॥
 सिद्धयत्थपुरसमीहो, आ पत्तो ता नरेदिं तपहुवा ।
 विज्जओ जह कीरउ, बीर ! सरवणे इहावासां ॥ १५ ॥
 लयावसित कुमारो, निषइ वणं विमिहओ समंता जा ।
 ता पिच्छइ हयगयरह-सुहसमसुहं समुहमितं ॥ १६ ॥
 कथियेति कुमरपुट्टो, जणिते सिद्धयत्थपुरनिववरा ते ।
 न मुणेषु परं संभा-विज्जइ सिरिमूलदेवनिषो ॥ १७ ॥
 जे मुहइगमवणनं-समया स मज्ज न्णं पि ।
 बरिससमे ति इमे जा, कहंनि ता विज्जइ विणी ॥ १८ ॥
 सिद्धयत्थपुरनिषो पढु !, गवधसिओ पयिहं पइ सि ।
 तो कुमरो अयइ जा, पत्तो ता स ऋत्ति तहिं ॥ १९ ॥
 अरुवविज्जियमारं, दहु कुमारं वस पि थराणियं ।
 मुच्चावसा स पडिओ, हा हा सहो पुणुच्छल्लिओ ॥ २० ॥
 कुमरेण ससंभममहं, जणसेयाइणावपारेण ।
 संलद्धवेयणो किं, बाहइ मुहं ति सो पुट्टो ? ॥ २१ ॥
 भोणवययणो न देइ, बसर निषइ बरिदिट्टीए ।
 कंहुअइ स व कणं, पायंयुत्ते लहइ सुभं ॥ २२ ॥
 किमियेति कुमरपुट्टो, सिंसेलहमंतपण्णो सीहो ।
 कुमरवयं सो साहइ, पढु ! इह न मुणिज्जइ किं पि ।
 भवरं इमो अरुद्रे, गम्मिज्जउ देव ! जण वरणाणी ।
 सिरिअजयघोससूरी, समगणो अथिय इह जो ३ ॥ २४ ॥
 मेर व्व मडियजवही, सरो विच निहयसमतक्कजरां ।
 दोसुम्मूलणरसिओ, रवि व्व हाइ व्व पवरगुणो ॥ २५ ॥
 सवपरिगहइरिओ, विरइयसारांसांगहो सययं ।
 विहियसयलक्काविज्जओ, पागंसारअयमीओ ॥ २६ ॥
 तो कुमरो सो य निषो, गंतुं तथ नमिय सुरियण ।
 उबविहइ उचियगणे, तो सिंरि कहइ इय चम्मं ॥ २७ ॥
 सहिउं सुउल्लं पुर-भवाइसागिगियेय भवहरय ।
 सइसणपरिज्जा, मा उडिया भमइ कुम्म व्व ॥ २८ ॥
 हवपरिमियसणा अवि, लहिउं जसइसंसाण सो कुमो ।
 न उ पुण वि जओ बांदि, भवउणंतया अकयसुक्कओ ॥ २९ ॥

ता सोमुमिं समं, बरिहं देवो सुसाहुणो गुरुणो ।
 जिनपयणसं तणं, इत्थ पढाणं ति कुणइ मरं ॥ ३० ॥

प्रणियं च—

मुणुण जिणं मुणु-ण जिणमं जिणमय वि य मुणुं ।
 संसारकणधारं, चित्तिज्जं तं आगं सेसं ॥ ३१ ॥
 सहंसणसुद्धिकय, कावसा वंदा जिणाय सया ।
 तिसिंहाईसंगं, तत्थ य मेयं जहा विहिणा ॥ ३२ ॥
 अइ भणइ भुवणमणो, भयवं : कह मुच्चिओ ममं इहं ।
 स मयवरमंथियारो, कहं व पुरिसो वि कुणइ इमो ? ॥ ३३ ॥
 भणइ गुरु जइ ! पुरा, सीइपुरे आसि रथणसारनिषो ।
 गंग व्व सुई सुद्धया, तत्स पिआ मयखरेइ सि ॥ ३४ ॥
 आलियविहीयरिसे, कहआइ निवमि स्वाऽसुरसा पि ।
 उव्वंथेज्जण मया, अयमाणतुइं असहमाणा ॥ ३५ ॥

अओ—

असियाववायधमिदं-मीयजीवसत्त सुद्धइयवसत्त ।
 होइ वहं तत्स पुणुं, चंदणरससीयकोऽमी वि ॥ ३६ ॥
 देववणदाणुद्धया-इसुक्कमाया उ सा इहुपयणा ।
 सिद्धयत्थपुरे सुंदर-निषयूमा मूलनक्कसं ॥ ३७ ॥
 अइ सहसा कासगणो, राणा जे मे इमीह तो कुणइ ।
 सुमइममओ पवडिय-पुत्तं रज्जमासिंसं ॥ ३८ ॥
 मरिउण रवणसारो, जाओ सि तुम इहागए दिंते ।
 पणुव्वजवज्जसा, परं यए सरिउ नेहो ॥ ३९ ॥
 किं मइ इमम्मि पीरं, एवे ति इमेइ विमरिंसीये ।
 आए जाइसरणे, तो जायं जे तए पुट्टो ॥ ४० ॥
 मुत्तं संसारसुहं, नाहं इयवसत्त नेहपरिणामो ।
 दिंओ मालयेसो, बाळा मेमा व अण्णाणा ॥ ४१ ॥
 इह भणइ मूलदेवो, मुच्चिवइयया क जायवेरणो ।
 पणियज्जइ पव्वज्जं, रज्जं हाउं कुमारसत्तं ॥ ४२ ॥
 कुमरो पुण संभण, गियइइ चिहंवेण्णाणिमयमुत्तं ।
 अइ गुरुणा गुरुकण्ठा-परेण वयं स अणुसिंओ ॥ ४३ ॥
 लभंति सुरसुहाइ, लभंति नरिदपवरिदीओ ।
 न उणो सुबोहिरयणं, लभइ मिच्छसत्तमइरणं ॥ ४४ ॥
 जह गहगणा गयणं, आहारो रोहणो य रथणां ।
 सिद्धण जहा जलही, नह सयलगुणाण संमतं ॥ ४५ ॥
 जह उवसमो मुणं, बाहविहविणयसीलसिद्धीणं ।
 तह सम्मतं गहिणो, जइयो वि विज्जसुणं परमं ॥ ४६ ॥
 ता मा कांसि पमायं, सम्मतं सण्णुक्कमासत्तय ।
 जं सम्मत्तपट्टा-हं नाणतविचियवरवाहं ॥ ४७ ॥
 इत्थं ति प्रणिय कुमरो, तो मंभनो कथयअण्णाणं ।
 बहु बहुमानं नमिउं, गुरुपयपडमं गणो सिचिंरं ॥ ४८ ॥
 सिद्धयत्थपुरं गंतुं, सुमइअमं तहिं उचिय उज्जे ।
 वल्लिओ पुरसो पत्तो, अइवि कासिज्जं जाओ न ॥ ४९ ॥
 बगान्निअयमज्ज-तमसमायंगविबहुकुंजयहा ।
 विणसिरसकुंनसरव-कावाया संगरवर व्व ॥ ५० ॥
 तत्थ व्वसओ भणते, आवासी य आक वल्लणहोरी ।
 कुमरो नियं वणाइ, ता पिच्छइ रिसइजिणमवयं ॥ ५१ ॥
 तो तथ निराहितं, काउं जा पविसइ निषइ ताव ।
 जिणपूषवावडाओ, अमरीओ भणिमिआओ ॥ ५२ ॥
 अइ इहं निपादिमं, कणगमवं रिसइसामिओ पडिमं ।
 कुमरो विपसिचवयणो, वदिअ विहिणा पुणइ वयं ॥ ५३ ॥

विश्वत्रयेकदर्शनं । सहस्रदर्शननक्तमः । त्रिनेत्रः ।
स्वयंमपसदंस्वयं । अर्धतदंस्वयं । चिरं जयत्यु ॥ ४४ ॥
पूर्वाङ्कतस्तुक्तानां, पूर्वोशीलितविस्तृतशीलानाम् ।
अविहिततथा पुत्रि, न दोहं तुह दंस्वयं चैव ॥ ५५ ॥
मयशतकृत्तमपि पापं, स्वशरीरनो विहीयते नाथ ।
पिनीयुषं पि धनं, दुष्टं जहा जलितरत्नलक्षणो ॥ ५६ ॥
सममोऽयमेव शस्याः, सैलैरुणोऽसौ कृणस्तद्वहनचम ।
पक्वो वि सा सपक्वो, जयवेधवः । दंस्वयं जय ॥ ५७ ॥
रूपमदद वाञ्छा, दृष्टे त्वयि नाथ । विरहजं दुःखम् ।
इय अहं तुहा वि न सुहं, तथा वि तुह दंस्वयं हातु ॥ ५८ ॥
पूर्वाङ्कतस्तुक्तकृतं, प्राविशुभमनिबन्धनं हरति चैनः ।
इय कासयसुहयं, जियाण तुह दंस्वयं दुलहं ॥ ५९ ॥
स्वामिदः स्वदर्शनं कुरु, तथा यथा स्वापुननं तदभावः ।
जयवेधवेधयानो, चक्षुष्यक्षयवेधया तुहा ॥ ६० ॥
नामाऽपि नाथ । यस्तः, वरमन्त्रस्यमं कीर्तयति तस्य ।
मिच्छादंस्वयंदांसो, सङ्कुभासक कि परं भगिनो ? ॥ ६१ ॥
विहि जिनः । स्वामयू-नदर्शनान्स्वदर्शनं नीति ।
स विस्तुक्तदर्शनः श्रय-ति सत्वरं स्वदर्शित्वम् ॥ ६२ ॥
इय योऽहं चक्षुषं जा, सविमहयं निबध सव्यको कुमरो ।
ता पिच्छह पच्छिमादंसि, कमललतामं च पुष्करिणि ॥ ६३ ॥
गंतुं नथ जलणं, महुंरं वीयलेण विमलण ।
गुरुवयेण च अर्पयं, सोहिय जा विस्समह सुत्थो ॥ ६४ ॥
ता गुंजाहसहारो, भलसहसासाकरो हसिनिहो ।
एगो सामगको त-त्य वानरो वानरोऽनुतो ॥ ६५ ॥
स मणुपगिराह कुमरं, पणमिय भणइ पडु । असुरसखरणः ।
सुदयः । पयसुसुदक्षिणः । कुमङ्कः । मह सुसुप्त विमलं ॥ ६६ ॥
इह धमवीह सया वि हु, वानरजुहाहवसमासी मे ।
एसा च वल्लहा तह, पाणहि वि वल्लहा निचवं ॥ ६७ ॥
तं मह जुहं हिंदि, वणनरगयस वानरण बला ।
अवहरिओ अरुणं, तं तु समगो वि निगहिउं ॥ ६८ ॥
नवरं न देह मद ते-ण जुउंफउं नेहकायरा एसा ।
अहमयि इमं न सक्क-मि इय पाणमिणि मुणुं ॥ ६९ ॥
संपर तुमं महायसः । मणनयसुसवकरो सुवउं ष्व ।
परउवयारिक्कपरो, विट्टो पुसोदवण मय ॥ ७० ॥
ता जाव अहं रिठवा-नरं महुं निदिगिण्ण एमि हहं ।
ता नेहभीरु एसा, निहव्वा जाउ तुह पासे ॥ ७१ ॥
इय जणिय तुह मुणुं, गमो इमो चितप तओ कुमरो ।
पणमिअगिरा एसा, वयह पयस इय मउंपुवं ॥ ७२ ॥
बलिअरिउणा पियं जा, निहयं न सुणामि ता मम वि जुचं ।
मरणं ति भणिय कुमर-स्स वानरो पडह थावि तो ॥ ७३ ॥
न तु मह इमोह सरणा-गवाह मरणं उमिक्किउं उच्चिं ।
इय ताह कडुणरं, अंपावह नथ जा कुमरो ॥ ७४ ॥
तावज थावि न जलं, न वानरी तथ कि तु अण्णायं ।
वरमणिययपासाय, पणुकनयं निबध कुमरो ॥ ७५ ॥
अहं अ नित्यता कुमरं, निचक्का गंतुं कहति मदीयं ।
ते वि हु सजिहियबला, तं कयजसा गवेसंति ॥ ७६ ॥
आगममनाग एगो, अहं कुमरं पइ पयंपह इहं ओ ।
मा किं पि वितियशं, कारणओ तं मथाऽऽणीओ ॥ ७७ ॥
को तं किमाणिओ हं, इम कुमरुत्ते नरो नणइ सुणसु ।
अमिअगदं असुरोऽहं, कोसाभवयं च मह एयं ॥ ७८ ॥

कश्चा वृक्षासहिमो, उज्जिते समये केवलं नंतु ।
वसिष्ठो नियमि ममो, आगममिच्छं मसांगते ॥ ७९ ॥
रचंश्चकवतिलयं, परिहियमिगवममविसतयद्वयं ।
कलियाणिजोगवहं, मिहहं गदयहुंकारं ॥ ८० ॥
तस्समो जलितानिल-कुंडं वाममि कक्षमं चैव ।
रुचमणि रचं-वृणसिं कणवीरमालिखं ॥ ८१ ॥
तं जा विविही जलये, स मय ता तज्जिओ अरं पाव ॥
असमंजसमिअ काउं, कयियहिह ववासि इयासः ॥ ८२ ॥
तो ओ भीओ कनं मुणुं, नओ दया इमे मुहो ।
पसो अहं पि रेवय-गिरिमि तं वसिष्ठं न्हिउं ॥ ८३ ॥
तथ सुत्तिमुमहकेवलि-मुणिणो कमकमसममसमहं ।
पणमिआ आसायो, सुणामि इव दंस्वयं भणइ ॥ ८४ ॥
" कोहो अप्पीइकरो, उच्चयकरो व सुवहनिहलयां ।
वेराऽणुषंभजणो, जलणो वरगुणगवणवणस्स ॥ ८५ ॥
कोहोधा निहंयि य, पुचं मिचं गुहं कलचं च ।
जणयं जणिय च अणिय, पि निविण्णो कि व ण कुणति ॥ ८६ ॥
कोहोअग्गीअल्लिओ, न केवलं रुहइ अण्णो इहं ।
संनाविह य परं पि हु, यवह परजवणिणासाय ॥ ८७ ॥
ता कोहमहाजलणो, विउमवियवो कमजल्लेण सया ।
अजह तुलह दुक्कं, देह अह इमीह बालाय ॥ ८८ ॥
जययं कोहवसेणं, इमीह पणं तुहं सह सया सयं ।
पणमिय पुट्टो स कहे-इ केवलो असुरः । निमुणेहि ॥ ८९ ॥
कयमंगलापुरी, अण्णसिहिया इ बालविहवाऽऽसी ।
जयसुंदरी ति तीसे, जतिजुया मायरा पंच ॥ ९० ॥
जिहस्स पुणो अखा, न बहइ तीहं सह सया सयं ।
तं परिणावइ अणं, कणं सा मच्छरिद्धमणा ॥ ९१ ॥
तीह कयं अं कि पी, सुसह तह डुहइ डुट्टुचयणेहि ॥ ९२ ॥
गयसखा संमुसु-संरं दयह भावजाया वि ॥ ९३ ॥
जिणभवणमगायाओ, वि पदण्णरविलियमासेण इमा ।
अखाण बी निसीहिय-भंगारं कुणंति विहहतय ॥ ९४ ॥
अओ—
ओ दोह निसिजण्णा, निसीहिया तस्स भावओ दोह ।
अनिसिहस्स निसीहिय, केवधमिचं भवइ खहो ॥ ९५ ॥
निहो कदाओ सव्वाओ, ओ वज्जेइ जियालय ।
तस्स निसिहिया दोह, इह केवलभासिचं ॥ ९६ ॥
इय अट्टवसङ्काओ, पदण्णरं दो वि कलहमाणाओ ।
विज्जुए द्वाओ, मरिउं, जायाओ वण्णीओ ॥ ९७ ॥
पुणवभासा अणु-अदंसेणा आपतिवरोसाओ ।
उज्जिय मरिउं तसो, पसाओ तयवनरयमि ॥ ९८ ॥
तसो उचट्टिय गय-वरमि पुणवभाविहियसुकयवसा ।
आउज्जावाजीवो, जाया सिरिसुरनिवजाया ॥ ९९ ॥
तीस गमनं धुयसा-इ नण्णंजिओ उ उण्णं ।
अरंइ मणसंतावं, उच्चयं जणइ अणगहणं ॥ १०० ॥
विहियसु वि तपपण-हेउसपणुं न जाय सा पमिया ।
तो जाया पयनेउं, मय ति बालोइ डुडुविया ॥ १०१ ॥
ताहवसपुत्तया, तीय पुण अणियवो धुयए ।
तथ य पालिउज्जो, सा बाला बहिया एसा ॥ १०२ ॥
कीलंती मिमिहि, अहंअथा ओगियण भोलविउं ।
अहहमेतसाहण-हेउं नीया मसाणे सा ॥ १०३ ॥
आ खिविही सा जलणे, ता मुयए मोहउं इहाणीया ।
इअ नाउं ओ अण्णा, कसाइयध्वा न योचं पि ॥ १०४ ॥

अभियं च—

मणयोर्वं वणयोर्वं, अमीयोर्वं कलाययोर्वं च ।
न तु मे विस्वसिअर्थं, योर्वं पि हुं तं बहु होह ॥ १०४ ॥
दासत्वं देह अर्थं, अहंरा मरत्यं वणो विलप्यते ।
सर्वस्वस्व इहमभी, इति कलाया भवमणत्वं ॥ १०५ ॥
सा जगह सखिजगह, जगर्वं ॥ सर्वं पि मेऽणुयुयमिणं ।
ता इहिह कुण कवर्थं, कुहा वि जह होमि निस्संगा ॥ १०६ ॥
मणह कुणी गिहिधम्म-स्स इहिह अविचि तुम जम्मा आत्थि ।
पुण्यकवदेवपूसा-इणुककसंभूयमोगफळं ॥ १०७ ॥

जम्मा—

देवभावणेय रज्जं, भोगा दाणेन कवममपणं ।
सोदण्वं सीसिणं, तवेष मणवंधिया सिक्खी ॥ १०८ ॥
सा जगह तुम्ह सर्वं, पव्वकजं नाह ॥ नवरि मव्वक कहं ।
अविचयसुखाय मज्ज-दुवाह निवट्ठिह गिहिधम्मो ॥ १०९ ॥
तो केवळिया अभियं, जहे ॥ कालिजराह अरुधीय ।
सिरिस्सहनाहमवण-म्मि तुज्ज प्यं रवेतीय ॥ ११० ॥
हेमपइरायसुभो, तथ्य सत्तामविकुहो ज्ञवणमल्लो ।
जिणनमणयं विहिण्ण, कां निस्सीहियानिययं ॥ १११ ॥
तेण समं रज्जसुहं, माणिसा पालिहं च गिहिधम्मं ।
पमिबज्जिय वव्वज्जं, इहिही अहराप्परट्ठाणं ॥ ११२ ॥
अह तीय गिहिधम्मं, पमिबज्ज नमिअ केवळिस्स मय ।
इच्चाय थं विधिं, विजयपपरु पि से नामं ॥ ११३ ॥
अह कुमर ! मज्ज पसा, जाव गया वेदयम्मि पूयर्थं ।
ता कयनिसीहियतिगो, जिणनमणयं तुमं पत्तो ॥ ११४ ॥
निस्सीहियं कुणं, इहु इमा सूरीहिं माणियसि ।
जो केवळिया कहिओ, खुवं इमं भुवणमल्लो सो ॥ ११५ ॥
अह ताहिं वामिपमुहं, काठ पववं तुमं इहाऽऽणीओ ।
ता तिह पाणीगहणे-ण कुणसु मह पथयं सहलं ॥ ११६ ॥
कुमरो जगह पमाणं, आपसो नवरि गमयउ वव्वम्मि ।
नधिरहिओ परिययो, कुहण गमिही पि जम्मा ॥ ११७ ॥
आरोविहं विमाणे, कुमरं सिबिरम्मि नेह जा असुरो ।
ता सहसा वज्जोमं, इहुं सच्चिवाइणो विनि ॥ ११८ ॥
जो ह्वं पि ता तय जा, हरिओ जेण कुमरो तज्जो क्लोहं ।
चदवह चदसज्जा सा-हसिओ सव्वसं दूरवां वि व हु कि पि ॥ ११९ ॥

यतः—

सव्वैकतामनसां, एतुंजुव्वज्जिस्वेजसाय ।
देवोऽपि शङ्कते वैष्णवं, कि पुनर्मनसां जनः ॥ १२० ॥
इय ते सा आहोवा, हुंति सुणंति हि ताव अमरगिरं ।
सत्तण्णाम्भान्भवितह-भिहाण जय सिरिअुवणमल्ल ॥ १२१ ॥
परउववारपरायण, पुरिस्सेल्लं तुम्ह दिज्जप लढा ।
पयुमिअस्स वि कज्जे, गणसि पाणे तिणसमाणं ॥ १२२ ॥
इह सुणिय जायहरिंसा, ते ओपार्यं विमाणम्मा कुमरं ।
पणमाति तथं असुरं, देवीसहियं तु मुट्टमणा ॥ १२३ ॥
तो सो असुरो हिट्ठो, कुमरेण विवाहय तथं धूयं ।
सप्यणं जगह तहा, वट्ठे सुण मज्ज वयणमिणं ॥ १२४ ॥
निर्व्याजा दयिते ननाण्णु नता श्वधूय नत्ता जवः,
स्तिग्धा बन्धुय वत्सला परिजने स्मेरा सपनीन्धवि ।
पयुमिअजने सनमवचना, मिश्रा च नट्टेपिणु,
स्त्रीणां संघननं ननुचितमिदं विसौपथं मनेषु ॥ १२५ ॥
आमं वि तीह बुजे, असुरो सपियस्स लुवणमहससस ।

वत्तामरणाह बहुं, वावं पणो सज्जणम्मि ॥ १२६ ॥
कुमरो वि तज्जो वलिओ, पणो वेवाह तमह कुणत्वं ।
सिरिसेणनिवो सोत्तं, इय चित्तह हरिखिओ हियय ॥ १२७ ॥
तम्मि कुल उप्पत्तो, सो विण्णो तं कदासु कोसल्लं ।
सोको वो पुण पम्मा-रगगारिओ अय्य पयवस्स ॥ १२८ ॥
जेणं बोला शब्बिण, खुवं करिस्सिही राहवेहं ति ।
निळुयहियओ राया, कुमरं संजवह वरजुवणे ॥ १२९ ॥
अह सजिअह राहावे-इमंमवे रयणयंमसोहिहं ।
मंचोवरि वरसीहा-सणोवविट्ठेसु निवहेसु ॥ १३० ॥
कुमरो असुरउपिपय, वरवयआहरणभूसियसरोरो ।
परिहारुंसियम्मि, गिवसह सीहासणे रम्मे ॥ १३१ ॥
इत्तो य रयणमाता, कुमरी सियसिअयसारलंकारा ।
सिवियाकदा पसा, तथुवविधा पिउचगे ॥ १३२ ॥
अह सिरिसेणनिवेणं, जणियं ओ ओ निवा ॥ निवहपुसा ॥
जो राहमिणं विधय, सो कप्पाय इमाह वरो ॥ १३३ ॥
जा मंदमममे सुवि-ठकणयंमंचोवरि अहोवसा ।
वरकंजवणसुत्तिया, उठिया तोसेउ हिट्ठम्मि ॥ १३४ ॥
वउ वउ वक्काई दा-दिण्ण यामिअ वगमियदाई ।
तोत्तं अहो जूमीय, तिस्सज्जुआ कुंनिया उठिया ॥ १३५ ॥
तथ्य पमिबिधयाय, पंचालीय अहो निवतेणं ।
विधयज्जा वाम-विजतिरिया सावहाणेण ॥ १३६ ॥
तह इह पसाण मय, सव्वेसि कव्हिय मुणममसो ।
भुज्जेसु लिहावेउ, मिमयंगोलेसु लिहाई ॥ १३७ ॥
उठियाई ताह इह सा-यकुमकुमम्मि सति ककुत्ते ।
अम्हं पुरोहियम्मो, गोलो किर मीहरउ जस्स ॥ १३८ ॥
सो राहविहम्मो, वव्वसायं कुहय इय वव्वय पि ।
तथ्य पुरोहियहय्ये, अह पदम गोलय वलिप ॥ १३९ ॥
नामम्मि वाइय तह, मज्जमयरोई पडु जस्स अंगदहो ।
मयरखयकुमरो व-ठिऊण सकरे करेह धणुं ॥ १४० ॥
पुण्यमाणय विहिणा, मुक्को वि हु अर्पाइतु मव्वम्मि ।
सुत्तरणमुणिहियय इव, जम्मा मवरखवस्स सरो ॥ १४१ ॥
पवं राहावेह, विहिपारंजसु कालिअवेसु ।
उठह ज्ञवणमहसो, कुमरो इह अवसरं पणं ॥ १४२ ॥
सज्जो कपथकुमुणो, अंतरमह लाडिय मुणममसो ।
राहावेहं साहह, गंढाभयं व मव्वजिओ ॥ १४३ ॥
जयतात्ताद्यणवे, जणम्मि कुमरेण इणुमुट्टयं ।
तो सिरिसेणमरिंदो, परिणयाह रयणमल्लं तं ॥ १४४ ॥
कयसंमाणे अणे, निपनियजाने निवे विसल्लं ।
कुमरो वि कव्हि दिवसे, सुहण तथ्येव ठाऊण ॥ १४५ ॥
सिरिसेणनिमणुअवि-य बहुयपरिचारपणुसुत्तियो !
पत्तो नियम्मि नवरं, पिऊण पणुमेह पदपउमं ॥ १४६ ॥
भुणुत्तरं च सीहं, कुमरववंसो कव्हइ सव्वं पि ।
रणो जं जं विचितं, ता जाव इहागो कुमरो ॥ १४७ ॥
धम्मरिथया अह निवणा-हूय कपाह सव्वयंसिणिणो ।
पुट्ठा धम्मं तोहि उ, कहिय विनह इमं राया ॥ १४८ ॥
जयध न विसयविराओ, न संगवामो जिएसु विणिवाओ ।
किह हुज्ज सो वि धम्म-वि विनिउं ते विसज्ज ॥ १४९ ॥
कहइ कुमरो इच्चा, धम्मं अह ग्याउ ताथ ॥ जहो वि ।
ता पुज्जय मुणोणं व-विक्कयंगियगयसंगजियज्जणा ॥ १५० ॥

निबन्धायसा तो वि-सिणा उ खुवुं समायिणो यणो ।
स निबेणुत्तो खुवुं ! जह धम्मं मुणसि ता कहवु ॥ १५१ ॥
ता सां अक्खुइयमाणो, धम्महस्सं रमं ति जणमाणो ।
सुक्कल्लमहिग्गल्लय-उणं निबमो खिबइ कुवुं ॥ १५२ ॥

राजा—

खुवुं ! इय खुवुमि, धम्मरहस्सं न किं पि बुझामो ।

गुह्यकः—

नरवर ! ता यणमाणो, सुण मयिं अजिह गोलेहि ॥ १५३ ॥

उल्लो खुको व सो बुद्धा, गोइया मइया मया ।

सो वि ज्ञाबिया कुवुं, जो उल्लो को वि झगई ॥ १५४ ॥

एवं लम्पति छम्मेहा, जे रा कामलालसा ।

विस्ता इ न लम्पति, जहा सं सुकगाल ॥ १५५ ॥

विम्वइयमाणो निबई, मुणिसत्तम ! मुहु उवहणं ।

इय थाऊणं तह नमि-य खुवुं तो विसज्जेइ ॥ १५६ ॥

अह वीयादिणं राया, रज्जं हाकणं सुचणमवुत्तस ।

सिखिअयधोसमुत्तयो, पाले सिक्कं पवज्जेइ ॥ १५७ ॥

डेमप्यहरावरिसी, बुद्धालसंगील पत्तसूरी उ ।

बोहइ रविं स्व वसुद्धा-लसरीयं भवियसरसिहो ॥ १५८ ॥

अह निवइहवणुमल्लो, पयाविषो वेव विजियदिउमल्लो ।

साहम्मियवच्छल्लं, करेइ वंदेइ जिनवन्दे ॥ १५९ ॥

पवयणपमावणपरो, तिजिनीसीहीपमुक्कल्लयविहिण ।

पाविसिय चेइइरंस्सं, अरुवाभो जिणाणं अरुइ ॥ १६० ॥

इह जत्तपससां, अउदियमइमणीयजणमोहं ।

सयमं पि विणं रज्जं, सुणइ सुत्तां पि कयहुज्जं ॥ १६१ ॥

तथाऽऽगयहेमप्यव-सुत्तो वययं सुणो वि कइया वि ।

पुत्तमं ठविं रज्जं, विजयपदायायं संतुत्तो ॥ १६२ ॥

पडिवज्जव पवज्जं, निसेहिउं तिबिहल्लवसावज्जं ।

अम्मन्इ बुविहसिक्कं, सो मुणिसीहो छवणमल्लो ॥ १६३ ॥

इच्छा मिच्छा तह्का-र आवहो तह निसीहिया पुब्बा ।

पमिपुच्छन्देण निमं-तया व वणसंपया वत्तमा ॥ १६४ ॥

इय सामायापुरो, निसेहिउं सयल्लवंतरारिक्कं ।

तां स निसेहिवाकरिणो, सिधं गमो सविजयपमगो ॥ १६५ ॥

श्रुत्वेतिबुल्लमनेवुत्तवरैण्यपुय-
पययाऽऽपयं भुवनमल्लनरेवरस्य ।

किंवाप्रवृत्तिजगदीशजिनस्य गेहे,
नैवेधिकीशिकहृती कृतितो । यत्तम्म ॥ १६६ । सङ्गा० १ प्रस्ता० ।

अथ वल्लकप्रवेशसमयविहितनैवेधिकीशयानन्तरं जिन-
होने "नमो जिनजयः" इति भणित्वा प्रणम्य च कृत्वा सर्वे हि
प्राचीनान्तरं वस्तु कल्याणकामिदेहिजिणजगं एव विधेयमित्या-
त्मनो दक्षिणाभ्यागं श्रुतिपथं कुर्वन् हानादिप्रचाराधनार्थं
प्रदक्षिणात्रयं करोति । उक्तं च—

"तत्तो नमो जिणाणं, ति जणिय अओणयं पमाणं च ।

काउं पंखं था, जसिभरनिम्भरमणं ॥ १ ॥

पूयंगपाणिवा-रपरिगमो गहिरमहुरयोसेणं ।

पट्टमाणो जिनसुणगण-निबद्धमंगल्लुत्तरीं ॥ २ ॥

करधरिणजोगमुहो, पप पप पर्याणरक्कमाउत्तो ।

दिज्जा पयाहिणतंगं, पणम्मणो जणणुणसु ॥ ३ ॥

अथ य—

सुपूणं जं किं वि देवकज्जं, नो अरुअत्तं तु विचित्तइज्जा ।

इत्थीकहं मत्तकहं विज्जा, देसस्स रओ न कहे कहिज्जा ॥ १ ॥

मम्माणुवेइ न वइज्जं वकं, न जम्मकम्माणुणयं विट्ठं ।

नालीयेपुत्तुत्तुककस्सं वा, थोवं दिवं धम्मपरं लाविज्जा ॥ २ ॥

गिहवइएणं वअरइ, इयरेणु वि अइ वि कारणवसेण ।

तह वि न मुंचइ मअं, सया वि तत्तकरपरिणामं ॥ ३ ॥

यथा च वैष्णवो भावाहृतमारोप्य शाकस्तपःपातः, पञ्चविधामि-

गममेति ज्ञावाहृतमतिपश्चिधियोते, तथा तत्र प्रदक्षिणार्चयमपि

दातव्यं, इत्यादि तत्रः प्रदक्षिणा विजयदेवेन निजराजधानीसि-

कावतने, व्याख्यातं चैतद्वृत्तीयोपाङ्गजीवाभिमगविषयणे श्रीहरि-

भक्त्युरभिः । तथा अमिततज्जः लवरेअरवैत्तवुहे वारणधम-

न्यां ताः प्रदक्षाः, यल्लवन्त्या च विद्याधयां चैताकोपरितने

सिक्कावतने कृताः, वसुदेवेन हरिकूटपर्वतोपरितनसिक्कावतने

विहिताः । एतत्तत्र सर्वं वसुदेवहिणौ प्रतिपादितम् । सङ्गा०

१ प्रस्ता० । (हरिकूटादिस्थानेषु 'वसुदेव' शब्दे)

जिनपुष्टप्रवेशे प्रथामाभिक्रम—

प्रदक्षिणात्रयानन्तरं च हेचपुष्टलेपकपोतकपायाणाविधदाय-

नकर्मकरकारादिकरभेयाविजिनपुष्टविषयव्यापारपरम्पराम-

तिषेधरुपां द्वितीयां नैवेधिकीं मध्ये सुकमवदपादौ कृत्वा शूल-

विम्बसंमुखं प्रणामाभिक्रं करोति ।

यज्ञाप्यव—

"ततो निसीहियाय, पविसिक्का मंरुवम्मि जिनपुरको ।

माहिदिययाणुपणी, करेइ विहिण्णा पणाप्रतिथं ॥ १ ॥

तयणु हरिछल्लुत्तं, कयमुदकोसो जिमिपवसिमां ।

अवनेइ रयणिबलियं, निम्मल्लं लल्लवयेणं ॥ २ ॥

जिणागिइपमज्जणं, करेइ कारेइ वा वि अणेणं ।

जिणाविधानं पूयं-तो विदिणा कुणइ अहजोणं ॥ ३ ॥

अह पुवं विअ केवइ, हविज्ज पूया कया सुविहवणं ।

तां च विविश्रान्त्यपूजामन्यसामप्रभाये नोसारयेत्त, मय्याना

तद्दर्शनजन्मपुण्यानुबन्धिपुण्यानुबन्धव्यस्तदावप्रसङ्गात् ।

किं तु—

" तं पि सविसेससां, अह होइ तहा तहा कुज्जा ॥ ४ ॥

निम्मल्लं पि न एवं, जअइ निम्मल्लल्लक्कणाभावा ॥

जोगविण्णुं इयं, निम्मल्लं विंति गीयथा ॥ ५ ॥

यजिनविम्मारोपितं सङ्घिच्छादीभूतं विगमिज्जज्जतं इहयमार्नं

च निःश्रीकतया न अव्यजनमनःप्रमोदहेतुस्तथिर्मोक्षं क्वन्ति

बहुभूताः ।

एवमङ्गपूजां दृश्यमाणो चाग्रपूजां कृत्वा वैत्यवन्दनं चिकी-

र्तुस्त्वेवंविधं निर्मोक्षमयं च नैवेद्यं मिश्रयेत् । काऽपि दृश्यते ।

" इत्तो वेव जिणाणं, पुणरवि आरोवणं कुंसेति जहा ।

वत्थाहरणार्हं, जुगलियधुऊदियमार्हं ॥ ६ ॥ "

नैवेद्यं—

" कहमअह एणाए, कालारैरं जियिदपडिमाणं ।

अट्टसयं लुहता, विजयायं वणिनया समए ॥ ७ ॥

आगमंऽईधेसायं समनयनादिकयो जिनपूजाविषयोऽपि

सावधव्यापारो देववन्दनाऽवसरे न कार्यः, यथावित्तद्विगवम-

हस्सस्तुतीयां जिनपूजाकरणव्यापारपरित्यागरुपां नैवेधिकीं

करोति । पुष्पफलपानीयनैवेद्यप्रदीपप्रसुक्का एव " सव्यव्या

तिवारं, सिराह नमणं पणमातिवं । " यज्ञा नावितय-^५ तिजि

निसीहो । तिनिय य पयाहिणं " इत्यर्थः । तत्र यद्वक्तव्यं—^५ करेइ

विहिता पणामतिथेति ।" तत्प्रणामस्वरूपनिकृषिकेयं गाथा-
"अंजलिबंधो अक्षो-यक्षो य पंचमक्षो य त्रिपणामो" । अंजलि-
बन्धकृप इत्यस्यायमर्थः-स्वाध्यादिद्वैतनिविष्टापनादि समर्थं अ-
किङ्कते करहृषयोऽजनेति त्रिकहृषयः । संप्रति "तिष्ठि खेव पणा-
मेति" इतीति त्रिकं भावयथाह-"अंजलिबंधो गाथा" प्रकृष्या
सोपयोगा वेति व्याख्यायते-इहैकः प्रणामो ऽऽजलिकरणं, शी-
घ्रोर्वा वा अंजालिका र्णने, तच्च वा परिश्रम्य वि-
ज्ञापनाकृते मुखादिप्रदेशे संस्थापनम् । यथा ऽऽगमः "च-
कलुष्कासे अंजलिपमाहर्णं ।" तथा-"अंजलिप्रडालिपहृष्टे
निरधराभिमुखे सप्तद्वयार्हं अभिगच्छह ।" तथा-"सिरसाव-
चं दसनहं मरुप अंजलि कट्टु जपणं विजपणं वखावेह,
वखाविसा एयं वयासी" इत्यादि । उपलक्षणमेतद्वक्तव्यं-
स्याप्युद्धृष्टकराद्यैः, गौरवाद्देवप्रतिपक्षे तथाकरणस्य लोके
दशनाम् । अन्यसंस्कारानन्तरं च कलुषादिराजनाभिधेतिः किञ्चि-
च्छिरोनमनं शिरःकरादिना भूषणादिरुपशोभं चेत्यादिरुवरूपः ।
उक्तं आगमे-"आलोप जिनपनिमानं पमाणं करेह ।"

तथा बृहद्भाष्ये-

"ततो नमो जिणानं, ति त्रिणिव अकोणवं पणामं च ।
काडं पंचंगं वा, जतिनरतिभरमणेण ॥ १ ॥" इति ।

एकाङ्कादि चतुरङ्गान् प्रणमम, उपलक्षणमिदम्-अर्चानि न
सर्वाणि, प्रकृतान्मन्त्रावङ्गायनवन्तानि यत्र प्रणामे सांऽऽव-
न्त इति व्युत्पत्तेः । अपरन्तु पञ्चाङ्गः पञ्च न चत्वार्यपि, अङ्का-
नि जातुद्वयादिनि भूयुष्टानि यत्र स पञ्चाङ्गः । उक्तं च-

"हो जाणु दुजिकरा, पंचमंगं होह उणमंगं उ ।
समं संपणिवाओ, नेओ पंचंगपणिवाओ" ॥ १ ॥

एतं त्रयः प्रणामाः सर्वत्र वा भूय्याकाशशिरःप्रभृतिषु उक्त-
प्रणामेषु वा प्रणामकरणकाले शीघ्रं वाग्रां शिरःकराङ्ग-
द्वयादेनमनावनेनादिना प्रणामत्रिकं भवति कस्यच, विजयदे-
वधत् । विशेषविषयस्यैव एव द्वारावस्थास्थानतो, बहु-
वचनपुष्पास्तेषां ज्ञातव्यः ॥ सङ्का १ प्रस्ता० । प्रव० (पुष्प-
सुधितविजयदेवसम्बन्धोऽप्यत्र)

(४) उक्तम्-"तिष्ठि निहाही तिणिय, पयाहिणा तिणिय
वेय य पणामं" इति त्रिकहृषयः । संप्रति चतुर्थं पुत्राधिकं
सकलाध्यासाऽनेकाध्यासाभाव्यथाह-

अंगगमजावभेया, पुष्पाहारत्पुष्टिदि पृथितं ।

पंचावयार अष्टा-वयार सन्धावयारा वा ॥

अङ्गं च जितप्रतिमागामम्, अग्रं च तत्परोजग्रां, भावश्च वै-
स्यवन्दनाशोचर आत्मनः परिणामावशेषः । कैः कृत्वेत्याह-पुष्प-
हारस्तुतिर्जिथ्याक्रममिति गम्यम् ।

यदुक्तं बृहद्भाष्ये-

"अंगमि पुष्पपुत्रा, आमिसपुत्रा जिणगमो बीया ।

तईया धुरपुत्तगया, नासि सकव्वं इमं होई" ॥

अन्यवन्दनाचूणावपुत्तम्-"निहिदा पुत्रा पुष्पेहि ने-
वउजोहिं बुद्धेय, ससभया इत्थं खेव पविसंति" । उच्च-
वचनपुत्र पुनर्वच-"तिथयरा अंगवतो, तस्स खेव जसो
कायव्वा, सा पुत्रा वंदणाईह हवह, पुवं पि पुष्पाभि-

सपुर्णपविशितमेवं च शब्दार्थं पि अहामसीत् कुज्ज सि" । अत्रि-
तवित्तरादौ तु-पुण्यामिबस्तोत्रप्रतिपत्तिपुत्राजो यथोत्तरं प्रा-
धान्यमिति । सङ्का० १ प्रस्ता० । (एताश्चेत्यशब्दे इतिता अपि
विस्तरभिया तत्रानुक्ता अपि सहास्रान्तः सङ्काचारार्थवत्तयाः)
विहिमिरिक्काविरति-वस्थादिति शीघ्रकृत्यनिमा तत्संमुख-
मेव निरीक्षणं विधेयं, न पुनरतिद्विषयसंमुखं, अथैववन्दनस्या-
नाद्वतराधिक्यप्रसङ्गात् । यथा अथैववन्दनं कर्तुकामेन सत्यादः
रक्षणनिमित्तं सम्यक् चतुषा निरीक्ष्य निजचरणनिकृषधूमः
प्रमार्जनं त्रिवारं विधेयं, तच्च गृहिणा वखाऽज्ञौनं, व्रताना तु
रजोहरणेनति ।

"वखाशनियमिति" विबुल्लोनि-

"वखाशान्वयणो, वखाशनियं विषाणेण" इति ।

यथा अकारककारादयः, अर्थः शब्दाभिधेयम्, आलम्बनं प्रति-
मादिकप्रतिस्मृन्वितये उपपुकेन भवितव्यम् ।

तत्रालम्बनं यथा-

"अष्टाभिः प्रानिहायैः कृतसकृदङ्गगह्वरस्यः कातकागितः,
सिद्धं पीयूषपूर्वरिष सत्सि जने स्मेरहृदिप्रपतिः ।
निःशेषधीनिदानं निश्चिन्नरसुरैः संध्यमानः प्रमोहा-
द्दृष्टाक्षम्बनीयः स्फुरदुदमहिमा च इमानि देवान् ॥ १ ॥"

"मुद्रानिं वेति" व्याख्ये-

"जिणमुद्राङ्गमुद्रा, मुद्रासुतो उ निजि मुद्राभो सि" ।
जिनमुद्रा, योगमुद्रा, मुक्ताकुटिमुद्रा चेति मुद्रात्रयं ज्ञातव्यम् ।
प्रव० १ द्वार ।

(६) उक्तम्-"निहिदा पूया य तह सि" चतुर्थं पुत्रा-
धिकम् । पुत्रां च कृत्वेनो जगवतोऽवस्थाधिकं
ज्ञावनीयमिति पञ्चमं त्रिकं पर्यायाच्यमाह-

भाविज अवत्यनियं, पिन्थुपपत्यरुवरहिण्यं ।

उउमय्य केवसित्तं, सिद्धर्यं खेव तस्सऽप्यो ॥

भाविजार्था । ननु च-"पिण्डरूढं च पदरूढं च, रूपरूढं च पवजितम् ।
ध्यानं चतुर्विधं ह्येवं, संसाराण्यवतारकम्" ॥ १ ॥ इति चतुर्थो ध्याना-
वेदिनिध्यानमुच्यते । अत्र त्ववस्थात्रिकेण ध्यानत्रयमुक्तमनोऽत्र
चतुर्थं ध्यानं कथं स्यात् ? उच्यते-रूपस्थध्यानं हि जिनविम्बादि-
दर्शननः प्रथममेव संज्ञायते । तच्च उक्तम्-"पश्यति प्रथमं रूपं,
स्तीनि ध्येयं ततः पदैः । तन्मयः स्वात्मतः पिण्डे, रूपानीनः
क्रमाङ्गवत् ॥ १ ॥" इति स्यादेव यथोक्तध्यानसिद्धिः । सङ्का० १
प्रस्ता० । [अवस्थात्रयज्ञानाया सङ्काचारार्थं विस्तरणं चेत्वा]
प्रकृष्या सिद्धावस्था, तत्प्रतिपादनेन च निकृषितप्रवस्थात्रि-
कावन्मिति पञ्चमं त्रिकम् । तच्च दिक्चयाशांकावन्मनेन
सम्यक् स्याद्वयनः "निहिदिसानिरिक्काविरह" इति पञ्च-
त्रिकसकृदधिकपणार्थं गाथायामाह-

उच्छाहो तिरियाणं, निदिसाण निरिक्कावं वडऽइ वा ।

पच्छिमदहिणवाभा-ण जिणसमुहत्थदिहिजुओ ॥

प्रकृष्या सुगमा च ॥ चत्वारं नृपेयद्वयेयं भावना-

"आलोचयसे चकल्लु, मल्लुओतं उक्करंतिरं काडं ।

कवोहिं तदि सिण्णद, सप्तावभो वा सयं वल्लह ॥ १ ॥

तह हिं लु भासिचगो, विसेसओ तिसितियं न पेडिआ ।

तत्पुत्रभोगाभावे, दंसणपरिणामादानी उ ॥ १ ॥

उक्तं च महानिर्वाणे-"सुवणेकमुद्राजिण्यदिमाभिवेसिय-

च इह निहतकामं भुक्ताऽप्यादिकामम्,
 प्रणतसुरभिकामं त्यक्तसङ्गोक्तकामम् ।
 नमति स निजकामं भाष्यते त्वं प्रकामं,
 अथतः कृतप्रकामं सार्विका श्रीः स्वकामम् ॥ ११ ॥
 विषमविशिष्टदोषाः काशिरामप्रदोषा,
 प्रतिविशति सर्वोपाऽप्यस्य किं कालदोषा ।
 च इह बद्धनक्षत्रोपाधिषाऽङ्गाद्विदोषा,
 तनुकुलममदोषा भवेत्ता सस्तदोषा ॥ १२ ॥
 कृतकुलताविधानं सत्परवर्णाधिधानं,
 विहितवर्माविधानं सर्वलोकाप्रधानम् ।
 असमसमविधानं चां विनं संदधानं,
 नमतः सङ्गुपधानं चासुपुण्याभिधानम् ॥ १३ ॥
 प्रवचनजलाहः कर्मकुलमाप्यवाहः,
 शिवपुरपथवाहस्त्वकलाकप्रवाहः ।
 विमलजयसुवाहः सिकिन्ताविवाहः,
 शमितकरुणवाहः शान्ततृहव्यवाहः ॥ १४ ॥
 जिनवरचिन्त्येन श्रीविशुद्धासायेन,
 प्रवरतनयेन त्वं भवतोऽनन्तः ॥ १५ ॥
 प्राविकमलचयेन स्फूर्जद्वृक्षचयेन,
 क्षिरद्वगतिनयेन तेन भाष्यं नयेन ॥ १५ ॥
 जडिमरविषधर्मं प्रोक्तद्वानादिधर्मं,
 विदितानिजिलधर्मं मयस्कृताप्राज्ञधर्मं ।
 जय जिनवरधर्मं त्यक्तसंसारिधर्मं,
 प्रतिनिगदितधर्मं कृष्णमुष्यार्थधर्मं ॥ १६ ॥
 यदि निवृतमशान्तिं ननुविकल्पोपशान्तिं,
 समजिलचत शान्तिं तद् द्विधा दत्त शान्तिम् ॥
 विहितसकलशान्तिं जन्मतोऽप्याप्तशान्तिं,
 नमतः विगतशान्तिं दे जनाः ॥ देवशान्तिम् ॥ १७ ॥
 ननु सुरचरनाथः त्वं सदाऽनाथनाथः,
 प्रथिनविगतनाथः किं त्वहं कुणुनाथः ॥
 प्रकुरु जिनः सनाथः ॥ स्यां यथाऽऽप्योपनाथः ।
 प्रणतविशुद्धनाथः ॥ प्राप्यसन्निधुपनाथः ॥ १८ ॥
 अथगमसवितारं विश्वविश्वेशितारं,
 अनुविक्रान्तितारं सद्वासात्कृतारम् ।
 जिनमजिनमतारं मध्यभोक्तावतारं,
 यदि पुनरवतारं संसृतो न्येच्छताम् ॥ १९ ॥
 अनिशमिदं निशान्तं प्राप्य यः सन्निशान्तं,
 नमति शिवनिशान्तं मन्त्रिनाथं प्रशान्तम् ।
 अथपिमिदं विशान्तं श्रीगता वाचशान्तं,
 अथति द्रुतिशान्तं प्राप्य यः नित्यं च शान्तम् ॥ २० ॥
 नमन तमयथा सत्योल्लसच्छुक्तासः,
 परिहृतशुद्धासस्पर्शाङ्गं यस्य वासः ।
 बहिर्दृष्टिनिवासः प्रथमोऽप्रवासः,
 स मन इह प्रवासः सुमतो मेऽप्युपनाथः ॥ २१ ॥
 समनमयत वासः शश्वान् योऽप्यबाल-
 प्रकृतिरसितवासः क्षन्तकृष्णकवातः ।
 जयतु नमिरवासः सोऽधरास्तमप्रवासः,
 श्वासितविशुद्धवासः पुण्यवदस्याहवालः ॥ २२ ॥
 जिन मदनसुने मे नानिधं नाथ मेमे,
 निरुपमममिनेमे येन तु कृत्यं विनेमे ।

निहतिजलधिनेमेः सारमोद्दुनेमे,
 प्रणिधति न नेमे ते नरा सप्यनेमे ॥ २३ ॥
 महिपतिवृषपाश्वे जिहसंमोदपाश्वे,
 क्षुरितहरणपाश्वे संनमद्वयवपाश्वे ।
 मयुजतमनुपाश्वे त्यक्तकृतार्थमवपाश्वे,
 वृजिनविपिनपाश्वे भोजिनं नैमि पाश्वे ॥ २४ ॥
 विदिशविहितमानं सप्तहस्ताङ्गमानं,
 वृजितमदनमानं सवृणुषेर्धमानम् ।
 जिनवरतममानं कोषमत्यस्वमानं,
 जिनवरमसमानं संसृते यद्वैमानम् ॥ २५ ॥
 विगमितवृजिनानां नैमि राजि जिनानां,
 क्षासिजनयनानां पूर्णचन्दानवानाम् ॥
 गजवरगमनानां वारिवाहस्वनामां,
 हनमदनमानां मुक्तजीवासमानाम् ॥ २६ ॥
 अधिकलकलनारा प्रीणतायांशुतारा-
 भवजलनिचितारा सर्वदा विप्रतारा ॥
 सुरनरविनतारा त्वाहैतीगीवैतारा-
 हनवरनमिनारा कानलक्ष्मीं सुतारा ॥ २७ ॥
 नयनजितकुरङ्गीमण्डुलकोविहङ्गी-
 मिह कुलमसुरङ्गीकृत्य चिन्तामनी-
 स्मृतिरिह सुखिरं गीर्देवतां वस्तरङ्गी,
 कुरुत इममरङ्गीत्यादिहृदयचुरङ्गी ॥ २८ ॥

(इति शिवविभक्तिप्रतिपदकस्तुतः)

"तस्स निम्मलरचयणं न भणामि विंशतो जाभो, देवया वि-
 तेह-प्रहा माणुसमलुंति । तुहा देवया, कूह चरं मयंतां सव-
 दिय । तस्मां संवेग्य लावयं-निषया । हे माणुस्सपुं कामजाने-
 सु किं वरेण कज्जंति । अमोहं देवयादिकथं ति जणिसा देवया
 अट्ठसं गुणिसायां जहाचितियमणोरहाणं पणमेह, तस्मां य
 निगमो । सुयं च गेण-

"वीरभय मयरे वी, सम्बालंकारवृत्तिया विष्वा ॥
 देवावयुरिया सा, पमा मणुतोसिणी पदिमा ।
 तं पदिमं दच्छामि ति, तथं गमो वेधिया पदिमा ॥ ४१ ॥
 तथं गमो स नक्षानो, जाभो पदिमारिषो च कुजअप ।
 अट्ठसं गुणियानं, तीए दाउं स पण्णहो ॥ ४२ ॥
 अह पणुलियजक्खण-पमापणो सा सुव्वनाजा ।
 जाया तप्यमिद्वज्जो, सुव्वज्जगुलिय सि विक्कमाया ॥ ४३ ॥
 भक्खणु वीएगुलियं, विहदा सा पेठं व्य पस मित्रो ।
 सेसा गोहसमा तो, मह जत्ता इव्वक पज्जोभो ॥ ४४ ॥
 सो देवयाउमाया, तीहऽपुत्तां विसअए दूव ।
 सा मणह इंसक मिथं, पज्जोयस्साद सो गंतुं ॥ ४५ ॥
 नज्जगिरिमाव्हिय इमां, मिसि पको तथं तीह अजिद्वहो ।
 जियपदिमं सह गियतसु, पमि तहा अज्जहा नेव ॥ ४६ ॥
 अह गंतु सो सनयरे, पडिद्वं काठ तो तहिं पत्ता ।
 तं मुणुं जियपदिमं, दांसि गदिहं गमो सपुत्ति ॥ ४७ ॥
 गोस स करी सोउ, नट्ठमए केदियं अवहट्ठं ॥
 कुविंभो वद्वयणिभां, जा जांवावेह जियपदिमं ॥ ४८ ॥
 तो तम्मिल्लेण पुणं, मणुं वट्ठं इसमज्जव्वकमिक्खदिक्को ।
 पज्जोयनिवस्सुव्वरि, वल्लिभो काले निदाधम्मि ॥ ४९ ॥
 पत्तां मरम्मि सिक्खिं, जिस्सं तिसापोदिय सएर एवा ।
 ऊत्ति पज्जाम्भदेव, स विजम्भे पुक्कवरात्तं तो ॥ ५० ॥

तहिं तहिं पाई सलिलं, सुगन्धे सिधे सुरो गमो सपथं ।
 राया उदाययो बि धु, उज्जलिपुरं कमा पसां ॥ ५१ ॥
 तथ्य उदायनरको, अवंतिनादस्स दूयवयेण्ये ।
 अचिरा पदुपरेणं, रहसंगरसंगरो जाओ ॥ ५२ ॥
 तथ्युधु धिगुद्धरववरो रदमाकाईवं उदाययो पसो ।
 गुणटंकारमुदुरं, कुणमायो समरभूमिं ॥ ५३ ॥
 नायरहाजेयमुदा-यणं निबं नलागिरं कदिय पसो ।
 रसपुर्वि पज्जोओ, ता भलवंते का नयु परमा? ॥ ५४ ॥
 नल्लगिरियमाकडं, तं दहुमुदाययो भणइ कडो ।
 बाविठ ॥ भटसंभो-लित विण्णोऽसि दे विह ॥ ५५ ॥
 इय प्रणिय मंजलीए, एएण नोओ र्हं निओ भमअंतो ।
 भित्तियल्लरंहिं बिंधइ, बीसुं करिणो पवतलारं ॥ ५६ ॥
 सो लहु हाथी पडिओ, अरिण्य उदाययेण्ये पज्जोओ ।
 मम हासीवहासो ति अकिओ कांविधियेणं ॥ ५७ ॥
 गंतु तल्लो विदिसाय, अरिय य देवादिद्वेषपाडंमं जा ।
 उपायइ नरनाहो, ता भणइ सुरो अहो भूव ॥ ५८ ॥
 मा नेलु इओ पकिंमं, वीयभए पंसेवहो होह ॥ ५९ ॥
 तो राया सविस्साओ, वमिय तयं सपुरमसिचिओ ॥ ६० ॥
 सुडीइ सिचनइते, अल्लिओ सिधिरं निदिहु तथ्य ठिया ।
 काऊण पूल्लवप्यं, दस वि निबा तस्स रक्कका ॥ ६१ ॥
 अइ पउल्लणादिचसे, कयववसासे उदायणे भूओ ।
 पयइ पज्जोयमियं का नुइ कारी उ रसवइ सि ॥ ६२ ॥
 सां बिनइ नूळमिणं, मारउकामो विसाहणा तसो ।
 जंयइ सुय किर, किमज्ज मे वित्ठ य आहारं ॥ ६३ ॥
 सुओ जंयइ लामो न, व सपरियरो य भसठो ।
 जं अज्ज पउल्लवणा, तो नूह साहेमि आहारं ॥ ६४ ॥
 सो आह लाह तुमए, जण मिणं मज्ज सारियं वूय ।
 अउववासां मज्ज वि, जं पियरो मइ परमसद्धो ॥ ६५ ॥
 तं सुओ साहइ गं-तुदायणे सां वि जणइ जाणमिणं ।
 से सद्धत्तं जाणइ, पुत्ता पुण वडसणं काउं ॥ ६६ ॥
 काराइ गीइ वयम्मि जांरसे तारीसे वि न हु सुखा ।
 मइ होइ पउल्लवणा, इय तं सुंचेइ नरनाहो ॥ ६७ ॥
 बाउं अयंतितेसं, स मइया कुणइ तेण कामण्यं ।
 हांसकमां वसुधा, वियरइ कणपट्ठं व ॥ ६८ ॥
 तपमिइ पट्टवडा, निवा पुरा आसि मउमज्ज सि ।
 विणे वरिसारं, उदायणो नियपुरं पसां ॥ ६९ ॥
 जे लान्थी वणिया, सामगया तथ्य ववहयणइतं ।
 तोहिं चिअ वलमाणं, तं आये दसपुरं नवरं ॥ ७० ॥
 इउ य मइ गिववाणं, निसाएं गोयमं ! पालइ निओ अवंतीए ।
 होहिं पामलियहू सो, असुअ उदाइनियमरणे ॥ ७१ ॥
 पालइ रज्जं सट्ठिय-ण पणसयं नवणइ नंदाणं ।
 नव मोरियऽउलसं स-सवरिस पुसमित्ठस्स ॥ ७२ ॥
 बलमित्तमाणुमित्ताऽण सट्ठि नरवाहणस्स चालीसा ।
 तेर निव गहमिष्ठे, कडिकावयं उणियसगे चउरो ॥ ७३ ॥
 सुअमुणियेयजुत्ता, जिणकाश विक्रमं वरिसलठं ।
 धम्महाइउओ वत्ता, ज्ञादलसगवोसमाइते अठ ॥ ७४ ॥
 तइ वि पुंमुमार तिस लहु-विक्कमाइअवासरयवारिसे ।
 वस बुद्धमसि अंओ, हेययवंसी असीनेओ ॥ ७५ ॥
 अइ जिणपमिंमं ज्ञादल-निओ निसाए कयाइ पूओतो ।

वहि आयए सुअ सुरे, वडु निगोओ हुइउर साह ॥ ७६ ॥
 वरसु वरं ति सुवसो, भणइ सया दुक्कमिह पसकाइं ।
 होओ एवे ति परं, मिच्छं गच्छिही तियं ॥ ७७ ॥
 जं अज्जकयाइ तुमं, पुयाइ विणमगइ ति उणु सुरा ।
 ऊ ति गया मइ भूरइ, निओ वडु उहु विहियं मे ॥ ७८ ॥
 आइलसामी तु तमो, पविक्कमज्ज वि समायि अवंतीए ।
 जियपडिमुण्यति पर-अगाउ सेसं तु नायवं ॥ ७९ ॥
 इह निस्सि सुइहि बंधु-देवयकरकण्ययुवियरउआइ ।
 मणियं जवियहिंयठा, तिदिहिं आवाइ पुण पणवं ॥ ८० ॥
 गांधारेयभावकस्येति वृत्तं,
 चित्ते भुक्तेकाप्रतो सनिमिच्छइ ।
 नित्यं प्रमत्ताः प्रम्यभावेन द्वाभं,
 वन्द्यं ज्ञे दिग्व्ययेकांज्जनेन ॥ ८० ॥
 इति त्रिविधिमिदं कृत्वा जनेन गन्धारभावकसंनयः । सङ्का० १ प्र० ।
 प्राविनं "तिदिहिं निरिक्कणविरह" ति वडु विकस । सतमस्य
 तु विकस्य "पयवृत्तिममज्जणं व तिकल्लुत्ता" इत्यस्येवं ज्ञा-
 वना-सर्वमपि धर्मोत्तुष्टानं द्वाप्रधानमेव कियमाणं सफलतां
 वसे । आह व-"पठितं भुवं व शास्त्रं, गुरुपरिवरणं च गुरु
 तपश्चरणम् । धनगजितमिव विजलं, विकसं सफलं द्वावि-
 कस्य" ॥ १ ॥ इति । तथा-"जयणा व धम्मलज्जणी, जयणा
 धम्मस्स पालको" वेव । तह बुद्धिकरी जयणा, पठेतसुआहवा
 जयणा" ॥ १ ॥ इति । सङ्का० २ प्रस्ता० ।

से जयवं ! कणं अट्टेणं एवं वुचइ, जहा यं पंचमंगलं
 महासुअकलंघमहिज्जाता णं पुणो इरियावहिंयं अहोए ।
 गोयमा ! जो यं एस आयासेणं जया गमणागमणार्हं परि-
 णामपरिणए अलोगजीवपाणभूयसपाणं अणुवउत्तए
 जसे संपट्ठणं अवहावणं किलाणं काऊणं अणालोइय
 अपपिकंतं चेव असंसकम्मकस्यपट्ठाए किंचि विइवंदणस-
 उक्तापज्जणाएइएसु अभिरमेज्जा, तथा वे एगमचित्ता स-
 माहं हुवेज्जा, न वा जओ णं गमणागमणाइअगोमअ-
 न्नवावारपरिणामामत्तचित्ताए केइ पाणं तयेन भवति-
 रमच्छइय अट्टउइइउज्जवमिणं किंच काळं सपेन विरवेज्जा,
 ताहे तं तस्स फट्ठेणं विमंवरएज्जा, जया पुण कहिं वि
 अन्नाणमोइपमावहोसेयं सइमा एमिदियाईयं संपट्ठणं प-
 रितावणं वा कयं हुवेज्जा, तथा य पक्खा हा हा हा उहु
 कयमठ्ठेहिं ति य धनरामदोसोमोहिमच्छतअन्नाणंथेहिं
 अदिट्ठपरलीगणववाएहिं कूरकम्मा निगियोउहं ति परम-
 संवेगमापनें सुपरिकुदं अलोएचा णं निंदिता यं गरि-
 हिचा णं पायच्छिमणुचरिता यं निसल्लं अणाठल-
 चित्ते असुहकम्मकस्यपट्ठा किंचि आयहिंयं चेइवंदणइ
 अणुअहिज्जा, तथा तपटे चेव ठवउत्ते से हुवेज्जा, तथा
 तस्स णं परमेगमचित्तमाही हुवेज्जा, तथा चेव
 सवज्जगजीवपाणस्यसत्ताए अदिट्ठकअमंपत्ती जवेज्जा,
 ता गोयमा ! णं अपपिकित्ताए इरिआवहिआए न

कपह वेव काठं किंचि चिह्नं दृश्यसकृन्नावकृन्नावाहं
फलासायनभित्तं नुमायं, एषं च द्रष्टुं गोत्रमा । एवं नुबह
जहा एं गोत्रमा । मुचत्तोमयं पंचमगलं धिरपरिचयं
काठं लभो इति वापि यं द्रष्टुम् ॥ बहु ७ ३ अ० ।

इत्येवाकालिकशिलीयवृक्षिकापुत्री तु रंयापयिष्या प्रतिक्रमयं
विना न कल्पते किमपि कर्तुमिति, इत्यागममात्रावादीषादीषा-
धिकीपूर्वमेव सर्वमपि धर्मांशुनाममुद्रयेय, इत्येव विना-
पयोगेनानुष्ठानस्य साफल्यप्रकप्तात् । अन्वया प्रायश्चित्तकाम-
साया अन्वयाभावात् सूत्रमात्रावाक्य पुष्कलित्वा हाहं प्रति
आवकवन्दनस्यापि तथैव विधानाच्च । संख्या १ प्रस्ता० ।
अथ केयापयिकीप्रतिक्रमणपूर्वकं चैत्यवन्दनमिति पूर्वमुक्तं, तच्च
नुक्तं, यतो जहा निरीये-“ इति आवादिष्य अपयिकिनाप न किंचि
कप्यह वेदमयं दृश्यसकृन्नावाऽऽवस्त्वया काठं ” इति । अन्वा
यापि प्रतिक्रमणाधिकिया एतत्प्रतिक्रमणपूर्विकाः शुद्ध्यन्ति ।

यतो विवाहवृक्षिकायाव-

“ निषिद्धि कुलमलेह, सुकृष्ट विवादिगारजगृहम् ।
उषवायारिभं उविदं, पोसहसाहार्दं तो साही ॥ १ ॥
उषुक्तचूलो सो, इतिमावपुरस्सरं च मुदपुति ।
पडिलेहिकण तसो, अउमिह पोसहं कुण्ड ॥ २ ॥ ” ति ॥

तथाऽऽवश्यकश्रीवपि-“ तथ ददो नाम सावको सरीरचिते
काठज पस्तिस्व वचह, वाहे तेख पूरण लिजि निसीहिमाओ
काओ, एवं सो इतिमाहं ददुरेण सरंख करे ” ति । तथा च-
“ ववहारावस्वलयमहानितीहमगवरेविवाहकुलासु पदिक्रमण-
शुभिमामसु पदमं इतिमापयिक्रमणं ” इत्याहुकरतः प्रथममी-
यापयिकीमुखं व्याख्यायते । तच्च-“ इच्छामि पदिक्रमिउं ” इ-
त्याह-“ तस्व मिच्छामि पुकरं ” इत्यन्यथ । य० २ अवि० ।
एवमालोचनाप्रतिक्रमणरूपं श्रित्वं प्रायश्चित्तं प्रतिपद्य कार्या-
स्वगलकृणप्रायश्चित्तं पुनरागमुद्रयेयमिदं पठति-“ तस्व उ-
चरकिरणेणं ” इत्यादि “ नाम काउस्समं ” इति पर्यंतम् । य० २
अवि० । संपूर्णेकार्यासमं ह-“ नमो अरिहतायुं ” इति
ममस्कारपूर्वकं पारयित्वा अनुर्विशानिस्तवं संपूर्णं पठति ।
य० २ अवि० । “ पयभूमिपउजणं च तिकलुसो ” इति
सप्तमप्रिक्रमावार्थः ।

(८) स्तुत्यकृति । अथ वर्षेदिदृश्यमित्यष्टमं त्रिं माया-
प्राज्ञेन भाष्यकृद्विरचयसाह-

वशातिअं वस्त्या-संबयमाहं वं नु पदिमार्द ।

वर्णत्रिकमुच्यते, किमप्यह-वर्णायांलभ्यानि, तत्र वर्णाः स्तु-
तिदृष्टादिगताम्यहाराणि, ते च स्फुटसपद्वेद्वृक्षवृक्षाम्य-
मातिरिका उवायीः । यथादि जायते-

“ युद्धंहाहं वषा, उवायिण्या कुडा सुपरिलुका ।
सरचंजलादिमा, सपयस्तेया उविषयासा ॥ १ ॥ ”
अथैव तेवामेवाभिधेयः, स यथापरिहानं विध्यः ।

म्यगादि च-

“ चितेययो लम्, तेसि अओ जहापरिहानं ।
सुमादियचमिहदिहा, उषमफलसाहं न मये ॥ १ ॥ ”
आलम्बनं तु स्वयमेव प्राप्तेहं उवाक्यामयति-“ आलम्बनं तु प-
दिमार्दनिं ” आलम्बनं पुनर्दंवा न वन्दनमस्य अन्वयेन दृश्येवा-
अथयि, किं तत् प्रनिमार्दः आदिपद्वदं जावाहंदिपरिहदं ।

यदत्रापि-

“ माभारिहंतपमुहं, सारिज्ज माहं वं वि दंहेह ।
अहवा जिनिविहारे, अस्स पुरो वेदंहाह पि ” ६ १ ॥ अहा १
प्रस्ता० । [अत्र अन्वयेन दृश्येवा साह्यकारावसेवा]

(६) अथ अयमं मुद्रात्रिकं नामतो गायाचरापेक्षाऽऽह-
जोगमिधमुचमुची-मुद्रामेपेय मुहदिहं ।

मुद्राअयः पुष्य योगने, तनञ योगमुद्राजिनमुद्रामुद्रा-
किमुद्रामेदामुद्रात्रिकं अवतीत्यर्थः ।

आसां स्वकप्रमाह-

अन्वुत्तरतिअंमुद्रि-कोसागारेहिं दोहिं हवेहिं ।

पिहोवरि कुपरसे-तिपहिं तह ओगमुह पि ॥ १ २ ॥

उत्तरकराजं नैन वरस्वरमप्यमविशकुलितिः कृत्वा पञ्चकूम-
साकारान्यां ह्यामं हस्तान्यां, तथा उदरस्वोपरि कुहिकया
व्यवस्थितान्यां, योगो हस्तयोर्जानयिष्यः, तत्प्रधाना मुद्रा
योगमुद्रा इत्येवं स्वका प्रवर्तते गम्यम् ॥ १३ ॥

चचारि अंगुलादि, पुरमो ऊणादि जत्य पच्छिमओ ।

पायां उस्समो, एसा पुण होइ जिमुद्रा ॥ १३ ॥

अत्रार्थेह्नुलानि स्वकीयान्येव पुराणं प्रतस्तथा ऊनानि कि-
ञ्चिच्चत्वार्येवाङ्गुलानि यत्र मुद्रायां पश्चिमतः पश्चाज्जगे, एवं
पादयोक्तसंगो, वरस्वरसंगेत्यानां उत्तरमित्यर्थः । एषा पुन-
र्भवति जिनानां कृतकार्यासंगानां सत्ता, जिना वा विज्जेवो
मुद्रा जिनमुक्ति ॥ १३ ॥ अत्रति च यथा स्थानद्वयापितमु-
द्रात्रयचैत्यवन्दनाकरणतोऽभामुद्रावि विजलसङ्गतविधातः उक्तं
चैत्यवन्दना पश्चात्तकवृत्ति ॥

मुद्रामुचामुद्रा, जत्य समा वो वि गविजया हत्ता ।

ते पुण निहासदेसे, दग्गा असे अलगं ति ॥ १४ ॥

मुद्राशुक्तिरिव मुद्रा हस्तविन्यासविशेषो मुद्राशुक्तिमुद्रा, सा
चैवं समान्योऽप्यातिरिक्ताकुलितयाविषमो चापि न त्वेको ग-
जितात्रिष गतिनानुमनमर्थो, न तु नीरम्यो, क्षिपिटावित्यर्थः ।
हस्तौ, तौ पुनरुजयतोऽपि सोल्लासो करी आलम्बनानेन
लभो संबद्धो कार्यावित्येके वरः प्रादुः अन्ये पुनस्तत्रालम्बा-
वित्येवं भवति, नेत्रमप्यवगच्छतोऽशुल्लसङ्गतवित्यर्थः ॥ १४ ॥

आसां विषयविमोहमाह-

पंचंगो पविवाओ-वयपादो होइ ओगमुद्राप ।

वेदण जिगमुद्राप, पणिहाणं मुसमुचिह ॥ १५ ॥

पश्चाज्जानि आन्वादिनि विवक्षितव्यापारवन्ति यत्र स पश्चाज्ज-
प्रतिपानः प्रणामः प्रणिपातद्वयकः । पाउस्वासावसने
च कसेव्यता, स अोरकवेतः पश्चाज्जः कार्यः । यदुक्त-
माचारकुञ्चुली-“ कडं नमेति शिरपंचमंगं कायणं ” ति ।
यपुनः “ वामं आणुं अवेह ” इत्यायुक्तं, तत्पुनरादिकारणाभि-
तत्त्वाच्च यथाकविधियायकतया प्रभवितुमर्हति, अतितानु-
बादत्वाच्च । यद्यपीह पश्चाज्जः प्रणिपात इत्युक्तं, तथापि
पश्चाज्जमुद्रया प्रणिपातः कार्य इति कृतव्ययः, मुद्राशुक्ति-
यिक्तत्वात् । युक्तं च पश्चाज्जः इति मुद्रास्वभावविध्या-
सविशेषकत्वात्, योगमुद्रादिष्विति । आह-नम्येवम-“ मु-
द्रातिव ” इति उक्तं, संबन्धविधातप्रसङ्गः, नैतदेव, अजिमायापि-

ज्ञानात् । उक्तं हि प्राक् योगमुद्राद्यो ह्येवं परितंख्याताः, सुषोचकारभावितया सुलमुद्रात्रयकपत्वात् । मुकुटाभ्रजिपञ्चाङ्गमुद्राद्वयस्तु प्रथमाकण्डिकाभाविस्वेनोत्तरमुद्राकण्डिकापरिज्ञाता, उत्तरमुद्राच्च बालां सुषोचकारसमये समकमनुपपुन्यमानत्वात्तथाऽनुत्तत्वावनिवतत्वात् सुषोचकाराक्षाल्युत्तोरकाराक्षाल्यत्वात् । यद्यपि—“करवत्परिभाहियं सिरसावत् दशनदं मथय भ्रंजलिं कटु एवं बयासी” इत्युक्तं दृश्यते, तदपि सुषोचकारस्यादौ विनयविशेषदर्शने परं, न पुनस्तथास्थितस्यैव सुषोचकारकथापनपरम् । अथवाऽपि चूपादीनां भगवत्प्रादौ तथा प्रतिपक्षेभ्योनात्, तथास्थितस्य विज्ञापनादेरदौनात्पूर्वकाराभाविषिषिषाभिः कृत्स्नस्य कृत्स्नप्रत्ययस्योत्तराक्षाल्याविषिष्यन्तरसूचकत्वाच्च अक्षिणि निमील्य हस्तौत्थादिवृत्तकण्टकत्वात्योगार्थिमीत्यादौ कृत्स्नस्यग्रहात् । किञ्च—पक्षेवस्थितस्यैव सुषपाठः क्रियेत, ततोऽपिद्विदमुक्तत्वेन भ्रमरंकाष्ठाधारीनामपि सावजप्राप्तऽऽपत्तिः । तथा च भगवत्यामुक्तम्—“सक्रेण भंते ! देविदे देवराया किं सावजं भासं भासह, अणवजं भासं भासह ? । गोयमा ! सावजं पि नासं भासह, अणवजं पि भासं भासह । सै क्येद्वेणं भंते ! एवं बुबह, अहा यं—सक्रे देविदे देवराया सावजं प्रासं प्रासह, अणवजं पि भासं भासह ? । गोयमा ! जाहे यं सक्रे देविदे देवराया नूहुमकायं प्राणज्जुहितां पि भासं भासह, ताहे ण सक्रे देविदे देवराया सावजं भासं भासह । जाहे ण सक्रे देविदे देवराया नूहुमकायं निज्जुहितां पि भासं भासह, ताहे ण सक्रे देविदे देवराया अणवजं भासं भासह । स पयसं अणजं गोयमा ! एवं बुबह, अहा यं—सक्रे देविदे देवराया सावजं पि भासं प्रासह, अणवजं पि भासं भासह” । तस्मात्मुकुटाभ्रजिपञ्चाङ्गानां विनयविशेषदर्शनस्यत्वेन सुषोचकाराक्षाल्यापुनरुत्तराक्षाल्याविति वा न योगमुद्रादीनामपि नूहुमकाकपत्वात् । ततश्च “मुद्रातिवं” इति न यथोक्तसंख्याविधातः, पर्युपास्या इत्येवं बहुभुताः । यत्र कर्तितानुवादे जीवाभिमममादिषु विजयदेवादिभिः “आलोप जिणपटिमाणं पमाणं करह” । तथा—“वामंजाणं भंवेह, दाहिणं जाणं धरणितासं निहट्टु तिक्कुत्तो मुद्राणं धरणितासं निवेसेह” इति यत्तुं कर्तव्यमिति प्रमाणः कुतो दृश्यते, तन्मध्यमप्रमाणत्वाद्दर्शनतात्त्वजित्तिप्रमाणान्तर्कट्यमिति, आभितार्थं सैतत्प्रमाणमवश्यमाख्याऽवसरे । तथा कृतवपाठः शकस्तवादिप्रणयं, भवति कस्येव्य इति शेषः । योगमुद्रया पूर्वोक्तस्यकपम् । तत्र चार्थं विधि—इह साधुः आबको वा सैन्यशूहादावेकान्ते प्रयतः परित्यक्तान्यकतन्वः सकृत्सन्धानपाथिनीं सुवं निरीह्य परममुद्रप्रणीतेन विधिना त्रिः प्रमुन्य च क्तितिलजिहिततानुमुद्राः करकमलसत्पातितोयाम्यने—“अथेककमुद्रजिणिदपिमाविणेकेसिनयण-मणसेण चकोऽहं सपुकोऽहं ति जिणवेदनाय सहकीकय-जम्मु” इति मन्ममाणेव विरह्यकरकमलजलिषा इरितयल्लुब्ध-यज्जिनिदिययुमीर निदिशोमयजाणुया सुपरिक्कुसुविदि-यनिस्संकरजहृद्युसुस्योमयं पय पय भावेमाणेणं जाव वेह दंदिपथे” इति । तस्यैव चोक्तम्—“सकृत्कण्डावयं वेहय-वंधयं ति” । यत्पुनर्ज्ञाताचर्मकथादिषु चर्मरक्षिषाभ्यादि-कर्तितानुवादे प्रथितम्—“पुरुराभिमुदे संप्रसिक्तकनिसले क-

रवले” इत्यादि, तद्वक्तव्यादिकर्णाभितम, न पुनः—“सुनिनि-दिशोमयजाणुया” इत्यादिविधिषाधाविषाधावि भवति, कर्तितानुवादादिहितत्वात् । कर्तितानुवादादिहितानि हि मोत्सगा-जिघांषिषाहस्य बाधकानि साधकानि वा, प्रथितानि वा, कारणाभितत्वेन जितोयपाहान्तर्वेतितासंयाम्, अथवा वा यथाऽऽ-भ्यायं सुधीभिः समाधेयम् । तथा बन्धनम्—“अरिहंतेचदयाणं” इत्यादिदृष्टकैः प्रसिद्धैर्जिनविश्वरादीनां जिनमुद्रया पूर्वोक्त-शाब्दायैव विष्णवेया कस्येवं प्रचति, कर्तितानुवादात् । तथा च चट्टाजे—“तय णं सा दोरहं रायवरकळां जाव धूवं उ-हह, वामं जाणुं भंवेह, करवत्तं जाव कटु एवं बयासी—न-मोऽप्यु णं जाव संपणां यं बंध, नमंसह” । “अत्र जीवाभिम-मार्कं विवरणम् । ततो विधिना प्रमाणं कुवेत् प्राणितात्पदकं प-ठति—“नमोऽप्यु णं अरिहंताणं” इत्यादि, यावत् “नमो जिणाणं जियमपणं” इति । दृष्टकयायैवेत्यवन्नाविवरणाद्वत्संवा । “ब-दह नमंसह” इति । यन्त्रे ताः प्रतिमासैरवन्नाविधिना प्रसिद्धे-न, नमस्करोति पञ्चात्राणिधादिगोनेति । “परिभाहियं सिर-सावजं मथय भ्रंजलिं कटु एवं बयासी—नमोऽप्यु णं अरिहंताणं” इत्यादि । ततोऽस्य पाठे विधिषाविशिष्टतात् सर्वेषां च प्रमाणमथोक्तत्वेन विनयविशेषकृतत्वेन च निषेधसूचकस्य-त्वात् । योगमुद्रयाऽपि शकस्तवपाठे न विनयत्वे, विविध-त्वाद् सुनिमतानात् । न चैतानि परस्परमतिविद्वानांति वा-क्यम्, सर्वैरपि विनयस्य दृष्टितात्वात् इत्येवं प्रसङ्गेन । तथा ब-न्धनम्—“अरिहंतेचदयाणं” इत्यादिदृष्टकपाठेन जिनवि-श्वरादिस्तवचं जिनमुद्रया । इयं च पादाहिता, दृष्टकानामपि स्तवकपत्वात्, योगमुद्राऽपि स्तवसङ्गतेव, सा च हस्ताभिता, अत उभयोरप्यनयोर्बन्धने प्रयोगः ।

उक्तं च—

“उच्चि जिणमुद्रिय-चलणे करपरियजोगमुहो य ।

जिणवणविहिद्विदि, उवणे जिणद्वयं पडहं ॥ १ ॥”

तथा प्राणिधानं—“जय बीवराय” इत्यादि यथेष्टप्रा-थेनाक्यं, यद्यस्य तीक्ष्णवेगहेतुर्गतिं यावत्, तीक्ष्णवेगाद्वि-भ्रान्ताऽल्लभाविनी विवृद्धयोगसंप्राप्तिः । तच्च मुक्ताल्लभ्यता, मुद्रया कार्यमिति शेषः । सङ्गा १ प्रस्तां । ख० । पञ्चा० । दर्श० । च० । (अत्र भ्रमरंविहीनपक्षकथाऽन्यत्र)

(१०) प्राणिधानम्—

उक्तं मुद्रात्रिकमिति नवमं त्रिकम् । संमतिं “तिविहं च पणिहणं” इति दशमं त्रिकं गाथापादत्रिकेणाऽऽह—

पणिहाणितं वेद्य-मुणिवेदपुपयसासकृवं वा ।

यथवेदकाएगवं,

यदिह मुकाशुचया मुद्रया क्रियते, तदेतन्प्राणिधानत्रिकम् । कि-मिथाह—अथमुनिबन्धनाप्रार्थनात्त्वकपम् । अत्रापुष्टक बन्धनाश-ब्दयोगात् प्रथमं प्राणिधानं चैत्यवन्नाकपम्—“जावंति वेह-आहं” इत्यादि । जितानां मुनिबन्धनासङ्गणम्—“जावंति के वि-साहू” इत्यादि । नृतीयं प्रार्थनात्त्वकपम्—“जय विराय” इत्यादि ।

उक्तं च बहुधा—

“अहं पि निरयारं, वंधयवपरं तन्नाविपाणिहणं ।

जम्मि कर संपुजा, उक्कोला बंधया होह ॥ १ ॥

अथवगय साहृगयं, नेयवें तह य पयणाक्यं ।

“ पणम सि ” द्वारं विवृण्वन्वाह—

सचिपद्वयवृत्तजण—सचिपद्वयवृत्तजणं मणेरगं ।

इगसादिचरासं—गु अंजली सिरसि जिणदिडे ॥१७॥

सचिपद्वयवृत्तं स्वाङ्गाभिधामं कुलसाम्बन्धनादीनामुत्तमं परित्यागः । १ । अचिपत्तानां कटककुण्डलकेशयूरादारादीनां कल्याणमित्यत्रापि योग्यम् । अनुत्तममपरित्यागः । २ । मनेयेकाद्वय—रागद्वेष्टानामेव मनःसमाधिः, अनन्योपयोगितेति यावत् । ३ । एकसाटक उत्तरासङ्गः । ४ । एकसाटको देशान्तर-प्रसिद्धः । उत्तरासङ्गो यदुपरितनं वस्त्रं, प्रावरणवस्त्रमित्यर्थः । वस्त्रं चाचार्यवृत्तं—“ एगसामो वयुक्तं भवति पणपावरणं सि, तेन कृत्वासरासङ्गम् उत्तरियकरणं । ” कल्पवृत्तं—“ उत्तरिज्जं नाम पावरणं । ” कविच—“ उत्तरिज्जं नाम पंशुरजं ” इति पाठः । एवं च—“ परेण पंशुरजवत्पण उत्तरासङ्गो किञ्चिज्जं सि प्रीत्यं होइ । ” अनेन च नियसनवस्त्रेण उत्तरासङ्गकरणेनियमहाद, निवसनवस्त्रस्यान्तरासङ्गव्याप्यत्वात् । तथा च कल्पनिशीथवृत्तैः—“ अंतरिज्जं नाम नियसनं ति । ” एकप्रहणं पुनरुत्तरासङ्गसंनवस्त्रनिषेधार्थं, न तु सर्वेषां परितनप्रावरणवस्त्रस्य । एवं च परितनिकवस्त्रो द्वितीयेन वस्त्रेण उत्तरासङ्गं कुर्यादित्युक्तं प्रवर्तते । यदुक्तं पञ्चाशकवृत्तौ—एकेन चोपरितनवस्त्रेण कुतोत्तरासङ्ग इति । मार्कण्डेयपुराणं—युक्तम्—नैकवस्त्रेण मुञ्जीत, न कुर्याद्देवताऽनेनम् । ” इत्यादि । एतौ च पुरुषमाश्रित्यौ, स्त्री तु विधेयप्राज्ञायाः विनयावनततनुः । तथाचाऽऽगमः—“ विणमोणवा एगबेसादि । ” वृत्तसम्प्रदायां संप्रति स्त्रीयां वस्त्रस्य विना देशाभादि कर्तुं न कल्पयेत् । तथाऽभ्येतर्युक्तम्—“ न कम्बुक्तं जिमा कौ, देवाभौ औजेनम् । ” इति । “ अंजलि ” अंजलि-सिन्धुपथः कार्यः शिरसि मस्तके, जिनहस्ते जिनविम्बदर्शने सतीति गाथायः ॥ १७ ॥

इय पंचविहाऽजिगमो, अहवा मुच्यंति रायचिंथां ।

स्वर्गं छतोवाणह—मठर्न चमरे च पंचमम् ॥ १८ ॥

इति पञ्चोक्तप्रकरणे, पञ्चप्रकारोऽजिगमो भवति । वस्त्रं च श्रीपञ्चमाङ्ग—“ पंचविहेणं अजिगमेणं अजिनकटह । तं जहा-स-चिपत्तं इवार्थं विउसरणयाय १ । अचिपत्तानं इवार्थं अविउसरणयाय २ । एगसाङ्गं उत्तरासङ्गकरणेणं ३ । वक्कुण्णाले अंजलिपणहणं ४ । मणतो पणमीनावकरणं ५ । ” ति । कविच—“ अचिपत्तानं इवार्थं विउसरणयाय ” ति पाठः, तथाचिपत्तानो जहादिनां, इवसरणेणं द्युलज्जनेत्यर्थः । अन्यथाप्युक्तम्—

“ पुक्तंभोक्तमार्दिणि, सचिपत्तानि विवञ्जय ।

कुत्तवाहणमार्दिणि, अचिपत्तानि तहव य ॥ १ ॥ ”

एतद्व्यतिपादनायमाह—“ अहवा ” इत्यादि । यस्माद्यो महर्हिको राजादिभ्यस्तं प्रविशति स पञ्चविहाऽजिगमस्य राजचिह्नमित्यपि मुञ्जनीयत् आह—“ अहवा ” इत्यादि । अथवा विकल्पान्तरसुखको, न केवलं सचिपत्तान्येव कल्याणि मुच्यन्ते, किं तथैवाचिपत्तानि कल्याणि मुच्यन्ते, इरीक्रियन्ते । कानि १, राजचिह्नानि राजलक्षणानि । तान्येवाह—वज्रः कृपायः । १ । उन्नतपत्रः । २ । उन्नतरी पाङ्कजः । ३ । मुकुटं किरीटम् । ४ । चामराः बालव्यञ्जनानि । ५ । पञ्चमका इति । तथा च सिद्धान्तः—“ अहवहु रायकुहाइ

पंचवररायककुहभूयाइ-कर्मं छुतोवाणह-मठर्न तह चामराभो य ” ति । सख्या० १ प्रस्ता० । प्रब० । (अथ श्रीवल्लुपति-श्रीपतिभट्टिकसं सङ्गचार्याकृतस्य) प्रकृतिमसिगमपञ्चक-विधिरिति द्वितीयं तत्प्रकरणेन च प्रदर्शितो जिनमन्त्रादिप्रवेशविधिः ।

(१२) वैश्यवन्दनविह । सम्प्रति वैश्यवन्दनाकरणविधि-रुच्यते—तत्र येनैविकुलसंस्थेयैव्यवन्दना विधेया तत्प्रतिपाद्य-नाय नृतीयं विधिगिति विद्महारे गाथापार्थकाऽऽह—

बंदति जिणे दाहिणदिशि—द्विधा पुरिस वामदिशि नारी ।

वन्दन्ते स्तुतिपत्रं प्रणमन्ति च, जिनाम् जिनमतिनाः, दक्षिणदिशि मूलविम्बदक्षिणदिग्भागास्थिताः, पुरुषप्रधानत्वाद् धर्मस्य, तथा वामदिशि मूलविम्बवामदिग्भागे स्थिता नार्यो वन्दन्ते, जिनामित्यत्रापि योग्यमिति स्वीकर्तव्यम् । विधिप्रधानमेव च विधीयमानं सर्वमपि वैश्यवन्दनकारि भर्मास्तुष्टानं प्रहाकत्तं भवेत् । अन्यथा सातिचारतया आदत्ताया इव कदाचिद्वन्दनमपि ज-मयेत् । आह च—“ धर्मास्तुष्टान्वैतस्था—त्यस्यपापो महाइ प्रवे-त् । रोडुडःकीचजनको, दुःप्रयुक्तादिर्विषयाश्च ॥ १॥ ” इति । अत एव वाविधिनाऽस्य विधाने सातिचारत्वात् प्रायश्चित्तमप्यु-क्तमगमम् । तथा च महाविशीयसत्समाध्ययनसूत्रम्—“ अविही-य वेइयाइ वंविष्ठा तस्स णं पायच्छिन्नं उवइसागा, जमो अविहीय वेइयाइ वंदमानो अनेसि मलजं जाणइ इह का-उणं । ” अपि च—इदमेव चावैतथ्येन विशुद्धचर्ममास्तुष्टानक-रणं अष्टाशोर्लक्षणम् । तथा शोकम्—

“ विहिसारं जिण सेवइ, सिज्जालु सत्थिमं अणुछाणं ।

द्व्याहरोसमिहको, तिपक्कनायां वइइ तस्मिं ॥ १॥ ” ति ।

कलितविस्तराध्यामप्युक्तम्—एवं हि कुर्वता आराधितं वचनं, बहुमनो लोकनाथः, परित्यक्ता लोकहृद्भिः, अङ्गी-कुला लोकोत्तरा प्रवृत्तिः, समासादिता धर्मचारितेति । अ-तोऽन्यथा विषयेयः । आलोचनीयमिदं सूक्ष्मविधिमेष, शास्त्रोक्तमुपदेशमुज्ज्वल्य पुरुषप्रधानप्रवृत्तौऽपरोऽपि हितानु-पायः स्यात् । ननु तर्हि वैश्यवन्दनार्हादिभिरुपादी गतानुगति-रूपः स्यात् । नैवम् । यत् सक्तम्—अपवादोऽपि स्वाभावाध्या गुरुसाधवालोचनपरोऽधिकदोषनिवृत्त्या शुभाशुभानुबन्धि-महासत्सत्त्वविह संसर्गमद एव, उत्तरमोक्षानापक्षतोऽन्त-र्गच्छहेतुत्वात् । यदागमः—

“ उवजमविक्कल विज-स्स पत्तिहि उवयस्स निन्नं च ।

इमं अणुभावेक्कल, उस्सगमवधारे हो नुत्ता ॥ १ ॥

अन पञ्चोक्तम्—

“ अविहिकया वरमकय, असुवचमणं जणंति समयन्तु ।

पायच्छिन्नं अकप, शुद्धं चि तहा कय सङ्गं ॥ १ ॥ ”

न पुनः स्वभावाध्या गुरुसाधवावस्थिता, किन्त्वभावेन । तर्हि परमगुरुसाधवाकारि शुद्धसत्त्वविकृतिभक्तं संसारधोतसि कुशाशाखब्रह्मप्रयागमार्गमिति भावम् । सर्वथा निकृष्टां प्रवचनगाम्भीर्यं यतितप्युत्तमनिर्देशोन्नेति शेषोपायोः ॥ सङ्का० २ प्रस्ता० । ध० (अथ श्रीचत्वारिंशत्सं सङ्गचार्यावसेया)

(१३) जयप्रहः—

संप्रति विदिकृतिधैर्येति मूलविम्बस्य कियत्तयमदं देवा

बन्दीया इत्याद्याह्वयां चतुर्थमवग्रहद्वारं गाथो-
त्तराद्धेनाऽऽह-

नवकर जहन्तु सङ्किर-र जिहु मण्णुगहो सेसो ॥१॥

सूत्रविन्यास नवहस्ताव जघन्योऽजघ्रहः जघन्यत उन्मूलसनि-
द्व्यास्रादिजनिताऽऽशातनापरिहाराय नवहस्तबहिःस्थितः देव-
बन्धना कार्या । बहिहस्ताव ज्येष्ठ उदङ्मुखोऽजघ्रहः, तत्परत उप-
योगसंनवाद् माथो मध्यमः, शेषो नवकरेज्य उन्मूलं पंढरबाहि,
अथप्रहो मूलविन्यबन्धनास्थाभाभ्यन्तरासम्भूताग इति । ग्रन्थैः
पुनर्द्वादशाऽयमुक्तः । तथा च पञ्चस्थानकऽनिहितम्-

"उक्तासलङ्घिन्ना, अक्षार तिसा इत्यक पणदसर्प ।

इस नव ति यु एगम्, जिणुगहं बारसाविमेवं" ॥१॥

यथावता चार्कहस्तादारय बहिहस्तेष्वर्क्कावत् सुहचैरे चैत्व-
शुदे वा यथा जिनविन्यस्थाऽऽशातना न भवति तथा यथासम-
यमवग्रहबहिःस्थितरमिततजःजवेरुम्बरवेदेवबन्धना कार्ये-
त्युक्तं भवति । सङ्का० २ प्रस्ता० । (आमिततजःवेचरुम्बरकया
सङ्काचारादवसेया) निगदितं त्रिधाऽवग्रह इति चतुर्थे चारं,
तत्प्रणनं च प्रदर्शितः चैत्यबन्धाकरणवाचिः । सङ्का०
२ प्रस्ता० ।

(१४) त्रिविधा बन्धा—

संप्रति कतिप्रकारा चैत्यबन्धनेत्याह्वयां तत्त्वकपाभिधि-
रस्या "तिहाव वंदणय सि" पञ्चमं द्वारं त्रिवृत्तवक्राह-

नवकारेण जहमा, विरवंदण मज्ज दंरुज्जुयल्ला ।

पणदंरुज्जुवक्रग-ययपण्णिहाणेहिं उक्तासा ॥

नमस्कारेण अज्जविन्यचिरोरमनादिज्ञक्यप्रमाणमप्रेष । यद्वा-
नमां प्रारिहन्तां " इत्यादिना । अथवा-" पुरचरकवाडवच्छे-
फहिहल्लए जुंउहिणयिण्यचोले । सिरेवच्छिफियवच्छे, बंदामि
जिणे चउप्पोले " ॥१॥ इत्यादिनैकं न्योकादिकेपेण नमस्कारे-
णैति, जातिनिर्देशाद्वा बहुभिरपि नमस्कारैः । अजिघाध्याति च-
"सुमहत्थनमुक्कारा इगज्जग" इत्यादि । यच्चा-नमस्कारेण प्रण-
तिपातापरनामनया प्रणुपानद्वयकैकेनेनेति यावत्, जघन्या
ल्लघा, पात्राचिःयोररुपत्वात्, चैत्यबन्धना, ज्ञवति इति गम्यम् ।

यथावता-

" एगनमुक्कारेणं, विरवंदणया अहजयजह्वा ।

बहुदि नमुक्कारेहि च, नया उ अहजमज्जमिमा ॥ १ ॥

सञ्चमसकययंता, अहजवक्ककोसिया मुणयववा ॥ ॥

इति त्रिविधोका जघन्यबन्धना इत्याध्याता । ईयापिधीनम-
स्कारोऽपि प्रणिधानान्तेनापि शक्यस्तवेन जघन्यचैत्यबन्धनांति
तात्पर्यायः । सङ्का० २ प्रस्ता० । पञ्चा० । ख० ।

(१५) स्तुतिविचारः—

यथावताऽप्यवस्थात्रयभावनासिद्धैतदर्थमेव चात्र शक्यत्वात्ते-
" जय अइया " इत्यादिगाथापाठाद् । उक्तं च लघुभाष्ये-

" अ यऽइया गाहाए, वीयहिगारंण इव्वअरिहंते ।

पणमामि भावसारं, लुठमथे तिसु वि कालेसु ॥ १ ॥ "

एवाऽपि बह्वैकद्वयकस्तुत्यादिंसहिता स्यात्तदा मध्यमा भवती-
त्यत आह-"मज्जदंउडुज्जुयल्ला" मध्या मध्यमाञ्च जघन्योऽह्वानं,
पात्राचिःयोस्तथाविधत्वात् । द्वावृक्क- "अरिहंतचेइयायुं" इ-

त्यादिकस्तुतिश्च न्योकादिकया प्रतीता नृत्तिकारिकाया एका
तद्वत् एव वा ईयते । ते एव युगलं युग्मं यस्यां सा द्वावृ-
स्तुतियुगला, चैत्यबन्धनेत्याह्वयाऽपि योज्यं धरदाहालाभ्यायेन ।
एतच्च-" चेइअदंगधुरपयसंगया सव्वमज्जिमिया " । तथा-
" नमुकाराई चियदंगधुरइमज्जिमज्जवा " इत्यापुल्लितो-
त्तरात् । अथवा-" सक्कयावाइवं चेइयवंदय " इत्यागमोक्तप्र-
माण्यात् शक्यत्वात्प्राप्त्यादौ भवत्येव । तथा च बुद्धिज्ञापयि-"मं-
गलसक्कययचिइ-इंइधुगुइहिं मज्जमज्जिमिया" । अथवा इ-
एवञ्च चैत्यस्तवकप एकं स्तुतियुगलं च बह्व्यामायुतीत्या नृत्ति-
केतरस्तुतिद्वयकं यत्र सा द्वावृस्तुतियुगला । चैत्यद्वयकः
कायात्सर्गानन्तरदीयमानन्योकादिकनृत्तिका स्तुतिः-" साग-
स्तुज्जोगयेरे " इत्यादि । सङ्का० २ प्रस्ता० ।

(१६) अथ चैत्यबन्धनविधमाह--

निस्स (कद) मनिस्सकदे वा, वि चेइए सव्वाहिं पुई तिन्नि ।
वेले व चेइयापि व, पाउं इकिक्कया वा वि ॥

निष्ठाकृते गच्छप्रतिबन्धे, अनिष्ठाकृते च तद्विपर्यये, चैत्ये सर्वत्र
तिष्ठः स्तुतयो दीयन्ते । अथ प्रतिचैत्यं स्तुतित्रये दीयमाने वेला-
या भिन्नकरो भवति, भूयांसि वा तत्र चैत्यानि, ततो वेलां चै-
त्यानि वा हात्वा प्रतिचैत्यमेकैकाऽपि स्तुतिर्दातव्येति । कु० १७० ।

" अयकारेण जइया, दंरुगज्जुइल्लमज्जमज्जिमा येवा ।
संपुया उक्तासा, विहिणा अल्लु वंदया निविहा ॥ २ ॥ "

(इति बन्धनपञ्चाराकृतिरीयगाथायाः) संपूर्णां विरूप्यां, सा
च प्रसिद्धपदकैः पञ्चभिः स्तुतित्रयेण प्रणिधानमापेन च जव-
ति, चतुर्थस्तुतिः किलावाच्येति । कर्मित्याह-उत्कृष्ट इत्यु-
क्त्यां उल्लेखः । इदं च व्याख्यानमेकं-

" तिणि वा कट्ठे जाव, पुईतो तिसिसेगिग्या ।

ताव तथ्य अणुसायं, कारणं पणं वि " ॥१॥

इत्येतां कल्पभाष्यगाथां " पण्णिहाणे मुत्तसुसिए " इति ब-
न्धनप्रतिपद्य कुर्वन्ति ॥ पञ्चा० ६ विधो । इति व्याख्यानात्
ताक्षतलोऽपि भ्रूवाध्वस्तुतिभेदेन द्वे भवतः, ते च युगल-
शब्देनाच्येते इति स्तुतियुगलं स्तुतिचतुष्टयमुक्तम् । तथा तुला-
द्वयवच्च मध्यग्रहणादाद्यन्तयोरेपि प्रहणमिति व्यापारिह व-
याऽऽदौ शक्यत्वाच्चैत्यद्वयकयोस्तास्त्यादि निघतं अप्यते
तथाऽन्तेऽपि चतुर्थकायात्सर्गस्तुत्यन्ते शक्यत्वाच्चि भूवं अ-
न्योचं, करणविधौ तथावातत्वाद् । उक्तं च पञ्चमस्तुतं-

" सइमिह वासपाते, उच्चिपुतो चेइए पवंदंति ।

साइदि समं गुरवो, पुइपुठ्ठी अप्पया वेव " ॥१॥

आचार्या एव उम्हःपाठाभ्यां बह्वैकानाः स्तुतीर्ददन्ति । "वंदिय
पुण्णु द्विभां, सुकथा ता वंदणं समं दाहं । सइमि अइया-
कारेणं संदिवावेह " ॥१॥ बन्दिस्वा द्वितीयप्रणिपातद्वयकाव-
साने । नया ललितविस्तरायां चतुर्थकायात्सर्गस्तुतुतीत्यो-
क्त्यायां, व्याख्यातं सिद्धेयं इत्यादिस्वर्ग, पुनः संक्षेपभाषित-
मतयो विचिनोपविश्य पूर्ववत्प्रणिपातद्वयकं पठित्वा स्तव्या-
ठं पुर्यवत् । चतुर्थकायात्सर्गस्तुतिस्तु-सुत्रापुक्तत्वादवश्यमे-
व भवतीति । तथा च ललितविस्तरायामुक्तम्-केचिपु अन्ना
अपि पठन्ति, न च तत्र नियम इति न तत्र व्याख्यातं कियते ।
अथमर्थः- अस्या २ अपोति उक्तानुकादिंसंमदप्रकल्पेनात्र
पञ्चमद्वयकं तत्तरपाठेऽपि लूनकविधानादिदोषानापत्तः ।

सङ्का० २ प्रस्ता० । लट् । धा० । न च तत्र नियमः—यका द्वे त्रिक इत्यादि । केचकालापेक्षया क्वाऽपि तीर्थे कासांश्चिपाठादि-
त्यनियमात् तद्व्याख्यानाभावात् । एतावता यच्च व्याख्यातं
च तत्रियमेव भवतीत्यस्मिन् प्रतिपादितम् । व्याख्यातं च सिद्धा-
धिकृतम् । चेष्टस्तु तिस्रस्तुत्राणां नियममनुवीचयेन—“वेद्याप-
गाराणं” इत्यादि चतुर्थेकायोत्सर्गसूत्रस्तुत्यादि । तत्र यथा एव-
मेतत् “सिद्धान्तं” इत्यादि पञ्चिवाप्यचतुष्टयसंभार उपलब्धि-
युपयोगफलमेतदिति ज्ञापनार्थं पठन्ति, “वेद्यापगाराणं” इ-
त्यादिकार्योत्सर्गविहतरः पूर्ववत्, स्तुतिश्च, नवरत्नेषां वेद्या-
व्युत्पत्तिरूपं तथा तज्जावबुद्धिरित्युक्तप्रायः प्रशंसितः, प्रस्तुत-
कार्योत्सर्गप्रसङ्ग इति प्रसिद्धमेवमर्थः । तदपरिहारेणैवमस्या-
स्तुतिरसिद्धादिमेव वचनं सुखं ज्ञापकम् । न चासिद्धः, एतद्विचार-
रक्षादौ प्रसङ्गाद् तथेकपक्षे, सदीक्षित्यप्रवृत्त्या सर्वत्र प्रवर्तित-
वर्गवैयर्थ्यमेवमर्थः । एषा भूयो भवतीति चतुर्थे क्वाकस्तुत्यन्ता
पञ्चमदृष्टककया । तृतीया सूत्रस्तुतिः संपूर्णा चैत्यवन्दनाच्यु-
त्पत्तिर्काष्ठाऽप्येवमेव व्याख्यातकम् । यथा—“सिद्धाव्ययद्वयविच-
रणं संमतम्” । तथा पात्रिकचूर्णी—“विरहप्रतिवर्तकाले चिद्वन्द-
व्यापराणोपचारेण भावस्वच्छाहासंनिहितवैयर्थ्यासीनदानमि-
भवद्, अतो देवसार्क्षिण्यं जगियं” । इहाऽपि वन्दनामध्ये
देवाद्युपचाराः तत्कार्योत्सर्गस्तुत्यादि विना काऽप्य इति पात्रि-
कप्राधान्यमोक्त्याश्रित्यस्तुतिदेवताकार्योत्सर्गस्तुत्यादि “सि-
द्धान्तं बुद्धाणं” इतिनाम्नास्तुतीयसूत्रस्तुत्या अन्तेऽवश्यं
भजनीयम् । वक्तव्यम् । काऽपि सिद्धादिकत्वादेव्याः सिद्धस्तवापर-
नाम्नाः सूत्रस्तुतिः । एवैव “वेद्यसूत्रकपुस्तुष्टिस्मरणानिषदाद-
शाधिकारान्ता पञ्चमदृष्टक उच्यते ।

अर्णितं च—

“इह लक्षिअविरथावि—विमहाइवक्यायसुसमगुसारा ।
सुसुत्त नवऽहिगारा, दुसुस इगारस सुनाचरणा ॥ १ ॥” ।
आवहकचूर्णीकारादिबहुमुत्सवता इत्यर्थः ।

आह च—

“आवहकचूर्णीय, जं प्रथिच वेसया अहिदाय ।
तेनं उज्जताइ वि, अहिगारा सुसमया वेव ॥ १ ॥” ।
यनावता आभ्यान्तरकजय्यादिभेदा मध्यमाऽपि व्याख्याता ।
तथा बुद्धाभ्यं—

“उज्जोसा निविहा वि बु, कायव्या सतिभो उभयकालं ।
सेसा पुण उज्जेया, वेवयपमिवाडमाईसु ॥ १ ॥” ।
अर्णितं च कदम्पमाभ्यं—“निस्सकमांनिस्सकड” इत्यादि । एवं
प्रागुक्तयुक्त्या—“निस्सकड” इति गाथया मध्यमा चैत्यवन्दना
प्रणिता इवमस्तुतियुगलपठकपति शितम् । अन्यत्राप्युक्तम्—
“चिद्वन्द्यं तु मेधं, सुसत्पुत्रयोगमां समाहीय ।
“आकालिआगुणुगुमं, इं उगपवगसमुच्चरणं ॥ १ ॥” ।

मैवं वेसताऽत्यक्तायेत्सर्गवैद्विद्विशकस्तवकायोत्सर्गोप-
पन्नमनीयं स्यात्, “निस्सकड” इत्यादिपठकसत्त्वात् । एवं
चान्यत् स्तुतिस्तोत्रप्रणिधानादि उक्तमप्यनुगमनीयं प्राप्नोति,
अवता चैत्यमभ्यं उक्तयुक्तेरिव । अर्थं च—

“जइ इतिप्रमिचं चिय, जियवन्दनमणुमभं सुपदं तुं ।
पुइसुसापविची, निरिधिया हुज सव्वाऽव ॥ १ ॥” ।
परिभाष्यमत्र सत्यं कुप्रवहिरहण । यद्वागमा—
“जं जइ सुते अर्णितं, तदेव जं जइ विआरणा नऽपि ।
किं वासिआणुमोगो, विटो दिट्टियहोहि ॥ १ ॥” ।

इह च सर्वत्राचार्यौ प्रथममीयोदिपक्षिको प्रतिक्रमिष्यता ।
तथा वागमा—“ता गोअमा । णं प्रपन्निक्कताए इरिआपवि-
आए न कण्णं वेव किञ्चि चिद्वन्द्यसज्जावज्जायाए अ फल-
सावभिमिकसुगाराणं” । “दुसुसकालिकेऽपि द्वितीयचूर्णीका-
याम्—“अभिकरणं काष्ठमसाकारि” इति सुस्रस वृत्ति-
अर्पित्वा नवनामनादिषु कायोत्सर्गकारि भवेत् । ईयापप-
प्रतिक्रमणमकृत्वा न किञ्चिदन्यत्कृत्यात्, तद्व्युत्पत्तिऽप्येतरिति
भावः । यदि परमश्रोतृदृष्टाद्वैतं बहुपुस्तसमाचारितो
निरुपमति, नान्यदिति । अत्रा समभेदा मध्यमाऽपि वन्द्या ।
इयमेव च स्तवप्रणिधानादिपर्येतोत्कृष्टा भवतीति । उक्तं च
बुद्धाभ्यं—“उज्जोसाजहका पुण, सच्चियसकय्यापहजं-
ता” । एतद्व्यमतिपादनायाऽह—“पणंरुसुइवज्जागुपपणि-
हाणंई उज्जोसा” । एतद्व्यमतिपञ्चानन्दरक्षणः अकस्तवादि-
सुष्टादिकार्योत्सर्गपर्यन्तैः स्तुतिचतुष्टयेन वन्दनासाक्षिस्तु-
तिरूपत्वात्कास्तुतिचतुष्टयेन द्वितीयवर्गकादिकार्योत्सर्गचतु-
ष्कान्तात्तत्वेन स्तवेन उच्यतेऽपि चतुष्टोकादिमानेन
“अउसिलोगाएपरोयं धमो भवइ सि” इत्यवहाच्युत्पत्तिप्रणि-
ताद् द्वितीयशकस्तवाम्ने जगनीयं तद्वाहो जयमानस्य म-
हकारनाऽऽपराः, प्रणिधानैश्च वन्दनामणुसकवैवन्दनात्ने वि-
धेयैकपक्षा संपूर्णा चैत्यवन्दनप्रतिपद्येयम् । उक्तं च चैत्य-
वन्दनाचूर्णी—“सककारयवाइदंरग-पंचगापुइवउक्कगणिहा-
णकरणांमा उक्कासा” । एताऽऽप्यत्र—

“सककारयवाइदंरग-पणगपुइवउक्कगुसपणिहाणा ।

संपुसा चेइमव-इणाए इवई जमां अणिये ॥

तुमिगमप्रमल्लसा वि, तणुरणेससणाणिया ।

उज्जोसा ववहो, तेणं दुंति न वेवइ ॥

तिअि वा कडुई जाव, पुईआं तिसिहोइहा ।

ताव तत्थ अणुआव, कारणेण परेइ वि ॥” ।

एतयोर्भाष्यो—साधवमैत्यगृहं न तिष्ठति । अथवा—चैत्य-
वन्दनान्यशकस्तवपदान्तरं तिष्ठः स्तुतीः श्लोकत्रयप्रमाणः प्र-
णिधानार्थं यावत्कथ्यन्ते, प्रतिक्रमानन्तरमज्ज्ञायां स्तुतिवच-
पाठवत् । तावत्कथ्यन्तुं साधूनामुज्जतां निष्कारणं, न परतः ।
शांलिस्तुतीयभाष्येऽप्युक्तम्—

“दंरगपंचगपुइसुय-लपाठपणिहाणसाइप्रउक्कोसा” ।

अहव पणवायवैदंरग-पंचगपुमविहिजुआं चेसा ॥

प्रथमतः चैत्यम् । उक्तात्—“तिअि वा कडुई जाव” इत्यादि भाष्यः
प्रागुक्त एव । सिद्धादिरुक्ताकत्रयमाभातपरां तु संपूर्णवन्दनाया
ज्ञाव एव, प्रथमस्तुतिश्लोकत्रयपाठानन्तरं चैत्यपुष्टिदेवत्वानुगु-
मतेन प्रणिधानासङ्गात्वात् । जगिणं चागमे वन्दनान्ते प्रशि-
धानम् । यथा—“वेदं नमसइ” । एतद् वृत्तिः—वन्दते ता-
प्रतिमास्तैववन्दनवधिना प्रसिद्धेन, ममस्मृतौति पञ्चादप्रि-
धानादियोगेन । वन्दनान्ते तिस्रस्तुतीयाऽत्र प्रणिधानरूपा
हेताः । सर्वथा परित्रायमत्र पुरोपराविरोधेन प्रवचनमगनीयै
मुक्त्वाऽभिनिवेशमिति । यथा—पञ्चादएकैकैकैकैकैरिति गम्य-
म् । स्तुतिचतुष्टये स्तुतियुगलद्वयगणेन एकैकयुगले वन्द-
नाऽनुशासिस्तुतिरूपस्तुतिद्वयगणेन युगलद्वयं स्तुतिचतुष्टय-
भावात्, शेषं प्राग्बत, उत्कृष्टा वन्दना इति ।

अर्थं च—

“जा पुइसुगज्जोमं, दुगुणियचिद्वन्द्या पुणो ।

उक्कोसमज्जिक्का सा,....." ।
अथवा-पञ्चदशकैः शकस्तनवकैः स्तुतिचतुष्केषु प्रागुक्तनीत्या
स्तुतियुगसङ्ख्यागतेन शेषे प्रागुक्तकृता वन्दना । मणिते च—
"....., उक्कोसुक्कोसिया य पुण मेया ।

पणिवायपणयपयिहा—एतियगधुत्ताई संयुक्ता ॥
सङ्ख्यापणो य इरिवा, दुग्गणियविचरवद्वाह तह तिणि ।
कतपणिहायसङ्ख—स्थभो य इव पंच सङ्कथया ॥ ”
एतावता “ तिहा उ वंद्या ” इत्याद्यश्चरणाधागततुशब्द-
वृत्तिते नवविधतत्त्वमप्युक्तं द्रष्टव्यम् ।

उक्तं च बृहद्भाष्ये—
“ चिद्वंद्या तिमैया, जहन्निआ मज्जिमा य उक्कोसा ।
इकिक्का वि तिमिया, जहन्निमज्जिमियवक्कोसा ॥
नवकारेण जहन्ना, इक्काई जं च वणिआ तिहिदा ।
नवमेयाणमिमिले, नेयं उववक्कणयं ते तु ॥
एसा नवण्यथारा, भाइया वंद्या जिणमयम्मि ।
काळोवियकारीणं, मणुणहानं सुहा सव्वा ॥ ” रत्नसारनेर-
न्दवत् ।

“ बह्ममेया पुण एसा, मणिय ति बह्मसुपडि ” पुरिसोई ।
संपुजमवायंतो, मा कोह चइज सव्वं पि ॥ ”

मणियं च—
“ विसिकिरियाविरोहा, अथवायनिबंधं गिहत्याणं ।
किरिभंतरकाला वि—कवयाहमायो सुसाहणं ॥
अह्वा चिद्वंद्याया, निच्चा इमर ति हाइ दुविदा तु ।
निच्चा उ उभयसंभं, इयरा चेइअगिहाइहुं ।
निच्चा संपुज जिण, इयरा जहसतिभो य कावन्वा ।
तविसयम्मिं सुखं, मुण्णि ति गोसा उ परमत्थं ।
उपपन्नसंसायं, सत्तमं पुज्जेत्ते नैव गीधत्ता ।
सुद्धति सुकममा, ते पल्लवगादिपंचिच्चा ॥ ”

किं च—

“ गोवत्या विदिरसिया, संविगतमा य स्मृतेषा पुरिसा ।
कह ते सुतविकरं, सामायारि पक्वन्ति ” ॥ संघा०२ प्रस्ता० ।
(अथ पूर्वसुचिस्तरत्नमारनेन्दकथा संघाचारज्ज्ञातया)

(१७) जयन्त्यवन्दनाविचारः—

इह च केचिन्मन्थने शकस्तनवम्रमेव बन्धनं जावकस्य
युक्तं, जीवार्जनादिषु तन्मात्रमन्थे तस्य द्वाविभिः कृतत्वं
प्रतिपादितत्वात्, ततन्नाच्चारितप्रामाण्यत्वात्तदधिकतरस्य
च गणधरादिकृतस्यैव जिघांशाच्च शकस्तनाविचारिकं नदस्ती-
ति । अत्रोच्यते—यदुक्तमाचरितप्रामाण्यत्वादिन । तदयुक्तम् ।
यतो यदिह जीवार्जनादिमिदं तद्विजयदेवादिचरितानुवाह-
परमेवेति, न ततो विधिवद्रूपाधिकृतवन्दनाद्धः कर्तुं श-
क्यः । तेषां स्मरितवार्थमस्तनाच्च तावदेव तत् युक्तम्, तद-
न्येषां पुनरप्रमाद्विशेषवतां विशेषजनकिमतां तदधिकत्वेऽपि न
होषः । यदि पुनराचरितमवलम्ब्य प्रवृत्तिः कार्या, तदा बह्व्यस्यपि
कर्तव्यं स्याद्विषयतयाऽङ्गीकृतमपि वञ्चनायं स्यादिति । यथाक-
श्च-तदधिकतरस्यान्विधानादिति । नयुक्तम् । “ तं विधा कद्दुरे
जाव, पुइंभां निस्सोइआ । ” इत्यादिष्ववहारभाष्यवचनप्रव-
णात् । साध्वेयकया तादृजं चेत्तन्नैव । साधुभाष्यकार्यं दर्शनशुद्धेः
कर्तव्यत्वाद्दर्शनशुद्धिनिमित्तत्वाच्च वन्दनस्य तथा संवर्गादि-
कारणाद्वादासमाचरितत्वात् जतिशुद्धिर्वाप्यपमानत्वात्—

वैत्यवन्दनमाव्यकाराविभिरतत्करणस्य समर्थतत्वाच्च तद्व-
धिकतरमापि नायुक्तमित्यर्थं प्रसङ्गेन । घ० २ ब्रवि० ।

अथ चावनान्तरोक्तविध्यादिप्रदर्शनपरं
प्रत्यजानां प्रहाय किञ्चिदुक्तमेत-
“ अन्ने चित्तं भगवं, सङ्कथयणं जहन्नेवद्वंया ।
इगदुगतियेण मज्जा, इरिआया सङ्काई पंचाई वा ।
इत्थसयाभो मज्जे, इरिआयाहिया—अत्रावभो तुमि ।
एवं उक्कोसाय, चहरो सङ्कथयणं नेया ॥ २ ॥
जणिकण नमुक्कारे, सङ्कथयणं इदं अपरिक्कणं ।
इरिअं पडिक्कमेतं, दो चहरो वा वि पणिवाया ॥ ३ ॥
इरिआय पुव्वं वा, पण्डिहानं ते च सङ्कथयणं जणं ।
दुग्गणविद्वंद्येते, व हुंनि मङ्कथयणां तिणि ॥ ४ ॥
इगवारवद्वं पुव्वं पञ्च सङ्कथयणं ते चतुरो ।
दुग्गणअवद्वं वा, पुव्वं पञ्चा सङ्कथय ॥ ५ ॥
सङ्कथयो अ इरिवा, दुग्गणियविद्वंद्याह तह तिणि ।
इत्तपणिहायसङ्ख—स्थभो य इव पंच सङ्कथया ॥ ६ ॥
पादाकिरियाणुसारा, जणिमा चिद्वंद्या इमा नवहा ।
तिविहाइहियांरिआवा, तिहा वि सा इव जवे नवहा ॥ ७ ॥
संघा० २ प्रस्ता० ।

अधिकारिभेदाद् वन्दनाभेदाः । अथ प्रकारान्तरेण
वन्दनायास्मैविषयमाह—
अह्वा वि भावमेया, ओयेणं अणुणवंधमाईणं ।
सव्वा वि तिहा णेया, सेसाणमिं य जं समप ॥ ३ ॥
अथवाऽपि तिपातः पूर्वाक्तप्रकारावपेक्षया प्रकारान्तरत्वेद्योत-
नायैः । भावमेदात्परिणामविशेषाद् गुणलक्षणकविशेषसमा-
प्रमेदात्प्रकाराद्वा वन्दनाऽधिकारिजीवगतात् त्रिधा विद्ध्येति
संभवः । कोचन सामान्यमात्रविक्रितपात्रादिकयाऽप्यव्याहित-
येत्यर्थः । केषामित्याह—अपुनर्बंधकारादीनामपुनर्बंधकप्रभृति-
कानां वन्दनाधिकारिणां, तत्रापुनर्बंधको व्याख्यातपूर्वः, आदि-
शब्दाद्विरतसम्बन्धगृह्यदेशसर्वविरतग्रहः । सर्वोऽपि नमस्का-
रादिभेदेन जयन्त्यादिप्रकारा अपि, आस्तामेका काचित्ति ।
तत्रापुनर्बंधकस्य जयन्त्यात्परिणामस्य विगुह्यपेक्षया जयन्त्य-
त्वात्, अत्रितत्त्वमवगृह्येमेधमा, तत्परिणामस्य विगुह्यमिदं
कृत्य मध्यमत्वात् । सामान्यविरतस्य मृकृता, तत्परिणामस्य
तथाविधत्वादेवेति । अथवाऽपुनर्बंधकस्यापि त्रिधा प्रमेदात्प्र-
मात्रविशेषात्, पूर्वामन्तरयोरेपि । अथापुनर्बंधकारादीनामिति
कामादुक्तम् ? । माणां निमुक्कारेण भावमेदसङ्ग्राह्यादित्वाद्वा-
शेपाणामपुनर्बंधकारादिव्यतिरिक्तानां सङ्कथयणकार्यामिदं
अस्मात्पतितमद्वितरमर्यादृशम् । (इमे ति) इयमाधिकृता
भावभेदेन भेदवर्त्ता वन्दना । पादादिवेदवर्त्ता तु स्वादापि,
न नैव यद्यस्मात्, समये सिद्धान्ते, प्रणितेति शेषः ।
तथाऽपि विदुः । घ० ।
(१८) अपुनर्बंधकारादीनां स्वरूपमनिहितम्, अथ तेषामेव
भाववन्दनायामधिकारितां शेषाणां
आवधिकारितां दर्शयिष्यामाह—

एतेऽडिगारिणो इह, ण उ सेसा दव्वभो वि जं एसा ।
इयराईं जोगयाप, सेसाण उ अणवहाण सि ॥ ७ ॥
एतदन्तरात्तत्त्वकथा अपुनर्बंधकादयः, अधिकारिणः तद्यो-

व्यवस्थाधिकारवन्तः, इह भाववन्द्याः, न तु शेषाः न पुनरपुन-
र्बन्धकादिभ्योऽपरे, मार्गाभिमुखमार्गपतितसकृद्वन्धकतद्वन्ध-
मिष्यादयोऽधिकारिण इति प्रकृतम् । कुत एतदेवमित्याह-ऊच्यते-
तोऽपि भावव्यतिरेकेणापि, आस्तां भावतः, यद्यस्मात्कारणात्,
एषा वन्द्या, ऊच्यवन्द्याऽपि तस्यैव । इतरस्या भावतो वन्द्यायाः,
योव्यतायाम् अर्हतायां, सत्यां भवति नावस्था । अतः कथं तेषां
प्राववन्द्याधिकारिणो प्रवन्तीति । ननु भाववन्द्याया अयोव्य-
तायामपि केषांश्चिद् ऊच्यवन्द्येभ्येत, अतः कथमुक्तं प्राववन्द्या-
नाम्नोऽपि ऊच्यवन्द्याऽपि न भवतोऽवस्था-शेषाणां तु शेषाणां
पुनरपुनर्बन्धकादिभ्योऽप्येषां सकृद्वन्धकादीनाम्, अप्रधाना-
न्तुच्यमा ऊच्यवन्द्या भवति, न तु प्रधाना, भाववन्द्याया अकार-
णत्वात्तस्याः । इदमुक्तं भवति-ऊच्यशब्दो योव्यतायामप्रा-
धान्ये च वर्तते, तत्र शेषाणां भाववन्द्यायोव्यत्वेन वा प्रधाना
ऊच्यवन्द्या सा न प्रवति । तदयोव्यतया त्वप्रधानऊच्यवन्द्या
स्यादपि । इति शब्दो भाववन्द्यासमाप्तिः । इति गाथायैः । ७ ॥

अथ यच्च तं शेषाणामप्रधानेति तत्समर्थनार्थमाह-

ए य अपुणवेषणामो, परेण इह अंगमाय वि जुष वि ।

ए य ए परेण वि एसा, जमभवत्तायं वि पिरिह्ता ॥८॥

न च नैव, अपुनर्बन्धकादुक्तस्वरूपात्, परेण परतः, सकृद्वन्ध-
कादीनामित्यर्थः । इह भाववन्द्यायां, योव्यताऽप्यर्हताऽपि, आ-
स्तां भाववन्द्या, युक्ता संगता, संसारभूयस्त्वात्समाह । इति-
शब्दो भाववन्द्यासमाप्तिः । तथा न च नैव, न परेषांपि न पर-
तोऽपि, सकृद्वन्धकादिरप्येषा ऊच्यवन्द्या भवति, भवत्येवे-
त्यर्थः । कुत एतदेवमित्याह-यथास्मात्कारणात्, अमयानामपि
विदिग्मनायोव्यतायामपि, आस्तां सकृद्वन्धकादीनाम् । निर्दिष्टा
निर्दिष्टा आगते । आह तद्विज्ञासायवस्य त्रैवेयकोपपातस्या-
नन्तरो भव्यानामुक्तत्वात्, अतः शेषाणां प्राववन्द्याऽर्हत्वेन
ऊच्यवन्द्याया अभावात्वात्, न स्यात् तेषामुक्तत्वात्प्रधाना केति
स्थितम् । इति गाथायैः । पञ्चा ३ विब ० ।

(१३) अधिकारिता-

यदेवमुक्ततां के पुनरस्वाधिकारिण इति । उच्यते-एतद्व-
हुमानिना विधिपरा ज्ञातितुल्यत्वात् । न हि विशिष्टकर्मसम्बन्ध-
विधेर्भूता भवन्ति । क्रमोऽप्यभिधायकमेव, न चतु तत्तत्र एतद्व-
हुमानिना नो विधिपरा नाना, प्रावसात्सारास्वविधिरप्यवस्थ, न चायं
बहुमानाभावे इति, न आमुषिधिकावधानव्यवहितकारिणोऽन्व-
धानितुल्यत्वं इति विषयभेदेन तर्काजिष्याभावात्, अप्रैषापूर्व-
कारिणज्ज्ञानेन हि तत्, न तदेतदधिकारिणः परार्थप्रवृत्तिस्त्वो-
च्यत्वात्; आ पूर्वधिकारिप्रयोगे होतुमिति । जिह्मनि चैषां त-
त्कथाप्राप्त्यादीनि । तथा-तत्कथाप्रीतिः, मिश्राऽऽवयवम्, तत्-
नुकम्पा, चेतसो न्यासः, परा जिह्वासा, तथा गुरुविनयः, सत्का-
लापङ्गा, कवितासम्, पुकस्वरता, पाठोपयोगः, तथा लोकप्रिय-
त्वम्, आर्गतिः (क्रिया, इत्यस्य चैयं, शुक्तिस्तस्यायाः, ह्यव्यक्तत्वं-
ति । एतन्तथाधिकारितामवैधेयवद्व्यापने प्रवर्त्तते, अन्यथा होष
इत्युक्तम् । आह-क इवानधिकारिप्रयोगे होष इति । उच्यते-स ह्य-
मिच्छावन्तानामपि कवयमनेकजगतात्सद्व्योपासाभिधुष्टादृक्कर्म-
राशिजनिदौर्गम्यविषयकमप्रीत्यमयवत्वाच्चाप्येव विधि-
व्यवहारेण, प्रायश्चित्तव्याप्यायति, ततोऽपि विमोक्षसाधकः कश्चा-
प्येव महदकल्याणमासादयति । उक्तं च- " अर्चानुष्ठानवैध्या-

तत्प्राप्त्यो महान् भवेत् । रौद्रकृष्णौ घञनको, दुःप्रमुखादि-
बौधघात् " ॥१॥ इत्याद्यतोऽनधिकारिप्रयोगे प्रयोक्तुमेष न
स्वतः तदकल्याणमिति लिङ्गैः तदाधिकारितामवैधेयवद्व्यापने
प्रवर्त्तते । एवं हि कुर्वता आराधितं वचनं, बहुमतो लोकनायः, प-
रित्यक्ता शोकसत्ता, अङ्गीकृतं लोकलोकपाने, समासिता धर्मे-
चारितेति । अतोऽन्यथा विपर्यय इत्यालोकनीयमेतदित्युद्गम-
प्राप्तेन । न हि वचनोक्तमेव विधानमुत्तुङ्गत्वाऽपरे हितोपुपायः, न
आनुभावाभावे पुत्रपुत्रप्रवृत्तयेष्टफलसिद्धिः । अपि च-आ-
वधापादनेन शिष्टप्रवृत्तिनिरोधस्तद्विघात एव । अप्रैषाऽपि
सुत्रावधवा गुरुलाघवालोचनपरोऽधिकारिणमित्युक्ता शुभः
शुभानुबन्धी महासत्त्वसेवित वरसंगमेव एव । ननु सुत्रावधया
गुरुलाघवविन्तानावेन हितमहितानुबन्धसमक्षं परमगुरु-
लाघवकारि शुद्धसत्त्ववृत्तिमुत्तिरेति । एतद्वृत्तिकरणमप्यनात्म-
ज्ञानां संसारसिद्ध्योनिस् कुशलाभावसम्बन्धमिति परिभाषनी-
यम् । सर्वथा निकृणीयं प्रवचनगाम्भीर्यं, विलासनीया
तन्त्रान्तरस्थितिः, दर्शनीयं ततोऽस्वाधिकार्यम्, धितित्य-
मन्तनिर्देशन इति अयोमार्गः, व्यवस्थितशायं महपुरुषा-
णां कीर्णप्रायकर्मणां विमुक्तशान्तां भवावबुद्धानामाह अ-
पुनर्बन्धकादीनामिति । अन्यथा पुनरिहामधिकार एव, ह्युद्दे-
शनाऽर्हत्वात् । ह्युद्देशना हि शुद्धसत्त्वमृगयुगसन्नासनिर्दि-
हनाद्, भूयस्त्वावतो बुद्धिमतेः, तदनु स्वस्वलाभचर्चः, क-
ल्पितफलाभावापादनात् अशस्तमहोर्हृत्किः, ततोऽधि-
कृतक्रियाध्यायकारो संज्ञासः, अभाविनाद्विनां स्वानुमत्तसिद्ध-
व्यसिद्धमेतद्विषयमोहासमर्थादिति । न ह्यवेतानविकृत्य
विमुक्ता शान्तसद्भावः प्रतिपन्नोऽपि, होषमावाति । उक्तं च-
" अग्रज्ञान्तमतो शास्त्र-सद्भावप्रतिपादनम् । होषयाभिनिर्वा-
हीत्यै, शुभनीयमित्युक्ते ॥१॥ " इति कृतं विस्तरेण, अविष्का-
रिण एवाधिकृत्य पुरोहितान्, अपकृतात एव निरस्वैतरात्
प्रस्तुतमभिधीयत इति । ८० ।

" ययहि जिहोर्हि, नाकुरऽहिगाम्निं तन्नो सम्म ।

विह्रवद्व्यपाठार वि, दायव्दो होह विहिता ८ ॥ १७ ॥

प्रस्थि च-

अयो विदिकहणं च, अयत्त विह्रवद्व्याहूरेण ।
पादो वि तन्नो देहै, अहिगामिणि अपुणवेषाणि । १८ ॥
विष्ठा ८ अणोऽहिगामिणि, अविहिमप्यपाठसेषणा जस्त ।
उपउत्त ओसहं पि च, होह अकृष्टायजगर्ग ति ॥ १९ ॥
तन्ना ८ अपुणवेषणा, अविह्रविह्रययहि होह कायव्या ।
विह्रिचयिचित्तबुद्धान-भित्तकलिपिहं सयकासं ॥२०॥
साहूहिं गिरपेहि य, अयत्त विह्रिह जलतयकालिपिह ।
जहसजं गहाहि, कयाजणपुयोयारोहि ॥ २१ ॥
तह वृषभायमेवा, हुहा इमा इत्यनो पुनो बुविहा ।
अपहाणा य पहाणा, होह प्राविस्तिह पहाणा ॥ २२ ॥
तत्त पहाणा पसा, होह पुण वंशगार्हणं ।
अपहाणं चिप्र सेसा-ण इत्त सवंधगार्हणं ॥ २३ ॥
सा उण सवंधगार्हणं, अर्माभिमुहान् अमवहिमाणं ।
इयत्त वि अपहाणा, विह्रवद्व्य द्यव्यो होह ॥ २४ ॥
उचओगअयत्तियत्त, गुणयया हाहविह्रहो च्ये ।
सिगाण विह्रहमयो, प्राव द्यव्य विह्रहहो ॥ २५ ॥
वेहाविह्रात्तमग्य-मयत्तपुणवेषणाणि तह य सिगाणि ।

रामं बभूवुः शुद्धो इ प्रावविहवदशा इ भवे ॥ २६ ॥
 सुत्तं एगविह विद्य, जणिआ तो ऽण्णसहायममुत्तं ।
 इय धूलमई कोई, भन्ना सुत्तं इमं सरिउं ॥ २७ ॥
 तिणि वा कहुई आध, सुईमो तिसिखोइआ ।
 ताव तत्थ भणुत्तायं, कारणेण परेण वि ॥ २८ ॥
 भणई शुक्कं सुत्तं, चिहवदणविहिपकवंगं न जवे ।
 निक्कारणजियमिहिर-परिभोगविचारगणेण ॥ २९ ॥
 जं बासहो पयडो, पक्कंततरुयगो तहिं अरिय ।
 संपुष्पं वा बंदइ, कहुइ वा तिणि उ सुईमो ॥ ३० ॥
 एसो वि हु भावयो, संजाविउअ इमस्स सुत्तस्स ।
 तो अन्मत्थं सुत्तं, अन्मत्थं न ओइउं सुत्तं ॥ ३१ ॥

किं च-

अइ इलियमिउं विद्य, जिणवंदणमणुमं सुपइं तं ।
 पुमुत्ताइपविचो, निरियिआ दुअ सखा वि ॥ ३० ॥

अन्मत्थं

गीयथा विहिरसिया, संविगतमा य सुरिणो पुरिसा ।
 कइ ने सुत्ताविउअं, सामायाइ पकवित ॥ २१ ॥
 अइवा विहवदणया, निच्चा इयर ति होइ डविहा उ ।
 निच्चा उ उन्नयसंजं, इयरा चेइयगिहाइसु ॥ २२ ॥
 निच्चा संपुष्प विजय, इयरा अइससिभो वि कायव्वा ।
 तन्निस्सयमियं सुत्तं, सुण्णति गोथा उ परमत्थं ॥ २३ ॥
 सम्ममवियारिउणं, सभो य परमो य समयसुत्ताइं ।
 ओ पयवणं वि गोवह, सो नेभो क बहुससारा ॥ २४ ॥
 हुसमहोला जीवो, जं वा तं वा भिसंतरे पण्य ।
 चेइयवदु करणिअं, पोयं पारिवज्जइ सुदेण ॥ २५ ॥
 इक्कं न कुणइ सुदो, सुपमुहिंसित उ नियकुंदाइमि ।
 अणमन्नं पि पयवह, एव बीयं मत्तापाय ॥ २६ ॥
 कप्यन्नसंसाया जे, सम्मं पुच्छंति नेय गीयथा ।
 सुक्कंति सुअमगा, ते पल्लवगादिपंडिआ ॥ २७ ॥
 बहुमया पुण एसो, भणियं चि बहुस्सुपहि पुरिसेहि ।
 संपुत्रमचायंतो, मा कोई चइअज संसत्थं ॥ २८ ॥

इत्याद्याभिहितं श्रवा बन्धनेति पञ्चमद्वारम् ।

तत्र जलन्या बन्धना प्रणिपातनमस्कादेरित्युक्तमस्तस्मात्त्व
 प्रणिपातस्वकपादभित्तसया षष्ठं द्वारं गाथापूर्वाद्ध-

माऽऽह-

पण्णिवामो पंचमो, दो जाण करहुमुत्तमं च ।

अथवा प्राक् "अजसिंभो अज्जो-अणो य पंचमो य तपणमा ।"
 इति जघन्यादेनेन प्रणामत्रयमुक्तम् । तत्र तृतीयः प्रणामः कि-
 मेकाङ्गादिपञ्चप्रकारः, उत भूभूषाङ्गपञ्चकण इति जिहासायां
 तद्वृत्त्यर्थमिदंमाह । यद्वा-ननु होकेऽष्टाङ्गप्रणामोऽपि ज्ञेयः,
 तत्कथं पञ्चाङ्ग एव उक्तं इत्याशङ्क्यां जिनसमयप्रसिद्धासि-
 द्धमवधमभिधीयते-प्रणिपातः प्रणामः, पञ्चाङ्गः पञ्चाङ्गानि
 शरीरावयवा नम्रणि यत्र स पञ्चाङ्गप्रणामः, सुरेन्द्रतत्कु-
 मारचतुः । पञ्चभिरङ्गैर्युग्मैः रूपशोभनीयैर्यः । तथा वाक्कमाचा-
 राङ्गचतुर्णः "कहं नमंति सिरपंचमेणं कावणं ति ।" कामि तानी-
 त्वाह-उ जातुमी अद्यावती, कारद्धि इस्ततल्लयं, उत्तमाङ्गं च
 मस्तकं चेति शिरःप्रभुः केकाङ्गयोगः । यद्वा-प्रणिपातः पञ्चा-
 ङ्गः पञ्चप्रकारः, एतत् सिद्धान्ताप्रसिद्धावादिश्याङ्गा न्येय-

धि । कर्कं च आत्थे-" पुणं सट्ठोवयारं, मणंति कट्ठमेव पणि-
 वायं । सो पुण पतवसिउं, न इ अइविषो जिणमयमि ॥ २१ ॥"
 इति एकाङ्गादिजिहास । यञ्चकम-

"एकाङ्गः शिरसो नाम, सट्ठमः करयोऽहोः ।

प्रयाणानमने ष्वङ्कः, करयोः शिरसस्तथा ॥ १ ॥"

चतुर्णां करयोऽहो-नेमने चतुरङ्गकः ।

शिरसः करयोऽहोः, पञ्चाङ्गः पञ्चमो मतः ॥ २॥ सङ्गा० २
 प्रस्ता० । (सुरेन्द्रतत्कुमाश्चयः)

(२०) इति भणितं प्रणिपात इति षष्ठं द्वारम् । संप्रति
 नमस्कार इति सप्तमं द्वारं गाथात्तरादेनाऽऽह-

सुमइत्य नमुक्कारा, एग दुग तिग जाव अइसयं ॥ ३१ ॥

सुमहायाः-शोभनो वैराग्यादिजनको मर्होऽहं स्थाण्योपमाकूप-
 किवागुत्तकयमकानुप्रासविधौषासङ्कारादिवाचरो विचिरोऽभि-
 शास्योऽथ येषां ते सुमहार्थाः, नमस्कारा मङ्गलवृत्तानि । क्रियन्त-
 इत्येत मययते वत्थाह-यको ह्यो त्रयो वावदुक्करोऽष्टोत्तरं शतम् ।
 तथा चागमः-" अठसयविस्सुअंगपुत्तुसोई अणुत्तुसोई अणुज-
 क्तेहिं महाविसेहिं संधुणइ ।" विजयकुमारवत् । (संघा०)
 इत्युक्तं नमस्कार इति सप्तमं द्वारम् । एवं च भणितं चैत्य-
 बन्धनास्वकपम् । सङ्गा० ३ प्रस्ता० ।

सम्प्रति चैत्यबन्धनाध्याध्यायस्यः-

(२१) संपद्विद्वारम्-

अक्षराणि च पदसंप्रकृतानीत्यतोऽष्टपदसंप्रति चारत्र-
 यम् । सङ्घा० ३ प्रस्ता० । (पञ्चपरमोऽष्टसुखसंपदो
 ' समुक्कार ' शब्दे) ईयंप्रतिक्रमणमनुमारभ्यत्र दशो-
 धियन्तः-साप्रतनीमोपाधिकी व्याख्यातः । पाठकमाया-
 तत्वात् । ईयोपाधिकीप्रतिक्रमणपुरस्सरं च सकलस्याऽपि
 चैत्यबन्धनादेषामनुष्ठानक्योक्त्यातः । इत्यमेव च विज्ञापयो-
 गेनानुष्ठानस्य साफल्यत्वात्, अन्यथा प्रायश्चित्तैकाग्रताया
 अभावात् सुखप्रमादयाच्च । सङ्गा० ३ प्रस्ता० । पुर्वमेषां कथ-
 एवं च सिद्धान्तायुक्तत्वादीर्वापाधिकीप्रतिक्रमणपूर्विकेव चैत्य-
 बन्धना चैत्यायाता । वृद्धाः पुनरेवमाहुः-उक्त्या चैत्यबन्धना
 ईयोपाधिकीप्रतिक्रमणपुरस्सरं वायेति । ईयोपाधिकी च
 क्रमाश्रमणपूर्विका प्रतिक्रम्यते, इति तद्वृत्तसंख्याप्रतिपादक-
 समर्थकं गाथापादमाह-

पण्णियायअक्खराई, अद्धानोसं-

इह प्रणिपातशब्देन समाश्रमणमुच्यते, प्रायस्सःपूर्वकत्वात्,
 तस्मात्तत्र प्रणिपातं क्रमप्रमणोऽष्टाविंशतिरङ्गानि । तथा च
 तत्सुत्रम्-" इच्छामि क्षमासमणो वेदिं जावणिउज्जाय नि-
 र्वाहियाए अत्यपण वंशाम् ॥" सङ्घा० ३ प्रस्ता० । तद्व-
 न्तरम्-" उड्डिणं जसंजेतो, तिगिहं पायंतरं परमजिआ ।
 जिणमुद्धंविजलणो, इरियावसिउं पडिकमइ ॥" ॥ १ ॥ तत्
 ईयोपाधिक्या षष्पदसंप्रतिपादनाय गाथापादत्रयमाह-

तथा य इरियाए ।

नवनउयअक्खरसयं, कुत्तोसपपसंया अइ ॥ ३१ ॥

तथा ईयोपाधिक्या नवनवव्यधिकमक्षराणां शतम् । " कामि
 काउस्समं " इति वाच्य । एतद्वन्तत्वाद्दृष्ट्याः संपदः । कर्कं

आपुच्छिज्जुण पियरे, धिणियानयिरे अह पविट्ठो ॥ ४८ ॥

अथैवं भरताधिपेन विहितं कुर्याद्वैतो बन्धनं,
भीताभिप्रयमप्रमोदं च नतश्चाद्यप्येव स्थापयाम् ।

तस्मै प्रथमजनाश्रितानि वानिमां सदा बन्धनं,
कुलीयं प्रतिमाश्च प्राञ्जलिनारयारोपते नतः ॥ ४९ ॥

तदेवं द्व्यर्थाद्वैतं नमस्करोषीत्यवत् भाष्यकारादिभिः सम-
र्थित्वाद्यावद्यकच्युतिरुद्ध्याक्यातायेत्यास्तसंवादाद्विकारणत्वा-
स्तस्यैकत्वमेव हेतुत्वाद् अष्टादशबुद्धयुक्तपुत्राचार्यविरतत्वात्

जीतकल्याणपातिस्वाच्च युक्तैः “ जेय अइया ” इति गार्थित ।

एव कुर्याद्वैतद्वयार्थं द्वितीयोऽधिकारः । शक्यत्वविवे-
रणं समाप्तमिति च्युतिः । एवं शक्यत्वावयवप्रथमद्वय-
केन प्राञ्जल्यर्थाद्वैतोऽन्यथा स्थापनाद्वैतद्वयार्थमुत्थाय साधुः

आशक्तो वा चैत्यस्तद्वद्वद्वयं विविधवृत्तानि । उक्तं च-

“ उडिय जिणमुद्विच-चलणां विदियकरजोगमुहो य ।

अइयगयधिरदिट्ठो, उवणाजिणद्वन्द्वे पट्ठे ” ॥ १ ॥ सङ्को

३ प्रस्ता० ।

(२२) प्रणिपातद्वयके वाराः—

एताभिर्नञ्जिः संपञ्जिः प्रणिपातद्वयक उच्यते, तत्प्रागान-
न्तरं प्रणिपातकरणात् । सङ्कोचारद्वैतो तु-आद्यान्ते च नञ्

वाराद् प्रणिपातः कस्यच्यः । तथा च तद्वद्वैत-“कहं नमति सि-

रुपमेवेनं कायेण ” इत्याचाराङ्गुल्यवचनात् पञ्चगम्यामं

कुर्वतां ति कस्तुतो मूढानं धरतिजं (स निवेसह) इत्याग-

माहं किञ्च वाराय शिरसा ह्रीमि स्पृष्ट्वा भूमिनिहाजानुना कर-

पूतयोगमुद्रया शक्यस्तद्वद्वयके जगन्नाथं, तद्वन्ते च पूर्ववत्

प्रणामः काये, इति जिनजन्मादिषु स्वविमानेषु तीर्थप्रदृष्टेः पू-

र्यमपि शक्तोऽनेन अगारः स्तौतीति शास्त्रस्योऽप्युच्यते । अयं

च प्रायेण भावार्थद्विवयो, भावार्थद्वयारोपाच्च स्थापनाद्वैता-

मपि पुरः पठ्यमानो न दोषाय ।

“ तितीसं च पयार्हं, नवसंपयवचसुत्सवसासुता ।

प्राञ्जलिणत्ववचो, अहिगारो एस पदमो सि” ॥ १ ॥

अतोऽनन्तरं त्रिकाहर्षितं कुर्याद्वैतद्वयार्थमिमां गाथां पूर्वा-

चार्योः पठन्ति-

“ जेय अइया सिद्धा, जेय भविस्सेऽतणगए काले ।

संपयव य वट्ठमाणा, सव्वे तिदिहेण वट्ठमां ” ॥ २ ॥ कवत्था ।

ननु कथं द्व्यर्थाद्वैतो नमस्करोषीति गता अपि भावार्थद्वैतनाहो

इति चेत् ? उच्यते-सर्वत्र तावत्प्राथम्यपानाद्व्यर्थाद्वैतो ज्ञावा-

हद्वयस्थादि व्यवस्थाप्य नमस्कृत्य इति द्व्यर्थाद्वैतद्वयार्थो-

ऽयं द्वितीयोऽधिकारः । अ० २ अधि० । संपदः-“ जेय अइया

सिद्धा ” इति गाथा, साऽप्यवश्यं भगवन्त्या शक्यत्वान्ते, पूर्व-

मेहाभुतधरेरभिहितत्वात्, न पुनरीपपानाकादिषु, “ नमो (जि-

णाणं जिणमयाणं ” इति पर्यन्तस्य शक्यत्ववच्य पठितत्वाद्यं

गाथाऽस्माभिः स्वयं भगवन्ते, इति कुलीयाऽऽहप्रस्तमानमेने-

वनवातन्यधिकरूपकपनकुलैराधुनिकैरिव केशिष पठनीया,

प्राक्कैरिगठरनजिमाभिः गतायैः सुजिराहृतस्य पञ्चस्वाध्यायार्पो-

यत्वादिभिः । प्रच० १ द्वार । तदेतत्सो साधुः आशक्तो वा यथो-

दितं पठन् पञ्चाङ्गप्रणिपातं करोति । यद्यप्येव पादपूजनादि-

विषयो यथा भगवन्भगवन्पार्थल्यनगन्तव्यः सर्वानागराणि

यथाभूतान्यसाधारणगुणसंगतानि जगत्वां दुष्टालङ्कारविह-

ण प्रकृष्टशब्दानि ज्ञावद्भूयै परयोगव्याघातवर्जितेन परिष्क-

रामापाद्यन्तं योगवृत्तिकमर्थेषां सद्धिधानतः सधेःप्रणीतवच-

नोन्नतिकरणेन भावसारं परिष्कृत्यमस्मीरेण भवाना तु निभूना-

ङ्कोः सम्पन्नमभिव्यक्तं शुक्लमिति तत्प्रवेष्टात् अणुयवद् दशम-

शकाद्वैतं देहे योगमुद्रया रागादिविषयपरममङ्गकपाणि

महान्कोत्राणि पठति । एतानि च तुल्यायैव प्रायशोऽप्यथा

योगघातः, तद्वृत्त्यस्य तद्वपञ्चवणम् । एवमेव भुवनिष्ठज्ञानं

तद्व्याघातोऽप्यधोनि योगावधौ । योगसिद्धिर्वाच्य इत्येकं

द्विविधमुक्तं-शब्दोक्तमर्थोक्तं च । तदेतदर्थोक्तं वर्तते, भुवनि-

ष्ठज्ञानमार्थत्वाद्भेदनाया इति । एवं च सति तत्र किञ्चिदप्युच्यते

परैरवहासबुद्ध्या प्रस्तुतस्यास्याद्वैतापादानाय । अलमनेन कृ-

पयकवन्दनाकालाद्वन्द्वनाभावविधानेन, उक्तवन्दनाविता-

विधानायोगात्, स्थानादिभेदनाया भावसारत्वात् । तदपरस्या-

गममाहत्वात् । पुरुषप्रकृत्या तु तद्व्याघातोऽप्युक्तं । अन्यथाऽतिप्र-

सङ्गादिति न किञ्चिद्वैतत् । एवंभूतैः स्तोत्रैर्वैद्यमानप्रतिज्ञोक्ति-

वैताभावमापाद्य पञ्चाङ्गप्रणिपातपूर्वकप्रमाद्वृत्तिजनकानि-

वन्दनाचार्यादिना श्रुतीनप्रावः सङ्ग्रहणद्वयं अविश्रुतभूमिका-

संपादनार्थं चष्टेन, वन्दनासंपादानाय च कांश्चिद्युति, जितमुद्रया

पठति चैतस्मिन्-“अरिहंतवेद्याणं ” इत्यादि । संपदः । ल० ।

तथास्य संपन्नपदसंख्यापरिहानार्थमाह—

तु ङ सग नव तिप उच्चउ-छपयचिःसंपयापया पदमा ।

अरिहं वंदण सक्का, अण सुद्धम एव जा ताव ॥

अङ्कपठना प्राग्वत् । आवाधेयवयम्-“ अरिहंतवेद्याणं ”

इत्याद्यप्यद्वयप्रमाणाय प्रथमा संपत् । “ वंदणवन्तिपया ”

इत्यादिष्वङ्गपरिमाणाय द्वितीया संपत् । “ सक्का ” इत्यादि

सप्तपदधारमाणाय तृतीया संपत् । “अण्ण उलसिपयणं ” इत्या-

दिष्वनवकनिर्माता चतुर्थी संपत् । “ सुद्धमोहिं ” इत्या-

दिष्वनवपुत्रा पञ्चमी संपत् । “ एवमाइएहिं ” इत्यादि-

ष्वनवपुत्रिणा षष्ठी संपत् । “ जाव अरिहंतणं ” इत्यादिष्व-

चतुष्कर्मिण्यां सप्तमी संपत् । “ ताव कायं ” इत्यादिष्व-

द्वयदिताऽष्टमी इति । सङ्को ३ प्रस्ता० । प्रच० । अ० ।

(२३) चतुर्विंशतिस्तवः-

“ अरिहं वंदण सक्का, अण सुद्धम एव जा ताव ।

अहमंपयनेस्साला, पयववा दुसयतीसहइस्सा ॥ १ ॥ ”

एव स्थापनाद्वैतद्वयवस्तुनीयोऽधिकारः, द्वितीयो द्वा-

रवकः कायासंगश्चाद्यङ्गुल्यवचनः । न त्वय ध्येयनि-

यमोऽस्ति, कायासंगान्ते च यथैक एव, ततः “ नमो

अरिहंतणं ” इति नमस्करोषेण पारयित्वा यत्र चैत्यव-

न्दनं कुर्वन्नेति, तत्र यस्य भगवतः संनिहितं स्थापनाकृप

तस्य स्तुतिं पठति । अथ बहवः, तत एक एव स्तुतिं पठति ।

अथ तु कायासंगस्थितना एव श्रुतवन्ति यावत् स्तुतिसम-

तिः । ततः सर्वेऽपि नमस्करोषेण पारयन्मति, तदनन्तरं नस्याम-

वायसर्पिण्यां यं भारते वषे तीर्थेहृतोऽनुवृत्तं, नेवान्तिकेऽङ्गु-

लियासादिना आत्मनोपकारित्वेन च स्तुतिं पठति । तस्यैव

पठति, पठति वा-“ लोगस्सुञ्जायगं, धम्मनिधयरे सिद्धे ।

अरिहंतं किण्ठमं, चउतीसं पि केवलीं ” ॥ २ ॥ अ० ३ अधि० । ल० ।

यदुक्तं कीर्तिपय्यामीति नमोऽस्तेन कुर्वन्माह-

“ उतभमांजप्र च वंद, संपयमभिर्नंदणं च सुमहिं च ।

पउमपयहं सुपासं, जिणं च बंधपणं वंदे ॥ १ ॥
 सुविहिं च पुण्णदंतं, सीघलं सिउज्जंस वासुपुणं च ।
 विमलमणंतं च जिणं, धम्मं संतिं च वंदामि ॥ २ ॥
 कुण्डं अरं च मणिं, वंदे मुणिपुण्यवं नमिजिणं च ।
 वंदामि ऽरिदुमेमि, पासं सह वज्रमाणं च ॥ ३ ॥ ध० २ अ० १
 कीर्त्तनं कृत्वा अतःशुद्धयै प्रणिधानमाह—
 “ एवं मय अभिपुत्रा, विहृयरयमला पहीणजरमरणा ।
 अउबीसं पि जिणवरा, तियायरा प मेसीयंतु ॥ १ ॥ ध० २ अ० १
 तत्र प्रथममस्य लाघवाय च भुतस्तवादिरेत्येकैव गायथा
 संपदादिप्रमाणमाह—

नामधवाइसु संपय-पयसय अदबीस सासो बीस कमा ।
 अउरुत्त वष दोसय, सुसयं सोलुऽडुवत्तय सयं ॥

नामस्तवभक्त्युतिशितस्तवः, आदिशब्दात् भुतस्तवसिक्कस्त-
 वग्रहः । एषु दण्डकेषु, संपदो विधायी, पदसमाः दण्डकादिचतु-
 र्यमासमाणा, यावन्ति पदानि तावन्त्य एव संपदः । तत्र अष्टा-
 विंशतिनामस्तवः, एकस्तेकागाथापटुनामत्वात् । धौदश भुतस्त-
 वः, गाथाद्वयवृत्तद्वयत्वात् । विंशतिः सिद्धस्तवः, गाथाप-
 ङ्ककप्रमाणत्वात् । क्रमेण यथाक्रमं, तथा अद्विकृता न-
 पुनरुक्ता ये एकमेकत्वा गणितान्ते पुनरेव मयमने । इति
 भावः । वर्णा अरुत्ताणि, दण्डकग्रथे क्रमेण भवन्ति । तत्र
 द्वे सते षडधधिके नामस्तवदण्डके, “ सव्वसोय ” इत्य-
 रनुत्तपुण्योक्तत्वात् । अस्मत्तनवर्णानाम् अद्वैतव्यस्तव गणि-
 तत्वाद्विकृता इति प्रतिज्ञाताश्च । एषमप्रतिपि भाव्यम् । १ ।
 तथा द्वे सते षोडशाधिके भुतस्तवदण्डके, “ सुसयं भग-
 वन्नो सि ” सत्साक्षरसहितगणनात् दण्डकान्तःपातित्वादे-
 र्भा । तथा अष्टनवत्यधिकं नाम सिद्धस्तवदण्डके, “ स-
 विद्धी समाहिगराणं ” इत्यायात् पञ्चाधिकारप्रमाणत्वात्
 पञ्चमदण्डकस्य “ सिद्धत्यय एवं आदिगारा ” इति वचना-
 त् । शेषभाषना प्रावत् । संधा० ३ रेस्ता० ।

(२४) सिद्धस्तुतिः—

“ किञ्चित् वंदिय महिया, जे प भोगस्म उत्तमा सिद्धा ।
 अरुण बोहिजानं, समादिबरमुत्तमं दिंतु मे ॥ १ ॥ ” ध० २ अ-
 षि० । ज० ।

“ वंदेसु निम्नज्वरा, आहंसेसु अजिणं पयासयरा ।
 सागरवरमंभीरा, सिद्धा सिद्धिं मम दिंसंतु ॥ १ ॥ ” ध० २ अ० १
 ल० । सङ्गा० । नामाऽहंसेन्दुनाधिकारकपक्षमुत्तमोऽधिकारस्तुती-
 यो दण्डकः । एवं चतुर्विंशतिस्तवमुक्त्वा सर्वलोक एवाहं-
 ष्केत्यानां बन्धनाद्यर्थे कायस्त्वमंगकरणायेवं पठति, पठन्ति
 वा— “ सव्वलोय अरिहंतचेद्याणं करेमि काउस्सगं ” इ-
 त्यादि, “ ओमिरामीति ” यावत् । ध० २ अ० १ । ल० । नवरं
 सर्वलोकं उज्ज्वलित्येयं, त्रैलोक्य इत्यर्थः । तत्रोक्तं लोकं
 लोचममोदिस्वर्गनागातीर्त्तमानेषु यथा— “ वणीसल्लकवहयं सो-
 हम्मो ” (इत्यादि “ वरह ” शब्द अस्मिन्नेव जागे १३४२ पृष्ठे गतश्च)
 इत्याद्या पूर्ववत्, नवरं सर्वलोकं लोकद्वय अथल्लोकिर्त्तयेयं-
 द, तस्मिन्लोकस्य इत्यर्थः । अथोलोकं हि चमरादिभवनपुति-
 र्यश्लोकं द्वीपासन्न्योतिष्कविमानादिषु, लल्लोलोकं लोचमो-
 दिषु सन्ति वाऽहंकेत्यादि । तत्राहं नीलकैयं समाधिकारण-
 मिति मूलप्रतिमायाः प्राक् स्तुतिरुक्ता । इदानीं सर्वे अहंस्त-
 त्

दृष्टा इति सर्वलोकप्रहः । तदनुसारेण सर्वनीयैकसाधारणा
 स्तुतिः । अन्यथा अन्यकायोत्सर्गे अन्या स्तुतिरिति न स-
 म्यक्, इति प्रसङ्गात् । इति सर्वनीयैकराणां स्तुतिरुक्ता । एष स-
 र्वलोकस्वप्णाहंस्तुतवक्वः पञ्चमोऽधिकारः ।

इदानीं येन ते जगवन्तः तद्विहितता भावाः स्फुटमुप-
 लब्धन्ते, तत्पदीपस्थानीयं सम्यक् भुतमहति कीर्त्तनं तथाऽपि
 तत्प्रणतृन् भगवत्तत्त्वतयमं स्तौति—

“ पुक्कवरवरीवडु, चायइकंय जंजुदीवेय ।
 भरहरवयविद्वेह, धम्माइगरे नमंसाणि ॥ ध० २ अ० १ । ल० ।
 एवं भुतधर्माधिकराणां स्तुतिरुक्ता, एष षष्ठोऽधिकारः ।

इदानीं भुतधर्मस्याऽऽह—

“ तमतिमिरपदलविज-सणस्स सुरगण-रिद्वमहिस्स ।
 सीमाधरस्स वंदे, पण्णेकिअमोहज्जास्स ” ॥ १ ॥

ध० २ अ० १ । ल० ।

इत्थं भुतमभिक्रयं तस्यैव गुणोपदर्शनद्वारेण प्रामादगोचरतां
 प्रतिपाद्यन्माह—

“ आदिज्जामरणसोगपणासणस्स,
 कल्लानुपुल्लविंसासमुहावहस्स ।
 को देवदाणववरिद्वगणादिभस्स,
 धम्मस्स सारमुवबल्लभं करे पमायं ॥ १ ॥ ” ध० २ अ० १ । संधा० ।
 यतश्चैवमत्तः—

“ सिद्धे जो पयमो शमो, जिणमप नदी सया संजमे,
 देवं नागमुवन्नकिन्नरगण-स्सभूजजाविजप ॥
 लोगा जण्य पदधिओ जगणिणं तेसुक्कमच्छासुरं,
 धम्मो वडुड सासमो विजयमो धम्मसुरं वडुड ॥ १ ॥ ” ध० २
 अ० १ । ल० । सङ्गा० ।

(२५) भुतस्य स्तुतिः—

प्रणिधानमेतन्मोक्षबीजकल्पं परमाथेनो नाशंसाकपमेवेति
 प्रणिधानं कृत्वा भुतस्यैव वन्दनाद्यर्थं कायोत्सर्गायै पठ-
 ति, पठन्ति वा— “ सुमस्स भगवन्नो करेमि काउस्सगं ”
 इत्यादि, “ बोसिरामीति ” यावत् । ध० २ अ० १ । नवरं भु-
 तस्येति प्रवचनस्य सामापिकादिचतुर्दशपूर्वपर्यन्तस्य, भग-
 वतः समग्रैश्वर्यादियुक्तस्य, सिद्धत्वेन समग्रैश्वर्यादियोगः,
 न ह्यतो विधिप्रवृत्तः फलेन वक्ष्यते, व्याप्ताश्च सर्वप्रवादाः,
 एतेन विधिप्रतिषेधाद्युत्तानपदाचारिरोधेन च वर्त्तन्ते ।
 स्वर्गैकवज्राधिया नयो ध्यामादि कस्येवम्, “ सर्वे जीवा न
 हन्तव्याः ” इति वचनात् । “ समितिगुसिद्धा ” किंवा, “ असपत्नो
 योगः ” इति वचनात् । “ इत्यादिप्रमाणमिदं पुनः कृतं । एवं “ द्रव्य-
 मन्तर्पणायमर्थः ” इति वचनादिति कायोत्सर्गप्रतिषेधः प्रावत् ।
 तथैव च स्तुतिः, यदि च परं भुतस्य समानजातीयवृत्तकथा-
 त् । अनुभवसिद्धमेतत् । तस्यानात् चक्षति समाधिरन्त्येधति
 प्रकटम् । येतिहा जैतवेमसो न साधनीयमिति । ल० ।
 ततः कायोत्सर्गकरणं पूर्वैवपारयित्वा भुतस्यैवपुनः स्तुतिं पठति—

“ सुमानाण्ययवडो, अदिगारा होइ एस सत्तममो ।
 इह पयसपयसोत्तस, नमुत्तरा वल्ल दुणि सया ॥ १ ॥ ” ध०
 २ अ० १ । संधा० । व्याख्यातं “ पुक्कवरवरीपादे ” इत्यादि
 सूत्रम् । पुनरनुत्तानपरस्परप्राक्कृतत्वेन तस्यैव स्तुत्याभावेन त-
 र्कियाप्रयोजकस्य सिद्धेऽन्यो नमस्करणायेवं पठति, पठन्ति
 वा— “ सिद्धाणं ” इत्यादि सूत्रम् । ल० । ध० । सङ्गा० ।
 एष सिद्धस्तुतिकोऽष्टमोऽधिकारः ।

(२६) इत्थं सामान्येन सर्वसिद्धमस्कारं कृत्वा भास-
कोपकारित्वात्समानार्थोचिपतः श्रीमत्पदावीर्यदेमानस्वा-
मिनः स्तुतिं करोति—

“ओ देवाय वि देवो, ओ देवा वंजली नमस्तुते ।
तं देवदेवमहिम्, सिरसा बंदे महावीरं” ॥१॥
अ० २ अक्षि० । अ० ।

इत्थं स्तुतिं कृत्वा पुनः परोपकाराभाऽऽत्मनायुक्तये च फ-
लमर्थेन परमिदं पठति—

“इष्को वि नमुष्कारो, जिणवरसहस्स वदमाणस्स ।
संसारसागराओ, तारेह नरं व नारि व” ॥१॥ अ० २ अक्षि० ।
अ० । संथा० । एव नमोऽधिकारः । यत्तास्तिष्ठः स्तुतयो गण-
धरकृतत्वाश्रयमेनोभ्यन्ते । केचित् शुभ्या अपि स्तुतीः पठन्ति ।
यदाहावयवकूर्णैर्दुःखं “सेसा जहिट्ठाए पि ।”

ता यथा—

“अजितसेहासिहरे, विष्ण्वा नाम निशिहिष्ठा अस्स ।
तं धम्मचक्कावाहिं, अरिठ्ठेममि नमस्सामि” ॥१॥
कपट्ठा, नवरं (निस्सिहिष्ठा पि) सर्वेष्वापारनिषेधाद् नैवे-
धिकी युक्तिः । एष दशमोऽधिकारः ।

“चत्तारि अठ दस हरे, अ वंजिया जिणवरा चउब्बीसं ।
परमद्विगुह्णिअत्ता, सिद्धा सिद्धि मम हिसंतु” ॥१॥

(परमद्विगुह्णि पि) परमायें, न कल्पनाभावेन, निष्ठिता
अर्था येषां ते तथा । शेषं ध्येयम् । एष एकादशोऽधिकारः ।
अ० ३ अक्षि० । संथा० ।

(२७) वेयावचस्तुतिः—

यत्तास्तिष्ठः स्तुतयो नियमेनाच्यन्ते, केचित् शुभ्या अपि पठन्ति,
न तत्र नियम इति, न तच्छास्त्रानुकरित्य । एवमेतत्पञ्चोपचित-
पुण्यसंगरा उचितेपुण्योपकारमेतद्विहितानुयायं पठन्ति— “वे-
यावचवगराणं, संतिगराणं सम्भाद्विसमाहिराणं करोमि का-
उस्सत्थं” इत्यादि, यावद् “वात्सिरामि ।” इत्याद्या पुर्ववत् ।
नवरं वेयावचकाराणां प्रवचनायै व्यापृतज्ञातानां यत्ताम्भाकृष्ण-
एकादीनां शान्तिकारणां कृष्णोपदेवेभ्योऽप्येकादशानां सामान्य-
मान्येषां समाधिकारणां स्वपरयोस्तेषामेव स्वकपमेतदेवेष्टाभि-
तिबुद्धसंप्रदाय एतेषां संबन्धिनम् । सत्समर्थे वा षष्ठी । एतद्विष-
यस्य, एतान् वाऽऽश्रित्य करोमि कायोऽसर्गमिति, कायोऽसर्गविस्त-
रः पूर्ववत् स्तुतिः । नवरमेषां वेयावचकाराणां तथा तद्भा-
वद्वेष्टित्युक्तप्रामाण्यं । तदपरिक्रान्तेऽप्येकादशः शुभसिद्धाविवेश
वचनं ज्ञापकम् । न चासिद्धमेतत्, अभिवारकादौ तथेकृणात्
सद्वैधियस्यप्रवृत्त्या सर्वत्र प्रवर्तितव्यमित्येवैष्टयमस्य । न तद्वत्
सकलयोगवीर्यं च ननुनाद्विप्रत्ययमित्यादि न पश्यते, अपि त्वम्य-
त्रोक्तसिद्धेनेत्यादि, नेषामिवारतत्वात् । सामान्यप्रचोत्तरित्यर्थो-
पकारदर्शनाद् वचनप्रामाण्यवर्धितं व्याख्यातं ‘सिद्धेऽयः’
इत्यादि सूत्रम् । अ० ।

अथ बृहन्नाम्यम—

“पारिय काउस्समो, परमिद्वीणं च कयनमुक्कारो ।

वेयावचवगराणं, देहं पुंरं जप्पकपमुहानं” ॥१॥

संवंगभाविषयमो, वंजिय संनिहियचंअणयं ।

अवसेसवेष्टाणं, वंद्यपाणहाणकरत्थं” ॥२॥

पुण्यविहायेषु पुण्ये, जणित्थु सक्कयं यं नमो कुण्ड ।

जिणचक्षयपणिहानं, संविमो मुत्तमुत्तीए” ॥३॥

“आवन्ति वेष्टावर्” इत्यादि । यावन्ति वक्ष्यमानाणि, वै-
स्यानि आधारावेकपदेन जितानां गृहाणि, विष्णानि च ।
क ? , कर्णध्वज्य तिर्यङ्गो के च । तत्र जिणगृहायैव—

“सगकादिसक्कावसपरि, म्हाओ व तिरिए दुत्तीसपणसयरा ।
मुहसिलक्का सगववह, सहस्सतेविमुषारिहोए” ॥१॥

प्रतिभास्यु—

“तेरसकोमिसयाको-दिग जवइसिलक्का अइलोए ।
तिरिअं तिलक्का तिणवह, सहस्सपदिमा कुसयवचा” ॥२॥

यावच्च कोडिसयं, चउ जवई जप्पकसइस चउभाहा ।
सत्तसवा सच्चिदुवा, सासयपदिमा उवरिहोए” ॥३॥

किमियाह-सर्वाणि हाणि वन्दे । यथा—

“सखे वि अठकादी, लक्का सगवत्तकुसववदनइवा ।
तिहुयणवेष्टव वंदे, अस्सवद्विहोउकोइवणे” ॥४॥

पश्चरा कोमिसया, कादीवाभासलक्का अइवचा ।
अइतीससइस वंदे, सासयजिणपदिम तिप्रलोए” ॥५॥

कथम् ? । इह स्वस्थाने सन् तिष्ठन् तत्र कर्तुं शोकादिषु सति
विद्यमानाति ।

“सकयपण इमिणाए, एयाई वेष्टावर् वंदामि ।
विमसक्कायजणणे, एयं खु पक्कोयणं अणियं” ॥६॥

पुणरुत्तं पि न दुत्तं, इवत्थमिणं जिणगममूहि ।

जिणगुणधुक्कवा, कम्मक्कयकारणत्थं” ॥७॥

अहं विविद्यायत्तयं, पुणो पुणो मंतसुमरयं सुष्टयं ।

तहं मिक्कसविहरे, विमये वंदणाई वि” ॥८॥

तत्ता व जावसारं, हाऊणं योमवदणं विहिणा ।

साहुगयं पणिहायं, केरह एयाई गाहाए” ॥९॥

“आवन्ति केह साहू ।” इत्यादि । यावन्ति केचित् उक्तव-
तो, उच्यन्तश्च । यथा—

“नवकोडि सहस साहू, उक्कोसं केवली उ सयकांडी ।
वंदे तुकोडि केवलि, तुकोडि सहसा मुणिजइयं” ॥१॥

लोकविद्वत्त्यादि । साधवः । क ? , भरनरत्तं महाविदेहं च,
पञ्चदशकर्मभूमिभित्तिर्यथः । किम् ? , सर्वेषां तेषां प्रयुते नम्रः,
श्रविधेन कायवाक्कर्मोभिः त्रिदशमविरतानां मनोइष्टादि-
रहितानां, भावसाधुनामित्यर्थः ।

“तत्ता अतसचित्तो, जिण्णिदुगुणवन्दणेण भुञ्जो वि ।
मुकहनिवत्तं सुखं, थयं व मुत्त व अउसरह” ॥२॥

सकयभासासहो, गंभीरत्वा यथो निविष्काउ ।

पाह्यभासासहो, पुणं विविहेई वंदेहि” ॥३॥

विष्टवद्वर्णाकिकत्ता, पयोवरोमचविष्टवसरिदो ।

इहकत्तपत्थणपरं, इव पणिहानं कुण्ड तथं” ॥४॥

सक्को २ प्रस्ता० । नवरं स्तुतिर्वैयावचकाराणां, पुनस्तेनैव वि-
धिनापाविष्टय पुर्ववत्प्रमाणपातद्वयकं पठित्वा मुक्काह्मिकमुक्का

प्रमाणानं कुर्वन्ति । यथा—

“अव बीरवाच जगगुह, होउ मयं मुह पनावओ भययं ।

भवनिष्ठेभो मग्गा-कुसारिमा इहकत्तसिद्धी” ॥१॥

लोगाविद्वत्तायो, मुक्कजणपूसा परत्थकरयं व ।

सुहगुक्कोगो नव्वय-वसेवणा आभमचमंइवा” ॥२॥

अ० २ अक्षि० ।

वैद्यवन्दुसमाप्तिं विधेयेवं तदाह-

एयस्म समवीद, कुसमं पण्डितानयो उ कायव्वं ।
वचो पविचि-विग्यज-य-सखि तद व स्थिरीकरणं ॥२६॥

एतस्यानन्तरोक्तवैद्यवन्दुस्य, समती, उत्तरस्य पुनःशब्दा-
थेयस्य तुष्टावस्थेह संस्थाप्रतिष्ठायां पुनः, कुसमं शुभम्, न तु
अवहेतुपदार्थार्थानदिष्टशुभम् । प्रणिधानं प्राधान्यमर्थैका-
ग्र्यम्, 'ओ' इति निपातः पाठपुराणयोः । तुष्टावः सम्बन्धित
एव, कर्त्तव्यं विधेयम् । अथ कस्मादिदं कर्त्तव्यम् । अथोच्यते-
यस्मादिति । सत्यवृत्त्यादयो प्रवर्तन्त्येतदेवाह, ततः प्रायुक्तप्रणि-
धानात्, प्रणयिः सत्कर्मव्यापारेषु प्रवर्त्तनं, प्रवर्त्ति हि ज्ञातमनोर-
थानां शक्ती सत्यां तदुपायं प्रवृत्तिरिति । तथा विघ्नजयो
मोक्षकपदप्रभेदोक्तप्रयुज्यस्य अर्धमन्त्रमोक्तप्रयुज्यमन्त्रमात्र-
स्य प्रणिधानजनितमुज्ज्वलभावात्तरणाभिज्ञम्, तथा सिद्धिर्बिम्ब-
ज्वाप्रभुतुल्यमव्यापाराणां निपातः, यतश्च प्रवृत्त्यादिपद-
यस्य समाहारद्वन्द्वः ॥ (तद्व यत्ति) तथैव, समुच्चयार्थेऽप्यहम् । (धि-
रीकरणं नि) स्वगतपदगतधर्मव्यापाराणां स्थिरीकरणं स्थिर-
रत्वाधानमिति, अतः प्रवृत्त्यादि नि बाधत्वा प्रणिधानमवश्यं कर-
णीयं, तदनां प्रवृत्त्याध्यासितेरिति गार्थायः ॥ २५ ॥

ननु प्रणिधानं प्राधान्यरूपत्वात्तद्विज्ञानवत्परिहायं स्यात्, नैवं, कु-
शलमिति विशेषेण तस्य निदानरूपतया व्यवहारितत्वात्, अ-
कुशलस्यैव निदानत्वात् । इदं च विशेषणफलमनवधारयतो
मन्दमतिशिष्यस्य निदानत्वाऽऽशङ्क्यपरोहायाऽऽह-

एषो विषयः पण्डितानां, पण्डितानां बोधित्वपण्यातरि ।
सुदृढावहेतुभावा, ग्रेयं इदराऽपविचि ॥ ३० ॥

(एषो विषयः) यत एव कुसमं, प्रवृत्त्यादिहेतुर्वा, अत एव का-
रणत्वं नैव, निदानमार्थेऽप्यनविशेषो भवति । किं तत् । प्रणि-
धानं वैद्यवन्दुतावसानकृत्यं, निदानस्याकुशलत्वात्प्रवृत्त्याधा-
रायविशेषानुत्पादकत्वात् । तर्हि किञ्चुतमिदमित्याह-बोधि-
प्रार्थनासदृशम् "आरोग्यं बोधित्वम्" इत्यादिप्रार्थनानुष्ठेयं ;
यथा बोधिप्रार्थनं न निदानं तथेदमप्यर्थः । कुत एतदेवमि-
त्याह-बुधभावहेतुनावातप्रशस्ताभ्यवसायस्य कारणत्वात् । यथा
हि बोधिप्रार्थनं बुधभावहेतुरेवमिदमपि, हेतुं ज्ञातव्यम् । नि-
दानकृत्येऽप्यस्य यस्यासदाह-वतत्वाऽऽध्यानादिनामप्युत्पादा-
मित्यर्थः । अत्रुचिस्तु अत्रवर्त्तनमेव वैद्यवन्दुनामे प्रणिधानस्या-
करणमेव स्यात्, निदानस्यापि नैव निषिद्धत्वादिनि गार्थायः ॥ ३० ॥

अथ प्रवर्त्तव्यप्रवृत्तिः को दोषः । इत्याशङ्कं परिहरन्नाह-

एवं तु इष्टसिद्धिः, द्रव्यपविचि उ आणह गियमा ।
तम्हा अविचरुमियं, येषमवत्तरे उचिप ॥ ३१ ॥

एवं तु काका ध्येयम् एवं पुनः प्रणिधानप्रवृत्तौ पुनः, इष्टसिद्धि-
रिति तर्पेणिव्याजप्रवृत्तिः, अथवा प्रणिधानस्य परिहायैता-
व प्रणिधानशून्यं ह्यनुष्ठानं इत्यनुष्ठानमेवेति विषमाद्वय-
मोचः (तद्व यत्ति) यस्मादिदं पण्डितमिदं प्रणिधानं
तस्माद्वतो, अविचरं संगतम्, इदं प्रणिधानम्, हेतुं ज्ञातव्यम् ।
किं सौवर्णमाह, नैव्याह-अवस्थापत्तरे भूमिमाविषये, यवि-
ते प्रणिधानस्य योगे, अज्ञातार्थयोगे शुभावस्थायां प्राप्ततत्त्व-
कौषधकार्या वेति भाषना । इति गार्थायः ॥ ३१ ॥

प्रणिधानकरणविधिमाह-

तं पुण संविमेणं, लवभोग्युण्ण तिव्वसकाए ।

सिरणयिमकरयलंजलि, इय कायव्वं पयत्तेणं ॥ ३२ ॥
तदिति प्रणिधानम्, पुनरिति विशेषाद्यतने, संविमेण मो-
क्षार्थिना, अवभोग्येन वा । अथयोग्युनेनावहितमनसा, तीव्र-
अध्यासा आत्यन्तिक्या सत्तुष्टानुष्ठानकरणकत्वा, अनेन च मानसो
विचरुः । अथ शारीरं विधिमाह-शिरसि मस्तके, नमितो
निचेशतः, करतलयोरेस्तयोरेकजलिरेस्तविम्यासविशेषो यत्र
करणं तत्तथा । कर्त्तव्यमित्येतत्क्रियाविशेषयामिदम्, इति अनेन
च वक्ष्यमाणेन पाठक्रमेण प्रयत्नेनादरेणति, गार्थायः ॥ ३२ ॥
पञ्चा० ४ वि० ॥ ल० । 'अव वीचय' संज्ञा । अत्र वर्णं संख्या ।
अथ प्रणिधानविचरणसंख्याक्यापनाय गीतिगाथाप्रथम-
पादमाह-

पण्डितानि वाचनसयं, ... ।
(पण्डितानि नि) ज्ञातव्येकत्वं, ततश्च त्रिप्रणिधानेषु द्विप-
ञ्चाद्यधिकं शतं, वर्णानां प्रवर्त्ति । तत्र "आयंति" इत्यादिजिन-
वन्दनारूपे प्रथमे प्रणिधाने पञ्चाभिष्टा "आयंति के" इत्यादिके
द्वितीये मुनिवन्दनालक्षणे उच्यते, "अव वीचय" इत्यादि
तृतीयात्मके तृतीये प्राधान्यारूपे त्वेकोनाशीति, कुवेरि-
सिते द्विपञ्चाशत् शतमिति । एषा च वैद्यवन्दना गुरुलघुवर्णपरि-
ज्ञानमन्तरेण क्रियमाणा न विदुषाऽस्यात् । आह च-" गुरुल-
घुनेद्विज्ञानं, न विद्यते यस्य सर्वथा विष्टे । स विचरुणाऽपि
रुष्टां, न त्रयेभ्यश्च कर्तुमशक् " ॥१॥ किं च-व्यञ्जनजेषाद्विज्ञे-
होऽप्येव च नाजिह्वसिद्धिः, प्रत्युतातयेप्रासिः स्यात्, कुप्रात-
कुमारचल । ततोऽवश्यं गुरुलघुत्वं वर्णानां ज्ञातव्यम् । एक-
स्य च परिकाने द्वितीये सुखेन परिहायते ।

तत्र बाण्यत्वाद् गुरुवर्णसंख्याक्यापनाय गीतिगाथापाद्व-
यमाह-

....., केमुत्त मग ति चउवीस तिचीसा ।

गुणतीस अद्वीसा, चउतीसि तितीस वार गुरुवन्ना ॥२॥

(व्याख्याऽस्या अन्यत्र) सङ्का० ३ प्रस्ता० (अत्र कुशलकुमार-
कथा सङ्काचाराद् ज्ञातव्या)

एवमस्तवमानम् " वन्ना सोलस सगनउ-इ संपया ऊ अ-
सीयात्ता । इगसीयससं तु पया, सगनउइ संपयाभो य ॥ "

सि " अद्वीसवर्त्तसंमिति " इत्यादि ।

सम्प्रति "पण्डितं" इत्यादिवाक्यारगायापूर्वाकेनाऽह-

पण द्वा सक्तत्थव-वेडपनामुपसिक्तपय इत्थं ।

एतत्काः प्रायुक्तशब्दाः, तेन पञ्चाऽत्र वैद्यवन्दनार्था, शु-
णसागरनुपतिवत् सत्त्वापनीयाः । तत्र प्रथमो द्वात्रिंशः श-
कस्ततः " नमोऽस्तु यं " इत्यादि, " सर्वं तिष्ठेति चंदा-
मि " इत्येतदन्तः । यतश्चैत्यवन्दनापूर्वां वैतरसर्वं व्याख्याय
प्रतिष्ठतः- " एवं पण्डितवर्त्तनं अणिता तत्रो पंचगप-
यिषाहयं करेड " सि । १ । द्वितीयवैद्यवन्दनः " अरिहंतचेइया-
यं " इत्यादि । २ । तृतीयो नामस्ततः " सोमस्तुजोवपरे " इत्यादि । ३ । चतुर्थः भुतस्ततः " पुक्कवरदीव " इत्यादि । ४ ।
पञ्चमस्तु इत्येकः सिद्धस्ततः " सिद्धाणं बुद्धाणं " इत्यादि, बावत् "अपानं बोधिरामि" इत्येतत्पयन्तः । तथा श्री-
हरिभक्तसूरिपूज्येणैतत्तथित्यल्लयामेतत्तत्वं व्याख्याय प्रतीयतम् ।

पथा-स्वाकृतां लिखेभ्य इत्यादि सूत्रमिति । संवा० ३ प्रस्ता० ।
इत्यादिमहितं "पणदं" इत्येकपदं द्वारम् । (अथ गुणसागर-
रूपकपा सङ्गारादु द्वारम्) ।

(२८) अथ चाष्टाधिकाराः । साम्प्रतं "वार अहिगार" चि
द्वारं चारं गायोत्तरार्कं नाऽऽह—
दो दग दो दो पंच व, अहिगारा वारस क्रमेण ॥३०॥

पूर्वाद्धौक इत्यस्य इहापि संबन्धते, ततश्च (इत्यसि) एषु
इत्येकपदधिकाराः स्तोतव्यविशेषाः प्रस्तावविशेषाः, अधिक-
कले कमाधिकले, बन्धनां कर्माधिकारिणि म्युत्पत्तेः । ते च आ-
द्य क्रमेण भवन्ति । तत्र प्रथिपान्तरादिकं द्वारवाचकरी, ए-
कोऽर्धैकैस्तवद्वारके, द्वौ नामजिनस्तवद्वारके, द्वौ भु-
तस्तवद्वारके, पञ्च (सिद्धस्तवद्वारके) च ।

पतनिवाधपदोऽङ्गना दश्यात-

नमु जेइ य अरिहं लो-गसवपुक्तसप्तमिद्विजेदेवा ।

जलि चत्ता वेया-नवग अहिगारपदमपया ॥ ३१ ॥

इह सर्वत्र पदैकदेशे पदसमुदाय उपचरितस्यः ततश्च "नमो-
ऽस्तुते" इतिनावाहं इत्यादि प्रथमाधिकाराः प्रथमम् । पव-
मन्वयापि बधान्यायं प्रयोग्यम् ॥३॥ "अथ द्वेया सिद्ध" चि
इतिवाचकम् ॥ २॥ "अरिहंतचेद्वयानं" इति तृतीयस्य ॥ ३॥
"लान्धस उज्जयवरे" इति चतुर्थस्य ॥ ४॥ "सवलोप
अरिहंत चि" पञ्चमस्य । "पुक्करवरदीव" इति षष्ठस्य ॥ ६॥
"तमतिमिरपदम्" इति सप्तमस्य ॥ ७॥ "सिद्धाणं बुद्धाणं"
इत्यष्टमस्य ॥ ८॥ "जो दशम जि" इति नवमस्य ॥ ९॥ "उ-
जिहोसोसिद्धाणं" इति दशमस्य ॥ १०॥ "चत्तारि अठ-
द्वेस" इत्येकादशस्य ॥ १०॥ "वेयावच्चगरानं" इति द्वा-
वदशस्य । पतनि किमित्याह-अधिकाराणां प्राशुक्तशब्दाणां,
प्रथमपदान्मुद्रिक्तनपदानि इत्यर्थः । संवा० ३ प्रस्ता० । ४० ।

इत्युक्तं "वार अहिगार" चि चादौ चारम् ।

साम्प्रति "चउ वंदगिज्ज" चि त्रयोदशं द्वारं समधि-

कपूर्वाहंपदेनाऽऽह-

चउ वंदगिज्ज जिणमुणि-सुयसिद्धा इह ..... ।

चत्तारो वन्दनीयाः मङ्गलोलमशरणविधाधित्वेन स्तुतिप्रणा-
माधर्माः । के ते ? इत्याह-जिनास्तुतिं वा वक्ष्यमाणस्वकपाः,
मुनयश्च साधवो गच्छगतादिभेदजिनाः, आचार्याध्याययो-
रप्यध्वनिचारत्तास्तुप्रहणान् ग्रहः ।

उक्तं च-

"साहसलुट्ठिया जं, भावयिहं तन्नो य ते साह ।
साहगणेषु गहियं, ... " ॥ २ ॥

अने च अङ्गानङ्गपविष्य, सिद्धा क्षपिताशेषकम्पानः । इहेति
संपूर्णवैयवन्धनायां, जिनशासने वा । यद्वा-त्रैलोक्येऽपीति ॥
सङ्गा० ३ प्रस्ता० । (अथ सुमनिकया सङ्गवारादयसेया)
इत्युक्तं चत्तारो वन्दनीया इति त्रयोदशं द्वारम् ।

(२९) शरणीयद्वारम्-देवस्तुतिः । साम्प्रति "सरणिज्ज"

चि चतुर्दशं द्वारं गायचतुर्धाद्वेनाऽऽह-

....., (इह) सुरा य सरणिज्ज ॥ ३३॥

इहशब्दः पूर्वद्वारे संवाजिनायेपि उमरुक्रमेण-यायेनाप्रापि संव-

त्यते । ततश्च इहेति संपूर्णवैयवन्धनायां कियमाणायां, सुराश्च
सुर्यक्षेति "पुक्कः क्षिया" ॥३॥१२९॥ इत्येकपदं सुराः, ते चान्न
ब्रह्मन्माप्रभृतयः सत्यपृष्टिद्वेषता ज्ञातव्याः, न त्वहंन्तः, तेषां
प्राप्तवन्नीयत्वनामिहितत्वाद्दुःश्रासकत्वात्सारकात्वाच्च । एते च
किमित्वाह- (वरायिज्ज चि) स्मरणीयास्तसत्तुणास्तुतिस्ततोर्वा-
सेनादिनोपबृंहणीयाः, स्तवनीया इत्यर्थः । श्लाघ्यश्च जिन-
प्रबन्धनस्य स्वतन्त्रगुणोऽपि, सत्यपृष्टिप्रशंसायाः कर्मकृतका-
रणत्वात् । उक्तं च-" गुणपगिरिसत्तुमाणी, कम्मकृतकारणं
जेय ॥ " इति । नैवं चेत्तदोत्तरात्संयमस्यानवधिभिः साधु-
भिर्जिन्मज्जसत्तरादिसंयमस्यानवधिभिः साधवोऽप्यनुपबृंह-
णीयाः स्युः, तेः सुविन्यादिस्तुद्धाः भावकाः, न चैतद्वाक्यम् इ-
उमिहं वा, बह्मणिनां गुणान् प्रशंसामः, दशमनामिन्मयाधवासेः ।

आह च-

"नो कल्ल अप्परिचडिप, निच्छमो कमलिप व सम्मसे ।

होह तन्नो परिणामो, नुसो अणुवद्वहणार्हं व" ॥३॥ चि ।

देशविरतानां वा अविर्तसम्प्रत्ययः आस्ताः सत्काराद्यर्हो न
स्युः, तथा च सति, "तम्हा सवपयच्छेणं, जो नमुक्कारधारमो ।
सावमो सो चि चडम्हा, जहा परमवधो" ॥३॥ इत्याद्यपार्थक्यं
स्यात् । एवं च सकलागमव्यवहारलोपादिमिशरीणिधर्मिं सुखम-
धिनीति । यद्वा-स्मरणीयाः स्मरणादिषु प्रेरणाहोः । तत्र "पड्डे
माहा" । अयमर्थः-वेद्यावन्त्यादिकारका गीयन्ते, तत्र ज्ञानाद्वरता
भवता तत्किं स्वकृत्यमपि विष्णुनाथ, न युक्तमत्र प्रमाद्विधुमं,
दुर्लभं हि पुनरियं सामग्रा, दुःखदः प्रमाद्विदः, कुतस्तो भवोद-
धिनिनिपानः, स्वनामिक सत्यापयनयादिव्यक्तायं गमनद्विष्टव-
शुद्धारेण स्मरणादि कियते । अथवा-सारणीयाः सङ्गादिह्नेन वै-
द्यावन्त्यप्रभावनाद्युपभयोक्तुणावहं प्रेरणाशक्तप्रशस्ति-
युक्त्यासेषाम् । इदमुक्तं भवति-"यद्वाऽमुक्तं सक्थे प्रभावनादि
करिध्वेऽथ तद्वहमुक्तं कायोस्मरणादिकं पारयेध्यामि" इत्यादि-
ना सुदशमप्रेषा मनोपमा इव तत्र तत्र सङ्कटस्थे प्रवर्णयित-
व्यम् । प्रथवादप्यनिशोयवर्ग्युक्तो विधिः-"पुव्वे अणुसदी कि-
ज्ज, सुचं चि भाण्यं होह, " अणुसदी सुचं चि एगहं " चि
प्राप्यवचनात् । " साह कथं ते एव वृत्तव, जहा-चंपाद सु-
प्राहा नापरजणेण अणुसदा-धवा सपुत्ता स चि, तन्नां उया-
ल्लो दिज्जह-सा राणं वपमपया य कोरहं चि बुत्तं भवह,
पच्छा से उवमाहो किज्जह" ।

मणियं च-

"द्वाने द्वावणे का-रणे य करणे य कथमणुयाय ।

उवाहियमणुवाहियं वा, जाणाहि उवग्गहं एवं " ॥३॥ इति ।

सङ्गा० ३ प्रस्ता० । (अथ सुदशमभेष्टिप्रियामनोमाकथा
प्रावनीया सक्थोचारात्) इति निर्गदतं "सुरा व सरणिज्ज-
चि" चतुर्दशं द्वारम् ।

(३०) जिनद्वारम् । अथ "चउह जिण" चि पञ्चदशं

द्वारं विभावयिष्युर्वाधाराऽर्हमाह-

चउह जिणा नामंडव-गद्वज्जवादिजणुनेण ॥

चतुष्पकारा जिनाः । कथमित्याह-"नाम" इत्यादि । जिन-
शब्दो पुष्टकं पुष्टकं संबन्धते । ततश्च नामजिनस्यापनाजिन-
कथ्यजिननाथजिनभेदेन नामजिनादिप्रकारेणाति ।

पतानेकजिनाद् विभावयिष्युराह-

नामजिणा जिणनामा, उवणजिणा पुण जिणियद्विपिमाओ ।

द्वजिणा जिणजीवा, भावजिणा समवसरणत्था ॥३३॥

नामैव नामप्रधानतया वा जिना नामजिनाः । कान्तीस्वाह-जि-
नः, अहं, पारयत इत्यादि नामानि । बह्ना-जिनानां तीर्थकृतानां
नामानि "उत्सम अजित" इत्यादीनि । आपणवा जेव्ककर्मादिक-
पवा जिना आपणजिनाः, जिनेकानां प्रतिमाः, विष्णोर्नामकः ।
पुनःशब्दोऽङ्गादिव्यस्तनिकारस्यापनाजिनपरिग्रहायः । क्व-
चित्कालं पूनमाविनाशकारणं, तदाभित्त जिना द्वयजिनाः, वेऽ-
हंयपूर्वा प्राप्य सिद्धाः, ये च तौ प्राप्यवन्ति । सख्वाऽ ३३स्ताः ।
(अभेभरनरेन्द्रकः सङ्गाधाराद् ज्ञातव्या) उक्त "बहजिण" ति
पञ्चदशं चारम् । एवं च द्वारे उक्ता द्व्यङ्गाऽधिकाराः । अयो-
दयचतुर्दशपञ्चदशतिद्वारत्रयेऽधिकारिणश्च प्रतिपदिताः ।
(३१) प्रथम ब्रह्माधिकारे वः स्तुते तत्प्रतिपादनाच्च गाथात्रयमाह-
पदमऽद्विगारे वंदे, भावजिणे वीरयस्मि द्वजजिणे ।

प्रथमचेइयववजिणे, तदहं चउत्तमस्य नामजिणे ॥३४॥

द्वयम आये शकन्वचकुरेऽधिकारे स्तोतप्रतिपादयेत्पद्यानि, व-
न्दे मद्भूतमुद्योतीकानेन स्तवीमीति भावजिनान् भावार्हतश्च-
तुभिरादित्यादिसत्त्वमहद्भावं प्राप्तानुपबन्धनकालमाह सम-
वसरणत्थांतीर्थेकृत इत्यर्थः । तत्रैव संपूर्णाहंज्ञावजायात् । भवितं
च-"नावजिणा समवसरणत्थं"ति । तथा द्वितीये "जेव अहं" ति
गाथात्रयजिणेऽधिकारे, वन्दे इति सर्वत्रापि बोध्यम् । कल्प-
जिनान् कुर्यादहंनोऽष्टमहाप्रातिहार्यादिकानां तीर्थेकृत्यमीं प्राप्य
सिद्धाः, ये च तस्मिन्कल्पस्मिन्वा भवे नां प्राप्यवन्ति, न च तदानीं
प्राप्तवन्तस्तानहंवद्वयम् ।

उक्तं च-

"मृतस्य भाविनो वा, भावस्य हि कारणं तु यद्येते ।

तद्व्यं तत्त्वज्ञैः, मन्वेतनाचेतनं कथितम् ॥ १ ॥

तथा चेत्स्वस्वापनाजिनान्-वन्न देवचर्याहो वैत्यव्यम् न क-
र्तुमारब्धं तत्र स्थपितानि यानि जिनविष्णोर्नामस्थः, तृतीय
"अरिहंतचेइयाणं" इति द्वयमकुरे, तथा चतुर्थे चतुर्थ-
शतिमात्रे जिनात्मके नामजिनान् जिननामानि । अस्यामचस-
पिण्यां भरतकूपवर्तिनयाऽऽसक्त्यादिनोपकारित्वाच्चतुर्थशति-
मात्रे जिनाधामोक्त्यांनेन स्तोमीत्यर्थः ॥ ३४ ॥

तिहुयणे उवजजिणे पुण, पंचमए विहरमाण जिणउडे ।

सचमए सुयुनायां, अट्ठमए सव्वसिक्खुडे ॥३५॥

त्रिभुवने कच्छादिस्तयेणलोके, आपणजिनान् शम्भलाशाश्वत-
वैत्यकापिताऽहंतिष्ठप्रतिमाकृपाह, पञ्चमके "सम्यगलो अरि-
हंतचेइयाणं" इति कात्यायनसंग्रहकालपद्येऽधिकारे, वन्दे इति
योज्यम् । अत्र चाहंतिष्ठप्रतिमाकृपानिति प्रकारान्तरसूचक-
पुनःशब्दोऽङ्गादिव्यस्तनिकारस्यापनाजिनपरिग्रहायः । क्व-
चित्कालं पूनमाविनाशकारणं, तदाभित्त जिना द्वयजिनाः, वेऽ-
हंयपूर्वा प्राप्य सिद्धाः, ये च तौ प्राप्यवन्ति । सख्वाऽ ३३स्ताः ।
(अभेभरनरेन्द्रकः सङ्गाधाराद् ज्ञातव्या) उक्त "बहजिण" ति
पञ्चदशं चारम् । एवं च द्वारे उक्ता द्व्यङ्गाऽधिकाराः । अयो-
दयचतुर्दशपञ्चदशतिद्वारत्रयेऽधिकारिणश्च प्रतिपदिताः ।
(३१) प्रथम ब्रह्माधिकारे वः स्तुते तत्प्रतिपादनाच्च गाथात्रयमाह-
पदमऽद्विगारे वंदे, भावजिणे वीरयस्मि द्वजजिणे ।

तासां वन्दनपूजाद्यपि करणीयमाचार्यतत्त्वत्वं च काबोत्स-
र्गाद्यपि । उक्तं वैतथाहृदयकचूर्णी । तथाहि-पूज्यत्वात् तेषां पूज-
नार्थं काबोत्सर्गं करोमि, अद्यादिविभवंदयेमानिः सद्गुणसमुक्ता-
नेनपूर्वकं काबोत्सर्गकामे पूजनं करोमीत्यर्थः । "जहा कोहंयं-
कुण्वावासमद्गाह्यद्वि" समज्यवेनं करोतीति । "एवं सङ्कारवा-
त्तयाय सम्यागुवसिवाय विनाशवेदयं, तवरं सङ्कारो जहा वथाभ-
रणा इति सङ्कारेण समानो संमं प्रपणंति" । एतावता च सि-
द्धप्रतिमानामप्यत्र "अरिहंतचेइयाणं" इत्यपि द्वयकः पा-
न्य संगच्छते, शब्दार्थयोरपि समानत्वात् । एतेषुपास्या
इदार्थे बहुभुताः । यथा श्रीजिनमहानिष्कामधर्मैरपि विरो-
धावश्यकं साङ्केपे स्थापिता सिद्धपूजा ।

तथा च-

"कुञ्जा जिणाण पुवा, परिणामिसुखिहेउओ निव्भं ।

हायादओ व अम-पमायणाओ व कहणं च ॥१॥

कावां जिनसिद्धपूजास्तत्परिणामविशुद्धिहेतुत्वात्, दानादिकि-
बाधत् । अथवा-कावां जिनसिद्धपूजा मार्गप्रज्ञावनात्मकत्वात्,
धर्मकथावत् ॥ १ ॥

बोद्धकः-

"प्या फलप्या नो, नहं च कोवप्पसायविरहाओ ।

जिणसिद्धा विट्ठो, वेहं च मणं निवाह्या ॥ २ ॥

प्राचायः-

"कोवप्पसायारहियं, पि दीसए फलयमक्कापाहा ।

कोवप्पसायारहिय,सि निष्फला तो अण्यगंतां ॥१॥ इत्यादि । पू-
जिता च मरुदेवा स्थानिनां प्रथमसिद्ध इति कृत्वा देवैः कारि-
ताश्च सिद्धप्रतिमा जन्तेशाऽष्टापदोपरि एतयोः (संघाऽ ३३स्ताः) ।
तथा विहरमाणजिनान् षष्ठे एवमदशकमेतुभिषु विहारं कुञ्जा-
णाह, सुत्रायकथनपरायणान् भावार्हत इत्यर्थः । उक्तं च-
"पदमं लुटे नवमं, दसमं एतारसं व भावजिणे" । वन्दे इति
प्रकृतम् । ते च अष्टमत्वात् विंशतिवत्कृतः सप्तविंशतिर्भवेति ।

आह च-

"सत्तारिसयमुक्कां, जहणं विहरमाणजिणवीलं ।

अम्मं पए उक्कां, वीलं वस कुंति उ जहणं ॥ १ ॥ "

आवश्यकचूर्णी तु कुर्यादहंनोऽप्यत्र व्याख्यानः । तथा बोद्धक-
"ब्रह्मासपणं सत्तारि तंथयरसयं, जहणपण वीलं तंथय-
रा, एए ताव यमकालो भवति, अहंया अणायथा भयंता, मे
तियगरे नमंसांमि ति" । षष्ठे-"पुक्खलवरद्विक्खं" इति-
गाथात्मकः । तथा सप्तम-"तमतिमिर" इत्यादिशब्दके अ-
ज्ञानमहानिष्कृष्टिद्वि सिद्धान्तं, वन्दे इति पूजेगाथातो योज्यम् ।
तथाऽष्टमकं "सिद्धानं बुद्धाणं" इतिगाथायां सर्वेषां
तीर्थसिद्धातीर्थसिद्धादिभर्जान्नामां नामस्थापनादिकृपाणां
वा सिद्धानां कृपितकर्मशानां स्तुतिः, किंनत इति
गम्यम् ॥ ३५ ॥

तित्यादिविहीर्युर्दं, नवमे दसमे य जज्जयंतयुर्दं ।

इगदममे अट्ठायय, मुदिचिन्नुसुमरणा चरिमे ॥३६॥

तीर्थाधिपस्य वसंताननीयेत्य प्रवर्तकत्वाभावात्, वीरस्य
वर्त्तमानत्वात्, स्तुतिविधीयते, आसत्तत्तया महोपकारि-
त्वात् नवमेऽधिकारे "जो देवाणं वि" इत्यादिगा-
थाद्वयके । तथा दशमे च "उज्जितसेलं" इतिगा-
थाप्रमाणे, "उज्जुपेतं चि" तात्पर्याच्चत्तदेव इति

भ्यात्वा उजयन्तपर्वतालङ्करणस्य भीनेमिनाथस्य स्तु-
तिर्निधीयते, अन्धशो विनोदकः, तेनाथं जिनस्तुतिस्त्वा ब्रह्म-
विशेषकारकमैक्यादिकारकत्वात् संवेगादिकारणत्वात् अ-
श्वत्थमाचरितत्वात् बहुबहुबुत्तानिघारितत्वात् जीतव्य-
हारानुपातित्वात् प्राञ्चकाराभिः स्वाक्यातत्वात् भावप्र-
कृष्यभूतोऽयमुत्तमात्वात् अभिषिञ्चत्वात्तारम्यप्रागतस्वाय-
स्य स्वमत्वा निषेद्धमशक्यत्वात् निषेधे निष्ठमार्गानुपातित्वा-
त् आक्रामकारत्वाच्च इत्यतो युक्तमेवायमभिकारः । पञ्चम-
तमोऽपि । तथा एकादशो चत्वारि "अष्टादश" इतिमायास्वरूपे,
"अष्टादश" सि मुचनात् अष्टादशपर्वतोपरि प्रतरतीमपि-
तवर्त्तमानचतुर्विंशतिजिनस्तुतिः कियते, निगमनायत्वा-
दभ्येति । यद्वा- "अष्टादश सि" उपलक्षणं, तेनाम्यत्रगा
अपि जिना भनवा माधया वप्यते । तत्र यथेयं वृद्धिर्वाक्याता
तथा भयानां भावकृष्ये किञ्चिद्व्यतिरेक-

"चत्वारि अष्ट दस दो, यं वंदिष्या जियवरा च उब्बीसं ।
परमचमिचिपट्टा, सिद्धा सिद्धिं मम हिसिन्तु" ॥ १ ॥

ह्यजिण्डुभारे चत्वारि, पट्टिमे ब्रह्म, उत्तरे दस, पुण्यभो दो
य, एवं अष्टादश चउबीसं जियवरा वंदिज्जति । अन्धे जयति-
उचरिमेहेदहाय चत्वारि, भविष्मया ब्रह्म, हिचिमाय दस दो य,
मिलिष्यान्ना चउबीसं जियपट्टिमाभो अष्टादश वंदिज्जति, चत्ता
अभो जेहिं ते चत्तारको पयविसंसेणं ब्रह्म दस १० दो य २
यवं बीसं २० । चतुःशब्दौ विशेषणप्राप्तयेषु यथायोग्यं
जयौ । "पय सम्मेषपण्यं वंदिष्या परमट्टणं उववारेण निट्ठि-
ट्टा" समासप्रयोजनाः, सिद्धाः शिवं गताः, 'पिथू' गत्यामिति व-
चनानात् २ "चत्वारि पयं पुण्यं च अष्टदससु मिलिष्या १० दोपची
जावा" स्वर्गेषा इत्यादि इत्येषा, "तेहिं वंदिष्या चउबीसं जइया,
ह्मा पंच, ते ब्रह्मरस मेखिया तेबीसं, एयसिं तुज्जं वंदिज्जति, कहं
परापट्टाणं मा लच्छी समोसरयाइया, तथेयं ठिया, समोसरिया
इत्यर्थः । निट्ठिपट्टा संपन्नफला केषजनाणसंपत्तौय । "यद्गममः-
"अस्सत्तय क्रीरइ नगानां व मुपडमां वं चएदणय अदत्तधवणं"
इत्यादि, सिद्धाः सास्तारो भयभूतः, मल्लभूताश्च, 'पिथू' शास्त्र-
मात्रस्ययतिरिति वचनात् । "अहं हि अष्टगुणिया ३३, दोहि
य दस २० मिलिय वावजा, नंदिसरजिणा य वंदिज्जति, च-
वत्ता मयेतरे पुण बीसं, अइया चउरहिष्या बीसं,
एय नंदिसरसहस्रमेसाणिहमामहिंरायइयाणीसु संति. म-
यतरे पुण चउबीसं, परं अष्टसहिष्या ३२ । एवं नंदिसरे
दोहि ५२ । २० वा, रायहाणिस्तु १६ । ३३ वा, परमट्टेण "न
वर्णनामिणं, "निट्ठिया" निष्ठा प्राप्ता, आस्था आस्थानं, रचने-
त्यर्थः । येषां ते तथा, सिद्धा (निष्ठा), अपर्यवसानातिनिष्कत्वात् ।
"चत्वारि जंबुद्वीपे अष्ट धायइसंदे दस नवरे दो य रहिया
पुक्कवररेके, एवं बीसं जिणा संपद जइयभो बिहरमाणा वंदि-
ज्जति, जम्म पइ उक्कोसभो वा" चतुःशब्दौ प्राग्वत् । "पर-
मट्टनिट्ठिपट्टा" भाविनि भूतबहुपचात्वात् सिद्धाः प्रख्याता मन्त्रे-
रुपश्चशुशंसरोहत्वात् । "चत्ता अरी जेहिं ते चत्तारि" कळमा-
णं कळं" इति वचनात् । "कं अरी ब्रह्मकम्माणि, के चत्तारि
दस ते उ हां य ति डिहिं जेयहिं दूति जइया जम्मपणजरे-
रवयइसंगविहरमाणाजियेयमहिं" वः पूरणे । (उब्बीसं ति)
उब्बीसाः पृथ्वीस्वामिनः, शेषं प्राग्वत् । ६ "अष्टदसहिं गुणिया ८०
सा दोहि गुणिया १६०, संसं पुण्यं वा, एवं सज्जयिदरमाय-

जियवंदिष्या ७ ब्रह्म, अट्टहि गुणिया ६४ दस, दसहिं १००,
तभो चत्तारि दो य दो य, सज्जे मेखिया जायं ससतिशतय
१७० । एय पक्करस कम्मत्तमी उक्कोसभो बिहरमाणा वंदि-
ज्जति ८ अष्ट दस १८ चउहिं गुणिया ७२, एयहिं तिणि
चउबीसीमो जयति, ताभो य इह अरहे कभीयाजगम्य-
वृद्धानचउबीषया तिमस क्वा तिथयरा वंदिज्जति ९
चत्तारि अट्टमीषिया १३, तं य दस गुणिया १३०, एय
पंचचउबीसिभो पंचसु अरहेसु वृद्धानाभो वंदिज्जति १०, अ-
ष्टदसहिं गुणिया ८०, ते वं च दस मिलिया ३०, सा चउहिं
गुणिया ३६०, एय पक्करस चउबीसीभो पंचसु अरहेसु का-
लचयसंजयाभो वंदिज्जति ११, एय वेव तिणि पगारा । अ-
हा-७२ । १२० । ३६० । दोहि गुणिज्जति, जाया १४४ । ३६० ।
७२० । चउबीसी किज्जति, जाया ६ १ । १० । ३० । चउबी-
सीभो ताभो कम्मसं पुण्यमशियमशयेण अरहेवपसु सममं
वंदिज्जति १२ । ब्रह्मत्तरसु १ गोविज्जसु ३ कप्पेसु ३ जाह-
सियसु य ४, एवं बह्वं चत्तारि भेया, अहो य वंतरेसु ब्रह्म-
नेयसु अष्ट ८ दसमेसु लुवणवासीसु दस १० महि-
वने सासयपक्कासयमेया दो य २ । एवं वंदिष्या जियाय-
यणेसु चउबीसं जियवरा वंदिष्या १३ । जहा पुण जंबुद्वीपे
६३४, धायइसंदे १२७२, पुक्कवरवरु १२७६, मणुयनांथवाहिं
६२, तिरियिओय वा सज्जसंकाय ३२७५, चेइयसयाह, तां
सयमेव तहा नियमित्यंकाय आगिणं वंदिष्यज्जाणि ।
"बिस्तरमया च नाचयन्ते ।" एवं अणगहा एगारसमे अदिगारे
जियवरा वंदिज्जति ११ । तथा सुउट्टिसुगारां सम्यगच्छिद-
तानां स्मरणात् तदवचनानिदिविषयैषांयुक्त्यादिकार्यविधाना-
पयोगप्रभृतिगुणयानुचित्तोऽतीतानिर्दानोपबृंहणा । यथा ध-
न्याः पुण्यवन्तो लब्धार्जवितादिभ्यामभवात्, यथैवं सद्गुणा-
नोपघातः, युक्तमेवैव भवात्, सुप्रधानविनियोगकत्वात्संपदः ।

उक्तं च-

"तं नाथं तं च विन्नाथं तं कलामु य कोसलं ।

सा बुद्धी पारिसं तं च, इवकज्जेण जं वप" ॥ १ ॥

इत्यादिप्रसङ्गाद्रेण तत्कृत्यमोत्सादनमेतर्थाः । अथवा-स्मरणा
सङ्गादिविषयप्रसारिनां मृग्याभूतवैषांयुक्त्यादितत्कत्वात् संस्म-
रणम्, चरमे द्वादेशोऽधिकारे "वेवावचवचाराणं" इत्यादिका-
योत्संगकरणं, तदीयस्तुतिदानपर्यन्ते कियते इति शेषः । श्री-
चित्तप्रवृत्तिरूपत्वात् धर्मस्य, अवस्थानरूपत्वापारामावे गुणा-
प्रावापत्तः । यतः-

"श्रीचित्तमेकमेकत्र, गुणानां कोटिरेकतः ।

विषयंतं गुणप्राप्तः, श्रीचित्तपरिवर्जितः" ॥ १ ॥

अपि च-अनीचित्तप्रवृत्तो महानपि "मथुराक्षपकवत् कुंवर-
चायाः" अवस्थव्यानामपि प्रत्युच्चाराणां कथनम् ।

आह च-

"आ रहाइ भूयति यावद्दीक्षितं न विद्वत्ति ये ।

स्युहयत्तः प्रमुखाव, केलंतं ते सुमेधसाध ॥ १ ॥"

इहमत्र तापयम-संज्ञाऽपि स्वपरावस्थानुपपत्त्या चेष्टया स-
ंबन्धं प्रदर्शितव्यमिति । उक्तं च-सहैचित्तप्रवृत्तया कर्षणं प्रव-
र्त्तितव्यमित्येवमर्थमर्थः । (मथुराक्षपकुंवरदत्तादेश्योः संब-
न्धः सङ्घाचाराहं कृपः)

(३२) वेदधिकारा यत्समाः । अप वेदधिकारा यत्समाये-
न भवन्त्येते तद्वत्साहाय्यं यद्वदयन्नाह-

नव अहिगारा इह ललि-पत्तिव्याराविधिमाह आणुमा ।
तिन्नि सुयपरंपरा, बीओ हसो इमारसो ॥ ३३ ॥

इह द्वावशक्तिकारेषु मध्ये, नव अधिकाराः-प्रथममनुवीचतु-
र्थेऽष्टमसमाष्टममवमहाद्वयशक्त्याः याः क्षितिर्विस्तारक्या
वैद्यवन्दनायुष्यसिः, तस्या अनुसारेण तत्र व्याख्यातसूत्रमा-
भाषयेन, जस्य-इति शेषः । तथा च तत्रोक्त-यत्तास्तिष्ठः स्तुतयो
नियमनोच्यन्ते, केचिद्व्यवस्था आप पठन्ति, न च तत्र नियम इति
न तद्वाक्यमात्राक्रिया, एवमेतत्प्राप्तिव्या उपचितपुण्यसंभारा कवि-
तेषुपयोगफलमेतद्विधि आपनार्थं पठन्ति-“वेद्यावचनगराण्य” इत्यादि ।
अत्र च एता इति “सिद्धाण्यं बु० १ ओ वेद्यान वि० २ इकको
बा० २” ३ । अन्या अपीति-“उज्जितसेल० १, चत्वारि अ-
छ० २ तथा-जे व अर्था” इत्यादि ३ । अत एवमत्र बहुव-
चन संभाव्यते, अन्यथा द्विवचनं इच्छात् । पठन्तीति-“से-
सा जहिच्छाए” इत्यावश्यकव्युत्पत्तिवचनवित्यर्थः । न च तत्र
नियम इति, न तद्वाक्यमात्राक्रियेति तु प्रपन्नतः श्रीहरिमहत्सु-
रिषा । एवं ज्ञापयन्ति-यदत्र यद्वच्छाया भवत्येते तन्म व्याख्यायने,
यापुनर्नियमनो भवनीयं तद्वाक्यमात्रे, व्याख्यातं च “वेद्या-
वचनगराण्य” इत्यादि सूत्रम् । तथा चोक्तम्-एवमेतत्पठित्येत्या-
दि, यावत् पठन्ति “वेद्यावचनगराण्य” इत्यादि । ततश्च
स्थितमेतत् यद्वन्त “वेद्यावचनगराण्य” इत्यवधिकाराऽत्र-
श्यं भवनीय एव, अन्यथा व्याख्यातासंज्ञकाह । बहि पुनरेवोऽपि
यैवत्युपकाराधिकार उच्यन्ताधिकारवत्केचिन्नियमनयत-
या यादृच्छिकः व्यासहा “उज्जितसेल” इत्यादिशायावद्वयमात्रि-
न व्याख्यायत, व्याख्यातश्च नियमभगनीयसिद्धादिगाथायानिः
सत्तायमनुविद्धसंभवेनेत्यतोऽनुदितसंभवायातत्वात् सिद्धा-
याधिकारवद्वत्स्युत एव भवनीयः । अथाक्रमेण तत्र व्या-
ख्यातं सूत्रमिति चेत्, एवं नहि इत सकलवैद्यवन्दनाकमा-
भाषयसङ्गः, तत्रैवास्या एवं क्रमस्य इति तत्वात् । तद्वन्त तथा
व्याख्यानाभावाद् व्याख्यानेऽप्येतदनुसारित्वास्तस्य पञ्चा-
त्कालप्रवचनत्वाद् नव्यकरणस्य तु सुन्दरस्यापि भवनिव-
न्धनत्वात् तत्रोक्तस्य रूपदेशायततया स्वच्छन्दकल्पिता-
भावादिति परिद्वानवीचं बहुत्र भाष्यस्यमनसा, विमर्श-
नायं सुत्रमधिया, विनिवृत्तायं सिद्धान्तरहस्यं, पृथुपासनी-
यं दुर्लभतानां प्रवर्तितव्यम्, अस्मादावहितव्यति-
तस्यं निजराक्याऽऽनुकूल्यमिति । एवं च द्वितीयदशमेकादश-
वर्जिताः शेषाः प्रथमाद्या द्वादशपर्यन्ता नव अधिकारा उपदे-
शायतास्तत्क्षितिर्विस्तारक्याख्यातस्तत्र सिद्धा इति सिद्धम् ।
आदिशब्दायाः प्राक्किमृच्छवृत्त्यादिग्रहः । तत्र सूत्रम्-“देवस-
त्किञ्चय” इति । अत्र व्युत्पत्तिः-“विरपतिवर्षिकाले विश्वं दृष्ट्वा इ-
वोव्यवारेण अवसलं अहसिन्निदयदेवयासंनिहाणमि अवह, अ-
हो देवसत्किञ्चयं भविष्य” इति । अयमत्र भाषार्थः-तावद्वृत्त-
धुरैर्दृष्ट्वायं पञ्चसाक्षिकं धर्म्मानुष्ठानं प्रतिपादितं, तांकेऽपि
व्यवहारसामर्थ्यं तथा दर्शनात् । तत्र देवा अपि साक्षिण इव,
ते च वैद्यवन्दनापुण्यवारेणानुनीयुताः साक्षिण प्रतिपद्य-
न्ते ; वैद्यवन्दनामर्थं च तेषामुपचारः कायोत्तरास्तुतिहाता-
दिना क्रियत, अन्यस्य तत्रासंभवाद्विमुक्तत्वाच्च, तत्क्षेत्रभावात्,
३३२

तथा वैद्यवन्दनामर्थं देवकायास्तुतिं करणीयमेव, अन्यथा
तत्राभ्यस्तपुपचाराप्रावे देवसाक्षिकतासिद्धिः, व्युत्पत्तिकारेण त-
थैव व्याख्यातत्वात्निवृत्तये चेत्तत् “देवसत्किञ्चयं” इति
सूत्रमाभाषयात् । एवमेव पूर्वोपरिवारोपाभावात्तुक्तं च सूत्रम्
क्षितिर्विस्तारक्यामन्यस्य । तथा चोक्तम्-व्याख्यातं “सिद्धेयः”
इत्यादि सूत्रमिति । तथा इदमेव वचनं ज्ञापकमिति, वचनं सूत्रं
च पर्यायी । एवं च सूत्रसिद्धा अप्येते नव अधिकारा इति
सिद्धम् । ननु च ज्ञानं तावत् प्रथममनुवीचतुर्थेऽष्टम-
वष्टमसमाष्टमहावसेति नवाधिकाराः, एवं सिद्धान्तायानुसारेण
प्रत्यन्ते, परं प्रवर्तिः “चार अहिगारा” इति प्राक्प्रतिज्ञातम्, ततः
शेषाः कुतः प्रामाण्यात् पठ्यन्ते, इत्याहुक्त्वाऽऽह-“तिर्नि सुय”
इत्यादि । अथोऽधिकाराः पुनः (सुय सि) “नै सुयमा” ॥३२॥१०॥
इति पूर्वपक्षस्य बहुदृष्ट्यस्य बोधाय बहुमुताः, तेषां पारम्पर्येण गी-
ताथपूर्वाचार्यसंप्रदायेन भव्यन्ते, पारम्पर्यप्रतिस्थापकस्य सुमया
निषेधयितुमशक्यत्वात्, नाक्षेपेण निवृत्तमार्गानुगमनात् ॥ उक्तं
च द्वितीयाह्नियुक्तौ-“आचार्यपरंपर-एण आगमं जा उ
अप्युत्तरीय । कां वेह छेह वारि, जमालिना स स नासिदिह”
॥ १ ॥ सि । अत्राचार्यनेन च आह्लाकपत्त्यात्, तथाऽपि निषेधे
जिनाशानामप्रसङ्गाच्च । तथा च कट्टरमायम्-“आवरणा वि
हु आणा, अविहत्ता वेव होह आण सि । इहुरा ति-
त्यवरासा-एण च तल्लक्षणं वयं ॥ १ ॥” इत्यादि । अ-
थवा- (सुयपरंपरय सि) यथा भूतस्य व्याख्यानं निर्युक्तं,
ततोऽपि भाष्यव्युत्पत्त्यर्थः, एवं भूतपारम्पर्येण । अयमर्थः-यथा
सूत्रे वैद्यवन्दना ततः कृतस्तवं यावत्तुक्तो, निर्युक्तो तु “सिद्धा
पुरे किङ्कम्” इति भूतस्तवस्यापारि सिद्धस्तुतिर्निर्युक्ता । व्युत्पत्ति-
तु सिद्धस्तुतेषुपरि श्रीवीरकृष्णद्वयं व्याख्याय भगवतः-
“अहो एष तिर्नि सिद्धोमा प्रवृत्तः, सेसा जहिच्छाए” सि ।
ततश्च यथा निर्युक्तादिस्वाध्यायाः सिद्धादिगाथास्तिस्रो
प्रवश्यन्ते, तथा उज्जयन्तादिपि भव्यन्ते, व्युत्पत्तिकारेणाऽपिनिवृ-
त्त्यादिच्छाद्वारेणाऽनुतातत्वाच्च । तथा हि-“सेस सि” अनेन
उज्जयन्तादिगाथाऽस्तव्यं प्रतिपादितम्, असतो भवनाभावात् ।
“जहिच्छाए” इत्यनेन तु बन्धनकरणेच्छावर्ता “उज्जित”
आदिगाथाभवेन स्वाभिमतवत् दर्शयति, अत्रानिमित्तत्वे-
च्छाऽयोगात् । येषां हि उज्जयन्तादि चिन्तितुमिच्छातिशयः, ते भ-
वन्तु नाम, उज्जयन्तादिगाथाभवनतया कर्मकथहेतुत्वात् प्रवृ-
त्तिरित्यर्थः । अत्र के ते त्रयोऽधिकारा एवं भूतपारम्पर्येण भ-
वन्ते, इत्याह-“बीओ” इत्यादि चिन्तयः “जे व अर्था”
इत्यादिरूपः, इष्टमः “उज्जित” इत्यादिलक्षणः, एकादश
“चत्वारि” इत्यादिरवकः । एते त्रय इत्यर्थः ॥ ३३ ॥

अमुमेवार्थं भाष्यरूपप्रष्टयाह-

आवस्ययुष्मदीप, जं भाषियं सेसया जहिच्छाए ।

तेणं उज्जिताह वि, अहिगारा सुयमया वेव ॥ ३८ ॥

आवश्यकव्युत्पत्तिकमयाप्यन्ते, यथास्माद्व्युत्पत्तिमिदं, तद्व्युत्प-
त्तमेव दर्शयति- (सेसया जहिच्छाए) भवन्तीति प्रकृतम् । शेषाः
“सिद्धाण्यं ०१ ओ वेद्यान वि० २ इको वि० २” इति गाथाभ्योऽन्या-
गाया “उज्जितसेल” इत्यादिका यद्वच्छाया भव्यन्ते । या या
इच्छा यद्वच्छा । अयमर्थः-यस्य यस्य भावेनातिशयतो नेमिनाया-
दि चिन्तितुं बाध्यं वर्कते, तं भवन्तु नमिता गाथाः, न द्वापः, सं-

वेगादिप्रकारणत्वेन दर्शनविशुद्धिहेतुत्वात्तद्व्याज्य मोक्षकृतया कर्तव्यत्वात् । मोक्षस्य चाक्षेपेण प्राप्तुमिष्टवाच्यत्वेनैव च सकलधर्मानुष्ठानप्रवृत्तेः, तत्क्षेत्रं शेषा गाथावृत्तिरुक्ता अभि-
तास्तेन कारणेनैव निश्चीयते-यद्यत पूर्वाका गवाधिकारास्ता-
वत्सुखसिका एव । चेऽपि चोऽत्रयस्मादर्थोऽधिकाराः, तेषुपि
श्रुते स्वर्योदिकेपे भूतविचारेषु परेषुपि यत्समुदायोपचाराय
मता एव अभिमताः, इच्छायां अभितत्वात्, अभिमिते सतां
प्रवर्तयितुं योग्याभावात् । अन्यथाऽनास्तवप्रसङ्गात् अनियत-
त्वात् ॥ ३८ ॥

आह-“ उक्तिताह ” इत्यादिशब्देन “ वत्सारि ” इत्येकादश
एवाधिकारा अनुमीयन्ते, क्रमातुर्बलत्वाच्च पुनर्हितीयः, तस्या-
न्यत्र पाठादतः स कथं भव्यते?, इत्याशङ्क्याह-

बीओ सुपत्ययार्ह, अत्यथ वणिओ तर्हि चैव ।

सकथयते पडिओ, पुण्यपरिण्टिं पयटत्तो ॥ ३९ ॥

न केवलं दशमेकादशधिकारी चूर्णिकारजितित्वात् नये-
ते, किं तु द्वितीयाऽपीत्यभिप्रेतः “ जं य अर्यो ” इत्यादौल-
क्षणोऽप्यधिकारः, भुतस्तवस्य वसुधेद्वयकस्य, आदौ “ पुष्क-
रवारदी ” इतिवाच्यमाधर्मतोऽर्थमाश्रित्य वर्णितो व्यावर्णितः,
तत्रैव भावइयकल्लोपेव । अयमत्र भाषार्थः-रितीयाधिकाराधौ
कल्याहेतुत्वात्, सा च यत्र ज्ञायता । तथाहि-“ उक्तांसपयणं
सत्तरं तित्थयरसयं, जइयपयणं चीसं तित्थयर, यय ताव
पयाकालेणं भवति । अर्यो अणागया अनता, ते तित्थयरं व-
मंसाभि ” इति । एव चूर्णिकारकथातोऽर्थकत्वेन वृत्तयुक्त-
पद्यावधिपति ज्ञाप्यते । ननु यद्येवं चूर्णयुक्तयथाऽयं अयते,
तर्हि तत्रैव अयथा, किमन्यत्र पाठेनत्वाह-शकस्तनान्ते प्रशि-
पाततएककान्तरं, पडितो भवितः, पुनोर्वाभिः पूर्वैरनुचोयक-
रिभिः, शकस्तनान्तेऽयं स्थानात्, भावाहेतुत्वात् अन्तरं द्रव्या-
हेतुत्वात्वाः कथमास्तत्वात् प्रथमाधिकारोऽपि नवमसंपादि कि-
ञ्चित्प्रकणनात्, अयं तु तस्मिन्स्तरार्थवादित्यमेव च बहुप्रयोजो-
कारदर्शनात्, जावप्राधान्याभवेयं च पद्यानुपूर्वा चैत्यव-
न्द्यायाः प्रारम्भः, तस्या अन्त्यागमेऽनुष्ठानत्वात् । अतस्तवा-
दौ त्वस्य पाठे अनानुपूर्वा अप्यसंभवात्, तन्मन्यपाठेऽपि
प्यत्याश्रिततदोपप्रसङ्गात्, शकस्तनान्तमणने तु शोणासं-
वात्, दृष्टकालेऽन्यथापि स्तुतिस्तवाहेतुमन्यादित्येवं नि-
र्द्धारत्वेन पूर्वैर्द्वैः शकस्तनान्तेऽयं पठितः, तथैव च ज्ञाप्यते.
कुञ्जाचारितस्य जीतव्यवहारकपत्वात् । उक्तं च-“ जीयं ति
वा करणिजं ति वा आचरणिजं ति वा यत्ता ” ।

तथा-

“ वत्तऽणुवत्तपवत्तो, बहुत्तो आसेविओ भद्राणेय ।

एसो व जीयकप्पो, पंचमो होइ ववहारो ॥१॥

वत्तो नामं इक्कासि, अणुवत्तो ओ पुणो विरववारं ।

तइयद्वाणपडत्तो, सुपरिगहिको भद्राणेण ॥२॥ इति ।

वृत्त एकदा नवो जातः पात्रवत्प्रण्यादिवदित्यादि । तथा
प्रकटार्थः सुयमार्यः, कृत इति श्रुतः । बाह्यदीनान्मन्थेवं शु-
भजनावृत्तेः । चूर्णयुक्तमर्थं हि केचिद्वै जानते, एवं तु पाठे म-
न्त्रमतीनामपि भवति । यथा यत्त्र शिक्राभवाविनो जिनालमु-
ना वन्द्याहे, ततश्च शुद्ध शुद्धम एव शुद्धभाववृत्तिः, योऽधर्मित-
त्वात्तस्याः । इत्यन्ते प्रसङ्गेन ॥ ३९ ॥

एवं द्वादशाधिकारस्वरूपं निरूप्य तद्रूपनेन तात्पर्यार्थं प्र-
कटयन्त्याह-

असदाइसुअणवजं, गीयत्यप्रवारियं ति मज्जत्त्या ।

आचरणा वि हु आण, चि वयणं तु सुबुद्ध यवसि ॥४०॥

अत्राने निर्माणेन, एतेन चास्याविप्रतारकत्वमाह, “ आ ”
इति मर्वाङ्का, सूत्रोक्ताः शुक्लाध्वचिन्तयेत्यर्थः । अनेन चा-
धीर्मेकतुः प्रमाणत्वं दर्शयति, अणीतायेत्यं प्रमाणत्वायो-
गात्, आचरितस्य तु सूत्रानुसारिणं शुक्लाध्वचिन्तया कृ-
तस्य सूत्रेण सह पूर्वोपर्योक्तार्थाभावात् । चाप्ये चरितं, देश-
कालाद्यपेक्षया गुणानुविधावित्वेन बहुभ्रमोपकाराणि कृत्वा
अशठाचीर्णम्, तथा अनव्यं निर्होषं, जिनस्तुत्यादिकपनया क-
मेक्यहेतुत्वात् । तथा गीतार्थस्तद्वैस्तत्कालावसिन्ने नि-
वारितं, शोभनत्वादेव दर्शनाद्विशोधकत्वात् जिनस्तुत्यादेः ।
इति एव, यत् बहुबहुभ्रतं, संविनपूर्वाचार्यसंमतमित्यर्थः ।
ततः सुबुद्धमन्यते, इतिगाथान्ते संक्षेपः । के इत्याह-अन्यस्याः
कुप्रहसङ्गाकनुपेतित्वेनोक्तत्वेन रागाद्यसुष्टाः ।

उक्तं च-

“ओ न वि वट्टइ गणे, न वि होसे कुह मज्जयारामि ।

सा हवई मज्जयो, ससा सव्वे अमरकं सि” ॥१॥

अन्यथा धर्मानर्हत्वात् । आह च-

“ रत्तो उट्ठो मुक्को, पुण्णि कुण्णिअहो य वत्सारि ।

एय धम्मअणरिहा, अरिदं पुण होइ मज्जयो” ॥२॥ इति ।

आचरणाऽपि-न केवलं सूत्रोक्तमात्रमेवाङ्गा, किं तु आचर-
णाऽपि संविनगीतार्थाचरितमपि, आहोष, कुरेचार्थं, सूत्रोपदेश
एव, अतीर्थाऽनुपूर्वजीतात्स्वयन्मन्त्रव्यवहारकपत्वात् ।

आह च-

“ बहुसुचकमाणुपसा, आचरणा धरइ सुत्तचिरेह वि ।

विज्जाए वि खंवे, नक्खं हिदं सुदिट्ठोहि ॥ १ ॥

जीविषपुणं जीवइ, जीविस्सइ जे उ धम्मवज्जणमि ।

जीवंस तेण जक्क, आचरणा समयकुसलोहि ॥ २ ॥

तम्हा अनाथसूते, हिसाराहिपसुया ण जणणीया ।

सुरिपरंपरपा, सुचं च पमाण आचरणा ॥ ३ ॥

इत्येवं, बह्वचनं सुप्रम । तथा च कल्पनिर्मुक्तिः-

“ आचरणा वि हु आणा, आचरणा खेव होइ आण सि ।

इहा तित्थयरासो-यण नि तसुवचणं वेवं ॥१॥

असदणे समारथं, जं कयइ केण इ असत्तज्जं ।

न निवारिबमहेहि, बहु मणुमयमवमाऽज्जं ॥ २ ॥ इति ।

तस्मात्तच्छनप्राप्त्यापत्तौ, सुष्ठु यायातप्यपुण्यनिशेयेन
बहु मन्थने भावसारं प्रतिपद्यन्ते, “ बहुमानो मानसीं प्रीतिः ”
इति वचनम् । यत् उक्तम्-

“अप्रलङ्घिकण कज्जं, जं किचो आचरंति गीवत्ता ।

योधाचराह बहुगुण, सखेसि तं पमाणं ति” ॥१॥

यतः-

“ संविग्गा विहरिस्सवा, गीवत्तमा उ वृत्तिओ पुरिसा ।

न य ते सुत्तचिरेदं, सामाचारि पक्खिति” ॥ २ ॥

अथ च-

जं बहु सारं दीसर, न व होसइ कइ वि मासियं सुत्ते ।

पमिसहोवि न दीसर, माणं वि य तत्थ गीयाणं” ॥३॥ इत्यादि ।

सांभतम् "चवरो दुर" ति बोद्धं चारं विवृण्वन्वाह-

अहियजिष्णु पदमयुर्द, बीया सन्वाण तद्वय नाणस्स ।

वेधावधगराण उ, उवन्नोगतं चतुर्थयुर्द ॥ ४१ ॥

यस्य मूलविम्बारेः पुरतोऽस्येवन्दना कर्तुमारज्जनेऽस्तावधि-
कृतजिन उच्यते । तमाग्निश्च प्रथमा स्तुतिर्ज्ञाना, तन्नामा-
दिगर्जा, सामान्येन जिनमुपाकीर्त्तनपरा वेत्यर्थः । उक्तं च
सलितविस्तराभाय । अथैव बुद्धा वदन्ति- "अत्र किन्नाऽऽयतनादौ
यन्मनं चिकीर्षितं, तत्र यस्य भगवतः सांनिहितं स्थापनाकूपं,
तं पुरस्कृत्य प्रथमः कावोत्सवः स्तुतिश्च, तथा सोऽभ्यजत्रा-
जनकत्वेन तस्मैवापकारित्वादिति ॥ १ ॥ तथा द्वितीया स्तु-
तिः सर्वेषां जिनानां प्राया बहुवचनदिगर्जा, सर्वजिनसाधा-
रणत्वयः । अन्वयाऽन्वकावोत्सवोऽन्वया स्तुतिरिति न सम्भक्त,
अतिप्रसङ्गादिति, तथा तृतीया स्तुतिर्ज्ञानस्य अनन्तानमाहात्म्य-
वर्णनपरिचायनायः । तथा च सलितविस्तराया येतिष्टामेतादिति
वृत्तिः । पञ्चिकासंप्रदायस्यायम-चतुर्थ तृतीया स्तुतिः भूतस्वे-
ति ३ । चतुर्थी स्तुतिः पुनरैवावृत्त्यकारणां यस्मात्प्राग्भूतीनां
सम्बन्धोपदेवतानाम्, किमर्थमित्याह-उपयोगार्थं स्वकृत्येषु तेषां
सावधानतानिमित्तं, भवति च गुणोपबृंहणतस्त्वावबुद्धिः, नतत्र
स्वार्थकारित्वोपयुक्तता । जगत्साम्प्रसिक्तमन्त-अपर्यया तत् सोऽसाहं
कायकणादर इति । तृतीयो विशेषः, तत्र याः कुताङ्गीशासनदे-
वतादिभिरया स्तुतयस्ताः सर्वा अपि चतुर्थस्तुतौ निपतन्ति,
गुणोपबृंहणद्वारेण तासामप्युपयुक्ततादिफलत्वात्, स्तुतिगुण-
लेषु तेषां निबन्धनात् । गुणोपाकीर्त्तनाद्यद्विबोद्धवस्तुतिरुपत्त्या ।
तथाहि-जिनज्ञानस्तुतिवन्दनायामप्यप्युपादेका गद्यते, वैवावृत्त्य-
कारादिसुतयस्तु द्वितीया, गुणोपाकीर्त्तनादिकरत्वात् । एवमेव च
गुणलक्ष्यसिद्धेः, भावितं वेतपञ्चमे वन्दनाद्वारे । अत एव कश्चि-
दुगमे चतुर्थी स्तुतिः, सर्वेषां भस्मिकेत्यादि वैवावृत्तिकराणां का-
पि च भूयास्तुः, सर्वदा देवा देवो निरित्यादि सामान्यतः सर्वदे-
वतानां, कुत्रापि गौरी सेरमेति विखादेवतानाम् । अन्वय- "निष्प-
द्ध्योऽमनील" इति देवविशेषविषया, एकत्र "विकटदृष्टा" इति
देव्या यव, कुत्रचित्त्व- "मांमूलांलासधुकी" इत्यादि भूतदेवताया
इत्यादि । परिज्ञावनीयमिदं लुक्लक्षिषा कुमहप्रदविहरय, कावो-
त्सवविषयेऽपि बहु विमर्शनीयम् । यतो देवसिंहावधकमन्त्रे
सामान्यतो वैवावृत्त्यकारान् विमुच्य केवलभूतदेवतादेः कावोत्स-
वमन्त्रेण, प्रादिकादौ तु च्छ्वन्मन्त्रेणः । ईक्षादौ तु शास्त्रदेव्या-
दीनामपीत्यर्थं प्रसङ्गेन । तत्त्वं तु परमर्थं विवर्त्तति । सङ्का० ।

स्तुतवः संस्कृतकाव्याभि-

"जिनं वशः प्रतायास्त-पुण्यदत्तं समन्वतम् ॥

संस्तुवै वक्तव्यं मोह-पुण्यदत्तं समन्वतम् ॥ १ ॥

प्रातस्तेऽविहृष्यी वेन, अरोजास्वसामना ।

तथास्तु जिनधर्माच्च, सरोजास्वसामना । २ ॥

यन्मे देव वस्तुतोत्पत्ति-अतकेवलनिर्बुतितम् ।

विष्माचित्तनुतापसि-नुतकेवलनिर्बुतितम् । ३ ॥

जिनरास्यं चतुःकायं, चतुर्थो बृषसेवितम् ।

प्रणमामि जिनाधीशं, चतुर्थो बृषसेवितम् ॥ ४ ॥

जिनज्ञानज्जनहयामाह, कल्याणाजिह्विमज्जाह ।

चतुर्विंशतिमानोऽस्य, कल्याणाजिह्विमज्जाह ॥ ५ ॥

त्रिंलोक्य विक्रामजीव-काननं वामिन्वन्दम् ।

द्रुमुत्पायते कोऽपि, काननं वामिन्वन्दम् ॥ ६ ॥

प्रधानां सदा यस्या-जितनिष्कोपनायति ।

अहितो निहितं स्वाभा-जितनिष्कोपनायति ॥ ७ ॥

सनातनाय सनाऽङ्ग-अवधमन्त्रप्रसंगः ।

मगधन् । त्रिचक्रात्म-अवधमन्त्रप्रसंगः ॥ ८ ॥

उपकृतं मे ममोह-मानसस्यामिन्वन्दम् ।

क्षीनस्मरधराधीश !, मानसस्यामिन्वन्दम् ॥ ९ ॥

यौ नमस्तस्मै वऽङ्ग-अवधमन्त्रप्रसंगः ।

त्रिलोक्यस्य ममोहारी, पञ्चपञ्चमे श्रुते ॥ १० ॥

..... ॥ ११ ॥

सन्ध्यायः यः सदा स्तोति, सुपार्वमपुनमेवम् ।

सोऽस्तु जगति श्रुतिर्वाति, सुपार्वमपुनमेवम् ॥ १२ ॥

सहर्षो वै समीकृते, मूलं चन्द्रपञ्चाङ्गम् ।

विदुः सकलसौख्यानां, सुखं चन्द्रपञ्चाङ्गम् ॥ १३ ॥

सदा स्वर्गासंलीनं, सुविषे सुविषे हितम् ।

वेन ते द्यौर्न देव !, सुविषे सुविषे हितम् ॥ १४ ॥

यथा त्वं शीतल ! स्वाभिन्, सोमः सोमामनोहरः ।

अवतानं न तथाऽऽनाति, सोमः सोमामनोहरः ॥ १५ ॥

तं गुणाति स्वयंभूषणः, भेवाह संवहुमानतः ।

जिनेशं नैति यो मित्यं, भेवाहं बहुमाऽऽनतः ॥ १६ ॥

वाक्यं वस्तव शुभाच, वास्तुपुत्र ! सनातन !

अथे कुर्वाणोऽहो-वाः सुपुत्र ! सनातन ! ॥ १७ ॥

कदा प्रमोहमन्त्रं, विमलात्परमात्मनः ।

हृदयं भजेते देवा-क्षिमात्परमात्मनः ॥ १८ ॥

हृत्वा त्वात्परजि-ज्ञावपराजितमनोऽमन्त्रम् ।

अविनां नाद्यताम्यं, पराजितमनोऽमन्त्रम् ॥ १९ ॥

धीचमेव क्रमारा-प्रकृतप्रचारिण्य ।

अनायोऽसि युवावृद्ध-प्रकृतप्रचारिण्य ॥ २० ॥

त्वया देवाऽऽरिष्वर्षी बत-पारो धीशान्तिनाथ ! ते ।

....., धीशान्तिनाथ ! ते ॥ २१ ॥

वीतरागं स्तुते कुण्डं, जिने शंभु स्वयंभुषम् ।

अरागत्वापुननोम्, जिने शंभु स्वयंभुषम् ॥ २२ ॥

विजिम्बे वीरत्वा येन, प्रयुक्तो भवताहर ।

अविनां भवनाशय, प्रयुक्तो भवताहर ॥ २३ ॥

अ स्वाभ्यन्तरेण भङ्गोऽवा, भङ्गस्य प्रतिमस्मते ।

करो मनसि को मोह-भङ्गस्य प्रतिमस्मते ॥ २४ ॥

विद्यते सर्वदा वस्ते, स सुमतः समुचितम् ।

समासाहवते स्वाभिन्, स सुमतः समुचितम् ॥ २५ ॥

हृत्वा समवस्थान्तरेभिः । तं चतुरात्मनम् ।

पश्यन्कोऽजितसर्वि यो, नमितं चतुरात्मनम् ॥ २६ ॥

धीमेतिनायमानौमि, समुचितविजयाङ्गम् ।

हृत्वाजितसंभवात्, समुचितविजयाङ्गम् ॥ २७ ॥

शुभाधी सेवते ते धी-पारम् । नाक्षिककोमलौ ।

न क्रमावधिनां न-पारम् । नाक्षिककोमलौ ॥ २८ ॥

वरिचस्थिति यः धीम-महावीरं महाद्वयम् ।

सोऽस्तुते जितसंमोह-महावीरं महाद्वयम् ॥ २९ ॥

धीधीमन्त्ररतीयेण, सादरं तुत निर्जयम् ।

योऽङ्गानं विद्मे अस्म, सादरं तुत निर्जयम् ॥ ३० ॥

यैवन्तऽहंतो जार-तेरावतविदेहका ॥ ३१ ॥

प्राप्यते प्रवराहको-नैरावतविदेहका ॥ ३१ ॥

उच्चसगाइयित्तो, मणाई तुइवारणसमाहि" ॥ ३॥
 (सकाइ व ति) अच्चाडुत्तरीकरणायाः पापकृपणादिकले-
 बापिष्यबादिकायोत्तरीस्व, सामान्येन अच्चाया बन्धादिप्रत्य-
 यस्य, वैवाह्यवृत्त्यादिवस्तु सुष्ठुदिसुस्मरणदिकल्लोत्तरीस्वैवति
 केवच । साहा० ३ प्रस्ता० (अत्र सुवृत्तैरनकथा संघात्काराद् साहा-
 ०वा) इति प्रकृतित्व "वारहेभो व" ति अष्टादशं चारम् ॥३॥
 (३३) इदानीं " कोस आमार " ति एकोनविंशतितमं
 चारमाविष्कुर्वेच्चाइ-

अमत्यभाइ वारस, आगारा एवमाइया चउरो ।
 अगण्णी-पण्डिदिदण-बोहियसोभाइ दको य ॥४॥
 "अमत्य ति" अमत्यात् " अमत्युस्सलियणं, " आदिशब्दात्
 " नीसलियणं " इत्यादि प्रहः, वाचत् " द्वितिसंघातोइ ति" ।
 एतदर्थः-

" अमत्ययवाचारे, कावस्सगं करेमि इव जोगो ।
 ऊसलियं सासगदो, नीसलियं सासमोभो व ॥
 पयका आसलियुं अ-अमुदुर वायणीसमो ।
 अमसीइ अकम्हाओ, अमंतमाइदिसणं व निषदं वा ।
 पिसोइयाड मुच्छा, विषेवणचं अमणरहियं व ॥
 सुदुमाणुभसियाणु-मुक्कं पायाभंगसंवाचरो ।
 जले कफारंते, दिट्ठीइ निसेसमाइवा ।
 कसासाइमिरोहं, मरणाई तेण सुदुम ऊसलइ ।
 पयवमसगाइरक्खण-देऊ सासाइय व इरथो ॥
 उवुववायनिसमो-सु सइजयणा वि मइतिसुच्छासु ।
 निवसइ विमणमया, ऐमुक्कंपाहुनिवाचरा" ॥
 एते च चाइश आकाराः काबोत्तरीपयाइप्रकाराः साक्षात्
 सूत्रे प्रतिपादिताः । तथा- (एवमाइय ति) " एवमाइयइ " इति
 पदेन चत्वारः सूचिताः । नामवाह- " अगणि " इत्यादि ।
 अमिदिमुदीपादिस्पर्शनं, प्रदीपकमन्त्रं, पञ्चैतियैर्नैरमार्जा-
 रादिभिश्चिक्कम्भं स्वस्य कायोत्सर्गादभ्यन्तस्य च गुर्वौदन्तरात्ते
 लोपोऽतिकर्मण, बोधिका मानुषबीराः क्रोमः सुप्राकुतः, आदि-
 शब्दाद् पम्हिकराजभयभीतिपातादिप्रहणम्, दृढञ्च संपादिना
 स्वः परो वा साध्यादिः, चशब्दात्सर्पादिरेव संयुक्तमासं
 वाऽऽगच्छति ।

अत्र यतना-

" कुसलुग्गी गहणाङ्गि-वणे अ तह मत्तगइयकरणाई ।
 चारणपत्तायणाई, बोदिपणोमाइरक्खेसु " ॥१॥
 उभयेऽपि मीलिताः योदश । संघा० ३ प्रस्ता० ।
 (अत्र नरसुन्दरपुतिसिद्धान्तः सङ्गात्काराद् ज्ञानव्यः) (का-
 योत्सर्गं होवाः " कावस्सगम् " शब्देऽस्तिषेव भागे ४२६ पृष्ठे
 उक्ताः । उच्छासमानमपि ४२४ पृष्ठे उक्तम्)

(३४) स्तोत्रलक्षणम्-

इदानीं " बुचं व " ति त्रिविधं चारमाविष्कुर्वन् गाथोत्तरा-
 र्थमाह-

गंजीरमहुरसई, महत्तल्लुचं हुवइ पुचं ॥
 गम्भीरा व्यङ्ग्यायार्थोपेक्षिककोटिकोटीरोक्तादिगंगाः, मनु-
 राः सुविज्ञाकाराः शब्दा मत्त तत्तया । यद्वा-मनुरो मातृवक-
 शिष्यविद्याप्रामाण्यानुगतः शब्दः क्लरो वच । सङ्गा० ३ प्रस्ता० ।
 (अत्र विजयभेदिकथा सङ्गात्कारादवस्था)
 ३३३

प्रकृतित्व " बुचं व " इति त्रिविधं द्वारम् ।

(३५) कतिवेलात्थैवानि बन्धेत्-साम्प्रतं " लगवेण " वि-
 श्वोपेक्षां द्वारं प्रकटयच्चाइ-

पदिक्कणे चेइयजिम-एचरिमपदिक्कणसुवणपदिबोइ ।

विइवंदण इइ जणो, सत्त उ वेला अहोरेत्ते ॥ ४७ ॥
 यतः साधोः इति पूर्वोक्तरीत्या, अहोरात्रमये सप्त वेला ज-
 ञन्वतोऽपि तैत्थवन्दना कर्त्तव्येव, अथवाऽतिचारसंभवात्तद्व-
 करणे प्रायश्चित्तस्य भजनाद्यगमप्रामाण्यात् अधिकं तत्प्रतिषेधः ।
 पर्वोदितु विशेषतो बन्धनाभ्यानाम्, प्रतिषेधे प्रायश्चित्तापेक्षया ।
 तथा वाऽऽगमः " जेण् वेइय वंइमाणस्स वा संयुवेमाणस्स
 वा पंचण्णयारं च सज्झायं पयरेमाणस्स वा विण्णं करि-
 ज्जा पच्छिन्नं " । एतच्च तुशब्दो विशेषयति, तत्र (पदिक्कणे
 ति) प्रामातिकावश्यकावसाने एका तैत्थवन्दना । तथा च
 सूत्रावश्यकताका- " ततो तिषि सुइओ जहा पुचं, नवमण्य-
 सङ्गं विंति, जहा घरकोइलाइसत्ता न उठंति, तन्नो हेवे
 वंइति, तन्नो बुइवंसं संदिशावंति ति " ॥ (चेइय ति)
 त्तितावा तैत्थवन्दना तैत्थयुइवेलायां अक्कादिप्रहणार्थं-
 मुपयागकरणमुपमित्यर्थः । उक्तं च महानिहाये सत्तमा-
 ध्ययने यनिदिनवयामस्ताले- " वेइयहि अयंविहिइ ववभो-
 गं करिज्जा पच्छिन्नं " । तथा सूत्रावश्यके कायात्सर्गेनिमुक्ति-
 दुरयोर्द्विसातिचारालोचनायमुक्तम्-

" काउस्सगं मोक्कप-इहेसिमा जाणुजिण तो बीरा ।

विस्साइयारजाणय-ज्याह ठायंति वस्सगं ॥ १ ॥ "

मोक्षपथतोऽथैकरस्तदुपदेशकत्वेन कारणे काबोपकाराद्
 साम्प्रतं वच्छुक्तं दिवसतिचारान्नापनीयमिति, ततो-
 चयते-विषयद्वारेण तमतिचारं इदोयच्चाइ-

" सयणासन्नप्राणे, वेइयविमिज्जाकायत्तरा ।

समिई मावणगुत्ती, वितहायरणे अईबारो " ॥१॥

(चेइय ति) तैत्थवितथाचरयो सत्यतिचारः, शैवाधिवचं च
 वितथाचरणमपि विना वन्दनकरणं अकरणे चेत्साहि । (जइ ति)
 यतिवितथाचरणे सत्यतिचारः, यतिविषयं च वितथाचरणं
 यथाई विनयाधकरणमिति । एवा च त्रिकालतैत्थवन्दनाम-
 भ्ये प्रामातिकासंभवाकावबन्धनोच्यते । यतो यतिनामपि हिंसा-
 मध्ये त्रिसंघं तैत्थवन्दनाया अवश्यं कर्त्तव्यतयोकत्वात् । तथा
 महानिहायेसुवच- " गोयमा । के जं भिक्खु वा भिक्खुणी वा
 संजयविरवपमिहवपक्कजापपावकम्मे दिवा पमिहो अणु-
 विण्णं जावजीवाभिगहणे सुविस्सत्यत्तसनिपन्ने जह्णवविहोय
 सुसग्गमणुस्समणे अणुत्तयेये परमग्गिचे तणयमणुस्स
 सुइउक्कवसाध ययपुराई न तिकासियं चइय पविज्जा, तस्सं
 पायाचिक्कं ववहासिज्जा " ॥ (जिमण ति) तैत्थवन्दनां
 कृत्वा प्रोक्तव्यम् । तथा चोक्तम्- " वेइयहिं साहुहि व अयंवि-
 यहि पदिक्कमिज्जा पच्छिन्नं " । एवा च भग्नाहृतैत्थवन्दना
 नाथवेत्ति । (वरिम ति) संवरणप्रत्याख्यानानन्तरं देवाहृतं
 उक्तं च- " संवरणितां ये वेइयस्स साहुं वंइयं न करिज्जा, तो
 पच्छिन्नं " एवा सायं सग्ग्या तैत्थवन्दनाया निवर्तति । एवं च
 दिवामध्ये त्रिकालवन्दना यतिनां नवति । (पदिक्कण
 ति) तैत्थवितथिकमणापुर्वं देवा वन्दनीयाः । तथा च महानि-
 हाये- " जइवंदणपदिक्कमणागाहा । " तथा " वेइयहि अयंवि-
 यहि पदिक्कमिज्जा पच्छिन्नं " (सुवण ति) देवाहृतं वन्दना

हवसन्, नाय्यथा । यदायमः—“वेइयदि अवधिदि जाव संया-
रम्मि गरइया पविस्सं ।” (पचिरोदे सि) प्रभाते प्रति-
बुक्कः सन् देवादीन् वन्देत् । उक्तं च—“हरिया कुसुमिषमग्गो,
अिणमुपिबंदण तहव सउम्मायं” इति ॥ ७ ॥ एवं च साधूना-
भित्य वेत्ता/सत्तकनियता चैत्यवन्दना प्ररूयिता ॥ ४७ ॥

अथ गृहस्थानाभित्याऽऽह—

पविकममो गिह्ठिणो विट्ठ, सगवेत्ता पंचवेत्ता इयरस्स ।
पूयात्त तिसंकापु य, होइ विवेत्ता जहेणेण ॥ ४८ ॥

प्रतिक्रामत भवयसन्ध्यामात्रयकं कुर्वीत्यन्तः, पुरिणः आचकारे,
सप्तवेत्ताचैत्यवन्दना अवयवहारात्रमप्ये । यथा—हे द्वयोरावश्य-
कयोः, हे च स्वापावबोधयोरिष्टिकासपूजाऽन्तर्गतं तथा जघन्येन च
तिसाक्षेति सप्तः अग्निः संभावने । सभाभ्यते होतवेद्यम् । अन्धया-
ऽऽवश्यककारणे यद् स्थापितसमयावचनस्य पञ्चादिरपि, प्रभुतदेव-
गृहादौ वा अधिकं अपि । पञ्चवेत्ता इतरस्याप्रतिक्रामतः । य-
थाऽविस्थापावबोधयोरिष्टिकाः तत्प्रतिबंधं पूजानन्तरं, तथा जघ-
न्येन आचकस्य तिस्रो वेत्ताचैत्यवन्दना भवति, कस्मैति शेषः ।
कथमर्थं, तिस्रं प्यास्तु यास्तिस्रः पूजास्तेषां, तदनन्तरमित्यर्थः । ए-
तेन अत्रकस्य त्रिकालपूजाऽप्यवदेतिता, चराम् उकाउकसमुच्चया-
र्थः । तेन यदाऽपि पूजा न संभवति तथाऽपि वेत्तात्रयं देवा
बन्दीभ्याः, तथा या पूर्वोक्तं गृहस्थपूज्यादिविषयं वन्दनास्ताः
प्रातःसंध्यावन्दनायां निपतन्ति, तदनन्तरं मध्याह्निक्यां, नत-
स्तु पश्चिमसंध्यायाम् । यथा आगमः—“जो जौ देवात्तुपिया । अज-
पनिरेय जावजीवं तिकासिंयं अणुतावसंगमगचिसेणं चेइय
वंधियवेइ इणमेव जो मणुयसोओ अणुइअतासयसखणुं गुरा-
म्मा सारं नि, तस्य पुवण्णे ताव उद्वगपानं न कायव्वं जाल वे-
इय साहूय न वंधिय, तथा मज्झएहे ताव असणुकिरियं न का-
यव्वं जाव चेइय न वंधिय, तथा अवरय्हे चव तथा कायव्वं जहा
चवंधियहे” चेइयहि नो । (संज्ञातयमरकमिज्जा सि ।) सव्वां ३
प्रस्ताव । “संवरिता यं चेइयसाधुं वंधणं ए करेजा पुरिमहुं”
महा० ७ म० (अत्र कातिओ कयानकं संवाचाराद्वा कालव्ययम्) चैत्य-
गृहे आघातना “आसायणा” शब्दे जि० ना० ७७ पु० उक्ताः (अत्र
प्रजापतिदेवीकुमारनन्दिकाया स्थावोका हयाः) इति प्रकृतं
“इस आसायणवाओ” इति अनुविंशितितं द्वारं, तन्निकरणेन
च प्रदक्षितम् “एव चैवंधेइणां जणां च उवोसिपुचारेहि
उसहस्सारे” इति चउसरय” इति प्राक् प्रतिज्ञातं सप्रपञ्च-
मपि चैत्यवन्दनाविधानम् ।

(३६) साग्रतं चैत्यवन्दनाकरणविधिप्रदर्शनायार्थमाह—

“हरिमे नमुक्कारं नमोऽणुदे अरिहंतपुइइ लोंगदे सव्वउयुइ
पुक्कइयइ १० सिक्का ११ वेया १२ पुइ १३ नमोऽणुइ १४ जावंति १५
वय १६ जयवीय १७ इति । त्वं “ता गायमा ।” अर्पयिष्वा-
न्ताव हरियावहियाय न कप्ये चैव किंचि चिइवंधणसज्जा-
इयं काउं फलमभिकंलुगाणं” इत्याद्यप्रामाण्यात् । “ह-
रिय सि” प्रथममीयायिकीप्रतिक्रमये तत्कावोत्तरं च
“वेइसु निम्मलयर” इति यावत् नामस्तवस्य पञ्चविंशत्यु-
च्युत्समानं कृत्वा “नमो अरिहंताय” इति जगतः पारयित्वा
मुखेन सकतोऽपि अनुविंशितस्त्वो मणनीय इति वृत्ताः । ततः
प्रामात्रमणुवंमं “रत्नकारेण संदिग्धं नगवद्” चैत्यवन्दनं
करोमीति जयित्वा “नमुक्कार” सि—

“इयमी नेमिमुनी उजी विमलजः पइ पञ्च नाभेयनः ,

अयोधीरसुपाभेकीतलनमीविरोचिपः बांज ।

हो चन्द्रजससिधी सितवक्त्रो हो पार्थम्वहो सिती,
हो पद्ममवास्तुपुत्रजिनयो रक्ती चिरकी स्तुते ॥ १ ॥

हेवेत्ताविमरार्हो नरहितः सौम्यहस्तः सन्मुखा,
विद्यामन्त्रमुक्ताघनन्तसुगुरोः सिद्धाद् सव्वइय सहा ।

प्राचायां यतिधर्मकीर्तितसमाचारपवित्राङ्कः महो-
पाध्यायान् भुनधर्मघोषणपरात् साधुं विधेः साधकाद् ॥ २ ॥

अर्हन्तो मम मङ्गलं विद्मतां हेवेत्तवन्धकाः,
विद्यामन्त्रमयास्तु मङ्गलमं कुर्वन्तु सिद्धा मवि ।

मङ्गलं भुनधर्मघोषणपरां धर्मं सुहृद्भिः अये ॥ ३ ॥

इत्यादिकृपा यथाकथं यथाप्रस्तावमेकद्विष्यादिनमस्करा भ-
जनीयाः । नतः “कहुं नमति सिरपंचमेणं काएण” इत्याचार-
ङ्कयिष्यवचनात् पञ्चाङ्गं प्रणामं कुर्वता “तिण्णुतो मुक्कणं ध-
रणिनलसि निवेइ” इत्यागमं बोद्धुं चारान् शिरसा स्तुति
स्फुट्टा “नमोऽणु यं तिण्णुणिङ्गुकोजिण्णिइपदिमाविणियेसियन-
यणमाणुसंण धनोऽहं सपुओऽहं ति जिणबंधणाए सहलीकय-
जम्मु सि मममाणं विरहमउलिबंधजिणा हरिवतणवी-
यजतुविरदिपभुमीए विदिमोमयजाणुणा सुपरिकुसुसिधि-
यनीसंजइयणुसुत्थोमयं पय पय आवेमाणेणं जाव चेइय वं-
दिसि” इति । तथा—“सक्कययां वेइयबंधणं,” प्रधानयो-
ये तृतीयपयसोकोविधिप्रामाण्यात् भूमिहिणोमयजानुना
करपूतयोगमुद्रया शक्यवधर्मको भवतीति । तदन्तं च
पूर्ववत् प्रथमं कृत्वा समुत्थाव जिनमुक्ताङ्कितचरणो योगमु-
द्रया “अरिहंतचेइयाए” इत्यादि चैत्यस्तवधर्मकं पठति ।

उक्तं च—

“उट्टियजिणमुइचिय—चरणो करचारियजमुद्रो य ।

चेइयगयधिरिद्धी, उवणजिणंदरं पइ ॥ १ ॥

कापोरसमंउवेत्तुआसा “अउ सेसेसु” इति वचनात् अष्टौ,

उच्युत्सपूरणाधर्मिसंगं नवकारं विमलित्वा तं पारयति ।

ततः “पुइ सि” अष्टिजिनस्तुतिं हवति ।

तत्रां वृद्धभाष्योक्तो विधिः—

“अउस्तासपमाण, उस्ताणा सव्व एव कायव्व ।

उस्ताससमघोप, नवकारेणं तु पारिउजा ॥ १ ॥

परमिड्ढिमुक्कारं, सव्वयज्जासाह पुण अण्णं पुरिसो ।

आरिमाइमयुपदणं, पाहवज्जासाह वि न हयी । २ ॥

अए यगो देइ पुइ, अइऽण्यो ता पुइ पइइ एगो ।

सेना उस्तागठिआ, सुयुतिं आ सा पुरिसमत्ता ॥ ३ ॥

विबस्स उस्ता पुइज्जा, पाइका वंधया पुइं तसस ।

वेइयगेहे साम—वंधेइय सुइविबस्स ॥ ४ ॥

अरिय व पुरिसपुइइ, वंधइ हेवे चउमिहो संघो ।

हयी पुइइं पुइविहं, समणीओ साविवा चैव ॥ ५ ॥”

ततो “लोंग सि” लोगास्तुक्तो अग्रन्तरं “ययना” सव्व सि” “स-
व्वलोप अरिहंतचेइयाणं” इत्यादिना प्राग्वत् कावोत्तरं क्रियते,
पारयित्वा “अउउ” सि” द्वितीया स्तुतिः सर्वजिनाभित्ता दीयते,
ततः “पुक्कसि” “पुक्कवरवरदीवहुं” धर्मको भजनीयः,
तत्कावोत्तरागमन्तरं च “पुइ सि” तृतीया स्तुतिः सिद्धाऽनन्यथा
भजनीया । ततः “सिद्ध सि” “सिद्धाण” इत्यादि मणियवा

“वेयं चि” “वेयं चकणाय” इत्यादिना कायात्सर्गः कार्यः, ततः “पुह चि” “वेयंपुहकादिविषयेषु चतुर्थी स्तुतिर्द्विषते, ततः प्रत्यक्षं प्रथमप्रसूतं कर्तुं जानुर्द्वयं भूमी विन्यस्य कचपूतयोगमुच्यते” “नमोऽस्तु” पृथुचिः शक्यस्तत्पदकको भवतीत्यर्थः, इत्येते प्रथमं इत्या “आर्वाति” चि सर्वज्ञानमन्त्रमाप्तिधान-न्याय “आर्वाति वेदवाय” इत्यादिनापि प्रमयीति। तत्र च पञ्चभस्वको-भविष्यता द्वितीयमपिपातस्य पदकायसामे इत्यादि। ततः क्रमाभरणं इत्या “आर्वाति केह साहू” इत्यादिना द्वितीयं मुनिवर्गमात्मकं प्रणिधानं कर्णीयं, पुनः क्रमाभरणं इत्या “इहाकारेण संविसेह भगवन्” इत्यनं भविष्युम् “इति भविष्यता स्तोत्रं भवनीयम्, ततो मुक्ताब्जमुच्यते “जय वीर्यविराज” इत्यादि तृतीयं प्रार्थनात्मकं प्रणिधानं प्रथमकर्मप्रतिपादकं इत्युच्यते-पुष्टिप्राप्त्यापेदि उपकोल” चि प्रथमकर्मप्रतिपादका गायत्रा भवनीया। तत्रे वाहुरायैः

अथ भाष्यकृत् सद्वृत्तबुद्धानातिशयतः स्वशुक्लाम्हापना-
गर्भं प्रकृष्टफलतद्वर्णनद्वारेण निगमयन्नाह-

सन्धोवाहिविसृष्टं, एवं जो बंदए सया देवे ।

देविन्दुविन्दमहियं, परमपयं पावइ अहुं सो ॥५०॥

सर्वे आचक्रादिद्विषया ऋद्धिमन्वृद्धिमन्त्रोच्चा देशकालाद्यनुगता
 द्वयस्त्वन्नाचसत्त्वस्यैव चन्द्रोद्ययस्यन्नाचविषयविषयप्रमाणान्न-
 ज्ञानाच्च उपाधयो धर्मानुगच्छादिति । "उपाधिर्यस्यैवित्तमम्" इति
 विन्यस्यात्, न पुनः सात्वतैहिकप्रयोजनव्ययया, लोकं स्वनायसि-
 द्धा हि ते, इति नाप्यनुगता, अयमेति शास्त्रस्यैव च । न हि
 मलिनः स्वनायात्, नुनोक्तो वाऽऽसीदतिव्यक्तं तत् । परमं च तत्प-
 दं च परमपदं, सौचिकरूपधर्मनिर्ययोः ।

यदागमः-

“सामंतो ब्रह्महरं, ब्रह्महरो सुरवशनं कंठे ।

हृंदो तित्थयरत्तं, तित्थयरे पुण तिजयसुहय ॥ १ ॥

तम्हा अं हं देहि वि, कंभिज्जह एगवत्तककंहि

इय साण्णुरायहियप-हिं उत्तमं तं न संदेहो" ॥ २ ॥

प्राप्नोति समासादयति, लघु शीघ्रं, स यथोपाधिचैत्यवन्दना-
कर्त्ता ।

उक्तं आगमे-

“ જો પુણ્ય મુહુરત્તરિણો, સુદત્તપ્રહાર અતિ ધ્વજ કમલચરણે ।

ययथुहमंगलजइस-इवावरो हु ण मुणे किं पि ॥ १ ॥

भस्तिनरमिन्नरो जिण-वरिष्पायारविद्वज्जुगपुरमो ।

भूमिनिद्रुषियसिरो, कयंजर्तावायवो भवता ॥ २ ॥

इहं पि गुणं हियत, धरिउज संकाइसुअसंमत्तो ।

अकस्मादियवयनियमां, तिथ्ययत्ताह सो सिञ्ज" ॥ ३ ॥

ततश्च बावर्त्तार्यकरत्वं स्यात्तावन्मध्ययवत्त्वकीकृत्वाद्य-
नुजवति । अथवा परमपदं मुक्तिपदं, परमज्ञानादिचतुष्टय-
योगात्, होवं प्राप्स्यत् ।

तथा आगमः-

“ नामं पि स्वयलकम्म-कुमलकलंकैहिं त्रिण्णमुक्कायं ।

તિયસિદ્ધિસ્યસજ્જના-ય જિણુવરિદાણ જો સરદ ॥ ૧ ॥

तिविह्वलकरोषरुत्तो, खणं खणं सीलसंजमुज्जुत्तो ।

अविगाह्यवयनियमो, सो वि हु अदरेण सिज्जज्जा ॥ २॥”

सङ्गा० प्रस्ता० पञ्चा० । (मेघरथकथा सङ्गात्पाराद् कातव्या)

अथ शुद्धबन्धनस्यैव मोक्षहेतुत्वम् । अथ शुद्धबन्धनैव
मोक्षहेतुरिति दर्शयितुमाह-

इसो उ विज्ञागाओ, अणादिभवद्वलिंगओ चेव ।

णिष्ठं णिरुविग्रवा, एसा जह मोक्खहेतु ति ॥३१॥

इतस्त्वस्मादिष्वानन्तरं कावृ, विज्ञानाद्यभ्यमकरणस्योपायं प्रावृत्त-
वन्मन्त्रा नवतीर्थस्यैव हङ्गप्राप्त, तथा अनादिप्रवेगविन्ध्याप्राप्त्यन्तरं,
यानि कदाचित्प्राप्तिः प्राप्तिवर्धनस्यैव नाम प्राप्ताप्रमत्तितादिपञ्चस्यैव
वर्धनलक्षणाणि तानि, तथा तेऽप्यस्मत्तोऽभ्यादिभिरव्यवस्थितङ्कृतः,
ब्रह्मणः सङ्गुह्यते, यथाभ्यन्तोऽन्धकारः, स व्याप्यव्यवोद्यते।
किपुणं सुखित्तया यथा भवतीत्येव निरूपयितव्या पयंशोक्तनीया।
कथयं, यथेति यत्तु, यथा एवैव ब्रह्मस्वरूपैव, नेतरा, मोक्षोदति-
विशेषादीजयः। अथवा इत एव विज्ञानाद्यभ्यापितव्यवस्थितङ्कृतस्य
व्यवस्थितव्यवभोकोहेतुतुल्यं स्यादित्यस्तथा निरूपयितव्या। एषा
कन्द्या यथा मोक्षहेतुः स्याद्व्याख्या विधेयैरुपदेशः। इतिहृदो-
वाक्यार्थसमाप्तिः। अयमभिप्रायः—प्रथमकरणाप्यन्तरे अना-
दिप्रवृत्त्यलक्षितेन ज्ञेयमन्त्रसंज्ञाविज्ञातस्यैव न मोक्षहेतुर्ज्ञाता,
अब्रह्मत्वाद्, अतोऽयुता तथा निरूपणीयं यथा मोक्षहेतुः
स्युता, ब्रह्म विज्ञानाद्यभ्यापितः इति गाथायाः ॥ ३१ ॥

अनादिभवद्व्यलिङ्गत इत्यनेनानन्तशः प्राप्तिरस्या

वृत्ता, सा चागुह्याया एव, न तु गुह्याया इत्ये-

तद्दर्शयितुमाह-

एषो जात्रओ इमीए, परो बि हु अवहुपोगला अहिगो।

संसारो जीवाणं, हृदि पसिष्ठं जिणमयम्भि ॥ ३५ ॥

नो नैव, भावतः सुखाध्यवसायतः, सुखाध्यामित्यर्थः ।
(इत्यपि हि) अस्यां वदन्त्यां अस्यां, एवोऽप्यतश्चोऽपि

प्रास्तामितिः । अथाश्वोऽनुकुरे । (अथत्पणालात्) इह पुकृतशब्देन भीमाश्विन्यायेन पुकृतपराशतोऽभिप्रेतः, ततश्चात्र पुकृतपराशतस्येत्यत्रैवपुकृतपराशतः । अप रत्नपदद्वयः किञ्चिन्म्युक्तं यैवपुकृतपराशतोऽप्याथैवपुकृतपराशतः । तस्मादधिकोऽजी-
लाः, संसारी, जीवाणां जन्तूनां, अश्वतोति गच्छामहे । कथमभि-
सिक्तमित्याह-इदंरित्युपप्रदर्शने । प्रसिक्तं प्रख्यातं, जिनमतेऽ-
र्हसिज्ञाने । पदाह-“काशमयं च सुदु, अश्वपरित्यज्ज्ञाय-
तेत्युक्तं । आसायणपञ्चालाणं, कळोसं अतरे होह ॥२१॥” इति ।
अतो द्रव्यत पयाऽऽसीत्, अनादी जने निरायिका चेति
पदार्थाः ॥ २२ ॥

प्रकृतार्थे निगमयन्नाह—

इय तंतज्ञत्तिम्नो खलु, एिरुवियन्वा बुहेहिँ एम चि ।

एव सप्तमिच्छेयां, इमीर्षे इह होइ जेन्वायां ॥ ३३ ॥

हृत्पन्नन्तरोक्षावास्तव्युक्तेस्तव्युक्ति आगमाभितोषपत्ति-
माभिनय, अथवा-तन्त्रं युक्ति वाऽऽभिनय, सवृत्तार्थात्कारः,
निरूपयतिव्यमा आलांखनीया, मोक्षदेवदेवतुच्यम् । कुण्डलिक्रि-
तिर्निरुण्णतिर्निरुण्णतिः पद्या आगमाभितोषमा चन्दन । इतिवाच्यो
वाच्यार्थसमाप्ति । अथ कस्माद् निरूपणमस्या लपदित्यह-
न्त्याह-न नु कैव, तस्यामात्रेण सञ्ज्ञयेत्, (इमीए) अस्या चन्द-
नयाः, इह चन्दनविचारः, जयति जायते, निर्वाणं निर्मुक्तिः, किं
तु गृह्याप्यजायत तद जायतेः अतस्तस्यां यतितव्यमिति हृदयम् ।
इति गायत्री । ३३३॥

इहैव वन्दनायाः शुद्धाद्वयत्वविचारे अन्तुचयमाह-
किं चेद्वेदं ज्ञेयकृद्गन्-रूपगणार्थं जगति समयविक्रि ।
तं तेषु विचरयेयं, तं पि तु परिजानन्तीयं तु ॥ १४ ॥
किञ्चेत्यन्तुचयार्थः, इहशब्दाऽन्वयः संज्ञकत्वेन, ज्ञेयकृद्वासी
युक्तः, कृतकश्च कथञ्चिद्वृत्तकृतकः, स चासीत् कृतकश्च
ज्ञेयकृतककथका, स एव, तस्य वा, ज्ञातं निश्चयं, ज्ञेयकृ-
तकृतककथां, तद् भणति वदति, समयविदः सिद्धान्त-
वेदिनो मन्त्रबुद्ध्याभिप्रभूतयः, तन्नेष्ट्यावश्यकमित्युक्त्यादिशा-
स्त्रेषु । तथाहि-“ कथं टंकं विसमा-इत्यकारं तद्वदकथोऽष्टे-
भ्यो । होयहं पि समाजोऽयं, कथो ज्ञेयलक्षणमुच्यते ॥१॥ ” वि-
चरयेद् बहुप्रकारं, चतुर्विकल्पमित्यर्थः । इह काले यदिति शेषो
हृदयः, तदपि ज्ञेयकृतककथकहातमपि, न केवलं ज्ञेयहि-
मन्त्रहृदयानन्त्याद्वयत्वमस्या मायनीयमित्यपिशब्दाश्च । इत्यु-
क्त्यकारार्थो, निष्कलमश्वेति । इहैति वन्दनायां, परिजाननीय-
मेव पर्याप्तोचितव्यमेव, इतिशब्दो वाक्यार्थसमाप्ति, इति
गाथायः ॥ ३४ ॥

विचयेद्वैतियुक्तं, तदेव इदंयथाह-

द्वेष्येण टंकेण य, ज्ञुषो छेभो इ रुगो होइ ।
टंकविहृणो दवे, वि ण खलु एगंतछेभो ति ॥ १५ ॥
रूपेण रूपसुवर्णादिनोचितेन, टङ्केन च विचविशेषेण च,
युक्तः समन्वितो यः स ज्ञेय एव विशुद्ध एव, दृशम् ए-
वकारार्थः, रूपको द्रव्यो, जगति वर्तते श्रेयोको ज्ञेयः । तथा
टङ्कविहीन उचितविचरितकथो यः स ज्ञेयैऽपि कथादा-
युच्युचितं सति, न कलु नैव, एकान्तच्छेदः सर्वथा विशुद्धः,
टङ्काभावेन देशतः कूटत्वात् । इतिशब्दो द्वितीयजन्मरूपणा-
समाप्त्यर्थः । इति गाथायः ॥ ३५ ॥

अथ तृतीयजन्ममाह-

अहमेव टंकेण वि, कुनो तेण वि विणा उ मुहं ति ।
फलमेधो एवं विच, मुक्छाण पयारणं मोसुं ॥ ३६ ॥
अहमेव कथायुचितकथाज्ञाने सति, टङ्केनाऽपि विचविशेषे-
णापि युक्तः, आस्तां टङ्काभावे इत्यपिशब्दार्थः । कूटोऽणुश्च
एव रूपको भवतीति प्रकृतः । अथ चतुर्थमाह-तेनापि टङ्केना-
पि, अपिशब्दात् रूपेणाप्युभयभावाव इत्यर्थः । विना तु वियु-
क्तः पुनः । रूपको मुक्तिं विजगन्नामिति व्यवदिहयते । अथा-
पदार्थितरूपकचतुष्टयस्य फलमेधोदेशत आह-फलमिच्छार्थप्रा-
प्तिलक्षणं प्रयोजनम्, इतोऽनन्तरात्कथायुक्तकथात्, एवमेव रूपक-
श्चरूपवदेव जगति । तच्च कमेण पूर्वमीपदपूर्णे विचक्रितफ-
लाभावाः, सर्वथा फलभावाश्वेति । किमन्त्यद्वयार्थाद्विदपि फलं
न भवतीत्यत्राह-मुग्धानां मुग्धानां, प्रतारणं वक्षन्, मुक्त्वा विर-
हस्य, अन्त्यं फलं न जगति, तत्पुनर्जन्मनि । अथवा-सामा-
न्यतो हृद्यमयोजनमाह- (एतां वि) वन्दनायाः सकाशात्-
ति । अतिप्रसङ्गं वारयन्नाह-“ मुक्त्वापि ॥ ” रूपकात्प्रतारणं
स्याद्वन्दनायास्तु नेति गाथायः ॥ ३६ ॥

आद्यव्याख्यापक्के पातनैवच, अथ तेनैव कलेन तत्फल-

वज्रविष्यतीत्याह-

तं पुण अणत्थफलदं, पेहादिगये जमणुवमोगि ति ।

आयगयं विच एत्थं, चित्तिज्जइ समयपरिसुक्कं ॥ ३७ ॥

तत्पुनर्जन्मप्रतारणलक्षणं रूपकात्प्रतारणलक्षणं फलं, किमि-
त्याह-अनर्थकालम् अनर्थफलत्वं वा स्वपरपरपरपरपरपरपर-
हायकम् । अत एव न नैव, इह रूपकविचारे, अविच्छिन्नं प्रस्तुतयः ।
किमिति माधिक्रान्त्याव-ययस्मात्, अनुपयोगि निष्प्रयोजनं,
न हि स्वतन्त्रमेव फलदेन परप्रतारणेन प्रयोजनमाप्तं । इतिशब्दः
समाप्तिः । तर्हि किमिच्छाधिक्रियम इत्याह-आयगयमेव स्वविच-
यमेव, कायकलत्रमित्यर्थः । न तु परविचयं प्रतारणादि, आय-
गतं वा रूपकविनिर्माणे योऽनिर्मेतवस्तुतामस्तत्रमेव, अथ रूप-
कविचारे, चित्तवत् विचारते, समयपरिसुक्कं शिष्टव्यवहारविशु-
द्धं, न त्वसद्व्यवहारगतं परप्रतारणमपीति । व्याख्यातरे स्वैव-
ननु वन्दनातोऽपि प्रतारणं बहमत आह- (तं पुणेत्यादि) “ नेह
ति ” नात्र वन्दनालक्षणे दार्ष्टान्तिकऽधिकृतस्तु । (आयगयं विच
यं) जीवविचयमेव (समयपरिसुक्कं ति) आगमनगतं
माहादि, शेषं तथैवेति गाथायः ॥ ३७ ॥

एवं हृद्यन्ते सफलमात्रिणाय दार्ष्टान्तिकं सफलमाह-

अथवा-सामान्यतो दार्ष्टान्तिकयोजनामभिधाय विरोधतस्ता-
मेवाह-

जायेणं वयादिहिं, चेव मुक्छेहिं बंदणा येया ।
भोक्कलपणं विच एमा, नहोइयगुणा य पियमेणं ॥ ३८ ॥

भावेनापुनर्जन्मकायचित्तभ्रकान्तकियेण रूपयोपमेन, वर्णादि-
भिरैव साक्षरप्रभु/भिरैव टङ्ककक्षेत्रे, आदिशब्दाश्चतुष्टयकिया-
ऽलम्बनार्थिप्रहः । विचशब्दो व्याख्यात एव । मुक्छेतिरचैः करण-
चूतैः, या वन्दना, सा टङ्का शुद्धा प्रथमरूपकोपमा, किञ्चैव
मित्याह-मात्रकलपणं निर्माणप्रयत्नं प्रधानफलकोपकया, न
पुनः संसारकलपितं । एया वन्दना ऐहलौकिकसाधयेकया, पुन-
रियं किञ्चित्प्रेत्याह-यथा येन प्रकारेणादितोऽर्थाहितस्तथैव
गुणः फलं वय्याः सा वयोदितगुणा, ययोचितगुणा वा । गुण-
आयम्-“ पायं इमीयं कथं, सा होइ इहलौगिया वि हापि ति ”
वशब्दः समुच्चये । नियमेनावश्यमन्येति गाथायः ॥ ३८ ॥

अथ द्वितीयरूपकयोजनामाह-

भायेणं वयादिहिं, तदा ठ ना हाइ अपरिसुक्कं ति ।
बीयगुरुवमपा खलु, एमा वि मुहं ति शिदिहा ॥ ३९ ॥

भावेनोक्तपरिणामेन द्वितीयोपमेन, युक्तिं शेषः । तथाशब्दश्च
समुच्चयार्थस्येह संशयत्वात्, तथा वर्णादिभिरुक्तप्रभृतिभिः ।
तुशब्दः पुनरर्थः तस्य चैवं संशयः-या पुनर्मेवना, अचति व-
र्तते । अपरिसुक्का सदावा, इत्येवंप्रकारा, द्वितीयरूपसमा द्वि-
युक्तद्विहानिरूपकतुष्ट्या, अनुलोकाभावाकारे, एयाऽप्यसाध-
यि, न केवलमाद्यरूपकसमा । शुभा प्रशस्ता, मोक्षारज्यवय-
क्तसाधकत्वात् । इतिशब्दः उपपन्नश्चेति । निरिहा तीयेकरादि-
जिराभिहिता, नावमाधान्यात् । आह च-“ कियारुवय्य यो
जाथो, प्राक्कथ्या च वा किय । अमयोरन्तरं ज्ञेयं, भातुल-
द्योतयोरिव ॥ १ ॥ ” इतिगाथायः ॥ ३९ ॥

अथ रूपकचरमरूपकचयोजनावाऽह-

जावविहृणा वया-इयहिं मुदा वि कूमरुवसमा ।

उमयविहृणा येया, मुहपाया अग्रिहफला ॥ ४० ॥

भावविहीना अनुपमैवकायुचितभ्रकान्तकलहिता वा सा,

वर्णादिभिरक्षरप्रवृत्तिभिः, शुद्धाऽपि निरवस्थाऽपि, आस्तां साध-
या, कुट्टकचक्षमा कश्चरहितद्वयमुक्तवृत्तीवकपकुम्भत्वा, तथा
अभविषीदना भाववर्णादिभिरुक्तिरहिता वा सा, हेया हातव्या,
शुद्धाश्चामुमुकाहवा । परममङ्गकक्षत्वापि फलनीय-भाविह-
फला अमनितमवयवजनाऽनर्थकमेति यावत् । इति गार्ग्यार्थः ॥४०॥
एवं बाल्यमङ्गकक्षवन्द्या केचन किंफला व विशेषेण अ-
वसीत्याह-

होह य पायसेसा, किञ्चिद्वसत्वाण बंदवृत्तीर्ण ।

पाएण कुम्भफला, विसेतो दुस्समाह ॥ ४१ ॥

अवति च संपद्यते पुनः, प्रायेण बाहुल्येन, प्रायोप्रहणमङ्ग-
कक्षत्वानामपि कदाचित्तुपयोगवस्थाधामिर्न फलनीति क्वा-
प्यार्थम् । एषा अनन्तराका कपकचरमङ्गकक्षवयोपमिता, व-
स्यता प्रायः किलवसत्त्वानां संक्षेपशब्दसंज्ञावानां, किञ्च वा
स्यत्वं येषां ते तथा तेषां, मन्वकुलीनां जडवृत्त्यां मिथ्यात्वोप-
हतत्वात् । तथा प्रायेण बाहुल्येन, प्रायोप्रहणं च केवाञ्जिमु-
क्तामायाऽपि सती सा संपुण्यवन्दनाहेतुत्वेन सुगतिकलाऽपि
अवतीति ज्ञापनार्थम् । दुर्गतिकला कुल्लेव्यादिप्रत्येजना, वि-
शेषत इत्यन्तराक्षर पुनःशब्दार्थस्य तुशब्दस्य संबन्धादि-
शेषेण पुनः, दुःषमायां दुःषमाकाले कालदोषादेव, इति गार्ग्य-
ार्थः ॥ ४१ ॥

इहैवाऽप्येव मत्तान्तरमाह-

अथे ह भोगिण चिय, एसा गामेण बंदणा जण्णी ।

ए तं हि फलं तं चिय, तीएण च अह्मिगयं किंचि ॥४२॥

एक तावद्विषमनिष्पन्नकक्षत्वात् । अन्त्ये तु अपरे पुनराचार्याः
साक्षात्पर्येकप्रसन्नमपश्यतोऽस्वाः प्रादुः-यवुत्त लौकिक्येव सा-
मान्यलोकसंबन्धिन्येव, न पुनर्जैनी । एषाऽनन्तराका, अन्त्यमङ्ग-
कक्षवन्दना । मन्वहृद्वन्मेतीयं प्रसिद्धा, न शिवादिबन्धनलनः
कथं नाहंतीत्याह-नाम्ना अभिधानेनैव, न नु फलतः । वन्दना कै-
त्यवन्दना, जैनी जिनसंबन्धिनो । अथ कथमिदं प्रवर्त्तयते इत्या-
ह-यत इति वाक्यशेषः । यदिति यदेव तस्या लौकिकवन्दनायाः
फलं साध्यं तदेव मान्यस्यस्या अन्त्यमङ्गकक्षगतजैनवन्दनायाः,
न तु न पुनरधिकृतं प्रवृत्तं जिनवन्दनोचितं भोज्यादि । अथवा-
अपि फलमगस्ततर् लौकिकवन्दनापेक्षेति, किञ्चिन्निमित्तवन्दनी-
योऽप्येति गार्ग्यार्थः ॥ ४२ ॥

एतद्वैवाचार्यान्तरमत्तस्यापञ्चुडानार्थमाह-

एयं पि जुल्लह भिय, तद्वारं पारो तं फलं व जजो ।

नपचन्नायमावो, वि हंदि तपो ण जुच सि ॥ ४३ ॥

एतद्व्यनन्तराकाचार्यान्तरमतेन कुम्भवन्दना लौकिक-
त्वमपि, न केवलमस्मकमनिरुक्तमन्त्रमेव । पुण्यत एव बहत
एव । तत्राप्यपिमाह-तद्वारं पारो साक्षात्पर्यमात्रासंबन्धात् । अन्त्य-
वन्दनाद्वे हि अपुनर्वैश्वकादिभावाभावाजैनवन्दनाया अनार-
म्भ एव, तत्फलमिव जैनवन्दनाऽऽप्यनान्यत्वापवर्गसंवाधि-
भुजोपद्रवहान्यादिकलनफलमिव बतो वस्याहेतोः, तस्या
जैनवन्दनाया आवधिकृतावाः साक्षात्पर्यमात्रासंबन्धात् । अन्त्य-
धर्मसंज्ञकस्या अनर्थास्तत्त्वस्यायाः, तेषां भावस्तत्त्वस्याव-
भावाः । साऽपि, अविशुद्धादिधर्ममात्रोऽपि, हृत्पित्तपुण्यप्रश्रये,
ततः कुम्भवन्दनः, अथवा-(तत्तो पित्) तत एव जैनवन्दनाऽ-
३३३

नारम्भादेव, अवधारणं वेद काकुपानाश्रयते । न युक्तो
न घटमानः स्वात्, इतिशब्दो वाक्यावयवमासीत् । इदमुक्तं
अवति-यथा जैनवन्दनाऽनारम्भान्मुक्तामात्रवन्दनायामिफलं
न युक्तम्, एवं जैनवन्दनाऽनारम्भादेव तत्त्वानयोऽपि न युक्तः
स्यात्, इत्येते च मुक्तामात्रवन्दनायामनर्थानावः यतो अतोऽसौ
जैनी न प्रवर्त्तयति तु लौकिक्येवेति गार्ग्यार्थः ॥ ४३ ॥

अमुमेवार्थं प्राचयन्माह-

जमुजयजण्णसज्जावा, एसा विदिछेयेरिहं ण च अम्या ।

ता एयस्सामावे, इमीह एव क्हं बीये ? ॥४४॥

यद्यस्याहेतोःकमयजननस्वभावा इष्टानिष्टाद्यौत्वादनवीजकक्षया,
एषा जैनवन्दना । अथ कथमेवोभयजननस्वभावेत्याह-
[विदिछेयेरिहं ति] विधानेन क्रियमाणेनेष्टफला, इतर-
विधिनिस्तु प्राचयपावफला । लौकिक्येवैवभूतेति वेदितव्याह-
न स्वभ्या न पुनरपरा, लौकिकीत्यर्थः । लौकिकत्वादेव । ततः
किंमित्याह- (ता इति) यत एव कथमपुनर्वैश्वकादिष्वं प्रशुद्धाश्रयी-
कृतस्येष्टफलस्याभावेऽभवने, अस्यां द्विविधकुम्भवन्दनायाः, एव-
ममुना न्यायेन विधीतराज्यां सत्फलप्रत्यपायजनकत्वसङ्को-
न, कथं केन प्रकारेण, न कथञ्चिदित्यर्थः । चितीयं प्रत्यपायज-
कणं फलमित्यर्थः । अतः सुष्टुक्तं तत्फलमिव तत्प्रवर्त्तयामा-
योऽपि न युक्त इति । यत्र च प्रत्यपायोऽपि न प्रवर्त्तित, सा
जैनी न भवतीति । अथवा तस्मादेतद्व्यष्टानिष्टफलसङ्कोचयो-
भयस्याभावोऽस्यां कथं बीजमिव बीजं जैनीत्वं, जैनी ह्यार्थो-
नयेबीजरा । अथवा-कथं बीजं कथमपुनर्वैश्वकादिष्वं, तकि
वन्दनाज्यार्थोनर्थबीजम्, अतो बीजानामावादेवा लौकिक्ये-
वेति युक्तमेव । इति गार्ग्यार्थः ॥ ४४ ॥

इदमेव निगमयन्माह-

तम्हा च तदाज्ञासा, अथ्था एस चि णायमो णेया ।

मोसाज्ञासाण्णगया, तदत्यज्जावा-खिओगेणं ॥ ४५ ॥

यस्याऽस्याः प्रत्यपायामावाज्जैनीत्वं नास्ति, तस्माहेतोः । तुश-
ब्दोऽवधारणे । तस्य च प्रयोगो इहोचिष्यते । तदाज्ञासा जैनी-
सदृशी, जिनादिशब्दानामुपायनाद्वैव लौकिक्येव, एषा अवि-
कृतकुम्भवन्दना, इतिशब्द उपप्रदर्शनेन, न्यायत उपपत्त्या, न्यायज्ञान-
न्तरायां योक्त एव, हेया हातव्या, पुनः किंयुतेत्याह-मुपायानाजु-
मता असत्यवादाभित्ता । कथमित्याह-तस्यैव वन्दनाऽधिक्येव
वस्तुनि, भावस्य सङ्ख्यानाद्यप्यवसायस्यानियोगोऽवधार-
स्तदर्थमावागमिगः, तेन । यथा हि-“ गणेशं शेषेणं आणेनं ”
इत्यादिपदवाचि तस्यैव भावमनियुक्तानः समुच्चारायति, तदा
मुपावाद् एव स्यात्, एषानाहीनामसंपादनात् । अथवा-तत्-
योभावाहान्प्रयोगानामावागमिगोनावर्हयेतथा, इति गार्ग्य-
ार्थः ॥ ४५ ॥

एवं तावद्व्यनन्त्यमङ्गकक्षगतवन्दना फलत उक्ता, अथाद्यमङ्गक-
क्षगतवन्दनाया अभव्यानां कुल्लजताप्रतिपादनायाऽऽह-

सुहकसजण्णसज्जावा, चित्तामयिमाह्प वि णाज्जम्हा ।

पार्वंति किं पुणेयं, परमं परमपयवीये ति ॥ ४६ ॥

सुहकसज्जावामनितमवयवजानां, विशिष्टानुश्रुत्यादीनां सुख-
कषयफलानां वा, जननमुत्पादनं, स्वभावाः स्वकरो येषां ते तथा,
ताह्, चित्तामय्यादिकानां पि चित्तराजप्रभृतिकानिपि, आदिशब्दाह

कल्पद्रुमादिपरिग्रहः । नकारस्वाभाविकः । अपिशब्दाद्यै र्द्व-
राज्ञेन वक्ष्यति, न भैव, अमस्या अयोभ्याः, प्राप्नुवन्मासादव-
न्नि, किं पुनरिति पदमप्राप्तिविशेषात्ततः, सुनरं न प्राप्नुवन्ती-
त्यर्थः । यतो वन्दनाम्, परमां प्रधानाभाषजङ्गलवृक्षगणम्, परम-
पदार्थं निर्वाणवस्तुम्, इति शब्दो हेतुर्थः । तेन परमात्मतां
परमपदार्थजत्वादिनि । समाप्त्यर्थो वाऽयमिति गाथायः ॥४६॥

अमस्यास्तावदिमां न प्राप्नुवन्ति, जन्वा अपि न
सर्वे एवेति दृश्यवशाद्-

जन्वा वि एत्य पेया, जे आसन्ना ए जाइयेथेण ।

जयणाइ सुए जणिये, एये ए उ इट्टकसजणणम् ॥ ४७ ॥

अम्या अपि योभ्या अपि, अमस्यास्तावद्योभ्या एवेत्यपि-
शब्दाः । अत्र परमवन्दनाप्राप्ते, हेया ज्ञातव्याः, ए एव कश्चिद्वा-
सन्नाः, परमपदर्थेति गम्यम् । व्यतिरेकमाह-न जातिमात्रेण
न ज्ञात्वैव, अम्या इति प्रक्रमः । कुत एतद्व्यमित्याह-बधस्या-
दनादिकालीनं, भूते लिखान्ते, भगितमुकम्, पदज्ञव्यन्तः, न तु न
पुनर्विधानमप्यौघकलजनकमभिमतार्थे साधकं, मोक्षप्राप-
कमित्यर्थः । सर्वमम्यानां निर्वाणप्राप्तेरिति गाथायः ॥ ४७ ॥

तत्र ये तावदेतां विधिना सेवन्ते, तद्विधिं वा अह-
ति, ते आसन्नाजन्वाः, ये तु तां न द्विषति
तेऽप्यासन्ना एवेति दृश्यवशाद्-

विहिम्रपद्रोमो जेसि, आसन्ना ते नि सुक्किप त्ति ।

सुवुदिगाणं पुण सु-च्छेदसणा सीणसुपसमा ॥ ४८ ॥

विधौ विधाने सत्यजङ्गले, वन्दनाया इति प्रक्रमः । प्रकृत्यभागे
अप्रत्येयोऽमरसरो, माधवस्थं भवति । येषां अम्यानाम्, आस-
न्ना निकटवर्तिनः, परमपदर्थेति गम्यम् । तेऽपि, न केवमसासन्ना-
अज्ञानवन्त एवेति । कुत एवमित्याह-मुक्किपाः प्रयासकिल्ह-
कमेतयोपमया इति कृत्वा, इति हि किल्हककर्माणं मापि
प्रति माधवस्थमपि जायते । एतद्वै दृश्यति-मुच्छुगणां
किल्हकमेतस्यहरिणानां, पुनःशब्दो विशेषणार्थः, सुच्छेदना
विमुच्छप्रक्षपाना, विधिविषय उपदेश इत्यर्थः । सिंहनादमना
केशरिशब्दद्वया, आसहेतुत्वादितिर्न्यसः इति गाथायः ॥४८॥

एवं वन्दनां प्रति विधिविधयोः कलमुपपदर्थे विधिविध-
यतामुपदिशवशाद्-

आसोविणए एवं, तेतं पुन्नावरेण सूरिहिं ।

विडिजतो कायन्तो, मुक्काण हियड्डया समम् ॥ ४९ ॥

आलोच्य विद्युय, एवं पूर्वोक्तप्रयोगेन, तत्र प्रवचनं, कय-
मित्याह-पूर्वैश्च मन्त्रस्य पूर्वो भागोऽपरश्च तस्यैवापरो
भागः, पूर्वोपरं, तेन, ससम्यर्थे वा एनप्रत्यये सति पूर्वपरेणानि
स्यात्, पूर्वोपरभागोतिरित्यर्थः । तयोपरिरोधेनेति यावत् । अनेन
आलोचनमात्रस्य व्यवच्छेदः, तस्य तस्यैवापरोभासमर्थत्वादिति
सुरिजिराचार्यैः, परिहृतेषां, विधौ विधाने धर्मनागते वला-
द्याराधनकूपे, बल उद्यमे । विधियन्तः, स कल्पेया विधातव्यः ।
विमुक्तालस्यैः स्वयं वन्दना कार्या, अन्यैरपि विधिजैश्च
विधापयितव्या इत्यर्थः । किमर्थमेतद्व्यमित्याह-मुग्गयानाम-
व्युपसङ्गुदीनाम्, हितं धेयः, तदर्थं याऽप्यो वस्तु स हितार्थः,
तस्मै हितार्थः । सत्यमविपरितोत्तराय, यदा हि वातायो विधि-
ना स्वयं वन्दनां विदधति, जन्वाश्च तथैव विधापयन्ति, तदा

मुग्गमुग्गोऽपि तथैव प्रवर्तन्ते, प्रधानाहुसिरित्वाद् मार्गोपाय ।
आह च-"ओ उच्छमेहि" मग्गो, पइमो सा कुकरो न सेसाणं ।
आवरियमि जयेते, तथमुग्गो केण सीएग्ग" ॥ १ ॥

तथा-

"जे अत्य जया जइथा, बहुस्सुया चरएकरएवउत्तुता ।

जे ते समावरंती, कालवर्णातम्बसज्जायं ॥ १ ॥"

(जय सि) बुधमाहौ (अव्य सि) बुधिकावर्णाति । तथा प्र-
बुधाश्च ते वन्दनाराधनजन्यं हितमाप्तावर्णाति, तद्विराजनाज्य-
प्रत्यपायेभ्यश्च भवित्ता भवन्तीति । अयं व्यापदेशोऽसमञ्जस-
तया स्वयं वन्दनां विदधानांस्तथाऽनवाप्तानुबन्धकाद्यवस्थे-
न्यस्तथाविधजिज्ञासादितद्विधिविषयत्वं ज्ञायमान्यस्तां प्रत्य-
तः सूरीन् वीक्ष्याचायेण बहिनः । एवं हि तत्तद्वृत्तौ तेषा-
मन्येषां वाऽनर्थोऽसमञ्जसकियाजन्वा च शासनापसङ्गजना
मा भूदित्यनिर्णयः । इति गाथायः ॥ ४९ ॥

उपदेशोपमाह-

तिन्निगिलाणादीणं, जेसज्जाणाइयाइं णायाइं ।

दइव्वाइं इदं सल्लु, कुमाहविरहेण धीरेहिं ॥ ५० ॥

ट।का मुग्गा । पञ्जा० ३ विष० ।

(३०) अत्र हीरावजयस्फुरितगमनोत्तरकदम्बक-

स्वकीयतरकल्पे द्वाक्षैत्यानि वन्दन्ते, न वा ? । देवा यदा स्व-
कीयतरकल्पे याति, तदा तत्रत्यैकैववन्दननिषेधो ज्ञातो ना-
स्तीति । ही० ४ प्रका० ।

क्षैत्यालव कैत्यवन्दनकरणम् ईयांपयिकीप्रतिक्रमणपुरस्सर-
रमेव, अन्यथाऽपि वा ? । क्षैत्यालवे ईयांपयिकीपुरस्सरं कैत्य-
वन्दनकरणविषये एकाग्रतो नास्तीति ज्ञायते । ही० ३ प्रका० ।
शीनोष्णकालयोर्गृहस्थानां जिनासये देववन्दनं काञ्चावरण-
पुवकं, किं वा प्रमाजनेन ? । शीतोष्णकालयोर्गृहस्थानां जिना-
सये देववन्दनार्नामसं काञ्चावरणस्य नियमो नास्ति, तेन यदि
कश्चित् करोति तदा करोतु । ही० २ प्रका० ।

गृहस्थाचारधरो यतिवेषवान् प्रतिक्रमणं कर्तुमात्रः किं
सामाधिक्यमग्रहणपूर्वकं करोति, अथवा कैत्यवन्दनः ? । गृह-
स्थाचारधरो यतिवेषवान् मुख्यवृत्त्या सामाधिक्यमग्रहं कृत्वा
प्रतिक्रमणं करोति । ही० ३ प्रका० ।

सप्तदशभेदपुत्रादौ भोजिनपूरे कैत्यवन्दनं कृत्वा यदोपवि-
श्यते तदा किमौपायिकीप्रतिक्रमणपूर्वकमेवावस्थायां प्रति प्र-
हिनं, उत्तरम्-मुग्गोऽप्यवसानसंज्ञावन्निर्माणं याति । प्रतिक्रम-
ते, अन्यथा तु यथाऽवसरमिति । ३६४ प्र० । सेन० ३ ब्रह्मा० ।
आविका जिनासये कैत्यवन्दनं विधापोर्ये स्मिता सत्यकमन-
स्कारकायोऽग्रहं कृत्वा यैकां स्तुतिं कथयत्येतद्विधिः कालोत्ति-
प्रश्ने, उत्तरम्-यन्निविधौमार्गव्यावृत्तिमन्त्र्यै कैत्यवन्त्याधिकारं
कायतोऽस्ति, परमेनद्विधिकरणप्रवृत्तिरनुना आविकामध्ये
न हउचन इति । २६ प्र० । सेन० ४ ब्रह्मा० ।

अथ पं० सत्यसौभाग्य० कृतप्रश्नः, तज्जुतरं च । यथा-
उत्कृष्टकैत्यवन्दनविधाबुधोत्तरं स्तुतयो वर्यैर्द्वैष्टा विधीयन्ते,
न त्वस्या इति कटिः सत्याऽस्तथा वेति प्रश्ने, उत्तरम्-उत्कृष्टकै-
त्यवन्दनविधाबुधोत्तरं स्तुतयः प्रावो वर्यैर्द्वैष्टा एव विधेया
इति परम्परा वर्तते, तेन कटिः सत्यैवावसीयते, परम्परायुक्तं
तु नमोऽस्तु वर्धमानायेवमस्याधिकारे " तावो अ भुर्यो एग-
सिलोगादिवस्तुतिआमो पयक्कादाहिं वा खरेण वा वहुनेण

तिष्ठि भण्डुज " इत्याद्यावदयंकचतुर्थ्यकरदर्शनमिति सं-
भाष्यत इति । ४०३ प्र० । लेख० ३ उल्ला० ।

वेङ्कटवास-चैत्यवास-पुं० । जिनालये, बतीनामावासे, दर्श० ।

अथ यद्यपि स्वावस्थानेनार्थरक्षितैर्नानुज्ञातं, तथाऽपि तत्र
प्राप्तुकैवलीवस्तत्र निवस्तर्ता को दोष इत्याह-

दुग्गंधमल्लिणवत्य-स्स खेलसंधायज्जुत्तस्स ।

जिणत्तवणे नो कप्पइ, जइणो आसायणाहेओ ॥

जुष्टो गण्यो बुद्धिगन्धो बह्वल्यो बुग्गन्धः, मन्त्रिभाति वज्राणि
 बह्वल्यो मन्त्रिगन्धः, बुग्गन्धालो मन्त्रिगन्धश्च बुग्गन्धगन्धः
 बह्वल्यः तद्वत् वेतो निर्वाणवत्. सिध्दधानं साक्षात्कामरत्नं, ज्ञानो
 ह्यहमन्वयवत्, ऐन्द्रियैश्च सम्पन्नितत्त्वं, जिनमन्त्रे तार्थ्यकृत्ये
 मन्त्रिनि, न कल्पते, ब्रह्मध्यानं कर्तुमिति शेषः। कल्पेत्याह-वते
 तद्वत्, न तु पृथक्त्वम्, तद्वत् स्वत एव ब्रह्मत्वेन
 आत्मासम्भवात्, पदस्त्व तु प्रभुवृत्तिवन्तो निष्पत्तेरुतेऽति
 कर्मयन्त्रित्वाह-आयातनाहतायातना सर्वधर्मदायिनां भूवि-

ता। अथवा मायायु-वस्तु हि भगवतो वस्तुस्यैव इवा आ-
 तातानाभूतत्वा संवृतात्मनो विद्यन्ति, तत्र च तेषां विद्य-
 तातानां मुखे हि साक्षादप्राप्तानां सङ्कीर्णसमाधिप-
 र्याधारवतां स्वान्तात्मज्ञानविशेषयोगप्राप्तानां निवर्तिन्तुं यु-
 ज्यते इति, प्रकृष्टं च कृता आद्यदि। अत एवाकम्-
 "अहं हि आकाशकम्, कलिकचं तद्वि विवर्जितं ते दुः। मयि
 जलु कोह काशः। हरा प्रासपना परमा ॥१॥" अत एवाय-
 सकलावर्णविहितकलस्य लायालोकितविश्वविश्वस्वभावानां
 भावाभावाभावाद्यैः सर्वसाधूनां निर्वर्तः प्रसिद्धः, तर्हि स्यादाय-
 नः। अतः विज्ञानं कर्मस्यैव विज्ञानं विज्ञानं विज्ञानं विज्ञानं

[illegible]

चेइयससिधेस-वैत्यसभिदेस-पुं० । स्वनामधेयतो ससिधेयो,
यत्राहमे प्रथे वीरजिनः पक्षिणकपूर्वायुरभिद्योतो नाम
सिधिमिदानीं भूत्वा मृतो नवमे क्षुरो जातः । कल्प०
१ लण ।

वेद्यसिहराई-वैद्यसिखरादि-त्रि० । जिनमयनशिखरकलश-
भजप्रभृतिषु, पञ्चा० १२ वि० ।

वेङ्कटहर-चैत्यगृह-न० । देवस्तवने, (जी०) जिनमन्दिरे, जी०
१ प्रति० ।

चेकूण-स्थान-नं० । अवस्थाने, अ० ५ उ० ।

वेष्टा-वेष्टा-स्त्री० । क्रियावाच, पञ्चा० ४ विभ० । व्यापारकर-
णे, षो० ७ विभ० । पराक्रमे, पं० सं० ५ द्वार ।

वेद-वेद-पुं० । पादसूत्रिके, औ० । अ० । दासे, कल्प० ३
काण । कुमारके, झा० १ भु० २ अ० ।

वेदग-वेदक-उं० । हैहयकुलजाते स्वनामघाते वैशाखिका-
पुत्राभिधाने, आ० क०। आ० ७। वि००१ कथा० । (‘
सिवा’ शब्दे स्यात् अथ वसन्तमासः) (वेदप्राग् अभिषेकस्य अर्थः) अथ
वेति ‘वेदप्राग्’ शब्दे १३३३६पुत्रे कथ्यते । “तमये भगवन् महावीरे
भगवन्नामा आवा वेदगस्य अस्मिन्नि ओहै०” आ०७१ १ अ०।
वेदकने इह्यविही रचितौ, कृषिकेने सह हरमुत्तमसहकटक-
कशिलासंप्रामनामनौ संप्राप्ते कृतौ । अ० ७१ अ० ३ ड०।

चैतरुव-चैटरूप-त्रि० । कुमारकल्पे, सू० १ उ० ।

वेदिय-वेष्टित-न० । वेष्टायाम्, औ० । सकाममङ्गप्रत्यङ्गोपा-
ङ्गदर्शनादौ, जी० ३ प्रति० ।

बेदियाचक्रवाल-बेटीचाचक्रवाल-१० । दासीसमूह, " बेदि-
याचक्रवालवरिसधरधेरचक्रवालमहसरयविदपरिसा । "
बेटीचक्रवालेनाऽप्यां स्वदेशसमयेन वर्षधराणां वर्धितकरणेन
नपुंसकीकृतानाम्तःपुरमहलकानाम् । प्र० ६ श० ३३
उ० । दशा० ।

बेही-बेटी-खी० । दास्याम, आ० म० प्र० । बाले, दे० ना०
३ वर्ग ।

वेद्य-वैद्य-पुं० । वैद्यी पूर्णिमाघटिते मासे, विद्यामङ्गलान्विता पूर्णिमा वैद्यी । विद्यान्वितायां पूर्णिमायामर्थाय च । स्त्री० । जं० ७ वत्स० । जं० प्र० । “वेद्यस्स पुष्पिमाय पडमाभजिष्यस्स विद्यार्हि” श्राम० म० प्र० ।

वैश्व-त्रि० । शिल्पिचिन्तगते, यो० ५ विष० ।

वेत्तगण-वैत्रगण-पुं० । वैत्रगण्ये, वृ० ६ उ० ।

“ श्रीजैनशासननजस्तलतिन्मरस्मिः,

श्रीपद्मचन्द्रकुलपद्मविकाशकारी ।

श्रीमानं धनेश्वरगुरुः प्रथितः पृथिव्याम् ॥ ७ ॥

श्रीमच्छैत्रपुरैकमएकनमहावीरप्रतिष्ठाकृत-

५० ६ ७० । ग० ।

वेय-वेतस्-ज० । अन्तःकरणे, दश० ५ अ० १ व० । मनासि,
कथा० ६ वा० २ व० ।

येयकद-चेतःकृत-म० । जीवस्वरूपज्ञतया चेतनया वये,
जीवानां किं चेतःकृतानि कर्माणि, अचेतःकृतानि कर्मा-
णि वा ? म० ।

जीबा णं जेतं ! किं वैयकटा कम्मा कज्जति, अवैयकटा कम्मा कज्जति ? । गोयया ! जीबा णं वैयकटा कम्मा कज्जति, एो अवैयकटा कम्मा कज्जति ।

“ जीबा णं ” इत्यादि । (वैयकटा कम्म सि) चेतसैतत्त्वं, जीवस्वरूपभूतचेतनेत्यर्थः । तेन कृताभि ब्रह्मणि चेतःकृताभि कर्माणि । (कज्जति सि) भवति । अ० १६ अ० २ उ० ।

वैयण-वेतन-पुं० । सचित्ते, अ० १ उ० । सुअ० । जीवे, एया० ४ अ० ४ उ० । विसे० । (तूतधर्म एव चैतन्यमिति लौकावतिकाणां मतम् ‘आता’ शब्दे द्वितीयभागे १८० पृष्ठे उपपाद्य कथितम्)

वैयणत्-वेतनत्-न० । मनसि अनुभूतौ, कस्या० ११ अया० ।

वैयणा-वेतना-स्त्री० । संज्ञाने, उपयोगे, अवधाने, आवा० ६ अ० । “आता” शब्दे चित्तीयभागे १८० पृष्ठे अभौतिकत्वासिद्धिरुक्ता । करणे च । अत एव “ सेज्जं ठाणं वा जहिं वेदय” अथ वेतयते, ‘चित्ता’ संज्ञाने, अनुभवकपतया विज्ञानाति, वेदयते इत्यर्थः । अयथा-वेतयते करोति इति, धातुनामनेकार्थत्वाद् । आ० म० द्वि० । आचा० ।

वैयस-वेतन्य-न० । साकारनिराकारोपयोगे, कस्या १५ अया० ।

वेर-वर्य-न० । वारणे, नि० अ० १ उ० । (‘वमवेर’ शब्दे व्याख्या)

वेल-वैल-न० । वले, आवा० १ अ० । नि० वृ० । दश० । मस० । आचा० । एया० । ए० । वल० । हा० । औ० । सुअ० । कल्यादौ, अ० ७ उ० ।

वेलकस-वैलकर्ण-पुं० । वलकर्णे, आचा० २ अ० १ अ० ७ उ० ।

वेलकरण-वैलकरण-पुं० । वैलकदेशे, दश० ४ अ० ।

वेलगोल-वैलगोल-न० । ब्रह्मात्मके कण्टुके, सुअ० १ अ० ४ अ० २ उ० ।

वेल्ल-वैल्लार्थ-न० । वल्लार्थे, ए० ३ उ० ।

वेल्लपाय-वैल्लपात्र-न० । वल्लानिमित्तपाने, आचा० २ अ० १ अ० १ उ० ।

वेलपेदा-वैल्लपेदा-स्त्री० । वल्लमण्डूपाय, हा० १ अ० १ अ० । नि० । सं० ।

वेलपोदक्षिया-वैलपोदक्षिका-स्त्री० । वैलानि, वल्लानि तेषां पोदक्षिका इव सुसंयुक्ताः सुरक्षिताः तस्वाम, दशा० १० अ० ।

वेल्लुप-वैली-मुखादे, दे० ना० ३ वर्ग ।

वेल्लुक्खेव-वैल्लोक्खे-पुं० । तीर्थेकृत्तिकावैद्यनादेवकृते प्र-मोदमरणे वल्लानामुल्लेखे, रा० । आ० क० । कटप० । आ० ।

वेल्ल-वैल्ल-पुं० । शिष्ये, “ वेल्लओ भणति मिज्जा मिज्जकं ” । दश० १ अ० । “ वेल्लं रिद्वेज्जा ” । आ० अ० ४ अ० ।

वेल्लणा-वेल्लणा-स्त्री० । वेदकराजस्य इतिरि, आ० अ० ४ अ० । दश० । श्लोकमहा राजस्य भार्वायाम, आ० म० प्र० । वेल्लणापास-वेल्लणापार्थ-पुं० । टिपुरीनयनो बन्धिने स्वामन्यु-जितपार्थनायमतिमाद्य, ती० १ अ० । (तत्कल्पः ‘ टिपुरी ’ शब्दे बह्वचने)

वेल्लय-वेल्लक-पुं० । आरये जीवविशेषे, आचा० २ अ० १ अ० ४ अ० । शिष्यमाने, ती० ३३ कटप ।

वेद-वैद-अन्य० । व-यव-समासः । अनुचयमाने, आ० २ अ० १ उ० । दश० । पञ्चा० ।

वोअअ-वोदक-वि० । प्रेरके, अनु० ।

वोदज्जंत-वोद्यमान-वि० । परेण पुञ्ज्यमाने, सुअ० १ अ० ३ अ० ३ उ० । शिष्यमाने, अ० ७ उ० । मोद्यमाने, सुअ० १ अ० ३ अ० ३ उ० ।

वोदय-वोदित-वि० । प्रेरिते, सुअ० १ अ० ४ अ० १ उ० । उ-त्त० । विद्वे, दश० ६ अ० ५ उ० ।

वोक्ख-वोक्ख-वि० । मुखे, हा० १ अ० ६ अ० । शृष्णीकृते, ए० १ उ० । परमशुचीभूते, कटप० ४ अ० । अपनीताशुचिष्ये, अ० ६ अ० ३३ उ० । अनुचिष्यापणमात् (म० ११ हा० ६ उ०) विचक्रितमलापणमात् (जी०) लेपशिङ्गुपाद्यपणपनेन (म० ३ अ० १ उ० । आ० । विपा० । आ० अ० ७) पवित्रे, रा० । “ आयेते वोक्खे परमसुहृदय ” विमलदेहमेष्ये, “ अग्ने वोक्खो वोक्खपाया सुहृ सुहृत्समाधारा औ० ।

वोक्खवत्त-वोक्खवत्त-न० । राजकपार्थादीर्वाज्यवर्णकारितव-त्ते, वृ० १ उ० ।

वोक्खा-वोक्खा-स्त्री० । स्वनामस्वातन्त्र्यां परिज्ञाजिकायाव, या हि हानशीव्यमनां क्वातवली तीर्थकुटुम्बमिपराजिता कान्ति-स्वयनगे जितशत्रु राजानं तद्बुद्धं संदिहवती । हा० ८ अ० । (‘ मज्झि ’ शब्दे ६ व्या कथा)

वोक्खापार-वोक्खापार-वि० । निरवच्छन्नहारे, जी० ।

वोमण-वतुगुण-वि० । “ न वा मयूकलवणवतुगुणवतुगुण-वतुगुणसुसुमाकुट्टहोदुक्कोल्लवणे ” ॥ ८ । १ । १७१ इति वा बोद्ध । वतुगुणसु ३५, आ० १ पाद ।

वोमपसंगि (वृ)-वौवैप्रसङ्गि-वि० । वौवैप्रसङ्गे, हा० १ अ० १ अ० ।

वोम-वोम-वि० । कर्मणि, “ कम्मं ति वा वरं ति वा वोमं ति वा कल्लं ति वा वेज्जं ति वा वेरं ति वा । ” नि० अ० २० उ० । काष्ठहारादिके अथमकर्मणि, सुअ० २ अ० २ अ० ।

वोमोस-वतुगुण-वि० । वतुगुणिकायां मिश्रसंख्यायाम्, “ वोमोसं बुद्धवणालिसेसा वल्लो ” । रा० ।

वोरथ-वतुगुण-वि० । “ न वा मयूकलवणवतुगुणवतुगुणवतु-गुणसुसुमाकुट्टहोदुक्कोल्लवणे ” ॥ ८ । १ । १७१ इति सुमेष वा आत्म्य । वतुगुणवतुगुण, आ० १ पाद ।

वोदग-वोदक-वि० । पूरकके, “ आधरिओ मणव-दे वोदग । अकासे तुमं पदंओ अतिसिरिमिक्खसि ? ” नि० अ० १ उ० ।

चोदसपुत्रि (ए)—चतुर्दशपुत्रिन्-पुं० । सम्पूर्णमुनवरे, उक्त०
५ म० । आ० म० । मं० । आ० । नि० मू० । (“चतुर्दशपुत्रि”
शब्दश्चैव ज्ञाने १०४६ पुष्ट वृत्तमुक्तम्)

चोदसमजन्त—चतुर्दशजन्त-न० । उपवासवद्के, वस्त्रा० १६ वि० ।

चोदसी—चतुर्दशी—स्त्री० । “ न वा मयूजलक्षणचतुर्गुणचतुर्थ-
चतुर्दशचतुर्वास्तुक्रुमारकुहलोलुकांशोलुके” । ८ । १ । १७२ ॥
इति सूत्रेण वा आत् । समायाः पूर्वमायाश्च पूर्वतिथौ, प्रा० १ पाद ।

चोप्यद—जङ्ग—पा० । संप्रक्षणे (चोपदना) “जङ्गलोप्यदः” । ८ ।
४ । १११ । इति जङ्गे: “चोप्यद” आदेशः । “चोप्यद” जङ्गते ।
प्रा० ४ पाद ।

चोपाप्लव—चतुष्पाट—न० । मत्तवारणे, जं० २ वक्त्र० । जी० ।
नि० मू० ।

चोय—स्वक्—स्त्री० । हीरच्छङ्खीरुपे वृत्तावयवे, “ चोयं तु ङोति
हीरो, स्वयं तु तस्व बाहिरा जङ्ग” । नि० मू० १६ उ० ।
आ० । म० । वृ० । प्रश्न० । जं० । गन्धद्रव्यविशेषे, आ० म०
प्र० । अनु० । जी० । रा० । “चोयो” उपश्लेषोपे, अनु० ।

चोयग—चोदक—पुं० । नि० । प्रश्नं चोदयतीति चोदकः । नं० ।
पाणिनेयसूत्रोक्तं, आत्वा० १ वृ० १ अ० १८ उ० । उपपन्नप्र-
काशिते, व्य० १ उ० । सूत्र० । गन्धद्रव्यविशेषे, जी० ३ प्रति० ।
त्वक्—न० । उल्लसाम, आत्वा० १ वृ० ७ अ० २ उ० ।

चोयणा—चोदना—स्त्री० । प्रेरणे, ध० २ अ० १ । प्रोत्साहकरणे,
व्य० १ उ० । आ० म० । चक्रवास्यमासाचार्यो हापयतो मोदना-
याम्, वृ० १ उ० । वैदिकाधिधियाकथं, सम्म० १ काण्ड ।
(“ चोदनालक्षणो धर्मः” इति श्रीमत्संका ‘सह’ शब्दे
निराकरिष्यन्ते)

चोयणिजाससार—चोयनिर्णयसार—पुं० । चोयनामगन्धरस-
प्रधानं आसंय, जी० १ प्रति० । जं० ।

चोयपुत्र—चोयपुट—पुं० । चोयनामगन्धद्रव्यपुटे, रा० । पञ्चादि-
मये स्वभजनं, हा० १ वृ० १७ अ० ।

चोयाप्लव—चतुश्चत्वारिंशत्—स्त्री० । चतुर्गुणिकायां चत्वारिंशति,
प्रश्न० २ पद ।

चोयासव—चोयासव—पुं० । चोयसारोन्मेष्य आसवे, जी० ३
प्रति० ।

चोर—चौर—पुं० । स्तेने, ध० २ अ० १ । प्रश्न० । सूत्र० । गवादि-
हारिणि, वृ० १ उ० । चौरदृष्ट्याप्यत्र तस्करे कठो दृष्टिगताया-
नामोदने, व्या० । अनु० ।

चोरगाह—चौरगाह—पुं० । चौरगाहके राजपुरुषे, प्रश्न० १
आश्र० द्वार ।

चोरद—चौरद—पुं० । हरीतकवमस्वतिमेदे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

चोरपउर—चौरप्रकुर—नि० । दोषनेदे, यत्र बहवश्चौरा उच्छ्र-
न्ति । व्य० ३ उ० ।

चोरपभोग—चौरप्रयोग—पुं० । चौराणां प्रयोजनं व्यापारं
चौरप्रयोगः । इतस्त्वयमिति हरणक्रियायाः प्रेरणा । अथवा-
३३५

चौराणां प्रयोगा उपकरणानि कुस्त्रिकाकैरिकाचौरिकादीनि,
तेषामर्पणं विक्रयणं वा उपचाराचौरप्रयोगः । किमनुना वृत्तं
निर्वापाराहित्येष्टम् । यदि भवतां भोजनादि नास्ति, तद्वादि,
भयदानीनमोपन्य वा यदि विक्रापकां विधत्ते तदाऽहं तं
दिकेभ्य इत्येवैधिधवचनेश्चौराणां व्यापारेण, प्रव० ६ द्वार ।

चोरभंय—चौरसह्य—पुं० । पर्वतिरूपचौरसह्ये, प्रश्न० ३ आश्र०
द्वार ।

चौराग—चौराक—पुं० । स्थनामस्याते सञ्चिबेष्टे, यत्र प्रतिमादिभ्य-
तमगदतस्तपःप्रमावाद् मोशालो मयदपे द्वाह । आ० म० द्वि० ।

चौरागीय—चौरान्त—नि० । चौरिगामीने कनकवसनादौ, तच्छ
स्वयेन सुपकया वा प्रच्छन्नं शुद्धतस्त्वृत्तियाणुप्रतमतिचर्यते ।
प्रव० ६ द्वार ।

चौरिग—चौरि—न० । “स्याद् जयचैत्यचौरिगमेव याम्” । ८ ।
२ । १०७ । इति यापुत्रं इत् । प्रा० ४ पाद । स्तेय, व्या० ३ उ० ।
४ उ० । अदत्तादाने, व्या० १ उ० १ उ० ।

चौरिक—चौरिग—न० । चोरणं चौरिका, सैव चौरिकवम् ।
प्रथमे गोणादत्तादाने, प्रश्न० ३ आश्र० द्वार ।

चौरिय—चौरि—नि० । परद्रव्यापहारके, प्रव० ४१ द्वार ।
आ० म० । प्रणयपुरुषे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

चौरिग—चौरिका—स्त्री० । चोरणे, प्रश्न० १ आश्र० द्वार ।

चोद—चोद—पुं० । देशभेदे, तद्वराज्यसम्प्राप्तके रूपनदेवपुत्रे,
कटप० ७ उ० । नी० ।

चोल—पुं० । पुरुषविष्टे, प्रव० ६१ द्वार । ध० ।

चोलग्र—चोलक—न० । क्षोभपनने, बाह्यकप्रथममुपदने, प्रश्न०
२ आश्र० द्वार । आ० म० ।

सम्प्रति चूलाद्वारमाह—

विदिता चूलाकर्म, चालाणं चोलपं नाम ।
चूला नाम विभिन्नाः चूलाः चालाणं चोलपं चैव धवलमङ्गलेष्टे-
वनापुत्रास्त्रजनास्त्रादिनृपणेन चालाणां चूलाकर्म, तदपि
तदा प्रचलम् । आ० म० प्र० ।

चोलपट्ट—चोलपट्ट—पुं० । चोलस्य पुरुषचिह्नस्य पट्टः प्रावरण-
वस्त्रं चोलपट्टः । प्रय० ।

इदानीं चोलपट्टकप्रमाणप्रतिपादनायाऽऽह—

चुगुणां चतुर्गुणो वा, हरयो चउरं चोलपट्टो उ ।
येनचुवाणद्वा वा, सण्डं धुल्लमि य विभासा ॥५२०॥

त्रिगुणचतुर्गुणो वा कृतः सन् यथा हस्त्रप्रमाणश्चतुर्गुणश्च
भवति, तथा चोलस्य पुरुषचिह्नस्य पट्टः प्रावरणवस्त्रं चोप-
लपट्टः कार्यः । किमर्थं त्रिगुणश्चतुर्गुणः चेत्पट्टाह—(येनचुवा-
णद्वा वा) क्रमेण स्थावराणां यूनानां च साधूनामर्थोय प्र-
योक्तव्य स्थावराणां हिहस्त्रः, तद्विद्वत्स्य प्रश्नसामर्थ्याना-
बाह्येनाप्यावरणान्, यूनानां च चतुर्गुणश्चोलपट्टकः करणी-
य इति भावः । (सण्डं धुल्लमि य विभासा त्ति) स्वरूपे
स्वरूपे चोलपट्टे विभाषा विविधा भाषा, अर्थे भेदोऽयुक्त

स्थाविराणां भुवणः करणीयः, तदिन्द्रियस्य स्थानं चोत्तपट्ट-
स्थोपधाताजावात्, युनां तु स्थूल इति । प्रब० ६१ चार ।

किमर्थमसौ चौलपट्टकः कियत इत्यत आह—

वेठप्प वाउने वा, हियप् अइस्सप् पज्जणे वेव ।

वेसिं अणुग्गाहत्था, सिगुदयद्वा य पटो ठ ॥ ४५ ॥

वस्य साधोः प्रजननं कैकियं भवति, विकृतमित्यर्थः । तथा
वाङ्मियात्पुत्रप्राणां चौवायै विष्यते प्रजननं, तच्च विकृतं
भवति । ततश्च तत्प्रसादनार्थमनुग्रहाय चौलपट्टकः किय-
ते, तथा अग्रावृत्तं कश्चित् वातिको भवति, वातेन तत्प्र-
जननम् उच्छिद्यं भवति, तन्नञ्च तदनुग्रहाय अनुज्ञातः । तथा-
चौवा हज्जालुः कश्चिन्नवति तदर्थे ते (चयं ति) वृहत्प्र-
माणं स्नानार्थमेव कस्याचित् प्रयोजनं भवति । ततश्चैतन्पा-
मनुग्रहायै, तथा लिङ्गोदयार्थं कदाचित् क्षिप्य दृष्ट्वा लिङ्ग-
स्थोदयो भवति । अथवा-तस्या एव स्त्रिया लिङ्गं दृष्ट्वा
वदयश्च लिङ्गस्य भवति, तं प्रति अभिलाषो भवतीत्यर्थः ।

ततश्चैतेषामनुग्रहाय चौलपट्टकप्रहणमुपदिष्टम् ॥४५॥ आ० ।
घ० । प्र० । आवा० । ए० घ० ।

चौलुक-चौलुक्य-पुं० । स्नानाभ्यासे वंशे, यच्च श्रीकुमारपा-
लादयो जहिरि । सी० ५ कव्यः ।

चौलो-दंष्ट्री-वामने, दे० ना० ३ वर्गः ।

चौसोवणग-चौसोपनक-न० । कूडाधारणे, प्र० ११ म० ११ उ० ।

चौल्लम-चौल्लक-पुं० । परिपाटीभोजने, उच० ३ अ० । आ० म० ।
मानुषत्वदुर्लभत्वे चौल्लकद्वयान्तः । तच्च चौल्लको ब्रह्मदत्तच-
क्रवर्तिमित्रकस्याणभोजनम् । आ० म० छि० ।

चौवचरि-चतुःसप्ताति-स्त्री० । चतुरधिकसप्तातिसंख्यायाम्,
स० ७२ सम० ।

चौव्वार-चतुर्वार-पुं० । "न वा मयूकलवणचतुर्गुणचतुर्थं चतुर्द-
शचतुर्वांसुकुमारकुन्हसोदूकलोदूकले" ॥ ८१ ॥ १७१ ॥ इति
वा आत् । चतुरावुत्त, प्र० १ पादः ।

इति श्रीमत्तोषमर्बुहत्तपागच्छीय-कलिकालसर्वज्ञकल्प-

श्रीमद्भारक-जैनश्वेताम्बराचार्यश्रीश्री १००० श्री

विजयराजेन्द्रसूरिविरचिते अजिधानराजेन्द्रे

चकारादिशब्दसङ्कलनं समाप्तम् ।

छकार

उ-उ-पुं०। गो-कः। उदने, सप्रे, क्षागे, शाकिचरे, उदे, सुने, प्रवाल, मन्त्रस्य विभागे, अक्षराविभागे, आच्छादने, चक्षित्वे च। न०। मित्ये, निर्मले च। वि०। एका०। लूये, सोमे, नैम-
स्ये, उदे, स्वप्ने, क्षातरि, छन्दानुबर्तिनि, पुं०। निक्षुण्णायाम, गिरायाम, स्त्री०। एका०। "उत्त च हंसाण गायण होह" आ० म० छि०। 'उ' इत्यर्थे वर्णा दोषाणामसंयमयोगक्षणा-
नामाच्छादने भवति। आ० म० छि०। उद्वनकर्तरे, तरङ्गे, नि०।
शुद्धे, न०। बाच०।

धट्-वि०। एकाधिकपञ्चसंख्यायाम्, वृ० ६ उ०। "छएहं
मासाण्।" ज० १ हा० ८ उ०।

छअ-कृत-न०। "छाड्छादी"। ८। २। १७। इति कस्य उः।
प्रणे, प्रा० २ पाद्।

छडअ-कृतित-वि०। क्यमापके, "छाड्छादी"। ८। २। १७।
इति कस्य उः। प्रा० २ पाद्।

उड्युच-उयापुन-पुं०। क्षाबासुते, सोऽप्रतिष्ठाने नरके कस्यः।
जी० ३ प्रति०।

छउम-उचन्-न०। गद्यवनीतिं छुच। गद्यवति ज्ञानादिकं शु-
चमात्मन इति उच। पं० सं० १ डार। कर्म०। उ०। छाद्य-
न्यात्मस्वरूपं यस्तु छुच। स्या० २ डा० १ उ०। उचते केव-
लज्ञानं केवलदर्शनं चात्मनोऽनेनेति छुच। ग०। अचि०। इमं०।
स्या०। "पञ्चछुचसूत्रे वा"॥ ८। २। ११२०। इति इत्य
उत्त्वम्। प्रा० २ पाद्। पित्राणे, तच्च ज्ञानादीनां गुणानामावा-
रकणाक्षानावरणादिलक्षणं चातिकमंचनुद्यमः। आच० ४
अ०। आ० म०। शउत्वे, आचरणे, स० १ सम०। म०। उपवी,
छुचनि, मायायाम्, द्वा० १९ म०। ज्ञानावरणदर्शनावरणमो-
हनीयान्तराद्यकमादिषे सति तस्मिन् केवलस्यानुपादात् तदा-
पमानन्तरं चात्पादात्। कल० २ छच।

उडमत्य-उचस्य-पुं०। उचमि तिष्ठति इति छुचस्यः। आ० म०
म०। छुचनि ज्ञानदर्शनावरणमोहनीयान्तरायात्मके तिष्ठतीति
छुचस्यः। आवा० १ म० ९ अ० ४ उ०। पं० सं०। कर्म०। स्या०।
उच०। छुचमि स्थितः उचस्यः। नि० ७० २ उ०। निरतिश-
यज्ञानमुक्तं, जी०। एका०। नि० ७०। अर्वाङ्गादि, डा० १६ डा०।
अकंचसिनि, आच० ४ अ०। सकवाचे, स्या० ४ डा० १
उ०। अतीत्यिच्छानामावाचति, जी० १ प्रति०। प्रका०। उचस्यो
अनुयो निर्जैरपुच्छानां मानत्वादि न जानातीति तु "निजरा-
पानाग" शब्दे बहयते। (छास्यो अनुयो केवलीभूत्यैव सिद्धा-
सीति उक्तं "केवली" शब्देऽप्येव भागं ६५१ वृत्ते)। (तीर्थकृतां

छास्यपचार्याः "तित्थवर" शब्दे बहयते) (पञ्चमिः स्थानेः
छुचस्यः परीयहं सहते इति "परिसह" शब्दे बहयते)

वट् स्थानानि उचस्यो न जानाति-

उ ट्राणाई उडमत्ये सच्वजावेणं ए जाणइ, ए पासइ। तं जहा-
धम्मत्थिकायमधम्मत्थिकायं आगासं जीवमसरीरपदिवच्चं
परमाणुपोग्गलं सई, एयाणि वेव उप्पख्खाणादंसणपरं अ-
रहा जिणं जाव सच्वजावेणं जाणइ, पासइ। तं जहा-
धम्मत्थिगायं जाव सई ॥

उचस्यो विशिष्टावध्यादिविक्रानो न त्वकेवली, यतो यद्य-
पि धर्माधर्माकाशान्यशरीरं औषं च परमावधिर्न जानाति, त-
थाऽपि परमाणुशब्दी जानात्येव, कृषिवाच्यः। कृषिविषय-
त्वाच्चावधेरेति। एतच्च सूचं सविषयं प्राग्व्यः स्वात्तप्राय-
मेव, इति छुचस्यस्य धर्मास्तिकायादिवु ज्ञानसक्तिर्नोस्तीत्यु-
क्तम्। स्या० ६ डा०।

छुचस्यः सर्वभावेन सप्त स्थानानि न जानाति-

सत्त णाणं उडमत्ये सच्वजावेणं न जाणइ, न पासइ।
तं जहा-धम्मत्थिकायं अट्टम्मत्थिकायं आगासत्थिकायं
जीवं अमरीरं परमाणुपुगलं सई गंधं, एयाणि वेव उप्प-
अनाये० जाव जाणइ, पासइ। तं जहा-धम्मत्थिकायं जाव
गंधं। स्या० ७ डा०।

सप्तमिः स्थानेहेतुभूतैश्च छुचसं विजानीयात्-

सत्तहिं ठाणेहिं उडमत्यं जाणेज्जा। तं जहा-पाणे अइ-
वाएत्ता जवइ, मुसं विदित्ता जवइ, अदिअमाइत्ता अवइ,
सइफरितसरसकवणं अइसदेत्ता अवइ, पुपासकारमए उवू-
हेत्ता अवइ; इमं सावज्जं ति पछेत्ता पडिसेवेत्ता अवइ, जो
जहावादी तहा कारी यावि जवइ।

"सत्तहिं ठाणेहिं" इत्यादि सप्तमिः स्थानि हेतुभूतैः उच-
सं जानीयात्। तद्यथा-प्राधान्यतिपातयित्वा तेषां कदाचित्
व्यापादनशीलं प्रवर्तितं। इह च प्राधान्यतिपातयित्वा वक्तव्येऽपि
"धर्माधर्माश्रित्यादौ" अतिपातयितेति धर्मा निर्दिष्टः, प्राधान्य-
तिपातनात् छुचस्योऽप्यतिव्यवसीयते, केवलीहिं क्लीयुषाचारिवाच-
रणावधारितिकारसंयमत्वाच्च कदाचिदपि प्राधान्यमतिपात-
यित्वा भवतीति, इत्येवं सर्वेषु आधना कार्या। तथा मृषावादिता
भवति, अदृष्टमादाता प्रदीता भवति, शब्दादीनां स्वादयित्वा
भवति, पुञ्जासक्तारं पुण्याचनवस्त्राचर्येण अनुवृद्धयिता परेषु
सर्वेषु क्लियमायस्य सख्यानुमोदयिता, सज्जारे इषेकारियर्थः।
तथैवमाधिकांसादि साधर्ष्य सपापमित्येवं प्रहाप्य तदेव प्रति-
वाचिता प्रवर्तितं, तथा सामान्यनो नो यथावादी तथाकारी,
अन्यथा अभिधापान्यथा कर्ता भवति, वाऽपीति समुच्चयः।
स्या० ७ डा०।

अष्टौ स्थानानि उचस्यो न जानाति-

अट्ट णाणां उडमत्ये सच्वजावेणं न जाणइ, न पासइ।
तं जहा-धम्मत्थिकायं जाव गंधं वायं, एयाणि वेव उप्प-

छठमस्य

एषानाखर्दसणपरे अरहा जिणे केवळी जाणइ, पासइ० जाव गंधे बायें ॥

“अहु इण्यथादि” व्याख्यांत प्राप्, नवरं यावत्करणान् “अ-धम्मत्थिकायं” जीवमशरीरपद्विकं परमाणुपुगलं सह” इति छठममिति । एतामेव जिणे जानातीति । आह च-“एयाणि” इत्यादि सुगमम् । स्या० ८ डा० ।

इय स्थानानि छठस्थो न जानाति-

दस ठाणई उठमस्ये सव्वभावेणं न जाणइ, न पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं० जाव बायें, अयं जिणे जविस्सइ वा, न जविस्सइ, अयं सव्वजुल्लाणमंतं करिस्सइ वा, ए वा करिस्सइ, एयाणि चेव उपपसनाणंदसणपरे जाणइ, पासइ० जाव अयं सव्वजुल्लाणमंतं करिस्सइ वा, न करिस्सइ ॥

उठस्थ इह निरतिशय एव छठस्थोऽस्य चाऽवधिकांनी परमा-एवादि जानात्येव । (सव्वभावेणं ति) सर्वप्रकारेण स्पष्ट-सगन्धकपहानेन घटमित्येवार्थो धर्मास्तिकायम्, यावत्करणान्-धर्मास्तिकायमाकाशास्तिकायं जीवमशरीरप्रतिबद्धं परमाणु-पुद्गलं शब्दं गन्धमिति । अयमित्यादि द्वयमधिकमिह, तथाचमिति प्रत्यक्षज्ञानसाक्षात्पुद्गलो जितः केवलो अविष्यति, न वा भविष्यतीति नवमं, तथाऽयं “सव्व” इत्यादि प्रकटं, दशममिति । एतामेव छठस्थानवर्गोऽप्यानि सातिशयज्ञानादित्वाभिज्ञाने जानातीति । आह च-“एयाणि” इत्यादि । यावत्करणात्-“जिणे अरिहा केवली सव्वणणु सव्वभावेणं जाणइ, पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं” इत्यादि यावद्वयं स्थानं, तच्चाकमेवेति । स्या० १० डा० ।

पञ्च स्थानानि उठस्थः सर्वज्ञानेन न जानाति, न पश्यति-

पंच ठाणई उठमस्ये सव्वजावेणं ए जाणइ, ए पासइ । तं जहा-धम्मत्थिकायं अयमत्थिकायं अगामत्थिकायं जीवं असरीरपद्विकं परमाणुपुगलं, एयाणि चेव उपपसना-णंदसणपरे अरहा जिणे केवळी सव्वभावेणं जाणइ, पासइ, धम्मत्थिकायं० जाव परमाणुपुगलं ॥

“उठमस्य” इत्यादि सुगमं, नवरं छठस्थ इहावध्याद्यतिशय-विक्रमो सुष्ठुने, अन्यथा अमूर्तत्वेनाधर्मास्तिकायादीनजानन्न-पि परमाणु जानात्येवास्ती मूर्तत्वात् स्यादथ सर्वज्ञानेनेत्युक्तम्, तत्रच तं कथञ्चिज्ज्ञानञ्चपि अनन्तपर्यायतया न जानातीति, एवं तदिह संवयानिमयो व्यर्थः स्यादद्यादीनां सुबहुनामर्थाना-मकंवालिना सर्वपर्यायतया कृत्युत्पत्त्यापत्त्यादिति । [सव्वभा-वेणं ति] साक्षात्कारेण भुवनज्ञानं स्वसाक्षात्कारेण जानात्येव जीवमशरीरप्रतिबद्धं देहमुक्तं, परमाणुभास्ती पुद्गलक्षोति वि-प्रदः, अणुकादीनामुपपत्त्यानवयम् । स्या० ५ डा० ३ ड० । “उठमस्य” इत्येव संमोहः, छठस्थस्य न जायते । “आव० ६ अ० । म० ।

उठमस्यकाक्षिय-उठस्थकाक्षिक-पुं० । “छठमस्यकाक्षियाय-सि” प्राकृतत्वात् स्त्रीत्वम् । उठस्थकाक्षे, स्या० १० डा० ।

उठमस्यलीकसायवीररागदंशणारिय-उठस्थलीकसाय-वीतरागदंशनार्य-पुं० । वीतरागदंशानभेदे, प्रज्ञ० १ पद ।

छठमस्यमरण-उठस्थमरण-न० । उठस्थानां सतां मरणे, “मणपञ्चवर्गोहियाणी, सुमसयाणी मरंति जे समणा । छठम-स्यमरणमयं” उच० नि० १ अ० । मनःपर्यायनिर्देशो विशुद्धकृत-प्राधान्यमकीकृत्य चारिणि एव, तदुपजायत इति स्वामिकृत-प्राधान्यापेक्षया वा, एवमवधारयित्वापि यथायोगं स्वार्थैरेव हेतुनिधेयः । उच० ५ अ० ।

उठमस्यवीरराय-उठस्थवीतराग-पुं० । उठानि आवरणरूपके अन्तराये च कर्मणि तिष्ठतीति कृष्णोऽनुपमकेवलज्ञानेर्दशनः, स चास्ती वीतरागश्च, उपशान्तमोहत्वात् क्लीणमेहत्वात् । विगत-रागोदय इत्यर्थः । स्या० ७ डा० । “उठमस्यवीररागेणं मोहज-अवज्जाभो सत्त कम्मपयदीअं वेएह । तं जहा-जाणावरणिज्जं इंसजावरणिज्जं वेयणिणं आउयं नामं गोथमंतराह्वं” । एकादश्यादशरुणुस्थानवर्तिनि जीवे, उच० २ अ० ।

उठमस्यावक्कमण-उठस्थापकमण-न० । ६ त० । उठस्थानां स-तां शुक्लुज्जासिगमने, म० ए श० ३३ ड० ।

उठमस्यावस्था-उठस्थावस्था-स्त्री० । उठस्थवास्था विधा-अभावस्था, राज्यावस्था, आभवावस्था च । उठस्थकाले, ध० २ अधि० ।

उठलुग-वहुलूक-पुं० । वहुलूकगोत्रे पुरुषे, “उठलूगो य गोत्रेण तेण उठलूगो ति जीवो” । आ० कू० १ अ० । वैशेषिकम-तप्रवर्तकं रोहगुप्ते, विष्टो ।

ननु रोहगुप्त इत्येवास्त्य नाम, तत्कथं बहुलूक इत्य-

सङ्गम् प्रागुक्तोऽसाधित्याह-

नामेण रोहगुप्तो, गोत्रेणान्नप्य स चालूगो ।

द्व्याहउपपत्त्यो-वृषमणाग्नो उठलूगो सि ॥ २ ॥

नाम्नाऽस्ती रोहगुप्तो गोत्रेण पुनरुलूकगोत्रसंभूतत्वाद्वाबुलू-क इत्यालप्यते, कथ्यगुणकर्मसाप्ताम्यविशेषसमवायलक्षणवत्-पदार्थप्रकरणेन तु वृषपदार्थप्रधान उलूकः बहुलूक इत्यर्थं व्यपदिश्यत इति । विश० । उच० । आ० म० । स्या० कल्प० । छं०-उन्द-पुं० । उन्दं नन्दः । अग्निप्राये, ध० २ अधि० प्रश्न० ।

प्रश्न० । दश० । आ० । आ० । आ० । आ० । आ० । आ० । आ० । उच० । गुरोरग्निप्राये, आ० म० म० । पराजुहृत्वा भोगा-ग्निप्राये, आ० १ अ० १ अ० ५ ड० । स्वकीयाऽग्निप्रायेविशेषे, आ० १० डा० । “उदेणं अग्नी तुल्यं उदेणं ति” स्वा-ग्निप्रायेण यथेष्टमित्यर्थः । ज० १ श० ८ ड० । शुर्वोदेशं विनैव प्रवर्तते, उच० १ ड० । इष्टाध्याय, व्य० १ उ० । दश० । आ० । नि० कू० १ ड० । अनालोचितपुर्वापरवध्याऽभिज्ञापे, आ० १ अ० १ अ० ७ ड० । प्रायेणाऽभिज्ञापे, इन्द्रिकाणां स्वविधया-ऽभिज्ञापे वा । सूत्र० १ अ० १० अ० । वस्ते, उच० ५ अ० ।

उपदेशान्तरमाह-

उदेण पासे इमा पया, बहुमाया मोहेण पाठइ ।

वियरेण पक्षिति माहणे, सीउएह वयसाऽहियासप ॥ प्र३ ॥

(उदेणेत्यादि) उन्वोऽग्निप्रायः, तेन तेन स्वकीयाग्निप्रायेण कुणतिगमनेकेहेतुना इमाः प्रजा अयं लोकः, तासु गतिषु प्र-

लीयते । तथाहि-आधादिष्वधमि स्वानिप्रायप्रदप्रस्ता धमे-
स्वाधनमित्येवं प्रवृत्तमाना विदधति । अन्त्ये तु सङ्गादिकमु-
द्दिश्य हासीदासधनधान्यादिपरिग्रहं कुर्वन्ति । तथाऽन्ये मा-
याप्रधानाः कुक्कुटैरसक्तुप्रेक्षमाणशस्त्रस्पर्शनादिनिर्मुचयनं
प्रनारयन्ति । तथाहि-“ कुक्कुटसाम्प्रो शोको, न कुक्कुटनः प्र-
वर्तने किञ्चित् । तस्माद्वोक्तव्याऽयं, पितरमपि सक्कुटं कुर्यात्
॥ १ ॥ ” इत्येवं प्रजा बहुमाया कपटप्रधाना । किमिति-
यसो मोहोऽज्ञानं तेन, प्रावृत्ताऽऽज्ञादिता, सर्वसङ्घिकेति-
कलयरतिः । तदेवप्रवणमय (माहुरे सि) साधुर्विकटेन प्रक-
टेनाऽप्रायेण कर्मणा मोहे संयमे वा प्रकर्षेण लीयते प्रली-
यते, शोभननाशयुक्तो भवतीति ज्ञायः । तथा शीते च ज्वलं च
शीतोष्णम्, शीतोष्णं वा, अनुकूलप्रतिकूलपरीषदाः, ताव्वा
कायेन मनसा च करणत्रयेणाऽपि सम्यगधिष्ठते इति ॥ २३ ॥
सुप्र० १ श्रु० २ अ० २ उ० ।

उद्गन्तु-पुं० । न० । “ वाऽङ्घ्र्यध्वजनायाः ” । = १ । ३३ । इति
प्राकृते वा पुंस्यम् । वेदस्य अतुर्थेऽङ्, आच० ३ अ० । आ० ७० ।
अनु० । पद्यवचनस्य शास्त्रं, ओ० । करण० । सूत्रे, उच्य० ४
अ० । दाससन्निहन्नेन, कल्प० ३ अ० । बाच० । आवा० ।

छन्दाना-छन्दाना-स्त्री० । उदि सन्प्रये इत्यस्यानेकाध्यात् कु-
रमानुग्रहे, परिहृष्टश्च भवेदमित्येवं पूर्वोन्नीतास्वनादिपरिज्ञो-
विषयं साधूनामुत्साहनायाम्, अनु० । पूर्वोद्गीतेनाग्रनादिना
साधूनामभ्यधेनायाम्, ह० १ उ० । पञ्चा० ।

अथ छन्दनामाह-

पुचमदिपणं छंदणं, गुरुआधापं जहारिदं होति ।

असणादिणा ठ एस, ऐयेद्ध विसेसविषयं चि ॥ ३४ ॥

पूर्वगृहीतेन उद्गनाऽवसरापेक्षया प्राक्कालोपासनेन, अज्ञानादि-
नेति योगः । वा निमग्नना, सेति अर्थः । छन्दना भवतीति-
योगः । कथं ? शुर्वाङ्ग्या, न द्वाभिकादेशेन, स्वातन्त्र्येण,
तत्रापि यथाऽहं बाह्यज्ञानादितोऽप्यानातिक्रमेण ।

यदाह-

“ इयरो संदिसह चि य, पाङ्गुलमप गिब्रायसेहे व ।

अह राशियं सव्वे, छ विषयेषु निर्मितञ्जा ॥ १ ॥ ”

(इयरो सि) मण्डल्यनुपजीवी (विषयेषु सि) ग्रीत्या, भवति
स्यात् । अज्ञानादिना अग्रगण्यकप्रभृतिना, गुरुषः पुनरर्थः ।
स च निष्कामः । ननु किं सर्वेषां साधूनामिव विधेयस्याङ्-
क्याऽह-यथा तु इयं पुनः उद्गना, हेवा ज्ञातव्या, इह सामा-
न्यविषयः, विशिष्टविषया साधुविशेषगोचरा, न तु सामान्यतः,
इतिशब्दो बाक्याद्येसमाप्तमिति गायार्थः ॥ ३४ ॥

विशेषविषयतामेवास्या इयं प्राह-

जो अचलकिओ सल्लु, विसिद्धसमगो व पारणाऽणो ।

इहुरा र्धसंभोगो, जतीण तह एगमंथ च ॥ ३५ ॥

यः साधुः आत्मन एव सत्का लघिजनेकादिज्ञानेन सत्यासाधा-
त्मलक्षिकः, अनुदेवकारार्थः, तस्य च य एवेत्येवं प्रयोगो
इयः, विशिष्टसंपत्तौ वा अष्टमादितपस्वी वा सद्, बाह्यम्
विकल्पार्थः । (पारणासो सि) पारकवाह्य भोक्ता असहि-
षण्यदिना मण्डल्या बहिर्भोजनकारीति इत्यम् । असौ छन्दनां
करति, अन्यमिति प्रक्रमः । उक्ताङ्घ्र्यध्वजनाह-इतरथा अन्यथा
३३६

आत्मलक्षिकत्वादि कारणं विना मण्डलीभोगः साधुमण्डल्यामेव
भोजनं, यतीनां साधूनां, भवति । तथेति बाक्यान्तरपक्षेऽप्यर्थः ।
पकनकं च पकाशनकं च, अतः पूर्वगृहीतभकाद्यभावात्
उद्गना नास्ति, यद्यपिः समुच्चयार्थः । इति गायार्थः ॥ ३४ ॥

अथात्मलक्षिकादितामोपयोग्येव भवति
प्रहीण्यतीत्यधिकस्य तस्याज्जातव कथं
उद्गनां करिष्यतीत्याद्यङ्क्याऽऽह-

नाणादुबग्गहे सवि, अहिमे गहणं इमस्स अणुषारं ।

दाएह वि इहफलं तं, अतितमंजीराण धीराण ॥ ३६ ॥

ज्ञानाद्युपग्रहे साधुगतज्ञानप्रभृतिगुणोपग्रहे, सति भवति,
अधिक स्वपोषातिरिक्ते, जकादी विषये, प्रहणमुपादानम्,
अधिकप्रहणमिति पात्रान्तरम् । अस्य सङ्गच्छिकादेरनुज्ञातमनु-
मत्तं, जितैः । कस्मादेवाभित्याह-अपारपि उद्गकउद्गनीययाः
साधोरिति वाञ्छितं फलं साध्यं यस्य तदिएष्टम्, तच्छान्दनागतं
भक्त्यद्वा प्रहणं वा, किं सर्वत्र, नेत्याह-अतियगमरीयोर-
तीवानुज्ञाश्रयोः धीरयोराज्ञावाञ्छितयोर्द्विप्रमर्ताभ्यां, तत्र
दायकस्य गमरीरतागुणोपग्रहमाभिप्रायात् कर्मनिर्जारायित्वात्
कीर्तिप्रत्युपकारस्वाजन्त्याद्यनेकत्वाच्च प्रहीतुः पुनर्ये कर्म-
स्यमात्रं भवतु । मम च स्वाध्यायाद्यविच्छेदोऽस्तु, इत्येवमभि-
प्रायात् । धीरता तु दातुमंभेदरापूर्तिर्मेवमिष्यतीति जयत्यगात्,
प्रहीतुः पुनः प्रतिदातव्यं अविष्यतीत्याद्यङ्क्या अत्रावादि
गायार्थः ॥ ३६ ॥

ननु यद्यसौ गृह्णाति तदैव दातुमंभेदफलता ज्ञानाद्युपग्रह-
नाद् नान्यथेत्याद्यङ्क्यायामाह-

गहणे वि णिज्जरा सल्लु, अगगहणे वि य इहुरा विबंथो य ।

जावो एरथ णिमिचं, आणासुको अनुको य ॥ ३७ ॥

प्रहणेऽपि कुक्कुटाधूनां दीधमानस्य भकादेरादानेऽपि, आ-
स्तां हाने, निर्जरा सल्लु, कर्मनिर्जरेणमेव ज्ञाति । तथा प्रह-
णेऽपि वानादानेऽपि च, अपि चेति समुच्चये, निजैरैव, दातु-
रिति प्रक्रमः । तथा विधाऽपि प्रकारद्वयेऽपि प्रहणाप्रहणरूपे,
बन्धक कर्मबन्धक भवति, यद्यपि कर्मनिर्जरापेक्षया समुच्चयार्थः ।
अथ कस्मादेवाभित्याह-प्राय आत्मपरिणामः, अथ निर्जरा,
बन्धे च । निमित्तं कारणं, न प्रहणाप्रहणमात्रम् । अथ कथं
भाव एव परस्परविकल्पस्य कार्यव्यवस्य निमित्तं भवतीत्याह-
आङ्ग्या आत्मवचनेन, शुद्धोऽनवधो, न स्वाभिप्रायत इत्याज्ञा-
शुक्तः । अनुकुल सदायोः, आद्यैवागमाभिप्रायेणत्यर्थः ।
क्रमेण निर्जराबन्धयोर्निमित्तमिति प्रक्रमः । उक्तं च-“ परम-
रहस्समितीत्वं, समसमधिपदगच्छरिक्तासायां । परिणामिं
पमानं, निष्कृपबन्धबन्धमाणां ” ॥ १ ॥ तथा-“ इच्छेज्ज न
इच्छेज्ज, तह वि य पयको निमंथ सल्लु । परिणामविमुद्धो
उ, न जिजरा होइगहपि वि ” ॥ १ ॥ इति गायार्थः ॥ ३७ ॥
पञ्चा० १३ वि० । जीत० । अथा० । य० । य० । आ० म० । वृ०
प्र० । उच्य० ।

उद्दिशिरोह-छन्दोनिरोध-पुं० । छन्दोऽवशस्तस्य निरोधः ।

स्वच्छान्दनानिरोधे, उच्य० ४ अ० । शुर्वादेशं विधेयं प्रवर्तनं छ-
न्दस्तस्य निरोधो निवारणम् । शुर्वाङ्ग्या प्रवर्तने, उच्य० ३ अ० ।

अंदरागाभिषिषिद्ध-अन्दोरागाभिषिषिद्ध-वि०। छन्दः स्वाभि-
प्राप्तः, रागो नाम स्नेहरागादिः, तन्नाभिर्नाभिषिद्धः । अन्दोरागप्र-
त्ययितद्वयः, दशा० ५. ४० ।

अंदा-अन्दा-कौ० । अन्दान् स्वकीयादिप्रियाविशेषाद् गोवि-
न्दयाचकस्यैव सुन्दरीनाम्नस्वयं वा परकीयायाः सात्वशभ-
वस्यैव वा सा छन्दाः । प्रवृत्त्याभेदे, दशा० २. ३० ३. ३० ।

गामेभ्यं चोरपटिया, वत्सहिरवादि गिरिहर्तुं तं य ।

संपटिते य पट्टि, रुचवती महिस्त्रिया जणति ॥

किं न हरह महिस्त्रिया, चोरा चितिति इत्यिया महिला ।

येतुं पट्टीवद्वयो, उवणीया तेष पटिवन्ना ॥

तीर्षं चवो सयणेणं, जणितो किं बंदिगं ए मोपसि ।

मंतूय चोरपट्टि, वेरीओ लग्गए पयओ ॥

किं ओलग्गमि पुत्ता, चोरेहिं भारिया इहाणीया ।

विरहे तोर्षं कर्त्तौ, इहागतो तुज्ज जच चि ॥

कहिए तु चोरअट्टिब-म्मि पठ्ठये जणति अज्ज रत्तीए ।

पविसतु चोरअहिवो कं-पविट्ठं सेणावतीआओ ॥

हेट्टासंदिपेवो, चोरट्टिबं भणति वृत्ति इणमो तु ।

जादि एज्ज मज्झ जत्ता, तस्स तुं किं करिज्जामि ? ॥

चोराहिवाऽह मक्का-रइत्त तुप दिज्ज तो करे भिउहिं ।

आह ततो चोरहिवा, दारे यंभम्म उव्वेहिं ॥

वक्केहिं वेदिज्जा, तुट्टा सखे ति हेट्टमंदीए ।

णीणानुं चोरहिबो, संधिं बज्जेहिं वेदेऽ ।

सुणएण खदयवज्जे, पांभिया एं व चोरअहिवस्स ।

अह असिखा छेत्तुं, सीमं गहि इत्यिओ भणति ॥

णीणिज्जंतो सीमं, चोरहिबस्स तु सा गहेत्तूणं ।

गाहंतीओ रुडिरे, अदिगज्जतो मग्गतो तस्स ॥

जाहे जातज्जानं, ताहे सीसं तयं पयोत्तूणं ।

दमिया बी राडणिया, सारैती जाति विंचट्टा ॥

जाहे पण्डित्ताहं, ताहे तण्णुलियाउ वंभंति ।

वचति अवएकंती, पुणो पुणां मग्गतो मा तु ॥

गोमे य पभायस्मी, सण्डहिं वंभंति तातो दट्ठुं ।

हागा कुट्ठेण चोरा, पांमंति य ताणि चिंवाणि ॥

रुडिरेदसमा दियाहं, अण्णिचिया अण्णिचि मंभेता ।

तुरियं थावे कुडिया, ताणि वि य पज्जायकालाम्पि ॥

पंथस्म गण पांनं, त्रियाणि कुडिण्हं जाव दिट्ठाति ।

तं खीलेहिं विगट्टिय, मडिहं येत्तूण त पगता ॥

ते चोरा तं ऐहं, चोराट्टिवज्जातिगस्म उव्वंति ।

सा तेषं पट्टिवन्ना, चोराट्टिवपट्टिवन्नाम्पि ॥

इतरो र्वि खीणपट्टि, विगट्टिओ अत्थती उ अरवीए ।

जुहाट्टिवगिज्जुहो, अह पांनं अणीहो तदियं ॥

तो कटितो दट्ठुणं, कदि मंभे एण दिट्ठुणो चि ।

चितिऊणं सुचिरं, मंभरिजाणियगजती तु ॥

अहमेतस्म तिगिच्छी, आसि विसट्टोसहीए तं सोए ।

सा रोहणीए पतओ, संरोहिता बणे तस्म ॥

झिहितकलरा अण्णिहुओ, मोऽहं विज्जे तवासि पुक्कजवे ।

संभारियसंभित्ता, एतो उ तो बाणरो कहवे ॥

तह जूहा निज्जुहो, साहजं मज्झ कुणसु वरमिचि ।

आमंति तेण जणितो, जूहं गंतूण तं हागा ॥

दाएह विमेषणानुण, ए वि कासी य सो हु साहजं ।

एणो जूचविल्लुओ, सिद्धति ततो अक्खरा पुरतो ॥

किं साहजं न कतं, पुरिसाह ए जाण दाएह वि विसंसे ।

गो तुट्टो बाणरतो, वणसाहं अण्णो विलए ॥

हागे मेगपट्टो-ए पारितुं चोरपट्टिमतिगंतु ।

रतिं पारिय चोरा-ट्टिं तु तं गेहिणुं इत्यि ॥

मग्गामं आणत्ता, इत्यि उव्वेणु त सयलवग्गस्स ।

वरग्गममानुत्ता, थिरत्तु इत्योहिं जे भांगा ।

मज्झन्तं अत्यंतं, मयणां जंपति तु म्मायसे किं तु ।

किं वाऽमि कज्जामो, जणती कट्ट अण्णो अंदं ॥

थेराणं ति य धम्मं, सोऽं पव्वज्जमज्जुवेसी य ।

एमा अंदा जणितो, ... । पं० भा० ।

पं० चू० ॥

अंदागुवट्टय-अन्दोऽनुवर्तक-पुं० । छन्दोऽनुवर्तिनि.हा० १. ४०३
अ० । सूत्र० ।

अंदागुवत्तय-छन्दोऽनुवर्तिन-न० । अग्निधाराचने, दशाकालदा-
ने, कटकादौ विंशत्यनुपनः प्रस्तावदाने, इत्या० ५०१ अ० । सू० ।

अंदागुवत्तय-छन्दोऽनुवर्तक-पुं० । " अंदागुवट्टय " शब्दापे,
हा० १. ४०३ अ० । सूत्र० ।

अंदागुवत्ति (छ)-अन्दोऽनुवर्तिन-वि० । शुरोराज्छन्दोऽनुवर्ति-
नि, शुरोराजप्रयाजुपार्यनि, शुरोराजप्रयाजुवर्तिनि, ग० ३
अधि० ।

अंदागुवत्तिना-छन्दोऽनुवर्तिना-प्र० । अन्दो शुरुणामग्निमा-
नः, तमनुवर्तते आराधयन्तीयेवंशोऽलक्ष्मण्डोऽनुवर्ती, तज्ज्ञाय-
श्छन्दोऽनुवर्तिता । विनयभेदे, ध्य० ।

संज्ञिति छन्दोऽनुवर्तितामाह-

कालमहावाणुमया, आहारुहोऽवस्मया चैव ।

नाऽं वरहर इहा, अंदं अणुवत्तमाणां तु ॥

आहारं पिबन्; उपाधिः कल्पादिः, उपाधयो वसतिः, एते का-
लस्वभावानुमता इति, अनुमतदाधुः प्रत्यकमभिसंबन्धने ।
कालानुमता ये यास्मिन् काले सुखहेतुतया मताः, प्रकृतिः स्व-
भावः । स चार्थादहं शुरोः प्रणिगृह्यते । तदनुमताः तदनुकू-
लाः, ताव, तथा ज्ञात्वा अंदा शुरोराजप्रयाजमनुवर्तमानो ध्यव-
हरितं संपादयति । एष छन्दोऽनुवर्तिताविनयः । ध्य० १. ३० ।

तदिय-उन्दि-वि० । अनुजातं, भोगं । निमन्त्रिते, नि०
खु० २ व० ।

उन्दि-अव० । निमन्त्रयितव्येयं, दश० १० अ० ।

तदोषिष्य-उन्दिनिष्य-न० । पथे, स्व० १ भु० १
अ० १ उ० ।

तदोषणीय-तदोषणीत-वि० । कुन्दः स्वानिमायः इच्छा-
मानः, अनालोचितपूर्वापरविषयाभिलाषो वा, तेन कुन्दोऽ-
पनीतः । "आरंजमाणा विणयं वयंति, कुन्दोषणीया अज्झो-
ववसा ।" अभिप्रायानुवर्तिनि, आचा० १ भु० १ अ० १ उ० ।

तदुह-पथमुख-पुं० । "उज्ज्वलं व्यञ्जने" । उ० १ २५ ।
इति लकारस्यानुस्वारः । प्रा० १ पादः । "स्वमोरस्योत्" । उ०
३३१ । इति अकारस्योकारः । प्रा० ६ पादः । "पदशर्मणावसु-
थासपण्येष्वादेवः" । उ० १ १ २६५ । इति वस्य ङः । कार्ति-
केयं, प्रा० १ पादः ।

उक्त-पदक-वि० । पदपरिमाणमस्येति पदः । पदपरिमिते,
उत्त० १ अ० । आच० । नि० खु० । पि० ।

पदकमरूपणानि-

नामं तवणा दविष, त्वेचे काले तहवे भावे अ ।

एमो उ उक्तमस्म, निस्सेवो उविहो होइ । ॥२२६॥ दश० नि० ।

नत्र नामस्थापने कुण्डे, द्वयपदकं पद कथाणि सवि-
त्सारितमिशाणि । पुरुषकाराणां लङ्कृतपुरुषलक्षणानि, क-
प्रपदकं वमाकाशदेशः, यद् वा-जरतादीनि, कालपदकं
वद् समयः, वद् वा श्रुतः । तथैव भावे चेति ज्ञावपदकं,
पद ज्ञावा औद्यिकादयः । अत्र च सचित्तद्रव्यपदकनाधिकार
इति साध्याऽर्थः ।

आह-अत्र द्वाघनभिधानं किमर्थम् । उच्यते-एकपरभिधानत
आघनप्रधानं तद्वर्गतेरिति ध्याभ्यासं पदकपदम् । दश० अ० ५४ ।

उक्तनिविगियाय-पटनीवनिकाय-पुं० । दशवैकालिकस्य तु-
लायऽवयवने, दश० ।

जीवाहारा जञ्ज, आयारो तेणिमं तु क्रायात ।

उज्जीविणयज्जयणं, तस्मन्दिगारा इमे हँति । ॥२२७॥

जीवाहारा भव्यते आचारः, तत्परिज्ञानपालनद्वारेणेति
ज्ञातः । भवैतद्वेषं, तेनदमायातम् अवचरमाप्तं, किं तादस्याह-
वद्जीवनिकाध्ययनमत्रातरे अनुयोगद्वारापन्यासावसरः ।
तथा बाह-तस्य वरुजीवनिकाध्ययनस्य, अर्थाधिकारा एते
भयन्ति वक्ष्यमाणलक्षणः । इति साध्याऽर्थः ॥ २२७ ॥

तानाह--

जीवाजीवाहिगमो, चरित्तधर्मो तेव जयला य ।

उवपमो धम्मफलं, उज्जीविणियाएँ अहिगारा । ॥२२८॥

जीवाजीवाहिगमो जीवाजीवस्वरूपस्य, अजिगम्यनेऽस्मिन्निति
अभिगम इति कथा, स्वकृपे च सत्यभिगम्यते इति भावः ।
तथा चरित्तधर्मः प्राणानिपातादिनिवृत्तिरूपः, तथैव यतना
च पूर्वव्यादिस्वारस्मपरिहाररथलक्षणः, तथा उपदेशः-यथा-
ऽऽत्मा न वक्ष्यते इत्यादिविषयः । तथा धर्मफलमनुसङ्गानादि,
एते पदज्ञानिकाया आधिकाराः । इति साध्याऽर्थः ॥ २२८ ॥

अथानेरे गत उपक्रमः । निरूपमधिकृत्याऽऽह-

उज्जीविणियाएँ म्वयु, निस्सेवो होइ नामनिष्फलो ।

एणमिं तिहँ पि उ, पत्तयपरुवणं वाच्छं । ॥२२९॥

दश० नि० ५ अ० । आ० म० ।

उक्तप-पदकापुक्त-न० । शुद्धस्य बाह्यालम्बके पदकारके, आ०
खु० १ अ० ।

उक्तम-पदक-न० । पुं० । यजनादिपदकमस्तु, स्या० ५ उ० ३
उ० । यजनं, याजनम्, अथयनम्, अध्यापनं, दानं, प्रतिग्रहश्चेति ।
नि० खु० १३ उ० ।

उक्तमपिद-पदकमनिरत-वि० । यजनादिपदकमनिरते,
स्या० ५ उ० ३ उ० । नि० खु० ।

उक्तप्राणावादि-पदकस्याप्राणावादि-वि० । श्रीमहावीर-
स्वामिनः पक्षां कथायाकालां वादिनि श्रुतरगराच्छीरे, कथ्य० १
क्षण । (तेषानुपपत्तिः 'कलक्षणम् ' शब्देऽत्रैव भागे ३८४ पुष्टे
निराकृता)

उक्तमजिज-पदकमजिनि-वि० । पद प्रमाणमस्येति पदकं
वृन्दं, तेन समजिताः पिण्डताः पदकमजिताः । पदकवृन्द-
नोपधमानेषु, य एकात्र समये समुपपद्यन्ते, तेषां राशिः पदप्रमा-
णा यदि स्यात् नदाते पदकमजिता उच्यन्ते । म०२० ख० १०
उ० । (अत्र द्वयमकः 'उववाय' शब्दं द्वि० भा० ३३३ पुष्टे उक्तः)

उक्ताय-पदकाय-न० । यथां कायानां समाहारः पदकायम् ।
संथा० । पदकायेषु, ते यथा पदकायाः, पूर्वजीवनलक्षणायु-
वनस्पतिनिरातः । पृथ्वीकायजलकायानलकायवायुकायवन-
स्पतिकायत्रसकायलक्षणा इत्यर्थः । प्रब० १५४ द्वार । दश० ।
स्या० । सूत्र० ।

उक्तायपमिज-पदकायप्रमर्देन-पुं० । शुधिव्यापारममके, पञ्चा०
१५ विव० । शुधिव्यापुपमर्देक, दश० १० अ० ।

उक्तायमुक्तजोग-पदकायमुक्तयोग-वि० । पदकायेषु मुक्तो यो-
गो यतनालक्षणां व्यापारो यामिस्ताः पदकायमुक्तयोगाः ।
पदकायारम्भनिरतसु, ग० ३ अधि० ।

उक्तायवमहत्त्या-पदकायवमहत्त्या-स्त्री० । पदकायमुक्तहस्ता-
याम्, पि० ।

उक्तायवद-पदकायवध-पुं० । पक्षां कायानां शुधिव्यतेजोवायु-
वनस्पतित्रसलक्षणानां वधो हिता । पदकायहिंसायाम्, प०
सं० ३ द्वार ।

उक्तायविराट्ता-पदकायविराधना-स्त्री० । पदकायविराधना-
याम्, अष्टमप्रतिमावादी यथा पदकायविराधना न भवति
तथा परिषेयपति तदा विषयो ज्ञातो नास्तीति । ६० प्र० ।
सन० ६ उल्ला० ।

उक्तायमपारं-पदकायसमारंज-पुं० । पक्षां कायानां भूतका-
मिवायुवनस्पतित्रसरूपणां समारंजे परितोपने, घ० २ अधि० ।
मे जयवं किं अष्टमे आठतेकमेष्टुए चि अवोहिदायगे
समकवाए । गांयमा ! एं सव्वमवि उक्तायसमारंजं य-
हापावडाणे किं तु आउक्तायसमारंजं अणतसत्तोवपाए, ते-

उकायसमारम्भेण अणतसचोवपाए मेहुणासेवणेण तु संसे-
ज्जसचोवपाए धयरागादामोहाणुगए, एत्थं अणसत्थज्ज-
वसायसेवमेव जम्हा णं एवं तम्हा उ गोयया । एवेसि सं-
सारमासेवणं परिजोगादिषु वट्ठामे पाणी पदमपट्ठव्यमेव
ए धारेज्जा, ते य अज्जावे असेसममहन्त्यसंजयाएण्णाम्भस
अभावमेव जम्हा, तम्हा सव्वहा विराहिए समाणे, जसो एवं
तसो णं पविचित्तिसमायणासित्तेण व गोयया । तं किं पि
कम्मं न वेधज्जा, जेणं तु नरतिरियकुमाएण्णसु अणंत-
हुचो पुणो इ धम्मो ति अकस्सराहं सिमिणे वि णं अज्ज-
नमाणं परिजमिज्जा, एएणं अट्ठेणं आऊतेऊमेहुणे अ-
बोहिदायणे गोयया । समक्खाय ति ॥ महा० १२ चू० ।

उग-उग-न० । पुरीषे, ओष० ।

उगण-उगण-न० । गोमयं, पञ्चा० १३ विव० । नि० चू० ।

उगणपीठय-उगणपीठय-न० । गोमयपीठकं, नि० चू० १२ उ० ।

उगणियवट्ठार-उगणिकत्तार-न० । गोमयत्तारे, ओष० ।

उगणिसा-उगणिका-खी० । गोमयप्रतरे, अणु० ।

उगण-उगण-पुं० । उग्रे, ओ० । आ० म० । प्रब० । प्रज्ञा० ।

प्रज्ञ० ।

उगणय-उगणय-पुं० । पञ्चविशेषे, अणु० ।

उगणगणवद्वग-उगणकणवद्वग-पुं० । शास्त्राययनवि-
कलेषु, यद्वा-उगलकस्य गलं प्रांवां वलयानि मांटर्यान् ।
उगलकर्मावामांटर्यु, मुण्डितेषु सस्त्र कुटुम्बेषु सौख्यदीये-
षु, पि० ।

उगणपुर-उगणपुर-न० । नगरभेदे, यत्र शकटो जन्मान्तरे
उगलिको जातः । स्या० १० उ० । विपा० ।

उगलिका-उगलिका-खी० । अजयाम, प्रब० उ३ हार ।

उगुणकालग-पद्मुगुणकालक-पुं० । पद्मनिर्मितकालके पुष्पले,
स्या० ६ हा० । नि० चू० ।

उगुणपुष्पक-पद्मुगुणपुष्प-पुं० । पद्मपुष्पके पुष्पे, स्या०
६ उ० ।

उगुग-पद्मुग-पुं० । अशीत्यधिक उपवासार्तां शनै, उपवास-
ये च । पद्मुगुगशब्देन शतमशीत्यधिकमुपवासानामुच्यते स्म,
सारमतकां तु तद्विपरीतेनैव पद्मुगुगशब्देनोपवासप्रथमेव सं-
कल्पते, जीतकल्पव्यवहारानुसारात् । स्या० ३ उ० १ उ० ।

उगमांवरहिङ्ग-पद्गमांवरहिङ्ग-पुं० । गोमयं चरणं गोमयः ।
यथा गौकल्पावचनानुगुं मुञ्चं वादर्थश्चरणवेधं यदुक्तावच-
न्युदेषु साधोभिर्कायै चरणं स गोमयः, ततः पद्मनिर्गोचरेहि-
ङ्गमत्तं इति पद्गमांवरहिङ्गकः । पेडाऊपेटागोमूत्रिकापनक्त-
वधिकासंतुक्रुपागवाप्रत्यागताकथेः पद्मिगोचरेहिङ्गकं,
पञ्चा० १८ विव० ।

उज-उज-पुं० । ऊर्क-अरर । “क्लृपापैशाविकं तृती-
यतृप्योराद्यस्त्रितीयो” । ८ । ४ । २५ इति ऊर्कारस्य उकारः ।
प्रा० ४ पाद । “ऊर्क” इतिव्ययं वाद्यभेदे, पट्टे, कश्चिदुगं,
नन्देदे, गद्यभेदे, स्था० । ऊर्पः वाच० ।

उज-राज-धा० । ज्वा० उ० । “राजेरग्गज्जसहरीररेहा” ।
। उ । ४ । १०० । इति राजेरग्गज्जदेशः । दौते, प्रा० ४ पाद ।

उज्जा-उज्जा-खी० । छायेते उपरि स्थयते इति उज्जा । स्थग-
नकं 'डकन' इतिव्ययं, रा० ।

उज्जिया-उज्जिया-खी० । उज्या एव उज्जिया । रा० ।

उज्जीवणिकाय-पद्जीवणिकाय-पुं० । पद्मं च ते वृष्यव्यप्रेतजो-
वासुवनस्यातिव्रसस्वभावा जीवाश्च, तेषां निकायः । पृथक्प्या-
दिर्जावपद्मं, वश्यं ३ तत्र । पद्मजीवणिकायप्रतिपादकमध्यय-
नं पद्मजीवणिकायाध्ययनम् । विपा० ३ छु० १ अ० । दशै-
काधिकस्य तृतीयोऽध्ययने, तत्र पद्मजीवणिकायाध्ययनोक्तजी-
वाजीवाभिगमस्यैकदेशमात्रम् ।

मुञ्चं मे आउसंतेणं भगवया एवमक्खार्यं-इह खलु उज्जी-
वणिया नामउज्जयणं समणेणं जगवया महावीरेणं काम-
वेणं पवेइया सुअक्खया सुपन्नता, तेषं मे अइहिजिउं अ-
उअयणं धम्मपज्जती ।

न्यूने नरिति नूनं, प्रतिविशेषार्थप्रतिपादनफलं भाष्योगमात्रं
जगवया निरुद्धमात्रमयश्रवणकोटरप्रविष्टं क्वायोपशमिकजावप-
रिणामाविर्भावकारणं नूनमित्युच्यते । नूनमयधूनमवशूहंतिमि-
ति पर्यायः । अयथाप्यपरामर्शः । आसुरस्यास्तीति आसुर्या-
न् । कः कमेवमाह-सुधर्मास्वामी जम्बुस्वामिमिति । तेनेति लु-
वनभूतः परामर्शः, भगः समप्रकटवर्षादिप्रमाण इति । उक्तं
च-“एवधयेस्य समप्रव्य, कपस्य यशसः श्रियः । धर्मस्याय
प्रयत्नस्य, पक्षां जग इतीक्ष्णः” । ११ ॥ सांउज्जाम्नीति
जगवीर्येन जगवता, वक्कमलक्खामित्येवधः । एवमिति प्रका-
रवचनः शब्दः । आख्यातमिति केवलज्ञानेनोपलब्धव्यतिर्न, किं-
मत आह-इह खलु पद्मजीवणिकायनामाध्ययनमस्तीति वा-
क्यशेषः । इहेति लोके प्रवचने वा, कलुषाभ्यादप्यनीत्यङ्गप्रवच-
नेषु च पद्मजीवणिकार्याति पूर्ववत्, नामन्याजिज्ञानम्, अध्ययन-
मिति पूर्ववदेव । दश० ४ अ० । तत्र इह खलु पद्मजीवणिकायिका
नामाध्ययनमस्तीत्युक्तं । अत्राह-एषा पद्मजीवणिकायिका
कं प्रवर्तिता प्रकापता वयस्योच्यते-नैवैव जगवता, यत आह-“स-
मणेणं जगवया महावीरेणं कासेवणं पवेइया सुअक्खया
सुपन्नतेति” । सा च तेन भ्रमणेन महानपस्मिना भगवता
समप्रेषययादियुक्तं महावीरेण, यदूरवधिकास्मात्किं कथाया-
दिशनुजयमाहद्विक्रान्ता महावीरः । उक्तं च-“विदारयति यत्क-
मं, तपसा च विराजते । तपो वीषेण युक्तश्च, तस्माद्वीर इति
स्मृतः ॥ १ ॥” महाश्वासी वीरश्च महावीरः, तेन महावीरेण,
काइयपेनेति काइयपसगोत्रेण, प्रवर्तिता नाम्ना, कुत्ताभिकाकथ्ये
हाना, किं नहि स्वयमेव केवलाऽऽलोकेन प्रकर्षेण वेदिता प्रवेदि-
ता, विज्ञातपर्यः । तथा स्वाक्यातेति सदेवमनुष्यासुराचार्यं पवे-
दि सुषु आख्याता स्वाक्याता, तथा सुप्रप्रेषति सुष्ठु प्रज्ञता यथै-
वाक्याता तथैव सुषु सुप्रप्रतिहरासेवनेन प्रकटणेन सम्यगासं-
वितेत्यर्थः । अनेकार्थत्वाद् धातूनां ह्यपिसेवनायः, तां वैषं-
भूतां पद्मजीवणिकायिकां श्रेयो मेऽप्येतुं, श्रेयः पथ्यं हितं भवे-
त्यारम्भनिर्देशः । उक्तं सत्त्वात्सामांशेन भवेत्यारम्भनिर्देशः । इत्ययं,
ततश्च श्रेय आत्मनोऽप्येतुम्, अध्येतुमिति पठितुं श्रान्तं भाव-
यितुम् । कुत इत्याह-अध्ययनं धर्मप्रज्ञाः । निमित्तकारणइत्यु

सर्वासां विमलीनां प्रायो दर्शनम्" इति वचनात् हेतौ प्रथमा । अर्धयनस्याह अर्ध्यामानयनात् अतस्तो विद्युच्छायापादनादित्यर्थः । एतदेव कुत इत्याह-धर्मप्रकृतेः प्रकृपनं प्रकृतिः धर्मस्य प्रकृतिः धर्मप्रकृतिः ततो धर्मप्रकृतेः कारणान्तेनसो विद्युच्छायापादनाह अय-
भात्मनोऽप्यनुमितं । अन्यं तु व्याचक्षते-अर्धयनं धर्मप्रकृति-
रिति पूर्वोपपत्त्यस्यन्योन्यैवोपापदेयनयाऽनुवादाभावेतदिति ।

शिव्यः पृच्छति-

कपरा खलु सा ङ्गीबाणिया नामऽऽकृष्यणं समणेणं भ-
ववया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, मुअक्खाया, सुपवचा
केयं ये अहिज्जिंठं धम्मपयस्यी ॥

सुवमुकार्धमेवानेनैतद्दर्शयति-विहायानिमानं संविनेन शि-
व्येण सर्वकार्येष्वेव गुरुः प्रष्टव्य इति ।

आचार्ये आह-

इमा खलु मा ङ्गीबाणिया नामऽऽकृष्यणं समणेणं भ-
ववया महावीरेणं कासवेणं पवेइया, मुअक्खाया, सु-
पवचा, मेयं ये अहिज्जिंठं अऽऽकृष्यणधम्मपयस्यी ।

सुवमुकार्धमेवानेनाप्येतद्दर्शयति-गुणवते शिष्याय गुरुणाऽप्यु-
पदेशो हातव्य एवेति ।

तं जहा-पृढविकाइया अण्डकाइया तेठकाइया वाठकाइ-
या वणस्मडकाइया तमकाइया । दश०४ अ० । आचा० ।
(पृढविकार्यानां व्याख्या स्वस्थाने । पद्मजीववधकारिणाम-
भावाद्विशेषविषयादित्तिबुद्धिकारिणो संपुणमुनिजाप्रदर्शन-
मन्यत्र वक्ष्यते) "हाहं जीवणिकायहं" आच० ४ अ० ।

साम्प्रतं चारित्रधर्मस्तोत्रोक्तसंबन्धमेवेष्टं सूत्रम्-

इत्थेसिं एहं जीवणिकायणं नेव सयं देनं समारंजिज्जा,
नेवऽनेहिं देनं समारंजिज्जा, देनं समारभेते वि अने न
सम्पुज्जाणामि जावजीवाए ॥ १५ ॥

सर्वे प्राणिनः परमधर्माण इत्यनेन हेतुना एतेषां वर्णा जीव-
णिकायानामिति "सुपां सुपो भवन्ति" इति वचनात् सस-
म्यर्थे पठ्यते । एतेषु पदेषु जीवणिकायेषु अनन्तरोदितस्वरूपेषु
नैव भव्यमात्मना दूरं संछन्दुमरितत्वापनादित्यर्थं समारभेत
प्रवर्तयेत्, तथा नैवाभ्येः प्रेक्षादिभिर्दण्डकमुक्तकणं समार-
भयेत्, कार्यादित्यर्थः । दूरं समारभमाणान्यन्यथाह प्राणिनो
न समनुजानीयात्, नानुमानेयेदिति विधायाधिकं अगवद्वचनम्
यत्तमेवमतो वाचजीवमित्यादि, वाचद् व्युत्पत्तजामीत्यादि
इत्येवमिदं सम्यक् प्रतिपद्यते इत्येदं पर्यम्, पदार्थस्तु जीवन्
जीवः । यावद्जीवा वाचजीव-आप्राणोपरमादित्यर्थः ।

किमस्याह-

तिविहं तिविहेणं मणेणं धायाण काएणं न करेमि, न
कारवेमि, करंतं वि अणे न समणुजाणामि, तस्स जंते ! पदि-
क्कामि, निंदामि, गरिहामि, अप्पाणं वोसिरामि ॥ १६ ॥

त्रिविधं त्रिविधेति तिस्रो विधा विधानानि कृतादिकया
अस्येति त्रिविधः, दण्ड इति गम्यते । तं त्रिविधेन करणेन,
एतद्वैवाप्यस्यति-मनसा, वाचा, कार्वायेन, एतेषां स्वरूपं प्रसि-

कमेव । अस्य च करणस्य कर्म उक्तलक्षणो दूरः, तं वस्तुनो
निराकार्यतया सूत्रेणैवाप्यस्यसाह-न करोमि स्वयं, न कार-
यास्यन्यैः, कुर्वन्तमप्यर्थं न समनुजानीमीति, तस्य प्रदत्तं ।
प्रतिक्रमासीति । तस्यैवधिदृतो दातृः संबन्धेन, संबन्धलक्षणा
अवयवसङ्ख्या वा पठ्यते । योऽसौ भिक्षासविषयो दूरः, तस्य
संबन्धिनमतीतमवयवं प्रतिक्रमाभि, न वर्तमानमनागतं वा, अ-
तीतस्यैव प्रतिक्रमणात् । प्रत्युपपन्नस्य संबन्धदानागतस्य
प्रत्यावधानादिति । भवन्तेति गुरोरात्मन्प्रणय । भवन्त ! भवान्त !
भयान्त ! इति साधारणा भुतिः । एतच्च गुरुसाक्षिकस्यैव अतप्र-
तिपत्तिः साध्वीति ज्ञापनार्थम्, प्रतिक्रमासीति मूलवृत्ताद्
निषेधेऽहमित्युक्तं भवति । तस्माच्च निवृत्तिर्यत्तदनुमतोर्विरम-
णमिति । तथा निन्दामि गहर्मात्यशत्रुमसाक्षिकी निन्दा, पद-
साक्षिकी गहर्मा । अनुपुत्तोऽप्येव-आत्मानमतीतवृद्धकारिणस्-
सङ्गाथं व्युत्पत्तजामीति त्रिविधार्थो विशेषार्थो वा विशुद्धः,
उच्यते भूशार्थः, सूत्रासीति त्रिविधः । ततश्च त्रिविधं वि-
शेषेण वा तृशं त्यजामि व्युत्पत्तजामि इति । आह-एतेष्वमती-
तवृद्धप्रतिक्रमणमात्रस्यैवंपर्यम्, न प्रत्युत्पन्नसंबन्धमनागत-
प्रत्याख्यानं वेति । नैतदेवम् । न करोमि इत्यादिना तदुभय-
सिद्धेरिति । (दृश०)

महार्थो षड्जीवणिकायिकेति विधिनोपसंहरसाह-

इत्थेसं ठज्जीवणियं, सम्माहेट्ठी सया जए ।

दुव्वहं लहिंहु सामन्नं, कम्मणुणा न विराहिज्जासि ।

इति वेमि ॥ १७ ॥

इत्येतो षड्जीवणिकायिकायं अविष्ठाप्यनप्रतिपादितार्थ-
रूपां, न विराधयेदिति योगः । सम्मृष्टद्विजीवः तत्सम्भवा-
त् सदा यतः सर्वकारं प्रयत्नपरः सन्, किमिच्छा-उ-
ल्लेखं लब्ध्वा धामस्ये दुष्पापं प्राप्य भ्रमणजावं षड्जीवणि-
कायसंरक्षणेककर्म, कमेवा मनोवाक्कायक्रिया प्रमादेन वि-
राधयेत् न लण्डयेत्, अग्रमस्तस्य तु दुष्यविराधना यद्यपि
कथञ्चिद् भवानि, तथाऽप्यसावविराधनेवेत्यर्थः । एतेन "उल्ले-
खी जीवाः क्लृते जीवाः, आकाश जीवमालेभि । जीवमालाकुले
लोके, कथं जिह्मुरहिंसकाः ? ॥ १ ॥" इत्येतत्पुस्तकम्, तथा
सुखमार्णां विराधनाजावाह । षड्जीवीति पूर्ववत् ।

अविष्ठाप्यनपर्यायशब्दमिति पदान्यासाह
नियुक्तिकारः--

जीवाजीवाभिगमो, आयारो चेव भम्मपन्नीति ।

ततो चरित्तधम्मो, चरणे भम्मे य एगट्ठा ॥ १७ ॥

जीवाजीवाभिगमः, सम्मृष्ट जीवाजीवाभिगमहेतुत्वात्, एव-
माचारश्चेवाचारोपदेशत्वात्, धर्मप्रकृतिसंविधाचारित्तधर्मप्रका-
पणात्, ततश्चारित्रधर्मस्तोत्रमित्युक्तत्वात्, चरणं चरणविषय-
त्वात्, धर्मश्च धर्मस्तत्सारचतुत्वात् एकार्थिका एते
शब्दा इति माधार्थः । अन्ये त्विदं गद्यास्यमनन्तरोदितं
सूत्रस्याथो व्याख्यानयन्ति, तस्माद्विरुद्धमेव । उक्तोऽनुगमः ।
साम्प्रतं नयास्ते च पूर्ववदेव । दृश० ४ अ० ।

ठज्जीवणिकायवह-षड्जीवणिकायवध-पुं० । षड्जीवणिका-
यानां पृथिवीकायात्कायतेजस्कषाववायुकायबनस्पतिकषावधस-
कायलक्षणपट्टिप्राणिगणानां विधेः विनाशो, पा० ।

क्रमेणानिधाय पुनरप्येवं संख्येयभागाधिकं संयमस्थानं वाच्यम्, इदं च द्वितीयं संख्येयभागाधिकं स्थानं, ततोऽनेन क्रमेण तृतीयं वाच्यम् । अमुनि चैवं संख्येयभागाधिका-
नि संयमस्थानानि तावद्वाच्यानि यावत्कण्टकमात्राणि भव-
न्ति, ततस्तैवैव च क्रमेण भूयोऽपि संख्येयभागाधिकस्थान-
प्रसङ्गे संख्येयगुणाधिकं स्थानं वाच्यम्, ततः पुनरपि भू-
द्वादरूप्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागतिक्तास्तानि ताव-
न्ति भूयोऽपि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्येवं संख्येयगु-
णाधिकं स्थानं वाच्यम्, ततो जूयोऽपि मूलादारभ्य तावन्ति
संयमस्थानानि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्येवं संख्येयगुणा-
धिकं स्थानम्, अमुन्यप्येवं संख्येयगुणाधिकानि संयमस्थानानि
वाच्यानि यावत्कण्टकमात्राणि प्रवर्तन्ते । ततस्तैवैव क्रमेण पुनः
संख्येयगुणाधिकस्थानप्रसङ्गे संख्येयगुणाधिकस्थानं वाच्यम्,
ततः पुनरपि मूलादारभ्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागति-
क्तास्तानि तावन्ति तथैव जूयोऽपि वाच्यानि, ततः पुनरप्ये-
कमसंख्येयगुणाधिकं संयमस्थानं, ततो जूयोऽपि मूलादार-
भ्य तावन्ति संयमस्थानानि तथैव वाच्यानि, ततः पुनरप्ये-
कमसंख्येयगुणाधिकं वाच्यम्, अमुनि चैवं संख्येयगुणा-
धिकानि संयमस्थानानि तावद् वाच्यानि, यावत्कण्टक-
मात्राणि, ततः पृथेपरिपाठ्या पुनरप्येकसंख्येयगुणाधिकस्थान-
प्रसङ्गमन्तगुणाधिकं संयमस्थानं वाच्यम्, ततो भूयोऽपि भू-
द्वादरूप्य यावन्ति संयमस्थानानि प्रागुक्तानि तावन्ति त-
थैव वाच्यानि, ततो भूयोऽप्येकमन्तगुणाधिकं स्थानम्, ततः
पुनरपि मूलादारभ्य तावन्ति स्थानानि तथैव वाच्यानि, ततः
पुनरप्येकमन्तगुणाधिकं स्थानम्, एवमन्तगुणाधिका-
नि संयमस्थानानि तावद्वाच्यानि यावत्कण्टकमात्राणि भ-
वन्ति, ततो जूयोऽपि तेषामुपरि पञ्चगुणस्थानानि संयम-
स्थानानि मूलादारभ्य तथैव वाच्यानि, यत्पुनरन्तगु-
णवृद्धिस्थानं तत्र प्राप्यते, वदस्थानकस्य परिसमाप्तात्वात् ।
इत्थंमूलाभ्यसंख्येयानि कण्टकानि समुद्दितानि एकं वदस्थान-
कं भवति । अस्माकं वदस्थानकादृष्यमुक्तमनेनैव द्विती-
यकं वदस्थानकं तिष्ठति । एवमेव च तृतीयम् । एवं वदस्थान-
काम्यपि तावद्वाच्यानि यावद्संख्येयशोकाकाशप्रदेशप्रमाणानि
भवन्ति । उक्तं च—“छट्ठाणुगवसत्ताने, अथं छट्ठाणयं पुणो अथं ।
एवमसंखा लोगा, छट्ठाणयं पुणयना” ॥ १ ॥ अस्मिंश्च
वदस्थानकं यादृशाऽनन्ततमो भागोऽसंख्येयतमो संख्येयतमो
गुह्यतमो, यादृशस्तु संख्येयोऽसंख्येयतमो ततो वा गुणकारः सन्न-
कप्यते, तत्र यदपेक्षयाऽसंख्येयान्तगुणवृद्धता, तस्य सर्वजीव-
संख्याप्रमाणेन राशिना प्रागो ह्युच्यते, इदं च भागे यल्लभ्यं सो-
ऽनन्ततमो भागः, तेनाधिकमुपरं संयमस्थानम्, किमुक्तं भवति ?-
प्रथमस्य संयमस्थानस्य ये निर्भिन्ना भागास्तेषां सर्वजीव-
संख्याप्रमाणेन राशिना भागे हते सति ये हस्यन्ते तावत्प्रमाथै-
निर्भिन्नाभागेनैर्द्वितीयभागासंख्येयमन्तानि निर्भिन्ना भागा-
धिकाः प्राप्यन्ते, द्वितीयसंयमस्थानस्य ये विभागास्तेषां सर्व-
जीवसंख्याप्रमाणेन राशिना भागे हते सति यावन्तो लभ्यन्ते
तावत्प्रमाथैर्निर्भिन्नाभागाधिकस्थानतृतीयं संयमस्थानं निर्भिन्ना-
भागाः प्राप्यन्ते, एवं यदासंयमस्थानमन्तभागं वृद्ध-
मुपलभ्यते तदा पाश्चात्यस्य संयमस्थानस्य सर्वजीवसं-
ख्याप्रमाणेन राशिना भागे हते सति यदाहस्यन्ते ताव-
त्प्रमाथैः अन्ततमं भागोनाधिक्यमप्यवगतव्यम् । असंख्येय-

भागाधिकाणि पुनरप्येवं पाश्चात्यस्य २ संयमस्थानस्य सकान्तं
निर्भिन्नाभागासंख्येयशोकाकाशप्रदेशप्रमाणेन राशिना
प्रागे हते सति यद् यल्लभ्यते स सोऽसंख्येयतमो भागस्ततोऽसं-
ख्येयतमं भागेनाधिकाम्यसंख्येयप्रागाधिकानि स्थानानि चे-
दित्ययानि । संख्येयभागाधिकाणि त्वेष्व-पाश्चात्यस्यासंयम-
स्थानस्योत्प्रेरेण भागे हते सति यल्लभ्यते स संख्येय-
तमो भागः, ततस्तमेन तेन संख्येयतमेन भागेनाधिकानि स्थानानि
वेदितव्यानि । संख्येयगुणवृद्धानि पुनरेवम-पाश्चात्यस्य संयम-
स्थानस्य ये ये निर्भिन्ना भागास्तं तं उत्प्रेरेण संख्येयमानेन
राशिना गुण्यन्ते, गुणितं च सति यावन्तो भवन्ति तावत्प्र-
माणानि संख्येयगुणाधिकाणि स्थानानि छट्ठव्यानि । एवमसं-
ख्येयगुणवृद्ध-स्थानतगुणवृद्धानि च भावनियानि, नवरमसं-
ख्येयगुणवृद्धौ पाश्चात्यस्य २ संयमस्थानस्य निर्भिन्ना भागा
संख्येयशोकाकाशप्रदेशप्रमाणेनासंख्येयस्य गुण्यन्ते, अनन्त-
गुणवृद्धौ तु सर्वजीवसंख्येयमानान्तर्गतेति । अथं च वदस्थान-
विचारः स्थापनां विना मन्वद्विक्रिन्तः सम्यगवशोक्तुं न शक्यते,
सा च स्थापना कर्मप्रकृतिपटव्यः प्रतिपत्तव्या, विस्तरभाषा-
नेह प्रदर्श्यते, केवलं कियतमपि स्थापनाशून्यत्वं स्थापनाप्र-
कारं प्रकाशयामः । तथाहि-प्रथमं तावद् (तयं कृषकं) अस्वरो-
विन्दुः स्थाप्यते, तेषां च कण्टकमिति सङ्गा, सर्वेषामपि चैत-
यामस्योपममन्तभागवृद्धा धुक्कवसत्ता । तनस्तथाप्रमत्तोऽ-
संख्यातजागृद्विक्रिन्तः एकः स्थाप्यते, ततो भूयोऽपि च-
त्वारो विन्दवः । तत एकः इत्यादि तावत्संख्येयं यावद्विश्रुति-
विन्दवः, अवारश्चैकका जाताः, तदनु संख्यातभागवृद्धिं सङ्गाको
द्विकः स्थाप्यते । ततः पुनरपि विश्रुतिः विन्दवः, अवारश्चैककाः,
ततो द्वितीयो द्विकः । एवं विश्रुतिविश्रुतिविन्दुमन्तगुणवृद्धा
चतुर्थो चतुर्गोमेककामयस्यो ल्तीयचतुर्गोमेपि द्विको
क्रमेण स्थाप्यो । तदनु जूयोऽपि चतुर्गद्विकस्यापि विश्रुति-
विन्दवः, अवारश्चैककाः । एवं च जातं विन्दुनां शतम्,
एककानां विश्रुतिश्चत्वारश्च द्विकाः । अन्तरे चतुर्थो विन्दु-
नामप्रतः संख्यातगुणवृद्धिः संक्षिप्तप्रमाणकः संस्थाप्यते, ततः
पुनरपि विन्दुनां शतद्विककानां विश्रुतिद्विकानां चतुष्टयापु परतो
द्वितीयद्विकः स्थाप्यते । एवं विन्दुनां शतं २, एककानां विश्रु-
तौ, द्विकानां चतुष्टये चतुष्टयस्थाप्यते तृतीयचतुर्गोमेपि त्रिको
स्थाप्यो, तदनु चतुर्गद्विकस्याप्ये विन्दुनां शतमेककानां
विश्रुतिद्विकानां चतुष्टयं स्थाप्यते, ततो जातानि पञ्च शतानि
विन्दुनां, शतमेककानां विश्रुतिद्विकानां अस्वारश्च त्रिकाः ।
अन्तरे चतुर्थो विन्दुनामप्रतोऽसंख्यातगुणवृद्धिः संक्षिप्तः
प्रथमचतुर्गः स्थाप्यते, ततो भूयोऽपि पञ्च शतानि विन्दुनां
शतमेककानां विश्रुतिद्विकानां अवारश्च त्रिकाः प्रागिव स्था-
प्यन्ते । ततो द्वितीयचतुर्गः स्थाप्यः । एवं विन्दुनां शतपञ्चकं
एककानां शते द्विकानां विश्रुतौ त्रिकानां चतुष्टये चतुष्टये चा-
भितकाने तृतीयचतुर्गोमेपि चतुर्गोमेपि द्विकः स्थाप्यो । तत-
चतुर्गपञ्चकस्यापि पञ्चमचतुर्गोमेपि द्विकः स्थापयित्वा अनन्तगुण-
वृद्धिः संक्षिप्तः प्रथमः पञ्चको व्यवहृतः । एवमनेनैवानन्तरोज्ज-
क्रमेण द्वितीयतृतीयचतुर्गो अपि पञ्चका भव्यन्ति । तत-
चतुर्गपञ्चकस्यापि पञ्चमपञ्चकगोमेपि द्विकः लिख्यते, नव
पञ्चकाः स्थाप्यन्ते । ते आद्यतनयोः प्रत्येकं विन्दुचतुष्टयेन
प्रथमं वदस्थानं समाप्यते, यदा पुनः प्रथमानन्तरं द्वितीयं
वदस्थानकं स्थापयितुमिच्छते, तदा तदपेक्षया प्रथमं पृथक्

नहि

यथास्तं च कथायाणि, ज्वरप्रानि प्रयोजयेत् ।
कासः श्वासां ज्वरो हिक्का, मुष्णा वैचित्तमेष च ।
हृद्योगस्तमकश्चैव, श्रेयाभर्जयेत्पद्माः ॥ ” तथाचै,
“ आमाशयोरङ्गशमया हि स्वा-
न्ययो मता लङ्घनमेव तस्मात् ॥ ” बाच० । आचा० २ कु० २
अ० १ उ० ।

उद्विक्कुमार-उद्विक्कुमार-पुं० । अष्टकजोगिनि, वृ० १ उ० ।

उद्विग्निराह-उद्विग्निराह-पुं० । वमनाभिघाते, उद्विग्निर्येके कृ-
न्तोपतिः । पं० चू० ।

उद्विक्तु-उद्विग्नित्वा-अव्य० । परित्यज्यत्यर्थे, व्य० २ उ० ।

उद्विग्न-उद्विग्न-त० । परित्यादिमति दृश्यं यथयादोषे, पञ्चा० १३
विभ० । ग० । आ० । उद्विग्नं दीयमानस्याभावेः पुष्पोकायादि-
संसकादि द्वावैतं सता दृश्य एषयादोषाः । जीत० । पि० ।

अथ उद्विग्नद्वारमाह—

सचित्ते अचित्ते, पीसाय तद् उद्वेगे य चञ्जनी ।

चञ्जमे पदिसिंहो, गहणे आण्डाणो दासा ॥

उद्विग्नमुज्ज्वलं, त्यक्तमिति पर्यायः । तच्च त्रिधा । तद्य-
था-सचित्तमचित्तं, मिश्रं च । तद्यथा कदाचित् उद्वेते स-
चित्ते सचित्तमप्ये, कदाचित्चित्ते, कदाचित् मिश्रे, तत् एवं
उद्विग्नानां सचित्तमचित्तमिश्ररूपस्यागामाधारभूतानामाधेय-
भूतानां च संयोगतश्चतुर्मुक्ताः प्रवर्ति । अत्र जातकवचनम् ।
ततो यदर्थस्तत्तद्वचनमुक्त्वा प्रवर्ति । तद्यथा-सचित्तमिश्र-
पदार्थाः सचित्तमचित्तमिश्रपदार्था द्वितीया । मिश्रचित्त-
पदार्था तृतीया, तत्र सचित्ते सचित्तं उद्विग्नं, मिश्रे सचित्तं,
सचित्ते मिश्रं, मिश्रे मिश्रमिति प्रथमा । सचित्ते सचित्तम्, अ-
चित्ते सचित्तं, सचित्तं अचित्तम्, अचित्ते अचित्तमिति द्वितीया ।
मिश्रे मिश्रं, अचित्ते मिश्रं, मिश्रे अचित्तं, अचित्ते अचित्तमिति
तृतीया । सर्वसंख्या षोडश भक्ताः । सर्वेषु च भक्तेषु सचित्तः
पृथग्वीकायमप्ये उद्विग्न इत्यादिरूपतया स्वस्वमनपरस्थानान्यां
वद्विशिष्ट वद्विशिष्ट विकल्पाः, ततः वद्विशिष्ट द्वाष्टमभिर्गु-
णानि ज्ञातानि ज्ञत्वारि ज्ञातानि, द्वाष्टिचरचिकानि ।
एतेषु च सर्वेषु भक्तेषु प्रतिषेधो अभाविगहणे विचार्य, यदि
पुनर्गहणं कुर्यात्त आह्लादयः-आह्लादयस्थापयमिच्छात्वावि-
राजनाया दोषाः । इह आद्यतन्प्रकरणेन मध्यस्थपि प्रहणमिति
न्यायादीदेशिकादिदोषप्रधानामपि अभादीनां प्रहणे आह्ला-
दयां दोषा कृष्टयाः ।

संप्रति उद्विग्नप्रहणे दोषानाह—

उमिणस्त उद्वेगे दे-तत्रो व इजेज्ज कायदाहो वा ।

सोयपकामि काया, पनिए मह्विन्तु आदरणं ॥

उपपन्नं द्रव्यस्य उद्वेगे समुज्ज्वले, दृक्मानो वा भिक्वां, वहेत भू-
म्याभिनानाह, वा अयथा कायानां पृथिव्यादीनां दाहः स्वाद्य
शीतद्रव्यस्य ज्ञमो पतने ज्ञम्याभिनानां कायाः पृथिव्याद्यां वि-
राज्यन्ते । अत्र पतिते मनुष्ये द्वाहपदम्—“ दैवतपुं नाम ज्वरं,
तत्रामयमेनो नाम राजा, तस्यामाथो वरश्चकोऽप्यह त्वरि-
मवपन्नमसंभ्रातमेवणासमितिसमितो धर्मबोधनामा संयतो
भिक्षामट्टं तस्य पृष्ठं प्राविशत्, तदार्थां च तस्मै भिक्षादानात्
३३७

अथ घृतकाण्डसंमिश्रपावसज्जुतं काण्डमुपादितवती ? । मया-
स्तरे च कथमपि ततः काण्डसंमिश्रां घृतविष्णुर्गुणो निपातितः,
ततो अयथा चर्मप्रयो मुक्तिपदैकनिहितमानसो जलविशेष
गम्भीरो मेकरिष मिथ्यकम्पा वसुधैव सर्वसहः शङ्ख इव
रागादिभिरनज्जानो महासुभट इव कर्मरिपुविदारणनिषङ्गकको
मगधद्विपदिमिक्षाप्रद्वयविधिविधानकुतोद्यमो भिक्षुं द्वावैत-
दोषदुष्ट, तस्माच्च मे कथयते, इति परिभाष्य ततो नि-
जैगम । बारककेषु चामात्येन मन्त्रधारणस्थितेन दृष्टो म-
गधान् मिगकृत् । चिन्तयति च स्वचेतसि-किमनेन प्रग-
वता न शुद्धते स्म मे शुद्धे मिज्ञेति, एवं वाच्यचित्तव्यति-
तावत्तु भूमौ निपातितं कथंयुक्तं घृतविष्णुं भिक्षुकाः समाग-
त्याऽसिद्धिपदम् । तासां च भिक्षुणाव प्रधाविता गृहयोगिका, गृह-
योगिकाया अपि विधाताय प्रतिधावितः सरटः । प्रस्थापि च
प्रक्षुणाय प्रधाविते स्म भाजरी, तस्या अपि च वधाय प्रधा-
वितः प्रायूक्तः इवा, तस्यापि च प्रतिष्ठाप्य प्रधावितोऽन्यो
वास्तव्यः इवा, ततो द्वयोरपि तयोः धुनोरभूत्परस्परं कलहः,
ततः स्वस्वसाराभेयपरामवधनमनस्कतया प्रधावितयैर्द्वयो-
रपि तत्स्वामिनोरभूत्परस्परमनुलं युद्धम् । एतच्च सर्वे
वारत्रकामात्येन परिभाविनं, ततश्चिन्तयति स्वचेतसि-घृ-
तादेर्भिन्नुभावेऽपि ज्ञमौ निपातिते वत एवमधिकरणप्रवृत्तिरत
एवाधिकरणमौर्गमगवान् घृतविष्णुं ज्ञमौ निपातितमवलोच्य
भिक्षां न शुद्धितवान् । अहो सुदृष्टो भगवतो धर्मो, को हि
नाम भगवन्तं सर्वकृमन्तरेणेत्यमनपयिनं चर्ममुपेदमुशीशः, न
कन्दवन्धो रूपविशेषं जानाति, एवमसर्वेभ्योऽपि नेत्यं सकलकाल-
मनपायं चर्ममुपेदुमुलम्, तस्माद्भगवानेव सर्वज्ञः, एवमेव
जितो देवता, तदुक्तमवानुष्ठानं मया अनुष्ठानमिति विचि-
न्त्य संसारविमुक्तो मुक्तिवर्तिताऽऽस्तस्य सुखलम्पटः सिह इव नि-
रिक्कन्धराया निजसासादाङ्गिमिग्लय चर्मोपवस्य साधोवपकपटं
प्रमज्जामप्रदीह । स च महामाया शरीरेऽपि निःस्पृहो यथोक्तजि-
ह्वाप्रहणादिविधिवेद्यो संयमानुष्ठानपरायणः स्वाध्याये प्रावि-
तान्तःकरणे दीधेकालं संयममनुपाल्य जातप्रतकुर्मं समुत्कृ-
क्षितजुनिवार्यवीर्यप्रसरः, कृपकभेदिमाराह्य धातिकर्मचतुष्टयं
समूहघातं हत्वा केवलज्ञानलक्ष्मीमासादितवान्, ततः काल-
क्रमेण सिद्ध इति । उक्तमेवणाह्वारम् । पि० । उ० । आचा० ।
प्रव० । उद्विग्नं प्रायश्चित्तं पुरिमार्यम् । जीत० ।

उद्वेग-उद्विग्नित्वा-अव्य० । अपरिधाप्येत्यर्थे, व्य० १ उ० ।

उण-सुण-पुं० । कृपोति दुःखः । कृण-मत् । उत्सवे, इन्द्रो-
त्सवादिके महे, म० ए० श० ३३ उ० । “ सुषो जल्प विंसिद्धं
अप्रपायं उषसाहज्जाति । ” नि० चू० १६ उ० । १० ना० ३ भग० ।
कण्डु हिसायाय । कणनं कृणः हिसमय । यत् किमपि प्रापयुप-
धातकारि तस्मिन् कर्मणि, आचा० १ कु० २ अ० ६ उ० ।
उण्योत-सुयवत्-वि० । जलित, जलन्तमन्त्र्य समनुजानीत ।
आचा० १ कु० ३ अ० २ उ० ।

उणय-कृणन-न० । हिसने, आचा० १ कु० २ अ० ६ उ० ।

छापय-कृणपद-न० । हिसापदे प्रापयुपमदजनिते, आचा० १
कु० २ अ० ६ उ० ।

उणयय-कृणपद-न० । “ उणयय ” शब्दार्थे, आचा० १ कु० २
अ० ६ उ० ।

उत्त

“ निवर्णोऽपिमासिर्मासितमग्निरथपूरमंडलभित्तिमिरकमि-
मायमापनिहृत्पुनरधिपचपापदंतचक्षमरीरक्षवयविधिमुच्ये-
ण” निपुणेन शिल्पिना, निपुणं वा यथा मवाति पचय- (उचि-
य सि) परिकसितानि (मासिर्मासितं चि) हृत्पमावाणि यानि
मग्निरत्नानि तानि मग्निरत्नानि, तथा सूर्यमयलादादित्य-
किरादा, ये शिवातिरा इताऽपकाराः करनियताः किरणानि-
यताः, तेषां आयमापे तानि प्रतिहृताणि किराकुत्तानि, पुनर-
पि प्रत्यापतन्ति च प्रतिवर्तमानानि यस्माच्चक्षुलमरीरि-
क-
यत्तात्तया । अथवा-सूर्यमयलादा भित्तिमिरकार्या नि-
गंतानामग्रेः प्रतिहृतं पुनरपि प्रत्यापतच्च तत्त्व तत्त्व-
लमरीरिक्कवचं च व्यपलपरिमपरिकर इति समासः । निपु-
णावर्णमासिमासयमानमग्निरत्नानां यस्मैरमयलभित्तिमिर-
करनियताप्रतिहृतं पुनरपि प्रत्यापतच्चक्षुलमरीरिक्कवचं
व्यपलयाः तद्विनिर्मुक्तना विलुजना “ सपदिर्देवं” छाति-
प्रारिकतया एकदण्डेन कुर्वद्वात् सप्रतिवर्तनं “ धरिज-
मायेणं प्राववचनं विरायते ” इति श्चक्य । आधित्तवाच-
नायां तु चतुश्चामरबाधोऽजिताह इति व्यक्य । श्री० छ-
वद-मये उक्तं उजमाहं यासां ताः । प्रश्न० ४ आश० द्वार ।
उत्तंतिथ्या-उजान्ति-का-श्री० । छवदस्वाहं राजकपे यर्षवृत्ते-
दे, वृ० १ उ० । (“परिसा” शब्दे पतन्त्वकप वच्यते)
छत्तक-छत्तक-न० । आतपवारणे, प्रश्न० ४ सम्भ० द्वार ।
पतन्मदीयं ताचछत्तकपि हृदाण । आचा० २ वृ० ३
श्र० २ उ० ।

उत्तकार-उत्तकार-पुं० । छत्रचक्राशोऽपि शिल्पिभेदे, अतु० ।
उत्तधारपाटिमा-उत्तधारप्रतिमा-स्त्री० । जिनप्रतिमानामुपरि
उत्तधारिणः प्रतिमायाश्च, श्री० ।

तत्त्ववपस-

नासि एं जिणपदिमाणं पच्छित्तो पत्तेयं पत्तेयं उत्तधा-
रपदिमाओ पत्तताओ । ताओ णं उत्तधारपदिमाओ हिप-
रयत्तुदेदुपमासां क्कित्तपत्तमायां धवत्तां आयपवचानि
मल्लं आहर्माणीओ ओहर्माणीओ चिद्धंति ।

तासां जिनप्रतिमानां पृष्ठत एकेका उत्तधारप्रतिमा हेमरजत-
कुन्तुद्रुपकारं लकारिणताम्यथासंयतलमातपं वृद्धिता स-
मीक्षं धरन्ती तिष्ठान् । श्री० ३ प्रति० ।

छत्तपदिमा-उत्तपदिमा-स्त्री० । छत्रण सहिता पताका छत्र-
पताका, उत्तधारि वा पताका उत्तपताका । तस्याश्च, श्री० ।
म० । आ० ।

उत्तपलासय-उत्तपलाशय-न० । “ कयंगला ” कृताह्ला-
नगयी स्वनामक्याते ध्येय, प्र० २ श्र० १ उ० ।

उत्तजंग-उत्तजङ्ग-पुं० । छत्रम्य भक्षो यश्च । सुवनाशो, वैषज्ये,
अस्वातन्त्र्यं च । वाच० । श्र० ।

उत्तमग-उत्तमार्ग-पुं० । यत्र उत्तमस्तरेण गन्तुं न शक्यते त-
स्मिन्नमार्गे, मू० १ उ० ११ अ० ।

उत्तय-उत्तय-पुं० । उत्तमिव कायति कै-कः । वृक्षे, मत्स्य-
क्षे, पक्षिणि च । स्वायं कैः उत्तम० । वाच० । आनपने,
आचा० २ वृ० ६ अ० ३ उ० । म० । वृ० ।

उत्तरपण-उत्तरत्न-न० । सकवतिनामयुक्ते उभे, श्र० ७
द्रा० । छा० ज्ञा० (वृक्षेकोऽस्य ‘भरत’ शब्दे विज्ञयतामार्थिकारे)

उत्तल-वृत्तल-न० । वृत्तलानि यत्र लघ्वतलस्य । मध्यमप-
वृत्तयुक्ते, अतु० । श्र० ।

उत्तलवसण-उत्तलवृत्त-न० । वृद्धिशतमे अष्टाविंशतमे क-
लाभे, शा० १ वृ० १ अ० । वृ० । स० । श्री० ।

उत्तसंतिथ्या-उत्तसंदिशता-श्री० । छत्रव्यव संस्थितं संस्थानं य-
स्याः सा । उज्जाकारसंस्थिते पवार्ये, च० २० ४ पाठ० ।

उत्तहर-उत्त (धा) क्त-पुं० । छत्रं धरति धारयति वा अ-
गृह्णा- । उज्जाकरणाय नियुक्ते हासभेदे, वाच० । आ० म० द्वि० ।

उत्तहार-उत्तहार-पुं० । “ उत्तहर ” शब्दायै, आ० म० द्वि० ।

उत्ता-उत्ता-श्री० । स्वनामक्यातायां समयाय, यत्र पूर्वमेवे
श्रीमहावीरस्वामी जितशत्रुपतेर्मेघादेश्वा नन्दो नाम कुमार
उत्पन्न इति । आ० म० २० ।

उत्ताच्छत्र-उत्ताच्छिन्न-न० । छत्रमतिक्रम्य उभे उत्रातिच्छिन्न-
श्च । शा० ७ द्रा० । स० । रा० । सु० २० । उत्राहं लोकप्रसिद्धा
एकसंख्याकादित्याणीनि उत्राणि उपयथोपायान् चिन्तयन्ति
त्रिसंख्यानि वा उत्रातिच्छिन्नाणि । रा० । जी० । आ० म० । उभं
प्रसिद्धं, नदकारां योगोऽपि उभे, उत्रात् सामान्यरूपात् उपर्य-
न्यायच्छत्रभावतोऽतिसावि उभे उत्रातिच्छिन्नम् । सु० २० १२ पा-
ठ० । रा० । उपर्युपरि स्मिन् आतपने, श्री० ३ प्रति० । च० २० ।
रा० । चन्द्रेण पुत्र्यमाने दशसु योगेषु वृद्ध योगे, सु० २०
१२ पाठ० । रा० ।

उज्जाकरुचयगदेय-उज्जाकारोत्तमाहदेश-न० । उज्जाकार वच-
माहृक्पा देशो येषां ते उज्जाकारोत्तमाहदेशाः । जी० ३ प्रति० ।
तथाविधिशिरस्कषु युगलिकमनुष्येषु, उज्जाकारोत्तमाहदेशा,
उज्जातत्त्वसाधर्मात् । श्री० ।

उज्जातिच्छत्रसंज्ञाणसंतिथ-उज्जातिच्छत्रसंस्थानसंस्थित-वि० ।
उज्जमातिक्रम्य उभे उज्जातिच्छत्रे, तथासंस्थानमाकारोऽप्यस्तनं
उभे महदुपरितनं लघ्वति तत्र संस्थितं उज्जातिच्छत्रसंस्थान-
संस्थितम् । महद्व्यस्तनोपरान्तलघ्वी, श्र० ७ द्रा० ।

उज्जाय-उज्जा-न० । उज्जातिच्छत्रमेव कायति कै-कः । शिलीग्रे,
जालवृक्षकैः पुं० । गौरादित्यात् श्री० । राज्ञायाम्, श्री० ।
वाच० । स० ।

उत्तार-उत्तार-पुं० । उत्तनिर्मापक शिल्पिभेदे, प्रश्न० १ पद ।

उत्ति (ण्)-उत्तिन्-वि० । उत्तमस्यास्तीति उक्ती । उत्तयुक्ते,
अतु० ।

उत्ति उत्तारपवित्रिचि-छ इति उत्तारप्रविचि-न० । पुं० ।
छुकारवपेस्वरूपवर्णोद्गतितान्यभेदे, रा० ।

उत्तिथ्या-उत्तिथि-श्री० । उज्जापूर्यम्, कव० २ श्रृण ।

उत्तिवस-मसुपर्ण-पुं० । सत सत पणायस्व प्रतिपणम् । वाच० ।
“ सतपणं वा ” । ८ । १ । ४९ । इति द्वितीयस्यात इत्यं
वा । प्र० १ पाद । “ वृद्धश्रीमागवसुधासतपण्येवदेशः ”
। ८ । १ । २६५ । इत्यादिर्वचनस्य उः । प्र० १ पाद ।

छातिमवृत्ते, " सप्तपथो गणहलेभ्य-वातकुष्ठान्जन्तुजित् ।
दीपनः श्वासगुहप्रः, स्निग्धोष्णस्त्वः स्तुतः " ॥ १ ॥
लज्जाहृल्लनाय, स्त्री० । क्री० । " छात्रादामिभर्तुर-मृदि-
ताक्षं सशकैर्य । लाजाचूर्णे समध्वान्यं, सप्तपथमुवाहृतम् " ॥ १ ॥ उक्तं छाद्यभेद, न० । बाच० ।

उपीस-पद्मिनात्-स्त्री० । परधिका विभाव । शाक० । संख्या-
भेदे, तत्संख्यामिते च । बाच० । "उपीसा पचाणेहि, हो हो-
ति परिपिहितो । सप्तमथो तारिस्तो होहि, बवहारी बवहारीत् " ॥ १ ॥ व्य० १० व० । "पप करपुडीय, नेया उपीसमाहिवा " ।
वच० १ प्र० । प्रका० ।

ऊचोय-ऊचोय-न० । कुहभेदे, प्रका० १ पद ।

ऊचोवय-उचोप-पुं० । वृक्षभेदे, रा० ।

ऊचोह-ऊचोय-पुं० । वृक्षभेदे, प्रका० १ पद । म० ।

ऊचय-ऊचोपन-न० । त्वज्जने, उचोपनं नाम तद् उल्लादि-
साधुप्राप्त्येवम्भ्यं तं शब्दं परित्यजेयुः । वृ० ६ व० ।

ऊदसहा-पट्टश्या-प्रभ० । पोट्टशप्रकारे, व्य० ४ उ० ।

ऊही-दही-गुह्यायाय, दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊहोसविपयुक-पट्टोपविपयुक-न० । परिनिर्वायेविपयुके गेये,
ते च वट्टोया ममी- "भीयं ड्रयमुपिच्छं" । असातकाकस्व-
रमुत्तासं च । उक्तं च- "भीयं ड्रयमुपिच्छमु-चालं कमलसं
मुनेयवम् । काकस्वरममुत्तासं, उहोसा हौत गेयस्व " ॥ १ ॥
जी० ३ प्रति० । रा० ।

ऊधुमुहस्स-पट्टयुतःसहस्र-न० । कौशिके, स्था० ३ ना० ।

ऊधुउद-पट्टवृत्ति-स्त्री० । परधिकावतिसंख्यायाय, तत्सं-
ख्यामिते च । वि० । बाच० । व्यो० ।

ऊधुपद्या-पट्टदिका-स्त्री० । यूकायाम्, भाव० ३ प्र० । प्रका० ।
आ० म० । नि० वृ० ।

ऊधुपसिय-पट्टपदिक-पुं० । प्रवेष्टयन्निष्पद्ये पुस्तककथे,
"ऊधुपसियायं लंघा अणंता पंखसा" । स्था० ६ ना० ।

ऊधुपसोमाव-पट्टपदोमाव-पुं० । वट्टसु आकाशप्रवेष्टेषु
ध्रुवगाढं पुच्छे, " ऊधुपसोमागाढा वांमाला अणंता " ।
स्था० ६ ना० ।

ऊधुपण-पट्टपञ्चाशत्-वि० । परधिकाः पञ्चाशत् । शाक० ।
संख्याभेदे, तत्संख्यामिते च । बाच० । "ऊधुपणं गणहरा हो-
त्या" । स० ५६ प्र० ।

ऊधुपतिगिह-पट्टपदिकावत्-वि० । यस्य वट्टपट्टिकाः मातु-
येण सम्मुख्यन्ति । तस्मिन् वट्टपट्टिकाऽऽवृत्ते, वृ० ३ उ० ।

ऊधुप-वट्टपद-पुं० । " वट्टशमीशावृत्तासप्तपथेष्वेवादेशः " ।

। ट । १ । २६५ । इति वयः उ० । प्रमरे, क्रियां क्री० । यूकाया-
म् । बाच० । वट्टपदेः प्रमरेः परिमुन्यमानानि कमलानि, उपपन्न-
वृत्तमेतत्-कमुशानि च, यासु ताः वट्टपपरिचिह्न्यमानकमलानि
जो० ३ प्रति० । रा० । जं० । जी० । कोणं कल्प० । नि० वृ० ।

ऊधुप-वट्टपद-पुं० । " वट्टप " शब्दायै, प्रा० १ पाद ।

ऊधुरिया-वट्टपुरिया-स्त्री० । परवाटप्रकाटनात्मिकायां प्रत्यु-
पेक्षयायाम्, तत्र वलस्य वट्टायां निकृष्टायेत्याजं वयः पुरि-

माः कर्तव्याः । तथा परावर्त्तयोपराजं निरूप्य पुनरपि वयः
पुरिमाः कर्तव्याः एवमेतेषु पुरिमाः पट्टायाः, प्रकाटनातीत्यर्थः ।
आच० । नि० वृ० । जं० । स्था० ।

ऊधुसओ-दही-सप्तकखेदे, दे० ना० ३ वर्ग ।

उपा-उपा-स्त्री० । सम-अर्थ । "कमायां कौ" । ८ । १ । १८ ।
इति कस्य उ० । लाक्षणिकस्याऽपि उपादेशस्य उ० । प्रा० २
पाद । " छात्राभावात्स्नेऽप्यव्यञ्जनात् " । ट । ३ । १०१ । एषु
संयुक्तस्य वदन्त्यं ध्वजं तस्मात्पूर्वोऽहं भवति स्वरदागमः ।
पृथिव्याय, प्रा० २ पाद ।

उपासय-समासय-वि० । पृथीसमे, प्रा० २६ प्रा० ।

उपी-शपि-(मी)-स्त्री० । राम-इ-न-वा क्री० । बाच० । "पट्ट-
मीशावृत्तासप्तपथेष्वेवादेशः " । ८ । १ । २६५ । इति शस्य
उ० । प्रा० १ पाद । (जिह्वी) वृक्षभेदे, बाच० । " रामी तिका
कटुः शीता, कषाया रेचनी लघुः । कम्पकासममश्वास-कुष्ठार्शो-
कृमिजित्मुता " ॥ १ ॥ बाच० ।

ऊम्मापि-पृष्मापि-पुं० । स्वामस्यात् प्राप्ते, यत्र गोपेन श्रीम-
हाचरणाभिनेः कर्षयोः कटकशलाके प्रवेशिते । कल्प० ६
वर्ण । आ० वृ० । आ० म० ।

ऊम्मास-पृष्मास-पुं० । मासपट्टात्मके काष्ठपरिमाणविशेषे,
पञ्चा० १० वि० । जं० । वृ० म० ।

ऊम्मासिय-पृष्मासिक-न० । षष्ठे मासे मयः टङ्क । सुनस्य ए-
काहोन्नपष्टमासं कर्तव्यं आहमेतद्, "मायं पृष्मासिकं तथेति" ।
स्थितिः । एकाहन्वयपञ्चमासं तस्य विधानम् । बाच० । आशा०
नि० वृ० । आ० वृ० ।

ऊम्मानियधिकपुष्टिया-पृष्मासिकभिन्नप्रतिभा-स्त्री० । वट्टमा-
सपरिमाणे साधुप्रतिभाविशेषे, तत्र हि वयसासाह्वा बाह्व-
पद इत्ययो मत्तस्य, वनेच च पानकस्थितिः । जी० ।

ऊम्मुद-पृष्मुत्त-पुं० । भीषिमहाजिनस्य यज्ञे, स च श्वेतवर्णः
शिखिबाहोर्नो ह्यप्रशस्तः । फलचक्रवर्णकृष्णपञ्चाङ्गस्ययुक्त-
क्षिणपाणिपट्टकां नकुलचक्रयुतःफलकाकुशानययुक्तवामपाणि-
पट्टकम् । प्र० २६ द्वार ।

ऊय-कृत-वि० । पीडिते, सुत्र० १ श्रु० २ प्र० २ उ० ।

ऊरियगड-ऊटितगति-वि० । मायया लोकावनेनाय मन्त्रगामि-
षु, वृ० १ उ० ।

ऊरु-त्सर-पुं० । त्सर-उत् । अङ्गुष्ठयो, जं० २ वृ० । प्र० ।
मौ० । जी० । तं० ।

ऊरुपवाय-त्सरवाट-पुं० । एकपाटिकायाम्, जं० २ वृ० ।
आ० । कुरिकाविप्रदोपायज्ञानं, प्र० ५ पाद० द्वार । त्सकः
अङ्गुष्ठः, तद्वर्णवर्णोपायत् त्सकवाट्वाऽत्र अङ्गु उच्यते । अ-
वयव समुदायोपचारः, तस्य प्रवादां यत्र शास्त्रं तत् त्सकप्रवा-
दम् । अङ्गुष्ठिकाशब्दे, जं० २ वृ० । जी० ।

ऊरुय-त्सरक-पुं० । मुष्टिप्रहणस्थाने, प्रा० १ वृ० १६ प्र० ।

ऊल-ऊल-धा० । कृतौ, सकल सेट-उलपति । बाच० । " उ-
लज्जति " नि० वृ० १ उ० । " अक्रांष्टे पदमाणां पतदेवधाय

गञ्जिजिदि । " नि० ५०० १ ४० । " गञ्जिजिदि " नञ्वत्ते ।
पं० ४० २ द्वार ।

कुल-न० । श्वाने, यथार्थं गृहने, कृतपुत्रादिना तन्मार्गदावाद्यन्त्र-
ने, शस्त्रे, कापट्ये, वाद्ये । वचनविधौ, स्वा० । तक्षिण-वाक्य-
नञ्, सामान्यचञ्चल्य, उपचारचञ्चल्येति । तत्र साधारणे शब्दे प्र-
युक्ते वक्तुमिदं तादृशोद्योग्यं तत्कल्पना तक्षिणे च वाक्यनञ् ।
यथा-नवकम्बलोऽयं श्राव्यक इति नूतनविषयका कथिते परः
संख्यामारोप्य निषेधेति-कुलोऽस्य नव कम्बला इति । संभाव-
नयाऽतिप्रसङ्गिनोऽपि सामान्यस्योपपत्त्या हेतुत्वारोपणेन तक्षि-
णः सामान्यचञ्चल्यः । यथाऽहो नु जन्मसौ श्रावणे विद्यावरणसं-
पन्न इति श्रावणस्तुतिप्रसङ्गे कश्चिच्छब्दो-संभवति श्रावणं वि-
द्यावरणसंप्रदिति, तच्छब्दादौ श्रावणत्वस्य हेतुत्वारोप्य नि-
राकृत्यमित्युक्तं-यदि श्रावणे विद्यावरणसंपन्न इति, तर्हि श्रावणेपि
सा भवेत् । श्रावणोऽपि श्रावण एव इति । औपचारिके प्रयोगे
मुख्यमतिषेधेन प्रत्यक्षत्वान्न उपचारचञ्चल्यः । यथा-अन्वाः को-
शति इत्युक्ते परः प्रत्ययतिष्ठते-कथमनेतना मन्त्राः कोश-
ति । मन्त्रस्यास्तु पुत्र्याः कोशति इति । स्वा० । वृ० । श्रा०
म० । विपा० । अनु० । अथ छन्द-अर्थविधौऽप्येविकल्पो-
पपत्तयेति । तथार्थविशेषे विचकितेऽभिहिते वक्तुरभिप्राया-
र्थान्तरकल्पना वाक्यनञ् । यथा-नवकम्बलोऽयं देवद-
त्तः । अथ च नवः कम्बलोऽस्येति वक्तुरभिप्रायः । विप्रदे च
विशेषो, न समासे । तत्रार्थं नञ्वादी नव कम्बलोऽस्येत्येतन्नञ्-
ताऽऽहितामिति कथयति, न चाऽयं तथैवेवं प्रतिषेधयति ।
तत्र नञ्मित्यस्यार्थोऽभिधानम् । तथापि नञ् न तर्हि तत्त्वं,
तत्त्वं चेन्न तर्हि नञ्, परमार्थेऽस्मात्तत्त्वमिति । सू० १ भु० १२ अ० ।
कुलंस-वदन्-न० । वदकौटिके, स्वा० ७ ग० ।

कुलाण-कुलान-न० । प्रवेपणे, भाव० २ भु० ३ अ० १ व० ।
कुलाणा-कुलाना-स्त्री० । व्यापादने, सा च द्विधा-कृत्वतो, प्रा-
वतञ् । द्रव्यतत्त्वज्ञाना च द्वौ द्विजिः, भावतः परीवर्हापसर्गादौ ।
स्व० २ उ० । श्रा० ५० । श्राव० । ("परिवर्हा" शब्दे व्याख्यायते)

कुलायतन-पदा (गला) यतन-न० । भावतन्मष्टुके,
" आहंस्तु कुलायतनं च कर्म । " कुलायतनं गलं, नव-
कम्बलो देवदत्त इत्यादिकमाहुकथनतः । चशब्दादेवञ्च
वृषमात्रायादिकम् । तत्र कर्म च एकपक्षद्विपक्षौ द्वौ प्र-
तिपादित इति । यदि वा-वर्मायतनानि वर्मायामका-
रणानि अभावद्वाराणि भोगेन्द्रियादीनि यस्य कर्मणस्तत्
पञ्चायतनं कर्मण्येवमाहुति । सू० १ भु० १२ अ० ।

कुलिय-कुलित-न० । मृगहारकाव्ये, वृ० १ उ० । स्थिति-
ऽनर्थे प्रापिते, श्रा० १ भु० ३ अ० । स्थितिः, तत्करकाङ्गावाय,
तत्करणे साधोः प्रत्ययान्वयं अनुसरेति । जिते । श्राव० ।

कुली-कुली-स्त्री० । अन्त्यन्तरवदकले, स्वा० ४ डा० १ उ० ।
प्रय० । श्रा० म० । जं० । हा० । दे० ना० ३ वर्गे ।

कुन्दा-देखी-चर्मणि, दे० ना० ३ वर्गे ।

कुवि-कुवि (वी)-स्त्री० । न्यति आसारं विनष्टि, ततो वा ।
जो-वि-किञ्च वाङ् । सोमायां, कान्तौ च । वाच० ।
कस्य० । शरीरे, च० २ अ० । प्रय० । भाव० । श्रा० । भावा० ।
३३६

त्वचायाश्च, जी० ३ प्रति० । स्वा० । त्वय्योगादीवारिकशरीरं,
वक्तुं शरीरं, तिरस्त्री वा, तद्वाच्यस्त्येव वा नञ्वित्युच्यते ।
स्वा० ४ डा० १ उ० । वृष्ट्यवदकादिकले, इय० ४ अ० ।
अन्तर्हाराविशेषे, अनु० । श्रा० म० ।

कुविकर-कुविकर-पुं० । णे प्रशस्तमनोविनयभेदे, स्वा०
७ ग० ।

कुविच्छेप-कुविच्छेद-पुं० । गौचप्राणातिपातवृत्तेरतिवार-
विशेषे, च० ३ अ० । भरतवक्रवर्तिकाले प्रवर्तितानि अनु-
ध्यां वृष्टनीती, सा च-" कुविच्छेयाह भरहस्त " छ-
विच्छेदादिका, आदिशब्दादिभिरुक्तैर्नादिपरिग्रहः । " प-
क्षितोपम-द्वुभाग, सेसमि च कुहगकप्यौ । " इति वच-
नात् तत्र एत्योपमं किलासकल्पना अतारिहृद्वायं
परिकल्पते, तस्याऽहो भागः पञ्च च विधि परिभाष्य प्रवर्ति-
ता, सा शुक्लतपराचविषया वतुर्गो कुविच्छेदादिका । श्रा० म०
प्र० । श्राव० । भा० । पञ्चा० । वर० । स्वा० । श्रा० ५० ।
प्रय० । वर० । च० । प्रय० ।

कुविच्छेपय-कुविच्छेदन्-न० । अवयवकर्तये, प्रय० १
श्राव० द्वार ।

कुविचाण-कुविचाण-न० । देहबर्माङ्गदाने, वर० ३ अ० ।

कुविदोस-कुविदोष-पुं० । नञ्वित्युक्तविशेषस्तैजसिता वा ।
सद्गति, विभो० । अनु० । श्रा० म० ।

कुविपच-कुविपाप्त-पि० । गतिं जाते, स्वा० २ डा० ३ उ० ।

कुविपच-कुविपचे-न० । कुविसिचकचनं, स्वा० ।

दोहं कुविपचा पश्यता । वं बद्धा-अनुस्मानं वेद,
पंविदितिरिक्त्वापि पापं वेत्त ॥

(दोहं कुविपच सि) इवानामुसर्षणं (नवि सि) मनुष्योपाय
नविमन्ति त्वय्यति (एव सि) एवोपि संविचकचनानि न-
विपचोपि । काव्य " कुविपच " सि पाठः । तत्र कुवियोगात्
नविः, स एव नविकः, स चासौ (अच सि) आत्मा च शरीरं
कुविकास्मेति । " कुविपच " सि पाठान्तरे कुविः प्राप्ता,
आतेत्यर्थः । यदेवस्यानामिति सर्वत्र संविचकचनीचः । स्वा० २
डा० ३ उ० ।

कुविमन्त-कुविमन्-पि० । त्वय्यति, स्वा० २ डा० ३ उ० ।

कुविपच-कुविकात्यन्-पुं० । कुवियोगात् कुविः, स एव कु-
विकः, स चासौ आत्मा च शरीरम् । कुविपुक्ते, स्वा० २ डा०
३ उ० ।

कुविप-कुविकार्ह-न० । स्निग्धत्वकल्पे, मुक्ताफलरक्षाशोका-
दिके, सूत्र० २ भु० ६ अ० ।

कुव्य-कुव्य-न० । पदभिकादिके प्राप्ते, पि० । भावा० ।

कुविहृक्काशपुणकम्पानुच-पानुपकाशपुणकम्पुक्त-पि० । प-
क्षिप्य कालस्य अनुपवृत्तकल्पे कालस्य वे शुणाः कार्याणि
तैः क्रमेण परिपाठ्या संगतं वचनयथा । वदतुकाव्यपरिपाठ्या
युक्ते, प्रय० ४ श्राव० द्वार ।

कुव्यसि-वदविशति-स्त्री० । वदिकायां विद्यते, भाव० ४ अ० ।

असमयद्विषय-वदसमयस्थितिक-पुं० । समयचन्द्रश्यामिति पुं-
ल्ले, स्था० ६ टा० ।

ऊर्ध्वोऽसत्य-वदश्रीतिशाल-न० । हेवैश्वर्यविरचिते वदश्री-
तिस्त्वंवागाधामाये कर्मप्रथे, (कर्म०)

“ वद्विधितार्थलवमाच्य वृत्तपमाह ।

श्रीगौतमप्रभृतयः शर्मिस्तानमधीशः ।

सूहमायेसाधपरमाधेयिवो वभूयः,

श्रीवर्धमानविष्टरस्तु सः शिवाच ॥ १ ॥

निजधर्माचार्येभ्यो, नत्वा निष्कारणैकवचन्यः ।

ओषधश्रुतिप्रकाशं, विष्णुणमि वधामन किञ्चित् ॥ २ ॥

बन्नादिविवाजीष्टवतास्तुत्यदिप्रतिपादिकामिमां गाधामाह-

“ नमिय जिणं जियममाण-गुणगुणवशांगजोगसेसाम् ।

वधऽप्यवदुभावे, संविज्जउदो किमवि पुच्छं ॥ १ ॥ ”

जिणं नत्वा, जीवस्थानादि वधवे इति संबन्धः । कर्म० ४ कर्म० ।

ऊर्ध्वोऽश्री-देशी-मातरि, दे० ना० ३ वर्ग ।

गार्ह-आपावत-पुं० । “ अस्विहोत्रमालवन्तमन्तेत्तेमणा
मतोः ” । ८ । २ । १५६ । इति मतेरिन्द्रादेशः । गायायुक्ते,
प्रा० २ वादः । सहस्रे, इने, सकृपे, प्रदीपे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽभित्ययसमुग्याय-ऊर्ध्वोऽभित्ययसमुग्याय-पुं० । समुद्धान-
भेदः, स० ।

संभ्रति कति गार्हस्थिकाः समुद्धाना इति निष्पण्णामाह-

कति णं भंते । छात्रपत्निया समुग्याया पप्पत्ता । गो-

यमा । ऊ छात्रपत्निया समुग्याया पप्पत्ता । तं जहा-वेद्य-

णसमुग्याय कसायसमुग्याय मारणंतिथिसमुग्याय वेउज्वि-

यनसमुग्याय तेयसमुग्याय आहारसमुग्याय । प्रज्ञा० ३६ पद ।

उत्तरधोऽकेवली, तत्र भवागार्हस्थिकाः, समेकीमावेतोत्तरा-
वन्धनं च चानामि निर्जैर्यानि समुद्धानाः, वेदनादिपरिणता हि

जांवा बहून् वेदनीयादिकर्मप्रदेशान् कालान्तरगुनावयोम्यापु-

होरणेनाक्रिये, द्ये प्रक्षिप्यानुभूय निर्जैर्यानि आत्मप्रदेशैः सं-

हितशान् शानयनीत्यर्थः । ते वेह वेदनादिभेदेन बहुताः । तत्र

वेदनासमुद्धानः-असावधकर्मप्रथयः । कथायसमुद्धानः-कथा-

याक्यचारित्रमहर्नीयकर्मप्रथयः । मारणात्मिकसमुद्धानः-प्रन्त-

मुदुर्नैशायुक्कर्मप्रथयः । वैकुण्ठिकजसाहारकसमुद्धानाः श-

राशनामकमाध्याः । स० १ सम० ।

अथ कति केषां गार्हस्थिकारम्भमुद्धाना इति-

चतुर्विधनिर्द्वयकर्मण निष्पण्णामाह-

नेरडयाणं भंते । कइ छात्रपत्निया समुग्याया पप्पत्ता । गो-

यमा । चत्तारि छात्रपत्निया समुग्याया पप्पत्ता । तं

जहा-वेदणसमुग्याय कसायसमुग्याय मारणंतिथिसमुग्याय

वेउज्वियसमुग्याय ।

नेरयिकानामाद्याहचत्वारो वेदनादिसमुद्धानाः, तेषां नेजोल-

व्याहारकव्यजयनलैजसमुद्धानाहारकसमुद्धानासंज्ञवात् ।

अमुरकुमारानं पुच्छा । गोयमा । पंच ममुग्याया छात्र-

पत्नियापप्पत्ता । तं जहा-वेदणसमुग्याय कसायसमुग्याय

मारणंतिथिसमुग्याय वेउज्वियसमुग्याय तेयसमुग्याय ।

अलुरकुमारीनां सर्वेषामपि देवानामाहारकसमुद्धानाव-

जोः शेषाः पञ्च समुद्धानाः, तेजोहविषसंवापेजससमुद्धाना-
तस्याऽपि संभवात् । यस्याहारकसमुद्धानाः, स तेषां न सं-
भवति, चतुर्दशपूर्वाधिगमाभावात् प्रवप्रत्ययाच्च तेषामाहार-
कव्यजयात्वात् ।

एग्गिदियविगल्लिदियाणं पुच्छा । गोयमा । तिप्पि गार्ह-

पत्निया समुग्याया पप्पत्ता । तं जहा-वेद्यपा० कसाय०

मारणंतिथि०, नवरं बाउकाऽद्याणं चत्तारि समुग्याया प-

प्पत्ता । तं जहा-वेदण० कसाय० मारणंतिथिस० वेउज्वि-

यसमुग्याय ॥

बायुकायवजैकेकेन्दियविकलेन्दियायामाद्या वेदनाका-

वमरणवपणाः षष्ठः समुद्धानाः, तेषां वैक्याहारकतेजोल-

व्ययभावात् । तस्यसमुद्धानासंभवात् । बायुकायिकानां पूर्वे

त्रयो वैकियसमुद्धानासदित्याख्याः, तेषां बादरपयासानां वै-

कियल्लिपिषसंभवतो वैकियसमुद्धानास्यापि संभवात् ।

पंचिदियतिरिक्कवणीयायाणं पुच्छा । गोयमा । पंच स-

मुग्याया षष्ठता । तं जहा-वेदण० कसाय० मारणंतिथि०

वेउज्वियसमु० तेयसमुग्याय ॥

पञ्चन्दियतिर्येवोनिकानामाहारकसमुद्धानवज्याः शेषाः पञ्च

छात्रास्थिकाः समुद्धानाः, यस्याहारकसमुद्धानाः स तेषां न सं-

भवति, चतुर्दशपूर्वाधिगमाभावात् नस्तस्यामाहारकव्यजयनं भवति ।

यल्लुम्पानं कइ छात्रपत्निया समुग्याया पप्पत्ता । गो-

यमा । ऊ छात्रपत्निया समुग्याया पप्पत्ता । तं जहा-वेद-

णसमुग्याय कसायसमु० मारणंतिथिसमु० वेउज्वियसमु०

तेयसमु० आहारसमुग्याय ॥

मनुपयाणां षष्ठपि मनुपेधु सर्वज्ञावसंभवान्, तदर्थं बावन्तो

वेषां छात्रास्थिकाः समुद्धानास्तावन्तः तेषां निष्पण्णामाह । प्रज्ञा०

३६ पद । म० ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

ऊर्ध्वोऽश्री-दुभुक्तिने, कश्च च । दे० ना० ३ वर्ग ।

डाकांचे, पड्डे, कात्यायन्याय, बाळ० । दीर्घा, औ० ।
प्रहा० । स० । १० । प्रभाषाय, अं० २ बहू० । जि०
बू० । स० । गोमायाय, औ० । शरीरगोमायाय, “छाउओ-
हयमया” । अं० ३ बहू० । छायाया शरीरप्रमया उद्घोति-
तमममङ्क अङ्कप्रत्यङ्क येथां ते तथा । औ० ३ प्रति० । शरीरप्र-
भाषाय, तं० । प्रतिविम्बे, उच० २ अ० । इया० । समुदायक्रोधा-
याम्, औ० ३ प्रति० । आतपविके पुनःप्रतिपाद्ये, धृ० १ अ० १
अ० १ अ० । उच० । गाय ब्रूवादीनाम्, स्या० २ जाम० । हा० ।
औ० । आदित्यकारचरणजतितायामदीर्घा । हा० १ कु० २ अ० ।

गायामानम्-

ता अवहृपोरिसीं छाया दिवसस्त किं गृ वा, सेसे वा ।
ता तिजागे गृ वा, सेसे वा । ता पोरिसीं गायाय दिवस-
स्त किं गृ वा, सेसे वा । ता चउजागगृ वा, सेसे वा । ता
वियहृपोरिसीं शूरि ए पोरिसीं गायाय दिवसस्त किं
गृ वा, सेसे वा । ता पंचभागगृ वा, सेसे वा । एवं अ-
क्पोरिसीं गाय-पुच्छा । दिवमस्त जागं गेउं ३ दिव-
सस्त वागरणं जाव । ता अद् अउणसद्विपोरिसीया छाया
दिवमस्त किं गृ वा, सेसे वा । ता एकुण्डीससयजा-
गे गृ वा, सेसे वा । ता अउणसद्विपोरिसीं गायाय दिवसस्त
किं गृ वा, सेसे वा । ता बीससयजागगृ वा,
मेसे वा । सातिरेगअउणमच्चिंरिमीं गायाय दिवसस्त
किं गृ वा, सेसे वा । ता नटिय किं विगृ वा, सेसे वा ।

“ता अयहृ” इत्यादि । अग्रपतमर्धे यथाः सा अपाकौ, सा
वासौ पौक्यी व अपाकौपौक्यी, छाया, पुरुषस्योपपन्नकृत्वात्
सर्वस्यैव प्रकाशस्य वस्तुनाऽप्यप्रमाणा छाया । पञ्चभूतत्रा-
व्युपलक्षणव्याख्यानं द्रष्टव्यम्, दिवसस्य किं गते कति तमे भागे
गते, शेषे वेति कति तमे भागे शेषे प्रवर्तते । जगन्नाह-“ता”
इत्यादि । ता इति पूर्ववत्, दिवसस्य त्रिभागे गते भवति, दिव-
सस्य त्रिभागे वा शेषे । “ता” इत्यादि, पौक्यी पुरुषप्रमाणा,
प्रकाशस्य वस्तुनः प्रमाणा इत्यर्थः । छाया किं गते कति तमे
भागं, शेषे वा भवति । अगन्नाह-दिवसस्य चतुर्भागे गते, शेषे
वे वा । इयं च दिवसस्य चतुर्भागे गते, चतुर्भागे शेषे वा प्रकाश-
स्य वस्तुनः रूपप्रमाणभूता छाया अन्त्येष्ट प्रमाणातिरे सर्वाभ्य-
न्तरमयः प्रमाणातिरेक्योक्त्या । तथा च न्यायस्य नवविधप्रणयः-“पु-
रिसि सि संकु पुरिससरिरे” इति । तत्र पुरिसे निष्फला पोरि-
सी, एवं सत्यस्त वस्तुनो यदा स्वप्रमाणा छाया भवति तदा
पोरिसी इवहृ, एवं पोरिसियमाणं उत्तरायणस्त अते, दक्षिण-
ायणस्त आद एव एकं दिवं जहृ, यतो परं अद् पणसद्विजाया
अंगुलस्त दक्षिणायणे बहू ति, उत्तरायणे हस्तं । त, एवं
मर्धे मर्धे अग्रपोरिसी” इति । तत्र इयं सकलमय पौ-
क्यीविभागं प्रमाणप्रतिपादनं सर्वाभ्यन्तरे मण्डलमधिकृत्याव-
सेषम् । तथा-ता इति पूर्ववत्, अग्रपौक्यी । साहृपुरुषप्रमाणा
गाया दिवसस्य किं भागे कति तमे भागे गते भवति, किं शेषे
वा कति तमे भागे शेषे । जगन्नाह-“ता” इति पूर्ववत्,
दिवसस्य पञ्चमे भागे गते वा भवति, शेषे वा पञ्चमे भागे ।
‘पच’ इत्यादि । पचमुक्तं प्रकारणाकौपौक्यीम् अर्धपुरुषप्रमाणां

छायां किंवा २, पुच्छा पुच्छास्यं द्रष्टव्यम् (दिवसस्त भागं नि)
पूर्वपूर्वस्योपेयाय एकैकदिवसमधिकं दिवसस्य भागं किंवा २
व्याकरणसुचरस्यं ज्ञातव्यम् । तच्च वाम-“विपोरिसीय गाय
किं गृ वा, सेसे वा । ता उजागगृ वा, सेसे वा । ता अद्-
इहपोरिसीं गाय किं गृ वा, सेसे वा । ता सचभागगृ
वा, सेसे वा” इत्यादि । एतच्च तावत्, यावत् “ताउ गुणसति”
इत्यादि सुगमम् । सातिरेकैकान्यविधौक्यी तु गायाय दिवसस्य
प्रारम्भसमये, पर्यन्तसमये वा । तत आह-“ता नटिय किं वि
गते वा, सेसे वा” इति ।

संप्रति गायामदाह व्याचष्टे-

तस्य सल्लु इमा पण्विसतिविहा छाया पण्वत्ता । ते जहा-
संभच्छाया रज्जुच्छाया पागाच्छाया पासायच्छाया
उवगच्छाया उच्चच्छाया अणुसामिच्छाया पक्षिम-
च्छाया आरुजिया उवाटिया समाविहिया खीलच्छाया
पंखच्छाया पुराओ उदमा पदिउदमा पुरिसकंउजागोवगया
पाच्छिंकंउजागोवगया गायामुवादिणी गायाय छायाया
विकंपेवेहा कदममच्छाया गोलच्छाया ।

“तस्य” इत्यादि । तत्र तस्यां छायायां विचार्यमाणायाम्
कल्पितं पञ्चविधितिच्छाया छाया प्रकृता । तथा-“संज्ञच्छाया”
इत्यादि प्रायः सुगमम् । विशेषव्याख्यानं चामोषं पदानां
शास्त्रान्तरात्, यथासंप्रदायाद्वा वाच्यम् ।

‘गोलच्छाया’ इत्युक्तम्, ततस्तमेव गोलच्छायां
मदत् आह-

तस्य सल्लु इमा अहविहा गोलच्छाया पण्वत्ता । तं
जहा-गोलच्छाया अवहृगोलच्छाया गोहृगोलच्छाया अ-
वहृगोलगोलच्छाया गोहावलच्छाया अवहृगोहावल-
च्छाया गोहृगुजच्छाया अवहृगोलपुंजच्छाया ।

“तस्य” इत्यादि । तत्र तासां पञ्चविधितिच्छायाणां मध्ये
कल्पितं गोलच्छाया अहविहा प्रकृता । तथा-गोलच्छाया
गोलमात्रस्य वा गाय, अपादेस्व अपाकैमात्रस्य गोलस्य
गाया अपादेगोलछाया, गोहृहृभिर्मिलित्वा यो निष्पादित
एवो गोलस्तस्य गाय गोलगोलछाया । अपादेमात्रस्य गो-
लगोलस्य गाय अपादेगोलगोलछाया । गोहृगोलमात्र-
गोहावलस्य गाय गोलगोलछाया, अपादा वा गोहा-
वलस्य गाय अपादेगोहावलछाया, गोहृगोलपुच्छो, गोहृ-
क्कर इत्यर्थः, तस्य गाय गोलपुज्जच्छाया, अपादेस्व गोल-
पुज्जस्य गाय अपादेगोलपुज्जछाया । अं० प्र० ६ पाठु० ।
(गायाय कल्पितसिद्धिः ‘तम’ शब्दे वक्ष्यते)

छायागद्-गायामति-ली० । छायायामुत्सव तदुपपन्नेन वा स-
माश्रित्यु गते, प्रहा० ।

से किं तं गायामति । गायामति जेषं इयच्छायं वा गय-
च्छायं वा नयच्छायं वा किररच्छायं वा महोरगच्छायं
वा गंयच्छायं वा रहच्छायं वा कृत्तच्छायं वा उवसंय-
जिया यं गच्छति, सेचं छायागती ॥

छायागतिः गायामनुष्ठाय तदुपपन्नेन वा समाश्रित्यु गतिः
गायागतिः । प्रहा० १६ पद ।

विधि

विचित्र-विचित्र-सम्बन्धः । धीन्त्यां द्विवचः । " गोधाश्चः " । ८ । २ । १७४ । इति विचित्रित्वस्य स्थाने " विचित्रि " इत्यादेशो नियतमात् । प्र० २ पाठः । निन्त्याश्च, यन्योगे निन्त्याश्च-काष्ठश्चाद् द्वितीया । " विचित्रि विचित्रितं प्रकीर्तयता किं कुम्भकर्मण वा । " बाण० ।

विचित्रिकार-विचित्रिकार-पुं० । पुनःपुनर्विकारः, स्था० ५ त्रा० ३ उ० ।

क्रिज्ज-क्रिज्ज-न० । त्रेपुं शब्दे, लृप्त० २ झु० ५ झ० ।

त्रिजर्ज-त्रेपुं-सम्बन्धः । द्विधा कर्तुमित्यर्थः, तं० ।

त्रिज्याया-त्रिज्यायान-त्रि० । कङ्गादिभिः कण्ठ्यमाने, उपा० ७ अ० । त्रिज्यामानं त्रिज्याम् । अ० १ स० १ उ० । प्रज्ञा० । विपा० ।

त्रिङ्गु-त्रिङ्गु-न० । त्रिङ्गु-रक्तः । त्रिङ्गु-अश्व वा । दृष्यते, गते, घबका-शे, स्थापितोक्तं लभतेऽयमस्थाने, वाच० । प्रवेशद्वारे, प्रज्ञा० ३ आश्व० द्वार । नि० लृ० । राजस्वापारिवेगस्य, विपा० १ झु० २ अ० । अल्पपरिचारस्य, विपा० १ झु० १ अ० । त्रिङ्गुदेन-नस्थासितस्वादिङ्गुदेन । अ० २ झ० २ उ० ।

त्रिङ्गुमुद-त्रिङ्गुमुद-पुं० । फाणिते, नि० लृ० १ उ० ।

त्रिङ्गुपाति-त्रिङ्गुपाति-पुं० । त्रिङ्गु-अस्यसे प्रतीत्यवशीला ये ते तथा । सत्यवन्तरं यानकार्ये, प्रज्ञा० ३ आश्व० द्वार । " त्रिङ्गु परितस्वति । " " त्रिङ्गुते पुष्पां लाय चाप्यालय प्रयणति " नि० लृ० १ उ० ।

त्रिङ्गुपाति-त्रिङ्गुपाति-पुं० । समविषयान्ननिर्वाणसमन्विते जिन-कल्पिके, आचा० ७ झु० १ अ० ३ उ० ।

त्रिङ्गाय-त्रिङ्गाय-त्रि० । त्रिङ्गु-कः । कृतच्छेदेन, लुने, अयनेदे, वाच० । सुदिते, आनु० । निराकृते, आ० अ० चि० । आचा० । अयनोते, लृप्त० १ झु० ८ अ० । अयनोते, उत्त० २ अ० । विनये, झु० १ झु० १० अ० । विपा० । " वाद्विज्जा व गहाभा " । त्रिङ्गाः कर्षितास्त्वृत्ताः । लृप्त० १ झु० ३ अ० ४ उ० । मोदिते, लृप्त० १ झु० ११ अ० । त्रिङ्गुमं हति त्रिङ्गुम् । कस्यादीनां सूचका-दिना इशाने, उत्त० १५ अ० । द्विधा कृते, न० । आचा० । उत्त० । प्रज्ञा० । विपा० । औ० । निश्चरिते, लृ० १ उ० । आरे, दे० ना० ३ अ० ।

त्रिङ्गुकर्कट-त्रिङ्गुकर्कट-त्रि० । त्रिङ्गा अयनीता कर्क कयमपि वा कथा रामकथादिको विकथाकथा येन स त्रिङ्गुकर्कटः । यदि वा कथमिज्जमरणप्रतीकं निर्वेदिष्ये शक्यंरुपा वा कथा सा त्रिङ्गा येन स त्रिङ्गुकर्कटः । पुष्करमुष्माविचारिणि, आचा० ३ झु० ८ अ० ३ उ० ।

त्रिङ्गुमंथ-त्रिङ्गुमंथ-त्रि० । त्रिङ्गो मंथो धनधान्यादिः, तस्य-निश्चयो वा येन सः । त्रिङ्गुस्यको हिरण्यवादिमंथो येन स तथा । निमंथे, स्था० ६ त्रा० । आ० । कल्प० । प्रज्ञा० ।

त्रिङ्गुच्छेद-त्रिङ्गुच्छेद-त्रि० । त्रिङ्गो द्विधाकृतः पृथक्कृतः छेदः पर्व-मो येन स त्रिङ्गुच्छेदः । प्रत्येकं कल्पितपर्वमे, न० ।

त्रिङ्गुच्छेदयज्ञ-त्रिङ्गुच्छेदयज्ञ-पुं० । यो नायः सूर्यं देवेन त्रिङ्गुमे- ३७०

वाग्निमित्रे, न द्वितीयेन सूर्येण सह संवधायति तस्मिन्मित्रविदोदे, यथा-" यन्मो मंगलमुक्छिद् " इति श्लोकः । तथा ह्ययं श्लोकः त्रिङ्गुच्छेदयज्ञमेतन् इवाकथयमानो न द्वितीयादि श्लोकानपेक्षते, नापि द्वितीयादयः श्लोका समुप । अयमत्राभिप्रायः-तथा कथ-ज्ञानायुक्तं श्लोकं पूर्वसूत्रः त्रिङ्गुच्छेदयज्ञमेव व्याख्यानि स्म, यथा न मनोगपि द्वितीयादिश्लोकानामपेक्षा भवति, द्वितीयादीनापि श्लोकाद् तथा व्याख्यानयोगे स्म, यथा न तेषां प्रथमश्लोक-स्थापेक्षा, तथा सूत्रायपि यज्ञयामिप्रायेण परस्परं निरपेक्षाणि व्याख्यानि स्म स त्रिङ्गुच्छेदयज्ञः । त्रिङ्गो द्विधाकृतः पृथक्कृतः छेदः पर्वमेतन् येन स त्रिङ्गुच्छेदः, प्रत्येकं कल्पितपर्वमे इत्यर्थः । स चासौ नयश्च त्रिङ्गुच्छेदयज्ञः । तं० । आ० । स० ।

त्रिङ्गुच्छेदयज्ञ-त्रिङ्गुच्छेदनयिक-त्रि० । त्रिङ्गुच्छेदनोऽस्य स " अतोऽनेकस्वरमात् " । ७ । ३ । ६ । इतीकप्रत्ययः । त्रिङ्गुच्छेदन-वर्धति, यथा द्वाष्टवादे ऋतुसूत्रादीनि द्विधाविधितः सूत्राणि त्रिङ्गु-च्छेदनविकानि । न० । स० ।

त्रिङ्गुनाला-त्रिङ्गुनाला-त्री० । इत्यनस्यास्तिपुटिताविधिं, पञ्चा० १३ पित्र० ।

त्रिङ्गुऽक्षापुंतर-त्रिङ्गुध्वान्तर-न० । पथिमेदे, वज्र प्राप्तन-गरपञ्च। त्रिङ्गुनालां किञ्चिदेकतरमापि नास्ति, सर्वेयैश्च श्रुत्वता-त् । लृ० १ उ० ।

त्रिङ्गुपुष्प-त्रिङ्गुपुष्प-त्रि० । पुर्वं द्विधा कृते, उत्त० १६ अ० ।

त्रिङ्गुवर्षण-त्रिङ्गुवर्षण-पुं० । त्रिङ्गुमपनीतं कण्वं कथाया-त्मकं येन स त्रिङ्गुवर्षणः । मन्त्रादिते, लृप्त० २ झु० ८ अ० । व्य० ।

त्रिङ्गुपर्व-त्रिङ्गुपर्व-न० । अनासन्नघसत्यन्तरे, " त्रिङ्गु-द्वयं आम् अस्मन् गामस्स जुगस्स स वा उम्मां देवत्वात् विमा-सु अथो गामो णस्यि गोकुलं वा तच्छिङ्गुमर्षं, तं च अन्तेसं भवति " नि० लृ० १ उ० ।

त्रिङ्गुह-त्रिङ्गुह-पुं० । त्रिङ्गुः सन् रोहति । कृह-कः । निल-कङ्क्रे, मुद्रुचयाय, की० । स्वर्णकेतक्याय, वाङ्कण्यां च । की० । वाच० । द्विधा गृहायानीतं लृप्तकतायवस्थां प्राप्तन-पि अत्रादिसामर्थ्या प्राप्य गुरुकथादिष्वनुनरपि यत्परोहति न-च्छिङ्गुहम् । तदेतच्छिङ्गुः साधारणं शरीरं कृत्वमनन्तकावि-कमित्यर्थः । प्रब० ४ द्वार । प्रज्ञा० ।

त्रिङ्गुसोय-त्रिङ्गुशङ्क-त्रि० । नष्टांके, सोय० । प्रज्ञा० ।

त्रिङ्गुस्रोतस्-त्रि० । द्विजान्यपनीतानि स्रोतांसि संसारावतर-पञ्चाराणि यथाविषयमभिप्रेतवर्तमाने प्राणुतापतादीनि वा आश्वत्थाराणि येन सः । लृप्त० १ झु० १५ अ० । स्रोतो द्वि-ध्व-कृत्यस्रोतो, आश्वत्थातश्च । तत्र द्रव्यस्रोतो नद्यादिप्रवाहः । आश्वत्थातश्च संसारकमुद्रपालयुक्तो लोकव्यवहारः, स त्रिङ्गो येन स तथा । सुदितकृत्यभावप्रवादे, प्रज्ञा० ५ स० ३०० द्वार । औ० । लृप्त० । उत्त० ।

त्रिङ्गुनाला-त्रिङ्गुनाला-पुं० । तथाविषपुटजालैः, " त्रिङ्गुले त्रि-हर्दे सन्नि " उत्त० २७ अ० । लृ० । जारे, दे० ना० ३ अ० ।

त्रिङ्गुनायाय-त्रिङ्गुनायाय-त्रि० । त्रिङ्गोऽपगतं आयातोऽप्यो-ऽप्यत आगमनात्मकोऽप्यागमनस्य येषु ते त्रिङ्गुनायातः । विधिक-

पु मागेषु, उत्त० २ अ० । व्यवच्छिन्नसमागमेषु, वृ० ४ उ० ।
छिन्ना आपाताः सार्धयोगोद्भादीनां यस्यां सा तथा । स्या० ४
जा० २ उ० । व्यवच्छिन्नसार्धयोगाद्यापाताबाध, म० १५ जा०
१ उ० ।

चित्त-क्षेत्र-न० । स्थाने, जा० १ सु० १ अ० ।

स्पृष्ट-न० । "केनाप्युद्भाद्यः" । ८ । ४ । २५८ । इति स्पृष्ट
इत्यस्व । 'क्षित' आदेशः । प्रा० ४ पाद । दे० ना० ३ वर्ग ।

चित्तर-छित्तर-न० । वंशादिमये ग्राह्यापारभूते क्लिष्टे,
म० ८ प्रा० ८ उ० ।

चिह्न-चिह्न-न० । रत्ने, म० १२ श० ५ उ० । प्रज्ञा० । आच० ।
तं० । अल्पपरिवारस्ये, विपा० १ सु० ६ अ० । पं० सु० ।
"सहस्रः सर्वयमात्राणि, परच्छिन्नाणि पश्यति । आत्मनो वि-
ह्वयमात्राणि, पश्यन्पि न पश्यति ॥ १ ॥" उत्त० ३ अ० ।
लघुमन्त्रे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिद्रेषु (क्व)-छिद्रेषुक्षिन्-पुं० । जिज्ञाषि प्रमत्ततादीनि प्रेक्षते
इति । पाराश्रितयोग्यप्रमत्ततादिक्रमयतिसेवनाकर्तारि, स्या० ५
जा० १ उ० ।

छिन्द-छिन्द-प्रा० । द्वेधीकरणे, "छिदिजिदो न्" । ८ । ४ ।
२६१ । इति छिद्रेष्व 'न्' आदेशः । "छिन्द" जिगत्ति ।
प्रा० ४ पाद ।

छिन्दावण-छेदन-न० । वनस्पत्यादीनामन्त्रेछेदने, "उपयं"
प्रायश्चित्तं अनुयमाचामात्मलमेकाद्यनकं निर्विकृतिकं वा । महा०
७ अ० ।

छिप्-स्पृश-धा० । तुदा० पर० सक० अनिट । स्पृशे, वाच० ।
"स्पृशसिक्लपः" । ८ । ४ । २४९ । स्पृशतः कर्मभावे
'छिप्' आदेशो वा भवति, कवल्लुक् च । 'छिप्' 'स्पृश्य-
ते' । प्रा० ४ पाद ।

छिप्-देशी-न० । जिज्ञाषां, पुच्छे च । दे० ना० ३ वर्ग । विपा० ।

छिप्यन्त-छिप्यमाण-वि० । त्वर्जने, प्रा० सु० १ अ० ।

छिप्यन्ती-देशी-अतजेद । उत्सवे च । दे० ना० ३ वर्ग ।

छिप्यन्त-क्षिम्नृष-न० । दुर्गं वाद्यमाने त्वे, जा० १ सु०
१६ अ० । "छिप्यन्तं वक्ष्यमाणं" विपा० १ सु० ३ अ० ।

छिप्यन्त-देशी-गोमयकागरे विषमे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिप्योद्धी-छिप्योद्धी-स्त्री० । वरकरादिसेव्ये, नि० सु० १ उ० ।

छिरा-शिरा-स्त्री० । "शिराबां वा" । ८ । १ । २६६ । शिरा
शब्दे आदेशः । प्रा० १ पाद । नाडीषु, शिरा नाड्यः । ज० ६
जा० ३३ उ० ।

छिलिप-सिष्टित-न० । स्वीकारकरणे, प्रश्न० ३ आध० द्वार ।

छिन्नवण-पलाशवन-न० । मधुरारुणं पलाशवनं, ती० ६ कण्ठ ।

छिन्न-स्पृश-धा० । प०-सक०-अनिट । स्पृशे, "स्पृशः कालक-
सफासिजिबद्धिदायुक्तालिहाः" । ८ । ४ । १८२ । इति स्पृशतः
'छि' आदेशः । प्रा० ४ पाद । शूद्रणे, जा० १ सु० २ अ० ।
'जिगत्ति' लुपन्ति धारयन्ति, इत्याज्जिगत्तिरिति गम्यते ।
प्रज्ञ० ४ आध० द्वार ।

छिन्न-स्पृश-न० । लुपन्ते, जीवा० १७ अर्थ० ।

छिन्ना-क्षिन्ना-स्त्री० । स्मरणकर्मकाश्याम्, विपा० १ सु० ६ अ० ।

छिन्नादिआ-छेदपाटी-स्त्री० । वृक्षादिकलिकायाम्, ज० १ अर्थ० ।

छिन्नादिपुस्त्यय-छेदपाटीपुस्तक-न० । "जिगत्ति ताह । तथु-
पभृत्सियकवा, होह जेवाह । तुहा वैति ॥ ४ ॥ दीहो वा इस्को
वा, जो पिडुनो होह जप्पवाइहो । तं सुनिव समबकारा, छि-
न्नादिपुस्त्ययं जप्पनोह ॥ ५ ॥" (छिन्नादिपुस्त्ययं) तनुमिः प-
त्रैकिकलिकपः किञ्चित्तुल्यतो भवति छेदपाटीपुस्तक इति । स्या०
४ जा० २ उ० ।

छिन्ना-देशी-न० । इक्षुकरणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिन्निकण-स्पृष्टा-प्रत्य० । स्पृशे कृतेत्यर्थे, महा० ७ अ० ।

छिन्न-देशी-न० । कृमिसे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिन्न-स्पृश-धा० । प०-तुदा०-सक०-अनिट । स्पृशे, "स्पृशः
पासकंसफासिजिबद्धिदायुक्तालिहाः" । ८ । ४ । १८२ । इति
स्पृशः 'छि' आदेशः । प्रा० ४ पाद ।

छिन्नली-विह्वली-स्त्री० । शिवायाय, वृ० ५ उ० । आच० ।

छिन्न-शिवारु-न० । मयूरशिकायाम्, जा० १ सु० १ अ० ।

छिन्न-देशी-न० । दधिलरे, दे० ना० ३ वर्ग ।

छिन्न-शिखि-पुं० । शिखायाय, वृ० ५ उ० । आच० ।

छिन्न-स्पृश-धा० । स्पृश-कः । "स्पृशपाटी" । ८ । १ । १८८ ।

कृपा स्याद्विषु लब्धेष्वाद्यर्थेन इहा भवति इति इत्ययम् ।
प्रा० १ पाद । "स्पृष्टायाय" । ८ । २ । २३ । स्पृष्टाशब्दे न्युक्त-
स्य क्तो वा जयति इति क्तः । प्रा० २ पाद । सपेक्षानिर्गो (क-
ह्निका) वृक्ते, कष्टकावांश्च, स्त्री० । गौरा० कृत् । वाच० ।

छिन्नी-स्त्री० । विस्त्रुक्ते, वृक्षसहस्र्याम्, एका० ।

छिन्न-तुद-न० । कवयं कृतयम् । "छोऽह्वादी" । ८ । २ । १७ ।

इति क्तः । प्रा० २ पाद । "हः कृते" । ८ । १ । ११२ । इति
आदेकन इत्ययम् । प्रा० २ पाद । छिन्नायाय, नि० सु० ३ उ० ।
ज० । प्रा० २ । प्रा० सु० । आच० । न० । विशेष० ।

छिन्ना-तुद-पुं० । कृतं कर्तव्यं, प्रा० २ सु० २ अ० ३ उ० ।

छिन्ना-क्षिन्ना-वि० । क्तः । "सः चः कचित्पु उदी" । ८ । २ ।

३ । इति सत्य क्तः । प्रा० २ पाद । तुदंश्च, सामे च । वाच० ।

छिन्न-क्षिन्ना-पुं० । क्तः । "सः चः कचित्पु उदी" । ८ । २ ।

३ । इति सत्य क्तः । प्रा० २ पाद । तुदंश्च, जलं, सर-
ज्जलंश्च, वाच० ।

छिन्न-क्षिन्ना-वि० । क्तः । "सः चः कचित्पु उदी" । ८ । २ ।

३ । इति सत्य क्तः । प्रा० २ पाद । तुदंश्च, जलं, सर-
ज्जलंश्च, वाच० ।

छिन्न-क्षिन्ना-वि० । क्तः । "सः चः कचित्पु उदी" । ८ । २ ।

३ । इति सत्य क्तः । प्रा० २ पाद । तुदंश्च, जलं, सर-
ज्जलंश्च, वाच० ।

छिन्न-क्षिन्ना-वि० । क्तः । "सः चः कचित्पु उदी" । ८ । २ ।

३ । इति सत्य क्तः । प्रा० २ पाद । तुदंश्च, जलं, सर-
ज्जलंश्च, वाच० ।

बंरुल-वीरल-पुं० । मुञ्जपरिसर्पविशेष, मन्म०१ आश० द्वार ।

बु-बु-मनुकरवायम् । बुद्धजीविनवारये, ५० १ ३० ।

बुद्ध-देशी-बहाकायम्, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्धमुसय-देशी-रथरथके, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-बहुनि, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्धारण-पिक्कुरण-न० । पिक्कुरे, पुनः पुनः पिक्कुरे च । ५० ३ उ० ।

बुद्धुकरंत-बुद्धुकुर्वंत-वि० । बुद्धुगितिवाच्येन कुक्कुराव-
निवारयति, आ० म० द्वि० । आवा० ।

बुद्धमाण-सुयपाण-वि० । पीयूषमात्रे, कंवा० ।

बुद्ध-भुटित-वि० । मुक्ते, आवा० ५५ ।

बुद्धिवा-कृत्तिका-स्त्री० । आभारयविशेषे, मन्म० ५ सम्म० द्वार ।

बुद्ध-कृष्ण-वि० । बुद्ध-कः । "कौटुम्हारी" । ॥ २ । १९ । इति
कृष्णः ३ । प्रा० २ पाद । मन्मस्ते, विहते, व्यर्थीकृते च । वाच० ।
विधे, संधा० । आवा० ।

बुद्धासु-भुषाकुष्ण-वि० । पिशापिधे, संधा० ।

बुद्ध-भुम्भ-वि० । स्पृष्टे, आवा० १५०, ५० ४ ७० । मूत्र० ।

भुम्भ-न० । स्वय-भावे कः । बलसारथयः । निद्रायाम्, शयने,
शुषुप्ते, कर्मरि-कः । निद्रिते, वि० । वाच० ।

बुद्ध-देशी-न० । शिरीश, विधे च । ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-आक्रम-पुं० । आ-क्रम-घञ्-अवृत्तिः । "आक्रमेरोहावो-
प्यारब्धुवाः" । ॥ २ । ५ । १६० । इत्याक्रमः । "बुद्ध" आदेशः ।
प्रा० ५ पाद । बलेनातिक्रमणे, वाच० ।

बुद्ध-कुप-आ० । बुद्धा०-पर०-सक०-मनिदः । "गमादीनां क्रित्यम्"
। ॥ ५ । २५१ । गमादीनामन्वयः कर्मप्राये क्रित्वं वा प्रवर्तते,
तत्त्वविशेषेण स्वस्य च लुक्, इति पदम् क्रित्यम् । "बुद्ध-लु-वि-
३अ" कृप्यते । प्रा० ५ पाद ।

बुधपंत-क्रिप-वि० । प्रक्रिपति, नि० ५० १ ३० ।

बुधा-भ्या-स्त्री० । बुधी, ५० १ ५० ।

बुध-भु-आ० । बुद्धा०-पर०-सक०-सह । ब्रूति, अन्वृत्ति, बु-
ध्मादौ, ब्रूतिः । लेपने, वाच० । प्रवा० । प्रवा०-सक०-सह । क्रूर-
ति, अन्वृत्तिरति, बुद्धद्वार । छंदे, वाच० ।

बुध-पुं० । क्रूर-कः, क्रूर-कृ वा । "कौटुम्हारी" । ॥ २ । १९ ।
इति कृष्णः ३ । प्रा० २ पाद । मापितास्ते, पश्चाद्दीनां शफे,
(क्रूर) कोकिलासं, गावृद्धे, महाविपरीतके, वाणे च ।
अदादिप्रादुक्तायस्ते, वाच० ।

बुधपर-कुसुदह-क० । नापितस्य चर्मोर्ध्वमिवे क्रूरकर्तव्या-
धाधारे उपकर्षे, नि० ५० १ ३० ।

बुधपङ्क्ति-देशी-क्रूरहस्ते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुधमुं-कुसुमुं-पुं० । क्रूरमुपेकृताशिरालि, पञ्चा० १० वि० ० ।

बुधिया-बुधिर-स्त्री० । बुध-उद्देश्ये, स्वाधे कः, प्रापि अत इत्यम् ।

स्वनामक्याते मन्मदे, वाच० । आवा० । प्रा० म० । लुक् ० ।
लुक्तायाम्, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-क्रिप-आ० । विद्या० पर० सक०-मनिदः । "किपेगलत्यामक-
साधुपञ्चयाङ्गुलुदुल्लतपरीयसाः" । ॥ २ । १४३ । इति क्रिपः 'बुद्ध'
आदेशः । "बुद्ध" । प्रा० ५ पाद । शेरणे, वाच० । "बुद्ध" इति
प्रवेशयति । मन्म० १ उ० । "बुद्धेति" प्रक्रिपन्ति । आ० म० प्र० ।

बुद्धा-भुषा-स्त्री० । "कौटुम्हारी" । ॥ २ । १९ । इति कृष्णः
३ । प्रा० २ पाद । बुद्धाभावात्, पं० सु० ३ सु० । आ० म० ।

बुद्धः । "पंचसमा नऽपि जरा, दारिद्र्यसो ब परिजयो नऽ-
पि । मरणसमं नऽपि जयं, बुद्धासमा वेवशां नऽपि" ॥ १ ॥
वृत्ता० २ आचि० । "बुधार्तः शक्तिमात्रं साधु-रेषणां नातिक-
कृन्तुं । बात्रामावेहितां विद्या-नदीनां बन्धकृत्स्नरेत् ॥ १ ॥"

आ० म० द्वि० ।

बुधा-स्त्री० । "पदश्रीमात्रसाधुसासपर्वण्येव" । ॥ २ ।
१ । २६५ । इति कृष्णः ३ । प्रा० १ पाद । अमृते, लेपन
(कर्माचूत) कृष्ण, वाच० ।

बुद्धि-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-क्रिप-वि० । क्रिप-कः । "बुद्धकृतो यत्कृतोऽहो" । ॥ २ ।
१२९ । इति कृष्णः 'बुद्ध' आदेशः । प्रा० २ पाद । "म
हीर्षांस्वकाराव" । ॥ ७ । २ । १२२ । हीर्षांस्वकाराभ्यां
लौकिकीकृत्यामहाशयनिकाप्रां च परबोः शेषांशोर्ध्वं
न प्रवर्तते । प्रा० २ पाद । प्रेरिते, स्वके, विकीर्णं, मय-
जाते, रागद्वेषादिवशाद्विषयाऽऽसक्तचित्ते, वायुगोचरं च ।
वाच० । नि० ५० । मन्म० । लुक् ० ।

बुद्धि-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

बुद्ध-देशी-लिते, ६० ना० ३ वर्ग ।

रख, देदोपस्थापनीयसाधूनां मन्त्रव्यः । तदेवम वय धूतरजाः
कल्पो दशस्थानप्रतिष्ठिता भवति ।

ताम्येव दश स्थानानि दर्शयति—
आचेलकुहसिय—सिज्जायररायपिकिनिक्कम्मे ।
वतमेदुपदिकमणे, मासपज्जोसवणकणो ॥

आचेलकषमैदिगिक्क शय्यातरपिण्डो राजपियरुक्कतिकर्मम-
सानि (अट्ट प) पुरुषरवेष्टो धर्मप्रतिकर्मणं मासकल्पः पण्य-
क्काकल्पश्चेति द्वाररायासमासायः । ५० ६ ७० । विशे० ।
स्था० । आच० । औ० ।

मेओवद्वायियचरित्तल्लि— देदोपस्थापनिकचरित्तल्लि—
कौ० । मे० प्राक्तनसंबमस्व स्ववच्छेदे सति यदुपस्थाप-
नीयं साधुवारोपणीयं तच्छेदोपस्थापनीयम्, पुनर्पण्यच्छेदेन
महाज्ञानात्तान्मात्रोपस्थित्यर्थः । तच्च सातिचारमनतिचारं च ।
तत्रातिचारं यद्विचरसामायिकस्व शिक्षकस्वोत्पत्ते, तीर्थान-
तरसेकान्तौ वा । यथा—प्राश्नपत्रायतीर्थाच्छेदमानस्वामित्तीयं सं-
कामनः पञ्चयामधर्मप्राप्तौ । सातिचारं तु—मूलगुणधानिनां यदु-
पनारोपणं तच्च तत्त्वरितं च देदोपस्थापनीयचरित्रं, तस्य ग्रन्थः
देदोपस्थापनीयचरित्रल्लिक्कः चरित्रल्लिक्कविशेषः, ५० ८३० २ उ० ।
छेउज्ज—छेउ—वि० । मेनुं याम्यः कर्मणि धाम्भायै षत् । अमुं
याम्यं, “ शीपेच्छमत्तोऽहं त्वाम् ” जह्मिः वाच० । पञ्चमेयादौ
ब्रिजन्तं, दश० २ अ० ।

मेन्ना—देशी—शिक्षायाम्, नवमात्मिकायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

हेरी—देशी—लघुरस्यायाम्, दे० ना० ३ वर्ग ।

मेत्त—कुत्र—न० । “ क्ताञ्ज्यादौ ” । ८२ । १७ । इति संयुक्तस्व
छः । प्रा० २ पा० । आने, ओष० । रा० ।

मेत्तं—देशी—जीव्यं, दे० ना० ३ वर्ग ।

मेत्तमोवगाय—देशी—न० । सेत्रजामरणे, दे० ना० ३ वर्ग ।

मेत्ता—देतु—वि० । देदकर्तारि, मेत्ता भवति कर्णनासाधिकर्तन-
तः । आचा० १ कु० २ अ० १ उ० ।

मेत्तुमण—मेत्तुमन्य—वि० । सम्मूलयिषौ, आचा० १ कु० २
अ० १ उ० ।

मेयो—देशी—स्थालके, चौरै च । दे० ना० ३ वर्ग ।

मेयञ्जा—देशी—स्थालके, दे० ना० ३ वर्ग ।

मेय—देक—पुं० । छं०—वा—देकम् । गृहाशके मृगपट्ट्यादौ, नाग-
रविदग्धं, वि० । विदग्धमिये शब्दालङ्काररूपे अनुप्रासभेदे,
मत्तयायं स्त्रियाम्, स्त्री० । याच० । प्रयोगे, प्रा० १ अ० १
अ० । अ० । ज० । उपा० । निपुणे, सूत्र० १ कु० १ ३ अ० ।
प्रा० । प्रव० । रा० । औ० । जी० । दक्ते, प्रा० ३० प्र० । वि-
शे० । प्रा० । ज० । “ मेयलाचवपहारसाधिका ” छेका
दत्ता ज्ञावमहारेण दक्षनायुक्तवातेन साधिता निर्मिता यैस्ते
तथा । प्रव० ३ आश० द्वार । अवमरके, कल्प० ३ कृष्ण ।
विप्रपरिहारदक्ते, कल्प० २ वृण । जीवा० । आ० म० । अव-
सरके सप्ततिकलापिडते, औ० । “ इय छेयवाहो इति ”
मेका इत्येवमुपलज्ज्यमानाहुनप्रकाश्यं, एवमप्यत्रापि छेकाः
प्रशस्तकाः प्रस्तावकाः कलापरिहृता इति वृद्धा व्याचक्षते ।
उपा० ७ अ०

देतु—पुं० । छिद—नावे चक्ष, अस्—वा । देवने, देदके, प्राजके,
“ देदं शुभं शुणं देदम् ” इति श्रीलावती । कर्मणि चक्ष । अचडे,
वि० । अरकायैस्व तु शिल्लिङ्गमने शियां गौरा० औप, ततो
नित्यमहेति ठप्, देदकम् । नित्यच्छेदराहं वतसादौ, वाच० । प-
र्यन्ते, न० । प्रव० । विनाशे, आ० म० छि० । विमज्जनाहे,
मयह० । करपचादिभिः पाटने, प्रा० ६ अ० । आचा० । तत्रसा
उद्वेगमस्याहारावपञ्चाकादिना क्रमेण भ्रमणपर्यायच्छेदेन, पञ्चा०
१ ६ विषा० च० । “ माहंशु पंचराया—इ पञ्चायच्छेदं देतुः ” ग० ।
भाषि० । यस्मिन् पुनरापतिते प्रायश्चित्ते संशुचितपूर्वपर्याये—
शावच्छेदः शेषपर्यायकृत्तानिमित्तं कस्याहिसिद्धयित्तशरीरैकेश-
च्छेदनमिव शेषशरीरावयवपरिपलाभाव कियते अथे उदाहृत्वा-
च्छेदः । स्व० १ उ० ।

संग्रति लाचवमपंचमाम्छेदहंमयि प्रायश्चित्तमत्रैव विष-
य प्रतिपादयति—

एप्पि अण्णयरं, निरंतरं अतिचरेज्जा तिवसुणो ।

निकारणमिल्लाणे, पंच च राडंदिपा छेदो ॥

एतेषामनन्तरोदितानां रात्रिनिद्रापञ्चकप्रायश्चित्तविषयानां
स्थानानामनन्तरस्थानमग्नानां मिथकार्यां वा निरन्तरमतिच-
रेत् त्रिकृत्यस्त्रीन् वारान्, तदा तत्पर्यायस्व छेदः कियते
पञ्च रात्रिनिद्राणि, उपलक्षणमनन्तर-यन्वनन्तरोदितेषु स्थानेषु
मासलघुकाणि प्रायश्चित्तान्युक्तानि तेषामनन्तरस्थानमग्नानां
मिथकार्यां यद्विनिर्तरे चक्ष वारान् अतिचारिन्, तदा तत्पर्या-
यस्व छेदो मासिक इति कल्प्यम् । स्व० १ उ० । सप्तमं प्राय-
श्चित्तं, स्था० ७ उ० । प्राच० ।

मेयकर—देदकर—पुं० । अमशस्तमनोविनेये, औ० । आचा० ।

मेयकृदगुरुग—देककृदकुरुपक—पुं० । छेककासीं छेकः कृतकश्च
कपयिद्धशुद्धदेककृतः, स चासी कपयिद्धदेककृतकपकः ।
शुद्धागुदमुद्रायाम्, बन्धनायाः शुद्धाशुचिचारं, पञ्चा० ३
विष० । (छेककृतकपकदृष्टान्तः “ चेइयधंछण ” शब्दोऽस्मि-
न्नेव भागे १३३२ पृष्ठे कल्प्यः)

मेयमंथ—छेदग्रन्थ—पुं० । उत्सारकशाखे, जीवा० ११ अ० ।
जीनकल्पनिशीयादौ, प्रव० १० द्वार । ते च पद—निशीयं,
महानिशीयं, दशानुसक्तन्धो, दूरकल्पः, व्यवहारः पञ्चक-
ल्पश्चेति । द्वा० ३ प्रका० ।

मेयण—छेदन—न० । “ छिद ” भावे ह्युट् । द्विधा करणे, प्रा० १
अ० । १८ अ० । अतु० । उच० । प्रव० । परिच्छेदकारि-
चसि, कु० १ उ० । जीवत एव हृदयार्कतने, दश० ६ अ० ।
कु० । नि० कु० । उचरोत्तरशुभ्रताम्यवसावाराहाय स्विति-
हामजनने, आचा० १ कु० ८ अ० ८ उ० । “ पंगं छेयणे ”
छेदनं शरीरस्वान्धस्व वा अङ्गादिना । स्था० १ रा० १ उ० ।
मेयण—छेदनक—न० । शस्त्रादौ, सूत्र० २ कु० ३ अ० । राशार-
क्षीकरणे, अतु० । अङ्गक्षयने, सूत्र० २ कु० ३ अ० । सूत्रमाय-
वे, कु० १ उ० ।

मेयवुक्क—देकवुद्धि—स्त्री० । निपुणवुद्धौ, सूत्र० १ कु० १ ३ अ० ।
मेयपर—देदकर—पुं० । व्यवच्छेदकारिणि, पञ्चा० ३ विष० ।

मेयवाह (ण)—देकनादिन—पुं० । निपुणोद्दामित्वेन वादिनि प-
दिनाभिमानिनि, सूत्र० १ कु० १ ३ अ० ।

नेयसारिह [व] - नेकसारविन-पुं० । माजिगिरि, चां० ।

नेयवृत्त-नेयवृत्त-न० । कथाऽऽदि, भा० प्र० ३० । महा० ।

(नेयवृत्तवृत्तसिक्तस्तु 'नेयवृत्त' शब्देऽपि बहव्ये)

" योनिना ज्ञातरिणा, ज्ञातरिणा च निविह पुरिता तु ।

मातुः नेयवृत्तं, परिणातं नेयवृत्तं । " पं० भा० ।

('जन्मपरिणाम' शब्देऽपि बहव्ये) पृष्ठे नेयवृत्तं व्याख्यानम् ।

नेयमुक्ति-नेयमुक्ति-स्त्री० । पदे पदे तद्योग्यमकारिण्यो-

नयते, यं० । अवि० । विधिनिषेधयोरेवाकस्य सत्यम् त-

स्यात्तोवाचनस्यानुष्ठानस्योक्तौ, हारि० । अह० ।

तत्त्वकपे यथा-

ज्ञातं मया ज्ञानावेष्टोक्तिर्देह इति । तयोर्विधिमतेष्वेवोरव-

विर्भूतयोः संभवः, प्रादुर्भूतयोश्च पालना रक्षाया, तत्त्वसं-

ज्ञापनायां वा चेदा भिदाऽऽन.ऽऽदिवाक्याधिकारा, तस्या-

भक्तिः । यथा-कथञ्चाप्यस्तरामाज्ञायाः प्रमाणम् । सो-

र्वाणि काः सुवर्णतोषिकाऽऽदिः केदमाकियते, तथा कथञ्चाप्य-

विधमस्य केदमेकमेव, स च च्छेदो विदुषाश्चानुष्ठानो-

न्विष्टः चेदा स्या, यथास्मादपि विधिमतेष्वेव यथाविनय-

ज्ञानानं मन्त्रेन, नव्याऽऽस्मान्नी चासीत्तत्त्वमयोपचारवि-

धिर्नो उत्तरात्तराद्विदुषामुपवनः, सा च यमे चेदा स-

ज्ञाया प्रोचते, स धर्मः केदमुक्त इति । यं० । अवि० ।

" यथाऽऽद्यापि, अथ न काश्चिदप्यस्य विधमः । संज्ञकश्च

विरिद्धः, सो पुन धम्मस्मि केदंति" ॥३॥ इति ३२ स्तो०टी० ।

नेयवृत्तवृत्त-नेयवृत्त-न० ।

ज्ञा अप्रमत्तवार, संभवोऽपि विविधेष्वपि ।

जा धर्मिभ्यस्तु विचि, अर्थं वज्रं अणुद्वयं ॥ ७२ ॥

यथा अप्रमत्ततया देवभूतया, संभवयोग्यं कुलस्योपचारै-

विविधभेदेष्वन्येककारेण, या धर्मिकस्य साधोः वृत्तिर्भवेत्, न-

यत्तु बाह्यमनुष्ठानमिहाप्यनुष्ठानमिति गाथायः ॥ ७३ ॥

एषण न बाहिरजः, मंजवद् अतं दुर्गं वि निम्रमेण ।

एवयणेण सुदो, नो नो केएण मुचो चि ॥ ७३ ॥

यतनानुष्ठानन न बाधते, संभवति च वृत्तिं याति, तद् ह्यमपि

विधिनिषेधकपे निवर्तन एवमेव यथादिनानुष्ठानोक्त्या

ज्ञातं च ज्ञानमः स केदं न शुद्ध इति गाथायः ॥ ७३ ॥

इतिवाहकमाह-

जडं पंचमं समिद्धं, ताम्रं अगुचोऽप्यप्येव ।

सर्वं चिद कायं, जडं स कदाहं वि ॥ ७४ ॥

यथा पञ्चतु समिद्धिर्वायसिद्धिर्वादिवापुः, निष्ठुश्च अगु-

चिश्च ममागुच्योदिकापुः, सम्यक् सत्ता संभवमनुष्ठानं कर्त-

व्यतिना साधुना, सदा, कायिकाऽऽदि, मास्तां तादृश्य-

इति गाथायः ॥ ७४ ॥

तथा-

ने खलु पमायजगता, वसहां ते वि कर्मणिज्जा च ।

यद्वाविचिंते तदा, पामेष्वां अ ज्ञया यो ॥ ७५ ॥

ये खलु प्रमायजनाः परमया वसत्याद्यः, आदित्याद्य-

स्यान्नेयपरिग्रहः, नऽपि वज्रंया एव सर्वथा, यद्वाविचिंते

यद्वाविचिंते तदा, तया पालना यथाऽऽस्मा, नो काले

त्याग्य इति गाथायः ॥ ७५ ॥

अथ अतिरिक्तमाह-

जस्य उ पमत्तवार, संभवोऽपि विविधेष्वपि ।

नो धर्मिभ्यस्तु विचि, अणुद्वयं तयं होह ॥ ७६ ॥

यत्र तु प्रमत्ततया देवभूतया, संभवयोग्यं कुलस्योपचारै-

विविधभेदेष्वन्येककारेण, या धर्मिकस्य साधोः वृत्तिर्भवेत्, न-

यत्तु बाह्यमनुष्ठानमिहाप्यनुष्ठानमिति गाथायः ॥ ७६ ॥

एषणं बाहिरजः, मंजवद् अतं दुर्गं वि निम्रमेण ।

एवयणेण सुदो, नो नो केएण मुचो चि ॥ ७७ ॥

यतनानुष्ठानन न बाधते, संभवति च वृत्तिं याति, तद् ह्यमपि

विधिनिषेधकपे निवर्तन, एवमेव यथादिनानुष्ठानोक्त्या

ज्ञातं च ज्ञानमः स केदं न शुद्ध इति गाथायः ॥ ७७ ॥

इतिवाहकमाह-

जह देवायं संगी-अगाहकस्मि उज्जयो जहो ।

कंदर्पां करणं, अममवयणां निहानं च ॥ ७८ ॥

यथा देवायां संगीतकाऽऽदिकारिणिमित्तमुद्यमो यतः प्रमा-

तस्य । यथाकथं "संगीतकं देवस्य, प्रतराऽऽनयवाचः" । तयो-

र्यथमते यतः, तत्र कार्यो विरोधः ॥३॥ " तथा कथं योऽऽ-

दिकारं प्रोक्ताऽऽदिना, तथाऽऽनयवाचमिति गाथायः

तह अममवयणां, उज्जयो को अणुं गिहो मते ।

अभिधाराह अ एकां, पापं वज्रं अणुद्वयं ॥ ७९ ॥

तथा अममवयणां तीर्थाः तदावाचः सुखेऽपि विनाशः । य-

थाकथं "अममवयणां सत्याः, अममवयणां सत्याः । उज्ज-

योऽपि अममवयणां हि, विविधो न विद्यते ॥३॥ " इति । ततो अज्जं

यद्वाविचिंते तदा, तया पालना यथाऽऽस्मा, नो काले

त्याग्य इति गाथायः ॥ ७९ ॥

नेयवृत्तवृत्त-नेयवृत्त-न० ।

ज्ञा अप्रमत्तवार, संभवोऽपि विविधेष्वपि ।

जा धर्मिभ्यस्तु विचि, अर्थं वज्रं अणुद्वयं ॥ ७९ ॥

यथा अप्रमत्ततया देवभूतया, संभवयोग्यं कुलस्योपचारै-

विविधभेदेष्वन्येककारेण, या धर्मिकस्य साधोः वृत्तिर्भवेत्, न-

यत्तु बाह्यमनुष्ठानमिहाप्यनुष्ठानमिति गाथायः ॥ ७९ ॥

नेयवृत्तवृत्त-नेयवृत्त-न० ।

ज्ञा अप्रमत्तवार, संभवोऽपि विविधेष्वपि ।

जा धर्मिभ्यस्तु विचि, अर्थं वज्रं अणुद्वयं ॥ ७९ ॥

यथा अप्रमत्ततया देवभूतया, संभवयोग्यं कुलस्योपचारै-

विविधभेदेष्वन्येककारेण, या धर्मिकस्य साधोः वृत्तिर्भवेत्, न-

यत्तु बाह्यमनुष्ठानमिहाप्यनुष्ठानमिति गाथायः ॥ ७९ ॥

नेयवृत्तवृत्त-नेयवृत्त-न० ।

ज्ञा अप्रमत्तवार, संभवोऽपि विविधेष्वपि ।

जा धर्मिभ्यस्तु विचि, अर्थं वज्रं अणुद्वयं ॥ ७९ ॥

यथा अप्रमत्ततया देवभूतया, संभवयोग्यं कुलस्योपचारै-

विविधभेदेष्वन्येककारेण, या धर्मिकस्य साधोः वृत्तिर्भवेत्, न-

यत्तु बाह्यमनुष्ठानमिहाप्यनुष्ठानमिति गाथायः ॥ ७९ ॥

नेयवृत्तवृत्त-नेयवृत्त-न० ।

ज्ञा अप्रमत्तवार, संभवोऽपि विविधेष्वपि ।

जा धर्मिभ्यस्तु विचि, अर्थं वज्रं अणुद्वयं ॥ ७९ ॥

यथा अप्रमत्ततया देवभूतया, संभवयोग्यं कुलस्योपचारै-

विविधभेदेष्वन्येककारेण, या धर्मिकस्य साधोः वृत्तिर्भवेत्, न-

उक्तानं तदभ्यां, सम्यङ्मां साधनेमचरणो य ।

ढेयं पणमाहयं, पावड जा धरंड परियाओ ॥ ८२ ॥

[illegible]

लेख-देश।- लांग, द० ना० ३ खग ।

કેલ અં-દેશી- ડામે. રૂ૦ ના૦ ૩ ચર્ગ ।

उत्तराखण्ड [य]-उत्तराखण्ड [क]-न० । देश-दार्जिलिंग, १९५० ।

संश्रानि छेलापनकहारमाह-

तेलावणमुक्तिदा-१ बाह्यकीलावणं च मदाह ।

“मेतापानकम्” इति देशीयव्यासः, उपनिषद्भाष्ये। तथा व्यास-
“अङ्काक्षरं” इत्यादि। उक्तं नाम हर्षयस्याह उक्तं येन मन्दम्।
आदिशब्दासिंहान्नादिनाऽऽदिषां प्रवृत्तः। यदि या-वासर्कादयः,
मेतापानकम्, अथवा-सेण्डितान्। आ० म० प्र०। आ० ५०।
सिलिय-सेण्डित-न०। सेण्डितं न ह्यनुमते, आ० म० प्र०।
म०। ५०। आ० ५०।

ढेली-दंशी-अलप्रसुतायां : लायाअ, दे० ना० ३ वगं ।

केवग-क्षेपक-त्रि० । मारौ, व्य० ५ व० । आशये, नि० व्य० १ उ० ।

देवदूतमंघरा-सैवार्तिमंजनन-त० । सेवामार्च सेवामागतमिति

सेवानाम् । मेवया श्रुतेन ध्यातेन सवानाम् । तस्य सहनसं च सेवान-
 सहनमम् । अग्निहोत्रयपेन स्यसजलकृते वष्टे सहनसं, यथा, ६
 डा० । यत्र पश्येत्पश्यन्मनस्य स्थितिलक्षणं भयामागन्तवस्थानं
 प्रवर्तिते ह्यहोत्रयकृतेनैतान्नपश्यत् । अत्रागन्तव्यं । अत्रापि च परि-
 शोक्तान् नियमेषु कृते । कश्चि० कश्चा० पञ्चसं । स्या० शक्तिः । यथा-
 चपक्तेः स्थावराचारादौ । इदम् । सहनसमिति । स्या० डा० ।

तेद्वयमंहनन-न० । प्राक्ते इकारस्य सुप्तस्य दशानाम्, तेदा-
 मासिधपर्यन्तानां वृत्तं परस्परं संबन्धमाह्वानात्तत्त्वं वर्तनं प्राच-

यैष नमोऽबुधस्य, नमो अहमस्य च यथा । कालिकायामहर्बुध-
 रद्विषेऽप्येवमप्यमहासंघपतिविंशत्युत्तरसहस्रस्य, क्रमः ० क्रमः०
 छेदप्रमथयथाप्य-मेवातिर्ननुननापय ॥०॥ सेवार्त्तसहस्र-
 विंशत्यस्य नाम यजुष्याकम्परे सेवार्त्तसहस्रस्य ज्ञापन । सेवार्त्त-
 सेहस्रनामसहस्रस्य क्रमः ० क्रमः ० क्रमः ० क्रमः ०
 छेदप्रमथयथाप्य-छेदप्रमथयथाप्य-नमः । यथास्थितिं परस्परं छेद-
 यन्मये च कालिकायामप्यविंशत्युत्तरसहस्रस्य, नमो यथा
 मनुष्याऽऽहमस्य नित्यं ज्ञाह्यजुष्याऽऽहिकानां परिशिष्टनामस्येव

वेवादी-वेदपाटी-खी० । पुस्तकमंदे, प्रव० ।

इदानीं वक्ष्ये छेदपाटीपुस्तकम् । यथा-तनुनिः स्त्रोक्तैः पदैश्चिह्नरूपः किञ्चित्तु भवति छेदपाटीपुस्तक इति बुद्ध्या प्रवृत्तः । लक्षणाभ्यन्तरमाह-

दाँढो वा हस्तो वा, जो विहसो होइ अप्यबाह्यो ।

तं मुखियसमयसारा, छेवादिपुस्त्यं भयंतोह ॥ ६७५ ॥

[illegible]

ગોપી-ગોપી-ત્રિં । મુક્તશ્ચન, નં ૦ આ ૦ મ ૦ । જાણે,
માલ ૦ ! મ ૦ ।

बौद्ध-गोटिका-सी० । सुद-पुष्प । नर्मभ्यद्भुतभनौ, वाच० ।
आव० ।

छांद-वृत्ति-सम्य-विभागेत्यर्थे, नि० सू० १ उ० ।

छेठम-वेश।-।पद्मने. वं० ना० ३ खग ।

लोढपट्ट-कंशी-अभियं, वृ० ना० ३ वर्ग।

श्रीः ताऽस्ती-दशं-अस्पृश्य याम, अद्वेष्यायां च । दे० ता० ३३४ ।

नोज-काज-पं० । निम्नहाये, कोनणीये च । ग्रहन० ३ आध०

દાર : અજવાળ્યાને, ૬૦ ૧ ૩૦ ।

ढोतक-ढोतक-न० । अड्याक्याने, अड्या २ उ० ।

कांजगदिष्ठ-उजकदत्त-वि० । उजकमध्याक्यानां दत्तं यस्मि-

नृस्य गोभकवत्तः । काम्यस्य परनिपानः प्राकृतस्थात्, सुखादि-

दर्शनात्ता । अथवाच्यते, इयं ३ उ० ।

आजवंदन-छो नवन्दन-१० । आरनट्या वन्दन, आष० २ अ० ।

छेद-वृद्ध-धा० । इवा०-पर०-सक०-सद् । "नहयात्रीनां णेहा

५५६५: "। ८। ४। ३६५। अथपुनश्च नक्षत्रभूतानां धातूनां
'कोट' इत्यादिनां नामानि च ॥ ३६५ ॥ अथपुनश्च नक्षत्रभूतानां धातूनां

यदि शांशनं न कृन्त । प्रा०४ पा० । ग्रहणे, संवरणे च । वाच०

ग्रांम्य-तद्वृत्त-न० । तत्त-जायं द्युद् । (गौडना) (कालना)

इयापारे, वाच० । निस्तुयीकरणे, हा० । सु० ७ अ० ।

ठाहो-देयी-समूह, विक्रमे च । दे० ना । ३ अंश ।

कोह-पुं० कृष्ण-पद्मः । "काः काः कथेनु कृती" छा० १३ । इति सूत्रे
कोहविंशतिर्विशेषः । यथा- "कोहो" भा० । "कथयन्माय" इति
कोहविंशतिर्विशेषः । यथा- "कोहो" भा० । "कथयन्माय" इति
कोहविंशतिर्विशेषः । यथा- "कोहो" भा० । "कथयन्माय" इति
कोहविंशतिर्विशेषः । यथा- "कोहो" भा० । "कथयन्माय" इति

कोहविंशतिर्विशेषः । यथा- "कोहो" भा० । "कथयन्माय" इति
कोहविंशतिर्विशेषः । यथा- "कोहो" भा० । "कथयन्माय" इति
कोहविंशतिर्विशेषः । यथा- "कोहो" भा० । "कथयन्माय" इति
कोहविंशतिर्विशेषः । यथा- "कोहो" भा० । "कथयन्माय" इति

“दृष्टान्तविपक्षदन्तिदमने पञ्चाननग्रामस्थी-
राजेन्द्राजिधकोशसंप्रणयनात् संदीप्तजैनश्रुतः ।
संघस्योपकृतिप्रयोगकरणे नित्यं कृती तादृशः,
कोऽन्यः सूरिपदाङ्कितो विजयराजेन्द्रात्परः पुण्यवान् ॥१॥”

इति श्रीतोषमहर्षसुपागच्छीय-कलिकास्तसर्वज्ञकटप-जहारक-

जैनश्रेताम्बराऽऽचार्यश्री १००८ श्रीमद्बिजयराजेन्द्रसूरिम्बर-

विरचिते “अभिधानराजेन्द्रे” छकाराऽऽदिशब्द-

सङ्कलनं समाप्तम् ।

तत्समाप्तौ च समाप्तोऽयं तृतीयो जागः ।

—४३ इति ४३—

श्रीमस्तोषर्षद्वृत्तपागच्छीय-कलिकाखसर्षद्वृत्त-सर्वतन्त्रसूत्र

जेनश्वेताम्बराचार्य श्री श्री १००० श्री मन्त्रहारक-

श्रीमद्विजयराजेन्द्रसूरीश्वरमहाराजविरचिते

“शब्दसङ्ख्यनात्मके” श्री अजिधानराजेन्द्रकोषे

तृतीयो जागः समाप्तः

पुस्तकालय

पुस्तकालय
क्र. ०३०.८ अदि
प्रान. नं.
लेखक विजयराजेंद्र हरिवर.
शीर्षक अभिमान राजेन्द्र.
खण्ड ३
कम संख्या

खण्ड ३ क्रम संख्या

[illegible]